CORNELIUS A LAPIDE.

COMMENTARII

IN SACRAM SCRIPTURAM.

Rt. Rev. P. O'Mahoney

LUGDUNI, EX TYPIS L. LESNE.

R. P. C.
CORNELII A LAPIDE

È SOCIETATE JESU,
S. SCRIPTURÆ OLIM LOVANII, POSTEA ROMÆ PROFESSORIS,

COMMENTARII
IN SACRAM SCRIPTURAM.

TOMUS IV,

COMPLECTENS COMMENTARIA
IN ECCLESIASTEN, CANTICUM CANTICORUM,
ET LIBRUM SAPIENTIÆ,
INDICIBUS NECESSARIIS ILLUSTRATA.

EDITIO RECENS,
A QUAMPLURIMIS MENDIS, QUIBUS CÆTERÆ SCATEBANT, DILIGENTISSIMÈ EXPURGATA ET CASTIGATA,
ET
ILLUSTRISSIMO DD. A. R. DEVIE, EPISCOPO BELLICENSI,
DEDICATA.

LUGDUNI,
APUD LUDOVICUM LESNE.

M.D.CCC.XLII.

COMMENTARIA

IN ECCLESIASTEN.

ARGUMENTUM.

Tria hîc de more paucis præmittenda sunt: primum, quæ et quanta sit libri auctoritas, ac quis Auctor; secundum, quæ ejus materia, quæ methodus, quis finis et scopus; tertium, quæ ejus partitio, quot membra et partes.

Quæritur ergo, primo, quæ et quanta hujus libri sit auctoritas, quis et qualis ejus Auctor? Respondeo: Auctoritas hujus libri est Canonica sacræ Scripturæ; semper enim hunc librum Hebræi, æque ac Græci et Latini habuere in Canone librorum sacræ Scripturæ, nec unquam hac de re dubitatum est; unde semper recensitus est inter libros protocanonicos, tanquam Canonicus primæ classis. Id patet ex Canone Apost. Can. ult. ex Conc. Laodiceno et Carthag. III, ac Florentino et Tridentino, sessione 4, S. Athanasio, S. August. S. Hieronymo in prologo Galeato, Innocentio primo, Gelasio et cæteris, qui catalogum librorum Canonicorum texuere. Excipio pauculos hæreticos, quos sine nomine recenset Philastr. hæres. 132, et Jacob Christopol. præfat. in Cant. ac nonnullos Judæos, qui, teste S. Hieronymo in fine Comment. opinati sunt hunc librum fovere sectæ Epicureorum, scriptumque à Salomone, cum Veneri et ventri indulgeret, quos secutus est Theodorus Mopsuestenus ex monacho apostata, et Nestorii magister, qui videns vanitatem mundi, ac præsertim luxuriam, quam monachus spreverat, et apostata factus repetierat, hoc libro damnari, dixit Salomonem composuisse Ecclesiasten, *cum Prophetiæ gratiam non accepisset, sed tantum illam prudentiæ gratiam, quæ altera est*, uti refertur in Synodo V. Constantinopolitano, Actione 4. Hi ergo Ecclesiastæ objiciebant quatuor: primum, quod creaturas Dei bonas condemnare videatur ut vanas, cap. 1; secundo, quod eodem capite videatur docere æternitatem mundi, cum ait: *Nihil sub sole novum;* et: *Terra in æternum stat;* tertio, quod c. 2. dicat: *Nil esse melius quàm comedere et bibere;* quod plane videtur esse pecuinum, Epicureum et voluptuarium; atque huc impegisse Epicurum testatur Clemens Alexandrinus, lib. 5. Stromat. *Hinc, inquit, Epicuri mentem subiit casus, cum hoc dictum non intellexisset: Vanitas vanitatum, etc.;* quarto, c. 3. 19. videtur suspectus de animæ mortalitate, cum dicit: *Unus interitus est hominis et jumenti.*

Verum ad illa singulis quibusque locis respondebo, ac longe aliam fuisse Salomonis mentem demonstrabo. Lymphaticus Martinus Lutherus, pariter excucullatus, qui malo suo genio actus, effutire, imo insanire ausus est in colloquiis convivialibus: *Auctorem Ecclesiastæ videri sibi ocreis et calcaribus destitutum equitare tantum in soccis, Ecclesiasten esse sicut Thalmud ex variis libris consarcinatum. Adhæc sententias Salomonis quas mensæ accumbens funderet, fuisse ex ore loquentis exceptas, et postea in libros digestas:* nimirum homo temulentus et assiduus calicum remex Salomonem ex suo metiebatur ingenio; ipse enim non nisi bene potus, et quasi ebrius dictare et scribere consueverat, ideoque ejus scripta insulsa, vomitu, asotia, sordibus, dicteriis, conviciis referta sunt, ut non in libris, sed in scyphis studuisse, eaque inter pocula exarasse, imo eructasse et evomuisse videatur. Unde recte de eo cecinit noster Andreas Frusius:

> Biblia, quæ tua sunt, sunt pocula bacchica, Luther;
> Est apotheca tua bibliotheca tua.

Auctor ergo libri hujus Canonici primus, et primarius est Spiritus Sanctus, qui hæc suggessit et inspiravit Salomoni; Salomon vero eadem prolocutus, deinde conscripsit, aut suo scribæ scribenda dictavit; perinde ut David pater ejus Psalmos et ore cecinit, et calamo conscripsit, ac posteritati consignavit; uterque enim tam viva voce, quàm scripto docuit populum. Ita censent passim Doctores et Interpretes. Idque patet, primo, ex ipso libri initio: *Verba Ecclesiastæ, filii David, regis Jerusalem:* quæ verba non sunt titulus libri, sed ipsum libri exordium, ac prima ejus pars; secundo, idipsum patet ex cap. 12, ubi de se Salomon loquens in tertia persona, diserte asserit: *Ecclesiastes, cum esset sapientissimus, docuit populum, et enarravit quæ fecerat: quæsivit verba utilia, et conscripsit sermones rectissimos;* quid clarius? tertio, quia passim Salomon hîc de se loquitur in prima persona, dicens: *Ego Ecclesiastes fui rex, vidi, consideravi, locutus sum, reputavi, verti, converti, consideravi, etc.* Hallucinatur ergo R. Moyses Kimchi tractatu de Scriptura sacra, et nonnulli Hebræi, præsertim Thalmudici, quos citat et sequitur Eugubinus in capite 1. Genesis, ac citat eosdem Melchior Canus, l. 2. de locis, c. 11, qui censent Salomonem ore duntaxat hæc sua scita et parabolas enuntiasse, quas deinde vulgi ore tritas et mente conservatas, post multa secula collegerit et conscripserit Isaias, ut scripto ea posteritati mandaret; errant, inquam, uti ostendi Proverb. 15. 1. Cur Salomon hîc se vocet Ecclesiasten, dicam cap. 1. v. 1. Interim audi obiter S. Gregorium Nyssenum hîc, homilia 1, tres hujus nominis causas recensentem: prima est, quia docet Ecclesiastica, quæ spectant ad salutem animæ; secunda, quia in unum cœtum cogit Ecclesiam, ut hanc ejus concionem audiat, qua illam in pietate instruat; tertia, quia repræsentat Christum, qui est verus Ecclesiastes, id est Ecclesiæ fundator, doctor, gubernator, concionator;

quartam addit S. Gregorius Thaumaturgus, c. 1. v. 1, quod doceat totam Ecclesiam.

Porro Hebræi, teste S. Hieronymo, quos sequuntur moderni nonnulli, tradunt Salomonem hunc librum scripsisse pœnitentem, cum scilicet de luxuria et idololatria sua pœnituit, adeoque ex hoc libro probant eum pœnituisse. Hic enim liber videtur symbolum pœnitentiæ, dum in eo accusat vanitatem luxuriæ omniumque mundi voluptatum, præsertim dum trecentas habens concubinas et 700 uxores, id est universim mille, eas abdicare et damnare videtur, dicens c. 7. 29 : *Virum de mille unum reperi, mulierem ex omnibus non inveni;* et v.27 : *Inveni amariorem morte mulierem, quæ laqueus venatorum est.* Idololatriam vero suam damnare videtur, dum ait : *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas;* idola enim in Scriptura vocantur *vana* et *vanitas;* quia cum nil sint nisi statuæ et simulacra aurea vel argentea, nil habent veri numinis, nil spiritus, nil vitæ et virium. Addit noster Pineda Salomonem post pœnitentiam, ut eam testaretur, primo scripsisse Ecclesiasten, deinde Proverbia, ac ultimo loco Canticum Canticorum.

Verum hæc traditio incerta est et dubia. Unde Bellarminus, lib. 1. de Verbo Dei cap. 5, quem alii sequuntur, censent Salomonem ante lapsum tres hosce libros scripsisse : primo, quia ipse nullam in iis lapsus sui facit mentionem, imo diserte contrarium asserit, dum cap. 2. dicit usque ad eam ætatem secum perseverasse sapientiam : *Et supergressus sum opibus,* inquit, *omnes, qui ante me fuerunt in Jerusalem: sapientia quoque perseveravit mecum;* secundo, quia nullum prorsus idololatriæ aut pœnitentiæ suæ dat indicium; quod enim per *vanitas vanitatum* non intelligat idola et idololatriam, patet ex sequentibus totoque libro, ubi vanitatem hanc genericam per species explicans, ostendit eam sitam in opibus, deliciis, honoribus, cantibus, poculis, etc. Nec idoli aut idololatriæ uspiam meminit; quod tamen facere debuisset, si de ea vere pœnituisset, ut ejus scandalum et pravum exemplum, quod subditis dederat, aboleret. Ipse enim regum Israelis primus invexit idola in Judæam; quæ deinde in ea perdurarunt per trecentos annos usque ad Josiam regem, qui ea sustulit, atque hujus mali origo et choragus exstitit Salomon. An non ergo ea destruere, detestari, et omnibus invisa efficere debuisset, si vere pœnituisset? sic enim post natam in Israel idololatriam, ut ab ea omnes avocent, in idolorum vanitatem detonant Baruch, cap. 6, Isaias, cap. 41. et seq. cæterique Prophetæ ad unum omnes. Tertio, quia si Salomon jam habebat mille concubinas, erat utique totus enervis, carnalis et effeminatus, ut Spiritus Sancti non esset capax, nec tam alta de mundi vanitate, de Dei timore, de æternitate posset meditari et eructare, uti hìc facit. *Malum enim virum non est fas esse interpretem numinis*, ait Philo lib. *Quis rerum divinarum hæres.* Denique Ecclesiasticus cap. 47, narrans gesta Salomonis, prius ejus scripta, posterius ejus lapsum enarrat. Idem facit Joseph. lib. 8. Antiq. c. 2.

Chaldæus vero Paraphrastes censet Ecclesiasten à Salomone conscriptum, cum ex Dei oraculo, 3. Reg. 11. 12 et 29, didicisset regnum suum tam dives, felix et gloriosum ruiturum, et discindendum per schisma Jeroboam, qui sub Roboam Salomonis filio decem Tribus à duabus dispescuit, et ad se traduxit, regnumque Israel divisum à regno Juda, cui præfuit Roboam, constituit. Igitur censet Salomonem hìc regni sui vanitatem per schisma declarandum deplorare. Audi eum ex interpretatione Complutensi (nam in Bibliis Regiis hæc desiderantur in Chaldæo) c. 1. v. 2 : *Cum divinationis spiritu prævideret Salomon rex Israel, regnum Rehabam filii sui cum Jeroboam filio Nabat divisum iri, et imminentem Hierosolymis et templo vastitatem, populumque Israel captivum ductum iri, ait : Vanitas vanitatum mundus iste. Vanitas vanitatum id omne, cui ego et pater operam dedimus, etc.*

Verum hoc oraculum de schismate regni Salomonis contigit post lapsum ejusdem. Fuit enim pœna ejus luxuriæ et idololatriæ à Deo juste decreta. Quare quæ priori sententiæ Hebræorum, opinantium hunc librum à Salomone conscriptum post lapsum, obstant, etiam huic opinioni Chaldæi officiunt. Adde nullam toto libro schismatis futuri mentionem fieri.

Quæritur, secundo, quæ hujus libri sit materia, quis stylus, quæ methodus : Respondeo. Argumentum Ecclesiastis est, ait S. Gregorius Thaumaturgus hìc initio suæ Paraphrasis, ostendere *quàm vana et inutilia sint omnia hominum negotia et studia, quæ in humanis rebus suscipiuntur,* ut homines traducat à sensibilibus ad ea quæ sub sensum non cadunt, ait Nyssenus, puta ad cœlestia et spiritualia, ait S. Bernardus, serm. 1. in Cantica. *Ne quicquam,* inquit S. Hieronymus, *in mundi rebus putemus esse perpetuum, sed caduca et brevia universa quæ cernimus.* Atque in hoc sensu apex virtutis consistit. Quocirca S. Chrysostomus, homilia 3. ad Populum : *Virtus,* ait, *est omnia humana despicere, et per omnes horas futura cogitare, nulli inhiare præsentium, sed scire quod omnia humana umbra sunt, et somnium, et si quid his vilius. Virtus hominem quasi mortuum ad hujus vitæ res efficit, et ad nocentia quidem animæ saluti tanquam mortuum operatione carere, ad spiritualia vero sola vivere et operari.*

Porro veteres tres Salomonis libros ita materia et argumento distinxerunt, ut in Proverbiis autument tractari Ethicam, in Ecclesiaste Physicam, in Canticis Theologiam. Ita Origenes, Prologo in Cantica, S. Basilius, homilia 1. in Proverbia, S. Ambrosius in Psalmum 36, sanctus Hieronymus hìc et Epistola ad Paulinum : *Salomon,* inquit, *pacificus et amabilis Domino mores corrigit* (nempe in Proverb.), *naturam docet* (in Ecclesiaste), *Ecclesiam jungit et Christum* (in Cant.) Accedit Olympiodorus, et alii Patres initio Catenæ in Proverb. qui dividunt Salomonis tres libros in tria rerum genera, nempe : in *Ethica*, *Physica*, et *Hyperphysica.* Ratio eorum fuit, quod in Ecclesiaste Salomon describat cœli, solis, elementorum, aeris, maris, terræ, ventorum mutationes, circuitus et vicissitudines, quod est objectum Physicæ, scilicet corpus generabile et corruptibile. Verum paucis rem acu tangens Olympiod. initio Catenæ Proverb. respondet *Ecclesiasten rerum naturalium ratione obiter delibata, præsentis vitæ vanitatem ob oculos ponere.* Quæ fere eadem verba sunt Didymi initio Catenæ in Ecclesiasten : *Ecclesiastes,* inquit, *in eo est, ut rerum naturalium inhærens contemplationi, vitæ præsentis detegat vanitatem.* Et Catena Græcorum in

Proverb. initio asserit *Ecclesiasten concionando blande provocare ad universitatis contemplationem, et ea tractare quæ ad animam aliquatenus in virtutum studio progressum faciunt.*

Fixum ergo maneat librum hunc ethicum esse; Physica enim tangit in ordine ad Ethicam, ut scilicet ex rerum naturalium motu, mutatione, interitu, doceat earum vanitatem, ac consequenter vanos pariter esse homines, qui illis inhiant, ac vana eorum studia, futilia et stulta eorum consilia, cassos et stultos eorum labores, quibus acervandis opibus, vel vinis, vel villis vel deliciis, vel honoribus per omnem vitam desudant, sui finis ac veræ felicitatis obliti. Hæc enim consistit in Dei timore, obedientia et cultu. Unde Lyranus censet argumentum Ecclesiastis esse, assignare ultimum hominis finem summumque bonum, in quo sita est hominis felicitas. Cum enim hac de re fuerint diversissimæ, quas recenset M. Varro, libro de Finibus, puta ducentæ philosophorum opiniones et sententiæ; Epicurus enim felicitatem sitam esse censebat in voluptate, alii in sanitate, alii in honore, alii in scientia, alii in divitiis, alii in amicis, etc.: Salomon docet hos omnes à scopo et veritate aberrasse, ac veram felicitatem sitam esse in vanitatis mundique contemptu, et veritatis, id est veræ sapientiæ Deique cognitione et cultu, qui consistit in legis virtutisque studio, puta in pietate, temperantia, modestia, humilitate, patientia in adversis, eleemosyna, resignatione et spe in Dei providentiam, ejusque religione et observantia. Hæc sunt quæ toto hoc libro pertractat, inculcat et commendat Salomon.

Verum enim vero Deus præ cæteris Prophetis, unum Salomonem hujus vanitatis mundi præconem elegit et constituit, eo quod ipse omnes omnium bonorum et gaudiorum mundi voluptates expertus, meram in omnibus vanitatem repererit. Ne quis enim diceret, illique objiceret: Mira asseris de vanitate omnium creaturarum; nescio an ita, ut dicis, res sese habeat; multas enim mihi non contigit experiri, imo multas ne novi quidem: occurrit Salomon: Ego omnes expertus sum et quasi manibus tractavi, ac experientia didici in omnibus nullum verum esse gaudium, sed meram vanitatem, umbram et fucum. Quare ordinate singula recensens, subjungit singula esse vana. Unde Nyssenus ait: *In Ecclesiaste est ordinata quædam totius vitæ Salomonis confessio, et omnium operum enarratio.*

Hinc Georgius Ederus Œconom. Bibl. lib. 2. hunc librum vocat *Soliloquium Salomonis*, quod in eo solus Salomon loquatur de rebus sublimibus; qualia sunt Soliloquia S. Augustini, Thomæ à Kempis, S. Bonaventuræ et aliorum, in quibus anima sola secum vel cum Deo colloquitur.

Quod ad ordinem et methodum: Ordo librorum Salomonis hic est: In Proverbiis instituit puerum, eumque docet prima et communia Ethices, morumque honestiorum rudimenta. In Ecclesiaste informat juvenem proficientem, eumque à terrena vanitate ad cœlestem veritatem traducit. In Canticis docet virum perfectum unire se Deo, ut illi totus per amorem et contemplationem inhæreat, in eoque conquiescat. Ita censent Origenes, Nyssenus, Theod. S. Gregorius, Præfatione in Cantica et alii passim. Audi Auctorem Catenæ Græcorum, initio Prov. *Proverbia*, inquit, *spectant ad hominem spiritualis vitæ viam primum ingressum, Ecclesiastes ad animam aliquatenus in virtutum studio progressam, Cantica ad animæ in virtutibus jam consummatæ statum.* Audi et luculentius S. Bernardum, sermone 1. in Cantica: *Deinde cum duo*, inquit, *sint mala, quæ vel sola, vel maxime militant adversus animam, vanus scilicet amor mundi, et superfluus suî; pesti utrique duo illi libri Ecclesiastes et Proverbia obviare noscuntur; alter sarculo disciplinæ prava quæque in moribus et carnis superflua resecans, alter luce rationis in omni gloria mundi fucum vanitatis sagaciter deprehendens, veraciterque distringens à solido veritatis. Denique universis humanis studiis ac mundanis desideriis prætulit Deum timere, ejusque observare mandata.* Et post nonnulla: *Depulsis ergo duobus malis duorum lectione librorum, competenter acceditur ad hunc sacrum theoricumque sermonem* (Canticorum) *qui, cum sit amborum fructus, nonnisi sobriis mentibus et auribus omnino credendus est. Alioquin ante carnem disciplinæ studiis edomitam et mancipatam spiritui, ante spretam et abjectam seculi pompam et sarcinam, indigne ab impuris lectio sancta præsumitur.* Igitur ex mente S. Bernardi in Ecclesiaste pellitur vanus amor mundi, in Proverbiis superfluus amor suî, in Canticis præscribitur castus amor Dei. Quocirca Salomon utitur hîc stylo virili, acri, vehementi et vere regio, qualis et materiam et auctorem decebat.

Paphnutius Abbas apud Cassianum, Coll. 3. c. 6. tres Salomonis libros triplici abrenuntiationi gradatim ita accommodat: *Prima est*, inquit, *qua corporaliter universas divitias, mundique facultates contemnimus; secunda, qua mores et vitia, affectusque pristinos animi carnisque respuimus; tertia, qua mentem nostram de præsentibus universis ac visibilibus evocantes, futura tantummodo contemplamur, et ea quæ sunt invisibilia concupiscimus, quæ tria ut simul perficiantur, etiam Abrahæ legimus Dominum præcepisse, cum dixit: Exi de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui. Primum dixit: Exi de terra tua, id est, de facultatibus mundi hujus, opibusque terrenis; secundo, de cognatione tua, id est, de conversatione et moribus vitiisque prioribus quæ nobis à nostra nativitate cohærentia, velut affinitate quadam et consanguinitate cognata sunt; tertio, de domo patris tui, id est, de omni memoria mundi hujus, quæ oculorum occurrit obtutibus.* Et sub finem capitis: *His tribus abrenuntiationibus proprie tres libri Salomonis aptantur. Nam Proverbia primæ abrenuntiationi conveniunt, quibus concupiscentiæ carnalium rerum ac terrena vitia resecantur; secundæ abrenuntiationi Ecclesiastes, ubi universa quæ aguntur sub sole vanitas pronuntiantur; tertiæ, Canticum Canticorum, in quo mens visibilia cuncta transcendens, verbo jam Dei cœlestium rerum contemplatione conjungitur.* Simile habet S. Hieronymus ad Paulinum, cujus verba recitavi initio Proverbiorum.

Allegorice, B. Petrus Damiani, serm. 1. de Nativitate B. Virginis hæc tria Salomonis nomina, tresque ejus libros adaptat Christo, qui inquit: *Filius Regis et Rex, nec solum Filius Dei, sed etiam Deus, Salomon, id est pacificus, est nobis in hoc exsilio; Ecclesiastes, id est concionator, erit in judicio; Idida, id est gloriosus, erit in regno; in exsilio amabilis, in judicio terribilis, in regno*

admirabilis; in exsilio pius, in judicio justus, in regno gloriosus. Vide autem si non ubique rex: in exsilio rector morum, in judicio discretor meritorum, in regno præmiorum distributor; simulque considera, quia non Ecclesiastes, non Idida, sed Salomon tam gloriosum opus facere prænotatur.

Censet S. Gregor. Nazianz. Poemate 33. et Damasc. libro 4. de Fide, cap. 18, Ecclesiasten, æque ac Proverbia et Cantica, Hebræo carmine et metro esse conscripta. Audi Nazianzenum: *Quinque metris constant, Job, David, tres Salomonis, Concio* (Ecclesiastes), *et insignes Cantus, Proverbia sacra.* Verum, cum in Ecclesiaste Salomon agat concionatorem, melius alii censent non metro, sed oratione soluta eum scripsisse. Est enim hîc perpetua concio eaque incitata et acris de vanitate mundi, in qua omnes affectus concitat, ut eam lectori ad vivum repræsentet et persuadeat. Quocirca in ea utitur crebris et pungentibus interrogationibus, contentis exclamationibus, cæterisque figuris Rhetoricis. Subinde tamen immiscet carmina, vel quasi carmina, quale est illud: *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas: Tempus tacendi, tempus loquendi, etc. Deum time, et mandata ejus observa: hoc est enim omnis homo.* Adde omnia posse dici carmina et metra generali acceptione, quia scilicet sententiosa sunt, acuta et arguta, æque ac brevia et concinna. Qua ratione S. Hieronymus, Præfatione in Job, asserit in sacra Scriptura, præsertim, Hebræa esse *rhythmum quemdam dulcem, et tinnulis numeris pedum solutum.* Sic omnis numerosa oratio dici potest metrum et carmen. Huc facit quod liber hic refertus sit elegantibus parabolis, similitudinibus, ænigmatibus, quæ quid vatidicum et divinum resonant, ac plus significant, quàm prima fronte ostentant. Sic Lucilium suum à stylo simili commendans Seneca, Epist. 59: *Loqueris*, ait, *quantum vis, et plus significas quàm loqueris. Hoc majoris rei indicium est: apparet quoque animum nihil habere supervacui, nihil tumidi.*

Denique Prophetæ vocantur *vates* et *poetæ*, ac proinde prophetia ipsorum vocari potest *metrum* et *carmen.* Salomon autem fuit Propheta, et veras proprieque dictas edidit prophetias, uti ostendi Proverb. 30. 1. Quanquam in Ecclesiaste vix sit ullam talem invenire. Quod ergo ait S. Augustinus, l. 17. de Civitate, c. 20: *Salomonem in tribus suis libris prophetasse*, vel synecdochice accipe, quod scilicet in partibus quibusdam triplicis hujus sui voluminis proprie prophetarit, puta Proverb. 30. v. 1 et 2, ac in Canticis, ubi perpetua est prophetia de Christo et Ecclesia; vel ample accipe τὸ *prophetasse* pro Dei eloquia reserasse, Dei voluntatem explicuisse, divinas sententias et Canonicos libros dictasse. Sic enim omnis Canonica Scriptura vocatur *prophetia* à S. Petro, epist. 2. c. 1. v. 20. Denique Chaldæus censet Salomonem hîc vere prophetasse de futuro schismate Jeroboam; sic enim habet ex editione Complut. *Verba prophetiæ quæ prophetavit Ecclesiastes; ipse est Salomon, filius David, rex, etc.* Ex interpretatione vero Costi: *Verba præsagitionis, quam vaticinatus est concionator Salomon, filius David, rex Jerusalem. Cum divinationis spiritu prævideret Salomon rex Israel regnum Roboam filii sui cum Jeroboam filio Nabat divisum iri, et imminentem Hierosolymis et templo vanitatem, populumque Israel captivum ductum iri, etc.* Igitur Ecclesiastes uti Proverbiis est altior, perfectior et sublimior, sic et iisdem obscurior est et difficilior. Quocirca Philastrius asserit *Ecclesiasten paucis quidem conscriptum sententiis, omnem tamen thesaurum cœlestis scientiæ quærentibus continere.* Et S. Ambrosius, l. de Tobia, c. 13, jubet huic libro inhærendum, ut qui bonus sit ad omnia magister.

Finis et scopus hujus libri est, docere veram sapientiam; scilicet qua secernamus vanitatem à veritate; nimirum ut cognoscamus vana esse omnia quæ in terris se ostentant, alliciunt et abblandiuntur; vera vero et solida esse quæ in cœlis sunt, ut ex hac dispari cognitione assurgamus ad mundi, utpote vani, contemptum, ac ad cœli Deique, utpote veri solidique, amorem et desiderium. Tanta enim est vanitatis in hoc mundo exterior species et forma, tanta illecebra, tantus fucus, ut mens hominum, nisi à Deo et Salomone edoceretur, in ea vanesceret, falsaque sumeret pro veris, vanisque concupiscentiis et peccatis absumeretur, et velut fumus in mortem secundam evanida contabesceret. Hunc ergo vanitatis rerum omnium fucum et larvam detegit hîc Salomon, docetque terrena et vana spernere, ac cœlestia ut vera ambire, in quo consistit vera sapientia. Ita censet S. Augustinus, lib. 20. de Civitate, c. 3: *In hac vanitate*, inquit, *cui quantum satis visum est intimandæ totum istum librum vir sapientissimus deputavit, non utique ob aliud, nisi ut eam vitam desideremus, quæ vanitatem non habet sub hoc sole, sed veritatem sub illo, qui fecit hunc solem. In hac ergo vanitate, numquid nisi justo Dei rectoque judicio similis eidem vanitati factus vanesceret homo? in diebus tamen vanitatis suæ interest plurimum utrum resistat, an obtemperet veritati, et utrum sit expers veræ pietatis, an particeps; non propter vitæ hujus vel bona acquirenda, vel mala vitanda vanescendo transeuntia, sed propter futurum judicium, per quod erunt et bonis bona, et malis mala sine fine mansura.* Deinde ita subjicit: *Denique iste sapiens hunc librum ita conclusit, ut diceret: Deum time, et mandata ejus observa; quia hoc est omnis homo; quia omne hoc opus Deus adducet in judicium in omni despecto, sive bonum, sive malum. Quid verius et salubrius dici potuit? Deum*, inquit, *time, et mandata ejus custodi; quia hoc est omnis homo. Quicumque enim est hoc, est custos utique mandatorum Dei: quoniam qui hoc non est, nihil est. Non enim ad veritatis imaginem reformatur, remanens in similitudine vanitatis.* Hucusque S. Augustinus. Unde S. Hieronymus, Commentario in Ecclesiasten, scripsit ad Blesillam S. Paulæ filiam primogenitam, hoc fine, ut ei mundi contemptum persuaderet. Audi eum in præfatione Comment. *Memini me ante hoc ferme quinquennium, cum adhuc Romæ essem, et Ecclesiasten sanctæ Blesillæ legerem, ut eam ad contemptum mundi hujus provocarem, et omne quod in mundo cerneret, putaret esse pro nihilo; rogatum ab ea ut in morem Commentarioli obscura quæque dissererem, ut absque me posset intelligere quæ legebat. Itaque, quoniam in procinctu nostri operis subita morte subtracta est, et non meruimus, ô Paula et Eustochium, talem vitæ nostræ habere consortem, tantoque vulnere tunc perculsus obmutui, nunc in Bethleem*

positus, angustiori videlicet civitate, et illius memoriæ et vobis reddo quod debeo.

Porro crebra hujus vanitatis mundi prædicatio S. Hieronymum, S. Paulinum, Pammachium, S. Paulam, ac Romanam nobilitatem ad mundi contemptum, et ad secessum in Bethleèm pertraxit. Ergo Salomon hoc libro lectorem à vanitate, id est ab amore mundi avocat, traducitque ad amorem Dei; Deus enim est ipsa veritas, entitas, soliditas, stabilitas, æternitas. Unde S. Gregorius Nyssenus, lib. de Vita Moysis, agens de visione Dei in rubo ardenti Moysi exhibita, veritatem definit esse ipsum Deum. Sic enim ait: *Hæc enim est (ut ego sentio) veritatis definitio, firma ejus qui est intellectio; falsitas enim est phantastica quædam circa id quod non est comprehensio, quasi subsistat quod non est; veritas autem est ejus quod vere est firma intellectio. Longis autem spatiis temporum altiori per quietem animo meditari oportet, ut firmiter intelligere possis quid sit quod vere est, quod natura sua est; quid quod non est, quod solum esse videtur, cum per se atque natura sua minime subsistat. Illustrat idipsum visione Moysis. Mihi enim videtur magnus ille Moyses ea in visione didicisse, nihil earum rerum quæ aut sensu comprehenduntur, aut mente perspiciuntur, præter supremam essentiam, quæ omnium causa est, et à qua omnia dependent, vere subsistere. In nullo enim cæterorum impendentia* (independentiam vocant Scholastici) *perspici potest, ita quod absque participatione veri entis possit esse. Solum id eodem modo semper se habet, nunquam augetur, nunquam minuitur, æqualiter ad omnem mutationem, tam ad pejus quàm ad melius immutabile; pejus enim ibi aut malum non est, melius inveniri non potest. Quare solum nulla re alia indiget, et solius cuncta indigent; solum cuncta appetunt, solum cuncta participant, et quæ participant per participationem et sunt et bene sunt. Quod autem participatur, nunquam imminuitur. Id igitur profecto est quod vere est, et hujus veri entis intellectio, ad quam tunc accesserit Moyses.*

Denique Albinus, præceptor Caroli Magni, Præfat. in Eccles. ait se Commentarium in eumdem scribere, ut extractos è monasterio ad munia Ecclesiastica Oniam sacerdotem, id est Episcopum, Candidum presbyterum, et Nathanaelem diaconum à mundi vanitatibus præmuniret; atque de vana possessione divitiarum in hujus seculi deliciis sapientissimum Salomonem totum composuisse hunc librum; quem hortatur ut semper pro magistro habeant in manibus.

Quæritur, tertio, quædam hujus libri sit partitio, quæ et quot partes. Hugo Victor. et post eum Richard. de S. Victor. l. 3. super Apocal. p. 2. cap. 7. censent tres libri esse partes, quibus triplex hominis vanitas describatur: prima mutabilitatis, secunda mortalitatis, tertia curiositatis; aut ut S. Bonav. vanitas naturæ, culpæ et miseriæ.

Verum dico duas primarias Ecclesiastis esse partes. Prior est à c. 1. usque ad cap. 7. qua ostendit omnes res mundi sublunaris, quas homines vani magnas æstimant, inanes esse et vanas, ac proinde vanam esse felicitatem quæ in iis collocatur. Posterior à c. 7. porrigitur usque ad finem, qua depulsa vanitate, demonstrat veritatem veramque felicitatem sitam esse in virtute, ac Dei timore et cultu. Igitur primo statim capite eos refellit, qui scientia summum bonum metiebantur; secundo item ac tertio capitibus eos redarguit, qui in voluptate finem bonorum, ut Epicurei collocarunt; quarto capite, eos qui in honoribus; quinto et sexto eos confutat, qui in divitiis et opibus felicitatem posuere. Prior itaque hæc capitum sex portio in refellendis alienis occupatur; altera vero totidem capitum pars in confirmanda sua sententia versatur. Igitur c. 7. de tribus bonorum generibus disserit: *Animi*, inquam, *corporis et fortunæ*, deque contrariis malis. Quis horum omnium sit usus, utque res omnes nostræ à divina pendeant providentia, luculenter ostendit. Hinc ad finem usque libri de vita pie ac juste transigenda, quo tandem Deo conjungamur, et felicitate perfruamur æterna, concionatur.

Porro in hisce multa statuit axiomata vitæ, juxta veritatem veramque prudentiam instituendæ, qualia sunt: Humanam scientiam non efficere hominem felicem: vitam esse brevem et mille mutationibus obnoxiam: humanos errores moresque per secula succedentia, et circulantia quasi in orbem redire, atque eosdem fuisse omnibus seculis communes: nihil sub sole esse novum: voluptatem efficere stultitiam et stultos: felicitatem non esse sitam in dominatu, in uxore et filiis egregiis, in longiore vita aut funeris pompa; adeoque illam non esse quærendam in præsenti vita, sed in futura et æterna: virtutem præstare opibus, robore, aliisque corporis dotibus: cogitandum esse Dei judicium et providentiam: felicitatem parari obedientia divinæ legis, operibus misericordiæ, mortificatione cupiditatum, animi lenitate et pace: principem esse colendum: principem debere esse justum, sobrium, placidum, cupiditatum dominum, sapientes et probos honorantem, liberalem, et qui subditis de annona cæterisque vitæ commodis abunde prospiciat; quippe qui se mortalem sciat, et ejusdem cum subditis esse naturæ et sortis: cogitandum de ingruente senio et morte: denique sapientem et felicem esse, qui illud ubique præmeditatum habet et observat: *Deum time, et mandata ejus observa. Hoc est enim omnis homo.*

Rursum hunc librum cum Lyrano minutius sic dividas per singula capita, ut in illo totidem pene, puta decem vanitates recenseantur: nimirum in capite primo, immoderatum sciendi studium; in secundo, appetitio deliciarum; in tertio, vitæ longioris desiderium; in quarto et quinto, ambitio dominii dignitatisque; in parte quinti et in sexto toto, cupiditas divitiarum; in septimo, divinandi ars ac præscientia futurorum; in octavo, venatio laudis et famæ; in nono, fortunæ consectatio; in parte noni et in decimo toto, corporis robur; in undecimo et duodecimo, specimen ætatis floridæ.

Interpretes qui in Ecclesiasten commentati sunt exstant permulti, tam veteres quàm neoterici. Ad sexaginta numerat Fabian. Justinian. in calce indicis sui universalis, ubi catalogum Interpretum S. Scripturæ contexit. Illustriores hic recensebo, quorum opera usus et adjutus sum, sicut S. Hieronymus initio Comment. suorum recensere solet Origenem, Didymum, Apollinarium, etc., quos toto opere secuturus sit, ne identidem illos commemorare sit opus: ni-

mirum humilitatis est agnoscere unde profeceris; æquitatis, cuique quod suum est reddere; gratitudinis, beneficium beneficio rependere, ac laudem doctrinæ et doctori refundere. Ea de causa cum sententias Auctorum recito, ipsis sæpe eorum verbis utor, ut intuenti liqueat illa ipsorum esse, non mea. Præclare Plinius Præf. ad Vespasianum: *Obnoxii profecto*, inquit, *animi et infelicis ingenii est deprehendi in furto malle, quàm mutuum reddere, cum præsertim sors fiat ex usura*. Præclarius S. Basilius epist. 1. ad Greg. Nazianz. *Neque vero*, inquit, *ad discendum verecundum esse oportet, nec ad docendum malignum: quod ab alio tute didiceris, nequaquam clam habendum; cujusmodi facere mulieres improbæ solent, quæ ex aliis ipsæ quæsitos liberos, viris suis tollendos subjiciunt, patrem ementientes. Auctorem vero ipsum prodere grata commemoratione decet, verumque ipsius scientiæ parentem.*

Primus ergo post Septuag. Aquilam, Symmach. Theod. et Syrum Interpres est Chaldæus Paraphrastes, qui putatur fuisse Joseph cæcus. Sicut enim Onkeles Pentateuchum, et Jonathan Prophetas: sic Joseph cæcus libros Salomonis cæterosque Hagiographos, puta Job, Psalmos, Regum, Ruth ex Hebræo in Chaldæum convertit, satis genuine et consentanee ad Vulgatam Latinam, qua ratione utilis est; nam cum vocis Hebrææ sensum fideliter reddit, quia tamen Judæus post Christum exstitit, hinc judaizat, et pleraque ad Judaicam Synagogam et superstitionem detorquet, ac hinc inde miscet fabellas Rabbinicas: multa ex eis succidit, et expurgavit Arias Montanus in Chaldaica Paraphrasi, quam Bibliis Regiis attexit, at non omnia.

Secundus tempore, sed dignitate primus est S. Gregorius Episcopus Neocæsariensis, ob miraculorum gloriam cognomento Thaumaturgus, qui Ecclesiasten per metaphrasin *brevissimam et admirabilem*, ait Suidas, explicuit. Divina enim sua sapientia, facundia, acumine, novitate lectorem mire docet, mulcet, pungit et stimulat.

Tertius est R. Haccados, quem passim citat Galatin. lib. de Arcanis fidei; sed hic allegoricus potius est quàm litteralis, et allegorias habet somniis non absimiles.

Quartus est S. Gregorius Episcopus Nyssenus, frater S. Basilii, qui octo Homilias disertas sane et doctas in Ecclesiasten elaboravit, quibus ipsemet Ecclesiasten agit, ac lectorem ad vanitatis mundi contemptum, velut Orator Christianus exstimulat.

Quintus est S. Hieron. qui more suo litteræ inhærens, genuinum primo ejus sensum dilucide reddit, deinde mysticum attexit: merito sui ævi Phœnix, ac in S. Script. explicanda doctor maximus, Ecclesiæ totius elogio celebratur.

Nota: S. Hieronymus bis transtulit Ecclesiasten, Proverbia, et Cantica: primo, corrigendo veterem et antiquam Vulgatam editionem Latinam juxta versionem Septuag. à qua manavit: quare Græcos Septuag. in Latinum transtulit, itaque veterem editionem suæ puritati restituit; secundo, immediate illa ex Hebræo transferendo in Latinum. Hæc ita se habere docet ipse S. Hieron. hìc in Procemio; ac diserte lib. 2. contra Ruffin. ubi sic ait: *Salomonis etiam libris, quos olim juxta Septuag. additis obelis et asteriscis in Latinum verteram, ex Hebræo transferens, et dedicans SS. Episcopis Chromatio et Heliodoro, hæc in præfatiunculæ meæ fine subscripsi: si cui sane Septuag. Interpretum magis editio placet, habet jam à nobis emendatam.* Prior ergo versio S. Hieronymi facta est ex Græco; posterior ex Hebræo jussu Damasi Pontif. quam proinde recepit Ecclesia, estque Vulgata nostra editio Latina. Utraque exstat in Commentario S. Hieronymi, in quo tamen non posteriorem suam interpretatur vel modestiæ ergo, vel quia nova erat; sed priorem Septuag. utpote veterem et Vulgatam tunc editionem, quæ à posteriori, puta à Vulgata moderna satis discrepat, ac proinde Comment. S. Hieronymi parum facit ad elucidationem Vulgatæ modernæ. Porro S. Hieron. in posteriori accommodat se Septuag. ubi ab Hebræo nihil vel parum distant: aliàs sequitur Aquilam, Symmach. et Theodotionem, sed præ omnibus Hebraicam veritatem, cujus sensum verum et genuinum, ut clare repræsentat, subinde non verbum verbo, sed sententiam sententia quasi paraphrastice exprimit: hoc enim est munus fidelis et genuini interpretis, uti suis locis videbimus.

Sextus est Olympiodorus, partim Paraphrastes, partim Scholiastes, partim Commentator, qui breviter, sed utiliter Ecclesiasten explicuit: ita enim explicat, ut lectorem ad virtutem et pietatem excitet.

Septimus est Salonius Eucherii filius, et Salviani discipulus anno Domini 470, qui mystice et breviter Ecclesiasten explanat. Idem facit Albinus, sive Alcuinus, Bedæ discipulus, et Rabani magister. Salonii Commentarius in Proverbia et Ecclesiasten idem plane ad verbum exstat in Honorio Augustodunensi Presbytero, qui, teste Trithemio et Bellarmino, floruit anno Dom. 1220; nisi quod initium libri sit transpositum. Nam quæ de tribus nominibus Salomonis initio Ecclesiastis, eadem Honorius ponit initio Proverbiorum. Rursum paucula in fine Proverbiorum, quæ ponit Salonius, decurtat et omittit Honorius. Reliqua, ut dixi, sunt eadem ad verbum. Porro Salonius editus exstat tom. 5. Biblioth. Patrum; Honorius vero tomo sive seculo 12, juxta editionem Coloniensem.

Octavus est Hugo de Sancto Victore, qui ex S. Greg. (hujus enim Commentarii manuscripti in Ecclesiasten exstant in monasterio Cavensi) homil. 19. in Ecclesiasten conscripsit, quibus floride et acute singulas quatuor primorum capitum sententias, imo singula verba discutit, exsugit, ac mel sacræ Ethices ad morum conformationem elicit et conficit. Fuit Hugo vir apprime doctus, facundus et religiosus, monasterii sancti Victoris (unde vocatus est de S. Victore) Parisiis Abbas, coævus et familiaris S. Bernardo, sui seculi lumen, adeo S. Augustini doctrinam et phrasim æmulatus, ut *Augustini lingua* sit nuncupatus. Moriens cum, allata S. Eucharistia, ob stomachi nauseam eam sumere non posset, eam adorans: *Ascendat*, inquit, *Filius ad Patrem, et servus ad Dominum suum.* Itaque factum.

Nonus est S. Bonaventura, qui scholastice Ecclesiasten pertractat.

Decimus est Hugo Carensis, primus è sancti Dominici Ordine Cardinalis, qui obiter litteram perstringens, mystico sensui se mancipat, in eoque rimando acutus est, acer et copiosus.

Undecimus est Nicolaus Lyran. qui hebraice non ad amussim peritus, passim sequitur Rabbinos, præsertim R. Salomonem, uti ipsemet fatetur in fine lib. different. veteris ac novi Testamenti. Hos secuti sunt Dionys. Carth. Cardin. Cajetanus, qui duobus suis Rabbinis in Testamento veteri, ac Erasmo in novo plus æquo confidens, novam eorum versionem edit et suopte ingenio nove explicat, à Vulgata et Patribus sæpe discedens. Item Franciscus Titelmanus, vir eruditus et religiosus, Joannes Ferus, Gerardus Moringus, Hier. Osorius, Joannes Campensis, Isidorus Clarius, Franciscus Vatablus, ac è Societate nostra Joannes Lorinus breviter, sed accurate; et Joannes Pineda, qui uti fusissime, ita plenissime Ecclesiasten explanavit. Ego ex omnibus hisce succum exprimam, mellilegium faciam, illudque methodice, paucis clare more meo lectori hauriendum propinabo; ac non pauca ex meipso addam, quæ æterna Patris Sapientia mihi suggerere dignabitur.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Proponit thema libri : Vanitas vanitatum, et omnia vanitas; illudque probat primo ex rerum omnium circulatione : omnia enim, etiam sol, spiritus, flumina in orbem eunt et abeunt; quare nihil sub sole novum. Secundo v. 12. ex scientiis et studio sciendi, in quo magna elucet vanitas; quia qui addit scientiam, addit et laborem et dolorem.

1. Verba Ecclesiastæ, filii David, regis Jerusalem. 2. Vanitas vanitatum, dixit
Ecclesiastes : vanitas vanitatum, et omnia vanitas. 3. Quid habet amplius
homo de universo labore suo, quo laborat sub sole ? 4. Generatio præterit,
et generatio advenit : terra autem in æternum stat. 5. Oritur sol, et occidit,
et ad locum suum revertitur : ibique renascens, 6. gyrat per Meridiem, et
flectitur ad Aquilonem : lustrans universa in circuitu pergit spiritus, et in circulos suos revertitur. 7. Omnia flumina intrant in mare, et mare non redundat : ad locum, unde exeunt flumina, revertuntur ut iterum fluant. 8. Cunctæ res difficiles : non potest eas homo explicare sermone. Non saturatur oculus visu, nec auris auditu impletur.
9. Quid est quod fuit? ipsum quod futurum est : quid est quod factum est? ipsum quod faciendum est. 10. Nihil sub sole novum, nec valet quisquam dicere : Ecce hoc recens est : jam enim præcessit in seculis, quæ fuerunt ante nos. 11. Non est priorum memoria : sed nec eorum quidem, quæ postea futura sunt, erit recordatio apud eos, qui futuri sunt in novissimo.
12. Ego Ecclesiastes fui rex Israel in Jerusalem, 13. et proposui in animo meo quærere et investigare sapienter de omnibus, quæ fiunt sub sole. Hanc occupationem pessimam dedit Deus filiis hominum, ut occuparentur in ea. 14. Vidi cuncta, quæ fiunt sub sole, et ecce universa vanitas, et afflictio spiritus. 15. Perversi difficile corriguntur, et stultorum infinitus est numerus. 16. Locutus sum in corde meo, dicens : Ecce magnus effectus sum, et præcessi omnes sapientia, qui fuerunt ante me in Jerusalem; et mens mea contemplata est multa sapienter, et didici.
17. Dedique cor meum ut scirem prudentiam, atque doctrinam, erroresque et stultitiam : et agnovi quod in his quoque esset labor, et afflictio spiritus : 18. eo quod in multa sapientia, multa sit indignatio : et qui addit scientiam, addit et laborem.

1. Verba Ecclesiastæ, filii David, regis Jerusalem.] *Ecclesiastæ*, id est Salomonis. Patet ex ipso verborum tenore et sententia, hunc non tam esse libri titulum, uti censuere S. Gregorius Nyssen. Homil. 1, Hugo Victor. et Hugo Cardinalis, Dionysius, et alii, quam ipsum libri exordium. Hic enim liber incipit, hicque ad marginem notatur primus primi capitis versus. Inde tamen desumptus est libri titulus et nomenclatura, ut vocetur Ecclesiastes, quod nomen stolide improbat Luther. in Colloq. Conviv. dicens hunc librum non esse Ecclesiasten, sed *Politica* vel Œconomica Salomonis nuncupandum : qua in re toti Ecclesiæ Patribusque omnibus, qui eum Ecclesiasten vocavere, contradicit, eosque inscitiæ arroganti supercilio coarguit.

Verba.] *Verbum* dicitur à verberatu, quod verberato lingua intra palatum aere, omnis oratio proferatur, ait P. Consentius et S. Augustinus. Varro vero verbum à veritate deducit, quasi verum; quod verum nos loqui oporteat.

Talia sunt verba S. Scripturæ, sive verba Dei, puta oracula verissima, gravissima, saluberrima. Unde Aben Ezra : *Verba Ecclesiastæ*, hoc est, inquit, non vulgaria ; sed ex corde ad animum ascendentia, utpote quæ vanitatem à veritate secernant, viamque ad veram felicitatem digito ad fontem intento omnibus palam demonstrent.

ECCLESIASTÆ.] Hebr. קהלת *Coheleth*, id est congregatoris, collectoris, concionatoris. Radix enim קהל *Cahal* significat congregare cœtum, et ad eum verba facere. Unde קהלה *kehilla* vocatur congregatio, cœtus, Ecclesia, concio. Concio enim tam cœtum populi, quàm orationem ad populum significat.

Quæres, primo, cur Salomon hîc hebr. vocetur *Coheleth*, græce indeque latine Ecclesiastes. Resp. primo Jacob. Christopol. Præfat. in Cant. cum vocari *Coheleth*, id est collectorem, quod gnomas et scite dicta Davidis patris sui, cæterorumque Patriarcharum et Prophetarum hoc libro coacervarit, et in unum collegerit. Verum hoc parum est probabile. Salomon enim cum esset sapientissimus mortalium, non eguit aliunde corradere sapientiam, qua ipse à Deo donatus et repletus erat : suam ergo hîc promit, et non alienam.

Secundo, Cajet. censet Salomonem dici *Coheleth*, id est collectorem, quod omnes vanitatis mundi modos et species hoc libro collegerit, easque ad vivum oculis subjecerit, atque ut addit Arias Montanus, quod enumerans singulas res mundi, mox subjiciat ciphram 0, dicens iteransque : *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas.* Ciphra enim 0, si sola ponatur, esto multiplicetur, nil valet, nullumque indicat numerum, ideoque vanitatis et nihili est index et nota. Verùm hoc arctius et frigidius est.

Tertio, alii, eo quod, inquiunt, anima Salomonis (*Coheleth* enim est femininum) cunctas in se scientias congregasset, vel potius Deus congregatas, et in unum collectas in Salomonis sinum effudisset. Aut ut Nyssenus, quod Ecclesiastes colligat omnia quæ ad probam Ecclesiæ pertinent administrationem, hoc est, per quæ quis probe et ex virtute vitam instituat. Aut ut David de Pomis, quod universas Philosophorum de summo bono in quo sita est felicitas, sententias (quas Varro lib. de Finibus ducentas enumerat) summatim perstringat et confutet. Aut ut alii, quod universas voluptates rerum omnium, quas expertus est, congreget, earumque vanitatem ostendat.

Quarto, melius alii censent Salomonem dici Ecclesiasten, quod ex confuso hominum cœtu et tumultuante turba fecerit Ecclesiam ordinatam, pacatam et piam concionando et persuadendo ei, ut relictis vanis spebus et rebus amet et colat Deum verum. Ita S. Gregorius 4. Dialog. 4 : *Hic liber*, inquit, *concionator dicitur; in concione vero sententia proponitur, per quam tumultuosæ turbæ sententia comprimatur. Sed concionator verax quasi extensa manu tumultus omnium sedat, eosque ad unam sententiam revocat, cum in ejusdem libri termino ait : Finem loquendi pariter omnes audiamus : Deum time, et mandata ejus observa. Hoc est enim omnis homo.*

Quocirca Salomon hîc repræsentat Christum, qui ceu verus Ecclesiastes Ecclesiam sanctam formavit, instituit, docuit tam verbo quam exemplo. Ita Nyssenus et Olympiodorus : *Ecclesiastes*, inquit, *vocatus est, tanquam cunctos mortales in Ecclesiæ cœtum vocans, et in concordiam nectens.*

Quinto et genuine, Salomon dicitur *Coheleth* et *Ecclesiastes*, id est congregator et concionator, quod populi cœtum convocans, ad illum concionatus sit de vanitate rerum mundanarum, deque veritate virtutis et timoris Dei. Ita S. Athan. in Synopsi, Salon. S. Greg. l. 4. Dialog. c. 4, Bonav. et alii, quodque eamdem concionem scriptis mandans, ad universam Ecclesiam seculorum omnium transmiserit. Omnis enim Ecclesia et Respubl. omni ævo et seculo sua habuit comitia, suos populi cœtus, suas conciones, in quibus principes, senatores vel oratores perorabant de iis quæ ad Rempub. vel ad civium certorum causas litesque spectabant. Ita fecere Græci; Athenienses sub Solone, qui universa à se statuta permisit concionis arbitrio ; Spartani sub Lycurgo; Romani sub Romulo, et magis sub Consulibus; Hebræi sub Mose, Josue, Davide, Salomone et cæteris.

Porro cathedra, ex qua Salomon concionabatur, erat solium regale, quod ipse ad hanc rem exstruxit, 3. Reg. 7. 7 : *Porticum quoque solii*, inquit, *in qua tribunal est, fecit Salomon, et texit lignis cedrinis à pavimento usque ad summitatem.* Similis concio Salomonis ad populum in dedicatione templi ab eo ædificati recensetur 3. Reg. 8. 14. Audi S. Athanasium : *Ecclesiastes*, ait, *vocatus est, quia ad populum ipse concionatus est, et quæ spiritus sunt, locutus* ; et ut ait Thaumaturgus, *quia his verbis universam Dei Ecclesiam affatur.*

Sic Moses legislator et dux Israelis crebro concionatus est ad populum, cum ei legem Dei promulgaret et inculcaret, ut patet Exodi cap. 20 et seq. Imo Deuteronomium non est aliud quàm ardens et contenta concio, qua Moses moriturus Israelem ad studium legis cultumque Dei adhortatur. Similem eadem de re concionem ad populum habuit successor Mosis Josue, jam moriturus, c. ult. et Job cap. 29, Samuel 1. Reg. 12. 7, Mathathias 1. Machab. 2. 49, ac David Ps. 48. 2 : *Audite*, ait, *hæc, omnes gentes : auribus percipite omnes, qui habitatis orbem, etc. Os meum loquetur sapientiam, et meditatio cordis mei prudentiam.* Similis concio Davidis est Psalm. 77. 1. Sic fecit et Ezechias mittens præcones per totum Israelem, ut eum ad Dei cultum et Pascha solemne reducerent, 2. Paral. 30; imo ipsemet rex ad ipsos Sacerdotes et Levitas concionatus est, exhortando eos ad purgationem templi et legis zelum, 2. Paral. 29. 5. Ezechiam avum suo zelo et concione imitatus est Josias rex, 4. Reg. 23. v. 1. et 2. Paral. 34. v. 31 : *Stans*, ait, *in tribunali suo, percussit fœdus* inter Israelem et Deum. Similem exhortationem ad Patres Concilii Nicæni habuit Constantinus Magnus, uti refert Eusebius in ejus Vita ; ac Theodosius per litteras ad Patres Concilii Ephesini ; Carolus Magnus ad Saxones, etc.; ac avorum memoria Jagello Poloniæ rex, qui Lithuanos ingenti zelo concionando, et præmiis invitando ab idolorum cultu ad Christi fidem convertit anno Domini 1387; ex quo deinceps prognati reges Poloniæ, ac nominatim modernus Sigismundus III, aviti regni æque ac pietatis hæres, Jagellonides cognominatur. Ita Cromerus lib. 15.

Talis ergo Ecclesiastes fuit rex Salomon : sapientiæ enim ejus fama exciti, certatim ad

eum docentem ex toto orbe confluebant nationes et principes, ac inter eos regina Saba, 3. Reg. 4. Igitur non ad solos Judæos, sed ad totam Ecclesiam, id est, ad cœtum vel concionem ex cunctis mortalibus contractam hic concionatur, docetque in quo sita sit vera sapientia, scilicet in rerum vanarum contemptu, ac veritatis verique Dei cultus studio, ut ab amore caducorum eos abducat, et ad desiderium æternorum transferat. Quocirca, ut notat Titelmannus, Salomon hîc veri concionatoris munia strenue obit, dum statim à principio thema proponit: *Vanitas vanitatum, etc.* Idipsum subinde repetens et inculcans in sermonis progressu, et circa illud pertexens totum sermonem; et quamvis (quod peritus concionator facit) digrediatur nonnunquam ad alia, eòdem tamen recurrit, diligenter ac particulatim demonstrans veritatem primæ propositionis, quam sic plene probat, ut conclusionem ad extremum et clausulam reponat. Præterea falsa, quæ obstant argumento proposito, refellit, veritatem confirmat, damnat vitia, virtutes laudat, prædicat, demum instat opportune, importune, arguit, obsecrat, increpat; prout Ephesinum Ecclesiasten Timotheum Paulus ut faciat obtestatur, 2. Timoth. 4. 2.

Quæres, secundo, cur Salomon hebr. vocetur *Coheleth* feminine. Est enim *Coheleth* Benoni, id est participium activum femininum in conjugatione *Cal*, significans *congregatrix* vel *concionatrix.* Respondent aliqui Novantes, ut Avenarius et Foristerus in Lexicis Hebr. *Coheleth* vocari non Salomonem, sed Ecclesiam vel Synagogam; illam enim hîc à Salomone concionantem induci. Sed errant: Coheleth enim esse nomen non Ecclesiæ, sed Salomonis patet ex eo quod sequitur: *Filii David, regis Jerusalem;* unde clare vertit Chald. *Verba Coheleth, ipse est Salomon.* Ita S. Greg. Thaumaturgus, S. Hier. Nyssen. Olympiod. et cæteri omnes.

Dico ergo, primo, *Coheleth* esse nomen masculinum, non femininum. Patet primo, quia est nomen Salomonis, qui vir est, non femina; secundo, quia toto hoc libro *Coheleth* tribuuntur verba et epitheta masculina, non feminina, excepto uno loco cap. 7. 29. Quem locum nonnulli suspicantur corruptum. Hinc sequitur *Coheleth* non esse hoc loco Benoni, id est participium femininum in *Cal*, sed esse *Toar*, id est nomen verbale masculinum; perinde ac apud Latinos hæ voces doctus, eruditus, auditus, visus, sæpe non participia sunt, sed nomina. Ita censent Marinus, Mercerus et alii in Lexicis, et confirmant ex eo quod Hebr. קהל *Cahal* non sit usitatum in *Cal*, sed in *Niphal* et *Piel. Coheleth* ergo nequit esse Benoni *Cal*: nomen ergo sit oportet. Imo nonnulli suspicati sunt *Coheleth* dici quasi קהל עת *Cohel et*, id est, *collector* vel *mensor temporis*, eo quod Salomon tam suæ quàm aliorum ætatis tempora, et temporaria bona voluptatesque hoc libro metiatur, numeret et æstimet, dicens omnia esse vana. Aut quasi קהל תלמוד *Cohel Talmud*, id est, *collector doctrinæ*, et ultima littera *Tau* valeat *Talmud*, uti Hebræi in abbreviaturis per unam litteram initialem, totam dictionem significant.

Dico, secundo: Nomen *Coheleth*, licet sit masculinum, habet tamen puncta, formam et terminationem femininam, puta Benoni, sive participii feminini in *Cal*. Ita censent omnes hebraice periti.

Porro causa hujus rei varia à variis affertur. Primo multi afferunt hanc, quod Hebræi sæpe permutent nomen femininum cum masculino, et vice versa masculinum cum terminatione feminina, quando rei præstantiam et pulchritudinem denotare volunt, qualis est hæc concio Salomonis, quæ proinde vocetur *Coheleth*, q. d. *concionatrix*, ob elegantiam sermonis. Solent enim Hebræi rebus eximie pulchris tribuere genus femininum, quia imago et assecla pulchritudinis, ejusque maxima illecebra est femina. Concionatrix ergo idem est quod pulcher et eximius concionator. Solent enim feminæ in dicendo esse disertæ, gratiosæ, elegantes, pathethicæ, efficaces, ideoque viris persuadere quicquid volunt. Sic Ps. 67. 12: *Dominus dabit verbum Evangelizantibus*, hebr. est המבשרות *hammebasseroth*, id est evangelizatricibus feminine, quo significat excellentissimos à Deo prædicatores constituendos. Et Aggæi 1. 13: *Nuntius Domini de nuntiis Domini*, hebr. est במלאכות *bemalachot*, id est *denuntiatricibus Domini.* Vide ibi dicta ac Riberam ibidem. Sic Exodi 22. 18: *Maleficos* (hebr. est *mecaphsepoth*, id est, *maleficas* feminine) *non patieris vivere.* Similia sunt 2. Reg. 13. 39. in Hebræo et alibi.

Secundam dant alii, quod sapientia hîc sit quasi concionatrix, ac per os Salomonis concionatur, ut vis et energia concionis significetur, quasi ejus anima et forma sit ipsa sapientia. Hæc enim hîc fuit quasi anima sapientissimi Salomonis. Simili modo Salomon Prov. cap. 9. v. 1. et cap. 8. v. 1 et seq. Et Ecclesiasticus cap. 24. 1 et seq. ipsam sapientiam loquentem et concionantem inducit ad majus concionis pondus.

Tertiam dant alii, quod Salomon fuerit *Coheleth*, id est vir, sed desinens in feminam, cum virile suum robur, quod hîc ostendit, inflexit ad amorem feminarum, factusque est effeminatus et quasi femina. Hoc enim fore prævidebat Spiritus Sanctus, ideoque ei nomen *Coheleth* indidit. Sic Isaias Principes mulierosos Israelis vocat *mulieres*, cap. 3. v. 12: *Mulieres*, inquit, *dominatæ sunt eis;* et Nahum cap. 3. 13: *Ecce populus tuus, mulieres in medio tuî.* Sic Homerus Iliade 2. *O pepones, inquit, mala probra Achivæ, non amplius Achivi.* Homerum de more secutus Virgil. 9. Æneid. *O vere Phrygiæ*, ait, *neque enim Phryges.*

Quartam dant nonnulli, quod à matre Bethsabee hæc didicerit Salomon. Hæc enim eum puerum docebat fugere ventrem et venerem velut vanitates, uti patet ex illo Proverb. 31. 1: *Visio, qua erudivit eum mater sua, etc. Ne dederis mulieribus substantiam tuam, et divitias tuas ad delendos reges. Noli regibus, ô Lamuel, noli regibus dare vinum, etc.*

Filii David, regis Jerusalem.] Græci habent: *Regis Israel in Jerusalem;* sed perperam, ait S. Hieron. Notat S. Hieron. tres Salomonis libros, scilicet Proverbia, Ecclesiasten et Cantica, gradatim hominem ad perfectionem provehere: primum enim esse incipientium; secundum, proficientium; tertium, perfectorum: *Primi libri titulus*, ait S. Hieronymus, *vocat Salomonem filium David, regem Israel; secundi, filium David, regem Jerusalem. In tertio non dicitur rex vel filius David, quia plurimi sunt ru-*

des, pauciores metropolitæ, rari qui superna tantum desiderent : propter primos ac secundos paterna dignitas, regnique proprii auctoritas indicatur : perfectis, quia non timore eruditur discipulus, sed amore filius, proprium nomen sufficit, et æqualis magister est, et nescit se esse regem, qua etiam de causa observatum est, nullum toto Canticorum libro Dei nomen exprimi ex iis quæ possunt timorem incutere, sed nomina omnia amoris.

S. Ambros. Præfat. in Lucam, et lib. de Isaac cap. 4, quem sequitur Hugo de S. Victore, triplicem hunc statum et gradum adaptat tribus Patriarchis, Abraham, Isaac et Jacob. Primus obediens fuit ; secundus puteos fodit ; tertius scalam, cui Deus innitebatur, ac per eam ascendentes et descendentes Angelos vidit, Genes. 28. 12. Alii eidem accommodant tres prisci tabernaculi et templi partes, puta atrium, Sanctum et Sanctum Sanctorum. Incipientes enim sunt in atrio paradisi, proficientes in Sancto, id est in ingressu ejusdem, perfecti sunt quasi in ipso cœlo empyreo.

Censent Chald. et alii nonnulli Salomonem scripsisse Ecclesiasten, post schisma decem Tribuum, quod fecit Jeroboam earum se regem constituens, ideoque Salomonem se hîc vocare regem Jerusalem, id est duarum Tribuum, non Israel; sed errant. Hoc enim schisma contigit post mortem Salomonis, sub Roboam ejus filio.

Vocat ergo se regem Jerusalem : Primo, quia illa erat metropolis duodecim Tribuum, ac proinde regni totius caput. Sic Nabuchodonosor a Jeremia vocatur rex Babylonis, id est monarchiæ Chaldæorum, cujus caput erat Babylon. Et Sardanapalus vocatur rex Ninives, id est Assyriorum, quorum metropolis erat Ninive. Secundo, quia in Jerusalem erat Academia, vigebatque studium sapientiæ, quam hîc docet Salomon. Tertio, quia in eadem erat aula regia, in qua regnare solet luxus, avaritia, invidia, fastus, omnisque vitiorum et cupiditatum vanitas, à qua cives et aulicos suos hîc avocat Salomon.

De etymo et splendore Jerusalem dixi Heb. 7. 1. Genes. 14. 18. et alibi. Vide et Josephum et Adrichomium in descriptione Jerusalem.

Mystice, Ecclesiastes est Christus, qui electis suis persuadens contemptum vanitatis mundi, et amorem cœli, est rex Hierosolymitarum, id est videntium et contemplantium Deum, ideoque pace fruentium. Jerusalem enim hebr. idem est quod visio pacis.

2. Vanitas vanitatum, dixit Ecclesiastes : Vanitas vanitatum, et omnia vanitas.] S. Aug. lib. de Quantit. animæ cap. 33. et de vera religione cap. 21 et 33. et alibi legit : *Vanitas vanitantium*, id est, vanitati servientium rebusque vanis inhiantium. Hi enim sunt vanitantes factique vani, sicut ea quæ dilexerunt, aut vanitantium, id est fallentium, et vana specie decipientium : *Vanitas*, ait S. August. est fallacia, et *vanitantes* sunt falsi vel fallentes. Idem tamen S. August. lib. 1. Retract. cap. 7. ait quod, licet ista expositio vera sit, mendosa tamen sit lectio, cum juxta Græcum legendum sit : *Vanitas vanitatum.* Chald. *Vanitas vanitatum seculum hoc : Vanitas vanitatum omne, quod laboravi, omnino vanitas.* Aquila, Symmach. Theod. cæterique interpretes, ait S. Hieron. vertunt: Ατμος ατμων, id est : *Vapor vaporum, et omnia vapor.* Syrus : *Inanitas inanitatum, et omnis res inanitas.* Arabicus : *Vanitas vanitatum, universitas rerum vana.* Alii : *Nihilum nihil, et omnia nihil.* Sic et Nyssenus. Gregor. Thaumaturgus metaphrastice vertit : *Quam inania sunt nulliusque pretii cuncta hominum studia, simul ac negotia !* Anonymus : *Cunctæ res otiosæ, viles, erroneæ, mendaces. Sublimis prorsus*, ait S. Chrysost. serm. contra Concub. *et cœlis digna vox, quam Salomon ad se reversus, et quasi ex umbrosa quadam abysso ad lumen veræ sapientiæ respicere valens, emisit tandem.* Idem Parænetica ad Eutropium : *Hunc*, inquit, *versiculum si saperent qui in potentia versantur, in parietibus omnibus, et in vestibus suis scriberent, in foro, in domo, in ingressibus; quoniam quidem multæ sunt rerum facies, multæ imagines falsæ, quæ decipiunt incautos, istud oportet quotidie salutare carmen, et in prandiis, et in cœnis, et in conventu unumquemque proximo suo canere, et à proximo suo libenter audire : Quia vanitas vanitatum est, et omnia vanitas.*

Grammatice et etymologice vanitas est vacuitas, inanitas, levitas à qua res dicitur evanida, dum cito perit et evanescit. Audi Nonium Marcellum lib. 4 : *Vanum*, inquit, *leve, inane. Virg. Georg. l. 1 : Sed illos exspectata seges vanis elusit aristis. Vanum est mendax. Virg. Æneid. 1 : Ni frustra augurium, vani docuere parentes. Sallust. Jugurthæ bello : Mauri vanum genus. M. Tull. de Offic. lib. 1 : Nihil enim proficiunt nisi admodum mentiantur, nec vero quicquam est turpius vanitate. Idem Tuscul. lib. 3 : Tum ita variis imbuimur erroribus, ut vanitati veritas et opinioni confirmatæ natura ipsa cedat. Vanum, insidiosum, subdolum. Virg. Æneid. lib. 2 : Nec si me miserum fortuna Sinonem finxit, vanum etiam mendacemque improba finget. Vanum, obscurum. Virg. Æneid. 4 : Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram. M. Tull. de Repub. lib. 5 : Ut nostra vero ætas cum Rempub. sicut picturam accepisset egregiam, sed jam evanescentem vetustate.*

Donatus vero et Aruntius ita distinguunt hæc tria, falsum, vanum et fictum : *Falsum*, inquiunt, *est, quo tegitur id quod factum est ; vanum, quod fieri non potest ; fictum, quod non est factum et fieri potuit. Falsum est fictum mendacium simile veritati; vanum nec possibile, nec verisimile ; fictum totum sine vero, sed verisimile. Falsum loqui mendacis est, fictum callidi, vanum stulti. Falsum loqui culpæ est, fictum virtutis, vanum vecordiæ. Falsis decipimur, fictis delectamur, vana contemnimus.*

Vanitas ergo opponitur rei velut umbra ; res enim, puta corpus, est ipsa veritas, cujus vanitas est ejus umbra. Quare sicut umbra sequitur suum corpus, sic creatura sequatur suum Creatorem, ne evanescat, et in nihilum abeat. Omnis enim res creata in fieri, esse et conservari pendet à Deo, sicut radius à sole. Quare sicut sole se subducente radius evanescit, sic Deo manum, id est, operationem et conservationem suam subducente, res creata redit in suum nihilum, ex quo à Deo per creationem educta est.

Vanus, ait Servius, *dicitur quasi vacuus, et quasi vanno eventilatus.* Ovidius 3. Amor.

Ceres sterilem vanescit in herbam.

Hinc vanus vocatur stultus, quasi mente vacuus, qui in rebus inanibus studium collocat. Vanus quoque dicitur mentiens et infidus, qui levia inaniaque pro gravibus et veris astute componit.

Vanus ergo est vanidicus, vaniloquus, levis, mendax. Hinc vanitas vocatur *levitas, mendacium, fallacia.* Vanitati opponitur veritas, fidelitas, constantia. Unde Cicero lib. 2. de Natura Deorum : *Nulla igitur,* ait, *in cœlo nec fortuna, nec temeritas, nec erratio, nec vanitas inest, contraque omnis ordo, veritas, ratio, constantia.* Et lib. 2. de Legib. *Animi labes nec diuturnitate vanescere* (id est evanescere, aboleri), *nec manibus ullis elui potest.* Et ad Herennium lib. 2 : *Vana est ratio, quæ ex falsa causa constat.*

Vanitas ergo multa significat : nam vanitas primo est inanitas; secundo, brevitas; tertio, mutabilitas; quarto, interitus; quinto, mendacium; sexto, fraus et fallacia, quæ omnia huic loco congruunt. Unde pari modo vertas : *Inanitas inanitatum, et omnia inanitas; brevitas brevitatum, et omnia brevitas : mutabilitas mutabilitatum, et omnia mutabilitas;* et sic de cæteris, q. d. Omnia quæ in mundo, præsertim sublunari existunt, sunt summe inania, brevia, mutabilia, corruptibilia, mendacia, falsa et fallacia. Ex adverso super lunam in cœlo apud Deum omnia sunt solida, longa, immutabilia, incorruptibilia, vera et fidelia. Vanitas enim terrestrium opponitur veritati cœlestium, quod in illis sit inanitas, in his soliditas : in illis brevitas, in his æternitas : in illis mutabilitas, in his immutabilitas : in illis interitus, in his constantia et constans existentia : in illis mendacium, in his veritas : in illis fallacia, in his fidelitas. O prima summaque veritas, veraque soliditas, solida charitas, chara æternitas! Deus meus et omnia, da ut nulla nos moveat vanitas, nec vana inanitas, nec inanis carnalitas, nec carnalis fugacitas; sed totos nos ad se rapiat tua veritas veraque felicitas.

Porro Hebræi utuntur abstractis pro concretis ad significandam rei excellentiam. Sic *Sanctum Sanctorum* ab eis vocatur *Sanctitas Sanctitatum*, id est eximie et summe sanctum ac venerandum. Sic Deus ait Abrahæ Genes. 12. 2 : *Erisque benedictus.* hebr. *Eris benedictio*, id est, affluens omni benedictione, ut non tam benedictus, quam ipsa benedictio nuncupari possis. Psalm. 110. 3 : *Confessio et magnificentia opus ejus;* hoc est, opus Dei ita magnificum est, ut ipsa magnificentia dici queat; ideoque adeo laudabilis, ut ipsa confessio, id est laus vocari possit. Sic 1. Corinth. 1. 30. de Christo dicitur : *Factus est nobis sapientia à Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio;* hoc est, factus est summus et sapientissimus justificator, sanctificator, redemptor noster. Sic ergo dicitur creatura quælibet *vanitas vanitatum*, id est vanissima, idque triplici de causa :

Prima est, quia respectu Dei creatoris, qui est pelagus entitatis omnisque perfectionis, creatura omnis est quasi non ens et nihilum, juxta illud : *Substantia mea tanquam nihilum ante te,* Psalm. 38. 6; et : *Omnes gentes quasi nihilum et inane reputatæ sunt ei,* Isaiæ 40. 17; et : *Luna non splendet, et stellæ non sunt mundæ in conspectu ejus*, Job. 25. 5.

Secunda, quia nulla res creata hominem potest beare, aut ejus desiderium, utpote immensum, exsatiare. Vera enim saties et felicitas sita est in solo Deo, utpote quaquaversum infinito. Si alibi eam quæris, vane et frustra quæris.

Tertia, quia homo sua stultitia rebus creatis abutitur ad vanitates, ut scilicet vanas suas concupiscentias illis expleat, quibus sibi interitum præsentem et æternum accersit. Id clare ostendit Sapiens ex idolis dicens Sap. 14. 11 : *Creaturæ Dei* (quæ à Deo bono bonæ creatæ sunt) *in odium factæ sunt* (vitio hominum, iis quasi diis inhiantium), *et in tentationem pedibus insipientium* (offendentium in illarum abusu, nimio amore et cultu). *Initium enim omnis fornicationis est exquisitio idolorum : et adinventio illorum corruptio vitæ est. Supervacuitas* (vanitas) *enim hominum hæc advenit.*

Hebr. pro *vanitas vanitatum, et omnia vanitas,* est : הבל הבלים הכל הבל *habel habalim haccol habel.* Vanitas dicitur הבל *hebel,* vel *habel* à rad. הבל *habal*, id est vanus fuit, viluit, evanuit. Unde הבל *hebel*, ait Pagninus, est res quæ non est quippiam, aut quæ cito desinit, ut vapor, aut flatus qui exit ab ore. *Habal* cognationem habet cum אבל *abal*, id est luxit, à lugeo; lugemus enim res evanescentes, puta homines, cum moriuntur; et cum בהל *bahal*, id est exterritus est : mors enim vanitatem vitæ amantibus est omnium terribilium terribilissimum, ait Philos. et cum בלה *bala*, id est inveteravit, vetustate corruptus et consumptus est, juxta illud Ovidii 15. Metamorph.

> Tempus edax rerum, tuque invidiosa vetustas,
> Omnia destruitis, vitiataque dentibus ævi,
> Paulatim lenta consumitis omnia morte.

Tempus enim cito senectam, vetustatem, mortem et interitum rebus omnibus adducit; et cum נבל *nabal*, id est cecidit, defloruit, emarcuit. Sicut enim rosa mane roseo colore et odore vernans, vespere marcescit : sic juventus ejusque decor in morte, vel senecta deperit, marcescit, evanescit. Hæc enim omnia tendunt ad vanitatem et nihilum. Ab hebr. *habel*, id est vanitas, nonnulli per aphæresin derivant latinum *bulla*, qua nihil est vanius, ut videre est, cum pueri ex smegmate et aqua per fistulam, eam halitu suo (quem significat *habel*) inflando educunt; hæc enim ascendens in aerem illico tenuem vanescit in auram. Unde illud : *Homo bulla.* Ab *habal* quoque derivant græcum φαυλίζω, id est vilipendo; et φαυλίζομαι, id est vileo, vilesco; et φαῦλος, id est vilis, vanus, contemptus, homo nihili. *Hebel* ergo et *habel* hebr. idem est quod vanitas, nihilum, flatus, res nihili et nullius momenti, ait Nyssenus. Unde quædam antiqua Hispaniensium Hebræorum versio, teste Pineda, sic legebat : *Nada de nada, dix coheled; nada è nada, todo es nada.* Hinc *Abel* hebr. dicitur *Habel*, id est vanitas, quia occisus à Cain cito perit et evanuit, ideoque primum vivumque fuit speculum vanitatis et brevitatis vitæ humanæ; quia *in imagine* (instar umbræ) *pertransit homo.* Et : *Universa vanitas omnis homo vivens*, Psalm. 38. 6; quod sic explicat Hugo, q. d. In homine existit trina omnisque vanitas, scilicet *concupiscentia carnis, concupiscentia oculorum, et superbia vitæ :* quæ ipse late exaggerat.

Græce Septuag. vertunt : Ματαιότης ματαιοτήτων, τὰ πάντα ματαιότης, id est : *Vanitas* vel *inanitas inanitatum, et omnia inanitas;* ματαιότης enim derivatur à μάτην, id est frustra, inaniter, in cassum, in vanum, abs re, sine fructu, futiliter, ideoque stulte; unde à μάτην derivant italicum

matto, id est stultus. Sensus est, q. d. homines vani, quasi cerebro vacui et stulti sectantur vanas opes, honores, delicias frustra et sine fructu, quia illas sæpe non obtinent; et esto obtineant, diu iis gaudere, iisque se satiare nequeunt; imo illa hominem ad finem suum, ad quem à Deo creatus et ordinatus est, puta ad æternam felicitatem non conducunt, sed sæpe abducunt, et in gehennam deducunt. Stultus enim est, qui rebus futilibus se occupat, qui laborat frustra, ac labores suos prodigit, imo per labores seipsum perdit et damnat, cum iisdem facile se salvare et beare potuisset, si eos Deo impendisset: Ματαιότης, sive *vanitas*, inquit Nyssenus, *hîc est vel verbum, quod non cadit sub cogitationem et intelligentiam, vel res inutiles, vel consilium, quod non potest consistere, vel studium, quod non pervenit ad finem;* vel ut in summa dicam, id quod in quavis re utili non potest constare.

Aquila, Symmach. et Theod. vertunt: Ατμος ατμων, τα παντα ατμος, id est: *Vapor vaporum, omnia vapor;* ατμος enim, ait S. Hieron. significat vaporem fumi et auram tenuem, quæ cito resolvitur. Vapor est exhalatio calida et humida vi solis ab aqua, vel aqueo educta, ut docet Arist. 1. Meteor. Rursum vapor est causa materialis omnium eorum quæ in alto vel imo generantur, ait Albertus Magnus de Passione aeris; hinc omnia, æque ut vapor, evaporant et evanescunt. Unde illud nostri Justi Lipsii funebre carmen, quod ipse vivens composuit, et moriens sepulcro suo velut sapientiæ et eloquentiæ suæ Epitaphium inscribi jussit:

> Vis altiore voce me tecum loqui?
> Humana cuncta fumus, umbra, vanitas,
> Et scenæ imago, verbo ut absolvam, nihil.

De vaporis natura audi disserentem S. Gregor. Nyssen. in Hexamero, sive in historia sex dierum longiuscule ante finem: *Quoniam igitur vaporis concretio atque conglobatio nubes est, vapor autem tenuium partium humoris exspiratio atque exhalatio est; omnino necesse est, cùm ardore nubes exusta fuerit, tenue illud et individuum vaporis corpus, etiamsi humidam qualitatem non conservet, non tamen, quod ad ipsum attinet subjectum, ad interitum et abolitionem transire, ad nihilum redactum. Quatuor enim circa vaporem considerantur, humidum, frigidum, grave, quantitas. Ex his quæcumque igni contraria sunt, vi prævalentis conficiuntur et è medio tolluntur. Neque enim humidum, neque frigidum, si in igne versetur, tale permanet.*

Ad hanc Aquilæ, Symmach. et Theod. versionem respexit S. Jacobus in Epist. cap. 4. 15. dicens: *Quæ est enim vita vestra? vapor est ad modicum parens, et deinceps exterminabitur.* Vide ibi dicta. Hinc et Psalm. 77. 33. ubi nos habemus: *Defecerunt in vanitate dies eorum*, Chald. vertit: *Consumpti sunt dies vitæ vestræ tanquam vapor oris in hieme.* Igitur sicut fumus et vapor quo altius ascendit, eo fit tenuior, citiusque evanescit: sic homo quo ad altiores honores et plures vitæ annos provehitur, eo citius abit et emoritur.

Significat ergo hæc gnome nihil sub cœlo esse solidum, nihil stabile, nihil durabile; sed omnia esse inania, inconstantia, mutationi perpetuæ obnoxia, brevia, caduca, circulantia, in orbem euntia et abeuntia: Quare similia esse ciphræ 0, inquit Arias Mont. quæ si à numero solido separetur, nihil efficit, nec numerus est, sed inanis exilisque circulus; sic enim omnia sub cœlo per se nude spectata, inania sunt, parvique, imo nullius valoris et pretii. Rursum quo magis ciphram solam multiplicas, eo inanius plura inania coacervas; quid enim efficiunt, aut significant 000000? Utique nihil. Sic pariter quo plures opes, honores, cæterasque res vanas coacervas, eo inanior et vanior, ac vano superbiæ vento fastusque turgidior efficeris. At sicut ciphra, addito numero solido, eum adauget, v. g. si ciphræ 0 præfigas 2, efficis viginti; si 3, triginta; si 6, sexaginta; si 9, nonaginta: sic pariter si vanitas veritati adhæreat et copuletur, id est, si homo Deo se jungat, et ad ejus honorem opes in se vanas coacervet et expendat, efficiet actus nobiles charitatis, eleemosynæ, cæterarumque virtutum, quibus Deo honorem, proximis vitam, sibi salutem æternam conciliabit. Denique sicut ciphræ ordine collocatæ, quo loco situque uno remotiores sunt à numero solido, eo in decuplum immediate præcedentem adaugent. Unde 0 additum 2 eum adauget in decuplum; nam 20 faciunt viginti, quæ sunt decuplum binarii; si deinde secundum 0 subnectas viginti, augebis in decuplum; nam 200 faciunt ducenta, quæ sunt decuplum vicenarii; si ulterius tertium 0 subjungas, ducenta augebis in decuplum; nam 2000 faciunt duo millia, quæ sunt decuplum ducentorum. Insuper si quartam ciphram 0 tribus præcedentibus annectas, augebis duo millia in decuplum; nam 20000 faciunt viginti millia, quæ sunt decuplum duorum millium; si quintam ciphram 0 ordine consequenti addas, facies ducenta millia, quæ sunt decuplum viginti millium, et ita consequenter. Sic pariter quo plura temperantiæ, patientiæ, fortitudinis, ac præsertim humilitatis et charitatis opera vitæ tuæ in se vanæ, attexis, eo majoribus gratiæ et gloriæ incrementis merita et coronam tuam adauges; ac præcipue quo à numero solido, id est à Deo per crebros magisque demissos actus humilitatis te elongas, et profundius in abyssum tuæ vilitatis descendis, eo tuum tuorumque operum et virtutum valorem et pretium majoribus, et quasi decuplatis lucris apud Deum intendis, ac in dies prioribus meritis longe augustiora accumulas. Unde Arias Montanus censet Ecclesiasten hebr. dici *coheleth*, id est collectorem, quod arithmetice vanitates rerum singularum, adjecta ciphra 0, puta hoc lemmate, *Vanitas vanitatum*, enumeret. *Ubi putatis*, inquit Hugo Victor. *mens erat hujus hominis, cum hæc diceret? Homo erat, sed super hominem erat in claritate insolita* (lucis divinæ) *etc. In hanc igitur iste supra omnia caduca et transitoria mente raptus, vidit universorum nihil esse quod maneat, et quasi stupore novæ hujus atque insolitæ visionis territus, exclamavit: Vanitas vanitatum, et omnia vanitas. Universitatem enim intuebatur, et totam vanitati subjectam, ejusque vanitatem omnium vanitatum vanitatem, id est, omnem vanitatem in se continentem, quasi genus omnium generum* (*eo quod omnia in se rerum genera contineat*) *appellavit. Omnia enim vanitas, et ex omnibus universitas, et universa vanitas.*

Advertite ergo, ô filii Adæ, audite Salomonem, et Salomonis parentem Davidem regem

intonantem : *Filii hominum, utquid diligitis vanitatem, et quæritis mendacium?* Psalm. 4. Utquid diligitis et ambitis opes, honores et delicias terrenas, quæ vanæ sunt et mendaces, imo ipsissima vanitas et mendacium? illico enim evanescunt, et suî amatores in æterna gehennæ incendia detrudunt. Utquid non ambitis opes et honores cœlestes, quæ in æternum durant, et vos perpetua felicitate beabunt? utquid servitis mundo vano et fallaci? quænam hæc amentia? utquid non servitis Deo vero et fideli in promissis? Mundus enim est vanitas vanitatum et omnia vanitas; Deus est veritas veritatum, et omnia veritas.

Ratio à priori est, quod Deus solus sit ipsum esse per essentiam, id est, essentiæ pelagus immensum, solidissimum, æternum, independens, immutabile, optimum, sapientissimum, perfectissimum quaquaversum per omnes entis gradus et species. Cæteræ vero res omnes à Deo creatæ, ac præsertim sublunares, esse ab eo participant diminutum, dependens, instabile, temporale, caducum, umbraticum, mutabile, miserum, errans, imperfectum. In Deo ergo solo est veritas essendi, in creaturis vero umbra duntaxat et vanitas essendi. Unde Deus ait Exodi 3. 14 : *Ego sum qui sum, sive ego sum Jehova.* Vide quæ ibi hac de re fuse dixi; ubi ostendi, quod sicut Dei nomen est *ens*, vel *qui est*, sic creaturæ nomen est *non ens, non sum.*

Quocirca S. Athanas. in Synopsi sacræ Script. asserit *hunc librum quosvis instruere ad pietatem, et universa transcendere, atque hortari ut æternorum memoriam servemus, et sciamus futurum aliquando ut mundus hic præsens finiatur.* Additque hoc libro *confutari vanam et aberrantem Ægyptiorum philosophiam : Videtur ergo*, inquit, *in hoc libro de naturali philosophari theoria, etc. Dejicit etiam Ægyptiorum religionem circa divinationem ex hominis nativitate, dicens : Qui observat ventum, non seret.*

Objiciebant hæretici initio Ecclesiastæ citati, quod videatur hîc criminari et damnare vanitatis omnes creaturas, cum tamen ipsæ à Deo vero et bono veræ et bonæ creatæ sint. Unde occasionem sumpsere Manichæi dicendi creaturas corporeas esse vanas et malas, ac à Deo malo creatas. Respondeo, primo, plane et genuine, creaturas in se veras quidem et bonas esse; sed si cum Deo creatore comparentur, vanas esse et umbraticas. Infinitis enim partibus à Deo superantur; sicut umbram suam in immensum superat sol. Unde Nyssen. *Huc*, inquit, *tendit vox Ecclesiastæ, non oportere ad hanc sensibilem intueri vitam, quæ si conferatur cum ea quæ vere est vita, non est, nec potest subsistere.* Et S. Hieron. *Aspiciens*, inquit, *elementa et rerum multiplicium varietatem, admiror quidem corporum multitudinem; sed recogitans omnia transire, et suo fine senescere, solumque Deum idem semper esse quod fuerit, cogor non semel, sed bis dicere : Vanitas vanitatum, et omnia vanitas.* Et S. Gregor. lib. 5. in 1. Reg. 1. 12: *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas. In comparatione etenim æternorum bonorum vana sunt omnia, etiam bona temporalia; quidquid enim in hoc seculo lætum, delectabile, sublime, aut prosperum cernitur, vanum profecto est; quia difficile habetur, et cito amittitur. Repente quidem alta seculi corruunt, pulchra transeunt, læta et prospera evanescunt. Nam cum stare in his floribus mundus blandiens cernitur, repentina fortuna turbatur, aut festina et omnia deturbante morte concluditur. Vana ergo sunt gaudia seculi, quæ quasi manentia blandiuntur, sed amatores suos cito transeundo decipiunt. Dicat ergo Propheta Samuel : Nolite declinare post vana, quæ non proderunt vobis; quasi dicat : Stulte appetuntur bona seculi, quæ ab appetitoribus suis non poterunt diutius teneri.*

Respondet, secundo, S. Chrysostomus ad illud Ephes. 4 : *In vanitate sensus*, homil. 12, non tam creaturas esse vanas, quam vana hominum studia, quæ in iis plus æquo desudant, nec eas ad debitum finem referunt : *Quæ*, inquit, *à Deo facta non sunt, sed nostri opificii. Cœlum non est vanum, neque terra, neque sol, neque ipsum corpus nostrum. Absit hoc, sed quid vanum est? Plantavi mihi vineas, constitui mihi cantores, coacervavi aurum et argentum, etc.* Eleganter vero addit : *Rerum tuetur naturas solidas, et in bono constantes; humanas vero depravatæ nostræ naturæ artes et inventiones suggillat, quæ non solum animos nostros, sed creaturas ipsas corrumpunt et depravant.*

Tertio, respondet S. Athanas. in Synopsi non hîc damnari creaturas, sed concupiscentiæ circa eas vanitatem et inconstantiam, præsertim dum in iis ultimum suum finem, omneque bonum et felicitatem Deo posthabito collocant: *Non*, inquit, *ut creaturam criminaretur, sed ut æterna contemplatus, temporariorum desideriorum admoneret esse vanitatem.* Quocirca Olympiod. non simpliciter *vanitatem*, sed *vanitatem vanitatum* dictam esse censet, *ut manifeste nos doceret voluptatem hominum, quæ circa mundana versatur, vanitatem esse.* Idemque in Præfatione : *Ut consilia*, inquit, *hominum reprehendat, qui in hoc mundo spem suam collocasse videntur.* Thaumaturgus vero in sua paraphrasi pathetice exclamat : *Quam vana et inutilia sunt ea omnium hominum negotia et studia, quæ in humanis rebus suscipiuntur!*

Hoc est quod ait S. August. lib. de Vera relig. cap. 21 : *Nisi sunt vanitates, non erunt alia vanitas;* idque explicat exemplo arundinis in aquam immersæ, quæ cum appareat fracta, nulla est arundinis perversitas, sed vel judicii, vel visus deceptio fractam opinantis : sic sane non est vanitas aut perversitas rei visibilis, quod ad speciem fulgeat, sed animi carnalis et pravi, qui illi totum se mancipat, illaque contra Dei legem voluntatemque utitur et abutitur.

Accedit Vatablus : *Una sententia*, inquit, *damnat omnes omnium opiniones, qui felicitatem alibi quàm in Deo ponunt.* Et mox : *Non hîc damnantur creaturæ Dei, sed pravus affectus et cupiditas hominum, qui non sumus contenti præsentibus istis creaturis Dei, et earum usu, sed semper anxii sollicitique accumulare divitias, honores, gloriam, famam, quasi perpetuo hîc victuri, fastiditis interim illis quæ adsunt, et alia ex aliis semper affectantes. Hæc est enim summa vanitas et miseria, se usu bonorum præsentium fraudare, et frustra affligi de futuris.*

Hæc de gnome ista summatim dicta sint; nunc singula ejus verba ad bilancem revocemus, et penitius libremus et expendamus.

VANITAS VANITATUM.] Cajetanus vertit : *Vanitas, vanitates : Salomon enim*, inquit, *subjungit introducendo nunc aliquam vanitatem, nunc multas vanitates simul ; nusquam vero introducit unam aliquam vanitatem excessivam, quam appellet vanitas vanitatum*, q. d. In omnibus rebus est vanitas, imo non una vanitas, sed multæ vanitates in ea confluunt. Verum longe melius Noster, Septuag. Chaldæus, Syrus, Arabicus, cæterique omnes vertunt per regimen genitivi *vanitas vanitatum*, quod primo Gratian. de Pœnitentia distinct. 2. cap. finali in calce, per vanitatem accipiens mutabilitatem, exponit, q. d. Vanitas mutabilitatis et mutationum continuarum est in rebus omnibus ; omnes enim sunt in continuo motu, fluxu et permutatione, nunquam in statu et requie. Audi Gratianum : *Hinc etiam*, ait, *Ecclesiastes : Cuncta quæ sub sole fiunt, id est, quæ temporum vicissitudinem recipiunt, non tantummodo vanitas, quæ omni creaturæ ratione mutabilitatis inest, sed etiam vanitas vanitatum varietate permutationis, quam recipiunt, esse dicuntur.*

Hic sensus appositus est, sed arctior ; nam præter mutabilitatem multæ aliæ sunt vanitates in rebus.

Secundo, alii exponunt, q. d. Mundus hic est vanitas vanitatum, hoc est, universitas et complexio omnium vanitatum ; conflatur enim ex singulis singularum rerum vanitatibus. Ita Hugo Victor. quem audi : *Tantum elevatur Canticum Canticorum à Cantico, quantum à verbo, et deinceps verbum à silentio ; et tantum seculorum seculum à seculo, quantum seculum solum à momento, vel item momentum à nihilo : similique progressione hic per contrarium facta, tanto vanitas vanitatum deterior est à simplici vanitate, quanto vanitas ab essentia solida et permanente. Sic per inculcationem legi potest sententia : Vanitas vanitatum, vanitas vanitatum et omnia vanitas, ut in omnibus omnimoda vanitas exprimatur, et ex omnibus summa quædam confici intelligatur, quæ omnem contineat vanitatem ; ut quasi singula quæque per se vanitas sint, et universitas ex omnibus collecta, sit vanitas vanitatum. Sic in creatione rerum, cum opera sua compleret Deus, unumquodque opus per se bonum dicitur, et novissime universitas, perfectis omnibus, valde bona nominatur.*

Tertio et genuine, cum dicit Salomon : *Vanitas vanitatum*, est Hebraismus, significans vanitatis præeminentiam et summitatem. Hebræi enim cum quid præcellens et summum in aliquo genere significare volunt, illud congeminant per regimen genitivi, ut cum dicitur : Canticum Canticorum, hoc est carmen excellens, Deus deorum, Rex regum, Dominus dominantium, cœlum cœlorum, Sabbatum Sabbatorum, Sanctum Sanctorum, seculum seculorum, Virgo Virginum, mysterium mysteriorum, seu Sacramentum Sacramentorum, græce apud Dionysium Cœlestis Hier. cap. 3. τελετὴ τελετῶν, puta Eucharistia. Dicitur ergo : *Vanitas vanitatum*, id est summa, maxima, plenissima, vanissima vanitas, scilicet est mundus hic sublunaris, sive res omnes terrenæ. Audi Nyssenum hic homil. 1 : *Dicitur*, inquit : *Vanitas vanitatum, id est, exsuperans in vanitate ; perinde ac si quis dicat : Mortuo magis mortuum, et inanimo magis inanimum : ita etiam vanitas vanitatum ostendit inseparabilem in vanitate exsuperationem.* Unde inferius homines vana sectantes comparat pueris facientibus domos in arena, quæ mox arena corruente corruunt : *Hoc est*, inquit, *humana vita : arena est ambitio, arena est potentia, arena divitiæ, arena est quicquid est ex iis, quibus magno studio per carnem fruimur, in quibus, ut quæ minime valeant subsistere, vanæ laborantes infantiles animæ, et in unoquoque eorum multos labores tolerantes, si solum arenæ locum reliquerint, quæ in carne, inquam, transigitur vitam, tunc agnoscent quàm in hac re vanum posuerint studium. Nam cum vita materiali simul manet delectatio ; secum autem nihil trahunt præter solam conscientiam.*

Audi S. Chrys. homil. 55. ad Popul. Antioch. *Vanitas vanitatum non simpliciter vanitas, sed per excellentiam. Salomoni, quæso, credamus, et res apprehendamus, in quibus non est vanitas, ubi veritas, ubi cuncta firma sunt atque stabilia, ubi sunt omnia supra petram ædificata, ubi senectus non est, nec transitus.* Idem Chrysost. in psalm. 4 : *Quis est adeo excors, ut quærat nomina, quæ rebus destituuntur? et persequatur inania, quæ oportet fugere ? Nonne omnia mentiuntur et decipiunt ? Ideo dixit Ecclesiastes : Omnia vanitas.*

DIXIT ECCLESIASTES.] Loquitur Salomon de se quasi de tertia persona : primo, ut significet primarium auctorem libri esse Spiritum Sanctum ; qua ratione Balaam de se ait : *Dixit auditor sermonum Dei*, Num. 24. 4 ; et S. Joannes c. 21. v. 7. ait de se : *Dixit ergo discipulus ille, quem diligebat Jesus ;* secundo, id facit modestiæ et humilitatis ergo, qua de causa S. Paulus de se quasi de alio ait : *Scio hominem in Christo raptum in Paradisum*, 2. Cor. 12. 2 : tertio, ut res adeo ingentes, salutiferas et admirabiles, obvias tamen, et quæ quotidie in oculos occurrunt, sed præ hominum stupore non advertuntur, quasi de longinquo ostendat. Ita Hugo Victor. et Bonaventura.

ET OMNIA VANITAS.] In Hebr. non est τὸ *et*, sed subintelligitur à Nostro, Septuag. et aliis. Hebræa ergo sic habent : *Vanitas vanitatum, omnia vanitas*, vel *omne vanitas*, vel *omnis vanitas*, vel *totum vanitas*.

Primo genuine hanc gnomen de universo, sive mundo, præsertim sublunari, cum Chaldæo sic exponas collective, q. d. Universum hoc quod oculis circumlustro, cum tota rerum suarum congerie, est *vanitas vanitatum*, id est, summa et extrema (ut vertit Vatablus) vanitas, *et omnia*, quæ in eo existunt, sunt *vanitas*, id est mera, nuda, pura, integra vanitas. Sic enim non decrescit, sed potius accrescit vis et nervus sententiæ per τὸ *omnia vanitas ;* tum quia τὸ *omnia* significat nullam plane rem in mundo esse expertem, sed plenam vanitatis ; quis enim excipiat dicatque : Mundus quidem est vanitas vanitatum, id est, refertus variis vanitatibus ; at non singula, quæ in eo sunt, vana ; occurrit illudque confutat, dicendo : Imo singula et omnia quæ in eo sunt, vanitas ; tum quia τὸ *vanitas* idem est quod mera, imo ipsissima vanitas, hoc est, vanissima vanitas. Unde ex Chald. vertunt Reg. *omnino vanitas.*

Secundo, potest hæc gnome accipi distributive, et adaptari singulis rebus mundi, q. d. Non tantum totus mundus, sed et singulæ par-

tes, imo singulæ res mundi sunt *vanitas vanitatum*, id est vanissimæ; *et omnia* quæ in eis sunt, id est, omnia earum accidentia, dotes, formæ, species et qualitates sunt mera *vanitas.*

Unde posset ex Hebræo sic verti: *Vanitas vanitatum, omnis vanitas;* sicque exponi per metathesin, quasi dicat: *Omnis vanitas*, id est, omnis res mundi in se vana est *vanitas vanitatum*, id est, plenissima vanitatibus.

Igitur sicut Xerxes ex sublimi specula contemplans suum exercitum, qui continebat ad decies septies centena millia hominum, illacrymans dixit: *Post centum annos nemo ex his omnibus in vita superstes erit:* sic Salomon ex alto felicitatis suæ, aut potius sapientiæ solio aspiciens mundum hunc sublunarem, et omnia quæ in eo sunt, vidensque eorum vanitatem exclamat, et toti mundo, imo seculis omnibus inclamat: *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas.* O miseri vanique mortales! utquid vanis inhiatis et intabescitis? utquid vanis incubando cum vanitate evanescitis? Nonne vides, ô homo! nonne sentis, nonne manu tangis res omnes esse vanas, fugaces, fallaces? Quænam ergo dementia illas tanto ardore prosequi, illis tanto affectu adhærere, illis inniti? cum nihil sit in eis solidum, nihil magnum, nihil durabile, quod hominem beare, aut immensam animi ejus capacitatem et desiderium exsatiare valeat. Esto enim res omnes bonæ, et consequenter veræ, à Deo bono et vero creatæ sunt; tamen in se et ex se non bonæ nec veræ, sed malæ et vanæ sunt; quia ex se nihil sunt, ideoque in nihilum proclives: continua enim declinatione devergunt, ut in suum nihilum, ex quo à Deo per creationem eductæ sunt, revolvantur et relabantur. A Deo ergo habent quod bonæ, quod veræ sunt: quia omne suum esse, omnem essentiam et existentiam à Deo acceperunt. Hæc rursum multa vanitate permista est: ideoque Salomon in hac gnome τὸ *vanitas*, iterat, triplicat, imo quintuplicat; quinquies enim repetit nomen vanitatis, ut multiplicem et quasi innumeram creaturarum vanitatem demonstret; quia enim ipsæ à Deo hauserunt esse participatum, imminutum, limitatum, modicum et remotum, præsertim quæ sublunares et terrestres sunt; hinc illud habent assiduo motui, agitationi, alterationi, defectui, miseriæ, interitui obnoxium, ideoque vanum et quasi umbraticum, aut nullum præ Deo, qui est plena et omnimoda entitas, veritas, stabilitas, beatitudo et perfectio, ac præ Dei cultu, felicitate, et rebus æternis, quæ Dei veritatem et felicitatem participant. Hoc est quod ait Apost. Rom. 8. 20: *Vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed propter eum, qui subjecit eam in spe: quia et ipsa creatura liberabitur à servitute corruptionis, in libertatem gloriæ filiorum Dei.* Quocirca hæc propositio: *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas*, cum sit generalis, vera est in rebus et objectis tam lætis quam malis et tristibus. Hæc enim, æque ut illa, sunt vana, id est, exilia et brevia præ Deo, præ æternis gaudiis et pœnis. Salomon tamen prius duntaxat in sequentibus prosequitur; proposito enim hoc quasi libri themate: *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas;* illud deinde ex singularum rerum inductione demonstrat, scilicet ex vanitate et circulatione ventorum, solis, fluminum, et fusissime rerum humanarum; ac post singulas sæpe iterat suum thema, suamque conclusionem perurget: *Vanitas* ergo *vanitatum, et omnia vanitas.* Subinde tamen eam reticet, et lectori inferendam relinquit. Hinc

Tertio, hæc gnome appropriari potest homini, propter quem totus hic mundus, et omnia hæc vana creata sunt, quique parvus quidam est mundus, imo ad hominem solum eam arctat Chald. Cajetan. et alii. q. d. Homo est vanitas vanitatum, id est, universitas vanitatis; et omnia quæ in homine existunt, sunt mera et inanissima vanitas. Quid ergo est homo? est microcosmus vanitatum, est epitome et compendium vanitatum omnium, quæ per res cæteras sparsæ et distributæ sunt. Hoc autem à patre Davide didicerat Salomon, qui Psal. 38. 6. quò hìc alludit Salomon, ait: *Ecce mensurabiles posuisti dies meos: et substantia mea tanquam nihilum ante te. Verumtamen universa vanitas, omnis homo vivens. Verumtamen in imagine* (instar umbræ et umbraticæ imaginis) *pertransit homo.* Homo ergo est *universa vanitas, si vivens* (*multo magis mortuus*, ait S. Hieronymus); quia sicut rerum omnium essentiam, sic et vanitatem in se comprehendit: nam subit injurias corruptibilitatis, ut res inanimatæ; necessitatem nutritionis, accretionis, mortis, cum viventibus; sensibilium affectionum et patibilium alternationem qualitatum cum sentientibus; alternationem cogitationum, voluntatum, studiorum, consiliorum cum Angelis; at insuper peccatorum, quæ nefanda et cum natura pugnantia sunt, atrocitatem; ut de morbis et ærumnis sileam, quibus supra animalia cuncta obnoxius est homo, ut docent medici, et naturalis historiæ Scriptores, et qui deplorant lapsi hominis calamitates. Ita noster Lorinus, et alii passim ex S. Gregor. homil. 29. in Evang. *Omnis creaturæ*, inquit S. Gregorius, *aliquid habet homo. Habet namque commune esse cum lapidibus, vivere cum arboribus, sentire cum animalibus, intelligere cum Angelis. Si ergo commune habet aliquid cum omni creatura homo, juxta aliquid omnis creatura est homo. Omni ergo creaturæ prædicatur Evangelium, cum soli homini prædicatur.* Hinc à Davide et Salomone idem didicere et docuere Philosophi. Antistrophæ ergo Salomoni sunt hæ eorum sententiæ: Persii: *O curas hominum, ô quantum est in rebus inane!* Aristotelis, qui rogatus quid esset homo, sic eum definivisse fertur: *Homo est vanitatis exemplum, temporis spolium, fortunæ ludus, inconstantiæ imago, invidiæ et calamitatis trutina, reliquum vero pituita et bilis;* alius: *Homo est mancipium mortis, viator transiens;* Sophoclis in Ajace: *Video*, ait, *nos nihil aliud esse nisi simulacra, quotquot vivimus, aut tenuem umbram;* Theognis: *Delectare*, ait, *anime mi, mox alii erunt viri; ego vero terra nigra ero;* Pindari: σκιᾶς ὄναρ ἄνθρωπος, id est, *umbræ somnium est homo.* Philosophus quidam, rogatus quid esset mundus, respondit: *Mundus est scrinium dolorum, schola vanitatis, forum impostorum.* Zeno Imperator, audita suorum clade, fugiens exclamavit: *Ludibrium Dei est homo.* Etenim ut ait Plautus: *Dii nos quasi pilas homines habent.* Plinius scribit Apellem pinxisse Alexandrum Magnum tenentem fulgur manu, quasi imperio penetrantem ab ortu ad occasum; quia instar fulguris illico ubique victor in triumphis

gloriosus apparuit, et mox veneno et morte victus, velut inglorius disparuit. Unde Juvenalis de ejus sepulcro, Satyra 10 :

> Unus Pellæo juveni non sufficit orbis,
> Sarcophago contentus erit : mors sola fatetur
> Quantula sint hominum corpuscula.

Trismegisti : *Exue vestem* (corpus) *corruptionis vinculum, vivam mortem, sensitivum cadaver, sepulcrum circumvertibile, velamen opacum.* Seneca Consolat. ad Martiam, c. 11: *Quid est homo? imbecillimum corpus et fragile, nudum, suapte natura inerme, alienæ opis indigens, et ad omnem fortunæ contumeliam projectum.* Idem in Proverb. *Homo vitæ commodatus, non donatus est.* Idem, Præfat. in libr. 1. Natural. quæst. *Hoc est punctum,* inquit, *quod inter tot gentes ferro et igni dividitur. O quàm ridiculi sunt mortalium termini!* Imo quàm ridiculi sunt mortalium puncto inhiantium animi! Et mox : *Cum te in illa vere magna sustuleris, quoties videbis exercitus sub rectis ire vexillis, et quasi magnum aliquid agatur, equitem modo altiora explorantem, modo à lateribus affusum, libebit dicere : It nigrum campis agmen, formicarum iste discursus est in angusto laborantium. Quid illis et nobis interest, nisi exigui mensura corpusculi? Punctum est illud in quo navigatis, in quo bellatis, in quo regna disponitis, minima etiam, cum illis utrinque Oceanus occurrit. Sursum ingentia spatia sunt, in quorum possessionem animus admittitur; at ita, si minimum secum ex corpore tulit, si sordidum omne detersit, et expeditus levisque ac contentus modico emicuit.* Et post nonnulla : *Illic incipit Deum nosse. Quid est Deus? Mens universi. Quid est Deus? Quod vides totum, et quod non vides totum. Sic demum magnitudo sua illi redditur, qua nihil majus excogitari potest. Si solus est omnia, opus suum et extra et intra tenet.* Hoc illi Platonice.

Arabum Proverbium est : *Homo est filius defectus,* id est deficiens et plenus defectibus ; Hebræorum : *Omnis homo mendax,* id est vanus, deficiens, fallax, errans, et ad mentiendum proclivis, Psal. 115. 11.

Denique Democritus, quoties domo egrediens in publicum prodibat, semper ridebat; Heraclitus vero semper flebat. Rogati cur, responderunt se ridere et flere vanitatem mundi, vanasque hominum occupationes, curas et studia. Alteri enim omnia quæ agimus miseria, alteri ineptiæ videbantur.

Magis pie et pathetice exclamat S. Hieron. in Epitaphio S. Paulæ : *O mortalium fragilis et caduca natura! et nisi Christi fides nos extollat ad cœlum, et æternitas animæ promittatur, cum bestiis ac jumentis corporum una conditio est, idem occubitus justo et impio.* Et alibi : *Sine Christo vanum omne quod vivimus.*

Quæres : Quæ et quot in mundo rebusque omnibus creatis sunt vanitates? Respondetur esse multas et pene innumeras ; sed illustriores cæteris esse duodecim, contrarias totidem veritatibus, verisque bonis in Deo et cœlo existentibus, quæ inspectores movent ad suî contemptum et Dei amorem.

Prima est, exiguitas : nimirum quod omnis creatura et creata voluptas sit modica ; omnis enim creatura modicum esse accipit à Deo, ac consequenter modicum bonum : bonum enim esse ipsum consequitur, estque proprie passio entis. Quantum ergo est ens, tantum est ejus bonum, non majus, non minus. Huic opponitur immensitas Dei, omniumque ejus bonorum, quæ profluit ex immensitate essentiæ divinæ. Sperne ergo honorem modicum, quem homines, qui sunt quasi formicæ terræ, tibi offerunt, et rependet tibi Deus honorem suum, qui est immensus. Sperne delicias gulæ modicas, quæ ad spatium gutturis duntaxat, quæ vix est unius digiti, se extendunt, et fruere Deo, qui est mare deliciarum. Sperne opes terræ modicas, et posside regnum cœlorum. Huc facit quod globus terræ et aquæ (et omnium quæ in eo sunt) ita sit exiguus, ut, comparatus cum toto mundo, cum illo eamdem proportionem habeat quam unitas habet ad myriadum undecim millia, et 623 myriades, uti docui Baruch 3. 25.

Secunda est, utilitas: scilicet quod omnis creata voluptas, præsertim humana et carnalis sit terrea, vilis, et sordida; cum increata quæ est in Deo sit cœlestis, sublimis, angelica, divina. Amas aurum et argentum? scis quid ames? amas terram rubram et albam, ait S. Bernard. Amas purpuram, byssum et margaritas? scis quid ames? amas excrementa piscium, concharum et vermium. Amas lautas mensas? scis quid ames? amas cadavera porcorum, vitulorum, anserum, perdicum, etc. Amas puellam? putidum scortum, vel saccum stercorum amas.

Tertia est, insatiabilitas : quod omnis creata voluptas titillet animam, non satiet, sed irritet, ut alia sine fine concupiscat. Est ergo quasi hydrops, qui quo plus bibit, eo magis sitim acuit, juxta illud :

> Quo plus sunt potæ, plus sitiuntur aquæ.

Divina vero mentem satiat, omneque ejus desiderium explet ; quia anima, creata ad Dei imaginem, Dei est capax : unde re quæ Deo minor est, qualis est omnis creatura, expleri nequit. Audi S. Augustinum in Confess. lib. 1. c. 1 : *Creasti nos, Domine, ad te, et inquietum est cor nostrum, donec requiescat in te.* Quocirca Athanas. in Synopsi : *Per id,* inquit, *quod ista vanitatem esse dicit, futurorum æternitatem significat,* ut ab illa ad hanc mentem animumque transferamus.

Quarta est, brevitas : quod omnis creata voluptas sit temporalis, caduca, momentanea, statimque evanescat; divina vero perpetua sit et æterna, duretque quandiu durabit Deus, qui est ejus objectum, auctor et causa. Unde Psalm. 77. vers. 33. dicitur : *Defecerunt in vanitate dies eorum, et anni eorum cum festinatione*: Hebr. *cum pavore.* Chald. *cum stupefactione* tantæ festinationis et celeritatis. Lege cap. 5. Sapientiæ, ubi impii in inferno voluptatum suarum brevitatem sero agnoscentes, deplorant se illi inhiasse, quæ transiit, imo transvolavit ut avis, ut navis, ut nuntius percurrens, ut fumus, etc.

Quinta est, instabilitas : quod omnis creata voluptas sit fluxa, nec habeat consistentiam, sed consistat in continuo motu et fluxu. Nam *omnia prætereunt more fluentis aquæ.* Nullam ergo habent constantiam, nisi in perpetua suî agitatione et inconstantia : sunt ergo constans inconstantia : divina vero consistit in statu eodem semper et uniformi: quia Deus est constans, stabilis et immutabilis. Venaris opes,

delicias, gloriam? venaris ventos, insequeris umbram, ædificas in arena. Audi Apostolum 1. Corinth. 7. 29 : *Hoc itaque dico, fratres : Tempus breve est : reliquum est ut et qui habent uxores, tanquam non habentes sint : et qui flent, tanquam non flentes : et qui gaudent, tanquam non gaudentes : et qui utuntur hoc mundo, tanquam non utantur : præterit enim figura hujus mundi.* In quæ verba Theoph. *Commonefacit*, inquit, *figuram appellans, omnes hujus mundi res oculos tantum attingere, oculorumque pabulum esse, atque superficiem fluxam, nihil stabile aut subsistens habentem.*

Sexta est, falsitas : quod nulla creata voluptas sit sincera, pura, mera et liquida, sed multis molestiis, doloribus et amaritudinibus permista. Paras convivium? quot dies sollicitus es, ut epulas compares, appares, disponas? et quid tandem? Extrema gaudii luctus occupat. In Deo est purum merumque gaudium, mel sine felle, vinum sine aqua.

Quocirca terrena omnia plena sunt fuco, quia exterius insignem speciem et pompam præ se ferunt, interius vero vacua sunt et inania. Quare vani et vacui cerebro sunt qui iis inhiant; sentiunt enim et tacite dicunt illud quod est apud Osee cap. 12. v. 8 : *Verumtamen dives effectus sum, inveni idolum mihi.* Divitiæ enim sunt divitis idolum, id est numen, sed inane et vanum. Audi Nyssenum : *Vanitas eorum dicitur, quorum nullus usus, quæ magno studio et contentione facta sunt, nullo scopo proposito, ut quæ in campo arenoso fiunt ædificia, quæ fit adversus stellas jaculatio, ventorum venatio, cursoris adversus suam umbram decertatio, quando contendit quispiam umbræ suæ verticem ascendere, et si quid ejusmodi invenimus in iis quæ facta sunt temere, quæ quidem omnia vanitatis verbo subjiciuntur.* Denique sic omnia paucis concludit : *Vanitas est res inutilis, vel consilium quod non potest consistere, vel studium quod non pervenit ad finem, etc.*

Septima est, insensibilitas : quod omnis creata voluptas animam non pervadat, nec penetret, imo in se non attingat, sed tantum corpus sensusque afficiat, et per eos animam obiter perstringat : quare similis est pomis Sodomæ, quæ mox ut tanguntur, in favillam et cinerem abeunt; ac præstigiis magorum et sagarum, quibus Dæmon epulum instruit in specie opiparum, sed revera falsum et inane; unde eo peracto, tam esuriunt quàm ante.

Audi Solinum Polyhist. capite 44. de Pomis Sodomæ post cœleste ejus incendium : *Ad speciem fulgent*, inquit, *mandi tamen non possunt ; nam fuliginem intrinsecus favillaceam ambitio tantum extimæ cutis cohibet, quæ vel levi pressa tactu fumum exhalat, et fatiscit in vagum pulverem.* Talis est omnis vana terræ voluptas ; divina vero voluptas ipsam animam occupat, pervadit et replet; Deus enim solus animæ, hoc est menti et voluntati illabi potest. Vide Hieronym. Plat. de Bono status relig. lib. 3. cap. 1 : *Vanum est quod nec confert plenitudinem continenti, nec fulcimentum innitenti, nec fructum laboranti,* ait Guiliel. Paris. tract. de Univers. c. 52.

Octava est, infidelitas : quod omnis creatura infidelis sit, sæpeque spem quam promittit non præstet : sic agri, vineæ, prata, sæpe non præstant fruges, quas in semente promittunt. Deus autem fidelissimus est, promissa sua præstat, imo superat plus dans quàm sit pollicitus. *Beatus* ergo *vir, cujus est nomen Domini spes ejus : et non respexit in vanitates et insanias falsas*, Psal. 39. 5 ; nam ut dicitur Psal. 101. 4 : *Defecerunt sicut fumus dies mei.* Ubi eleganter Cassiodorus : *Fumum videmus de flamma quidem egredi, sed in auras liquidas tenuissime dissipari, nec substantia ejus manet; quamvis ex corporali incendio generatus esse videatur. Merito ergo dies peccatorum globis fumiferis exæquantur, quos involutis ac tetris actionibus decepti homines perdiderunt, quod maxime ad superbiam mundi respicit, quæ quanto plus extollitur, tanto amplius evanescit.* Et Psal. 36. 2, ab impiorum felicitate avocans, eam ait instar feni et olerum subito exarescere : *Quoniam tanquam fenum velociter arescent : et quemadmodum olera herbarum cito decident ;* et v. 20. eamdem comparans fumo : *Inimici Domini*, ait, *mox ut honorificati fuerint et exaltati, deficientes, quemadmodum fumus deficient.* Quam fumi similitudinem exponit eleganter S. Aug. *Fumus*, inquit, *à loco ignis erumpens in altum extollitur, et ipsa elatione in globum erumpens intumescit. Sed quanto fuerit globus ille grandior, tanto fit vanior : ab illa enim magnitudine non fundata et solidata, sed pendente et inflata, et in auras, atque in ventos dilabitur, ut videas ipsam ei obfuisse magnitudinem. Quanto enim plus erectus est, quanto extensus, quanto diffusus undique in majorem ambitum, tanto fit exilior et deficiens, et non apparens.* Sed Aug. Nebiens. ex Hebr. vertit: *Sicut pretiosiora arietum consumentur sicut fumus.* Clarius Chald. *Sicut gloria vervecum*, inquit, *qui cibo impinguantur, et finis eorum decollatio : sic impii confundentur, et in fumo gehennæ consumentur.*

Nona est, incertitudo : quod omnis creaturæ voluptas sit incerta. Quàm sunt divitiæ incertæ, quæ à fure rapi, ab incendio comburi, à mari hauriri possunt! Quàm sunt honores incerti! tam incerti quàm homines hominumque voluntates, à quibus pendent. Cum enim res omnes creatæ incertæ sint, nullam certitudinem amanti præstare possunt. At divina voluptas tam certa est, quàm certus est Deus, cui inhæret, et à quo in nos dimanat. Oremus ergo cum Psalte : *Averte oculos meos ne videant vanitatem*, Psal. 118. 37. ubi Chald. vertit, *ne videant falsitatem*, vel mendacium. Quo loco eleganter S. Hilarius rogat : *Quos oculos, et à qua vanitate orat averti? Orat averti et animi et corporis oculos ; eos scilicet qui in theatralibus ludis captivi incubant ; eos qui vestium pretia mirantur; eos quos auri splendor et gemmarum varietas occupat.*

Decima est, fallacia : nam omnis creatura separabilis est, sæpeque post unum annum, mensem vel diem, et semper in morte ab amante separatur, eamque deserit; at divina inseparabilis est. Beati enim in cœlo nunquam à summo bono suaque beatitudine avelli aut separari possunt ; falsa ergo cum creaturis amicitia est, vera cum Deo, Angelis et Sanctis. Ama amicos, qui te nunquam amare bonisque omnibus cumulare desinent, si tu prior eorum amicitiam non repudies. Falsa illa similis est segeti pulchræ, sed aurugine percus-

sæ, ideoque sterili et siccæ, de qua Virgil. 1. Georg.

> Illos, *scilicet agricolas*,
> Exspectata seges vanis elusit aristis.

Unde Seneca Epist. 80: *Omnium istorum*, inquit, *personata felicitas est. Contemno illos, si despoliaveris.* Et nervosius Epist. 115: *Miramur*, ait, *parietes tenui marmore inductos, cum sciamus quale sit quod absconditur, oculis nostris imponimus; et cùm auro tecta perfundimus, quid aliud quàm mendacio gaudemus? scimus enim sub auro fœda ligna latitare. Nec tantum parietibus aut lacunaribus ornamentum tenue prætenditur, omnium istorum, quos incedere alios vides, bracteata felicitas est. Inspice, et disces, sub ista tenui membrana dignitatis quantum mali lateat.*

Et S. Chrysost. in illud Psalm. 4: *Filii hominum, utquid diligitis vanitatem, et quæritis mendacium? Hic*, inquit, *et idololatriam et flagitiosam vitam videtur exprimere. Vanum enim dicitur illud quod est inane, cum nomen quidem fuerit, res non fuerit. Sic apud Gentiles multa quidem Deorum nomina, res vero nequaquam. Nec minus in humanis rebus nomen est divitiarum, res nullo modo; nomen Principatus, et remanet nudum et exile nomen. Quis enim adeo vecors est, ut nomina quærat quæ rebus destituuntur, et inania persequatur quæ fugere oporteat?* Hoc est illud Psal. 61. 10: *Vani filii hominum, mendaces in stateris: ut decipiant ipsi de vanitate in idipsum.* Hebræa habent: *Mendacium filii viri;* Chald. *Nihil hominum filii: mendacium viri filii*, id est viri principes, vel felicissimi hominum; neque unus tantum, sed in *idipsum* simul omnes, omnia humana adeo vana sunt, ut *de vanitate*, id est præ vanitate, *decipiant*, id est fallaciora et mendaciora se ostendant, q. d. Si una lance bilancis ponas omnes filios hominum, etiam magnates et principes, qui felicissimi videntur, in altera vero colloces vanitatem, hæc vanitatis lanx illi principum præponderabit, q. d. Omnes principes, omnis eorum felicitas et gloria ipsa vanitate est levior, vanior et inanior.

Undecima est, infirmitas: quia omnis creata voluptas infirma est. Amas mulierem pulchram? morbo ecce corripitur, deflorescit, decoloratur, fit turpis, putida, fœda. Amas Deum? incorruptibilis est, immortalis, sanissimus, qui suos sanctos, sanissimos, perpetuo vegetos, juvenes et florentes efficit, juxta illud Malach. 4. 2: *Orietur vobis timentibus nomen meum Sol justitiæ, et sanitas in pennis ejus.* Omnis ergo mundi gloria est velut puerorum pappus (puta carduorum flos et lanugo), qui cum suo ortu canescit, senescit (unde et senecio vocatur), vanescit: ad minimum enim auræ motum in tenues villos, floccosque volantes abit.

Duodecima est, pernicies: creata enim voluptas noxia est et exitialis, ducitque ad dolores præsentes et æternos; at voluptas divina utilissima est et salutifera, ducitque ad gaudia sempiterna. Ergo creatas *sperne voluptates: nocet empta dolore voluptas.* Dicito cum Demosthene: *Ego tanti pœnitere non emo. Delectare in Domino:* quia *delectationes in dextera ejus usque in finem.* Vide dicta Isaiæ 24. 10. ad illa: *Attrita est civitas vanitatis.*

Plura vide apud Didacum Stellam et Innocent. III. Pont. lib. de Vanitate et contemptu mundi, Hugonem Victor. Hugon. Cardin. Bonavent. Dion. Carthus. et Titelmannum in hanc Salomonis gnomen.

Vis hujus sententiæ et harum vanitatum exempla? Accipe apposita et pathetica. Primus in theatrum vanitatis mundi prodeat Gilimer Wandalorum rex, æque ac Salomon Hebræorum, qui à Belissario victus, captus et in triumphum ductus est, de quo audi Procopium lib. 2. de Bello Wandal. *Erat autem intra triumphi captivos Gilimer ipse, purpuream quamdam vestem humeros amictus, unà cum omnibus consanguineis ac Wandalis, quod proceritate corporum et pulchritudine præstarent. Postquam vero Gilimer in hippodromo constitit, ac Imperatorem in alta sede constitutum, populumque circumstantem conspexit, ac demum seipsum in quod fatum pervenerit, considerasset, neque flevit, neque aliter conquestus est; tantum illud Hebræorum voluminum memoravit: Vanitas vanitatum, et omnia vanitas. Nec mora, ipse pariter et Belissarius jussi ab his qui Imperatoriam purpuram sustinebant, Justinianum supplices adoraverunt.* Sed et ipse Belissarius ejusdem vanitatis factus est speculum et præco, cum post tot tantasque victorias et triumphos, jussu Theodoræ Imper. violentas manus injiciens in S. Sylverium Pontif. justa numinis vindicta eo miseriarum redactus est, ut excæcatus et bonis exutus stipem mendicare coactus sit, ac dicere: *Da obolum Belissario, quem extulit virtus, cæcavit invidia;* uti ex Volater. Crinito, Pontano, et aliis narrat Baronius tom. 7. anno Christi 561.

Lotharius Imper. Caroli Magni ex Ludovico patre nepos, qui Lotharingiæ nomen dedit, cum ipsa prius Austrasia diceretur, imperio quindecim annis juste et pie administrato, recordatus sermonis, quem Ludovicus ipsius pater moriens habuerat de mundi vanitate, quam scilicet ipse quoque experiendo cognorat, humana omnia deserere constituit, atque ex illis imperii fluctibus in portum religiosæ quietis se recipere. Quamobrem mirante toto orbe terrarum in Pruniacensi monasterio se conclusit, ubi reliquam vitam transegit in paupertate et obedientia, regno prius inter tres filios diviso. Contigit hoc anno Domini 855, atque eodem vitam religiosam cum pia morte commutavit. Laudatus invenitur à Rabano lib. de Anima, et ab Angelomo Præfat. in Cant. Ita ex Reginone Baronius anno Domini 855. et Hier. Platus lib. 2. de Bono status relig. c. 26.

Fulgentius Romam veniens anno Domini 500, cum videret Theodorici regis aulam et Romanæ Curiæ gloriam: *Quam speciosa*, inquit, *potest esse Jerusalem cœlestis, si sic fulget Roma terrestris! Et si in hoc seculo datur tanti honoris dignitas diligentibus vanitatem, qualis honor et gloria præstabitur sanctis contemplantibus veritatem?* Ita habet ejus Vita apud Surium 1. Januarii.

Sancto Benedicto mundi vanitas et exilitas, Dei vero veritas et majestas in raptu hoc schemate à Deo ostensa est, uti narrat S. Gregor. l. 2. Dialog. cap. 36: *Noctu*, ait, *ad fenestram stans et omnipotentem Deum deprecans, subito intempesta noctis hora respiciens, vidit fusam lucem desuper cunctas noctis tenebras effugasse, tantoque splendore clarescere, ut diem vinceret lux illa, quæ in tenebris radiasset. Mira autem*

res in hac speculatione secuta est; quia sicut post ipse narravit, omnis etiam mundus velut sub uno solis radio collectus, ante oculos ejus adductus est. Qui venerabilis Pater, dum intentam oculorum aciem in hoc splendore coruscæ lucis infigeret, vidit Germani Capuani Episcopi animam in sphæra ignea ab Angelis in cælum ferri. Causamque et modum hujus visionis subjicit S. Gregorius dicens : *Quia animæ videnti Deum angusta est omnis creatura. Quamlibet etenim parum de luce Creatoris aspexerit, breve ei fit omne quod creatum est; quia ipsa luce visionis intima mentis laxatur sinus, tantumque expanditur in Deo, ut superior existat mundo : fit vero ipsa videntis anima etiam super semetipsam. Cumque in Deo lumine rapitur super se, in interioribus ampliatur; et dum sub se conspicit, exaltata comprehendit, quàm breve sit, quod comprehendere humiliata non poterat.*

Sic S. Franciscus in oratione raptus mente in Deum, et corpore in aere pendulus, aiebat : *Quis ego sum, Domine, quis tu? Ego abyssus vanitatis, ignorantiæ, malitiæ et nihili; tu abyssus veritatis, sapientiæ, bonitatis et rerum omnium. Deus ergo meus et omnia.* Igitur sicut se habet vanitas ad veritatem, radius ad solem, gutta ad mare, vapor ad terram, umbra ad corpus, punctum ad totum universum : sic se habet mundus ad Deum. Quid ergo tu, ô homo, es ad Deum, qui hujus mundi et universi non es millesima, nec multorum millionum millesies millesima pars et portio? ait S. Chrysost.

S. Salvius Episcopus, vita functus raptusque in cœlum, cum ibi Beatorum gaudia contemplatus esset, Dei jussu remissus ad corpus, quasi ex gravi somno experrectus, convocatis omnibus exclamavit : *Audite, ô dilectissimi, et intelligite quia nihil est, quod cernitis in hoc mundo, sed sunt juxta id quod Salomon Propheta cecinit : Omnia vanitas. Felix est, qui ea agere potest in seculo, ut gloriam Dei mereatur in cælo.* Quocirca vitam deinceps in magna sanctitate instituit, in eaque cursum feliciter consummavit, uti fuse narrat oculatus et auritus testis Gregor. Turon. lib. 7. Histor. cap. 1.

Gnomen hanc Salomonis crebro usurpabat S. Dominicus : quare ubique privatim et publice magna libertate et spiritu omnes, etiam magnates ad seculi contemptum, et ad Christi amorem excitabat. Ita habet ejus Vita. Eum imitentur omnes Religiosi.

Noster Thomas Theodidactos lib. 1. de Imitatione Christi cap. 1 : *Vanitas vanitatum*, inquit, *et omnia vanitas, præter amare Deum, et illi soli servire. Ista est summa sapientia, per contemptum mundi tendere ad regna cœlestia. Vanitas igitur est, divitias perituras quærere, et in illis sperare. Vanitas quoque est, honores ambire, et in altum se extollere. Vanitas est, carnis desideria sequi, et illud desiderare, unde postmodum graviter oportet puniri. Vanitas est, longam vitam optare, et de bona vita parum curare. Vanitas est, præsentem vitam solum attendere, et quæ futura sunt non providere. Vanitas est, diligere quod cum omni celeritate transit, et illuc non festinare, ubi sempiternum gaudium manet.*

B. Jacoponus in seculo vir nobilis, juris Doctor, celebrisque causarum patronus, sed superbus, avarus, et vanitatum mundi mancipium, cum uxorem suam in festis ludisque publicis ruina theatri oppressam, aspero ad carnem cilicio indutam deprehendisset, tam subito ejus casu quàm asperitate vitæ compunctus, seculo valedicens, vexillum crucis in S. Francisci ordine secutus, mirus exstitit sui mundique vanitatum contemptor, imo irrisor, anno Domini 1300. Inter alia hunc de rerum vanitate rhythmum composuit, in quo inter cætera ita canit :

Quid mundus militat sub vana gloria,
Cujus prosperitas est transitoria?
Tam cito labitur ejus potentia,
Quàm vasa figuli quæ sunt fragilia, etc.
Dic ubi Salomon olim tam nobilis?
Vel ubi Samson est dux invincibilis?
Quò Cæsar abiit celsus imperio,
Vel dives epulo totus in prandio?
Dic ubi Tullius clarus eloquio,
Vel Aristoteles summus ingenio?
Tot clari proceres, tot rerum spatia,
Tot ora præsulum, tot regna fortia,
Tot mundi principes, tanta potentia,
In ictu oculi clauduntur omnia.
Superna cogita, cor sit in æthere.
Felix qui potuit mundum contemnere.

Ita noster Raderus in ejus Vita, et Annales Minorum.

Huic non absimilis fuit ille qui, mundi vanitate perspecta et despecta, ita cecinit in libro qui inscribitur : *Lavacrum conscientiæ :*

Linquo coax ranis, cras corvis, vanaque vanis;
Ad Logicam pergo, quæ mortis non timet ergo.

Claudat Tragœdiam vanitatis mundi Eutropius, cujus initia fuere gloriosa, ultima vero tragica et funesta. Fuerat ipse Consul Constantinopoleos, atque Arcadii Imperatoris tutor et moderator, qui cum et per eum totum orbem regebat, ut cuncti in eum magis quàm in Arcadium respicerent, cunctique ejus gratiam ambirent. Incidit suo luxu et fastu in odium militum et civium, ipsiusque Arcadii, quorum iras et strictos enses metuens, profugit ad Ecclesiam quasi ad asylum, ac sub altari delituit. Instabant milites, eumque ad necem reposcebant, imo vi ab altari extrahere conabantur, eo quod ipse paulo ante jus asyli Ecclesia lege lata abrogare voluisset. Intervenit S. Joannes Chrysostomus, Ecclesiæ Præsul, qui ut jus asyli tueretur, et Ecclesiasticam mansuetudinem in profugum ostenderet, hac oratione (quæ exstat sub finem tom. 5. et inscribitur *ad Eutropium*) furentes in eum animos delinivit : *Semper quidem, frater, sed nunc præcipue competenter dicetur : Vanitas vanitatum, et omnia vanitas : ubi nunc est refulgens consulatus ambitio? Ubi resplendentes ad invicem siderum toto orbe lampades? ubi equorum certamina? ubi diversorum munerum pompa? ubi corona et varius totius orbis ornatus? ubi tubæ et theatralis illa populi adulantis acclamatio? Repentini spiritus flatu tanquam folia cuncta decussa sunt, et arbor nuda derelicta est; et non solum nuda, sed et ab ipsis convulsa radicibus : tanta enim vi ventus incubuit, ut ipsius arboris absciderit nervos.* Pergit deinde cæteras vanitatis species enarrare : *Ubi nunc simulati illi amici? ubi variæ adulationum facies? ubi convivæ et prandiorum cœnarumque asseclæ? ubi paropsides? ubi electa vina et per totum diem tracta convivia? ubi coquorum exquisitæ artes? ubi denique omnis illa potentia, et clientum greges ad gratiam cuncta loquentium? Nox erant*

omnia illa et somnium, et die exorto nusquam comparuerunt : umbra erat, et pertransiit : fumus fuit, et dissolutus est : bullæ aquarum fuerunt, ac disruptæ fuerunt : araneæ telæ erant, et discissæ sunt. Proptereaque iterum spirituale istud carmen canimus dicentes : Vanitas vanitatum, et omnia vanitas. Hunc enim versiculum si saperent, qui in potentia versantur, in parietibus omnibus et in vestibus suis scriberent, in foro, in domo, in januis, in ingressibus, et ante omnia in conscientiis suis, ut semper eum oculis cernerent, et corde sentirent. Et nonnullis interjectis, ita ejus miseriam militibus furentibus repræsentat: *Intuemini*, inquit, *eum qui in tanto culmine erat, nunc usque ad ima dejectum ; et eum qui orbem terræ extenta manu quatiebat, nunc lepusculi alicujus aut ranæ timiditate attractum latitare, absque ullis vinculis ad basin columnæ hujus astrictum, formidantem ac trementem, etc.* Hac oratione S. Chrysost. turbam furentem ad commiserationem commovit, et ad lacrymas inflexit, ut Eutropio parceret, et Arcadius juraret se ei vitam condonaturum. Jurejurando igitur accepto eductus ex Ecclesia Eutropius, in exsilium mittitur. Sed rursus instante Gaina duce exercitus, ejus æmulo, ac recrudescentibus odiis, Eutropius non tantum consulari dignitate et patricio gradu dejicitur, sed et bonis vitaque privatur, ac Chalcedone securi percutitur : statuæ plurimæ, etiam aureæ illi erectæ evertuntur, omniaque ejus monumenta abolentur : nomen è fastis deletur, et perpetua notatus ignominia oblivione sepelitur. Ita miseri tolluntur in altum, ut lapsu graviore ruant, feriuntque summos fulmina montes.

Denique audi Ascanium Martinengum in Gen. part. 2. pag. 1235. vanitatis mundi exempla pathetice coacervantem : *Vanitas vanitatum, etc.* ubi Nemrod fastus? ubi Nini inclytum nomen? ubi Assueri supra viginti septem provincias dilatata sedes? ubi Cyri tot laboribus comparata gloria? ubi Crœsi immensum aurum? ubi Darii partum vafre regnum? Xerxis innumerabiles copiæ sexdecim militum myriades excedentes? Alexandri vix Indico Oceano et Riphæis montibus terminatum imperium? Pompeii amplissima potentia? Cæsaris invicta fortuna? Augusti amplissima monarchia? Caligulæ fœdæ voluptates? Neronis inexcogitatæ illecebræ? *Vanitas vanitatum, etc.* Ubi Semiramidis mirifica potentia? Helenæ species infausta? Hecubæ numerosa proles? Cleopatræ nimiæ deliciæ? Liviæ augusta felicitas? Agrippinæ nunquam satiatæ vanitates? *Vanitas vanitatum, etc.* Quonam loco conspici nunc possunt Babylon illa superba, Memphis immensa, Carthago Romani Imperii terror, Argos illustris, Athenæ disciplinarum nutrices, Corinthus pulchra, Sardis dives, Roma triumphans, Hierusalem sancta? *Vanitas vanitatum, etc.* Quò abiere septem illa ædificia toto orbe decantatissima, quæ propter admirandam operis magnitudinem exstitere loco miraculi, ut nihil divinius ars humana posset confingere aut excogitare? Scilicet Babylonis muri, Dianæ Ephesiæ templum, apud Rhodios solis Colossus, Ægyptiæ pyramides, sepulcrum Mausoli, turris Pharia, simulacrum Jovis Olympici? Quò Cyri Medorum Regia, Romana amphitheatra, et cætera mirifica ædificia, quæ nunc prostrata atque collapsa, vix quanta Roma fuerit suismet ruinis edocent et prædicant? *Vanitas vanitatum.* Sed utquid lubet exterarum rerum monumenta recensere, et nostrarum exempla non proferre? Ubi est amplissimum illud sapientissimi Salomonis imperium, quod vix à Dan ad Bethsabee terminabatur, cujus regia reginam Saba ad stuporem perduxit? Ubi immanes ejusdem divitiæ, qui in quotidianis sumptibus farinæ coros sexaginta (corus autem mille libras continebat), boves domesticos duodecim, campestres viginti, arietes centum, præter altilium ac ferarum quæ venatione capiebantur copiam immensam, absumebat; qui equorum quadraginta millia alebat in stabulis, curruum et equitum duodecim millia ; qui præter omnia vectigalia sexcenta sexaginta sex talenta auri pro munere exigebat (talentum autem erat pondere librarum sexaginta quinque), qui septingentas reginas ac trecentas concubinas alebat, in cujus tandem regno tanta erat copia argenti, quanta et lapidum ; imo et pro nihilo argentum putabatur? Nonne ipse in tanta humanarum terrenarumque rerum exundantia, verum hoc de rebus seculi judicium tulit : *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas?*

Qui igitur hæc legis, et alta mente recondis, vanitati nuntium remitte, ne cum ea evanescas, veritatem amplectere, Deo jungere, æternitati semper consistenti cor mentemque affige, ut cum ea stabilis perdures, ac cum beata in omne ævum beeris. *Lux* enim *perpetua lucebit sanctis tuis, Domine, et ÆTERNITAS TEMPORUM. Alleluia.* Audi Esdram lib. 4. 2. 34 : *Exspectate pastorem vestrum, requiem æternitatis dabit vobis : quoniam in proximo est ille qui in fine seculi adveniet. Parati estote ad præmia regni, quia lux perpetua lucebit vobis per ÆTERNITATEM TEMPORIS. Fugite umbram seculi hujus : accipite jucunditatem gloriæ vestræ. Ego testor palam Salvatorem meum. Commendatum donum accipite et jucundamini, gratias agentes ei qui vos ad cœlestia regna vocavit.*

3. QUID HABET AMPLIUS HOMO DE UNIVERSO LABORE SUO, QUO LABORAT SUB SOLE?] Subaudi, quàm vanitatem vanitatum !

Pro *laborat* hebr. est עמל *amal*, id est laborat anxie et moleste ; græce, μοχθεῖ, id est affligitur, in ærumnis agit, vitam ærumnosam ducit. *Labor* ergo hic laboriosam tam actionem quàm passionem, omnemque dolorem, afflictionem, ærumnam sive corporis, sive animi significat. Sensus ergo est, q. d. Homo laborat assidue, et fatigat se, milleque curis et ærumnis affligit, sed in vanum et frustra : quia omni suo labore, cura et afflictione nihil acquirit nisi vanitatem, puta vanas opes, honores, delicias, quæ ocissime in fumum abeunt et evanescunt. Unde Hebr. est : *Quid residuum*, vel *superstes homini in omni labore suo quo laborat sub sole?* Septuag. Vatic. *Quid superest homini in omni labore suo?* Complut. vero et S. Ambros. in Psal. 118. serm. 12 : *Quæ abundantia homini in omni labore suo?* Syrus : *Quæ utilitas filio hominis in omni labore suo?* Arabicus : *Quæ præstantia homini in omni labore suo?* Aquila et Symmach. τι πλέον, id est : *Quid plus est homini*, vel *quid magis est homini?* Pagnin. *Quæ utilitas homini?* Alii : *Quid reliquum post laborem? quid præmii? quid mercedis? quid magnum? quid amplum? quid excellens refert homo ex omni labore suo quo laborat*, et velut in pristino assidue se defatigat? Chaldæus Paraphrastes : *Nam quid tandem reliquum est homini,*

postquam è vita discessit ex omnibus studiis suis, quæ eum sub sole in hac vita occupatum tenuerunt præter studium legis, quo aliquando futuris seculis diligentiæ suæ à Domino præmium ferat? Hebr. enim יתרון *iitron*, variæ amplæque significationis est: unde significat *amplius, reliquum, superstes, superabundans, exsuperans, excellens, præstans, mercedem, præmium, etc.* Tigur.: *Quantum* (quantulum, quàm modicum, vile et exiguum) *enim homini reliquum est post omnem laborem, quem perfert sub sole!*

Τὸ *enim* et *nam*, ut habet Chald. non est in Hebr. Septuag. et Vulgata, sed intelligitur. Dat enim causam cur omnia sint vanitas vanitatum, id est mera vanitas; quia scilicet ex omni labore et studio, quo ea anxie et laboriose prosequitur homo, nihil fructus refert nisi vanitatem, fumum et nihilum. Hugo Victor. vero censet hoc versu esse illationem ex præcedenti, q. d. *Si omnia vanitati subjecta sunt, opera hominum à vanitate aliena esse quomodo possunt? Si quod Deus creavit* (vanitas est), *quomodo non multo magis quod homo facit?* Hinc patet hæc verba non esse impiorum negantium animæ immortalitatem, resurrectionem, et futura bonorum præmia, ut quidam autumant; sed esse ipsius Salomonis, uti S. Hieron. et cæteri omnes asseverant, ipsumque loqui de labore hominum, qui rebus terrenis vanisque inhiant: hic enim universus vanus est; non vero de labore Sanctorum, qui student pietati, virtuti et cultui Dei. Hic enim non vanus, sed verus utilisque est; quia parit æternam gloriam, juxta illud: *Non sunt condignæ passiones* (quas tum patiendo, tum agendo et laborando subimus pro Deo) *hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis*, Rom. 8. 18.

Igitur hebr. *iitron*, græcum περίσσεια, latinum *amplius* multa notant, et multipliciter accipi possunt. Primo simpliciter et genuine, q. d. Quid post laborem continuum, gravem et molestum homini amplius superest, nisi vanitas vanitatum, puta exiguum lucrum, quod cito consumitur et evanescit? Erras, ô miser homuncio, erras qui labore te defatigas et discrucias, quasi magna lucra relaturus, cum non nisi vanitatem sis reportaturus. Ita Hugo et Dionysius.

Secundo, nervosius alii τὸ *amplius* referunt ad laborem, q. d. Quid ex labore suo amplius habet homo, subaudi, quàm ipsum laborem, q. d. Ex labore nil acquirit homo nisi laborem, indeque defatigationem, dolores et cruciatus, qua in re homo miserior et stolidior est cæteris animantibus et creaturis, quæ minus laborant, et suavius vivunt, cum homo plus laboret, et ærumnosius vivat. Aves enim non serunt, neque metunt, sed grana ab agricolis seminata colligunt, indeque lætæ victitant, canunt, laudantque Deum: boves, oves, equi cibo illaborato, puta gramine quod sponte terra germinat, pascuntur. At homo noctu diuque laborat, seque eviscerat ac mille curis discruciat, ut se, uxorem et filios alat: et tamen post omnes hosce labores et sollicitudines, vix quidquam præter necessarium victum et vestitum acquirit. Adde opes et honores quos acquirit, sæpe tot curis et molestiis esse permixtos, ut magis labores sint et dolores quàm honores et voluptates. Audi Senecam de brevitate vitæ, cap. 2: *Quàm multis graves sunt divitiæ! quàm multorum eloquentia quotidiana, ostentandi ingenii specie, sanguinem educit! quàm multi continuis voluptatibus pallent! quàm multis nihil liberis relinquit circumfusus clientum populus!* Idipsum repræsentat illa inter onus et honorem non tam allusio vocis, quàm rei ipsius expressa veritas. Ut enim S. Isidor. dixit, lib. 1. cap. 26: *Honor ex onere venit, aut potius de honore onus.*

Tertio, τὸ *amplius* accipias pro mercede, q. d. Ex omni labore quid mercedis refert homo? utique exiguum vel nihil, q. d. Salomon: Appello citoque vos, ô mortales, ad rationes accepti et expensi supputandas. Expendistis tot annos maximis in laboribus ruralibus, fabrilibus, mercatoriis: quam ex omnibus mercedem tantis laboribus parem accepistis? utique nullam: labor enim superat omnem fructum quem percepistis. Huc facit illud Proverb. 11. v. 18: *Impius facit opus instabile* (Hebr. *opus vel laborem mendacii*, id est vanum, mendacem et fallacem, quia sterilem et inutilem); *seminanti autem justitiam merces fidelis.*

Quarto, τὸ *amplius* et hebr. *iitron* accipias pro utilitate, commodo et emolumento, q. d. *Quid amplius*, id est, quid utilitatis consecuti estis ex omni labore vestro? utique parum. Laborastis uti asini, et vix obolos aliquot comparastis. Unde Isidorus Clarius vertit: *Quem stabilem fructum referet homo, etiamsi multis modis se torqueat in hoc, ut fructum aliquem inveniat?* Ita S. Gregor. Neocæs. Hugo Victor. et alii.

Quinto, potest τὸ *amplius* accipi non ut adverbium, sed ut nomen (tale enim est hebr. *iitron*) comparativum significans *præ cæteris amplum, excellens et præstans*, q. d. Quid amplum, magnum et præstans è tot tantisque laboribus retulistis? utique nihil, sed viles et exiles duntaxat nummos vel fructus. Unde Arabicus vertit: *Quæ præstantia, sive quæ virtus, aut quod beneficium* vel *munus?* S. Ambr. in Psal. 118. serm. 12. et S. August. 20. Civit. cap. 3: *Quæ abundantia homini?*

Sic *amplius* pro amplo et præstanti sumitur Matth. 5. 47: *Si salutaveritis fratres vestros tantum, quid amplius facitis?* Hoc est, ut Vatabl. *Quid eximium facitis?* Et Rom. 3. 1: *Quid amplius Judæo?* id est, ut Tigurina: *In quo præcellat Judæus?* S. Chrysost. et Theodor. *Quid honorificentius Judæo?* Et 1. Thess. 5. 12: *Ut noveritis eos, qui laborant inter vos, ut habeatis illos abundantius*, id est, ut Ambrosiaster, *ut illis habeatis summum honorem.* Tigurina, *summo in pretio.* Theod. *plurimi eos facite.*

Nota τὸ *de universo labore suo*, q. d. *Homo nascitur ad laborem, sicut avis ad volatum*, ut ait Job, cap. 5. Sed ipse sibi hunc laborem aggravat et multiplicat sine fine, ex avaritia et cupiditate. Eumdem augent filii, amici, inimici, multaque alia quæ fuse recenset Eccli. c. 40. 1 et seq. *Occupatio* (molestia et labor molestissimus), inquit, *magna creata est omnibus hominibus, et jugum grave super filios Adam, à die exitus de ventre matris eorum, usque in diem sepulturæ, in matrem omnium.* Universus hic amplusque labor amplum exposcit præmium. Sed incassum; quia vile et exiguum ei redditur. Vide ibi dicta. Si quotidianæ occupationes quas Eccli. ibidem recenset, irascendi, contendendi, tumultuandi, fluctuandi, timendi nullum hominem non male habent, neque non acriter pun-

gunt; quantum putas excruciabunt vanissimorum hominum mentes pertinacissimæ aliæ atque gravissimæ iræ, contentiones, tumultus, fluctuationes, timores et labores vere sui illorum proprii, vere sua vanitate et culpa, nulla vera honestave causa suscepti. Ita Pineda.

Sexto, τὸ *amplius*, et hebr. *iitron* significat residuum, sive id quod post laborem remanet et superest, q. d. Quantulum est quod post tantos labores remanet et superest? utique exiguum, et modicæ durationis parvique ævi et temporis! quia labor durat usque ad senectam, imo per totam hominis vitam: quid ergo post eum in vita remanet quietis, recreationis et gaudii? utique perparum vel nihil; imo omne illud rursum in laborem et dolorem desinit, sicque omne vitæ hujus mel in amarum fel vertitur.

Hæc sententia vera est in vita, verior in morte, verissima post mortem. In vita enim post labores parum vel nihil remanet; quia totam vitam occupant labores, mordaces curæ, et dolores, ut omnem pene ab ea quietem et gaudium excludant.

In morte verior est, quia in morte cum vita finitur omne vitæ gaudium. Unde illud: *Dormierunt somnum suum: et nihil invenerunt omnes viri divitiarum in manibus suis*, Psal. 74. 6.

Post mortem verissima, quia vani impiique homines, qui in hac vita vanitati vanisque cupiditatibus servierunt, laborarunt, sudarunt, in inferno videbunt se omni suo labore et sudore, non aliud sibi comparasse, quàm ignes et tormenta gehennæ. Unde illa eorum lamentabilis et inconsolabilis vox: *Ergo erravimus à via veritatis, etc.*, *et lassati sumus in via iniquitatis et perditionis, et ambulavimus vias difficiles, viam autem Domini ignoravimus. Quid nobis profuit superbia? aut divitiarum jactantia quid intulit nobis? Transierunt omnia ista tanquam umbra, etc.* Sapient. 5. 6. Hinc ille sarcasmus, sive hostilis irrisio impiorum apud Isaiam cap. 50. 11: *Ecce vos omnes accendentes ignem, accincti flammis, ambulate in lumine ignis vestri, et in flammis quas succendistis: de manu mea factum est hoc vobis, in doloribus dormietis.* Vide ibi dicta.

Quo laborat sub sole.] Primo, q. d. Ego Salomon mentem elevans ad cœlum, ibique supra solem, vel in sole spiritu meipsum constituens, indeque in terram despectans, ac videns omnes homines, hominumque labores, occupationes et studia, video omnia esse vana, nulliusque utilitatis et fructus; quare eorum misereor, et miseratione cordis tactus, eis inclamo: O miseri mortales! video opera vestra, vestras fabricas, vestras urbes, provincias, regna, imo totam terram esse instar puncti et centri, si cum vasta cœlorum amplitudine conferatur: video vos velut formicas discurrere, laborare, satagere, ut granula pauca convehatis et in futuram ætatem recondatis. Video vos hac in re omnem vitam insumere. Omnibus ergo et singulis inclamo: *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas;* vanum est omne in quo laboratis, vani omnes labores vestri, in vanum consumitis vires vestras: quia ex omni labore vestro nil nisi alimoniam modicam consequemini, quam sine labore habent aves, oves et boves.

Secundo, proprie τὸ *sub sole* significat solem esse laboris moderatorem, dum oriens excitat hominem ad laborem, occidens ad quietem; dum laborantibus lumen et quasi facem præfert, dum eos suo assiduo et velocissimo motu ad motum et laborem exstimulat. Sol enim singulis horis conficit unum millionem et centum quadraginta millia milliarium, uti ostendi Gen. 1. v. 14. imo quotidie sol circuit totum cœli ambitum. Hinc illud Psal. 103. 22: *Ortus est sol, etc. exibit homo ad opus suum: et ad operationem suam usque ad vesperam.* Sol ergo laboris est index, symbolum, stimulus et exemplum. Hugo de Sancto Victore vero censet τὸ *sub sole* dici ad contemptum, et irrisionem vani et miseri laboris hominum, qui luce solis arcletur, et ea finiente sistere cogatur: *Consideravit Ecclesiastes*, inquit, *quàm abjecta et misera sit mortalium conditio, qui in terræ superficie quasi vermes quidam vana curiositate reptantes, subito lumine desuper infuso quasi ad illusionem excitantur captare quod vani appetunt, et eodem post modicum subtracto, subita rursum cæcitate obvolvuntur, et nequaquam ultra in effectum prodire possunt.*

Tertio, τὸ *sub sole* notat nil amplius habere laborantes ab otiosis; quia sub sole omnes, relicta præsenti vita, communem mortem subimus. Unde Seneca epist. 91: *Impares*, inquit, *nascimur, pares morimur.*

Quarto, Hugo: *Sub sole*, inquit, id est sub tempore; sol enim suo motu describit dies, annos et tempora, q. d. Vanus est labor hominis, quo laborat tempori, cum natus sit ut laboret et vivat æternitati. Ita Hugo uterque, scilicet Carensis sive Cardinalis, et Victorinus. Addit Carensis: *Sub sole*, inquit, *quasi luce, non duce.*

Quinto et maxime, τὸ *sub sole* notat tum locum laboris hominum, qui est sub sole in terra, tum materiam laboris, quæ sunt res terrenæ, ideoque viles et vanæ, tum finem laboris hominum terrigenarum. Hi enim sub sole vane laborant ut subsolaria et sublunaria, id est, terrena et caduca bona conquirant. Quare τὸ *sub sole* innuit quærendos homini esse labores, qui supra solem durent, et beent laborantem in cœlo, inquit Olympiod. Mundanus ergo, vanus et impius homo laborat sub sole, sibique parat mortem et gehennam: pius vero laborat supra solem; quia virtutum opera et merita conquirit, quibus vivat Deo, ab eoque donetur cœlo et vita æterna. Unde S. Gregor. Thaumat. hunc versum sic paraphrastice vertit: *Neque enim facile quis vel unam aliquam recensebit utilitatem concinnatam ex omnibus, quæ homines super terram reptantes tanto corporum animorumrum molimine parturiunt. Et licet in his temporalibus efficiant nihil, sed magis ab eis vincantur et fatigentur; ad contemplanda tamen super cœlestia generosiores mentis oculos attollere nolunt.*

Opera ergo alia fiunt supra solem, alia sub sole: quæ ex gratia fiunt, opera, inquam, spiritus, supra solem sunt; quia non læduntur à temporis edacitate, et in cœlum empyreum ævumque felix et perenne operantem deducunt: quæ vero à carne prodeunt, sub sole fiunt, cum à solis conversionibus atque annorum temporumque rubigine caro terrenæque res absumantur et consumantur. Omnia ergo sub sole sunt vanitas. Proinde supra solem, ait Paulinus Epist. 4, *est veritas: Ita et qui in veritate consistunt, etsi intra mundum vivant habitatione corporea, tamen supra mundum sunt conversatione*

cœlesti, et astrorum choros, vel cœlorum polos, evolantes spiritu scandunt et supervadunt, celsioresque elementis agunt, non subditi rebus ac usibus elementorum, sed affixa in Christo vita superiores mundo fiunt, manentes in eo qui est super omnia Deus benedictus in secula.

Huc accedit Aben Ezra: *Corpus*, inquit, *et corporeus labor est sub sole, et animus sive spiritus ejusque labor est supra solem, quia à Deo originem habet, et ad eum redit.* Et Auctor Catenæ Græc. *Si labor*, inquit, *is qui sub sole est, inutilis est, supra solem labores mittere oportebit; illo enim penetrant virtutum actiones.*

Denique noster Pineda: τὸ *sub sole*, inquit, antithesim habet cum homine, qui solus *sub sole* videtur non esse, utpote quem Deus jusserit erectos ad sidera et super sidera vultus tollere; ac minime pronum, intentum nunquam esse sublunaribus subsolaribusve. Ergo indignum prorsus ut hominis labor, oculi, intentio ad ea quæ inferiora sunt, sese abjiciant; cum humanæ et liberæ hominis actiones neque à sole, neque ab hoc cœlo pendeant, sintque ipsis cœlestibus influxibus superiores ac nobiliores. Neque indignum tantum, sed miserum etiam; nam laboris in res sublunares impensi præmium sequi non potest animum hunc in regionem superam evolantem. Ergo videmur quasi de cœlo audire Ecclesiastæ vocem hanc: Miseri *mortui, qui* non *in Domino moriuntur*, quorum est inanis labor: *opera enim illorum* non *sequuntur illos*, Apoc. 14.

Mystice S. Ambros. in Ps. 118. Octonario 12: *Sancti*, ait, *spiritualibus semper intendunt, et vitæ æternæ profutura vel cognoscere gestiunt, vel docere. Unde Ecclesiastes ait: Quæ abundantia homini in omni labore suo, quo laborat sub sole, id est, quæ abundantia spirituali homini laboranti sub sole justitiæ? et subjecit: Generatio vadit, et generatio venit. Vadit generatio; quia divites eguerunt et esurierunt. Qui ante abundabant gratia* (Judæi) *propter perfidiam suam egere cœperunt. Qui autem pauperes erant populi nationum, jam per fidem satiantur et abundant, sicut scriptum est: Edent pauperes, et saturabuntur, Psal.* 21.

4. GENERATIO PRÆTERIT, ET GENERATIO ADVENIT: TERRA AUTEM IN ÆTERNUM STAT.] Hebr. *Seculum vadens, et seculum veniens; et terra in æternum stans;* Septuag. *Generatio vadit vel proficiscitur, et generatio venit; et terra in seculum stat;* Symmach. αἰώνιος, id est, *æterna;* Syrus: *Generatio abit, et generatio venit; et terra in æternum stans;* Arabicus: *Generatio discedit, et generatio venit; et terra in æternum est.*

Explicat et probat id quod dixit vers. præcedenti, *sub sole* nihil homini esse residui ex omni labore suo, ex eo quod generatio una præterit cum suo labore laborisque fructibus, et generatio nova advenit; quæ pari modo mox præteribit; terram autem eamdem semper manere, ut generationes hasce sibi assidue succedentes ipsa constanter in se recipiat. Terra enim est quasi centrum, quod continet et sustinet tam homines quam elementa, cœlos totumque universum; quare circa hoc centrum immobile moventur et gyrant assidue, tam hominum generationes et tempora, seculaque sibi continuo succedentia, quàm sol et cœli, etiam venti et flumina, ac res universæ, ut vers. sequent. explicat. Omnia enim hæc eò tendunt, ut vanitatem rerum terrenarum hominumque in iis laborantium ostendant ex continua utrorumque mutatione, circulatione et successione, qua una prætereunte et occidente advenit oriturque altera in terra et circa terram, quam ubi res ortæ contigerint, mox volvuntur et abeunt, novæque oriuntur pari celeritate volvendæ, et mox abituræ. Quare in terra nil oritur novi, quod curiosi homines quærunt; sed idem est semper rerum hominumque sibi succedentium circuitus et circulus. Ita S. Hieron. *Quid est vanius*, inquit, *hac vanitate, ut aliis morientibus nascantur alii, et homo nunquam permaneat? cum tamen terra, quæ propter hominem facta est, in æternum stet.* Et Nyssenus: *Omne studium*, inquit, *quod versatur in iis, quæ ad vitam pertinent, est plane puerorum ludus in arena* (hæc est terra), *in quo quæ ex iis, quæ fiunt, capitur oblectatio, simul desinit cum studio, quod ponitur in iis quæ facta sunt. Nam simul atque cœpit moveri arena, simul circumfluens nullum relinquit vestigium eorum, quæ fuerunt elaborata. Hoc est humana vita. Arena est ambitio, arena est potentia, arena est divitiæ, arena est quicquid est, et in iis vane laborantes infantiles animæ, etc.* Cum vero *arenam* dicimus, intelligere quoque licet terram esse perpetuum quoddam theatrum, in quo peragitur fabula vanitatis, dicente Apostolo: *Spectaculum facti sumus mundo, et Angelis, et hominibus.* 1. Corinth. 4. 9.

Pro *spectaculum* græce est θέατρον, id est, *theatrum facti sumus:* In theatro spectamur, in theatro hujus mundi comœdiam, imo tragœdiam vitæ nostræ, quasi personati histriones agimus. Histriones enim, sive personæ comicæ et tragicæ sunt Imperatores, Reges, Principes, voluptuarii, epulones, divites, mercatores, egeni et mendici, viduæ, pupilli, orphani, domini, servi, milites, imbelles, pueri, senes, ulcerosus Lazarus, avarus epulo, sapientes, stulti, improbi et vanissimi mundanæ felicitatis sectatores. Hoc est quod ad mundi fugam adhortans Apostolus ait: *Præterit enim figura hujus mundi*, 1. Corinth. 7. 31. q. d. Mundus non habet rem, sed figuram et umbram. Vide ibi dicta.

Secundo, S. Gregor. Thaumaturgus hoc versu et sequenti censet notari brevitatem vitæ humanæ, ideoque hunc versum censet pendere à præcedenti; unde utrumque paraphrastice vertit: *Quid*, inquit, *est quod homines super terram reptantes, tanto corporum animorumque molimine parturiunt, atque ad cœlestia mentis oculos attollere nolunt? Atqui interim generatio præterit et generatio advenit, hoc est, transeunt anni tempora, transeunt et anni.* Abeunt et recedunt non modo privati homines, sed integræ generationes; et terra quidem velut hæres, superstes et universarum hominis facultatum, supellectilisque pretiosissimæ; nam abeunte homine, ipsa superstat humanæ vitæ spoliis onusta.

Ex adverso Franc. Vallesius Sacr. Philosoph. cap. 62. censet hìc significari generationum perpetuitatem, per circulationem, qua in orbem eunt et redeunt. Hoc, inquit, quod Ecclesiastes observavit, nihil aliud est quàm quod Aristotel. in duobus ultimis capitibus secundi de ortu et interitu diserte tradidit, puta circularem esse rerum omnium mutationem, et hinc pendere mundi æternitatem: quia scilicet sola mutatio circularis potest esse perpetua; partes ergo mundi quæ per se sunt perpetuæ, ut solem et alia corpora cœlestia, nullam mutationem sub-

stantiæ subire, sed circulo volvi, accedereque et recedere eadem numero semper redeuntia; quæ vero corruptibilia sunt, fieri semper ex seipsis, circulo nascentia et intereuntia, numero semper alia, sed specie eadem, ut ex aere fit aqua, et ex aqua aer. Hunc generationum abeuntium et redeuntium circulum, quo mundus servatur, innuit Ecclesiastes dicens : *Generatio prœterit, et generatio advenit.* Ita Valesius. Verum error est contra fidem, dicere generationum successionem fore æternam.

Tertio, Lyran. Titelm. et alii hæc referunt ad difficultatem scientiarum, quæ nascitur ex difficultate rerum cognoscendarum, eo quod instabiles perpetuo gyrent, itaque fugiant stabilem oculi aciem mentisque contemplationem : talis enim est perpetua generationum, id est, rerum generabilium et corruptibilium mutatio, alternatio et vicissitudo; talis quoque est solis circulatio, ventorumque flatus, fluminum cursus, quasi hæc omnia spectent ad illud v. 8 : *Cunctæ res difficiles : non potest eas homo explicare sermone.* Ideo, inquit Lyranus, fit mentio generationis prætereuntis, id est, brevissime labentis vitæ mortalium, ut cum vita brevis sit, ars vero longa, excludat hominem à perfecta acquisitione scientiarum. Ergo hæc sententia similis, aut fere eadem est cum illa Sap. 9. 16 : *Difficile æstimamus quæ in terra sunt : et quæ in prospectu sunt, invenimus cum labore. Quæ autem in cœlis sunt quis investigabit ?*

Quarto, Olympiodorus censet terram hîc induci, ut quasi testis, imo quasi magister homine stabilior et sapientior redarguat hominum vanitatem, inconstantiam et improbitatem. Sic enim explicat : *Quid, homines, laboratis circa terrena, quando ipsa terra, sensu carens elementum, in longinquum tempus perdurat ; vos autem secundum generationem peritis ? et terra quidem in æternum stat accusatrix vestrî effecta, in qua nefaria opera perpetrastis.*

Sic et Salonius. Accedit et Hugo Victor. *Quid est quod terra stat? Perseverat in eo quod facta est ; servat naturam suam ; conditionem suam non deserit ; quod accepit, hoc retinet incorruptum. Quare igitur et tu non stetisti in eo quod factus es super terram?* Et rursum : *Ausculta, homo, et erubesce. Terra stat, et tu stare non potes?* Et Nyssenus : *Ne sis terra magis inanimis; ne sis iis quæ sensu carent insipientior.* S. Hier. quoque et Albin. *Quid,* inquiunt, *hac vanius vanitate, quàm terram manere, quæ hominum causa facta est, et ipsum hominem terræ dominum in pulverem repente dissolvi?* Igitur censent hi Auctores terram hîc induci, ut ex ea discamus recte vivendi modum, scilicet ut ex ejus firmitate discamus in agendo et patiendo firmitatem et constantiam. Item ex ejus vilitate humilitatem, scilicet quod Adam factus dictusque sit ab Adama, id est homo ab humo, terrigena à terra, juxta illud Ecclesiæ in die Cinerum : *Memento, homo, quia pulvis es, et in pulverem reverteris;* quod petitum est ex Genes. 3. 19. Rursum terra hîc objicitur ut palæstra, in qua velut stadiodromi decurrimus ad metam, et velut athletæ certamus pro præmio. Sic ergo curramus, sic certemus ut comprehendamus.

Quinto, alii censent vanitatis demonstrationem hîc peti à similitudine terræ, solis, ventorum et fluminum, q. d. Sicut terra eumdem semper tenet locum, ac sol, venti et flumina eumdem semper tenent cursum : sic homines eumdem servant semper vanitatis tenorem et cursum. Sicut enim generatio præterita præteriit et evanuit : sic et præsens et futura præteribit et evanescet, ut ex hominibus qui fuerunt et transierunt, judicium facere possis de præsentibus et futuris, scilicet quod simili modo transibunt et morientur. Aut ut Rupertus, q. d. Vani et dementes sunt labores, quos homines avari in comparanda terra impendunt, cùm tot generationibus prætereuntibus et advenientibus, hîc terra semper maneat, nec ab ullo tolli sibique appropriari possit.

Sexto, nonnulli magis apposite censent terram, solem, ventos, flumina hîc induci, ut probent id quod dicitur vers. 10. nihil novi fieri sub sole, sed omnia in orbem ire et redire, ad retundendam hominum novitati et novis inhiantium curiositatem, quæ una in hominibus vanitatis pars est non minima. Huc accedit noster Pineda, qui sic exponit, q. d. Nihil, ô homo, ex tuo tibi labore perventurum amplius poteris ex rebus aliis natura constantibus intelligere. Numquid habet generatio adveniens, quod generatio præterita non habuerit ? Quid juvenis putat se inventurum, quod senes non fuerint experti ? Eadem terra, eadem vitæ semita calcatur omnibus ; nam terra in æternum stat : sol ad occasum continenter currit anhelans ; quid hodie invenit denuo, quod heri non habuerit ? Idem hemisphærium occumbens deserit, idem invenit renascens. Vel hac ratione : Nihil magnum sub sole ; quippe ex nulla re subsolari retulit beatitudinem generatio præterita, sicut neque referet generatio adveniens ; non ex fluminum aqua, non ex terra : ergo cum nihil sub sole novum, nihilo plus erunt beati futuri homines, quàm fuerunt præteriti. Nec dicas : Plus laborabo, et sic amplius quàm illi fructus percipiam ; quia eædem tibi, sive multum sive parum laboranti, vitæ leges sustinendæ sunt; eadem quæ aliis tui tibi laboris merces percipienda. Idem ortus et occasus tibi exspectandus est.

Anagogice S. Gregor. in Psalm. 5. Pœnit. ad illa : *In generatione et generationem anni tui. Generatio,* inquit, *vadit, et generatio venit; terra autem in æternum stat. Hæc est namque instabilis vitæ istius permutatio, ut decedentibus aliis alii succedant, quibus postmodum simili modo deficientibus, aliiinon æquali conditione oriantur. Ex quibus tamen omnibus, quæ in seculo fuerunt, vel futuræ sunt, generationibus viva illa et divina generatio perficitur, quæ in æternum claritatis Dei consortio perfruetur. In hac itaque annos, id est æternitatem Dei permansuram dicit Propheta; tunc videlicet, cum generatio quæ præcedit et quæ sequitur una facta fuerit, novissima utpote morte destructa, quæ antequam in victoria absorbeatur, nihil stabile, nihil solidum, nihil dimittit illæsum.* Sic et R. Isaac. in Midras *Coheleth,* id est, in expositione Ecclesiastis, ad hunc versum : *Generatio vadit, et generatio venit; terra autem in æternum stat, hoc est,* inquit, *regnum hoc ingreditur, et regnum hoc egreditur : Israel autem permanet ; Et hoc est : Terra autem in æternum manet.* Qui enim sunt veri Israelitæ, id est Sancti dominantes Deo, vocantur terra, ob stabilitatem et beatam æternitatem, qua in cœlo perfruentur. Ita Galat. lib. 8. de Arcanis fidei c. 23.

Alleg. Generatio Judæorum præteriit, genera-

tio Christianorum advenit; terra autem, id est Ecclesia, in æternum stat: quia eadem est Ecclesia vetus et nova, ob eamdem fidem eumdemque Dei cultum. Ita S. Hieron. et Orig. in Psal. 89. 1. Generatio quoque tyrannorum et persecutorum præteriit; huic successit generatio Arianorum et hæreticorum: sed contra omnes immota persistit terra, id est Ecclesia.

Tropol. nonnulli hic referunt ad generationem et genera vitiorum, quorum personas et larvas successive induit homo. Nam ut ait S. Hieron. Epist. 18. ad Marcellam: *Nunc ira personam leonis nobis imponit, nunc cura superflua in annos plurimos duratura præcogitat; lætamur ad nummum, amisso obolo contristamur, etc. Cum enim ad imaginem Dei conditi simus, ex vitio nostro personas nobis plurimas superinducimus: et quomodo in theatralibus scenis unus atque idem histrio nunc Herculem robustus ostendit, nunc mollis in Venerem frangitur, nunc tremulus in Cybelem: ita et nos tot habemus personarum similitudines quot peccata.*

Rursum generatio veteris hominis præterit, et generatio novi advenit per baptismum et pœnitentiam; itaque terra, id est anima in virtute fundata persistit, et permanet, adeoque beata æternitate donatur. Denique generatio laborum præterit, generatio præmiorum advenit in cœlo, quæ est terra viventium, ideoque in æternum stat ejus felicitas et gloria.

Ex omnibus hisce expositionibus, illa quam primo loco posui maxime genuina et litteralis videtur; proxime enim attingit scopum et finem Ecclesiastis, qui est ostendere omnia sub sole esse vana, ex eo quod omnia sint circulantia, eantque in orbem et abeant. Hoc enim significat τὸ *generatio præterit, et generatio advenit*, q. d. Generationes seculorum omnium gyrant euntque in circulum; quia generatio generationi succedit continuo, sicut pars posterior circuli priori continua serie succedit. Sicut ergo posterior pars circuli, dum volvitur, extendit priorem: sic posterior generatio excludit quamlibet antecedentem. Causam subjicit dicens: *Terra autem in æternum stat*, q. d. Terra est quasi centrum hujus gyrationis et circuli; circa illam enim gyrant assidue omnes generationes, revolutiones et successiones seculorum. Sicut ergo centrum in circulo immotum sit oportet; in centro enim figitur unus pes circini, et alter deinde pes in orbem circa centrum actus describit circulum; sic in rota axis, qui est quasi centrum, immotus consistat oportet, ut circa eum rota rotari possit. Pari modo terra, quæ hujus circuli et gyrationis generationum est centrum, immota stet oportet, ut in ea et circa eam gyrationes hæ assidue continuari et perpetuari queant: præsertim quia terra materiam et causam gyrationibus et generationibus hisce suppeditat. Omnia enim ex terra generantur. Ipsa rursum generationem plantarum, animalium, hominum prætereuntem in se recipit. Omnia enim corpora dum moriuntur, in terram ex qua orta sunt, velut in matrem suam redeunt, ut ex ea nova generatio novarum plantarum, animalium, hominum assidue germinare et procreari possit, dum ipsa pluvia irrigatur et solis radiis calefit, itaque fecunda et fertilis efficitur. Quare terra similis est arbori, quæ, ut ait Plinius lib. 16. cap. 20 et 21: *Cum semper retineat comam, eadem tamen folia non durant, sed subnascentibus aliis arescunt vetera.* Simili enim modo in terra subnascentibus aliis hominibus et animalibus, veteres arescunt et moriuntur. Et hoc innuit vox *generatio*: quicquid enim est generabile, idem est et corruptibile. Quæ enim generantur, oriuntur et crescunt, deinde decrescunt, senescunt et occidunt, juxta illud Sap. 5. 13: *Nos nati continuo desivimus esse.* Hinc collige vanos homines esse, qui vano et corruptibili mundo incubant, utpote qui universos eorum labores et fructus absumit et corrumpit; perinde ac stolida est columba, nec habet cor, ut ait Osee cap. 7. v. 11. quæ cum videat ova et pullos ex nido suo semper auferri, quotidie tamen in novis ibidem ponendis laborat.

Ex hoc deinde velut principio colligit Ecclesiastes v. 10. nihil sub sole esse novum, sed omnia pari modo gyrare, et tempore sibi à Deo præstituto oriri et occidere, ireque in orbem et abire. Unde vers. 11. concludit: *Non est priorum memoria: sed nec eorum quidem, quæ postea futura sunt, erit recordatio apud eos, qui futuri sunt in novissimo.* Nunc singula verba ad incudem revocemus, et penitius examinemus.

Generatio hebr. est דור *dor*, à דור *dur*, id est duro, moror, vitam duco, item peregrinor, habito: quare *dor* idem est quod *duratio*, seculum, peregrinatio, generatio, ætas, tempus vitæ, quo homo peregrinatur in mundo. Hinc secundo per metonymiam *dor*, id est generatio et seculum, significat homines illa ætate et seculo viventes: item omnia, quæ illo seculo oriuntur, accidunt, et occidunt. Noster aptè vertit generationem, ut notet rerum sublunarium tum corruptionem; quicquid enim generatur, idem corrumpitur, uti jam dixi: tum circulationem; generationes enim rerum quotannis cum sole innovantur, vaduntque in orbem. Denique unius generatio est alterius corruptio, ac vice versa unius corruptio est alterius generatio, ut ait Aristot. Hinc Forerius in c. 38. Isaiæ ad illa: *Generatio mea ablata est*, hebr. *dor*, id est *generatio*, derivat à nomine דור *dor*, id est sphæra, circulus, pila; unde *dor*, inquit, seriem vitæ significat; nam revolutionem quasi sphæricam notat: nostra autem vita tota in revolutionibus et in vicissitudinibus consistit, ut cap. 53. Isaiæ v. 8. *Dor*, inquit, Hebræis ætatem seu seculum notat à volubilitate, quod ætas ætati et seculum seculo succedat, ut circulum videatur conficere. Nam ut ait S. August. in Psal. 38. ad illa: *Notum fac mihi, Domine, finem meum, et numerum dierum meorum quis est;* non sunt, sed transeunt dies nostri, *et momentis transvolantibus cuncta rapiuntur.*

Præterit hebr. est הולך *holech*, id est vadit, ambulat; Septuag. πορεύεται, id est *proficiscitur*, q. d. In hoc mundo non sumus consistentes, sed ambulantes et viatores; assidue enim proficiscimur tendimusque ad mortem, ac per eam ad immortalitatem. Hinc Arabicus, *discedit;* Syrus, *abit;* alii, *transit, labitur*, q. d. Humana et terrena cuncta accelerant iter, proficiscuntur, et quasi quopiam avolare velint, inducta jam pedibus talaria nectunt, abeunt, discedunt. Noster apposite vertit, *præterit;* scilicet instar peregrini, qui terras perambulat, obit, relinquit et præterit. Omnes enim in hac vita peregrini sumus, et peregrinamur à Domino, atque, ut ait Apost. *Præterit figura hujus mundi*, uti paulo ante dixi; quia mundus non

habet substantiam consistentem, sed figuram prætereuntem et umbram fugacem, juxta illud Poetæ Christiani : *Præterit una dies, nescitur origo secundi.*

Et Cicero libro de Senectute : *Ætas præterita,* ait, *quamvis longa, cum effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultam senectutem;* quia ut ait ibidem : *Tempus præteritum nunquam revertitur.*

Et Virg. 8. Æneid. *O mihi præteritos referat si Juppiter annos. Terra autem in æternum stat.* Nonnulli per terram hîc, æque ac Genes. 11, accipiunt materiam primam quæ eadem stat, id est substat rerum formis, et generationibus tam prætereuntibus quàm advenientibus. Ita Alexand. Alensis, Bonav. et Albertus. Verum hoc symbolicum et mysticum est. Constat enim ad litteram per terram elementum terræ significari. Pro *æternum* hebr. est עולם *olam* (unde latinum *olim*), id est seculum, æternum; ac subinde non æternum absolute, sed respective, adeoque longum duntaxat tempus significat. Unde nonnulli sic explicant : *Terra in æternum stat*, id est stabit tandiu, quandiu eam incolent homines, quandiu vivent in ea mortales. Sic Horat. ait lib. 1. Epistol. 10:

Serviet æternum, qui parvo nesciet uti.

Seculum autem, ait Varro, *spatium centum annorum* (unde ludi seculares) *ita dictum à sene, quod hoc sit spatium senescendorum hominum.* Æternum tamen hîc absolute accipi potest. Terra enim in æternum stabit. Ita S. Thomas 1. p. quæst. 10. art. 3 : *Æternitas,* inquit, *vere et proprie in solo Deo est, quia æternitas immutabilitatem consequitur, ut ex dictis patet. Solus autem Deus est omnino immutabilis. Secundùm tamen quod aliqua ab ipso immutabilitatem percipiunt, secundùm hoc aliquam ejus æternitatem participant; quædam ergo quantum ad hoc immutabilitatem sortiuntur à Deo, quod nunquam esse desinunt, et secundùm hoc dicitur Eccles. 1. de terra, quod in æternum stat; et sic æternitas Angelis attribui potest, secundùm illud Psal. Illuminans tu mirabiliter à montibus æternis.*

Pro *stat* hebr. est עמד *amad*, id est, stat, permanet, perseverat, firma et stabilis est instar עמוד *ammud*, id est columnæ, quæ stat sub domo, illamque fulcit et sustentat. Sic enim terra velut columna, ac velut centrum sustinet omnes elementorum et cœlorum orbes, totumque universum.

Rursum huic loco proprie congruit *terra stat,* inquit Hugo Victor. *Ut venientes mittat, pertranseuntes portet, discedentes recipiat.* Saloninus vero : *Terra stat,* inquit, *accusatrix vestrî effecta, in qua nefaria opera perpetrastis.* In die enim judicii terra quasi testis, muta voce accusabit impios coram Christo Judice, ac vindictam de eis exposcet, quod se puram à Deo creatam suis sceleribus polluerint, maculaverint, violaverint. Unde illud Psal. 49. 4 : *Advocabit cœlum desursum, et terram discernere populum suum.* Hinc Moses cœlum et terram in testes vocat sancitæ à Deo legis, et ab impiis violatæ : *Audite, cœli,* inquit, *quæ loquor; audiat terra verba oris mei.* Deuter. 32. 1. Vide ibi dicta. Hinc Chald. hoc mystice sic vertit : *Dixit Salomon Rex in spiritu Prophetiæ : Generatio bona justorum abiit de hoc seculo, propter peccata generationis pessima impiorum, quæ facturi sunt post eos; terra autem in seculum seculorum stat, ut sustineat ultionem eorum quæ ventura sunt in seculo propter peccata filiorum hominum.*

Hinc patet perperam nonnullos Judæos censuisse τὸ *stat* significare terræ æternitatem, quod illa increata sit et steterit ab æterno; quos recenset et refutat R. Moses lib. 2. Doctoris dubiorum c. 29; stare enim significat permanere, quod scilicet terra, postquam à Deo creata est, perstet in æternum.

Igitur τὸ *terra in æternum stat,* significat primo terram à suî creatione semper durasse, durare, et duraturam in æternum, cum generationes hominum, animalium, rerumque omnium non durent, sed una prætereunte altera et altera continuo succedat. Hæc enim est antithesis inter generationes et terram, quod hæc perduret, illæ vero abeant et in terram redeant. Ideo enim terra durat, ut generationum harum sibi assidue succedentium sit mater, materia, locus, receptaculum, et causa efficiens; dum plantis, animalibus et hominibus veteribus emorientibus, nova germinat et producit. Omnia enim hæc sunt proles, fœtus et filii terræ, ideoque inter se congeneres et quasi fratres, utpote terrigenæ ex eadem matre, scilicet terra geniti, quæ magna hominis est vilitas et humiliatio. Hinc Empedocles dixit terram et aquam esse materiam generabilium corporum, ut farinam et aquam; aerem vero et ignem efficientia magis quam accipientia esse, et vires præstare magis quàm corpora rebus generandis. Unde de iis subjicit Salomon : *Oritur sol et occidit, etc. Lustrans in circuitu pergit spiritus.* Solis enim assecla est calor et ignis.

Huc facit expositio Catenæ Patrum Græc. quæ hîc Romæ exstat in Biblioth. Sfortiana, ubi eam vidi et legi quæ sic habet : *Quæ à Deo facta sunt, eadem manent ut sunt; è terra nasci, in terram abire, eamdem stare terram, solem universam terram circumeuntem, rursus in eumdem terminum recurrere, etc.; at in humanis sermonibus nugarum multum, utilitatis nihil reperitur.*

Terra ergo est velut stadium moventium et currentium, ideoque hebr. dicitur ארץ *erets*, à רוץ *ruts*, id est currere (quod italice dicitur *ruzzolare*), eo quod ad ipsam fixam et stabilem currant et ferantur universa tanquam in centrum et quietam sedem, ipsaque sit velut stadium, in quo decurrunt ab ortu ad occasum homines, æque ac animalia resque universæ. Terra igitur in æternum stat, id est durat et permanet, nec præterit, uti prætereunt generationes seculorum; de quibus dixit : *Generatio præterit, generatio advenit.* Hisce enim terram, utpote permanentem opponit, dicens : *Terra autem in æternum stat*, id est permanet et consistit, nec circa cœli orbes rotatur ut sol, de quo per antithesin subdit : *Oritur sol.* Unde Nazianz. orat. 4 : *Terra,* inquit, *est quasi hypostasis generationum sibi succedentium;* quia iis substat, easque fovet et sustentat. Et Origen. Hom. 14. in Numer. ait Angelos promovere animalium nativitates, virgultorum et plantarum incrementa, quasi communes terræ mundique aurigas.

Hinc secundo τὸ *stat* significat terram non moveri, sed firmam et immotam consistere contra veteres quosdam philosophos, qui censuerunt cœlum quiescere et terram moveri, quæ teste Cicerone lib. 2. Academ. quæst. et

Plutarch. lib. 2. de Placitis Philos. cap. 13 et 15. fuit olim sententia Nicetæ Syracusii, Cleanthis Samii, Ecphanti Pythagorici, Heracliti Pontici, ac hoc seculo Nicolai Copernici. Hinc plures philosophi censuere lunam esse solidam, in eaque habitare homines. Audi Macrobium libr. 1. in Somnium Scipionis : *Denique illam* (lunam) *ætheream terram Physici vocaverunt, et habitatores ejus Lunares populos nuncupaverunt; quod ita esse plurimis argumentis docuerunt.* Et Plato in Convivio, lunam vocat Cœlum terrestre, et Terram cœlestem. Audi et Lactant. lib. 3. de Falsa sapientia, c. 22 : *Xenophanes dixit intra concavum lunæ sitam esse aliam terram, et ibi aliud genus hominum simili modo vivere, quo nos in hac terra vivimus. Habent igitur illi Lunatici homines alteram lunam, quæ illis nocturnum lumen exhibeat, sicut hæc exhibet nobis; et fortasse noster hic orbis alterius inferioris terræ luna sit. Fuisse Seneca inter Stoicos ait, qui deliberaret, utrumne soli quoque suos populos daret, etc. Sed credo, calor deterrebat, ne tantam multitudinem periculo* (combustionis à sole) *committeret.* Hucusque Lactant. Edidit nuper ad hanc sententiam propugnandam opus de Magnete Guiliel. Gilbertus, Anglus et Medicus Londinensis, ubi libr. 6. probare contendit terram esse velut ingentem magnetem, qui non tantum polos cœli respiciat, sed et proprios habeat polos, circa quos rotetur quotidie et circumagatur 24 horarum spatio, idque ad sui commodum, ut scilicet diversos cœli siderumque aspectus, et influxus ad rerum generationes opportunos recipiat. Rationes ejus frivolæ sunt, scilicet prima, quod omnis generatio, inquit, non tam ex quiete quàm ex motu fiat, sine quo universa rerum natura torpesceret; secunda, quod vires solis et lunæ generationes efficiant; moveri ergo et rotari debet terra, ut illis se opponat, itaque eorum influxus hauriat et suscipiat; tertia petitur ex terræ motibus, quos crebro experimur; illi enim videntur promanare ex interiore terræ motu, qui totius terrestris globi spiritus commovet et excitat; quarta, quod animalia ipsa non vivant sine motu cordis, arteriarumque motione et agitatione perenni; ergo et terra viventium genitrix, similes motus et agitationes habeat oportet.

Verum hæc sententia repugnat non solum Philosophiæ, sed et sacræ Scripturæ, quæ hoc loco aliisque asserit terram stare, firmamque et immotam consistere, ut psal. 92. 2 : *Etenim firmavit orbem terræ, qui non commovebitur.* Josue, c. 10. 12, imperans soli ut sisteret, et à motu quiesceret : *Sol*, ait, *contra Gabaon ne movearis, et luna, contra vallem Aialon. Steteruntque sol et luna.* Sol ergo movetur, non terra, Eccles. 48. 26 : *In diebus ipsius retro rediit sol, et addidit regi* (Ezechiæ) *vitam*, puta quindecim annos vitæ. Baruch 3. 32 : *Qui* (Deus) *præparavit eam* (terram) *in æterno tempore*, hoc est, qui fundavit (hoc enim significat hebraice כון *cun*, id est præparare) terram ut duret in æternum. Psal. 23. 2 : *Quia ipse super maria fundavit eam*, scilicet terram. Psal. 77. 69 : *Et ædificavit sicut unicornium sanctificium suum in terra, quam fundavit in secula.* Psal. 118. 90 : *Fundasti terram, et permanet.* Similia sunt Proverb. 3, 19, Isaiæ 51. v. 13 et 16, Job 38. v. 4. 6 et 38. Huc facit quod S. Dionysius Areopag. Epist. ad Polycarpum, narrat in eclipsi, quæ contigit in Christi Passione, lunam in plenilunio expositam soli, illico ad solem regressam se interposuisse inter solem et terram, itaque fecisse eclipsin. Denique congregatio Cardinalium sub Paulo V, anno Christi 1616, die quinta Martii, præsente Cardinali Bellarmino, ex hoc Salomonis loco damnavit Copernici sententiam, quæ docet terram moveri.

Ad primum respondetur terram non torpere, quia assidue ab agricolis colitur, subigitur, aratur, sarritur, etc., ut fruges et fructus proferat. Omitto ventorum flatus ac alterationes caloris et frigoris, siccitatis et humoris, quos per quatuor anni tempora assidue suscipit terra; alteratio enim est species motus, qui terram torpere non sinit.

Ad secundum respondetur solem et lunam moveri, ut terræ quiescenti influxus suos ad generationem necessarios imprimant. Causa enim efficiens accedere solet ad materiam, non materia ad causam efficientem. Agricola enim vadit ad agrum, non ager ad agricolam; faber vadit ad ferrum, non ferrum ad fabrum.

Ad tertium respondetur terræ motus non oriri ex motu naturali terræ, sed ex ventis exhalationibus intra terræ viscera inclusis, qui, dum erumpere et sursum ascendere volunt, eam succutiunt ut exitum quærant.

Ad quartum respondetur animalia habere animam, ideoque egere cordis et arteriarum agitatione et pulsu; terram autem esse inanimem, ideoque iis non egere, imo ea habere non posse. Qui enim hæc terræ dat, animam quoque illi det oportet. Plura vide apud nostrum Christ. Clavium in Sphæra. Vide et quæ de terra dixi Genes. 1. v. 1. Denique, audi S. Gregorium Thaumaturgum, qui paraphrastice vertens, et hunc versum cum seq. de sole, ventis et fluminibus connectens, et ex iis causas cur terra stet ita paucis assignat, v. 7 : *Res ipsæ*, inquit, *rectè comparantur fluxui torrentium, qui in immensum maris profundum ingenti strepitu incidunt. Sunt tamen quæ eadem manent semper, qualia sunt nasci è tellure, verti in terram, eamdem perpetuo consistere terram; solem, cum totam terram circumeat, perfecto circulo ad eamdem recurrere exitus sui metam; item stare ventos totque ac tantos amnes se in pontum effundere, ventosque irruentes neque cogere illum suos egredi fines, neque ipsos suis aberrare legibus. Et ea quidem uti conducibilia nostræ huic vitæ, sic fieri congruebat.*

Rursum τὸ *terra in æternum stat*, significat terram non super aquas stare et fluitare, uti censuere nonnulli Philosophi et Theologi, sed sub iis stare firmamque consistere. Nam Thales, qui post Davidem 500 fere annis floruit sub Cyro, *judicavit*, ait Seneca, lib. 6. Natural. quæst. cap. 5, *totam terram subjecto humore portari, innatare et sustineri velut aliquod grande navigium his aquis quas premit.* Et alii apud Plutarch. lib. 3. de Placit. Phil. cap. 15. censent *terram aquis innatare instar platani foliorum, aut asserum, ideoque moveri.* Horum opinionem secuti sunt S. Athanas. Orat. contra idola, S. Clemens, lib. 8. Recognit. S. Chrysostomus in Psalm. 135, S. Hilar. in Psalm. 135, Euseb. in Psalm. 23, Procop. in Genes. cap. 1. Porro Anaximenes, ait Plutarchus, censuit *terram vectari aere*, cui incumbit, idque verisimile esse ineunt S. Basilius, Ambrosius et Damascenus,

qui idipsum colligunt ex illo Job 26. 7 : *Qui appendit terram super nihilum.*

Verum utrumque confutat hìc Salomon ; τὸ enim *stat* significat terram firmam consistere, et substare aquis, aeri cæterisque elementis et cœlis velut basin et centrum universi.

Ratio à priori est triplex, juxta tria genera causarum ; materialis enim causa stationis et immobilitatis terræ est ipsa ejus opacitas, densitas et gravitas, quæ exigit infimum mundi locum, ut cœlis et elementis cæteris magis diaphanis et levibus subsit et substet. Omnia enim gravia tendunt deorsum, sicut levia sursum. Quod ergo gravissimum est inter elementa, infimum poscit locum : gravissima autem est terra. Finalis est duplex : prior, ut terra sit quasi centrum elementorum, cœlorum et universi ; centrum enim debet esse in medio et imo circuli, ut æque distet à singulis circuli partibus. Rursum centrum in circulo est immotum ; sic terra in medio mundi est immota ; si enim ipsa moveretur, suumque centrum mutaret, totus mundus pariter excentricaretur, extraque suum locum moveretur.

Posterior est, ut terra substet hominibus, animalibus et plantis, eorumque generationibus prætereuntibus et advenientibus ; hinc eadem firmaque consistat oportet. B. Alcuinus, sive Albinus Flaccus, præceptor Caroli Magni, disput. cum Pipino Caroli filio : *Quid*, inquit, *est terra? mater crescentium, nutrix viventium, cellarium vitæ, devoratrix omnium.* Causa efficiens est ipse Deus, creator et conservator universi, qui, velut Atlas mundum in vacuo sive nihilo sustinet, atque in mundi medio terram velut pilam in aere pendulam, sine ulla basi aut fulcro stabilem firmumque sustentat. Hoc est quod ait Psaltes, psal. 103 : *Qui fundasti terram super stabilitatem suam;* Aquila et Symmachus, *super sedem suam;* S. Hieronymus et Chaldæus, *super basin suam;* melius alii, *super locum suum stabilem,* ut scilicet in centro suo stabilis et firma consistat. Unde S. Justinus, quæst. 130. ad Orthodoxos : *Sustinent*, inquit, *cœlum aquæ, aquas terra, terram divinus nutus.* Sic et S. Basilius, homilia 1. Hexam. et ex eo S. Ambrosius, lib. 1. Hexam. c. 6. quem audi : *Voluntate Dei immobilis manet, et stat in seculum terra secundùm Ecclesiastæ sententiam; et voluntate Dei movetur et nutat. Non ergo fundamentis suis nixa subsistit, nec fulcris suis stabilis perseverat; sed Dominus statuit eam, et fundamento voluntatis suæ continet, quia in manu ejus sunt omnes fines terræ.*

Causa symbolica et theologica est quod terra sit sedes Dei, imo scabellum pedum Dei ; decet ergo eam esse immotam, utpote quæ sit thronus gloriæ, et scabellum immobilis et firmissimæ divinitatis. Eadem de causa cœlum empyreum est immobile, quia ipsum est thronus gloriæ, in quo considet, et Beatis se ostendit Deus. Decet enim tam thronum quàm scabellum throni divini esse immobile, ut Deum immobilem et judicem quietissimum repræsentet. Atque hac ratione mundus sive universum est mobile, ideoque æternum ; quia partes ejus extremæ, puta summa et infima sunt immobiles, esto inter has medii orbes cœlorum et elementorum rotentur ad tempus, propter usum hominum et animalium. Hoc est quod ait Deus Isaiæ 66. 1 : *Hæc dicit Dominus : Cœlum sedes mea, terra autem scabellum pedum meorum : quæ est ista domus, quam ædificabitis mihi? et quis est iste locus quietis meæ?* Isaiam secutus Orpheus apud Clementem Alexandrinum, lib. 6. Stromat. ita de Deo canit :

> Ipse autem in magno constans et firmus Olympo est :
> Aureus huic thronus est, pedibus subnixaque terra.

Ridiculum est quod de Philistion et Manete refert S. Epiphanius, hæres. 66. contra Manichæos : Philistion, inquit, Humeriferum (Deum) confingens docet eum humero gestare universam terram, et per triginta annos, lassato humero, in alterum humerum transferre, indeque terræ motus fieri. Addit simile de Manete parente Manichæorum : Luna, inquit Manes, augescit et decrescit ac deficit, dum impletur ab animis eorum, qui in cogitatione incredulitatis ipsius moriuntur. Deinde easdem animas à luna minore scapha devehi dicit, et in solem assumi, atque in Beatorum seculum deponi. Hæ Epiphanis fuere fabulæ, Manetis et Philistionis.

Porro huic stationi et quieti terræ non officit terræ motus, quem subinde experimur, imo ipse confirmat id quod dixit, scilicet terram immotam consistere ex Dei voluntate et sustentatione. Inde enim sequitur Deum ad nutum, ut suam potentiam, vel indignationem in terrigenas ostendat, eosque suî metu percellat, terram ad tempus aliquod concutere, adeoque subinde totam terram quassare, eamque è centro suo convellere, uti accidisse in terræ motu qui accidit in Passione Christi, ad ostendendam indignationem necis Christi Filii Dei, censent Didymus in Catena Græca in c. 9. Job et alii, idque confirmant ex illo Job 9. v. 6 : *Qui commovet terram de loco suo, et columnæ ejus concutiuntur;* et ex Eccli. c. 16. 18. et Psal. 17. 8, etc.

Rursum, graves Philosophi et Theologi censent huic stationi, sive consistentiæ terræ non officere motum trepidationis, quo eruditi mathematici opinantur moveri sive librari terram propter inæqualitatem partium ejus magis minusque gravium, ob summum æquilibrium centri ; quia hic motus tam lentus et exiguus est, ut ab hominibus sentiri nequeat. Sicut ergo libra censetur eodem loco consistere, etiamsi ejus lances librentur, et ex inæqualitate ponderis nunc ascendant, nunc descendant ; quia in eo, non obstante libra, situm locumque non mutat : sic multo magis terra stat et consistit eodem loco, etiamsi modice libretur. Imo ejus consistentia, inquiunt, in hac libratione consistit, sicut libræ consistentia in libratione lancium consistit. Hoc ut intelligas, scito triplex in terra esse centrum : primum, rotunditatis terræ, quod est punctum medium in rotundo terræ globo, sicut centrum est punctum medium in circulo; secundum centrum est gravitatis terræ, quod est punctum in medio terræ, à quo omnes circumjectæ partes terræ æqualiter quoad gravitatem distant, ita ut centrum non magis accedat ad partem unam quæ levior sit quàm altera, sed præcise in gravitatis partiumque æque gravium sit medio; tertium est centrum totius universi, quod est punctum in medio terræ æqualiter distans ab omnibus partibus perisphæriæ, sive circuli et circumferentiæ cœlorum. Hæc autem tria centra subinde reipsa sunt diversa, et loco situque à se invicem distant, esto centrum gravitatis terræ semper

nitatur et tendat ad centrum totius universi, ut sit in imo sive infimo mundi loco; hunc enim velut sibi proprium appetit et exposcit. Ratio ergo jam dictæ librationis terræ (æque ac libræ) est inæqualitas ponderum, quæ nunc in una lance vel parte terræ, nunc in alia majora sunt, ideoque nunc hanc, nunc illam partem degravant, et impellunt ad centrum universi, sive ad punctum medium universi, quod ab omnibus perisphæriæ cœlorum partibus æqualiter distat. Ad hoc enim mundi centrum sua gravitate feruntur omnia gravia, totaque terra. Quare differt, ac subinde loco situque distat, uti jam dixi, centrum rotunditatis terræ à centro gravitatis terræ, à quo omnes partes terræ quoad gravitatem æqualiter distant; centrum enim gravitatis terræ est, vel esse appetit centrum mundi: centrum autem rotunditatis terræ est punctum medium terræ, quod nonnihil à centro gravitatis terræ, et consequenter à centro mundi distare videtur; quia terra in una parte gravior est quàm in altera; habet enim plura onera et pondera, ut montes, rupes, mare, etc. in una parte, quàm in altera; imo sæpe nova pondera accedunt uni parti, non alteri, ut cum mare in æstu unam partem terræ deserit et ad alteram fluit, eamque occupat et degravat, ideoque tunc mutatur aliquatenus centrum gravitatis terræ, ac consequenter movetur et libratur terra motu trepidationis, quo sese agitat et librat, donec hoc novum centrum gravitatis suæ movendo se coeat, et quiescat in centro totius universi. Hoc enim centrum universi præcise est punctum medium totius mundi, quod æqualiter ab omnibus orbium cœlestium circumferentiæ partibus, velut centrum in circulo æqualiter distat; unde ad illud omnia gravia tendunt, præsertim terra terræque partes omnes. Quocirca nonnulli insignes Mathematici censent hanc terræ librationem esse veram causam æstus maris (non vero motum lunæ, utpote quæ noctu longissime abest, estque in alio hemisphærio, ita ut cum terra inter eam et mare interjecta sit, non videatur luna in mare posse agere, et causare æstum maris); dum enim libratur terra, mare ad partem terræ in libratione humiliorem, utpote centro viciniorem fluit et accurrit; et quia in libratione nunc una pars terræ est humilior, nunc altera, idcirco mare in æstu ad unam partem terræ fluit, in reciprocatione vero æstus ad aliam.

Verum huic sententiæ obstat, quod hæc terræ libratio pro varietate ponderum accedentium huic parti vel illi, sit vaga et instabilis; æstus vero maris sit certus et stabilis. Addunt alii egregii Mathematici, censentque hanc fuisse causam diluvii tempore Noe, nimirum quod Deus globum terræ tunc ita librarit, ut nunc ultra centrum universi eam depresserit, nunc eam super illud elevarit. Cum enim eam depressit, illico maria et aquæ omnes confluentes ad centrum universi, operuerunt totam superiorem superficiem terræ, utpote depressam et centro vicinam; cum vero eam elevavit, maria et aquæ omnes refluentes ad superficiem terræ inferiorem, utpote centro universi viciniorem, eam operuerunt; itaque non simul, sed successive texerunt totum globum terræ, ita ut in ea successive submersi sint omnes homines et animantia ubivis locorum. Nam sola pluvia 40 dierum, à Deo in terram immissa, non sufficit ad eam totam operiendam, ac præsertim ad hoc ut supra altissimos montes aqua emineret quindecim cubitis, uti dicitur Genes. 7 et 8. Verum hoc de diluvio majori eget examine. Cæterum, sententiam hanc de motu trepidationis terræ, ita inter alios clare et solide è principiis geometriæ probare conatur Gabr. Vasq. in 1. 2. tom. 1. d. 81. c. 3. n. 20: Pro explanatione, inquit, duarum difficultatum, notanda est doctrina quædam Archimedis mathematicorum facile principis; primum quidem terram et omnia gravia, quæ ipsi terræ innituntur, ita efficere corpus unum quod attinet ad gravitatem, ut ponderibus suis librentur, sicut dixit Ovidius lib. 1. Metamorphoseos in principio de ipsa terra: *Ponderibus librata suis.* Terram autem et cætera gravia, quæ terræ innituntur, ita gravitate sua tendere, et appetere conjungi centro individuo magnitudinis totius mundi, ut quamvis alteri corpori gravi innitantur, et ab eo detineantur, ne penetrent et conjungantur cum centro, sua tamen gravitate perpetuo ad hoc conentur, ac proinde imprimant corpori sibi subjecto impetum, quo nitantur deorsum tendere, ac corpus sibi subjectum impellere, ut sibi ipsis cedat loco, quousque deorsum adeo se deprimant, ut sint conjuncta centro magnitudinis mundi. Neque vero hoc solum efficit unum corpus in aliud, quo impeditur et detinetur, verum etiam partes ejusdem corporis invicem conantur, et se mutuo impellunt impetumque imprimunt versus centrum mundi. Id quod in ipsa aqua conspicimus, cum gutta aliqua in pulverem cadit; omnes enim ejus partes in modum orbis se contrahunt et comprimunt. Deinde ex eodem notandum est terram ita esse in centro universi, ut nullo corpore nitatur, sed ponderibus suis ita æque libretur, ut centrum suæ gravitatis, quod est indivisibile, penetret centrum magnitudinis totius universi, nec ultra tendere possit, sed ibi necesse sit quiescere. Nam, si hoc modo non quiesceret, ascenderet, et ex seipsa à centro moveretur, quod est impossibile. Centrum quidem magnitudinis universi est punctum indivisibile æque distans ab ultima superficie circuli, et orbis supremi ex omni parte; centrum autem gravitatis ipsius terræ est indivisibile illud, à quo, si ducantur lineæ ad totam perisphæriam ipsius terræ per lineam rectam, est æquale pondus ex utraque parte. Et hoc centrum in omni corpore gravi necesse est reperiri. Cum igitur hoc punctum, quod est centrum gravitatis terræ, penetrat punctum magnitudinis totius mundi, terra quiescit. Cumque hoc centrum gravitatis latitudinem non habeat, sed reipsa indivisibile sit, sequitur, si ex una parte terræ gravitas magis ponderet, mutari centrum gravitatis, et ita terram in eo statu quo antea erat, non conquiescere. Nam impossibile est terram quiescere, nisi punctum centri suæ gravitatis penetret, et respondeat puncto totius orbis; alioquin sursum maneret. Sursum enim esse idem est, quod supra centrum magnitudinis universi quiescere; mutato igitur centro gravitatis, quantumvis parva mutatio sit, terra movebitur motu quodam trepidationis, ut aliud punctum gravitatis respondeat, et penetret punctum totius orbis, et ita rursus ponderibus suis æque ex omni parte librata quiescat. Porro gravitas terræ ex una parte potest magis pon-

derare, cum antea non magis ponderaret, quàm ex alia, vel quia ipsa ex alia parte gravior reddatur nativa sua gravitate per physicam aliquam mutationem, vel quia ei adjungatur corpus aliquod; nam corpus illud innixum terræ gravitat supra ipsam, eique impetum imprimit, sicut et partes ipsius terræ sibi ipsis innituntur, et impetum imprimunt. Quare ex eo quod aliquod corpus ex una parte terræ conjungatur, mutabitur centrum gravitatis, et sequetur motus trepidationis in terra, ut diximus; et eo magis corpus illud ex illa parte ponderabit, quo majorem impetum imprimet terræ; atque idcirco pars illa terræ magis tunc gravitabit, ac consequenter pro eo tempore majori motu trepidationis terra movebitur; quia centrum suæ gravitatis longius distabit à centro mundi, ideoque ad illud omni nisu tendet, ut in illo quasi ultimo suo totiusque mundi centro conquiescat. Ita Vasquez geometrice et præcise.

Verum hæc inæqualitas ponderum, et consequenter inæqualitas gravitatis laterum terræ, tam modica est, si cum tam vasta terræ mole et globo comparetur, ut imperceptibilis et insensibilis sit. Deus enim ita aquam terræ opposuit, ut terra in omni sua parte æquale quasi sustineat habeatque pondus; quare motus hic librationis et trepidationis terræ, si quis est, adeo modicus est, ut insensibilis sit. Quocirca physice loquendo, idem est centrum rotunditatis terræ cum centro gravitatis terræ, ac consequenter utrumque coit et consistit in centro totius universi, ut proinde vere dicat hic Sapiens: *Terra autem in æternum stat*, uti erudite docet noster Christ. Clavius in cap. 1. Sphæræ.

Tropologice Nyssenus, homilia 1. sic exponit, q. d. *Stabiles estote et immobiles*, 1. Corinth. 15. 58. *In te inconcussa maneat temperantia, firma fides, immutabilis charitas, stabilis et immobilis in omni bono statio, sic ut quæ est in te terra stet in æternum. Si quis autem avarus pluribus divitiis inhiat, et quasi mare quoddam immensam expandens cupiditatem, lucris non potest satiari, is ad mare quod hic est aspiciens, morbum curet;* ut sicut mare omnes fluminum aquas recipiens non redundat, quia eas rursum ferat per vapores, vel per fontes et flumina immittit: sic pariter dives opes et lucra, quibus abundat, in pauperes effundat.

Terra ergo docet hominum constantiam et perseverantiam in bono, contra omnes generationes persecutorum. Hæ enim prætereunt, esto una alteri succedat, ut hac ratione homo fidelis constanter teneat æternitatis ad quam aspirat (cujus pariter symbolum est terra) imaginem, juxta illud S. Bernardi: *Si in prosperis non extollaris, neque in adversis deprimaris, sed eamdem animi constantiam tenoremque tenueris, eris quamdam æternitatis tenens imaginem.* Idem S. Bernardus, sermone 2. de Sancto Petro et Paulo: *Moses*, Deut. 32. *de quibusdam ait: Utinam saperent, et intelligerent, ac novissima providerent! In quibus utique verbis tria nobis video commendari, sapientiam, intelligentiam, providentiam. Arbitror sane tribus eas assignari posse temporibus, ut æternitatis quædam imago reformari videatur in nobis, præsentia moderantibus per sapientiam, præterita per intelligentiam dijudicantibus, novissima providentibus ad cautelam.*

Allegorice ergo terra repræsentat Ecclesiam in persecutionibus; tropologice, animam sanctam in tentationibus constantem; anagogice, Ecclesiam triumphantem et constanti æternitate perfruentem, juxta illud Psaltis: *Credo videre bona Domini in terra viventium.* Terra enim morientium est palæstra certantium, terra viventium est regnum Sanctorum, ait S. Augustinus. *In terra morientium spes mea Deus, in terra viventium portio mea Deus*, ait idem in psalm. 103.

Rursum terra in æternum stans est B. Virgo Maria, quæ semper in gratia stetit, adeoque Christo usque ad crucem et mortem astitit, atque omnibus se invocantibus ope sua semper assistit. Ita S. Augustinus, lib. 2. de Genesi contra Manichæos, c. 4: *Fons*, inquit, *ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terræ, id est dignitas terræ, mater Domini Virgo Maria rectissime accipitur, quam irrigavit Spiritus Sanctus, qui fontis et aquæ nomine in Evangelio significatur, ut qualis de limo terræ, talis homo ille fieret, qui constitutus est in paradiso, ut operaretur ibi, et custodiret, id est in voluntate patris, ut eam impleret atque servaret.*

5. ORITUR SOL, ET OCCIDIT, ET AD LOCUM SUUM REVERTITUR: IBIQUE RENASCENS (Hebr. et Septuag. *oriens*).

6. GYRAT PER MERIDIEM, ET FLECTITUR AD AQUILONEM: LUSTRANS UNIVERSA IN CIRCUITU PERGIT SPIRITUS, ET IN CIRCULOS SUOS REVERTITUR.] Pro *ad locum suum revertitur*, hebr. est שׁוֹאֵף *scoeph*, id est anhelat, anhelus tendit, inhiat, ardenter cupit; Septuag. ἕλκει, id est, *trahit;* Arabicus, *trahitur;* Aquila, *aspirat;* Symmach. et Theod. *recurrit.* Sol enim tanta velocitate rapitur ab ortu ad occasum, ut anhelare, et fessus anhelo spiritu ad occasum, quasi ad quietem rapi videatur, juxta illud psalmi 18. 6: *Exsultavit ut gigas ad currendam viam, à summo cœlo egressio ejus: et occursus ejus usque ad summum ejus: nec est qui se abscondat, etc.;* quod ad litteram de sole, allegorice de Christo et Apostolis per orbem evangelizando velocissime discurrentibus, cunctosque Dei fide illuminantibus, ejusque amore inflammantibus dicitur. Sol ergo est quasi gigas veloci cursu currens et anhelans, ac quodam modo attrahens ventum, seu aerem præ desiderio redeundi. Certe, oriente sole, frigidior quàm ante sentitur aura, ait noster Lorinus. Chaldæus vertit: *In nocte respicit, et vadit per viam abyssi, et oritur cras ab eodem loco, in quo heri ortus est;* alius: *Abyssinorum* (id est ingentium et occultorum in adverso nobis hemisphærio locorum apud Antipodes) *iter conficit.*

Loquitur de motu et cursu solis non tam annuo, ut vult Theoph. Alex. Epist. 3. Paschali, quàm quotidiano. S. Hieronymus tamen, Hugo Victor. Bonaventura, Lyranus, Hugo Cardin. Carthusianus, Cajetanus, Albinus, Thaumaturgus, Joannes Arboreus de utroque cursu interpretantur, tum diurno tum annuo, etiam prima verba textus, ita ut oriri sol censeatur, quando per vernale æquinoctium ingrediens ad nostrum populum consurgit; occidere, quando exiens per autumnale ad inferiora descendit; gyrare per meridiem (quæ sunt verba sequentia), quando in hiemalibus signis commoratur; flecti ad aquilonem, quando in æstivis, quæ polo boreali viciniora sunt, circumfertur.

Quæres: Quorsum hic solis ortus, occasus et gyratio inducitur?

Primo, hæc accipias plane ut sonant, quasi significet hic Salomon, vanitatem quamdam non solum terræ et terrigenis, sed et soli cœlisque inesse, ut sit argumentum à minori ad majus, q. d. Soli ipsi et cœlis inest vanitas, id est instabilitas. Omnes enim assidue rotantur et gyrant, et velut circulantes in orbem eunt et abeunt; quanto magis ergo homo et terrena omnia sunt vana et instabilia, atque transeunt et evanescunt! Unde Didymus et Nyssen. in Catena Græc. *Hoc*, inquit, *sibi vult: hujus universitatis naturam respiciens, sive quæ in sole, sive quæ in mari, sive quæ in cœlo sunt consideres, tuam ipsius naturam intelliges; nam quemadmodum solis hujus, sic et naturæ nostræ suus est ortus et casus.* Et S. Hieron. *Hoc autem*, ait, *idcirco dicit, ut doceat mutationibus temporum et ortu occasuque siderum humanam ætatem labi et interire, dum nesciat.*

Secundo, potest hic versus referri ad generationem prætereuntem et generationem venientem, v. 4, ut significet rerum omnium circulationem, q. d. Omnia in mundo sunt circulantia atque in orbem eunt et redeunt; nihil ergo in eo est fixum et stabile, cui cor affigas. Antecedens probo, quia generationes gyrant et circulares sunt, dum assidue una præterit, altera advenit. Sic pariter sol gyrat, dum oritur et occidit assidue; sic et venti et flumina. Atque inde concludit v. 10, nihil sub sole esse novum, sed omnia in orbem ire et redire. Porro sicut in generationum circulatione, terra velut earum omnium subjectum jugiter stat: sic in solis circulatione idem permanet sol, solisque motus, itus et reditus. Idem est de ventis et fluminibus, qui omnes labuntur in mare, illudque omnia excipit, nec tamen redundat.

Tertio nervosius hic versus accipi potest, ut sicut v. præced. dedit causam materialem generationum, scilicet terram: sic hic earumdem det causam efficientem, cur scilicet generationes in terra sibi assidue succedant. Causa enim est gyratio solis, qui nunc accedens suo lumine ver et calorem, quo herbæ germinant et animalia prolificant, adducit; nunc abscedens seque elongans hiemem affert et frigus, quo plantæ et animalia arescunt et emoriuntur. Cum enim sol motu anhelo et irrequieto jugiter moveatur, locum mutet, hemisphærium alternet, necesse est pariter jugiter moveri res sublunares, quæ ab eo pendent, eorumque ortus et occasus alternare. Quare inconstantiæ et fugacitatis rerum terrenarum causa est inconstantia et fugacitas solis. Ita S. Hieron. Alcuinus et Nyssenus, quem audi: *Mortalium vita conteritur die diei succedente, annique partibus et conversionibus, solisque cursibus certis et definitis, nunc antecedentibus, nunc sensim recedentibus.*

Hinc sol hebr. et chald. dicitur שמש *scemes*, id est *minister*, quod quasi minister subserviat Deo, et naturæ in rerum generatione, quodque nobis operantibus minister, et quasi facem præferat.

Quarto, Noster Pineda hunc versum refert ad antecedentem ignorantiam humanam, quæ notatur v. 8. Ex Astronomiæ enim scientia, quæ præstantissima et jucundissima est, nil aliud certius de illa haberi potest, quàm quod sol cum cæteris sideribus oriatur et occidat, ac eosdem semper cursus repetat.

Denique Olympiod. *Certum*, inquit, *solis cursum dispositumque ostendit, ut nos ad illius contemplationem attollat, qui fabricatus est solem. Movetur autem seculari motu, ut nonnulli arguunt ex verbis Esdræ ita dicentis: Magna est terra, et excelsum est cœlum, et velox cursu est sol, et vertitur in circulo cœli, et in una die ad locum suum revertitur, quasi dicat: Hic etiam sol, licet magnus, ad solem justitiæ comparatus, vanitas est. Mystico autem sensu ita intellige. Oritur sol in cordibus fidelium, dirigens adhuc proficientes ad ea quæ agenda sunt; sed et in ipsis occidit, quando altitudines sententiarum inquirunt, atque ita majus desiderium cognitionis illis accendit.*

Nota τὸ *renascens*, id est rursum oriens: ortus enim solis videtur ejusdem nativitas, quia sol ex aurora velut proles è matre nasci conspicitur, et à rudibus existimatur. Unde ænigma: *Filia sum matris, eadem mox gignitur ex me*; quod sicut dicitur de nive, quæ ex aqua gignitur et rursum in aquam resolvitur: sic etiam de sole dici potest, qui ex aurora et die nasci videtur, ac vicissim oriens auroram et diem progignit. Imo nonnulli Philosophi et Poetæ censuere vere solem nasci ex ignitis vaporibus coeuntibus. Unde Lucretius lib. 5. auroram et solis ortum ita pingit:

> Ætheris auroram defert, et lumina pandit,
> Aut quia sol idem sub terras ille revertens
> Anticipat, cœlum radiis accendere tentans:
> Aut quia conveniunt ignes, et semina multa
> Quæ faciunt solis nova semper lumina gigni.

Sic et Epicurus censuit solem in occasu interire et in ortu renasci, teste Cleomede lib. 2.

Allegor. S. Chrys. hom. de Turture tom. 5: *Ortus est*, inquit, *nobis sol justitiæ Christus, de S. Maria secundùm carnem genitus. Oriens quippe nomen est illi*, Zachar. 3. 6: *Occidit vero, quando post crucem ad inferna descendit, et ad locum suum revertitur ipso dicente: Cum exaltatus fuero, universos traham ad me*, Joann. 12. De hoc sole justitiæ et Malachias pronuntiat dicens cap. 4: *In diebus illis orietur sol justitiæ, et sanitas erit in pennis.* Ubi plura hac de re dixi. Christus ergo velut sol ortus est in nativitate, occidit in morte, rursus ortus, et velut renatus est in resurrectione, inquit Olympiodorus: sol enim sua luce, splendore, calore, efficacia, vivificatione, symbolum est Dei et Christi, uti per multas analogias ostendi Isaiæ 45. v. 1. Rursum S. Ambros. in Psalm. 118. Octon. 12: *Oritur*, inquit, *sol justis, occidit autem injustis; oritur tranquillitati piæ mentis, occidit iracundiæ; unde ait: Sol non occidat super iracundiam vestram; hic potest colligi, quia iisdem oritur et occidit, quorum et vitia sepeliat, et illuminet gratiam; mortuus est enim peccato, ut Deo viveret; hoc est, peccato sumus in illo mortui, ut Deo in perpetuum viveremus. Vide apud mysterium prænuntiatum: Et oritur, inquit, sol et occidit, et in locum suum trahit, hoc est, quod ait Dominus: Cum exaltatus fuero, omnia traham ad me ipsum. Traxit enim ad se omnium studia, ut vel peccata nostra crucifigeret, vel bonum ingenium ad justitiam provocaret. Adverte quemadmodum trahat ad se: Pater, volo ut ubi sum, et isti sint mecum. Et ad latronem ait: Hodie mecum eris in Paradiso. Adverte quomodo omnia trahat. Exaltatus est in cruce, et totus credidit mundus.*

Tropol. licet sol splendidissimum sit mundi astrum, *cœli oculus, temporum rector, siderum dux, vitæ dator, animantium pater*, ut ait S. Nazianz. Orat. 2. de Theol. et *expressa divinæ bonitatis imago*, ut ait S. Dion. cap. 4. de Divin. nomin. tamen ille ipse vanitatis quoque est speculum et exemplum : primo, quia instabilis est semperque rotatur, oritur et occidit, idque quotidie et celerrime ; nam quotidie totam terram circuunit, quare ad vivum repræsentat brevitatem, ortum, occasum et interitum vitæ humanæ : sol enim continuo et velocissimo suo motu describit, definit et numerat horas, dies, menses et annos vitæ nostræ. Ita S. Hieron. Nyssen. Olympiod. et alii.

Secundo, sol inconstantissimus est, dum singulis momentis locum et regionem mutat, ac vicissim singula Zodiaci signa percurrit ; quare inconstantiæ humanæ est symbolum, ac nominatim repræsentat inconstantiam et circumrotationem concupiscentiæ, ut habet textus Græcus Sapient. 4. 12. Ita R. Haccados apud Galatin. *Quamvis sol, inquit, cœlestesque orbes irrequietis motionibus super suos axes volvantur, nihil novi, nihil perfectionis comparant ; non aliter sane qui ad suas appetitiones habenas laxant, et iisdem veluti versatilibus suarum concupiscentiarum axibus circumrotantur, nihil commodi bonive nanciscuntur. Natura itaque appetitionibus et animi motionibus inservire, inutilis prorsus vanitas est.*

Tertio, sol subinde altissime elevatur, ac in meridie coruscus refulget; sed illico descendit, lucemque et splendorem nobis minuit, cumque plane in occasu perdit ; sic pariter homo subinde ad altos honorum gradus, celebritatem et gloriam attollitur; sed mox vertente rota fortunæ deprimitur, ac sæpe in vita, semper in morte omne ejus decus perit et occidit. Ita Niss. Disce ergo à sole modestiam, ac *in die bonorum memor esto malorum, et memento paupertatis in tempore abundantiæ*, ut monet Eccli. c. 18. 25. sol enim vespere tenebras patitur, imo abscedens eas inducit. Nam ut ait Plinius, l. 2. cap. 10, liquet, *non aliud esse noctem, quam terræ umbram.* Umbra autem et tenebræ obscuritatis et adversitatis sunt typus. Rursum sol interjectu lunæ patitur eclipsin, quæ defectus et felicitatis humanæ est typus. Denique Plin. lib. 2. cap. 12 : *Quis, ait, cernens statos siderum labores, non suæ necessitati mortalis genitus ignoscat.*

Quarto, sol, licet multis beneficus, aliis tamen est maleficus, qui nimio calore arefacit et exurit ; quocirca sol, quo *exorto æstuaverunt, et aruerunt* bona Dei semina et virtutum germina, est diabolus ejusque tentationes, uti exponit Christus Marc. 4. v. 6. 15 et 17. ac ibidem S. Chrysost. et Nazianz. Orat. 1.

Quinto, in Hebr. repetitur *vau* conversivum, id est, quod præterita vertit in futura. Unde sic ex Hebræo ad verbum cum Pagnino vertas : *Et orietur sol, et ingredietur, sive occidet sol;* ubi τὸ *et* auxesim habet, et significat solem totum esse in eundo et redeundo, idque continue et constanter (futurum enim Hebræis significat continuationem et constantiam). Rursum pro *revertitur* hebr. est *anhelat*, quæ omnia symbolice significant hominem suis cupiditatibus abreptum, totum in ea ferri, præteritorum et futurorum oblitum ; iis enim ardens, incitatissimo in eas cursu rapitur velut æstuans et anhelus. Hinc vulgus putat solem à bobus trahi, qui vesperi fessi et anheli, in occasu solem secum ad stabulum ducant, ut ibi simul quiescant, uti refert Plin. lib. 2. cap. 98. et Seneca lib. 3. Natur. quæst. cap. 26. Poetæ vero fabulantur solem vespere anhelum in mare se immergere, ut eo refocilletur et refrigeretur, teste Strabone lib. 1. Hinc illud Catulli lib. 2 :

> Solis anhelantes abluit amnis equos.

Et illud Virg. 12. Æneid.

> Orta dies, cum primum alto se gurgite tollunt
> Solis equi, lucemque elatis naribus efflant.

Et illud Boetii lib. 3. de Consol.

> Cadit Hesperias Phœbus in undas,
> Sed secreto tramite rursus,
> Currum solitos vertit ad ortus.

Verum enim vero idem sol homini magis veritatis veræque virtutis, quàm vanitatis et vitii est schema et exemplum : primo, quia cœlestis docet hominem cœlestia cogitare et amare ; secundo, quia sua luce docet eum opera lucis, id est, virtutis operari, Ephes. 5. v. 8 ; tertio, quia ingenti sua velocitate, eaque continua et ejusdem semper tenoris, docet hominem ad labores debere esse impigrum et infatigabilem, ut in iis eodem semper tenore perduret ; quarto, quia suo calore, quo omnia vivificat, docet hominem charitatem et zelum, quo spiritu apostolico præditus omnes ad Dei amorem inflammet ; quinto, ab occasu rediens ad locum suum, id est orientem *scoeph*, id est anhelat, hoc est summa aviditate, concitatione rapidissima, et ardentissimo desiderio fertur, et rapitur, anhelitu velut attracto eorum more, qui aliquo celerrime contendunt, aut citum alicujus operis finem consequi volunt. Hic solis anhelitus docet hominem labore fessum, vires animumque meditatione et oratione, qua gratiam Dei attrahimus, innovare, ut per innovationem spiritus acuat desideria pia, novaque opera continue novo animo, novo fervore et ardore ordiatur. Ut mysticus ergo sol nunquam Zodiacum, id est, institutum tuum exeas, et per illum discurrens, omnes vitæ exemplo illuminare contendas. Jam te per orationis exercitationes, supra res corruptioni obnoxias effer. Jam per honestas actiones te proximis subjice ; sed postquam per aliquod tempus laboraveris, ad locum tuum, id est, ad quietem propriæ inspectionis et emendationis revertere. Dic animæ tuæ singulis mensibus : *Convertere, anima mea, in requiem tuam : quia Dominus benefecit tibi*, Psalm. 114. 7. Ubi nota Orientem vocari, *locum suum;* quia solis proprium, sive quia in Oriente à Deo creatus est sol, ut vult Severianus, sive quia in Oriente oritur et quasi nascitur. Locus enim nativitatis vocatur suus et proprius. Orientem ergo vocat quasi solis et diei incunabula ; sive quia sol, ab Oriente declinans et occidens, semper Orientem repetit, ibique renascitur; sive quia in Oriente primò se videndum exhibet, nobisque apparet pulcherrimus, scilicet roseus, auricomus et flammeus. Huc facit illud Psalm. 18. quod paulo ante citavi : *Exsultavit ut gigas ad currendam viam*, quod ad litteram de sole dicitur ; allegorice,

de Christo et Apostolis. Unde S. Gregorius Nazianzenus Orat. quæ est in laudem S. Basil. eum soli comparans : *Laudatur, inquit, apud Davidem solis pulchritudo, et magnitudo, et cursus et celeritas, et vis ac facultas; quippe qui sponsum splendore, gigantem magnitudine referat, ac longe lateque progrediendo tantam vim habeat, ut ab extremis extrema æque collustret, nec locorum intervallis ipsius fervor ullo modo minuatur. Basilio autem pulchritudo virtus fuit, magnitudo Theologia, cursus perpetua virtutis agitatio, per quotidianos ascensus ad Deum ferens; potentia, doctrinæ semen ac distributio. Itaque ne hoc quidem mihi dicere verendum est, in omnem terram sonum illius exiisse, atque in fines orbis terræ vim illius verborum; quod de Apostolis Paulus dixit à Davide mutuatus.*

Denique sol videtur quasi quidam corporum Deus, cum ipse omnibus corporibus summe emineat, et cumulum omnium bonorum impertiat; hinc jure optimo vocatur (quia revera est) Fons omnis corporalis boni; quia nihil est in corporibus sibi subjectis, quod ab illo tanquam à fonte non effluat. An bonum est vita? sed sol omnia corpora vitæ capacia vivificat. An bonum est salus? sed suo motu mortalibus salutem affert. An bonum est diuturnitas? sed omnia conservat. An bonum est augmentum? sed omnia disponit atque gubernat. An bonum est pulchritudo? sed omnia suo splendore condecorat. An bonum est voluptas? sed sua venustate oculos mirifice recreat. Dulce enim lumen, ut est apud Ecclesiasticum, et delectabile est oculis videre solem. Ipse est qui terram fertilem reddit plantis, metallis, animalibus. Ipse aquam fecundat piscibus. Ipse aerem suo splendore quasi veste condecorat. Ipse lunam, stellas et omnes orbes cœlestes illuminat. Denique à supremo cœlorum usque ad infima terrarum viscera, omnia suo influxu replet, fovet atque tuetur. O pulcherrima imago Christi mei! ô formosissimum vestigium ducis mei! laudo eum qui in te posuit tabernaculum suum : glorifico eum qui te tam decorum, tam agilem, tam fortem, tam admirabilem creavit, ut in te atque in tuis effectis suam mihi eximiam charitatem ostenderet.

Esto et tu, ô Christiane, instar Christi, perinde ac si ab eo relictus, imo factus esses sol mundi. Futurus es sol in cœlo; nam *justi fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum*, Matth. 13. Esto ergo et sol in terra : sol in contemplatione, sol in actione, sol in foro, sol in schola, sol in templo, sol in mensa, sol in cubiculo, ut omnes illumines, accendas, vivifices. Hæc et plura noster Alvarez de Paz lib. 3. de Natura perfect. part. 3. cap. 28. Sic sol oriens fuit S. Franc. Xaverius : *Gyrat per Meridiem, et flectitur ad Aquilonem;* Hebr. *Vadens ad Meridiem, et circuiens ad Aquilonem;* Septuag. *Vadit ad Austrum, et gyrat ad Aquilonem;* Syrus : *Abit ad meridiem, et circuit ad Aquilonem;* Symmach. *Vadit ad Meridiem, et circumit ad Boream;* alii : *Declinat, circumdat, deflectit, convertitur ad Septentrionem;* Chald. *Vadit per omnem plagam Australem, in æquinoctio Aprilis, et in solstitio Junii; circuiens per gyrum pergit spiritus ad plagam Septentrionalem in æquinoctio Septembris, et in solstitio Decembris egreditur ab exitu Orientico mane, et ingreditur ad ingressum Occidentico in vespere.* Censet ergo Chald. hoc versu notari quatuor solis annique tempora, puta duplex æquinoctium, et duplex solstitium, scilicet æstivum et hibernum.

Nonnulli censent id dictum juxta sententiam quorumdam veterum, qui, teste Arist. 2. Meteor. cap. 1. putabant totum mundum secundùm Septentrionalem partem in sublime assurgere, secundùm Meridionalem vero demissum esse non solum in cœlesti, sed etiam in terrestri globo. Quare solem terram non circumcirca circuire, sed per diem Meridiem duntaxat obire, noctu vero deflectere ad Septentrionem, ut sub ejus gibbo lateat et occultetur. Confirmant ex illo Isaiæ 14 : *In cœlum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis;* quasi scilicet Aquilo excelsior cœli pars sit. Verum hæc omnia repugnant Astrologiæ, Theologiæ et S. Scripturæ quæ docet orbem esse rotundum, ac proinde Septentrionem non esse altiorem Australi parte, adeoque solem et cœlum plane in orbem rotari, ac totum terræ globum quaquaversum circuire et circumambulare.

Rursum alii dicunt solem quotidie moveri per Meridiem, cum movetur ad meridianum; cum enim ad eum pervenit est meridies, cum vero eum transit ab eoque recedit, declinare videtur ad Aquilonem. Sed errant, quia aliud est Meridianus, qui efficit meridiem; aliud Auster, sive plaga mundi meridionalis. Zodiacus enim oblique et lateraliter secat Meridianum inter Austrum et Aquilonem; quo fit ut sol decurrens Zodiacum et transiens Meridianum, nunc vergat et pergat ad Meridiem, nunc ad Aquilonem, juxta signa meridionalia vel australia, quæ obit et percurrit, uti ad oculum videre est in sphæra.

Explosa ergo utraque hac sententia, potest hic locus accipi dupliciter, scilicet primo de motu solis quotidiano; de illo enim dixit : *Oritur sol, et occidit*, q. d. Sol dum ab ortu movetur in occasum, gyrat ad Austrum et flectitur ad Aquilonem; secundo de annuo, de diurno, et quotidiano accipiunt S. Gregor. Thaumaturgus, Nyssen. Hugo, Lyran. Vales. et Titelm. de Annuo, S. Hieron. Olympiod. Theophil. Epist. 3. Paschali, Cajetan. Pineda et alii. Primo ergo de quotidiano sic exponit Lyran. et S. Thomas scribens in cap. 37 : Job per Aquilonem, inquiunt, intelligit nostrum hemisphærium, quod respicit polum arcticum sive septentrionalem; per Austrum vero intelligit hemisphærium oppositum, in quo sunt Antipodes, quod respicit polum antarcticum sive australem, q. d. Sol oriens in nostro hemisphærio arctico per illud movetur ad Austrum, id est, tendit ad hemisphærium antarcticum, puta ad Antipodes; quò cum pervenit, rursum flectit ad Aquilonem, id est tendit, reditque ad nos, nostrumque hemisphærium quod est sub polo arctico. Verum sol gyrat proprie per Meridiem in nostro hemisphærio, dum nobis exhibet horas meridianas. Meridies ergo est in nostro horizonte, et pars nostri hemisphærii; quare per Meridiem non intelligit polum antarcticum et antipodes.

Quocirca magis præcise et apposite respondet Francisc. Valesius de Sacra phil. c. 62. hunc solis gyrum ab Austro in Aquilonem verum esse, vereque apparere iis qui habitant sub tropico

cancri (non vero iis qui habitant sub æquinoctiali in sphæra recta), uti habitant Itali, Hispani, Syri et Palæstini, apud quos hæc scripsit Salomon. Illi enim cum habeant sphæram obliquam, hinc oblique eis movetur sol gyrando ad Austrum, indeque flectendo ad Aquilonem : *Obliqua enim et fracta linea per Austrum pergit ad Boream, et ita ad Orientem revertitur*, ait S. Hieron. Idque Vales. hac ratione Mathematici demonstrat: Nam quacumque die convertit homo faciem ad eam partem qua oritur sol, et inde ducens per suum zenith lineam, describat circulum magnum, et imaginatione secet mundum in duas partes æquales, eam mundi medietatem ad quam spectabit sua dextra vocabit Meridiem, ad quam sinistra Septentrionem aut Aquilonem; quia habebit polum à sinistris, et à dextris meridianum motum solis : quotidie autem sol postquam gyravit per Meridiem, intersecans illum magnum circulum (qui est linea longitudinis) flectetur ad oppositam cœli medietatem ; quare flectetur ad Aquilonem. Intersecare autem eam lineam quotidie constat, quia sol cum fertur per æquinoctialem, describit magnum circulum ; duo autem circuli magni non possunt non intersecare sese per medium ; cum vero recedere ab æquinoctiali non possit sol, nisi per triginta gradus, et obliquitas sphæræ dictis in locis major sit (quod elevatio poli ab horizonte indicat), fit ut nunquam percurrat sol circulum, qui non intersecet circulum illum magnum, etsi non per medium et in partes æquales. Si autem intersecat, certe flectitur antequam perficiat diurnum motum ad oppositam medietatem, et quæ spectat ad Aquilonem. Verissime ergo sol ex quo nascitur gyrat per Meridiem, et deflectens ad Aquilonem redit in locum suum.

Causa ergo cur habitantibus sub tropico cancri, sol, dum est in signis borealibus, videatur declinare ad Austrum, indeque reflecti ad Aquilonem, est obliquitas situs, æque ac zodiaci. Cum enim habitent in obliqua sphæra, hinc magis obliquum habent zodiacum, in quo perpetuo movetur sol, qui proinde circulando eis videtur obliquare cursum, nec directo motu, sed obliquo gyrare ad Austrum, inde regyrare ad Aquilonem, dum tendit ad occasum. Hanc obliquitatem innuit vox *gyrat*, et hebr. שׁוֹאֵב *soeb*, id est circuit. In obliquitate enim sunt gyri, flexus et circuitus, quibus sol oberrat. Cum enim zodiacus oblique secet æquinoctialem, æque ac meridianum, qui meridiem nobis efficit, ita ut pars ejus superior ubi nobis oritur sol, tangat tropicum cancri, vicinaque sit circulo arctico, qui polum arcticum sive Septentrionem respicit ; inferior vero ejus pars tangat tropicum capricorni, vicinaque sit circulo antarctico, qui polum antarcticum sive australem respicit : hinc fit ut sol oriens nobis in tropico cancri, dum est in signis borealibus, videatur mane ferri à septentrionali oriente ad meridianum, id est, ad Meridiem, ac deinde declinare ad Aquilonem, ut tendat ad occasum ; videatur, inquam, illi, qui sub verticali circulo, quem meridianus in meridie secat, consistit facie versa ad solis ortum ; idque facit tum obliquitas situs et sphæræ, tum curvatura circuli zodiaci et circulationis in motu solis. Hic enim post meridiem curvatur, flectiturque à meridiano et meridie, ac magis accedit vergitque ad Aquilonem, ut pergat ad occasum ; zodiacus enim in quo per suam lineam eclipticam semper movetur sol, à tropico cancri, qui respicit Septentrionem, oblique tendit ad æquatorem, et ad meridianum, eumque oblique secat ; quo facto oblique regyratur et reflectitur per Aquilonem in occasum, ubi sol occidit, dum, ut dixi, obit signa borealia.

Valesio accedit noster Christoph. Clavius in sphæram de Sacrobosco, cap. 2. pag. 145, ubi docet partem australem et borealem, sive Meridiem et Septentrionem tripliciter posse accipi respectu trium circulorum, scilicet zodiaci, æquatoris et circuli verticalis, qui scilicet utrumque polum ac zenith, id est, verticem capitis nostri transit, secatque hemisphærium nostrum in duas partes, australem, quæ est ad Austrum, et borealem, quæ ad Aquilonem vergit, atque tertia hæc acceptio borealis et australis valde servit horologiis. Audi Clavium : *A tribus circulis, scilicet zodiaco, æquatore et verticali proprie dicto, tripliciter sphæra ab astronomis dividitur in hemisphærium Boreale et Australe, etc. Ex hac acceptione verticalis efficitur, ut sol in signis Borealibus decurrens, juxta ejus ortum et occasum dicatur Septentrionalis ; reliquo vero diei tempore ante et post meridiem, Meridionalis vocatur*. Hunc sensum de motu solis diurno et quotidiano exigere videtur versio Vulgata, quæ habet, *gyrat per meridiem* ; esto Hebr. et Septuag. habeant, *vadit ad Meridiem*. Unde

Secundo potest hic locus accipi de motu solis annuo, sive de accessu et recessu solis inter tropicos cancri et capricorni, ut sicut per τὸ *sol oritur, et sol occidit* ; expressit motum solis diurnum, quo quotidie juxta motum primi mobilis per duodecim horas diei ab ortu fertur in occasum : ita per τὸ *gyrat per Meridiem*, vel ut hebr. est *ad Meridiem, et flectitur ad Aquilonem*, exprimat motum solis annuum, q. d. Sol à tropico cancri gyrat ad Austrum et Meridiem, id est, ad tropicum capricorni, qui australis est, quia respicit polum antarcticum sive meridionalem ; quo cum pervenit, rursus flectitur reditque ad Aquilonem, id est, ad tropicum cancri, qui respicit polum arcticum, sive borealem et aquilonarem. Sol enim inter hos duos tropicos semper movetur, cumque utrumque circumivit, annuum suum cursum circulumque explevit. Nunquam enim sol hos duos tropicos excedit, eo quod hi duo tropici contineant terminentque zodiacum, in quo semper movetur sol. Quare sol, dum est in tropico cancri, obit sex signa æstivalia (quæ tamen Mathematici vocant Borealia, eo quod polum arcticum sive borealem respiciant, ait Clavius in cap. 2, sphæræ pagin. 142.) quæ sunt : Aries, Taurus, Gemini, Cancer, Leo, Virgo ; Arietem ingreditur in Martio ; unde 21 Martii facit æquinoctium ubique fere terrarum. Hisce sex decursis ingreditur tropicum capricorni, eoque obit sex signa hiemalia (quæ tamen Mathematici vocant australia, eo quod polum antarcticum, qui Australis est, respiciant) quæ sunt : Libra, Scorpius, Sagittarius, Capricornus, Aquarius, Pisces ; quibus decursis, cursu annoque expleto redit ad tropicum cancri, ejusque sex signa æstiva jam dicta, itaque novum orditur cursum et annum. Libram ingreditur sol in Septembri ; unde 21 Septembris facit æquinoctium autumnale.

Sol igitur gyrat per Meridiem.] Hebr. *ad Meridiem;* Sept. *ad Notum,* id est ad Austrum, et flectitur ad Aquilonem,] dum à tropico cancri qui Aquilonem respicit, obit semicirculum zodiaci illi tropico objectum, sexque ejus signa æstivalia, ac per ea decurrit tenditque ad tropicum capricorni; hic enim spectat ad Austrum, id est ad polum Antarcticum sive Australem; quo cum pervenit, rursus flectitur et regyrat ad Aquilonem, id est ad tropicum cancri, qui respicit polum Arcticum sive Aquilonarem. Rursum noster Pineda τὸ *per Meridiem,* quod habet Vulgata, exponit q. d. à Meridie vel trans Meridiem, vel ultra Meridiem. Forte planius sic exponi posset: *Sol gyrat per Meridiem,* id est, per signa æstivalia, quæ magnum Meridiem et æstum afferunt, ita ut sex signa tropici cancri jam recensita ab Ecclesiaste vocentur Meridionalia, quia æstivalia (esto à Mathematicis contrarie vocentur Borealia, quia respiciunt polum Arcticum sive Borealem, uti paulo ante dixi), ac vice versa sex adversa signa capricorni vocentur ab Ecclesiaste Aquilonaria, quia hiemalia et frigida (esto à Mathematicis vocentur Australia, eo quod polum Antarcticum sive Australem respiciant). Hebr. enim דרום *darom,* æque ac latinum *meridies,* sæpe notat plagam æstivam et calidam; talis enim est in Meridie: Aquilo vero hiemalem et frigidam; talis enim est Aquilo.

Denique multi et graves auctores, qui censent mundum à Deo creatum in Septembri; tum enim tempus est fructuum, quos initio mundi creatos fuisse patet ex pomo vetito, quod comedit Adam (esto alii non minus probabiliter censeant mundum creatum in vere, cum omnia florent et amœna sunt, puta 25 die Martii, quo die incarnatus et post 34 annos mortuus est Christus, ut hoc eodem die mundus à Deo creatus, à Christo recreatus et redemptus sit, uti dixi Genes. 1. et in Chronotaxi, quam Actis Apostol. præfixi ad annum Christi 34): hi, inquam, qui mundum in Septembri conditum volunt, sic exponunt, q. d. Sol cursum suum orditur in Septembri, ac *gyrat per Meridiem,* id est, decurrit per sex signa Australia Mathematicorum jam recensita, quæ sunt in tropico capricorni: quibus decursis, *flectitur ad Aquilonem,* id est, decurrit per sex signa Borealia, quæ sunt in tropico cancri. Hi ergo censent initium anni vulgaris primitus fuisse Septembrem, licet postea tempore Mosis, Deus sanxerit ut primus mensis sit Nisan, id est Martius, vel Aprilis, eo quod ille sit Paschalis; unde ab eo jussit Hebræos annum suum ordiri, Exodi 12. vers. 1 et seq. quos postea Romani secuti sunt, donec Julius Cæsar statuit ut annus inchoetur à Januario; quod in honorem nativitatis et circumcisionis Christi secuti sunt Christiani.

Igitur hac phrasi, *gyrat per Meridiem,* id est versus Meridiem sive Austrum, *et flectitur ad Aquilonem,* significatur cursus solis annuus inter duos tropicos, cancri scilicet et capricorni. Semper enim sol movetur à cancro in capricornum, et à capricorno in cancrum: ab Aquilone in Austrum, et vicissim ab Austro in Aquilonem.

Summa, Ecclesiastes notat hîc duplicem motum solis, scilicet primo communem et diurnum, quo motu primi mobilis quotidie movetur ab ortu ad occasum, et inde redit ad ortum; secundo proprium et annuum, quo spatio unius anni successive percurrit zodiacum in sua linea ecliptica, cujus una medietas declinat ab æquatore ad Austrum, altera ad Boream sive Aquilonem. Sic ergo sol una parte anni movetur à Borea ad Austrum, tuncque dicitur Borealis; altera ab Austro ad Boream, tuncque dicitur Australis. Movetur à Borea versus Austrum, cum percurrit semicirculum zodiaci ab ariete per cancrum usque ad libram, hoc est à Martio usque ad Septembrem, quo tempore percurrit sex signa Borealia jam dicta. Movetur vero ab Austro in Boream, dum percurrit alterum zodiaci semicirculum à libra per capricornum usque ad arietem, quo tempore obit sex signa Australia, quod facit in Septembri usque ad Martium. Breviter vult dicere Ecclesiastes solem proprio annuoque cursu nunc moveri ad Austrum, nunc ad Aquilonem, sicut motu diurno movetur ab Oriente in Occidentem, itaque successive obire, lustrare, fecundare omnes mundi plagas. Nominat Austrum prius, quia Australis pars mundi dignior est, suavior, calidior et fecundior Boreali: vult tamen duntaxat dicere solem successive nunc moveri ad Austrum, nunc ad Aquilonem, imo nunc per Austrum, nunc per Aquilonem, nec curat an prius ad Austrum, nunc prius ad Aquilonem moveatur. Hæc videtur genuina et solida, juxta sensum et phrasim Mathematicorum, hujus loci expositio. Porro Ecclesiastes id dicit hoc fine et scopo, ait Pineda, q. d. Non contentus sol motu unius hemisphærii diurno, alias etiam cœli oppositas plagas tentat et percurrit, sed non ideo quicquam majoris quietis, aut felicitatis adeptus ex annuo labore quàm ex quotidiano, nihil in Meridie aut Aquilone amplius inveniens quàm in Oriente aut Occidente. In quo repræsentatam vides cordis humani inconstantiam, et illam veluti innatam loca mutandi, ac novas semper stationes expetendi cupiditatem ut melius habere possit, ac lucri aliquid feliciorisve conditionis adipisci; sed frustra: locus enim cupiditatem non minuit, nec internas passiones animo exuit, sed potius exulcerat, et molestias adauget juxta illud: *Cœlum, non animum mutant, qui trans mare currunt.* Vide S. Basil. Epist. 1. ad Gregor. Theol. et Senecam, Epist. 28, qui egregie idipsum probat ex Socrate, Virgilio Flacco, ac eumdem Senecam, lib. de tranquillitate vitæ, ubi inter alia lib. 1. cap. 12. citat laudatque illud Democriti: *Qui tranquille volet vivere, nec privatim agat multa, nec publice ad supervacua se ferat.* Quare qui in cella sua sedens cum Deo et Angelis versatur, hic in Deo suo conquiescit, illoque gaudet et fruitur, ideoque cella ipsi est præludium cœli, imo cœlum terrenum, uti sancto Bernardo cella fuit instar cœli.

Igitur significat hîc Ecclesiastes, solem moveri ab ortu in occasum, et gyrare per Austrum et Aquilonem, itaque quatuor mundi climata obire, perque totum mundi ambitum gyrare et circuire, ut scilicet lustret, illuminet, calefaciat, vivificet omnes homines, omniaque animalia et plantas, quæ in quavis orbis plaga, etiam alterius hemisphærii nostro oppositi, degunt et vivunt; illud enim gyrando obit lustratque sol. Acutum solis ænigma affert noster Pontanus volum. 3. progym. p. 1. c. 41.

Quale animal dic esse putes, quod mobile totum
Est oculus, neque pars præterita ulla manet.
Quotidie gignit natum, sine matre creatum :
Qui tamen una ipsa hæc interit ille die.
Cujus item soror absente est genitore creata,
Partita imperium fratris, et interitum.

Sol enim totus est oculus, et sua luce gignit diem, sua absentia noctem, quæ est quasi soror diei : dies autem et nox alternis orbi imperant, ac sese invicem successive interimunt.

Symbolice rursum, velocissimus hic solis motus et gyrus, notat velocem debere esse hominis in omnes beneficentiam. Habet hac de re festivum solis et caliginis Apologum Cyrillus lib. 3. Apolog. mor. cap. 24 : *Dum ortus sol,* inquit, *in primo principio Orientis copiosissima luce fusa, tenebras undique ab inhabitato hemisphærio mox fugasset, caligo deorsum ita eidem conquesta est dicens : Utquid tanto largitionis impetu, tam repentino emissionis influxu, radiorum tuorum fulgores super terram fudisti ? Numquid non satis erat debita moderatione paulatim influere, et ita me curialius modesta contrarietate fugare ? At ille respondit : Tenebra es, et ideo ignorantiæ cæcitate referta, sicut tenebra es locuta. Nimirum nescivisti modum liberalis donationis ; nam cum magna voluntas in dando est, et facultas adsit, non minor est in effundendo velocitas. Sic qui effundere potuit et distulit, concupivit quod tenuit, nec voluntate plena dedit. Clarum est speculum liberæ voluntatis, effusæ celeritas donationis. Ea siquidem lucide panditur, quod virtus, non quod datur ametur! virtus autem libera voluntate consistit. Audivistine quod in Proverbio fertur : Qui cito dat, bis dat ; nempe bis, quia voluntatem et placidam rem. Aut certe bis dat, quia voluntate et re: unde voluntate non dedit, qui totum de foris ipsummet opere donare tardavit. Nam ubi ad dandum facultas affuit, et interfuit tarditas, ibi voluntas non fuit. Revera si dare diligitur, non tardatur.* Deinde ipsum exemplo fontium et cœlorum commonstrat. *Attende, quæso, quanto impetu à natura dati fontes scaturiant, venti funduntur, cœlum ut det beneficium volvitur, et substantialis forma se totam materiæ et puncto temporis elargitur. Beneficium ergo quanto datur velocius, tanto datur lubentius; et quanto liberalius, tanto charius sumitur et jucundius possidetur.Quibus dictis, caligo disparuit.*

Vox *gyrat* significat cœlum esse rotundum et sphæricum, ut in orbem à sole gyrari et circuiri possit. Hinc patet esse Antipodes, id est Aversipedes, qui scilicet nobis oppositos et adversos figant pedes, sive, ut ait Cicero in somnio Sapient. *Adversa nobis urgent vestigia.* Multi olim negarunt esse Antipodes, ut Lactantius, S. Augustinus, Plinius, Aristot. Lucretius, sanctus Gregor. Nazianz. S. Chrysost. Theod. Theophilus, sed aliis et aliis persuasi rationibus. Lactantii enim lib. 3. Instit. 24. et lib. 7. cap. 23. ratio erat, quod ridicule metueret ne nobis adversi, quasi sursum penduli, caderent in cœlum. Quare censuit ipse cœlum non esse sphæricum, nec ambire totam terram, sed tantum nostrum hoc hemisphærium, in ejusque limitibus finiri. Sic et S. Chrysostom. hom. 14 et 17. in Epist. ad Hebr. Theodor. et Theoph. in cap. 8. ad Hebr. ac dubitat S. Augustin. l. 2. de Genes. ad litter. cap. 9. Ratio vero S. Augustin. erat, quod putaret partem terræ oppositam operiri aquis, ideoque esse inhabitabilem : aut si pars aliqua aquis operta non sit, eò non posse penetrari ob immensa marium spatia, quæ inter nos et illam interjacent. Quare non videri modum, quomodo homines ex Adam prognati eò pervenire potuerint. Ex Script. enim liquet nullos alios esse homines, quàm qui ex Adam descendunt. Ita ipse lib. 16. de Civit. cap. 9 : *Nimis absurdum*, inquit, *est ut dicatur aliquos homines ex hac in illam partem, Oceani immensitate trajecta, navigare ac pervenire potuisse, ut etiam illic ex uno illo primo homine genus institueretur humanum.* Eadem fuit sententia et ratio S. Greg. Nazianz. Epist. 71. ad Posthumanum. Aristotelis denique ratio fuit, quod ex quinque terræ zonis duas tantum laterales censuerit esse habitabiles, puta illas quæ duobus tropicis cancri et capricorni subjacent. Nam mediam ob æstum, duas ultimas ob frigus censuit esse inhabitabiles : quare per illas in alium orbem non fuisse nec esse transitum ; nemo enim tunc ultra Gades et columnas Herculis navigarat. Unde Carolus V eas superans suo insigni inscripsit : *Plus ultra.* Ita Arist. lib. 2. Meteor. cap. 5. et Plin. l. 2. c. 68.

Verum has omnes rationes elidit hîc Ecclesiastes, qui asserit solem gyrare circa terram per omnes mundi plagas, ut lustret Antipodes. Idem clarius docet experientia : nam à centum et triginta annis Christophorus Columbus, cæterique illius assecla, navarchi Hispani et Lusitani, detexerunt novum orbem et Antipodes, puta Peru, Mexico, Brasiliam, etc. Vide nostrum Josephum Acostam lib. 1. de Novo orbe cap. 1. et sequent. Et nostros Conimbricenses in lib. 2. de Cœlo cap. 14. q. 2. art. 2. et Christoph. Clavium in cap. 1. Sphæræ Sacrobosci p. 106 et 107. ubi docet terram in medio mundi sitam esse, ibique immobiliter quiescere, ut gravitatis centrum sit Antipodibus æque ac nobis.

Hinc rursum patet cœlum esse sphæricum sive rotundum, ac circa illud solem in orbem gyrari. Demonstrant id Physici et Mathematici. Lege Conimbric. lib. 2. de Cœlo cap. 4. q. 1. et Clavium in sphæram ; quamvis id negare videantur nonnulli patres, ut Justin. quæst. 130. ad Orthod. (licet illud opus non videatur esse S. Justini, sed alterius, qui eo, imo Origene sit posterior), S. Ambros. lib. 1. Hexam. S. Chrys. hom. 14 et 17. in Epist. ad Hebr. Theod. in c. 8. ad Hebr. (qui tamen mutavit sententiam q. 20. in Genes.) Lactant. lib. 3. instit. c. 23, Procop. in c. 1. Genes. et Theophilus in c. 8. ad Hebr.

Alleg. Christus sol justitiæ gyravit per Austrum, dum evangelizando obivit Judæam quæ Australis est regio ; deinde flexit ad Aquilonem, cum ad gentes infidelitate et torpore frigidas rigidasque misit Apostolos, qui eas splendore fidei illustrarunt, et calore charitatis inflammarunt. Ita S. Ambros. in Psal. 118. Octon. 12 : *Ipse* (Christus) *oriens vadit ad Austrum, et gyrat ad Aquilonem. Ille utique oriens, qui ait : Oriens nomen est mihi ; qui semper oritur piis, nunquam occidit. Ipse oriens populo Hebræorum, ad Austrum ivit, ad molliorem populum, luxuria magis ferventis corporis lubricum, quam impietatis immanitate prædurum : aut certe ad nobiliorem plebem, quæ erat genus electum, vindicans sibi Patriarcharum prosapiam ; sed quia perseverabat in vitiis, nec emendabat errorem, ideo sol justitiæ gyravit ad gentes, quæ ante eloquiis cœlestibus*

defraudatæ immanes et ignobiles habebantur. Aquilo enim gravis ventus, ut populi nationum, sed qui erant graves ante perfidia, nunc super aquilas leviores facti sunt fide atque pietate, postquam venit qui diceret: Ab Oriente adducam semen tuum, et ab Occidente congregabo te. Dicam Aquiloni : Adduc ; et Africo : Ne prohibeas. Et in Evangelio : Venient ab Oriente et Occidente, ab Aquilone et Austro, et recumbent in regno Dei : et ecce sunt novissimi, qui erant primi, et sunt primi, qui erant novissimi. Denique et ipse Psalmista ait : Mons Sion, latera Aquilonis, civitas regis magni ; hoc est, qui erant Aquilonis latus, populus factus est Regis æterni, qui solus est magnus Dominus. Et inferius post nonnulla : *Vide ergo venientem solem nostrum ad Austrum, postea gyrantem ad Aquilonem, etc. ; ut fieret Deus omnia et in omnibus. Ideo sanctus cœlum dicitur, quia vicinior eum semper claritas solis illustrat. Habet splendorem suum domesticum, ut tenebras noctis non sentiat. Ideo Ecclesia et cœlum dicitur, et mundus, quod habeat sanctos et Angelis et Archangelis comparandos, habeat etiam plerosque terrenos. Dicitur et orbis terrarum, qui est fundatus super maria, et super flumina præparatus.*

Rursum sol justitiæ, fidei et Ecclesiæ ortus est in Oriente, puta Judæa : inde translatus est in Occidentem, cum S. Petrus ex Syria migravit in Italiam, ac sedem Pontificiam Antiochia transtulit Romam. Idem gyravit ad Meridiem, cum sub idem tempus illustravit Ægyptum per S. Marcum, Æthiopiam per S. Matthæum ; Africam per alios Apostolos : inde inflexit ad Aquilonem, sed tardius, cum S. Bonifacius cum sociis et asseclis sub annum Domini 700. convertit Germaniam, Frisiam, Saxoniam, Daniam, Poloniam, Russiam, aliasque Aquilonares regiones. Apostoli ergo virique Apostolici sunt Samsones et soles justitiæ. Sicut enim sol hebr. et chald. dicitur שמש *scemes*, quod est minister, à שמש *scamas*, quod chald. et syriace significat *ministrare*, eo quod quasi minister calorem et vitam impertiat creaturis omnibus, ac suì præstantia Dei Domini sui præstantiam iis repræsentet : sic pariter idem hominibus et gentibus omnibus specialiter præstiterunt Apostoli; ideoque sunt Samsones. Hebr. enim שמשון *samson* idem est quod parvus sol, qui scilicet Hebræis in tenebris captivitatis optatus illuxit, eosque à Philisthæis suo robore liberavit.

Tropol. Olympiod. Per quatuor mundi climata, quæ sol percurrit, accipit quatuor virtutes cardinales, quas sol justitiæ Christus fidelibus aspirat, scilicet per Austrum, qui à calida mundi regione spirat, prudentiam, quæ omnibus actionibus calorem et vitam rationalem aspirat; per Aquilonem, fortitudinem : est enim hic ventus acer, expeditus et rigidus; per Eurum vel subsolanum, qui ab Oriente flat, et sole oriente subnascitur, ut ait Plinius lib. 2. cap. 47. justitiam, quæ per omnes commeat extenditurque virtutes ; per Zephyrum sive Lyben, qui flat ab Occidente, temperantiam, quæ refrigerat voluptates corporis et exsiccat. Omnes igitur animæ regiones illustrans interno splendore radiat sol justitiæ. Hæc Olympiod.

Rursum locus solis est animus, sol vero est intelligentia spiritualis. Hæc oritur, quando à Deo cordi inspiratur ; et occidit, quando radius lucis in pœnam imperfectionum nostrarum, vel ex Dei dispositione subtrahitur. Ad locum suum revertitur, cum ad propriæ infirmitatis considerationem animus redit ; postmodum vero renascimur, cum iterum ex seipso ad cognoscenda superiora conscendit. Gyrat per Meridiem, cum beatitudinem cœlestium spirituum recogitat : flectitur ad Aquilonem, cum damnatorum dolorem considerat.

Denique solis annique continua gyratio ad vivum repræsentat rerum omnium, præsertim humanarum gyrum et circulationem, scilicet omnia quasi circulantia ire in orbem, abire, novaque redire. Unde Nyssen. *Ad solis*, inquit, *similitudinem nostræ quoque naturæ est ortus et occasus : una est omnibus via, unus ingressus vitæ circulus ;* et B. Antiochus hom. 30 : *Quid aliud*, ait, *est hominis vita, quam rota quæ perpeti rotatu versatur?* Idque significat etymon anni. Annus enim hebr. dicitur שנה *scana* ab iteratione et revolutione : שנה *scana* enim significat iterare, mutare, revolvere ; græce vero annus dicitur ενιαυτος, απο του εν εαυτω ιεναι, quod in seipsum eat, instar rotæ, juxta illud Senecæ in Hercule furente : *Rota præcipitis volvitur anni.* Latine autem dicitur *annus*, inquit Servius, quasi *annus*, id est annulus, quòd in se redeat. Unde Poeta :

> Atque in se sua per vestigia volvitur annus.

Nam ut ait Varro : *Ut parvuli circuli annuli, sic magni dicebantur anni.* Vel απο του καινεουσθαι, id est ab innovatione. Atteius Capito vero annum ait significare temporis circuitum, ab *am*, id est circum. *Am*, inquit Priscian. lib. 14, priscis significat *circum*. Unde Cato dixit *am terminum*, id est circum terminum ; hinc ambio, id est circumeo ; ambesus, id est circumesus ; ambustus, id est circumustus. Idem docet Varro et Festus ; noster vero Goropius Becanus annum à prisca voce Cimbrica *Anna*, id est circulus, derivat. *Anna* enim est vox circularis. Unde si eam invertas, et retrogrado ordine legas, sonabit pariter *anna*. Hinc Romanis *Anna*, Dea perenna nuncupata est, juxta illud :

> Idibus est Annæ festum geniale perennæ.

Hanc enim Deam invocabant quasi præsidem annorum, ut ejus ope ad novum annum possent redire. Eleganter S. Isid. Pelus. lib. 2. Epist. 158 : *Tempus*, inquit, *rotæ speciem imitatur, utpote quod in se torqueatur et convolvatur.* Nam ut ait Seneca de Brev. vitæ : *Præsens tempus brevissimum est, adeo ut quibusdam nullum videatur : in cursu enim semper est, fluit et præcipitatur ; ante desinit esse, quàm venit.* Porro hæc vitæ rota homini est laborum et dolorum rota, in qua assidue rotatur et torquetur, instar Ixionis, quem Poetæ narrant ob stuprum à Jove rotæ alligatum, in ea perpetuo rotari et cruciari. Unde Seneca lib. de Vita beat. cap. 28 : *Quid porro*, inquit, *nonne nunc quoque, etiamsi parum sentitis, turbo quidam animos vestros rotat, et involvit fugientes petentesque eadem ; et nunc in sublime alligatos, nunc in infima allisos rapit?* Et S. Gregor. Nazianz. in Carm. *Munde, amice*, ait, *non tamen omnino amice, quid me in contrarium proficisci contendentem trochi cujuspiam instar versas?* Idem, Epist. ad Sophronium : *Vides*, ait, *quæ sit conditio rerum nostrarum, utque rota quædam negotiorum humanorum cursu circumagatur, nunc his, nunc illis florentibus ac marcentibus; dum neque adversitas, neque pro-*

speritas nobis constat, sed quam ocissime in diversum mutatur et transilit, ut aquis ac litteris aquæ inscriptis fidere liceat citius quam humanæ felicitati. Hæc est vertigo rerum humanarum : ô stolidi qui illi se credunt, ac velut perennaturæ cor affigunt, veræ æternitatis obliti. Idem, Orat. de Pauperum amore : *Natura*, ait, *nihil est in rebus humanis firmum, et æquabile ac durabile, atque eodem statu constanter manens; verum res nostræ velut orbe quodam volvuntur, alias sæpe uno eodemque die, atque etiam interdum hora, mutationes advehente.* S. Ambr. lib. de Abraham : *Bona*, ait, *hujus seculi instabilia sunt, et rotarum in morem cum ipso seculo volvuntur.* S. Nilus in Parænesi : *Umbræ et rotæ tam tristia quàm læta hujus vitæ compara ; nam sicut umbra non manent, et ut rota vertuntur;* ac subinde homines suosque heros in vertiginem fastus vel desperationis adigunt, pervertunt et evertunt, uti deplorat S. Petr. Damian. Epist. 15 : *Ecclesiarum plane quoque Rectores*, inquit, *quibus potissimum hujus rei cura debuisset incumbere, tanto mundanæ vertiginis quotidie rotantur impulsu, ut eos à secularibus barbirasio quidem dividat, sed actio non discernat.* Et S. August. in Psal. 19. v. 8 : *Hi in curribus, et hi in equis*, id est, ait, *hi volubili successione temporalium bonorum trahuntur, et hi superbis efferuntur honoribus; atque in his exsultant.* Sapientius Villegisus primus Vangionum Archiepiscopus, plaustralis fabri filius, ut se humilitate natalium contineret, ubique per cubicula rotas depingi curavit, crebroque sibi dicebat : *Villegise, memento quis fueris, quis sis, quid eris.* Ita Bruschius de Episc. ac nuper Leo XI. cum 27. Pontific. sui die gradu et vita decederet, Confessario magno animi sensu dixit : *Quam satius modo mihi foret, si monasterii potius quam cœli claves tenuissem!*

Qui ergo stabilitatem optat, ut non cum mundo temporeque rotetur, sed stabilis semper, idemque sui similis inter omnes seculi turbines perseveret, hic pedem mentis figat in Deo stabilique ejus æternitate, qui, ut ait Boetius :

> Tempus ab ævo
> Ire jubet, stabilisque manens dat cuncta moveri.

Deus enim est basis mundi, centrum solis siderumque axis temporum. Circa Deum enim ejusque æternitatem, velut axem immotum assidue rotantur sol, cœli sidera, elementa, omniaque orbis tempora et secula, atque ab eo continentur et sustentantur. Vis ergo in orbe esse stabilis, in ipso cor tuum defige, super cœlos mente conscende, terram pedibus calca. Vive Deo, vive Æternitati. *Quid suavius homini?* ait S. Bernard. tr. de Charit. cap. 18. *quid jucundius quàm mundum contemnere, et se reputare seculo celsiorem, atque in bonæ conscientiæ vertice consistere, et mundum habere sub pedibus, nihil in eo videre quod appetat?* Et S. Nilus in Parænesi : *Beatus qui voluptates calcat ; metuunt enim dæmones cum eo certamen suscipere.*

LUSTRANS UNIVERSA IN CIRCUITU PERGIT SPIRITUS.] Hebr. *Circuiens circuiens* (id est assidue circuiens) *vadit spiritus, et in circuitus vel gyros suos revertitur spiritus.* Sept. : *Gyrat gyrans, vadit spiritus, et in circulos suos revertitur spiritus.* Sic et Syrus, nisi quod pro *vadit*, vertit : *abit;* et pro *in circulos*, vertit: *ad circulos suos;* Arab. vero vertit : *circumdat ambiens*, scilicet *sol* qui præcessit. Deinde subdit de spiritu, id est vento : *Discedunt venti, et ad circulos suos revertuntur venti.* Symmach. *Perambulans vadit ventus, et per quæ circumierat revertitur ventus.* Tigurina : *Adversis mundi plagis venti surgentes meant, et in circulos suos venti revertuntur.* Alius : *Conversione sua circumiens properat aer, et secundùm circuitus suos revertitur aer.* Chaldaicam versionem recitavi superius.

Quæres : Quisnam hic spiritus? primo, multi per spiritum accipiunt solem, quod sol dicatur spiritus, tum ob velocitatem, tum ob radiorum et luminis subtilitatem, tum ob agendi vim et efficaciam; sol enim omnia lustrat, et sua luce collustrat, ac in circulos suos revertitur. Ita S. Hieron. Olympiod. Albinus, Hugo, Dion. Titelm. et nostri Conimbric. lib. 2. de Cœlo cap. 1. q. 2. art. 4.

Audi S. Hieron. *Sol dicitur spiritus, quod animet, et spiret, et vigeat, et annos orbis cursus expleat, ut ait Poeta : Interea magnum sol circumvolvitur annum. Et alibi : Atque in se sua per vestigia volvitur annus. Sive quod lunæ lucentem globum, et astra Titania*

> Spiritus intus alit, totamque infusa per artus,
> Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

S. Dion. cap. 4. de Div. nom. *Ad generationem*, inquit, *visibilium corporum confert* (sol), *et ad vitam ipsam movet, et nutrit, et auget, et perficit, et mandat, et renovat*, instar spiritus.

Hinc nonnulli censent solem esse animatum; idque S. Hieron. tribuit S. Thom. 1. p. q. 70. art. 3. Ab hoc tamen errore seipsum liberat S. Hieron. epist. 59. ad Avitum, et in cap. 45. Isaiæ, ubi Origenem perstringit, quod cœlis animas tribueret rationales. Audi clare id docentem Isidorum de Natura rerum cap. 27, ubi censet solem esse animatum ex S. August. *Salomon*, inquit, *cum diceret de sole : Gyrans gyrando vadit spiritus, et in circulos suos revertitur, ostendit solem ipsum spiritum esse, et quod animal sit, et spiret, et vegetet, et annuos orbes suos cursu expleat, sicut et Poeta ait : Interea magnum sol circumvolvitur annum. Et alibi : Lunæ lucentem globum, Titaniaque astra spiritus intus alit.*

Verum jam dogma est Ecclesiæ, hoc est Patrum in quinta Synodo Œcumenica, Theologorum et Philosophorum omnium, nec solem, nec cœlos esse animatos. Verisimilius S. Thom. Opusc. 10. censet solem dici *spiritum*, quod spiritum sive intelligentiam habeat non informantem, sed assistentem, moventem et dirigentem : ubi S. Thomas per spiritum videtur accipere Angelum, qui soli assistit, eumque volvit.

Secundo, Vales. Sacr. Phil. cap. 62. Aben Ezra et alii per spiritum accipiunt ignem. Hic enim ob puritatem, subtilitatem et igniendi vim videtur esse spiritualis : hic rursum calore suo efficit rerum generationes et transmutationes. Unde est elementum nobilissimum et maxime necessarium, sicque Salomon hic ignem inter tria cætera elementa velut Principem assignat. Verum hæc aliena et coacta videntur.

Tertio, proprie et genuine per *spiritum* accipias aerem et ventum, quem causat sol; de quo proxime sermo præcessit. Nam ut ait Seneca lib. 5. Natur. q. cap. 6 : *Aliquando per se ipse sol causa venti est, fundens rigentem aerem,*

et ex denso coactoque explicans. Plinius lib. 2. cap. 47 et seq. ventos à sole non solum impelli; sed et generari docet : *Sol*, inquit, *et auget et comprimit flatus. Auget exoriens occidensque : comprimit meridianis æstivis temporibus, itaque medio diei aut noctis plerumque sopiuntur, qui aut nimio frigore aut æstu solvuntur, et imbribus venti sopiuntur.*

Hinc Symmach. pro *spiritu* vertit, *ventum*. Sic et Tigur. Vatabl. et alii. Hæc est sententia S. Gregorii Thaumag. Hugonis Victor. Cajet. Joan. Feri, Pinedæ et aliorum. Sensus est ergo, q. d. Spiritus, id est aer impulsus, sive ventus per omnia omnesque mundi plagas flando discurrit, et circuit, ac revertitur in circulos ; id est ad suî principium, à quo rursum in orbem circumeat, et quasi circulum suum percurrat. Ventus, inquam, idem non numero, sed specie aut genere, q. d. Omnia in cœlo, æque ac in terra sunt circularia, non stabilia; imo ipse sol, qui est quasi rex cœlorum, ipse ventus qui in terra ut rex dominatur; ipsum mare et flumina, æque ac omnes generationes terrenæ, suam habent vanitatem, puta circulationem, mutationem, irrequietum statum, fugam, occasum, interitum. Alii per antithesim explicant, q. d. In sole, ventis, fluminibus stabilis est motus et naturæ cursus : at hominum gyri, casus, cupiditates, phantasiæ sunt instabiles et incertæ, semperque fluctuant. Meminit aeris et venti, quia hic rerum generationi et humanæ vitæ subservit et perutilis est; tum ad eventilandum aerem, quiete torpentem et putrescentem ; tum ad vapores noxios difflandos; tum ad hominis respirationem et refrigerationem, ejusque spiritus, ne pigrescant, acuendos et roborandos. Unde Arist. lib. 6. Histor. Anim. c. 29. et lib. 4. de Generatione anim. cap. 2. docet Aquilone forti et acri flante gigni masculos, Austro vero leni et tepido flante gigni feminas. Denique *ventus est aeris flumen*, ait Apuleius. Apte ergo rerum humanarum tenuitatem, inconstantiam et fluxum repræsentat.

Spiritum ergo, sive ventum hîc in scenam producit Salomon ; tum quia is est una inter causas generationis rerum, earumque varietatis; tum quia ipse sua invisibili tenuitate, summa celeritate, impulsu et instabilitate, clarum est symbolum humanæ instabilitatis, inconstantiæ et infelicitatis. Sicut enim flanti Euro ab Oriente illico opponit se Zephyrus flans ab Occidente; huc vero infringit Auster flans à Meridie, cui mox adversatur Aquilo flans à Septentione : sic pariter prosperitati illico opponit se adversitas, virtuti invidia, opibus inopia, gloriæ calumnia, honori dedecus. Rursum sicut subinde pestilentes sunt venti morbosque hominibus affluant, sic pariter res terrenæ homini pestem et necem non raro afferunt, præsertim si immodice iis utatur.

Porro dicitur hîc spiritus, id est aer et ventus, lustrare omnia, et in circulos suos reverti; tum quia aer subtilitate sua omnia in terra et circum terram pervadit et penetrat, ac quasi lustrat, tum quia aer cœlo vicinus motu cœlorum in orbem rapitur, et in circulos suos æque ac cœli revertitur; tum quia venti subinde sunt circulares, resque agitant in circulos, quales sunt turbines et typhones; tum denique quia venti suum habent ordinem, qui in orbem et circulum it et redit : jam enim flat Eurus ab Oriente, mox succedit illi Auster à Meridie, hunc excipit Zephyrus ab Occidente, hunc Aquilo à Septentrione, aliique plures inter hos medii et collaterales. Unde nautæ orbem ventorum conficiunt ex 32 ventis collateralibus : describunt enim circulum, in quo ad quatuor mundi plagas quatuor ventos primarios inde flantes collocant, ac cuique adjungunt alios octo collaterales, ut universim sint 36.

Tropol. Quod multi putant esse litterale, per spiritum accipias spiritum hominis irrequietum, vagum et inconstantem : talis enim est phantasia, et quæ eam sequitur cupiditas hominis, ut nunc hoc cogitet et velit, nunc aliud et aliud, ac rursum ad prima quæ cogitavit et voluit, redeat, itaque gyret assidue, et in circulos suos volvatur. Ita Nyssen. Graphice hanc cordis et spiritus instabilitatem depingit S. Bern. in Medit. cap. 9 : *Nihil*, ait, *est in me corde meo fugacius, etc. Et dum per diversa requiem quærit, non invenit; sed in labore miserum à requie vacuum manet, sibi non concordat, à se dissonat, à se resilit; voluntates alterat, consilia mutat, ædificat nova, destruit vetera, destructa reædificat, eadem iterum atque alio et alio modo mutat et ordinat; quia vult et non vult, et nunquam in eodem statu permanet. Sicut enim molendinum velociter volvitur et nihil respuit, sed quidquid imponitur molit ; si autem nihil apponitur, seipsum consumit : sic cor meum semper est in motu et nunquam requiescit, sed sive dormiam, sive vigilem, somniat et cogitat quicquid ei occurrit. Et sicut molendinum arenæ si imponatur, exterminat, pix inquinat, palea occupat : sic cor meum cogitatio amara turbat, immunda maculat, vana inquietat et fatigat.* Et inferius post nonnulla : *Cumque elabitur ab illis et involvitur in istis, vanitas illud recipit, curiositas deducit, cupiditas allicit, voluptas seducit, luxuria polluit, torquet invidia, turbat iracundia, cruciat tristitia; sicque miseris casibus submergitur omnibus vitiis; quoniam unum Deum (qui ei sufficere poterat) dimisit. Per multa dispergitur, et huc illucque quærit ubi requiescere possit, et nihil invenit quod ei sufficiat, donec ad ipsum redeat.*

B. Petrus Damiani, opusc. 12. cap. 13, hanc spiritus vertiginem, rotationem et circulationem simili themate describit : *Mola*, ait, *in gyro ducitur, et farina profertur; unaquæque autem mundi hujus actio mola est, quæ dum multas curas congerit, humanas mentes quasi per gyrum vertit, atque ex se quasi farinas projicit : quia seducto cordi semper minutissimas cogitationes gignit*, præsertim dum spiritu ventoque vanitatis et fastus rotatur et agitatur : hic enim est turbo mentium.

Alii per ventos alternantes et sæpe contrarios accipiunt contrarios rerum casus et mutabiles, imo adversos fortunæ flatus, contra quos hunc clypeum suggerit Boetius lib. 2. de Consol. Prosa 1 : *Postremo æquo animo toleres oportet quidquid intra fortunæ aream geritur, cum semel jugo ejus colla submiseris; quod si manendi abeundique scribere legem velis ei, quam tu dominam sponte elegisti, nonne injurius fueris, et impatientia tua sortem exacerbabis, quam permutare non possis? Si ventis vela committeres, non quò voluntas peteret, sed quò flatus impelleret, promovereris : si arvis semina crederes, feraces inter se annos sterilesque pensares. Fortunæ regendam dedisti : dominæ moribus oportet ob-*

temperes. Tu vero volventis rotæ impetum retinere conaris. At omnium mortalium stolidissime, si manere incipit, sors esse desistit.

7. OMNIA FLUMINA INTRANT IN MARE, ET MARE NON REDUNDAT.] Hebr. *Omnes torrentes vadunt in mare, et mare non impletur;* Sept. *non est impletum;* Syrus: *Omnes torrentes præcipitantur in mare, et non impletur;* Arabic. *et mare non congregatur plenum.* Chald.: *Omnes torrentes et fontes aquarum vadunt et currunt ad mare Oceanum quod circuit mundum.* Vel: *cujus ambitûs tanquam annulo mundum continetur*, ut vertit Costus noster. Pro *torrentes* aptius vertit *flumina*, quia ex torrentibus concurrentibus nascuntur flumina, quæ in mare decurrunt, cum torrentes terra bibula sorbeantur, vel siccentur antequam ad mare perveniant. Ecclesiasten secutus Ecclesiast. cap. 40. 11: *Omnia*, inquit, *quæ de terra sunt, in terram convertentur, et omnes aquæ in mare revertentur.* Sicut dixit de sole et vento, quod gyrent semper et in suos orbes recurrant: sic hîc ait de torrentibus, et inde nascentibus fluminibus, quod omnia decurrant in mare, indeque recurrant ad fluminum origines, ut hisce exemplis vanitatem, decursum et circulationem vitæ humanæ omniumque rerum terrestrium repræsentet. Unde S. Hieron. *Hebræi*, ait, *sub torrentium et maris nomine, per metaphoram de hominibus significari arbitrantur, quod in terram de qua sumpti sunt redeant, et torrentes vocentur non flumina, eo quod cito intereant, nec tamen impleatur terra multitudine mortuorum.* Hinc S. Gregor. Thaum. paraphrastice vertit: *Res autem ipsæ recte comparantur fluxui torrentium, qui in immensum maris profundum ingenti strepitu incidunt.* Eadem similitudine usa Thecuitis 2. Reg. 14. 14: *Omnes*, ait, *morimur, et quasi aquæ dilabimur in terram, quæ non revertuntur.* B. Alcuinus Flaccus disp. cum Pipino Caroli-magni filio: *Quid*, ait, *est mare? Audaciæ via, limes terræ, divisor regionum, hospitium fluviorum, fons imbrium, refugium in periculis, gratia in voluptatibus. Quid sunt flumina? Cursus indeficiens, refectio solis, irrigatio terræ.*

Porro mare ex tot fluminibus influentibus non impletur, non crescit, non redundat, ut super littora sese effundat terramve superstagnet, sed velut gurges insatiabilis omnia sorbet, et ad semper sorbendum hiat: hinc Pontum dici putant παρα τὸ πεποται, quod aquas semper potet. Causam dat Arist. 2. Meteor. cap. 2, quòd aquæ ex mari vi solis educantur, et vel siccentur, vel in vapores et nubes vertantur; quodque mare sit vastissimum, ut flumina ejus respectu sint instar paucarum guttarum. Causam aliam dabit Eccle. v. seq. Hinc Proverbia: Aquam in mare deferre, Ligna in sylvam, Ululas Athenas, In Ægyptum frumentum, Crocum in Ciliciam; quæ dicuntur in eos qui operantur inutilia et superflua.

Tropol. mare insatiabile notat insatiabilem cupiditatem hominis, quæ semper voluptates bibit, et tamen semper sitit, juxta illud quod subdit Salom. v. 8: *Non saturatur oculus visu, nec auris auditu impletur.* Ita Nyssenus. Unde S. Ambr. lib. de Tob. cap. 13. docet mare insatiabile esse cor avari: *Omnes*, inquit, *torrentes vadunt in mare, et mare non adimpletur. Mare istud fenerator est omnium, patrimonia tanquam fluctus absorbet, et ipse nescit expleri. Mari tamen plerique utuntur ad quæstum, feneratore nemo utitur nisi ad dispendium. Illud multorum commodum est, hic universorum naufragium.*

Simili modo gula, luxuria, ambitio est mare quod omnia sorbet: gulosus enim et luxuriosus, æque ac superbus, est helluo patrimoniorum, et gurges opum rerumque omnium.

Symbolice Rabbini in *Midras coheleth*, id est Expos. Ecclesiastæ, sic exponunt, q. d. *Flumina intrant in mare, et mare non redundat*, id est, omnes mortui tendunt in infernum, et infernus nunquam impletur, nec redundat, juxta illud Prov. 30. 15: *Tria sunt insaturabilia, etc., infernus, et os vulvæ, et terra quæ non satiatur aqua.* Ita Galat. lib. 6. de Arcanis fidei, cap. 7. Simili modo mare typus est mortis et sepulcri: ad utrumque enim homines omnes seu flumina decurrunt, imo velut torrentes celerrime rapiuntur. Vide 1. Reg. 14. 14. Audi S. Aug. in Psal. 109. ad illud: *De torrente in via bibet. Sicut torrens*, inquit, *pluvialibus aquis colligitur, redundat, perstrepit, currit, et currendo decurrit, id est cursum finit: sic est omnis iste cursus mortalitatis: nascuntur homines, moriuntur, et aliis morientibus alii nascuntur, succedunt, accedunt, decedunt, nec manebunt. Quid hîc tenetur? quid non decurrit? quid non quasi de pluvia collectum it in abyssum? Quomodo enim fluvius repente collectus de pluvia, de guttis imbrium, it in mare; nec apparet, quia nec apparebat, antequam de pluvia colligeretur: sic hoc genus humanum de occultis colligitur, et profluit in mortem. Rursum in occultum vergit, medium hoc sonat et transit. De hoc torrente bibit Christus, hoc est natus est, moriturus.*

Rursum Richard. Victor. tract. 1. de Statu inter homines cap. 10: *Omnia flumina*, ait, *in mare feruntur, et omnis aqua dulcis in amaram mutatur; quia oblectamentum in fastidium vertitur, et omnis delectatio carnis in amaritudine terminatur*, juxta illud: *Extrema gaudii luctus occupat.*

Denique audi M. Antonin. Imp. cognomento Philosophum, lib. 4. de Vita sua: *Ævum*, ait, *fluctus quidam est rapidus earum quæ fiunt rerum; simul enim unumquodque et apparet et præterit, et aliud subsequitur, mox item aliud succedet. Omne quod nobis accidit ita consuetum est et notum, ut rosa vere, fructus æstate. Eadem est ratio morbi, mortis, calumniæ, insidiarum, omniumque eorum quæ stultis vel gaudium, vel tristitiam afferunt.* Et post nonnulla: *Dictum Heracliti semper est memoria tenendum: Terræ mortem scilicet esse aquam, aquæ aerem, aeris ignem, idque vicissim.* Et pluribus interjectis: *Collige etiam quos tu ipse nosti unum post alium, cujus funus ipse curasses, mortuos, et quod heri fuit piscis, cras erit salsamentum, aut cinis. Momentaneum itaque tempus à natura esse constitutum considerandum est, æquoque animo è vita abeundum: perinde ac si oliva maturitatem consecuta decidat, arborem quæ ipsam tulit ac genuit collaudet, et gratias agat. Similis esse debes promontorii, ad quod assidue fluctus alliduntur; ipsum autem persistit, utcumque undæ æstuantes circumferantur.* Unde concludit: *Proinde quoties inciderit quicquam, quod ad dolorem te provocet, recordare hujus præcepti: Non illud infortunium esse appellandum, sed felicitati tribuendum, quod id fortiter feras.* Idem, lib. 9: *Jam nos omnes terra occultabit: post ipsa quoque mutabitur, et*

res deinde aliæ item in infinitum mutabuntur. Enimvero qui fluctus mutationum et motuum considerabit, earumque celeritatem, is omnia mortalia contemnet. Torrentis instar causa universi rapit omnia. Ad locum unde exeunt flumina revertuntur, ut iterum fluant.

Pro *unde exeunt* hebr. est שהולכים *Sceholechim*, id est, *quò vadunt, quò*, id est ad quem locum, vel ex quo loco. Unde duplex hîc est versio et duplex sensus : prior, ut significetur terminus ad quem tendunt flumina; posterior, ut significetur terminus à quo ipsa exeunt et prodeunt.

Priorem secuti Septuag. vertunt : *Ad locum quò torrentes eunt, illuc ipsi revertuntur ad eumdem;* vel ut habet versio Veneta : *Ad locum, inquam, maris pergunt flumina, ut iterum redeant et fluant.* Et Syrus : *Ad locum quò abeunt torrentes, ibi revertuntur ad abeundum.* Et Arabicus : *Ad locum ad quem vadunt torrentes, ad ipsum revertitur spiritus eorum ; vadunt enim.* Sic et Pagnin. Tigur. et alii.

Posteriorem secutus est Noster vertens : *Ad locum unde exeunt flumina.* S. Hieron. in Comment. ex Symmacho : *Ad locum de quo torrentes exeunt, illuc ipsi revertuntur ut introeant;* Chald. : *Quasi ad locum enim ad quem torrentes vadunt et decurrunt, inde revertuntur et defluunt per cataractas abyssi.* Vel ut vertit Costus : *Cumque per cuniculos et abyssi commata, quo ex loco defluxerunt fluvii, eòdem ferantur, Oceanus ipse nullo completur modo.*

Prioris versionis hic est sensus, q. d. Flumina continuo cursu ad mare feruntur, in illudque sese effundunt, quo fit ut iterum iterumque semper fluant : continuo enim novæ affluunt aquæ, quæ in mare defluunt : sicubi enim inhiberetur eorum fluxus in mare, sisterent, et alias affluere prohiberent; utpote suum locum et alveum occupantes et implentes. Unde ex Hebræo sic vertunt nonnulli : *Ad locum quò torrentes vadunt, illuc ipsi convertuntur ad eumdem,* q. d. Flumina defluendo continenter sequuntur suos alveos et lectos, atque illum, per quem semel cursum inchoarunt, constanter retinent, nec mutant unquam, quod sane mirum est.

Posterioris hunc sensum assignat Titelm. et alii nonnulli, ut cum priori coincidat, q. d. *Ad locum unde exeunt flumina*, id est, ad suas scaturigines et exordia, *revertuntur*, id est, rursus affluunt novæ fluminum aquæ, ut iterum fluant; quasi assignet causam perennitatis fluminum, hanc scilicet, quod defluentibus eorum aquis novæ ex montibus affluant, quæ per scaturigines rursus emanent, et decurrant in mare.

Verum hic sensus frigidior videtur et coactior; hoc enim proprie non est reverti flumina ad locum unde exeunt. Adde videri tautologiam; idem enim est dicere : perenniter fluunt fontes et flumina, quod : defluentibus fluminum aquis aliæ continuo affluunt ; perennis enim fluxus non est aliud, quam priorum aquarum effluxus et novarum affluxus. Insuper juxta hunc sensum non exponitur, nec datur ratio, cur mare ex tot fluminum influxu non redundet, quod sane difficile est et stupendum.

Aptius ergo magisque connexe, profunde et nervose sic exponas, ut hic det causam non solum perennitatis fontium et fluminum, sed et cur mare ex tot tantisque in se influentibus non redundet : hoc enim magis admirabile est, quàm perennitas fluminum. Causa hæc est, quod flumina in mare decurrentia rursum ex eo revertantur, et recurrant ad sua principia unde exierunt, ut iterum fluant, revertantur, inquam, per æqualitatem, scilicet non in se eadem numero, sed in suî simili, sive eadem specie ; aqua enim fluminis quæ ingreditur mare, non egreditur eadem numero, sed alia illi similis, puta aqua maris, quæ vicina est terræ et abysso. Sic enim per aliam partem exoneratur mare, ac rursum implentur fluminum fontes, ut jugiter emanent aquas ac perennent. Hunc esse sensum liquet primo, ex τὸ *revertuntur;* secundo, quia hæc est adæquata causa, cur mare ex tam numerosis amplisque fluminibus, quæ mare, imo plura maria efficerent, in se ingredientibus non redundet ; quia scilicet tantum ex mare deorsum affluit, quantum sursum influit; tertio, quia Ecclesiastes hîc ostendit vanitatem rerum humanarum ex earum circulatione et gyro, quod semper gyrent et in orbem eant. Hanc autem circulationem probat ex sole, cœlis, elementis, scilicet quod sol et cœli in orbem gyrentur; quod aer et ventus in suos circulos revertantur; quod generationes hominum, animalium et plantarum ex terra nascantur et in terram redeant, ut ex ea rursum prodeant et germinent. Ergo cum ad eamdem circulationem probandam proferat flumina, eaque dicat reverti ad sua principia, necessum est ut id proprie intelligat, scilicet id fieri per circulationem, qua aquæ ex mari ad fluminum fontes remittantur. Sic enim sol, cœli et venti ad sua principia suosque ortus redeunt. Denique ita hanc reversionem explicat S. Hieron. hujus nostræ versionis auctor, S. Basilius, Theod. et alii plurimi mox citandi.

Breviter, sed nervose S. August. lib. 3. de Trin. c. 6 : *Continuo*, ait, *quasi fluvio latentium rerum ex occulto in promptum, ex prompto in occultum fit ubique circulatio.* Eleganter Ovidius lib. 15. Metam.

> Cuncta fluunt, omnisque vagans formatur imago.
> Ipsa quoque assiduo labuntur tempora motu.
> Non secus ac flumen ; neque enim consistere flumen
> Nec levis hora potest, sed ut unda impellitur unda,
> Urgeturque eadem veniens, urgetque priorem.

Eadem similitudine utitur 3. de Arte. Egregie Basil. de Fame et siccit. *Fluunt*, inquit, *tempora nec moratorem exspectant, festinat dies, ignavum et cessatorem prætereuntes ; et quemadmodum fieri non potest ut decursum fluvii sistas, ac aqua ejus ad necessaria uti possis, nisi in primo occursu, et ubi sese objicit haurias : ita neque tempus necessariis circuitibus impulsum cohibere queas, aut jam elapsum ad caput revocare, aut usum illius habere, nisi quis cum se offert arripiat.* Hæc Basilius.

Tropol. homo est quasi fluvius assidue defluens in mortem, ut per eam refluat ad Deum immortalem, qui solus habet esse stabile, constans et æternum. Audi Eusebium lib. 11. Præpar. c. 7 : *Cum enim omnia sensibilia in fluxu sint, continue fiunt atque corrumpuntur, nec eadem unquam permanere possunt. Fluvium autem eumdem bis intrare, secundùm Heraclitum, impossibile est. Quare nec mortalem substantiam si iterato consideres, eamdem habitu esse dices, sed mirabili commutationis velocitate modo dissipatur, modo contrahitur.* Ex quo infert : *Ridicu-*

losi ergo sumus homines unam timentes mortem qui multoties jam mortui sumus, et sæpe morimur, etc. Corrumpitur enim juvenis in virum, vir in senem, puer in juvenem, infans in puerum; et qui heri fuit, in eum qui est hodie; quique hodie est, in crastinum; manet autem nullus idem. Nullus est idem; sed in uno momento circa phantasmata, circa unam et communem materiam influentem ac refluentem omni momento commutantur. Quomodo enim si sumus iidem, aliis nunquam antea gaudemus? Alia modo amamus atque odimus, alia laudamus atque vituperamus, aliis verbis utimur, aliis passionibus movemur, non eamdem figuram, non eamdem de rebus sententiam habentes? Non enim possibile est, sine commutatione aliis nunc, quàm antea commoveri; nec qui aliàs atque aliàs mutatur, idem profecto est. Quod si idem non est, nec est, sed fluit continua mutatione; sensus autem ignorantia ipsius entis fallitur, et esse putat quod non est; quis igitur vere est? quod æternum est, quod ortum non habet, quod incorruptibile, quod nullo tempore mutatur. Et c. 6. Platon. ænigma proponit: *Plato quoque dicit: Quid est quod semper est, et ortum non habet? et quid quod semper fit, est autem nunquam?* Ac respondet prius esse Deum, qui semper est, et nunquam est ortus; posterius esse creaturam et corpus, quod semper fit, et nunquam est in statu suo consistens et stabile, sed continuo mutatur, fluit et defluit. Idipsum, apposito ceti marini et piscatoris Apologo choro Parabolarum stipato, illustrat Cyrill. lib. 1. Apol. mor. c. 8. cujus titulus: *Tuæ spei anchoram in bonis perpetuis tantum fige. Super maris undam,* inquit, *cetus grandissimus in insulam elevatus, cum terræ aridæ speciem mentiretur; piscator raticula fluctuans, terræ cupidus in portum sophisticum hunc pervenit, moxque ibi descendens parum levata pullicula manu, ex petra et ferro genito rogo, sibi pius, cœpit fovere corpusculum algore rigidum, labore fessum et esurie desiccatum. Verum cum ignis acuta caliditas insensibili piscis transacta pinguedine, tandem in carnem sensibilem ardoris sensus descendisset; statim pisce commoto, terræ motum existimans nauta stupidus, relictis omnibus cucurrit ad ratem. Sic inde veritate comperta tutus de navicula, lamentabiliter ceto dixit: Utquid ostensa ingenti mole, et stabilitate lethaliter simulata, et cute picta mentiebaris te portum? Ni certe natabile lignum statim profugo subvenisset, in te confidentem, raptum subito non minus quàm naufragium submersisses. Cui piscis respondit: Tu autem, quare ad quiescendum super rem mutabilem descendisti? At ille: Certe quia tellus esse, non animal videbaris. Tunc alter: Numquid omne quod videtur existit? an ignoras quod plura in sola suî apparentia, et non in veritate fundantur? Nam sophista videtur philosophus, et hypocrita sanctus.* Ex quibus hoc epimythium, Apologi finem et fructum declarans, colligit: *Propter hoc, carissime, tu qui maris incola periculosis versaris in fluctibus, et perniciei castris undique obsessus, in ligno perfragili circumdaris, quo in necessitate confugias, cui te credas, ac ubi stabilius confidas prius ruminante diligentia videas, et clara prudentiæ circumspectione attendas. Nam si ex toto semel erraveris, præventus morte, correctionis tibi postmodum nullus locus erit. Sic ergo tutum stabilitate perpetua portum quærens, hunc meliorem, et bonis melioribus optimum prudenter eligas, ubi confidentia secura quiescas. Nonne sapiens architectus in terra stabili fodiendo quærit fundamentum stabilius? Et navis pervigil gubernator, antequam suam anchoram accommodet, scrutator abyssi, plumbata cordula quærit tutissimum fundamentum? stultus enim est, qui super rem instabilem fabricat; et omnino amens, qui rebus mollibus se ab iisdem stabiliendum commendat. Vade igitur, et hinc disce nequaquam in perituris confidere, sed in æternis de cætero tuæ spei anchoram tantum fige. Quibus edoctus nauta consolatus discessit.*

Quæres primo: Qua ratione flumina ex mari revertuntur ad suas origines?

Respondeo primo, quod ex mari quotidie plurimi vapores vi solis educuntur, qui in aerem elati ibique vi frigoris in nubes densati et in aquas resoluti, decurrunt in flumina, eaque implent, ut iterum fluant. Ita Olympiod. Procop. Rupertus, Isidor. Cajetan. Vatabl. et alii; unde pro *flumina* hebr. est *torrentes;* hi enim proprie fiunt ex pluviis vel nivibus in aquam resolutis, et sic mare non redundat, quia magna pars maris evaporatur; tantum enim, inquiunt, ex mari abit in vapores, quantum fluminum in illud intrat. Verum hoc remotum est minus proprium.

Secundo, proprie et proxime, quia flumina in mare influentia ex illo per subterraneos meatus et venas sensim redeunt ad suî origines. Modum quo id fit mox explicabo. Hunc esse sensum liquet clare ex S. Hieron. in Comment. qui Vulgatam suam versionem ita interpretatur, uti ex S. Basil. homil. 4. Hexam. Theod. serm. 2. de Providentia, imo et Plato in Phædone, ac Seneca lib. 3. Natur. q. c. 15.

Audi singulos S. Hieron. *Putant quidam,* inquit, *aquas dulces, quæ in mare fluunt, vel ardente desuper sole consumi, vel salsugini maris esse pabula. Ecclesiastes autem noster, et ipsarum aquarum conditor, eas dicit per occultas venas ad capita fontium regredi, et matrice abysso in sua semper ebullire principia.* S. Basilius asserit Deî nutu aquas ex mari ad montium apices conscendere: *Aquæ,* inquit, *infra delabendi propensione defluunt remoraturæ, donec in suam amplitudinem effunderentur, ubi tanquam compedibus adstrictæ non amplius diffuse, nec decurrenti alluvie exundantes, sed subter mare fluitantes, per angustas fistulas in sublime subvectæ, ab agitante spiritu in altum impulsæ, superficie terræ vi disrupta erumpunt et emicant, deponuntque per transcolationem salsorem et amarorem, et potulentæ evadunt.* Theodoretus: *Aquæ naturam ne arbitreris sua sponte in altum scandere, sed Dei verbo obedientem summos montium vertices occupare. Creatori autem facillimum est factu, aquarum naturam non modo in montium vertices, sed in medium quoque aerem subvehere, et amaram dulcedine condere, etc., eamque cujus naturalis motus deorsum fertur, sursum currentem ostendere.* Plato in suo Phædone Mosis, sive sacræ paginæ oraculi sententiam sequitur, ut in plurimis, inquiens: *Fontes ex ingenti illo Barathro, quod intra terram est, partim per patentes quosdam poros, partim per terræ soliditatem excolatos sic iterum redundant, ut quantum una pars confluat, tantum altera fluat.* Seneca ab eodem idem recenset: *Quidam judicant terram quicquid aquarum emiserit, rursus accipere, et ob hoc maria non crescere; quia quod influxit, non in*

suam vertunt, sed protinus reddunt. Occulto enim itinere subit terras, secreto revertitur, colaturque transitu mare, quod per multiplices anfractus terrarum verberatum, amaritudinem ponit, et pravitatem saporis in tanta soli varietate exuit, et in sinceram aquam transit. Adde Rupertum et Hugonem Victor. Rupertus : *Terræ fundator,* inquit, *abyssum dispulit, et competens aquarum subsidium per intimas ejus venas large diffudit; et terra trahens aquas in omnes venas, copiosam fugit abyssi mammam.* Hugo Victor. super id Genes. 2 : *Fons ascendebat è terra, etc. Fons iste,* ait, *potest intelligi abyssus, scilicet matrix omnium aquarum, ex qua omnes fontes aquarum et fluminum egrediuntur.* Plures mox citabo.

Quæres, secundo, quæ sit origo et causa fontium et fluminum, ac perennitatis eorum; cur scilicet jugiter emanent aquas? Resp. varias à variis dari origines et causas.

Primo, Aristot. 1. Meteor. c. 13, cum suis asseclis censet fontes et flumina oriri ex aere et vapore, vi frigoris in aquam resolutis. Hinc in Alpibus aliisque montibus oriuntur pleraque flumina; quia circa montes et rupes multi coeunt vapores, qui vi frigoris densantur, et in aquam resoluti defluunt in valles, ibique coeuntes torrentes et flumina efficiunt, uti oculis meis conspexi, dum Alpes pertransirem.

Romæ insignis quidam Mathematicus è Societate nostra mihi asseveravit se perscrutatum esse Alpes ac Salinas Alpium, atque in earum summitate vidisse cavernas ingentes in rupibus, easque rimis plurimis intersectas, ut per eas aer copiosus ingredi posset, in quibus vapor et aer calefactus, rupium et saxorum deinde frigore condensatus, et resolutus in aquam defluebat, et rivum perennem efficiebat, quo liquabatur sal, quod inferne ex eadem rupe effodiebatur. Continuo enim aer aeri ad impediendum vacuum succedebat, isque illico in aquam resolvebatur; sicut videmus in hieme columnas, marmora et parietes in templis continuo sudare, et guttas stillare, utique ex aere in aquam resoluto. Accedit quod circa cacumina montium perpetui sint vapores, qui ad illa se colligunt et quasi colligant, hique rorulenti à rupe illico in aquam resolvuntur, qui ex variis locis in unum confluentes rivum, ac tandem torrentem, mox plurium influxu adaucti fluvium efficiunt.

Secunda fluminum causa, sunt pluviæ et nives : pluviæ enim in hieme crebræ et copiosæ magnam aquarum vim depluunt, quæ in cavernis montium amplis et multis collecta, per angustos meatus et angusta fontium orificia sensim effluit, itaque continuationem fluminibus affert. Nives vero in Alpibus perpetuo solis calore per diem liquatæ, magnam aquarum vim fluminibus afferunt, adeo ut viri sapientes, inter quos fuit noster P. Leon. Lessius, censeant præcipuam fluminum causam esse hanc nivium continuam et ordinatam liquationem. Ingens enim et immanis vis nivium est in Alpibus, qui in longum latumque per plura centena milliaria extenduntur (sane ego cum sociis equitando per Alpes juxta Tridentum, vix per decem dies eas per latum secare et transgredi potui, cum quotidie conficerem 30 circiter milliaria); quare nives per noctem decidentes in Alpes, per diem vi solis liquatæ, continuos torrentes, et hi confluentes continua flumina efficiunt. Argumento est quod, dum sub hiemem ingentes sunt pluviæ, flumina excrescunt in duplum vel triplum, imo exundant, et late circumcirca restagnant, uti Romæ experimur in exundatione Tiberis. Idem fit, dum liquantur nives Alpium in Martio; tunc enim Mosa, Rhenus, Onus, Mænus, Athesis cæterique fluvii, qui in Alpibus nascuntur, mirifice intumescunt et sæpe exundant; quare in hieme crescunt in duplum, in æstate decrescunt in duplum. Alpibus consimiles sunt Apennini, Taurus, Olympus, Ardenna aliique montes plurimi et vastissimi.

Verum hæc non videntur sufficere ad perennitatem tot tantorumque fluminum, quorum aliqui vastissimi sunt, et in latum ad viginti et plura milliaria extenduntur (qualis est fluvius quem Argenteum vocant in India), ut videantur non tam esse flumina, quàm maria. Nulli enim vapores, nullæ nives et pluviæ ad perennem eorum cursum, tam amplum et vastum sufficere videntur : præsertim quia pluviæ per æstatem raræ sunt et modicæ. Adde plures fontes et flumina oriri in cacumine montium altissimorum, quibus nulli adjacent montes altiores, ubi tantæ cavitates et receptacula nivium et pluviarum esse nequeunt; alios vero oriri in imo vallium, ubi nulli sunt montes vicini, nullæ nives, nullæ cavernæ aquarum pluvialium, idque tanta aquarum copia, ut statim sint navigabiles. Hinc et putei multi sunt profundissimi, in quorum fundo ex imis terræ venis scaturiunt aquæ vivæ, quæ perennem puteis suggerunt aquam. Denique Script. hoc loco et Genes. 1. 9. et alibi aliam magis universalem, magisque adæquatam fontium et fluminum causam assignare videtur.

Tertia causa ergo plena et adæquata est hæc: matrix fontium, fluminum aliarumque aquarum est mare. Quod ut intelligatur, notandum est primo Deum prima die creationis aquæ et mundi, aut potius die tertia, qua secrevit aquas à terra, produxisse sub terra ingentes quasdam voragines sive receptacula aquarum, quæ Script. *abyssum*, Philosophi *barathrum* vocant, noster Interpres Deuter. 33. 13. vocat *abyssum subjacentem*, ubi Hebr. est : *Abyssus cubans inferior.*

Fecit autem id Deus hoc usu et fine, primo, ut immensam vim aquarum quæ initio mundi terram operiebat, partim in illa reconderet, partim in ipsis maris alveis collocaret, quos tunc temporis etiam fecit, et è terra excavavit, sed non tantos nec tam profundos, ut soli illi omnem istam aquarum vim et molem caperent; alveum enim maris multis in locis valde modicum, parumque profundum experiuntur nautæ. Secundo, id fecit, ait Philos. lib. de Opificio mundi, ut terram, ne siccitate fatisceret, humore aquæ rigaret, contineret et coagularet; tertio, ut ex terra aqueo humore perfusa, metalla et lapides coalescerent; quarto, ad plantarum, herbarum et stirpium, item fluminum, fontium, omnisque aquæ tam fontanæ quàm putealis productionem. Lege S. Basil. homil. 4. Hexam. S. Ambros. lib. 2. et 3. Theodor. serm. S. de Providentia, ac Senecam lib. 4. de Beneficiis cap. 5. et 6.

Notandum secundo : Sicut terra est mater viventium et mixtorum terrestrium; sic mare est mater aquatilium, puta tot generis piscium,

ostreorum, concharum, etc. Igitur sicut in matris et cujuslibet hominis corpore magna sanguinis copia est in hepate et corde, atque inde per plurimas venas in singula membra totumque corpus dispergitur : simili plane modo, ait Seneca lib. 3. Natur. q. cap. 15. ingentes illæ cavitates, sive voragines sub terra aquis refertæ, sunt terræ quasi hepar, ex quibus aquæ per occultos meatus et cuniculos quasi per venas, per omnes terræ partes, totumque orbem disperguntur, ac certis locis in fontes et flumina, vel in genesi mundi vel posterioribus seculis facta via erumpunt. Hoc enim est opus providentiæ Dei, qui ad terræ usus jam dictos, ubique gentium certis locis fontes et flumina immiscuit et inspersit, perinde ac iisdem ventos statis locis et temporibus impertiit et distribuit. Hinc illæ phrases : *Terra suas habet venas : vena aquarum viventium : vena sulphuris, argenti vivi, auri, aurichalci, etc.* Terra enim est quasi animal quoddam quatuor humoribus apte distributis constans, sicut vicissim homo est instar terræ, adeoque microcosmus. Ita Seneca lib. 3. Natur. quæst. c. 15. et Plutarc. in Vita Pauli Æmilii.

Igitur assero matricem aquarum esse abyssum, id est, mare tum patens et publicum; tum latens et reconditum in cavernis, speculus, venisque terræ. Hæc enim est abyssus initio mundi à Deo condita, quam primitus aqua primogenia, ideoque dulci, implevit Deus, qua effluente per varias cavernas et venas versus origines fluminum, ejus loco aqua è mari subintravit, et continuo subintrat : atque hac ratione semper ex abysso hac, sive barathro fluminibus et fontibus aqua subministratur. Hinc omnia maria, adeoque mare Caspium, quod terra interjacens à reliquo mari dispescuit, per subterraneos meatus Oceano jungi, illique ceu matrici cohærere Geographi, ut Plinius, Strabo, Dion. Mela, non dubiis indiciis deprehenderunt; præsertim ex eo quod plura ingentia flumina in illud influant, ipsum tamen cum sit modicum non redundet, quia scilicet eadem per subterraneos meatus ex illo in Oceanum defluunt : Oceanus ergo est matrix omnium fluminum et fontium, id est, omnium aquarum vivarum et fluentium.

Id ita esse probatur primo, quia hic est planus et obvius sensus hujus loci, uti passim Interpretes docent. Idem innuitur Ecclesiast. c. 23. 39 : *A mari*, inquit, *abundavit cogitatio ejus, et consilium illius ab abysso magna. Ego sapientia effudi flumina. Ego quasi trames aquæ immensæ de fluvio. Ego quasi fluvii Dioryx, et sicut aquæductus exivi de paradiso.* Et cap. 40. 11 : *Omnia quæ de terra sunt in terram convertentur, et omnes aquæ in mare revertentur.* Et Genes. 1. 9 : *Dixit Deus : Congregentur aquæ quæ sub cælo sunt in locum unum, et appareat arida : Et factum est ita. Et vocavit Deus aridam terram, congregationesque aquarum appellavit maria.* Unus enim locus sunt mare cum sua abysso, sive cavitate subterranea. Et Psal. 32. 7 : *Congregans sicut in utre aquas maris ; ponens in thesauris abyssos.*

Secundo, quia id necessario dicendum est de fluvio paradisi, qui in quatuor ingentia flumina dividebatur : necdum enim pluerat Deus super terram, ut ex pluvia vel vapore progigni posset, Genes. 2. 10, ut recte ibi observavit Rupert. Ex mari ergo illa eduxit Deus. Idem à pari vel simili dicendum videtur de reliquis terræ fontibus et fluminibus, saltem præcipuis et majoribus. Sicut enim Deus tertio mundi die terram ornavit montibus, arboribus, plantis, herbis cæterisque seminibus; sic et eamdem, æque ac mare, ornavit fontibus et fluminibus ex abysso marina prodeuntibus, ad irrigandum et fovendum arbores, plantas, herbas et germina à se producta, ut flores et fructus germinarent, idque plane significat Scriptura Genes. 2. 4. 5. et 6 : *Istæ*, inquit, *sunt generationes cæli et terræ, quando creata sunt in die, quo fecit Dominus cælum et terram ; et omne virgultum agri, antequam oriretur in terra; omnemque terram regionis, priusquam germinaret : non enim pluerat Deus super terram, et homo erat qui operaretur terram ; sed fons ascendebat de terra, irrigans universam superficiem terræ.* Et Ecclesiasticus cap. 24. 39. verbis paulo ante citatis. Rursum, Genes. 6. vers. 11, dicuntur *rupti omnes fontes abyssi magnæ*, id est barathri jam dicti, ad inducendum terræ universale diluvium; ad hoc enim non suffecit sola pluvia quadraginta dierum.

Tertio, quia alia ratio adæquata, cur mare ex tot fluminibus non redundet, dari nequit, nisi illa quam dat hic Sapiens, scilicet quod quantum aquarum ex fluminibus in mare influit, tantumdem effluit in abyssum; nam causa quam dat Arist. scilicet mare esse vastissimum, ideoque flumina illi parum addere, ac statim evaporari, non satisfacit. Plurima enim et maxima flumina assidue in mare gurgites suos effundunt : quare uno anno, uno mense, imo una hebdomada, continuo suo fluxu in tam vasto aquarum gurgite, quem in mare jugiter effundunt, multa maria efficerent, cum videamus vapores in aere et mari sæpe esse exiguos vel nullos; nec terram, quæ magis quam aqua evaporat, quicquam ex sua quantitate deperdere. Certe tot tantorumque fluminum per tot annos, imo per tot secula et annorum millia assiduus in mare illapsus, abyssum efficerent, ipsumque mare superarent. Cur ergo mare non intumescit supra omnes colles et montes ? Sane Pontus augescit amnium accessu, eaque de causa se exonerat in Propontidem, teste Plinio lib. 2, c. 79. Causa ergo cur mare ex tot fluminibus non redundet, est, quia una ejus pars abit in vapores et nubes, quæ in pluvias et nives resolutæ ad capita fontium et fluminum confluunt, et rivos efficiunt : alia vero ejus pars partim abit in lacus et flumina quæ ex mari oriuntur, ipsoque sunt demissiora; partim effluit in cavitates subterraneas, ex quibus per venas plurimas, et per omnes terræ partes dispersas, et diffusas vel immediate, vel mediate ad capita fontium et fluminum confluit, ibique aquis pluvialibus, nivalibus ac vaporalibus, id est iis quæ ex nive, vel aere et vapore in aquas convertuntur, commixta, rivos efficit : hæ enim ejus venæ jam dictæ magnæ sunt et plurimæ; quare magnam aquarum vim convehunt, quæ, dum in unum alveum confluit, rivos et torrentes, atque ex eorum confluxu flumina ingentia efficit, perinde ac in homine sanguis in hepate copiosus, per venas plurimas toti corpori inspersas, in omnes corporis partes dispergitur; ac si venam unam incidas, eò undequaque confluit, et magna copia effluit,

ut totus in pelvim defluens, illam impleat. Porro flumina plura mari esse demissiora, ex illoque oriri liquet ex Geographia et Geographis. Imo Plin. lib. c. 103 : *Subeunt terræ*, inquit, *rursusque redduntur. Lycus in Asia, Erasinus in Argolica, Tigris in Mesopotamia ; et quæ in Æsculapii fonte Athenis immersa sunt, in Phalerico redduntur ; et in Atinate Campo fluvius mersus, post viginti millia passuum exit, et in Aquiliensi Timavus.* Addit quid miri de Alphæo fluvio. qui in Elide sub mari labitur, et intactus emergit in Arethusa Siciliæ flumine.

Quarto, alia quoque causa perennitatis tot fontium et fluminum dari nequit, quæ menti satisfaciat. Rursus, cur omnibus pene locis si fodias, inventurus sis aquam, eamque subinde loco profundissimo, quò nec pluvia nec vapor hic Noster pertingunt, alia causa dari nequit, quam quod Deus mundi provisor et aquilex, aquas per venas in omnes mundi partes distribuerit : ubique ergo sunt venæ aquarum in terra, sicut in corpore ubique sunt venæ sanguinis. Et sicut hæ venæ connectuntur in hepate, indeque sugunt sanguinem; sic venæ aquarum prodeunt à mari, indeque sugunt aquas quæ è montibus erumpentes faciunt fontes, qui in valles confluentes, ibique coeuntes, faciunt rivos et flumina. Hanc quoque causam innuit hîc Sapiens. Huc faciunt cavernæ, quas in montibus plurimas et maximas esse constat experientia, scilicet ad excipiendum hasce aquas, quæ in scaturigines defluant, ibique fontes et flumina efficiant.

Quinto, id ipsum liquet ex sympathia multorum fluminum, quæ minus à mari distant, vel minus terra percolantur : quædam enim salsa sunt ut mare ; quædam æstum maris æmulantur, ut unum in Gadibus, alterum Burdegalæ, tertium Antverpiæ.

Sexto, favet experientia : nam tempore belli Mithridatici apud Apameam Phrygiæ urbem, quæ tamen longe distat à mari, novos lacus et fontes emersisse scribit Nicolaus Damascen. et ex iis fluvium unum salsum, qui magnam ostrearum et marinorum piscium copiam effudit. Prodibat ergo ex mari per cavitates subterraneas. Rursum Asclepiadorus narrat legatos missos à Philippo Macedone, ad scrutandum thesauros et venas auri, per subterraneam specum multis diebus deambulasse, vidisseque ingentes fluvios, et immania aquarum inertium receptacula. Alias ex hoc barathro aquarum inundationes Valentiæ et alibi factas narrant nostri Comin. in Meteora, tr. 9. c. 4.

Denique hæc est expressa sententia S. Hieron. S. Basilii, Theod. Platonis, Senecæ, Ruperti, Hugonis Victor. quorum verba paulo ante recitavi ; item Tertull. contra Hermogen. Salonii et Albini in hunc locum, Procopii, S. Aug. Bedæ in Gen. 2. v. 5, S. Greg. 20. mor. 2, Damasc. l. 2. de Fide c. 9, Isidor. 3, Orig. 20, Plin. l. 2. c. 65, Philonis l. de Mundi opificio, Magistri Sent. in 2. d. 14. in fin. S. Th. in 2. dist. 17. q. 3. a. 2. ad 4. et 1. p. q. 69. a. 1. ad 2. 3 et 4, S. Bern. serm. 13. in Cant. initio, Alberti in 2. Meteor. tr. 2. c. 11, Dion. in c. 8. Prov. Valesii S. Philos. c. 63, Conimbr. loc. citat. Pinedæ et Lorini hîc, Franc. Suarez l. 2. de Opere sex dierum c. 6. in fine ; imo Arist. 1. Meteor. 13. ait hanc esse communem sententiam veterum Philos. Hinc Homer. Iliade 14 et 21. Oceanum vocat *fluviorum et rerum omnium principium*, imo *Deorum parentem*. Strabo, l. 1, eumdem vocat *terræ coronam ; alii, zonam et cingulum orbis ;* alii, *mammam viventium*. Audi Philonem lib. de Mundi opif. *Liquet necessario humidam essentiam partem esse terræ omnia parientis, sicut mulieres opus habent menstruis; cuilibet etiam matri tanquam partem summe necessariam, natura scaturientes mammas addidit, præparans alimenta nascituris infantibus. Mater autem etiam terra esse videtur ; quapropter et priscis illis placuit, ut vocaretur* δημήτηρ, *composito ex matre et terra nomine : non enim terra mulierem, ut dixit Plato, sed mulier terram imitatur. Merito igitur terræ antiquissimæ matrum ac fecundissimæ natura tanquam mammas dedit amnium fluenta fontiumque ut stirpes rigentur, et omnia animalia potum copiosum habeant.*

Objicit Arist. contra hoc Platonis barathrum : Altior est origo fluminum, quàm sit ipsum mare; quia flumina in mare velut inferius defluunt et descendunt : ergo fieri nequit ut ex mari rursum aquæ sursum ascendant ad originem fontium et fluminum. Hoc est enim contra naturam juxta illud : *Sursum flumina.* Unde causa cur per artem non possint fieri fontes perpetui est, quod aqua altius sua origine ascendere nequeat.

Respondetur : Eadem difficultas est in Aristotelis et aliorum omnium sententiis. Nam quidam fontes oriuntur in summis altissimorum montium cacuminibus, quovis mari et terra altioribus, ut necesse sit aquam eò ascendere ex sua origine vel matrice, quæcumque illa assignetur, quædam tamen flumina quæ proxime et publice ex mari oriuntur, ipso mari sunt humiliora.

Igitur Julius Scaliger, Exercit. 46, respondet aquam esse extra locum suum naturalem, eo quod aeris locum occupet : aqua ergo superior, inquit, premit inferiorem, cupiens redire ad locum sibi debitum, ac premendo illam exprimit, facitque ut pressa exsiliat in montibus per fontes et flumina. Cum enim ex prima Dei creatione aqua deberet terram totam operire, deinde ob habitationem animalium pars terræ liberata sit aqua, hinc illa aqua accumulari debet alteri aquæ, et attolli occupareque locum aeris, ita ut ibi sit aqua extra naturalem locum : quare suo pondere incubat aquæ illi quæ est in cavernis, ut locum suum naturalem recipiat; aqua autem in cavernis compressa, per canales quasi tubos à Deo factos, in montibus erumpit altius quàm sit mare premens; quia pondus maris majus est; quia cogit aquam erumpere per canales arctos, cum alius erumpendi non sit locus. Sic enim videmus in aquæductibus magnis, si canales arctentur, ut totam aquam simul effundere nequeant, impetu aquarum affluentium aquam protrusam, è canalibus solito altius exsilire. Huc accedunt Doctores nonnulli, qui opinantur aquam esse altiorem terra, atque aliud à terra habere centrum, ideoque altius in terra exsurgere.

Huc quoque pertinent nonnulli Patrum, qui censent aquam terra sublimiorem, ideoque illam vi divina quasi freno per miraculum perpetuum contineri, ne terram obruat; ac ne id faciat, arenam velut compedes illi injici et objici à Deo. Ita opinantur S. Basil. hom. 4. Hexam. S. Chrys. in Catena Job, Theod. in Psal. 103,

S. Ambr. l. 3 Hexam. c. 2 et 3, S. Tho. loc. jam cit. Eadem fuit sententia Lucretii et Cicer. l. 2. de Nat. deor, Verum idipsum confutant Mathematici, Philosophi et Theologi, qui docent aquam non esse altiorem terra, sed cum ea unum efficere globum, ideoque unum cum ea habere centrum. Ita Clavius in c. 1. Sphæræ, Perer. l. 1. in Genes. Molina et Valentia in opere 3. diei, Conim. lib. 2. de Cœlo q. 4. et alii passim.

Vera ergo responsio et causa, cur aqua è mari sursum ad origines fontium surrepat et ascendat, est Dei voluntas, ordinatio et provida distributio, qui, ut dixi, aquam per omnia loca supera et infera ita distribuit, et dispertit ad usus terræ hominumque et animalium necessarios vel commodos (sicut aquileges et aquarum mensores aquas per canales et fontes distribuunt in urbes, agros et hortos), perinde ac sanguinem distribuit in corpore humano. Sicut enim hepar sanguinem natura sua gravem et deorsum vergentem, naturaliter vi animæ distribuit non tantum deorsum in femora, tibias et pedes, sed etiam sursum in pectus, collum et caput : sic pariter mare naturaliter virtute à Deo sibi indita, aquas per venas et meatus dispertit in omnes partes terræ, superas æque ac inferas. Locus enim naturalis cuique est is quem illi assignat Deus, ait D. Thom. Et quid mirum aquam ascendere supra montes, cum primitus ascenderit supra cœlos, ibique adhuc consistat? firmamentum enim dividit aquas superas ab inferis, Gen. 1. 6. Accedit quod montes sint è terra terrei, ac proinde maris locus naturaliter exigat iis esse superior, ut eos sibi subjiciat. Terra enim imum poscit locum, aqua secundum, aer tertium : hinc aquæ initio mundi operuerunt totam terram; quare hic aquæ ascensus non est violentus, sed naturalis : tum quia fit à Deo auctore naturæ; tum quia aqua poscit esse supra terram, cujus pars sunt montes ; tum quia hic aquæ ascensus fit ob bonum universi, ad quod omnes ejus partes inclinant, consequenter et aqua quæ una est universi pars ; tum denique quia aqua è mari per venas toti terræ singulisque ejus partibus superis et inferis, eo modo se impertit et inspergit, sicut sanguis ex hepate per venas in omnia membra supera et infera sese infundit et communicat per mutuam membrorum unionem et sympathiam.

At qua arte et modo Deus facit aquas ascendere ad origines fontium? Varii varios modos assignant : Primo, nonnulli probabiliter censent aquam ascendere terræ ex suctu, et venarum spongiosarum attractione, sicut videmus aridam spongiam humorem ex vase suo suctu ad partes superiores attrahere, ac pannum in dolium immissum sensim illud evacuare. Si enim ex alto linea vel lanea fascia pendeat in vas aquæ, aliove humore plenum, ima fasciæ pars ex vase suget aquam, et ex ima suget altera illa proxima pars, et ex hac altera illi vicina, et ita deinceps ; eoque modo sensim aqua sursum prosèrpit et ascendit, donec ad summum fasciæ conscendat, ubi illam reflexam et deorsum vergentem sequens distillet in terram, itaque omnem ex vase aquam educat, et in terram stillando demittat. Addit Lyranus aquas maris terra percolatas fieri leviores, et altius posse ascendere, quam sit maris altitudo. Adjungit Albertus aquam in terræ venis calefactam evaporare, itaque per vapores sursum ascendere ad capita fontium, ibique vapores vi frigoris in aquam resolvi, ac fontes efficere. Sic venæ suo suctu trahunt sanguinem ex hepate sursum ad pectus et caput. Hac de causa Deus fecit varias in terra cavitates spongiosas, ideoque aquarum attractivas, quæ gradatim usque ad summos montes aquam è mari sugant quasi per siphones, ait Plinius ; dico quasi, quia in siphonibus nasus, et, ut ita dicam, proboscis, hoc est, fistula exterior prominens ex qua aqua in terram defluit, debet esse longior et demissior fistula interiore, quæ ex vase aquam fugit ; si enim exterior non sit longior, interior non suget aquam. In montibus autem orificium fontium non est demissius, sed altius mari, ex quo aquam fugit. Quare in hoc à siphonibus fontes discrepant. Causa est, quod est in siphonibus, in fistulam exteriorem, per quam suctu attrahitur aqua ex vase, nisi sit longior, aer subintret, itaque impediat vacuum in fistula ; ad quod impediendum si longior sit, ascendit aqua, cum aer illam ingredi, ejusque vacuum impedire nequeat. Secus est in venis aquarum tam latis et vastis in terra et montibus. Sic ergo aquæ è cavernis terræ sursum transmittuntur, et non tantum usque ad maris libramenta, sed etiam usque in altissimos montes distributim penetrant et assurgunt. Igitur sicut Deus indidit magneti vim attrahendi ferrum : sic in terræ venis est vis attractoria aquarum, et quasi magnetica.

Secundo, alii censent aquam ex barathro sursum ascendere ad caput fontium vi flatuum subterraneorum, ventorum et spirituum in terra inclusorum. Sic enim mare ventis agitatum subinde altissime intumescit, et fluctus ad sidera tollit. Quid ergo mirum, si ad capita fontium eodem suo æstu agitatum, aquas per canales elevet? Ita S. Basil. S. Hier. Plato, Plinius, Valesius et Pineda. Audi Plinium, lib. 2. c. 65, qui ex Græcis Geometrica subtilitate sic colligit : *Ergo totas, omnique ex parte aquas vergere in centrum, ideoque non decidere, quoniam in interiora nitantur, quod ita formasse artifex naturæ debet; ut cum terra arida et sicca constare per se ac sine humore non posset, nec rursus stare aqua, nisi sustinente terra mutuo implexu jungerentur, hac sinus pandente, illa vero permeante totam intra, extra, supra, venis ut vinculis discurrentibus, atque etiam in summis jugis erumpente, quo spiritu acta, et terræ pondere expressa siphonum modo emicat, tantumque à periculo desidendi abest, ut summa quæque et altissima exsiliat.* Qua ratione manifestum est quare tot fluminum quotidiano accessu maria non crescant.

Tertio, alii hunc ascensum tribuunt cœlo et sideribus; sic enim luna causat æstum maris. Ita D. Thomas.

Insuper alii plures sunt modi elevandi aquam, ut patet in antliis, et in machina Tisibica, per quam in vasis conclusis aere plenis, si aliunde aqua per foramen infundatur, videmus aerem aquas in alio vase sibi superpositas sursum ejaculari, ut sibi locum quærat, et in aquarum locum subintret.

Denique hic aquarum ascensus, et per totam terram æqua distributio, sicut et ventorum, pluviarum, fulminum, grandinis, nivis,

etc., stata generatio, et per singulas provincias divisio, est opus peculiare divinæ providentiæ, ait Theod. serm. 2. de Providentia, toti universo de aqua, salubritate et fecunditate providentis admiratione magis, contemplatione et gratiarum actione venerandum, quam nimis exacta et curiosa disquisitione scrutandum, ut subjungit Eccl. v. 8. etc. 7. v. 24; Dei enim sapientia et providentia est, quæ Prov. 8. 28. ait se ab initio librasse fontes aquarum, vel, ut Hebr. est *fontes, abyssi*, ita scilicet aquas elevans ac suspendens, tum in nubibus tum maxime in matrice fontium abysso, uti ipsa loquitur, ut nunquam fontium et fluminum cursus sistatur, quibus velut uberibus terra quasi mater animantia omnia potet, iisque alimenta præbeat, ait Philo lib. de Mundi opif. Huc facit illud Psal. 103. 6: *Super montes stabunt aquæ;* Chald. *Erumpent super montes stagna aquarum.*

Objicies secundo: Aqua fontium et fluminum ab aqua marina plurimum differt, tum dulcedine, tum colore, tum levitate, tum aliis qualitatibus; ergo non videtur esse eadem, nec ab illa prodire.

Resp. primo: In genesi et creatione mundi, una ab alia non differebat; omnium enim eadem erat aqua, eaque dulcis; alioquin enim sua salsedine terram, quam operiebat, fecisset siccam, sterilem et adustam; die ergo tertia mundi, qua secreta est aqua à terra, et deducta in suo alveos et cavitates, factaque est mare, ac maris nomen accepit, effecta est salsa, idque ob hosce fines, scilicet primo, ne semper stando nec fluendo (uti stat mare) putresceret; secundo, ad connaturalem piscium qui ex mari nascuntur, generationem et nutritionem; tertio, ad faciliorem navigationem: aqua enim marina, quia salsa, gravior est aqua dulci, ideoque facilius fert et sustentat naves, earumque onera ingentia. Ita Conimb. tract. 10. in Meteora, c. 9. Mansit tamen aqua dulcis, quæ primitus fuerat in fontibus, fluminibus et sinibus subterraneis, eaque per suas venas in varias terræ regiones diffluente, marina salsa illi succedit, quæ pari modo per varios terræ meatus et anfractus percolata, fit dulcis, ut docet Arist. levis, ac alterius à mari coloris et qualitatis, maxime cum per mineralia sulphuris, ferri, æris, auri, vitrioli etc., labitur, quorum virtutes imbibit et contrahit, ideoque medicinalis efficitur, ut patet in fontibus Spadanis, thermis Aquensibus, cæterisque similibus, qui proinde tam inter se, quàm à mari multis qualitatibus differunt et discrepant.

Symbolice rursum, perennis hic fluminum in mare decursus significat perennem debere esse hominis beneficentiam. Habet hac de re appositum Danubii et maris Apologum, multis rerum parabolis fecundum, Cyrillus lib. 3. Apolog. Mor. c. 23. cui titulus: *Quomodo beneficium liberalis debeat esse perpetuum. Semper inundanti Danubio*, ait, *sic locutum est æquor: Quando tuæ manationis impetus cessabit? quando terminabitur influxus? quousque latices dabis? at ille paululum indignatus respondit: Profecto loqueris sicut mare; quia omnia flumina insatiabiliter recipis, nec tamen juste crevisti. Nimirum tunc liberalitatis meæ cessabit influxus, cum insatiabilitatis tuæ terminabitur appetitus. Non enim minor est valetudo virtutis, quàm defectio vitiositatis; et propter hoc, sicut cupiditati nihil satis est, ita liberalitatis nullus est finis. Responde mihi quomodo, ex quo, propter quod, et quid tribuat liberalis. Nonne ex inclinatione virtutis hoc præstat, ratione delectationis se totum communicat? Quoniam virtus, quemadmodum natura illam inclinat, semper peragit, nec unquam existit otiosa. Unde semper humilis inclinatus, justus est, innocens, rectus, misericors, prudens, pius, liberalis, beneficus et profusus. Similiter verus amor sine fine est. Charitas enim nunquam excidit, et qui amicus est perpetuo diligit, nunquam à dilectione retrahitur, nisi dilectio finiatur. Operatur enim amor magna, si est; sin autem desinit operari, amor non est.* Deinde modum docet, quo quisque etiam pauper possit semper esse liberalis. *Attamen nunquam deficit beneficium liberali ad dandum, cum sit virtute et amore ditissimus. Nempe si pecunia deficit, adest lingua: si deest census, adest manus. Si est cellarium vacuum, non est consilium diminutum. Nunquam siquidem desunt virtuti divitiæ. Non ergo deficiat virtuosa voluntas, quia non deerit fructuosa facultas.* Denique exemplo naturæ, cœli et solis idipsum confirmat. *Attende, quæso, quàm sint perpetuæ emanationes beneficiorum liberalis naturæ. Nonne cœlum vitales virtutes semper inferioribus influit? Sol perpetuo lumen effundit, et semper gratissima tellus pascua gignit; et donec vixerit cor, membra singula calefacit, hepar nutrit, cerebrum animat? Igitur liberalis beneficii perpetuus est influxus. Quibus dictis, magis Danubius redundavit.*

Mystice, mare plenissimum et immensum sapientiæ, virtutum et gratiarum omnium est Deus et Christus. Unde ipse ait Joan. 7. 38: *Qui credit in me, etc., flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ.* Item B. Virgo Maria. Unde S. Bonav. de Laud. Virginis, c. 7: *Omnia flumina intrant in mare, et mare non redundat*, sic mystice exponit: *Sicut in mari aquarum, ita in Maria sunt congregationes gratiarum.* Insuper mare est sapientia, uti ipsa ait Eccli. 24. 39. Vide ibi dicta.

Porro fontes et flumina sunt prædicatores et doctores, imo quilibet justi et sancti, quin et peccatores, qui per orationem, gratiarum actionem aut pœnitentiam ad Deum omnis boni fontem in omnibus recurrunt, ut novum lumen et gratiam impetrent. Unde S. Thom. in c. 1. ad Rom. lect. 5: Redeunt, inquit, flumina, id est beneficia per gratitudinem ad suum principium unde exierunt, putà ad datorem Deum; itaque iterum fluunt, quia gratitudo de datis provocat liberalitatem Dei ad nova danda. Nam ut ait S. Chrys. hom. 26. in Matth. *Optima beneficiorum custos est memoria beneficiorum, et perpetua gratiarum confessio.* Et iterum idem, homil. 2. ad populum Antiochenum, *gratiarum actionem* vocat, *magnum thesaurum, inconsumptum bonum*, quasi diceret, *perennia fluenta.* Secus namque flumini non revertenti exaresceret mare: ingratis etiam exarescit Deus. Quippe ut S. Bern. ait: *Ingratitudo est ventus urens, siccans fontem pietatis, roremque misericordiæ, fluenta gratiæ.* Et iterum: *Vias* et occultos *gratiæ* canales *obstruit;* quod ex Augustino in Soliloq. c. 18. transcripsit.

Sane flumina plus reddunt mari, quam nos reddamus Deo; illi enim rem ipsam reddunt, nos tantum verba et verbalem gratiarum actionem. Imitetur ergo flumina in velocissimo ad

mare cursu, ut incitatissimo cordis affectu, si non operum effectu, ad Deum per amorem, confessionem et laudem recurramus. Audi S. Bernard. serm. 13. in Cant. initio : *Origo fontium et fluminum omnium mare est, virtutum et scientiarum Jesus Christus Dominus. Quis enim Dominus virtutum, nisi ipse est rex gloriæ? sed et juxta Annæ Canticum, idem ipse Deus scientiarum Dominus est. Continentia carnis, cordis industria, voluntatis rectitudo ex illo fonte manant. Non solum autem, sed et si quis callet ingenio, si quis nitet eloquio, si quis moribus placet, inde est : Inde scientiæ, inde sapientiæ sermo. Thesauri siquidem sapientiæ et scientiæ ibi omnes absconditi sunt. Quid? casta consilia, justa judicia, sancta desideria, nonne rivuli fontis illius sunt? Quod si copiæ aquarum secretis subterraneisque recursibus incessanter æquora repetunt, ut inde rursus ad visus ususque nostros jugi et insatiabili erumpant obsequio, cur non etiam spirituales rivi, ut arva mentium rigare non desinant, proprio fonti sine fraude, et sine intermissione reddantur? Ad locum unde exeunt revertantur flumina gratiarum, ut iterum fluant. Remittatur ad suum principium cœleste profluvium, quo uberius terræ refundatur. Qualiter inquis? qualiter dicit Apostolus : In omnibus gratias agentes. Quicquid sapientiæ, quicquid te virtutis habere confidis, Dei virtuti, et Dei sapientiæ deputa Christo.*

Rursum S. Gregor. 3. Moral. cap. 2, vel juxta aliam editionem 4, per mare accipit vitam contemplativam, ad quam flumina, id est prædicatores cæterique sancti, qui vitam activam agunt, sæpe recurrant oportet, ut ex ea vim agendi sugant et hauriant; flumina, inquit, sunt fulgura, de quibus Job ait c. 28 : *Numquid mittes fulgura, et ibunt; et revertentia dicent tibi : Adsumus; quia post opera exteriora quæ sancti peragunt, semper ad sinum contemplationis recurrunt, ut illic ardoris sui flammam reficiant, et quasi ex tactu supernæ claritatis ignoscant, etc. Ad locum ergo de quo exeunt flumina revertuntur, ut iterum fluant, ipsi quippe illic flumina, qui hîc fulgura sunt vocati; quia enim corda audientium rigant, dicuntur flumina; quia vero accendunt, fulgura vocantur. De quibus aliàs scriptum est : Elevaverunt flumina, Domine, elevaverunt flumina voces suas. Et rursum : Illuxerunt fulgura ejus orbi terræ. Ad locum ergo de quo exeunt flumina revertuntur ; quia sancti viri, etsi à conspectu Creatoris sui, cujus claritatem mente conspicere conantur, foras propter nos ad activæ vitæ ministerium veniunt, incessanter tamen ad sanctum contemplationis studium recurrunt; et si in prædicatione sua exterius nostris auribus per corporalia verba se fundant, mente tamen tacita ad considerandum semper ipsum fontem luminis revertuntur.*

Eleganter et nervose S. Bernard. ad fratres de Monte Dei : *Otiosum non est*, inquit, *vacare Deo, imo omnium negotiorum negotium ; quoniam ex hoc vires perveniunt ad negotium*, et qui scit prudenter ad tempus quiescere, sciet postea strenue et utiliter laborare.

8. CUNCTÆ RES DIFFICILES : NON POTEST HOMO EAS EXPLICARE SERMONE. NON SATURATUR OCULUS VISU, NEC AURIS IMPLETUR AUDITU.] Septuag. *Omnes sermones graves ; non poterit vir loqui : et non satiatur oculus videndo, et non impletur auris ex auditu;* Syrus : *Omnes responsiones sunt laboriosæ ; non satiabitur vir ad loquendum, neque saturabitur oculus ad videndum, neque impletur auris ad audiendum ;* Arab. *Sermones omnes sunt divisi, non potest nisi loqui ; et oculus non satiatur visu, et auris non impletur auditu ;* alii : *Non satiatur oculus videndo, nec auris impletur audiendo.*

Pro *cunctæ res difficiles*, Hebr. est : *Omnes sermones* יגעים *iegeim;* Septuag. εγκοποι, id est laboriosi, graves, difficiles; Interpres Nysseni, *laborantes.* Minus recte Complut. et Regii legunt εγκωποι, per ω ; vertuntque, *implicati :* nam εγκωποι, per ω, Græcis inusitatum et Lexicographis incognitum est; Symmach. κοπωδεις, id est operosi, molesti; Aquila, κοπιωσιν, id est, *laborem afferunt;* alii : *Pleni laboris ; lassitudine deficientes, vexati, fatigati.*

Primo, multi hanc gnomen exponunt de scientiis, q. d. Omnes scientiæ tam philosophicæ et naturales, quam Theologicæ et supernaturales, quæ sermone Doctoris docentur et discipulis explicantur, sunt difficiles et laboriosæ. Laborat enim Doctor ut eas apposite ad captum discipulorum eloquatur ; laborat et discipulus, ut eas hauriat et capiat, utque conceptum suum conceptui doctoris conformet et adæquet. Hunc laborem experiuntur nostrarum scholarum magistri, æque ac discipuli. Ita S. Hieron. Olympiod. Salon. Lyran. Hugo, Cajet. et alii.

Ex adverso S. Gregor. Thaumaturgus censet hîc hominum dicta et facta opponi gyrationi fluminum, ventorum et solis, quod hæc sit stabilis et hominum vitæ perutilis ; illa vero instabilia sint et inutilia. Unde sic vertit : *Sol, venti, flumina suos non egrediuntur fines, nec à suis aberrant legibus ; at vero quæ ab hominibus elucubrata, sive verba, sive opera, mensuram modumque nesciunt. Quam frequens enim sermonum stultæque nugacitati farrago? citra omnem tamen commoditatem. Verumtamen ita se habet hominum genus, audiendo narrandoque fabulas, et rerum elabentium, quamvis in certis, aspectibus expleri nequit.*

Rursum Chald. hanc gnomen limitat ad prophetias et prænotiones futurorum ; hæ enim sunt obscuræ et difficiles. Unde sic vertit : *In omnibus verbis, quæ parata sunt ut fiant in seculo, defatigati sunt Prophetæ antiqui, et non potuerunt invenire fines eorum ; verum utique non est facultas viro, ut loquatur quod venturum est post se ; et non potest oculus videre omne id quod futurum est, ut accidat in mundo ; et non potest auris impleri audiendo verba omnium incolarum terræ.*

Secundo, sermones accipi possunt pro rebus quæ sermone explicantur, per usitatam Hebræis metonymiam, uti accepit Noster ; unde vertas : *Cunctæ res sunt laboriosæ ;* id est laborant, defatigant se, suspirant et quasi gemunt ; יגע *iaga* enim significat laborare cum anhelitu, defatigari, suspirare, gemere, ut sensus sit, q. d. Sicut sol, flumina, venti jam recensiti, sic et cæteræ res omnes assidue moventur, agitantur, laborant ac præ labore videntur delassari, suspirare et gemere, adeo ut hunc eorum laborem et gemitum homo non possit condigne et plene verbis explicare. Considera enim laborem quem subeunt boves, equi, asini, cameli, cæteraque animalia et jumenta in arando, onera portando, currum trahendo, currendo, certando, pugnando, etc., atque videbis omnia sub onere sæpe suspirare ac gemere, ac subinde considere et

exanimari. Hoc est quod ait Apost. Rom. 8. 20 : *Vanitati creatura subjecta est, non volens, sed propter eum qui subjecit eam in spe; quia et ipsa creatura liberabitur à servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei; scimus enim quod omnis creatura ingemiscit et parturit usque adhuc.* Ita noster Pineda.

Tertio et genuine, labor hic rerum non proprius et passivus, sed improprius et activus accipitur, q. d. Cunctæ res sunt laboriosæ, id est, molestæ homini; quia cum defatigant tum in earum acquisitione, possessione, usu et fruitione; tum in earum cognitione, quæ ex possessione et usu consequitur. Omnes enim res delassant hominem, ut eas capiat, possideat, utatur et gustet, itaque eas per experientiam cognoscat et intelligat; præsertim quia post magnum laborem, quo eas homo nanciscitur, illico abeunt vel pereunt, itaque modicum suî usum et gustum homini præbent, nec satiant ejus oculos intuitu, vel aures auditu. Sunt enim instar fulminis, quod in momento se ostendit et illico transit ac disparet. Unde Fontejus vertit :

Res nostris pereunt oculis ac auribus omnes :
Tamque cito fugiunt, ut nullas mente tenere
Atque videre diu, vel in illis dicere quicquam
Apposite certove queas, nec si sapis ausis.

Hinc Noster vertit : *Cunctæ res difficiles*, scilicet tum ad possidendum et fruendum, tum ad cognoscendum; τὸ enim *difficiles* idem est quod laboriosæ, molestæ, avaræ, morosæ, ut ægre et modice suî copiam præbeant, ac vix visæ et gustatæ aufugiant. Tales enim sunt omnes res terrenæ. Sic Cicero senes difficiles vocat morosos et molestos. Et Comicus meretrices difficiles vocat avaras, quæ suî copiam non faciunt nisi magnis precibus et pretiis. Hanc enim artem emungendi pecunias callent, si se difficiles præbeant; quibus proinde persimiles sunt omnes cæteræ mundi illecebræ.

Sensus ergo est, q. d. Sol, venti, flumina in orbem eunt et abeunt, suisque gyris se implicant et involvunt; quare eos sistere et statis frui est impossibile; eosdem vero explicare et evolvere est perdifficile; perinde ac glomum filorum implicatum et intricatum explicare et extricare est difficile, etiam nendi peritis; sic difficile est explicare gyros fluminum, ventorum et solis per zodiacum, eorumque dare rationes et causas, cur scilicet in orbem eant et quotannis recurrant; cur fluminibus in mare intrantibus, illud tamen non redundet; cur venti in orbem eant, et nunc flent ab Oriente, nunc ab Occidente, nunc ab Aquilone, nunc à Meridie; sic cæteræ res omnes et captu et cognitu sunt difficiles. Unde *sermones*, ut est in Hebr. vel res, ut vertit noster Olympiod. transfert *rationes : Omnes*, inquit, *rationes difficiles.* Quis enim rationes et causas omnium rerum et mutationum assignet ?

Ad scientiam enim et rerum cognitionem hæc proprie pertinere patet ex τῷ *sermones laboriosi*, uti habent Hebr. Septuag. Chald. Syrus, Arabicus, et ex eo quod addit : *Non potest homo eas explicare sermone.* Et : *Non saturatur oculus visu, nec auris impletur auditu.*

Præter vanitatem rerum ergo consistentem in earum perpetua agitatione, inconstantia et circulatione aliam hîc assignat in homine, quæ ex priori consequitur, scilicet, quod homo partim ex innata sibi cæcitate et ignorantia, partim ex rerum ipsarum instabilitate, non possit in eis figere mentis oculum, easque plene perspicere et intelligere. Ipsæ ergo sunt *difficiles*, id est asperæ, avaræ, suî copiam negantes, ut fugiant et prætervolent quamlibet avide contuentem oculis, et auribus auscultantem; quare in iis mentem figere et conquiescere nequit homo, utpote vanis et illico evanescentibus; sed bonum, verum, stabile et æternum, puta Deum, in quo plane conquiescat, quærat oportet. Homo enim quia animal est rationale, naturaliter appetit scire, ait Arist. quare hominis, ut homo est, bonum et perfectio consistit in cognitione et scientia. Unde Herillus summum bonum constituebat in scientia, teste Lactant. lib. 3. c. 3. Verum quia hominis anima corpori misero immersa est, ideoque infima est in genere creaturarum spiritualium, ac per peccatum originale perdidit justitiam originalem, quæ non tantum gratiam conferebat, sed et naturam intellectumque perficiebat; hinc magna ei inest cæcitas, ignorantia et difficultas cognoscendi res tum naturales, tum multo magis supernaturales et divinas; quæ ingens ejus est vanitas et ærumna. Unde Socrates, teste Laertio in ejus vita, dicebat *se hoc tantum scire quod nil sciret, et nostram cognitionem magis vocandam esse doctam ignorantiam quam perfectam scientiam;* quem secutus Nicolaus Cusan. Card. tres libros scripsit de *docta ignorantia ;* quin et Philosophi dicti Academici, sive Scepțici, negabant hominem de rebus posse habere certam scientiam, cum tantum habeant dubiam opinionem. Unde ille (Empedocles, si recte memini) dicebat nivem revera non esse albam, sed tantum homini videri albam.

Mystice, idque varie explicat Olympiodorus: *Omnes rationes*, inquit, *tam quæ ad secularem, quam quæ ad divinam sapientiam pertinent, non sine labore tradi possunt; seculares tamen ac mundanæ scientiæ plerumque discentibus detrimentum adducunt. Scientia vero Dei, ac divinus sermo semper est utilis; quem tamen non poterit homo pro dignitate explicare, licet alioquin prudens sit, nisi qui accepit donum doctrinæ, sapientiæque sermonem. Aliter : Semper fere divini verbi doctores laborant, atque in angustia sunt, ac plerumque ab ipsa doctrina retrahuntur, cum frustra se videant operam insumere, ac laborem solum lucrari ob auditorum inobedientiam aut desidiam. Prædicationis itaque officium deterret eos qui cum negligentia audiuntur. Aliter : Oportet prius facere, ac deinde alios docere. Labor est itaque non vulgaris atque exiguus, sed valde periculosus, quemquam alios ea docere, quæ prius ipse non fecerit. Quapropter homo perfectus ac prudens cum rei magnitudinem contemplatur, ab ipsa prædicatione resilit et retrahitur.* Et S. Hier. *Notandum*, ait, *quod omnia verba sint gravia, et magno labore discantur, contra eos qui putant otiosis sibi et vota facientibus venire notitiam Scripturarum.* Hinc. S. Basil. Epist. 68. confutat Eunomium dicentem se veritatem, imo Deum comprehendisse, proponens ei minutas quæstiones de natura formicæ, indeque concludit : *Si vero scientia minutissimæ formicæ naturam necdum es assecutus, quomodo incomprehensibilem Dei potentiam imaginatione tua comprehensam esse gloriaris ?*

Porro causæ cur res omnes homini sint difficiles ad intelligendum, et consequenter ad eloquendum et explicandum, sunt variæ : Prima est, quod intellectus hominis sit corpori, et phantasiæ ac sensibus alligatus. Unde nihil intelligit nisi cujus habet phantasma in imaginatione : nullius autem rei phantasma imaginatur, nisi quam oculis vidit, vel aure audivit, vel alio sensu percepit. Sensus autem solum percipiunt accidentia rerum, ut visus colorem, auditus sonum, gustus saporem, odoratus odorem, tactus calorem, etc. Sensus ergo non penetrant intima rerum, putà earum essentias, proprietates et differentias essentiales, quas penetrant Angeli. Hinc fit ut homo paucissimas rerum naturas cognoscat, sed tantum earum accidentia, ex quibus quasi per vestigia, et quasi per umbram discurrendo conjicit de ipsis naturis et substantiis quibus inhærent. Rursum sensus, nisi eminus, non pertingunt ad res subtiles et remotas, quales sunt Angeli, animæ, aer, venti, cœli, sol, luna, sidera, quæ tamen cognoscere et plane intelligere summe desiderat æque ac eloqui; sed non valet, quia elocutio respondet conceptui et intellectui, ac proinde rem non adæquat. Verbum enim oris respondet verbo mentis, imo sæpe illud non adæquat. Plura enim concipimus quæ eloqui non valemus. Conceptus autem noster non adæquat rem ipsam, præsertim quoad essentiam et substantiam; hanc enim non nisi per velamen accidentium conspicit et concipit.

Secunda est ipsa rerum agitatio, instabilitas, celer ortus et occasus. Hæc enim non faciunt diu suî copiam ad ea oculis perlustrandum, cæterisque sensibus pervestigandum. Unde Hippocrates initio Aphorismorum : *Ars longa*, inquit, *vita brevis, tempus præceps, experimentum periculosum, judicium difficile.* Hinc Isidor. et Campensis paraphrastice vertunt : *Non enim subsistunt, donec oculis, quantumvis diligenter contemplantis, vel auribus avidissime auscultantis, fiat satis.* Exemplum est in hyacintho gemma, qui ut ait Plin. lib. 37. c. 9 : *Primo quoque aspectu gratus, evanescit antequam satiet, adeoque non implet oculos, ut pene non attingat, marcescens celerius nominis sui flore.*

Tertia causa est animæ humanæ, præsertim post peccatum, depressio, hebetudo, ignorantia et cæcitas, de qua jam dixi. Unde Seneca Epist. 89 : *Si Protagoræ credo*, inquit, *nihil in rerum natura est nisi dubium; si Nausiphani, hoc unum certum est, nihil esse certi; si Parmenidi, nihil est præter unum; si Zenoni, ne unum quidem.*

Non saturatur oculus visu, nec auris impletur auditu.] Hebraice : *Non satiatur oculus videndo, nec auris ab audiendo.* Educit hanc gnomen ex præcedenti, q. d. Quia res omnes sunt difficiles ad intelligendum et eloquendum, hinc earum intuitu non satiantur oculi, nec auditu aures, et multo minus satiatur curiositas, sive cupiditas videndi et audiendi, quæ in homine est immensa. Ratio est, quod homo habeat mentem rationalem, quæ infinitarum rerum est capax, eo quod creata sit ad imaginem Dei, ac proinde nulla re nisi solo Deo satiari expleri possit. Hæc ergo oculorum et aurium insatiabilitas in homine non provenit ex ipsis potentiis sensitivis, uti notant Philosophi; quia hæ secundum se limitatæ sunt. Unde in brutis visus et auditus, imo aviditas videndi et audiendi, limitati sunt, et facile satiantur; dum per eos nanciscuntur pabula, cæteraque naturæ suæ convenientia. Provenit ergo ex conjunctione cum intellectu et voluntate, quæ in homine insatiabilis est. Sensus ergo est, q. d. Adeo cœlorum, ventorum, solis, fluminumque gyrationes, cæteræque res omnes variæ et difficiles sunt, ut oculos et aures suî admiratione semper detineant, nec eorum cupiditatem, et sentiendi sciendique sitim expleant. Hinc S. August. in Soliloquiis c. 30 : *Cum anima*, inquit, *creaturam desiderat, continuam famem habet; quia licet quod de creaturis desiderat adipiscatur, vacua tamen remanet; quia nihil est quod eam impleat, nisi tu, Domine, ad cujus imaginem est creata.*

Apposite ad scopum suum Ecclesiastes nominat oculos et aures præ cæteris sensibus; quia hi duo nobilissimi sunt, et ad cognoscendum aptissimi. Unde visus et auditus sunt duo sensus disciplinæ; quia præ cæteris celerrimi sunt, certissimi et efficacissimi. Sentiunt enim ad magnam distantiam, et cum parva suî immutatione, et cum majore in phantasiam impressione. Unde et nomen acceperunt. *Aurium*, ait S. Isid. lib. 11. Orig. c. 1, *inde dictum nomen à vocibus hauriendis. Unde et Virgil. vocemque his auribus hausi. Aut quia Græci vocemque ipsam* αὐδὴν *vocant, ab auditu. Per immutationem enim litteræ aures, quasi audes nuncupatæ sunt. Vox enim repercussa per anfractus earum facit sonum, quo sensum excipiant audiendi.* Et paulo superius : *Oculi inter omnes sensus viciniores animæ existunt. In oculis enim omne mentis judicium est : unde et animi perturbatio vel hilaritas in oculis apparet. Oculi*, ait Cicer. lib. 2. de Natur. deor., *tanquam speculatores altissimum locum obtinent, ex quo plurima conspicientes funguntur suo munere.*

Audi Olympiod. *Audiendi sensus ac videndi principales regiique sunt, ac cæterorum sensuum maxime rationales; proprias namque operationes humanæ vitæ perutiles ac necessarias sine ulla satietate efficiunt. Gustus autem, odoratus ac tactus citius fatigantur ac tædio afficiuntur.*

Causa est quod visus et auditus sint magis spiritales, reliqui vero sensus magis corporales et crassiores.

Porro causa cur oculi et aures hominum sint insatiabiles, cum in brutis facile satientur, est, ut dixi, mentis infinita amplitudo, et cupiditas, quæ cum infinita scire cupiat, ut immensam suam capacitatem expleat, nec possit ea scire nisi prius eorum species hauriat; adeoque sentiat per aures et oculos, hinc infinita oculis videre et auribus audire concupiscit. Hæc ergo eorum in hac vita est vanitas, quam in futura explebit immensa Dei visi veritas. Accedit rerum quæ videntur et audiuntur exilitas et fugacitas, quæ visum et auditum non satiant, sed irritant potius et cruciant. Unde S. Aug. ser. 23. Verb. Apost. *Temporalia bona*, inquit, *non cessant nos inflammare ventura, corrumpere venientia, torquere transeuntia; concupita marcescunt, adepta vilescunt, amissa vanescunt.*

Exemplum insigne dat Seneca epist. 73 : *Solebat Attalus*, inquit, *hac imagine uti: Vidisti aliquando canem missa à Domino frusta panis, aut carnis aperto ore captantem? Quicquid excepit protinus integrum devorat, et semper ad spem futuri hiat. Idem evenit nobis: Quicquid exspectan-*

tibus fortuna projicit, id sine ulla voluptate dimittimus, statim ad rapinam alterius recti et attoniti (alii legunt, *attenti*). *Hoc sapienti non evenit, plenus est; etiamsi quid obvenit, secure excipit ac reponit, lætitia fruitur maxima, continua, sua.*

Huc facit illud Prov. 27. 20 : *Infernus et perditio nunquam implentur; similiter oculi hominum insatiabiles.* Et Eccles. c. 14. 9 : *Insatiabilis oculus cupidi; non satiabitur, donec consumat arefaciens animam suam.* Vide utrobique dicta. Præclare Hugo Victor. *Cor hominis*, inquit, *non sufficit toti orbi; quia cunctæ res difficiles, non valet homo eas comprehendere: et vicissim totus orbis non sufficit cordi hominis; quia oculus non saturatur visu, nec auris impletur auditu.* Et S. Ambros. lib. de Bono mortis. cap. 7 : *In vanum accipit animam suam (ut jam de hujus vitæ dicamus molestiis), qui secularia struit, ædificat corporalia. Quotidie ad edendum et bibendum surgimus, et nullus expletur, ut non post momentum esuriat ac sitiat. Quotidie lucrum quærimus, et nullus cupiditati modus ponitur. Non satiabitur, inquit, oculus visu, nec auris auditu: Qui diligit argentum, non satiatur argento. Nullus finis laboris, et nullus est fructus abundantiæ. Cupimus quotidie scire nova, et quid est ipsa scientia, nisi quotidiani doloris adjectio?*

Audi totum hunc Ecclesiastæ locum graphice explicantem nostrum Martinum de Roa lib. 2. Singular. c. 1 : *Cunctæ res difficiles, non potest eas homo explicare sermone; non satiatur oculus visu, nec auris auditu adimpletur*; hoc est, cunctæ res duræ, morosæ, avaræ nunquam se dant, nunquam suî copiam faciunt, neque suî fruendi locum potestatemve relinquunt; atque ita *non potest eas homo explicare sermone*, hoc est, cum eas vix gustarit, vix oculis, vix auribus acceperit, quid in illis boni vel mali insit, aut cujusmodi tandem sint explicare non potest. Quantumvis enim attentissime contemplantis aut celerrime intuentis aspectum fugiunt, et aures avidissime auscultantis prætervolant. *Non satiatur oculus visu.* Cum neque oculis, neque mente comprehendatur, nec sit qui eas explicare sermone possit. *Nec auris auditu adimpletur.* Contra vero quæ à Deo sunt bona, vera sunt, et quæ cor satiant. *Satiabor*, inquit David, *cum apparuerit gloria tua.* Audi Esdram Prophetam, lib. 4. cap. 10, quem Deus jubet in templum suum ingredi, et oculos pariter atque aures illius splendore, magnitudine, atque etiam pulchritudine pro arbitrio pascere: *Tu ergo*, inquit, *noli timere, neque expavescat cor tuum; sed ingredere, et vide splendorem et magnitudinem ædificii, quantum capax est tibi visus oculorum videre; et post hæc audies quantum capit auditus aurium tuarum audire.*

9 et 10. Quid est quod fuit? ipsum quod futurum est: quid est quod factum est? ipsum quod faciendum est: nihil sub sole novum.] Aliqui ex Hebræo assertive vertunt, sed eodem sensu : *Id quod fuit, illud futurum est, et id quod factum est, illud fiet*; Syrus : *Quod est ipsum, est quod factum est, et ipsum fiet*; Arabicus obscure : *Quæ res formans, format animam suam faciendo idem*; Chald. *Quod jam ab antiquo fuit, id certe post eventurum est; et quod primis illis temporibus factum est, id etiam sub seculorum exitum fiet, neque hic sub sole neotericum quicquam reperies.*

Distinguit solerter Euseb. lib. 11. Præpar. Evang. cap. 6. *Id quod fuit*, ab eo, *quod factum est*, sive esse à factum esse, ac per id *quod est*, vel *fuit*, intelligit res incorruptibiles, quales sunt sol, cœli, elementa, Angeli : hæ enim habent esse stabile; unde Dei stabilissimi nomen est : *Ego sum qui sum;* per id vero, *quod factum est*, accipit res corruptibiles, quas facit natura vel ars.

Probat nihil sub sole esse novum argumento à simili, q. d. Sicut res incorruptibilis eadem numero est quæ fuit, et quæ futura est, v. g. idem est sol præsens et futurus; sic res corruptibilis eadem specie est quæ facta est, et quæ facienda est : nam generationi hominum et animalium transeunti succedit alia et alia continuò similis, et ejusdem speciei; unde concludit : Ergo nihil novum est sub sole.

Hebræi apud R. Moysen, lib. 2. Ductoris perplex. cap. 29. et Hugo censent hîc à Salomone astrui æternitatem mundi, non ex sua, sed ex gentilium, et præsertim uxorum suarum alienigenarum, quas offendere non audebat, sententia. Hos secutus Cajetanus, seductus à suo Hebræo Interprete, censet Salomonem *argumentari ex æternitate temporis, res omnes in motu circulari consistere, tam secundùm esse, quàm secundùm fieri; Salomonem autem concionando loqui, et uti opinione, quamvis falsa, probabili tamen secundùm id quod probabilius est ex sensibilibus. Rationes enim naturales suadent æternitatem mundi.*

Verum errat tripliciter : primo, quod asserit probabilem esse opinionem de mundi æternitate; secundo, dum ait eam astrui ex rebus sensibilibus, cum potius ex iis mundi origo et creatio colligatur; tertio, quod censet Salomonem, imo Spiritum Sanctum, qui per os Salomonis hæc dictavit, uti ratione falsa, esto in speciem probabili, æternitatis mundi, ad probandam rerum omnium circulationem : hoc enim Spiritu Sancto indignum est.

Huc pertinet error Origenis scribentis in hunc locum, teste Methodio, lib. de Resurrectione, et lib. 3. Periarchon, qui censet hîc statui magnum Platonis annum, quo ipse putabat post duodecim (teste Cicerone 2. de Natura deorum) annorum millia omnia præterita fore revocanda, ut fiant præsentia, scilicet ut post aliquot secula iidem qui nunc vivimus redeamus, idemque quod nunc facimus, tunc quoque repetamus et faciamus; imo damnatos in inferno tunc fore salvandos. Censebat enim ante hunc mundum præcessisse alios, et post eum alios secuturos, citans ad hoc illud Isaiæ 65 : *Ecce ego creo cœlos novos et terram novam.* Putant aliqui hunc errorem à falsariis affectum Origeni, ejusque libris insertum, eo quod ipse lib. 4. contra Celsum eum damnare videatur. Ut ut est, Origenistarum fuit error, quos refellit S. Hieronymus, Epistola ad Avitum, et S. August. lib. 12. de Civitate, c. 13.

Sic Epicurus, ait S. Hieronymus, asserit per innumerabiles periodos, eadem et eisdem in locis, et per eosdem fieri; et Pythagoras censuit animas in alia et alia corpora migrare et remigrare : omissis manifestis hisce erroribus.

Primo, R. Moses, loco citato, censet hoc dici ad significandam æternitatem mundi à parte posteriori, scilicet mundum deinceps duraturum in æternum. Sed quid hoc ad scopum Ec-

clesiastæ, scilicet ad probandam mundi vanitatem, id est instabilitatem? huic enim directe opponitur mundi stabilitas et æternitas.

Secundo, melius ex adverso Eusebius, lib. 11. Præp. Evang. c. 5. 6 et 7, censet hæc dici, ut notet mundi fluxum, fugam et corruptionem, scilicet res mundi cum tempore continuo fluere et præterire, aliasque succedere, et in futuro successuras quæ pari modo fluent et præteribunt, ideoque nihil sub sole novum, sed omnia veterascunt, senescunt, occidunt.

Tertio, Lyranus censet hic post solis, ventorum et fluminum circulationem, tria alia argumenta ad probandam mundi vanitatem proponi: primum esse, quod omnes res mundi sint ad fruendum et cognoscendum obscuræ, cum ait: *Cunctæ res difficiles, etc.*; secundum, quod non satient oculos et cor hominis, cum ait: *Non saturatur oculus visu, nec auris impletur auditu;* tertium, quod nihil in eis sit novum, sed omnia antiqua et vetera, cum ait: *Nihil sub sole novum.*

Quarto, alii referunt hæc ad scientias et opiniones, q. d. Nullæ sunt novæ opiniones et scientiæ, sed quæ nunc videntur nasci, eadem olim exstiterunt, esto tempore sint abolitæ, juxta illud Comici in Eunucho: *Nihil est dictum quod non sit dictum prius. Unde præceptor meus Donatus*, inquit S. Hieronymus, *cum ipsum versiculum exponeret: Pereant, inquit, qui ante nos nostra dixerunt.* Huc facit illud Platonis, lib. 3. de Republica: *Nihil inauditum.* Et Aristot. l. 1. de Cœlo, text. 22 et 1. Meteor. c. 3: *Necessum est*, inquit, *ut infinities eædem recurrant opiniones mundi æternitate supposita*, quam ipse supponit et constanter adstruit.

Verum hic sensus arctior est et minus appositus; non enim de rerum cognitione vel opinione, sed de rebus ipsis loquitur Eccles. cum ait: *Nihil sub sole novum*, esto ad scientias et opiniones, utpote cum ipsæ sint res et reales qualitates, hæc gnome extendi possit.

Quinto et genuine, Ecclesiastes hic redit ad thema initio propositum, scilicet ut probet omnia in mundo esse vana, ex eo quod omnia eant in orbem et abeant. Probavit id ex gyratione continua solis, ventorum et fluminum; nunc idipsum probat ex gyratione cæterarum rerum, quod scilicet omnia cum tempore eant et prætereant; ideoque post præterita succedant præsentia et futura, quæ pariter ibunt in præterita. Esto ergo futura iis, qui præterita non viderunt, videantur nova; sunt tamen antiqua visa, et trita iis qui olim vixerunt: res enim præteritæ in futuris sui similibus, quæ succedunt, videntur novæ, sed non sunt, quia resurgunt duntaxat et renascuntur; unde Thuanus vertit:

> Nempe omnia, quæ nunc
> Miramur, priscis ea visa auditaque seclis.

Et Horatius in Arte Poetica:

> Mortalia facta peribunt;
> Multa renascentur, quæ jam cecidere, cadentque
> Quæ nunc sunt in honore.

Ita exponunt S. Hieronymus Olympiod. Albinus et S. August. 12. de Civitate, c. 13.

Dicit hoc Ecclesiastes, ut retundat hominum vanitatem, vanamque curiositatem, qua vetera fastidientes semper novis inhiant; ideoque circumvagantur ut nova congerant, sed frustra, cum nihil sit sub sole novum; quia omnia in orbem eunt et redeunt. Hoc enim est thema, quod ab initio hucusque probare contendit; esto versu præcedenti obiter quasi per parenthesin injecerit aliud vanitatis argumentum, scilicet rerum ad fruendum et cognoscendum difficultatem, quod auris non impleatur auditis, nec oculus visis; quo tamen etiam hi versus referri possunt, ut scilicet ostendant aures et oculos, quia curiosos et novorum avidos, non satiari, eo quod nihil sit sub sole novum, q. d. Frustra laboras, ô homo, in cassum te crucias et torques, dum per omnia vagaris, ut aurium, oculorum et cordis tui curiositatem novorum avidam expleas, cum nil novi sis reperturus, esto gyres ab Oriente ad Occidentem, sed omnia prisca et vetera. Hæc enim est mundi senescentis conditio; hæc temporis natura et ratio æque ac omnium temporalium, ut scilicet consistant in continuo fluxu et gyratione, utque præterita abeant, succedant præsentia, sequantur futura, quæ, dum abierint in præterita, alia succedent præsentia, aliaque similia sequentur futura. Hic est perennis temporis et temporalium circulus, hic gyrus et rotatio.

Igitur Ecclesiastes postquam descripsit circularem motum partium universi, puta cœlorum et solis, aeris et ventorum, fluminum et fontium, nunc describit eumdem ex parte temporis, cui res omnes subjacent, cum eoque volvuntur et prætereunt, q. d. Nihil stabile, nihil constans sub sole; sed omnia æque ac tempus, cui subsunt, circularia sunt et præterfluunt. Vis ergo scire, ô homo curiose, quid omni tuo curioso et molesto labore consecuturus sis, inspice præteritos et præterita; quod enim illi consecuti sunt, tu consequeris, non aliud; frustra nova quæris quæ non sunt, nec fuerunt, nec erunt. Unde Nyssenus: *Ad rogatum*, inquit, *brevis est responsio: Cogita quid sit quod est futurum, et cognosces id quod fuit*, q. d. Semper homines sollicitat futurorum appetitus; præsentia enim fastidiunt, velut possessis saturi: anhelant ad futura, velut ad nova curiosi. *Novis*, inquit Seneca lib. 3. de Benef. cap. 3, *cupiditatibus occupati non quid habeamus, sed quid petamus inspicimus; non in quod est, sed in quod appetimus intenti.* Hæc eorum vanitas fallit eos, quia nihil novi fit sub sole: nihil eximium habuerunt præteriti, nihil habebimus nos melius futuri; ex præteritis ergo colliges et metieris, quale quantumque bonum tibi tempus vitaque dabunt; colligent similiter ex nobis futuri. Notant Nyssenus et uterque Hugo Card. scilicet et Victor nullam præsentis temporis hic fieri mentionem, sed tantum præteriti et futuri, eo quod ex præsenti nil habeamus nisi unicum nunc indivisibile: quare præsens illico transit in præteritum; pertinet ergo ad præteritum, vel ad futurum, quasi nexus et copula utriusque; quia præsens nectit præteritum futuro.

Symbolice, Rabbini quidam (qui putant hunc sensum esse genuinum et litteralem; sed errant) apud Galat. l. 10. c. 2 et 4. hæc accipiunt de lege nova adumbrata in lege veteri, q. d. Id quod per tot figuras adumbratum est in lege Mosaica, hoc reipsa explendum est per Christum in lege Evangelica. Ita R. Barachias ibidem: *Quid est*, ait, *quod fuit? ipsum quod erit; sicut fuit redemptor primus, id est Moses, ita erit redemptor ultimus*, puta Messias sive Christus.

Et Procop. in c. 48. Isaiæ : *Quærunt nonnulli, ait, quomodo se nova fecisse asserat, cum, docente Ecclesiaste, nihil novum sub cælo sit; Christi ergo mysterium longe ea quæ cernitur creatura majus, quod à Paulo etiam absconditum nominatur, intellexit.* Accedit Chaldæus, qui v. 11. sic vertit : *Præteritarum nationum memoria non exstat, neque earum quæ post futuræ sunt recordatio erit iis qui temporibus regis Messiæ victuri sunt.*

Anagogice, Olympiod. hæc accommodat ad merita præsentis vitæ et præmia futuræ; quod enim quantumcumque præcessit meritum in terra, hoc tantum nos sequatur præmium in cælo.

Rursum S. Hieronymus, S. Augustinus 12. de Civitate 13. et Hugo censent Ecclesiasten loqui (in sensu mystico et anagogico) de præsentia et prædestinatione qua jam ea facta sunt quæ futura sunt : *Qui enim*, ait S. Hieronymus, *electi sunt in Christo ante constitutionem mundi, in prioribus seculis jam fuerunt*, scilicet in Dei mente et prædestinatione.

Denique Nyssenus notat τὸ *quod fuit* mystice de anima dici, quia creata est; τὸ *quod factum est*, de corpore, quod formatum est de terra : animam ergo dici futuram quod erat per sanctificationem; per hanc enim redditur ei gratia perdita per peccatum Adæ; corpus vero dici fore id quod factum est per resurrectionem, qua resurgent olim facti et nati, sed mortui; quod ut feliciter fiat, redeundum esse animæ et corpori ad statum quem prius habuerunt, scilicet ad puritatem et sanctitatem, in qua creati sunt à Deo in protoplasto Adamo.

10. NIHIL SUB SOLE NOVUM; NEC VALET QUISQUAM DICERE : ECCE HOC RECENS EST : JAM ENIM PRÆCESSIT IN SECULIS QUÆ FUERUNT ANTE NOS.] Septuaginta : *Non est omne* (id est, *nullum est*) *recens sub sole, quis loquetur ac dicet : Vide hoc, novum est? Jam fuit in seculis, quæ fuerunt ante nos*; Syrus : *Quæ fuerunt ab æterno*, id est à priscis primisque mundi temporibus; Chaldæus : *Detur enim res de qua facile quisquam prædicit. Vide, novum inventum est; veruntamen veterum memoria id aliquando contigit*; Arabicus : *Et omne renovatum sub sole non potest loqui et dicere : Considera hanc rem, quia nova est, quæ jam facta est in præterito in seculis ante nos.*

Quæres quomodo nihil sub sole sit novum, cum multa nova fiant per novas artes nove inventas, cum nova fiant prodigia, cum novus Christus novam legem, novaque in ea dederit præcepta, Sacramenta et præmia; nova etiam sunt miracula, de quibus dicitur Eccles. 36 : *Innova signa, et immuta mirabilia.* Respondet primo S. Thom. 1. p. q. 73. art. 1. ad 3. hæc omnia præcessisse, et olim facta esse vel in se, vel in suis causis, vel in suis similibus. *Præcesserunt*, inquit, *secundùm similitudinem, sicut animæ quæ nunc creantur. Et similiter Incarnationis opus, quia, ut dicitur Philipp. 2 : Filius Dei est in similitudinem hominum factus. Gloria etiam spiritalis secundùm similitudinem præcessit in Angelis; corporalis vero in cælo præcipue Empyreo.*

Secundo, S. Hieronymus hæc arctat ad hominem, q. d. Homini nihil accidit novi; solus enim homo, inquit, loqui et dicere potest, ut habent Hebr. *Vide hoc novum.*

Accedit Pineda, qui hæc ad hominum mores refert, quasi significetur mortalium studia et conatus ad felicitatem non esse novos, neque novas ad animi tranquillitatem vias iniri ab hominibus hujus nostri seculi. Tentata jam omnia à veteribus sub sole pro felicitate laborantibus, sed labore irrito. Favet Thaumat. interpretatio : *Quid in posterum fieri queat, quod non jam confectum fuerit, aut geratur ab hominibus? quid novum, quod nondum experimento compertum fuerit, dummodo insigne sit et memorabile.*

Tertio, plane et genuine hæc referas ad naturam et artem, sive ad opera ordinaria quæ fiunt à natura vel arte, q. d. Nihil novum sub sole, id est, nihil novi accidit in naturali rerum cursu, scilicet cælorum, elementorum, siderum, ventorum, maris, hominum, animalium; item in artibus vitæ humanæ necessariis, quibus scilicet natura indiget, quales sunt fabrilis, agricultura, mercatura, vestiaria, pistoria, etc. Nil ergo obstat quin non tantum prodigia et miracula nova fiant, sed et artes miræ nove inveniantur, ut bombardaria, typographica, etc., quanquam utramque harum apud Sinas multis seculis, antequam in Europa invenirentur, exstitisse, licet Europæis inferiorem, tradant historiæ Sinensium, præsertim illa quæ à nostro Nicolao Trigautio conscripta est. Lege Polyodorum Virgilium de Rerum inventione, qui singularum artium inventores assignat, scilicet nobis nostroque ævo cognitos. Addit S. Aug. 12. Civit. 13. prodigia et monstra quæ jam fiunt olim facta, si non eadem, certe illis similia vel affinia.

Occurrit curiositati hominum otiosorum, quibus sua sors præsensque status displicet, placet alienus et remotus : quare optant videre aliud seculum, dicuntque : Utinam vixissem seculo Noe, Abrahæ, Mosis, Christi, Constantini! vel utinam viverem seculo sequenti! multa utique nova et meliora experirer. Alii optant aiuntque : Utinam vidissem Noe, Abraham, Mosen, Christum! vel utinam viderem Reges, Pontifices, Heróes post hoc seculum secuturos! utinam viderem nova quæ sub iis facta sunt, vel fiunt! Mira enim per otium imaginantur quæ nunquam exstiterunt nec exstabunt. Hos retundit hic Salomon, dicens : Quid vane desideras cernere præterita vel futura, esto præsentibus contentus, quia hæc similia, imo eadem sunt cum præteritis et futuris; nihil enim sub sole novum. Optas videre Noe, Abraham, Mosen, etc., at homines fuere similes nostris. Vides viros doctos, sanctos, Apostolicos; cogita te in illis videre Noe, Abraham, Mosen. Eumdem vides solem, idem cælum, eamdem terram quam ipsi viderunt. Vides similes arbores, plantas, frumenta, fructus, domos, artes et artifices, qualia ipsi viderunt, et qualia posteri videbunt. Quid ego novi quæris, cum in orbe nil sit novum? Ars enim et natura eadem produxit et producet semper quæ nunc producit.

Porro constat supernaturaliter in lege nova multa per Christum facta esse, et à Christianis fieri nova, ac in cælo omnia futura nova, juxta illud Apocal. cap. 21 : *Ecce nova facio omnia.* Mysteria enim incarnationis Verbi, mortis, crucis, Eucharistiæ, etsi multis veterum typis fuerint tenuiter præfigurata, tamen reipsa plane fuerunt nova, stupenda, inaudita, cum in Christo exstiterunt; Christus ergo novus homo, nova lege et gratia fecit hominem novum. Nam, ut ait S. Augustinus, sermone 39. de Tempore : *Ille qui venit per crucis irrisionem, carnis perimere corruptionem, et vetustatem vinculi mortis*

nostræ sua mortis novitate dissolvere, mandato novo fecit hominem novum. Res enim vetus erat ut homo moreretur, quod ne semper valeret in homine, res nova facta est ut Deus moreretur. Hoc est quod prædixit Jerem. c. 31 : *Novum faciet Dominus super terram : mulier circumdabit virum.* Ita Olympiod. *Nihil,* ait, *novum est in hominum, animalium, plantarumque successionibus.* Et S. Thom. in 4. Dist. 48. q. 2. art. 1. ad 1. ait Ecclesiasten loqui de cursu naturali rerum, et de his quæ à sole fiunt, et à solis virtute pendent. Sic et S. August. 12. Civit. c. 13.

Hinc novum orbem, sive Indias veteribus fuisse cognitas ex Platone, Seneca et aliis ostendit noster Josephus à Costa, lib. 1. de novo Orbe, et Pineda, lib. 4. de Rebus Salomonis, cap. 15; idque patet ex classibus Salomonis euntibus in Ophir; sed oblitterata deinde fuit itineris hujus semita et memoria.

Quare nonnulli censent priscis pariter cognitam fuisse acum nauticam, sive calamitam et virtutem magneticam; per hanc enim, utpote semper vergentem ad polum, cognoscunt nautæ polum poliquo Aquilonaris elevationem, ac consequenter cæteras tres mundi plagas; unde sciunt in qua orbis parte plagaque versentur, et quò tendere debeant, ut ad locum sibi destinatum pergant. Plures auctores tamen negant acum nauticam iis fuisse cognitam; id enim volunt recens et nuperum esse inventum : sed alia ipsis navigandi, cursumque per mare dirigendi instrumenta, artes et modos concedunt, ac præsertim Chaldæorum et Ægyptiorum astronomiam, per quam exacte lunæ, stellarum, siderumque situm, motumque contemplantes, juxta ea iter suum dirigebant. Vide Pinedam, lib. 4. de Rebus Salomonis, cap. 15. §. 4 et seq. Certe astrolabium fuisse cognitum priscis, ac nominatim Ptolemæo, ab eoque vocari planisphærium, docet noster Clavius initio libri de Astrolabio.

11. NON EST PRIORUM MEMORIA, SED NEC EORUM QUIDEM QUÆ POSTEA FUTURA SUNT ERIT RECORDATIO APUD EOS QUI FUTURI SUNT IN NOVISSIMO,] id est posteriori tempore. Hebr. enim אחרון *acharon,* quod Noster vertere solet, *novissimum,* idem est quod *posterius, sequens;* Septuag. *Non est memoria primis, et quidem novissimis, cum facta fuerint, non erit memoria eorum cum eis qui futuri sunt in novissimo;* Chald. *Non est memoria generationum* (Costus vertit, *nationum*) *priorum, neque etiam posteriorum quæ futura sunt, erit recordatio cum generationibus quæ erunt in diebus Regis Messiæ;* Arabicus : *Non reperitur recordatio seculorum præteritorum, neque faciendorum novissime;* Vatablus : *Non durat memoria rerum priorum, neque apud posteros memoria rerum quæ posthac erunt, durabit.*

Hæc gnome tum de rebus omnibus prioribus et posterioribus accipi potest. Harum enim omnium est oblivio apud sequentes et posteros. Unde Noster vertit in genere neutro : *Sed nec eorum quæ futura sunt erit recordatio;* tum proprie de hominibus hominumque dictis et factis, qui pariter statim oblivioni traduntur; unde S. Hieronymus et Septuag. vertit masculine : *Sed nec eorum qui futuri sunt erit memoria.* Dicit hoc Ecclesiastes, primo, ut occurrat tacitæ objectioni. Dicet enim quis multa sub sole fieri nova, eo quod similia non legerimus, vel audierimus olim esse facta. Respondet Ecclesiastes illa esse facta, sed oblivioni tradita, eo quod rerum memoria cum rebus ipsis dilabatur et evanescat, præsertim post plures annos et secula. Unde Thuanus vertit :

> Temporis exacti veniens oblivia tempus
> Inducit; rerum quæ porro et cumque gerentur,
> Vix minima ad seros manabit fama nepotes.

Secundo, ut eludat vanam in homine cupiditatem formæ, memoriæ et gloriæ apud posteros. Cum enim sciat homo sibi moriendum esse, nec posse se perenniter vivere, hinc optat vivere saltem in memoria et fama posterorum, sed frustra; quia et hoc cito effluit et perit. Hæc ergo est nova vanitas rerum humanarum, quæ earum contemptum inducit; quod scilicet homo cito moriens et evanescens, ne suî quidem memoriam diu apud posteros relinquat, sed illa cum tempore rotetur et abeat. Hinc seculum hebraice dicitur עולם *olam,* quasi occultum, vel quasi עולם *olem,* id est occultans et abscondens, à radice עלם *alam,* id est abscondit, eo quod gesta prioris seculi occulantur et abscondantur à sequenti seculo. Vide Sapient. 5. v. 10. et seqq. Loquitur Ecclesiastes de memoria rerum naturalium et vanarum, quam vani homines consectantur, non de memoria virtutum operumque gratiæ, præsertim heroicorum; hæc enim perennat in multa secula, uti videre est in Martyrologio et festis Ecclesiæ, quæ quotannis celebrat memoriam Apostolorum, Patriarcharum, Prophetarum, Martyrum, Virginum; tum ut eos honoret, tum ut eorum virtutes fidelibus imitandas proponat. De his ergo dixit Christus : *Gaudete, quod nomina vestra scripta sint in cœlis,* Lucæ 10. 20; et Psaltes : *In memoria æterna erit justus,* psal. 111. 6; et Ecclesiast. cap. 44. v. 14 : *Nomen eorum vivit in generationem et generationem.*

Justi ergo in cœlo scribuntur, quia perennis erit eorum memoria et gloria. Vani vero et impii in terra et aqua scribuntur; quia illico conculcatur, deletur et diffluit eorum nomen et fama, juxta illud Jeremiæ 17. 13 : *Recedentes à te in terra scribentur;* et psal. 9. 8 : *Periit memoria eorum cum sonitu;* et Proverb. 10. 7 : *Nomen impiorum putrescet.* Licet enim Alexander, Julius Cæsar, Pompeius, Nabuchodonosor memoriam habeant apud posteros et famam; tamen hæc putida est et infamis, scilicet quod fuerint tyranni, raptores, impii et scelerati.

Loquitur Ecclesiastes à toto genere, sive de eo quod plerumque et plurimis accidit, esto in paucis sit exceptio, q. d. Omnia rerum, dictorum, factorum, animalium, hominum genera quæ priori seculo exstiterunt, sequenti seculo oblivioni traduntur, esto singulares aliqui viri ob eximiam sapientiam, eloquentiam, aliamve dotem habeant famam posthumam per plura secula, ut Socrates, Plato, Aristot. etc. Sed hi perpauci sunt, et memoria eorum tenuis et rara apud paucos litteratos exstat, eaque plurium errorum et vitiorum nævo, ut libidinibus et falsorum deorum cultu maculata. Unde Apostolus, Rom. 1, in eos detonat, dicens : *Qui, cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, etc. Dicentes enim se sapientes, stulti facti sunt, etc. Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in immunditiam ut contumeliis afficiant corpora sua,* per pæderastiam

aliasque infames libidines, quas ibidem recenset.

Hujus oblivionis piorum seculorum vivum exemplar et speculum est Roma. Cum ante octodecim annos eam ingrederer, quæsivi à viris in ejus antiquitate versatis, in quanam Urbis parte exstitissent olim domus et palatia Julii Cæsaris, Augusti, Pompeii, Scipionis, Vespasiani, Trajani, etc., ac responsum accepi de multis plane ignorari, de paucis conjecturam esse tali loco fuisse, sed obscuram et incertam. Vestigavi priscas Heroum statuas, mausolæa, titulos, pyramides, templa, basilicas, ac ex omnibus vix quidquam integrum reperi nisi Pantheon M. Agrippæ, sed ruinarum veterum ruderibus in terram depressum, et magna ex parte sepultum. Ubi ergo trophæa et monumenta Romuli, Numæ, Servii, Tullii, Tarquinii, Collatini, Bruti, Metelli, Corvini, Publicolæ, Torquati, Camilli? evanuerunt ac si nunquam fuissent; imo plurimorum nomina ignorantur, paucorum tenuis duntaxat est memoria. Antiquissimæ et nobilissimæ familiæ Romanæ, ut Corneliorum, Lentulorum, Fabiorum, Pisonum, Ciceronum, Serviorum, Scipionum, cæteræque ad unum omnes ita exstinctæ sunt, ut nulla prorsus supersit, imo plerarumque nomen ignoretur. Nimirum nova Roma sepelivit veterem, Christiana gentilem, sancta profanam, et *Romæ Roma sepulta jacet*. Ite nunc, vani mortales, æternate cum Romanis nomina vestra, incidite illa in marmoribus, erigite in statuis, statuite in colossis; brevi hæc omnia delebit succedentis ævi oblivio *Papæ, quàm cito apud homines mortui gratia diffluit, et deserta apparet*, ait Euripides in Ajace. Et Naso 15. Metamorph.

> Tempus edax rerum, tuque invidiosa vetustas,
> Omnia destruitis.

Et Horatius, lib. 2. Epist. 2:

> Quæ priscis memorata Catonibus atque Cethegis,
> Nunc situs informis premit, et deserta vetustas.

Nam et marmora vetustate videmus exesa: *Mors etiam saxis nominibusque venit. Ut in littore maris cumuli alii super alios appulsi, priores occultant; ita in vita quoque priora à sequentibus celeriter absconduntur*, ait M. Antonius Imperator, lib. 6. de Vita sua, et lib. 12: *Quàm ridiculus et peregrinus, qui miratur ea quæ in vita fiunt.*

Anagogice, Olympiod. Beati, ait, in cœlis, divinæ visionis gaudiis absorpti, vix recordantur priorum laborum et dolorum quos in vita subierunt; sed neque multum considerant damnatorum pœnas, sive eorum qui punientur in novissimis per omnem æternitatem; esto utraque sciànt, nec ulla eos capiat oblivio, nec ignorantia.

Tropologice S. Hieron. ex Septuag. sic vertit, sicque explicat: *Non est memoria primis, et quidem novissimis qui futuri sunt, non erit eis memoria cum his qui futuri sunt in novissimo: ille de Evangelio sensus est, quod qui in isto seculo primi sunt, sint omnium novissimi. Et quia Deus, ut benignus et clemens, et minimorum quoque omnium recordatur, his qui propter vitium suum novissimi esse meruerunt, non tantam dabit gloriam; quantam his qui se humiliantes novissimi in mundo esse voluerunt. Dicitur itaque in consequentibus: Non est memoria sapientis cum stulto in æternum.* Alludit ad parabolam operariorum primorum et novissimorum, Matthæi 20.

Ex adverso alii hæc referunt ad decreta priorum et majorum, quæ posteriores nepotes revellunt et obliterant. Agis rex, cum senex quidam videns leges antiquas elanguescere, pravasque alias surrepere diceret, Spartæ res sursum versum inverti, dixit per jocum: Hoc si fit, rationi convenienter fit; nam puer ipse audivi à patre meo sursum versum res sua ætate inversas esse, idemque is se puerum ex suo patre audivisse aiebat. Non ergo mirandum est, si posteriora prioribus deteriora eveniunt; sed si quando meliora aut similia obtingerent. Ita Plutarchus in Lacon.

12 et 13. EGO ECCLESIASTES FUI REX ISRAEL IN JERUSALEM, ET PROPOSUI IN ANIMO MEO QUÆRERE ET INVESTIGARE SAPIENTER DE OMNIBUS QUÆ FIUNT SUB SOLE.] Septuag. *Ad inquirendum et considerandum in sapientia de omnibus quæ fiunt sub sole.* Sic et Syrus. At Arabicus: *Ego congregans* (alii, *ego concionator*) *factus sum rex super Israel in Jerusalem, et immutavi cor meum ut quæreret, et perspiceret cum sapientia de omnibus creatis sub sole.* Chaldæus multa ex suo admiscet, quæ mox recensebo.

Fabulantur Rabbini Salomonem hæc dixisse, cum post lapsum, abdicato regno, factus pauper et quasi mendicus, dedidit se obsequio et doctrinæ dæmonis Asmodæi, qui præerat thesauris. Unde Elias Levita in Tisbi in voce *Asmodai*, ex Thargum sic legit: *Ego Coheleth, Asmodai, rex dæmonum;* quasi Salomon hìc ex ore dæmonis, sive dæmon per os Salomonis loquatur. Franc. Georgius more suo secutus Hebræos, Problem. 82, ait hæc dicta à Salomone: *Quando erat in deserto in cavea, et negotiabatur cum Asmodai.* Sed audi fuse Rabbinorum nugantium sensa sequentem et exprimentem Chaldæum: *Cum Salomon rex sedisset in throno imperii sui, rebus secundis, plus æquo elatus, edictum Dei transiliit, comparavitque equitia, lecticas et equites multos; magnam præterea auri et argenti vim congregavit, et affinitate cum exteris nationibus conjunctus est; quare vehementer commotus Dominus in eum Asmodæum dæmonum regem immisit, qui illum regno privaret, et annulum de manu ejus extraheret; perfectumque est ut ille vagus et profugus orbem peragraret, hominesque increparet, rediensque ad provincias et loca terræ Israel, neque continens lacrymas sic vociferabatur: Ego Ecclesiastes, olim Salomon, appellatus fui rex Jerusalem, animumque adjeci ut postularem prudentiam à Domino, illo ipso die quo in Gihon apparuit mihi, ut probaret me, et sciscitaretur quidnam esset, quod eum rogandum existimarem. Neque vero ab eo aliud quicquam contendi, quam sapientiam; uti possem inter honestum et turpe in his omnibus rebus, quæ sub sole usui venire consueverunt, judicium et scientiam adhibere, animadvertitque facinorosa illa hominum opera, malum quiddam hominibus à Deo datum, ut in eo seipsos conficerent, etc.* Ita habet versio Chaldæi facta à Petro Costo et à Complut. licet in Bibliis Regiis multa ex his, quia fabulosa, è Chaldæo sublata sint: omissis hisce nugis et fabulis.

Primo Rabbini et nonnulli Catholici apud Hugonem Victor. homil. 5. censent hæc verba esse Salomonis, de lapsu suo pœnitentis: *Idcirco*, inquiunt, *noluit dicere: Rex sum in Jerusalem, quia deposita regni purpura de solio suo jam des-*

cenderat, contemptaque quam male tenuerat potestate, in habitu pœnitentiæ reatum suum plangebat, ideoque ait : Rex fui. Addit Beda in fine tom. 7. cap. *de Salomone judicium. Aiunt,* inquit, *libri Hebræorum Salomonem quinquies tractum fuisse per plateas Jerusalem, causa pœnitentiæ. Item eum aiunt venisse in templum, quod ipse ædificaverat, cum quinque virgis, de quibus quatuor legisperitis dederit, ut verberaretur ab illis qui communi consilio dixerunt, quod in Christum Domini manum non mitterent; unde frustratus ab illis, à se depositus est à regno.* Verum hæc Hebræorum narratio videtur fabella ab eis more suo conficta, ad astruendam Salomonis pœnitentiam et famam. Videturque adversari S. Script. quæ narrat Salomonem regem perdurasse usque ad mortem, ac tum ei successisse Roboam filium. Probabilius alii censent Salomonem, retento regno et sceptro, pœnituisse, et pœnitentem hæc dixisse. Unde Hugo ponderat τὸ *fui;* hoc enim verbum videtur omnino sonare regni mundique contemptum, quasi quod antea tanti fecerat, nunc nihili faciat, imo nihil esse testetur : *Fui,* inquit, *jam non sum; quia etsi sum idipsum, jam nihil esse agnosco quod sum.*

Secundo, plane et genuine, hæc verba sunt Salomonis in regno regnique opibus mundi vanitatem experti ; ideoque ait : *Fui*, ut præteritis regni annis plenam vanitatis hujus experientiam se accepisse demonstret. Igitur Salomon hîc à thesi descendit ad hypothesin, id est, à generali mundi vanitate ad particulares, atque ut eas confirmet, asserit se omnes expertum, et in omnibus vanitatem deprehendisse. Ita S. Hier. S. Gregor. Thaumaturgus et alii.

Ait ergo : Ego Ecclesiastes, id est concionator, qui Israeli totique mundo hîc de vanitate mundi concionor, ut ab ejus amore ad Dei cultum omnes traducam, jam per plures annos fui rex Israel, id est, rex populi Judaici, sive duodecim Tribuum residens in eorum metropoli, puta in Jerusalem ; ibi enim in regali solio post Davidem patrem meum consedi ; quare omnibus hisce annis regni multa vidi, multa audivi, ac per sapientiam mihi à Deo inditam cuncta lustravi, cuncta examinavi, et in omnibus meram vanitatem agnovi : *Proposui in animo meo quærere et investigare sapienter de omnibus quæ fiunt sub sole.*

Primo, nonnulli censent Salomonem hîc confiteri suam curiositatem, qua res omnes, etiam minimas, nimis curiose voluit scrutari et intelligere, ideoque subjungere : *Hanc* (curiositatis) *occupationem pessimam dedit Deus filiis hominum, ut occuparentur in ea.* Curiosi enim scrutantur inutilia et sæpe noxia, qualia sunt artes magicæ, quas Salomonem didicisse, cum coluit idola, id est dæmones, nonnulli autumant non improbabiliter; nam ut docet S. Hier. Præfat. in Epist. ad Ephes. Curiositas magicarum artium solet idololatriæ jungi, ejusque esse quasi appendix. Hinc de Manasse ad idola declinante dicitur 4. Reg. 21. 6 : *Exstruxit altaria, etc., ariolatus est, observavit auguria, et fecit Pythones et aruspices multiplicavit.* Sic et Julianus factus Apostata, colensque Deos gentium per magos et dæmones de suis rebus, ac nominatim de successu belli Persici, quo ipse periit, consuluit, uti ex Procop. et aliis docet Baron. Rursum impudicitiæ solet jungi veneficium. Unde Quintil. Declamat. 4 : *Veneficium,* inquit, *tota vita meretricis est;* et auctor ad Herennium lib. 4 : *Majores nostri*, inquit, *quam impudicam judicarunt, eam veneficii quoque damnatam existimabant.* Nam ut Apuleius ait lib. 9 : *Hæ sunt familiares mulierum artes;* Salomon autem summe fuit mulierosus et impudicus. Ita censet Pineda lib. 7. de Rebus Salom. c. 12.

Huc spectat expositio S. Hier. quem sequuntur Albin. Hugo Card. Dion. et Arboreus, scilicet Salomonem hic accusare suam curiositatem investigandi, non tam res naturales, quam fortuitas Dei providentiæ subjectas ; cur scilicet hic sit dives, honoratus, felix ; ille pauper, vilis, infelix ; cur hic sit princeps, prælatus, rex ; ille privatus, civis, rusticus ; cur impii evehantur, pii deprimantur et affligantur. Audi S. Hieron. *Dedit Ecclesiastes primò omnium mentem suam ad sapientiam requirendam, et ultra licitum se extendens voluit causas rationesque cognoscere, quare parvuli corriperentur à dæmone : cur naufragia et justos et impios pariter absorberent ; utrum hæc et his similia casu evenirent, an judicio Dei? et si casu, ubi providentia Dei? si judicio, ubi justitia Dei? Hæc, inquit, nosse desiderans, intellexi superfluam curam et sollicitudinem per diversa cruciantem à Deo hominibus datam, ut scire cupiant quod scire licitum non est.*

Secundo, melius alii censent hîc agi de vera sapientia, licitoque ejus usu, sive per studium à Salomone acquisita, ut volunt Lyranus et Cajet. sive potius à Deo postulanti infusa ; hac enim sapienter vestigabat res omnes, tam naturales, quam divinas, quæ sub sole fiunt. Ita Olympiod. Accedit Chald. qui vertit : *Neque aliud à Deo postulavi quàm sapientiam, ut possem inter honestum et turpe in his omnibus rebus, quæ sub sole usu venire consueverunt, judicium, et sensum adhibere.*

Tertio et optime planeque, genuine hæc accipias de sapienti consideratione actionum et occupationum hominum, quibus se varii varie occupant sub sole in hac vita, q. d. Ego Salomon per sapientiam mihi inditam sapienter scrutatus sum singulas hominum sub sole occupationes, negotia, curas et studia, ut viderem an in iis aliquid solidi, boni, gaudii et felicitatis reperire possem; nihil tale reperi, sed potius in omnibus vanitatem et afflictionem spiritus. Hunc esse sensum liquet ex sequentibus, in quibus fuse singulas hominum occupationes, voluptates et studia ordine enumerat, ac sese per experientiam in singulis non nisi vanitatem et afflictionem invenisse commemorat. Dicit : *De omnibus quæ fiunt sub sole*, ut omnia se lustrâsse ostendat, nullo prorsus excepto. Rursum ut exacte et clare, quasi in solari lumine, se ea perspexisse insinuet, q. d. Sicut sol cuncta clare lustrat et illustrat, sic et ego eadem sole illustrante perspicue conspexi ; imo perinde ac si edito solis orbe consistens, omnia terrena longe sub me posita, velut exsilia aspexi et despexi. Præclare S. Chrysost. Epist. 5. ad Theodorum lapsum : *Omnia*, inquit, *umbra, somnia, cursus. Cursor est vita. Ut si quispiam rupis excelsæ verticem tenens, pelagus omne prospiciat, multosque inde navigantium crebris fluctibus freti unda submergi, alios in prærupti montis saxo collidi, nonnullos ad alia littora contendendo properare, aliquos tabulæ unius auxilio ex fragmentis navis inventæ à morte defendi, aliquando pro gubernaculo atque remigiis manibus tantummodo suis uti, alios autem videat*

turbidos fluctus multiformi, atque multiplici genere cadavera ferre. Ita est qui militat Deo, cum se à tempestatibus atque turbinibus vitæ istius separarit, consistit in arduo semper ac tuto securus loco. Quid enim celsius potest esse, quid tutius, quam unam tantum nos sollicitudinem gerere, quomodo Deo placere possimus? vidisti naufragia hujusmodi, pelagus undasque declina, et excelsum illum hujuscemodi pelago quære navigantem, et excelsum locum occupa, à periculo captivitatis immunem.

13. Hanc occupationem pessimam dedit Deus filiis hominum, ut occuparentur in ea.] Septuag. *Quoniam distentionem malam dedit Deus filiis hominum, ut distendantur in ea;* Syrus : *Conversationem malam dedit Dominus filiis hominum, ut sollicitentur in ea ;* Arabicus : *Deus enim dedit filiis hominum confusionem, ut occupentur in illa;* alii, *ut affligerentur in ea;* alii, *ut mitescerent in ea ;* alii utrumque complexi : *ut illi* (Deo) *cum labore, sollicitudine, mansuetudine respondeant,* et satisfaciant. Unde R. Haccados vertit : *ut humilient se,* scilicet coram Deo creatore suo. Hebr. enim ענה *ana* significat affligi, prosterni, opprimi, humiliari, mansuescere, mansuete respondere. Unde ab *ana* derivatur ענין *inian*, id est, afflictio, sollicitudo, cura, humiliatio. Noster vertit : *Occupatio pessima*, id est, laboriosissima et molestissima, quæ hominem assidue affligit, torquet, cruciat velut in equuleo vel pistrino. Alii vertunt : *Negotiatio misera. Septuag.* ait S. Hieron. *Aquila et Theodotion* περισπασμὸν *transtulerunt, quod in distentionem Latinus interpres expressit, eo quod in varias sollicitudines mens hominis distenta lanietur.* Interpres Nysseni vertit : *Distractionem*, qua mens in varias quasi partes distrahitur et dissecatur ; περισπασμὸς enim est distractio, divulsio, distentio, qua quis distrahitur, distinetur circa multa, distenditur, satagit. Hoc enim significat περισπᾶται. Ad hæc περισπασμὸς verti potest *circumflexio*, ut persistat in metaphora circulationis et gyrationis seculorum, temporum, hominum, rerumque omnium, q. d. In hac terrenæ occupationis, laborum et dolorum rota assidue circumflectuntur, rotantur et gyrantur homines, instar Ixionis, uti pluribus dixi v. 9.

Rursum Septuag. c. 5. 2. hebr. *inian* vertunt πειρασμὸς, id est, *tentatio*. Quæres : Quænam hæc *occupatio pessima* homini à Deo data? Primo S. Hieron. quem sequuntur Albin. Hugo Cardin. Dion. Arboreus, respondet esse curiositatem cognoscendi parum utilia, imo vetita : *Ut scire cupiant*, inquit, *quod scire non est licitum*, ut scilicet velint nimia et difficili, longa et superba curiositate scrutari omnia plane, tam mala, quam bona, quæ fiunt sub sole, ibique sistant, nec ad Creatoris cognitionem tendant vel assurgant. Hanc autem hominibus dedit Deus tum positive, quia scilicet indidit homini ingens scientiæ studium, moderandum tamen frenis rationis discretæ, sed homo eo abutitur ad nimiam curiositatem ; tum objective, quia scilicet objecit oculis mentique hominum omnes res mundi, et ut dicitur c. 3. 11 : *Mundum tradidit disputationi eorum*, quasi illum ceu ænigma hominibus natura sua curiosis scrutandum proponens.

Secundo, melius alii per occupationem hanc intelligunt studium, sive speculationem rerum ad eas cognoscendas, et hauriendam earum scientiam. Hoc enim sciendi desiderium Deus homini indidit, ut eum à rebus carnalibus avocaret, et ad contemplanda sublimia, præsertim cœlestia et divina traduceret. Eadem est pessima et molestissima, quia laboriosissima, adeoque sæpe spiritus et vires exhaurit, stomachum cerebrumque debilitat, vitamque minuit vel adimit. Ita Lyranus et S. Cyrill. lib. 7. contra Julian. et noster Lorinus. Probant, quia sermo præcessit de sapientia, et sapienti rerum investigatione, q. d. Ego Salomon dedi me sapienti speculationi rerum ; quia hanc occupationem Deus homini indidit, cum ei indidit mentem rationalem res omnes scrutandi et cognoscendi avidam. Favet Symmachus qui vertit ἀσχολίαν, id est otium litterarium, ita dictum, quia summum est negotium, ut ait Seneca lib. de Brevitate vitæ cap. 13 et 14, externa negotia cætera respuens, et laxamento quoque indigens; unde σχολὴ est schola, de cujus etymo ita canit Auson. Edyllio. 32 :

> Et cessare licet : Graio schola nomine dicta est.
> Justa laboriferis tribuantur ut otia musis.

Hinc rursus Hugo Victor. dicit occupationem hanc à Septuag. vocari *distentionem;* quia occupatio scientiæ distendit homines ut exterius intumescant, interius inanes evadant, ut foris majores appareant, intus soliditatem amittant, seipsos considerare non valendo. Nam *scientia inflat* (uti ventus inflat utrem et follem), *charitas ædificat*, 1. Corinth. 8. 1. Verum minus congrue Salomonis sapientia illi à Deo indita, optimeque, qua sapienter, utiliter et jucunde contemplabatur omnia quæ sub sole fiunt, vocatur *occupatio pessima.*

Tertio, ergo genuine et aptissime, occupatio hæc est circa ea quæ sub sole fiunt, uti proxime antecessit, puta varia hominum negotia, studia, curæ, sollicitudines circa res terrenas, quibus alius in mercatura, alius in agricultura, alius in fabrili, alius in studiis, alius in aula, alius in alia re se occupat, ut vitæ alimenta, vel delicias, opes, honores et dignitates consequatur, q. d. Ego Salomon contemplatus sum omnia hominum sub sole studia, et curas quibus sese occupant, magnis continuisque laboribus et angoribus, circa res terrenas; hanc enim circa terrena occupationem Adæ, id est, terreno homini, ejusque posteris indidit Deus, Hebr. *Elohim*, id est summus gubernator, judex et vindex, ut occuparentur et distenderentur in ea, tum ad fugam otii ; tum in pœnam peccati, juxta illud Dei ad Adam : *Maledicta terra in opere tuo, in laboribus comedes ex ea cunctis diebus vitæ tuæ ; spinas et tribulos germinabit tibi, et comedes herbam terræ. In sudore vultus tui vesceris pane tuo, donec revertaris in terram de qua sumptus es, quia pulvis es, et in pulverem reverteris*, Genes. 3. 17. Unde apposite hanc occupationem pessimam explicans, subdit Ecclesiastes : *Vidi cuncta quæ fiunt sub sole, et ecce universa vanitas et afflictio spiritus.*

Dicit ergo Ecclesiastes occupationem sub sole, qua scilicet homines se occupant, circa res terrenas soli subjectas, ac quærunt bona subsolaria et sublunaria, puta terræ opes, voluptates, honores, esse pessimam, id est molestissimam, laboriosissimam, summe cruciantem, tum ut bona hæc acquirant; tum ut conservent et au-

geant; tum dum ea amittunt, vel in morte relinquere coguntur.

Qua phrasi tacite per argumentum à contrario colligendum relinquit, occupationem supra solem, qua scilicet homo quærit bona cœlestia, ac versatur cum Deo et Angelis, esse optimam, id est honestissimam æque ac jucundissimam. Hæc enim occupatio est prælibatio paradisi, ac prægustus vitæ beatorum et felicitatis æternæ: *Septem sunt*, ait Beda in Collectaneis, *quæ non inveniuntur in hoc mundo: vita sine morte, juventus sine senectute, lux sine tenebris, gaudium sine tristitia, pax sine discordia, voluntas sine injuria, regnum sine commutatione; septem vero hæc inveniuntur in regno cœlorum.*

Hunc esse sensum liquet ex Hebræo הוא *hu*, quod est exegeticum; exponit enim τὸ *omne quod fit sub sole* ab hominibus per τὸ *occupatio pessima*, ut sit epexegesis vel appositio. Unde ex Hebr. sic præcise vertas cum Vatablo: *Ut investigarem omne factum sub sole, id quod est occupatio misera, quam tradidit Deus hominibus ut occuparentur in ea*, ut sit quasi parenthesis. Latine sic verti posset: *Nam ea est occupatio misera, qua voluit Deus homines occupare.* Vel ut Tigurina: *Quam occupationem laboriosam Deus hominibus injunxit, ut ea humiles redderet.* Hinc et Chald. vertit: *Et vidi quod omnia opera filiorum hominum sunt occupatio pessima, quam Deus dedit filiis hominum peccatorum, ut affligerentur in ea.* S. Greg. Thaumat. *Sane*, inquit, *diligenti indagine animadverti maxime variam esse rerum quæ in terris aguntur conditionem, didicique cum primis hominem ad laborem natum, plurimisque frustra occupari.* Dein v. sequentem ita nectit et reddit: *Animum enim inferiora hæc omnia gravia marulento et abominato spiritu distendunt.* Clare quoque Olympiod. *Laboriosam occupationem dedit Deus filiis hominum ad magnam illorum utilitatem; quod in comparandis divitiis, et in acquirenda inani gloria, ac etiam in iis quæ ventri ac gulæ gratificantur, summopere laborandum. Si enim labores et angustias tantas subimus, ut possideamus quæ vana sunt, quònam flagitii progrederemur, si hæc ipsa otiosis nobis ultro advenirent? Suum igitur quisque est in pistrinum detrusus.*

Hæc enim occupatio pessima est quasi equuleus, in quo distenduntur, ut vertunt Septuag. et quasi pistrinum, in quo molam vertere coguntur assidue mortales. Unde Thuanus ita paraphrastice vertit:

> Quippe hoc regnator Olympi
> Pistrinum, in pœnas, vita mortalibus omni
> Versandum sine fine dedit, sine fine movendum.

Et S. Paulinus Epistol. 4. ad Severum; *Considera*, ait, *hujusmodi mortalium vitam, et toto tibi species jumenti molentis occurret, ut ille pannis oculos corporis, sic iste sordibus vitæ suæ oculos mentis consutus per errores suorum sensuum, quasi circa ambages molarum, laboriosa miser statione versaturus.* Solebant olim capti in bello, puta mancipia, damnari (uti Samson à Philisthæis damnatus est, Judic. 16. 21.) ad pistrinum ut molam rotarent, idque suo ævo factitatum scribit S. August. Epistol. 50, atque idipsum etiamnum factitant Saraceni. Tale prorsus pistrinum est vita hæc ærumnosa, ad quam omnes ob peccatum damnati sumus instar Ixionis. Et tamen sunt nonnulli, *qui molam negotiorum volvere suavem deputant voluptatem*, ait B. Petrus Damiani Opusc. 13. de Perfectione monachorum.

Occupationem hanc ærumnosam, Salomonem secutus Syracides graphice depingit cap. 40. 1: *Occupatio*, inquit, *magna creata est omnibus hominibus; et jugum grave super filios Adam, à die exitus de ventre matris eorum, usque in diem sepulturæ in matrem omnium.* Et deinde partes sive species enumerat: *Tumultum, fluctuationem, iracundiam, furorem, zelum, timorem, contentionem, mortem, romphæam, oppressionem, famem*, etc.

Vox *occupatio* significat, primo, eam non esse unius horæ vel diei, sed continuam, assiduam et perpetuam per omnem vitam; secundo, eam totum hominem distinere et occupare, ut aliis vacare nec libeat, nec liceat; tertio, hominem tot laboribus et doloribus hujus vitæ occupatum, et quasi obrutum, nullum in ea invenire solatium; ac proinde oculos mentis debere attollere ad Deum, ejusque opem et consolationem humiliter implorare. Ideo enim ipsa illi à Deo in pœnam peccati immissa est, ut coram Deo se humiliet, supplexque veniam opemque postulet. Alias causas et fines ob quos Deum illam homini immisit, suggerit Olymp. scilicet ut homo ex ipsa sua occupatione, tam dura et molesta, sic secum ratiocinetur: Si quoquò te vertas, et circa bonum, et circa malum laborare oporteat, eligendus est labor et occupatio circa bonum, quem consequitur voluptas ineffabilis. Prudens enim est Sapientis dictum: *Ne labores citra præmium*; multo magis: *Ne laborem facias laboris præmium*, uti faciunt qui laborant in vitio et scelere; per hoc enim non nisi labores et dolores sibi accersunt.

Rursus ex duobus malis minus est eligendum; elige ergo occupationem et laborem circa virtutem; quia is minor, quam labor impensus vitio: tum ob honestatem virtutis, tum ob gaudium et præmium, quod ex virtute consequitur. Dicat ergo sibi ipsi Sapiens: Omnis hæc mortalium vita dolore et mœrore est gravida, est equuleus, est pistrinum; utquid ergo illa me occupem? vita futura omni gaudio et jubilo est opulenta; utquid ergo eam non ambiam? cur omne studium ei non impendam? Quicumque te cœlo natum et destinatum agnoscis, terram despice, terrena despice, vive Deo, vive cœlo, vive æternitati.

Vis nosse quid sint omnes mundi opes, voluptates, honores? Audi respondentem S. Gregor. Nazianz. in Carm. de Vitæ itineribus, dum illi hæc epitheta tribuit:

> Lanugo, spectrum, ros, et levis umbra vaporque,
> Flumineus fluxus, fluxus et æquoreus,
> Somnia, fluctivagæ navis vestigia, ventus,
> Penna celer volitans, pulvis et aura levis.
> Circulus æquali qui motu cuncta volutat,
> Constans atque rotans, fixus et intereiens.

Unde concludit:

> Nil autem hic firmum providit Christus ut esset,
> Quo tua firmorum pectora tangat amor.

Et S. Athanas. in Synopsi S. Script. in Ecclesiaste: *Universa vanitas*, inquit, *et afflictio spiritus, et nihil amplius quam vanitas consilii, et inanis voluntatis conatus, futurorum bonorum*

æternitatem significat; quapropter universa transcendens, hortatur ut æternorum memoriam servemus.

14. VIDI CUNCTA (opera, ut habent Hebr.) QUÆ FIUNT SUB SOLE, ET ECCE UNIVERSA VANITAS ET AFFLICTIO SPIRITUS.] Hæc verba pendent à v. 12: *Ego Ecclesiastes, etc.* Nam versus 13. quasi per parenthesim insertus est, uti ibidem dixi; minus congrue alii illa referunt arctantque ad vers. sequentem, uti ibidem explicabo. Arabicus vertit: *Et cognovi omnes artes quæ fiunt sub sole, ecce omnes sunt vacuæ, et angustia spiritus.* Pro *vanitas* Aquila vertit ἀτμὶς, id est, vapor. Vide dicta initio capitis v. 2.

Pro *afflictio spiritus* Hebr. est רעות רוח *reut ruach*, ubi *reut* secundùm diversas radices diverse à diversis exponitur. Primo enim si *reut* derives à רוע *roa*, id est, malum esse, conteri, affligi, idem erit quod malitia (id est miseria), contritio, afflictio, ut vertit Noster. Hinc Syrus vertit: *Sollicitudo spiritus;* Arabicus: *Angustia spiritus;* Chald. *Contritio spiritus;* vel ut Costus vertit: *Animi molestia;* alii: *Irritamentum spiritus;* alii: *Defatigatio spiritus;* Vatablus: *Fractio spiritus*, q. d. Ego Salomon contemplans omnia hominum studia, omnes occupationes et labores, invenio omnia non tantum vana, hoc est suscipi conatu irrito, casso labore, exitu vano ac nullo; sed etiam spiritum, id est, mentem hominis affligere, cruciare et conterere; singula enim tot curas, angores, ærumnas, molestias, labores homini afferunt, ut videantur nata ad affligendum illius animum. Ita S. Hieron. *Nihil aliud*, inquit, *deprehendi quam vanitatem et malitias, id est, miserias spiritus, quibus anima diversis cogitationibus afflictatur.*

Rursum, alii *malitiam spiritus* sic explicant, q. d. Omnia quæ in mundo sunt, malefico et quasi venenato spiritu sunt plena; quia hominem affligunt, cruciant, necant. Unde Thaumaturgus vertit, uti transfert Brigitanus: *Animum inferiora hæc omnia gravi, amarulento et abominato spiritu distendunt.* Alii vero transferunt: *Spiritu prodigioso et exsecrando omnia hæc inferiora plena sunt, adeo ut ea colligere nemo queat, imo ne quidem cogitare, quanto res humanas absurditas invaserit*, q. d. Malus spiritus, puta diabolus, qui post peccatum homini et aeri huic dominatur, omnibus mundi illecebris se immiscet, facitque ut speciosiores et delectabiliores multo appareant, quam revera sint; itaque homines illicit, ut illis se oppleant et peccent, ac deinde virus suum per eas tum in corpus, tum in animum hominis instillat, ut corpus morbis, animum dolore et remorsu, cæterisque peccatorum pœnis affligat et cruciet. Hinc et S. Hieron. ad v. sequentem: *Cuncta*, ait, *quæ sub sole facta sunt, diaboli arbitrio et spiritu malignitatis eversa sunt, dum ad ejus instinctum peccata peccatis cumulantur.*

Secundo, Aquila, Symmachus et Theod. *reut* derivantes à רעה *raa*, id est pascere, vertunt νομὴ, vel βόσκησις, id est, *pastio* vel *pastura spiritus*, id est, *venti*. Jam pastio tripliciter accipi potest: primo, objective, q. d. Omnes mundi honores et illecebræ non sunt nisi perflantes venti, qui animum distendunt, ac pascere et satiare nequeunt, juxta illud Jerem. 14. 6: *Onagri steterunt in rupibus* (ubi magis perflant venti), *traxerunt ventum quasi dracones;* quare tales sunt sicut chamæleon, qui, ut ait Plinius lib. 8. cap. 33, *hianti semper ore, solus animalium nec cibo nec potu alitur, nec alio quam aeris alimento.* Secundo active, q. d. Qui sequitur vanas mundi opes et honores, similis est pastori, qui pascit non oves, sed ventos, id est, illi qui tentant rem inutilem et impossibilem. Quis enim ventos pascere et regere queat? juxta illud Prov. 10. 4: *Qui nititur mendaciis, hic pascit ventos; idem autem ipse sequitur aves volantes.* Tertio, pastio sumi potest pro depastio, q. d. Omnes res mundi non sunt aliud quam depastio, perditio, destructio et consumptio spiritus. Sicut enim bos depascitur gramen, sic illæ depascuntur et consumunt omnes animæ vires, omnes spiritus, omne gaudium.

Tertio, רעה *raa* Syrochaldaice significat *cogitare:* unde רעות *reut* à Pagnino vertitur *cogitatio*, à Sept. προαίρεσις, id est, libera electio et voluntas.

Est allusio ad hebr. רעה *raa*, id est pascere, eo quod cogitatio sit pabulum mentis, vel quod mens pascat regatque suas cogitationes, sicut pastor oves; sensus ergo est, q. d. Omnes mundi illecebræ, quæ cupidis videntur eximiæ, non sunt nisi eorum cogitatio, et imaginatio, quam parit cupiditas; ex illa enim imaginantur sibi eis inesse ingentia gaudia, satiem et felicitatem, quæ revera non insunt: quare illecebræ non pascunt nisi eorum imaginationem, imo revera non sunt aliud quam imaginationes, et imaginaria gaudia et somnia; sicut enim somnians videtur sibi epulari, potare, saltare, ac revera non epulatur, non potat, non saltat: unde dum expergiscitur, jejunum, sitibundum et cubantem se repetit magis quam ante: sic pariter mundi deliciæ videntur mentem exhilarare et satiare; at revera non exhilarant et satiant, nec solida menti dant gaudia. Unde Plato: *Spes mortalium*, ait, *sunt somnia vigilantium.* Et Platonem de more secutus Philo lib. de Joseph: *Vigilantium imaginationes*, ait, *somniis sunt simillimæ, veniunt, abeunt, occurrunt, refugiunt, et priusquam comprehendantur avolant.* Rursum, προαίρεσις est libera voluntas, electio, propositum, delectus, animi sententia, secta. Significat ergo ait S. Hier. *quòd agat unusquisque quod velit, et sibi rectum esse videatur, atque in diversa libero homines ferantur arbitrio: et vana sunt universa sub sole, dum invicem nobis in bonorum et malorum finibus displicemus.* Quisque igitur in mundo pro libito agit, et voluntatis corruptissimæ ductum sequitur: ex quo fit ut mundus iste sit velut carcer quidam insanientium, et singulorum quidem suis singulis erroribus, ac falsis opinionibus furentium. Et quod mirabile est, cum insaniant omnes, quisque solum se sapere, cæteros insanire existimat; sicut Proverb. 18. 2. scriptum: *Non recipit stultus verba prudentiæ, nisi ea dixeris quæ versantur in corde ejus.* Ita Pineda.

Accedit Olympiod. qui vanitatem summam in eo ponit, quod voluptuarii non ex necessitate, sed libera electione capessant voluptates illicitas, quibus sibi accersunt æterna gehennæ tormenta. Ad hæc προαίρεσις verti potest *præsumptio spiritus*, id est, audacia ac superbia, qua elati multa magnaque, etiam vetita et supra vires audent et præsumunt. Ita S. August. homil. 1. de Serm. Domini in monte: *Vulgo*, inquit, *magnos spiritus superbi habere dicuntur, et recte, quandoquidem spiritus ventus vocatur.* Nazianz.

vero Orat. 16 : *Præsumptio, inquit, spiritus est inconsideratus quidam animi impetus, et distractio hominis, ob veterem fortasse lapsum hac pœna mulctati.* Ubi Elias Creten. Nazianzenum exponit *de anima temere, atque inconsiderate impulsa ad mundi vanitatem, atque hujus vitæ labori et ærumnis ob violatum Dei mandatum addicta.*

Quarto, alii apud Pagnin. in Lexico *reut* vertunt, *societas* vel *amicitia* : רע *rea* enim est socius vel amicus, q. d. Dum quæris amicitiam hominum, vel societatem creaturarum, non aliud quæris quam amicitiam et societatem cum spiritu, id est cum vento, quem videre et tenere nequis ut eo fruaris, cum ille dicto ocius perflet et diffluat et transeat. Ex hac rerum vanitate et afflictione colligit S. Cyprian. lib. 3. Testim. ad Quirinum cap. 11. Fidelem cœlestia tantum et spiritalia cogitare debere, nec attendere ad seculum : utpote qui jam illi in Baptismo renuntiavit, idque multis Script. testimoniis confirmat.

Vere S. Chrysost. Epist. 5. ad Theodorum Lapsum : *Sicut, inquit, in utero puellus, sic in mundo vivimus multis interclusi angustiis, venturique seculi nec fulgorem, nec claritatem valentes contueri.* Quin et Pindarus Pyth. Ode 8 : *Brevi, inquit, mortalium oblectatio crescit ; itidem vero et cadit in terram, infausto consilio concussa ; diei unius sunt homines. Quid est aliquis? quid vero nullus ? umbræ somnium homines. Sed cum lux à Jove data accesserit, splendidum est lumen hominum et suavis vita.*

15. Perversi difficile corriguntur, et stultorum infinitus est numerus.] Hebr. ad verbum habent : *Quod depravatum, vel perversum est non poterit quis reconcinnare ; et diminutio, vel defectus non poterit numerari.* Ita Vatabl. Alii : *Curvitas non potest dirigi, et defectus non potest numerari.* Alii : *Quod curvatum est non poterit rectificari, et quod defectum habet non potest numerari,* vel *in numerum venire.* Sept. *Perversum non poterit adornari, et imminutio non poterit numerari.* Alii : *Perversum non potest componi, restitui, aptari, præparari, emendari, convenienter disponi, æquari.* Hæc omnia enim significat hebr. תקן *takan,* scilicet id quod distortum, incurvatum, obliquum vel depravatum est corrigere, erigere et aptare, componere, inæqualitatem ad æqualitatem, curvitatem ad rectitudinem, difformitatem ad conformitatem et convenientiam redigere, ut partes inter se congruant et consentiant. Unde Heb. vertunt, *regulare,* vel *rectificare;* Arabicus: *Perversum non potest dirigi, neque diminutum potest aggregari.* Noster solerter et clare neutrum vertit in masculinum, puta perversum in perversos, ac per imminutionem vel defectum accipit defectum sapientiæ, puta stultitiam quæ est in stultis. Unde vertit, *stultorum.* Hi enim sunt minuti, non capite, sed cerebro, hoc est sensu et sapientia. Unde et Syrus vertit : *Perturbatus non potest confirmari; et stultus non potest numerari.* Accedit Chald. cujus versionem inferius recitabo. Pro *stultus* hebr. est חסרון *chesron,* id est defectuosum, mancum, indigens ; item defectus, penuria, egestas. Est metonymia frequens Hebræis, qua ponitur abstractum pro concreto, scilicet defectus pro deficientibus sensu. Rursum est auxesis ; stulto enim deest sapientia, ac consequenter bona omnia, adeo ut ipse possit vocari *chesron,* id est, ipsa egestas ; sicuti Ebion hæresiarcha dictus est, quasi אביון *ebion,* id est, pauper à summa pauperie, quam ipse velut perfectionis studiosus præ se ferebat, aut potius quod pauperrime de Christo sentiret, negans ejus divinitatem, ut ait S. Ignat. Ep. ad Phil. *Si quis, ait, confitetur Jesum Christum nudum esse hominem, etc. , inops est sensus, cognomento Ebion.*

Pro *chesron* Septuag. vertunt ὑστέρημα, id est *defectus.* Sic et Symmach. *Defectus, inquit, non potest explere numerum.* Quare minus recte Complut. et Regii ὑστέρημα vertunt, *posteritas :* Posteritas, inquiunt, *non potest numerari.* Hebr. enim *chesron,* et græcum ὑστέρημα significat defectum, inopiam, penuriam, et partes posteriores ejus qui deficit vinciturque, non autem progeniem vel posteritatem.

Jam si cum Hebræo aliisque in neutro legas : *Perversum non potest reconcinnari, nec defectus numerari;* primo, aliqui censent hoc dici contra illos qui putabant mundum factum casu, ideoque imperfectum esse ; tunc autem sententiam cum interrogatione legi oportere, hoc modo : Quidnam deprehenditur in hoc mundo, quod imperfectum sit atque perversum, vel ita ut emendari oporteat illud ? Quid vero etiam deficit in universo mundo, ut addendum annumerandumque sit ? S. Hieronymus hæreticos illos hinc arguit, qui quasdam naturas introducerent quæ non reciperent sanitatem : Recta enim, inquit, ornatum recipiunt, et curva correctionem, nec perversus dicitur, nisi qui depravatus à recto est.

Secundo, alii ex adverso censent hæc pertinere ad vanitatem rerum sublunarium, de qua v. præcedenti, eamque explicare et confirmare ex eo quod hæ res omnes, præsertim post peccatum Adæ, in ejus pœnam depravatæ sint ac imperfectæ, diminutæ, deficientes, evanidæ, quas nemo possit redintegrare, ut partibus omnibus suisque numeris sint plenæ et absolutæ ; nemo perficere, aut adipisci, ut iis beate fruatur ; quia quod in iis depravatum est non potest corrigi, quod in iis deest (uti plurima desunt) non venit in numerum ; quod enim non est, sed deest, non potest æstimari et numerari. Præclare S. Gregor. Nazianz. Orat. de Cura pauperum : *Nihil est in rebus humanis natura stabile, nihil æquabile, nihil sufficiens, nihil in eodem statu permanens; sed omnia quadam veluti rota circumvolvuntur, diversas sæpe diebus singulis, etiam horis vicissitudines afferente, ut instabilibus ventis, et navigii mare secantis vestigiis, et fallacibus noctis insomniis, quorum brevis est gratia, et his quæ per ludum in arena fingunt pueri, magis fidendum sit, quam præsenti hominum prosperitati. Quare prudenter faciunt, qui propterea quod non fidunt rebus præsentibus, rationibus suis consulunt in futurum; et propter instabilem humanæ felicitatis conditionem, benignitatem et misericordiam, quæ nunquam deficit, complectuntur.*

Hinc rursum defectus rerum sublunarium numerari non possunt; quia sunt plurimi et innumerabiles, et tamen cum tot defectibus et egestatibus scateant, præ se ferunt et promittunt rerum abundantiam et copiam, quæ hominis cupiditatem satient et expleant, perinde ac Proverb. 9. 13. meretrix illa : *Stulta et clamosa plenaque illecebris, et nihil omnino sciens;* vel ut legunt Septuag. *Mulier insipiens et audax, et indiga buccellæ,* tamen ambitiose et mendaciter invitat ad *panem suavem.* Non aliter mundi panis egens, fame enectus, siti confectus menti

tur convivium splendidum et opiparum, omnium deliciarum locuples atque refertum. Hæc ergo est earum vanitas. Ita Pineda.

Huc accedunt illi qui priorem partem versus referunt ad indomabilem perversitatis et malignitatis rerum contumaciam, posteriorem vero ad stultorum illis obstinate inhiantium multitudinem, q. d. Omnia in mundo vana, id est molesta, absurda, perversa sunt; quibus accedit vanitas et stultitia hominum, illis stulte inhiantium, et tam se quam ipsa magis depravantium. Unde Thaumaturgus vertit : *Atque adeo ad tantam rerum deordinationem perventum est, ut nec vel ad integrum boni statum mundus reparari, nec quantis absurditatibus humana negotia involvantur possit cogitari.* Et S. Hieron. qui varios hìc sensus conglomerat : *Tanta malitia,* inquit, *in mundi hujus capacitate versatur, ut ad integrum boni statum mundus redire vix valeat : nec possit facile recipere ordinem et perfectionem suam, in quibus primum conditus est. Aliter : Omnibus per pœnitentiam ad integrum restitutis, solus diabolus in suo permanebit errore. Cuncta enim quæ sub sole facta sunt, illius arbitrio et spiritu malignitatis eversa sunt, dum ad ejus instinctum peccata peccatis cumulantur. Denique tantus numerus est seductorum, et eorum qui de grege Domini ab eo rapti sunt, ut supputatione non queat comprehendi.*

Porro res omnes per peccatum depravatæ sunt, tum à Deo, ut esset homini in pœnam et flagellum, ut patet Gen. 3. c. 18; tum à diabolo, quia illarum speciem magis illecebrosam, quam revera sit, homini ostentat, ut eum ad peccatum illiciat, uti dixi v. præcedenti : tum à concupiscentia hominis, quæ illis abutitur, illasque depravat et corrumpit, ut sese iis magis oblectet et expleat. Gula enim adinvenit novas ferculorum illecebras, novas mixtiones, nova condimenta eaque innumera, quibus simplex escarum natura corrumpitur et pervertitur. Luxuria adinvenit novas et portentosas libidines. Superbia adinventi novos titulos, novas pompas, novos fastus. Curiositas adinvenit novas vestium formas, novos equorum rhedarumque apparatus, denique rerum omnium novitatem. Hinc

Tertio, aliqui referunt hanc gnomen ad humanæ naturæ per peccatum depravationem, q. d. Deus hominem, puta Adamum, creavit integrum et rectum, tum in natura, tum in sanctitate et gratia. Justitia enim originalis non tantum sanctificabat Adamum, sed etiam humanam in eo naturam in se imperfectam et, ut ita dicam, mutilam, utpote in qua appetitus sensitivus sæpe adversatur rationi et menti, ex eo quod anima hominis partim sit animalis, habensque appetitus carnales eosdem, quos habent animalia ; partim sit rationalis et spiritalis, habensque appetitus spiritales eosdem, quos habent Angeli : hanc, inquam, adversam, et quasi mutilam hominis naturam inter se confligentem, et compugnantem justitia originalis sanabat, corrigebat, perficiebat, subdens appetitus omnes rationi et menti. Verum sublata per peccatum hac justitia, relapsus est homo in naturalem naturæ suæ imperfectionem, ut sensus rebellet rationi, concupiscentia voluntati, appetitus legi. Dicit ergo Salomon hanc naturæ depravationem esse tantam, ut à nullo hominum vel Angelorum possit corrigi et redintegrari, quòdque ejus defectus, propensiones in omnia vitia, miseriæ et ærumnæ sint tot et tantæ, ut à nullo queant enumerari ; ideo ad omnes eos restaurandos opus esse gratia Christi : hæc enim omnes inchoate sanat in hac vita, ac perfecte sanabit in futura gloria. Viderunt hanc naturæ depravationem philosophi : sed ejus causam, scilicet peccatum originale ignorarunt. Unde alii impie accusarunt Deum, qui hominem tam miserum creasset ; alii naturam, quasi hominum esse noverca, non mater, ut Cicero lib. 3. de Republ. quem citat S. August. lib. 4. contra Julian. c. 12.

Hinc Nyssen. sic explicat, q. d. Vanitas jam dicta accidit non à natura, non à Deo, sed ab hominis electione, ut vertunt Septuag. Quia spiritus noster, à suo ornamento et integritate libere discedens, factus est perversus, mancus, distortus ; et *quod perversum est non poterit exornari ;* id est, hæc hominis per peccatum corruptio et depravatio non est conveniens, nec congruit naturæ primitus à Deo institutæ et justitia originali exornatæ, ac velut ad amussim rationis et legis Dei directæ.

Quarto, perperam ex hoc loco argumentantur Donatistæ perversum esse baptismum qui male credenti confertur, aut à male credente, puta ab hæretico, impenditur, ac proinde non posse eum redintegrari, sed debere iterari ac de novo conferri. Audi Parmenianum objicientem sancto Augustino lib. 2. contra Parmen. cap. 16 : *Qui male credidit non potest consequi baptismi Sacramentum; quia scriptum est : Perversum non potes adornare.* Cui respondet S. August. *Perversum non potes adornare ; quia non ei adornatum valeret Sacramentum quod acceperat, si in fide perversa persisteret, sed potius ad supplicium : cum tamen ipsum Sacramentum per se etiam in perverso, quem non ornabat, sed judicabat, integrum permaneret, et ideo nullo modo esset illius sacramenti violanda sanctitas, etiam cum esset illius hominis corrigenda perversitas.* Baptismus ergo hæreticorum et impiorum est perversus, non in substantia, quia si debitam materiam et formam servent, verum et validum est Sacramentum, ideoque sine sacrilegio iterari nequit, ut eo quis rebaptizetur ; sed in usu, quia graviter peccat tam impie conferens, quam impie suscipiens : quare non confert gratiam, sed imprimit characterem, per quem conferet quoque gratiam, cum per pœnitentiam sublatus fuerit peccati obex.

Quinto, Pagnin. in Lexico vertit explicatque in sensu formali : *Perversitas nunquam poterit esse rectitudo,* hoc est, vitium nunquam potest esse virtus ; sive ut Græci in Catena : *Perversus et in malitiam lapsus, dum in malitia est, virtutem recipere non potest,* scilicet in sensu composito quandiu in malitia persistit. Cajet. vero : *Tortum non potest aptari ;* quod ipse non tantum de moribus, sed etiam de rebus physicis accipit, v. g. *quod agnus rapitur à lupo, quod segetes destruantur ab imbribus vel caumatibus ;* nemo enim agnum à lupo laniatum redintegrare, vel segetes imbre disjectas, aut æstu exustas restaurare potest.

Verum hic sensus parergus est, futilis et impertinens. Quare sensus secundo loco recensitus imprimis est genuinus, deinde tertius.

Sed juxta Vulgatam, quæ habet : *Perversi difficile corriguntur,* et *stultorum infinitus est nu-*

merus. Varius hujus sententiæ occurrit nexus et sensus.

Primo, censent aliqui esse occupationem, qua Salomon occurrat tacitæ objectioni. Dicet enim quis : Si omnia in mundo sint vana, hominemque sibi indulgentem affligunt, utquid ergo homines rationales vanitatem hanc videntes et audientes, iis tamen obstinate inhiant ? Respondet causam esse hominum illecebris mundi inescatorum et dementatorum perversitatem et stultitiam, qua velut effrenes furentesque equi in sua damna et præcipitia ruunt; hæc enim ipsi, utpote cupiditati cæci non vident, concupiscentia sua occupati non præsentiunt, sed postea pœnam sentiunt et sero pœnitent. Hîc colligit Salomon : Non ergo illis, utpote insipientibus, sed mihi sapienti, qui sedato rectoque judicio omnia examinavi et judicavi omnia esse vana, fidem adhibete.

Secundo, uterque Hugo Cardin. et Victor. ac Lyranus censent hanc gnomen nectendam præcedenti, illam enim explere, quasi vanitas illa de qua versu præcedenti : hîc ea duntaxat intelligatur, quam viri sapientes, præsertim rectores et reges, qualis erat Salomon, experiuntur in gubernando, scilicet, difficultates corrigendi subditorum cupiditates et vitia, quod perversi difficile corrigantur. Verum hic sensus nimis arctat gnomen præcedentem de vanitate rerum, cum illa in se sit indefinita, ampla et generalis. Huc accedunt illi qui hanc gnomen nectunt vers. 13, ibique per occupationem pessimam accipiunt studium sciendi, mentisque speculationem, q. d. Non tantum cognitioni et speculationi sua inest vanitas et afflictio spiritus, sed et praxi : frustra enim hominum perversorum mores corrigere velit sapiens, ideoque affligitur.

Tertio, alii censent hîc probari vanitatem rerum ex vanitate et perversitate hominum, qui stultis suis concupiscentiis depravati, à fine suo et felicitate declinant, seque conjiciunt in æterna tormenta. Quid enim vanius, quam aberrare à suo fine ? Quid stultius, quid miserius, quam sibi accersere ignes perpetuos ? Alii ex adverso censent vanitatis rerum causam hic tribui, non Deo creatori, sed electioni ut habent Septuag. et perversitati hominum, qui res bonas à Deo creatas suo abusu distorquent in malum, ac depravant, itaque *harmoniacum mundi concentum vitiant, et dissonum efficiunt*, aiunt Patres in Catena Græcorum.

Quarto, Chald. hæc refert ad morientes in peccato ; hi enim post mortem pœnitere et corrigi nequeunt : *Vir*, inquit, *cujus perversæ viæ sunt in seculo, et moritur in eis, et convertitur ad pœnitentiam, non habet potestatem corrigendi. Et vir deficiens in lege et præceptis in vita sua, post mortem suam non habet potestatem, ut commoretur cum justis in paradiso voluptatis.* Verum hic sensus mysticus est potius quam litteralis. Huc accedit illa inter alias S. Hieron. expositio paulo ante recensita, nimirum de improbis, quorum dux et auctor sit diabolus, qui pœnitentiæ incapax in suo permanet errore. Et illa Catenæ Græc. *Perversus et in malitiam lapsus, dum in malitia est, virtutem recipere non potest ; et qui gratia Dei est destitutus, haud quaquam piis Dei cultoribus potest adnumerari.*

Quinto et genuine, assignat hîc Ecclesiastes per modum exempli, unam inter alias insignem vanitatem et afflictionem spiritus, quæ Ecclesiasten, id est, virum sapientem et concionatorem, præsertim rectorem et regem, cui reipublicæ et subditorum salutis cura incumbit, mire affligit et cruciat, nimirum quod ex officio simul et zelo summe cupiat reformare rempublicam, et subditos ab amore perverso vanitatis, rerumque vanarum traducere ad amorem castum, veri boni, puta Dei, virtutis et felicitatis, id tamen omni suo labore et conatu assequi nequeat nisi in paucis, eo quod plurimi sint perversi, qui difficile se corrigi sinunt, et stultorum, vanis stultisque cupiditatibus servientium infinitus sit numerus, juxta illud Jerem. 13. 23 : *Si mutare potest Æthiops pellem suam, aut pardus varietates suas, et vos poteritis benefacere, cum didiceritis malum.* Perversi enim sunt, qui habitum malitiæ peccando induerunt, in eoque occalluerunt.

Sensus ergo est, q. d. Ego Ecclesiastes, rex Israel, consideravi omnia quæ fiunt sub sole, omnes hominum mores, omnia studia ; ac vidi in omnibus esse vanitatem et afflictionem spiritus, atque inter alias vidi unam insignem, quæ me meîque similes reges et rectores maxime affligit et pungit, scilicet quod omni mea concione, omni lege et jussu, omni meo labore et conatu, parum et apud paucos proficiam ; quia multo major hominum pars fucata et fallaci vanitatis, vanarumque opum, deliciarum et honorum specie inescata, perverse et obstinate iis inhiat, ideoque corrigi non vult ; quare stultorum vanis stultisque mundi illecebris incumbentium, iisque se inebriantium et dementantium numerus est innumerabilis.

Stultus vocat non physice, sed ethice, qui in veritate non speculativa, sed practica errant et delirant, puta impios suis cupidinibus mancipatos, qui prave de rebus agendis æstimant, dum vana bona veris, brevia æternis, terrena cœlestibus anteponunt; hæc enim ingens est stultitia. Rursum *stultos* vocat eos qui in agendo sunt præcipites, temerarii, audaces, furiosi; quales non raro sunt potentes et divites, qui vanis mundi opibus incubant et abundant. Conatur Eugubinus, lib. 7. de Perenni Philos. c. 9, Cottæ apud Ciceronem argumentum contra providentiam dissolvere, quod, cum tantus sit numerus stultorum, non videatur à Deo mundus factus propter illos, ac proinde casu exstitisse, non ab illo. Contendit enim ostendere magnam proborum omni ætate multitudinem fuisse, maximam peccantium multitudinem pœnitere, paucos prodigiose malos esse : longe paucissimos esse, qui, si depravatissime vivant, non denique Deum quoquo tempore agnoscant et fateantur. Felicius alia succedit Eugubino respondendi via, donando plures improbos esse, pluris autem Deo censeri unum probum mille improbis. Ita Lorinus. Denique Deus mundum fecit primario propter se, ut in eo suam potentiam, sapientiam et bonitatem ostenderet; secundario propter Angelos et homines, præsertim probos, sed et propter improbos, ut scilicet hi ex mundo agnoscentes bonitatem Creatoris erga se eum redament, itaque ejus gratiam et gloriam consequantur : quod si nolint, sentiant justitiam ejusdem et vindictam, in qua æque ac in misericordia probis exhibita, Deus glorificatur.

Porro quam exiguus sit sapientum, id est

proborum et salvandorum numerus, quam magnus vero stultorum, id est, impiorum et reproborum, patet ex illo Christi : *Multi sunt vocati, pauci vero electi*, Matth. 20. 16; et ex illo: *Intrate per angustam portam, quia lata porta et spatiosa via est, quæ ducit ad perditionem, et multi sunt qui intrant per eam. Quam angusta porta et arcta via est, quæ ducit ad vitam, et pauci sunt, qui inveniunt eam!* Matth. 7. 13.

Unde S. Chrysost. hom. 40. ad Pop. *Quot*, inquit, *esse putatis in civitate nostra* (Antiochiæ, in qua erant plus quam centum hominum millia), *qui salvi fiant? Infestum quidem est quod dicam; dicam tamen: Non possunt in tot millibus centum inveniri qui salventur, quin et de his dubito.* Rationem subdit : *Quanta enim in juvenibus, quæso, malitia? quantus in senibus torpor? filii curam gerit nemo, nemo zelum habet*, etc. Vide dicta Jacobi, c. 2. v. 13.

Quis prælatus id advertens non lugeat, non se affligat? Quam affligebat Paulum Judæorum Evangelio salutique suæ obsistentium stulta occæcatio. Audi eum luctum suum pathetice expectorantem, Rom. 9. 1: *Veritatem dico in Christo, non mentior, testimonium mihi præbente conscientia mea in Spiritu Sancto, quoniam tristitia mihi magna est, et continuus dolor cordi meo. Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundùm carnem, qui sunt Israelitæ*, etc.

Anagog. filii Israel, id est, fideles et sancti soli Deo numerantur, et libro vitæ inscribuntur : at filii Esau, id est, infideles et improbi non computantur, nec veniunt in numerum Dei, sed scribuntur in libro mortis et diaboli. Audi Patres in Catena Græc. *Dei numerus quo sanctos numerat, spiritualem quamdam et definitam ordinationem significat : Numerans enim, inquit, multitudinem astrorum. Hoc eodem numero etiam Mosi jubet Dominus, ut numeret filios Israel. David vero de hominibus quid ait? Illic reptilia quorum non est numerus. Et in Proverbiis Salomon : Multos enim confossos vulneribus prostravit, et innumerabiles sunt quos occidit. Quid igitur nunc dicitur* ὑστέρημα, *id est defectio, et qui occisi, et qui reptilia dicuntur, ejusdem sunt conditionis, illius nempe, quæ spirituali numero minime congruit.*

Similia habet S. Hieron. dum ait masculos, id est fortes et generosos, à Deo numerari; feminas vero, id est molles et effeminatos, non venire in numerum.

Moraliter hîc disce quanta sit vis consuetudinis, sive in bonum, sive in malum : sicut enim bene agere assueti difficile pervertuntur, ita perversi male agere assueti difficilius convertuntur. *Diu*, ait Seneca epist. 59, *in vitiis jacuimus, diu difficile est. Non enim inquinati sumus, sed infecti, ne ab alia imagine in aliam transeamus; ita nos stultitia tam pertinaciter tenet.* S. Hieron. vero, vel potius Rabanus (hic enim est Comment. Auctor) explicans illud Jer. 13. 23: *Si mutare potest Æthiops pellem suam*, etc. nervose ait : *Quidquid enim discitur, non naturæ est, sed studii, et propriæ voluntatis; qui nimia consuetudine et amore peccandi quodam modo in naturam convertitur.* Et S. Chrysost. 2. Cor. c. 4 : *Magna est consuetudinis tyrannis, adeoque magna, ut perinde cogat ac natura.* Consuetudo enim ligat hominem, et quasi vinculis constringit ad id cui consuevit, iterandum et prosequendum, adeoque videtur verti in naturam. Unde Isaias c. 5. 18: *Væ*, ait, *qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis, et quasi vinculum plaustri peccatum.* Et S. August. id ipsum expertus l. 8. Confess. c. 5 : *Ligatus eram*, inquit, *non ferro alieno, sed mea ferrea voluntate. Velle meum tenebat inimicus, et inde mihi catenam fecerat, et constrinxerat me; quippe ex voluntate perversa facta est libido; et dum servitur libidini, facta est consuetudo; et dum consuetudini non resistitur, facta est necessitas.* Vide S. Bernard. serm. de Septem Spiritus Sancti donis.

Idem S. Aug. in Enchirid. cap. 80 : *Peccata*, inquit, *quamvis magna et horrenda cum in consuetudinem venerint, aut parva, aut nulla esse creduntur, usque adeo ut non solum non occultanda, verum etiam prædicanda ac diffamanda videantur.*

Et S. Gregor. 4. Moral. cap. 18 : *Quot vicibus pravæ frequentationis homo astringitur, tot quasi vinculis ad mentem ligatur.*

ET STULTORUM INFINITUS EST NUMERUS.] Τὸ *et* Hebræis sæpe est causale, idemque valet quod *nam, quia.* Dat ergo causam cur perversi difficile corrigantur, quia scilicet stulti sunt: idque primo, quia peccant; peccatum enim est summa stultitia, quia sensum rationi, cupiditatem virtuti, præponit creaturam Creatori, id est obolum millioni, granum segeti, guttam mari, globulum terræ toti cœlo. Quid stultius? secundo, quia peccata iterando, eorum habitum ac quasi necessitatem sibi inducunt; tertio, quia in iis obstinate perseverant, eaque sensim laudant, nec peccata æstimant, sed virtutes; quarto, quia corrigi se non sinunt, sed recta docentes et monentes spernunt et rident. Hinc à Salomone stultitia hæc moralis vocatur *egestas cordis*, et stulti vocantur *indigentes corde*, id est privati mente, hoc est, recto rationis mentisque usu, puta destituti vera prudentia sanoque mentis judicio, ut patet Proverb. 10. 13. et 21. Sic Roboam ab Eccles. cap. 47. 28. vocatur *gentis stultitia*, et *imminutus à prudentia.*

Aliter R. Haceados apud Galatin. qui vertens ex Hebræo : *Egestas hominum non potest numerari*, sic explicat : Plurimi hominum sunt pauperes, qui non sunt experti opum deliciarumque vanitatem; unde putant illas ingens esse bonum, æstimantque se felices, si eas adipisci queant; sed errant, quia perverse judicant de rebus sibi incognitis, quarum non habent experientiam, perinde ac cæci de coloribus. Quare illis non est fides adhibenda, sed mihi Salomoni, qui sum ditissimus, omnemque rerum humanarum abundantiam habui, ac omnia expertus et scrutatus in iis nullam felicitatem, sed meram vanitatem deprehendi. Verum hic sensus languet et friget.

Moral. hîc disce, primo, prudentiam et virtutem hominem efficere sapientem, imprudentiam vero et cupiditatem eum efficere insipientem et stultum, uti passim hîc et in Proverbiis utrumque vocat Salomon, et hisce nominibus discriminat, causas ibidem recensui. Idem per umbram videre, imo à Salomone didicere Philosophi, ut patet ex Socrate et Platone passim in Dialogis, atque ex Aristot. lib. 3. et 9. Ethic. Vere Dion. orat. 20. ita definit : *Stultus est, qui non est animi sui dominus; circumvolvitur enim, trahiturque facile à levi quacumque occasione et colloquio.* Et Seneca, Epist. 9, docet : *Sapientem seipso contentum nulla re indigere, et tamen mul-*

tis illi rebus opus esse : contra stulto nulla re opus est, nulla enim re scit uti, sed omnibus eget. Idem, Epist. 15 : *Quam vitam,* inquit, *dici existimas stultam? nostram : quos cæca cupiditas in nocitura, arte nunquam satiatura præcipitat : quibus si quid satis esse posset, fuisset; qui non cogitamus quam jucundum sit nihil poscere; quam magnificum plenum esse, nec ex fortuna pendere. Stulti vita ingrata est, trepida est, tota in futurum fertur.*

Secundo, hinc disce concupiscentiam esse meram magnamque stultitiam; vitiosos enim sui asseclas facit stultos. Id patet in ira, quæ hominem ratione privat, facitque furere instar insani; in libidine, quæ sapientes dementat, uti dementavit Salomonem, Samsonem, Davidem : amor enim est cæcus et amens, ideoque amantes facit amentes, uti cernimus meretrices et puellas amore juvenis alicujus captas, rationem cum judicio perdere, ac velut mentis impotes, et amore amentes; in superbia, quæ superbos inflat, ut putent se omnibus esse sapientiores, ditiores, potentiores, etiamsi sint insipientissimi, pauperrimi et vilissimi. Nonne stulta est vox illa regis Babylonis, velut novi Luciferi : *In cœlum conscendam, super astra Dei exaltabo solium meum, sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis, ascendam super altitudinem nubium, similis ero Altissimo?* Isaiæ 14. 13. Et illas Pharaonis : *Meus est fluvius* (Nilus fecundans Ægyptum), *et ego feci memetipsum,* Ezech. 2. Sic in avaritia, acedia, gula, invidia, cæterisque vitiis, atque in ipsis avaris, gulosis, acedis, invidis, etc., multa dictamina, æque ac opera stulta stolidaque reperies, ut si sincere judices dicere debeas, illos videri mente captos, fatuos, deliros.

Tertio, hinc collige non esse sequendam multitudinem; hæc enim est stultorum, sed paucitatem; hæc enim est sapientum : *Stultorum,* inquit, *infinitus est numerus : infinitus,* id est maximus et quasi innumerabilis, ut habent Hebr. Rursum *infinitus* syncategorematice, quia assidue singulis annis, imo diebus oriuntur et succedunt novi stulti, talesque succedent semper, quandiu durabit hæc in mundo hominum vita.

Hæc est quod veteri adagio dicitur : *Loquendum ut multi, sapiendum ut pauci.* Vulgus enim sæpe de rebus, præsertim agendis sinistre judicat, erronea habet dictamina, animos depressos, et in terrena demersos; vitiis et scandalis abundat, sapientiæ et veræ virtutis expers est, uti multis patrum gnomis et exemplis ostendi Numer. cap. 11. v. 4. et cap. 20. v. 3. Hac de causa viri sapientes, quales fuere olim Essæi, Ascetæ et Anachoretæ, turbas urbesque fugerunt, et in solitudine cum paucis Sanctis, imo cum Deo et Angelis conversati sunt. Hinc S. Antonius dictitabat *aquam piscibus alimento esse, solitudinem autem monachis afferre ornamentum; atque pisces quidem, cum terram attingunt, vitam amittere; monachos autem, cum urbes adeunt, gravitatem monasticam deperdere.* Ita refert Sozomen. lib. 1. Histor. cap. 13. Viderunt id per umbram Philosophi, è quibus Seneca lib. de Vita beata cap. 2 : *Cum de beata vita agitur,* inquit, *non est quod mihi illud discessionum more respondeas. Hæc pars major esse videtur; ideo enim pejor est. Non tam bene cum rebus humanis geritur, ut meliora pluribus placeant. Argumentum pessimi, turba est. Quæramus quid optime factum sit, non quid usitatissimum, et quid nos in possessione felicitatis æternæ constituat, non quid vulgo veritatis pessimo interpreti probatum sit.*

Idem, Epist. 7 : *Quid,* inquit, *tibi vitandum præcipue existimem quæris? turbam. Nondum illi te tuto commiseris : ego certe confiteor imbecillitatem meam; nunquam mores, quos extuli, refero. Aliquid ex eo quod composui turbatur, aliquid ex his quæ fugavi rediit. Quod ægris evenit, quos longa imbecillitas usque adeo affecit, ut nunquam sine offensa proferantur, hoc accidit nobis, quorum animi ex longo morbo inficiuntur. Inimica est multorum conversatio. Nemo non aliquod nobis vitium aut commodat, aut imprimit, aut nescientibus allinit. Utique quo major est populus cui commiscemur, hoc periculi plus est.* Et pluribus interjectis : *Subducendus populo est tener animus, et parum tenax recti. Facile transitur ad plures. Socrati, Catoni et Lælio excutere mentem suam dissimilis multitudo potuisset, adeo nemo nostrûm; qui maxime concinnamus ingenium, ferre impetum vitiorum tam magno comitatu venientium potest. Unum exemplum luxuriæ aut avaritiæ multum mali facit. Convictor delicatus paulatim enervat et emollit. Vicinus dives cupiditatem irritat, malignus comes quamvis candido et simplici rubiginem affricuit. Quid tu accidere his moribus credis, in quos publice factus est impetus. Necesse est aut imiteris, aut oderis. Utrum autem devitandum est, ne vel similis malis fias, quia multi sunt neve inimicus multis, quia dissimiles sunt. Recede in teipsum quantum potes; cum his versare, qui te meliorem facturi sunt. Illos admitte, quos tu potes facere meliores.* Exemplis idipsum denique confirmat : *Democritus,* ait, *unus mihi pro populo est, et populus pro uno. Bene et ille, quisquis fuit (ambigitur enim de auctore), cum quæreretur ab illo quo tanta diligentia artis spectaret ad paucissimos perventuræ : Satis sunt, inquit, mihi pauci, satis est unus, satis est nullus. Egregie hoc tertium. Epicurus, cum uni ex consortibus studiorum suorum scriberet : Hæc, inquit, ego non multis, sed tibi; satis enim magnum alter alteri theatrum sumus. Ista, mi Lucili, condenda in animum sunt, ut contemnas voluptatem ex plurium assensione venientem. Multi te laudant. Ecquid habes, cum placeas tibi? Si is es quem multi intelligunt, introrsus bona tua spectent.* Ac rursum, Epist. 8, seipsum in exemplum statuens : *Secessi,* inquit, *non tantum ab hominibus, sed etiam à rebus, et primum à rebus meis. Posterorum negotium ago. Illis aliqua quæ possint prodesse conscribo. Salutares admonitiones velut medicamentorum utilium compositiones litteris mando, esse illas efficaces in meis ulceribus expertus.*

16. Locutus sum in corde meo (Aquila et Symmach. *cum mente mea;* Chald. *In cogitatione cordis mei dicens*) : Ecce magnus effectus sum, et præcessi omnes sapientia, qui fuerunt ante me in Jerusalem, et mens mea contemplata est multa sapienter.] Hebr. *Et cor meum vidit multam sapientiam et scientiam.* Sic et Septuag. Chald. Syrus, Arabic. et cæteri. Tigurina : *Subduxi autem rationem ejusmodi apud animum meum : Ecce ego res magnas perfeci, et auxi sapientiam præ omnibus, etc.*

Hucusque Ecclesiastes probavit suum thema, nimirum omnes res mundi esse vanitates per rationes genericas et universales, nunc idem

probat per rationes specificas et particulares : quare à toto rerum genere descendit ad singulas rerum species, in iisque vanitatem demonstrat. Est ergo hîc inductio, qua singularum rerum vanitatem probat, indeque inducit et colligit omnia sub sole esse vana, nec quicquam ex eis posse animum hominis satiare et beare. Incipit autem à sapientia, tum quia illa cæteris rebus dignitate eminet, ac plus veritatis minusque vanitatis videtur habere; tum quia Philosophi totum studium, omneque suum decus posuere in sapientia. Unde Seneca de Brevitate vitæ : *Sine sapientiæ studio*, ait, *nulla potest esse vera et solida animi beatitudo;* tum denique et potissime, quia Salomon sapientiæ fuit studiosissimus, eamque à Deo præ rebus omnibus postulavit et impetrarit, atque per eam omnium hominum occupationes, studia, et curas studiose contemplatus est, ut ipse ait v. 13. in eaque contemplatione animum suum pascebat et oblectabat : quare in ea videbatur sibi esse magnus sapiens et beatus. Verum super illam ipsam hîc se suamque considerationem reflectens, invenit in illa quoque inesse vanitatem magnamque afflictionem spiritus. Ait ergo.

Locutus sum in corde meo.] Primo, sensus est, q. d. Perversorum et stultorum turbam, de qua v. præcedenti, devitans secessi in cordis arcanum, ibique cum sapientia ipsa conversatus, per eam omnia sapienter lustravi, consideravi, et expendi. *Loqui aliquis dicitur in corde suo,* ait Olympiod. *cum mentem ad cogitandum applicat, secum disputat et ratiocinatur.* Secundo, loqui in corde notat magnam cordis, id est mentis, attentionem ad id quod homo sibi loquitur et cogitat, qualem habent cogitabundi, tristes et melancholici. Tertio, notat affectum et pathos, nimirum ingentem vel lætitiam et plausum, vel mœstitiam et molestiam. Utraque hîc notatur in Salomone, q. d. Locutus sum in corde, mihi secreto gaudens et applaudens de sapientia tanta mihi cœlitus infusa; sed dum per eam vana et molesta hominum studia inspicio, mihi molestiam mentisque afflictionem inflixi, uti mox plenius ostendam. Sic Anna amaro corde et flens largiter, et attente orans loquebatur in corde suo : *Quia ex multitudine doloris et mœroris mei, locuta sum,* ait ipsa ad Heli, 1. Reg. 1. v. 13 et 16.

Ecce magnus effectus sum.] Magnus opulentia, magnus potentia, magnus animo, magnus imperio, magnus operibus et fabrica templi, magnus sapientia, magnus in mensis et ferculis, magnus comitatu et pompá equorum, curruum, famulorum et militum, magnus fama et gloria : fuit enim Salomon regum omnium sapientissimus, opulentissimus, potentissimus, deliciosissimus, magnificentissimus, famosissimus, gloriosissimus, ut patet 3. Reg. 10 et 11. Unde vocatus fuit *rex magnus et rex regum,* teste Euseb. lib. 9. de Præpar. cap. ult. Hugo uterque Cardin. et Victor. putant hæc dici à Salomone in jactantia, et vana suî complacentia. Melius alii censent hæc ab eo dici ex animi candore, et gratitudine erga Deum. Unde non ait : Ego magnum me feci, sed *magnus effectus sum*, scilicet à Deo. Legit Interpres cum Sept. הוגדלתי *hogdalti* in *hophal* passive, id est magnificatus sum : jam legunt הגדלתי *higdalti* in *hiphil* active, id est *magnificavi*, scilicet meipsum, vel potius sapientiam meam, ut sequitur. Unde Chald. vertit : *Ego auxi et addidi sapientiam super omnes sapientes, qui ante me fuerunt* (alii *præfuerunt*) *in Jerusalem;* alii : *Ego magnificavi et auxi sapientiam, etc.* alii : *Processi prudentia, et omnibus sapientibus præcellui;* Vatabl. *Ego res magnas perfeci.*

Ac præcessi omnes sapientia qui ante me fuerunt in Jerusalem.] Hebr. *super Jerusalem*, id est, qui præfuerunt Hierosolymæ et Judææ vel ut reges, sicut David et Saul; vel ut judices et principes, ut Othoniel, Gedeon, Samson, Jephte, Heli, etc. vel ut Doctores et legisperiti, vel ut sacerdotes et Pontifices : quare dum eos sapientia antecellui, cæteros omnes mundi reges et philosophos eadem superavi; quia Judæi, præsertim legisperiti et Pontifices philosophis omnibus fuere sapientiores. Unde 3. Reg. 3. 12. Salomon audit à Deo : *Dedi tibi cor sapiens, ut nullus ante te similis tuî fuerit, nec post te surrecturus sit;* fuit ergo Salomon à toto genere sapientior Adamo, Abrahamo, Moyse, Josepho, Davide, cæterisque Patriarchis et Prophetis, etsi id hoc loco neget S. Hieron. Esto in certo genere, v. g. in Prophetia superatus sit à Prophetis, in Psalmodia et sanctitate à Davide. Et mox cætera addens Deus : *Dedi tibi*, inquit, *divitias et gloriam, ut nemo fuerit similis tuî in regibus, cunctis retro diebus.* Pro *præcessi sapientia*, Hebr. est, *addidi sapientiam*, q. d. Sapientiam mihi cœlitus inditam valde adauxi per experientiam, et quotidianam rerum speculationem. Ita Olympiod. Unde Symmach. vertit : *Superexcedebam sapientia.* Quàm ampla fuerit sapientia Salomonis, ipsemet fuse explicat Sapient. cap. 7. v. 17 et seq. Vide Sixtum Senensem verbo Salomon, et Pinedam lib. 3. de Rebus Salomonis.

Et mens mea contemplata est multa sapienter, et didici.] *Contemplata est*, per speculationem et meditationem : *didici*, per experientiam. Hinc Origenes Proœm. in Cant. docet sapientes Græcorum suam Philosophiam hausisse à Salomone : illo enim fuere posteriores, teste Clemente lib. 5. Stromat. Scientia enim naturali, puta rerum Physicarum, Ethicarum, Œconomicarum et Politicarum Salomon omnes homines superavit : in supernaturali et divina superatus fuit à Mose, Prophetis et Apostolis.

17. Dedique cor meum ut scirem prudentiam, atque doctrinam, erroresque et stultitiam : et agnovi quod in his quoque esset labor, et afflictio spiritus.] Syrus, *perturbatio spiritus;* Septuag. *electio vel præsumptio spiritus;* alii, *irritamentum spiritus;* Aquila, *pastio venti.* Vide dicta v. 14. Alienum est illud Cajet. *Traditur hîc*, ait, *fructus scientiæ, quod ipsum studium sciendi est fractio spiritus, vel ratio præcipua frangendi spiritum. Ignorantes enim suos prosequuntur spiritus, suis aguntur impulsibus.* Hoc enim est veritas non vanitas, utilitas non noxa et vilitas, sancta stabilitas non rixosa levitas; cum ex adverso vanitatem et noxam sciendi hîc astruat Salomon.

Pro *errores* hebr. est הוללות *holelot*, quod Septuag. vertunt *parabolas;* Syrus et Arabicus, *proverbia;* Noster et Aquila, *errores;* Theodotion, *prolapsiones;* Cajet. *tricas*, sive intricationes operum et negotiorum, quibus multi se intricant, adeo ut se extricare nequeant; alii, *insanias;* Arias, *nugas;* Fonteius, *furores;* Vi-

vianus, *arrogantiam;* Thuanus, *insanos pectoris æstus;* Chald. *Et dedi cor meum ut scirem sapientiam et stultitiam regni, et scientiam et intellectum probavi, et cognovi quod etiam hoc est contritio spiritus viro, qui diligenter laborat ut inveniat ea.*

Pro *stultitiam* hebr. est שכלות *ischlut,* quod si per *Samech* scribas significat stultitiam, sin per *sin* (quod idem valet quod *Samech*), significat prudentiam et intellectum, ut vertunt Septuag. et Chald. nimirum vani rerum mundi amatores, dum in iis conquirendis se putant sapientes, coram Deo stulti fiunt et delirant. Nam ut ait S. Paulus: *Sapientia hujus mundi, stultitia est apud Deum,* 1. Corinth. 3. 19.

18. EO QUOD IN MULTA SAPIENTIA, MULTA SIT INDIGNATIO : ET QUI ADDIT SCIENTIAM, ADDIT ET LABOREM.] Ita legunt Codices Romæ emendati. Alii ex Hebræo legunt, *et dolorem;* utrumque verum, et eodem res redit : quia omnis labor est dolor, et omnis dolor est labor. Aquila vertit: *Et tormentum.* Septuag. Hebr. מכאוב *macob,* vertunt *flagella,* Psal. 31. 10. Tigurina vertit: *Qui auget scientiam, simul auget quod eum cruciet.*

Pro *indignatio* hebr. est כעס *caas,* id est ira, indignatio ; Syrus, *furor ;* Septuag. *cognitio;* Arabicus : *Nam in multitudine sapientiæ multiplicatur doctrina, et quo dau getur doctrina augetur dolore.* Chald. accipit hæc de ira Dei : *Quoniam vir,* inquit, *qui multiplicat scientiam cum peccaverit, si non convertitur ad pœnitentiam, multiplicat iram ad faciem Domini; et qui addit scientiam et moritur in juventute sua, addit dolorem proximis suis.* Costus vero sic ultima ex Chald. vertit : *Conflat in se invidiam et iram Domini, à quo ille scientia auctus fuerat : quod si ineunte ætate moriatur, secum ipse intestinam animi molestiam adauget.* Auctor Catenæ Græcæ : *Qui profundiorum,* ait, *causas inquirit, nec invenit, hic addidit laborem. Hoc minime illis evenit, qui perfunctorie student.*

Repetendo exaggerat Ecclesiastes, et inculcat suum studium in vestiganda sapientia et scientia, ut ostendat se utramque penitus inspexisse, et in utraque deprehendisse vanitatem et afflictionem. Pro *prudentiam et doctrinam,* hebr. est *sapientiam et scientiam.* Sapientia, ait S. August. et Theologi, est cognitio rerum altissimarum, puta divinarum et cœlestium : scientia vero, naturalium et humanarum, præsertim circa mores et res agendas. Sapientiæ opponit errores, id est falsas antiquorum sive Philosophorum, sive hæreticorum opiniones, ait R. Haccados, quales sunt hæreses de Deo Deique providentia, omnipotentia, omniscientia, etc. Scientiæ opponit stultitiam, qua stulte quis judicat de rebus agendis, et stulte operatur, dum vitium præ virtute, imo pro virtute sectatur. Rursum sapientia accipi potest practica, pro prudentia supernaturali, ad rite cognoscendum, colendum, amandum Deum per virtutes Theologicas : scientia vero, pro prudentia naturali ad honeste vivendum, per virtutes morales, quibus quis fit fortis, temperans, castus, justus, etc. Vice versa per errores accipias superstitiones, idololatriam, falsosque numinum cultus, vero Dei cultui oppositos : per stultitiam vero, imprudentiam, et incontinentiam vivendi : per gulam, luxuriam, fraudem, furtum, etc. Salomon enim passim in Proverbiis, Ecclesiaste et Sapientia per sapientiam et scientiam non tam speculativam quàm practicam intelligit, puta Ethicam, quæ mores ad Deum rite colendum, et ad se, æque ac proximum legitime amandum, juxta normam rectæ rationis et legis divinæ conformat : atque hanc maxime spectavit et sectatus est Salomon, ut eamdem alios doceret, uti hisce libris facit. Sensus ergo est, q. d. Summo studio incubui, ut pervestigarem sapientiam et scientiam, tum speculativam, tum potius practicam, eamque secernerem ab erroribus et stultitia, hoc est, ut virtutes tum Deum, tum hominem et proximum spectantes, à vitiis illi adversis secernerem et distinguerem; ut hac ratione viam ad veram animi felicitatem vestigarem, sciremque quid in hac vita hominem beare et felicem efficere posset. Verum post longum studium et examen, inveni in his quoque suam inesse vanitatem et afflictionem spiritus ; quia *in multa sapientia multa inest indignatio : et qui addit scientiam, addit dolorem :* scientiæ enim et studio assecla est labor et dolor : quare qui addit scientiam, addit et dolorem; tum quia quandiu durat scientia, durat et labor; tum quia crescente studio crescit pariter capitis corporisque totius, deficientibus spiritibus vitalibus, defatigatio, labor et dolor.

Quæres, quomodo in multa sapientia sit multa indignatio, atque in scientia dolor? nam ut docet D. Thom. 1. 2. q. 17. art. 1 : *In contemplatione veritatis, maxima delectatio consistit. Omnis autem delectatio dolorem mitigat, et ideo contemplatio mitigat tristitiam vel dolorem : et tanto magis, quanto perfectius aliquis est amator sapientiæ : et ideo homines ex contemplatione divina, et futuræ beatitudinis in tribulationibus gaudent, secundùm illud Jacobi* 1. 2. *Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in tentationes varias incideritis, etc.* Hæc S. Thomas.

Respondet Chald. per indignationem accipiendam esse iram et vindictam Dei, q. d. Deus indignatur sapientibus, qui cum sciant quid agere debeant, id tamen non agunt; sed perverse vivunt, nec agunt pœnitentiam. Sic et R. Salomon, ac ex parte S. Hieron. Olympiod. Albinus, licet magis in aliam sententiam devergant. Rursum alii accipiunt indignationem, id est iram et invidiam æmulorum, qui sapientibus sapientiam, famam et honorem invident, q. d. Cum quis studendo evadit sapiens et eruditus, concitat sibi aliorum invidiam, qui ægre ferunt illum sibi in doctrina et fama anteponi ; quare illius sapientiæ et famæ detrahunt, eamque deprimunt. Hinc illud cap. 7. 8 : *Calumnia conturbat sapientem.*

Verum melius alii accipiunt indignationem ipsius sapientis, et dolorem scientis.

Primo ergo : *In multa sapientia est multa indignatio et dolor,* ait D. Thom. loco citato ad 1. *vel propter difficultatem et defectum inveniendæ veritatis, vel propter hoc quod per scientiam homo cognoscit multa quæ voluntati contrariantur, et sic ex parte rerum cognitarum scientia dolorem causat; ex parte autem contemplationis veritatis, delectationem.* Studium enim sapientiæ avocat mentem ab omnibus sensuum voluptatibus, totamque ad contemplationem colligit et cogit. Hinc studiosi et speculativi speculando consumunt optimos spiritus, et calorem naturalem à stomacho in cerebrum ad speculandum evo-

cant : quo fit ut stomachus calore destitutus cibos concoquere nequeat ; sed indigestos cibos, crudosque eorum succos ad hepar et membra transmittat, ex quibus gignuntur catharri, flatus, febres, cacochymia, hemicrania, aliique plures morbi, ac subinde hectica et phthisis, aut hydrops ex abundantia pituitæ, atque hæc est causa, cur litterati plerique laborent stomacho, uti laboravit S. Gregor. S. Chrysost. S. Hieron. S. Bernard., etc. *Labores sunt scientiæ comites*, ait Nyssen. additque Salomonem non prius voluptatibus se dedisse, *quàm gustata austeriori et severiori vita, cum se præstitisset, et à risu alienum, gravemque et constantem, per quæ à studiosis maxime comparatur disciplina sapientiæ ;* sed hujus severitatis pertæsum, laxasse frena voluptati et concupiscentiæ. Accedunt nocturnæ studiosorum vigiliæ et lucubrationes, abstinentia et jejunia, lectio varia et multiplex, quæ cerebrum desiccant, accendunt et extenuant, ut illico in bilem concitetur.

Secundo, quia valde studiosi et sapientes vel nascuntur, vel per studium et speculationem assiduam fiunt melancholici, morosi, tetrici, uti tradit Aristot. sect. 30. Problem. cap. 1. ubi docet summos sapientes et philosophos fuisse melancholicos, adeoque nullum magnum ingenium sine mixtura dementiæ exstitisse (melancholia enim est quædam amentia.) Rursum ingeniosi propter spirituum multitudinem, fervorem, celeritatem, ait Pineda, accedente etiam sapientia, quæ ad deliberandum de rebus non longo spatio indiget, concitati sunt et indignabundi, quod dicebat Arist. inveniri in iis, quibus *atra bilis permulta et calida*, et oppido flatulenta inest, qui fiunt *perciti et ingeniosi amasii, propensi ad omnem excandescentiam et cupiditatem, nonnulli etiam loquaciores.* Qua de re sapienter disserit Plato lib. 2. de Repub. et in Theæteto : *Admodum*, inquit, *difficile est reperire hominem ingeniosum simul et præ cæteris mansuetum : nam acuti sagacesque, memoriosi ac dociles, ut plurimum in iracundiam impetusque præcipites sunt : proruunt enim atque captantur quemadmodum sine retinaculis naves, et furiosi potius quàm fortes existunt.*

Tertio, quia in scientiis innumeræ sunt tricæ, obscuritates, antilogiæ, difficultates, quæ hominem studiosum faciunt tetricum, morosum, iracundum, præsertim dum videt se frustra laborare, nec veritatem assequi, dum videt tot sententias et opiniones inter se pugnantes, nec in eis cernit quid verum sit et certum, sed omnia dubia et implexa. Rursum dum quo plura cognoscit, eo plures novas quæstiones et difficultates sibi incognitas exoriri advertit, adeoque quo plura scit, eo plura se ignorare perspicit : quæ res illi molestiam et bilem concitat. Insuper dum suæ sententiæ ab aliis contradici, eamque confutari videt, affligitur. Ita S. Hier. Thaumaturgus, Albinus, Olympiod. Vatablus. Audi S. Hieronymum : *Sapiens dolet tam in abdito quàm in profundo latere sapientiam, nec ita se præbere mentibus ut lumen visui, sed per tormenta quædam et intolerandum laborem, jugi meditatione et studio provenire.* Videas ergo sapientes inter ipsas vigilias et lucubrationes veluti excandescere atque indignari, adversus eas ipsarum rerum cognoscendarum difficultates, quas vel consequi, vel superare non possint, et quod in longiori conflictatione et lucta evenire solet, jam desperent de victoria, jam iterum aggrediantur et pugnent, nunc fessi et lassi subsistant desideantque parumper, nunc iterum assurgant et cum rerum difficillimarum cognitione luctam instaurent. Ita Pineda. Doctorum ergo magna licet rerum cognitio, tamen non tam est plena scientia, quàm docta ignorantia. Doctores enim quo magis procedendo investigant rerum notitiam, eo magis se deprehendunt docte ignorantes, vel ignoranter doctos, quia vix ullas rerum naturas clare perspicere possunt, sed tantum earum accidentia, quæ sensibus patent.

Quarto, quia scientia inflat facitque hominem tumidum et superbum : superbi autem proni sunt ad iracundiam, præsertim dum vident sibi vel à rationibus vel ab hominibus obsisti et contradici, aut obices suæ prætensioni opponi, ut non possint sententiarum suarum firmam assertionem aut præmia, quæ per eam præsumpserant, consequi. Rursum sapiens videtur mereri honorem et eminentiam : quare dum à minus sapientibus vel æmulis despicitur, ridetur, arguitur, censet sibi gravem fieri injuriam, ideoque dolet, fit impatiens et irascitur. Vide Platonem in Theæteto. Ita uterque Hugo Card. et Victor. Lyran. Cajet. et alii. Sic videmus viros valde doctos proclives esse ad iram, impatientiam et anxietatem, levique verbo ad eam concitari.

Quinto, indignatur sapiens sibi, dum videt suam cæcitatem et infirmitatem ad perscrutandum tot tantasque rerum abditarum veritates, etiam ethicas et practicas, dumque longe majorem difficultatem sentit ad eas opere explendum. Unde S. Hieron. et Olympiod. *Quanto magis*, inquiunt, *qui sapientiam fuerit consecutus, tanto plus indignatur, quod subjaceat vitiis, et procul sit à virtutibus, quas requirit ; ac proinde dolet super delictis suis, cum sciat cui plus traditur plus exigi ab eo, et potentes potenter tormenta passuros.* Addit Hugo ex scientiæ acquisitione notitiam nobilitatis animæ suæ ; unde indignetur in inferioribus occupari, quæ sunt ea minus digna. Ad hæc fastidium vitiosum nonnullorum super nobilissimo studio sacrarum litterarum, sicut olim nauseabant Hebræi super divino cibo. Rursum honestam nauseam atque abominationem ad fœdas voluptates, ob gustatum suavem spiritualium rerum saporem. Postremo, iram cum indignatione in seipsum, in dæmonem, in vitia, in ea omnia quæ nos provocant ad peccandum, si multa adsit sapientia, hoc est rerum divinarum cognitio, beneque vivendi peritia multa. Idem judicium de indignatione et justo dolore, quem sentimus adversus aliena peccata : *Si ego contristo vos*, dixit Apostolus, *et quis est, qui me lætificet, nisi qui contristatur ex me?* 2. Corinth. 2. 2. Ita Lorinus.

Rursum sapiens irascitur discipulis et aliis, quos videt sapientiæ et prudentiæ expertes, ac sæpe incapaces disciplinæ et incorrigibiles. Videt enim majorem hominum partem vitiosam, concupiscentiæ et vitiis suis indulgentem, aspernari sana sapientiæ monita et virtutum præcepta, quæ res sapientem, præsertim rectorem et doctorem, qualis erat Salomon, valde cruciat et affligit.

Sexto, S. Hieron. Epist. 30 de Fabiola lo-

quens, dolorem ponit in cupidine sciendi: *Jesu bone*, ait, *quo illa fervore, quo studio intenta erat divinis voluminibus? etc. Nec vero satiabatur audiendi cupidine, sed addens scientiam addebat dolorem, et quasi oleum flammæ adjiciens, majoris ardoris fomenta capiebat.* Accedit S. Gregor. Nazianz. qui in Apolog. sic explicat, q. d. Quantum voluptatis quis studendo haurit, ex eo quod invenit, tantum mœroris refert, ex eo quod assequi non potest: perinde ac sitiens qui ab aquis delibatis avellitur, hic enim aquam, quam putat se habere, manibus tenere non potest; aut perinde ac qui fulguris splendore illustratus, illico ab eo disparente deseritur.

Denique maxime et potissime intendit hic Ecclesiastes significare studium sapientiæ et scientiæ, tum speculativæ, tum practicæ esse vanum, laboriosum et afflictum, dum in sola speculatione et cognitione rerum naturalium, ethicarum, puta virtutum et vitiorum consistit, nec ad ipsam virtutum operationem et exercitationem transit, ut fiat practice practicum. Virtus enim et vera sapientia ac scientia, quæ animæ dat quietem et satiem, non in arida speculatione, sed in honesta actione et operatione sita est; qua si careat vana est, et mera capitis fatigatio; quia suo fine et fructu, qui est actio vitaque honesta quæ ducit ad felicitatem, destituitur. Hoc est quod proprie spectat hic Salomon, scilicet nudam sapientiam, et scientiam ethicam, non satiare, nec honestare, nec beare hominem, sed solum timorem et amorem Dei studiumque virtutum; cætera omnia esse vana. Unde cap. 12. 13, concludens ait: *Deum time, et mandata ejus observa: hoc est enim omnis homo.* Addit Olympiod. homines non nasci sapientes, sed fieri studio et labore. Rursum adepta jam sapientia hominem stimulat et cruciat, ut id quod per sapientiam faciendum novit, hoc opere exsequatur, scilicet ut concupiscentiis suis resistat, ut arduos virtutis labores capessat, qua in re magnam sentit difficultatem et spiritus afflictionem, instar Ezechielis, qui cap. 3. v. 3 et 14, jussu Dei comedit volumen, in quo erant lamentationes, carmen et væ, eratque in ore ipsius ut mel dulce, sed abiit postea amarus in indignatione spiritus sui; et instar S. Joannis, qui Apoc. 10. v. 9, librum sumpsit in ore dulcem ut mel, sed qui fecit amaricari ventrem ipsius. Talis est scientia, quæ initio delectat, sed postea dolorem laboremque generat. Jam audi Olympiod. *Sapientiam et cognitionem non jam vanitatem esse dicit, sed spiritus electionem, monens nos nequaquam fati beneficio nasci aut fieri homines sapientes, sed sapientiæ desiderio ac labore, petitamque à Domino Deo sapientiam consequentes. Quod si quis adhuc scientiæ plus habere desiderat, addat, inquit, et studiosos labores. Aut etiam sic intellige: Qui adeptus scientiam cognitionemque delinquit, longe amplius puniendus est; ideo qui addit cognitionem, addit et dolorem.*

Tropol. Hæc accipias de cognitione sui; homo enim seipsum suasque infirmitates ad contemplandum, et multo magis ad recte operandum, considerans (quæ est vera sapientia et scientia), tot et tantas videt, ut ingentem tristitiam et iram contra seipsum concipiat, uti fuse explicat Auctor lib. de Anima et Spiritu apud S. August. tom. 3. cap. 49: *Qui apponit scientiam, apponit et dolorem: quia*, inquit, *quanto magis homo sua mala intelligit, tanto amplius suspirat et gemit: meditatio siquidem parit scientiam, scientia compunctionem, compunctio devotionem, devotio perficit orationem;* quæ deinde multis prosequitur. Et S. Gregor. 28. Moral. cap. 24: *Qui apponit scientiam, apponit et dolorem; quia quanto plus homo cœperit scire quid perdidit, tanto plus lugere incipit corruptionis suæ sententiam, quam invenit. Considerat namque unde, quo lapsus est: quod à paradisi gaudiis ad ærumnas vitæ præsentis; ab Angelorum societatibus venit ad curas necessitatum. Pensat in quot jam periculis jacet, qui prius sine periculo stare contempsit; luget exsilium quod damnatus patitur, et suspirat ad cœlestis gloriæ statum, quo perfrui securus posset, si peccare noluisset.*

Tu ergo, ô studiose, ô religiose, ô magister, ô doctor, qui in arida speculatione annos perplures impendisti, vitam consumpsisti, vires exhausisti; expende, quæso, quàm sis à vera sapientia alienus, si notitiæ rerum humanarum et divinarum minime virtutem jungis, et rationem disputandi sciens, viam humilitatis et perfectæ charitatis ignoras. Nam si vera sapientia (uti dixit Lactantius) non potest cuiquam sine scientia et virtute contingere, quomodo te sapientem appellabo, quem scientia inflans dementatum tenet, et charitas ædificans in suî contubernium non retinet. Si sapientia (ut ait Nazianz.) ad Dei amorem non subvehit, et ex servis jam amicos ac filios efficit, quanam ratione te sapientem existimabo, quem verus Dei amor servum non novit, et Christus nec amicum nec filium agnoscit.

Alia igitur via ad veram sapientiam quæ te beet, incedendum est, nimirum via humilitatis, charitatis, contemptus mundi, etc., uti fecit resipiscens Doctor Lan-francus, Berengarii Heresiarchæ antagonista et debellator, qui in Alpibus à prædonibus captus et indigne exagitatus, cum hanc injuriam impatientius tulisset, in se reversus suamque insipientiam accusans et puniens, tradidit se vitæ monasticæ in cœnobio Beccensi, ut veram sapientiam, puta patientiam disceret, ubi plures annos incognitus delituit; agnitus tandem creatus est Prior, mox Abbas, tandem Archiepiscopus Cantuariensis, ac successorem reliquit suum discipulum S. Anselmum sub annum Domini 1060. Ita Trithemius tract. de Viris illust. ordinis S. Benedicti cap. 99.

Anagog. S. August. lib. 4, de Trinit. cap. 1, docet scientiam infirmitatis suæ addere dolorem peregrinationis suæ, idque ex desiderio patriæ cœlestis et conditoris sui: *Præposuit*, ait, *scientiam scientiæ, præposuit scire infirmitatem suam magis quàm scire mundi mœnia, fundamenta terrarum et fastigia cœlorum: et hanc apponendo scientiam apposuit dolorem, dolorem peregrinationis suæ ex desiderio patriæ suæ, et conditoris ejus beati Dei sui. In hoc genere hominum, in familia Christi tui, Domine Deus meus, si inter pauperes tuos gemo, da mihi de pane tuo respondere hominibus, qui non esuriunt et sitiunt justitiam, sed satiati sunt et abundant: satiavit autem illos phantasma eorum, non veritas tua, quam repellendo resiliunt et in suam vanitatem cadunt. Ego certe sentio quàm multa figmenta pariat cor humanum. Et quid est cor meum, nisi cor humanum?*

Et S. Gregorius in Ezech. lib. 1. hom. 10 : *Mentem*, ait, *quam Spiritus Sanctus replet, in amaritudinem temporalium et delectationem æternorum commovet, etc. Rixatur secum de his quæ male egisse se recolit, et sibimetipsi displicet, cum ei ille placere jam cœperit, qui omnia creavit. Supernis inhiat, terrena jam omnia per mentis despectum calcat.* Et paulo post : *Dedignatur itaque subjacere temporibus, et ardenter suspirat æternis. Unde recte quoque per Salomonem dicitur : Eo quod in multa sapientia multa sit indignatio, et qui apponit scientiam apponit dolorem. Cœlestia etenim cognoscentes, terrenis animum subdere dedignamur. Et dum plus sapere incipimus de his quæ male egimus, nobis ipsis irascimur, et fit in multa sapientia multa indignatio: quia quanto plus proficimus in cognitione, tanto nobis indignamur amplius de perverso opere. Atque cum scientia dolor crescit; quia quanto magis æterna cognoscimus, tanto magis esse nos in hujus exsilii miseria dolemus, vel sicut in translatione alia dicitur : Et qui addit scientiam, addit dolorem. Quo enim scire incipimus quæ sint cœlestia gaudia, eo magis, ut errorum nostrorum laqueos possimus evadere, flendo laboramus. In multa ergo sapientia multa est indignatio ; quia si æterna jam sapimus, concupiscere temporalia dedignamur. Si æterna jam sapimus, nosmetipsos despicimus egisse hoc, quod nos potuit ab æternitatis amore separare. Reprehendit semetipsum conscientia, accusat quod egit, damnat per pœnitentiam quod accusat, fit rixa in animo, parturiens pacem cum Deo.* Igitur qui apponit scientiam, scilicet supernorum, apponit dolorem, scilicet imorum et terrenorum : nam ut ait S. Isidorus, lib. 3. sentent. cap. 20 : *Quantum quisque potuerit superna scire quæ appetat, tantum de infimis quibus inhæret, acrius dolere debet.*

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

ECCLESIASTES FUGIENS LABOREM, QUEM SENSERAT IN STUDIO SAPIENTIÆ, DAT SESE DELICIIS ET VOLUPTATIBUS; AT IN HIS QUOQUE VIDENS VANITATEM, RURSUM V. 12. APPLICAT SE SAPIENTIÆ, ITERUMQUE IN EA VANITATEM EXPERITUR. DENIQUE V. 18. PERSTRINGIT VANITATEM EORUM, QUI OPES ACCUMULANT FUTURO HÆREDI, QUEM QUALIS SIT FUTURUS IGNORANT.

1. DIXI ego in corde meo : Vadam, et affluam deliciis, et fruar bonis. Et vidi
quod hoc quoque esset vanitas. 2. Risum reputavi errorem : et gaudio
dixi : Quid frustra deciperis ? 3. Cogitavi in corde meo abstrahere à vino
carnem meam, ut animum meum transferrem ad sapientiam, devitaremque
stultitiam, donec viderem quid esset utile filiis hominum : quo facto opus est
sub sole numero dierum vitæ suæ. 4. Magnificavi opera mea, ædificavi
mihi domos, et plantavi vineas, 5. feci hortos, et pomaria, et consevi ea
cuncti generis arboribus, 6. et exstruxi mihi piscinas aquarum, ut irrigarem sylvam ligno-
rum germinantium, 7. possedi servos et ancillas, multamque familiam habui, armenta quo-
que, et magnos ovium greges, ultra omnes qui fuerunt ante me in Jerusalem, 8. coacervavi
mihi argentum, et aurum, et substantias regum, ac provinciarum : feci mihi cantores,
et cantatrices, et delicias filiorum hominum, scyphos et urceos in ministerio ad vina fundenda :
9. et supergressus sum opibus omnes, qui ante me fuerunt in Jerusalem : sapientia quoque per-
severavit mecum. 10. Et omnia, quæ desideraverunt oculi mei, non negavi eis : nec prohibui
cor meum quin omni voluptate frueretur, et oblectaret se in his quæ præparaveram : et hanc
ratus sum partem meam, si uterer labore meo. 11. Cumque me convertissem ad universa opera,
quæ fecerant manus meæ, et ad labores, in quibus frustra sudaveram, vidi in omnibus vanita-
tem et afflictionem animi, et nihil permanere sub sole. 12. Transivi ad contemplandam sapien-
tiam, erroresque et stultitiam (quid est, inquam, homo, ut sequi possit regem Factorem suum ?)
13. et vidi quod tantum præcederet sapientia stultitiam, quantum differt lux à tenebris. 14. Sa-
pientis oculi in capite ejus : stultus in tenebris ambulat : et didici quod unus utriusque esset
interitus. 15. Et dixi in corde meo : Si unus et stulti et meus occasus erit, quid mihi prodest
quod majorem sapientiæ dedi operam ? Locutusque cum mente mea, animadverti quod hoc quo-
que esset vanitas. 16. Non enim erit memoria sapientis similiter ut stulti in perpetuum, et fu-
tura tempora oblivione cuncta pariter operient : moritur doctus similiter ut indoctus. 17. Et
idcirco tæduit me vitæ meæ, videntem mala universa esse sub sole, et cuncta vanitatem et afflic-

tionem spiritus. 18. Rursus detestatus sum omnem industriam meam, qua sub sole studiosissime laboravi, habiturus hæredem post me, 19. quem ignoro, utrum sapiens an stultus futurus sit, et dominabitur in laboribus meis, quibus desudavi et sollicitus fui : et est quidquam tam vanum ? 20. Unde cessavi, renuntiavitque cor meum ultra laborare sub sole. 21. Nam cum alius laboret in sapientia, et doctrina, et sollicitudine, homini otioso quæsita dimittit : et hoc ergo vanitas, et magnum malum. 22. Quid enim proderit homini de universo labore suo, et afflictione spiritus, qua sub sole cruciatus est ? 23. Cuncti dies ejus doloribus et ærumnis pleni sunt, nec per noctem mente requiescit : et hoc nonne vanitas est ? 24. Nonne melius comedere et bibere, et ostendere animæ suæ bona de laboribus suis ? et hoc de manu Dei est. 25. Quis ita devorabit, et deliciis affluet ut ego ? 26. Homini bono in conspectu suo dedit Deus sapientiam, et scientiam, et lætitiam : peccatori autem dedit afflictionem, et curam superfluam, ut addat, et congreget, et tradat ei qui placuit Deo : sed et hoc vanitas est, et cassa sollicitudo mentis.

1. DIXI EGO IN CORDE MEO (ex Hebr. vertas *cordi meo.* Ita Syrus.) VADAM, ET AFFLUAM DELICIIS, ET FRUAR BONIS : ET VIDI QUOD HOC QUOQUE ESSET VANITAS.]

Pro *affluam deliciis*, hebr. est אנסכה בשמחה *anassecha besimcha*, quod dupliciter verti potest : primo, *tentabo te in gaudio*, ut *anassecha* derivetur ex נסה *nasa*, id est *tentavit*, cui annectitur pronomen affixum כה *cha*, id est te. Ita Septuag. ; secundo, *miscebo gaudium*, vel *miscebo in gaudio*, scilicet vina ; vel potius : *Effundam in gaudio*, scilicet cor meum, ut *anassecha* derivetur à נסך *nasach*, id est miscuit, fudit, effudit, libavit, cui de more annectatur in futuro *He* paragogicum. Hoc secutus Noster vertit : *Affluam deliciis*, puta, vina, symposia et convivia frequentabo, quæ homines animales summa æstimant gaudia. Unde Tigurina vertit : *Lætus indulgebo poculis.* Sed eodem redit uterque sensus. Salomon enim alloquitur seipsum, cordique suo dicit : *Tentabo te in gaudio*, id est, ô anime mi, qui in vestigatione sapientiæ afflictionem invenisti, probabo te epulis festivis et lætis, et videbo an in iis satiem, quietem et felicitatem, quam vestigas, invenies ; genio ergo indulgebo, opipare vivam. Complut. *Assuefaciam te deliciis.*

Rursum pro *fruar bonis* hebr. est *vide in bono*, id est vide bonum, id est gusta bonum, fruere bonis : visus enim quia omnium sensuum nobilissimus, hinc pro gustu et quovis sensu capitur, ut Psalm. 33. 9 : *Gustate, et videte* (id est, *sapite*) *quoniam suavis est Dominus* ; Tigurina : *Experiar quantum in eo bonum sit* ; alii : *Videbis, ô anime mi, universam bonorum cohortem, et eliges tibi optimum* ; Septuag. hanc gnomen ita reddunt : *Dixi ego in corde meo : Veni nunc* (Olympiod. *age jam*), *tentabo te in lætitia, et vide in bono ; et etiam hoc vanitas* ; Pagnin. et Tigurina : *etiam hoc inanitas est* ; Syrus : *Dixi cordi meo : Veni et investigem te in lætitia, et vide bonum ; et ecce etiam hoc vanitas* ; Arabicus : *Ego dixi in corde meo : Veni ut narrem tibi in lætitiis, et videam te in sorte bona, et ecce hoc vanum est* ; Chald. Costi : *Mecum vero tacitus dixi : Eia probabo me deliciis, et vivens voluptatibus fruar* ; Chald. Complut. *Videbo bona seculi hujus, et quando pervenit ad me tribulatio et tristitia, dixi in verbo meo : Ecce etiam hoc est vanitas* ; Aquila, *vapor et fumus est* ; Auctor Catenæ : *Omnino decrevi meipsum vitiis tradere, et voluptates experiri ; et intellexi hæc omnia esse vana* ; Nyssen. in Septuag. videtur legisse ἐν ἀφροσύνῃ ; unde vertit : *Tentabo te in insipientia.* Sed legendum cum Complut. Vatic. et Reg. ἐν εὐφροσύνῃ, vertendumque : *Tentabo te in lætitia* : sic enim habet Hebr. Chald. Syrus, Arab. et vulgata. Jam

Primo Albinus, Hugo Cardin. Dionys. Vatablus, quin et Gregor. 4. Dial. cap. 4. censent Salomonem velut concionatorem hîc non tam ex suo quàm ex vulgi hominumque carnalium sensu et opinione loqui. Verum id refellunt verba ipsius : *Dixi ego in corde meo*, quasi intima cordis ejus hæc fuerit cogitatio et electio.

Secundo, ex adverso Hugo Victorin. et Auctor Catenæ Græc. censent Salomonem desperantem de felicitate per studium sapientiæ, utpote laboriosum et molestum, acquirenda, totum hîc sese dedere voluptatibus, ut iis felicitatem meraque gaudia inveniat : *Ecce*, inquit, *qualiter desperata mens totam se in voluptatem projicit, et carnis blandimenta jam solum bona vocat, quia in eis laborem et afflictionem non invenit, quasi malam reputans inquisitionem veritatis, in qua prius plus justo per curiositatem se distendens laboravit.*

Tertio, S. Hieron. censet hîc sermonem esse de spiritali quoque lætitia, quæ vanitas dicatur ; quod per speculum eam videamus et in ænigmate, non facie ad faciem, uti faciunt beati in cœlo, 1. Corint. 13. Accedit Cajet. qui vertit : *Miscebo gaudium* : ubi, inquit, τὸ *miscebo* significat Salomonem voluisse se totum abjicere velut suem in voluptates, sed eas voluisse miscere cum studio sapientiæ, ut hujus tædium illarum gaudio temperaret et condiret : sicut studiosi suas habent recreationes honestas, quibus corpus animumque reficiunt, ut studiorum laborem sufferre queant ; juxta illud Catonis :

Interpone tuis interdum gaudia curis,
Ut possis animo quemvis perferre laborem.

Quarto, et genuine Salomon vestigans mentis quietem, satiem et felicitatem per res omnes totius mundi, cum eam non invenisset in studio sapientiæ, ut dixi in fine cap. præcedentis, utpote difficili et tetrico, adjecit animum eam vestigare in adversa parte, puta deliciis, commodis et voluptatibus : iis ergo se dedit non ex desperatione, nec ex temperantia, sed experientiæ causa, ut scilicet experiretur quid in eis esset veri gaudii et felicitatis. Ita Nyssen. qui docet Salomonem, *certo consilio facta*

sua prosequi, atque volentem se ad voluptates demisisse. Vult enim Salomonem adhuc sibi mente constitisse, et *remisisse se ad ea, quæ sensui censentur esse jucunda et delectabilia: non animi ad hæc attractum perturbatione, sed ut consideraret an ad veri boni cognitionem aliquid conferat sensus, qui in eis fuerit immoratus.*

Ait ergo Salomon cordi suo adhuc sapientiæ studioso, timido, verecundo, et à voluptatibus carnis alieno, sed ex sapientiæ studio molestiore, mœrenti et dolenti, quasi blandiendo, ut ad eas illud inflectat, iisque mœrorem leniat et abstergat: Eia age, cor meum, obsecro, solve nonnihil rigorem tui studii, et laboris severitatem adeo molestam tantisper sepone, experire suavioris vitæ institutum, voluptatibus te recrea, gusta quod tibi propono deliciarum poculum; vide an non jucundius sit austero sapientiæ vino; experientia disces, quod adeo scire aves, an in deliciis sita sit hujus vitæ jucunditas et felicitas. Id vult Nyssen. dum ait: *Gustata severiori vita delapsus est ad jucundorum partipationem, et cum se præstitisset à risu alienum, gravemque et constantem, per quæ à studiosis maxime comparantur disciplinæ sapientiæ; tunc se remittit ad ea quæ sensui censentur esse jucunda, non animo.*

Jam singula verba expendamus: *Dixi in córde meo;* id est cogitavi, deliberavi, decrevi tacitus apud me et secrete in corde meo, quod publice dicere non fuissem ausus: puduisset enim me profiteri vitam voluptuariam, eamque præferre sapientiæ, ne viderer Epicureus. *Vadam.* Hæc vox significat studium vagandi, et oberrandi per omnia voluptatum genera. Cum enim voluptatis illa sit natura, ut animum non satiet, sed in fine suî cum expleta est voluptuarium amaricet, et stimulo doloris configat, hinc facit ejus animum ab ea resilire, aliaque quærere, et alia sine fine; quia ubique invenit voluptatem desinere in mœrorem, quem fugiens aliam et aliam semper vestigat jucunditatem.

Affluam deliciis.] hebr. *anassecha*, id est, *effundam in gaudium*, scilicet cor meum; vel *potabo in gaudium* cor meum; vel *libabo gaudio*, id est, totum me dabo gaudio, ut eo circumfluam: sicut vinum vel liquor, qui libatur Deo, totus Deo libatur, et ad pedem altaris in Dei honorem effunditur. Per *gaudium* metonymice intelligit non solas gustus delicias, sed et quaslibet similes gaudium sensibus afferentes: scilicet risum, vinum, domos magnificas, hortos, pomaria, familiam splendidam, opes, auri argentique thesauros, cæteraque oculos oblectantia, quæ enumerat à v. 1 usque ad 10. Sic Matth. 25. 21, dicitur: *Intra in gaudium domini tui*, id est, intra in epulum nuptiale bonis omnibus, quæ gaudium cient, affluens, ut si in illud intres, in merum gaudium intrare videaris. Hinc aliqui hìc vertunt: *Cooperiam me gaudio.* Hebr. enim נסך *nasach*, id est *effundere*, alludit uti litteris ita significato ad סכך *sachach*, id est tegere, abscondere, operire.

Et fruar bonis.] Hebr. *Et vide bonum*, q. d. *O corculum meum, vide*, id est gusta, et experire quanta bona sint reposita in deliciis et gaudiis, iisque oblecta et fruere. Theologi distinguunt uti à frui, quod utamur mediis, fruamur fine et summo bono. Præposterum ergo est utendis frui, hisque inferioribus bonis amore adhærescere, quod est, ait Hugo Cardinalis, amplexari arcam pro pretio, munusculum pro amico, gaudiola pro sponsa, vestigia pro cervo, phantasma pro re, umbram pro corpore, viam pro fine, intuitus vanissimos pro summa veritate, stillas tenuissimas pro suavitatis abysso, creaturam pro creatore Deo.

Et vidi quòd hoc quoque esset vanitas,] quia deliciæ sunt illecebrosæ, ac hominem animalem vel nominatæ duntaxat illico irritant, et ad suî concupiscentiam accendunt; idcirco antequam eas sigillatim recenseat, ne quis earum memoria capiatur, statim earum antidotum subjungit, scilicet quod sint vanæ, imo mera vanitas, idque

Primo, quia tenues sunt, breves, et exiles, atque palatum sensumque tantum titillant et irritant; perpetuo enim fluunt fugiuntque antequam capiantur, uti docet S. August. serm. 25. de Verbis Domini. Quare animam non explent nec satiant, ideoque mox in tædium et nauseam vertuntur, uti docet S. Gregor. hom. 36. in Evang. Hinc non tam bona censenda sunt quàm minora mala. Comedis enim quia esuris, scilicet comestio minus te affligit quàm esuries: pelle comedendo esuriem, et comestio tibi pœna erit. Ita S. Bernard. serm. de primordiis, mediis et novissimis: *Comedere appetis*, inquit, *quia fames te cruciat. Utrumque labor est, sed quia fames gravior magis, comedere nescis esse laborem. Denique postquam fames depulsa fuerit, vide si non gravius ducis comedere quàm esurire. Sic se habent universa sub sole, ut nihil sit in eis vere jucundum, sed ab uno semper transire velit homo ad aliud, solaque vicissitudine relevetur utrumque, ac si prosiliat ab aqua in ignem, et inde rursus in aquam resiliat, utpote qui neutrum ferre possit. Omnis siquidem laboris remedium, alterius laboris initium est. Nemo in hoc sæculo nequam quod vult habere potest, quando quidem nec justus justitia satiatur, nec voluptuosus voluptate, nec curiositate curiosus, nec ambitiosus inani gloria.* Rursum cui has epulas tam studiose apparat? utique corpori. Et quid est corpus? Respondeat Solon unus è septem Græciæ sapientibus: *Corpus*, inquit, *cum oritur, putredo est: cum vivit, bellua: cum moritur, vermium esca.* Ita nunc et sagina carnem tuam, ut delicatum vermibus post mortem epulum appares.

Denique S. Basil. in psal. 33: *In corporis voluptatibus*, ait, *plus molestiæ quàm voluptatis inest. In nuptiis sterilitas, viduitas, zelotypia; in agricultura infecunditas; in mercatura naufragia; in divitiis insidiæ. Ipsæ vero deliciæ et saturitas, et assiduus voluptatum usus multos et varios secum trahunt morbos, multiplices affectiones.* Huc facit Proverbium Arabum cent. 1. n. 67: *Non est in durante*, id est non est durans, *in æternum voluptas: sic miseriæ non sunt reliquiæ*, q. d. Nemini unquam tam bene et volupe est, ut sit durabile; ac vicissim nullum est malum, quod finem non habeat, sive nulla voluptas aut miseria perpetua vel diuturna est. Nota Arabismum: *Non est in durante*, id est, *non est durans.* Sic dicunt: *Deus est in potente*, id est, *potens est: ego sum in credente*, id est, *credens.* Ergo nihil voluptate brevius aut vanius. Ubi enim ab ea labia separata sunt, nullum ejus superest vestigium.

Secundo, quia magno labore, curis et sumptu parantur, quorum molestia gravior et diutur-

nior est modica et brevi voluptate, quæ ex iis percipitur. Quot sunt qui ut convivium splendidum instruant, plures dies, septimanas et menses sollicite curant vina delicata, phasianos, cycnos, artocreas, bellaria omnis generis, et ad ea conquirenda apparandaque turbam famulorum, cocorum, totamque familiam occupant; atque plures centenos nummos, quibus plures pauperes ad aliquot menses ali potuissent, in unum prandium expendunt, ut paucos convivas opipare excipiant, ad duas vel tres horas duntaxat? Ego certe tam modicam brevemque voluptatem tantis curis, tantaque opum, temporis et famulorum jactura non emerem, diceremque: *Nocet empta dolore*, et tanto dolore, *voluptas*, præsertim, quæ mox in mœrorem, ex quo nata est, rursum convertitur. Aspice è convivio domum redeuntes, et videbis vino gravatos, tetricos, mœstos, anxios, quod in mensa aliquid vel dixerint, vel audierint, vel fecerint, vel passi sint incongruum, molestum, noxium. Vere Sapiens: *Extrema gaudii luctus occupat.* Hinc Chald. vertit: *Cum primum advenit super me angustia, et afflictio, dixi: Etiam hoc vanitas.*

Tertio, quia stomachum onerant, somnum impediunt, membra cætera affligunt et cruciant, ac statim in sordes et stercora vertuntur. Nam ut ait Nazianz. Orat. 38: *Deliciæ non sunt aliud quàm pretiosum stercus. Pretiosum,* quia in pretio guloso, ab eoque magno pretio comparatum. Nazianzenum magistrum secutus S. Hieron. epist. 13. ad Paulinum: *Qui Christum*, inquit, *desiderat, et illo pane vescitur, non quærit magnopere, de quàm pretiosis cibis stercus conficiat: quidquid post gulam non sentitur, idem sit tibi quod panis et legumina.* Et Nicetas in orat. 38. Nazianz. sub finem: *Omnis*, ait, *voluptas quæ nec ex Deo, nec in Deo suscipitur, voluptatis excrementum est.* Id ipsi didicerunt ex S. Paulo, qui Philip. 3. 8. ait: *Propter quem* (Christum) *omnia detrimentum feci, et arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam.*

Eccles. 2. v. 1. vel 11. vere Climacus Gradu 26: *Quod si undique*, inquit, *corrupto vino fetet, epulis satur est, cogita infelicem animam in tali corpore tanquam in sepulcro defossam.* Vivacius S. Chrysost. homil. 29. in Matth. *Certe*, inquit, *si posses animam hominis deliciis dediti cernere, non dubitares multo melius esse in sepulcro jacere, quàm his irretitum teneri, et gravi insensibilitatis operculo tanquam saxo premi.* Et postquam ebrios et gulosos cum mortuo quatuor jam dies sepulto comparavit, subdit: *Age igitur videamus caput ipsorum vinctum: etenim cum crebro ebrii sint, perinde ut mortui multis velaminibus et institis ligantur. Ita istis omnia sensuum organa concluduntur et vinciuntur.* Ac post nonnulla subjungit: *Vidistis mortuum, nunc et pollinctorem videte. Quis igitur pollinctor est? nempe nullus alius nisi diabolus, qui eos diligenter ita stringit et polit, ut non homines, sed ligna esse videantur.*

Quarto, quia mentem obruunt, hebetant, ineptam faciunt ac stupidam, ut orare, studere, operari, ratiocinari nequeant: denique faciunt ut homo non videatur esse homo rationalis, sed porcus et brutum irrationale. Quocirca recte S. Eucherius epist. ad Valerianum: *Anne aliquis*, inquit, *ex illa Aristippi schola veritatem videbit, qui ingenio suo à suibus aut pecore nihil differt, cum beatitudinem in corporis voluptate constituat, cui Deus venter est et gloria in pudendis ejus?* Hinc et illud Horatii: *Epicuri de grege porcus.* Et Seneca: *Voluptas*, ait, *non hominis, sed pecoris bonum est.* Et Clemens Alex. Exhortat. ad Gentes: *Illi*, ait, *instar vermium in cœno et voraginibus, nempe voluptatis fluentis volutati, inutilibus et stultis pascuntur deliciis, suilli quidem homines. Sues enim cœno magis delectantur, quàm aqua munda, et in congestæ paleæ versari cumulo est quædam eis insana delectatio, ut ait Democritus. Ne ergo porcis efficiamur similes, sed ut germani filii lucis intueamur lucem, et sursum aspiciamus, ne nos esse adulterinos deprehendat Dominus sicut sol aquilas.* Et S. Chrysost. hom. 58. in Matth.: *Quid*, ait, *deliciarum fœditas mali non inducit? sues ex hominibus facit, imo vero etiam multo majores. Sus enim in luto volvitur et stercore nutritur: hic vero abominabilem magis sibi mensam construit, iniquas commixtiones excogitans. Hic nullo certe à dæmoniaco discrimine separatur, imprudens enim et furiosus pariter est. Et dæmoniacum quidem miseramur, hunc vero aversamur et odimus, quia sponte sibi furorem attrahit, et os, oculos, aures et cætera simpliciter sensuum instrumenta amarissimas voluptatis conficit cloacas.* Et post nonnulla: *Quanto melior asinus ebrioso, quanto canis præstantior? Omnes certæ animantes, quæ rationis expertes sunt, cum bibunt aut comedunt ultra quam satis est, etiamsi mille homines cogerent, nunquam elabuntur: pejores igitur estis canibus et asinis, qui inebriamini.*

Denique Plato lib. 9. de Republ. voluptuarios vocat pecora, voluptates vero umbras et simulacra veræ voluptatis; sicut Stesichorus Poeta ait: Trojanos veram ignorantes Helenam, de ipsius tantum imagine contendisse. Similes ergo sunt pomis Sodomæ, quæ exterius speciosa videntur, at ubi ea aperueris, in favillas et cineres resolvuntur, uti dixi Genes. 19. ex Josepho et aliis.

Quinto, quia febres, morbos et mortem creant. Nam ut ait Sapiens: *Plures occidit crapula, quàm gladius. Propter crapulam*, ait Eccli. c. 37. 34, *multi obierunt: qui autem abstinens est, adjiciet vitam.* Vide ibi dicta. Præclare S. Chrysost. hom. 45. in Matth. *Quemadmodum*, ait, *acuti vepres utcumque capiuntur atque constringuntur, manus cruentant: eodem modo deliciæ pedibus, manibus, capiti, oculis, omnibus similiter membris efficiunt: steriles etiam sunt, nullum quemadmodum vepres fructum producentes, ac multo magis quam cætera pene omnia hominem conficiunt. Deliciis enim senectus citius surrepit, deliciis sensus obtunduntur, deliciis cogitatio retardatur, citius mens tenebris obducitur, corpus dissolvitur, major stercoris copia reconditur, atque reponitur: ita ex ingenti afflictorum acervo, navigio nimium oneribus oppresso, crebra contingunt naufragia. Quid enim, responde, quæso, ita corpus pingue efficere studes? An ut te ad immolandum deducamus, an ut mensæ immolatum apponamus? aves certe pingues ad saniorem dietam inutiles sunt.* Et inferius: *Quare amentiam atque stoliditatem ipsorum inde maxime quispiam admirabitur, quia nec ita sibi parcere volunt, sicut utribus cæteri. Nam qui vina huc illucque traducunt, nolunt nimium utres implere, ne distenti rumpantur: isti vero ærumnosum ventrem nec utris quidem dignitate condo-*

nant, sed distentant et replent usque ad fauces duplices.

Sexto, quia deliciæ pertrahunt hominem in gulam, ebrietatem, crapulam, et gehennam; adeoque signum reprobationis certum est, si quis in hac vita divitiis et deliciis abundet: prædestinationis vero è contrario, si quis utrisque careat, uti patet in divite epulone et Lazaro, Luc. 16. v. 25, ubi Abraham ait ad epulonem, suam et Lazari opem implorantem: *Fili, recordare quia recepisti bona in vita tua, et Lazarus similiter mala: nunc autem hic consolatur, tu vero cruciaris.* Causam dat S. Hieron. epist. ad Furiam de Viduit. serv. *Non Æthnei ignes*, inquit, *non vulcania tellus, non Vesuvius et Olympus tantis ardoribus æstuant, ut juveniles medullæ vino plenæ et dapibus inflammatæ.*

Deliciarum ergo vanitas et noxa ex eo liquet, quod gulosus carnem suam saginet ad fomenta gehennæ; sicut herus saginat porcum ut mactet, juxta illud Martial. lib. 14.

Ille tibi faciat bona Saturnalia porcus,
Inter spumantes ilice pastus apros.

Hinc porcus dictus est, quod porrecto rictu pascatur, et terram, dum herbarum radices rimatur, latius porrigat. Gulosus ergo est Epicuri de grege porcus, quem impinguat dæmon ad saginam gehennæ. Exstat hac de re elegans Apologus vulpis et porci apud Cyrillum lib. 4. Apolog. mor. c. 2: *Laute*, inquit, *porcus à suo domino enutritus, cum impinguatus recumberet, ad eum vulpes veniens salutavit et dixit: Quomodo est tibi, frater? At ille respondit: Quid petis? Nonne cernis ut lætus, satiatus, incrassatus, nunquam fatigatus, sed semper delectatus quiesco.* Sine cura ergo, *procurante hero, semper vivo in croceis. Utquid ergo tu tota die vaga et famelica circuis, et cum tali amico ad habitandum non venis?* Quibus auditis vulpes insensatum deridens, subjunxit: *Certe verum est, quod crassities obtundit sensum, tollit motum, et continuatæ deliciæ subvertunt intellectum. Propter hoc parum vidisti, nec unquam recte judicasti. Nimirum iste homo piscator factus est super terram, cibi dulcedine adornat hamum, et ad mortem suaviter trahit incautum. Ille magnes effectus est hominis attractivus, qui cum risu occidit, et cibis allectum deducit ad suspendium, et veluti venator callidus dulci fistula vocat ad laqueum. Replet enim ventrem tuum, ut te decoctum sapidius comedat. Dat furfures, ut pinguiorem te faciat; accommodat brodium, ut carnem sumat. O si intrasses domum ejus et diligentius circumspexisses, profecto ex aliis infumatis porcis ibi pendentibus, quos ita nutriverat, ab eo tibi præparatum incendium cognovisses. Bonis ergo et dulcibus cibis te ducit ad mortem, et hasce delicias convertet tibi in tristitias sempiternas.* Unde hoc epimythium abstinentiæ colligit: *Absit à me talis amicus, qui subornat amore odium, et æternæ mortis sub mundi deliciis condit hamum. Abominor cibum ejus, et manum blandientem repudio, ac ex nunc ejus solatium sperno. Nolo sane ut risu me conducat ad luctum, et suis falsis deliciis à me pellis separet vitale consortium. Calicem Pharaonis eligo, non ferculorum canistrum; sperno paleam, non flagellum; sagittam Jonathæ diligo, et Joabi basium refugio. Quibus dictis, mox fugit.*

2. Risum reputavi errorem: et gaudio dixi: Quid frustra deciperis?] Deliciis subnectit apte risum, quia deliciæ et gaudia hominem solvunt in risum, q. d. Solent homines deliciis diffluere, indeque solvi in risus, cachinnos et inepta gaudia, quasi jam adepti summum suum votum, summum bonum et felicitatem rerum: ego deprehendi illos toto cœlo aberrare; nec mentis quietem, multo minus felicitatem esse consecutos; sed potius ex iis gravatos, inquietos, anxios, et mœstos discedere: quare eorum risum dixi non esse risum, sed errorem; ac gaudium non esse gaudium, sed deceptionem.

Per *risum* ergo et *gaudium* accipe nimiam et effusam lætitiam, tum internam, tum externam, quæ risu, jocis, et cachinno proditur. Item delicias, divitias, rerumque splendorem et copiam, quæ lætitiam hanc risumque cient; per metonymiam, ut risus ponatur pro objecto, vel causa risus, puta pro illecebris, quæ risum cient. Minus apte ergo Arboreus hunc risum arctat ad irrisores et subsannatores, quasi in illos hîc invehatur Salomon. Est apostrophe ad emphasin et pathos. Alloquitur enim risum et gaudium quasi personas stultas et fallaces, easque objurgat, ac stultitiam et fallaciam exprobrat.

Pro *errorem* hebr. est מהולל *meholal*, quod R. Salomon vertit *mistum*, à radice מהל *mahal*, id est, *miscere*, juxta illud Isaiæ 1. 22: *Vinum tuum mistum est aqua.* Alii vero censent passim litteram primam *mem* in *meholal* esse servilem, non radicalem; radicem enim esse הלל *halal*, id est ovavit, jubilavit, laudavit. Unde aliqui vertunt: *Risui dixi: Laudabilis esto;* quo respexisse videtur Syrus, dum vertit: *Risui dixi: Utilis sit.* Verum cæteri omnes contrarie vertunt. Unde *meholal* Noster primo vertit, *errorem;* secundo Chald. *derisionem;* tertio, Symmachus, *tumultum;* quarto, Septuag. περιφοραν, id est, *circumlationem, circulationem;* quinto, Nyssen. Olympiod. et alii vertunt, *amentiam.*

Primo ergo Noster vertit *errorem*, q. d. Risus est error, et ridiculi errant: quare longe absunt à vera sapientia et prudentia, quia temere, sine judicio et debita mensura ob res et voluptates mundanas tam exiles et viles adeo gaudent sibique applaudunt, ut in effusum risum et cachinnos prorumpant, cum, ut paulo ante dixi, deliciæ mœrorem pariant, fletumque potius ciere debeant quam risum. Nam ut ait S. Augustin. loco mox citando: *Qui plorant de rebus vanis, inaniter plorant: et qui rident de rebus vanis, de malo suo rident.* Errant ergo, quia gaudent ubi dolere, rident ubi flere deberent: sicut infantes ludunt et rident, etiam dum parentes ipsorum moriuntur. Unde Physici docent risum oriri ex admiratione, admirationem ex ignorantia: hæc autem error est, vel errori conjuncta. Error ergo notat immodicam animi exsultationem, supra quam oporteat aut deceat, supra modum, supra mensuram, supra quam rerum merita et ordo patiantur. Errat enim qui de re et delectatione modica non modice, sed summe gaudendum judicat, ideoque summe gaudet, ridet et cachinnatur. Rursum per *dixi errorem* intellige, *compescendum esse:* error enim corrigendus est, et quod nimium est in risu vel alia re, hoc refrenandum et compescendum est, ut sit metalepsis. Unde Thaumaturgus vertit: *Risum solutum compescui, et voluptatem ad temperantiam coercui, acerbeque ei succensui.* Risus enim im-

moderatus, error est, tum passive, quia revera errat uti jam dixi; tum active, quia ridentes errare facit, seducit et decipit, ut in delicias se effundant, ob quas mox summe dolebunt et lugebunt: quare utraque de causa frenandus et compescendus est.

Secundo, Chald. vertit: *Risum dixi derisionem in tempore tribulationis meæ*, vel ut Costus vertit: *De lætitia ipso calamitatis tempore dixi: Ridicula est:* quia ridiculum est ridere ob rem levem et nullius momenti. Risus enim hic dignus est qui irrideatur. Unde sapientes rident ridentes temere, sine ratione: quin et mundus suis ludicris provocans nos ad risum, irridet nos. Unde S. August. serm. in cap. Jejunii: *Iste mundus, ait, aut ridet nos, aut irridetur à nobis; aut despicimur, aut contemnimus.*

Tertio, Symmachus vertit: *Risum dixi tumultum, idque sine causa;* et Arabicus: *Risui dixi: Quæ est causa elationis tuæ?* Qui enim effuse rident, plaudunt et cachinnantur, magnos excitant strepitus, clamores et tumultus, jactantque inconcinne caput, brachia, totumque corpus, utpote agitati et concussi ab effrenata lætitia.

Moral. disce hìc mundi illecebras plenas esse stulto clamore et strepitu. Itaque mundi risus, ait Pineda, tumultus est, vociferatio est; et cum animi tranquillitatem atque quietem illæ ejus deliciæ polliceantur, nihil minus quam quietem efficiunt; quippe nihil aliud sunt quam animi commotio, perturbatio, fremitus, clamor, tonitru, et si quid aliud est, quod animi quieti et tranquillitati adversetur. Dicas mundanam vanitatem instar gallinarum vili ovo parto glacitare, atque perstrepere, cantando. Quanquam is tumultus sive cantus non tam lætitiæ et risus, quam interni doloris, singultus et conceptæ vanitatis argumentum est. Sic de ea ipsa ave testatur Columella: *Parituras se gallinæ testantur crebris singultibus.* At doloris quæ causa alia, quam quod parto ovo venter vacuus vanissimum aerem susceperit? Ita Columella lib. 8. cap. 5. Adde gallinas subinde parere ova subventanea, imo inania et vento turgida: talia prorsus sunt vana mundi gaudia. Nota τὸ *elationis tuæ*, ut vertit Arabicus. Risus enim effusior et jactantior signum est elevationis et fastus, qualem præ se ferre solent gloriosi et arrogantes, qui sua ostentant et jactant, spernentes alios et subinde Deum ipsum. Unde Hebr. *meholal*, significat superbiam, stultitiam, et impietatem arrogantium; ut patet Ps. 74. 4: *Dixi iniquis: Nolite inique agere;* hebr. est *laholelim al taholtu: Nolite extollere in altum cornu vestrum, nolite loqui adversus Deum iniquitatem.*

Quarto, Sept. vertunt: Risum dixi περιφοραν, id est circumlationem, circuitum, circumvagationem, vertiginem, item errorem, hallucinationem.

Unde primo, Thaumaturgus per circumvagationem accipit risum solutum, temereque vagantem in ineptos jocos, cachinnos, gesticulationes, jactationes capitis, manuum cæterorumque membrorum, uti faciunt stulti. Secundo, Olympiod. vertit: *Risui dixi: Circumvagare longius à me, et abscede;* sed hoc alienius videtur. Tertio, melius alii censent risum vocari circumvagationem, quod hominem extra modestiæ ac rationis fines educat, et in inconditos effusæ lætitiæ gestus prorumpere, errare et vagari faciat. Quarto, quod hominem intemperantem per omnia voluptatum genera, ut sese exsatiet, oberrare compellat, velut miserum mendicum et vagabundum; instar ejus qui laborat capitis vertigine, ut in orbem ire et circulare semper optet. Unde S. Basil. in Psalm. 1. in Catena Græc. citans hunc locum, risum vocat vertiginem: *Omnis anima, ait, quasi vertigine correpta ratiocinando vacillat, cum et cœlestia in eligenda virtute animo versat, et cum præsentia intuens voluptatem præfert.* Quinto, quod homini gravem errorem et hallucinationem inducat, uti dixi explicatione prima: περιφορα enim hìc potius errorem, uti habent Hebr. et Vulgata, quam circulationem significat. Sexto, περιφοραν, vertas *circumlationem*, id est delirium et amentiam. Unde

Quinto, Nyssenus vertit: *Risum dixi mentis emotionem;* Olympiod. *Dixi risui amentiam*, q. d. *Insanus es et emotæ mentis*, quia effuse ridendo indecore te geris formamque pervertis, ut ob gestus ridiculos morio videaris, amens et stultus. Additque *risum*, id est voluptates terrenas, vocari περιφοραν, id est circumlationem, *vel quod*, inquit, *ad omnem ventum circumferantur bona ista terrena, quæ materiam suggerunt lætitiæ ac voluptati; vel* ι *mutato in* α, *non* περιφοραν *legimus, sed* παραφοραν, *hoc est insanam extasin mentisque excessum: insanire enim videntur, ac esse sui obliti, qui in loco miseriæ et lacrymarum, lætandum sibi esse false existimant.* Et hujusmodi sunt, qui ut dixit Seneca cap. 12. de Vita beata: *Hilari insania insaniunt, ac per risum furunt.* Hinc vertunt nonnulli: *Risum dixi insaniam;* alii: *Risum assuetum vocavi amentem;* alii: *Risui et jucunditati dixi: Insanis, vel insanire facis.* Hebr. enim הלל *halal* significat in altum attollere vocem laudando et jubilando; unde *Halleluia* est canticum lætitiæ, jubili et laudis. Hinc per catachresin *halal* significat stultescere, insanire. Solent enim stulti gloriabundi et jactabundi cum effuso clamore, risu et cachinno res suas supra fidem et veritatem celebrare et prædicare, quod certum est amentiæ signum. Qui ergo de re exili et voluptate vili adeo gaudet, ut in risum et cachinnum effundatur, est emotæ mentis, jactabundus et insanus; præsertim quia voluptatem expertam fastidiens, aliam et aliam inutilem et noxiam circumvagando quærit instar famelici, miseri et dementis, juxta illud Sapient. 4. 12: *Inconstantia* (græce ρεμβασμος, id est *turbo*) *concupiscentiæ transvertit sensum sine malitia.* Rationem dat Nyssen. risum ita describens: *Oris indecora dilatatio, tremorque spiritus et totius corporis concussio, et genarum diductio, dentiumque et linguarum et palati apertio, collique et vocis præter rationem fractio, quæ simul cum fractione spiritus intersecatur, quid hoc aliud fuerit quam dementia?* Unde Græci hunc immoderatum et impotentem risum vocant συγκρουσιον, quod totum hominem quatiat; et Nazianz. in Car. Cycnæis: *Risus, ait, est genarum impulsus et subsultatio cordis.*

Causa à priori Physica est, quod risus oriatur ex petulantia quadam lienis, quando à sanguine fæcem maxime haurit: tunc enim extendit solvitque nervos et arterias, atque spiritus dispergit. Unde subinde his extenuatum corpus suopte nutu decidit. Hinc risu nonnullos legimus mortuos et animam exhalasse, uti Xeuxi et Verrio

pictoribus eximiis contigisse docet Rhodigin. lib. 1. c. 48.

Rursum Arist. lib. 3. de Part. anim. c. 10. causam risus assignat titillationem. *Rident enim celeriter*, inquit, *qui titillantur, quia motus celeriter ad eum locum perveniat, qui quanquam leviter calefaciat, tamen aperit, et mentem movet præter voluntatem. Causæ autem cur homo animalium unus titilletur, et cutis tenuitas est, et quod solus animalium omnium rideat. Est enim titillatio risus per ejusmodi motum partis, quæ alam complet. Ictum etiam, trajectis præcordiis, in præliis risum attulisse, proditum est, scilicet ex calore, quem moveat vulnus.*

Qui ergo immodice rident, immodicam habent titillationem, vel corporis, vel animi, ideoque in effusum risum solvuntur, quod animi sui impotis et amentis est signum: mox enim titillatio hæc in dolorem, et risus in mœrorem convertitur; sicut candela exstincta flamma vertitur in fumum, et lux in caliginem. Hinc videmus melancholicos effuse lætari et ridere, mox cessante lætitia et risu magis fieri tristes vel iracundos quam fuerint ante; unde Beda in Proverbiis: *Præceps ad risum, præceps quoque fertur ad iram.* Plenius et clarius Conimbr. lib. 3. de Anima cap. 13. q. 1. art. 6. Physicas causas risus ita assignant: Offerente se nobis re jucunda, et quæ risum excitare queat, perfunditur animus gaudio et lætitia, qua infectum cor moræ impatiens se dilatat, magnaque sanguinis effervescentis et vitalium spirituum fit diffusio, ad quam musculorum thoracis, ac præsertim diaphragmatis motus sequitur (est vero diaphragma membranula quædam, partim cornea, partim nervosa, præcordia à visceribus disjungens, quam Arist. 3. de Partib. animal. cap. 1. succincturam vocat, ejusque munus esse putat impedire ne vapores, qui è ventriculo attolluntur, cor lædant): ad diaphragmatis autem agitationem et porrectionem extenduntur simul musculi, qui à lateribus buccæ sunt, gestusque ille oris fit qui risus vocatur, quo animi gaudium et lætitia exprimitur. Erit igitur causa efficiens risus, principalis quidem anima, instrumentaria appetitus et virtus motum exsequens, simulque effusio sanguinis et spirituum, qui sunt quasi anteambulones risus; finis, gaudii seu lætitiæ explicatio: forma, ipsa oris ac faciei diductio. Ita vero hunc in modum risus diffiniri potest: *Risus est concitatio quædam animi ex re jucunda motus, ad conceptum intus gaudium explicandum, quo thoracis et oris musculi impetu quodam moventur.* Sunt autem quidam ad risum proclives, alii severi. Nam cum objectum risus sit res nova, ii quibus quodlibet novum videtur, ut pueri et plebs, ex causa hac facile rident; non ita senes et philosophi. Item quia objectum risus est res jucunda et læta, ducuntur assidue in risum ii, qui suopte ingenio hilares sunt, quales fere esse solent, qui plurimum habent sanguinem, et eum dulcem, non biliosum aut melancholicum.

Sic agelasti, id est, qui nunquam in vita risere, fuerunt Anaxagoras, Heraclitus, Phocion, Aristoxenus, Socrates, Cato, Crassus, ut Cicero, Plinius, Ælianus, Laertius et alii testantur.

Nota hæc de intempestivo nimioque risu dici; nam modicus et tempestivus hominem decet, ejusque naturæ congruit, ac serenum lætumque efficit. Unde Clemens Alexand. lib. 2. Pædag. cap. 5. docet risum homini esse naturalem et congruum, si ei modus adhibeatur: *Concinna*, inquit, *et decora vultus per risum remissio, instar instrumenti musici est* μειδίαμα, *id est subrisio; inconcinna vero est dissolutio et cachinnatio.* Et Philo lib. de Præmiis et pœnis, ridendi affectum inter alios honestissimum dicit, ut qui repleat tranquillitate ac securitate totam animam. Risus ergo animam hilarem efficit. Unde Martial. l. 7. Epigr. 24.

Nec grata est facies, cui gelasinus abest.

Gelasinus, id est, diductio oris, et lineæ quæ ridendo efficiuntur; γέλως enim Græcis est risus. Hinc sicuti Vitulinæ et Lubentiæ, lætitiæ præsidibus, Romani divinos honores decreverunt, sic Risum in Deos retulerunt Græci, diemque festum instituerunt, et annuos ludos cum solemnibus sacris ei Deo fecerunt, præcipue Thessali et ex iis Hypatenses, qui veneratione cultuque γέλωτος θεοῦ valde celebres et insignes exstiterunt. Lycurgus quoque, severissimæ ac rigidissimæ auctor disciplinæ, Risus marmoreum simulacrum Spartæ in delubro posuit; sanxitque, ut cives sui militiæ laboribus perfuncti, ei Deo religiose supplicarent, ait Giraldus Syntagm. 1. ubi elegans carmen Cœlii Calcagnini in Risum recitatur. Ita noster Pontanus in Atticis bellariis num. 113.

Ineptus ergo, immodicus, scurrilis, et inhonestus, qui ex objecto turpi oritur, hic risus intelligitur, qui homines omnes, sed præsertim fideles, prædicatores et religiosos dedecet. Unde S. Aug. S. Basil. S. Bern. et alii notant legi sæpius de Christo, quod fleverit, nunquam quod riserit. Hinc et ejus voces sunt: *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur*, Matth. 5; *Væ vobis, qui ridetis, quia flebitis*, Lucæ 6. 25. Hinc et notat S. Chrysostom. homil. 6. in Matth. in Scripturis non legi de Paulo, vel quolibet alio sancto, quod riserit. Excidit S. Chrysostomo Abraham, qui sanctus fuit et risit, accepto oraculo de Isaac sibi nascituro. Genes. 17. 17. Quocirca S. Basil. reg. 31. ex Brevior. et S. Ephrem. t. 1. tract. *Non esse ridendum*, p. 110. in edit. Vossii Romana, videntur omnem omnino in fidelibus, præsertim monachis, qui luctum profitentur, damnare risum. Quærit enim sanctus Basilius: *An in universum ridere non liceat?* ac respondet: *Cum Dominus eos damnet, qui in hac vita rident, admodum perspicuum est nullum omnino locum dari fideli, in quo ridere debeat, et maxime in tam magno numero eorum, qui per transgressionem legis Deum inhonorant, et in peccatis morti se dant, quorum vicem mœrere et gemere convenit.* Verum hoc intellige de multo, crebro, et effuso risu; item de necessario, unde caute ait: *In quo ridere debeat*, non *liceat*; modicum ergo et sanctum, qui ob conversionem peccatorum, de qua teste Christo gaudent Angeli, similive pia de causa nascitur, non vetat, uti patet ex ejus Admonit. ad filium spiritualem. Nam ut ait Eccli. cap. 21. 23: *Fatuus in risu exaltat vocem suam: vir autem sapiens vix tacite ridebit.* Vide ibi dicta. Refert sanctus Gregorius lib. 4. Dialog. cap. 14. 5. Isaac magnis virtutibus clarum, tanta tamen lætitia perfusum, ut per eam suas virtutes celare, imo nonnullis obscurare videretur. Salomonem secuti sunt Philosophi. Celebris inter eos est Heraclitus, qui quoties

domo egrediebatur, flebat, sicut Democritus vice versa ridebat; quod illi, omnia quæ agimus, miseriæ, huic ineptiæ viderentur. Plato lib. 3. de Republ. in risum nimis profusos damnat: *Nam effusum risum*, inquit, *vehemens mutatio sequitur*. Epictetus in Enchiridio: *Risus*, ait, *neque multus, neque ob multa, neque solutus*. Dion. Philos. apud Stobæum serm. 72: *Risus continuus et intentus*, ait, *deterior est iracundia. Idcirco maxime viget in scortis et pueris stolidioribus. Mihi sane facies magis ornari videtur lacrymis quam risu: lacrymis enim ut plurimum bona aliqua doctrina conjungitur, risui vero lascivia: et flendo quidem nemo sibi concitavit auctorem contumeliæ, ridendo autem spem dedecoris auxit*. Sed erant stolidi Anabaptistæ cognomento Ejulantes, qui perpetuo flent et ejulant, dictitantes, nihil æque gratum esse Deo ac jugiter lacrymari et ejulare, uti refert Staphylus, et ex eo Gabriel Prateolus in Catal. Hæresum, verbo *Ejulantes*.

Et gaudio dixi : Quid frustra deciperis?] Explicat risus errorem: scilicet, quod risus et gaudium hujus mundi non sit aliud, nisi mera fraus et deceptio: promittit enim animo quietem, lætitiam, felicitatem, et non præstat, sed potius contraria affert, scilicet inquietudinem, mœrorem, miseriam. Hoc enim posterius hemistichium more Hebræo, explicat prius, uti crebro fit in Psalmis. Risus ergo idem est quod gaudium, error idem quod deceptio.

Hebr. et Septuag. habent: *Et gaudio dixi: Quid hoc facis?* Symmachus: *Quid ipsa facis?* Syrus: *Quid fecisti?* Arabicus: *Cur fecisti hoc?* Pagnin. *Quid boni facis?* Tigurina: *Lætitiam nescio quid parere;* Vatablus: *Quidnam est id quod affers?* Chald. *De gaudio sic sensi: Quæ utilitas est viro, quod eo mirifice incensus fuerit?* alii clare, q. d. Quorsum te effundis in risum, jocos et effusam lætitiam? Pineda vertit: *Quid hoc coquis?* q. d. Putas te coquere delicias, at nescis te coquere res amarissimas; putas te coquere epulum, at coquis morborum mortisque pabulum. Paras mel, at invenies fel. Sic facere pro coquere sumitur Gen. 18. 7, ubi de puero Abrahami coquente hædum dicitur: *Festinavit et coxit* (hebr. *et fecit*) *illum:* facere enim coci est coquere. Gaudium ergo decipit perditque hominem, et simul ipsum cum homine decipitur, quia veram solidamque et permanentem lætitiam, quam promittit, non affert, sed illico desinit et in mœrorem convertitur. Per *gaudium* accipe delicias, et quasvis voluptates parientes gaudium, sed fallax, fucatum, et in vana opinione duntaxat hominum iis inhiantium situm, cum reipsa potius pariant mœrorem et luctum. Unde pro *gaudio* Thaumaturgus vertit, *voluptati*, alii *jucunditati:* quare voluptates, quæ videntur esse, revera non sunt, nec mentis inopiam et aviditatem explent, uti fatentur et sero dolent damnati in inferno, Sapient. 5. 4. Audi Nyssenum: *Tanquam feræ alicui ad meos sensus adrepenti, voluptati statim resistebam et adversabar, dicens: Quid facis? quid naturæ virtutem effeminas? cur animi robur emollis? cur animæ vires enervas? cur affers interitum rationi? cur impurarum cogitationum serenitatis puritati caligine tua immittis tenebras?*

Salomonem secutus M. Aurelius Imperat. ita de vanitate mundi ad suos perorasse dicitur: *Quæ sum expertus libere proferam, licet cum mei nominis nota, sed olim forsitan futuro seculo profutura. Per omnia me vitia exercui, periculumque feci, possetne seipsam exsaturare humana malitia. Deprehendi quo plus cibi sumo, famem acriorem; quo bibo magis, ardentiorem sitim; quo sum in somno indulgentior, majorem somni cupiditatem; quo plura mihi sunt adhuc, his plura concupiscere; quo quæro diligentius, minus invenire: nihil demum unquam obtinuisse, quod appetitum sedaret, ac non aliud habendi potius libidinem provocaret.*

3. Cogitavi in corde meo abstrahere a vino carnem meam, ut animum meum transferrem ad sapientiam, devitaremque stultitiam, donec viderem quid esset utile filiis hominum: quo facto opus est sub sole numero dierum vitæ suæ.] Hebr. et Chald. *Donec probarem et viderem, quid ex eis esset bonum filiis hominum, ut facerent, cum ipsi subsistunt in hoc seculo sub sole numero dierum vitæ suæ. Reputavi quale non bonum esset in hominibus, et quidnam operari possent dum in hoc mundo sunt, ex quo perpetuam in hac vita lætitiam voluptatemque consequantur;* Syrus: *Cogitavi in corde meo lætificare vino carnem meam: et cor meum cogitavit sapientiam, et tenuit stultitiam;* Arabicus: *Et speravit cor si posset trahere humanitatem meam, tanquam abstractionem vini: misit enim me cor meum ad sapientiam, et ad amplectendum gaudium per eam, etc.*

Nota pro *ut abstraherem à vino carnem meam*, hebr. est: *Ad trahendum in vino* (vel *in vinum*) *carnem meam.*

Quod primo nonnulli sic explicant de mixtura sapientiæ cum voluptate, q. d. Ego Salomon expertus in solo sapientiæ studio magnum inesse laborem et dolorem, in solis vero voluptatibus magnam inesse vanitatem et vilitatem, statui utrumque conjungere, alterumque altero miscere et temperare, sicque experiri an in hac mixtura animus conquiesceret, et quæsitam diu tranquillitatem felicitatemque reperiret: decrevi ergo trahere in vinum carnem meam, id est, indulgere carni potum vini ad excitandam lætitiam, et ad sufficiendos spiritus animales, qui necessarii sunt ad contemplationem et studium sapientiæ: cor vero et mentem statui dare sapientiæ, ut sic et caro suas vini delicias, ac cor sive mens suum sapientiæ pabulum epulumque nancisceretur. Ita ex R. Abraham Vatablus: *Cum vidi*, inquit, *quod sapientia sola generat dolorem, et quod risus solus non prodest, scrutatus sum viam ut concordarem utrumque, et traxi carnem meam in vinum, et intellectum meum in sapientiam.*

Verum incongrua videtur hæc expositio, tum quia nemo ex professo potest simul vacare sapientiæ et gulæ, præsertim vinolentiæ, juxta illud S. Hieronym. *Non potes simul implere ventrem et mentem;* venter enim mero æstuans, offuscat hebetatque caput, ne possit contemplari, meditari et studere sapientiæ; idque optime sciebat Salomon; tum quia suum de hujus mixturæ experimento judicium utique more suo subjecisset Salomon, dixissetque: *Et inveni quod hoc quoque esset vanitas;* hoc autem non fecit.

Secundo, Chald. vertit: *Exploravi in corde meo attrahere in domum vini carnem meam*, vel ut vertit Costus, *ut inter epulas et pocula corpus meum producerem*. Sic et Syrus. Et Vatablus: *Indagavi ergo corde meo corpus meum diutina volup-*

tate oblectare, quasi trahere sit idem quod distendere, ac protrahere moram. Et Cajetanus: *Trahere carnem in vino*, ait, *est esse bibacem, et nunquam esse sobrium. Hujusmodi enim homines trahunt carnem suam in vino: et quoniam privantur actibus veræ vitæ rationalis, utpote nunquam plene sobrii, idcirco non tam vitam quam carnem suam trahunt, non ducunt, usque ad mortem.* Accedit S. Hieronym. qui in Comment. vertit: *Consideravi in corde meo, ut traherem in vino carnem meam;* sicque explicat: *Volui vitam meam traducere deliciis, et carnem meam ab omnibus curis liberare, et quasi vino, sic voluptate sopire.* Deinde quod sequitur: *At cor meum deduxit me in sapientia*, ita cum posteriori nectit, ut significet luctum carnis et spiritus, sive vinolentiæ et sapientiæ in Salomone. Unde hebr. est: *Cor meum deduxit in sapientia*, id est, ait S. Hieronym. *Cogitatio mea et ratio naturalis retraxerunt me, et deduxerunt ad sapientiam requirendam stultitiamque calcandam, ut viderem quidnam boni illud esset, quod homines in vitæ suæ possent agere curriculo. Eleganter autem voluptatem ebrietati comparavit. Siquidem ebrietas evertit animi vigorem: quam qui potuerit sapientia commutare, et (ut in quibusdam codicibus habetur) obtinere, is poterit ad scientiam rei istius pervenire, quid in hac vita appetendum sit, quid devitandum.*

Tertio, Septuag. pro ביין *beiain*, id est *in vino*, legentes כיין *keiain*, id est *sicut vinum*, vertunt: *Consideravi si cor meum trahet ut vinum carnem meam, et cor meum deduxit me in sapientia, et ut obtinerem lætitiam.* Ubi nota pro *trahet* græce est ελκυσει, pro quo Thaumaturgus et alii nonnulli legunt εκλυσει. id est dissolvet; sed prior lectio conformis est Hebræo, Vulgatæ, Chaldæo, Syro, Arabico et cæteris. Sensus est, q. d. Cogitavi facere de vino, quod feci de risu, dicens: *Risum reputavi errorem.* Cogitavi ergo experiri, an sicut vinum attrahit carnem et palatum suo gustu et dulcedine, ita Sapientia suo decore et specie attraheret ad se cor et mentem, ut ipsa sapientiæ se dedens traheret ad se carnem, dominaretur voluptati, compesceretque omnes gulæ et vinolentiæ appetitus. Ita Moringus. *Cogitavi mecum*, inquit, *an animus et ratio sit efficax ad trahendam carnem meam sicut est vinum*, id est, quam est vinum efficax ad trahendam carnem et gulam. Olim enim dubitatum fuit an vinum fortius sit quam rex, quam mulier, quam veritas, ut patet 3. Esdræ 3. Accedit S. Gregor. Thaumaturg. *Cum eam*, inquit, *vim esse animæ cogitassem, ut temulentam corporis naturam atque instar vini diffluentem sistere possit, rursusque continentiæ cupiditatem domare, perspiciendum mihi esse constitui, quidnam tandem hominibus propositum sit serium, vereque bonum et honestum.* Eam vero cum vino comparationem urget adhuc Olympiod. *Poculum*, ait, *quod bibentes haurimus, à conspectu nostro tollitur, et evanescit. Consideravi itaque num in prosperitatibus mundanis voluptatibusque humana mens esse possit ita virilis, ut absumere ac delere valeat, quasi vinum epotum, concupiscentias carnis.* Igitur Salomon erubescens se victum à vino, cogitat sic vincere vinum. Cogitat ergo experiri an non potentior sit mens ad vincendum vinum, domandamque gulam, quam vinum fuerit ad vincendam, et de statu rationis dejiciendam mentem. Ita Nyssen. *Si quando*, inquit, *sentiebam voluptatem sensim irrepere, ac blandiri, et sensus delinire; continuo resistebam increpans, quod me emollire ac effeminare vellet: ad hunc modum considerabam, quemadmodum motus corporis ratio vinceret, in ipsa secum natura pugnaret ac dissideret, cum alio mens, alio traheret caro, quin potius ratio carnis prudentiam absorberet. Sicuti cum sitientes exhauriunt poculum; neque enim remanet vinum in eo, sed mutatur in eum, qui bibit illud: quo facto expedita et certa exstitit mihi via, omni remoto errore, ad scientiam rerum.*

Quarto, et genuine S. Hieronymus, qui in Comment. verterat: *Ut traherem in vino carnem meam;* postea jussu Damasi Vulgatam cudens versionem, re melius considerata vertit: *Ut abstraherem à vino carnem meam;* illamque versionem recepit et probavit Ecclesia. Hebr. enim משך *masach*, significat trahere cum omnibus compositis (compositis enim carent Hebræi, ideoque pro iis utuntur verbo simplici, sive ipsa radice et themate), scilicet attrahere, protrahere, detrahere, abstrahere. Rursum ביין *beiain*, id est, *in vino*, non raro sumitur pro מיין *meiain;* id est, *à vino;* ב enim subinde capitur pro מן *min*, id est, *à, abs, de;* itaque hîc accipiendum esse patet ex nexu et filo totius orationis. Præcessit enim, *risum reputavi errorem; et gaudio dixi: Quid frustra deciperis?* Hinc enim apte subjungitur: *Cogitavi abstrahere à vino carnem meam.* Per vinum enim æque ac per risum, symposia, convivia et quaslibet voluptates carnales, accipit per synecdochen. Ex vino enim sequitur luxuria, risus, tripudia, omnisque lascivia. Proprie tamen vinolentiam intelligit; hæc enim contraria est studio sapientiæ, quia fumus vini caput hebetat, offuscat, ac subinde ratione et judicio privat, ut sapientiæ vacare nequeat. Per vinum ergo, immodicum vini usum accipe. Nam vinum modice sumptum acuit ingenium.

Sensus ergo est, q. d. Cum deprehendissem risum, omniaque mundi gaudia esse meras vanitates, errores et deceptiones, cogitavi abstrahere carnem meam à vino, cæterisque voluptatibus, ut vacarem sapientiæ, donec per eam viderem quid hominibus esset utile ad consequendam solidam lætitiam et felicitatem: *quo facto opus*, id est, quidque eos facere oporteat sub sole omnibus diebus vitæ suæ, ut in eam dicta lætitia et felicitate persistant constanter per totam vitam. Hinc esse sensum liquet ex Hebræo, Chald. Olympiod. et Patribus in Catena Græca qui sic explicant: *Cogitavi qua ratione rerum intelligibilium studium superius carnis sensum intelligibili animæ parti obedire cogat, quasi tracto et cedente deteriore præstantiori;* alius ibidem: *Suspicans*, inquit, *voluptatis accessionem, non secus ac furis cujusdam accessum, qui sese in thesauris animæ latenter insinuat.*

Jam singula verba expendamus: Pro *cogitavi*, hebr. est תרתי *tarti*, id est pervestigavi, exploravi, circumlustravi. Radix enim תור *tur*, significat indagare, per gyrum lustrare singula in orbem, circumspicere omnia circumcirca per ordinem. Unde תור *tor*, est *turtur*, quod caput assidue gyret, ut omnia circumspiciat, quodcumque meditabunda quasi secum consultet et deliberet; licet alii à sono vocis quem gemendo edit, turturem dici autument. Significat ergo Salomon se non temere ex tempore hæc

pronuntiare; sed magno examine prius omnia scrutatum, hæc maturo judicio dictare. Ex vestigatione enim et examine per metalepsin intelligendum relinquit judicium et decretum, quod post examen sequi solet. Τὸ *abstrahere à vino* notat magnam naturæ corruptæ ad vinum et voluptates inclinationem, ut ingenti vi et dolore ab iis abstrahi et avelli debeat, perinde ac si cutis illi abraderetur; sicut cani os, quod rodit, non nisi magna vi eripi potest. Pro *ut animum meum transferrem ad sapientiam*, hebraice est: *Cor meum conducens me in sapientiam*, per quam devitavi stultitiam, ut sequitur, et per quam, ut Nyssenus legit: *Dominatum obtinui in lætitiam* (voluptatem). Unde R. Haccados: *Cor meum*, inquit, *duxit me per sapientiam, ne invalesceret super me calcaneus, qui me pessumdaret*. Hebr. enim נוהג *noheg*, significat proprie abducere, sive aliò, et in contrarium ducere, uti puer à pædagogo à lusu abducitur ad scholam. Ait ergo Salomon: Statui carnem meam abstrahere à vino, ut mentem à deliciis corporalibus abducerem ad spirituales, puta à gula ad sapientiam; quo significat hæc duo esse contraria, et sibi invicem ex diametro adversari; quare eum qui vult vacare sapientiæ, debere renuntiare voluptati, cui quo magis renuntiat, eo arctius sapientiæ jungitur, ejusque fit capacior. Hinc Cajetanus et Pagninus vertunt: *Ut cor assuefacerem sapientiæ*. Nam, ut aiunt Græci in Catena: *Qui sapientiæ ductum sequitur, voluptatibus imperat cum lætitia*.

Devitaremque stultitiam.] Chaldæus: *Ut stultitiam juvenum ediscerem*; Septuag. videntur vertisse ἀφροσύνην, id est *stultitiam*, ut habet Noster, Hebr. Syrus et alii. Jam tamen in Septuag. legitur εὐφροσύνην, id est, *lætitiam*. Unde vertunt: *Ut obtinerem lætitiam*; Olympiod. *Cor meum pollens* (abundans) *in lætitia*; Arabicus: *Misit me cor ad sapientiam, et ad amplectendum gaudium per eam*. Sed eodem redit sensus: per lætitiam enim, ineptam et effusam in voluptates carnales intelligunt, quæ non aliud est quàm stultitia. Hinc emblema:

Ne hilarem insaniam insanias.
Ne rapiat mentem nimium damnosa voluptas,
Et tua jucundo membra furore premat.
Non nisi ridenti vecors insania vultu
Allicit, in flavo toxica melle gerit.

Rursum per *obtinerem*, non intelligunt *haberem, possiderem, fruerer*; sed *ut obtinerem*, id est ut dominarer lætitiæ, sicut dux belli obtinet hostem, dum eum vincit et capit: hoc enim significat Græcum τοῦ κρατῆσαι ἐπ' εὐφροσύνην, id est, ut regerem imperio, ac dominarer in exsultantem lætitiam, ac immodice gestientem voluptatem compescerem. Unde Thaumaturgus: *Continentia*, ait, *in servitutem redigit cupiditatem*; et Nyssenus: *Ut dominatum obtinerem in lætitiam*; et Cajetanus: *Ut retinerem stultitiam, ne baccharetur cor meum per eam*. Posset ex Hebr. verti: *Ut obtinerem*, id est, ut possiderem sapientiam; hanc enim significat שכלות *sichlut* per ש, licet per ס significet stultitiam, uti dixi cap. 1. v. 17. Unde S. Hieronymus in Comment. vertit: *Ut obtinerem stultitiam*, hoc est, ut apprehenderem, caperem, subjicerem (hoc enim significat hebr. לאחוז *leechoz*) stultitiam, quod idem est cum eo, quod idem in Vulgata vertit: *Devitaremque stultitiam*. Hostis enim vincitur et capitur, ut caveatur et vitetur ne lædere possit; gula vero et libido vincitur non tam resistendo, quàm occasiones et illecebras fugiendo, quod ut Noster significaret, solerter vertit, *devitarem*. Minus recte ergo Olympiod. censet Salomonem hìc significare, se sapientia sibi à Deo indita abusum ad indagandum voluptates carnales, ut eas obtineret, iisque se pasceret et immergeret.

Donec viderem quid esset utile filiis hominum.] Hebr. *Quid esset bonum*; Chaldæus: *Quale esset bonum illud filiorum hominum*, quod scilicet eos tranquillet, lætificet et beet.

Quo facto opus est sub sole.] Hebr. *Quod faciant sub sole*, id est quod facere debeant homines universi, si sapiunt et felices esse volunt; in quo occupare se debeant, quandiu hìc vivunt; quare hoc unum faciant oportet, huic uni totos sese impendant, hoc unum omnibus viribus prosequantur, juxta illud Christi ad Martham: *Martha, Martha, sollicita es, et turbaris erga plurima. Porro unum est necessarium*: nimirum *Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea*, Lucæ 10.

Numero dierum vitæ suæ,] significat Salomon se vestigasse hoc bonum, ait Nyssenus, *Quod non uni tantum ætati conveniret, sed perpetuum sit et non temporarium, et in vitam universam extendatur, et bonum sit omni ætati, primæ, et mediæ, et ultimæ, et omni numero dierum; nam propter nullum eorum, quæ fiunt in corpore, licet perpetuo voluptate affici; sed bibendi voluptas simul desinit cum satietate, et in comedendis similiter saturatio exstinguit appetitum.*

Rursum, τὸ *numero* significat paucos esse hominis dies, et facile numerabiles. Sic enim *dies*, vel *homines numeri*, hebr. vocantur pauci, qui statim numerari queunt, uti dixi Genes. 34. 30. et Num. 9. 2. Hoc est quod ait Job. cap. 14. 5: *Breves dies hominis sunt, numerus mensium ejus apud te est*. Hinc vetus adagium: *Tota vita dies unus: Diarii omnes: Hemerobia voluptas et vana gloria.*

Moraliter hìc nota, primo, studioso sapientiæ abstrahendam esse carnem à vino cæterisque carnis voluptatibus, uti fecit Daniel cum sociis, qui per hoc asseculi sunt magnam rerum scientiam, et Daniel donum Prophetiæ, Daniel 1. 8 et seq. ubi multa hac de re dixi. Idem fecere S. Hieronymus, S. Basilius, S. Gregorius, S. Chrysostomus cæterique Doctores, quin et Philosophi, uti Crates, Zeno, Socrates; maxime vero Ascetæ et Anachoretæ, inter quos primas duplici titulo obtinent Esseni, de quorum continentia mira narrant Eusebius, Philo et Josephus. Secundo sapientis opus esse in omnibus suis actibus respicere finem, ut scilicet eos dirigat ad salutem et felicitatem; hic enim est finis ob quem creatus est, hoc summum ejus bonum. Jugiter ergo cogitet illud: *Oculus in metam, Oculus in occipitio*, ut non tantum ea quæ à fronte, sed etiam ea quæ à tergo sunt, puta finem et futura respiciat. Et illud Aristotelis: *Voluptates specta non venientes sed abeuntes.* Venientes enim sua specie et fuco illiciunt, abeuntes mœroris aculeum menti infigunt. Et illud Sapientis: *Quod commodavit fortuna, tollet; quod mutavit natura, repetet; quod paraverit virtus, retinebit.*

4. Magnificavi opera mea, ædificavi mihi domos, et plantavi vineas.] Redit ad vers. 1: *Dixi:*

Vadam, et affluam deliciis. Suas ergo delicias quas experiri voluit, ut scrutaretur quid in eis esset veri gaudii et felicitatis, hic sigillatim enumerat, ac tandem, recensitis omnibus v. 11, subjungit, repetitque se in omnibus invenisse vanitatem et afflictionem spiritus: *Quæsivit in salsugine margaritam,* ait Nyssenus, at non invenit, ideoque idipsum confitetur, et toti mundo proclamat, ut omnes ab ejus vanitate ad veritatem, verumque Dei timorem et cultum abducat, eoque efficacius persuadeat, quo expertus loquitur, et se, clara longaque experientia, idipsum comperisse asseverat; licet enim v. 3. proxime præcedenti dixerit: *Cogitavi à vino abstrahere carnem meam;* tamen per vinum non accipit omnia oculorum oblectamenta, quibus hîc se pascit, sed gulam duntaxat, vinolentiam et ebrietatem à qua se abstraxit, ut posset, serena liberaque mente, vacare sapientiæ, ut per eam scrutaretur quid utile esset filiis hominum, et quo facto iis esset opus, hoc est quid facere debeant ad assequendam veram lætitiam et veram felicitatem per omnem vitam. Scrutatur ergo idipsum hîc in fabricis, vineis, hortis, etc., quæ longe absunt à vinolentia, et amœnam habent mentis occupationem et recreationem. Unde S. Gregorius Thaumaturgus et Olympiod. hunc versum recte connectunt cum præcedenti. Sic enim ait Thaumaturgus: *Mirum me incessit desiderium, ut viderem in quo digne p er per hanc vitam occuparentur mortales. Quocirca nihil omnium, quæ admiratione digna censentur, amisi quod non tractarim. Exstructa sunt in excelsum palatia, vineæ consitæ sunt, etc.*

MAGNIFICAVI OPERA MEA,] multa, magna et magnifica opera exstruxi, puta magnificas domos, vineas, hortos, etc. Sub magnitudine enim intelligitur multitudo, adeoque *magnus* hebr. idem sæpe est quod multus, et magnitudo idem quod multitudo, uti alibi ostendi. Est enallage quantitatis, qua continua ponitur pro discreta, et vice versa. Unde Syrus vertit: *Multiplicavi opera mea;* et Chaldæus: *In exstruendis sane Hierosolymæ magnificis operibus multus fui;* alii: *Multa numero, et magnitudine ingentia opera construxi.* Per opera intellige, non tam publica in bonum Hierosolymæ vel regni erecta, qualia fuere templum, mœnia, fossæ, arces, turres, urbes, propugnacula, 3. Reg. 9, quàm privata, quæ Salomon ad suam, non necessitatem, sed oblectationem et luxum splendide exstruxit. Ait enim: *Opera mea: ædificavi mihi domos, et plantavi vineas.* Rursum per opera intelligit affabre facta, artificiosa, elaborata, expolita per ingens studium, artem et industriam. Unde Arabicus vertit: *Magnificavi artes meas.* Quidquid etiam in natura excellens est, quidquid in arte reconditum, hoc sibi ex Tyro, et circumquaque accivit Salomon.

ÆDIFICAVI MIHI DOMOS,] qualis fuit illa, quam Salomon præ sua opulentia et magnificentia ædificavit tredecim annis, adeo splendida et admirabilis, ut ad ejus intuitum obstupuerit regina Saba, 3. Reg. cap. 7. et cap. 10. vers. 27. Similis fuit domus saltus Libani, et altera quam ædificavit filiæ Pharaonis, quam in sponsam acceperat. Vide Josephum, octavo Antiquit. cap. 5. vel juxta aliam editionem 2. et Abulens. 3. Reg. 7. quæstione 1 et seq. Plures alias ædificasse Salomonem, ut suo fabricandi desiderio satisfaceret, liquet ex hoc loco, et ex Chaldæo, qui vertit: *Ædificavi mihi domos plurimas;* et ex illo 3. Regum, capite 9. v. 10: *Ædificavit quodcumque ei placuit, ut ædificaret in Jerusalem, et in Libano, et in terra potestatis suæ;* Hebr. est: *Ædificavit desiderium, quod desideravit Salomon ædificare.* Quæ phrasis notat ardens in Salomone ædificandi studium, ne dicam libidinem. Addit Chaldæus: *Feci thronum ex dentibus elephantis et sellam regni.*

Tropologice, vide Nyssenum qua ratione domus animæ spiritalis virtutibus exstrui et ornari debeat, ideoque caveri ornatus nimius domus corporalis, ne in illum mens suas curas, opes et tempus insumat et exhauriat, ut parum ei supersit, quod in animæ fabricam impendat, uti fecit Nero, qui nulla in re damnosior fuit quàm in ædificando, ait Suetonius, c. 31. Vitæ ejus. Ædificavit enim Romæ palatium à Colle Palatino usque ad Esquilinum tam immane, ut esset instar urbis. Unde, ut idem Suetonius, scilicet c. 39, hoc in illam scriptum fuit Distichon:

> Roma domus fiet: Veios migrate, Quirites,
> Si non et Veios occupet ista domus.

Et Martial., Epigram. 2:

> Unaque jam nota stabat in urbe domus.

Exstant etiamnum ejus ruinæ et rudera, quæ miram ejus magnitudinem indicant. Sapienter Seneca, epist. 90: *A natura,* inquit, *luxuria descivit, quæ quotidie seipsam incitat, et tot seculis crescit, et ingenio adjuvat vitia; omnes istæ artes, quibus aut excitatur civitas, aut strepit, corporis negotium gerunt, cui omnia olim tanquam servo præstabantur, nunc tanquam domino parantur.*

PLANTAVI VINEAS.] Vinearum Salomonis in libris Regum nulla fit mentio; sed Canticorum 8. 11. ubi ait sponsa: *Vinea fuit pacifico in ea, quæ habet populos;* Hebr. *Salomoni in Baal hamon,* quod Aben Ezra ait esse nomen proprium loci prope Jerusalem, ubi major pars populi vineas habebat præstantissimas. Alii, quibus favet Chaldæus, censent esse cognomen ipsius Jerusalem, quæ ob habitantium frequentiam sic vocata sit. Nam *Baal hamon* idem est quod *Dominus* vel *Domina multitudinis,* id est plurimi populi. Porro hæc vinea tam fuit fertilis, tantique proventus, ut ille quotannis æstimaretur mille argenteis. Subdit enim: *Tradidit eam custodibus: vir affert pro fructu ejus mille argenteos.* Rursum, nonnulli huc referunt vineas Engaddi laudatissimas, quod uvæ referrent saporem et odorem Cyprinum: Cyprus enim est arbor aromatica, idque putant significari Canticorum 1. 13: *Botrus cypri dilectus meus mihi, in vineis Engaddi.* Verum an hæc comparatio dilecti cum Cypro et vineis Engaddi petatur à propriis Salomonis vineis an ab alienis, non satis liquet, præsertim quia Engaddi procul aberat à Jerusalem, utpote vicinum Jericho. Sed quid vetat Salomonem in remotis Judææ locis suas habuisse delicias, villas et vineas, uti olim habuere Romani Capuæ, et in tota Campania? Sane olim in sola Judæa, adeoque in solo Engaddi erat vinea balsami præstantissima; balsamum enim frutex est, qui, si acuto vitro, lapide, vel osse incidatur, stillans succum pretiosissimum, eximiæ suavitatis et virtutis ad sanandos morbos, quem Opobalsamum vocant,

præferturque omnibus odoribus. Vide Adrichom. in Engaddi. Sic in monte Libano erant horti amœnissimi, quos irrigabat fons hortorum, de quo Canticorum 4. Hic fons sensim excrescens efficiebat fluvium, qui Sabbaticus vocabatur, eo quod mira Dei providentia Sabbato duntaxat flueret, reliquis sex diebus siccaretur, teste Josepho, lib. 7. Belli 24. Vide Adrichomium.

Porro vinearum plantatio et cultura est honestissima, suavissima et utilissima, uti docet Columella, lib. 3. cap. 3; proferunt enim vina præstantia in magna copia. Sane eximia fuisse et delicatissima (qualia sunt Falerna Italorum) hæc Salomonis dubitare nequit, qui hæc ejus verba et sequentia penitius introspicit; simulque ejus indolem, ingenium, et studium scrutandi omnia quæ in mundo sunt delicata, pretiosa, eximia, considerat.

Jamvero vites et botros in Palæstina esse ingentes et eximios liquet ex botro, quem duo exploratores missi à Josue ad eam explorandam, inde illum extulerunt, et in vecte ad eumdem detulerunt, Num. 13. 25, et ex vite Sorec præstantissima, de qua Isaiæ 5. 2. cujus uvæ non habebant acinum, uti testantur Hebræi, dabantque vinum rubens delicatissimum, adeoque vinum *Cos*, id est optimi coloris, odoris et saporis, ait Adrichom. in descriptione Terræ sanctæ in Dan. Item ex eo quod Israel dicatur quiete habitasse sub vite sua et sub ficu sua 3. Regum 4. 25. Vites ergo altæ sint oportet instar arborum et ficuum. Unde et Genesis 49. 11, Jacob benedicens Judæ, ait : *Ligans ad vineam pullum suum*, ut scilicet ex ea oneret asinum.

Rursum, Salomon quicquid in orbe, adeoque in India erat rarum et pretiosum, per naves in Judæam accersebat : quare non dubium, vites quoque pretiosas ex regionibus, ubi illæ eximiæ sunt, evocasse. Certe Plinius, libro decimo quarto, capite primo, scribit in Africa interiore tantas gigni uvas, *ut magnitudinem infantium puerorum exsuperent*, et uvæ etiam *tumeant mammarum modo bumasti.* Dicitur enim græce uva *bumasti*, quod bovis mammas tumore et magnitudine referat; unde à Varrone, libro secundo de Re rustica, cap. 4. *Bummama* vocatur, et à Macrobio, lib. 3. Saturnalium capite ultimo, *Bummamia*. Strabo quoque, lib. 2. cap. 11 et 15, meminit botrorum bipedali magnitudine, atque bipedales in nonnullis Italiæ locis produci cernimus. Denique in Palæstina potentia gigni vina, omniaque rubra, nulla alba Romæ ab iis, qui illam lustravere, cognovi.

Sub vineis et vinetis nonnulli intelligunt oliveta et ficeta; hæc enim jungi solent, adeoque in eodem sæpe campo feraci videre est oleas et ficus vitibus insertas et immixtas, uti in Lombardia est cernere, *Eccles.* 2. 4, *Plantavi vineas.*

Mystice, plantanda, putanda, colenda est cuique vinea animæ, tam suæ quàm alienæ. Audi S. Ambrosium, lib. 2. epist. 7 : *Rescindatur*, ait, *luxuries, deliciæ resecentur, et si quis fuit luxuriosus, valedicat superioribus. Rescissa enim vinea fructum affert, semiputata frondescit, neglecta luxuriat; ideoque scriptum : Tanquam agricultura homo imprudens, et tanquam vinea homo egens sensu; si reliqueris eum, desertus erit. Colamus ergo corpus hoc nostrum, castigemus illud, redigamus ad servitutem, non illud despiciamus : sunt enim membra nostra arma justitiæ, sunt et arma peccati.*

5. Feci (alii *plantavi*, ac singulari arte et industria concinnavi) HORTOS, ET POMARIA, ET CONSEVI EA CUNCTI GENERIS ARBORIBUS.] Hebr. *feci hortos, et paradisos.* Hortus communium est olerum; unde *hortus* dicitur quasi *ortus*, quod in eo olera oriantur. Paradisus vero hortus est exquisitarum arborum, fruticum, florum, fontium, statuarum, avium, piscium et vivariorum, caprearum, cervorum, ferarum, omnisque generis amœnitatum et deliciarum, quales fuere veterum Romanorum Luculli, Pompeii, Ciceronis, etc., in agro Tusculano et Tiburtino, quibus modo ibidem vel pares vel suppares sunt Estensium, Aldobrandinorum et similium, qui amœnitate et pretio certant cum hortis Alcinoi, si non superant, ubi hydraulicos non tantum organorum, sed et avium cantus meis auribus audivi. De voce Paradisi, vide dicta Genesis 2. 8.

Noster vertit *pomaria*, quia in paradisis eminent arbores fructiferæ omnis generis, puta pomiferæ; pomum enim quemlibet fructum, qui molliori est cortice, significat, et à nuce distinguitur, quæ amygdala, avellanas et omnes fructus duri corticis continet. Subinde quoque pomum omnes fructus tam duri quàm mollis corticis, nucesque omnis generis complectitur. Ita hîc accipitur : *Cuncti generis arboribus.* Hebr. est et Græce : *Cuncti fructus arboribus*; non quod omnes essent fructiferæ, solasque fructiferas plantarit Salomon, cum et infructiferæ, ut cedrus, platanus, et cypressus foliorum copia, celsitudine, odore, aliisque dotibus miram afferant amœnitatem; sed quod præter has etiam plantarit fructiferas diversorum fructuum atque pomorum fertiles, ait S. Hieronymus.

Verisimile est Salomonem frutices et arbores pretiosas ex Arabia, Ægypto, India totoque orbe conquisitas, in suos Hierosolymitanos paradisos transtulisse; unde Josephus, libro octavo Antiquitatum, capite secundo, tradit plantam balsami dono allatam à regina Saba, feliciter à Salomone suo satam in solo, ubertim in Palæstina deinceps provenisse, atque adeo in tanta copia, ut postea scripserit Plinius, libro duodecimo, capite vigesimo quinto, *balsamum uni terræ Judææ concessum.* Balsamum enim olim proprium fuisse Sabæ et Arabiæ Felici, ac felicissime provenisse, apud Mecham et Medinam præcipuas Arabiæ Felicis civitates, docet Prosper Alpinus, Dialogo de Balsamo, capite secundo; Strabo, lib. 16; Diodorus Siculus, lib. 2; Pausanias, lib. 9. et alii. Inde à regina Saba translatum in Judæam ad Salomonem, eo plantante, felicissime provenit in Jericho. Inde translatum in Ægyptum irrigatum fonte, qui B. Virgini et puero Jesu scaturiit, cum fugiens Herodem eò secessit, copiose germinare docent Baronius, Burch. Adrichomius et alii. Rursum, verisimile est omnes frutices et arbores, præsertim aromaticas, quæ nominantur à Salomone in Canticis, ab eo plantatas in suis paradisis, ut cedros, cypressos, calamum, myrrham, thus, cinnamomum, aloen, favum cum melle, Canticorum 5. 1, id est cannam mellitam, sive sacchaream, ex qua eruitur saccharum, uti nonnulli transferunt.

Τὸ *consevi* innuit Salomonem, non tantum alie-

nis, sed et suis manibus plantasse paradisos, uti fecit Cyrus minor in Sardiano paradiso, teste Cicerone de Senectute, de quo mox plura, et Diocletiano Imperatore abdicante sponte imperio, Salonam in rus suum secessit, ibique plantationi et hortensi operi vacavit. Laertem Ulyssis patrem describit Homerus, Odyssea ult. repertum à filio agros colentem. Imo Noe vineam plantavit, primusque ex ea vinum expressit. Adam vero cæterique ante diluvium, ac post illud Abraham, Isaac, Jacob, cæterique Patriarchæ fuere agricolæ. Romæ celebres fuere Hortensii, ita dicti à cultu studioque hortorum. Similes hortensios habet hæc ætas, inter quos Lovanii olim vidimus Justum Lipsium vacuum à studiis, tempus floribus in horto conserendis studiose impendere. Vide ipsummet, lib. 2. de Constantia, cap. 2 et 3, ac Virgilium, 1. Georg. ubi mira elegantia hortorum culturam et amœnitatem celebrat. Jamvero horti magnam utilitatem æque ac delectationem afferunt. Romæ videmus hortulanos plurimos, eosque opulentos; quia Itali magis herbis quàm carnibus vescuntur et pascuntur. Inter eas *Brassica sunt decus hortorum*, ait Columella. Sub τῷ *consevi*, intellige quoque *insevi*. Nam, ut ait Cicero de Senectute: *Non modo consitiones delectant, sed etiam insitiones;* et harum peritissimus erat Salomon, utpote qui omnium arborum, herbarum, fruticum vires et dotes calleret, sciretque quæ, cui, qua ratione deberent inseri et inoculari. Unde Fontejus vertit:

Posui ordine vites,
Inseruique pyros, ficus, cydonia, pruna,
Innumeras posui species, genus omne ferarum.

Porro paradisos Salomonis fuisse eximios, ac superasse pensiles hortos Nitocris, quos ei velut uxori erexit Nabuchodonosor, mira arte et majore sumptu, ut orbis miraculum habiti sint, de quibus Plinius lib. 15. cap. 4. facile persuadet Salomonis cupiditas, opulentia et magnificentia. Illi autem partim erant in urbe Jerusalem, puta in palatio regali Sionis, partim extra urbem ubi speciosiores sunt campi. Sicut Romani in suburbano excitabant hortos, quales fuere Cæsaris et Antonii prope Tiberim, de quibus Dion. lib. 47. Hinc noster Vilalpandus tom. 3. part. 1. lib. 2. ex Joseph lib. 6. de Bello c. 6. docet portam Jerusalem dictam *Genat*, sive *portam gregis*, fuisse pariter portam hortorum (גן *gan* enim hebr. hortum significat) per quam erat egressus et descensus in vallem Hennon amœnissimam, et torrentem Cedron hortis nobilem, atque ad vallem Josaphat. Ibi ergo erant horti amœnissimi, qui rigabantur torrente Cedron. Unde illud sponsæ Cantic. 6. 10: *Descendi in hortum nucum, ut viderem poma convallium;* Septuag. vertunt: *poma torrentis.* Unde ibidem ab Adrichom. in descrip. Jerusalem depingitur hortus regius, qui in Canticis dicitur *hortus conclusus*, in quo erat fons Rogel et omnis amœnitas.

Tropol. Nyssen. hìc invectivam habet in inutilem hortorum cultum, ostenditque qua ratione et quanta vanitate deliciæ quærantur in terra per ædificia, in aere per plantas, in aqua per piscinas et fontes; moderata tamen hortorum cultura et agricolatio amœna, laudabilis utilisque est, et à Deo Adamo in paradiso commendata, Genes. 2. 15. Nam ut ait S. August. lib. 8. de Genes. ad litter. cap. 9: *Quid hoc opere innocentius vacantibus, et quid plenius magna consideratione prudentibus? Hortus*, ait S. Isidor. lib. 17. Origin. cap. 10. nominatur, quod ibi semper aliquid oriatur. Nam cum alia terra semel in anno aliquid creet, hortus nunquam sine fructu est. Olus ab alendo dictum, eo quod primi homines ab oleribus alerentur, antequam fruges et carnes ederent. Tantum enim pomis arborum et oleribus alebantur, sicut animalia herbis. Igitur sicut Adam excoluisset paradisum, si innocens in eo perstitisset, non tantum ad esum fructuum, sed etiam ad perspiciendas per experientiam herbarum, fructuum, fruticum naturas, dotes et proprietates, atque ex iis assurrexisset ad clariorem Dei creatoris cognitionem, amorem, laudem et gratiarum actionem. Eodem prorsus modo suos paradisos excoluit Salomon. Unde dicitur *disputasse super lignis à cedro, quæ est in Libano usque ad hyssopum quæ egreditur de pariete*, 3. Reg. 4. 33; quare ea manibus tractare, serere, excolere Salomoni volupe fuit, æque ac utile; sicut et fuit Herculi manu sua quercus conserere, ut scribit Plin. lib. 16. cap. 4; atque Agamemnoni plantare platanos, ut idem Plin. refert lib. 16. c. 44; et Cyro gloriari solito agrum se habere suis manibus consitum, et directos in quincuncem ordines, multasque arbores manu sua satas, teste Cicerone de Senectute. *Antiquitas*, ait Plin. lib. 19. cap. 4, *nihil prius mirata est quam Hesperidum hortos, ac regum Adonis et Alcinoi, itemque pensiles, sive illos Semiramis, sive Assyriæ rex Cyrus fecit. Romani quidem reges ipsi coluere. Quippe etiam superbus Tarquinius nuntium illum sævum atque sanguinarium filio remisit ex horto.*

Porro Chald. ex versione Conimbr. et Costi multa hìc paraphrastice addit. Sic enim habet: *Institui in Jabne circumcirca vineas, ut ego et silentiarii mei aliquando epularemur, et vinum novum et vetus ad altare libaremus. Plantavi hortos irriguos et amœnitatis plenissima viridaria, ubi omnis generis olera seminavi, quæ ad victum et convivia, aut ad sanitatem usui forent; herbas quoque olfactu nobiles adjeci, item et arbores steriles et aromata ferentes, quas ad me dæmones et nocentes Angeli ex India detulerant; omnes item arbores fructiferas. Horti autem termini erant à muro Jerusalem usque ad littus aquarum Siluach.*

Silentiarii erant officiales intimi regis, qui quietem et silentium in aula procurabant, ac tumultus famulorum rerumque omnium compescebant, ne regis aures obtunderent, de quibus Justinianus, c. de Silentiariis, et Procopius lib. 2. Belli Persici: *Romani*, ait, *ad ea quæ quietis sunt in palatio, ministrum silentiarium vocant, sive domesticum arcanorum principis conscium.*

Verum hæc merito ex Chald. in Bibliis Regiis resecta et excisa sunt. Continent enim quædam dubia et apocrypha, quædam fabulosa et indigna, ut quod aiunt Salomonem arte magica usum, et per dæmones accepisse plantas peregrinas ex remotis terræ regionibus.

Denique in hortis et paradisis suis testatur Salomon, versu 11, se invenisse vanitatem et afflictionem spiritus. Præter communem enim omnibus rebus terrenis vanitatem, paradisorum illa propria est, quod perpetuam exigant curam

et culturæ, ac jugc areolarum, pergularum, sepium, fontium, apothecarum, labyrinthorum, vivariorum, etc. instaurationem, in quam ingentes quotannis expendendi sunt sumptus. Rursum quod à multis, etiam Prælatis et Principibus visitentur, quos excipere oportet laute et splendide; quare paradisi non tam serviunt hero, quam hospitibus, cum quibus hero tempus perdendum est, et opes profundendæ. Insuper in paradisis vacatur comessationi, symposiis, lasciviæ, luxuriæ, aliisque sceleribus. Denique paradisi, sæpe totam heri cogitationem, cupiditatem et sollicitudinem ad se rapiunt, ut de aliis, quæ illis incumbunt, cogitare nec liceat, nec libeat. Quocirca S. Carolus Borromæus dictabat Episcopis et Prælatis non alium debere esse paradisum, quam Biblia et S. Scriptura.

Præclare S. Greg. Nazianz. Orat. 9 : *Quousque,* ait, *vanitatem quæritis et mendacium, hanc scilicet vitam et delicias, et exiguam gloriolam et humilem potentiam, falsam prosperitatem, magnum aliquid et amplum esse existimantes; quæ quidem hanc rationem habent, ut non magis eorum sint à quibus obtinentur, quam eorum qui habituros se speraverunt; neque horum rursus magis, quam illorum apud quos ne in exspectatione quidem unquam fuerunt; verum ut pulvis à turbine, sic ea ab aliis ad alios subinde ventilentur ac jactentur, et sicut fumus dilabantur, et tanquam in somnium homines deludant, umbræque instar manibus teneri nequeant, ac denique ita comparatæ sint, ut nec cum absint de iis consequendis desperent qui non habent, nec cum adsunt, fida sint et certa.*

Notum est illud S. Aug. *Homo* (Job) *vicit in stercore, victus est* (Adam et Salomon) *in paradiso.*

6. Et exstruxi mihi piscinas aquarum, ut irrigarem sylvam lignorum germinantium.] Hebr. et Græc. *Sylvam producentem ligna;* Chal. *Sylvam quæ alit ligna ad incendendum,* id est sylvam cæduam. S. Ambros. lib. de Isaac. cap. 4 : *Saltum germinantium,* scilicet ad inumbrandum, ad exhilarandum, ad fabriles usus, ad ignem, etc. Aliqui sylvam hanc referunt ad domum, quam Salomon ædificavit et indigitavit Saltum Libani, eo quod cedris libano allatis, inquiunt, ibique plantatis cincta foret.

Pro *piscinas* Aquila vertit λίμνας, id est paludes, stagna; Symmach. δεξαμενάς, id est cisternas, canales, aquarum conceptacula.

Piscinæ hîc proprie capi possunt pro vivariis, in quibus servantur et aluntur pisces. Pisces enim priscis erant in deliciis, imo nonnulli piscibus duntaxat vescebantur, non carnibus. Pisces enim sunt humidiores, frigidiores et faciliores ad digerendum; atque longe major varietas est piscium, quam sit carnium. Tales fuere piscinæ Neronis, in quibus ipse piscabatur reti aureo, purpura coccoque funibus nexis, ait Sueton. cap. 30. et 31. vitæ ejusdem. Mira sunt quæ de piscium in piscinis mansuetudine et oblectatione scribit Plin. lib. 32. cap. 2, ubi inter cætera ait : *E manu vescuntur pisces in pluribus Cæsaris villis, etc., in Labradii Jovis fonte anguillæ inaures additas gerunt. In fonte Apollinis, quem Curium vocant, ter fistula evocati veniunt ad augurium. Hierapoli Syriæ in lacu Veneris æditiorum vocibus parent vocati, exornati auro veniunt, adulantes scalpuntur, ora hiantia manibus inserendis præbent.* Idem, lib. 20. cap. 11, hoc pharmacum piscibus ægris assignat : *Pisces si ægrotent in piscinis, apio viridi recreantur.*

Secundo, per piscinas generatim accipi possunt cisternæ, lacus, rivi et quævis aquarum receptacula. Hæc enim primo serviunt ad amœnitatem; aquæ enim pellucidæ et crystallinæ mire oblectant aspectum, præsertim dum in eis per cimbas navigatur. Secundo, ad refrigerium; in piscina enim lavabant se, imo natabant. Unde et κολυμβήθρα, id est lavacrum sive natatoria, vocabatur, qualis fuit natatoria Siloe, ad quam missus à Christo cæcus, in ea se lavans illuminatus est, Joan. 9. Unde Plinius junior, lib. 5. epist. 6. ad Apolin. *Si natare,* inquit, *latius aut tepidius velis, in area piscina est.* Idem, lib. 2. epist. 17 : *Cohæret piscina calida mirifice, ex qua natantes mare aspiciunt.*

Tertio, per piscinas accipi possunt thermæ et balnea, in quibus aquis calidis corpora abluebant, fovebant, et à frigidis morbis curabant, quales sunt thermæ Caroli Magni, quæ Aquisgrani calidissimæ è terra scaturiunt, ita ut balneantes earum æstum aqua frigida temperare debeant. Sic Romanorum magnificentia fuit in thermis, illæque erant opus imperiale et regium, quales fuere thermæ Diocletiani, Constantini, Antonini; quarum reliquias, pristinæ magnificentiæ indices, etiamnum intuemur.

Quarto, in piscinis sive stagnis fiebant naumachiæ, sive ludi et prælia navalia ad spectantium oblectationem. Sic Nero, Tiberi in hortos Romæ declives inducto, piscinam sive stagnum effecit, in quo naumachia exercebatur, ad ejus populique recreationem.

Quinto et maxime, hæ piscinæ et stagna serviebant ad irrigationem hortorum et arborum. Unde subdit Salomon : *Ut irrigarem sylvam lignorum germinantium.* Cum enim Judæa sit sicca et siticulosa, ut fiat humida et fecunda, aquarum irrigatione indiget; hæcque in Script. vocatur ejus benedictio. Unde et piscina hebr. vocatur ברכה *berecha,* id est, benedictio. Hinc Axa petiit illam à patre suo Caleb dicendo : *Da mihi benedictionem,* id est, irrigationem aquarum. *Terram australem et arentem dedisti mihi, junge et irriguam. Dedit itaque ei Caleb irriguum superius et irriguum inferius,* Josue 15. 19.

Ita Thaumaturgus : *Piscinæ,* ait, *erant ingentes ad aquarum exceptionem confecti ad uberem et copiosam arborum irrigationem distributi.* Hinc ex piscinis fiebant aquæductus, quibus aqua per omnes hortorum areolas, perque officinas et cubicula magna arte, æque ac commoditate et jucunditate derivabatur. Sane Romanorum veterum magnificentia fuit in aquæductibus, quorum reliquias etiamnum spectamus. Hinc Chald. sic habet : *Adjeci præterea ad domum convivii aquarii fistulas, ad arborum et herbarum irrigationem apprime commodas, fecique ex eis castella et aquæductus ad sylvam, variis arboribus consitam irrigandam.* Pleræque enim arbores irrigationem aquarum amant, excipe paucul as : nam *aquas oderunt cupressi, juglandes, castaneæ laburnum,* ait Plinius lib. 18.

Porro quæ, quot et quales fuerint piscinæ Salomonis incertum est, quia nec Script. nec Joseph eas exprimunt; tantum Josephus, lib.

6. Belli, capite 6, nominat *Stagnum Salomonis.*

Piscinam probaticam, id est, ovinam sive pecuariam, in qua lavabantur oves immolandæ, opus fuisse Salomonis censet Vilalpando, Adrichom. et alii in descriptione templi; sed illa huc non pertinet, quia non Salomonis deliciis, sed usibus templi deserviebat. Piscinam sive natatoriam Siloe, in qua curatus est cæcus, Joan. 9, opus fuisse Salomonis opinantur nonnulli. Oritur hæc piscina ex fonte Siloe vicino, qui è radice montis Sion scaturit; aqua ejus clara, dulcis et uberrima cum silentio placideque fluit in torrentem Cedron, Isaiæ 8. 22; de quo ita scribit Saligniacus lib. 10. c. 1: *Fontis hujus aqua hodie adhuc ipsis etiam Saracenis in pretio est. Nam cùm corpore naturaliter instar hircorum feteant, in hoc fonte se et pueros suos lavant, eaque lotione fetorem suum mitigant. Quin et eam Turcæ magni faciunt, quod ejus usum oculorum visui conferre experiantur.*

Salomoni quoque aliqui tribuunt piscinas in Hesebon, eo quod earum pulchritudini comparet oculos sponsæ Christi ob claram Dei cognitionem, Cant. 7.

Denique sub piscinis accipe fontes, qui è loco altiore per canales deducti, in hortis et atriis exsiliunt magna intuentium voluptate; hi enim piscinam sive stagnum efficiunt. Celebris in Jerusalem erat fons Gion, isque duplex scilicet superior et inferior; oritur ex monte Gion, ubi Salomon in regem à Nathan Propheta et Sadoc Pontifice unctus fuit, 3. Reg. 1.

Mystice, piscinæ sunt merita Christi et S. Sacramenta, quæ merita Christi continent, quæ Christus Dominus quasi verus Salomon instituit, ut irrigent sylvam, id est Ecclesiam, in qua germinant omnes generis arbores, id est omnes eminentes sancti, tam Patriarchæ et Prophetæ quam Apostoli, virgines et martyres. Piscina superior est baptismus, inferior est pœnitentia.

7. POSSEDI SERVOS ET ANCILLAS, MULTAMQUE FAMILIAM HABUI, ARMENTA QUOQUE ET MAGNOS OVIUM GREGES, ULTRA OMNES QUI FUERUNT ANTE ME IN JERUSALEM.] Septuaginta: *Mercatus sum vel emi servos et ancillas, etc.;* hebræum enim קנה *kana* significat emere, comparare, possidere. Multa ergo mancipia emit Salomon, sicut jam emuntur Æthiopica; et præter Chananæa, Ægyptia, aliarumque gentium, Æthiopica quoque emisse Salomonem docet Josephus, lib. 8. Antiq. c. 2.

Per *servos*, tum mercenarios accipe, tum mancipia; hæc enim proprie possidentur, sicut jumenta agri et census. Unde à Platone vocantur *animata possessio;* à Plutarcho, *animata instrumenta.* Hinc Nyssen. vertit: *Possedi servos et ancillas tanquam caprarum et porcorum greges, utpote quod in pari ordine potestatis, et hæc et illa subjecta essent.* Per *familiam* accipe uxores, filios, vernas, id est, filios ex servis domi natos. Unde Hebr. est, *filios domus;* Septuag. *et vernaculi fuerunt mihi;* Arabic. *Et facti sunt filii gentis domus meæ;* Campens. *Et ex eis nati sunt mihi vernæ.* Horum copia facit tum ad heri splendorem et magnificentiam, tum ad imperium et operas, ut per eos tum domi, tum foris efficiat quicquid libet sive ad utilitatem, sive ad oblectationem. Servi enim ad nutum hero obediunt, omniaque ejus negotia obeunt sive domestica, sive ruralia, sive forensia. Tales sunt agricolæ, coci, equisones, camelarii, rhedarii, pocillatores, pistores, fabri, textores, phrygiones, asseclæ, satellites, armigeri, cubicularii, silentiarii, et tabellarii, etc.

Habuit Salomon innumeram servorum et ancillarum turbam. Noster Vilalpando, tom. 2. lib. 5. disp. 3. c. 51, numerat ad 48 hominum millia et sexcentos. Verum si præfectos, officiales et aulicos hìc adnumeres, longe major fuit copia, ut colligitur ex annona quotidiana aulæ Salomonis, 3. Reg. 4. 22: *Erat*, inquit, *cibus Salomonis per dies singulos triginta cori similæ, et sexaginta cori farinæ, decem boves pingues, et viginti boves pascuales, et centum arietes, excepta venatione cervorum, caprearum atque bubalorum et avium altilium.*

Armenta dicta quasi *armamenta* ab *armis*, quos habent validos ad onera ferenda, et ut armentur ad prælium. Unde Virgil. 4. Æneid.

Bello armantur equi, bello hæc armenta parantur.

Vel *armenta* quasi *aramenta*, puta jumenta quibus aratur; talia sunt equi, asini, cameli, vaccæ, boves, bubali. Porro equi Salomonis erant plurimi, ut patet ex eorum stabulis: *Habebat enim quadraginta millia præsepia equorum currilium, et duodecim millia equestrium*, 3. Reg. 4. 26; hoc est, habebat quadraginta millia equorum currilium in præsepiis, et duodecim millia equestrium. Est hypallage. Hunc esse sensum liquet 2. Paral. 9. 25. ubi dicitur: *Habuit quoque Salomon quadraginta millia equorum in stabulis.* Cuique enim equo in stabulo communi suum erat præsepium, id est, locus præseptus, in quo ei dabatur pabulum. Habuit ergo Salomon universim quinquaginta duo millia equorum in stabulis.

Porro possedit Salomon, æque ac Saul, David cæterique prisci reges, magnos armentorum et ovium greges, tum ad cibum et vestitum, tum ad mercaturam, tum ad sacrificium, ut cum ipse mille hostias una vice immolavit, 3. Reg. 3. 4; adeo ut annuarum victimarum ejus numerum admirata sit Regina Saba, 3. Reg. 6. 25. Sic Agag erat princeps Pastorum Saulis. 1. Reg. 15. 9: sic *Messa rex Moab nutriebat pecora multa, et solvebat regi Israel centum millia agnorum et centum millia arietum cum velleribus suis*, 4. Reg. 3. 4. Priscorum ergo opes erant non auri, argenti, sed pecorum et pecudum; unde pecunia, quæ postea signata est effigie pecorum, quibus successit, nomen accepit. Ita Varro lib. 4. de lingua latina et Plin. lib. 8. cap. 3; nimirum vivo adhuc mundo vivæ placebant divitiæ, et florentes crescentesque. Jam vero senescenti ac prope mortuo placent mortuæ, sepultæque æris, auri et argenti; qua in re ait Nyssen. limites à Deo præscriptos transgressus est homo, exenterans et eruderans terram, eruens quæ Deus voluit abscondi.

Porro, vanitas propria servorum et ancillarum est, quod hero serviant, non ex amore, sed ex metu, vel spe mercedis et lucri; rursum, quod servili sint ingenio, magnaque egeant heri cura et assidua gubernatione, juxta illud Eccl. 33. 25: *Cibaria, et virga, et onus asino; panis et disciplina, et opus servo. Operatur in disciplina, et quærit requiescere; laxa manus illi, et quærit libertatem. Jugum et lorum curvant collum durum, et servum inclinant operationes assiduæ. Servo malevolo tortura et compedes;*

mitte illum in operationem, ne vacet. Insuper quod ad oculum duntaxat serviant, ac sæpe sint infidi ac furaces. Huc facit insignis gnome R. Hillel in *Pirke avoth*, id est sententiis Patrum, cap. 2 : *Qui multiplicat carnem, multiplicat vermes; qui multiplicat divitias, multiplicat cum eis dolores; qui mulieres multiplicat, multiplicat fascinationes; qui multiplicat ancillas, multiplicat fornicationem; qui multiplicat servos, multiplicat fures; qui multiplicat legem, multiplicat vitam; qui studium multiplicat, pariter sapientiam multiplicat; qui multiplicat consilium, multiplicat prudentiam; qui multiplicat justitiam, multiplicat pacem; qui verbum legis acquirit, vitam in altero seculo feneratur æternam.*

Alleg. S. Hieron. Christus, inquit, qui verus est Salomon in aula, id est in Ecclesia sua, habet *servos qui habent spiritum timoris in servitute, et spiritalia magis desiderant, quam teneant. Ancillas vero eas animas appellat, quæ adhuc corpori terræque sunt deditæ : Vernas, qui servos et ancillas antecedunt, necdum tamen libertate donati sunt, nec nobilitati à Domino. Sunt autem alii ad instar boum et ovium, propter opera et simplicitatem, qui absque ratione et scientia Script. laborant quidem in Ecclesia, sed necdum ad id pervenere, ut homines esse mereantur, et redeant ad imaginem conditoris; de quibus dicitur: Homines et jumenta salvabis, Domine*, Psal. 35. 8.

8. COACERVAVI MIHI ARGENTUM ET AURUM, ET SUBSTANTIAS REGUM AC PROVINCIARUM.] Septuag. ἤθροισα, id est collegi, coegi, congessi ubertim Arabicus : *Aggregavi ;* Chald. *Auri et argenti thesauros congregavi, conflavique ex auro postulato stateras et pondera æqui et boni. Census* (vel *peculia*, ut vertunt Complut.) *quoque regum et provinciarum mihi in tributum illati sunt.* Aurum postulatum est sæpius igne excoctum, ideoque purgatissimum et optimum; hoc enim crebra ignis actione tubercula et postulas contrahit, uti docent Sabel. ad cap. 44. Suetonii in Nerone, et Cujacius lib. 7. observ. c. 39. de quo dicitur Psal. 11. 7 : *Argentum igne examinatum, purgatum septuplum*, id est multipliciter, quale est aurum obryzum.

Quæres quæ et quantæ fuerint opes Salomonis. Resp. id colligi posse primo, ex eo quod illæ ex singulari Dei promisso et dono ei obtigerint : dona autem Dei sunt eximia, superantque humana omnia. Audi Deum ad Salomonem loquentem : *Divitias autem et gloriam dabo tibi, ita ut nullus in regibus, nec ante te, nec post te fuerit similis tuî*, 2. Paral. 1. 12; quæ verba licet aliqui limitent ad reges Israel, alii aliis modis, tamen ipsa per se illimitata et absoluta sunt. Unde noster Vilalpando multis ostendit Salomonem omnibus omnino regibus et monarchis fuisse opulentiorem; de quo mox plura.

Secundo, ex eo quod David pater ejus pro fabrica templi reliquerit ei *mille millia talentorum argenti; mille millia*, id est decies centena millia, et *auri centum millia talenta.* Talentum Hebræorum, ut ostendi in fine Pentateuchi, duplo majus erat talento Attico; nam continebat *tria millia siclorum*, hoc est, 125 libras auri, quæ faciunt *duodecim millia coronatorum Francicorum.* Addit noster Salianus in Annal. *et quingentos.* Unde hæc Davidis talentorum auri et argenti millia censet confecisse 2672 milliones, ac insuper 125 millia nummorum aureorum. Quibus si addideris 72 milliones ac 926 millia et 666 aureos, qui à populo liberaliter dati sunt 1. Paral. 29. 4; hæ duæ summæ ascendent ad bis mille septingentos et 45 milliones, 51 millia et 666 aureos. Unde Budæus, l. 4. de Asse, censet has Davidis opes, Salomoni relictas, fuisse decies majores quam Darii ultimi regis Persarum, quas eo victo occupavit Alexander. Darius enim tantum habuit 87 millia talentorum; quas autem Salomoni congregavit in infinitum ire. Sane hæc Davidis opum et millionum summa videtur pene incredibilis; continet enim tantum auri, quantum vix est in tota Europa; ac Justum Lipsium meditantem opus de Amplitudine imperii Hebræorum, quasi antistrophon alteri quod ediderat de magnitudine Imperii Romani, ab eo deterruerit, cum non caperet tantam opum magnitudinem; quocirca aliqui opinantur talenta jam recensita fuisse minora, quibus favet Euseb. lib. 9. de Præpar. sub finem : *Talentum autem dico*, inquit, *quod siclum appellant.* Siclus habet pondus quatuor drachmarum; quare si argenteus erat, valebat quatuor Julios sive regales Hispanicos; sin aureus, valebat quatuor coronatos Francicos; hi enim pondus habent quatuor drachmarum. Verum sic summa hæc Davidis exilis fuisset; nisi dicas siclos hos non fuisse simplices, sed duplos, imo decuplos, quomodo regalis Hispanicus, si decupletur, facit Philippicum, dalerum vel aureum. Hæc David Salomoni reliquit pro templo; pro aula vero et propriis usibus ex amplissimis et continuis hostium, cum quibus per omnem vitam pugnavit, semperque victor exstitit, spoliis : item ex reditibus cæterisque erogationibus plurima addidit, adeo ut Josephus lib. 7. Antiq. cap. 12. scribat : *Tantas divitias hæredi reliquit rex David, quantas nullus alius rex vel Hebræorum, vel aliarum gentium.* Subdit Hyrcanum Pontificem ex sepulcro Davidis accepisse tria talentorum millia; Herodem deinde magnam auri vim, etc., adeo ut nonnulli censeant cum Davide sepultos fuisse mille milliones.

Tertio, auro et opibus, quas ei deferebant naves ex Tharsis et Ophir, de quibus dicitur 3. Reg. 9. 26. 2. Paral. 8. 17. et 3. Reg. 10. 14 : *Erat pondus auri, quod afferebatur Salomoni per annos singulos, sexcenta sexaginta sex talenta auri, excepto quod negotiatores afferebant*, ut videantur illa sexcenta sexaginta sex talenta auri ex ipsis fodinis, per Salomonis servos quotannis erui solita; alia vero quorum nullus numerus, negotiatione et commercio earum gentium, quarum littora legebant Salomonis naves, Hierosolymam advecta. Ita Pineda.

Quarto, ex tributis et vectigalibus, quæ pendebant ei quotannis tum singulæ tribus Israel, quod aliqui ex 3. Reg. 9. v. 15. conjectant fuisse tantumdem, quantum Hiram rex Tyri dedit Salomoni, scilicet 120 talenta auri, non quod tantum penderent singulæ tribus (hoc enim immane fuisset et impossibile), sed simul universæ; tum reges omnes circumcirca illi vectigales et subditi. 2. Paralipom. 8. v. 8 et 3. Reg. 4. v. 21 et 24.

Quinto, ex donis et muneribus; nam Hiram dedit ei centum et viginti talenta, non quotannis, ut aliqui putant, sed semel. Regina Saba dedit ei totidem. 3. Regum 10. vers. 10 et 2. Paralipom. cap. 9. vers. 23. dicitur : *Omnes reges*

terrarum desiderabant videre faciem Salomonis, etc., *et deferebant ei munera, vasa argentea et aurea, et vestes et arma et aromata, equos et mulos per singulos annos.*

Sexto, ex sapientia Salomoni indita, qua census annuos agrorum, pecorum, redituum, negotiationum, etc., mira industria augebat præter communem aliorum morem; item ex summa pace, quæ in regno fuit perpetua per annos quadraginta. Hoc est quod de Sapientia dicitur, Sapient. 8. v. 18: *In operibus manuum illius honestas* (id est divitiæ) *sine defectione.* Et Proverb. 8. 18. ait ipsa Sapientia: *Mecum sunt divitiæ et gloria, superbæ opes et justitia.*

Septimo, ex fabricis quas exstruxit. Certe aliqui opinantur eum in templum insumpsisse tria millia millionum auri. Fuit enim hoc templum mundi miraculum, ac quantum homini facere licet, Deo digna domus, et inter mortales gloriæ thronus. Hinc David, vovens pro fabrica templi, reliquit Salomoni *tria millia talenta auri de auro Ophir, et septem millia talentorum argenti probatissimi ad deaurandos parietes templi*, 1. Paralipom. cap. 29. v. 4. Quid ergo pro ipsa tantæ fabrica machinæ eidem reliquisse credemus? Item ex sumptibus magnificis aulæ et familiæ pene innumerabilis, versu præcedenti recensitis, atque operariorum. Aluit enim per omnes fabricæ templi et domorum suarum annos triginta millia Israelitarum cædentium ligna in Libano, *et septuaginta millia eorum qui onera portabant, et octoginta millia latomorum in monte, absque præpositis qui præerant singulis operibus, numero trium millium et trecentorum.* Erant hi Tyrii, quos ei submiserat Hiram rex Tyri, cui proinde Salomon præbebat *coros tritici viginti millia in cibum domui ejus, et viginti coros purissimi olei per singulos annos*, 3. Regum 5. 11 et sequentibus. Insuper alebat equorum 52 millia cum suis equisonibus, rhedis et curribus, uti dixi v. præcedenti.

Denique noster Vilalpando, tom. 2. libr. 5. cap. 44. usque ad 52, singula obventionum Salomonis capita prudenter supputans, Salomonis opes, regum et monarcharum Assyriorum, Persarum, Græcorum, Romanorum etiam reditibus et opulentiæ confert et præfert, adeo ut æstimet Salomonis censum quadragies superasse censum regum Persarum. Salomon enim, inquit ipse, quotannis colligebat ex tributis 2226 talenta ex Ophir, prætcrea 450 talenta, quæ, simul juncta, faciunt plus quam quadraginta quinque milliones aureorum. His junge vectigalia portoriorum, pastionum, negotiatorum, insuper spolia plurima et maxima, quæ David per omnem vitam pugnans retulit ex hostibus. Addunt aliqui annuum censum capitationis, quo quisque quotannis dimidium sicli ex lege dabat templo: hunc enim Judæi singuli pendebant, tum qui in Judæa erant, tum qui in toto orbe erant innumeri. Verum hic census cedebat Pontifici et templo, non regi et aulæ.

Noster Lorinus, singulos Salomonis proventus præcise recensens, supputans et definiens, tandem concludit aitque: *Horum omnium quæ in omni vita sua Salomon habuit, quorum Scriptura certum numerum designavit, summa est ter mille nongenti tres milliones, et septingenta sexaginta quinque millia, et nongenta viginti quatuor scutorum monetæ Romanæ argenti: quibus si addamus mille quadringenta quadraginta auri talenta per triginta sex annos multiplicata, erunt quater mille sexcenti octoginta sex milliones, ducenta triginta tria millia, centum viginti quatuor. Præter hæc vero, ut colligitur ex dictis, magnam valde aliam summam habebat ex aliis multis rebus collectam, quarum iniri summa non potest, ut ex vectigalibus, negotiationibus, muneribus, qualem et quantum nullus unquam monarcha vel respublica habuit.*

Verum præcisa hæc opum Salomonis supputatio difficulter ex Script. probari potest, ac nonnulla incerta, imo minus probabilia pro veris et certis supponit, ut quod Hiram quotannis dederit Salomoni 120 talenta, cum verius sit semel tantum dedisse; quod singulæ Tribus totidem talenta quotannis solverint Salomoni, cum verius sit universas simul non amplius persolvisse, etc.

Sufficit ergo dicere in genere opes Salomonis fuisse maximas et innumeras, utpote quæ repræsentarint opes spirituales Christi, qui verus est Salomon. Hæc enim maximæ sunt, puta gratiæ, dona, virtutes, ac coronæ cœlestis gloriæ innumeræ, quas Christus tum in se habet, tum in innumeros Sanctos, Prophetas, Apostolos, Martyres et Virgines partitur et distribuit. Hinc Salomon dicitur fecisse, ut tanta esset abundantia argenti in Jerusalem, quanta esset lapidum, 3. Regum 10. v. 27: ac collegisse ut aurichalcum aurum, et ut plumbum complevisse argentum, Ecclesiast. cap. 47. v. 20, et rursum 2. Paralipom. cap. 9. v. 20: *Argentum*, inquit, *in diebus illis pro nihilo reputabatur*, quæ licet per hyperbolem dicantur, tamen immanes Salomonis fuisse opes significant. Quò evasit tanta opum copia? Abiit, evanuit instar fumi, imo ex omnibus illis Salomon moriens ne obolum quidem secum detulit. Ite nunc cupidi, aurum auro cumulate, argento cistas opplete, ac scitote hæc omnia vobis in morte relinquenda, nec quidquam nisi virtutem et beneficentiam vos comitaturum ad tribunal Christi.

Et substantias.] In Hebræo est סגלה *segula*, id est thesauros et res pretiosas, uti sunt gemmæ, cymelia, monilia. Hinc Septuag. vertunt: *Opes regum;* Syrus: *Possessionem regum;* Arabicus: *Mundos regum et regionum;* Vatabl. *Mundum pretiosum;* Tigur. *Peculium regum;* alii: *Thesaurum desiderabilem;* Campens. *Quæ proprie pertinent ad reges et provinciarum dominos;* Arias: *Peculium regum, regalium ærariorum gaza, et reconditoria aliorum principum.* Ergo Salomon à regibus et provinciis accipiebat non vulgaria, sed eximia et optima quæque, puta aurum præstantissimum, argentum nitidissimum, gemmas pretiosissimas, ac quidquid apud ipsos rarum, eximium et pretiosum erat. Hinc de Israel ait Deus: *Eritis mihi in peculium* (Hebr. *in segula*) *de cunctis populis*, Exodi cap. 19. v. 5. Vide ibi dicta, et 1. Petr. 2. v. 9. ad illa: *Vos genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis.*

Porro Salomon coacervavit has opes primo: junior, ex dono Dei; unde τὸ *coacervavi* significat ingentes opum acervos et cumulos ab eo collectos. Deinde senescens ex avaritia, ait Nyssen. tuncque ex *neches*, id est, substantia à Deo data, stimulante cupiditate fecit *kenes*, id est,

coacervationem et corrasionem opum, opprimens subditos per nimia tributa, quæ deinde in suos adulatores et parasitos, ac in mille uxores et concubinas, cæterumque mensæ et voluptatum suarum luxum profundebat; qua in re peccavit contra legem Dei de rege ita sancientis, Deuteron. 17. 17 : *Non habebit uxores plurimas, quæ alliciant animum ejus; neque argenti et auri immensa pondera.* Atque hac de causa decem Tribus ob nimias ejus exactiones rebellarunt, ac rejecto ejus filio Roboam, sibi Jeroboam regem constituerunt, 3. Reg 12. v. 4. et sequent. *Pater tuus*, inquiunt, *durissimum jugum nobis imposuit*, etc.

Denique vanitas propria divitiis est prima, quod aurum et argentum nil sint nisi terra rubra et alba, ut ait Sanctus Bernardus, cui sola hominum æstimatio dat pretium, quæ tamen coacervatur, id est, in acervos redigitur, ut ex ea conflati nummi in arcis recondantur, nec ulli sint usui vel commodo, sed in tenebrosis quasi ergastulis compactæ retrusæque delitescant. Unde D. Chrysostomus Orat. 4, disputans cum Alexandro, ait genium avarum opes *non congregare, sed dispendia facturum, aut divitiis congregatis usurum, sed vinctas et infrugiferas custodire opes, revera clausas in quibusdam occultis et tenebrosis carceribus.* Et Nyssenus, homilia 4, urgens τὸ *coacervavi: Libenter*, inquit, *scirem quid emolumenti redibit ad eum qui hanc congregat materiam, et illud cernit in universo, quod nunc cernit in exiguo, neque animæ ullum affert lucrum. Numeravit, reposuit, sigillo obsignavit; cum ab eo peteretur, negavit; et cum ei fides haberetur, etiam pejeravit. Hæc est beatitudo, hic est finis ejus, quod in ea ponitur studii.*

Secunda, quod mille curis, timoribus, angoribus divitem cruciet, ne quis eas surripiat; ne naufragio, incendio, rapina pereant. Unde sanctus Gregorius: *Nolite*, ait, *amare quæ amata inquinant, possessa onerant, amissa cruciant.* Et sanctus Basilius apud Anton. in Melissa part. 1. cap. 34 : *Quidquid vides* (ô avare, inquit), *quidquid imaginaris, aurum est. Hoc tibi dormienti somnium, et vigilanti cogitatio est. Nam ut qui per insaniam delirant non ipsas res vident, sed quæ eis afflictio suggerit, imaginantur; sic animus tibi avaritia detentus nihil quam aurum et argentum videt, et suavius quidem aurum quam sol conspectui tuo se offert.* Audi et Senecam in Hercule Œteo, Actu 2 :

O si paleant pectora ditum,
Quantos intus sublimis agit
Fortuna metus! Brutia, Coro
Pulsante fretum, mitior unda est.
Pectora pauper secura gerit.

Tertia, quod cupiditatem augeant in immensum; qui enim lucratus est centum aureos, mox cupit lucrari ducentos, illico trecentos, quadringentos, mille, ac deinde millionem, non unum, sed plures, juxta illud:

Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.
Quò plus sunt potæ, plus sitiuntur aquæ.

Quarta, quod opes gulæ, luxuriæ, superbiæ, rapinæ, omniumque scelerum sint occasio et stimulus, uti Salomoni fuerunt : nam ab opibus itur in luxum, à luxu in luxuriam, ab hac in hæresim, idololatriam et atheismum. Audi sanctum Chrysostomum, opum vanitatem, imo perversitatem graphice depingentem : *Divitias dico luxus omnis ac nequitiæ parentes, intemperantiæ omnis ac libidinis patronas, vitii omnis inventrices, exitiosarum omnium voluptatum adjutrices, continentiæ hostes, pudicitiæ inimicas, clandestinas virtutis omnis fures.* Sic recitans Chrysostomus verba D. Damasceni in Parallelis l. 2. cap. 17. ex Basilio sic adscribit : *Quousque tandem studio aurum erit animarum laqueus, mortis hamus, peccati illecebra? Quousque divitiæ bellorum parentes, ob quas arma cuduntur, enses acuuntur? Ob eas causas cognati naturam non agnoscunt, fratres infesto ac sanguineo oculo sese intuentur. Propter opes solitudo prædones alit, mare pyratas, urbes sycophantas? Quis mendacii pater est? quis falsæ conscriptionis artifex? quis perjurii procreator? Nonne opes? Quis vobis ea, quæ vestra sunt, ad perniciem vestram convertit? Ad subsidium vitæ, an vitiorum materiam et ad adjumentum opes concessæ sunt?* etc. Et iterum ex eodem : *Vide ne cum opes innumeris laboribus tibi cumulaveris, peccatorum materiam tibi atque aliis compares, sicque duplicem pœnam tibi accersivisse comperiaris, nempe tum ob eos quibus abs te injuria illata est, tum etiam ob eos quibus vitiorum ansam et viaticum subministrasti.*

Vide et sanctum Basilium, homilia in Divites avaros, et Isidorum Pelusiotam libro secundo, epistola 146, ubi citat illud Isocratis : *Divitiæ vitii potius quam virtutis sunt ministræ, ut quæ licentiam quidem inertiæ afferant, juvenes autem ad voluptates cohortentur.* Et mox : *Apud veteres hoc in more positum erat, ut post convivium lyram caperent, illudque canerent: O divitiæ, utinam nec in terra videamini, nec in mari!* Idque confirmat exemplo Aristidis, Platonis, Epaminondæ, ac Crateris qui opes suas senatui cedens dixit : *Crates Craterem libertate donat.*

Quinta, quod hominem periculo mortis præsentis et æternæ exponant: multi enim divites occiduntur ob pecunias, ut illas occidens surripiat; multi pariter ob easdem damnantur, unde Christus ait : *Facilius est camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum cœlorum*, Matth. 19. v. 24. Quid ergo profuit Salomoni omnis hæc opulentia? imo quantum obfuit, cum in periculum salutis æternæ eum deduxit, imo reum gehennæ effecit? Quanto satius Salomon fuisset pauperior Iro, quam ditior Cyro! Quam mallet nunc mendicasse cum Lazaro, quam ingurgitasse se cum Epulone! Fuit enim ipse opum gurges, et patrimoniorum tot regum et populorum helluo. Meminerint principes, qui, ut se ditent, nimiis tributis populum gravant, et pauperum sanguinem sugere, ac in tribunali Christi velut homicidii reos accusandos fore, et ad mortem æternam damnandos. Nam ut ait Eccles. cap. 34. v. 25: *Panis egentium, vita pauperum; qui defraudat illum, homo sanguinis est. Qui aufert in sudore panem, quasi qui occidit proximum suum, qui effundit sanguinem, et qui fraudem facit mercenario; fratres sunt.*

Feci mihi cantores et cantatrices.] Hebr. שרים ושרות *sarim vesaroth;* quod si per *sin* scribitur, significat *principes et principissas.* Verum hîc scribitur per *schin;* unde significat *inspectores et inspectrices*, item *cantores et can-*

tatrices, qui jugiter notas musicas et rem canendam inspiciunt. Addunt aliquid significare *instrumenta musica* : his enim canunt cantores. Unde Pagninus vertit : *Feci mihi diversa instrumenta musica*. Et noster Pineda per *cantores et cantatrices*, ut proprie vertit Noster, accipit omne genus instrumentorum musicorum : quippe idem nomen substantivum, variatum per diversa genera, notat ejus rei, quam nomen significat, omnem diversitatem et universitatem. Cum enim Hebræi non habeant nisi duo illa genera, masculinum et femininum; qui utrumque genus alicujus rei dicit, rem illam universam comprehendit; Isaiæ capite tertio v. 1 : *Auferam à Juda validum et fortem, omne robur panis, et omne robur aquæ*. Quem locum sic legit Cyprianus lib. 1. testim. ad Quirinum : *Auferam valentem et validam valentiam panis et valentiam aquæ*. Berzellai ait 2. Regum cap. 17. v. 3 ; *Numquid audire possum ultra vocem cantorum et cantatricum ?* ubi Chald. Complut. *Audiam multam vocem cythararum et hymnorum ?* ubi cernis cantatores et cantatrices accipi pro instrumentis musicis.

Porro David ad cultum Dei in templo, et Salomon ad suas delicias in mensa et aula, hæc fecere musices instrumenta, psalterium, organum, citharam, tibiam, tympanum, decachordum, tintinnabulum et cymbalum, chordas, tubam, fistulam, sambucam, quam nonnulli vocant *harpam*, alii *buccinam*, alii *tubam*, ut *Sambuca* dicta sit quas שמש *scemes*, id est solis *bucca*, id est *tuba*; quod bucca inflata instar tubæ clangeret. Melius alii sambucam dictam volunt, quod ex sambuco arbore, vel potius arbusto fistuloso conficeretur, uti indicat sanctus Hieronymus ad Dardanum. Optime alii Sambucam censent esse vocem Hebræam. Nam Danielis, capite 5. v. 5, *sabbecha* quasi *sambuca* (littera enim *m*. in dages absorbetur, et euphoniæ causa in *b*. vicinam labialem commutatur et liquescit); radix enim סבך *sabach* significat implectere, implicare, perplectere, una alteri inseritur, et jam adducitur, jam à Sambucino laxatur.

Verum plane et genuine, *cantores et cantatrices* accipe pro viris et feminis, sive juvenibus et puellis, canore canentibus tum voce, tum instrumento musico : simul enim dum ore canunt, manu pulsant organum, cytharam, psalterium, aliudve instrumentum; itaque duplex plenaque fit harmonia ab uno eodemque cantore : quod si plures idem faciant, concinne et harmonice fit symphonia admirabilis et cœlestis, quæ audientes rapit et mira oblectatione demulcet. Porro principes solent habere musicos in aula ad manum, ut quoties lubet jubeant eos canere, atque hac illorum modulatione curas suas et mœrores dispellant ; præsertim vero iis utuntur ad mensam vel à mensa, hicque vetus fuit mos, præsertim Syrorum et Ægyptiorum, ut pueros comptulos comptosque canentes mensæ adhiberent, qui sua tum forma et habitu decoro, tum voce modulante convivarum aures æque ac oculos pascerent. Unde Ecclesiasticus cap. 32 : *Gemmula carbunculi*, inquit, *in ornamento auri, et comparatio musicorum in convivio vini. Sicut in fabricatione auri signum est smaragdi, sic numerus musicorum in jucundo et moderato vino.* Vide ibi dicta.

Sensus ergo est, q. d. *Feci*, id est comparavi, constitui, disposui, ordinavi, per choros distribui mihi cantores et cantatrices, qui statis horis et locis canendo me oblectarent. *Facere* enim generale est verbum significans quamlibet actionem, dispositionem, ordinationem. Rursum *feci* proprie, id est jussi fieri, et dato pretio confici curavi omnis generis instrumenta musica, pretiosa et affabre elaborata, quibus psaltores et psaltriæ, æque ac voce canerent, meque recrearent. Unde Chald. vertit : *Sed in domo Sanctuarii* (melius dixisset, *in aula*) *instrumenta musices, ut canerent in illis cantores et cantatrices.*

Et cantatrices.] Has plane pleneque deliciosi et effeminati adhibebant ad cantus delicias : feminarum enim vox mollior est, dulcior et delicatior; quare virorum aures mentemque evitare et effeminare solet. Ita Antoninus Verus Imperator, ait Capitolinus capite octavo Vitæ ejus; *Adduxerunt secum* (è Syria) *fidicines, et tibicines, et histriones, scurrasque mimarios, et præstigiatores, et omnia mancipiorum genera, quorum Syria et Alexandria pascitur voluptate.* Sic et apud Hebræos cantores erant servi et servæ. Audi Esdram libro secundo, capite 7, v. sexagesimo septimo : *Absque servis et ancillis, qui erant septem millia trecenti triginta septem, et inter eos cantores et cantatrices* 245. Similes fuere apud Romanos. Unde Plautus in Sticho : *Fidicinas, tibicinas, sambucinas* (quæ sambuca canerent) *advexit secum forma eximia.* Et Livius lib. 9. Bell. Macedon. *Tunc psaltriæ sambucinæque et convivalia ludionum oblectamenta addita epulo.* Similes cantatrices et psaltrias tum voce, tum instrumento musicos, in deliciis habuisse reges Persarum docet Xenophon libro quarto Pædiæ, Curtius libro quinto, Athen. libro tertio, et Brisson. libro quarto de Regno Persar. adduntque eas cum cantu junxisse brachiorum gestus, saltus, et numerosos corporis motus, qui sane parum casti erant, imo libidinis illices. Unde Ovidius de remedio amoris :

> Enervant animos citharæ, cantusque lyræque,
> Et vox, et numeris brachia mota suis.

Porro vanitas propria cantorum prima est, quod cantus non sit aliud quam vox et sonus aerem verberans et transiens : ubi enim sonuit, abiit et evanuit.

Secunda, quod cantores suavitate et varietate modulationis vincantur ab avibus, præsertim à merula et philomela, quæ, cum sit avis vilis et pusilla, tamen cantu omnes aves et homines superat, ideoque non aliud nisi vox et cantus esse videtur.

Tertia, quod vox puerorum delicata et gracilis post paucos annos mutetur et crassescat, perdatque suam in canendo delicatam gratiam et venustatem.

Quarta, quod voces puerorum et præsertim feminarum animum effeminent, ac sensim ad impudicos amores invitent. Sicut enim Sirenes, sic et meretrices cantu amasios alliciunt, dementant et perdunt. Unde Proverb. 5. 3. dicitur : *Favus distillans labia meretricis, et nitidius oleo guttur ejus ; novissima illius amara quasi absynthium, et acuta quasi gladius biceps.* Quocirca S. Hieronymus ad Furiam mandat, *ut fidicinas et psaltrias et istius modi chorum diaboli, quasi*

mortifera Syrenarum carmina proturbet ex ædibus suis. Et Nyssenus hic : *O improbum*, inquit, *et importunum artificium! quàm densum acervatim immittit voluptatum fluentum, quod veluti quibusdam duplicibus torrentibus per auditum et visum mandat animas, ut videatur et audiatur malum! Cantus evertit auditum, cantus superat et prosternit oculum. Hinc muliebris sonus per factam cantuum harmoniam, secum sumit cor, et deducit ad vitium. Illinc visus tanquam aliqua machina bellica in oculos, eo quod in aures cantibus incurrerat jam fracto, incurrens avertit animam. Hujus autem aciei dux est vinum, quod veluti quidam improbus sagittarius duplicibus telis hominem confodit, ad aures et oculos dirigens aculeos.* Huic cantus vanitati opponitur ejusdem veritas, qua olim Christiani in Agape sive convivio Eucharistico, Deo laudes et hymnos canebant, teste Tertull. Apolog. c. 39. adinstar Christi, qui peracta ultima cœna ὑμνήσαντες, id est, *hymno dicto*, cum Apostolis exivit in montem Olivarum, Matth. c. 26. v. 30. Unde Apostolus Ephes. 3. v. 18 : *Nolite*, ait, *inebriari vino, in quo est luxuria; sed implemini Spiritu Sancto, loquentes vobismetipsis in Psalmis, et Hymnis, et Canticis spiritualibus, cantantes et psallentes in cordibus vestris Domino.* Vide ibi dicta.

Et deliciis filiorum hominum.] Aliqui delicias has interpretantur *cantores et cantatrices* jam recensitos, ut sit epexegesis, qua exponantur finis et usus eorum, q. d. Cantores et cantatrices alteri rei non serviunt, nisi ad delicias ut oblectent deliciosos hominum filios. Unde Syrus vertit : *Feci mihi cantores et cantatrices, et suavitatem in filiis hominum;* Arabicus : *Feci mihi cantantes et cantatrices cum voluptate cum filiis hominum.*

Planius alii quaslibet mensarum, epularum, vinorum, pincernarum, vasorum, lancium, lavacrorum, thermarum, ut ait Chald. coronarum, tricliniorum sive lectulorum, in quibus veteres discumbebant, juvenum comptulorum conviviis ministrantium, etc., delicias et lautitias accipiunt, quas graphice depingit Philo lib. de Vita contempl. Unde pro *delicias* Aquila vertit τρυφάς, id est mollities, voluptates, luxus; Symmach. σπατάλας, id est cibos delicatos, cupedias, lautitias. Lyran. per delicias accipit speciosas uxores et concubinas Salomonis, easque plurimas, scilicet mille.

Tropolog. deliciæ sunt vanæ et fallaces ; quia vita carnis in deliciis sæpe est mors animæ, rationis et spiritus. Non ego id assero, sed S. Paulus loquens de Vidua 1. Timoth. 5. 6 : *Quæ in deliciis est*, inquit, *vivens mortua est.* Qui enim delectatur in carne, nequit delectari in Omnipotente, Job 27. v. 10. Causam dat ibidem S. Gregorius 18. moral. cap. 8 : *Utriquese amores*, ait, *in uno corde non capiunt, nec in eo seges supernæ charitatis pullulat, in quo illam spinæ infimæ delectationis necant.* Similem causam dat S. Chrysostomus homil. 13. in Epist. 1. ad Timoth. *Mortuus est*, inquit, *quisquis vivens cum deliciis degit. Quonam modo? Ventri solummodo vivit, sensibus cæteris mortuus. Neque enim aspicit quæ aspicienda sunt, neque audit quæ necessario audire convenit, neque ea loquitur quæ decet loqui, nihilque in se vivere præter solam ventris ingluviem indicat : cæterum quemadmodum mortuus quispiam in lectulo jacens, complosis palpebris clausisque luminaribus, nullum omnino sensum habet, ita et hic, imo longe hic deterius quàm ille effectus est. Ille enim bona æque ac mala eadem ratione non sentit ; hic autem malorum tantum admittit sensum, sed nihil boni penitus sentit. Nihil illum ex his, quæ in futura vita servantur, movet, sed ad omnia perstat immobilis ; atque ita mortuus est, quemadmodum in cuniculum quemdam obscurum et tenebrosum antrum præcipitatus, atque immunditia omni plenus, intimis et opacis vitiorum sinibus conditus, semperque in tenebris instar mortuus degit.* Et inferius in Morali : *Majori nos indies fetore implemus, cùm deliciis magis instamus, corpore nostro instar utris defluente; et dum quispiam hujus modi satietate distentus, crebris ructibus etiam cerebrum violat, vapores undique ex corpore tetri exhalant, veluti ex fornace quadam calore intrinsecus fervescente, ut est sapientum sententia. Quod si et hi qui forinsecus sunt, ita indignantur et graviter ferunt, quid pati existimas cerebrum intrinsecus, dum jugiter ejus modi vaporibus quatitur nec evaporare valet? Quid lacunas illas, jecur ac lienen? quid ipsa receptacula stercoris? et quod deterius est, latrinas caute curamus, uti obstruantur, ne stercus ad superiora exhalet : ventris autem nostri latrinas non emundare curamus; verum obstruimus atque oppilamus, et fumo ipso ad superna ascendente, ubi rex ipse sedem habet, cerebrum scilicet, desidemus, nullaque movemur cura. Cur id quæso? Nempe, quia ipsum non ut regem honestum ducimus, sed veluti immundam quempiam canem.* Et post nonnulla : *Merito igitur, ait, quæ in deliciis est vivens, mortua est ; nihil enim vel loqui, vel audire convenienter potest deliciis obsessa anima : efficitur namque mollis, ignava, imbecilla, illiberalis, timida; interdum vero audaciæ, assentationis, imperitiæ plena ; indignationis, iracundiæ malorumque omnium receptaculum, bonis virtutibusque omnibus destituta. Quæ in deliciis*, inquit, *est vivens, mortua est.*

Non decent stultum deliciæ, Proverb. 19. v. 10, veræ scilicet, cœlestes et divinæ, quas Deus habet in dextera sua, Psalm. 15. 10, et quas promittit sanguine Christi redemptis, Isaiæ 51. 3, puta delicias S. Script. Eucharistiæ, devotionis, amoris, futuræ beatitudinis, quibus affluebat sponsa Cantic. 8. 5 ; nam in illa, ut ait Psaltes Psalm. 35. v. 9 : *Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ*, Domine, *et torrente voluptatis tuæ potabis eos. Inebriabuntur* vere, quia ut ait S. Augustinus : *Absorbebitur et perdetur mens humana, et fiet divina; quia torrente voluptatis tuæ potabis eos.* Mundus hic nos potat calice, imo gutta voluptatis, quæ tamen sæpe plus aloes, quàm mellis habet ; sed in futuro potabit torrente dolorum. Tu, Domine, nos hìc potas gutta doloris, sed in futuro potabis torrente, imo pelago voluptatum ; *quoniam apud te est fons vitæ*, scilicet ipse *Deus erit ipsorum Deus :* ipse Deus replens in bonis desiderium animæ, erit rationi plenitudo lucis, voluntati multitudo pacis, memoriæ continuatio æternitatis. Verbo dicam : Deus erit omnia in omnibus, Deus omnes gloriæ, omnes opum, omnes scientiæ, omnes gaudii, omnes deliciarum suarum thesauros in electos amicos suos ; imo se totum transfundet, itaque animam gloria et gaudio inebriabit, ut nec illa nec se capere posset anima et cor nostrum, sed lætitia dirumperetur et dissiliret, ni Deus supra naturam ea fulciret. Cur ergo, infelix homo, per multa creata vaga-

ris, delicias quæris, et non invenis? ama unum in quo sunt omnia. Si delectat honor, si divitiæ? *Gloria et divitiæ in domo ejus;* si pulchritudo? *Fulgebunt justi sicut sol;* si scientia, si libertas, si fortitudo? *Similes erunt Angelis Dei;* si satietas, si ebrietas? *Satiabimur cum apparuerit gloria tua;* si melodia? Ibi cum Angelis, Sanctus, Sanctus, Sanctus, et perpetuum alleluia canemus; si societas, si amicitia? Ibi Sanctorum mira societas et omnium temporum æterna est longitudo. Et hæc omnia in omnes æternitates, quandiu mundus, quandiu infernus, quandiu Angeli, quandiu Deus erit Deus. O cara æternitas, æterna veritas, vera caritas, cara felicitas, Deus meus, amor meus, Deus meus et omnia: *Quid enim mihi est in cælo, et à te quid volui super terram, Deus cordis mei, et pars mea Deus in æternum?* O cor humanum, cor indignum, cor ærumnas expertum, ærumnis obrutum, quomodo non totum te in hoc uno tuo bono, tua requie, tuo centro defigis, hoc unum omnibus votis et studiis prosequeris?

Scyphos et urceos in ministerio ad vina fundenda.] Hebr. est שדה ושדות *scidda vesciddot*, quod à variis varie vertitur: primo, Septuag. quos olim secutus fuit S. Hieronymus, vertunt: *Ministrum vini et ministras;* Olympiodor. *Propinatores et propinatrices; ut ex vario*, inquit, *propinantium aspectu, ac alternata mutatione appetitum sibi ad pocula provocaret; vel tanquam valde mollis existens, ac mulierosi hominis ingenium exprimens;* addit Nyssenus: *Juventus exornata ad pulchritudinem, aut pueri per ornatum effeminati, aut etiam ipse sexus femininus versans in convivio, benignis invitationibus flammam excitat indecoram;* Neocæs. *Pocillatores ex utroque sexu delectos et eximios, nec numero quidem complecti possim;* secundo, Syrus: *Feci mihi potatores et potatrices.* Sic et Arabicus.

Tertio, Chald. accipit thermas et balnea: *Feci*, inquit, *siphones qui effunderent aquas tepidas, et siphones qui effunderent aquas calidas.* Prisci enim Hebræi, Ægyptii, Syri, Persæ, Græci, Romani, ad nitorem et delicias crebro se lavabant in thermis et balneis, ut patet Judith. 10. 3. Genes. 19. 2. Exodi 2. 5. Daniel. 13. 15. 2. Reg. 11. 2. et ex Brissonio, l. 2. de Regno Persar.

Quarto, R. Salomon vertit: *Quadrigam et quadrigas, vel plaustrum, et plaustra.*

Quinto, Reuchlinus in Lexico: *Honorem et magnificentias*, id est, res splendidissimas et magnificentissimas.

Sexto, Marinus et Novatores passim: *Symphoniam et concentum musicum.*

Septimo, Aben Ezra, Campensis, Vatablus, Pagnin. *Mulieres selectissimas et pulcherrimas bello captas.* Huc spectat Hutteri novatoris versio in Lexico, qui transfert, *Conjugem et liberos.*

Octavo, optime Noster vertit: *Scyphos et urceos in ministerio ad vina fundenda*, id est, quibus pincernæ, cæterique ministri mensæ, dum convivis ministrant, vina fundunt, temperant, et ad bibendum porrigunt. Nam et Septuag. vertunt: *Feci mihi ministros vini et ministras;* et Aquila: *Feci vasculorum diversas species;* et Symmach. *Feci mensurarum diversas species et appositiones.* Unde S. Hieronymus in Comment. *Sive urceos, sive scyphos, sive crateres, qui in ministeriis ordinantur, auro gemmisque distinctos, Salomonem habuisse credendum est, et quod ex uno cratere aliis minoribus vasculis hauriretur, et per ministrorum manus potantium vinum turba susciperet.* Nimirum à שד *scad*, id est mamma, dicitur שדה *scidda*, id est, scyphus et urceus, quod mammæ tumentis speciem referat, atque vinum, uti mamma lac, propinet. Vinum enim est lac senum. Porro aurei erant, et plurimi Salomonis scyphi et urcei, iique variæ formæ et figuræ, qui à pincernis et juvenibus nobilissimis tanto ordine, decore et elegantia ministrabantur, ut eos cernens Regina Saba obstupuerit, 3. Reg. 10. 5. Unde S. Hieron. in Tradit. Hebr. Genes. 40: *Nec vile*, ait, *putetur officium* (pincernæ), *cum apud reges barbarós usque hodie maximæ dignitatis sit, regi poculum porrexisse. Poetæ quoque de catamito et Jove scriptitant, quod amasium suum huic officio manciparit;* puta Ganymedem. Sic Athen. l. 10. docet Menelai filium fuisse pocillatorem. Plura similium exempla refert lib. 1; quin et Esdras fuit pincerna Assueri regis, 2. Esdræ 1. v. 11. Sic Romæ Cardinalium pocillatores cernimus viros nobiles et honoratos, atque à primariis hoc munus ambiri. Audi de vario poculorum genere S. Ambros. lib. de Elia et Jejun. c. 13: *Cernens*, ait, *poculorum diversorum ordines, aciem ordinatam putes, vasa exposita aurea et argentea* (*variarum sæpe in materia cornea, lignea, figulina, vitrea, crystallina, murrhina, lapidea, cerea, etc.*) *pompam arbitreris, cornu in medio vino plenum, non epularis, sed prœliaris instrumentum buccinæ, quod discumbentes in certamen accendat. Primo minoribus poculis, velut velitari pugna præluditur; ubi res calere cœperit, poscunt majoribus poculis; tunc deseruntur phialæ, tunc maximi crateres quasi instrumenta bellorum, etc., cedunt pincernarum manus vina fundentium.*

Porro *scyphus* est vas potorium notum et celebre in conviviis; in scyphis enim æque ac pateris bibuntur vina; σκυφος, ait Athen. lib. 11. dicitur quasi σκυθος, à Scythis, quod Scythæ eo uterentur præ cæteris, seseque inebriarent. *Urceus*, et diminutive urceolus, proprie est vas aquarium, quo vinum in scypho infusa aqua diluebant. Unde Martial. lib. 4:

His tibi donatur panda ruber urceus ansa:
Stoicus hoc gelidam fonte petebat aquam.

Inde dictus græce κρατηρ, et latine crater à κεραννυμι, id est misceo, tempero, diluo, cujus præteritum est, κεκρακα; unde, κρατηρ, et κεραννος, id est pocillator, pincerna, qui vinum aqua scire temperat, miscet et diluit.

Mystice S. Hieron. ex Aquila vertens κυλικα και κυλικια, id est, calices magnos et parvos, sive crateres et scyphos, ut scilicet ex majoribus in minores vinum effusum convivis præberetur, hæc Christo adaptat, qui velut *Sapientia Patris in cratere misto*, Proverb. 3, *prætereuntes ad se convocat: Corpus dominicum*, inquit, *craterem magnum debemus accipere, in quo non mera divinitas, ut in cœlestibus fuit; sed propter nos humanitate media temperata est, et per Apostolos in minora κυλικια, id est, scyphos parvulos in toto orbe credentibus effusa sapientia est.*

9. Et supergressus sum opibus omnes, qui ante me fuerunt in Jerusalem: sapientia quoque perseveravit mecum.] *Omnes*, tum reges, tum mercatores, tum quoslibet alios licet opulentissimos.

Τὸ *opibus* non est in Hebr. Septuag. et Syro, sed intelligitur; sed pro opibus delicias et bonorum omnium copiam accipe. Nam Ops opis (unde opes) gentilibus erat filia Cœli ex Vesta, et soror uxorque Saturni, puta Tellus; quam, ut scribit Servius, Græci Rheam vocant, ἀπὸ τοῦ ῥεῖν, id est fluere, quod terra rebus omnibus affluat. Hinc Festus: *Ops*, inquit, *antiqui dicebant, quem nunc opulentum, ut testimonio est ei contrarium inops.* Et Cicero de Senectute: *Quibus*, ait, *nihil est opis in ipsis ad bene beateque vivendum, iis omnis gravis est ætas.* Sicut ergo opes sunt auri et argenti, sic sunt et deliciarum, vinorum, scyphorum, urceorum, etc., puta eorum copia et affluentia.

Hebræa ergo adverbium habent: *Magnus evasi et auxi*, vel *cumulavi.* Quid? Varii varia supplent. Arabicus supplet *famam et statum*: *Magnificata est*, inquit, *fama mea, et auctus est status meus maxime omnium, qui me præcesserunt in Jerusalem;* Symmach. supplet *magnitudinem*: *Magnitudine*, ait, *superavi omnes*; ut in Hebræo sit Hendiadys: *Magnus evasi et auxi* vel *superavi*, id est, *magnitudine superavi;* S. Hieron. in veteri editione, quam habet in Comment. supplet *sapientiam*: *Et magnificatus sum*, inquit, *et adjeci sapientiam;* Tigurina: *Cumulavi res suaves*; Vatablus: *Auxi meipsum, id est, meam dignitatem et magnificentiam*; R. Haccados: *Major fui aliorum regum consuetudine, sicut scriptum est: Feci mihi thronum eburneum, quod nusquam in aliis regibus factum est.*

Verum Noster optime supplet *opes* cum Chald. qui vertit: *Multiplicavi bona et addidi divitias*, vel ut vertit Costus: *Deliciisque diffluens opes congessi cumulatiores, quàm ante id tempus in Jerusalem habuerit nemo.* De deliciis enim et opibus fuit omnis sermo præcedens; atque opes, magnitudinem, famam, statum, res suaves, dignitatem et magnificentiam gignunt, ideoque tacite complectuntur. Repetit et inculcat id quod dixit versu præcedenti. Alludit ad illud 2. Paral. 9. 22: *Magnificatus est Salomon super omnes reges terræ præ divitiis et sapientia.* Nimirum voluit Deus eum ita magnificare, ut in hac magnitudine melius rerum omnium vanitatem experiretur, eamque efficacius aliis repræsentaret et persuaderet, ait Nyssen. Unde omnes reges superavit, juxta illud 3. Regum 3. v. 13: *Ut nemo fuerit similis tuî in regibus, cunctis retro diebus.* Et 2. Paral. 1. v. 12: *Ut nullus in regibus nec ante te nec post te fuerit similis tuî.* Breviter sed nervose S. Laurent. Justin. de Ligno vitæ cap. 3: *Fallax suavitas*, ait, *in temporalibus bonis, infructuosus labor, bona spes, perpetuus timor et periculosa inest jucunditas, cui initium sine prudentia, progressus absque rubore, et finis cum pœna.*

Sapientia quoque perseveravit mecum.] Hebr. *Sapientia quoque stetit vel astitit mihi*; alii: *Permansit mecum;* Syrus: *Sapientia mea surrexit sibi;* Arabicus: *Attamen permansit sapientia mea apud me;* Interpres Olympiod. *Stabilis mihi fuit.*

Qui putant Salomonem hunc librum scripsisse post lapsum et pœnitentem, hìc laborant, ut sapientiam cum illo in lapsu perseverantem assignent. Igitur primo aliqui per *sapientiam* accipiunt humanam et animalem, puta solertiam in excogitandis novis voluptatum generibus, et augendis opibus, deliciis, luxu, pompa et gloria, quæ est sapientia mundanorum et peccatorum. Ita Nyssen. *Inveni*, inquit, *quidquid ad fruendum potest excogitari, et eruditus omni sapientia accessi ad faciendum earum rerum periculum. Itaque et visus opem tulit cupiditati, et liberum arbitrium repletum fuit iis quæ erant delectabilia;* et Hugo de sanct. Vict. *Quæ est ista sapientia*, ait, *quæ discursus amat et secretum fastidit? Vide ne forte similitudo fallat te: et non sit sapientia quod sapientia esse videtur;* et Olympiod. *Adeo exaltatus sum, ut in nullo unquam consilio rationeque aberraverim*, q. d. Nullus jactus aut piscatus in voluptate scrutanda irritus mihi cecidit. Favet huic sententiæ Chaldæus qui vertit: *Sapientia quoque stetit in me, et ipsa auxiliata est mihi*, vel, ut vertit Costus: *Opes congessi, etc. Idque acceptum fero sapientiæ meæ, quæ mihi auxilium præstabat.*

Secundo, Bonaventura, Titelm. et Dionys. respondent *sapientiam* hìc accipi non practicam sed speculativam, quam Dionys. informem vocat, id est gratia, charitate et bonis operibus destitutam et vacuam; sicut et nunc, inquit, multi Theologi et Juristæ non mediocriter docti, et prompti in allegando Scripturas et documenta Patrum et jura, sunt detestabilis vitæ. Eodem pertinet quod ait Moringus, indicatque Glossa interlinearis perseverasse sapientiam contemplatione et judicio speculativo, non praxi et usu morali. Abutens enim Salomon sapientia, reddidit eam animalem, secularem, diabolicam, terrenam. Hinc exaggeratur Salomonis peccatum, et in ejus confessione pœnitentia magis declaratur, quod sciens ac prudens peccaverit, et adeo insignem sapientiam ad ejus auctoris offensam converterit, idque cognoscat et præ se ferat.

Tertio, Thaumaturgus et Alcuinus pro *perseveravit*, ex Hebr. vertunt: *Stetit mecum*, illudque contrarie explicant; *stetit*, id est cessavit et imminuta est, q. d. Invalescente in me concupiscentia, sapientia in me crescens stetit, sensimque imminuta est et decrevit; quod enim ulterius non proficit, sed deficit, stare asserimus. Sic 4. Reg. 4. vers. 6. dicitur: *Stetit oleum*, id est cessavit, subsidit, defecit. Hinc Patres docent luxuriam Salomonis punitam fuisse privatione sapientiæ. Nam et naturaliter voluptates hebetant rationem, mentem et sapientiam. Ita S. Augustinus 3. doctr. Christ. c. 21. S. Ambros. Apol. 2. David. cap. 6 et 7. S. Greg. 3. p. Pastor. Admon. 27. et alii.

Quarto, alii per *sapientiam* accipiunt scientiam rerum naturalium, quam Deus Salomoni æque ac Adæ infudit, quæ in utroque post peccatum remansit, ut eamdem posteros docerent.

Quinto, Pineda *sapientiam* accipit pro experimento et verissima rerum cognitione, q. d. In fruendis voluptatibus assistebat et auxiliabatur mihi sapientia, ut de rebus quarum capiebam experimentum recte censerem, verumque judicium proferrem.

Sexto, et genuine, *sapientia* hìc, uti in Proverbiis cæterisque libris Sapientis, non speculativa, sed practica accipitur pro prudentia, et sincero de rebus agendis judicio practico, quod proinde cum recta voluntatis electione, ac virtute conjunctum est, imo illam imperat et producit. Unde Lyran. ait perseverasse sapientiam cum

Salomone etiam deliciis vacante, donec immoderate iis usus, à mulieribus fuit deceptus, et ad idola abductus. Igitur videtur Salomon hìc de se loqui in eo statu, quo voluptatibus quidem indulgebat, sed moderate et honesto fine, scilicet ut indagaret et experiretur quid in singulis esset boni, et num aliqua re animus hominis satiari, conquiescere et beari posset. Nam dum paulo post iis immoderate usus Deum dereliquit, veram sapientiam et sanctitatem perdidit ac infatuatus est et depravatus, ut ait Scriptura 3. Reg. 11.

Hinc Hebræi pro *perseveravit*, habent *astitit*, q. d. In tot deliciis sapientia mihi astitit velut directrix et pædagoga, tum ne iis seducerer meque totum immergerem, tum ut sincere de earum vanitate, alibique quærenda vera felicitate judicium proferrem. Unde Chald. vertit : *Sapientia auxiliata est mihi.*

Idipsum confirmatur ex præcedentibus, ubi plane significat se integra adhuc et incorrupta mente scrutatum omnia, studio veræ sapientiæ et felicitatis, ut in quo illa sita esset, inveniret. Unde cap. 1. v. 12. ait : *Proposui in animo meo quærere et investigare sapienter de omnibus, quæ fiunt sub sole.* Et v. 16 : *Mens mea contemplata est multa sapienter, et didici. Dedique cor meum ut scirem prudentiam, atque doctrinam, erroresque et stultitiam.* Et cap. 2. v. 3 : *Cogitavi in corde meo abstrahere à vino carnem meam, ut animum meum transferrem ad sapientiam, devitaremque stultitiam, donec viderem quid esset utile filiis hominum.* Quod ergo ibi dixit, idem hìc asserit dicendo : *Sapientia quoque perseveravit mecum;* quæ omnia significant Salomonem adhuc purum et illibatum hæc fecisse, studio non cupiditatis, sed experientiæ et disciplinæ : quanquam experientia hæc illi occasio fuit excessus, intemperantiæ et luxuriæ, qua per mulieres depravatum est cor ejus : quam ad rem juvit præsumptio sapientiæ, quod videlicet videret sapientiam secum perseverare, illique nimis præfidens lapsum non timeret, nec à sapientia et sanctitate se posse excidere crederet. Unde Hugo Victor : *Grandis fiducia,* ait, *ideo secure peccasti, ideo confidenter effudisti cor tuum in delicias voluptatis, quia sapientia perseverabat tecum. Quare enim intus positum quæreres, si ipsa foris vagum non reliquit?* Denique quis credat Salomonem jam luxuria et idololatria depravatum, suum hìc judicium de rerum vanitate proferre et conscribere? Quis credat Spiritum Sanctum instrumento tam scelerato usum, hæc adeo sancta dictasse? Dicamus ergo Salomonem adhuc rectum, sapientem et sanctum hæc expertum esse, sensisse, sapuisse, judicasse.

Allegor. S. Hieron. hæc exponens de Christo, cujus typus fuit Salomon, ait, non in Salomone, sed in Christo stetisse sapientiam, quasi plenam et omnibus suis partibus cumulatam, ut augeri non posset : *Qui profectum habet in sapientia,* inquit, *non ei stat sapientia; qui autem non recipit profectum, nec per momenta succrescit, sed semper in plenitudine est, iste dicere potest : Astat mihi sapientia.*

10. Et omnia, quæ desideraverunt oculi mei, non negavi eis : nec prohibui cor meum quin omni voluptate frueretur.] Pro *non negavi*, hebr. est לא אצלתי *lo atsalti*, id est, *non separavi, non servavi apud me;* Septuag. *Non abstuli;* Arabicus : *Non abscondi;* alii : *Non segregavi, non eripui, non removi è conspectu.*

Pro *nec prohibui*, alii vertunt : *Non compescui, non coercui, non refrenavi, non avocavi.* Notat spontaneam et incitatam oculorum cordisque ad voluptates inclinationem, impetum et cursum, quem ipse non refrenarit, sed ei plenas laxarit habenas, intra limites tamen licitos honestatis et legis, ne quid illicitum vetitumve committeret. Jam

Primo, Chald. per oculos accipit senatores et judices, quorum quæstionibus omnibus respondebat Salomon : sic enim habet in versione Complut. *Omnia quæ quæsierunt à me principes et judices ordinarii ad mundandum et ad contaminandum, non prohibui ab eis interpretationem verborum; neque prohibui cor meum ab omni gaudio legis, quando tempus mihi vacabat; quoniam cor meum exsultabat in sapientia, quæ data est mihi facie Domini, et ab omnibus filiis hominum; et lætatus sum in ea magis quam in omnibus laboribus meis : et hæc est pars mea bona, quæ parata est mihi, ut pro ea recipiam retributionem perfectam in seculo venturo ab omnibus laboribus meis.*

Verum hi oculi symbolici sunt. Unde tota Chaldæi versio symbolica est et mystica, non litteralis et genuina.

Secundo, R. Haccados apud Galatin. accipit oculos non corporis, sed mentis et spiritus : Intelligentiæ ait animi mei, oculis frena laxavi, totumque me dedi vestigationi et contemplationi rerum spiritualium et cœlestium, ac in ea miram cordis voluptatem hausi, magisque lætatus sum quam in rerum corporearum sensu et gustu. Verum hic sensus pariter spiritualis est et mysticus.

Tertio ergo genuine ad litteram oculos corporis accipe, q. d. Quidquid oculis meis placuit, quidquid eis pulchrum et gratum videbatur, id eis indulsi, nil eis eripui, nil asservavi, sed permisi ut in res jucundas ad libitum plena potestate se effunderent, seque cupita rerum specie aspiciendo pleno ore et orbe exsatiarent, tamen intra limites honestatis : necdum enim eos transilierat Salomon, uti tandem iis nimis indulgendo fecit.

Ait autem *desideraverunt*, hebr. שאלו *scaalu*, id est *postularunt ;* Symmach. ἐπεθύμησαν, id est *concupierunt;* quia oculi sunt concupiscentiæ indices et illices. Unde à S. Joanne epistola 1. capit. 2. vers. 16. vocatur concupiscentia oculorum : quare oculos hìc non nudos et solos, sed cum appetitu sensitivo et concupiscentia rerum, quæ oculis insidet vel assidet, accipe. Unde explicans subdit : *Nec prohibui cor meum, quin omni voluptate frueretur.* Per oculos ergo cor quoque, id est appetitum et voluntatem accipe; quia ubi oculus, ibi est cor et amor. Unde illud : *Oculos habentes plenos adulterii.* 2. Petri. 2. 14. Oculi enim sunt in amore duces, quia nullus sensus est cordi mentique vicinior et conjunctior, quam visus et oculus. Unde in ea propria est sedes animi, ait Plinius lib. 11. cap. 37. Hinc in oculo omnes animi affectus patent et cernuntur, nec ullus sensus eo celerius ac spiritalius operatur, ait Philo lib. de Special. legibus. Denique summa est sympathia cordis et oculorum. Unde illud vulgo tritum : *Oculi et cor proxenetæ* (id est conciliatores et mediatores) *peccati.* Et illud c. 11. vers. 9. *Ambula in viis*

cordis tui, et in intuitu oculorum tuorum. Ratio à priori est, quod oculus à Deo et natura cordi datus sit, quasi lux et dux suarum appetitionum et actionum. Sine oculo enim quasi cæcum est cor, nec quidquam visum velle vel appetere potest. Ignoti enim nulla cupido. Sicut ergo homo in tenebris sequitur lucernam præeuntem, quocumque illa ducit, sic cor sequitur oculum et visum. Hinc oculus quia celer, subtilis et versatilis est, quocumque se vertit et versat, eodem trahit et cor. Vice versa cor per oculum suos affectus pandit et enuntiat, atque per oculum velut nuntium alios ad se allicit et invitat. Oculus ergo movet imaginationem, imaginatio movet appetitum sensitivum, hic voluntatem: perinde ac avicula movet puerum, puer movet matrem, mater movet patrem ut aviculam prosequatur et capiat, pueroque tradat. Oculus enim similis est aviculæ, imaginatio puero, appetitus matri, voluntas patri. Audi hanc vagam et versatilem oculorum concupiscentiam graphice depingentem Hugon. Victor. hic homil. 1: *Fallaces,* inquit, *rerum fucos et lubricos captat aspectus: oblita suî foras funditur, ac tota se curiositati dedens circuit omnia, lustrat universa, si qua forte nova, si qua mira occurrant: ad omnes rerum motus semper altera, semper præceps, procax, petulans, impatiens et lubrica, uritur more impatientis, exspectans videre quod futurum est, et ad omnem rerum vicissitudinem, sive tristes, sive lætæ fuerint, inconstanti mentis fluctuatione variatur.*

Moral. hic disce primo, quam noxii sint oculi, si eis habenæ laxentur; ex adverso quam necessaria sit continentia oculorum, ut mentis integritas servetur. Oculi enim sunt portæ et fenestræ, per quas objecta bona vel prava in animam ingrediuntur. Hinc per oculos David lapsus est in adulterium cum Bethsabea, et Salomon in amorem 700 concubinarum. Plura hac de re dixi alibi, præsertim Thren. cap. 3. versu 51. ad illa: *Oculus meus deprædatus est animam meam.* Et Eccli. c. 25. v. 28. ad illa: *Ne respicias in mulieris speciem.* Et Jerem. 9. v. 21. ad illa: *Ascendit mors per fenestras.* Quocirca Job. c. 31. 1: *Pepigi,* inquit, *fœdus cum oculis meis,* id est, ut S. Chrysostomus legit homil. 34. in Matth. *Legem posui oculis meis* (fœdus enim hic legem et decretum significat), *ut ne cogitarem quidem de virgine.* Cogitationis enim origo est oculus et intuitus. Unde Eccli. c. 9: *Virginem, ait, ne conspicias, ne forte scandalizeris in decore illius.* Quocirca Seneca de Remediis fortuitorum, in cæcitate constituit castitatem et innocentiam: *Oculos perdidi,* inquit, *quam multis cupiditatibus via incisa est? quam multis rebus carebis, quas ne videres vel eruendi erant? Non intelligis partem innocentiæ esse cæcitatem? Huic oculi adulterium monstrant, huic incestum, huic domum quam concupiscat, huic urbem et mala omnia. Certe irritamenta sunt vitiorum ducesque scelerum.* Hinc Sancti gavisi sunt cæcitate, ac nonnulli eam à Deo postularunt et impetrarunt, ut S. Audomarus, S. Aquilinus, Marius Chalcedon.

Secundo, quam noxium sit indulgere suis desideriis et affectibus; ex adverso quam salutaris sit eorum mortificatio. Salomon enim indulgens suis desideriis præcipitavit se in luxuriam et idololatriam.

Rursum quam periculosum sit velle experiri quidquid est licitum, nec terminos voluptatis sibi statuere, nisi in eo quod illicitum est. Facile enim terminos hosce et confinium liciti et illiciti, utpote exiguum et indivisibile, curiosus transgreditur, itaque in peccatum prolabitur, uti fecit Salomon. Sic qui nil vult cavere, nisi quod est peccatum mortale, venialia multa committit, per quæ vicinus fit mortalibus, ac tandem in ea corruit, juxta illud: *Qui spernit modica, paulatim decidet.* Eccli. 19. 1. Vide ibi dicta: *Vis ergo cavere ab illicitis, tempera à licitis,* ait quidam Sanctorum.

Et oblectaret se in his quæ præparaveram.] Hebr. *Quia cor meum lætatum est in omni labore suo;* Symmachus: *Ex omni studio laborum meorum.* Nimirum magis oblectant quæ labore sunt parta, quam quæ ex hæreditate vel donatione ultro quasi dormienti obveniunt, tum quia magis propria sunt, tum quia caro steterunt, juxta illud Psal. 125. 6: *Euntes ibant et flebant, mittentes semina sua. Venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos.* Et illud Psal. 127. 2: *Labores manuum tuarum quia manducabis: beatus es, et bene tibi erit.* Hinc Benjamin carissimus fuit patri Jacob, quia ei fuerat Benoni, id est filius doloris, moriente in ejus nixu matre, Genes, 35. 18. Quin et Aristoteles lib. 9. Ethic. c. 7: *Omnibus,* ait, *sua cariora sunt omnia, quæ summo labore confecta sunt.* Et Livius Decade 1. lib. 4: *Labor,* ait, *et voluptas dissimillima natura societate quadam conjuncta sunt.* Et alius: *Sicut optimum cibi condimentum est fames, sic optimum virtutis veræque voluptatis obsonium est labor.* Regia est Alphonsi Aragonum regis apud Panormitan. lib. 1. de gestis ejus vox: *Regum cibus est honos, quem Dii immortales non otio aut luxu, sed improbis laboribus multisque sudoribus hominibus vendunt.*

Et hanc ratus sum partem meam, si uterer labore meo.] Hebr. et Septuag. *Et hæc fuit portio mea ex omni labore meo;* Campens. *In omni molesto conatu meo;* alii: *In corporis et animi mei defatigatione, assidua sollicitudine, et cura* Eccles. 2. v. 10 et 11. voluptatis. Hæc omnia eleganti canis et vulpis Apologo, nervosis argumentis prægnanti, graphice repræsentat Cyrillus lib. 4. Apol. Moral. c. 3. cujus titulus: *De malo deliciarum. Sub meridiano æstu,* inquit, *ad canem aperto ore et inquieto pectore, sui cordis refrigerium attrahentem, juvenis lupus dixit: O insensate, miser et sponte calamitati subjectus, si tantum tibi placent angustiæ! utquid cum Empedocle Siculo te non projicis in fornacem? Nimirum si delectant tantum contra naturam pœnalitates, exspecta parum, quia in morte cuncta pœnalia invenies. Utquid ergo in tantilla vita spretis refrigeriis, ex nunc ardes? Nam tu in nocte ovibus quiescentibus somnum nescis; illis tota die pabulantibus, panem tantum et aquam sumis; nocturno gelu et æstu diurno illis spisso vellere coopertis ac mutuo se foventibus, tu nuda pelle in aeris tempestate solus degis; illis sine timore jacentibus, tu suspensa palpebra hinc dentem inde ungulam in aperto vigilans pertimescis. Quænam sunt interdum deliciæ tuæ, nisi acetosum lac, intestinum fetidum, lectus lapideus, et suavis odor stercoris ovium? Quid plura? Infelicior es cunctis, et tu tibi mundum jam fecisti infernum. Surge, miser, et relictis pœnis quære delicias, ut saltem antequam vitam finias, stillicidio gustatæ conso-*

lationis delibato experientia quid bonum sit agnoscas. Hisce rationibus lupus persuasit cani vitam otiosam et voluptuariam; unde subdit: *Canis autem hujus valida exhortatione devictus, pro manumissione ad oviculas venit et dixit: Dudum servivi vobis, et obsessus undique miseriis steti vobiscum. Vadam ergo, ut juxta lupi monita in deliciis aliquantulum requiescam. Quo audito, illæ gementes dixerunt: Quanquam simpliciores te sumus, tamen sapientia cum simplicibus conversatur* (Proverb. 8.v. 32.); *propter hoc rogamus te, ut antiquas amicas audias, et inimico tuo in æternum non credas; noscis utique quod calidus lupus, quem dente non dejicit, arte ferit: unde quia te rigida vita dudum hostem acerrimum habuit, nunc per hortamenta deliciarum invadit, ut deliciis emollitum inveniat, ac delicatæ carni inimicum dentem callidius infigat.* Deinde gravia deliciarum damna recensentes: *An nescis,* inquiunt, *quod deliciis caro non solum emollitur, sed rigor etiam animæ frangitur, vitiorum ardor acuitur, virtutumque jugum curvatur, rumor passionum cor ipsum ingreditur, et rationis splendor obfuscatur? Nimirum deliciæ* (Judic. 16.) *fregerunt Samsonem virum fortissimum, ac* (2. Reg. 11. 2.) *subverterunt Davidem virum sanctissimum, et* (3. Reg. 11.) *deceperunt Salomonem virum sapientissimum. Quidnam mali corporales deliciæ non faciunt? foris mollificant cunctos vestimentis, balneis et unguentis; intus vero replent eduliis, condimentis et vinis. Idcirco pes timorositate gravatur, calor humiditate obtunditur, et emollita cutis hinc inde levissime penetratur.* Ex quibus recte concludunt: *Igitur, frater mi, si delicias quæris, perniciem diligis, et in dulci flumine lethaliter vis submergi. Venenum in saccharo appetis, et in æternas angustias risu et canticis vis deduci. Crede nobis, crede, et in hujus vitæ deliciis omne malum latitare agnosce. Rigor enim carnis est valetudo virtutis. Quo audito, canis placatus cum ovibus quievit.*

Pars quinque significat. Primo pars est portio totius, totum enim dividitur in suas partes. Unde חלק *chelec,* id est pars, dicitur à חלק *chalac,* id est partior, divido, quod totum in suas partes partiendo dividatur. Alii *pars* à *pari* derivant, quod partes simul junctæ æquales sint toti. Alii à *parum,* quod pars parum quiddam sit respectu totius.

Secundo, pars est sors cuique obveniens. Ex toto enim sortium, conditionum et rerum genere, toti hominum generi à Deo attributo, cuique ab eodem sua assignatur pars et sors.

Tertio, pars et hæreditas sive portio hæreditaria; tota enim hæreditas paterna in fratres hæredes dividitur, quorum cuique sua cedit pars; juxta illud Psal. 15. 5: *Dominus pars hæreditatis meæ et calicis mei.*

Quarto, pars est fructus, ut vertit Campensis, merces, lucrum cuique ex opere vel labore proveniens. Unde aliqui pars derivant à pario sive partu, quod pars à labore deducta et quasi parta sit.

Quinto, pars cujusque est id quod illi est carissimum, puta bonum, quod ille præ cæteris adamat, sibi seligit et ambit. Sic Christus minatur Petro: *Si non lavero te, non habebis partem mecum* in regno cœlorum. Joan. 13. 8. et Psaltes: *Deus cordis mei, et pars mea Deus in æternum.* Psal. 72. 26.

Hic omnibus hisce modis accipi potest, sed magis secundo et quarto, et maxime quinto: Salomon enim suam sortem et sui laboris fructum assignat; hunc scilicet quod frueretur labore suo partis, tanquam parte, id est fructu laborum suorum, summe à se adamato. Sensus ergo est, q. d. Hanc partem, id est sortem fortunatam; hunc fructum, hoc summum meum in hac vita bonum, hanc felicitatem meam esse censui, si uterer labore meo, id est opibus et deliciis, quas labore meo acquisieram. Ubi nota vanitatem hujus partis; tum quod pars esset gaudii, non totum gaudium, ac proinde eum non satiaret, ideoque ex unius rei voluptate in aliam et aliam sine fine dilaberetur, satiem quærens et non inveniens, eo quod illam non sit reperire nisi in Deo et cœlo, juxta illud: *Satiabor cum apparuerit gloria tua,* Psal. 16. 15; tum quod pars hæc parum ei lætitiæ dederit, quæ scilicet laborem non excederet, sed ei commensa esset: quantum enim laboravit, tantum labore suo deliciatus est sine ullo lucri auctario, imo cum damno, cum ex adverso Deus pro uncia laboris rependat talenta gaudiorum, juxta illud: *Qui reliquerit patrem, etc. et secutus fuerit me, centuplum accipiet, et vitam æternam possidebit.* Matth. 19.

Mystice, Chald. hæc accipit de felicitate æterna: *Et hæc ipsa,* inquit, *fuit pars mea bona, quæ statuta ad accipiendum super eam præmium perfectum in seculo venturo ex omni labore meo.* S. Hieron. *Oculi animæ,* ait, *et mentis intuitus contemplationem desiderant spiritalem, quam peccator ignorans prohibet à vera jucunditate cor suum. Huic se ergo Ecclesiastes totum dedit, et leves tribulationes in seculo æterna gloria compensavit. Hæc enim portio nostra est, præmiumque perpetuum, si hic pro virtutibus laboremus.*

11. Cumque me convertissem ad universa opera, quæ fecerant manus meæ, et ad labores, in quibus frustra sudaveram, vidi in omnibus vanitatem et afflictionem animi, et nihil permanere sub sole.] Sensus clarus est, q. d. Cum reflexissem animum ad considerandum fructum operum et laborum meorum, puta hortorum, palatiorum, piscinarum, servorum, rhedarum, thesaurorum, auri, argenti, etc. vidi me labores meos frustra impendisse, eo quod in omnibus illis animi quietem, et felicitatem quam quærebam, non invenerim, sed vanitatem et afflictionem spiritus: nihil enim diu permanet sub sole, sed omnia sensim intereunt et evanescunt, itaque herum inanem relinquunt, imo afflictum, eo quod suis, quæ tanto labore paravit, privetur. Vide dicta vers. 1. et c. 1. v. 2. Vere Seneca de Vita beata c. 14: *Ut feras,* inquit, *cum labore et periculo venamur, et captarum quoque illarum sollicita possessio est; sæpe enim laniant dominum: ita habentes magnas voluptates in magnum malum evasere.* Vide eumdem toto libro de Brevitate vitæ. Ita Auctor Catenæ Græc. *Nam ejusmodi omnium,* inquit, *unus finis est, vanitas, cujus quod supersit nihil in posterum reperitur. Nam simul atque operatio cessat, voluptas abraditur, nec aliquid in crastinum recondit, transactaque voluptatis operatione, ne vestigium quidem lætitiæ, aut voluptatis reliquiæ iis supersunt, qui voluptati vacabant.* Nazianz. in laudem Cæsarii: *Vidi quod hoc quoque esset vanitas. Omnia vidi, ait Ecclesiastes, humana omnia cogitatione peragravi, opes, delicias, potentiam, instabilem gloriam, sapientiam quæ magis suffugit*

quam teneatur, delicias iterum, sapientiam iterum, eadem sæpius revolvens, ventris voluptates, hortos, famulorum greges, possessionum copiam: pincernas utriusque sexus, cantores et cantatrices, arma, satellites, gentes ad genua procumbentes, collecta tributa, regni supercilium, omnia denique tam ad vitæ usum necessaria quam superflua. Et quid post hæc omnia? Omnia vanitas, vanitas vanitatum et præsumptio spiritus, hoc est *consideratus quidam animi impetus et distractio hominis, ob veterem fortasse lapsum hac pœna mulctati.*

Et nihil permanere sub sole.] Hebr. *Et non est* יתרון *itron*, id est residuum, reliquum, remanens. S. Hieron. in Comment. vertit: *Et non est abundantia sub sole;* idque mystice sic explicat: *Christus in sole posuit tabernaculum suum, itaque qui necdum ad solis claritatem, ordinem, constantiamque pervenit, in hoc Christus nec habitare poterit, nec abundare.* De Hebr. *itron* plura dixi c. 1. v. 3. Præclare S. Aug. lib. 20. de Civ. c. 3: *In hac vanitate*, ait, *cui tantum satis visum est intimandæ, totum istum librum vir sapientissimus deputavit, non utique ob aliud, nisi ut eam vitam desideremus, quæ vanitatem non habet sub hoc sole, sed veritatem sub illo qui fecit hunc solem.*

12. Transivi ad contemplandam sapientiam, erroresque et stultitiam (quid est, inquam, homo, ut sequi possit regem Factorem suum?) Est parenthesis, τὸ enim *transivi ad contemplandam sapientiam*, pendet ab iis, quæ post parenthesin sequuntur, ibique ejus nexus et sententia expletur. Ita re melius considerata vertit S. Hieronymus; nam primo verterat: *Quia quis est hominum, qui possit ire post regem ante factorem suum?* Dicit ergo se contemplatum sapientiam, ut eam sequeretur, et stultitiam, ut eam caveret; ac deprehendisse quod tantum sapientia præcellat stultitiæ, quantum lux tenebris: si tamen eadem cum Dei sapientia comparetur, exiguam et inanem esse.

Pro *transivi* hebr. est פניתי *paniti*, id est faciem converti, respexi. Hæc vox notat tædium voluptatum, et animum Salomonis fluctuantem ac veritatis avidum, q. d. Post expertam opum, deliciarum, rerumque corporalium vanitatem, ex desiderio et studio inveniendæ quietis et felicitatis; iterum converti animum ad intermissam sapientiæ velitationem; iterum tentaturus, an in ea quietem et felicitatem adeo optatam reperirem: ipsa enim mihi videbatur melior, dignior, cœlestior, rebus omnibus corporeis: sed illico in ea quoque exilitatem et vanitatem deprehendens, per abruptum et patheticum epiphonema exclamo: *Quid est, inquam, homo, ut sequi possit regem Factorem suum?* q. d. Quid est non tantum in opibus, deliciis, omnique magnificentia, sed et in sapientia humana Deo æquandum, aut præ Deo non vanum, exile, mancum et defectuosum? Qua ratione enim homo miser, ignorans et cæcus possit sequi, nedum assequi Deum creatorem suum, sua sapientia omnia, quæ sunt vel esse possunt, lustrantem et comprehendentem? Et ut ait Gloss. Interlin. Quomodo homo imitari queat Deum in comprehensione sapientiæ? Ita S. Hier. *Dicit*, inquit, *se post delicias voluptatesque damnatas revertisse ad sapientiam perquirendam, in qua plus erroris stultitiæque repererit quam veræ certæque prudentiæ; non enim puto posse hominem tam liquido et pure scire sapientiam creatoris et regis sui, quam scit ille, qui conditor est. Itaque illa, quæ novimus, opinari nos potius quam tenere, et æstimare magis quam scire quod verum est.* Sic et Hugo Victor. Olympiod. S. Bonavent. Cajetan. Lyranus, Arboreus et alii. Rursum hanc parenthesin referas apposite et genuine ad errores et stultitiam, q. d. Errores et stultitiam adjunxi sapientiæ: quia quis hominum est ita sapiens et circumspectus, ut instar Dei fixus maneat jugiter in sapientia, nec aliquando declinet in aliquem errorem et stultitiam, ut aliquid imprudenter, ignoranter et insipienter cogitet, dicat et agat? Sane nemo.

Porro cum triplex sit sapientia Dei, prima speculativa, secunda practica sive artificialis, qua res omnes creat, format, servat, gubernat, perficit; tertia activa, sive moralis et ethica, qua omnes suas actiones, tum internas, tum externas prudenter, juste et sancte juxta dictamen rectæ rationis et legis æternæ exercet; in nulla harum homo Deum imitari et proxime sequi prævalet, sed ab illo in infinitum transcenditur et distat. Primo enim sapientia Dei speculativa, in infinitum omnem hominis scientiam et sapientiam superat et transcendit, quia Deo immenso est commensa. Secundo, idem facit sapientia Dei practica: quis enim creet, formet et faciat ea, quæ facit Deus? Imo quis ea quæ creat et facit Deus, modumque ea creandi et faciendi scrutari et penetrare valeat? Quid habent horti, domus, piscinæ à Salomone fabricata, ad cœlum, solem, stellas, terram, mare, etc. à Deo creata? præsertim quia Christus lilium unum ultro nascens, comparans cum aureis et gemmeis Salomonis vestibus, dicit: *Quoniam nec Salomon in omni gloria sua opertus est sicut unum ex istis.* Matth. 6. 29. Quis pervestiget arcana Dei consilia et decreta, cur hic sit dives, ille pauper, hic rex, ille plebeius, hic sapiens, ille insipiens, ac præsertim cur hic sit fidelis, ille infidelis, hic sanctus, ille impius, hic prædestinatus, ille reprobus? Omnes utique cum Apostolo exclamare debemus! *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei: quam incomprehensibilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus!* Rom. 11. Tertio, sapientiam Dei ethicam quis imitetur? quis enim sequatur, imo mente intelligat et comprehendat, quanta sit Dei bonitas, justitia, patientia, magnificentia, sanctitas? Quis comprehendat caritatem Dei, quam exhibuit nobis per Christum in ejus incarnatione, prædicatione, passione, Eucharistia, totaque ejus œconomia? Quantula est nostra, qui terræ vermiculi sumus, humilitas, si comparetur cum humilitate Christi? *Qui cum in forma Dei esset, semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo.* Philipp. 2. Quantula est nostra obedientia, si conferatur cum obedientia Christi, qui cum esset Rex gloriæ, Patri suo *factus est obediens usque ad mortem, mortem autem crucis?* Quantula nostra patientia, si supputetur cum patientia Christi, qui atrocissimos dolores, summa opprobria, extremam paupertatem, denique omnis generis tormenta in cruce passus est divina patientia, mansuetudine et constantia? Idem cogita de cæteris omnibus Sanctorum virtutibus, quæ Christi virtutibus collatæ, non aliud sunt, quam quod umbra ad corpus, quod

vanitas ad veritatem, quod gutta ad mare, quod punctum ad cœlum, quod granum arenæ ad totum universum. Hic genuinus est sensus Vulgatæ versionis, cujus auctor S. Hieronymus in Hebræo legit עשהו oseha, id est factorem suum, vel עשהו asahu, id est, fecit illum. Pro quo jam aliis punctis legunt, עשוהו asuhu, id est fecerunt illum vel illud. Igitur S. Hieronymus sic ad verbum ex Hebræo transferendum censuit: *Quid est homo ut sequi possit regem, quem jam fecit illum; quem* scilicet hominem *fecit rex*, hoc est, cujus factor est Deus. Unde secundo in Vulgata clarius vertit *factorem suum*; τὸ enim *illum* ex pleonasmo Hebræi redundat: Hebræi enim pronomini relativo adjungunt demonstrativum, ad expressiorem rei sive subjecti demonstrationem, *ut cujus semen ejus in ipso*, pro quo Latini dicunt, *cujus semen in semetipso*. Genes. 1. 11.

Huc facit explicatio R. Haccados, quæ talis est: Quis est tam perfectus tamque numeris omnibus absolutus, qui pari cum divina lege per omnia Dei præcepta passu contendere valeat? Et aliorum, qui sic explicant, q. d. Quis hominum est, qui cum Deo conditore suo pari de felicitate gressu certare, ejusque tranquillæ vitæ beatitudinem sibi arrogare audeat, cum ne quidem opera illius imitari queat, nec creaturas illius etiam abjectiores elegantia, efficacitate, cæterisque dotibus assequi et adæquare? Unde Campensis paraphrastice sic vertit: *Iterum me converti ad ea, ut saltem viderem quanta sapientia usus essem in omnibus illis, et deprehendi in vino insaniam multam, et in reliquis manifestam stultitiam. Quid enim est homo, ut imitatione regis Dei aliquid magnum conetur, cum nullam quantumvis parvam ex omnibus rebus, quas ille innumeras fecit, æquare possit?*

Ex dictis liquet perperam Lyran. et Dionys. censere, Salomonem hæc dicere ex sententia Epicureorum et Simonidis, qui teste Aristotele Ethic. lib. 10. docuit hominem corpore constantem corporalia tantum debere sectari, nec ad spiritualia assurgere. Insolens enim hoc loco, et dura est personarum mutatio: antecedentia enim et sequentia indicant, omnia hæc ex una et eadem Salomonis persona menteque dici.

Melius Titelmannus hanc parenthesin refert ad magnifica opera Salomonis, de quibus sermo præcessit, q. d. Ideo à meis hisce operibus transeo ad contemplandam sapientiam, qui in illis nulla ratione possum æmulari Dei magnificentiam, possum autem imitari Dei sapientiam. Quid enim, inquit, erant illa, licet tam magnifica Salomonis ædificia, domus saltus Libani, et regia ejus habitatio, si ad cœli structuram conferantur? Quid idem templum illud tam celebre, tam admirabile omnibus, si ad templum Dei non manufactum conferas? Quid horti illi manu consiti et plantati, si cum universa terra verbo Domini pulchre germinante, quasi latissimo et amœnissimo viridario uno comparentur? ita et in cæteris omnibus. Profecto nihil erat Salomon, quamvis tantus in omni gloria sua, ut regem factorem suum sequi posset. Atque juxta hanc enarrationem redarguit hic Salomon, et irridet semetipsum, quemadmodum solemus interdum nosipsos irridere, pro insaniis præteriti temporis, quod ea olim maximi fecerimus, quæ nunc æstimamus minimi.

Huc accedit Isidorus Clarius qui vertit: *Quid est homo, ut sequi possit regem in iis quæ fecit?* id est, qui imitatione regis aliquid magni conetur, cum nullam quantumvis parvam ex omnibus rebus, quas ille innumeras et maximas fecit, æquare possit.

Hæc de versione Vulgata. Alii enim distinguunt regem à factore, sive Deo, aliterque vertunt: Unde

Secundo, Syrus sic reddit: *Et prospexi ego ad videndam sapientiam, transgressionem et stultitiam. Nam quis est ille vir, qui ingredietur post regem in judicium? dein cum illo qui fecit ipsum?* Ubi per regem accipit Salomonem, per factorem vero Deum, q. d. Perspexi exilem esse hominum sapientiam. Quis enim eorum est, qui in sapientiam mecum, qui rex sapientissimus à Deo constitutus sum, certare aut judicio contendere valeat? Qua ratione ergo contendat cum Deo ipso? Alii hæc referunt ad pœnitentiam Salomonis, quasi suo exemplo ad eamdem hortetur subditos, quos suo scandalo induxerat ad idololatriam, quasi dicat: Perspexi sapientiam sitam esse in Dei fide et cultu, perspexi et insipientiam sitam in perfidia et idololatria. Qui ergo secuti estis me desipientem et idola colentem, sequimini nunc resipiscentem et Deo adhærentem. At quis hoc faciet? Pauci utique; quia omnes proniores sunt ad malum quam ad bonum, pronius sequuntur prava quam sancta regum exempla. Ita Thaumaturgus, Olympiod. S. Hieron. et Albin. Audi Thaumaturgum: *Tandem expergefactus atque oculis restitutus, ea quæ in manibus habebam, flagitiosa simul acerbitatisque plena esse perspexi, spiritusque non boni opificia. Proinde collectis et sapientiæ bonis et stultitiæ malis, magna hanc virum admiratione prosecutus fuerim, qui cum præceps ferretur, temereque vagaretur, postea mente recepta ad virtutem officiumque rediit.*

Sic et S. Hieron. atque ex eo Albinus: *Tandem*, ait, *in me reversus, et opera mea plena vanitate, plena sordibus, plena spiritu erroris intuitus sum; nihil enim quod in mundo putatur bonum, bonum potui reperire. Reputans igitur quæ essent sapientiæ bona, et quæ stultitiæ mala, consequenter in laudem illius hominis erupi, qui post vitia se refrenans, virtutum possit esse sectator.*

Tertio, Septuag. pro *regem* vertunt *consilium*, quia Hebræum מלך *melech*, id est rex, significat quoque consultorem et consilium, eo quod regum sit consulere reipublicæ, uti multis ostendi Daniel. cap. 4. v. 24. vertunt ergo: *Quis est homo qui ingrediatur post consilium, simul quæcumque fecerunt illud.* Ita Complut. licet Vatican. deleant τὸ *simul*. Alii vertunt: *Simul quæcumque fecerint cum illo;* Aquila: *Quid autem homo ut sequatur consilium?* Arabicus: *Quis enim trahitur post consilium?*

Sensus est, q. d. Quis est homo, qui ita sapienter et consulto omnia sua agat, ut nunquam à sapientia et consilio declinet in errorem et stultitiam, per quam aliqua insipienter et inconsulto admittat? Qui sensus idem est cum eo quem ingerit Vulgata, uti initio dixi, ac Thaumaturgus et S. Hieron. jam citati: consilium enim prudens est, relictis vitiis sectari virtutes. Aliter Olympiod. qui tripliciter expli-

cat, ac proinde censet hic doceri, quantum differat sapientia à stultitia, id est virtus à voluptate : per consilium accipit consultationem de modo implendi sua desideria et vota : *Quæramus*, ait, *an possit homo, qui elegerit sibi secundùm hanc stultitiam vivere, complere sua desideria; hoc enim significat sequi post consultationem*, q. d. Ego Salomon meorum consiliorum et votorum, cui tantum suppetebat facultatum, compos non fui : ergo non est, quod quis alius se suorum compotem fore confidat. Quis ergo homo est, qui ibit post, vel qui sequi possit consilium sive consultationem suam, q. d. Nullus aut rarus : neque enim quicumque ditescere appetit, penitus hoc consequitur; nec qui gloriæ cupidus est, voti prorsus efficitur compos. Et eadem ratione in cæteris sese res habet : qui vero sapientiam adamarit, Deo duce feliciter ductus, sequitur penitus consultationem, hoc est, invenit quod affectat. Alter sensus Olympiod. est, ut Salomon attonitus erumpat in interrogationem : Quisnam est homo qui possit recipere, atque converti à desideriis suis, et inspicere motus electionis suæ, propositumque finem, ut dijudicet, utrum sapienter vivat, an stulte? Tertio, Olympiodorus exponit sic, q. d. Salomon elevatus extra corpus, et per sapientiam videns quod post exitum hujus vitæ nemo potest redire ad vitam, et iterum frui iisdem rebus, quas dum viveret certo consilio exercebat, præposuit sapientiam stultitiæ.

Quarto, Chald. vertit : *Animo etiam lustravi sapientiam in regni administratione et intelligentiam; quid enim confert homini uti deprecatione lata jam à rege sapientia, cum jam ut repetatur ab eo supplicium decretum est?* q. d. Nemo decretum à Deo in stultos, id est, voluptuarios supplicium effugere aut evertere potest : ergo sapientia præferenda est stultitiæ.

Factorem suum.] Legit interpres *osehu*, ut dixi : jam legunt עשוהו *asuhu*, id est, fecerunt illum vel illud. Unde varii varia supplentes varios dant sensus. Primo, Vatabl. et Pagnin. vertunt : *Quid est homo, ut veniat post regem, quod jam fecerunt?* sicque explicat, q. d. *Quid est homo ut veniat post regem, scilicet ut cognoscat, quod jam fecerunt facientes? hoc est quod gestum est ab hominibus et stulte et sapienter*, q. d. *Quis est ille homo privatus, qui exactius perspicere et cognoscere possit, quæ gesta sunt, quam ego cognosco, qui sum rex?*

Secundo, alii juxta Septuag. sic explicant, q. d. Quotusquisque est, qui sequatur consilium sanctæ et sapientis vitæ, et impleat omnia ea, quæ illud fecerunt, id est omnia annexa et prævia consilio, quæ illud quasi pariunt et gignunt? Sane pauci sunt, ac forte præter me Salomonem vix ullus. Tam multa enim agenda consilium hoc circumstant, ut difficile sit omnia circumspicere, nedum servare et implere. Verti quoque potest : *Qui fecerunt illud*, q. d. Quis sequetur heroes illos eximios, qui consilium hoc sapientis et perfectæ vitæ capessiverunt, et reipsa moribus impleverunt; quales fuere Noe, Abraham, Isaac, Jacob, Moses, David, etc. Sane perpauci : plerique enim omnes sequuntur suas cupiditates, et instituta vitamque parentum et majorum, atque in opibus et deliciis, in quibus illi felicitatem suam posuere, hi quoque posteri eorum suam ponunt et collocant. Unde aliquì vertunt : *Quis est homo, etc. qui non sit facturus ea, quæ fecerunt alii.*

Tertio Arabicus vertit : *Quis enim trahitur post consilium, et sciet id quod fecerunt homines per ipsum?* Hebr. enim את *eth* significat *per*, *cum*, *ante*, *apud*, multaque alia, ut patet ex Lexicis.

Quarto, Cajet. Ratio, inquit, redditur, ut indicat particula (*quia*) cur Ecclesiastes verterit se ad videndam sapientiam et stultitiam, etc. seu ad discernendum inter sapientes et stultos, ac intricatos, quia illi per sapientiam venient post regem, et obedient ei (*quem jam fecerunt eum*) id est electum à se; hi per stultitiam et tricas redacti sunt in potestatem tyrannorum et malorum principum.

Quinto, planius Pagnin. vertit : *Nam quid est homo, qui venturus est post regem, qui non sit facturus quod jam fecerunt alii ipsum?* id est : Quis præsumat plus in posterum vel nosse, vel prosperari quam rex, qui sum ego, cum frustra id hactenus alii conati sint : cœperunt enim, nec perficere potuerunt.

Sexto, simplicius Titelmannus vertit : *Quid est homo, ut possit sequi regem per ea quæ fecerunt?* hoc est : Quæ est hominis potestas, ut conetur assequi regem omnium Deum, et quasi videri illi æqualis per ea opera, quæ fecerunt homines vel facere possunt? q. d. Per nulla opera, aut in nullis operibus quæ ab hominibus possunt fieri, quispiam potest Deum assequi ut faciat paria.

Septimo, sublimius et divinius alii censent hic innui mysterium S. Trinitatis. Sicut enim Genes. 1. dicitur in plurali : *Elohim bara*, id est *Deus* trinus in personis *creavit cœlum et terram* : sic hic dicitur *rex fecerunt illum*, id est tres regiæ et divinæ personæ fecerunt et crearunt hominem ad imaginem et similitudinem suam, ut per memoriam similis sit Deo Patri, per intellectum Filio, per voluntatem et affectum Spiritui Sancto. Ita Galatinus lib. 2. cap. 9. Quocirca tota hominis sapientia, justitia et felicitas in eo consistit, ut se Deo assimilet, quoad potest. Nam ut ait Eccli. cap. 23. 38 : *Gloria magna est sequi Dominum*. Quin et M. Antonius Imp. cognomento Philosophus, rogatus quodnam esset summum hominis bonum, respondit : *Si Deus imitetur : Deorum autem imitationem esse, quam paucissimis indigere, et quam plurimis benefacere*, uti refert Julianus Apostata in Cæsaribus.

Moraliter hic et alibi S. Scriptura celebrat Deum, qua rex est et qua factor, id est Dei gubernationem et creationem, sive Dei sapientiam et omnipotentiam, illaque opponit nostræ insipientiæ et infirmitati, ut hac ratione sternat nostram superbiam, præfidentiam, ingratitudinem, diffidentiam, anxietatem et nimiam sollicitudinem. Hinc Job cap. 9. 4 : *Sapiens corde est*, inquit, *et fortis robore : quis restitit ei, et pacem habuit?* Et vers. 10 : *Qui facit magna, et incomprehensibilia, et mirabilia, quorum non est numerus.* Et vers. 14 : *Quantus ergo sum ego, ut respondeam ei, et loquar verbis meis cum eo?* Vide Isaiam cap. 40. v. 12 et sequent.

13. Et vidi quod tantum præcederet sapientia stultitiam, quantum differt lux a tenebris.] Pro *præcederet et differt*, hebraice est יתרון *iitron*, id est residuum, superans, digni-

tas, excellentia, ut dixi cap. 1. v. 3. Unde Sept. vertunt: *Et vidi quia abundantia* (Complut. *excessus*) *est sapientia super stultitiam* (Symmach. ἀμαθίαν, id est, carentiam disciplinæ, imperitiam, rusticitatem, insipientiam, ineptiam, temeritatem), *sicut abundantia lucis super tenebras;* Thaumaturgus: *Grande etenim sapientiæ insipientiæque interstitium, tantumque discrimen quantum diei est ac noctis;* Arabicus: *Tantum præstantiæ, quantum præstat præstantia luminis super tenebras;* Syrus: *Et vidi esse lucrum in sapientia multo magis quam in stultitia, sicut præstantius est lumen tenebris;* Vatabl.: *Et dignitas vel excellentia sapientiæ supra stultitiam;* Pagn.: *Utilior est sapientia quam stultitia, sicut utilior est lux quam tenebræ;* alii: *Tanta est amplitudo, fructus, præmium, merces sapientiæ præ stultitia, quanta est amplitudo, fructus, præstantia lucis præ tenebris, solis præ caligine, visus præ cæcitate;* Chald.: *Vidi ego in spiritu prophetiæ quoniam excedit sapientia stultitiam, quantum lux diei tenebras noctis.*

Nota appositive sapientiam, id est prudentiam, virtutem, sanctitatem conferri luci; stultitiam vero, id est imprudentiam, vitium et scelus conferri tenebris ob multas utrimque analogias.

Prima est, quod sicut lux est vera qualitas habens solidam essentiam et existentiam; tenebræ vero nil nisi lucis sunt privatio, ideoque nihil: sic et sapientia, id est virtus, solidam habet subsistentiam; tenebræ vero, id est vitia, virtutis tantum sunt privatio, nec solidam essentiam aut bonitatem habent. Ita Nyssen.

Secunda, sicut lux fugat tenebras, et tenebræ lucem; sic sapientiam pellit insipientia, ac virtus vitium, atque vice versa insipientia si dominetur, abigit sapientiam, et vitium virtutem. Ita Olympiod.

Tertia, summa est antipathia lucis et tenebrarum, qua fit ut nullam habeant societatem loci, temporis aut subjecti, juxta illud: *Divisit lucem à tenebris,* Genes. 1. 4. Et: *Quæ societas luci ad tenebras?* 2. Cor. 6. 14. Et Eccli. 16. 17. Græci Codices Complut. habent: *Lucem à tenebris divisit adamante,* id est, tanta firmitate et separatione lucem dispescuit à tenebris, ac si inter utramque murum adamantinum fabricasset.

Quarta, lux est qualitas nobilissima, cœlestis et divina; talis est et sapientia ac virtus: tenebræ vero sunt caligo horrida, et infernalis et diabolica: talia pariter sunt insipientia et malitia.

Quinta, lux dirigit omnes hominis gressus et actiones; tenebræ vero utrosque impediunt. Sic sapientia dirigit omnes hominis operationes, quas insipientia perturbat et pervertit.

Notat secundo Pineda per lucem accipi posse solem et diem; quia sol efficit lucem, et lux diem; per tenebras vero noctem et caliginem, quia eam causant. Sapientia ergo et virtus similis est soli et diei: insipientia vero et vitium simile est nocti. Sicut enim sol mundum et res omnes illustrat; sic sapientia hominis animum jubare suo ac radiis illuminat, illique splendorem, dignitatem atque ornamentum mirabile addit. Rursum sicut sol inferiora ista suo calore fovet atque vegetat, varietatem pulchritudinemque efficit; sic sapientia suum ad corpus splendorem transmittit. *Sapientia* quippe *hominis lucet in vultu ejus;* humanos sensus moderatur, modum oculis, ori, auribus adhibet, universisque actionibus temperationem et pulchritudinem: contra vero stultitia, cum semel animo insedit, caligine et tenebris omnia involvit, horrore atque squalore omnia deturpat, mentem obcæcat, sensus torpidos atque squalentes facit; toti corpori deformitatem intemperiemque offundit.

Plures analogias solis et sapientiæ, sive lucis et virtutis recensui Genes. 1. v. 8. et 16, Isaiæ 45, Eccles. 43. 2, Ephes. 5. 8. ad illa: *Eratis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino: ut filii lucis ambulate; fructus autem lucis est in omni bonitate, justitia et veritate,* Jacobi 1. 17. 1, Joannis 1. 5. et sequent.

Symbolice, lux symbolum est oculi et visus, tenebræ vero exoculationis et cæcitatis: hinc sapientia, quæ lux est spiritualis, similis est oculo et visui; stultitia vero exoculationi et cæcitati. Quod enim est lux oculo, hoc oculus est corpori, et intellectus animæ. Unde sequitur: *Sapientis oculi in capite ejus, stultus in tenebris ambulat.*

14. SAPIENTIS OCULI IN CAPITE EJUS: STULTUS IN TENEBRIS (alii, *in tenebrositate*) AMBULAT: ET DIDICI QUOD UNUS UTRIUSQUE ESSET INTERITUS.] Campens. *Sapiens oculos habet in fronte, stultus velut cæcus palpitat;* Vatabl.: *Circumspectus est sapiens, videt quid agendum sit,* cum stultus sit et improvidus; Chald. *Sapiens contemplatur in principio quod futurum est in fine: oransque infausta judicia Dei ab hominibus vertit et retardat; sed novi quod si non oraverit sapiens, neque ex orbe infelix illud decretum depulerit, cum in mundum veniet vindicta, omnes eodem eventu censeri.* Pro *interitus* Hebr. est מִקְרֶה *micre*, id est *occursus*, eventus; Syrus: *Accidens unum accidit omnibus;* Arabicus: *Occursus unus occurrit omnibus eis;* Thaumaturgus: *Æqualis sors;* Scholiast. Græcus: *Unus finis;* S. Hieron. *Communis interitus, eadem plaga, eadem mors, pares angustiæ;* S. Aug. *Unus incursus;* Campens. *Idem exitus;* Tigur. *Eadem fortuna.*

Explicat et confirmat quod dixit sapientiam esse lucem, stultitiam vero tenebras, ex eo quod sapientia sit quasi oculus in sapientis capite, omnia quæ circum illum sunt instar lucis illustrans; stultitia vero tenebras mentis Cimmerias stulto circumfundat.

Igitur hujus adagii sensus est, q. d. Sapiens oculos lucidos habet in capite, ceu speculatores, oculos, inquam, tum corporeos frontis, tum potius spiritales mentis, quibus ex alta quasi capitis arce et specula omnia cominus circumspicit, et eminus prospicit: quo fit ut omnia ipsi lucida et clara sint, atque in luce perpetua ambulet, utque omnibus provideat, noxia caveat, utilia capessat. Lux hæc est circumspectio, prudentia et providentia: stultus vero perinde ac si oculos haberet in calcaneo, non in capite; in talis, non in cerebro, damna vel commoda non prævidet, nec providet; sed velut in tenebris ambulans obvias voluptates sectatur, ideoque in multa noxia, imo in exitium corporis et animæ corruit, juxta illud Proverbior. 4. 19: *Via impiorum tenebrosa, nesciunt ubi corruant.* Ita S. Basil. in Psal. 33. Audi Nyssen. Orat. 2. in illud: *Faciamus hominem ad imaginem nostram: Genitus es,* inquit, *ut Deum videas et contempleris, non ut humi dejecta ser-*

pat vita tua, non ut pecudum voluptates consecteris, sed ut vitam cœlestem agas. Idcirco sapientis oculi sunt in capite ipsius. Cur autem non ad caput, sed in capite? nempe ut quæ excelsa ac sublimia sunt intueantur et spectent; qui autem ea non aspicit, sed terrena, is oculos humi defixos et sepultos habet.

Hinc Chaldæus vertit : *Sapiens contemplatur in principio id quod futurum est in fine.* Unde illud : *In occipitio oculus*, ut finem respiciat. Et Cajetanus : Vident, inquit, oculi sapientis caput, id est principium operis, qui finis est, et consequenter media congrua. Finis enim est primum in intentione, quod hominem movet ad opus, velut medium ad finem, quem præconcepit assequendum. Quocirca Poetæ Janum, qui prudentiæ est typus, pinxerunt bifrontem, eo quod vir prudens antecedentia æque ac sequentia tempora rerumque eventus procul aspiciat et prævideat, sibique provideat. Igitur sapiens oculos habet in capite, quasi in cœlum defixos; stultus vero in pedibus, quasi in terram demersos. Huc faciunt veterum adagia : *In virtute oculi et manus*, id est prudentia et operatio : *Oculus vitæ est sapientia : Sal vitæ amicitia : Antidotum vitæ patientia.*

Secundo, sapiens oculos habet in capite; quia excelsa, cœlestia et divina contemplatur et spectat, eòque omnem mentis suæ cogitationem, omnem actionem, omne studium, omnem intentionem suam dirigit. Stultus vero oculos videtur habere in pedibus; quia non nisi terrena, vilia, exilia cogitat, amat, sectatur. Ita Olympiod. Caput, inquit, in corpore emicat et eminet : hinc oculos habere in capite, est superna et æterna contemplari. Et Thaumaturgus : *Nam qui virtutem, ait, sectatur, similis est homini clare sursum, et undequaque cernenti, atque fulgidissimo jubare iter facienti. Contra qui vitiis erroribusque implicitus, comparandus est erranti in tenebris : cæcus enim est, et oculos illi tenebrosa opera sua effoderunt.* Et Auctor Catenæ Græc. ex Nyssen. *Quando, ait, speculatrix animæ vis rebus sensibilibus vacat, à natura situque suo avulsi luxantur oculi, et quandiu per illos aspicit res infimas, in calcaneos migrant, illaque rerum sublimium contemplationis fit expers.* Sin autem vana quæ deorsum despiciens sursum aspiciat, oculos dicitur habere sursum in capite. Pulcherrime vero S. Basil. hom. 9. Hexam. sub finem : *Ut herbas depascatur et attondeat ovis, facta est; eoque caput acclinat ac deflectit in terram, ut spectet ventrem, et quæ sub ventre sunt : quando in hunc scopum felicitatis illorum exitus conspirat pastu ut exsatient ventrem, ac voluptate. Homo non item. Nec enim oculos in ventrem demittit. Ipsi etenim caput est spectans in sublime, quo cœlestem illam suam cognationem agnoscat et contempletur. Oculi nequaquam terræ innuunt. Cave igitur quidquam designes, quod generositati tuæ repugnet naturæ. Terrena hæc ne circumspicias, sed cœlestia, ubi Christus est. Si consurrexistis enim, ait, cum Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est. Hac enim conditione et lege formatus es. Tui corporis effigies rudimentum quoddam est, quo docearis ad quem sis finem conditus; ut Deum contemplere factus es, non ut humi repat vita tua, non ut pecudum ritu voluptate perfruaris : verum ut ad normam et institutum cœlestis vitæ tuam ipsius componas. Et hac gratia non inscite dixit sapiens Ecclesiastes : Sapientis oculi in capite ejus. Cujusnam oculi non sunt in capite? Atqui hic, in capite, hoc est, ut ea contemplentur, quæ in sublimi sunt. Nam qui non ad bona quæ in sublimi sunt, sed quæ in terra, respectat; is utique defigit detrahitve oculos in terram.*

Alludit ad primam hominis et animalium creationem, in qua homo creatus est erecto corpore et capite, ut oculis cœlum et cœlestia aspiciat et ambiat; cætera vero animalia creata sunt capite et oculis ad pedes, et terram depresso, quia non nisi terrena pabula et gramina cogitant, amant et sectantur, juxta illud Nasonis in Metamor. l. 1 :

> Pronaque cum spectent animalia cætera terram,
> Os homini sublime dedit, cœlumque tueri
> Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.

Hinc nonnulla animalia, præsertim pisces, habent oculos in ventre; unde illud apud Horum : *Solea oculata*, notantque stultos, *qui terrena sapiunt; quorum Deus venter est*, Philip. 3. 19 : qui proinde recte Diagonistæ vocitentur.

Audi S. Ambros. lib. 6. Hexamer. cap. 9 : *Ac primum omnium cognoscamus, humani corporis fabricam instar esse mundi. Siquidem ut cœlum eminet aeri, terris maria, quæ velut quædam membra sunt mundi : ita etiam caput supra reliquos artus nostri corporis cernimus eminere præstantissimumque esse omnium, tanquam inter elementa cœlum, tanquam arcem inter reliqua urbis mœnia. In arce autem hac regalem quamdam habitare sapientiam, secundùm propheticum dictum, quia oculi sapientis in capite ejus : hanc esse cæteris tutiorem, et ex illa omnibus membris vigorem providentiamque proferri. Quid enim robur et validitas lacertorum proficiat, quid velocitas pedum, nisi capitis velut principis sui, imperialis quædam adminiculetur potestas? Ex hoc enim aut destituuntur universa, aut omnia fulciuntur. Quid agat fortitudo, nisi oculo duce utatur in prælium? Quid fuga, si desit obtutus? Carcer est totum corpus, tenebroso inhorrens situ, nisi oculorum illuminetur aspectu. Quod ergo sol et luna in cœlo, hoc sunt oculi in homine. Sol et Luna duo mundi lumina. Oculi autem quædam in carne sidera fulgent desuper, et inferiora claro illustrant lumine, nec patiuntur noctis quibusdam nos tenebris implicari; speculatores quidam nostri die ac nocte excubant. Nam et ex sopore membris cæteris citius excitantur, et vigilantes circumspectant omnia; viciniores enim sunt cerebro, unde omnis manat usus videndi.* Et nonnullis interjectis : *Caput itaque oculis explorat omnia, auribus occulta rimatur, cognoscit abscondita, audit quid aliis agatur in terris.* Vide eumdem, lib. de Arca Noe.

Hac de causa in baptismo inungitur caput baptizati. Audi S. Ambrosium tract. 2. de Sacramentis, et habetur de Consecrat. distinct. 4. can. 88 : *Accepisti mysterium, hoc est unguentum super caput. Quare super caput? quia sapientis sensus in capite ejus.*

Tropol. Cajetan. *Sapientis oculi*, ait, *sunt in capite*, id est, jugiter caput reflexe velut in speculo intuentur, eo quod sapiens primum noscat seipsum, omnesque mentis suæ cogitationes et intentiones exacte discutiat, itaque omnia in luce operetur. Huc facit vetus adagium : *Oculus in pectus*, q. d. inspice teipsum.

Sic demum qui sis, quantus, qua sorte videbis,
Et pede prudenter te metiere tuo.

Rursum, q. d. Sapiens ex oculis et capite dignoscitur, juxta illud c. 8. v. 1 : *Sapientia hominis lucet in vultu ejus.* Et Proverb. 17. 24 : *In facie prudentis lucet sapientia, oculi stultorum in finibus terræ.*

Insuper oculi sapientis, id est Principis (hic enim præ cæteris pollere debet sapientia, qua subditos omnes sapienter regat) sunt in capite ejus : quia Princeps, qualis erat Salomon, uti capite, id est dignitate et auctoritate; sic et oculis, id est vigilantia et circumspectione, cæteris eminere debet, ut ex alto regni sui throno omnes sibi subditos circumlustret, ab eisque omnia noxia arceat, et profutura procuret. Hinc Ægyptii Dei Hieroglyphicum dabant : *Oculum in baculo*, oculo Dei providentiam, baculo potentiam denotantes. Unde illud : *Oculus in sceptro*, id est, vigilantia sit in rege et principe. Ita S. Ambros. in Psalm. 1. pro *oculi* legens *sensus* : *Sensus*, inquit, *sapientis in capite ejus. Quod referri potest etiam ad Ecclesiæ præeminentes.* Idem, Exhort. ad Virgin. *Oculi hominis in capite ejus, id est*, inquit, *sapientiæ tuæ sensus.* Oculi enim typus sunt sapientiæ et sensus.

Allegor. S. Hieron. Olymp. Salonius, Hugo et alii per caput accipiunt Christum, in quem jugiter oculi mentis nostræ intendant oportet, ut ab eo sapientiam discamus et hauriamus : *Qui in perfectum virum pervenerit*, ait S. Hieron. *et meruerit ut caput ipsius Christus sit, oculos suos semper habebit ad Christum, et eos in sublime elevans nunquam de inferioribus cogitabit.* Et S. Gregor. 17. Moral. cap. 5 : *Oculi sapientis*, inquit, *in capite ejus, quia videlicet sapiens quisque illum tota intentione considerat, cujus se membrum esse per fidem pensat.* Et lib. 20. 4 : *Oculi*, ait, *sapientis in capite ejus sunt, dum redemptoris sui semper opera, quæ imitari debeat, contemplatur.* Et ut idem ait, Hom. 2. in Ezech. *Cum omnis nostra intentio in eum se erigit, ne si vias lucis aspicere oculus mentis neglexerit, statim clausus in tenebris erroris cadat.* Hinc ait Psaltes Psal. 118 : *In mandatis tuis exercebor, et considerabo vias tuas.*

Anagog. Oculi spirituales eorum qui vacant vitæ contemplativæ sunt in capite, id est in parte superiori animæ, quæ mens et spiritus dicitur; exstaticorum vero sunt in ipso apice mentis, quo ad Deum evolant, in eumque se mergunt ut videantur deificari, unusque cum eo spiritus fieri; quia per ænigma vident Deum, in eoque futuræ felicitatis gaudia prælibant. Ita Lyranus, quin et S. Hier. in cap. 51. Isaiæ et in c. 2. Daniel.

Et didici quod unus utriusque esset interitus.] Hebraice est מִקְרֶה *micre*, id est occursus, accidens, casus, eventus, ut vertunt Septuag. Syrus, Chald. Vatabl. Pagnin. per quem S. August. lib. 20. Civit. cap. 3. accipit *ea mala, quæ bonis et malis videmus esse communia.* Olymp. vero accipit tam bona quam mala, q. d. Indifferenter sapienti et stulto, id est probo et improbo, obvenit morbus æque ac sanitas, opes æque ac inopia, honor æque ac contemptus, ac præsertim vita æque ac mors. Hinc Noster apte vertit, *interitus*; nullus enim eventus ita communis est omnibus, qui certo singulis obvenit, tam piis quam impiis, ac mors, juxta illud Horatii :

Pallida mors æquo pede pulsat pauperum tabernas,
Regumque turres.

Mors ergo est *micre*, id est communis omnium, nemine prorsus excepto, casus et occasus. Rursus mors est *micre*, id est occursus; occurrit enim non cogitantibus, et non exspectantibus, occupat incautos, intercurrit negotiis, deliciis et prosperitatibus hominum, ut cum in mediis versantur opibus, honoribus et gloria, mors eis ex latere obviet, hæcque omnia in momento succidat, ipsosque exaltantes interimat.

Multi censent Salomonem hoc dicere non ex sua, sed ex aliorum, qui animæ immortalitatem negant, persona : *Ut repræsentet*, ait Nyssen. *objectiones eorum qui ad hanc vitam sunt pusilli et abjecti animi, et qui ex virtute nihil credant lucri accidere, quoniam in eumdem finem utrisque vita desinit.* Sic et Thaumaturgus, Olympiod. Hugo Victor. Lyran. et alii. Verum nil est quod cogat hoc dicere; imo sequentia et antecedentia indicant hîc Salomonem ex se suaque mente loqui.

Sensus ergo est, q. d. Suggessit mihi mens vestigare quid intersit inter sapientiam et insipientiam, ac deprehendi sapientiam quoad animam quidem tantum superare stultitiam, quantum lux superat tenebras; in eo tamen pares reperi, quod quoad corpus utrisque, scilicet sapientibus et insipientibus, eadem sors et mors obveniat, atque ex eo tam sapientiæ, quam stultitiæ suam quoque inesse vanitatem, id est fugacitatem et interitum, quo evanescat, comperi. Omnia enim hæc eò spectant, ut ostendat omnibus in rebus, quæ sub sole in terra sunt, se invenisse vanitatem, et inde concludat veritatem ambienti, mentem figendam esse in Deo et cœlo, in quo nulla est vanitas, sed vera stabilitas et stabilis æternitas.

15. Et dixi in corde meo : Si unus et stulti et meus occasus erit, quid mihi prodest quod majorem sapientiæ dedi operam?] *Quid mihi prodest*, scilicet ad hanc vitam prorogandam in terra, cum sapientia mihi vitam hanc conservare, eamque à morte præservare nequeat; sed sapiens, æque ac stultus, id est probus æque ac improbus, legem mortis omnibus communem et fatalem subire debeat : nam in altera multum proderit sapientiæ, id est virtutis studium, utpote quæ sapienti æternam felicitatem et gloriam conciliabit, cum stultitia, id est impietas, et scelera impio parient gehennam et mortem æternam. Abstrahit ergo hîc Salomon à futuro piorum et impiorum post hanc vitam statu, et tantum præsentem hujus vitæ spectat, uti solent facere Philosophi et Physici; quia loquitur rudi seculo et rudibus Judæis. Unde signanter addit vers. sequent. *sub sole*, q. d. Omnia sub sole sunt vana. Si ergo quæris veritatem veramque felicitatem, quære eam supra solem, apud Deum in cœlo empyreo. Toto enim hoc libro ostendit omnia terrena esse vana, id est morte finiri et evanescere : cœlestia vero esse vera, id est durare, firmari, æternare.

Alii censent Salomonem hæc dicere ex mente stultorum, id est impiorum, qui præsentibus inhiant, futura non curant, nec credunt aut

sperant : quibus favent Septuag. qui pro יותר iother, id est majorem, vertunt : *abundanter et in abundantia.* Unde sic ex eis legit S. Hieron. *Utquid sapiens factus sum ego? Tunc abundanter locutus sum ego in corde meo, quoniam insipiens loquitur ex abundantia* (id est ex superfluente in ipso stultitia, ait Olympiod. Nam *garrulitatis fluenta tanquam ex fonte erumpant stultitiæ*, ait S. Gregorius), *quoniam hoc quoque vanitas.* Et Syrus Septuag. more suo assectans : *Locutus sum*, ait, *in corde meo, quod hoc etiam vanitas sit, quia stultus multo magis loquitur;* Arabicus : *Quando locutus sum in corde meo præstantium ejus, quoniam stultus ex præstantia cordis sui loquitur.*

Verum τὸ *stultus* non est in Hebræo. Quocirca nostra Vulgata versio, ejusque interpretatio paulo ante recensita, verior et germanior est.

Denique Chald. thesin ad hypothesin deducens, per stultum accipit Saul, per sapientiam vero ipsum Salomonem ; unde vertit : *Et dixi in corde meo : Sicut evenit Sauli regi, qui declinavit in stultitia sua, et non custodivit mandatum, quod ei præceptum fuit super Amalec, et ablatum fuit ab eo regnum ; mihi quoque veniet : et ad quid sapientior fui ego illo? Et locutus sum in corde meo, quod etiam hoc est vanitas, et nihil est nisi per sententiam verbi Domini.*

Locutusque cum mente mea, animadverti quod hoc quoque esset vanitas, q. d. Atque ita mecum in corde meo ratiocinans et disputans, definivi quod etiam hoc esset vanitas, nempe in sapientia propter seipsam velle quiescere, et nolle ad finem ulteriorem, puta ad vitam æternam tendere, ad quem perducere debet sapientia. Hæc enim est lux et dux ad vitam jugem et beatam. Ita Titelm. et alii.

Aliter Septuag. qui hæc ad stultum referunt. Unde eos secuti S. Hieron. Thaumaturg. Olympiod. Albinus et alii censent hîc esse correctionem ; Salomonem enim corrigere stultorum sententiam vers. præcedenti recensitam, q. d. Stulti, ex eo quod idem interitus, eademque mors obtingat sapienti quæ stulto, inferunt : Ergo nil prodest studere sapientiæ et virtuti. At ego hoc eorum judicium vanitatem, id est vanum et stultum esse pronuntio.

16. Non enim erit memoria sapientis similiter ut stulti in perpetuum, et futura tempora oblivione cuncta pariter operient : moritur doctus similiter ut indoctus.] S. Hieron. Thaumaturgus, Olympiod. Albinus et Hugo Victor. secuti Septuag. putant hîc notari discrimen sapientis et stulti, sive pii et impii, quod sapientis memoria duret in perpetuum ; stulti vero non sit illi similis, sed dissimilis, eo quod cum hac vita evanescat. Itaque negationem *non* referunt ad τὸ *similiter*, q. d. *Non erit similiter*, id est similis memoria sapientis et stulti in perpetuum, id est in futuro æternitatis seculo, quod omnia præsentia tempora oblivione operiet et sepeliet : quare non moritur doctus similiter ut indoctus; negationem enim *non* per Heb. ex initio versus hîc repetendam censent, q. d. In futuro seculo dissimilis erit memoria sapientis et stulti, id est probi et improbi; quia tunc florebit memoria sapientis, stulti vero oblivioni æternæ tradetur. Unde Chald. vertit : *Non est memoria in seculo venturo prudentibus cum stultis ; et simul atque homo è vivis decedit, et ea quæ temporibus suis acciderunt, et quæ post eum evenient, omnino oblivione conteruntur. Quare igitur existimabunt homines eumdem justorum et sceleratorum eventum esse?* Sic pariter ultima hæc verba per interrogationem efferunt S. Hier. in Comment. Olympiod. Arabicus, Vatabl. et alii, cum ex adverso Vulgata Latina ea assertive legat, dicatque : *Moritur doctus similiter ut indoctus ;* quæ lectio Hebræo conformior, ideoque verior est.

Vulgatæ ergo sensus planus est, q. d. Esto sapientia natura sua præstet stultitiæ, hoc est virtus vitio, quantum lux præstat tenebris; tamen in hoc pares sunt, quod utramque succidat mors : adeo enim sapientia vitam conservare nequit, ut nec memoriam possit. Tempus enim omni homini sicut vitam, sic et memoriam tollit, eumque oblivione sepelit. Quare moritur sapiens æque ac insipiens, ac post mortem memoria utriusque illico oblivioni traditur et evanescit. Utrique ergo sua hæc inest deploranda vanitas, imo subinde stulti, id est improbi longiorem habent memoriam, majoremque famam, quam sapientes, id est probi ; uti habuit Pharao, Nabuchodonosor, Alexander, cæterique Gentilium tyranni : ex quo viri cordati recte colligunt post hanc vitam superesse judicium, vitamque alteram in qua à justo judice Deo probis præmia pro meritis, improbis supplicia reddentur. Hoc enim exigit Dei providentia et justitia. Licet ergo ea sit dignitas Dei, tantaque ejus in nos merita, ut etiamsi nulla probis præmia, nec improbis supplicia decrevisset, à quovis tamen omni amore, obedientia et cultu colendus foret ; virtutis etiam tanta sit honestas et decor, ut per se expetenda et ambienda sit, nulla quoque proposita pœna vel præmio, imo etiamsi nulla superesset homini altera vita, sed anima cum corpore interiret : qua ratione S. Bonaventura diabolo suggerenti ipsum esse reprobum, ac proinde suadenti ut captaret hujus vitæ voluptates, cum à futuris à Deo foret exclusus, respondit : *Si non datur frui Deo et virtute post hanc vitam, fruamur eo in præsenti ;* tam enim vera et solida ejus sunt gaudia, ut omnes mundi et carnis deliciæ cum eis non sint conferendæ ; pax enim, serenitas et lætitia bonæ conscientiæ, quam parit virtus, superat omnes mundi voluptates : his tamen non obstantibus, magna sapientiæ et virtuti hæc annexa est vanitas et miseria, quod morte succidatur et finiatur. Unde nisi speraret aliam vitam beatam et æternam, valde foret ærumnosa, paucique ejus labores et dolores, utpote præmio carentes, capesserent. Quocirca ait Apost. 1. Corinth. 15. vers. 19 : *Si in hac vita tantum sperantes in Christo sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus ;* quia sine spe et fructu studemus mortificationi carnis, ejusque voluptates abdicamus, quibus cæteri indulgent.

Nota hæc omnia accipienda esse de vita et memoria præsenti apud homines, quam pari fine in morte terminant sapiens et stultus, probus et improbus, non vero de futura apud Deum. In illa enim erunt impares et dissimillimi probus et improbus. Nam *pretiosa* apud Dominum *mors sanctorum ejus*, Psal. 115. Ex adverso *mors peccatorum pessima*, Psal. 33 ; similiter : *In memoria æterna erit justus*, Psal. 111. Rursum : *Justi autem in perpetuum vivent, et apud Dominum est merces eorum, et cogitatio eorum apud Altissimum*, Sapient. 5. Ex adverso de impiis

dicitur Psalm. 87. 6: *Quorum non es memor amplius, et ipsi de manu tua repulsi sunt.* Et Psal. 48 : *Sicut oves in inferno positi sunt, mors depascet eos.* Infernus etiam vocatur λήθη, id est oblivio, et terra oblivionis, Psalm. 87. 13; eo quod damnati, qui in eo degunt, rejecti, despecti et velut oblivioni æternæ traditi sunt. Hinc Poetæ fabulantur Lethen esse fluvium apud inferos, cujus latices si quis gustaverit, omnium rerum obliviscitur; de quo Lucanus lib. 9 :

Quam juxta Lethes tacitus perlabitur amnis,
Infernis (ut fama) trahens oblivia venis.

Similia habet Virgil. 6. Æneid. et Ovidius l. 1. Tristium, Elegia 7. Quin. et Varro ac Festus Lethum, id est mortem, derivant à Græco λήθη, id est oblivio, quam affert mors ; licet Priscianus derivet à prisco verbo *leo*, id est deleo, quoniam mors omnia delet. Hinc et antiqua apud S. Hier. versio hoc loco sic habet : *Eo quod ecce diebus qui supervenient universa oblivio operiret ;* quod Olympiod. sic explicat, q. d. In venturo seculo quæcumque in hac vita nobis occurrerint, sive infirmitas, sive sanitas, sive divitiæ, sive paupertas, in oblivionem ibunt.

17. ET IDCIRCO TÆDUIT ME VITÆ MEÆ VIDENTEM MALA (misera, ærumnosa, caduca, quæ in morte finem accipiant) UNIVERSA ESSE SUB SOLE, ET CUNCTA VANITATEM ET AFFLICTIONEM SPIRITUS.] Hebr. *Et odivi vitam, quod malum esset super me opus, quod factum est sub sole; quia omnia vanitas, et* רעות *reut, id est malitia sive afflictio spiritus*, ut vertit Arabicus. Septuag. vertunt: προαίρεσις, id est *electio*, vel præsumptio spiritus ; Chald. *Contritio spiritus*, vel ut Costus vertit : *Ægritudo animi ;* Syrus : *Perturbatio spiritus ;* Pagnin. *Cogitatio spiritus ;* S. Hieron. *Pastio venti ;* Cajetan. *Fractio spiritus ;* Campensis : *Cruciatus animi ;* alii : *Irritamentum vel defatigatio spiritus ;* alii : *Molestia animi.* Vide dicta vers. 15. et cap. 1. v. 14.

Hoc tædium vitæ sentiunt sapientes quoque et sancti, tum ob vitæ labores, molestias et dolores, tum ob ejus brevitatem et finem, quod scilicet omnia ejus bona finiantur in morte, tum ob ejus cupiditates, tentationes et pericula peccati ac damnationis, quæ crebro suggerit, tum in perfectis ob desiderium fruendi Deo, quem tantopere diligunt, eumque intensissime semper amandi et laudandi. Unde hoc tædium sentiebat S. Paulus dicens : *Infelix ego homo : Quis me liberabit de corpore mortis hujus ?* Roman. 7. Et : *Coarctor autem è duobus ; desiderium habens dissolvi et esse cum Christo,* Philip. 2. vers. 23. Vide ibi dicta. Idem hujus vitæ tædium et migrationis ad meliorem desiderium habuit S. Job cap. 10. 1. Jonas cap. 4. 8. Rebecca Genes. 27. 46. Elias 3. Reg. 19. 4. David Psal. 141. 8. Jeremias 20. 14. S. Augustinus obsessa à Wandalis sua Hippone, quin et Christus imminente passione, Marci 14. 33. Vide S. Cyprian. de Mortalitate, et S. Ambros. lib. de Bono mortis.

Porro alii aliam hujus tædii Sapientis causam afferunt, scilicet quod videat stultorum stultitiam, id est impietatem et scelera, ob quæ dolet et ingemiscit. Unde Chald. vertit : *Odi certe improbam vitam degentes. Neque enim nisi gravate ferre possum nefaria illa facinora, quorum homines hoc in orbe sunt perquam studiosi.* Et Symmachus : *Malum mihi visum est opus, quod fiet sub sole. Malum enim opus* (inquit Olympiod.) *laboriosam vitam peccatorum hominum intelligit.* Nyssen. et Thaumaturgus referunt ad ipsos exactæ vitæ labores et studia vanitatis : *Vitam* (inquit) *omnem meam exsecrari cœpi, quam in rebus vanis traduxeram ; atque consumpseram terrenis laboribus intabescens : etenim omnia mihi magna cum molestia elaborata sunt.*

18. RURSUS DETESTATUS SUM OMNEM INDUSTRIAM MEAM, QUA SUB SOLE STUDIOSISSIME LABORAVI, HABITURUS HÆREDEM POST ME.

19. QUEM IGNORO, UTRUM SAPIENS, AN STULTUS FUTURUS SIT ; ET DOMINABITUR IN LABORIBUS MEIS, QUIBUS DESUDAVI ET SOLLICITUS FUI. ET EST QUICQUAM TAM VANUM ? Hebr. *Odivi etiam ego omnem laborem meum, quem laboravi sub sole, eo quod dimittam illum homini, qui venturus est post me. Et qui scit utrum sapiens sit an stultus, qui dominaturus est in omni labore meo, quo laboravi, et in quo sapui sub sole ?* id est, quem sapienter obivi sub sole, quo sapienter opes paravi. Interpres Nysseni : *Quem mea industria excogitavi.* Alius per antiphrasin vertit : *Quo desipui,* vel *quo deceptus sum ;* Chald. *Et obstupui in corde meo, et dixi : Hoc etiam vanitas.* Ita et Sept. nisi quod pro *qui dominaturus est,* vertant dubitanter, *utrum dominaturus sit.* Sic et Arabicus. Alius vertit : *An in libidinibus versaturus sit*, sive an pro libito et libidine dominaturus sit, usurusque et abusurus opibus meis. Septuag. vertunt ἐξουσιάσεται, id est, *auctoritatem et principatum exercebit ;* Interpres Nysseni : *Imperabit ;* Complut. *Licentiosus erit ;* alii : *Potestatem habebit ;* Campensis : *Accipiet omnia mea.* Hebr. est verbum שלט *scalat*, id est, ad libitum pleno jure dominari. Unde *Sultan*, sive *Soldanus*, est rex vel imperator absolutus, qualis est Turca. *Odivi*, id est tæduit me, uti vertit Noster v. 17, nauseavi, abhorrui, detestatus sum.

Transit ad vanitatem studii ditandi filios et hæredes, quod magnam hominum partem detinet et occupat : transit autem accommode et opportune. Cum enim initio capitis recensuisset vanitates opum, hortorum, deliciarum, etc., ab iis transit ad sapientiam, in qua licet cæteris præstantiore hanc vanitatem se reperisse asserit, quod sapiens æque moriatur ac stultus ; nunc, ne quis occurrat et dicat : Etsi sapiens moriatur, relinquit tamen post se filios et hæredes, in quibus supersit ejus nomen et fama, adeoque in quibus quasi in viva suî imagine superstes sit et vivat ; respondet magnam et multiplicem in quærendo ditandoque hærede esse vanitatem.

Prima est, quod hac in re ingens sit uti cupido homini innata ; sic et sollicitudo ac assiduus labor et dolor, adeoque tota vita insumatur in coacervandis opibus, quibus coacervans non fruitur, imo paulo post in morte eas deserere cogitur, ac inops reverti in terram, è qua inops processit, juxta illud : *Nudus in hunc mundum veni, nudus revertar ad sepulcrum.* Et illud Apostoli : *Nihil enim intulimus in hunc mundum, haud dubium quod nec auferre quid possumus*, 1. Timoth. 6. 7. Unde Saladinus, qui magnis laboribus et præliis conquisierat regnum Syriæ et Ægypti, moriens jussit linteum, cui cadaver suum involvendum erat, in hasta erectum per castra circumferri, ac præconem per vias et compita proclamare : *Saladinus, Asiæ imperator, moriens nihil aliud ex tantis opibus secum auferet.* Ita Blondus Decad. 6. lib. 6. Talis ergo de-

fraudat suum genium, ut alterius fauces hiantes impleat. Vere Seneca epist. 14: *De incremento*, inquit, *cogitat; oblitus est visus, fit ex Domino procurator*. Quocirca Plutarc. in Moral. eos comparat canalibus, qui aquam non sibi sed aliis servant: *Ut hi quoque aliis*, inquit, *ii aliis servent instar figlinorum canalium, qui nihil in se retinent aquæ, sed unusquisque proximo à se eam tradit, donec extrinsecus sycophante aliquis aut tyrannus, fracto tubulo, aliò derivet avertatque divitias.*

Secunda, quod ea relicturus sit alteri, et nesciat cui, an filio, an extero. Sæpe enim desunt filii, aut si sint, bonis paternis privantur, juxta illud: *Thesaurizat, et ignorat cui congregabit ea*, Psalm. 38. 7. Et: *Stulte, hac nocte animam tuam repetunt à te; quæ autem parasti cujus erunt?* Lucæ 12. 20. Sic Roboam opes sibi à patre Salomone relictas, ac regnum decem Tribuum amisit, 3. Reg. 12. 20. Insuper Sesac rex Ægypti, anno quinto post mortem Salomonis, diripuit ejus thesauros. Unde sanctus Antonius apud sanctum Athanasium, citans hunc locum (licet paulo aliter translatum), sic suos adhortatur ad veritatis virtutisque studium: *Ad summum illud perspicere debemus, quod etsi nostras velimus retentare divitias, cum lege mortis ab ipsis divellamur inviti, ut in libro Ecclesiastæ scriptum est: quia nescit homo quid sit post eum in labore suo. Cur ergo non facimus de necessitate virtutem? cur non ad lucranda regna cœlestia ultro relinquimus, quod lucis istius fine perdendum est? Nihil eorum curæ sit Christianis, quæ secum auferre non possunt; illud potius debemus expetere, quod nos ducat ad cœlum; sapientiam scilicet, castitatem, justitiam, virtutem, sensum pervigilem, pauperum curam, fidem in Christo robustam, animum iræ victorem, hospitalitatem. Hæc sectantes mansionem nobis in terra quietorum, secundùm Evangelium præparabimus.*

Tertia, quod nesciat an hæres, esto sit filius, cui opes tanta cura (ac subinde per fas et nefas, cum certo animæ suæ damnationisque periculo) coacervat, sit futurus sapiens an stultus, gratus an ingratus, custos an prodigus: sæpe enim filii, laute et luxuriose vivendo, illico dilapidant opes à parentibus tot annis, tantis laboribus partas. Idem faciunt nepotes, qui bona sibi à patruis, eo quod filiis careant, relicta atque magna sollicitudine coacervata, aleis, symposiis, nugis et pompis prodigunt, aut in meretrices effundunt. Quare quid vanius est? Videtur Salomon præsagiisse stultitiam Roboam filii sui, imo ejus initia certaque indicia in ipso notasse: jam enim grandis natu, adeoque quadragenarius successit patri in regno. Unde Chald. vertit: *Et odi labores qui me in hac vita sub sole versarunt; quod enim relinquetur Roboam filio meo, qui mihi in regnum succedet, insurgens Jeroboam servus ejus decem Tribus de manu illius auferet, et cum eo in societatem regni veniet.* Hinc Eccles. c. 47. 27. de Salomone ait: *Et dereliquit post se de semine suo gentibus stultitiam, et imminutam à prudentia Roboam, qui avertit gentem consilio suo.* Sic sæpe filios à parentum sapientia et virtute degenerare experimur, adeoque commune fere est ut sapientum filii minus cæteris sapiant, imo desipiant. Unde illud: *Heroum filii noxæ.* Cujus rei causas physicas et ethicas recensui Eccli. 30. v. 13.

Quarta, quod hæres sæpe ignotus, ingratus, stultus et prodigus *dominabitur in laboribus, quibus desudavi;* ut scilicet ego fuerim opum mearum servus, ille sit dominus; ego in laboribus ut eas congererem desudaverim, ille iis voluptuarie dominetur et triumphet. Quocirca sapienter Olympiod. *Melius est*, inquit, *per seipsos, dum sumus in hac vita, dispensare divitias nostras in pauperum et egenorum necessitates, ut thesaurum indeficientem in cœlis nobis comparemus, quam alios in eorum hæreditatem transmittere, qualescumque demum eos fore contingat.* Et S. Chrysostom. homil. 9. de Pœnit. *Cupis*, ait, *hæreditatem bonam filiis relinquere? eleemosynam relinque.* Et S. Cyprian. tract. de Oper. et eleemosyna, longiuscule ante finem, loquens de vidua quæ filiis postpositis, farinam, quam habebat, in pane dedit Eliæ, 3. Reg. 17; ideoque ab eodem farinæ et olei multiplicationem accipere meruit: *Nec filiis*, ait, *abstulit mater, quod Eliæ dedit; sed magis contulit filiis, quod benigne et pie fecit.* Objicit deinde sibi: *Sed enim multi sunt in domo liberi, et retardat te numerositas filiorum, quo minus largiter bonis operibus insistas;* ac respondet: *Atqui in hoc ipso operari amplius debes, quo multorum pignorum pater es. Plures sunt, pro quibus Dominum depreceris; multorum delicta redimenda sunt, multorum purgandæ conscientiæ, multorum animæ liberandæ.* Et post nonnulla: *Si ergo vere filios tuos diligis, si eis exhibes plenam et paternam dulcedinem charitatis, operari magis debes, ut filios tuos Deo justa operatione commendes. Nec eum liberis tuis cogites patrem, qui et temporarius et infirmus est; sed illum pares, qui æternus et firmus filiorum spiritualium pater est. Illi assigna facultates tuas, quas hæredibus servas; ille sit liberis tuis tutor, ille curator, ille contra omnes injurias seculares divina majestate protector. Patrimonium Deo creditum nec respublica eripit, nec fiscus invadit, nec calumnia aliqua forensis evertit. In tuto hæreditas ponitur, quæ Deo custode servatur. Hoc est charis pignoribus in posterum providere, hoc est futuris hæredibus, paterna pietate consulere, secundùm fidem Scripturæ sanctæ dicentis: Junior fui et senui, et non vidi justum derelictum, neque semen ejus egens pane. Tota die miseretur et fenerat, et semen ejus in benedictione est.* Et iterum: *Qui conversatur sine vituperatione in justitia, beatos post se filios relinquit*, Proverb. 20.

Mystice, S. Hieron. et ex eo Albinus (licet ipsi hunc sensum ut litteralem afferant) hæc exponunt de labore spiritali, quo diebus ac noctibus, vir sapiens in Scripturis laborat ut componat libros, ut memoriam suî posteris relinquat, et nihilominus in manus stultorum veniant, qui frequenter secundùm perversitatem cordis sui semina inde hæreseos capiant, et alienos labores calumnientur. Probat S. Hieronym. hunc esse magis convenientem sensum, etiam secundùm litteram; quia subditur: *Et dominabitur in omni labore meo in quo laboravi, et in quo sapiens factus sum sub sole: Quæ enim*, inquit, *sapientia est, terrenas divitias congregare?* Sed hæc ratio non urget: sapientia enim apud Hebræos late sumitur pro quavis prudentia, solertia, industria, uti superius ostendi

20. Unde cessavi, renuntiavitque cor meum ultra laborare sub sole.] *Renuntiavit*, hoc est,

nuntium remisit ulteriori labori, valedixit labori, noluit amplius laborare. Sic dicimur renuntiare officio, vitæ, amicis, cum illa abdicamus. Unde Quintil. lib. 10. cap. 7 : *Mea sententia*, inquit, *civilibus officiis renuntiabit*, id est valedicet ; et renuntiare deposito apud Ulpianum, est rerum depositarum curam et custodiam deponere. Hebr. est : *Et conversus sum ego ut abdicarem à corde meo omnem laborem, quo laboravi sub sole;* Symmach. *Circumegi me;* Syrus : *Et conversus sum ut lenirem essentiam cordis mei de omni labore, quo laboravi sub sole;* Arabicus : *Reversus sum ad contemnendam in corde meo universitatem laboris mei;* Schol. *Ut recusarem laborem;* alii : *Ut cohiberem cor meum à labore;* Chald. *Ut facerem desperare cor meum; super omnem laborem quem laboravi ad requirendum.* Hebr. enim יאש iaas in *piel* significat abdicare animum ab ea re, quam perficere satagebat, ac connotat diffidentiam et desperationem. Unde נואש noas in *niphal* passive significat obrui malo, ut quis desperet, et à cœptis desistat, quasi malum sit extremum et immedicabile, q. d. Actum est, conclamatum, desperatum, deploratum est.

21. Nam cum alius laboret in sapientia et doctrina et sollicitudine, homini otioso quæsita dimittit : et hoc ergo vanitas et magnum malum.] Nonnulli hæc per parenthesin interjiciunt, hoc modo : *Nam cum alius laboret in sapientia et doctrina et sollicitudine* (*Hebr. in rectitudine*), *homini otioso quæsita dimittit. Et hoc ergo vanitas*, q. d. Vanitas est coacervare opes hæredi. Nam illas magno labore et cura quæsitas otioso dimittit; cum alius, qui sapit, sibi vacet, sibique coacervet sapientiam, doctrinam et rectitudinem, sive justitiam. Favent Septuag. qui vertunt : *Quid est homo, quia labor ejus est in sapientia et in scientia et in virtute ; et homini, qui non laboravit in eo, dabit partem suam ;* Campensis : *Quicquid sic illi partum est.* Ita Olympiod. qui Septuag. ita exponunt, q. d. *Contempsi laborare circa res vanas, rationibus colligens, quod est alter labor dignus laude, qui stabiles congregat virtutum divitias. Est autem hujusmodi labor, quem laborat homo, ut acquirat sapientiam, scientiam et fortitudinem. Hunc igitur laborem ego potiorem ducens, conversus sum, ut renuntiarem cordi meo in omni labore, quem laboravi sub sole, hoc est circa res vanas ;* sic et Thaumaturgus : *Cæterum*, inquit, *ubi eos* (vanos, qui opes coacervent hæredi incerto) *abjecerimus, tunc perspicuum erit vera hominis bona esse sapientiæ thesauros, et fortitudinis peculium; quod si quis, harum cura neglecta, alterius cujuspiam rei cupiditate incitatur, hic et mala bonis anteponit, et vitium pro benignitate et virtute consectatur.* Sic et Nyssen.

Verum Latini et Græci codices omnes, æque ac Hebræi, nullam hîc ponunt parenthesin. Quare pergit Salomon multis amplificare vanitatem eorum, qui omne studium collocant in corrogandis opibus hæredi, quem nesciunt qualis futurus sit, sapiens an stultus, probus an improbus : τὸ *nam* significat hîc dari causam ejus quod præcessit, cur Salomon cessarit laborare, nuntiumque remiserit labori, quo ditandus erat hæres; quia scilicet hic labor cum sit negotiosus, otioso et inerti hæredi quæsita relinquit; quare laborans nil habet præter laborem et molestiam; otiosus vero hæres habet omnem laboris fructum, rerumque copiam; quod *vanitas est et malum magnum : malum*, id est misera indignitas, afflictio magna.

Porro quod ait : *Cum alius laboret in sapientia et doctrina et sollicitudine.* Per hæc tria accipe tres egregias animæ dotes, quibus parantur opes, non solum spiritales, sed etiam corporales. *Sapientia* enim notat rerum cœlestium et divinarum studium, Deique religionem et cultum, qui à Deo meretur et impetrat omnia corpori necessaria, juxta illud Christi promissum : *Quærite primum regnum Dei, et hæc omnia adjicientur vobis*, Matt. 6. Per *doctrinam* accipe prudentiam humanam, quæ prudenter dirigit negotia et actiones omnes, quo fit ut feliciter succedant pariantque copiosos fructuum opumque proventus. Per *sollicitudinem* accipe sedulitatem, diligentiam, industriam, quæ mire valet ad opes augendas. Pro *sollicitudinem* hebr. est כשרון *kisron*, id est rectitudinem, congruentiam in rebus convenienter agendis, industriam. Septuag. vertunt ἀνδρείαν, id est *virtutem, quæ viri fortis est, fortitudinem ;* Arabicus vertit, *robur;* Scholiast. *vigorem;* Syrus, *prosperitatem;* Interpres Nysseni, *excelsi animi virtutem ;* Thaumaturgus, *fortitudinis peculium, vel adeptionem;* Chald. *justitiam;* Campensis, *frugalitatem.* Hisce omnibus enim parantur, vel partæ augentur opes. Hæc omnia augent rei vanitatem. Primo enim vanum et malum, id est miserum est opes, quas tanta sapientia, prudentia, virtute parasti, relinquere homini otioso et inerti, qui nihil in eis laboravit, ut habent Hebræa.

Secundo, vanum et miserum est, ait sanctus Hieronymus, *quod sudor mortui deliciæ sunt viventis*, præsertim cum hæres vivens opibus, virtute defuncti partis, abutitur ad luxum et vitia, uti fecit filius prodigus, Lucæ 15. 13, ac faciunt nepotes, id est prodigi ; quia enim nepotes sæpe patruorum vel avorum patrimonia prodigunt per gulam et luxuriam, hinc *prodigi* vocantur nepotes. Similiter mystice, posteri sæpe magistrorum suorum scripta vel opera contemnunt, imo vituperant, carpunt, perdunt. Causam dat Hugo Victor. *Quia subsequentium negligentia hoc paratum in usu assumere respuit, quod priorum sagax diligentia non sine grandi labore et cura acquisivit.* Præclare S. Chrysostomus apud Anton. in Melissa, p. 1. c. 35 : *Inexplebilitas*, ait, *admodum violenta est, et avaritia præpotens; rapaces vitam hominum perturbant, et hujus quidem rapinæ sunt, deliciæ autem aliorum; in ipsum cadit execratio, fruitio in alios ; adversus ipsum eduntur suspiria, abundantia contingit aliis ; adversus ipsum funduntur lacrymæ, ab aliis usurpantur pecuniæ; ipse apud inferos punitur, et alii sæpenumero in ipsius divitiis voluptuantes cantillant.*

Sapienter Demochares : *Non dives*, inquit, *sed divitiis utens beatus est;* et Democritus : *Multi divitum sunt procuratores, non domini divitiarum.* Ita Maxim. serm. 12.

Tertio, quod avari opes suas sæpe non filiis, sed exteris hæredibus, imo hostibus relinquant. Unde Chald. vertit : *Hominem enim invenias, cujus summum in sapientia cognitioneque rerum et justitia est studium; is absque liberis ex hac vita migrans, cui non vigilaverit, sua tanquam illius partem derelinquet. Numquid et hoc vanitas et insigne malum?* Nam ut recte ait Salvian.

initio, lib. 4. de Gubernat. Dei : *Quid est dignitas in indigno, nisi ornamentum in luto?*

Præclare S. Ambros. lib. de Nabuth, cap. 4, hanc vanitatem avarorum exaggerans : *A vobis igitur*, inquit, *prius pœnam exigitis, quam pauperibus erogetis. Vos igitur vestro affectu luitis miseræ paupertatis ærumnas, et pauperes quidem non habent quo utantur; vos autem nec ipsi utimini, nec alios uti sinitis; eruitis aurum de metalli venis, sed rursum absconditis. Quantorum vitas in illo infoditis auro? Cur illa servantur, cum legeritis de avaro divite : Thesauros condit, et ignorat cui congregat eos? hæres otiosus exspectat, hæres fastidiosus increpat quod sero moriamini. Odit incrementa hæreditatis suæ, ad damna festinat. Quid igitur miserius, quando nec apud illum cui laboratis, gratias derelinquitis? Propter illum totis mœstam diebus toleratis famem, quotidianæ mensæ vestræ damna metuentes; propter illum diurna aggeratis jejunia.*

Quarto, quod avari pauperes, et in eis Christum debita ex charitate alimonia defraudent. Pathetice Salvian. lib. 4. ad Eccles. Cathol. *Omnis*, inquit, *egestuosus pro se tantum et in se eget : solus tantummodo Christus est, qui in omnium pauperum universitate mendicet. Et cum hæc ita sint, quid ais, ô homo qui Christianum te esse dicis, cum Christum egere videas, ut facultates tuas in quibuscumque non indigentibus derelinquis? Christus pauper est, et tu opes divitum cumulas. Christus esurit, et tu delicias affluentibus paras. Christus etiam aquam sibi deesse queritur, et à te apothecæ ebriosorum vino replentur. Christus rerum omnium egestate conficitur, et à te luxuriosis copiæ congregantur. Christus tibi et pro muneribus à te datis præmia sempiterna promittit, et tu nil præstaturis cuncta largiris. Christus tibi pro bonis bona immortalia, et pro malis mala æterna proponit, et tu nec bonis cœlestibus flecteris, nec malis perennibus commoveris; et credere et Domino tuo dicis, cujus nec remunerationem desideras, nec iracundiam contremiscis? Non credis igitur, sicut jam diximus libro superiore, non credis, etc.*

22. Quid enim proderit homini de universo labore suo, et afflictione spiritus, qua sub sole cruciatus est?

23. Cuncti dies ejus doloribus et ærumnis pleni sunt, nec per noctem mente requiescit. Et hoc nonne vanitas est? Campens. *Et hoc stultum est;* Hebr. *Nam quid est homini in omni labore et malitia cordis sui, quo ipse laborat sub sole? Quia cuncti dies sui in doloribus, et indignatio occupatio ejus. Et quidem in nocte non dormit cor ejus. Et hoc est vanitas?*

Pro *afflictione* hebr. est רעיון *raion*, id est malitia, hoc est miseria, afflictio. Septuag. vertunt : ἐν προαιρέσει, id est *in electione, vel voluptate cordis sui;* Pagnin. *in cogitatione;* alii, *in molimine, vel defatigatione cordis sui*, q. d. Quo fine, quo fructu avarus tanta et tam multa assidue molitur, seque defatigat? utique nullo. Campens. *in animi tormentis, quibus se torquet;* alii, *in contritione.*

Pro labore Aquila vertit βάσανος, id est tormentum, pœna, cruciatus, supplicium, quæstio, examen; Septuag. ἄλγημα, id est molestia, calamitas, tormentum doloris, mœroris et ægritudinis.

Pergit exaggerare vanitatem et afflictionem avarorum, qui coacervant opes hæredi incerto eorumque usu et fructu genium suum defraudant. His enim omnis labor, ipsæque opes non prosunt, sed valde obsunt; idque primo, quia talis perpetuo laborat, nec labore suo fruitur; quare tota ejus vita est labor et cruciatus, imo laborum et dolorum continuus eculeus : *et cuncti dies ejus doloribus pleni sunt.* Quia ut ait Hugo et Bonavent. *Pœnam magnam habet inquisitio, sed fructum inventio non habet.* Quare minus genuine Olympiod. hæc refert ad laborem bonorum æque ac malorum : *Advenit*, ait, *homini labor, quem laborat, sive bonus sit sive malus, ab electione consilii, ut in virtutem impensus laudandus sit, si vero in vitium, efficiat dies plenos dolorum et molestiarum.*

Constat enim ex anteced. et sequent. hîc tantum agi de labore malorum et avarorum, non vero bonorum. Præclare Salvian. lib. 2. contra Avaritiam in avaros, filios ditare satagentes, invehitur : *Quæ*, ait, *insania est, ô miserrimi, ut hæredes alios quoscumque faciatis, vos ipsos vero exhæredetis; ut alios relinquatis vel brevi divites, vos ipsos æternæ mendicitate damnetis!* Quin. et Plutarc. in Moral. *Avaritia*, ait, *vel molesta et morosa hera, parare cogit, frui prohibet, et concupiscentiam cum excitet, voluptatem adimit; et plane multa possidens, ac nunquam consequens ut bene sibi sit*, refert balneatoris asinum, *qui ligna et malleolos identidem adportans fumo semper et favilla oppletus in nullam lavacri, caloris, munditiæque partem venit.*

Quocirca Palladius aurum vocavit doloris et curæ filium, nec ab illo tantum existimat natum, sed nutritum, educatum, fotum, perpetuoque cum illo, cum dolore nimirum ac labore divites agere vitam affirmavit. Prosper lib. 2. de Vita contemplat. cap. 13 : *Divitias*, inquit, *qui habent, sine labore non quærunt, sine difficultate non inveniunt, sine cura non servant, sine noxia delectatione non possident, sine dolore non perdunt.*

Secundo, quod cuncti dies ejus *ærumnis pleni sunt.* Hebr. *Ira occupatio ejus;* Chal. *Ira furoris est negotium ejus;* Septuag. *Iracundiæ sunt distentio ejus;* Syrus : *Furor conversatio ejus;* alius : *Indignatio negotiatio ejus;* Compens. *Conatus ejus tædio pleni;* Interpres Nysseni : *Iræ sunt vexatio animi ejus;* Arabicus : *Quoniam universitas dierum ejus in confusione, plena doloribus et iracundia.*

Multa enim avaro occurrunt, quæ ejus iram exacuunt et bilem accendunt, ut famulorum negligentia, sociorum perfidia, opum naufragia, hostium rapinæ, incendia, mercium corruptio, pretii decrementum, et mille talia, ob quæ irascitur, excandescit, tumultuatur, furit, sævit. Omne ergo divitum opus et labor non est aliud quam animi sui irritatio et excruciatio. O virum insignem in se discruciando et excarnificando occupatum! Vere Seneca, Epistola 80 : *Horum*, inquit, *qui felices vocantur, hilaritas ficta est, aut gravis et suppurata tristitia, et quidem gravior; quia interdum non licet palam esse miseros, sed inter ærumnas cor ipsum exedentes necesse agere felicem.*

Huc facit illud Juvenalis, Satyra 14 :

> Sed quo divitias hæc per tormenta coactas?
> Cum furor haud dubius, cum sit manifesta phrenesis;
> Ut locuples moriaris egenti vivere fato.

Rursum Seneca 108 : *Desunt*, ait, *inopiæ mul-*

ta, avaritiæ omnia. In nullum avarus bonus est, in se pessimus.

Tertio, quod nec per noctem mente requiescit, quia curæ et sollicitudines ne merces pereant, ne diripiantur, ne vilius vendantur, etc. eum quiescere non sinunt; cum pauper sua tenui sorte contentus per diem lætus vivat, noctu quietus altum dormiat. Igitur avarus per diem torquetur tristitia et ira, eaque multiplici; per noctem vero inquietudine, vigiliis et curis. Thaumaturgus : *Siquidem diu noctuque,* inquit, *semper urgentibus et corporis et animi laboribus, cor suum perpetuis et evanidis curis lancinat, seque molestis negotiis et curis torquet et discruciat;* vel ut alius vertit : *Perpetuis animæ curis divexatur, pectore illi ob absurda negotia ingemiscente et palpitante;* et S. Cyprian. epist. ad Donat. *Inter divitias suas trepidas cogitationes incerta sollicitudo discruciat. Non cibus securo somnusve contingit; suspirat ille in convivio, et cum epulis marcidum corpus mollior alto sinu condiderit, vigilat in pluma. Exigit pœnas pariter de potentiori sublimitas.*

Nervosius S. August. tract. 9. in Joannem : *O homo,* inquit, *qui laboras amando avaritiam! cum labore amatur quod amas; sine labore amatur Deus. Avaritia jussura est labores, pericula, tristitias, tribulationes, et obtemperaturus es. Quo fine? ut habeas quo impleas arcam, et perdas securitatem; securior forte eras antequam haberes, quam cum habere cœpisti. Ecce quod tibi jussit avaritia. Implesti domum, timentur latrones; acquisivisti aurum, perdidisti somnum. Deus sine labore cum amatur, acquiritur et tenetur.*

Isidor. Pelus. lib. 2. Epist. 233. avaritiam sive opum cupidinem comparat hydræ, quæ multa capita et inexplebilem habebat ventrem; Briareo giganti centimano, et Scyllæ omnia cum navibus sorbenti : ac tandem eam similem esse dicit mulieri amanti et improbæ, *belluina forma præditæ,* inquit, *ignemque spiranti, ac sexcentas viperas crinium in loco capite habenti, perpetuo sibilantes ac mortiferum venenum evomentes, sexcentas item manus unguibus abundantes, quarum opera et adjumento alios lacerat, alios sagittis impetit; ab aliis pecunias extorquet, ac denique sexcenta ora. Neque enim minatur duntaxat, aut calumnias struit, verum etiam adulatur, ac servilem in modum alloquitur, et pejerat, turpisque quæstus causa innumeras occasiones excogitat.*

Insuper dat eidem oculos acres, asperos et igneos, aures occlusas ad gemitus pauperum; apodem, id est, sine pedibus esse dicit, eo quod quem semel corripuerit, ab eo recedere nequeat, vel nesciat. Unde concludit : *Ecquis igitur acerrimo hujusmodi et inexplebili furore, atque innumera peccata et maledicta, et dedecora, et intemperantias, ac petulantias nobis conflante capiatur? Ecquis animum inducat tum in hac vita tam misere vivere, ut dies noctesque velut flagris quibusdam laceretur, ne requiem ullam aut somnum sentiat et in futura suppliciorum atque cruciatuum initium accipere? Quid autem initium dico? Hic enim eos quos cœperit, tyranno quovis acerbius torquet et excruciat, in eos insultans, ac præcipuas partes attingens, ac ne tantillum quidem interquiescere sinens; verum graviorem ipsis pœnam ingerens, quam ii luant, quid ad metalla (quæ atrocissima pœna est) damnati sunt. Nam illis confecto opere somno ac quiete frui licet; his ea somni quoque portam velut aggesta terra obstruens noctu quoque sæva illa et inhumana edicta proponit; hos enim ad latrocinia mittit, illos ad cædes perpetrandas, etc.*

Hinc patet avaros esse auri servos et mancipia, imo deteriores servis. Servi enim defraudant genium suum, cibisque parcunt ut erogent pecuniam, qua se redimant et in libertatem afferant. At avarus defraudat genium ut opes recondat, et arcæ quasi carceri includat ac simul se eidem mancipat : *Ubi enim thesaurus tuus, ibi est cor tuum,* ait Christus; miseriores ergo sunt Tantalo, qui in mediis aquis sitit; et Mida, qui auro pro esca utens fame periit. Vide Horat. l. 1. serm. Satyra 3. Haitonus Armenus in Histor. Tartariæ, cap. 26, narrat anno Domini 1258. Caliphum ab Haolano hoste captum, fame mori coactum, cum illum conclavi auro gemmisque pleno inclusisset; eo quod auri cupidus, ex avaritia necessarios ad bellum sumptus non suppeditasset, ideoque victus in Haolani manus incidisset.

Quarto, quod avari ut filios vel nepotes ditent multas fraudes, usuras, iniquos contractus, crudelitatem in pauperes committant, quibus sibi gehennam et æterna tormenta accersunt. Exaggerat hoc graviter Salvianus lib. 3. ad Eccles. Cathol. *Amate,* inquit, *non obsistimus, amate filios vestros, sed tamen secundo à vobis gradu; ita illos diligite; ne vos odisse videamini. Inconsultus namque et stultus amor est alterius memor, et sui immemor. Non accipiet,* inquit *Scriptura sacra, iniquitatem patris filius, neque pater accipiet iniquitatem filii sui. Et Apostolus : Unusquisque,* inquit, *onus suum portabit.* Unde sic concludit : *Relictæ itaque filiis divitiæ parentes non liberant de mendicitate; imo relicta immoderate filiis facultas, parentum est sempiterna mendicitas; ac per hoc nulli parentibus magis noxii, quam filii nimis amati. Dum enim illi patriis bonis affluunt, parentes in sempiternitate cruciantur. Etiamsi tam pius sit filius, ut refrigerandi supplicii paterni gratia communicare cum patre postea bona relicta cupiat, non valebit; reddere si quidem post mortem patri pietas filii non poterit, quod unicuique indevotio sua et infidelitas denegarit.*

Et paucis interjectis idipsum acrius exemplo Epulonis perurget : *Flammæ,* ait, *infelicium mortuorum divitiis non refrigerantur hæredum. Dives ille in Evangelio, qui purpura induebatur et bysso, absque dubio qui locuples in hoc seculo ipse fuerat, etiam hæredes suos morte ditarat; sed nequaquam hoc ei proderat, quod opibus ac talentis ejus germani divites incubabant; et ille guttam refrigerii impetrare non poterat. Illi erant in abundantia, sed ille in egestate; illi in gratulatione, sed ille in dolore; illi in divitiis, sed ille in tormentis; illi fortasse jugiter in luxuria, sed ille semper in flamma. O infelix, ô miseranda conditio! Bonis suis aliis præparat beatitudinem, sibi afflictionem; aliis gaudia, sibi lacrymas; aliis voluptatem brevem, sibi voraginem perennem. Ubi erant tunc affines, ubi propinqui, vel filii, si habuerat, vel germani quorum meminerat, et quos certe tanto amore dilexerat, ut eorum ne in supplicio quidem positus oblivisceretur? Quid ei proderant, quid suffragabuntur? Torquebatur infelix, et opes suas aliis devorantibus, ille refrigerii guttam ardens petebat, et impetrare non poterat.*

Ac rursum post pauca in eorum stoliditatem miserandam exclamat : *O gravis nimium et lugenda conditio! Pauper beatitudinem emit mendicitate, dives supplicium facultate. Pauper cum penitus nil haberet, emit æternas divitias egestate. O quanto has facilius tam multa rerum possessione dives potuerat comparare, qui inter tormenta æstuans et inter supplicia proclamans : Pater, inquit, Abraham, miserere mei, et mitte Lazarum, ut intingat extremum digiti sui in aqua, ut refrigeret linguam meam, quia crucior in hac flamma, etc.*

24. Nonne melius est comedere et bibere de laboribus suis, et ostendere animæ suæ bona ? Et hoc de manu Dei est.] Quidam vertit : *Imo ego video quod hoc ipsum est de manu Dei ;* Tigur. *Non enim aliud homini bonum obvenit ex labore suo, quam quod comedit; quod etiam video manu Dei exhiberi.*

Olympiod. Bonavent. et Hugo uterque, scilicet Cardinalis sive Carensis et Victorinus, imo S. Greg. 4. Mor. 1. et 4. censent hæc et sequentia dici ex sententia stultorum, puta Epicureorum, qui pecuinam vitam agebant, quorum hæc erat mens et vox :

Ede, bibe, lude, post mortem nulla voluptas.

Hoc ergo censebant esse de manu Dei, id est hoc esse bonum et donum felicitatis datum à Deo. Sic dives ille voluptuarius dicebat, Lucæ 12. 19 : *Anima mea, comede, bibe, epulare, habes multa bona posita in annos plurimos.* Quin et Socrates dixit *probos edere ut vivant, improbos vero vivere ut edant et bibant.* Ita Laert. lib. 8. et Aurelianus de Boneso potatore aiebat, *eum natum non ut viveret, sed ut biberet,* teste Æliano lib. 12. variar. histor. cap. 29.

Verum nexus orationis poscit hæc dici ex mente ejusdem Salomonis, q. d. Ego videns vanitatem et stultitiam avarorum, qui corrogant opes hæredi incerto, non sibi, dico satius esse comedere et moderate uti suis bonis, nec fraudare genium suum, sed ostendere, id est exhibere animæ suæ bona, id est commoda et jucunda, ut honeste genio indulgeat, hocque esse insigne Dei donum. Ita S. Hieron. Albin. Lyran. Dion. Titelm. et alii passim. Unde quidam ex Hebr. sic vertunt : *Et quis justius comedet, aut quis festinabit (ad laborem meum) magis quam ego?* Sic ostendere sæpe in Script. significat exhibere, dare, præstare ; donum enim quod datur, et cui datur, ostenditur, ut oculos sensusque ejus pascat. Est metalepsis. Sic Psalmo 48. 8. Psaltes orat : *Ostende*, id est exhibe, *nobis misericordiam tuam;* unde explicans subdit : *et salutare* (id est salutem vel salvatorem) *tuum da nobis.* Sic Exodi 33. 19. Deus dicit Mosi : *Ego ostendam omne bonum tibi,* id est, exibebo tibi meam essentiam sive meipsum, ut me videas facie ad faciem, sed in corpore assumpto. Visio enim Dei continet omne bonum. Psal. 70. 20 : *Quantas ostendisti,* id est immisisti, *mihi tribulationes.* Psal. 59. 5 : *Ostendisti,* id est immisisti, *populo tuo dura.*

Tropol. Titelm. Ostendere, ait, animæ bona, non tantum significat exhibere commoda sibi, sed et aliis per opera misericordiæ; insuper vacare pietati ; hæc enim est animæ pabulum, vita et salus. Unde Chaldæus vertit : *Igitur qua re alia summum hominis bonum censeri possit, quam ut edat et bibat, seque in luce omnium lautissime accipiat; et videre faciat animam suam bona ante filios hominis exsequendo mandata Domini, et ambulando in viis quæ rectæ sunt coram eo, ut benefaciat ei ex labore suo.* Verum hoc mysticum est, non litterale, uti mox ostendam.

Et hoc de manu Dei est,] hoc scilicet comedere et ostendere animæ suæ bona, q. d. Frui velle fructu laboris proprii, neque avare illud hæredi recondere, insigne est donum et beneficium à manu Dei datum et acceptum : manus ergo, quia donationis et largitionis est instrumentum; hinc pro ipsa donatione et largitione sumitur metonymice : donum intellige naturale, quod manet ex naturalis prudentiæ dictamine, atque ex licito et liberali amore, quo quis amat seipsum.

Mystice S. Augustinus hæc accipit de Eucharistiæ sumptione; sic enim ait, lib. 17. Civitat. 20 : *Quid enim in hac sententia credibilius dicere intelligitur, quàm quod ad participationem mensæ pertinet, quam sacerdos ipse mediator Novi Testamenti exhibet, secundùm ordinem Melchisedech, de corpore et sanguine suo?*

Rursum S. Hieronymus et S. Gregorius 4. Mor. 1. hæc accipiunt de pabulo S. Scripturæ et Verbi Dei : Thaumat. quoque et Nyssen. de sapientia et doctrina, quæ instar cibi animam pascit, exhilarat, roborat et beat. Thaumatur. enim sic vertit : *Neque enim summum et perfectum bonum in esculentis et poculentis consistit, et si alioqui maxime Dei beneficio alimenta mortalibus contingunt. Verum probitate prœditus vir, sapientiamque Dei dono consecutus, cœlesti voluptate fruitur.*

Et Anastasius Sinaita in quæst. et resp. de variis argumentis, quæst. 43 : *Non carnaliter,* inquit, *comedere et bibere jubet Ecclesiastes, sed spiritualiter. Nam, qui dixit : Ne decipiamini in saturitate ventris; quomodo ad ea quæ dixit evertenda, jubet lætari et ventri indulgere? Comedit autem quispiam et bibit spiritualiter, operans mandata Dei, cibum manentem in vitam æternam.*

25. Quis ita devorabit et deliciis affluet ut ego?] Hebr. *Quis comedet et quis festinabit,* vel *accelerabit extra* (scilicet ad fructum laboris sui, puta ad epulas) *præ me.* Hebr. est verbum חוש *chus*, quod proprie significat *festinare.* Addit Pagninus, et *sentire, vel sensibus frui.* Unde ipse vertit : *Quis comedet et sensibus* (præsertim gustu) *fruetur ut ego?* Symmachus vertit ἀναλώσει, id est, sumptus faciet vel consumet; Aquila, et eum secutus S. Hieronymus in Comment. contrarie vertit φείσει, id est parcet : *Quis comedit,* inquit, et *ovis parcit sine illo?* quia pro חוש *chus* per *schin*, legit חוש *chus* per *sin*, quod idem est cum חוש *chus*, id est parcere. Jam

Primo, Olympiod. Hugo uterque, Bonav. et Lorin. hæc censent dici ex sententia Epicureorum; hi enim ut lupi devorant et deliciis affluunt, uti fecit Salomon post lapsum.

Secundo, alii censent Salomonem hac phrasi uti, ut avarum et sordidum in alterum extremum et contrarium, in quo ipse aliquando fuerat, declinet, scilicet ad liberalem suarum opum usum. Sic enim Ethici (ut Aristoteles 2. Ethicorum) docent vitiosum in alterum extremum conari debere, ut ad medium virtutis perveniat; perinde ac virga curva in adversam plane partem flectitur, ut ad medium rectitudinis deducatur.

Tertio et genuine, Salomon hic suo exemplo

confirmat id quod dixit versu præcedenti, allicitque avaros, ut opibus labore suo partis moderate utantur, nec iis se defraudent, ut ea servent hæredi, q. d. Me accipite in exemplum usus et fruitionis bonorum, meque regem sapientissimum imitamini. Ego enim pro regali magnificentia devoravi, id est, largiter comedi et deliciis circumfluxi. Quis enim me vixit sumptuosior, liberalior, magnificentior? ut vertit Campensis. Patet ex lib. 3. Regum, cap. 4. Hinc et Tigurina vertit: *Quis enim comedit, et ad laborem quis promptior fuit quàm ego?* Vatablus: *Quisnam edere debeat, et quis præparare debeat* (scilicet ad fruitionem opum labore meo partarum) *præterquam ego?* Devorare enim, æque ac inebriare, subinde non in malam partem, ut gulam significet, sed in bonam, ut liberalem usum copiamque notet, accipitur, idemque est quod cibo et potu affluere, sed intra terminos temperantiæ et licitæ hilaritatis. Sic enim fratres Joseph cum eo epulantes inebriati, id est exhilarati sunt, Genes. 43. 34. Sic et S. Joannes devoravit, id est avide comedit, librum Apocalypsis, 9. Et virga Aaron devoravit virgas Magorum, id est, serpens Aaronis devoravit serpentes Magorum. Utrique enim virgæ versæ erant in serpentes, Exod. 7. 12.

Mystice, hæc referas ad sapientiæ studium, uti dixi in fine versus præcedentis. Sapientia enim cœlitus indita fuit Salomoni. Unde Chaldæus vertit: *Et quis, quæso, vel in sententia legis vigilantior, vel circa summi illius venturi judicii diem sollicitus magis quam ego?*

Porro Septuag. pro ממני *mimmenni*, id est *præ me*, vel, *sicut ego*, legentes ממנו *mimmennu*, id est *ab illo*, id est sine illo, vertunt: *Quis enim comedet, et quis bibet sine illo?* scilicet Deo, q. d. Cibus et potus, quem edis et bibis, non tuum, sed Dei est donum, ab ejus liberali manu acceptum, uti dixit v. præced. illi ergo per gratiarum actionem referendum est.

Sic et Arabicus: *Quoniam*, ait, *quis manducat aut bibit extra seipsum;* sic et Syrus et Thaumat. *Nihil enim*, inquit, *saluti nostræ serviens, extra ipsius est providentiam.* Hinc Clemens Romanus, libr. 4. Constit. c. 4, monet viduas, pupillos et pauperes, ut illa quæ sibi dantur, cum omni metu, reverentia et gratiarum actione recipiant. *Quis enim vestrûm*, inquit, *edit aut bibit sine ipso?* scilicet Deo. Citat enim hunc locum juxta Septuaginta. Necdum enim exstabat sanctus Hieronymus ejusque Latina Vulgata versio. Et Olympiod. *Dona adiaphora*, inquit, *à Deo hominibus tribuuntur, qualia sunt divitiæ, bona valetudo, auctoritas; nihil ergo in hominibus invenitur boni, præter edendi bibendique voluptatem.*

26. HOMINI BONO IN CONSPECTU SUO (Symmachus, *qui placuit ei*) DEDIT DEUS SAPIENTIAM ET SCIENTIAM ET LÆTITIAM: PECCATORI AUTEM DEDIT AFFLICTIONEM ET CURAM SUPERFLUAM, UT ADDAT ET CONGREGET, ET TRADAT EI QUI PLACUIT DEO: SED ET HOC VANITAS EST, ET CASSA SOLLICITUDO MENTIS.] Hebr. est *malitia*, id est *afflictio spiritus*, de qua dixi v. 11. et cap. 1. v. 14. Pro *peccatori*, Tigurina vertit: *aberranti à recto itinere* sapientiæ et felicitatis, vitæque jucundæ. Syrus vertit: *Quoniam viro cui est bonum in conspectu suo, dedit sapientiam, etc.;* Arabicus: *Concessit enim homini bonum, et dedit huic faciem sapientiæ et gaudii; et dedit illi qui peccat confusionem, ut augeatur et congreget, ut det illud bono ante faciem Dei;* Chaldæus: *Quoniam viro cujus opera recta sunt, concedit in hoc mundo sapientiam et cognitionem, tandem quoque venturo seculo lætitiam; improbo vero subjicit malum quoddam, ut opes congreget, congregetque res multas mancipii, ut aliquando ab eo receptæ, illi, quem elegerit Deus, transcribantur. Hoc etiam est vanitas impio, et animi ægritudo.* Huc pertinet proverbium Arabicum, Centur. 1. numero 33: *Allide malum Medicum* (*narangum*) *malo punico*, id est, *pone in corde tuo sapientiam, et thesauriza in corde tuo scientiam.*

Insistit declarandæ vanitati avarorum, coacervantium opes suis filiis et hæredibus, eamque confirmat ex discrimine bonorum et peccatorum. Sensus est, q. d. Hoc est discrimen inter sapientem sive bonum, et insipientem sive peccatorem, quod Deus sapienti, qui in conspectu suo bonus est, hoc est, qui Deo placet et acceptus est, det sapientiam cognoscendi veritatem, scilicet verum uniuscujusque hominis bonum situm esse in Deo, Deique cognitione, amore et cultu: et scientiam, qui prudenter opes congreget, easque dispenset ex legis Dei præscripto ad suam suæque familiæ sustentationem, et quod superest subventioni egenorum impendat; indeque lætitiam, quod veritati, id est Deo innixus vanas opes parvi pendat, easque rite distribuat ad usus honestos quibus sibi Dei gratiam et gloriam conciliet. Unde Chaldæus vertit: *Deditque ei lætitiam cum justis in futuro seculo; peccatori autem Deus dedit afflictionem et curam*, ut laboriose et anxie coacervet opes, easque deinde relinquat hæredi, non quem ipse mente destinavit, sed ei qui placuit Deo, quem scilicet Deus designarit, qualis est pauper vel justus aliquis liberalis, qui eas in pauperes vel opera pia expendet. Symmachus vertit: *Ut dentur illi qui placuerit Deo*, juxta illud Proverbiorum, cap. 13. v. 22: *Bonus relinquit hæredes filios et nepotes, et custoditur justo substantia peccatoris;* vel, ut legit S. Augustinus, epist. 50: *Thesaurizantur justis divitiæ peccatorum.* Et Job, c. 27. v. 16: *Si comportaverit quasi terram argentum, et sicut lutum præparaverit vestimenta; præparabit quidem, sed justus vestietur illis, et argentum innocens dividet.*

Nota primo quod dicitur: *bonus in conspectu suo;* Albinus τὸ *suo* refert ad ipsum hominem bonum, q. d. Homo qui sibi ipsi in conscientia videtur bonus et probus. Verum τὸ *suo* refert Deum, qui sequitur. Jam *bonus in conspectu Dei*, per Hebraismum idem est quod placens Deo, gratus oculis Dei. Potest autem quis gratus esse Deo multis nominibus, et ob varias dotes tum naturæ, tum gratiæ; ob dotes naturæ possunt etiam peccatores placere Deo; ob dotes gratiæ soli justi, qui proprie dicuntur grati esse Deo, illique placere velut ejus amici, filii et hæredes. Et sic hîc accipitur. Opponitur enim peccatori, quanquam per peccatorem proprie hîc intelligatur avarus, ac consequenter per bonum in conspectu Dei, liberalis, ut psal. 117. 1: *Confitemini Domino quoniam bonus, quoniam in æternum misericordia ejus.*

Nota secundo: Pro lætitia, quam indit sibi placenti et grato Deus, peccatori dat afflictionem et curam, id est laborem, sollicitudinem, molestiam, difficultatem coacervandi opes. Hæc afflictio partim est pœna, et hac ratione positive à Deo immittitur peccatori, ut illa ceu flagello

ejus peccata præsertim avaritiæ castiget, eumque ad bona cœlestia quærenda impellat et adigat, ait Olympiod. partim est culpa; quatenus ab avaritia proficiscitur, ejusque est affectus et actus; et sic non positive, sed permissive à Deo infligitur peccatori. Deus enim peccatum minus peccato majore castigat: permittit ut peccator in pœnam præcedentium peccatorum labatur in avaritiam tantam, quæ illi mille curas, angores et dolores conciliet. Igitur sicut sapientia, virtus et liberalitas parit mentis lætitiam, et conscientiæ de bonis operibus exsultantis mirificum gaudium; sic insipientia, vitium et avaritia parit mentis angores, dolores et sollicitudines. Vere Seneca, Epistola 23: *Hujus* (bonæ mentis) *fundamentum quod sit quæris? Ne gaudeas vanis: fundamentum hoc esse dixi; etiam culmen est.*

Nota tertio: Hæc gnome significat quid sæpe fiat à Deo, non quid semper; nam subinde vice versa Deus justos ad incrementum patientiæ et meriti sinit paupertate affligi, ut omni suo labore et cura vix sumptus ad alendam familiam necessarios parare possint; impiis vero dat copiam opum ultro et sine labore, qui proinde illis lætantur et epulantur, ut non raro fecit in Novo Testamento; in Veteri enim fere faciebat contrarium. Judæis enim promiserat copiam rerum temporalium, si sibi fideliter servirent. Unde exempla hujus sententiæ sunt in Hebræis, qui, duce Mose exeuntes ex Ægypto, à Deo obtinuerunt opes et spolia Ægyptiorum, Exodi capite 12. v. 36. Iidem, duce Josue, expugnantes Chananæos eorum divitias possiderunt, ut patet ex libro Josue, etc. Sic David possedit bona avari et stulti Nabal, ducens ejus uxorem Abigail, 1. Reg. 25. v. 42; item opes Syrorum, Ammonitarum, 2. Regum 10 et 11; ac Moabitarum, 2. Regum 8. v. 4 et 11. Sic opes congestas à Diocletiano et Maximiano juratis hostibus Christianorum obtinuit Constantinus Magnus, qui ex eis basilicas et templa plurima Christianis magnificentissime exædificavit. Idem hodie sæpe fieri videmus. Sane hæreticorum opes perplures Deus ad Christianos, imo ad religiosos derivavit. Ita ex hæreticorum bonis erexit plura collegia Societatis Jesu, quæ hæresim convellerent, et hæreticos ad fidem orthodoxam converterent. Tale est collegium Augustæ-Vindelicorum à Fuggeris, quorum nonnulli tum Lutherani erant, erectum; tale quoque est collegium Gandavense in Belgio, ubi natus fuit Carolus V, et alia plura.

SED ET HOC VANITAS EST, ET CASSA SOLLICITUDO MENTIS.] Loquitur de peccatore et avaro, cui Deus dedit afflictionem et curam superfluam: nam bono et liberali dedit sapientiam et lætitiam, uti paulo ante dixit. Minus recte ergo Cajetanus idipsum ad bonum et liberalem extendit, qui fruitur opibus labore suo partis. Licet enim, inquit ipse, sit hoc donum Dei, tamen *vanitas* vocatur; quia res modica est citoque evanescens. Minus apte quoque Hugo Victor. idipsum dilatat *ad vanitatem et cassam sollicitudinem justi, requirentis divitias peccatoris, aut illas concupiscentis, et si acceperit, cor apponentis.* Pro *cassa sollicitudo mentis*, ex Hebræo vertas: *Pastio venti*, q. d. Opes et res omnes terrenæ non magis replent mentem, quàm ventus satiet famem. Audi S. Bernardum de Diligendo Deo: *Justitia ratione utentis spiritus, cibus est vitalis et naturalis; pecunia vero* (et idem de aliis bonis diceret) *sic non replet vel minuit animi famem quomodo nec corporis ventus. Denique, si famelicum hominem apertis faucibus vento inflatis haurire buccis aerem cernas, quo quasi consulat fami, nonne credas insanire? Sic non minoris insaniæ est, si spiritum rationalem rebus putes quibuscumque corporalibus non magis inflari quàm satiari. Quid namque de corporalibus ad spiritualia? Nec illa sane spiritualibus, nec isti è regione refici corporalibus queunt.*

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Ostendit vanitatem rerum ex tempore, cui omnes subjacent. Primo, ex eo quod singulæ cum tempore transeant, ac suas subeant vices et vicissitudines, idque multis exemplis per antithetorum combinationes demonstrat; secundo, v. 14, ex eo quod tempus, et res temporales comparatæ Deo, Deique operibus, utpote constantibus et perpetuis, sint vanæ et instabiles, fluidæ et caducæ; tertio, v. 16, quod tempus omnia mutans subinde inducat tyrannides et tyrannos, sub quibus regnant scelera et scelerati, affliguntur et exulant virtutes, ac virtute præditi; quarto, v. 18, quod tempus hominibus adducat mortem, et interitum similem bestiis.

1. Omnia tempus habent, et suis spatiis transeunt universa sub cœlo. 2. Tempus
nascendi, et tempus moriendi. Tempus plantandi, et tempus evellendi quod
plantatum est. 3. Tempus occidendi, et tempus sanandi. Tempus des-
truendi, et tempus ædificandi. 4. Tempus flendi, et tempus ridendi. Tem-
pus plangendi, et tempus saltandi. 5. Tempus spargendi lapides, et tempus
colligendi. Tempus amplexandi, et tempus longe fieri ab amplexibus.
6. Tempus acquirendi, et tempus perdendi. Tempus custodiendi, et tem-
pus abjiciendi. 7. Tempus scindendi, et tempus consuendi. Tempus tacendi, et tempus
loquendi. 8. Tempus dilectionis, et tempus odii. Tempus belli, et tempus pacis. 9. Quid habet
amplius homo de labore suo? 10. Vidi afflictionem, quam dedit Deus filiis hominum, ut disten-
dantur in ea. 11. Cuncta fecit bona in tempore suo, et mundum tradidit disputationi eorum,
ut non inveniat homo opus, quod operatus est Deus ab initio usque ad finem. 12. Et cognovi
quod non esset melius nisi lætari, et facere bene in vita sua. 13. Omnis enim homo, qui comedit
et bibit, et videt bonum de labore suo, hoc donum Dei est. 14. Didici quod omnia opera,
quæ fecit Deus, perseverent in perpetuum: non possumus eis quidquam addere, nec auferre quæ
fecit Deus, ut timeatur. 15. Quod factum est, ipsum permanet: quæ futura sunt, jâm fuerunt:
et Deus instaurat quod abiit. 16. Vidi sub sole in loco judicii impietatem, et in loco justitiæ
iniquitatem. 17. Et dixi in corde meo: Justum et impium judicabit Deus, et tempus omnis rei
tunc erit. 18. Dixi in corde meo de filiis hominum, ut probaret eos Deus, et ostenderet similes
esse bestiis. 19. Idcirco unus interitus est hominis et jumentorum, et æqua utriusque conditio,
sicut moritur homo, sic et illa moriuntur: similiter spirant omnia, et nihil habet homo jumento
amplius: cuncta subjacent vanitati, 20. et omnia pergunt ad unum locum: de terra facta sunt,
et in terram pariter revertuntur. 21. Quis novit si spiritus filiorum Adam ascendat sursum, et
si spiritus jumentorum descendat deorsum. 22. Et deprehendi nihil esse melius, quam lætari
hominem in opere suo, et hanc esse partem illius. Quis enim eum adducet, ut post se futura
cognoscat?

1. Omnia tempus habent, et suis spatiis transeunt universa sub coelo.]

Pro *tempus* hebr. est זמן *zeman,* id est tempus statutum, sive constitutum. Hebr. ergo sic habent: *Omni rei est tempus constitutum, et tempus omni voluntati* (id est omni volito, sive omni rei quam quisque optarit et voluerit) *sub cælo.* Septuag. *Omnibus tempus est et* καιρὸς, *id est, opportunitas omni rei sub cælo;* Syrus: *Omni rei est tempus, et tempus omni negotio sub sole;* Arabicus: *Omni tempori et omni rei sub sole est tempus;* Chaldæus: *Omni viro veniet tempus, et hora omni negotio sub sole;* alii: *Cuique rei suum est præfinitum tempus, limitatum et determinatum;* Campensis: *Vicissitudo est suis spatiis, neque quidquam sub sole est stabile;* Symmachus: *Omni rei est hora; et omnis ministerii et negotii est tempus;* Thaumaturgus: *Per hoc tempus omnia contraria contingunt;* alii: *Omnibus est tempus et suam opportunitatem habet quæcumque res sub cælo.*

Nota τὸ *transeunt:* Tempus enim consistit in

continua successione et transitu. *Tempus* enim, ut ait Aristoteles, *est numerus* (mensura) *motus secundùm prius et posterius*. Sicut ergo motus consistit in continua agitatione et successione, dum pars posterior assidue succedit priori, eamque protrudit et extrudit : sic et tempus, quod non est aliud quàm proprietas et mensura motus. Hinc collige quàm parum veræ essentiæ et existentiæ habeat tempus, æque ac motus, atque res omnes, quæ motui et tempori subjacent. Tempus enim præteritum non est, sed præteriit; futurum non est, sed erit : solum præsens est et existit; præsens autem est duntaxat unum indivisibile nunc, id est unum instans temporis. Unde apte dixit ille hominem et res temporales vere non existere ullo tempore, sed tantum in uno nunc, sive in uno instanti temporis. Porro Varro, lib. 5. de Lingua Latina : *Tempus*, ait, *esse dicunt intervallum mundi et motus. Id divisum in partes aliquot maxime ab solis et lunæ cursu. Itaque ab eorum tenore temperato tempus dictum; unde tempestiva : et à motu eorum, qui toto cœlo conjunctus Deo mundus casu venit, à quo tempus id ab hoc Deo, dies appellatur.* Hucusque Varro.

Quæres : Cur Salomon tam fuse agit de tempore, ejusque tam varias actiones et epitheta per quatuordecim antitheta assignat? Respondeo primo, ut omnium rerum vanitatem evincat ex tempore, cum quo, ut ait hoc versu et v. 9, omnia transeunt et evanescunt, idque ex decreto Dei ; quia Deus præfinivit rebus singulis tempus, quo oriantur, durent, occidant. Decrevit enim cuique tempus, quo existat, quando et quantum durare debeat; hanc enim statam periodum temporis cujusque rei significat hebr. *zeman*, quod Noster vertit, *tempus*. Unde Lyranus censet hæc dici (imo toto hoc capite non aliud doceri), ut liqueat felicitatem non esse ponendam in longævitate; nec eam esse appetendam, eo quod certa periodus durationis à natura, sive à Deo auctore naturæ, cuique rei sit præstituta, inter quas est periodus vitæ humanæ, qua debet homo esse contentus, sicut et cætera periodo sibi à Deo data.

Secundo, ex definita et præstituta à Deo rerum periodo, sive ex vicissitudine et successione contrarii, quod rebus singulis quolibet versu opponit, ostendit instabilitatem, mobilitatem et circulationem rerum omnium, scilicet omnia volvi cum sole, et in orbem ire cum tempore. Dicit *sub cœlo*, ait sanctus Hieronymus, quia cæteræ *substantiæ spirituales nec sub cœlo, nec tempore continentur*, quales sunt Angeli. Unde non habent contraria, quæ eas mutent vel interimant, uti habent homines et res omnes sublunares quæ elementis contrariis et inter se pugnantibus constant, ideoque variant, mutantur et occidunt. Ex paucis autem hisce exemplis quæ assignat, similem antithesim temporis in rebus et actionibus omnibus cuilibet faciendam et assignandam relinquit. Est enim inductio imperfecta.

Tertio, innuit vanas esse et præposteras hominum curas, qui, cum singulis rebus tempus et opportunitas, ut vertunt Septuaginta, præfinita sit à Deo et natura, prudenter exspectanda vel patienter ferenda sit, ipsimet sua industria et sollicitudine nimia, illam præfinire, invertere vel antevertere volunt, qua in re frustra stulto, cassoque et irrito conatu laborant.

Quarto, Tertullianus, libro de Virginibus velandis, cap. 1, per *tempus* accipit gradus temporum, quibus tum natura in qualibet re, tum gratia in homine ad perfectionem provehitur : *Nihil*, inquit, *sine ætate est omnia tempus exspectant. Denique Ecclesiastes : Tempus, inquit, omni rei. Aspice ipsam creaturam paulatim ad fructum promoveri. Granum est primo, et de grano frutex oritur, et de frutice arbuscula enititur. Deinde rami et frondes invalescunt, et totum arboris nomen expanditur. Inde germinis tumor, et flos de germine solvitur, et de flore fructus aperitur. Is quoque rudis aliquandiu et informis, paulatim ætatem suam dirigens, eruditur in mansuetudinem saporis. Sic et justitia (nam idem Deus justitiæ et creaturæ) primo fuit in rudimentis natura Deum metuens : dehinc per legem et Prophetas promovit infantiam : dehinc per Evangelium efferbuit in juventutem. Nunc per Paracletum componitur in maturitatem.*

Denique, ex tempore semper transeunte, circulante et evanescente, evidenti demonstratione concludit omnes res, tempori subjectas, cum eo transire, gyrare et evanescere. In rebus enim temporalibus dominatur et regnat tempus. Hinc Varro, libro 4. de Lingua Latina. Ex Pythagora quatuor statuit rerum principia, scilicet corpus, locum, afflictionem et tempus : *Duo enim sunt*, inquit, *rerum exordia : status et motus ; quod stat aut agitatur est corpus; ubi agitatur, est locus; quod est in agitatu, est actio. Corpus est ut cursor; locus, stadium ; quà currit, tempus; actio, cursio. Quare fit ut omnia sint quadripartita et æterna : nam neque unquam fuit tempus, quin fuerit motus (ejus enim intervallum est tempus); neque motus, ubi non est locus et corpus (quod alterum est quod movetur, alterum ubi); neque agitatus ubi non sit actio. Igitur initiorum quadrigæ : locus, corpus, tempus et actio.* Hucusque Varro.

Hoc facit disceptatio septem Græciæ Sapientum, quam recitat Plutarchus in eorum convivio. Cum enim Æsopus, rogatus *quid esset antiquissimum*, respondisset : *Tempus. Quid maximum? mundus. Quid sapientissimum? veritas. Quid pulcherrimum? lux. Quid communissimum? mors. Quid utilissimum? Deus. Quid damnosissimum? genius. Quid robustissimum? fortuna. Quid facillimum? quod suave est.* Thales, nonnulla corrigens et transponens, ita ad singula respondit : *Quid est antiquissimum? Deus ; ortu enim caret. Quid maximum? locus; reliqua enim mundus continet, ab hoc continetur. Quid pulcherrimum? mundus ; omnes enim ejus partes ordine aptæ sunt. Quid sapientissimum? tempus ; id enim alia invenit, reliqua inveniet. Quid communissimum? spes ; quibus enim reliqua omnia desunt hæc adest. Quid utilissimum? virtus; hæc enim reliqua etiam recte utendo utilia facit. Quid damnosissimum? animi vitium ; hujus enim præsentia plurima bona corrumpuntur. Quid validissimum? necessitas; ea enim sola est insuperabilis. Quid facillimum? quod est naturæ consentaneum ; nam voluptates etiam sunt quæ sæpenumero respuantur. Cum Thaletis dicta omnes approbassent, Cleodemus : Hujusmodi, inquit, Niloxene quæstiones proponere et solvere regibus convenit.*

Hinc Ægyptii, et veteres Mythologi ac Philosophi mystici, hæc dabant temporis hierogly-

phica et symbola : Stella est temporis hieroglyphicum, quia nihil in mundo toto statam temporis legem observat, quam stellæ et cœli, quæ cum semper moveantur, eodem semper temporis intervallo certisque periodis eò redeunt, unde moveri cœperant. Ita Pierius Hierogl. 56, pag. 536.

Per populum quoque arborem tempus indicabant; quod arbor ea bicoloribus sit foliis prædicta, quibus præcipuas ipsius temporis partes scilicet diem et noctem repræsentat. Ita Pierius Hierogl. 52, p. 505.

Falcem etiam attributam Saturno, cui tempora subjiciuntur, ad significandum tempus nonnulli volunt; quod tempus omnia metit, execatque et aufert. Ita Pierius Hierogl. c. 56, p. 536. Apposite Phocylides :

Temporibus semper cautus servire memento,
Nec restare velis adversum flumina venti.

Rursum Ægyptii temporis revolutionem significabant per serpentem convolutum, et ore caudam apprehendentem. Audi Claudian. lib. 2. Stilicon.

Est ignota procul, nostræque impervia menti,
Vix adeunda deis, annorum squalida mater,
Immensi spelunca ævi, quæ tempore vasto
Suppeditat, revocatque sinu, complectitur antrum
Omnia qui placido consumit numine serpens,
Perpetuumque viret squamis, caudamque reducto
Ore vorat, tacito relegens exordia lapsu.

Et mox :

Scribit jura senex, numeros qui dividit astris,
Et cursus stabilesque moras, quibus omnia vivunt,
Ac pereunt, fixis tum legibus ille recenset.

Porro prisci notabant inversores temporum, velut vitæ præposteræ actores et duces. Ita notarunt Heliogabalum, qui trajecit dierum actus noctibus, et nocturnos diebus, æstimans hoc inter instrumenta luxuriæ, ita ut sero de somno surgeret, et salutari inciperet, mane autem dormire. Ita Lampridius in ejus vita. Seneca, epistol. 123 : *Sunt*, ait, *qui officia lucis noctisque pervertunt. Talis horum contraria omnibus non regio, sed vita est. Sunt quidam in urbe antipodes, qui, ut ait M. Cato, nec orientem unquam solem viderunt, nec occidentem.* Et inferius in quemdam lucifugam, qui sub noctem expergiscebatur, diluculo ibat cubitum, ita acute et false jocatur, ut dicat eum admodum frugaliter vivere, quippe qui nihil insumeret nisi noctem. Et quibusdam illum sordidum et avarum dicentibus : *vos*, inquit, *et lychnobium dicetis.* Est autem hæc vox ambigua, significans eum usque adeo non esse avarum, ut etiam lucernas absumeret, vel adeo parcum ut lucernis victitaret. Pericles Tolmidem belli ducem, alieno tempore molientem incursionem in Bœotiam, retinere tentavit dicens : Si non crederet Pericli, at non erraturum tamen, si prudentissimum consiliarium opperiretur tempus. Verum Tolmides, respuens sanum consilium, temeritatem luit strage exercitus et sui cæde. Ita Plutarch. in Pericle.

Præfectus Adriani Imp. nomine Similis, præfecturæ renuntians, septem annos sibi vixit; unde hoc epitaphium suo sepulcro incidi jussit : *Hîc situs est similis, qui multos annos egit, septem autem vixit.* Ita Xiphilinus in Adriano.

Tropol. hîc disce quantum sit pretium temporis tam cito transeuntis et avolantis, quantaque ejus habenda sit cura. A tempore enim hoc modico et fugaci pendet æterna nostra salus vel perditio, juxta illud : *Momentum unde pendet æternitas.* Deus enim ab æterno cuique suum præstituit tempus, imo annum, horam et diem, v. g. ut seculo primo, tali anno, mense, die et hora nascatur, ac post tot annos tali die et hora moriatur S. Petrus, S. Paulus, Nero, Vespasianus, Domitianus; seculo secundo, S. Ignatius, S. Dionys. S. Polycarpus, Trajanus, Adrianus, Antoninus; seculo tertio, Constantius, Constantinus, Diocletianus, Maximian. etc. Sic cuique hominum præfixit certum seculum, certum annum, certam diem, quo nasciturus, victurus et moriturus est. Utere ergo, ô homo, si sapis, tempore tibi à Deo præstituto et admenso : aliud enim non habebis ex omnibus seculorum voluminibus, per omnem æternitatem, imo nec horam, nec punctum temporis, quo pœnitentiam agere, merita comparare, et vitam æternam promereri valeas. Suum tempus habuere damnati, sed male expenderunt, et quo lucrari poterant cœlum, acquisivere infernum. Quàm vellent nunc sibi dari horam pœnitentiæ! quantos labores et cruces ultro susciperent, si ad vitam redire liceret! Sed frustra, clausa est janua, transiit tempus eorum : tibi adhuc superest, vide ut illud rite expendas, nec sero male expensi te similiter pœniteat. Præclare Hugo Victor. hîc et lib. de Vanitate mundi in fine : *Omnia*, ait, *tempus habent, videlicet certum et definitum, vel quando incipiant, vel quando finiantur; sive etiam quamdiu subsistant, ut prudens animus in his omnibus non putet aliquid esse, quod semper stare possit, ut in eo fiduciam ponat, sed potius veris et permanentibus bonis se conformans, ita rerum mutabilium vanitatem despiciat, ut licet unaquaque re pro tempore utatur dum præsens est, nunquam tamen in ejus transitu animum à statu suo declinare permittat. Ille enim prudentissimus est, qui sic scit transeuntia in usum vertere, ut tamen non norit in eorum defectu mentem à sua stabilitate declinare. Male ergo fecit, cum quædam sibi quasi potiora ex omnibus ad jucunditatem elegit, et in eis felicem se esse posse credidit; quia et omnia suo tempore bene utenti bona sunt, et tamen omnia, quæ mutabilitati subjacent, licet in miseria qualemcumque consolationem præbeant, felicitatem tamen conferre non possunt. Nihil ergo suo tempore abjiciendum, et nihil non suo tempore eligendum. Sed sic animus ad usum temporis præparetur, ut tamen ad mutabilitatem temporis non mutetur.*

Audi sanctum Bernard. in Declamat. *Filii hominum, usquequo gravi corde? utquid diligitis vanitatem, et quæritis mendacium? Tempus hoc animabus non corporibus est assignatum, dies salutis utique non voluptatis. Omnia tempus habent : animabus nunc operam dare necesse est. Nam in carne qui seminat, solum exinde metet corruptionem.* Memento illius sancti Ambros. in Psalm. 1 : *Tu dormis, et tempus tuum* non dormit, sed *ambulat.* Circa æternitatem enim volvuntur omnia tempora et secula, sicut rota circa axem. Audi et Senecam, epistol. 120: *Nihil satis est morituris, imo morientibus; quotidie*

enim propius ab ultimo stamus, et illo unde nobis cedendum, hora nos omnis impellit. Et mox : *Ad mortem dies extremus pervenit, accedit omnis. Carpit nos illa, non corripit; ideo magnus animus conscius sibi melioris naturæ, dat quidem operam ut in hac statione, qua positus est, honeste se atque industrie gerat; nihil tamen horum, quæ circa ipsum sunt, suum judicat, sed ut commodatis utitur peregrinus et properans.*

Secundo, sapientis est omnia facere tempore opportuno, et captare occasiones bene agendi : insipiens enim non observat opportunitatem, ideoque insipienter et præpostere, ac sine fructu laborat et operatur. Vide sanctum Antiochum homil. 91. cujus titulus est : *Quod semper captanda sit temporis opportunitas.* Sapiens ergo ex animo evellit nimiam et intempestivam agendi sollicitudinem, ac tempus actioni opportunum exspectat, imo à Deo postulat, ut occasiones merendi, et heroicos virtutum actus exercendi sibi suggerat, juxta illud Ephes. cap. 2. v. 10 : *Ipsius enim sumus factura, creati in Christo* Jesu *in operibus bonis, quæ præparavit Deus ut in iis ambulemus.* Sapienter Boetius libro 2. de Consol. Metro 6 :

Signat tempora propriis
Aptans officiis Deus ;
Nec quas ipse coercuit,
Misceri patitur vices.

Et Ovidius lib. 1. de Remed. amor.

Temporibus medicina valet : data tempore prosunt,
Et data non apto tempore vina nocent.

Hoc ut repræsentarent Poetæ, occasionem finxere esse Deum volubili rotæ, alatis pedibus insistentem, vertigine quadam celerrima se in orbem circumagentem, anteriore capitis parte crinita, ut prehendi posset, posteriori calva, ut teneri nequiret. Unde illud : *Fronte capillata est, à tergo occasio calva.* Vide dicta Jerem. 8. 7.

Tertio, nonnulli hæc accommodant inconstantiæ cogitationum et cupiditatum hominis, quibus favent Hebræi, quæ sic habent : *Omni voluntati* (id est cupiditati et voluptati hominis) *suum est tempus.* Hanc inconstantiam graphice hisce versibus depingit Horat. lib. 1. Epistol.

Mea sic pugnat sententia secum,
Quod petit hoc spernit, repetit quod nuper omisit,
Æstuat, et vitæ disconvenit ordine toto,
Diruit, ædificat, mutat quadrata rotundis.

Quarto, Nyssenus et Olympiod. per tempus accipiunt modum sive mensuram, puta auream mediocritatem in omni actione servandam, juxta illud Græcorum : μηδεν αγαν, καιρος αριστος, id est : *Ne quid nimis, occasio res est optima.* Et illud Horat. libro 2. Carm. Ode 10 :

Auream quisquis mediocritatem
Diligit, tutus caret obsoleti
Sordibus tecti, caret invidenda
Sobrius aula.

Hanc Salomonis gnomen insigni cicadæ et formicæ Apologo, pulchris exemplis illustrato, graphice depingit Cyrillus libr. 1. Apol. moral. cap. 4 : *In fervore messis,* inquit, *cantans et quiescens cicada, cum vidisset formicam multo labore granum suis organulis attrahentem, compatiens ei dixit : Utquid in tanto æstu, cum natura refrigerativam quietem et humectantem umbram requirat, tu non solum aridam circuis et tempestatem sustines; sed quod pejus est, gravi onere te occidis? Nonne vides quod ego, in umbra viridi cum jubilo requiescens, in suffocante æstu refrigerantem cordis anhelitum capere vix possum? Quiesce ergo, donec messis transeat incentivum. Cui mox improvidæ provida formica provide respondit : Omnia tempus habent, et suis spatiis universa transeunt sub cœlo.* (Eccles. 3. 1.) *Quamobrem sicut quæque suo loco et tempore agenda sunt, ita et inquirenda. Nam si rei opportunum tempus negligens transierit, cum illo indiguerit, postea minime ipsum reperiet, eo quod hora debita sibi necessaria non quæsivit. Sic ergo, carissima, nobis utendum providentia est, ut vitæ quidem alimenta accommodata illo tempore vigiles colligamus, quando illa naturæ beneficentia, dum hæc quærimus, invenimus. Tempus autem colligendi est messis; unde nunc provide laboribus colligo, ut in arida hieme opulenta requie vivam : tu vero improvida futurum tempus negligens, in instabili puncto quietis nunc existis, imo nunc magis abuteris cantilenis; et cum folium, quo nunc delectaris quasi umbra transierit, gravis ardor famis simul cum egestate succedet, cum in messe nihil congregaveris. Nonne igitur diro improvidentiæ gladio vitam, quam multum diligis, peremisti.* Deinde hanc gnomen, quod *omnia tempus habent*, variis exemplis fontium, zodiaci, solis, terræ, vitis confirmat. *Sed attende, quæso, ut in suis rebus regularitate mirabili providentiæ natura ducatur. Nam venarum plenos fontes in pascuis animalium semper habet; ut, cum necesse fuerit, iis debitum ac præparatum provida distribuat alimentum. Etenim in circuitu zodiaco sol provido ductore conducitur, ut sic provideatur mutatis temporibus, cum providentia gignit. Similiter pro sequenti anno semel suaviores palma dactylos generat : sic et vitis liquorem dulcissimum pari ordine distillat. Ita quoque fontes, qui non semper scaturiunt, terra virtute stellarum, diutina semel humiditate imbuta, profusi cernuntur. Nonne totius naturæ ordo providentia gubernatur? Quid igitur ea spreta, quæ est vitæ tam commoda gubernatrix, futuroque neglecto de præsentibus tantum cogitas? Ego certe, ni fallor, de futuris plus curo. Nam præteritum perdidi, præsens cœli cursu raptissimo jam transivi, et tantum quod superest futurum possideo.* Deinde epimythium, sive finem et fructum Apologi subjicit dicens : *His auditis, muta cicada rogavit formicam, ut hæc quid essent definitione monstraret. At illa libenter preces admittens ait : Providentia quidem (si verbum dignum habeo) est hæc : Arte vigili rationis, in hac vita transitoria temporalia juste congregare, et congregata inviolabiliter conservare, ex quibus semper vivas in æterna et gloriosa quiete. Quo dicto, onerata processit ad nidulum suum.*

2. Tempus nascendi, et tempus moriendi.] Pro *nascendi* hebr. est ללדת *laledet*, quod et nasci et gignere significat. Unde Septuaginta, Arabicus, Vatablus, Camp. Arias et alii vertunt: *Tempus gignendi, et tempus moriendi;* Chald. vero Costi : *Quandoque infinitum est tempus procreationi et soboli, quandoque moriendi.* Rabbini in Midras exponunt, q. d. Aliquando partus jungitur cum morte, cum scilicet fœtus mox post conceptionem in utero, aut post nativitatem

jam in lucem editus moritur. Verum hæc expositio coactior et arctior est, æque ac illa Chaldæi Complut. *Tempus est electum ad pariendum filios, tempus est ad occidendum filios rebelles et provocatores, ut obruantur lapidibus secundùm verbum judicum.* Melius Noster, Pagnin. Syrus, Clarius, Tigurina et alii vertunt: *Tempus nascendi;* huic enim directe per antithesin opponitur *tempus moriendi.* Hinc Thaumaturgus vertit: *Nata sunt aliqua, dein emoriuntur.*

Salomon suum thema, quod versu primo proposuit, scilicet *Omnia tempus habent, et suis spatiis universa transeunt sub cœlo*, probat per inductionem variorum exemplorum et contrariorum sibi vicissim succedentium, per quatuordecim eorum combinationes usque ad v. 8, ubi ex illis infert et concludit, omnia sub cœlo esse vana, nec quidquam ex labore continuo homini relinqui, sed omnia transire et evanescere. Primum exemplum est, quod cuique rei viventi tempus à Deo et natura præfinitum sit nascendi et moriendi. Sicut enim omnibus quæ oriuntur, stata est lex ut occidant et moriantur: sic pariter iisdem statum est tempus oriendi et occidendi, sive nascendi et moriendi. Sic flores, frondes, germina oriuntur in vere, occidunt in hieme. Sic animalia et homines nascuntur in infantia, moriuntur in senecta. Atque hoc tempus ab homine mutari, prorogari, inverti nequit. Frustra ergo laborat senex, ut proroget sibi annos vivendi, recte operandi et merendi, cum illi moriendi instet tempus, ut ita dicam, fatum: qui ergo sapit, dum vivit et viget, accumulet sibi virtutum et bonorum operum merita. Hæc igitur biga nascendi et moriendi est, qua omnes vehimur ad mortem, et per eam ad immortalitatem, vel beatissimam in cœlis, vel miserrimam in gehenna. Tacite ergo hominem monet Salomon, q. d. Scias, ô homo, qui natus es in mundo, tibi moriendum esse et exeundum de mundo; para te ergo, et virtutum opera compara, quæ post mortem judici Christo offeras, ut propter ea ab illo cœlo adjudicari, non vero ad gehennam damnari merearis. Hoc ut innueret Moses Genesi, id est ortui rerum, subjunxit Exodum, id est, exitum et occasum, ait Nyssen. et Olympiod. Igitur Salomon hæc dicit eo fine: *Ut temporariæ vitæ nos admoneat*, ait Olympiod. *ut mentione mortis velut quodam stimulo eos expergefaciat, qui in carnalis vitæ profundum sunt immersi, et ad curam futurorum excitet*, ait Nyssen. Rursum nativitati subjungit mortem, quasi nullum sit tempus vivendi medium, ut innuat mox à nativitate hominem tendere ad mortem, et incipere mori, juxta illud: *Nos nati continuo desivimus esse.* Sapient. cap. 5. v. 13. quia quot horis jam nati vivimus, totidem quasi passibus pergimus ad mortem. Ita *nascendo morimur, moriendo vivimus omnes.* Quid est vita? assiduus cursus ad mortem. Quid mors? transitus ad immortalitatem.

Tropolog. S. Hieron. Spiritualiter renascimur, ait, per timorem, juxta illud Isaiæ cap. 26. v. 18. juxta Septuag. *A timore tuo, Domine, concepimus, et parturivimus et peperimus spiritum salutis:* morimur vero per amorem; dum enim crescimus ad amorem Dei, moritur timor, juxta illud: *Perfecta caritas foras mittit timorem*, 1. Joan. 4.

Symbol. Hebræa: Israeli, inquiunt, sive Synagogæ et populo Hebræorum tempus nascendi fuit, cum in Ægypto post mortem Joseph succrescere cœpit. Exodi 1. de quo Ezech. cap. 16. v. 4. ait: *Quando nata es, in die ortus tui.* Tempus moriendi fuit, cum in captivitate Assyriaca, Babylonica et maxime Romana, respub. Judæorum eversa et dispersa quasi interiit. Unde Ezech. 37. 12. Captivitas Judæorum comparatur sepulcro, captivi ossibus aridis, reduces in patriam resurgentibus. Melius primi Christiani nascebantur in Ecclesia per baptismum, moriebantur gloriose per martyrium. Eis ergo tempus nascendi erat baptismus, moriendi martyrium.

Denique tempus nascendi Ecclesiæ Christi et Christianorum fuit tempus moriendi Synagogæ Judæorum; tunc enim hæc periit, cum illa nata mox peperit, adeoque cum ex sterili Ecclesia natus est Gentilium populus, amisit filios Synagogæ, ait S. Hieronymus in cap. 5. Michææ.

Tempus plantandi, et tempus evellendi (Hebr. *eradicandi* vel *exstirpandi.* Sic et Syrus et Arab.) quod plantatum est.] Campens. *Nunc amputamus quæ olim ut adolescerent curavimus;* Chald. *Tempus consitionibus et evulsionibus arborum suum est.*

Post opus naturæ (tempus scilicet nascendi et moriendi) subnectitur opus artis et artificis cooperantis naturæ, ait Hugo, puta tempus plantandi arbores, frutices, herbas, ut caules, betas, brassicas, etc., ac tempus eas evellendi, ut novæ plantentur. Tempus singulas plantandi juxta ortum certorum siderum, præsertim lunæ, ventorum, pluviarum, serenitatum, etc., exacte describit Columella lib. 2. de Re rustica cap. 8 et seq. ac Varro lib. 1. cap. 27 et seq. Ita Chald. Thaumaturgus et alii. Quare quod S. Hieronym. et Albinus exponunt, tempus plantandi esse tempus nascendi, et tempus evellendi esse tempus moriendi, quod præcessit, non litterale est, sed mysticum.

Tropol. Tempus plantandi virtutes est, cum statis temporibus oportet nunc vacare pœnitentiæ, ut in quadragesima; nunc lætitiæ spirituali, ut in Paschate; nunc operibus eleemosynæ, ut tempore pestis, famis, belli; nunc patientiæ, ut tempore morbi, tentationis, persecutionis; nunc operibus vitæ activæ, nunc contemplativæ, prout obedientia vel necessitas ea requirit, et alternis injungit, ut sæpe oporteat relinquere Deum propter Deum, id est, orationem propter actionem. Obedienti ergo nunc quies contemplationis plantanda est, nunc evellenda, et cum actione commutanda, cum id obedientia exigit. Rursum tempus eradicandi zizania est, cum concupiscentiæ, suggestiones dæmonis, ac tentationes carnis et mundi ex imaginatione et appetitu evellendæ sunt.

Symbol. Hebræi, inquit S. Hieron. hasce omnes combinationes referunt ad Synagogam et populum Israel: *Tempus*, inquit, *generandi et plantandi Israel, tempus moriendi et ducendi in captivitatem. Tempus occidendi eos in Ægypto, et tempus de Ægypto liberandi. Tempus destruendi templi sub Nabuchodonosor, et tempus ædificandi sub Dario. Tempus flendi et plangendi eversionem urbis, et tempus ridendi atque saltandi sub Zorobabel, Esdra et Nehemia. Tempus dispergendi Israel, et tempus in unum congregandi. Tempus quasi cingulum et balteum circumdandi Deo po-*

pulum Judæorum, et tempus ducendi eos in Babylonicam captivitatem, et ibi computrescere trans Euphratim. Lege περίζωμα *Hieremiæ. Tempus quærendi illos et servandi, et tempus perdendi illos et projiciendi. Tempus scindendi Israel, et tempus iterum consuendi. Tempus tacendi Prophetas nunc in captivitate Romana, et tempus loquendi eos tunc, quando etiam in hostili terra Dei consolatione et alloquio non carebant. Tempus dilectionis, qua eos sub patribus ante dilexit; et tempus odii, quando in Christum intulerunt manus. Tempus prælii, modo non agentibus eis pœnitentiam; et tempus pacis in futuro, quando intrante plenitudine gentium omnis Israel salvus erit.*

Anag. Tempus plantandi choros beatorum in cœlo, et reprobos eradicandi è terra, ut detrudantur in gehennam, ibidem perpetim arsuri, erit dies Judicii; tunc enim *omnis plantatio, quam non plantaverit Pater meus cœlestis, eradicabitur,* ait Christus Matth. 15. 13.

3. Tempus occidendi, et tempus sanandi.] Syrus: *Tempus ad occidendum, et tempus ad vivificandum;* Thaumaturgus: *Quæ nunc curabilia, dein lethalia fiunt.*

Primo, Hugo Victor. Tempus occidendi, inquit, oves et boves est, cum eos mactamus, ut eorum carnibus à Deo, ob corporum post diluvium debilitatem, indultis vescamur: tempus sanandi est, cum iis in quadragesima et jejunio abstinemus, eos servamus et quasi sanamus.

Secundo, et genuine tempus occidendi est, cum reus à Judice ad mortem damnatur, item cum hostes justo prælio invaduntur; tempus sanandi, cum in prælio, aliave re læsi, infirmique curantur, cum damna bello illata per pacem resarciuntur. Unde Arabicus vertit: *Tempus certandi, et tempus medendi;* et Chald. *Tempus sæpe expostulat omnia flammis et ferro miscere, aliud vero male habentibus mederi;* puta quo ægri curandi sunt.

4. Tempus flendi, et tempus ridendi. Tempus plangendi, et tempus saltandi.] Arabicus: *Fletui tempus, et risui tempus. Conquirendi tempus, et saltandi tempus;* Chald. *Tempore suo deflendi sunt ægri, et alio tempore hilaritate et risu colligendus est amicus. Statuta die lugendi sunt mortui, et alia die gaudio exsultandum est;* Thaumaturgus: *Lacrymatur, paulo post ridetur; nunc luctus, dein et tripudium;* Campens. *Interdum mœsti lugemus, interdum lætitia subsilimus;* Lyran. *Tempus flendi est*, inquit, *in infortuniis, tempus ridendi in eufortuniis.* Tempus ergo flendi et plangendi est in luctu, ob funera parentum vel amicorum, ob clades privatas vel publicas, ob pericula et adversa quælibet. Tempus ridendi et saltandi est in publica lætitia, puta in triumphis, victoriis, festis, epulis, nuptiis, ubi nota flere et ridere est privatum, plangere et saltare publicum. Sensus ergo est, q. d. Jam planges in funere, jam saltabis in convivio; jam efferes ad funus tuam uxorem, jam aliam nuptiis secundis assumes; nunc funeralia convivia, nunc celebrabis nuptialia. Sic omnia contrarietatibus plena sibi succedentibus, et ex disparibus nexa catena, viduitas cum nuptiis, sessitatio in pulvere tempore planctus, et saltatio atque tripudium lætiori tempore, publicoque gaudio, ait noster Pineda. Advertit Nyssenus in Caten. Græc. κοπετὸν, id est, planctum seu pectoris tunsionem, intensionem addere in fletu et ejulatu; et ὄρχησιν, id est saltationem, addere intensionem et amplificationem in lætitia foras erumpere gestiente, atque tripudio exsultanti.

Nota choros et choreas ex se non esse illicitas, imo subinde esse sanctas, uti fuere Davidis saltantis, ante arcam ex jubilo mentis in honorem Dei, 2. Regum 6. 14 et 16. et Hebræorum in gratiarum actionem ob transitum maris rubri, et submersum Pharaonem, Exodi c. 15. 20. item illæ feminarum ob cæsum à Davide Goliath. 1. Regum 18. cap. 6. Imo jusserat Deus, ut Hebræi quotannis celebrarent festum Tabernaculorum sacro tripudio, ac saltarent in tabernaculo coram Domino, uti ostendi Levit. 23. 40. Sic à saltu sacro Gentiles Romæ celebres erant Salii, in Creta Curetæ, in Phrygia Corybantes.

Verum magnus in choreis adhibendus est modus, ne in lasciviam et luxuriam abeant. Unde Judæis carnalibus permissæ sunt potius quàm Christianis. Quare in choreas Christianorum invehuntur acriter omnes fere Patres, ut S. Basil. homil. 14. contra Ebriet. S. Ambros. lib. de Elia et Jejun. cap. 18. S. August. serm. 215. de Temp. S. Chrysost. hom. 48 et 56. in Genes. et 49. in Matth. Clemens Alexand. 2. Pædag. 20. Euseb. 13. de Præpar. cap. 12. Lactant. 6. Institut. 20 et alii. Quin et contra eas exstant leges Imper. ut Constantini apud Euseb. in Vita ejus cap. 18. Theodosii et Valentin. *de Spect.* cap. 5. Arcadii lib. *omnes*, C. *de feriis;* Leonis et Anthemii ibidem lib. ultim. Multo magis eas vetant leges Canonicæ, de Conscer. distinct. cap. *qui diebus*, et dist. cap. 3. *irreligiosa.* Quocirca Matth. Clingius in locis Theolog. c. de Chorea: *Quid*, inquit, *est chorea? Est circulus cujus centrum est diabolus, et circumferentia omnes angeli ejus.*

Tropol. S. Hieron. *Nunc*, inquit, *flendi tempus est, in futuro ridendi. Beati enim flentes, quoniam ipsi ridebunt*, *Lucæ* 6. *Plangendum est impræsentiarum, ut postea saltare valeamus illa saltatione, qua saltavit David ante arcam: quia qui in præsenti seculo sua plangit peccata, ridebit potius in futuro,* juxta illud Malach. 4. 2: *Egrediemini, et salietis sicut vituli de armento.* Et Didymus in Catena Græc. *Tempus præsentis vitæ*, ait, *flendo opportunum est, tempus vero ridendi in spe jacet.*

Nota in hisce antithesibus indicari ordinem contrariorum; prius enim est tempus flendi, posterius ridendi. Sic prius est tempus nascendi, deinde moriendi; prius est tempus plantandi, deinde evellendi; prius tempus tacendi, deinde loquendi, et ita de cæteris.

5. Tempus spargendi (Hebr. *projiciendi;* Septuag. *mittendi;* Syrus, *jaciendi*) lapides, et tempus colligendi.] Campens. *Nunc diruimus vetera ædificia, nunc nova construimus:* mirum est aliquos pro *lapides* substituere *fructus;* unde Thaumaturgus vertit: *Nunc terræ fructus quis congregat, dein abjicit.* Jam

Tempus spargendi lapides est, cum diruuntur domus, cum ex agro, horto, vinea lapides abjiciuntur, ne semina, herbas et plantas suffocent; tunc ergo ager elapidatur, cum lapidibus liberatur et purgatur. Tempus colligendi est, cum iidem lapides colliguntur et in acervum adunantur, ut ex iis fiat sepes aut murus

agro, horto vel vineæ contra bestias et fures tutando.

Secundo, Arboreus hanc gnomen arctat ad fabricas Salomonis, quas nunc ædificarit, nunc destruxerit : sicut et hodie videmus homines opulentos sæpe domum, quam ædificarant, destruere, hoc solo nomine, quod forma displiceat, ac novam novæ formæ velint exædificare ; quæ sane sumptuosa est vanitas et inconstantia.

Tertio, Cajetan. per lapides accipit pretiosos, puta gemmas, q. d. Tempus est colligendi gemmas et ornamenta, ac tempus est projiciendi illa, puta in tempore vastitatis et excidii, juxta illud Thren. 4. 1 : *Dispersi sunt lapides sanctuarii in capite omnium platearum.* Rursum, q. d. Hoc seculo parvi fiunt gemmæ, et quasi sparguntur, mox alio seculo colliguntur, magnoque habentur in pretio. Æstimatio enim hominum dat pretium gemmis, æque ac medalliis, cumque illa sæpe variet, hinc sæpe variatur pariter pretium gemmarum.

Quarto, profundius Pineda hoc refert ad lapides sacculi, puta ad pondera quibus merces et nummi ponderabantur : hæc enim olim erant lapidea et lapides, Proverb. 16. 11, q. d. Est tempus quo homo vacet mercaturæ, ideoque colligat lapides, id est pondera quibus suas merces æque ac nummos ponderet et mensuret. Vicissim est tempus, quo hominem jam opulentum et senem tædet mercaturæ, cupitque quietus sibi vivere et Deo, ideoque spargit abjicitque lapidea hæc pondera.

Tropol. Auctor Catenæ Græc. Lapides ait, sunt virtutes, quibus vitia lapidamus et obruimus : *Quid enim aliud est temperantia, quàm lapis, quo effrenis adhinniensque animæ affectus deturbatur atque prosternitur. Rursum lapides sunt sermones S. Scripturæ quibus hostem dejicere et obruere possimus : eosdem tamen in sinum animæ recolligere nos jubet, ut opportuno tempore illis in adversarios utamur, ut ejusmodi lapidum jactu nullo unquam tempore deficiant, neque unquam succumbamus.*

Symbolice, primo, S. Hieron. refert nonnullos, qui sic exponunt, q. d. Legi severitatis successit lex clementiæ, puta legi veteri lex nova. In lege enim veteri rei adulterii aliorumque criminum jubentur lapidari : lex nova vero hunc rigorem legis veteris sustulit, cum Christus adulteram absolvit, et Pharisæis eam lapidare volentibus dixit: *Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat*, Joan. cap. 8. v. 7. Verum ipse hanc expositionem non probat, scilicet ut litteralem : ut mystica enim admitti potest.

Allegor. S. Hieron. Hoc tempore, inquit, lapides, id est, corda Judæorum lapidea dispersa sunt à Christo, fide, veritate, salute ; sed in fine mundi colligentur, cum ad Christum convertentur, et universi congregabuntur.

Anagog. Lapides electi sunt Sancti, quos Deus mittit in mundum, ut illum sanctificent ; colligit vero, cum eos ad se per mortem recipit, ne videant mala gentis suæ, utque cœlestem Jerusalem ædificent, ait S. Greg. 3. Dialog. cap. 37. in fine.

Tempus amplexandi, et tempus longe fieri ab amplexibus.] Arabicus, *separandi.* Communiter interpretes accipiunt amplexum conjugum, usumque matrimonii, q. d. Nunc tempus est dandi operam procreandis liberis, nunc abstinendi et continendi, cum scilicet vacandum est orationi, pœnitentiæ, jejunio (ut in quadragesima), juxta illud 1. Corinth. 7 : *Nolite fraudare invicem, nisi forte ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi.* Item cum uxor est ægra, patitur menstrua, senex est, abest, etc. Ita S. Hieronym. Olympiod. Hugo, Bonavent. Lyran. Dion. et cæteri fere omnes. Sic Noe cum filiis omnibusque animalibus in arca abstinuit usu conjugii, ob communem in totius mundi per diluvium subversione luctum, uti dixi Gen. 8. 16. Hinc Chald. *Suo tempore ad uxorem est aditus ; septem vero diebus luctus ab ea recedendum est.* Sic Saræ dixit Tobias sponsæ suæ, capit. 8 : *Exsurge, et deprecemur Deum hodie, et cras, et secundum cras : quia his tribus noctibus Deo jungimur : tertia autem transacta nocte, in nostro erimus conjugio ; filii quippe sanctorum sumus.* Accedit Vatablus qui sic exponit, quod contrahamus matrimonium, aut non, sed maneamus cœlibes, hoc pendet à Deo, matrimonium habet suum tempus.

Paulo aliter Thaumaturgus : *Nunc*, ait, *vir mulierem deperit, atque insano amore complectitur ; nunc eam impense odit et aversatur*, præsertim post copulam, cujus rei physicam causam dat Aristoteles et Physici, uti post eam exosam habuit Thamar Amnon, *ita ut majus esset odium quo oderat eam, amore quo ante dilexerat*, 2. Reg. 13. 14. Hinc Campensis hoc loco vertit : *Nunc operam damus amplexibus, nunc ad amplexus nauseamus.*

Secundo, Hugo, Pineda, amplexum accipiunt amicorum et amicitiæ, q. d. Nunc tempus est amplexandi amicos colendique amicitiam; nunc ab iis abstinendi, ut cum absunt, moriuntur, vel infideles deprehenduntur, q. d. Instabilis est hominum amicitia, in eaque est vanitas vel mortis, vel absentiæ, vel perfidiæ, vel mœstitiæ. Stabilis vero est cum Deo, in eaque est veritas, sinceritas, constantia et beata æternitas. Illi ergo inhære, et *in illo veterasce*, Eccli. 2. 6.

Allegorice, tempus amplexus et conjugii fuit in lege naturæ et Mosaica, cum dictum est : *Crescite, et multiplicamini*, Gen. 1. Tempus vero continentiæ est in lege nova, cum dicitur : *Sunt eunuchi, qui seipsos castraverunt propter regnum cœlorum*, Matth. 19 : *Quia præcepti veteris (testamenti) est, ut terra procreationibus impleretur : novi vero, ut continentia atque virginitate cœlum impleatur*, ait S. Isidor. lib. 2. de Offic. Eccles. cap. 17. Sic et sanctus Hieron. et Olympiod.

Symbolice, tempus suum est vacandi sapientiæ, contemplationi et amplexibus Dei cum Maria ; tempus pariter abstinendi eis, ut vacetur actioni cum Martha, puta ut serviatur necessitatibus corporis vel saluti proximorum. Ita S. Hieronym. et Hugo. Sic Moyses accepturus legem, per 40 dies in monte collocutus est cum Deo ; at postea peccante populo et idololatrante, descendit, ut eum corrigeret, Exodi 32. 7.

6. Tempus acquirendi (Hebr. *quærendi*), et tempus perdendi.] Arab. *Jacturam faciendi tempus ;* Chald. *Tempus est electum ad quærendam pecuniam, et tempus est electum ad perdenda suppellectilia;* Campensis : *Nonnunquam magno studio quærimus, quod paulo post perdamus.*

Primo, Hebræi hoc arctant ad Davidem et Salomonem, q. d. Tempus acquirendi tribui Judæ regnum Israel fuit sub Davide, tempus illud perdendi fuit sub Roboam filio Salomonis ob ejus idololatriam, 3. Reg. 12.

Secundo, Olympiod. q. d. Tempus est quo rem tuam perdas, et tempus est quo perditam rursum invenias, ut sit hysteron proteron. Primo enim ponitur τὸ *acquirendi*, deinde *perdendi*, cum in reipsa prius sit perdere, quàm perditum acquirere.

Tertio, Thaumaturgus, Nyssenus, Lyranus, Hugo, Bonavent. et alii hæc adaptant mercatoribus et lucra captantibus, q. d. Est tempus, cum mercatores lucra acquirant, est cum eadem perdant, ut cum naves mercium patiuntur naufragium, aut capiuntur ab hostibus, vel merces ipsæ corrumpuntur, aut ob aliarum appulsum minoris veneunt. Suadet ergo, ait Pineda, ut æquo jacturas animo patiamur, et sive cum fortuna, sive potius cum Deo supremo rerum arbitro et gubernatore lucri et jacturæ societatem ineamus, in rerum temporalium negotiatione et possessione. Nam *si bona suscepimus de manu Dei, mala quare non suscipiamus?* Temperanda lucri lætitia cum amissionis et jacturæ ægritudine. Itaque ut ille alius sapienter dicebat: *Fortunæ objicienda animi confidentia, et perturbationi ratio.* Neque magni facienda fortuna, quæ *non tam dono quàm mutuo dat*, pro libito repetitura. *Non est enim valde optabilis*, (ut refert ex Lacone quodam Cicero) *fortuna aptata rudentibus*, rei nimirum inconstanti, et vel cum ventis, vel cum fluctibus mille semper in discriminibus versanti.

Quarto, et genuine, τὸ *perdendi* hic verbum est, non neutrum, sed activum, ut idem sit quod corrumpere, abjicere, dissipare; hoc enim significat Hebr. אבד *abbed.* Et sic eadem pene hæc est combinatio cum sequenti: *Tempus custodiendi, et tempus abjiciendi*, q. d. Est tempus, cum res, puta annonam, fruges, opes compares et acquiras: est rursum tempus, cum easdem perdas et prodigas, ut cum ingruit tempestas in mari, pestis in terra, hostis in urbe. Rursum cum fruges ipsæ sunt corruptæ, aut cum alia de causa res nostras fastidimus, ideoque eas abjicimus et flammis tradimus. Ita S. Hieron. Albinus et alii.

Mystice, S. Athan. tract. in illud: *Profecti in pagum, qui ex adverso est, invenietis pullum:* primo exponit de Christo, q. d. Christus quæsivit hominem peccato Adæ perditum: *Quia*, inquit, *jam longo tempore perditum erat genus humanum, et peribat diaboli fraudibus. Tempus enim quærendi venit, et eximendi è captivitate;* secundo, de peccatore pœnitente, q. d. Require per pœnitentiam, quod perdidisti per culpam; aut, q. d. Acquire gratiam, perde peccatum; tertio, de justo, q. d. Ut acquiras animæ salutem, perde et mortifica ejus concupiscentiam; ut acquiras virtutes, perde vitia; ut acquiras cœlum, perde terram; ut acquiras spiritualia, perde temporalia, juxta illud Christi: *Qui invenit animam suam, perdet illam: et qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam*, Matth. 10. 39; *ut scilicet tempore martyrii neque possessionibus, neque liberis, neque parentibus, neque corpori, ne ipsi quidem animæ parcitum velimus, sed nos offeramus usque ad mortem, ut inveniamus animam nostram in regno cœlorum. Qui igitur vult invenire animam suam, perdat eam in hoc tempore. Necessum est ergo in nobis perdi malitiam, ut quærentes virtutem eam inveniamus. Si quis enim non conquieverit ab ira, quomodo ad mansuetudinem exercebitur? si quis à se non exterminarit fornicationem, quomodo is ausit temperantiam profiteri? Quæsivi, inquit, quem diligit anima mea, quæsivi et inveni eum, et introduxi illum in domicilium matris meæ, et in cellam genitricis meæ.* Hucusque S. Athanasius.

Rursum Auctor Catenæ Græc. *Tempus*, ait, *acquirendi universa hæc vita est; acquirendi, inquam, Dominum, quem quærere nos oportet: è contrario autem id amittere debemus, cujus possessio jactura, cujus amissio lucrum est.*

TEMPUS CUSTODIENDI, ET TEMPUS ABJICIENDI.] Syrus: *Tempus ad connectendum est, et tempus ad solvendum;* Thaumaturgus: *Nunc anxia servat custodia, quod dein fastidiens sponte projicit*, q. d. Est tempus, cum res tuas custodias; est vicissim tempus, cum eas abjicias, cum scilicet corruptæ sunt, aut imminet tempestas, pestis, mors, hostis, latrones, etc., uti jam dixi. Arctius Campensis: *Nonnunquam*, ait, *comparcimus, quod postea dilapidemus.* Alienius Olympiod. Dispensator, ait, novit quo tempore pecunias apud se custodiat, quo expendat. Alii: Novit liberalis quando pecunias servet, quando eas in pauperes eroget.

Tropol. tempus custodiendi opes est, cum juvant ad alendam familiam, et virtutem eleemosynæ operandam; tempus eas abjiciendi est, cum nocent animæ, eamque incitant ad gulam et luxuriam, aut studio orationis et perfectionis avocant: unde Christus ad adolescentem: *Si vis*, ait, *perfectus esse, vade, vende quæ habes, et da pauperibus*, Matth. c. 19. v. 21. Ita Hugo.

Mystice, Hugo Victor. Tempus est, ait, cum Deus suos fideles à tentationibus et periculis custodit; rursum tempus est, cum eos illis exponit et objicit, vel in pœnam peccati, vel ut probet et augeat eorum patientiam, fidem et virtutem.

7. TEMPUS SCINDENDI (alii *lacerandi*), ET TEMPUS CONSUENDI.] Arabicus: *Tempus abscindendi, et tempus consuendi;* alii, *suendi;* alii, *resarciendi;* Campensis: *Quandoque discerpimus quod olim consuimus;* Chald. *Die sua super mortuo vestis conscindenda, et tandem etiam fractura est sarcienda.*

Tempus scindendi vestes Hebræis erat in gravi clade, vel audita blasphemia quapiam, uti Caiphas scidit vestes suas Christo asserente se esse Filium Dei, dicens, *Blasphemavit.* Matth. capit. 26. vers. 65. Vice versa cessante clade vestem laceratam consuebant. Tempus ergo scindendi est tempus luctus, tempus consuendi est tempus lætitiæ et gaudii. Rursum ut vestis quæpiam conficiatur, pannum apposite ad corpus scindere, deinde consuere oportet; ad hæc ut ex una veste alia concinnetur, v. g. ut ex tunica fiat thorax, eam scindere et pectori aptare ac deinde sarcire necesse est: sic Deus, qui fuit primus mundi sartor, Adæ è pellibus consuit tunicam, Genes. 3.

Minus apte Thaumaturgus hæc refert ad scissionem corporis, q. d. Est tempus, quo corpus gladio conscindas et vulneres in bello, vel judicio ad puniendum crimen; est rursum tem-

pus, quo illud conscissum redintegres, et quasi consuas. Alienius quoque Didymus in Catena Græc. *Homo, inquit, jam occidit, jam occiditur.*

Mystice, Hebræa, *Tempus*, inquiunt, scindendi regnum Israel fuit sub Roboam, quo decem tribus ab eo desciscentes regem constituere Jeroboam, 3. Regum. 12. Tempus consuendi erit, cum in fine mundi omnes Israelitæ conversi ad Christum, in unam Ecclesiam et regnum nunquam discindendum conspirabunt, Ezech. 34. 29.

Symbolice Hugo Victor. hæc refert ad fœderis et amicitiæ copulationem et dissociationem : *Habet enim*, inquit, *consutionem suam tempore suo consensus socialis, habet scissionem in tempore suo zelus justæ contradictionis.*

Sublimius idem Hugo inferius hæc refert ad copulationem naturæ et gratiæ : *Ea*, inquit, *quæ scinduntur substantialiter unum sunt, ea vero quæ consuuntur essentialiter quidem diversa sunt, sed mediante vinculo fili quasi accidentaliter unum fiunt. Sic enim omnis homo corruptibilibus et peritaris unitur per naturam; sed efficitur particeps æternorum per gratiam. Sic quippe consuuntur humana et divina in unum, ut quæ duo fuerant per naturam, fiant unum per gratiam. Compunctio siquidem ipsa acus est, et dilectio filum. Et facit viam acus et perforat utrumque, ut filum utrumque contineat; neque enim consutio aliter fieri potuisset, nisi utrumque foraretur et utrumque contineretur, quia discederet alterum ab altero, et facile se ab unitate divideret, si utrumque vinculum non contineret. Propter hoc utrumque perforat acus compunctionis, et filum dilectionis connectit utrumque, ut stent simul et non discedant ab invicem.*

Rursum tempus scindendi est tempus excommunicandi, quo peccator impœnitens abscinditur ab Ecclesia, ut per hanc pœnam et infamiam pœniteat, itaque rursus Ecclesiæ assuatur et uniatur, uti Paulus fornicarium abscidit, et pœnitentem rursum assuit Ecclesiæ, 1. ad Corinth. capit. 5. et 2. Cor. 2. Ita Auctor Catenæ Græcorum.

Allegorice discissum fuit Christi corpus in passione, consutum in resurrectione. Idem fiet nobis.

Tropol. Scindimus corda per pœnitentiam et resecationem vitiorum, consuimus per novæ vitæ virtutumque texturam. Rursum societatem cum hæreticis vel improbis discindimus, ac Catholicis probisque sociamur, dum iniquos contractus rescindimus et æquos inimus. Denique Arius laceravit tunicam, id est Ecclesiam Christi, quam S. Athanasius rursum consuit; uti S. Petro Alexandrino Episcopo Christus per visum ostendit. Vide ejus Vitam apud Surium 26. Novemb.

Tempus tacendi, et tempus loquendi.] Chald. Complut. *Tempus est electum ne proferantur verba contentionis, et tempus est electum ad proferendum verba contentionis.* Chald. vero Costi sic habet : *Aliquando ponendus est orationi et precibus modus, alias vero contentione verborum utendum.* Refert ergo ipse hæc ad precum studium vel silentium. Didymus in Catena Græc. *Homo*, ait, *jam loquitur, jam tacet.* Tempus tacendi est in schola, in precibus, in concione. Rursum cum superior, præceptor vel senior loquitur, subdito, discipulo, et juveni tacendum et auscultandum est : cum doctor vel concionator jam senex voce, memoria, facundia, gratia destituitur, taceat, ac lampadem munusque loquendi, docendi et prædicandi resignet juniori iis pollenti. Tempus loquendi est doctori, cum docendum est; prædicatori, cum prædicandum; superiori, cum monendus vel corripiendus est subditus; pari, cum consilium, consolationem, vel directionem impendere debet proximo. Hinc Salon. *Verba tua*, inquit, *tantisper silentio premes, donec commoda loquendi sese offerat occasio.* Audi S. Hieron. *Pythagoricos reor, quorum disciplina est tacere per quinquennium, et postea eruditos loqui, hinc originem sui traxisse decreti. Discamus itaque et nos prius non loqui, ut postea ad loquendum ora reseremus. Sileamus certo tempore, et ad præceptoris eloquia pendeamus. Nihil nobis videatur rectum esse, nisi quod discimus, ut post multum silentium de discipulis efficiamur magistri. Nunc vero pro seculorum quotidie in pejus labentium vitio, docemus in Ecclesiis quod nescimus. Et si compositione verborum, vel instinctu diaboli, qui fautor errorum est, plausus populi excitaverimus contra conscientiam nostram, scire nos arbitramur, de quo aliis potuimus persuadere. Omnes artes absque doctore non discimus; sola hæc tam vilis et facilis est, ut non indigeat præceptore.*

Hac de causa Salomon præponit tempus tacendi tempori loquendi, quia tacendo discimus loqui. Quocirca Hugo Victor. Institut. moral. 16 : *Non ait Salomon*, inquit, *tempus loquendi et tempus tacendi, sed tempus tacendi et tempus loquendi; quia prius in silentio forma loquendi sumitur, quæ postmodum tempore loquendi in voce teneatur.* Unde S. Basil. in Reg. fus. c. 13 : *Silentium*, ait, *est gymnasium bene loquendi.* Et B. Diadochus lib. de Perfect. spirit. cap. 70 : *Præclara ergo res*, inquit, *est silentium, nihilque aliud quam mater sapientissimarum cogitationum.* Rursum S. Hieron. in Regul. monach. c. 22 : *Ex hoc enim*, inquit, *in eremo edocti S. Patres, summa cum diligentia observant silentia tanquam sanctæ contemplationis causam.* Et S. Bernard. epistol. 88 : *Juge silentium, et ab omni strepitu secularium perpetua quies, cogit cœlestia meditari.* B. Dorotheus serm. 20 : *Cave à multiloquio, hoc enim sanctas ac rationabiles et à cœlo advenientes cogitationes penitus exstinguit.* Denique silentium docet facere id quod jubet S. Bernard. in Specul. Monach. *Antequam verba proferas, his ad limam veniant, quam semel ad linguam.* Et illud S. August. *Omne verbum prius veniat ad limam, quam semel ad linguam.* Albert. Magnus lib. de Virtutib. c. 31 : *Ubi non est taciturnitas, ibi homo facile ab adversario superatur.*

Plura hac de re dixi Proverb. 25. 11. et Eccli. 20. 6 et 7. ubi citavi S. Gregorium et S. Ambrosium, hunc locum exponentes. Pluribus exemplis idipsum confirmat Zozimus Papa, ut habetur distinct. 36. cap. *Qui Ecclesiasticis : Hinc etiam*, ait, *idem Salvator noster, prius in medio Doctorum sedit, audiens illos et interrogans, et postea prædicare cœpit : quia prius quisque discere, et postea prædicandi officium usurpare debet. Hinc etiam Salomon ait prius tempus tacendi, et postea loquendi : quia veritas prius tacendo discitur, et postea loquendo prædicatur. Hinc idem Dominus ait, Qui audit, dicat, Veni. Hinc etiam prius Apostolos docuit, deinde eos ad prædicandum misit, dicens : Estote prudentes sicut serpentes, et*

simplices sicut columbæ. Sic etiam prius post resurrectionem illis sensum aperuit, et Scripturas explanavit; et postea dixit eis : Euntes in mundum universum, etc.

Porro, Salomon hanc gnomen ponit hoc fine. Primo, ut ostendat vanitatem sapientiæ et facundiæ, ob quam non raro superbiunt viri docti et eloquentes, præsertim doctores et prædicatores, cum ob dicendi gratiam plausum habent, et post se trahunt greges auditorum et discipulorum, qui ab ore eorum pendent. Hisce enim succedit tempus tacendi, cum ob senium, morbum aliamve causam deflorescit hæc docendi dicendique gratia, aut cum supervenit alius doctor vel concionator magis disertus, quem populus priore relicto sequitur : qua in re sæpe naufragium et auditorum, et nominis, et tranquillitatis patiuntur concionatores, qui proinde si vanam hanc populi auram sectentur, miserrimi sunt: illa enim instar venti mutatur, et nunc hunc nunc illum sequitur, priorem deserens. Qui ergo sapit, hoc munus obeat pure ex obedientia et amore Dei, ac cum S. Francisco eadem quiete animi, et eadem alacritate concionetur paucis et multis, plebeiis et nobilibus : magnum cogitet se habere auditorem Deum, ac de eo dicat id quod Plato de Aristotele : *Hic unus mihi sufficit : pluris enim est, quam mille alii.*

Secundo, ut doceat prudentem prudenter distinguere tempus quo tacendum est, et quo loquendum; quare cum fructu loqui et tacere; cum imprudens utrumque pervertat, ac loquatur cum tacendum esset, et taceat cum loquendum foret; ideoque sine fructu, imo cum damno tam suo quàm proximi loquatur vel taceat, juxta illud : *Est tacens non habens sensum loquelæ: et est tacens sciens tempus aptum. Homo sapiens tacebit usque ad tempus : lascivus autem et imprudens non servabunt tempus*, Eccli. c. 20. v. 6. Ita S. Gregor. 3. p. Pastor. Admon. 15 : *Tempus tacendi*, inquit, *et tempus loquendi : discrete quippe vicissitudinum pensanda sunt tempora, ne aut cum restringi lingua debet, per verba inutiliter defluat; aut cum loqui utiliter potest, semetipsam pigre restringat.*

8. Tempus dilectionis, et tempus odii.] Septuaginta : *Tempus amandi, et tempus odiendi;* Syrus : *Tempus ad amandum, et tempus ad odiendum;* Arabicus : *Diligendi tempus, et contumeliæ tempus;* Campensis : *Interdum amamus, interdum odio prosequimur amatum.*

Sensus est, q. d. Nihil in orbe, nihil etiam in hominis appetitu fixum et stabile, vel variantia omnia et vana; nam rem quampiam, puta amicum, quem nunc diligis, odio prosequeris, cum eum noxium, infidelem, contrarium experieris, aut certe cum mutato affectu tuo ille tibi displicebit. Sic dilectio et odium accipitur active: potest et accipi passive, q. d. Ne nimis confidas amico et amicitiæ, quod ab eo diligaris; quia is qui nunc te diligit mox odiet. Sic enim in hominibus hi affectus alternant, ut quod nunc ardenter concupiscunt, mox ubi eo potiti fuerint, fastidiant, et subinde odiant. Quocirca Bias monebat : *Sic ama tanquam osurus, sic odi tanquam amaturus.*

Proprie sapientis et justi amoris causa et objectum est virtus, odii peccatum : quare justo tempus dilectionis est, cum proximum viderit vacare virtuti; odii, cum viderit eumdem declinare ad peccatum; tunc enim eum odit non ut hominem, sed ut peccatorem ; imo proprie peccatum duntaxat in eo odit, ut illud exterminet, proximumque ab eo liberet; aut certe si superior sit, illud justa punitione ad aliorum terrorem vindicet. Unde Chaldæus vertit : *Tempus idoneum ut unus amet socium suum, et tempus idoneum ut odio habeat virum peccatorem*, præsertim qui te et alios in peccati societatem pertrahere satagit.

Denique, tempus amoris est in juventute, quæ sanguine, calore et spiritibus abundans proclivis est ad amandum : tempus odii est in senectute quæ frigida, torpida, tristis et tetrica ad fastidium et odium propendet. Hinc Synagogæ adhuc teneræ et juvenculæ ait Deus : *Ecce tempus tuum, tempus amantium.* Hebr. דודים *dodim*, id est amorum vel uberum, Ezech. c. 16. vers. 8.

Tropol. nunc est tempus diligendi carnem et animam, ut eam ad Dei gratiam et gloriam promoveamus; nunc odiendi eamdem, cum pravis ejus cupiditatibus resistendum est, juxta illud Christi : *Si quis venit ad me, et non odit patrem suum, et matrem, et uxorem, et filios, et fratres, et sorores, adhuc autem et animam suam, non potest meus esse discipulus*, Lucæ capit. 14. 26. Ad hæc S. Cyprianus de Singular. Cleric. *Tempus amandi*, ait, *et tempus odio habendi. Ama feminas inter sacra solemnia* (ut ad illa ipsas, ô Clerice, admittas), *et odio habe in communione privata* (ne privatim cum illis verseris), *si vis Salomonis tenere doctrinam.*

Rursum S. Hieronym. Tropol. sic exponit : *Tempus est amandi post Deum liberos, uxorem, propinquos; et tempus odiendi eos in martyrio, cum pro Christi confessione rigidos impietas oppugnat inimica.* Sic et S. Ambrosius, in Psalm. 118. Octon. 15 : *Tempus amandi*, inquit, *et tempus odio habendi, hoc est tempus martyrii, quando ea quæ divina sunt omni caritati necessitudinum præferenda sunt, etc., ut quos dilexeris odisse, et quos oderis amare conveniat.*

Allegor. idem sanctus Hieronym. q. d. Tempore Salomonis amanda erat circumcisio et lex Judaica, nunc tempore Christi odienda est et repudianda. Anag. idem, q. d. Tempus hujus vitæ est, quo præsentia amamus, quæ in futura beatitudine fastidiemus et odio prosequemur.

Denique, Auctor Catenæ Græc. Amandi, ait, necnon odio habendi tota vita tempus est : sed amoris scopus non alius quàm Deus ; scopus odii, hostis vitæ nostræ dæmon.

Tempus belli, et tempus pacis.] Hæc antithesis subalterna, et fere eadem est cum præcedenti. Tempus enim belli est tempus odii, et tempus pacis est tempus concordiæ et amoris. Unde Arabicus vertit : *Tempus belligerandi, et tempus pacificandi et salutandi;* Chald. *Tempus est electum ad præliandum, et tempus est electum ad faciendum pacem;* Campensis : *Interdum inimicitias exercemus, iterum amplectimur pacem.* Sensus ergo est, q. d. Tempus est quo bello paranda est pax, ut cum hostes rempubl. invadunt aut lædunt, cum seditiosi vel improbi turbant quietem communem; cum vitia et cupiditates in nobis aliisve resecanda sunt, quo facto tempus est pacis. Pax enim per se expetenda est, utpote quæ virtute, justitia, bonisque omnibus temporalibus et spiritalibus florere facit rempubl. Hinc

in Script. vocatur *Deus pacis, et pax Dei*, scilicet donum singulare et proprium, Philip. 4. 7. Roman. 15. 33. Bellum vero suscipiendum est non propter se, sed propter pacem. Unde bellum dicitur per antiphrasin quasi minime bellum, id est pulchrum; vel à belluis, quasi belluinum; vel bellum quasi duellum (sicut pro *bonum* olim dicebant *duonum*); aut à Belo, qui primus bellum movit, uti alibi dixi ex Cassiodoro lib. 1. variar. epist. 30.

Rursum Thaumaturgus sic exponit, q. d. *Res humanæ nunc bello affliclantur, nunc tranquillæ et pacatæ sunt, tantaque est eorum inconstantia, ut quæ modo secundæ esse videbantur, celeri momento in certissima mala dilabantur.*

Mystice, S. Ambros. in Psal. 118. Octon. 15: *Tempus belli est*, inquit, *quo etiam bellum pro Christi nomine perfidis pignoribus inferamus. Tempus pacis, qui in pace locus ejus est.* Et Nyssen. in Caten. Græc. *Tempus pacis est tota vita, ut pax nobis*, inquit, *cum Deo sit, eo quod hostilem infestumque animum erga adversarium* (Satanam) *sumpserimus.*

Denique noster Alvarez de Paz lib. 2. de Vita spirit. part. 2. cap. 15. Omnes has Salomonis antitheses eo applicat, ut significet quemque sibi suæque perfectioni prius vacare debere, deinde in proximi salutem incumbere. Cogita, inquit, quia omnia tempus habent, et prius debes virtutibus adolescere, et ad perfectionem spiritalis ætatis pervenire, quàm filios Deo generes et aliorum mater appelleris. Adverte, ô anima, quia nunc in principio conversionis tuæ *tempus* est *nascendi*, et ad divinum amorem perveniendi, et postea erit *tempus moriendi* pro fratribus, ita ut cum Paulo possis dicere: *Quotidie morior per vestram gloriam, fratres*, 1. Corinth. c. 15. 31. Nunc *tempus* est *plantandi*, ac in reipsa virtutes inserendi; postea erit tempus evellendi de cordibus aliorum, quod perperam à veternoso hoste plantatum est. Nunc *tempus occidendi*, ut scilicet inordinatum tuî amorem exstinguas, et in matutino interficias omnes peccatores terræ: et deinde erit *tempus sanandi*, cum apta eris aliorum vulneribus mederi, et verbo doctrinæ infirmis mentibus curationem afferre. Nunc *tempus destruendi*, quæ male in seculo ædificaveras; et postmodum erit *tempus ædificandi*, cum opes aggregaveris, quibus valeas virtutum arcem in aliis exstruere. Nunc *tempus flendi* propria delicta, et postmodum erit *tempus ridendi*, atque gaudendi de impiorum à te facta conversione. Quia de prædicatoribus ita scriptum est: *Euntes ibant et flebant, mittentes semina sua. Venientes autem venient cum exsultatione, portantes manipulos suos.* Nunc *tempus plangendi* propter propria mala, et deinde erit *tempus saltandi* ex devotionis affectu propter featrum bona. *Tempus colligendi lapides* et parandi arma necessaria ad prælium, ac in posterum erit *tempus dispergendi* eos et infigendi in fronte Philisthæi. Nunc *tempus amplexandi* sponsum, qui pascitur inter lilia, ac deinceps erit *tempus longe fieri ab amplexibus*, cum caritatis dono perfecta, dicas cum Paulo: *Optabam ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis.* Nunc *tempus acquirendi* dona quæ postea distribuas, et deinde erit *tempus perdendi* teipsum, hoc est laborandi et affligendi, ut lucrum animarum acquiras. Nunc *tempus custodiendi* arcem mentis tuæ, et postea erit *tempus abjiciendi* ex parte curam tuî, ut aliorum quoque curam admittas. Nunc *tempus scindendi* cor tuum, et peccatorum dolore molliendi; ac deinde erit tempus consuendi, hoc est, in bonum proximorum conficiendi sermonem ex sententiis Scripturarum. Nunc *tempus tacendi*, et postea *tempus loquendi*: quia, ut inquit Hugo, prius per silentium tempore tacendi discitur, quod postea per verbum tempore loquendi proferatur. Denique nunc *tempus dilectionis* Dei, et *tempus belli* adversus ea quæ huic dilectioni obsistunt; et in posterum erit *tempus* exercendi *odii* adversus ea quæ tuus dilectus odit, et *tempus* inter occupationes quietis et *pacis*.

9. Quid habet amplius homo de labore suo?] Nisi hanc contrariorum vicissitudinem jam recensitam, inconstantiam, lancinationem, vanitatem, quod est thema et argumentum totius libri initio propositum, ac deinde post singulas inductiones iteratum, velut epiphonema et conclusio. Unde Campensis vertit: *Quem fructum capit homo ex tam pugnantibus et molestis occupationibus?* q. d. Nullum, quia omnia sibi invicem per vices temporum succedunt, cruciant et evanescunt. Unde infert Thaumaturgus: *Dicamus igitur*, inquit, *tam infructuosis laboribus aliquando longum valere*, ut scilicet utamur iis obiter velut in transitu, nimirum qualibet re in tempore suo, sed interim: maneamus mente fixi in Deo et æternitate, ad illamque tendamus jugiter et aspiremus. Et S. Hieron. *Cum omnia*, ait, *suo labantur tempore, quid frustra conamur et tendimus, et brevis vitæ labores putamus esse perpetuos? nec contenti sumus secundum Evangelium malitia diei; nihilque in crastinum cogitemus. Quid enim possumus habere in hoc seculo amplius laborando? in quo id tantum à Deo hominibus datum est, ut alius alia sectando habeat, in quo erudiri et exercere se possit.*

Rursus Nyssen. censet hæc de morte dici, quod omnes hominum labores eorumque fructus finiantur in morte, ut τὸ *de labore* sit idem quod *post laborem et vitam. Perinde*, inquit, *est, ac si diceret: Quid habet ex humanis omnibus laboribus, et quibus nihil ad eum redit, amplius? Agros colit, navigat, militaribus operibus affligitur, mercaturam exercet, damnum patitur, lucratur, litigat, pugnat, causa cadit, sententia data litem vincit, infelix censetur, beatus existimatur, domi manet, errat apud exteros. Quid ei, qui per hæc suam consumit vitam, amplius affert? Annon simul atque desiit vivere, omnia tecta sunt oblivione, et ab iis quorum studio tenebatur desertus abit nudus?*

Insuper Chald. sic habet: *Quid amplius habet vir operans, qui laborat ut faciat thesauros, et ut congreget pecuniam, nisi adjuvetur desuper sidere bono?* Septuag. *Quæ abundantia est facientis quibus ipse laborat?* Syrus: *Quæ utilitas in opere, quo ipse laborat?* Arabicus: *Quid restat illi, qui facit omnibus in rebus quibus laborat?* Hæc enim omnia significat hebr. יתרון *iitron*, uti dixi cap. 1. vers. 3. Sensus omnium est, q. d. Ex dictis temporum vicissitudinibus liquet, nihil homini ex omni labore remanere fixum et stabile, in quo conquiescat: ac proinde nihil superesse, nisi ut per illas omnes opportune decurrat, et cum transeuntibus transeat; quare nullam sibi in hac vita felicitatem statuat, cum nil in ea sit perpetuum, nil durabile, sed omnia temporalia, transeuntia et vana. Felicitatem

ergo quærat in futura æternitate, ad eamque se paret serviendo Deo vero, in eoque omnes suas spes defigat, apud quem omnia sunt solida, firma, æterna.

10. VIDI AFFLICTIONEM, QUAM DEDIT DEUS FILIIS HOMINUM, UT DISTENDANTUR IN EA.] Hebr. ענות *anoth*, id est ut humilientur, affligantur, crucientur in ea.

Hæc gnome hebraice et græce iisdem verbis ex cap. 1. v. 13. (licet Noster pro *afflictionem* ibi vertat *occupationem;* pro *distendantur*, *occupentur*), ubi eam explicui; quare ibi dicta hîc non repetam. Pertinet hæc gnome ad præcedentem interrogationem, et ad illam videtur esse responsio, aut certe tacitæ responsionis ratio et confirmatio. Unde Campensis vertit: *Quem fructum capit homo ex tam pugnantibus et molestis occupationibus? Deprehendi quod Deus illas immiserit animis hominum, ut ipsi se illis torqueant ;* et Thaumaturgus, cum vers. præcedenti vertisset: *Dicamus igitur tam infructuosis laboribus aliquando longum valere;* hoc versu rationem subdens ait: *Si quidem omnia hæc mea sententia ad exagitandos homines venenatis aculeis armata sunt.* Sic et uterque Hugo, Cajet. Osorius, et alii.

Porro sanctus Hieronymus, et ex eo Albin. ac Titelm. hanc gnomen referunt ad sequentem de investigatione mundi, et rerum à Deo creatarum, q. d. Deus homini hanc occupationem scrutandi res in mundo à se creatas indidit, ut ea honeste occupatus, Deum creatorem agnosceret, amaret, laudaret, itaque abstineret à curiosa rerum divinarum et abditarum vestigatione, atque ab omni vitio.

Denique Nyssen. hanc afflictionem à Deo homini datam censet, non per se, sed ex occasione, qua homo rebus Dei bonis abutitur nimio amore et studio, quo se affligit: perinde, inquit, ac si quis conviva cultro ad cibos secandos dato abuteretur ad suî vel aliorum necem. Sic et Olympiod. *Homo, ait, lapsus à recto, et à constanti ratione aversus, id quod est in unoquoque utile, vertit in contrarium.* Favet versio Chaldæi, qui in pœnam peccati hanc afflictionem homini impio datam opinatur: *Vidi, inquit, negotium castigationum et vindictam, quam dedit Dominus filiis hominis qui sunt improbi, ut affligantur in eo.*

11. CUNCTA FECIT (Deus præcessit) BONA IN TEMPORE SUO.] Hebr. *Omne fecit pulchrum in tempore suo;* hinc mundus græce vocatur κόσμος, à rerum ornatu et pulchritudine. Docet vices temporum jam assignatas esse bonas, utpote factas et ordinatas congrue ad tempus quodlibet, ab optimo et sapientissimo Deo, ad creaturam, et hominis bonum et commodum.

Pulcher, vel ut prisci dixere *polscer*, à pollendo dicitur, quod polleat forma. Nam ut ait Cicero 4. Tuscul. *Pulchritudo corporis est apta figura membrorum cum coloris quadam suavitate.* Sic pulchritudo mundi consistit in apta elementorum, cœlorum, cæterarumque partium figura, dispositione, nexu, suam in mistis habens variegatam et omnigenam colorum suavitatem. Pulchritudo temporis et rerum temporalium consistit in congrua partium ejus successione, proportione et nexu, quod scilicet tempus nascendi præeat, sequatur tempus crescendi, generandi, ac tandem finiat tempus moriendi. Sic pulchritudo anni est, quod hiemi frigidæ et rigidæ succedat ver tepidum, florens et virens (unde *ver* dicitur quod omnia *faciat virere*), veri succedat æstas messe fœcunda, æstati autumnus uvis, pomis, fructibusque diversicoloribus ornatus, et quasi picturatus. Sic ergo Deus fecit omne pulchrum in tempore suo, quia v. g. verna amœnitas pulchra est in vere, nec pulchra aut decora foret et commoda in hieme vel æstate; sic et frigus pulchrum est in hieme, non in æstate, etc. Hoc est quod dicitur Genes. 1. 10 et 12: *Et vidit Deus quod esset bonum ;* bonum enim est, decorum et pulchrum. Unde Septuag. hîc vertunt: *Universa quæ fecit bona in tempore suo;* et Syrus: *Omne quod facit optimum in tempore ;* et Arab. *Omnes res quas fecit cognovi esse optimas ;* Symmach. *Bonum unumquodque in tempore proprio ;* Chald. *Dixit Salomon in spiritu prophetiæ : Omnia fecit Dominus bona in tempore suo.*

Est occupatio, qua occurrit tacitæ objectioni. Dicet enim quis: Si creaturæ in se sunt vanæ et caducæ, qua ratione ergo à Deo vero et æterno creatæ sunt? Respondet creaturas, quatenus à Deo factæ sunt, esse bonas et pulchras; quatenus vero in seipsis subsistunt, vanas esse, et ad nihilum, ex quo à Deo per creationem educta sunt, sponte sua inclinare et vergere. Rursum vanas esse, quatenus homo iis abutitur, iis quasi summis bonis præ Deo, imo contra Deum cor suum affigens, ut iis fruatur seque exsatiet, cum solus Deus mentem hominis exsatiare queat, ideoque homo creaturis duntaxat uti, solo autem Deo frui debeat, uti docet S. August. et ex eo Theologi.

ET MUNDUM TRADIDIT DISPUTATIONI EORUM.] Campensis: *Et mundum hunc totum exposuit examinandum ingenio illorum;* Hebr. est: עולם *olam tradidit in corde eorum. Olam* autem primo significat absconditum quid, ab עלם *alam*, id est abscondit; secundo, perpetuum et æternitatem, cujus finis nobis absconditus est; tertio, seculum et mundum, sive decursum temporum rerumque omnium in mundo, quorum limites et termini nobis absconditi sunt; Syrus vertit: *Essentiam mundi*, id est naturam et substantiam mundi.

Hinc multiplex oritur versio, et consequenter multiplex interpretatio.

Primo, aliqui apud Titelmannum vertunt: *Deus tradidit absconsionem in corde hominum ; absconsionem*, id est ignorationem mortis; hæc enim summe homini est abscondita: unde prima antithesi v. 1. posuit tempus moriendi, ad quod hîc alludit, q. d. Mors cuilibet certa imminet, sed incertus est nobis ejus dies et hora; idque voluit Deus à nobis abscondere, ut vigilare nos doceret, sancteque vivere, ut scilicet ita vivamus quasi quotidie morituri.

Secundo, Cajet. et David de Pomis vertunt: *Perpetuitatis desiderium dedit Deus in corde hominum.* Quocirca nil inveniet homo in rebus terrenis, utpote caducis, quod hoc ejus desiderium satiet; sed ad Deum et cœlum animum attollat oportet, ut in eo defixus æternitatis desideratæ fiat capax et compos, contemnendo temporalia et sectando æterna. Et Didymus in Catena Græc. *Ævum, inquit, dedit illis, hoc est æternitatis disciplinam et scientiam, id est regnum cœlorum, quod intra nos esse Dominus pronuntiavit : quod dum multiplici perturbationum*

operitur atque obsidetur tumultu, non facile ab hominibus invenitur.

Tertio, et optime Septuag. Syrus et Arab. vertunt : *Et seculum* sive *mundum tradidit in corde eorum.* Verum hìc quæritur, quid sit *in corde eorum?* Primo, *eorum,* scilicet dæmonum, qui dominantur in mundo, ait Thaumaturgus, q. d. Deus mundum permisit diabolo cum asseclis suis, ut in eo usque ad diem judicii dominetur, hominesque tentet. Unde à Paulo Ephes. 2. 2. Vocatur *Princeps potestatis aeris hujus;* et à Christo *Princeps hujus mundi,* Joan. 12. 31. Audi Thaumaturgum : *Omnia hæc mea sententia ad exagitandos homines aculeis venenatis armata sunt, et malignus dæmon, qui ab initio mundi usque ad finem nocendi semper est avidus, ringenti ore seculum hoc circuit, et immodice contendit, si qua occasione nacta figmentum Dei perdere possit.*

Secundo, melius alii τὸ *eorum* intelligunt *hominum,* de quibus hic omnis est sermo : nam dæmonum nulla facta est mentio. Jam quia cor sedes et symbolum est multarum rerum, scilicet, primo amoris et oblectationis, secundo voluntatis et dominii, tertio electionis, quarto disputationis et examinis ; hinc multiplex hic oritur sensus. Aliqui ergo sic exponunt, q. d. Deus quidem creavit mundum, et omnia quæ in mundo sunt pulchra et bona, illaque tradidit cordi hominis, ut eorum amore, usu et gustu modeste et honeste se oblectaret : sed hominis cor iis abutitur dum totum se in illa effundit ; ideoque rebus pulchris à Deo creatis seipsum deformat, et sordibus peccatorum conspurcat. Unde S. Hieron. sic exponit, q. d. *Dedit Deus mundum ad inhabitandum hominibus, ut fruantur varietatibus temporum, et non quærant de causis rerum naturalium, quomodo creata sint omnia, quare hoc vel illud ab initio mundi usque ad consummationem fecerit crescere, manere, mutari.*

Nyssen. vero censet hìc significari, *Undenam humana natura districta sit à bono et recto, videlicet occasione accepta ex divinis beneficiis : nam Deus quidem ad bonum fecit omnia, hominibus autem dedit rationem, qua discernant id quod est melius : malo autem consilio recedentes à ratione et tempore, id quod est utile vertunt in contrarium.*

His adde expositionem Vatabli, quæ talis est : omnia opera Dei bona sunt, et facta in tempore suo, et quæ in hoc mundo fiunt, id est negotia hujus mundi, id est cupiditatem et desiderium cognoscendi res hujus mundi indidit menti hominum, et ita in hoc mundo negotiantur quasi semper victuri sint.

Secundo, alii *cor* accipientes pro voluntate et dominio, sic exponunt, q. d. Deus mundum adeo pulchrum conditum tradidit cordi, id est voluntati et dominio hominis, ut ejus esset dominus, princeps, et quasi rex mundi, ut ad libitum uteretur herbis, plantis, arboribus, animalibus, auro, argento, metallis, etc. Sed homo hoc dominio abusus, rebellis fuit Deo summo omnium Domino, ideoque hoc dominium non quidem omnino illi ademptum, sed valde à Deo accisum et imminutum est. Hinc noster Pineda sensate sic exponit : Deus dedit mundum et seculum, omnesque seculi et temporis vanitates in corde hominis, q. d. Deus effecit hominem microcosmum et parvum mundum, ut illam temporum varietatem et inconstantiam in seipso experiretur, ac præterea intelligeret nihil extra seipsum quærendum esse, neque in externo aliquo bono ponendam esse humanam felicitatem, sicut scriptum est : *Regnum Dei intra vos est.* Quicquid ergo boni et tranquillitatis aut voluptatis concupiscis, noli extra te quærere, sed in teipso et in corde tuo, cum perturbationes animi composueris, desideria clauseris, impetus effrenatos compescueris, ac externa omnia contempseris : animi tui bona propria tua sunt, perpetua sunt, et tecum illa portabis ubicumque tandem esse contigerit : non item illa externa, quæ breviter desinent.

Tertio, alii accipiunt cor pro cordis, id est mentis electione, q. d. Deus mundum totum, omniaque contraria, quæ in eo sunt, tradidit electioni hominis, ut eligat in eo bona vel mala, prout ipsi libuerit, juxta illud Eccli. 15. 14 : *Deus ab initio constituit hominem, et reliquit illum in manu consilii sui. Adjecit mandata et præcepta sua : si volueris mandata servare, conservabunt te, etc. Apposuit tibi aquam et ignem : ad quod volueris, porrige manum tuam.*

Quarto, optime Noster cor accipit pro cordis, id est mentis examine, disputatione, meditatione, disquisitione, cognitione. Horum enim officina est cor, sive mens : Unde illud :

Cor sapit, et pulmo loquitur, fel commovet iram.

Idipsum evincit id quod sequitur : *Ut non inveniat opus quod operatus est Deus.* Disputaverunt enim Philosophi, et etiamnum disputant de mundo, dum alii eum ex aquis, alii ex atomis, alii ex terra, etc. conflatum dixere. Hinc tot eorum sectæ, Academicorum, Stoicorum, Scepticorum, Peripateticorum, etc. Adeoque quot sæpe Philosophi, tot sunt diversæ de mundo, cœlis, stellis, ventis, etc. opiniones et sententiæ.

Porro duplici disputationi hominis mundum tradidit Deus, scilicet intellectus et voluntatis, cognitionis et electionis, speculationis et affectus.

Primo enim, Deus mundum quasi pilam pulchram objecit obtutibus hominum, ut ejus, rerumque in ea contentarum, puta cœlorum, elementorum, ventorum, plantarum, animalium, etc. naturas, proprietates, vires, actiones, æque ac temporum varietates jam recensitas scrutarentur, itaque in iis agnoscerent laudarentque Dei creatoris pulchritudinem, sapientiam, beneficentiam, potentiam, ac in rebus agendis tempus cuique rei gerendæ à Deo destinatum et accommodatum disquirerent et captarent. Ita Didymus, S. Hieron. Titelm. et Franc. Valesius Sacræ Phil. c. 64 et 65. Porro Olymp. censet permisisse Deum, ut circa mundum sint solliciti et occupentur sapientes mundi hujus, ne si assidue et tranquillo animo attendissent ad fabricam et structuram mundi hujus, perspecta et cognita illius pulchritudine, visibilia hæc Deum esse vel Deos arbitrarentur. Item dedisse omnibus filiis hominum seculi præsentis cognitionem, quod nempe cuncta esse cœperint ac desitura sint. Eorum vero, quæ ante initium temporis fuerunt, quæque post hoc seculum futura sunt, certam et manifestam scientiam non haberi.

Nyssen. vero et Hugo censent mundum à Deo datum disputationi, id est contemplationi et moderatæ pervestigationi hominum, sed ab eis per abusum evasisse materiam et objectum curiosæ noxiæque disputationis et disceptatio-

nis, tam varia, tam multa, tam absona, tam temeraria, tam impia de conditore ipso, de prudentia, et judiciis ipsius, de felicitate, etc. inquirendo, disceptando, judicando, et interim ad exactam rei quoque cujuspiam naturalis notitiam vix ac ne vix quidem perveniendo ex omnibus, quas fecit Deus à principio creationis, ac deinceps usque ad finem.

Secundo, Deus tradidit mundum disputationi hominis, ut homo secum disputans et ratiocinans de vanitate mundi, deque temporum rerumque omnium temporalium successione, rotatione et transitu; atque ex alia parte de Dei veritate, constantia, æternitate et omnimoda perfectione, inde concluderet sibique diceret: Ergo cor tuum et amorem avoca à mundo, et transfer ac defige in Deum: ille enim solus immensum tuum sciendi et amandi desiderium satiare et beare potest. Hoc enim fine mundus à Deo creatus hominique traditus est, ut per mundum transcenderet ad mundi opificem, in eoque omnes suas res et spes defigeret, itaque stabilem quietem et felicitatem perpetuam nancisceretur. Quocirca Nyssen. *Quicumque illis*, inquit, *quæ acceperunt, non ut oportet et ad utilitatem usi sunt, non invenerunt opus Dei, quod fecit Deus ad scopum utilitatis, ab initio creationis usque ad universi consummationem, cum in iis quæ sunt, nihil sit mali.*

Ut non inveniat homo opus quod operatus est Deus a principio usque ad finem.] q. d. Traditus est mundus disputationi hominum, ut videntes Dei opus tam pulchrum, tam sublime, tam perfectum et consummatum, non inveniant, id est invenire nequeant intimas ejus dotes et perfectiones, quæ illi plurimæ insunt *à principio usque ad finem*, id est, à capite ad calcem, ab imo ad summum, à fundamentis ad tectum, à centro terræ usque ad culmen cœlorum; sed de illis jugiter disputent, et inter se disceptent: quo fit ut cogantur hoc opus admirari et obstupescere, ac multo magis ejus opificem Deum, qui hanc mundi admirandi machinam, velut palatium magnificentissimum omnibus suis numeris absolutum exædificavit, ac summum illi fastigium imposuit, manumque extremam addidit, ut ex hac admiratione omnes ad ejus amorem, venerationem et cultum raperentur.

Secundo, alii contrarie exponunt, q. d. Deus mundi opera noluit condere plena et omni ex parte perfecta, ut omnimodam in eo consummationem non inveniret homo, ideoque iis mentem non affigeret, sed ad Deum assurgeret, in eoque suam felicitatem constitueret. Non inveniet ergo homo hoc opus perfectum et utile, cui non aliquid perfectionis desit: non enim voluit Deus sua opera *ab initio usque ad finem*, id est ita perfecta, ut non aliquis illis desit numerus: nihil voluit esse perpetuum, et omni tempore utile ab initio usque ad finem, sed suo tantum tempore, id est brevi et præscripto. Ita Pineda.

Tertio, alii per interrogationem affirmative explicant, q. d. Quomodo non inveniet homo hoc Dei in mundo opus? imo vero si diligenter illud consideret, inveniet utique illud perfectum et numeris suis absolutum à principio usque ad finem, ut nihil uspiam ei desit. Rursum inveniet idipsum à principio usque ad finem, id est semper et omni tempore quo singulas ejus partes et membra perlustrarit, ac singulorum naturam, usum et utilitatem attentius perpenderit.

Verum primus sensus est genuinus, ut patet ex sequent. sic enim explicat Salomon. v. 14.

A principio usque ad finem.] Hoc est penitus, ait Cajetan. qui id refert ad τὸ *inveniat*, q. d. Tradidit Deus mundum disputationi hominum, ut homo penitus ejus proprietates et conditiones, eorumque causas et effectus invenire nequeat, ideoque jugiter velut dubius de iis disputet. Vatabl. vero, *ut non inveniat à principio usque ad finem*, id est, inquit, ut omnia quæ in mundo sunt perfecte et intime cognoscere et penetrare nequeat, pervadendo ea à principio usque ad finem. Chald. *Ne innotescat viro à principio, quid futurum sit in fine dierum usque ad secula seculorum.* Additque: *Dies etiam extremus mortis eos latuit, ne homini exploratum esse possit, quid à capite ad rerum calcem eventurum esset.* Cui accedit Bonavent. et Carthus. *A principio*, inquit, *vitæ hominis usque ad mortem*, seu per totam *vitam.*

Melius alii referunt ad opus, eo sensu quo paulo ante dixi, q. d. Opus Dei, puta mundus hic adeo pulcher et perfectus creatus est, *à suî principio usque ad finem*, hoc est à primo creationis die usque ad sextum et ultimum, Genes. 1. ut ejus pulchritudinem, harmoniam, connexionem, perfectionem homo invenire et comprehendere nequeat, imo ut à *principio usque ad finem*, id est à prima, id est minima et vilissima creatura usque ad ultimam, id est nobilissimam et præstantissimam, nullam, ne minimam quidem, plene perspicere et penetrare valeat. Quis enim comprehendat naturam dotesque omnes muscæ, culicis vel pulicis; nimirum:

Eminet in minimis maximus ipse Deus.

12 et 13. Et cognovi quod non esset melius nisi lætari, et facere bene in vita sua. Omnis enim homo, qui comedit et bibit, et videt bonum (id est fruitur bono) de labore suo, hoc donum Dei est.] Hebr. *Et scio non esse melius in eis* (mundi operibus et creaturis) *quàm lætari et facere bonum in vita sua.* Vatabl. *Cognovi quod nulla hominibus sit felicitas in eis, nisi ut gaudeant et beneficiis afficiant proximos.* Didymus in Catena Græc. *Cognovi sane res per seipsas nullam vel bonitatem vel felicitatem continere, sed ipsas rerum rationes, id est scientiam atque veram illarum notitiam, propter quam naturam gaudere rationalem comparatum sit, atque ipsum benefaciendi exercitium hoc demum bonum, faustum felixque hominibus est. Nihil enim sic nutrit et adaquat animam, quemadmodum virtutis pabulum scientiæque fluenta.*

S. Bonavent. hæc accipit dicta ex mente et persona non Salomonis, sed insipientium et Epicureorum. Verum Thaumaturgus, S. Hieronym. Albinus, S. Augustin. uterque Hugo, Lyran. Cajetan. Vatabl. Titelman. et cæteri omnes hæc accipiunt, ut dicta ex persona Salomonis, idque verba ipsa plane significant. Sensus ergo est, q. d. Ego Salomon contemplans partim rerum instabilitatem et vicissitudinem, quam successio temporis continue affert, uti dixi initio capitis; partim curiosam, molestam, inutilem hominum de mundo disputationem, cum impossibile sit res mundi penetrare et comprehendere, satius esse judicavi modeste uti

creaturis, secundum stata cuique tempora, quibus à Deo ad fruendum nobis offeruntur, atque in eorum moderato usu et gustu honeste me oblectare, itaque vitam agere in honesta lætitia et bonis operibus; quia hoc est voluntas Dei, cujus proinde donum est frugalis rerum creatarum usus, nec lasciviendo per abusum, nec fraudando genium per sordidam avaramque parcimoniam. Vide dicta cap. 2. 4. Repetit enim hic et inculcat quod ibi dixit. Lætitiam hanc opponit afflictioni spiritus, quam affert cupiditas, et labor rerum humanarum, uti sæpius dixit.

Allegoric. Nihil est melius quàm comedere carnem, et bibere sanguinem Christi in Eucharistia. Ita S. Augustin. lib. 17. Civit. 20. ubi contendit hunc sensum esse litteralem. Nam Salomonem, inquit, *non sapere carnales epulas voluptatis satis illud ostendit*, ubi ait (cap. 7): *Melius est ire in domum luctus, quàm ire in domum potus.* Et paulo post: *Cor*, inquit, *sapientium in domo luctus, et cor insipientium in domo epularum.* Verum has gnomas suis locis ad litteram explicabo.

Et bene facere.] Hæc vox tria significat: Primo, feliciter vivere, jucunde et hilariter vitam agere, quod græce vocant εὐ πράττειν, ut sit fere idem quod lætari. Sic hic accipit Aben Ezra: *Facere bene*, inquit, *est frugali usu bonorum se exhilarare;* et Campensis: *Exhilarare*, inquit, *sese, bene facere sibi dum vivit;* et Bonav. sic distinguit: *Lætari*, inquit, *in fruendo, et facere bona delectabilia operando.* Verum cum hoc vult significare Script. addere solet quippiam, ac dicere, facere bene sibi vel animæ suæ.

Secundo ergo melius alii, per facere bene censent notari beneficentiam. Ita S. Hieronym. *Habentes*, inquit, *victum et vestitum, his contenti simus: et quicquid supra habere possumus, in pauperibus nutriendis et egentium largitione consumamus.* Et Didymus in Catena Græc. *Cognovi*, inquit, *animi tranquillitatem et beneficentiam maxima homini esse bona.* Et Moringus: Cognovi, ait, nil melius quàm bona concessa in honestos usus convertere, dum vita suppetit: primum in modestam sui tutelam; mox si quid superest, in largitiones pias et alienas necessitates erogare, juxta illud Pauli, imo Christi: *Beatius est magis dare, quàm accipere.* Actor. 20. 35. vide ibi dicta. Nihil enim tam divinum quàm benefacere, omnesque beneficiis sibi devincire. Sic et Vatabl. Arboreus, et alii. Sapienter ex Heraclito Maximus serm. de Beneficentia: *Opportuna beneficentia*, ait, *quasi cibus fami conveniens, animi indigentiam* (ex avaritia, sacram, inquam, illam auri famem) *sanat.* Quin et Plutarch. lib. *de Suaviter vivendo secundum Epicurum*, ex ejus mente asserit, suavius esse affici maleficio et injuria, quam eodem alios afficere. Et Seneca lib. 3. de Beneficiis cap. 15: *Generosi animi*, ait, *et magnifici est, juvare et prodesse; qui dat beneficia, Deos imitatur.*

Tertio plene et optime, *facere bene* idem est, quod ex virtute operari, facere quod honestum est, Dei legem implere. Hoc enim significat facere bene vel bonum. Psalm. 33. 15: *Diverte à malo, et fac bonum*, 2. Paralip. 24. 16. et alibi. Ita Thaumaturgus: *Persuasum habeo*, inquit, *maxima hominis bona esse, jucunditatem mentis, et bonorum operum actiones;* et Chald. *Dixit Salomon rex spiritu prophetiæ: Perspectum mihi est, nihil aut melius aut præstantius hominibus datum, quàm ut gaudio legis seipsos recreent, totamque vitam optimis operibus transigant.* Sic et Nyssen. Olympiod. et alii.

Apte nectit hæc duo, scilicet lætari et bene facere; ut indicet non esse veram lætitiam, nisi in bene faciendo; adeoque causam veræ lætitiæ esse, bene semper agere. Vis ergo semper lætari? Semper bene agito: sic enim semper eris lætus. Non enim est lætior mens, quàm quæ sibi conscia recti: lætior, inquam, *nunc quidem per spem lætitiæ, postea autem bonæ lætitiæ fructu accepto, propria iis, qui digni sunt, lætitia*, ait Nyssen. et Auctor Catenæ Græc. Hinc multi felicitatem constituerunt in lætitia. Unde Aristot. lib. 7. Ethic. vocem μακάριος, derivat à χαίρειν, id est gaudere, lætari, quasi μακάριος, hoc est beatus sit, qui valde lætatur. Et S. Isidor. lib. 10. Origin. *Beatus*, ait, *dictus, quasi bene auctus, scilicet ab habendo quod velit, et nihil patiendo quod nolit. Ille autem vere beatus est, qui et habet omnia quæ vult bona, et nihil vult mali. Ex his enim duobus homo beatus efficitur. Propter rerum rationes cognoscendas*, inquit, *et propter bonum operandum rationalem naturam lætari, natura comparatum est.* Et Thaumaturgus: *Hæc sola*, ait, *voluptas divinitus obvenit, si rebus gerendis justitia præeat.* Hinc olim Anachoretæ, et nunc veri religiosi semper sunt læti; adeoque S. Antonius ex sola mentis lætitia à cæteris omnibus dignoscebatur, teste S. Athanas. in ejus Vita. Vide Hieronym. Platum lib. 3. de Bono status religiosi cap. 2. et seq. Ex adverso de voluptatum gaudiis γλυκυπικροις, mellefelleis et amarulentis, sic scribit S. Chrysostom. homilia de Compunctione: *Ut homines ægri*, inquit, *cum multis febribus aguntur, si in aquas semetipsos frigidas immerserint, ad præsens sibi aliquid quidem videntur quæsiisse solatii, multiplicatas vero flammas febrium sibi separant: ita et nos agimus, cum conscientiæ stimulis agitamur, si mere externas gaudii et lætitiæ causas quæramus.* Idem homil. 65. ad popul. docet mundi gaudia parere tristitiam, gaudia vero spiritus durare et crescere: *Bona*, inquit, *est talis lætitia, omni mundana melior lætitia; ita lugentem omnibus gaudentibus propono.* Et infra: *Propterea gaudio lætamur inutili, quod est mundi, quod statim exstinguitur et infinitos parit mœrores. Tristemur potius tristitia gaudii genitrice, non autem lætitia tristitiæ parente gaudeamus. Lacrymas fundamus, multam seminantes voluptatem: neque risu rideamus, dentium stridorem nobis pariente. Affligamur tribulatione, ex qua indulgentia nascitur: neque delicias quæramus, ex quibus multa tribulatio paritur et angustia.*

Et videt bonum,] id est gustat bonum, puta comedit, et bibit rem sapidam, ac illa fruitur, seseque oblectat. Visus enim, quia sensuum nobilissimus, metonymice pro gustu et quovis sensu sumitur.

Quare quod Nyssen. ait: *Videt bonum*, id est, *facit bonum*, puta vacat pietati et bonis operibus, mysticum est, non litterale. *Quia*, inquit, *quod est cibus et potus corpori per quæ conservatur natura, hoc est animæ ad bonum aspicere, et hoc est vere donum Dei, in Deum defixos habere oculos; et sicut homo carnalis in comedendo et bibendo habet vires: ita qui ad bonum aspicit, etc.* Atque Auctor Catenæ Græc. *Nihil sic nutrit, et*

adæquat animam, quemadmodum virtus et scientia.

Hoc donum Dei.] Scilicet insigne et eximium. Hebr. *Donum Elohim ipsum*, q. d. Hoc donum est peculiare numinis et providentiæ : hanc enim significat *Elohim;* Campensis : *Donum Dei manifestum esse putet ;* Chald. *Atque adeo qui ederit et biberit, si hic toto ævo indulserit, et filiis moriens fructus laboris sui reliquerit, hoc ipso videatur summo beneficio affectus à Deo;* Didymus in Catena Græcorum : *Exploratum habeo temporalium hunc rerum usum cœlitus homini obvenire, dummodo justitia actionum omnium dux sit.* Causam dat S. Chrysost. hom. 1. in epistol. ad Corinth. *Is*, inquit, *qui spirituali gaudio fruitur, à mœrore arripi non potest; sed probe undique armatus ingruentia tela propulsat. Etenim quibusvis armis violentior est voluptas ea, quæ secundum Deum percipitur.* Et mox : *Contra vero qui terrenis voluptatibus affluit, à quibusvis arripi et expugnari potest, ac perinde ei accidit atque illi, qui imbecillibus armis instructus est, ac vel levissimo ictu sauciatur.*

14. Didici quod omnia opera, quæ fecit Deus perseverent in perpetuum : non possumus eis quidquam addere, vel auferre quæ fecit Deus ut timeatur.] Arabicus : *Cognovi omnes creaturas, quas creavit Deus, futuras in æternum secundum ordinem et statum suum : neque potest addi eis, aut diminui ex eis ;* Septuaginta : *Super illud non potest adjici, et ab illo non potest auferri;* Syrus : *Super illo non est addendum, et ab illo non est diminuendum.*

Quæres, quomodo hic versus nectatur et cohæreat præcedentibus ?

Primo Cajet. Hebr. לעולם *leolam*, inquit, id est *in perpetuum*, verti potest *in seculum*, q. d. Quidquid facit Deus, illud erit in suo seculo, in sua temporis periodo, ut idem hic dicatur, quod v. 1. *Omnia tempus habent :* sed hoc frigidum est, obscurum et coactum. Sic enim dixisset בעולם *beolam*, id est in seculo, non *leolam*, id est in seculum, sive in perpetuum. Quare minus apte quoque vertit Campensis : *Quidquid facit Deus, erit quale ipse id esse volet.*

Secundo, Thaumaturgus hunc versum nectit cum eo quod immediate præcessit, scilicet moderate comedere, bibere, et frui labore suo, esse donum Dei, si nimirum illa fiant hoc fine, ut per ea tendamus ad bona cœlestia et perpetua. Unde sic paraphrastice vertit : *Quanquam non inficias ierim ex Deo esse, etiamsi temporalibus fruamur, modo per ea duce justitia ducamur in cœlestia intermorituraque nunquam opera.*

Tertio, Hugo Victor. per *opera Dei*, accipit judicia Dei, præsertim prædestinationis electorum et reprobationis impiorum. Favet versio Chald. *Scio*, inquit, *in spiritu prophetiæ, quod omnia quæ fecit Deus in seculo, sive bonum, sive malum, quidquid determinatum est ex ore ejus, hoc erit in seculum : neque est potestas viro, ut addat eis, nec habet potestatem minuendi : et in tempore quo venit vindicta in seculo, Deus fecit ut timeant filii hominis à facie ejus.* Dilucidius ex Costo : *Pervidi etiam quæ fecit Dominus in hoc mundo probis et sapientibus, etc. ut eum observent homines et colant.*

Verum hæc omnia mystica sunt, non litteralia et genuina.

Quarto, noster Pineda hanc gnomen refert partim ad affectionum cordis humani vicissitudinem, qua nunc amat, nunc odit, nunc ridet, nunc flet, nunc congregat, nunc abjicit, etc. uti dixit initio cap. ut illi hic per antithesim opponat Deum, in quo est constans divinæ naturæ firmitas et æternitas, juxta illud Jacobi 1. 17 : *Apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio.* Humana igitur opera sibi invicem in orbem succedunt abeuntque cum tempore : unde iis semper aliquid addimus, vel detrahimus, mutamus et mutamus in horas; vetera fastidimus, nova semper sectamur. At Dei cogitationes et opera firma sunt, sibi constant, durantque in perpetuum : voluntas ejus immutabilis est; quod semel voluit semper vult, ac decreto à se tempore assequitur. Rursum hanc gnomen refert ad id quod præcessit : *Qui videt bonum de labore suo, hoc donum Dei est*, ut significet Salomon, quæ cum frugalitate, moderatione, pietate, conjuncta sint, ea opera Dei esse, Dei dona esse quæ ille largitur, ideoque non pendere ex illa temporaria et inconstanti fortuna, sed perpetua esse et constantia.

Quinto et genuine, hæc refert more Hebræo non ad proxime præcedentia, sed remotius et superius, puta ad v. 1. *Omnia tempus habent, etc.* et ad v. 11. *Cuncta fecit bona in tempore suo.* Dat enim antithesin duplicem inter opera hominum et opera Dei : prior est, quod opera hominum non durent, nisi stato, illoque modico tempore; Dei vero opera durent in perpetuum. Posterior, quod homo pro tempore opera mutet, iisque aliquid addat vel detrahat; eo quod diminuta et imperfecta sint; Dei vero opera perfecta sint, ideoque nihil eis addi aut detrahi possit. Opera Dei intellige, tum creationem mundi, rerumque omnium, quæ in mundo sunt; tum earumdem conservationem, providentiam, et gubernationem, qua facit ut omnia stato tempore sibi succedant, nuncque sit tempus vivendi, nunc moriendi, nunc plantandi, nunc evellendi, etc. Hæc enim successio ex lege Dei est continua et perpetua. Igitur licet quoad individua singuli homines, eorumque opera in orbem succedant et abeant, aliis novis succedentibus; tamen Deus facit, ut quoad speciem eadem perdurent, scilicet ut successio individuorum cujuslibet speciei, tam animalium, quam rerum et actionum quarumlibet sit perpetua jugiterque continuet, scilicet usque ad consummationem seculi. Et hoc maxime spectat hic Salomon, ut patet tum ex connexione hujus versus cum vers. 1. et cæteris sequent. hucusque, tum quia ita se explicat v. sequenti dicens : *Quod factum est, ipsum permanet; quæ futura sunt, jam fuerunt; et Deus instaurat quod abiit.* Ne quis enim cum temporum rerumque mutatione putaret Deum, Deique decreta et opera mutari, occurrit, asseritque Deum, Deique opera et decreta esse immutabilia, ac sibi constare in perpetuum; quia Deus facit ut res incorruptibiles, quales sunt Angeli, animæ, cœli, in seipsis semper durent; corruptibiles vero durent non in se, sed in continua novorum individuorum successione. Deus enim procurat et efficit, ut sit constans perpetuaque temporum rerumque omnium in eo successio, ordo, vicissitudo : hoc enim pertinet ad *Elohim*, id est ad Dei numen et providentiam, ejusque proprium est munus et officium : perpetui enim gubernatoris est, omnia

suo ordine perpetuare; quare homo nil ei addere potest, nil detrahere, vel auferre; ideoque frustra ei reluctabitur vel obtinetur, quia certo eveniet id quod ordinarit, ac peribit omne id quod contra Dei ordinem molitus fuerit homo. Porro D. Thom. 1. 2. q. 98. art. 2. ad 2. hanc gnomen extendit ad legem veterem, cui successit lex nova. Lex enim vetus per novam impletur, perficitur, et quasi perpetuatur: quanquam de lege proprie hic non sit sermo. Ita, ut dixi, hanc gnomen explicat S. Hieron. *Nihil*, ait, *est quod in mundo novum sit. Solis cursus et lunæ vices et terræ, arborumque siccitas vel viror cum ipso mundo nata sunt, atque concreta. Et idcirco Deus certa ratione cuncta moderatus est, et jussit humanis usibus elementa servire, ut homines hæc videntes intelligant esse providentiam, et timeant à facie Dei, dum ex rerum æqualitate, cursu, ordine atque constantia intelligunt creatorem. Invisibilia enim Dei per ea, quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque virtus ejus divinitas.*

Ex hac gnome, quod omnia opera Dei durent in perpetuum, D. Thom. 1. p. quæst. 104. art. 4. colligit nullam rem creatam annihilari: quia esto sit corruptibilis quoad formam, manet tamen quoad materiam primam. Idem quæst. 65. art. 1. ad 1. ex eadem docet creaturas quo magis appropinquant Deo, eo magis perpetuari et esse incorruptibiles: unde corpora mixta corrumpi substantialiter quoad formam, cœlos vero mutari quoad locum, Angelos vero in se mutari duntaxat quoad actus internos cognitionis et volitionis. Vis ergo magis magisque firmari et stabiliri? mentem tuam magis magisque junge Deo.

Non possumus eis quidquam addere, nec auferre.] q. d. Non possumus novas rerum species producere, quas non produxerit Deus; nec etiam species à Deo productas possumus auferre et interimere. Rursum non possumus statam temporum successionem, cuique actioni et rei à Deo præstitutam, immutare vel invertere. Insuper nihil est in mundo superfluum; nihil etiam deest, quod faciat ad ejus complementum. Ipsamet animalia noxia et venenata etiam homini prosunt: quia eum *aut pœnaliter lædunt, aut salubriter exercent, aut utiliter probant, aut ignoranter docent*, ait S. Aug. lib. 3. de Genes. ad lit. cap. 17. Esto enim possit homo ex commixtione variarum specierum simplicium, novam mixti speciem producere, ut patet in pharmacis, in monstris, in mulis, leopardis, lyciscis, etc. hæc enim primitus non creavit Deus, sed ex commixtione ab hominibus procurata equorum cum asinis, nati sunt muli; ex commixtione leonum cum pardis, nati sunt leopardi; ex commixtione luporum cum canibus, nati sunt lyciscæ: tamen tota vis novas hasce species producendi est in natura utrique animali à Deo indita: ac proinde hæc ipsa primitus produxit Deus, non formaliter in seipsis, sed causaliter quasi in semine et radice, puta in animalibus ex quorum commixtione ista nascuntur.

Tacite hac sententia Salomon hominem avocat à vano labore, æque ac timore; nam per eum nulla rei fit accessio sine Dei ope, nec ulla decessio sine Dei nutu et voluntate, juxta illud de justis Psalm. 33. 11. *Non minuentur omni bono*, q. d. Nemo justis vel minimam partem voluptatis, gaudii, aut victus eripere poterit; quia Deus eos fortunat et prosperat. Omne enim Dei opus est efficax, ratum et firmum, cum vice versa omne opus hominis ex se sit inefficax, irritum et cassum.

Quæ fecit Deus ut timeatur.] Dum immensa ejus potentia, sapientia ex operibus et gubernatione jugiter æstimatur et celebratur; Hebr. *Ut timeant* (homines) *à facie ejus*; Arabicus: *Et Deus fecit ut terrerentur à facie ejus*. Olympiod. *Ut timeant faciem ejus*; Campensis: *In hoc fecit ut nos illum revereamur*; Thaumaturgus: *Reverentia enim et admiratione digna sunt* Dei opera, ac consequenter ipse Deus multo magis, ut exsultemus ei cum tremore; S. Hieron. *Deus hæc omnia fecit, ut timeant homines ab eo quod semel disposuit in aliud declinare* (ut se totos divinæ dispositioni et legi subdant, nec aliud illi repugnans attentent); *pulchre autem temperavit dicens: Ut timeant à facie ejus, vultus quippe Domini super facientes mala*, Psal. 33. Alludit ad etymon *Elohim*. *Elohim* enim dicitur ab אלה *ala*, id est adjuravit, obligavit, obstrinxit, quod Deus omnia creando, creaturas juramento sibi obstringat ad suî timorem, cultum, et amorem, uti dixi Genes. 12. Timor Dei enim in Script. comprehendit Dei metum, amorem, reverentiam, obedientiam, cultum illi quasi summæ majestati, summæque potestati, providentiæ et beneficentiæ debitum. *Primus in orbe Deos fecit timor*, ait Statius. Unde et nonnulli, inter quos est S. Clemens Rom. epist. 1. nomen Deus sive θεός, derivant à δέος, id est timor. Quis enim non timeat Deum fulminantem, tonantem, ventis, procellis et terræ motibus omnia quassantem? quis non amet dantem fruges, fructus, rerumque copiam? Sic Deus à Jacobo vocatur timor Isaac, id est quem timebat et reverebatur Isaac. Genes. 31. 42. Et Deus Malachiæ 1. 6: *Filius*, inquit, *honorat patrem, et servus dominum suum: si ergo Pater ego sum, ubi est honor meus? et si Dominus ego sum, ubi est timor meus?* Deo enim, propter summum dominium et imperium necis et vitæ, cœli et gehennæ, debemus summum timorem; eidem quasi summo omnium patri debemus summum honorem, summam obedientiam et summum amorem. Hinc Job cap. 31. 23: *Semper*, inquit, *quasi tumentes super me fluctus timui Deum, et pondus ejus ferre non potui.* Et S. Joannes Apoc. 15. 3: *Magna*, ait, *et mirabilia sunt opera tua, Domine Deus omnipotens: justæ et veræ sunt viæ tuæ, Rex seculorum. Quis non timebit te, Domine, et magnificabit nomen tuum? quia solus pius es: quoniam omnes gentes venient, et adorabunt in conspectu tuo.*

Quod factum est, ipsum permanet: quæ futura sunt, jam fuerunt: et Deus instaurat id quod abiit.] Hebr. *Id quod fuit jam est, et quod futurum est jam fuit, et Deus requirit id quod persecutioni subjacet.* Hoc enim est Hebr. נרדף *nirdaph*, quod quidam vir doctus vertit, *quod raptum est*; sed allucinatus est: *nirdaph* enim censuit per metathesim esse נטרף *nitraph*, id est *raptum*, cum hæc duo, litteris licet affinia, significatione tamen sint valde diversa; radix enim רדף *radaph* significat persequi, טרף *taraph* vero rapere.

Inculcat et confirmat id quod dixit v. præcedenti, nimirum perpetua esse Dei opera, perpetuamque rerum temporalium successionem,

v. g. *Sol qui nunc oritur, et antequam nos essemus in mundo, fuit, et postquam mortui fuerimus, oriturus est*, ait S. Hier. Et: *Homo fuit, homo etiam est : arbor fuit, arbor etiam est*, ait Olympiod. Idem dixit c. I. v. 9. quare plus hîc non addam.

Pro *Deus instaurat id quod abiit*, Hebr. est *Elohim quærit* vel *requirit persecutum* vel *insecutum*, id est præteritum, hoc est Deus restituit et restaurat ea, quæ à tempore insequenti abrepta sunt et jam præterierunt. Unde Campensis vertit : *Assidue namque revocat, quæ velut fugata hinc abierunt;* et Vatabl. *Deus inquirit id quod ab insequenti propellitur. Inquirit*, id est, *instaurat*. Sic David Psal. 118. v. 176. petit se à Deo quæri, id est instaurari. Et Job c. 3. 4. rogat Deum, ut non requirat, id est restituat diem, qua natus erat; et S. Hieron. *Deus requirit id quod periit, quod expulsum est, quod esse cessavit.* Tempus enim præteritum pulchre dicitur à præsenti et futuro propelli, et ab eo velut insequenti persecutionem pati et fugari, sicut in flumine aqua præcedens à sequenti propellitur et fugatur.

Porro Thaumaturgus hanc gnomen refert ad præscientiam et decreta voluntatis divinæ, quæ semper durant; sic enim vertit : *Juxta præscientiam Dei ea, quæ olim sunt facta, nunc existunt : et futura perinde certa sunt, atque si nunc sint facta;* et Campensis : *Quod fuit olim nunc est, et decretum fuit olim, ut etiam temporibus futurum esset;* insuper Hugo Victor censet hanc gnomen accipiendam esse, *non solum de operibus Dei, quibus creaturam mundi disponit, quod sine mutatione et confusione ordinis maneant in æternum; sed etiam de dispositione judiciorum ejus, quod legem providentiæ suæ non mutent, ut fiat quod ipse non disposuit.*

Hinc et alii hanc gnomen et præcedentem accipiunt de judiciis Dei, quibus bonos præmiat, improbos punit. Hæc enim licet Deus ad tempus intermittat, tamen mox rursum revocat et instaurat. Quocirca Septuag. et Syrus vertunt : *Deus requirit eum qui persecutionem patitur;* Arabicus : *Et Deus requirit petitum;* Symmach. *Deus inquirit pro iis, qui vexati expelluntur*, q. d. Deus vindicat innocentis injuste afflicti injurias et necem, uti vindicavit cædes martyrum occidendo persecutores, Neronem, Decium, Diocletianum, etc. per hanc enim persecutorum occisionem, martyrum innocentia declaratur, eorumque nomen, fama, gloria et quasi vita restituitur et instauratur. Ita S. Hieron. *Et Deus*, inquit, *quæret eum qui persecutionem patitur : utitur hoc testimonio in persecutione Gentilium, ad consolandum eum qui in martyrio perseverat. Et quia omnes, juxta Apostolum, qui pie vivere volunt in Christo, persecutionem patiuntur, habent consolationem, quia Deus quærit persecutionem patientem; sicut requirit sanguinem interfecti, et venit quærere quod perierat, et erroneam ovem suis humeris ad gregem reportavit;* et Thaumaturgus : *Is qui injuste læsus est*, inquit, *Deo auxiliatore utitur;* nam ut ait Eccli. c. I. 29. *Usque in tempus sustinebit patiens, et postea redditio jucunditatis;* et Christus : *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam : quoniam ipsorum est regnum cælorum*, Matth. 5. citat, urgetque hunc locum Lucifer Calarit. Episcopus in Apologia pro S. Athanasio.

Accedit Chald. Sed ipse hanc vindictam prorogat usque ad diem judicii. *In die judicii magni*, inquit, *futurus est Dominus, ut requirat egenum et pauperem de manu impii, qui persecutus est eum.*

Anag. Deus in resurrectione instaurabit corpus, quod periit, quodque passum est in martyribus, ut reviviscat et gloriosum resurgat. Ita S. Hieron.

16. VIDI SUB SOLE IN LOCO JUDICII IMPIETATEM : ET IN LOCO JUSTITIÆ INIQUITATEM.] Campens. *In quo regnat impius;* alii : *In quo dominatur impietas* vel *iniquitas*.

Porro Codices Septuag. hîc variant. Vaticani etiam habent : *Et adhuc vidi sub sole locum judicii, illic impius : et locum justi, illic pius;* quam lectionem secutus Arabicus vertit : *Cognovi quoque sub sole locum judicii, ibi est enim apostata; et locum justi, et ibi est fidelis;* nimirum pro ἀσεβής, id est impius, nonnulli legerunt εὐσεβής, id est pius. Sic quoque legit Lucifer Calar. Apolog. pro S. Athanas. quod aliqui exponunt, q. d. Vidi paradisum præparatum piis, et gehennam præparatam impiis. Unde Thaumaturg. *Vidi*, inquit, *in infimis partibus punitionis quidem barathrum impios recipiens, piis autem locum alium tranquillum.* Sic et Olymp. qui dubitat an paradisus sit in terra, an in cœlo, eo quod dicatur hîc esse *sub sole*.

Verum Codices Septuag. Complut. utroque loco legentes ἀσεβής, id est *impius*, sic vertunt : *Et adhuc vidi sub sole locum judicii, illic impius : et locum justorum, illic impius;* S. Hieron. juxta editionem priscam acceptam à Septuag. *Vidi*, inquit, *locum judicii, ubi impietas : et locum justitiæ, ubi iniquitas;* sic quoque Syrus : quæ sane lectio respondet Hebræo et Vulgatæ Latinæ, ideoque vera est et genuina; accedit et Chald. *Iterum*, inquit, *sub sole vidi forum judicii, in quo conscripti corrupti judices innocuos condemnarent, nocentesque sententiis suis absolverent : et locum in quo invenitur justus, præterea et impius, qui ei præsit propter peccata generationis hujus.*

Sensus ergo clarus est, q. d. Vidi in tribunali judicii sedentem judicem impium, qui injustas proferret sententias; ideoque in loco, ubi regnare debebat justum judicium, vidi regnantem impietatem, ac in solio justitiæ vidi præsidentem iniquum, qui contra jus et fas judicaret, ideoque in eo vidi dominantem iniquitatem. Pro eodem sumit *judicium et justitiam*, atque *iniquitatem et impietatem*, cum alioqui proprie impietas sit scelus contra Deum, iniquitas sit scelus contra æquitatem, quo justitia et jus proximi violatur. Sed, ut dixi, impietas hîc accipitur pro iniquitate et injustitia, puta pro injusta judicis sententia; hæc enim recte vocatur *impietas*, quæ lædit justitiam, qua non tantum proximus, sed et Deus, qui juris et justitiæ omnis est auctor, violatur. Quare iniquus judex facit ut in solio justitiæ sedeat injustitia, in eoque velut regina imperet et dominetur, ac thronum Christi occupet Antichristus.

Igitur per locum judicii et justitiæ, proprie hîc publica tribunalia et subsellia judicum intelliguntur, generatim tamen quivis locus judicandi sententiamque proferendi, accipi potest, qualis est ubi lites mercatorum, agricolarum, opificum privatim dirimuntur. Porro hæc primo vocat *locum judicii*, deinde *justitiæ*, ut indicet judices prius debere diligenti maturoque judicio rem examinare,

antequam æquam certamque pro justitia ferant sententiam. Nota τὸ *sub sole*, q. d. Injustitia non nisi sub sole, inter homines cupidos et avaros locum habet : nam supra solem in cœlis habitat justitia. Unde à Poetis fingitur Themis justitiæ Dea assidere Deo supremo judici. Hinc et illud Ovidii lib. 1. Metamorph. :

Et virgo cæde madentes,
Ultima cœlestum terras Astræa reliquit.

Quasi ab injustis hominibus avolans ad justum Deum. Rursus τὸ *sub sole*, notat indignitatem et impudentiam iniquorum judicum, quod in conspectu lucidissimi et purissimi solis, adeoque solis justitiæ, puta Christi Domini, audeant impuram, tenebrosam et injustam pronuntiare sententiam, itaque justitiam, velut virginem castissimam suæ fidei commissam violare, juxta illud Eccli. 20. 2 : *Concupiscentia spadonis devirginabit juvenculam : sic qui facit per vim judicium iniquum.* Quocirca in eos detonat Isaias 59. 14 : *Conversum est retrorsum judicium, et justitia longe stetit : quia corruit in platea veritas, et æquitas non potuit ingredi. Et facta est veritas in oblivionem : et qui recessit à malo, prædæ patuit : et vidit Dominus, et malum apparuit in oculis ejus, quia non est judicium.*

Difficultas hîc est in nexu, qua ratione scilicet hæc gnome hîc inseratur, et cohæreat cum præcedentibus.

Primo, aliqui nectunt cum τὸ *ut timeatur*, v. 14, q. d. Deus fecit omnia ut timeatur; sed tanta est improbitas hominum, ut ipsum non timeant, sed palam in tribunalibus eum ejusque veritatem et justitiam, proferendo iniquas sententias, conculcent. Ita Ferus. Sed hoc longe petitum videtur.

Secundo, Hugo Victorinus, quem sequitur noster Lorinus, censet hîc novum vanitatis genus recenseri. Cum enim vanitatem magnam recensuisset, sitam in temporum rerumque omnium vicissitudine et fugacitate, quasi *non satis esset malorum ex hac inconstantia*, ait Campensis, subtexuit hanc majorem de judiciorum corruptela. Ex qua, sicut et ex priori, homines accipiunt occasionem murmurandi contra divinam providentiam, quod videant *justum hic multa mala perpeti, et impium regnare pro scelere*, ait S. Hieron. Unde illi respondet Ecclesiastes v. 17. Deum hæc iniqua judicia reformaturum, et justo suo judicio jus suum cuique restituturum.

Tertio, Thaumaturgus, Didymus et Olymp. censent hæc spectare ad pœnas impiorum et præmia piorum, quasi post recensitas hominum vanitates et pravitates, hîc eorum congruum supplicium attexat. Citavi verba Thaumaturgi initio hujus versus. Verum eorum versio, et consequenter explicatio plane dissonat ab Hebræo et à Vulgata.

Quarto, noster Pineda sic vertit, ut postquam dixerit rerum omnium humanarum vicissitudinem esse summam inconstantiam, sola autem Dei opera firma et stabilia, nunc objiciat firmiter et stabiliter visam sibi *sedere in loco judicis impietatem*, et ubi maxime videbatur regnatura justitia, *iniquitatem* dominari per summam tyrannidem, ac tam constanter exerceri judicia iniqua, ut in hac re nulla esse vicissitudo videatur, neque tempus ullum justitiæ caste et integre colendæ. Respondeat vero v. 17, non defuturum suum quoque tempus sempiternæ legi et supremi arbitri judicio, cum videlicet *justum et impium judicabit Deus, et tempus omnis rei tunc erit.*

Quinto, alii qui secuti versionem Septuag. censent versu præced. agi de judiciis Dei, quibus punit eos, qui insontes persequuntur, apposite cum iis hanc gnomen connectunt, utpote quæ explicet hanc persecutionem maxime cerni et sentiri in impiis judicum sententiis, quibus innocentes opprimunt, ac proinde in eorum consolationem Deum hæc judicia suo tribunali correcturum.

Sexto, et genuine hic versus pertinet ad v. 10: *Vidi afflictionem, etc.*, ut patet conferenti utrinque verba, præsertim in Hebræo. Hebræa enim hîc habent : *Et adhuc vidi sub sole in loco judicii impietatem*, q. d. Vidi duplicem in hac mundi vanitate hominum afflictionem. Priorem recensui v. 10, scilicet quod homo affligatur continuo labore operum temporalium, quæ non constant nec durant, sed cum tempore volvuntur et abeunt : quare labor eorum et afflictio irrita est et vana; quia caret fructu, qui stabilis sit et perseveret. Posteriorem hîc recenseo, quod scilicet in solio judicii sæpe præsideat judex impius, regnetque impietas, quæ pios et pietatem opprimat. Jungit hanc priori; quia illi similis est analogice. Illa enim afflictio laboris naturalis est et physica, hæc vero perversi judicii moralis et ethica. Atque sicut illa oritur ex vicissitudine temporum, et fugacitate rerum temporalium : sic hæc pariter oritur ex vicissitudine judicum et judiciorum, quod scilicet probis justisque judicibus in solio succedant improbi et injusti. Rursum sicut illis dixit Deum instaurare id quod abiit, itaque res successivas perpetuare, non in individuo, sed in specie eadem : sic hîc asserit Deum instauraturum iniqua improborum judicia, cum ea publice condemnabit, et puniet justisque læsis suum jus restituet.

Igitur hæc est sequela et nexus totius capitis, v. 1, proponit hoc thema capitis : *Omnia tempus habent, et suis spatiis transeunt universa sub cœlo.* Illud deinde probat inductione per res naturales, dicens : *Tempus nascendi, et tempus moriendi; tempus plantandi, et tempus evellendi, etc.* Ex quibus concludit vers. 10, se in omni hac temporum successione vidisse succedentem assidue laborem labori, et afflictionem afflictioni. Idem thema hîc probat per res ethicas sive morales, scilicet ex eo quod in solio judicii et justitiæ justis judicibus per temporum successionem sæpe succedant injusti, qui improbis patrocinentur, ac probos affligant et opprimant; sed his quoque succedet tempus divini judicii justissimi, quo Deus solio judicii justitiam ab improbis ademptam restituet, et iniquitatem ex eo deturbabit. Unde apposite ad thema, *Omnia tempus habent;* subdit sequenti v. 17 : *Justum et impium judicabit Deus, et tempus unicuique rei tunc erit*, q. d. Sicut res physicæ suum tempus habent, sic et ethicæ; sicut opera operibus in tempore succedunt, sic et judiciis; adeoque omnia cum tempore transeunt et evanescunt; transit enim justitia, cum à succedente iniquo judice profligatur per injustitiam; transit vicissim ejus injustitia, cum à Deo judice arguitur et plectitur. Præclare S. Gregor. lib. 26. Moral. *Summus*

locus, ait, *bene regitur, cum is, qui præest, vitiis potius quàm subditis dominatur.*

Graphice hanc judiciorum iniquitatem depingit S. Cyprian. lib. 2. Epist. 2. ad Donatum : *Sævit, ait, invicem discordantium rabies, et inter togas pace rupta forum litibus mugit insanum, hasta illic et gladius, et carnifex præsto est, ungula effodiens, equuleus extendens, ignis exurens ; ad hominis corpus unum, supplicia plura quàm membra sunt. Quis inter hæc vero subveniat? patronus? sed prævaricatur et decipit. Judex? sed sententiam vendit. Qui sedet crimina vindicaturus, admittit, et ut reus innocens pereat, fit nocens judex. Flagrant ubique delicta, et passim multiformi genere peccandi per improbas mentes nocens virus operatur.* Particulatim deinde modos injustitiæ enarrat, subdens : *Hic testamentum subjicit, ille falsum capitali fraude conscribit ; hic arcentur hæreditatibus liberi, illis bonis donantur alieni. Inimicus insimulat, calumniator impugnat, testis infamat, utrobique grassatur in mendacium criminum prostitutæ vocis venalis audacia, cum interim nocentes nec cum innocentibus pereunt. Nullus de legibus metus est ; de quæsitore, de judice pavor nullus : quod potest redimi, non timetur ; esse jam inter nocentes innocuum crimen est : malos quisquis non imitatur, offendit. Consensere jura peccatis, et cœpit licitum esse quod publicum est. Quis illic rerum pudor, quæ esse posset integritas, ubi qui damnent improbos, desunt? soli tibi qui damnentur occurrunt.*

Porro, afflictio hæc ethica gravior duriorque est priori physica et naturali, quia nil magis cruciat homines quàm si judicentur, damnentur et puniantur ut nocentes, cum sint innocentes. Et quid indignius, quàm si in solio justitiæ sedeat et præsideat injustitia? si in tribunali æquitatis regnet et dominetur iniquitas? si pietatem opprimat impietas, probitatem improbitas, innocentiam malitia, sanctitatem scelus, humanitatem tyrannis et sævitia? Audiant judices et paveant Davidem, imo Deum summum judicem iis intonantem : *Deus stetit in Synagoga deorum* (judicum) *: in medio autem deos dijudicat. Usquequo judicatis iniquitatem : et facies peccatorum sumitis? etc. Ego dixi : Dii estis et filii Excelsi omnes. Vos autem sicut homines moriemini : et sicut unus de principibus cadetis.* Psalm. 81. v. 1. ubi pro *deos* hebr. est *Elohim*, id est Angelos vel deos, quo significat judicem debere esse quasi Angelum, imo Deum inter homines; ut liber ab omni carnis et sanguinis affectione juxta Deum et veritatem sententiam ferat ; itaque sit quasi *obambulans in terra Deus, et sanctus in carne Angelus.* Unde Philo lib. de judice, in eo requirit sinceritatem, et tranquillum animum nulli perturbationi obnoxium ; ut imitetur Deum de quo ait Sapiens cap. 12. 18 : *Tu autem, dominator virtutis, cum tranquillitate judicas.* Hinc et iniquus judex hoc loco vocatur רשע *rasca*, id est inquietus, tumultuans, turbulentus ; imo vocatur in abstracto רשע *resca*, id est inquietudo, tumultus, turbatio, quia omnia miscet, turbat, offuscat, pervertit. Et Psalm. 74. 3 : *Cum accepero tempus, ego justitias judicabo.* Audiat Josaphat regem graviter iis inculcantem : *Videte quid faciatis : non enim hominis exercetis judicium, sed Domini : et quodcumque judicaveritis, in vos redundabit. Sit timor Domini vobiscum, et cum diligentia cuncta facite : non est enim apud Dominum Deum nostrum iniquitas, nec personarum acceptio, nec cupido munerum.* 2. Paral. 19. Hinc in Conc. Chalcedonensi et Ephesino c. 22. in subsellio quasi pro tribunali collocabatur codex Evangeliorum, ut Christi judicis personam repræsentaret, quam in judicando Episcopi præ oculis haberent, atque justam ex ejus mente sententiam proferrent. Sic Æthiopes feruntur in Senatu cathedram excelsam statuere, eamque vacuam, quasi in ea resideat Deus judicii arbiter et moderator, quem proinde Senatores omnes in ferendis sententiis intueri, vereri, imitarique debeant. Ægypti reges de more judices ad jusjurandum adigebant, ut etiam si quid rex juberet eos judicare, quod justum non esset, ne judicarent, ait Plutarch. in Moral. qui et addit : At qui fieri potest, ut civitas judices habeat incorruptos, ubi potestatem judicandi magno vendit princeps? M. Antoninus Imperator dictitabat *privatos quidem homines multos habere judices ; principi autem nullum alium esse judicem, quàm Deum.* Ita Xiphilinus in ejus Vita. Trajanus Imperat. præfecto urbis strictum porrexit gladium, dixitque : *Cape ferrum hoc, et si quidem recte gessero imperium, pro me ; sin aliter, contra me hoc utere.* Ita Niceph. libro 3. Histor. Eccles. cap. 23. Cambyses Sicannum judicem, quod iniquam pecunia corruptus sententiam protulisset, excoriavit, corioque tribunal sive sellam judiciariam instauravit ; ac in ea Othonem Sicanni filium judicem sedere jussit, dicens : *Memento in qua sella sedeas et judices.* Ita Herodot. lib. 5.

17. Et dixi in corde meo : Justum et impium judicabit Deus (*in die judicii*, ait Chald.), et tempus omnis rei tunc erit.] *Tunc*, scilicet in die judicii, quo judicabit Dominus. Per *justum* quemlibet accipe, sed proprie innocentem injuriam passum, et injuste ab iniquo judice condemnatum ; per *impium* vero, iniquum judicem, qui insontem inique condemnavit. Hac gnome enim Salomon solatur se, et simul eos, qui insontes condemnantur, spe judicii divini, quod scilicet Deus hæc iniqua hominum judicia suo æquissimo judicio reformabit et corriget, ac insonti suum jus et patientiæ coronam ; iniquo vero judici meritum supplicium, et pœnam talionis decernet ac reipsa irrogabit. Hoc enim est officium *Elohim*, id est numinis et providentiæ, ut justis læsis suum jus et famam restituat, injustos vero lædentes pro meritis castiget. Imo inde colligimus esse numen, foreque universale Dei judicium ; sic enim argumentamur : In hac vita sæpe innocentes à nocentibus damnantur et opprimuntur ; ergo justitia et rectus rerum ordo exigit, ut sequatur Dei judicium, quo injustitiæ hæ detegantur, corrigantur, damnentur, plectantur, ac innocentibus suæ innocentiæ laus et merita restituantur. *Tunc* ergo *stabunt justi in magna constantia adversus eos, qui se angustiaverunt, et qui abstulerunt labores eorum.* Sapient. 5. quia ut ait Eccli. 35. 16 : *Non accipiet Dominus personam in pauperem, et deprecationem læsi exaudiet. Judicabit justos et faciet judicium, ut tollat plenitudinem superborum et sceptra antiquorum conteret.* Ita explicat S. Hieronym. quem audi : *Sub sole, inquit, isto veritatem et judicium exquisivi, et vidi etiam inter judicum ipsa subsellia non veritatem valere, sed munera ;* sive aliter : *Arbitratus sum aliquid justitiæ in præsenti seculo geri ;*

vel pium nunc pro suo merito recipere; vel impium pro suo scelere puniri, et è contrario reperi quàm putabam. Vidi enim et justum multa mala hîc perpeti, et impium regnare pro scelere. Postea vero cum corde meo colloquens et reputans, intellexi non per partes Deum, et per singulos judicare, sed in futurum tempus reservare judicium, ut omnes pariter judicentur, et secundùm voluntatem et opera sua ibi recipiant. Hoc est enim quod ait : Et tempus omni voluntati, et super omne factum ibi, id est in judicio, quando Dominus cœperit judicare, tunc futura est veritas; nunc injustitia dominatur in mundo. Tale quid et in sapientia, quæ filii Sirach inscribitur, legimus : Ne dixeris : Quid est hoc, aut quid est istud? omnia enim tempore suo requirentur, Eccles. 39.

Et tempus omnis rei tunc erit.] *Tempus*, scilicet examinis, judicii et tribulationis, quo innocenti læso patientiæ corona, nocenti et lædenti supplicium pro meritis irrogetur. Hoc ergo erit tempus judicii Dei, sicut in hac vita tempus est libertatis et judicii hominum, ut agant et judicent quodlibet. Respicit ad v. 1 : *Omnia tempus habent*, q. d. Impii et nocentes suum nocendi tempus habent, et innocentes patiendi; vicissim Deus habebit tempus utrumque judicandi; sicut fures suum habent tempus furandi, et prætor suum habet tempus eos suspendendi.

Hebræa habent : *Et tempus omni voluntati, et super omne opus ibi.* S. Hieron. ex Septuag. in versione antiqua : *Tempus est omni voluntati* (alii, complacentiæ) *super omne factum;* ut sit hendiadys, per quam, omissa copula *et*, voluntas cum facto et opere copuletur, q. d. Tempus ibi erit judicii extremi, quo scilicet Deus judicabit omnem voluntatem, id est omnem actum voluntatis, puta quicquid libere volueris, et elegeris, ac insuper omne opus quod ex hac electione patraveris, à quo judicio nulla cadit appellatio, nulla evasio, nulla excusatio; τὸ *super* notat judicium hoc Dei superius fore et dominaturum omnibus hominum, etiam Regum et Imperatorum, operibus, ut illi omnes se subdere, et ab eo sententiam justam æque ac inevitabilem, quam nemo evadere possit, recipiant. Hinc Pagnin. vertit : *Quia tempus omni est quod voluerit, et super omne opus ibi erit judicium;* Tigurina : *Illic enim tempus est quo omni voluntati, et omnibus factis præmium condignum rependitur;* Vatabl. *Tempus est omni rei, idque juxta omnia opera illic, q. d. Posteaquam omnia consideravi per verbum Dei, dixi apud me judicaturum esse Deum justos et impios, juxta uniuscujusque opera illic, id est in die judicii, quia omnia fiunt suo tempore:* alius : *Est enim tibi tempus opportunum pro omni re et pro omni opere;* Syrus et Aquila : *Quia tempus omni negotio est, et omnia opera ibi;* Arabicus : *Quoniam omni rei et omni operi tempus;* Chald. clare: *Quoniam judicium paratur omni rei et omni operi; quæ fiunt in hoc seculo judicabuntur ibi.*

Dices : Apoc. 10. v. 6. Angelus in fine mundi, puta sub diem judicii, jurat per viventem in secula seculorum : *Quia tempus non erit amplius*, quomodo ergo hîc dicitur tunc tempus fore omni rei? Respondetur : In die judicii non erit tempus amplius merendi, vel demerendi, sed tempus judicandi et præmiandi, ut pro meritis quisque pœnam, vel præmium recipiat. Rursus tunc tempus non erit amplius, quia cessabit motus cœlorum ac consequenter tempus, quod est mensura motus. Tempori ergo succedet æternitas gloriæ in justis, et gehennæ in injustis.

Hinc colligunt Doctores in die judicii Deum revelaturum hominum conscientias, ut quisque videat tum sua, tum aliorum hominum quorumlibet dicta, facta, cogitata, et volita etiam secretissima; quia hoc exigit publica Dei judicis justitia, ut scilicet ex iis omnes videant juste Deum cuique gloriam, vel supplicium condignum pro meritis decernere, juxta illud Sibyllæ :

> Cunctaque cunctorum cunctis arcana patebunt.

Ita censet S. August. tractat. 35. in Joan. S. Basil. tractat. de Virginit. Lactan. lib. 7. c. 21 et 22. Isidor. Pelus. lib. 2. epist. 94. Anselm. in Elucidario, Magister Scholast. in 4. distinct. 43. vel 47. Hoc est quod ait S. Joan. Apoc. 20. 12 : *Et libri aperti sunt, etc. et judicati sunt mortui ex his quæ scripta erant in libris, secundùm opera ipsorum.* Vide ibi dicta.

18. Dixi in corde meo de filiis hominum, ut probaret eos Deus, et ostenderet similes esse bestiis.] Ita passim legunt Codices Latini; unde mirum in Vaticanis legi : *Dixi in corde filiis hominum*, nisi Chalcographorum sit mendum. Nam et Hebr. Chald. Septuag. Syrus, Arabic. et cæteri habent præpositionem *de;* sic enim habent Hebræa : *Dixi in corde meo de verbo filiorum Adæ.* Septuag. et ex iis S. Hier. in priori sua versione per *verbum* accipiunt loquelam hominis; unde vertunt : *Dixi ego in corde meo de loquela filiorum hominis, quia separabit illos Deus, ut ostendat quia ipsi jumenta sunt.* Quod S. Hier. sic exponit : *Hoc solum* (discriminis) *inter homines et jumenta Deus esse voluit; quia nos loquimur, illa sunt muta; nos voluntatem sermone proferimus, illa torpent silentio;* et Thaumaturgus : *Discreta*, ait, *inter se sola vocis articulatione;* Olympiod. vero pro *separabit* vertens, *judicabit*, exponit, q. d. De omni verbo tum oris, tum mentis, reddenda est ratio in die judicii, de quo sermo præcessit, juxta sententiam Christi Matth. 12. 36 : *Dico autem vobis quoniam omne verbum otiosum, quod locuti fuerint homines, reddent rationem de eo in die judicii;* Septuag. de more secutus Syrus vertit : *Dixi ego in corde meo de colloquio filiorum hominum, quos creavit Deus;* et Arabicus : *Dixi autem ego in corde meo de verbis filiorum hominis, quod Deus judicaverit ea, et ostendit eis quod sint bestiæ.* Verum Noster cum Chald. per *verbum* melius accipit rem et negotium, per metonymiam Hebræis usitatam. Unde vertit, *de filiis hominum.* Sic et Pagnin. Tigur. Campensis, Vatablus et alii. Nota : Pro *ut probaret eos*, hebr. est לברם *labaram;* quod secundo verti potest, *ut purgaret*, vel *purificaret eos;* tertio, *ut eligeret eos.* Ita Pagnin. Quarto, *ut separaret, secerneret, dijudicaret eos.* Ita ex Septuag. Arabicus et Olympiod. Quinto, *ut crearet eos.* Ita Syrus et Vatab. qui ברם *baram* derivant à ברא *bara*, id est creavit, quasi א, utpote littera quiescens, sit prætermissa. Ex hisce versionibus colligas mortem et miserias corporis humani post peccatum, quibus homo similis est bestiis, hoc fine illi à Deo inflictas; primo, ut superbiam ejus, qua contra Deum

se erexerat, humiliaret et sterneret; secundo, ut ejus inobedientiam judicaret et castigaret; tertio, ut ejus cupiditates frenaret et purgaret: mors ergo et morbi sunt superbiæ remedium, inobedientiæ supplicium, concupiscentiæ frenum et piaculum, imo sal et nitrum. Nunc ad sensum.

Hæc sententia videtur imperfecta et pendula; quæritur ergo unde pendeat, ubi perficiatur et expleatur. Triplex est responsio: Primo enim aliqui censent eam pendere à v. sequenti; secundo, alii à v. præcedenti; tertio, alii censent illam in seipsa consistere, seseque explere.

Primo ergo, aliqui eam nectunt versui sequenti hoc modo, q. d. Ut Deus probaret hominum fidem et spem de futura vita et beatitudine, ostendendo et faciendo eos quoad corpus similes esse bestiis, idcirco constituit, ut unus sit interitus hominis et jumentorum, et æqua utriusque conditio. Hoc ipso enim probat et explorat eorum fidem et spem; dum alios videt ex hac hominis et bruti æqualitate non credere animam esse immortalem, sed censere eam cum corpore mori et interire, ac proinde desperare de futura vita et felicitate; alios vero ex adverso videt solerter secernere animam à corpore, ac sentire hominem quidem bestiis esse similem quoad corpus, sed dissimilem quoad animam; hanc enim immortalem habet homo, cum bestiis omnibus illa sit mortalis, pereatque cum corpore; quare satagunt animam excolere virtutibus, ut à Deo futura gloria donentur; hos ergo sibi asciscit et beat Deus, illos vero rejicit et damnat. Hic nexus probabilis est; plane enim hæc sententia videtur spectare ad sequentia. Tantum ei obstat dispunctio, puta punctum, quod hunc versum à sequenti dispescit et discriminat; et quod pro *idcirco* hebr. sit כי *ki*, id est *quia*: quæ vox significat versum sequentem non explere præcedentem, sed ejus causam dare.

Secundo, alii nectunt cum v. præcedenti, sed vario nexu. Primo S. Hieron. sic nectit: *Non mirandum*, inquit, *in præsenti vita inter impium et justum nullam esse distantiam, nec aliquid virtutis valere; sed incerto eventu omnia volutari; cum etiam inter pecudes et homines secundùm corporis qualitatem nihil differre videatur, et sit eadem nascendi conditio, sors una moriendi.* Secundo, Aben Ezra, Cajet. et Dion. censent Salomonem hìc non ex sua, sed ex Epicureorum sententia loqui, qui censent animam hominis æque ac brutorum cum corpore interire, ac proinde indulgendum esse voluptatibus hujus vitæ; nec enim sperandas esse alias in futura. Huc accedit paraphrasis Thaumaturgi: *Quomodo ergo olim insipienter censui, apud Deum reputari, judicarique similiter; nihilque differre juste et injuste agere; ratione præditum, vel brutum esse. Quia omnibus sine discrimine tempus dispensatur, et mors irrogatur.* Tertio, noster Pineda magis cordate censet Salomonem hìc significare, quod Deus in die judicii examinaturus sit cujusque hominis vitam, an scilicet ille vixerit ut homo, an ut bestia; iniqui enim judices, qui ut dixit v. 16. sontes justificant, insontes condemnant, vivunt ut bestiæ, imo sicut feræ, similesque sunt leonibus et lupis, qui animalia cætera laniant et vorant, juxta illud: *Leo rugiens et ursus esuriens; Princeps impius super pauperem*, Prov. 28. 15; et iterum Habac. 1. 13 et 14.: *Quare non respicis super iniqua agentes, et taces devorante impio justiorem se? et facies homines quasi pisces maris, et quasi reptile non habens principem.* Major enim piscis devorat minorem, idque impune nullo prohibente. Unde Campens. vertit: *Cum non invenirem causam aliam quare Deus hæc permitteret, visum est mihi velle illum hujusmodi humanis tumultibus hominem sic exercere, ut videat se in hac vita parum differre à brutis; non aliter enim inter se homines tumultuantur, nec majori separatione, quàm bruta inter sese.*

Tertio et genuine, hæc sententia per se consistit et in seipsa expletur, ut patet ex Hebræo qui sic habet: *Dixi in corde meo super verbo* (id est super re et negotio) *filiorum Adam* (id fieri hoc fine) *ut probaret eos Deus.*

Vis et energia sententiæ consistit in τῷ *super negotio filiorum Adæ*, q. d. Corde meo considerans negotium, id est conditionem, naturam et sortem filiorum Adæ, quod scilicet ex adama factus sit Adam, id est ex humo creatus sit homo; ideoque similis bestiis in edendo, bibendo, generando, ambulando, dormiendo, moriendo, etc. Hoc, inquam, negotium hominum considerans, dixi de eo, ipsum hoc fine esse factum à Deo, ut per illud probaret homines; an scilicet credant et sperent animæ immortalitatem et gloriam suam æternam, q. d. Ut experiretur Deus hanc hominum fidem et spem, ostendendo eos exterius similes esse bestiis, quæ carent omni fide et spe; ideo dedit eis corpus terrestre, corruptibile et mortale, quale habent bestiæ; insipientes enim et carnales ex hoc conjiciunt animam suam, æquè ac corpus, similem esse animæ bestiarum, ac cum corpore morituram; ideoque dant se ventri et veneri; sapientes vero secernunt animam à corpore, ac animam hominis rationalem et immortalem esse censent, bestiarum vero irrationalem et mortalem; ideoque satagunt vivere, non ut bestiæ, sed ut Angeli, ut eorum felicitatem adipisci mereantur. Ita Olympiod. *Monet nos per hæc*, inquit, *ne corpori indulgeamus, sed animam quæ prædita est ratione, qua similes Angelis sumus, virtutibus excolamus;* et Vatabl. *Æstimavi in corde meo conditionem hominum, ut Deus excellentissimos creaverit, simul cernens quomodo ipsi sese in pecudum conditionem adjiciant;* et Chald. *Dixi ego in corde meo propter negotium filiorum hominum, quibus adduxit Dominus plagas et infirmitates malas, ut tentaret eos, et probaret eos, fecit Deus; ut videret, si converterentur ad pœnitentiam, ut dimitteret eis, et sanarentur. Impii autem, qui sunt sicut jumenta, non convertuntur, ideoque corripiuntur, ut male sit eis.* Videtur Chald. pro דבר *dabar*, id est verbum, aliis punctis legisse דבר *deber*, id est pestis, mortalitas, mors. Unde vertit: *Quod venient super eos percussiones et morbi mali;* pessimus enim est pestis.

Porro, licet non sit necesse scrupulose scrutari hìc omnium sententiarum inter se connexionem, eo quod Salomon hìc varias vanitatis mundi species sigillatim recenseat, et ab una ad aliam plane diversam sine ordine et nexu transeat; tamen hoc loco commoda connexio et transitio assignari potest. Dixerat enim v. 16. inter alias vanitates, non minimam esse iniquitatem judiciorum et judicum qui reos absolvunt, ac insontes damnant et morte plectunt. Jam similem illi vanitatem attexit, scilicet quod ho-

mines quoad corpus sint similes animalibus et bestiis; adeo ut ipsimet vere animalia sint, et nonnullis bestiæ et bruta esse videantur, præsertim quia unus est interitus hominum et bestiarum. Si dicas discrimen esse quoad animam, quod hominum anima sit immortalis, adeoque judicanda à Deo, ut præmium, vel supplicium æternum recipiat, uti dixit v. 17, brutorum vero anima sit mortalis et pereat cum corpore; subjungit multis hoc esse obscurum et dubium, imo si externa et sensus spectes, videri falsum. Multi enim, ex eo quod videant homines mori ut bruta, censent animam hominum interire, uti interit anima brutorum. Hoc est enim quod ait v. 21 : *Quis* (quotusquisque) *novit si spiritus filiorum Adam ascendat sursum, et si spiritus jumentorum descendat deorsum?* atque hæc maxima hominis est vanitas, imo ærumna, error et vitium : nimirum quod animæ suæ nobilitatem et æternitatem ignoret, ac proinde non curet bene vivendo illi consulere, ut in æternum illam beet, sed voluptatibus illicitis se dedat, quibus æternum ignem illi accersit. Ne quis vero putet vere rem ita se habere, scilicet ex interitu corporis hominis, recte colligi interitum animæ ejusdem, addit Deum id fecisse, ut probaret et tentaret homines, hominumque de animæ immortalitate fidem et spem. Unde paulo ante clare dixit et edixit : *Justum et impium judicabit Deus, et tempus omnis rei tunc erit,* quo clare significat animæ immortalitatem, ejusque pro meritis judicium præmiumque, vel supplicium æternum.

Et ostenderet similes esse bestiis.] Hebr. *ad videndum quod ipsi jumenta ipsi sibi;* quod varie accipi potest : primo, q. d. Ut videre liceat quod ipsi sint jumenta; ipsi, inquam, apud se. Unde Arabicus vertit : *Ostendit eos quod ipsi sunt bestiæ.* Sic et Septuag. Complut; secundo, q. d. Ut ostenderet hominem in hominem grassari instar bestiæ, juxta illud : *Homo homini lupus;* tertio, q. d. Ut ostenderet quod, sicut homines sunt jumenta et bestiæ cum bestiis, sic vicissim bestiæ sint bestiæ ipsis hominibus; dum in eos sæviunt eosque laniant et devorant, ut faciunt leones, lupi, tigrides, pantheræ, etc.: quarto, pro *ipsi sibi* verti potest *ipsis sibi,* q. d. Homo non tantum quoad corpus, sed etiam quoad suam opinionem, secundùm animam ac mores bestiales, atque ignorantiam, quæ eum facit propriæ oblivisci dignitatis; perinde ac si nihil differret à bestiis, illis similis esse videtur. Sicut Nabuchodonosor similis factus est bovi, partim quoad figuram corporis, quia incedebat ut quadrupes, et herbis vescebatur ut bos; partim quoad corruptam suam imaginationem, qua sibi videbatur esse pecus, Daniel. 4. 22. Denique homo, qui vivit ut bestia, moritur ut bestia. Quinto, Cajetan. vertens : *Et ad videndum quod ipsi bestia ad ipsos,* exponit, q. d. Homo est bestia ad seipsum, id est, homo est politica quædam bestia; quoniam communicant homines inter se; sed alii dolose, ut vulpes; alii crudeliter, ut lupi; alii superbe despiciendo cæteros, ut leones; alii gulose, ut porci; alii libidinose, ut asini, etc. Pro *bestiis* enim hebr. est בהמה *behema,* quod omne quadrupes, sive cicur et mansuetum, uti sunt equi, oves et boves; sive agreste et ferum, uti sunt lupi, leones, pardi, significat. Unde elephas vocatur *behemoth,* id est bestiæ, in plurali, quod mole corporis multarum sit instar bestiarum, Job 40. 10. Noster crebro vertit, *jumenta.*

Homo ergo similis est bestiis, quæ impetu passionum, non judicio rationis aguntur, nec uni bestiæ, sed omnibus pejor est bestiis. Bestiæ enim non sæviunt in bestias ejusdem speciei, sed in illas quæ sunt diversæ; at homo in hominem sævit. Homo igitur imitatur, imo superat canis invidiam, lupi voracitatem, leonis superbiam, tigridis sævitiam, asini acediam, serpentis malitiam, vulpis fraudulentiam, suis immunditiam, hirci luxuriam; ubi nunc est gloriatio tua, ô nobilis? quid te jactas, ô dives? quid pauperem spernis? quid ignobilem alloqui dedignaris, cum non tantum homini pauperi, sed et jumentis, porcis et hircis factus es similis, par et æqualis? Ito nunc auro splendidus, alto supercilio tumidus, equis rhedisque superbus, famulorum turba magnificus; sed inspice te, memento quia comparatus es jumentis insipientibus, et similis factus es illis.

Tropol. Vestes bestiarum pellicæ, quibus Deus induit Adamum post peccatum, significant nos bestiarum indolem per illud induisse; ideoque cum eis exuturos corium mortalitatis, ait S. August. in Psal. 103.

19. Idcirco unus interitus est hominis et jumentorum, et æqua utriusque conditio. Sicut moritur homo, sic et illa moriuntur; similiter spirant omnia, et nihil habet homo jumento amplius; cuncta subjacent vanitati. Thaumaturgus : *Neque esse jura mortis severiora in alia animantia quàm in homines.* Chald. hæc arctat ad hominem peccatorem. Sic enim vertit : *Quoniam occasus hominis peccatoris et occasus bestiæ immundæ, occasus unus est omnibus his; et sicut moritur bestia immunda, sic moritur iste, si non convertitur ad pœnitentiam ante mortem, et spiraculum spiritus amborum simul judicabitur omnimodo, et nihil amplius remanet de viro peccatore, quàm de jumento immundo, neque est alia differentia inter ambos, nisi domus sepulturæ; quoniam omnia sunt vanitas.*

Hinc nonnulli opinati sunt impios tam quoad animam, quàm quoad corpus interire, ut bruta. Verum hic est error; quare perperam Chald. hæc arctat ad peccatorem, cum Hebræa, Græca, Syra, Arabica habeant absolute et generatim : *Unus interitus est hominis et jumentorum.*

Pro *interitus* hebr. est מקרה *micre,* id est, accidens, ita Syrus; eventus, ita Septuag. Sors, ita Arabicus, conditio, occursus, casus; puta iidem affectus, eædem cupiditates, iidem morbi et ærumnæ; iidem casus, iidem mores et vitia. Unde Olympiod. vertit : *Jumentorum itaque brutalis vita, quæ veneri indulget, vanitas mera est.* Noster tamen vertit, *interitus,* sive mors, quia ipsa est accidens omnibus hominibus commune, necessarium, certum, inevitabile; dies tamen ejus et hora est anceps et incerta. Rursum mors homini est casus ultimus, in quem omnes alii humanæ vitæ casus recidunt, uti dixi c. 2. v. 14; et hoc voluisse Salomonem patet ex eo quod *micre,* id est accidens et casum hunc explicans subjicit : *Sicut moritur homo, sic et illa moriuntur.*

Nonnulli censent Salomonem hîc loqui non ex sua, sed ex Epicureorum sententia, qui negant animæ immortalitatem; ita Thaumaturgus, Clarius et S. Greg. 4. Dialog. cap. 4. quem audi :

Concionator noster velut ex mente infirmantium humanæ suspicionis sententiam proponit, dum dicit : Unus interitus est hominis et jumentorum et æqua utriusque conditio ; sicut moritur homo, sic et illa moriuntur. Similiter spirant omnia, et nihil habet homo jumentis amplius. Qui tamen ex definitione rationis suam postmodum sententiam profert, dicens : Quid habet amplius sapiens à stulto, et quid pauper, nisi ut pergat illuc ubi est vita ? Qui igitur dixit : Nihil habet homo jumentis amplius, ipse rursum definit, quia habet aliquid sapiens non solum amplius à jumento, sed etiam ab homine stulto, videlicet ut pergat illuc ubi est vita. Quibus verbis primum indicat, quia hic hominum vita non est quàm esse alibi testatur. Habet ergo homo hoc amplius jumentis, quia illa post mortem non vivunt; hic vero tunc vivere inchoat, cum per mortem carnis visibilem hanc vitam consumat. Probat deinde idipsum alio Ecclesiastæ testimonio : *Qui etiam longe inferius dicit : Quodcumque potest manus tua facere, instanter operare; quia nec opus, nec ratio, nec scientia, nec sapientia erit apud inferos, quò tu properas. Quomodo ergo unus interitus hominis et jumenti, et æqua utriusque conditio? aut quomodo nihil habet homo jumentis amplius, cum jumenta post mortem carnis non vivant, hominum vero spiritus pro malis suis operibus post mortem carnis ad inferos deducti, nec in ipsa morte moriuntur? sed in utraque tam dispari sententia demonstratur; quia concionator verax et illud ex tentatione carnali intulit, et hoc postmodum ex spiritali veritate definivit.*

Melius alii censent Salomonem ex sua mente et sensu loqui, q. d. Deus volens hominis fidem probare et explorare, fecit eum quoad corpus similem bestiis : idcirco sicut interit et moritur corpus bestiæ, sic et hominis. Corpus enim hominis simile est corpori bestiarum ; sicut in ortu et progressu, sic in occasu ac morte. Oritur enim et nascitur ex terra, progreditur sive continuat vitam spirando, puta per respirationem. Occidit et moritur, dum in terram, ex qua ortum est, redit. Ita S. Hieron. *Ne putaremus,* inquit, *dici de anima, intulit : Omnia facta sunt de terra, et revertentur in terram ; de terra autem nihil aliud nisi corpus factum est.* Et S. Thom. 1. p. q. 75. art. 6. ad 1. notat hæc dici de corpore hominis, non de anima, idque hac ratione probat : *Nam anima brutorum,* inquit, *producitur ex virtute aliqua corporea* (virtute seminis per traducem ; sicut enim lux unius candelæ lucem in alia accendit ; sic anima vaccæ, ovis, lupi, leonis, etc., producit animam vituli, agni, lupi, leonis, quem generat) ; *anima vero humana producitur à Deo, et ad hoc significandum dicitur Genes. 1. quantum ad alia animalia : Producat terra animam viventem. Quantum vero ad hominem dicitur, quod inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ. Et ideo concluditur Eccles. ult. Revertatur pulvis in terram suam unde erat, et spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum. Similiter processus vitæ est similis quantum ad corpus, ad quod pertinet, quod dicitur in Eccles. similiter spirant omnia. Et Sap. 2 : Fumus et flatus est in naribus nostris, etc.; sed non est similis processus quantum ad animam : quia homo intelligit, non autem animalia bruta ; unde falsum est, quod dicitur : Nihil habet homo jumento amplius; et ideo similis est interitus quantum ad corpus, sed non quantum ad animam.* Hucusque Doctor Angelicus.

Rursum *idem est interitus hominis et jumentorum,* quia quantum per sensum et experientiam colligi potest, idem est modus generationis et corruptionis in jumentis, qui est in homine (simili enim modo procreantur et senescentia moriuntur jumenta, quo homines), excepta duntaxat differentia perfectionis et subsistentiæ formæ humanæ, puta animæ rationalis, quam ex modo generationis et corruptionis hominis non colligeremus, nisi illa aliunde nobis innotesceret, puta ex spiritali operatione intellectus, qua etiam Deum et Angelos incorporeos intelligit, ac libera voluntatis, ex exstasi et raptu, ex meritis et demeritis, et maxime ex actibus gratiæ, atque ex fide et revelatione sanctæ Scripturæ.

Moraliter S. Bernard. toto ser. 82. in Cantic. pulchre ex hoc loco docet quod anima hominis, quæ Deo similis est, creata in simplicitate, immortalitate et libertate, per peccatum in tribus hisce facta sit illi dissimilis, similisque bestiis : sic enim ait : *Inde* (ex peccato) *anima dissimilis Deo, inde dissimilis est et sibi; inde comparata jumentis insipientibus et similis facta est illis : inde quod legitur commutasse gloriam suam in similitudinem vituli comedentis fœnum : inde homines tanquam vulpes duplicitatis et fraudis foveas habent ; et quia pares vulpibus se fecerunt, partes vulpium erunt; inde juxta Salomonem unus exitus homini et jumento : quidni similiter exeat qui similiter vixit ? more bestiali incubuit terrenis, more bestiali excedet terris. Audi aliud : Quid mirum si similem sortimur exitum, qui et similem habemus introitum ? unde enim hominibus, nisi de similitudine bestiali ille tam intemperans ardor in coitu, tam immoderatus dolor in partu ? Ita homo in conspectu et ortu in vita et morte comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis. Quid, quod libera creatura sibi subditum appetitum non regit ut domina, sed sequitur et obsequitur ut ancilla ? Nonne et in hoc se assimilat et annumerat cæteris animantibus, quæ natura non in libertatem vocavit, sed condidit in servitutem, servire suo ventri, appetitui obedire?*

Similiter spirant omnia.] Hebr. unus רוח *ruach*, id est, *spiritus est omnibus. Spiritus*, id est, habitus sive respiratio, ut vertit Symmach. Flatus, sive aura vitalis, ut vertit Vatabl. omnia enim animalia æque ac homo respirant, ac respiratione attrahunt aerem, ut calorem cordis et viscerum temperent, itaque vitam conservant et prorogant : unde cum respiratio vel strangulatione vel catarrho impeditur, homo suffocatur et moritur. Vide Aristotel. lib. de Respiratione. Hinc anima nonnullis dicitur ab ἄνεμος, id est aura, ventus, ait Isidor. l. 11. Origin. c. 1, licet ipse id refutet, additque : *Anima est vitæ, animus consilii ; anima enim est spiritus quo vivimus*, ait Nonius, *animus quo sapimus.* Græce dicitur ψυχή à ψύχεσθαι, id est, à refrigerando. Unde Campensis vertit : *Nec apparet aliam hominis, aliam brutorum esse animam,* id est halitum vitalem.

Notant Rabbini nonnulli animam Hebr. tria habere nomina, quæ triplicem ejus vim significent, scilicet נשמה *nescama*, significare vim rationalem, quæ est radius divinitatis ; נפש *nephes*, vim sensitivam ; רוח *ruach* vim vitalem. Hinc R. Abraham *nescama* constituit in cerebro, *nephes* in jecore, *ruach* in corde : sicut Physici

et Medici triplices constituunt in homine spiritus, scilicet rationales, qui subserviunt discursui et speculationi mentis; animales, qui subserviunt sensationi et ambulationi; vitales, qui subserviunt respirationi et vitæ. Verum hoc discrimen non est perpetuum: nam *ruach* significat quoque vim rationalem, ut patet v. 21. et cap. 12. 7. Imo Spiritus Sanctus, qui non tantum est rationalis, sed et divinus, imo Deus, in Script. et à Rabbinis passim vocantur *ruach haccados.*

Et nihil habet homo jumento amplius.] Septuag. *Et quid abundavit homo à pecore? nihil.* Theodotion: *Quæ præstantia hominis?* Symmach. *Et quid amplius habet homo pecore?* Tigurin. *Nec habet homo quidquam præstantius pecore.* Alii: *Dignitas hominis supra belluis nulla*, scilicet quoad corpus; nam quoad animam homo habet vitam perennem immortalem, quam non habent bruta. *Nihil* ergo subaudi quoad corporis mutabilitatem, mortem et externa omnia. Unde Chald. vertit: *Residuum viri pro jumento non est quidquam inter utrumque, nisi domus sepulcri.* Nobiles enim et divites inter homines splendida sibi erigunt sepulcra, qualia non eriguntur bestiis.

Cavendus hìc est Comment. Vatabli vel potius Vatablo ab hæreticis insertus, qui sic explicat, q. d. *Humana ratio sola non deprehendit excellentiam hominis supra belluas; quia quidquid videtur oculo rationis in homine est vanissimum.* Hoc enim erroneum est et sapit Epicureismum. Nam certum est seclusa fide, sola ratione naturali, cognosci hominem præstare bestiis per animam rationalem et immortalem. Animam enim hominis esse immortalem multis rationibus naturalibus probant et evincunt Physici in lib. de Anima. Quocirca Doctores, qui Vatablum castigarunt, censoria virgula hunc locum notarunt, ac verba jam citata expunxerunt.

Mystice S. Hieron. Homo, inquit, est justus, jumentum peccator, qui sæpe per Dei gratiam et pœnitentiam justum æquat, imo superat; de quo mox plura.

20. Et omnia (*omnia*, id est utraque, scilicet homo et jumenta; de his enim solis sermo præcessit) pergunt ad unum locum (in terram, ut sequitur), de terra facta sunt, et in terram pariter revertentur.] Septuag. et Syrus: *Omnia facta sunt de pulvere, et omnia revertentur in pulverem.* Nam hebr. pro *terra* est עפר *aphar*, id est pulvis, scilicet aqua mixtus, puta limus vel lutum. S. Hieron. *Omnia de humo facta sunt, et omnia revertentur ad humum.*

Alludit, imo citat illud Genes. 3. 19: *Donec revertaris in terram, de qua sumptus es; quia pulvis es, et in pulverem reverteris.* Vide ibi dicta. Hinc terra ab Eccles. c. 40. 1. vocatur Mater omnium; quocirca Junius Brutus accepto Delphis Apollinis oraculo, eum dominaturum Romæ, qui primus osculatus fuisset matrem, illico osculatus est terram, ac ejectis Tarquiniis regibus, primus Romæ consul creatus est, teste Livio lib. 1. Simile somnium Julio Cæsari orbis imperium portendisse narrat Sueton. in vita ejus cap. 7. Hinc quoque prisci Gentiles, teste Varrone lib. 1. de Lingua Latina, puerum recens natum in terra statuebant, et Opem deam (id est Terram) implorabant, quam et Levanam, à levando de terra nuncupabant, et Faunam à favendo, et fatuam à fando, quasi non ante contactum ejus fari fas sit, et Maiam ac Bonam, denique Magnam matrem. Ita noster Lorinus.

21. Quis novit si spiritus filiorum Adam ascendat sursum, et spiritus jumentorum descendat deorsum.] Hebr. Septuag. et Syrus addunt, *in terram;* Arabicus, *ad profundum terræ*; Campensis: *Quotusquisque interim novit an hominis ascensura sit sursum; an anima reliquorum animantium cum corporibus interitura sit?*

S. Gregor. 4. Dialog. cap. 4. Olympiod. Lyran. Bonavent. Cajetanus et alii censent hæc dici à Salomone, non ex persona et mente sua, sed impiorum, puta Epicureorum negantium animæ immortalitatem; vel certe de ea dubitantium. Id enim verba præ se ferunt. Unde Thaumaturgus vertit: *Insipienter olim censui*, etc., *incertum esse de animabus humanis, an in altum subvolaturæ sint, et de reliquis brutorum, an deorsum defluxuræ sint.*

Verum si antecedens de similitudine similique interitu hominis et bestiarum, quod ex suo sensu posuit vers. 18 et 19, ac conclusionem quam ex eo elicit v. 22, dicens: *Et deprehendi nihil esse melius quam lætari*, etc. intuearis, omnino censebis eum hìc pariter ex sua mente sensuque loqui, ut scilicet significare velit homines, præsertim illius ævi rudes et animales, ex eo quod vident corpora hominum corrumpi et mori æque ac jumentorum; atque externa omnia simili modo se habere in homine ac in brutis; interna vero hominis, præsertim animam et spiritum non pervident, idcirco vix perspicere animam hominis esse immortalem, cum brutorum sit mortalis. Sensus ergo est, q. d. Quis novit, id est, quotusquisque novit et certo sibi persuadet spiritum, id est, animam hominis post mortem corporis ascendere sursum ad Deum, qui illam creavit, ut illam velut immortalem judicet, ac pro meritis immortale illi præmium, vel supplicium decernat, ac reipsa tribuat; animam vero brutorum descendere in terram, ut corpore in pulverem resoluto intereat et evanescat, quasi dicat: Pauci hoc noverunt, idque ægre admodum, difficulter et dubie; adeo ut Aristoteles, vir summi ingenii à multis putetur de animæ immortalitate dubitasse. Ita S. Hieronymus: *Quis novit si spiritus filiorum Adam*, etc. *Non inter pecudes et hominem*, inquit, *secundùm animæ dignitatem nihil interesse contendit, sed adjiciendo: Quis difficultatem rei voluit demonstrare? Pronomen enim, quis, in Scripturis sanctis non pro impossibili, sed pro difficili semper accipitur, ut Isaiæ 53. 8: Quis enarrabit? Psal. 14. 1. Quis habitabit, Jerem. 17. 9. Quis cognoscet?*

S. Hieronymum de more sequitur Alcuinus, Salonius, Hugo Cardin. et passim Latini. Hinc et Chald. vertit: *Quis adeo sapientia excellit, ut ei exploratum esse possit, num animi hominum in cœlum pervolent, spiritus vero jumentorum descendat sub terram?* Atque hæc est insignis hominum vanitas, ignorantia et error, quam hìc deplorat Salomon, quod scilicet seipsos, hoc est, animam suam ejusque conditionem non cognoscant, nesciantque an mortalis sit, an immortalis; an in cœlum, an in terram reditura sit. Nam philosophi, ac inter eos divinus Plato hac de re dubie, obscure, frivole locutus est. Plato enim in Phædro et alibi Deum vocat mundum, qui circulo fertur. In hujus convexa

parte ait existere ideas veras, quas anima alis subvecta contempletur, donec redire domum cogatur. Postea negat eòdem reverti eam, nisi elapsis decem mille annis, donec alæ recrescant. Nisi quis sincere sit philosophatus, cur reditus detur post tres mille annos, etc. Homines assignat certis planetis quos quisque sequatur, et cum eis lustret ideas mundi intellectualis. Epicurus quoque hoc Sorite ridebat mortem, dicens eam *nihil ad nos pertinere; quod enim dissolutum sit, id esse sine sensu: quod autem sine sensu sit, id nihil omnino ad nos pertinere*, inquit Cicero lib. 2. de Finib. Soritis vitium et paralogismum detegit Tertull. lib. de Anima: *Dissolvitur*, inquit, *et caret sensu non ipsa mors; sed homo qui eam patitur. At ille dedit ei passionem, cujus est actio; quod si hominis est pati mortem dissolutricem corporis et peremptricem sensus, quam ineptum, ut tanta vis ad hominem non pertinere dicatur?* Adde sensum animæ morte non exstingui, imo illo eam sentire ignes æternos, iisque uri in gehenna.

Nota: *Spiritum hominis ascendere sursum*, multa significat: Primo, animam hominis non esse è terra, nec ex traduce animæ parentum generari, uti generantur animæ brutorum, quæ proinde cum corpore moriuntur, et resolvuntur in terram, ex qua prodierunt; sed sursum è cœlo à solo Deo creari, et creando homini infundi: ideoque illam esse spiritualem et immortalem, ac proinde post mortem corporis ad Deum creatorem suum reverti et sursum ascendere, ut illi se sistat et reddat, juxta illud cap. 12. 7: *Spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum.* Hinc animam hominis Poeta dixit esse *divinæ particulam auræ.* Et alius: *Igneus*, ait, *est illis vigor, et cœlestis origo.* Itaque ex hoc loco non infirmatur, sed potius confirmatur animæ hominis æternitas et immortalitas. Eamdem clare astruit cap. 11. vers. ult. et cap. 12. v. 8 et 15.

Secundo, quod ascendat ad Deum velut ad suum judicem, ut prout gessit in vita bonum vel malum, ab eo sententiam supplicii vel præmii accipiat. Licet enim Doctores graves, ut Domin. Soto in 4. dist. 45. art. 3. conclus. 2, Franc. Suarez 3. par. tom. 2. quæst. 59. art. 6. disp. 52. sect. 2, Greg. de Valentia tom. 4. disp. 11. q. 1. punct. 2, Barthol. Sibylla in Quæst. peregrinis, Petrus Thyræus lib. 1. de Apparit. spirit. c. 14. num. 134, Henricus Henriques lib. ult. Summæ c. 25. §. 1. et alii censeant animam post mortem hominis judicium particulare subire, dum adhuc est in corpore, ac judicari primo instanti post mortem ut peracto judicio mox è corpore vel in cœlum, vel in infernum deferatur: tamen per catachresin dicitur anima ascendere sursum, quia ascendit ad Deum judicem, qui sursum in cœlis habitat, ibique in throno gloriæ cum Angelis residet. Unde S. Augustinus vel quisquis est auctor lib. de Vanitate seculi, c. 1: *Cum anima*, inquit, *separatur à corpore, veniunt Angeli, ut perducant illam ante tribunal Judicis.* Idem asserit S. Chrysost. homil. 1. in Matth. Quocirca Suarez loco citato ait animas dici ascendere in cœlum; quia elevantur intellectualiter ad audiendam sententiam Judicis, puta Christi hominis, quod ipse subinde per se, subinde per Angelos exercet, inquit Tyræus, esto judicandi nec Christum, nec Angelos videant.

Tertio, significat animam hominis creatam esse à Deo, ut cœlo cœlestique felicitate fruatur; quare illam, si ex Dei lege vixit, ab eo cœlo gloriaque æterna donari et beari. Hinc Apost. ait quod, Christo veniente ad judicium, *simul rapiemur in nubibus obviam Christo in aera, et sic semper cum Domino erimus*, 1. Thess. 4. 17. Ita S. Bonavent. Lyranus, Cajetan. Dion. et alii.

Ad hanc expositionem accedunt, qui sic explicant, q. d. Quis novit, id est, quis oculis conspexit, aut evidenti ratione et clara demonstratione cognovit, animam hominis esse immortalem et cœlestis gloriæ capacem; brutorum vero esse mortalem, et in terram ire? Multi enim non credunt, nisi quæ oculis conspiciunt, præsertim circa futura bonorum præmia in cœlo, et malorum supplicia in inferno. Unde dives epulo petebat ab Abraham mitti Lazarum ad fratres suos, qui testaretur eum torqueri in gehenna; cumque Abraham diceret: *Habent Moysen et Prophetas, audiant illos*, regessit: *Non, pater Abraham, sed si quis ex mortuis ierit ad eos, pœnitentiam agent*, Luc. 16. 29. Sic Genes. 3. 7. de Adam et Eva post peccatum dicitur: *Cognoverunt* (id est senserunt et viderunt) *se esse nudos.* Ita Hugo: *Nemo*, inquit, *hominum hoc scit, quemadmodum sciuntur ea quæ videntur et audiuntur, et tanguntur et cæteris sensibus percipiuntur; non enim putant scire aliquid posse, nisi oculo carnis videatur et contingatur sensu.*

Porro Cajet. sic explicat, q. d. *Quis novit*, id est, nullus novit: *Nullus enim philosophus*, inquit, *hactenus demonstravit animam hominis esse immortalem; et nulla apparet demonstrativa ratio, sed fide hoc credimus, et rationibus probabilibus consonat.* Sic et Vatablus, Campensis, Ferus, quin et Scotus in 4. dist. 43. quæst. 2. Verum hos refellit Melchior Canus, lib. ult. de locis c. ult. et S. August. lib. de Immort. animæ, duodecim rationibus Physicis probat eam esse immortalem; atque passim alii verius censent ratione naturali demonstrari posse animam hominis esse immortalem; sed hanc rationem non capiunt nisi rari, qui celso et perspicaci sunt ingenio. Quare multi fidelium potius fide credunt, quam per rationem sciunt animam esse immortalem.

Rursum R. Salomon exponit, q. d. *Quis novit*, id est, quis cogitat, quis advertit, quis considerat animam esse immortalem, ut ex hac consideratione moveatur ad sanctam vitam, ut animæ saluti consulat, q. d. Pauci id fiunt, pauci id practice sciunt. Sic de Deo dicitur psal. 138. 1: *Tu cognovisti* (id est tu advertis, inspicis, consideras) *sessionem meam, et resurrectionem meam.*

Denique S. Hieronym. hæc exponit de Limbo patrum, ad quem tempore Salomonis post mortem descendebant animæ justorum; multi enim ignorabant ubinam hic limbus foret, an sursum in cœlo, an deorsum in inferno, q. d. Quis novit quònam eant animæ eorum qui nunc moriuntur, an scilicet ascendant in cœlum, an descendant in infernum? Audi S. Hieron. *Hoc autem dicit, non quod animam putet perire cum corpore, vel unum bestiis et hominibus præparari locum, sed quod ante adventum Christi omnia ad inferos pariter ducerentur. Unde et Jacob pariter ad inferos descensurum se dicit. Et Job pios et im-*

pios in inferno queritur retentari. Et Evangelium, Chaos magnum interpositum apud inferos, et Abraham cum Lazaro et divite in suppliciis esse testatur; et revera antequam flammeam illam rotam, et igneam romphæam ad paradisi fores Christus cum latrone reseraret, clausa erant cœlestia, et spiritus pecoris hominisque æqualis utilitas coarctabat. Et licet aliud videretur dissolvi, aliud reservari, tamen non multum intererat perire cum corpore, vel inferni tenebris detineri.

Moraliter hic disce quanta sit vanitas et cæcitas animæ, quæ seipsam suasque dotes et æternitatem non perspicit, nisi à Deo illuminetur. S. Augustinus, epistola 100. ad Evodium, narrat Gennadium medicum, dubitantem de immortalitate animæ, per Angeli apparitionem in somnis eamdem fuisse edoctum. Dicebat enim illi Angelus: *Ubi est modo corpus tuum; ille respondit: In cubiculo meo. Scisne, inquit ille, in eodem corpusculo nunc illigatos esse, et clausos et otiosos oculos tuos, nihilque illis oculis te videre? Respondit: Scio. Tunc ille: Qui sunt ergo, inquit, isti oculi quibus me vides? Ad hoc iste non inveniens quid responderet, obticuit. Cui hæsitanti ille, quod his interrogationibus docere moliebatur, aperuit, et continuo: Sicut, inquit, illi oculi carnis utique in dormiente atque in lectulo jacente nunc vacant, nec aliquid operantur; et tamen sunt isti quibus me intueris, et ista uteris visione: ita cum defunctus fueris, nihil agentibus oculis carnis tuæ, vita tibi inerit qua vivas, sensusque quo sentias. Cave jam deinceps, ne dubites vitam manere post mortem. Ita sibi homo fidelis ablatam dicit hujus rei dubitationem. Quo docente, nisi providentia et misericordia Dei.*

Simile exemplum probans animæ immortalitatem recenset Joannes Moschus in Prat. Spiritual. cap. 195. de Evagrio Philosopho, qui post mortem chyrographum pecuniæ in pauperes erogandæ, et post mortem recipiendæ à Synesio Episcopo acceptum, ipsi reddidit, dicens sibi jam esse satisfactum. Marsilius Ficinus disputans de immortalitate animæ cum Michaele Mercato magni nominis Philosopho, uterque cum altero pactus est, uter eorum ex hac vita prior decederet (si liceret), alterum de alterius vitæ statu redderet certiorem. Prior decessit Marsilius Florentiæ, qui in hora mortis Mercato absenti longeque dissito apparens: O Michael, inquit, ô Michael, vera sunt illa quæ de immortalitate animæ disseruimus. Quo dicto, ex oculis mirantis evanuit: atque exinde Mercatus licet probe vixisset, tamen perfectiori virtuti se dedit, ac philosophiæ valedicens, quod reliquum fuit temporis, mundo defunctus, soli vitæ futuræ vixit. Rem fuse narrat Baron. tom. 5. ad annum Christi 411.

Quin et Galenus, medicorum princeps, ex sympathia animæ cum corpore censuit eam esse mortalem. Vide eum, t. 1. lib. *Quod animi mores corporis temperantiam sequantur*, cap. 3. ubi docet quod anima in genere non sit aliud quam temperatura quatuor primarum qualitatum, puta caloris, frigoris, humiditatis et siccitatis. Anima vero rationalis, inquit, quæ species est animæ, non est aliud quam temperatura cerebri: unde cerebro nimis calefacto, vel frigefacto anima abit, et homo moritur. Cum ergo temperatura hæc intereat, videtur et anima rationalis interire. Ita ipse. Verum antecedens est falsum; anima enim rationalis non est temperatura qualitatum: sic enim esset corporea, cum sit spiritualis, imo purus spiritus. Unde Galenum refellit Isidor. Pelus. lib. 3. epist. 124; Pythagoras vero, Plato et cæteri censuere eam esse immortalem. Unde et Heraclitus, epist. ad Amphidamanta: *Non occumbet*, ait, *morbo Heraclitus, morbus occumbet Heracliti*, etc. *Corpus descendet ad fatalem locum; at animus non descendet, cum sit immortalis, in cœlum evolabit sublimis. Eum accipient ætherea domicilia, et Ephesios criminabor. Versabor non in hominibus, sed in diis.* Idem asserit Cicero in somnio Scipionis et Quintil. Declam. 10. §. 18, ubi ait *animam vero flammei vigoris impetum, perennitatemque non ex nostro igne sumentem, sed quò sidera volant et quò sacri torquentur axes, inde venire, unde rerum omnium auctorem parentemque spiritum ducimus, nec interire, nec solvi, nec ullo mortalitatis affici fato: sed quoties humani pectoris carcerem effregerit, et exonerata membris mortalibus, levi se igne lustraverit, petere sedes inter astra; donec in alia fata seculo pugnante transmigret. Deinde prioris corporis meminisse: inde evocatos prodire manes; inde corpus et vultus et quidquid videmus accipere, occurrere suis imagines caras aliquando, et oracula fieri, et nocturnis admonere præceptis, sentire quas mittamus inferias, et honorem percipere tumulorum.*

Clemens Alexand. lib. 4. Stromatum sub finem: *Admiror*, inquit, *Epicharmum qui aperte dicit: Si fueris mente pius, nihil mali patieris mortuus. Superius manet in cœlo spiritus. Et Poetam Lyricum canentem: Impiorum autem animæ sub cœlo volant in cruentis doloribus, sub malorum jugis inevitabilibus; piorum autem in cœlis habitant, cantibus beatorum principem canentes in hymnis. Non ergo huc de cœlis anima ad ea quæ sunt deteriora demittitur. Deus enim facit omnia ad ea quæ sunt meliora, sed ea quæ vitam elegit optimam ex Deo et justitia, cœlum terra commutat.* Plures Philosophorum sententias pro immortalitate animæ citat Eugubinus, l. 9. de Perenni Philos.

Præclare Alphonsus Aragon. rex revolvens opera Senecæ, rogatus cur animus hominis ita esset insatiabilis, respondit: *Animus hominis à Deo profectus, non prius conquiescit, quam eò redeat, unde profectus est.* Ita olim Lucretius:

> Cedit enim retro de terra quod fuit ante
> In terra, sed quod missum est ex ætheris oris;
> Id rursum cœli fulgentia templa receptat.

Et Neotericus:

> Cœli ratio in animo, terræ est in corpore.
> Cui magnus animus est, ei magnum nihil.

Porro longe major meliorque Philosophorum numerus censuit quidem hominum animas post mortem corporis ascendere sursum, sed huic sententiæ sua quisque addidit commenta et fabellas. Ita censuit Trismegistus, Orpheus, Socrates, Musæus, Pherecydes Pythagoræ magister, Aratus, Homerus, Empedocles, Seneca, Virgilius, Phocylides, cujus est illud:

> Defunctis superest vita, et dii deinde creantur;

quod respondet illi sententiæ Christi: *Erunt sicut Angeli Dei in cœlo*, Math. 22. 30. Citat eos Eugubin. l. 9. Verum Plato addidit anima sapien-

tum et fortium evehi in cœlum ad stellas, quæ eis ante descensum in corpora dominabantur : Aristoteles ad aerem; Virgil. 6. Æneid. ad Campos Elysios ; Stoici ad Lunam, quos secutus Lucanus ita canit lib. 9 :

Quodque patet terras inter lunæque meatus
Semidei manes habitant, quos ignea virtus
Innocuos vita, patientes ætheris imi
Fecit, et æternos animum collegit in orbes.

Horum errores recenset et refutat Tertull. lib. de Anima, cap. 54. Addit Gregor. Nissen. (vel potius Nemesius ; huic enim adscribitur hic liber in Biblioth. S. Patrum tom. 9. editionis secundæ) lib. 2. Philos. cap. 7. Ethnicos omnes, qui animam immortalem dixere, animarum transmigrationem in alia et alia corpora unanimi consensu docuisse, cum tantum circa animarum formas, locum et statum diversa sentirent. Fides vero Catholica docet animas impiorum ab initio mundi illico à morte in infernum detrudi; justorum vero, quæ purgatione egent, in purgatorium amandari, ubi cum plene purgatæ fuissent, ante Christum in limbum patrum migrasse, post Christum vero statim in cœlum recipi, ut definit Concil. Florent. in Decreto unionis. Errant ergo Calvinus et Novantes, qui censent animas in antro delitescere, aut dormire usque ad diem judicii extremi.

Denique immortalitas animæ conjuncta est cum numine, sive providentia et justitia Dei; hanc enim decet impios, qui in hac vita opprimunt pios, in altera punire, ac pios præmiare. Hinc qui negant immortalitatem animæ, mox negant Numen, fiuntque athei. Vice versa, fides immortalitatis animæ et spes felicitatis ejusdem hominem excitat ad omnem virtutem, quantumvis arduam. Ita martyres ad martyrium accendebantur spe futuræ vitæ, ut patet in Machab. cap. 7. Quin et Socrates injuste damnatus ad mortem, gaudebat quòd animus corpore, velut carcere, liber inciperet sui esse juris, meliusque quam ante victurus foret, uti refert Plato et Laërt. in ejus vita. *Cyrus moriens filiis suis ait : Nullo modo, filii, hoc unquam mihi persuasi, ut animus vivat, donec fuerit in corpore mortali; cum vero ab hoc solutus fuerit, moriatur*, ait Xenophon et Cicero in Catone. Alphonsus Aragonum rex maximum argumentum immortalitatis sibi videre dicebat, quòd corpus in hac vita decrescere, ac per omnia membra suos quasi fines et terminos habere videret; animos vero quanto ad annos accederent, tanto magis intelligentia, virtute et sapientia crescere.

Mystice S. Hieron. Homo, inquit, est justus : jumentum est peccator ; aut homo est vir eruditus, jumentum est simplex et rusticus, de quibus dicitur Psal. 35. v. 8 : *Homines et jumenta salvabis, Domine*; et Psal. 72 : *Ut jumentum factus sum apud te, et ego semper tecum. Et in omnibus Prophetis homines et pecora in Jerusalem salvanda dicuntur, et impleri terram repromissionis pecoribus et armentis. Quis scit utrum sanctus, qui hominis appellatione dignus est, ascendat in cœlum; et utrum peccator, qui jumentum vocatur, descendat in terram? fieri enim potest utrumque pro incerto vitæ hujus et lubrico statu, ut et justus concidat, et peccator resurgat; et nonnunquam evenit ut rationabilior et eruditus in Scripturis, id est, homo non circumspecte, et ut scientia sua dignum est, vivat, et deducatur ad inferos; et simplicior quisque atque rusticior, qui jumentum, hominis comparatione dicatur melius vivat, et martyrio coronetur, ac Paradisi sit colonus.*

Sic et Auctor Catenæ Græc. Ascendere sursum, inquit, est ascendere ad sublimem virtutis statum, descendere deorsum, est ruere in profundum vitiorum, q. d. *Ne per ea quidem, quæ justi et injusti faciunt, dignosci plane ante judicium possunt. Multi quippe injusti ad justitiam transierunt, et in sublime evecti sunt; et contra multi justi justitia exciderunt seseque in vitia demerserunt.*

Præclare S. Gregorius Nyssen. lib. de Virgin. cap. 5: *Ut porcorum oculi*, inquit, *natura in terram conversi, mirificarum rerum cœlestium aspectum non habent; sic animus corporis luxu perditus, cum ad humilia et ea quæ sunt pecudum inclinatus sit, non cœlum amplius, neque reliquarum rerum convenientiam et decorem cernere poterit. Quare ut voluptatem divinam et beatam animus noster quietus ac liber maxime respiciat, ad nullas omnino res caducas et terrenas se ipse convertet, neque earum voluptatum particeps fiet, quæ ad communis vitæ indulgentiam comparatæ sunt, sed omnem potius amoris vim à rebus corporis ad eam traducet pulchritudinis contemplationem, quæ et corporis expers est et mente cernitur.*

Et Julius Firmicus lib. 1. Astron. cap. 2: *Animus*, inquit, *qui immortalis est, si à vitiis ac libidinibus terreni corporis fuerit separatus, ac suæ originis et seminis constantiam retinens, vim suæ majestatis agnoverit, omnia, quæ difficilia atque ardua putantur, facile divinæ mentis investigatione consequetur. Dic mihi quis in cœlo iter maris vidit? quis attritu lapidum scintillam latentis ignis excussit? quis potestates cognovit herbarum? cui se tota natura divinitatis et ostendit et prodidit, nisi animo, qui ex cœlesti igne profectus ad regimen et gubernationem terrenæ fragilitatis immissus est? Ipse hujus scientiæ rationem, ipse computos tradidit, ipse solis ac lunæ et cæterarum stellarum, quæ à nobis errantes, et à Græcis vero planetæ dicuntur, cursus, regressus, stationes, societates, augmenta, ortus, occasus monstravit, et in fragilitate terreni corporis constitutus, brevi majestatis suæ recordatione hæc omnia, ut traderet, non didicit, sed agnovit*, quod ultimum cum grano salis accipe, ne in Platonis errorem, scilicet scientiam nostram esse duntaxat reminiscentiam eorum, quæ prius scivimus, incidas.

22. Et deprehendi nihil esse melius, quam lætari hominem in opere suo, et hanc esse partem illius. Quis enim eum adducet, ut post se futura cognoscat?] Multi rursum censent Salomonem loqui in persona Epicureorum, aut sua, dum desiperet, et voluptatibus indulgeret. Ita Thaumaturgus, Olympiod. Bonaventura, Hugo Victor. et alii, quin et S. Gregor. 4. Dialogor. 4. quasi hic idem dicat quod Epicurus : *Ede, bibe, lude, post mortem nulla voluptas.* Audi S. Gregor. *Salomonis liber, in quo hæc scripta sunt, Ecclesiastes appellatus est; Ecclesiastes autem proprie concionator dicitur. In concione vero sententia promitur, per quam tumultuosæ turbæ seditio comprimatur. Et cum multi diversa sentiunt, per concionantis rationem ad unam sententiam perducuntur. Hic igitur liber idcirco Concionator dicitur; quia Salomon in eo quasi tumultuantis*

turbæ suscepit sensum, ut ea per inquisitionem dicat, quæ fortasse per tentationem imperita mens sentiat. Nam quot sententias, quasi per inquisitionem movet, quasi tot in se personas diversorum suscipit; sed concionator verax, velut extensa manu, omnium tumultus sedat, eosque ad unam sententiam revocat, cum in ejusdem libri termino ait: finem loquendi omnes pariter audiamus: Deum time, et mandata ejus observa. Hoc est enim omnis homo. Et post nonnulla: *Hoc itaque mihi visum est bonum, ut comedat quis, et bibat, et fruatur lætitia ex labore suo.* Et longe inferius subjungit: *Melius est ire ad domum luctus, quam ad domum convivii. Si enim bonum est manducare et bibere, melius fuisse videbatur ad domum convivii pergere, quam ad domum luctus. Ex qua re ostenditur, quia illud ex infirmantium persona intulit, hoc vero ex rationis definitione subjunxit.*

Melius. S. Hieron. Auctor. Catenæ Græc. Lyran. Hugo Victor. Titelm. et alii censent hæc dici ex persona Salomonis et sapientum, idque duplici sensu: priori, quasi dicat: Supposita animi immortalitate, judicio divino et cœlesti felicitate, quæ pauci cognoscunt, deprehendi et conclusi nihil melius in hac vita esse, quam lætari hominem in opere suo, ut scilicet lætus incumbat operibus honestis et sanctis, præsertim charitatis et eleemosynæ; hæc enim sunt opera hominis qua homo est, puta rationi et menti conformia, quibus ad finem suum, puta ad cœlestem gloriam perducatur.

Secundo et germane, ex similitudine hominis cum brutis, præsertim in morte colligit nihil esse melius quam nimiis vanisque curis et sollicitudinibus de rebus futuris valedicere, ac se dare honestæ et modestæ lætitiæ, uti faciunt cætera animalia, quæ nobis temperantiæ, fortitudinis, lætitiæ, cæterarumque virtutum dant exempla, q. d. Saltem, ô vanissime homo, qui nihil præ brutis sublimius, nil melius sapis, conare tamen sapere quod sapiunt illa; pelle inanes animo curas, præsentibus utere frugaliter, futurorum cupiditatem abjice; et animum relinque liberum paratumque melioribus animi cogitationibus, atque jucundissimæ animi tranquillitati. Ita Pineda, Lorinus et cæteri.

Lætari ergo in opere suo est frui bonis labore suo partis; frui, inquam, non ad libidinem, sed secundùm rectam rationem, quæ dictat ut ex illis tibi primo, deinde aliis per eleemosynas cæteraque opera bona benefacias. Virtus enim parit veram solidamque lætitiam, intemperantia vero et vitium parit nauseam et mœstitiam. Ita S. Hieron. Lyranus et alii. Hic enim proprie est labor suus; quia nil tam nostrum, quam benefactum ex virtute: hoc enim est opus nostri liberi arbitrii gratia Dei adjuti et imbuti.

Et S. Hieron. *Nihil est ergo*, ait, *bonum in vita ista, nisi quod lætatur homo in opere suo faciens eleemosynam, et futuros sibi thesauros in regno cœlorum præparans. Hanc solùm habemus portionem, quam nec fur, nec latro valet, nec tyrannus auferre, et quæ nos post mortem sequetur.* Hoc enim sensu conclusionem hanc ex simili rerum vanitate intulit vers. 12. et cap. 2. v. 24, ubi simili modo dixit hanc esse partem, id est, sortem illius, ut scilicet sibi consulat, non suis hæredibus. Id clare significat Chald. dum vertit: *Tandemque perspicio nihil esse in hac vita melius quam ut exhilaretur homo in optimis operibus, comedatque et bibat, et animum lætitia afficiat. Hæc enim ei optima pars in hoc seculo assignata est, ut futuram sibi vitam conciliet. Cur enim sic apud se loquitur homo? Quorsum mihi divitiarum erogatio, ut justitiam colam? Satius est ut eas liberis meis relinquam, aut meipsum extrema senectute colam. Quis enim ipsum adducet, ut videat quæ post eum futura sunt?*

Mystice S. August. (licet ipse id velit esse litterale) lib. 12. de Civitate cap. 20. hanc gnomen accipit de Eucharistia, dum ait: *Non est bonum homini, nisi quod manducabit et bibet; quid credibilius dicere intelligitur, quàm quod ad participationem mensæ hujus pertinet, quam sacerdos ipse mediator testamenti novi exhibet secundùm ordinem Melchisedech, de corpore et sanguine suo? id enim sacrificium successit omnibus illis sacrificiis veteris testamenti, quæ immolabantur in umbra futuri: propter quod etiam vocem illam in Psalmo tricesimo nono ejusdem mediatoris per prophetiam loquentis agnoscimus: Sacrificium et oblationem noluisti; corpus autem perfecisti mihi, quia pro illis omnibus sacrificiis et oblationibus corpus ejus offertur, et participantibus ministratur.* Probat id hac ratione: *Nam istum Ecclesiasten in hac sententia manducandi et bibendi, quam sæpe repetit, plurimumque commendat non sapere carnales epulas voluptatis, satis illud ostendit, ubi ait: Melius est ire in domum luctus, quam ire in domum potus,* Eccles. 7. Et paulo post: *Cor*, inquit, *sapientium in domo luctus, et cor insipientium in domo epularum.* Sic et Philastrius libr. de Hæresibus sub finem, ubi impugnat Epicureos.

Quis enim eum adducet (ad hanc notitiam, ait Lyran.) ut post se futura cognoscat?] Campensis: *Quis indicabit illi quid post ipsum futurum sit?*

Varii varie hoc exponunt: Primo, Epicurei, q. d. Fruere bonis hujus vitæ, indulge ventri et veneri, quia hæc certa sunt; futura vero bona, æque ac animæ immortalitas, dubia et incerta.

Secundo, q. d. Fruere bonis hujus vitæ, dum vivis, quia post mortem non dabitur ad ea, nec ad vitam reditus. Ita Thaumaturgus. Additque Olympiod. *Non dabitur reditus ad vitam, ut pœnitentiam agas.*

Tertio, Pineda censet hîc tangi illam quæstionem, an scilicet animæ necdum beatæ cognoscant ea quæ circa suos in terris aguntur, iisque intersint. Respondet enim negative, non cognoscere, nec interesse. Eodem modo respondet S. August. lib. de Cura pro mortuis, cap. 13. et seq.

Quarto et genuine, q. d. Fruere honeste et modeste bonis tuis, nec futura, aut futuros hæredes respice; quia hæc est pars et sors tua, quam scis et tenes: quis enim te ad futurorum prænotionem adducet, ut scilicet cognoscas quales habiturus sis hæredes, cum illi tibi plane incerti et dubii sint? Quis rursum te adducet, ut cognoscas quò anima tua post mortem itura ad limbum, perrectura sit; an scilicet in cœlum, an in infernum? Sufficiat tibi honeste et modeste vivere, ut ad limbum et sinum Abrahæ deducaris, ubicumque ille sit. Quare noli te anxie vexare et excruciare, ut cognoscas quid post mortem animæ tuæ, vel hæredibus tuis eventurum sit. Ita S. Hieronym. Chald. Hugo Victor. Dion. et alii. Hoc enim sensu hanc

clausulam, sive conclusionem usurpavit cap. 2. vers. 24. Redit enim hîc ad insignem et communem illam præ cæteris vanitatem, qua avari magno labore et cura opes congerunt, easque recondunt filiis, nepotibus, aliisque incertis, et sæpe ingratis stultisque hæredibus, itaque genium suum defraudant : hanc enim vanitatem identidem exagitat, ut vers. 12. et cap. præced. vers. 18. 19. 20. 21. et seq. Insuper posito, quod homini cuipiam non possit persuaderi animæ immortalitas, quod rudi illo seculo frequens erat, persuadet ei saltem ut bonis suis recte et frugaliter utatur, eaque ipsemet rite dispenset.

Denique hæc gnome torqueri potest in nimis anxios, qui curiose et scrupulose se vexant incertitudine suæ prædestinationis et reprobationis, itaque vel in desperationem, vel in amentiam aguntur ; nam hoc dilemma semper animo versant : Nescis an sis à Deo prædestinatus, an reprobatus ; nec potes Dei prædestinationem, vel reprobationem avertere, vel mutare. Si ergo ab æterno Deus te reprobavit, quidquid agas damnaberis ; sin te prædestinavit, quidquid agas salvaberis. Quid ergo agam incertus et anceps ? quò me vertam ? quis mihi dicet an reprobus sim et damnandus, an prædestinatus et salvandus ? quis scit an spiritus meus ibit sursum in cœlum, an deorsum in tartarum. Hisce recte opponas hanc gnomen Salomonis : fruere honeste et modeste tuis bonis et Dei donis ad tuam aliorumque salutem, et cave peccata ac lætus Deo servito ; ita certo salvaberis. Noli ergo scrutari secretum prædestinationis et reprobationis ; hoc Dei est : illi ergo illud committe et resigna. Quis enim te adducet in altam illam divinitatis speculam, ut futura, quæ in ejus præscientia et prædestinatione recondita sunt, prævideas et prænoscas ? Hac ratiocinatione anxietatem hanc, et tentationem ex incertitudine prædestinationis conceptam, dispulit S. Ægidius socius S. Francisci, vir magnæ prudentiæ et sanctitatis, et Thomas à Kempis, lib. 1. de Imitatione Christi, capite ult. de seipso narrat : Cum, inquit, quidam anxius inter metum et spem frequenter fluctuaret, et quadam vice mœrore confectus, in Ecclesia ante quoddam altare se in oratione prostravisset, hæc in se revolvit, dicens : O si scirem quod adhuc perseveraturus essem ! statimque audivit intus divinum responsum : Quid, si hoc scires, facere velles ? fac nunc quod tunc facere velles, et bene securus eris ; moxque consolatus et confortatus divinæ se commisit voluntati, et cessavit anxia fluctuatio, noluitque curiose investigare, ut sciret quæ sibi esset futura, sed magis studuit inquirere quæ esset voluntas Dei bene placens et perfecta, ad omne opus bonum inchoandum et perficiendum.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Occasione iniquorum judiciorum et judicum, de quibus egit cap. 3. v. 16, transit ad vicinam quamdam, eamque universalem et insignem mundi vanitatem et affectionem, scilicet calumniam, id est, mendacium, vim et fraudem, quæ ubique grassatur. Videmus enim ubique pauperes et imbecilles a divitibus et potentibus injuste vexari et opprimi : inde vers. 2. transit ad affinem invidiam, ac v. 5. ad desidiam; mox v. 7. ad avaritiam ejus qui, cum hærede careat, laborat assidue, non sibi, sed incerto successori, cujus occasione v. 9. attexit damna solitudinis et commoda societatis : mox v. 13. proponit regum et reginarum vanitatem. Denique v 17. præponit obedientiam stultorum victimis.

Hinc liquet argumenta hujus capitis esse varia, nec inter se connexa : nam ab una vanitate transit ad aliam disparem et diversam, uti idem in Proverbiis, et Siracides in Ecclesiastico varias materias disparatas eodem capite sine nexu et ordine pertractant.

Si quis tamen omnino velit hæc connecti, ad unumque scopum redigi, dicat cum Lyrano, Pineda et aliis Salomonem, sicut cap. 1. ostendit vanitatem scientiarum humana industria acquisitarum, et cap. 2. deliciarum, et cap. 3. longæ vitatis sive desiderii longæ et diuturnæ vitæ, sic hoc cap. demonstrare vanitatem regendi et dominandi, quæ sita est in bonorum cupiditate et ambitu, ac libidine regnandi; hujus enim vanitatem demonstrat sex argumentis : Primo, quod illa pariat tyrannides, scilicet pauperum calumnias et oppositiones, vers. 1; secundo, quod pariat invidiam, v. 4; tertio, quod pariat desidiam et avaritiam, ut opes per fas et nefas corradat, quibus aliis præcellat, v. 4 et seq. quarto, quod pariat leoninam solitudinem, qua superbe amicos præ se contemnat, velitque solus omnibus eminere, v. 7. et 8; quinto, quod ex hac superbia oriatur stultitia, v. 9 et seq. sexto, ex regni brevitate et instabilitate, quod sæpe rex regno dejiciatur, et pauper ad regnum evehatur, v. 14. Unde colligendum relinquit in tanta regnandi vanitate nullam inesse animi tranquillitatem, nec felicitatem. Quocirca, v. 17, concludit nihil esse melius pietate et Dei cultu : in hoc enim sitam esse veritatem et stabilitatem, veramque et stabilem felicitatem.

1. Verti me ad alia, et vidi calumnias quæ sub sole geruntur, et lacrymas
innocentium, et neminem consolatorem : nec posse resistere eorum violentiæ, cunctorum auxilio destitutos.
2. Et laudavi magis mortuos, quam viventes.
3. Et feliciorem utroque judicavi, qui necdum natus est, nec vidit
mala quæ sub sole fiunt.
4. Rursum contemplatus sum omnes labores hominum, et industrias animadverti patere invidiæ proximi : et in hoc ergo
vanitas, et cura superflua est.
5. Stultus complicat manus suas, et comedit
carnes suas, dicens :
6. Melior est pugillus cum requie, quam plena utraque manus cum labore,
et afflictione animi.
7. Considerans reperi et aliam vanitatem sub sole.
8. Unus est, et secundum non habet, non filium, non fratrem, et tamen laborare non cessat, nec satiantur oculi
ejus divitiis; nec recogitat, dicens : Cui laboro, et fraudo animam meam bonis ? in hoc quoque vanitas est, et afflictio pessima.
9. Melius est ergo duos esse simul, quam unum : habent
enim emolumentum societatis suæ.
10. Si unus ceciderit, ab altero fulcietur. Væ soli ! quia cum
ceciderit, non habet sublevantem se.
11. Et si dormierint duo, fovebuntur mutuo : unus quo-

modo calefiet ? 12. Et si quispiam prævaluerit contra unum, duo resistunt ei : funiculus triplex difficile rumpitur. 13. Melior est puer pauper et sapiens rege sene et stulto, qui nescit prævidere in posterum. 14. Quod de carcere catenisque interdum quis egrediatur ad regnum : et alius natus in regno, inopia consumatur. 15. Vidi cunctos viventes, qui ambulant sub sole cum adolescente secundo, qui consurget pro eo. 16. Infinitus numerus est populi omnium qui fuerunt ante eum; et qui postea futuri sunt, non lætabuntur in eo, sed et hoc vanitas et afflictio spiritus. 17. Custodi pedem tuum ingrediens domum Dei, et appropinqua ut audias. Multo enim melior est obedientia, quam stultorum victimæ, qui nesciunt quid faciunt mali.

1. VERTI ME AD ALIA, ET VIDI CALUMNIAS (Syrus, *oppressiones*) QUÆ SUB SOLE GERUNTUR, ET LACRYMAS INNOCENTIUM, ET NEMINEM CONSOLATOREM : NEC POSSE RESISTERE VIOLENTIÆ, CUNCTORUM AUXILIO DESTITUTOS.] Chaldæus : *Et conversus sum, et vidi omnes violentias quæ factæ sunt justis, qui angustiati sunt in hoc seculo sub sole, de manu tribulantium eos, et non est qui loquatur eis consolationes, neque qui redimat.*

Calumnia proprie est falsi criminis objectio, ait Cicero, Orat. 1. in Sallust. sive est alicujus in litibus per fraudem et frustrationem vexatio, sive, ut Nonius, est malitiosa et mendax infamatio. Unde actores in judicio præstare debent juramentum calumniæ, se scilicet nihil malitiose, mendaciter et fraudulenter dicturos vel acturos. Hæc est verbalis calumnia; realis vero est, cum quis alteri per vim aut fraudem nocumentum in bonis, fama, aut vita injuste infert, sive in judicio, sive extra judicium ; et sic calumnia accipitur hîc, et passim in Scriptura, ut significat violentiam, fraudem, insidias, circumventionem, oppressionem, uti dixi Prov. 28. v. 16. Hoc enim significat hebr. עשק *asac.* Septuag. vertunt, *sycophantiam*, de qua voce ibidem multa notavi. Nocentissimum est hoc malum. Unde Proverbium : *Sycophantæ morsus immedicabilis.* Idem dicitur *vitilitigator*, quasi vitiosus litigator, obtrectator, calumniator, quales sunt, qui nil nisi contentiones, rixas et pugnas quærunt, de quibus Plinius in Prologo : *Ergo securi,* ait, *etiam contra vitilitigatores, quos Cato eleganter ex vitiis et litigatoribus composuit; quid enim illi aliud quàm litigant aut litem quærunt ?*

Hebr. עשוקים *ascukim* abstractum est simul et concretum, tamque activum, quàm passivum. Unde significat oppressiones, oppressos et opprimentes, quales sunt in litibus malitiosæ et cavillosæ interpretationes testamentorum, pactorum et decretorum, frustrationes, lites sumptuosæ in re minima, fraudes. Arabicus ע accipiens pro vicina gutturali ח, ac pro *ascukim* legens חשקים *chasukim* (חשק *chasac* enim significat concupiscere, desiderare, amare) vertit : *Et conversus sum, et vidi desideria quæ fiunt sub sole, omnes simul, et vim derivantem à manu eorum qui ea requisierunt, et non reperitur eis consolator.* Totus mundus enim plenus est concupiscentiis et desideriis, ut ait S. Joannes, Epist. 1. c. 2. v. 16.

QUÆ SUB SOLE GERUNTUR.] Omnes enim provinciæ, urbes, pagi pleni sunt calumnia, hoc est violentia et fraudulentia. Unde Jerem. c. 6. 6 : *Hæc*, ait, *est civitas visitationis ; omnis calumnia in medio ejus.* Vide ibi dicta et psal. 13. 4 : *Qui devorant plebem meam sicut escam panis.* Idipsum graphice depingit S. Cyprianus, lib. 2. epist. 2. ad Donatum : *Paulisper*, ait, *te crede subduci in montis ardui verticem celsiorem ; speculare inde rerum infra te jacentium facies, et oculis in diversa porrectis, ipse à terrenis contactibus liber, fluctuantis mundi turbines intuere. Jam seculi et ipse misereberis, tuique admonitus, et plus in Deum gratus majore lætitia, quod evaseris, gratulaberis. Cerne tu itinera latronibus clausa, maria obsessa prædonibus, cruento horrore castrorum bella ubique divisa; madet orbis mortuo sanguine; et homicidium, cum admittunt singuli, crimen est : virtus vocatur, cum publice geritur; impunitatem sceleribus acquirit, non innocentiæ ratio, sed sævitiæ magnitudo.* Sic Daniel, c. 6, per calumniam conjectus est in lacum leonum; S. Joseph in carcerem; Susanna in mortis discrimen, Danielis 13. Unde de hac impiorum in pios potestate, imperio et grassatione quæruntur apud Deum passim Prophetæ, ut David, psal. 72; Habacuc, c. 1. 13 ; Job, 21. 7; Jerem. 12. 1. Hinc Philosophus : *Mundus*, ait, *est forum impostorum*, adde et tyrannorum, ut in eo pauperibus et oppressis cum damis dicere liceat illud Martialis, lib. 14 :

Dente timetur aper, defendunt cornua cervum :
Imbelles damæ quid nisi præda sumus?

ET LACRYMAS INNOCENTIUM.] Hebr. est *ascukim*, id est, *oppressorum.* Verum Comment. Hebr. active vertit, *opprimentium : Vidi*, ait, *per Spiritum Sanctum omnes deceptores in gehenna secundùm opera eorum, quæ facta sunt sub sole, propter transgressiones legis, et ecce lacrymæ ipsorum flentium super animabus suis.* In gehenna enim *est fletus et stridor dentium*, Matth. 8. 12 ; præsertim iis qui insontes vexavere, eosque ad lacrymas adegere. Verum de iis hîc non est sermo.

ET NEMINEM CONSOLATOREM ;] sive quia tanta est calumniantium potentia, ut nemo ei se opponere valeat, vel audeat; sive quia ea est inhumana et prava hominum indoles, ut potentiori se jungant, et infirmiorem ruentem deserant, imo in lapsum impellant, juxta illud psalmi 38. 10 : *Domine, quis similis tibi ? eripiens inopem de manu fortiorum ejus, egenum et pauperem à diripientibus eum.* Hoc enim est proprium Dei opusque Numinis. Et psal. 61. 4 : *Irruitis in hominem; interficitis universi vos, tanquam parieti inclinato, et maceriæ depulsæ.* Talis erat Christus in passione : *Circumspexi*, ait, *et non erat auxiliator*, Isaiæ c. 65. 5. Quocirca Deus ab omnibus desertos in suam tutelam suscipit, protegit, vindicat, juxta illud psalmi 71. 12 : *Liberabit pauperem à potente, et pauperem cui non erat adjutor;* et psal. 3. 14 : *Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adjutor ;* et Prov. 23. 10 : *Ne attingas parvulorum terminos, et agros pupillorum ne introeas;*

propinquus enim (Deus qui hebraice vocatur גֹּאֵל *goel*, id est redemptor et vindex, qualis olim erat propinquus, v. g. frater) *illorum fortis est, et ipse judicabit* (vindicabit) *contra te causam illorum.* Symmachus vertit: *Non est eis παραμυθούμενος*, id est, qui in calamitate verbis adhortetur, et incommodum fortunæ leniat.

Nec posse (innocentes à violentis oppressos) resistere eorum violentiæ, utpote *omni* auxilio destitutos.] Hebr. *Et à manu calumniantium, vel opprimentium eos fortitudo,* scilicet non est; Chaldæus: *Et non est qui vindicet eos de manu molestantium eos in fortitudine manus et in virtute;* Pagninus: *Et de manu opprimentium eos viribus, non erat eis consolator;* Campensis: *Nec esset qui eos consolaretur, multo minus, qui de violentis opprimentium manibus eos eriperet;* alius: *Nec habent vim ullam contra manum illorum qui eos calumnia afficiebant;* alius: *Et in manu opprimentium est potentia;* alius: *Et de manu opprimentium eos potenti, non est eis consolator.* Horum enim vox est Sapientiæ 2. 11: *Sit fortitudo nostra lex justitiæ*, ut quod libet liceat, quodque possumus et volumus hoc legitimum justumque habeatur, sit pro ratione voluntas, pro lege gladius, pro justitia potentia, quod est tyrannorum axioma.

2. Et laudavi magis mortuos quam viventes.] Chaldæus addit: *Qui adhuc permanent in tribulatione.*

3. Et feliciorem utroque judicavi; qui necdum natus, nec vidit mala quæ sub sole fiunt.] Campensis: *Quæ homines in homines designant;* S. Hieronymus: *Qui necdum expertus est omnia mala mundi;* Chaldæus: *Non enim scelerata illa opera vidit, quæ toto orbe sub sole fiunt;* Tigurina vero: *Qui nondum expertus est molesta negotia quæ fiunt sub sole.*

Olympiod. Hugo Card. et Dion. censent hæc dici ex mente rudium, qui impatientes ad tantas mundi oppressiones, ex desperatione optant sibi mortem, ut iis liberentur. Melius S. Hieronymus, Alcuinus, Hugo Victor et alii passim autumant hæc dici ex mente Salomonis et Sapientium, q. d. Feliciores, ideoque laudabiliores sunt jam vita functi, utpote exempti omni calumnia, hoc est injuria, fraude et violentia, quàm viventes, cui illi semper expositi sunt, ac reipsa sæpe illa vexantur et cruciantur; utrisque autem feliciores sunt, necdum nati, quia non viderunt, id est non senserunt, nec experti sunt hæc mala quæ mortui senserunt, viventes adhuc sentiunt; melior ergo est illorum quàm horum sors, illique sunt fortunatiores. Addunt S. Bonaventura et Titelmanus hanc gnomen extendi ad cæteros homines viventes, qui ab injuriis immunes oppressionibus aliorum quas passim vident, sensu compassionis condolent, iisque affliguntur et cruciantur; hisce enim feliciores sunt mortui, qui nullo sensu doloris, vel propriæ, vel alienæ calamitatis tanguntur.

Valde enim cruciat pios viros oppressorum afflictio et opprimentium violentia. Unde Mathathias, visa tyrannide Antiochi in Judæos, exclamavit: *Væ mihi! ut quid natus sum videre contritionem populi mei?* 1. Machab. 2. 7. Sic passim Jeremias gemit et suspirat ob calamitates Judæorum, mortemque optat, ne eas videat, cap. 20. 14; eamdem optat Elias, 3. Reg. 19. 4; Tobias, cap. 3. 6; Moyses, Numer. 11. 15. Et S. Polycarpus, visa persecutione Imperatoris in Christianos, exclamat: *O bone Deus, in quæ tempora me servasti, ut hoc patiar!* Testis Eusebius, lib. 5. Histor. cap. 19.

Et feliciorem (non positive, utpote qui non est, nec existit, ac proinde felicitatis non est capax; sed negative, id est minus infelicem) utroque judicavi, qui necdum natus est.] Sanctus Hieronymus id refert ad animas: *Quæ,* inquit, *antequam ad nos in corpus descendant, versantur apud superos; et tandiu beatæ sunt, quandiu cœlesti Jerusalem et choro perfruuntur Angelico.*

Verum hic est error Origenis ex cujus sententia hic loquitur S. Hieronymus, non ex sua. Hunc enim errorem passim ipse impugnat, epist. 8. ad Demetriadem; et 27. ad Eustochium; et 59. ad Avitum; et 61. ad Pammach. contra errores Joannis Hierosolymitani.

Rursum Origenes, homilia 7. in Numeros, S. Bonaventura, Cajetanus, Titelm. Vatablus et alii per necdum natum intelligunt abortivum, quales sunt parvuli, qui sine baptismo decedunt, euntque ad limbum, ibique feliciorem quam viventes agunt vitam.

Verum plane et simpliciter hic accipias eum qui necdum generatus, nec conceptus est, ac necdum exstitit in rerum natura. Unde Hebr. habent: *Qui necdum fuit;* Septuag. et Syrus: *Qui necdum est factus;* Chaldæus: *Qui adhuc non fuit, nec creatus est in seculo.* Hic enim nullum sensum doloris habuit vel habet, sed habiturus est, si nascatur; cum mortui sensum doloris habuerint, viventes adhuc habeant.

Comparantur hic viventes et mortui cum non nato, quoad bona malaque naturæ, non gratiæ; in his enim gratiæ, viventes superant mortuos et necdum natos, cum in illis superentur. Sensus ergo est, q. d. Si commoda et incommoda naturalia spectem quæ sunt tam in vita, quàm in interitu; tam in eo qui vivit, quàm in eo qui mortuus est, vel necdum natus; satius est, et optarim interiisse, et nunquam esse natum, quàm vivere. Tunc enim caruissem omnibus calumniis et ærumnis vitæ, quas tantas tum in me, tum potius in aliis experior et video, iisque intime condoleo, ut omnia vitæ commoda et jucunda cum eis non sint comparanda. Simili sensu, ait Jeremias, cap. 20. 14: *Maledicta dies in qua natus sum.* Vide quæ ibidem fuse hac de re dixi.

Quæres an melius beatiusque sit non esse, quàm male esse. Respondeo primo: Melius est mori, imo non esse et annihilari, quàm peccare. Peccatum enim, præsertim mortale, est malorum omnium summum, ac summa divinæ majestatis offensio et injuria. Melius est autem tollere hanc Dei injuriam, quàm privato huic homini dare esse, et vitam tam malam tamque noxiam. Sicut enim bonum Reipublicæ commune et publicum est reos læsæ majestatis regiæ interfici: sic multo magis bonum publicum tam Dei, quàm totius universi est reos læsæ majestatis divinæ interimi, et, si fieri posset, annihilari. Omnis enim creatura appetitu naturali magis inclinatur in bonum Dei, utpote commune, quàm in suum proprium, utpote privatum; ideoque magis appetit pugnare pro bono Dei, quàm suo proprio; quare magis malum Dei, puta peccatum avertere satagit, quàm suum esse conservare, imo suum esse exponit

periculo pro bono Dei. Hinc justus mallet in nihilum redigi, quàm peccatum habere; quia peccatum pejus est quàm non esse: licet enim non esse nil habeat boni, tamen pariter nihil habet mali; peccatum autem nil habet boni et plurimum mali. Ex parte vero Dei et universi melius est reprobos esse etiam in tormentis gehennæ, quàm non esse; quia in eis resplendet decor justitiæ et gloria vindictæ divinæ, quod est bonum publicum universi: in eis enim culpæ respondet, et adæquatur pœna, in eaque resplendet majestas divinæ justitiæ et potentiæ. Quod si ad hoc possent attendere damnati, minus laborarent in tormentis, Deique justitiam magis redderent commendabilem, ait noster Salmeron, tomo 9. cap. 10. Sit ergo hoc primum axioma.

Secundum esto: Satius est non esse quàm damnari et cruciari in inferno; unde animæ damnatæ in inferno optant mori et annihilari, ut tanta gehennæ tormenta evadant, imo juxta rectum id optabilius est. Quis enim prudens non mallet perire omnino ac nihil sentire, quàm tot tamque atroces gehennæ ignes et dolores in æternum sentire, sine ulla spe consolationis et gaudii. Quid enim prodest esse, vivere et sentire, si non nisi in igne summisque doloribus sit, vivat et sentiat? Hinc communis illa damnatorum in die judicii vox et lamentatio, ut dicant *montibus: Cadite super nos; et collibus: Operite nos,* Apocal. 6. Docet id diserte Christus loquens de Juda proditore: *Bonum* (id est melius et utilius) *erat ei,* inquit, *si natus non fuisset,* Matthæi 26. et Marci 14. Nam, ut ait ibidem S. Hieronymus: *Multo melius est non subsistere, quàm male subsistere.* Et Auctor serm. ad Fratres in eremo apud S. Augustinum, serm. 20: *Quare,* inquit, *illi melius fuisset, si natus non fuisset, nisi quia melius est omni esse carere, quàm in inferno jacere?* Idem docent ibidem Theoph. Victor. Antioch. Anselmus, Beda, Lyranus, Franc. Lucas, Barradius et alii passim, quorum hoc est axioma: *Satius est non esse quàm miserum esse; satius est non vivere quàm vivere in supplicio.* Quin et S. Bernardus, serm. 35. in Cant. et S. Thom. in 4. Distinct. 50. qu. 2. art. 1. quæstiunc. 3. idem asserunt.

Contrarium videtur sentire S. August. lib. 3. de Lib. arbitrio, cap. 7 et 8, quem sequuntur Dionys. Arboreus et Titelmanus hic. Ratio eorum est, quod melius sit esse quàm non esse: ergo est melius esse miserum, quàm non esse. Quia miser saltem habet suum esse, quod est primum et summum hominis bonum, et fundamentum cæterorum. Verum hoc physice verum est, ac nude et simpliciter melius est esse quàm non esse. Moraliter vero, et secundùm prudentem æstimationem melius et eligibilius est non esse, quàm habere esse omni voluptate et bono vacuum, ac omni dolore et malo plenum, quale habent damnati in gehenna. Quid enim prodest esse physice in se bonum, si tot malis et doloribus undique circumplicetur et involvatur. Sicut, quid prodest mel, si plenum sit felle? quid prodest cibus optimus, si undique veneno sit infectus et vitiatus? Porro qui Deum diligit, mallet esse in inferno, quàm non esse: quia vel sic pœnas sustinendo, gloriam Deo daret, et quia talis diligeretur à Deo, ut amicus et filius, quod summum est bonum. Unde Moyses optavit, ex charitate et amore Judæorum, deleri de libro vitæ, Exodi 32; et Paulus anathema fieri à Christo pro Judæis, Rom. 9. Imo S. Anselmus: *Si hinc,* inquit, *inferni ardorem, inde peccati horrorem cernerem, et alterutrum mihi eligendum foret, mallem in infernum insilire, quàm peccatum committere.*

Tertium axioma: Animæ puerorum, qui mortui sunt in peccato originali, deguntque in limbo puerorum, malunt esse, quàm non esse. Ratio est, quia peccatum originale non est actus illarum proprius, nec ex actu proprio, sed alieno, puta Adami protoplasti contractum. Ita S. Thomas 1. 2. q. 83. art. 1. ad 5: *Melius,* inquit, *est* sic esse animæ (in peccato originali) *secundùm naturam, quàm nullo modo esse, præsertim cum possit per gratiam damnationem evadere.* Favet S. August. lib 5. contra Julianum, cap. 8: *Ego,* inquit, *non dico parvulos tanta pœna esse plectendos, ut eis non nasci potius expediret;* et Lyranus: *Habebunt parvuli,* inquit, *vitam jucundiorem, quàm in hoc mundo naturaliter haberi possit.* Scotus in 2. Distinct. 33, cap. 1, censet *parvulos omnium rerum naturalium cognitionem habituros longe majorem, quàm omnes philosophi habuerunt.* Marsil. in 2. quæst. 29, articulo 5, ait eos *amaturos Deum super omnia.* Similia docent cæteri Scholastici in 2. Distinct. 33, qui parvulis tantum tribuunt pœnam damni; pœnam vero sensus adimunt: unde S. Bonaventura asserit eos sua sorte contentos vivere.

Hinc colligit noster Lessius lib. 13. de Perfect. divinis, cap. 22. sub finem, parvulos hosce cognituros utcumque clare et distincte essentiam animæ suæ, et etiam naturas angelicas, etsi non tam perfecte; quòdque semper laudaturi sint Deum ex suì et aliarum rerum creatione. Ad hoc enim à Deo conditi sunt, neque eo per peccatum aliquod proprium privari meruerunt; non tamen dicendi sunt beati, etiam beatitudine naturali, ut asseruit Pelagius; quia labes peccati originalis obstat quominus beatitudinem naturalem obtineant, ob quam damnati sunt pœna damni, id est, carent visione Dei, quæ summa est pœna et miseria. Addit tamen eos nullum concepturos mœrorem ex amissione visionis beatificæ, eo quod illam sua culpa non amiserint. Hæc ille: alii aliter sentiunt; sed hæc alibi discutienda sunt.

Quartum: Multi in hac vita tot morbis, carceribus, tormentis, persecutionibus cæterisque ærumnis circumvallantur, ut si hæc in se spectes, et nude cum bono vitæ conferas, seposita fide et spe, melius sit eis mori, quàm vivere. Satius enim est carere vita, quàm eam habere tot malis oppressam. Nam ut ait Comicus: *Non est vivere, sed valere vita.* Quin et Job cap. 3. 20: *Quare,* ait, *misero data est lux, et vita his qui in amaritudine sunt? qui exspectant mortem, gaudentque vehementer cum invenerint sepulcrum;* et Eccles. cap. 30. 17: *Melior est mors quàm vita amara; et requies æterna, quàm languor perseverans.* Sic Job ærumnis obrutus optabat mortem et non esse, cap. 3. 1: *Pereat,* inquit, *dies, in qua natus sum.*

Dico seposita fide et spe, quia hæc suadet homini omnia adversa fortiter tolerare ob spem futuræ gloriæ, uti tolerarunt martyres. Hæc enim gloria tanta est, ut omnis tribulatio ei comparata sit exigua, juxta illud Apost. *Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis,* 2. Corinth.

4. Quin et Christus : *Beati*, ait, *qui persecutionem patiuntur propter justitiam; quoniam ipsorum est regnum cœlorum*, Matth. 5. Unde dicebat sanctus Franciscus : *Tanta est gloria quam exspecto, ut omnis me pœna delectet*. Addo, etiamsi Deus nullum statuisset tolerantiæ præmium in futuro, imo etiam si anima interiret cum corpore, tamen fideli ex amore Dei, et virtute fortitudinis, fortiter sustinendæ forent omnes tribulationes, quas Deus illi immitteret, aut immitti permitteret, velletque ab illo sustineri. Ratio est, quia Deo creatura sese per omnia submittat, resignet, et obediat oportet. Ipse enim summus omnium, ac vitæ necisque est Dominus. Rursum majus est bonum charitatis, fortitudinis et conformitatis cum voluntate divina, quàm sit bonum vitæ, famæ, sanctitatis, etc.; quod proinde priori cedat oportet, ut si per adversitates auferatur, libens eas fidelis subeat ex charitate, fortitudine, et obedientia, ob quas omnia adversa parvi æstimanda et sustinenda sunt. Christiano ergo philosopho dicendum cum S. Gregorio Nazianz. epist. 64. ad Philagrium : *Morbo crucior et gaudeo, non quia crucior, sed quia aliis patientiæ sum magister*.

Quintum : Multi sancti desiderant mori ex affectu pietatis et charitatis, ne videant tot Dei offensas, totque suas, et proximorum ærumnas et tentationes. Ita Apostolus : *Infelix ego homo*, inquit, *quis me liberabit de corpore mortis hujus?* Rom. 7. 24. Et : *Cupio dissolvi, et esse cum Christo*, Philip. 2. Sic David : *Hei mihi*, inquit, *quia incolatus meus prolongatus est*, Psalm. 119. 5. Sic loco beneficii à Deo datum fuit Ezech. 4. Reg. 20. 19. et Josiæ 4. Reg. 22. 21. prius mori, quàm videre mala Judæis inferenda à Chaldæis. Sic S. Augustinus, Hippone sua obsessa à Wandalis, petiit à Deo unum è tribus, scilicet aut urbem liberari obsidione, aut dari patientiam ad eam sustinendam, aut eripi ex hac vita, et tertium obtinuit, teste Poss. in ejus vita.

Mystice Olympiod. Multo feliciores, inquit, sunt mortui peccato, et viventes Christo, quàm qui vivunt in peccato; et beatiores viventibus sunt mortui, tum justi, quia labores deseruerunt; tum peccatores, quoniam lassabantur hîc in peccatis, et futuram gehennæ pœnam sibi minuerunt; dum enim citius mortui sunt, pauciora secum detulerunt peccata. Hinc Thaumaturgus vertit : *Inter injustos et impios, melius habent vita defuncti, quàm superstites, et utriusque conditione potius eligeretur sors ejus, qui futurus malus nondum natus est, neque humanam attigit improbitatem*. Et sanctus Ambrosius in Psal. 118. Octon. 18 : *Mortuus*, inquit, *præfertur viventi, quia peccare desinit; mortuo præfertur qui natus non est, quia peccare nescivit*. Idem, lib. de Fide resurrectionis ex hoc Salomonis loco, ac simili Davidis Psalm. 119. 5. et Jeremiæ cap. 15, colligit fideli optandam esse mortem potius quam vitam : *Si igitur*, inquit, *viri sancti vitam fugiunt, quorum vita, etsi nobis utilis, sibi tamen inutilis æstimatur, quid nos facere oportet, qui nec aliis prodesse possumus, et nobis vitam hanc quasi fœnebrem pecuniam usurario quodam cumulo gravescentem, onerari in dies peccatorum ære sentimus?* Citatque illud Apostoli 1. Corinth. 15: *Quotidie morior*; et illud Platonis in Phœdone : *Philosophia est meditatio mortis*.

Antistrophæ, imo asseclæ Salomonis sunt hæ Philosophorum gnomæ; Plutarchi in consol. ad Apollonium : *O mors, Pæan medicus accedas. Portus enim procul dubio unicus es per terrarum orbem*. Ibidem refert ex Aristot. hoc Sileni dictum, quasi oraculum vulgari proverbio celebratum : *Non nasci omnium est optimum, mortuum autem esse longe est melius quàm vivere*. Additque multis numen ipsum sic revelasse et testatum esse. Hinc antiquis mel symbolum mortis, fel vitæ habebatur; Senecæ :

> Mors est portus æterna placidus quiete.

Agria, aut ut alii Cydippe, sacerdos Veneris, à Cleobe et Bitone filiis ad Dianæ templum curru vecta, cum deam orasset ut illis pro pietate præmium daret, quod homini videretur optimum; mortuos in lecto mane reperit, ut refert Cicero Tuscul. 1, qui et addit Silenum pro magno munere regem Midam docuisse, *non nasci hominem optimum esse, proximum autem quamprimum mori*. Idem Pindaro principi Lyricorum ab Apolline Delphico fuisse responsum, ut scilicet moreretur, hocque esse optimum, refert Suidas et Plutarc. loco citato. Euripides in Bellerophonte : *Ego*, ait, *juxta sententiam vulgo celebratam optimum esse dico : Non nasci hominem*.

Plato, in Axiocho graphice humanæ vitæ miserias depingens, narrat Agamedem et Trophonium cum Apollinis Pythii templum ædificassent, orasse pro mercede dari sibi quod optimum esset; cumque obdormissent, nunquam deinde surrexisse. Idem accidit Junonis Argivæ sacerdotibus; unde ille de Amphiarao :

> Jupiter hunc totis animis, hunc manus Apollo
> Diligit, et justi metas non attigit ævi.

Causiani et plures populi lugent in lucem editos, defunctos autem beatos prædicant. Hinc homo dum nascitur à fletu vitam inchoat, ut indicet se nasci ad miserias vitæ, ac ex felici statu, quo nondum natus fruebatur, ad infelicem nascendi vivendique transire. Arimnestus, interrogatus *quod maximum homini bonum esset*, respondit: *Bene mori*, uti refert Stobæus ser. 119. ubi et hæc duo addit.

Aristoteles sæpe dicebat *è vita migrare esse optimum, velut è convivio non sitibundum, nec temulentum*.

Aristides cognomento Justus, rogatus quatenus deceat hominem vivere: *Tantisper*, ait, *dum deprehendat emori præstare, quàm in calamitatibus vivere*.

Gorgias Senex, rogatus *an libenter moreretur : Maxime*, inquit, *nam tanquam ex putri et diffluente domuncula non invitus discedo*. Ita Stobæus ser. 125.

Bassus Senex : *Si quid incommodi aut metus in morte esse diceretur ab aliis, morientis hoc esse vitium dicebat, non mortis; mors enim nihil incommodi hominibus affert, sed ab omnibus incommodis ac fortunæ miseræ procellis liberat*, teste Seneca epist. 30.

Sublimius Alphonsus Aragon. rex, cernens Gabrielem Surrentinum adolescentem moribundum timore mortis perculsum : *Non est*, ait, *cur tantopere mortem timeas, cum hæc bene pureque morientibus sit vita, atque ejus vitæ principium, quæ neque doloribus, neque metui, neque*

invidiæ, neque ærumnis ullis subjecta est. Ita Panorm. et Æneas Sylvius de Gestis et dictis Alphonsi.

Polyænus non dolendum esse propter mortuos dicebat : *Eo quod melius sit mori, quàm misere vivere.* Ita Maxim. ser. 35.

Lacæna quædam, cum filium audisset in acie cecidisse, ait :

> Plorentur timidi; mi, infletus humabere, nate :
> Et matre hac vere dignus es et patria.

Ita Plutarc. in Lacon.

Hæc nimirum à Salomone hausere Plato et Philosophi; Salomoni ergo, ut sapientiæ fonti, reddantur.

RURSUM CONTEMPLATUS SUM OMNES LABORES HOMINUM, ET INDUSTRIAS ANIMADVERTI PATERE INVIDIÆ PROXIMI; ET HOC ERGO VANITAS, ET CURA SUPERFLUA EST,] id est, cura mala, molesta, anxia, imo pessima et summe affligens. Nam hebr. est רעות רוח *reut ruach,* id est afflictio spiritus. Septuag. *Præsumptio spiritus;* Complut. *Electio spiritus;* Tigur. *Negotium permolestum;* Campensis : *Animi molestissimum tormentum.* Vide dicta cap. 1. v. 14. Syrus : *Et vidi ego omnes laborantes, et omnes artifices operis; quia zelus viri à socio suo, et hoc quoque vanitas, et perturbatio spiritus;* Arabicus : *Et cognovi ego omnes labores, et universitatem roboris artium, quod invidia natura homini à proximo illius erit; hoc quidem vanum, et afflictio spiritus.*

Pro *proximi* hebr. est *socii.* Invidia enim est inter æquales, et homines ejusdem artis et sortis; hinc *figulus figulo invidet, faber fabro, cantor cantori, vicinus vicino,* ait Hesiod. in Oper. et Diebus; vide Aristot. 2. Rhetor. cap. 10 et 11. et Plutarch. Opusc. de Fraterno amore. Sic ab initio mundi Cain ex invidia occidit Abel fratrem suum; Esau persecutus est Jacobum; filii Jacob Josephum fratrem; Core, Dathan et Abiron Mosen et Aaronem contribules suos, Num. 16; Saul Davidem, Romulus Romæ conditor Remum fratrem occidit; de quo Lucan. lib. 1 :

> Fraterno primum maduerunt sanguine muri.

φθόνος enim parit φόνον, id est, invidia parit homicidium, imo parricidium, juxta illud Pauli : *Plenos invidia et homicidio,* Roman. 1. 29. Notat tamen S. August. lib. 11. de Genes. 1. ad litteram, inferiorem subinde posse invidere superiori, quia optat ei coæquari; ac vicissim superiorem inferiori, dum metuit ne ei coæquetur, fiatque par pari.

A calumnia transit ad invidiam, vel tanquam ab effectu ad causam; invidia enim causat calumniam; invidus enim calumniatur facta alterius, ut ea obscuret, et sua præ illis illustret extollatque; vel tanquam à simili ad simile, sicut enim potentiores per calumniam, id est, vim et fraudem opprimunt infirmiores; sic invidi persequuntur sibi similes et æquales.

INDUSTRIÆ.] Hebr. כשרון *kisron,* id est rectitudo, congruentia, industria. Unde S. Hieron. vertit : *fortitudinem et gloriam laborantium;* Auctor Catenæ Græc. *robur et virilitatem;* Septuag. *virtutem operis;* Pagnin. *congruentiam operis;* Cajetan. *rectitudinem;* Campens. *conatum;* alii, *aptitudinem.* Symmach. vertit ; γοργότητα, id est, vigorem, alacritatem, acrimoniam, vivacitatem, agendi facilitatem et velocitatem, quæ faciat hominem in opere efficacem, expeditum et terribilem. Invidia enim petit non viles et vulgares, sed industrios, magnanimos et eximios. Horum enim fulgor obstat splendori aliorum, eumque offuscat, qui proinde illi invident. Unde illud : *Alta petit livor, perstant altissima venti. Optima, cibus invidiæ.* Hinc Sidonius Apollinaris epistol. 4. lib. 1. ad Gaudentium ait : *O terque quaterque beatum te, de cujus culmine datur amicis lætitia, lividis pœna, posteris gloria, vegetis et alacribus exemplum, desidibus et pigris incitamentum;* et Apuleius lib. 1. Florid. *Quoniam in magna civitate,* ait, *hoc quoque genus invenitur, qui meliores obtrectare malint, quam imitari, et quorum similitudinem desperant, eorum affectant simultatem.* Exstat hac de re pulchrum emblema, in quo pingitur palma excelsa, ramis et dactylis luxurians, ad cujus radices inferne glomerantur ranæ et serpentes, qui eam arrodunt, vel coaxando conviciantur, subjicitur lemma : *Invidia integritatis assecla.* Unde carmen :

> Palma caput tollit cœlo ardua, cujus ad ima
> Rana loquax stabulantur et hydri.
> Oppugnant proceres, quorum via consona recto est,
> Degeneres, atque invida lingua.

Meminit hujus emblematis Plutarc. l. de Silentibus Pythiæ oraculis. Hinc Poetæ dixere vel finxere fortunam cum invidia colligatam. Audi Statium lib. 5. Silv.

> Quisnam impacata consanguinitate ligavit
> Fortunam invidiamque Deus? quis jussit iniquas
> Æternum bellare deas ? nullamne notabit
> Illa domum, torvo quam non hæc lumine figat
> Protinus, et sæva perturbet gaudia dextra.

INVIDIÆ PROXIMI.] Invidia hîc tripliciter accipitur: primo mutua, qua superbi sibi invident, et se mutuo in eadem arte, scientia, officio æmulantur, ut alter alterum superare contendat, q. d. Labores hominum, quibus magna machinantur, sæpe non ex veritate veraque virtute, sed ex vanitate vanoque fastu et invidia promanant; ideo enim quisque laborat, omnesque vires animi et corporis in opere exerit, ut socium superet cæterisque emineat. Unde Hebr. habent : *Vidi omnem laborem et omnem industriam operis, quod ipsa sit zelus, vel æmulatio viri à socio suo;* Tigur. *Vidi omnem laborem et omnem industriam agendi mutuam esse æmulationem;* Pagnin. *Vidi omnem laborem et omnem congruentiam operis, quod esset invidia uniuscujusque ad proximum suum;* Campensis : *Multa,* inquit, *experientia didici hominum conatus et studia non aliò tendere, quàm ut quisque vicino suo, quibus possit artibus, noceat, et rem propriam promoveat. Quod quid est aliud, quàm molestissimis curis animum misere torquere?*

Secundo, invidia cum Lorino accipi potest active. Unde Chald. vertit : *Hoc quoque vanitas est peccatori* (invido) *et contritio spiritus,* q. d. Vidi labores et industrias hominum proborum et sapientum, ex virtute susceptos, parere invidiam intuentium, quæ magna est vanitas et afflictio invidorum : *Invidia enim est animi invidentis serra,* ait Socrates : *et cordis rubigo,* ait Antisthenes apud Laert. lib. 6. c. 1; quia cor ipsum rodit, exedit, consumit. *Putredo ossium invidia,* ait Salomon Proverb. 14. 30. *Zelus et iracundia imminuit dies,* ait Eccles. cap. 30. 26. Quocirca

S. August. serm. 13. de Temp. *Invidia*, ait, *est animæ tinea, tabes, carnifex, vipera.* Unde Seneca : *Vellem*, inquit, *oculos invidorum esse ubique, ut omnium felicitatibus torquerentur.* Ita accipit S. Hieronym. dum ait : *Quid enim vanius, quid instabilius, quàm homines non suas flere miserias, sed melioribus invidere ?* Et Thaumaturgus, qui paraphrastice sic vertit : *Jam hoc* (calumniarum et calumniantium de quibus v. 1.) *exemplo meo liquidum sit, si qui in viros claros evadant, quanta eos proximorum sequatur invidia. Tametsi is qui maligni dæmonis æstrum et stimulum illum in præcordiis gerit, et ex aliena felicitate inconsolabilem mærorem concipit, nihil aliud inde consequatur, quàm quod suam ipsius animam una cum corpore consumens discruciet.*

Quocirca, sapiens consilium et acutum ad invidiam profligandam, præsertim in scientia et eloquentia, suggerit Plinius Junior lib. 6. epist. 17. ad Restitutum : *Disertior ipse es*, inquit, *tanto magis ne invideris; nam qui invidet, minor est. Denique sive plus, sive minus, sive idem præstas, lauda vel superiorem, vel inferiorem, vel parem : Superiorem, quia nisi laudandus ille non est, non potes ipse laudari; inferiorem, aut parem, quia pertinet ad tuam gloriam, quàm maximum videri quem excedis vel exæquas.*

Tertio et genuine invidiam, quatenus *vanitas est et afflictio spiritus*, accipe passive, q. d. Labores et industriæ virorum strenuorum, magna probe sancteque molientium, in se quidem vera est virtus et gloria, sed tamen secum vehit non levem vanitatem et afflictionem; nam sibi conciliat æmulorum invidiam, quæ heroica generosorum molimenta impedit et intervertit, ac eos affligit, prosequitur, cruciat et deprimit, ne eis videatur inferior. Ita S. Bonavent. Lyran. Hugo Victor. Cajetan. Titelm. et alii. Hunc sensum exigit nostra versio, quæ habet : *Industrias animadverti patere invidiæ* æmulorum, ut ab eis industrii vexentur, et sæpe evertantur ; patere enim invidiæ, idem est quod obnoxium esse invidiæ, pati invidiam, vexari ab invidis.

Denique plenus erit sensus, si tertio addas secundum, ac invidiam non solùm passive, sed et active accipias. Ita S. Hieron. et ex eo Alcuinus : *Vidi*, inquit, *omnem fortitudinem et gloriam laborantium, et deprehendi bonum alterius esse alterius malum ; dum invidus aliena felicitate torquetur, et patet insidiis gloriosus*, q. d. Opera gloriosa hoc vanitatis et afflictionis adjunctum habent, quod pariant invidiam, quæ torquet et exagitat tam invidos, quàm eos quibus invidetur; dum ab invidis invidias et calumnias sustinere coguntur. Unde illud : *Invidia sibi et aliis est venenum.* Sic et Olympiod. et Hugo Victorinus.

Socrates, rogatus *quid viris bonis molestum esset*, dixit : *Malorum felicitas. Quid malis? Bonorum prosperitas.* Ita Anton. in Melissa serm. 70. p. 1.

Aristot. rogatus *quid esset invidia : Est*, inquit, *fortunatorum antagonista.* Ibidem serm. 62.

Cleobulus, rogatus *quænam præcipue essent cavenda*, respondit : *Amicorum quidem invidia, inimicorum autem insidiæ.*

Porro modi declinandi, vel superandi invidiam sunt varii. Primum dat Crates Thebanus apud Laert. lib. 6. cap. 5 : Si præclara quidem geras, sed gloriam, opes et honores contemnas; hæc enim tria fere pariunt invidiam. Cato senior, eos qui fortuna moderate sobrieque uterentur, dicebat minime peti invidia. Non enim, inquit, nobis, sed bonis, quæ nos circumstant, invident homines. Externa bona extra hominem sunt, at insolenter utenti vitium intra hominem est; qui eo sibi conflant invidiam, vere sunt invidiosi. Ita Plutarchus in Rom. apopht. et Stobæus serm. 36 : *Divitiæ*, ait ille, *injuriæ sunt pignora.*

Rursum prudenter monet Comicus : *Propter invidiam vela opulentiam ;* et Cato in Distichis :

Invidiam nimio cultu vitare memento,
Quæ si non lædit, tamen hanc sufferre molestum est.

Vide quæ de invidia dixi Genes. 37. vers. 4. et 5. Proverb. 19. 30. Eccles. 14. vers. 8. Præclarius idem docet S. Basil. homil. de Invidia, ubi ostendit remedium invidiæ esse, nihil ex fluxis hisce bonis quæ invidiæ sunt materia, magnifacere, sed vana et exilia, uti sunt, existimare. Secundus est, cedere honori et officio, cui æmuli invident. Ita D. Greg. Nazianz. Cum intelligeret se ob successum felicem in Ecclesia quorumdam odio laborare, respondit : *Absit ut meî causa aliqua simultas inter Dei sacerdotes oriatur. Si propter me est illa tempestas, tollite et mittite me in mare.* Ita Eccl. Hist. lib. 11. c. 9. et Seneca epist. 105 : *Invidiam*, ait, *effugies, si te non ingesseris oculis, si bona tua non jactaveris, si sciveris in sinu gaudere.* Sapienter Auctor Emblematum :

Falle vivens, sed non te.
Vixerit is bene, qui natus moriensque fefellit
Externos, solus cognitus ipse sibi.

Felix qui latuit : λαθεβιώσας, latenter vive. Difficilis est gloriæ custodia.

Tertius est, invidorum obloquia non verbis, sed factis retundere et superare ; ideoque obloquia dissimulare et contemnere, imo ea accipere, ut virtutis testimonia, in eisque gloriari. Nemini enim invidetur, nisi qui præclara gerit, qui clarus est et eximius. Hinc Cicero 1. Catilin. *Invidia*, ait, *virtute parta, gloria putanda est, non invidia. Cæterum ego inter homines* (ait Chares) *tam diu mihi videor esse fortunatus, quandiu invidiosus fuero. Invidiam non probo* (inquit Euripides), *velim tamen propter bona mihi ab aliis invideri.* Sapienter Philosophus : *Ora virtute obtura, non metu. Linguas non præscinde, sed cave;* Rursum : *Satius est ut quis sit invidiosus, quàm miserabilis*, ait Herodot. in Thalia, et Pindarus in Nemeis, hymno 8. Unde Themistocles, dum adolescens, nihil adhuc præclari se facere dixit : Nondum enim invideri sibi. Nam sicut cantharides vegeto maxime tritico innascuntur, et rosis pulchre florentibus ; sic invidia maxime invadit bonos viros, et in virtute proficientes, et ingenii personæque gloriam sustinentes : ita Anton. in Melissa par. 1. serm. 62. Sicut sol affert necessario umbram, et qui in sole ambulant eos statim sequitur umbra ; sic virtus parit invidiam, et eos qui in gloria versantur, necessario sequitur æmulatio. Hinc *parvulum occidit invidia*, Job. 5. 2; quia sicut sol non eclipsat lunam, nec luna terram, sed è converso, terra lunam, et luna solem, id est, inferior superiorem; sic superiores virtute et gloria non invi-

dent inferioribus, sed inferiores superioribus. Invidia ergo signum est paupertatis et egestatis, quod quis eo, cui invidet, sit inferior, pusilli et parvi animi. Nam et *invidere ægritudinis est, et æmulari et obtrectare*, ait Cicero Tuscul. 3. Rursum Plutarc. lib. de Differ. odii et invidiæ asserit felicitatis animique magnitudine sæpe invidiam exstingui : *Neque enim*, inquit, *credibile est Alexandro aut Cyro invidere quemquam cunctorum jam dominis.* Sapienter Beda in Prov. *Nihil*, ait, *magnum in rebus humanis, nisi animus magna despiciens.*

Quocirca S. Bernardus triplici ratione invidiam superandam esse, scilicet primo humilitate, secundo charitate, tertio auctoritate, non tam verbo quam facto docebat. Audi Auctorem vitæ ejus l. 1. sub finem : *Tanta ergo virum illum sanctum usque hodie apud Deum, et apud homines commendant sacrarum insignia virtutum, testimonia circumvallant sanctitatis, charismata sancti Spiritus illustrant, quodque majus his omnibus et difficillimum est in rebus humanis, hæc ei omnia sine invidia adesse videntur. Compescit autem ab eo invidiam, quod omni invidia major est, in quantum nequitia cordis humani, hoc sæpe cessat homini invidere, quo non potest aspirare; sed et ipse omnem invidiam aut mortificat exemplo humilitatis, aut mutat in melius provocatione charitatis : aut si nequior, vel durior est, obruit pondere auctoritatis ;* et post nonnulla : *Sed qui omnem hominem diligens, nullum aliquando inimicum habet virtute sua, nonnunquam tamen est quod patiatur inimicantem tibi gratis iniquitate aliena. Charitas autem, quæ totum eum possidet, patiens est, benigna est, et sapientia vincens malitiam, patientia impatientiam, superbiam humilitate.*

Denique licet invidia afflictionem pariat ei cui invidetur, tamen eidem affert solatium et gaudium. Indicat enim tantum ipsi boni inesse, quantum adest invidiæ; sicut enim quantum crescit corpus, tantum crescit ejus umbra : sic quantum crescit virtus, tantum crescit et invidia. Invidiæ ergo afflictionem sopiat invidendi causa, puta virtus et gloria. Quocirca Plutarch. lib. de Pernicioso pudore, taxat eos qui ob metum invidiæ à præclaris operibus cessant : *Quando sæpe non minore male audiendi, quàm male patiendi metu ducti, honestatem prodiderunt nonnulli, ob impatientiam infamiæ.* Idem per allegoriam Scyllæ et Charybdis repræsentat Anulus in picta poesi, dum ita canit :

Invidia obtrectans monstris est Scylla caninis ;
Funditus at mergens paupertas, vasta Charybdis.
Incidet in Scyllam, qui vult vitare Charybdim.
Allatrat livor mordax, absorbet egestas.
Ex utroque malo minus elige : qui sapit, optat
Invidiosus enim mage, quàm miserabilis esse.

Satius ergo est incidere in Scyllam, id est in invidiam, quàm in Charybdim, id est, in miseriam et inopiam, præsertim virtutum et meritorum. Invidiosum vocat eum qui ob opes et virtutes occasionem dat ut sibi æmuli invideant; invidos vero eos qui invidioso invident, adeoque præstat inopem esse et miserum, quam invidum; sed invidiosum præstat esse, quàm miserum. Plura de invidia vide apud S. August. serm. 83. de Tempor. Nazianz. orat. 12, S. Cyprian. tract. de Zelo et livore, et Basil. hom. de Invidia, S. Chrysost. in c. 12. ep. 1. ad Corinth. S. Ephrem. tom. 1. pag. 37, S. Greg. 5. Mor. cap. ult. et 3. p. Pastor. cap. 11, B. Antiochum hom. 55, S. Bern. hom. 13. in Psalm. 90, Anton. in Melissa serm. 62, Maxim. serm. 54.

5. STULTUS COMPLICAT MANUS SUAS, ET COMEDIT CARNES SUAS (S. Ambrosius legit, *viscera sua*) DICENS.] Chald. *Stultus vadit et complicat manus suas in æstate, et non vult laborare; et in hieme comedet quidquid est ipsi, et etiam operimentum quod est super pellem carnis suæ :* hoc enim divendit ut cibum comparet. S. Hieron. *Stultus continet manibus pectus suum ;* Campens. *Stulti juncti manibus desident otiosi, et quidquid habent consumunt;* Vatabl. *Absumit omnia sua.*

Primo, aliqui putant hìc pingi invidum : hic enim ex dolore et invidia complicat, stringitque manus, et carnes suas comedit, dum eas livore tabescens consumit, corque suum exedit. Ita Thaumaturgus et Joannes Ferus. Unde symbolum Pythagoræ : *Cor ne edito*, id est, ne curis vel livore te conficias.

Secundo, alii censent hìc pingi ambitiosum ; hic enim superbe complicat manus, putans sibi otioso et inerti omnia deberi, et omnia ultro in sinum involatura. Superbia enim parit inertiam : unde superbos videmus pigros, nec velle laborare. Ita Lyranus.

Tertio, autumant nonnulli hìc pingi avarum ; hic enim arctat manus ne quidquam eroget, ac præ avaritia genium suum fraudat, ut macrescat et carnes suas exedat. Ita Hugo.

Quarto, alii opinantur hìc describi gulosum et libidinosum ; hic enim per gulam et luxuriam, quam manibus perpetrat, lædit valetudinem, carnesque et vires suas exhaurit, uti docet Salomon Prov. 5. 11. Unde Auct. Catenæ Græc. *Impius*, ait, *comedit carnes suas, dum exsatiat se malis, quæ ex carne nascuntur.*

Quinto et genuine, pingitur hìc otiosus, piger et iners, qui complicatis manibus torpidus desidet, ac torpore, indeque consequente egestate, fame et inedia carnes suas consumit. Commode enim transit ab invido ad pigrum ; quia multi ut vitent invidiæ morsus et damna, dant se inertiæ, ut vivant tranquille, sed egentes et miseri. Ita S. Hieron. Campens. Cajetan. et Titelm. Huc pertinet emblema Scyllæ et Charybdis, quod sub finem v. 4. recitavi. Audi S. Hieron. *Totum quod disserit, hoc est, ut ostendat et eum qui laborat, et habet aliquid in mundo, patere invidiæ : et rursum eum, qui vivere vult quiete, inopia opprimi; et esse utrumque miserabilem, dum alius propter opes periclitatur, alius propter inopiam egestate conficitur.* Hinc Symmach. vertit : *Stultus complicatur manibus suis.* S. Clemens libr. 2. Constitut. Apost. cap. 4 : *Otiosus*, inquit, *manus suas complexus est, et carnes suas devoravit ;* indeque concludit : *Si quis inopia premitur, quia edax, aut ebriosus, aut otio deditus sit; hic non est subsidio dignus, imo neque dignus Ecclesia Dei.* Unde colligit viduæ otiosæ, voraci et temulentæ, non esse largiendam eleemosynam. Symbolice Hugo Victor. *Complicat*, ait, *manus suas quasi pactum faciens cum otiositate ;* Cajetan. *Tanquam caras habens manus, ut illas complectatur servando ab exercitii labore;* Olympiod. *Tanquam complectens eas ob delectationem, eisque salutando blanditur;* comeditque carnes, quia caro ejus egestate consumitur. Sic idem Salomon pigrum pingit conserentem manus, eidemque nuditatem et famem

minatur, Prov. c. 6. 9. et 10. et c. 18. 8. et c. 19. 24. et c. 24. v. 33. et c. 26. 15.

Huc facit proverb. Hebræorum : *Fuit fames, et non transivit per ostium artificis;* quia opifices laborando lucrantur vitæ necessaria, itaque famem depellunt. Porro otiosus hic vocatur *stultus*, quia summa stultitia est otio se ad famem et tabem adigere.

Hinc S. Clemens lib. 2. Constit. cap. 63. suo et seniorum sacerdotum exemplo juniores clericos ad laborem serio hortatur : *Etenim et nos,* inquit, *verbo Evangelii incumbimus, tamen exercere illa quasi adminicula operis hujus non negligimus; partim enim nostrûm sunt piscatores, partim tabernaculorum opifices, partim agricolæ, ne unquam otiosi simus.*

Comedit carnes suas.] Primo Chald. per carnes accipit vestes quæ tegunt carnes, q. d. Otiosus consumit vestes, dum eas vendit, ut victum comparet. Secundo melius alii, *comedit carnes,* id est otio extenuatur et fit macilentus; otium enim succum corporis deterit et exhaurit, sicut exercitatio et labor eumdem adauget, facitque fortes et succulentos : quia *quantum otiositas sua impinguat, tantum subsequenti inedia maceratur; ideo comedit carnes suas*, ait Olympiod. Tertio et optime, *comedit carnes suas*, id est, summa inedia et fame carnes suas consumit, ac subinde emoritur. Est hyperbole. Unde Vatab. et Camp. vertunt : *Omnia sua consumit.* Quarto, comedere carnes, significat rabiem famis, qua adacti otiosi, famelici in uxores, filios, et carnes suas grassantur, eorum opes devorant, imo subinde eos mordent et vorant, uti Job ait c. 13. 14 : *Quare lacero carnes meas dentibus meis?* Potuit enim fieri, ait Philippus Presbyter ibidem, ut Job præ vehementia doloris manus, sive labia sua dentibus laceraret, et se jam tormentis deficiente, animam exeuntem, velut efferendam, portaret in manibus. Similes phrases sunt Job. c. 19. 22. et c. 31. 31.

Sic Polypus brachia sua vorare perhibetur ab Oppiano lib. 2, licet idipsum neget et refutet Plinius lib. 9. cap. 9. et Arist. l. 8. Histor. anim. c. 2. Omnes enim otiosum pigrumque aversantur, nec ei succurrere dignantur. Ingerunt enim ei legem Apostoli : *Si quis non vult operari, nec manducet*, 2. Thes. 3. 10. Simili schemate ait Moyses Deut. 28. 53 : *Comedes fructum uteri tui, et carnes filiorum tuorum, et filiarum tuarum in angustia et vastitate, qua opprimet te hostis tuus;* sicut in obsidione Hierosolymit. matres fame rabidæ comederunt proprios filios. Et Isaias, c. 9. 19 : *Et erit,* ait, *populus quasi esca ignis; vir fratri suo non parcet, et declinabit ad dexteram, et esuriet : et comedet ad sinistram, et non saturabitur; unusquisque carnem brachii sui vorabit, Manasses Ephraim, et Ephraim Manassem, simul ipsi Judam.*

Mystice S. Ambros. epist. 30. in editione Romana juxta aliam edit. 36 : *Stultus,* ait, *complicat manus suas, et devoravit viscera sua, id est corporalibus se implicavit negotiis; et devoravit viscera sua, sicut mors prævalens, et ideo non inveniet vitam æternam. Sapiens autem attollens opera sua, ut lucerent coram patre suo, qui in cœlis est, non absumpsit, sed elevavit viscera sua, usque ad resurrectionis gratiam. Hæc gloriosa sapientis saltatio, quam saltavit David; et ideo usque ad sedem Christi sublimitate spiritalis saltationis ascendit, ut videret atque audiret dicentem Dominum Domino suo : Sede à dextris meis.*

Dicens : Melior est pugillus cum requie, quam plena utraque manus cum labore et afflictione animi.] Τὸ *dicens* non est in Hebræo, Chaldæo, Græco, Syro, Arabico; unde Thaumaturgus, Sanctus Hieronymus, Olympiodorus, Albinus et Cajetanus censent hîc esse antithesin versus præcedentis, quasi ibi otiosus, qui complicat manus et fame tabescit, hic negotiosus describatur : isque duplex, scilicet nimis laborans, et moderatus in labore. Virtus enim consistit in moderatione, et in medio duorum extremorum vitiorum, quæ hîc sunt otium et nimius labor, nimiaque sollicitudo : in medio horum duorum consistit mediocritas laborandi, quæ dicit : *Melior est pugillus cum requie, quàm plena utraque manus cum labore et afflictione animi.* Unde Thaumaturgus vertit : *Atqui præoptarit vir sapiens et cordatus alteram manum cum facultate et lenitate implere, quàm utramque ærumna, et fraudulenti spiritus calliditate et versutia.*

Id reipsa verum est. Unde idipsum sæpe alibi docet Scriptura, ut : *Melius est modicum justo, super divitias peccatorum multas*, Psal. 36. 16; *Melius est parum cum timore Domini, quam thesauri magni et insatiabiles*, Prov. 15. 16 : *Melius est parum cum justitia, quàm multi fructus cum iniquitate*, Prov. 16. 8 : *Melior est buccella sicca cum gaudio, quàm domus plena victimis cum jurgio*, Prov. 17. 1. Victui necessaria sufficiunt, ut sicut sine paupertate, sic absque divitiis sit; quod Salomon à Deo poscebat, quin et Apollonius Tyaneus, cum diceret : *Concedite mihi, dii, pauca habere, et nullius indigere.*

Vere melius noster Interpres hunc versum nexuit præcedenti, censuitque utrumque ad unum et eumdem pertinere, puta ad otiosum et pigrum, ac proinde per mimesim ejus sensa hic exprimi, ideoque supplendum esse τὸ *dicens.* Otiosus ergo hac sententia, quæ in se sæpe vera est, abutitur ad velandam suam pigritiam. Ita S. Bonav. Hugo Victor. Campensis, Titelm. Osorius et alii.

Hebr. ad verbum habent : *Bonum plenitudo manus cum quiete, præ plenitudine manuum duarum (vel plurium.* Hebr. enim חפנים *chaphnaim,* cum sit tantum duale, et duas manus, et plures manus significat; tamque est plurale, quam duale) *cum labore et afflictione spiritus.*

Ubi nota : *Plenitudo manus* est pugillus, sive parvus pugnus, puta tantum quantum quis digitis ad manum complicatis compressisque stringere et complecti potest. Unde hebr. כף *caph* significat manum curvam, qualis est in pugno sive pugillo.

Pro *plena utraque manus*, Heb. est, *plenitudo chaphnaim*, id est, plenitudo duarum (vel plurium) volarum sive palmarum, puta manuum extensarum. Opponitur ergo pugillus unus, duabus manibus extensis, quæ non tantum pugilli duplum, sed quadruplum et amplius complectuntur. Hinc Symmachus vertit : *Melior est plenus pugillus cum requie, plenitudine utrarumque manuum cum labore;* Septuag. quos sequitur Syrus et Arabicus, vertunt : *Bona plenitudo pugilli requietis, super plenitudines duorum pugillorum laboris, et præsumptionis spiritus;* Syrus : *Melior est plenus pugillaris requie, quam plenæ*

manus labore et perturbatione spiritus; Arabicus: *Plena palma requie, multo magis quàm plenæ duæ palmæ labore et afflictione spiritus.*

Nonnulli sic explicant, q. d. Præstat duplo minus victus et sumptus etiam necessarii, si duplo quietis et otii adderetur, quàm è contrario duplo amplius cibi, divitiarum et deliciarum, si de quiete et otio alterum tantum detraheretur. Verum hic sensus arctus est nimisque arithmeticus.

Sensus ergo genuinus est, q. d. Pugillus farinæ, vel escæ, id est modicum et minimum cibi, quo frui possis cum quiete, præstat utraque manu plena deliciis, id est, præstat copiosissimis et lautissimis epulis, si eas comparare debeas cum labore et afflictione animi; quia melior est quies animi cum cibo modico, quàm afflictio et tumultus animi cum cibo optimo et maximo : melior est pax mentis cum fame, quàm perturbatio mentis cum satietate. Id verum esse liquet in Religiosis, qui feliciores sunt sua frugalitate cum quiete, quàm reges et principes suis epulis cum tot curis. Tranquillitas enim animi est bonum altioris ordinis, quod omnes delicias omniaque bona corporalia longe superat et transcendit. Hoc verum est, sed inde perperam concludit otiosus et piger : Ergo mihi supersedendum est omni labore et afflictione; ergo cavenda est mihi vita laboriosa et industria, quæ concitat æmulorum invidiam ; malo esse pauper, et carere invidia, quàm præclara gerere, quæ mihi moveant invidiam. In qua collectione sive conclusione errat primo : quia ab uno extremo nimii laboris declinat ad alterum extremum, puta ad merum otium et desidiam; cum mediam virtutis, puta moderati laboris sortem capessere deberet. Unde Campensis vertit : *Melius est paululum cum ignavia, quàm multa conquirere laboriose;* qui manifestus est error, et dictamen acediæ.

Secundo, quia dum declinat invidiam passivam, incidit in activam, quæ pejor est; paupertas enim impellit eum, ut aliena concupiscat et furetur, ut divitibus opes invideat et auferat : dum ergo non vult fieri per laborem et opes invidiosus, per desidiam et inopiam fit invidus, quod longe deterius est; pigri enim, quia inopes, industriis opulentorum invident tam industriam, quàm opulentiam.

Tertio, quia otium et desidia mille ingerunt homini cogitationes, cupiditates, timores, sollicitudines quæ longe magis affligunt otiosum, quàm labor negotiosum. Id docet Salomon Proverb. 21. 2 : *Desideria occidunt pigrum. Noluerunt quidquam manus ejus operari : tota die concupiscit et desiderat.*

Quarto, quia licet in temporalibus subinde melius sit modicum cum requie, quàm multum cum labore, tamen in spiritualibus id falsum est; si enim fidelis, præsertim sacerdos, vel religiosus, diceret : Volo quiescere in mea justitia ; nolo laborare, ut fiam sanctior ; nolo crescere in gratia, meritis et gloria; nolo tendere ad perfectionem, graviter peccaret. Unde S. Chrysost. acriter invehitur in eos qui dicunt : Sufficit mihi, si salver, si in ultimo Angelorum choro in cœlo consistam ; imo vero, inquit, debes conari ut ad Cherubinos et Seraphinos evehiaris.

Mystice, Olympiod. tripliciter exponit. Primo, pugillus ait : Est indeficiens fides, quæ est in Dominum Jesum Christum. Duo autem pugilli intelligendi sunt, cum quis duobus dominis servire studet, Deo scilicet et mammonæ, opprobria illa pati, quæ Propheta commemorat: *Usquequo claudicabit in utrumque poplitem?* 3. Reg. 1. 2. Melius est ergo sine ulla controversia, quod hîc prius ponitur. Aliter : Pugillus unus, unitas ipsa quæ materia caret; pugilli duo, materialia, quæ dividi possunt. Habetur præterea ipsa dualitas in Scripturis Sacris, immunda et impura. Nam immunda animalia bina ingrediebantur in arcam Noe. Melius ergo est unitatem sequi, ac officiosam vitam ducere cum quiete, hoc est sine inanis gloriæ fuco, quàm occupari circa dualitatem, hoc est res materiales. Aliter : Contemplari possumus hominem fuisse olim pugillum, cum videlicet Deus pulverem de terra accipiens, ac veluti pugillo concludens plasmavit hominem. Pugillus etiam fuit mulier: à latere enim Adam costam manu Deus apprehendens Evam plasmavit. Melior ergo est cœlibatus pugillis duobus, hoc est, dualitate et copula conjugali. Quamvis enim conjugium damnandum non sit, cœlibatus certe laudabilis et molestia carens. Hucusque Olymp.

Et afflictione animi.] Hebr. *reut* et afflictionem et malitiam significat. Posterius hoc secutus Thaumat. vertit : *Subdoli spiritus malitiam.* Et Chald. *Melior, ait, homini est plenus cibi pugillus in tranquillitate animi, et à furto et rapina alienus, pugillis duobus cibò refertissimis, vi et concussione conquisitis : nam et hos aliquando in judicio repensurus est summa sua molestia et animi perturbatione*, q. d. Satius est parum juste partum cum quiete, quàm multa injuste parta cum rapina et tumultu. Nam, ut ait S. Hier. *Justitia requiem habet, iniquitas laborem.* Verum *reut* hoc toto libro non tam malitiam culpæ, quàm pœnæ, id est afflictionem significat, uti cæteri passim vertunt : hæc enim directe opponitur quieti et tranquillitati.

7 et 8. Considerans, reperi et aliam vanitatem sub sole. Unus est, et secundum non habet, non filium, non fratrem, et tamen laborare non cessat, nec satiantur oculi ejus divitiis, nec recogitat dicens : Cui laboro, et fraudo animam meam bonis? In hoc quoque est, et afflictio pessima.] A vanitate pigri fame tabescentis transit ad contrariam vanitatem avari sordida parcimonia tabescentis, qui semper laborat, ut corradat opes, non sibi, nec filio, aut fratri, quibus caret, sed incerto et ignoto hæredi : hæc magna est vanitas; unde eamdem sæpius iterat et inculcat, ac perstringit Salomon, ut cap. 2. vers. 18. et seq. cap. 3. vers. 22. Vide ibi dicta.

Unus est,] hoc est, unicus est, sive solus sine filio et fratre, hoc est, sine proximo et necessario hærede : unus enim pater multiplicatur, et fit multus in filiis ; unde una ejus hæreditas in multos filios dividitur, fitque multiplex. Licet enim jure Cæsareo laterales, puta nepotes, ab intestato succedant in bona patrui defuncti, usque ad decimum gradum inclusive ; tamen non tenetur testator deficientibus, tum ascendentibus (uti sunt pater, avus, abavus), tum descendentibus (uti sunt filii et filiorum filii) instituere hæredes consanguineos in linea transversali, ut patet Institut. de Inoffic. testam. in princ. vers. Soror autem l. frater C. eod. tit.

Porro per unum maxime notat sordide avarum, qui nummos suos abscondit, solusque crebro inspicit, ne à quo furto subducantur.

Unde à nullo eos videri sinit, qualis fuit Comicus ille Euclio, qui opes domi defodit, et anum domo extrudit, ne illa opum sit conscia; sic enim ait:

Exi, age, exi, exeundum hercle est hinc foras.
Circumspectatrix cum oculis emissitiis.
Oculos hercle istos improbos effodiam tibi.
Ne me observare possis, quid rerum geram,
Quæ in occipitio quoque habes oculos pessima.

Huc accedit Olympiod. *Unum*, inquit, *hoc loco accipit, qui seipsum tantummodo fovet et diligit, qui ne habere quidem velit filios ac fratres. Nam qui desiderio illorum tenetur, quamvis natura nullos affines et consanguineos habeat, qui tamen secundum Dei præcepta charitatem sectatur, omnes homines quamvis externos esse sibi filiorum loco putat, et fratrum, juxta illud: Esto orphanis tanquam pater, et tanquam maritus matri eorum.*

Mystice, S. Ambr. lib. de Instit. virg. c. 10. hæc explicat de Christo: *Est unus*, inquit, *et non est secundus is de quo dictum est: Magister vester nunc Christus est, unigenitus Dei filius, solus, primus, unus Deus, quod vult faciens, non quod imperatur* (*videlicet ut Deus est*) *est unum quid cum patre, unicus sine peccato, solus sine adjutorio* (*in passione*) *non est finis laborum ejus; quia pro omnibus advocatus est apud patrem, et infirmitates nostras suscepit, et pro nobis dolet et infirmatur: non satiatur oculus ejus divitiis, quia ipse est altitudo divitiarum, sapientiæ et scientiæ Dei, in quo sunt thesauri mysteriorum cœlestium. Non est finis omni populo ejus, quia populus Christi innumerabilis finem non habet, cui fideles resurrectionis æternæ perpetuæ vitæ acquirit ætatem.* Sic et Salonius et Alcuinus.

Verum Christo non convenit id quod sequitur: *In hoc quoque vanitas est.* Unde S. Ambros. idipsum applicat Christianis, qui, uno Christo relicto, vano serviunt seculo, uti mox patebit; sane hæc allegoria litteræ et scopo Salomonis parum consona, imo dissona videtur. Unde Hugo Card. *Hæc*, inquit, *impositio potius quàm expositio videtur*, nisi S. Ambr. et S. Hieron. auctoritate fulciretur, ob quorum reverentiam illam repudiare non audeo.

Et secundum non habet,] id est, deest ei legitimus hæres, puta filius vel frater. Unde Chald. clare vertit: *Et non est secundus præter eum, neque etiam filium, neque fratrem habet ad hæreditandum facultates ejus.*

Et tamen laborare non cessat.] Hebr. Septuag. et Syrus: *Nec est finis omni labori ejus;* Arabicus: *Nec in omni labore suo est confusus*, non pudet eum laborare assidue instar asini. Aquila vertit τέλος: quæ vox et finem et perfectionem significat, q. d. Nondum se satis opibus plenum perfectumque existimat, sed plura et plura semper appetit, nondum res suas confectas, nondum se vicisse difficultates et impedimenta fortunatæ sortis autumat. Campensis: *Cupiditatibus ejus nullæ divitiæ satisfaciunt.* Nimirum egenus est, qui egenum se æstimat, ideoque coacervare non cessat, esto sit ditissimus: *Miser est, qui se non beatissimum judicat, licet imperet mundo*, ait Seneca epist. 9. Et Comic. *Non est beatus, esse qui se non putat;* nec miser, qui se non æstimat miserum. *Tuum quidem malum*, ait Marcus Antoninus Imp. cognomento Philosophus lib. 4. de vita sua: *Non est in alterius animo positum, neque in conversione ulla aut mutatione cœli; ubi ergo? in opinione de malis tua. Nihil igitur malum esse judica, et omnia bene habebunt. Quod si corpus, quod animo tuo est proximum, secetur, uratur, suppuretur, putrescat; tamen ea pars, quæ judicare de his debet, quieta sit: hoc est, existimet nihil esse neque bonum, neque malum, quod ex æquo potest bono atque malo accidere: nam quod ei qui secundùm naturam vivit, ex æquo accidit; id neque secundùm, neque contra naturam est.*

Nec recogitat dicens.] Campensis: *Neque unquam ad se redit, ut apud se dicat: Quibus laboro?* Hæc verba non sunt in Hebræo et Græco, sed subintelliguntur: unde solerter ea supplevit Noster et Chald. Est hæc insignis incogitantia et dementia avarorum, quod non recogitent usum et fructum, imo vanitatem suorum laborum et curarum, quibus continuo frustra se vexant. Similis est illa divitis avari, qui proinde audit à Christo: *Stulte, hac nocte repetent animam tuam à te; quæ autem parasti, cujus erunt?* Lucæ 12. 19. Dementiam hanc clarius repræsentat Eccles. cap. 11. v. 18. et seq. *Est qui locupletatur parce agendo, et hæc est pars mercedis ejus, in eo quod dicit: Inveni requiem mihi, et nunc manducabo de bonis meis solus, et nescit quod tempus præteriet, et mors appropinquet, et relinquat omnia aliis, et morietur.*

Cui laboro.] Τὸ *cui* non est neutrum, q. d. Ad quam rem, quo fine, quo fructu laboro; sed masculinum, *cui*, scilicet homini vel hæredi; hunc enim significat hebr. מי *mi*. Chald. *Cui tandem me excrucio?* Thaumaturg. *Ex eo lubens quæsiverim quamob causam laboribus se conficiat.*

Et fraudo animam meam.] Defraudo genium meum, non audens uti opibus, tanto labore meo partis, sed eis parcens; easque asservans incerto hæredi. Hebr. *Et deficere facio animam meam;* alii: *Imminuo animam meam;* Septuag. *Fraudo animam meam bonitate*, id est, jucunditate et voluptate sua; Syrus: *Perdere facio animam meam bona;* Arabicus, *bonum*; Chald. *Et non dicit in corde suo: Cui ego laboro et fraudo animam meam bonis? Surgam et faciam ex eo eleemosynam, et lætabor in hoc seculo cum filiis hominum, et in seculo venturo cum istis.*

Tropol. S. Ambros. de Institut. Virg. cap. 1: *Cur ergo*, inquit, *seculo* (*et non uni Christo*) *laboramus et fraudamus animam nostram tantæ bonitatis dispendio, qui nulli alii, nisi huic Domino servire deberemus?*

Avari ergo similes sunt Judæis, qui avare colligentes manna, plus quam edere poterant, mox viderunt illud putrescere, et scatere vermibus, Exodi 16. Idem fit avaris, quos proinde objurgans S. Jacob. c. 5. 2: *Divitiæ vestræ*, inquit, *putrefactæ sunt, et vestimenta vestra à tineis comesta sunt; aurum et argentum vestrum æruginavit: et ærugo eorum in testimonium vobis erit, et manducabit carnes vestras sicut ignis.* Vide ibi dicta. Eccles. 4. 8. Œnopola Chius aliis pretio vendebat vinum optimum, quæstumque faciebat non modicum, ipse acidum et vappam ad usum suum reservabat. Percunctabatur forte quispiam servum ejus, quare ab hero fugisset? audivit eum in bonorum copia sibi quærere mala, id quod omnes sordidi et avari faciunt, quibus æque deest quod habent, quàm quod non habent. Historiam hanc refert Plutarch. lib. de Tranquill. animi. Alciat. Emblem.

85. hoc genus hominum simile facit asino, qui cum obsonia delicata tergo portet, ipse interim carduis pascitur.

AFFLICTIO PESSIMA.] Septuag. *Distensio pessima;* Syrus : *Conversatio mala;* Arabicus : *Hoc vanum est et confusio mala;* Symmach. *Occupatio mala;* Campensis : *Hoc quidem infinite stultum est, et animi molestissimum tormentum.*

9. MELIUS EST ERGO DUOS ESSE SIMUL, QUAM UNUM: HABENT ENIM EMOLUMENTUM SOCIETATIS SUÆ.] Hebr. *Boni duo præ uno : est enim merces labori eorum;* Olympiodor. *Quibus est bonum pretium;* Septuag. *Boni duo super unum, quibus est eis merces bona in labore suo;* Syrus : *Meliores sunt duo uno, quibus est merces bona in labore suo;* Arabicus : *Duo boni meliores uno, cum habeant conversationem bonam in laboribus suis;* S. Hier. *Meliores duo quàm unus;* S. Ambros. epist. 17 : *Optimi duo super unum;* Chald. *Meliores justi duo in generatione unico; et hi quidem ad siderum rationem seipsos componentes, et verbis annuentes paratam esse illis futuræ vitæ mercedem, optimam, ejus laboris, quo seipsos, ut æquales suos enutrirent, impendio defatigarunt;* Vatabl. *Feliciores sunt duo unico;* Tigur. *Melius est duos conjunctos vivere, quàm unum solum;* Campensis : *Quare meliorem et commodiorem judicavi vitam duorum unà viventium, quàm unius solius : affert enim boni non parum ipsa societas;* alii : *Feliciores sunt duo quàm unus,* q. d. Felicior est vita socialis, quàm solitaria.

Vox illativa *ergo* non est in Hebræo, Græco, Syro, Arabico ; sed subintelligitur, uti solerter advertit vulgatus Interpres, ideoque eam expressit; sed difficile est illationem hanc ostendere, et ex antecedente sententia elicere : omissis variis variorum connexionibus.

Dico hanc esse illationis vim et energiam. Dixerat v. præced. *Unus est, et secundum* (hebr. שני *sceni*) *non habet,* v. g. *non filium, non fratrem; et tamen laborare non cessat, nec satiantur oculi ejus divitiis, nec recogitat dicens : Cui laboro et fraudo animam meam bonis? in hoc quoque vanitas est, et afflictio pessima,* q. d. Unitati et solitudini hæc inest vanitas et afflictio, quod non habeat hæredem vel amicum, cui laboret, et cum quo laboret, seque recreet, ac bonis labore suo partis animam suam pascat et oblectet. Inde recte hic infert : *Melius est ergo duos* (hebr. שנים *scenaim,* quod plane respondet τὸ *sceni* v. præced.) *esse simul, quàm unum : habent enim emolumentum societatis suæ,* ut scilicet simul laborent, simul se solentur et recreent, simul opibus labore partis, communi, ideoque duplicato gaudio fruantur. Nam τὸ *melius est ergo esse duos simul, quàm unum,* antithesis est ejus quod dixit : *Unus est, et secundum non habet, etc. In hoc quoque vanitas est,* q. d. Quia tanta est vanitas solitarii avari, nec habentis hæredem et socium, hinc melius est esse duos, quàm unum ; quia melior est amica societas morosa et mœsta solitudine.

Unitas ergo est vanitas, dualitas fratrum, vel amicorum est veritas, veraque fraternitatis vel amicitiæ jucunditas et felicitas : hæc enim vitam efficit longe suaviorem, utiliorem, honestiorem, tutiorem, hominemque contra æmulos, hostium insidias, et quasvis fortunæ adversæ vices flatusque obvallat et munit. Ita S. Hier. Bonav. Hugo Victor. Titelm. et alii.

Igitur hæc sententia imprimis pertinet ad fratres et filios, quos v. præcedenti nominavit, q.d. Melius est esse duos fratres, quàm unum solum ; melius est esse duos, puta patrem et filium, quàm solum patrem, vel solum filium ; quia frater fratrem, pater filium, et filius patrem in labore adjuvat, solatur, roborat, ejusque, si moriatur, est successor, defensor et hæres. Arctissima enim est societas inter fratres ac patrem et filium ; quare ipsa cæterarum societatum est radix, origo et exemplar, uti mox ostendam. Hinc Chald. vertit : *Meliores sunt duo justi in generatione magis quàm unus,* etc. *In labore suo, quo laborant ad sustentandam generationem suam.*

Secundo, pertinet ad socios et amicos, q. d. Melius est duos esse simul socios et amicos, quàm unum solum sine socio et amico. Ratio est, quod in defectum fratrum et filiorum, quos multis natura negat, eadem surrogarit socios et amicos, quos quilibet officiis et beneficiis sibi parare et procurare potest, q. d. Si tibi non sit filius, aut frater, ejus loco para tibi amicum, ut non sis unus et solus, sed societate fruaris et gaudeas. Amicus enim erit tibi consolationi, utilitati et decori, perinde ac si esset frater, imo in locum fratris succedet : sicut enim *frater* dicitur quasi *fere alter,* ut ait Gellius, l. 12. c. 10 ; sic amicus dicitur quasi alter ego. Nam *vir amabilis ad societatem, magis amicus erit quàm frater,* Proverb. 18. 24. Idem ex Salomone docet Plutarch. lib. de Fraterno amore : *Pleræque,* inquit, *amicitiæ nihil aliud sunt quàm umbræ et imagines illius primæ, quam natura liberis erga parentes, fratribusque adversum fratres ingenuit ; quam qui non veneratur et colit, an is fidem facit ullam, se aliis esse benevolum? aut qualis tibi videtur, qui socio in salutatione ac litteris nomen fratris tribuens, neque eadem quidem via cum fratre sibi ambulandam putat?* Addit deinde amicum esse quasi alterum fratrem. Huc accedit Olympiod. qui asserit liberalem in pauperes sua liberalitate eos sibi devincire, ut habeatur et colatur ab eis quasi frater, imo pater ; quare quot pauperes alit, tot filios et fratres sibi creat. Sic Job 29. 16. ait : *Pater eram pauperum.* Hinc Cyrus aiebat securissimos thesauros esse opes apud amicos depositas, teste Xenophonte, l. 8. Cyripædiæ. Idem asserit Seneca, l. 6. de Benef. cap. 3 ; probatque, ex eo quod opes in cistis servatæ, à furibus sæpe auferantur, amici autem auferri nequeant. Unde idem, epist. 9 : *Jucundius,* inquit, *est amicum facere, quàm habere.* Amicum facit, qui illi benefacit. Et clare Martial. l. 5. 43 :

Extra fortunam est, quicquid donaris amicis.
Quas dederis, solas semper, habebis opes.

Nunc singula ad incudem revocem.

MELIUS EST ERGO DUOS ESSE SIMUL.] Per *duos* accipe quoque tres, quatuor et plures : plurium enim convictus et amicitia suavior et utilior est vita solitaria. Ita Thaumaturgus, Lyran. et alii; sequitur enim : *funiculus triplex difficile rumpitur.* Unde S. Hieron. in cap. 5. Matth. v. 45 : *Quanto duo,* inquit, *uno differunt, si amore conjuncti sint ; tanto etiam trium contubernium plus valet. Etenim vera charitas et nullo violata livore, quanto augetur numero, tanto crescit et robore.* Unde Philosophus aiebat : *Amicorum neque nobis, neque cuiquam hominum satis fuit.* Dicit tamen :

duos, ut innuat perfectam societatem, et amicitiam tantum consistere inter duos vel tres, hoc est inter paucos, juxta illud Eccles. cap. 6. 6: *Multi pacifici tibi sint, et consiliarius sit tibi unus de mille.*

Charitas ergo propter unum Deum omnes amat, sed ex omnibus hisce, amicitia paucos sibi in familiares et consiliarios deligit. Vide Plutarch. Opuscul. de Amicitia inter plures diffusam, quam idcirco marcescere, et in communem frigidamque benevolentiam abire docet.

HABENT ENIM EMOLUMENTUM SOCIETATIS SUÆ.] Hebr. Septuag. Syrus et Arabic. *Est enim merces labori eorum; labori*, scilicet sociali, id est societati. Unde Anton. in Melissa cap. 43. legit: *Est illis merces in labore communi;* et Thaumaturg. *Qui vitæ*, inquit, *societatem inierunt, et rebus iisdem incumbentes, optimos fructus decerpere queunt, et prosperi successus voluptatem sibi invicem conduplicant.* Merces hæc est, quod duo suaviter, majoreque commodo et lucro, velut socii simul in commune laborent, quod societate mutui colloquii, consilii, consolationis, protectionis fruantur; quod alter alterum relinquere potest successorem et hæredem; quod unus non auderet, duo audent; quod unus præstare non valet, duo præstant. Sic in mercatura societatis ingens est lucrum, dum collatis à duobus vel tribus in commune opibus, industria et negotiatione, major mercium conflatur copia, indeque majus lucrum.

Chald. Olympiod. et alii per laborem accipiunt dona, eleemosynas, officia et beneficia, quibus quis alium sibi devincit facitque amicum. Hujus enim amicitia, magna donorum datorum est merces, magnaque danti affert commoda et emolumenta.

Moraliter disce hîc quantum sit bonum societatis et amicitiæ; per hoc enim unus fit quasi multus, et per multos operatur et negotiatur, ideoque multa et magna efficit. Id patet in societate civium et militum concordium, quæ inexpugnabilis est, cæteraque expugnat, juxta illud Homeri: *Scutum hæsit scuto, galeæ galea, atque viro vir.* Et in societate religiosorum et cœnobitarum, quæ adeo potens est, ut magnas hominum, urbium, provinciarum conversiones, morumque in melius commutationes efficiet. Audi sanctum Chrys. apud Maxim. hom. 6. de Fraterno amore: *Nihil est concordiæ comparandum; unus enim quasi multiplicatur, si concordes fuerint duo aut decem unus non est unus, sed illorum quisque decuplex redditur, inveniesque in decem unum, atque in uno decem. Quod si hostes illis aliqui sint, qui in unum impetum fecerit, is quasi in decem irruerit, sic capitur. Eget unus, at non premitur egestate; nam majori parte et numero inopia obumbratur: illorum unusquisque viginti habet manus, ac viginti oculos, totidemque pedes, animas item decem; non enim suis tantum, sed illorum etiam membris quisque utitur in omnibus; ac si centum forent, idem rursus contingeret. Idem apud Persas et Romæ esse potest, quodque natura non potest, id amicitia potest. Si igitur mille habeas amicos, aut etiam duo millia amicorum, cogitare debes quo rursus evadat numerus. Hoc enim est admirabile, unum millesimum fieri; optabilius enim esset solem nobis exstingui, quàm amicis orbari. Etenim multi, solem videntes, in tenebris sunt: at qui multos habent amicos, ne incidere quidem possunt in calamitatem;* nihil enim, nihil amicitia et charitate suavius esse possit: quid enim est quod non efficiat *verus amicus? quam voluptatem non afferat, quam utilitatem, quam securitatem!* Ibidem Dion. *Quot amicos pararis, tot oculos habes, quibus, quæ velis, videas: tot consilia, quibus, de iis quæ conducunt, consultare et prospicere possis. Non enim aliter se habet plurium amicitia, quàm si cui Deus unum corpus habenti multas daret animas, quæ omnes illi providerent et consulerent.*

Hinc Psaltes: *Ecce*, inquit, *quàm bonum et quàm jucundum habitare fratres in unum!* Psal. 132. *Mala solitudo*, inquit S. Bonavent. *per inopiam delectationis*, uti est in avaro et superbo; *misera, per defectum consolationis, laudabilis et honesta, per quietem contemplationis.* Porro Dion. Carth. Loquitur hîc Salomon, inquit, secundùm legem communem naturæ, non secundùm præeminentiam gratiæ, quæ transcendit naturam, nec lege arctatur communi. Nam Anachoretæ, Carthusiani, Monachi vivunt solitarii; et tamen agunt vitam angelicam. Unde Abbas Moyses apud Cassian. collat. 1. c. 7. docet pro puritate cordis et contemplatione sectandam esse solitudinem, instar Christi, qui *exiit in montem orare solus, et erat pernoctans in oratione Dei*, Lucæ 6. Verum notat recte S. Thom. 2. 2. quæst. 188. art. 8. solitudinem et vitam contemplativam esse perfectorum duntaxat, qui jam in virtute solidati, sibi sufficiunt, nec sociorum auxilio indigent, ideoque tales prius exercendos et perficiendos esse in vita sociali et cœnobitica. Unde S. Hieron. epist. 4. ad Rustic. *Quid igitur*, ait, *solitariam vitam reprehendimus? minime, quippe quam sæpe laudavimus: sed de ludo monasteriorum hujusmodi volumus egredi milites, quos eremi rudimenta dura non terreant, qui specimen conversationis suæ multo tempore dederint; qui omnium fuerunt minimi, ut primi omnium fierent; quos nec esuries aliquando, nec saturitas superavit, qui paupertate lætantur; quorum habitus, sermo, vultus, incessus doctrina virtutum est.* Verum nec his etiam in media Thebaide desunt socii et amici, imo vero plurium societas singulos munit et roborat, ut monasteria faciant repleantque, ac ordines numerosos velut castrorum Dei acies rite ordinatas efficiant. Lege vitas Patrum, Palladium in Lausiaca, Cassianum et similes. Denique audi sanctum Basilium, cœnobialis et socialis vitæ religiosa commoda recensentem in Constit. Monast. c. 19: *Primum*, inquit, *qui communionem ac consociationem hanc vitæ complectuntur, ad illud bonum, quod ex natura est, revertuntur. Siquidem perfectissimam ego illam vitæ communionem appello, à qua omnis propria et privata rei cujuslibet possessio exclusa est, et à qua omnis abest dissensio, omnis perturbatio et rixa. Contra vero ubi omnia communia, animi, mentes, corpora, eaque quibus necessario ad cultum et victum utimur. Communis Deus, communis pietatis mercatura, communis salus, communia certamina, communes labores, communia præmia et certaminum corona, ubi multi unus, et unus non solus, sed in pluribus. Huic vitæ instituto quid est tandem quod jure æquiparari possit? quid beatius dici? quid hac conjunctione, unitate et necessitudine aptius excogitari? quid elegantius fingi mutua inter se morum animorumque contemperatione?* Idipsum ad oculum viva hypothesi repræsentat, dum

subdit : *Homines ex diversis nationibus ac regionibus profectos, per exactam morum ac disciplinæ similitudinem, adeo veluti in unum coaluisse, ut in pluribus corporibus unus tantum animus inesse videatur, vicissimque plura corpora unius mentis instrumenta cernantur. In his, qui infirma corporis valetudine est, is complurium animos infirmitatis suæ participes habet. Qui vero animo æger est, ei complures præsto sunt, à quibus curetur, et à quibus assidue erigatur. Hi æquabili jure inter se alii aliorum et famuli sunt et domini, et invicta libertate summam inter se serviunt servitutem, quam non necessitas, aut casus aliquis fortuitus violenter cum ipsorum mœrore invexit; sed cum gaudio libera animi voluntas induxit, quippe cum charitas ipsos, alioquin liberos, alios aliis subjectos efficiat, et tamen integram illis nihilominus libertatem conservet. Tales nimirum nos Deus esse voluerat, cum nos ab initio finxit, atque in hunc finem creavit.* Hac de causa Christus societatem duodecim Apostolorum instituit, per quam totum orbem ad se convertit. Hebræis celebre est Proverbium : *O chebreta, ô temutha*, id est, *aut societas, aut mors.* Id expertus S. August. ita amorem suum erga amicum, ac dolorem ob ejus mortem explicat libro 4. Confess. cap. 6 : *Mirabar*, inquit, *cæteros mortales vivere; quia ille, quem quasi non moriturum dilexeram, mortuus erat, et me magis, quia ille alter erat, vivere, illo mortuo mirabar. Bene quidam dixit de amico suo : Dimidium animæ meæ; nam ego sensi animam meam, et animam illius unam fuisse animam in duobus corporibus, et ideo mihi horrori erat vita; quia nolebam dimidius vivere, et ideo forte mori metuebam, ne totus ille moreretur, quem multum amaveram.*

Idem à Salomone didicere et docuere Philosophi, ut Plato in libro de Republ. et Arist. 1. Polit. cap. 2. ubi ait : *Solitarius et nullius indigens aut Deus est, aut bestia*, hoc est, divinis, aut bestialibus et moribus. Idem, lib. 3. c. 7 : *Singuli*, ait, *licet minus boni sint, iidem tamen in unum collecti meliores sunt, quàm singuli eorum optimi, ut fit in cœna, quæ ex symbolo multorum lautior est, quàm ab uno instructa.* Euripides in Heraclide : *Solitaria manus*, ait, *invalida pugna est;* et : *Unus vir haud videt omnia.* Hinc illud tritum : *Unus vir, nullus vir;* Plutarch. asserit *ea quæ dederis amico redire ad te cum fœnore;* Socrat. apud Laertium ait *amicum esse lucro potiorem;* Crassus apud Maximum, Ser. 6 : *Agrum frugiferum.* Isocrates Admon. ad Nicoclem tria maxime requirit in amicitia : *Virtutem tanquam honestam, et familiaritatem ut jucundam, et usum tanquam necessarium.* Et Lacon ille Antalcidas apud Plutarch. in Lacon. requirit : *Ut amicus loquatur jucundissima, præstet autem utilissima.*

Mystice S. Ambros. de Instit. Virgin. c. 11. et in hunc locum Eccles. sub finem tom. 2. per duos accipit Christum et Christianum, per unum, qui est sine Christo : *Optimi*, inquit, *duo super unum, quia est merces in labore ipsorum, ubi sunt duo optimi, super unum; nisi ubi Christus est, et is quem Christus tuetur? quoniam si ceciderit, qui cum Domino est Jésu, erigit eum Jesus.* Addit deinde Jesum non cadere, sed sese demittere ad mortem, ut se et nos resuscitet; commortuus est enim nobis, ut nos calefaceret igne charitatis, quem venit mittere in terram, et ceu Elisæus vitæ calorem daret.

Symbol. Olympiod. Melius est, ait, duos esse simul, hoc est corpus animæ consentire, illamque adjuvare in opibus virtutum, ut nec caro repugnet spiritui, nec spiritus de carnis mortificatione inani gloria efferatur et insolescat. Si enim corpus ab anima dissentiat, illud secum trahet in ruinam.

10. SI UNUS CECIDERIT, AB ALTERO FULCIETUR. VÆ SOLI ! QUIA, CUM CECIDERIT, NON HABET SUBLEVANTEM SE.] Hebr. *Si ceciderit unus, socium suum stare faciet.* Pro *socium* Septuag. vertunt μέτοχον, id est participem; Aquila φίλον, id est amicum; Arabicus : *Quoniam si ceciderit unus, elevabit participem suum. Et væ uni! anima ejus cum ceciderit, et non erit ei alter, qui eriget eum.*

SI CECIDERIT,] scilicet alteruter; tunc enim stans lapsum eriget, vel nutantem fulciet; vel uterque, tunc enim alter alterum, vel nutantem in casum sua ope, industria et consilio fulciet, ne labatur et cadat : vel jam lapsum attollet. Hebr. enim יקים *iakim*, id est stare faciat, duo significat : scilicet primo pronum in lapsum fulcire ne labatur; secundo jam prolapsum suscitare et erigere. Utrumque amico præstat socius et amicus. Rursum τὸ *ceciderit*, vel actum perfectum, puta pronitatem, vel initium sive periculum lapsus significat, juxta illud Davidis Psal. 117. 13 : *Impulsus eversus sum ut caderem, et Dominus suscepit me*, ne caderem in profundum, quo impellebar ab æmulis et hostibus. Amicus ergo amicum labantem sustinebit, ne prolabatur, prolapsum eriget, erectum fulciet et roborabit, ne iterum cadat. Hæc omnia significat hebr. *iakim.*

Rursum *si ceciderit*, subaudi in terram, fossam, aquam, ignem, vel in morbum, ut explicat Chald. vel in paupertatem, ut Ferus; vel in carcerem aut servitutem, ut R. Moyses, vel in perplexitatem et inopiam consilii, ut Olympiod. vel in peccatum, ut Dionys. vel in quamlibet aliam adversitatem et calamitatem, ut S. Hier. Thaumat. Lyran. et alii. Verus enim amicus quodlibet amici infortunium sublevare satagit. Audi Thaumaturgum : *Nam cum duo viri in idem negotium incumbant, accideritque aliquid adversi uni, is non longe requiret auxilium; habet enim ad manum qui juvet. Contra homini infeliciter agenti, et refocillationis indigo, calamitas summa est, solitudo. Contubernales sane et qui in eodem cœnaculo victitant, si qua oriatur tempestas; statim eam sedant mutuis consolationibus, gemina nimirum felicitate.* Offendit Salomon particulatim emolumenta societatis, atque ex multis tria duntaxat per modum exempli recenset. Primum est, quòd *si unus ceciderit, ab altero fulcietur;* secundum : *Si dormierint duo, fovebuntur mutuo;* tertium : *Si quispiam prævaluerit contra unum, duo resistent ei.* Primum consistit in relevando, secundum in conservando, tertium in defendendo, ait sanctus Bonaventura.

VÆ SOLI ! QUIA, CUM CECIDERIT, NON HABET SUBLEVANTEM SE.] Hebr. *Væ illi, qui unus* (id est solus) *est, quia, cum ceciderit, non habet secundum qui stare faciat eum;* Chald. pro אילו *ilo*, id est, *væ illi*, legens aliis punctis אלו *illu*, id est *si*. vertit : *Nam si ceciderit unus ex eis super lectum et cubaverit ægrotans, alter surgere faciet socium suum oratione sua. Et si unus innocens solus fuerit in generatione sua, in tempore, quo decidet super lectum, et cubabit ægrotans, non erit illi in generatione sua socius secundus ad orandum super

eum, sed in paritate sua surget ex ægritudine sua.

Interjectio, *væ*, in Script. nota est non tam minantis vel dolentis, quàm denuntiantis certam pœnam, vel cladem inevitabilem. Rursum τὸ *cum ceciderit* significat infallibilem casum et lapsum, sive is perfectus sit, sive inchoatus, ut dixi. In hujus enim vitæ fragilitate, periculis, infortuniis, quæ cuilibet sæpe, imo quotidie occurrunt, impossibile est quin quandoque quis in aliquam calamitatem, imo et culpam saltem venialem prolabatur. Porro Thomas Cantiprat. magnæ doctrinæ et experientiæ vir, l. 2. apum, cap. 11. §. 1, Religiosos adhortans ut nunquam sint sine socio instar apum, quæ unà vivunt, laborant, egrediuntur, subdit : *Quàm vera sit hæc sententia : Væ soli, ego novi, qui triginta annis vices Episcopi in diversis diœcesibus habui ; qui in hoc articulo, quo religiosi vel soli vadunt in viis, vel soli manent in curiis, horrenda mala, horrenda scandala, horrendaque pericula frequenter audivi, quæ nunquam sustinuissent adjuncto socio, vel fecissent!*

Non habet sublevantem se,] imo multos habet impellentes in lapsum, ac de lapsu ejus gaudentes, ridentes et subsannantes. Est miosis. Hæc enim est hominum conditio, ut si quem felicem viderint, et in altum attolli, illi applaudant : sin quem miserum ruere viderint, illum propellant, spernant, insultent, juxta illud : *Felicitas multos habet amicos; felicibus multi sunt cognati. Viri infortunati procul amici, plures adorant solem orientem, pauci occidentem.*

Hujus sententiæ veritatem cognovere tyranni, qui ut martyres superarent, eos à se invicem separabant, et quemque solum minis, promissis et tormentis urgebant ad negandum Christum, uti separarunt Primum à fratre Feliciano, Ruffinam à sorore Secunda, Cornelium Pontificem à clero et populo Rom. sed frustra ; totus enim populus cum suo Pontifice in unam fidei confessionem conspiravit; quem proinde laudans S. Cyprian. epist. 1. ad Cornelium : *Quantum*, ait, *terroris et formidinis attulit* (Decius imper. et persecutor), *tantum fortitudinis invenit et roboris. Unum* (Cornelium Pont.) *primo aggressus, ut lupus ovem secernere à grege, ut accipiter columbam ab agmine volantium separare tentaverat : nam cui non est adversus omnes satis virium, circumvenire quærit solitudinem singulorum ; sed retusus adunati exercitus fide pariter et vigore, etc.* Et mox : *Quale illud fuit sub oculis Dei spectaculum gloriosum, etc. ad pugnam quam tentaverat hostis inferre, non singulos milites, sed tota semel castra prodisse ?*

Ex hac Salomonis gnome : *Væ soli! quia, cum ceciderit, non habet sublevantem se*, Concil. Toletanum undecimum, ut habetur 7. quæst. 1. Can. 15. *illud divini*, sancit ut sacerdoti celebranti semper alter assistat, utque *sacrificans habeat post se vicini solaminis adjutorem, ut si aliquo casu ille qui impleturus officia accedit, turbatus fuerit, vel ad terram elisus à tergo semper habeat, qui vicem exsequatur intrepidus.* Idem jam ante sanxerat Soter Pontif. cap. *Nullus Episcopus*, de Consecr. dist. 1. Septima Synodus vero, ut habetur distinct. 81. Can. 24 : *In omnibus*, vetat ne clericus solus sine socio cum muliere colloquatur : *Certe solum*, inquit, *ad solam accedere nulla religionis ratio permittit. Melius enim est duos esse simul, quàm unum. Simul enim et fidelius et tutius res geritur. Væ enim uni ! quia, si ceciderit, non est qui erigat eum.* Hinc quoque Apostoli bini à Christo missi sunt ad evangelizandum, Lucæ 10. 1. Conc. Lateran. de statu monach. cap. *Monachi*, ex hac gnome decernit ne monachi soli in villis, oppidis, vel parochiis habitent, sed in conventu, vel cum fratribus : ne, inquit, inter seculares homines spiritualium hostium conflictum experiantur. Vetus est usus ut religiosi non soli, sed bini incedant, quod nuper edito hac de re decreto jussit S. D. N. Urbanus VIII. Unde S. Thom. Aquinas religiosum solum et sine socio vocabat dæmonem solitarium ; patet enim hominum et dæmonum insidiis, insultibus, calumniis et sinistris suspicionibus. Exemplum clarum est in Loth, cum Abrahæ societatem deseruit ; *Ecce enim*, inquit S. Chrysost. hom. 35. in Genes. *ut divisus est à justo, et putabat se in majori esse ubertate ac copia, ac potiora se assecutum et abundare ; repente factus est servus ; carens domo, carens et foco, ut discas quantum malum sit divisio, et quantum bonum concordia : et quod convenit non majora temere capessere, sed potius humilitas diligenda est.* Ita sane accidit Loth, et ita omnibus illis eveniet, qui ut apud homines crescant et splendeant, alios fratres in opinione minuunt, et verbis tanquam nube quadam obnubilant. Quid miseri, ut se honore vestiant, honore fratres spoliant? quid insani, ut seipsos promoveant, aliorum bonam opinionem convellunt ? quid amentes, ut soli luceant, alios obscurant ? soli lucere volunt, at non soli lucebunt, sed soli sine luce permanebunt. Væ autem soli! quia, si ceciderit, non habet sublevantem se. Severum est, sed justum Domini decretum, cujus judicia abyssus multa, ut qui se non habitatione, non veste, sed corde et amore à fratribus separant, tempore necessitatis soli relinquantur, et tentationibus absorbeantur ; permittit enim Dominus ut neque exemplis, neque consiliis, neque doctrina eorum proficiant, quos à se per odium et malam voluntatem abjecerant. Vide nostrum Alvarez de Paz plura incommodo vitæ solitariæ recensentem tractat. de Vita spirit. lib. 2. par. 4. cap. 24. et Julium Nigronium Comment. Ascetico in Regulas communes Societ. Jesu, regula 43.

Hæc tropologica est solitudo, quam depingens S. Bernard. serm. de Fallacia præsentis vitæ : *Erraverunt, ait Propheta Psalm.* 106, *in solitudine, in inaquoso, viam civitatis habitaculi non invenerunt. Solitudo hæc superborum est, quia solos sese reputant, solos appetunt reputari. Litteratus est, odit socium. Fortis est, aut formosus, da ei parem, et contabescit. Solitarius est, sed erroneus, errat in solitudine sua ; non enim solus habitare poterit super terram. Nec mirum quod solitudini huic inaquosum additur, ut dicatur, in solitudine, in inaquoso. Si enim in solitudinibus aquæ deesse solent, et loca deserta, sterilia quoque et arida esse consueverunt, sic superbiam impœnitentia comitatur. Elatum enim cor durum et expers est pietatis, ignarum compunctionis, siccum ab omni rore gratiæ spiritualis : quia superbis Deus resistit ; humilibus vero dat gratiam.*

Mystice S. Gregor. lib. 4. in cap. 10. lib. 1. Reg. *Væ soli*, inquit, *quia si ceciderit, non est qui erigat eum. Solus namque est, qui à Deo relinquitur. Hunc certe cadentem nullus erigit, quia relictum à Deo sanctorum aliquis non assumit. Electus ergo quisque securus ascendit ; quia solus*

non est. Qui enim per nos loquitur, nobiscum est; nam et repromittit dicens : Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi. Solus quippe non erat, qui dicebat : Solus non sum, sed qui misit me, mecum est. Solus item non erat, qui exquirebat dicens : An experimentum ejus quæritis, qui in me loquitur Christus ? .

Moraliter hinc rursum disce quanta sit utilitas societatis et amicitiæ. Audi S. Aug. vel quisquis est auctor (stylus enim humilior est, quàm ut deceat S. Augustinum) lib. de Amicitia, c. 5 : *Disce*, inquit, *quid utilitatis habeat* (amicitia), *cum in rebus humanis nihil sanctius appetatur, nihil difficilius inveniatur, nihil experiatur dulcius, nihil fructuosius teneatur. Habet enim fructum vitæ præsentis et futuræ ; ipsa enim omnes virtutes sua ostendit suavitate, vitia sua virtute confodit; adversa temperat, componit prospera, ita ut sine amico inter mortales nihil fere possit esse jucundum ; et homo bestiæ comparetur, non habens qui secum collætetur in rebus secundis, in tristibus contristetur; cui evaporet, si quid molestum mens conceperit; cui communicet, si quid præter solitum sublime vel livosum accesserit.* Probat ex hac Salomonis gnome : *Væ soli ! quia, cum ceciderit, non habet sublevantem se. Solus omnino est qui sine amico est. At quæ felicitas, quæ securitas, quæ jucunditas est habere, cum quo æque audeas loqui ut tibi ? cui confiteri non timeas, si quid deliqueris? cui non erubescas revelare in spiritualibus, si quid profeceris? cui cordis tui secreta committas, et commendes consilia? Quid igitur jucundius quàm ita unire animum alterius, et unum efficere de duobus, ut nulla jactantia timeatur, nulla formidetur suspicio, nec correptus alter ab altero doleat; ne laudantem alter alterum adulationis notet vel arguat.* Speciatim vero commoda vitæ socialis et cœnobiticæ recenset Thomas à Kempis theodidactos 1. part. serm. 2 : *Qui*, inquit, *bonæ voluntatis est, et Deum quærit inter Deum quærentes, amplius proficiet, et firmius stabit. Ibi homo magis in virtute probatur et exercetur. Ibi frequenter de negligentia arguitur. Ibi ad perfectiora verbo et exemplo trahitur. Ibi suam imperfectionem considerare et lugere compellitur. Ibi alterius fervore excitatur, alterius humilitate docetur, istius obedientia, illius patientia movetur. Ibi confunditur inveniri tardior. Ibi invenit quos timet. Ibi habet quos diligit, et sic ex omnibus proficit. Ibi alterius correptio, ipsius fit admonitio. Ibi alienum periculum, proprium efficitur speculum. Ibi unus alterius est custodia. Ibi homo portat et portatur. Ibi multa audit et videt, unde doceatur.* Prosequitur deinde idipsum luculentius, dum subdit : *Ibi boni commendantur, ut meliores fiant. Ibi negligentes arguuntur, ut referveant. Ibi homo non permittitur torpescere, nec secundùm suum libitum agere. Ibi diversa sunt officia, et multa exhibentur charitatis obsequia. Ibi omnia tempus habent, et ad opus suum quisque ex obedientia vadit. Ibi infirmus à fortiori sustentatur. Ibi sanus infirmum visitans Christo servire lætatur. Ibi uno deficiente, alius locum ejus supplet. Ibi sana membra pro debilibus sollicitantur. Ibi activus pro vacante laborat, vacans pro laborante exorat. Ibi homo habet multos pro se orantes, et in extremis se contra diabolum protegentes. Ibi tot auxiliarios invenit, quot socios habet.*

11. Et si dormierint duo, fovebuntur mutuo: unus quomodo calefiet ?] Hebr. et Septuag. *Si cubent duo, calor erit eis ; unus quomodo calefiet ? Et si requieverint duo, calefient;* Arabicus : *Et si dormierint duo, erit eis calor et æstus ; et unus quomodo calefiet ?* Campensis : *Si duo simul dormierint, alter alterum calefaciet.* Hoc significat nostrum : *Fovebuntur mutuo ;* qui enim alium fovet calore suo, eodem fovetur et ipse : incalescit enim illo ipso calore, quem in altero conservat, eum conjungens cum alieno, et tam suum, quàm alienum adauget : sicut duo ligna ardentia ignem fovent, et in se mutuo adaugent, qui in uno langueret et exstingueretur. Unde vertit : *Si duo simul cubent, plus caloris erit eis.* Alter enim alteri vicissim addit suum calorem; itaque eum conservat, roborat, et quasi conduplicat.

Ad litteram ergo et physice gnome hæc clara est, intelligiturque ut sonat. In somno enim consistit magna pars sanitatis et roboris animalis. Unde vulgo dicitur : *Somnus nutrit æque ac cibus*, idque patet in gliribus, qui dormiendo pinguescunt : item in ursis, qui magnam hiemis partem dormiendo transigunt, tumque non alio cibo quàm somno aluntur, teste Plin. et Arist. in Hist. anim.

Somnum autem conciliat calor; quare frigidi, ut senes, ægroti, nudi parum dormiunt. Notus est aphorismus Hippocratis, lib. 1. 14. et 15: *Evidenter vigilans calidior est exterius, interius autem frigidior ; dormiens è contrario.* Id in me experior quotidie : noctu enim multas horas pervigilo, eo quod stomachus per senium et studium calore destituatur : qui vero stomachum habent calidum, ut juvenes, totas noctes altum dormiunt. Rursum idem : *Ventres*, inquit, *hieme et vere calidissimi sunt natura* (per antiperistasin enim externi aeris frigidi circumstantis, internus stomachi calor se intendit et roborat, ut externo frigori resistat), *ideoque somni longissimi.* Vide Galenum, l. 6. de Morbis vulg. com. 4 et 5.

Sensus ergo est, q. d. Si duo simul cubent, magis calefacient se mutuo, ideoque diutius dormient ; solus vero, si frigeat, ægre calescet ideoque parum dormiet.

Chald. hæc refert ad conjuges, quasi Salomon hic Judæos animales hortetur ad conjugium, ut melius dormiant : *Si vir et uxor*, inquit, *cubitum discesserint, mutuam sibi hieme calorem præstant ; unus autem quî tandem incalescet ?*

Alii ut Arias hanc gnomen referunt ad debiles et ægros qui, si foveantur calore secundi, melius dormiunt. Sicut David in senio, cum non posset calescere, nec dormire, per societatem Abisag Sunamitidis et calorem et somnum sibi conciliavit.

Verum generatim hæc parœmia grammatice, sive in cortice litteræ loquitur de duobus quomodolibet simul cubantibus, in eodem sive lecto, sive stragulo, sive tentorio, sive cubiculo, uti cubant milites, et Hungari etiam nobiles, qui, ut expediti et fortes sint ad crebra cum Turcis bella, scamno vel pavimento pro lecto utuntur : duo enim vel plures in eodem cubiculo cubantes, non solum se mutuo, sed et totum cubiculum suo calore et halitu calefaciunt. Honesti enim et casti ex honestate et pudicitia nolunt in lecto admittere socium, nisi sint conjuges.

Symbolice vero et parabolice, hæc duorum simul cubantium parœmia notat fomentum et auxilium quod amicus amico præstat, præser-

tim debili et afflicto : afflictionis enim et adversitatis, ac consequenter timoris et mœstitiæ symbola et causæ sunt : nox, tenebræ, frigus et vigilia ; sicut ex adverso fortitudinis, animositatis et lætitiæ symbola et causæ sunt: dies et lux, item calor et somnus. Id patet in senibus et juvenibus. Senes enim ob frigus debiles sunt, meticulosi et melancholici ; juvenes vero ob calorem sunt robusti, audaces et hilares : quare expedit juvenes jungi senibus, ut illi horum mæstitiam sua hilaritate discutiant, illi horum audaciam suo timore et prudentia temperent. Hoc voluit Thaumaturg. dum vertit: *Nam et per diem dicendi libertate festivi, et per noctem honesta gravitate fulgent.* Dies enim felicitatis, nox adversitatis est symbolum.

Rursum hæc parœmia notat mutuam confidentiam, qua amicus curis et sollicitudinibus æstuans, eas in sinum amici deponit, in eoque quasi placide indormit et conquiescit. Ita S. Hier. et Lyran.

Tertio, hæc parœmia notat fervorem, quo amicus torpidior amici exemplo et cohortatione ad charitatis et virtutum opera inardescit, juxta illud : *Frigidiores ferventiorum exemplo in virtute incalescunt.* Ita Olymp. Idem significat similis parœmia Salomonis, Prov.12.17: *Ferrum ferro exacuitur, et homo exacuit faciem amici sui.* Vide ibi dicta.

Denique, amicitiæ typus est ignis et calor ; quod enim hic præstat mundo, hoc amicus amico. Unde Plutarch. libr. de Adul. et Amic. *Sicut,* inquit, *optimum conditorum est ignis ; sic Deus amicitiam vitæ admiscens, omnia læta, dulcia ac grata, ut essent amico præsente, unaque fruente, fecit.* Et Cicero de Amicitia : *Amicitia,* ait, *hoc est vitæ humanæ quod sol est mundo.*

Hanc gnomen eleganti apis et passeris apologo oculis subjicit Cyrillus, lib. 2. Apolog. mor. cap. 7. cui titulus : *Contra appetitum singularitatis. Apis,* inquit, *inveniens passerem solitarium, præmissa salutatione dixit ei : Utquid, mi frater, amaram diligis solitudinem, cum amicitiæ societas sit tam dulcis? At ille respondit: Nimirum minime placet multitudinis fluctuare procella, vel unus esse de turba. Nonne inter sidera sol est unus, et super omnia unus est Deus? Quo audito, cum subtiliter procedens illa singularitatis ejus superbiam notasset; in hac causa taliter arguendo processit argumentosa : Quanquam unus,* inquit, *essentialiter sit, comparis tamen trinitatis hypostaticæ indivisibili societate gaudet. Sol autem lunam stellarum infimam, ne sit solus, dono lucis efficere sibi sociam splendoris in granditate conatur. Sic et primum mobile cum sit unum, lationis primariæ communicata virtute, secum cæteros orbes rapit, ne sit in officio suo singulare ; quin et universitas mundi cunctarum suarum partium junctura unitatis connectitur, ut nulla earum disjunctionis solitudinem ullatenus patiatur. Nonne anima naturaliter societatis amatrix mox dolet, si vel in puncto suum corpus deseruerit. Cum à principio Deus hominem creasset unum, mox statim dixisse fertur* (Genes. 2. 18) : *Non est bonum hominem esse solum, faciamus ei adjutorium simile.* Deinde idipsum exemplo oculorum, alarum, manuum, pedum demonstrat. *Propter hoc etiam duo creati sunt oculi, alæ duæ, manus totidem, ac pedes dualitate consimiles, ut pluralitate munerum et unitate formarum, membris omnibus ex simili adjutorio sit provisum. Ad quid nimirum constructæ sunt urbes, collectæ civitates, legisque fœdere adunatæ sunt politiæ, nisi ut communi obsequioso consortio, non solum sint sufficientes, sed etiam tranquillæ res humanæ? Væ ergo soli! quia, cum instabili pede superbiæ ventilatus ceciderit societate privatus, sublevans adjutorium non habebit. Quin et animalia domestica turmatim vivunt : cætera quoque, quantum possunt, naturæ politiam colunt ; is qui fugit consortium, aut rabiosus est, aut ferus. Eremita vero socius est Deorum. Quibus dictis, tristem reliquit solitudinis amatorem.*

Mystice S. Hieron. per socium accipit Christum, qui instar Elisæi nos peccato mortuos vivificat : *Nisi,* inquit, *nobiscum Christus dormierit, et in morte quieverit, calorem æternæ vitæ accipere non valemus.* Rursum noster Alvarez de Paz, lib. 3. de Natura perfect. part. 3. c. 32. *simul dormiunt,* ait : Religiosi, qui in lecto religionis decumbentes, et charitate cooperti, simul orationi et sanctis occupationibus instant ; isti enim mutuis desideriis et actionibus incalescunt: solus autem dormit, qui animo ab aliis segregatus orat aut occupatur ; non enim habet penes se aliquem amore conjunctum, à quo calefiat.

Et si quispiam prævaluerit contra unum (Symmach. *invaluerit super unum*), duo resistunt ei. Hebr. *duo stabunt coram eo*, id est contra eum, ut se ei opponant bello, non solum defensivo, sed et offensivo. Est miosis ; per *resistunt* enim intelligitur : *oppugnabunt et expugnabunt eum.* Nam sicut unus fortior prævalet uni minus forti : sic duo minus fortes prævalent uni fortiori alterutro ; quia *ne Hercules quidem contra duos,* et, ut aiunt Arabes : *Duo infirmi fortiores saxo.* Unde Syrus et Arabicus vertunt : *Et si corroboretur unus, ipsi duo insurgunt adversus eum.* Septuag. Complut. clare : *Et si victus fuerit unus, duo stabunt contra eum.* S. Hieron. *Si robustior inimicus quis contra unum surrexerit, imbecillitas alterius amici solatio sustentabitur.* Thaumat. *Temere ac periculose sibi consulit, qui multos homines mutuo præsidio circumseptos adortus fuerit.* Huc facit proverbium Hebr. in *Res chelec in sanhedrin : Duo arida ligna unum viride exurunt,* id est : *Duo invalidi facile superant unum valentem, si solus sit ;* quia *ne Hector quidem duobus par est.*

Chald. hanc gnomen accipit de justis, qui iram Dei concitatam ab impio avertunt : *Quod erumpat,* inquit, *vir flagitiosus et potens, cujus reproba opera propensitate quadam ferantur in occasionem evehendæ in orbem vindictæ, prodibunt duo justi ex adverso, qui meritis suis imminentem hanc vindictam avertunt.*

Verum hic agitur de eo qui resistit iræ non Dei, sed hostis invadentis amicum, ut patet ex verbis. Significat ergo tertium emolumentorum societatis et amicitiæ, quod est, amicum præstare munimen amico, dum eum contra invasorem tuetur et propugnat, etiam cum vitæ periculo, juxta illud Prov. 18. 20 : *Frater qui adjuvatur à fratre, quasi civitas firma.* Vide ibi dicta. Unde S. Leo. Serm. 4. de Jejun. 7. mensis : *Ecclesiasticus miles,* ait, *etiamsi specialibus præliis possit fortiter facere, tutius tamen et felicius dimicabit, si contra hostem palam in acie steterit, ubi non suis tantum viribus certamen ineat, sed sub invicti regis imperio, fraternis consociatus agminibus, bellum universale conficiat. Minore enim discrimine multi confligunt cum hoste,*

quam singuli; nec facile patet vulneri locus, quem opposito scuto fidei, non sua tantum, sed etiam aliorum fortitudo defendit; ut ubi una est omnium causa, sit una victoria.

Hinc Joab ait Abisai fratri suo : *Si prævaluerint adversum me Syri, eris mihi in adjutorium; si autem filii Ammon prævaluerint adversum te, auxiliabor tibi,* 2. Reg. 10. 11. Quin et Seneca, l. 4. de Benef. cap. 18 : *Nam quo alio*, inquit, *tuti sumus, quam quod mutuis juvamur officiis? hoc uno instructior vita, contraque incursiones subitas munitior est, beneficiorum commercio. Fac nos singulos, quid sumus? Præda animalium et victimæ, ac bellissimus et facillimus sanguis. Quoniam cæteris animalibus in tutelam sui, satis virium est : quæcumque vaga nascuntur, et actura vitam segregem, armata sunt. Hominem imbecillitas cingit, non ungulum vis, non dentium, terribilem cæteris fecit. Nudum et infirmum societas munit. Duas res dedit, quæ illum obnoxium cæteris, validissimum facerent.* Unde concludit, plenumque dominium evincit. *Itaque qui par esse nulli posset, si seduceretur, rerum potitur. Societas illi dominium omnium animalium dedit. Societas terris genitum in alienæ naturæ transmisit imperium; et dominari etiam in mari jussit. Hæc morborum impetu arcuit, senectuti adminicula prospexit, solatia contra dolores dedit. Hæc fortes nos facit, quod licet contra fortunam advocare. Hanc societatem tolle, et unitatem generis humani, qua vita sustinetur, scindes.*

Hinc patet charitatem et amicitiam, licet non obliget ut quis vitam pro vita amici prodigat, vel periculo exponat, tamen idipsum permittere, imo suadere, quare generosæ et perfectæ charitatis et amicitiæ, æque ac fortitudinis et magnanimitatis actus erit, si quis id faciat : quia tunc non tam vitam pro vita amici, quam pro generosis tot virtutibus discrimini objicit. Majus enim est bonum harum virtutum, quam sit vitæ. Ita D. Thom. 2. 2. qu. 26. artic. 4. ibique passim Theologi, ac noster Suarez pluribus rationibus confirmat. Quin et Philosophi, qui virtutes Christianas et supernaturales non agnovere, sed tantum naturales, qualis est civilis amicitia, idem docuere, ut Aristot. 9. Ethic. cap. 8, Cicero de Amicitia, Seneca epist. 9 : *In quid*, ait, *amicum paro? ut habeam pro quo mori possim; ut habeam quem in exsilium sequar, cujus me morti opponam et impendam.* Tales amici inter Gentiles fuere : Pylades et Orestes, Nisus et Euryalus, Theseus et Pirithous, Damon et Pythias, Eucritus et Evephenus, Servius Terentius et D. Brutus, quos recenset Valer. Max. libr. 4. cap. 7, quorum unus pro altero ultro se neci obtulit, quod non tantum Philosophi, sed et Patres ac Theologi dilaudant, ut sanctus Augustinus 4. Confess. cap. 61, sanctus Ambrosius lib. 3. Offic. cap. 12, sanctus Hieronymus in cap. 7. Michææ; sed audi Aristot. libro 9. Ethic. cap. 8 : *Verum est quod de probo viro dicitur, eum amicorum causa et patriæ multa agere, etiamsi mors sit oppetenda.* Et inferius : *Qui pro aliis mortem obire consueverunt, eligunt magnum quoddam honestum sibi ipsis.*

Funiculus triplex (hebraice משלש *mesculas*; id est triplicatus. Est enim *paul piel*, id est participium passivum à שרש *Scilles*, id est triplicavit) difficile rumpitur,] quasi dicat : Funiculus simplex facile rumpitur ; duplex difficulter ; triplex difficilius : sic et homo, si solus sit, facilius ab hoste vincitur ; si cum socio, difficulter; si cum duobus, difficilius. Syrus : *Filum trinum non cito discerpitur;* Arabic. *Filum triplicatum non laceratur subito;* Hebr. est : *Filum triplicatum non rumpitur in festinantia*, vel *in celeritate;* Chaldæus : *Quàm pulchri sunt tres justi in generatione, inter quos est pax, sicut funiculus fimbriæ ex tribus chordis, qui non cito rumpitur;* vel, ut vertit Costus : *Similes sane sunt propugnaculis triplici ordine, quæ nisi ægre expugnari nequeunt;* vel, ut alii : *Sicut catena quæ contorta est ternis funibus, quæ non festinanter convelletur;* S. Ambrosius, epist. 17 : *Spartum triplex non cito rumpitur.*

Triplex,] id est multiplex; difficilius enim rumpetur, si sit quadruplex, quintuplex, sextuplex, etc. Unde Symmachus vertit : *Funiculus triplex, aut, quadruplex non cito rumpitur.* Dicit tamen *triplex*, tum quia funiculus solet triplicari, id est tribus filis vel liciis implecti, ad elegantiam et firmitatem; tum ut notet paucorum societatem, quales sunt duo, vel tres, esse robustam; tum ut symbola ternarii indicet, de quibus mox; tum quia triplex sæpe est tripliciter triplex. Solent enim restiarii primo funiculum ex tribus filis intorquere, deinde funiculum hunc triplicare, ac ex triplici unum contorquere, deinde triplicatum jam rursum triplicare, quin et crassos rudentes, quibus machinæ et moles sustinentur, ex funibus parvis sæpius triplicatis contorquent. Sensus ergo est, quasi dicat : Sicut funis ex pluribus filis implexus et intortus rumpi nequit, adeoque est validus, ut trabes, saxa et moles ingentes in altum attollat et sustineat, cum singula fila stupea tenuia sint, illicoque rumpantur : sic pariter vis duorum vel trium unita, fit bina, vel trina, adeoque valida, ut expugnari frangique nequeat. Rursum, sicut funiculi quo magis intorquentur, sæpiusque triplicantur, fiunt densiores et validiores, ut rumpi nequeant : sic quo arctior trium vel plurium est societas, quoque pluribus et majoribus amoris benevolentiæque officiis nectitur et stringitur; eo robustior est et inexpugnabilior, ut patet in acie castrensi rite associata et densata.

Addit S. Bonaventura τὸ *triplex* respicere et notare triplex emolumentum societatis jam recensitum.

Exemplum appositum est in Sciluro Scytha, qui moriturus, convocans filios 80, cum ipsi fasciculum jaculorum ab eo jussi frangere non possent, sed sigillatim unumquodque facile rumperent : *Pari modo*, inquit, *si concordes fueritis, validi invictique manebitis; si dissidiis dissociemini, imbecilles eritis, et expugnatu faciles.* Ita Plutarchus, Apopht.

Moraliter, funiculus triplex significat perfectam amicitiam inter paucos, puta inter duos vel tres consistere; hi enim imitantur SS. Trinitatem, in qua trium personarum summa est unio et concordia, quæ inter plures solet languescere vel evanescere. Ita Auctor. lib. de Amicitia, tomo 4. S. August. cap. 5. Hinc Christus Matth. 20 : *Ubi*, ait, *fuerint duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum,* uti tribus pueris in fornace Babylonia, in Dei fide et laude consentientibus et constantibus accessit *quartus similis Filio Dei*, Daniel. 3. 92. Ad hoc significandum, ut recte notat Pineda,

à Poetis finguntur Gratiæ tres, quod tribus maxime videatur coalescere et conservari amicitia; nam et tertius amicus interveniens solet tollere omnem quotidiani convictus cum uno et eodem satietatem; tum etiam exorientes sæpiuscule expostulationes, et suspiciones inter amicos duos, facile sedantur et componuntur tertii interventu, hortatu et judicio.

Symbolice, primo, funiculus triplex est Sanctissima Trinitas, ait sanctus Paulinus, epist. 4. ad Severum, quæ est fons omnis societatis, amicitiæ et concordiæ, adeoque prima insolubilis et increata societas, et charitas, ideoque invictissima, quæ omnia domat et subigit. Ita sanctus Ambrosius, epist. 17 : *Spartum triplex*, inquit, *non cito rumpitur. Tria enim quæ non sunt composita non rumpuntur. Trinitas incompositæ naturæ rumpi non potest, quia Deus unum est et simplex, et incompositum est quidquid est.* Addit Hugo Card. potentiam Patris, sapientiam Filii, bonitatem Spiritus Sancti, quo triplici funiculo diabolus ligatus est, ut non possit nocere nolentibus. Accedit sanctus Basilius, qui libro 5. contra Eunomium volentem discindere Sanctissimam Trinitatem, et Patrem à Filio ac Spiritu Sancto : *Trinitas*, inquit, *non dirumpitur, et est colenda in una et æterna gloria, eadem unam et solam deitatem ubique circumferens, irrupta, inscissa, indivisibilis, adimplens omnia, omnia continens, in omnibus existens, creans, gubernans, sanctificans, vivificans. Hic divinus et maxime admirandus nexus non dirumpitur, ut scriptum est : Funiculus triplex non disrumpetur.* Porro R. Johannam apud Galatin. libro 6. cap. 10 : Funiculus triplex, inquit, hoc est mysterium Dei unius et trini, non cito rumpitur, hoc est non facile discutitur et enucleatur.

Brachmanes, sive Gymnosophistæ, apud Indos gestant funiculum ex tribus aliis contortum, quorum singuli rursum tribus linis constant, ad tres personas in Sancta Trinitate significandas, ut unam esse naturam deitatemque indicent, extrema funiculi inter se uno nodo constringunt, uti referunt Maphæus, Osorius et alii de Rebus Indicis scribentes, ac Perpin. Orat. 8. de Deo trino et uno. Porro mysteria ternarii plura recensui Amos 1. v. 3.

Secundo, sanctus Hieronymus per funiculum triplicem accipit Sanctissimam Trinitatem, quatenus nos munit et roborat; item Christum, cujus sodalitas nos omnibus hostibus superiores efficit. *Melius est*, inquit, *in se habere Christum* (seu socium), *quàm solum patere diabolo; quod si et Pater, et Filius, et Spiritus Sanctus advenerint, non cito rumpetur ista sodalitas.* Sic et Salon.

Tertio, alii accipiunt Incarnationem, in qua arctissimo nexu conjuncta sunt tria, puta anima, caro et Verbum; ac licet in morte Christi duo priora soluta sint, non tamen ab iis tertium, puta Verbum, separatum est : et post resurrectionem redditus est funiculus triplex indissolubilis.

Tropologice primo, S. Gregor. 33. Moral. c. 9. vel juxta aliam editionem 12. per funiculum triplicem accipit fidem SS. Trinitatis : *Quia fides*, inquit, *quæ de cognitione Trinitatis ab ore prædicantium texitur, fortis in electis permanens, in solo reproborum corde dissipatur.* Et S. Isidor. in Exod. c. 46 : *Funis triplex non rumpitur*, inquit, *quæ est SS. Trinitatis fides, ex qua dependet, et per quam sustinetur omnis Ecclesia.*

Secundo, S. Bernardus, serm. 16. in Cantica, per funiculum triplicem accipit tria præcipua hominis membra, puta cor, os et manus, quæ inspirata à Spiritu Sancto conspirant in bonum : *Hoc semel*, inquit, *contulit universitati, hoc quotidie singulis in nobis actitari sentimus, et cordi scilicet tribui intelligentiæ lumen, et ori ædificationis verbum, et manibus opus justitiæ. Dat sentire fideliter, dat proferre viriliter, dat efficaciter adimplere. Et est funiculus triplex qui difficile rumpitur, ad extrahendas animas de carcere diaboli, et trahendas post se ad regna cœlestia : si recte sentias, si digne proloquaris, si vivendo confirmes.*

Rursum Olympiodorus accipit animam, corpus et spiritum, quæ tria oportet connectere, et innectere Dei cultui et obsequio, ut docet Apost. 1. Thessal. 5. 23.

Tertio, sanctus Hieronymus accipit fidem, spem et charitatem, in quibus consistit vera Dei religio. Sic et S. Paulinus epist. 4. ad Sulpicium, ubi monet ut hoc triplici spatio texamus opera nostra. Alii ex adverso referunt ad triplicem concupiscentiam, scilicet carnis, oculorum et superbiæ, quæ, cum nectuntur, difficile rumpuntur, quibus irretita fuit Eva. Ita S. Bernardus, serm. de Annuntiatione.

Quarto, Hebræi carnales apud Galatin. lib. 2. cap. 1 : Funiculus triplex, inquiunt, est amor firmissimus inter maritum, uxorem et prolem.

Quinto, alii accipiunt tres partes pœnitentiæ : contritionem, confessionem et satisfactionem, ex quibus funis gratiæ et charitatis conflatur. Rursum Hugo Cardin. Funiculus triplex, inquit, est charitas quæ tribus quasi partibus implectitur, quæ sunt rectitudo, amplitudo et fortitudo dilectionis. Amplitudo, ut omnes, etiam inimicos sinu charitatis amplectatur, juxta illud Christi : *Diligite inimicos vestros*, Matthæi 5; fortitudo, ut pro Deo suo omnia pati et mori non dubitet, juxta illud : *Fortis est ut mors dilectio*, Cant. 8.

Rursum funiculus triplex est charitas ex triplici quasi fune composita, qua scilicet Deum propter seipsum amamus, et proximos propter Deum diligimus, et nostram salutem propter ipsum Deum amore complectimur; quæ proinde non facile tentatione ulla superatur, ac proinde par est ut proximis mutuo amoris nexu jungamur, quorum viribus fulti adversarios quosvis vincamus.

16. Melior est puer, pauper et sapiens rege sene et stulto, qui nescit prævidere in posterum.] Thalmudici in Midras censent hìc opponi genios, sive spiritus et Angelos homini à Deo assignatos, unum bonum, qui notatur hìc per puerum pauperem et sapientem; vocatur *puer*, eo quod post 14 ætatis annum homini se insinuet : alterum malum, qui notatur hìc per regem senem et stultum, eo quod antiquior sit, et à nativitate homini adsit, in eoque regnet. Vocatur *stultus*, quia rationi et sapientiæ adversatur; facit enim ut infans non nisi escam et sensibilia bona cogitet et appetat. Verum hæ sunt Thalmudicorum næniæ; fuit tamen multorum Hebræorum, Græcorum et Latinorum olim opinio, homini ab origine dari duos Angelos, bonum et malum, uti alibi dixi, eamdemque ex R. Barachia tradit hìc S. Hieronymus. Idem S. Hieronymus addit tres alias expositiones: primam Thaumaturgi, q. d. Præstat sapiens, licet puer et pauper, stulto, licet is rex

sit et senex, quod hic sæpe regno excidat, ille ad regnum extollatur; secundam Laodiceni, q. d. Præstat puer sapiens futuræ vitæ bona et mala prævidens, quàm rex stultus qui futura non cogitans, præsentibus et caducis, quasi magnis et perpetuis, delectatur; tertiam Origenis et Victorini, q. d. Puer pauper et sapiens est Christus, de quo Isaias cap. 9: *Parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis;* rex senex et stultus est diabolus, qui in hoc mundo ab ejus origine mundanis quasi rex imperat. Verum hoc tertium mysticum est; secundum vero tropologicum, primum litterale et genuinum.

Cajetanus more suo acute hæc refert ad funiculum triplicem, quem, inquit, si implectas ex pueritia, paupertate et sapientia, robustior erit, quàm si alium triplices ex regno, senio et stultitia. Verum hæc subtilior quàm solidior est expositio.

Dico ergo plane et genuine per antithesin conferri et præferri hìc sapientiam stultitiæ, etiamsi principatu et senio ornatæ, quibus ille caret. Sensus igitur est, q. d. Tanti est sapientia, et sapiens, etiamsi pauper et puer, ut præstet stultitia et stulto, etiamsi is rex sit et senex. Sapientia enim tam excellens est, ut pueritiam et paupertatem, quæ videntur aspernabiles, faciat commendabiles; insipientia vero etiam regiam et senilem dignitatem, quæ per se laudabiles sunt, faciat vituperabiles: quare sæpe fit ut juvenis pauper ob prudentiam evehatur ad regnum; rex vero senex et stultus ob imprudentiam eò dejiciatur, uti explicat versu sequenti: eò enim pertinent hic versus et duo sequentes. Sapientia ergo est velut aurum, quod æs, stannum cæteraque metalla inaurat, facitque aurata et quasi aurea; imo ipsa est instar lapidis philosophici, quo alchimistæ perhibent se æs aliaque metalla convertere in aurum; simili enim modo sapientia paupertatem et juventutem, quæ in se viles et insipientes sunt, decorat et quasi inaurat, imo in se suamque dignitatem transmutat, dum ea velut informat et animat, ut videantur sapere esseque sapientia. Unde ipsa *linguas infantium facit disertas*, Sapientiæ 10. 21; pauperes vero per Dei timorem et amorem (hic enim est practica veraque sapientia) facit similes regibus, imo Verbo Deique Filio, ideoque hæredes gloriæ et regni sempiterni. Vice versa, stultitia regiam et senilem dignitatem, quæ instar auri refulget, dedecorat, ac in se velut in vile æs, aut plumbum commutat; dum per superbiam, avaritiam, similemve impietatem, reges stultos et impios dejicit in terram, ac deinde in tartara, eosque facit folles et fomenta gehennæ.

Transit à vanitate solitudinis et solitarii, per antithesin, ad vanitatem regni et regum; hi enim minime sunt soli, quia abundant famulis, militibus et sequacibus.

Alludit Salomon ad se, seipsumque hìc tacite pingit; ipse enim puer creatus est rex, scilicet anno 12 ætatis, ut vult S. Ignatius, epistola 6. ad Magnesianos, vel potius, ut Pineda et alii, anno 18, tumque opibus fuit exiguis, et quasi pauper præ opibus, quas senex habuit; sed tamen ob sapientiam illi inditam præstantior fuit Saule, rege sene et stulto. Imo Salomon puer sapiens præstantior fuit seipso jam sene et stulto; tunc enim per luxuriam et idololatriam desipuit, seseque et regnum perdidit, tumque Deus ad regnum decem Tribuum evexit Jeroboam juvenem tenuis fortunæ, sed sapientem, id est strenuum et industrium, 3. Regum 11. 27.

Significat ergo hæc gnome, primo, sapientiam juvenum et pauperum præstare regno senum insipientum; secundo, sapientiam acui tum juventute, tum paupertate; juventus enim acri est ingenio, animoque vivido et generoso, adeoque magna meditatur et sperat, magnaque molitur ut sese promoveat et evehat. Talis fuit Hermogenes qui, anno 15 ætatis, tantæ fuit sapientiæ et eloquentiæ, ut ad eum audiendum Antoninus Imper. ventitaret; unde illud: *Hermogenes inter pueros senex.* Rursum, juventus est simplex et candida, ac molesta et humilis, præsertim si sit tenuis fortunæ et pauper, ideoque capacior sapientiæ. Unde Philosophus: *Paupertas*, ait, *est reparatrix sapientiæ.* Hinc Socrates, Diogenes, Crates, pluresque alii contempserunt divitias, ut philospharentur, et expeditius liberiusque vacarent sapientiæ. Paupertas ergo et juventus acuunt sapientiam. Ex adverso ætas et opes, præsertim in regibus et principibus, obtundunt sapientiam; sunt enim occasio gulæ, luxuriæ, superbiæ, quæ hominem infatuant. Hinc tertio significat reges sæpe in senio infatuari, partim quia per opes deliciis, ventri et veneri per omnem fere vitam vacarunt; partim quia ex diuturnitate regnandi, fiunt nimis securi, superbi et tyranni, ideoque populo exosi, qui proinde non raro eos throno deponit, et alios sibi principes creat. Unde pro *stulto* hebr. est כסיל *kesil*, id est vanus et inconstans, qui mutatur ut luna; sic enim rex insipiens mutatur, tum per varias cogitationes et desideria, quibus instar Euripi æstuat, tum per varias fortunæ vices, quas vitæ hujus mutabilitas parit: quales sunt populi murmura, seditiones, tumultus, quos cum providere nesciat, vel negligat, et secure et oscitanter regno tot annis possesso indormiat, illo subinde spoliatur.

Exempla sunt: primo in Saule, qui juvenis et pauper sapuit, ideoque evectus est ad regnum; sed senescens, per præsumptionem, arrogans sibi jus sacrificandi, desipuit, ideoque regno dejectus est. Unde audivit à Deo: *Nonne, cum parvulus esses in oculis tuis, caput in Tribubus Israelis factus es?* 1. Reg. 15. 17.

Secundo, in Davide, qui juvenis et pauper, puta pastor ovium; sed sapiens, innocens et sanctus, Sauli seni, superbo et stulto in regno surrogatus est. Idem tamen senescens, factus insolens, adulterium et homicidium commisit, ac regno pene per Absalonem filium dejectus est. Sic et Cyrus, inter pastores enutritus, sua juvenili solertia et fortitudine paravit sibi regnum Persarum.

Tertio, in Salomone, qui Davidi seni juvenis successit, floruitque sapientia et sanctitate; sed senior factus super omnes desipuit per luxuriam et idololatriam.

Quarto, in Jeroboam, qui juvenis, pauper, profugus et exsul, sed prudens et sagax, creatus est rex Israelis. Verum senescens vitulos aureos erexit, et idololatriam in Israelem invexit, ideoque regno, vita et stirpe privatus est.

Quinto, in Joseph, qui juvenis sapiens inclusus carceri futuram famem prævidit, et Pharaoni ignoranti prædixit, ideoque princeps Ægypti creatus, toti Ægypto, mox orbi in fame de

alimentis prospexit; ad Joseph enim hic alludi patet ex v. seq.

Sexto, Chaldæus exemplum statuit in Abraham et Nemrod; sic enim vertit: *Abraham qui fuit pauper, et erat in eo spiritus sapientiæ à facie Domini, et cognovit Creatorem suum, cum esset ætatis trium annorum, et noluit servire idolis, melior fuit Nemrod impio, qui fuit rex senex et stultus. Et quia noluit Abraham servire idolis, projecerunt eum in medio fornacis ignis succensi, et accidit ei miraculum à Dominatore seculi, et liberavit eum inde, et postea non fuit scientia in Nemrod, ut admonitus esset deinceps, ut non serviret idolis quibus antea serviebat.* Verum horum fides sit penes Chaldæum.

Denique significat hæc gnome reges et principes decere, ut sint pauperes, id est paupertatis et pauperum amatores ne, si avare opibus inhient, subditos expilent, et pauperes opprimant. Ita Moses, Samuel, Saul et David initio regni fuere pauperes; ac de rege sancit Deus, Deuter. 17. 17: *Non habebit uxores plurimas, quæ alliciant animum ejus, neque argenti et auri immensa pondera.* Nam mulieres et opes nimiæ perdidere Salomonem. Sic pauperes adeoque agricolæ fuere Romulus et Remus Romæ conditores, Camillus, Fabius, Attilius, Cincinnatus, Scipio ejusdem principes et dictatores, cæterique quos recenset Valer. Max. lib. 4. cap. 4. De Mæcenate Cæsaris Augusti amico et principe scribit Dio, l. 20: *In re familiari summa parcimonia usus est, et in re publica liberalissimus exstitit.* Lycurgus, Spartæ legislator, sanxit ut principes æque ac cives odissent avaritiam nimiasque opes; sic enim illius imperium æternum fore. Idem in principe Christiano requirit S. Ambros. lib. 1. Offic. Historiæ Indicæ narrant apud Peruanos Ingas reges, antequam regnum ineant, per dies aliquot laceris indutos vestibus, velut pauperes et mendicos per urbem incedere, ut indicent paupertatem et pauperes sibi cordi curæque esse et fore. Simile est in auguratione Archiducis Carinthiorum. Archidux enim inaugurandus rusticano vestitu incedit: quem ubi rusticus è saxo conspicatur, rogat quis ille sit; respondent asseclæ esse Archiducem, ac post nonnulla ultro citroque dicta, rusticus, Archiduci levem dans colaphum, jubet ut velut princeps legitime jus dicat; princeps vero rustico vestes suas donat: quod indicium est primitus non nisi agricolam fuisse electum in Archiducem. Ita Æneas Sylvius in descript. Europæ, et ex eo Petrus Gregor. l. 7. de Rep. c. 15. n. 15.

QUI NESCIT PROVIDERE IN POSTERUM.] Ostendit in quo stultitia regis senis sita sit, nimirum in improvidentia; sapientia enim regis est providentia; qua tam sibi, quàm regno in futurum prospiciat; sibi, ut se in regno confirmet, motus populi compescat, conatus exterorum, regno inhiantium dissipet, cæteraque omnia sibi noxia quasi è specula prævideat et discutiat; regno, ut annona sit sufficiens, ut scelera et rapinæ arceantur, ut pax inter nobiles et plebem conservetur, etc. Unde S. Hieronymus vertit: *Qui nescit præcavere vicissitudinem;* Thaumaturgus: *Cui nunquam in mentem venit tantam fieri posse vicissitudinem.*

Pro *providere* hebr. est הזהר *hizaher*, quod Noster varie variis in locis vertit, scilicet, *fulgere, observare, præoccupare, cavere, custodire;* Septuag. nunc vertunt, *fulgere*, ut Daniel. 12. 3; nunc *distinguere*, ut Ezech. 19. v. 20 et 21; nunc *custodire*, ut psal. 18. 12; nunc *præcavere*, ut hoc loco; nunc *significare*, ut Ezech. 33. 3; nunc *prænuntiare*, ut Ezech. 33. 9.

Proprie *hizaher* est splendere: unde זוהר *zohar* vocatur claritas, splendor, fulgor; inde significat admonere seipsum, admoneri ab alio, alteriusque admonitionem recipere, ut vertit Pagninus, Campensis, Tigurina et alii (unde vertunt: *Qui admonitionem amplius non admittit*); inde prævidere, præcavere, circumspectum esse, monere, docere, instituere, quia salubris admonitio est quasi quædam illuminatio, splendor et fulguratio, id est, prænuntiatio et prævisio futuri; eadem est quasi radius et fulgor quidam prudentiæ et providentiæ. Qui enim regno diuturno superbiens non vult moneri, sed monentes spernit et odit, sæpe in rebellium vel hostium insidias incurrit, et vita regnoque spoliatur. Unde Chaldaicus vertit: *Et ultra hæc non est cognitio ut admoneatur amplius;* Symmachus: *Qui nescit præcavere vicissitudinem;* Syrus: *Qui nescit cavere amplius;* Arabicus: *Non cognovi quod reverteretur in semetipsum.*

Igitur improvidentia hæc in rege sene et stulto nascitur ex diuturna felicitate regnandi; hæc enim eum ita inebriat, ut dementet; præteritæ enim fortunæ memor, futuræ immemor, præsenti incertæ quasi certæ securus incubat, itaque facile insidiis æmulorum et hostium patet, iisque ex improviso obruitur. Felicitas enim facit securum et superbum, ut neminem putet sibi posse resistere: eadem cum senio facit eum oscitantem, et negligentem ad providendum, juxta illud: *Bis pueri senes;* et: *Delirus senex.* Ex continua enim regni prosperitate, ita segniter et secure degit, ac si rotæ fortunæ et felicitati regni sui clavum infixisset, cum ex adverso nullum majus regi et regno sit periculum, quàm à nimia securitate et præsentia; hæc enim negligit prævidere insidias, machinationes, tumultus, bella aliaque adversa sibi regnoque imminentia, ideoque pariter negligit providere remedia ad ea præcavenda vel avertenda: hoc dum vident æmuli et hostes, incautum et securum per vim et dolum invadunt et opprimunt, uti quotidiana docet experientia.

14. QUOD DE CARCERE CATENISQUE INTERDUM QUIS EGREDIATUR AD REGNUM, ET ALIUS NATUS IN REGNO INOPIA CONSUMATUR.] *Quod,* hebr. כי *ki*, id est quia, quoniam; dat enim causam cur puer pauper, sed sapiens, melior sit rege sene et stulto, eo quod ille per sapientiam subinde etiam è carcere, hoc est ex imo loco et statu evehatur ad regnum; hic vero regno dejiciatur, et ad inopum statum, vitamque redigatur. Natus enim in regno, idem est quod natus parente rege, regio sanguine prognatus; hic enim opponitur servo incarcerato, qui patre servo progenitus ascendit ad regnum.

Alludit ad Joseph qui è carcere ob sapientiam et prævisionem futuræ famis evectus est ad principatum Ægypti, Genes. 41. Vice versa Sedechias rex Juda, à Chaldæis captus, excæcatus, vinctusque ductus est in Babyloniam, 4. Reg. 2; et Nabuchodonosor natus in regno, id est filius regis, puta Nabuchodonosoris senioris, et in regno per triginta et plures annos confirmatus, ob insipientiam et superbiam regno, imo humana forma dejectus, mutatus est in bestiam, Daniel. 4. 30. Sic Servius Tullius, quar-

tus à Romulo Romanus rex, à servo (unde dictus est Servius) evectus est ad regnum. P. Ventidius, à Pompeio captus, è carcere prodiit Imperator exercitus Romani, ac victor de Parthis triumphavit, teste Valer. Maxim. lib. 6. cap. 10. Simile contigit Caio Mario, qui de Cimbris triumphum egit. Huc facit quod scribit Heraclides in libro de Politiis in Cymmensium politia: Lydii, inquit, cum gravi dominatu premerentur, et audissent Cymmæ quemdam esse præstantem, missa legatione, in regnum accersiverunt, et in officina fabri plaustrarii servum inventum cum servitute, pretio soluto, assumpserunt. Similia recenset Lucius Florus, lib. 2. cap. 19, et Paulus Æmilius in Dione. Plura exempla ex Plinio recensui Eccles. 10. 28. ad illa : *Servo sensato liberi servient.* Vere Plutarchus tractatu de Præceptis gerendæ Reipublicæ : *Servire qui nescit*, inquit, *dominari non potest.*

Huc facit ille Saccorum dies tragicus apud Persas, quem ita describit Dio, Orat. 4. de Regno : *Accipiunt unum ex captivis ad mortem, collocantque in regis thronum, et eumdem illi dant vestitum regium, et imperare sinunt, ac vivere et deliciari et concubinis uti illis regni diebus, et nemo illum vetat quidquam facere quæ velit; post hæc autem exutum, virgisque cæsum, suspendunt.* Deinde causam et significationem hujus moris et ritus affert dicens : *Cujus rei putas hoc esse signum, et quamobrem fieri apud Persas? nonne ideo quod sæpenumero stulti homines et pravi talem potestatem et nomen adipiscuntur, deinde aliquanto tempore viventes turpissime atque ocissime perduntur?*

Huc alludens Barlaam, Josaphat regi simili parabola vitæ hujus vanitatem et fallaciam ad vivum repræsentat apud Damascen. in Histor. cap. 14.

Porro Chald. Complut. (nam in regia hæc succisa sunt) pergit hæc adaptare Abrahæ et Nemrod : *Quoniam*, inquit, *provincia idolorum egressus est Abraham, et regnavit super terram Chananæorum; et in diebus regni Abraham factus est Nemrod pauper in seculo :* ubi *regnavit* idem est quod dives et potens effectus est; amplam enim Abraham habuit familiam, in qua quasi princeps regnabat; unde ex ea eduxit 318 milites, quibus quatuor reges profligavit, et Loth ab eorum manibus liberavit, Genes. cap. 14; alioqui certum est Abrahamum non fuisse regem super terram Chanaan. Rursum, quod Nemrod factus sit pauper incertum est; nam nusquam id legimus. Hæc quoad lectionem vulgatam.

Hebræa enim, Septuag. et Syrus, Arabicus, Pagnin. Vatablus et cæteri Hebraizantes non habent τὸ *alius.* Unde sic sonant : *Quoniam de domo vinctorum prodiit ad regnum, quia etiam in regno ejus natus est pauper;* quod totum multi de uno et eodem accipiunt, varie vertunt et explicant; sed communiter sic, ut per carcerem accipiant uterum matris, q. d. Rex quoque dum nascitur ex utero matris, quasi ex carcere prodit vinctus et miser, puta secundinis religatus : nudus et pauper sicut cæteri homines; quare hujus conditionis suæ memor in regno non insolescat, nec se super alios superbe efferat, sed modeste se gerat ne regno dejiciatur, et ad primævam nuditatem et inopiam relegetur. Ita Olympiod. Aben Ezra, Vatabl. Osorius et cæteri.

Verum hanc gnomen non de uno et eodem, sed de duobus invicem oppositis intelligi patet, primo, ex eo quod det causam versus præcedentis, cur scilicet melior sit puer pauper, sed sapiens, rege sene et stulto. Causa hæc est, quod scilicet ille subinde per sapientiam ad regnum evehatur, hic ab eodem ob insipientiam dejiciatur, eo quod imprudenter, superbe et injuste regnarit. Secundo, ex Chald. qui hæc de duobus, puta Abraham et Nemrod accipit, et ex Symmacho, qui vertit : *Alter enim exit de carcere ad regnandum; alter vero cum esset rex natus, paupertate oppressus est.* Tertio, ex S. Hieron. qui in veteri sua editione ex Septuag. sic vertit : *Quoniam de domo vinctorum egreditur, ut regnet, quia etiam in regno ejus natus est pauper*, q. d. Rex senex, sed stultus, non advertit fieri posse ut aliquis ex his, quos ipse vinxerat, exeat ad regnum è carcere, ipse vero de regno excidat, quod insipienter ac injuste gessit.

Unde mystice S. Hieron. per puerum sapientem et pauperem accipiens Christum, per regem senem et fatuum accipiens diabolum, sic explicat : *Iste* (Christus) *natus est in regno senis* (Diaboli, qui ante Christum regnabat per infidelitatem in mundo), *et idcirco dicit : Si esset de hoc mundo regnum meum, ministri utique mei certarent pro me, ut non traderer Judæis ; nunc autem non est de hoc mundo regnum meum*, Joan. 18. *In illius itaque stulti senis regno, qui ostendit ei omnia regna mundi et gloriam ejus, natus optimus puer de domo vinculatorum* (*de quibus Jeremias in lamentationibus loquitur : Ut humiliaret sub pedibus ejus omnes vinctos terræ*, Thren. 3.), *processit ad regnum, et abiit in regionem longinquam, et contra eos qui super se regnare nolebant, post aliquantum temporis rex reversus est. Præsago itaque spiritu vidit Ecclesiastes omnes viventes, qui possunt adolescentis participes esse, dicentis : Ego sum vita*, Joan. 14 ; *vetere stulto rege dimisso, Christum sequi. Simulque duo ex Israel populi significantur. Prior qui in adventu Domini fuerit, et posterior qui Antichristum pro Christo suscepturus est; quod prior non penitus sit abjectus. Prima quippe Ecclesia ex Judæis et Apostolis congregata est, et in fine Judæi, qui Antichristum pro Christo suscepturi sunt, non lætabuntur in Christo.*

Moraliter disce hîc vanitatem regnorum et regum, ex eo quod infimæ sortis homines, puta servi et incarcerati, subinde et vinculis exaltentur ad regnum; reges vero regumque filii è throno ad inopum statum locumque dejiciantur. Hæc enim est fortunæ inconstantia, hæc vitæ hujus instabilis alea, hæc regnorum mutabilis vicissitudo. Sicut enim mercatorum sæpe hîc solet esse exitus, ut bonis cedant; navigantium, ut submergantur : ita qui diu rempubl. administrat, sinistrum aliquem casum sustinere cogitur; casum, occasum patiens consolationis loco repetat illud Macrobii :

> Non possunt primi esse omnes omni tempore.
> Summum ad gradum claritatis cum veneris,
> Consistes ægre, et citius quàm descendas decides.
> Cecidi ego, cadet qui sequitur, laus est publica.

Parva enim, ait Polybius, temporis intervalla in excelso fastigio collocant, et eosdem rursus ad extremam miseriam ac calamitatem redigunt, atque eos maxime qui in aulis princi-

pum vitam agunt. Hi enim similes sunt calculis, in publicis consiliis dari solitis. Nam ut illi modo æneci, modo aurei dantur; ita aulici pro regis voluntate, nunc beati, nunc miseri fiunt. Agesilaus adhuc puer cum in gymnicis ludis loco parum honorifico locaretur à chori magistro, licet rex declaratus esset, paruit dicens : *Ostendam non loca viris, sed viros locis dignitatem conciliare.* Seneca, l. de Tranquillitate, cap. 3 : *Officia si civis amiserit,* inquit, *hominis exerceat;* et anterius : *Habet ubi se, etiam in privato lare, explicet magnus animus.* Et inferius sapiens et providum dat consilium : *Non exspectes, donec res te dimittant, sed ab ipsis te ipse disjungas.* Utilis est hæc mutatio ; nam, ut ait Mantuanus :

Pluribus excelsa, vel opum, vel honoris ab arce
Profuit, ad modicæ sortis cecidisse quietem,

In qua, ut ait Poeta :

Gaudebis minus, et minus dolebis.

Et hoc modo vilis mundus redditur iis qui æternum spectant; decepti enim à vanitate mundi, quærunt veritatem veraque bona in cœlis, dicuntque illud Poetæ :

Inveni portum ; spes et fortuna, valete :
Nil mihi vobiscum, ludite nunc alios.

Cogitantque illud Senecæ in Hercule furente :

O fortuna viris invida fortibus,
Quàm non æqua bonis præmia dividis !

Et illud Lucretii lib. 5. de Rerum natura :

Namque hos è summo quasi fulmen dejicit ictos
Invidia, interdum contemptum in tartara terræ.

Sic Hermias Antiocho in deliciis, eo spectante et probante, occisus est, ait Polybius lib. 7. Sejanus, Tiberii collega, hac ab eo sententia mulctatus est : *Sejanum capite plecti placet ; corpus in Gemonias projici, ejusque liberos omnes interfici.* Ita Dio in Tiberio. Plautianus Severi Imper. pene collega misere interiit, et cadaver ejus in viam contumeliose projectum. Ita Zonar. tomo 2. Annal. *Inter tot obsequia fortunæ non satis cauta mortalitas est*, ait Curtius lib. 8. Merito exclamat Seneca :

O regnorum magnis fallax
Fortuna bonis! in præcipiti
Dubioque nimis excelsa locas.
Nunquam placidam sceptra quietem,
Certumve sui tenuere diem.

Arbores magnæ, ait Curtius, *diu crescunt, una hora exstirpantur. Stultus est, qui fructum earum spectat, altitudinem non metitur. Vide ne, dum ad cacumen pervenire contendis, cum ipsius ramis, quos comprehenderis, decidas. Leo etiam aliquando minimarum avium pabulum fuit, et ferrum rubigo consumit. Nihil tam firmum est, cui non periculum sit etiam ab invalido. Proinde fortunam tuam pressis manibus tene : impone felicitati tuæ frenos facilius eam reges.* Manilius lib. 4. Astronom.

Quid numerem eversas urbes, regumque ruinas?
Inque rogo Crœsum? Priamumque in littore truncum,
Cui nec Troja rogus? Quid Xerxem, majus et ipso
Naufragium pelago? quid captos agmine reges?

Sesostris rex Ægypti, curru aureo vectus, jussit illum trahi à quatuor regibus à se devictis, quorum unus oculos in rotas assidue conjiciens, rogatus ab eo cur id faceret : Miror, ait, rotam volvendo, nunc in sublime attolli, nunc ad ima deprimi. Intellexit Sesostris notari ab eo inconstantiam fortunæ et felicitatis humanæ : quare eamdem sortem sibi obvenire posse considerans, statuit ne illi posthac currum traherent. Ita Niceph. lib. 18. c. 29. Huc facit illud Juven. Satyra 7 :

Si fortuna volet, fies de rhetore consul.
Si volet hæc eadem, fies de consule rhetor.

Quocirca prudenter monet Ausonius :

Fortunam reverenter habe, quicumque repente,
Dives ab exili progrediere loco.

Plura hac de re dixi Eccli. cap. 10. fere toto.

15. VIDI CUNCTOS VIVENTES, QUI AMBULANT (velut anteambulones, comites et pedissequi) SUB SOLE, CUM ADOLESCENTE SECUNDO (Syrus *repetit*) QUI CONSURGET PRO EO.] Septuag. *Qui stabit pro illo*, scilicet rege, sene, patre suo, de quo sermo præcessit v. præcedent. Unde Campens. *Vidi maximo numero homines sequi adolescentem illum, qui seni in regno successurus est.* Minus recte Chald. hanc gnomen arctat ad Roboam et Jeroboam : *Dixit*, inquit, *Salomon Propheta in spiritu prophetiæ à facie Domini : Vidi cunctos viventes, qui ambulant in sapientia sua, ut renuant Roboam sub sole, et dividant regnum ejus, ut detur Jeroboam. Verumtamen cor Tribus Benjamin, et Juda, fecit perfectum cum adolescente Roboam filio meo, qui fuit secundus in regno meo, ut consurgeret et regnaret in loco possessionis suæ in Hierusalem.*

Pergit vanitatem regnorum et regum ostendere, ex eo quod subditi regem senescentem, quasi mox moriturum, deserant, et filium ejus, adolescentem à rege secundum, ideoque eo mortuo regnaturum, sequantur, stipent, honorent, ejusque gratiam ambiant, utpote à quo majora et diuturniora sperent. Viderat Salomon id fieri in patre suo Davide, quem senem deseruit pene totus Israel, secutus Absalonem filium, regnum patris invadentem, 2. Reg. 15. 13. Idem expertus fuit in scipso; nam eum velut senem delirantem sprevit populus ; et ad Roboamum filium respexit, quia ipse *ex luxuria et idololatria factus est abominabilis suo populo, et contemptui habitus etiam à suis servis*, ut ait D. Tho. lib. 3. de Regim. princ. c. 8.

Ratio est duplex, scilicet novitas et spes. Omnes enim aulici, æque ac plebeii, avidi sunt novitatis; unde pertæsi diuturni regni regis sui, ejusque mores fastidientes, et forte ab eo læsi, ad novum juvenemque regem sese convertunt: præsertim quia senes sunt avari, morosi, tetrici; juvenes vero solent esse liberaliores, animosiores, ac majus dare specimen magnarum rerum, initio regni; hic ergo eis videtur novus beneficusque Jupiter, hoc oriens liberalitatis sidus : spes, quia qui à rege sene jam ditati sunt, plura ab eo non sperant; à juvene vero noviter regnaturo, nova et majora exspectant. Hisce aliisque de causis semper gravis et molesta est aulicis, populoque longa principum vita, et potestas, uti Romæ ad oculum subinde cernimus.

Nota τὸ *sub sole*, quia sicut sol oriens post

longas noctis tenebras oculis intuentium gratissimus est: sic et novus rex subditis senem regem pertæsis. Unde Pompeius, cum Sylla sibi abnueret triumphum, respondit : *Ignorat Sylla quod plures adorent solem orientem, quàm occidentem.* Quo audito, Sylla exclamavit : *Triumphet.* Ita Plut. in vita Pompeii. Aulici ergo et populus circumaguntur cum principibus novis, sicut heliotropium sese convertit et circumagitur cum sole ; quare eis non confidant reges et principes. Vere Seneca : *Pauci reges, non regna colunt.* Et Timotheus apud Athenæum lib. 3 : *Non cano vetera ; nova si quæ sunt, eadem et meliora. Jupiter, qui juvenis est, regnat; olim Saturnus imperabat.*

16. INFINITUS NUMERUS EST POPULI OMNIUM QUI FUERUNT ANTE EUM (Hebr. *ante eos;* Symmach. *ante utrumque*, scilicet regem senem, et filium adolescentem), ET QUI POSTEA FUTURI SUNT NON LÆTABUNTUR IN EO; SED ET HOC VANITAS ET AFFLICTIO SPIRITUS.] Hebr. *Non est finis omni populo, universis qui fuerunt ante illos; et etiam novissimi vel sequentes non gaudebunt in eo; quia etiam hoc vanitas et malitia spiritus ;* Septuag. *præsumptio spiritus;* Syrus : *perturbatio spiritus ;* Arabicus : *Nonne confusio omni populo erat, et omnibus qui præcesserunt eos; et nunquam posteri gaudebunt eo; propterea hoc est vanum, et afflictio spiritus.* Chald. pergit hæc adaptare Roboam, quem ob duritiem fastidientes Israelitæ, crearunt regem sibi Jeroboam, quod valde afflixit Roboam. Jam

Primo, plane sic exponas, q. d. Infinita, id est, plurima et quasi innumerabilis fuit hominum turba, quæ reges priores, qui fuerunt ante hunc adolescentem regem, ejusque patrem jam senem, secuta, illis adulata est, et applausit; posteri quoque qui plurimi erunt, hunc adolescentem non videbunt, nec incedentem prosequentur festivis acclamationibus, equis, rhedis, curribus ; quare non est quod ipse juveniliter hoc suo regno exsultet et insolescat, utpote à paucis honorato cognitoque modice duraturo, et ad alios transferendo. Igitur regnum et rex juvenis, ejusque applausus et triumphi, mera sunt vanitas et afflictio spiritus. Si sapit ergo, dicet sibi : Ecce jam quidem regno potior, mihique ut regi totus populus applaudit; sed quanta jam elapsa sunt secula, in quibus nulla fuit meî notitia ! quot jam sine fine mortua sunt hominum millia, qui de me, neque vel fama, vel nomine quidquam cognoverunt! quanta item in seculis post venturis erit hominum multitudo, apud quos, vel nulla omnino, vel admodum tenuis, atque ea apud paucissimos erit meî memoria ! Quid igitur gestire volo, quasi magnum aliquid tenens, aut quid exsultare, quasi beatus; cum potius tanta hæc præsens exsultatio, mihi ita perpendenti vertatur in afflictionem spiritus ?

Secundo et pressius, q. d. Infinita fuit populi multitudo, omnium scilicet qui fuerunt ante eos. Hebr. *ante faciem eorum*, id est, qui velut anteambulones, honoris causa, cum gaudio, pompa et plausu præcesserunt regem adolescentem, ejusque patrem olim juvenem; sed posteri id non facient, *nec lætabuntur in eo*, eo modo quo solet populus in rege suo oblectari et exsultare, sed eum vel deserent et fastidient, utpote pariter jam senescentem, aut dure et tyrannice regnantem, aut ex propria levitate oblivioni tradent, utpote jam mortuum et sepultum; sicque ad alium, qui successit, transibunt. Vide ergo hìc vanitatem regni et regum ; nimirum *sic transit gloria mundi*, instar stuppæ accensæ. Unde Campens. vertit : *Non minor fuit numerus eorum qui senem hunc olim sequeretur, cùm regno præficeretur; ita et potestas hujus qui nunc tantopere placet, gravis videbitur posterioribus ; quare et ambitus ille suam habet vanitatem et animi tædia.*

Huc pertinet expositio Titelmani et Clarii, qui censent adolescentem secundum esse puerum sapientem de quo vers. 13; utrobique enim in Hebr. est ילד *ieled*, id est puer, juvenis, adolescens. Sic ergo exponunt : Vidi maximo numero homines illum sequi adolescentem, qui regi seni et stulto successurus est. Præcessit etiam ante juvenem eumdem multitudo innumerabilis eorum qui senem assectabantur ; sed postea gravis visa est illius potestas, ideoque desciverunt ab eo. Ad eumdem modum rex novus, qui pro alio assumptus est, quamvis habeat in principio qui ei cum gaudio plausuque adhærescant; postquam tamen fuerit in regno confirmatus, non lætabuntur illi in ipso, sed incipiet etiam videri gravis, perinde ut præcedentis auctoritas et potestas. Fit autem hoc, vel successoris vitio, quoniam non qualis futuris videbatur, cum assumeretur in regnum, permanet; sed in tyrannidem vergit, ob quam prior abjectus est, aut etiam in majorem, vel subditorum, qui sine causa murmurant, licet minus eos tractet, quàm prior ; aut cum sint juniores, ideoque non experti sint tyrannidem regis prioris, hinc non lætantur in successore, sicut lætantur ii qui sub priore vixerant, et dura ab eo passi sunt. Duas alias expositiones affert Titelman. ex Hebræo; sed quia à vulgata dissonant, hinc eas omitto. Consule eum, si libet.

Summa significat quanta sit vanitas regnorum et regum, utpote in quibus nulla sit firmitas et constantia, sed necesse sit perpetuis angi curis, timoribus, sollicitudinibus, suspicionibus, odiis, insidiis.

Porro Thaumaturgus aliter exponit, aliamque vanitatem suggerit, scilicet morositatem et invidiam, quam rex adolescens ob favorem populi apud patrem senem, ejusque consiliarios et aulicos incurrit, adeo ut propterea subinde principatu dejiciatur, vel veneno perimatur, uti hoc seculo non semel factum vidimus. Sic ergo vertit : *Nonnunquam enim evenit ut qui juveni quidem, cæterum cordato, subsunt, mœstitiæ vacent saltem majores natu. Est enim illud proprium senum, ut morosi sint adversus adolescentiores, atque adeo etiam erga mores et acta junioris principis, laudantes semper actum tempus.*

Alleg. S. Ambr. de Instit. Virg. cap. 11 et 12, legens per interrogationem hoc modo : *Vidi universos qui vivunt, qui ambulant sub sole cum juvene secundo; quis resurget pro eo? Juvenis secundus*, inquit, est Christus, qui est primus secundùm divinitatem; secundus autem secundùm carnem, quia post Adam, juxta illud : *Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cœlo cœlestis*, 1. Cor. 15. *Quis enim pro Christo resurget, cum ille pro omnibus resurrexerit, et in illo omnes resurrexerint, cum spem resurrectionis acceperint ?* et mox : *Non est finis omni populo*

ejus; quia populus Christi innumerabilis finem non habet, cui fides resurrectionis æternæ, perpetuæ vitæ acquirit ætatem. Rursum Auctor Catenæ Græc. per adolescentem secundum accipit Antichristum, quem pro Christo omnes Judæi secuturi sunt in fine mundi, item Adamum, quem secuturi sunt omnes posteri ab eo prognati. Eadem ex Victorino et Origene habet S. Hieron.

Sed et hoc vanitas et afflictio spiritus.] Syrus: *perturbatio spiritus;* alii: *tormentum spiritus. Hoc,* scilicet mobilitas populi nunc cum rege patre, nunc cum filio ambulantis, illique applaudentis; nam cum relicto patre ad filium se transfert, subinde iram et vindictam patris incurrit, ut ab eo dure tractetur, vel graviore pœna mulctetur, ut omittam ambitum hunc magnam habere servitutem, molestias et tædia. Ita Hugo Victor. Clarius, Vatabl. et alii.

Secundo et magis genuine, *hoc,* scilicet regnum et plausus regis adolescentis, quod scilicet *omnes viventes ambulant cum adolescente secundo;* hic enim plausus est aura popularis, quæ cito sive ætate et senio, sive mobilitate vulgi, sive regnandi vitio, libidine et fastu deflorescit, marcescit, mutatur et evanescit; tuncque adolescentem, cum videt se à suis deseri, cruciat et affligit. Unde Symmach. vertit: *Sed hoc aura est et pastio venti.* Plausus enim populi et acclamationes non sunt aliud quàm levis aura et ventus, qui cum sonitu perstrepit et abit. Ita Hugo Cardin. Lyran. Cajet. Titelm. et alii; qui tamen id arctant ad adolescentem regnum Patris invadentem, uti fecit Absalom.

Moraliter disce hìc quanta sit regni, regalis prosapiæ et nobilitatis vanitas, quam proinde apposito burdonis et muli apologo oculis subjicit Cyrill. lib. 2. Apolog. Mor. cap. 19. cui titulus: *Contra superbientes ex progenie seu nobilitate. Cum burdo, inquit, mulo occurrisset, eum spernendo se jactabat, quod à meliori patre genitus esset; cui mox ille, armati pedis calce retento, cum acumine rationis respondit ac dixit: Quidnam tibi inde amplius est, cum sis burdo? Bonum enim aut malum generationis ex assimilatis genitoribus existit; ubi ergo hæc conformitas attollitur, nihil, unde sis, differre videtur. Nam de dracone draconites pretiosissima gemma oritur, et de gallo serpentum nequissimus basiliscus generatur. Medicinalis rosa de spina producitur, et aurum de sulphure gignitur, et de flamma perlucida teter fumus suscitatur. Sed quoniam ex patre extolleris, is te quasi alterum asinum confunditur genuisse.* Idipsum deinde ratione à priori demonstrat: *Igitur cum vera nobilitas tam in corporeis rebus, quàm in spiritualibus, non sit aliud quàm virtus possessa, mihi pluris est equina fortitudine, quàm tibi tantum generatione gaudere. Cæterum dum ex nobilitate carnis erigeris, mox dignitatem tam glorificatam animæ ventosa vitiositate perdis; et sic ex pretiositate vilis, ex luce nubilosus efficeris, ac de bona reus notabilitate vilescis; acciditque tibi sicut albedini, quæ argento denigratur, et flammæ luciditate fœdatur. Sed aurum quanto pretiosius, tanto humilitatis pondere gravius est; et lapis minor etiam pretiosior existit, uti et lignorum minima sunt pretiosissima, ut balsamus et cinnamomum. Vera igitur et gloriosa nobilitas est humilitas, quæ ima sursum elevans mentem Deo conjungit, virtute replet, gratia deificat et sapientia illustrat. Quibus dictis, obticuit.* Nota: Burdo vocatur, qui ex equo et asina nascitur, ait Sipontinus; mulus vero, qui ex asino et equa gignitur, teste Plinio lib. 8. cap. 44.

Custodi pedem tuum ingrediens domum Dei, et appropinqua ut audias; multo enim melior est obedientia, quam stultorum victimæ, qui nesciunt quid faciunt mali.] Aliqui in Septuag. pro κακὸν, id est malum, legunt, καλὸν, id est bonum. Ita Complut. quos secutus Syrus vertit: *Quia ignorant facere quod est bonum;* et Arabicus: *Quoniam ignorant quod faciunt optimum.* Ubi adverte Arabicum et Syrum passim sequi Septuag. ac proinde versiones utriusque non esse factas ex Hebræo, sed ex Græco Septuag. Hi enim Græce scribentes, ob monarchiam Græcorum ubique tum dominantium, qui linguam Græcam toto orbe sparsere, gentibus omnibus Hebræum idioma ignorantibus innotuere. Verum perperam hìc legitur καλὸν pro κακὸν, id est, *bonum* pro *malum;* Hebr. enim est רע *ra,* id est malum, ut habet Vulgata latina.

Hæc verba pertinent ad initium capitis sequentis; unde Cajet. hìc inchoandum censet cap. 5.

Congrue transit à vanitate regnorum et regum ad veritatem Dei; tum ut reges doceat modestiam et humilitatem, ne regno superbiant, sed regnum sceptrumque, ut par est, dimisse et reverenter submittant Regi regum et Domino dominantium: tum ut subditos moneat metiri reverentiam Dei ex reverentia quam exhibent regibus. Si enim tanto concursu, plausu, studio, gaudio sequuntur adolescentem secundum, quanto sequi debent Deum regem universi? Rursum hoc referas ad novam speciem vanitatis, quæ cernitur in victimis rebusque sacris, q. d. Adeo vanitas rebus omnibus humanis se ingerit et inserit, ut religioni quoque et sacrificio pedem inferat. Nam multi sunt, qui ex legis monitique hujus mei omissione, victimas offerunt Deo indignas et impuras; quia ipsi indigne et impure ad eas accedunt, quæ magna est vanitas, imo sacrilega impietas, ideoque Deum non placat, sed potius ejus offensam magis irritat. Coactior est nexus Lyrani, qui censet hìc nova ratione probari regni temporalis contemptum, ex eo quod Deus sit summe reverendus et colendus, regia vero potestas retrahat reges à Dei timore, reverentia et cultu.

Alludit ad ritum ingrediendi et orandi in templo. Hebræorum enim sacerdotes, ob reverentiam templi, nudis pedibus illud ingrediebantur, orabant et sacrificabant; unde pedes ante ingressum abluebant, nitoris et reverentiæ causa, uti ostendi Exodi 30. 19. Idem jam ante à Deo jussum fuerat Moysi, ut accessurus ad rubum, in quo per flammam ignis apparebat Deus, poneret calceamenta, Exodi 3. 2. et Josue cap. 5. 16. Ubi Abulens. asserit *eum fuisse antiquiorem morem, ut sacra loca non intrarent calceatis pedibus, atque Judæos* (etiam laicos) *id observasse post illam admonitionem Angeli factam Mosi.* Idem docet Ribera lib. 2. de Templo, quod intellige de laicis religiosioribus. Hi enim religionis ergo, sponte sua Mosen et sacerdotes imitabantur, ac nudis pedibus, vel certe positis calceis ex corio factis, templum ingrediebantur, etiamsi nulla lege divina, vel humana, ad id obligarentur, uti Berenicen Herodis uxorem

nudipedem templum ingressam narrat Joseph. lib. 2. belli cap. 26. Hinc illud Pythagoræ: *Nudis pedibus rem sacram facito, et adorato.* Et Plato scribit triumphantes in ipso triumpho fronde coronatos, lotis manibus, nudis pedibus sacrificasse. Hinc et nudipedalia sacra, quorum meminit Tertul. Apolog. cap. 40, de quibus vide Gyrald. Syntag. 10. Porro Ægyptiorum sacerdotes sacrificabant calceati non corio, sed papyro, puritatis ergo, teste Herodiano lib. 2 et 5: Sacerdotes calceati lino. Apud Romanos quoque nefas erat Flamini uti calceis coriaceis, teste Gellio lib. 10. cap. 15. Ratio eorum erat, quod impurum et indignum videretur, ut morticina, id est calcei facti ex pellibus animalium mortuorum, tangerent terram sanctam. Vide dicta Exodi 3. vers. 2. et cap. 30. vers. 19. Neque id mirum; nam prisci Romani non tantum in templo, sed domi quoque, et in urbe, sine calceis incedebant nudipedes, uti docet vetus Schol. Juven. ad vers. 111. Sat. 1; quin et insignes belli duces ac Philosophos, ut Phocionem, Germanicum, Socratem, Diogenem, Catonem Uticensem, nudis pedibus passim incessisse, tum paupertatis, tum tolerantiæ studio, docet Plutarc. in eorum vita, qui et in vita Lycurgi scribit Spartæ juvenes omnes calceis caruisse, quò expeditiores essent. Adde et castiores; nuditas enim pedum ex frigido aere, et terra quam calcant, pedes frigefacit, qui per sympathiam frigus suum partibus cæterisque membris communicant, itaque in eis ardorem libidinis restinguunt. Hinc multi religiosi nudipedes incedunt, tum humilitatis et pœnitentiæ, tum castitatis causa.

Sensus ergo est, q. d. Cum ingrederis templum, vide ut modeste, honeste, caste, pure et reverenter incedas, cogitans te ingredi locum sacrum, in quo residet Divina Majestas, ut illam adeas et audias : quare custodi pedem tuum, ne præceps sit, necubi ad lapides et offendicula impingat, ait sanctus Hieronymus et Salon. Alii : Ne offendas ad gradus quindecim, per quos ascendebatur ad templum; ne superbe et pompatice incedat, ne quò evagetur ad profana, vel illicita, ut curiose spectet feminas, nobiles, etc., sed totum se pes, et pedis rector animus colligat, ad adeundum sacra, ut illis totus intendat. Sub pede enim oculos, aures, totumque corpus et mentem intelligit per synecdochen. Nominat tamen præ cæteris pedem, quia pedum est ingredi in templum : custodia ergo pedum significat hìc omnem modestiam, attentionem et reverentiam, tum externam, tum internam, debitam Deo in templo. Ita Olymp. *Custodi*, inquit, *totum corpus tuum (à parte enim totum significavit) nec instrumentis eisdem, quibus templum Dei frequentas, theatrales adito ludos, et obscena spectacula, et impia et profana loca. De aliis quoque humani corporis membris idem intellige faciendum.* Hunc esse sensum liquet ex eo quod subditur : *et appropinqua ut audias*, q. d. Custodi pedem ne quò evagetur, sed recta tendat ad audiendum Deum, ejusque legem quæ ad altare à sacerdote legitur et explicatur. Unde Campensis vertit : *Ingressurus domum Dei, vide diligenter quid faciendum sit tibi, et scito illum proxime tibi adesse et audire cuncta.*

Symbolice, pedes, teste S. Gregor. S. August. S. Basil. Origene, S. Hieron. et aliis passim. notant affectus animi; quia sicut pedibus itur ad locum destinatum, sic affectibus itur ad opus externum. Affectus ergo sunt quasi pedes animæ, quibus ipsa se movet et promovet ad opus. Sensus ergo est, q. d. Ingressurus templum custodi pedes, id est, affectus animæ, ne quid animo volvas aut concupiscas Deo indignum, vetitum, ingratum, sed omnes cogitationes et affectus converte in Deum, ad eum puro corde, affectu et desiderio colendum, invocandum, amandum. Hinc Chald. vertit : *Tu, fili hominis, custodi pedes tuos in tempore, quo ieris in domum sanctuarii ad orandum, ne venias eò plenus peccatis ante Dominum, quoad convertaris.* Quocirca custodiam hanc pedis David explicat per innocentiam manuum et munditiam cordis ; utramque enim requirit in ingressuris domum Dei, dum Psal. 14. 1. interrogat : *Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto suo?* ac respondet : *Innocens manibus et mundo corde, qui non accepit in vano animam suam*, id est, qui nullam rem vanam et caducam concupiscit, ait Theodoret. *Hic accipiet benedictionem à Domino et misericordiam à Deo salutari suo.* Et Isaias, c. 33. 15 : *Qui*, inquit, *ambulat in justitiis, et loquitur veritatem, qui projicit avaritiam, etc., regem in decore suo videbunt.* Vide ibi dicta, ita Salonius : *Quamvis*, inquit, *semper honeste et cum timore ac silentio debeamus ingredi domum Dei, tamen non pedem corporis docet custodiendum, sed pedem animæ, id est gressum mentis, ut in conspectu Dei mundas preces effundamus. Quando igitur ingrederis Ecclesiam, custodi gressum mentis tuæ, ne offendas in malis cogitationibus, ut oratio tua pura dirigatur.* S. Gregorius Neocæsar. *Porro*, inquit, *quantum ad Ecclesiam attinet, principio vitæ tuæ rationem habe, ut ipse rectus ambules.* Consonat S. Hieron. dicens : *Præcepta vitæ dat, et non vult offendere euntes ad Ecclesiam. Non enim ingredi in domum Dei, sed sine offensione ingredi, laudis est.* Uberius Titelman. *Cum ingredi volueris domum Dei, vide ut mundi sint pedes tui, neve (ut in Proverbio est) illotis pedibus in eam irruas, non attendens reverentiam quam debes exhibere erga locum sanctum divino cultui dedicatum, et divina præsentia peculiariter sanctificatum.* Hoc est custodire pedem, observare ut mundus introeas, Hinc illud Davidicum : *Domum tuam decet sanctitudo, Domine*, Psal. 92. Cajet. ex Hebræo vertit: *Domi tuæ pulchruit sanctitas*, hoc est, inquit, *sanctitas et pulchritudo Christianorum.*

Ratio à priori est, quod templum sit locus Deo consecratus, ideoque Dei domus et thronus : quare sicut reveremur regem in throno ; ita longe magis Deum in templo, velut domo sua residentem. Origo hujus nomenclaturæ, quod scilicet templum sit et vocetur domus Dei, fuit visio Jacobo à Deo exhibita Gen. 28. 11: *Jacob enim vidit scalam stantem super terram, et cacumen illius tangens cœlum ; Angelos quoque Dei ascendentes et descendentes per eam, et Dominum innixum scalæ. Cumque evigilasset de somno, ait : Vere Dominus est in loco isto, et ego nesciebam; pavensque : Quàm terribilis est*, inquit, *locus iste ! non est hic aliud, nisi domus Dei, et porta cœli, appellavitque nomen urbis Bethel*, id est domus Dei. Chald. vertit : *Quàm terribilis est locus iste ! non est locus communis, sed locus ad quem voluntas est ab ipso Domino*, id est, quem ut sibi placitum voluit, et ex omnibus selegit

sibi Deus. Huc facit præceptum ac promissum à Deo factum Moysi Levit. 19 : *A sanctis* (Hebr. *à sanctitate*, id est à sanctuario) *meis timebitis.* Et cap. 26. 11 : *Ponam tabernaculum meum in medio vestri, etc. Ambulabo inter vos et ero Deus vester, vosque eritis populus meus.* Et Psal. 64. 5 : *Sanctum est templum tuum mirabile in æquitate.* Et Jeremiæ cap. 7. vers. 2 : *Audite*, inquit, *verbum Domini, omnis Juda, qui ingredimini per portas has, ut adoretis Dominum : Bonas facite vias vestras et studia vestra, et habitabo vobiscum in loco isto.*

Hinc particulatim nonnulli exponunt hunc locum de odio, q. d. Ingressurus templum, custodi pedem, id est, affectum animæ tuæ ab odio; sed si *frater tuus habet aliquid adversum te, relinque ibi munus tuum ante altare, et vade prius reconciliari fratri tuo, et tunc veniens offeres munus tuum*, ut jubet Christus Matth. cap. 15. vers. 23 : *Deus* enim *est charitas, et qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo*, ut ait S. Joan. quare si accedis ad Deum, qui pura meraque est charitas, odium omne deponas necesse est.

Moral. hic disce quanta reverentia debeatur locis sacris. Audi sanctum Chrysostomum hom. 15. in epist. ad Hebr. *In aulam*, inquit, *regiam intraturus et habitu, et oculis, et incessu, et in cunctis aliis componis et ornas temetipsum; in templum autem ingressurus, ubi vere aula regia est, et talis qualis est cœlestis, rides? Tu quidem non vides : audi tamen, quia Angeli præsentes sunt ubique, maxime in domo Dei, ubi astant regi, et omnia plena sunt in corporeis illis virtutibus.*

Quin et Seneca, lib. 7. Natur. quæst. cap. 30 et 31 : *Egregie Aristot. ait nunquam nos verecundiores esse debere, quàm cum de Deo agitur. Si intramus templa compositi, sed ad sacrificium accessuri vultum submittimus, togam adducimus, in omne argumentum modestiæ fingimur, quanto hoc magis facere debemus, cum de sideribus, de stellis, de Deorum natura disputamus, ne quid temere, ne quid impudenter aut ignoranter affirmemus, aut scientes mentiamur?* Externa enim morum compositio, vel dissolutio, index est internæ, juxta illud Eccles. 19. 27 : *Amictus corporis, et risus dentium, et ingressus hominis enuntiant de illo.* Vide ibi dicta; ubi inter alia recensui sanctum Ambrosium noluisse quemdam promovere ad sacerdotium, eo quod ex immodesto et inconcinno ejus incessu, conjiceret similem mentis immodestiam et inconcinnitatem, qualem revera postmodum in eo deprehendit. Ita sanctus Martinus, teste Sulpicio in ejus Vita, in templo semper genuflexus vel erectus, nunquam vero sedens, pallido pavidoque vultu orabat. Rogatus causam dixit : *Non timebo consistens hic coram Deo meo?* Unde meruit ut crebro visitaretur à sancto Petro, Paulo, Agnete, Thecla, atque ab ipsa B. Virgine. In templo enim, quasi in domo, Deus ut paterfamilias residet, ut reverenter ad se accedentes audiat et exaudiat; quare ibi est liberalissimus, et omnia quæ rite postulantur concedit, juxta illud : *Quoniam illic* (in templo ait Theodoret.) *mandavit Dominus benedictionem* (omnia boni copiam) *et vitam usque in seculum*, Psalm. 132. 2. Unde idem aiebat : *Replebimur in bonis domus tuæ*, Psalm. 64. 5. Et : *In multitudine misericordiæ tuæ introibo in domum tuum, et adorabo ad templum sanctum tuum in timore tuo*, Psalm. 5. 8. Idem postulat et impetrat Salomon toto cap. 8. lib. 3. Reg.

Ex adverso, Deus irreverentiam et injuriam templo illatam excidio gentium et urbium ulciscitur, uti hac de causa excidit Hierosolymam et Judæos. Unde Sophon. cap. 1. vers. 9 : *Visitabo*, ait, *super omnem qui arroganter ingreditur super limen in die illa, qui complent domum Domini iniquitate et dolo.* Et Amos cap. 6. vers. 1 : Væ intentat in *optimates ingredientes pompatice domum Israel.* Quare ubi violantur templa et religio, ibi certa imminet Dei ira et vindicta, certumque urbis vel religionis excidium.

Anagog. Pes significat vias, modos, rationes vivendi, quas purissimas conservare oportet, ut ingrediamur in templum cœlestis Jerusalem. Nam *non intrabit in eam aliquod coinquinatum, aut abominationem faciens et mendacium*, Apoc. 21. vers. 27. Si ergo eò ingredi optas, si regnare cum Christo, animi affectus comprime, eosque velut mentis pedes illuc dirige, audiendo et obediendo præceptis Dei, cui hoc placet magis quàm victimæ stultorum.

Et appropinqua ut audias.] Ex Hebræo varie vertunt. Primo Arabicus : *Anteito proximum tuum ad audiendum*, q. d. Alacer et celeriter adito templum. Secundo, Syrus et alii hæc nectunt sequent. hoc modo : *Accedere ad audiendum melius est donis stultorum;* quod Noster vertit : *Melior est enim obedientia quàm stultorum victimæ.* Tertio, Vatablus et Pagnin. *Quia propinquior et propensior est* (Deus) *ad audiendum preces tuas magis quàm ad suscipiendum sacrificium quod darent stulti.* Quarto, Campens. *Et scito illum* (Deum) *proxime tibi adesse et audire cuncta.*

Verum melius vertit Noster : *Et appropinqua ut audias*, quia Septuag. vertunt : *Et propinquus ad audiendum.* Et Chald. id explicans : *Applica*, ait, *aurem tuam ad suscipiendam doctrinam legis à sacerdotibus et sapientibus;* templa enim eriguntur tres ob fines : primo ad sacrificandum; secundo, ad orandum; tertio, ad audiendum Dei verbum. Docet ergo ad templum eundum magis hoc fine, ut audiamus Deum, quàm ut audiamur à Deo, imo ut audiamur à Deo, prius debere audire Deum, tum exterius per sanctas inspirationes cordi nostro loquentem : qua ratione enim Deus audiet eum qui ipsum inet loquentem audire renuit? Vis ergo ut te audiat Deus, tu prior audi eum, ejusque legi et jussis obedi. Tò enim *ad audiendum* hic sumitur in actu perfecto, significatque audire ita ut obedias. Audit igitur, qui auditu percipit, et audita custodit opereque exsequitur. Hic enim habet aurem audientem et obedientem, ut ait Moyses Exodi cap. 20. vers. 18. et Salomon Proverb. cap. 25. 12. Sive aures audiendi, ut ait Christus Math. cap. 11. v. 15. Noster Lorinus heb r. קרב *karob*, id est *appropinqua*, vertit : *offer;* inde enim קרבן *carban* vocatur *oblatio*, quia res offerenda appropinquat altari et Deo. Summa enim oblatio est audire et obedire Deo. Verum קרב *karab* significat offerre in conjugatione Hiphil, non in Cal, uti est *karob.* Adde non recte dici : *Offer victimam ad audiendum.* Mystice Hugo Card. Tò *appropinqua* significat, inquit, ei exeundum de terra, qui res cœlestes velit audire.

Multo enim melior est obedientia quam stul-

TORUM VICTIMÆ.] Hebræa concise sic habent : *Et appropinqua, vel appropinquare* (Hebr. enim קרב *karob* tam est modi infinitivi, quàm imperativi) *ad audiendum præ dare stultos sacrificium*, quod Noster clare explicuit dicens : *Appropinqua Deo; multo enim melior est obedientia* (qua audis et obedis Deo) *quàm stultorum victimæ.* Et Syrus : *Accedere ad audiendum melius est donis stultorum.* Et Arabicus : *Et sit sacrificium tuum præstantius donis insipientium.* Et clare Chald. *Applica aurem tuam ad suscipiendam doctrinam legis à sacerdotibus et sapientibus, et non* (facias) *sicut stulti, qui hostias pro peccatis offerunt, neque tamen se à nefandis operibus, quæ manibus suis quasi concluserunt, avocant.* Sic et Tigur. Paulo aliter sanctus Hieronymus in veteri editione : *Super domum enim insipientium*, inquit, *sacrificium tuum*, scilicet erit, si Deum audieris, uti præcessit, quod eòdem redit. Campensis vero hæc refert ad battologiam et multiloquium in orando : *Et scito*, inquit, *illum tibi proxime adesse et audire cuncta; quare cave ne multis verbis cum illo agas stultorum more.*

Porro, *melior est obedientia quàm victimæ; quia per victimas aliena caro, per obedientiam voluntas propria mactatur*, ait S. Greg. 35. Mor. 10 : *Tanto igitur quisque Deum citius placat, quanto ante oculos ejus repressa arbitrii sui superbia, gladio præcepti se immolat.* Quanto ergo præstat voluntas carne, tanto præstat obedientia victimis. Vide Hieron. Platum lib. 1. de Bono status relig. c. 1. et lib. 2. cap. 5.

Simile est illud : *Misericordiam volui, et non sacrificium*, Oseæ 6. 6. Vide ibi dicta. Hanc Salomonis sententiam primitus Samuel objecit Sauli, qui præter voluntatem Samuelis et Dei sacrificarat, ideoque regno et vita privatus est: *Melior est enim*, inquit, *obedientia quàm victimæ, et auscultare magis quàm offerre adipem arietum; quoniam quasi peccatum ariolandi est repugnare, et quasi scelus idololatriæ nolle acquiescere*, 1. Reg. 15. 22. Ubi vide S. Gregor. Deinde eamdem usurpavit David in persona Christi : *Sacrificium*, inquit, *et oblationem noluisti, aures autem perfecisti mihi, etc. Tunc dixi : Ecce venio. In capite libri scriptum est de me, ut facerem voluntatem tuam : Deus meus, volui, et legem tuam in medio cordis mei*, Psal. 39. 7. Hebr. 10. 5. ubi fuse hac de re egi.

QUI NESCIUNT QUID FACIUNT MALI.] Pagninus : *Qui nesciunt facere voluntatem ejus*, scilicet Dei ; hebr. enim רע *ra*, id est malum, chaldaice significat voluntatem : רעה *raa* enim chald. idem est quod hebraice רצה *ratsa*, id est velle, complacere. Vatabl. *Quia nesciunt facere nisi malum;* Campens. *Quorum opera sunt ingrata Deo, quæ faciunt;* Clarius : *Nesciunt aliud quàm facere malum;* R. David : *Nesciunt aptare et corrigere malum quod habet sacrificium ipsorum;* alius : *Quia non ipsi scientes* (sed ignorantes et insipientes) *ad faciendum malum.* Sicut enim sciens et sapiens facit bonum, sic ignorans et insipiens facit malum : Hebræa enim concisa sunt, et nonnulla supplenda relinquunt; unde varie verti possunt. Noster cum Septuag. optime vertit supplendo τὸ *quid.* Sensus est, q. d. Obedientia est melior quàm victimæ stultorum, id est impiorum; quia hi etsi victimas in se bonas offerant, tamen multa perpetrant mala quæ ipsimet sæpe nesciunt, vel non advertunt. Adeo enim præcipites feruntur ad explendas suas concupiscentias, ut quantum in eis mali insit, non advertant. Similiter dum offerunt victimas, multa ignoranter et irreverenter in oblatione committunt, ac imprimis quod peccatis oppleti, nec de eis pœnitentes, sed iis immorantes contra legem et voluntatem Dei eas offerant, quo fit ut suis victimis magis Deum offendant, quàm placent; sed ipsi hæc non advertunt, putantque Deum nudis victimis placari : qua in re graviter falluntur, ideoque insipientes sunt et stulti. Tales et hodie multi sunt apud Christianos. Hinc Chald. vertit : *Ideo Dominus animo placato ea non suscipiet, cum nec illi inter bonum et malum facere discrimen norint.* Hoc ipsum ignorant esse malum et peccatum, non obedientia et operibus bonis, ait S. Hieron. sed donis et victimis emendare velle, quod fecerint ; præsumendo se per solas victimas justificari, inquit Cajetanus; et quod in male offerendo careat zelus discretionis judicio, inquit Olympiodorus; et quod putant se illa ipsa in re benefacere, ait Carthusianus ; quia putant sine obedientia se solis externis muneribus placare Deum, ait Titelman. mentiuntur enim Deum ex se et suî similibus, quasi Deus placetur donis et xeniis, uti placantur homines. Ignorant ergo quid Deo gratum sit, quid ingratum, idcirco totos se dant externis cæremoniis, nil de interna puritate et pietate curantes. Perversum ergo habent de virtute et de Deo judicium, ac utrique insignem injuriam irrogant, dum censent Deum colendum carneis victimis, non in spiritu et veritate adorandum. Denique Thaumaturgus totum hunc versum applicat Ecclesiastæ, id est concionatori ; sic enim vertit : *Porro Ecclesiastæ est munus imprimis ut vitæ suæ rationem habeat, et ipse rectus ambulet ; dein pro insipientibus precetur, ut in posterum recepto intellectu, mala opera vitare discant.* Verum hæc versio ab Hebræo, Græco, Latino, Syro et Arabico dissonat.

Ab iisdem pariter dissonat, esto minus, Isidor. Clarius, dum vertit : *Custodi pedem tuum ingrediens domum Dei qui propinquus est ut audiat. Ne des sacrificium stultorum, qui nesciunt aliud quàm facere malum;* sicque explicat, q. d. Proxime adest Deus, ad audiendum omnia tua. Ne ergo multis verbis cum eo agas, stultorum more : quorum sunt Deo ingrata, quæ faciunt, omnia, scilicet etiam sacrificia ; quippe cum plenas habeant manus sanguine, ob rapinas et homicidia.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit dare præcepta de modo orandi et colendi Deum, ac tria assignat : Primum, ne temere quis multa effutiat coram Deo ; secundum, ne temere quid voveat, sed prudenter, idque expleat ; tertium, venerandam esse Dei providentiam, etiam dum permittit pauperes opprimi, ac vim inferri justitiæ. Hinc inserit quædam de vanitate somniorum. Deinde v. 9. transit ad vanitatem avaritiæ ; præsertim quod illa avarum nunquam satiari sinat, quodque ille sæpe congerat opes in sui noxam et necem. Unde v. 17. concludit felicitatem non consistere in opibus, sed in frugali et honesto opum usu.

1. Ne temere quid loquaris, neque cor tuum sit velox ad proferendum sermonem coram Deo ; Deus enim in cœlo, et tu super terram : idcirco sint pauci sermones tui. 2. Multas curas sequuntur somnia, et in multis sermonibus invenietur stultitia. 3. Si quid vovisti Deo, ne moreris reddere : displicet enim ei infidelis et stulta promissio ; sed quodcumque voveris, redde. 4. Multoque melius est non vovere, quam post votum promissa non reddere. 5. Ne dederis os tuum ut peccare facias carnem tuam : neque dicas coram angelo : Non est providentia ; ne forte iratus Deus contra sermones tuos, dissipet cuncta opera manuum tuarum. 6. Ubi multa sunt somnia, plurimæ sunt vanitates, et sermones innumeri : tu vero Deum time. 7. Si videris calumnias egenorum, et violenta judicia, et subverti justitiam in provincia, non mireris super hoc negotio : quia excelso excelsior est alius, et super hos quoque eminentiores sunt alii. 8. Et insuper universæ terræ rex imperat servienti. 9. Avarus non implebitur pecunia : et qui amat divitias, fructum non capiet ex eis : et hoc ergo vanitas. 10. Ubi multæ sunt opes, multi et qui comedunt eas. Et quid prodest possessori, nisi quod cernit divitias oculis suis ? 11. Dulcis est somnus operanti, sive parum, sive multum comedat : saturitas autem divitis non sinit eum dormire. 12. Est et alia infirmitas pessima, quam vidi sub sole : divitiæ conservatæ in malum domini sui. 13. Pereunt enim in afflictione pessima : generavit filium, qui in summa egestate erit. 14. Sicut egressus est nudus de utero matris suæ, sic revertetur, et nihil auferet secum de labore suo. 15. Miserabilis prorsus infirmitas : quo modo venit, sic revertetur. Quid ergo prodest ei quod laboravit in ventum ? 16. Cunctis diebus vitæ suæ comedit in tenebris, et in curis multis, et in ærumna atque tristitia. 17. Hoc itaque visum est mihi bonum, ut comedat quis, et bibat, et fruatur lætitia ex labore suo, quo laboravit ipse sub sole, numero dierum vitæ suæ, quos dedit ei Deus : et hæc est pars illius. 18. Et omni homini, cui dedit Deus divitias, atque substantiam, potestatemque ei tribuit, ut comedat ex eis, et fruatur parte sua, et lætetur de labore suo : hoc est donum Dei. 19. Non enim satis recordabitur dierum vitæ suæ, eo quod Deus occupet deliciis cor ejus.

1. Ne temere quid loquaris, neque cor tuum sit velox ad proferendum sermonem coram Deo. Deus enim est in cœlo, et tu super terram ; idcirco sint pauci sermones tui.] Hebr. אל תבהל *al tebahel*, id est : *Ne acceleres ex sollicitudine*, et mentis æstu, ne præcipites, ne tumultueris, ne percellas sicut audaces, potentes et impudentes verba accelerant et præcipitant, ut iis velut grandinibus percellant, obruantque audientem, cogantque eum facere id quod ipsi petunt. Simili enim modo quidam fideles, sed rudes, in oratione verba multiplicant et præcipitant, quasi iis cogere velint Deum, ut det quod postulant ; et sicut faciunt balbi et blæsi, qui, quia celeres, habent phantasiæ motus ; ut eos verbis nequeant assequi, et eloqui, quia phantasiæ celeritas linguæ tarditatem antevertit et prævolat : hinc balbutiunt. Conantur enim et solliciti sunt, ut celeritatem cogitandi celeritate loquendi adæquent, ideoque verba præcipitant, confundunt, balbutiunt, eoque magis quo celerius loqui satagunt, uti

docet Aristot. sect. 3. Problem. in 30. Notatur ergo et carpitur hic præcipitatio oris, proveniens ex corde cupiditatibus et passionibus ardente et æstuante. Unde Septuag. vertunt: *Noli festinare in ore tuo;* Syrus et Arabicus: *Ne velox sis in ore tuo, et ne acceleret cor tuum ad proferendum verbum;* Noster: *Ne temere quid loquaris;* Symmach. *Ne sis* προπετής, *id est præceps, temerarius, pronus et corruens, audax, effrenatus, immodestus, inconsideratus ad loquendum;* Tig. *Ne quid præcipitanter loquaris;* Costus et Chald. vertit: *Ne inconsulto sermone prorumpas in verborum strepitum, neque præceps animus tuus feratur, ut vim et orationis aculeos effundas, cum tu ad Deum precaturus venis.*

Porro Georgius Cedrenus in Compendio hist. c. 9. taxans Origenem, quod libros plurimos non tam componeret, quam temere effunderet, aliter legit: *A librorum,* inquit, *compositione et multitudine syntacticus, quasi compositor, dictus fuit. Apparet eum non paruisse Salomonis dicto ita præcipientis: Fili, cave ne multos libros facias, neque festina loqui, neque properet animus tuus coram Deo verba facere.*

Verum hæc lectio ab Hebræo, Græco, Latino et cæteris dissonat.

Igitur temerarius et velox sermo coram Deo est præceps multiloquium, idque quadruplex: primo, quod fit de qualibet re in præsentia Dei; secundo, quod fit de ipso Deo; tertio, quod fit Deo per votum; quarto, quod fit coram Deo per orationem; hinc quadruplex oritur sensus.

Primo enim Thaumat. Olympiod. Bonavent. Hugo Card. censent hic præcipi silentium et moderationem linguæ in qualibet locutione, eo quod coram Deo, id est in Dei præsentia, agamus et loquamur quidquid agimus et loquimur. Audi Thaumaturg. *Tum etiam perpulchrum fuerit lingua parce, pectore autem constanter uti. Nam licet absurdis quibusdam motibus impetatur animus, dedecus tamen foret eos continuo effutire, motibusque esse minus compositis. Licet enim à cœlo longe distemus (quod diligenter advertendum est), præsenti tamen auscultantique Deo loquimur. Graviter itaque loqui utilissimum.*

Nam ut docet Arist. lib. 4. Ethic. c. 3. Magnanimi habent motum tardum, vocem gravem, locutionem tardam stabilemque. *Nam neque qui circa pauca studet,* inquit, *est festinabundus; neque qui nihil magnum existimat, contentus et vehemens. Acuta autem vox, et celeritas ex his efficitur,* qui sunt pusillanimes.

Secundo, pressius S. Hieron. τὸ *coram Deo* exponit *de Deo. Jubet,* inquit, *ne aut loquentes, aut cogitantes, plus de Deo quàm possumus opinemur, sed sciamus imbecillitatem nostram, quod quantum distat cœlum à terra, tantum nostra opinio ab illius natura separatur.* Sic et Hugo Victor. Lyran. Titelman. Dion. et alii. Præclare Hugo Ætherianus lib. 2. de Hæresi: *Sicut,* inquit, *qui Ægyptiam palmam gustarit, mens ejus obstupescit; sic lingua retardatur, cum dicendum est de Deo.* Lactantius, libr. de Ira Dei, celebrat illam Platonis sententiam in Timæo: *Majestas Dei tanta est, ut nec mente comprehendi, nec lingua exprimi possit;* et illam Socratis: *Formam Dei non oportet conquiri.* Cui similis est illa Trismegisti ad Tatium: *Deum invenire difficile; cum inveneris, menteve conceperis, indicare in vulgus nefas; enarrare verbis impossibile, ob nimiam et inæstimabilem ejus potestatem.* Quocirca Cicero pro lege Manil. *Homini,* inquit, *timide de potestate Deorum et pauca dicenda sunt.*

Tertio, arctius alii apud S. Hieron. censent hic agi de voto, vetarique ne quid temere voveamus coram Deo, id est ipsimet Deo. Verum de voto agetur versu 3.

Quarto ergo et genuine, agitur hic de oratione: hæc enim fit coram Deo! unde campens, vertit: *Ne præceps sis in lingua tua oratura Deum.* Jubet ergo ne in oratione simus præcipites, verbosi et polylogi; ut quidquid in buccam venit, quidquid cor, vel concupiscentia fugerit, coram Deo promamus.

Rursum ne in oratione simus leves, impræmeditati et imprudentes; sed prius meditemur quid orare et postulare conveniat, ne petamus aliquid Deo indignum, vel nobis noxium. Sub oratione accipe quamvis Dei invocationem; sive ea fiat per juramentum, sive per votum, sive per exorcismum, sive per aliam rationem et modum, q. d. Ne temere quid jures per Deum, ut eum invoces faciasque testem rei vanæ, vel falsæ, nec præcipitanter quid voveas Deo; sed prius cogita an id quod voves, Deo gratum sit, ac tibi utile et facile, ut de executione non dubites; ne temere diabolum, vel res creatas per Dei nomen conjures, etc. Vetatur enim hic omnis irreverentia, quæ fit Deo per præcipitem nominis ipsius sanctissimi invocationem. Unde generale hoc præceptum particulatim de voto explicans, subdit: *Si quid vovisti Deo, ne moreris reddere,* etc. Ita Chald. *Non accelerabis,* ait, *super dictum tuum, ut confundas eloquia oris tui; et cor tuum non festinabit proferre loquelam in tempore, quo tu oras ante Dominum: namque Dominus imperat super omnem mundum, et sedet super solium gloriæ in cœlis altissimis, et tu sedes super terram, propterea erunt verba oris tui modica.* Taxat Gentiles, qui putabant Deum flecti bellis sermonibus et orationibus, quibus Cicero et oratores flectebant judices ad misericordiam vel vindictam, contra quos Christus Matth. 6. 7: *Orantes,* inquit, *nolite multum loqui, sicut Ethnici; putant enim quod in multiloquio suo exaudiantur.*

Rursum Gentiles putabant Jovem et Deos dormire, vel aliò profectum abesse, aut bibere in diversorio, vel aliis negotiis occupatum distineri: quare ut cum excitarent, et attentum facerent, multis magnisque clamoribus orabant, ut sacerdotibus Baal improperat Elias 3. Reg. 18. 27: *Clamate,* inquit, *voce majore; Deus enim est, et forsitan loquitur, aut in diversorio est, aut in itinere, aut certe dormit, ut excitetur.*

Vere Seneca, lib. 2. de Benef. c. 1: *Vota,* inquit, *homines parcius facerent, si palam facienda essent.* Et rursum: *Sic vive cum hominibus, tanquam Deus videat; sic loquere cum Deo, tanquam homines audiant.*

Præclare Nyssen. in Orat. Dominicam: *Qui in tempore orationis,* ait, *in ea, quæ animæ conducunt, intentus non est, sed vitiosis et perturbatis animi sui motibus Deum obsequi postulat, nugator quidem revera, atque blaterator est; quippe qui oret ut Deus suarum ineptiarum et vanitatum adjutor et minister fiat.*

Vetat ergo hic Salomon ne ex vitiosa animi cupiditate, libidine, petulantia, præcipitatione, inconsideratione quid oremus vel effutiamus coram Deo, sed prius prudenter juxta dictamen

rectæ rationis expendamus, quid et quale, quantumque à Deo petere oporteat, ne irreverentiæ crimen incurramus, ideoque sobrie et parce coram Deo loquamur. Deus enim est cardiognostes, id est cordium scrutator, ideoque magis attendit cor, et mentem, quam linguam orantis. Maxime autem notatur et carpitur hîc præceps in multiloquio, et oratione celeritas. Eamdem carpsit Prov. 29. 20 : *Vidisti*, ait, *hominem velocem ad loquendum? stultitia magis speranda est, quam illius correptio.* Et S. Jacob. cap. 1. 19 : *Sit omnis homo velox ad audiendum; tardus autem ad loquendum. Festinatio indicat judicium, quod loquens habet de sua ipsius sapientia, quasi alii præferenda sit, neque sit diu sibi exspectandum in proferenda sententia, ne alius prævertat. Confusio illa verborum nascitur ex nimia præcipitatione loquendi,* ait recte noster Lorinus.

Deus enim in cœlo, tu super terram.] Septuag. *Quia Deus in cœlo sursum, et tu super terram;* addunt aliqui *deorsum;* Campens. *Deus è cœlo videt tua omnia, qui in terra degis;* Olympiod. *Deus enim qui in altissima cœlorum specula sedem habet, quæ in imo sunt, conspicit universa.* Sensus ergo est :

Primo, q. d. Noli in oratione verba multiplicare, et præcipitare, quasi Deum excitaturus ad audiendum, et concedendum quod petis, quia Deus è cœlo cominus terram, et omnia, quæ in terra fiunt, intuetur. Quare cominus intuetur et audit omnia, quæ postulas : *Cœlum* enim *sedes mea, terra autem scabellum pedum meorum*, ait ipse Isaiæ 66. 1. Quare sicut sedes vicina est scabello, sic cœlum vicinum est terræ; at Deus residens in cœlo, è vicino audit te in terra, quasi ad scabellum sedis suæ orantem. Ita Thaumaturg. Addit Cajet. Cœlum semper est præsens terræ, nec terra à cœlo elongatur, q. d. Deus nunquam discedit, aut recedit à cœlo, ac consequenter nec à terra : quare nulla est ratio festinandi, et accelerandi preces : Deus enim semper præsens et immotus consistit ut eas audiat.

Secundo, et nervosius, q. d. Deus in celsissimo cœli solio gloriosus residet, tu autem in humili vilique terra, supplex humi oraturus procumbis. Quare decet te reverenter cum timore, et tremore, ac submisse paucisque Deum alloqui, et dicere cum Abrahamo : *Loquar ad Dominum meum, cum sim pulvis et cinis*, Genes. 18. 27. Cum ergo sis vilis et infimus, par est, ut summam Dei majestatem in cœlo regnantem, summa demissione et veneratione interpelles. Unde Costus et Chald. vertit : *Nam in universum orbem principatum obtinet Deus, sedetque in summo cœlo, velut in sede gloriæ : tu vero cum depressus humi jaceas, in dicendo moderatione utere.* Porro Vatabl. interpretatur : *Deus est verax, tu autem mendax, ignorans, et insipiens.* Idcirco pauca, eaque præmeditate, coram Deo loquere, ne his te falsitatis, ignorantiæ, et insipientiæ coarguat.

Tertio, sicut cœlum complectitur, fovet, regit, illustrat, et fecundat terram, sic et Deus homines se invocantes : quare non multis verbis in oratione ad eum est opus, sed pio affectu, resignatione et fiducia, qua credamus et speremus ab eo omnia quæ poscimus, si nobis salutifera sint : in illius ergo sancta providentia, silentes et sperantes recumbamus, et securi conquiescamus.

Idcirco sint pauci (diligenti examinatione perpensi, ait Olympiod.) sermones tui.] Tum ob rationes jam dictas, tum quia Deus è cœlo totam terram, et omnia, quæ in ea fiunt, velut exiguum globulum pellucidum pervidet, et perspicit, uti raptus in Deum, eumdem totum perspexit S. Benedictus, teste S. Gregor. 4. Dial. cap. 36. quare cum Deus tuas preces, ærumnas et desideria perspiciat, non est quod ea multis illi explices, utpote jam illi cognita. Secundo, quia sicut coram principe paucis agendum est, reverentiæ causa, sic magis coram Deo. Tertio, quia Deus è cœlo pervidet affectum cordis, eumque poscit, non sonum, copiamque verborum. Unde Mosi silenti, sed summe desideranti dicebat : *Quid clamas ad me?* clamor enim in Dei auribus est vehemens affectus, et desiderium, Exodi 14. 15. Hinc S. Franciscus totam noctem orans, ac è terra sublevatus in cœlum, non aliud dicebat, quam *quis tu, Domine? quis ego? Deus meus et omnia;* sed hisce verbis totum cordis affectum in Deum effundebat. Sic Martha et Maria Lazaro ægrotante, non aliud nuntiarunt Christo, quam : *Ecce quem amas infirmatur*, Joan. 11. quem enim amas, non deseris : amanti sat est indicasse necessitatem et voluntatem amati. Et David Psalm. 141. 3 : *Tribulationem meam*, ait, *ante ipsum pronuntio*, id est verbo enuntio; Arabicus : *Projeci inter manus ejus voluntatem meam, detuli apud eum.*

Quarto, quia Deus, qui ex alto omnia uno mentis cernit ictu, omniaque dicit et eloquitur unico mentis suæ verbo, videt et ridet nostrum in oratione multiloquium, postulata temeraria et stulta judicia : quia *sicut exaltantur cœli à terra, sic exaltatæ sunt viæ meæ à viis vestris, et cogitationes meæ à cogitationibus vestris,* ait ipse Isaiæ 55. 9.

Huc facit symbolum Pythagoræ : *In astrum nunquam digitum intendas*, id est de cœlitibus et summis viris nil temere loquaris. Et illud ejusdem : *Dei imaginem in annulo ne circumferas*, id est de divinis parce disseras. Et illud Syrorum : *Ne os et vultum contra solem obfirmes*, id est ne obluctaris Deo aut principibus; ne illis contradicas, aut maledicas.

2. Multas curas sequuntur somnia, et in multis sermonibus invenietur stultitia.] *Et*, id est, *sic :* comparat enim curas sermonibus multis, et somnia stultitiæ, quod sicut ex curis sequuntur somnia, sic ex multis sermonibus stultitia; Hebr. *Vox inconstantis*, id est stulti; Tigur. *Nam in multa occupatione occurrit somnium, et in multis verbis stulti vox erumpit;* Campens. *Sicut diurnæ curæ gignunt somnium, ita multa verba stultam faciunt orationem;* Chald. *Quoniam sicut venit somnium propter cogitationes cordis in multis negotiis, similiter est vox stultorum in multis verbis otiosis ;* vel ut vertit Costus : *Sic et stultorum vox ad verborum inanium varietatem fertur.*

Hic versus pendet à præcedenti, ejusque dat causam, cur scilicet sermones coram Deo debeant esse pauci; unde juxta quadruplex multiloquium coram Deo, initio versus assignatum, quadruplex hîc oritur sensus.

Primo enim, absolute et generatim multi sermones possunt significare quodlibet multiloquium, et quamlibet garrulitatem, quæ fit coram Deo, id est Deo intuente et audiente, q. d. Vetui quodvis multiloquium, quia illud com-

muniter comitatur stultitia, sicut curas multas comitantur somnia. Hæc enim est causa adæquata cur vetuerit multiloquium, et præcipitationem loquenti, quia scilicet in omni multiloquio invenitur stultitia : hæc enim illius partim est causa, partim effectus. Causa, quia qui multa garrit, multa impertinentia, futilia, vana et stulta, imo falsa effutit, quæ eum stultiorem efficiunt. Effectus, quia garrulitas prodit ex mente vaga, errante, inconstante, delira. Ita Lyran. Cajet. Titelm. Vatabl. et alii. Accedit Olympiod. qui sic exponit : *Sicut qui per diem multis tentationibus curisque agitantur, per quietem subinde somniis conturbantur : ita et stultus in multiquio peccans, sua ipsius voce arguitur.*

Secundo, multiloquium coram Deo, accipi potest garrulitas de Deo rebusque divinis, de qua sic exponit S. Hieronym. *Præcipit*, inquit, *ne aut loquentes, aut cogitantes, plus de Deo, quam possumus, opinemur, sed sciamus imbecillitatem nostram, quod quantum distat cœlum à terra, tantum nostra opinatio à natura illius separetur, et idcirco debere verba nostra esse moderata. Sicut enim qui in multis cogitationibus est, ea somniat frequenter, de quibus cogitat : ita qui plura voluerit de divinitate disserere, incidit in stultitiam. Vel certe sic : Verba nostra pauca ideo esse debere, quod et iam ea quæ nosse nos arbitramur, per speculum videmus, et in ænigmate, et velut somnium comprehendimus, quod tenere nos æstimamus. Cumque plura (ut visum nobis fuerit) dixerimus, finem disputationis nostræ esse stultitiam. Ex multiloquio enim nos non effugere peccatum.*

Accedit auctor Catenæ Græc. qui et causam subdit : *Nec enim*, inquit, *fieri potest, ut homo qui sensili natura constat, et omnem suam cogitationem à sensibus mutuatur, is recte et citra errorem de Deo disputet*, Prov. 10, utpote spiritali et incorporeo.

Tertio, multiloquium coram Deo, potest accipi præcipitatio ad vovendum. Hujus enim comes est stultitia, dum vel stulta, aut contraria vovet, ut stulte vota tot et tanta explere non vult, imo non potest. Denique hæc vota prodeunt ex mente inconstante, insipiente et stulta.

Quarto, et magis presse ac proprie per multiloquium coram Deo significatur præcipitatio, et multiloquium precum, quæ procedit ex animo variis desideriis agitato, ac cupiditatibus et sollicitudinibus æstuante et perturbato : hoc enim significat Hebr. תבהל *tebahel* v. præced. Talis enim oratio procedit ex anima cupida, perturbata, et stulta : ideoque multa similia effutit et precatur. Sensus ergo est, q. d. Sicut multitudo curarum præsertim inanium et futilium prodit ex mente inani et futili, ac variis desideriis æstuante, paritque somnia inania, futilia et perturbata : sic pariter multitudo sermonum et precum prodit ex mente vaga, instabili ac variis cupidinibus et passionibus jactata ; ideoque inconstante et stulta, ac proinde multa contraria, perturbata et stulta effutit ac postulat, quæ eam stultam stultiorem efficiunt : quod enim nunc petit, mox renuit; quod nunc placet, mox displicet : quod nunc ait, mox negat. Ergo multiloquium in orando prodit augetque orantis stultitiam, id est mentis variis et inter se pugnantibus cupiditatibus agitatæ et impulsæ inconstantiam. Hanc enim significat Hebr. *kesil*. Sic enim ad verbum habent Hebræa : *Quia venit somnium in multitudine occupationis, et vox inconstantis, sive stulti in multitudine verborum.*

Porro apte comparat multas curas multis sermonibus, quia multæ curæ pariunt multos sermones : quæ enim mens cupit et curat, hæc eloquitur : somnium vero apposite comparatur stultitiæ. Primo, quia somnia sunt quædam phantasiæ ludibria et deliria : et vicissim stultitiæ et deliria sunt quasi mentis emotæ et aberrantis somnia. Sicut ergo somnia sunt deliria dormientium : sic stultitiæ sunt deliria æque ac somnia vigilantium.

Secundo, sicut somnia prodeunt ex animo curis agitato : sic stultitia ex anima variis cupiditatibus, quas per multiloquium prodit, æstuante. Vere Seneca in Octavia hanc somniorum dat causam : *Quæcumque*, inquit, *mentis cogitat infestus vigor, ea per quietem sacer, et arcanus refert, veloxque sensus.* Et Claudian. de raptu Proserp.

> Omnia quæ sensu volvuntur vota diurno,
> Tempore nocturno reddit amica quies.

Tertio, sicut in somniis mentis perturbatæ propter rerum variarum, ait Pineda, atque multarum imagines, atque phantasmata concursantia, et nonnullo ordine rerum et intelligentiæ servato, tumultuario et confuse menti impressa, et memoriæ tradita, necesse est multa inesse deliria, et specierum atque simulacrorum ingentem perturbationem et confusionem, qualia sunt ebriorum, et furentium hominum insomnia, quæ Hippocrates aliquando appellavit *peregrinas opiniones, quæ mentem exterrent* : ita sane multa verba non possunt non parere multam in narrando, pollicendo, vovendo, aut quidpiam aliud verbis et sermone tractando stultitiam, inconstantiam, et delirationem.

Quarto, quia crebræ stultitiæ et stultiloquia, pariunt stulta insomnia. Ita Olymp. *Ne*, inquit, *multiloquus esto ac nugax, neque stultitiam tibi insitam tuo profer sermone; quoniam multæ nugacibus adveniunt tentationes, quæ ipsos interdiu non solum vigilantes conturbent, sed per quietem quoque dormientes exterreant.*

Porro Septuag. hic variant. Vaticani enim et Regii Græcum πειρασμοῦ vertunt : *Quia advenit somnium in multitudine sollicitudinis, et vox stulti multiplicatione sermonum.* Sic et Syrus. Complut. vero : *Quoniam advenit insomnium in multitudine tentationis, et vox stulti in multitudine sermonum;* et Arabicus : *Nam somnium affert multitudinem tentationum, et vox stulti affert multitudinem sermonum;* quod secutus B. Antiochus hom. 85. accipit hunc locum de insomniis immundis et obscœnis. Audi eum : Insomniis ne commodetis fidem; sunt enim hæc aliud nihil, quam mentis implanatæ ac deerrantis simulacra, imaginationes, et frustratoriæ ludificationes reproborum dæmonum, nobis ut imponant, et implanent sic misere seductos, ut inescent istis delinimentis atque oblectent, ut deinceps nullo negotio hominem pertrahant ad captanda lenocinia illecebrosæ voluptatis, juxta verbum Judæ Apostoli Jacobi fratris de ejusmodi quibusdam dicentis : *Similiter et hi insomnia sua sectantes, carnem quidem maculant, dominationem autem spernunt, majestatem vero blasphemant;* Ecclesiastes item præcipit dicens : *Insomnium in multitudine tentationis et vox stulti in*

multitudine sermonum. Inducit : *Ne des os tuum, ut exerrare facias carnem tuam, ut ne irascatur Deus super voce tua, et corrumpat labores manuum tuarum; quia in multitudine somniorum et vanitatum, et sermonum multorum.* Accedit Olymp. *Qui multis tentationibus per diem agitatur, multis subinde somniis, vel ad avaritiam, vel ad libidinem tentantibus per quietem conturbatur, sed tamen inutilibus et statim avolantibus: ita multiloquum et nugacem, ac multa blaterantem, multa videtur dicere, sed tamen inutilia omnia et nugatoria.*

Auctor vero Catenæ Græc. *De Deo*, inquit, *sint pauci sermones tui, id est veri et circumspecti. Nam qui documentum hoc amplecti contemnunt, iis longo tentationum agmine adveniunt somnia. Insomnii enim nomine dæmonem vocat, cum longo ille tentationum comitatu, somno deditas animas opprimit atque perturbat. De quo Jobus cum Deo loquens ita dicit : Perterrefacis me in somnis, et obtundis me visionibus. David etiam hunc hostem vitare desiderans, ita sibi Dominum advocat : Illumina oculos meos, ne unquam obdormiam in morte. Et quæ sequuntur.* Aliud : *Quemadmodum qui interdiu tentantur, etiam tum cum dormiunt perterrentur insomniis : ad eumdem quoque modum, sua stultum loquacitas redarguit, variisque tentationibus circumvolvit.* Denique Symmach. vertit : *Accedet somnium propter multitudinem iniquitatis*, quam parit tentatio vehemens; quæ enim per diem concupiscimus, hæc per noctem somniamus. Unde rixosi somniant de suis rixis et cædibus, gulosi de sua crapula, scortatores de suis scortis, avari de suis usuris, etc.

3. Si quid vovisti Deo, ne moreris reddere : displicet enim ei infidelis, et stulta promissio : sed quodcumque voveris, redde.] Septuag. *Prout voveris votum Deo, ne moreris reddere.* Votum enim reddendum est integre, eo loco, tempore, modo, cæterisque circumstantiis, quibus conceptum et nuncupatum est. Unde Interpres Olymp. vertit : *Sicut vovisti, etc. ne tardes reddere.*

Præclare Salvianus lib. 2. *Professio*, ait, *religionis non aufert debitum, sed auget : quia assumptio religiosi nominis, sponsio est devotionis, ac per hoc tanto plus quispiam debet opere, quantum plus promiserit promissione, secundum illud : Melius est non vovere, quam post votum promissa non reddere.* Votum enim Deo nuncupatum mire placita res est Deo, adeo ut ipse non tantum promissione de re bona ac sancta sibi facta gaudeat, verum et rem illam voto sibi consecratam sine ulla mora ac celeriter exigat, ægreque ferat, si differatur, aut mora ei injiciatur. Unde S. Ambros. lib. 1. de Cain et Abel cap. 8. *Prima*, inquit, *voti gratia est celeritas solutionis.* Unde solutionem differre, perinde est aliquando, quod auferre, quod mihi videtur Sapiens hoc loco innuisse; nam ad celerem votorum solutionem hortatur : *Si quid*, inquit, *vovisti Deo, ne moreris reddere.* Et statim reddens hujus celeritatis rationem : *Multo*, inquit, *melius est non vovere, quam post votum promissa non reddere*, hoc est, post votum promissa morari : has enim moras tollendas esse præmonuerat; et tamen dicit *promissa non reddere*, quia perinde est morari promissa, ac negare, ut bene D. Ambros. lib. cit. c. 7. advertit : *Cum enim*, inquit, *moram facis, non reddis.* Quid enim magis profuit Caino sero offerre, quam non offerre?

Apte hæc gnome nectitur, et educitur è præcedenti. Qui enim inconsiderati et præcipites sunt ad loquendum, orandum, vovendum, hi post votum, dum considerant ejus difficultatem, tardi sunt ad solvendum; quare sicut peccarunt præcipitatione in vovendo, sic longe gravius peccant tarditate in persolvendo.

Porro votum est promissio Deo facta, quæ ut sit valida, quinque requirit. Primo, ut sit deliberata; secundo, ut libera, hinc ait : *Si quid voveris;* tertio, ut vovens intendat se obligare; quarto, ut sit de re grata Deo; quinto, ut vovens possit se obligare. Hinc votum est actus religionis et latriæ; voto enim colitur Deus, ut docet D. Thom. 2. 2. q. 88. art. 5. Unde orationi hìc votum subnectitur, præsertim quia orantes sæpe, ut impetrent, quod postulant, Deo nuncupant vota, juxta illud Isaiæ 19 : *Colent eum in hostiis et in muneribus : et vota vovebunt Domino, et solvent.* Hinc Græci votum vocant εὐχήν, id est orationem. Vide nostrum Lessium tract. de Voto.

Quocirca in baptismo, quo fideles profitentur se servaturos legem Christi, et abrenuntiant Satanæ, proprie non est votum; quia hæc non est promissio, sed propositum duntaxat et professio fidei et vitæ Christianæ. Eadem tamen sæpe à patribus vocatur votum, large sumendo nomen voti, pro proposito et professione. Unde ab iis eadem nunc vocatur sponsio, nunc promissio, nunc cautio, nunc juramentum, nunc ejuratio, nunc professio, nunc contestatio, nunc votum, uti videri potest apud S. Basil. de Spiritu Sancto cap. 27. Tertull. de Corona mil. cap. 3. Gregor. hom. 29. in Evang. August. in Psal. 75. S. Hier. Apol. 1. contra Ruffin. et alios.

Ne moreris reddere.] Campens. *Absque mora illud persolve.* Votum explendum est eo tempore, quod intendit mens voventis : si nullum certum determinarit, mox ut commode potest, illud explere tenetur; juxta illud Deuter. 23. 21 : *Cum votum voveris Domino Deo tuo non tardabis reddere, quia requiret illud Dominus Deus tuus; et si moratus fueris, reputabitur tibi in peccatum. Si nolueris polliceri, absque peccato eris. Quod autem semel egressum est de labiis tuis, observabis, et facies sicut promisisti Domino Deo tuo, et propria voluntate et ore locutus es. Quocirca ruina est devorare sanctos, et post vota retractare.* Proverb. 20. 25. Vide ibi dicta. Ratio est quod per votum vovens se obstringat ad rem, quam vovit, illi præstandam; votum ergo est debitum, et vovens se facit debitorem Deo, reumque voti; quare peccat, si debitum hoc Deo exsolvere tardet. Jam enim post votum, res non tam est ejus, quam Dei; transiit enim in jus Dei, cui per votum est consecrata; quare injuriam ei facit, si rem ejus, id est illi debitam et obligatam sibi retineat. Recte ergo ait : *Ne moreris reddere*, q. d. cito, alacriter, et hilariter, persolve Deo, quod vovisti : *Hilarem enim datorem diligit Deus*, 2. Corinth. 9. Nam *bis dat, qui cito dat.* Vide S. Bernard. serm. 71. in Cant. Aliam rationem, cur cito explendum sit votum, dat Olympiod. *Quia*, inquit, *simul ac reus voti factus fueris, multitudo te circumveniet tentationum, quæ persolvere promissionem impediat, ita ut ne dormiens quidem, sine molestia sis futurus.* Qualem in sponsore describit Salomon Prov. 6. 2. Hinc pro *reddere*. Hebr. est שלם *schallem*, quod proprie significat pacificare, pacem conciliare; qui enim debitum solvit, pacem cum creditore restaurat et firmat : sic vota solventes pacem cum Deo ineunt et san-

ciunt. Quocirca David : *Vota mea reddam*, inquit, *in conspectu omnium timentium eum*. Psal. 21. 26. Audi S. Ambros. lib. 2. de Cain et Abel cap. 7. *Si voveris votum, non facias moram reddere illud. Cum enim moram facis, non reddis. Votum autem est postulatio bonorum à Deo cum solvendi muneris promissione. Et ideo cum impetraveris, quod petisti, ingrati est tardare promissum. Sed interdum, aut negligentibus irrepit oblivio impetratorum, aut timidis et elatis arrogare eventus sibi, et bonum quod agit, vel quod à Deo consequitur, propriis virtutibus vindicare, nec auctoris reputare gratiæ, sed ipse se suorum bonorum auctorem ducere, hebetis et elati cordis est.*

Hinc Apostolus de Viduis, quæ post votum castitatis nubere volunt, ait : *Habentes damnationem, quia primam fidem* (promissionem et votum castitatis) *irritam fecerunt*, 1. Timoth. 5. 12. Ananias quoque et Sapphira, morte à sancto Petro puniti sunt, quod votum paupertatis implere tardarent. Hinc Urbanus I. Pontifex, ut habetur 12. quæst. 1. cap. *Scimus*, docet Clericis omnia esse communia, quod eo tempore id voverint : *Quicumque vestrûm*, inquit, *communem vitam susceptam habet, et vovit se nihil proprium habere, videat ne pollicitationem suam irritam faciat, sed hoc quod Domino est pollicitus, fideliter custodiat, ne damnationem, sed præmium sibi acquirat; quoniam melius est non vovere, quàm votum, prout melius potest, non perficere. Gravius enim puniuntur, qui votum fecerunt, aut fidem perceperunt, et votum non perfecerunt, aut in malis vitam finierunt, quàm illi, qui sine voto, aut fide mortui sunt, et tamen bona egerunt opera : Displicet enim Deo infidelis et stulta promissio.*

Alia est ratio cur votum sit cito solvendum, quod Deus, cum sit fidelissimus, fidelissimos exigat suî cultores. Si enim homini fides servanda est, multo magis Deo; alioqui enim videris Deum ridere et ludificare, ejusque honorem dedecori et ignominiæ exponere : quare Deus votorum violatores, velut infideles, votifragos et sacrilegos graviter solet plectere et ulcisci, uti jam exemplis ostendi. Iidem sunt stulti; stultum enim est ultro se voto obligare ad rem quam nolis, vel non possis præstare; stultum est ultra vires quippiam promittere : *Insipiens enim est qui suîipsius ignorat quantitatem*, ait Ptolemæus in Præfatione Almagesti, quid scilicet valeant humeri, quid ferre recusent. Porro stulta est voti promissio quando fit inconsiderate, præcipitanter, aut, cum vovet quis rem impossibilem, indifferentem, malam, minus bonam, quæ scilicet majus bonum impediat. Sic stultum fuit votum Jephte, quo vovit se Deo immolaturum quidquid revertenti sibi post victoriam, primum è domo occurreret; occurrit autem filia, unde eam immolavit : *Nam in vovendo fuit stultus, quia discretionem non habuit, et in reddendo impius*, ait S. Hieronymus, et ex eo S. Thomas 2. 2. q. 88. art. 2.

Cavendus hîc error Angeli in summa, verbo *votum*, qui censet stultitiam indeliberationis, sive insufficientiam colligi ex eo, si quem post votum statim voti pœniteat. Multi enim deliberate voverunt ideoque voto obligantur, quos tamen paulo post pœnitet voti, ut patet in apostatis à religione : quare docent Theologi ad votum illam deliberationem absolute sufficere quæ sufficit ad peccandum mortaliter.

Hebr. est : *Quia non est voluntas* (Dei) בכסילים *backesilim*, id est, *in inconstantibus*, hoc est stultis, qui scilicet promittunt, et promissa non implent, vel revocant ex inconstanti mentis concupiscentia, juxta illud Arabum : *Stabilimentum fidei est abstinentia; labefactatio fidei est concupiscentia.*

Causa enim cur multi vota non impleant, est mentis inconstantia, quæ facit eos pœnitere voti, juxta illud Proverb. 25. 14 : *Nubes, et ventus, et pluviæ non sequentes, vir gloriosus, et promissa non complens;* Chaldæus hîc vertit : *Quoniam propterea non est beneplacitum in stultis, quod differant vota sua;* Symmachus autem : ου παρεςι χρεια αφρονων, id est : *Non est opus insipientibus*, scilicet Deo, vel : *Nulla est utilitas insipientium* qui tam leviter vovent, ut mox ea retractent, juxta illud : *Homo apostata, vir inutilis*, Proverb. 6. 12; Arabicus : *Non est voluntas Dei in divitibus*, quos divitiæ sæpe faciunt arrogantes, inconstantes et stultos; Tigurina : *Non enim Deus stultis delectatur;* Campensis : *Ne illum stultorum more, multa promittendo, graviter offendas.* Exstat hac de re Apologus apud Æsopum : *Vir pauper*, inquit, *ægrotans vovebat diis, si evaderet, boves centum in sacrificium oblaturum; sed dii tentaturi à morbo liberarunt. At ille surgens, quoniam bobus carebat, ex pasta boves centum à se formatos, in ara positos sacrificavit. Ipsum ulturi in somniis adfuerunt dii dicentes : Abi ad littus ad eum locum, illic enim Atticas mille drachmas invenies. Ille autem excitatus, lætus et alacer ad demonstratum locum perrexit, aurum disquirens; sed illic in piratas incidit, ab ipsisque comprehensus est. Captus ergo, ut dimitteretur, piratas orabat, mille auri talenta daturum ipsis promittens; sed, cum non crederetur, abactus, ab ipsis divenditus est mille drachmis. Affabulatio : Fabula significat mendaciis hominum inimicum esse Deum.*

4. MULTOQUE MELIUS EST NON VOVERE, QUAM POST VOTUM PROMISSA NON REDDERE.] Ait, *non vovere* duntaxat; quia votum de non vovendo illicitum est. Qui enim vovet se non facturum votum, vovet se non facturum majus bonum, quod illicitum est, ideoque votum ejus irritum, uti docet noster Franciscus Suarez, tomo secundo de Relig. libro secundo de Voto, capite undecimo. *Quàm gravia vincula*, ait sanctus Ambrosius, lib. 9. in Lucam ad cap. 20. *promittere Deo et non solvere! Melius est non vovere, quàm vovere et non reddere; major est contractus fidei quàm pecuniæ. Redde promissum, dum in hoc corpore es, priusquam veniat exactor, et mittat te in carcerem.*

Porro delirant hæretici nostri ævi, dum ex hoc loco damnant vota castitatis, Religionis, Jejunii, ac voti reos absolvunt. Non enim ait Eccle. Bonum est non vovere, vel malum est vovere; sed : *Melius est non vovere, quàm post votum promissa non reddere*, q. d. Melius est non vovere, quàm votum facere et violare. Optimum est ergo votum facere et illud præstare. Hîc enim est duplex actus religionis, cultusque Dei, primo, in eo quod rem Deo voveas et consecres; secundo, quod consecratam illi exhibeas. Nam idcirco displicet Deo infidelis et stulta promissio, quia placet fideliter et prudenter suscepta : et hac de causa melius est non vovere, quàm post votum promissa non reddere; quia bonum est promittere, et quod promiseris

præstare; etsi ipsum *non promittere* dicatur melius non absolute, sed respective, quando scilicet non implendum est quod promittitur.

Melius ergo est opus factum ex voto, quàm sine voto. Ratio est triplex : prima, quod votum sit actus religionis et latriæ, ut dixi, quæ inter morales prima et nobilissima est virtus; sicut charitas inter Theologicas. Quare actus, v. g. jejunii in se simplex est virtus, puta actus temperantiæ; sed si accedat votum fit duplex, duplicisque valoris et meriti; accedit enim dignitas religionis et voti, quæ longe nobilior est temperantia. Quocirca, sicut religio melior est irreligiositate, ait Salvianus, lib. 2. ad Eccles. Cathol. sic melius est jejunium votum, quàm non votum. Ita divus Thomas 2. 2. quæst. 88. art. 6.

Secunda, quod qui facit opus, actum duntaxat dat Deo; qui vero addit votum, simul cum actu dat vim et potentiam, puta voluntatem et libertatem. Hanc enim per votum tradit Deo, ut non liceat contrarium ei, quod vovit, velle. Facit ergo sicut ille, qui dat principi non solum fructus, sed totam arborem cum fructibus, ait S. Anselmus, lib. de Similit. Hinc Psaltes, psal. 75 : *Vovete, ait, et reddite Domino nostro.* Ubi S. Augustinus : *Quisque, ait, quod potest voveat et reddat; non sitis pigri ad vovendum: non enim viribus vestris implebitis.* Dabit enim vires implendi, qui dat devotionem vovendi.

Tertia, quod votum voluntatem ex se flexilem et inconstantem in actu virtutis, quam vovet, roboret et confirmet, quo fit, ut actus qui ex voto prodit sit firmior, robustior et constantior, ideoque melior et perfectior, juxta illud S. Bernardi de Præc. et Dispens. *Felix necessitas quæ ad meliora compellit.* Audi S. Augustinum de Virginitate c. 8 : *Neque enim ipsa, inquit, virginitas, quia virginitas, sed quia Deo dicata est, honoratur; quæ licet in carne servetur, spiritus tamen religione ac devotione servatur, ac per hoc etiam virginitas corporis spiritualis est, quam vovet et servat continentia pietatis.* Idemque paulo infra : *Honoratius in animi bonis illa continentia numeranda est, qua integritas carnis ipsi creatori animæ et carnis vovetur, consecratur, servatur.*

4. Ne dederis os tuum ut peccare facias carnem (Arabicus, *humanitatem*) tuam : neque dicas coram Angelo : Non est providentia : ne forte iratus Deus contra sermones tuos, dissipet cuncta opera manuum tuarum.] Primo, multi hæc accipiunt de voto temere facto votique violatione; de voto enim proxime sermo processit. Hinc Tigurina vertit : *Ne committas, ut os tuum præbeat carni tuæ occasionem peccandi;* Vatablus : *Ne habenas laxes ori tuo ut peccet;* Isidorus Clarius : *Ne totum te peccato involvas;* clare Chald. *Ne violes verbum oris tui, nec sis causa gehennæ super carnem tuam, et in die judicii magni non poteris dicere coram Angelo crudeli, qui arguet te, quoniam ignorantia est; ne irascatur furor Dei super omnia verba tua, quæ dicta sunt in ignominia, et dissipet opera manuum tuarum.*

Sensus ergo est, q. d. Ne dederis os tuum ad temere vovendum quippiam, quod ægre præstare poteris, ut peccare facias carnem tuam, dum illa transgredietur votum difficilis religionis, jejunii, castitatis, pœnitentiæ per gulam, luxuriam, etc., vel *carnem*, id est teipsum, dum per infirmitatem carnis tuæ violabis votum. Neque dicas coram Angelo, qui tibi velut custos semper adest, quemque ubique revereri debes : *Non est providentia*, id est Deus non cognoscit, vel non curat res humanas, ac proinde nec vota mea. Hebræa habent : *Ne dicas, Error est*, id est casu et errore fortuito regitur mundus, non certa numinis providentia; unus omnium rerum, ac proinde mei quoque voti fortuitus est error; vovendo ergo erravi : quare errorem hunc jam à me agnitum, mihique molestum et difficilem corrigam, votumque erroneum rescindam. Aquila vertit ἀκούσιον, id est *non spontaneum est*, q. d. Non spontanee vovi, sed per errorem et improvidentiam votum mihi excidit : ergo eo non obligor. Hic enim gravis est error et grave scelus, imo sacrilegium, cujus testes, accusatores, et vindices erunt Angeli, cœli, sol, sidera, terra et elementa, in quorum conspectu votum nuncupasti, et deinde violasti.

Suadet ergo Salomon, ut qui cupit vovere, prius prudenter consideret suas vires, inclinationes, conditiones, an votum facile explere possit, ut plane sese per Dei gratiam illud expleturum confidat; ne, si improvide votum emittat, sero illum pœniteat, ac votum violet, seseque excuset, dicendo : Improvide vovi, erravi vovendo, non cogitabam votum fore mihi tam difficile. Hæc enim frigida et frivola est excusatio. Sapiens est prævidere futura : itaque amputare τὸ *putabam*, et *non putabam*.

Sunt enim nonnulli ardentiores, ideoque levioris et inconstantioris ingenii, qui, dum ferventer orant, aut sentiunt divinæ motionis impulsus et cœlestis consolationis æstus, illico cupiunt vovere magnas vitæ austeritates, magnas eleemosynas, statum religionis rigidæ, ut Carthusianam, vel vitam Anachoreticam. At ubi fervor hic et æstus transiit, sentiunt se imbecilles et invalidos, nec habere tantas naturæ et gratiæ vires, quantas votum requirit; quare sero dolent, votique pœnitent, ac tandem illud violant, ruuntque in omnem carnis licentiam. Hos hîc monet Salomon, ne in illo devotionis æstu præpropere voveant, sed sinant illum defervescere, tumque prudenter et diserte considerent an, quid, quantum, et quandiu vovere conveniat, imo votum non emittant, nisi prævio confessarii aut viri prudentis consilio et consensu.

Hæc expositio plane inhæret litteræ, eamque cum præcedentibus de voto optime connectit : quare germana omnino et genuina videtur, eamque sequuntur Gloss. interl. Titelm. Pineda, Lorinus, et Doctor Hebræus. S. Hieronymus, quem audi : *Hebræus ita sensit, quod non potes facere, ne promittas. Non enim in ventum dicta transeunt, sed à præsenti Angelo, qui unicuique adhæret comes, statim perferuntur ad Dominum; et tu, qui putas ignorare Deum quod pollicitus es, provocas eum ad iracundiam, ut omnia opera tua dissipentur.*

Audi nunc et alias aliorum expositiones probabiles.

Secundo, Olympiodorus, Thaumaturgus et Salonius exponunt, q. d. Ne dederis os tuum gulæ, vel verbis incautis aut libidinosis, præsertim cum mulieribus, quibus caro tua excitetur ad luxuriam. Sic et Hugo Card. Lyran. et Titelmannus hæc exponunt de vitanda gula et luxuria.

Tertio, S. Hieronymus, Salonius, Alcuinus et Glossa exponunt, q. d. Noli quærere calvas

excusationes, quibus des occasionem carni tuæ ad peccandum, hoc est, ne dicas: Non ego peccavi, non ego me inebriavi, non ego fornicatus sum, sed natura infirma, et per concupiscentiam corrupta ad illud invitum me impulit; nam ita in Deum naturæ conditorem peccatum tuum regeris, ipsumque facis peccati, æque ac naturæ tam fragilis, auctorem, quæ est horrenda blasphemia, ideoque Deum graviter offendit et ad vindictam irritat. Audi S. Hieronymum: arguit eos, *qui de vitio carnis queruntur, et aiunt se corporis necessitate compulsos ea facere, quæ nolint, secundùm dictum Apostoli*, Rom. 7. *et vanas excusationes quærunt et dicunt: Non ego pecco, sed quod habitat in carne mea peccatum.*

Quarto, S. Bonaventura refert ad negationem divinæ Providentiæ, q. d. Ne dederis os tuum, ut dicat coram Angelo: Non est Providentia, non est Numen voluptatum et scelerum vindex; itaque securus ruas in omnia vitia carnis. Negatio enim Numinis hominem impellit ad omnem gulam et luxuriam.

Quinto Dion. Carth. et ex eo Cajetanus; quia triplex est oris usus, scilicet comedere, osculari, loqui; tria quæ in his peccantur, vult involvi; gulam, impudica oscula, et verba, et juxta dictam editionem Hebræam subdi, ne quis hæc excuset, tanquam errore atque involuntarie facta, caveatque id serio dicere; quoniam, qui adest Angelus novit, qua mente sic ipse loquatur, et quàm in Dei vergat injuriam.

Sexto, Moringus generalius hanc gnomen accipit, quasi dictam, non tantum contra gulam et luxuriam, sed et contra omnia vitia carnis, quæ recenset Apostolus, Galat. 5. 19: ne quis ea excuset per carnis suæ fragilitatem ac violentiam quamdam, vel necessariam carnis concupiscentiam.

Septimo, nonnulli censent hîc præcipi ne quis votum vocet errorem, ac errare eos qui vovent, quasi aut id non liceat, aut non debeat reddi votum. Verum primus sensus, ut dixi, est genuinus.

Ne dicas coram Angelo,] crudeli, inquit Chaldæus, hoc est coram diabolo. Melius alii Angelum bonum accipiunt, qualis est custos cuique à Deo deputatus. Hic enim Providentiæ est administer: quare qui illam negat tam Angelo quàm Deo est injurius. Unde nonnulli hinc probant custodiam Angelorum circa homines. Rursum ex hoc loco concludit divus Thomas 1. p. q. 57. art. 2. Angelos habere cognitionem et providentiam rerum creatarum. Angelum ergo nominat, quia hic est Providentiæ divinæ exsecutor, æque ac tutor et vindex; perinde ac si quis dicat: Ne dicas coram prætore: In hac civitate non est justitia; quia prætor qui est justitiæ tutor et vindex, hanc injuriam à se depellet, teque ob eam juste capiet et puniet.

Denique nonnulli, ut Pineda, hæc accipiunt de Angelo peculiari, cui à Deo (unde S. Hieronymus: *Non enim*, inquit, *in ventum dicta transeunt, sed à præsente Angelo, qui unicuique comes adhæret, statim perferuntur ad Dominum*) commissa sit cura orationum et votorum Deo offerendorum, qualem vidit Joannes, Apocal. 8. 3: *Et alius Angelus*, inquit, *venit, et stetit ante altare aureum: et data sunt illi incensa multa, ut daret de orationibus Sanctorum super altare aureum, quod est ante thronum Dei, Et ascendit fumus incensorum de orationibus Sanctorum de manu Angeli coram Deo.* Fuit enim vetus Origenis et aliorum opinio, certos diabolos certis vitiis præesse, ad eaque homines instigare. Unde in Script. et in Vitis Patrum crebro nominatur spiritus vel Angelus blasphemiæ, luxuriæ, superbiæ, gulæ, avaritiæ, acediæ, etc., atque ex adverso certos Angelos præesse certis virtutibus, ad easque homines provehere, ut unus Angelus sit orationis, alius humilitatis, alius temperantiæ, alius castitatis, etc., qua de re alibi dixi.

In Vita S. Onuphrii, qui per 70 annos in eremo angelice vixit, quam scripsit oculatus testis Paphnutius Abbas, legimus Deum per Angelos de omnibus providere hominibus, præsertim religiosis voto obstrictis, solitariis et eremitis: *Omnipotens Deus*, inquit, *non derelinquit sperantes in se: circumdat eos armis potentiæ suæ, ut hos incursio Satanæ non valeat prosternere, quos protegit celsitudo divinæ misericordiæ. Quapropter ad eos Angeli Dei jugiter mittuntur, ac per manus illorum quæcumque necessaria crebrius eis administrantur.* Et mox: *Certissime scias, ô fili, quoniam Angeli Dei sanctis ac justis viris quotidie famulantur, atque virtute superna corpora et animæ illorum jugiter illuminantur.* Paulo post narrat B. Onuphrius se ab Angelo habente speciem viri pulcherrimi ductum in eremum, cum diceret: *Noli expavescere; ego enim sum Dei Angelus, tibi ad custodiendum ab ortu tuo Providentia divina destinatus, ut, jubente Deo, tecum manerem, et te in hanc eremum ducerem. Perfectus esto, humilis incede coram Domino, cum gaudio labora, cor tuum in omni custodia conserva, vive sine querela, in bono opere persevera. Ego vero te non derelinquam, donec animam tuam in præsentia summæ majestatis offeram.* Et post nonnulla: *S. Angelus quotidie mihi panem offerebat, et aquam pro mensura ministrabat ut corpus meum confortaretur, ne deficeret, et jugiter in Dei laude perseveraret, etc. Omni die Dominico vel Sabbato Angelum Domini paratum invenio, sacrosanctum Corpus et Sanguinem Domini nostri Jesu Christi secum deferentem, de cujus manibus mihi pretiosissima donantur munera, vitæque meæ salus perpetua. Verum etiam omnes, qui vitam spiritalem ducunt in eremo monachi, tali participantur gaudio. Hi vero sancti Eremitæ, qui hanc solitudinem habitant, si fortasse aliquando videre hominem desiderant, illico in cœlum ab Angelo deportantur: visionem illic animæ justorum fulgentium sicut sol in regno Patris eorum, ibi multitudinem contemplantur Angelorum, suasque animas cœtibus mixtas beatorum. Quare omnes qui in agone contendunt, tota mente, toto corde, totis viribus in bono opere fervent, quatenus gloriam cœlestis patriæ cum Christo et cum sanctis mereantur possidere.*

Subdit Paphnutius de morte S. Onuphrii: *Post hæc surrexit, et Dominum lacrymans oravit, genua flexit atque subito dixit: In manus tuas, Deus, commendo spiritum meum. Cumque hæc dixisset, lumen splendidum corpus ejus obumbravit, et in ipsius claritate luminis anima sancta carne soluta est. Repente vero vocem Angelorum multorum audivi laudantium Deum, et in discessu sanctissimæ animæ S. Onuphrii, æthera scilicet Angelicis canticis resonantia, gaudium ineffabile astris intulerunt, per quæ cœlestes exercitus animam militis inclyti cœlis invexerunt.*

Denique, quàm Angeli ab initio mundi fue-

rint administri et exsecutores divinæ Providentiæ, præsertim in populo fideli collectis omnibus è tota S. Scriptura exemplis ostendi, Exodi 23. 20. et seq. Hoc est, quod ait Apostolus : *Nonne omnes sunt administratorii spiritus, in ministerium missi propter eos, qui hæreditatem capient salutis?* Hebr. cap. 1. v. 14.

Mystice Dion. per Angelum accipit sacerdotem, de quo ait Malachias, c. 2. 7 : *Labia Sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore ejus : quia Angelus Domini exercituum est.* Sacerdotis ergo est, docere populum Dei, legem et Providentiam, sive Numen vindex bonorum et malorum omnium. Fides enim hujus Providentiæ hominem refrenat ab omni scelere, et ad omne virtutis decus exstimulat.

Non est Providentia.] In Deo non est numen, non est Deus, qui omnium habeat providentiam; Deo enim ita agnata est providentia ut, si hanc tollas cum Epicuro, Democrito, et atheis, tollas et Deum. Deus enim ignorans et improvidus, non est Deus, sed idolum saxeum vel ligneum. Aquila vertit ἀκούσιον, quod si Deo attribuas, sensus est, q. d. Deus non libere, sed coacte, vel necessitate fatali, ac proinde sine providentia operatur ; sin homini assignes, sensus est, q. d. Non sponte, sed coacte vovi ; ergo voto non teneor.

Hebraice est כי שגגה *ki segaga*, id est, *quia error*, vel incogitantia, improvidentia, inconsideratio est, sive numinis, q. d. Non est providentia Numinis, sed omnia errore et casu fortuito fiunt in mundo, sicut Democritus censebat mundum factum esse ex fortuito concursu atomorum. Sic dicuntur planetæ errare in cœlo, et oves bovesque in montibus, sive hominis, q. d. Improvide et inconsiderate vovi. Septuag. *Quia ignorantia est*, q. d. ignorans feci et vovi ; Chaldæus : *Imprudens feci*; igitur voto non obligor; Arabicus : *Et ne dicas quod coram Deo est corruptio cognitionis*, ut non cognoscat vota et facta nostra; Campensis : *Neque putes Angelum, qui tua observat, rem tam æstimaturum levem, qui præ multitudine verborum vix sciebas, quid promitteres.* Nam, ut ait Olympiodorus : *Qui in ipsa fæce nequitiæ volutantur, ita providentiam Dei negant et aspernantur, ut dicant dedignari Deum curare ac scire, quæ hic ab hominibus scelera committantur.* Eleganter Arias vertit :

Quod jam vovisti, errorem ne dicito, neve
Excuses, præsente illo, qui cuncta fideli
Verba hominum stylo in tabulis notat Angelus...

Angeli ergo curam habent et providentiam votorum nostrorum; ac sicut de eorum conceptione et adimpletione lætantur, sic de eorum violatione dolent et indignantur; ac utrumque in tabulis memoriæ consignant, ut ad Deum referant, qui pro meritis cuique præmia vel supplicia decernet ; unde psallebat David : *In conspectu Angelorum psallam tibi : adorabo ad templum sanctum tuum, et confitebor nomini tuo,* psal. 137. 1.

Porro Providentiæ opponuntur duo extrema sibi contraria, scilicet fatum et fortuna. Providentia enim est libera, fatum necessarium : quare qui Deum subjicit fato, Deum et providentiam è medio tollit. Absit ergo à fideli illa Trajici vox :

Fatis agimur, cedite fatis.

Quare eos qui fatum adstruunt, fatuos æstimat S. Augustinus, tractatu 37. in Joannem, et libro 5. de Civitate, cap. 9. Rursum Providentiæ opponitur casus et fortuna; licet enim respectu causarum secundarum præter mutuam intentionem, quasi fortuito concurrentium, sit casus et fortuna, quæ causat effectus contingentes et fortuitos ; tamen respectu Dei nullus est casus. Nam, ut ait Sapiens capite 4. 3 : *Tua autem providentia, Pater, cuncta gubernat.* Quocirca Deo nihil est fortuitum, quia omne prævisum et provisum. *In regno Providentiæ nihil licet temeritati*, ait Seneca, quia nil temere fit, sed omnia consulto et ex certa providentia : *Ubi maximus est intellectus, ibi minima est fortuna*, ait Boetius, quia intelligens et sapiens omnia agit cum deliberatione et consilio; unde Deo nihil est fortuitum, nullus casus, nulla fortuna, sed hominibus, quibus multa improvisa et inopinata accidunt. Deus enim omnes causas secundas, etiam contingentes, prævidet, ordinat, et combinat.

Ne forte iratus Deus contra sermones tuos, dissipet cuncta opera manuum tuarum.] Pro *dissipet* hebraice est חבל *chibbel*, id est, ut Septuaginta, *disperdat;* Chaldæus, Arabicus et Syrus, *corrumpat ;* Vatablus, *maledicat;* Tigurina, *destruat;* Marinus, *devastet.* Proprie *chibbel* est disrumpat magna vi et dolore. Quomodo in Deo fit ira, scilicet, non ut passio, sed ut appetitus justæ vindictæ, contra Epicurum docet Lactantius, lib. de Ira Dei, cap. 4. Vere S. Augustinus 1. Confessionum c. 9. Deum compellans : *Pœnitet, inquit, te, et non doles; irasceris, et tranquillus es; opera mutas, nec mutas consilium.* Jam

Sensus est primo, q. d. Ne Deus ob tuum hoc votifragii et negationis Providentiæ scelus, omnia opera bona, eorumque merita, quæ antea cum saperes, fecisti, aboleat et mortificet. Ita Olympiodorus : *Ne*, inquit, *et fructum operum tuorum amittas. Iratus enim Deus delet de libro vitæ, si quid est, quod pie videamur nobis laudabiliterque fecisse.* Et Clarius : *Quod tu tam leve putas, Deum sic offendit, ut non solum orationem tuam, sed propter eam et alia opera sit exsecraturus.*

Secundo, ut ait S. Hieronymus : *Ne Deus talia sentientem tradat in reprobum sensum, ut faciat ea quæ non conveniunt.*

Tertio, addit Olympiodorus Deum votifragos et eos qui negant Numen, solere punire paupertate, infortuniis, morte, itaque fortunas eorum et opera corrumpere. Denique Arabicus vertit : *Ne irascatur Deus in stultitiam tuam, et corrumpantur artes manuum tuarum*, id est opera exquisita, quæ contento studio, arte, ingenio meditatus ac molitus es, perinde ac si tua contentus providentia divinam penitus non agnosceres, diceresque superbiens : Manus mea excelsa, et non Dominus fecit hæc omnia. Intelligi quoque possunt cuncta, quæ quis sibi comparaverit, vel corporis, vel animi bona, etiam virtutes ac merita, quorum merita facit jacturam, qui negat Dei providentiam, inquit noster Lorinus.

Ita videmus religiosos, qui dum in religione votorum observantes viverent, ac mira gratia docendi, dicendique apud homines pollerent, cum ab ea desciscunt, fiuntque apostatæ, omnem hanc gratiam deperdere, fierique odium et pro-

brum Dei, æque ac hominum. Exempla crebra spectavimus et in dies spectamus. Hinc nonnulli vertunt : *Deus putrefaciet opera tua.* Sic enim Isaiæ cap. 10. 26. Noster Hebr. חבל *chibbel* vertit *computrescet.* Apostasia enim est putredo, id est corruptio et infamia, quæ apostatas facit viles, infames et putridos, ac opera eorum, non tantum præsentia, sed et præterita, quæ in religione heroica ediderant, putrefacit, id est conspurcat, infamat, corrumpit. Hebr. *chibbel* est contrariæ significationis; significat enim ligare et dissolvere, ac disrumpere cum vehementia et dolore, uti fit in parturientibus, à quibus quasi disrumpitur proles, dum paritur. Unde *chibbel* sæpe significat parturire, et habere dolores parturientis. Utrumque huic loco convenit : nam et votifragi negantesque numen videntur habere ligatam linguam, mentem et manum, ut qui erant ante eloquentes, sapientes, et in omni opere potentes, per hoc scelus fiant elingues, insipientes, inertes et ad omne bonum impotentes. Rursum eorum opera disrumpuntur cum ingenti eorum confusione et dolore, qualis est parturientium.

Moraliter hìc disce, quàm Deum offendat negatio numinis et providentiæ, quàmque graviter eam negantes puniat et ulciscatur. Deus impiis dicentibus : *Non videbit Dominus nos, dereliquit Dominus terram suam*, minatur : *Ergo et ego faciam in futuro : non parcet oculus meus, nec miserebor*, Ezech. 8. 18. et c. 10. David Ps. h. 10. 13: *Propter quid*, inquit, *irritavit impius Deum? Dixit enim in corde suo : Non requiret. Vides, quoniam tu laborem et dolorem consideras, ut tradas eos in manus tuas.*

Porro providentiam esse ex dissona elementorum, cœlorum, animalium rerumque omnium consonantia, ordine, motu, constantia demonstrant Patres. Audi Lactant. lib. 3. cap. 10 : *Quis enim non sentiat mundum hunc tam mirabili ratione perfectum, aliqua providentia gubernari? quandoquidem nihil est quod possit sine ullo moderatore consistere. Sic domus ab habitatore deserta dilabitur. Navis sine gubernatore abit pessum. Et corpus relictum ab anima defluit. Nedum putemus tantam illam molem, aut construi sine artifice, aut stare sine rectore tandiu posse.* Audi Damascen. in histor. Barlaam cap. 17 : *Si navis sine gubernatore non potest subsistere, sed mox submergitur, et domus modica sine provisore : mundus quomodo constat tanto tempore, creatura sic magna, sic bona et mirabilis, sine gloriosa quadam ac magnifica atque mirabili gubernatione, et sapientissima providentia? Ecce enim cœlum quantum tempus habet, et non denigratum est; terræ virtus non est lassata ex tanto tempore ; fontes non desierunt fluere, ex quo facti sunt; mare tot et tanta suscipiens flumina non supergreditur mensuram ; cursus solis et lunæ non mutantur ; ordines diei et noctis non pervertuntur.* Audi Philonem lib. de Somniis : *Credendum est sicut in curru aurigam, aut in navi gubernatorem : ita in rebus omnibus superstare eum, qui est, corporibus, animabus, animantibus, mentibus, Angelis, cunctis, quæ terra, vel aere, vel cœlo continentur, naturis, tum visibilibus, tum invisibilibus; totum enim mundum ex se pendentem regit.*

Minutim vero providentiæ officia ex officiis singulorum in choro, et membrorum in corpore, et famulorum in aula, ita graphice depingit S. Athanas. lib. contra Idola : *Ut in choro, qui constat ex diversis hominibus, viris, puellis, feminis, senibus, juvenibus, sub uno præsule et moderatore, quisque quantum potest, cantat pro sua natura, ille quidem ut vir, iste vero ut puer, alius ut senex, alius quemadmodum juvenis, omnes tamen unam absolvunt harmoniam; vel ut nostra anima eodem tempore sensus nostros pro cujusque officio exercet; et ad unam rem oblatam simul movetur, adeo ut oculus videat, auris audiat, manus palpet, olfactus odores accipiat, gustus delibet, sæpe quoque interea ne aliæ quidem corporis partes in otio sunt, adeo ut inter ista pedes quoque obambulent ; vel ut in præsentia regis imperantis simul et ad omnia oculos intendentis, omnes sunt in obsequio ; est qui agros colat, est qui ad aquæductus aquarum properet, alius item pabulatum proficiscitur, alius ad curiam pergit, alius ad concionem ingreditur, et alii eodem modo sese referunt, eaque omnia ad præsentiam unius moderatoris, et disciplinam fiunt, et constituuntur : ita quoque omnia in universa rerum natura geruntur.*

S. Maxim. ser. 48. citat illud Platonis : *Deus omnia, et secundum Deum, fortuna, et occasio humana gubernat universa.* Et illud Socratis :

Si quid cura potest, *cura :* at si Deus ipse jubendo
Te curat, cur tu sollicitus tibi sis ?

Pulchrius Aristot. vel quisquis est Auctor de Mundo : *Quod*, inquit, *in exercitu est Imperator, in domo paterfamilias, in choro præcentor, in navi navarchus, in corpore oculus, in curru auriga, hoc in mundo est Deus.* Plura vide apud S. Chrysost. Theodor. Salvian. Synesium et nostrum Lessium, lib. de Numine et Providentia.

6. Ubi multa sunt somnia, plurimæ sunt vanitates, et sermones innumeri : tu vero Deum time.] Transit à providentia ad somnia; sive à religione ad superstitionem. Sicut enim cultores providentiæ sunt cultores veri numinis veræque religionis : sic negantes providentiam sunt irreligiosi et athei, quibus agnati et vicini sunt superstitiosi, quales sunt observantes somnia. Ab illis ergo ad hos congrue sermonem traducit, quia olim multi multum tribuebant somniis, idque quod somniarant, censebant divinum et immissum à Deo : unde juxta somnia dirigebant vitæ suæ rationes et actiones. Contra eos hìc docet somnia esse somnia, id est meras vanitates, nugas, inania spectra et phantasmata. Quare asserit non esse observanda, nec timenda somnia, sed Deum Deique providentiam, ubique excubantem, ad præmiandum bonos et puniendum malos. Unde Syrus vertit : *Quoniam in multitudine somniorum et vanitatum et sermonum, multi errores.* De vanitate somniorum multa dixi Eccli. 34. 1 et seq. Memorabile et terribile est quod scribit B. Antiochus hom. 34. Anachoretam quemdam insignem per somnium à diabolo illusum; cum enim in somno vidisset Christum et Christianos in tenebris, Mosen vero et Judæos in luce, apostatavit à fide, factusque Judæus se circumcidit, et carnali vitæ se dedit : quare punitus à Deo, et à vermibus corrosus, corpus Judæis, animam diabolo tradidit.

Adde ex somniis vanis non raro oriri vanitatem et levitatem vovendi, æque ac vota (de quibus sermo præcessit) violandi seque ab eorum obligatione excusandi. Multi enim moventur ad vovendum quippiam ex eo, quod de eo noctu somniarint, quod feminis est frequens. Alii à

votorum persolutione se excusant, quod somniarint ea non esse persolvenda : quæ omnia somnia sunt vanitates, errores et dementiæ. Unde Septuag. vertunt : *Quia in multitudine somniorum et vanitatum, et verborum plurimorum*, subaudi vota multa fiunt, vel excusantur; et S. Hieron. ex Hebræis sic exponit, q. d. *Nec superiora facias, de quibus jam dictum est : Ne facile somniis credas. Cum enim diversa videris per nocturnam quietem, et variis anima fuerit exagitata terroribus, sive incitata promissis, tu ea contemne, quæ somnii sunt, et solum Deum time. Qui enim somniis crediderit, vanitatibus se et ineptiis tradet. Aliter : Quia dixi ac præcepi : Non des os tuum, ut peccare facias carnem tuam, et quæras varias excusationes. Hoc nunc infero : Quoniam in somnio vitæ istius, et in imagine umbræ nubis, qua vivimus, multa possumus invenire quæ nobis verisimilia videantur, et nostra excusare peccata: Propterea admoneo ut id solum caveas, ne putes absentem Deum, sed eum timeas, et scias cunctis operibus tuis adesse præsentem, teque liberi arbitrii conditum non cogi, sed velle, quod facias.*

Huc accedunt alii, qui hic censent dari rationem cur non temere sit vovendum vel loquendum, scilicet eo quod, uti plerumque insomnia, sic et verba pleraque vana sint. Unde Thaumat. vertit : *Sentiet sicut somniorum, ita verborum majorem partem esse vanam.*

Et Olympiod. Irascitur, inquit, Deus somniantibus, id est, frustra laborantibus et loquacibus, quasi admoneri se somniis existiment ad vota concipienda et proferenda.

Alii, ut Moringus, hæc referunt ad negantes providentiam, q. d. Negare providentiam non est aliud quam somniare atque garrire, id est nil veri et solidi asserere, sed falsum prorsus et erroneum, quale somnium comminisci.

Tropol. Chald. per somnia accipit falsa oracula et doctrinas erroneas, quasi hic pseudoprophetæ opponantur veris prophetis, et falsi doctores veracibus. Sic enim vertit : *Tot autem somniis pseudoprophetarum, et divinorum vanis responsis, infinitisque impiorum sermonibus fidem ne adhibeas; sed sapientes et justos cole, et ab eis disciplinam quære, Deumque time.*

Et sermones innumeri,] dum somnia aliis et aliis enarrantur, varieque à variis conjectando explicantur. Insuper omnia multis suspicionibus, historiis, fabulis, conjecturis recensendis materiam suggerunt.

Tu vero Deum time.] Timor enim Dei judicis, ut vindicis, valet ad refrenandam vanam somnii divinationem, docet Dei providentiam, adigit ad solvenda vota, carnis concupiscentiam castigat, linguam effrenam refrenat. Quocirca timor Dei est initium, promotio et perfectio sapientiæ omnisque virtutis, uti pluribus ostendi Eccles. 1. 10. et sequent. ac in Proverbiis crebro.

7 et 8. Si videris calumnias egenorum (Arabicus, *stultitiam adversus pauperem*) et violenta judicia, et subverti justitiam (Septuag. *Direptionem judicis et justitiæ;* Compl. *Rapinam judicii;* S. Hieronym. *Ruinam judicii;* Thaumat. *Judices subdolis strophis circumvenire leges*) in provincia non mireris super hoc negotio, quod excelso excelsior est alius; et super hos quoque eminentiores sunt alii, et insuper universæ rex terræ imperat servienti.] Hæc spectant ad τὸ *Ne dicas coram Angelo : Non est providentia.* Estque occupatio. Occurrit enim tacitæ objectioni hominum dicentium : Si est providentia, eaque justa, cur ergo permittit calumnias egenorum, violenta judicia, et subverti justitiam? Cur ea non impedit et tollit, aut illico punit et plectit? ut inde discant homines eam revereri Deumque timere. Respondetur hoc non esse mirandum; justa enim de causa hæc permitti à Deo, ut postea acrius plectantur. Cæterum solari nos debere, quod existat unus cunctorum rex judexque, qui vicarios judices ipsos dijudicabit, interim dissimulans, non ignorans, illos ipsos adhuc exspectans ad pœnitentiam, oppressos exercens ad patientiam, præparansque ad coronam.

Ita sanctus Hieronymus, Olympiod. Alcuinus, Salonius, Bonavent. Hugo, Lyranus, Lorinus et alii.

Non mireris super hoc negotio.] Hebr. *Ne obstupescas super voluntate*, id est super re volita, vel ab oppressore positive, vel à Deo permissive. Unde Pagnin. accipit voluntatem Dei : *Ne mireris*, ait, *de voluntate divina* permittente tot violentias. Tigurina : *Ne mireris divinam voluntatem;* Vatablus : *Ne mireris super hac re quæ fit divino nutu;* Chald. *Non mireris*, ait, *in corde tuo, quomodo voluntas Domini sit super omnia hæc.* Quod innocentes opprimantur à nocentibus mirati sunt Jeremias, c. 12. Habacuc, c. 1. David, Psal. 72. Sed Salomon edoctus à patre et magis à Deo, crebroque expertus, idipsum non miratur, nec mirandum esse docet, ait S. Athanas. Apolog. de Fuga sua, quia nil mirum est nisi novum, pauperes autem à potentioribus opprimi non est novum, vel insolitum, sed tritum, frequens et communi seculorum omnium usu confirmatum. Adde hoc permitti à sapientissima Dei voluntate ad majorem justorum virtutem et gloriam, et impiorum ignominiam ac pœnam. Olympiodorus vertit et explicat, q. d. *Ne indigneris, aut fluitare mundum sine ulla providentia suspiceris.*

Quia excelso excelsior est alius, et super hos quoque eminentiores sunt alii.] Hebraice et Græce : *Quia excelsus desuper excelsum custodiens est, et excelsi super eos;* Campens. *Habet enim oppressor ille superiorem, qui ea quæ facit diligenter observet, et supra utrumque illorum alii superiores sunt.* S. Hieronymus in veteri editione: *Quia excelsus super excelsum* (Vatabl. *observat*) *et excelsior est super illos*, scilicet Deus, ait S. Hieronymus; alii Angelus aiunt, q. d. Etsi judices et principes sinant opprimi justitiam et justos, tamen iis à Deo præpositi sunt Angeli urbium, et provinciarum præsides et custodes, qui eos subinde monent, castigant, deponunt, uti deposuerunt Nabuchodonosor, juxta illud : *Ecce vigil et sanctus de cœlo descendit, clamavit fortiter, et sic ait : Succidite arborem*, Daniel. 4. v. 10; et v. 14 : *In sententia vigilum*, id est Angelorum Babyloniæ præsidentium, *decretum est.* Aut certe iidem Angeli, Dei nutu, vindictam injustorum et præmium justorum differunt usque ad diem judicii. Sic et Albinus, Glossa, Cajet. Vatablus Unde Arabicus vertit : *Quoniam excelsus conservabit te super rem excelsam, et illis qui se efferunt super præstantius est.* Audi S. Hieron. *Ne mireris, excelsus quippe super excelsum hæc respicit Deus, qui angelos suos super judices et reges terræ posuit, qui possunt utique prohibere injustitiam, et magis in terra valere, quàm quævis hominum potestates; sed quoniam servat in finem judicium,*

ideo nunc exspectat et differt sententiam. Grassetur ergo licet nunc impietas, et impii judices impune, sed non impune abibunt : dabunt enim tandem pœnas judici nunc prospectanti, atque ejus ministris nunc testibus tantæ iniquitatis. Hæc sane interpretatio admirationem tollit, cur divina providentia violenta judicia et calumnias pauperum permittat, aut non statim puniat. Hucusque S. Hieronymus, et ex eo Pineda.

Planius hæc omnia accipias cum Lyrano, Dion. et Hugone Card. non de Angelis, sed de hominibus, puta de principibus subordinatis, quorum minor majori gradatim subest usque ad summum, qui est rex vel imperator, q. d. Si inferior judex permittit judicium et justitiam, appellatio et recursus est ad superiorem alium et alium gradatim, quorum quisque potest et debet inferioris sibi subordinati et subditi injustitiam corrigere et castigare. Unde Chald. vertit : *Quia Deus potens super cœlos altissimos observat opera filiorum hominis, tam bona quàm mala, et à facie ejus mittuntur viri magnifici et robusti, ut potestatem exerceant in improbos, et ut sint præpositi magistratus super eos.*

Secundo, hæc ad pœnam talionis et indolem potentiorum referas, q. d. Si inferior judex innocentem opprimat, justo Dei judicio talione punietur, ut pari modo à superiore suo opprimatur, sicut videmus tyrannos, instar minorum piscium, à majoribus tyrannis devorari, juxta illud Jerem. 30. 16 : *Omnes qui comedunt te, devorabuntur, et universi hostes tui in captivitatem ducentur, et qui te vastant vastabuntur, cunctosque prædatores tuos dabo in prædam.* Quod S. Hieron. eo loco impletum intelligit, cum Assyrios vastaverunt Babylonii, Babylonios et Chaldeos Medi Persæque. Sic Isaias 33. 1. Assyrio minatur : *Væ qui prædaris ! nonne et ipse prædaberis?* In universumque Proverb. 22. 16 : *Qui calumniatur pauperem, ut augeat divitias suas, dabit ipse ditiori et egebit.* Potentiores enim sæpe potentia sua abutuntur, eaque inferiores inique opprimunt. Ea enim est hominum vitiata conditio, ideoque non admiranda, sed miseranda et lugenda. Hæc expositio quoque apposita est illique favet hebr. גבה *gaboah*, id est excelsus, superbus, tumidus, qui inferiores dispicit, premit et deprimit, juxta illud Jacobi 2. v. 6 : *Nonne divites per potentiam opprimunt vos, et ipsi trahunt vos ad judicia?* Quis ergo hoc miretur, quod commune est, et natura quasi insitum divitibus et potentibus ? Vermis enim potentiæ et divitiarum est superbia, ait S. August. fastus et tyrannis.

Tertio, alii exponunt, q. d. Non mireris inter judices aliquos reperiri improbos, quia rex non potest omnia solus judicare, sed constituit vicereges, et hi constituunt gubernatores urbium, et hi constituunt judices subinde non satis notos vel iniquos, eo quod pecuniam offerant. Igitur in tanta tamque multiplici judicum subordinatione et turba, non mirum aliquos irrepere pravos, qui jura ob munera corrumpant. Mirandum magis non plures et plura corrumpi; nam omnes ad majora aspirant, et Eccles. 5. 7. super hos quoque ambitio non habet terminum. Audi Senecam ad Lucilium, epist. 86 : *Relinque ambitum, tumida res est, vana, ventosa, nullum habens terminum.* Et alibi : *Nemo agit de tribunatu gratias, sed conqueritur quod non est ad præfecturam usque perductus, et si desit consulatus, nec hoc quidem sufficit : cupiditas enim non unde venerit respicit, sed quò tendit.* Idem, lib. 2. de Beneficiis : *Nunquam*, inquit, *improbæ spei quod datur satis est ; omnia meruisse se existimat, nec satis pretio æstimatum putat. Majora enim cupimus, quò majora venerint, intentioque concitatior est : ambitio enim sive cupiditas, ut flammæ infinita vis acrior est, quo ex majori incendio emicuit.*

8. Et insuper universæ terræ rex, imperat servienti.] Pro *insuper*, hebr. est יתרון *iitron*, quod vertit Olympiod. *Superfluum terræ;* Complut. *Abundantia terræ;* Septuag. Vatic. *Et præstantia terræ in omni est rex agri culti;* Syrus : *Hæreditas terræ in omnibus est rex qui agrum colit;* Symmachus : *Et amplius terræ in omnibus rex est regioni cultæ.* Rex hic accipi potest proprie, q. d. Si omnes judices et principes sint injusti et violenti, respubl. recurrit ad regem, ut is eos in ordinem redigat.

Verum melius per regem accipias Deum ; hic enim solus imperat universæ terræ, q. d. Omnes judices, principes et reges subjecti sunt serviuntque Deo, qui cum sit justissimus, omnes judices et reges, adeoque ipsas justitias judicabit æquissime, ac læsis suum jus, lædentibus justa supplicia irrogabit. Læsus ergo ad Dei tribunal provoca, ejusque sententiam patienter exspecta.

Pulchre et sapienter Horatius, lib. 3. Ode 1, monet dicens :

> Regum timendorum in proprios greges,
> Reges in ipsos imperium est Jovis,
> Clari giganteo triumpho,
> Cuncta supercilio moventis.

Hinc pauperes à judicibus et principibus læsi clamant in cœlum, et à Deo exaudiuntur, juxta illud Proverb. 22. 22 : *Non facias violentiam pauperi, quia pauper est ; neque conteras egenum in porta, quia judicabit Dominus causam ejus, et configet eos qui confixerunt animam ejus.* Ita S. Hieron. Alcuinus, Bonavent. Hugo, Lyranus et passim alii.

Pro *imperat* Interpres legit לשרה *lisro*, id est *ad imperandum*, hoc est *imperat ;* שרה *sara* enim est dominari, imperare. Est enallage modi, ponitur enim infinitivus pro indicativo.

Jam pro ר substituentes vicinum ד pro *lisro*, id est *imperat*, legunt לשדה *lesade*, id est ager. Sic enim habent : ויתרון ארץ בכול הוא מלך לשדה נעבד *veiitron erets baccol hu melech lesade nebad*, et ita legerunt Septuag. Syrus, Arabicus; quod varii varie vertunt et explicant.

Primo, Tigurina : *Et post omnia terræ Deus semper suî similis exspectandus est, ut rex agri qui colitur*, ut scilicet orbem hunc quasi agrum suum lustret, judicet et puniat, vel præmiet; zizania, id est injustos, tradendo ignibus gehennæ; triticum vero, puta justos, colligendo in horreum cœli.

Secundo, Vatablus : *Porro excellentia terræ super omnia est, rex agro servit*, q. d. *Ratio agriculturæ est potissima omnium conditionum vivendi; nam ipse etiam rex colit aut colendum curat agrum, idque necessario.* Et Isidor. Clarius : *Residuum quod colligitur ex terra in omni re, est rex propter agrum cultum*, hoc sensu : Nemo non abunde vivere potest ex cultura terræ, etiamsi rex sit, cum omnis victus, quo opus habet hu-

mana natura, ex terra colligatur, q. d. Quid tot opibus opus? quorsum tam multæ lites, quando parvo contenti queamus esse ac regie vivere, id est copiose satis et otiose, absque fori molestiis? Laus utique agriculturæ maxima.

Sic et Arias ac plures alii censent hîc consuli studium agriculturæ; per hoc enim vitantur lites forenses, in quibus non raro innocens et justus causa cadit. Unde Campensis vertit : *Summum quod terra præstare homini potest, est agellus aliquis, qui colenti eum satis esse possit ut ex eo vivat, et cui ille contingit, et eo contentus est, is plane rex est;* uti fuit Abraham, Isaac, Jacob, Job, primique reges orbis. Huc facit vetus oraculum :

Uni servit ager tibi, quorsum tanta requiris?

Tertio, Titelm. vertit : *Præterea rex est in omni terra ad colendum agrum,* q. d. Rex imperat in sua terra et regione ; eamque ab injuriis tuetur, ut possint agri coli, quorum messe subditi vivant.

Quarto, Cajet. hebr. יתרון *iitron* vertens *superfluum,* sic traducit et explicat : Sicut ager producit herbas superfluas, quæ non evelluntur ante messem, ne simul evellatur et triticum ; sic Deus ex certa scientia et providentia permittit calumnias et scelera violentorum, ad justorum probationem et profectum, ut eos in die judicii vindicet et coronet. Sciant ergo principes mundum quasi agrum sibi à Deo traditum, ut ejus sint coloni, eumque justitia et omni virtute excolant ; itaque justitiæ fruges Deo mundi Domino, velut censum persolvant. Sed sicut colonus permittit zizania ad tempus, ita recta gubernandi ratio poscit permittere nonnulla crimina, donec opportunitas sit ea evellendi. Sic et S. Hieronym. qui in veteri editione vertit : *Et amplius terra in omnibus est rex in agro culto.* Et Olympiod. qui vertit : *Super omnes rex est Dominus agri elaborati;* idque dupliciter explicat, tum de Deo, tum de homine : *Deus,* inquit, *instar viridarii mundum sibi hunc excoluit et ornavit, et in eo dominatur, ut agri Dominus, cujus et assiduam providentiam gerit. Non itaque decet opinari mundum carere gubernatione regnantis, ob eas, quæ inter homines fiunt, iniquitates, imo revocare in mentem oportet, quod cum mundus hic ager nuncupetur, juxta evangelicam parabolam, Deus hominem mundi hujus regem dominumque constituit, sicut scriptum est : Omnia subjecisti sub pedibus ejus. Admonet itaque nos hoc loco Ecclesiastes dignitatis nostræ, ut debitam venerationem Deo exhibentes, qui nos regia honestavit corona, pie officioseque vivamus. Aliter : Quandoquidem Deus universi hujus mundi est Dominus et possessor, veluti agri cujusdam, diligentia summa elaborati, idcirco seduli caveamus, ne demoliamur vineam Domini Sabaoth, aut iniquis actionibus, aut impiis dogmatibus, aut perniciosis doctrinis. Omnibus enim præest, omnia speculatur agri Dominus et possessor elaborati.* Addit Olympiod. Judices et principes injusti, inquit, non aliud censendi sunt quàm superfluitas terræ, hoc est inutilis globus et massa, gleba et cinis, quem Deus evertet in die judicii, trudetque in gehennam, juxta illud : *Quid superbis, terra et cinis?* Eccle-siast. 10. 9.

Quinto, Pagnin. vertit : *Et utilitas, cultura terræ in omnibus est, et rex propter agrorum utilitatem est servus.* Alii : *Rex agro servit,* vel *fit servus.* Clarius : *Etiam rex agro obligatus est,* quia ex illo tum se et suos nutrit, tum ampla tributa colligit. Chald. *Et laudabilior est terræ cultura super omnia, quoniam in tempore, quo filii regni, et rex habitat in ruribus à facie illorum; si ille rex non habet frumentum ad comedendum, fit servus subjectus uni agricolæ.* Alii vertunt : *Rex propter agrum factus est,* q. d. Agricultura adeo est utilis, adeoque à priscis exercita, ut ex agro promoti sint ad solium et sceptrum, atque ex agricolis facti sint reges, quorum exempla plura recensui c. 4. 14.

Sexto, sic vertas et explices, q. d. Quia lites et oppressiones pauperum fere oriuntur ob bona terræ, scilicet ob opes et fruges, quas dat agricultura ; hinc unus summus regioni præficitur rex, ut ipse inferiorum judicum injusta judicia impediat, corrigat, emendet.

Verum Vulgata versio, uti planior, ita verior et germanior est juxta sensum quem initio assignavi, cui tamen cæteras sex, excepta quinta, jam assignatas adaptare est facile.

Mystice, Richard. Victor. de Statu inter. hom. cap. 6 : *Quisnam,* ait, *est iste rex qui omnibus imperat? Est,* inquit, *liberum hominis arbitrium, quia omnia corporis membra ei ad nutum deserviant, et appetitus si aliquando rebellent, potest ab actu refrenare, et refrenatos gravi ultione percutere; et eorum audaciam forti castigatione frangere et emollire. Investigemus igitur quanam ratione rex hic interioris reipublicæ nostræ Deo sit subjiciendus, et ab omni quod non deceat avocandus.*

Tropol. Docet hîc Salomon regem verum esse, quem regit non ira, non libido, non avaritia, sed ratio, continentia et justitia. Hic enim imitatur Deum, qui justitiam regit, imo judicat et vindicat. Hic dominatur iræ, affectibus, animo ac sibi ipsi quasi victor suî, ideoque Rex terræ est et Dominus mundi. Hic superior est regibus, imo rebus omnibus creatis, ideoque regum est Rex. Audi S. Ambros. in Psalm. 118. Octon. 14. ad illa : *Anima mea in manibus meis semper. Quicumque proprium corpus subegerit, nec ab ira et aliis passionibus turbari animam suam, rector suî congrua vi permiserit, is bene regia quadam potestate se cohibens Rex dicitur, quod regere se noverit, et arbiter sui juris sit, nec captivus trahatur in culpam.*

Lege S. Chrysost. lib. 5. de Compar. regis et monachi, ubi monachos passionum dominos regibus componit, imo anteponit. Audi et Ciceronem in laudem Cæsaris, hæc gratulando, vel adulando, dicentem Orat. pro Marcello : *Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes; sed tamen ea vicisti, quæ et naturam et conditionem, ut vinci possent, habebant. Nulla enim est tanta vis, tanta copia, quæ non ferro ac viribus debilitari frangique possit; verum animum vincere, iracundiam cohibere, etc. : hæc qui faciat non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum Deo judico.*

Audi denique Senecam in Thyeste :

Regem non faciunt opes,
Non vestis Tyriæ color,
Non frontis nota regiæ,
Non auro nitida trabes :
Rex est qui posuit metus,
Et diri mala pectoris,

Qui tuto positus loco,
Infra se videt omnia;
Occurritque suo libens
Fato, nec queritur mori.
Rex est, qui metuit nihil :
Hoc regnum sibi quisque dat.

9. Avarus non implebitur pecunia, et qui amat divitias fructum non capiet ex eis. Et hoc ergo vanitas.] Commode ab oppressionibus pauperum, et judiciorum corruptione transit ad avaritiam, velut ab effectu ad causam ; quia enim judices avari sinunt se muneribus corrumpi, hinc pervertunt judicia : quare ministra prætorum avaritiæ est calumnia, ait Cicero lib. 1. epist. ad Quintum fratrem. Rursum divites avari, ut se ditent, expilant et opprimunt pauperes. Igitur avaritiæ vanitatem, æque ac iniquitatem hîc ostendit. Addit Thaumaturgus : *Sicut*, inquit, *facultates per rapinam partæ ac per vim extortæ, perniciosissimæ et sceleratissimæ sunt; sic etiam homini, pecuniarum cupiditate flagranti, nunquam satietas, nec proximorum benevolentia proveniet, quamlibet maximam argenti vim acquisierit;* quia scriptum est; *Victoriam et honorem acquiret, qui dat munera, animam autem aufert accipientium*, scilicet corda eorum rapit, ut illa largientem redamare cogantur.

Avarus non implebitur pecunia.] Hebr. *Amans argentum non satiabitur argento.* Ita Septuag. Syrus et Arabicus.

Ratio à priori est quod animus hominis sit immensus, et cupiditas avari sit major capaciorque toto orbe, quare auro totius orbis impleri nequit. Hinc avaritia est insatiabilis et inexplebilis; quo enim plus acquirit, eo crescit, et plura appetit. Unde *avarus* dicitur quasi *auri avidus*, ait S. Isidor. Avaritia ergo est auri sacra fames, quæ proinde similis est hydropico, qui quo plus bibit, eo plus sitit, quod potus in ejus corpore putrescens, ob calorem quem gignit putredo, salsuginosus effectus, os stomachi assidue pungat, itaque salsedine sua illius sitim semper exacuat. Addit Aristot. 1. Polit. cap. 6. aliam causam, scilicet quod avarus amet opes, non ob luxum, aut quid aliud, sed propter seipsas; quare cum amandi in eo non sit finis, hinc et avaritiæ non est finis. Hinc S. August. serm. 10. de Sanctis, veras virtutum divitias à falsis auri et argenti discriminat, quod illæ suî famem satient, hæ augeant : *Illæ*, inquit, *veræ dicuntur divitiæ, quia quisquis eas habuerit, non egebit, dum juxta Apostolum, habens victum et vestitum his contentus est. Istas vero terrenas divitias injustum est putare divitias, quæ non auferunt egestatem. Tantum enim magis quisque ardebit egestate avaritiæ, quanto magis eas diligens majores habuerit. Quomodo ergo sunt divitiæ quibus crescit inopia, quæ amatoribus suis quantum fuerint ampliores, non afferunt satietatem, sed inflammant cupiditate divitem? Tu putas quia minus indigeres, si magis haberes. Unde bene quidam dixit : Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit. Cum pecuniæ enim incremento rabies cupiditatis augetur. Nam omnes avari, vel cupidi, velut hydropis morbo ægrotare videntur. Quomodo enim hydropicus quantum plus bibit, tantum amplius sitit; ita avarus, vel cupidus acquirendo non satiatur.*

Quocirca Galenus, lib. de Dignoscendis animi morbis, c. 9, docet insatiabilitatem esse causam paupertatis et indigentiæ, item mœroris et mœstitiæ. Hinc Proverbium Syrorum et Arabum : *Non est in toto orbe pauper, qui sit adeo miser, sicut est dives, qui non expletur pecuniis suis.* Hinc avaritia ab Apostolo vocatur *idolorum servitus*, et avarus *idololatra;* quia aurum quasi idolum suum adorat et colit, Ephes. 5. 5. Quin et Ovid. aurum vocat Deorum maximum, imo solum et unicum. Sic enim canit Eleg. 12 :

At nunc desertis cessant sacraria lucis :
Aurum omnes, victa jam pietate, colunt.

Hugo Card. octo refert causas cur avarus opibus non satietur, suntque hæ: quia infinita est cupiditas; quia exhaurit affectum avari; quia quo crescit magis, crescunt arcæ, cellaria, stabula, etc.; quia quo magis crescit, crescit flamma cupiditatis; quia cum ejus augmento advenit nova indigentia, ut custodum, arcarum, serarum, clavium, timor amittendi, dolor de amissione, etc.; quia non habet proportionem cum animo et corde nostro, ut nec sapientia vel gratia cum bursa; quia nequit esse duobus in locis, in bursa et in mente; quia famem cordis non satiat pecunia, quæ est in bursa, ut nec panis manens in cophino. Denique sanctus Gaudentius Episcopus Brixiensis, serm. 14. ad Neophytos, tom. 2. Biblioth. SS. Patrum : *Qui amat*, ait, *pecuniam non satiabitur ea. Prædatoris enim rapacitas non comprimit avaritiam, sed irritat.*

Vere ergo, ait S. Hieron. *dixit Flaccus : Semper avarus eget.* Audi S. Bern. hunc locum sapienter et pie pertractantem, tract. de Dilig. Deo post medium : *Qui diligit pecuniam non saturabitur pecunia; qui autem esuriunt, et sitiunt justitiam, ipsi saturabuntur. Justitia siquidem, ratione utentis spiritus, cibus est vitalis et naturalis; pecunia vero sic non replet, vel minuit animi famem, quomodo nec corporis ventus. Denique si famelicum hominem apertis faucibus vento, inflatis haurire buccis aerem cernas, quo quasi consulat fami, nonne credas insanire? Sic non minoris insaniæ est, si spiritum rationalem rebus putes quibuscumque corporalibus non magis inflari, quàm satiari. Quid namque de corporibus ad spiritus? Nec illa sane spiritualibus, nec isti è regione refici corporalibus queunt. Benedic, anima mea, Domino, qui replet in bonis desiderium tuum. Replet in bonis, excitat ad bonum, tenet in bono, prævenit, sustinet, implet.*

Et qui amat divitias (hebr. est המון *hamon*, id est, copia, tumultus, turba tam hominum quàm opum, qualis est Mammon) *fructum non capiet ex eis;* quia eis non audet uti in bonum suum, vel aliorum, sed eas avare recondit in arca, ibique eas quasi defodit et sepelit, ut lucem non videant. Unde S. Hieron. vertit : *Non fruetur eis;* Arabicus : *Qui amat censum, multitudine ejus non satiabitur;* Syrus : *Qui diligit mammona, non possidebit illud*, sed magis possidebitur ab illo. Avarus enim opum non est dominus, sed servus et mancipium. Vide sanctum Ambrosium, lib. de Naboth. cap. 4. Est miosis; minus enim dicitur et plus significatur : *Fructum non capiet*, id est, damna multa et magna accipiet. *Radix enim omnium malorum est cupiditas.* Græce φιλαργυρία, id est, cupido argenti, 1. Tim. 6. Porro Chaldæus hîc vertit : *Qui amaverit congregare divitias copiosiores, non*

est ei laus in seculo venturo, nisi fecerit ex eis eleemosynam, proptereaque non est ei merces proventus ad comedendum. Nam, ut ait S. Gregor. 3. part. Past. Admon. 21, *fructus ei ex illis* (opibus) *caperetur, si eas bene spargere non amando voluisset; qui vero eas diligendo retinet, hic utique sine fructu derelinquet.* Qui sementem nimis amat, non mandat terræ, ideoque nec metit. Pecunia enim quasi semen fructificat seminanti pro Deo redemptionem peccatorum, emptionem regni cœlorum, promissionem vitæ, quæ nunc est, et futuræ; qui amat animam, perdit, sic et qui pecuniam effundit, qui eam ut semen terræ mandat. Sere ergo copiosam summam, ut metas copiosam messem; sere opes in pauperes, ut longe majores percipias in cœlis. Vide quæ de avaritia dixi Eccl. 10. 9 et seq.

Et hoc ergo vanitas.] Campens. *Quisquis talis, insigniter vanus est.* Vide dicta cap. 1. vers. 2. Nam, ut acute ait Plutarc. in Moral. *cupiditates cum voluptate conjunctæ sunt; at avaritia, cum concupiscentiam excitet, voluptatem adimit, et velut molesta ac morosa hera parare cogit, frui prohibet.*

Ex hoc loco collige veritatem, veramque virtutem et felicitatem non consistere in opibus, sed in contemptu opum, quem affert paupertas spiritus, ut pulchre docet S. Ambr. lib. 3. epist. 10. Idem cognovere per umbram Philosophi. Socrates dixit se non admirari divitem superbum et arrogantem, nisi experiretur illum divitias dispensasse, et in alios effudisse. Hinc Seneca, epist. 10 : *Qui cum paupertate bene convenit, dives est. Non qui parum habet, sed qui plus cupit, pauper est;* hinc Plutarchus : *Ut qui vestes flagellant, corpus non attingunt; sic qui paupertatem exprobrant, hominem non tangunt, sed externa calumniantur;* hinc Epictetus : *Ut qui geniti sunt inter Persas, non desiderant in Græcia habitare; ita et pauperes, quibus divitiarum nota est natura, non student ditescere.* Videntur isti legisse illud Salomonis : *Avarus non implebitur pecunia, et qui amat divitias fructum non capiet ex eis.*

Ratio à priori est duplex, scilicet immensa hominis cupiditas, et auri opumque exilitas vilitasque, quæ tantæ cupiditati longe est impar et inferior, ut eam explere nequeat, juxta illud: *Divites eguerunt et esurierunt, inquirentes autem Dominum non minuentur omni bono,* Psal. 33. 11.

10. Ubi multæ sunt opes, multi et qui comedunt eas; et quid prodest possessori, nisi quod cernit divitias oculis suis?] Hebr. *In multitudine boni* (cum multiplicantur bona) *multi comedentes illud;* Septuag. *In multitudine bonitatis, multiplicati sunt qui comedunt eam.* Advolant enim ad rem bonam et sapidam, sicut muscæ ad mel. Arabicus : *In multitudine panis, multiplicantur ii qui comedunt illum.*

Dupliciter, adeoque contrarie hæc gnome ab Interpretibus accipitur. Primo, ut significet laudem liberalitatis; secundo, ut significet vanitatem divitiarum et avaritiæ.

Primo, ergo Olympiod. de Liberalitate sic exponit : *Quibus legitimo honestatis jure opes atque divitiæ augescunt, multiplicantur etiam, qui illis utuntur et pauperibus impertiunt. Nam, quid prodest impudenti avaro ac tenaci sua turpis utilitas, quæ oculorum solo intuitu pecuniis uti permittit? Solo namque intuitu principatum tenet in pecuniis. Quid melius* (inquit Orator) *et quid præstantius bonitate et beneficentia?* Favet Syrus, qui pro eo quod sequitur : *Et quid prodest possessori, etc.?* vertit : *Quæ justitia nisi, etc.?* Cajetan. *Quæ rectitudo?* Syrus : *Factum est felix possidentibus se; quoniam de capite meo vidi oculis meis.* Sic et Lyran. Hugo, Card. Glossa, Dionys. Huc spectat Thaumat. dum vertit : *At probita-* (beneficentia) *familiares suos majorem in mos dum oblectat, fortesque efficit, rem unamquamque perspiciendi facultatem præbens.*

Secundo et genuine, significat vanitatem opum et opulentorum avarorum, q. d. Utquid, ô avare, tantis curis opes congeris, cum tu ex eis non nisi tuum ventrem impleturus sis? ad hoc autem modicum sufficit; reliquum quod congeris, non tibi, sed aliis congeris; quia sicut ubicumque est cadaver, eò convolant vultures et aquilæ, Matth. 24. 28; sic ubi sunt opes, eò convolant egeni et parasiti, ut eas devorent. *Cadavera lupi, muscæ mel, prædam, non hominem, sequitur turba ista,* ait Seneca. Quare tu, dives avare, non tam opum tuarum es herus et dominus, quàm procurator et dispensator, ait idem, epist. 4. et epist. 89 : *Infelices,* ait, *quod non intelligitis vos majorem famem habere, quàm ventrem;* et epist. 114 : *Furor est quod nemo nostrûm unum se esse cogit. Unum videri putas ventrem, cui tanto tumultu comparatur cibus? cui tot regionum vina conduntur? Si unusquisque se numeret metiatur corpus, sciat se multum capere, nec diu posse.*

Rursum cruciat avarum, quod videat opes suas, tanto labore partas, adeoque adamatas, tam prodige à tot tantisque consumi; cum ipse ex iis nil aliud voluptatis capiat, quàm quod eas cernat et oculos pascat, non ventrem. Sicut enim ubi multi sunt panes, ibi multi sunt mures, qui eos rodunt; sic ubi multæ sunt opes, ibi sunt multi procuratores, famuli, parentes, hospites, amici, adulatores, coci, lixæ, adde et fures qui eas absumunt. Ita S. Hieron. Olymp. Alcuinus, Hugo uterque et alii.

Huc accedit Glossa, quæ sic exponit, q. d. Qui multas opes congregavit, non potest illis uti ad gloriam et magnificentiam, si solus sit; sed ad hoc opus est convocare plurimos, ut per eos opes dispersæ latius splendeant, putà servos, ancillas, clientes, magnates, milites, uti fit in aulis regum et principum.

Expertus est idipsum in se Salomon, qui tantas opes habuit, sed pariter tot devorantes eas, ut quotidie absumerent triginta coros similæ, sexaginta coros farinæ, decem boves pingues, viginti boves pascuales, et centum arietes, excepta venatione cervorum, caprearum, bubalorum et altilium, 3. Reg. 4. 23. Ut enim alios taceam, alebat quotidie 70 millia portantium onera, et 80 millia latomorum, ibidem cap. 5. 15. Sic et hodie videmus reges opulentos tot habere aulicos, officiales, milites, etc., ut opes regiæ ad omnes alendos vix sufficiant; quare illi, reges licet, pauperiores sunt mercatore, qui paucas opes habet, sed liberas et ab omni debito onereque immunes.

Alexander Magnus cum orbem subjugasset, audiens plures alios esse mundos ingemuit: *Et quando,* ait, *illos subjiciam?* Tanta est ambitio et avaritia. Quare vere de eo lusit Satyricus Juven. Sat. 10 :

Unus Pelleo juveni non sufficit orbis,
Sarcophago contentus erit.

Denique audi S. Bernard. hunc locum pertractantem de Convers. ad Cleric. cap. 12 : *Hinc*, ait, *divitiarum amor insatiabilis longe amplius desiderio torquet animam, quam refrigeret usu suo, utpote quarum acquisitio quidem laboris, possessio vero timoris, amissio plena doloris invenitur. Postremo ubi multæ opes, multi etiam qui comedunt eas, et usus quidem divitiarum apud alios, divitibus solum nomen cedit et sollicitudo. Et in his omnibus pro tam exiguis, aut magis ne exiguis quidem, sed nullis, eam parvipendere gloriam, quam nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus diligentibus se, non tam insipientiæ quàm infidelitatis esse videtur.*

Œconomice monet hæc gnome divites, ut sint opum frugales œconomi, quales sunt mercatores; quia ubi sunt multæ opes, domestici et famuli liberalius eis utuntur, itaque eas cito exhauriunt multitudine ad prodigalitatem illecti, sed tandem sentient illud : *Sera in fundo parcimonia.* Quare principes, quibus frugales et providi sunt œconomi, licet census habeant modicos, ditescunt; quibus vero sunt prodigi, vel improvidi, licet opes habeant ingentes, depauperantur. Igitur ratio ditescendi consistit in prudenti et frugali œconomia. Sane hac ratione Hollandi ad tantas opes, quantas videmus, evaserunt, quia attenti sunt ad rem, et minima curant; quare tantum efficiunt uno aureo, quantum alii tribus vel quatuor : *Divitiæ*, inquit ille, *non quantitate, sed usu et frugalitate metiendæ.*

Et quid prodest possessori?] Hebr. est כשרון *kisron*, id est, quæ congruentia, rectitudo, industria, commoditas, utilitas hero? Septuag. *Quæ virtus aut fortitudo possidenti bona? quia principium*, vel potius *principatus* (hoc enim est ἀρχὴ) *videre oculis suis*; Olympiod. *Principatus est illi, ut videat oculis suis*, q. d. Quæ utilitas ex bonis tanta virtute et strenuitate partis, quando principatum avarus gerit solo intuitu, nec alium habet usum dominii, quàm quod apposita contemplatur? Arabicus : *Quæ justitia, etc.?* Syrus : *Et factum est felix possidentibus se;* Symmach. *Quæ utilitas inest habenti ea bona, nisi ut tantummodo spectet oculis suis?* Campens. *Quid habet amplius, cujus sunt divitiæ, quàm quod videt alios eas consumere?* alii, *nisi aspectus oculorum ejus*, q. d. Dives ex tot opibus pascit oculos duntaxat; non mentem, nec ventrem. Opes ergo illi non sunt, nisi inanis aspectus et vana visio, juxta illud Horatii 1. sermone 1. Sat. 1 :

Mihi plaudo
Ipse domi, simul ac nummos contemplor in arca.

Et mox :

Congestis undique saccis
Indormis inhians, et tanquam parcere saccis
Cogeris, aut pictis tanquam gaudere tabellis.

Audi S. Chrysost. hom. 2. ad Pop. *Avarus*, ait, *custos est, non dominus; pecuniarum servus, non possessor. Facilius enim alicui ex propriis carnibus, quam ex defosso auro communicaret. Velut enim quodam mandante et jubente nihil de repositis tangere; sic cum omni diligentia ea servat et continet, à suis, tanquam alienis abstinens, quippe sunt aliena; quæ enim aliis erogare nunquam pateretur, neque in necessariis impendere etiamsi infinitas sustineret pœnas, quomodo hæc esse propria putare posset? Quomodo vero eorum habet possessionem, quorum nec usum, nec fructum cum libertate habet?*

Porro avarus ita cernit opes suas, ut ab iis excæcetur, ne veras sapientiæ et liberalitatis opes videat. Quocirca ejus symbolum est talpa, de quo pulcher exstat Apologus apud Cyrillum lib. 3. Apol. Mor. cap. cui titulus : *Rerum terrenarum cupidos esse cæcos.* Talpæ, inquit, incusabant naturam, quod oculorum usum visumque sibi denegasset, quem dedisset basilisco et hyænæ. Cui natura respondit, se id juste et sapienter fecisse : *Nam latebras incolis*, inquit, *et terrena totaliter dilexisti, nec non amore terrestrium perdidisti cœlestia, et diligendo odibiles tenebras lumine caruisti. At nescis quod avaritia monstrosa, quia nimis adamavit terrestria, perdidit cœlestia, et habet oculos et non videt. Nam ut cæca dimisit vera bona pro falsis, fixa pro fluidis, cœlestia pro terrenis; sic et infinita maximaque bona pro minimis, gloriosa pro miseris, secura pro dubiis, sancta pro pessimis, et gaudiosa pro afflictivis commutavit. Congregat quidem stulta exterius; sed intus depauperatur; in nugis se tenet defluentibus, terram possidet et à diris inferis possidetur. Quin et vorat ut evomat, amat quo pereat, acquirit quod perdat, curat quod doleat, et se onerat, ut velocius in abyssum descendat. Si audisti* (Genes. 3.) : *homo, avaritia occæcatus, deliciarum mox perdidit paradisum. Nam cum animus à Deo aversus apparentium tantùm cupiditatem concepit, illico mentis lumen intus perdidit, et foris talpeis oculis reseratis nuditatis suæ duntaxat pauperiem videt. Quin etiam* (3. Reg. 15. 9.) *Saül contuitu rationis orbatus, dum pecora concupivit, regali gloria caruit. Et male possessis bestiis, unà secum pares amisit.* Idem novo chamæleontis apologo confirmat. *Quàm bene profecto chamæleon corvo, carnis ejus cupiditate ipsum infestanti respondit! O si vitiositatis interjecta caligine, visum prudentiæ tibi cupiditas non abstulisset, utique attenderes quod te, si me possides, perdes. Habes igitur, talpa, cur sic fueris fabricata, cum compositionis tuæ ratio avaritiæ sit imago. Quibus auditis, una cum verbis querimonia cessavit.*

Ostendit hic Ecclesiastes vanitatem opum et avaritiæ novem rationibus. Prima est, quod avarus non impleatur pecunia; secunda, quod fructum non capiat ex ea; tertia, quod ubi multæ sunt opes, sint et multi qui eas consumunt; quarta, quod nil voluptatis ex eis capiat, nisi quod eas videat; quinta, quod saturitas divitis non sinit eum dormire; sexta, quod divitiæ conserventur in malum domini sui; septima, quod dives sæpe relinquat filium et hæredem pauperem; octava, quod nudus revertetur ad sepulcrum; nona, quod vitam omnem transigat in curis, labore, ærumna et tristitia. Hinc concludendum relinquit in opibus frustra requiri, aut collocari animi quietem et felicitatem, uti pulchre ex hoc loco docet S. Thom. quæst. 2. articul. 1. ad 3. Huc spectant decem avarorum vanitates, quas recensui. Eccli. 14. vers. 3.

11. Dulcis est somnus operanti, sive parum, sive multum comedat : saturitas autem divitis non sinit eum dormire.] Septuag. et Arabicus : *Dulcis est somnus servi, qui toto die operatur et laborat*, præsertim in agro colendo. Hebr. enim

עבד *obed*, alludit ad agrum נעבד *nebad*, id est laboratum et cultum v. 8. Campens. *Suavis est somnus ei qui laborando se exercet;* Vatabl. *Qui labore manuum victum sibi parat.*

Est hæc quinta opum vanitas; quod opes pariant otium, inertiam, gulam et crapulam, item curas et anxietates, indeque ἀγρυπνίαν, sive vigilias, ut dives ob stomachum cibo onustum, indigestionem et cruditatem, æque ac curas et sollicitudines, noctu dormire nequeat, sed in mente anxiis curis, in stomacho flatibus, in capite vertigine et doloribus torqueatur; cum ex adverso paupertas cogat ad opus et laborem, atque ad frugalem cibum; quo fit ut pauper per diem labore fessus, curarum expers noctu placide et suaviter dormiendo conquiescat. Nam, ut ait Galenus, lib. 1. de Symptomat. caus. cap. 8, *natura poscit ut qui liberalius se exercuerunt, eos altior somnus premat, tanquam multæ vires iis, cum laborent, à principio defluxerint.* Quocirca nihil ita somnum conciliat, ut exercitium, labor et lassitudo, adeo ut suppleat vicem cibi. Lassus enim dormit, *sive parum, sive multum comedat.* Audi S. Chrysost. de Virginit. cap. 70: *Dulcis illi somnus non propter lectum mollem, sternitur enim humi, vel super paleas; non propter libertatem, quia ne temporis quidem punctum ei liberum est; non propter otium, nam laboribus et ærumnis conficitur assidue; sed hi ipsi labores, et quod coactus prius necessitate somno se dederit, sunt in causa cur adeo dulciter dormiat.* Idem, hom. 2. ad Popul. *Cur*, ait, *addidit, sive parum comedat? Ambo*, inquit, *hæc vigiliam inducere solent, indigentia et crapula: illa quidem arefaciens et palpebras corneas reddens, nec claudi permittens; hæc vero anhelitum angens, et elidens, et multos inferens dolores; sed tanta est laborum medicina, quod si etiam ambo adsint, servus dormire potest.* Inde S. Chrysost. colligit pulchra quædam, vel theoremata, vel axiomata. Primum est, veram voluptatem, qualis est somni dulcedo, emi non auro, non deliciis, non otio, sed exercitio et labore; illius enim esse mercedem. Secundum, pauperes magis honestam æque ac jucundam agere vitam in paupertate et labore, quàm divites in otio et luxu; quia per diem vilis cibus pauperi esurienti magis sapit, quàm omnes deliciæ diviti saturo et nauseanti; per noctem vero pauper suaviter dormit, cum dives pervigilet, ac crapula et curis mille torqueatur; tertium, pauperes saniores et robustiores esse divitibus, qui proinde medice, id est misere vivere coguntur: *Divitibus enim*, inquit, *in jucunditate multæ ægritudines irruunt; pauperes autem à medicorum manibus immunes sunt. Si vero nonnunquam et in imbecillitatem incidant, brevi seipsos instaurant mollitie omni liberi, et corpora robusta habentes. Magna possessio paupertas sapienter ipsam ferentibus. Thesaurus qui nequeat auferri, baculus firmissimus, inculpabilis possessio, diversorium ab insidiis tutum.* Vide Titelman. hîc divitum noctes insomnes, ac corporis animique tormenta graphice describentem.

Mystice, somnus est quies conscientiæ, quam possidet operans virtutum opera, qua caret dives, qui bonis terrenis inhiat. Audi Cassian. collat. 24. cap. 5: *Et revera si comparare volueris suaveolentem virginitatis florem, et tenerrimam castimoniæ puritatem tetris ac fœtidis libidinum volutabris, quietem securitatemque monachorum periculis et ærumnis, quibus mundi hujus homines implicantur paupertatis nostræ requiem edacibus divitum tristitiis, ac pervigilibus curis, quibus non absque summo vitæ periculo diebus ac noctibus consumuntur, suavissimum jugum Christi, onusque levissimum facile comprobabis.* Hinc Septuag. hoc loco vertunt: *Dulcis est somnus servi*, id est obedientis, qualis est religiosus qui se ab omni cura liberavit, imo secutus Psaltis consilium jactavit super Dominum curam suam, Psal. 54. v. 23; ideoque dormit in utramque aurem pacatissimus.

Sive parum, sive multum comedat.] Non quod si notabilis in comedendo sit excessus, non possit somni quoque difficultatem pati, sed quia propter fatigationem et stomachum valentiorem, quamvis paulo largius vescatur, indormiscit facile; nec quia parcior sit cibus, laborat in somno capiendo, laboribus lassatus, nam *fessos sopor irrigat artus.* Vehemens enim labor calorem concitat, humor liquatur calore; cerebrum calor petens ibi refrigeratur, ac densatus conciliat somnum; nimius item labor cum spiritus consumat, fit ut refrigeratum corpus opprimatur somno.

Ita ex Arist. Galeno, Tertull. Platone, Plutarc. Plinio et aliis noster Lorinus.

Saturitas autem divitis non sinit eum dormire.] *Saturitas* hîc tum ciborum et deliciarum, tum divitiarum copia accipi potest: hæc enim parit diviti avaro mille curas et sollicitudines, quæ non sinunt eum dormire. Cura enim, sollicitans animum, agitat in cerebro spiritus vitales, itaque vigiliam parit, juxta illud Virgil. I. Georg.

Somnos abrumpit cura salubres.

Unde Sept. vertunt: *Et ei qui repletus est ditescendo* (Complut. *Et repleto ditari.* Olympiod. *Et pleno divitiarum dormire.*) Et Arabicus: *Aviditas in divitiis non permittit ei ut dormiat.* Nam, ut ait S. Aug. in epist. S. Joan. *Implevisti domum, timentur latrones: acquisivisti aurum, perdidisti somnum;* et Thaumat. *Ecce pauper*, inquit, *quamvis senex sit, nec habeat quo ventrem suum expleat, placido tamen somno refocillatur, cum interim avaro vigiliæ cruciatusque animi quietem excludant.*

S. Hieron. et ex eo Alcuinus et Olympiodor. utramque saturitatem, sive copiam tam ciborum quàm curarum accipiunt, q. d. Dives dapibus distentus redundante crapula, et incocto cibo in stomachi angustiis eructante; atque insuper cogitationibus et curis pungentibus lancinatus, dormire non valet. Sicut enim cibi indigesti in stomacho, sic et curæ atque anxiæ sollicitudines in mente molestos cient flatus et tumultus, qui omnem quietem eripiunt. Audi S. Ambros. in Psalm. 1: *Quomodo potest dormire, qui sollicitam auri exercet custodiam? qui damna formidat? qui lucra cogitat? qui usuras computat? qui hypothecas numerat?* Idem de Nabuth. c. 6: *Naturæ*, inquit, *ipsius nescit munia, nec somni novit vices: excitat eum cupiditas; exagitat cura pervigil aliena rapiendi; torquet invidia, mora vexat, sterilitas proventuum infecundorum perturbat, sollicitat abundantia. Ne ipse quidem Deus ipsum dormire permittit; interpellat cogitantem, excitat dormientem. Sed nec ipse se quietum esse patitur, qui in ubertate fruc-*

tus sollicitatur, et vocem egentis emittit. Quid faciam, inquit? Nonne hæc pauperis vox est, non habentis subsidia vivendi?

Porro Chald. mysticè per somnum accipit mortem, et per operantem colentem Deum: *Suavis*, ait, *somnus viri qui colit Dominum mundi, et est quies in domo sepulcri ejus, sive paucos annos vixerit, sive multos, postquam servivit Domino mundi in seculo hoc, ad seculum venturum mercedem operum manuum suarum hæreditabit, et sapientia legis Domini erit viro diviti in sapientia. Ecce quemadmodum studuit in ea in seculo hoc, et sollicitus fuit in doctrina: sic requiescet super eum in domo sepulcri ejus; et non deseret eum solum, quemadmodum non sinit uxor virum suum ut dormiat solus.*

Igitur curæ sunt velut apum aut vesparum examen, quod suo murmure et bombis, ac multo magis aculeatis ictibus assiduè pungit, vellicat, et tantum non enecat avarum.

Rursum, sicut culices, licet exigui, agminatim volitantes et in hominem involantes, sua armantur tuba et lancea: tuba qua resonant; lancea qua feriunt: sic multo magis utraque armata, in avarum noctu involant plurima anxiarum curarum agmina instar sciniphum Ægypti, Exodi 8. v. 17. Hinc curæ à Poetis vocantur *mordaces* et *edaces*. Audi S. Bern. ser. 39. in Cant. tumultuantem avaritiæ currum graphice depingentem: *Avaritia rotis et ipsa vehitur quatuor vitiorum, quæ sunt pusillanimitas, inhumanitas, contemptus Dei, mortis oblivio. Porro jumenta trahentia, tenacitas et rapacitas: et his unus auriga ambobus præsidet, habendi ardor. Sola siquidem avaritia, quoniam conducere plures non patitur, uno contenta est servitore. Ipse vero, injuncti operis promptus admodum atque infatigabilis executor, urgendis sane jumentis trahentibus flagris utitur acerrimis, libidine acquirendi et metu amittendi.* Hinc est ergo quod avari et divites, esto splendidè epulati, æstuent tota nocte insomnes; et pauperes labore diurno fatigati, et frustulo panis contenti placidos hibernis noctibus somnos producant.

Moraliter hìc disce quàm parcitas, æque ac labor, sit utilis et suavis: hinc vita agricolarum laboriosa eosdem facit robustos, hilares, honestos, sanos, sanctos; quare suavius et melius dormiunt. Magna enim somni est utilitas et suavitas: somnus enim vires restaurat et nutrit, æquè ac cibus. Hac de causa *somnus dimidium vitæ nobiscum partitur*, ait Philo. Unde S. Basil. apud Anton. in Melissa, p. 1. c. 42: *Gratias age*, inquit, *illi qui nos mirabiliter per somnum ab assiduis laboribus recreat, et modicæ quietis beneficio rursus ad vigorem virium reducit.* Hinc Sicyonii pingebant Somnum leones domantem. Pausanias in Corinth. *Nullus*, ait, *tam sævus est dolor, qui non sopiatur somno*; causamque reddit, quod tum sopiantur sensus, qui dolores sentiunt: iidem somno roborantur, ut facilius dolores et labores ferant in vigilia: *Somnus*, ait Cicero, lib. 2. de Divinatione, *est omnium laborum perfugium et famis domitor*; ait Menander: *Est otium animæ, tanquam onus deponentis, seque recreantis, et in secessum abdentis*; ait Themistius: *Est vitæ portus*; ait Seneca in Herc. fur. *Est donum deorum et laborum oblivio*; ait Plutarch. de Superstit. *Est suave velamen oculorum et mentis*; ait Poeta: *Est junior et puerilis Deus*; ait Euclides apud Stob. serm. 6. Hoc somni bonum avaro excutit avaritia et diviti crapula: *Saturitas enim divitis non sinit eum dormire. Excitat enim eum cupiditas, excitat cura pervigil aliena rapiendi, torquet invidia, mora vexat, sterilitas proventuum infecunda perturbat, sollicitat abundantia*, ait S. Amb. de Nabuth. c. 6. In eo ergo impletur illud Jerem. 16. v. 13: *Servietis diis alienis* (mammonæ et ventri) *die ac nocte, qui non dabunt vobis requiem.* Idem locum habet in superbo, invido, rixoso, guloso et quovis peccatore.

Hoc est quod ait Siracides, c. 31. 23: *Vigilia et cholera, et tortura viro infrunito: somnus salubritatis in homine parco; dormiet in mane, et anima illius cum ipso delectabitur.* Vide ibi dicta. Quocirca S. Hieronym. vel quisquis est auctor exhortat. ad Virg. c. 35: *Tanta*, ait, *sit in sumendo cibo sobrietas, tanta talisque parcitas, ut venter potius conqueratur quàm gaudeat. Non egeat in digerendo stomachus medicinis, ructum potius vacuatio quàm nimia repletio inducat.*

Unde S. Aug. lib. 10. Confess. cap. 31. ait: *Hoc me docuisti*, Domine, *ut quemadmodum medicamenta, sic alimenta sumpturus accedam*; ut sicut medicamenta non accipiuntur ad satietatem, sed ad salutem corporis, ita alimenta non ad satietatem, sed ad ejusdem corporis sustentationem sumantur. Idque servabat S. Edmundus Cantuariensis Archiepiscopus, cui (ut in ejus vita legitur) nunquam curæ fuit, ut pasceret corpus, sed ut sustentaret. Qui autem propter Dominum dabat carni suæ panem arctum et aquam brevem, meruit pane vitæ et intellectus refici, cum fuerit sapientia clarus, et sui temporis doctor eximius.

Hinc Patres docent in refectione corporis partem potiorem dandam esse refectioni mentis, in pia lectione, vel cogitatione. Audi S. Bernard. ad fratres de Monte Dei: *Cum manducas, nequaquam totus manduces, sed corpore tuo suam refectionem procurante, mens suam non negligat, sed de memoria suavitatis Domini, vel Scripturarum aliquid, quod eam pascat meditando, vel saltem memorando, secum ruminet et digerat.* Et S. Basil. *Inter epulandum hoc cavere convenit, ne helluantium speciem præbeamus, sed et constantiam et mansuetudinem ubique retineamus, atque in percipiendis voluptatibus æquabilem continentiam; ne tum quidem porro ita animis esse feriatis nos oportet, ut commentatione rerum divinarum vacemus: quippe qui alimentorum naturam, corporisque aliti opificium, argumentum habeamus divinas laudes exordiendi; ubique cum in mentem nobis venit, quomodo varia cibi genera corporum qualitati accommodata ab eo sint inventa, qui omnia moderatur et regit.* Hæc S. Basil. epist. 1.

12. Est et alia infirmitas pessima, quam vidi sub sole, divitiæ conservatæ in malum domini sui.] *Infirmitas*, id est miseria, afflictio, ærumna; S. Hieron. *Languor pessimus*; Symmach. *Morbus malus*; Olympiod. *Gravis et intensus morbus*; S. Ambr. in Psal. 1: *Languor malus*; Syrus: *Infirmitas mali*; Arabicus: *Est aviditas*; Vatabl. *Est malum atrox*; alii: *Est ægritudo mala*; Campens. *Inveni aliud tristissimi mali genus.*

Conservatæ in malum.] Malum hìc tum culpæ accipi potest. Unde Aquila vertit: *In malitiam ejus.* Opes enim diviti sunt occasio superbiæ, gulæ, luxuriæ, rapinæ omniumque scelerum; tum potius pœnæ. Unde Olympiod. vertit: *In*

perniciem suam. Tigur. *A suis possessoribus in ipsorum exitium.*

Est hæc sexta opum et avaritiæ vanitas, quod sint perfidæ, ipsumque divitem affligant, ac subinde strangulent et necent, eo quod necis ipsius sunt causa vel occasio : nam divites sæpe litibus vexantur, opibus mulctantur, quin et occiduntur, ut divitiis spolientur, sive à prædonibus, sive ab injustis judicibus et principibus, sive à sociis, etc. uti Naboth occisus est ab Achab, ut ejus vineam possideret, 3. Reg. 21. Narrat Plutarch. in Parall. Brennum Gallorum regem rogasse suos milites, ut in sinum avarissimæ virginis, quam adamabat, amantem tamen plus auri, quàm regis, aurum, quod gestabant, immitterent : quo factum est ut magna vi auri vivens obrueretur. Ita auro suo suffocantur opulenti.

Quocirca Thaumaturgus vertit : *Reconditas opes conservare esse sexcentenorum malorum occasiones sibi ipsi custodire.* Timocreon Græcus Poeta lyricus scripsit carmen adversus Plutum deum divitiarum, in quo ita canit : *Utinam, ô cæce Plute, neque in terra, neque in mari, neque in continenti compareres; sed Tartarum habitares et Acherontem! Propter te enim omnia inter homines mala.*

Audi S. Ambr. in Psal. 1 : *Avaritiæ languor, inexplebilis cupiditatis languor. Istæ divitiæ sunt, ut dicit Ecclesiastes : Est languor malus, quem vidi sub sole, divitias custodiri in malum possidentis eas. Dic mihi, ô Ecclesiastes, qua ex causa malus hic languor sit? Respondebit : Quia multos avara spes devorat. Insatiabilis edacitas cupiditatis est, nescit satiari argento, qui concupiscit argentum. Distendunt divitiæ, non explent, et si quis satiatus fuerit divitiis, non est, inquit, qui sinat eum dormire. Et quidem omnes dies ejus in tenebris et luctu, et iracundia multa, et languore, et ira.*

Unde concludit : *Malus ergo languor, qui bonam aufert mentis quietem.* Quocirca per *malum domini* accipi etiam potest cura, sollicitudo, afflictio, quam opes afferunt hero, dum ut ait S. Ambros. lib. 1. de Caiñ et Abel, avarus *elementa concutit, mare sulcat, et terram effodit, cœlum votis fatigat, nec sereno gratus, nec nubilo, condemnat proventus annuos fetusque terrarum arguit.*

Denique Chald. per malum hoc avari accipit supplicium futuri seculi : *Est,* inquit, *perniciosum malum, quod vidi sub sole, cui medicina non est : homo qui divitias congregat, neque eas ad pietatem confert, parum sane pervidens dierum finem. Hæc enim substantia illi in perniciem venturo seculo servatur.*

In futura enim vita avari torquebuntur summa pauperie, inopia, fame, siti in igne gehennæ, uti torquetur dives epulo; quod repræsentarunt Poetæ per Tantalum, qui sitiens in mediis aquis usque ad os pertingentibus, nunquam tamen sinitur ore eas haurire, et sitim restinguere.

Audi Salvian. lib. 1. ad Eccl. Cathol. *Avaro, inquit S. Scriptura, nihil est scelestius, et pessimum ac feralissimum morbi genus, divitiæ conservatæ ad malum domini sui: verum est; quid enim pejus, aut quid miserius, quàm si quis præsentia bona in futura mala convertat, et quæ ad hoc à Deo data sunt, ut pararetur ex eis vitæ beatitudo perpetua, per hæc ipsa quæratur mors ac damnatio sempiterna.*

Tropolog. Hugo per divitias accipit copiam scientiarum et virtutum, quæ conservantur in malum domini, cum ipse iis ad vanitatem vel gloriæ, vel lucri abutitur.

Noster Alvarez de Paz, lib. 1. de Vita spirit. p. 2. c. 13, per divitias accipit copiam gratiarum ac mediorum omnium ad perfectionem, quibus abundant religiosi; sed dum iis per acediam uti negligunt, cedunt illis in majorem damnationem. Eccles. 6. 12 : *Divitiæ conservatæ in malum domini sui.*

Hanc gnomen illustri Pavonis et Corvi Apologo, aureis gnomis velut gemmis interstincto, repræsentat S. Cyrill. lib. 3. Apolog. Mor. c. 16 : *Pavonem,* inquit, *pennis aureis undique spoliatum cum corvus aspiceret, deridens pomposum et olim divitem, dixit : Ubi est miris picta luminibus desiderabilis tua penna? quònam abiit alarum splendentium gloria? quòve plumarum gemmantium fugit mirabilis ornatura? At ille minus patiens, illusoriis verbis indignatus, respondit : Quanquam insatiabilis humanæ cupiditatis vorago pennarum opes absorbuerit, naturæ tamen beneficio ars reparatrix non deerit vere liberalis. Unde licet pennis modo privatus sim, spem tamen recuperandi non perdidi, tu vero semper miser es. Cui ille : In adversis ut video, calamitas tua calamitatibus non eruditur.* Amentiam deinde Pavonis exaggerans subdit : *Jam decaudatus es, et unde acciderit non vidisti; depauperatus es, et unde damnum evenerit non sensisti. Malum minime te docuit : quamobrem absque moderamine crescit. Revera prædilecta penna odibilem te reddidit, et placida cauda te dehonestavit, atque adeo tua tibi opulentia quid nisi paupertas fuit? etenim quia hanc habuisti, perdidisti, et iterum concupiscis unde cum doloribus exspolieris infelix.* Unde hoc Epimythium, velut scopum fructumque Apologi colligit : *Quare non habere melius est quàm rem desideratam perdere, dignas certe gratias lætus ago naturæ, quod pennam mihi pauperem dederit, ac tali natura puto me esse divitem. Nam hoc modo meus sum, et nemini in prædam dilectus. Nigra penna illustrat me, et pluma paupercula me ditat, ac spreta caudula tutatur. Verum te divitiæ tuæ pauperem faciunt, desiderabilitates odiosum, deliciæ dolorosum, gloriositates inhonestum, felicitates miserum et excrescentiæ minoratum. Maledictæ igitur sunt tales divitiæ, quæ suum depauperant, decaudant et vituperant possessorem. Quarum nempe convertitur in nuditatem possessio, in dolorem dulcedo, in confusionem gloriatio, et decor in deformitatem. Gaude igitur, si prudens es, quod hostiles opes amiseris, nec eas ultra appetas, sed opulentum judices te, si illis careas. Quibus eruditum ditavit depauperatum magister.*

13. Pereunt enim in afflictione pessima.] Tò *pereunt* nequit referri ad τὸ *domini sui*; sic enim dicendum fuisset : *perit dominus*; quare referendum ad τὸ *divitiæ*. Unde Hebr. habent : *Periit opulentia illa in occupatione mala;* et vetus editio S. Hieron. habet : *Perierunt divitiæ illæ in distensione pessima.*

Sensus est, quasi dicas : Opes sæpe conservantur in malum domini sui; quia illi pereunt, id est ab eo vi, vel fraude, vel naufragio aliove casu auferuntur, eumque pauperem relinquunt,

affligunt et cruciant; ac subinde perire faciunt perduntque, dum propter eas vita spoliatur. Unde illud sancti Augustini : *Quod non capit Christus, rapit fiscus;* et : *Avarus, dum colligit, colligitur; dum vult esse prædo, fit præda*, ait idem sanct. Augustin. in Psal. 38. Apposite Plutarch. opusc. de Cupid. divit. Cupiditatem avarorum nuncupat asinam et fornicariam : quia sicut asinus ad balnea ligna comportans, fumo semper oppletus et favilla, in nullam lavacri, caloris munditiæque partem venit; sic avaritia hominem eviscerat labore, ut ditescat, et tamen nunquam divitiis suis satiatur. Comparat præterea cum muribus, qui vorant in metallis Chrysitidem, nec eam reddunt nisi mortui et dissecti : item cum figlinis canalibus, qui nihil in se retinent : sic enim avari coacervant multa, ut hæredibus relinquant, et hi aliis, sicque deinceps.

Præclare S. Chrysost. hom. 20. in epist. ad Hebr. *Intuere*, ait, *quanta fiant mala propter pecunias, quod affectione et passione quadam tenemur circa eas : verbi gratia, si perdit aliquis pecunias, vitam ducit omni morte pejorem. Quid doles, ô homo? quid lacrymaris, quia te à cura custodiendi superflua liberavit Deus? quia non sedes tremens et metuens? Dic itaque si te quispiam alliget ad thesaurum, præcipiens ut illi semper assideas, vigilem curam alienis impendas, nonne doleres et difficulter ferres? Tu teipsum alligaveras vinculis pessimis, et quia illa servitute liberatus es, doles.* Idem, hom. 33 : *Propterea Deus abstulit tibi divitias, ut te liberet à pessima servitute. Nam et pater optimus, cum viderit filium amore meretricis alicujus deperire, si admonitiones ejus audire neglexerit, illam meretricem de medio auferens in exilia longinqua detrudit. Talis est etiam abundantia divitiarum. Curam igitur de nobis gerens verus pater et optimus Dominus, volens nos ab hac læsione liberare, aufert nobis pecunias, quarum amore mens nostra corrumpitur.*

Pro *afflictione pessima* hebr. est *in occupatione mala*, quod aliqui accipiunt de vitio et peccato, q. d. Divitiæ sæpe pereunt diviti, eo quod per scelus, puta per usuram, fraudem, rapinam, injustum contractum sint comparatæ, juxta illud S. Hier. epist, 160. ad Hedeb. quæst. 1 : *Dives, aut iniquus est, aut iniqui hæres;* et illud Platonis, lib. 5. de Legib. *Sermo nobis rectus, id est verus, quod admodum divites non sunt boni;* et Menander : *Nunquam vir æquus dives evasit cito.* Unde Chald. vertit : *Quia enim malis artibus comparaverat, in filium ejus non confirmabitur, nec illi quicquam erit reliquum.*

Melius tamen Noster per *occupationem malam* accipit *afflictionem pessimam;* et Septuag. *Distensionem pessimam;* Campens. *Pereunt divitiæ postquam dominos suos graviter afflixerunt.* Affligitur enim avarus sollicitudine in conservando et augendo suas opes, dolore vero ac mœrore in perdendo, dum videt eas sibi à furibus, vel principibus, vel amicis, vel æmulis, vel casu adverso eripi.

Generavit filium qui in summa egestate erit.] Hebr. Græce, Syre et Arabice : *Et non est in manu ejus quidquam;* Tigurin. *Qui prorsus nihil habuerunt;* Campens. *Neque enim ipsis, neque filiis eorum quidquam reliquum fuit;* Chald. *Et liberis post mortem dimissa hæreditas omnino peribit.* Est nova hæc divitis avari afflictio, quod videat divitias perire non tantum sibi, sed et filio, ut eum in summa egestate relinquat : quia scilicet perierunt opes, sive furto, sive casu aliquo parenti; aut quia filius eas prodige consumpsit; vel quia filius patrem secutus sordide opibus inhiat, nec audet iis uti, sed fame et ærumnis tabescit, ut opes intactas conservet. Porro communiter magis affligit parentes egestas ac damnum filiorum, quàm propria. Hinc in Anglia vidimus Catholicos nonnullos, qui fortes steterant in tormentis, à fide defecisse, ne spoliarentur bonis et nobilitate, ac cogerentur filios relinquere pauperes et ignobiles. Durum enim parenti est à filiis et nepotibus jugiter audire : Tuâ causa sumus miseri, egeni, exsules, ignobiles : tu perdidisti et exstinxisti decus familiæ nostræ. Per te periit nobilitas totius prosapiæ nostræ; cum ex adverso homini si solus sit et illiberis, facile sit et gloriosum ob amorem Dei, fidei et religionis orthodoxæ perdere fortunas, nobilitatem et vitam. Hoc enim est laus et gloria martyrii.

Est hæc septima vanitas opulentiæ et avaritiæ; sequitur octava.

14. Sicut egressus est nudus de utero matris suæ, sic revertetur, et nihil auferet secum de labore suo.] Arabicus : *Et nihil reperit ex labore suo, ut vadat portans illud in manu sua;* sic fere Hebr. Septuag. et Syrus. Unde S. Hieronym. *Nihil accipit ut teneat in manu ipsius;* Vatabl. *Ut discedat sicut venit;* Campens. *Ita nudi eo revertentur unde prodierunt, nec ulli quidquam eorum hinc secum asportabunt, quæ tantis molestiis acquisierunt*, q. d. Tam pater depauperatus qui genuit filium, quàm filius, quem in egestate reliquit, nudi revertentur in terram moriendo, sicut ex ea nudi prodierunt nascendo, nec quidquam eorum, quæ tanto labore corrogarunt, secum auferent, juxta illud : *Nudus egressus sum de utero matris meæ, et nudus revertar illuc*, Job. 1. vers. 20. S. Cypr. tract. de Mort. legit : *Nudus exivi de utero matris, nudus etiam redibo sub terram;* et illud : *Nihil intulimus in hunc mundum, haud dubium quia neque auferre quid possumus*, 1. Timoth. 6. 7; et illud : *Dives cum interierit non sumet omnia* (*non omnia*, id est *nihil*, est Hebraismus), *neque descendet cum eo gloria ejus*, Psal. 48. 18. Omnes ergo opes, omnes pompæ, omnia bona hujus mundi sunt exuviæ cuique exuendæ in morte. Idem videre Philosophi. Seneca, libr. de Moribus : *Omnes infantes*, inquit, *terra nudos excipit.* Plinius, initio lib. 7, comparans hominem cum cæteris animantibus, quod inter cuncta nudum et inermem natura generarit : *Hominem*, inquit, *tantum nudum, et in nuda humo, natali die abjicit ad vagitus.*

Nota : Τὸ *sicut* vim habet comparationis et illationis, q. d. Ex eo quod nudi nascimur, liquet vestes, opes cæteraque bona, quæ mundus hîc nobis ministrat, non esse nobis propria, sed commodata, et ad usum concessa, quandiu hîc vivimus : quare non licet nobis, dum abimus et morimur, ea nobiscum asportare, perinde ac famulus qui init domum principis, accipit gladium, pallium et vestes principe dignas; at ubi domum deserit, eadem in illa reponit et reddit, quasi ad tempus servitii commodata et aliena, non propria.

Porro Chald. exponit divitem è vita egredi nudum, quia egreditur sine meritis bonorum

operum, quæ neglexit ex avaritia, acedia, gula, etc.

15. MISERABILIS PRORSUS INFIRMITAS.] Hebr. *mala*, id est pessima, *infirmitas*, de quo v. 12. Alius vertit : *Etiam malum hoc dolorosum;* Tigur. *Malus est ille morbus;* Vatab. *Istud etiam supplicium laboris plenum;* Campens. *Sed et hoc etiam triste malum est;* Chald. *Malus morbus, cui non est medicina, vel cui mederi non possumus.* Est epiphonema humanæ miseriæ, quam per sequentia exaggerat; licet enim eam omnes mortales experiantur, tamen maxime sentiunt divites et avari, quibus in morte grave tormentum est opes adeo adamatas et tanto labore partas relinquere, nec quidquam ex eis posse secum, vel ad viaticum efferre.

QUOMODO VENIT SIC REVERTETUR.] Pro *quomodo* hebr. est כל עמת *col ammath*, quod Cajet. vertit : *Omnis contra*, vel *è regione;* unde vertit : *Omnis contra*, vel *juxta quod venit, sic abit*, q. d. Quilibet homo eo modo quo venit nascendo sine opibus, sic ibit moriendo ; venit obviando nuditati, nudus abit obviando pariter nuditati quæ nudum natum, nudum pariter morientem recipiet. Est prosopopœia : fingitur enim nuditas, quasi persona et mater omnes homines nudos in vitam emittere, dum nascuntur, et nudos recipere, dum moriuntur. Alius vertit : *Omni pacto*, vel *omnibus modis sicut venit, sic abit;* Tigurin. *Omni respectu, sine oppositione qua venit*, id est *plenissime, eo prorsus modo quo quisque in mundum venit, ita egredietur;* Camp. *Omnes quo modo intraverunt in mundum, eo et relicturi sunt mundum;* Camp. *Omnium rerum est vicissitudo.* עמת *ummat* enim significat conjunctionem, consequentiam, necessitudinem, societatem, similitudinem. Unde עמית *amith* vocatur socius. Igitur ad verbum proprie sic vertas : *Omni congruentia et similitudine sicut venit, sic revertetur.* Forte etiam Massoretæ male per diastolen duabus dictionibus scripserunt *col ammat*, cum per sistolen una dictione scribendum videatur כלעמת *kilummat*, id est ad verbum, *secundùm congruentiam*, vel similitudinem, id est sicut, similiter, uti vertit Noster, Septuag. Chald. Syrus, Arabicus, cæterique omnes. Summa *kilummat* significat summam congruentiam, convenientiam, similitudinem in nuditate nascendi et moriendi, quod homo, sicut prorsus nudus moriatur, et abeat è mundo. Hinc Gentiles olim morienti obolum duntaxat in os inserebant, ut eum pro naulo solveret Charonti, qui defunctorum animas per Stygem et Acherontem devehit ad inferos, ut refert Lucian. Dial. de Luctu, quo significabant eum plene nudum, solum, ab omnibus desertum, et omnium rerum inopem, gementem et plorantem, omniumque injuriis expositum, uti natus fuerat, ita mori et redire ad terram communem omnium matrem, æque ac sepulcrum. Chald. addit eum redire, ut venit, expertem meritorum : *Sicut*, ait, *venit in mundum homo meritis privatus, sic in aliud seculum pergit.*

QUID ERGO PRODEST EI QUOD LABORAVIT IN VENTUM?] Pro *prodest* Hebr. est יתרון *iitron*, quod Septuag. vertunt : *Quæ abundantia, qua laborat in ventum?* Syrus, *in spiritum;* Symmach. *Quid igitur amplius ei qui laboravit?* Vetus editio S. Hier. *Quæ abundantia ejus qui in ventum laborat?* Arab. *Quæ præstantia ei qui laborat ventis?* Tigur. *Quid operæ pretium contigit ei qui vane labores impendit?* alii : *Quid utilitatis, vel quid supererit ei?* Camp. *Quid proderit animum hic variis curis afflixisse?* Chald. *Quænam accessio ei esse potest, quod laboravit, ut ventum aucupetur?* Olympiod. *Quid laboras in ventum, cum sint divitiæ prorsus instabiles, et aquatili bullæ cum detumescit persimiles?*

Sic Zachar. 6. regna splendida eorumque opes et gloria comparantur vento, quia instar ventorum fugacia sunt, contraria, et contra se mutuo conflictantia, impetuosa, abeuntque illico in fumum et ventum. Addit Titelman. Quia ventus dispergit congregata, ut nullus sit eorum usus; et Thaumaturg. Ventus, ait, notat impetum et ardorem quo dives congregavit opes, illico cum opibus transire, et tenues vanescere in auras. Jam cogita quanta sit miseria, afflictio et mentis ægritudo operario, qui post asininos plurium annorum labores, sine mercede, sine veste, nudus domo exturbatur! Quanta sit agricolæ, qui post assiduos et maximos hiemis labores nudus, infirmus et famelicus agro messeque sua expellitur, ac scito similem esse divitis avari in morte.

16. CUNCTIS DIEBUS VITÆ SUÆ COMEDIT IN TENEBRIS, ET IN CURIS MULTIS, ET IN ÆRUMNA ATQUE TRISTITIA.] Septuag. *Et quidem omnes dies ejus in tenebris, et in luctu, et iracundia multa, et languore, et insania;* Syriac. *Et etiam omnes dies suos in tenebris comedit, et in furore multo, et in ira, et tristitia atque infirmitate;* Arabicus : *Et propterea omnes dies ejus in tenebras et lamentationem, et in iram multam, et infirmitatem, et amaritudinem.*

Lyranus hanc gnomen refert ad divitem qui perdidit divitias, v. 12 et 13. Inde enim oratio continuo filo deducitur hucusque, q. d. Dives avarus, qui perdidit opes suas, versatur in tenebris et luctu, id est, jugi dolore et squalore contabescit.

Alii tamen passim generatim accipiunt de avaro qui collectis opibus avare inhiat, quasi dicas : Avarus non tantum cum moritur, aut cum perdit opes, sed et cum vivit opibusque abundat, misere et sordide vivit. At cur *comedit in tenebris ?*

Respondet primo Chald. *In tenebris habitat, ut panem suum solus comedat.* Addit Gloss. Interl. *Abscondite et in mœrore*, q. d. Solus secreto in tenebris comedit, ne in publico cogatur splendidius cum aliis vivere.

Secundo, quia adeo per diem distinetur negotiis, mercimoniis et lucris, ut non prandeat nisi obiter, sed tantum cœnet noctu, uti in Belgio plures mercatores facere scio. Ita Cajetanus.

Tertio, Hugo tres affert causas : primam, quia differt comedere in cœnam propter hospites ; secundam, ex pudore, quia tam viliter comedit, ut pudeat eum in die et luce comedere ; tertiam, ex avaritia, ne bis comedat per diem ; sic veteres, ex temperantia semel tantum, teste Platone, comedebant in die, idque vespere, ut diem totam darent actioni vel studio et contemplationi, uti fecere Esseni, sive primi Christiani Alexandriæ sub S. Marco, teste Josepho, Euseb. S. Hieron. et aliis. Idem fecit S. Anton. S. Hilarion et plures Anachoretæ, quos pudebat per diem comedere instar animalium, quia mentem pascebant deliciis Angelorum ; vespere ergo

cibum sumebant. Idem etiamnum faciunt nonnulli viri valde studiosi et religiosi.

Quarto, notat avaritiam luminis. Avari enim ut oleo parcant noctu exiguum habent lumen, ad quod operantur et comedunt. Unde Lucianus in Timone graphice depingit eos, *qui parcerent asservarentque ad fuliginosam et oris angusti lucernulam ac siticulosum scirpulum usuris invigilantes.* Novimus mercatores ditissimos qui famulos magnis clamoribus objurgabant, quod ellychnium densius facerent ad majus lumen, querentes illud plus olei sugere et consumere. Ac rogati causam, responderunt se minima ista curando et cavendo ad tantas opes evasisse.

Quinto et genuine, tenebræ notant avari sordes et squalorem vitamque obscuram, atram, tristem et mœstam. Unde eas explicans subdit: *Et in curis multis, et in ærumnis atque tristitia;* harum enim symbolum et causa sunt tenebræ, sicut ex adverso lux symbolum et causa est libertatis, alacritatis et lætitiæ. Unde Septuag. habent : *Omnes dies ejus in tenebris et luctu;* Arabicus : *In tenebris et lamentatione;* Thaum. *Hujusmodi homini dies tenebræ sunt, ac vita luctus;* Camp. *Sordide vixit.*

Mystice, avarus vivit in tenebris, id est in ignorantia, ait Olympiod. in malis culpæ et pœnæ, ait Dion. S. Ambros. lib. de Nabuth, c. 8, notat à S. Luca avaro recte dici : *Stulte, hac nocte repetunt animam tuam à te. Nocte enim anima avari poscitur, quæ à tenebris incipit, et in tenebris perseverat. Avaro semper nox est, qui sicut luna mutatur; dies justo, cui dicitur : Hodie mecum eris in paradiso;* et : *Justi fulgebunt sicut sol in regno Patris.*

Et in curis multis.] Hebr. *In ira multa;* Septuag. *In indignatione multa :* hanc enim pariunt curæ multæ. Unde dicta est *cura, quod cor edat,* vel *cor urat*, ait Festus ; hinc cura vocatur *edax* et *mordax : Cura*, ait Donatus, *est in spe bonorum, sollicitudo in metu malorum.* Vere S. Bern. *Humana vita*, ait, *plena est dolore præteritorum, labore præsentium, timore futurorum.*

Et in ærumna.] Hebr. *Et in infirmitate*, vel *languore*, vel *dolore suo;* Chald. *In ægrotationibus;* Septuag. *In iracundia;* Olympiod. *In tristi iracundia :* ægritudines animæ enim præcipuæ sunt in tristitia et ira; Vatabl. *Quia præ indignatione et ira frequenter incidit in morbum;* Camp. *Seipsum crucians.*

Ærumna est molestia, miseria, afflictio perseverans. *Ærumnosus à rumine dictus, quod per inopiam miser factus esuriat et sitiat*, ait Isidor. lib. 10. Orig. q. d. Ærumnosus est, qui nihil habet quod comedat et ruminet ; Festus vero : *Ærumnulas*, inquit, *Plautus refert furcillas, quibus religatas sarcinas viatores gerebant ; quarum quia C. Marius retulit usum, Muli Mariani postea appellabantur. Itaque ærumnæ labores onerosos significant, sive à græco sermone deducuntur ; nam* αἴρειν *græce, latine tollere dicitur.* Hæc Festus. Cic. 4. Tuscul. 29 : *Ærumna*, ait, *ægritudo laboriosa.* Idem, lib. 2. de Finibus 187 : *Vel Herculis perpeti ærumnas (sic enim majores nostri labores non fugiendos, tristissimo tamen verbo ærumnas etiam in Deo nominaverunt) exigerem ex te.* Plaut. Amphitr. *Uno ut labore exsolveret ærumnas duas.* Sic Poetæ *ærumnas* vocant labores. Plaut. in Persa : *Superavit ærumnis ærumnas Herculis.*

Plurimæ sunt ærumnæ avari : una non minima est, quam refert R. Haccados, scilicet quod in paupertate et omnium rerum indigentia velit vivere, ut possit mori in opulentia, ac rerum, quas relinquere cogitur, abundantia et copia : quare *avaritia neque copia, neque inopia minuitur*, ait S. Hieron.

Atque tristitia.] Sic et Syrus; Arabicus : *In amaritudine;* Hebr. *In indignatione*, vel *furore*, quæ est ira bulliens, fervens et spumans instar maris æstuantis. Unde Septuag. vertunt : *In insania;* Campens. *Simultates exercent.*

Cognatæ sunt et sociæ passiones, ira et tristitia; ira enim parit tristitiam, dum iratus nequit malum, ob quod irascitur, depellere. Vicissim tristitia gignit iram; tristis enim irascitur malo quod illi tristitiam affert. Unde Olympiod. *Tristis*, ait, *iracundia stimulatur, et levi occasione in contentionem surgit, et excandescit animi gravi ægritudine occupatus.* Adde atram bilem naturaliter mixtam esse cum flava; quare ubi abundat una, emicat et altera : atra autem bilis in corpore causat melancholiam et tristitiam in anima; flava vero iram et indignationem. Curis avarus angitur, ait Hugo Cardinalis, ut acquirat : ærumna, ut conservet; tristitia, si amittat; sæpeque præ indignatione incidit in morbum. Vel in curis multis, inquit Bonaventura, propter sollicitudinem, sicut et solitudinem in tenebris ; in ærumna, propter expensarum tenuitatem; in tristitia, propter expendendi necessitatem. Eleganter Vivianus vertit :

> Vita tenebris obsita,
> Vix dulce quidquam pertulit,
> Omnia querelis, omnia
> Angore plena, atque miseris
> Contentionum fluctibus.

Et S. Hieron. *Languor est pessimus pro perituris opibus cogitatione torqueri, et in tristitia, in gemitu, in indignatione, in litibus, casso illas labore conquirere.* Unde Lucian. in Somnio sive Gallo exclamat : *O miser cujusmodi vivit vita ! pallet totusque exaruit ; atque extenuatus est curis; neque enim auditum est illum alioqui male habere. Hostibus eveniat ad hunc modum divites esse.*

Hinc divitiæ à Christo vocantur *spinæ*, Matth. 13. 22 ; quia ut spinæ acutissimæ, acres dolorum aculeos animo æque ac corpori infligunt et infigunt, quibus hominem assidue stimulant et pungunt, uti pulchre docet S. Greg. hom. 15. in Evang. Audi et S. Chrys. hom. 3. in epist. 2. ad Thes. *Irrationalium camelorum cibus sunt spinæ, alimonia sunt ac sumptus ignis ad nihil utiles : tales sunt divitiæ, nulli sunt usui nisi ad incendium camini ; ad incendium ejus diei, qui ardebit velut clibanus, ad alimoniam affectionum irrationalium, utpote injuriarum memoriam et iram. Talis est etiam camelus spinis vescens ; fertur etiam ab his qui talia viderunt, nullum esse ex omnibus jumentis, quod ita injuriam acceptam tenaciter contineat, ita difficilis iræ sit, ita malum illatum recordetur, ut camelus. Tales sunt divitiæ, irrationales animi affectiones pascunt : rationales vero pungunt ac vulnerant, quemadmodum spinæ faciunt.*

Idem hom. de Avaritia, t. 5 : *Divitiæ*, ait, *dum includuntur et defodiuntur acrius, rugiunt quàm leones, perturbantque omnia. Quod si eas è tenebris eduxeris, et in egenorum ventres dissemines, ex feris bestiis fiunt oves, quæ fuerant insidiosæ*

duces ; pro scopulis, fiunt portus ; pro naufragio, tranquillitas.

Hanc gnomen, quæ ad litteram dicitur de avaris, à pari adaptes superbis, gulosis, acedis, invidis, iracundis, quin et vanis scientiarum studiosis. Hi enim noctes diesque pervigilant, ut honores, delicias, otium, eminentiam, vindictam et vanam scientiam assequantur, atque ita omnem ætatem frustra consumunt, miserique eam traducunt *in tenebris et in curis multis, et in ærumna atque tristitia.*

17. HOC ITAQUE VISUM EST MIHI BONUM, UT COMEDAT QUIS, ET BIBAT, ET FRUATUR LÆTITIA ET LABORE SUO, QUO LABORAVIT IPSE SUB SOLE, NUMERO DIERUM VITÆ SUÆ, QUOD DEDIT EI DEUS ; ET HÆC EST PARS ILLIUS.] Hæc gnome et sequens explicatæ sunt, c. 2 et 3; quare paucis eas expediam. Est enim conclusio subinde repetita, qua ex vanitate opulentiæ et avaritiæ concludit se experientia didicisse satius esse moderate et honeste opibus, labore suo partis uti, quàm eas avare recondere in nullum vel incertum incerti hæredis usum. Hebr. *Ecce quod vidi ego bonum, quod est pulchrum comedere et bibere et cernere bonum.* S. Hier. *Cernere jucunditatem,* id est frui jucunde et læte rebus labore suo partis. Arabic. *Hoc est bonum, quod est optimum, comedere,* etc. Syrus : *Bonum erit quod et decorum est ;* Vatabl. *Bonum est honestum ;* Camp. *Meo ergo judicio suavius est comedere, bibere et frui bonis inter has miserias, quibus affligimur sub sole, paucis diebus illis vitæ nostræ, quos nobis Deus concessit ; quia nihil amplius ex omnibus accepturus est homo.* Chald. vero per cernere bonum vel bonitatem accipit, tam benefacere, quàm frui bonis; unde vertit : *Ecce quod mihi visum est bonum, filii hominum, et quod pulchrum est eis, ut faciant in hoc seculo, ut comedant et bibant ex laboribus suis, et non extendant manum suam ad violentiam et rapinam ; et custodiant verba legis, et ut misereantur pauperum et peregrinorum, ut videant bona in omnibus laboribus suis ; quibus laboraverunt in hoc seculo sub sole numero dierum vitæ suæ, quos dedit eis Deus sidere bono, quoniam hoc est pars illius, et non est alius præter eum.* Et Thaumat. *Non negaverim etiam opes bonas esse: Dei enim donum est, si homo læte perfruatur laboribus suis ; modo opes illæ à Deo sint concessæ. Talis enim benefico in omnes est animo, et in munere divino exsultat, et omnem vitam suam bonis operibus ac largitionibus adornat.*

Vivianus stricte, sed acute :

> Dixi hunc beatum, qui lare
> Nitente vitam temperet
> Modico labore et gaudio.

Nam, ut ait S. Hieron. et ex eo Alcuinus : *Licet parva voluptas sit in fruendo, tamen in eo qui opibus suis in curarum tenebris vescitur, et cum grandi desiderio peritura comparat, tantummodo est sollicitudinum magnitudo.* Et Olympiod. *Decet, ait, te, ô avare, etiam id cogitare, quòd paucos et numerabiles tibi dies ad vivendum dederit Deus.*

NUMERO DIERUM.] Symmach. ψήφῳ, id est calculo, quasi calculo et suffragio Dei, diu stet sua cuique dies. Rursum quod calculo decreti divini numerati et definiti sint cuique dies vitæ, juxta illud : *Breves dies hominis sunt, numerus mensium ejus apud te est : constituisti terminos ejus, qui præteriri non poterunt,* Job 14. 5.

ET HÆC EST PARS ILLIUS.] *Pars,* id est sors, uti dixi superius. Alleg. et Anagog. Olymp. Pars liberalis est hæreditas gloriæ in cœlis illi decreta, et stabilis perpetuo duratura : *Ea vero est,* inquit, *dispergere pauperibus opes suas, et de hujusmodi dispensatione solidam lætitiam capere.*

18. ET OMNI HOMINI, CUI DEDIT DEUS DIVITIAS ATQUE SUBSTANTIAM, POTESTATEMQUE EI TRIBUIT (eximendo ei avaritiam, et dando ei cor lætum et liberale, ut audeat suis frugaliter et liberaliter uti et frui) UT COMEDAT EX EIS, ET FRUATUR PARTE SUA ET LÆTETUR DE LABORE SUO, HOC EST DONUM DEI.] Pro *potestatem ei tribuit,* Hebr. השליתו *hislito,* id est, *dominari cum fecit* suis divitiis; Tigurin. *Eumque dominum præficit, ut comedat ex eo;* Campens. *Dederit ei animum.* Debet enim homo prius dominari animo suo, id est cupiditati suæ, ut dominetur suis opibus. Significat avaros opum non esse dominos, sed servos ; liberales vero esse dominos.

Nam ut ait Seneca : *Avari non tam dicendi sunt habere divitias, quàm haberi ab illis. Divitiæ apud sapientem in servitute sunt, apud stultum in imperio.* Chald. *Omnis quoque homo, cui dedit Deus divitias et substantiam, et potestatem dedit ei Deus, ut comedat ex eo in hoc seculo, et ut faciat ex eo eleemosynam, et ut recipiat mercedem perfectam patris sui in seculo venturo, et gaudeat in labore suo cum justis : ecce hoc donum est, quod datum est ei sidere bono suo à facie Domini.*

Et Thaumat. *Dei beneficio homini contingit ut laboribus suis cum animi oblectatione perfruatur, divinitus acceptas, ac non vi extortas opes possidens. Neque enim ille mœroribus afficitur, nec ut plurimum malis et perditis cogitationibus vitam suam metitur, in omnibus rebus animi tranquillitate fruens, atque ob Dei donum lætitia gestiens.*

HOC DONUM EST DEI.] Campens. *Hoc ingens donum Dei est,* longe majus quàm sint ipsæ opes.

Hinc S. Prosper probat bonum usum opum esse donum Dei ; sic enim ait l. 1. de Vocat. gent. c. 29 : *In libro vero Ecclesiastæ dicitur, quod et habere necessaria, et eis bene uti, donum sit Dei. Non est, inquit, bonum homini, nisi quod manducet et bibat, et ostendat animæ suæ bonum in labore suo. Et quidem hæc vidi ego, quia à manu Dei est. Quoniam quis manducabit aut pascet absque illo ? Item in eodem libro legitur quod corda et opera justorum in manu sint Dei, et tantum in studiis suis proficiant, quantum ille donaverit. Quantumcumque laboraverit homo ut quærat, non inveniet : et quodcumque dixerit sapiens ut sciat, non poterit invenire ; quia universum hoc dedi in cor meum, et cor meum universum hoc vidit, quia et justi, et sapientes, et operationes eorum in manu Dei. In libro autem sapientiæ de eodem gratiæ opere dicitur, quoniam ipse et sapientiæ dux est, et sapientum emendator. In manu ejus enim et nos et sermones nostri et omnis sapientiæ et operum scientiæ et disciplinæ. De continentia quoque quod ex Dei habeatur munere eadem Scriptura sic loquitur : Ut scivi quia aliter non possum esse continens, nisi Deus det ; et hoc ipsum erat sapientiæ, scire cujus esset hoc donum.*

Jam si bonus usus opum est donum gratiæ Dei : ergo pariter donum Dei est bonus usus scientiarum, honorum, officiorum, statuum, præfecturarum, etc. eoque majus, quò majus bonum est scientia, honor, officium, status, præfectura, etc. quàm sint opes : præsertim, quia iisdem ad majus reip. bonum vel malum

uti, vel abuti possumus; ad utrumlibet enim magis idoneæ sunt, quàm sint opes.

19. NON ENIM SATIS RECORDABITUR DIERUM VITÆ SUÆ, EO QUOD DEUS OCCUPET DELICIIS COR EJUS,] q. d. Talis non multum recordando dierum, scilicet molestiarum hujus vitæ, affliget se, quia Deus dat ei lætitiam, ut late rebus suis fruatur. Syrus : *Quia Deus sollicitat illum in lætitia cordis sui;* Arabicus : *Quia Deus attrahit illum lætitiis cordis sui;* Chald. *Neque vero tantum ætate provehitur quisquam, ut dierum suorum reputationem facere possit, quot ex illis felices et quot calamitosi illucebunt; non enim ex voto et arbitratu hominibus dati sunt, sed à Domino decretum præscriptum est, quot ille dies in luctu, quotque in animi tranquillitate sit transacturus;* Campens. *Parum qui talis est recordabitur incommodorum vitæ suæ, Deus enim exercet cor ejus hilaritate;* Vatabl. *QuiaDeus exaudit eum in lætitia cordis sui;* alii : *Quia Deus rependit in lætitiam cordis sui;* vel *respondet in lætitia cordis ejus.* Hebr. enim ענה *ana* (unde מענה *maane*) proprie significat respondere, rependere, q. d. Dives, qui liberaliter suis ad suum et aliorum commodum utitur, laborat quidem in opibus colligendis et honeste expendendis ; sed Deus ex æquo respondet labori ipsius, eique rependit lætitiam æqualem, imo majorem, quàm sit labor. Sicut enim in concentu musico basso respondet altus , et quantum ille deprimit et aggravat vocem ; tantum hic erigit, exaltat et exsultat ; sic pariter Deus liberalis temperat dolores et gaudia , et tristitiam et lætitiam hujus vitæ, ut hæc illi ex æquo respondeat, imo præponderet ; quantum ergo tristitia eum deprimit, tantum et amplius lætitia eum exaltat, ut exsultet, itaque ex utrisque concinna fit musica et harmonia, quæ tam justum liberalem, quàm Deum et Angelos oblectat. Jam

Primo , hanc gnomen referas ad brevitatem vitæ. Unde Vatablus vertit : *Parum sollicitus est quantum vixerit, aut victurus sit,* qui semper est lætus.

Secundo, eamdem referas genuine cum Campensi ad vitæ ærumnas, labores, dolores, quos non cogitat, non æstimat, et quasi non sentit liberalis ; quia suis commode utens hilarior est, itaque gaudet, nec tristes in animo de longitudine dolorum et laborum admittit cogitationes.

Tertio, eamdem referas partim ad præteritos, partim ad futuros vitæ dies, q. d. Avarus dolet de præteritis, sollicitus est de futuris ; metuit enim ut opes deficiant : at liberalis jucunde exigit præteritos vitæ dies, et jucundos sperat futuros. Quocirca avaro et infelici vita est longa, liberali vero et felici brevis videtur.

Quarto, Chald. refert ad computum et comparationem dierum lætorum et tristium, q. d. Avari computant plures dies tristes, quàm lætos : at liberalis plures lætos quàm tristes.

Quinto, Olympiod. bimembrem faciens sententiam censet hìc duas afferri rationes, quæ avaro persuadeant bonum opum usum. Prior est, quod vita hæc sit brevis et molestiis plena. Secunda, quòd bonus opum usus sit Deo gratissimus , ac mentem utentis et benefacientis mire lætificet, juxta illud : *Jucundus homo qui miseretur et commodat,* Psal. 111. 5.

Denique R. Salomon et ex eo Cajet. vertunt : *Non recordatur dierum vitæ suæ, quia Deus præbuit testimonium felicitatis ipsius divitiis jugiter illius mentem exhilarando.* Verum hebr. *maane* proprie significat *respondet,* non *præbet testimonium.*

Tropol. Olymp. accipit hanc gnomen de divitiis spiritualibus, quales sunt opera virtutum , præsertim orationis et contemplationis , et crebra dignaque perceptio Eucharistiæ. Hæc enim Angelicis deliciis animum oblectat , sopitque omnes dolores et mœrores. Ita enim teste sancto Hieronymo, spiritualis vir deliciis purissimæ contemplationis perfusus obliviscitur dierum vitæ suæ, quos quia cœlestes consolationes angustant, non tam transire quàm volare conqueritur. Hinc magn. Anton. orans, et has divinas voluptates experiens , cum solis ortus cœpisset infundi, solebat proclamare : *Quid me impedis, sol, qui ad hoc jam oriris, ut me ab hujus veri luminis abstrahas claritate?* His videlicet querimoniis noctem, quam contemplando transegerat, brevitatis accusans, et solem ab oratione abstrahentem, et ad aliquam necessariam occupationem vocantem compellans. Vere jucunda vita, quæ vitam mortalem abbreviat, non aliquid ex ejus spatiis demendo, sed mentem nostram summis voluptatibus inescando; jucunda vita , qua Deo inhæremus, et fonti immensæ suavitatis immergimur. Quid enim prohibet, ô homo, licet inter mundi hujus miserias commoreris , illud Ambrosii dicere : *Potes et hic esse et adesse ad Dominum, si illi adhæreat anima tua, si post ipsum cogitationibus tuis ambules; si fide non specie vias ejus sequaris, si ad ipsum confugias. Est enim refugium et virtus, cui David : Ad te confugi, et non sum deceptus.* Ita S. Ambr. de Fuga seculi, c. 8.

Anagog. Beati in cœlo non recordantur dolorum et laborum præsentis vitæ, ita ut eos sentiant et doleant ; quia Deus immensa lætitia implet cumulatque corda eorum, quæ omnem excludit dolorem, metum, tristitiam, curam, etc. juxta illud : *Beati qui habitant in domo tua, Domine, in secula seculorum laudabunt te.*

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PERGIT OSTENDERE VANITATEM ET ÆRUMNAS AVARI, QUI CUM BONIS ABUNDET, IIS TAMEN AVARE GENIUM SUUM DEFRAUDAT, ET SÆPE BONA TANTO SUDORE COLLECTA EXTRANEO RELINQUIT : UNDE EO MELIOREM PRONUNTIAT ABORTIVUM, ALIAQUE ADDIT VANITATIS EJUS ET INFELICITATIS ARGUMENTA. EAMDEM MATERIAM TRACTAVIT PRÆCED. CAPITIBUS ; QUARE HIC BREVIS ERO.

1. EST et aliud malum, quod vidi sub sole, et quidem frequens apud homines:
2. Vir, cui dedit Deus divitias, et substantiam, et honorem, et nihil deest animæ suæ, ex omnibus quæ desiderat ; nec tribuit ei potestatem Deus, ut comedat ex eo, sed homo extraneus vorabit illud; hoc vanitas et miseria magna est.
3. Si genuerit quispiam centum liberos, et vixerit multos annos, et plures dies ætatis habuerit, et anima illius non utatur bonis substantiæ suæ, sepulturaque careat : de hoc ego pronuntio, quod melior illo sit abortivus.
4. Frustra enim venit, et pergit ad tenebras, et oblivione delebitur nomen ejus.
5. Non vidit solem, neque cognovit distantiam boni et mali :
6. etiamsi duobus millibus annis vixerit, et non fuerit perfruitus bonis; nonne ad unum locum properant omnia ?
7. Omnis labor hominis in ore ejus : sed anima ejus non implebitur.
8. Quid habet amplius sapiens à stulto ? et quid pauper, nisi ut pergat illuc, ubi est vita ?
9. Melius est videre quod cupias, quàm desiderare quod nescias; sed et hoc vanitas est, et præsumptio spiritus.
10. Qui futurus est, jam vocatum est nomen ejus : et scitur quod homo sit, et non possit contra fortiorem se in judicio contendere.
11. Verba sunt plurima, multamque in disputando habentia vanitatem.

1. EST ET ALIUD MALUM (Septuag. πονηρία, id est *malitia*, id est miseria, afflictio) QUOD VIDI SUB SOLE, ET QUIDEM FREQUENS APUD HOMINES.] Hebr. *multum super homines ;* Chald. *super filios hominum ;* Symmach. *apud homines ;* Arabicus, *sub cœlo ;* Septuag. *sub homine :* quia scilicet homines sponte illi incubant, et in eo jacent, ut videantur velle esse mali, id est vani et miseri, sicut scabiosus gaudet fricando suam scabiem et pruritum, esto per hoc scabiem suam foveat et augeat. Idem malum est *super hominem*, quia illi dominatur illumque cruciat et vexat. Unde Tigur. vertit : *Est malum principatum obtinens inter homines ;* alius : *Est malum multum magnum apud homines.*

Vox *aliud* non est in Hebr. Græco, Syro, Arab. sed explicationis gratia ab Interprete additum. Significat enim aliam avaritiæ ærumnam, et vanitatem distinctam ab ea quam recensuit capite præced. vers. 12; scilicet, quod opes sæpe congregentur in malum divitis, et avaritia perdat avarum herum suum. Hic ergo aliam ejus vanitatem, sive vanitatis speciem attexit, scilicet quod avarus inter opes suas egeat, easque alieno, qui eas prodiget, relinquat. Licet enim in fine cap. præced. dixerit ingens bonum et Dei donum esse suis uti et frui, tamen contrariam avari vanitatem, qui suis non audet uti, non recensuit, quod proinde hic facit.

Porro avaritia hæc frequens est apud homines, præsertim Judæos, quibus hæc scribit Salomon. Unde etiamnum videmus Judæos nil nisi lucra et opes cogitare, easque per usuras, per fas et nefas prosequi. Audi S. Hieronymum in illud Isaiæ 2. 7 : *Repleta est terra argento et auro, et non est finis thesaurorum ejus : utraque,* inquit, *gens et Judæorum et Romanorum per hæc verba avaritiæ suggillatur. Quod historiæ quoque tam Græcæ narrant, quàm Latinæ, nihil Judæorum et Romanorum gente esse avarius,* illo scilicet ævo.

2. VIR CUI DEDIT DEUS DIVITIAS ET SUBSTANTIAM ET HONOREM, ET NIHIL DEEST ANIMÆ SUÆ EX OMNIBUS QUÆ DESIDERAT; NEC TRIBUIT EI POTESTATEM DEUS, UT COMEDAT EX EO, SED EXTRANEUS VORABIT ILLUD, HOC VANITAS ET MISERIA MAGNA EST.] Septuag. *Hoc vanitas est et languor pessimus ;* Arabicus : *Hoc vanum est et infirmitas immunda;* Vatab. *gravis dolor.*

ET HONOREM,] honorem jungit divitiis tanquam filiam matri, et effectum causæ. Opes enim dant honores, hinc opulentos videmus ab omnibus honorari et coli. Unde Chal. vertit, *gloriam facultatum;* Arab. *nobilitatem ;* alii, *splendo-*

rem dignitatis, quem conciliant diviti opes.

SUBSTANTIAM.] Nove Cajet. suo Judæo credulus vertit, *gemmas*. *Et nihil deest animæ suæ*, id est desiderio et voto suo, q. d. habet opes et rerum copiam, quantum quis juste et honeste optare potest.

Dices: Quomodo ergo dicitur vers. 7 : *Anima ejus non implebitur?* Resp. primo, quia avarus suis non audet uti. Itaque habet opes quoad dominium, sed non quoad usum et fructum. Unde S. Hieron. epist. 103. ad Paulin. *Avaro*, ait, *tam deest quod habet, quam quod non habet.* Secundo, quia insatiabilis est, et quo plura habet, eo plura desiderat instar canis semper hiantis. Audi Senecam epist. 72: *Vidisti canem missa à domino frusta panis aut carnis aperto ore captantem; quidquid excepit, protinus integrum devorat, et semper ad spem futuri hiat. Idem evenit nobis : quidquid exspectantibus natura projecit, id sine voluptate demittimus, statim ad rapinam alterius erecti et attenti. Hoc sapienti non evenit, plenus est, etiamsi quid obvenit, secure excipit ac reponit; lætitia fruitur maxima, continua sua.*

NEC TRIBUIT EI POTESTATEM DEUS.] Hebr. *Nec dominari fecit eum Deus;* hinc fit ut opum suarum sit servus, non dominus. Unde Tigurina : *Deus non instituit illum dominum;* Campens. *Sed animum eis utendi illi non tribuit.*

Nota τὸ *nec tribuit*, vel potest accipi permissive, ut sermo sit de culpa avaritiæ. Ad hanc enim Deus avarum non cogit, sed permittit ei pravum usum liberi arbitrii ut se dedat avaritiæ, ait Olympiod. quomodo Deus dicitur tradidisse Philosophos, ob superbiam, in passiones ignominiæ, Rom. 1. 26; vel positive, ut sermo sit de pœna avaritiæ : hanc enim Deus avaro infligit, dum eum bonis suis spoliat, vel uti prohibet, sive per morbum immissum, ut vult Lyran. sive quo alio modo, ut vult Thaumat. et Cajet.

SED HOMO EXTRANEUS (S. Hieron. *alienus;* Tigurina, *exterus ;* Campensis, *ignotus*) VORABIT ILLUD,] id est, ut explicat Eccles. cap. 14 : *Congregat, et in bonis illius alius luxuriabitur*, idque variis fit modis ; unum assignat hîc Chald. dum paraphrastice ita vertit : *Non dedit ei potestatem dominus ob peccatum suum, ut gustaret ex eis; sed morietur absque liberis, et non misertus est proximi sui, ut hæredem eum sibi constituerit; etenim uxor ejus tradetur viro alieno, qui hæreditabit eas et comedet eas. Omnis hujus rei causa peccata sua illi fuerunt, quod non fecerit ex illis quidquam boni, et conversæ sunt ei divitiæ ejus, ut essent in vanitatem et in ægritudinem malam.*

Alii modi sunt, cum fures et prædones avaro opes abripiunt, aut litigatores per lites illi auferunt, aut potius cum deficientibus vel exclusis filiis externus in hæreditatem ejus, per vafritiem se insinuat et subintrat. Vox *vorabit*, notat prodige ab extraneo consumi, quæ avare ab hero collecta sunt, ut sæpe fieri videmus. Sic enim congrua talionis pœna Deus avaritiam et avaros castigat. Avarus ergo ditat alium, non se ; exterum sæpe, non filium, juxta Italorum proverbium quod citat Tiraquellus : *Ditant hominem hæc quatuor*, scilicet, ut inquiunt Itali : *Il morto, il porco, il porto, el' horto.*

Tropol. Noster Alvarez de Paz, lib. 1. de Vita spirit. p. 2. c. 13, hanc gnomen adaptat religiosis tepidis, qui cum omnibus bonis spiritualibus abundent, tamen per acediam iis uti fruique negligunt, quia sub sole degunt, id est affectus suos in terrena defigunt, nec eos ad cœlum attollunt; quare hæc eorum bona devorat extraneus, id est diabolus, dum ea in ipsis inutilia, imo exitialia efficit, ut scilicet ipsis cedant in majorem damnationem, Eccles. 6. 2.

Hujus rei veritatem eleganti divitis et fortunæ Apologo, pulchris exemplis adornato, demonstrat Cyrill. lib. 3. Apol. mor. c. 4. cujus titulus: *Contra eos qui non sunt contenti, cum satis habeant: In secundis*, inquit, *rebus, cum homo sibi factus sufficiens et dives, minime contentus amplius sitiret, et secum tempestuosus plus quæreret, fortunam obviam habuit, quæ ei dixit : Utquid, carissime, non quiescis, cum jam tribuerim tibi satis? At ille respondit : Sua nimirum dulcedine trahit bonum, et donec additum fuerit, est molestum. Cui illa : Recte, inquit, video quod pauper effectus es, postquam cupiditate plus sitis. Nam si satis haberes, amplius nullatenus quæreres. Plus enim capit ille cui quidem satis non est. Ecce te depauperavit avara voluntas, exinanivit cupiditas, exspoliavit sitibunda tempestas. Attamen si totum invenires aurum male conditum Salomonis, amplius non habebis. Sed illud, quo bene utimur, hoc demum habemus. Nam fossus humi census non est hominis, sed telluris. Igitur cum ad usum opes proficiunt, tunc habentur. Usus autem usque ad finem sufficientiæ extendendus est. Quoniam si ultra quod satis est comedas, natura mox evomet, et si plus quam requirit necessitas indueris, gravatus sustinere non potes.* Probat idipsum exemplo Hebræorum, eamdem mannæ mensuram colligentium et comedentium : *Nescis quod* (Exod. 16.) *filiis Israel in deserto ex manna viventibus, magnis et parvis, divitibus et pauperibus, eademque cunctis cœlestis edulii mensura dabatur, nec collectum plus inveniebat avarus, nec minus, qui fuerat pigritatus? nimirum quoniam una est sufficientia omnibus, et universalis provisor eamdem hominibus opulentiam necessitatis largitus est. Non enim plus habet dives quam pauper, sed tantum in qualitate titulorum utriusque est differentia.* Astruit idipsum oraculo Apollinis : *Non audisti olim Apollinis idolum pastori Lydiæ regi facto, per Achatem sciscitanti, si quis eo in mundo felicior existeret, deliciosas ejus divitias confutans responderit : ipsi nimirum superbienti Arcadium senem pauperem prætulit, qui nunquam agri sui terminos exiverat, dixitque plus laudari et probari securitate ridens tugurium, quam curis et sollicitudinibus tristem aulam, paucasque glebas pavoris expertes, quam arva latissima metu referta, unumque tutela facile jugum boum quam equitatum impensis voracibus onerosum.* Denique Epicuri sententia Apologum concludit : *In veris divitiis multiplicandis nihil esse adjiciendum pecuniæ, sed avaritiæ subtrahendum. Tanto namque dignoscitur quis esse ditior, quanto in eo cupiditas est minor ; quibus dictis, ab eruditore docto disparuit.*

3. SI GENUERIT QUISPIAM CENTUM LIBEROS, ET VIXERIT MULTOS ANNOS ET PLURES DIES ÆTATIS HABUERIT, ET ANIMA ILLIUS NON UTATUR BONIS SUBSTANTIÆ SUÆ, SEPULTURAQUE CAREAT, DE HOC EGO PRONUNTIO QUOD MELIOR ILLO SIT ABORTIVUS.] *Centum*, id est, *plurimos;* ponitur numerus definitus pro indefinito. Olim licita erat et usitata polygamia ; unde ex multis uxoribus centum et plures poterant filios generare. Sic Achab genuit 70 filios, 4. Reg. 10. 1; Roboam vero 88, 2. Paral. cap. 11. 21. Porro filii, quos natura dedit in gau-

dium parentibus, avaro augent molestiam; cruciatur enim in expensis quas facit, ut illos alat; item curis, ut illis de hæreditate provideat.

Non fruatur bonis.] Hebr. Chald. et Theod. *Non satietur bonis.* Vetus translatio et Septuag. *Non impleatur ex bonitate.* Græce est, ἀγαθωσύνης: quod bonitatem, id est jucunditatem æque ac beneficentiam significat. Thaumat. *Animam suam impinguare negligit.* Addit Chal. *Eo quod pepercit divitiis suis, et non emit ex eis nomen bonum*, per eleemosynas aliaque beneficentiæ opera et monimenta.

Sepulturaque careat.] Magnus est honos, ideoque magna cura sepulturæ apud omnes gentes. Avarus autem caret sepultura decenti et digna; quia ex avaritia illam sibi nec in vita, nec in morte per testamentum curavit: unde hæredes, qui ejus opibus inhiant, illam negligunt. Est hæc justa Dei pœna, qua avarum punit, ut qui pecunias sepelivit, careat ipse sepultura. Ad hæc avari, præsertim mercatores, sæpe apud exteros moriuntur ignoti, miseri, insepulti.

Adde: avarus, quia nulli fuit beneficus, omnibus invisus est; ideoque decus sepulcri ei negant. Denique avari ob opes non raro à prædonibus occiduntur; itaque vel in cloacas, vel in aquas, vel in fossas insepulti abjiciuntur. Exemplum est in avaro rege Joakim, de quo ait Jer. cap. 22. 17: *Tui vero oculi ad cor et avaritiam, etc. propterea hæc dicit Dominus, etc. Non plangent eum: væ frater, et væ soror! non concrepabunt ei: væ domine, et væ inclyte! Sepultura asini sepelietur, putrefactus et projectus extra portas Jerusalem.* Avarus ergo caret sepultura, hoc est honore et pompa funeris, ad quam pertinent parentum et amicorum luctus, præfici et præficæ, qui cum plangant, exsequiæ, monumentum, epitaphium, etc.; hæc enim negant avaro, quia avarus est, ideoque omnibus vilis et exosus. Audi S. Hieron. *Significat quod dives de sua morte non cogitet, et cum omnia possideat, etiam in exstructione sepulcri avarus sit, sive quod sæpe propter istas divitias occisus insidiis, insepultus abjiciatur; sive quod melius puto, quod nihil boni facti et honoris egerit, ex quo sibi queat apud posteros memoriam comparare, et non vitam silentio transire, velut pecudes, cum habuerit materiam, per quam potuerit apparere quod vixerit.*

Ex adverso, de Christo liberali et vitæ suæ pro nobis prodigo ait Isaias, cap. 11: *Erit sepulcrum ejus gloriosum.* Denique olim sepulturæ privatione damnabantur reipublicæ patriæque hostes, item suî suorumque patricidæ. Tales sunt avari, qui sua avaritia se, suos patriamque conficiunt, et quasi interficiunt. Vide Durantum Caselium, lib. 2. Variar. cap. 3.

Quod melior illo sit abortivus.] *Melior*, id est melioris conditionis, potior, felicior. Unde Thaumat. *Melior est illo conditio intempestivi fœtus.* S. Hieronymus: *Deterioris conditionis est abortivo.*

Mystice S. Ambros. hæc adaptat Christo, qui non in suo, sed in alieno, puta Josephi ab Arimathia sepulcro sepultus est. Sic enim ait in c. ultimum Lucæ: *Non habebat Christus tumulum suum. Etenim tumulus his paratur, qui sub lege sunt mortis; victor mortis tumulum suum non habet. Quæ enim communia tumulo et Deo. Denique Eccles. cap. 6. de eo qui meditatur in bonis: Et sepultura non est illi. Specialis igitur præter communem omnium mortem mors Christi est, et ideo non cum aliis sepelitur, sed tumulo solus includitur.* Verum hæc allegoria parum litteræ respondet. Quæ enim comparatio avari et abortivi cum Christo!

Abortivus est, qui ex utero prodit mortuus, aut agens animam. Hebr. vocatur נפל *nephel*, id est deciduus, caducus, marcidus, minime vitalis, instar immaturi fructus, qui ex arbore decidit inutilis; radix enim נפל *naphal* significat labi et cadere. Syrus pro *abortivo* vertit: *peccatorem*, quo modo S. Paulus se persecutorem olim fidelium vocat abortivum, 1. Corinth. 15. 8; sed hoc mysticum est: abortivus enim proprie est fœtus imperfectus, informis, infirmus, languidus, abortu natus, et ante maturum partum ejectus, quales vel mortui sunt, vel parum vitales; quo respiciens S. Job cap. 10. 19. ait: *Quare de vulva eduxisti me? Qui utinam consumptus essem, ne oculus me videret! fuissem, quasi non essem, de utero traslatus ad tumulum.* Huc facit illud Hippocratis apud Gellium, lib. 3. c. 16: *Est et non est octimestris partus; quia illico moritur et esse desinit; aut certe vivit trahitque animam.* Unde Campens. vertit: *Judicavi illo fortunatiorem, qui matre abortiente ejectus est.* Hinc in jure abortivus habetur pro non nato.

Comparat avarum abortivo, quia sicut hic vivens non vivit, imo non vivit ad vitam, sed ad mortem; nam conceptus in utero illico moritur, nec nascitur, ut videat lucem, eaque fruatur, sed ut ex ea abeat et excedat; sic et avarus vivens non vivit, quia opibus bonisque vitæ frui non audet, imo nec gaudet, sed iis quasi mortuus, vitæque gaudiis defunctus, funestam instar abortivi et moribundi vitam agit in sordibus, squalore et mœrore.

Præfert autem abortivum avaro, eo quod abortivus, sicut caret bonis et gaudiis hujus vitæ, sic pariter careat malis et doloribus ejusdem; ut avarus carens bonis et gaudiis abundat malis: puta laboribus, timoribus, mœroribus, curis et angoribus, quos et pariunt opes et avaritia. Hoc est quod dixit cap. 4. 2: *Et laudavi magis mortuos quàm viventes, et feliciorem utroque judicavi, qui necdum natus est, nec vidit mala quæ sub sole fiunt.*

4. Frustra enim venit et pergit ad tenebras, et oblivione delebitur nomen ejus.] Pro frustra Hebr. est הבל *hebel*, id est, vanitas, de quo cap. 1. 2. Unde Septuag. et Syrus vertunt: *In vanitate quippe venit et in tenebris vadit, et in tenebris nomen ejus abscondetur;* Olympiod. *occultabitur;* alii: *In tenebrositate nomen ejus operietur;* Arabicus: *Veniet enim cum vanitate, et in tenebras discedet, et abscondetur nomen ejus in tenebris;* Thaumaturgus: *Ut enim abortivum vane advenit, ita et absque omni satietate et fructu clanculum abit;* Tigur. *Is enim ut res inanis prodit, ac in tenebras abit, tenebræque nomen ejus occultant;* Vatabl. *Hic enim in vanitatem, id est in mundum, qui mera est vanitas,* prodit, et vadit ad mortem; Campensis: *Hic enim ut nugamentum aliquod, à conceptu in utero aliquousque obscure progressus est, sic tamen ut ne nomen quidem ejus ulli cognitum fuerit.*

Denique Chald. sic vertit: *Quoniam in vanitate venit ad hoc seculum, et in vanitate ibit ad seculum venturum, et in tenebris nomen ejus operietur, eo quod non habet meritum, et nomen bo-*

num non acquisivit, ut memoriam suî ab injuria mortalitatis assereret.

Ad litteram loquitur de abortivo, uti censent Thaumat. Lyran. Clarius, Campensis et alii; consequenter tamen loquitur de avaro; hunc enim comparat abortivo, uti censent Olympiod. Bonav. Hugo uterque, Cajet. Titelm. et alii. Sensus ergo est, q. d. Sicut abortivus frustra venit in mundum, quia natus, vel jam mortuus est, vel post unum alterumve diem moritur, itaque à luce vitæ pergit ad tenebras mortis, ibique oblivione perpetua sepultus delitescit, adeo ut ne nomen ejus quidem sciatur; sic pariter avarus frustra venit in mundum, quia luce vitali gaudiisque vitæ non fruitur, sed quasi ea non vidisset sordidus, miser et famelicus pergit ad tenebras mortis, ibique perpetua oblivione sepelietur. Uterque ergo frustra venit in mundum et vitam, quia fine et fructibus vitæ, puta jucunditate et gaudiis, hujus lucis et vitæ frustratur et destituitur; abortivus quidem per naturam, avarus vero per voluntatem et avaritiam; sed abortivus natus est duntaxat frustra et in vanum; at avarus, non tantum frustra, sed ad miserias ærumnasque maximas.

Pergit ad tenebras,] id est, ad sepulcrum, ait Lyran. ad mortem, ait Bonav. et Titelm. ad nominis obscuritatem et oblivionem, ait Chald. ad ærumnas et mœrores, in quibus vivit avarus, ait Hugo Victor. ad sordes et squalorem, ait Pineda, quod nullis hujus vitæ commodis perceptis, in angulo et in abscondito sordidus et squalidus contabescat, non magis notus, quàm si nunquam in apertum emersisset ex tenebris, ut etiam vivens adhuc mortuus censeatur. Nulla illius in humana politia ratio ducitur, nulli natus, reipublicæ bono, non patriæ, non amicis, non sibi. Omnia hæc eòdem recidunt.

Denique avarus æque ac abortivus pergit ad tenebras, id est ad limbum et infernum, orcum et tartarum, ubi sunt cimmeriæ et perpetuæ tenebræ, ob quas infernus græce vocatur ἀδης, quasi ἀιδης ab α particula privativa et ἰδεῖν, id est videre, quod privatus sit visu, imo omnes suos privet lumine et visu. Audi Plutar. in illud: *Latenter vive: Qui solem Apollinem esse credunt, ex majorum et priscorum mysteriis, Delium et Pythium eumdem cognominant. Cæterum eum, qui adversæ partis est dominus, sive Deus is est, sive dæmon, Haden, id est Orcum appellant, quod mortui in locum tenebrosum et obscurum demigremus, ad densæ noctis somnique inertis regem.*

Mystice, avarus æque ac abortivus in utero mortuus frustra venit, quia non pervenit ad finem suum, ad quem à Deo creatus est, scilicet ad æternam felicitatem; in vanum ergo accepit animam rationalem, in vanum factus est homo. Rursus, avarus pergit ad tenebras ignorantiæ et imprudentiæ, quibus occæcatus non considerat se suamque conditionem, aut finem, ideoque pergit ad tenebras densissimas et ardentissimas gehennæ. Unde Chald. vertit: *Lumen quoque legis non vidit, neque cognovit distantiam inter bonum et malum, ut discerneret inter hoc seculum et futurum.* Hic est error communis et gravissimus hominum, quod non discernant hanc vitam à futura, quod pluris æstiment momentum temporis, quàm totam æternitatem: vivunt ergo tempori præsenti, et moriuntur æternitati; imo vivunt miserrimæ et gehennali æternitati. O error, ô stupor!

Oblivione delebitur nomen ejus.] Hebr. *In tenebris nomen ejus operietur,* id est memoria ejus cito peribit, obscurum et ignotum erit nomen ejus, imo abortivo nullum nomen imponetur; quia Hebræi nomen non imponebant ante octavum diem, quo circumcidebatur infans; fiebatque Hebræus membrum Synagogæ, sicut modo infans per baptismum fit Christianus membrumque Ecclesiæ, tumque ei inditur nomen. Sic Romani masculis octavo die nomen imponebant, feminis nono, teste Plutarc. Problem. 202. Græci vero utrisque decimo septimo die, teste Arist. lib. 7. Histor. anima. cap. 12. Porro Barbari nonnulli, ut Atlantes, nulla pueris dabant nomina, ut ait Plin. lib. 5. cap. 8. Sic avari nomen et memoria illico datur oblivioni, tum quia invisum et exosum est nomen ejus, tum quia vadit ad gehennam, quæ est terra oblivionis, Psal. 87. 6. Ad hæc abortivis nullum erat proprium sepulcrum, nullusque titulus nominis index; sed sine titulo, sine pompa, sine ritu in commune parentum sepulcrum, aut communem omnibus terram projiciebantur, teste Plutarc. Consol. ad uxorem. Unde sepulcrum eorum à Fulgentio Placiade et Rutilio Gemino in Astyanacte vocatur Suggrundarium. Sic pariter avarus sæpe caret honore et pompa funeris et sepulcri, uti paulo ante dixi.

5. Non vidit solem.] Proprie hoc dicitur de abortivo, metaphorice de avaro; quia abortivus vel mortuus prodit ex utero, vel semimortuus, ideoque quasi cæcus non videt solem, vel certe modice et sine voluptate, imo cum dolore videt. Avarus similiter etsi videt solem, tamen eo non fruitur, quia in curis, labore et squalore tenebrosam et mœstam agit vitam. Pulchre Vivianus de Abortivo vertit:

> Non astra vidit aurea,
> Sensitve solem vivido
> Jubare emicantem.

Mágnum gaudium viventi est videre solem, ac cæco magnus dolor eum non videre. Unde Tobias jam cæcus, cap. 5. 12: *Quale,* ait, *gaudium mihi erit qui in tenebris sedeo, et lumen cœli non video?* Hoc gaudio privatur abortivus et avarus.

Neque cognovit distantiam boni et mali.] Quia abortivus distantiam hanc nequidem sensu, multo minus intellectu percipere et dijudicare potuit: avarus vero sola mala, puta labores et sollicitudines expertus est, pauca vel nulla bona; unde distantiam utrorumque non perspexit.

Rursum non æstimavit veri boni, id est virtutis, præstantiam, ac veræ felicitatis magnitudinem, quantum scilicet distet bonum à malo, virtus à vitio, cœlum à gehenna.

Pro *distantiam* hebr. est נחת *nachat,* quod Noster videtur derivasse à radice נחה *nacha,* id est deduxit, q. d. deductionem boni à malo, et distantiam. Proprie *nachat* significat quietem à rad. נוח *noach,* id est, quievit. Unde Noe nomen accepit, dicente patre Lamech: *Iste consolabitur nos ab operibus et laboribus manuum nostrarum,* Genes. cap. 5. vers. 29. Noe ergo idem est quod quies, consolatio.

Hoc etymon secuti Septuag. vertunt: *Nec cognovit requies huic super hunc;* Syrus et Arabicus:

Requies est illi melior quàm isti; puta, melius quiescit abortivus quàm avarus. S. Hieron. *Requies huic magis quàm illi;* Campens. *Liber fuit ab illis quibus avarus assidue torquetur.* Sensus est manifestus.

6. Etiamsi duobus millibus annis vixerit, et non fuerit perfruitus bonis : nonne ad unum locum properant omnia?] Hebr. est : *Si vixerit mille annos* פעמים *paamaim,* id est, ut Syrus : *duabus vicibus,* id est, mille annos duplicatos sive duplices, ut in Comment. vertit S. Hieron. id est bis mille annos. Idem voluere Septuag. dum verterunt : *Et si vixit mille annorum reditus,* id est, mille annos iteratos et redeuntes, puta geminatos. Male ergo in Regiis τὸ *reditus* refertur ad sequentia hoc modo : *Reditus et bonitatem non vidit.* Arabic. pro *paamaim* in duali legit פעמים *peamim* in plurali, id est, *multis vicibus.* Unde vertit : *Et si vixerit universalitatem millium annorum,* id est, etsi multa annorum millia, imo myriades vixerit. Est hyperbole, vel potius concessio rei impossibilis. Ætas enim hominis porrigi nequit ad bis mille annos, ac nemo ex primis hominibus qui fuerunt præ omnibus polycronii attigit annum millesimum. Mathusalem, qui summe omnium fuit Macrobius, pervenit ad annum 969 duntaxat; sed esto, inquit, avarus bis mille annis viveret, quod tamen est impossibile. Hæc sententia pendet; ac posset referri ad v. præced. q. d. Avarus non videt distantiam boni à malo, sed tantum mala continua, etiamsi bis mille annis viveret. Verum ex Hebræo liquet referendam esse ad τὸ *Nonne ad unum locum properant omnia?*

Sensus ergo est, q. d. Avarus abortivo non est felicior, sed infelicior tam in vita, quàm in morte. In vita, quia etsi illo diutius vivat, imo esto per impossibile des illi bis mille annos vitæ, totidem annos ærumnæ et quasi mortis vitalis illi dabis. Omnes enim dies exigit in curis et angoribus et mœroribus. In morte, quia in majori angustia moritur, quàm abortivus, quia cogitur deserere opes ita adamatas et tanto labore partas; tum quia timet gehennam sibi præparatam; quia *ad unum locum properant omnia,* scilicet ad mortem : ibi enim desinunt omnes anni, omnes curæ, omnes opes avari. Esto ergo bis mille annis vivat, iis exactis quid habebit, nil nisi tormentum majus, eo quod labores et opes partæ non possint eum tutari à morte, nec comitari post mortem ad aliam vitam? quare dum eas in morte relinquere cogitur, mire cruciatur, præsertim quia, ut addit Chald. nil virtutis et meriti secum defert. Audi Chald. *Etsi duobūs millibus annis vixerit vir, et in lege non laboravit, et sacramento apud Dominum obstrictus, judicium et justitiam non fecit, in die mortis suæ anima ejus decidet in gehennam ad locum unum, quò omnes peccatores vadunt.*

Avarus ergo sua avaritia corrumpit omnia bona, quæ in vita et morte, quæ in hoc seculo et futuro sibi comparare posset, si bonis suis commode sancteque uti nosset. Quare uterque, avarus scilicet et abortivus, vadunt ad eamdem mortem et ad eumdem infernum; sed abortivus ad limbum, ubi pueri in peccato originali mortui carent quidem visione Dei, sed carent et pœna sensus; avarus vero vadit ad gehennam, ubi damnati cruciantur igne per omnem æternitatem. Deterior ergo longe est sors avari, quàm abortivi, qui suis curis, usuris, lucris non aliud facit quàm aggerere sibi folles et fomenta, quibus magis ardeat in gehenna. Avarus ergo nec in vita hac fruitur bonis, nec in futura; sed in utraque cruciatur malis, in hac temporariis, in futura æternis. Nota τὸ *properant;* quia vita nostra non est aliud quàm continuus cursus ad mortem, ac per eam ad immortalitatem vel beatissimam in cœlo, vel miserrimam in inferno.

7. Omnis labor hominis in ore (Hebr. et Arabicus, *ad os.* Complut. *in os*) ejus; sed anima ejus non implebitur.] Chald. *Omnis labor hominis est propter escam oris sui, pro qua ipse laborat, et per verbum Domini nutritur; neque tamen animus esculentis et poculentis satiari potest;* Campens. *Nullus fructus est alius humani laboris, quàm cibum ori suppeditare; animi tamen cupiditati omnino satisfieri non potest;* Vatabl. *Et tamen desiderium habendi non expletur.* Arias :

> Ventris causa, orisque homini labor omnis aditur ;
> Os tamen expletur nunquam, sit quamlibet arctum :
> Ventris at ingluvies et habendi plura cupido.

Alius :

> Nullo auri pretio, nulla est satiabilis esca.

Gnome hæc tripliciter exponi potest : Primo, de labore; secundo, de loquela ; tertio et genuine, de cibo.

Primo, ergo de labore varii varie exponunt. Primo, quasi dicat : *Omnis labor hominis,* omnis miseria et calamitas est in ore hominis, id est, æstimatur gravis vel levis, prout ori et palato illius sapit, prout ab ore ejus extollitur et exaggeratur, vel minuitur et parvipenditur ; prout os et cor, id est animus ejus fuerit affectus ; ac si is male sit affectus uti passim fit, non impletur, sed in deterius vertit quæ accidunt; sin is bene sit affectus, uti est in sanctis, salutarem ex omnibus colligit fructum. Ita Moringus. Similis huic est illa gnome Psal. 147. 16 : *Qui dat nivem sicut lanam,* quod nonnulli sic explicant, q. d. Deus facit nivem et frigus hibernum sentiri, prout quis magis vel minus vestitus est, ut v. g. pauperes minus vestiti minus sentiant rigorem hiemis, divites vero magis eumdem persentiscant.

Secundo, alii exponunt, q. d. Deus cuique admetitur laborem non super vires, sed juxta cujusque os, id est modum et conditionem, ut scilicet illi plus non imponat, quàm ipse sustinere, et quasi ore suo devorare possit.

Tertio, alii, q. d. Quisque laborem suum habet in ore, id est, quisque loquitur crebro de sua occupatione et labore, v. g. arator de agricolatione, faber de fabricis suis, sutor de sua calceorum sutura ; medicus de suis curationibus ; at nunquam quis vel labore, vel arte sua, vel lucro ejusdem satiatur.

Huc pertinet sensus S. Bonavent. Os, inquit, hians significat desiderium, q. d. Omnis homo laborat, ut impleat os, id est, ut satiet suum desiderium ; sed frustra, quia hoc est insatiabile et expleri nequit.

Porro de loquela et sermone varii pariter varie explicant : Primo, Olympiod. *Omnis labor,* inquit, hominis, scilicet animalis, et peccato infecti est in ore ejus; quia os ejus semper laborat, ut proferat aliquid scelerati, scilicet, contumelias, jurgia, blasphemias, fraudes.

Secundo, Hugo Victor. q. d. Omnis homo quia homo est, præcellit cætera animalia duobus, scilicet ratione et ore, id est sermone; quare conatur os, id est sermonem suum expolire, ut concinne, polite, ornate dicat, ut polleat eloquentia; at quanta vis illa sit, nunquam cupiditatem ejus explet. Sola enim Dei gratia et charitas cor hominis implet. Simili modo S. Hier. exponit de eo qui multa didicit, et tamen semper cupit discere.

Tertio, Cassian. collat. 14. c. 9. asserit omnem laborem hominis esse in ore ipsius, hoc est in eo compescendo per silentium, et ut omnium seniorum instituta atque sententias intento corde, et quasi muto ore suscipiamus, ac diligenter pectore condamus, atque ad perficienda ea potius quàm ad docenda festinemus; quoniam ex hoc cenodoxiæ præsumptio, ex illo fructus spiritalis scientiæ pullulabunt.

Quarto, Hugo Cardin. Omnis, inquit, hominis labor est in ore verificando, sanctificando, custodiendo. Verum omnes hæ expositiones ingeniosæ potius sunt verborum adaptationes, quàm sinceræ et genuinæ mentis Salomonis explicationes; quare lusus ingenii magis sunt quàm Scripturæ sensus.

Igitur mens Salomonis est agere non de labore nec de sermone, sed de cibo, uti explicat Chald. Campens. et cæteri.

Sensus igitur primo esse potest de cibo et potu, ut ostendat eorum vanitatem, ideoque in eis non consistere felicitatem, uti animales, et Epicurei censent; quin et ipse Salomon cap. 2. vers. 9 et 25, dicens: *Quis ita devorabit, et deliciis affluet ut ego?* quæsivit in iis felicitatem, sed non invenit. Eò ergo videtur hîc respicere, æque ac ad cap. 5. quod proxime præcessit. vers. 17. ubi dixit: *Hoc itaque visum est mihi bonum, ut comedat quis et bibat, etc.* Sensus ergo est, q. d. Major hominum pars constituit felicitatem in cibo et potu, putà in delicata comestione et potatione, ideoque labor eorum omnis est in ore. Hebr. *ad os*, ut scilicet os et palatum hisce suis deliciis oblectent; at *anima eorum non implebitur*, tum quia gula insatiabilis est et impleri nequit; unde helluones quo plus bibunt, eo plus bibere cupiunt, eoque magis helluantur, ut videantur ore semper hiare ad potum; tum quia deliciæ corporales animam spiritualem et Dei capacem satiare et explere nequeunt. Ita Olympiod. Titelm. Cajet. Atque ita explicat ipse Salomon Prov. 16. 26. dicens: *Anima laborantis laborat sibi, quia compulit eum os suum;* Hebr. *Quia incurvavit se ad ipsum os suum.*

Secundo, magis presse et genuine hæc pertinent ad avarum, de quo omnis sermo præcessit, q. d. Avarus laborat assidue, ut congreget opes, quibus os et ventrem satiet; sed frustra, quia venter et gula insatiabiles sunt. Ita S. Hieron. *Omne*, ait, *quod laborant homines in hoc mundo ore consumitur, et attritum dentibus, ventri traditur digerendum; cumque paululum gulam delectaverit, tamdiu videtur tribuere voluptatem, quamdiu gutture continetur; cum vero in alvum transierit, desinit inter cibos esse distantia. Et post hæc omnia non impletur anima comedentis, sive quod rursum desideret quod comedat, sive quod nullam utilitatem anima ex refectione corpusculi capiat.*

Rursum, et potius est occupatio. Occurrit enim tacitæ objectioni avari dicentis: Laboro perpetim, ut conquiram necessaria ori meo et meorum implendo, ut victum vestitumque comparem; sed confutat hoc Salomon, aitque: Ex ore tuo condemno te, ô avare nequam. Nam os tuum defraudas, ut opes aggeras. Unde Syrus vertit: *Prohibuit omne, quo laborat homo in ore ejus, et anima ejus non est impleta.* Rursum ut os et ventrem impleas, paucis opus est, sed ut animam, id est cupiditatem et avaritiam tuam expleas, perpetuo laboras ut asinus; idque in vanum, quia avaritia tua nullis limitibus coercetur, sed immensum se porrigit, ideoque insatiabilis est, et expleri nequit. Ita Thaumaturgus. Cupiditatem ergo tuam implere vis, at non potes; laboras igitur in vanum ac tentas rem impossibilem. Facis enim perinde, ac si quis totum alveum maris una aquæ gutta implere conaretur. Utquid ergo tot labores miser exantlas? utquid in vanum te tot curis fatigas et crucias? utquid frustra teipsum tot ærumnis atteris et consumis? utquid tuî ipsius es tortor et carnifex?

Denique ut summatim sensum complectar, hæc est vanitas et stultitia avari, ut cum propter os suum laboret, illud tamen rebus etiam necessariis defraudet, utque cupiditatem habendi implere velit, nec possit.

Mystice, per os accipe ingenium et desiderium hians sciendi, per animam vero mentem, quæ nulla scientiarum copia expleri potest. Ita S. Gregor. homil. 40. in Evang. *Bene*, inquit, de doctis et negligentibus per Salomonem dicitur: *Omnis labor hominis in ore ejus, sed anima ejus non implebitur; quia quisquis hoc solummodo laborat, ut sciat quod loqui debeat, ab ipsa refectione suæ scientiæ mente vacua jejunat.* Ad hoc idem hom. 18. in Ezech. citat illud Prov. 16: *Anima laborantis laborat sibi, quia compulit eam os suum. Os enim nostrum*, inquit, *nos compellit ad laborem, quando per hoc quod aliis dicimus, à vitiis refrenamur; quia turpe nimis, ibi nos negligendo cadere, unde prædicando conati sumus alios levare.*

8. Quid habet amplius sapiens a stulto? et quid pauper (Tigurin. *humilis;* alii, *afflictus;* omnia hæc notat עני *ani*) nisi ut pergat illuc ubi est vita?] In hebræo non est τὸ *nisi*, sed tantum *et quid pauper sciens pergere coram vita*, vel *contra vitam*, aut *coram viventibus*, vel *contra viventes?* Olympiod. *In conspectu vitæ;* alius: *Pauper est sciens ire obviam vivis;* Tigur. *Scit vitam agere inter viventes;* Campens. *Scit sua industria victum sibi parare inter illos cum quibus vivit.* Hebr. enim חיים *chaim* pluralē, et vitas, et vitam, et viventes significat. Hinc ex Hebræo amplo et ambiguo varii varie transferunt (vide eas apud Lorinum si lubet), sed perplexe, ambigue et insipide, cum Noster clare, certe et sapide verterit subaudiendo τὸ *nisi;* unde ei astipulantur Septuag. dum vertunt: *Quoniam abundantia sapienti super insipientem, eo quod pauper novit ire ad faciem vitæ;* Syrus: *Quia est lucrum sapienti præter illud quod est stulto, quia pauper cognoscit ire ad vitam;* Arabicus: *Quid habet præstantiæ sapiens, quàm stultus? quia pauper cognovit cursum coram vita*, id est, ut sciat hîc vivere, ut sciat quomodo hîc bene et feliciter vitam agere debeat? Alius, q. d. Pauper pergit ut ostiatim mendicet ad comparandum sibi

victum necessarium ad vitam. Verum hoc frigidum est, æque ac insulsum.

Est antithesis stulti avari et sapientis pauperis. Scriptura enim sæpe per pauperem indicat sapientem et justum, per divitem vero insipientem, avarum et injustum; quia, ut ait S. Hieron. *Omnis dives aut iniquus, aut iniqui hæres;* pauper vero, quia modicis contentus, spernit opes, et cor ad veras in cœlo Dei opes transfert; hinc sapiens est et justus.

Sensus ergo est, q. d. Sapiens et pauper in vita et morte, atque labore victum comparandi, ut satient os et ventrem pares sunt; hac tamen re pauper sapiens antecellit diviti avaro et stulto, quod pauper pergat ad vitam, dives vero ad mortem, eamque triplicem. Hebr. enim *chaiim* est plurale, ideoque triplicem vitam significat, scilicet naturalem animæ, spiritualem gratiæ, cœlestem gloriæ.

Primo ergo de vita naturali sic exponas, q. d. Pauper contentus moderato victu et vestitu pergit ad veram vitam, quæ sita est in animo suis contento, quieto, hilari. Talis enim vivit agitque vitam suavem, jucundam et longævam. At dives avarus oculos declinans in terram, in eaque velut serpens et repens et proserpens, ut aurum et argentum, id est (ut ait Habacuc c. 26.) densum terræ lutum colligat, vacuus miser et infelix continuo labore se consumit, nec audet partis frui, sed semper veteribus aggerere satagit: quare vivit vitam ærumnosam, quæ potius mors dicenda est, quàm vita, ac mox ad communem omnibus mortem nudus et inops tendit, quæ stulta est vanitas. Ita S. Hieron. Hugo Card. et Glossa; paulo aliter Vatabl. censet enim hìc moneri pauperem, ut paupertate sua tranquilla, sapiente et sancta contentus cupiditatem omnem abdicet: *Quid enim juvat,* ait, *pauperem doctum apud homines ambulare prudenter coram ipsis hominibus in hoc mundo, si laboret cupiditate habendi?* Hoc eòdem redit, quò prius, prius tamen simplicius et germanius est.

Secundo, de vita spiritali exponas, q. d. Pauper contemnens opes terrenas ambit spiritales, studetque virtutibus et meritis congregandis, juxta illud Jacobi 2: *Nonne Deus elegit pauperes in hoc mundo, divites in fide et hæredes regni?* Pauper ergo vivit vita gratiæ.

At dives avarus totus opibus incumbit; unde gratiæ et virtutum fit inops et egenus, atque per usuras, fraudes, contractus injustos committit peccata mortalia: quibus animæ mortem incurrit. Ita S. Bonav. Lyran. Carth.

Unde Olympiodorus per vitam accipit Christum, ad quem pauper, qui ab ipso prædicatur beatus, incedit per virtutum semitas; cum dives stultus mancipet se voluptatibus more pecudum. Quare per vitam hìc mystice accipias Eucharistiam, qua deliciose mentem pascunt pauperes, longe magis quàm divites corpus suis epulis. De Eucharistia enim ait Christus: *Qui manducat hunc panem, vivet in æternum,* Joan. 6. 59; et vers. 48: *Ego sum panis vitæ, etc.* Thaumaturg. vero ait pauperem tendere ad vitam, quia tendit ad paupertatem et opum contemptum, in quo vitæ integritas et rectitudo consistit: *Insipientis,* ait, *proprium est, ut nimium concupiscentiis indulgeat, ideoque reprehenditur. Sapiens ab eis sponte sibi temperat. Fere autem vitæ rectitudo homini recto ad inopiam dux est itineris.*

Tertio, pauper per vitam gratiæ tendit ad vitam gloriæ, et avarus per primam mortem culpæ et avaritiæ tendit ad mortem secundam gehennæ; uti Lazarus mendicus ab Angelis ductus est in cœlum, dives vero epulo sepultus est in inferno, Lucæ 16. Ita Chald. *Etenim,* ait, *quid amplius est sapientibus in hoc seculo quàm stultis, et quid est pauperi, nisi ut studeat in disciplina legis Domini, ut cognoscat quomodo futurum sit ut eat omnino coram justis in paradisum Eden,* puta voluptatis, in quo à Deo positus fuit Adam, qui fuit typus et præludium paradisi gloriæque cœlestis.

Tropol. ex eo quod ait pauperem pergere ad vitam, disce viam ad vitam esse paupertatem, sub qua humilitatem intellige. Unde hebr. עני *ani,* tam humilem, quàm pauperem significat; paupertas enim est mater humilitatis; unde pauperes experimur humiles, divites vero superbos. Nam ut ait Phocilides:

Fastus opes sequitur, sequitur petulantia magnos.

Hac de causa S. Franciscus se suumque ordinem fundavit in paupertate, ut eumdem fundaret in humilitate. Utraque ergo dux est et via ad veram vitam; unde eam primus innuit Christus, ut eam nos doceret: *Ego autem,* inquit, *mendicus sum et pauper;* et: *Discite à me quia mitis sum et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris.* Ita sanxit Deus mira congruentia et sapientia. Congruum enim est ut qui contemnunt terrestria, occupent cœlestia. Audi S. Ambros. serm. 74. de Natal. Martyr. *Possumus,* ait, *et nos dicere Domino: Notas fecisti nobis vias vitæ. Ipse enim nobis notas fecit vias vitæ, cum me docuit fidem, misericordiam, justitiam, castitatem;* adde humilitatem, paupertatem, patientiam; *his enim itineribus pervenitur ad vitam.* Ita Sancto Benedicto, ut scribit Sanctus Gregorius 2. dialog. cap. 37, vita functo, duobus ex ejus grege monachis visum est videre viam quamdam amplam et rectam palliis stratam innumerisque luminibus coruscantem, et senem quemdam astantem qui diceret: *Hæc est via, qua dilectus Dei Benedictus ascendit ad cœlum.* Hanc viam S. Bernard. homil. *Ecce nos reliquimus omnia,* nihil aliud esse censet, quàm paupertatis et vitæ religiosæ formulam ab eo institutam, quam, ut ille servans ascendisset in cœlum, sic omnes qui eum sequerentur.

9. Melius est videre quod cupias, quam desiderare quod nescias.] Hebr. *Bona est visio oculorum, præ ambulare anima,* id est præstat videre oculis rem certam, quàm variis animæ cogitationibus, concupiscentiis, desideriis vagari et oberrare per res plurimas et incertas. Septuag. Complut. Ἀγαθὸν ὅραμα ὀφθαλμῶν ὑπὲρ πορευόμενον ψυχῇ, id est; *Bona est visio oculorum superambulans animæ,* id est, quæ superat animæ desiderium, q. d. Bonum est cernere et præsens habere objectum quod, dum absens est, anima cupit et desiderat; præsentia enim superat absentiam rei, æque ac visio rei visæ superat spem et desiderium rei videndæ. Verum melius et conformius ad Hebræa Codices Vatican. pro ὑπὲρ πορευόμενον per systolen legunt: ὑπερπορευόμενον per diastolen. Unde vertunt: *Bonum est aspectus oculorum super ambulantem anima.*

Si Hieron. *In anima;* Olympiod. *Quàm ambulare juxta voluntatem animæ;* Tigurina : *Quàm ut quis desiderium sequatur;* Vatablus : *Quàm quod æstuet anima.* Thaumaturgus tamen priorem versionem Complut. secutus explicat, *Superambulans*, id est prævalens animæ, illamque trahens in rei visæ concupiscentiam, quæ magna stultaque est vanitas. Unde sic vertit : *Irritant quorumdam oculos ferculorum spectacula; sed cum inane sit hoc vivendi studium, perniciosæ illecebræ animum in steriles occupationes trahunt.*

Syrus : *Melior est visio oculorum passu animæ;* Arabica : *Oculus est essentiâ bonus præstantior animo lucido;* Pagnin. *Melior est visio oculorum, quàm ut eat anima per viam stultorum;* Chald. *Melius est videre quod cupias, quàm desiderare quod nescias, sed et hoc vanitas est et præsumptio spiritus.*

Vel ut vertit Costus : *Melius est homini ad futurum seculum gaudere, justitiam colere, et summo judicii die bonam mercedem operum suorum recipere, quàm hanc vitam in calamitatibus et animi perturbationibus ingredi; hoc enim scelerato homini vanitas est et afflictio spiritus.*

Omissis variis variorum explicationibus parum probabilibus, quinque magis probabiles subjicio. Nam *videre oculis*, ut habent Hebr. quinque significat : Primo, aspicere et contemplari rem præsentem; secundo, prævidere futura; tertio, judicare de rebus : oculus enim judicat de coloribus rebusque visis; quarto, experiri : experientia enim capitur visu; quinto, frui, gustare, tenere et possidere. Oculus enim fruitur re visa, eamque visu suo quasi tenet suique juris facit, possidet et comprehendit. Juxta hæc quinque significata quintuplex oritur sensus.

Primo, Isidorus Clarius et Campensis primam videndi significationem secuti vertunt : *Melius est contemplari oculis divitias præsentes, quàm industria sola fretum in diem more pauperum vivere : certe falleris, qui hoc putes : non enim aliud aspectus divitiarum adfert, quàm anima stulta curas et tormenta.* Ex adverso Christus jubet nos non sollicitos esse de crastino, sed crastini curam resignare Deo, Matth. 6. Censent ergo hic Auctores hanc gnomen proferre ex mente divitum, non Salomonis; unde ipse eam corrigit dicens : *Sed et hoc vanitas est et afflictio spiritus.*

Secundo, Symmachus secundam videndi significationem secutus vertit : Βέλτιον προβλέπειν ἢ ὁδεύειν αὐταρεσκείᾳ, id est : *Melius est providere quàm ambulare ut libet*, ut vertit S. Hieron. qui sic explicat, q. d. Melius est per rationem (hæc enim est oculus animæ) agenda prospicere, quàm voluntatem et desideria cordis sequi, uti faciunt illi qui ambulant in voluntate cordis sui, ut ait Ezech. c. 11. vers. 21. in Hebr. Sic et Olympiod. *Longe melius est*, inquit, *perspicaces habere oculos animæ ac rationis, luce Spiritus Sancti illustratos, quàm pergere juxta voluntatem animalis hominis, qui in tenebris ambulat*, juxta illud Matth. 6. v. 22 : *Si oculus tuus simplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit, hoc est*, inquit, *si rationalis animæ vis luce fuerit illustrata, appetitus sensitivi licentiam in ordinem suum rediget.* Et illud Proverb. cap. 19. vers. 2 : *Ubi non est scientia animæ, non est bonum.* Et : *Qui festinus est pedibus offendet.* Hæc Olympiod. Sic et Salonius, Alcuinus, Hugo Victor. et alii explicant, q. d. Satius est cuncta per rationem præmeditate agere, quàm temere sequi stultas animi cupiditates, æstusque vagorum et noxiorum desideriorum. Huc pertinet versio Tigurina : *Melior est providentia, quàm ut quis desiderium sequatur.* Accedit Hugo Cardinal. qui senset hic significari meliorem esse providentiam seu scientiam prævisionis, qua scitur quid sit cupiendum, quid non; quàm temerariam præcipitemque concupiscentiam eorum quæ concupisci non possunt, nisi ab ignorantibus ea, qualia sunt temporalia bona, quæ ceu putre lignum et squama piscis, lucent duntaxat in tenebris, et sunt indigna scitu. Lyranus non hinc longe abit, nisi quod proprie vult reprehendi superstitiosam et vanam futurorum præscientiam. Nec dissentit Dionys. exprimens res superstitiosas, magicas, frivolas, falsas, quas nescire, quàm scire, magis expedit, cum contra studendum magis sit cognitioni ejus quod appeti debet, videlicet finis ultimi ac mediorum ipsius.

Tertio, juxta tertium significatum *videre*, ut significet judicare, definire et dimetiri, sensus est, q. d. Melius est certum sibi valorum, opumque limitem præfinire, qui suo ingenio et statui sit accommodatus et quasi commensus, ac eo contentum vivere, quàm sinere animam vagari ad alia et alia semper cogitanda et desideranda, nec ullum cupiditati suæ terminum præfigere.

Quarto, juxta quartum significatum *videre*, ut sit idem quod experiri, sensus est, q. d. Melius est videre, id est experiri, quis labor, quæ occupatio, quis status, quæ quantæque opes tibi tuæque indoli conditionique conveniant et sufficiant, in iisque tranquilla mente conquiescere, quàm cupiditati habenas laxare, ac desiderare plus semper et plura sine mensura, quæ nescias qualia sint; et an tibi conveniant sintque salutaria.

Quinto, et magis apposite ac genuine juxta quintum significatum *videre*, ut sit idem quod uti, frui, gustare, tenere, occupare, possidere, sensus est, q. d. Melius est videre, id est uti et frui præsentibus et certis, quæ oculis cernis et manu tangis, quàm desiderare absentia et incerta, quæ nescis an ea obtinere queas, et an tibi satiem felicitatemque sint allatura. Pergit enim opponere et præponere pauperem sapientem diviti stulto, quod ille videat ea quæ cupit, id est possideat et fruatur opibus cupitis, licet modicis, sed præsentibus, iisque contentus quiete, hilariter et feliciter vivat : hic vero desideret id quod nescit, id est, insatiabili opum absentium et sæpe impossibilium acquirendarum cupiditate flagret, quarum usum et fructum per experientiam ignorat et nescit, id est non sentit, non gustat, non gaudet, non fruitur, sed perinde illi sunt, ac si illas nesciret, ipsique incognitæ et invisæ forent; quod quid est aliud quàm stulta vanitas et præsumptio? ob spem enim incertorum privat se fruitione certorum : vane præsumit id ad quod stulte aspirat, cum sæpe id assequi nequeat; quare frustra laborat, seque eviscerat circa opes, quarum commoda et jucunditatem non experitur, nec unquam experietur. Avaritia enim opes et spes vanas sibi fingit, quas nunquam consequetur, certe iis nunquam utetur et fruetur.

Huc pertinet versio et expositio Pagnin. *Melior est visio oculorum, quàm ambulare animæ* (id

est, præstat rebus præsentibus, quas ob oculos habes, frui, quàm animo huc illuc vagari, et nunquam saturari). Cajetan. *Melior est aspectus oculorum quàm ambulatio animæ*, id est, melius est præsens bonum, et quod oculis videtur, quàm futurum, quodque solo desiderio habetur; ambulatio siquidem animæ, inquit, gressibus desiderii ac spei fit.

Vatablus : *Melius est aspectus oculorum quàm quod æstuet anima*, id est, melius est esse contentum præsenti fortuna, licet modica, quàm multa, licet maxima, desiderare, ac modo hoc, modo illud in votis habere : *Melior est columba præsens in mensa, quàm anser in aere volitans.* Melius est pauca occupare quietum, quàm cupidum anxiumque nova semper ambire et persequi.

Nota τὸ *quod nescias*, id est quorum naturam, conditionem, commoda et incommoda ignores, non sentias, non gustes, non experiaris, nec satis habeas perspecta; si enim ea perspiceres, utique ea non desiderares nec cuperes. Hoc enim exigit antithesis : *Melius est videre quod cupias, quàm desiderare quod nescias*, id est quod non cupias; si enim scires ejus vanitatem et vilitatem, utique illud non cuperes, sed fugeres.

Mystice, melius est videre quod cupis, id est ambire cœlestem gloriam, in qua videbis Deum, ejusque visione, quam cupis, satiaberis, erisque beatus, quàm desiderare quod nescias, id est ambire terrenas opes, pompas et dapes, quarum vilitatem, pericula et damna ignoras et nescis, id est non attendis, non consideras, non perspicis, præsertim quod te trahent in ruinam et gehennam.

Unde Auctor Catenæ Græcæ hanc gnomen sic exponit, q. d. *Melior est scientia Dei, quàm fluxa et corruptibilis voluptas, vel quàm animæ cupiditatibus morem gerere.* Aut juxta versionem Symmachi : *Melius est in ea quæ sunt futura prospicere, quàm ex rebus his præsentibus oblectationem quærere.*

Et hoc vanitas est et præsumptio spiritus.] Syrus : *Hoc vanitas est et perturbatio animi;* Arabicus : *Hoc vanum est et afflictio spiritus;* Chald. *Contritio spiritus;* Cajetan. *Fractio spiritus;* alii : *Cogitatio spiritus;* Aquila et Theod. *Pastio venti;* Tigurina : *Molestia animi;* Campens. *Certe falleris qui hoc putas : hoc enim non aliud est quàm animi stultæ curæ et tormenta.* Vide dicta cap. 1. vers. 2.

10. Qui futurus est, jam vocatum (Arabicus, *denominatum;* alii, *nominatum;* Cajet. *Jam vocatus est nomine suo*, id est, cognitus est; res enim per nomen suum cognoscitur. Est catachresis) est nomen ejus, et scitur quod homo sit, et non possit contra fortiorem se in judicio contendere.] Hebr. *Quod fuit, jam vocatum est nomen ejus*, sed *fuit* idem est quod *futurum est*. Hebræi enim sæpe commutant tempora; et præteritum accipiunt pro futuro : alioqui enim hic esset inepta tautologia. Quis enim nescit id quod fuit esse nominatum et cognitum? At quod futurum est, fuisse prænominatum et præcognitum, hoc mirum est, eximium, Deoque dignum; unde clare Campensis vertit : *Qua ratione fuit olim unumquodque priusquam esset, nomine suo notum et scitum fuit, quod hic velit nolit homo futurus esset, nec poterit nisi frustra contendere cum Deo, qui ipso fortior est, quare sic conditus est.* Unde .

Primo, Chald. hanc gnomen accipit de rebus creatis, quod ex eis nihil novum, sed omnia jam olim à Deo decreta sint, ideoque de iis non posse hominem cum Deo contendere. Hebræa enim habent in genere neutro : *Quid est quod fuit, jam vocatum est nomen ejus.* Sic et Septuag. Chald. ergo sic vertit : *Quod fuit in seculo, ecce jam vocatum est nomen ejus, et notum est filiis hominum à die quo factus est primus homo, et omnia decreta sunt à verbo Domini, et non est potestas viro, ut stet in judicio cum dominatore seculi, qui fortior illo est.* Verum Hebr. Noster, Septuaginta, Syrus, Arabicus hanc gnomen arctant ad hominem; nec extendunt eam ad cæteras res creatas. Unde aiunt : *Et scitur quod homo sit.*

Secundo ergo, alii censent hæc dici contra ambitiosos, q. d. Quid, ô ambitiose, te jactas de nobilitate, opibus, scientia, dignitate; cum ante te à mundi initio hucusque multi fuerint à Deo effecti vocatique nobiliores, opulentiores, scientiores, digniores te, cum quibus, utpote te fortioribus et præstantioribus, non poteris judicio contendere, ut illis te præferas, sed illis te submittas et inferiorem agnoscas oportet. Unde nonnulli cum Aben Ezra exponunt, q. d. Iniqui, improbi et stulti sunt avari conatus, qui majora semper tentat et molitur, ut opulentissimos opibus æquet, imo superet, cum id factu sit impossibile.

Tertio, alii autumant hæc dici contra curiosos, qui arrogant sibi futurorum prænotionem tanquam sese velint in eorum præscientia æquare Deo, cum eoque judicio quasi contendere, uti sibi illam arrogant astrologi judiciarii, similesque conjectores et divini. Ita Lyranus et ex eo Titelman. Congrue, inquit, transit ab avaritia opum ad avaritiam scientiæ, puta ad curiositatem et immodicum sciendi desiderium, quo homo vult scire arcana et futura, ut sit similis Deo, et alter quasi Deus; sicut esse voluit Adam comedens ex ligno scientiæ boni et mali. Sic et S. Bonav. Hugo uterque, Dionys. et alii.

Quarto, melius alii opinantur hæc dici de iis qui sua sorte non contenti obmurmurant divinæ providentiæ, quod ab ea aliam sortem meliorem non sint nacti, qui proinde, ut ait Olympiod. *inconsultius quærunt : Quare Deus hunc hominem paupertate oppressit, illi vero magnas opes effudit?* Contra hos ergo docet omnes res, ac præsertim hominem in omnibus subjacere ordinationi divinæ, ut pauper sit vel dives, nobilis vel ignobilis, sanus vel æger, felix vel infelix, etc., ac proinde in nulla rerum sorte, casu vel statu contra Deum obmurmurare posse, utpote qui cuivis prout libet cuncta partitur tanquam summus omnium Dominus et sapientissimus optimusque omnium gubernator. Unde Thaumat. hunc versum et sequentem ita vertit : *Quæ nunc facta sunt, jam cognita sunt, perspicuumque est hominem iis, quæ supra se sunt, reluctari et obsistere non posse. Cæterum nugæ et ineptiæ inter homines versantur, eorum, qui iis utuntur, amentiam augentes*, scilicet murmurationes et curiositates, de quibus cap. sequent. vers. 1. Et Auctor Catenæ Græc. *Omnia*, inquit, *à Deo sunt, ipsi quoque cuncta fuere præcognita, nomenque sortita apte suum cuique respondens, illudque vitæ institutum accepere à Deo, quod*

maxime unicuique conducere prævidit. Quis igitur sit, qui ejus resistat voluntati? ut propterea irritum vanumque sit investigare deinceps cur hic divitiis affluat, ille paupertate prematur, et cætera quæ sunt generis ejusdem. Et inferius : *Nemo ergo dicere ausit, inquit Ecclesiastes, quare sum ego hujuscemodi corpori agglutinatus, aut cur non evasi Angelus? Nisi forte sit acceptio personarum apud Deum. Nam sermones ejuscemodi multa redundant vanitate.*

Igitur sub substantia, intelligit accidentia; sub re, omnia attributa et affecta rei, puta sub homine, omnes hominis conditiones et qualitates, quales sunt paupertas, opulentia, miseria, felicitas, infirmitas, sanitas, omnesque variæ fortunæ in hac vita sortes et casus, qui quales futuri sint, et cuique obventuri prænovit et præordinavit Deus.

Quinto, maxime accommode et genuine hæc referas ad avarum, cujus vanitatem toto hoc capite ostendit, quique desiderat quæ nescit, an obtenturus sit, iisque fruiturus, uti proxime præcessit; arguit enim eorum stultitiam, qui præsentibus non contenti, inhiant semper futuris, ut res suas augeant, q. d. Solent avari congerere opes ingentes, ut sibi suæque posteritati, famæ et gloriæ in futurum per longa temporum spatia prospiciant; suæ enim industriæ præfisi censent se suas opes, palatia, prædia stabilire posse in multa secula, ac nomen suum æternare quasi Deo non subsint, nec eo indigeant, sed sua solertia cuncta quæ cogitant perficere possint; qua in re errant graviter, suamque vanitatem, æque ac stultam præsumptionem, uti præcessit, ostendunt. Quia quidquid futurum est, soli Deo notum est, ab eoque provisum et ordinatum; quisquis etiam futurus est, jam Deo notus est, decretusque ne sit, non Angelus, nec Deus futurorum præscius et omniscius, sed Adam ab Adama, id est homo ab humo, hoc est terrenus, miser, fragilis, instabilis, multis fortunæ casibus obnoxius, ac brevi moriturus, qui proinde cum Deo fortiore se contendere nequit, nec præscientia et prævisione futurorum, nec stabilitate et constantia, nec exemptione, ut à Dei jure et regimine sit exemptus, sed per omnia ejus providentiæ et ordinationi se subjiciat, oportet ut illa opum mensura, illa rerum sorte, illo spatio vitæ illa posteritate et fama sit contentus, quam Deus illi admetiri ordinarit et prædestinarit. Deus enim sæpe ordinat ut diviti nascatur filius vel nepos pauper, imo ut ipse dives illico fiat pauper, miser, ærumnosus, ac moriatur. Vis tota est in τὸ *futurus*, et in Hebr. voce *Adam*, quæ significat hominem omnibus miseriis, casibus et ærumnis subjectum. Unde Vatablus vertit : *Qua ratione fuit, olim vocatum est nomen ejus*, id est, inquit : *Qua ex materia olim factus sit, nomen ejus ostendit.* Adam enim significat quod factus sit ex Adama, hoc est, quod sit terrenus à terra. Et Isidorus Clarius : *Cum diu*, inquit, *per fas et nefas inhiaverit homo caducis rebus honoribusve, nomenque ejus per omnem terram propagatum fuerit, tamen in morte notum fiet quod fuerit homo mortalis, nec potuerit in judicium intrare cum Deo fortiore se.*

Hunc esse sensum liquet ex proxime præcedentibus, et ex v. sequenti, c. 1. Omnia enim hæc spectant ad futura tempora, quæ sibi assecurare volunt avari. Sed sciant *quoniam homines sunt*, ait David Psalm. 9. 21. et Isaias cap. 31. 3 : *Ægyptus homo est et non Deus.* Narrat ex Varrone S. Augustin. libro 12. de Civitat. cap. 5. capitale fuisse apud Egyptios dicere Serapidem fuisse hominem, cum tamen sepulcrum ejus et ossa exstarent in Ægypto; quia scilicet illum colebant ut Deum, negabant ergo hominem fuisse. Tanta est hominum superborum vanitas et amentia ! Tales ergo contendunt cum Deo, imo hominem Deo æquare, illique divinitatem, ac rerum futurarum et arcanarum præcognitionem Deo propriam, sacrilege arrogare satagunt. Similes sunt avari, qui opes suo labori adscribunt, imo debitam sibi locupletem filiorum posteritatem asserere, ac subinde coram Deo impudenter allegare non verentur.

Mystice, Sanctus Hieronymus hanc gnomen accipit de Christo : *Aperte*, inquit, *de Salvatoris prædicatur adventu, quod qui futurus est antequam in corpore cerneretur, jam vocatum est in Scripturis nomen ejus, et cognitum Prophetis et sanctis Dei, quia homo sit, et juxta hoc quod homo est, non possit se conferre cum patre, et in Evangelio dicat : Qui me misit major me est*, Joan. 14 ; *unde et in consequentibus præcipitur : Ne ultra quàm de eo nobis scriptum est requiramus, ne velit homo plus scire quàm Scriptura testata est.*

11. Verba sunt plurima, multamque in disputando habentia vanitatem.] Hebr. *Multiplicantia vanitatem.* Sic et Septuag. Syrus et Arabicus. Thaumaturgus : *Quoniam homines nugas exagitant.* Chald. Costi : *Sunt certe in hoc seculo res innumerabiles vanitatis plenissimæ, quibus operam dare quid compendii homini accidere potest?* utique hoc verissimum esse experimur. Tigur. *Multæ sunt res quæ inanitatem augent.*

Aliqui hanc gnomen referunt ad Philosophos, ut Platonem, Aristotelem, etc., qui sibi scientiam omnium arrogarunt, omnia naturæ secreta scrutantes, de omnibus verbose disputantes, quasi vellent cum Dei omniscientia contendere, eamque sibi subjicere, ideoque evanuerunt in cogitationibus suis, Roman. 1. Unde Vatablus vertit : *Possunt multa Philosophorum verba afferri, sed quæ nihil quàm vanitatem augeant.* Ita Dionys. Alii accipiunt verba obmurmurantium divinæ providentiæ, quod se pauperes, miseros, infaustos effecerit. Ita Hugo. Alii ad curiosos referunt, qui de omnibus volunt disserere et loqui, imo disputare et contendere.

Magis apposite, ut dixi, hæc referas ad avaros, qui de suis opibus modisque eas augendi, conservandi, perpetuandi plurima cogitant, loquuntur, disputant. Rursum solent avari, præsertim divites et potentes, solliciti esse de futuris, futuraque opulentia et posteritate, ideoque, ut ea præsciant, non raro consulunt augures, mathematicos, genethliacos, magos et divinos, qui eos per fictas suas divinationes, verius assentationes, vanis spebus implent, uti Romæ ab Astrologis etiamnum videmus fieri. Horum ergo vaticinia, conjectationes et divinationes vocat hic *verba plurima multam habentia vanitatem.* Idem apud Hebræos erat frequens, qui in Ægypto degentes, apud quos vigebat astrologia, hanc ex astris divinandi artem et vanitatem didicerant, æque ac à Chananæis et Philisthinis vicinis suis. Eos ergo redarguit hic Salomon, æque ac Jerem. cap. 10. vers. 2. et Isaias cap. 2. vers. 2 : *Augures*, inquit, *habuerunt ut Philisthiim.*

Myslice, sanctus Hieronymus pergit hæc accipere de Christo, sicque explicat : *Cum ignoret homo de statu suo, et quæcumque videtur scire et cernere, non ut se rei habet veritas, sed per speculum et umbram et imaginem videat, nec futura cognoscat, et per multiloquium non effugiat peccatum, silentium ponat ori suo, et credat eum venisse qui scriptus est, quomodo, et quantus, et qualis venerit non requirens.*

Hebræi hoc loco constituunt dimidium libri; unde ab initio hucusque numerant versus 112. et totidem computant ab hoc loco usque ad finem libri.

CAPUT SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

EX BREVITATE VITÆ OSTENDIT VACANDUM ESSE NON VANITATI, SED VERITATI ET SAPIENTIÆ, CUJUS VARIA DAT DOGMATA, UT SCIAMUS QUÆ IN VITA ELIGENDA SINT, QUALIA SINT AUDIRE SANA CONSILIA, IRAM COMPRIMERE, BONIS SUIS MODERATE UTI, NON PLUS SAPERE QUAM OPORTET, JUSTIS SUBVENIRE, LEVIBUS ET MALEDICIS SERMONIBUS AUREM NON PRÆBERE. DENIQUE VERS. 27, DOCET PRÆ OMNIBUS CAVENDUM ESSE A MULIERIBUS, VELUT A VENENO MORTIFERO.

1. QUID necesse est homini majora se quærere, cum ignoret quid conducat sibi in vita sua, numero dierum peregrinationis suæ, et tempore, quod velut umbra præterit? Aut quis ei poterit indicare quid post eum futurum sub sole sit? 2. Melius est nomen bonum, quam unguenta pretiosa; et dies mortis die nativitatis. 3. Melius est ire ad domum luctus, quam ad domum convivii : in illa enim finis cunctorum admonetur hominum, et vivens cogitat quid futurum sit. 4. Melior est ira risu : quia per tristitiam vultus corrigitur animus delinquentis. 5. Cor sapientium, ubi tristitia est; et cor stultorum, ubi lætitia. 6. Melius est à sapiente corripi, quam stultorum adulatione decipi. 7. Quia sicut sonitus spinarum ardentium sub olla, sic risus stulti; sed et hoc vanitas. 8. Calumnia conturbat sapientem; et perdet robur cordis illius. 9. Melior est finis orationis, quam principium. Melior est patiens arrogante. 10. Ne sis velox ad irascendum : quia ira in sinu stulti requiescit. 11. Ne dicas : Quid putas causæ est, quod priora tempora meliora fuere, quam nunc sunt? stulta enim est hujuscemodi interrogatio. 12. Utilior est sapientia cum divitiis, et magis prodest videntibus solem. 13. Sicut enim protegit sapientia, sic protegit pecunia; hoc autem plus habet eruditio et sapientia, quod vitam tribuunt possessori suo. 14. Considera opera Dei, quod nemo possit corrigere, quem ille despexerit. 15. In die bona fruere bonis, et malam diem præcave; sicut enim hanc, sic et illam fecit Deus, ut non inveniat homo contra eum justas querimonias. 16. Hæc quoque vidi in diebus vanitatis meæ : Justus perit in justitia sua, et impius multo vivit tempore in malitia sua. 17. Noli esse justus multum; neque plus sapias quam necesse est, ne obstupescas. 18. Ne impie agas multum : et noli esse stultus, ne moriaris in tempore non tuo. 19. Bonum est te sustentare justum, sed et ab illo ne subtrahas manum tuam : quia qui timet Deum, nihil negligit. 20. Sapientia confortavit sapientem super decem principes civitatis; 21 non est enim homo justus in terra, qui faciat bonum, et non peccet. 22. Sed et cunctis sermonibus, qui dicuntur, ne accommodes cor tuum : ne forte audias servum tuum maledicentem tibi. 23. Scit enim conscientia tua, quia et tu crebro male dixisti aliis. 24. Cuncta tentavi in sapientia. Dixi : Sapiens efficiar; et ipsa longius recessit à me. 25. Multo magis quam erat : et alta profunditas, quis inveniet eam? 26. Lustravi universa animo meo, ut scirem, et considerarem, et quærerem sapientiam et rationem : et ut cognoscerem impietatem stulti et errorem imprudentium. 27. Et inveni amariorem morte mulierem, quæ laqueus venatorum est, et sagena cor ejus, vincula sunt manus illius; qui placet Deo, effugiet illam : qui autem peccator est, capietur ab illa. 28. Ecce hoc inveni, dixit Ecclesiastes, unum et alterum ut invenirem rationem. 29. Quam adhuc quærit

anima mea, et non inveni. Virum de mille unum reperi, mulierem ex omnibus non inveni. 30. Solummodo hoc inveni, quod fecerit Deus hominem rectum; et ipse se infinitis miscuerit quæstionibus. Quis talis ut sapiens est? et quis cognovit solutionem verbi?

1. QUID NECESSE EST HOMINI MAJORA SE QUÆRERE, CUM IGNORET QUID CONDUCAT SIBI IN VITA SUA, NUMERO DIERUM PEREGRINATIONIS SUÆ ET TEMPORE, QUOD VELUT UMBRA PRÆTERIT? AUT QUIS EI POTERIT INDICARE QUID POST EUM FUTURUM SUB SOLE SIT?] Hebr. *Quid Adam*, id est, *homini est residuum?* Auctor Catenæ Græc. *Docet*, inquit, *omnia, quæ in hoc mundo sunt, esse vana, neque aliud quàm umbram, atque universa post mortem cæca oblivione obscuranda, et consepelienda fore.*

Pro *majora* hebraice est יותר *iother*, quod idem est cum *iitron*, de quo dixi c. 1. v. 3, ac proprie significat *residuum, id quod superest et superfluum*, item *amplius, præstans, eximium.* Crebro iterat hanc vocem Ecclesiastes, ut rerum singularum vanitatem ostendat, ex eo quod fugaces sint et evanidæ, nullaque sit, quæ post se relinquat *iitron*, id est residuum quid, sed omnia instar vaporis, umbræ et somnii illico prætereant, difflentur et evanescant. Hinc primo, aliqui per *majora* accipiunt *aliena*, q. d. Cura tua, non aliena; hæc enim, quia ad te non pertinent, te supergrediuntur, tuoque statu et cura sunt majora; secundo, alii: *Majora*, inquiunt, sunt quæ tuum captum et vires transcendunt, qualia sunt curiosa, subtilia, sublimia, quæ ad virtutem et beatitudinem nos non juvant, juxta illud Eccl. 3. 22: *Altiora te ne quæsieris, et fortiora te ne scrutatus fueris; sed quæ præcipit tibi Deus illa cogita semper.* Unde illud Ptolomæi in Præfat. Almagisti: *Qui scientiam suam ultra astutiam, quæ in ipso est, extendit, est sicut pastor debilis cum multis ovibus;* tertio et genuine, *majora* accipe *futura;* hæc enim *iother*, id est homini post mortem residua, item superflua, quæ multa, ampla et magnifica avarus corrogare non cessat, q. d. Noli, ô avare, in futuras ætates curas tuas extendere, ut opes familiamque tuam stabilitas, amplamque et splendidam efficias per multa secula, itaque illam quasi æternes. Hæc enim majora te sunt. Sufficiat tibi per vitam comparare necessaria ad victum et vestitum, futurorumque curam. Deo et posteris relinque, ac dicito:

Maneat nostros ea cura nepotes.

Quid hîc, miser, opes, prædia, status, dignitates, beneficia, officia coacervas, quasi hîc perpetuo victurus, cum brevi sis moriturus, et hæc omnia terræ relicturus? Quid hîc magna spectas? exiguum est quod hîc cernis. Quid longa speras? breve est quidquid hîc vides: æterna cogita. Ita Thaumaturgus. Spectant enim hæc ad nimias avari curas et sollicitudines de futuris, uti dixi in fine capitis præcedentis. Unde Hebr. Chald. et Pagninus hanc gnomen illi attexunt; caput vero septimum inchoant à versu 2, ibique pariter ordiuntur tertiam libri sectionem. Melius tamen Latini et Græci ex hac gnome ordiuntur caput 7, quia ipsa est commoda transitio et nexus capitis præcedentis cum septimo. Generatim enim ostendit homini non esse ambienda majora et futura, sed honeste et modeste utendum præsentibus, quantum vitæ brevitas requirit; ita ut post se honestatis et virtutis nomen ad aliorum exemplum relinquat. Unde subdit: *Melius est nomen bonum quàm unguenta pretiosa.* Ita S. Hieronymus.

Sapienter S. Ephrem tractatu de Pœnitentia post medium: *Vanitas*, inquit, *rerum humanarum est hæres, quoniam ipsius est distractio et occupatio varia. Filiam genuit distractionem avaritia et voluptas, atque luxuria et ambitio; benevolamque se præbet matri super vires. Vince serpentis astutiam, et benevolentiam serva Domino. Sume ea quæ vanitatis sunt, et tribue illa Deo, ut tu tuorum evadas hæres in futuro seculo. Facultates tuas atque pecunias Deo appone, et vanitas hæreditatis depulsa erit.*

Thaumaturgum secutus Olympiodorus et alii hæc referunt ad astrologos et divinos, qui ex astris similibusque rebus conantur conjectare futura, quos sæpe avari et potentes, qui magna ambiunt, consulunt, et justo Dei judicio illorum adulatione decipiuntur, dum mendacia et falsa opum et honorum oracula ab eis accipiunt. *Quàm multa,* ait Cicero, lib. 2. de Divinatione, *ego Pompeio, quàm multa Crasso, quàm multa huic ipsi Cæsari à Chaldæis dicta memini, neminem eorum nisi senectute, nisi domi, nisi cum claritate esse moriturum, ut mihi permirum videatur quemquam exstare, qui etiamnum credat iis, quorum prædicta quotidie videt re et eventis refelli.* Nam Pompeius victus à Cæsare, fugiens in Ægyptum, coram uxore et filiis misere à servo occisus est; Crassus apud Charras à Parthis interfectus; Cæsar in Curia à suis mactatus. Vere Actius in Astyanacte:

Nihil credo auguribus, qui aures verbis divitant
Alienas, suas ut auro locupletent domos.

Igitur hanc gnomen ponit Salomon, ut carpat avari curiositatem, avaritiam et inconstantiam. Triplici ergo fine triplicique de causa eam assignat: prima est, ut comprimatur curiositas humanæ mentis et prurigo quædam sciendi, vel futura, vel quæ ad nos non pertinent; secunda, ut damnetur concupiscentia oculorum, rerum nimirum, quæ oculis lenocinantur, splendidissimarum; tertia, ut notetur inconstantia humanæ concupiscentiæ, nunquam contentæ sorte sibi à Deo constituta. Ita Pineda.

CUM IGNORET QUID CONDUCAT SIBI IN VITA SUA.] Hebr. *Quid bonum in vita;* Syrus: *Quid melius.* Sic et Arabicus; Chaldæus: *Quis enim est qui sciat quid sit bonum viro in hoc seculo, nisi laboret in lege quæ est vitæ æternæ;* lex enim semper vivit, et sui custodem ducit ad vitam æternam. Probat non esse quærenda majora tribus argumentis: primum est hoc; petitum à minori, q. d. Utquid mortalis avare et arroganter quærit majora, qui non capit minora? utquid scrutatur futura, qui ignorat præsentia? utquid vestigat curiosa, qui non agnoscit necessaria sibi ad vitam hanc honeste transigendam? Hoc est quod ait Sapiens, c. 9. 16: *Difficile æstimamus quæ in terra sunt, et quæ in prospectu sunt invenimus cum labore; quæ autem in cælis sunt, quis investigabit?* Digni multi, qui rideantur à vetula quapiam, quemadmodum Thales, im-

pingentes pedibus, dum alte tollentes oculos, superiora contemplantur; ad ea vero quæ sunt ante pedes non attendentes. Vix est qui noscat quid sibi maxime in hac vita utile sit, conjunxne, utrum pecuniæ possessiones, et id genus alia, ait Olympiodorus. Et tamen hæc ipsa quæ homini bona jucundaque videntur, sæpe ei sunt noxia, tristia, funesta, milleque ei curas, mœrores et angores afferunt; ut vere nesciat homo utrum sit melius habere uxorem, opes et prædia, an iis carere: multo ergo magis ignorat majora et futura. Unde Socrates de cœlo et sideribus disserere nolebat, dicens: *Quæ super nos, nihil ad nos*, teste Laert. in ejus Vita.

NUMERO DIERUM PEREGRINATIONIS SUÆ.] *Numero*, id est paucitate; hæc enim parvi est numeri facileque numerabilis. Hebr. *Numero dierum vanitatis suæ*, qui scilicet cito cum homine abeunt et evanescunt; *vanitatis* ergo, id est vitæ vanæ, quæ cito instar fumi transit et evanescit. Unde Arabic. vertit: *Numerus dierum vitæ vanitatis suæ præterivit seductione;* Campensis: *Numero dierum quibus hic vanitate vivitur*, q. d. Numerus dierum vitæ tuæ, ô avare, brevis est; cur ergo tu tuis vanis curis et angoribus illam breviorem efficis? Audi Senecam de brevitate vitæ, c. 17: *Miserrimam ergo necesse est, non tantum brevissimam vitam eorum esse, qui magno parant labore quod majore possideant, operose assequuntur quæ volunt, anxii tenent quæ assecuti sunt: nulla interim nunquam amplius rediturì temporis est ratio. Novæ occupationes veteribus substituuntur, spes spem excitat, ambitionem ambitio, miseriarum non finis quæritur, sed materia mutatur. Nostri nos honores torserunt, plus temporis alieni auferunt;* et cap. 15: *Sapientis ergo multum patet vita, non idem illum, qui cæteros, terminus includit, solus generis humani legibus solvitur, omnia illi secula ut Deo serviunt. Transivit tempus, aliquid hac recordatione comprehendit; instat, hoc utitur; venturum est, hoc præcipit. Longam illi vitam facit, omnium temporum in unum collatio: illorum brevissima ac sollicitissima ætas est, qui præteritorum obliviscuntur, præsentia negligunt, de futuro timens. Cum ad extrema venerint, sero intelligunt miseri tandiu se, dum nihil agunt, occupatos fuisse.*

Qui sapis ergo vitam hanc brevem propriis, præsentibus, tibique salutiferis impende, non alienis, non futuris, non vanis, inutilibus vel noxiis. Est hæc secunda ratio, qua probat non esse scrutanda majora et futura, q. d. Homo in hac vita peregrinus est, et peregrinatur assidue, ut ad patriam cœlestem perveniat; utquid ergo adeo sollicitus es de commodis hujus vitæ tam brevis et fugacis? In modica enim via modico opus est viatico. Peregrinus peregre hospes est et advena; utquid ergo hospitio immoratur, in eoque sedem et patriam constituit? Peregrinus velit, nolit, pertransit, nec nisi unam noctem pernoctat in hospitio; summo enim mane pergit ulterius: utquid ergo in terra peregrini, curas et cogitationes omnes defigimus in hac vita, quæ non nisi hospitium est unius quasi noctis? Peregrinus laborem et tædium peregrinationis sentiens anhelat ad patriam; utquid nos tot labores et dolores in vitæ hujus peregrinatione assidue tolerantes non anhelamus ad cœlum, sedes ubi fata quietas ostendunt nobis? Vive ergo tibi, non posteris; vive Deo, non mammonæ: vive cœlo, non seculo; vive non temporì, sed æternitati. Vide S. Basilium in Psalmum 4, et homilia 23. de non adhærend. rebus seculi. Ita Sancti omnes æstimavere se hîc peregrinos, dicentes cum Davide: *Advena ego sum et peregrinus, sicut omnes patres mei;* uti Abraham, Isaac, Jacob, peregrinati sunt in Chanaan, *confitentes quia hospites et peregrini sunt super terram; qui enim hæc dicunt significant se patriam inquirere*, ait Apostolus Hebr. 11. 9 et 13. Vide ibi dicta. Hinc sapienter infert S. Augustinus, lib. 1. de Doctrina Christiana, c. 4: *Quomodo ergo, si essemus peregrini, qui beate vivere nisi in patria non possemus, eaque peregrinatione utique miseri et miseriam finire cupientes, in patriam redire vellemus, opus esset vel terrestribus vel marinis vehiculis quibus utendum esset, ut ad patriam, qua fruendum erat, pervenire valeremus; quod si amœnitates itineris et ipsa gestatio vehiculorum nos delectaret, conversi ad fruendum his, quibus uti debuimus, nollemus cito viam finire, et perversa suavitate implicati alienaremur à patria, cujus suavitas faceret beatos: sic in hujus mortalitatis vita peregrinantes à Domino. Si redire in patriam volumus, ubi beati esse possumus, utendum est hoc mundo, non fruendum, ut invisibilia Dei, per ea quæ facta sunt intellecta, conspiciantur; hoc est, ut de corporalibus temporalibusque rebus æterna et spiritualia capiamus.* Vide Climachum, gradu 3; et S. Cyprianum, libro de Mortalitate.

ET TEMPORE QUOD VELUT UMBRA PRÆTERIT.] Hebr. *Et ponet eos* (dies tuos Deus) *sicut umbram;* Septuag. *Fecit eos in umbra;* Syrus: *Transivit* (homo) *illos tanquam umbra;* Chaldæus: *Omnis numerus dierum vitæ vanitatis suæ, quibus vixerit in tempore mortis suæ, reputati sunt umbra;* Tigurina: *Quos transigit* (alii, *peragit*) *tanquam umbram;* Campensis: *Deus enim fecit dies hominis similes umbræ.*

Est tertia ratio probans non esse ambienda majora, quia scilicet modico hîc vivimus tempore, ut modicis contenti studeamus virtuti, meritisque cumulandis, quibus assequamur beatam æternitatem. Recte tempus comparatur umbræ: primo, quia sicut umbra comitatur motum solis, sic et tempus; motus enim diurnus solis facit diem, menstruus mensem, annus annum. Unde et in horologiis per umbram styli, sive indicis indicatur horarum numerus. Umbra ergo est aer carens sole, quod fit alicujus corporis objectu, præsertim nubium; secundo, quia, sicut umbra, ascendente sole, decrescit, adeo ut in meridie sit exigua et quasi nulla; sic, crescente tempore, decrescunt et minuuntur anni vitæ, ut cum illud ad summum quasi ad zenith venerit, hi finiantur et desinant; tertio, sicut umbra videtur habere magnam molem, v. g. umbra hominis mane longe major est homine ac repræsentat gigantem, revera tamen ipsa minimum, imo nihil habet substantiæ, cum umbra nil sit nisi privatio lucis: sic pariter tempus parum habet existentiæ; per se enim non existit, sed tantum per unicum punctum, sive instans præsens, puta per unicum *nunc*, quod continuat tempus futurum cum præterito. Hinc Gabriel Vasquez censuit tempus non esse ens reale, sed ens rationis; quia tempus in se non existit, sed in mente hominis istud numerantis; quia consistit in numero et computu partium, v. g. horarum sibi succedentium et continue decurrentium: unde proprie partes

temporis sunt præteritum et futurum, quæ revera non existunt; quarto, quia sicut umbra celerrime præterit, sic et tempus; hoc enim æque, ut umbra sequitur solem; sol autem celerrimus est, adeo ut qualibet hora millionem milliarium pergat et amplius : pari ergo celeritate præterit tempus ; unde illud : *Volat irrevocabile tempus;* quinto, sicut umbra obscura est, sic et vita nostra tenebris, miseriis et erroribus obvoluta est; sexto, tempus vitæ nostræ est quasi umbra æternitatis Dei, quia ab illa, sicut umbra à sole, dimanat, juxta illud psalmi 99. 8 : *Posuisti seculum nostrum illuminatione vultus tui.* Hinc vicissim mors vocatur *umbra vitæ*, quia mors sequitur vitam, velut umbra, sicut ipsa vita, velut umbra sequitur solem æternitatis vitæque divinæ; et quia mors atra est, tristis, funesta, horrida instar umbræ; septimo, sicut umbra nunquam stabilis consistit, sed assidue juxta ascensum vel descensum solis mutatur, crescit vel decrescit : sic et homo nunquam in eodem statu permanet, sed per singulos dies, imo momenta mutatur et variatur; octavo, sicut sol ascendens ad summum cœli suam umbram sensim minuit, tandem in meridie eam conficit et disperdit : sic et homo dies vitæ suæ vivendo minuit, et cum ad summum ejus diem venerit, omnino conficit et consumit. Hinc S. Hieronymus legit : *Faciet ea quasi umbram;* alii : *Perfecit* vel *confecit eos tanquam umbram;* nono, umbra est res levissima, quæ evanescens nullum in terra suî relinquit vestigium : sic et homo moriens. Hinc sponsa Canticorum, 2. 16, suspirans aiebat : *Donec aspiret dies, et inclinentur umbræ*, id est donec aspiret dies æternitatis, et inclinentur umbræ temporis et mortalitatis, ait S. Gregorius.

Aut quis ei poterit indicare quid post eum futurum sub sole sit?] puta quales avarus et dives habiturus sit filios, nepotes, hæredes; quid de opibus et prædiis suis futurum sit, cum ignoret quid sibi ipsi sequenti anno, imo sequenti die eventurum sit; forte enim bonis omnibus et vita ipsa spoliabitur. Ita Olympiodorus.

Quarta est hæc ratio, cur homo majora et futura quærere non debeat; quia scilicet omni sua cura et studio non potest futura cognoscere et prævidere, iisque providere et prospicere. Hæc enim incerta sunt et à futuris rerum casibus pendent, ideoque mille mutationibus sunt obnoxia, uti quotidie experimur, quæ proinde prænosse, præfinire, ordinare et gubernare solius est Dei. Hoc enim est opus divinæ Providentiæ proprium et adæquatum.

Hinc patet Salomonem per *majora* accepisse futura, ac de futurorum scrutinio et Providentia hîc agere, ut initio dixi.

2. Melius est nomen bonum quam unguenta pretiosa : et (id est *sic* pariter melior est) dies mortis die nativitatis.] Est elegans paranomasia טוב שם משמן *Tob scem misscemen*, q. d. *Melius est nomen quàm unguentum ; scemen* enim et oleum et unguentum significat, ait S. Hieronymus. Unde Symmachus vertit : *Melius est nomen bonum quàm unguentum bene olens;* Septuag. vero Arabicus et Syrus : *Bonum est nomen* (Arabicus addit, *unum*) *super oleum bonum.*

Hinc Hebræi inchoant tertiam libri partem, ideoque *Tob* majuscula *Teth* notant ; sequuntur enim hîc multæ comparationes, quibus meliora cum minus bonis comparantur, quæ omnes incipiunt à *Tob*, id est bonum, sive melius.

Hæc gnome recte priori nectitur, tanquam conclusio ex illa educta, quasi dicas, ait sanctus Hieronymus : *Considera, ô homo, dies tuos breves, et quia cito esse soluta carne cessabis; fac tibi famam longiorem, ut quo modo unguentum nares odore delectat, sic ad tuum vocabulum cuncta posteritas delectetur.*

Duo ergo significat : primo, q. d. In hac vita non stude opibus alterive vanitati, sed nomini, famæ et gloriæ ; hæc enim præstantior et fragrantior est opibus, imo unguentis rebusque pretiosis; secundo, q. d. Stude virtuti ; hæc enim parit nomen et famam, hæcque magis redolet quovis balsamo; nomen enim et fama quod paritur opibus, nobilitate, scientia aliave re vana, tenue est, fucatum et evanidum. Unde cito dilabitur et evanescit : *Fucis, parta gloria, sicut non est vera gloria, ita nec diuturna est,* ait Plutarchus in Cat. Et Cicero 2. Officiorum : *Fundamentum*, ait, *perpetuæ commendationis et famæ est justitia, sine qua nihil potest esse laudabile;* et Seneca, epist. 79 : *Gloria est umbra virtutis, etiam invitos comitabitur.* Hinc Lyranus explicat, q. d. Bonum honestum, quale est nomen bonum, præferendum est delectabili, quale est unguentum. Per unguentum enim omne deliciarum genus significat, ait Olympiodorus.

Igitur virtus, et ex ea nomen et gloria apte comparantur unguentis pretiosis, quibus, teste Plinio, lib. 12 c. 25. et lib. 56. c. 32. Orientales, præsertim Judæi, utebantur in conviviis, tum ad refrigerium, tum ad fragrantiam, tum ad membrorum fomentum, lenimen, sanitatem et robur : primo, quia, sicut unguentum fovet, recreat et firmat corpus; sic fama animam. Unde Thaumaturgus vertit : *Fama bona suavior est animæ quàm oleum corpori.* Animam enim fama oblectat, ejusque vires exigit ad audendum majora, præsertim ut quàm plurimos ad se suamque virtutem; imo ad Christi cultum amoremque pelliciat. Solent columbarii, ait S. Basilius, columbam paleutriam, id est allectricem fragranti odore delibutam ad extraneas emittere, quæ odore ejus captæ eamdem ad columbarium revolantem sequuntur, ibique capiuntur. Sic pariter anima sancta et religiosa illam fragrantiam virtutum spiret, ut per illam omnes ad se, imo ad Christum et religionem pelliciat. Sed audi S. Basilium, epist. 175. ad Julittam : *Ars quædam est aucupandi columbas; videlicet talis, ubi unam ceperunt, qui capiendis illis student, cicurem illam reddunt, et ad humanum convictum assuefaciunt, deinde unguento alas illius perungunt, sinuntque conjungi agrestibus; illa vero per unguenti fragrantiam agrestem illum, ac liberi pastus gregem ad possessionem transfert ejus, cujus ipsa est domestica. Beneolentem namque sequuntur et reliquæ, atque ita in potestatem columbarii veniunt. Quamobrem autem litterarum istarum istud exordium esse volui. Quoniam Dionysium filium, aliquando Diomedem nactus, divino unguento animæ illius alas perunxi, et ad honestatis tuæ gravitatem misi, ut et teipsam illi jungeres, et ad nidum acciperes, quem ipse apud nos compegit.*

Secundo, quia sicut unguentum longe lateque suî spargit odorem ; sic et fama. Vulgo dicitur : *Tria se faciunt sentiri : Mulier, ventus et*

unguentum, juxta illud Proverbiorum cap. 27, versu 16 : *Qui retinet eam* (feminam rixosam) *quasi qui ventum teneat, et oleum dextræ suæ vocabit.* Eleganter S. Bernardus, sermone 71. in Cantica : *Habent*, ait, *mores colores suos, habent et odores ; odorem in fama, colorem in conscientia.* Hinc aiebat Paulus : *Christi bonus odor sumus ; aliis in vitam, aliis in mortem*, 2. Corinth. cap. 2. 15; et eodem capite v. 14 : *Odorem notitiæ Christi* appellat famam Christi ejusque religionis et fidei, quam ipse sua sanctitate et zelo ubique spargebat. Hinc de eo dicitur Cant. 1. 2 : *Oleum effusum nomen tuum ; oleum*, id est, *unguentum*, ut vertit Vatablus et alii : unguentum enim fragrat, non oleum. Unde sequitur : *Ideo adolescentulæ dilexerunt te. Trahe me post te, curremus in odorem unguentorum tuorum.* Audi S. Augustinum, lib. 3. de Doctrina Christiana, c. 12 : *Odor bonus bona fama est, quisquis bonæ vitæ operibus abundaverit, dum vestigia Christi sequitur, quasi pedes ejus pretiosissimo odore perfundit.* Rursum S. Basilius, Orat. in S. Gordium : *Quemadmodum*, ait, *suavia aromatum odoramenta proprium quiddam per aerem continentem spirant, quibus præsentes recreantur ; ita vir bonus toti sibi commorantium contubernio salutaris et jucundus est.*

E contrario : *Memoria justi cum laudibus, nomen impiorum putrescet*, Proverb. 10. 7. Porro odoratior est fama quàm unguenta, quia hæc ad modicam distantiam modicumque tempus sentiuntur ; fama vero spargitur per varias gentes, ac durat post mortem per multa secula, imo post mortem inclarescit, cum subinde per æmulorum invidiam in vita tegatur et obscuretur.

Tertio, quia sicut unguenta pretiosa sunt, adeo ut olim in regum thesauris præcipua haberentur, ut patet de Ezechia, 4. Reg. 20. 13; sic et fama pretiosior est opibus omnique pretio. Unde Cato :

Omnia si perdas, famam servare memento.

Hinc S. August. ser. 49. de Diversis monebat quod et ipse studiose observabat, dicens : *Propter nos conscientia nostra sufficit nobis, propter vos fama nostra non pollui, sed pollere debet in vobis.* Et S. Bernard. *Proximis*, ait, *debemus famam, nobis conscientiam.* Hinc Theodoricus, rex Gothorum, apud Cassiod. lib. 3. var. epist. 11. de Argolici præfecti urbis parente ait : *Affectans famæ commoda, pecuniæ neglexit augmenta.*

Quarto, unguenta pretiosissima erant, quibus ungebantur reges, sacerdotes et Pontifices : unde significat nomen bonum præstare dignitate regia, sacerdotali et pontificia ; quia hæc sine virtute et sanctitate esse potest, sine qua nequit esse bonum nomen. Unde Chald. vertit : *Melius est nomen bonum, quod acquirunt justi in hoc seculo, quàm oleum unctionis quo ungebantur capita regum et sacerdotum.* Hinc rex Josias non à regno, sed à virtute ejusque fama et gloria commendatur ab Eccles. c. 49. 1 : *Memoria Josiæ*, ait, *in compositione odoris facta opus pigmentarii ;* ubi ostendi memoriam et famam Josiæ comparari fragranti thymiamati, quod adolebatur Deo. Vir sanctus ergo mysticus est rex et Pontifex, imo major, Deoque gratior, quàm rex vel Pontifex. Quocirca R. Simeon in Pirke Avoth. c. 4 : *Tres*, ait, *sunt coronæ : prima, legis ; secunda, sacerdotii ; tertia, imperii ; sed his omnibus eminet et præfulget corona boni nominis et famæ.*

Et dies mortis die nativitatis.] Syrus : *die generationis.* Thaumat. *Vitæ exitus melior quàm ortus.* Copulativum et idem est quod *sic :* copulat enim similia, uti passim accipitur in Proverbiis. Unde Vatablus unica sententia hanc gnomen sic effert : *Præstantius est nomen unguento redolente ; sic dies mortis die quo natus est ille.* Et Campensis : *Gratior est fama bona post mortem die quo quis nascitur.* Comparatur ergo nomen bonum morti, unguenta pretiosa nativitati, illudque his præfertur, quia nomen bonum, maxime post mortem, splendescit ; per mortem roboratur et confirmatur, cum in vita sit dubium et anceps : multi enim famam, quam initio vitæ acquisierant, in fine perdiderunt. Unde Eccles. c. 11. 30. monet ne quis ante mortem laudetur : *Ante mortem*, inquit, *ne laudes hominem quemquam.* Unguenta vero comparantur nativitati ; quia unguenta sunt symbola deliciarum, quibus enutriuntur pueri et puellæ, præsertim regum et principum. Hinc et eosdem unguentis pretiosis perungebant Hebræi aliæque gentes, ut satis colligitur ex illo Ezech. 16. 9 : *Lavi te aqua, etc. et unxi te oleo.* Sic et prisci Romani pueros recens natos in testudineis alveis calida aqua abluebant, mox oleo et butyro perungebant, ait Alexander ab Alexand. l. 2. Genial. c. 15 ; sic et infantes Christiani in Baptismo oleo, in Confirmatione chrismate inunguntur. Quin et S. Bernard. in Sententiis asserit tres magos Christo infanti obtulisse aurum, thus et myrrham : aurum ejus paupertati sublevandæ ; thus ad pellendum stabuli fœtorem ; myrrham ad consolidanda infantis membra ; licet S. Hieron. Leo, August. Raban. D. Thom. et alii passim mysticas magisque sublimes horum trium donorum causas afferant. Rursus in nativitate infantium fiebant convivia et hilaria, in quibus de more convivæ unguentis pretiosis ungebantur.

Sensus ergo est quasi dicat : Sicut nomen bonum præstat unguentis pretiosis, etiam balsaminis ; sic dies mortis, qui justis affert bonum nomen, præstat die nativitatis, quo unguentis fuere delibuti. Rationes tres affert S. Hieronym. *Ostendit*, inquit, *melius esse exire de seculo, et carere tribulationibus atque incerto vitæ statu, quàm ingredientem mundum hæc omnia sustinere ; vel certe quod in morte quales simus notum sit, in exordio vero nascendi qui futuri sumus ignoretur ; aut quod nativitas alliget corpori libertatem animæ, mors resolvat.*

Hinc et Chald. cum nomen bonum justorum comparasset unguento regum et sacerdotum, subdit : *Et dies quo moritur homo, et vadit in domum sepulturæ in nomine bono*, q. d. Vir justus et sanctus variis virtutum meritis fragrans non minus redolet apud Deum, Angelos et Sanctos ; quàm rex vel Pontifex sacro Chrismate inunctus, idque maxime feliciter peracto mortis agone, cum jam securus victor et triumphans pergit ad coronas et gaudia cœlestia : tunc enim virtutum suarum odore, fama et laude perfundit Ecclesiam militantem et triumphantem, totumque cœlum et terram, juxta illud : *In memoria æterna erit justus.*

Proprie ergo dies mortis hic præfertur diei nativitatis ob nomen et gloriam æternam, quam justo conciliat in cœlis æque ac in terra : hoc

enim significat τὸ *melius est nomen bonum quàm unguenta pretiosa; et* (id est, *sic et*) *dies mortis* melior est *die nativitatis.* Hinc Sanctorum gloria incipit in morte, sicut fletus et gemitus in nativitate. Quantam post mortem gloriam adepti sunt S. Paulus, S. Athanasius, S. Chrysost. S. Basil. S. Gregor. S. Bernard. S. Dominicus, S. Franciscus cæterique Sancti, qui miraculis coruscant ac templis, altaribus, officiis, hymnis, canticis, organis, votis, statuis, concionibus, totiusque populi invocatione et cultu publice coluntur, honorantur, celebrantur? Quin et Romani prisci, ut significarent defunctum post se suavem suarum virtutum memoriam famamque posthumam relinquere, in ejus rogum mel et unguenta pretiosa ex cinnamomo, cedro cæterisque aromatibus confecta infundebant, uti dixi Eccli. 49. v. 2. Rursum in funus spargebant flores et coronas, uti etiamnum faciunt Christiani. Addebant ludos funebres, pugnas gladiatorum, comœdias, etc. Accedebant elogia, encomia et orationes in laudem defuncti. Denique regibus, principibus cæterisque de republ. bene meritis summos honores decernebant, imo eos in Deorum numerum per apotheosin (cujus ritum describit Herodian. l. 4.) referebant, eisque aras, templa, hostias et sacerdotes dicabant sacrabantque; unde vocabantur Divus Augustus, D. Antonius, D. Adrianus, etc. In cujus locum Pontifices Christiani substituere canonizationem Sanctorum, qua vita functis velut Sanctis publicus invocationis honos ab Ecclesia defertur.

Porro Olympiodor. non tantum Sanctis, sed et impiis meliorem esse censet diem mortis die nativitatis. Sic enim hanc gnomen explicat: *Natalitius dies in turbulentum hujus vitæ pelagus nos inducit, ubi draco latibulum suum posuit; transitus vero dies è stadio nos abducit. Et si quidem peccator fuerit, qui decedit, peccare ultra jam desinit; qui vero fuerit justus, vita perfruetur æterna.*

Sic Thraces, teste Herodoto, fletu prosequebantur suorum natales, risu vero diem obitus. Audi Alexandrum ab Alex. l. 2. Genial. c. 25: *Siquidem apud Thraces Trausosque, ac Cesias et Causianos assuetum erat ut, puero in lucem edito, circumdati cognati affinesque puerum lamententur et afflicti jaceant. Ac recentes calamitates et vitæ incommoda cui tantum restet malorum quæ mox ille passurus advenit, plangant. Iidem in funere exsultantes jubilant; scilicet cui defuncto omnibus incommodis et infortuniis, quæ vita fert, ex hac luce et imminentibus malis, atque omnis sævitia fortunæ tandem excedere datum sit. Quod ab Indis quoque servari meminimus. Nam Gymnosophistæ et Brachmanes caste et pie viventibus diem natalem vitæ ducebant.*

3. MELIUS EST IRE AD DOMUM LUCTUS (Syrus, *flendi*) QUÀM AD DOMUM CONVIVII: IN ILLA ENIM (quisque) FINIS CUNCTORUM ADMONETUR HOMINUM, ET VIVENS COGITAT QUID FUTURUM SIT.] Hebr. *In qua est* (Tigurin. *cernitur*) *finis omnis hominis, et vivens ponet ad cor suum;* Symmach. *Attendet mente;* Vatabl. *Et vivens perpendet mortem, cum illuc venerit;* Septuag. *Eò quòd hic est finis omnis hominis, et qui vivit dabit bonum ad cor suum: Bonum,* scilicet cogitatum et consilium de agenda pœnitentia et mutanda in melius vita uti explicat; Chald. Syrus: *Et qui vivus est dat bonum* (Arabicus, *bonitatem*) *cordi suo;* Olympiodor. *Utilius est ire ad domum funebris luctus, quàm ad domum convivii, propterea quod hic est futurus finis omnium hominum, et vivens affert bonum in mentem suam;* Campens. *In illa enim videtur quem finem sit habiturus omnis homo!* Thaumaturg. *Et satius fuerit lugere, quàm convivari; et adesse mœrentibus, quàm vino se obruentibus. Qui enim finem suum recte secum cogitarit, non tanto studio, quæ hujus vitæ sunt, complexabitur.*

Porro Chald. paraphrastice fuseque sic vertit: *Melius est hominem molestia affectum, ut eum consoleris, adire, quàm ad domum convivii et poculorum, in quo susurrones adsunt, contendere; luctuosa enim domus omnibus in scopum et finem, ut eò proficiscantur, proposita est: omnibusque mortis decretum statutum est. Igitur in ærumnosam domum se recipiens vir justus, ad pœnitentiam adducetur, et mortis sermones in animum inducet suum: et si aliquo in errore versetur, illum deserens, ad Deum faciet conversionem.* Pro *convivii*, Arabicus vertit, *compotationis;* et hoc proprie significat Hebr. משתה *miste*, et Græcum συμπόσιον. Unde Cicero de Senectute: *Bene*, inquit, *majores nostri accubationem epularum, quod amicorum et vitæ conjunctionem haberet, convivium nominarunt melius quàm Græci* (potuit addere et quàm Hebræi) *qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem vocant, ut quod in eo genere minimum est, id maxime probare videantur.*

Hæc gnome parallela est et subalterna præcedenti: *Melior est dies mortis die nativitatis.* Huic enim recte subnectas: *Melius* ergo *est ire ad domum luctus, quàm ad domum convivii.* Jam Chald. censet hîc suaderi ut eatur ad domum luctus, ad consolandum lugentem; alii, ad celebrandum exsequias et funus defuncti. Hoc enim est ultimum opus pietatis amico præstandum, juxta illud Tobiæ 4. 18: *Panem tuum et vinum tuum super sepulturam justi constitue.*

Rursum alii hanc gnomen nectentes præcedenti exponunt, q. d. Dies funeris et luctus melior est die convivii: quia in illo laudantur virtutes defuncti, nomenque et fama ejus celebratur et propagatur, quæ potior et præstantior est omni voluptate, quæ ex deliciis convivii percipitur.

Verum ratio, quam subdit Ecclesiastes, aliò nos ducit quàm ita in Comment. reddit S. Hieron. *Quia ibi recordatione conditionis nostræ et fragilitatis humanæ, ex præsenti cadavere commonemur;* nam quisque sibi à defuncto tacite dici censet: *Memor esto judicii mei, sic enim erit et tuum; mihi heri et tibi hodie,* Eccl. 38. v. 23.

Sensus ergo est, q. d. quia melior est dies mortis die nativitatis; hinc consequenter melius est ire ad domum funebris luctus, quàm ad domum convivii natalitii, quod scilicet celebratur ob natum infantem et filium: quia in illa ex spectaculo funeris et defuncti homo admonetur mortis suæ, ut cogitet se propediem simili modo moriturum et funus futurum, ideoque ad illud honeste vivendo et bonis operibus incumbendo sese præparet et disponat: in hac vero deliciis, vinis et gaudiis sermonibusque vanis dissolvitur animus, et ad crapulam omnemque levitatem, dissolutionem et intemperantiam impellitur. Porro convivia in natalitiis festiva celebrare ob gaudium nati filii commune fuit Hebræis, Romanis, Græcis cæterisque na-

tionibus, ut patet ex convivio Abrahæ in ablactatione Isaac, et ex Plutarch. Cicer. Athen. l. 4. et aliis.

Hujus sententiæ veritatem expertus est noster B. Franciscus Borgia tertius Societatis Jesu Generalis, qui cum esset dux Gandiæ, jussu Caroli V. ducens corpus Isabellæ Imperatricis defunctæ ad locum sepulturæ, aperto sarcophago, corporis, dum viveret, pulcherrimi fœditatem horroremque intuitus, compunctus statuit ducatui mundoque valedicere, ac religiosam vitam complecti.

Sic S. Bruno in funere doctoris Parisiensis, audiens eum in feretro surgentem et proclamantem : *Justo Dei judicio accusatus, judicatus et condemnatus sum*, in Eremum secessit et ordinem Carthusianorum instituit. Sic Josaphat rex visis senibus et ægris brevi morituris, ab iis discens sibi quoque esse moriendum, à Barlaam ad veram fidem et vitam Ereniticam est traductus, ut narrat Damasc. in Histor. cap. 5. Auctor. serm. ad fratres in eremo apud S. Augustin. serm. 48. asserit se, viso Cæsaris cadavere putri et verminoso, mire fuisse commotum et compunctum. S. Joannes Eleemosynarius Patriarcha Alexand. sepulcrum sibi fieri curavit, sed imperfectum, et monitorem constituit, qui quotidie sibi in aurem suggereret : *Monumentum tuum usque hodie est imperfectum, Domine; jube ergo illud perfici : incertum est enim qua hora fur ingrediatur, nempe mors*. Ita Leont. in ejus Vita. Carolus Quintus quinque annis ante mortem sarcophagum sibi fieri jussit, cumque cum funebri supellectili secum quocumque pergeret, deportari, ut eum quotidie intuens jugiter sibi mortis memoriam repræsentaret, quæ eum à peccatis cohiberet, et ad opera sancta instigaret, uti refert Lipsius lib. 2. Monit. c. 14, ubi simile narrat de Maximiliano I. avo Caroli Quinti. Vide Climachum gradu 6. qui inter cætera ait : *Probatus quidem ille est, qui mortem singulis diebus exspectat ; sed ille sane sanctus, qui hanc singulis horis desiderat.*

Hinc Ægyptii in conviviis, ut eorum luxum, mentis dissolutionem et gaudia temperarent, circumferebant cranium mortui convivis insusurrantes : *In hanc figuram respice; similis enim illius eris*, teste Herod. lib. 2. Porro mira est hominum cæcitas, ut cum eant ad domos luctus, ac videant alios quotidie mori, sciantque se pariter morituros, tamen de morte sua non cogitent, nec ad eam se præparent, quasi illa longe absit, cum sæpe sit vicina. Causam dat S. Ephrem, sermon. de Recordat. mortis : *Negligentes, ait, et contemptores occæcati, cum sint peccati fraude, diebus suis procedentibus existimant procul abesse mortis horam, nihil de suo hinc exitu laborantes ; verum annos multos et tempora longa sibi præscribunt. Similes autem sunt eorum qui nocte intempesta iter suscipiunt : qui quidem arbitrantur procul abesse ab imminenti præcipitio et prærupto loco, donec præcipitatis ipsis experientia dubitationem solverit. Qui igitur vitæ hujus fallaciam mundo mentis oculo perspexerit, et sublimior his effectus, qui in hujus vitæ rebus studium atque operam ponunt; intelliget omnino quod sive edat, sive bibat, sive dormiat, sive laboret, sive contempletur omni die ac hora, ad senium et finem temporalis vitæ à natura impellatur ; unde tanquam stercora atque quisquilias quæcumque despicit ; studetque ab hujus vitæ affectione seipsum avocare, ut nullam cum rebus humanis societatem habeat.*

Hic est paralogismus diaboli, qui plurimos seducit, nimirum quolibet anno persuadet homini illum hoc anno non moriturum. Dicit enim illi : Facile potes adhuc per annum vivere. Ad hoc tibi suppetunt vires sat validæ. Ergo hoc anno non morieris; idem dicit persuadetque homini anno sequenti, et tertio, et quarto, ac singulis sequentibus, quo fit ut homo nunquam se ad mortem paret, putans se illo anno non moriturum; ita fit ut annus morti à Deo decretus adveniat, ac mors hominem imparatum et incogitantem invadat. Remedium hisce assignat S. Ephrem tract. de Vita Spirit. num. 40, ubi suadet omnibus vivam præsentemque memoriam mortis : *Beati, ait, qui lugent, quia consolabuntur. Inclinemus nos ad sepulcra et conditionis nostræ occulta perspiciamus. Ex cadaveribus permixtos ossium acervos, craniaque carnibus exuta cum reliquis ossibus cernemus. Et hæc considerantes nos ipsos in illis, velut in speculo quodam contemplabimur. Ubi juventutis flos et pulchritudo? ubi venustus ille genarum color? Hæc nobiscum cogitantes carnis desideria fugiamus, ne in resurrectionis ac judicii die confundamur.* Et num. 15 : *Quotidie diem mortis tuæ exspecta, et ad ingrediendum illud iter te para; qua enim hora minime putas, veniet mandatum horribile, et væ tunc imparatis! Bona est compunctio cordis, quoniam animis hominum medetur. Qui luctum sectatur, non facile peccabit : et qui cordis compunctione tangitur, non cogitat mala. Nam ex compunctione oritur fletus : in fletu autem à peccatis declinamus.*

Ex hac gnome colligit S. Hieron. Olympiod. et S. Gregor. 4. Dial. 4. Ecclesiasten, cum superius cibum et potum laudavit, id fecisse, non ut voluptatem gulamque commendaret, sed ut temperantiam honestumque ejus usum avaritiæ et nimiæ parcitati præferret. Pulchre S. Chrysost. homil. 62. ad Populum duplicem domum, scilicet luctus et gaudii, depingit : *Et si vultis, inquit, duas domos describamus, hanc quidem nubentium, hanc vero lugentium, mente utramque ingrediamur, videamus utra melior. Invenietur enim lugubris sapientiæ plena : nuptialis autem plena confusionis. Nam vide turpia verba, incompositos risus, incompositiores locutiones; et vestis et incessus deformitate plenus : verba multæ fatuitatis et stultitiæ plena, et aliud omnino nihil; risus omnia et derisio, quæ sunt illic : non nuptias dico, absit ; sed quæ sunt in nuptiis, tunc natura debacchatur, bruta pro hominibus fiunt præsentes, hi quidem ut equi inniunt, hi autem ut asini calcitrant : multa effusio, nihil studiosum, generosum nihil. Diaboli pompa, cymbala et tibiæ, et cantica fornicationis et adulterii plena; at non ita illic ubi luctus; omnia composita, multa requies, silentium multum, correctio multa, inordinatum nihil, nihil incompositum : si quis aliquid locutus fuerit, omnia sunt verba Philosophiæ plena.* Vide eumdem, homil. 15. ad Populum.

Mystice, domus luctus est passio Christi; hujus enim meditationi utilius est se dare, quàm quibusvis gaudiis non solum carnalibus, sed et spiritualibus. Christi enim passio sopit tentationes gulæ, libidinis, iræ, superbiæ, omniumque vitiorum, animat ad patientiam in cunctis adversis, excitat ad fortitudinem, charitatem, cæterasque virtutes. Unde martyres stimulo et

exemplo passionis Christi excitabant se ad superandos eculeos, ignes, bestias omniaque diaboli tormenta, ut Christo vicem rependerent et amorem amori, vitam vitæ, mortem morti redderent. Rursum domus luctus est contritio et compunctio cordis, qua nihil est melius, id est nihil utilius, nihil sanctius; et quod mirum est, nihil jucundius, uti norunt experti : suavissimus enim animæ est contritionis dolor, suavissimæ compunctionis lacrymæ, superantes omnes mundi delicias, de quibus Christus Matth. 5 : *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur.* Vide Climac. gradu 7. et S. Basilium de Gratiarum actione, ubi pulchre combinat luctum sanctum cum gaudio, ostenditque beatos esse eos qui lugent, et tamen eosdem mire quoque gaudere. Causam affert, asserens sanctorum luctum et lacrymas à fervore charitatis prosilire, qua toti erga Deum flagrant; simul et de conservorum peccantium damno, sed citra propriæ damnum lætitiæ, ut contingit lætis de sua in littore salute, qui dolent simul jacturam eorum quos marinis fluctibus immergi conspicantur. Igitur luctus hic exhilarat; tum quia manat ab amore, tum quia signum est puræ sanctæque conscientiæ, quæ semper læta est quasi juge convivium; tum quia certam dat fiduciam promissæ à Christo consolationis et gloriæ æternæ. Hinc S. Chrysost. in 1. ad Timoth. homil. 14. docet domum luctus esse monasterium, ubi est jugis meditatio mortis, cinis, cilicium, solitudo, jejunia, chameunia, luctus sine risu. Idem, hom. 59. ad Pop. *Vere*, ait, *lugendi domus est monasterium, ubi saccus, et cinis, et solitudo, ubi risus non est, neque secularium turbela negotiorum; ubi jejunium et stratum humi cubile, omnia pura à nidore, cruoribus, tumultu, perturbatione et vexatione, portus est tranquillus; sunt tanquam faces ab excelso loco procul advenientibus trahentes, in portu sedentes, et omnes ad suam habentes tranquillitatem, neque sinentes fieri naufragia ad se respicientibus, eò contuentes in tenebris non permittentibus versari. Ad eos abi, hospitare, accede, sanctos tange pedes. Multo namque honestius est illorum pedes tangere quàm aliorum caput.*

4. Melior est ira risu, quia per tristitiam vultus corrigitur animus delinquentis.] Ex ratione subjecta patet sub ira intelligi tristitiam. Hæ enim duæ passiones sunt, imo sorores ex eadem matre, scilicet odio mali nascentes ac se mutuo comitantes. Unde Campensis vertit : *Melior est tristitia quàm risus.* Unde et Septuag. *Bona ira super risum, quia in malitia* (pro κακια, id est *malitia*, Aquila legit κακωσει, id est *afflictione* : vetus translatio, *mœrore*) *vultus bonum fiet*, vel *bonificabitur cor*, id est *jucundabitur*, vel *emendabitur cor*, uti legit vetus translatio. Complut. *Honorificabitur cor;* Thaumaturgus : *Anima ad rectum honestumque componitur;* Campensis : *Cor admonetur officii sui.* Pro *ira* Hebr. est כעס *caas*, id est *indignatio*, fervens *ira*. Unde Syrus vertit : *Melior est furor risu, quia per malitiam faciei melius efficietur cor;* Arabic. *Nam per malum faciei sanatur cor;* Tigurina : *Melior est indignatio risu, quia tristitia pariet lætum cor;* alii : *Exhilarabit cor.* Jam ad sensum.

Primo, Chald. hanc gnomen accipit de ira non hominis, sed Dei. Unde vertit : *Melior est indignatio, qua indignabitur Dominus mundi adversus justos in seculo hoc, quàm risus, quo ille deridet improbos. Dum enim contristatur vultus majestatis, venit penuria et vindicta in seculum, ad beandum cor justorum, qui orabunt ante Dominum mundi, et ipse miserebitur ipsorum.*

Secundo, Symmachus vertit : *Melior est ira risu, quia per tristitiam melior fiet animus*, scilicet ejus qui afficitur tristitia propter Deum, quique aliorum suffert iras, juxta illud : *Quasi tristes, semper autem gaudentes*, 2. Corinth. 6. 20. Et Thaumaturgus : *Sed et risui*, ait, *præferenda est ira prudens, et tempestiva indignatio, quandoquidem severitate vultus corrigitur anima. Et hæc causa est, ob quam sapientum animæ contractæ sunt ac tetricæ; insipientium vero elatæ et effusæ.* Et S. Hieronym. *Risus*, ait, *dissolvit sapientem, ira corripit et emendat; irascamur et nobis, si quando peccamus, irascamur et aliis : per tristitiam quippe* (ira mixtam) *melior fiet animus.*

Tertio, Hugo Victor. physice hanc gnomen explicat ; q. d. Melior est ira et tristitia risu : quia tristitia calorem et spiritus revocat ad cor, itaque illud roborat, attentumque et vegetum efficit ad omnem honestatem et virtutem : lætitia vero et risus calorem, et spiritus à corde ad partes extimas avocant, itaque illud dissolvunt, enervant, debileque et languidum reddunt, ut ad opera fortia sit impotens et ineptum.

Quarto, noster Pineda per iram accipiens tristitiam, hanc gnomen nectit præcedenti, quasi ejus det causam, q. d. Melius est ire ad domum luctus, quàm ad domum convivii; quia domus luctus salutarem injicit homini tristitiam, quæ risu et gaudio longe utilior est. Cadaver enim est quasi mutus doctor docens hominem sapere, vanam vitam contemnere, meditari mortem, vitia carnis fugere, studere continentiæ. Sua enim tabe, putore, vermibus viventium mores carnales et fœdos arguit, et objurgat. Qua de causa prisci solebant cadaver, gravi pulloque habitu vestitum, ante hostium in vestibulo domus collocare, teste Sueton. in Augusto, ut omnibus transeuntibus salutarem luctum veramque morum mutandorum Philosophiam ingereret. Verum hebr. כעס *caas* proprie significat iram, indignationem, furorem, ut vertunt Septuag. Syrus, Arabicus et cæteri, non tristitiam.

Quinto ergo, proprie et genuine Noster vertit: *Melius est ira risu, quia per tristitiam vultus corrigitur animus delinquentis*, vel subditi, vel socii; loquitur enim de ira, non qua quis sibi, vel dæmoni, sed delinquenti irascitur, illique vultum severum, tristem, iratum ostendit, ut ejus delictum castiget et emendet, q. d. Melius est indignari peccanti, quàm arridere. Satius est delinquenti irasci, ejusque delictum vultu, verbisque gravibus, severis, mordacibus instar lixivii castigare et eluere, quàm risu illud fovere et augere. Ita S. Hieronym. Salon. Olympiod. Lyranus et alii passim. Occasione enim domus luctus, de qua vers. præcedent. pergit ostendere tristitiæ luctusque commoda. Hanc gnomen esse veram patet in detractione; hanc enim dissipat vultus tristis, fovet lætus, juxta illud Proverb. 25. 23 : *Ventus aquilo dissipat pluvias, et facies tristis linguam detrahentem.* Idem patet in educatione filiorum et filiarum, de qua Eccles. cap. 7. 26 : *Filiæ*, ait, *tibi sunt? serva corpus illarum, et non ostendas hilarem faciem tuam ad*

illas; et cap. 30. 9 : *Lude cum filio et contristabit te.* Hunc esse sensum liquet ex eo quod se explicans mox subdit Ecclesiastes : *Melius à sapiente corripi, quàm stultorum adulatione decipi; quia sicut sonitus spinarum ardentium sub olla, sic risus stulti.*

Hinc Isidor. Pelus. lib. 3. epistol. 338. docet iram subinde esse bonam et cotem virtutis, ut cùm quis peccatis et peccatoribus irascitur, eosque arguit et punit, ut fecit Moses Exodi.32, occidens adorantes vitulum aureum; et S. Petrus occidens Ananiam et Sapphiram votifragos, Act. 5; et Paulus fornicarium tradens Satanæ, 2. Corinth. 2. Cum ex adverso Heli filiis delinquentibus non irascens, sed dissimulans et arridens, cum filiis à Deo punitus sit morte, 1. Reg. 4. Prælati ergo, qui carent irà ad arguendum peccantes, inepti sunt ad regimen, dum omnibus se placidos exhibent, uti docet S. Gregor. 3. parte Pastor. c. 17. ubi pulchre ostendit in regendo mansuetudini jungendam esse severitatem, ut una alteram temperet et frenet, vel acuat. Hinc illud : *Qui bilem non habet, cor non habet.* Ita Paulus cum increpasset Corinthios quod in cœtu suo tolerassent fornicarium, hujus increpationis iræ et tristitiæ fructum ostendit, dicens 2. Corinth. 7. 8 : *Quoniam etsi contristavi vos in Epistola, non me pœnitet; etsi pœniteret, videns quod Epistola illa (etsi ad horam) vos contristavit; nunc gaudeo, non quia contristati estis, sed quia contristati estis ad pœnitentiam. Contristati enim estis secundùm Deum, ut in nullo detrimentum patiamini ex nobis. Quæ enim secundùm Deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur : seculi autem tristitia mortem operatur. Ecce enim hoc ipsum, secundùm Deum contristari vos, quantam in vobis operatur sollicitudinem; sed defensionem, sed indignationem, sed timorem, sed desiderium, sed æmulationem, sed vindictam. In omnibus exhibuistis vos incontaminatos esse negotio.*

Moraliter disce hic sapientes et sanctos mente vultuque esse gravi ac severo, ac abdicare à se omnem levitatem et risum. Sic de S. Martino legimus : *Faciem ejus non fuscavit mœror, nec levigavit risus.* S. Bernard. in formula honestæ vitæ ita sancit : *Risus tuus sit, aut indicans levitatem animi, aut provocans, rarus tamen. Et ipse sit quidem eductus interdum, effusus nunquam.* Idem de Inter. domo, c. 65 : *Ubi risus et jocus abundant, ibi perfecta charitas non regnat. Si sanctimonialis perfecte Christum diligeret, non rideret, sed cum desiderio illius indesinenter ploraret : quia qui perfecte Christum diligit et timet, non ridet, sed amore ejus luget.* Idem, ser. 4. de Adventu : *Christum super Lazarum et super civitatem flevisse, et in orationibus pernoctasse legimus, risisse vero aut jocatum nusquam.* De ipsomet S. Bernard. scribit Auctor vitæ ejus, lib. 3. c. 2 : *De risu dicimus, quod ex ore ejus frequenter audivimus, dum cachinnos religiosorum hominum miraretur, non meminisse se à primis annis suæ conversationis aliquando sic risisse, ut non potius ad ridendum, quàm ad reprimendum sibi vim facere oporteret; et risui suo stimulum magis adhibere quàm frenum.*

5. COR SAPIENTUM, UBI TRISTITIA EST, ET COR STULTORUM, UBI LÆTITIA.] Hebr. *Cor sapientum in domo luctus, et cor inconstantium sive stultorum in domo gaudii;* Arabicus : *In domo lætitiarum;* Campens. *in domo convivii.* Hæc gnome sequitur ex præcedentibus. Cum enim melior sit domus luctus domo gaudii, et tristitia risu, sequitur sapientem qui vere cognoscit eligitque quod est melius, malle domum luctus, velu scholam sapientiæ; stultus vero domum gaudii velut ludum dissolutionis et stultitiæ; quare hæc gnome sat clara est ex dictis paulo ante, et c. 2. v. 1. Jam

Primo, Chald. uti præcedentem gnomen, ita et hanc explicat de compassione et consolatione lugentium, illamque arctat ad luctum eversi templi. Sic enim habet : *Cor sapientum triste propter destructionem domus Sanctuarii, et propter captivitatem populi domus Israel, et cor stultorum in gaudio domus divisionis eorum; comedunt, et bibunt, et deliciis affluunt, et non ponunt in corde suo afflictionem fratrum suorum.*

Breviter ergo sensus erit, q. d. Sapiens vadit ad lugentes, ut bene de eis mereatur, eos solando, instruendo, juvando : stultus verò vadit ad gaudentes, ridentes, commessantes, ut se deliciis et gaudiis oppleat.

Secundo, Olympiod. asserit sapientes lugere ob instantem mortem, stultos vero in vanis vitæ voluptatibus exsultare. Sic enim ait : *Vir sapiens est funebri luctu, secum animo deputans sese natum de corruptibili carne brevi ex hac vita migraturum : mortales cæteros, qui eadem sunt nati conditione, affectu pio prosequitur. Contemnit autem quæcumque suis oculis observantur, ut casui mortique subjecta. Stultus autem cum mentis hebetudine solida putet esse quæ sunt in mundo, neque illorum mutationem intelligat, propiereaque futuri exitus sit securus, deliciis affluit, voluptatibus indulget.*

Tertio, sanctus Hieronym. accipit de his qui gaudent agere cum iis qui se delinquentes corripiunt, eorumque delicta lugent, uti Samuel lugebat casum Saulis, 1. Regum cap. 15. vers. 35 et 5. Paulus lugebat eos qui non agebant pœnitentiam, 2. Corinth. cap. 12. v. 21; cum ex adverso stultis magis placeant assentatores et irrisores. Audi sanctum Hieronymum : *Cor igitur sapientis vadat ad domum talis viri, qui se corripiat delinquentem, ut adducat ad lacrymas, qui provocet propria lugere peccata, et non eat ad domum lætitiæ, ubi doctor adulatur et decipit, ubi non conversionem audientium, sed et plausus quærit et laudem. Talis præceptor plangitur : dives in sermone, non dives in opere, qui quia saturatus est, propterea recipit consolationem suam. Denique huic oppositioni etiam sequentes versiculi concordant.*

Quarto, plene et adæquate Thaumaturgus hanc gnomen generatim de quovis pio luctu et quavis lætitia vana accipit; ait enim : *Et hæc causa est ob quam sapientum animæ contractæ sunt ac tetricæ, insipientum vero elatæ et effusæ,* scilicet quod severitate vultus corrigatur anima, uti præcessit, risu vero dissolvatur.

Igitur melior est luctus lætitià, sive lugeas tua peccata, cupiditates, passiones et miserias, sive aliena, quibus totus mundus plenus est : quare sapiens in hac valle lacrymarum lugendum potius censet, quam vane gaudendum, præsertim quia vidit plurimos in infidelitate et sceleribus vivere, ac ruere in gehennam et damnari. Contra stultus ineptæ se dat lætitiæ, risibus, jocis, conviviis, tripudiis, etc. Breviter universa stringendo sensus est, q. d. Sapiens gaudet reprehendi de erratis suis, gaudetque severitate vi-

tæ, gravitate vultus, maturitate verborum et actionum, atque studet compunctioni et austeritati: stultus vero gaudet adulationibus, deliciis, omnique voluptate et dissolutione. Sapientia enim *non invenitur in terra suaviter viventium*, ait Job cap. 28, sed insipientia et stultitia; quia, ut explicat sanctus Gregor. *Qui in hoc mundo suaviter vivunt, ita adhuc stulti sunt, ut hoc ipsum quoque nesciant, unde ceciderunt.*

Sic S. Arsenius jugiter lugebat lacrymisque diffluebat. Sic et S. Ephrem, cujus omnes tractatus non nisi pium luctum et lamenta resonant. Ratio à priori est, quod sapiens in domo luctus discat sapientiam, id est gravitatem, modestiam, continentiam, refrenationem concupiscentiæ, patientiam, constantiam, charitatem, omnemque virtutem: stultus vero in domo gaudii discat suam stultitiam, id est dissolutionem, levitatem, gulam, crapulam, luxuriam, omnemque intemperantiam. Audi S. Chrysostom. hom. 62. ad Popul. *Ubi namque tristitia, ibi prorsus et Philosophia. Qui antea dives erat et multum tumidus, post luctum quemlibet se sustinebit alloquentem: postquam timor et tristitia, quasi quidam acrior ignis in ipsius inciderit animam et duritiam emollierit, tunc humilis fit, tunc exorabilior, tunc mundanam sentit mutationem, tunc ad omnia patiens erit. In theatro autem omnia contraria, risus, ineptitudo, diabolicus fastus, effusio, temporis impendium et superflua dierum consumptio, malæ cupiditatis inductio, adulterii meditatio, fornicationis gymnasium, intemperantiæ schola, turpitudinis exhortatio, risus materia, inhonestatis exempla. At in carcere non ita, sed illic humilitas, supplicatio, Philosophiæ profectus, secularium contemptus, omnia conculcata sunt et contempta, et tanquam infanti pædagogus adest timor, ad omnia congrua dirigens eum.*

Symbolice ibidem S. Chrysost. ex hac gnome colligit domum luctus et consequenter sapientiæ esse adversitates et tribulationes, ut sensus sit, q. d. Sapiens gaudet adversis, in iisque quasi in domo sua commoratur; stultus vero lætis et prosperis; quia *gaudet adversis agitata virtus:* per adversa enim firmatur, roboratur, crescit, perinde ac arbores ventis agitatæ magis se firmant, altioresque agunt radices, naturâ id eas docente, ut contra hostem suum, puta ventum, sese muniant et arment. Hoc est quod ait S. Jacob. initio epist. *Omne gaudium existimate, fratres, cum in tentationes varias incideritis, scientes quod probatio fidei vestræ patientiam operatur: patientia autem opus perfectum habet, ut sitis perfecti et integri, in nullo deficientes.* Vide ibi dicta.

Tropol. S. Gregorius 18. Moral. c. 84. ait justos lugere, quia nullam seculi lætitiam admittunt, anhelantes ad Deum et gaudia cœlestia, ideoque gemere ac dicere cum Psalte: *Renuit consolari anima mea; memor fui Dei et delectatus sum*, Psal. 67. *Hæc est igitur*, ait, *amaritudo sapientum, quia dum spe in alta erecti sunt, nullis hîc gaudiis animum sternunt. Hinc enim scriptum est: Cor sapientum ubi tristitia est, et cor stultorum ubi lætitia.* Rursum S. Bernard. de Gradibus superbiæ, tertium gradum ponit ineptam lætitiam. *Proprium*, ait, *superborum est læta semper appetere et tristia devitare, juxta illud: Cor stultorum ubi lætitia.* Ejus deinde hæc dat indicia: *In signis scurrilitas: in fronte hilaritas: vanitas apparet in incessu. Pronus ad jocum, facilis ac promptus in risu. Cunctis quippe, quæ in se contemptibilia, et ideo tristia noverat, à memoria rasis, bonisque si qua sentit in se adunatis, vel simulatis ante oculos mentis, dum nil cogitat nisi quod libet, nec attendit, si licet jam risum tenere, jam ineptam lætitiam dissimulare non valet. Ut enim vesica collecto turgida vento, punctoque perforata exiguo, si stringitur, crepitat dum detumescit; at ventus egrediens non passim effusus, sed strictim emissus, crebros quosdam sonitus reddit: sic monachus, ubi vanis scurrilibusque cor suum cogitationibus impleverit, propter disciplinam silentii non inveniens ventus vanitatis, qua plenius egrediatur, inter angustias faucium per cachinnos excutitur. Sæpe vultum pudibundus abscondit, claudit labia, dentes stringit, ridet non volens, cachinnatur invitus. Cumque os pugnis obstruxerit suis, per nares adhuc sternutare auditur.*

6. Melius est a sapiente corripi, quam stultorum adulatione decipi] Hebr. *Melius est audire increpationem sapientis, super virum audientem canticum stultorum.* Ubi notat Thaumat. unum sapientem opponi et præponi omnibus stultis, q. d. Increpatio una unius sapientis præstat omnibus canticis omnium stultorum. Pro *canticum* Sept. vertunt: *carmen;* Syrus: *cantum;* Arabicus: *cantilenas;* Campensis: *Qui patienter audit objurgationem sapientis, melior est quàm is qui audit assidue cantillantem stultum.*

Igitur primo Thaumat. et Olympiod. carmen vel canticum stultorum accipiunt proprie pro suavi cantilena, quæ animum dissolvit et effeminat. Unde Thaumat. vertit: *Hinc etiam longe optabilius est increpationem et castigationem unius sapientis ferre, quàm totius chori improborum hominum cantu aures demulcentium fieri auditorem;* et Chald. *Melius est sedere in domo doctrinæ et audire increpationem viri sapientis in lege, quàm vir qui ambulat ad audiendam vocem tripudii stultorum.*

Verum Noster recte per carmen vel canticum accipit adulationem, tum quia hæc directe opponitur increpationi; tum quia ipsa est canticum Sirenum compositum ad decipiendum audientem; tum quia carmina et cantica sæpe sunt meræ adulationes fictæque laudes audientium, præsertim divitum et potentum. Gnome hæc pertinet ad illam vers. 4: *Per tristitiam vultus corrigitur animus delinquentis.* Sapiens enim severo vultu et verbis arguit amicum, vel proximum delinquentem, ut eum emendet: stultus vero delinquenti adulatur et arridet; itaque eum in delictis fovet, præsertim dum vitia ejus vocat virtutes. Nam, ut ait Seneca ep. 45: *Temeritas sub titulo fortitudinis latet, moderatio vocatur ignavia, pro cauto timidus accipitur; in his magno periculo erratur.* Unde de talibus Isaias queritur cap. 3. 12: *Popule meus, qui te beatum prædicant, ipsi te decipiunt, et viam gressuum tuorum dissipant;* et Ezech. c. 13. 18: *Væ qui consuunt pulvillos sub cubito manus, et faciunt cervicalia sub capite universæ ætatis ad capiendas animas!* Nam, ut pulchre ait Cassiod. *Adulatio blanda omnibus applaudit, omnibus salve dicit: prodigos vocat liberales, avaros parcos et sapientes, lascivos curiales, garrulos affabiles, obstinatos constantes, pigros maturos et graves; hæc sagitta leviter volat, cito infigitur.*

Igitur correptio sapientis est quasi sal, vel

nitrum eluens animæ morumque maculas, aut sicut absinthium, quod ori amarum est, sed stomacho suave, dum eum purgat, stringit et confortat. Ejus ergo amarities et fel desinit in mel suavitatemque virtutis, consolationis et gaudii; stultorum vero adulationes sunt in aure mel, sed desinunt in fel peccati, mortis et gehennæ; eò enim audientem deducunt, idque videntem et scientem; sæpe enim scit eos adulari et mentiri; videt enim in se non esse illas dotes quas illi adulantes attribuunt. Quocirca S. August. in Psalm. 59: *Plus persequitur*, ait, *lingua adulatoris, quàm manus persecutoris.* Et Cicero epist. 1. ad Quintum fratrem: Lanista, inquit, clemens adulator est, adulatio lethale mulsum, mellea præfocatio. Vide quæ de correptione et adulatione dixi Proverb. 27. 6. ad illa: *Meliora sunt vulnera amici, quàm fraudulenta oscula inimici;* et alibi sæpius. Adulatores ergo sunt velut sirenes, quæ suavi cantu audientes incantant et necant; sunt sicut lamiæ et sagæ, quæ suis laudibus, velut veneficiis, hominem fascinant et dementant; sunt sicut retia et laquei, quibus capiunt pisces et aves; sunt sicut vulpes, quæ cauda blandiuntur gallinis, ut incautas capiant et vorent.

Melior ergo est increpatio sapientis cantico et adulatione stultorum, *quia hæc effeminat animum, illa colligit et confirmat*, ait Olympiodor. Illa docet sapere, hæc decipit, et in errorem, scelus, mortem et gehennam inducit; quin et reipsa decipit, dum quos à fronte laudat et veneratur, à tergo vituperat et irridet. Audi S. Hieronym. ad Rusticum: *Ne credas laudatoribus tuis, imo irrisoribus aurem ne libenter accommodes, qui cum te adulationibus foverint, et quodam modo impotem mentis effecerint, si subito respexeris aut ciconiarum deprehendes post te colla curvari, aut manu auriculas agitari asini, aut æstuantem canis protendi linguam.*

Hanc gnomen festivo corvi et vulpis Apologo, bellis parabolarum gnomis sententioso, venustat Cyrillus, l. 2. Apol. mor. c. 27. cui titulus: *Contra eos qui appetunt adulatione laudari: Corvus*, inquit, *reminiscens priora facinora sua, subtiles fraudes et magnas calliditates suas, hinc fastu tumidus et adulationis avidus, cœpit auram laudum quærere. Cum igitur adulationis cupidus invenisset vulpem sub umbræ refrigerio quiescentem, post salutationis officium, interrogatus ab ea quid quæreret, respondit: In bonis meis laudum præconem mearum ob inimicam invidiam non inveni; cui illa ingenii sui calliditate subtili, quid vellet percipiens, amentem deridens sic dixit: Satis video; quod ubi superbia tetra vecordiæ nube mentem obnubilat, cuncta sagacitas parum juvat. Nimirum factus es vacuus, postquam suscipere cupis ventum. Hunc enim folles, cum inanes sunt, attrahunt, et eo vacui mox replentur: jam certe mortis factus es hospitium; quoniam vanæ laudationis pestiferum sitis statum.* Deinde variis emblematibus adulationis vanitatem et noxam graphice depingit: *Quid enim est adulatio aliud quàm astri nascentis aura lucida, septentrionalis procella, melodia sirenica, cantatio lethifera, fallaciæ fistula, et vox hyenæ valde mendax. Siquidem dum suavi sonitu auris tympanum percutit, lucernam rationis exstinguit flatu draconico serenum virtutis corrumpit, ac brutino dente nihil in anima viriditatis relinquit. Dulciter sonat, suaviter intrat, lethaliter occupat, irremediabiliter totum vastat. Sed crede mihi, deterior est dulcis cantus adulationis, quàm amarus morsus detractionis. Num adulatio bona interiora perdit, detractio vero tantum exteriora; illa substantiam, hæc famam inficit; illa volentem percutit, hæc renitentem ferit; illa semper, cum placuit, nocuit; hæc ad meliorationem sæpe, si est patiens, proficit.* Addit dilemma, quo dicta ratione à priori demonstrat: *Cæterum aut tecum habes laudationis materiam, aut non habes cur mendicas cum diversis, et vis à vento habere, quod in te contines à virtute? attamen si indignus laudaberis velut in ironia, laus tibi fiet opprobrium, et commendatio vertetur in confusionem. Mendax enim laus vituperium est. Et eo ipso, quo quis ventosæ laudis concipit appetitum, vera laudatione indignus efficitur; appetere enim laudari, fœdum superbiæ vitium est, quod dum spargi deforis per apparentiam diligit, alienum semper nutum et labium concupiscit. Scio tandem quod magna laus sit, linguatæ vocis laudem spernere; et solida gloria mundanæ lucis gloriam fugere. Tota namque res veræ laudationis, est virtus. His dictis, auditoris appetitum in odium vertit.*

7. Quia sicut sonitus (strepitus, fragor, crepitus, uti vertit Campensis et alii) spinarum ardentium sub olla, sic risus stulti; sed et hoc vanitas.] Auctor Catenæ Græc. *Nam stultorum hominum risus expressam præ se fert imaginem spinarum multarum, quæ, dum flammam concipiunt, crepero strident sonitu, hiscuntque totæ.*

In Hebræo est pulchra paranomasia. Ait enim שיר *schir*, id est canticum sirenum, putà adulatio stultorum; simile est סירים *sirim*, id est spinis, sub סיר *sir*, id est, olla crepitantibus, q. d. Sicut sonitus spinarum ardentium sub olla crepitantium molestus est, brevis, fumosus et inutilis; ita blandæ adulantium voces molestæ sunt, cito desinunt, mentem obnubilant, ac mox in dolorem et amaritudinem conscientiæ, atque in tormenta præsentia et æterna gehennæ vertuntur. Ita Olympiod. et S. Hieronymus.

Igitur cantica et adulationes assentatorum recte comparantur spinis sub olla crepitantibus. Primo, quia sicut hic crepitus stridulus est, auresque obtundit, nilque aliud affert commodi; sic prorsus adulantium laudes non sunt nisi streperæ voces, et stridores inanes buccarum adulatione tumidarum et crepitantium, quæ viris cordatis ingratæ sunt et molestæ. Unde sicut ex crepitu spinas, sic ex adulatione stultum agnoscas, ait Olympiodor. Rursum risus stulti sonorus, effusus et cachinnans similis est sono spinarum stridentium et crepitantium; utrimque ergo nil est nisi inanis vocis strepitus et crepitus.

Secundo, sicut spina tangentem pungit, sic et adulationes animam lædunt et sauciant, dum eam ad curas seculi spinosas cohortantur, vel futuro eam incendio præparant, ait S. Hieronymus.

Tertio, sicut spinæ implexæ implectunt manum vestesque tangentis, sic et adulationes perplexam reddunt animam multisque eam difficultatibus et sceleribus involvunt. Unde Symmach. vertit: *Per vocem imperitorum vinculis quispiam colligatur*, hoc est, ait S. Hieron. *Ad vocem talium præceptorum magis auditor innectitur, dum vinculis peccatorum suorum unusquisque constringitur*, Proverb. 5. Huc facit illud Nahum,

1. 10: *Sicut spinæ se invicem complectuntur, sic convivium eorum pariter potantium; consumentur sicut stipula ariditate plena.*

Quarto, sicut spinæ flamma est subita, atque illico cum sonitu transit, sic et gaudium ex adulatione conceptum cum ea finitur et evanescit. Ita S. Bonavent.

Quinto, sicut spinæ creant fumum, sic adulatio mentem obnubilat. Ita Olympiod.

Sexto, et valde apposite, sicut flamma spinarum illico transiens et desinens, ollam et carnes in ea non calefacit, nec ab eis frigus et cruditatem aufert, sed potius per antiperistasim illud auget; sic et adulationes corda audientium dolore scelerum et amore virtutum non accendunt, sed potius in suo peccatorum frigore obdurant.

Septimo, sicut subita flamma spinarum statim in favillas et cineres vertitur, sic adulatio sæpe vertitur in irrisionem. Quem enim adulantes in facie laudant, hunc à tergo vituperant.

Plane contrariæ sunt increpationes sapientum; nam primo modestæ sunt et graves sine strepitu et crepitu; secundo, pungunt ut sanent, non ut lædant; tertio, sunt candidæ et liberæ, non implexæ; quarto, constantes sunt et durant; quinto, mentem non obnubilant, sed illuminant; sexto, eamdem amore Dei et virtutis accendunt instar carbonum juniperi; septimo, nullam post se favillam vanitatis relinquunt, sed semper suî similes sunt in gravitate et ardore.

Denique Chald. vertit: *Quid enim aliud est vox stultorum risus et jocos agentium, quàm spinarum sub aheno ardentium quidam quasi strepitus et sonus? Et hoc quoque vanitas est.* Unde S. Basil. reg. 17. in fusius disput. censet hac gnome damnari risum immodicum prorumpentem in cachinnos, corpore subsultante, velut constantiæ et gravitati plane contrarium. Sic et S. Ambros. exhort. ad virgin. quem audi: *Quid autem idem Ecclesiastes monuerit nos omnes de immoderatione ridendi, consideremus. Sicut vox, inquit, spinarum sub olla, ita risus stultorum. Nempe spinæ, cum ardent, sonant, et cito exuruntur, ut nullus caloris sit effectus. Unde et de Judæis dictum est: Exarserunt sicut ignis in spinis. Exusti sunt enim suo risu, et conflagrarunt in Domini passione, quando in animæ suæ jocabantur incendium, dicentes: Speret in Domino, eripiat eum, salvum faciat eum nunc, si vult eum. Et deridentes percutiebant calamo caput ejus, et spinis eum coronabant, atque acetum ei ut biberet offerebant. Ille risus Synagogam incendit in æternum. Sic ergo est risus stultorum, qui sine gratia sonat, et ollam sui corporis urit.*

SED ET HOC VANITAS.] Identidem hoc suum thema vanitatis infert et ingerit Ecclesiastes. Sed quid τὸ *hoc?* Campensis accipit increpationem sapientis: huic enim sua quoque inest vanitas vel superbiæ, vel inefficaciæ, dum non corrigitur correptus; vel noxæ, dum sibi accersit odia et damna. Melius referas ad risum stulti; hic enim vanus est et ineptus. Et quia adulatio, ait Hugo Card. evacuat adulantem, atque illum cui fit adulatio.

8. CALUMNIA CONTURBAT SAPIENTEM, ET PERDET ROBUR CORDIS ILLIUS.] Septuag. *Quoniam calumnia circumfert sapientem et perdit cor uxoris ejus;* Aquila et Theodor. *fortitudinis ejus;* Complut. *generositatis ejus.* Hoc enim est τὸ ευγενοιας, pro quo nonnulli legunt ευτονιαν, id est, bonum tenorem, vigorem et constantiam cordis illius. Syrus: *Quoniam accusatio perdit sapientes et perdit cor dentium illius;* Arabicus: *Quoniam stultus convertit mentem sapientis, dissolvit cor fortitudinis ejus;* Thaumat. *Summum malum calumnia, quæ sapientum maxime animabus insidiatur, generosam ac densam illam virtutum sylvam exstirpare molitur.*

Pro *calumnia* hebr. est עושק *osec*, id est calumnia, item oppressio, et quævis injuria sive verbis, sive factis, puta vi et fraude fiat.

Pro *conturbat* hebr. est מהולל *meholel*, quod si accipias quasi positum pro מחולל *mecholel* (litteræ enim ח et ה sunt affines et charactere et sono, utraque enim est nota aspirationis), significat: dolore afficit, affligit, cruciat, uti partus cruciat parturientem; alioquin *meholel* proprie significat: dedecorat, inglorium facit, dehonestat, perturbat, obscurat. Radix enim הלל *halal*, in Piel significat laudare, celebrare, gloriosum facere; in Poel vero significat contrarium, scilicet vituperare, vilem, inglorium, infamem facere. Aquila vertit, *seducet;* Chald. *decipiet;* Pagnin. *insanire faciet;* Tigur. *ad insaniam adigit;* alius, *errare facit*, ut scilicet per impatientiam aberret à sapientia et virtute, labaturque in vindictam, cædem aliaque scelera, uti insinuat Chald. Syrus, *perdit;* Septuag. *circumfert*, circumagit, rotat; vulgo, *volta il cervello.* Varietas hæc versionum gnomen hanc valde illustrat, exaggerat, amplificat. Olympiodorus, *vexat;* Arabicus, *convertit;* Thaumaturg. *insidiatur.* Pro *perdet robur cordis illius*, Hebr. est, *perdet cor donum:* quod S. Hieronym. Cajet. et alii explicant, q. d. Donum pervertit cor et mentem sapientis, juxta illud: *Munera excæcant oculos sapientum*, Deuter. 16. 19. Verum hîc non agitur de donis, sed de calumnia; quare melius explicat Tigur. q. d. *Calumnia frangit cor sapientis præclaris dotibus ornatum;* et Campens. *Mali, si objurgantur, perdere conantur eum qui cor habet tam insigni sapientiæ dono exornatum;* Chald. *Sermone depravato prudentiam sapientis animi labefactat, quæ à Deo cœlitus homini data est in donum.* Unde Noster, Septuag. Arabic. et Syrus: *Perdit robur, vel vigorem cordis ejus;* hoc ergo est *cor donum* vel *cor doni* (utrolibet enim modo vertas ex Hebræo) id est, cor donatum à Deo, multisque donis ab eo exornatum.

Hæc sententia uti et sequentes, licet ut disparatæ accipi possint, velut dogmata sapientiæ, tamen cum præcedenti necti potest; hoc modo, ut explicet τὸ *sed et hoc vanitas*, q. d. Increpatio delinquentis facta à sapiente, licet sancta, suam tamen habet adjunctam vanitatem, scilicet quod delinquens ab eo increpitus illi indignetur, utque illi talionem reponat, cum verum illi crimen objicere nequeat, objicit falsum, fingitque in eum calumniam quæ eum affligit et turbat. Ita Cajet. Unde Camp. vertit: *Quia mali si objurgentur quod alios opprimant, affligunt sapientem;* et Chald. *Violentus quoque illudit sapienti, ut non ambulet in via ejus.* Alii hanc gnomen referunt ad vers. 2: *Melius est nomen bonum, quàm unguenta pretiosa.* Alii, q. d. O sapiens, monui te ut caveas adulationem, nunc pariter moneo ut caveas illi oppositam calumniam.

Minus recte Olympiod. hanc gnomen sic accipit, q. d. Etiam sapientes et perfecti pulsantur

absurdis, impiisque cogitationibus contra providentiam Dei, dum vident pios hic ab impiis affligi et opprimi. Melius S. Bonavent. eam accipit de dolore sapientum, dum vident proximos innocentes per calumniam vexari. Hic enim est zelus compassionis, quem habebat Apost. dicens : *Quis scandalizatur et ego non uror?* 2. Corinth. 11. Optime eam accipias de calumnia et accusatione jacta in ipsum sapientem; hæc enim sæpe eum conturbat, cruciat et affligit. Ita Syrus, S. Hieron. Albinus, Salon. et alii.

Notat S. Hieron. hanc gnomen accipi de sapiente non perfecto, sed proficiente; hic enim per calumniam conturbatur: *Sapiens quippe perfectus nulla argutione indiget, nulla calumnia conturbatur,* sed eam constanti animo tolerat et superat, uti Apostoli *ibant gaudentes à conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati,* Actor. 5.

Vis exempla ? Accipe. Mosi irrogata fuit calumnia à Core, Dathan et Abiron, quod ambiret principatum sibi, et pontificatum Aaroni fratri suo, quæ eum pupugit et turbavit, juxta illud : *Vexatus est Moses propter eos, quia exacerbaverunt spiritum ejus,* Psalm. 105. 32. præsertim quia per calumniam hanc excitatum est murmur populi; unde Moses questus est Deo magno animi dolore, dixitque : *Ne respicias sacrificia eorum; tu scis quod ne asellum quidem unquam acceperim ab eis, nec afflixerim quemquam eorum,* Num. 16. 15. Sic Jeremias prophetans Jerusalem tradendam Chaldæis, à Judæis calumnias juges audiebat, quod esset pseudopropheta, amicus Chaldæorum, proditor patriæ. Unde assidue gemit et luget, uti videre est cap. 10. v. 11. et seq. c. 20. v. 8. et seq. Hinc et David orat Psal. 118. 134 : *Redime me à calumniis hominum ut custodiam mandata tua.* Ubi S. Ambros. *Qui opprimitur,* ait, *calumnia, non facile potest custodire mandata divina; tristitiæ necesse est plerumque aut timori cedat et affligatur, vel metu calumniæ, vel dolore.* Ita S. Basil. calumniam sibi de hæresi impactam valde sensit. Sic enim scribit epist. 82 : *Ad hasce litteras animatus, ut par erat, et ad tam inopinam ac subitam immutationem animo perculsus, nec respondere quidem poteram : palpitabat enim mihi cor, lingua me destituebat, et plane patiebar quod animo solet parum forti accidere; indicandum enim quod verum est, et tamen venia dignum. Deinde parum aberat quin odium erga humanum genus exorbitassem, suspectique mihi fuissent omnes hominum mores, arbitranti in natura humana non esse charitatis bonum, sed verba quædam plausibilia ad ornatum et cultum eorum, quibus uti velis, conficta; affectum vero illorum secundùm veritatem non inesse cordi humano.*

Ratio à priori prima est, quod homo ex eo quod sit rationalis, ingenuæ et nobilis naturæ, summe appetat honorem et famam; hujus enim cupido illi intima est, ut qui illam tangit, tangat pupillam oculi, imo pungat medullam animæ; quare multi malunt perdere vitam quàm famam. Sapientis autem honor situs est in sapientia et innocentia; quare qui illam tangit per calumniam, pungit intima animæ ipsius. Hinc Eccles. cap. 26. vers. 6 : *Timuit calumniam mendacem.* Hinc adagia : *Invidia integritatis asseclu; calumnia dira pestis.* Hinc et emblema cujus titulus : *Calumniæ morsui nullum est remedium :*

> Natura cunctis prompta est medicina venenis :
> Hæc superant linguæ vulnera facta manu.
> Quod semel emisit rabiosa calumnia virus,
> Ante necat, quàm tu fusa venena putes.

Secunda, quod calumnia sæpe homini auferat opes, libertatem et vitam. Calumnia enim violati edicti regii conjecit Danielem in lacum leonum. Calumnia adulterii adegit Susannam ad periculum necis infamis. Calumnia hostilitatis in Assuerum conficta ab Aman, Mardochæum et Judæos omnes addixit morti, ut patet ex libro Esther.

Tertia, quod calumnia viri sancti grave creet scandalum, ac impediat fructum concionum, lectionum, omniumque operum ipsius; quare illa tunc refellenda est, uti docet S. Basil. homil. de Invidia, et S. Gregor. lib. 8. epistola 45. Ita Paulus calumniam pseudoapostolorum, suam doctrinam vitamque carpentium, confutavit, 2. Corinth. 10. et 11, ac Christus calumnias Scribarum et Pharisæorum contra se jactatas assidue dissipavit, ut patet Joan. 5. 5. et seq.

Adde calumniam vix ita elui posse, quin nota remaneat. Quocirca Medius, Alexandri Magni parasitus, impium et diabolicum hoc consilium suis dabat : *Quodlibet crimen in quemvis intendite; ut maxime enim sanet vulnus, qui læsus est, manet tamen cicatrix.* Sicut scelestus ille dux, potius latro, suis militibus dicebat : *Rapite, spoliate tam amicos quàm inimicos. Nam ut qui spoliati sunt, sic agant apud principem, ut restituere cogamur, semper tamen aliqua prædæ portio remanebit apud nos.* Hinc Thearidas cum gladium cote acueret, rogatus an esset acutus : *Acutior,* ait, *calumnia.* Ita Plutarch. in Lacon.

Porro modi et media refellendi, vel superandi calumniam sunt varii. Primus est, si illam contrariis actibus, tuisque moribus refellas: accusaris quod sis superbus, gulosus, luxuriosus, avarus, etc. esto humilis, sobrius, castus, liberalis, ut omnes ex actibus tuis videant calumniam esse falsam; unde singularis calumniæ confutatio est vitæ innocentia et sanctitas. Quocirca Demosthenes, teste Stobæo, serm. 40. dictitabat calumniam aliquantisper quidem audientibus mali suspicionem ingerere; progressu vero temporis nil ea imbecillius esse.

Secundus, si Deo tuam innocentiam resignes, ejusque judicium, quo tuam innocentiam declaret, efflagites, uti fecit David in Psalmis, ut Psalm. 42. 1 : *Judica me, Deus, et discerne causam meam. De gente non sancta ab homine iniquo et doloso eripe me;* et psalm. 7. vers. 9. et psalm. 25. 1. et psalm. 34. 1 et 2. et psalm. 35. 3. Deus enim innocentiæ est tutor et vindex; unde multis in hac vita, sed omnibus in die judicii innocentibus, diffamatis quasi nocentibus, innocentiæ famam restituet. Dicito ergo cum Apostolo : *Mihi pro minimo est ut à vobis judicer, aut ab humano die; qui autem judicat me Dominus est, qui illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium; et tunc laus erit unicuique à Deo,* 2. Corinth. 4.

Ergo Deus innocentibus per calumniam læsis, vel etiam occisis famam restituit, uti restituit Danieli, Susannæ, Joseph, Mardochæo. Legimus in vita S. Irenes virginis et martyris Portugal. quod ob calumniam fornicationis sit occisa, sed post mortem Deus ejus virginitatem revelaverit,

eamque multis miraculis testatam fecerit. Adscripta est Sanctis in Martyrologio Romano die 20 Octobris. B. Marina virgo, inter viros monasticen professa, ac Marinum se nuncupans, à filia ab alio violata, fornicationis secum commissæ falso accusata, ac prole ei quasi patri tradita, ab Abbate monasterio ejecta, publicam egit pœnitentiam; sed post mortem per sexum agnita fuit ejus innocentia, ac calumniatrix correpta à dæmone, non nisi calumniam confessa, ac ad sepulcrum Marinæ veniam petens, ab eo liberari potuit; quin et Deus pluribus miraculis ejus castitatem et sanctitatem comprobavit, uti habet ejus Vita sane admirabilis.

Tertius, si magno et infracto animo opiniones et dicteria hominum despicias, dicasque cum S. Augustin. epistol. ad Secundinum : *Senti de Augustino quod libet, sola coram Deo conscientia me non accuset.* Vis enim et noxa calumniæ non in calumniantis, sed in patientis sensu consistit. Ostende ergo te eam non sentire, sed ridere, atque eam depuleris. Audi S. Chrysost. homil. 2. ad Popul. *Sicut,* ait, *voluptas non in ciborum apparatu, sed in comedentium affectu sita est, hoc et de contumelia dico, quod contumelia non à contumeliantium sententia, sed à patientium affectu constituitur vel destruitur; verbi gratia, multa quidam in te fanda atque nefanda contumeliose egit; si contumelias deriseris, si verba non susceperis et vulnere superior sis, contumeliam non es passus. Et quemadmodum si corpus adamantinum haberemus, etsi innumeris undique telis percuteremur, non tamen vulnera reciperemus; non enim à manu tela torquente, sed à corporibus patientibus vulnera fiunt; sic et hic non à contumeliantium insania, sed à patientium contumelias imbecillitate injuriæ, et injuriarum contumeliæ constituuntur. Si enim philosophari sciamus, nec contumelia affici possumus, nec quidquam grave pati. Ille injuriam intulit, non sensisti, nec doluisti, non es injuriam passus, sed et magis percussisti, quam percussus es; cum enim qui contumeliam intulit plagam suam ad patientium animam non pervenientem viderit, ipse majorem in modum roditur, et tacentibus contumeliam patientibus, sponte contumeliarum plaga contra mittentem conversa infertur.* Quin et Aristoteles, teste Laertio lib. 5, absens à quodam maledictis lacessitus: *Absentem,* inquit, *etiam verberet.* Idem loquaci cuidam illi maledicenti, dicentique: *Nonne te satis obtudi? Hercle,* inquit, *non tibi animum adverti.* Porro M. Antoninus Imperat. cognomento Philosophus, lib. 9. de Vita sua, hoc remedium dat calumniæ et impudentiæ: *Si cujus impudentia offenderis,* inquit, *statim percontare teipsum an possit fieri ut nulli sint in mundo impudentes; non potest autem hoc fieri; ne igitur postula id quod fieri nequit; est enim iste quoque unus ex impudentibus iis quos esse in mundo oportet. Idem de versuto infideli, omni denique quocumque modo vitiose in promptu sit tibi cogitare. Nam si recorderis necessario id genus hominum esse, singulis æquiorem te præbebis. Id quoque utile est statim cogitare quam homini natura virtutem contra id peccatum dederit. Remedium enim tribuit contra ingratos mansuetudinem; contra aliud vitium aliud auxilium. Omnino autem licet tibi in viam reducere eum qui erravit; nam omnis qui peccat, eo errat, quod à proposito aberrat. Denique quid inde tibi damni allatum est? Invenies quidem nullum eorum quibus irasceris, tale quippiam fecisse quo mens tua sit futura deterior, atqui in hoc unico situm erat, ut malum tibi atque damnum accideret. Quid vero malum aut novum accidit, si indoctus homo agit suo modo? Vide ne tu tibi ipsi potius sis reprehendendus, qui non præsenseris fore ut ita peccaret.*

Denique calumniam dulcorant Dei solatia. Experientia enim constat viros perfectos, qui patienter, imo hilariter ferunt calumnias, sui contemptus, falsas accusationes, humiliationes, mortificationes, persecutiones, injurias, miras à Deo haurire illuminationes et consolationes spiritales, iisque ita subinde repleri et obrui, ut nollent calumniis carere, sed in illis quasi in epulis delicientur et exsultent. Ita Abbacyrus apud Climachum, gradu 4. de Obedientia, in monasterio per quindecim annos assiduis calumniis et injuriis exercitus, moriens dixit : *Gratias ago Domino, et vobis, Fratres, quod me ad salutem meam tentastis jugiter; hac enim ex causa immunis à tentatione dæmonum hactenus mansi.* Macedonius vero cum similiter exerceri postulasset, et in Novitiorum ordinem redigi, idque impetrasset, causam rogatus, hanc dedit : *Nunquam,* inquit, *ita me bello omni levigatum sensi, divinique luminis dulcedinem in meipso vidi.* S. Franciscus F. Leoni dixit: *Hæc est vera lætitia, si calumniis, probris et verberibus afflicti, hæc omnia amore Christi libenter toleremus.* S. Ignatius, fundator Societatis Jesu, exsultabat in carcere in quem per calumniam conjectus erat, dicebatque hanc esse veram viam ad sanctitatem et perfectionem, idque diserte docet Regula 11. Summarii Constit.

9. Melior est finis orationis quam principium.] Hebr. Septuag. Syrus et Arabicus : *Bonum est novissimum verbi præ principio ejus verbi,* id est sermonis, vel rei. Sæpe enim verbum metonymice pro re verbo significata sumitur. Unde Chald. *Melior est finis negotii quàm principium ejus : quoniam in principio judicari nequit quis tandem exitus consequetur; at rei optimæ eventus facile homini perspicitur, quàm sit auspicatus;* Tigurina : *Potior extrema negotii pars principio;* Campens. *Melior est finis rei quàm principium.* Per orationem ergo non solum precem, ut Lyran. sed et concionem, lectionem, narrationem, exhortationem, et quemvis sermonem, imo quamvis actionem; quodvis negotium accipe; Thaumaturgus : *Sermo non in principio, sed cum ad calcem pervenerit laudandus est.* Nonnulli hac gnome idem putant dici quod illa dictum est v. 2 : *Melior est dies mortis die nativitatis;* hæc enim est principium, illa finis vitæ hominis; sed hoc remotum et longe petitum videtur.

S. Hieron. hujus sententiæ quatuor dat sensus litterales, et quintum mysticum. Primus est, inquit, q. d. *Meliores sunt in dicendo epilogi, quàm exordium.* In his enim dicentis sollicitudo finitur, in illo incipit.

Secundus, q. d. *Qui incipit audire sermonem, et ad præceptorem vadit, in principio est; qui vero extrema audit, consummatus est atque perfectus.* Ita discipuli in scholis; qui finem Grammaticæ, Rhetoricæ, Logicæ, Theologiæ audiunt, doctiores sunt quàm qui earumdem principiis aures operamque navant.

Tertius, q. d. *Hebræus,* ait, *ita hunc locum cum sequenti versiculo disseruit : Melius est te finem considerare negotii, quàm principium, et patientem esse, quàm impatientiæ furore raptum.*

Quartus, q. d. Melius est finire sermonem et tacere quàm proloqui: *Discamus*, inquit, *ex hac sententiola nullam in hominibus esse sapientiam, cum melius sit tacere quàm proloqui; et quia cum finita fuerit oratio, intra semetipsum recogitat auditor quid sit dictum, cum autem cœperimus loqui, necdum quid utilitatis accepit.* Ubi tacite insinuatur vanitas sermonum et rerum, nimirum quod, cum finiuntur et desinunt, optimæ sint, non autem cum sunt aut incipiunt.

Quintum adde, q. d. Melior est finis principio, quia finis perficit et coronat opus; finis fructum et præmium operis affert, ideoque illi corona imponitur. Rursum, q. d. Melius est in opere bono perseverare, quàm illud inchoare; imo præstat non inchoare, quàm non perseverare. Unde ex Hebr. vertas: *Melius est posterius verbo priori*, sive *principio*; sicque hanc gnomen poteris nectere præcedenti, q. d. Sapiens increpans delinquentem, etsi ab eo calumniam patiatur, non tamen ab increpando cesset, sed illam constanter urgeat et prosequatur, quia melior est finis increpationis principio; tum quia perseverantia in bono melior est inchoatione; tum quia falsitas calumniæ in fine patefit; tum quia per perseverantiam increpationis sæpe vincitur duritia delinquentis, fitque ut delicta relinquat et emendet, juxta illud Prov. 28. 23: *Qui corripit hominem, gratiam postea inveniet apud eum, magis quàm ille qui per linguæ blandimenta decipit.* Lyran. vero qui per orationem accipit precem, sic vertit, q. d. Melior est finis orationis calumniam passi, quia ipse orare et precari cœpit tristis; at in fine succedit Dei consolatio, qua fit constans et patiens, de quo proximo versu. Insuper hæc gnome monet sapientem, ut finem laborum operumque semper intueatur; ideoque patienter et hilariter ferat, vel capessat, agatque media ad finem opportuna spe finis et fructus: sic æger sumit amarum pharmacum intuitu finis, scilicet sanitatis; sic miles laborat spe promotionis ad majora. Sæpe enim initia tenuia et dura sunt, sed finis amplissimus et lætissimus consequitur, juxta illud:

> Debile principium melior fortuna sequetur.

Ita Aben Ezra. Hinc quidam vertit: *Melius est cogitare finem rei quàm principium*, juxta illud:

> Quidquid agas prudenter agas, et respice finem.

Maxime ergo hæc gnome docet perseverantiam in cœpto opere bono; hæc enim sola coronatur, juxta illud Christi: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit*, Matth. 10. Unde Hugo hanc gnomen intorquet in eos qui finem concionis, orationis vel missæ, aut scientiæ quam discunt, non exspectant: hi enim oleum et operam perdunt, præsertim quia solet Deus in fine orationis, ad præmiandam constantiam et perseverantiam magna lumina, magnos affectus, magnas spes rei, quæ petitur, conficiendæ infundere. Adhæc in oratione exaudiuntur, et obtinent quæ postulant, ut promittit Christus Lucæ 8. 11 et seq. Denique S. Hieron. lib. 1. contra Jovin. *Multi*, ait, *vocati, pauci electi. Incipere multorum est, perseverare paucorum: unde et grande præmium eorum qui perseveraverint;* nimirum magnum, imo summum est perseverantiæ donum, uti docet Conc. Trident. et S. August. lib. de Bono perseverantiæ. Audi S. Bernard. Epist. 129. ad Genuenses: *Et nunc quid restat, carissimi, nisi ut admoneamini de perseverantia, quæ sola meretur viris gloriam, coronam virtutibus? Prorsus absque perseverantia nec qui pugnat victoriam, nec palmam victor consequitur. Vigor virium virtutum consummatio est, nutrix ad meritum, mediatrix ad præmium. Soror est patientiæ, constantiæ, filia, amica pacis, amicitiarum nodus, unanimitatis vinculum, propugnaculum sanctitatis. Tolle perseverantiam, nec obsequium mercedem habet, nec beneficium gratiam, nec laudem fortitudo. Denique non qui cœperit, sed qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.*

Mystice, idem S. Hieron. *Dum*, ait, *in isto seculo sumus, quod scimus, omne principium est: cum autem venerit id quod perfectum est, in novissimis et consummatis erimus*, q. d. In terra bonum inchoatur, in cœlo perficitur. Vide 1. Corinth. 13.

Tropol. Olympiod. *Melior*, ait, *est finis orationis in qua agitur de virtute, principio: neque enim solum cœpisse pulchrum est; verum multo magis rei cœptæ finem imposuisse.* Sic et Albinus: *Melior est*, ait, *consummata justitia quàm inchoata.* Sic et S. Bonavent. Hugo et Dionys.

Symbolice Hugo: Tota, ait, lex scripta unica censetur oratio, cujus principio, qui est timor, melior est finis, puta charitas: timor enim est seta amoris; quia sicut seta, ait S. August. filum in foramen, sic timor amorem in animam inducit.

MELIOR EST PATIENS ARROGANTE.] Hebr. *Melior est longus spiritu, quàm altus spiritu; longus spiritu* est longanimis. Unde Septuag. *Bonum est longanimis super excelsum spiritu;* Syrus: *Melior est longanimitas altitudine spiritus;* Arabic. *Exspectans melior elato in spiritu tribulationis;* Campens. *Melior est homo patiens, quàm qui libere alios carpit.*

Gnomen hanc nectas præced. q. d. Ideo finis orationis et correptionis melior est principio, quia facit hominem longanimem et patientem, dum longanimiter fert infirmitates et calumnias delinquentis, et patienter ejus emendationem exspectat: patiens ergo melior est arrogante, qui delinquenti irascitur, eumque superbe objurgat, ideoque non emendat, sed in vitio magis obdurat. Nota *melior est patiens*, non quasi arrogans sit minus bonus, sed quod longe illi præstet esse patientem, quàm impatientem et arrogantem; imo sicut patiens est optimus, sic arrogans est pessimus.

Vis exemplum illustre? Accipe S. Chrysost. homil. 7. de Fide Annæ matris Samuelis, quæ probra Phenennæ æmulæ suæ orando leniter et fortiter tolerabat, sic scribit: *Gubernator clavo assidens servat navim, undarum incursus gubernandi prudentia depellens: sic mulier illa, cum ira et angor in animum ipsius facerent impetum, rationem illius perturbantes, multosque fluctus excitarent, fortiter pertulit tempestatem, nec passa est rationem demergi. Siquidem Dei timor tanquam nauclerus gubernaculis assidens, persuasit eam tempestatem magno animo perferendam esse, nec prius destitit mentem illius gubernare, donec in tranquillum adduceret portum onere plenam, hoc est uterum pretioso thesauro onustum;* Maximus, serm. de Ira: *Ut naves*, ait, *egregiæ sunt, non quæ sereno cœlo navigant*,

sed quæ tempestati resistunt, et in portum evadunt; sic homines iræ ac furori resistentes, magni sunt atque fortes.

Secundo, q. d. Melior est corripiens delinquentem, ideoque recipiens ab eo calumniam, eamque patienter tolerans, quàm delinquens arrogans, qui per fastum et impatientiam corripientem respuit et calumniatur.

Tertio, Chald. vertit: *Melior est ante Dominum vir qui subigit concupiscentiam suam, quàm vir qui ambulat in tumore spiritus.* Hinc S. Hieron. hanc gnomen combinat cum v. 4, quasi eum limitet: *Quia*, ait superius, *iram concesserat, dicens: Melior est ira quàm risus, ne putaremus iram, quæ in passione est, laudari; nunc præcipit iram penitus esse tollendam: ibi enim pro correctione in peccantes, et eruditione in minores, iram posuit; hic vero impatientiam refrenavit. Patientia autem non solum in angustiis, sed et in lætioribus necessaria est, ne plus quàm condecet exaltemur. Videtur mihi, et qui nunc excelsus appellatur, in Evangelio pauperi spiritu esse contrarius, qui in beatitudine ponitur.* Sic et Olympiod.

Quarto, Thaumaturgus hanc gnomen ad orationis modestiam sermonisque refert. Sic enim totum hunc versum reddit: *Sermo non in principio, sed cum ad calcem pervenerit, laudandus est. Morum probetur modestia, non fastus aut supercilium.* Sunt enim qui initio orationis modeste demittunt oculos, vultum, vocem, sed sensim ea attollunt ac in fine verba superba, minacia, indignabunda prorumpunt, præsertim dum non impetrant quod postulant.

Primus sensus maxime connexus et genuinus est.

Moral. quanta sit dignitas patientiæ docet Tertull. et S. Cyprian. tract. de Patientia. Vide dicta Jacob. 1. 4. ad illa: *Patientia autem opus perfectum habet.* Et Prov. 16. 32. ad illa: *Melior est patiens viro forti.* Et cap. 19. 11: *Doctrina viri per patientiam noscitur.*

Denique audi S. Gregor. par. Past. admon. 10: *Per hoc quoque impatientiæ vitium plerumque mentem arrogantiæ culpa transfigit; quia dum despici in mundo hoc quisque non patitur, bona si qua sibi occulta sunt, ostentare conatur; atque sic per impatientiam, usque ad arrogantiam ducitur, dumque ferre despectionem non potest, delegendo semetipsum in ostentatione gloriatur. Unde scriptum est: Melior est patiens arrogante, quia videlicet eligit patiens quælibet mala perpeti, quàm per ostentationis vitium bona sua occulta cognosci. At contra eligit arrogans bona de se vel falsa jactari, ne mala possit, vel minima perpeti.*

10. Ne sis velox ad irascendum: quia ira in sinu stulti requiescit.] Hebr. *Ne præcipites in spiritu tuo ad excandescendum, quia excandescentia in sinu stulti requiescit;* hebr. enim כעס *caas* significat iram ardentem, excandescentiam. Unde Septuag. et Syrus vertunt, *furorem. Ira* enim *brevis furor est*, ac parit furorem diuturnum, qui per cædes, rapinas, incendia grassatur, vastatque omnia tam privata, quàm publica; Arabicus: *Ne curras, ut irascaris in spiritu tuo, quia ira in gremio stultorum requiescit;* Thaumaturg. *Furor et primus indignationis impetus cohibendus est, ne præceps in iram (cui stulti serviunt) feratur;* Symmach. *Noli per verba tua ad iracundiam provocare.* Nam, ut ait S. Ephrem tract. de Virtute cap. de Ira: *Iræ et irati proprium est vanis ramusculis permoveri, et levicula de causa rixas provocare.*

Cohæret hæc gnome præcedenti, ex eaque velut conclusio educitur, q. d. Melior est patiens injuriam arrogante, qui illico injuriam irroganti irascitur, seseque ulciscitur. Ne ergo ob illatam tibi injuriam sis velox ad irascendum; hoc enim est stultorum, sed patienter eam tolera, eamque patientia et prudentia tua non tam verbis, quàm factis contrariis refelle et confuta.

Nota: Pro *ne sis velox* hebr. est אל תבהל *al tebahel*, id est, ne percellaris, ne trepides, ne festines, ne præcipites, uti fervent et præcipitant apes, dum illico irascuntur et aculeum infigunt, itaque stulte se exarmant et inutiles reddunt. Indicat hæc vox causam iræ esse mentis levitatem, timorem, trepidationem, præcipitantiam: hæc enim visa vel audita aliqua levi injuria, timet famam vel res suas perdere; ideoque pusillanimes, parvi judicii et animi, quales sunt feminæ, pueri, stulti, cito irasci; graves vero, cordatos magnoque animo et judicio præditos, puta sapientes ægre tardeque irasci: quia gravitate sua et constantia indignum censent cito irasci, atque ob rem levem, nec satis consideratam perturbari.

Vetat ergo hæc gnome non omnem iram, sed citam et subitam, eoque nomine tacite lentam tardamque permittit: hac enim irascimur peccatoribus et peccatis, eosque corripimus, castigamus, plectimus. Unde ira à natura data est homini quasi *cor fortitudinis*, ait Cicero 4. Tuscul. *Et quasi bonarum actionum ministra*, ait S. Basil. Orat. contra Iram; ac *virtutis instrumentum et ancilla*, ait S. Gregor. 5. Moral. 31. Tam ergo vitiosum est esse ἀπαθεῖς, quàm προπετεῖς, id est, carere omni ira, quàm præcipites esse ad iram.

Porro Chald. accipit iram, qua peccator irascitur, dum à Deo punitur. Sic enim habet: *Et in tempore, quo veniet super te correctio de cœlis, ne festines in anima tua, ut irascaris, neque dicas verba blasphemiæ adversus cœlestem. Si tu patienter sustines, dimittetur tibi; si tu eris contumax, et irasceris, scito quoniam furor in sinu stultorum requiescet, donec perdat.*

Verum melius alii passim hæc intelligunt de ira, qua irascimur homini, aut creaturæ noxam aliquam inferenti. Nam ut ait S. Ambr. 1. Offic. cap. 6: *Qui cito movetur injuria, facit se dignum videri contumelia, dum vult indignus videri.*

Porro sub ira vetatur vindicta, quam parat ira, q. d. Ne sis velox ad irascendum, ut in verba aspera, aut facta, verberaque quibus te vindices illico prorumpas. Ita S. Ambr. exhort. ad Virg. *Quàm pulchrum*, inquit, *est illud: Noli festinare in spiritu tuo irasci, quia ira in sinu stultorum requiescit; hoc est: Etsi causa sit, quæ moveat indignationem, non sit festina vindicta, ne immoderatius calor indignationis exæstuet! Non potest igitur auferre quod naturalis est motus, sed moram inserit, ut medicina consilii temperet iracundiam.* Probat ex illo: *Irascimini et nolite peccare*, Psalm. 4. 5. Hinc et S. Hieron. *Ira*, inquit, *juncta superbiæ semper desiderat ultionem.* Duo ergo vetat hæc gnome: primum, ne cito irascamur; secundum, ne irati cito prosiliamus in aspera verba vel verbera, sed

os et manus cohibeamus ab iræ et vindictæ exsecutione.

Porro causæ cur cita ira vetatur sunt hæ: Prima, quia mora iram vel solvit, vel mitigat. Ira enim est instar flammæ, quæ simul tota exardescit simulque deflagrat et desinit. Unde Seneca, lib. 3. de Ira, cap. 1: *Mora*, ait, *lentum præcipitis mali remedium*. Et S. Hieronym. hic, dum sic explicat: *Non quod concedat tardius irascendum, idcirco nunc dicit: Ne festines in spiritu tuo irasci, sed quod cum furens et recens fuerit ira, dilata, facilius sedatum possit auferre.*

Secunda, quia mora impedit ne ira prosiliat in lites, rixas, cædes cæteramque vindictam; tertia, quia mora dat tempus menti, ut rationes excogitet, quibus ira sedetur.

Salomonem secuti sunt Plato et Philosophi. Plato iratos monebat ut seipsos in speculo contemplarentur. Nam cum faciem suam furibundam per omnia phrenetico similem viderent, eo dedecore territi, in posterum ab ira sibi facile temperabant, aut certe eam tardabant. Idem: *Sapiens*, ait, *cum vituperatur, non irascitur; cum laudatur, non extollitur*. Ita Laertius in ejus Vita. Aristoteles: *Iram*, ait, *cohibe, quia sicut fumus oculos, sic ira rationem offuscat, ut verum cernere nequeat*. Ita Stobæus serm. 18. Seneca, lib. 1. de Ira, c. 15: *Nihil minus*, inquit, *quàm irasci punientem decet, cum eo magis ad emendationem pœna proficiat, si judicio lata est; inde est quod Socrates servo ait: Cæderem te, nisi irascerer*. Cato iratum ab insano nil differre aiebat, nisi mora; sentiens iram esse brevem insaniam. Ita Plutarc. l. de Cohibenda Ira.

Athenodorus hoc monitum dedit Augusto Cæsari, cum ei valediceret: *Ira correptus nil dicas aut facias, donec 24 litteras Alphabeti Græci percurreris*. Ita Plutar. in Apophth. Rom. qui et addit Augustum approbando respondisse: *Silentii sunt tuta fidi præmia*. S. Ambros. Theodosio Imp. qui ex subita ira jusserat Thessalonicenses ob dejectam uxoris suæ statuam occidi, suggessit ut sanciret sententiam necis ab Imp. in aliquem latam, non nisi post triginta dies exsecutioni mandari. Sententia enim in innocentem lata revocari potest, at vita innocentis occisi revocari nequit.

Denique S. Jacobus, c. 1. 19: *Si autem*, ait, *omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum et tardus ad iram*. Vide ibi dicta.

QUIA IRA IN SINU STULTI REQUIESCIT.] Hugo Card. τὸ *requiescit* exponit *sedatur*, vacat, cessat, sicut quiescunt fluctus, dum sedatur et tranquillatur mare; atque quiescunt passiones et tumultus dum pacantur, ut sit antithesis ejus, quod præcessit, q. d. Ne sis citus ad iram, sed nec nimis tardus; quia illud est præcipitis, hoc vecordis, stulti et stupidi. Qui enim caret ira, caret mente, ait Sapiens. Et Aristoteles Ethic. cap. 5: *Iræ vacuitas*, ait, *minime laudabilis. Nam qui non irascuntur pro quibus oportet et ut oportet, et cum oportet, et quibus oportet, fatui sunt; nam neque sentire, neque dolere videntur.*

Secundo, Chald. *Requiescit*, inquit, quia iræ pœna et vindicta in caput stulti irascentis retorquetur, illique incumbit et in eo requiescit; ut eum pessumdet et perdat, dum cogitur subire supplicia ob ea quæ temere in ira dixit et perpetravit.

Verum τὸ *quia* non antithesim, nec pœnam, sed causam notat, q. d. Noli cito irasci, quia hoc est stultitiæ et stultorum; Hebr. *kesilim*, id est inconstantium, qui facile mutantur. Ira enim in sinu stulti quiescit, ut ipse statim velut ex sinu eam promat et prodat. Porro sinum non aliud quàm ipsam animam appellat, ait Olympiod. Causam dat S. Greg. 5. Moral. c. 30: *Per iram*, ait, *sapientia perditur, ut quid, quoque ordine agendum sit omnino nesciat, sicut scriptum est: Ira in sinu stulti requiescit, quia nimirum intelligentiæ lucem subtrahit, cum mentem permovendo confundit.*

Exemplum est in Nabal, qui vere Nabal, id est stultus, stulta indignatione contra Davidem exardescens, eadem enectus et mortuus est, 1. Reg. 25. v. 25 et 38: *Ira* enim *est signum insipientiæ*, ait S. Hieron. *quia quamvis aliquis potens existimetur et sapiens, si iracundus sit, insipiens arguitur*. Unde Campensis vertit: *Ne inducas in animum tuum, ut cito irascaris; solent enim fere esse stulti, qui proni sunt ad iram.*

Nota: Τὸ *in sinu* multa notat. Primo, quod stultus iram habeat familiarem, et ad manum, ut illico eam exerat, q. d. tam facile irascitur, quàm quis è sinu chartam extrahit; cum è contrario sapiens iram habeat in corde et cerebro, ut non nisi prævia ratione lente eam educat.

Secundo, iram esse in stulti sinu, velut in proprio suo lare et sede, in qua fixe moretur et habitet: unde significat pronitatem et habitum irascendi, q. d. Stultus cum minima re tangitur, ex innata, vel per irascendi consuetudinem insita sibi ira continuo irascitur, vociferatur, litigat, pulsat, verberat. Ita Olympiodorus: *Caveto*, inquit, *ne malum iracundiæ concipias habitum, ita ut transeat in affectum cordis*, ut ait Psaltes.

Tertio, iram esse amicam stulto, ab eoque foveri, ut eam ad pectus, quasi in sinu gestet, brachiis complectatur et stringat, ei serviat et obsequatur prætexendo calvas rationes, ob quas videatur juste irasci. Ita Thaumat. *O quàm solers est iracundia ad fingendas causas furoris!* ait Seneca lib. 1. de Ira, cap. 16.

Quarto, iram ejus in animæ sinu esse reconditam, ideoque profundam, occultam, intimam, gravem, diuturnam et implacabilem. Huic affines sunt gnomæ sapientum, ut S. Job cap. 5: *Stultum interficit iracundia*. Salomonis Proverb. 27. 3: *Grave saxum et onerosa arena, sed ira stulti utroque gravior*. Eccles. cap. 22. 16: *Super plumbum, quid gravabitur? et quod illi aliud nomen, quàm fatuus?*

11. NE DICAS: QUID PUTAS CAUSÆ EST, QUOD PRIORA TEMPORA MELIORA FUERE, QUAM NUNC SUNT? STULTA ENIM EST HUJUSCEMODI INTERROGATIO.] Hebr. *Quia non à sapientia* (incitatus) *hoc interrogares*; Vatablus: *Quia non prudenter interrogares*; Campens. *Non enim est prudentis viri talia interrogare. Meliora*, intellige tum physice, id est ditiora, fertiliora, feliciora; tum ethice, id est justiora, pientiora, sanctiora. Sic Daniel cap. 2. 32 et seq. primum Monarchiæ Assyriorum seculum vocat *aureum*; secundum Chaldæorum, *argenteum*; tertium Græcorum, *æreum*; quartum Romanorum, *ferreum*. Porro ultimum Antichristi seculum erit *plumbeum*, id est molestissimum, miserrimum et periculosissimum. Jam

Primo, Thaumat. hanc gnomen ad sequentem comparationem operum et sapientiæ refert.

Unde sic vertit et explicat : *Errant autem qui asserunt priscis meliorem* (ditiorem) *vitam concessam, non intelligentes quantum à possessionibus opum sapientia differt;* de hoc enim proxime fiet sermo.

Secundo, Chald. hanc gnomen præcedentibus de calumnia, injuria et ira nectit; unde sic vertit : *Cum injuriam pateris, ne dicas : Quî fit quod antiquitus res erant in tuto, et prima illa secula essent præstantissima, illiusque ætatis homines recte factis nobis præluxerint, quo nomine omnia ad eos prospera et jucunda dimanarent?* Sic et Clarius et Campensis. Porro hoc stultum est interrogare, tum quia omni seculo fuere multi scelerati, injurii, tyranni; tum quia quisque sui seculi injurias aspicere, modumque eas prudenter et patienter ferendi, vel superandi excogitare debet, non vero retrospicere ad tempora præterita, quæ ad eum non pertinent, nec injurias sui ævi ab eo auferre queunt.

Huc accedunt illi qui censent hoc esse murmur insipientium et stultorum, divinam providentiam incusantium, quod priscis dederit sapientiam, probitatem, frugalitatem, ideoque rerum copiam, pacem, vires et robur, quæ posteris subtraxerit: cum constet Deum ex parte sua affatim cuique ætati providisse de bonis, tam animi, quàm corporis. Hinc S. Bonavent. censet hæc dici de frugalitate priscorum, qui sine auro et argento vivebant pacifice ex frugibus terræ, cum postea effossa ab avaris metalla omnium fuerint irritamenta malorum.

Tertio Olymp. sic explicat : *Quotidie sic stulti homines loqui solent ; dicunt enim : Patrum nostrorum temporibus illis priscis loqui Deus hominibus modo per Angelos, modo per Prophetas solebat; licebat antiquis patribus uxores multas accipere, multas divitias possidere, quæ tamen nobis Evangelica lex coercuit. Sunt præterea qui dicant : Olim me Deus auxilio suæ gratiæ protegebat, nunc vero me penitus solum dereliquit ; ideoque bona operari non possum. Hæc autem omnia sunt insipientium verba. Est et alios ita blaterantes audire : Tempestate nostra mundus hic malis hominibus est refertus, alii sunt boni dies, alii vero mali.* Hosce deinde castigans subdit : *Cæterum qui duce virtute suam moderatur vitam, de vita in vitam transit, ac de fide in fidem proficit operibus bonis, neque apud illum est aliqua dierum differentia, sed congruis rationibus novit evertere, quas paulo ante adduximus, stultorum hominum quæstiones.*

Quarto, S. Hieronym. quem sequuntur more suo Salonius et Alcuinus, tres affert expositiones, quarum prima est litteralis, secunda tropologica, tertia allegorica ; ait ergo : *Nec vetus seculum præsenti præferas, quia unus utriusque est conditor Deus ; virtutes bonos dies viventi faciunt, vitia malos. Ne dicas ergo meliores fuisse dies sub Moyse et sub Christo, quàm modo sunt. Nam et illo tempore plures fuerunt increduli, et dies eorum mali facti sunt, et nunc credentes multi reperiuntur, de quibus ait Salvator : Beatiores sunt, qui me non viderunt et crediderunt.* Aliter : *Sic debes vivere, ut semper præsentes dies meliores tibi sint, quàm præteriti ; ne cum paulatim decrescere cœperis, dicatur tibi : Currebatis bene, quis vos impedivit veritati non obedire?* Et iterum : *Incipientes spiritu, nunc carne consummamini.* Aliter : *Ne dicas meliora tempora olim Moysis quàm nunc Christi ; legis fuisse, quàm gratiæ. Si enim hoc volueris quærere, imprudenter facis ; non videns quantum distet Evangelium à veteri Testamento.*

Omnia hæc apposita sunt et eòdem tendunt. Summa, hæc gnome dirigitur et stringitur in homines otiosos, inertes et querulos, qui inopiam, malitiam et infelicitatem sui ævi desidiose lamentantur, ac præteritos, et præterita secula præ suo laudant et celebrant ; hoc enim homini innatum est vitium, ut nauseet ad præsentia, amet absentia et præterita, juxta illud Cornelii Galli de Arte Poetica : *Laudat præteritos, præsentes despicit annos;* et illud Taciti lib. de Orat. *Vitium est malignitatis humanæ, ut vetera semper in laude, præsentia sint in fastidio; et vetera antiquaque miremur, nostrorum temporum studia rideamus et contemnamus.* Et illud Horatii lib. 2. epist. 1 :

> Et nisi quæ terris semota suisque
> Temporibus defuncta videt, fastidit et odit.

Rursum senes solent præterita narrare et extollere, ac præsentia juvenum facinora ex φιλαυτία parvi pendere, teste Arist. l. 2. Rhetor. c. 13. et Plutarch. tract. de seipso laudando. Unde Poeta : *Senectus*, ait, *difficilis, querula est laudatrix temporis acti.* Nonnulli etiam rudes et plebeii ipsa tempora incusant, quasi ipsa hanc infelicitatem afferant, qua in re stolide errant, cum non temporum, sed hominum otiositas et malitia incusanda sit. Idem enim omnibus fuit et est sol, idem cœlum, eadem sidera et elementa, idem solis et cœlorum motus, eadem temporum series et vicissitudo ; nec quisquam ex cœli solisve impulsu, sed ex propria virtute, aut vitio probus est aut improbus. Alii de Deo queruntur, quod priscis meliora dederit tempora, quàm sibi suisque, uti paulo ante indicavi. Itaque suos mores improbos, ideoque infaustos et miseros blaspheme in Deum, cœlum vel astra rejiciunt, cum sibi ea imputare deberent, qui insignis est error et stultitia. Adde quod stulti se crucient de rebus præteritis, quæ revocari nequeunt, ac interim negligunt præsens virtutis studium. Insuper noster Emmanuel Sà stultam ait hanc esse interrogationem, eo quod interrogent rem, quæ in se clara est et manifesta ; nam constat res omnes in deterius ruere, ut videmus priscas arbores, homines, animalia olim vegeta et florentia nunc consenescere, languescere, emori. Idem videre est in Ordinibus, Religionibus et statibus Ecclesiæ. Primi enim fideles et religiosi tempore Apostolorum longe sanctiores fuere præsentibus, ut patet de Essæis sub S. Marco.

Denique nihil novum sub sole ; unde sicut prisci suas habuere virtutes et vitia, sua commoda et incommoda ; sic eadem vel similia habent posteri. Nam, ut sapienter ait Plinius Junior lib. 6. epist. 21 : *Sum ex iis, qui mirer antiquos; non tamen, ut quidam nostrorum temporum ingenia despicio. Neque enim quasi lassa et effœta est natura, ut nihil laudabile jam pariat;* sed sicut nos miramur priscos et prisca, sic posteri nostros et nostra mirabuntur, juxta illud S. Hier. epist. 114 : *Ingenium quasi vinum probatur antiquitate.* Unde illud : *Vino veteri utere;* et : *Sapientia est in antiquis.*

Porro constat legem novam meliorem esse veteri et prisca, puta tempus Christi et gratiæ

præstare tempori Mosis et Judaismi. Adhæc nonnulla secula posteriora, sapientiora et meliora fuisse prioribus, quale fuit seculum tertium, et quartum, quo floruere S. Athan. S. Aug. S. Hieron. S. Basil. S. Chrys. S. Nazianz. cæterique Ecclesiæ doctores Græci et Latini. Certe nostrum hoc seculum multa præcedentia superat, tum in doctrina, eaque omnigena, tum in artibus eximie excultis, tum in rebus bellicis, tum in virtute, religione et sanctitate. Sane nunquam ita excultæ fuere artes, disciplinæ et scientiæ universæ, uti hoc ævo; nunquam tot religiosæ familiæ doctrina, religione et zelo floruere, uti hac ætate; nunquam tot navigationes, merces et opes etiam Indicæ Orientis et Occidentis exstitere, uti nostro seculo.

Demum Salomonis ætate stulta erat hæc interrogatio. Salomon enim opibus, sapientia, regno, felicitate et gloria superavit omnes priscos: quare optimum sub eo seculum egerunt Israelitæ, ideoque falso tunc morosi nonnulli senes et Aristarchi dixerunt: *Quid causæ est quod priora tempora meliora fuere, quàm nunc sunt?* Occurrunt et respondent nonnulli Salomonem hæc scripsisse post lapsum et de lapsu pœnitentem, cum jam idololatriam in Israelem invexisset, de qua proinde pii querebantur, dicentes: Quò abiit prisca Abrahæ, Mosis, Davidis fides et religio? Abiit, evanuit: *O domus antiqua, quàm dispare domino dominaris!*

Verum valde dubium et incertum est Salomonem hæc scripsisse post lapsum. Nullum enim lapsus, nec pœnitentiæ, toto opere dat indicium. Adde: si pœnituit, et pœnitens hæc scripsit; ergo et priscam religionem abolita jam idololatria restituit: hoc enim exigebat vera ejus pœnitentia. Certe ipse toto hoc libro non aliud facit, quàm prædicare idolorum rerumque creatarum vanitatem, ac Dei unius veritatem veramque fidem, timorem et cultum, ut proinde nemo hac de re queri, ac priscam religionem ab eo labefactatam lamentari posset.

12. Utilior est sapientia cum divitiis, et magis prodest videntibus solem.] Hebr. *Bona est sapientia cum hæreditate* (sic et Septuag. μετὰ κληροδοσίας, id est, *cum hæreditatis distributione*, sive hæreditatis parte et sorte) *et amplius, vel abundantia, vel excellentia est videntibus solem;* Arabicus: *Sapientia bona est in immutatione suæ sortis, et bonitas ejus prodest iis qui aspiciunt solem*, scilicet justitiæ, puta Christum per fidem. Ita S. Hieron.

Chald. addit mansuetudinis præ sapientia et opibus elogium, quasi hæc spectent ad mansuetam calumniæ et injuriæ tolerantiam, de qua v. 8 et 9. Sic ergo vertit: *Bona est sapientia legis cum hæreditate; sed longe melius est ut sit vir in mansuetudine cum viris habitatoribus terræ, qui viderunt bonum et malum sub sole in seculo hoc.*

Hæc gnome nectitur præcedenti: quia enim ibi in Hebræo sapientiæ facta est mentio, cum ait: *quia ex sapientia hoc non interrogares;* hinc de more in sapientiæ laudem mox excurrit, eamque cum opibus utilem ac potentem ostendit. Quia enim visus est cap. 2. v. 8. opes vituperare, easque vanas pronuntiavit; hinc earum usum et commoda hîc recenset, si nimirum sapientiæ conjunctæ ab ea honeste expendantur. Addit Thaumaturgus responderi hîc querelæ conquerentium tempora priora fuisse meliora, id est ditiora (licet Bonaven. contrarie exponat, scilicet *meliora*, id est pauperiora et frugaliora, ideoque probiora et justiora), dicendo: Esto priora tempora fuerint ditiora, posteriora tamen sunt sapientiora. Sapientia autem melior est divitiis. Jam quoad sensum.

Primo, Thaumat. censet hîc sapientiam opponi et præponi divitiis, q. d. Utilior est sapientia cum divitiis, id est præ divitiis, aut potius *cum divitiis*, scilicet collata et comparata, q. d. Si sapientiam compares cum divitiis, iis utique utilior deprehendetur. Favet Syrus dum vertit: *Melior est sapientia vestibus armorum, magis videntibus solem.* Verum alii passim censent divitias hîc non opponi, sed componi et conjungi cum sapientia. Hoc enim significat Hebr. עם *im*, Græcum μετα, et Latinum *cum*.

Secundo ergo, R. Haccados per sapientiam cum hæreditate accipit sapientiam hæreditariam, q. d. Utilior est sapientia à parentibus quasi hæreditarie accepta, quàm hæreditas opum; hæc enim sine sapientia parum prodest: at sapientia etiamsi sola sit et inops, opes sibi acquirere et comparare novit.

Tertio, Cajet. q. d. Sapientia cum hæreditate, id est cum divitiis hæreditariis, utilior est divitiis proprio labore et mercatura partis, quia hæ per mille curas impediunt studium sapientiæ; ille non, quia sine labore per hæreditatem obveniunt.

Quarto et genuine, q. d. Sapientia cum divitiis utilior est, quàm sint solæ divitiæ, aut subinde etiam sola sapientia divitiis destituta; quia utiles quidem sunt opes, sed utilior est sapientia; utilissima vero est, si opes adjunctas habeat, quia iis sæpe tuenda est dignitas sapientiæ. Si enim doctor, princeps, Episcopus, Pontifex sit pauper, licet sit sapientissimus et sanctissimus, tamen à vulgo, infidelibus et hæreticis despicitur; sin vero sit dives, timetur et colitur juxta illud: *Dives locutus est, et omnes tacuerunt*, etc. *Pauper locutus est, et dicunt: Quis est hic?* Rursum opes serviunt beneficentiæ ad juvandum egenos, ad propagandum Dei cultum, fidem et pietatem, uti eum propagavit Constantinus et Carolus cognomento Magni, Theodosius, cæterique sapientes et opulenti Imper. ac Pontifices, inter quos nuper excelluit Greg. XIII. qui Pontificali munificentia ædificatis plurimis collegiis et seminariis, Dei cognitionem et cultum mire ubique dilatavit; cujus proinde virtus, fama et gloria toto orbe perennat, et perennabit in omnia secula. Ita S. Hieron. Alcuinus, Lyranus, Hugo Card. et alii. Hinc et Arist. 1. Ethic. c. 10. docet divitias instrumentum esse ad felicitatem acquirendam aptissimum, easdemque materiam virtuti præbere.

Et magis prodest videntibus solem,] id est viventibus; hi enim vident solem. Innuit divitias tantum prodesse in hac vita, qua solis usura fruimur: in cœlo enim nullus erit earum usus. Unde quidam hac phrasi putat notari longævitatem, q. d. Utilior est sapientia cum divitiis, magisque prodest, si diu videat solem, id est si sit longævæ et diuturnæ vitæ. Verum hoc alienum est et coactum, æque ac illud Titelmanni, qui sic vertit: *Præcedit* vel *vincit videntes solem*, q. d. Sapientia antecessit omnibus creaturis, quæ sub sole sunt, eumque intuentur. Τὸ *solem* notat opes sapientem facere clarum et splendi-

dum, præsertim dum publice in conspectu solis opes in pauperes, vel pios usus expendit.

Mystice Olympiod. Sapiens, inquit, contemplando solem in Creatoris ejus contemplationem assurgens, divina luce perfunditur. Sapientia cum hæreditate ergo est fides cum operibus, quæ perducit ad contemplandum solem justitiæ. Sic et S. Ambros. epist. ad Sabinum, per hæreditatem hoc loco accipit fidem: S. Hieron. vero hæreditatem accipit pro conversatione bona, per quam fimus hæredes cœli. *Vult igitur Ecclesiastes*, inquit, *docere quantò differant hi qui solem merentur videre justitiæ, et habent sapientiam cum conversatione bona, ab his qui absque sapientia vitæ tantum et conversationis studium commodarunt. Quod quidem et Daniel ostendit dicens: Intelligentes sermones meos fulgebunt ut luminaria cœli*, Dan. 12; *sive ut Theodotion interpretatus est: Quasi splendor firmamenti: Qui vero fecerint sermones meos, quasi stellæ cœli.* Idem S. Hieron. libr. 1. contra Jovin. docet his verbis innui meliores esse dies posteriores, quàm priores; quia in lege sapientiam carnis mors sequebatur, occidens in Evangelio: sapientiam spiritus hæreditas exspectat æterna.

Vigilantius hæresiarcha (quem nostri Lutherani et Calvinistæ sequuntur) hanc gnomen torsit contra religiosos, qui paupertatem vovent: Utilior, inquit, est sapientia cum divitiis; ergo sapientia cum paupertate minus utilis est, egena et sterilis. Respondeo: Id verum est de paupertate involuntaria et coacta, non autem de voluntaria et religiosa, quæ ut totam se Deo dedat, opes sponte abdicat, ac studio perfectionis sequitur consilium Christi: *Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in cœlo, et veni, sequere me*, Matth. 19. 21. Hæc enim paupertas animum erigit super opes omnesque res terrenas, ut iis expedita et mundo celsior, in cœlo spes et opes suas defigat, totamque se uniat Deo. Opes ergo utiliores sunt ad vitam activam et beneficentiam: paupertas vero utilior est ad studium sapientiæ vitamque contemplativam, uti docent non solum omnes Patres, sed et ipse Aristot. diserte lib. 10. Ethic. cap. 8.

Audi S. Hieron. libr. contra Vigilant. *Quod asserit eos melius facere, qui utuntur rebus suis, et paulatim fructus possessionum suarum pauperibus dividant, quàm eos qui possessionibus venundatis semel omnia largiuntur, non à me, sed à Domino respondebitur: Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quæ habes, et da pauperibus. Ad eum loquitur, qui vult esse perfectus, qui cum Apostolis patrem et naviculam et rete dimittit: Iste quem tu laudas, secundus et tertius gradus est, quem et nos recipimus, dummodo sciamus prima secundis et tertiis præferenda.*

Vide eumdem, epist. 26. ad Pammachium, et 28. ad Lucinium, et 34. ad Julianum, ubi inter cætera ait: *Unus* (Crates Philosophus) *multarum possessionum pretium projecit in pelagus, dicens: Abite in profundum, malæ cogitationes, ego vos mergam, ne ipse mergar à vobis. Philosophus gloriæ avidus et popularis auræ vile mancipium, totam simul sarcinam deposuit, et tu te putas in virtutum culmine constitutum, si partem ex toto offeras? Teipsum vult Dominus hostiam vivam placentem Deo; te, inquam, non tua, quod si teipsum Domino dederis, et Apostolica virtute perfectus sequi cœperis salvatorem, tunc intelliges ubi fueris, et in exercitu Christi, quàm extremum tenueris locum.*

S. Hieronymo concinit S. Augustin. lib. de Bono conjug. *Bene faciebant*, ait, *qui de sua substantia Christo et discipulis ejus necessaria subministrabant; sed melius, qui omnem substantiam dimiserunt, ut expeditiores eumdem Dominum sequerentur.*

Idem docet Cassian. collat. 21. capite 33. et S. Gregor. 31. Mor. cap. 17. et S Ambros. lib. 1. Offic. 30. Unica gnome rem tetigit nodumque solvit S. Hilarion, teste S. Hieronym. in ejus Vita, qui opes sibi ab Oriono oblatas respuens: *Nemo*, ait, *melius erogat, quàm qui sibi nihil reservat.* Vide Bellarm. l. 2. de Monachis, c. 46. in respons. ad 3. Hæc paupertas ævo Salomonis rudibus Judæis totique mundo erat incognita, quia à Christo verbo et exemplo in orbem est inducta. Christus ergo uti cætera legis dogmata suis præceptis et consiliis complevit et auxit; sic et hanc Salomonis gnomen: *Utilior est sapientia* cum divitiis, sublimi sua sanctione perfecit et transcendit dicens: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum*, Matth. 5. Utilis ergo est sapientia sola, utilior est sapientia cum divitiis et beneficentia; at utilissima et perfectissima est sapientia cum opum mundique totius contemptu, ut tota Deo adhæreat, imo medullitus inhæreat.

13. Sicut enim protegit sapientia, sic protegit pecunia.] Hebr. *Sicut in umbra sapientiæ, sic in umbra pecuniæ*, scilicet confidit vel conquiescit et secure obdormit homo. Unde Chald. *Quia sicut custoditur homo in umbra scientiæ, sic custoditur in umbra argenti in tempore, quo facit ex eo eleemosynam*; S. Hieronym. in Comment. *Quia quomodo umbra sapientiæ, sic umbra argenti*; Syrus: *Umbraculum sapientiæ, sicut umbraculum argenti*; Arabicus: *Sapientia in umbra sua, sicut umbra argenti.* Videntur hi omnes pro בצל *betsel*, id est *in umbra*, legisse כצל *ketsel*, id est *sicut umbra.*

Sensus est clarus, q. d. Utilior est sapientia cum divitiis et pecunia, quia itaque instar umbræ eum protegunt, suntque ei velut umbraculum: Primo, ut eum refrigerent in æstu solis, id est tentationis et tribulationis, æque ac prosperitatis et abundantiæ, ne ullum ex rerum inopia vel copia ardoris, puta concupiscentiæ, vel impatientiæ damnum sentiat, sed ab utraque animum intactum servet, eumque ad Deum in cœlum sustollat, idque in hac vita, quæ non nisi umbra est veræ vitæ. Unde sponsa, Cant. 2, suspirat dicens: *Donec aspiret dies, et inclinentur umbræ*, ait S. Hieronym. Secundo, ut eum, imo omnes qui ad se confugiunt, abscondant et protegant ab incursu hostium, à quibus eum eruit sapientia, tutatur vel redimit pecunia. Tertio, ut eum roborent ad ardua capessenda; sic enim B. Virgini Deum concepturæ ait Gabriel: *Spiritus Sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi*, ut in te arduum hoc incarnationis Verbi opus peragat, Lucæ 1. Quarto, umbra plantis, animantibus et hominibus ardore solis tabescentibus dat respirationem et vitam; sic eamdem dat quoque sapientia, ut sequitur. Unde mystice, sapientia est Christus de quo ait Jerem. Thren. 4. 20: *Spiritus oris nostri Christus captus est in peccatis nostris, cui diximus: In umbra tua vivemus in gentibus.* Ubi multa in hanc rem annotavi. Ita S. Hieronymus.

Porro Septuag. implexe vertunt: *Quia in um-*

bra ejus (græce αὐτῆς, scilicet περισσείας, id est, *abundantiæ*, quæ præcessit) *sapientia sicut umbra argenti*, q. d. In umbra abundantiæ protegitur homo à sapientia, sicut protegitur ab argento et divitiis, uti vertit Vulgata et cæteri. Thaumaturgus tamen sic interpretatur, q. d. *Sapientia opibus tantò est clarior, quantò umbra sua splendidius apparet argentum*, q. d. Tantò præstat sapientia argento, quantum argentum præstat argenti umbra; scilicet sicut umbra argenti tantum est umbra, sic argentum tantum est umbra sapientiæ. Olympiod. vero sic legit: *In umbra ipsius sapientia, sicut umbra argenti*; sicque mystice explicat. Argentum, inquit, significat disciplinam et scientiam; hujus umbra est sermo doctoris, qui discipulum docendo ad scientiam perducit, sicut umbra perducit ad corpus, quod jacit umbram; umbram sapientiæ vero est practica vita; hæc enim est velut prævia introductio et umbra, quæ nos ducit ad sapientiam, id est ad rerum divinarum contemplationem, q. d. Sicut sermo doctoris deducit discipulum ad scientiam; sic vita activa et virtutibus exercita manu ducit hominem ad vitam contemplativam, puta Martha ad sororem Mariam.

Hoc autem plus habet eruditio et sapientia, quod vitam tribuunt possessori suo.] Eruditio et sapientia sunt idem, vel fere idem, ut dixi initio Proverb. puta ipsa prudentia et virtus. Unde S. Hieronym. in Comment. vertit: *Quod amplius est scientiæ sapientiæ vivificabit habentem se*; Chal. *Et augmentum cognitionis sapientiæ vivificabit Dominum suum*; Hebr. *Et excellentia scientiæ* (quæ est) *sapientia, vivificabit possessores suos*; Septuag. *Et abundantia scientiæ sapientiæ vivificabit eum qui ab ea*, scilicet sapientiam didicit, et sapiens evasit; Syrus: *Et præstantia sapientiæ cognitionis vivificabit Dominum suum*; Arabic. *Præstantia cognitionis sapientiæ vivificat illum qui accenditur ab ea*; Campens. *Hoc habet supra divitias sapientia, quod sapientem perducat ad vitam æternam*; Thaumaturg. *Vita hominis non ex caducarum et fragilium opum collectione et possessione, sed ex sapientia provenit.*

Potest tamen eruditio, sive cognitio, vel scientia à sapientia distingui, ut illa sit intelligentia rerum humanarum, hæc divinarum: illa sit in agendo, hæc in contemplando. Ita Lyran. et Hugo; illa sit actus sapientiæ, hæc habitus. Ita Dionys.

Porro prudentia et sapientia homini tribuit vitam triplicem: Primo, corporalem, facit enim ut corpus noxia vitando et sobrie vivendo sit sanum, vegetum, robustum; secundo, spiritalem, ut scilicet anima vivat juxta dictamen rationis, prudentiæ, legis divinæ, gratiæ et charitatis; tertio, gloriosam, quia perducit hominem ad vitam et gloriam sempiternam. Hoc est quod dicitur Prov. 4. 10: *Audi, fili mi, et suscipe verba mea, ut multiplicentur tibi anni vitæ*. Et c. 3. 18: *Lignum vitæ est, qui apprehenderint eam*, cum ex adverso hoc cap. v. 18. dicatur: *Noli esse stultus, ne moriaris in tempore non tuo*. Et Eccles. 4. 12: *Sapientia filiis suis vitam inspirat; qui tenuerint illam, vitam hæreditabunt*. Et Baruch, cap. 3. 28: *Et quia non habuerunt sapientiam, perierunt propter suam insipientiam*. Vide quæ hisce locis annotavi.

Quin et Cicero Tuscul. 3: *Quid*, ait, *est sapientia? Est sanitas animæ*. Et Comicus in Trinum: *Sapientia ætatis condimentum est; sapiens ætati cibus est*. Et alius: *Lux vitæ sapientiæ*. Et alius: *Tergeminæ sorores sunt sapientia, sanitas, sanctitas.*

Pro *possessori suo*, hebr. est בעליו *bealau*, quod verti potest *marito vel sponso suo*, vel potius *sponsis suis*: est enim plurale, q. d. Sapientia viro, qui illam sibi despondet, et velut sponsam conjugio copulat, affert dotem amplam, si non auri et argenti, certe vitæ multiplicis non qualis qualis, sed jucundæ, sanctæ, beatæ et æternæ, quam illi conciliat, juxta illud: *Longitudo dierum in dextera illius divitiæ et gloria*, Prov. 3. 16. Sic D. Henricus Suso per visum sapientiam sibi velut sponsam despondit, et cum ea veram vitam in dotem accepit, uti dixit Eccli. 15. 2.

Denique sapientia non tantum viventibus vitam conservat, auget, prolongat, sed et mortuos ad vitam resuscitat, cum peccatores per pœnitentiam ad vitam gratiæ revocat, uti Christus, Apostoli, virique Apostolici multos ad vitam cum corporalem, tum spiritalem revocarunt, et in dies revocant.

14. Considera opera Dei, quod nemo possit corrigere, quem ille despexerit.] Symmach. *imminuerit*; Hebr. *Vide opus Dei, quia quis poterit dirigere*, vel *rectum efficere, quod*, vel *quem ipse curvarit et obligarit?* Nam אשר *ascer* tam in neutro, *quod*, quam in masculino, *quem*, significat; Septuag. *Vide opera Dei; quoniam quis poterit adornare quem Deus perverterit?* Syrus: *Vide opus Dei; quia quis potest confirmare illum qui est perturbatus?* Arab. *Considera artes Dei; quis enim potest decorare eum quem mutat Deus?* Tigur. *Quis potest reconcinnare* (alii. *aptare*; alii, *æquare*, vel *ad æqualitatem revocare*; Campens. *restituere*) *quod ipse depravavit*, id est, ut Vatabl. *quem perverti sinit*; Cajet. *quod tortum fecit ille*; Campens. *quod perdidit ille*; alius: *quod ille deflexit*. Hinc suspicari quis posset vulgatum Interpretem quoque vertisse: *deflexerit*, nisi omnes Codices constanter legerent: *despexerit*. Jam

Primo, aliqui cum Cajetano hanc gnomen explicant de curvatura cœlorum, elementorum, totiusque globi terræ et mundi, q. d. Deus curvavit omnes cœlorum et elementorum orbes, eosque fecit rotundos et sphæricos; quis ergo eos quadrare, vel rectos efficere poterit? Similiter motus, gyros et tramites solis, lunæ et cœlorum Deus fecit circulares; quis ergo eos mutare et rectos facere queat, ut non per Zodiacum, sed recta linea ab Oriente in Occidentem decurrant? Ita David de Pomis hæc refert ad obliquationem motuum cœlestium, ex qua subinde provenit obliquatio et pravitas morum humanorum. Sic et Hebræi in Midras Coheleth, quos in fine hujus versus citabo fusius.

Secundo, Chald. accipit de hominibus curvatis et distortis, vel quoad pedes, vel quoad totum corpus, puta claudis, mutilis vel mancis. Unde vertit: *Contemplare opera Dei et potentiam ejus, qui facit cæcum, et gibbosum, et claudum, ut sint mirabilia in seculo; quoniam quis potest vel unum ex eis corrigere, nisi Dominus qui sic eos contorsit*. Et Olymp. *Quis potest corrigere quæ prave sunt obliquata, ut claudos, nisi Deus mundi auctor?* Sic et S. Hieronym. qui citat illud Exodi 4. 11: *Quis fabricatus est mutum et surdum, videntem et cæcum? nonne ego?* Thaumaturg. *Quis poterit reparare quæ juste à Deo videntur neglecta?* Auctor Catenæ Græc. *Quis resarcire et instaurare valeat, quæ Deus justa ratione neglexisse et præteriisse videtur?* q. d. Nemo potest.

corrigere defectus naturales ex peccato Adæ, vel proprio contractos, v. g. Nemo potest cæco dare visum, surdo auditum, claudo tibias rectas. Ne ergo nos misera horum vanitas cruciet et torqueat, quia ei humanitus succurri non potest; illius ergo remedium à Deo, non ab homine petendum est. Ita Clarius, Cajetan. Arboreus, Moringus. Huc facit priscus Apologus : Asellus querebatur se carere cornibus, cauda simius. Talpa hæc audiens : *Quî potestis conqueri*, ait, *cum cæcitatem meam videatis; malum utique vestris longe majus et acerbius?* Epimythion : *Æquius infortunia nostra perferimus, cum aliorum graviora cernimus.*

Tertio, melius alii hæc accipiunt de curvitate spiritali morum. Cum enim dixerit Salomon sapientiam possessori dare vitam quam et ipse aliis communicare queat, ne quis objiciat: cur ergo sapientes non convertunt et vivificant omnes sceleratos, qui in mundo sunt? Occurrit et respondet quod nemo possit corrigere eum quem Deus obliquarit et despexerit.

Nota, primo, Deum proprie et positive neminem curvare et flectere ad peccata; hic enim est error non solum blasphemus, sed et stolidus; qua ratione enim Deus, qui est ipsa increata puritas, bonitas, sanctitas, ad peccatum et scelus hominem flectat, ac flectendo peccet? Sapienter et nervose Fulgent. ad Monimum : *Deus*, ait, *peccatorum non est auctor, quorum est ultor.* Unde Calvinus, Melanchthon et similes, qui Deum faciunt auctorem omnium operum tam malorum, quàm bonorum, ut opus Dei sit tam proditio Judæ, quàm vocatio Petri et conversio Pauli; hi, inquam, Deum negant esse Deum, et Deum suum faciunt diabolum. Hic enim est auctor et incentor omnis mali.

Deus ergo dicitur despicere et pervertere impium eo modo, quo dicitur excæcare, obdurare, tradere in reprobum sensum, scilicet indirecte, permissive et objective; quia scilicet in pœnam præcedentium peccatorum, primo, permittit impium sequi cupiditates suas illicitas ut iis totum se dedat; secundo, ei gratiæ suæ copiam subtrahit, eumque quasi deserit; unde Noster apte hic vertit., *despexerit;* tertio, occasiones voluptatum, cæcitatis et duritiei ei objicit, bono quidem fine, sed quibus impium abusurum, seque obduraturum prænoscit, uti fuse ostendi Exod. cap. 7. 3. et Rom. 1. 24.

Igitnr proprie peccator seipsum pervertit, obdurat, excæcat; Deus vero improprie, quia scilicet eum in sua perversitate deserit et derelinquit. Quare prius peccator deserit et despicit Deum, quàm deseratur et despiciatur à Deo. Nam ut ait S. August. ad art. sibi falso impos. art. 7 : *Qui* (Deus) *nisi prius deseratur, neminem deserit, et multos desertores ad se convertit;* et Fulgent. l. 1. ad Monimum, cap. 13 : *Juste deseritur à Deo, qui deserit Deum ;* et ex utroque Concil. Trid. sess. 6. c. 11 : *Deus sua gratia justificatos non deserit, nisi ab eis deseratur.* Hinc Deus talibus improperat, dicens : *Quia vocavi, et renuistis; extendi manum meam, et non fuit qui aspiceret: despexistis omne consilium meum, ego quoque in interitu vestro ridebo*, Prov. 1. 24; et : *Cum sancto sanctus eris, et cum perverso perverteris*, id est, cum eo qui se pervertit perverse te geres, ô Domine, Psal. 17. 27. Et : *Si ambulaverint ad me perversi, et ego ambulabo ad eos perversus in furore meo*, Levit. 26. 23, juxta Septuag.

Nota, secundo, Deum despicere perversos, non quod omnia gratiæ, etiam sufficientis, et ad peccata vitanda necessaria auxilia iis subtrahat: sic enim necessario persisterent in sua perversitate, et persistendo non peccarent : omne enim peccatum est liberum, non necessarium. Rursum sic perversi non essent in via salutis, sed in termino, uti sunt dæmones; quia scilicet obstinati sunt in sua malitia, et prorsus à gratia Dei deserti et despecti. Dicitur ergo eos negligere et despicere, eo quod rara et exigua eis det gratiæ auxilia, raras illuminationes, terrores, impulsus, ut se convertant, quæ comparata cum eorum perversitate et obstinatione, adeo parva sunt, ut videantur à Deo relicti et despecti, ac traditi peccato et diabolo.

Nota, tertio, neminem posse corrigere obduratum, vel despectum à Deo, tum quia illa gratiæ auxilia, quæ ei dat Deus, adeo, ut dixi, sunt modica et infirma, ut cum eis solis difficillimum sit eum corrigi, ac moraliter, sive prout communiter accidit, sit quasi impossibile eum converti : tum quia homini id est impossibile, si Deus non concurrat, ac benignioribus gratiæ oculis eum aspiciat et illustret, sed solito more deserat et despiciat. Est ergo impossibilitas hæc non absoluta, sed conditionata et in sensu composito, non diviso. Et hoc proprie non intendit Salomon, q. d. In talibus non ad hominis utpote invalidi, sed ad Dei potentissimi opem et gratiam recurrendum est. Deus enim Paulum, Magdalenam, Matthæum, Pelagiam pœnitentem, Mariam Ægyptiacam, quos per multos annos despexerat, benignius aspiciens correxit, et ad magnam sanctitatem evexit.

Hunc esse sensum patet ex c. 1. v. 15 : *Perversi difficile corriguntur*, ubi difficile vocat, quod hic impossibile; utrobique enim eadem sunt verba in Hebræo. Ita passim Interpretes ac Scholastici, ut D. Thom. 1. p. q. 23. art. 3. ad 3. Suarez, Vasquez Valentia, Bellarm. et Molina, 1. p. q. 23. art. 5. in fine. Hoc est quod de Pharaone ait S. Aug. propos. 62. in epist. ad Rom. *Non ergo illi imputatur, quod tunc non obtemperarit, quandoquidem obdurato corde obtemperare non poterat;* quia scilicet Deus obduratis non omni hora, vel momento dat gratiam qua mollire possint suam obdurationem, sed certis et statis horis illi placitis; qua si tunc utantur, possunt Deo vocanti et pulsanti obtemperare. Porro licet obdurati non semper habeant auxilium gratiæ, quo obdurationem excutiant, et convertantur, habent tamen semper illud, saltem in actu primo, sibi à Deo præparatum ad hoc, ne novum peccatum committant, utque novæ tentationi resistere valeant: si enim à Deo vires et gratiam resistendi postulent; utique impetrabunt, alioquin enim necessario peccarent : imo consentiendo tentationi non peccarent; quia sine gratia illi resistere nequeunt : nemo enim peccat in eo quod vitare non potest. Nam ut ait S. August. Peccatum adeo est voluntarium, ut si non sit voluntarium, non sit peccatum : sicut homo, nisi sit rationalis, nequit esse homo.

Huc facit illud S. Isidori l. 2. de Summo bono cap. 16 : *Deserente Deo, nullus pœnitere potest; nonnulli autem ita despiciuntur à Deo, ut deplorare mala sua non possint, etiamsi velint. Consi-*

lio immundorum spirituum hoc fit, nam quia ipsis negatum est per prævaricationem regredi ad justitiam, obserare aditum pœnitentiæ hominibus cupiunt, ne ipsi ad Deum revertantur: sed eos habeant socios perditionis; illud quibuscumque fraudibus agentes, ut aut deserantur à Deo, aut flagelli humanitate desperent. Ingemiscendum est jugiter, et excussa omni securitate lugendum, ne Dei secreto et justo judicio deseratur homo, et perdendus in potestate Dæmonis relinquatur.

Nota, quarto, nonnullos Theologos velle ex hac gnome probare Deum ante omnem prævisionem demeritorum, reprobos ex mero suo beneplacito reprobasse: per despectionem enim accipiunt reprobationem, sed perperam; aliud enim significat despectio, ut jam dixi. Nam S. August. S. Prosper et passim Theologi docent Deum neminem reprobasse ante demerita: reprobatio enim est judicium et senténtia Dei de demeritis, qua peccatores ob peccata damnat ad gehennam; nam omne judicium et supplicium irrogatur propter demerita. Pœna enim præsupponit culpam.

Nonnulli tamen, ut Suarez, Bellarm. et alii, hanc gnomen extendunt ad reprobationem, idque duplici modo et sensu: Priore, de reprobatione positiva et completa, q. d. Cum Deus aliquem ob scelera reprobavit et damnavit ad gehennam, impossibile est ut quis eum corrigat et salvet. Ratio est, quia impossibile est ut quis mutet Dei sententiam et decretum, ac pariter impossibile est ut scelera, quæ ponuntur jam facta vel futura, non sint facta vel futura. Posteriore, de reprobatione permissiva et inchoata, q. d. Cum Deus quem collocat in illa serie circumstantiarum et gratiarum, in qua prævidet eum peccaturum, et in peccato moriturum, ideoque à se reprobandum et damnandum, nemo potest eum transferre ad contrariam seriem gratiarum, qua prævidet in ea positos bene usuros gratia, in eaque morituros, ideoque salvandos, in qua Deus collocat omnes prædestinatos et electos, q. d. Nemo potest quem constitutum in serie eorum peccata prævidentur damnandi, transferre in seriem salvandorum, nec vice versa. Solius enim Dei est has series constituere, et salvandos prædestinare, damnandos vero ob scelera reprobare. Verum, ut dixi, de reprobatione hìc proprie, et per se non agitur, sed tantum consequenter, hactenus scilicet obdurati cæterìque, qui in peccato usque ad mortem persistunt (qui hìc vocantur despecti à Deo) à Deo reprobantur et damnantur. S. Bonav. affert in exemplum filios Heli, quos pater corrigere non potuit; quia Deus eos, utpote perversos despiciens, voluit occidere. Additque ista opera consideranda esse ad timorem. Quis enim non paveat, ignarus an forte gratia congrua ad resurgendum è suis sceleribus privetur? Hìc ergo usurpare licet illud Habacuc 3: *Consideravi opera tua, et expavi.* Hæc Bonav.

Moral. Hugo ex hoc loco taxat prædicatores, qui indignantur, si auditores non corrigantur: si autem corrigantur, inflantur, quasi hic sit fructus suæ eloquentiæ; cum cogitare debeant se duntaxat lucernam exhibere, cibos porrigere, præcones agere, tuba canere, campanam pulsare, Deum vero interius mentes mutare et convertere.

Porro S. August. de Corrept. et grat. c. 15. docet omnes perversos esse corripiendos, tum quia nescimus an sint reprobi, an vero electi, qui se correptione nostra convertant: tum quia superioris officium est corrigere subitum peccantem, esto ipse se non emendet ad aliorum instructionem et correctionem.

Audi S. Gregor. hunc locum pertractantem lib. 11. Moral. c. 5: *Mutum est os omne quod loquitur, si ille interius non clamet, qui aspirat verba, quæ audiuntur. Hinc Salomon dicit: Considera opera Dei, quod nemo possit corrigere quem ille despexerit; nec mirum si à corde reprobo prædicator minime auditur, dum nonnunquam ipse quoque Dominus in his quæ loquitur resistentium moribus impugnatur. Hinc est enim quod Cain et divina voce admoneri potuit, et mutari non potuit: quia exigente culpa malitiæ, jam intus Deus cor reliquerat, cui foris ad testimonium verba faciebat.* Subdit deinde ex textu Job: *Bene autem subditur: Si incluserit hominem, nullus est qui aperiat. Quia omnis homo per id quod male agit, quid sibi aliud, quàm conscientiæ suæ carcerem facit, ut hunc animi reatus premat, etiamsi nemo exterius accuset? Qui cum judicante Deo in malitiæ suæ cæcitate relinquitur, quasi intra semetipsum clauditur, ne evadendi locum inveniat, quem invenire minime meretur. Nam sæpe nonnulli à pravis actibus exire cupiunt, sed qui eorumdem actuum pondere premuntur, in malæ consuetudinis carcere inclusi à semetipsis exire non possunt.*

Denique Hebræi in Midras Coheleth, id est in Expos. Eccles. hoc loco, quos citat Hieron. à S. Fide, ex Judæo Christianus, l. 1. contra Judæos, c. 7, quem dicavit Benedicto XIII. Pont. (Petro de Luna) cujus erat medicus anno 1412. (exstat 10. 4. Biblioth. S. Patrum) Hebræi, inquam, inducunt R. Juda narrantem quod Deus Adamum, eadem hora qua illum creavit, circumduxerit per universas arbores paradisi, dixeritque illi: Respice opera mea, quàm pulchra sunt! omne quod creavi, amore tuî creavi. Vide ergo ut non pecces, ne causam dissolvendi mundum mihi præbeas: quia si pecces, nemo est qui reparare possit nisi justus Messias per mortem suam, cujus tu proinde eris causa: quasi hic Salomon ad historiam illam alludat, imo eam refricet. Verum hæc apocrypha sunt, et Judaicas fabulas redolent. Esto eadem ad verbum citet Galat. lib. 6. de Arcanis fidei, c. 10, illaque tribuat R. Azariæ.

15. In die bona fruere bonis, et malum diem præcave. Sicut enim hanc, sic et illam fecit Deus, ut non inveniat homo contra eum justas querimonias.] Hebr. *In die mala vide* (id est gusta, fruere) *bonam, et malam diem vide* (prævide, præcave); *hanc enim è regione, vel ex adverso* (id est congruum, quasi oppositum et antithetum. Symmach. *simile*) *illius fecit Deus ad hoc verbum* (hac de causa), *ut non inveniat homo post eum* (verti potest, *post se*) *quidquam*, quod scilicet Deo quasi post tergum objiciat et occlamet, juxta illud: *O Jane* (bifrons) *à tergo quem nulla ciconia pinsit.* Forte Noster מאומה *meuma*, id est *quidquam*, accipit quasi derivatum à מום *mum*, id est labes, vitium, macula, de qua quis queri et auctorem culpare valeat. Septuag. *In die bonitatis vive in bono, et vide in die mali, vide; et quidem huic congruenter istud fecit Deus de loquela, ut non inveniat homo post eum quidquam.* Syrus: *In die boni esto melior, et in die mali vi-*

de : etiam hoc adversus hoc fecit Deus de colloquio, quo nullam rem inveniat filius hominis post se. Arabicus : *In die ultimo vive in bonis, et considera diem mali, considera cum illo, quod hoc fecit Deus, propterea quod verba quadrant huic, ut ne inveniat homo, neque respiciat post se ullam rem.*

Chald. vero per bonum intelligit eleemosynam ; unde sic vertit : *In die quo benefecerit tibi Deus, tu quoque esto in bonis, et benefac omnibus qui sunt in seculo, ut non veniat super te dies mala; vide et contemplare, hanc quoque contra illam fecit Deus, ut arguat homines seculi, ut non inveniat homo post se aliquod malum in seculo illo.* Vatabl. *Tempore felici sis lætus, et tempore aspero circumspice* (quod nempe Deus immiserit afflictionem : nam hæc cum illis Deus temperat) *ut nihil* (certi) *homo post ipsum* (Deum) *inveniat*, id est, ita ut non possit reprehendere Deum, nec dicere : Aberravi ob nimiam lætitiam, et tamen Deus me non revocavit. Hæc Vatabl. Jam quoad sensum.

Primo, S. Hieron. *Scio*, inquit, *me audivisse in Ecclesia ab eo qui putabatur habere scientiam Scripturarum, ita hos versiculos edissertos : Dum in hoc præsenti seculo es, et boni aliquid operis potes facere, labora, ut postea ipse securus in die malo, id est in die judicii torqueri alios videas; sicut enim præsens seculum fecit Deus, in quo nobis fructum bonorum operum possumus præparare, ita et futurum, in quo nulla boni operis datur facultas. Visus est quidem suadere*, cum *diceret, audientes.*

Hunc sensum probat Alcuinus, Hugo et Dion. minus apte Lyran. sic exponit, q. d. Diebus festis et solemnibus lautius vive ; iis vero qui deputati sunt afflictioni, quales sunt quadragesimales, abstine.

Secundo, S. Hieron. refert hæc ad libertatem arbitrii, ut possit eligere bonum vel malum. Quia enim Salomon dixit multa esse mala tam in natura, quam in moribus, ne quis id miretur, subdit orbem hunc ex contrariis, puta bonis et malis constare, iisque velut antithetis honestari et ornari, ut ex iis homo bona eligat, mala respuat. Audi S. Hieronym. *Et bona, inquit, et mala prout tibi evenerint sustine. Nec putes vel bonorum tantum, aut malorum in mundo esse naturam, cum ex diversis mundus iste contrariis subsistat : calidis et frigidis, siccis et humectis, duris et mollibus, tenebrosis et lucidis, malis et bonis. Hoc autem fecit Deus, ut habeat sapientia locum intelligendo bonum et vitando malum, et liberum homini relinquatur arbitrium, ne se dicat insensibilem et stolidum à Deo esse generatum, sed eum ideo fecisse diversa, ut homo queri de sua conditione non posset : simulque hoc testimonium consequenter superioribus copulabitur, in quibus ait : Quis poterit adornare quod perverterit Deus?*

Tertio et genuine, refer hæc partim ad vanitatem mundi, utpote in quo ubique mala admixta sunt bonis, puta tristia lætis, calumnia laudibus, infortunia bonæ fortunæ : partim ad Dei providentiam, quæ adversa prosperis contemperavit; ne si semper homini obvenirent adversa caderet animo et desperaret, aut si semper prospera, superbiret et insolesceret, atque hac ratione nullam haberet homo justam contra Deum querendi occasionem, partim ad prudentiam, quam docet hic hominem, ut sciat quomodo se gerere debeat in prosperis æque ac adversis. Sensus ergo est, q. d. Cum hic mundus vanitate et varietate plenus sit, ideoque in eo mala bonis et tristia lætis sint permixta, tu, ô homo, si sapis in die bono, id est prospero, felici et læto, moderate fruere tua prosperitate, sed simul prævide et præcave diem contrarium adversitatis et tristitiæ, atque contra eum te obarma, ut rationes et modos eum declinandi, vel sustinendi, vel superandi adinvenias : Deus enim sapienter hunc cum illo composuit et opposuit; tum ut mundum his quasi antithetis ornaret; tum ut homini lapso continentiæ, pœnitentiæ, patientiæ cæterarumque virtutum continuam exercitationem præberet. Unde non habet homo, quod juste contra eum queratur; si enim id faciat, ingratus erit Deo in prosperis, iniquus in adversis, quare se in Dei providentiam resignet, illam laudet, et in omnibus gratias agat, itaque semper læte et sancte vivat. Ratio à priori est, tum vanitas et varietas rerum sublunarium, tum quod homo post lapsum perdiderit mentis perfectæ constantiam et æquilibrium, ideoque nunc nimis attollitur, hilarescit et superbit; nunc nimis deprimitur, tristatur, et fit pusillanimis, ut vix unquam in medio virtutis et æquanimitatis consistat : quare ad hoc ejus vulnus sanandum Deus nimis sese attollenti adversa, quæ eum depriment; nimis vero depresso prospera, quæ eum erigant, immittit. Rursum hæc vicissitudo non sinit eum torpere, esseque desidem in studio virtutis, cum nunc prospera, nunc adversa eum concutiant et exagitent, ut contra illa se obarmet continentia, contra hæc vero patientia. Denique hac ratione discit homo se plene Deo resignare, in eum sperare, ac totus ab eo pendere, ut dicat cum S. Job cap. 2. vers. 11 : *Si bona suscepimus de manu Dei, mala cur non suscipiamus?* Et cap. 1. 21 : *Dominus dedit, Dominus abstulit, sicut Domino placuit, sic factum est. Sit nomen Domini benedictum.* Et cum S. Paulo : *Scio abundare, scio et penuriam pati.* Salomonem de more secutus Siracides, c. 11. 27 : *In die bonorum, ait, ne immemor sis malorum ; et in die malorum ne immemor sis bonorum.* Nam, ut idem ait cap. 33. 15 : *Contra malum bonum est, et contra mortem vita, et contra virum justum peccator. Et sic intuere in omnia opera Altissimi, duo et duo, et unum contra unum.* Vide utrobique dicta. Unum enim contrarium temperat et moderatur alterum, illudque ad auream mediocritatem, quæ homini salutaris sit totique mundo, reducit. Nam, v. g. adversa deprimunt inflationem et fastum prosperitatis, prospera extollunt dejectionem et angustias adversitatis, de quo eleganter Olympiod. *Consonum est quod videtur dissonum; et æquale, quod inæquale videtur.* Congruunt ergo et conspirant mirifice in unicam unius mundi, uniusque hominis sapientissimam providentiam, ait S. Hieron. *Diversa contraria, calida et frigida, sicca et humecta, dura et mollia, tenebrosa et lucida, mala et bona.* Ita Pineda.

Idem à Salomone didicere Philosophi : *Contrariis rerum æternitas constat*, ait Seneca epist. 108. ex Cleanthe et Cicerone. Additque : *Optimum est pati quod emendare non possis, et Deum, quo auctore cuncta proveniunt, sine murmuratione comitari. Malus miles est, qui Imperatorem gemens sequitur. Quare impigri atque alacres excipiamus imperia, nec desinamus hunc operis pulcherrimi cursum, cui quidquid patimur, intextum est, et sic alloquamur Jovem, cujus gubernaculo*

moles ista dirigitur. Duc me, parens celsique domitor poli, quocumque placuit; nulla parendi mora est. Assum impiger; fac nolle, comitabor gemens, malusque patiar quod pati licuit bono. Ducunt volentem fata, nolentem trahunt : sic vivamus, sic loquamur, paratos nos inveniat atque impigros fatum. Hic est magnus animus qui se Deo tradidit. at contra ille pusillus et degener, qui obluctatur et de ordine mundi male existimat, et emendare mavult Deos quàm se.

Vide eumdem, lib. 2. de Benef. cap. 29. hominum contra Dei providentiam querelas recensentem et refellentem. Plutarchus de Tranquill. animi : In lyra, ait, sunt soni acuti et graves; sic in vita nostra res calamitosæ prosperis permixtæ concinnam edunt harmoniam. Scitè Lyram vitæ nostræ utrinque pulsat Deus : quare non tantum patienter, sed et hilariter ac jucunde modulos hosce divinos audiamus.

Sapienter S. Gregor. hom. 19. in Ezechiel. longiuscule ante fin. *Discamus*, inquit, *fratres, non solum in prosperis, sed in adversis quoque gratias agere. Pater enim nobis ex pietate sua factus est conditor noster, nosque adoptivos filios ad hæreditatem regni cœlestis nutrit, et non solum donis reficit, sed etiam flagellis erudit.* Unde concludit: *Si itaque fratres carissimi, sic per præcepta Dominica et per Sanctorum exempla gradimur, ut nos nec prosperitas elevet, nec adversitas frangat, habere nos ante omnipotentis Dei oculos palmas hinc et inde monstramus, cui est honor et gloria in secula seculorum.*

16. Hoc quoque vidi in diebus vanitatis meæ : Justus perit in justitia sua, et impius multo vivit tempore (Syrus : *prolongatus est;* Aquila : *longævus est*) in malitia sua.] Arabicus : *Quod erit justus perditus in justitia sua, et erit impius perseverans in malitia sua. In justitia* et *in malitia* potest accipi primo materialiter, q. d. Justus perit, cum sit innocens et mercatur longam vitam; impius multum vivit, licet sit nocens et mereatur citam mortem. Secundo, formaliter et causaliter, q. d. Justus perit propter justitiam, uti propterea occisi sunt martyres ob fidem à tyrannis; impii vero prolongant vitam propter suam malitiam, quia scilicet libere dominantur, rapiunt, epulantur, omniaque ad vitam prolongandam commoda per fas et nefas sibi accersunt.

Apte nectitur hæc gnome præcedenti, quia utraque recenset vicariam rerum contrariarum successionem *Dies vanitatis* vocatur præsens hæc vita; quia vanitati, id est inanitati, mutationi, morti, miseriis, peccatis obnoxia. Perperam Bonavent. Hugo et Glossa pro *vanitatis* legunt *nativitatis.*

Sensus clarus est, tum ex ipsis verbis, tum ex rerum experientia; videmus enim non raro justos cito occidere, impios vero esse felices et longævos. Sic Isaias ait cap. 57 : *Justus perit, et non est qui recogitet in corde suo.* Idem ait Sapiens, cap. 2. v. 12 et 20. Jerem. cap. 2. 21. et cap. 12. v. 7 et 8. Hebræi apud Galat. lib. 6. 10. per justum accipiunt Christum, cujus brevem vitam citamque mortem censent hîc prædici, qui mortuus est in justitia, id est, justus et innocens, ut peccatores justificaret et vivificaret: *Consummatus* ergo *in brevi explevit tempora multa*, Sapient. c. 9. ubi v. 7. et sequent. pluribus de causis brevitatis vitæ piorum agitur. Sic Abel cito occisus est à Cain, Manasses vero impius regnavit annos 50; cum Josias pius tantum 31, David 40, Ezechias 29. Accedit quod justi jejuniis, pœnitentiis, vigiliis, orationibus, studiis extenuent corpus, spiritusque vitales consumant; itaque tabescant et moriantur, cum impii corpus epulis saginent. Subinde tamen justis Deus prolongat vitam, impiis abbreviat, juxta illud : *Viri sanguinum et dolosi non dimidiabunt dies suos*, Psal. 54. 24. Et : *Honora patrem et matrem, ut sis longævus super terram*, Exod. 20. 12. Deut. 5. 16. Ita vices utrisque alternat Deus, ut vitæ hujus vanitatem et futuræ veritatem homines agnoscant, et ad illam anhelent. Adde Deum piis propitium, brevitatem vitæ hujus pensare longitudine majore melioris vitæ in cœlo; impiorum vero longævitatem permittere iratum, ut scelera indeque pœnas acriores in gehenna sibi accumulent. Audi S. Hieron. *Huic simile est quod ait Salvator*, Matth. 10 : *Qui invenit animam suam, perdet eam; et qui perdiderit animam suam, propter me, inveniet eam. Machabæi pro lege Dei atque justitia visi sunt in sua perire justitia, et martyres, qui sanguinem suum fudere pro Christo. E contrario, qui ex illo tempore suillam carnem comederunt, et post adventum Domini sacrificaverunt idolis suis, hi visi sunt in hoc seculo vivere, et propter suam malitiam perseverare longævi. Sed Dei in occulto patientia est, et tribulare nunc Sanctos, ut recipiant mala in vita sua, et peccatores non visitare pro scelere, et quasi ad victimam reservare, ut et illis possit æterna bona restituere, et his mala inferre perpetua. Hebræi justos pereuntes in justitia sua filios Aaron suspiciantur, quod dum putant se juste agere alienum ignem obtulerint; et impium longævum in malitia sua Manassem dicunt; qui post captivitatem restitutus in regno, longo deinceps vixerit tempore.*

Porro Thaumaturgus vertit : *Et ego olim non recte ambulans cognovi quomodo justus in justitia sua perseverans usque ad mortem non excidat, insidiosusque et impius cum scelere suo commoriatur.* At vero S. Cyril. de Adoratione in spiritu lib. 7. Fieri, ait, potest ut quamvis id fiat quod lex jubet, tamen lex ipsa violetur, nisi lege quis recte utatur; hocque illud est, opinor, quod ait Salomon : *Est justus qui perit in justitia sua.*

Chald. autem : *Omnia vidi in diebus vanitatis meæ, quod à facie Domini decernuntur bona et mala, ut sint in seculo per causam siderum, quibus creati sunt filii hominum; quod si justus periit in justitia sua in hoc seculo, justitia ejus servata est in seculo venturo; et est vir impius cujus dies prolongantur in peccatis suis, et numerus operum suorum pessimorum servatur ei in seculum venturum, ut ultio sumatur ab eo in die judicii magni.*

Denique Hebræi hîc in Midras, sive in Glossa, quos citat Hieronym. à S. Fide lib. 1. contra Judæos c. 7. et Galatin. lib. 6. cap. 10. per justum accipiunt Mosen, de quo hanc narrant historiam, imo fabulam : *Justus perit in justitia sua. Hoc*, inquiunt, *dicitur de Mose, qui quidem factus est similis filio cujusdam mulieris quæ, cum esset* (ex fornicatione) *prægnans, ejus criminis causa, posita in vinculis peperit filium, et mortua est : ille filius ejus jam nutritus in carcere remansit; post aliquod temporis spatium, dum Rex per ostium carceris transiret, juvenis ille clamavit dicens : Domine Rex. Hîc natus et nutritus sum eum*

ego nihil peccaverim, cujus delicto sum hîc? Et Rex ei: propter delictum matris tuæ.

17. NOLI ESSE JUSTUS MULTUM (id est plus æquo et nimis, unde sequitur), NEQUE PLUS SAPIAS, QUAM NECESSE EST, NE OBSTUPESCAS.] Nota: Proprie nullus est nimis justus, aut nimis temperans, nimis fortis, castus, vel prudens; quia quò major est justitia vel virtus, eò est perfectior: τὸ ergo *nimis* significat justitiam et virtutem degenerare in vitium per excessum, sicut calor naturalis, si sit nimius, ut justam complexionis temperiem excedat, degenerat in morbum, fitque febris. Ita nimis fortis dicitur temerarius; nimis temperans, insensibilis; nimis prudens, callidus. Porro Aristot. l. 5. Ethic. c. 4 et 5. docet omnes virtutes consistere in medio duorum vitiorum extremorum, excepta justitia; hæc enim ait: non consistit inter contraria vitia, sed inter duo inæqualia, scilicet inter lucrum et damnum, seu inter injuriam facere, et pati, quæritque inter hæc æqualitatem et medium. Potest tamen quodam modo dici etiam justitia versari inter contraria vitia, quia v. g. qui debet alteri centum aureos, si tantum solvat 50, peccat per defectum, facitque creditori injuriam; sin solvat amplius, puta 150, non facit quidem injuriam, sed sibi ipsi iniquus est; imo potest injuriam facere uxori, filiis et familiæ, si opes prodigat, cum eorum detrimento, si nimirum quinquaginta aureos ad illam alendam necessarios det alteri, qui ad hoc non obligatur. Talis ergo proprie erit nimis justus, peccabitque per excessum justitiæ ex una parte scilicet creditoris, et per defectum ex altera, scilicet familiæ; quia enim excedit dando 50 creditori, hinc deficit in alendo familiam. Ita Franc. Valles. S. Philos. cap. 67. Jam

Patres et Interpretes varias hujus loci dant explicationes, easque appositas et probabiles. Prima est: Noli esse, id est apparere nimis justus, ut tuam justitiam vendites, jactes, ostentes instar Pharisæi jactantis et despicientis Publicanum, velut peccatorem, Lucæ 18. 11. Ita Thaumaturgus: *Porro*, ait, *qui sapiens est, aut justus, ne videatur sibi ipsi immodice justus vel sapiens, ne forte, admisso peccato uno, consequenter pluribus implicetur.* Et sanctus Augustinus in Sententiis, num. 365: *Divinitus dictum est: Noli esse justus multum; quoniam*, inquit, *non est justitia sapientis, sed superbia præsumentis. Qui ergo sic fit nimis justus, ipse nimis fit injustus. Quis est autem qui se facit justum, nisi qui dicit se non habere peccatum?* Quales erant Pelagiani, qui dicebant se esse justos suis meritis per vires naturæ, non Christi, per vires gratiæ, adeoque se posse vitare omne peccatum etiam veniale. Similia habet S. Augustinus tractatione 95. in Joannem. Sic quoque explicat Olympiodorus, Alcuinus, Bonaventura, Lyranus, Cajetanus et alii.

Secunda: Noli esse justus multum, id est, noli nimis rigide tueri vel prosequi jus tuum vel alterius; quia summum jus summa est injuria. Ita Isidorus Pelus. lib. 3. epist. 320: *Hoc sensu*, ait, *dictum est: Noli esse justus multum, noli justum severe ac rigide prosequi, verum per bonitatem id exsupera.* Additque: Unde ille è septem Græciæ Sapientibus (Bias, vel, ut alii, Solon) *furatus est illud suum* μηδὲν ἄγαν, *id est, ne quid nimis*, et *modus optimus*, q. d. Utere subinde epidikia, sive æquitate et discreta moderatione justitiæ; idque primo in justitia vindicativa, sive punitiva, noli esse nimius juris et justitiæ exactor, censor aut ultor; quia tales sunt rigidi et truces, qui nullam fratribus ex infirmitate peccantibus dant veniam, peccantque contra præceptum Christi: *Nolite judicare, et non judicabimini; nolite condemnare, et non condemnabimini*, Matthæi 7. 1. Ita S. Hieronymus: *Si quem rigidum*, ait, *et trucem ad omnia fratrum peccata conspexerit, ut nec in sermone peccanti, neque propter naturalem interdum pigritiam moranti det veniam, hunc scito plus justum esse, quàm justum est. Nam inhumana justitia est fragilitati conditionis hominum non ignoscens.* Et Bachiarius, epist. de Recipiendis lapsis ad Januarium circa medium, tom. 3. Biblioth. SS. Patrum: *Noli nimium esse justus: Quid erubiscis*, ait, *conjungi homini peccatori? Respice illum qui dicit: Noli nimium esse justus. Magister noster à latronibus vulneratum non solum cura dignum judicat; verum etiam ad stabulum suum et ovile reducit.* Secundo, in justitia distributiva, noli esse nimis justus, id est, cave ne nimis timeas beneficia vel præmia dare indigno, quo fiat ut eadem etiam deneges digno; tertio, in justitia commutativa, q. d. Cave tantopere timeas alteri suam mercedem et lucrum non tribuere, ut tibi inferas damnum. Licet enim justitia consistat in æqualitate juris et debiti invisibili, ac proinde contra eam proprie non peccetur per excessum, sed tantum per defectum, ut docet Aristoteles loco jam citato; tamen quoad operationem et exsecutionem justitiæ potest peccari per excessum, cum scilicet quis solvit debitum eo tempore, quo non obligatur, cum magno Reipublicæ vel suo detrimento, ut, cum quis gladium reddit furioso, quo ipse grassatur in civium cædem. Ita sanctus Augustinus in quæstionibus Veteris Testamenti, quæstione 15: *Nimia injustitia*, ait, *incurrit peccatum; temperata vero justitia facit perfectos; quia peccantibus ad singula si respondeas, non deerit ubi pecces. Hic ergo justus non est multum, qui Dei imitator est.* Audi S. Ambrosium, lib. 1. de Pœnitentia, cap. 1: *Etenim qui studet humanæ infirmitatis emendare studia, ipsam infirmitatem suis debet sustinere, et quodam modo pensare humeris, non abjicere. Nam pastor ille Evangelicus lassam ovem vexisse legitur, non abjecisse; et Salomon ait: Noli justus esse nimium. Debet enim justitiam temperare moderatio.* Causam urgentem subjicit: *Nam quemadmodum se tibi curandum præbeat, quem fastidio habes, qui contemptui se, non compassioni medico suo putet futurum? Ideo Dominus Jesus nobis est compassus, ut ad se vocaret, neque deterreret. Mitis venit, venit humilis. Denique ait: Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam. Reficit ergo Dominus Jesus, non excludit, neque abjicit; meritoque tales discipulos elegit, qui Dominicæ voluntatis Interpretes plebem Dei colligerent, non repudiarent. Unde liquet eos inter Christi discipulos non esse habendos, qui dura pro mitibus, superba pro humilibus sequenda opinantur; et, cum ipsi quærant Domini misericordiam, aliis eam denegant, ut sunt doctores Novatianorum qui mundos se appellant.* Igitur recte ait S. Hildebertus, epist. 23: *Quisquis nihil reatus impunitum relinquit, delinquit, culpa est totam persequi culpam; magnum quid et divinum sapit offensus clemens; bonus princeps ita crimen*

insequitur, ut quem punit hominem, reminiscatur.

Huc pertinet expositio Ferrandi Diaconi Carthag. qui S. Fulgentio coævus et familiaris, doctrina et sanctitate floruit anno Christi 480 (exstat tomo 9. Biblioth. SS. Patrum), scripsitque Parænelicum ad Reginum Comitem, qua ratione dux queat esse religiosus, in quo, Regula 5. in fine, egregie hanc gnomen pertractat: *Diligere solita, inquit, et horrere vehementer insolita, nimia est justitia, non laude, sed reprehensione dignissima, si placet sapientissimi sententia Salomonis: Noli esse multum justus, neque sapias plus quàm necesse est, ne obstupescas, ne remaneas frigidus. Quis remanet frigidus? cui fervor subtrahitur charitatis. Noli ergo multum esse justus.*

Deinde regulam innocentiæ sextam hanc Duci statuit: *Quidquid dixeris, gesseris et disposueris, ut Deo et hominibus placeas. Noli esse justus multum,* casus particulares subjungit: *Incurrit aliquis gravissimam facinoris culpam? meretur judicialem sentire censuram. Tempera, dux optime, impetum severitatis, et, dum reo supplicia inferuntur, interioribus auribus pietas dicat: Noli esse multum justus; amicitiæ alius immemor, debita exhibere neglexit officia, dignus est abjici, meretur sentire asperam læsionem. Cohibe, obsecro, rectum dolorem, noli retribuere similia. Ne æstimes quasi inimicum; sed corripe adhuc velut amicum, respondente tibi sapientissimo Salomone: Noli esse multum justus. Esto ergo justus, sed noli esse multum justus. Esto justus, ut corripias inquietos; noli esse multum justus, ut consoleris pusillanimes, ut suscipias infirmos, et patiens sis ad omnes.* Et post nonnulla: *O quanta, dux sapientissime, dissimulanda sunt, quanta toleranda, quanta leviter attingenda! quanta quoque sacerdotum intercessionibus concedenda ab illo qui sapienter audit! Noli esse multum justus.* Juxta illud S. Bernardi ad Eugen. *Rector omnia videat, multa dissimulet, pauca castiget.* Subdit deinde Ferrandus: *Inter alia denique detractionis abscondito jaculo neminem vulnerabimus, nec in moribus bene viventium sollicitius inquiremus; unde culpentur, si loquatur unicuique nostrûm per Spiritum Sanctum fidelis Scriptura: Noli esse multum justus.* Unde concludit: *Nullius onus portans per patientiam fit importabilis omnibus, paulatimque odio crescente multorum animam primitus seditionibus, deinde publicis aperit præliis, cupiendo esse multum justus, vere factus injustus, et nomine aut officio ducis indignus. Necessarium proinde sermonem, dux optime, sæpius repeto: Noli esse multum justus.*

Huc facit proverbium Arabum: *Non est justitia celeritas justitiæ,* q. d. Non est judici præcipitanda sententia, ne postea deprehendatur injusta.

Tertio, noster Lorinus et Pineda sic exponunt, q. d. Noli divina judicia curiosius scrutari, ut censorem divinæ justitiæ agere videaris, dicendo: Cur Deus permittit justum perire in justitia sua, et impium in malitia prolongare vitam? unde subdit: *Neque plus sapias quàm necesse est;* Septuag. *Noli argumentari plus quàm oportet,* ut velis disputare cum Deo, juxta illud Jeremiæ 12. 1: *Justus quidem tu es, Domine, si disputem tecum: Verumtamen justa loquar ad te, quare via impiorum prosperatur?*

Quarto, noli esse nimis justus, id est nimis bonus, nimis lenis, nimis placidus, ut peccata dissimules, nec iis resistas. Ita Chaldæus: *Ne sis justus nimium, ait, in tempore quo reus est peccator mortis, ut clementer agas erga eum, non occidens eum; nec sapiens fias sic amplius, juxta sapientiam improborum, et ne discas vias eorum: ad quidnam pervertes viam tuam?* Ita quoque Hebræi hîc in Midras sive Glossa, ac R. Haccados: Nimis justus, id est bonus, inquiunt, fuit Saul, qui pepercit Agag, et melioribus armentis contra præceptum Dei, ideoque regno et vita excidit, 1. Reg. 15. 8.

Quinto, plane, plene et adæquate, q. d. Noli nimius esse et excedere modum in justitia, tum proprie dicta, tum generatim accepta, hoc est in virtute. Virtus enim consistit in modo, et medio duorum extremorum, quæ proinde vitia sunt. Ita S. Gregorius Nazianzenus in Distichis: *Cave, ait, ne, vel nimis rigidam justitiam, vel incurvam, vel versutam prudentiam habeas. Optimus enim omnibus in rebus est modus. Animi perfidiam rege, ne alioqui à fortitudine ad temeritatem desciscat.* Idem in præceptis ad Virgin.

In medio porro virtus est fixa malorum:
Haud secus ac spinas inter rosa mollis acutas.

Idem, Orat. 26: *Ne magnopere justus sis, ait, nec supra modum sapiens. Par etenim justitiæ atque sapientiæ detrimentum affert, acris tam in actione, quàm in sermone animi impetus, à bono nempe et à virtute propter excessum excidens. Hanc enim defectus et excessus peræque labefactant, non secus ac regulam additio aliqua aut subtractio. Nemo igitur sapientior sit, quàm conveniat, nec lege exactior, nec luce splendidior, nec norma rectior, nec præcepto divino sublimior. Id vero qua tandem ratione consequemur: nempe, si modesti et compositi esse curemus, naturæ leges comprobemus, rationem ducem sequamur, ordinem et disciplinam non aspernemur.* Quin et Aristot. 1. Ethic. cap. 6. virtutem definit esse mediocritatem.

Et Horatius:

Virtus est medium vitiorum utrinque reductum.

Et illud Hesiodi:

Mensuram serva, modus in re est optimus omni.

Hunc sensum exigit antithesis v. seq. *Ne impie agas multum.* Hebr. *Ne pecces multum.* Rursum hoc sensu congrue hæc gnome nectitur præcedenti: *Justus perit in justitia sua,* q. d. Noli esse nimis in rigore justitiæ, pœnitentiæ, orationis, contemplationis, cæterarumque virtutum, ne tibi mortem, vel naturalem, vel violentam ab iis, qui hunc rigorem justitiæ non ferunt, accersas. Favet quoque causa quam subdit: *Ne obstupescas;* nimius enim rigor mentem hebetat, ac corpori stuporem inducit.

Huc pertinet expositio Aben Ezræ: Nimis justus est, inquit, qui nimiis jejuniis, orationibus, laboribus corpus extenuat, imo enecat et ad summum stuporem desolationemque adducit. *Nihil minus expedit, quàm agrum optime colere,* ait Plinius, lib. 18. c. 6; quia sic omnis ejus succus et vigor exhauritur, ut fiat effœtu sterilis: sic qui nimiis laboribus mentem, vel animum excolunt, illum enervant et stupidum efficiunt. Unde S. Bernardus, serm. 4. in psalm. *Qui habitat: Sicut, inquit, iste corporeus sol, licèt bonus sit et valde necessarius, tamen et fer-*

vor ejus, si temperatus non fuerit, infirmo capiti, et splendor infirmis oculis nocet, nec est solis culpa, sed infirmitatis : sic etiam sol justitiæ est. Unde et dicitur : Noli nimium justus esse, non quod justitia bona non sit; sed quia, dum adhuc infirmi sumus, oportet ipsa bona gratia temperari, ne forte elationis, aut indiscretionis vitium incurramus. Et S. Ephrem, epist. ad Joannem monachum de Patientia : *Noli esse justus multum, neque plus sapias quàm necesse est*, ne obstupescas, hoc est, inquit, ne majora te præsumas; noli tentare ea quæ vires tuas, tum naturæ, tum gratiæ superant, ne oneri succumbas et facti te pœniteat. Exemplum affert de monachis quibusdam, qui majoris perfectionis studio cellam relinquentes, contra monita Superiorum in aridissimam solitudinem se contulerunt : sed ibidem fame et frigore confecti, aliqui etiam enecti fuere. Sapientior fuit S. Macharius, qui, ut ibidem refert S. Ephrem, à spiritu quodam stimulatus, ut pergeret in interiorem eremum, diu illi restitit, tandemque ei obsequens, egressus in eremum vidit ibidem duos homines nudos, quos compellans : *Quomodo*, ait, *fieri potero monachus? Et illi ad eumdem : Nisi quis renuntiaverit omnibus qui in mundo sunt, non poterit fieri monachus. Ad quos ille : Ego, inquit, infirmus sum, et non ita valeo, ut vos. Cui illi : Si nequeas ut nos, sede in cella tua, et peccata tua defleas*, q. d. Esto cellita, si nequis esse eremita; cœnobitam age, si non vales anachoretam, juxta illud tritum : *Si equum agere nequis, agas asinum.* Hac in re peccant sæpe novitii, qui ex novitio fervore, sed indiscreto, illico volunt esse perfecti et summi in sanctitate, ideoque nimiis jejuniis, orationibus, pœnitentiis se conficiunt, ut ægrotent, indeque fiant tepidi aut scrupulosi.

Igitur nimirum in justitia omnique virtute cavendum, singulisque modus est adhibendus, excepto amore. *Nam modus amandi Deum est amare sine modo*, ait S. Bernardus; hæc de amore Dei intellige per se : nam per accidens, ne scilicet nimis debilitetur cerebrum et corpus, modus quoque contemplationi et amori adhibendus est.

Denique nonnulli per justitiam accipiunt religionem, q. d. Ne sis nimis justus et sapiens, id est nimis religiosus et curiosus in scrutandis divinis; *ne obstupescas*, id est ne fias superstitiosus, vel hæreticus, vel scrupulosus et delirus. Religio enim, si sit nimia, à seipsa degenerat, fitque superstitio. Hinc Plutarchus in Camillo : *Pietas*, inquit, *sive religio medium est inter contemptum numinis et superstitionem. Pietas autem, et quod aiunt : Ne quid nimis, optimum est.*

Neque plus sapias quam necesse est.] Hebr. *Ne tibi sapias amplius quàm par est*, vel, *ne te sapientem æstimes excellenter*, sive plus æquo; Arabic. *Ne sapias sapientiam super fluam;* Olympiod. *Ne nimium sapias;* Campens. *Ne sapias ultra modum;* Tigur. *Ne majorem tibi sapientiam arroges.* Sensus est, q. d. Ne nimis sapere velis in invenienda et tuenda nimia tua justitia, qua velut rigidus justitiæ censor judicare et censere præsumas mores, actiones, judicia non solum hominum, sed et Dei; quia et legem ipsam, quasi illa velis esse legalior et justior, uti paulo ante dixi ex Nazianz. Unde Septuag. vertunt : *Noli argumentari plus quàm oportet.* Sanctus Hieronymus : *Ne quæras amplius.* Rursum qua velis plus sapere cæteris, tum in sanctitate, rigore et perfectione virtutis, tum in quavis alia re. Unde Vatablus vertit : *Ne plus æquo tribuas tibi*, ut nolis auscultare aliis etiam sapientioribus et superioribus, sed tuum judicium omnibus præferas, teque plus omnibus sapere æstimes, quæ ingens est arrogantia et præsumptio. Unde Apostolus huc alludens : *Non plus sapere*, ait, *quàm oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem*, Rom. 12. v. 3. Vide ibi dicta. Sanctus Cyprianus, lib. 3. Testim. c. 53, ex Septuag. legit : *Noli argumentari plus quàm oportet*; indeque probat arcana Dei non esse curiose scrutanda, ideoque fidem nostram simplicem esse debere. Chald. vertit : *Ne sis nimis sapiens in scientia impiorum, qui sunt in generatione sua, ne discas eorum vias, ne forte declines vias tuas.* Filii enim hujus seculi sapientiores sunt filiis lucis, ait Christus, sed in generatione sua; quia scilicet sapientes sunt in malo, ac mille rationes excogitant, quibus mala quæ machinantur proficiant.

Ne obstupescas.] Nimia enim sapientia degenerat in insipientiam et stuporem, sicut nimium studium cerebrum fatigat et hebetat; eo quod optimos spiritus consumat : unde nimis studiosi fiunt stolidi, subinde deliri et amentes, aut ægri, citoque moriuntur. Hinc Hebr. est : *Utquid devastaberis* vel *desolaberis?* qualis est obstupescens, qui à seipso, et ab anima sua quasi desertus et desolatus est. Symmach : *Ut non angaris nimium;* Syrus : *Ne admireris;* Arabic. *Ne impie efficias;* S. Hieron. *Ne turberis;* Thaumat. *Ne admisso uno peccato consequenter pluribus implicetur;* Tigur. *Quare teipsum stupidum efficias?* Camp. *Ne forte et tu similiter pereas.* Alius vertit : *Utquid instabis te?* Chald. *Ad quidnam pervertes viam tuam?* Cajet. explicat quod nimis sapientes, vel justi, utpote parum ad praxim et vitam socialem communemque apti, soleant deseri ab iis qui negotia retractant, vel deliberant et consilium quærunt. Verum hoc frigidius est.

Vis exempla? Accipe : Philosophi, dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt, Rom. 1. 22. Adam et Eva insipientes et stupidi facti sunt, dum nimis sapere voluerunt, ideoque comederunt pomum arboris scientiæ boni et mali. Sic Festus ait Paulo : *Multæ te litteræ ad insaniam convertunt*, Actor. c. 26. 24. Sic Salomon, ipse nimis sapientiæ suæ præfidens, stuporem et stultitiam idololatriæ incurrit. Unde Eccles. cap. 47. 22. de Salomone ait : *Incitari stultitiam tuam;* et vers. 27 : *Dereliquit post se de semine suo gentis stultitiam, et imminutum à prudentia Roboam.* Vere Isaac presbyter, libr. de Contemptu mundi, cap. 51 : *Qui*, ait, *de sapientia elevatur, tenebrosos ignorantiæ laqueos patietur.*

Denique perperam Hugo Cardinalis hæc verba refert ad versum sequentem, q. d. Ne impie agas multum, ut peccata peccatis addas, ne obstupescas, id est fias stupidus et durus, ut excitari nequeas ad meliora. Sic et Bonaventura : Prohibet, ait, præcipitium impietatis, quia hæc reddit hominem stupidum in affectu, durum et crudelem in actu, et cæcum in intellectu, atque ut Lyranus facit hominem desperare.

18. Ne impie agas multum, et noli esse stultus, ne moriaris in tempore non tuo.] Syrus : *Ne odiosus efficiaris multum, ne sis stultus, ne*

forte moriaris sine tempore tuo; Thaumat. *Noli esse audax vel temerarius, ne te mors ante diem abripiat :* Auctor Catenæ Græc. *Ne immatura mors intempestivam tibi manum injiciat;* Chald. *Ne ambules post cogitationes cordis tui, ut impie agas, neque longe facias viam tuam à domo doctrinæ legis, ut sis stultus, ne forte causa mortis sis animæ tuæ, ut succidantur dies vitæ tuæ, ut moriaris, antequam perveniat tempus tuum. Ut moriaris,* Hebr. אל תרשע *al tirsa,* id est : *Ne sis inquietus,* vagus, turbulentus, ut concupiscentiis variis abripiaris æstibusque animi, instar maris procellosi fluctues. R. David et R. Abraham : *Ne te multum occupes in negotiis mundanis, ne te distrahas, ne vageris;* Campens. *Ne esto nimis justitiæ tenax, neque esto exlex, ut nec in minutissimis scrupulose crucieris, nec maxima temerarius transilias.* Hæc gnome est antithesis præcedentis, ut patet conferenti utramque, præsertim in Hebr.

Sensus clarus est, q. d. ait S. Hieronymus : *Noli peccatis addere peccata, ne provoces Deum etiam hic tibi inferre judicium,* citamque mortem. Peccata maxime gravia et atrocia intellige. Hæc enim significat Hebr. רשע *rasca,* et Latinum *impie agere,* quæ duplicis sunt generis, scilicet primo, impietas in Deum per superstitionem, hæresim, blasphemiam, idololatriam, etc. Ita Olympiodorus. Secundo, sævitia et crudelitas in proximum. Ita Bonaventura, Lyranus et alii. Hæc enim duo, utpote noxia reipublicæ et hominum societati, solet Deus punire in hac vita, et castigare morte, uti castigavit totum orbem idololatria et injustitia plenum diluvio, tempore Noe; Pentapolim igne cœlesti; Core, Dathan et Abiron hiatu terræ, Numer. 16; Absalonem patri Davidi rebellantem suspendio. Nam ut dicitur Psalm. 54. vers. 24: *Viri sanguinum et dolosi non dimidiabunt dies suos :* ergo *ne impie agas multum ;* hoc est, sicut te docui, ne nimis sis justus ; sic te moneo ne nimis sis injustus. Cave ergo à peccatis gravibus, præsertim Deo vel proximo injuriis. Nam omne peccatum, etiam veniale et minimum, in hac fragili vita vitare est impossibile, scilicet ut ait Poeta : *Quisque suos patitur manes ; felix qui minimis urgetur.*

Et noli esse stultus.] Stulte inhærendo vanis voluptatibus, et addendo peccata peccatis, nec pœnitendo cum periculo mortis et gehennæ, quæ peccatores non cogitant, nec prævident, sed libere et secure peccant quasi non esset mors et infernus, ideoque improvidi subito in eum corruunt. An non hæc summa est stultitia? *Si enim,* ait S. Hieronymus, *novit hirundo pullos de succo oculare chelidoniæ, et dictamnum capreæ appetunt vulneratæ, cur nos ignoremus medicinam pœnitentiæ propositam esse peccantibus?* Unde Septuag. vertunt : *Noli esse* σκληρός, id est, *durus;* Arabic. *Ne sis inurbanus, scelestus ;* Hugo : *Ne sis divinorum ignarus.*

Ne moriaris in tempore non tuo,] id est, ne moriaris intempestive, præmatura et anticipata morte, eaque sæpe violenta, puta vi ab hominibus, vel à Deo vindice tibi illata. Homines valde scelerati, ait sanctus Hieronymus, moriuntur in tempore non suo ; quia vel judicum, vel Dei vindicta de vita tolluntur ante naturalem vitæ terminum, quem attigissent, nisi is incisus et præreptus fuisset, scilicet, *ante fatale tempus,* ait Tigur. Nam, ut vertit Campens. *Tales ut plurimum pereunt male.* Adde inquietudines et passiones, et perturbationes iræ, invidiæ, superbiæ, etc., quibus assidue agitantur impii; vitam eorum abbreviant. Sic filii et posteri Heli mortui sunt in tempore non suo. Audi S. Script. *Non erit senex in domo tua omnibus diebus. Pars magna domus tuæ morietur, cum ad virilem ætatem venerit,* 1. Reg. 2. 31 et 33. juxta illud Prov. 10. 28 : *Timor Domini apponit dies, et anni impiorum breviabuntur.*

Secundo, *in tempore non suo;* quia impios imparatos, utpote destitutos virtutibus et meritis, subita et repentina invadit mors. Ita Olympiodor. Dicitur hoc tempus non suum, quia sibi incongruum, animo noxium, et saluti æternæ damnosum. Hoc enim est tempus peccati et diaboli, quo ipse peccatorem possidet, ut rapiat ad tartara.

Tertio, *in tempore non suo ;* quia impii nullo tempore exspectant mortem, putantque ab ea se longissime distare; ergo incogitantes et pavidos improvisa mors aufert. Vide Perer. in cap. 25. Genes. disp. 7.

Mystice Auctor Catenæ Græc. exponit, q. d. *Ne immoretur in corde tuo cogitatio impia, ne forte in impietatem anima prolapsa ignoratione moriatur.*

Tropolog. disce hic quod summum bonum est mori in tempore suo, hoc est, quando quis constitutus in gratia paratus est ad mortem, ut per eam transeat ad beatam immortalitatem. Hanc Deus concedit iis qui solliciti sunt et strenui, ut se in gratia conservent, eamque augeant. Vice versa summum malum est mori in tempore non suo, hoc est, quando quis degit in peccato mortali, præsertim in consuetudine et statu peccati. Hic enim imparatus est ad pœnitentiam, et ad bonam mortem, ideoque per eam tendit ad mortem secundam in gehenna. Hoc Deus infligit iis qui in impietate crescunt, et peccata peccatis accumulant. Hos enim Deus despicit, occæcat, obdurat, ac tandem reprobat. Quare prædestinationis signum, imo effectus est mori tempore suo, id est, in statu gratiæ; reprobationis vero mori in tempore non suo, id est imparatum in statu peccati. Quàm multi reprobi salvarentur, si morerentur in tempore suo, id est, cum sunt in statu gratiæ! jam autem damnantur, quia moriuntur in tempore non suo, id est in statu peccati. Quàm multi vicissim prædestinati et electi damnarentur, si Deus eos raperet in tempore non suo! verbi gratia, si Petrum rapuisset, illico ut negavit Christum ; si Paulum, cum persequeretur Ecclesiam ; si Magdalenam, cum voluptatibus indulgeret : jam autem per gratiam, qua eos prædestinavit et elegit, sinit eos vivere in tempore non suo, ut rapiat eos in tempore suo, cum scilicet per gratiam sunt sui amici et filii. Hæc ergo summa est gratia, utpote gratia prædestinationis et electionis divinæ. Hinc disce summe cavendam esse consuetudinem peccandi, ut si in peccatum aliquod lapsus sis, non in eo jaceas, sed illico per pœnitentiam resurgas. Hoc est quod monet Eccles. cap. 21. vers. 1 : *Fili, peccasti, non adjicias iterum, sed et de pristinis deprecare, ut tibi dimittantur.* Vide Bellarmin. de Arte bene moriendi. Viri quidam timorati nuper sodalitatem instituerunt hac de re, in qua quisque quotidie certas pro se cæterisque sodalibus Deo fundit preces, ut sibi

suisque felicem sanctamque in tempore suo concedat mortem; quæ sane pia et utilis est praxis ad assecurandum sibi ultimum et decretorium illud vitæ momentum, ex quo pendet tota æternitas; ideoque sodalitas hæc per plures provincias sparsa est, multaque hominum millia, qui pro se mutuo ac felici sodalium omnium morte quotidie obsecrant, complectitur. Horum illud axioma est : *Sic vive quasi quotidie moriturus. Cum mane surgis, cogita te illo die moriturum.*

Omnem crede diem tibi diluxisse supremum.

Quod fuit dictamen S. Marcellæ, teste sancto Hieronymo in ejus epitaphio ad Principiam ejus filiam.

19. Bonum est te sustentare justum : sed et ab illo (impio, de quo sermo præcessit) ne subtrahas manum tuam : quia qui timet Deum, nihil negligit.] Pro *justum* Titelmann. et Vatabl. censent legendum *istum*, quia sic legunt Hebr. et Chald. Verum omnes Codices, etiam Sixtini legunt *justum*, quia per *istum* intelligit *justum*. Hebræa ergo sic habent: *Bonum est quod apprehendas in hoc* (id est *hunc*, scilicet justum) *et eam ab hoc* (id est alio, puta impio) *ne quiescere facias manum tuam, quia timens Deum egredietur ad omnia hæc.* Septuag. *Bonum est inhærere in hoc, et quidem ab hoc ne contamines, manum tuam; quoniam timentibus Deum egrediuntur omnia.* Ubi pro μιανῃς, id est *contamines*, per diæresin videtur legendum μη ανῃς, uti legit Scholiastes, id est, *ne dimittas*. Sic enim legunt Hebr. Chald. Latina. Arabicus vero de more Septuag. secutus legit : *Ne contamines. Res bona est*, inquit, *ut amplectaris hanc concionem, et teneas eam, et propterea ne macules manum tuam hoc.* Nonnulli per *hoc* et *hoc* accipiunt justum in neutro genere, id est justitiam, q. d. Bonum, imo optimum est ut sustentes justum, id est, ut justitiam et sanctitatem supra te tollas, humerisque et capiti tuo imponas, nec ab ea manus amoveas, sed ambabus eam amplectaris, exerceas, tuearis : hoc enim unicum est negotium tibi à Deo impositum et commendatum. Alii per *hoc* et *hoc* accipiunt duo, quæ præcesserunt, q. d. Sustenta hoc, scilicet, ut non sis nimis justus et severus, nec subtrahe manum ab hoc, id est à secundo, ne scilicet impie agas multum, id est, ne sis nimis indulgens et laxus, severitatem clementia temperes : sic Dei sanctam providentiam, quæ attingit à fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter, imitaberis. Verum pro *hoc* hebr. est זה *ze*, id est *hic* vel *iste*, in masculino genere, puta justus, nisi alio puncto legas *zo*, id est *hoc, istud;* quocirca

Primo, Thaumat. per *justum* accipiens Deum, sic apte præced. de justo et impio hanc gnomen connectit, dum vertit : *Bonum maximum est Dei adjutorio niti, et sic omne cavere peccatum. Exsecrabile etiam immaculata pollutis contingere manibus. Atqui obedienti et timenti Dominum omnia adversa licebit effugere.* Et Auctor Catenæ Græcor. *Cæterum, inquit, maximum illud est, si succurrentem Deum, manumque jacenti porrigentem vicissim tu apprehendas, ut ab illo pendens nusquam peccato manum tuam porrigas : nam incesta manu contingere, quæ ab omni sunt labe aliena, scelestum plane est et abominabile; ut qui timore Dei confixus, Deo subditus est, adversa omnia facile vitat.*

Secundo, Olympiod. q. d. Bonum est justum, id est, justitiam apprehendere et virtutem comparare, nec manus scelere contaminare ; qui autem id facit, Deumque timet, evadet tentationum certamina. Velut Cajetan. Egredietur ad omnia, id est, ad omnes virtutes, quas studiose exercebit, nec erit una alterave duntaxat contentus. Rursum Midras, sive Glossa Hebræa, hìc, per *hoc* et *hoc*, accipit diversa, imo universa legis præcepta, q. d. Ita serva unum præceptum, ut non omittas aliud, sed universa simul exacte observes ; sic non morieris in tempore non tuo, sed universa mortis prænaturæ discrimina tutus evades.

Tertio, Hugo Cardin. q. d. Bonum est sustinere justum, qui sæpe te corripit et castigat, nec ab illo subtrahere obsequium, vel subsidium, sed tantò alacrius illud exhibere, quantò ille diligentior est in corripiendo, et curando salutem tuam.

Quarto, S. Hieronym. asserit sustentare accipi posse pro sustinere : *Ut justi animus præparetur, ut quodcumque evenerit librata mente sustentet*, q. d. Justus æquo fortique animo sustinet omnia tam adversa, quàm prospera ; ideoque implorat Dei opem; si enim eum habeat protectorem, nec elevabitur prosperis, nec deprimetur adversis.

Quinto, Vatablus : *Bonum est ut hoc*, inquit, *teneas* ita (nempe, quod non sis nimium justus), *ne manum tuam ab isto retrahas, id est, à justitia et sapientia, quas non debes spernere, sed utrique operam diligenter dare ; namque timens Deum expediet se ab universis his*, id est, facile cavebit ne sit nimium justus, aut ne non nimium studeat justitiæ, recedatque ab extremis.

Huc accedunt Hebræi, qui exponunt, q. d. Bonum est apprehendere partem sapientiæ et stultitiæ ; quia qui timet Deum utraque viriliter utitur. Una ergo manu apprehendere unam, altera alteram, id quod timor Dei edocebit ; cujus ductu tutus incedes, et evades extrema pericula. Et clarius quasi dicat : *Ut hæc pericula* (nimiæ justitiæ, sapientiæ, impietatis, stultitiæ) *vites*, nil melius est quàm ut firmiter credas, et perpetuo in memoria habeas, quod qui reverentur Deum, omnia hæc mortifera mala effugient.

Sexto, Chald. *Bonum est*, inquit, *te adjungi negotiis mundi hujus, ut retribuas beneficentiam animæ tuæ in via negotiatorum; et etiam ab hoc libro legis, ne dimittas partem tuam; etenim qui timet Dominum, exit de manibus omnium dilectorum illorum.* Unde aliqui per *hoc* et *hoc* accipiunt theoricam et practicam, q. d. Ita vaces theoricæ et contemplationi, ut non omittas actionem et praxim, sed manus operi et beneficentiæ admoveas. Contemplatio enim dirigenda est ad actionem et exercitium virtutum.

Septimo, et genuine Sanctus Hieronymus, Alcuinus, Glossa interlin. Titelman. et alii, q. d. Bonum est sapientes et justos ope et opibus sustentare, sed et à stultis quoque impiisque peccatoribus ne subtrahe manum et beneficentiam ; quia, qui timet Deum, nihil negligit, sed omnes occasiones bene agendi et bene faciendi capessit et captat, ut imitetur Deum, *qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et*

pluit super justos et injustos, Matth. 5. v. 45, q. d. Quibus, et quotquot potes benefacere, benefacito; qualesque illi sint, sive sapientes et justi, sive stulti et impii, sic non eris justus nimis, nec nimis impius. Eleemosyna enim corrigit nimiam justitiam et severitatem, atque expiat, si quid impie gesseris. Videtur huic gnomæ contradicere illa Eccles. 12. 5: *Da bono, et non recipias peccatorem, benefac humili, et non dederis impio;* sed ibidem respondi, et locum explicui. Verum ut candide dicam, quod sentio, non videtur hîc agi proprie de eleemosyna corporali, sed spiritali, ut sensus sit, q. d. Sustenta justum ne velit esse nimis justus, itaque limites justitiæ excedat fiatque injustus: manum quoque ne subtrahas ab impio, ne impie nimis agat et stulte operetur; sicque nihil boni negligas, quod tam in justo in justitia sustentando, quàm in impio ab impietate prohibendo et revocando efficere possis. Hunc esse sensum liquet primo, quia eum exigit connexio hujus sententiæ cum præcedenti; atque τὸ *justum* plane respicit refertque justum, de quo versus præced. dixit: *Noli esse justus multum.* Similiter τὸ *sed ab illo ne subtrahas manum*, plane refert impium, de quo dixit: *Ne impie agas multum, et noli esse stultus.* Rursum idipsum arguit, quod dicit: *sustenta*, non da eleemosynam. Hebr. *apprehende justum*, scilicet nutantem et labantem, ne in injustitiam propter nimium fervorem prolabatur. Denique id convincit ratio, quam subjicit v. 21: *Non enim est homo justus in terra, qui faciat bonum, et non peccet*, q. d. Ideo sustenta justum, quia non est justus quisquam adeo sanctus, qui non aliquando cespitet et peccet.

Qui timet Deum nihil negligit.] Hebr. *exibit ad omnia;* Syrus: *sequitur omnia*, q. d. Non est tardus et piger, sed sedulus et alacer, ut aggrediatur omne bonum omnemque beneficentiam, item omne opus arduum, q. d. Justus forti est animo, ideoque difficultates, tentationes et tribulationes non fugit, sed intrepide iis procedit obviam, easque vincit et superat: sicut Deus Jacob *certamen* forte (cum Esau) *dedit*, ut *vinceret*, Sap. 10. Unde S. Hieron. explicat, q. d. *Qui timet Deum, nec elevatur prosperis, nec opprimitur adversis.* Rursum ex Hebr. vertas: *Qui timet Deum, exibit cum omnibus;* vel ut Pagnin. *de omnibus*, id est, evadet omnia mala. Ita Thaumat. Olymp. et alii; vel omne bonum opus ad optatum finem perducet; aut ut Septuag. *Exibunt omnia*, id est, omnia feliciter succedent timenti Deum. Unde Arabicus vertit: *Qui timet Deum exit ab omnibus rebus justificatus;* Symmach. *Timens Deum pertransibit omnia;* Tigurina: *Expedit se ex universis istis;* Vatablus: *Facile recedet ab extremis.*

Moraliter disce hîc quod, sicut negligentiæ mater est securitas, sic timor est industriæ et diligentiæ. Hoc vero consistit in quatuor, ait Hugo, scilicet in studio, labore, sumptu, tempore. Diligens enim nulli parcit studio, labori, sumptui, tempori, sed omne, quod res poscit, illi impendit. Rursum timens Deum nihil boni vel mali negligit, sed omne bonum capessit, et omne malum evitat, quantum scilicet humana fragilitas patitur. Nam non est justus, qui non peccet venialiter, ut subdit v. 21. Justus tamen satagit venialia fugere quoad potest, nihilque vel minimum prætereit, vel negligit. Nam, ut sapienter ait S. August. lib. de Decem chordis, cap. 11: *Sic et modica peccata attendite, quia modica sunt, et cavete, quia plura sunt. Quàm minutissima sunt grana arenæ! si arenæ amplius in navim mittatur, mergit illam, ut pereat; quàm minutæ sunt guttæ pluviæ! nonne flumina implent et domos dejiciunt? Ergo ista nolite contemnere.* S. Bernardus autem sic inquit: *Non solum gravia, sed et levia cavenda sunt peccata. Multa enim levia unum grande efficiunt, sicut solent de parvis et minimis guttis immensa flumina crescere.* Ita sanctus Bernard. lib. Meditat. cap. 45. quod intellige non formaliter, sed dispositive: venialia enim peccata disponunt ad mortalia; sunt enim sicut pulvis in oculos injectus, qui eos in principio obnubilat, deinde excæcat penitus: sunt sicut seminatores discordiæ, qui affectuum rempublicam turbant, et animam totam inquietant; sunt imbres, qui non quidem charitatem exstinguunt, at robur ejus et fervorem consopiunt; sunt ægritudines, quæ mentem debilitant; sunt fœtores, qui spiritum Dei contristant, et nos à bono ejus familiaritatis avertunt.

Qui ergo Deum timet, nihil negligit; sed majora peccata ut majora fugiet, et minora ut semina majorum vitabit. Temerarium enim est unum pedem hostis intra domum admittere, qui post unum alterum ponet, et miserum habitatorem ex ea cum injuria expellet. Ita diabolus solet à parvis incipere, et ad majora procedere; et postquam ab anima timorem leviorum peccatorum depulit, metum etiam graviorum ablegare. Vide dicta Eccles. 19. v. 1. ad illa: *Qui spernit modica, paulatim decidet.* Ex adverso, stultus, qui Deum non timet, audacter transilit de peccato in peccatum, velut equus exoculatus, qui nihil timet, quia nihil videt; unde vulgo dicitur: *Nullum animal audacius equo cæco*, ait Hugo.

20. Sapientia confortavit sapientem super decem principes civitatis.] Hebr. *Sapientia validabit sapientem præ decem dynastis*, vel *dominantibus in urbe;* Syrus: *Sapientia roborat sapientem, melior decem principibus, qui sunt in urbe;* Tigurina: *Sapientia plus virium suppeditat quàm decem potentes;* Camp. *Plus juvat, quàm possint decem primates;* Thaumat. *Nec tantum valent in civitate potentissimorum virorum præsidia, quantum sapientia; ea solet nonnunquam etiam omittentibus facere, quæ oportet ignoscere.* Laborant hîc interpretes in nexu hujus sententiæ cum præced. S. Hieron. sic nectit, ut occurrat tacitæ objectioni. Dicet enim quis: Sum tenuis fortunæ et pauper, quomodo ergo opibus meis sustentabo justum? Huic respondetur: *Quos non potes opibus, consilio adjuva, solatio fove. Plus enim potes in angustia constituto præstare sapientia, quàm quilibet maximæ potestatis. Atque hoc ipsum cum prudentia facito. Grandis quippe libra justitiæ est, et cui, et quantum, et quamdiu, et quali, vel in re, vel in consilio tribuere.*

Planius et plenius sic nectas, ut det causam; unde tantum robur sit sapienti, ut sustentare queat tam justum, quàm impium nutantes et labantes in peccatum, curque ipse nihil boni negligat, sed validus vegetusque sit ad omne bonum. Causa nimirum est, quod sapientia confortet sapientem, ut plus efficere queat unus sua sapientia, quàm decem principes suis opi-

bus et potentia in civitate; hæc enim corporea est, fragilis, infida et incerta: sapientia vero spiritualis est, stabilis, fida et certa. Exemplum est in Joseph, de quo hunc versum explicat Chald. *Sapientia Josephi*, inquit, *filii Jacobi, plurimum ei præsidii et prudentiæ coram fratribus suis decem justis attulit, qui cum in timore Domini multum possent, nihil in illos molitus est mali, quo tempore in Ægypto essent; neque etiam violenter in fratrem irruerunt, qui tum eorum animos exasperarat.* Ita habet Chald. Compl. et Costi, licet in Bibliis Regiis habeat: *Sapientia auxiliabitur sapienti, qui subegerit concupiscentiam malam.* Rursum exemplum est in Jacob patre Josephi, de quo ait Sapiens cap. 10. 10: *Hæc* (Sapientia) *profugum iræ fratris justum deduxit per vias rectas, et ostendit illi regnum Dei, etc. Custodivit illum ab inimicis, et à seductoribus tutavit illum, et certamen forte dedit illi, ut vinceret et sciret quoniam omnium potentior est sapientia.* Ratio à priori est, quod sapientia mille excogitet et suggerat rationes, quibus sustentet justum æque ac impium; ac quodlibet opus arduum aggrediatur et perficiat. Rursum quod sapiens, id est justus et sanctus, sit Dei os et organum, per quod loquitur Spiritus Sanctus ad movendum audientium corda, quocumque ei libuerit, uti patuit in S. Petro et S. Paulo, cæterisque Apostolis et viris Apostolicis, qui orbem converterunt, et ex impio fecere pium. Quare ut dicitur cap. 9. 1: *Melior est sapientia quàm arma bellica.* Et: *Vir sapiens, fortis est; et vir doctus, robustus et validus: quia cum dispositione initur bellum, et erit salus ubi multa consilia sunt,* Prov. 24. 5; et cap. 22. 22: *Civitatem fortium ascendit sapiens, destruxitque robur fiduciæ ejus.* Vide ibi dicta.

Super decem principes,] id est primores, dynastas, qui sunt in civitate. Hebr. enim est *Schallitim;* unde Sultan sive Soldanus, id est Princeps et Imperator, qualis fuit Soldanus Ægypti, Babylonis, Syriæ, etc.; *decem,* id est multos, imo universos. Denarius enim est complementum numerorum simplicium, qui *articuli* vocantur, eosque primo componit et combinat. Unde δεκὰς dicitur, quasi δεχὰς à δεχέσθαι, quòd omnia contineat et comprehendat. Sic Job cap. 19. 50. ait: *En decies,* id est multoties et continuo, *confunditis me.* Alludit tamen ad decem primores urbis, de quibus dicitur Ruth. c. 4. v. 2: *Tollens autem Booz decem viros de senioribus civitatis;* hosce enim non tantum ut testes sessionis hæreditatis adhibitos fuisse, uti volunt Lyranus et Abulensis, sed etiam ut seniores, id est senatores et judices, patet ex eo quod subdit: *Dixitque ad eos: Sedete hìc. Quibus sedentibus locutus est ad propinquum, etc.* causam sessionis cum eo coram decem senatoribus peragens, uti recte ibidem observavit Fevardentius. Esto Josephus, quem citat et sequitur Carolus Sigon. lib. 7. de Republ. Hebr. cap. 7, innuat apud Hebræos septem fuisse civitatis principes: varii enim in urbe sunt magistratus, variis rebus causìsque præpositi; unde in uno septem, in alio decem Senatores. Sic apud Romanos erant septemviri, erant et decemviri, sed in diversis tribunalibus, adde et in diversis temporibus. Audi Livium lib. 3: *Anno trecentesimo altero, quam Roma condita erat, iterum mutatur forma civitatis ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat.* Porro nugatur R. Salomon, dum explicat de Josia, q. d. Josias rex sapiens et pius ob suam sapientiam et pietatem, potentia et robore superavit decem reges antecessores suos.

Mystice Salonius per sapientem accipit Christum, qui robustior est majusque auxilium fidelibus præstat, quàm decem principes, id est omnes Angeli: *Decem* enim, inquit Salon. *fuerunt ordines Angelorum; sed unus cecidit per superbiam, et idcirco boni Angeli semper ad hoc laborant, ut de hominibus numerus adimpleatur, et perveniatur ad perfectum numerum, id est denarium.* Hoc cum grano salis accipe. Nam Ecclesia tantum agnoscit novem choros cœlestium spirituum, è quibus nonnulli cum Lucifero ceciderunt, factique sunt dæmones: cæteri, duce sancto Michaele, in fide et gratia perstiterunt, factique sunt Angeli. Unde hic locus à censoribus in Salonio notatus et castigatus est. Excusandus tamen est Salonius, quòd decimum chorum separaverit à novem choris sanctorum Angelorum, feceritque eorum qui prolapsi sunt et facti dæmones, q. d. Novem chori sunt sanctorum Angelorum, decimus est dæmonum.

21. Non est enim homo justus in terra, qui faciat bonum et non peccet.] Hebr. *Et non peccabit,* id est qui nunquam sit peccaturus; Thaumaturg.: *Et quis est qui non impingat alicubi?* Cajetan. hanc gnomen nectit præcedenti dupliciter: Primo, referendo eam ad decem *principes civitatis,* q. d. Hisce robustior est sapiens, quia confortatus à sapientia, dum eam sequitur, errare et peccare nequit. Secundo, referendo eam ad τὸ *sapientia,* q. d. Sine sapientia, vel seclusa sapientia non est homo justus in terra, qui faciat bonum et non peccet, q. d. quòd justus faciat bonum et non peccet, id habet à sapientia: quare si eam secludas, vel si justus eam deserat, illico bonum deseret et peccabit. Hoc est quod dicitur Sap. 9. 19: *Per sapientiam sanati sunt, quicumque tibi placuerunt ab initio.*

Planius eam referas ad v. 19, ut ibi dixi. Cum eo enim optime cohæret, ejusque dat causam, q. d. Sustenta justum ne labatur, vel ut lapsus resurgat, quia non est justus, qui ita constanter bonum faciat, ut ex innata fragilitate aliquando non peccet. Eget ergo sustentatore, qui eum fulciat, ne cadat absolute; aut certe ne in peccatum gravius cadat, vel si in illud corruerit, lapsum erigat. Hoc est quod ait sanctus Jacobus cap. 3. v. 2: *In multis offendimus omnes;* et: *Si dixerimus quoniam peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est,* 1. Joan. 1. 8. Vide utrobique dicta.

Excipe ex communi totius Ecclesiæ sensu et consensu, Christum et B. Virginem. Hi enim nunquam peccaverunt, sed semper bonum operati sunt. Quocirca ex hoc loco docet Concil. Milevit. Trident. totaque Ecclesia justos non posse vitare omnia peccata venialia. Esto enim singula seorsim sumpta vitare queant, non tamen universa simul sumpta. Quare necessarium est ut aliquando venialiter peccent, non definite hìc et nunc, sed indefinite. Sicut sagittarius, licet peritissimus sit, non potest centies continuo sagittando scopum configere; sed necessum est ut fatigatus, deficiente attentione, aliquando ab eo aberret.

Porro impia et stolida est explicatio Calvini et novatorum, qui ex hoc loco contendunt ho-

minem etiam justum, eo quod concupiscentia sit infectus, in omni opere bono aliquid concupiscentiæ et peccati admiscere, ut in omnibus emineat quædam ἀταξία, inordinatio, labes et confusio. Hoc enim dogma adimit homini mentem, consilium, prudentiam, bonitatem, virtutem, sanctitatem et omne bonum, atque hominem non tantum in bestiam, sed et in dæmonem transformat. Solus enim dæmon cum damnatis, ex desperatione, et odio ac furore, quo flagrat in Deum, non potest velle quidquam boni, adeoque nihil potest agere nisi superbire, irasci, invidere, furere et peccare. Vide Bellarm. lib. 4. de Justificatione. Argute Hugo Cardin. asserit non esse qui faciat bonum simul et non peccet: quia pueri, inquit, non peccant quidem, sed non faciunt bonum; adulti vero esto faciant bonum, tamen aliquando peccant. Solidius S. Athan. tract. de Incarnat. verbi contra Paulum Samosat. et S. Hieronym. cap. 2. ad Ephes. hanc gnomen accipiunt de peccatis, non tantum venialibus, sed et mortalibus, quod scilicet ea omnia nemo suis viribus vitare possit, ut vere sit justus. Indeque evincunt necessariam fuisse Christi incarnationem, ut Christus suis meritis nos justificaret, ac gratiam ad vitandum omne peccatum mortale nobis impetraret et conferret.

22. Sed et cunctis sermonibus qui dicuntur, ne accommodes cor tuum : ne forte audias servum maledicentem tibi.

23. Scit enim conscientia tua, quia et tu crebro maledixisti aliis.] Septuag. v. 23. ita reddunt : *Etenim frequenter malignabitur in te, et multis modis male afficiet cor tuum, nempe quia tu etiam maledixisti aliis.* Aquila : *Quia frequenti tempore male habebit cor tuum*, si nimirum attenderis et curaveris quid quisque dicat. Hebr. קלל *kalal* significat vilem facere, extenuare, deprimere, detrahere, maledicere, exsecrari, mala imprecari, similiaque dicere et facere quæ suggerit animi amaritudo, turbatio, impatientia, ira et odium. S. Hieron. hanc gnomen præcedenti nectens sic explicat ; *Sapientiæ auxilio confortatus, vel ad bona, vel ad mala præpara cor tuum, et non cures quid de te loquantur inimici, qualis foris opinio sit. Quomodo enim prudentis viri est murmurantem famulum non audire; sic et sapientis hominis est sapientiam præviam sequi, et vanos non considerare rumores;* Thaumaturg. *Ne maledicta de te jactata commordeant animum, ne in multis postea actionibus, ad referenda convicia ipse quoque abducaris.*

Sapientia ergo roborat cor sapientis, ut ad animi pacem et generositatem tuendam non curet rumores, nec quid de se servi aliive dicant et maledicant, imo ad ea non attendit, nec audire vel scire cupit; quia si attendat, audit subinde mira et indigna, ideoque ab iis, de quibus nunquam cogitasset : quare surda aure omnia præterit, despicit et spernit, sciens hominum plebeiorum, præsertim servorum, genus esse vile, impatiens, garrulum, parvi animi et judicii, dicax et procax; quare magno celsoque animo illa dissimulat et negligit. Unde Olymp. in Septuag. pro *multis modis male afficiet cor tuum*, legens, *descensibus plurimis affliget cor tuum*, sic explicat : *Convicium persæpe, cum auditur, animam turbat. Si igitur quispiam in conviciantem ira succendatur, in multos cadit labiturque descensus, à sublimi sede rationis detractus in iracundiæ passionem, atque ita tristi turbulentia implet cor suum.*

Sic David Semei et cæterorum maledicta surda aure præteriit : *Factus sum sicut homo non audiens, et non habens in ore suo redargutiones*, ait ipse Psal. 37. 14. Verba enim non sunt verbera, aerem feriunt, non hominem, nisi qui iis attendit mordetur, sauciatur. Idem ex Salomone docuere Philosophi. Augustus Cæsar conviciis in se jactis non irascebatur, sed arridebat, ait Senec. l. de Clement. c. 10. Fabius Maximus, sequens Annibalem, à suis Annibalis pædagogus vocabatur. At ille more suo perrexit, itaque Annibalem fregit; unde dicebat : *Qui dicteria conviciaque metuit, timidior est iis qui fugiunt hostes.* Ita Plutarch. in Apopht. Tiberius Cæsar convicia dissimulabat, dicens *in libera civitate liberas esse linguas*, ait Sueton. in ejus Vita. Aristippus maledicum insequentem fugiens, cum ab eo rogaretur : Cur fugis? *Quia*, inquit, *tibi facultas est maledicendi, mihi vero non est audiendi.* Titus Imper. *Nihil ago*, inquit, *ob quod reprehendi merear; ea vero, quæ de me falso dicuntur, prorsus negligo.* Ita Xiphilinus in ejus Vita. Plutarch. lib. de Cohibenda ira : *Accurate*, inquit, *scrutari inquirendo omnia, atque in medium protrahere omnia servi negotia, omnes amici actiones, omnia filii studia, omnes uxoris susurros; ea vere res iras gignit multas, atque continuas et quotidianas, quarum summa eò redit, ut morosi intractabilesque reddamur. Euripidis esse, Deum res magnas curare, exiguas feminæ dimissas sinere.* Philippus Macedo primoribus sibi obtrectantibus : *Gratias*, inquit, *iis habeo, quia eorum obtrectatione fio melior, dum factis conor illos mendacii convincere.* Ita Plut. in Apopht. Unde Seneca, lib. 3. de Ira, c. 24 : *Dicat itaque*, inquit, *quisque sibi quoties lacessitur : Nunquid potentior sum Philippo? illi tamen impune maledictum est. Nunquid in domo mea plus possum, quàm toto orbe terrarum divus Augustus potuit? ille tamen contentus fuit à conviciatore suo secedere. Quid est, quare servi mei hilarius responsum, et contumaciorem vultum, et non pervenientem usque ad me murmurationem flagellis et compedibus expiem? Qui sum cujus aures lædi nefas sit : ignoverunt multi hostibus, ego non ignoscam pigris, negligentibus, garrulis? Puerum ætas excuset, feminam sexus, extraneum libertas, domesticum familiaritas. Nunc primum offendit? cogitemus quamdiu placuerit. Sæpe et alias offendit? feramus quod diu tulimus. Amicus est? fecit quod noluit : inimicus est? fecit quod debuit. Prudentiori credamus : stultiori remittamus.*

Quia et tu crebro maledixisti.] Remedium suggerit, tum ad tolerandam, tum ad fugiendam maledicentiam. Solent enim illi qui superioribus aliisve sunt molesti et maledicunt, subditos pariter experiri fastidiosos, et ab iis maledictis impeti. Hæc enim est justa talionis pœna, qua Deus qui nullum peccatum sinit impunitum, tales congrue punit et ulciscitur, juxta illud Christi : *Qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*, Matth. 7. 2. Et : *Sicut feci, sic reddidit mihi Deus*, Judic. 1. 7. Et : *Per quæ peccat quis, per hæc et torquetur*, Sap. c. 11. v. 17. *Qui dicit quæ vult, audit quæ non vult*, ait Comicus.

24. Cuncta tentavi in sapientia, Dixi : Sapiens efficiar, et ipsa longius recessit a me.

25. MULTO MAGIS QUAM ERAT : ET ALTA PROFUNDITAS (Hebr. *Profundum profundum*, id est, summa profunditas sapientiæ) QUIS INVENIET EAM?] Arabicus et Syrus : *Profunditatem profunditatum ejus quis inveniet?* Salomon hìc sermonem reflectit ad seipsum et sapientiam, ejusque profunditatem admiratur : quò enim magis sapientiam indagavit, eò magis ejus profunditatem deprehendit; uti nautæ quò magis mare ingrediuntur, eò illud profundius experiuntur; et mons eminus intuenti, demissus, cominus vero, excelsus videtur. Quare fatetur se, cum ad summum sapientiæ apicem contenderet, quò plus in ejus scrutinio progressus est, profecit et perrexit, eò magis ab ejus comprehensione defecisse; quia quò plura in sapientia cognovit, eò plura in ea obscura, scrutanda et pernoscenda conspexit, uti sæpe superius dixit et confessus est : quare hìc plura non addam. Ita S. Hieron. qui asserit Salomonem *ultra omnes homines quæsisse sapientiam, et ad finem illius tentasse pervenire*, sed frustra, cum illa instar abyssi fundo et fine careat, sitque immensa atque in divinitatis oceano, putà in intimis divini pectoris visceribus latissime diffusa, et profundissime abscondita. Thaumaturg. hæc refert ad pœnitentiam Salomonis ; unde vertit : *Omnia hæc mihi jam olim comperta ; sapientiam enim à Deo consecutus eram : sed eam, heu! quanto damno meo abjeci ! ad similem enim illi pristinæ amplius pertingere non valeo.*

Porro S. Hieronym. sapientiam hanc accipit scientiam divinitatis, q. d. Tentavi scrutari Dei majestatem ; sed quò magis eam penetravi, eò profundiorem et magis impenetrabilem reperi : alii, ad curiositatem vestigandi et sciendi ea quæ humanum captum superant; Chaldaic. ad scrutinium legis divinæ, adventus Messiæ, ac diei mortis et diei judicii. Planius et aptius ad sequentia referas, scilicet ad scrutandum creaturarum vanitatem, ut nosset ubi esset vera voluptas et felicitas, q. d. Scrutatus sum res omnes, et in omnibus vanitatem reperi, nec quidquam, quod animum hominis inexplebilem explere et beare posset : quò plus veram satiem et felicitatem in iis quæsivi, eò minus reperi, et longius à vera sapientia et felicitate me elongavi, ac præsertim dum inter feminarum complexus et voluptates eam quæsivi. Hunc esse sensum patet ex sequentibus.

Hanc profunditatem sapientiæ graphice depingit Baruch, c. 3. 15, Salomon. Proverb. 30. v. 4, Ecclesiast. c. 1. 2. et c. 24. 7 et seq. Job, c. 11. 7 : *Forsitan*, inquit, *vestigia Dei comprehendes et usque ad perfectum Omnipotentem reperies? Excelsior cœlo est, et quid facies? Profundior inferno, et unde cognosces? Longior terra mensura ejus, et latior mari.* Idem facit toto cap. 28. Sic studiosi Theologiæ, initio, ut principia ejus intelligunt, videntur sibi multa scire, et valde esse sapientes ; at ubi pergunt fiuntque professores, vident ubique difficultates, ac cernunt se longe plura ignorare quàm scire.

Tropologice S. Gregor. 32. Moral. c. 1. asserit quod sancti viri, *quò apud Deum altius virtutum dignitate proficiunt, eò subtilius indignos esse se deprehendunt ; quia dum proximi luci fiunt, quidquid eos in ipsis latebat, inveniunt, et tantò magis foris sibi deformes apparent, quantò magis pulchrum est, quod intus vident.* Citato deinde hoc loco Eccles. sic explicat : *Quæsita enim sapientia longe recedere dicitur, quia appropinquanti altior videtur; qui vero hanc nequaquam quærunt, tantò se ei propinquos æstimant, quantò et ejus rectitudinis regulam ignorant : quia siti in tenebris mirari lucis claritatem nesciunt, quam nunquam viderunt.*

26. LUSTRAVI UNIVERSA ANIMO MEO, UT SCIREM ET CONSIDERAREM, ET QUÆREREM SAPIENTIAM ET RATIONEM, ET UT COGNOSCEREM IMPIETATEM STULTI, ET ERROREM IMPRUDENTIUM.] Hebr. הוללות *holelot*, id est, *insanientiam*, vel potius *insaniarum*. Ubi in Hebræo eædem voces sunt, quæ hìc Septuag. *jactationem* vel *circumlationem*. Symmach. *cogitationem tumultuosam*, q. d. ait S. Hieron. *Quotidie mecum uniuscujusque rei rationem ponens, nullum invenire cogitatum potui, qui non cogitatione perversa extrinsecus turbaretur.*

Pro *lustravi*, Aquila vertit, *circumambulavi*; Hebr. *circuivi* ; Symmach. *Pertransivi universa sensu meo*, q. d. Omnia circumspexi et circumlustravi. Contrarie, ideoque non ad litteram Olymp. *Vir sapiens*, ait, *cum ad intelligendum aliquid vires intendit, collecta mente omnia in circuitu rationibus lustrat, neque item recta linea fertur ad sensibilia prospectanda ; sed clausis sensuum fenestris, ac recedens in suæ mentis penetralia deambulat in circuitu. Ibi arcano reflexu in se rediens intellectus sese speculatur ipsum, et quod intelligendum objicitur.*

Pro *stulti*, Noster legit כסיל *kesil* : jam alio puncto legunt כסל *kesel*, id est *stultitia*, eodem sensu ; aut potius legens *kesel*, id est *stultitiæ*, vertit, *stulti* : quia vere censuit abstractum de more poni pro concreto. Hæc gnome patet ex dictis c. 1. v. 17, ubi in Hebræo eædem voces sunt, quæ hìc. Ait ergo : Circumlustravi omnia, ut scirem scilicet rerum naturam et vanitatem ; ac præsertim impietatem stulti, ut mox explicat : ibi enim pro *cognoscerem* in Hebr. est idem verbum, quod hìc, scilicet דעת *daat*, id est *scirem*, ut scilicet ex hac vanitatis et stultitiæ scientia considerarem, et quærerem veritatem veramque sapientiam, in quo scilicet sita sit vera hominis beatitudo et felicitas ; simul et rationem, id est, modum et media eam assequendi, qui est scopus et argumentum totius hujus libri ; ideoque laboravi, ut cognoscerem impietatem stulti et errorem imprudentium, qui vanis, caducis et exilibus voluptatibus, præsertim venereis mulierum (ut sequitur) illecti à sapientia, salute et felicitate aberrant, ac stulte in certum mortis præsentis et æternæ periculum se conjiciunt. Ita S. Hieron. Alcuinus, Lyran. et alii, qui censent hìc significari quod summum sapientiæ impedimentum sit luxuria et amor mulierum. Addit S. Hieron. Salomonem quæsisse quodnam in rebus humanis summum esset malum, ac deprehendisse esse mulierem : hanc enim caput esse malorum omnium. Thaumat. vero censet Salomonem ex desperatione sapientiæ, cum illam videret adeo profundam et quasi fugientem à se, tradidisse seipsum concupiscentiæ mulierum, et in luxuriæ volutabrum incidisse.

Pro *rationem*, Hebr. est חשבון *chesbon*, id est cogitationem, numerum, summam, rationem, ait S. Hieron. Septuag. λογισμὸν et ψῆφον, id est suffragium, vel potius summam, computum, et supputationem. R. David accipit rationem disputandi, quam docet Logica. S. Bonav. sapien-

tiam tribuit appetitibus, rationem operibus. Hugo Card. sapientiam dat rebus occultis, per rationem accipit causam et probationem. Plane per rationem accipias viam et modum assequendi sapientiam et felicitatem, ut dixi. Minus recte Olymp. per rationem accipit Arithmeticam, et scientiam eorum quæ per numeros computantur, vel vestigantur, præsertim in Genethliacis observationibus et conjecturis. Posset quoque ratio pro computu accipi, q. d. Dum omnes res creatas ad numerum et calculum revoco, dum earum pretium et valorem expendo, invenio in omnibus esse vanitatem, errorem et stultitiam. Ita S. Hieron.

Denique *chesbon* significat ingenium, excogitationem, inventionem, artem, industriam, q. d. Ut excogitarem et invenirem artem et industriam recte et feliciter vivendi; hæc enim summa est ars. Sicut enim summa est ars bene moriendi, sic et summa est ars bene beateque vivendi; hæc enim illam parit et gignit. Septuag. et ex iis S. Ambros. lib. de Bono mortis c. 7. ex correctione Sixtina, sic legit: *Circuivi cor meum, ut considerarem et quærerem sapientiam et numerum, et ut scirem impii lætitiam, et molestiam, et jactationem, et inveni ego eam amariorem morte;* Chald. *In tantum tamque immensum spatium profundi* (sapientia) *aufugit, ut nulla sit eamdem arripiendi facultas. Denique in eam deductus sum desperationem, ne amplius requirerem, neque cogitarem quàm vanæ impiorum lætitiæ, quàm frivola consilia, quàmque misera vita. Cumque sic haberem, lethali concupiscentia irretitus, in hoc ipsum volutabrum incidi.* Vere Hugo: Errant, ait, mortales, dum verum arbitrantur, quod est falsum; bonum, quod est malum; magnum, quod est parvum; seque res possidere, à quibus potius possidentur: magni autem refert, si quis id cognoscat, ut damnet et caveat.

27. Et inveni amariorem morte mulierem, quæ laqueus venatorum est, et sagena cor ejus, vincula sunt manus illius: qui placet Deo, effugiet illam: qui autem peccator est, capietur ab illa.] Per mulierem Chald. accipit uxorem viro molestam; Olymp. adulteram; alii meretricem. Melius cum S. Hieron. et Thaumat. accipias quamvis feminam illecebrosam, et ad luxuriam illicem.

Sensus est, q. d. Lustrans omnes mundi vanitates et voluptates, nullam inveni vaniorem, fallaciorem et amariorem muliere, quæ juvenes virosque ad se trahit et illicit: errorum insaniarumque maximum, *et quod universa antecedat mala, quodque impietatis, stultitiæ, erroris, vecordiæ teneat principatum, atque omnium malorum caput est mulier,* ait S. Hieron. Hæc enim primo amarior est morte, quia mors semel enecat; at mulier quotidie, imo singulis horis et momentis, ita amasium importunis suis postulationibus, querelis, clamoribus, litibus, rixis cruciat, ut videatur eum enecare; sed ita ut ille mortis dolores, agones et angores jugiter sentiat, nunquam vero moriatur, sed vivus semper in longa et viva morte persistat. Expertus est id Salomon tum post lapsum, tum ante lapsum, cum mulieres deperire et multiplicare cœpit. Experto credendum est, ait S. Hieron. Denique femina viro sæpe est causa mortis, uti Dalila fuit Samsoni. Notus est Medeæ furor in Jasonem, prius adeo à se amatum. Graphice describit et exaggerat quantum malum sit mulier, dum eam componit et præponit morti, quæ omnium terribilium est terribilissimum, ait Aristot. Hoc est quod de femina dicitur, Prov. 2. v. 18: *Inclinata est ad mortem domus ejus, et ad inferos semitæ ipsius.* Vide ibi dicta; et Prov. 5. 12, ubi ostendi luxuriam parere paralysin, apoplexiam, phthisin, morbum venereæ luis, et mille alios quibus torquetur et strangulatur luxuriosus. Unde Gentiles Libitinam, id est Venerem coluerunt, quasi præsidem mortis et Deam exsequiarum, ait Plutarch. in Numa. Et Athenienses Venerem adorabant, quasi Parcarum maximam, eique cognomen dederunt ανδροφονος, id est, virorum homicida, teste Pausania lib. 1.

Secundo, femina est *laqueus venatorum;* quia quot in ea sunt corporis ornamenta, tot sunt juvenum laquei, et mentis irretiendæ irritamenta. Rursum, ut ait Comicus in Asin. Femina similis est aucupi: *Esca,* inquit, *est meretrix, lectus illex est, amatores aves.* Hinc Venus à venando, vinciendo et vinculis dicta est, ait Varro: unde et Venus vinculis circumdata pingebatur, eò quod omnes amore sibi devinciret, irretiret et illaquearet, teste Lucret. lib. 4.

Tertio, *sagena cor est illius:* primo, quia toto corde, mente, animo meditatur mille meretricias artes et dolos, quibus amasios illiciat, capiat et perdat. Rursum cor, id est intentio illius, est viros illaqueare. Secundo, cor accipe non solum, sed cum oculis sive oculatum. In oculis enim radiat cor et amor: quare oculi feminæ illices sunt et pestiferi instar basilisci, ait S. Basil. in cap. 3. Isaiæ, qui solo visu enecat intuentes se. Hinc vulgo dicimus oculum feminæ esse spiculum, illudque ignitum:

> Carpit enim vires paulatim, uritque videndo
> Femina,

ait Virgil.

Hinc Complut. vertunt: *Retia et scandala habet in corde suo.* Vere Bacchides alloquens feminas: *Viscus merus,* ait, *vestra est blanditia.* Et Comicus in Trucul. *In melle,* ait, *sunt linguæ vestræ, sed corda in felle;* uti Lamia illa inescavit Menippum, ut eum deinde devoraret, de quamira narrat Philostrat. lib. 4. c. 8. Quare sapienter Ovid. l. 1. de Arte:

> Fallite fallentes, ex magna parte profanum
> Sunt genus: in laqueos, quos posuere, cadant.

Porro damna omnia meretricis ac libidinis, Poeta hisce duobus versibus complexus est in Emblemate, cui titulus: *Libido vetita.* Sic enim de ea respective canit:

> Corpus, opes, animam, consortia, fœdera, famam,
> Debilitat, perdit, necat, odit, destruit, aufert.

Helinandus apud S. Antoninum, lib. 6. histor. tit. 13. c. 6. v. 54: *Mulier,* ait, *dicitur à molliendo, ut et malleus; quia sicut faber per malleum mollit ferrum, sic diabolus per mulierem mollit et malleat universam terram;* de quo Jerem. c. 50. 23. in sensu mystico: *Contritus est malleus universæ terræ;* additque casto vitanda esse hæc undecim, quæ sunt:

> Otia, segnities, somnus, caro, femina, vinum,
> Prosperitas, ludus, carmina, forma, puer.

Unde legitur in vitis Patrum non habendam fa-

miliaritatem cum femina, puero, vel hæretico. Vide dicta Proverb. 6. 24 et sequent.

Quarto : *Vincula sunt manus illius;* Aquila : *Vinctæ sunt manus ejus;* Chald. *Ligatæ sunt manus ejus, sic ut non faciant opus;* Hebr. *asurim* et vincula et vinctos significat. Unde vertas: *Vincti sunt in manibus ejus*, q. d. Multi capti sunt ab ea, perinde ac si colligati essent in carcere, juxta illud Proverb. 7. 22 : *Statim eam sequitur, quasi bos ductus ad victimam, et quasi agnus lasciviens, et ignorat quod ad vincula stultus trahatur;* quam proinde S. Basil. de Virgin. comparat magneti. Sicut enim ferrum trahit magnes, sic virum sua trahit Agnes. Unde Thaumat. vertit : *Si vel manum tantùm manui connexuerit, non minus stricte retinet, quàm si vinculis constrictos traheret.* Hinc tactus mulieris est ignitus et pestifer. Audi S. Hieron. lib. 1. contra Helvidium : *Joseph, quia tangere eum volebat Ægyptia, fugit ex manibus ejus, et quasi admorsu rabidissimæ canis, ne paulatim virus serperet, pallium quod tetigerat abjecit.*

Quinto : *Qui placet Deo, effugit illam ;* Chald. accipit de adultera. Unde vertit : *Vir qui dimiserit eam libello repudii, liberabitur ab ea.* In lege enim veteri non licebat viro tenere adulteram, ut dixi Proverb. 18. 22. Vide dicta Prov. 22. 14. ad illa : *Fovea profunda os alienæ; cui iratus est Dominus, incidet in eam.* Ergo : *Quid aliud est mulier, nisi mali natura boni colore depicta*, ait S. Chrys. hom. 19. in Matth. Magnum ergo Dei donum est ab ea liberari, quod Deus suis sanctis concedit. Præmium enim sanctitatis est castitas.

Porro unicum remedium hujus mali est fuga. *Fugite fornicationem*, ait Apost. id est, fugite aspectus et colloquia feminarum. Nam, ut ait Tertull. de Veland. Virg. *Ejusdem libidinis est videri et videre. Tam sancti viri est suffundi si virginem viderit, quàm sanctæ virginis si à viro visa sit.* Idem, Apolog. c. 4 : *Democritus*, ait, *excæcando semetipsum, quod mulieres sine concupiscentia aspicere non posset, et doleret, si non esset potitus, incontinentiam emendatione profitetur.*

Porro Lyran. Sicut, ait, qui expeditus est à vinculis, facile currere potest; sic qui femineos effugit laqueos, facile potest rectum virtutis iter percurrere. Ex adverso, qui cum mulieribus versatur sibi nectit retia, quibus implicatur, ne in via Dei pergere queat, uti docet S. Ambros. lib. 1. de Pœnit. cap. 13 et 14. Vide quæ de malitia mulierum dixi Proverb. toto c. 7. Eccles. cap. 21. cap. 25 et cap. 26. Vide et Tiraquellum lege 9. connubiali.

Mystice, mulier est voluptas et concupiscentia, quæ amarior est morte; quia hominem totaliter cruciat, ac mortem parit tam temporalem in hac vita, quàm æternam in gehenna. Ita S. Ambros. Bonav. et alii.

28. ECCE HOC INVENI, DIXIT ECCLESIASTES, UNUM ET ALTERUM, UT INVENIREM RATIONEM.

29. QUAM ADHUC QUÆRIT ANIMA MEA, ET NON INVENI. VIRUM DE MILLE UNUM REPERI : MULIEREM EX OMNIBUS NON INVENI.] *Mille*, id est plurimis ; ponitur enim numerus definitus pro indefinito: *Ecce hoc inveni*, id est invenire volui, vestigare et reperire disposui. Significatur actus inchoatus, non perfectus : nam mox subdit se non invenisse quod quærebat. Ita Glossa interlin. Aut τὸ *inveni* pertinet ad id quod sequitur : *Virum de mille unum reperi*, q. d. Cum satagerem, ut invenirem rationem et modum, quo quis beatus in vita evadat, quam adhuc quæro et non invenio ; hoc unum tamen inveni et agnovi, quod vix unus è mille rationem hanc et modum cognoscat et attingat. Vatab. per rationem accipit resolutionem dubii, quod Salomon quærebat. Olympiod. accipit fortem virilemque mentem et animam, q. d. Quæsivi viriles animos, atque inter viros tales paucos; inter feminas nullos reperi, quia omnes enervi et effeminato ingenio esse comperi. Locus obscurus variis varie explicandi, et ad mysticos sensus confugiendi ansam dedit. Dico breviter hanc gnomen ad præced. spectare de vanitate, malitia et noxa mulierum, q. d. Dum universa in orbe lustro et circumspicio, ecce hoc inveni, *unum et alterum*, Hebr. *unum ad alterum* inter se conferendo, q. d. Rebus omnibus à me sigillatim consideratis, et exacte inter se collatis ad hoc, *ut invenirem rationem*, id est modum et methodum recte, sapienter et feliciter vivendi in quolibet statu et sexu, puta tam inter viros, quàm inter mulieres, fateor me considerando virorum et feminarum vitam, illam necdum invenisse, sed adhuc investigare et quærere, eo quod in omnibus videam deficere prudentiam, castitatem, virtutem : nam inter viros vix unum inter mille inveni vere virum cordatum, sapientem, fidum et constantem, hoc est, inter multos viros paucos aliquos cordatos reperi: inter mulieres autem nullam rectam, ait Chald. virilem, cordatam, fidam, castam et vere sapientem inveni. Habuit enim Salomon mille uxores et concubinas, è quibus nullam reperit viraginem castam, prudentem et sapientem, sed omnes illices ad luxuriam et idololatriam. Intellige ergo hæc de mulieribus Salomonis, quod scilicet ipse spectata et deprehensa femineæ naturæ mollitie, inconstantia, imprudentia, pronitate ad luxuriam, aliisque vitiis femineis, inter suas nullam invenerit viraginem sapientem, pudicam, constantem : non negat tamen alios alibi tales invenisse, vel inventuros esse, præsertim in lege nova. Nam si naturam femineam non in se nudam, sed gratia sanatam et roboratam consideres, uti fuit in Catharina, S. Agnete, S. Lucia cæterisque sanctis virginibus, utique invenies viragines, quæ Christi gratia roboratæ viros virtute, castitate et fortitudine superarunt, et instar Angelorum in terris vixerunt. Adde hic latere secretum ; quod à nemine animadversum est. Pro virum enim Hebr. est אדם *Adam*, de quo paulo post dicit, *quod fecerit Deus hominem* (Hebr. *Adam*) *rectum.* Alludit ergo ad Adam in puritate, innocentia, sanctitate et sapientia conditum à Deo, q. d. Quæsivi virum similem Adæ in sinceritate, castitate, rectitudine, et è plurimis paucissimos, imo è mille unum duntaxat inveni ; nam cæteri à rectitudine Adæ defecerunt, suntque hypocritæ, impuri, fallaces, scelerati : licet enim nullus post lapsum ad rectitudinem justitiæ originalis, in qua creatus est Adam, ut liber sit ab omni concupiscentia et peccato veniali, assurgere possit, nonnulli tamen assurgunt ad rectitudinem simplicitatis, gratiæ et sanctitatis Adæ, sed pauci. Ad utramque vero assurrexit Christus de quo mox plura. Ita Thaumat. *Equidem*, inquit, *diligenter perscrutatis mulieribus omnibus, ne in una quidem inveni pudicitiam* (alii vertunt, *sapientiam :* utrumque enim significat σωφροσύνη), *et in multis millibus virum quis no-*

verit pudicum, mulierem non item. Et S. Hieron. *Mulierem bonam*, ait, *omnino invenire non potui: omnes enim ad luxuriam, et non ad virtutem me deduxerunt.* Et post nonnulla opponit eis paucos viros, *qui non appropinquarunt ad mulierem et purissimi permanserunt.* Sic et Olympiod. Salon. Et Auctor Imperfecti apud S. Chrysost. hom. 19. in Matth. ubi explicans illud Matthæi. 19: *Si ita est causa viri cum uxore, non expedit nubere.* Feminam ita definit: *Quid est autem aliud mulier, nisi amicitiæ inimica, ineffugabilis pœna, necessarium malum, naturalis tentatio, desiderabilis calamitas, domesticum periculum, delectabile detrimentum, mali natura boni colore depicta.* Huc facit versio Campensis: *Laboravi*, ait, *usque in hanc horam, ut conferendo officium femineum cum ingenio et moribus, bonam et prudentem aliquam invenirem; sed nihil successit: ex mille viris unum inveni tolerabilem, ex mille autem feminis nullam.*

Hinc nonnulli prisci feminas non esse homines, sed hominum prodigia et monstra censuerunt. Unde et Plato aliam à viris eis dat originem. Sic enim ait in convivio: *Masculum genus ipso rerum primordio Solis fœtus erat, femineum, Telluris; utriusque vero sexus particeps* (Androgini) *Lunæ: utrique enim Luna est particeps.* Addit Auctor Catenæ Græcæ, q. d. *Cum homines universos perlustrassem penitusque inspexissem, in omnibus pene reperi ea quæ muliebre potius decerent ingenium; sed fortem in ipsis mentem virilemque rationem non inveni, ut non in mulieribus solum virilis mens non inveniatur, sed ne in iis quidem, qui homines cum sint, in muliebres mores degenerarunt, quamtumvis homines videri velint.* Est hyperbole qua utitur Salomon, acriterque feminas perstringit, ut ab iis animum sapientis abstrahat, ne eis se effeminate subdat mollitie feminam superans, sed sese virum præstet memor suæ conditionis et virilitatis. Expertus enim ipse quàm dulce venenum sit mulier, ab ea omnes absterret. Itaque hæc gnome mulierum taxat vitia, sed maxime lenocinium et impudicitiam, quod scilicet facillimæ sint, ut castitatem suam prostituant, si à viris sollicitentur, imo quod ipsæ viros illiciant et sollicitent. Salomonem secuti sunt cæteri sapientes et Philosophi: unde Diogenes Cynicus, media die lucerna accensa ambulans per urbem, rogatus quid quæreret: *hominem quæro*, scilicet virum prudentem, sapientem, virtute præditum. Ausonius in Epigram.

> Vir bonus et sapiens, qualem vix repperit unum
> Millibus è multis hominum consultus Apollo,
> Quid proceres, vanique ferat quid opinio vulgi
> Securus: mundi instar habens, teres atque rotundus,
> Externæ ne quid labis per devia sidat.

Herodotus in Polyphymnia: *Multi*, inquit, *sunt homines, viri pauci.* Multi habent humanam naturam, pauci virilem fortitudinem. Isaias, c. 59. v. 16. ait: *Vidit Dominus quia non est vir.* Et Jerem. cap. 5. vers. 1: *Circuite vias Jerusalem, et quærite in plateis, an inveniatis virum;* quia, ut ait S. Chrysostom. hom. 23. in Genes. *S. Scriptura hominem vocare solet, qui virtutem colit, cæteros autem neque esse putat.*

Denique alludit Salomon ad illud Davidis patris sui, Psal. 13. v. 2 et 4, quo post lapsum Adæ ait omnes homines esse peccato corruptos et depravatos: *Corrupti sunt*, inquit, *et abominabiles facti sunt in studiis suis*, etc. *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt: Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.*

Porro Bonavent. refert hæreticos quosdam ex hac gnome docuisse nullam feminam salvari, eo quod Christus virilem, non femineum sexum assumpserit, dixeritque: *Qui* (non *quæ*) *crediderit et baptizatus fuerit salvus erit.* Armeni vero censuerunt in cœlo nullas fore feminas, sed omnes sanctas resurrecturas in sexu virili, teste Gabriele Prateolo in Catal. Hæres. quos diu ante confutavit S. August. 22. Civit. 27. Vide quæ dixi Ephes. 4. 13. ad illa: *Donec occurramus in virum perfectum.*

Chald. vero hæc refert partim ad sidera, partim ad homines, qui fuerunt ab Adam usque ad Abraham. Sic enim vertit: *Contemplatus sum sidera unum cum altero, ut invenirem rationem filiorum hominum, et quid erit in fine illorum. Et est alia res quam adhuc quæsivit anima mea, et non inveni virum perfectum et justum à diebus Adam, usquequo natus est Abraham justus, et inventus est fidelis et justus inter mille reges, qui congregati sunt, ut facerent turrim in Babylone, et mulierem rectam in omnibus his mulieribus regum non inveni.*

Hic igitur est sensus Grammaticus sive superficialis corticis litteræ, sub quo arcana latet medulla, puta sensus reconditus et sublimis de Christo, isque non tam mysticus, quàm litteralis, sed parabolicus, quem tetigit Albinus. Est enim hæc parabola, sive ænigma et ænigmatica prophetia de Christo. Plane enim ænigmatis speciem habet τὸ *virum de mille unum reperi, mulierem ex omnibus non inveni.* Unde addit se laborasse, *ut inveniret rationem quam adhuc*, inquit, *quærit anima mea et non invenit*, uti solet ænigmatis explicatio et solutio quæri. Huic et subdit: *Et quis cognovit solutionem verbi?* puta hujus ænigmatis de Verbo Dei incarnando. Denique hac de causa tam fuse et operose omnia lustrando, se summam hanc sapientiam, puta Verbi incarnati vestigasse connumerat, quæ scilicet nos verbo et exemplo veram sapientiam, et viam ad salutem doceret, atque à vanitate rerum et voluptatum ad veritatem veramque beatitudinem perduceret. Hanc eamdem vocat חשבון *chesbon*, id est ingeniosam excogitationem, inventum, artem et industriam, quam scilicet Deus miro consilio excogitavit et adinvenit, ad ostendendam magnificam suam prudentiam, potentiam et beneficentiam erga homines. Quid enim ingeniosius Verbi incarnatione, in qua stupenda et divina arte æternus Pater Verbum carni, Deum homini, cœlum terræ, clementiam justitiæ associavit? Sicut ergo Salomon de Christi incarnatione, passione, redemptione et resurrectione ænigma proposuit Proverb. 30. v. 4. dicens: *Quod nomen est ejus, et quod nomen filii ejus, si nosti?* et versic. 19: *Tria sunt difficilia mihi, et quartum penitus ignoro; viam aquilæ in cœlo, viam colubri super petram, viam navis in medio mari, et viam viri in adolescentia;* Hebr. *viam viri in virgine:* sic idem hoc loco simile ænigma de Christo proponit, dicens: *Virum de mille unum reperi.* Hoc enim proprie soli Christo competit; Christus enim solus est unus vir, cui nullus in natura, persona, gratia et gloria æquari, vel assimilari potest. Ipse enim est Deus homo: quare ejus humanitas subsistit in persona non humana, sed divina verbi. Hoc

enim est *magnum pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, justificatum in spiritu*, etc. 1. Timoth. 3. 16.

Ipse ergo solus est alter, et novus Adam, ut habent Hebr. sicut docet Apostolus Roman. 5. 14 et 1. Corinth. 15. 41. Idque primo, quia sicut primus Adam nomen accepit ab Adama, q. d. homo ab humo, ex qua formatus est; sic Christus in terra, et ex terra carnem accepit, sed mentem et deitatem detulit ex cœlo, juxta illud : *Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cœlo cœlestis*, 1. Corinth. 15. 47; et illud : *Verbum caro factum est, et habitabit in nobis*, Joan. c. 1.

Secundo, sicut Adam non à parentibus generatus, sed à Deo immediate productus et creatus est; sic et Christus non ex generatione patris et matris, sed ex virgine formatus est inoperante Spiritu Sancto.

Tertio, sicut Adam rectus et integer quoad gratiam et justitiam originalem creatus est; sic et Christus, qui Adamum longe superavit, eo quod hanc rectitudinem et immunitatem ab omni labe et peccato adeptus sit ex vi nativitatis suæ, quia scilicet conceptus est ex Spiritu Sancto, cujus operatione humanitas ejus unita fuit personæ Verbi; ac proinde nullius peccati, sed solius gratiæ fuit capax, imo illam omnigenam omnisque generis jure suo exegit.

Quarto, sicut Adam fuit parens generis humani, in illudque justitiam originalem propagasset, si Deo obediens in illa perstitisset; sic multo magis Christus parens est Ecclesiæ, puta omnium fidelium et justorum, imo eorum peccato Adæ perditorum et damnatorum liberator est et redemptor, atque in eos suam gratiam et justitiam per universa secula propagavit, et in dies propagat, uti fuse docet Apostolus Rom. 5. 14. et sequent. et 1. Corinth. 15. 45 : *Factus est*, ait, *primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in Spiritum vivificantem.*

Denique Christus solus est unus è mille, id est electus est omnibus hominibus ad omnium salutem, ut sit Salvator mundi. Unde sponsa ei accinit Cant. 5. 10 : *Dilectus meus candidus et rubicundus, electus ex millibus.*

Nihil horum ulli alteri competit quàm Christo, imo nec B. Virgini. Unde addit Salomon : *Virum de mille unum reperi*, puta Christum, *mulierem ex omnibus non inveni*, quæ scilicet instar Adæ immediate à Deo creata rectitudinem et sanctitatem habeat ex vi nativitatis suæ, ut eam in alios transfundat, sitque omnium redemptrix, justificatrix, salvatrix; nulla enim talis est mulier, ne quidem B. Virgo. Huc pertinet explicatio D. Thomæ in cap. 3. ad Galat. lect. 6. ad illa verba : *Quasi in uno, et semini tuo, quod est Christus, etc. Ipse*, inquit, *solus et singularis, qui non subjacet maledictioni culpæ. Unde Eccles. 7. Virum de mille unum reperi, scilicet Christum qui esset sine omni peccato; mulierem autem ex omnibus non inveni, quæ omnino à peccato immunis esset, ad minus originali vel veniali.* Verum in editione S. Thomæ Veneta anni 1555, et altera Parisiensi anni 1539, et alia anni 1532, additur hæc exceptio : *Excipitur purissima et omni laude dignissima virgo Maria.* Sed esto ea omittatur, uti eam alii Codices omittunt, verba Doctoris Angelici prius citata, si B. Virgini applicentur, cum grano salis accipienda sunt, scilicet de debito contrahendi peccatum, non de ipso reali peccato. B. Virgo enim ex communi lege, qua statutum erat omnes ex Adamo carnali generatione propagatos, ab eo peccatum originale contrahere, peccatum hoc contrahere debuisset (generata enim fuit ab Anna et Joachim) nisi singulari privilegio, tanquam futura Dei mater à Deo præventa, ab hac lege exempta fuisset. Eximi autem omnino decebat eam quæ mox futura erat mater Dei et Christi, id est salvatoris et santificatoris omnium. Quis enim credat matrem Dei aliquando fuisse servam peccati, imo mancipium diaboli ?

Rursum adverte : Non negat Salomon aliquam mulierem esse omnis peccati expertem, sed tantum asserit nullam talem se reperisse; quia scilicet Salomon ignoravit quæ, qualis et quanta futura esset Messiæ mater, an scilicet à parentibus generanda, an à Deo instar Evæ ex homine formanda, an virgo opera Spiritus Sancti conciperet, an alio modo generaret Messiam. Hoc enim primum Isaiæ cap. 7. revelatum legimus, dum ait : *Ecce virgo concipiet et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel.* Ignoravit ergo Salomon an eadem à peccato originali foret eximenda; unde ait se non invenisse, id est, non cognovisse ullam mulierem omnino rectam ab omni peccato immunem, alioquin B. Virginem viraginem fore eximiam, quæ suum et sapientum omnium captum superaret, sat indicat Prov. 31. 10. dicens : *Mulierem fortem quis inveniet? procul et de ultimis finibus pretium ejus.* Sensim enim procedente tempore Deus uti mysteria fidei, sic et B. Virginis dotes et privilegia Ecclesiæ revelavit et patefecit.

Tropol. S. Hieronymus : *In multis studiosis*, inquit, *et quotidiana meditatione sudantibus vix invenitur cogitatus purus, et viri dignus vocabulo. Possumus et cogitatus pro viris accipere, mulieres pro operibus, et dicere quod difficile cogitatio alicujus pura inveniri queat. Opera vero, quia per corpus administrentur, aliquo semper errore commixta sint.* Sic et Salonius.

30. SOLUMMODO HOC INVENI, QUOD FECERIT DEUS HOMINEM RECTUM, ET IPSE SE INFINITIS MISCUERIT QUÆSTIONIBUS. QUIS TALIS UT SAPIENS EST? ET QUIS COGNOVIT SOLUTIONEM VERBI?] Pro *solummodo*, Hebraice est : *Tantum vide*, quæ vox attentionem lectoris excitat. Vox *rectum* significat rectitudinem non tantum naturæ, ut vult Cajet. sed et gratiæ sanctificantis ac justitiæ originalis; utraque enim dotatus fuit Adam. Unde Olympiodor. habet *prorsus rectum.*

Pro *quæstionibus*, Hebr. et Chald. est חשבונות *chissebonot*, id est *cogitationibus*; Græce λογισμοις, id est *ratiocinationibus*; Compl. *considerationibus*; alii, *cogitationibus variis*; hoc est, ut ait Olympiod. Obliquis vivendi rationibus, in quas se dissecant homines, dum hic avaritiæ, ille superbiæ, alius gulæ, etc. se addicit. Symmach. vertit, πολυπραγμοσυνην, id est curiositatem, vel variam negotiationem. Thaumat. disputationes leviculas circa dictiunculas, vel res levis momenti, quibus subinde tempus terunt sapientiæ studiosi vel professores. Hugo Card. explicat tum de his quæ scire studemus, nec sciri possunt definite in hac vita; tum de curis ac sollicitudinibus et concupiscentiis, quas et quærimus, et de illis ratio quæritur in judicio. Carthusianus proprie quæstiones intelligit non utiles ac licitas tantum, sed curiosas ac superstitiosas. Titelmanus vult quæstionum nomine contineri omnem difficultatem, perplexitatem, miseriam, in quas

homines post primum parentem, qui naturam ipsam involvit, se quoque ipsi involvant. Alii vim facientes in voce quæstionum, rixas accipiunt pugnasque carnales.

Omnia hæc nomine *quæstionum*, Hebr. *chissebonot*, id est *cogitationum*, accipi possunt; qua de re rursus dicam inferius. *Infinitis;* nam ut ait S. Bonav. nihil explere potest hominis cupiditatem, nihil stabilire ipsius instabilitatem; quia cecidit à veritate in ignorantiam, à bonitate in malitiam, à potestate in impotentiam. Chald. plane vertit: *Verumtamen vidi quid invenerim. Creavit enim Dominus Adamum illum primum fortitudine et justitia præstantem; sed serpens et Eva eum fefellerunt, ut fructu arboris vesceretur, quem edentes insapientes evaderent, et habentes notitiam boni et mali; ex quo effectum est ut in se et posteros occasionem mortis adsciscerent. Et hunc solum in perquirendis quæstionibus illis fructum sunt consecuti, ut mortem in omnes terræ incolas inveherent.* Causam dat versus præcedentis, q. d. Causa cur ex omnibus hominibus et feminis vix ullum invenerim per omnia rectum et sapientem, qui veram ad felicitatem viam iniret, est quod Deus quidem fecerit Adam rectum, sed ipse à rectitudine hac desciscens, se et posteros inquinavit peccato et concupiscentia, qui infinitas ei cogitationes, desideria, curiositates et quæstiones suggerit, ut nunquam animo conquiescat; quia enim ab uno Deo descivit, hinc in diversa et plurima distractus est, et mens ejus post creaturas varias vaga abit; cumque in nulla reperiat requiem et satiem, aliam semper et aliam cogitat et concupiscit, ubique quærens quietem et nusquam inveniens; quare mille cogitationum et quæstionum, id est curarum, cupiditatum, curiositatum, passionum, tumultuum fluctibus et æstibus, instar Euripi assidue jactatur et fluctuat, et ut ait Lucretius libro 5:

Semper et in curis consumit inanibus ævum.

Nota: Ex hoc loco liquet Adamum creatum esse in gratia et justitia originali. Idem liquet ex iis quæ dicit Sapiens, c. 2. 23 et 24. et Eccles. c. 17. v. 1 et 2. et Apost. Ephes. 4. 23. et Coloss. 3. 10. Quare perperam censuerunt Pelagiani Adamum à Deo conditum esse talem, quales nos nascimur et sumus. Minus quoque recte Alex. de Alex. Marsil. Altisiod. Bonav. Scotus in 2. distinct. 29. opinati sunt Adamum creatum esse in puris naturalibus, deinde dotatum gratia, quam mox peccando perdiderit. Igitur tacite Salomon hic refellit hæreticos, qui Deum faciebant peccati et depravatæ naturæ auctorem, atque Gentiles, qui naturam censebant homini esse novercam, quod eum tam parvum miserumque formasset, cum hoc vitium non sit naturæ, sed culpæ, uti passim docet S. Augustinus contra Pelag. qui lib. 4. contra Julianum cap. 10. ait Philosophos *rem* (corruptionem hominis) *vidisse, sed causam ignorasse.* Vide Theodoret. lib. 3. de Curan. Græc. affect. Præclare S. Cyrillus Catechesi 2: *Plantatio quidem bona*, ait, *sed fructus ex voluntate malus; atque ideo plantator quidem in culpa non est, vinea autem combaretur, quoniam in bonum plantata est, et in malum fructificavit. Fecerat enim hominem rectum, sed ipse quæsivit quæstiones multas. Et Apostolus dicit: Ipsius enim factura sumus, creati in bonis operibus, quæ præparavit Deus, ut ambulemus in illis. Creator itaque, cum sit bonus, bonos creavit. Creatura vero voluntate propria in amaritudinem conversa est. Ego plantavi vineam fructiferam totam veram, quomodo conversa est in amaritudinem vitis alienæ?* Jerem. 2.

Nota secundo: Rectitudo hæc opponitur curvitati, obliquitati, tortuositati, corruptioni, depravationi, quam post peccatum per concupiscentiam incurrit homo. Concupiscentia enim ejus mentem à rectitudine rationis, legis, virtutis et voluptatis Dei distorquet, ut concupiscat inhonesta, turpia, noxia, vetita, quam in se sentiens S. Paulus: *Video*, ait, *aliam legem in membris meis repugnantem lege mentis meæ, et captivantem me in lege peccati*, Roman. 7. 23. Hæc est hominis animique distortio et claudicatio, qua uno pede mentis rectus, altero pede concupiscentiæ claudus incedit. Rectitudo ergo sopiebat, imo tollebat concupiscentiam, Adæque mentem adæquabat dictamini rectæ rationis, prudentiæ, honestatis et legis divinæ.

Nota tertio: Aliqui per rectitudinem accipiunt simplicitatem et sinceritatem; ita Thaumaturgus, q. d. Deus creavit hominem rectum, id est simplicem, sincerum, candidum, non falsum, fucatum, fictum, fraudulentum; sed talis per peccatum evasit. Hæc enim est ferrea ætas, in qua ut canit Ovid. 1. Metamor.

Irrupit in ævum
Omne nefas, fugere pudor, verumque fidesque:
In quorum subiere locum fraudesque dolique,
Insidiæque et vis, et amor sceleratus habendi.

Noster Pineda per rectitudinem accipit pudicitiam, cujus jacturam paulo ante in mulieribus taxavit, ac quæstiones infinitas refert ad femineas lites et tricas; sed ut ipse fatetur, hæc arctior et humilior est hominis rectitudo; plena enim et adæquata est mentis per gratiam et virtutem quamlibet, ac præsertim per justitiam originalem integritas, conformitas, justitia et sanctitas. Unde S. Thomas 1. p. q. 95: *Deus*, inquit, *fecit hominem rectum. Erat enim rectitudo secundùm hoc quod ratio subdebatur Deo, rationi vero inferiores vires et animæ corporis. Prima autem subjectio erat causa secundæ et tertiæ. Quamdiu enim ratio manebat Deo subjecta, inferiora ei subdebantur, ut docet S. Augustinus*, lib. de Natura et Gratia, c. 15. et lib. de Corrept. et Gratia, c. 11. *Rectitudo hominis in eo est, ut carni spiritus utpote inferiori superior præsit et imperet, et hæc illi jussa adsit atque obtemperet*, ait Rupert. in c. 1. Genes. et S. August. lib. 14. de Civit. cap. 11 et 27. *Fecit*, ait, *Deus hominem rectum, ac per hoc voluntatis bonæ; non enim rectus esset, bonam non habens voluntatem.* Et S. Hieron. lib. 1. contra Jovinian. *Cum boni creati simus, et boni à Deo ipsi vitio nostro sumus ad pejora delapsi, et quod in paradiso rectum in nobis fuerat, egredientibus de paradiso depravatum est.* Vide D. Thom. loco jam citato ac ibidem Suarez, Vazquez, Valentia, Molina cæterosque Scholasticos. Rectum enim dicitur, quod suam regulam adæquat. Adam ergo creatus est rectus, quia rationi et legi Dei per omnia conformis: hæc enim rectitudo efficiebat in eo omnium virium et potentiarum consonam harmoniam, mirumque consensum et quasi concentum; cum jam post peccatum in nobis experiamur rebellionem carnis et Spiritus, miramque virium omnium dissonantiam, luctam et pugnam. Deus ergo fecit hominem rectum,

quia in ipso creationis momento Adamo gratiam sanctificantem infudit, eumque justitia originali vestivit. Gratia efficiebat Deiformem, imo Dei filium, Angelorum fratrem, creaturarum Dominum. Originalis justitia per jugem Dei assistentiam omnes animæ vires, puta intellectum, memoriam, voluntatem, item sensus et appetitus omnes ita moderabatur, contemperabat, et puras pacatasque efficiebat, ut nulla inter eas esset discordia, nullus ne minimus quidem defectus. Erat ergo Adam tunc memoria tranquillissimus, intellectu perspicacissimus, voluntate rectissimus, sensibus obedientissimus, appetitu subjectissimus, in quo corpus animæ jussum sine ulla contradictione sequebatur, sensus et appetitus rationi parebant, et ratio divini numinis ducebatur imperio. Unde Prosper lib. 2. de vita Contemplat. *Non inquietabat*, inquit, *molesta sollicitudo quietum, non fatigabat labor anxius otiosum, non somnus opprimebat invitum, non amittendæ vitæ timor angebat de immortalitate securum. Habebat facilem victum; corpus ex omni parte sanum, tranquillum motum, cor mundum, ignarus pœnalis mali, habitator paradisi, expers peccati, capax Dei. Postremo quid eo felicius fuit, cui erat orbis subjectus, nullus insertus, liber animus, et visibilis Deus?* Jam vero post lapsum soluta hac potentiarum harmonia, homine distemperato corpus animæ imperium subire detrectat, et si illa vult abstinere, hoc manducare; si illa vigilare appetit, istud dormire; si animam laborare, corpus otiari, et socordia consumi delectat. Jam sensus et appetitus rationi non parent, sed tanquam servi rebelles adversus illam insurgunt, et (quod miserabilius est) deceptam et captivam pertrahunt. Jam ratio divinas leges præterit, sui Creatoris jussa contemnit; quæ proinde illud Jerem. audit: *Fregisti jugum meum, rupisti vincula mea, et dixisti: Non serviam.* Quid moror, et hominis morbos enarro? *Omne caput languidum, et omne cor mœrens. A planta pedis, usque ad verticem, non est in eo sanitas. Vulnus et livor et plaga tumens non est circumligata, nec curata medicamine, neque fota oleo*, Isaiæ 1.

Et ipse (Adam cum posteris: unde Hebr. Septuag. Syrus, Arabicus, S. Hieron. in Comment. Campen. Vatabl. et alii habent *ipsi* in plurali) infinitis se miscuerit quæstionibus.] Hebræa: *Et ipsi quæsierunt* חשבונות *chissebonoth*, id est *cogitationibus;* Symmach. vertit, *curiositates;* Cajet. *rationes;* alii, *astutias*, artes, affectus pravos. Apposite per quæstiones infinitas accipias plurimas Philosophorum de hominis fine, summoque bono ac felicitate, in quo scilicet illa sita sit, opiniones et pugnantes sententias. Thaumat. accipit quæstiones nunquam finiendas, quod cum homines ad indagandam sapientiam sint nati, ipsi tamen in verbositate omnem ætatem conterant. R. Salomon per quæstiones accipit uxorias lites et rixas, q. d. Adam, cum solus erat, rectus erat et pacatus; cum ei addita est Eva, incidit in uxorias lites: verum hoc frivolum est et Rabbinicum. Tale est et illud versionis Tigurinæ: *Deprehendi*, ait, *quod Deus Adamum probum condiderit, ipsi autem plures facti cogitationes vanas persecuti sunt.* Non solum enim posteri Adæ, sed et ipse Adam post lapsum id fecit, et *se infinitis miscuit quæstionibus*, ut habet Vulgatus. Acute Hugo Card. licet minus genuine ad litteram, per quæstiones accipit tormenta: tot enim tormentis et aculeis cruciatur homo, quot cupiditatibus servit, præsertim uxoriis et femineis. Unde illud S. Hieron. contra Jovin. *Qui non litigat, cœlebs est.* Et illud Juvenalis:

> Semper habet lites, alternaque jurgia lectus,
> In quo nupta jacet, minimum dormitur in illo.

Nota: Τὸ *miscuerit* habet auxesin, ut recte advertit Pineda, q. d. Homo adeo quæstionibus, id est cogitationibus, curis, cupiditatibus et litibus immersus, imo absorptus est, ut videatur totus compositus et compactus ex quæstionibus, querimoniis, litibus, rixis, vix aliquid purum et meraeum in homine cerni possit, quod non sit confusaneum et miscellum ac perturbatum. Ergo multarum rerum confusionem et perturbationem videtur significare, cum humanorum studiorum et passionum agitatio cœlum terræ miscet, et omnia confundit.

Quæres: Cur Noster hebr. חשבונות *chissebonoth* vertit *quæstionibus*, et non *cogitationibus?* Respondetur: Quia τὸ *quæstionibus* multa significat huic loco congrua et opportuna. Primo enim, quæstiones significant varias Philosophorum de felicitate et summo hominis bono disputationes et opiniones; dum alii illud in honore, alii in opibus, alii in sanitate, alii in scientia, alii in prosperitate, alii in amicitia, etc., collocarunt. Salomon enim totus hic est in describenda rerum vanitate, et inquirenda veritate veraque felicitate, qua scilicet in re homo recte, honeste et beate vivere queat, atque illam vix in ullo mortalium se reperisse commemorat; eo quod homo rectus à Deo conditus rectitudinem et Deum unum, in quo solo ejus felicitas sita est, peccando deseruit, ideoque felicitatem in variis rebus creatis, ad speciem formosis et delectabilibus quærat, et nusquam inveniat, cum in eis non consistat. Homo ergo ab una *chesbon*, id est, cogitatione et ratione Deo adhærendi, eaque feliciter vivendi, uti dixi v. 28. deflexit in *chissebonoth*, id est, in multas cogitatiunculas, quæstiunculas, ratiunculas, quas ipse sibi excogitavit et finxit quasi ibi beatam vitam inventurus, sed revera non nisi tricas, spinas et ærumnas invenit; quia relicta vera arte bene beateque vivendi, vanas et fallaces artes beatæ vitæ sibi commentus est.

Secundo, quæstiones significant continuas sollicitudines et curas, item lites et rixas hujus vitæ, quibus homo non tantum cum æmulis, vicinis vel amicis; sed etiam secum ipse litigat et rixatur, dum mente cœlestia, carne terrena cogitat et concupiscit.

Tertio, quæstiones significant curiositates, quibus plenus est homo, ut omnia præsertim nova, aliena, peregrina et incognita scrutari velit, ideoque infinitis molestiis se implicat. Hinc rursum quæstiones notant difficultates et molestias quaslibet, quibus se homo vel sponte vel coacte immiscet. Accedit Hugo, qui per quæstiones accipit equuleos, et tormenta; hæc enim vocantur quæstiones, quia per ea veritas criminis in judicio exquiritur et exprimitur à reo: *Quæstio tenet eum qui in jus vocatus est*, ait Papinianus.

Quarto, quæstiones significant cupiditates, quibus scatet homo, per metalepsin: quæstiones enim notant cupiditatum originem et fontem,

scilicet quod prodeant ex curiositate quærendi et sciendi, puta ex pruritu sentiendi et experiendi quid in qualibet re sit bonum, jucundum et delectabile. Alludit ad primam quæstionem serpentis, quam movit Evæ dicens : *Car præcepit vobis Deus, ut non comederetis de ligno scientiæ boni et mali?* Genes. 3. Ad quam quæstionem in curiositatem gustandi pomi exarsit Eva, illudque comedit, ac eodem maritum nosque omnes perdidit, atque suam curiositatem et concupiscentiam in posteros omnes transfudit. Vis ergo excludere concupiscentiam? Exclude curiositatem, claude oculos, aures, mentem, dicitoque cum Propheta : *Averte oculos meos ne videant vanitatem;* ne visam concupiscant, et gustare velint instar Evæ.

Quinto, Noster Lud. Molina per quæstiones accipit perplexitates, cæcitatem et ignorantiam, quam per peccatum incurrit homo; qui enim ignorat, is quærit id quod ignorat et nescit. Quæstio ergo notat ignorantiam, impudentiam, insipientiam hominis in rebus, tum speculativis, tum potius practicis. Omne enim peccatum prodit ex quadam ignorantia, id est imprudentia; quod scilicet homo non satis consideret peccati damna et pœnas gehennæ, quibus se obnoxium reddit. Nam si has prudenter consideraret et ponderaret, uti debet, utique non peccaret. Sed audi Molinam 1. p. tract. de opere sex dierum disp. 27. sub finem : Quæstionum nomine intelligit anfractus, difficultates et ambiguitates, quæ amissa justitia originali per peccatum primorum parentum, eoque ipso recedente à natura humana concentu, rectitudineque illa maxima, qua condita fuerat, atque ignorantiæ vulnere simul suscepto, in humana vita sunt consecuta. Unde sequitur quod homo in justitia originali longeque sublimiori statu, quàm sit ille, in quo nunc est, fuerit conditus.

Sexto, quidam per quæstiones accipit questus, id est, querelas et querimonias, quas pariunt miseriæ et dolores hujus vitæ homini lapso. Verum sic quæstiones sine diphthongo forent, jam autem scribuntur cum diphthongo.

Rursum accipit quæstiones non tam active, quàm passive pro rebus quærendis ab homine, ad quas scilicet interroganti Deo, homo in die judicii respondere debebit; ut quæstio hîc per catachresin responsionem significet. Interrogabit enim Deus quemque, et quæret : Cur tot beneficiis meis ingratus fuisti? cur sanguinem Christi mei profanasti? cur gratiam ejus et vocationem respuisti? cur hoc peccatum perpetrasti? cur proximum læsisti? cur adulterium commisisti? cur furatus es? cur occidisti? cur concupiisti tot tantaque illicita? atque ad singula respondere debebit homo pavidus et anxius; et quia justam responsionem dare non poterit, audiet sententiam damnationis ad gehennam, cui proinde infelix in hac vita, dum peccat, se immiscet, et obnoxium reddit.

Insuper alius per quæstiones accipit tentationes, sophismata et captiones diaboli, quibus quasi laqueis animam irretit, convincit et capit, sicut sphinx suis quæstionibus implicatis transeuntes illaqueabat, capiebat et occidebat. Verum hæ quæstiones accommodatitiæ et mysticæ sunt potius quàm litterales et genuinæ.

Denique quæstiones Salomon opponit rectitudini et homini recto, qua scilicet in statu innocentiæ mens ejus erat recta sine ulla culpa, æque ac corpus sanum ab omni pœna liberum; quare per quæstiones significat tum culpas et peccata; tum pœnas et tormenta, quas peccando et desciscendo à primæva rectitudine homo sibi ascivit; qua de causa necesse fuit invenire virum unum electum ex mille, puta Christum, qui illum à quæstionibus et distorsionibus hisce expediret, eumque primæ rectitudini et æquitati restitueret. Unde subdit :

Quis talis, ut sapiens est? et quis cognovit solutionem verbi?] Hebræi, Chald. Hieron. Vatablus Campens. cæterique Hebraizantes hanc gnomen referunt ad initium capitis sequentis. Unde ab ea inchoant caput octavum. Hinc Chald. vertit : *Quis vero tanta effertur sapientia, ut adversus prudentiam Domini possit consistere, et in Prophetarum sermonibus germanam interpretationem cognoscere?* Septuag. Syrus et Arabicus vertunt : *Quis novit sapientes?* cui quæstioni mox respondet cap. 8. v. 1. Sapientem ex vultu internosci : *Sapientia hominis, ait, lucet in vultu ejus.* Verum melius Vulgata, Septuag. Syrus, Arabicus et alii passim hanc gnomen nectunt præcedentibus, idque varie et vario sensu.

Primo, Cajet. q. d. Quis talis est, ut sapiens sit, q. d. Nullus vel vix ullus est vere sapiens, uti paulo ante dixit. Huc pertinet versio Camp. *Quis conferendus cum eo qui judicium habet de rebus?*

Secundo, Hugo Card. explicat, quasi dicat : Quis talis est ut sapiat; talis, scilicet rectus, uti dixit paulo ante, qui scilicet sciat non se quæstionibus miscere ac involvere, ex quibus nequeat extricare se; verum eas amplecti ex quibus norit expedire, easque solvere, nec nisi res honestas ac pias sobrie scrutari. Addit antonomastice intelligi vel Christum, vel Salomonem sapientis nomine : per *solutionem verbi*, non solum divinæ Scripturæ, juxta illud : *Quis est dignus accipere librum, et solvere signacula ejus?* Sed ejus de quo sumus in judicio interrogandi : quia qui custodierint et viderint justa, invenient quid respondeant, Sapient. 6. 11.

Tertio, Titelmanus, q. d. Si sapis, attende diligenter ad ea quæ dixi de periculo et malitia mulierum, de paucitate virorum, quodque non Deo, qui rectos nos condidit, sed nobisipsis depravationis culpa sit danda.

Quarto, plane et simpliciter, q. d. Quis æquetur sapienti, qui hæc quæ jam dixi difficilia et à paucis cognita, cognoscit et penetrat, ac præcipue infinitas quæstionum tricas, quibus alii se miscent, devitans, cognoscit *solutionem verbi?* scilicet quæstionis paulo ante à me propositæ, puta de ratione et modo inveniendi vitam beatam et felicem, ait Cajetan. sequendo unum virum de mille, puta Christum Dominum. Aliter S. Hieronym. qui per Verbum accipit S. Script. et Chald. Prophetam; alii *verbi*, id est verborum, id est rerum, problematum, vel quæstionum difficilium. Ita Albinus, Olympiodorus et Vatablus. Est conclusio significans non nisi à sapiente difficultates propositas posse resolvi : hanc enim esse laudem et dotem sapientiæ ac sapientis, ac proinde eum rarum esse et vix unum è mille reperiri. Simili epiphonemate David claudit Psalm. 106. dicens : *Quis sapiens et custodiet hæc, et intelliget misericordias Domini?* Identidem enim ad sapientiæ elogia recurrit Salomon, ut eam omnibus prædicet, omnesque ad ejus studium impellat.

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

SAPIENTIÆ DAT SIGNA ET EFFECTA; ILLAM ENIM LUCERE AIT IN VULTU, VERBIS MODERATIS, JURAMENTI LEGISQUE CUSTODIA, ET OPPORTUNITATIS OBSERVATIONE; HÆC ENIM PRÆSTAT ET EFFICIT SAPIENTIA. DEINDE, V. 9, QUÆDAM VANITATIS GENERA RECENSET, PRÆSERTIM QUOD IMPII TRACTENTUR UT PII. DENIQUE, V. 15, LAUDAT VITAM MODERATAM QUÆ OPIBUS SUIS FRUITUR, ET A SE ANXIAS CURAS ET CURIOSITATES OMNIA SCRUTANDI ABLEGAT.

1. SAPIENTIA hominis lucet in vultu ejus, et potentissimus faciem illius com-
mutabit. 2. Ego os regis observo, et præcepta juramenti Dei. 3. Ne festi-
nes recedere à facie ejus, neque permaneas in opere malo : quia omne,
quod voluerit, faciet. 4. Et sermo illius potestate plenus est : nec dicere ei
quisquam potest : Quare ita facis ? 5. Qui custodit præceptum, non expe-
rietur quidquam mali. Tempus et responsionem cor sapientis intelligit.
6. Omni negotio tempus est, et opportunitas, et multa hominis afflictio :
7. quia ignorat præterita, et futura nullo scire potest nuntio. 8. Non est in hominis potestate
prohibere spiritum, nec habet potestatem in die mortis, nec sinitur quiescere ingruente bello,
neque salvabit impietas impium. 9. Omnia hæc consideravi, et dedi cor meum in cunctis
operibus quæ fiunt sub sole. Interdum dominatur homo homini in malum suum. 10. Vidi
impios sepultos : qui etiam cùm adhuc viverent, in loco sancto erant, et laudabantur in civi-
tate quasi justorum operum; sed et hoc vanitas est. 11. Etenim quia non profertur cito
contra malos sententia, absque timore ullo filii hominum perpetrant mala. 12. Attamen peccator
ex eo quod centies facit malum, et per patientiam sustentatur, ego cognovi quod erit bonum ti-
mentibus Deum, qui verentur faciem ejus. 13. Non sit bonum impio, nec prolongentur dies
ejus; sed quasi umbra transeant, qui non timent faciem Domini. 14. Est et alia vanitas, quæ
fit super terram : sunt justi, quibus mala proveniunt, quasi opera egerint impiorum ; et sunt
impii, qui ita securi sunt, quasi justorum facta habeant : sed et hoc vanissimum judico. 15. Lau-
davi igitur lætitiam, quod non esset homini bonum sub sole, nisi quod comederet et biberet,
atque gauderet ; et hoc solum secum auferret de labore suo, in diebus vitæ suæ, quos dedit ei
Deus sub sole. 16. Et apposui cor meum ut scirem sapientiam, et intelligerem distensionem,
quæ versatur in terra ; et homo, qui diebus et noctibus somnum non capit oculis. 17. Et intel-
lexi quod omnium operum Dei nullam possit homo invenire rationem eorum quæ fiunt sub
sole ; et quanto plus laboraverit ad quærendum, tanto minus inveniat : etiamsi dixerit sapiens
se nosse, non poterit reperire.

1. SAPIENTIA HOMINIS LUCET IN VULTU (sicut in speculo, ait Hugo) EJUS.] Vatablus explicat de vultus serenitate et hilaritate ; Cajetan. de majestate et auctoritate ; Clarius de gratia, à qua vocari solet vultus gratiosus et festivus. Olympiodorus accipit vultum animi, non corporis, q. d. Sapiens habet animæ suæ faciem luce magna conspicuam, jubare scilicet divinæ sapientiæ illustratam. Verum hoc mysticum est. S. Hieronym. hanc gnomen nectens ultimis verbis cap. præced. sic legit, sicque plane clareque exponit : *Quis ita, ut sapiens ? et quis novit solutionem verbi ? Sapientia hominis illuminabit vultum ejus, et fortis faciem, etc. Supra docuerat difficile bonum hominem inveniri, et venientem contra eliserat quæstionem : à Deo bonos homines conditos, sed sponte sua ad peccatum delapsos. Nunc quid boni homini dederit Deus, quasi gloriabundus enumerat, sapientiam scilicet, atque rationem providentiæ, occulta Dei nosse mysteria, et arcana ejus sensa cordis intrare. Oblique autem de se loquitur quod nemo ita fuerit sapiens, ut ipse, et nullus sic fecerit problematum solutiones, et sapientia ejus à cuncto laudata sit populo, quæ non solum intrinsecus latuerit, sed et in superficie corporis et speculo vultus eluxerit, ultraque omnes homines prudentiam mentis in facie sua pinxerit.*

Porro, sapientia lucet in vultu tripliciter : Primo, quia, ut ait S. Hieron. et Albinus,

anima seipsam suasque passiones et affectus imprimit corpori, præsertim vultui per naturalem sympathiam, qua forma materiam, puta anima corpus sibi adaptat et adæquat. Animus ergo sapiens sapientiam prodit, imo fingit et pingit in vultu; sicut sigillum sui figuram fingit et pingit in cera. Id patet ex physiognomia. Unde signa physiognomica sapientiæ et insipientiæ, virtutum et vitiorum, quæ in vultu totoque corpore relucent, recenset Aristoteles in Physiognomicis. Quocirca Thuanus vertit:

Nempe micat rosea sapientis fronte coruscus
Fulgor, et ex vultu feritas et ruga facessit.

Vultus ergo est viva imago, imo speculum et simulacrum animi, uti communis habet sapientum sententia. Intellige communiter ita fieri, at non semper; nam ut ait Comicus: *Multis mortalium facies est ingenua, mens vero intus illiberalis reperitur.*

Secundo et potius, quia sapientia, id est prudentia et virtus, non tantum animum, sed et corpus, præsertim vultum ad omnem honestatem et decorem componit et efformat, facitque ut in eo reluceat gravitas, modestia, comitas, probitas, pietas, scilicet in fronte serenitas, in genis verecundia, in oculis candor, in ore prudentia et gratia, in toto vultu hilaritas et lætitia, mixta prudenti sanctaque maturitate. Unde Hebr. est: *Sapientia hominis illuminabit vultum ejus;* Chaldæus: *Sapientia viri sapientis illustrat splendorem faciei ejus inter justos.* Sic et Septuag. Syrus, Arabicus et cæteri. Arias:

—— Hominis faciem sapientia luce
Perfundit, mutatque iras vultumque superbum,
Atque supercilium demit, redditque modestum.

Et alius:

Namque gravis facies animi est sapientis imago;

Si scilicet matura sit, comis, placida et æquabilis. Comes enim sapientiæ est humanitas et modestia.

Rursum sapientia lucet in facie sapientis, quia eam facit omnibus amabilem, juxta illud Job 29. 24: *Lux vultus mei non cadebat in terram.* Lux enim symbolum est majestatis et causa venerationis. Sic Esther ait Assuero, c. 15. 16: *Vidi te, Domine, quasi Angelum Dei, et conturbatum est cor meum præ timore gloriæ tuæ; valde enim mirabilis es, Domine, et facies tua plena gratiarum.* Porro, *residebat ille super solium regni sui indutus vestibus regiis, auroque fulgens et pretiosis lapidibus, eratque terribilis aspectu.* Ibidem v. 9. Sic Judæi viderunt faciem sancti Stephani quasi Angeli, Actorum 6. 15. Sapientia ergo sanctitati juncta est quasi sol, jubar suum in vultum diffundens. Unde *inexstinguibile est lumen illius,* Sapient. 7. 10.

Tertio, quia Spiritus Sanctus per gratiam animam inhabitans et illustrans, lucem ejus, imo suam diffundit in vultum et corpus, sicut lucernæ lux per vitrum vel cornu traducet; et sicut lumen gloriæ beatorum non tantum mentes, sed et corpora efficit fulgida et gloriosa. Adde, Spiritus Sanctus eximiis viris in quorum mentibus, velut in templis angustis habitat, specialem vultus claritatem et fulgorem sæpe aspirat: sic in vultu Christi radiabat fulgor divinitatis, teste S. Hieron. cujus radios S. Petro, S. Jacobo et Joanni afflavit in transfiguratione; in vultu S. Antonii radiabat splendor sanctitatis, teste S. Athanas. Sic faciem S. Ignatii fundatoris Societatis Jesu radiantem et splendidam se vidisse asseruit B. Philippus Nerius, aliique viri sapientes et sancti. Sic Deus in Sina colloquens cum Moyse illi cornua, id est, radios lucis affixit, Exodi 34. 30. Sic facies B. Virginis erat simulacrum probitatis, norma et forma virtutis, teste S. Ambros. Unde sequitur: *Et* (id est) *quia potentissimus faciem illius commutabit.* Et Psalm. 66. 2: *Illuminet* (Deus) *vultum suum super nos.* Sicut enim sol creaturas, sic Deus homines sanctos luce sua collustrat. Vide dicta Proverb. 17. 24. ad illa: *In facie prudentis lucet sapientia.* Et Proverb. 27. 19. ad illa: *Quomodo in aquis resplendent vultus prospicientium, sic corda hominum manifesta sunt prudentibus.*

Et potentissimus faciem illius commutabit.] Primo, q. d. Princeps aut tyrannus, aut quis alius potens vel minis, vel præmiis flectet constantiam faciemque sapientis et sancti, ut à sapientia et probitate ad insipientiam et improbitatem deflectat. Rursum sapiens si principi serviat, et ab illius vultu nutuque pendeat, necessum est ut sæpe vultum cum eo mutet, sicut umbra mutato corpore figuram suam mutat et variat; quare si sapit, non principi terreno, sed cœlesti, apud quem nulla est vicissitudinis obumbratio, Jacobi cap. 1. vers. 17, se mancipet; quod monet Sapientia, dum subdit: *Ego os regis observo.*

Secundo et genuine, per potentissimum accipe Deum. Dat causam cur sapientia luceat in vultu sapientis: quia scilicet Deus illam immutat, illique suam sapientiam et lucem aspirat, præsertim in oratione et colloquio cum Deo patre luminum, uti in eadem radios suos aspiravit faciei Mosis. Sic vultus S. Dominici ex oratione prolixa spirabat amorem; S. Francisci; contemptum mundi et Christum crucifixum; S. Catharinæ Senensis, devotionem et compunctionem, ut solo vultu intuentes compungerent, et ad pietatem Deique amorem inflammarent. Sensus ergo est, q. d. Deus potentissimus commutare solet faciem sapientis, ut impudicitia, pervicacia, tristitia, feritas, truculentia; et si quis alius antea in ea erat pravus affectus, in probum, puta in pudorem, modestiam, pudicitiam, lætitiam, pietatem, etc., commutetur, ut qui per naturam, vel exercitium et vitium prius fuerat vultu tetrico, torvo, minaci, vago, lascivo, jam sapientiæ dono eumdem habeat hilarem, serenum, placidum, stabilem, pudicum, sanctum. Sic Deus post orationem mutavit faciem mœstam Annæ matris Samuelis, ut deinceps æquabili semper facie, læta hilarique consisteret, 1. Reg. 1. 18; et faciem Esther pallidam ob metum Assueri, Esther 15. 10. et Danielis cap. 7. 28. Porro S. Bonavent. docet Deum mutare faciem exteriorem mutando interiorem, id est, animæ seu rationis partem superiorem Dei capacem. Aliter Emmanuel Sà, q. d. Deus sapientem ita quandoque mutat et dejicit, ut non videatur esse sapiens.

Moral. Hugo Card. Deus, ait, commutat eum qui malus est, ut evadat bonus; qui turpis, ut pulcher; qui debilis, ut fortis; qui viator per gratiam, ut comprehensor per gloriam, secun-

dum quadruplicem statum insipientium, proficientium, perfectorum, pervenientium. Dionys. vero, q. d. Sapiens Dei dono subditis faciem commutabit, et pro subditorum rerumque exigentia nunc iratam, nunc blandam, nunc tristem induet, uti Christus induit, cum ementes ejecit è templo; et cum Magdalenæ apparuit ut hortulanus; discipulis in Emmaus euntibus ut peregrinus.

Anagog. Lyran. Deus, ait, faciem mortalem in resurrectione commutabit immortalem et gloriosam. Legit noster Interpres עז *az*, id est potens per antonomasiam, id est potentissimus, puta Deus; jam alio puncto legunt עֹז *oz*, id est potentia, fortitudo, robur, durities, impudentia. Durus enim facie vel fronte, ab Hebræis vocatur *impudens*. Unde

Primo, Cajet. vertit: *Et fortitudo vultus illius commutabitur;* quod sic exponit, q. d. Nullus etiam Dynasta ita sapit, quin aliquando desipiat, ut muneribus, precibus aliave re corrumpi se sinat, ut subditos affligat, etc.; sicque vultus etiam ipsius, id est auctoritas, apud eos mutatur et amittitur. Unde Chald. vertit: *Et impudens facie, immutantur viæ ejus de bono in malum.* Sic Catilina impudentiam et sævitiam spirabat vultu, etiam jam occisus: *Etiam mortuus Catilina,* ait Sallustius, *retinebat faciem quam habuerat vivus.*

Secundo, Clarius vertit: *Et impudentia* (Vatablus, *duritia*) *faciei illius commutabitur;* quia dum sapientia hominem possederit, abigit impudentiam à mente et fronte. Et Titelm. sic vertit et explicat: *Sapientia hominis lucere faciet vultum ipsius, et fortitudinem, id est impudentiam vel crudelitatem, feritatem et barbariem vultus ejus mutabit.* Campensis: *Crudelitatem pellit.*

Tertio, Vatablus, q. d. Sapientia fortitudinem et arrogantiam, impudentiamque faciei hominis immutabit; quia faciet ut ipse sibi videatur vilis, abjectus, despectus, quamvis ab aliis plurimi fiat.

Quarto, Septuag. ישנא *iescunne* legentes per *sin*, id est audietur, non ישנא *iescunne* per *schin*, id est commutabitur, vertunt ἀναιδὴς, id est *impudens* (Vatic. legunt, *imprudens*, atque impudentia est imprudentia, puta stoliditas) *vultu odietur;* Syrus: *Cujus facies audax est, odiosus efficietur;* Arabicus: *Qui non habet verecundiam contumelia afficit faciem suam,* q. d. In vultu sapientis lucet pudor et sapientia, in vultu insipientia, ideoque ille amabitur et coletur, hic odietur et contemnetur. Unde ut explicat Olympiodor. *Facie sua punietur,* cum scilicet impudens contentiosis sermonibus sophisticisque captiunculis sese efferens, redargutus, impudentiæ pœnas dabit. Thaumaturgus: *Sapientiæ indicium ex hominis vultu apparet, velut et livor impudens, statim ut videtur aliquis, prodit dignum esse, in quo inhabitet.* S. Hieron. in Comment. *Improbus facie sua odietur;* improbitas est audacia et impudentia.

2. Ego os regis observo, et præcepta juramenti Dei.] Septuag. Syrus et Arabicus vertunt in imper. *Os regis observa;* quia pro שומר *scomer*, id est observo, legerunt alio puncto שמור *scemor*, id est observa. Unde ex Hebræo sic vertendum censuere: *Ego*, scilicet moneo vel jubeo, *os regis observa.* Pendet hic versus à præcedenti, ex eoque velut practica conclusio educitur, quasi dicat: Quia Deus potentissimus os et faciem sapientis, sui oris et faciei luce immutat, illique suam sapientiam, virtutem et splendorem aspirat, hac de causa: Ego sapientia, vel ego sapiens os et faciem Dei regis mei observo; tum ut illi os et faciem meam, ab ejus ore et facie illustratus, conformem. Unde frequenter in Psalmis orat David, ut Deus *illuminet vultum suum super nos;* quia *in lumine ejus videbimus lumen.* Sicut enim qui ambulat in sole, luce solis collustratur; sic qui versatur cum Deo, luce divina perfunditur, tum ut ab ore ejus divino jussa et præcepta sapientiæ excipiam, quibus meam mentem vultumque imbuam, illustrem, sanctificem, quæque in opus conferam, ut Deum meum per gratiam laborando hic sequar, et in cœlo per gloriam comprehendendo assequar.

Porro τὸ *ego* refert ad sapientiam, de qua est omnis sermo, vel ad Salomonem, qui in se typum hìc sapientiæ et sapientis exprimit; quod eòdem redit, uti liquet ex verbis S. Hieron. initio vers. 1. citatis. Sæpe enim Salomon, æque ac Siracides, per prosopopœiam ipsam sapientiam loquentem inducit, elegantiæ et energiæ causa.

Igitur primo et genuine, per regem accipe Deum, qui est Rex regum. Nec enim Salomon habebat in terra regem superiorem se, cujus os et jussa observaret. Sensus ergo est, q. d. Ego sapientia sollicite ambulo cum Deo rege meo, ac studiose observo; ac meî studiosos, puta sapientes et sanctos exacte observare jubeo os ejus, id est legem ex Dei ore manantem, et *præcepta juramenti Dei*, quæ scilicet ipse juramento confirmavit, ut testaretur hanc esse intimam suam voluntatem, ut scilicet homines hæc ejus præcepta diligentissime servarent, quæque nos vicissim solemni professione, velut juramento servaturos in circumcisione vel baptismo promisimus, et quasi juravimus.

Nota: Τὸ *observo* significat sedulum et exactum studium divinæ voluntatis, legisque scrutandæ et adimplendæ, ut quid, quantum, quomodo, quibus circumstantiis Deus hoc illudve fieri jubeat, minutim vestigemus, et ad amussim omnia et singula compleamus. Sic famuli observant os regis, id est singula ejus jussa et verba, imo singulos ejus gestus et nutus nictusque oculorum, ac ubi perceperunt quid velit, illico ad id explendum non tam eunt, quàm currunt et volant.

Mystice, S. Bonavent. Os, inquit, Patris est Christus (sicut Christi os est doctor et prædicator) cujus minima dicta, imo gestus et nutus studiose audire, mente condere, meditari, et opere explere debemus. Nam ut ait Christus: *Beati qui audiunt verbum Dei et custodiunt illud.* Sic Beata Virgo *conservabat omnia verba hæc conferens in corde suo*, Lucæ 2. 19. Sic quisque deberet observare os Domini, ut ad minimam voluntatis divinæ significationem totum se fingeret et componeret. Hoc est *sollicitum ambulare cum Deo*, quod unice à nobis requirit Deùs, uti docet Mich. c. 6. 8; ideoque convenit assidue dicere cum Samuele: *Loquere, Domine, quia audit servus tuus;* et cum Paulo: *Domine, quid me vis facere?* et cum Psalte: *Paratum cor meum, Deus, paratum cor meum.*

Secundo, per regem cum Olympiod. et aliis accipi potest quilibet rex, princeps et magistra-

tus, qui regendi vices, jus et auctoritatem à Deo accepit, q. d. Ego sapientia observo, et meos observare doceo os, id est leges et jussa regum ac magistratuum, qui quasi vicarii Dei regunt rempublicam. His enim se obedituros in eorum inauguratione promiserunt, et jurarunt subditi. Ergo par est ut eis juxta juramenta præstita pareant et obsecundent, juxta illud Prov. 24. 21 : *Time Dominum, fili mi, et regem;* quia Dominus jussit ut regi obedias. Unde Septuag. et Arabicus vertunt : *Os regis custodi;* Syrus, *conserva;* Chald. *Custodi os tuum super sententiam regis;* Tigurina : *Equidem moneo ut os regis observes, præsertim propter juramentum Dei;* quia, ut ait Vatablus, fidem jurejurando regi præstitimus. Alii : *Meum est observare præceptum regis.* Porro nonnulli prius hemistichium à posteriore adversative disjungunt, q. d. Observa os, id est præcepta regis, sed magis observa juramenta, quibus obstrictus es Deo; ut, si rex aliquid Deo contrarium præcipiat, dicas : *Obedire magis oportet Deo quàm hominibus.* Unde Campens. *Quæ rex mandavit, observet, et præstet si quid Deo in testem vocato juraverit.* Et Thaumaturgus : *Magna diligentia verba regis attendenda sunt, sed jusjurandum per nomen Dei omnibus modis fugiendum.*

Tertio, nonnulli hanc gnomen arctant, et attribuunt familiaribus et consiliariis regum et principum, quasi eis indicat hic Salomon fidelitatem et silentium, ne eorum secreta consilia evulgent, uti juramento eis promiserunt, quasi quilibet eorum hìc inducatur ut loquens, dicatque : Ego os, id est secreta, quæ ex ore regis mei audivi, secreta servo. Unde S. Hieron. censet hìc Salomonem loqui in persona cujusvis sapientis, qui pareat legibus et regibus. Hic enim est regendi, et rei bene gerendæ nodus et nervus, si consilia serventur secreta. Id norunt Persæ, de quibus scribit Ammian. lib. 21 : *Nemo consiliorum*, inquit, *est conscius præter optimates taciturnos et fidos, apud quos silentii quoque colitur numen*, q. d. Silentium adeo religiose observant et colunt, ac si illud esset unicum eorum numen; hinc silentiarii nuncupabantur, et revera erant. Huc pertinet illud Raphaelis Tob 12. 7 : *Sacramentum regis abscondere bonum est.* Huc quoque spectat expositio Olympiod. *Est*, inquit, *os regis custodire, divina mysteria silentio occultare, neque indignis atque profanis auditoribus illa explicare.* Idem tropologice sic exponit : Bonum est ut non studeamus extra os et faciem Dei ambulare, sed omnia nostra opera sic peragamus, ut Deum vereamur, tanquam præsentem judicem et inspectorem.

Et præcepta (Hebr. *verbum;* S. Hieron. *loquelam*) juramenti Dei] repete, *observo.* Aliter S. Hieron. in Comment. et Symmachus qui hæc nectunt cum sequentibus : *Ne festines.* Unde Arabicus : *Ne festines*, ait, *in juramento memoriæ Dei;* Symmachus : *Transgredi juramentum Dei*, q. d. Ne festines et sis præceps ad juramentum, quia juramentum in Dei æque ac tua memoria inscriptum, et quasi insculptum servatur, ut si illud transgrediare Deum vindicem sis experturus. Noster vero, Septuag. et Arabic. *verba* vel *præcepta* vocant *juramenti Dei*, scilicet quibus Deus quasi jurejurando te obligavit, hoc est arctissime et severissime te obstrinxit, minando pœnas æternas et promittendo regnum cœleste, necnon cum pacto et sanguine fœderis, Exodi 24. 1; quæque te servaturum, cum ad ejus religionem et Ecclesiam accederes, spopondisti et quasi jurasti. Hinc Patres professionem fidei, quæ fit in baptismo, vocant sponsionem, juramentum, votum, eaque acriter urgent fideles ad servandum præcepta Dei. Est catachresis similis illi Psalm. 118. 106 : *Juravi* (id est firmiter decrevi, proposui, promisi; unde sequitur), *et statui custodire judicia justitiæ tuæ.*

Audi S. Chrysost. homil. in illud Sapientiæ : *Justorum animæ in manu Dei sunt; unde tu, Christiane, delicatus es miles, si putes te sine pugna posse vincere, sine certamine triumphare. Exere vires, fortiter dimica, atrociter in prælio concerta. Considera pactum, conditionem attende, militiam nosce; pactum quod spopondisti, conditionem qua accessisti, militiam cui nomen dedisti*, per sacramentum militare, puta per Baptismum, et professionem vitæ Christianæ in Ecclesia militante, cui adscriptus es quasi miles et athleta Christi. Tertull. lib. de Corona militis, cap. 3 : *In Ecclesia*, ait, *sub Antistitis manu contestamur nos renuntiare diabolo et pompæ et Angelis ejus*, q. d. Sacramento militari in Baptismo renuntiavimus diabolo, et nos addiximus Christo, quasi ejus milites auctorati. S. Basil. exhort. ad Baptismum : *Tesseram ducis sub se militantibus dant, etc. nisi characterem in te agnoscat Angelus, quonam modo pro te pugnabit, aut ab inimicis vindicabit?* August. lib. 4. de Symbolo ad Catechum. cap. 1 : *Huic* (diabolo), ait, *vos renuntiare professi estis, in qua professione non hominibus, sed Deo et Angelis ejus conscribentibus dixistis : Renuntio. Renuntiare non solum vocibus, sed etiam moribus; non tantum sono linguæ, sed et actu vitæ; nec tantum labiis sonantibus, sed operibus pronuntiantibus : Scitote vos cum callido, antiquo et veternoso inimico suscepisse certamen; non in vobis post renuntiationem inveniat opera sua, non jure vos attrahat in servitutem suam. Deprehenderis enim et detegeris, Christiane, quando aliud agis et aliud profiteris; fidelis in nomine, aliud demonstras in opere, non tenens promissionis tuæ fidem : modo ingrediens Ecclesiam orationes fundere, post modicum in spectaculis cum histrionibus impudice clamare. Quid tibi cum pompis diaboli quibus renuntiasti?* Narrat Victor Uticensis libro 3. Wandal. duos fratres Christianos à Wandalis Arrianis fuisse suspensos, molibus lapidum ad pedes appensis; cumque unus eorum peteret deponi darique sibi inducias, alter metuens ne fidem negaret, exclamavit : *Noli, noli, frater, non ita juravimus Christo. Accusabo te, cum ante thronum ejus terribilem venerimus; quia super corpus ejus et sanguinem juravimus, ut pro eo invicem patiamur.* Unde prior confirmatus constanter edixit : *Adigite suppliciis quibus vultis, et pœnis Christianos arctate crudelibus. Quod frater meus facturus est, hoc etiam ego.*

3. Ne festines recedere a facie ejus, neque permaneas in opere malo; quia omne quod voluerit faciet :] τὸ *ne festines*, Arabicus Olympiodorus et alii nectunt præced. q. d. Ne festines in juramento Dei, id est ne præceps sis ad jurandum; sic enim expones te periculo pejerandi.

Melius Noster, Septuaginta, Syrus et cæteri passim nectunt sequent. q. d. Serva juramenta, id est præcepta Dei, quibus solemni professione

in circumcisione vel baptismo, quasi jurejurando, summa religione te Deo ad illa servanda obstrinxisti : quare, si quæ ingruat tentatio, adversitas, persecutio, *ne festines*, hebr. אל תבהל *al tebahel*, id est ne trepides, ne percellaris, ne præcipites recedere à facie ejus, *tanquam à conspectu ejus possis aufugere*, ait Campensis, uti ab eo fugit Cain, Genesis 4. 16; sed non effugit : *neque permaneas ;* Campensis : *Ne pertinax persiste in opere malo*, ut contra legem Dei in aliquo scelere, ad quod concupiscentia, socii vel hostes te illecebris vel minis impellunt, persistas, excutiendo metum Numinis et vindictæ Dei; quia etsi is eam ad tempus differat, tamen suo tempore omne quod voluerit faciet, ac sibi rebelles et reos puniet, et morte præsenti et æterna mulctabit.

Pro *in opere malo*, Hebr. Septuag. Syrus et Arabicus habent, *in verbo malo*, quod proprie accipi potest de peccatis oris et linguæ, uti est murmur, detractio, oblocutio. Unde Thaumaturgus intelligit de blasphemia; sic enim vertit : *Sermonibus Dei, licet molestum quid imperantibus decet obedire, cavereque ab omni in Deum blasphemia. Nam quamvis inferat tibi aliquid, non tamen tuum fuerit reprehendere, neque contradicere decretis Monarchæ vel Regis.*

Porro Chald. vertit : *Et in tempore iræ Domini ne desinas orare coram eo, sed cito vade in conspectu ejus, et ora, et quære misericordiam ab eo ut non stes in verbo malo : Quia Dominus totius seculi quodcumque voluit fecit ;* id est, ut clariùs vertit Costus : *Ut non luctuosum quippiam eveniat ; ipse enim totius mundi Dominus, omnia secundùm animæ sententiam facere potest.*

Secundo, hæc omnia v. 2. ad v. 9, non tantum de Deo, sed et de rege sive magistratu accipi possunt, q. d. Ne opponas te regi ejusque decretis, ut eis obloquaris vel resistas; quia rex potens est, et quodcumque voluerit faciet, ut te sibi adversantem vel bonis, vel civitate, vel libertate, vel vita mulctet et privet. Ita Vatablus, Campensis, Cajetanus et alii. Porro Cajetanus explicat *τὸ ne festines*, q. d. Ne nimis velociter adeas conspectum regis, vel ab eo leviter abeas, ne levitate hac et indecentia regem offendas; sed etsi quid contra eum dixeris, ne persistas in ejus ditione, sed cito ex ea te proripias, ne te comprehendat et plectat. David de Pomis verò, q. d. Ne festina adire regem, vel ab eo abire, ne nimis crebro te ejus vultui sistas, nec nimis raro. Nam, ut ait Plutarchus : *Cum rege agendum est quasi cum rogo*, ut nec nimis prope ad eum accedas, ne comburaris; nec nimis longe, ne ab eo non calefias, id est ejus amorem, favorem et beneficia non sentias. Sidonius quoque Apollinar. lib. 3. Epist. reges flammis comparat, *quæ sicut*, inquit, *paululum à se remota illuminant, ita satis admota comburunt.* Sic enim Alexander Clitum nimis familiarem, Tiberius Sejanum, Nero Senecam occidit. Porro Vatablus sic exponit : Si recesseris à rege, statim redi in gratiam cum eo, ne cogaris permanere in opere malo; cum rex quidquid vult valeat. Alii exponunt, q. d. Ne fastidiose, et arroganti ac philosophico supercilio recedas à rege, nolens eum adire etiam ab eo evocatus, quasi eo superior et sapientior, ac celsior rege et mundo universo, uti Diogenes aspernatus est Alexandrum Magnum. Senec. Epist. 103 : *Multis, ait, fuit periculi causa Philosophia insolenter jactata et contumaciter. Vitia tibi detrahat, non alii exprobret, non abhorreat à publicis moribus, nec ita agat, ut quidquid non facit, damnare videatur ; licet sapere sine pompa, sine invidia.* Vide Plutarchum, libro qui inscribitur : *Cum Principibus Philosopho esse disserendum.* Denique noster Pineda censet hæc spectare ad familiares et consiliarios regum et principum, ut eis hîc Salomon duo salutaria suggerat monita; primum, ne in dando regi consilio sententiam præcipitent; sed, præmissa deliberatione, mature eam pronuntient. Nam, ut ait Livius, lib. 22 : *Omnia non properanti clara certaque sunt : festinatio improvida est et cæca ;* et lib. 31 : *Nihil magni discriminis consiliis tam inimicum quàm celeritas ;* secundum, ut in sententia non sint pertinaces, nec sui cerebri, sed si viderint ab aliis saniora dari consilia, illa probent et sententiam mutent. Sic enim ipsi se non suo honori, sed regis et reipublicæ commodis studere ostendent, quæ propria est senatoris et consiliarii laus,

4. ET SERMO ILLIUS POTESTATE PLENUS EST ; NEC DICERE EI QUISPIAM POTEST : QUARE ITA FACIS ?] Hebr. *In quo verbum regis*, in eo est *potestas*, q. d. Verbum regis et jussum armatum est potestate, adeoque est ipsa potestas, ut instar fulminis statim exsequatur quod jusserit dictumque ejus sit factum : hinc Seleucus cognominatus est *Ceraunius*, id est fulmineus. Unde Thaumaturgus :

Nam jusserit ille, jubentis
Vel dicto citius, vocem mox facta sequentur.

Alii vertunt : *Juxta dictum regis est potestas*, q. d. Mensura dicti vel jussi regis est potestas : tantum potest quantum dixerit et jusserit; tantum valet quantum volet. Audi Esdram, lib. 3. cap. 4. 3 : *Rex super omnia præcellit et dominatur eorum ; et omne quodcumque dixerit illis faciunt ; et si miserit illos ad bellatores, vadunt et demoliuntur montes et muros et turres. Jugulantur et jugulant, et regis verbum non prætereunt, et ipse unus solus si dixerit : Occidite, occidunt, etc.* Et Plutarchus ad principem ineruditum : *Pravitas à potentia*, ait, *celerem nacta cursum, omnes animi motus in facta expellit. At sicut fulgur tonitru posterius erumpit, prius tamen videtur; sic in imperiis supplicia accusationibus antevertunt, nisi gravitate præpedita ratio compescat reprimatque potentiam.*

Vis ambitiosæ regum potestatis exempla ? Accipe : Cyrus Gynden fluvium navi trajiciens, eo quod periisset unus ex equis suis, ira in fluvium excandescens, illum ut perderet in 130 alveos derivavit, uti fuse narrat Seneca, lib. 3. de Ira cap, 21. Impotentior fuit Xerxes, qui Hellespontum, quod oborta tempestate pontes suos disjecisset, conviciis oneravit, trecenta verbera illi infligi, quin et compedes injici jussit, teste Herodoto, lib. 7. Modestior et sapientior fuit Canutus rex Angliæ, qui ad littus maris sedens, mari imperans : *Unda*, inquit, *jubeo ne pedes meos tangas*, sed ab ea non obediente madefactus Anglos suos docuit, non se, sed unum Christum esse regem, cui venti et mare obediunt. Quare Vintoniæ in Basilica S. Petri et Pauli coronam regiam Christo crucifixo imposuit, nec postea ea coronari sustinuit, teste Polydor. Virg. lib. 7. Histor. sub finem. Stolidior fuit pharao, dicens : *Meus est fluvius* (Nilus), *et*

ego feci memetipsum, Ezech. 26. 3; et rex Tyri, dicens: *Deus ego sum,et in cathedra Dei sedi in corde maris,* Ezech. 28. 2; et rex Babylonis, dicens: *In cœlum conscendam; super astra Dei exaltabo solium meum, etc. similis ero Altissimo*, Isaiæ 14. 13. Annon insanæ sunt hæ regum, suæ potestati etiam elementa et cœlos subjicientium, voces?

5. QUI CUSTODIT PRÆCEPTUM, NON EXPERIETUR QUIDQUAM MALI.] Hebr. *non cognoscet,* scilicet per experientiam et sensum *verbum malum*, id est rem malam, puta iram regis et pœnam legis; Arabicus, *verbum immundum.* Aliter Olympiodorus et S. Ambrosius in psalmum 41, q. d. Justus non *cognoscit malum* culpæ scilicet ut illud faciat, approbet, vel ullo consensu recipiat, aut aliqua societate in se transferat. Hinc disce obedientiæ vim et fructum, quod scilicet obedientem reddat immunem ab omni malo, et quasi inviolabilem, adeo ut etiamsi rex aut superior illi infensus velit eum rigidis strictisque arctare præceptis; obediens tamen, omnia capessens, superet et transcendat magna animi virtute, laude et merito, ideoque Deus omnia illi efficit facilia, utilia et honorifica, etiam illa quæ ad eum deprimendum excogitata videntur; obedientibus enim velut *diligentibus Deum, omnia cooperantur in bonum,* Rom. 8. Docet idipsum egregie S. Ephrem, tomo 2. Parænesi 16. de Præfecto et Obedientia, ac S. Chrysostomus, homilia 84. in Joannem; et Dorotheus, Doctr. 5. Licet ergo patiatur vel communes, vel privatas et proprias vitæ ærumnas; tamen illas non pœnas esse censet, sed exercitia virtutis, augmenta meritorum, et exempla intuentium vel posteriorum. Quare, cum Paulo sibi placet, imo gloriatur in infirmitatibus et tribulationibus, Rom. 8. 28, 2. Corinth. 12. 5. Igitur obediens et justus flagellantem Deum intuetur, ut patrem; corripientem, ut amicum; castigantem, ut præceptorem; amara propinantem, ut medicum, dicitque cum S. Augustino: *Hîc ure, hic seca, ut in futuro parcas.*

TEMPUS ET RESPONSIONEM COR SAPIENTIS INTELLIGIT.] Hebr. *Tempus et judicium,* id est, ut Septuaginta et Arabicus exponunt per hendiadin: *Tempus judicii.* Judicium in Script. multa significat; in judicio enim judicum multa fiunt, quæ nunc omnia simul, nunc unum ex omnibus seorsim per synecdochen significat vox judicium; unde nunc significat interrogationem et accusationem, defensionem et responsionem; nunc sententiam judicii, nunc pœnam ab eo inflictam. Rursum, quia judicium forense statum est, determinatum, certum et fixum. Hinc *judicium* per catachresin significat rem statam et certam, item morem, legem, consuetudinem, normam, regulam, statum, conditionem, officium, functionem, ministerium. Jam

Primo, Thaumaturgus exponit de die judicii, quem in omnibus actionibus menti suæ proponit sapiens. Unde vertit: *Equidem sapiens ante oculos semper habet justum judicium suo tempore futurum, et prænoscit omnia humanæ vitæ opera superne retributionem exspectare.* De S. Hieron. refertur illum dixisse: *Sive comedo, sive bibo, sive vigilo, sive dormio, sive quid aliud facio, semper tuba illa insonat auribus meis: Surgite, mortui, venite ad judicium.* Utique qui sapit, id ipsum facit, itaque *disponit sermones* (et actiones omnes) *suos in judicio*, id est juste, legitime et exacte maturo judicio, ut in die judicii habeat quod Judici pro se respondeat. Sic quoque Olympiodorus, Hugo, Lyranus, Titelmanus et alii.

Secundo, alii hæc ad consiliarium regis referunt, q. d. Si rex illicitum quid jubeat, vir sapiens scit quid prudenter regi respondere debeat, ne vel illicitum quid admittat, vel regis iram incurrat, uti fecerunt tres pueri jussi adorare statuam auream, Daniel. 3. Daniel ipse c. 6. lata lege, ne quis per 30 dies adoraret Deum, nisi regem. Cajetanus ex adverso hæc refert ad regem, quem sapiens cognoscit captare tempus et judicium, id est occasionem judicandi contra eum quem plectere destinat, uti Salomon captavit tempus plectendi Semei et Adoniam, 3. Reg. c. 2. 22 et 42. Verum hic sensus dissonat à Vulgata quæ vertit, *responsionem.*

Tertio et genuine, q. d. Sapiens ita exacte præcepto tam Dei, quàm regis et magistratus obedit, omnes ejus circumstantias loci, temporis, modi, personarum, etc., observans, ut nil sit quod in eo carpi queat; sed si quis in re à quopiam culpetur, illico habeat quod jure respondeat, quoque suam obedientiam tueatur et demonstret, adeo ut si *in judicium* vocetur, coram judicibus justam facti sui rationem reddere possit. Hinc Noster sagaciter pro *judicium* vertit, *responsionem.* Ita S. Hieronymus: *Præcepit,* inquit, *regis imperium, id est Christi conservandum, et scire quid, et quare, et quo tempore jubeat,* ut scilicet omnes imperantis circumstantias, articulos, nutus exacto judicio observemus, ne vel minima elabatur occasio, qua ejus voluntatem integre non exsequamur, sed vocanti, imo innuenti illico non sistamus et respondeamus cum Samuele: *Ecce ego;* et cum S. Augustino: *Da quod jubes, et jube quod vis.*

Igitur *tempus et judicium* intelligit et observat *sapiens,* quia vocatus, interrogatus vel jussus à Deo sive rege quidpiam respondere, dicere vel agere, omnia respondet, dicit et agit suo tempore, ac maturo cum judicio, id est magna cum ratione, prudentia et circumspectione. Aut planius, quod tamen eòdem redit, sapiens observat *tempus et judicium,* hoc est, *tempus judicii,* ut vertunt Septuaginta: id est tempus justum, congruum, aptum, opportunum respondendi, dicendi vel agendi. Unde Noster, hebraice משפט *mispat*, id est judicium, quod hìc vertit, *responsionem*, v. seq. vertit, *opportunitas.* Hæc ergo tria, scilicet judicium, responsio, opportunitas hoc loco idem significant, scilicet tempus justum et opportunum ad respondendum.

Denique noster Pineda censet hìc notari formam et ideam perfecti obedientis, ut intelligere judicium, idem sit quod studiosi animi voto, promptitudine, consideratione accelerare, ut antevertat præcepti et obedientiæ tempus, utque avide illud exspectet, et quod in se est, advocet, maturet, adducat, ac denique antequam mandata accipiat secum tacitus cogitet, si hoc vel illud grave ac difficile jubeatur, qua fronte, quo animo, qua responsione accepturus sit, ac sæpe illam suo animo responsionem fingat, et paratissimam habeat: *Ecce ego præsto sum, mitte me;* nam ut ait S. Bernard. *Verus obediens parat aures auditui, linguam voci, manus operi, pedes itineri; et sic se totum intra se col-*

ligit, ut mandatum peragat imperantis. Ita ipse serm. de Obedientia.

Moral. S. Bonav. Sapiens, ait, observat tempus bene operandi, ut apte respondeat interroganti et ignoranti, ut notat Hugo, vel docendo, vel consulendo, vel obediendo, vel Dei flagella patienter excipiendo, et mores corrigendo, vel accusationes et criminationes humiliter confitendo, vel ad beneficia Dei gratias agendo, vel inspirationi Dei cooperando, et in melius proficiendo.

Rursum et proprie disce hîc sapientem observare tempus, id est opportunitatem bene agendi, et implendi id quod præceptum est, ideoque magnam sapientiæ et prudentiæ partem, consistere in captanda opportunitate rei bene gerendæ; dum enim illa se offert, res facile et feliciter conficitur: dum vero illa abest, cum magna difficultate frustra res tentatur, nilque promovetur, sed infeliciter omnia cedunt. Hinc infert magnam habendam esse rationem temporis hujus vitæ, utpote quod breve est, et semel elapsum irrevocabile, et à quo pendet tota cujusque æternitas, eaque vel beatissima vel miserrima.

Narrat Lud. Blosius, lib. 4. Spirit. grat. cap. 4. de S. Mechtilde, quod à Sanctis sibi apparentibus audierit: *Eia, quàm felices vos estis, qui adhuc vivitis in terris, et quàm multa promereri potestis! quia si homo sciret quanta una die promereri possit, mox ut à somno evigilaret, tanto gaudio cor ejus dilataretur pro eo, quod dies illa illuxisset, in quo Deo vivere et ex Dei gratia suum meritum ad Dei laudem augere posset, ut tota die ad omnia quæ agere aut pati deberet alàcrior et fortior redderetur. Qui enim parce seminat, parce et metet; et qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus et metet. Opera enim illorum sequuntur illos.* S. Bern. ad Scholares: *Nemo*, ait, *vestrûm parvi æstimet tempus, quod in verbis consumitur otiosis. Volat verbum irrevocabile, volat tempus irremediabile, nec advertit insipiens quid amittat; licet fabulari, dicunt, donec hora prætereat. O donec prætereat hora, quam tibi ad agendam pœnitentiam, ad obtinendam veniam, ad acquirendam gratiam, ad promerendam gloriam miseratio conditoris indulget! donec transeat tempus quo divinam debueras propitiare pietatem, properare ad Angelicam societatem, suspirare ad amissam hæreditatem, excitare remissam voluntatem, flere commissam iniquitatem.* Et rursum: *Nil pretiosius tempore, et heu! hodie eo nil vilius invenitur. Transivit dies salutis, et nemo recogitat: nemo sibi perire diem et nunquam rediturum causatur; sed sicut capillus de capite, sic nec momentum peribit de tempore.* Vis Gentilium sensa et gnomas de pretio et brevitate temporis? Accipe Virgil. 3. Georg.

> Et fugit interea, fugit irrevocabile tempus.

Idem, Æneid 10:

> Stat sua cuique dies, breve et irreparabile tempus
> Omnibus est vitæ.

Ovidius Metamor. 10:

> Labitur occulte, fallitque volubilis ætas.

Et: *Nihil est annis velocius.* Et rursum:

> Eunt anni more fluentis aquæ.
> Utendum est ætate, cito pede labitur ætas.

Seneca in Hipp.

> Volat ambiguis mobilis alis
> Hora. . . . . senescimus, effugit ætas.

Seneca, lib. 1. Epist. 1: *Maxima*, ait, *pars vitæ elabitur male agentibus, tota vita aliud agentibus. Quem mihi dabis, qui aliquod pretium tempori ponat? qui diem æstimet? qui intelligat se quotidie mori? Fac ergo, mi Lucili, quod facere te scribis, omnes horas complectere. Omnia aliena sunt, tempus tantùm nostrum est; in hujus rei unius fugacis ac lubricæ possessionem natura nos mittit, ex qua expellitur quicumque vult; et tanta est stultitia mortalium, ut quæ minima et vilissima sunt, certe reparabilia, imputari sibi cum periere patiantur, nemo se judicat quidquam habere, qui tempus accepit, cum interim hoc unum est, quod nec gratus quidem potest reddere.* M. Varro censebat nullam jacturam esse graviorem præsertim scienti, quàm temporis. Bias apud Laert. l. 1. c. 6. dicere solitus erat vitæ tempus ita metuendum, quasi et diu et parum victuri sumus juxta illud S. Hier. *Sic vive tanquam semper moriturus; sic stude tanquam semper victurus.* Democritus pretiosissimum impendium dixit esse tempus. Zeno dicebat nihil magis hominibus deesse, quàm tempus, ait Laert. l. 7. c. 1: et tamen multi illud alea, ludis, jocis prodigunt, quasi eo abundent. Theophrastus semper habebat in ore; *nullum sumptum esse pretiosiorem tempore.* Simonides interrogatus quantum temporis vixisset: *Tempus quidem exiguum*, inquit, *annos autem multos*, ait Stobæus serm. 96. Sic Barlaam apud Damascen. in Histor. c. 18, rogatus à Josaphat regis filio quot annos vitæ haberet, respondit: 45; licet enim sim 70 annorum, tamen tantum ex eis 45 Deo in monastica vita servivi: illud autem solum tempus vitæ computo; quod enim in vanitate et otio transigitur, tempus mortis est, non vitæ. Alius: *Sicut flumen sistere non potes, sic nec tempus. Sicut unda undam perpetuo propellit, ita dies diem trudit.* Uti ciconias nemo advenire sentit, sed advenisse; nemo discedere, sed discessisse, quia noctu clanculumque faciunt utrumque; ita juventutem nemo intelligit discedere, sed discessisse, et senectutem non sentimus advenire, sed advenisse: perinde ac qui nave vehuntur, progrediuntur sensim sine sensu. Vetus adagium est: *Nosce tempus.* Et: *Cum pluit, molendum. Fronte capillata est, à tergo occasio calva.* Ægyptii pro annuo circuitu pingebant serpentem; quia is, ut ait S. Cyrill. in longitudinem porrigitur, et multis complicatur spiris, quæ sunt multæ dierum annorumque series, taciteque proserpit nullo edito strepitu. Caudam supprimebat serpens, quia omnia tempora nobis incerta sunt. Præsens enim cum instabile sit et velocissime transcurrat, vix percipitur: præteritum intueri non possumus. Futurum longe minus, quia nondum est, et ejus finis prorsus est incognitus. Ita Pierius lib. 14. pag. 130. Nemesianus Ecloga 3: *Omne tempus abit, tempus rapit, usus in arcto est.* Plura de pretio et cura temporis dixi cap. 3. 1. et Ephes. 5. 16.

6. Omni negotio (Hebr. *voluntati*, id est rei

volitæ) TEMPUS EST ET OPPORTUNITAS (Symmach. *tempus commoditatis et modus;* Hebr. Syrus, Arabicus et Septuag. *tempus et judicium*) ET MULTA HOMINIS AFFLICTIO.] Dat causam cur cor sapientis intelligat et observet tempus, quia scilicet scit cuique rei suum esse tempus et opportunitatem ; quamque ergo captat suo tempore opportuno. S. Hieron. vero censet hic doceri sapientem sive justum cognoscere quod Deus omnia disponat ad suam cæterorumque utilitatem, etsi scire nequeat quid ei obventurum sit; quare quicquid justo acciderit, id eum æquo, imo lubenti animo excipere, velut ordinatum sibique missum à Deo. Ergo Dei judicia exosculatur, et ex omnibus bene agendi beneque de Deo merendi occasionem captat.

ET MULTA HOMINIS AFFLICTIO.] Theod. et Arabicus pro רעת *raath*, id est afflictio, legentes דעת *daath*, id est scientia, vertunt : *Quia scientia hominis multa super eum ;* quod Olympiod. refert ad rerum cognoscendarum multitudinem: *Immensa*, inquit, *cum sit ipsa sapientia, premit hominem atque obruit. Si enim voluerit omnia scire, vasta mole irruens super eum, angit ejus mentem ac suffocat.*

Idem deinde explicat de ignoratione temporis, loci et modi, quando scilicet, ubi et quomodo peragendum sit extremum judicium. Verum Septuag. Syrus, Arab. Chald. et cæteri cum Nostro legunt *raath*, id est *afflictio;* Vatabl. *infelicitas;* Clarius : *Varia et periculosissima mala*, non tam culpæ, ut vult Cajet. quàm ærumnæ et pœnæ. Significat cuique tempori, perinde ac rei sublunari inesse suam vanitatem et afflictionem ; hoc enim toto libro probare contendit. Porro vanitas et afflictio tempori propria est ea quam subdit : *Quia ignorat præterita et futura*, q. d. Omnibus in rebus, locis et temporibus magna est afflictio, præsertim in tractandis et expediendis negotiis arduis ; sed tamen sapiens sua sapientia eam prævidet, et evitat vel superat. Proprie et præcise Hugo Victor. afflictionem explicat difficultatem ad inveniendi congruam responsionem, qua placari possit iratus rex, cujus voluntati sive justæ, sive injustæ, sapiens consiliarius obstitit. Alii afflictionem explicant cruciatum timoris et supplicii, qui invadit inobedientem, qui præcepta Dei vel regis transgressus est. Chald. refert ad diem judicii ; sic enim habet ex versione Costi : *Cujuscumque rei vicissitudo bona est et mala, et sane justâ sententiâ universus orbis judicabitur, quo tempore à Domino statuto est futura toto orbe vindicta propter varia hominum ex malefactis mire sibi placentium peccata.* Clarius Campen. *Statuit Deus tempus pro sua voluntate, quo de omnibus judicaturus est, et antequam illud adveniat, variis et periculosis malis expositi sumus.*

Hic sensus valde appositus est ; tum quia Hebr. est משפט *mispath*, id est judicium, tum quia hoc sensu omnia optime connexa sunt, omniaque fluunt ex illo v. 2. juxta Septuag. *Observa os regis*, etc. *Quia omne quodcumque voluerit faciet, et sermo illius potestate plenus est*, q. d. Observa præcepta Dei, quia ipse in die judicii exactam eorum à te reposcet rationem ; quia potentissimus est, acriter te puniet, imo damnabit ad gehennam, idque faciet cum ei libuerit : ipse enim solus est Dominus vitæ et mortis ; quare cum volet, mortem tibi accelerabit, ut te judicet et damnet : hac de causa potestatis in mortem inducitur mentio, v. 8.

7. QUIA IGNORAT PRÆTERITA, ET FUTURA NULLO POTEST SCIRE NUNTIO.] *Magna* (inquit Hieron.) *afflictio generi humano, ut Poeta ait : Nescia mens hominum fati sortisque futuræ. Aliud sperat, aliud evenit, de altero loco exspectat hostem, et alterius jaculo vulneratur.* Quævis præterita et futura hîc accipi possunt; proprie tamen ea significantur, quæ spectant ad dandam congruam Deo vel regi responsionem, de qua dixi v. 5. et ad negotia quæ homini incumbunt opportuno tempore prudenter expedienda : licet enim nonnulla præterita sciat homo, tamen illa pauca sunt, et sæpe ad rem non pertinentia ; quia longe plura sunt quæ ignorat, præsertim quæ ad rem ejus faciunt. Dion. accipit præteritam sanctorum patientiam, æque ac supplicia de impiis sumpta.

Pro *præterita*, Hebr. est *futura*, et sic vertunt Septuag. *Quia*, inquiunt, *non est qui cognoscat quid futurum sit ; sicut enim erit, quis annuntiabit eis?* Arab. *Quoniam non reperitur qui cognoscit evitandum; nam quis ei commemorabit rem ut heri?* Chald. Costi : *Nullus scire unquam potuit quis eum exitus consequatur. Cum enim ita Domino visum fuerit, ut illum ad supplicium deposcat, quis eum certiorem faciet?* Syrus vero vertit in præterito : *Quia non est qui cognoscit ad quid est factus, et quid fiet post se quis ostendet illi?* Quare Syrus æque ac Noster pro שיהיה *sceiia*, id est *quid erit*, videtur legisse שביה *scebaia*, id est *quid fuit*, vel quid factum et præteritum est; aut potius ex textu nexuque sententiæ sagaciter conjecit prius *iihe* opponi posteriori, ideoque prius vertendum per præteritum (quasi ש includat *vau* conversivum, quod vertit futurum in præteritum), posterius proprie per futurum. Sic ergo ad verbum ex Hebræo vertas : *Nam non ipse sciens quod factum est, quia quod erit quis annuntiabit ei?* Sicque sensus recte cohæret, q. d. Afflictiò magna incumbit sapienti, ut congruam Deo, aut regi interroganti vel examinanti det responsionem, utque actiones et res omnes congrue et opportune peragat, ac negotia quæ illi incumbunt suo tempore prudenter expediat, eo quod ignoret præterita quæ illum edocere queant, quid facto sit opus, æque ac futura, quis scilicet suæ actionis vel consilii sit futurus exitus. Prudentia enim consistit in præteritorum memoria, præsentium consideratione, et futurorum provisione : ideoque sapientis cor intelligere tempus, id est differentias temporis, quid scilicet præteritum sit, quid futurum.

8. NON EST IN HOMINIS POTESTATE PROHIBERE SPIRITUM, NEC HABET POTESTATEM IN DIE MORTIS, NEC SINITUR QUIESCERE INGRUENTE BELLO, NEQUE SALVABIT IMPIETAS IMPIUM.] Hebr. et Septuag. *Non est homo potestatem habens in spiritum, ut prohibeat spiritum, et non est potestas in die mortis, et non est emissio in die belli, et non salvabit impietas herum suum;* Septuag. *Eum qui ab ea*, supple est et vocatur impius ; Arabic. *eum qui participat eam ;* Tigur. *Suos consortes.* Facile est hanc gnomen nectere præcedentibus : potest enim referri ad τὸ *afflictio magna.* Summa enim hominis afflictio est mors, quæ hîc describitur ; aut ad τὸ *futura :* ignoratur enim futurus mortis locus, dies, modus; ita Thaumat. aut ad τὸ *omni negotio tempus est et judicium*,

ut habent Hebr. q. d. Sicut definitum est à Deo tempus judicii, quo ipse à quolibet exiget rationem factorum, sic definitum est et tempus mortis, quod nemo potest sistere vel prolongare; aut ad τὸ *observa os regis*, vers. 1. ut habent Septuag. q. d. Observa præcepta Dei, ac regis sive principis; quia ipse si illa violes, habet in te jus necis et vitæ, cui obsistere nequis: quare stude illi per omnia placere, ac quid boni si facere potes, facito, ut in hora mortis à Deo evocatus, lætus confidensque ad eum emigres. Paulo aliter S. Hieron. q. d. *Non est lugendum si futura scire non possumus, et sæpe ab iniquis potentioribus opprimamur, cùm morte omnia finiantur, et superbus ac potens qui cuncta populatus est, non valeat animam suam retinere, cùm rapitur.* Aliter quoque Cajetan. qui censet hîc triplici similitudine ostendi, quàm homini inutilis sit impietas sua, q. d. Sicut nemo potest flatum venti cohibere, nec diem mortis vitare, nec in prælio actu decertans alium pro se substituere; sic nec impietas valet impium liberare.

Prohibere spiritum.] Quæres quis hic sit spiritus: Primo, Olympiod. et Cajet. per *spiritum* accipiunt ventum, q. d. Sicut nemo potest cohibere ventum, sic nec prohibere vel arcere mortem, ut sequitur. Comparatur enim mors cum vento in efficacitate, quod utrique nemo possit resistere.

Secundo, Thaumat. accipit Angelum, mortis scilicet præsidem, qui solet animam homini morienti extorquere: *Neque ullus*, inquit, *tam fortis, qui Angelum animam suam extorquentem, et separaturum à corpore prohibere queat.* Angelus hic præses mortis Hebr. vocatur אבדון, Græce *Apollyon*, Latine *Exterminans*, Apocal. 9. 11.

Tertio, Dion. accipit animam animæque motus et impulsus, quos homo in aliis præsertim potentioribus reprimere nequit, imo sæpe nec in seipso. Quis enim omnes mentis evagationes, desideria, fluctus, impulsus, æstus præsertim concitatiores et ardentiores, uti sunt iræ et indignationis moderetur, vel frenet et comprimat? Unde Campensis vertit: *Nemo tam potens est, ut animum suum contineat*, juxta illud Prov. 27. 4: *Et impetum concitati spiritus ferre quis poterit?*

Quarto, Olymp. accipit dona et impulsus Spiritus Sancti; licet enim illa prohibere possimus ne in actum exeant, juxta illud: *Spiritus prophetarum prophetis subjecti sunt*, 1. Cor. 14. 32; tamen quin illa nobis immittantur, ut illa sentiamus, esto non consentiamus, impedire nequimus. Adde impulsus Spiritus Sancti esse tam copiosos et validos, ut illis resistere, et non consentire perdifficile sit et quasi impossibile, quales fuere immissi S. Paulo in sua conversione, S. Magdalenæ, et S. Matthæo, et similibus. Hinc Idacius contra Varimadum accipit Spiritum Sanctum, quem nemo prohibere potest, quin operetur id quod destinat. Unde S. Hier. *Spiritus*, ait, *qui universa dispensat, non potest à quoquam hominum prohiberi, et leges accipere spirandi.*

Quinto et magis apposite, per Spiritum accipias animam et halitum vitalem, quem nemo in homine cohibere et claudere potest, ne è corpore exeat et homo moriatur; unde explicans subdit: *Nec habet potestatem in die mortis.* Ita S. Hier. *Non est*, ait, *in potestate anima nostra ne auferatur à nobis, et egredientem ad imperium Domini spiritum prohibere. Nihil prodest ora concludere, et vitam retinere fugientem. Cumque interitus, inimicus vitæ nostræ et hostis advenerit, inducias accipere non possumus. Nec reges quondam in seculo et omnia nostra impietate vastantes, poterunt obvias morti ferre manus: sed in cinerem terramque solventur.* Et Chald. *Nullus est dominus qui dominetur spiritui spiramenti* (spiritui vitali, quo respiramus) *ut prohibeat spiraculum vitæ, ne egrediatur à corpore humano; neque est dominium inde mortis, ut liberet vir proximum suum, neque auxiliatur in bello, neque liberat impietas habentem se in die judicii magni;* solus enim Deus est, qui habet potestatem in corpus et animam, ac jus necis et vitæ, juxta illud: *Dominus mortificat, et vivificat: deducit ad inferos, et reducit*, 1. Reg. 2. 6; ideoque habet claves mortis et inferni, Apoc. 1. 18. Unde Daniel ex Deo, prædicens Baltasari regi mortem, cap. 5: *Deum*, inquit, *qui habet flatum tuum in manu sua, et omnes vias tuas, non glorificasti;* Deus enim ad libitum *aufert spiritum* principum, Psal. 75. 13.

Nec habet potestatem in die mortis.] Hebr. *Non est potestas in diem mortis;* S. Hieron. in Comment. *Non est potens*, id est habens potestatem, ut vertit Noster; quod dupliciter exponas: Primo, q. d. Non est dynasta, princeps, vel magistratus, qui imperet morti. Ita Chald. *Non est imperator*, ait, *in die mortis, ut eripiat quisquam servum suum.* Magistratus enim præcipit sibi subditis quod vult, sed nullus est magistratus qui possit præcipere morti, ut hunc illumve tangat. Secundo, q. d. *Non est potens*, id est rex vel princeps, qui se liberare queat à morte. Ita S. Hier. *Nec reges*, ait, *quondam in seculo et omnia nostra impietate vastantes, poterunt obvias morti ferre manus.* Porro Thaumat. per potestatem accipit non vires, sed artes: *Nec*, inquit, *ars ulla et astutia invenitur, quæ mortis tempus repellat, ac velut exceptione submoveat.*

Nec sinitur quiescere ingruente bello.] Hebr. et Græce. *Nec est* (Hebr. משלחת *mislachat*, Græce ἀποστολή) *missio, immissio, submissio*, vel *dimissio in prælio*, quod varii varie explicant. Primo, Cajetan. q. d. In acie dum confligitur, nemo potest alium loco suo submittere et substituere, ut ipse immunis evadat; sic nec in hora mortis hero licet servum, aut filium sibi substituere, ut ipse immunis evadat: sed ipse mortis agonem obire compellitur.

Secundo, Chald. vertit: *Neque vasa armorum auxiliantur in prælio;* Symmach. *Non est construere aciem in prælio;* Tigur. *Neque telorum emissionem habet in bello;* Olympiod. cui consentit Pollux et Budæus, græcum ἀποστολή vertit: *Non est navigatio*, vel *classis in die belli, q. d.* Moribundo nulli adsunt milites, nullæ classes, nulla suppetunt tela, quibus invadentem mortem, velut hostem, arcere et repellere valeat.

Tertio, Syrus: *Non est liberatio in die belli;* alius: *Non est manumissio in bello:* Thaumat. *In medio*, ait, *bello captis fuga omnis præclusa perspicitur;* sed necesse est occumbere et mori.

Quarto, Arabicus: *Neque inveniet epistolam in die belli*, q. d. Nemo accipiet dimissorias lit-

teras, quæ eum immunem à morte faciant, ut mors iis visis illum à se liberum dimittat. Arabicus enim more suo sequens Septuag. ἀποςολὴ accepit pro litteris dimissoriis, uti accipiunt Jurisconsulti, de quo Alciat. de Rerum et verbor. significat. nisi dicas Arabicum pro ἀποςολὴ legisse ἐπιςολὴ, id est epistola. Omnia hæc eòdem tendunt, scilicet Grammatice in cortice litteræ significatur subditos, cum à rege evocantur ad bellum, non posse illud subterfugere, sed debere in prælio certare ac mortis periculo se offerre, imo sæpe cadere et mori, quia non est locus effugii.

Sed parabolice (est enim hæc parabola) per hoc significatur neminem posse agonem mortis devitare, vel in eo alium, v. g. servum aut filium sibi substituere, eumque pro se vadem vel prædam morti offerre, sed per se vadimonium hoc obire debere. Unde Campens. vertit: *Neque est ulla spes elabendi ex illo prælio, quod nobis cum morte ineundum est.* Atrox enim est hoc prælium cuique stato tempore subeundum; quia in eo non tantum cum morte, sed et cum diabolo, imo dæmonibus omnibus confligendum est: tunc enim agitur summa rei ac certatur de æternitate, de cœlo, et inferno; unde utrimque confligitur acerrime. Huc allusit Thaumaturg. cum pro spiritu vertit Angelum mortis præsidem. Audi S. Chrys. hom. 54. in 14. cap. 5. Matth. *Quid faciemus*, ait, *cum minaces Angeli, et rescindentes animam à corpore virtutes ac potestates nos invadunt?* Et S. Ephrem serm. de Vanitate seculi, t. 3: *Quando*, ait, *Dominicæ copiæ atque satellites advenerint, quando admirabiles exercitus invaserint atque apprehenderint, quando divini nuntii atque emissarii animam ex corpore migrare jusserint, etc.* Similia habet S. Greg. hom. 39. in Evang. S. Basil. in Psal. 33. Cyrill. Alexand. oratione de exitu animæ, et alii. Belli, imo duelli hujus cum dæmonibus in agone mortis initi, exemplum illustre in Chrysaorio repræsentat S. Greg. 4. Dialog. 38. Unde S. Martinus moriens, vidensque diabolum: *Quid*, inquit, *hîc astas, cruenta bestia? nihil in me funesti reperies.*

Neque salvabit impietas impium.] Vatablus, *protervia*, id est audax et petulans reluctantia; Aben Ezra, *agitatio*, q. d. Audaces sua protervia hîc aliquando discutiunt judicium et sententiam mortis, sed apud Deum nil tale poterunt. Ipse enim proterviam omnem sternet et profligabit. Impius ergo agitet se, ut volet, in omnes partes se vertat, non tamen mortem effugiet. Vatabl. *Astutia impia non valet contra Dominum.* Lyranus intelligit artes magicas et superstitiones, quibus impii cupiunt amoliri mortem, aut certe prolongare vitam, sed frustra. S. Bonav. per impietatem accipit hypocrisin; Moringus tyrannidem, fastum et arrogantiam, quæ adeo mortem non arcet, ut potius eam advocet, eamque tyrannis et superbis accersat: qui enim alios cruciant et necant exosi sunt omnibus, et ab iis quos læserunt, cruciantur et necantur. Osorius accipit improbitatem opibus stabilitam, qua impii putant se posse mortem effugere, sed in cassum. Igitur hæc omnia significant mortem, quam inobedientibus, et præcepta sua transgredientibus infligit Deus, aut rex vel princeps, amplam in homines habere potestatem et imperium, à quo nemo ulla vi, pervicacia, arte, dolo, prece, aut pretio se eximere et subducere valeat. Mors ergo est quasi rex et monarcha mundi invincibilis, omnia vincens et sibi subjugans, juxta illud Job. 18. 14: *Calcet super eum quasi rex interitus;* et Apoc. 6. 8: *Et ecce equus pallidus, et qui sedebat super eum nomen illi mors, et infernus sequebatur eum, et data est illi potestas super quatuor partes terræ interficere gladio, fame et morte.* Ex his concludendum relinquit Salomon illud, quod initio proposuit v. 2. juxta Sept. *Observa os regis et præcepta juramenti Dei, etc.; quia omne quod voluerit, faciet, et sermo ejus potestate plenus est.* Non est ergo alia potestas in mortem, nisi Dei et regis; inde enim sequentia hucusque educuntur et pendent.

Porro, impietas generatim sumpta est quælibet grandis iniquitas, proprie tamen est infidelitas et numinis violatio. Unde S. Greg. 25. Moral. c. 10: *Impios*, inquit, *S. Script. proprie infideles appellat. Hac namque distantia peccatores ab impiis discernuntur; quia cum omnis impius sit peccator, non tamen omnis peccator est impius. Peccator enim dici etiam, qui in fide pius est, potest. Unde Joannes ait: Si dixerimus quia peccatum non habemus, ipsi nos seducimus. Impius vero proprie dicitur, quia à religionis pietate separatur. De talibus enim Propheta ait: Non resurgent impii in judicio.*

9. Omnia hæc consideravi, et dedi cor meum in cunctis operibus, quæ fiunt sub sole. Interdum dominatur homo homini in malum suum.] Identidem repetit Salomon se omnia sub sole considerasse, et in omnibus reperisse vanitatem, ut non temere, sed ex certa scientia et longa experientia id pronuntiasse videatur, ac proinde cuncti fidem ei adhibeant, omniaque ut vana aspiciant et despiciant.

Interdum dominatur homo homini in malum suum:] *suum* intellige vel reciproce ipsius dominantis, vel absolute, puta hominis, *cui dominans dominatur ad male faciendum ei*, aiunt Complut. *in ipsius perniciem*, ait Tigur. *ut ipsum damno molestiaque afficeret*, ait Olympiod. Sic et Thaumaturgus, Chald. et S. Hieronym. q. d. Subinde qui præsunt, sunt tyranni vel nimis rigidi, qui subditos affligunt, depauperant et mille modis vexant, ideoque vicissim ab illis vel ab aliis, quin et ab ipso Deo affliguntur, vexantur et non raro deponuntur, vel occiduntur, uti contigit Pharaoni, Sennacherib, Antiocho, Herodi, Holoferni, Roboam et aliis pluribus. Atque hac ratione demonstrat id quod v. præced. dixit: *Neque salvabit impietas impium*, quia tyrannis non salvat, sed perdit tyrannos. Pendet hæc gnome à τὸ *consideravi et vidi*, scilicet inter alias vanitates mundi etiam hanc, quod scilicet *interdum dominatur homo homini in malum suum.* Patet id ex Hebræo, Chald. Aquila, Septuag. Syro, Arabico, Vatabl. Pagnino et aliis. Aquila et Syrus vertunt: *Consideravi tempus, quo dominatus est homo homini.* Pagnin. et alii clare: *Totum istud vidi trahens cor meum ad omne opus, quod factum est sub sole tempore illo, quo homo dominium exercet in hominem in malum suum;* quia enim v. 2. dixit: *Ego os regis observo*, regemque extuli, nunc in regno quoque magnam inesse vanitatem, ærumnas et pericula ostendit. Unde Thaumat. vertit: *Obstupesco itaque, quoties aspicio quot et quanta in proximum damna homines comminiscuntur.* Dominium Adæ in homines et animalia ante

peccatum erat plenum, suave, utile tam imperanti, quàm iis quibus imperabat : at post peccatum ingressa in utrosque concupiscentia, cœpit utrisque esse molestum, difficile milleque curis et periculis scatens. Hæc justa est pœna peccati hominis, ut qui noluit obedire Deo, sentiat quoque sibi subditos molestos, difficiles, rebelles ; præsertim dum ipse in eos imperiosus est et sævus vel severus. Vere Tragœdus :

> Qui sceptra duro sævus imperio regit,
> Timet timentes, metus in auctorem redit.

Et Claudianus ita tyrannum pingit :

> Instat terribilis vivis, morientibus hæres,
> Virginibus raptor, thalamis obscenus adulter.
> Nulla quies : oritur, præda cessante, libido, etc.

10. VIDI IMPIOS SEPULTOS, QUI ETIAM DUM ADHUC VIVERENT, IN LOCO SANCTO ERANT, ET LAUDABANTUR IN CIVITATE QUASI JUSTORUM OPERUM ; SED ET HOC VANITAS EST.] Pergit describere impietatis et impiorum, præsertim principum vanitatem, q. d. Vidi principes impios sepeliri magna pompa funeris et mausolei, qui, dum viverent, partim ob regium splendorem et potentiam, partim ob fucum sanctitatis, quod in Jerusalem urbe sancta, ac in loco sancto, puta in templo et cœtu sacerdotum, scribarum, legis doctorum, virorumque religiosorum versarentur; partim ob amicorum et adulatorum assentationem, à populo rudi et imperito, qui externis hisce signis capitur, habebantur et colebantur velut probi et sancti, non tantum in vita, sed etiam post mortem ; sed et hoc vanitas est : Quid enim prodest regi, vel principi coli à populo, si Deo ob improbitatem sic exosus ? Quid juvat corpus tumulari in mausoleo aureo, si anima ardeat in flammis gehennæ ? Quid confert ab hominibus laudari in terra, si ab Angelis et Sanctis universis vituperetur in cœlo, atque à dæmonibus probris omnibus afficiatur in inferno ? Vere ait ille : *Alexander laudatur ubi non est, sed cruciatur ubi est.* Divitis epulonis nomen à fratribus celebrabatur in palatio, sed anima cremabatur à dæmonibus in tartaro ; quid ergo eum juvat laus, utique non nisi cruciatum ejus adauget? Hinc Chald. vertit : *Et in veritate vidi peccatores, qui sepulti sunt et exterminati de mundo, de loco sancto, ubi justi habitant, et abierunt, ut comburantur in gehenna, et oblivioni traditi sunt inter habitatores urbis ; et ecce, sicut fecerunt, factum est eis. Etiam hoc vanitas.* Adde : Tempus tandem detegit impiorum hypocrisim, ac tum vanissima illa sanctitatis umbra larvaque evanescit, cernniturque veritas et vera simulationis fictio, veraque eorum iniquitas et impietas, quæ majus, imo æternum eis dedecus et infamiam conciliat ; qui ergo prius eos, vel errore, vel metu, vel adulatione laudaverunt et coluerunt, hi postea, detecta hypocrisi, acerbius eos insectantur et exsecrantur.

Porro, Hebræi Codices hîc variant propter affinitatem litteræ ב et כ : quidam enim legunt ישתבחו *iistabbechu*, id est *laudabantur*, vel laudabant seipsos ac curabant se à parasitis laudari. Alii legunt ישתכחו *iistackechu*, id est, *oblivioni traditi sunt.* Priori modo legit Noster, Septuag. Arab. et S. Greg. 32. mor. cap. 10. vel 11. Posteriori legit Chald. Syrus, Tigurina, Clarius, Cajetan. Pagnin. et recentiores partim Hebræi, partim Latini. Hinc nonnulli, ut Clarius, Cajet. Campens. Vatablus, censent hîc esse antithesin; priorem enim versum pertinere ad impios, posteriorem ad pios, q. d. Vidi impios gloriosos in vita, et post mortem honorifice sepultos, ac laudatos à posteris velut sanctos ; vice versa vidi oblivioni traditos eos qui recta sanctaque operati sunt; sed et hoc vanitas est, quia impiis non prodest vana et mendax laus hominum, nec piis obest hominum oblivio : nam *in memoria æterna* (æque ac gloria) *erit justus* apud Deum, et cœlites universos. Unde Pagninus vertit : *Et tunc vidi impios sepultos, et qui post eos venerunt, et ambulaverunt in loco sancto, oblivioni tradentur in civitate, in qua rectum fecerunt ; sed et hoc vanitas est.* Verum totam gnomen ad solos impios spectare liquet ex Septuag. Syro, Chald. et Arabico ; præsertim cum recentiores, qui de piis et impiis accipiunt, inter se non consentiant, sed singuli singulas et diversas ab aliis cudant versiones, quas hîc operose recenset noster Lorin. Tota ergo gnome significat fictionis et hypocrisis impiorum vanitatem.

Porro sententia hæc generalis pertinet quidem ad omnes hypocritas et impios, magis tamen ad potentes et principes, sive seculares sive Ecclesiasticos, puta Episcopos et Prælatos, ad quos illam refert S. Hieron. *Nemo quippe*, inquit, *audet accusare majorem, propterea quasi sancti et beati, et in præceptis Domini ambulantes augent peccata peccatis. Difficilis est accusatio in Episcopum ; si enim peccaverit, non creditur ; si convictus fuerit, non punitur.* Unde ait : *In loco sancto erant*, id est versabantur in gradu sacro, vel officio sancto, v. g. erant sacerdotes, religiosi, Episcopi, etc. Huc alludens Isaias c. 26. vers. 10 : *In terra sanctorum*, ait, *iniqua gessit et* (idcirco) *non videbit gloriam Domini.* Vidi ibi dicta et Olympiod. quem audi : *Quia sæpe homines scandalizantur, et iniquam rem putant eosdem esse impios, qui et potentes fortunatique sint ; ideo profundius, inquit, super hac re contemplatus sum, et vidi demum postremam impiorum ruinam, cum scilicet non tantum corpore, sed et anima moriantur. Quod enim ait hoc loco, in sepulcra inductos, in supplicia et tormenta intelligit. Eis vero qui in sepulcra hæc inducantur, nihil potentia profuit, nihil quod habiti olim justi et sancti fuerint, nihil quod in templo Dei sacra ministeria muneraque obierunt. Docet itaque nos Ecclesiastes nequaquam scandalizari, propterea quod in hominum vita enormem statuum conditionumque dissidentiam cernamus, cum contra potius spectare debeamus ad eam, quæ in futuro seculo est, retributionem.* Hoc est quod ait Psaltes Psal. 9. 25 : *Laudatur peccator in desideriis animæ suæ, et iniquus benedicitur.* Et Zachar. c. 11. 17 : *O pastor et idolum!* Hæc denique est abominatio desolationis stans in loco sancto, Matth. 24. 15. Ita Hugo. Scribit Sulpitius in vita S. Martini c. 8. ipsum, cum videret defunctum quemdam à populo ad altare coli, ut martyrem, cujus nec nomen, nec vita, nec certa memoria exstabat, orasse Deum ut quis esset, vel cujus meriti sepultus, ostenderet : *Tum conversus*, inquit, *ad lævam, vidit prope assistere umbram sordidam, trucem ; imperat nomen meritumque ut loqueretur, nomen edicit, crimen confitetur, latronem se fuisse ob scelera percussum, vulgi errore celebratum, sibi nihil cum martyribus esse commune, cùm illos gloria, se pœna retineret.* Quid profuit illi vanus hic et

erroneus populi cultus, nisi ut patefacto scelere, publica illi crearetur infamia, ac martyris decus verteretur in latronis dedecus?

11. Etenim quia non profertur cito contra malos sententia, absque timore ullo filii hominum perpetrant mala. Hebr. Chald. Sept. *Ideo plenum est, vel repletum cor filiorum hominis in eis ad faciendum mala*; Aquila, ἐτόλμησαν, id est *audet*; Tigurina: *Cor hominum audacia plenum est*; Symmachus: *Intrepido corde filii hominum malefaciunt.*

Pro *sententia* Hebr. est פתגם *pithegam*, quod Septuag. vertunt, *contradictio*; Arab. *insultatio*; Syrus, *ultio*; Thaumaturgus hunc versum et sequentem ita reddit: *Quia enim divina providentia non subito omnes plectit, ob æquanimitatem, qua malos tolerat, et non statim in delictis ulciscitur; idcirco vir impius nihil referre putat, si frequenter et graviter peccet, confidens se innoxium evasurum, sed non intelligit quod etiam post multum temporis malum non latebit impunitum. Bonum ergo maximum est pie colere Deum.* Olympiod. *Quia non sunt qui sedulo ac vehementer contradicant, acrique reprehensione compescant facientes malum, etc.* Potest ergo hæc sententia et contradictio accipi non solius Dei, sed et hominum, præsertim judicum et magistratuum, qui peccata sæpe dissimulant nec castigant. Olympiod. et alii hanc gnomen, omittentes τὸ *etenim*, quod in Hebræo clare non exstat, nectunt cum eo quod præcessit: *Et hoc vanitas est*, q. d. Hoc quoque quod subjicio vanitas est, scilicet, quod per longam impunitatem homines audacter perpetrant mala; quia per hoc augendo peccata, augent sibi supplicia, atque abutentes longanimitate Dei, acrius irritant ejus iram et vindictam, eamque ardentiorem in se concitant. Verum aptius dispungit Noster, additque τὸ *etenim*. Hæc enim gnome dat causam, cur impii in sua impietate dominentur, laudentur et celebrentur; quia scilicet Deus eos ad tempus sinit impunitos, quo fit ut nec Deum verentes nec homines, impune et audacter agant quod lubet, grassentur in pios, opes accumulent, Veneri et ventri indulgeant: hinc fit ut ab hominibus velut felices et beati laudentur et colantur. Atque hic unus est modus è multis, quo Deus dicitur peccatores excæcare et indurare; sicut mater nimis indulgens filio, eumque peccantem non castigans, occasio est ut filius deteriora perpetret, tandemque scelus committat, ob quod capite plectatur vel suspendatur. Sic sol suo calore indurat lutum. Ita docet S. August. sermon. 88. de tempore, et S. Basil. Orat. *Quod Deus non sit auctor malorum.* Porro Deus differt peccatorum vindictam, ut ostendat suam longanimitatem et clementiam, qua peccatores invitat ad pœnitentiam, uti nonnulli eam agnoscentes de facto pœnitent et vitam mutant: cæteri vero, abutentes Dei patientia, thesaurizant sibi *iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei*, ut ait Apost. Rom. 2. 5. et Job c. 24. 23: *Dedit ei Deus*, inquit, *locum pœnitentiæ, et ille abutitur eo in superbiam.* Qui hoc facit, improbus est, et sæpe reprobus ac filius perditionis et gehennæ; ideoque cum in profundum peccatorum venerit, negat Dei providentiam et numinis vindictam; ac si quid postea mali illi irrogetur, casum æstimat, non peccati vindictam à Deo immissam. Vide Plutarchum lib. de Sera numinis vindicta.

Moral. hic disce malos castigari, magnum esse eorum et reipublicæ bonum; non castigari vero, magnum malum; quocirca magistratus, quibus incumbit reipublicæ cura, ex officio eos castigare debent. Deus vero qui nulli obstringitur, sed altiores suæ providentiæ habet rationes, justis de causis castigationem sæpe differt, ac tarditatem supplici gravitate compensat, juxta illud Ecclesiast. 5. et seq. *Ne sequaris in fortitudine tua concupiscentiam cordis tui, et ne dixeris: Quomodo potui? Aut quis me subjiciet propter facta mea? Deus enim vindicans vindicabit. Ne dixeris: Peccavi; et quid mihi accidit triste? Altissimus enim est patiens redditor. De propitiato peccato noli esse sine metu* (quamvis nondum pœnas dederis), *neque adjicias peccatum super peccatum.* Hinc S. Petrus, Epistol. 2. cap. 3. vers. 2. tales vocat *illusores, secundùm proprias concupiscentias ambulantes, dicentes: Ubi est promissio aut adventus ejus?* Quibus ipse respondet versic. 9: *Non tardat Dominus promissionem suam, sicut quidam existimant; sed patienter agit, nolens aliquem perire, sed omnes ad pœnitentiam reverti. Adveniet autem dies Domini, ut fur, etc.* Et Malach. cap. 2. vers. 3. impios producit dicentes: *Omnis qui facit malum, bonus est in conspectu Domini, et tales ei placent; aut certe ubi est Deus judicii?* Quibus respondeas Deum exspectare tempus opportunum ac statum vindictæ tempus, quo juxta quantitatem delicti irrogabit pondus supplicii, vel in hac vita, vel certe in die judicii, juxta illud Apocal. 15. 14. et sequent. *Mitte falcem tuam et mete, quia venit hora, ut metatur; quoniam aruit messis terræ, et* (sine mora) *misit falcem suam, et demessa est terra.* Et iterum: *Mitte falcem tuam acutam, et vindemia botros vineæ terræ, quoniam maturæ sunt uvæ ejus. Et* (statim) *misit Angelus falcem suam acutam, et vindemiavit vineam terræ, et misit in lacum iræ Dei magnum.*

Exemplum illustre est in S. Ephrem, sermon. cui titulus: *Confessio et reprehensio sui*, ubi narrat de seipso, quod, cum junior ex impiorum licentia et impunitate dubitaret de Dei providentia, eam edoctus fuerit mira visione et experientia, tandemque audierit Angelum dicentem: *De iniquitate tua pœnitentiam age, certoque scias unum esse oculum cuncta perlustrantem.* Rem totam fusius narravi Genes. 42. 21. Porro quam iniquum et stultum sit Dei patientia abuti ad peccandum nervose docet S. Leo, ser. de Quadragesima: *Abutuntur*, inquit, *quidam patientia Dei, et qui non sunt in conscientia liberi, fiunt de longa impunitate securi, cum ideo differatur ultio, ut tempus possit habere correctio*; non autem ut liberior sit ad peccandum licentia: *Misericordiam igitur Dei nostri non adeo quisquam tardet amplecti, quia quod meruit non recipit; neque enim quidquid differtur, aufertur, aut condemnationem evasit, qui indulgentiam non quæsivit*; et Tertull. lib. de Pœnitent. cap. 7: *Absit*, inquit, *ut ita aliquis interpretetur, quasi eo sibi etiam nunc pateat ad delinquendum; quia patet ad pœnitendum, et ex redundantia clementiæ cœlestis libidinem faciat humanæ temeritatis. Nemo idcirco deterior sit, quia Deus melior est, toties delinquendo, quoties ignoscitur. Quid enim indignius, quàm ex divina misericordia desumere argumentum ad divinam justitiam provocandam? Et quia Deus libenter excipit pœnitentes, data opera velle fieri peccatores?* Et S. Ambros. lib. 2. de Pœnit.

cap. 9 : *Proposita*, inquit, *spe agendæ pœnitentiæ, licentiam sibi delinquendi propagatam putant, pœnitentia remedium peccati sit, non peccanti incentivum. Vulneri enim medicamentum necessarium est, non vulnus medicamento; quia propter vulnus medicamentum quæritur, non propter medicamentum vulnus desideratur*, q. d. Quis unquam ad virtutem balsami explorandam luculentam plagam suo capiti inflixit? quis ad vim antidoti probandam, venenum intrepidus hausit? amens esset qui hoc ageret. Ita plane amens censeri debet qui peccat, ut ad divinam misericordiam confugiat, seu qui ex divinæ misericordiæ largitudine inducitur ad peccandum. Idem de damno noxaque impunitatis et tardæ vindictæ, à Salomone didicere et sensere Plato cæterique Philosophi. Plato in libro de Republ. passim docet reipublicæ regimen pœna et præmio contineri ; quæ si tollas et impunitatem concedas, omnes leges et jura violari et rempublicam everti. Idem docet Aristot. 10. Ethic. cap. ultim. et in Polit. Plutarchus de Sera Num. vind. *Ex impunitate sceleratorum*, ait, *derogatur fides divinæ providentiæ.* Cicero pro Sextio : *Effrenatus furor*, inquit, *alitur impunitate diuturna.* Et pro Milone : *Quis ignorat maximam illecebram esse peccandi, impunitatis spem?* Et lib. 3. Offic. *Quotusquisque reperiatur, qui impunitate et ignoratione omnium proposita, abstinere possit injuria?* Vulgus enim hominum magis agitur pœna et præmio, quàm amore virtutis, ut si illa cessent, hic elanguescat. Polybius lib. 1. sub finem : *Si veniam*, inquit, *aut impunitatem concesseris, si benignitate improbum fueris promeritus, id omne dolum fraudemque existimando, erga beneficum longe magis fiet infidus.* Cato sentiebat nihil esse periculosius impunitate, quæ semper ad deteriora invitat; impunitæ enim injuriæ exemplum omnibus minari injuriam. Nam si liceret impune lædere, nullus erit tutus ab improborum violentia; quocirca magistratus, qui maleficos impunitate donant, docet lapidibus esse obruendos, utpote reipublicæ nocentissimos. Ita Plutarchus in Apopht. Rom. Fronto Consul sub Nerva Imperatore dictitabat male eum imperare, qui nemini quidquam concedat, sed longe pejus, sub quo maxima licentia sit quibuslibet. Inhumanitatis enim est, si princeps nihil indulgeat amicis, sed perniciosissimum est illis licere quidquid libet. Ita Dion. in Nerva.

12. ATTAMEN PECCATOR, EX EO QUOD CENTIES (est hysterologia Hebraica, sic enim verba transponenda et ordinanda sunt : *Attamen ex eo quod peccator centies*) FACIT MALUM, ET PER PATIENTIAM SUSTENTATUR, EGO COGNOVI QUOD ERIT BONUM TIMENTIBUS DEUM, QUI VERENTUR FACIEM EJUS.] Campens. *Qui Deum reverentur*, q. d. Si Deus tam patiens et benignus est erga peccatores, ut eos diu toleret et exspectet ad pœnitentiam, quanto magis clementior et benignior erit timentibus eum vel innocentibus, qui graviter non peccarunt; vel pœnitentibus, qui de commissis criminibus dolent, et committenda studiose cavent! Hic unus inter multos est finis, et fructus divinæ impunitatis et longanimitatis erga impios, scilicet ut ex illa metiantur pii quantam ab eo clementiam et beneficentiam sperare et exspectare debeant. Ita S. Hieronym. Albinus, Lyranus, Bonavent. Hugo et alii. Mutuatus est hoc Salomon à Davide patre suo dicente Psalm. 30. 23 : *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te!*

Secundo et pressius, noster Pineda exponit, q. d. Deus impiorum peccata dissimulat, piorum statim castigat; attamen ne inferas inde meliorem esse sortem impiorum, quàm sit piorum : tum quia ingens Dei beneficium est, levia piorum delicta castigare, ne in graviora proserpant; tum quia pii, sicut equi generosi à semita devii, levi flagello Dei admoniti contremiscunt et in viam virtutis redeunt, cum impii, velut muli pervicaces, flagello recalcitrent : ideoque Deus hanc piorum docilitatem, reverentiam et obedientiam magnis gratiarum donis remunerabitur. Audi Auctorem 3. Machab. 3. 13 : *Etenim multo tempore non sinere peccatoribus ex sententia agere, sed statim ultiones adhibere, magni beneficii est indicium. Non enim sicut in aliis nationibus Dominus patienter exspectat, ut eas, cum judicii dies advenerit, in plenitudine peccatorum puniat; ita et in nobis statuit ut, peccatis nostris in finem devolutis, ita demum in nos vindicet, propter quod nunquam quidem à nobis misericordiam suam amovet, corripiens vero in adversis populum suum derelinquit.*

Denique noster Mendoza in 1. Reg. capite 4. v. 3. censet τὸ *attamen* notare antithesin piorum et impiorum, quod sicut v. præced. dicuntur impii Dei longanimi patientia abuti, et ad peccandum effundi, ita hoc v. dicantur pii eadem recte uti, et à peccando revocari, q. d. Filii hominum, hoc est peccatores, absque timore perpetrant mala ; quia non profertur cito contra illos sententia. Attamen ego cognovi quod erit bonum timentibus Deum, qui verentur faciem ejus, ex eo quod peccator centies facit malum et per patientiam sustentatur, quasi præcipuo quodam studio et benevolentia à Deo coronentur, qui eum colunt, timent ac venerantur, non quod sit Dominus, judex et ultor, sed quod patiens, longanimis et misericors et videntes humana flagitia tamen divina supplicia non experiantur. Hoc est bonorum ingenium, ut ex hac longanimitate divina, qua peccatores ad pœnitentiam exspectat, et dissimulat peccata hominum propter pœnitentiam, multo magis ad amandum et timendum Deum excitentur.

CENTIES,] id est sæpissime; ponitur enim numerus definitus pro indefinito. Recte vertit Interpres cum Syro; Hebr. enim habent מאת *meath*, id est centies. Septuag. legerunt מעת *meeth*, id est ex tempore, unde vertunt :*Qui peccavit facit malum ex tunc*, id est à juventute sua, ait Olympiod. et Arabicus : *Qui peccaverat jam fecerat malum ex eo tempore.* Aquila, Symmachus et Theodor. legerunt מת *meth*, id est mortuus est : א enim medium in מאת *meath*, cum sit littera quiescens, sæpe omittitur; unde vertunt : *Peccans malus mortuus est longa ætate ei concessa*, q. d. Peccator mortuus est in consuetudine peccati, longo usu cum ætate roborata; qui enim peccata iterat, per longam ætatem non fit melior, sed deterior ac callum peccati obducit; itaque pene necessitatem peccandi induit, quo fit ut in peccatis plurimis moriatur, et ad ingentia in gehenna tormenta damnetur.

PER PATIENTIAM SUSTENTATUR.] Heb. מאריך לו *maarich lo*, id est, *prolongat ipsi*, scilicet tum

suam patientiam Deus, unde Symmachus vertit: *Longanimitate præstita ei;* tum peccantis vitam, ætatem et spatium pœnitendi: vel *elongat ab ipso*, scilicet vindictam, dum eam in longum tempus prorogat et differt: *Patientia Dei prædicatur, non in hoc quod malum aliquod patiatur, sed quod exspectet malos, ut convertantur*, ait S. August. lib. de Patientia. Interim eorum malitia utitur, ut per eam piorum levia peccata castiget et purget, eorumque patientiam exerceat, ac merita et coronam adaugeat. Septuag. vertunt: *Ex tunc et ex longitudine eorum*, q. d. Peccator jam tunc, id est ab olim, scilicet à puero, mox ab ortu, ubi cœpit uti ratione, peccare inchoavit, indeque longa consuetudine peccata quasi in naturam vertit; nam ut ait S. Greg. *Peccatum quod per pœnitentiam non deletur, suo pondere ad aliud trahit.* Quantum ergo Deus prolongat patientiam suam et peccatori vitam, tantum ipse prolongat suam culpam et impœnitentiam.

Erit bonum timentibus,] tum in hac, tum potius in futura. Unde Chald. vertit: *Et in tempore quo peccator operatur malum centum annis à facie Domini, datur ei tempùs, ut convertatur. Manifestum est mihi in Spiritu Sancto, et scio ego quod erit bonum in seculum venturum timentibus Deum, qui timent à facie ejus, et faciunt voluntatem ejus.* Porro Olympiod. per bonum accipit bonas cogitationes et opera quas Deus se timentibus inspirat: *Cum enim*, inquit, *vivant in conspectu Dei, caveantque sibi in omni sua actione et cogitatu, tanquam Deo judice cuncta cernente, omnium bonorum operum et conceptuum Deus illis causa existit.* Thaum. de ipso Dei timore interpretatur: *Illud*, inquit, *præstantissimum bonum, pio Dei timore præditum esse.*

Simplicius bonum accipias pro læto et jucundo, q. d. Esto Deus piorum levia errata castiget, mox tamen eo longe lætiori et jucundiori sorte eos consolabitur, vel in terra, vel in cœlo, juxta illud Eccles. 1: *Ad tempus sustinebit patiens, et postea redditio jucunditatis.* Cum ergo à Deo castigaris et affligeris, afflictionem hanc accipe velut pignus et arrham instantis lætitiæ, et proximæ tibi consolationis. Quem enim Deus castigat, mox solatur et mulcet, uti mater puero post castigationem blanditur; quin et Christus *favos post fella gustavit*, ait Tertull. nimirum post hiemem succedit æstas, post noctem dies, post bellum pax, post pugnam victoria, post nubila Phœbus, post tempestatem serenitas. Hoc est quod justis promittit Isaias cap. 3. 10. dicens: *Dicite justo quoniam bene, quoniam fructum adinventionum suarum comedet: væ impio in malum! retributio enim manuum ejus fiet ei.* Unde de eodem subdit Salomon.

13. Non sit bonum impio, nec prolongentur dies ejus, sed quasi umbra transeant, qui non timent faciem Domini] præsentem et omnia intuentem, ut coram ea ambulent magna cum reverentia, metu et tremore, ait Olympiod. Hebr. *Non erit bonum;* sed Hebræi sæpe utuntur futuro pro imperativo, vel optativo, unde Noster apte vertit: *Non sit bonum*, scilicet quod sustentetur à Deo, et exspectetur ad pœnitentiam, ait Hugo; quia patientia Dei non utitur ad pœnitentiam, sed abutitur ad majorem iniquitatem et culpam.

Bonum.] Intellige, tum prolongationem vitæ, uti sequitur: ita S. Hieron. et Cajet. tum bona corporis, uti sunt sanitas, robur, opes, prosperitas, filii, familia copiosa: ita Lyran. et Dionys. tum animæ, uti est multiplex Dei gratia in hac vita, et gloria in futura: ita Thaumat. Bonavent. Hugo.

Summa, *bonum* significat hîc quidquid lætum est, jucundum et prosperum. Congrua est hæc impiorum pœna, ut scilicet priventur omni bono, qui à summo bono et fonte omnis boni, puta à Deo sponte et impie se averterunt; sicut qui soli claudit fenestram, meretur ejus luce privari et degere in tenebris.

Quæres quomodo sapiens hîc male precetur, et quasi maledicat impio, cum hoc videatur esse contra vel præter charitatem. Dixi hac de re in Prophetis fuse; nunc breviter. Respondetur, primo, maledictiones has esse non tam imprecationes, quàm prædictiones et prænuntiationes futurarum pœnarum, impio à Deo decretarum: *Non sit* ergo, id est *non erit, bonum impio*, ut habent Hebr. Chald. Syrus, Arabic. et alii. Ita S. Hieronymus, Thaumat. et Olympiod. atque hac ratione recte hæc gnome annectitur præcedenti, q. d. Cognovi quod timentibus Deum accident bona ingentia; non timentibus vero, mala.

Secundo, imprecari impio privationem bonorum temporalium, ut per eam ad cor redeat et vitam mutet, vel certe minus peccet; cùm bonis, quibus privatus est, jam abuti nequit ad luxum, fastum, gulam, luxuriam, non est præter, sed secundùm charitatem. Sic enim impiis imprecatur Psaltes: *Imple facies eorum ignominia, et quærent nomen tuum, Domine*, Psal. 82. 17. Sic hodie videmus multos per paupertatem, morbos, adversitates converti ad Deum, qui opibus, sanitate, rebusque prosperis insolescebant et abutebantur ad omne scelus. Talibus ergo imprecari morbum vel inopiam bonum est et salutiferum.

Tertio, proprie Prophetæ et Apostoli ex zelo justitiæ et honoris divini male precantur impiis in impietate perseverantibus et morientibus, id est optant eos velut reos læsæ Majestatis Divinæ puniri pœnis, tum temporalibus, tum æternis, ut hac ratione satisfiat justitiæ ac plectantur rei, utque honorem quem peccando Deo abstulerunt, tormenta merita patiendo restituant. Sancti enim conformant se per omnia voluntati divinæ jam certæ, et fixæ circa impiorum punitionem. Cum ergo Deus velit, fixeque decreverit impios punire et damnare, idipsum Sancti quoque volunt, præsertim dum ipsi sunt præcones et administri, imo os Dei, per quos scilicet Deus suas leges promulgat, ac transgressoribus pœnas præsentes et æternas intentat, quales fuere Prophetæ et Salomon hîc, qui cum dixisset impios abuti longanimitate Dei, ut diutius et gravius peccent, zelo sancto justitiæ indignans huic eorum abusui, precatur et optat dicens: *Non sit bonum impio, nec prolongentur dies ejus*, utpote quibus abutitur ad peccandum, et ad Deum, qui dies ei prolongat ad pœnitentiam, magis offendendum. Sic Sancti, in die judicii assidentes Christo, sententiam damnationis in impios fulminabunt, Matth. capite 19. v. 27.

Nec prolongentur dies ejus,] ut minus peccent, minusque Deum offendant, *utque statim morte substracti, cruciatus recipiant, quos me-*

rentur, ait S. Hieronym. *quia æternis suppliciis transmittentur*, ait Olympiod. Porro Chald. *Neque erit*, ait, *ei longitudo in seculo venturo, et in seculo hoc præscindentur dies vitæ ejus, fugient et succidentur velut umbra.*

Sed quasi umbra transeant.] Hebr. *Non prolongabit dies, sicut umbra*, non prolongat dies suos, sed ante vesperam pertransit. Septuag. pro ב, id est *sicut*, legentes affine כ, id est *in*, vertunt *in umbra*; sensus est, q. d. Sicut umbra, abeunte die et sole, sub vesperam evanescit; sic et impii cito transeant et evanescant, ne perveniant ad vitæ vesperam, puta ad senectutem. Rursum sicut umbra abeunte corpore, cujus est umbra, abit; sic et ipsi abeunte vita et tempore, quod est umbra æternitatis et vitæ beatæ, cum eo pariter abeant. Tertio, sicut umbrâ nihil est tenuius, nihil vanius, nihil fugacius; sic et vita, præsertim impiorum. Plura hac de re dixi superius, et Isaiæ 38. v. 8 et seq. ubi egi de umbra Ezechiæ crescente per miraculum in horologio Achaz. Causam appositam dat Olympiod. *Peccator*, inquit, *diu non erit in vita; quia totum tempus vitæ suæ, quantumvis longum sit, non reputavit esse umbram, sed sollicito studio comparare sibi studuit, quæ fluxa et temporaria sunt, tanquam essent perpetuo durantia. Vel aliter ita intellige: quamquam peccator in præsenti vita per patientiam Dei* (velut umbram) *protegi quodam modo defendique videatur, potius quàm puniri, paulo post tamen æternis suppliciis transmittetur.* Verum hoc posterius mysticum est. Addit Cajet. Sicut umbra non est corpus, sed tenue simulacrum corporis; sic impius non tam est homo, quàm inane hominis simulacrum et umbra; quia inanem speciem tantum habet hominis, non veritatem, eo quod non vivat, ut homo ratione præditus, sed ut bestia ratione carens. Verum hoc subtilius est, quàm solidius. Sæpe sancta Scriptura vitam præsentem comparat umbræ; quia vere talis est, si comparetur vitæ veræ et æternæ, ad quam proinde suspirans sponsa Cantic. 2. 16: *Dilectus meus mihi*, inquit, *et ego illi, qui pascitur inter lilia, donec aspiret dies et inclinentur umbræ.*

Huc facit illud Ausonii in Heroum tumulis in 17: *Pulvis et umbra sumus;* et illud Pindari in Pithiis, hymno 8: *Umbræ somnium homines.* Denique audi S. Hieron. versionem Septuag. exponentem: *Non prolongabit dies in umbra, hoc est dies vitæ suæ, qui quasi umbra viventibus sunt; non enim hi qui multo tempore vivunt, prolongant dies suos, sed qui grandes eos faciunt bonorum operum magnitudine. Unde et Jacob quasi se peccatorem confitens dicit: Parvi et mali dies mei; sicut et in Psalmo confitens: Dies*, inquit, *mei sicut umbra declinaverunt, et ego sicut fœnum arui. Non quod longam vitam quæsierit in præsenti* (*in quo omne quod vivimus breve, et umbra est et imago; in imagine enim perambulat homo*), *sed quod de futuro timeat, ne longitudo vitæ ipsius, ubi vera est vita, brevietur.*

14. Est et alia vanitas quæ fit super terram: sunt justi, quibus mala proveniunt, quasi opera egerint impiorum; et sunt impii, qui ita securi sunt, quasi justorum facta habeant; sed et hoc vanissimum est.] Τὸ *hoc* refert, vel ad solam impiorum securitatem, hæc enim vanissima et fallacissima est, vel ad alternationem sortis justorum et impiorum; quod scilicet justis obveniant debita impiis, et impiis debita justis. Vox *alia* non est in Hebræo, Septuag. Syro, Arabico, sed intelligitur. Alias enim et alias vanitates successive recenset hic Ecclesiastes. Porro hæc vanitas similis est illi v. 10. Est tamen alia et diversa ab illa, eo quod ibi duntaxat dixerit impios laudari, ut pios; hic vero addit impiis bona et prospera quælibet obvenire, piis vero mala et adversa. Unde ait: *Sunt justi quibus mala proveniunt, quasi opera egerint impiorum;* Hebr. *Sunt justi quibus attigit ad eos tanquam opus impiorum; et sunt impii quibus attigit eis, sicut opus justorum*, q. d. Sunt justi quos tangit, vel ad quos pertingit sors adversitatis, qua digni sunt impii; et sunt impii quos tangit sors prosperitatis, quam merentur et qua digni sunt justi. Septuag. *Est vanitas, quæ facta est super terram, quia sunt justi, quia venit super eos quasi factum impiorum: et sunt impii, quia venit ad eos quasi factum justorum;* Campens. *Eveniunt justis mala, quæ impios ferre decebat.* Porro nonnulli censent hæc dici ex persona non Salomonis, sed imperitorum et impiorum. Ita Thaumaturg. Lyran. et Olympiod. quem audi: *Nunc Ecclesiastes personam ejus inducit, qui è scandalo labitur in errorem*, aitque: *Vidi justos in hac vita ab iis malis correptos, quæ potius impiis debebantur, ut puta ægritudine, paupertate vel alio difficili casu adveniente. Contraque*, inquit, *vidi quæ piis deberentur ad impios pervenisse: idcirco talis insipiens tanquam contemptor factus divinæ providentiæ, et hoc, inquit, vanitas est. Sapiens autem eventus rerum prospiciens, et quæ singulis pro dignitate retribuantur plane novit, atque intelligit Deum nequaquam casu hæc permittere evenire, sed ut justi majori præmio coronentur, impii vero graviori pœna torqueantur. Notanter autem hic vanitatem supra terram se vidisse ait: In cælo siquidem nihil est vani.* Verum melius alii censent hæc, uti et cætera, dici ex persona Ecclesiastæ, puta Salomonis, ut ipsa verba præ se ferunt.

Quæres qua ratione vanitas sit, quod piis eveniant mala, impiis bona. Primo, Symmach. pro *vanitas* vertit ἄπορον, id est *difficile cognitu;* S. Hieron. proprie *dubium perplexum, controversum*, juxta illud Davidis: *Labor est ante me, donec intelligam in novissimis eorum*, Ps. 72. 16, q. d. Vanum est velle scrutari Dei judicia quibus pios affligit, impios prosperat; quia hæc judicia sunt difficilia cognitu, imo inscrutabilia. Secundo, Thaumaturgus vanitatem exponit gravem et perniciosum errorem eo quod impius habeatur, ut pius; et pius, ut impius: inde enim rudes accipiunt ansam vel accusandi Dei providentiam, vel deserendi probitatem et impietatem amplectendi. Sic summum vanum vocamus mendacem errorem et fallacem. Tertio, Hugo per vanitatem accipit partim infelicitatem, quia, ait, nihil infelicius felicitate peccantium; partim fortuitum, quia quasi fortuito casu bona impiis, mala piis obveniunt. Quarto, alii per vanum accipiunt molestum et asperum; unde Campensis. vertit: *Certe hoc vehementer molestum est.* Accedit Lyran. Vanum est, inquit, quia irrationabile. Quinto, S. Hieron. per vanitatem accipit inconstantiam rerum humanarum: sunt enim vanitates, quæ vario feruntur eventu. Sexto, sanctus Bonaventura vanum dicit, quando bonis et malis proveniunt

bona, quia indignum propter malos: vanius quando bonis et malis bona, quia injustum pariter et indignum; ideo Habacuc hoc adeo indigne tulit, ut videretur Deum arguere, cum diceret: *Quare non respicis super iniqua agentes, et taces devorante impio justiorem se?* Habacuc 1. v. 3 et 1. Septimo, Pineda: Hoc vanum est, inquit, quia in talibus eventibus, nihil perpetui, nihil solidi est, cui animam affigere possimus: quare cuique contendendum est ad bona stabilia et æterna. Omnia hæc vera sunt et huic loco congrua: maxime tamen vanitas hic est rei iniquitas, ac iniqua distributionis sors. Iniquum enim videtur piis mala, impiis bona tribui, cùm pii bona, impii mala mereantur, si rem spectes in se, et imperitorum rudiumque sensu, qui per hoc sæpe impelluntur, ut impietatem præ pietate colant, sectentur, suspiciant: at si spectes Dei providentiam, non iniquum hoc, sed prudens et sanctum est, ob æquissimas, quas ipse habet, rationes, ac præsertim duas. Prior est, ut impii ob modica, quæ bene agunt, bona hujus vitæ loco mercedis recipiant, cæteroquin malefactorum pœnas gravissimas daturi in inferno: pii vero ob modica, quæ male agunt, ærumnis hujus vitæ castigentur et purgentur, ut purgati, ob multa bona opera quæ fecerunt, beentur in cœlo; aut si plane puri sunt, adversis exerciti splendidiorem patientiæ in cœlo coronam recipiant, uti contigit S. Job. Qua de re vide S. Augustin. lib. 5. Civit. cap. 15 et 16. ubi felicitatem cœlestem beatorum componit, et anteponit felicitati terrenæ Romanorum. Posterior est, ut Deus nos doceat omnia quæ in hoc mundo sunt, sive adversa, sive prospera, esse vana, id est inania et mendacia, cùm adversa piis, prospera impiis, id est indignis eveniant; vera vero bona non esse nisi in cœlo, et vera mala non nisi in inferno, juxta illud sapientis: *Nullum bonum nisi æternum, nullum malum nisi æternum.* Ita beata Dionysia martyr inter ictus virgarum, et sanguinem toto corpore fluitantem, filiolum unicum trepidantem, ad martyrii consortium hac voce animabat: *Illa pœna timenda est, quæ nunquam finitur; illa desideranda vita, quæ semper habetur.* Qua ille solidatus martyrium fortiter obiit, uti refert Victor. Utic. lib. 3. Wandal. Hinc tacite concludendum relinquit Ecclesiastes, sapienti despicienda esse tam prospera, quàm adversa hujus vitæ; ambienda vero bona cœlestia, et summe cavenda mala gehennalia. Unde non mirandum si prospera impiis, adversa piis inveniant; quia Deus id facit, ut ostendat quàm utraque sint vana, id est parva, exilia, brevia et caduca: quare piis non esse hac de re dolendum, sed potius gaudendum; quia ex hoc velut certo divinæ prædestinationis signo, cognoscunt sibi sortem felicissimam paratam in cœlo. Ita Chald. *Vidi*, inquit (in Spiritu Sancto, quia malum quod accidit justis in seculo hoc), *non est propter peccata eorum, sed ad removendum ex eis culpam levem, ut sit merces eorum integra in seculo venturo; et quod contingit peccatoribus non est meriti eorum, sed ad retribuendum eis mercedem meriti levis, quod fecerunt, ut comedant mercedem suam in seculo hoc, et ut perdant partem suam in seculo venturo.* Et Midras, sive Glossa Hebr. hic: *Felices justi*, inquit, *quibus accidit juxta facta impiorum, quia amplissima illis merces et gloria est reposita. Contra, væ impiis quibus accidit juxta facta piorum, quia attolluntur, ut gravius corruant!* Et S. Hieron. *Inter cæteras vanitates*, inquit, *quæ in mundo vario feruntur eventu, etiam hoc deprehendi, quod justis ea frequenter eveniant, quæ impiis evenire debuerant; et impii tam feliciter in hoc mundo degunt, ut eos putes esse justissimos. Docet exemplum Evangelicum divitis purpurati et pauperis Lazari.* Subdit S. Hieron. *Hebræi justos quibus eveniunt mala, et impios quibus accidunt opera justorum, filios Aaron interpretantur et Manassem, quod illi sacrificantes perierunt, et ipse post tanta mala, et captivitatem in imperium restitutus sit.* Verum Hebræi errant: nam filii Aaron injuste egerunt, dum temulenti obtulerunt Deo incensum ignis alieni contra præceptum Domini, Levit. 10. Manasses quoque in carcere pœnitens gratiam Dei meruit, ac proinde justificatus in regnum restitutus est. Sapienter Philo, libro de Confusione linguarum: *Insignis*, ait, *pœna et vindicta impietatis est connivere Deum, atque etiam indulgere peccantibus, nec solum eis impunitatem, verum magnam et diuturnam prosperitatem concedere.* Hæc enim eos facit quasi ebrios et amentes, ut ultro in sua damna ruant, suamque perniciem sibi accersant. Ex adverso pius et sapiens in adversis æque ac prosperis suî similis est, sobrius, modestus, tranquillus, ideoque magnus; *Ut Pumilio*, ait Seneca, *etiamsi in monte consistat, pusillus est; colossus etiam in puteo magnus: ita sapiens, in quacumque fortuna suis bonis magnus, est stultus et in summa fortuna humilis. Ut apparatus scenæ quia commodato datus est, statim redditur, et sine querela: ita quidquid in vita contigit magnificum, sive serius, sive mox à fortuna repetatur, æquo animo reddemus, si his tanquam commodatitiis utimur.* Idem: *Ut grando illisa tectis dissultat magno quidem fragore, verum nulla noxa; sic insultus fortunæ nihil potest in sapientem.*

Sunt impii qui ita securi sunt.] *Securi*, id est prosperi, rebus omnibus abundantes et felices, ut explicat S. Hieronymus; felicitas enim facit securos; magna enim pars felicitatis est de bono, quo te beatum putes, esse securum; unde securitas opponitur curæ et sollicitudini, ac securus dicitur, qui sine cura est, quasi seorsum vel separatus à cura. Opponit enim pios impiis, quod illis infelicia et adversa, his felicia et prospera eveniant. Patet id ex Hebr. Septuag. Syro et cæteris. Verum hæc falsa fictaque est felicitas et securitas; nam, *cum dixerint pax et securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus*, 1. Thessal. 5. 3. Præclare S. Greg. l. 9. Moral. c. 27: *Sancti*, ait, *ita incerti sunt, ut confidant; atque ita confidunt, ut tamen ex securitate non torpeant.* Spes ergo eorum mixta est timori, spes facit magnanimos et hilares, timor humiles et sollicitos. Vide eumdem S. Gregor. lib. 24. Moral. c. 12, 7. et lib. 6. epist. 22. ad Gregoriam cubiculariam Augustæ, quæ petebat revelationem, quod sibi remissa essent peccata; cui respondet sanctus Gregorius hoc votum esse inutile et noxium, quod incertitudo remissionis augeat in nobis studium pœnitentiæ et bonorum operum. Vide et S. Augustinum de Correpl. et Gratia, c. 13. et in psal. 147: Terror, inquit, securitatem parturit; quomodo enim præpostera securitas in terrores impellit, ita ordinata sollicitudo securitatem parturit.

Sed et hoc vanissimum judico.] Hebr. *Et etiam hoc vanitas est*, scilicet per antonomasiam, puta

vanitas vanissima, id est summa et maxima, ob causas quas paulo ante dedi.

Moraliter hìc disce quàm vana et quàm noxia impiis sit prosperitas. Audi Eusebium Emissenum, homilia de S. Epiphodio et Alex. *In hoc mundo, prævalente malitia, iniquitate dominante, pauper affligitur, dives multiplicatur. An tu hunc potentem vocas, qui in mortem suam fortis est, cui proventuum fallax umbra præsentium, æternorum congregat causas malorum? quis beatam dixerit validam in jugulum suum dextram? quis probabiliter laudat velocem ad ardua præcipitia festinantem? quis ejus miretur ascensum, quem de summo prospicit esse casurum? Perinde est si aliquem miraris per impia et iniqua, per opes et divitias operantem, ac si quempiam videas inaugurato atque gemmato sibi poculo venena miscentem.* Subdit deinde : *An tu illum felicem vocas, qui infidelis, obscenus, cupidus et cruentus, pro eo quod vias Domini aspernatur, per suas ire permittitur, dexteræ angustiis offensus, et sinistræ latitudine delectatus flagitiis involvitur, sceleribus inficitur, spoliis contaminatur, et inter hæc se beatissimum putat; ex hoc quoque infelicior, quod se non intelligit infelicem. Quid his faciat medicina cœlestium mandatorum, quæ non sanat nisi volentes? Pigri itaque ad curam salutis, alacres ad militiam mortis et captivitatis, ut dictum est : Exsultant in rebus pessimis, et de suî perditione lætantur; similes illis qui, forte sumentes exitiabiles herbarum succos, cum risu perire dicuntur.* Seneca, epist 39 : *Magnanimi est,* inquit, *magna contemnere, ac mediocria malle quàm nimia; illa enim utilia vitaliaque sunt, ut hæc, eò quò superfluunt, nocent. Sic segetem nimia sternit ubertas, sic rami onere franguntur, sic ad maturitatem non pervenit nimia fecunditas. Idem animis quoque evenit, quos immoderata felicitas rumpit, qua non tantum in aliorum injuriam, sed etiam in suam vertuntur.* Plinius, l. 16. c. 35 : *Hedera,* ait, *complexu necat arbores; ita fortuna prospera, dum blanditur, strangulat et perdit.* Adagiographus : *Solent arbores,* inquit, *protinus emori, si quando præter solitum fecundæ fuerint. Ita fortuna præter morem blanda ac favens exitium imminere sæpe numero significat. Quemadmodum non raro fit ut, cœlo maxime sereno, sævus imber subito cooriatur; ita rebus maxime prosperis ac lætis sæpe gravissima rerum incidit perturbatio.*

15. Laudavi igitur lætitiam, quod non esset homini bonum sub sole, nisi quod comederet, et biberet atque gauderet, et hoc solum secum auferret de labore suo in diebus vitæ suæ, quos dedit ei Deus sub sole.] Multi censent hæc dici ex persona non sapientis, sed insipientis voluptuarii, qui pertæsus confusionis rerum humanarum, quod bona impiis, mala piis eveniant, tradiderit se voluptati, uti tandem fecit Salomon. Ita Lyranus, Hugo, Titelmanus, Cajetanus, quin et Thaumaturgus quem audi, omnia ab hoc versu usque ad finem capitis paucis complectentem : *Putabam autem aliquando bonum summum in cibo potuque situm, eumque Deo gratiorem, qui per omnem vitam iis quàm maxime frueretur, et refrigeraretur; eamque lætitiam solam admirabar, atque adeo nihil aliud cogitabam, ne vel nocte vel die ab illa re, ad hominum luxum inventa me abducerem. Tandem ex iis unum hoc comperi neminem hujus farinæ ullo pacto, quantumvis laboret, ad bonum, quod vere bonum est, perventurum.* Verum melius S. Hieronymus, Chaldæus, Olympiodorus, Glossa, Hebræus, Hugo et cæteri censent Salomonem continuè hìc ex suo sensu loqui. Idem enim hìc dicit quod dixit cap. 2. v. 12. et cap. 5. 17. Nimirum laudat hìc usum opum et deliciarum, sed moderatum, frugalem et honestum. Audi Chaldæum : *Et laudavi ego gaudium legis, quia non est bonum homini in seculo hoc sub sole, nisi tantum comedere, et bibere, et gaudere de labore suo, et pro parte sua, quæ data est ei ex cœlo; atque non extendere manum suam in rapinas et violentiam; et hoc conducet illum in pacem ad seculum venturum, et accipiet mercedem perfectam pro labore suo, quo laboravit in integritate omnibus diebus vitæ suæ. quos dedit illi Dominus in seculo sub sole.*

Et hoc solum secum auferret.] Tò *auferret* significat nos bonorum hujus vitæ proprie et plene non esse dominos, sed usufructuarios, ut iis velut alienis et commodatis utamur ad vitam, in morte ea aliis ipsique Deo, qui verus est Dominus, resignaturi. Hebr. *Et hoc saltem adhærebit ei;* Septuag. *Et ipsum simul aderit ei;* Campensis : *Hoc enim accipiet homo tanquam suum;* Arabicus : *Et hoc discedet cum ipso.* Aliter Syrus : *Et ipse,* inquit, *defatigatur sibi in labore suo.* Videtur ipse pro ילונו *iiluennu,* id est *adhærebit* vel *copulabitur ei,* legisse ילאנו *iilennu,* id est *laborabit* vel *fatigabitur sibi,* à radice לאה *laa,* id est *laboravit.*

16. Et apposui cor meum ut scirem sapientiam, et intelligerem distensionem, quæ versatur in terra : Est homo qui diebus ac noctibus somnum non capit oculis.] Per *sapientiam,* Chald. accipit studium legis; Thaumaturgus, studium quærendi et captandi plures novasque voluptates; Olympiod. studium scientiarum naturalium; S. Hieronymus, studium scrutandi divina judicia, v. g. cur Deus justos affligat, impios prosperet; cur hunc eligat, illum negligat. Ample per *sapientiam,* accipias studium scrutandi omnes res à Deo creatas; has enim scrutatus est Salomon, tum studio cognoscendi singularum naturam, dotes, causas; tum ut perspiceret num quæ res animum hominis tranquillare, satiare, et beare posset. Unde explicans, subdit : *Et intellexi quod omnium operum Dei nullam possit homo invenire rationem.* Hæc omnia ad finem capitis explicata sunt c. 1. v. 17. cap 3. 7 et 12. Repetit enim Salomon alternantes animi sui motus æstusque, quibus res omnes perscrutatus est; ut inveniret animi quietem et satiem; cumque in nulla eam reperiret, sed meram in singulis vanitatem, hinc unius pertæsus ad aliam et aliam se transtulit, ac præsertim à lætitia et deliciis ad studium sapientiæ, ut honestius et sublimius; sed illico in hoc quoque vanitatis et molestiarum aculeos, spinasque se reperisse testatur.

Distensionem.] Aliqui legunt *dissensionem,* idque explicant de variis sapientum sententiis et opinionibus inter se pugnantibus. Alii, ut Lyranus, Hugo et Glossa interl. legunt *distinctionem,* idque explicant de differentia inter bonum et malum, sapientem et stultum, prosperitatem impiorum et adversitatem piorum, deque diversis hominum gradibus, conditionibus, moribus.

Verum legendum est cum Romanis, *distensionem;* hebr. enim est ענין *inian,* id est occupatio

distensio, sollicitudo, afflictio, de qua dixi c. 1. v. 13 : *Hanc occupationem pessimam* (id est molestissimam) *dedit Deus filiis hominum ut occuparentur in ea*, dum alii assidue vacant congregandis opibus, alii prædiis excolendis, alii fabricis erigendis, alii honoribus sectandis, alii vanis scientiis, etc., adeo ut nec diu, nec noctu quiescant, aut somnum capiant. Unde subdit :

Est homo qui diebus ac noctibus somnum non capit,] id est, exiguum capit et quasi nullum. Est hyperbole; homines enim sine somno vivere nequeunt, q. d. Parum dormit, imo semper sollicitus est; quia totus intendit suæ occupationi; puta suo lucro, suo honori, suæ scientiæ, suæ arti, suo officio, etc. Hinc Demosthenes aiebat se plus olei in lucubrationibus nocturnis, quàm per diem vini consumpsisse. Aristoteles dormiens manu tenebat pilam æneam, ut illius è manu dormientis elapsæ, et in subjectam pelvim cadentis sonitu excitaretur, itaque ad nocturnas lucubrationes vigil rediret. Ita habet ejus Vita. Idem fecere nonnulli Christiani et religiosi. Celebre fuit in Oriente monasterium Acæmetarum, id est insomnium, et noctu in oratione et meditatione pervigilantium, ac jugiter diu noctuque psallentium, tripartito ordine et tempore, monachis scilicet in tres cœtus divisis, ordineque trino sibi vicissim succedentibus. Primo, erectum fuit hoc Acæmetarum monasterium Constantinopoli, sub Leone I Pontif. anno Domini 459; vocati sunt iidem Studitæ, à Studio viro consulari, qui ejusmodi monasterium erexit, teste Nicephoro, lib. 15. cap. 23. Inter eos monasticam vitam egit S. Joannes Calybita. Ita Baronius anno Domini 459. Simile Acæmetarum monasterium fuit S. Columbani et S. Galli, aliaque plura in Germania, Gallia, Hybernia : nimirum hæ sunt non vanæ, sed sanctæ religiosorum vigiliæ, imo cœlestes Angelorum terrestrium Deo psallentium et militantium excubiæ.

17. Et intellexi quod omnium operum Dei nullam possit homo invenire rationem eorum quæ fiunt sub sole : et quanto plus laboraverit ad quærendum, tanto minus inveniat : etiamsi dixerit sapiens se nosse, non poterit reperire.] Opera Dei intellige tum omnipotentiæ et magnificentiæ, ut vertit Chaldæus, tum potius providentiæ circa homines, uti dixi initio versus præcedentis ex S. Hieronymo, quem sequuntur Albinus, Lyranus, Hugo et alii.

Etiamsi dixerit sapiens se nosse, non poterit reperire.] Potest clariùs ex Hebræo verti : *Si dicat*, id est apud se statuat, *etiam vir sapientissimus, dare operam, ut cognoscat, non poterit invenire.* Ita Vatablus et Campensis : *Quin et sapiens ipse*, ait, *si conetur cognoscere, frustra laborabit.* Jam hanc gnomen audivimus c. 3. 11; quare ibi dicta hîc non repetam. Huc spectat vetus Apologus quem recenset noster Pontanus, volumine 3. Progym. p. 1. 1. cap. 40 : Invehebatur in caudam suam canis, quod deses et otiosa, et à reliquo corpore se trahi sineret, neque iter ostenderet ut oculi, nec mandata acciperet ut aures, nec hostem insequeretur ut pedes, nec dimicaret ut dentes, sed esset velut inutilis appendix ad posticam partem corporis. Respondit cauda : Et tamen ego inutilis, ut tu calumniaris, muscas abigo, patrono alludo, pudenda contego, totique corpori sum ornamento. Epimythyon : nihil à Deo nisi sapienter factum et provide, quamvis homines multis in rebus id non videant. Exemplum hujus sententiæ clarum est in quadratura circuli, in qua se torserunt tot seculi Mathematicorum ingenia, nec veritatem extorserunt, adeo ut hæc eis crux fixa esse videatur. Nam quadraturam circuli mechanice, hoc est modum practice efficiendi quadratum, quod sit æquale circulo, sive cujus capacitas æqualis sit capacitati circuli cujuslibet, invenit traditque Archimedes libro de Circuli dimensione, theorem. 1. p. 128. in edit. Paris. Estque hîc : Accipe pæripheriam, sive circumferentiam circuli, illamque ex curvo in directùm extende, sive fac lineam rectam æqualem peripheriæ circuli, eique in fine lineam rectam, quæ semidiametro circuli sit æqualis, ad angulos rectos annecte, ac denique extremitatem utriusque lineæ jam dictæ linea recta transversa connecte, ac habebis triangulum qui sit æqualis circulo. Triangulo autem cuilibet æquale quadratum describi posse mathematice certum est, modumque id faciendi demonstrat Euclydes, lib. 1. propositione 42. et lib. 2. prop. 14. et lib. 9. propositione 33. Vide ibidem Clavium 301; quare sic fiet quadratum æquale circulo. Hinc mechanici facile ex hac praxi, commensurando lineam rectam cum peripheria circuli, conficiunt triangulos et quadrata, quæ sint circulo æqualia. Verum mathematice idipsum demonstrare, uti suas propositiones demonstrat Euclides, hoc est rationem mathematicam afferre, quæ demonstret modum inveniendi lineam, quæ sit æqualis peripheriæ circuli, nec Archimedes, nec Euclides, nec quis alius hucusque invenit, etsi plurimi in eo annos plurimos desudarint. Quadratura ergo circuli practice et mechanice scitur; at ejus ratio et mathematica demonstratio ignoratur.

CAPUT NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Ex eo quod bona malaque æque accidant pio ac impio, infert neminem scire an amore, an odio sit dignus, sed omnia in futurum servari incerta; idcirco sapientis esse studere candori et puritati ac bonis operibus: præsertim quia sicut pisces capiuntur hamo, sic homines tempore malo. Denique, v. 14, ostendit sapientiam præstare fortitudine, et tamen in paupertate non æstimari.

1. Omnia hæc tractavi in corde meo, ut curiose intelligerem: Sunt justi atque
sapientes, et opera eorum in manu Dei, et tamen nescit homo utrum amore
an odio dignus sit. 2. Sed omnia in futurum servantur incerta: eo quod
universa æque eveniant justo et impio, bono et malo, mundo et immundo,
immolanti victimas, et sacrificia contemnenti: sicut bonus, sic et pecca-
tor: ut perjurus, ita et ille qui verum dejerat. 3. Hoc est pessimum in-
ter omnia quæ sub sole fiunt, quia eadem cunctis eveniunt: unde et corda
filiorum hominum implentur malitiâ et contemptu in vita sua, et post hæc ad inferos deducen-
tur. 4. Nemo est qui semper vivat, et qui hujus rei habeat fiduciam: melior est canis vivus leone
mortuo. 5. Viventes enim sciunt se esse morituros, mortui vero nihil noverunt amplius, nec
habent ultra mercedem: quia oblivioni tradita est memoria eorum. 6. Amor quoque, et odium, et
invidiæ simul perierunt, nec habent partem in hoc seculo, et in opere quod sub sole geritur.
7. Vade ergo et comede in lætitia panem tuum, et bibe cum gaudio vinum tuum: quia Deo
placent opera tua. 8. Omni tempore sint vestimenta tua candida, et oleum de capite tuo non
deficiat. 9. Perfruere vita cum uxore, quam diligis, cunctis diebus vitæ instabilitatis tuæ, qui
dati sunt tibi sub sole omni tempore vanitatis tuæ: hæc est enim pars in vita, et in labore tuo,
quo laboras sub sole. 10. Quodcumque facere potest manus tua instanter operare: quia nec
opus, nec ratio, nec sapientia, nec scientia erunt apud inferos, quò tu properas. 11. Verti me ad
aliud, et vidi sub sole, nec velocium esse cursum, nec fortium bellum, nec sapientium panem, nec
doctorum divitias, nec artificum gratiam; sed tempus casumque in omnibus. 12. Nescit homo
finem suum: sed sicut pisces capiuntur hamo, et sicut aves laqueo comprehenduntur; sic capiun-
tur homines in tempore malo, cum eis extemplo supervenerit. 13. Hanc quoque sub sole vidi
sapientiam, et probavi maximam. 14. Civitas parva et pauci in ea viri: venit contra eam rex
magnus, et vallavit eam, exstruxitque munitiones per gyrum, et perfecta est obsidio. 15. Inven-
tusque est in ea vir pauper et sapiens, et liberavit urbem per sapientiam suam, et nullus dein-
ceps recordatus est hominis illius pauperis. 16. Et dicebam ego meliorem esse sapientiam for-
titudine: quomodo ergo sapientia pauperis contempta est, et verba ejus non sunt audita?
17. Verba sapientium audientur in silentio, plus quàm clamor principis inter stultos. 18. Melior
est sapientia quàm arma bellica: et qui in uno peccaverit, multa bona perdet.

1. Omnia hæc tractavi in corde meo, ut curiose intelligerem: Sunt justi atque sapientes, et opera eorum in manu Dei; et tamen nescit homo utrum amore an odio dignus sit.] Ita hoc caput ordiuntur Biblia Romana ac pleraque Latina; licet Regia Hebr. Chald. Septuag. et Thaumaturgus ordiantur cap. 9. à τὸ *sunt justi;* ac præcedentem sententiam jungant fini capitis 8. Pro *ut curiose intelligerem*, Hebr. est לבור *labur*, id est, *ut deputarem;* id est, pure clareque perspicerem. S. Hieron. in priori versione transtulit, *ut considerarem;* Pagn. *ut declararem;* Tigur. *ut clare discernerem.* Minus recte Cajetan. *ut eligerem.* Melius Symmach. *ut ventilarem.* Complut. in Lexico, *ut probarem*, vel *examinarem.* Pendent hæc à fine præced. Unde illius fini hæc annectit Cajetan. et cap. 9. inchoat à v. 2. Continuat enim hîc Ecclesiastes, et amplificat, id quod dixit cap. præcedenti, scilicet bona et mala tam piis obvenire quàm impiis; unde ex eis cæterisque dis-

cerni non posse quis sit pius et amore dignus, quis impius et odio dignus.

Pro *opera eorum* Hebr. est עבדיהם *abadhem*, quod Pagnin. vertit: *Servitia eorum;* Vatabl. *Servi eorum;* Chald. *Discipuli eorum*, q. d. Justi et sapientes, eorum discipuli vel asseclæ, sunt in manu Dei. Verum sic dicendum fuisset עבדיהם *abdehem;* jam autem dicitur עבאדיהם *abadehem*, id est *opera eorum*, ut vertunt Noster, Septuag. Syrus, Arab. Campens. et alii. Septuag. eleganter vertunt ἐργασίας, id est opera artificiosa ad lucrum et quæstum affabre elaborata, qualia sunt insignium artificum; talia sunt opera justorum, quæ, licet mundo despecta, Deo tamen sunt pretiosa ac cœlo elaborata, ideoque eis mercedem cœlestem retribuet.

In manu Dei.] Primo Hugo: *In manu Dei*, hoc est, ait, in dispositione, conservatione, judicio et voluntate Dei, item ut hostiæ Deo acceptæ. Secundo, Dionys. *In manu Dei*, id est, ait, oblata sunt et commissa Deo, ut creatori et judici, adde *et remuneratori*. Tertio, genuine in manu Dei, id est in protectione, cura et amore Dei. Ita Olymp. qui hæc superioribus ita apte connectit: *Dixerat*, inquit, *superius quarum rerum cognitio sit abstrusa, ut nos averteret ab inutili ac vana perquirendi sollicitudine. Nunc autem proponit qua in re satisfacere sibi possit sapientis intuitus et cognitio, quod videlicet justi sapientesque homines unà cum operibus suis sub umbra Dei, et protectione suæ dexteræ conquiescant. Neque enim permittit Deus illos impetentium viribus devastari. Probi namque homines et officiosa opera proteguntur à Deo, ac vero de impiis scriptum est: Et ipsi de manu tua repulsi sunt.*

Sapientes ergo, id est prudentes et justi, licet non sint in prosperitate ut impii, sed in adversitate, ideoque mundo neglecti et contempti; sunt tamen in manu, id est favore, cura, custodia et ope Dei, quia adversa eis immittit ex amore, ut eos virtutibus et meritis augeat. Hoc sensu dicit Deus Isaiæ 46. 16: *In manibus meis descripsi te*, ut te velut oculis meis præsentem jugiter intuear, et manibus juvem, protegam, promoveam. Vide ibi dicta. Hinc rursum opera sancta justorum sunt *in manu Dei;* quia à manu, id est ab ope et gratia Dei promanant (uti docet S. Prosper lib. 1. de Vocat. gent. cap. 24.) qui proinde ea copiose remunerabitur et coronabit. Quarto, opera justorum sunt *in manu Dei*, id est Deo certo cognita et explorata, cùm ipsis justis sint incerta et dubia, ut sequitur. Ita Lyranus. Quinto, *in manu*, id est in pleno arbitrio et potestate æque ac scientia, providentia et gubernatione Dei, ut eos orbi stato tempore ad ejus salutem immittat; sicut ante diluvium immisit Enoch et Noe; post diluvium Abraham, Isaac, Jacob: Hebræis captivis in Ægypto misit Mosem et Aaronem; in terra sancta misit Davidem et Prophetas; contra Arianos misit S. Athanasium; contra Pelagianos S. Augustinum; contra Nestorium S. Cyrillum; contra Eutichetem S. Leonem; contra Albigenses S. Dominicum; contra Lutherum S. Ignatium cum sociis. Sic dicitur Psal. 30. 16: *In manibus tuis tempora mea*, vel ut alii vertunt: *Sortes meæ*. Et: *Cor regis in manu Domini, quocumque voluerit inclinabit illud*, Prov. 21. 1. Et: *In manu enim illius et nos, et sermones nostri, et omnis sapientia et operum scientia et disciplina*, Sap. 7. 16; et cap. 3. 1: *Justorum animæ in manu Dei sunt;* ubi hac de re plura. Huic gnome affinis est illa Cæcilii Poetæ lib. 35: *Deum quis non summum putet, cui in manu sit, quem esse dementem velit, quem sapere, quem insanire, quem in morbum injici, quem contra amari, quem adversari, quem expeti.* Porro manus Dei est mens, voluntas et potestas Dei; in mente est scientia et providentia; in voluntate libertas; in potestate imperium. Hinc Vespasiano prandenti humana manus illata in triclinium, et mensæ supposita protendit imperium, ait Sueton. in ejus Vita. Et Prophetæ pinguntur manu cœlitus immissa, quasi à Deo excipientes prophetiam, uti dixi initio Prophet.

Et tamen nescit homo utrum amore an odio dignus sit.] Hebr. *Etiam amorem, etiam odium non sciens.* Sic et Sept. Syrus, Arabicus et Recentiores. S. Hieron. in veteri editione vertit: *Et quidem charitatem, et quidem odium non est cognoscens homo.* Quæ verba quia more Hebræo sunt ampla et indefinita, à variis varie definiuntur et explicantur.

Primo, Symmac. vertit: *Et insuper neque amicitias, neque inimicitias scit homo;* et Campensis: *Nec quisquam novit quos habiturus sit amicos, vel inimicos*, q. d. Nescit homo quis eum amet, quis odiat, ac proinde nescit quem ut amicum diligere, quem ut inimicum odisse, id est cavere et fugere debeat. Ita Chald. *Etiam amor*, inquit, *quo dilexerit eos aliquis, et etiam odium, quo eos prosecutus fuerit, decretum est; omne in providentia decretum est, ut sit ante eos.* Accedit Thaumat. q. d. Qui colit gratiam et amicitiam hominum, nescit quamdiu eam conservaturus sit propter inconstantiam voluntatis humanæ, qua fit ut amor levi de causa vertatur in odium.

Secundo, alii referunt ad objecta amoris et odii, q. d. Nescit homo sensualis quid vere sit bonum, quid malum; quid virtus, quid vitium, ac proinde nescit quid amare et sequi, quid odisse et cavere oporteat. Vis est in Hebr. אדם *adam*, id est homo terrenus, qui terrena sapit, et cœlestia non capit; hic enim carnis voluptate ducitur, non virtutis honestate; quare ignorat verum virtutis bonum, et fucatum voluptatis bonum cupide amplectitur. Ergo amat odienda, et odit amanda. Ita Olympiod. Accedit R. Salomon et Hæbræi qui exponunt, q. d. Vulgus hominum nescit cor disponere ad amandum Deum, et quæ odio digna sunt odiendum; sed omnia hæc sunt ante sapientes et justos, qui norunt amare Deum et odio habere mala; nimirum nescit amare qui Deum non amat; nescit hoc impius, scit pius et sapiens.

Tertio, Isidor. Clarius explicat, q. d. Id quod diligit homo et odit, est in manu et potestate Dei, ut illud vel tribuat homini, vel neget et avertat, atque homo id sensu percipere nequit. Verum Noster solerter et sapienter intellexit hîc agi de amore et odio non hominum, nec creaturarum, sed Dei. De eo enim proxime dixit: *Opera eorum in manu Dei*, q. d. Opera nostra sunt in manu Dei; et tamen nescit homo an amore Dei, an odio sit dignus; quia scilicet Deus opera nostra manu sua certo quidem servat, sed clausa et secreta tenet, nec qualia illa sint homini ostendit; verum in futurum judicium patefacienda ea reservat; quare usque ad illud homini sunt incerta et incognita.

Dices: in Hebr. est: *Et omne vel omnia ante eos*, vel *ad faciem eorum;* quomodo ergo Noster vertit: *Et omnia in futurum servantur incerta?*

Respondeo : Quia τὸ *omnia ante eos* significat omnia opera longe antecedere hominis oculos, id est conspectum et cognitionem, ut ea perspicere nequeat; quia scilicet in cœlo, in mente præscientia Dei servantur remota et recondita. Ita Chald. Sic Psaltes ait Ps. 138. 6 : *Mirabilis facta est scientia tua ex me; confortata est, et non potero ad eam.* Et v. 3 : *Intellexisti cogitationes meas de longe, etc. et omnes vias meas prævidisti.* Unde Camp. vertit hîc : *Omnia hæc hominem latent.* Et Symmach. *Omnia coram eis incerta;* aut certe τὸ *omnia ante eos*, id est omnia *ante eum*, scilicet Deum : quia enim *Elohim*, id est *Deus*, Hebræis est plurale; hinc pariter in plurali ait : *ante eos*, id est ante eum, scilicet Deum, qui in plurali vocatur *Elohim*. Unde Tigur. vertit : *Ipsi autem Deo omnia sunt proposita.* Et Chald. *Non est qui sciat id quod erit homini. Omne in providentia* (Dei) *est ut sit ante eos.* Quare Noster optime vertit : *Et omnia in futurum servantur incerta.* Hunc sensum exigit versio Vulgata, quam per 1200 et amplius annos recepit et probavit tota Ecclesia; quin et probant Novantes, ut Beza Mercerus, et ut videtur, Calvinus lib. 3. Instit. c. 2. parag. 38. Atque si quis antecedentia et sequentia inspiciat, perspiciet hanc versionem et sensum esse aptissimum. Denique ita explicat S. Hieron. vir in exponendis Scripturis eruditissimus, et Ecclesiæ Calculo doctor maximus. Eum ergo audi : *Porro hic sensus est : Etiam in hoc dedi cor meum, et scire volui quos Deus diligeret, quos odisset, et inveni justorum quidem opera in manu Dei esse, et tamen utrum amentur à Deo, an non, nunc eos scire non posse, et ambiguo fluctuare utrum ad probationem sustineant, quæ sustinent, an ad supplicium. In futuro igitur scient; et in vultu eorum sunt omnia. Id est antecedit eos, cum de vita hac decesserint, notitia istius rei; quia tunc est judicium, nunc certamen. Et quicumque adversa sustinent, utrum per amorem Dei sustineant, ut Job; an per odium ut plurimi peccatores, nunc habetur incertum.* Igitur ex hoc loco patet incertitudo gratiæ contra hæreticos et Ambrosium Catharinum, scilicet homines, etiam justos non esse certos omnino se esse in gratia Dei, sive justos et amicos Dei; et si enim hujus rei probabilia signa et conjecturas non leves habeant, quæ aliquam certitudinem eis afferant, non tamen habent tantam, quæ excludat omne dubium, et formidinem oppositi; licet enim sibi nullius peccati sint conscii, tamen sciunt Deum plura videre, ideoque forte peccatum in conscientia sua cernere quod ipsi non cernunt. Quare dicunt cum S. Paulo : *Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc justificatus sum*, 1. Cor. 4. Rursum etiamsi sciant se amare Deum, tamen nesciunt an hic amor sit naturalis, an supernaturalis charitatis, quæ sola justificat. Hæc sententia est de fide. Nam ita definitum est in Conc. Trid. sess. 6. c. 9. et can. 12. Negat id Lutherus, Calvinus, Bucerus, Kemnitius, cæterique Novantes, qui cavillantur hunc locum male esse traductum in versione Vulgata. Docent enim justum fide divina credere debere, non tantum in genere Christum satisfecisse pro nobis, sed etiam in particulari sibi per Christum remissa esse peccata, ideoque se esse justum et sanctum, imo prædestinatum et electum ad gloriam; ac proinde non posse ab ea excidere, nec peccare, ne fides ejus falsa sit; hanc enim fidem specialem esse fidem justificantem, ideoque eam requiri ad cujuscumque justificationem sibi certo persuadent.

Verum hic stolidus est error, et fides summe infida. Nam ut cætera taceam, hæc fides est impossibilis et falsa. Credit enim certo quod anceps et dubium est, et sæpe falsum. Multi enim apud hæreticos habent hanc fidem, et tamen vivunt in adulterio, odio, injustitia, rapina, aliisque gravissimis peccatis ; qui licet credant se justos, revera tamen sunt peccatores et scelerati. Rursus multi ab hac hæresi convertuntur ad fidem orthodoxam, tuncque hanc fidem imo perfidiam deponunt, fidem orthodoxam illi contrariam amplectuntur; quomodo ergo in hæresi crediderunt se ab ea non posse excidere, cum de facto excidant? Ambrosius Catharinus vero, licet longe absit ab hac hæresi, tamen ex alio capite cum ea censet hominem justum certum esse de sua gratia et justitia. Utrique urgentur et convincuntur hoc loco Ecclesiastæ : *Nescit homo utrum amore an odio dignus sit.* Sed respondent Salomonem non absolute negare justo certitudinem charitatis et gratiæ, sed tantum negare eam posse cognosci et certò constare ex eventis externis, v. g. quod justo omnia feliciter cedant, injusto infeliciter, cum utraque utrilibet indifferenter obveniant, ut sequitur : aut, ut Catharinus et Vatab. negare duntaxat id scire posse hominem naturaliter, sive ut homo est, non autem supernaturaliter, sive ut filius Dei est; sic enim eum scire posse se justum ex testimonio Spiritus Sancti, ut docet Apost. Rom. 8. 15.

Verum hæc frigida et frivola esse prob. primo, ex eo quod Salomon loquatur non de homine in se quoad naturam, sed de justo quoad gratiam. Ait enim : *Sunt justi et sapientes, et opera eorum in manu Dei, et tamen nescit homo* (scilicet justus et sapiens, ut præcessit) *utrum amore an odio dignus sit*, q. d. Justi opera sunt in manu Dei, et tamen id ipse nescit; ideoque pariter nescit an amore Dei et odio dignus sit. Justus enim non tantum externa sua spectat, sed etiam internum conscientiæ et Spiritus Sancti testimonium, idque multo magis; hujus enim respectu dicitur justus, esseque in gratia Dei. Ergo etiam cum hoc testimonio nescit ipse se esse in gratia, dignumque amore, etiamsi revera sit in gratia et dignus amore Dei.

Secundo, quia asserit justorum opera esse in manu Dei, id est in mente, memoria, et intellectu divino, qui ut manus ea in se certissime claudit et continet, ne à quoquam alio videantur, ut ea suo tempore patefaciat, laudet et remuneretur; et tamen nescire justum an odio dignus sit, an amore. Ubi clara est antithesis, q. d. Opera justi ita sunt ex mente et scientia Dei, ut absolute non sint in mente et scientia hominis. Alioquin enim si scientiam accipias, quæ ex eventis externis habetur, æque nescit Deus an homo amore, an odio sit dignus, ac id ipsum nescit homo. Externa enim illa signa prosperitatis, vel adversitatis, signa sunt gratiæ et justitiæ plane indifferentia et incerta, cum promiscue obveniant impio et pio. Ergo ex iis Deus scire nequit an quis sit amore vel odio dignus, sicut ex iis id scire nequit homo.

Tertio, quia subdit universaliter : *Sed omnia in futurum servantur incerta ; omnia*, scilicet tam supernaturalia, quæ proprie *in manu Dei* sunt, quàm naturalia, tam interna, quàm externa; et consequenter an prospera vel adversa,

quæ maxime oculis patent, quæque maxime spectant homines, ex odio, vel amore Deus homini immittat; et hoc tantum vult Salomon in ratione hac inadæquata similis piorum et impiorum eventus, quam subdit, q. d. Homo communiter spectat externa, et externos eventus felicitatis vel infelicitatis sibi obvenientes; et tamen nescit an Deus illos sibi immittat ex amore an ex odio. Ergo pariter nescit an ipse amore, an odio sit dignus. Reliqua enim argumenta et signa, quibus idipsum dignosci posset, æque ac hoc jam recensitum homini obscura et ambigua sunt : τὸ ergo, *sed omnia in futurum servantur incerta*, significat hæc ignorari ab homine non solum ratione præsentium eventuum, sed simpliciter et absolute; si enim alio modo homini constarent essentque certa, falso dicerentur incerta.

Quarto, idipsum docet alibi crebro S. Scriptura, Patres et tota Ecclesia. Vide Bellar. tom. 3. l. 3. de Instit. c. 4 et seq. et Th. 1. l. 2. de Verbo Dei, c. 12, ac ibidem Jacobum Gretserum, qui et valide confutat ineptam expositionem Junii, dicentis quod homo nesciat an amore, an odio dignus sit, non ipsemet (quisque enim novit, inquit, seipsum et suam conscientiam), sed alius quilibet, qui alterius externos eventus prosperos vel adversos conspicit. Nimirum voluit Deus hac incertitudine gratiæ nos continere in humilitate et sollicitudine; ut cum timore et tremore salutem nostram operemur, ut monet Apost. Philip. 2. 12, atque satagamus ut per bona opera certam nostram vocationem et electionem faciamus, ut S. Petrus exhortatur. Ita S. Aug. vel quisquis est auctor (sat enim liquet non esse S. Augustini) lib. de Spiritu et anima, c. 59 : *Væ mihi*, ait, *misero, qui in regione umbræ mortis nescio finem meum, nescio si dignus sum amore vel odio!* Porro loquitur Salomon proprie de amore et odio, quo justus amatur ob præsentem justitiam, et injustus odio habetur ob præsentem statum peccati in quo degit, uti applicat S. Hier. S. Bernard. serm. 1. de Septuag. S. Th. 1. 2. q. 12. art. 5. et alibi crebro, ac Bonav. qui negat hic agi de amore prædestinationis et odio reprobationis; quia, inquit, nullus dignus est prædestinatione, nec quisquam meretur prædestinari. Prædestinatio enim præcedit omnem gratiam omneque meritum, imo ipsa omnis gratiæ et meriti est origo et causa. Potest tamen extendi hic amor et odium ad prædestinationem et reprobationem; illa enim summus est amor Dei, hæc summum odium, et utraque in futurum judicii diem servatur incerta, q. d. Nemo scit an sit prædestinatus an reprobus, vel potius reprobandus; licet enim prædestinationis gratiam et amorem nemo mereri queat, dici tamen potest eo dignus, non ex merito, sed ex gratia Dei; quia scilicet Deus illum dignatus est prædestinare et asciscere in sortem Sanctorum, illaque eum dignum efficit, ut loquitur S. Paulus. Ita hunc locum de prædestinatione et reprobatione accipit S. Bern. serm. 5. de omnibus Sanctis, et S. Th. in cap. 8. ad Roman. sub finem, Hugo, Dion. et alii. Excipe, nisi cui speciali dono revelata sit sua justitia vel prædestinatio, uti salutis suæ revelationem habuere S. Antonius, teste S. Athan. S. Franciscus, teste S. Bonav. S. Galla, teste Greg. 4. Dial. cap. 3. et alii plures, quos eodem libro recenset S. Gregorius.

Denique licet justi non habeant certitudinem scientiæ se esse justos, habent tamen certitudinem conjecturæ et fiduciæ, quæ crescente gratia et bonis operibus pari passu crescit, adeo ut eximii sancti de eo vix dubitent, sintque securi, *ut cum longa mæroris anxietate formido fuerit consumpta, quædam jam de præsumptione veniæ securitas nascatur*, ait S. Greg. lib. 6. regist. epist. 23. ad Theomistam; et S. Cypr. lib. de Moral. et libr. contra Demetrianum : *Urget*, inquit, *apud nos spei robur et firmitas fidei, et inter ipsas seculi labentes ruinas erecta mens, et immobilis virtus, et de Deo suo semper anima secura.* Et S. Aug. in illud psalm. 149 : *Exsultabunt sancti in gloria, etc. Est quidam modus in conscientia gloriandi, ut noveris fidem tuam esse sinceram, noveris spem tuam certam, noveris charitatem tuam esse sine simulatione.* Ita S. Antonius fidens aiebat : *Ego Deum meum non timeo, sed amo.* Et pauper ille apud Thaulerum dicebat se securum in Deo conquiescere. Historiam fuse ex eodem enarravi Rom. 12. 2. Quin et S. Paulus Rom. 8. 35. ita exsultans gloriatur : *Quis nos separabit à charitate Christi, etc. Certus sum quia neque mors, neque vita, etc.*

2. Sed omnia in futurum servantur incerta, eo quod universa æque eveniant justo et impio.] Hebr. *Omnia ante faciem eorum, omnia sicut omnibus*, vel *quodlibet cuilibet*, id est, omnia eveniunt consimiliter omnibus. Tigur. *Omnibus eadem prorsus usu veniunt;* Camp. *Cunctæ res eodem interibunt modo; unus est eventu justo et impio.* Septuag. pro secundo הכל *haccol*, quod Noster vertit, *universa;* alii, *omnia*, per affinitatem litteræ ב cum כ aliis punctis legerunt הבל *habel*, id est *vanitas;* unde vertunt : *Omnia ante faciem eorum vanitas in omnibus;* id est ut Syrus: *Omne quod est ante eum vanitas est;* et Arabicus: *Omnes res ante eorum facies sunt vanæ in omnibus eorum negotiis.* Identidem enim operum hominis, rerumque omnium vanitatem inculcat Eccles. Verum Biblia Hebr. quasi omnia habent הכל *haccol* non הבל *habel.* Quare Noster τὸ *omnia ante faciem eorum*, optime cum Symmacho, ut solet, interpretatus est; *sed omnia in futurum servantur incerta.* Nam, ut dixi v. 1, τὸ *ante eos* idem est quod, eos loco vel tempore antecedit, ideoque eorum conspectum et cognitionem fugit, ac proinde eis est incognitum et incertum, quale est id quod futurum est; hoc enim quasi à fronte nos in Dei præsentia antecedit, nosque quasi subsequentes, ut ad illud perveniamus, exspectat. Hoc ergo est *ante eos*, id prævertit et præcurrit eorum cognitionem; præcurrit, inquam, tum ad Dei præscientiam et providentiam, tum ad Dei judicium, ut ibi homines reos præstoletur, ac sontes vel insontes ostendat. Unde Chald. vertit : *Omne in Dei providentia decretum est ut sit ante eos.* Alii repetunt τὸ *non*, quod præcessit, q. d. Opera hominum non sunt ante faciem eorum, id est non cognoscuntur ab eis qualia sint, bona an mala. Verum hoc duriusculum videtur. Sic incerta et dubia nobis manet pœnitentia et salus Salomonis, Tertulliani, Origenis, Berengarii et plurium talium. Sic Doctor ille Parisiensis, qui ab omnibus habebatur probus, mortuus, ex feretro publice se improbum proclamavit, dicens : *Justo Dei judicio condemnatus sum;* qua voce perculsus S. Bruno cum sociis in Carthusiam secessit. Porro recentiores hic varie ex Hebræo vertunt, et explicant Arias et Guarinus : *Amorem et odium nescit homo omnium qui ante eos sunt.* R. Salomon : Justi vident

opera sua ante oculos proposita, exiisque sciunt se esse justos, cum id carnales et impii nesciant. David de Pomis vertit : *Omnia in facie eorum*, q. d. Ex facie et vultu liquet et lucet probitas hominis vel improbitas. Alii, q. d. Etsi homo omnia habeat ante oculos, tamen nescit discernere inter bonum et malum, odium ab amore, signa probitatis ab improbitatis. Alii aliter. Ita nimirum in multa abeunt, qui à Vulgata, id est à veritate deviant.

Eo QUOD UNIVERSA ÆQUE JUSTO ET IMPIO.] Ratio hæc, ut dixi, non plena et adæquata, sed partialis est et inadæquata, communis tamen, et oculis mentibusque hominum obvia, ideoque illam præ cæteris assignat Salomon. Justi enim ex aliis signis, puta ex interno conscientiæ et Spiritus Sancti testimonio, ex bonis operibus, ex affectu pio in Deum conjectant et quasi cognoscunt se esse justos et amore Dei dignos. Verum hæc interna sunt, nec oculis hominum patent, ac ipsis justis sæpe æque incerta sunt atque externa, puta externi eventus prosperi vel adversi. Sicut enim hi impio æque obveniunt ac pio, sic et illi. Impii enim sæpe nullos sibi faciunt peccati scrupulos; sed plane sibi videntur in conscientia tranquilli, ac amant Deum et res pias amore quodam humano et naturali, atque ex eodem dant eleemosynas, suntque benefici in omnes; et tamen sunt in statu peccati mortalis. Unde liquet hæc signa interna, æque ac externa esse incerta, dubia et ambigua. Vide Franc. Suarez, tom. 3. de Gratia, l. 9. à num. 14 ad 18, sed maxime num. 18, ubi exacte expendit τὸ *eo quod*. Porro Hebraice est: *Unus est eventus justo et impio;* Chald. hoc et præced. ita reddit : *Omne ex providentia pendet, atque ex cælo decretum est* (Complut. *Ex sidere :* sed hoc favet Astrologis judiciariis, quos Ecclesia reprobat) *decretum est quod futurum est, ut fiat omnibus eventus unus innocenti et peccatori.*

Dices : Deus Levit. 26. et alibi sæpe promittit Hebræis eventus prosperos, puta victoriam, pacem, copiam frugum, si legem suam servent sintque pii ; sin eam violent sintque impii, minatur eis bellum, famem, pestem omneque malum; ac utrumque uti promisit; ita reipsa eis præstitit : quomodo ergo unus est eventus justo et impio? Resp. primo : Pro *eventus* Hebr. est מקרה *micre*, id est accidens, occursus, eventus, de qua voce dixi c. 1. 14. Jam per accidens intellige id quod communiter accidit, qualis est mors, morbus, fames, sitis, frigus, æstus, etc. Hæc enim tam piis accidunt quàm impiis. Unde Campensis vertit : *Cunctæ res eodem interibunt modo, nec quidquam ab interitu liberum est.* Nam per eventum maxime hic intelligi mortem patet ex sequentibus : *Nemo est qui semper vivat*, etc., et ex dictis c. 2. 14 et c. 3. 19. Identidem enim hanc mortis vanitatem et ærumnam extremam, tam piis quàm impiis communem, refricat et inculcat. Resp. secundo illa promissa Hebræis facta esse, Levit. 26; et alibi spectant, non tam singulos seorsim, quàm totum populi cœtum; ut si is coleret Deum, non idola, ejusque leges servaret, Deus daret ei pacem et rerum abundantiam ; si eas violaret, coleretque idola, puniret eum peste, fame et bello. Quare si major pars populi coleret idola, Deus in totum populum mittebat pestem, famem, vel bellum, quæ tam pios, utpote qui erant pars istius reipublicæ et populi noxii, quàm impios affligebant. Itaque tunc quoque unus erat eventus justo et impio: nec enim fames, nec pestis, nec bellum discernit pium ab impio, sed promiscue obvios quosque invadit. Sicut in excidio urbis pii æque ac impii spoliantur, capiuntur, necantur. Sic enim in prælio tam occisus est pius Josias, quàm impius Achab, 3. Reg. 22. 34 et 2. Paral. 35. 23. Resp. tertio : Sæpe Deus in lege veteri piis separatim prospera, ut fruges et opes in præmium pietatis largiebatur, eadem impiis negabat in pœnam impietatis; at non semper, sed prospera impiis, adversa piis immittebat, uti Davidi persecutionem Saulis, Danieli Babyloniorum, Susannæ senum, Machabæis Antiochi, Eliæ et Prophetis Jesabelis et idololatrarum ; quia tum majoribus bonis patientiæ, martyrii et gloriæ æternæ eos cumulabat. Unde tunc quoque una ex parte idem, sed alia ex parte adversus plane erat eventus pio, quàm esset impio. Porro Hæbræi hanc gnomen arctant ad Noe et Pharaonem socerum Salomonis, narrantque eumdem eventum accidisse justo Noe et impio Pharaoni, scilicet claudicationem; Noe enim, cùm ex arca exscendisset, casu cecidisse factumque claudum; Pharaonem quoque, cùm in throno Salomonis sederet, velletque descendere, prolapsum claudicasse; sed hæc sunt næniæ et fabulæ Rabbinorum.

Minus inepte iidem antitheses sequentes ita secernunt, ut justus et impius spectetur in opere, mundus et immundus in corpore, bonus et peccator in corde, perjurus et verum dejerans in ore, sacrificans et sacrificia contemnens in fide et religione. Verum nimis minutim hæc distinguunt, cùm omnia sint quasi synonyma et epitheta justi ac impii. Ex hoc loco S. Thomas, 1. 2. q. 114. art. 10, probat bona temporalia per se sub meritum non cadere, sed tantum quatenus referuntur et conferunt ad beatitudinem. *Ut sicut jurans, sic et qui juramentum timet*, id est fugit et cavet ne aliquando pejeret : *jurans*, id est pejerans; qui enim crebro jurat, et assuescit ad quidvis jurandum, necesse est ut sæpe pejeret ; imo semper pejerat, quia jurando temere quidvis sine discrimine veri vel falsi, semper periculo pejerandi se exponit. Adde Hebræos carere verbis compositis, ideoque pro iis uti simplici : נשבע *nisba* ergo, id est *juro*, significat quoque pejero, dejero. Sic Zachar. 5. 3. dicitur : *jurans judicabitur*, hoc est pejerans damnabitur. *Dejerat*, id est jurat; dejerare enim est per Deum jurare, vel sancte jurare ait Donatus. Unde illud comici de Casina : *Per Deos omnes et deas dejuravit.* Hinc subinde dejerare est jurare ac promittere aliquid cum contestatione, ut 1. Reg. 20. 17 : *Addidit Jonathas dejerare David.*

3. HOC EST PESSIMUM INTER OMNIA QUÆ SUB SOLE FIUNT, QUIA EADEM CUNCTIS EVENIUNT : UNDE ET CORDA FILIORUM HOMINUM IMPLENTUR MALITIA ET CONTEMPTU IN VITA SUA, ET POST HÆC AD INFEROS DEDUCENTUR.] Thaumat. et Olympiod. censent hæc esse verba stultorum et impiorum. Melius S. Hieronym. et alii censent esse ipsius Ecclesiasticis. Iterat enim et confirmat quod dixit v. præced. q. d. Res pessima, id est, valde noxia et molestissima est, quod eadem obveniunt piis et impiis, indeque homines impleantur malitia et contemptu, ut pietatem, quin et Deum contemnant, itaque ad inferos detrudantur. *Pessimum* ergo hìc proprie accipi potest, q. d. Pax

piorum et impiorum eventus, multorum scelerum est occasio. Ita S. Hieron. Bonavent. Hugo, Dion. et alii, vel improprie *pessimum*, id est molestissimum, quod pios valde affligit. Sic Matth. 6. ait Christus : *Sufficit diei malitia*, id est molestia et afflictio, *sua*.

Pro *contemptu* Hebr. est הוללות *holeloth*, id est *insania*, ut vertit Pagnin. *vesania*, ut Vatabl. *tricis*, ut Cajetan. Septuag. περιφέρεια, id est *circumlatione*, hallucinatione, vita errabunda, erratione ac turbatione mentis ob externas cogitationes et curas, ait Budæus. Thaumat. *erroribus et fraudibus*; Olympiod. *Huc et illuc in circuitu ambulant, nec desistunt fatigari*; Aquila πλάνη, id est *errore*, Symmach. αὐθάδεια, id est *procacitate*, ait S. Hieronymus. Alii, *vana exsultatione et gloriatione*. Vide dicta cap. 1. 17. Notat impietatem et stultitiam hominum usque ad insaniam, qui *lætantur cum male fecerint, et exsultant in rebus pessimis*, Prov. 2. 14, et excusant : *Excusationes in peccatis*, Psalm. 140. versic. 4 ; quia procaciter malum operantur, in eoque gloriantur, quasi numinis contemptores.

Post hæc ad inferos.] Hebr. *Post hoc ad mortuos*, id est, ad statum locumque mortuorum, puta ad inferos; ad illos enim tempore Salomonis omnes mortui descendebant, q. d. Impii vivunt adeò insolenter, ut de morte non cogitent quasi semper victuri, et nunquam morituri; itaque cum minime cogitant, imparati morte abripiuntur, descenduntque ad inferos, ut malitiæ suæ dent pœnas in gehenna. Ita Chald. *Et post*, inquit, *dies hominis servatur ei, ut corripiatur cum mortuis juxta judicium peccatoris*.

4. Nemo est qui semper vivat, et qui hujus rei habeat fiduciam. Melior est canis vivus leone mortuo.] S. Hieronymum more suo secutus est Symmach. qui clare vertit : *Quis enim in æternum potest perseverare vivens? cum*, ait S. Hieron. *subito rapiamur interitu, et dum ignorant homines ad inferna descendant*. Explicat hic eventum piis et impiis omnibus maxime communem, scilicet mortem, quæ ad oculum ostendit rerum omnium vanitatem : nam omnia facit mori et evanescere; unde mortis ideam et effectus hìc graphice depingit usque ad vers. 7. Hebræa ad verbum habent : *Quia cujus, quod sociabitur ad omnes viventes, est spes?* utique nullius, q. d. Nullus est qui speret se socium et coævum fore omnibus viventibus, hoc est ut clare vertit Noster : *Nemo est qui semper vivat, et qui hujus rei habeat fiduciam*. Pro יחבר *iechubbar*, id est *sociabitur*, nonnulli Codices per metathesin legunt יבחר *iebuchar*, id est *eligetur*; unde cum Pagnino vertas : *Quia cui electio inter omnes viventes est spes?* Electus enim in Scriptura vocatur juvenis robustus, cujus electa, id est florida, et vegeta est ætas, q. d. Cui juveni est spes, quod semper manebit in flore et robore ætatis juvenilis? utique nulli; cum versetur inter viventes, sed mortales, qui omnes cum tempore senescunt et flaccescunt.

Porro Chald. vertit : *Etenim quis est vir qui associabitur omnibus verbis legis? ad acquirendam vitam venturi seculi est illi spes*. Recentiores more suo dum ex Hebræo novas cudunt versiones, à sese invicem et à Vulgata, et à vera Salomonis mente in varia vagaque abeunt. Thaumat. censet hæc dici in persona impiorùm, qui censent animam interire cum corpore, ideoque viventem, licet obscurus is sit et squalidus, mortuo esse anteponendum. Melius Olympiodor. censet hìc agi de impiis, quos paulo ante dixit in morte ad inferos descendere. Causam hìc subdit, eo quod nullus sit, qui semper vivat, sed omnes mori debeant, ac post mortem ad inferos descendere. Aut, q. d. impii cum moriuntur inter justos, qui soli, licet mortui, vivere censendi sunt, locum non habebunt in æterna vita. Optime de omnibus tam piis quàm impiis accipias, q. d. Nemo prorsus hominum est, qui semper vivat, sed omnibus incumbit fatalis eventus, putà mors. Unde S. Hieronym. Albin. Bonavent. Lyran. Hugo, Dionys. et cæteri censent hæc dici ex persona et mente Salomonis. Hæc meditans S. Hieronym. et morti S. Paulæ applicans in ejus epitaphio, gemens exclamat : *O mortalium fragilis et caduca natura, et nisi Christi fides nos extollat ad cœlum : ut æternitas animæ promittetur, cum bestiis ac jumentis corporum una conditio est, idem occubitus justo et impio!*

Melior est canis vivus leone mortuo.] Hebr. *Melius est cani vivo, quàm leoni mortuo*. Ita Symmach. Est parabola, quæ grammatice in cortice litteræ significat animal quodlibet, licet vilissimum, qualis est canis, si vivat, nobilius esse animali præstantissimo, qualis est leo, si mortuum sit. Parabolice vero per hoc significatur hominem vilissimum, si vivat, præstare homini præstantissimo, si mortuus sit; qua ratione dixit S. August. vivam muscam, vel culicem, aut pulicem unum nobiliorem esse cœlo, quia prædita sunt anima et vita, qua caret cœlum, ut superius dixi. Hinc canis qui metuit leonem vivum, illi mortuo insultat, allatrat, laniat, devorat : sic et vilissimi mortalium mortuos, licet tyrannos et reges potentissimos, dicteriis allatrare et mordere non verentur. Hinc illud : *Leoni mortuo insultant lepores*. Et Comicus : *Mortuus pluris pretii, quàm ego sum*.

Quæres quo nexu hæc parabola cum præcedenti cohæreat. Resp. primo posse referri ad impios, quos v. præced. dixit *ad inferos*; Hebr. *ad mortuos* descendere, q. d. Impii etiamsi in hac vita epulentur et triumphent, tamen mox moriuntur et ad inferos descendunt, tumque eorum vita in mortem, id est felicitas in summam miseriam convertitur; quia sicut canis vivus melior est leone mortuo, ita vilissimus mortalium præstantior est impiis, quantumlibet divitibus et potentibus, si hi moriantur, ille vivat. In morte enim finitur omnis eorum opulentia et potentia : sicut enim leo, generosus licet, moriens in cineres et vermes abit; sic et reges ac tyranni, qui proinde nil post se relinquunt nisi splendidum sepulcrum, vel nisi suam pellem, uti facit leo. Unde illud : *Leoninæ exuviæ*.

Secundo, generalius referas ad v. 2 : *Universa æque eveniunt justo et impio*; inde enim omnia hæc contexuntur, q. d. Summa vanitas rerum humanarum est, quod idem eventus obveniat pio et impio, cujus exemplum clarum est in morte; hæc enim certo utrique obvenit. Nemo enim prorsus est qui semper vivat, et qui hujus rei habeat fiduciam. Quanta autem hæc sit vanitas, quantumque vivens præstet mortuo, et vita morte, liquet ex eo quod canis vilissimus, si vivat, melior sit leone, qui rex est animalium, si mortuus sit.

Tertio, hinc educit quàm magnifacienda sit vita, ac bene collocanda, et in lætitia bonisque operibus expendenda; cum mors homini om-

nem lætitiam omnemque operandi facultatem adimat. Unde vers. 10. concludit: *Quodcumque facere potest manus tua instanter operare; quia nec opus, nec ratio, nec sapientia, nec scientia erit apud inferos, quò tu properas.* Canis enim in operando, currendo, et venando acer est, solers et providus, adeo ut, cum satur est, futuræ fami provideat, et ossa quæ supersunt recondat, eaque in terra defodiat, quæ esuriens deinde effodit et rodit. Idem faciat sapiens.

Quarto, hinc resolvitur quæstio, qua nonnulli quærunt quis honorabilior sit rex, princeps, Episcopus, Pontifex, præteritus, an præsens; et uter alteri in loco et cultu sit anteferendus? v. g. Si ad vitam rediret Carolus V, an anteferendus foret Philippo IV, regi præsenti? Respondendum enim negative, quia Carolus jam defunctus est uti vita sic et regno; quare amplius non est rex nec imperator. Rex autem est Philippus IV, ille ergo colendus ut rex, non Carolus. Mors enim succidit uti vitam sic et regnum, regiamque dignitatem et cultum. Hæc est vanitas regum rerumque omnium in hoc orbe; sic transit gloria mundi: *Melior est canis vivus leone mortuo.*

Tropol. canis est peccator in hac vita potens pœnitere et evadere sanctissimus, cujus proinde sors melior est sorte leonis, id est, cui in morte omnis bene agendi tempus et occasio præciditur. Ita S. Hieronym. et ex eo Albinus et Salonius. Canis enim est rixosus, vorax et luxuriosus; unde notat deditos rixæ, gulæ et luxuriæ, qui excitati à Deo vocationi ejus obsequuntur, et pœnitent, sicut canis hero fidissimus et obsequentissimus est. Audi S. Hieron. qui in veteri versione aliter vertit, aliterque dispungit, scilicet τὸ *fiducia* vel confidentia combinat cum cane et leone: *Confidentia,* inquit, *est quoniam canis vivens melior est leone mortuo;* quod sic ad litteram explicat: *Quia supra dixerat cor filiorum hominum impleri malitia et procacitate, et post hæc omnia morte finiri; nunc eadem complet et repetit, donec vivunt homines, eos posse fieri justos, post mortem vero nullam boni operis dari occasionem. Peccator enim vivens potest melior esse justo mortuo, si velit in ejus transire virtutes, vel certe eo qui se in malitia, potentia, procacitate jactabat, et mortuus fuerat; melior potest quis pauper esse, et vilissimus. Quare? quia viventes metu mortis possunt bona opera perpetrare; mortui vero nihil valent ad id adjicere, quod secum semel tulere de vita: et oblivione obvoluta sunt omnia, juxta illud quod in Psalmo scriptum est: Oblivioni datus sum tanquam mortuus à corde.*

Rursum Olympiod. exponit, q. d. Justus, licet pauper, vilis et abjectus, præstat superbissimis regibus, qui, dum viverent, omni gloria præcelluerunt. Sic Lazarus mendicus, cujus ulcera lingebant canes, melior fuit divite Epulone; quia ille ab Angelis in sinum Abrahæ deductus est, hic sepultus in inferno.

Tertio, alii exponunt, q. d. Justus vivens, licet minimus et abjectissimus, præstat justis magni nominis et famæ jam mortuis; quia in vita strenue operando eos meritis et fama superare potest. Huc accedit Hebræus interpres S. Hieron. qui ipso teste ex Rabbinis sic exponebat, q. d. Utilior est doctor, licet indoctus, si adhuc vivat et doceat, præceptore perfecto, si is mortuus sit, etiam Mose; licet hæc ejus expositio minus probetur ipsi S. Hieronymo.

Quarto, optime hæc parœmia adaptatur peccatoribus pœnitentibus, sed ferventibus, et innocentibus, sive justis, sed remissis et tepidis; canis enim immundus est, sed acer et fervens: leo vero mortuus typus est remissi et languidi, ut sensus sit, q. d. Melior est peccator, sed fervens in pœnitentia, quàm justus vel innocens, remissus in sua justitia, et præsidens torpensque in sua innocentia, juxta illud S. Gregorii: *Plerumque gratior est Deo fervens post culpam vita, quàm securitate torpens innocentia.* Uti patet in Paulo, Matthæo, Magdalena et similibus, qui multos innocentes sanctitate longe superarunt, atque universim Gentiles conversi ad Christum, Judæos fide et virtute altissime transcenderunt: unde S. Hieron. sic explicat, q. d. Melior est Gentilis vivens Christo, quàm Judæus mortuus Deo. Jam enim Judæorum, quorum insigne et stemma erat leo, Genes. cap. 49. v. 9, religio, fides, lex per Christum mortua et mortificata sunt. Accedit Drogo Cardin. Hostiens. sermone 1. de Sacram. Domin. pass. Paulo ante medium tom. 12. Biblioth. SS. Patrum: *Melior est canis vivus leone mortuo,* hoc est, inquit: *Melior est canis,* id est pœnitens *humilis, vivens Deo, mortuus mundo, quàm leo,* id est, *superbus reprobus, mortuus Deo, vivens seculo.*

Symbolice S. Eucherius de Spirital. form. cap. 5: Leo mortuus, ait, est cacodæmon, cui nulla est spes vitæ et salutis; canis vivus est peccator, sed qui converti et sanctificari potest, ideoque spem felicitatis habet. Accedit Lyran. Canis vivus, ait, est exosus, dicax et mordax, qui dum vivit monitus, metuque mortis corrigi potest. Leo mortuus est superbus et tyrannus defunctus, cui nulla superest spes correctionis et salutis. Petrus Blesensis, serm. 30, applicat conversioni S. Augustini, qui cùm de philosopho et oratore, ac doctore erroris, evasit doctor veritatis, ac custos Dominici gregis, factus est de leone mortuo canis vivus. Canis enim est vigil, latrans, sagax, fidelis, linguâ medicus: talis quoque fuit S. August. Addit S. Augustinum jam conversum non desiisse esse leonem, licet mortuum, hoc est mortificatum à Samsone, putà à Christo: unde in ejus ore mellis repertum fuisse favum regularis et religiosæ doctrinæ, Judic. 14. 8. Denique S. August. in quæst. ex utroque testamento quæst. 39. explicat, q. d. Melior est Gentilis quàm apostata à fide. Audi eum: *Melior est canis vivus leone mortuo; quia sicut leo omnibus feris fortior est, ita Christianitas omnibus sectis. Si quis ergo ab hac destiterit, amittit salutem, ita ut deterior Gentili sit. Potest enim fieri ut credat Gentilis et acquirat salutem, quam perdidit apostata; quia deterius est amisisse salutem, quàm non habuisse: canem autem Gentilem significatum ostendit Salvator dicens: Non licet accipere panem filiorum et mittere canibus,* Matth. 15. Porro melior est gallina mortua cane vivo: quia illa in vita despecta, post mortem honoratur: nam infertur mensis regum et principum: hic vero vivus carus est hero, at mortuus in sterquilinium abjicitur. Ita justi in hac vita despecti post mortem honorantur; nam inferuntur aulæ mensæque Dei in paradiso: impii vero in vita honorati post mortem ab omnibus despiciuntur, et in barathrum tartari præcipitantur. Vicissim leo mortuus melior est cane vivo, puta Christus, qui est leo de tribu Juda occisus fortior est Cer-

bero, sive cane infernali, puta diabolo; quia enim catenis alligavit, ac morte sua mortem occidit, infernum clausit, cœlum reseravit juxta illud Osee 13. 14: *Ero mors tua, ô mors! morsus tuus ero, inferne.* A Poetis enim canis in inferno ponitur trium capitum, immanis magnitudinis, ideoque vocatur *triceps Cerberus*, quasi κρεόβορος, id est, carnem vorans, quem describit Virgil. 6. Æneid. Hinc et sancti defuncti, qui sunt quasi leones et ursi mortui, meliores, feliciores et potentiores sunt canibus vivis, id est, hominibus dicacibus et profanis: qua de re audi exemplum memorabile. S. Ursus Episcopus Fanensis (quæ civitas est insignis in Pentapoli Umbriæ) religiose colitur in ea urbe et diœcesi die 15 Maii, quo cum omnes vacent ab operibus, solus bubulcus in agro Fanensi deprehensus fuit arans fundum: unde admonitus cur festum violaret S. Ursi civitatis patroni; cum irrisione respondit impudenter: *Si ipse est ursus, ego sum canis;* non distulit ira Dei condignum blasphemo inferre supplicium: nam illico ipse velut alter Core, Dathan et Abiron, solo dehiscente, cum aratro et bobus terræ hiatu absorptus est eò loci ubi nunc dicitur, Villa Rosciani, ubi adhuc inexplebilis voraginis monstrantur vestigia. Atque exstat in publicis tabulis hujus miraculi fides, quod et traditione continua à patribus acceptum, usque hodie communi omnium Fanensium ore celebratur. Denique tanta est vis humilitatis, ut humilem qui se æstimat canem non vivum, sed mortuum, præstantiorem faciat leone non mortuo, sed vivo, puta superbo. Hoc opus Dei est admirandum, ita scilicet ut verus humilis, qui se canem mortuum et prorsus inutilem putat, hac existimatione, non in pusillanimitatem cadat, sed magna et mirabilia opera faciat: superbus vero qui se de fortitudine jactat, animi pusillitate pressus nihil eximium moliatur; et si aggressus fuerit, id nequaquam perficiat.

5. VIVENTES ENIM SCIUNT SE ESSE MORITUROS: MORTUI VERO NIHIL NOVERUNT (Arab. *non reperiuntur*) AMPLIUS: NEC HABENT ULTRA MERCEDEM; QUIA OBLIVIONI TRADITA EST MEMORIA EORUM.] Tigur. *Quia memoria ipsorum deleta est.* Hæc gnome apte nectitur præcedenti; probat enim canem vivum præstare leone mortuo, ac vitam præstare morte, ex eo quod mors homini cum vita adimat omnem cognitionem, omnem gustum et sensum, omnem mercedem et meritum, quibus pollet hæc vita. Est ergo hypotyposis, sive viva descriptio mortis, ejusque effectuum et damnorum, ad hoc inducta, ut homo vivens cogitet se brevi moriturum, ideoque in voluptates se non effundat, sed eas refrenet cogitatione mortis, usque ad mortem et judicium ac cœlestem gloriam, velut finem sibi præstitum honeste vivendo, et sanctis operibus vacando, se præparet: *Quia viventes*, ait S. Hieronym. *metu mortis possunt bona opera patrare; mortui vero nihil valent ad id adjicere, quod semel secum tulerunt de vita.* Porro Thaumat. et ex eo S. Hieron. ac Titelm. censent ab hoc versu usque ad 11. loqui Salomonem in persona non sua, sed Epicureorum et Atheorum, qui censent animam hominis cum corpore interire, ideoque dum vivunt in omnes voluptates et scelera se effundunt, dicentes: *Comedamus et bibamus, cras enim moriemur*, Isaiæ 12. 13. Verum quia nil tale hic Salomon significat, atque in vers. proxime præced. et sequent. in sua persona loquitur, quibus hic versus et sequens plano tenore respondet, dicendum videtur eum hic ex sua mente loqui, quod etiam mox probat S. Hieronym. alioqui enim de aliis Scripturis idem passim dicere liceret, et sic Scripturarum auctoritas passim valde redderetur incerta.

Sed quomodo ait: *Mortui vero nil noverunt amplius?* Cajetanus explicat in sensu formali, puta mortui nil sciunt; quia cognitio est vita et vitalis actio. Verum hoc nimis subtile est et argutum. Dico ergo, primo, id verum esse; quia mortui naturaliter sciunt, vel scire possunt ea quæ hic geruntur, v. g. de filiis suis, de domibus, opibus, officiis, etc., quæ hic reliquerunt, cui non repugnat etiam in limbo olim illos ea scire potuisse revelante Deo, vel Angelis, vel hominibus, qui hinc ad eos decedunt.

Secundo, mortui nil noverunt, id est, nullum habent sensum; vel gustum voluptatum et rerum hujus vitæ non sentiunt, non experiuntur, non gustant illa quæ senserunt et gustarunt in hac vita, præsertim quia anima corpore soluta jam nec gustum, nec sensum habet; sed instar Angeli tota spiritalis est, nec nisi mente utitur ad intelligendum res spirituales alterius vitæ. Ita S. Bonav. *Nesciunt*, ait, *quæ sunt in hoc mundo, non recordantur vel curant, nec afficiuntur ad ea, neque, quod paulo post scribitur, habent partem in hoc seculo, et in opere quod sub sole geritur.* Porro, anima separata à corpore magis apta est intelligere, quàm dum esset conjuncta corpori; quia corpus hebetat mentis et intellectus operationes. Unde Angeli, quia corpore carent, toti sunt intelligentes et perspicaces. His similis est anima separata juxta illud Christi: *Erunt sicut Angeli Dei*, Matth. 22. 30. Anima enim ex se est substantia spiritualis et intellectualis; cujus operatio propria est intelligere, sed retunditur in corpore per sensus et corporeas sensationes, quibus soluta et expedita libere totam se dat intellectioni. Unde S. Hier. epist. 61. ad Pammach. contra errores Joannis Hierosol. *Non possumus*, inquit, *incorporalem et æternam animam, in modum glirium immobilem torpentemque sentire.* Quin et Cyrus apud Xenophon. et Cicer. lib. de Senect. *Mihi*, ait, *nunquam persuaderi potuit tum animam esse insipientem, cum ex insipienti corpore evasisset.* Vide S. Thom. 1. p. quæst. 89. et Scholast. in 4. dist. 45. ac nostros Conimbric. tract. de Anima separata disp. 5. art. 1, ubi docent animam separatam per species, tum in vita acquisitas, tum potius in separatione à Deo infusas, posse distinctim cognoscere omnes res naturales, puta cuncta sensibilia: item seipsam, suosque actus internos ac potentias; ad hæc alias animas, quin et Angelos, eorumque naturales proprietates et operationes, exceptis cordium cogitationibus utpote ex suo genere occultis. Hoc enim illius naturæ spirituali connaturale, et quasi debitum videtur. Porro animæ damnatæ in inferno non cognoscunt nisi sua tormenta, et illa quæ tormenta adaugent, uti Dei in se iram, dæmonum furorem, præteritas voluptates et scelera, quibus has pœnas sibi accersiverunt. Unde Lyran. Hugo et Dionys. sic explicant, q. d. Mortui, id est, damnati boni noverunt amplius. Animæ vero in purgatorio cognoscunt suum statum, certæque sunt de sua salute. Unde Deum jugiter amant et laudant: parentum vero ami-

eorum in hac vita viventium eventus, pericula, actiones, orationes non cognoscunt, nisi Angeli eas illis revelent, vel morientes eis nuntient. Quare ordinarie frustraneum est illas invocare, uti docet D. Thom. 2. 2. q. 83. art. 11. ad 3. et magis diserte Franc. Victor. in Relect. Orant tamen pro nobis nostrisque necessitatibus, quas in genere, utpote eas dum viverent experti, cognoscunt. Unde Jeremias degens in limbo patrum visus est Judæ Machabæo orare pro Judæis; quin et Judæ dedit aureum gladium promittens ei victoriam contra Nicanorem, 2. Machab. 15. 12; ac anima S. Severini, æque ac Paschasii in purgatorio existens operabatur miracula, quæ recenset S. Gregor. 4. Dial. cap. 40. et B. Petrus Damiani, epistol. 13. cap. 7. Animæ denique beatæ, quæ fruuntur Deo, in eo res nostras, ac præsertim orationes cognoscunt. Unde utile et sanctum est eas invocare, uti contra Lutherum docet fides Ecclesiæ. Vide Bellarm. lib. 1. de Sanct. beat. c. 18 et 19.

Mystice Chald. sic vertit : *Quoniam justi norunt quòd, si peccaverint, futuri sunt ut reputentur ut mortui in seculo venturo ; propterea custodiunt vias suas , et non peccant : quod si peccant , convertuntur in pœnitentia ; et peccatores nesciunt quidquam boni de seculo venturo , et non est eis merces bona post mortem eorum : etenim oblivioni data est memoria eorum inter justos.* Huic affinis est explicatio Olympiod. qui tamen de hac vita , non de futura explicat : *Viventes ,* inquit , *quorum intellectus humore vivido irrigatur , cum secum reputant temporarium esse hujus vitæ curriculum , officiosè vivunt , confirmati spe vitæ æternæ ; qui vero in peccato mortui sunt ignorantiæ nebula occupati , vivunt sine ratione , pecorum more.* Ubi nota vitam hanc caducam et brevem non aliud esse quàm cursum ad mortem , et per eam ad immortalitatem ; quare qui id nescit , vel non cogitat aut curat , is non tam vivens , quàm vita privatus censendus est. Unde *vivens* hìc definitur , *qui scit se moriturum.* Cogitatio ergo mortis homini innata est , et quasi manans ab intrinseco animæ et vitæ , ut proinde jugiter eam homo præsentem habere , imò in sinu mentis gestare debeat , eaque se ad omnem virtutem , et heroica facinora incitare et perurgere. Hinc Plato philosophiam definivit esse meditationem mortis. Idipsum reipsa ostendit noster B. Franc. Borgia , cujus vita non aliud fuit quàm continua mortificatio et commentatio mortis et inferni.

Nec habent ultra mercedem.] Tigurina, *præmium ;* Camp. *pretium ,* intellige hujus vitæ, q. d. Dum viverent , laborabant , laborisque sui mercedem percipiebant in lucris et voluptatibus hujus vitæ ; at post mortem nihil eorum habent ; habent tamen mercedem alterius vitæ, vel in cœlo , vel in inferno , quam sibi in hac vita bene vel male operando promeruerunt. Hunc esse sensum liquet ex conclusione , quam ex hac gnome infert v. 7 : *Vade ergo, et comede cum lætitia panem tuum , etc.* , q. d. Utere , fruere laboris tui mercede in hac vita ; nam post eam non licebit ea frui. Unde Campensis vertit : *Neque sunt apud vivos ullo amplius in pretio.*

Rursum *non habent ultra mercedem* , id est meritum , putà tempus merendi mercedem gloriæ cœlestis , q. d. Mortui non habent ultra tempus merendi , et comparandi sibi mercedem in cœlo. Unde Arabicus vertit : *Non eis conver-tentia* , id est tempus pœnitendi et convertendi se. Est metonymia : ponitur enim effectus pro causa , puta merces pro merito. Meritum enim est mercedis meritum , ac vicissim merces est meriti merces. Hac gnome confutatur error Origenis , dicentis pœnas damnatorum , æque ac gaudia beatorum non fore æterna , ac proinde posse tam Angelos demereri et damnari , quàm damnatos mereri et beari ; et error Lutheri , qui censuit animas in purgatorio , utpote imperfectas , per patientiam et impatientiam pœnarum mereri , vel demereri , quod valide confutat Bellarm. lib. 2. de Purgat. cap. 2. Igitur vitæ finis est merendi terminus. Vita enim est via et stadium , in quo viator decurrit , laborat et meretur ; quo emenso non restat amplius currendi merendique locus et tempus , uti variis similitudinibus docet S. Script. Eccles. 14. 17 et 18. 22. Joan. 9. 4. Lucæ 16. 2. 2. Corinth. 5. 10. Galat. 6. 8.

In Hebr. pulchra est paronomasia : *Mortui non habent ultra* שכר *sachar* , id est mercedem ; *quia non habent* זכר *zecher* , id est memoriam , q. d. Viventes non habent memoriam mortuorum , sed eorum obliviscuntur ; unde nullam eis mercedem hujus vitæ persolvunt : habent enim eos velut vita functos et mortuos , et non existentes in hoc orbe. Hinc status et regio mortuorum in Scriptura vocatur דומה *Duma* , id est silentium : item *Terra oblivionis*, Psalm. 87. 13 ; idque reciproce , quia tam viventes mortuorum , quàm mortui viventium obliviscuntur. Unde illud Sibyllæ 6. Æneid.

> Lethæi ad fluminis undam ,
> Securos latices et longa oblivia potant ;

λήθη enim Græcis est oblivio ; unde lethæum , id est, obliviosum flumen apud inferos statuunt Poetæ , cujus latices cum quis gustarit , omnium rerum præteritarum obliviscatur ; de quo Lucan. lib. 9 :

> Quem juxta lethes tacitus perlabitur amnis ,
> Inferni (ut fama est) tradens oblivia venis.

Hinc et mors Latinis dicitur *lethum* à *leo* , inquit Priscianus , quo veteres usi sunt pro deleo , quia mors omnia delet ; vel ut Varro et Festus , à λήθης, id est , oblivione quam inducit.

6. Amor quoque et odium , et invidiæ simul perierunt , nec habent partem in hoc seculo , et in opere quod sub sole geritur.] Pro *invidiæ* hebr. est קנאה *kina* , quod cum Septuag. verti potest *zelus;* Arabic. *zelotypia ;* Thaumat. *æmulatio.* Sensus clarus est, q. d. Mortui sunt in terra oblivionis et oblivioni traditi , quia non moventur ultra amore , odio , invidia erga viventes , uti neque viventes erga mortuos , itaque utrique obliviscuntur alterorum , juxta illud : *Pascitur in vivis livor , post fata quiescit;* unde Campensis vertit : *Nec amicos amplius habent nec inimicos , neque qui æmulentur , etc.* Porro hæc gnome docet monetque affectus et passiones , quorum radices et duces sunt amor et odium , viventi esse frenandos metu mortis ; quæ omnes illos exstinguit ; unde plene et pathetice sic exponit Titelm. et ex eo Pineda , sicut mors finem amori atque odiis imponit , id est , sicut defunctus jam nec ullo erga viventes amore tangitur ; nec facere quidquam potest , unde ametur , præterea ut defunctus frustra odio habebitur à viventibus , utpote à quo nihil

sibi timere debent, neque ipse ullo odio in viventes fertur; denique ut idem ipse defunctus nihil facit, quo viventes ad æmulationes provocare possit, neque ulla in illos invidia ducitur; ita sane mortis imminentis cogitatione facile quis aliena odia, amorem, invidiam contineat; facile etiam ab amando, invidendo revocabitur.

Nec habent partem in hoc seculo.] Campens. *Nihil amplius eis commune est cum hoc mundo, quem reliquerunt cum omnibus quæ in eo sunt.* Hugo Card. Lyran. et Dionys. exponunt de mortuis per peccatum, q. d. Mortui in peccatis, puta damnati non participant vivorum suffragia, quibus orant pro defunctis; hæc enim solum prosunt defunctis in statu gratiæ et existentibus in purgatorio, non damnatis in inferno. Verum hoc mysticum est. Ad litteram ergo sensus est, q. d. Quicumque vita functi et mortui sunt, nihil jam habent commune cum hac vita et mundo; ut rebus suis more viventium hic utantur comedendo, bibendo, amando, odiendo, eleemosynas faciendo, nobiscum familiariter, uti solebant, versando; sed huic mundo, omnibusque ejus officiis et negotiis defuncti, in alium orbem plane à nostro diversum translati sunt, ubi alios inveniunt socios, alios mores, alios affectus, aliam vitam. Hoc prorsus, non aliud vult S. August. lib. de Cura pro mortuis, cap. 15 et 16. Hunc esse sensum liquet ex v. sequenti, ubi ex hoc infert: *Vade ergo, et comede in lætitia panem tuum, etc.* Quare inepte Novantes hunc locum torquent contra purgatorium et suffragia pro defunctis, ut probent pro iis non esse orandum, et orationes nostras iis non prodesse. Non enim contra eos, sed contra avaros hæc dicuntur, qui opes continuo coacervant usque ad mortem, quasi post mortem iis usuri; quibus aperte respondit Salomon mortuos nullam habere partem, nec opes in hoc seculo; quare avaros nullum habere opum suarum fructum sive in vita, sive in morte; quia in vita eis uti nolunt, in morte non possunt: atque hanc magnam esse vanitatem.

7. Vade ergo, et comede in lætitia panem tuum, et bibe cum gaudio (Hebr. *in corde bono,* id est, jucundo et hilari; et Septuag. Syrus, Arabic.) vinum tuum, quia Deo placent opera tua.] *Tuum,* id est, tuæ naturæ et sustentationi debitum; secundo, *tuum,* id est, tuo labore, vel industria comparatum; tertio, *tuum,* id est, tibi à Deo assignatum et attributum. Est conclusio, quam ex antedictis infert, q. d. Noli avare congerere opes, iisque parcere, sed iis modeste, moderate, honeste et læte utere, dum vivis; quia post mortem iis uti non licebit. Idem superius iterum et iterum inculcavit. Panis et vinum quemlibet cibum et potum, sed moderatum et frugalem significant.

Allegor. Cyrillus Hierosol. Catech. 4. Mystag. per panem et vinum accipit Eucharistiam, quam velut epulum divinum, imo Deum ipsum incarnatum summa lætitia, æque ac reverentia et devotione sumere debemus. Consequenter per oleum quod sequitur, accipit sacramentum Confirmationis, cujus materia est oleum balsamo mixtum. Per vestes candidas accipit baptismum; illas enim induebant baptizati. Sic et Olymp. S. Hieron. Albinus et alii per panem et vinum accipiunt Eucharistiam.

Anagog. Chald. *Dixit,* inquit, *Salomon in spiritu prophetico: A conspectu Domini futurum est ut Dominus mundi dicat singulis justis in facie uniuscujusque: Vade, gusta in lætitia panem tuum qui repositus est tibi propter panem tuum, quem dedisti pauperi et humili qui erat esuriens; et bibe in corde jucundo vinum tuum, pro vino tuo, quod miscuisti pauperi et humili, qui fuerunt sitientes: ecce enim jam beneplacita fuere ante Dominum.*

Quia Deo placent opera tua;] Hebr. *Quia jam vult,* id est amat, probat, rata et grata habet *Deus opera tua;* Syrus: *Quia Deus acquiescit in operibus tuis;* Arab. *in artibus tuis;* Thaumat. *An non vides hæc omnia à Deo concessa?* Tigur. *Jam enim Deus propitius largitur tibi frui operibus tuis.* Aliqui censent esse ironiam, q. d. O voluptarie, ô Epicuree, indulge tuis voluptatibus; quia tu tibi stulte persuades te in hoc ipso cæterisque operibus tuis placere Deo. Ita noster Prado in Ezech. cap. 23. 42. Melius alii censent simpliciter serioque hæc dici, q. d. Honeste et modeste utere tuis opibus ad tuos et proximorum egentium usus; quia hæc sunt temperantiæ et eleemosynæ opera, quæ placent Deo. Ita Chald. cujus verba jam recitavi. Aut ut Isidor. Clarius, q. d. Vive, hilaris, si piam habes fiduciam de operibus tuis, quod ea Deus approbet, eo quod conscientia non remordeat, nec ullius culpæ te arguat. Aut, ut sit concessio, q. d. Lætus, vive, quia ut præsuppono et tibi concedo, placent Deo opera tua. Unde S. Ambros. exhort. ad virgines: *Vis,* inquit, *bonam lætitiam sequi? fac ut Deo placeant opera tua.* Hinc aliqui censent τὸ *quia* dare conditionem lætitiæ, q. d. Fruere tuis opibus, hac tamen lege et conditione, ut Deo placeas per bona opera, præsertim benedictionis mensæ ante cibum, et gratiarum actionis post eum, quo testeris te omnia à Deo accepisse, illique accepta referre, et in ejus honorem expendere, uti faciebant primi Christiani, præsertim in Agape, id est, convivio fidelibus omnibus communi post sacram Synaxim. Omnes hi sensus eòdem redeunt, ac significant causam veræ lætitiæ esse studium placendi Deo, ubique et in omnibus actibus per puram sanctamque vitam. Celebre est illud S. Bernard. *Vis nunquam esse tristis? bene vive. Bona vita semper gaudium habet, conscientia rei semper in pœna est;* et illud Salomonis: *Secura mens quasi juge convivium,* Proverb. cap. 15. 15. Et illud S. Pauli: *Gloria nostra hæc est testimonium conscientiæ nostræ,* 2. Corinth. 1. 2. Et illud Psaltis: *Lux orta est justo, et rectis corde lætitia,* Psalm. 96. 11. Nam ut ait Apost. Galat. 5. 22: *Fructus spiritus est gaudium.* Unde S. Bonav. in Spec. disc. part. 1. cap. 3: *Maximum,* inquit, *inhabitantis gratiæ signum est spiritualis lætitia.* Plura hac de re dixi cap. 3. v. 12. et alibi sæpius.

8. Omni tempore sint vestimenta tua candida, et oleum de capite tuo non deficiat.] Pro *candida,* Hebr. est לבנים *lebanim,* id est alba; unde luna vocatur לבנה *lebana,* id est alba, serena, lucida; græce λευκα, id est alba, item nitida, limpida, splendida. Hinc aqua, ver, æstas, fluvius, sermo, versus vocantur λευκα, id est alba, hoc est serena, nitida, lucida. Albedo enim est color, qui multum habet lucis. Unde vestis alba Christi in passione à S. Luca,

cap. 23. v. 11, vocatur λαμπρα, id est, refulgens et splendida. Quod secutus Campens. vertit : *Omni tempore sint splendidæ vestes tuæ, et sit caput tuum assidue delibutum unguento.*

Candore vestium et unctione olei tria notat et suadet, scilicet vestitus honestatem, epularum jucunditatem, et mentis lætitiam. Primo ergo sensus est, q. d. Honesto, nitido et decoro, scilicet candido, splendidoque utere vestitu, ut tuam dignitatem tuearis, nec ob avaritiam sordido vilique amictu incedas, ut parcus, vilis et abjectus habearis. Hinc sancti viri honestam curam vestium habuere, ut essent mundæ. Unde S. Bernardo et nostro S. Ignatio paupertas in vestitu semper placuit, sordes nunquam.

Secundo, q. d. In balneis et conviviis jucunde epulare, et candidatus oleoque unctus, more gentis, mensæ accumbe, ibique fruere bonis, ac quàm suavissime cum timore Dei vitam transige, nec futuro incertoque hæredi opes tuas asserva et coacerva. Vestes enim candidæ et oleum sunt symbola balneorum et conviviorum; quia olim convivæ, à balneis exeuntes, ad mensam veste alba amicti accumbebant, quam tricliniariam vel cœnatoriam vocabant, quòd cum ea cœnarent.

Tertio, q. d. *Esto omni tempore lætus*, ut vertit Vatablus : lætitia enim notatur candidis vestibus et oleo, id est, unguentis odoratis (oleum enim est basis unguentorum) quibus prisci non tantum Græci et Latini, sed et Hebræi cæteri orientales frequenter uti solebant, præsertim in conviviis; idque tum sanctitatis, tum temperantiæ, ne vino inebriarentur; tum deliciarum, flagrantiæ et mollitiei causa. Nam ut docet Plutarch. in Convival. odores grati, quia calidi, cerebrum frigidum et contractum suo calore et lenitate calefaciunt, resolvunt, roborant, sensusque exsiccant et purificant; quo fit ut facilius fortiusque vaporibus vini, indeque ebrietati resistat, præsertim quia odores cerebri meatus laxant, ut per eos vini halitus difflentur et evaporent : quædam etiam unguenta frigida sunt; unde calorem vini hebetant. Denique omnia puros et pellucidos capitis spiritus fovent et nutriunt. Quocirca veteres dixere Palladem sapientiæ Deam, cui dicata est olea, natam è cerebro Jovis; quo significarunt capiti, id est, menti et sapientiæ multum conferre olei, id est, unguentorum unctionem; et unguentis non solum caput perungebant, sed et subinde ea vino mixta bibebant. Unde Martialis : *Luxuriose bibas si foliata sitis.* Unde et Juven. Satyr. 6 : *Cum perfusa mero spument unguenta falerno.* Hæc omnia pertinent ad præcedentia et sequentia fruitionis opum signa et modos. Salomon enim post recensitas rerum opumque vanitates, more suo hoc remedium et consilium subjicit : Fruere tuis opibus. Idem fecit cap. 8. v. 15.

Nota : Alludit ad vestem priscorum, primo communem et vulgarem, quæ Romanis aliisque veteribus erat alba, sive quod color albus, ut vult Plato, lætitiæ sit proprius; sive potius quia rude illud seculum, agrestis et simplex illa prima gens, incognitis vel spretis accersitis coloribus, nativum lanæ retinuit, id est album. Porro hanc vestem albam usu sordidam subinde, maxime in festis eluebant nitoris causa.

Secundo, alludit ad vestem priscorum non communem, sed festivam et honoratam, præsertim cœnatoriam, quam convivæ mensæ accumbentes induebant lineam et albam, tam apud Romanos, quam apud Judæos, uti docet Philo lib. de Vita theoretica (λευχειμονουντες, ait, id est, *albati festorum convivia agitabant*). Nam color albus, teste Plutarcho in Probl. cap. 26, maxime est naturalis, simplex, purus, perspicuus et lucidus, ut qui lucis plurimum habeat. Hinc veste alba, sed splendidiore, quàm communis et quotidiana erat, utebantur in conviviis, in sacris, in magistratuum petitione (unde eos ambientes incedebant, et vocabantur *candidati*), in manumissionibus, in militia, in festis, in spectaculis, in triumphis, in nuptiis. Vestis enim alba significat, primo, mores simplices; secundo, puros et ingenuos; tertio, lætitiam; quarto, libertatem; quinto, victoriam; sexto, felicitatem. Audi Prudentium contra Symmachum :

> Exsultare patres videas, pulcherrima mundi
> Lumina, conciliumque senum gestire Catonum
> Candidiore toga, niveum pietatis amictum
> Sumere.

Et Horatium, lib. 2. serm. Satyr. 2 :

> Illa repotia, natales, aliosve dierum
> Festos albatus celebret.

Tertul. lib. de Resurrectione carnis, cap. 57 : *Si famulum tuum*, inquit, *libertate mutaveris, vestis albæ nitore, et aurei annuli honore, et patroni nomine ac tribu mensaque honoratur.* Cicero lib. de Legib. *Color albus*, ait, *præcipue Deo decorus est, cum in cæteris tum maxime in textili.* Hinc prisci albis induti orabant. Unde illud Persii :

> Negato
> Jupiter hoc illi, quamvis te albata rogaret.

Rursum vestis regum et principum erat candida et pretiosa. Talis fuit Salomonis, de qua Joseph. lib. 8. Antiq. cap. 2 : *At Salomon*, inquit, *regio curru sublimis invectus, amictus veste candida;* unde ei inspersa fuisse lilia insinuat Christus, Matth. 6. v. 28 et 29; et docet Pineda, lib. 5. de Rebus Salomonis, cap. 6. Candidus enim fulgor repræsentat majestatem quamdam cœlestem, estque in Deo velut divinitatis ornamentum, Daniel. 7. 9. Lucanus, lib. 10, Cleopatræ vestem ita pingit :

> Candida Sidonio perlucent pectora filo.

Et Martial. lib. 8. 28. vestem pretiosam et candidam sibi à Parthenia donatam cum liliis comparat :

> Lilia tu vincis, nec adhuc dilapsa ligustra,
> Et Tiburtino monte, quod albet ebur.
> Spartanus tibi cedet olor, Paphiæque columbæ,
> Cedet Erythræis eruta gemma vadis.

Denique S. Jacob. cap. 2. v. 2. vestem divitis et nobilis describens : *Si introierit*, inquit, *in conventum vestrum vir, aureum annulum habens in veste candida.* Pluribus idipsum ex Platone, Tertull. Lactan. Plauto, Persio, Cicerone et aliis probat Auctor Convivalium lib. 2. cap. 26. et Lipsius lib. 1. Elector. cap. 13, ubi docet Ro-

manorum vestes olim fuisse albas. Hinc Sisinius Novatianorum Episcopus, homo mollis et delicatus, cum bis in die lavaretur, et candida semper veste uteretur, atque ob id reprehensus esset à quodam, excusavit se hac sententia Ecclesiastæ, ac exemplo Mosis et Eliæ, quos albis vestibus usos dicebat, uti refert Socrates lib. 6. cap. 22. Verum perperam. Nam Ecclesiastes hic non suadet mollitiem, delicias et vitam Epicuream, sed moderationem et honestatem decentem in amictu. Unde Hieron. lib. 2. Epist. 14: *Vestes pullas*, inquit, *æque devita ut candidas. Ornatus et sordes pari modo fugienda, quia alterum delicias, alterum gloriam redolet.* Extrema ergo vitanda sunt, ut vestis nec nimis atra et sordida, nec nimis candida et splendida sit, sed medium inter utrumque teneat. Unde idem Hieron. ad Eustochium: *Vestis*, ait, *nec satis munda, nec sordida, et nulla diversitate notabilis sit*; et Seneca: *Non splendeat toga, nec sordeat.* Hic est sensus litteralis, sub quo alius symbolicus et moralis, isque potior latet.

Tropolog. ergo sensus est, q. d. Corpus et membra, æque ac opera (utraque enim sunt quasi vestes animæ) sint alba, id est pura, sincera, nitida, ut per ea fiamus candidati purissimæ et felicissimæ immortalitatis, idque *omni tempore*, q. d. Nulla ætas, nulla dies, nulla hora, nullum momentum, officium nullum, actus nullus, nullum otium et negotium, toto vitæ tempore sint vacua sinceritate et innocentia, sed utraque semper et ubique in te tuisque actibus et gestibus resplendeat. Ita S. Gregor. 9. moral. cap. 19. et S. Hieronym. *Habeto*, ait, *corpus mundum et esto misericors.* Idem, lib. 1. contra Jovin. *Candor vestium sempiternus*, ait, *virginitatis est puritas;* sic et S. Ambros. exhort. ad Virgin. *In omni*, inquit, *tempore sint vestimenta tua candida. Quid candidius virginitate? quid nitidius intacti vestimento pudoris? Bona quidem castitas conjugalis et castitas viduitatis. Munda omnis castitas; sed forte non omnis candida, aut non candida in omni tempore. Non candida, quando non habet quis sui corporis potestatem, quando ad tempus sequestratur oratio. De virginitate ergo pulchre dicitur: In omni tempore sint vestimenta tua candida, et oleum in capite tuo, ut faces tuæ semper possint lucere, nec exstinguantur, cum cœperit sponsus ille cœlestis venire. Quam autem unctionem in capite tuo Ecclesiastes dixerit, de aliis locis colligimus. Quia oculi hominis in capite ejus, id est, sapientiæ tuæ sensus.* Porro Philo Carpathius in Cantica tom. 1. Biblioth. S. Patrum pag. 671. A: *Sint omni tempore vestimenta tua candida; dum fidelis anima*, inquit, *à peccatis quotidianis se per pœnitentiam mundat, dum quotidie minora peccata cum lacrymis lavat, et à majoribus sibi cavet, quamvis frequenter peccet, per assiduam tamen pœnitentiam munditiam suam perpetuo servat.* Hoc semper verum, sed maxime eo tempore, quo sumenda est Eucharistia: tunc enim mens omni candore et puritate vestienda est, eamque exteriore vestium nitore repræsentare decet. Unde olim Christiani communicaturi lavabant manus, ut lotis purisque manibus exciperent Eucharistiam; illa enim olim non in os, ut modo, sed in manum communicantium dabatur, quam ipsi deinde ori admoventes, Eucharistiam sumebant; feminæ vero candido linteo manum obvelabant, eaque Eucharistiam excipiebant. Audi S. August. 252. de Temp. *Omnes viri*, inquit, *quando communicare desiderant, lavant manus, et omnes mulieres nitida exhibent linteamina, ubi corpus Christi accipiant. Non est grave quod dico, fratres; viri lavant aqua manus suas, sic eleemosynis lavant conscientias suas.* Similiter et mulieres, quando *nitidum exhibent linteolum, ubi corpus Christi accipiant; sic corpus castum et cor mundum exhibeant, ut cum bona conscientia Christi sacramenta suscipiant. Rogo vos, fratres, nunquid est aliquis qui in arca sordibus plena velit mittere vestem suam? Et si in arca sordibus plena vestis non mittitur pretiosa, qua fronte in anima quæ peccatorum sordibus inquinatur, Christi Eucharistia suscipitur?* Candor ergo munditiem, oleum misericordiam notat, æque ac lætitiam spiritualem. Hæc enim se invicem comitantur; candor enim vestium, id est splendor gratiæ, fovetur oleo misericordiæ. Ita Olympiod. Salon. Albinus hîc. Unde Chald. vertit: *In omni tempore sint vestes tuæ lotæ ab omni contagione peccati, et nomen bonum, quod assimilatur unguento, tibi acquire, ut contingant benedictiones et benedictiones* (id est multæ benedictiones) *super caput tuum, et bonitas tua non deficiat.* Hinc Clemens Alex. lib. 2. Pædag. velut Pædagogus instruens Ægypti Ecclesias suadet ut fideles candidis vestibus utantur, cujus quidem institutione Christianos in Ægypto candidis usos fuisse vestibus existimamus, ait Baronius anno Christi 256. Hinc illud accidit, cum S. Antonius martyrii cupidus ad tribunal prodiret, alba induit vestimenta, ut ex eis cognosceretur esse Christianus: *Candente præcinctus veste procedentem judicem suo provocabat aspectu, flagrans cupiditate martyrii*, ait S. Athan. in ejus Vita. Hinc et *Essæi*, qui sub S. Marco mira sanctitate floruere Alexandriæ, *veste alba semper induuntur*, ait S. Euseb. lib. 9. Præp. cap. 1. Cæteris tamen in locis Christiani usi sunt veste atra ad modestiæ, gravitatis et pœnitentiæ significationem. Rursum S. Greg. 2. moral. 27: *Oleum*, ait, *in capite, est charitas in mente, et oleum deficit à capite, cum charitas discedit à mente.*

Allegorice, Cyrillus Hierosolymit. Catech. 4. Mystag. per vestes candidas censet notari baptismum, per oleum, confirmationem, q. d. Puritatem purasque vestes, quas in baptismo accepisti, illibatus per omnem vitam conserva, æque ac robur gratiæ in confirmatione tibi infusum, ut omnibus contra fidem legemque Dei tentationibus viriliter resistas. Hinc olim adulti, qui baptismum expetebant, cum quadragesimæ initio nomina sua Ecclesiæ dedissent, et toto illo quadraginta dierum spatio atris vestibus, promisso capillo, in sordibus et squalore jacuissent, paulo ante Pascha lavabantur (quod S. Augustinus, epist. 118. ad Januarium, baptismum ante baptismum vocat); tandemque loti, candidisque induti vestibus ad baptismum accedebant. Idem infantium quoque baptizandorum habitus fuit, de quibus eleganter Pontius Paulinus:

> Inde parens sacro ducit de fonte sacerdos,
> Infantes niveos, corpore, corde, habitu.

Hos tamen versus Pierius Fortunato tribuit. Et

Lactantius in carmine de Resurrectione Dominica :

> Rex sacer, ecce tui radiat pars magna trophæi,
> Cum puras animas sacra lavacra beant.
> Candidus egreditur nitidis exercitus undis,
> Atque vetus vitium purgat in amne novo.
> Fulgentes animas vestis quoque candida signat,
> Et grege de niveo gaudia pastor habet.

Hasce candidas vestes gestabant per totam octavam Paschæ, easque sequenti Dominica deponebant, quæ proinde *Dominica in Albis* dicta est, ac tum vestium loco accipiebant agnum ex cera candida et virginea benedictum, quem ad collum appenderent, ut ejus intuitu monerentur agninam Christi innocentiam, quam in baptismo acceperant, studiose servare et tueri. Cujus cæremoniæ certum indicium est, quod etiamnum Romanus Pontifex agnos cereos à se benedictos familiaribus et Prælatis distribuit ipsa Dominica in Albis, Acolytho alta voce occinente : *Domine, Domine, Domine, isti sunt agni novelli; quia annuntiaverunt, Alleluia : modo venerunt ad fontes, et repleti sunt claritate, Alleluia.* Ita Josephus Vicecomes, lib. 5. de Ritibus baptismi, c. 51, Guillielmus Durantus, lib. 6. Ration. divin. Offic. cap. 79; Vincentius Bonardus, tractat. de Agno Dei. Hinc et agni cerei jam dicti confici solent ex cereo Paschali puræ ceræ admixto, et sacro chrismate delibuto, uti notat Cardinalis Baronius ad annum Christi 58. De veste alba baptizatorum plura vide apud Josephum Vicecomitem in Observationibus Ecclesiasticis, lib. 5. cap. 4. 5. 6. 7. 8. 12, ubi ostendit Ægyptios vestem candidam in baptismo acceptam gestasse tota deinceps vita, uti paulo ante dixi.

Memorabile est quod narrat Victor Uticensis, lib 3. Wandal. persec. de Murita Diacono, ipsum scilicet, cum coram judice Elpidophoro, qui à fide apostatarat, damnandus consisteret, albas vestes, quibus eum in baptismo vestierat, palam ostentasse, omnesque ad lacrymas commovisse; exclamasse enim : *Hæc sunt linteamina, Elpidophore, minister erroris, quæ te accusabunt, dum majestas venerit judicantis, custodiente diligentia mea, ad testimonium tuæ perditionis, ad demergendum te in abysso putei sulphurantis. Hæc te immaculatum cinxerant de fonte surgentem; hæc te acrius persequentur, flammantem gehennam cum cœperis possidere, quia induisti te maledictionem sicut vestimentum, scindens atque amittens veri baptismatis et fidei sacramentum, etc.*

Rursum, Sacerdotes in albis celebrant. Hinc et Isidorus, epistola ad Redemptum, docens corporale, cui sacra hostia imponitur, debere esse ex puro lino, non ex serico : *Sed forsan objicis*, inquit, *pannum sericum pretiosiorem esse lineo, et idcirco magis divinis usibus aptum. Ad quod nos in utroque Testamento dicimus candorem vestium maxime approbari, eo quod in eo mentis sinceritas requiratur, quam constat inter cæteras virtutes Deo esse gratiosiorem, ad quam pervenire cupienti charitati vestræ, ut pateat clarius, sacræ Scripturæ testimoniis ostendamus. Dicit enim : Omni tempore sint vestimenta tua candida : Et Domini sacerdotes, Ephod lineo excellentiæ causa erant superinduti. Evangelium etiam in transfiguratione Dominica, quod apparuerunt vestimenta Domini tanquam nix, evidenter testatur. Et in Apocalypsi, qui in conspectu Agni stabant, et qui sequuntur ipsum quocumque ierit, stolis albis perhibentur amicti, et quàm plurima alia. Quis inter pannos mundus ut lineus, cui ex ablutione frequenti candor augetur, cum in sericis magis in eadem offuscari videatur?*

Anagogice, vestis alba, sive splendida, notat candorem et splendorem gloriæ cœlestis, ad quam anhelamus, quamque ambimus, velut ejus candidati, ut illa semper nostris oculis et menti obversetur, itaque ineamus vitam sanctam et cœlestem. Hinc Christi gloriosi vestis apparuit candida sicut nix, Matthæi 17. 2. Angeli quoque annuntiantes Christi non nativitatem, ut notat S. Gregorius, homilia 45. in Evangel. sed resurrectionem candidati apparuere Magdalenæ. Hinc et Apocalypsis 3. 5. Christus promittit beatis vestes albas : *Qui vicerit*, inquit, *sic vestietur vestimentis albis;* et cap. 7. 9 : *Amicti stolis albis, et palmæ in manibus eorum;* et cap. 19. 8 : *Et datum est illi ut cooperiat se byssino splendenti et candido; byssinum enim justificationes sunt sanctorum.* Vide quæ illis locis annotavi. Hinc Essæi incedebant albati, ut quasi candidati æternitatis, certam fidem et spem beatæ felicitatis vestium candore repræsentarent. Quocirca S. Chrysostomus moriturus communes vestes deposuit usque ad calceos, et candidas induit tanquam martyr candidatus vitæ æternæ. Pridie enim eò invitarat et evocarat eum in visione S. Basiliscus martyr, dicens : *Joannes frater, crastinus dies nos loco conjunget.* Quocirca ipse lætus canensque : *Gloria sit Deo omnium causæ*, in ejus manus spiritum efflavit Dei visione beandum, anno ætatis suæ 52, Christi 407. Ita ex Palladio Baronius, tomo 5. p. 255.

Hinc denique in Vita S. Montani martyris cum sociis, discipulis S. Cypriani, ab ipsismetspiritu martyrii conscripta, uti refert Surius ad diem 24 Februarii, legimus ipsum omen martyrii per vestem candidam à Deo ostensam accepisse. Sic enim ipse de se suisque narrat : *Visum est mihi venisse ad nos Centuriones. Cumque nos deducerent per viam longam, pervenimus in campum immensum, in quo occurrunt nobis Cyprianus et Leutius. Pervenimus autem in locum candidum, et facta sunt vestimenta nostra candida, et caro nostra commutata, candidior facta est vestimentis nostris candidis. Ita autem perlucida fuit caro nostra, ut oculorum visum ad intima cordis admitteret. Et respiciens in pectus meum, video quasdam sordes, et experrectus sum in visione. Et occurrit mihi Lucianus, et retuli illi visionem, et aio illi : Scis quoniam sordes illæ, illud est quod non statim concordavi cum Juliano?* Subdit deinde visum Flaviani, qui martyrii socius erat Montano : *Ostensum mihi est*, inquit, *quasi Cyprianum ipsum* (qui paulo ante martyrio erat coronatus cum S. Cornelio Pontifice) *interrogarem, an pati ictus doleret martyr futurus, qui de passionis tolerantia consulebat, dicens : Alia caro patitur* (non caro ipsa martyris), *cum animus in cælo est, et nequaquam corpus hoc sentit, cum se Deo tota mente devovit.*

9. PERFRUERE VITA CUM UXORE, QUAM DILIGIS, CUNCTIS DIEBUS VITÆ INSTABILITATIS TUÆ, QUI DATI SUNT TIBI SUB SOLE, OMNI TEMPORE VANITATIS TUÆ : HÆC EST ENIM PARS IN VITA ET IN LABORE TUO, QUO LABORAS SUB SOLE.] Hebr. est : *vide vitam*, id est sape, gusta vitam, fruere vita, vitæque suavitate et commodis; honeste tamen et modeste

cum conjuge et socia tua. Unde Olympiodorus : *Conjugalis castitas*, ait, *nobis est vitæ æternæ conciliatrix.*

Cunctis diebus vitæ instabilitatis tuæ.] Hebr. *vanitatis tuæ.* Unde liquet vanitatem hujus vitæ esse vitæ instabilitatem quod scilicet instabilis sit, brevis, varia et evanida, eo quod illico in morbo et morte evanescat. Unde Aquila vertit, *vaporis tui;* Vatablus, *frivolæ vitæ tuæ;* Scholiast. *juventutis tuæ : Vanissima vanitate omnes dies tui pleni sunt.* Thaumaturgus censet hæc omnia dici ex mente non Salomonis, sed Epicureorum. Unde causam addit : *Præter hæc enim nil tibi reliquum nec in hac vita, nec post mortem.* Verum videtur omnino Salomon ex sensu suo loqui, uti dixi.

Mystice, uxor est sapientia et virtus; huic uni tota vita jucunde vacandum est, quia illa sola nos comitabitur post mortem, ac beabit, cœloque locabit. Ita S. Hieronymus : *Sapientiam*, inquit, *sequere et sapientiam Scripturarum, et hanc tibi in conjugium copula, de qua in Proverbiis cap.* 4. *dicitur : Ama illam, et servabit te; amplexare illam, et circumdabit te.* Et mox : *Non enim solus poteris sine tali uxore videre vitam, etc. Hæc enim pars nostra est, et fructus hic laboris, si in hac vita umbratili veram* (in cœlis) *invenire valeamus*, per sapientiæ et virtutis doctrinam et ductum.

10. Quodcumque facere potest manus tua, instanter operare : quia nec opus, nec ratio, nec sapientia, nec scientia erunt apud inferos, quo tu properas.] *Manus*, id est, facultas et potentia operativa; hæc enim licet quoad inventionem, conceptionem et dispositionem sit in capite et cerebro; tamen quoad exsecutionem et operationem est in manu, q. d. Quidquid potes operari, instanter operare. Thaumaturgus, quem sequuntur Cajetanus et Arias, censet hæc quoque dici ex mente Epicureorum; unde vertit : *Fruere ergo præsentibus; neque ab inferno tibi metuendum, in quem omnes proficisci dicimur; expers enim est sapientiæ sensusque. Hæc quidem nugantur vani.* Verum melius S. Hieronymus, Albinus, Lyranus, Bonaventura, Hugo et alii passim censent hæc dici ex mente sapientiæ et sapientis. Sapientissimum enim hic suggerit dogma et consilium, ut, cum vita nostra sit vana et brevis, ac mors nobis instet, quidquid possumus boni operemur, dum vita suppetit; quia, ea exacta, post mortem apud inferos (ad quos illo ævo omnes descendebant, utpote cœlo necdum per Christi passionem et ascensionem reserato) nil boni, quo cœli gloriam et gloriæ augmentum mereamur, operari licebit, juxta illud Christi : *Me oportet operari opera ejus qui misit me; donec dies est; venit nox, quando nemo potest operari;* et illud Pauli : *Dum tempus habemus, operemur bonum,* Galat. 6. 10. Et : *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis,* 2. Corinth. 6. 2. Huc pertinet proverbium Arabum, Cant. 2. num. 13 : *Opes et mundus transibunt, et durabunt opera bona;* et num. 41 : *Operare bona, quotiescumque potes, domesticis tuis et extraneis; et bona verba loquere tam bonis, quàm malis;* et num. 42 : *Mundus transibit tanquam scriptura delebilis, sapientia stabilis est ut sculptura;* et num. 44 : *Provide animæ tuæ bona in operibus bonis.* Quæ sententiæ depromptæ videntur ex hac Salomonis, et ex illa Eccles. 14. 17: *Ante obitum tuum operare justitiam, quoniam non est apud inferos invenire cibum;* ubi plura hac de re dixi. Addit hoc Salomon, ne quis ex dictis putet hic suaderi ut quis agat vitam jucundam duntaxat, et voluptatem instar Epicuri. Addit ergo jucundæ vitæ jungendum esse studium bonorum operum; felicitatem enim hujus vitæ superius definivit in eo consistere.

Pro *facere*, Hebr. est : *invenire ad faciendum*, non casu et fortuito, ut videtur velle Thaumaturgus, sed studio et destinato consilio. Invenire ergo idem est quod quærere, excogitare et excogitando invenire; est catachresis. Chald. restringit ad eleemosynam, q. d. Injecta in crumenam manu, quidquid in ea inveneris adducito, et dato pauperibus. Unde sic vertit : *Omnem eleemosynam, quam potest manus tua distribuere pauperi, fac : quoniam post mortem non est viro opus, neque ratio, neque sapientia, neque scientia in domo sepulturæ ad quam tu vadis; et non adjuvabunt nisi sola opera bona et eleemosyna.* Verum generalis hæc sententia ad omnia opera bona pertinet, q. d. Quidquid boni, quidquid virtutis potes excogitare, illud facito; quia brevi finietur vita tua, post quam nil excogitare, nil facere, nil mereri poteris. Unde Nazianz. ait vitam nostram esse mercatum, in quo omnis generis merces venum prostant, ut cuique quantum volet, emere liceat; finito vero hoc vitæ mercatu, merces aliò avehi, ut nec hilum ultra quis emere possit. Quidquid ergo operis, charitatis, patientiæ, humilitatis, orationis, mortificationis et cujuslibet virtutis adinvenire potes, protinus facito; quia brevi nil ultra facere valebis. Quàm vellent beati in cœlo habere adhuc spatium merendi! quàm vellent damnati habere vel horam pœnitendi et bene operandi! et si haberent, quid non agerent? Sed clausa est eis janua vitæ et meriti. Qui vivis et sapis, omnem bene agendi occasionem ambabus manibus amplectere, imo novas et novas assidue quære et excogita. Potes enim hic lucra non decem millia, sed multorum millionum quotidie, imò singulis horis et momentis tibi in cœlo comparare, si heroicis virtutum actibus insistas. Unde Symmachus vertit: *Omnia ad quæ manus tua pervenit*, id est, ad quæ pervenire seseque extendere potest, *facito.*

Instanter operare] Hebr. בכחך *becochacha*, id est *in virtute tua*, id est totis viribus, tota potentia, toto conatu, operare. Hæc ergo vox notat et exigit, primo, voluntatis omniumque potentiarum et virium studium, conatum et contentionem in operatione virtutum multarum et magnarum; secundo, assiduitatem et perseverantiam; tertio, fervorem; quarto, sollicitudinem et celeritatem, ait Bonavent. et Hugo, ut à mane ad vesperam, ab infantia ad senectam studeas bonis operibus; in iisque sedulus sis et sollicitus, ut heroica opereris, easque de virtute in virtutem; donec videas Deum deorum in Sion. Hinc Syrus vertit : *Omne quod potest manus tua facere, in fortitudine tua facias;* Arabic. *fac secundùm vim tuam;* Complut. *secundùm potentiam tuam;* Olympiod. *quantum patitur facultas tua;* Tigur. *Quantumcumque potes, agito pro virili tua portione;* Camp. *fac fortiter.* Ita sanctus Cassius Narniensis Episcopus, teste S. Gregor. 4. Dial. cap. 16 et hom. 37. in Evang. paulo ante mortem à Deo audivit : *Age quod agis, operare quod operaris, non cesset manus tua, non cesset pes tuus, natali Apostolorum venies ad me, et retribuam tibi mercedem tuam.*

QUIA NEC OPUS (id est operandi et merendi locus et tempus), NEC RATIO;] Hebr. *nec cogitatio*, q. d. Non erit tempus cogitandi, et quærendi modum ac rationem operandi. Unde Campens. vertit : *nihil consilii;* alii : *nulla computatio, nec sapientia*, divina vestigandi, Deumque novis artibus actibusque cognoscendi, amandi, colendi et promerendi. *Nec scientia*, artes et virtutes exercendi. Unde Campens. vertit : *Nec prudentia erunt apud inferos.* Hæc est ratio à priori, cur in vita sit instanter operandum; quia post eam nemo poterit operari, non deliberare, non dignoscere, non diligere, inquit Bonaventura: non operari, non allegare, non rationem nosse laborandi et contemplandi, inquit Hugo Cardinalis : non exterius operari, non mente meditari, non res humanas scire, non divinas, inquit Lyranus. Unde S. Greg. hom. 13. in Evang. *Quia*, inquit, *et venturæ mortis tempus ignoramus, et post mortem operari non possumus, superest ut ante mortem tempora indulta rapiamus. Sic enim mors ipsa cùm venerit vincetur, si priusquàm venerit semper timeatur.* Simile gnome acris R. Tarpon. in *Pirke Avoth*, cap. 2: *Dies brevis est, et opus prolixum; operarii tardi et pigri, merces ampla; paterfamilias autem compellens ad finem operis instat et urget.*

Exemplum memorabile est apud Thomam Cantiprat. lib. 1. Apum, cap. 19. n. 6, quod recensent quoque Genebrardus ac Albertus Magnus lib. de Sacramentis : Philippus, inquiunt, Cancellarius Parisiensis, post mortem apparuit velut umbra tetra Guilielmo Parisiensi Episcopo, dixitque se damnatum ob luxuriam et pluralitatem beneficiorum, quòdque eorum fructus superfluos in pauperes non erogasset, atque ab Episcopo quæsivit : *Estne*, inquit, *finitus mundus?* Et Episcopus : *Miror*, ait, *te litteratissimum quondam virum hoc quærere, cùm me adhuc vivum cernas, et omnes nos viventes adhuc mori necesse sit, antequam mundus instante judicio finiatur.* Et ille : *Non mireris*, inquit, *quia nec scientia, nec opus, nec ratio est apud inferos venienti.* Et hæc dicens umbra ab oculis mirantis evanuit.

QUO TU PROPERAS.] Addit Chald. *Et non adjuvabunt te nisi opera bona, et justitia tantummodo.* Hinc Job, cap. 6. 25, vitam nostram comparat cursori, navibus et aquilis, quæ sunt velocissimæ et fugacissimæ : *Dies mei*, inquit, *velociores fuerunt cursore; fugerunt et non viderunt bonum. Pertransierunt quasi naves poma portantes* (hæ enim celerrime pertranseunt, ne poma putrescant), *sicut aquila volans ad escam.* Eamdem Sapiens, c. 5. 9, comparat avi volanti, nuntio percurrenti, sagittæ emissæ : *Unde et sancti viri*, ait S. Gregor. lib. 7. Moral. cap. 14, *quia brevitatem vitæ indesinenter aspiciunt, quasi quotidie morientes vivunt : et tantò se solidius mansuris præparant, quantò et nulla esse transitoria semper ex fine pensant. Hinc quippe Psalmista veloci cursu fugere vitam peccatoris aspiciens, ait : Pusillum, ait, et non erit peccator*, Psal. 36. *Hinc iterum dicit : Homo sicut fœnum dies ejus*, Ps. 102. *Hinc Isaias ait : Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus sicut flos agri*, Is. 40. *Hinc mentes præsumentium Jacobus corripit : Quæ est vita vestra? Vapor est ad modicum parens*, Jacob. 4. Ex dictis liquet hæreticos inepte hunc locum torquere contra purgatorium. Tantùm enim negat hic Salomon propria merita, non aliena suffragia, aitque nulli apud inferos esse locum tempusque operandi et merendi; non autem negat animas in purgatorio expiandas, aliorum viventium precibus bonisque operibus sublevari; quia ipsæ dum viverent suis virtutibus id meruerunt, ut post mortem possent vivorum suffragiis adjuvari, ait S. Gregor. 4. Dialog. 39. Adde animas, quæ in inferno proprie dicto, id est in gehenna sunt, nullis vivorum operibus posse liberari. Ita S. Hieron.

Porro nonnulli sibi blandiuntur de indulgentiis plenariis, quas in hora mortis per medallia benedicta aliave ratione consequuntur, ideoque liberius vivunt, et multa venialia committunt spe hujus indulgentiæ, quasi per eam sine purgatorio recta ad cœlum ituri; sed hi falluntur seseque decipiunt : tum quia abutuntur indulgentiis ad liberius peccandum, ideoque merentur ut Deus indulgentiis eos privet; tum quia ex historiis et apparitionibus constat paucissimos, post mortem evadere purgatorium. Ratio est, quod indulgentiæ non tollant culpam, sed pœnam duntaxat culpæ jam remissæ debitam. Jam in multis morientibus hærent culpæ veniales, in iisque multi moriuntur; sive quia moriendo, dum à dæmone vel concupiscentia tentantur, facile in impatientias culpasque veniales, in quas sani crebro incidere solebant, consentiunt, et sic in affectu actuque peccati venialis moriuntur : hos autem certum est nulla indulgentia purgari; sive quia sani multa venialia perpetrarunt, in quorum reatu et culpis hærent et moriuntur; nam veniales culpæ subinde difficilius remittuntur, quàm mortales; quia utræque non nisi per seriam detestationem, sive contritionem, et efficax deinceps ab iis abstinendi propositum delentur ; facilius autem est serio conteri de mortalibus ob claram eorum turpitudinem, et proponere efficaciter deinceps ab iis abstinere, ob metum gehennæ, quàm à venialibus, præsertim tam multis et frequentibus, tamque obviis et consuetis, in quibus non est metus gehennæ, nec apparet tanta turpitudo. In his enim sæpe deesse seriam contritionem et propositum abstinendi liquet, ex eo quòd multi post eorum confessionem statim et perpetim in illa relabantur : contritio ergo seria et efficax, quæ se communiter extendere solet ad peccata mortalia et venialia graviora, ea delet : sed quia eadem se non extendit ad peccata venialia leviora et quotidiana, quæ multa sunt, idcirco ea non abolet; manet ergo horum culpa, ideoque et reatus pœnæ luendæ in purgatorio, ubi animæ culpas veniales in iis reliquas, seriam contritionem eliciendo abstergunt, ac deinde pœnam eorumdem purgatorii igne exsolvunt. Ad has igitur abolendas nulla sufficit indulgentia. Cum metu ergo et tremore salutem nostram operemur, ut monet Apostolus, studiose singula venialia vitemus; ac si in aliqua incidamus, seriam illico de eis contritionem eliciamus, qua culpam deleamus, atque tunc reatum pœnæ remanentem tollet indulgentia.

11. VERTI ME AD ALIUD, ET VIDI SUB SOLE NEC VELOCIUM ESSE CURSUM, NEC FORTIUM BELLUM, NEC SAPIENTIUM PANEM, NEC DOCTORUM DIVITIAS, NEC ARTIFICUM GRATIAM, SED TEMPUS CASUMQUE IN OMNIBUS.] Breviter sensus est, q. d. Veloces non semper habent in potestate velocem cursum, nec fortes fortitudinem, qua hostem superent in prælio; nec sapientes facultatem comparandi

sibi victum, nec doctores comparandi sibi opes, nec artifices gratiam; sed in omnibus hisce valet et prævalet sæpe tempus et casus, qui hæc crebro retardat et impedit, aut incitat et promovet; ac maxime Deus, qui est Dominus temporis et casus. Notat hic vanitatem velocitatis, roboris, sapientiæ, prudentiæ, artis, ac velocium, fortium, sapientium, prudentium, artificum, quòd eis sæpe dominetur tempus et casus. Jam

Primo, Moringus et David de Pomis censent hæc adhuc esse verba tùm Atheorum et Epicureorum, divinæ providentiæ oblatrantium, eamque negantium, tùm ignavorum laborem fugientium, q. d. Utquid laborabo, Deumque colam, cùm videam labori sæpe fructum non respondere? Crebro enim qui in agone velociter decurrit, casu aliquo antevertitur à tardiore, qui ei bravium præripit: fortiter pugnantes, imbelles subinde in bello superant: doctis honores, officia et opes auferunt indocti: artificibus eximiis operis gratiam adimunt rudes, loquaces et captatores auræ popularis. Casu ergo omnia aguntur, non certa numinis providentia. Hæc Athei.

Secundo, è contrario Thaumaturg. censet hìc corrigi Epicureorum voluptatibus inhiantium sensa et dicta, q. d. Errant hi qui per voluptates decurrunt ad scopum felicitatis, in iisque omne robur, omne ingenium, omnem sapientiam, omnem artem expendunt, ut novas et majores semper adinveniant; quia per omnia hæc felicitatem et satiem, quam quærunt, non adipiscuntur.

Tertio, planius Olympiod. Bonavent. Lyran. Cajetan. Titelm. censent hìc Salomonem de more ad aliam vanitatis speciem transire, nimirum quod eventus rerum sæpe non pendeant à robore, sapièntia, arte operantium, sed ab occasione, casu et fortuna, quæ in cursu et bravio sæpe præponit lentos velocibus; in bello et victoria, imbelles bellicosis; in opibus et honoribus, indoctos doctis; in gratia et victoria, inertes artificibus. Hisce quatuor complectitur omnes hominum in republica status, ut ostendat omnibus sæpe dominari casum: per veloces enim notat mercatores, qui ad negotia discurrunt, obeuntque terras et maria mercium lucrique causa: per fortes, notat milites, qui rempublicam propugnant: per sapientes, doctores, jurisperitos, causidicos, medicos, consiliarios, qui moderantur rempublicam: per artifices, opifices, qui artes omnes, ut lanificium, pistoriam, sutoriam, sartoriam, fabrilem, etc. exercent ad omnes civium usus. In his omnibus ergo ostendit plus sæpe valere casum, quàm consilium, artem et industriam, hoc fine, primo, ut ostendat omnibus in rebus inesse vanitatem. Secundo, ut doceat homines non mirari, si in hac vanitate labori et industriæ sæpe non respondeat fructus, nec præmia meritis, imo opes et dignitates dignis debitæ dentur immeritis et indignis, idque arcanis et inaccessis Dei judiciis, ait Olympiod. quare cuique exspectandam esse mercedem justam in altera vita, ut ab hac vanitate ad veritatem, veramque vitam et felicitatem in cœlis anhelet. Ita S. Hieronym. Tertio, ut moneat industrios et sapientes non confidere suæ industriæ, robori, sapientiæ, arti, sed Deo, Deique providentiæ niti: Dei enim est cuique operi felices dare successus et exitus: Dei est regere casum et fortunam. Deus enim omnes causas secundas, etiam contingentes et liberas, ita ordinat, combinat, disponit, dirigit, ut licet fortuito, quantum est ex parte sua concurrant, et operentur id quod reipsa evenit; tamen quantum est ex parte Dei, certo consilio et sapienti providentia diriguntur, eo quòd omnia à Deo prævisa, provisa, præordinata et disposita sint, ut hoc quod fit, non aliud eveniat: quare reipsa fortuna fortunans, hoc est res omnes dirigens, ordinans, prosperans, non alia est quàm Deus Deique providentia. Casus ergo et fortuna, quæ non semper quidem, sed sæpe tamen rebus et operibus hominum intervenit, manifeste ostendit Dei providentiam à qua dirigitur; sicut navis in mari fluctuans à nauclero, sine quo mergeretur millies. Sic enim pariter mundus hic, ex tot casibus contrariis et pugnantibus inter se conflatus, everteretur et rueret, ni à Deo regeretur, qui omnia illa in ordinem redigit, et discordia concordat, ac fortuita coordinat; itaque ex omnibus harmoniam pulchram, et quasi concentum quemdam musicum efficit. Ita docet D. Thom. 1. part. quæst. 75. art. 6. ad 1. Huc facit vetus dictum: *Rotæ admota manu fortunam esse implorandam;* quo significatur frustra Numinis opem peti, nisi addas industriam et manum operi admoveas. Ita Plutarch. in Lacon.

Nec velocium esse cursum.] Hebr. *Non est levium cursus;* Campens. *Raro veloces adhibentur ad currendum;* Tigurina: *Celeritas currendi nil affert commodi ad salutem;* Symmachus: *Non est velocium perficere cursum*, sive in studio, sive in prælio, sive in itinere, sive quo alio loco et modo. Thaumatur. *Neque qui pedibus pernicissimi sunt, cursum hunc magnum perficiant*, ut pertingant ad vitam felicem. Chald. *Nec viri qui veloces fuerint, ut aquilæ, adjuti sunt currendo, ut eriperentur à morte in prælio*, juxta illud Amos cap. 2. 14: *Peribit fuga à veloce, et sortis non obtinebit virtutem suam, et robustus non salvabit animam suam; et tenens arcum non stabit, et velox pedibus suis non salvabitur, et ascensor equi non salvabit animam suam, et robustus corde inter fortes nudus fugiet in illa die, dicit Dominus.* Et illud Isaiæ 30. 16: *Dixistis, ad equos fugiemus, ideo fugietis. Et super veloces ascendemus, ideo velociores erunt qui persequentur vos.* Tradunt Astrologi, ac inter eos Julius Firmicus lib. 8. Matheseos cap. 15, eos qui sub sidere Delphini nascuntur, esse veloces: *Erit*, inquit Firmicus, *innata cursus agilitate perspicuus.* Rursum Plinius, lib. 11. cap. 37, tradit animalia quibus minor est pulmo esse velociora: *Quibus minor*, inquit, *hic corporibus, tantò velocitas major;* quia scilicet minus respirant, crebra enim respiratio impedit cursum. Addit *peculiare cursus impedimentum* esse lienem; *quamobrem inuritur cursorum laborantibus, et per vulnus etiam excmplo, vivere animalia tradunt.* Unde nonnulli opinati sunt cursoribus exscindi lienem, ut sint velociores, sed id non dicit Plinius. Vulgus asserit cursoribus secari eximique lienem, ut velocius et sine defatigatione currant, ac totos dies continue proficiscantur. Sed rem veram male intelligit. Cursoribus enim et splene laborantibus non eximitur, nec exscinditur lien, sed secatur, id est cultro ligneo ad id idoneo tunditur et contunditur, ut ejus inflatio detumescat, ipseque fiat minor arctiorque, ac

minus sanguinis capiat; quo fit ut jam minor, strictior et levior, minus impediat pulmones vicinos, quin libere lateque moveantur, expirent et respirent, itaque juvatur velocitas ambulandi et currendi; hanc enim impedit difficultas respirandi, quæ in pulmonibus oritur ex tumore lienis vicini, qui eos arctat et gravat; quo sublato leviores sunt, ac libere facileque respirant, ideoque expeditum faciunt hominem ad ambulandum et currendum. Ita Romæ mihi asseruerunt medici et chirurgi, qui idipsum se factitasse, itaque spleneticos curasse affirmabant. Adjungunt medici lienis morbos cursu sanari. Exemplum hujus gnomes est apud S. Hieronymum in Vita S. Hilarionis : hic enim aquam lustralem præbens Italico, ipsi in cursu Circensi contra æmulum maleficum, victoriam dedit: *Igitur*, inquit, *dato signo hi advolant, isti præpediuntur; sub horum curru rotæ fervent, illi prætervolantium terga vix cernunt, clamor fit vulgi nimius, ita ut ethnici quoque ipsi concreparent, Marnas victus à Christo est. Indubitata ergo victoria, et illis et Circensibus plurimis fidei occasio fuit.* Huc facit Adagium Hispanorum : *Claudos æque ac sanos in peregrinatione ad S. Jacobum currere, imo claudos cito pervenire, celeres et præproperos tarde, aut nunquam.* Huc pariter pertinet priscus apologus quem recenset noster Pontanus Progymnas. vol. 3. p. 1. cap. 40. Testudo certamen cum aquila decreto spatio conficiendo suscipiebat. Constituta est meta, ad quam uter ex illis pervenisset prior, ab illo staret victoria. Provolat aquila, ob tarditatem contempta testudine, fretaque alis suis sæpe desidet, sæpe divagatur alibi et segnius agit, quandoque totam noctem quiescit, et multo jam die volatum init. At testudo laborem nec ad momentum intermittit. Dies noctesque iter facit, et ad locum destinatum prorepit. Vincit aquilam sedulitate sua, non celeritate, metasque tenet, cum adhuc ab iisdem longius distare putaretur.

Mystice, id verius est in cursu spiritali viæ virtutum, salutis et felicitatis, juxta illud Pauli : *Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei*, Rom. 9; et illud Habacuc. 3 : *Deus Dominus fortitudo mea, et ponet pedes meos quasi cervorum, et super excelsa mea deducet me victor in Psalmis canentem*; et illud Isaiæ 40. ultim. *Qui sperant in Domino mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilæ, current et non laborabunt, ambulabunt et non deficient.* Vide quæ illis locis annotavi.

NEC FORTIUM (*qui validi et terribiles existimantur*, ait Thaumaturg.) BELLUM.] Symmachus : *Vincere prælium*; Septuag. *Nec potentibus prælium*; Syrus : *Et non gigantis bellum*, juxta illud: *Gigas non salvabitur in multitudine virtutis suæ*, Psalm. 32. Sic Goliath gigas superatus et occisus est in duello à parvo Davide, 1. Regum 17. 95; Holofernes à femina. Chald. *Neque robusti adjuvantur dum ineunt prælium robore suo*, juxta illud : *Non in fortitudine equi voluntatem habebit, nec in tibiis viri beneplacitum erit ei*, Psalm. 146. Minus recte vertit Campens. *Neque robusti adhibentur ad gerenda bella*; melius Tigurina : *Nec fortitudo bellica potest eripere quemquam.*

Per *fortes* ergo hic accipe corpore potius quàm animo et fortitudine bellica ; nihil enim tam anceps, quàm belli exitus ; minima enim res, ut ventus secundus vel adversus, victoriam dat vel aufert. Unde in Scriptura dicitur Dei esse victoria, juxta illud Judæ Machabæi : *Facile est concludi multos in manu paucorum, et non est differentia in conspectu Dei cœli, liberare in multis et in paucis; quoniam non in multitudine exercitus victoria belli, sed de cœlo fortitudo est*, 1. Machab. 3. 19; et illud Davidis : *Benedictus Dominus meus, qui docet manus meas ad prælium, et digitos meos ad bellum*, Psal. 143. 1. Quin et Ovidius 7. Metam.

> Inter utrumque volat dubiis victoria pennis,
> Mars dubius.

Et Livius lib. 2 : *Nusquam minus quàm in bello eventus respondet; propterea nihil tam leve est, quod non magnæ rei momentum faciat*; imo subinde solo metu et terrore panico hostibus casu, imo cœlitus immisso, parta est victoria inermium, uti fuit illa Gedeonis Judic. 7. et illa Josaphat 4. Regum cap. 3. v. 22. Similia exempla perplura exstant in libro Judicum, Regum et Machabæorum.

NEC SAPIENTUM PANEM.] Symmachus : *Præbere alimentum.* In Hebr. pulchra est allusio et Paronomasia .לחכמים *lachacamim*, id est sapientibus congruens לחם *lechem*, id est panis, sæpe deest. Aliqui per sapientes accipiunt agricolas, quibus, licet industriis ob sterilitatem, expilationem, vastitatem subinde deest frumentum et panis. Melius accipias litteratos et eruditos, uti sunt Philosophi et Theologi, qui sæpe sunt pauperes; quia toti intendunt speculationi et sapientiæ, quæ præstat opibus, non auro congerendo, quod faciunt illiterati et mechanici. Unde Rabbinorum Adagium : *Fames exstitit, et non transiit per ostium artificis*; quia arte sua sibi victum facile parant artifices. Audi S. Hier. *Non est*, inquit, *sapientibus panis; id multorum quotidie probatur exemplo; qui cum sapientissimi sint, necessariis indigent*; Chald. *Neque sapiens adjuvabitur à sapientia sua, ut saturetur pane in tempore famis*; Campens. *Quin et sapientibus sæpe deest unde vivant.*

NEC DOCTORUM DIVITIAS.] Pro *doctorum* Hebr. est נבנים *nebonim*, id est *intelligentium*, ut vertunt Septuag. prudentium, solertium ; vidimus enim non raro industrios et solertes depauperari. Campens. vertit, *industrios*; Cajetanus, *intellectiones. Aristophanes in comœdia Plutum inducit cæcum. At Demetrius dicebat, non solum Plutum, id est divitias, esse cæcum, verum etiam Fortunam Pluti ducem; ut jam illud sit Proverbii : Cæcus cæco dux. Fortuna sæpe largitur indignis sua munera.* Ita Laert. lib. 5. cap. 5. Hinc Thaumaturg. vertit : *Neque sapientiæ cum divitiis aliquid commune esse solet*; Pagninus pro *nebonim* legens נכנים *nechonim* vertit : *Non sunt rectorum divitiæ*, juxta illud : *Dives iniquus, aut iniqui hæres.* Divitiæ enim per multas fraudes et vitia parantur.

NEC ARTIFICUM GRATIAM.] Syrus : *Neque cognoscentibus gloria*; Vatablus : *Non semper gratiosos esse qui in aliqua arte periti sunt.* Pro *artificum* Hebr. est יודעים *iodeim*, id est *scientium*, ut vertunt Septuag. per quos Olympiod. et Vatablus intelligit eos qui norunt artes captandi hominum favorem et gratiam. Favor enim sæpe fugit favoris cupidos, æque ac honor fugit sequentes, sequitur fugientes. Chald. *prudentes*; Thaumaturgus, *sagaces*; Clarius, *expertos* et rerum peritos. Verum quia hi intelligunt nomine *nebonim* quod præcessit; hinc apte Noster vertit, *artifices*;

scilicet mechanicos, vel mathematicos et similes. S. Bonavent. censet duo prima, scilicet velocitatem et fortitudinem esse dona corporis, cætera tria esse animæ; nam sapientiam esse in corde, doctrinam in ore, artem in opere. Solent insignes artifices in gratia et pretio esse tum apud principes, tum apud populum; sed non rarò casu aliquo sinistro contrarium accidit, atque hæc est vanitas artium et artificum, quam hîc notat Salomon. Plutarchus, lib. de Fortuna, narrat Apellem, cùm equum anhelantem pingeret, nec anhelitum satis exprimere posset, ita percitum, penicillum in imaginem conjecisse, itaque casu spumæ colorem expressisse, et quod quærebat perfecisse, ut omnium sibi gratiam et admirationem conciliaret.

Sed tempus casumque in omnibus.] Hebr. *Sed tempus et occursus occurrit omnibus illis;* Arabicus: *Sustinet eos omnes;* Chald. *Tempus et casus in sidere eorum accidit omnibus.* Chaldæi enim ad astra referebant cursum et casus rerum humanarum; unde de his ex illis divinabant. Campens. *Tempus et casus omnes de medio tollit;* sed hoc alienum et contrarium videtur.

Tempus,] id est occasio commoda vel incommoda ad rem perficiendam: qui enim commodam captat, feliciter rem perficit; qui incommodam, infeliciter: sic qui captat mollia fandi tempora, impetrat quod postulat; qui dura et aspera, repulsam patitur. Tempus ergo et occasio rebus gerendis dominatur, uti dixi cap. 3. 1. Occursus est concursus causarum contingentium, quæ, dum fortuito concurrunt, producunt casum et effectum fortuitum. Cajetan. per tempus accipit motum orbium cœlestium, qui efficiunt effectus casuales in rebus sublunaribus. Aben Ezra per casum intelligit Dei providentiam: hæc enim, ut initio dixi, regit omnes casus eventusque fortuitos, ideoque ipsa est fortuna fortunans. Melius alii per casum intelligunt causam et effectum casualem, qui in omnibus rebus non semper, sed sæpe accidit. Unde S. Thom. 1. p. quæst. 75. art. 6. ad 1. et quæst. 5. de veritate art. 5. ad 5. notat solerter dici *tempus casumque;* quia, inquit, secundùm aliquem ordinem temporis casuales defectus inveniuntur in his rebus, v. g. quod potentiores frequenter succumbant, ostendit quod victor magis est ex divina providentia, quàm ex humana virtute. Præclare S. Augustinus lib. 3. de Trinit. cap. 4: *Nihil,* inquit, *fit invisibiliter et sensibiliter, quod non de interiori invisibili atque intelligibili aula summi Imperatoris aut jubeatur, aut permittatur secundùm ineffabilem justitiam præmiorum atque pœnarum, gratiarum et retributionum, in ista totius creaturæ amplissimæ quadam immensaque Republica.*

Nota: Casus sive effectus contingentes proprie sunt ii soli qui fiunt à causa liberè, puta à Deo, Angelo, dæmone, vel homine alioqui enim pluviæ, venti, fulmina cæteræque res naturales in causis suis determinatæ sunt et certæ; sed dum à Deo, Angelo, dæmone vel homine liberè causæ hæ immutantur et combinantur, tunc ex eis prodeunt effectus contingentes et casuales. Hinc Romani, Græci cæteræque gentes mirè coluere Fortunam, velut Deam, imo primam Deorum, quæ omnia regat, et hos faciat formosiores, opulentos, felices, illos deformes, pauperes, miseros; hinc tot exempla, tot aræ, tot nomina fortunæ: *Ipsa,* ait D. Chrysostom. orat. 63, *bella gerentium est victoria, et pacem agentium concordia, et nuptias contrahentium benevolentia, et amantium voluptas, et breviter bonus in omni re successus.* Servius Tullius, ait Plutarchus quæst. Roman. 74, *templum parvæ fortunæ dedicavit, significans fortunam minimis momentis plurimum posse, multisque usu venisse, ut exiguis plane rebus aut evenientibus, aut contingentibus maxima consequerentur vel perderent, docens animum rebus esse advertendum, nihilque eorum, quæ offeruntur, ob parvitatem esse negligendam;* idem rursum: *Sapientiæ,* ait, *in hunc usque diem templum non est, neque temperantiæ, aut tolerantiæ, aut magnanimitati, aut continentiæ: Fortunæ vero templa sunt splendida et antiqua, ac tantum non cum primis Romæ fundamentis posita. Cornelius Sylla,* inquit idem Plutarchus in Sylla, *fortunæ se filium* dicebat. Præ reliquis insignis fuit basilica fortunæ in urbe Fanensi, quæ inde dicta est fanum Fortunæ, de qua ita scribit Nicolaus Perottus Episcopus Sipontinus in lib. 1. Martial. *A fando fanum deducitur, hoc est templum, quod Pontifex in dedicatione templi certa verba præfari solet; quamvis sint aliqui qui ἀπὸ τοῦ φανεροῦ dictum malint, quod significat manifestum, quòd è fano responsa dabantur, etc. Hinc Fanum, Piceni urbs dicta, in littore Adriatico inter Pisaurum et Senogalliam omnium Italiæ urbium amœnissima, sive loci naturam, seu civium ingenia consideres, quod in ea pulcherrimum fortunæ templum fuerit, cujus adhuc reliquiæ conspiciuntur. Hinc Fanenses sive Fanestres appellati.* Hujus fani fortunæ fabricæ præfuit Vitruvius, Architectorum princeps, qui libros suos de Architectura dedicans Augusto Cæsari, utpote principi ædificationi dedito, ab eo beneficiis et honoribus auctus, ita de hoc Fano scribit lib. 5. cap. 1. sub finem: *Non minus summam dignitatem et majestatem possunt habere comparationes basilicarum, quo genere Coloniæ Juliæ Fanestri collocavi, curavique faciendam, cujus proportiones et symmetriæ sic sunt constitutæ;* eas deinde exacte fuseque describit, additque hoc fanum fuisse juxta ædem Augusti. Plura de hoc fano vide apud Sigonium et Cluverium in descript. Italiæ. Fani fortunæ Episcopus fuit Sanctus Fortunatus, de quo mox. Hoc enim fanum fortunæ profanum à Christianis conversum fuit in sanctum templum in honorem B. Virginis dedicatum, quæ vera est fidelium fortuna, eos fortunans omnibusque donis cumulans et beans, cujus proinde, ac præsertim sacelli unius, Virgini assumptæ dicati magnificentiam æque ac religionem, integro carminum libro miris elogiis celebrarunt plurimi et primi Italorum Poetæ, quorum unus ita orditur:

Fortunæ fuit hoc fanum, nunc Virginis illa
Est numen (*imo nomen*), magni Numinis ista pareus.

Seneca, epist. 14: *Initium,* ait, *omnium rerum sapiens non exitum spectat. Initia enim in potestate nostra sunt; de eventu fortuna judicat.* Idem, epist. 38: *Invadit,* ait, *temperatissimos morbus, validissimos phthisis, innocentissimos pœna, secretissimos tumultus. Eligit aliquid novi casus, per quod velut oblitis vires suas ingerat. Longam moram dedit malis properantibus, qui diem dixit horam momentumque temporis.* Nero, ait Sueton. cap. 13. Vitæ ejus, *judices, priùsquam inciperet, reverentissime alloquebatur, omnia se facienda fecisse, sed eventum in manu esse*

fortunæ. Plutarchus in Pseud. *Centum doctorum hominum consilia hæc devincit Dea fortuna. Atque hoc verum est, perinde ut quisque fortuna utitur, ita præcellit; atque exinde sapere eum omnes dicimus.* Livius, Decade 1. lib. 9 : *Per omnia,* inquit, *humana maxime in res bellicas fortuna potens est;* Æmilius, lib. 1 : *Fortuna arbitrio suo pacem, sed maxime bella gerit. Eadem,* inquit ille, *mari tranquillitatem imponit, æstatem hiemi, celeritatem tardissimis, vires segnissimis.* Denique Judæi coluere fortunam, in quos proinde invectus Isaias cap. 65. 11 : *Qui ponitis,* inquit, *fortunæ mensam, et libatis super eam;* ubi multa de fortuna dixi.

Moraliter docet hic Salomon res omnes sublunares, utpote fortunæ volubili subjectas, esse vanas variasque, ideoque parvi faciendas, ac consequenter contra omnes fortunæ casus etiam adversos, ipsamque mortem sapienti obfirmandum esse animum fortitudine et constantia. Salomonem velut magistrum de more secuti sunt Plato et Philosophi. Hinc Bion, teste Stobæo serm. 103, dicebat *Fortunam divitibus opes dedisse, non dono, sed mutuo.* Crœsus consultus à Cyro de bello contra Tomyrin suscipiendo, in quo deinde occisus est : *Si,* inquit, *te agnoscis hominem, discito talem rerum humanarum circulum esse, qui rotatus eosdem semper fortunatos esse non sinat.* Demetrius aiebat illum, qui sinistram fortunam ferre nequiret, nec dextram ferre posse. Unde ipse illud Æschyli dicebat fortunæ : *Tu me extulisti, tu ipsa rursus dejicis.* Ita Antonius in Melissa, part. 1. cap. 70. Romuli vox erat : *Fallacia et caduca sunt omnia quæ fortuna in sua habet potestate.* Ita Maxim. sermone 18. Fabius Maximus Minutii collegæ sui secundam fortunam magis quàm adversam pertimescebat, quòd fortuna instabilis variet vices, et à secundis ad adversa desiliat, cumque faciem ostendit, mox tergum obvertat. Ita Plutarchus in Vita Fabii. Zeno cum in naufragio omnia amisisset : *Euge,* inquit, *fortuna, quàm probe nos ad hoc palliolum redegisti!* Socrates ad omnes fortunæ procellas immotus eadem mente, eodem vultu persistebat. Unde S. Hieronymus ait in virtute Christiana requiri animi robur Socraticum. Seneca, de Tranquill. animi, docet sapientem per virtutem vigoremque animi omni fortuna et injuria esse superiorem. Unde cum recensuisset Heroes casu iniquo occisos, ut Socratem, Pompeium, Ciceronem, ac *optimos pessima* pati, remedium subdit : *Tantò fortiores,* inquit, *tantò feliciores; humanos effugistis casus, livorem, morbum; existis ex custodia; non vos digni mala fortuna diis visi estis, sed indigni in quos jam aliquid fortuna posset.* Audi eumdem, Epist. 92 et 98, ubi inter alia hæc dat vitæ axiomata : *Adversus fortunam valet ad tolerandum obfirmata omnium mens; mortalia omnia morte damnata sunt, inter peritura vivimus, mortale est omne mortalium bonum. Nihil firmum infirmo, nihil fragili æternum et invictum est; tam necesse est perire, quàm perdere. Dic fortunæ : Cum viro tibi negotium est? quære quem vincas. Dic tibi : Ex istis, quæ terribilia videntur, nihil est invictum. Singula vicere jam multi, ignem Mutius, crucem Regulus, venenum Socrates, exsilium Rutilius, mortem ferro adactam Cato; et nos vincamus aliquid.*

Tacite ergo hic monet Salomon ut à rebus sublunaribus, utpote lunationi, id est variæ per tempora mutationi, casui fortunæ obnoxiis mentem transferamus ad cœlestia, quæ superant omnem fortunæ casum et lusum, nesciuntque ortum et occasum, sed in stabili Angelorum et Beatorum degunt ævo. Sapiens utique est et felix, qui id præstat. Præstitit id ipsum S. Fortunatus Fanensis (urbs est antiqua in Pentapoli Umbriæ, dicta Fanum Fortunæ, quod illi esset dicata, uti superius dixi) Episcopus anno Domini 592. coævus S. Gregor. Unde Fanenses hoc ei elogium posuerunt :

Fortunate nimis, qui regnaturus in ævum,
Fortunæ instabilem figis in axe rotam.

Fortunatus ergo fortunæ fuit Episcopus, moderator et rector. Unde iidem addunt heroica hæc virtutum ejus facinora : *S. Fortunatus patriam à spiritibus immundis liberat. Pestem ob ejus derelictam basilicam grassantem pellit. Furtim auferentes ejus sacrum corpus ventorum et pulveris violentia deterret. Manna è Mausolæo et ossibus Sancti fluens, piis ægris salutem confert, impiis mortem. Arida Urbinas femina divinitus admonita, invisens ejus corpus sanatur.* Hæc ex publicis Fanensium tabulis accepi, et prægrandi ejus imagini, Romæ cusæ et approbatæ incisa conspexi. Exstat S. Gregorii epist. lib. 6. Registri, ordine 13. ad hunc S. Fortunatum Fanensem Episcopum, in qua ei concedit ut venundet sacra vasa pro redemptione captivorum, scilicet à Longobardis, ut recte advertit Baronius : hi enim illo ævo vastabant Italiam. Denique cùm anno 1107. Fanenses sacra S. Fortunati lipsana requirerent, invenerunt ea mausolæo inclusa cum lipsanis S. Eusebii et S. Ursi Fanensis Ecclesiæ Episcoporum, instar nivis candida, ut jam in illis futuræ per resurrectionem glorificationis imaginem contueris; præsertim cum tanta odoris fragrantia manaret, ut myrrhæ et balsami omniumque unguentorum odoramenta incomparabili suavitate transcenderet. Ita Sancti dominantur fortunæ omnibusque fortuitis.

12. Nescit homo finem suum, sed sicut pisces capiuntur (Septuag. *illaqueantur*) hamo, et sicut aves laqueo comprehenduntur; sic capiuntur homines in tempore malo, cum eis extemplo supervenerit.] Pro *finem suum,* Hebr. est *tempus suum,* id est finem temporis sui. Probat tempus et casum velocibus, fortibus, sapientibus et artificibus dominari, ex eo quod eos capiat, velut pisces hamo et aves laqueo. Capiat, inquam, in fine operis quod moliuntur, ut scilicet veloces capiantur in cursu suo, fortes in bello, sapientes in sua sapientia, prudentes in prudentia, artifices in arte; quo fit ut omnibus suis hisce donis sibi concilient non præmia, quæ sperabant, sed damna infamiæ, vinculorum, famis, paupertatis, contemptus, ac subinde necis et mortis, illaque improvisa, ut vertit Arabicus, et inopina, quæ non exspectabant. Per *finem* ergo exitum intellige, tum operis et negotii cujusque cum Thaumaturgo et Olymp. tum vitæ, puta mortem cum S. Hieron. Vide analogias perplures inter homines et pisces, quas recensui Habacuc 1. 4. ad illa : *Et facies homines quasi pisces maris.*

Tropolog. Esca, hamus et laqueus, quo inescantur et capiuntur homines, est voluptas. Audi Augustin. de Agone Christiano, cap. 7 : *Gaudet piscis, quando hamum non videns, escam devorat; sed cum piscator eum adducere cœperit, viscera ejus torquentur primo, deinde ab omni lætitia sua*

per ipsam escam, de qua lætatus est, ad consumptionem trahitur. Sic sunt omnes qui de bonis temporalibus beatos se esse putant; hamum enim acceperunt, et cum illo sibi vagantur. Veniet tempus, ut sentiant quanta tormenta cum aviditate devoraverint. Porro voluptas hæc multiplex est, sed maxime triplex, scilicet gulæ, opulentiæ et superbiæ. Aliqua enim harum capitur homo, ac delicians ridensque sibi astringit vincula mortis, ut ait Poeta. Ad laqueum opulentiæ sive avaritiæ spectat axioma, sive apophthegma Pii II. Pont. *Litigatores sunt aves, forum area, judex rete, advocati aucupes. Quocirca censebat dignitatibus viros dandos esse, non dignitates hominibus. Grave Pontificis onus esse, sed beatum, qui id bene ferat.* Primum enim et summi momenti Pontificis et principis onus officiumque est, constituere Episcopos, magistratus, judices, etc. ab avaritia intactos et tali gradu dignos. Hinc S. Antonius, teste S. Athanas. in visu, totum mundum conspexit laqueis plenum, quos animabus sursum ascendere conantibus tendebant dæmones, illisque eas illaqueabant ac capiebant. Unde dolens oransque: *Domine, quis hos laqueos evadet?* audivit; *humilitas.* Dæmon enim omnibus in rebus homini tendit laqueos, eosque cujusque indoli et affectui appositos; guloso enim offert epulas et vina, ambitioso honores, iracundo duella, timido pericula, avaro opes, etc. Audi S. Leonem, serm. 7. de Nativitate: *Non desinit hostis antiquus deceptionum ubique laqueos prætendere. Novit cui adhibeat æstus cupiditatis, cui illecebras gulæ ingerat, cui apponat incitamenta luxuriæ, cui infundat virus invidiæ. Novit quem mœrore conturbet, quem gaudio fallat, quem metu opprimat, quem admiratione seducat. Omnium discutit consuetudinem, ventilat curas, scrutatur affectus, et ibi causas quærit nocendi, ubi quemque viderit studiosius occupari.*

In tempore malo (id est misero, difficili, periculoso, calamitoso, exitiali) cum eis ex templo supervenerit.] Hebr. *Cum ceciderit super eos;* Græce: *Cum superceciderit in eos:* quæ phrasis significat inevitabilitatem et superioritatem repentini supplicii proficisci à causis superioribus, puta è cœlo et Angelis, inquit Cajetan. Chald. *In tempore mali, quod ruiturum est super eos puncto uno cœlitus.* Magnum quodvis accipe, sed præsertim mortem et gehennam, quæ malorum omnium est maximum, juxta illud Pauli: *Dies Domini sicut fur in nocte, ita ut veniet. Cum enim dixerint pax et securitas, repentinus eis superveniet interitus, sicut dolor in utero habenti, et non effugient,* 1. Thess. 5. 3. Et illud Christi: *Erant in diebus ante diluvium comedentes et bibentes, nubentes et nuptui tradentes et non cognoverunt, donec veniret diluvium, et tulit omnes. Ita erit adventus filii hominis,* Matth. 28. 38.

13. Hanc quoque sub sole vidi sapientiam, et probavi maximam.] Hebr. *Et magna est apud me,* scilicet quam versu sequenti enarro. Identidem Salomon, post recensitas vanitates, sermonem reflectit ad laudes sapientiæ, ut eam omnibus commendet, utpote quæ sit veritas veraque hujus vitæ felicitas. Simul tamen ostendit ei quoque suam adhærere vanitatem, non intrinsecus, sed extrinsecus: scilicet quod illa ab hominibus opulentis parvi fiat, quodque sapiens cum per sapientiam liberavit civitatem obsessam et desperatam, illico in oblivionem veniat, et in pristinum suî neglectum recidat, ut ad pallium philosophicum, id est ad paupertatem et obscuritatem suam cum Socrate redigatur. Igitur novam ingratitudinis vanitatem hic oculis subjicit. Ita Lyranus, Hugo. Alii aliter, sed varie et minus apte hæc nectunt præcedentibus.

14. Civitas parva (Arab. *delicata*) et pauci in ea viri: venit contra eam rex magnus, et vallavit eam, exstruxitque munitiones (Septuag. *aggeres magnos;* Symmach. *machinam magnam;* Syrus, *propugnacula;* Arabicus, *propugnaculum cujus turres magnæ sunt*) per gyrum, et perfecta est obsidio.] Est paradigma per modum exempli, sive historiæ, quæ subinde accidit ævo Salomonis, ut ab eo videri vel audiri potuerit. Civitas hic inducitur parva, id est parva habens mœnia, parvas turres et machinas, ut se contra hostem obsidentem tueri non possit, ideoque in ea viri pauci, qui eam propugnare viribus diu nequeant, quin mox animo cadant ac robore deficiant. Unde major apparet vis et virtus sapientis et pauperis, eam sua sapientia tutantis et liberantis.

15. Inventusque est in ea vir pauper et sapiens, et liberavit urbem per sapientiam suam, et nullus deinceps recordatus est hominis illius pauperis.] Testis Archimedes, quem tantopere verebantur Syracusas oppugnantes Romani, ut, si vel funiculum exiguumve lignum ex muro conspicerent, machinam aliquam in ipsos moveri suspicarentur: et Archimedem vociferantes terga verterent, fugerentque, et cogerentur, conflictu et oppugnatione prætermissa, in obsidione longa spem ponere. Ita Plutarchus in Vita Marcelli. Idem de Epaminonda, qui Thebas defendit et imperio auxit, ita scribit: *Ad quadragesimum annum obscurus Epaminondas nulli usui Thebanis fuit. Ut habita est ei fides, suscepto imperio, ruentem civitatem conservavit, ac servientem in libertatem asseruit Græciam, qui in gloria, sicut in sole, virtutem strenuam in tempore præstitit. Refulget enim usu,*

> Ubi nobilis more æris, segne quod diu
> Jacuit, resumpsit animum.

Sic Judith liberavit Bethuliam, occiso Holoferne, Jahel Israelem, occiso Sisara, Jud. 4. 18, æque ac Debora ibidem v. 14. Sic David Ceilam urbem tutatus est; et tamen Ceilani eum tradidissent Sauli, ni, Deo consulto, fugisset. Sic Gedeon liberavit Judæos à Madianitis; et tamen Judæi non fecerunt misericordiam cum domo ejus, ut 70 ejus filios protegerent, dum occiderentur ab Abimelech, Judicum 8. 35. Sapiens enim totus intendit bono publico, ut ejus incommoda hostesque dispellat: quare modos urbis salvandæ quærit et invenit, cum insipientes vacant propriis commodis et opibus, ac publica negligunt. Unde Thaumaturgus vertit: *Parvam civitatem à paucis habitatam magnam et frequentatam existimem, si vel pauperem unum sapientem civem habeat.*

Allegorice, Christus sapientissimus et nostri causa pauperrimus liberavit Ecclesiam, quæ urbs parva est, respectu totius mundi, à tyrannide dæmonis et peccati: et tamen plurimi ingrati hoc ejus beneficium non agnoscunt, imo ipsum ejusque gratiam aspernantur, seseque suis voluptatibus dedunt. Ita S. Hieronymus.

Tropologice, *Hebræus meus,* ait S. Hierony-.

mus, *hunc locum interpretatus est. Civitas parva homo est, inquit, qui etiam apud philosophos mundus minor vocatur. Et viri pauci in ea, membra de quibus ipse homo contexitur. Cum autem venerit adversus eam rex magnus diabolus* (*diabolus serpens est lubricus : cujus si capiti, id est primæ suggestioni non resistitur, totus in interna cordis, dum non sentitur, illabitur; tentationum diabolicarum initia flagitia sunt; non est immissor, sed incensor vitiorum. Unde David : tu fregisti caput draconis*), *et quæsierit locum per quem possit irrumpere, invenitur in ea humilis et sapiens, et quietus interioris hominis sensus, et eruet urbem, quæ obsessa ab hostibus fingebatur. Cumque homo de periculo sive persecutionis, sive angustiarum, sive cujuscumque adversæ rei atque peccati fuerit erutus; homo ille exterior, qui inimicus est illius pauperis hominis et sapientis, non recordatur interioris hominis, nec subdit se consiliis ejus, sed rursum sua fruitur libera voluntate.* Accedit Chaldæus, qui per civitatem parvam accipit corpus hominis, per regem obsidentem concupiscentiam; per virum sapientem et pauperem, inspirationem et cogitationem bonam, quæ concupiscentiæ resistit, hominemque liberat à peccato et gehenna, cujus deinde homo obliviscitur.

Moraliter, nota hîc sapientes amare silentium, quietem et paupertatem. Sapiens, ait Plutarchus, ita vivit ut nemo sentiat eum vivere. Rursum sapientiæ magna affinitas est cum paupertate, sicut insipientiæ cum opulentia. Sapiens tamen, cum opus est, patriaque ejus ope indiget, se dat in lucem, suamque sapientiam ad ejus salutem explicat, ut fecit Jeremias, Isaias cæterique Prophetæ. Sapienter Philo, lib. de Sacrificiis Cain et Abel : *Omnis sapiens*, inquit, *stulti est redemptio, mercesque ne minimo quidem tempore duraturi, nisi ille misericordia sua, providentiaque impulsus incolumitati ejus prospiceret.* Unde mox infert; *Equidem quando aliquem bonum virum habitantem in aliqua domo, aut urbe video, et domum et urbem illam beatam prædico, ratus tum præsentem felicitatem mansuram perpetuo, tum absentem exspectandam cumulatiorem, Deo ultra modum mensuramque divitias suas in gratiam digniorum, etiam in indignos profundere solito.*

Porro cur sapientes sæpe sint pauperes, causas varias, easque festinas assignat Arist. in Problem. sect. 29. c. 4. Quærit enim : *Cur paupertas apud homines bonos potius esse, quàm apud pravos soleat? An quia omnibus odio habetur, atque expellitur, ad probos perfugit, rata maxime apud eos salutem permanendique locum se posse assequi? è contrario, si ad pravos venerit, nunquam eos fortuna ista fore contentos, sed vel furta, vel latrocinia actitaturos, quibus rebus futurum ut ipsa amplius apud illos manere nequeat. An quia homines probos optime se usuros existimat, nec sibi petulanter contumelioseque quippiam facturos? itaque ut nos pecuniarum deposita tute hominibus bonis credimus; sic etiam hæc sibi dispensat et statuit. An libenter se ad viros optimos confert, quia femina est, inopsque proinde et virium et consilii, ut ejusmodi hominibus commendatam se esse magnopere velit atque desideret? An quia mala est, nunquam se malis jungere velit? Nam si ita maluerit, omnino malum irremediabile ipsa videtur.* Quærit deinde vice versa, c. 8 : *Cur divitiæ magna ex parte ab hominibus pravis potius quàm bonis habeantur? An quia fortuna cæca est, ideoque discernere sibi, atque seligere quod melius non potest?*

Rursum nota hîc beneficia pauperum parere non tantum contemptum, sed et odium ac invidiam : quare salutem ab eis urbi allatam illis auferunt, et in se vel alios potentes transcribunt. Contemnunt igitur, ait Pineda, et pauperem beneficum, quem pudet fateri beneficii auctorem, et beneficium à paupere acceptum pro injuria æstimant; in hoc plane stulti, in illo perspicue ingrati; in utroque insolenter superbi, quod nolint aliquid deberi pauperi, neque se illius creditores constituere, ullave gratia obstringi ad redamandum pauperem beneficum. Itaque cum illud infestissimum sit, beneficium superbe dare; est et insolentissimum superbe beneficium accipere. Vide Senecam, lib. 2. de Benef. c. 17. 18. 19. Hoc est quod ait Job de Justo, c. 12. 5 : *Lampas contempta apud cogitationes divitum, parata ad tempus statutum.* Denique duces et liberatores patriæ sæpe eam ingratam experiuntur, ut expertus est Scipio, Themistocles, Miltiades, Coriolanus et cæteri qui, post victorias civibus partas, ab eis acti sunt in exilium.

16. ET DICEBAM EGO MELIOREM ESSE SAPIENTIAM FORTITUDINE, QUOMODO ERGO SAPIENTIA PAUPERIS CONTEMPTA EST, ET VERBA EJUS NON SUNT AUDITA?] *Sapientia*, scilicet jam cognita et explorata per liberationem civitatis, q. d. Quænam illa hominum ingrata stoliditas, ut, cum viderint se per consilium sapientis evasisse obsidionem et excidium; jam tamen liberati eum spernant, nolintque salubria ejus monita et consilia, ad urbis conservationem et salutem spectantia, ulterius audire? quia nimirum externum splendorem et pompam duntaxat spectant, eamque in divitibus suspiciunt, ideoque sapientiam in paupere hac pompa destitutam despiciunt. Fortitudo hîc non animi, sed corporis accipitur, puta in viribus, opibus vel amicis sita; hanc enim significat Græcum δύναμις, Hebr. גבורה *gebura*, Chald. כוח *coach*. Unde Septuag. *Bona est sapientia super potentiam;* S. Hieronymus : *super divitias et potentiam;* Thaumaturgus : *super popularem potentiam.*

Pro *quomodo*, Hebr. est *et*, quod Hebræis pro quavis conjunctione sumitur. Unde hîc nonnulli vertunt, *et tamen;* alii, *ergo*. S. Hieronym. in veteri editione vertit, *quamvis. Dixi ego*, inquit, *meliorem esse sapientiam, quanquam nullus meminerit sapientis pauperis, cum læta sunt omnia, sed universi divitias et potentiam admirentur. Ego tamen magis honoro contemptam sapientiam et verba quæ nullus audire dignatur.* Verum in posteriori Vulgatæ versione nervosius vertit, *quomodo;* hæc enim nota interrogationis continet indignationem cum admiratione, incitatque sermonem ad exaggerandam rei indignitatem. Huic gnomæ affinis est illa Sapient. 6. 1 : *Melior est sapientia quàm vires; et vir prudens, quàm fortis.* Unde et illa Phocylidis : *Melior forti est vir sapiens; agros enim et civitatem sapientia, æque ac navim gubernat.* Fortem corpore accipe; nam qui animo fortis est, idem est sapiens. Unde Cicero 3. Tuscul. et *docet omnes sapientes fortes esse, et omnes fortes esse sapientes.* Sapientia enim docet vincere metum, moderari audaciam, in periculis rebusque arduis esse animo excelso, firmoque judicio et constantia, vitam virtuti post-

ponere, mortemque contemnere, quæ sunt officia actusque pariter fortitudinis. Hoc est quod dicitur Proverb. 20. 1 : *Cogitationes consiliis roborantur, et gubernaculis tractanda sunt bella.* Id liquet in stratagematibus bellicis, quibus utuntur callidi, et hostes subjugant.

17. VERBA SAPIENTUM AUDIUNTUR IN SILENTIO, PLUSQUAM CLAMOR PRINCIPIS INTER STULTOS.] Hebr. *In stultis;* Chald. *Qui imperat stultis clamantibus;* Septuag. *Super clamorem potentium in stultitiis;* S. Hieronymus in vetere editione : *Quàm clamor potestatem habentis in stultis.* Pro *in silentio*, Hebr. est, *in quiete;* Scholiastes, μετὰ προσηνείας, id est cum benevolentia, benignitate, suavitate, lenitate, mansuetudine; Syrus : *Verba sapientis cum requie audiuntur, magis quàm trepidatio potentis stulti;* Arabicus, *cum tranquillitate.* Jam

Primo, Aben Ezra et Osorius sic explicant, q. d. Verba sapientum contemnuntur à civibus, dum res sunt prosperæ; at, dum imminet obsidio et excidium, præ metu et dolore silentibus, cupide audiuntur.

Secundo, Arboreus, q. d. Sapiens non clamat in turba et strepitu; sed secretum à turba quærit, ubi in silentio loquatur et audiatur. Accedit Titelmanus, qui per silentium accipit *submissam et modestam vocem, ut moris est sapientum;* et Campensis : *Verba sapientum, etiamsi non multum clament, efficaciora sunt quàm principis stulti vociferatio.*

Tertio, Clarius et Dion. censent hìc causam dari, cur verba sapientum non audiantur, scilicet eo quod requirant animum silentem, id est quietum, pacatum, liberumque à tumultu passionum, quem populus cupiditatibus æstuans præstare nequit.

Quarto, alii censent sapientiam loqui silenter, id est demissa voce vel ex verecundia, eo quod pauper sit, vel ex metu et dolore, eo quod videat se contemni, aut potius ex pietate et gravitate, q. d. Cum, urbe obsessa, gubernator clamose verba facit de urbis periculo ejusque remediis, ac populus tumultuatur, dum hic hoc consilium succlamat, alius aliud; tum sapiens ex sua quiete prodiens, gravitate et sapientia sua populo silentium indicens, omnia sedat, tranquillat, ordinat et componit, ac sanissimum urbi liberandæ remedium proponit. Hic sensus valde est appositus.

Quinto et genuine, Salomon solatur hìc sapientem pauperem, ideoque contemptum, ac subinde pusillanimem et dolentem, quod ejus consilia et monita non audiantur, ut dixi versu præcedenti. Solatur autem ex eo quod eadem audiantur in silentio, q. d. Etsi vulgus obstreperum et tumultuans verba sapientiæ non audiat; ea tamen audiunt viri cordati et prudentes, eaque excipiunt magno oris silentio, et cordis quiete, atque majore applausu, approbatione et reverentia, quàm clamosi principes vel divites audiantur à stultis adulatoribus, qui coram eis plaudunt, sed eis absentibus plodunt, eosque explodunt et exsibilant. Nota verba sapientis prodire ex animo dicentis silenti, id est quieto, sereno, gravi, pio, prudenti, ideoque ab audientibus cordatis audiri in silentio, id est animo sedato, tranquillo et attento. Sicut, vice versa, clamor principis auditur cum clamoso applausu stultorum illi adulantium. Opponitur ergo silentium et quies tam sapientis docentis, quàm populi audientis, clamori et tumultui tam principis clamantis, quàm stultorum ei acclamantium.

Porro silentium oris sapientis prodit ex quiete et silentio cordis, ac notat ejus modestiam, mansuetudinem, benevolentiam, gravitatem, prudentiam, constantiam æque ac efficaciam, quod scilicet ipsius oratio prudens, cordata et nervosa, etiamsi modesta, lenis et submissa, efficacior sit clamosis principum concionibus, mandatis, edictis, eo quod silentium omnibus cordatis indicat, quin et in obsidione et periculis, cum omnia metu et perturbatione sunt plena, pacem et salutem conciliet. Unde aliqui sic vertunt et explicant : *Efficacius est silentium sapientis clamore dominatoris cum stultis suis asseclis;* id est, plus valet ad Reipublicæ salutem una vox sapientis, quàm mille clamosæ magistratuum cum populo tumultuantium, quæ tumultum populi compescat, seditiones sedet, unionem efficiat, noxia consilia dissipet, ac sana suggerat ac persuadeat : sapientes ergo in voce, æque ac mente sunt moderati et submissi ; insipientes clamosi et tumultuarii. *Anima*, inquit Olympiodorus, *quæ stultitia repleta est, cum clamore et turbulentia sermones profert sine quiete, ordine et constantia;* et S. Hieronymus : *Quemcumque videris in Ecclesia declamatorem, et cum quodam lenocinio ac venustate verborum excitare plausus, ac risus excutere, audientes in affectus lætitiæ concitare, scito signum esse insipientiæ tam ejus qui loquitur, quàm ejus qui audit. Verba quippe sapientum in quiete et moderato audiuntur silentio; qui vero insipiens est, quamvis sit potens, et clamorem sive suæ vocis, sive populi habeat acclamantis, inter insipientes computabitur.* Hoc est quod de Christo sapientissimo ait Isaias 42. 2 : *Non clamabit, neque accipiet personam, nec audietur vox ejus foris, etc. Non erit tristis, neque turbulentus;* et c. 8. 6 : *Aquæ Siloe quæ vadunt cum silentio.* Sicut enim aquæ leniter fluentes et quasi silentes sunt profundissimæ, sic et homines modesti et taciturni profundi sunt consilii et judicii.

Anagogice, justi et oppressi et silentes in judicio clamabunt contra impios oppressores suos, juxta illud Sapientiæ 5. 1 : *Tunc stabunt justi in magna constantia adversus eos qui se angustiaverunt.* Unde Thaumaturgus vertit : *Hìc tacet et contemnitur sapientia; cæterum postea audietur altiorem vocem edens, quàm principes et tyranni malorum cupiditate flagrantes.*

18. MELIOR SAPIENTIA, QUAM ARMA BELLICA : ET QUI IN UNO PECCAVERIT, MULTA BONA PERDET.] Thaumaturgus : *Sapientia enim ferro ipso fortior est;* Olympiodorus : *Melius est consilium cujuscumque prudentis, quàm omne auxilium quod ab armis sperari possit.* Sapientia enim est instar ignis, qui omnia transcendit, domat, inflammat et in se convertit. Apposite Franc. Vallesius S. Philos. c. 5. 74, corpus naturale politico, hoc est hominem Reipublicæ comparans, tria utriusque membra primaria ita adæquat : Agricultura, ait, respondet jecori ; quia sicut hoc sanguinem membris, sic illa alimenta Reipublicæ suppeditat : bellica ars respondet facultati irascibili quæ est in corde; quia repellit, si quid inferatur violentiæ et impedimenti : sapientia et scientia respondent cerebro, in quo est mens et tota cognitio ; mercatura deinde respondet cruribus,

quia proficiscendo exteras merces advehit; mechanicæ artes respondent manibus quibus conficiuntur: quantum ergo cerebrum præstat irascibili cæterisque membris, tantum sapientia antecellit artem bellicam cæterasque omnes.

Et qui in uno peccaverit, multa bona perdet.] Ex Hebr. τὸ *uno* varie verti potest. Hebræa enim ad verbum habent: *Peccator unus;* Septuag. *Peccans.* Unde Thaumaturgus: *Stultitia unius;* et Chaldæus: *Vir peccator unus, qui est in generatione, est causa ut pereant multa bona ab hoc seculo;* S. Hieronymus vero in veteri editione: *Qui peccat unum;* Syrus: *Et unum peccatum perdit bona multa;* Arabicus: *Cum peccaverit unus, peribit bonum plurimum.* Est antithesis sapientiæ et insipientiæ, sive sapientis et stulti, q. d. Sapientia prævalet armis; quia integras urbes etiam arcte obsessas servat et liberat, omniaque vincit et subjugat. E contrario insipientia vel unica multa bona perdit et corrumpit, adeo ut urbes et regna subvertat. Ita Cajetanus qui illud adagium apposite hîc citat: *Unus stultus projicit lapidem in puteum, et mille sapientes non extrahunt.* Unde Thaumaturgus vertit: *Stultitia unius multis periculum accersit, etiamsi multis videatur levis et contemptibilis.* Alii sic exponunt, q. d. Parvus error in principio, nisi statim corrigatur, in multos deducit, ac longe lateque serpit, juxta illud: *Clavus unus perdit equi soleam, solea equum, equus equitem, eques castra, castra Rempublicam.* Nonnulli hanc gnomen referunt ad bellum et civitatem obsessam, de qua sermo præcessit, quasi dicat: Error unus in bello et civitate obsessa, etiam parvus, non raro castra urbemque perdit. Unde illud tritum: *In bello nihil vel minimum negligendum.* Aut sic, quasi dicat: Melior est sapientia quàm arma bellica; si tamen sapientia sit exacta, ut in nullo erret; si enim vel in uno peccat, perdet multa bona, scilicet famam et existimationem suam, ac opes et salutem sibi commissorum. Verum hic sensus arctior est. Etsi enim occasione civitatis obsessæ hæc dicantur, ideoque bellum proprie respiciant; tamen generalis sententia tam in pace, quàm in bello locum habet, et ubique vera est. Exempla sunt: Adam unus homo, uno inobedientiæ peccato totam posteritatem perdidit, æque ac Achan tota castra Israel, Josue 7. Stulta duritia unius Roboam perdidit decem Tribus. Una Jezabel, unus Achab, unus Manasses quot quantaque perdiderunt!

Mystice (quod tamen multi putant esse litterale), qui in uno peccat, ut ab uno vero bono, puta à sapientia recedat, hic perdit bona multa, vel, ut ex Hebræo, cum Septuag. verti potest, *bonitatem multam*, id est, qui unum peccatum mortale committit, perdet gratiam, charitatem cæterasque virtutes; ut hic idem fere dicatur, quod Jacobi 2. 10: *Quicumque autem totam legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus.* Ita S. Hieronymus: *Sic*, ait, *sentiendum est, quod propter unum peccatum multæ justitiæ retro pereant; et invicem se virtutes sequi, et qui unam habuerit, habere omnes; et qui in uno peccaverit, eum omnibus vitiis subjacere.* Sic et S. Bonaventura, Hugo, Lyranus, Dionysius et Olympiodorus, quem audi: *Unus, quicumque is demum sit, dum sese peccati sorde commaculat, et bona corrumpit, quæ sibi ex acquisitis virtutibus insidebant, et multos etiam malo exemplo ad imitationem inducit.* Sic et Rabanus in Glossam: *Unus stultus*, inquit, *plurimos corrumpit.*

CAPUT DECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Componit et anteponit sapientiam stultitiæ. Inde v. 8. usque ad finem cap. varia sapientiæ documenta assignat, præsertim ne quis alteri struat insidias, aut detrahat maxime regi aut potenti.

1. Muscæ morientes perdunt suavitatem unguenti. Pretiosior est sapientia et
gloria parvâ et ad tempus stultitiâ. 2. Cor sapientis in dextera ejus, et
cor stulti in sinistra illius. 3. Sed et in via stultus ambulans, cum ipse insi-
piens sit, omnes stultos æstimat. 4. Si spiritus potestatem habentis ascen-
derit super te, locum tuum ne dimiseris : quia curatio faciet cessare peccata
maxima. 5. Est malum quod vidi sub sole, quasi per errorem egrediens à
facie principis. 6. Positum stultum in dignitate sublimi, et divites sedere
deorsum. 7. Vidi servos in equis, et principes ambulantes super terram quasi servos. 8. Qui
fodit foveam incidet in eam : et qui dissipat sepem, mordebit eum coluber. 9. Qui transfert
lapides, affligetur in eis : et qui scindit ligna, vulnerabitur ab eis. 10. Si retusum fuerit ferrum,
et hoc non ut prius, sed hebetatum fuerit, multo labore exacuetur, et post industriam sequētur
sapientia. 11. Si mordeat serpens in silentio, nihil eo minus habet qui occulte detrahit. 12. Verba
oris sapientis gratia : et labia insipientis præcipitabunt eum. 13. Initium verborum ejus stultitia,
et novissimum oris illius error pessimus. 14. Stultus verba multiplicat. Ignorat homo quid ante
se fuerit : et quid post se futurum sit, quis ei poterit indicare ? 15. Labor stultorum affliget eos
qui nesciunt in urbem pergere. 16. Væ tibi, terra, cujus rex puer est, et cujus principes mane
comedunt! 17. Beata terra, cujus rex nobilis est, et cujus principes vescuntur in tempore suo,
ad reficiendum, et non ad luxuriam. 18. In pigritiis humiliabitur contignatio, et in infirmitate
manuum perstillabit domus. 19. In risum faciunt panem, et vinum ut epulentur viventes : et
pecuniæ obediunt omnia. 20. In cogitatione tua regi ne detrahas, et in secreto cubiculi tui ne
maledixeris diviti : quia et aves cœli portabunt vocem tuam, et qui habet pennas annuntiabit
sententiam.

1. Muscæ morientes (*moriturœ.* Complutens. *mortuœ;* Scholiastes, *muscarum mors*) perdunt suavitatem unguenti.] Hebr. *Muscœ mortis fœtere faciunt, et emanare,* vel ebullire *oleum pigmentarii,* vel aromatarii sive pharmacopolæ. Muscis enim est gustus omnium saporum, ait Aristot. lib. 8. Histor. c. 11 ; quod cæteris animalibus non est concessum. Rursum, muscis, imo omnibus insectis oleum est lethale et mortiferum, teste Plinio, lib. 11. c. 19 ; Galeno, lib. 2. de Simplic. facult. c. 20. et aliis. Jam

Primo, Cajetanus sic exponit, q. d. Sicut musca unguentum fœdat; sic insipiens, puta detractor et calumniator, fœdat nomen et famam sapientis. Sicut enim muscæ impuræ impuris cadaveribus insident; sic detractor nonnisi vitiis alienis occupatur, ut vera propalet, et falsa confingat. Rursum, quædam muscæ sunt venenatæ; sic venenata est lingua detractoris. Denique, nota est muscæ æque ac detractoris improbitas et impudentia : hinc dicta est *cynomyia*, id est musca canina, Exod. 8. v. 7. Et Diogenes dictus est Cynicus, id est caninus, quod instar canis et cynomyiæ suis dicteriis omnes allatraret et morderet, eisque notam infamiæ aspergeret. Verum nulla hîc detractoris fit mentio. Adde τὸ *morientes* non recte congruere detractori, qui vivit vigetque in maledictis. Simili modo, vice versa; possent per muscas accipi parasiti et adulatores, qui principum animos adulatione corrumpunt. Hi enim similes sunt muscis, quia alienas mensas captant, uti muscæ. Unde Parasitus ille apud Athen. lib. 6. ait :

Quod invocatus cœnitare amo, musca sum.

Ibidem Hegesander narrat quod, cum Alexander dixisset se morderi à muscis (ita vocabat parasitos), jamque conaretur illas abigere, Cinesias unus ejus ordinis, qui forte aderat, dixerit : *Profecto aliœ muscœ siticulosœ magis urgebunt, semel gustato tuo sanguine.*

Secundo, R. Haccados et Joannes Ferus per muscas accipiunt exploratores et proditores. Musca enim curiose aliena invadit, omniaque obit et lustrat, ut referantur hæc ad bellum et urbem obsessam, de qua cap. præced. vers. 13. q. d. Sicut muscæ perdunt unguentum pretiosissimum, sic proditores qui curiose omnia explorant, et perfidi consiliarii perdunt urbes et respublicas. Hinc Plautus in Mercatore ita curiosum pingit:

Musca est pater meus; nihil potest clam haberi illum,
Nec sacrum, nec profanum est, quin adsit ibi illico.

Verum hæc omnia remota sunt, alienaque et longe petita.

Tertio ergo et genuine, q. d. Sicut musca, oleo se immergens, se ipsam interimit et oleum fœdat; sic una stultitia unius peccati et peccatoris fœdat et perdit tum se, tum suavitatem gratiæ et famæ; hanc enim repræsentat oleum, id est unguentum odoratum. Nam gnome hæc pertinet ad finem capitis præcedentis, scilicet ad τὸ *qui in uno peccaverit multa bona perdet.* (Ita S. Hier. et Olympiod.) ubi dixi hæc spectare proprie ad principes et magistratus, ac similes, qui civitates regunt, et ab obsidione liberant; horum enim error unus non tantum sibi, sed et urbi non raro excidium, vel damnum grave affert; generatim tamen extendi ad quoslibet, qui ex una modica imprudentia, aut vitio gravia sibi suæque famæ, quin et aliis damna accersunt, juxta illud: *Modicus error in principio, magnus fit in fine.*

Nota τὸ *morientes;* muscæ enim fragrantia et dulcedine unguenti illectæ ad illud certatim advolant, unde illi ceu visco immerguntur, suffocantur, ait Thaumat. et moriuntur. Ita Galen. lib. 2. Simplic. medicam. cap. 20: *Madefactæ,* inquit, *oleo apes, muscæ, vespæ, formicæque intereunt.* Hinc muscas pollere odoratu et memoria docent Physici, quod ad dulcia et suavia et pinguia advolent, et licet sæpius abactæ, semper tamen eòdem revolent.

Pro *perdunt* Hebr. est *fœtere faciunt;* Septuag. *putrefaciunt compositionem oleo suavitatis,* Syrus et Arabicus: *corrumpunt;* S. Hieron. *exterminant;* Thaumaturgus: *reddunt deformem;* alii: *flaccescere faciunt;* Camp. *corrumpunt, et bullis velut scabie obdormiunt.* Per fœtorem accipe spurcitiem, nauseam et horrorem, quem muscæ morientes in unguento ingenerant intuenti, odoranti et gustanti; nam proprie muscæ non fœtent, uti reipsa experimur. Sic Exodi 5. 21. aiunt Hebræi Mosi et Aaron: *Fœtere fecistis nomen nostrum coram Pharaone,* id est ingratos, invisos et exosos nos fecistis Pharaoni. Muscarum tamen spurcities retundit fragrantiam et saporem unguenti, ut propter eam minus quàm ante sit odoratum et sapidum. Simili enim modo, inquit Vatabl. parva insipientia reddit hominem fœtidum, id est, eum qui bene audiebat, male audientem, hoc est, ut Campens. *Multum æstimationis ei adimit.*

Mystice primo, musca notat improbas, vafras et malitiosas cogitationes à diabolo vel carne et mundo suggestas, quæ mentem sapientis instar muscarum circumvolitant, eamque inquinant. Ita S. Hieron. *Quia,* inquit, *sæpe calliditati mixta est sapientia, et habet malitiam prudentia, præcipit ut sapientiam simplicem requiramus, mixtaque sit cum innocentia columbarum, prudentes simul ad bonum, simplices autem ad malum. Justo enim convenit habere parum simplicitatis, et propter nimiam patientiam, dum ultionem reservat, Deo stultum videri, quàm statim se vindicantem, sub velamento prudentiæ exercere malitiam.*

Secundo, muscæ vitiantes unguentum notant improborum societatem pravaque exempla inquinare alios etiam probos. Significat, inquit S. Hieron. *per unum stultum multa bona subverti, quod sic malus mixtus bonis contaminet plurimos, quomodo muscæ, si moriantur in unguento perdunt odorem illius et saporem.* Et Scholiastes in Catena Græc. *Nam muscæ,* inquit, *suffocatæ unguento, inutile ipsum efficiunt; sic Judæorum hæreticorumque sensus in bonam Scripturarum fragrantiam incidentes, et seipsos morte afficiunt, et putre fidelibus unguentum apparant.* Sic et S. Augustin. lib. contra Fulgentium Donatistam art. 14. per muscas accipit hæreticos: *Muscæ,* inquit, *morituræ Donatistæ circumvolant per totius corporis membra, sic ubi reperiant vulnera; sana pungunt, ægra lambunt, et eorum ulceribus peccatorum vermes fundunt, quæ nec ipsis cadaveribus parcant. Muscæ morituræ, cùm oleum exterminant, oleo perimuntur; neque enim vivitis, qui spiritum sanctum efflatis.* Ibidem confutat S. Augustin. Donatistas, ex hoc loco docentes hæreticorum baptismum esse invalidum, ideoque iterandum; unde hanc gnomen sic ex cerebro suo exponebant: muscæ perdunt suavitatem unguenti, id est, hæretici perdunt sacramentum Baptismi, in quo baptizati oleo inunguntur. Porro verius S. Epiphanius, lib. 1. cap. 3, Archonticis hæreticis hanc gnomen adaptans: *Baptismum,* inquit, *detestantur, veluti muscæ mortiferæ, et olei odorati compositionem vitiantes. Quemadmodum etiam de his, et horum similibus parabola apud Ecclesiasten dicta est: Revera enim sunt muscæ interficientes, mortificantes ac putidum facientes aromaticum et unguentarium oleum, hoc est ipsa sancta Dei mysteria.*

Tertio, Chald. per muscam accipit concupiscentiam: *Concupiscentia mala,* inquit, *quæ manet juxta portas cordis, est sicut musca, quod causam afferat mortis in mundo; adeo ut tradat sapientem in tempore quo peccat, et corrumpat nomen bonum, quod simile fuerat ante unguento unctionis suavissimo cum aromatibus.* Concupiscentia apte comparatur muscæ, quia instar muscæ vilis est et exilis, mordax, immunda, spurca, pungens, importuna, infesta, improba et putida; musca enim ex putredine nata in putredine vivit et moritur, omniaque secum putrefacit. Idem facit concupiscentia. Unde S. Bern. serm. 44. in Cant. *Hæ* (concupiscentiæ), inquit, *prorsus muscæ sordidæ et pungentes, quæ in nobis decorem naturæ fœdant, mentem curis et sollicitudinibus lacerant, socialis gratiæ suavitatem exterminant.* Rursum musca est brevis ævi; vivit enim paucos dies, imo subinde paucas horas duntaxat, seque in oleo, melle, aliaque re dulci suffocat, vel ad lucem lucernæ aut candelæ advolans adurit; idem facit concupiscentia et homo concupiscens; ipsa ergo est musca mortis, id est res vilis et exigua, sed mortalis, brevique moritura, et mortifera. Ad hæc musca otiosa est, ideoque vaga et curiosa, aliena invadit. Unde S. Franciscus: *Si quem cernebat otiosum et vagum, aliorum velle manducare labores, fratrem muscam nominandum censebat, eo quod talis nihil boni faciens, sed benefacta inficiens vilem*

et abominabilem omnibus se reddat, ait S. Bonavent. in Vita ejus, cap. 5. Sic et concupiscentiæ et curiositatis, omnisque mali causa et fons est otium. Denique musca est animal insolens, impudens, indocile et indomabile. Cætera enim animalia arte cicurari possunt, musca nunquam. Sic et concupiscentia omnem respuit doctrinam, rationem et disciplinam; quare plane exscindenda et eradicanda est, imo ferro et flamma adurenda instar hydræ; alioqui renascitur et repullulat, imo reviviscit velut muscæ. Nam *muscis humore exanimatis, si cinere condantur, redit vita*, ait Plinius lib. 11. cap 36.

Quarto, S. Greg. 18. Moral. cap. 18. per muscas accipit leves et importunas cogitationes, quæ suavitatem unguenti, id est puritatem, sanctitatem, dignitatem, pacem (et devotionem, ait Bonaventura præsertim in oratione) animi licet non tollant, inquietant tamen, fœdant et perturbant: *Ægyptus*, inquit, *quæ hujus mundi speciem tenet, muscis percutitur. Musca enim nimis insolens et inquietum animal est. In qua quid aliud, quàm insolentes curæ desideriorum carnalium designantur; unde aliàs dicitur: Muscæ morientes perdunt suavitatem unguenti; quia cogitationes superfluæ, quæ assidue in animo carnalia cogitante et nascuntur et deficiunt, eam suavitatem, qua unusquisque intrinsecus per spiritum unctus est, perdunt; quoniam integritate ejus perfrui non permittunt. Ab his muscis*, ait S. Hier. *princeps dæmoniorum appellatus est Beelzebub, qui interpretatur aut idolum muscarum* (q. d. Deus muscarius, quod idolum hoc caput muscæ haberet, aut muscis ad carnes illi immolatas advolantibus, esset refertum), *aut vir muscarum, aut habens muscas.* Dæmon enim hasce cogitationum inquietarum muscas menti nostræ circumvolitantes immittit. Vide quæ de muscarum in Ægypto plaga dixi Exodi 8. 7. Porro Hebræi in *Pirke Avoth*, inter decem Patrum miracula tertium hoc assignant: *Non conspecta fuit unquam musca in domo sanctuarii*, ne ad carnes Deo oblatas et crematas advolans, eas fœdaret.

Quinto, Lyran. q. d. Sicut musca perdit unguentum, sic unum peccatum mortale perdit cumulum meritorum, æque ac bonam conscientiam; S. Ephrem vèro per muscas accipit dæmones: *Dicit Ecclesiastes*, inquit, *muscas morientes perdere suavitatem unguenti, ut sancti quidem, peccati ac dæmonis intelligant vilitatem et impuritatem, negligentes autem insidias atque subtilitates. Inducit enim inimicus iis, qui sibi videbantur securi, perniciem. Et Elias Deum Accaron, muscam Baal appellavit. Insidet enim in mentibus impiorum tanquam in rosis et candentibus pascuis, hoc est marcescentibus; exprimitque immundam actionem ipsorum, ut ebullitionis temulentiæ eorum delectetur. Inter improbos versatur, ut draco; at inter luxu diffluentes, ut musca. Patitur se draco in muscam transformari, ut impietatis sanie miseros delectet. In parvis quoque venenata prævalet consuetudo, quæ animæ detrimentum uffert ad omnem draconis dispositionem.*

Sexto, S. Bernard. serm. in feria 4. Hebd. pœnosæ, hæc adaptat Judæis Christum crucifigentibus: *Absit*, inquit, *ut muscæ moritura exterminent suavitatem unguenti, quod de tuo corpore fluit; quia apud sinum tuum misericordia, et copiosa apud eum redemptio. Muscæ morituræ miseriæ sunt, muscæ morituræ blasphemiæ sunt, muscæ morituræ insultationes sunt, quas tibi reddit generatio prava et exasperans. In ipsa elevatione manuum tuarum, etc., pro reverentia tua clamas: Pater, ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt.* Idem, serm. de Triplici custodia manus, linguæ et cordis, applicat linguæ, quæ res modica est, sed magna dat damna: *Vilis*, inquit, *res est musca moriens, sed exterminat oleum suavitatis. Tenerum membrum lingua, attamen vix teneri potest; substantia quidem infirmum atque exiguum, sed usu magnum et validum invenitur; modicum membrum est, sed nisi caveas magnum malum.*

Septimo, muscæ sunt distractiones et sollicitudines negotiorum in oratione occurrentes, quæ cor lancinant et tam importunæ sunt orantibus, quàm muscæ convivantibus. Apte dicuntur *morientes*, tum quia orationis gratiam et devotionem interimunt; tum quia, quamvis utiles, cum occurrunt, futuræ postea videantur: tamen post orationem non magis fructuosæ, quàm res mortuæ deprehenduntur. Illa simulacra, quæ in oratione magnæ spem utilitatis offerebant post orationem sic evanescunt, ut trunca et inutilia cadavera relinquantur. Unde constanter à nobis sunt abigendæ. In cujus rei typum cum aliquando Abraham sacrificium ex animalibus Deo offerret: *Descenderunt*, inquit textus, *volucres super cadavera, et abigebat eas Abraham*, Genes. 15. v. 11. in quem locum D. Gregor. l. 16. Moral. cap. 19: *Sæpe*, inquit, *in ipso orationis sacrificio importunæ se cogitationes ingerunt, quæ hoc rapere vel maculare valeant, quod in nobis Deo flentes immolamus. Unde Abraham, cum ad occasum solis sacrificium offerret, insistentes aves pertulit, quas studiose, ne oblatum sacrificium raperent, abegit. Sic ergo nos, cum in arca cordis holocaustum Deo offerimus, ab immundis hoc volucribus custodiamus, ne maligni spiritus et perversæ cogitationes rapiant, quod mens nostra offerre se Domino utiliter sperant.*

Symbolice S. Eucherius, lib. de Formis spirit. c. 5, et Pierius Hieroglyp. 25. c. 25, per muscam accipit tam cacodæmonem, quàm hominem impurum et maleficum. Musca enim Ægyptiis erat Hieroglyphicum importunitatis et importunæ vexationis. Musca enim adeo est impudens et improbe pertinax, ut, licet abacta, semper redeat, teque infestet, ac nullam tuarum occupationum rationem habeat, sive loquaris, sive dormias, sive scribas, sive comedas, sive legas, parata semper adstet, ut in faciem insiliat tuam, infesta, incommoda, noxia, nec ulli rei nisi fastidio de se concitando idonea, talis est et dæmon ac homo diabolicus. Hinc Plutarch. Symp. 8. asserit duo tantum esse animalia domestica, quæ nunquam humano convictu mansuescant, nec tactum, nec consuetudinem, nec disciplinam admittant, scilicet hirundinem et muscam; utramque enim semper indocilem et feram permanere. Sic ergo Pierius hanc gnomen explicat: *Muscæ morientes exterminant olei suavitatem*; hoc est, adeo malignum est muscarum genus, ac perinde Beelzebub, puta cacodæmon et homo maleficus, ut vel si moriendum sit, nocere eligat et optet; quippe qui vel bonos alicujus mores corrumpat, vel virtutem aliquam infringat, se quoque simul perdi pro nihilo habeat.

Pretiosior est sapientia et gloria, parva et ad tempus stultitia.] Ita legendum cum Roman. Alii enim Codices mire hìc variant. Vide Franc.

Lucam in Notis ad hunc locum. Sensus videtur planus, scilicet quod sapientia gloriosa præstet stultitia, quæ in se vilis est, parva et ingloria; ut sapientia sit nominativi casus, stultitia ablativi. Verum ut taceam hunc sensum esse exilem et frigidum; quis enim hoc nescit? ex Hebræo liquet contrarium, scilicet τὸ *sapientia et gloria* esse ablativi casus, τὸ vero *stultitia* nominativi. Sensus ergo est, q. d. Parva et tempore opportuno congruoque usurpata stultitia præstat rigidæ sapientiæ et gloriæ, quæ subinde in periculis sibi aliisque occasio est magni damni; præstat subinde simulare stultitiam, quàm ostentare suam sapientiam et gloriam. Alludit ad pauperem, qui sua sapientia liberavit civitatem obsessam: hic enim à mundanis ob paupertatem ridetur, ejusque sapientia, quia paupertati mixta, videtur stultitia; sed hæc ejus stultitia potior est omni mundanorum sapientia et gloria. Hinc illud Horatii lib. 4. Carm. Ode 12:

> Misce stultitiam consiliis brevem.
> Dulce est desipere in loco.

Et illud:

> Stultitiam simulare loco prudentia summa est.

Sic David, simulans stultitiam coram Achis rege, periculum mortis evasit, 1. Regum 21; quin et Brutus formam stultitiæ assumpsit, ut adipisceretur imperium, ut tradunt Histor. Roman. Sic Christus huic mundo factus est stultus, dum elegit et docuit paupertatem, humilitatem, patientiam, quæ mundus æstimat stulta; sed hæc stultitia summa est sapientia. Unde Paulus: *Quod stultum est Dei, sapientius est hominibus.* Et: *Quia in Dei sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes,* 1. Corint. 1. v. 21 et 25. Vide ibi dicta. Sic pariter stultitia, qua sancti à mundanis existimantur stulti, pretiosior est omni mundi sapientia et gloria. Unde et Paulus dicebat: *Nos stulti propter Christum, vos autem prudentes in Christo.* Et noster S. Ignatius: *Desidera stultus haberi ab hominibus, ut sapiens habearis à Deo, ut ipsum lucrifacias.*

> Sis populo demens, sic sapis ipse Deo.

Hoc est quod ait Paulus 1. Corinth. 3. 18: *Si quis inter vos videtur sapiens esse in hoc seculo, stultus fiat, ut sit sapiens. Sapientia enim hujus mundi stultitia est apud Deum.* Sic ut insipientibus, pueris, rusticis docendo te accommodes necesse est, ut cum iis desipias et quasi repuerascas, juxta illud Pauli: *Omnibus omnia factus sum, ut omnes facerem salvos,* 1. Corinth. 9. 22; magna ergo sapientia est cum rusticis agere rustice, cum pueris pueriliter, cum insipientibus insipienter: qui enim hoc facere nescit, frustra in iis erudiendis laborat. Sic principi et magistratui necesse est ut humori, capacitati et ruditati plebis se accommodet.

Porro Hebr. sic habent: מכבוד סכלות מעט יקר מחכמה *iakar mechachma miccabod sichluth meat;* quod varie à variis vertitur.

Primo: Pagnin. Vatabl. Clarius, Arias, Cajet. Campensis aliique Hebraizantes hoc hemistichium præcedenti nectentes, totum hunc versum sic apposite nectunt et vertunt: *Sicut muscæ morientes perdunt suavitatem unguenti, sic virum pretiosum ob sapientiam et gloriam perdit parum stultitiæ;* vel sic: *Vir pretiosus ob sapientiam et gloriam fœtet propter parvam stultitiam,* q. d. Parva stultitia perdit totam hominis existimationem et gloriam, quam ob sapientiam et sapientia dicta factaque adeptus erat. Audi Cajet. Modica stultitia faciet putere et fœtere hominem quemlibet eximium, qui ipsa videbatur pretiosior sapientia, et omni honore superior; quemadmodum vel musca, sicut est dictum, nobilissimum corrumpit unguentum. Nam bonum consurgit ex integra causa, et mali licet parvi magna contagio est. Secundo, Lyran. hebr. יקר *iakar*, id est *pretiosus*, vertens *ponderosus*, sic transfert: *Ponderosior præ sapientia et gloria est parva stultitia. Ponderosior*, quia hominem deprimit, dejicit et perdit. Verum hebr. *iakar* ubique pretiosum significat, non ponderosum. Tertio, Septuag. verba trajicientes contrarie vertunt: *Parum sapientiæ pretiosius est, quàm gloria magna stultitiæ.* Ita Olympiod. ut sit antithesis cum muscis, q. d. Paucæ muscæ perdunt suavitatem unguenti, at multi magnique stulti non perdunt nec corrumpunt sapientem, licet minus sapientia præcellentem. Parva enim sapientia dignior et fortior est magna stultitia omnique ejus gloria, hoc est omni divitum insipientium honore, opulentia, pompa et splendore. Unde Arabicus, Septuag. de more secutus, vertit: *Exiguum è sapientia pretiosius est magnificentiis stultitiæ plurimæ.* Quarto, Noster optime ex Hebræo vertit: *Pretiosior est sapientia et gloria parvâ et ad tempus stultitiâ,* eo sensu quem initio assignavi. Consentit enim Chald. *Quantum autem sapientium prudentia et divitum opibus præstat is, cujus mediocris est et levis stultitia!* Et S. Hieron. in veteri editione: *Pretiosa est super sapientiam et gloriam stultitia parva.*

Quæres: Quomodo hæc versio cohæret in eodem versu cum muscis perdentibus unguentum? Resp. per antithesin vel exceptionem hoc sensu, q. d. Muscæ morientes perdunt suavitatem unguenti: sic pariter stulta veraque stultitia perdit sapientiæ famæque suavitatem. Dico, stulta stultitia; nam sapiens parvaque stultitia, quæ congruo tempore sapienter assumitur, præstat sapienti rigidaque sapientia, adeoque ejus gloriam offuscat, exterit et perdit. Aut magis directe et quasi ex æquo, q. d. Sicut parvæ paucæque muscæ perdunt suavitatem unguenti; sic parva stultitia, quæ scilicet à mundanis vocatur *stultitia*, cum revera ipsa coram Deo sit vera meraque sapientia, superat et perdit omnem suavitatem sapientiæ et gloriæ mundanæ, utpote cum ea sit longe pretiosior et potentior, uti patuit in Christo et Apostolis, juxta illud: *Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobabo*, Isaiæ 29. 14. et 1. Corinth. 1. 19. Alludit enim, ut dixi, ad pauperem sapientem, qui sua sapientia liberavit civitatem; sed ob paupertatem despicitur, et habetur velut musca languida et moriens, id est, homo nullius momenti, cum revera ipse sit apis præstantissima, suavissimum sapientiæ mel distillans.

Tropol. S. Hier. et ex eo Albinus: Pretiosior et utilior est humilis gloria, quàm superbi elatio. Melius est ad tempus stultum videri, id est, simplicem quàm superbum et gloriosum. Et Lyran. Pretiosior est sapientia cum honore parvo, quàm stultitia cum honore magno, juxta

illud cap. 4. 13 : *Melior puer pauper et sapiens rege sene et stulto.*

2. Cor sapientis in dextera ejus, et cor stulti in sinistra illius.] Hebr. *ad dexteram ejus, etc., et ad sinistram ejus.* Cor omnibus hominibus sive sapientibus, sive stultis est in medio, non corporis (hujus enim medium est umbilicus), sed thoracis sive pectoris, ad lævam tamen vergens, ut docet Hippocrates, Galenus, Aristot. cæterique Physici et Medici.

Per *cor* ergo, non cor corporis, sed mentem, puta rationem, voluntatem, affectum, ejusque actiones et operationes accipe. Est catachresis; quod enim cor est in corpore, hoc mens est in anima. Sensus igitur est primo, q. d. Sapiens cor habet in dextera, id est, omnia sua prompte, expedite, agiliter, sapienter, feliciter facit; stultus vero habet cor in sinistra, id est, sua facit tarde, impedite, inepte, stulte et infeliciter. Nam in dextera corporis parte ac manu plus est virium et agilitatis, quàm in sinistra; hinc dextera symbolum est roboris, promptitudinis, agilitatis, sapientiæ, felicitatis; sinistra vero debilitatis, tarditatis, hæsitantiæ, imprudentiæ, infelicitatis.

Secundo, q. d. Sapiens omnia facit cum ratione et judicio, perinde ac si cor, id est mentem haberet ad dexteram; stultus vero sine ratione et judicio operatur, perinde ac si cor haberet ad sinistram. Ratio est, quod sapiens operetur ex sapientia, id est, ex corde, mente, ratione et judicio; stultus vero operetur ex stultitia, id est, ex concupiscentia, quasi hæc sit illi ad dexteram, omnia imperans, jubens, dirigens; mens vero et ratio sit illi ad sinistram. Unde Hebr. est: *Cor sapientis ad dexteram ejus, et cor stulti ad sinistram illius.* Nam ut docet Aristot. dextera omnia sunt validiora: hinc dextera pars initium præbet incedendi. Dextera enim pars movere, sinistra moveri apta est, ob eamque rem onera non parti moventi, sed mobili imponi debent; ideoque bajuli illa non dextero, sed sinistro humero imposita bajulant. Ita ipse, lib. de Incessu animal. cap. 3. Quia ergo in sapiente validior est mens et sapientia, utpote quæ movet alias vires, regitque ipsam concupiscentiam; hinc illi cor, id est, mens est ad dexteram, concupiscentia vero ad sinistram. Vice versa in stulto, id est, vitioso validior est concupiscentia, quæ movet cæteras vires ad prosequendum opes, epulas, honores quos concupiscit: hinc concupiscentia est ei ad dexteram, cor vero et mens ad sinistram.

Tertio, cor sapienti est ad dexteram, id est, ad honesta, meliora, saniora et sanctiora tendit, scilicet ad virtutes et bona opera, quibus perveniat ad felicitatem et vitam æternam. Ita Chald. *Cor sapientum*, ait, *incumbit ad acquirendam legem, quæ data est manu dextera Dei, et cor stulti ad acquirendas facultates argenti et auri*; et Thaumat. *Sapiens*, ait, *ad res dexteras et honestas sibi dux est; stultus autem ad res lævas propendet, nec unquam ad res præclaras duce stultitia utitur*; et S. Hieron. *Justus*, inquit, *in se sinistram non habet, sed totum in eo dexterum est. Et cum ad judicandum Salvator venerit, agni stabunt à dexteris; hædi vero à sinistris erunt. Et in Proverbiis scribitur : Dexteras vias novit Dominus, quæ autem perversæ sunt à sinistris sunt. Qui ergo sapiens est, semper de futuro seculo cogitat, quod ducit ad dexteram. Qui vero insipiens est, de præsenti quod positum est in sinistra. Quæ quidem secutus idem Philosophus et Poeta ait :*

> Dextera quæ magni Ditis sub mœnia ducit.
> Hac iter Elysium nobis, at læva malorum
> Exercet pœnas, et ad impia tartara mittit.

Firmianus quoque noster in præclaro Institutionum suarum opere, y, litteræ meminit, et de dextris ac sinistris, hoc est de virtutibus et vitiis plene disputavit. Vide dicta Proverb. 4. 27.

Quarto, sapienti cor est ad dexteram, quia circumspecte, efficaciter, ordinate, et perfecte sua facit, ut in nullo erret; stultus vero ad sinistram, quia improvide, languide, præpostere, imperfecte sua peragit; hinc semper defectum aliquem operi bono admiscet. Hic sensus recte cohæret cum eo quod præcessit : *Qui in uno peccaverit, multa bona perdet.* Insuper sapiens cor habet dexterum, validum, robustum et constans in bono, ut in eo contra omnes Satanæ mundi, et carnis insultus immotus persistat; stultus vero habet cor sinistrum, id est invalidum, infirmum, inconstans; quia ubi bonum facere cœpit, mox levi tentatione pulsatus ab eo deficit et resilit.

Quinto, dextera symbolum est libertatis æque ac liberalitatis; sinistra, servitutis et avaritiæ. Ad dexteram enim incedunt Domini liberales et magnifici; ad sinistram servi arcti et avari. Stultus ergo sua facit serviliter, arcte, coacte et avare : sapiens vero libere, ample et liberaliter. Hinc Ægyptii, teste Pierio, dictitabant à dextera Dei promanare omnia bona et beneficia, à sinistra vero omnia mala, omnes plagas et supplicia. Hinc rursum quidam vir eruditus sic exponit, q. d. Cor justi semper pulsatur et erigitur dextra et felici bonorum spe, at cor impii pulsatur et percellitur sinistra diffidentia, suspicione, metu, pavore et angore.

Denique breviter hæc omnia complectaris sic exponendo : Cor sapientis est in dextera, id est in sapientia, hoc est in prudentia et virtute; illi enim totus intendit, et in ea quasi moratur et habitat : stulti vero cor in sinistra, id est, in stultitia, puta in imprudentia et concupiscentia; illi enim totus insidet et incumbit. Hunc esse sensum indicat id quod sequitur :

Sed et in via stultus (male quidam legit *stulti*, licet ita quoque verti possit ex Hebræo) ambulans, cum ipse insipiens sit (Hebr. *deficiat corde*, id est sapientia: Syrus : *Cor ejus pusillum*, id est, parvi animi et judicii est. Arabic. *Indigere facit eum cor suum*, ut sit inops mentis et consilii) omnes stultos æstimat.] Symmachus : *Suspicatur de omnibus, quia stulti sunt;* Campensis : *Quacumque iverit stultus, vecordia eum comitabitur, et obvios omnes stultos appellabit.*

Cohæret apte hæc gnome præcedenti, q. d. Cor stulti adeo est sinistrum, id est stultum, ut cæteros omnes, etiam sapientes stultos æstimet; tum quia ex stulta persuasione et philautia se solum sapere æstimat, reliquos vero desipere, sicut qui palatum habet infectum, saporem dulcem æstimat amarum, et eos qui secus censent errare et delirare autumat. Hoc est quod dicitur Proverb. 12. 19 : *Sapientior sibi piger videtur septem viris loquentibus sententias;* tum quia cæteros ex suo metitur ingenio et affectu, quare quod ipsi sapit et placet omnibus sapere

et placere judicat; ut si ipse sit gulosus, luxuriosus, superbus, etc. omnes gulosos, luxuriosos, superbos, etc. judicet; qualis enim quisque est, tales et alios judicat, ait Aristot. 3. Polit. 6. Sic Nero, libidinibus oppletus, certo sibi persuadebat neminem esse castum, aut ulla sui corporis parte pudicum, teste Sueton. in Vita ejus, cap. 29. Sic hæretici censent Catholicos sacerdotes et religiosos impure vivere et caute, non caste, eo quod illis castitatem servatu putent impossibilem, uti sibi impossibilem judicant. Nam ut ait Seneca : *Omnis affectus hoc habet, ut in quo ipse insanit, omnes furere putet.* Et ut ait Cassian. Qui alicui vitio subjacet, pronus est ut eidem alios subjacere judicet. Hinc infert Seneca signum viri boni esse, si displiceat malis, nondum sat bonum et felicem esse, quem nondum turba derideat.

Pro *omnes stultos æstimat*, Hebr. habent : *Dicit omni, quod stultus est;* quæ verba indefinita varie definiri possunt : primo, q. d. Stultus dicit cuilibet : *Tu es insipiens;* secundo, q. d. Stultus dicit omnibus se esse insipientem, id est quidquid negotietur et agat reipsa ostendit, quod cor id est mens ipsi deficiat, ideo omnibus patefacit suam stultitiam. Hoc secundum secuti Septuag. vertunt : *Etiam in via stultus ambulat, cor ejus deficiet vel retardabitur, et quæ cogitabit, vel ratiocinabitur, omnia stultitia sunt;* Thaumatur. *Cogitatus ejus vani sunt stultitiaque referti;* Olympiod. Septuag. sic explicat : *In hac vita, quam vere viam dixeris stultus perambulans, cum ad sinistra cor habeat, semper cessat, ac posterior invenitur: in vacuum enim pergit, nequaquam sibi proposito supernæ vocationis bravio. In anteriora itaque sese non extendit, nec properat ad finem; sed quamvis ad hæc ipsa pergere videatur, medio in cursu deficiet, omnia imperfecte et sine ratione cogitans et aggrediens. Quod se ipsam adeat viam justificationum, vel ut verius dicam adire se simulet, hoc est divinorum observantiam mandatorum; quia tamen illius mens deflectitur ad sinistra, cessabit prorsus atque deficiet, ut neque quid præceptum sit, intelligat, neque operetur juxta legislatoris voluntatem.* Chald. vero vertit : *Etiam in via perplexa tempore quo stultus ambulat, cor ejus caret sapientia, ita ut faciat verba quæ non decet fieri, et omnes dicunt ipsum esse stultum.*

4. Si spiritus potestatem habentis (Hebr. *dominantis*) ascenderit super te (Symmachus : *superveniat tibi*, vel *irruat in te;* Thaumat. *Si bellum tibi moveat spiritus adversarius; resistas valide*) locum (S. Cyrill. in 1. Isaiæ legit *cor*, in corde enim est locus sapientiæ et constantiæ) tuum ne dimiseris, quia curatio faciet cessare peccata maxima.] S. Ambros. legit : *Cura mitigabit delicta magna. Cura*, id est diligentia, ne qua in re desis officio tuo, ait ipse in Psalm. 37. Symmachus : *Quia pudicitia comprimit peccata magna.* Minus recte Aben Ezra, per curationem accipit remissionem animi, otium, item medicinam, qua medicus curat morbos corporis. Septuag. Hebr. מרפא *marpe*, id est *curatio*, vertunt, *sanitas;* Syrus, *medicatio;* Arabicus, *miseria;* Pagninus, *lenitas.* Pro, *locum tuum;* Tigurina vertit, *stationem tuam;* Vatablus, *locum pristinum.* Jam

Primo, Campensis sic vertit : *Si cupiditas dominandi animum tuum invaserit, locum priorem ne facile deserueris; nam qui ab hujus modi cupiditatibus animum suum compescet, multa vitabit et gravia peccata.* Accedit Tigurina quæ vertit : *Quoties affectus dominationis* (vel Domini, dominationis, aut dominatio) *in te ortus fuerit, ne desere stationem tuam; nam qui affectus sedat, reprimit grandia peccata.* Idque dupliciter exponit Vatablus. Primo, q. d. Si dominandi obrepserit cupiditas, illam cura, id est, reprime et castiga; sic enim vitabis peccata multa arrogantiæ, injustitiæ, rapinæ, etc. in quæ incurrunt ii qui regunt, vel dominari cupiunt. Secundo, si regendi potestas tibi offeratur, noli efferri animo; sed modeste et prudenter ea utere, sic vitabis peccata multa. Favet Hebræus, S. Hieronym. cujus verba mox recitabo, æque ac Pineda. Vere Seneca, epist. 84 : *Quæcumque*, inquit, *eminere videntur in rebus humanis, per difficiles et arduos tramites adeuntur. Confragosa in fastigium dignitatis via est.*

Secundo, Cajetan. q. d. Si dominatum et regimen acceptaveris, eris medicus, qui pro tuo munere facies medicinam peccatis, non omnibus tamen magnis : *Politica enim*, inquit, *gubernatio non tollit peccata omnia populi, sed peccata magna; de minimis enim non curat Prætor*, nec curare omnia potest : quod si tentat, audiet illud : *Stulti ad cribrum*, hoc est, stulti conantur omnia minima cribri foramina obturare, sed stulto et irrito conatu.

Tertio et genuine, q. d. Si ira, vis vel impetus potentis alicujus dynastæ impellat in aliquod peccatum, ne desere locum et officium virtutis, quem requirit status et gradus tuus.

Quia curatio,] Hebr. מרפא *marpe*, id est medicina, sanitas, lenitas, curatio, qua curas ægritudines et passiones animi, tum tui, tum potentis te impetentis, *multa delicta avertet.* Unde Tigurina vertit : *Qui affectus sedat, reprimit peccata grandia.* Alii *marpe* vertunt : remissio, demissio, puta animus demissus, remissus, laxus et solutus, non inflatus, tumidus et superbus. Curatio ergo, sive sanitas, hæc est animi stabilitas et constantia virtutis, qua curas tuam infirmitatem, metum et pavorem, juxta cum lenitate, patientia et mansuetudine, qua curas et mitigas potentis iram, itaque cessare facis delicta plurima, quæ committeres tu cedendo, et consentiendo improbæ voluntati potentis, sive principis, et quæ ipse committeret te cogendo ad consentiendum, vel te injuste vexando, torquendo et subinde necando. Curatio igitur est tolerantia impotentis et iniqui Domini, quam qui retinet, avertit multas rixas, odia, simultates, damna, quæ alioqui orirentur. Nam *patientia lenietur princeps, et lingua mollis confringet duritiam*, Prov. 15. 1. et 25. 15. Vide ibi dicta.

Vox *curatio* significat in dominando intercurrere animi passiones, ægritudines et vulnera, puta in dominante fastum et iram, in eo cui dominatur metum et pavorem; ac utrumque à sapiente, velut à medico curandum esse, hunc constantia, illum lenitate et patientia. Unicum ergo remedium tentationum et persecutionum est animi stabilitas, quies et constantia; ex adverso, eorum fomentum est animi levitas, pusillanimitas et inconstantia. Unde Jerem. Thren. 2. 8 : *Peccatum*, inquit, *peccavit Jerusalem, ideo instabilis facta est.* Vide ibi dicta. Et Salomon Prov. 27. 8 : *Sicut avis transmigrans de nido suo, sic vir qui derelinquit locum suum.* Et

Eccles. cap. 11. 22 : *Confide in Deo, et mane in loco tuo.* Et Paulus : *Sic state in Domino, carissimi*, Philipp. 4. 1. Idem à Salomone didicere Philosophi. Unde Horat. libro. 3. Carm. Ode 3 :

Justum et tenacem propositi virum,
Non civium ardor prava jubentium,
Non vultus instantis tyranni
Mente quatit solida.

Hic ergo est sanus et validus, imo curans et sanans suas et aliorum animi ægritudines. Ita S. Hieron. Titelm. Lorinus et alii.

Tropolog. quod tamen nonnulli censent esse litterale, S. Hieron. Salon. Thaumat. et alii per spiritum potestatem habentis accipiunt impulsus et tentationes diaboli ac concupiscentiæ, cui resistendum est per mentis et propositi in bono constantiam; hæc enim est curatio et sanitas animi, quæ cessare facit peccata plurima, ad quæ incitat animam dæmon per motus concupiscentiæ, quos ex ea in ea suscitat. Ita Chald. *Si spiritus appetitus mali*, inquit, *dominatur tui et confortatur, ut ascendat super te, ne dimittas locum tuum bonum, in quo stare consueveras : quoniam verba legis creata sunt medicina in seculo, ad dimittenda peccata, et ut oblivioni tradantur coram Domino peccata maxima.* Unde S. Ambrosius, in Psalm. 41 : *Et si spiritus*, inquit, *potestatem habentis in te ascendat, ut habes in Ecclesiaste, locum tuum ne derelinquas. Etenim superiorem te Christus constituit, quem ad imaginem Dei fecit. Tene ergo superiorem fidei et pietatis locum, quem à Deo accepisti, ut superior factus ascendentem de inferioribus, hoc est de terrenis et secularibus, spiritum nequam facile repellas, et signa ejus non suscepias in pectore tuo, non occupet animæ tuæ vestibula, nec introitus mentis tuæ, et quasi in sylva lignorum ignibus suis caduca et fragilia populetur, aut securibus suis januas tui cordis excidat. Sit igitur in nobis non sylva, sed vinea, sit porta nostri oris et cordis clausa diligentius, ne hostis introeat. Cito dejicit januam, si patentem eam invenerit.*

Sic et Cyril. Hieros. Catech. 2. et Cyril. Alex. lib. 12. de Adoratione in spiritu, qui et addit : Si vitia non castigantur, serpere in dies ad majora, et cor mentemque corrumpere, atque ad summam perniciem perducere. Nam ut ait S. Hier. citans hanc gnomen tract. de Virg. servanda : *Quasi in procinctu et in acie stamus semper ad pugnam. Vult nos loco movere hostis, et de gradu decedere; sed solidanda vestigia sunt, et dicendum : Statuit supra petram pedes meos, et petra refugium leporibus*, Psalm. 39 et 103. Jam particulatim.

Primo, S. Hieronym. per spiritum hunc accipit spiritum sive impulsum libidinis, quem curat amor castitatis et constantis pudicitiæ. Unde pro *curatio*, Symmachus vertit, *pudicitia*. Audi S. Hieron. ex Symmacho : *Si spiritus principis irruerit tibi, de loco tuo ne recedas; quia pudicitia comprimit peccata magna, id est, si titillaverit mentem tuam diabolus, et te ad libidinem concitaverit, ne sequaris cogitationem pessimam et blandientem voluptatem; sed sta fortis et rigidus, frigore castitatis flammam voluptatis exstingue. Hebræus in loco tale nescio quid suspicatus est. Si aliquam in mundo acceperis dignitatem, et ordinatus fueris major in populis, noli relinquere priora opera tua, et antiquarum virtutum ne incipias oblivisci, laboremque pristinum non habere; quia peccatorum tuorum remedium ex conversione bona nascitur, et non ex tumenti et superflua dignitate.* Sic et S. Basil. l. de Virg. per potestatem accipit potestativam cogitationem concupiscentiæ, quæ mentem Virginis potenter invadit, et sollicitat ad turpia; sed illa si sapit, loco suo stet eamque excutiat : *Nullius igitur*, inquit, *absentis, nullius præsentis hominis speculum sit virginis anima, nisi sancti sponsi sui, nulla in ea alia, quàm sponsi inspiciatur forma.* Et Auctor Caten. Græc. *Si te*, inquit, *superiora petentem spiritus fornicationis malus, vel avaritiæ casu adortus fuerit, omnes illi sensus occludito. Quod si peccaveris, pœnitentiæ pharmacum quære :* ubi per curationem, sive medicinam, vides accipi pœnitentiam. Tunc ergo spiritus habentis potestatem ascendit super aliquem, cum animæ morbus illum impugnat, ac miserabiliter subjicit. Et quod tunc medicamen apponendum? illud certe, ut vitio impugnatus locum suum, id est modum curationis non deserat : quia uniformis atque assidua curatio peccatis maximis solet mederi, quantò magis minora, aut non nimis radicata curabit?

Secundo, S. Ambros. lib. 1. de Offic. cap. 21. per spiritum hunc accipit spiritum iræ : *Ergo*, inquit, *si prævenerit et præoccupaverit mentem tuam iracundia, et ascenderit in te, non derelinquas locum tuum; locus tuus patientia est, locus tuus sapientia est, locus tuus ratio est, locus tuus sedatio indignationis est. Aut si contumacia respondentis moverit, et perversitas impulerit ad indignationem; si non potueris mitigare mentem, reprime linguam tuam. Sic enim scriptum est : Cohibe linguam tuam à malo, et labia tua ne loquantur dolum. Deinde inquire pacem, et sequere eam. Pacem illam sancti Jacob vide. Quanta primùm sedatio animi! Si non prævalueris, frenos impone linguæ tuæ : deinde reconciliationis studium non prætermittas.*

Tertio, S. Gregor. 3. Moral. cap. 13. per spiritum hunc accipit spiritum superbiæ : *Ita namque*, inquit, *malorum locus est superbia, sicut est è contra humilitas locus bonorum, de quo loco per Salomonem dicitur : Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris; ac si aperte dicat : Si tentatoris spiritum contra te in aliquo prævalere consideras, humilitatem pœnitentiæ non derelinquas. Qui quia locum nostrum humilitatem pœnitentiæ dixerit, verbis sequentibus ostendit, dicens : Quia curatio cessare faciet peccata maxima. Quid enim est aliud humilitas lamenti, nisi medicina peccati?*

Quarto, S. Bernardus, serm. de quadruplici debito, per spiritum hunc accipit tentationem dæmonis contra vocationem, ut scilicet ordinem tuum deseras prætextu melioris bonis : *Secundùm enim impetum*, inquit, *spirituum vestrorum huic tepido remissiorem, illi ferventi vitam arctiorem proponit, hoc solum exspetens et expectans, ut quoquo modo tollat eum à concilio justorum et congregatione. Profecto spiritus ille qui tibi hoc suggerit, spiritus mendax est, spiritus potestatem habens, qui tibi invidet locum tuum. Unde et Sapiens hujus rei non ignarus : Si spiritus potestatem habentis super te ascenderit, ait, locum tuum ne dimiseris. Absit enim ut spiritus veritatis, qui te huc adduxit, te reducere velit : quia non est in ore ejus, est et non, sed est in illo, est, sicut irrefragabilis auctoritas testatur : Nemo, ait*

Apostolus, loquens in spiritu Dei, dicit anathema Jesu. Jesus salvator, sive salus, anathema separatio interpretatur. Qui vero tibi separationem à salute submurmurat, nec Dei Spiritus est, nec à Deo; quia Spiritus Sanctus non dispergere, sed colligere venit : qui semper revocat dispersos Israel, in terram suam. Idem, sermon. 48. inter parvos, dupliciter exponit, scilicet de duplici animæ portione : *Duo*, inquit, *loca sunt animæ rationalis, inferior quem regit, et superior in quo quiescit, Deus. De utroque potest recte intelligi quod scriptum est : Si ascenderit super te spiritus potestatem habentis, locum tuum ne dimiseris, vel inferiorem, scilicet regendo; vel superiorem, quiescendo.* Et inferius : *Dicitur ei ergo ne ascendente super eam spiritu locum suum deserat, hoc est, ne ingruente tentatione membra sua arma iniquitatis peccato exhibeat. Notandum autem quod dicitur : Si ascenderit super te spiritus potestatem habentis, nihil quippe adversus nos malignus spiritus potest, nisi missus aut permissus. Unde cum ejus sit voluntas semper mala, nunquam potestas est nisi justa. Nam voluntas quidem ex seipso sibi inest, potestatem vero non aliunde quàm à Deo habet. Quam tamen potestatem semper moderatur Dominus, ne scilicet ex nequitia voluntatis plus puniat, quàm eorum exigunt merita, qui puniuntur. Et hæc de inferiori loco dicta sint. Cæterum de superiori hoc intelligitur, ne quietem mentis, quam in Deo habet, tentante diabolo deserat, sed undecumque ille tentaverit, ipsa in Deo fixa constanter in tranquillitate permaneat.* Et mox : *Hæc, inquam, sententia convenit perfectis, qui jam in sua conversatione quodam modo imitantur statum æternitatis.*

5 et 6. Est malum quod vidi sub sole, quasi per errorem egrediens a facie principis, positum stultum (repete vidi) in dignitate sublimi (Hebr. *Positam stultitiam in excellentiis*, vel *celsitudinibus*, id est *magnis*), et divites sedere deorsum.] Hebr. *Et divites in humilitate* (in humili loco et sede) *sedebant;* Septuag. *Datus est stultus in sublimitatibus magnis;* vetus translatio : *Dari stultum in sublimitatibus magnis;* Chald. *Posuit improbum stultum ut sit in felicitate, et ministret in prosperitate, et cælo alto, et exercitus ejus sint sublimes et multi, et populi servituti subditus sub eo;* Arabicus : *Datus est stultus in altioribus* (locis), *et divites sedebunt in statu contempto.* Apposite hæc gnome nectitur præcedenti, q. d. Dixit : *Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris;* qui inter alias mundi regumque et aulicorum vanitates, hæc una non minima est, quod sæpe per errorem principis potestatem habentis pauperes, viles et insipientes exaltentur; divites vero honorati et sapientes deprimantur : quare si idem tibi contigerit, locum tuum ne dimitte, patientiam retine, et mentis constantiam conserva.

Ingens utique hæc est vanitas et indignitas, cùm cauda assurgit in verticem, pedes cum capite locum commutant, stulti imperant sapientibus, cæci oculatis ducatum præstant, juxta illud : *Sicut qui mittit lapidem in acervum mercurii, sic qui tribuit insipienti honorem.* Prov. 26. 8. Vide et Symmachum lib. 1. Epigr. 20. applaudentem Ausonio : *Cui morum gravitas et disciplinarum vetustas, curulis sellæ insigne pepererunt.* Error proprie est in intellectu, ut cum princeps ex falsis informationibus putat sapientem et probum esse eum, qui est insipiens et improbus, ac vice versa eum qui est probus et sapiens putat esse improbum et insipientem, ideoque illum elevat, hunc deprimit. Unde Aquila et Theodor. pro *error* vertunt, *ignorantia.* Subinde tamen error est in voluntate et affectu, dum ex amore quo insipientem, quia facetus est et adulator aut suæ cupiditati obsequitur, eum exaltat, atque ex odio quo sapientem, utpote sibi adversum, prosequitur, eum humiliat. Errore ergo principis fit hæc indigna personarum commutatio, et dignitatum officiorumque distributio; at non ex errore Dei, sed ex certa ejus providentia, præsertim qua populum, vel principem, vel ipsos stultos aut divites vult castigare aut probare : cujus rei duo exempla illustria recenset Anastas, Nicænus, quæst. 15. in Script. Hoc est quod ait Job 30. 34 : *Qui regnare facit hominem hypocritam propter peccata populi.* Ad hæc stulti et impii *tolluntur in altum, ut lapsu graviore ruant.* Sapientes et pii ex alto labuntur in imum, ut præsentes honores, utpote instabiles, despiciant et futuros in cœlis, utpote stabiles et æternos, suspiciant et ambiant. Quis enim fidat rebus et soliis humanis hoc uno constantibus, quod nihil sibi constant. Hesternum decus, hodiernum dedecus excludit. Hesternum gaudium hodiernus et repentinus mœror luctusque obruit. Hesternas opes hodierna inopia ignorat, imo ex eis stirpem poscit et mendicat. Hesternam spem et vitam hodierna mors, et desperatio strangulat et suffocat. O quantum est in rebus inane! ô quàm angusti sunt mortalium termini! Porro causam, cur Deus permittat stultos dominari et sapientes deprimi, esse ejus iram et scelerum vindictam docet S. Chrysost. hom. 2. de Pœnit. S. August. lib. 19. Civit. 21. S. Gregor. 25. Moral. per plura capit. S. Cyprian. l. 1. Epist. 3 et 4. S. Bernard. de Convers. Cleric. c. 27. et alii.

Per stultum accipe pauperem et vilem, cui deest; per divitem vero, quem stulto opponit, accipe potentem et prudentem, qui sua prudentia et solertia opes et honores sibi comparavit, quales sunt domini et principes. Unde explicans subdit : *Vidi servos in equis, et principes ambulantes super terram quasi servos.* Est catachresis. Dives enim ponitur pro sapiente, quia divitiæ sæpe animos addunt, et ingenium industriamque acuunt, quod deprimit sternitque paupertas. Adde : divitiæ tam spiritales sunt, ut virtus et sapientia, quàm corporales. Hinc nonnulli cum S. Hieronymo divitem accipiunt sapientem, qui sapientia, virtute, meritis animique dotibus dives est. Unde Campensis vertit : *Qui ad res gerendas vehementer idonei sunt, in humilitate sedebunt;* Thaumat. *Prudentiæ opibus affluentes;* Vatab. *Divites sapientia et virtutibus;* alii : *Magni in sapientia et scientia;* sed hoc nonnullis mysticum videtur. Prius ergo quod dixi magis litterale est. Unde Aristot. 4. Polit. 8. *Nobilitatem* definit esse *veterem cum virtute opulentiam;* et S. Hieron. contra Helvidium, esse *inveteratas divitias.*

Exempla hujus sententiæ sunt : Reges 70 subditi fuere Adonibezec, sub mensa ejus velut canes sedentes, imo jacentes et micas colligentes. Idem ipse facere coactus est victus et captus ab Hebræis, Judic. 1. v. 6 et 7. Valerianus Imperat. captus à Sapore, dorso suo scabellum ipsi in equum conscendenti præbuit, uti et Bajazetes,

Turcarum Imper. Tamerlano. Sic Diocletianus et Maximianus posito imperio humiles fuere, et subjecti Constantino Magno, imo ab eo ad necem adacti. Chald. exemplum dat Israelitas, qui cum essent domini, servire coacti sunt Idumæis aliisque gentibus, ut patet ex lib. Judic. Sic Heliogabalus Imperator, ait Lamprid. cap. 11. Vitæ ejus, libertos fecit præsides, legatos, consules, duces, omnesque dignitates polluit ignobilitate hominum perditorum. Præclare Plutarchus, Orat. 2. de fortuna Alexandri : *Quis*, ait, *magnus est in potentia constitutus, parvitate et stultitia cum tenentibus? Aufer virtutem à fortunato, prorsum humilem cernes in gratia paranda, ob illiberalitatem : in laboribus, ob mollitiem : erga deos, ob superstitionem : erga bonos, ob invidiam: inter vivos, ob timiditatem : inter mulieres, ob libidinem. Sicut enim inepti opifices, dum magnas bases parvis donariis supponunt, eorum parvitatem hoc ipso arguunt; sic fortuna, cum ingenium vile magnis ac splendidis rebus extollit, ideo magis demonstrat, atque infamiæ exponit, cum præ levitate labascit atque impingit.*

Tropol. Stultus est stulta concupiscentia, quæ erigitur, dum insipiens ei se subjicit : sapiens vero est ratio et mens, quæ humili loco sedet, dum concupiscentiæ servire cogitur. Ita Olympiod. et Auctor Catenæ Græc. *Qui serviunt peccato*, inquit, *admissarii equi facti; qui autem peccato fuerunt dominati, humilem habent sensum.* Rursum princeps est diabolus, qui procurat indignos et impios promoveri ad honores, ut per eos populo dominetur, et sceleribus omnibus viam aperiat. Ita S. Hieronymus qui et addit Hebræum suum per principem intellexisse Deum, qui permittit impios ad honores evehi.

7. Vidi servos in equis, et principes ambulantes (pedibus quasi pedites) super terram, quasi servos,] q. d. Vidi servos gloriosos et superbos vehi phaleratis auroque instratis equis; dominos vero sordidatos incedere pedites, imo pedissequos. Hinc equus symbolum est fastigii et superbiæ; homo enim conscendit equum, ut altior incedat, et cervix equi erecta superbum indicat. Unde illud : *Hi in curribus, et hi in equis; nos autem in nomine Domini nostri invocabimus*, Psalm. 19. 8. Thaumaturg. vertit : *Servos peccatorum in equis ferri, et viros sanctos pedibus honeste obambulare, videreque coram se impios superbientes*, repete quod præcessit, opus est tyranni et diaboli. Exempla sunt in Roboam, cui Jeroboam servus decem Tribuum imperium ademit; in Aman, qui pedes Mardochæum equitem præire coactus est, ac quasi præco proclamare : *Sic honorabitur quemcumque voluerit rex honorare*, Esther. 6. 9. Præclare Seneca epist. 47 : *Stare*, inquit, *ante limen Calixti dominum suum vidi, et eum qui illi impegerat titulum, qui inter ridicula mancipia produxerat, aliis intrantibus excludi.* Et mox : *Tu tam illum videre ingenuum potes, quàm ille te servum. Mariana clade quàm multos splendidissime natos, senatorium per militiam auspicantes gradum fortuna depressit, alium ex illis pastorem, alium custodem casa fecit! Contemne nunc ejus fortunæ hominem, in quam transire, dum contemnis, potes.* Et paulo inferius : *Sic cum inferiore vivas, quemadmodum tecum superiorem velis vivere. Quoties in mentem venerit quantum tibi in servum liceat, veniat in mentem tantumdem in te domino tuo licere. At ego, inquis, nullum habeo dominum. Bona ætas est; forsitan habebis. Nescis qua ætate Hecuba servire cœperit, qua Crœsus, qua Darii mater, qua Plato, qua Diogenes? vive cum servo clementer. In iter quoque et in sermonem admitte, et in consilium et in convictum.* Hujus rei symbolo apud Romanos in Saturnalibus, famulis domini serviebant, ancillis matronæ Romanæ mense Martio, teste Macrobio lib. 1. cap. 7. 10 et 12. Sapienter Comicus :

> Fortuna quando saltat, insultat simul.
> Regnante servo, vera regnat servitus.

Vide dicta Proverb. 30. 22. Compertum est, ait Victor in Diocletiano, *humillimos quosque, maxime ubi alta accesserunt, superbia atque ambitione immodicos esse.* Hinc Felix, ex servo et liberto Claudii Imperat. ab eo creatus Judææ præses, *per omnem sævitiam ac libidinem jus regium servili ingenio exercuit*, ait Tacitus libr. 5. histor. cap. 2; et Romani, teste Suetonio c. 59, Tiberio occlamabant :

> Regnabit sanguine multo,
> Ad regnum quisquis venit ab exsilio.

Tropol. S. Gregor. 31. Moral. 10 : *Equi nomine*, inquit, *dignitas temporalis accipitur, Salomone attestante, qui ait : Vidi servos in equis, et principes ambulantes quasi servos super terram: Omnis quippe qui peccat servus est peccati; et servi in equis sunt, cum peccatores præsentis vitæ dignitatibus efferuntur. Principes vero quasi servi ambulant, cum multos dignitate virtutum plenos nullus honor erigit, sed summa hic adversitas velut indignos deorsum premit. Hinc rursum dicitur : Dormitaverunt qui ascenderunt equos, id est in morte animæ mentis oculos à veritatis luce clauserunt, qui in præsentis vitæ honore confisi sunt.*

8. Qui fodit foveam, incidet in eam, et qui dissipat sepem, mordebit eum coluber.

9. Qui transfert lapides, affligetur in his; et qui scindit ligna, vulnerabitur ab his.] Est hæc altera pars capitis, qua post encomium sapientiæ et vituperium insipientiæ, utriusque dogmata, actus et effectus de more hic subnectit : insipiens enim dum aliis fodit foveam, id est struit insidias, ipse in eamdem insipienter incidit; quare sapientiæ et sapientum dogma est : *Ne fodito alteri foveam;* quam enim aliis fodis, tibi fodis. Ergo quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris : ita Chald. qui pergit hæc adaptare Idumæis, qui dolo cepere Judæos dolosos; unde ipsi Idumæi dolose à Chaldæis capti sunt : *Respondit*, inquit, *mensura judicii, et sic ait : Ipsi fuerunt causa ut evenirent eis omnia hæc; quemadmodum vir qui fodit foveam in bivio itineris, reus est, ut cadat in eam : gens quæ transgressa est decretum verbi Domini, et tenuerunt pugnam seculi, ceciderunt in manu regis impii, qui dolosus fuit eis sicut serpens.* Ita ipse more suo arcte et Rabbinice.

Apte ergo hæc cohærent cum præcedentibus, q. d. Stulti sæpe dejiciunt sapientes, ac servi dominorum sedes occupant per dolum, calumniam aut violentiam; sed hæc tandem in eorum caput recidunt, ut ipsi pariter ab æmulis vel hostibus dejiciantur et sternantur. Aliter Thaumaturg. qui censet hic recenseri opera principis, de quo v. 5. puta tyranni vel dæmonis. Quatuor hæ parœmiæ ad eumdem scopum col-

limant, idemque significant, scilicet vanitatem et insipientiam eorum qui per res difficiles, arduas et periculosas, præsertim per fraudem aut vim, similemve injuriam magna moliuntur, ex eo quod illa non nisi cum ingenti labore et periculo perficiant; quo fit ut sæpe periculo ipso lædantur et pereant, atque malum quod aliis parant, licet non semper, sæpe tamen in ipsosmet justo Dei judicio recidat; dum reciprocante justa Dei vel hominum vindicta, clades eadem vel similis in ejus auctores revolvitur: ut qui alteri pauperiem, spoliationem, carcerem, plagas, vulnera, necem injuste machinati sunt, in eadem lege talionis incurrant; idque sæpe in hac vita, semper in futura. Cajet. subtiliter has quatuor parœmias ita distinguit, ut prima fossarum spectet ad insidias aliis parantes: secunda dissipantis sepes, ad aliena invadentes: tertia transferentis lapides, ad eos qui congregationes perturbant: quarta scindentis ligna, ad eos qui unitatem scindunt, schismaque efficiunt; verum, ut dixi, eòdem omnes tendunt, idemque in genere omnium est scopus, ac mens eadem. Ita S. Hier. Thaumat. et alii.

Exempla sunt in Saule, cujus insidiæ contra Davidem in ipsummet revolutæ sunt, æque ac Achitophelis. 2. Reg. 17. 1; item Jezabelis, 3. Regum 21. 5; Caiphæ, Joan. 11. 49. et aliorum. Sic Maxentius pontem dissutilem super Tiberim insidiose struens insequenti Constantino, ex eodem in Tiberim dejectus mersusque est, teste Eusebio lib. 9. Histor. c. 8. et lib. 1. de Vita Constant. c. 12.

Similes sunt Philosophorum gnomæ. Hinc Pausaniæ, Lacedæmonum duci, Plutarchus in Cimone hoc datum narrat oraculum:

Pœna luenda tibi est: affert injuria cladem.

Et Pisistrato: *Nemo hominum aliquibus faciens injuriam, pœnam non persolvet.* Rhadamantus apud Aristot. 5. Ethic. pronuntiat *justum esse ut quæ quis fecit injuste, eadem et patiatur.* Unde Pythagoræorum axioma: *Jus rectum fuerit, factis si perferat æqua.* Lex 12. Tabularum: *Si membrum rupit, ni cum eo pacet, talio esto.*

Qui fodit foveam, incidet in eam,] id est, qui alteri struit dolum, eodem peribit. Sumpta est metaphora à venatoribus, qui feris, et à militibus, qui hostibus dolose parant fossas, easque cespite contegunt, in quas incauti hostes et feræ incidunt; sed ipsimet venatores non raro incogitanter in easdem prolabuntur. Eamdem ad verbum gnomen habet Ecclesiasticus cap. 27. 29. ubi eam explicui. Porro Thaum. clare vertit: *At qui alteri insidiatur, nescit quod sibi ipsi primum, et soli parat insidias.* Sic sæpe (quod maxime hîc spectat sapiens, uti dixi initio versus) qui per fraudem et calumniam viros probos statu suo dejiciunt, illumque invadunt et occupant, eodem ab aliis, quos illis æmulos Deus suscitat, dejiciuntur, imò subinde capite minuuntur et vita mulctantur.

Qui dissipat (Vatabl. *perrumpit;* Tigur. *demolitur*) sepem, mordebit eum coluber] qui in cavernis vel herbis sepium delitescere solet. Sensus est, quem paulo ante dedi, q. d. Qui aliena invadit et irrumpit, in damnum idem vel simile incurret. Thaumat. *Qui securum alterius demolitur præsidium, in serpentis morsus passim incidet.*

Tropol. Sepes dissipant et lapides transferunt, ut sequitur, qui receptas probasque leges et jura tum politica, tum religionis, tum disciplinæ convellunt, ideoque puniuntur vel ab hominibus, juxta illud Proverb. 22. 28: *Ne transgrediaris terminos antiquos, quos posuerunt patres tui.* Et illud Isaiæ 58. 12: *Vocaberis ædificator sepium,* id est reformator disciplinæ. Ita S. Hier. et Olympiod. Sepes, inquit, est fides Ecclesiæ fundata Apostolica prædicatione, quam subvertunt Hæretici: unde et ipsi subvertentur. Rursum sepes est sanctitas animæ, et timor Domini, quem qui dissipat mordebitur à diabolo. Unde Auctor Catenæ Græc. totum hunc versum sic vertit: *Qui peccat, ipse suam ipsius animam punit: Qui ergo contemnit præcepta, vel etiam in fallaciam rerum cognitionem impingit, divina gratia nudatus mordebitur à peccato.* Insuper sepes sunt munimenta animæ, quibus defenditur à periculis peccandi, uti sunt claustra virginum, præsentia parentum, superiorum vel sociorum, quæ qui amovet facile in diaboli tentationes et morsus incidit.

Qui transfert (*subtrahit;* Cajetan. *commovet;* Campens. *projicit;* Syrus, *mutabit;* Arab. *tollit*) lapides (id est maceriam aliquam lapidum, præsertim si id facit, ut sepem, vel hortum vel domum alienam diruat aut vastet) affligetur in eis,] tum labore, quo eos transfert, tum casu vel allisu lapidis cujuspiam, quo lædetur vel obteretur. Pro *affligetur*, Hebraice est, *dolore afficietur;* Aquila et Symmachus, *dilacerabitur in eis;* Complut. *torquebitur.* Sensus est, q. d. Qui rem periculosam aggreditur, non raro ipso periculo capitur et læditur. Rursum qui aliis damnum infert, sibi ipsi infert. Sic Samson concutiens columnas domus ad perdendum Philistæos seipsum perdidit, dum ejusdem ruina oppressus est, Judic. 16. 30.

Et qui scindit (secat, findit) ligna vulnerabitur ab eis.] Septuag. *periclitabitur in eis;* Syrus, *dissipatio ejus fiet;* Arab. *claudetur in eis;* alius, *calescet in eis*, id est aduretur et cruciabitur. Jam primo, Chald. hanc parœmiam et præcedentem accipit de Manasse adorante idola lignea, ideoque capto ab Assyriis: *Dixit Salomon,* inquit, *Propheta: Revelatum est coram me quod Manasses filius Ezechiæ futurus est ut peccet, et ut adoret simulacra lapidea; ideo tradetur in manu regis Assyriorum, et vinciet eum catenis, eo quod cessare fecit verba legis, quæ scripta fuerant à principio in tabulis lapideis; ideo tribulabitur in eis, et Rabsaces frater ejus futurus est, ut adoret simulacra lignea, et ut dimittat verba legis, quæ posita fuerunt in arca lignorum Setim: ideo futurus est, ut comburatur igni per manum Angeli Domini.* Verum hæc symbolica, Judaica et aliena sunt. Secundo, Vatabl. et Clarius censent hîc significari citra industriam nil recte fieri posse, ac sine sapientia molestum esse quemvis laborem, ut sive quis lapides transferat, sive ligna findat, nisi adhibeat industriam multum sit laboraturus, seque defatigaturus, idque sæpe irrito conatu nulloque effectu. Tertio et genuine, sensus est, q. d. Qui res difficiles et periculosas aggreditur, sæpe earum periculis capitur et obruitur, juxta illud Eccles. 3: *Qui amat periculum in illo peribit.*

Tropol. qui in Ecclesia vel congregatione facit schisma, eodem affligetur, imo subinde peribit. Alii referunt ad excommunicationem non temere, sed lente et raro ferendam, q. d. Qui temere

et cito alium excommunicat et ab Ecclesia abscindit, hic facile ab eodem vel ab amicis velabitur, et male mulctabitur. Rursum S. Nilus in Ascetico circa medium (exstat tom. 5. Biblioth. SS. Patrum) : *Qui rationis*, inquit, *acie, tanquam securi, res fecerit, et quæ concutienda sunt à conjunctione separans, vera bona à falsis sejungere profitetur, nisi recto undique rationis judicio utatur, periculum addit, ne scandalum audientibus præbeat.* Porro Auctor Catenæ Græc. sic totum hunc versum convertit: *Qui insectatur sanctos, vel Scripturæ verba signo adulterino depravat, sibi consciscit interitum. Vel : Qui domum suam virtutibus ædificat, secundùm Deum laborat.*

10. SI RETUSUM FUERIT FERRUM, ET HOC NON UT PRIUS, SED HEBETATUM FUERIT, NULLO LABORE EXACUETUR; ET (sic) POST INDUSTRIAM SEQUETUR SAPIENTIA.] Pro *retusum fuerit* Hebr. est קהה *keha*, id est obstupuerit, stupidum et obtusum sit : *keha* uti litteris ita et significatione alludit ad כהה *caha*, id est caligavit, obscuritas est, pertinetque ad oculos et ad visum : quod enim est acies videndi in oculo, hoc est acies scindendi in cultro : unde sicut oculus hebetatus acie dicitur caligare, sic et culter. Hinc Cajetan. vertit : *Si obscuratum est ferrum.* Rubigo enim obscurat et hebetat ferrum, à qua dum tergitur, politur, lucescit et splendescit, juxta illud Ezech. 21. 9 : *Gladius exacutus est et limatus, etc. Ut splendeat limatus est.* Pro *et hoc non ut prius*, Hebr. est, והוא לא פנים קלקל, *vehu lo panim kilkal*, quod Pagninus et Tigur. vertunt : *Nec facies ejus fuerit tersa, vel polita;* Vatabl. *Et ipse scindens non terserit utrumque latus;* Syrus : *Et ipsum faciem perturbat.* Noster melius vertit : *Et hoc non ut prius*, scilicet tersum politumque fuerit.

Pro *multo labore exacuetur*, Hebr. est יגבר וחילים *vachaialim iegabber*, quod varii varie vertunt. Septuag. *Et fortitudines confortavit;* Syrus : *Et interfectos multiplicat;* Pag. *Et vires roborabit;* alii : *Vires roborabit scindens;* Tigur. *Exercitum postulat;* Campens. *Quantumvis fortibus, multum negotii exhibet ;* Vatabl. *Tunc vires scindentis evincet ferrum ;* Noster optime vertit : *Multo labore exacuetur;* S. Hieron. in veteri editione : *Et virtutibus coronabitur* vel *confortabitur;* Complut. *Et potentias confortabit;* Thaum. *Per injustitiam adaugere quærit potentiam brevi duraturam ;* alii : *Prævalebit exercitus. Et post industriam sequetur sapientia;* Septuag. *Et abundantia viro, non sapientia;* Syrus : *Lucrum prosperis sapientia ;* Arabicus : *Et sapientia virtus roboris ;* S. Hier. in vet. editione : *Et reliquum fortitudinis sapientia;* Symmach. *Procedit qui vigorem adhibuit ad sapientiam;* alius : *Præstantia rectificandi sapientia;* Pagnin. *Excellentia sapientiæ superalta est, quod rectum faciat;* Vatabl. *Excellentia rectificationis* (Cajet. *rectitudinis*) *est sapientia;* Campens. *Sapientia res difficiles alioqui, faciles reddit;* Tigur. *Exercitus etiam requirit aliquos, qui reddat eos fortiores ;* alius : *Excellentia dirigit se per sapientiam.* Omnia fere eòdem recidunt, q. d. Sicut cos acuit rectamque facit aciem ferri, quæ prius torta erat et retusa ; sic excellentia, industria, et exercitium sapientiæ, velut cotis, in eo consistit, quod hominem faciat rectum, eumque dirigat in omnibus actionibus, illasque rectas, æquas, justas sanctasque efficiat. Efficit enim ut homo à recto proposito non deflectat, sed in omnibus judicium rectæ rationis, ac divinæ legis et voluntatis velut rectissimam operum regulam sequatur.

Denique Hebr. כשרון *kisron* tria significat, scilicet industriam, rectitudinem et congruentiam. Unde tertio vertas : *Et residuum, vel excellentia congruentiæ est sapientia*, q. d. Excellentia sapientiæ et virtutis in eo sita est, si omnia fiant congrue, honeste, decore, ut in omnibus servetur τὸ πρέπον; sed hoc opus, hic labor est mentis pervigilis, omnesque circumstantias loci, temporis, personarum attente lustrantis et circumspicientis. Jam

Primo, Chald. per ferrum accipit cœlum ferreum, quod recludit aperitque sapientia, id est sapiens pœnitentium oratio : *Quando*, inquit, *peccavit populus, facti sunt cœli fortes sicut ferrum, ne deducerent pluviam ; et quia illa generatio non oravit coram Domino, ideo condemnatum est omne seculum in fame ; et quando conversi sunt, et congregantur per turmas, et prævalent contra concupiscentias suas, et constituunt præpositos, ut quærant misericordiam à Deo cœli, est voluntas ejus propter excellentem rectitudinem sapientiæ eorum : voluntas*, id est favor, benevolentia, beneficentia ; unde Costus vertit : *Illis cœlum, propter dignitatem et decorem sapientiæ illorum, omnia ex voto tribuit.* Verum nemo non videt hæc mystica esse, imo violenta et coacta.

Secundo, Septuag. quos sequitur Thaumat. Olympiod. et S. Cyprian. lib. 5. Testim. ad Quirin. cap. 86. hæc nectunt versui præced : *Scindens ligna*, inquiunt, *periclitabitur in eis ; si exciderit ferrum, et ipse faciem turbabit*, q. d. Findens ligna periculum adit, ne si ferrum quo secat è manubrio excidat, ipsum turbet, dum ipsum vel alium ferit et lædit.

Tertio, Campensis vertit et explicat per antithesin ferri et sapientiæ, quod ferrum deficiat aliquando, sapientia nunquam : *Si retusum*, inquit, *fuerit ferrum, quo secant ligna, quantumvis fortibus multum negotii exhibebit ; sapientia vero difficiles alioqui res, sæpe faciles reddit.*

Quarto, Hebr. חילים *chaialim*, quod Noster vertit, *multo labore*, significat quoque vires, copias, exercitus. Unde Tigurina vertit : *Cum ferrum hebes fuerit, nec facies ei polita, exercitium postulat. Exercitus quoque requirunt aliquem, qui fortiores reddat, sed majore studio optare conveniet sapientiam;* quia, ut superius dixit, plus valet plusque efficit sapientia, quàm arma bellica. Sic et Pagnin. Clarius et Vatablus. Aliter quoque Cajet. Olympiod. Moringus, ac fere tot hîc sunt versiones, quot interpretes; tot sententiæ, quot capita.

Verum longe melius et verius Noster vertit per homiosin, sive assimilationem ferri cum sapientia, quod sicut ferrum hebetatum per laborem acuitur; sic et sapientia, et virtus per torporem hebetata acuatur per industriam. Unde ait : *Si retusum fuerit ferrum*, puta ferreus culter vel gladius : *Et hoc non ut prius*, id est, et hoc non fuerit politum et acutum sicut erat prius, *sed hebetatum fuerit* per rubiginem vel nimiam sectionem, *multo labore exacuetur;* Hebr. *In fortitudinibus*, vel *in multa strenuitate*, virtute et robore *roborabit*, scilicet illud faber : *Et*, id est *sic*, vel simili modo *post industriam sequetur sapientia.*

Sensus ergo est, q. d. Sicut culter vel gladius ferreus rubigine obductus (rubigo enim exedit ferrum), retusus et hebetatus, crebra et labo-

riosa confricatione cotis vel chalibis, subinde etiam ignitione et malleatione acuitur; sic pariter mentis acies otio, desidia, gula, aliove vitio retusa et hebetata, magno rursus industriæ, studii et virtutis exercitio et labore acuenda est, et ad pristinum rigorem revocanda. Cos ergo, quo retusa torpidaque virtus et sapientia acuitur, est animi corporisque excitatio, confricatio et exercitatio; sicut disputatione et confricatione argumentorum acuitur ingenii et veritatis acumen; ignitio est consideratio ardensque meditatio, juxta illud Psaltis : *In meditatione mea exardescet ignis*, charitatis et zeli. Malleatio est mortificatio, pœnitentia, tribulatio. Ita S. Hieron. *Si se*, inquit, *aliquis viderit per negligentiam amisisse scientiam Scripturarum, et acumen ingenii ejus fuerit obtusum, et conturbatus nequaquam manserit qualis esse jam cœperat: evenit quippe interdum ut, cùm modicam scientiæ quis habuerit, elatus in superbiam, discere desistat et legere, et paulatim ex eo quod nihil ei additur, subtrahatur, et vacuum disciplinis pectus remaneat, ferrumque quod acutum fuerat hebetetur : otium enim et desidia quasi quædam rubigo sapientiæ est. Si igitur quis hoc passus fuerit, non desperet remedium sanitatis, sed vadat ad magistrum, et rursum instruatur ab eo, et post laborem et industriam sudoremque nimium valebit sapientiam recipere, quam amiserat. Hoc est quod in Hebræo significantius dicitur : Et fortitudinibus corroborabitur, id est, labore et industria et quotidiana lectione sapientiam consequetur, et fortitudo ipsius habebit hunc finem, ut accipiat sapientiam.* Accedunt Albin. Titelm. et alii, qui sic exponunt, q. d. Sicut si otietur ferrum, obtunditur, nigrescit, rubiginem contrahit, consumitur; sic si ars, scientia, virtus non exerceatur, languet, sordidatur, corrumpitur : quod damnum non nisi magno labore et studio reparari potest. Vere Plutarch. in Moral. *Ut culmus, inquit, primum in altum insurgit impetu, deinde crebris geniculis intersecatur, postremo in summo venti flatibus laborat : sic quidem initio fervent, deinde subinde subsistunt et offenduntur, in extremo deficiunt defatigati.*

Rursum hanc gnomen applices politiæ, puta rectoribus, magistris, parentibus, q. d. Sicut ferrum hebetatum non à se ipso, sed à fabro per cotem aliudve instrumentum acuitur : sic subditi, discipuli, filii in studio sapientiæ et virtutis hebetes et desides, multo rectorum, præceptorum et parentum labore et industria excitandi, acuendi, poliendi, perficiendi sunt. Unde B. Dorotheus, Climachus, Cassianus cæterique rerum spiritualium magistri docent superiores debere subditorum virtutem variis exercitiorem industriis pungere et stimulare, itaque acuere, ne si eam otiari sinant, illa pigrescat, torpescat, hebescat : quare eos qui id facere vel ex metu, vel ex desidia negligunt, perinde facere ac si parens filio panem subtrahat; quo fit ut filius non crescat, sed deficiat et arescat : vicissim subditos non debere id ægre ferre, sed eis gratias agere, quod officio suo, ad quod à Deo obligantur, rite perfungantur ad subditorum bonum. Sicut ergo culter coti non indignatur, sed si loqui posset, eidem gratias ageret, quod ejus confricatione licet laboriosa et aspera acuatur, poliatur et splendescat : sic pariter subditos rectoribus gratias agere par est, quod eorum monitis, correctionibus, disciplina, pœnitentiis, etc. in humilitate, patientia, obedientia omnique virtute religiosa acuantur et perficiantur.

Porro S. Bonaventura hanc gnomen applicat non subditis, sed Prælatis, quorum mores mutarunt honores, q. d. Prælati qui antea erant modesti, humiles, probi, et ad omnem virtutem acuti, per Prælaturam facti superbi, liberi, imperiosi, et honori, opibus, ac deliciis vacantes; hi magno correctionis labore indigent, ut ad primævum splendorem et acutam virtutis aciem revocari queant. Ratio est, quod nemo subditorum illos corrigere audeat; et si quis audeat, ipsi eum non audiant. Vide S. Gregor. hom. 18. in Ezech. ubi docet subditos magis oratione et exemplo sanctæ vitæ, quàm verbo corrigere debere suos superiores.

Denique hanc gnomen applices quibuslibet sive superioribus, sive inferioribus, sive æqualibus, juxta illud Prov. 27. 17 : *Ferrum ferro acuitur, et homo exacuit faciem amici sui*, q. d. Sicut ferrum aciem retinet, dum usu teritur; et dum non teritur, magis atteritur : usu enim ipso acuitur, non usu rubigine consumitur : sic pariter vis animi nostri vel in virtutibus, vel in scientiarum artiumque habitibus concidit, nisi illi in actum revocentur; quare amicus, cum amico dissertans, ejus animi vires expolit et exacuit. Porro ferrum notat naturæ nostræ, per corpus et concupiscentiam depravatæ, duritiem et depressionem, ut instar ferri non nisi magno longoque labore, ad virtutem et sapientiam cœlestem expoliri et exacui possit. Hinc Isidor. lib. 16. Etymol. cap. 20. ferri hæc dat etyma : Ferrum, inquit, dicitur à farre, quod farra, id est semina frugum terræ condat; alii, quia feratur in agros colendi causa; nonnulli, à ferendo. Additque versam in opprobrium speciem ferri, quod eo fundatur sanguis humanus, ideoque sanguinem hunc de ferro se ulcisci, cùm ferrum sanguine contactum celerius rubiginem contrahat. Audi et Plinium lib. 34. c. 14 : *Ferrum*, inquit, *optimum pessimumque vitæ instrumentum; siquidem hoc tellurem findimus, serimus arbusta, ponimus pomaria, vites squalore deciso annis omnibus cogimus juvenescere. Hoc excutimus tecta, cædimus saxa, omnesque ad alios usus ferro utimur. Sed eodem ad bella, cædes, latrocinia non cominus solum, sed etiam missili volucrique nunc tormentis excusso, nunc lacertis, nunc vero pennato; quam sceleratissimam humani ingenii fraudem arbitror. Siquidem ut ocius mors perveniret ad hominem, alitem illam fecimus pennasque ferro dedimus. Quamobrem culpa ejus non natura fiat accepta : et tamen potest innocens esse ferrum. In fœdere illo quod, expulsis regibus, populo Romano dedit Porsena, nominatim invenimus, ne ferro nisi in agricultura uteretur.* Hæc ille.

Et post industriam (sequitur) sapientia.] Industria est animi promptitudo et sagacitas, sive habilitas ad aliquid faciendum, puta ars et solertia ingeniosa ad rem conficiendam : inde pro artis sive ingenii exercitatione accipitur. Unde Festus : Industrium, inquit, veteres dicebant indostruum, quasi quidquid ageret initio strueret et studeret domi. Sapientia ergo et virtus paratur industria, id est primo, labore et exercitio; secundo, sagaci mentis solertia et ingenio. Sic videmus eos qui industrie, id est methodice et artificiose student, parvo labore plus proficere,

quàm cæteros, qui magno. Ars enim superat naturam et vires. Sic fabri, qui callent artem acuendi ferreos cultros, longe melius et minori labore id faciunt, quàm cæteri qui artem illam ignorant. Vere Plinius, lib. 9. cap. 4 : *Rhombus*, inquit, *et squatina, et rhaia et pastinaca cum tardissimi sint piscium, tamen sæpe reperiuntur habentes in ventre mugilem, omnium velocissimum solertia et ingenio capientes. Ita quidam arte superant longe potentiores opibus aut viribus.* Hinc industria in Emblematibus pingitur ut matrona amicta veste pretiosa, artificiose opere phrygionico elaborata ; dextra tenet examen apum, altera machinam, quæ pondera in altum elevat : pingitur nudis pedibus : in capite gestat statuam Pluti ; quia ipsa parit opes, quibus præsidet Plutus. Idem habet locum in virtute, sanctitate et perfectione. Qui enim novit artem contendendi ad apicem virtutis, parvo labore eum adipiscitur, quem alii magna fatigatione post multos annos vix assequuntur. Tales sunt qui toti sunt in jejuniis vitæque rigore et austeritate ; item qui toti vacant rebus externis, ut curandis infirmis, pauperibus, hospitibus, etc. At qui vacant charitati et orationi, cito ad perfectionem conscendunt. Sanctitas enim in charitate consistit. Rursum industria et praxis accumulandi merita, augendique gratiam et gloriam est, si omnia opera etiam adiaphora facias ex charitate : cui si addas alios aliarum virtutum actus et fines, singulæ eidem actui novum addent meritum ; quare viri solertes suos actus faciunt ex imperio charitatis, religionis, humilitatis, obedientiæ, gratitudinis, patientiæ aliarumque virtutum, v. g. Dum edunt, student, docent, etc. initio operis idipsum Deo offerunt, dicuntque Domino : Volo edere, studere, docere, simileque opus facere ex tui amore, ut tibi placeam; ex tui cultu, ut te honorem, ex humilitate, ut me despiciam ; ex obedientia, ut jussis tuis vel superiorum meorum obtemperem; ex gratitudine, ut tibi pro beneficiis in me collatis gratías agam, teque laudem et celebrem; ex patientia, ut cruci et passioni tuæ me conformem; ex zelo animarum, ut proximos convertam vel in virtute promoveam : quo enim idem actus à melioribus et pluribus virtutibus imperatur, eo est melior, eoque majora gratiæ et gloriæ præmia promeretur. Hoc est quod ait S. August. *Non numerositas operum, non diuturnitas temporum, sed major charitas meliorque voluntas auget meritum.* Exstant libri sapientes de praxi et industria virtutes et merita accumulandi, quos operæ pretium est legere et in effectum deducere.

11. SI MORDEAT SERPENS IN SILENTIO (Hebr. *absque murmure*, mussitatione, sibilo) NIHIL EO MINUS HABET QUI OCCULTE DETRAHIT.] Pro *qui occulte detrahit*, Hebr. est, בעל לשון *baal lascon*, id est *Dominus linguæ*, vel *habens linguam*, per quem Sept. Syrus et Arab. intelligunt incantatorem, qui sua לחש *lachas*, id est mussitatione et murmure, puta suis carminibus vel veneficiis solet excantare serpentes, ne mordeant et noceant. Unde Sept. vertunt : *Si momorderit serpens in non susurro, et non est amplius incantanti*, scilicet remedium contra morsum : quia serpens incantatur ne mordeat; post morsum enim non prodest incantatio. Unde Syrus vertit : *Non est lucrum* (alii, *utilitas*) in malefico; Arab. *Non reperietur in malefico bonitas ;* Aquila : *Absque incantatore;* S. Hier. vero in veteri edit. vertit : *Si momorderit serpens in silentio, non est amplius* (remedium) *habenti linguam ;* repete, si habens linguam in silentio maneat, nec lingua utatur : idque exponit de peccatore, qui peccatum commissum silet, nec vult confiteri, cui proinde nullum superest veniæ remedium : *Si quem*, inquit, *serpens diabolus occulte momorderit, et nullo conscio eum peccati veneno infecerit; si tacuerit qui percussus est, et non egerit pænitentiam, nec vulnus suum fratri et magistro voluerit confiteri*, *magister qui linguam habet ad curandum, facile ei prodesse non poterit. Si enim erubescat ægrotus vulnus medico confiteri, quod ignorat medicina, non curat.* Sic et Olympiod. Hinc et Thaumat. vertit : *Occultum autem serpentis morsum incantatores non medicabuntur. Mali itaque vani sunt.* Accedit Cassian. Collat. 2. cap. 1. ubi Serapion narrat se consuetudinem furandi panem superasse per publicam furti confessionem. Confirmat id ex hoc loco quem sic legit : *Si momorderit*, inquit, *serpens non in sibilo, non est abundantia incantatori, taciti serpentis morsum perniciosum esse designans ; id est, si per confessionem suggestio seu cogitatio diabolica incantatori cuiquam, spiritali scilicet viro qui carminibus scripturarum mederi protinus vulneri, et extrahere de corde consuevit noxia venena serpentis, patefacta non fuerint, succurrere periclitanti periturove non poterit.* Superior ergo et confessarius est excantator peccatorum. Verum optime vertit S. Hieron. in Vulgata; nam *baal lascon*, id est Dominus linguæ, est detractor. Sensus ergo est quasi dicat, ait S. Hieronym. *Serpens et detractor æquales sunt : Quomodo enim ille occulte mordens, venenum inserit ; sic iste clam detrahens, virus pectoris sui infundit in fratrem, et nihil habet à serpente amplius. Cum enim lingua hominis ad benedicendum Deum et ædificationem proximi sit creata, ille eam serpenti æqualem facit, dum virtutibus ejus in perversum abutitur. Detractor ergo est serpens.*

Primo, quia, sicut serpens abscondite venenum infundit, et cum advertis, invenis te ab illo percussum, et veneni pestiferi violentia sauciatum : sic detractorem admittens, et fratris peccata aut defectus audiens, subito amorem quem erga illum habebas, aut vulneratum aut penitus exhaustum invenies. Detractio enim in hoc differt à contumelia, quod hæc palam et in facie probrum alteri præsenti objiciat; illa vero furtim, clam et occulte absenti obtrectet.

Secundo, morsus serpentis non unam, sed multas plagas morsu suo homini infligit; quia venenum per omnia membra proserpit, eaque inficit et cruciat. Sic et detractor sua malevolentia et maledicentia fratrem lædit, pacem turbat, charitatem dissipat, unitatem scindit, audientes scandalizat; odia, lites, rixas et bella suscitat, adeoque subinde cœtus, urbes et regna evertit.

Tertio, serpentis lingua est trisulca, ait Plinius, lib 11. 57; et Isidorus, lib. 1. Orig. c. 4 : *Tenuissima*, ait Plinius, *serpentibus* (lingua), *et trisulca, vibrans, atri coloris, et, si extrahas, prælonga.* Unde mordendo tria vulnera infligit : sic et lingua detractoris detrahentis conscientiam peccato lethali vulnerat, famam proximi sauciat, et audientium aures mentemque malevolentia sua inficit. Unde S. Bernardus de Triplici custodia, manus, linguæ et cordis : *Lin-*

gua, ait, maledica illius percutiens conscientiam, et hujus vulnerans charitatem, secum pariter utrumque perimit. Numquid non viperea est lingua ista? ferocissima plane, nimirum quæ tam lethaliter tres inficiat flatu uno. Numquid non lancea est ista lingua? Profecto et acutissima quæ tres penetrat ictu uno : Lingua, inquit, eorum gladius acutus. Gladius equidem anceps, imo triceps est lingua detractoris. Addit deinde quid magni miri : *Nec vero ejusmodi linguam ipso etiam mucrone, quo Dominicum latus confossum est, crudeliorem dicere verearis; fodit enim hæc quoque Christi corpus et membrum de membro, nec jam exanime fodit, sed facit exanime fodiendo. Ipsis quoque nocentior est spinis, quas illi tam sublimi capiti furor militaris imposuit, seu etiam clavis ferreis, quos sanctissimis manibus illis et pedibus consummatio Judaicæ iniquitatis infixit. Nisi enim hujus, quod nunc pungitur et transfoditur, corporis sui vitam illius vitæ corporis prætulisset, nunquam illud pro isto mortis injuriæ, crucis ignominiæ tradidisset. Et dicimus : Levis res sermo, tenera, mollis et exigua caro lingua hominis : quis sapiens magni pendat? Levis quidem res sermo, quia leviter volat, sed graviter vulnerat; leviter transit, sed graviter urit. Leviter penetrat animum, sed non leviter exit; profertur leviter, sed non leviter revocatur; facile volat, atque ideo facile violat charitatem.*

Quarto, Horus Apollo detractoris Hieroglyphicum ponit basiliscum, sive regulum, qui solo visu homines interficit; sic et detractor sola voce. Rursum, alii serpentes excantari possunt; regulus vero nequaquam. Unde illud Jeremiæ 8. 17 : *Ego vobis mittam serpentes regulos quibus non est incantatio.* Sic et detractor, quia occulte detrahit, ab eo qui detrahit impediri nequit, cum ipse purgare nequeat seipsum, ignorans crimen sibi objici à detractore. Morsus enim detractoris, æque ac serpentis, est furtivus et clandestinus, ait Thaumaturgus. Rursum, sicut serpentes, v. g. aspides, contra incantationem se præmuniunt, unam aurem terræ admovendo, alteram cauda obturando : sic detractor cor et aures occludit sua malevolentia, ne quis sermonem ejus interrumpat, aut divertat.

Quinto, lingua detractoris est serpentina; habet enim serpens sub lingua vesicam plenam veneno, quæ quando mordet rumpitur. Similem habet detractor sive susurro. Unde illud : *Venenum aspidum sub labiis eorum, linguis suis dolose agebant,* psal. 139. 4. Hac de causa serpentinis Judæorum linguis contra Mosen murmurantibus, eique detrahentibus, Deus serpentes ignitos immisit, Num. 21. 5, ad quos alludens hîc Chald. sic apposite vertit : *Sicut immittuntur serpentes igniti, ut vexent et noceant seculo propter peccata domus Israel, qui non laboraverunt in verbis legis in silentio; sic non erit amplius viro, qui accusator est et susurro, quoniam igne gehennæ succendetur.*

Sexto, Vatablus sic exponit, q. d. Sicut serpens non præventus, nec impeditus incantatione, obvios mordet : sic natura nostra, destituta sapientiæ incantamento, aliis detrahit, et proximorum famam devorat, rodit et mordet, juxta illud Horatii 1. serm. Satyra 4:

> Absentem qui rodit amicum, *etc.*
> Hic niger est; hunc tu, Romane, caveto.

Septimo, aspidis morsus est lenis, ut vix sentiatur, velut punctura acus, sine tumore; virus tamen ejus illico ad sanguinem et viscera pervadit. Unde Cleopatra aspidis morsu se occidit, ut suavissime moreretur, ne cum Antonio marito à Cæsare Augusto post Actiacam de iis victoriam duceretur in triumphum. Sic detractoris sermones lenes sunt, blandi et jucundi : simulat enim asseritque se non ex odio, sed ex amore et studio emendandi vitia proximi recensere; sed illico maledicentia vulnerat famam absentis et conscientiam audientis. Rursum, ex morsu aspidis vix gutta distillat sanguinis clari et rubri, sed obscuri et nigri : sic et detractio nil distillat, nisi famæ et conscientiæ denigrationem; prodit enim ex lingua ejusque vesica, quæ uti serpenti, sic et detractori fusca est et atra, atroque veneno referta.

Octavo, Syri juxta Euphratis ortus, per naturalem complexionis antipathiam, vel, ut alii volunt sympathiam, non mordentur, nec læduntur à serpentibus, æque ac Psylli in Africa, Ophiogenes in Cyro et Hellesponto, Marsi in Italia; hi enim omnes, ait Plinius, lib. 28. c. 3, *sunt terrori serpentibus, tactu ipso levant percussos* (à serpentibus) *suctuve modico.* Vide Delrio de Magia, quæstion. 9 et 13. Sic viri sapientia, fama et sanctitate eminentes, detractorum linguas non metuunt; sed omni detractione superiores sunt, quin imo et alios calumniam passos, unico verbo suæ famæ et quieti restituunt.

Denique pro *non minus habet,* Hebr. est לא יתרון *lo iitron,* id est, *non amplius habet,* non excellit serpens morsu suo morsum domini linguæ, id est detractoris, sed potius ab eo superatur. Est miosis; minus enim dicitur et plus significatur, q. d. Amplius mordet lingua detractoris, quàm serpentis. Occultior, dolosior, nocentior est morsus detractoris, quàm serpentis. Hic enim corpus, ille famam et conscientiam mordet, et mordendo perimit : quare virulentia linguæ detractricis vincit virus omne anguium et aspidum; nec tam serpentina est, quàm gehennalis et diabolica, uti docet S. Jacobus, c. 3. 7, ubi pluribus idipsum ostendit. Quare *dum aures inficit, animas interficit,* ait S. Bernardus, serm. 24. in Cantica, ubi ejus mores et gestus hypocriticos, quibus amore ficto celat odium virulentum; ita graphice depingit : *Alii,* inquit, *simulata verecundia fuco conceptam malitiam, quam retinere non possunt, adumbrare conantur. Videas præmitti alta suspiria, sicque quadam cum gravitate et tarditate, vultu mæsto, demissis superciliis et voce plangenti egredi maledictionem, et quidem tanto persuasibiliore, quanto creditur ab his, qui audiunt corde invito, et magis condolentis affectu, quàm malitiose proferri. Doleo, inquit, vehementer pro eo quod diligo, cum satis et nunquam potui de hac re corrigere eum : Et alius : Mihi quidem, ait, bene compertum fuerat de illo istud, sed per me nunquam innotuisset; at quoniam per alterum patefacta est res, veritatem negare non possum, dolens dico : Revera ita est.*

12. VERBA ORIS SAPIENTIS, GRATIA (Camp. *gratiam habent*) ET LABIA INSIPIENTIS PRÆCIPITABUNT EUM.] Hebr. *Deglutient* vel *devorabunt eum.* Ita Septuag. Syrus : *Verba oris sapientis gloria, et labia stulti maculant illum;* Arabicus, *impediunt illum;* alius, *perdunt illum;* Cajetanus, *destruent illum;* Campensis, *subvertent eum;* Tigurina : *Ex ore sapientis prodeunt res quæ gratiam confe-*

runt, quam labia stulti velut absorbendo auferunt.

Pronomen *eum* dupliciter sumi potest: primo, absolute, ut referat sapientem; secundo, reciproce, ut referat insipientem. Priori modo, est antithesis pugnæ insipientiæ et insipientis contra sapientem et sapientiam, q. d. Sapiens loquitur verba gratiosa; at stultus superbus et invidens contradicit, ac multis verbis et rationibus contra eum pugnat, ut eum præcipitet, supplantet, vincat, confundat et sibi similem faciat. Ita S. Hieronymus qui et addit: *Et revera præcipitatur vir sapiens, quando in aurem loquitur imprudentis, et verba ejus in profundo, ut ita dicam, gurgite pereunt. Unde beatus ille est qui in aurem loquitur sapientium*, Eccl. 25. 12. Posteriori modo, nervosior est antithesis stultitiæ et stulti, impugnantis et præcipitantis non sapientem, sed seipsum, q. d. Sapiens loquitur cum multa gratia, puta sapienter, modeste, benevole, utiliter, amabiliter, jucunde; quo fit ut audientium gratiam sibi conciliet; at insipiens loquitur insipide, immodeste, arroganter, imprudenter, impudenter, petulanter: quo fit ut odium audientium sibi consciscat, quin et lites et rixas, quæ eum in gravia damna, ac subinde in mortem et gehennam præcipitant. Unde Thaumaturgus: *Bonus et sibi et proximo operatur conducibilia: stulto sua garrulitas perniciosa est;* et Olympiodorus: *Sermo sapientis neque inhumanus est austerusve, neque mollis et dissolutus; sed gratia multa conditus, ita ut pariter cohibeat, neque sinat auditores diffluere.* Ita sanctus Bonaventura. Ratio à priori est quod verba oris sapientis prodeunt ex corde, gratiis et virtutibus fragrante, quod verbis suam fragrantiam aspirat; verba vero stulti prodeunt ex corde stolido, vecordi omnique gratia destituto, quod suam stoliditatem et vecordiam verbis instillat, juxta illud Senecæ, epist. 114 et 115: *Talis hominibus est oratio, qualis vita. Non potest alius esse ingenio* (dictis et factis), *alius animo esse color, et oratio vultus est animi;* quare vox sapientis procedit ex affectu cordis, in gratia oris, in magnificentia operis, juxta illud: *Diffusa est gratia in labiis tuis*, Psal. 44. v. 3; et illud: *Sapiens in verbis seipsum amabilem facit; gratiæ autem fatuorum effundentur*, Ecclesiast. 20. 13; et illud de Christo: *Omnes testimonium illi dabant, et mirabantur in verbis gratiæ quæ procedebant de ore ejus*, Lucæ 4. 22; et illud Pauli: *Sermo vester semper in gratia sale sit conditus, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere*, Col. 4. 6. et Ephes. 4. 29; et illud Mosis: *Fluat ut ros eloquium meum, quasi imber super herbam, et quasi stillæ super gramina*, Deut. 32. 2.

Tertio, Chaldæus gratiam non hominum, sed Dei accipit; unde vertit: *Sapientis hominis verba oris, qui quo tempore vindicta orbi impendet, invenitur in generatione; si orat, avertit sane supplicium, et Dominum ad miserationem adducit.*

Hæ gnomæ sunt disparatæ, æque ac illæ in Proverbiis: quare non est necesse unam alteri connectere. Si quis tamen hanc præcedenti nectere velit, dicat detractori omnibus ingrato et exoso opponi hic sapientem, cujus verba omnibus sunt grata et accepta.

Porro Cajetanus, Arboreus, Hugo et Dionysius hanc gnomen ita præcedenti apposite attexunt, q. d. Stultus, qualis est detractor, non tantum alteri, cui detrahit, sed et sibi ipsi nocet; seipsum enim in gravia et inextricabilia mala ultro præcipitat, quæ eum, velut balæna Jonam, absorbebunt et devorabunt, ut habent Hebr.

Nota: Τὸ *præcipitabunt* notat primo præcipitantiam linguæ in stulto, qua sine consideratione quidquid in buccam venit, præceps eloquitur. Unde Bonaventura: *Ratio præcipitationis, ait, est indiscretio; et ratio hujus est, quia non considerat. Unde dicitur Proverb.* 22. 29: *Vidisti hominem velocem ad loquendum, stultitia magis speranda est, quàm illius correptio.* Hinc Thuanus vertit:

> Stultos contra, immoderata loquendi,
> Præcipites tota raptat cervice libido.

Secundo, τὸ *præcipitabunt*, ait Lyran. notat loquacem dicacitate sua præcipitem volvi, ac instar ejus, qui ex alto monte præcipitatur, per prærupta ruere in exitium tum scelerum, tum damnorum et suppliciorum. Unde Olympiod. legens, *labia stulti demergent ipsum:* Demersio, inquit, de qua hic loquitur Ecclesiastes, ad æterna referenda est supplicia, q. d. Loquax præcipitat se in profundum abyssi, puta in stomachum imumque ventrem gehennæ, ut ibi sit cibus et pabulum tam ignis quàm diaboli. Aliter S. Hier. *Revera, ait, præcipitatur vir sapiens, quando in aurem loquitur imprudentis, et verba ejus in profundo, ut ita dicam, gurgite pereunt.*

13. INITIUM VERBORUM EJUS STULTITIA, ET NOVISSIMUM ORIS ILLIUS ERROR PESSIMUS.] Pagnin. *Insania magna;* Tigur. *Vesania perniciosa;* Cajetan. *Tricæ malæ;* Camp. *Furia quæ periculo non caret;* Septuag. *Circumlatio pessima.* Syrus: *Pudenda mala;* Arab. *Perversio incommoda. Symmach.* ait Hieron. *transtulit: Tumultus et quædam verborum inconstantia, dum non manet in sententia; sed putat in multiplicatione sermonum effugere peccatum se posse. Cum enim nec præteritorum meminerit, nec futura cognoscat, et ignorantiæ tenebris volutetur, falsam sibi scientiam repromittens, in eo doctum se putat et sapientem, si verba multiplicet. Potest hoc et de hæreticis accipi, qui prudentium virorum dicta non capiunt, sed se ad disputationes contrarias præparantes, et initium et finem loquendi vanitate cum multo errore convolvunt, et cum nihil sciant, loquuntur plura quàm norunt.* Hæc S. Hieron. Sub initio et novissimo, sive sub principio et fine, velut sub extremis media interjacentia intellige, q. d. Stultus dum loquitur, incipit stultitiam, qua plenus est, eructare; quòque plus loquitur, eò stultiora profert; quo fit ut tandem errores pessimos effundat; quia quod semel insipienter dixit, hoc pertinaciter tueri et prosequi satagit, juxta illud Philosophi: *Parvus error in principio, magnus fit in fine.* Stultus ergo tota oratione sua delirat, nec ulla ejus pars à stultitia immunis est: quin potius crescente oratione crescunt ejus deliria, adeo ut desinant in errores pessimos, v. g. in hæreses, blasphemiam, atheismum. Huc facit illud Cleomenis ad legatos Somniorum: *Quæ primò dixistis non memini, ne media quidem intelligo, postrema non probo.* Ita Plutar. in Apophl. Aliter Thaumat. Stultus, inquit, dum os aperit, stulte orditur, statim finem facturus: quia ex amentia non scit prosequi et connectere sermonem. Quare incipit à temeritate, à vana gloria, à voluptatum desiderio, ac desinit in pervicaciam, superbiam, imprudentiam, blas-

phemiam. Ita Hugo. Rursum alii, q. d. Sapientes oratores maximam curam habent exordii, ut auditorum gratiam sibi concilient, et epilogi, ut persuadeant quod intendunt: at stultus utrumque negligit; nam in exordio insulsa sua dicacitate auditores à se avertit, et in epilogo nil nisi stultitiam omnibus exsibilandam proponit, præsertim dum per stultam mentis inconstantiam facit ut epilogus exordio non respondeat, imo contradicat. Unde Chald. vertit: *Peroratio pravis motibus scatet.*

14. Stultus verba multiplicat,] quia rebus et sapientia caret: hinc verba nugacia coacervat, idemque importune et clamose sine judicio cum fastidio audientium millies iterat, juxta illud Apuleii Apol. 1: *Oratio, quæ rebus flaccet, strepitu viget.* Et illud Theocriti de Anaximene perorante: *Incipit verborum flumen, mentis gutta.* Ita Stobæus serm. 34. E contrario sapiens in verbis brevis est, in sensu multus; nam paucis multa significat. Ita Auctor Catenæ Græc. *Et multis pauca dicens*, inquit, *obstreperus videtur ac nugator. Sapiens ergo est pauciloquus, stultus vero multiloquus.* Rursum stultus verba multiplicat; quia etiam dum de virtutibus loquitur, multa vane de iis effutit, quæ ipse in corde non habet, nec sentit: quare similis est garrienti picæ vel hirundini, aut loquaci graculo, qui cum labiis assidue garriat, cor tamen sensu vacuum est, nec quidqnam eorum, quæ garrit, intelligit. Hoc est quod ait Eccles. cap. 20: *Homo acharis* (id est sine gratia, cujus sermo gratia non est conditus) *quasi fabula vana* (fabulas fabulatur quasi fabulo, imo fabula) *et in ore indisciplinatorum assidua erit.* Quare *ex ore fatui reprobabitur parabola, non enim illam dicit in tempore suo.*

Ignorat homo quid ante se fuerit: et quid post se futurum sit, quis ei poterit indicare?] Apte cohæret hæc gnome præcedenti, q. d. Stulti multiplicant verba, quia de iis quæ præterita sunt multa garrire solent, atque etiam futura curiosa pervestigatione nimium sollicite inquirunt, et prædicere audent, cum paucissima sint, quæ certo sciat homo de præteritis, et de futuris pene nulla habeatur certa cognitio: propter quod omnino vanum videtur super hujuscemodi incertis et incognitis (quod faciunt insipientes) multiplicare sermones. Hanc gnomen audivimus, cap. 13. 22. et cap. 7. 1. ubi eam explicui. Porro Chald. vertit: *Stultus in inani verborum strepitu, quibus nihil opus erat, totus est, neque scire quisquam potest quid illius diebus, et quid sub ejus exitum eventurum est. Quis enim ei renuntiaturus est?* Secundo Tigur. vertit: *Stultus multis verbis utitur, et ignorat homo iste quorsum eat; quis autem ei indicaret quid secuturum?* Et Camp. *Stultus sic verba multiplicat, ut nemo intelligere possit quid velit, et multo minus de futuris aliquid ex illis colligere.* Tertio, Aben-Ezra censet ultima verba dici ex persona stulti, q. d. Stultus verba multiplicat de suis voluptatibus, iisque quæ concupiscit, quia nullo tangitur metu futurorum, puta judicii et gehennæ. Dicit enim: Hæc incerta, imo vana et inania sunt, juxta illud Epicuri:

Ede, bibe, lude, post mortem nulla voluptas.

Voluptuarii enim, ut suis cupidinibus libere et secure indulgeant, negant animæ immortalitatem, negant cœlum, negant infernum, negant tandem omne Numen. Verum primus sensus maxime appositus et genuinus est.

15. Labor stultorum affliget eos qui nesciunt in urbem pergere.] Difficilis locus est, ex eo quod difficile sit definire quid significet hæc parœmia: *in urbem pergere.* Primo, Cajet. censet hîc redargui principem, qui viam ad urbem suam fecit obscuram, anfractuosam et difficilem, cum recta, patens et pervia esse debeat. Et in hoc, inquit, uno labore stulto, omnes similes labores stultorum indecentes et noxii intelliguntur. Verum hoc longe petitum est, et à Vulgata alienum. Secundo, Mercerus, et ex eo Delrio in Adag. autumant per urbem proverbialiter significari negotii culmen et finem, q. d. Stulti rem inchoant, et nesciunt eam finire, et ad perfectionem perducere. Tertio, Isidor. Clarius et Campensis vertunt: *Stultus rationem vivendi civiliter ignorat, barbarus est et agrestis, cum sapiens et justus sit comis et urbanus.* Accedit Moringus, qui censet alludi ad rusticos quorum labor est cassus, si tempestive fructus in urbem non convehant, cum est mercatus, ut eos divendant, q. d. Inanis est labor stultorum verba multiplicantium, quia nesciunt composite et urbane loqui, uti faciunt urbis incolæ. Quarto, Aben-Ezra et Vatab. q. d. Stulti versantur et fatigant se circa arduas quæstiones, cum tamen vulgares et obvias ignorent, quod proverbialiter dicitur: *Nescit viam in urbem;* quid enim notius via regia et trita in urbem? Unde Emmanuel Sà: Nesciunt in urbem pergere, hoc est, inquit, notissima ignorant. Quinto, noster Pineda *pergere in urbem*, vel ut Arabicus vertit *incedere per civitatem*, accipit pro perambulare urbem, id est regere urbem, ut taxentur hîc principes, consiliarii et magistratus insipientes, qui urbes sibi subditas et commissas non visitant, ut abusus tollant, jus dicant et omnia recte disponant. Perambulare enim in Script. est vox notans imperium et gubernationem, uti ostendi Zach. 1. 11. Huic expositioni apte cohæret quod sequitur: *Væ tibi, terra, cujus rex puer est!* Sexto, simplicius dicas esse metaphoram à mancipiis damnatis ad labores, vel in ergastulis, vel in agris, vel in fodinis ad effodienda metalla ferri, æris, argenti, etc., qui cum ibi vitam laboriosam degant, ignorant viam in urbem, ut in ea vitam civilem, facilem et commodam (in urbe enim omnium rerum est commoditas et copia) agant, aut à viatoribus et peregrinis, qui cum viam rectam et compendiariam in urbem, ad quam tendunt, ignorent, per circuitus, anfractus et dispendia viarum vel sero vel nunquam ad urbem destinatam perveniunt, q. d. Simili modo stultus laborat, ut sapienter et feliciter vivat; sed frustra, quia viam in urbem, id est, rationem et methodum sapientiæ ignorat, nescit sapienter res suas exsequi, nescit qua in re sita sit sapientia: quærit enim eam in libertate, gula, luxuria, etc., cum sita sit in prudentia et virtute. Tritum est in Italia exemplum de nobili quodam Transalpino, qui contendens in urbem Romanam, cum in hospitiis vina delicata inquireret, ideoque famulos præmitteret, qui vina hospitiorum explorarent; et ubi melius reperirent, januæ inscriberent: *est;* cum tandem optimum invenissent inscripserunt: *est est;* quare ibi nobilis tantum potavit, ut ex crapulà mortuus sit, nec in urbem pervenerit. Unde famuli sepulcro ejus in-

scripserunt : *Per est est dominus noster mortuus est.* Hinc S. Hieronym. per urbem accipit veritatem et sapientiæ civitatem, atque hanc gnomen primò exponit de Philosophis : *Lege Platonem, inquit, Aristotelis revolve versutias : Zenonem et Carneadem diligentius intuere, et probabis verum esse quod dicitur : Labor stultorum affliget eos. Veritatem illi quidem omni studio quæsierunt ; sed quia non habuerunt ducem et prævium itineris, et humanis censibus rati sunt se comprehendere posse sapientiam, ad civitatem minime pervenerunt. De qua in Psalmo dicitur : Domine, in civitate tua imaginem ipsorum dissipabis. Omnes enim umbras et diversas imagines atque personas, quas sibi in diversis dogmatibus induerunt, in urbe sua Dominus dissipabit. De qua et alibi scribitur : Fluminis impetus lætificat civitatem Dei*, Psalm. 45. *Et in Evangelio : Non potest civitas abscondi supra montem posita*, Matth. 5. *Et in Isaia: Ego civitas firma*, Isaiæ 27, *quæ oppugnatur ; siquidem hanc veritatis et sapientiæ civitatem, cum firma sit et robusta, omnes sapientes seculi et hæretici impugnare conantur.* Secundo, de hæreticis: *Et quod de Philosophis diximus*, inquit, *hoc idem et de hæreticis sentiendum, quod frustra laborent et affligantur in studio Scripturarum, cum ambulent in deserto, et civitatem invenire non valeant, de quorum errore et Psalmista commemorat dicens : Erraverunt in deserto et inaquoso, viam civitatis habitaculi non invenerunt*, Psalm. 106. Hucusque S. Hieronym. Alludit enim ad urbem Hierosolymam, quæ Judæis erat urbs sapientiæ, doctrinæ, legis, fidei, religionis, templi, omnisque boni. Unde ad eam ter in anno ex lege pergebant Hebræi ex tota Judæa, ut Deum in templo colerent et legem audirent; Hierosolyma ergo eis erat urbs sapientiæ, matrix Ecclesiæ, paradisus terrestris et imago cœli : quare qui sapientem, sanctam et felicem volebant agere vitam, pergebant Hierosolymam ; qui vero hoc iter nesciebant, vel ruralibus aliisque molestis negotiis occupati extra eam degebant, hi ignorantem vel insipientem, terrestrem, molestam et infelicem vitam degebant. Hisce ergo hic Ecclesiastes stultos comparat, eo quod suis negotiis molestis, vanis tamen et inanibus occupati, quasi in agris laboriose vivant, nec ad quietem sanctamque sapientiæ et virtutis viam, cujus typus erat Hierosolyma (quæ Hebr. idem est ac *visio pacis*), perveniant. Hinc Chald. vertit : *Fatigatio stulti, qua defatigatur in stultitia; ipsa delassat eum, adeo ut non discat ire in civitatem, in qua sapiens habitat, ad quærendum ab eo disciplinam.* Hac de causa Christus jussit Saulo dixitque : *Ingredere civitatem, et ibi dicetur tibi quid te oporteat facere*, Act. 9. 7.

Allegor. et Anag. stulti nesciunt viam in urbem, id est, in Ecclesiam tum militantem, tum triumphantem ; quia hærent in via, id est, in terra cupediis et nugis. Nesciunt ergo viam in urbem, id est, in cœlum ad æternam felicitatem. Ita S. Hieronym. Olympiod. Thaumat. et alii. Docet igitur hæc gnome nos in hac vita non esse cives, sed advenas et peregrinos, quorum est pergere ad patriam, puta ad urbem cœlestem, cujus artifex et conditor est Deus, Hebr. 11. 10. *Non enim habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus*, Hebr. 13. 14. Hinc Thaumat. vertit : *Cæterum homo, qui in civitatem bonam concedere nescit, et oculorum suorum et faciei afflictionem exspectat.*

16. Væ tibi, terra, cujus rex puer est, et cujus principes mane comedunt!] *Puer*, tum ætate, tum potius insipientia, inexperientia et concupiscentia, qui scilicet pueriles habet mores, affectus, conceptus, quales habuit Roboam, cum 40 esset annorum, 3. Reg. 12. Nam aliqui nonnullos reges præclaros electos fuisse pueros legimus, ut Joas, qui septennis creatus est rex, 4. Reg. 22; et Josias, qui octennis, 2. Paral. 33. 34; et Salomon, qui duodennis, uti scribit S. Ignat. ad Magnes. licet verius sit Salomonem fuisse circiter viginti annorum, cum regnum inivit. Parum ergo ad rem facit ætas juvenilis, æque ac prosapia regalis. Hinc Plato in Theæteto ait omnes reges ex servis oriundos, et servos oriundos ex regibus. Quocirca S. Hieron. cum puerum interpretatus esset ætate puerum, subdit : *Verum mihi sacratius quiddam latere videtur in littera ; quod juvenes dicantur in Scriptura, qui à veteri auctoritate desciscunt, et cana præcepta parentum contemnunt : quia neglecto Dei mandato cupiunt statuere traditiones hominum. De quibus et in Isaia Israeli Dominus comminatur, eo quod noluerit aquam Siloe, quæ vadit cum silentio, et veterem piscinam averterit, eligens sibi fluenta Samariæ et gurgites Damasci : Et dabo, inquit, juvenes principes eorum, et illusores dominabuntur eis.* Unde pro *puer* Hebr. est נער *naar*, id est puer, juvenis, insipiens : quare à *naar* Germani acceperunt suum *nar*, id est stultus; pueritiæ enim vitia sunt inconsideratio, inexperientia, ineruditio, ignorantia, concupiscentia, stultitia, levitas, inconstantia. Quapropter Seneca, epistola 4 : *Adhuc*, inquit, *non pueritia in nobis, sed quod est gravius puerilitas remanet; et hoc quidem pejus est quod auctoritatem habemus senum, vitia puerorum, nec puerorum tantum, sed infantium : illi levia, hi falsa formidant, nos utraque.* Hinc illa comminatio Isaiæ, c. 3. 4 : *Dabo pueros principes eorum.* Ubi S. Basil. *Adolescentia*, inquit, *levissima est, et ad flagitia quæque apprime mobilis, ceu sunt indomitæ et effrenes concupiscentiæ, belluinæ et immanes iræ, linguæ incontinentia, contumeliæ, arrogantia, fastus ex animi elatione ; reliquæ item affectiones juventuti vernaculæ et coalumnæ, invidiæ ob exsuperantem alterius eminentiam, suspiciones propter contractam familiaritatem : examina enim innumerabilium vitiorum, se agglomerant et adjungunt juventuti.* Et S. Ambros. lib. 1. de Interpell. c. 7 : *Adolescentia*, ait, *sola et invalida viribus, infirma consiliis, vitio calens, fastidiosa monitoribus, illecebrosa deliciis, atque æstu sanguinis vaporantis ignescens.* Accedit Xenophon : *Sicut*, inquit, *novelli citharœdi multas perdunt citharas, sic cupidi juvenes rempublicam sæpe evertunt.* Occasione stultorum, de quorum insipientia et noxa multa dixit Ecclesiastes, transit ad reges et principes insipientes et stultos ; quorum eò major est noxa, quò major est dignitas et potentia. Eorum enim stultitia in totum regnum dimanat illudque pessumdat, præsertim quia, ut ait Claudian. *Regis ad exemplum totus componitur orbis.* Sapienter Nerbodus Episcopus Rhemensis, epist. (est 80. inter epist. S. Hildeberti, tom. 3. Biblioth. S. Patrum) ad Andegavensem Episcopum juvenem, sui male compotem : *Non per ætatem longam*, inquit, *cœpisti experientiam, nec adhuc mens tua casuum varietate decocta maturuit*, nimirum : *Exsultat levitate puer, gravitate senectus.* Væ ergo familiæ, domui, urbi, reipublicæ, cujus rex vel rector im-

maturus est ætate et scientia. Porro Chald. hanc gnomen restringit ad Jeroboam : *Væ tibi*, inquit, *terra Israel, in tempore quo regnaverit super te Jeroboam impius, et cessare faciet à te sacrificium matutinum, et principes tui, antequam offerant juge sacrificium matutinum, panem comedunt!* Huc facit Symbolum Pythagoræ : *Puerum aut feminam stricto gladio vagari, omen malum, id est, non defuturum malum si gubernatio imprudentibus, ineptis et levibus tradatur hominibus.*

Tropol. Olympiod. Civitas, inquit, est anima, cujus rex est mens et intellectus, qui si levis sit, et gulæ voluptatumque appetens, animam perdet ; sin sacris nutriatur disciplinis, eam beabit. Rursum S. Hier. Civitas, ait, est Ecclesia, cujus rex, id est, prælatus vel episcopus puer est infirmitate, insipientia, vita. Symbolice S. Hieron. et S. Augustin. 17. de Civitate, cap. 20, per regem puerum accipiunt diabolum insipientem et impium. Verba S. Aug. recitabo v. sequenti. Tropol. S. Gregor. 16. Mor. 25 ; *Rursum per mane*, inquit, *præsentis vitæ prosperitas designatur, sicut per Salomonem dicitur : Væ tibi, terra, cujus rex est puer, et cujus principes mane comedunt! Quia enim mane primum diei tempus est et vespere extremum, nequaquam reficiendi sumus de hujus vitæ prosperitate quæ prævenit, sed de his quæ in fine diei, id est, in mundi termino sequuntur. Mane ergo comedunt, qui de hujus mundi prosperitatibus extolluntur, et dum præsentia vehementer curant, futura non cogitant.*

Et cujus principes mane comedunt,] id est, intempestive comessantur cum rege puero ; pueri enim mane ante ortum solis mox ut è somno evigilant, ob stomachi calorem fament cibumque poscunt. Tota enim eorum sapientia est in palato et sapore, cum tamen regum et principum sapientia sita sit in cerebro, et cura sapienter administrandi rempublicam ; quare temperantes et sobrii sint oportet, nihil enim sapientiæ et consiliis ita contrarium, ut intemperantia et ebrietas. Mane ergo, dum viget jejuna mens lumenque rationis, ac vivaces sunt spiritus ex nocturno somno principes, dent consultationibus et negotiis tractandis, meridiem vel vesperam refectioni corporis, uti faciebat Augustus Cæsar, teste Sueton. Matutinum enim tempus ad consilia et negotia aptissimum est, quia ipsum est lux mentis æque ac corporis. Hinc *mane* dicitur inchoatio diei et luminis, quod inde *manet* in reliquum diem, ait Varro, lib. 5. de Lingua Latina. Adjungit Servius et Festus *manum* priscis significasse bonum ; unde immane idem est quod malum, nihil autem tam bonum quàm lux. Hinc Græci, cum lumen affertur, dicunt : φως αγαθον. Nonnulli tamen *mane* derivant à *manibus*, quod à locis inferioribus, ubi sunt manes, id est, animæ et spiritus defunctorum, cum sole lux emergere et oriri videatur. Quocirca Jerem. cap. 21. 12 : *Judicate*, ait, *mane* judicium ; *mane*, id est sobrii, ait Vatabl. ne per ebrietatem corrumpatis judicia. Hinc Isaias, cap. 5. 11 : *Væ*, ait, *qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam!* Ratio à priori est, quod rex et principes debeant esse regula totius reipubl. Quare in regendo debent sequi rectam rationem : hanc autem offuscat, imo avertit gula et ebrietas, fovet autem temperantia et sobrietas, præsertim matutina. Hinc Salomon Prov. 31. 4 : *Noli*, ait, *regibus, ô Lamuel, noli regibus dare vinum ; quia nullum secretum est, ubi regnat ebrietas ; et ne forte bibant, et obliviscantur judiciorum et mutent causam filiorum pauperis.* Rursum magistratus convivia agitantes, in iis vectigalia et opes civitatis absumunt, ac populum offendunt et scandalizant.

Exempla regum intemperantium sunt : Sardanapalus totus in epulis et ganeis, ab Arbace præfecto invasus, seipsum cum regia concremare coactus, vitam cum monarchia Assyriorum (hanc enim Arbaces ad Medos transtulit) perdidit. Sic gula intempestiva perdidit Alcibiadem, Lucullum, Caligulam, Ptolomæum Philopatorem, Antiochum Magnum, qui ob vinolentiam totos dies dormire solebat, teste Plutarcho in Flaminio, Demetrium Poliorcetem, M. Antonium Trium-virum, cujus tempestivas perpotationes memorat Cicero in Philip. Tiberius Cæsar epulabatur quandoque ac potabat biduum continuum ; unde à militibus pro Claudius Tiberius Nero, per scomma vocabitur Caldius Biberius Mero, ait Sueton. in ejus Vita cap. 13 et 42. Vitellius vomendi consuetudine se idoneum ad omne cibi genus præstabat, utebaturque jentaculo, prandio, merenda, cœna, comessatione, ideoque post paucos menses vita et imperio privatus est. Nero monstrum fuit naturæ, et voluptatis gulæque mancipium ; hinc crudelis in alios, damnatus à senatu in seipsum sævire, seque pugione confodere coactus est. Commodus Imperator cùm nimia crapula gustum amisisset, stercus humanum cibis admiscuit, irridens eos qui hanc mixturam exhorrerent, ait Herodian. Lamp. Heliogabalus Imperat. in conviviis assiduus pavonum, lusciniarum, phœnicopterorum, phasianorum et psittacorum linguis, ac camelorum calcaneis epulas instruebat : quod de avibus supererat, canibus dabat ; ita Herod. et Lamp. Hinc oppressus misere periit. Nam ut sapienter ait Aristot. lib. 5. Polit. cap. 10 : Qui se voluptatibus dant facile in contemptum veniunt, et multas se opprimendi occasiones præbent. Unde Alexander Magnus rerum gestarum gloriam sua vinolentia obscuravit, adeo ut Antigonus ei dixerit ipsum indignum esse qui imperaret ; unde ipsa eum vita et imperio privavit. Hausit hoc vitium à patre Philippo, de quo muliercula : *Provoco*, inquit, *à Philippo ad Philippum, sed ab ebrio ad sobrium.*

17. Beata terra, cujus rex nobilis est, et cujus principes vescuntur in tempore suo, ad reficiendum, et non ad luxuriam.] Quidam pathetice vertit : *O beatam terram, etc.* Pro *non ad luxuriam*, hebr. est לא בשתי *lo basthi*, quod nonnulli apud Kimchi vertunt : *Non in stamine*, id est : *Non in mixtione*, ut scilicet sapientia non misceatur vino, sicut stamen miscetur et intexitur subtegmini intexendo ; aut ne singuli cyathi singulis cibi bolis misceantur ; uti faciunt potatores, cum longe parcius sit bibendum, quàm comedendum. Verum nova et coacta est hæc expositio.

Pro *nobilis* hebr. est בן חורים *ben chorim*, vel ut alii pronuntiant *horim*, q. d. Heroum), id est, filius candidatorum, hoc est ingenuorum, nobilium, principum (olim enim nobiles et principes candidati, id est, candidis vestibus amicti incedebant, uti ostendi cap. 8. et 9.) puta ingenuus, nobilis, princeps (qualis enim est pater, talis est filius ; ac filii nobilium et principum sunt nobiles et principes). Unde

Septuag. vertunt : *Filii ingenuorum* ; Syrus : *Filii libertatis* ; Arab. *Filius liber* ; alius : *Filius Heroum*, הורים *Horim* enim sunt Heroes ; Tigur. *Generosus est* ; Campensis : *Vir strenuus*. Tales fuere veteres Heroes : *Heros*, inquit Servius ex Hesiodo, *est vir fortis*, *semideus*, *plus ab homine habens*. Unde Cicero, lib. 1. ad Attic. *Heros ille noster Cato*.

Nobilis.] Intellige nobilitate non tam generis, quàm sapientiæ et virtutis, quæ sola, vera et solida est nobilitas, puta animi generositas ad magna et præclara audendum et gerendum, quæ suo genere suisque patribus et avis dignum se nepotem præbeat. Nam ut ait Euripides :

> Beatus mihi vir nobilis videtur.
> Qui vero non justus est, licet à patre meliore
> Quàm Jupiter sit, genus deducat, ignobilis mihi videtur.

Est antithesis versus præcedentis, q. d. Sicut misera et infelix est terra, cujus rex est puer, id est, puerili et in gulam abjecto, ac projecto in voluptates animo ; sic beata et felix est terra, cujus rex est animo nobili et generoso, qui cum suis principibus generosa spectat moliturque, ac proinde voluptates despicit, nec nisi negotiis publicis confectis suo tempore vescitur, non ad luxum et gulam, sed ad necessariam virium refectionem et sustentationem. Porro Chald. hanc gnomen restringit ad Ezechiam, quem opponit Jeroboam : *Beata erit terra*, inquit, *in tempore quo regnaverit super te Ezechias filius Achaz*, *qui erit de genere domus David regis Israel* ; *qui erit vir fortis in lege*, *et faciet ad quod obligatum est ex præceptis legis* ; *et principes tui, postquam offerunt juge sacrificium, comedunt panem post quartam diei horam*, *de labore manuum suarum, in fortitudine legis et præceptorum*, *et non in infirmitate et cæcitate oculorum*, *in infirmitate studii et præceptorum*.

Nobilis.] Ex hoc loco Bartolus in lib. Honor. §. de Honor. ff. de muner. et honor. docet privilegium nobilitatis, ut ex ea potius quàm ex plebeiis familiis assumantur ad honores, dignitates et magistratus, conforme esse juri naturæ divino. Idem docet Tiraquel. tract. de Nobilit. cap. 20. n. 1. et seq. Quin et Plato in Alcibiade : *Consentaneum est*, inquit, *meliores esse naturas in nobili genere*, *quàm in ignobili* ; *ac necesse est ut bene nati, si bene educantur*, *ita demum ad virtutem perveniant*. Et S. Thom. in c. ad Hebr. lect. 3. ut facile quis aliquam dignitatem administret, præter sapientiam exigit ne erret in gubernando, ac virtutis potentiam in exsequendo, generis quoque prosapiam ne contemnatur præcipiendo. Nobilitas enim generis filio nobili dat magnam apud populum auctoritatem ; unde Germani nobiles mirifice honorant. Rursum eadem stimulus est filio ut nobiliter vivat, ac digna nobilitate sua avorumque factis gerat. Insuper cùm regi vel principi in principatu succedunt filii jure hæreditario, non externi, licet aptiores, jure electionis, tollitur omnis eligendorum ambitio, invidiæ, lites, rixæ, schismata et bella, quæ ex electione consequi solent.

Cæterum in prælatura Ecclesiastica, licet Aaroni in Pontificatu jussu Dei successerint filii et nepotes, in nova tamen lege Christus voluit Pontifices, Episcopos cæterosque Prælatos non nasci, nec jure hæreditario succedere, sed elegi eos qui sapientia, virtute et dotibus cæteris præstarent. Hoc enim exigebant dignitas, utilitas et majestas Pontificum et Sacerdotum Christi, utpote qui quasi homines cœlestes cæteris viam in cœlum præire debeant, ideoque *vivere ut numina*, *loqui ut oracula*. Unde cum in Pontificis cujusdam electione commendaretur unus à generis nobilitate, respondit alter : *Piscatori Petro successorem quæri*, *non Augusto*, uti refert Gloss. cap. quoniam q. 1. verb. *invidia*.

Cujus principes vescuntur in tempore suo ad reficiendum, et non ad luxuriam.] Hebr. *In fortitudine et non in potatione*, id est, vescuntur ut roborent vires corporis et animi ad laborandum pro republica, non ad compotationem, luxum et crapulam. Hinc Tigurina vertit : *Comedunt ob vires reficiendas*, *non ut certent poculis* ; Campens. *Comedunt quantum satis est ad vires conservandas*, *non comessationibus dediti* ; alius : *Pro necessitate*, *non pro luxu et ebrietate*. Unde S. Hieron. ait hìc *eos Judices prædicari*, *qui nequaquam voluptatem negotiis civium præferant*, *sed post multum laborem et administrationem reipublicæ, cibum quasi necessitate cogantur*. Idem à Salomone didicit sanxitque Plato, lib. 2. de Legibus, ubi vini usum magistratibus non concedit, nisi reficiendi corporis vel morbi causa. Symmach. vertit : *In probitate virili*, id est, ut comparent sibi virile robur, firmamque valetudinem, ait Olymp. qui enim tempestive, scilicet horis statis cibum sumit, idque moderate, is sanior et robustior est, teste Thaumat. Porro Septuag. vertunt : *Principes tui ad tempus comedent in fortitudine*, *et non confundentur* ; Syrus : *Cum prosperitate et non in confusione*. Hebr. enim בשתי *basthi* si puncto *cateph camets* subnotetur, ut *beth* initiale sit non radicale, sed servile et nota præpositionis, significat *in potatione* ; sed eòdem redit sensus : potatio enim vocatur *confusio*, quia inducit crapulam, vomitum, ebrietatem, etc., quæ potantem faciunt confusione dignum, ut coram omnibus pudefiat, omniumque risui et ludibrio exponatur : *Quàm multa ebrii faciunt*, *quibus sobrii erubescunt !* ait Seneca Epist. 83. Quocirca Dionysius tyrannus se suique similes aiebat esse persimiles caponibus et vitulis, qui saginantur non ad salutem, sed ad perniciem, ut videlicet saginati mactentur et comedantur, uti refert Euseb. lib. 1. de Præp. cap. 5. Tales S. Petrus, Epist. 2. cap. 2. v. 12, vocat *irrationalia pecora*, *in conviviis suis luxuriantes* ; et S. Jacob. cap. 5. vers. 5 : *In luxuriis enutrientes corda sua*.

Exempla principum temperantium sunt : Julius Cæsar vigil et sobrius, non nisi belli consilia agitans, imperium Romanum obtinuit, imo fundavit. Unde Cato dicebat unum ex omnibus Cæsarem ad evertendam rempublicam sobrium accessisse. Ita Suet. in Vita Cæsaris, cap. 53. Sobrietate et vigilantia Cyrus Persarum monarchiam adeptus est, et stabilivit. Augustus Cæsar cibo subinde abstinebat usque ad vesperam, assiduitate juris unicuique reddendi in noctem usque occupatus. Unde ipse in Epist. *Nos*, ait, *in essedo panem et palmulas gustavimus*. Et Epist. ad Tiberium ait se ex itinere domum redeuntem unciam panis sumpsisse. Vide Sueton. in vita ejus, cap. 33. 74. 76 et seq. Ægyptiorum reges cibo vescebantur simplici, ut quorum mensæ nihil præter vinum et anserem inferretur. Vini

potandi certa statuta erat mensura, qua neque farciri venter, neque inebriari possent. Denique adeo erant sobrii, ut vita eorum à peritissimo medico ad sanitatem composita videretur, ait Diodor. lib. 1. cap. 6. Agesilaus Spartæ rex quidquid vel insipidi apponebatur, comedebat et bibebat, inquit Xenephon. Annibal sobrius vigilque fuit, ideoque victor, donec Capuanæ deliciæ eum enervarunt et perdiderunt. P. Scipio Æmilianus pane tantum vescebatur. M. Cato cibo potuque quo nautæ utebatur. Ita Valer. lib. 4. c. 3. Trajanus in vescendo frugalissimus fuit, teste Alex. lib. 5. cap. 21. Carolus magnus cibi potusque parcissimus erat, teste Granzio, lib. 2. cap. 8. Saxon. Alphonsus Aragon. rex vino fere abstinebat. Rogatus cur: *Quia*, inquit, *vino sapientia obscuratur, ideoque non decet regem, ut hoc immodica compotatione exstinguat, sine quo imperatoris ac regis nomen rite tueri non potest.* Rursum rogatus cur adeo ebrietatem damnaret: *Ideo*, inquit, *quia furorem et libidinem ebrietatis filios esse non ignoro.* Ita Panorm. lib. 2. de Gestis ejus. Selymus Turcarum imperator adeo fuit sobrius, ut non nisi ex uno ferculo comederet; unde inter tot bellicos labores prospera semper fuit valetudine. Ita Jovius in ejus Vita. Emmanuel Lusitaniæ rex vino semper abstinuit, teste Osorio lib. 12. de ejus Gestis.

Allegor. Rex nobilis, sive filius candidatorum est Christus, cujus principes Apostoli mire sobrii fuere. Ita S. Hieron. *Beata*, inquit, *terra Ecclesiæ, cujus rex est Christus filius ingenuorum, de Abraham, Isaac et Jacob Prophetarum quoque et Sanctorum stirpe descendens: quibus peccatum non fuit dominatum; et ob id vere fuerunt liberi, ex quibus nata est virgo liberior S. Maria, nullum habens fruticem, nullum germen ex latere, sed totus fructus ejus erupit in florem loquentem in Cantico Canticorum*, Cant. 2: *Ego flos campi et lilium convallium. Principes quoque ejus sunt Apostoli et omnes Sancti, qui Regem habent filium ingenuorum, filium liberæ, non de ancilla Agar, sed de Saræ libertate generatum. Nec comedunt mane, nec velociter. Non enim in præsenti seculo quærunt voluptatem, sed tempore suo manducabunt, cum retributionis tempus advenerit, et manducabunt in fortitudine, et non in confusione. Omne bonum præsentis seculi confusio est, futuri vero perpetua est fortitudo. Tale quid et in Isaia dicitur*: *Ecce qui serviunt mihi bona manducabunt, vos autem esurietis*, Isaiæ 63: *Et iterum: Ecce qui serviunt mihi lætabuntur, vos autem pudebit.* S. Hier. succenturiatur S. August. lib. 17. Civit. 20, qui ex hoc loco statuit duas civitates, unam diaboli, alteram Christi, et earum reges diabolum et Christum: *Væ tibi, terra,* inquit, *cujus rex adolescens, et principes tui mane comedunt! Beata tu terra, cujus rex filius ingenuorum, et principes tui in tempore comedunt in fortitudine, et non in confusione. Adolescentem dixit diabolum, propter stultitiam et superbiam et temeritatem et petulantiam cæteraque vitia, quæ huic ætati assolent abundare. Christum autem filium ingenuorum, Sanctorum Patriarcharum, pertinentium ad liberam civitatem, ex quibus est in carne progenitus. Principes illius civitatis mane manducantes, id est, ante horam congruam, quia non exspectat opportunam, quæ vera est, in futuro seculo felicitatem, festinanter beari hujus seculi celebritate cupientes. Principes autem civitatis Christi, tempus non fallacis beatitudinis patienter exspectant. Hoc ait in fortitudine, et non in confusione, quia non eos fallit spes, de qua dicit Apostolus: Spes autem non confundit. Dicit ei Psalmus*, Psal. 24: *Etenim conversi qui te exspectant, non confundentur.*

18. IN PIGRITIIS HUMILIABITUR CONTIGNATIO, ET IN INFIRMITATE MANUUM PERSTILLABIT DOMUS.] Campens. *Fiet ut arceri non possit pluvia.* Hebr. est עצלתים *atsalthaim*, nomen duale, q. d. Claudicatio in utroque pede, id est, duplex pigritia, animæ et corporis; vel negligentia rerum præsentium et futurarum; aut socordia tam subditorum, quàm superiorum et principum; vel patris et matris, hi enim sunt duo curatores domus, quarum duplex negligentia illam perdit. Ita Chald. aut ut Pineda, una pigritia est regis, altera principum et magistratuum. De utrisque enim sermo præcessit. Aut regis duplex est pigritia, una qua rex est privata persona, altera qua publica, ut significet pigritiam, quæ in plebeio esset simplex, in rege et principe esse duplicem, imo multiplicem. Unde Arabicus vertit: *Ob modos negligentiæ inclinabitur tectum;* Thaumat. *Piger et otiosus domum suam minorem faciunt.* Pro *humiliabitur* hebr. est ימך *iimach*, id est, *inclinabitur*, deprimetur, subsidet, corruet. Vatabl. *propendet;* Tigur. *deterior fiet;* Campens. *solvetur;* alii, *marcescet*, *putrescet.* Sic enim Hebr. *iimach* vertunt Septuag. Levit. 27. 8. Alius, *opprimetur*; alius, *incurvabitur.*

Apposite à comessatione transit ad pigritiam ejusque damna, quia filia gulæ est acedia, ait S. Gregor. dum enim stomachus gravatur cibo et cerebrum vino, totus homo fit gravis, torpidus, piger, somnolentus, iners, ignavus. Paroœmia ergo hæc significat domum quamlibet tum privatam, tum publicam, puta regnum et rempublicam dissolvi, ruere et everti per pigritiam principum natam ex comessatione, et compotatione, per quam pigri sunt et desides in avertendis parvis noxis et damnis (quot enim sunt rimæ et stillæ, tot sunt pigritiæ in iis avertendis); hæc enim neglecta augescunt, et tandem rempublicam perdunt: sicut domus sensim debilitatur et tandem ruit, si piger sit herus in ea reparanda. *In pigritiis* ergo, id est, ob pigritiam et negligentiam initio parvam, sed diuturnam et multiplicem reficiendi tegula, tigna, trabes, etc., et sarta tecta servandi, *humiliabitur*, id est debilitabitur, marcescet, fatiscet, cadet, corruet et perdetur contignatio, id est, conjunctio trabium in domus fastigio cujus ruina quassabit parietes subjectos, totamque domum vertet; *et in infirmitate*, id est, per remissionem, otium, et ut Septuag. *segnitiem;* Syrus, *depressionem manuum* pigrarum et tardarum, non reparantium minutas rimas et foraminas, *perstillabit*, stillas pluviæ depluentis recipiet, quæ continuo cadentes putrefacient trabes, ut iis corruentibus corruat tota *domus*, tum privata, tum publica, scilicet respublica et regnum. Pergit enim perversos reges et principes describere, quorum ignavia et vitio ruit respublica. Unde de iisdem subdit: *In risu faciunt panem et vinum, ut epulentur viventes.* Cum enim toti vacent, imo mergant se deliciis et voluptatibus, obliviscuntur reipublicæ: cura enim ventris parit incuriam et desidiam mentis. Huc fa-

cit illud Comici in Mostel. *Venit imber, lavit parietes, perpluunt tigna, putrefacit aer operam fabri.* Apte fabrica domus statuitur hic typus fabricæ hominis et familiæ, vel reipublicæ. Nam ut ait Vitruvius : *Non possunt ædes symmetriæ atque proportionatæ rationem habere compositionis, nisi in se hominis bene figurati membrorum habuerint exactam rationem.*

Minus apposite aliqui hanc gnomen nectunt præcedenti, q. d. Cura moderati cibi servat vires corporis, quas incuria destruit, æque ac incuria sarta tecta conservandi destruit domum, et alii qui nectunt sequenti, q. d. Qui in risu epulantur, sensim labascunt corpore et animo, perinde ac labascit domus ex heri vecordia. Utrumque enim inconcinnum est et frigidum. Huic gnomæ similis est illa : *Qui mollis et dissolutus est in opere suo, frater est sua opera dissipantis*, Prov. 18. 9. Et illa Osee 7. 9 : *Comederunt alieni robur ejus, et ipse ignoravit : Non sentiens*, ait S. Bern. de Inter. domo cap. 11 : *Vermem interiorem* (socordiæ et concupiscentiæ) *qui interiora corrodit*, ac subdit : *Et ideo pergens totus in ea quæ foris sunt, et ignarus interiorum meorum, sicut aqua effusus sum, præteritorum obliviscens, præsentium negligens, futura non providens. Ingratus sum ad beneficia, pronus ad mala et tardus ad bona.* Quare cum audieris gravem casum viri magni et sancti, noli putare repentinum illum fuisse, sed minora neglecta majora evasisse, ipsumque tandem è culmine in abyssum præcipitasse.

Mystice ergo hæc gnome verissima est in fabrica spiritualis domus et perfectionis animæ : parvus enim defectus si negligatur, parit majorem et majorem, ut tandem homo cadat in peccata gravia, ac virtutem cum vitio commutet. Ita Olymp. et S. Hieron. Unde Chald. vertit: *In studio legis et mandatorum vir animo fractus, liberis orbatur suis ; femina autem si negligentius præcepta, quæ ei imperata sunt, ut à menstruis polluti sanguinis caveret, non servarit, summo animi mœrore afficietur.* Sed audi S. Hieron. *Domus nostra, quæ cum statu hominis erecta est, habitatio quam habemus in cœlis, si pigri sumus et ad bona opera tardiores, humiliabitur. Et omnis contignatio, quæ debet culmen portare in sublime, ad terram corruens habitatorem suum opprimit. Cumque auxilium manuum virtutumque torpuerit, omnes desuper tempestates, et nimborum ad nos turbo prorumpit.* Addit deinde, applicatque Ecclesiæ : *Porro quod in homine uno interpretati sumus, melius est super Ecclesia accipi, quod per negligentiam principum omnis ejus corruat altitudo, et ibi vitiorum illecebræ sint, ubi tegmen putabatur esse virtutum.* Hucusque S. Hieronym. Pigritia ergo est justorum socordia, qua nolunt minimis peccatis remedium afferre, et infirmitas manuum est eorumdem vana securitas, qua volunt et minora libenter admittere et in majora non cadere : sed istam pigritiam atque infirmitatem sequetur prius perstillatio domus, deinde ipsius domus misera manifestaque ruina ; quoniam vana securitate ædificatio virtutis mollescit, ut cadat, et tandem defectuum leviorum iteratione procumbit. Non quia illa sola virtutem destruant animamque dejiciant, sed quia fortitudinis murum aperiunt, ut importunus hostis irrumpat. Hanc namque mentem esse sapientis Cassianus, alium simul ejusdem locum tractans, evidenter expressit : *Eleganter, inquit, mentis incuriam domati comparavit, tectoque neglecto, per quam primo quidem velut minutissima quædam penetrant ad animam stillicidia passionum : quæ si velut parva ac levia negligantur, corrumpunt tigna virtutum ; et post hæc influunt imbres largissimi vitiorum, per quos in die hiemali, id est, tempore tentationis, ingruente impugnatione diaboli expelletur mens de habitatione virtutum, in qua scilicet aliquando circumspectam diligentiam retinens, velut in domus propriæ possessione requieverat.* Hactenus Cassian. collat. 6. cap. 17.

Porro contignatio, quæ non est aliud quàm *tectura trabium ac lignorum*, ut ait Budæus, primo, notat sublimiorem Ecclesiæ statum clericorum et regularium, ait Hugo; secundo, finem ultimum, ad quem cuncta sunt erigenda et apte nectenda, ait Olympiodor. tertio, virtutum, quæ inter se contrariæ videntur, connexionem, ut spei et timoris, humilitatis et magnanimitatis, paupertatis et beneficentiæ, actionis et contemplationis; quarto, virtutum sublimitatem ac soliditatem, ac præsertim charitatis celsitudinem, ait Dionys. Significat ergo *nobis in ænigmate parabolæ Ecclesiastes, per virtutum robur ac firmitatem non cedere fluxionibus tentationum extrinsecus in cor fluentium, per quas nobis pereant quæ sunt reposita*, ait Nyssen. hom. 4. Dum ergo rimam vel minimam in anima sentis, per quam diabolus stillam tentationis immittit, illico eam obtura; alioquin ex rima fiet fenestra, et ex stilla fiet pluvia, imo torrens et flumen, cui resisti non poterit. Quinto, contignatio sive tabulatum significat principes et proceres, qui cæteras inferiores reipublicæ partes sibi subjectas tuentur et protegunt. Hi enim comparantur tignis cedrinis et cypressinis, Cant. 1, uti ibidem explicat S. Gregor. Bernard. Rupert. Anselm. et alii. Sexto, contignatio sunt consiliarii et officiales principum. Hi enim, dum per concordiam velut contignationem connectuntur, conservant domum reipublicæ; dum vero per invidiam à sese dissident, tam se mutuo, quàm rempublicam evertunt. Denique S. Hilar. Cant. 6. in Matth. *In pluviis*, inquit, *blandarum et sensim illabentium voluptatum illecebras significat, quibus primum fides rimis patentibus immadescit; postquam torrentium procursus, id est graviorum cupiditatum motus incurrit; atque exinde tota ventorum vis circumflantium desævit, universus scilicet diabolicæ potestatis spiritus infertur.* Stilla ergo est parva voluptas, imo parvus amor rei vetitæ, qui nisi excludatur mentem penetrat, subjugat et perdit, juxta illud Eccles. 19. 1 : *Qui spernit modica paulatim decidet.* Vide ibi dicta. Porro R. Salomon per domum accipit templum Hierosolymitanum, q. d. Quia Judæi nimis fuere negligentes in Dei legibus observandis; hinc accidit ut eorum domus, urbs et templum desolaretur per Chaldæos et Romanos; cum tamen huic excidio in tempore occurrere, illudque sua diligentia et pietate avertere potuissent.

19. IN RISUM (ita legendum cum Hebr. et Roman. non *in risu*, uti legunt alii) FACIUNT PANEM ET VINUM UT EPULENTUR VIVENTES (male nonnulli legunt, *bibentes*), ET PECUNIÆ OBEDIUNT OMNIA.] Hebr. *In risu faciunt panem, et vinum* (Septuag. et Syrus addunt, *et oleum*) *lætificat viventes;* Campens. *Ad voluptatem parant cibos ;* Tigur. *Apparant convivia cibis magnifica;* alius : *Lætitiam vino*

atque epulis celebrant, ut epulentur viventes, id est ut epulentur læti, hilares et gaudentes; nam vivere est gaudere, et vita est gaudium. Ita Nonius: *Viventes*, ait, *veteres gaudentes dixerunt a bono vitæ commodo, sicut qui nunc est in summa lætitia, vivere eum dicimus.* Sic c. 9. 9. pro eo quod Noster vertit : *Perfruere vita cum uxore*, Hebr. est *vide vitam*, hoc est vive. Sic Psal. 71. 15. de Salomone et ejus antitypo Christo dicitur: *Et vivet*, scilicet lætus, hilaris, dives, honoratus, gloriosus. Unde explicans subdit : *Et dabitur ei de auro Arabiæ, et adorabunt de ipso semper tota die benedicentes.* Sic et Ezech. 16. 6 : *Vive dixi, inquam, tibi in sanguine tuo vive.* Vide dicta. Jam

Primo, Cajet. hanc gnomen refert ad v. 17 : *Beata terra, cujus rex nobilis est, et cujus principes vescuntur in tempore suo, etc.* q. d. Ad beatitudinem terræ pertinet panis, vini et pecuniæ abundantia, quæ omnia rex et principes sobrii et providi comparant, ut de rerum copia reipublicæ prospiciant.

Secundo, Chald. hæc refert ad justorum eleemosynas; unde vertit : *Hilares panem faciunt justi, ad educandos pauperes et fame confectos, vinum quoque quod scientibus miscent, illis delectationem futuro seculo affert. Pretium etiam redemptionis, testimonium justitiæ futuro seculo pro eis in luce omnium reddet.*

Tertio, Thaumat. censet hîc notari homines pigros, de quibus v. præcedenti, ideoque viles, sanniones et gulosos : *Piger*, inquit, *et ignavus domum minuunt. Alios subsannant, ingluvie sua abutuntur omnibus, argento quovis trahuntur, vili pretio nihil non humile et vile facere parati.* Et Auctor Catenæ Græcæ : *Pigri*, inquit, *abdomini vacant, inhiantque pecuniæ ad solam voluptatem et lætitiam respicientes.* Vice versa, R. Salomon et Aben-Ezra censent hîc dari stimulum pigris ad excutiendam pigritiam, q. d. Seposita pigritia, alacriter laborate ; sic enim labore vestro parabitis vobis splendidas epulas et opes.

Quarto et genuine, hæc referenda sunt ad v. 16. *Væ tibi, terra, cujus rex est puer, et cujus principes mane comedunt !* Hanc enim comestionem et comessationem hîc enim exaggerat, q. d. Rex et principes voluptuarii in risum, id est propter risum et voluptatem, ad luxum et luxuriam, ut dixi v. 17, curant sibi fieri, et delicata præparari panem et vinum, id est quemlibet cibum et potum, ut epulentur viventes, id est, dum vita suppetit, per omnem vitam ; nam post mortem nihil boni sperant, imo animam superstitem esse non credunt. Igitur quamdiu vivunt, convivia agitant, epulis et vino mensas opipare instruunt, et ad hæc sumptibus non parcunt; sed quidquid in urbe deliciosum, rarum et magnificum est, magno ære comparant. *Pecuniæ* enim *obediunt* et comparantur *omnia*, vel ut ex Hebræo elegantius et nervosius vertas : *Pecunia omnia exaudit*, omnibus respondet et annuit. Est prosopopœia. Inducitur hîc pecunia quasi regina, quam omnes et omnia sectentur, exquirant et postulent, ac mox sese sistant et offerant ubi intervenerit Domina pecunia.

Posset quoque τὸ *in risum* referri ad parasitos, adulatores, histriones et moriones, qui mensas divitum ambiunt, easque quasi emunt, dum eas condiunt suis ridiculis facetiis, dicteriis, scommatibus, gestibus, actibus, quibus convivas ad risum et hilaritatem excitant; qua in re abundabant Palæstini, Syri et Alexandrini, teste Capitolino in Ælio Vero.

Mystice, S. Hieron. hæc refert ad Prælatos qui plausum populi captant, ut opes et epulas acquirant : *Accusat eos*, inquit, *qui loquuntur in Ecclesia et docent populos, sed ea docent, quæ populum audire delectet, quod peccatores palpent in vitio et strepitus concitent audientium. Nonne, quando in Ecclesia lascivit orator, et beatitudinem et regna cœlorum multitudini pollicetur, videtur tibi in risu facere panem, et vinum ad lætitiam miscere viventium? sive quod ipsi, qui docent, divitias et cibos et opes per delectabilia promissa conquirant, quod Ecclesiæ panem, qui panis lugentium est et non ridentium (beati quippe lugentes, quoniam ipsi ridebunt) in lætitia gaudioque conficiant.* Pergit deinde : *Quod autem sequitur : Pecuniæ vel argento obediunt omnia, dupliciter accipiendum, vel ipsos Doctores postquam adulatione ditati sint, regnum in populos exercere; vel certe, quia argentum pro sermone semper accipitur : Eloquia enim Domini eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum; hoc asseverat, quod eloquentiæ, et orationi, quæ verborum sit fronte composita, facile vulgus cedat ignobile.* Idem S. Hieronymus rursum contrarie hæc accipit de Doctoribus Evangelicis, qui hilariter evangelium, id est lætum nuntium, bonaque, quæ Christus sponsus illi attulit, inter quæ est pecunia, id est talenta cuique ab ipso distributa, Lucæ 19, annuntiant. Sic et Olymp. eosdem opponit voluptuariis, quod pane vinoque mystico roborati, facile dæmonis insidias rideant, scientes quod orbis universus argento, id est Verbo Dei propter nos incarnato subjectus sit.

Et pecuniæ obediunt omnia.] Pro *obediunt* hebr. est יַעֲנֶה *iaana*, id est, *humiliat et sibi subjicit omnia*, vel *exaudit omnia*, vel *respondet omnibus.* Hinc primo Septuag. vertunt : *Et argento humiliatione obediunt omnia*, q. d. Argento omnes et omnia se humiliant, substernunt et obediunt. Unde Arabicus : *Et omnes res humiliantur et obediunt argento;* Syrus : *Argentum humiliat et seducit eos in omnibus;* alius : *Argento humiliant se omnes*, quasi adorantes mammonam. Secundo, Symmach. vertit : *Argentum utile erit ad omnia;* Thaumat. *Argento quovis trahuntur.* Tertio, Tigur. *Pecuniæ subigunt omnia;* alius : *Argentum obtinet omnia;* Vatabl. *Pecunia præstat omnia;* Camp. *Pecunia suppeditat omnia;* Marinus : *Argentum auxiliabitur omnibus.* Quarto, alii : *Pecunia restat omnibus*, vel *omnia*, q. d. Si quid cupis, consule pecuniam; hæc si tibi sit, tuæ cupiditati tuisque votis omnibus faciet satis. Quinto, alius : *Pecunia exaudit omnia*, ut per prosopopœiam hîc inducatur, velut regina potentissima, imo velut numen mortalium, quod invocatum, omnia quæcumque expetuntur, imperet et præstet. Unde Poeta :

—Quidquid nummis præsentibus opta,
Et veniet ; clausum possidet arca Jovem.

Similis est phrasis Osee 2. 21 : *Et erit in die illa : Exaudiam cœlos, et illi exaudient terram, et terra exaudiet triticum et vinum et oleum; et hæc exaudient Jezrael*, q. d. Præstabo cœlis votum quod optant, dando eis pluviæ abundantiam ; cœli hanc impertient terræ, quæ illam postulat ; terra cupiditati tritici, vini et olei, ut copiose proveniant, annuet ; hæc Jezrael ditabunt frugum fructuum-

que copia, ut ibi sit magnus rerum omnium, atque ac animalium hominumque proventus. Nulla ergo res est quæ non conficiatur pecunia; nullum scelus, quod non imperet pecunia. Unde Apost. Timoth. 6: *Radix*, inquit, *omnium malorum est cupiditas;* græce φιλαργυρια, id est cupido argenti. Nihil est tam absconditum, quod divitiæ non eruant; nihil tam carum, quod non coemant; nihil tam sublime et inaccessum, quod non obtineant. Ipsæ sunt hujus vitæ firma protectio; ipsæ, quibus regibus et principibus hujus seculi ad voluntatem eorum obsequimur; ipsæ, quibus tranquillitatem, libertatem et amplissimos honores mercamur: ipsæ tandem nonnunquam homines abjectissimos nobilibus viris similes faciunt, et ad supremum imperium evehunt. Sexto, Noster omnia hæc complexus significanter vertit: *Pecuniæ obediunt omnia.* Ipsa enim est quasi regina, cui vocanti et imperanti omnes et omnia se sistunt, obediunt et imperata faciunt. Unde Thuanus vertit:

> Et passim potitur regina pecunia rerum.

Hinc Aristophanes in Pluto Act. Scen. 2. idipsum mutuatus est:

> Si quid, *inquit*, præclarum, aut pulchrum aut gratum denique
> Inter homines existit, per Plutum (*Deum opum*) maxime
> Existit: nam pecuniæ obediunt omnia.

Et Horat. lib. 1. epist. 6:

> Scilicet uxorem cum dote, fidemque et amicos,
> Et genus et formam regina pecunia donat.
> Ac bene nummatum decorat Suadela, Venusque.

Hinc et illud Sallustii in Jugurt. *Romæ venalia omnia esse etiam ipsammet civitatem, si emptorem reperiret.* Vide Senecam, lib. 3. de Ira, cap. 32 et 33. Cicero in Verrem Act. 2. queritur pecuniosum, ut sit nocentissimus, damnari non posse. Epicharmus ait auro aperiri omnia, ipsas etiam inferni portas. Hesiodus in Ergis pecuniam vocat, hominis animam alteram; Philosophus, sanguinem et vitam. Hinc Jurisconsulti quos citat Tiraquel. de Nobil. cap. 3. n. 5. censent omnes divites vocari posse Principes; inde enim divitiæ nominantur facultates, quod ad res omnes facultatem, adeoque facilitatem præbeant. Imo Plutus et Mammona pro diis habiti et culti sunt. Quin et Judas pro triginta denariis argenti Christum Deum vendidit, prodidit et perdidit. Denique Gentiles Jovem ipsum deorum summum vocarunt pecuniam. Citat eos et redarguit S. August. lib. 7. de Civit. cap. 12, cujus verba recitavi Eccles. 10. 9. sub initium. Idem, lib. 4. cap. 21, docet eos coluisse Deum Argentinum, et Æsculanum dictum ab ære; et Tertul. lib. 4. contra Marcion. cap. 33: *Injustitiæ*, ait, *auctorem et dominationem totius seculi, nummum scimus omnes.* Unde avaritia à Paulo vocatur Idolorum servitus; multi enim aurum ut numen colunt et quasi adorant, Ephes. 5. 5. Sapienter Seneca et ex Dionysio: *Pecuniæ*, inquit, *imperare oportet, non obedire;* et Cicero 1. Offic. *Nihil*, ait, *est tam angusti animi tàmque pravi, quàm amare pecuniam. Talis enim est mancipium aureum*, ait Socrates et Poeta:

> Imperat aut servit collecta pecunia cuique;
> Tortum digna sequi potius quàm ducere funem.

Denique Julius Cæsar potentiam duabus rebus parari, servari et augeri censebat, pecunia scilicet et militibus, eaque se mutuo consequi. Ita Xiphilinus in Cæsare. Hinc Flaminius apte ludens in Philopœmenem militibus abundantem, sed opibus vacuum, ait: *Philopœmen manus quidem habet et crura, at ventrem non habet;* per manus et crura significans duces et milites, per ventrem pecuniam, quæ milites nutrit, ideoque belli est nervus. Ita Plutarc. in Apopht. Rom.

Porro S. Thomas, 1. 2. q. 2. art. 1. ad 1, quærit an beatitudo hominis consistat in divitiis, ex eo quod pecuniæ obediant omnia, ac respondet: *Omnia corporalia*, inquit, *obediunt pecuniæ quantum ad multitudinem stultorum, qui sola corporalia bona cognoscunt, quæ pecuniâ acquiri possunt. Judicium autem de bonis humanis non debet sumi à stultis, sed à sapientibus, sicut et judicium de saporibus ab iis qui habent gustum bene moderatum.* Unde apte Poetæ Jovi dederunt imperium cœli, Neptuno maris, Plutoni inferorum; quia πλουτος, id est opes ex imis terræ visceribus eruuntur, et avaros ad infernum deducunt ad Proserpinam Plutonis uxorem. Hinc Pluto dictus est Orcus et Uragus ab Urgendo, ac Dis. Causam dat Cicero lib. 2. de Natura deorum: *Terrena vis omnis*, ait, *atque natura Diti patri dedicata est; qui Dis, ut apud Græcos* πλουτων (id est dives), *quia et recidant omnia in terras et oriantur à terris.*

20. In cogitatione tua regi ne detrahas, et in secreto cubiculi tui ne maledixeris diviti; quia aves cœli portabunt vocem tuam, et qui habet pennas annuntiabit sententiam.] Cohæret apte hæc gnome præcedenti, q. d. Esto reges et principes conviviis vacent, rempublicam negligant, cives vexent et opprimant; tamen caveat subditus ne eis detrahat: facile enim ejus detractio ad aures principis perveniet, qui eum puniet et plectet. *Jubet*, inquit S. Hieronym. *ne ira et furore superati, in maledictum et in detractionem regum et principum prorumpamus: quia contra spem interdum evenit ut his quibus maledix imus nuntietur, et incurramus periculum immoderatione linguæ. Quod autem ait: Volucres cœli auferent vocem tuam, et habens pennas annuntiabit verbum, hyperbolice intelligendum, quomodo solemus dicere etiam ipsos parietes, quibus consciis loquimur, quæ audierunt non celaturos.*

In cogitatione tua.] Hebr. *In scientia tua;* Septuag. *In conscientia tua;* S. Hieron. *In mente tua;* Syrus: *In intellectu tuo;* Chald. *Ne tacitus apud te in intimis et abditis cordis regi prave impreceris.* Ergo *in cogitatione tua*, id est ne occultissime quidem, vel te solo conscio, ut vertit Thaumat. Unde Arabicus vertit: *In lecto tuo;* Cajetan. *In separatione tua.* Est catachresis; cogitatio enim sumitur pro summe occulto. Ita Lyranus Cajetan. Vatablus. Adde proprie in cogitatione et mente non esse maledicendum regi; quia quod sæpe cogitamus et mente volvimus, hoc per os, id est per verba et gestus foras erumpit, ut sentiri, et ab audientibus ad regem deferri possit. Ita Lyranus. Unde Campensis vertit: *Ne ausus fueris vel cogitare semel, ut hujusmodi in rege vel principe reprehendas.* Et Thaumat. *Jubet*, inquit, *regni principibus et magistratibus per omnia parendum, ita ut ne*

dicto quidem quis illis adversetur, aut ad verbulum aliquod triste obmurmuret.

Regi ne detrahas.] אל תקלל Hebr. *al tekallel*, id est ne vilipendas, ne extenues, ne leviter loquaris, velut de vili et abjecto, ne vituperes. Septuag. *Ne maledicas, ne exsecreris;* Symmachus : *Ne conviciis incessas.* Alludit ad præceptum Mosis : *Diis* (id est judicibus et magistratibus) *non detrahes, et principi populi non maledices,* Exodi, 22. 18.

Diviti,] id est potenti, principi, præsidi. Ita Vatabl. Cajetan. Titelm. et alii, imo et S. Hieron. In Script. enim sæpe dives notat potentem et principem; quin et apud Poetas. Divitiæ enim faciunt potentes et principes, ac quasi Deos : Unde Deus et Divus dicitur quasi dives, quod abundet et det omnibus, sicut pecuniæ obediunt omnia. Audi Horatium 2. sermon. Satyra 3 :

Omnis enim res
Divitiis paret, quas quis construxerit, ille
Clarus erit, fortis, justus, sapiens, etiam et rex.

Deos æternos dicimus; divos vero qui ab hominibus fiunt, ait Servius. *Divus enim dicitur quasi Dius, id est* ἀπο διος, *id est à Jove genus ducens*, aut *divus*, quasi divinus. Hinc ditio', quæ est divitum et ditiorum, vocatur potestas et imperium. Unde Cicero 2. de Legib. *Ditione atque numine Deorum geruntur res.* Et Act. 3. in Verrem : *Sub imperium ditionemque populi Romani urbes aliquas subjungere.*

Quia et aves cœli portabunt vocem tuam, et qui habent pennas (Aquila, *alata*) annuntiabunt sententiam.] Hebr. *verbum;* Tigur. *maledictionem tuam;* idem dicit posteriori hemistichio per elegantiam, quod dixit priori : aves enim et volatilia habent pennas. Proverbium vulgare est : *Nisi si qua vidit avis,* significans rem esse valde occultam. Unde Aristophanes in Avibus :

Nemo vidit meum thesaurum, nisi si qua avis usquam.

Et Suidas ex Aristophane :

Nemo me contuetur, nisi prætervolans avis.

Est ergo hæc parœmia hyperbolica significans rem occultissimam, puta maledicentiam et detractionem secretam, occultò quodam modo præferendam ad regem, qui multos habet oculos et aures, puta multos corycæos et exploratores. Unde illud :

An nescis longas regibus esse manus?

Simili modo et proverbio dicimus sylvas et sepes habere aures, quia quæ ibidem quasi in loco deserto et secreto dicuntur, sæpe ab aliquo ibidem latitante vel eminus spectante, videntur, audiuntur et cognoscuntur. Rursum cum dicimus *scelus nullis parietibus posse abscondi;* et : *Si tacuerint, lapides clamabunt.* Litterale exemplum est in Ibyco Musico, ideoque divite, qui cum à latronibus ob opes occideretur, grues prætervolantes testes et vindices necis suæ appellans, per ipsas auctores necis detecti pœnas dederunt. Unde illud Ausonii in Monosyllabis:

Ibycus ut periit, vindex fuit altivolans grus.

Unde Proverbium : *Ibyci grues*, in eos qui insolito casu proditi sceleris pœnas exsolvunt. Ita Plutarchus lib. de Sera Numinis vindicta, qui addit simile de Besso, cujus parricidium hirundines prodiderunt. De Porphyrione ave tradunt nonnulli, ipsam adulterium uxoris marito detegere. Sic picas, loqui doctas, domi maledicta et facta puerorum vel famulorum absenti patrifamilias sua voce et gestu detexisse sæpius audivimus. Notum est ex Porphyrio, Phylostrato et aliis Melampium, Tiresiam et Apollonium Thyaneum se jactasse quod voces garritusque hirundinum aliarumque avium intelligerent, et ex iis secreta dicta factaque cognoscerent. Huc facit ille Juven. Satyr. 9:

O Corydon, Corydon, secretum divitis ullum
Esse putas? servi ut taceant, jumenta loquentur,
Et canis et postes et marmora : claude fenestras,
Vela tegant rimas, junge ostia, tollito lumen
E medio : clamant omnes prope, nemo recumbat
Quod tamen ad cantum galli facit ille secundi,
Proximus ante diem caupo sciet.

Et Cicero : *Omnis fere sermo,* inquit, *ad forensem famam à domesticis manat auctoribus.* Quocirca sapienter S. Eucherius, epist. ad Valerianum, ita præcipit : *Etiam in secretis tuis, quod velis homines nescire, ne feceris; quod Deum, ne cogitaveris.*

Per *aves cœli* ergo notat delatores, ut vertit Vatab. et exploratores; aves enim sunt perspicaces, celeres, garrulæ, leves, inconstantes : tales sunt et delatores et curiosi corycæi, qui omnia secretissima explorant; et ut ait Comicus in Trinum : *Id quod in aurem rex reginæ dixerit sciunt, quod Juno fabulata sit cum Jove.* Porro Olympiod. et ex eo Pineda per aves intelligit famam : *Maledicta,* ait, *fama excurrens deferet ad illius aures, cui malum imprecatus fueris.* Fama enim à Poetis pingitur alata, vigil, loquax, velox. Audi Virgil. 4. Æneid. hoc famæ ænigma vel hieroglyphicum proponentem :

Cui quot sunt corpore plumæ,
Tot vigiles oculi, subter (mirabile dictu)
Tot linguæ, totidem ora sonant, tot surrigit aures.
Nocte volat cœli medio, terræque per umbram
Stridens, nec dulci declinat lumina somno.
Luce sedet custos, aut summi culmine tecti,
Turribus aut altis; et magnas territat urbes
Tam ficti falsique tenax, quàm nuntia veri.

Adde (ut ad aves redeam) solere epistolas per aves mitti, cum quid secrete et celeriter absenti et remoto nuntiandum est. De columbis asserit Plinius lib. 10. 37 : *Internuntias in rebus magnis fuisse, epistolas annexas earum pedibus obsidione Mutinensi, in castra Consulum D. Bruto mittente. Quid vallum et vigil obsidio, atque etiam retia amne prætensa profuere Antonio, per cœlum eunte nuntio?* Qua de re plura dixi in Oseam. Denique veteres auguria et divinationes rerum arcanarum captabant ex avibus.

Porro principi et magistratui expedit habere veraces et probæ fidei exploratores, qui ea quæ ubilibet fiunt, præsertim secreta, rimentur : sed cavendi sunt leves et fallaces, qui adulationis, odii vel lucri causa crimina confingunt et innocenti impingunt. Unde sapienter Mecænas Augusto Cæsari de iis ita scribit apud Dionem lib. 52 : *Quoniam auscultatores et exploratores habere te oportet, quorum ope omnes imperii tui res cognoscas, ne quid custodia aut emendatione indigens te fallere possit, memento non omnino*

statim, quæ ab eis referuntur credenda, sed diligentem considerationem adhibendam esse. Permulti enim eorum, vel odio aliorum, utpote bona eorum affectantes, vel in gratiam quorumdam vel irati ob postulatam et non acceptam pecuniam, falso crimine seditionis tentatæ, aut contra Imperatorem alicujus facti vel dicti improbi eos onerant. Quod si enim tardius fidem adhibueris, nullo tuo magno id fiet damno: festinando autem fieri potest ut peccatum aliquod irreparabile admittas.

Mystice, aves cœli sunt Angeli (unde Tigur. *Angeli veloces et alati*) boni vel mali, qui res nostras ad Deum et subinde ad homines deferunt; mali ut accusent, boni ut excusent et gratiam impetrent. Angeli enim cognoscunt cogitationes subinde etiam secretas, non ex se, sed ex signis et conjecturis, vel ex revelatione Dei. Minus vere Hugo censet Angelos cognoscere quidem cogitationes ab ipsismet nobis immissas, an illis consentiamus, non vero cognoscere eas quas nobis caro vel mundus suggerit; minus vere, inquam; nam utrasque æque cognoscunt vel ignorant: utrarumque enim eadem est ratio, et idem indagandi motus. Ita Olympiod. Thaumat. Hugo et alii. Porro Olympiod. per aves quoque accipit conscientiam propriam, quæ, ut vulgo dicitur, est instar mille testium, et Spiritum Sanctum. Sed hæc huic loco incongrua sunt. Porro S. Hieron. mystice per principem accipiens Christum et Sanctos, per aves Angelos, sic exponit: *Mandat*, inquit, *non solum contra Christum temere nihil loquendum, verum etiam in arcanis cordis, quamvis variis tribulationibus coarctemur, nihil blasphemum, nihil impium sentiendum. Et quia dilectionem, quam Christo exhibemus, debemus et proximo. Diliges quippe Dominum Deum tuum, sed et proximum tanquam teipsum; etiam nunc jubemur, ne post regem de sanctis quoque facile detrahamus, et eos, quos viderimus sapientia, scientia, virtutibusque dotatos linguæ mordacitate rodamus, quia Angeli qui terram circumeunt et sunt administratorii spiritus, et in Zacharia loquuntur: Circuivimus terram, et ecce omnis terra habitatur et silet; ad instar avium nostra verba et cogitationes ad cœlum perferunt, et quod clam cogitamus Dei scientiam non latere.* Porro Chald. per aves accipit Angelum Raphaelem et Heliam. Unde sic vertit: *Tu autem ne tacitus apud te, in intimis et abditis cordis regi prave impreceris, neque in penetrali thalami tui sapienti maledixeris. Raphael enim Angelus omni die super montem Horeb clamat, et in universum orbem vox ejus pervagatur. Helias quoque sacerdos magnus, velut aquila summis alis prædita volans aerem et cœlos perlustrat, et quæ occulte facta sunt omnibus terram inhabitantibus defert et denuntiat.* Verum hæc sunt figmenta Judaica et Cabalistica.

CAPUT UNDECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PER ÆNIGMATA HORTATUR AD LARGAS ELEEMOSYNAS. INDE V. 8. MONET UT HOMO ASSIDUE MEMOR SIT JUDICII EXTREMI, IDEOQUE CONCUPISCENTIAS MORTIFICET, AC VIRTUTIBUS ET BONIS OPERIBUS VACET.

1. MITTE panem tuum super transeuntes aquas: quia post tempora multa inve-
nies illum. 2. Da partem septem, nec non octo: quia ignoras quid futu-
rum sit mali super terram. 3. Si repletæ fuerint nubes, imbrem super ter-
ram effundent. Si ceciderit lignum ad Austrum, aut ad Aquilonem, in quo-
cumque loco ceciderit, ibi erit. 4. Qui observat ventum, non seminat: et
qui considerat nubes, nunquam metet. 5. Quomodo ignoras quæ sit via
spiritus, et qua ratione compingantur ossa in ventre prægnantis; sic
nescis opera Dei, qui fabricator est omnium. 6. Mane semina semen tuum, et vespere cesset
manus tua: quia nescis quid magis oriatur, hoc aut illud; et si utrumque simul, melius erit.
7. Dulce lumen, et delectabile est oculis videre solem. 8. Si annis multis vixerit homo, et in his
omnibus lætatus fuerit, meminisse debet tenebrosi temporis, et dierum multorum: qui cum
venerint, vanitatis arguentur præterita. 9. Lætare ergo, juvenis, in adolescentia tua, et in bono
sit cor tuum in diebus juventutis tuæ, et ambula in viis cordis tui, et in intuitu oculorum tuo-
rum: et scito quod pro omnibus his adducet te Deus in judicium. 10. Aufer iram à carne tua:
adolescentia enim et voluptas vana sunt.

1. MITTE (Syrus, *projice*) PANEM TUUM SUPER TRANSEUNTES AQUAS, QUIA POST MULTA TEMPORA INVENIES ILLUM.] Τὸ *transeuntes* non est in Hebræo, sed subintelligitur, aquæ enim veræ et vivæ sunt fluentes fluxuque suo transeuntes. Salomon secutus Ben Sira, quem Hebræi volunt fuisse nepotem Jeremiæ Prophetæ, Alphabeto 1. littera *zain : Sparge,* inquit, *panem tuum in superficie aquarum, et in arida, et tu invenies eum in fine dierum,* q. d. Sicut agricola jacit semen in terram, nulla habita ratione soli humidi vel aridi, sic et tu disperge tuas eleemosynas in egentes, etiam aridos, id est plane inopes, vel immemores et ingratos, ut tibi gratiam referre non possint aut nolint. Jam

Primo, Cajetan. sic proprie explicat : Mitte tuum panem per maria et flumina ad distantes pauperes. Verum ipse gnomen hanc universalis eleemosynæ ad absentes restringit, nisi sic explices, q. d. Ita dilata tuos animos et eleemosynas, ut non tantum præsentibus eroges, sed et eas ad absentes remotosque quaquaversum mittas, uti fecit S. Gregorius. Chaldæus vero per transeuntes aquas accipit pauperes in aquis navigantes : *Porrige,* ait, *alimentum tuum pauperibus, qui ambulant in navibus super facies aquarum; quoniam post tempus dierum multorum invenies mercedem ejus in seculo hoc et in seculo venturo.*

Secundo, Aben Ezra contrarie vertit; nam pro *transeuntes* vertit : *stantes, sive stagnantes aquas,* q. d. Sicut in stagnis et vivariis heri projiciunt panem, quem pisces devorant, itaque se impinguant, ut pinguiores facti extractique herum pascant; sic pariter projice panem tuum pauperibus, ut eo pasti vicissim te sua gratiarum actione bonaque precatione reficiant et pascant. Huic sensui affine est proverbium Arabicum : *Bonum operare quod potes, et illud in aquam projice; quia piscis aliquis educet ipsum aliquando foras in tui beneficium.* Exemplum litterale est in Prato spirit. Joannis Moschi, capite 185, ubi narrat quemdam 50 nummos dedisse pauperibus, ideoque eos sextuplicatos recepisse; dum in pisce ex aquis extracto invenit gemmam, quam trecentis nummis divendidit : quare pro 50, piscis reddidit ei trecentos.

Tertio, Olympiod. per aquas accipit lacrymas : *Cum lacrymis, inquit, et misericordiæ affectu facito eleemosynam.* Possunt quoque accipi lacrymæ pauperum, q. d. Pauperi præ fame et afflictione gementi et lacrymanti dato stipem, ut ea lacrymas ejus soleris et abstergas.

Quarto et magis apposite, alii censent esse metaphoram à mercatoribus, frumenta et panes per naves transmittentibus in exteras regiones, lucri causa, q. d. Sicut mercator panes et grana per naves transvehit in alias oras, ut ibi ea carò vendat, itaque ingens lucrum domum reportet; sic tu mitte panes et opes tuas in pauperes tam urbanos, quàm forenses : inde enim ingens lucrum, puta Dei hominumque gratiam domum referes. Huc spectat illud Proverb. 31 : *Navis institoris de longe portans panem suum;* et illud Gen. 49 : *Aser, pinguis panis ejus, et præbebit delicias regibus.* Huc facit expositio subtilis et sublimis nostri Sebastiani Barradii, l. 7. prolegom. cap. 14 : *Mitte panem super transeuntes aquas,* id est mitte panem tuum in mare, et in longinquam cœli regionem navibus deportetur; et post multa tempora cum efflaveris animam, invenies illum: quæ sunt naves? pauperes. Hinc ait Christus Luc. 18 : *Omnia quæcumque habes vende, et da pauperibus, et habebis thesaurum in cœlo,* q. d. Onera tuis divitiis naves, id est pauperes, hi in cœlum viles opes deferent, et cum pretiosissimo thesauro commutabunt. Porro naves hæ nunquam patiuntur naufragium, nec spolium, uti patiuntur naves mercatorum, sed certo cursu eleemosynam in cœlum devehunt. Unde S. Chrysost. hom. 48. in c. 24. Genes. *Facilis,* inquit, *est hæc transvectio, secure illuc transferimus, et in thesauro indeprædabili reponimus, quæcumque per pauperum manus præmittimus.* Qui ergo sapis, imple tuis panibus opibusque manus pauperum; illæ eas deportabunt in cœlum, ubi pro eis centuplum, imo millecuplum recipies.

Rursum, aliqui per *aquas transeuntes* accipiunt animas in purgatorio detentas, quasi pro eis hìc jubeat effundere eleemosynas, preces et suffragia; illæ enim animæ transierunt à præsenti seculo in alterum alterius vitæ, ac è terra in purgatorium, ubi gravissime igne cruciantur. Quare qui misericors est et sapiens, eis omni ope et arte per indulgentias, missas et eleemosynas suffragatur, ut à tantis tormentis eas liberet; illæ enim jam liberatæ in cœlum evolabunt, ubi liberatori suo gratæ, ampla à Deo dona eidem impetrabunt.

Quinto et genuine, q. d. Sicut semen copiose seritur in terra humectata, per quam transierunt aquæ vel pluviæ, vel fluviales, ut ex ea succum sugat, quo germinare et segetem copiosam producere queat; sic tu, ô fidelis, ô Christiane, panem, id est eleemosynam tuam copiose dispergito in pauperes, ut ex ea copiosos bonorum temporalium et spiritualium fructus colligas. Nam per *transeuntes aquas,* metonymice intellige terram transeuntibus aquis madentem et humidam, ideoque aptam ad recipiendum semen : seritur enim non in aqua, sed in terra aquis humecta. Aqua enim vivifica est, atque omnis fecunditatis effectrix, ait S. Cyrill. in Isaiæ 32. 20; sic est et eleemosyna. Sensus ergo, q. d. Postquam aquæ pluviæ transierint, terramque ad opportunum satum madentem præparatamque reliquerint, sementem facito; sic pariter ubi pauperum greges ex paupertate, aliave afflictione egentes, ideoque ad eleemosynam paratos et anhelantes videris, tu illis eam elargire. Ita S. Hieron. *Ad eleemosynam,* ait, *cohortatur, quod omni petenti sit dandum et indiscrete faciendum bene. Quomodo enim qui super irrigua seminat, fructum sementis exspectat; ita qui largitur egentibus non granum seminis, sed ipsum panem serit, fœnore quodam multiplicationem illius præstolans, et cum dies judicii advenerit, multo amplius quàm dederat recepturus.* Hebr. est : *Mitte panem tuum super faciem aquarum,* id est super faciem terræ aquis irrigatam; nimirum feracissima est miseri et calamitosi hominis facies : *aquis,* id est ærumnis, et lacrymis madefacta; in hac semina panem tuum, et ipsa magno cum fœnore semen reddet.

Denique, τὸ *super aquas* posset exponi *juxta aquas,* uti Christus *stans super,* id est juxta, *eam, imperavit febri,* Lucæ 4. 39. Felicius enim

semen jactum juxta aquas, et uberiore fruge provenit.

Nota : Apte comparantur pauperes transeuntibus aquis. Primo, quia homines in hac vita transeunt et prætcrfluunt, ut aquæ et flumina. Unde illud : *Aquæ multæ populi multi;* Apoc. 17. 15; et illud : *Omnes quasi aquæ dilabimur*, 2. Regum 14. v. 14.

Secundo, aquæ notant pauperum multitudinem, confluxum et transitum, quo ab uno ostio in aliud, ab una urbe et pago in alium mendicando et victum quærendo transeunt. Nec enim certo loco consistunt, sed assidue circumeunt et peregrinantur, ut escam conquirant. Ita Olympiod. Bonav. Lyran.

Tertio, transeuntes aquæ notant non esse spectandam in eleemosyna pauperum recompensam, eo quod illi transeant, ut aquæ non rediture, sæpeque sint ignoti vel impotentes ad retribuendum, imo subinde immemores et ingrati, quare à Deo exspectandam esse mercedem, q. d. Licet pauperes sint, aut videantur fore ingrati, ut in eos quasi in aquas jactum beneficium, et periturum videatur; iis tamen benefacito, quia si non ipsi, certe alii, ac imprimis Deus tibi datum magno cum fœnore reddet. Unde Pagninus vertit : *Mitte panem tuum etiam ignotis, ac si projiceres super faciem aquarum; quia in multitudine dierum invenies illum.* Et R. Salom. *Benefac homini, de quo corde cogitas fore; ut non amplius illum videat, sicut qui cibum suum in aquas projicit.* Thaumat. vero : *Justum est panem et cætera hujus vitæ necessaria impertiri egenti, tametsi periturum videtur beneficium, ac si quis in aquam projiciat panem. Apparebit autem procedente tempore, non inutilem tibi fore eleemosynam.* Sapienter Seneca, lib. 4. de Beneficiis, cap. 25 : *Propositum*, inquit, *est nobis secundùm rerum naturam vivere, et deorum exemplum sequi. Dii autem quodcumque faciunt, in eo nihil præter ipsam faciendi rationem sequuntur, nisi forte existimas illos fructum operum suorum ex fumo extortum, et thuris odore percipere. Vide quanta quotidie moliantur, quanta distribuant, quantis terras fructibus impleant, quàm opportunis et in omnes oras ferentibus ventis maria permoveant, quantis imbribus repente dejectis solum molliant, venasque fontium arentes reintegrent, et infuso per occulta nutrimento renovent. Omnia ista sine mercede, sine ullo ad ipsos perveniente commodo faciunt. Hæc quoque nostra ratio, si exemplari ab suo non aberrat, servet, ne ad res honestas conducta veniat. Pudeat ullum venale esse beneficium. Gratuitos habemus deos. Da ingratis beneficia.*

Quarto, transeuntes aquæ innuunt copiose dandam esse eleemosynam; quia copiosi et multi affluunt pauperes instar aquarum, et copiosus eleemosynarum erit fructus. Licet enim is modo non appareat, sitque occultus, sicut semen copiose projicitur, et occulitur in terra aquis humida; in messe tamen, puta in die judicii copiosus et splendidus apparebit. Ita S. Gregor. Nazianzenus, Orat. 19 : *Hue*, inquit, scilicet ad lætam largamque eleemosynam, *pertinere videtur, quod Scriptura inquit panem in aquam quoque mittendum esse; non enim fore ut distrahatur, aut pereat apud justum harum rerum æstimatorem, sed eò perventurum esse, ubi omnia nostra collocabuntur.* Simili modo, Apost. 2. Corinth. 9. eleemosynam comparat semini producenti magnam messem : *Qui parce seminat*, inquit, *parce et metet; et qui seminat in benedictionibus*, id est benefice, copiose, largiter, *de benedictionibus et metet.* Vide ibi dicta.

Alludit ad Nilum, qui Ægyptum Judææ vicinam exundatióne sua pertranseundo oblimat, impinguat, fecundat. Idem facit eleemosyna, quæ dantem ditat et omni bono cumulat. Unde et sequitur : *Da partem septem necnon et octo.* Ubi alludit ad septem sectiones Nili et rivos (ita ut ipsum Nili corpus sit octavum) quibus totidem ostiis in mare decurrit, idque facit ut melius totam Ægyptum in totidem partes dissectam irriget et fecundet. Hinc à Virgilio 6. Æneid. Nilus vocatur *septemgeminus*, et ab Ovidio 15. Metamorph.

> perque papyriferi septemflua flumina Nili.

In Ægypto enim non pluit, sed tota agrorum adaquatio fit à Nilo; unde Claudian. Epigrammate 6 :

> Ægyptus sine nube ferax, imbresque serenos
> Sola tenet, secura poli, non indiga venti,
> Gaudet aquis quas ipsa vehit, Niloque redundat.

Denique, τὸ *mitte super transeuntes aquas* significat eleemosynam faciendam esse : primo, liberaliter; secundo, non tarde, sed cito; tertio, hilari animo, juxta illud : *Hilarem datorem diligit Deus*, 2. Corinth. 9; unde *Fabius beneficium ab homine duro aspere datum, panem lapidosum vocabat*, ait Seneca, lib. 2. de Benef. c. 1. et seq. Quarto, prævidendos esse pauperes, ut, antequam rogent, ultro mittamus in eorum sinum eleemosynam. Audi Senecam loco citato : *Illud melius, occupare antequam rogemur, quia, cum homini probo ad rogandum os concurrat* (alii legunt, *corruat*) *et suffundatur rubor, qui hoc tormentum remittit, multiplicat munus suum. Non tulit gratis, qui, cum rogasset, accepit. sero beneficium dedit, qui roganti dedit. Ideo divinanda cujusque voluntas, et, cum intellecta est, necessitate gravissima rogandi liberanda est.*

Quinto, τὸ *pavimentum* significat eum dandum esse ex tuo, quem scilicet tuo labore comparasti, non ex rapto vel alienum; rursum, *tuum*, id est necessarium, non tantum superfluum. Ad hæc *tuum*, id est eodem quo tu vesceris, non ejus micas et crustas decidentes, non panem alterum viliorem et secundarium. *Comedat pupillus de buccella tua*, Job. 31. 17. *Panem tuum cum esurientibus et egenis comede*, Tob. 4. 17. *Frange esurienti panem tuum*, Isaiæ 58. 7.

Sexto, eleemosynam transeunti, id est occulte et secreto esse faciendam, tum ut vites inanem ejus ostentationem, tum ne egenum pudore afficias. Unde Isidorus Pelusianus, lib. 2. epistola 151, celebrat Timotheum quemdam, *quod, cum eleemosynam singulari quodam amore complecteretur, id tamen studiose captabat, ut obscura et incognita esset ea benignitas. Nam, si ostentationis particeps est, non benignitatem exhibere, verum eorum qui beneficio afficiuntur calamitates exaggerare, divinumque opus molestissimo morbo labefactare.* Quocirca Timotheum his elogiis ornat : *Revera pudicitiæ ac temperantiæ delubrum erat, prudentiæ sedes, arx fortitudinis, justitiæ metropolis, humanitatis penu, mansuetudinis templum, atque, uno verbo complectar, virtutum omnium thesaurus.*

Septimo, non semel et iterum, sed assidue et continuo faciendam esse eleemosynam quibuslibet egenis, quotidie affluentibus. Præclare S. Gregorius Nyssenus, Oratione de pauperibus amandis : *Studium,* ait, *promerendi de propinquis tibi ab alio præripi non permittas. Cave ne alius rapiat thesaurum repositum tibi. Calamitate affectum, ut aurum amplectere. Infirmam pauperis valetudinem ita fove, ut in ea et sanitatem tuam, et salutem uxoris, et filiorum, servorum, et totius familiæ positam putes.*

Mystice per panem et eleemosynam corporalem accipias spiritualem, qualis est docere ignorantes, solari afflictos, convertere peccatores. Ita S. Hieronymus : *In quocumque nomine*, ait, *illam aquam videris de qua dicitur : Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ ; ne te pigeat panem sapientiæ, panem rationalis, panem præstare sermonis. Si enim hoc frequenter feceris, invenies te non in cassum doctrinarum jecisse sermonem. Tale quid et in Isaia dictum puto : Beatius qui seminat super aquam, ubi bos et asinus calcant : Quod ille Magister beatitudine dignus habeatur, qui super irriguum pectus seminat audientium tam ex Judæis, quàm ex Gentium populo congregatum.* Citat S. Hieronymus Isaiam, c. 32. 20, juxta Sept. Vide ibi dicta.

Quia post multa tempora invenies illum,] quasi rem perditam, vel potius absconditam ; sed ut semen mire multiplicatum, invenies *illum*, id est illius mercedem et copiosam retributionem, idque sæpe in hac vita, et semper in futura. Ita Chald. Hebr. est : *Quia in multitudine dierum invenies illum.* Vide S. Chrysostomum, homil. *Quod eleemosyna sit ars omnium quæstuosissima.* Alludit ad originem Jordanis (qui est fluvius nobilissimus Judææ). Hic enim, teste Josepho, lib. 3. Belli c. 18, Hegesippo et aliis, oritur ex Phiala fonte in regione Trachonitide. Hic enim fons miræ profunditatis, aquas copiosas per abditos subterraneos meatus in Dan, sive Paneadem fontem Jordanis ejicit et transmittit. Quare in Paneade intuentibus videtur oriri Jordanis, indeque ex confluxu duorum rivulorum, Jeorset et Dan, Jordanis nomen et flumen conflatum est; revera tamen occulte, ut dixi, oritur longe anterius in Phiala fonte. Deprehensum id est à Philippo tetrarcha Trachonitidis. Is namque missis in Phialam paleis, invenit eas apud Panum in fontem Dan redditas ; unde antea fluvius Jordanis nasci credebatur. Sicut ergo panis et paleæ conjecti in Phialam fontem, post longos occultosque meatus redduntur in Jordane : sic panes conjuncti in sinu pauperum post multa temporum spatia reddentur largienti. Vide Adrichomium in descriptione Terræ Sanctæ in Jordane. Hîc ergo quasi in Phiala spargamus panem in aquas, id est in pauperes, ut illæ nobis reddantur in Jordane, id est in fluvio judicii (hoc enim hebr. est *Jordan*), hoc est justæ retributionis in cœlo, ubi Deus eos, qui miserint panem in transeuntes aquas, et calicem aquæ puræ, vel coctæ in vite aut Cerere, puta vinum aut cervisiam dederint sitienti, fonte vitæ et torrente voluptatis potabit, psal. 35. v. 9.

2. Da partem septem nec non et octo : quia ignoras quid futurum sit mali super terram.] Pro *partem*, in plurali *partes*, legunt Lyranus, Dionys. et S. Hier. in c. 41. Ezech. v. 1. et sanctus Gregor. hom. 16. in Ezech. sed legendum *partem* cum Roman. Hebr. Septuag. Syro, Arabico, Chaldæo et cæteris : τὸ *partem* notat distribuendam esse eleemosynam pro cujusque necessitate vel merito, et non ita ut esuriat unus, alter ebrius sit, 1. Corinth. 12. 21. Jam

Primo, Chald. hanc gnomen exponit de satione, quasi hic instituatur paterfamilias ut congruo tempore agrum serat, uti de eodem agricolam instruit Columella, Varro, Cato et alii scribentes de Re rustica, q. d. Sere semen in agro mense septimo et octavo : *Optimam*, inquit, *partem seminis confer mense Tirsi in agrum tuum; neque tamen et mense Kisleu seminando avoceris, neque exploratum esse potest ipsi terræ imminens malum, prima an secunda sementis superatura sit.* Verum hic sensus alienus est, et ad propositum non pertinet. Agitur enim hîc de eleemosyna.

Secundo, R. Haccados per *septem* accipit septem planetas ; per *octo*, cœlum octavum, sive stellatum ; per planetas autem et stellas fixas censet denotari viros eminentes et principes, quasi illis hic jubeat dari partem honoris cuique debiti, illosque colere et revereri, ut benigno favoris sui aspectu vicissim nos aspiciant et prosequantur. Verum hoc tam remotum est quàm cœlum à terra.

Tertio, R. Salomon, Aben Ezra et Clarius per *septem* accipiunt septem dies septimanæ; et per *octo*, diem octavum, qui est primus sequentis septimanæ, q. d. Quotidie per septem dies hebdomadæ dato eleemosynam, nec ibi desinito ; sed dato die octavo, hoc est primo sequentis hebdomadæ, ut denuo novum septenarium cum nova hebdomada inchoes, et cum ea finias, idque assidue et continuo, q. d. Continuo per omnes dies cujuslibet hebdomadæ totiusque vitæ facito eleemosynam.

Quarto, Cajetanus per *septem*, pauperes septem proprie et præcise accipit : *Forte enim*, inquit, *tunc temporis familiare erat Judæis eleemosynariis pascere pauperes septem, ob reverentiam divinarum actionum, quæ septem diebus describuntur à Moyse, supputato Sabbato quietis. Da itaque partem mensæ pauperibus septem, hoc est decreto numero pauperum, et etiam octo, hoc est, si et alius supervenerit, da etiam et partem.*

Quinto, Osorius et alii per *septem* et *octo* accipiunt septimam vel octavam partem opum et proventuum, quasi hanc jubeat dari pauperibus, uti decimam dari iisdem jubet Moses, Deuteron. 14. 28 ; alii per *septem et octo* accipiunt septuplam et octuplam, id est multiplicem et copiosam eleemosynam, quasi jubeatur ut homo omnes benefaciendi et bene de proximo merendi occasiones capessat. Ita Osorius et Lyranus qui legit in accusativo : *Da partes septem et octo.*

Sexto, S. Bonaventura censet senarium significare id quod sufficit nobis : quidquid est ultra illud dici, *septem et octo*, q. d. Danda est eleemosyna de eo quod superest, ac large quidem pro facultatibus nostris, ut nostra abundantia aliorum inopiam suppleat.

Septimo et genuine, q. d. Da partem panis, id est cibi et eleemosynæ tuæ *septem*, id est multis pauperibus, imo et *octo*, id est longe pluribus, q. d. Esto liberalissimus in dando, da quotquot egentes occurrunt, da plurimis, imo infinitis, si potes. Nota ex S. Hieronymo in Isaiæ c. 4 et 5. Hebræis septenarium esse familiarem propter Sabbatum, æque ac denarium propter Decalogum. Significat autem septenarius multi-

tudinem et universitatem, eo quod omnes dies septimanæ semper recurrentes non sint nisi septem: idem significat ternarius; unde illud Aristotelis: *Tria sunt omnia*, scilicet prima; non enim duo, sed tria primo vocantur. Jam, si ad tria addas quartum, vel ad septem addas octo, significatur magna et inusitata multitudo. Unde illud: *O terque quaterque*, id est omnimode, *beati!* Sic Amos 1. v. 3. et seq. toties reperitur: *Super tribus sceleribus Damasci et super quatuor*, id est ob plurima et maxima ejus scelera, *non convertam eum.* Vide ibi dicta; et Proverb. 30. 15: *Tria sunt insaturabilia, et quartum nunquam dicit: Sufficit.* Simile est Job 5. 19: *In sex tribulationibus liberabit te, et in septima*, id est in plurima et maxima, *non tanget te malum;* et Michææ 5. v. 5: *Suscitabimus super eum septem pastores, et octo primates homines;* id est, plurimos et maximos principes, uti ibidem dixi. Sic hic dicitur: *Da partem septem et octo*, id est, da multis, imo longe pluribus et innumeris. Hinc Thaumaturgus vertit: *Da liberaliter et divide pluribus; sua tamen cuique*, q. d. Noli terreri pauperum filatim affluentium multitudine, ut ultimis neges eleemosynam; quin potius omnibus da, ut, crescente numero pauperum, crescat tibi animus et numerus eleemosynarum. Hinc Nazianzenus, Orat. 19, laudans patrem suum vita functum ab eleemosynis: *Revera*, inquit, *tanquam alienorum bonorum procurator de bonis suis cogitabat, pauperum inopiam, quàm maxime poterat, sublevans, nec superflua duntaxat, sed necessaria quoque in eam rem sumens, partemque dans, non septem duntaxat, velut Salomonis lex præscribit, verum, si octavus etiam accederet; libentius sua profundens, quàm alii acquirant.* Qua in re imitabatur Deum, qui liberalis est in omnes, nec ullum indotatum relinquit. Vere Cicero: *Homines*, ait, *ad deos nulla re propius accedunt, quàm dando. Nihil habet fortuna melius quàm possis, nec natura melius quàm ut velis servare quàm plurimos.*

Huc facit vetus proverbium: *Omnia octo*, de qua collector adagiorum, et Bongus in mysteriis Numerorum, cum nihil deesse significatur, sive propter Stesichori poetæ monumentum, inquit noster Lorinus, Catenæ ex omnibus octonis constructum, columnis, gradibus angulisque; sive propter distributos à primo conditore Corinthios in octo tribus; sive propter totidem deos summæ rerum imperantes, per quos jurare solitus Orpheus fertur: ignem, aquam, terram, cœlum, lunam, solem, Mythram (Persæ confundunt cum sole), noctem; sive quia in Ægyptia columna in signum justitiæ inscribantur deorum octo nomina: Saturni, Rheæ, Osiris, spiritus, cœli, terræ, noctis, diei; et totidem Xenocrates, ut prodit Cicero, licet diversos deos faciebat; sive propter octonas certaminum species in Olympiis; sive propter aliam causam. Igitur septem et octo nullum non comprehendunt, valetque sententia ista, idem ac quod præcipit Christus: *Omni petenti te tribue*, Lucæ 6. v. 30. Alludit ad veterum comedendi et convivandi ritum, quo, teste Macrobio, lib. 1. Saturnal. cap. 7. et Gellio, lib. 13. cap. 11, in convivio septem adhibebantur convivæ, et octavus erat rex sive præses convivii. Unde proverbium: *Septem convivium, novem convicium.* Vide Sidonium Apollinarem, lib. 1. epistola 11, et Rhodigino, lib. 2. cap. 8. Hinc Heliogabalus Imperator, teste Lampridio, ad cœnam invitabat simul octo luscos, octo calvos, octo surdos, octo podagrosos, octo nigros, octo longos, octo præpingues et obesos, ut sibi quisque risum moveret.

Tropol. S. Ambr. in c. 6. Lucæ, explicans octo beatitudines: *Beati pauperes*, etc., iis hunc locum applicat: *Mandatum accipis*, inquit, *octo illis partem dare, fortasse benedictionibus*, id est beatitudinibus, ut scilicet partem vitæ demus exercendæ paupertati, quæ est prima beatitudo à Christo proposita, partem mansuetudini, quæ est secunda beatitudo; partem luctui et compunctioni, quæ est tertia, et ita de cæteris. Causam subdit: *Sicut enim spei nostræ octava perfectio est, ita octava summa virtutum est*, q. d. Sicut spes nostra, id est, vita æterna quam speramus perficietur in octava resurrectionis, cum reipsa vitam æternam speratam adipiscemur; ita octava beatitudinum est summa virtutum, id est, octo beatitudines sunt summa perfectio et culmen virtutum omnium. Dato igitur ac stude beatitudinibus, ut eas secteris, connitaris ad octavam, id est, perfectionem virtutum, ac per eam assequaris octavam gloriæ in beata resurrectione. Idem S. Ambros. l. 2. de Jacob c. 11, alludens ad septem candelabri lucernas, et ad octavum quasi omnium uterum, illas applicans septem Machabæis, quorum octava erat mater: *Quàm bonus*, inquit, *fidei partus, quàm tutus portus iste pietatis, quàm splendida lucerna Ecclesiæ septeno fulgens lumine, et octavo utre cunctis luminibus oleum subministrans! De quibus pulchre dicitur: Date partem illis septem et illis quidem octo, eo quod in utroque numero consortium gratiæ consequantur, in lege nutriti, per gratiam coronati, septem tanquam in Sabbato; octo tanquam in Evangelio. Pia mater supplemento passionis adjuncta, quæ in talibus filiis integram pietatis formam parturivit et peperit.*

Secundo, S. Greg. prologo in Psal. 6. Pœnitent. docet dandam esse partem septem, id est vitæ activæ, obeundo septem opera misericordiæ, et octo, id est vitæ comtemplativæ: *Da mihi*, inquit, *Domine, partes septem nec non et octo. Optavit enim ita subditos regere, ut tamen contemplationis divinæ non fraudaretur perfectione. Ipsa namque officii administratoria necessitate constrictus, cogebatur temporali actioni insistere; sed suavis eum contemplationis divinæ dulcedo reficiebat in mente. Potest etiam intelligi, quod ille quindecim gradus ad illud divinæ illuminationis templum ascendit, qui sempiternæ virtutis Dei amore conceptus, temporalibus, quæ per septenarium numerum designantur, gradatim contemptis, per scalas octo beatitudinum ad sublimia provehitur, donec Deus deorum in Sion mentis videatur.* Similia habet Philippns Solitarius, l. 3. Dioptræ, c. 8.

Rursum Olympiod. per septenarium accipit septem dona Spiritus Sancti. Hugo vero et alii accipiunt tres virtutes theologicas, puta fidem, spem, charitatem, et quatuor cardinales, puta prudentiam, justitiam, fortitudinem et temperantiam, quasi jubeat illis studere in septenario hujus vitæ, ut per eas pertingamus ad octavam felicitatis æternæ.

Allegor. Hebræi, ait S. Hieron. ita hunc locum intelligunt: *Et sabbatum et circumcisionem* (hæc enim dabatur octavo die infanti) *serva; ne si forte hoc non feceris, inopinatum tibi superveniat malum.* Melius Christiani nonnulli sic ex-

plicant, q. d. Serva septem, id est Pascha, et octo, id est Pentecosten. A Paschate enim ad Pentecosten numerantur septem hebdomades, quarum quasi octava est quinquagesima, puta Pentecoste, quo alludens S. Gregor. Nazianz. Orat. 43. quæ in S. Pentecosten sub initium: *Da partem septem et octo*, id est, inquit, da partem S. Pentecostæ et futuræ beatitudini. Sic enim habet: *Hic eximius septenarius Pentecostes honorem invexit. Septenarius enim in seipsum ductus quinquagenarium gignit uno die excepto quem ex futuro seculo assumpsimus, octavum eumdem et primum, vel ut rectius loquar, unum et sempiternum. Illic enim præsens animarum nostrarum sabbatismus desinat necesse est, ut detur pars septem atque adeo octo, sicut jam nonnulli majorum nostrorum hunc Salomonis locum exposuerunt.*

Rursum S. Hieron. lib. contra Luciferum per septenarium accipit vetus testamentum, per octo novum: *Ecclesiastes*, ait, *jubet dare partes septem, dare partes octo, id est, utrique credere testamento.* Et S. Isidorus, lib. 1. Offic. cap. 24. legens: *Da partem illi septem et illi octo*, sic explicat, q. d. Judæi celebrant diem septimum, puta Sabbatum, quod erat requies mortuorum; at Christiani celebrant diem octavam puta Dominicam, quæ est dies resurrectionis, ac proinde vivorum, non mortuorum. Eodem modo explicat S. Aug. epist. 119. c. 15. et Olympiod. ac Salonius: *Præcipit*, inquit, *tam veteris, quàm novi testamenti servari præcepta.* Denique S. Hieron. scribens in hunc Ecclesiastæ locum: *In Ezechiele*, inquit, *septem et octo gradus ad templi leguntur ascensum. Et post ethicum illum Psalmum, id est centesimum octavum et decimum, quindecim graduum Psalmi sunt, per quos erudimur in lege, et septenario numero expleto, postea per ogdoaden ad Evangelium scandimus. Præcipitur ergo ut in utrumque testamentum, tam vetus scilicet quàm novum, pari veneratione credamus. Judæi dederunt partem septem, credentes Sabbatum: sed non dederunt octo, suscipientes Evangelium, resurrectionem diei Dominicæ denegantes. E contrario hæretici Marcion et Manichæus, et omnes qui veterem legem rabido ore dilaniant, dant partem octo, suscipientes Evangelium; sed eamdem septenario numero non tribuunt, legem veterem respuentes. Nos igitur utrique testamento credamus. Non enim possumus dignos cruciatus, dignamque pœnam jam nunc mente comprehendere, quæ reposita est his qui versantur in terra, Judæis atque hæreticis, è duobus alterum denegantibus.*

Porro Cassian. lib. 2. de Instit. renunt. c. 9 et 10. sic explicat, q. d. Die Sabbati, puta septima, serva jejunium ex prisco Ecclesiæ ritu: die octava vero celebra festum, puta Dominicam resurrectionis Christi.

Anagog. S. Greg. lib. 35. Moral. c. 7. per septenarium accipit præsentem vitam ejusque bona, per octonarium futuram, quasi dicat: Sic dispensa temporalia, ut accipere merearis æterna. *Septenarium quippe*, inquit, *cum adhuc alius sequitur, ex ipso ejus argumento exprimitur, quod finienda temporalitas æternitate concludatur. Hinc est enim quod Salomon admonet dicens: Da partes septem nec non et octo. Per septenarium quippe numerum, hoc quod septem diebus agitur, præsens tempus expressit, per octonarium vere vitam æternam designavit, quam sua nobis Dominus resurrectione patefecit. Dominico scilicet die resurrexit, qui dum diem septimum, id est Sabbatum sequitur, à conditione octavus invenietur. Bene autem dicitur: Da partes septem nec non et octo; quia ignoras quid mali futurum sit super petram, ac si aperte diceretur: Sic dispensa temporalia, ut appetere non obliviscaris æterna. Oportet namque ut in posterum bene agendo provideas, qui de venturo judicio quanta tribulatio sequatur, ignoras. Hinc est quod quindecim gradibus templum ascenditur, ut ex ipsa ejus ascensione discatur, quatenus per septem et octo et temporalis sollicite dispensetur actio, et provide mansio æterna requiratur. Hinc et etiam quod dum monas in denarium surgit, centum quinquaginta Psalmos Propheta cecinit. Propter hunc septenarium numerum temporalia, octonarium vero æterna signantem super centum viginti fideles in cœnaculo residentes Spiritus Sanctus effusus est. Per septem quippe et octo quindecim componuntur, et si ab uno usque ad quindecim numerando paulatim per incrementa consurgimus, usque ad centesimum et vigesimum numerum pervenimus. Qua scilicet effusione Spiritus Sancti didicerunt, ut et temporalia tolerando transirent, et æterna inhianter appeterent.*

Symbolice idem S. Gregor. hom. 16. in Ezechiel. *Partes*, ait, *simul septem et octo damus, quando sic ea quæ septem diebus evolvuntur, disponimus, ut per hæc ad bona æterna veniamus.* Ætates enim hominis septimo quoque anno variantur, et per septenarios ad metam decurrunt, puta ad octavam resurrectionis, ait Hugo. *Septimus quisque annus ætati notam imprimit*, ait Seneca. Audi Hippocraten apud Philonem, l. de Mundi opificio: *In hominis vita septem sunt tempora, quas ætates vocant: Infans, puer, adolescens, juvenis, vir, senior, senex. Infans est usque ad septennium, intra quod dentes emittit: puer usque ad secundum septennium, quo ad genituræ emissionem sit tempestivus. Adolescens usque ad tertium septennium et barbæ lanuginem. Juvenis usque ad quartum septennium, et accretionem totius corporis. Vir usque ad annum undequinquagesimum, et septimum septennium. Senior usque ad quinquagesimum sextum, et octavum septennium. Senex toto quod reliquum est tempore.* Et nonnullis interjectis: *Præter ea quæ dicta sunt, manifestissime vim perfectionis designativam in septenario, repræsentant ætates ipsæ ab infantia ad senectutem usque, quæ mensurantur septenario; ac primo quidem septennio enascuntur dentes. In secundo, tempestivitas est ad genituram emittendam. In tertio, barbæ accrementum. In quarto, roboris accessio. In quinto, tempus nuptiarum. In sexto, vigor intelligentiæ. In septimo, utriusque augmentum, intelligentiæ et eloquentiæ. In octavo, utriusque perfectio. In nono, æquitas et mansuetudo, affectibus majori ex parte mansuefactis. In decimo denique, vitæ exitus optabilis, adhuc integris sensuum instrumentis. Solet enim alioqui senectus longa supplantare et affligere.*

Hinc sequitur septenarium esse ætatum et vitæ definitorem: in eo enim fit sanguinis, humorum, spirituum, calorum et complexionis mutatio. Quocirca nonus septenarius annorum, puta annus vitæ 63, est climactericus, multisque vitæ finem affert. Unde 63 ætatis anno mortuus est Aristot. Cicero, Chrysippus, Bocacius, Card. Cusanus, S. Benedictus, S. Bernardus et alii permulti. Unde et Augustus Cæsar annum

63. velut fatalem extimuit, eoque exacto quasi periculo defunctus sibi gratulatus est. Abraham mortuus est anno ætatis 175, qui 25 septenarios complectitur; Jacob anno ætatis 147, qui 21; David 70, qui decem septenarios in se concludit: eodem permulti decedunt. Nam ut idem ait Psalm. 89. 10: *Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni. Si autem in potentatibus, octoginta*, qui octo denarios complectitur, juxta id quod hîc dicitur: *Da partem septem nec non et octo.* Simili modo reipublicæ status per septenarios sæpe mutatur. Hebræorum captivitas in Babylone desiit anno 70, qui est decimus septenarius: omnium monarchiarum series desiit in 70 hebdomade, Danielis c. 9, in qua natus est Christus monarcharum monarcha. Porro 70 hebdomades annorum faciunt annos 490, qui est quasi cubus septenarii et denarii: septies enim decem faciunt 70; septies 70 faciunt 490. Atque circiter eumdem annum 490, facta est crebra reipublicæ Hebraicæ, uti et aliarum mutatio, puta prima à Mose et judicibus in Saulem et reges; secunda à regibus in Zorobabel et duces tempore captivitatis Babylonicæ: tertia à ducibus in Christum. In qualibet enim harum invenies circiter annos 490, uti colligere licet ex tabula chronologica, quam præfixi Pentateucho. Juxta hunc sensum monet Sapiens ut memores simus septenarii, id est decursus et finis ætatis, tum nostræ, tum reipublicæ, in eoque agnoscamus utriusque vanitatem, dicamusque: *Omnis consummationis vidi finem, latum mandatum tuum nimis.* Sicut enim septenario dierum, puta septem diebus initio mundi Deus omnia creavit: ita septenario annorum eadem variat et finit. Rursum ut cuique ætati (quæ numero sunt septem) suam demus partem, officium scilicet cuique ætati debitum, puta infantiæ demus innocentiam, pueritiæ obedientiam, juventuti castimoniam, adolescentiæ studium sapientiæ, virili ætati robur virtutis, senectuti maturitatem, apathiam et perfectionem, decrepitæ meditationem instantis vitæ æternæ.

Denique nonnulli, uti superius indicavi, per septenarium accipiunt pauperes viventes, per octonarium defunctos degentes in purgatorio, q. d. Da eleemosynam pauperibus viventibus in septimana hujus vitæ, da et defunctis qui ex hac vita transierunt ad purgatorium, ubi exspectant octavam felicitatis æternæ. Rursum nonnulli sic exponunt: *Da partes septem, nec non et octo; quia ignoras quid futurum sit mali super terram.* Hoc est, neminem à commercio laborum tuorum excludas, cum nescias mala, scilicet tentationes hominibus eventuras, quæ si divitem forte prostraverint, pauperculum in bono perseverantem habebis per tui laboris industriam, in quo tanquam in filio sapiente glorieris.

Quia ignoras quid futurum sit mali super terram,] q. d. Multæ calamitates, eæque improvisæ et quasi inevitabiles imminent terræ; ut ergo ab iis te liberes, multas facito eleemosynas: *Quoniam eleemosyna à morte liberat, et ipsa est quæ purgat peccata et facit invenire misericordiam et vitam æternam*, ait Raphael Tobiæ, cap. 12. 9. Tales calamitates sunt furum, latronum et hostium incursus, sterilitas agrorum, venti, procellæ, ærugo, pestis, fames, bellum, morbi, mors, hæc sunt mala pœnæ; mala culpæ sunt peccata et peccandi occasiones ac tentationes: contra utraque antidotum est eleemosyna, uti ostendi Daniel. 4. v. 24. Deuter. 26. ubi 22. eleemosynæ fructus recensui. Vere S. Hier. ad Nepotianum: *Nunquam*, ait, *memini me legisse mala morte defunctum, qui libenter opera charitatis exhibuit.*

Rursum S. Hieron. hîc et S. Gregor. homil. 15. in Ezechielem, malum hoc referunt ad examen, sententiam, damnationem et gehennam impiorum in die judicii, à qua misericordes eximet Christus, Matth. 25. Sic et Olympiod. *Modeste age*, inquit, *quæ ad hujus vitæ pertinet officia, cogitans assidue et de futuro seculo. Neque enim nosti quàm gravia reposita sint tormenta iis qui neque septenariis partem suam dederunt, neque octonariis.* Addit deinde alium sensum dicens: *Vel eleemosynam omnibus confer in cordis tui simplicitate; neque enim nosti quis hominum vere indigeat, quisve simulata paupertate per avaritiam petat.* Verum primus sensus, quem dedi, est litteralis et genuinus. Didicit hîc Salomon à patre suo Davide, qui Psal. 40. 1. ita canit: *Beatus vir qui intelligit super egenum et pauperem, in die mala* (Symmac. *in die afflictionis*; Eusebius: *quandocumque urget calamitas*) *liberabit eum Dominus.*

3. Si repletæ fuerint nubes, imbrem super terram effundent (Hebræi, *evacuabunt, exinanient*); si (Hebr. *et si*) ceciderit lignum ad Austrum, aut ad Aquilonem, ibi erit.] Sensus est, ait Olymp. quasi dicat: *Sicut nubes jussu divino imbrem super omnes homines spargunt, ita convenit eleemosynam cunctis hominibus impartiri;* nimirum cor plenum uti divitiis, ita et charitate, eleemosynam copiosam det oportet, sicut nubes aquæ turgidæ copiosam effundunt pluviam. Unde illud Osee 13. 3: *Misericordia vestra quasi nubes matutina;* et Eccles. cap. 35. 26: *Speciosa misericordia Dei in tempore tribulationis, sicut nubes pluviæ in tempore felicitatis.* Vide dicta utrobique.

Porro nubes densæ certum sunt signum pluviæ, æque ac multa alia, quæ Physici assignant. Nam pluviam præsagiunt canes gramina comedentes, eorumque ventres murmurantes; muscæ et vespæ equos acrius compungentes; fumus per camini gulam spissius subvolans; crebriores atrocioresque morsus pulicum. Sunt insuper argumenta pluviarum grues silentio per alta cœli involantes; boves aerem olfactantes, seque contra pilum lambentes; hirundo lacum circumvolitans, summisque alis aquæ superficiem verberans; ranæ insuetum coaxantes; formicæ è cavernulis ova efferentes; arcus cœlestis; corvi et cornices crocitantes; terrestres volucres adversus aquam clangores edentes, seseque perfundentes; oleum lucernæ scintillans, et fungi se inde tollentes; luna crescens obscurior; sol exoriens concavus et maculosus; item sub ortum solis nigræ nubes, rubentibus intervenientes.

Apte eleemosyna comparatur nubi; quia, sicut nubes à cœlo formata, non alium habet finem et scopum nisi pluviam; sic opum à Deo datarum non alius est finis, quàm ut erogentur in egentes. Rursum sicut Deus pluit indifferenter et æqualiter super omnes, sive bonos sive malos, sive amicos sive inimicos; sic et eleemosynarius omnibus benefaciat sine exceptione personarum. Tertio, sicut nubes à pluvia nullam gratiarum actionem exspectat; sic nec dives quidpiam exspectet à paupere, juxta illud Christi: *Mutuum date, nihil inde sperantes.* Quarto, sicut pluvia grata est nubi, ac nubem nube rependit, dum in terra à se humectata et radiis solis calefacta vapores excitat, qui in aerem elevati, in

nubes rursus concrescunt; sic pariter eleemosyna dilat dantem, adeoque eleemosynarius certat liberalitate cum Deo; unde quò liberalior est in pauperes, eò liberaliorem in se Deum experitur, uti se experiri fatebatur S. Joan. Eleemosynarius, teste Leontio Episc. Neapoleos in Cypro, in ejus Vita, qui et addit eum confidenter dicere solitum Deo: *Videbimus quis vincat, an tu mittendo, an ego dispergendo.* Hinc Chald. vertit: *Si repletæ fuerint nubes pluviæ, super terram effundent aquas suas propter merita justorum. Et si non fuerit justus in illa generatione, in mari et in deserto descendent, ut non sit utilitas ex eis filiis hominum.* Et sic explicat, quasi dicat: *Serva mandata, quæ tibi superius sunt præcepta, ut nubes super te effundant imbrem suum. Ubicumque enim tibi locum præparaveris, futuramque sedem sive ad Austrum, sive ad Boream, ibi, cum mortuus fueris, permanebis. Aliterque propterea supra diximus: Mitte panem tuum super faciem aquæ, etenim petenti te tribue; quia et nubes, cum plenæ fuerint, divitias suas mortalibus largiuntur.* Nubes ergo misericordiæ nostræ in pauperes elicit et provocat nubem misericordiæ divinæ, ut in nos gratias et dona sua pluat et effundat, juxta illud: *Beati misericordes, quoniam misericordiam consequentur*, Matth. 5.

Mystice Olymp. *Nubes*, ait, *sunt viri sancti, quorum unus fuit Moses, qui dicit: Exspectetur ut pluvia eloquium meum*, Deuter. 32. *Sancti ergo repleti divino verbo, quale* scilicet *factum est ad Osee aliosque sanctos, effundunt fœcundum* doctrinæ *imbrem non super solam Judæam, sed et in omnem terram, in quam exivit sonus eorum.* Sic et S. Hieronym. et S. Ambros. lib. 3. Epist. 19. ad Constantium, quem audi: *Quicumque colligit de montibus aquam atque ad se trahit, vel haurit è fontibus, et ipse rorat sicut nubes. Imple ergo gremium mentis tuæ, ut terra tua humescat et domesticis irrigetur fontibus. Ergo qui multa legit et intelligit, impletur; qui fuerit impletus, alios rigat, ideoque Scriptura dicit: Si impletæ fuerint nubes, pluviam in terram effundent; sint ergo sermones tui profluì, sint puri, dilucidi, ut morali disputatione suavitatem infundas populorum auribus, et gratia verborum tuorum plebem demulceas, ut volens quò ducis sequatur.* Vide dicta Ezech. 10. v. 4, ubi proprietates nubium recensui, easque Apostolis et prædicatoribus applicui. Igitur nubes fœcundæ et secundæ sunt sancti prædicatores, ait Hugo, quorum est sublimari à terra, pluere doctrinis, tonare minis, coruscare miraculis vitæque exemplo; nubes vero sine aqua, ventisque circumlatæ, ut ait S. Judas, sunt illi qui gratia vacui plausum auditorum captant, non planctum.

Si ceciderit lignum (Arabicus, *trabs*) ad Austrum aut ad Aquilonem, ibi erit.] Tigur. *In eo permanebit;* Campens. *Erunt qui colligent illud;* Hebr. Septuag. Syrus et Arabicus præponunt copulam: *Et si ceciderit, etc.;* ex quo patet hanc gnomen copulandam esse cum hemistichio præcedenti: *Si repletæ fuerint nubes*, cum eoque eodem versu cohærere, sive per similitudinem, sive per dissimilitudinem. Unde

Primo, Thaumat. vertit: *Non est arbor ulla quæ semper stet; licet enim eamdem homines non succidant, vento tamen olim subvertetur*, q. d. Sicut arbor omnis casu, sic et homo, qui est arbor inversa, morte subvertitur; quare si sapit, antequam succidatur, benefaciat, ut succisus præmium benefactorum recipiat vitam æternam.

Secundo, Aben-Ezra, Clarius et Campens. per lignum sive arborem accipiunt fructus arboris, qui maturi ex ea decidunt, q. d. Fructus arboris, v. g. poma et pyra in quamcumque arboris partem latusque cadant, non pereunt, cum non desint qui ea colligant; sic hominis liberalis eleemosyna, in quemcumque locum cadat, non perit, cum nusquam desint pauperes, qui eam colligant, ac eleemosyna ubique suum apud Deum et homines inveniat præmium. Hic sensus satis videtur appositus, cui adde et hunc illi affinem, q. d. Sicut pluvia et fructus arboris decidens, non considerat quò cadere debeat, an in terram bonam, an in malam; an ad Aquilonem, an ad Austrum, sed naturali pondere cadit in quamcumque partem sibi proclivem et obviam; sic pariter faciunt viri liberales in danda eleemosyna, scilicet in quamcumque partem, locum et sortem inciderint, ubique sunt munifici, hos et illos et alios quamplurimos alunt, beneficentiam suam in omnes obvios exerunt; nec curiose scrutantur an digni sint, an indigni, an grati futuri vel ingrati, an bene eleemosyna usuri, an male, an eleemosyna sibi futura sit utilis, an damnosa; quia in quemcumque tandem illa collata fuerit, ibi erit, danti non peribit, sed ibi illam suo tempore inveniet. Simile est de pane projecto in aquas præterfluentes, v. 1. Huic accedit R. Salomon, qui τὸ *ceciderit* accipit non de casu, id est lapsu, sed casuali sorte, quasi dicat: Sicut arbor, ubicumque ejus sors ceciderit, ut plantetur et subsistat, sive in Australi regione, sive in Aquilonari, ibi fructus suos profert ad incolarum commodum; sic vir liberalis, ubicumque collocetur, et quocumque eum sors casusve tulerit, omnibus indigenis et advenis beneficum se exhibet.

Tertio, R. Haccados, q. d. Sicut nubes depluunt pluviam in omnem locum, etiam aridum et sterilem, ubi scilicet ligna exaruerunt, et casu aliquo prolapsa sunt; sic pariter beneficus sua beneficia dispertit in omnes, etiam indignos et ingratos, qui ob ingratitudinem exaruisse, et ad omne bonum inutiles esse videntur.

Quarto, Chald. hæc refert ad principes immisericordes, qui ob immisericordiam principatu excidunt, sicut misericordes ad eumdem elevantur, vel prolapsi eidem restituuntur, ut patet in Nabuchodonosore, Daniel. 4; partim ad rerum copiam vel famem, quæ à Deo nunc huic regioni, nunc illi ob virtutes vel vitia; ac præsertim ob misericordiam vel crudelitatem immittitur. Unde sic vertit: *Si decretum fuerit de cœlo ut cadat rex et consiliarii ejus de principatu eorum, ex auctoritate dicti Domini fiet, et etiam saturitas aut fames in Meridiem aut Septentrionem, ubicumque decretum fuerit, ut firmetur illud consilium, mittitur eò, ut fiat.*

Quinto, Noster Pineda, q. d. Da eleemosynam pauperi, dum vivit; quia si moriatur illam amplius ei dare non poteris. Nam quocumque tandem ceciderit et ubicumque fuerit, non amplius illum revocabit tua beneficentia ad vitam; maturanda igitur, et non procrastinanda eleemosyna indigenti. Qua fere ratione divinam misericordiam allicere conabatur Job, c. 7. vers. 7. dicens: *Memento quia ventus est vita mea, et non revertetur oculus meus, ut videat bona;* et v. 21: *Ecce nunc in pulvere dormiam, et si mane me quæsieris, non subsistam.*

Sexto, nonnulli hanc gnomen attexunt præcedenti, quasi illam probet et confirmet ut prius ejus hemistichium respondeat priori hemistichio præcedentis, posterius posteriori, q. d. *Da partem septem nec non et octo*, id est da eleemosynam multis, imo plurimis; quia *sicut nubes repletæ*, copiosum *super terram imbrem effundunt*: sic libera est, opibus et liberalitate abundantes et quasi turgidi copiosas dant eleemosynas, adeoque multis, imo omnibus quibus possunt, benefaciunt. Rationem subdit: *Quia ignoras quid mali futurum sit super terram.* Hoc ergo malum omne satage prævenire, et evitare per eleemosynam: quia, *si ceciderit lignum ad Austrum aut ad Aquilonem, ibi erit*, q. d. Ubicumque et in quamcumque plagam ceciderit malum, id est clades et strages à Deo immissa, ibi damna sua infliget, ut illa declinare vel amoliri sit impossibile, nisi per eleemosynam illa à te avertas.

Septimo, magis plane, congrue et proprie S. Hieronym. *Propterea*, inquit, *supra diximus: Mitte panem tuum super faciem aquæ, et omni petenti te tribue, quia et nubes cum plenæ fuerint divitias suas mortalibus largiuntur, et tu quasi lignum, quamvis longævus sis non eris in perpetuum, sed subita, ut ventorum, ita mortis tempestate subversus, ubicumque cecideris, ibi jugiter permanebis, sive te rigidum et trucem, sive clementem et misericordem ultimum invenerit tempus.* Hunc sensum exigit antithesis Austri et Aquilonis. Nam, ut notat S. Hieronym. Auster in Scriptura dum opponitur Aquiloni, in bonam partem, Aquilo in malam partem accipitur, juxta illud: *Dominus ab Austro veniet*, Habacuc. 3. Australis enim plaga est mundi dextra, lucida et calida; Aquilonaris vero est sinistra, caliginosa et frigida. Adde: Babylon, quæ per Nabuchodonosor evertit Jerusalem et Judæam, eidem erat Aquilonaris. Unde illud: *Ab Aquilone* (id est à Babylone) *pandetur omne malum*, Jerem. 1. Auster ergo notat statum misericordiæ, gratiæ et salutis, Aquilo statum immisericordiæ, peccati et damnationis, quod scilicet post casum, id est mortem, ab uno statu ad alterum non sit transitus, ut qui decedunt in statu gratiæ et salutis, non possint transire in statum peccati et damnationis; nec hi vicissim in illum commeare; magnum enim chaos inter utrumque firmatum est, quod nulli est penetrabile aut permeabile, ut aiebat Abraham diviti Epuloni Luc. 16. Huic sensui optime inhæret communis Patrum et Interpretum expositio, qui igni casum interpretantur hominis mortem; homo enim est arbor inversa, quia radices, puta caput cum capillis mittit sursum, ramos vero, puta pedes deorsum. Unde illud cæci à Christo illuminati: *Video homines velut arbores ambulantes*, Marci 8. 24. Sensus ergo est, q. d. In quemcumque locum et statum homo in morte ceciderit, sive ad Austrum, id est ad statum electorum et beatorum propter opera misericordiæ, quæ fecit in vita; sive ad Aquilonem, id est ad statum damnatorum, propter opera immisericordiæ, ibi manebit in æternum, ut in alterum et contrarium aliorum statum commigrare et transgredi nequeat. Cura igitur ut eleemosynas et merita accumulando cadas ad Austrum, non ad Aquilonem, dum tibi brevi moriendum erit; vide ergo quò inclinat mens tua, an ad avaritiam, an ad virtutes, an ad vitia, et si videris eam propendere ad Aquilonem, omni studio reflecte eam ad Austrum, ut ad illum cadat, non ad Aquilonem. Tota ergo vita tua disce quomodo semel bene moriaris; disciplina autem bene moriendi est sancta vita, sancte ergo vive, si vis sancte mori, ut cadas ad Austrum.

Apposite Auster, utpote cœli regio dextra et calida, repræsentat felicitatem cœlestem; Aquilo vero, quia sinister et frigidus, damnationem gehennalem. Ita S. Hieronymus, Olympiodorus, Albinus, Salonius et S. Gregorius 12. Moral. 4, quem audi: *Si ceciderit lignum ad Austrum, aut ad Aquilonem, in quocumque loco ceciderit, ibi erit. In die etenim mortis suæ justus ad Austrum cadit, peccator ad Aquilonem; quia et justus per fervorem spiritus ad gaudia ducitur, et peccator cum apostata Angelo, qui dixit: Sedebo in monte Testamenti in lateribus Aquilonis; in frigido suo corde reprobatur.* Audi S. Bernardum, serm. 49. inter parvos: *Sive ad Austrum, sive ad Aquilonem arbor ceciderit, ibi erit. Austri calor et levitas in sacra Scriptura bonam solent habere significationem. Ab Aquilone vero panditur omne malum. Porro homines sicut arbores vidit aliquis. Exciditur autem arbor in morte, et quocumque ceciderit, ibi erit; quia ibi te judicabit Deus, ubi invenerit. Ibi, inquam, erit immutabiliter et irretractabiliter. Videat quò casura sit antequam cadat, quia postquam ceciderit, non adjiciet ut resurgat, sed nec ut se vertat. Quò vero casura sit arbor si scire volueris, ramos ejus attende. Unde major est copia ramorum et ponderosior, inde casuram ne dubites; si tamen fuerit tunc excisa. Rami nostri desideria nostra sunt, quibus ad Austrum extendimur, si spiritualia fuerint, si carnalia ad Aquilonem. Quæ vero præponderent, medium corpus indicat; ea namque præponderant quæ secum traxerint corpus.* Idipsum deinde, apposita similitudine declarat: *Sic enim est corpus inter spiritum, cui servire debet, et carnalia desideria, quæ militant adversus animam, sive potestates tenebrarum, ac si vacca sit inter raptorem et rusticum constituta. Quidquid ille minetur, quidquid intendat, si vaccam non duxerit, rusticus vicit: sic quantumcumque sæviat malignus, quantumcumque prava desideria crucient; si vas suum sibi vendicat anima, vicisse credenda est, ut quemadmodum ait Apostolus: Non regnet peccatum in nostro mortali pectore. Sed sicut exhibuimus membra nostra servire iniquitati ad iniquitatem, sic exhibeamus servire justitiæ in sanctificationem.*

Tropologice, Galfridus in Tropologia ad hunc locum: In Oriente stat, inquit, qui proficit; in Occidente, qui deficit; in Austro, qui tendit ad cœlum; in Aquilone, qui ad infernum. Denique Auster, utpote dextra pars mundi, repræsentat dexteram Christi judicis, ad quam in die judicii à Christo statuentur omnes electi, ut beentur; Aquilo vero, utpote sinistra pars mundi, repræsentat sinistram Christi judicis, ad quam collocabuntur omnes reprobi et damnati.

Objiciunt hæretici: Ecclesiastes hìc tantum nominat duo loca post casum, id est mortem, scilicet Austrum et Aquilonem, id est cœlum et infernum: ergo non est medius inter hæc duo locus, puta purgatorium. Respondeo: Nego consequentiam; qui enim nominat duo extrema, media quæ inter extrema intercurrunt non excludit, sed potius includit: sicut hìc sub Austro et Aquilone Ecclesiastes includit Orientem et Occidentem, qui medii sunt inter Austrum et Aquilonem; nominat autem hos duos potius

quàm Orientem et Occidentem; quia hi duo duos respiciunt mundi polos, scilicet Aquilo polum arcticum, Auster antarcticum. Illi ergo qui sunt in purgatorio pertinent ad Austrum; quia certi sunt, peracta purgatione, se ituros in cœlum. Sic pariter patres, qui tempore Salomonis erant in limbo, pertinebant ad Austrum, qui exspectabant reserationem cœli per Christum. Rursum, Auster et Aquilo significant duo loca ultima, in quæ post mortem concedunt animæ, ut ibi perpetuo maneant; talia autem sunt tantum duo, scilicet cœlum et infernus. Nam purgatorium non est locus ultimus, sed mediatus; quia ex eo omnes animæ transeunt in cœlum. Ita S. Hieronymus, Olympiodorus, Salonius et alii passim. Hinc Franciscus Suarez hanc gnomen exponit, primo, de duobus locis ultimatis, in quibus ultimo terminatur via viatorum; secundo, de loco consolationis et tristitiæ; purgatorium autem est locus consolationis : vel optime, q. d. Post hanc vitam non est locus amittendi vel recuperandi Dei amicitiam ; sed si homo decesserit ad Austrum, id est in divina amicitia, ibi perpetuo manebit : sic ad Aquilonem, id est in Dei ira, inimicitia, ibi perpetuo erit. Ita Suarez, 3. p. tomo 4, disputatione 45. Accedit Salonius : *Per lignum homo designatur*, inquit, *quoniam unusquisque est quasi lignum sylvæ generis humani; per Austrum qui est ventus calidus, requies paradisi designatur; per Aquilonem, qui est ventus frigidus, designatur inferni supplicium.* Vide Bellarminum, lib. 1. de Purgatorio, c. 8.

Moraliter, disce hìc ingentem stimulum ad eleemosynam, et omnem virtutem esse considerationem æternitatis stabilis et immutabilis, quæ eleemosynariis felicissima, immisericordibus miserrima accidet. Unde hunc stimulum crebro adhibet Ecclesiastes, ut v. 9. et seq. c. 9. v. 10. c. 12. v. 5. Discant ab eo nostri Ecclesiastæ in suis concionibus crebrò eodem stimulare auditores. Quid enim æternitate majus, longius, terribilius, felicius vel infelicius? Quare qui ea non movetur, aut saxum est, aut dæmon desperatæ salutis. Vere Beda in Collectaneis : *Tres*, ait, *mansiones principales constituit Deus : cœlum, terram et infernum; et in illis tribus tres res principales : in cœlo constituit pacem et æternitatem; in terra constituit fidem, pœnitentiam et remissionem peccatorum; in inferno constituit timorem et æternam pœnam. De terra autem quæ in medio est, replebitur cœlum et infernus.*

4. QUI OBSERVAT VENTUM, NON SEMINAT; ET QUI CONSIDERAT NUBES (Arabicus, *aerem*) NUNQUAM METET,] q. d. Qui terretur difficultatibus, et parcit eleemosynæ ob eventus dubios, v. g. quia timet depauperari, vel ne pereat fructus eleemosynæ, hic omittit opera bona frugifera et necessaria. Solent enim prudentes agricolæ observare ventos et nubes, teste Columella, Varrone et Virgilio in Georg. sed moderate : nimia ergo eorum observatio, anxietas et pavor panicus duntaxat hìc capitur; nam alioqui semen nunc requirit ventum frigidum, ut profundas agat radices in terra, nunc calidum, ut foras in copiosum germen erumpat; sìc nunc requirit pluviam, ut crassescat, nunc siccitatem, ut se consolidet. Est parœmia parabolice significans nimis meticulosos et anxios de futuro rei successu, otiosos desidere, torpere, nihilque boni agere, q. d. Sicut agricola nimis anxie observans ventos, seminare non audet; cogitat enim secum : Si, vento flante, seminavero, ventus meum semen difflabit et dissipabit, ut extra agrum, vel in alias agri partes quas seminare nolo, feratur; aut ventus nunc frigidior semen enecabit, vel calidior in nimium germen effundet, itaque frustra et sine spe messis seminabo; quo fit ut nunquam seminet, et consequenter nunquam metat : semper enim aliquis est ventus, præsertim in hieme, cum tempus est seminandi : qui ergo ventum timet, nunquam seminabit, cum nunquam aer in hieme sit expers venti. Simili modo, qui considerat nubes, nunquam metet; sibi enim anxie persuadet dicitque : Si nunc metam, nubes depluent imbrem, qui segetem à me demessam sua humiditate inficiet et putrefaciet. Exspectabo ergo dum nullæ sint nubes, tempusque omnino serenum et securum : quo fit ut nunquam metere audeat, sed seges in agro desiccetur et perdatur. Nam semper in cœlo sunt aliquæ nubes; qui ergo eas timet, nunquam seminabit : sic prorsus qui nimis anxie timet publicam annonæ caritatem, aut ne quid domi sibi suisque desit, dicendo : Si dedero panes pauperibus, frumentum meum non sufficiet alendæ familiæ per totum annum. Exspectabo ergo rerum copiam ac securitatem quòd mihi nil deerit, ac tum large erogabo superflua in pauperes; hic, inquam, nunquam dabit eleemosynam, quia semper metu aliquo instantis, vel futuræ necessitatis percelletur, qui illum à dando retrahet manusque ejus claudet; unde fiet subinde ut frumentum in horreo putrescat, cujus rei exemplum est apud Moschum in Prato spirituali, cap. 85. Significat ergo hæc parœmia, non nimis anxie cogitanda et metuenda esse pericula et difficultates, quæ occurrunt in exercenda virtute, præsertim eleemosynæ, sed illa committenda et resignanda esse divinæ providentiæ, ac magno animo magnaque in Deum confidentia liberaliter benefaciendum esse cuilibet egenti; sic enim liberalem vicissim erga nos Deum experiemur. Vere Seneca, epist. 13 : *Plerumque*, inquit, *suspicionibus laboramus, etc.; non coarguimus illa quæ in metum nos adducunt, nec excutimus, sed trepidamus, et sic vertimus terga, quemadmodum illi quos pulvis motus fuga pecorum exuit castris, aut quos aliqua fabula sine auctore sparsa conteruit. Nescio quomodo magis vana perturbent; vera enim modum suum habent; quidquid ex incerto venit, conjecturæ et licentiæ paventis animi traditur. Nulli itaque tam perniciosi, tam irrevocabiles, quàm lymphatici metus sunt. Cæteri enim sine ratione, hi sine metu sunt.* Quia, ut idem subjicit, *nonnunquam, nullis apparentibus signis, quæ mali aliquid prænuntient, animus sibi falsas imagines fingit.* Et nonnullis interjectis remedium metus assignans : *Hic*, inquit, *prudentia prosit, hic robore animi, evidentem quoque metum respue. Si minus, vitio vitium repelle; spe metum tempera. Nihil tam certum est ex his quæ timentur, ut non certius sit et formidata subsidere, et sperata decipere. Ergo et spem et metum examina, et quoties incerta erunt omnia, tibi fave, crede quod mavis; si plures habebis sententias metus, nihilominus in hanc partem potius inclina, et perturbare te desine. Ac subinde hoc animo volve majorem partem mortalium, cum illi nec sit quidquam mali, nec pro certo futurum sit, æstuare ac discurrere. Nemo*

enim resistit sibi, cum cœperit impelli, nec timorem suum redigit ad verum. Nemo dicit: Vanus auctor est, aut finxit, aut credidit. Damus non referentibus. Expavescimus dubia pro certis, non servamus modum rerum, statim in timorem venit scrupulus. Paulo aliter S. Hieronymus: *Qui considerat*, inquit, *cui benefaciat, et non omni petenti se tribuit, sæpe præterit eum qui meretur accipere.* Olympiodorus: *Tu quoque ne tantopere sis sollicitus, curiose quærendo cui sis eleemosynam daturus, cui non daturus, at puta fidelisne sit ille aut infidelis, justusne aut injustus; etenim, si pendebis animo ista disquirens, amittes sationis tempus, neque invenies in tempore messis quid metas. Sine ulla itaque dilatione temporis, in simplicitate cordis eleemosynam confer.* Denique Thaumaturgus censet hæc dici contra astrologos, qui ex astris de futura fertilitate vel sterilitate et conjectant et divinant; unde sic vertit: *Multi quæ è cœlo eventura sint præscire gestiunt, nec deest qui in nubes intuens ventumque exspectans, à messe aut ventilatione abstinuerit, re inani confisus; nec eorum quæ divinitus futura sunt, quidquam cognoscens.* Hic accedit S. Athanasius in Synopsi, qui ex hoc loco arbitratur prosterni à Salomone *Ægyptiorum religionem circa divinationem ex hominis nativitate.* Accedit Chaldæus: *Qui*, inquit, *observat divinos et ariolos, vix temere hac vita res præclaras aget, et qui à sideribus sensum aucupatur, non augebit mercedem; augures enim vento perquàm similes sunt, qui hominis palma concludi non potest; at planetæ nubibus cœli comparantur, quæ semper eunt, neque unquam redeunt.* Verum primus sensus, quem dedi, est genuinus.

Tropol. Albinus per ventos accipit eos qui nobis adversantur; per nubes, qui nobis blandiuntur: sic et S. Hier. *Qui tantum*, inquit, *eo tempore Dei verbum prædicat, quo populus libenter auscultat, et secunda aspirat aura, tumoris sator negligens et ignavus agricola est: in ipsis enim prosperis, dum nescimus adversa, consurgunt. Sed opportune, importune Dei sermo est prædicandus, nec fidei tempore adversariorum nubium consideranda tempestas. De qua in Proverbiis dicitur*, Ps. 28: *Sicut pluvia vehemens et inutilis, sic qui derelinquunt sapientiam, et impietatem laudant. Absque consideratione ergo nubium et timore ventorum, in mediis tempestatibus seminandum est, nec dicendum: Illud tempus commodum, hoc inutile, cum ignoremus quæ via et quæ voluntas sit spiritus universa dispensantis.*

Porro sanctus Gregorius 3. par. Pastor. c. 16. per ventos accipit suggestiones dæmonum; per nubes, persecutiones hominum: *Qui observat ventum*, inquit, *non seminat, et qui considerat nubes, nunquam metit. Quid enim per ventum, nisi malignorum spirituum tentatio exprimitur? Et quid per nubes, quæ moventur à vento, nisi adversitates pravorum hominum designantur? A ventis videlicet impelluntur nubes, quia immundorum spirituum afflatu pravi excitantur homines. Qui ergo observat ventum non seminat, et qui considerat nubes nunquam metit: quia quisquis tentationem malignorum spirituum, quisquis persecutionem pravorum hominum metuit, neque nunc grana boni operis seminat, neque tunc manipulos sanctæ retributionis secat.* Similia habet 27. Moral. c. 5. Rursum noster Alvarez de Paz lib. 5. p. 2. cap. 20. de Mediis perfectionis, per ventos et nubes accipit commoditatem et amorem proprium, virtuti inimicum: *Qui observat ventum*, inquit, *non seminat, et qui considerat nubes nequaquam metet;* est ac si dixisset: Qui in omnibus quod sibi commodissimum est, exquirit, et quod jucundissimum est, explere nititur, is profecto semen non seminat, ex quo præmium æternum metat. Seminat enim opera vitio propriæ voluntatis et inordinati amoris infecta, quæ dum soli homini operanti placent fructum æterni præmii non ferunt.

5. Quomodo ignoras quæ sit via spiritus, et qua ratione compingantur ossa in ventre prægnantis; sic nescis opera Dei, qui fabricator est omnium.] Pertinet hæc gnome ad eleemosynam, ut patet ex præced. et seq. Ne quis enim timidus vel avarus se ab ea excuset metu, ne forte ipse rebus suis omnibus in alenda familia indigeat, occurrit dicens: *Qui observat ventos non seminat, et qui considerat nubes nunquam metit*, q. d. Non oportet tam anxie futuros ventorum flatus et nubium pluvias extimescere, ut propter eos à serendo et metendo congruo tempore avocemur. Deus enim est qui regit ventos et nubes, facitque eos servire hominum usibus, itaque eos moderatur et dispensat, ut sationem et messem non impediant, sed juvent et promoveant, et si hominibus id initio non appareat, sed potius contrarium, puta quod obfuturi sint, non profuturi. Deus enim occultos modos et rationes novit, quibus efficit ut prosint, non obsint. Id probat nunc exemplo formationis hominis dicens: *Quomodo ignoras quæ sit via spiritus, etc.* q. d. Sicut ignoras qua ratione embryoni et corpori exanimi in utero matris à Deo inseratur anima, quæ corpus embryonis animet et vivificet, ac singulis membris intime sese uniat, et quasi incorporet. Rursum sicut ignoras quomodo ossa tot tantaque embryonis tam connexe et apposite à Deo formentur et compingantur in ventre matris; sic pariter nescis cætera Dei opera, ac præsertim qua ratione Deus eleemosynariis succurrat, ut cum omnia sua liberaliter erogent, nunquam tamen exhauriantur aut depauperentur, sed potius rebus affluant et abundent instar fontium et fluminum, quod sane opus est mirabile divinæ providentiæ et munificentiæ, cujus effectum vides, sed causam et modum non vides. Illi ergo securus te crede et committe, nec metu futuræ inopiæ, eleemosynæ parcito: quia Deus tibi copiose de omnibus providebit. Unde Auctor Catenæ Grec. *Oportet*, inquit, *semper bonis operibus esse intentos; nec attendere opportunitates ac tentationes. Ignoramus enim quas dispositiones habemus; quemadmodum et quæ in utero sunt ossa embryonum.* Huic gnomæ similis est illa Prov. 22. 2: *Dives et pauper obviaverunt sibi, utriusque operator est Dominus*, q. d. Deus fecit hunc divitem, illum pauperem; ut dives pauperi succurrat, et pauper pro divite precetur, ut illi opes semper ad erogandum suppeditet. Unde Deus exoratus reipsa idipsum facit et præstat. Dives ergo pauperem alit, ac pauper vicissim divitem ditat, dum ei opes majores à Deo precatur et impetrat.

Quæ sit via spiritus.] Per *spiritum* multi probabiliter accipiunt ventum, uti vertit Symmach. de quo sermo præcessit; utrobique enim in Hebræo eadem est vox רוח *ruach*: ventorum enim viæ, motus et gyri sunt occulti, ac hominibus impenetrabiles; quia ex arcana providentiæ Dei

dispensatione prodeunt, juxta illud Christi ad Nicodemum, Joan. 3. 8 : *Spiritus ubi vult spirat, et vocem ejus audis; sed nescis unde veniat, aut quò vadat :* quia ut explicat S. Dionys. Cœlest. Hierar. c. 15, venti habent *divinæ actionis imaginem, propter celerem insuperabilemque discessum, et propter principiorum atque fontium incognitas nobis, atque invisibiles latebras.* Ita Thaumaturg. Olympiod. Hugo, Arias et alii.

Secundo et aptius, per spiritum accipias animam, quæ corpus informat. Agitur enim hic de compagine et formatione hominis in utero matris, ut patet ex seq. Unde Chald. vertit : *Sicut enim potest tibi omnino esse perspectum qua tandem via anima spirabilis et vitæ capax in corpus infantis infunditur, et in fœtum, qui visceribus utero gerentis matris continetur, et ignoras plane, donec in lucem edatur, masculusne sit, an femina; sic nec judicare potes opera Domini, quæ omnia summa prudentia perficit*; ita S. Hieronym. *Sicut nescis*, inquit, *viam spiritus et animæ ingredientis in parvulum, et ignoras ossium et venarum varietates in ventre prægnantis, quomodo ex vili elemento corpus hominis in diversas effigies artusque varietur, et de eodem semine, aliud mollescat in carnibus, aliud durescat in ossibus, aliud in venis palpitet, et aliud ligetur in nervis, etc.* Ita quoque explicant Lyranus, Hugo, Cajetanus, Clarius, Vatablus et alii, qui viam spiritus interpretantur viam, qua anima intrat in corpus hominis, dum vivere incipit, ac viam qua ex eodem egreditur, dum moritur. Porro quàm occultus et obscurus sit animæ humanæ ortus, ejusdemque in corpus, singulaque ejus membra introitus, ostendunt variæ, imo contrariæ hac de re Philosophorum sententiæ. Democritus enim censuit animam, æque ac res cæteras, ex fortuito atomorum concursu conflatam. Plato in Timæo, quia rerum principia numeros fecit, animam quoque ex numeris compositam pronuntiavit. Heraclitus, qui ignem rerum naturalium principium statuit, animam exhalationem calidam etiam opinatus est; Diogenes, et qui ex aere omnia composuere, aerem, Thales humorem, Critias sanguinem, Empedocles harmoniam quamdam et temperaturam elementorum. Hippocrates dixit animam esse spiritum tenuem per corpus omne dispersum. Plura vide apud Theodor. l. 9. de Natura hominis, Nyssen. disp. de Anima, Lactant. l. de Opificio Dei c. 17, Plutarch. lib. 4. de placit. Philos. cap. 2 et 3, Aristot. l. 1. de Anima, c. 2, Cicer. Tuscul. 1.

Denique S. August. vir acerrimi ingenii, usque ad mortem dubitavit de animæ origine, an scilicet singulis infantibus singulæ animæ à Deo creentur, an vero sint ex traduce, ita scilicet ut anima filii traducatur ex anima parentis; sicut lumen unius candelæ traducitur et accenditur ex lumine alterius, ut patet ex l. 1. de Origine animæ, c. 15 et l. 1. Retract. c. 1. Hoc enim posterius videbatur ei arguere traductio peccati originalis : illud enim cum anima videtur traduci in prolem ab anima parentis; sed contrarium jam definivit Ecclesia, animas hominum scilicet, in nativitate vel potius conceptione cujusque, à Deo creari et creando infundi. Hinc sapienter mater septem Machabæorum ipsismet ait : *Nescio*, inquit, *qualiter in utero meo apparuistis ; neque enim ego spiritum et animam donavi vobis et vitam; et singulorum membra non ego ipsa compegi; sed enim mundi Creator, qui formavit hominis nativitatem, quique omnium invenit originem, etc.* 2. Machab. 7.

Tertio, sanctus Bonaventura per Spiritum accipit Deum et Spiritum Sanctum, q. d. Ventos et nubes, de quibus sermo præcessit, Spiritus divinus occulte per omnia permeat, format, cogit, movet, dispensat. Rursum idem Spiritus ossa infantis in utero matris, ut sequitur, occulte format, aptat, nectit, compingit. Mystice, idem Spiritus ita occulte per gratiam et operationem intrat in animam, ut homo eum non videat, imo sæpe non agnoscat, juxta illud Job 9. 11 : *Si venerit ad me, non videbo eum ; si abierit, non intelligam.* Unde B. Isaias Abbas (exstat in Biblioth. SS. Patrum) Orat. 19. in medio sic legit : *Quemadmodum compinguntur ossa in ventre gerentis, sic est via spiritus*; sicque explicat de Spiritu Sancto : *Nam sicut sancta Virgo gestavit filium Dei in carne, ita qui gratiam Spiritus Sancti accipiunt, concipiunt et gestant illum in corde suo.*

ET QUOMODO COMPINGANTUR OSSA IN VENTRE PRÆGNANTIS.] *Prægnans* Hebr. vocatur *plena*, scilicet suo fœtu et embryone gravida. Formatio ossium et membrorum embryonis est opus naturæ, vel potius Dei admirabile : unde illud admirantur omnes Philosophi et Medici, ut Galenus lib. de Usu partium, Lactant. de Opificio Dei, Cicero l. 2. de Natura deorum, quin et Psaltes Ps. 138 : *Non est occultatum*, inquit, *os meum à te quod fecisti in occulto, et substantia mea in inferioribus terræ : imperfectum meum viderunt oculi tui*, hoc est, non incognita tibi ossium compactio meorum, membrorumque omnium interiorum in abdito ventris materni (uti vertit Chaldæus) velut in terræ penetralibus, ubi ipse acu pictus sum quasi phrygionico opere, quod attinet ad nervos, carnes, ossa, cutes. Hoc enim est Hebr. רקמתי *rukamti*, id est, velut à phrygione acu pictus sum, quod proinde Itali vocant *ricamo*. Et Job. cap. 10. et sequent. *Nonne*, inquit, *sicut lac mulsisti me, et sicut caseum me coagulasti : pelle et carnibus vestisti me, ossibus et nervis compegisti me, vitam et misericordiam tribuisti mihi?* Porro præ cæteris partibus et membris, mira est in homine tot tamque variorum ossium compactio, puta formatio, solidatio, nexus, colligatio, articulatio, structura, uti videre est in Anatomia Wesalii et cæterorum. Hoc ergo est opus *Elohim*, ut habent Hebræa, id est Numinis omniscii, sapientissimi et summe providi, quod sua efficacitate et vi omnia permeat, penetrat, agitat, alit, vivificat. Emphasis est in τὸ *ventre prægnantis*, q. d. Dic mihi, si potes, qua ratione venter unus mollis et tener prægnantis tot ossa dura et solida embryonis efformat? qua arte eadem tot musculis, nervis, tendonibus, cartilaginibus, venis, arteriis, etc. vertit, intexit, compaginat? præsertim cum ipsa prægnans nihil horum sciat; imo non sentiat, quæ tamen tam varia et artificiosa sunt, ut nullus phrygio licet oculatissimus et peritissimus, ea non dico variegando formare, sed nec acu pingendo exprimere et repræsentare valeat.

Denique hæc parœmia significat quod, sicut Deus ossa diversa et subinde adversa apte in corpore connectit et compingit, ut sese invicem juvent et firment; sic pariter idem dirigat et connectat ventos et nubes etiam contrarias, ut non obsint, sed prosint semini ac messi : item omnia adversa et prospera, ac præsertim illa,

quæ minantur annonæ charitatem et inopiam, omnesque difficultates et pericula, quæ hominem metu percellunt avocantque ab eleemosyna; quod, inquam, hæc omnia Deus diligat, disponat, combinet, ut non inopiam, sed copiam potius eleemosynario afferant : *Diligentibus enim Deum omnia* (Deo dirigente) *cooperantur in bonum*, Rom. 8. Deus enim omnes causas secundas regit, contemperat, connectit, ut serviant commodis suorum amicorum et electorum.

6. MANE SEMINA SEMEN TUUM, ET VESPERE NE CESSET MANUS TUA : QUIA NESCIS QUID MAGIS ORIATUR, HOC AUT ILLUD, ET SI UTRUMQUE SIMUL MELIUS ERIT.] Pro *non cesset*, Symmachus vertit : *Ne dimittas manum tuam*; Hebr. *Ne quiescere facias*; Septuag. *Ne remittat manus tua*. Pro *quid oriatur*, Hebr. est יכשר *iichsar*, id est *dirigetur, proveniet*; Aquila, *proficiet*; Symmach. *reperiet* vel *assequetur*, scilicet manus tua; S. Hieronymus: *Rectum erit*, vel *quid placeat*; Tigurina : *Quid commodius futurum*; alii : *Quid magis conveniat*, q. d. Nescis an matutina eleemosyna, an vespertina sit tibi, æque ac pauperi, utilior Deoque gratior. Chald. hanc gnomen accipit de generatione filiorum : unde sic vertit : *Juventute ineunte tua, uxorem duc, ut liberos suscipias; sic enim te natu grandiore, illa velut pars tuî finem pariendi non faciet. Neque tibi tamen cognitum esse poterit; si unus ex eis ad bonum sit electus, sitne hic vel alter, duove etiam simul recti futuri sint.* Verum hic sensus carnalis est et Judaicus, nec ad rem propositam facit. Totus enim hic locus pertinet ad eleemosynam et beneficentiam. Sensus ergo est, q. d. Sicut prudens agricola, dum tempus est seminandi, quovis tempore (nam sub mane et vespere quasi sub duobus externis, omnia media tempora quæ incurrunt intelligit) seminat tam matutino quàm vespertino suum semen, ut si unum parum feliciter, alterum felicius germinet et fructificet; aut si utrumque feliciter, duplicem et copiosam colligat messem. Ita tu, ô fidelis, omni tempore benefacito, nec ullo ab eleemosyna vel bono opere cessato; quia si unum non succedat, succedet, alterum fructumque speratum afferet : si utrumque, plane fies compos voti. Denique utriusque merces tibi certa parata est apud Deum. Ita S. Hier. *Ne eligas*, inquit, *cui benefacias; sed cum benefeceris, nunquam à bono opere desistas. Matutinam justitiam vesper inveniat : et vesperi misericordiam solis ortus accumulet. Incertum est enim quod opus magis placeat Deo, et ex quo tibi fructus justitiæ præparetur. Potest autem accidere ut non unum, sed utrumque placeat Deo. Aliter : Et in adolescentia et in senecta æquus tibi labor sit. Nec dicas : Dum potui, laboravi, debeo in senectute quiescere. Nescis enim an in juventute, an in ætate longæva placeas Deo. Nec prodest adolescentiæ frugalitas, si senecta ducatur luxu. In quacumque enim die erraverit justus, veteres eum justitiæ à morte liberare non poterunt.* Solet enim senium afferre torporem et tenacitatem, ut quia sunt frigidi et timidi, tunc sibi plus comparent viatici, cum minus viæ vitæque superest. Ita Lyranus.

Accedit Olympiod. qui sic exponit, quasi dicat : A principio vitæ stude virtutibus usque ad ejus finem, juxta illud Christi : *Donec dies est, operamini*; Joan. 9 : *Virtutem aggressus*, inquit, *persevera usque ad finem, neque enim novisti quænam ex tuis bonis operibus placitura sint judici, illane quæ juxta carceres peregisti, an ea quæ jam perductus ad metam. Quod si utraque eodem pariter modo approbentur, bonitatis et perfectionis plena censebitur hujusmodi operatio. Aut aliter ita intellige : Ab ineunte pueritia operare virtutem, neque dixeris : Nunc adolescentior cum sim, fruar deliciis quas habet vita; postea vero cum ad senectutem pervenero ad pœnitentiam me convertam : nequaquam enim nosti quid tibi eventurum sit, aut quando aderit finis vitæ. Est itaque operæ pretium operari semper virtutem, summaque contentione ad hanc assequendam conari. Oportet etiam sæpe Deum precari, ut quæ ipsi operamur, suæ sint Majestati placita et bonitati.* Nulla ergo vacatio ab opere conceditur homini in hac vita; nam ut ait Job 5. 7 : *Homo nascitur ad laborem, et avis ad volatum.* Et Psaltes Psalm. 138 : *Exibit homo* (mane orto sole) *ad opus et ad operationem suam usque ad vesperam.* Quare crescere debemus in virtutibus æque ac meritis quotidie, usque ad ultimum vitæ halitum. Unde sapienter Damascen. Orat. de Dormit. Virginis, ait morte justos omnino perfici sanctosque effici, quæ id ipsis affert, ut in eorum virtutem nulla jam mutatio cadat.

Tropol. S. Hier. per mane et vespere accipit vetus testamentum et novum, quod est veluti pluvia serotina et matutina : *Unde nunc admonemur*, inquit, *ut sic legamus legem veterem ne Evangelium contemnamus; sic quæramus spiritualem in veteri testamento intelligentiam, ne in Evangelistis et Apostolis hoc tantum putemus sonare quod legitur : Ignorare enim nos in quo magis scientia nobis à Deo tribuatur et gratia, felicemque eum esse, qui utrumque in commune sociaverit, et quasi unum corpus effecerit. Quod qui fuerit consecutus videbit lucem, videbit Christum solem justitiæ.*

Rursum per *mane* et *vespere* accipias prospera et adversa, sive bonæ sortis ortum et occasum, q. d. Nec in rebus secundis, nec in adversis cessandum est à virtute; in adversis exerce humilitatem, patientiam, fortitudinem; in secundis modestiam, temperantiam, gratitudinem; in utrisque charitatem et beneficentiam; quare nullam bene agendi occasionem præterlabi sinas, ut si priora minus placita sint Deo, posteriora vel postrema magis placeant. Præclare Seneca Epist. 12 : *Itaque*, inquit, *sic ordinandus est dies omnis tanquam cogat agmen, et consummat atque expleat vitam.* Et inferius : *In somnum ituri læti hilaresque dicamus :*

> Vixi, et quem dederas cursum, fortuna (*potius* Deus alme), peregi.

MANE SEMINA SEMEN TUUM ET VESPERE.] Noster Delrio Adag. 300. p. 2. per *mane* et *vespere* accipit duo tempora serendi, scilicet tempestivum et serotinum; sicut pluvia tempestiva dicitur quæ semen satum humectat, ut germinet; serotina, quæ grana jam formata maturat. Unde Symmachus vertit : *Præcox semina semen tuum, sed et serotinum ne remittat manus tua.* Verum in Scriptura nusquam fit mentio tempestivæ vel serotinæ sationis, sed tantum pluviæ. Proprie ergo accipe *mane* et *vespere*, q. d. Cum sole, imo ante solem oriatur nostrum benefaciendi studium; idem non nisi cum sole occidat, ut sol oriens benefacientes inveniat, et occidens benefacientes dimittat. Beneficentia nos mane lecto excitet, vespere lecto reddat. Frigide

R. Akiba : *Cum mane*, inquit, *aliquid pauperi dederis, et vespere redierit, vacuum ne dimitte.*

Et si utrumque simul, melius erit.] Hebr. *Et si ambo ipsa sicut unum bona*, q. d. Nescis an utrumque futurum sit paris bonitatis, an unum æque bonum erit ac alterum. Verum Noster τὸ *bona* accepit pro *meliora*; Hebræi enim utuntur positivo pro comparativo quo carent; unde clarius et significantius vertit : *Et si utrumque simul* (oriatur) *melius erit.*

7. Dulce lumen et delectabile est oculis videre solem.] Lux enim nobilissima, jucundissima, cœlestis, utilissima et vivifica est qualitas; sol quoque est oculus mundi, et *vas admirabile excelsi*, Eccles. 43. v. 2. Vide ibi dicta. Vide et Dracontium, lib. 1. Hexam. ubi lucem inter alia ita celebrat (Exstat tom. 8. Biblioth. SS. Patrum) :

Lux jubar æthereum, lux noctis limes et umbræ.
Lux facies rebus cunctis, et lux elementis.
Lux genitis factisque calor, lux gratia solis.
Lux decus astrorum, lux aurea cornua lunæ.
Lux fulgor cœli, lux et primordia mundi.
Lux splendor flammæ, lux magni temporis index.
Lux honor agricolis, requies lux omnibus ægris.

Hinc et Varro, lib. 5. de Ling. Latina. *diem*, qui vehit lucem, *à Deo* dictum putat; vel ut Festus, quod *divini sit operis*; vel à *Jove*, quem Δία nuncupant. Hinc et sol à Cicerone, lib. 2. de Nat. deor. vocatur *Princeps siderum*; ab Heraclito, teste Macrob. lib. 1. in somnium Scip. cap. 20 : *Fons lucis et cor cœli*; à Chalcidio in Timæum Platonis, ac Plinio, lib. 2. cap. 6 : *Mundi anima, siderum cœlique rector, naturæ regimen et numen: Numen*, id est, nutus et potestas, ait Festus, à *nuo*, nuis, quod veteres pro *volo* usurpabant. Hinc denique nonnulli, teste Plut. lib. *de occulte vivendo*, putarunt animam esse lumen quoddam, eo quod ipsa impense lumine gaudeat, et ignorantiam tenebrasque aversetur. Quocirca Anaxagoras, teste Laertio, dixit hominem natum esse ad hoc, ut videret solem ejusque lucem; ac Græci hominem vocarunt φῶτα, id est *lucem*, quod solus luce solis Verbique divini in mente collustratus, eodem et alios collustret. Ita Nazianz. Audi Lactant. lib. 3. de Falsa relig. cap. 12 : *Tanti est (ut Anaxagoræ visum est) contemplatio cœli, ac lucis ipsius, ut quascumque miserias libeat sustinere.* S. Hieronymus ejusque sequaces hanc gnomen referunt ad præcedentia, quasi dicat : Mane et vespere, id est, assidue et semper semina semen eleemosynæ bonorumque operum; quia si id feceris, consequeris præmium, scilicet dulcissimum lumen gloriæ, in quo videbis solem justitiæ Christum Dominum in gloria cœlesti. Verum hic sensus mysticus est et symbolicus, æque ac ille R. Haccados, qui per lumen accipit filios : hi enim sunt quasi lumina parentum, q. d. Semina, id est, genera filios; hi enim erunt lux et splendor tibi tuæque familiæ.

Dico ergo hanc gnomen pendere et pertinere ad sequentia : ibi enim expletur, q. d. Dulcis quidem est hæc vita et lucis usura, in qua solem fulgidissimum jucunde contuemur; sed tamen illi brevi succedet mors, quæ nos horridis undique tenebris involvet. Mortis ergo instantis memor, noli dulcedine vitæ ad nimias voluptates abuti; sed ea moderate utere ad omnem virtutem et beneficentiam. Itaque dum vivimus, vita fruendum, vel potius modeste et honeste utendum est, ut quàm plurimos officiis et beneficiis adjuvemus, memores imminentis mortis et judicii.

Nota : Ab hoc loco usque ad finem libri, Ecclesiastes, sive Salomon, amolitur à se omnem suspicionem Epicureismi, ac vitæ voluptuariæ, quam superius, sæpius commendando ut quis læte rebus suis utatur, dum vivit, nonnullis ingessit. Unde hic serio nos admonet finis nostri, scilicet ut à vanitate ad veritatem, à tempore ad æternitatem mente et affectu transeamus, qui pariter est finis et scopus totius libri, ut patet ex ejus principio et fine. Huc accedit Thaum. qui hanc gnomen nectens sequentibus, ita omnes à v. 10. uno nexu apte contexit : *Si autem quis secum ratiocinetur quàm pulcher sit sol, quàm suavis hæc vita, quàm jucundum in summa felicitate longævum fieri. Et quàm horrendum perpetuumque malum sit mors, nihil omnino afferens commodi, unde sentiat nos frui debere omnibus præsentibus, ut cumque videantur suavia. Insuper et adolescentibus consulat sua ætate abuti, permittere animabus suis omnem voluptatem, indulgere desideriis, vivere ut libet, spectare oblectantia, aversari autem quæ non sunt ejusmodi. Ad quem id tantum dixerim : Insipienter agis, ô tu quisquis es, non exspectans futurum in his omnibus Dei judicium.* Similia habet Auctor Catenæ Græcæ.

Symbolice, dulce est videre lumen et solem, id est, contemplari Deum, qui sicut est dator munerum, sic et *pater luminum, apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio*, Jacobi 1. 17. Hinc Deus dicitur *amictus lumine sicut vestimento*, Psalm. 103. 2; et lux dicitur proprie ejus esse *possessio*, Job. 36. 33. Unde S. Dionys. cap. 4. de Divinis nom. ait solem esse vivum Dei simulacrum. Quocirca Christus : *Ego*, inquit, *sum lux mundi*, Joan. 8. 12. Quin et Plato, lib. 6. de Republ. lucem et solem nuncupat boni prolem et filium. Audi Nazianz. Orat. 40 : *Ac quidem Deus summum et inaccessibile lumen est, quod nec mente percipi, nec verbis explicari potest, naturam omnemrationе præditam illuminans, hoc in intelligibilibus, quod sol in sensibilibus; eo se magis contemplandum nobis præbens, quo accuratius animos purgaverimus; eo rursus magis amandum, quo magis contemplati fuerimus; eo denique magis cognoscendum, quo magis amaverimus; sese ipse speculans et comprehendens, ac perexigue ad externa diffundens. Lumen porro hoc dico, quod in Patre et Filio et Spiritu Sancto consideratur : quorum opulentiæ naturæ identitas est atque una eademque splendoris prosultatio. Secundùm lumen est Angelus, primi illius luminis velut rivulus quidam, aut participatio per propensionem ad illud, ac ministerium illuminationem habens : de quo statuere nequeo, utrum pro classis suæ ordinisque ratione splendor ei impertiatur, ac potius pro divinæ illuminationis modo hanc vel illam sedem accipiat. Tertium lumen homo est, quod externis etiam perspicuum et manifestum est; φῶς enim, id est lumen, hominem vocant, propter rationis nobis insitæ vim et facultatem. Quo etiam rursus nomine inter nos appellantur, qui Deo similiores sunt propiusque ad Deum accedunt.*

Tropol. Olympiod. Qui, inquit, solem justitiæ, puta Christi illuminationem mente sua re-

cipit, plane videt quæ ad ejusdem solis voluntatem sibi agenda sint, quæve dimittenda: idemque idcirco magna voluptate lætitiaque perfunditur, eo quod non solum sibi agenda cognoscat, sed etiam ab eodem sole illustratus, pacatissima mente contempletur pulcherrimas illas species, quæ à materia sejunctæ, solo intellectu percipiuntur. Ad hæc animo comprehendit dies tenebrarum perennes, qui in futuro seculo impios sunt comprehensuri; atque idcirco omni studio declinat à malo bonumque operatur. Hæc Olymp.

Anagog. Chald. hanc gnomen explicat de lumine gloriæ, quo beantur Sancti in cœlo : *Et suavis*, inquit, *est lux legis et aptissima certe, quæ oculis caligantibus lumen afferat, ut aliquando dignitatem vultus Domini tueantur, qui divino quodam splendore justorum faciem est illustraturus, ut pulchritudine cum sole comparari queant.*

8. SI ANNIS MULTIS VIXERIT HOMO, ET IN IIS OMNIBUS LÆTATUS FUERIT, MEMINISSE DEBET TENEBROSI TEMPORIS ET DIERUM MULTORUM, QUI CUM VENERINT, VANITATIS ARGUENTUR PRÆTERITA.] Cohæret hæc gnome præcedenti, ejusque salubrem antithesim suggerit, q. d. Dulce quidem est frui lucis usura, solemque contemplari. Dulce est vivere, vitæque voluptates degustare; at noli illis nimis te oblectare, noli iis securus incumbere, nec per eas Deum offendere, noli perpetuas aut diuturnas existimare; quia brevi succedent illis dies tenebrosi et mœsti senectutis et mortis, qui cum venerint, reipsa ostendent quàm præteriti vitæ et voluptatum dies fuerint vani, id est breves, pauci, fugaces, evanidi : tunc enim omnis lux desinet in caliginem, voluptas in ærumnas, lætitia in mœstitiam, vita in mortem. Perinde enim ac sol, dum mane oritur splendidus est et fulgidus, crescitque in meridiem, mox post paucas horas decrescit, declinat, occumbit; sic prorsus et vita nostra, dum nascimur, splendet, crescitque in virilem ætatem; at post paucos annos decrescit, senescit, occidit. Dum ergo solem orientem et occidentem quotidie intueris, vivum vitæ tuæ simulacrum accipe, in eoque ortum et occasum tuum metire et intuere. Esto annos Mathusalem vixisses, cum illi exacti fuerint, perinde erunt ac si non fuissent, juxta illud : *Mille anni ante oculos tuos, tanquam dies hesterna quæ præteriit*, Psalm. 89. 4.

MEMINISSE DEBET TENEBROSI TEMPORIS, ET DIERUM MULTORUM.] Hebr. *Recordetur dierum caliginis, qui multi erunt.* Per quos, primo, accipi possunt dies senectutis, qui licet pauci, quia tamen multis ærumnis referti, senescenti multi longique æque ac tenebrosi, id est miseri tristesque videntur, sicuti infirmo nox alioquin brevis longa videtur. Adde: senibus caligant oculi, ut eis sol tenebrescere videatur, uti dicet c. 12. 2. Ibi enim fuse hosce dies senectutis tenebrosos describit.

Secundo, dies mortis et sepulturæ; hi enim multi sunt, quia durabunt usque ad diem judicii, quo à morte resurgemus. Unde Chald. vertit : *Quoniam multi sunt dies, quibus dormiet in domo sepulturæ, et pertinet ei judicium suscipere de cœlo omni tempore, quo venerit super eum malum, propter vanitatem quam fecit*

Tertio, dies multi et tenebrosi sunt dies æternitatis, quos impii miserrimos et perpetuos agunt in tenebris gehennæ. Ita Olympiodor. *Reputat*, inquit, *animo tenebrarum dies, qui in futuro seculo sunt impios comprehensuri, peccatoresque post rerum omnium vanitatem ad æterna venturos supplicia.*

QUI CUM VENERINT, VANITATIS ARGUENTUR PRÆTERITA.] Hebr. *Omne quod venit est vanitas;* S. Hieron. *Omne quod venturum est, vanitas;* alii : *Omne quod subsequitur, vanum erit;* Vatablus : *Omnis qui nascitur est vanitas*, q. d. Quidquid venit et evenit in hoc mundo, vanum est : sicut enim præterita evanuerunt; sic præsentia illico transeunt et evanescunt, ac futura transibunt et evanescent. Ex præterita enim rerum vanitate, licet certo conjicere et metiri præsentem et futuram, quod ut indicaret Noster, solerter vertit : *Qui cum venerint, vanitatis arguentur præterita.* Sapienter ergo S. Remaclus Episcopus Trajectensis, moriturus, hoc ultimum suis dedit monitum : *Tota sapientis vita quædam debet esse commentatio mortis.* Quin et Plato ait : *Philosophia* (Ethica) *non est aliud quàm meditatio mortis.* Vitam S. Remacli scripsit Notgerus ejus successor. Exstat apud Surium die 3. Septembris.

9. LÆTARE ERGO, JUVENIS, IN ADOLESCENTIA TUA, ET IN BONO SIT COR TUUM IN DIEBUS JUVENTUTIS TUÆ, ET AMBULA IN VIIS CORDIS TUI, ET IN INTUITU OCULORUM TUORUM, ET SCITO QUOD PRO OMNIBUS HIS ADDUCET TE DEUS IN JUDICIUM.] S. Hieron. hinc inchoat c. 12. Pro *juventutis* Hebr. est בחורותיך *bechuroteca*, id est, *electionum tuarum*, id est in ætate plane electa et florida; juventus enim est ver, decor et flos ætatum omnium : quare tunc cuique eligendus est status et optima vitæ ratio, ut optimam ætatem optime transigat, Deoque optimo dedicet. Septuag. addunt ἄμωμος, id est, irreprehensibilis, immaculatus, inculpatus. Unde vertunt : *Ambula in viis cordis tui immaculatus.* Sic quoque vertit Arabicus. Rursum pro : *Et in intuitu oculorum tuorum*, Septuag. Romani legunt contrarie : *Et non in intuitu oculorum tuorum.* S. Ambros. vero Exhortat. ad virg. sic legit : *Ambula in viis cordis tui sine macula, et in aspectu oculorum tuorum, et non in audacia oculorum tuorum*, hoc est, inquit, *in aspectu spiritali, non in audacia seculari.* Verum Complut. legunt eodem modo quo Hebr. Latina et Syrus, scilicet, *in intuitu oculorum tuorum.* Quocirca S. Ambrosius Albin. Olympiod. et S. Gregorius 24. Mor. cap. 4. censent juvenes hic invitari ad gaudium spirituale, ad quod invitat Apostolus Philipp. 4. 4. dicens : *Gaudete in Domino semper, iterum dico, gaudete. Modestia vestra nota sit omnibus hominibus : Dominus enim prope est.* Hinc et Chald. vertit : *Lætare, juvenis, in diebus juventutis tuæ, et sit cor hilare in te in diebus adolescentiæ tuæ, et ambula in humilitate in viis cordis tui, et sta admonitus in visu oculorum tuorum, et non aspicias malum, et notum sit tibi, quod pro omnibus adducet te Deus in judicium.* Verum ambulare in viis cordis et in intuitu oculorum, significat gaudium non spirituale, sed sensuale et carnale, juxta illud cap. 2. 20 : *Et omnia quæ desideraverunt oculi mei, non negavi eis, nec prohibui cor meum, quin omni voluptate frueretur, et oblectaret se in his quæ præparaveram; et hanc ratus sum partem meam, si uterer labore meo.* Et hoc quoque non aliud voluisse Septuag. patet ex interpretatione Thaumat. quam recitavi v. præced. ex qua liquet eum in Septuag. non

legisse τὸ ἄμωμον, id est, *irreprehensibilis;* aut si legit, ita interpretari, q. d. Ambula in viis cordis tui irreprehensibilis, id est vive ut libet, sic ut nemo te reprehendere audeat, utque tu nullius reprehensionem metuas, vel audias et in cor admittas. Est ergo concessio, q. d. Læte et jucunde fruere, ô adolescens, voluptatibus adolescentiæ, ita tamen ut memineris te earum rationem redditurum Deo in judicio; quod ut recte facias, modeste et honeste iis utere. Huc facit proverbium Arabum, cent. 1. n. 69 : *Vive, aselle, quamdiu floret pabulum;* fruere pabulo, quamdiu illud obtines : brevi enim deficiet, nec obtinebis. Vivere enim est, ἡδυπαθεῖν, id est gaudere et frui, quod Galli dicunt : *Se donner bon temps.* Vel potius est ironia, q. d. O juvenis qui per adolescentiam ardes sanguine, spiritibus et concupiscentiis, age, in bono cor tuum sit, id est cor tuum exhilara (bonum enim sumitur pro hilari et jucundo); unde S. Ambros. Exhort. ad virgin. vertit : *Oblectet te cor tuum, ambula in viis cordis tui,* id est, sequere desideria tui appetitus, *et in intuitu oculorum tuorum,* ut quod oculi tui concupiscunt, id est prosequaris, indulge tuis desideriis, satia te tuis cupidinibus; sed *scito quod pro omnibus his adducet te Deus in judicium.*

Frange toros, pete vina, rosas cape, tingere nardo,
Ipse jubet mortis te meminisse Deus.

Quare si sapis, metu mortis et divini judicii refrena tuas voluptates, resiste tuis cupidinibus, amores vanos mortifica, ut judici, qui concessit earum usum, sed vetuit abusum, congruam reddas rationem. Ita Thaumat. S. Bonav. Hugo, Cajet. Titelm. et alii. Adolescentia enim, ut docet S. Ambr. de Interpel. Job c. 7. et Aristot. 8. Ethic. cap. 6 : *Calore corporis fervente, æstuque sanguinis vaporantis ignescente, ut invalida est viribus, ita consiliis infirma, vitio calens, fastidiosa monitoribus, illecebrosa deliciis.* Quare acribus stimulis timoris judicii et gehennæ à suis cupidinibus coercenda et refrenanda est. Quocirca S. Anysia Martyr solebat de juventute conqueri dicens : *O insidiosam ætatem, quæ aut lædit, aut læditur. Pulchra res est senectus. Hei mihi! longitudo temporis me mæstitia afficit, quæ tamdiu separat à cœlestibus.* Eadem brevissimo somno utebatur dicens : *Malum est mihi dormire, cum meus inimicus vigilat.* Ita habet ejus Vita apud Surium ultimæ edit. 29. Decembr. Porro ironia et sarcasmus, id est hostilis irrisio, frequens est in Script. præsertim in Prophetis, ut Thren. 4. 21 : *Gaude et lætare, filia Edom,* cui mox excidium à Nabuchodonosore inferendum intentatur; *ad te quoque perveniet calix,* iræ et vindictæ Dei, *inebriaberis atque nudaberis.* Similia sunt Isaiæ 14. 9. ubi insultat Balsasari, et Ezech. 28. 12. ubi insultat Tyro, æque ac Pharaoni c. 31. 18. et c. 32. 19.

Et scito quod pro omnibus his adducet te Deus in judicium.] *Cujus judicium,* ait Tertul. lib. de Patientia, *non in compede aut pileo vertitur* (servi enim mali damnabantur ad compedes, boni vero donabantur libertate, cujus insigne erat pileus), *sed in æternitate aut pœnæ aut salutis.* Judicium autem Dei complectitur, primo, strictum examen juventutis in voluptatibus exactæ; secundo, sententiam judicis; tertio, supplicium, puta gehennam. Huic gnomæ similis est parœmia Arabum, cent. 1. n. 20 : *Omnis ovis suspenditur è calcaneo suo in macello,* id est unusquisque judicabitur et punietur super moribus suis, præsertim ultimis et finalibus vitæ, juxta illud Galat. 6 : *Unusquisque onus suum portabit.* Huc facit aurea gnome R. Achabiæ filii Mahaleel in *Pirke Avoth,* cap. 3 : *Tria,* ait, *tibi consideranda sunt, quibus à peccato coercearis, quæ origo tuæ conditionis est, quis finis, et ante quem judicem ratio tibi reddenda est? Unde tibi origo est? fœtido spermate. Quò tendis? ad vermes et tineas. Cui judici stare debes sententiam excepturus? Regi regum terribili, qui aufert spiritum principum, terribili apud reges terræ, Deo sancto et benedicto.* Ibidem R. Eleazar ait : *Qui nati sunt, oportet eos semel mori; qui mortui sunt, oportet eos rursus in vitam resurgere; et qui surrexerunt, oportet eos judicari, et scire quod Dominus ipse sit Deus formator hominum, et mundi creator, et gubernator rectorque supremus. Ipse idem et litem movens, et testis ad nos, et judex. Benedictus sit ille sanctus et justus, in quo non est iniquitas, nec oblivio, nec respectus in faciem, nec munerum aut personarum acceptio; propterea quod omnia ejus sunt, ac scito eventura omnia juxta mensuram eorum, quorum tibi ratio reddenda est. Cave autem ne in vanam et stultam spem ascendas, qua futurum tibi sepulcrum refugii locum ne quidquam præsumas, et frustra polliceare; inconsulto enim te creatus es, inconsulto iterum te genitus es, et vivis et morieris, et ratio tibi reddenda est Regi regum sancto et benedicto.*

Porro judicii divini exactum et terribile examen graphice depingit, et ad vivum repræsentat S. Cyrill. Orat. de exitu animæ et secundo adventu, tom. 4. ubi quinque telonia quasi tribunalia recenset, in quibus anima à dæmonibus, seu sævissimis publicanis, accusatur de singulis, quæ per quinque sensus peccavit : *Tenetur,* inquit, *animus à sanctis Angelis per aerem sublimis prætericns, invenitque quosdam quasi publicanos ascensum custodientes, et ascendentes animos prehendentes prohibentesque. Nam quisque publicanorum propria habet peccata, quæ illis objiciat alius perperam dicta, quæcumque ore et lingua commissa sunt, mentiendo, jurando et pejerando; quum superflua nugatoria et vana verba, tum helluationes, vinique abusum et luxum, et immodicos indecorosque risus, levia et inhonesta oscula, et impudica cantica. At S. Angeli, animum ducentes, proferunt et ipsi quæcumque ore linguaque locuti sumus bona, supplicationes, gratiarum actiones, psalmos, carmina, laudes, divinos cantus, scriptorumque lectiones, et quæcumque per os et linguam bona Deo promisimus. Secundum telonium est oculorum visus, quæcumque indecoro aspectu, curiosoque et effrenato intuitu et fallaci nutu committuntur. Tertium telonium est auditionis, et quæcumque per hunc sensum impuros spiritus accipiunt. Quartum est olfactus odoriferorum unguentorum, et suavium odorum, quæ mimas et impudicas decent mulieres. Quintum est eorum, quæ manuum tactu perverse et improbe facta sunt, et cæteræ vitiorum tabernæ, invidiæ et æmulationis; inanis gloriæ et superbiæ; acerbitatis et iræ; iracundiæ et furoris; scortationis et adulterii et mollitiei; homicidii et veneficii, cæterorumque impiorum et perversorum factorum, quæ in præsentia minutatim persequi non licet, ut in aliud tempus differantur. Breviter eodem modo deinceps suos quisque animi morbus et peccatum publicanos habet et tributi quæstores.*

Animus igitur, qui hæc et his majora pluraque cernit, quanto putas in metu ac trepidatione est, donec sententia feratur, et ejus libertas veniat? Illa est hora doloris, periculi gemitusque plena, atque inconsolabilis, donec videat quid futurum sit.

10. AUFER IRAM A CORDE TUO, ET AMOVE (Hebr. *transire fac;* Syrus, *distare fac;* Arabicus, *spolia malitia humanitatem tuam*) MALITIAM A CARNE TUA. ADOLESCENTIA ENIM ET VOLUPTAS VANA SUNT.] Ab hoc versu Complut. et Biblia Regia, Chald. Olympiod. Albinus ordiuntur cap. 12. Est conclusio educta ex versu præcedenti, q. d. Quia Deus te adducet in judicium, ut judicet te de concupiscentiis cordis et oculorum, aufer et reseca eas à te, præsertim iram et libidinem. Pro *voluptas*, perperam aliqui legunt, *voluntas*. Hebr. est שחרות *sacharut*, id est nigredo, crepusculum, aurora, indeque juventus; hæc enim est quasi rosea aurora ætatis et vitæ. Unde Clarius, Vatabl. Cajetan. vertunt hoc loco, *juventus;* Pagnin. *pubertas;* Chald. *dies nigredinis capillorum;* juvenibus enim nigrescunt capilli, senibus albescunt; multo magis juvenum mens nigra est, id est obscura, ignorans, cæca, confusa. Septuag. vertunt, ἄνοια, id est amentia, stultitia; Noster melius vertit, *voluptas;* hæc enim sunt duo vitia juventutis, scilicet stultitia et voluptas; stultitia nascitur ex inexperientia et imperitia, voluptas ex fervore sanguinis et flore ætatis. Est catachresis, voluptas enim vocatur *juventus*, cujus quasi propria est voluptas, cum qua instar auroræ transit et evanescit juxta illud Osee 11. 1: *Sicut mane transit, pertransiit rex Israel.* Hinc Varroni adolescentiari, idem est, quod luxuriari, teste Nonio cap. 1. et Terent. in Adelph. *Crede mihi,* ait, *non est facinus adolescentiam scortari.*

Porro hîc taxat duo primaria juventutis vitia, scilicet iram in corde, et malitiam, vel, ut Ambros. legit, *nequitiam;* Arab. *iniquitatem*, id est libidinem in carne. Præcipua enim carnis malignitas est libido, ait Olympiod. et Thaumat. sub quibus cætera omnia comprehendit: ira enim est filia superbiæ et mater invidiæ; libido filia est gulæ, et mater acediæ; utraque oritur ex calore et ardore ætatis juvenilis: hic enim calor juvenem excæcat, et præcipitem agit in voluptates et vitia, ac præsertim in iram et appetitum vindictæ, ac libidinem. Audi S. Hieron. *In ira omnes perturbationes animi comprehendit. In carnis malitia universas significat corporis voluptates. Sic ergo,* inquit, *bonis seculi hujus fruere, ne aut desiderio, aut carne delinquas. Relinque antiqua vitia, quibus in adolescentia tua vanitati stultitiæque servisti, quia juventus insipientiæ copulata est.*

Similia habent Olympiodor. Hugo, Glossa et Ferus, quem audi: *Ne tristitiis vexetur, neve adversis frangatur; sed assuescat non irasci et indignatione vinci, ubi viderit omnia pessime geri: si quid viderit triste, sciat pertinere ad mundum, sinat alios invidere, ipse nolit perdere jucundam vitam.* Omnes enim passiones sunt in appetitu irascibili, ubi præsidet ira, vel in concupiscibili, ubi præsident amor et libido, atque amor suscitat iram, ut impedimenta, quæ cum vetant frui bono amato, disjiciat. Hinc illud Luciani in Dial. Merc. et Maiæ: *Iracundi sunt, qui amant;* et illud Arist. 2. Rhetor. cap. 12: *Juvenes*, ait, *omnia nimis amant, nimis oderunt; ad irascendum apti sunt, acutæque iræ, potentesque appetitiones sequi.* Quocirca, in Emblematibus juventus pingitur ut juvenis animosus, diversis coloribus amictus, floribus coronatus, manu spargens nummos; ad latus sinistrum astat ei canis venaticus, ad dextrum equus phaleratus. Nam ut ait Horat. de Art. Poet.

> Gaudet equis canibusque et aprici gramine campi,
> Cereus in vitium flecti monitoribus asper,
> Utilium tardus provisor, prodigus æris,
> Sublimis, cupidusque et amata relinquere pernix.

Denique adolescentia et voluptas vana sunt, quia utraque instar floris cito deflorescit, marcescit, corrumpitur, evanescit; unde Poetæ adolescentiam vocant *florem marcescentem*, præsertim dum nequiter, id est luxuriose, vivit, juxta illud:

> Nequitia est, quæ te non sinit esse senem.

Per malitiam enim nequitia puta libido accipitur; licet Campensis pro *malitiam* vertat, *molestiam;* melius Tigurina, *vitiositatem.* Unde Thaumatur. vertit: *Mala res est intemperantia, libido autem et spurcitia damnum et injuriam corporibus nostris afferunt. Adolescentiæ comes est insipientia, insipientia vero ducit ad interitum.* Vere Cicero, lib. 1. de Legibus: *Ab ea*, inquit, *quæ penitus in omni sensu implicata insidet, imitatrix boni voluptas, malorum autem omnium mater.* Et lib. de Senect. *In voluptatis regno virtus non potest consistere.* S. Chrysost. apud Anton. in Melissa, p. 2. cap. 20: *Ira*, inquit, *et cupiditatibus facilius juvenes ducuntur et vincuntur; quare majorem quamdam custodiam requirunt, ac frenum durius.* Ibidem Nazianz. *Juventus*, inquit, *est temporis æstus.* Et S. Basil. *Juventus est levis, et ad improbitatem proclivis, cupiditas effrenata, belluarum ira, temeritas, injuria, et inflationes, magnique spiritus congenita et coalita mala, juventutis hæc sunt; invidiæ adversus rem excellentem, suspiciones de familiaribus. Denique malorum tanquam examen juventuti connexum et copulatum est; quorum omnium fructum necesse est in subjectos redundare, propterea quod magistratuum vitia subjectis importent calamitatem.* Porro de voluptate juventutis illecebra ita censet S. Ambros. lib. 4. in Lucam: *Quasi clavis suffigitur anima corporeis voluptatibus, et cum semel adhæserit cupiditatibus, demersa terrenis difficile in altum potest revolare.* Nervosius S. August. lib. 14. de Civit. cap. 16: *Hæc* (libido) *sibi non solum totum corpus, nec solum extrinsecus, verum etiam intrinsecus vindicat, totumque commovet hominem, animi simul affectu cum carnis appetitu conjuncto atque permixto.* Hoc significat illud Gen. 6: *Non permanebit spiritus meus in homine in æternum, quia caro est.* In quæ verba scribens S. Chrysost. hom. 22. in Gen. *De illis*, inquit, *dictum est, quod ipsi sint carnes; nam licet animam rationalem haberent potiorem sui partem, perinde tamen vivebant sine ratione, ac si sola carne constarent.* Vide S. Gregor. lib. 6. in 1. Reg. ubi de Agag ait: *Caro homo efficitur, quando sensui carnis ratio subjugatur.* Et Cyprian. de Bono Pud. *Impudicitia obscenum ludibrium reddit ministris suis, nec corporibus parcens, nec animis, totum hominem suum sub triumphum libidinis facit.* Et Lactant. lib. 6. cap. 23: *Mens inquinatur contagione impudici corporis.* Hanc rationis cum juvenili appetitu,

sive spiritus et carnis, vel mentis et concupiscentiæ luctam repræsentarunt veteres per Herculem cum Antheo, id est contrario vel adversario, luctantem. Hercules enim rationis, mentis et spiritus est symbolum; Antheus vero corporis. Herculis pectus sapientiæ est sedes atque prudentiæ, quibus perpetua est cum appetitu et voluptatibus pugna; semper enim appetitus rationi obsistit, nec potest ratio superare, nisi corpus ita in altum, et procul ab terrenarum rerum intuitu extulerit, ut pedes, hoc est affectus nullum amplius fomentum à tellure accipiant, imo cupiditates et affectus, qui terræ sunt filii, prorsus interficiat. Quo de genere mortis loquitur S. Paulus Coloss. 3, cum ait: *Mortui estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.* Et David Psalm. 116: *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus.* Et Servator ipse: *Nisi granum frumenti vadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet; si autem mortuum fuerit, multum fructum affert*, Joan. 12. Et hæc est omnium victoriarum præstantissima. Unde in Scipionis Africani tumulo legitur hic elegantissimus versiculus:

Maxima cunctarnm victoria victa voluptas.

Et Boetius hoc ipsum Herculis factum celebrans ait: *Superata tellus sidera donat.* Porro Fulgentius in Mytologia et Boccac. in Genealog. Deor. lib. 1. cap. 5. tradunt Antheum fuisse terræ filium, quem sæpius à se prostratum, robustiorem resurgere cernens Hercules, advertens quod è terræ contactu vires recuperaret, jam fessum ulnis in altum extulit, ibique tamdiu tenuit, donec expiraret. Fulgentius per Antheum accipit libidinem, quæ ex sola carne nascitur, quæ tacta, etsi fessa sit, resurgit. Verum ab homine virtuoso castoque carnis, denegato actu, superatur. Anthei meminit S. Aug. in lib. de Civit. eumque vixisse tradit regnante Argis Danao, et Euseb. in lib. de Præpar. Evang.

CAPUT DUODECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Graphice et ingeniose per varia symbola et ænigmata depingit ærumnas senectutis et mortis, ut iis impellat juvenes ad spernendas voluptatum vanitates, et sectandam veritatem, verumque Dei cultum, antequam adolescentiam senectute commutent. Unde concludit v. 13: Deum time, et mandata ejus observa; hoc est enim omnis homo. Est ergo hic elegans ænigma senectutis et agoniæ mortis, in quo per 21 symbola notantur 21 defectus, ærumnæ et vitia senectutis. Primus est v. 1. afflictio ex morbis variis; secundus, displicentia et tædium rerum omnium; tertius, versu 2, quod coelestes motus et influxus destituant senes; quartus, continuæ distillationes et catarrhi; quintus v. 3. custodum, id est sensuum, defectus; sextus, nutatio virorum fortissimorum, hoc est crurum et tibiarum; septimus, minutio molentium, id est dentium; octavus, caligo videntium per foramina, id est oculorum; nonus, versu 4, exilitas vocis ex ostiorum in platea, id est arteriarum in pectore, constrictione et clausura; decimus, tenuitas somni et nocturna vigilia, ut ad vocem avis evigilent; undecimus, defectus aurium et auditus; duodecimus, v. 5. timor, pavor et stupor; decimus tertius, canities similis amygdalo floribus candescenti; decimus quartus, tumor ventris, pedum et crurum instar locustæ; decimus quintus, fastidium cibi, cujus orexin excitat capparis; decimus sextus, abitus ex vita, quod scilicet mox ibit in domum æternitatis suæ; decimus septimus, funus, quod communi amicorum planctu celebrabitur; decimus octavus v. 6. ruptura funiculi argentei, id est contractio medullæ spineæ dorsi; decimus nonus, recursus vittæ aureæ, id est contractio meningis, sive involucri cerebri; vigesimus, confractio hydriæ super fontem, id est venarum et sanguinis ex jecore prodeuntium; vigesimus primus, confractio rotæ super cisternam, id est capitis ex corde spiritus haurientis.

Porro hæc vitia et ærumnæ senectutis in omnibus quidem senibus locum habent: unde et de omnibus hic agitur; maxime tamen de iis qui in juventute per symposia et libidines juveniles spiritus et vires exhauserunt: hi enim noxas juventutis luunt per morbos senectutis. Unde de iis totum hoc caput accipit Osorius. Hinc et nonnulli illud applicant Salomoni, quasi ipse hic senii sui ærumnas describat, ex libidinibus adolescentiæ. Vere Cicero: Libidinosa intemperansque

adolescentia effetum corpus tradit senectuti. Aristot. quoque, lib. 6. Histor. Animal. c. 4. et lib. de Longitud. et brevit. vitæ, ac Plinius, lib. 10. c. 36, docent animalia salacia et in venerem prona brevis esse ævi. Igitur dicas hic gulæ et luxuriæ juvenilis damna describi; videmus enim luxuriosorum corpora esse lurida, frigida, macilenta, marcida, morbida, mortifera, cerebro menteque minui; ac laborare epilepsia, oculis obtenebrari, palpebras pilosque defluere, custodes domus, id est sensus omnes, hebetari, laborare pituita et catarrhis: iisdem dentes laxantur et decidunt; iidem exsurgunt ad vocem volucris, id est præ doloribus levis parvique sunt somni, minimoque sonitu evigilant; obsurdescunt filiæ carminis, id est aures et auditus eis obtunduntur: floret amygdalus, id est cito canescunt; impinguatur locusta, id est tumescunt cruribus et ventre; dissipatur capparis, id est perit omnis appetitus; pleni sunt nausea, tædio, fastidio. Audi Boetium, lib. 3. de Consol. prosa 3: Quid de corporis voluptatibus loquar, quarum appetentia quidem plena est anxietatis, satietas vero poenitentiæ? Quantos illæ morbos, quam intolerabiles dolores, quasi quemdam fructum nequitiæ fruentium solent referre corporibus? Tristes vero esse voluptatum exitus, quisquis reminisci libidinum suarum volet, intelliget. Et S. Chrysost. homil. Quod nemo læditur nisi a seipso: Qui in libidine, inquit, vitam ducunt, resoluta quidem corpora et omni cera molliora circumferunt, atque agmine quodam infirmitatum repleta; quibusque ad cumulum malorum, podagræ timor, et immatura senectus succedit, et est eis semper vita cum medicis et medicamentis.

Mystice: Senium, agonia et mors hominis repræsentant senium, casum et occasum regni et reipublicæ, vel urbis, aut orbis totius. Unde Hebr. censent hic per ænigmata describi excidium Hierosol. illatum per Chaldæos et Romanos. Thaumat. vero, S. Athanas. in Synopsi in Ecclesiaste, et Richard. de S. Vict. tract. de Medicandis plagis, quæ circa finem mundi evenient, censent hic describi excidium orbis, ac plagas mundi ultimas, signaque prævia judicio extremo: imo utrique censent hunc esse sensum litteralem; sed revera est mysticus, ut patet intuenti. Rursum per senium et mortem accipias quamlibet vitæ difficultatem et ærumnam, sive a Deo, sive ab homine immissam, tum publicam, tum privatam, quæ bene operandi facultatem homini adimit; ac proinde suadet hic Salomon ut ante eam homo operetur quidquid boni potest, itaque sibi suæque æternæ saluti tempestive consulat et prospiciat.

Tropol. senium et mors naturalis hominis repræsentant senium et mortem spiritalem peccatoris, dum per peccatum spoliatur gratia, quæ lux est et vita animæ, omnibusque animæ potentiis, et viribus sauciatur et læditur: ac multo magis dum per mortem ex hac vita abit in mortem secundam gehennæ, ubi omnibus corporis et animæ membris miserrime excruciatur et dilaniatur. Hoc ergo ænigma est schema animæ peccatricis et damnatæ. Ita S. Hieron. Albinus, Olympiod., Hugo et cæteri.

1. Memento Creatoris tui in diebus juventutis tuæ, antequam veniat tempus afflictionis, et appropinquent anni, de quibus dicas: Non mihi placent. 2. Antequam tenebrescat sol, et lumen, et luna, et stellæ, et revertantur nubes post pluviam. 3. Quando commovebuntur custodes domus, et nutabunt viri fortissimi, et otiosæ erunt molentes in minuto numero, et tenebrescent videntes per foramina. 4. Et claudent ostia in platea, in humilitate vocis molentis, et consurgent ad vocem volucris, et obsurdescent omnes filiæ carminis. 5. Excelsa quoque timebunt, et formidabunt in via, florebit amygdalus, impinguabitur locusta, et dissipabitur capparis: quoniam ibit homo in domum æternitatis suæ, et circuibunt in platea plangentes. 6. Antequam rumpatur funiculus argenteus, recurrat vitta

aurea, et conteratur hydria super fontem, et confringatur rota super cisternam. 7. Et revertatur pulvis in terram suam unde erat, et spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum. 8. Vanitas vanitatum, dixit Ecclesiastes, et omnia vanitas. 9. Cumque esset sapientissimus Ecclesiastes, docuit populum, et enarravit quæ fecerat; et investigans composuit parabolas multas. 10. Quæsivit verba utilia, et conscripsit sermones rectissimos, ac veritate plenos. 11. Verba sapientium sicut stimuli, et quasi clavi in altum defixi, quæ per magistrorum consilium data sunt à pastore uno. 12. His amplius, fili mi, ne requiras. Faciendi plures libros nullus est finis, frequensque meditatio, carnis afflictio est. 13. Finem loquendi pariter omnes audiamus. Deum time, et mandata ejus observa: hoc est enim omnis homo. 14. Et cuncta, quæ fiunt, adducet Deus in judicium pro omni errato, sive bonum, sive malum illud sit.

1. MEMENTO CREATORIS TUI IN DIEBUS JUVENTUTIS TUÆ, ANTEQUAM VENIAT TEMPUS AFFLICTIONIS, ET APPROPINQUENT ANNI DE QUIBUS DICAS: NON MIHI PLACENT.] Pro *tempore juventutis tuæ*, Hebr. est, *tempore electionum tuarum*, id est, tempore electissimo et florentissimo, puta tempore juventutis, quo proinde optima tibi eligenda sunt. Hebræi totum hoc caput accipiunt de Judæis, eorumque captivitate tum Babylonica, tum Romana, eisque singula sigillatim adaptant. Audi S. Hieronym. à v. 9. cap. præced. et sequentia omnia ex Hebr. sententia iis adaptantem: *Lætare in juventute tua, ô Israel, et fac illa, vel illa, de quibus jam dictum est, antequam captivitas adveniat, et à te tuus honor recedat et gloria, et Judices sancti tui, quos in sole et luna, et stellis intelligi volunt, auferantur à te: Antequam veniat Nabuchodonosor, sive Titus Vespasiani filius, accitus à Prophetis, et eorum vaticinia compleantur. In die qua Angeli templi præsides recedent, et turbabuntur robustissimi quique in exercitu tuo, et otiosa erunt eloquia magistrorum, et Prophetæ, qui de cœlis solebant visionum suarum lumen accipere, contenebrescent: quando claudentur templi januæ et humiliabitur Jerusalem, et Chaldæus veniet quasi cantus volucris, ità Jeremiæ vocibus Prophetatus; et conticescent filiæ cantici in templo psallentium chori: illo tempore, quando advenientes Hierosolymam, ipsi quoque hostes Dei pertimescent magnitudinem, et in via dubii, Sennacherib interitum formidabunt. Hoc enim dictum putant; et ab excelso timebunt, et formidabunt in via. In iis diebus florebit amygdalus: ille baculus et virga, quam Jeremias in prophetiæ suæ vidit exordio; et impinguabitur locusta, Nabuchodonosor cum suo exercitu; et dissipabitur capparis, amicitia Dei cum Israel.* Et paucis interjectis: *Lætare ergo, Israel, in juventute tua, antequam rumpatur funiculus argenteus, hoc est donec gloria vestra vobiscum est, antequam recurrat vitta aurea, id est antequam arca testamenti auferatur: priusquam conteratur hydria ad fontem, et convolvatur rota super lacum, id est, donec intra Sancta Sanctorum præcepta legis, et Sancti Spiritus est gratia, et antequam revertaris in Babylonem, unde in lumbis egressus es Abrahæ, et incipias in Mesopotamia conteri, unde quondam profectus es, omnisque gratia prophetiæ, qua quondam fueras inspiratus, revertatur ad datorem tuum.* Verum hæc Judaica sunt, et aliena à litterali genuinoque sensu.

Rursum Thaumat. et Richardus de S. Victor. tract. de fine mundi, putant hoc ænigmate describi excidium orbis, ejusque plagas et signa prævia judicio extremo. Audi Thaumat. *Operæ pretium igitur ut, cum adhuc sis adolescens, Deum timeas, priusquam miseriis abjiciare, veniatque magnus ille et terribilis dies Domini: Quando, neque sol, neque luna, neque stellæ aliæ ultra fulgebunt. Movebuntur autem supernæ virtutes, Angeli custodes mundi, in tempestate et turbatione illa universi. Ita ut quiescent tunc tam viri potentes quàm mulieres operariæ, et fugiant in tenebrosa domiciliorum penetralia clausis januis omnibus; et si qua molendo occupata prohibita fuerit timore nimio, gracili vocula, ut avicula parva clamabit. Omnes autem impuræ mulieres in terram cadent. Similiter et civitates, et illarum sanguinarii magistratus vindictam superne exspectabunt, urgente acerbissimo cruentissimoque illo tempore, quod erit ut amygdalus florens. Tunc ita frequentia aderunt supplicia, sicut multitudo locustarum advolantium; et ita è medio abjicientur peccatores, ut nigra despicatissimaque capparis. Et bonus quidem vir in domum suam æternum gaudens proficiscetur. Improbi vero omnia suo luctu complebunt, neque illis repositum argentum neque probatum aurum proderit. Magnus enim fons comprehendet omnia, quousque apud puteum stent hydria et vehiculum rotæ, quàm continget quandoque confringi. Quum igitur cessabit cursus temporum per rotam, et vitæ per aquam signatus, et præterierit seculum urnam gerens, et jacuerint homines super terram: tum erit una salus, si agnoverint animæ Conditorem suum, et ad eum revolaverint.* Hic sensus commodus est sed mysticus; quare eo ut tali uti possunt concionatores in Adventu, cum agunt de fine mundi dieque judicii. Sensus ergo litteralis est de ærumnis senectutis, agoniæ et mortis, uti docent S. Hieron. Albinus, Lyran. Hugo, Dionys. Cajet. Vallesius sacræ Philos. cap. 66. et cæteri omnes, uno excepto Olympiod. Plane enim verba significant hic moneri juvenes, ut juventutem recte et sancte in Dei creatoris metu cultuque transigant, antequam obrepat senectus et mors. Sensus ergo est, q. d, Adolescens, qui in flore et vigore es ætatis, blanditur tibi voluptas, sollicitat Venus, instigant socii, titillat caro, impellit dæmon: quare ne iis succumbas, et teipsum perdas, memento creatoris tui, quod scilicet Deus sit tuus creator, tu ejus creatura; quæ totum suum esse, quantum quantum est, debet creatori, ab eoque tota pendet, tam in esse, quàm in conservari: sicut enim radius pendet ab assiduo influxu solis, eum assidue producentis, sic et creatura pendet ab assiduo influxu et continua quasi productione creatoris; adeo ut si Deus hunc influxum subtraheret, creatura in suum nihilum, ex quo à Deo per creationem

educta et producta est, illico recideret et relaberetur, sicut radius abeunte sole illico perit et evanescit. Conservatio ergo creaturæ est continuatio creationis, et continua quasi ejus creatio. Si igitur, homo, creatura Dei es, memento te totum, quantus es, Dei esse, non tuum, non parentum, non alterius creaturæ. Redde ergo Deo quod suum est, redde teipsum, ut illum velut creatorem agnoscas, venereris, ames, colas, ejusque voluntati et legi per omnia obedias; ipse enim tuus erit judex, ac si ei servieris, cœlestem conferet gloriam; sin creaturam Creatori præposueris, ipse hanc sui injuriam æternis ignibus in te ulciscetur. Itaque creatoris nomen habet emphasim; creationis enim titulus à creatura exposcit et extorquet ut Deo creatori suo velut pleno et absoluto sui hero et Domino præstet omnem submissionem, reverentiam, amorem, observantiam, timorem, fidelitatem, spem, obedientiam. Quocirca Moses acriter expostulans cum Israele: *Deum*, inquit, *qui te genuit, dereliquisti, et oblitus es Domini creatoris tui? Vidit Dominus et ad iracundiam concitatus est*, Deuter. 32. 18. Hinc pro *creatoris* Septuag. vertunt κτίσαντος, id est, *ejus qui creavit*; pro quo Complut. legunt κτήσαντος, id est, *possessoris*, juxta Mosis ad Israelem: *Numquid non ipse est pater tuus, qui possedit te, et fecit et creavit te?* Deut. 32. 6. Pro *creatoris tui*, Hebraice est, בוראך *borreecha*, id est, *creatorum tuorum* in plurali, id est, creatoris tui; Hebræi enim de Deo in plurali loquuntur reverentiæ et honoris causa, utque innuant pluralitatem personarum in eadem numero deitate. Hebræi in Midras, sive Glossa, nomine R. Akabia, per metathesin transponendo litteras, cabalistice sic legunt et exponunt: Primo, memento בורך *borecha*, id est fossæ tuæ, puta sepulcri tui, quod scilicet in os à vermibus sis exedendus: dum ergo laute carnem nutris, memento sepulcri et vermium qui te corrodent. Secundo, memento בארך *beerecha*, id est putei tui, unde es excisus, quod scilicet in fœtido matris utero ex vili spurcoque semine sis formatus; sic disces te humiliare, carnalia spernere, cœlestia ambire, ac ad Deum anhelare; sic sapientia, virtute et meritis parabis tibi sanctam jucundamque senectam. Nam ut ait S. Ambros. lib. 1. Hexam. *Senectus ipsa in bonis moribus dulcior, in consiliis subtilior, ad constantiam subeundæ mortis potior, ad reprimendas libidines fortior. Infirmitas corporis, sobrietas mentis est.*

In diebus juventutis tuæ.] Semper quidem meminisse debemus Dei creatoris, sed maxime in juventute, tum quia juventus cæca est, et immemor Dei, utpote voluptatibus addicta; tum quia à juventute pendet reliqua vita; quales enim sumus juvenes, tales erimus et senes: tum quia multi in juventute præmature moriuntur, quia mors ita prævolat, ut aliàs sæpe ætates anteverlat; in quas proinde si memoria creatoris differatur, prorsus auferetur. Sapienter Seneca, lib. de Brevit. cap. 4: *Non pudet*, inquit, *te ad reliquias vitæ tibi reservare, et id solum tempus bonæ menti destinare, quod in nullam rem conferri possit? quàm serum est tunc vivere incipere, cum desinendum est! Quæ tam stulta mortalitatis oblivio, in quinquagesimum et sexagesimum annum differre sana consilia, et inde velle vitam inchoare, quò pauci perduxerunt?*

Antequam veniat tempus afflictionis tuæ.] Syrus, *dies malorum;* Arab. *dies mali tui;* Tigur. *tempora periculosa;* Septuag. *dies malitiæ;* Thaumat. *Priusquam miseriis objiciare;* Campens. *Antequam veniant dies pleni malis*, puta tempus senii et mortis, quando Deo de juventute tua exactam daturus es rationem, et pro meritis, vel præmia, vel supplicia æterna recepturus. Senectus enim est tempus afflictionis, quia mille morbis, tædiis et ærumnis est obnoxia; unde illud: *Senectus ipsa morbus est*, iisque incurabilis, et ut ait Nazianzenus in Carm. de Morbo: *Siculis gravior est scopulis*, imo *Ætna*, ait Cicero de Senect. Audi Nyssen. in funere Pulcheriæ Augustæ: *Sed forsitan angit te, quod ad senectutem* (Pulcheria) *non pervenit. Quid vero, dic mihi, pulchri cernis in senectute? an pulchrum prurire, ac fricare oculos? corrugari genas? et ex ore defluere dentes, et linguæ balbutiem ingenerari? manibus subtremiscere? ad terram incurvari? titubare atque subclaudicare pedibus? Ducibus inniti? desipere corde ac delirare? voce absurda et inepta pronuntiare?* Et S. Augustin. lib. de Catech. rud. *Cùm homines*, inquit, *sibi optant senectutem, non aliud optant nisi longam infirmitatem.* Et Innocent. III. Pontifex, lib. 1. de Contemptu mundi, cap. 9: *Si quis*, ait, *ad senectutem processerit, statim cor ejus affligitur, et caput concutitur, languet spiritus, et fœtet anhelitus, facies rugatur, et statura curvatur, et caligant oculi, et vacillant articuli, nares effluunt et crines de[illegible]nt: tremit tactus, et deperit actus, dentes putresc[illegible]t, et aures surdescunt. Senex facile provocatur: [illegible]cile revocatur, cito credit et tarde discredit? tenax [illegible] cupidus; tristis et querelus; velox ad loquendum, et tardus ad audiendum; laudat antiquos, spernit modernos: vituperat præsens, commendat præteritum, suspirat et anxiatur. torpet et infirmatur.* Hinc senium à Philosophis vocatur *hiems ætatum* et *fæx vitæ*. Solon enim, rogatus *quid esset senectus*, respondit: *Est hiems vitæ.* Et Eratosthenes apud Phavorinum ait ætatis partem vigentem (adolescentiam) esse ver: eam autem partem, quæ vigori et flori succedit (virilem ætatem) esse æstatem et autumnum: senectutem vero esse hiemem. Ità Maxim. serm. 41. ubi et citat Gorgiam, qui rogatus qua ratione ad longam vegetamque senectam pervenisset, respondit: *Nihil unquàm ad voluptatem edens, neque faciens.*

Et appropinquent anni, de quibus dicas: Non mihi placent,] id est, qui mihi displicent, quia senium adducit tædium, tarditatem, oblivionem, incuriam, molestiam, ut omnia quæ prius erant voluptati, jam fastidium et dolorem creent, ac proinde vere senem segnem et seniorem segniorem vocare queas; quare tunc virtutis et pœnitentiæ labores, quos in juventute neglexisti capessere non voles, nec valebis, imo ob inolitas voluptatum consuetudines à peccatis juventutis tuæ avelli non poteris, uti pulchre docet S. Basil. homil. 4. de Pœnit. unde Campens. vertit: *Antequam veniant anni, quibus nihil licebit boni facere.* Hinc senex omnibus, ac imprimis sibi ipsi est oneri, tædio, fastidio; quia senes sunt morosi, anxii, difficiles, suspicaces, iracundi. *Senium*, ait Nonius, *est tædium, et odium dictum à senectute, quod senes omnibus odio sint et tædio.* Audi Hippocratem et Galenum in Aphoris. Comment. 3. 31. octodecim senectutis ægritudines, singula membra infestantes, enarrantes: *Senibus sunt spirandi difficultates*,

distillationes cum tussi; urinæ stillicidia, urinæ difficultates, articulorum dolores, renum passiones, vertigines apoplexiæ, mali habitus, pruritus totius corporis, vigiliæ alvi, oculorum et narium humiditates, visus obtusus, glaucedines, auditus graves. Addit Com. 2. 39. 40. *Raucedines, nephritis, podagra, morbi articulares, coxendicum dolores, et quæ laxiori intestino, ac spleni frigidæ sunt dispositiones et præterea crebri anhelitus, quos Græci asthmata vocant, tusses, dorsi curvationes, recurvationes et obliquationes, demum quæcumque alia morborum genera ex frigidis humoribus ortum habent.*

Vide Stobæum, p. 2. serm. 117. cujus titulus est : *Vituperium senectutis*, ubi has Philosophorum decagnomas citat : Antiphanis : *Senectus est velut ara quædam malorum ; ad ipsam enim omnia confugisse videre est ;* Philomenis : *Ubi senem videris aut anum aliquam, statim scias quod male habeat;* Euripidis : *Quid aliud est vir senex, quàm vox et umbra? Nos senes aliud nihil quàm turba sumus, et figura tantum somniorumque simulacra serpimus. Mens autem non est amplius, putamur vero non recte sapere. Ætas longa parit ægritudines infinitas ;* Herod. *Ego vero imbecillis et incurvus sum : senectus enim nos detrahit, et velut umbra assistit ;* Menandri : *Molestum est animal senex domi manens;* Sophoclis : *Nihil non mali senectæ longæ inhæret, mens vana, opera inutilia, curæ supervacuæ, senectus morosa est, querula, et pro minimis rebus anxia;* Mimnezeni : *Tithono Jupiter malum immortale dedit senectam, quæ vel tristi morte magis est timenda;* Democriti : *Senium commoda imperfectio est : omnia habet et omnibus indiget ;* Phavorini : *Longo tempore multum laboris accrescit ;* Junci : *Jacet senex resolutus ætate, cibi potusque abstinens, inamabilis, nulla re cum jucunditate fruens : molestias vero nimis percipiens. Si quando autem in forum progredi ausus fuerit, risum videntibus movet, videns obtuse, clamantes non audiens, et dum eundo sustinere se conatur, concidens, de latere in latus titubando transiliens ; quin etiam communem civitatis aerem lædere ac inficere dicitur. Nec si in concione sit inter tribules refertur: neque magistratum gerere potest, tum propter impedimenta jam dicta, tum quia gibbosus, rugosus, deformis et invalidus est. Animo autem, ut proverbium habet, repuerascit. In militia vero quid opus est referre, quàm sine omni munere et nudus relinquatur? Non pedes, non eques constituitur, neque remex aut miles in navi. Nam vel sedere solum, imo jacere etiam non sine labore potest, cum conjuncta ei mors sit, et jamjam intra fores suas ipsum ducat.* Unde concludit : *Senecta est Ilias malorum.* His adde versus C. Laberii :

Ut hedera serpens vires arboreas necat ;
Ita me vetustas amplexu annorum enecat.
Sepulcro similis, nil nisi nomen retineo.

Et Comicus :

Ad senectam, ut ad cloacam mala cuncta confluunt.
Senex, cum extemplo est, jam nec sentit, nec sapit.
Senex quoque curis impar est levissimis.
Senex vivendo multa quæ non vult videt.
Senex ad rem, quàm sat est, attentior.
Soles duos videre se putat senex.
Superesse senectus haud potest laboribus.
Suprema vita haud præterit, sed corruit.
Veteres triremes littus abjectæ occupant.

2. ANTEQUAM TENEBRESCAT SOL, ET LUMEN, ET LUNA, ET STELLA, ET REVERTANTUR NUBES POST PLUVIAM.] Τὸ *et lumen* exegesin habet : explicat enim quomodo tenebrescat sol, luna et stellæ, quia scilicet eorum lumen seni et moribundo obscuratur et tenebrescit. S. Hieron. hæc refert ad finem mundi et diem judicii : tunc enim *sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum, et stellæ cadent de cœlo, et virtutes cœlorum commovebuntur,* Matth. 24. 29 ; *ac sol vertitur in tenebras, et luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus et horribilis,* Joelis 2. 31. Sic et Thaumat. Olympiod. Cyrillus, catech. 15, et exactissime Richardus de S. Victor. l. de fine seculi, qui singula, quæ hìc dicuntur, diei judicii apposite applicat; qui rursum cum Thaumaturgo per siderum observationem accipit pestem, quæ inter alia signa prævia judicio à Christo prædicta est, Matth. Verum melius idem S. Hieron. et cæteri hæc referunt ad tempus senii et mortis, cujus hìc et in seq. viva est hypotyposis et repræsentatio : senibus enim caligant oculi, et hebetatur visus, ut eis solis lux, æque ac lunæ et stellarum, obscurari et tenebrescere videantur. Est hypallage : sol enim in se semper lucidissimus nunquam tenebrescit, sed tenebrosis senum oculis tenebrosus videtur; quia ipsi per internas oculorum tenebras internamque caliginem eum vident, ideoque caliginosum censent; et quia solis omniumque astrorum illuminatio ususque eis intercipitur ac perit; imo senes præ debilitate visus, deficientibus spiritibus opticis, sive visivis, eorum lucem amplius non valent sustinere. Ita Hebræi, Lyran. Dion. Titelm. et communiter alii. Quin et Chald. qui sic vertit : *Antequam mutetur splendor gloriæ faciei tuæ, qui assimilatur soli; et lumen oculorum tuorum antequam obcæcetur, et decor maxillarum tuarum antequam obtenebretur; et pupilla oculorum tuorum, qui assimilantur stellis, antequam exstinguantur: Palpebræ oculorum tuorum stillabunt lacrymas, ut nubes post pluviam.*

Huc pertinet adagium Arabum, cent. 1. n. 44: *Accende lucernam tuam ante tenebras, id est, illumina te operibus bonis antequam superveniat tibi mors.* Et n. 23 : *Nata in aqua ante vesperam, id est, purificare pœnitentia ante migrationem à vita.* Et cent. 2. n. 45 : *Cogita ingressum tuum in hunc mundum et egressum tuum ex ipso, quia tu de nihilo factus es homo, et momento fies tanquam non fueris. Item considera qui fuerint ante te reges, præfecti et nobiles ; considera quomodo migrarint ex hoc mundo ; tu vero sicut illi migrabis.* Et n. 33 : *Memento temporis morbi, et senectutis venientis post te ; quia sapientia et scientia melior est quàm ensis, et scientia excellentior quàm opes, q. d.* Compara tibi sapientiam ut per eam providere et occurrere possis venienti senectæ, mortis judicio et æternitati.

Symbol. R. Salomon ex Chald. solem obtenebrantem interpretatur de senili et corrugata facie, lumen de naribus, quæ in senectute propter defectum spirituum lucidorum, et duritiem densitatemque cartilaginum, fuliginosæ et obscuræ sunt, ac minime translucent, lumen de anima, seu mente in discurrendo, ratiocinando, meditando, memorando languente et tenebrescente. Denique stellas de maxillis fuscis, et denigratis amisso jam vivido illo, et

nitido adolescentiæ flore. R. Haccados vero per solem accipit cor, quod quasi sol virtutis suæ radios in totum corpus diffundit, sed in senibus tenebrescit et deficit : per *lumen* accipit lucidos et vitales spiritus, qui in cordis ventriculo ex purissimo sanguine elaborantur, et universum corpus pervadunt : lunam vero cerebrum, quod rotunditate, candore, frigiditate, humiditate commodissime lunæ imaginem repræsentat : stellas denique corporis sensus tam internos quàm externos, quibus suum quoque cognitionis lumen inest. Hæc omnia si langueant, si hebescant, si vires, si robur amittant, si deficiant ac nullum jam aut tenuem homini usum præstent, recte dicas : *Solem, lumen, lunam ac stellas tenebrescere.*

Tropolog. senibus tenebrescit et deficit lux mentis et rationis ; unde subinde delirant : deficiunt eis quoque doctores et monitores, quia vix ullus audet senem docere vel monere. Rursum Hugo per tenebras accipit adversa et calamitates, item prolapsum ex vita honesta in vitiosam. Sic et S. Bonavent. quin et S. Hieron. quem audi : *Ne, cum peccaveris, occidat tibi sol justitiæ meridie, et scientiæ lumen intereat, et splendor lunæ, id est Ecclesiæ, subtrahatur, et stellæ occidant, de quibus scriptum est : In quibus lucetis sicut luminaria in hoc mundo, rationem vitæ habentes,* 1. Cor. 13. *Et alibi* : *Stella à stella differt in claritate. Antequam revertantur nubes post pluviam : ne Prophetæ, qui corda credentium suo sermone suisque pluviis irrigant, postquam te imbre suo indignum esse perspexerint, revertantur ad sedem suam, ad eum scilicet à quo missi sunt.* Peccatori enim occæcato Christus, Ecclesia et Sancti, omnisque sapientia, virtus et gratia tenebrosa videntur ; quare similis est Harpactæ fatuæ, de qua scribit herus ejus Seneca, epist. 51 : *Hæc fatua,* inquit, *subito desiit videre. Incredibilem tibi narro rem, sed veram ; nescit esse se cæcam, subinde pædagogum suum rogat ut migret, ait domum tenebrosam esse. Hoc quod in illa ridemus, omnibus nobis accidere liqueat tibi. Nemo se avarum esse intelligit, nemo cupidum. Cæci tamen ducem quærunt, nos sine duce erramus et dicimus : Non ego ambitiosus sum, sed urbs ipsa magnas impensas exigit. Non est meum vitium quod iracundus sum, quod nondum constitui certum genus vitæ, adolescentia hæc facit. Quid nos decipimus ? Non est extrinsecus malum nostrum, intra nos est, in visceribus ipsis sedet. Et ideo difficulter ad sanitatem pervenimus, quia nos ægrotare nescimus.*

Et revertantur nubes post pluviam.] Chald. *Palpebræ oculorum tuorum stillabunt lacrymas, ut nubes post pluviam ;* Campens. *Et caligo oblegat oculos tuos ;* Lemnius : *Caligo et nebula oculorum cum lacrymosa lippitudine.* Thaumat. et Richardus de Victore, tract. de fine seculi, per reversionem nubium accipiunt inundationem maris et fluminum, quæ erit prævia judicio extremo et fini mundi. Magis ad litteram Franc. Vales. Sacr. Philos. c. 66. per nubes post pluviam accipit juges catharros, ex jugibus stomachi vaporibus generatos, quibus senes laborant ex defectu caloris ; debilis enim calor non valet cibos coquere. Quare illi in cruditates, vapores et fumos abeunt, qui elati in cerebrum ejus frigiditate, teste Galeno, in pituitam et catharrum resolvuntur : nubes ergo significant vapores, pluvia catharros ; vapores enim in catharros densantur, et distillant jugiter in senibus, cum juvenes vi roboris, quo abundant, eos desiccent et consumant. Addit Titelm. per nubes post pluviam significari caliginem, et obvolutionem cerebri post multum aqueum humorem fletus, spontanei fluxus oculorum nariumque, phlegmatum excreationis, etc. Sic et Vatablus per nubes accipit caliginem oculorum, quæ solet sequi fletum in senibus. Denique moribundi illacrymant, adeoque involuntariæ morientium lacrymæ signum sunt instantis mortis, teste Hippocrate. Pineda, lib. 8. de Rebus Salomonis cap. 3, censet Salomonem hîc describere suos in senio morbos, quos ex intemperantissima juventutis libidine contraxerat, ac hîc notare suos frequentes et molestissimos catharros, alterum alteri succedentem instar nubium revertentium post pluviam, ideoque ultore Deo gravi ex mœstitia diem obiisse. Verum, ut initio libri dixi, incertum est qua ætate Salomon hunc librum scripserit ; præsertim cum in senectute delirarit et luxuriosus idola coluerit, cum tamen hic è contrario Dei unius timorem et cultum ex professo inculcet : quare ante lapsum, qui contigit in senio, hæc dictasse videtur : si enim post lapsum in extrema senectute pœnituisset, utique pœnitentiæ et doloris sui manifesta dedisset signa, quæ tamen nusquam est reperire. Ita multi, licet alii aliter sentiant.

Symbol. Isidor. Clarius *nubes post pluviam* sic explicat, q. d. Serenum quoque post pluvias cœlum senibus, quibus oculi caligant, nubilum videtur : Moringus vero per *nubes post pluvias* accipit varios senectutis morbos, sibi vicissim succedentes. Denique Lyranus accipit tribulationem mortis super tribulationem senectutis.

Tropol. S. Hieron. accipit defectum doctrinæ, verba ejus paulo ante recitavi. Rursum nubes post pluviam sunt minæ et supplicia, quæ Deus peccatori cæco et ingrato immittit, eo quod pluviam cœlestium illuminationum, gratiarum et beneficiorum respuerit ; imo iis abusus sit ad suas voluptates contra Deum Deique honorem.

3. Quando commovebuntur custodes domus, et nutabunt viri fortissimi, et otiosæ erunt molentes in minuto numero, et tenebrescent videntes per foramina.] Pro *commovebuntur*, Pagnin. vertit : *commovebunt se ;* Cajet. et Tigur. *trement ;* Camp. *debilitati fuerint.* Hebræi, qui censent hîc describi excidium Jerusalem per Titum, per *custodes* accipiunt Angelos, quorum voces paulo ante urbis excidium in templo auditæ, dicentium : *Migremus hinc,* teste Josepho lib. 7. Belli, capite 12. Simili modo Thaumat. qui censet hîc describi excidium orbis et signa prævia judicio, per *custodes* accipit Angelos mundi præsides, de quibus ait Christus : *Virtutes cœlorum commovebuntur,* Matth. 24. 29. Olympiodor. vero : Custodes domus, inquit, id est Prælati et Sancti eximii, qui Ecclesiam custodiunt, visis tot plagis, ac præsertim Antichristo trepidabunt, aliqui etiam à fide deficient. Verum cæteri omnes censent hîc describi ærumnas senectutis, prævias morti.

Quæres quinam sint custodes domus, id est corporis ; hoc enim est domus, in qua habitat anima, quæ proinde suos habet custodes, qui illam custodiant, ne morbo aut vi ex ea expellatur. Primo, Cajetanus accipit memoriam, vigilantiam et providentiam ; hæc enim suam do-

mum, id est, corpus custodit à cœli, morborum et hostium injuriis, atque in senibus vacillat et deficit. Secundo, Olympiod. accipit oculos ac vires animæ; Moringus, vires corporis: hæ enim omnes in tempore, quasi in domo sua morantur. Tertio, Hugo accipit vim nutritivam et appetitivam, item nervos et spiritus: R. Haccados musculos cum nervis, quibus vestiuntur et quasi custodiuntur ossa. Quarto, S. Hieronym. Albinus, Glossa et S. Bonav. accipiunt costas et ossa: hæc enim ventrem tenerum et intestina custodiunt et vallant, totamque carnem suffulciunt. Unde Chald. vertit: *contremiscentes coxas.* Quinto, Dionys. proprie accipit familiares et domesticos, qui senem et moribundum custodiunt. Sexto et magis apposite, Lyran. Titelm. et Valles. S. Philos. cap. 66. accipiunt omnes sensus: omnes enim, sed præsertim oculi et aures, quasi custodes et vigiles excubant, ne quid in corpus noxæ ingrediatur; hi pariter in senibus commoventur, quia hebetantur, læduntur, deficiunt, ut res sensibiles vix percipiant et sentiant, iisque dolore afficiantur et lædantur. Unde Auctor Catenæ Græc. *Tunc*, inquit, *robusti animæ sensus pro exitus angustiis fluctuabunt.* Audi Plin. l. 7. c. 50: *Natura nihil hominibus brevitate vitæ præstitit melius. Hebescunt sensus, membra torpent, præmoritur visus, auditus, incessus, dentes etiam ac ciborum instrumenta.* Excipit tamen Xenophilum musicum, quem asserit 105 annis vixisse sine ullo corporis incommodo: subditque *senes minime sentire pestilentiam.* Porro sensus omnes maxime vigent in capite; in eo ergo sunt custodes domus, puta corporis. Hinc Pineda per commotionem custodum accipit tremorem capitis, quo laborant senes. Verum quia præcipui sensus, puta aures et oculi, notantur v. 4. per filias carminis et videntes per foramina; hinc septimo magis distincte, magisque ordinate et congrue cum Clario, Vatablo et Emman. Sà, per *custodes* hos corporis accipias manus et brachia; hæc enim recte junguntur viris fortissimis, id est cruribus: hæc pariter custodiunt corpus, tum quia ab eo amovent arcentque omnia noxia; tum quia laborando illi victum, vestitum, domum cæteraque ad ejus incolumitatem, conservationem et custodiam necessaria vel utilia procurant; tum quia pugnando illud ab hostibus defendunt et propugnant. Porro brachia et manus in senibus commoventur, quia fiunt tremula, chiragrica, contracta, ignava, curva, rugosa, macilenta, rigida.

Tropol. custodes domus spiritalis, puta animæ sanctæ, sunt tum Angeli tutelares, qui eam post negligentiam et contemptum suarum inspirationum deserunt dicentes: *Curavimus Babylonem, et non est sanata, derelinquamus eam,* Jerem. 51. 9; tum sensus spiritales mentis, qui in justo, tepido et pigro, ac magis in peccatore hebetantur; ita ut nec videat, nec audiat, nec olfaciat, nec tangat, nec gustet res salutiferas, cœlestes et divinas; quod certum est signum ac prænuncius instantis illi ruinæ et mortis.

Et nutabunt viri fortissimi.] Hebr. *Et pervertentur viri virtutis;* Septuag. *viri fortissimi;* Symmach. *Perierunt viri fortes;* Aquila: *Errabunt viri fortitudinis;* Syrus: *Perturbabuntur domini fortitudinis;* Arabicus: *Redibunt viri potentiæ;* Olympiod. *In obliquum depravati fuerint potentes;* Cajetan. *Incurvabuntur;* Pagnin. *Incurvabunt se;* Tigur. *Vacillabunt;* Campensis: *Viribus suis destituentur membra, quibus nunc valemus.* Hebræi id exponunt de fortissimis Judæorum cæsis vel captis in excidio Hierosolymæ. Alii dæmones accipiunt, qui contremiscent in die judicii, damnandi à judice. Alii viros potentes, sapientes et sanctos, qui vel cadent à fide in persecutione Antichristi, vel percellentur signis et plagis terribilibus, quas Deus orbi impio immittet, ut eum deleat et perdat in fine mundi. Verum hæc spectant ad ærumnas senectutis; unde Chald. per viros fortissimos nutantes accipit brachia, quæ tremunt in senibus; Cajetan. incurvationem et decrementum corporis; Moringus, virium defectum. Carth. proprie ait viros, qui in virili ætate fuerant robustissimi, in senio nutare et robore destitui. Optime per viros fortissimos accipias crura et tibias; hæc enim sunt fortissima hominis membra, quæ in senibus præ corporis pondere vacillant, deficientibus spiritibus animalibus et motivis, ac vigore juvenili siccato. Hinc crura claudi à Petro sanati vocantur *bases*, Actor. 3. Rursum crura vocantur *columnæ*, Cant. 5. 15. Ita S. Bonavent. Albinus, Lyranus, Hugo, Titelmanus et Valles. cap. 66. S. Philos. Accedit Aristot. in Physiog. Quicumque, inquit, habent crura articulata, nervosa et robusta, fortes sunt secundùm animam, referuntur ad masculinum. Item qui habent coxas osseas et nervosas, fortes sunt. Qui habent pedes magnos et nervosos, fortes sunt; qui parvos et strictos, molles, pertinent ad feminas; quibus digiti pedum curvi sunt, inverecundi, referuntur ad aves curvorum unguium; quibus digiti pedum conjuncti, sunt timidi, referuntur ad coturnices. Additque: Leo fortissimus animalium crura habet fortia et carnosa, gressum juvenilem; ambulans autem tarde et magnifice incedit, et se in humeris quatit. Hucusque Aristot.

Tropol. in justis torpidis et peccatoribus nutant viri fortissimi, deficiunt labantque, id est virtutes, quæ sunt quasi ossa et nervi, id est robur et fortitudo animæ, ac præsertim patientia, magnanimitas, constantia; quorum loco succedit impatientia, pusillanimitas et inconstantia levitasque animi, quia temere à bonis ad mala, à virtutibus ad vitia transiliunt.

Et otiosæ erunt molentes in minuto numero.] Hebr. *Et cessabunt molares, quia diminutæ erunt;* Symmach. *Et cessaverint molæ;* S. Hieron. in priori edit. *Et cessabunt molentes.* Thaumaturg. et alii hæc referunt ad mulieres operarias, scilicet ad molitrices, quæ juxta morem Palæstinæ fruges ad molam sedendo conterebant, q. d. Molitrices cessabunt molere ob defectum frumenti, quia erit summa caritas annonæ, qualis fuit in excidio Jerusalem per Titum, eritque in excidio orbis sub diem judicii.

Mystice Olympiod. refert ad Judæos, qui quasi in pistrino molentes grave jugum, tum legis, tum servitutis subeunt; in excidio enim ad paucos redacti, sparsique per omnes gentes, ubique tractantur ut servi vel mancipia.

Verum ad litteram notat vitium senectutis, scilicet dentium paucitatem et hebetationem; unde senes vocant *edentulos:* dentes enim sunt quasi molares, qui masticando molunt cibum; horum multi senibus excidunt, deteruntur vel

putrescunt, ideoque minuto sunt numero et pauci. Hinc Chald. vertit : *Dentes tui hebetiores fient, et ad cibum mandendum infirmi.* Dentes enim in senibus laxantur luxanturque, fiuntque cariosi et corrosi; itaque decidunt, aut ad mandendum fiunt inepti.

Mystice, S. Hieron. per molitores accipit doctores, qui populo doctrinam sacram explicando, velut dentes aperiunt et comminuunt; hi minuentur, quando per mortem molentium, id est magistrorum, una assumetur, altera relinquetur, Matth. 24. 41. Cæteri qui supererunt involventur tenebris, ac quasi per tenebrosa foramina veritatem aspicient. Rursum per dentes qui cibum masticant et ruminant, accipias meditationem et ruminationem S. Script. concionum rerumque divinarum; hæc enim deficit et languet in justo pigro, et magis in peccatore.

Et tenebrescent videntes per foramina.] Hebr. בארבות baarubboth, id est, *in foraminibus*, vel *fenestris et speculis*; Syrus : *Tenebrescent visiones in fenestris*; Chald. *Obscurabuntur oculi tui, qui vident per foramina capitis tui;* Auctor Catenæ Græc. *Oculorum pupillæ obscurabuntur*; Campens. *Cum visus deficere cœperit, qui nunc veluti ex cavernulis prospectat;* Tigurina : *Speculantes per fenestras.*

Hebræi per *videntes* intelligunt Prophetas, qui defecerunt in excidio Jerusalem. Thaumat. Sub diem judicii, inquit, omnes metu plagarum perculsi fugient in tenebrosa domorum penetralia, clausis fenestris omnibus; ita ut nemo, ait Rich. Victor. audeat ostia domus aperire et per ea aspicere; arescent enim homines præ timore et exspectatione eorum quæ supervenient universo orbi, Lucæ 21. 26; quare tunc hominum commercia cessabunt.

Verum dico *videntes* esse oculos, vel pupillas oculorum cum suis nervis opticis; oculi enim vident per sua foramina, id est concavitates superciliorum quibus inserti sunt : pupillæ vero vident per tunicam corneam, quæ fenestrata est. Jam, tam oculi quàm pupillæ caligant in senibus. Unde Chald. clare vertit : *Caligabunt oculi tui, qui vident per cancellos capitis tui.* Nam ut recte docet Valles. cap. 66. senibus tum ex siccitate, tum ex excrementorum congestione crassescunt succi oculorum, ac membranæ anteriores durescunt et corrugantur; unde accedente præsertim inopia, spirituum fulgor amittitur, nonnullis etiam obturantur nervi optici. Senibus ergo tenebrescunt oculi, tum quia exiguo spirituum lumine perfunduntur, tum quia humor crystallinus crassescit et obscuratur, ait R. Haccados, albumque ipsum oculorum velut nigrescit et decoloratur. Nam ut ait Galen. lib. 6. de Morbis vulgar. commento 4. 28: *Animalis spiritus* luminosus è cerebro in oculos plurimus proficiscitur; quo deficiente, et ob frigiditatem nigrescente sanguine, nigrescunt pariter et tenebrescunt oculi. Quare rarum et mirum est, quod de Mose moriente anno ætatis 120. dicitur Deuteron. 34. 7 : *Non caligavit oculus ejus, nec dentes illius moti sunt.*

Porro oculi ultimo formantur in embryone, et primò in homine moriuntur; ex adverso cor est primum vivens, et ultimum moriens : homine enim moriente, sensim vita et vitalis spiritus ab extimis partibus redit ad intima et ad suum principium, puta ad cor; ibique ubi cœpit, emoritur et exstinguetur. Denique in oculis lucet cor, anima et vita; unde oculis connivere, ait Aristot. symbolum est timidi; oculis esse fixis, signum constantis et interriti; quibus ab oculis tanquam vesiculæ dependent, amatores sunt vini; quibus vehementer cadunt, amatores somni. Oculi parvi indicant pusillanimes, referuntur ad simiam; sicut oculi valde magni stolidos, referuntur ad boves; oculi concavi indicant maleficos, referuntur ad simiam; oculi eminentes, fatuos, referuntur ad asinos; oculi parum concavi, magnanimos, referuntur ad leones; quibus vero plus, mansueti. Huc usque Aristot. in Physiognom. Et Plinius, lib. 11. c. 37 : *Oculi*, inquit, *lucis usu vitam distinguunt à morte;* et rursum : *Profecto in oculis animus inhabitat. Animo cernimus. Oculi, seu vasa quædam, visibilem ejus partem accipiunt, atque transmittunt : sic magna cogitatio obcæcat, abducto intus visu. Sic in morbo comitiali, aperti nihil cernunt, animo caligante.* Hisce Salomonis de sene et senectute ænigmatibus similia sunt de homine ænigmata apud B. Alcuinum, sive Albinum Flaccum disp. cum Pipino, Caroli Magni filio : *Quid*, inquit, *est homo? mancipium mortis, transiens viator, loci hospes. Cui similis est homo? pomo. Quomodo positus est homo? ut lucerna vento. Ubi est positus? intra sex parietes. Quos? supra, subtus, ante, retro, dextera lævaque? Quot habet socios? quatuor. Quos? calorem, frigus, siccitatem, humorem. Quot modis variabilis est? sex. Quibus? esurie et saturitate, requie et labore, vigiliis et somno. Quid est somnus? mortis imago. Quid est libertas hominis? innocentia. Quid est caput? culmen corporis. Quid est corpus? domicilium animæ. Quid sunt comæ? vestes capitis. Quid est cerebrum? servator memoriæ. Quid sunt oculi? duces corporis, vasa luminis, animi indices. Quid sunt nares? adductio odorum. Quid sunt aures? collatores sonorum. Quid est frons? imago animi. Quid est os? nutritor corporis. Quid sunt dentes? molæ morsorum. Quid sunt labia? valvæ oris. Quid manus? operarii corporis. Quid digiti? chordarum plectra. Quid est pulmo? servator aeris. Quid est cor? receptaculum vitæ. Quid est jecur? custodia caloris. Quid est fel? suscitatio iracundiæ. Quid est splen? risus et lætitiæ capax. Quid sunt crura? columnæ corporis. Quid est sanguis? humor venarum, vitæ alimentum. Quid sunt venæ? fontes carnis.*

Tropologice, per oculos corporis accipias oculos mentis, qui sunt intelligentia, vigilantia, fides, prudentia, providentia rerum futurarum, quæ ad salutem pertinent, ac præsertim instantis mortis, judicii, gehennæ, etc., quæ omnia tenebrescunt et obscurantur in justo torpido, et magis in peccatore.

4. Et claudent ostia in platea, in humilitate vocis molentis, et consurgent ad vocem volucris, et obsurdescent omnes filiæ carminis.] Septuaginta : *In infirmitate vocis molentis;* Syrus : *Per depressionem vocis molentium;* Arabicus : *In imbecillitate vocis molentis.* Hebræi, qui hæc omnia referunt ad excidium Jerusalem, explicant de clausis templi ostiis. Mystice, Olympiodorus exponit de obstinatione Judæorum, quibus proinde clausum est salutis ostium, dum versantur in platea, id est in foro præsentis vitæ legisque Judaicæ. Thaumaturgus vero et Richardus Victor. qui hæc referunt ad diem judicii, acci-

piunt de timore plagarum ultimarum mundi, quo omnes perculsi claudent ostia domus suæ; aut de fame, ob quam molentes claudent ostia molendini, ne vicini vocem molentis audientes ad rapiendam farinam occurrant. Accedit Hugo Cardinalis, qui accipit de claudendis ostiis domorum, tabernarum ac templorum ob metum Antichristi, ita ut nemo publice docere, et, ut ait S. Bonaventura, fidem profiteri audeat.

Verum cæteri hæc congruentius ad litteram accipiunt de ærumnis senectutis et mortis. Unde primo, Vatablus per ostia in platea et humilitatem vocis molentis accipit os, nares, labia et cibum, qui moli amplius à senibus nequeat, nec molarum audiri sonus, dum masticatur, et dentibus (unde et *molares* vocantur) teritur cibus; secundo, Olympiodorus per ostia in platea accipit meatus spirituum vitalium, qui necessarii sunt ad sentiendum, et ad movendum corpus; hi enim obstruuntur in senibus; unde sequitur exilis vox, debilis sensus et motus. Unde Chaldæus vertit: *Et erunt impediti pedes tui, ne egrediantur foras;* tertio, Hebræi per humilitatem vocis accipiunt ructus et murmur stomachi, cujus est molere et digerere cibum; hic enim, cum in senibus sit frigidus et debilis, cibum concoquere nequit, sed eum in flatus ructusque convertit. Sic et Clarius per humilitatem vocis molentis accipit debilitatem facultatis digestivæ ad concoquendum cibum; et Chaldæus: *Auferetur,* inquit, *à te appetitus cibi;* debilitatem enim sequitur in appetentia. Et Campensis: *Ubi claudi cœperint januæ plateæ, per quam it cibus, ubi perierit latratus stomachi, et homo tam debilis factus fuerit, ut excitetur ad vocem aviculæ.* Quarto, S. Hieronymus: *Clausas in plateis januas,* inquit, *infirmos senis gressus accipi volunt, quod semper sedeat et ambulare non possit; humilitatem autem vocis molentis de mandibulis interpretantur, quod cibum terere nequeat, et vix, spiritu coarcto, vox ejus tenuis audiatur.* Accedit Glossa Interlin. Juvenes, inquit, in plateis solent ludere; ac senes hos lusus fugiunt, et, clauso ostio, mœsti domi desident. Quinto, Vatablus accipit de duplici narium foramine quasi ostio, quod senibus sæpe obstruitur pituita, distillante coriza sive catarrho. Sexto, Pineda censet jecur esse *plateam,* aut forum, in quo est universi officina, ex quo universum corpus alimenta capit; *ostia* vero *clausa* esse venas, quæ propter inopiam sanguinis in senibus flaccescunt, et quasi vacuæ et exhaustæ complicantur et comprimuntur. Septimo, valde apposite alii ostia clausa in platea referunt ad meatus vitalium operationum sensuumque in senio et agonia mortis occlusos, scilicet ad oculos clausos, os clausum, clausas nares et aures. Platea vero est facies tota aperta et conspicua, variis sensuum et facultatum, quasi ostiis et officinis distincta. Octavo, præcise et genuine ostia interna sunt arteriæ vocales, externa sunt labia, quæ sunt ostia plateæ, id est colli et pectoris, quod metaphorice ob latitudinem foraneam patentem et apertam vocatur *platea,* sicut Plato nomen accepit ab humerorum latitudine, cum antea Aristocles nominaretur; πλατος enim græce est *latus.* Pro *ostia* hebr. est דלתים *delataim,* duale id est duo ostia, perque proprie notat duo labia; hæc enim proprie sunt duo capitis pectorisque ostia, per quæ ingreditur et egreditur aer, halitus et vox; notat quoque duas arterias, unam stomachalem, puta gulam, qua cibus transmittitur in stomachum; alteram vocalem, qua attrahitur anhelitus: utraque in senio et morte clauditur, q. d. Senibus et moribundis constringuntur et clauduntur labia, æque ac arteriæ; clauduntur, inquam, tum ob defectum caloris et spirituum, tum ob pituitam et catarrhum, quo cadente in arteriam et fauces plerique omnes in morte suffocantur, dum eum ob defectum virium expuere et ejicere non valent, ideoque respirare nequeunt, itaque suffocantur. Denique, per *plateam* optime accipias ipsam arteriam, tum vocalem, tum stomachalem, sive gulam; quia per stomachalem, quasi per plateam, cibus ex ore ambulat et transit in stomachum; per vocalem, halitus ex ore transit ad pulmones, ut refrigeret cor: jam ostia plateæ erunt orificia, sive extremitates utriusque arteriæ; sive ejus initium, et finis in stomacho vel pulmone; in senio et morte utrumque hoc orificium clauditur: quo fit ut homo nec respirare, nec comedere, nec vivere valeat, *in humilitate,* id est ob humilitatem, vel cum humilitate, hoc est cum tenuitate et exilitate vocis, quam causat humilitas, id est exilitas molentis, id est pulmonis debilitas et contractio; pulmo enim est quasi respirationis et vocis mola, sed senibus vocem debilem efficit, quia debilitatus eis parum aeris attrahit et inspirat. Ita Cajetanus. Aut *molentis,* id est mandibulæ; mola enim aeris et vocis interior est pulmo, exterior est maxilla sive mandibula, quæ est sedes dentium: ii enim cùm senibus sint pauci et debiles, spiritum vocalem non satis repercutiunt; sed sinunt effluere: quo fit ut vox articulate et distincte non sonet, sed effluat et confuse audiatur. Ita Lyranus, Hugo Victor. Dionysius et alii. Rursum, arteriæ in senibus sæpe, distillante pituita, clauduntur; unde in eis oriuntur raucedines, crebri anhelitus, asthma et tusses, quæ senes comitantur usque ad mortem, teste Hippocrate et Galeno; hæc enim omnia vocem vel raucam, vel exiguam efficiunt. Accedit ad priorem de labiis sensum Vallesius, c. 66. Sacræ Philosophiæ (qui tamen per *plateam* accipit faciem expansam et obviam omnibus), qui senibus ostia claudi ait, dum ipsi labia, ut loqui possint, comprimunt introrsum, sicque vacua loca dentium obturant, ut spiritum vocalem labiis quasi dentibus repercutiant et collidant; itaque vocem edunt, sed humilem, id est mollem et tenuem ob labiorum mollitiem. Nec longe abit Titelmanus, qui per *plateam* accipit spatium inter labia, puta rictum et hiatum oris, per quem, tum cibus, tum aer ad respirandum et loquendum ingreditur et egreditur; hic enim arctatur et clauditur in senibus; hinc sequitur humilitas vocis: nam præ nimio frigore sic constringuntur, inquit, morientis labia, sic obdurantur præcordia, ex quibus vox procedit, ut vix tenuem per os vocem emittere queant. Auctor Catenæ Græcæ vertit: *Et omnis vitæ præsentis intercluditur via; ipse vero exsibilante inter dentes voce, loqueris exiliter et obscure.*

Mystice, S. Hieronymus hæc accipit de virginibus fatuis, quæ, cum tardarent accipere oleum, ostia domus nuptialis invenere clausa, Matthæi 25.

Tropologice, ostia in platea, id est arteriæ et labia clauduntur in justo socorde et in pec-

calore; quia ambo tardi et segnes sunt ad orationem ut Deum invocent, laudent, illique gratias agant, de eoque ac rebus divinis cum aliis colloquantur; hinc colloquia pia fastidiunt et fugiunt, quod signum est mortis animæ imminentis; quod si aliquando ob socios coacti de Deo loquantur, ita invite, frigide, languide, insipide id faciunt, ut quasi molere videantur.

Et consurgent ad vocem volucris.] Septuag. *Consurgent ad vocem passeris;* Chaldæus: *Vigilabunt à somno propter vocem latronum, qui ambulant in nocte.* Hebræi hæc referentes ad excidium Jerusalem exponunt, q. d. Judæi surgent, ut eant in captivitatem Babylonicam, excitati voce Jeremiæ eamdem prædicentis et comminantis.

Olympiodorus et Auctor Catenæ Græcorum, et S. Cyrillus, catech. 15, referentes ad excidium orbis, exponunt de resurrectione, quæ fiet Archangelo tuba canente: *Surgite, mortui, venite ad judicium; idque jussu passeris, id est Verbi divini, quod carneum corpus assumpsit; qui propter suam solitarium in cruce mansionem de seipso dixit: Factus sum sicut passer solitarius in tecto,* id est in cruce, psal 101. S. Bonaventura exponit de iis qui prædicationem Antichristi excipient in nocte infidelitatis; alii de iis qui, ejus voce audita, præ metu effugient. Hic sensus mystice appositus est. Verum ad litteram loquitur Salomon de ἀγρυπνία, et levi somno senum, q. d. Senes ob desiccatum cerebrum, ac debilitatem caloris et defectum spirituum, aut ob vaporum ex stomacho ad cerebrum ascendentium, illudque agitantium copiam, levis exiguique sunt somni; unde ad vocem volucris, v. g. Galli gallinacei aut passerculi expergiscuntur seseque erigunt, ut naturæ necessitatibus, præsertim ad levandam urina vesicam satisfaciant. Ita Hugo, Bonaventura, Dionysius, Titelmanus, Vallesius, Cajetanus, Arboreus et cæteri. Audi S. Hieronymum: *Porro consurgere eum ad vocem volucris ostendit, quod frigescente jam sanguine et humore siccato, quibus materiis sopor alitur, ad levem sonitum evigilet, noctisque medio, cum gallus cecinerit, festinus exsurgat; nequaquam valens strato sæpius membra convertere.*

Tropologice, S. Hieronymus per pœnitentiam consurgit è somno vitiorum peccator, excitatus voce presbyteri, vel Episcopi, ac præsertim Christi qui in peccatoris corde clamat: *Surge, qui dormis, et exsurge à mortuis, et illuminabit te Christus*, Ephes. 5. 14: Aptius hæc accipias de justo torpente et peccatore, qui ad vocem volucris, id est rei sensualis, levis et vanæ, excitatur, ut cantilenis, carminibus et fabulis vanis intendat, res veras et salutiferas fastidiens.

Et obsurdescent omnes filiæ carminis.] Syrus, *filiæ gloriæ;* Arabicus, *filiæ divitis;* Vatablus, *filiæ vocis;* Campensis, *organa cantus;* S. Hieronymus in priori editione vertit, *obmutescent,* ut scilicet non possint canere carmina, uti solebant. Hebraice est ישחו *iisschu*, id est, *humiliabuntur, deprimentur, incurvabuntur;* Tigurina, *supprimentur.* Hebræi exponunt, q. d. Cessabant in templo psallentium chori, cum Judæi abducti fuerint in captivitatem. S. Bonaventura vero, q. d. Tempore Antichristi veritas non audietur, vel potius audita non exaudietur. Plenius Olympiodorus de die judicii sic exponit: *Tunc humiliabuntur filiæ cantici, hoc est animæ rationales mortalium hominum, quæ in deliciis, et in voce organi, et cantus suavitate musicisque instrumentis oblectatæ nimium fuerint. Aut animas intellige falsa docentium magistrorum ac mendacium Prophetarum, quæ sonora volubilitate verborum, quasi dulci quodam cantico, perniciosa voluptate occuparint aures et animum auditorum. Sed et ipsæ Judæorum animæ, quæ filiæ sunt cantici Prophetarum, humiliabuntur; quoniam non audierunt canentes Prophetas, et vocantes eas ad fidem Christi, sicut cecinit Isaias: Cantabo dilecto canticum dilecti; et quæ sunt generis ejusdem: omnes itaque prædictæ peccatorum animæ admirabuntur et obstupescent, quando adducentur in viam judicii, et videbunt ex alto venientem in nubibus Filium hominis in gloria Patris sui.* Hæc apte, sed mystice; ad litteram enim loquitur de defectu auditus in senibus.

Quæres quænam sint filiæ carminis. Primo, Thaumat. accipit cantatrices, quæ molli dulcique cantilena se suosque oblectant: *Omnes impuræ mulieres,* inquit, *in terram cadent.* Secundo, Cajet. accipit musica instrumenta, quorum sonus senibus obsurdescit. Tertio, Vatablus ex Aben Ezra accipit arterias vocales, guttur et labia, quibus canuntur carmina, q. d. Cantus in senibus deficit, quo tamen juvenes pasci delectarique solebant. Unde Chald. vertit: *Et remittentur labia tua à dicendo cantico.* Quarto, filiæ carminis sunt ipsa carmina, sicut filius hominis est homo, q. d. Senes non canent, nec audient cantum, uti solebant dum essent juvenes. Quinto et genuine, filiæ carminis sunt aures: tum quia aures ad hoc unum factæ sunt ut voces et carmina audiant, quare ex eis natæ, earumque filiæ esse videntur: objectum enim delectabile, v. g. cantus, efficit in auribus sensationem, puta auditionem delectabilem; quare ejus quasi parens et mater esse videtur. Unde Aquila vertit: *Et inclinabuntur omnia quæ ad cantationem faciunt,* q. d. Omnis concentus musicus omnisque harmonia obsurdescet senibus, quia surdæ ipsorum aures eum vix audiunt, nec amplius eo delectantur; auribus enim senum idem contingit, quod de oculis dixi v. 3; ac insuper in auribus præ senio tabescit internus et congenitus aer, in quo fit sensatio sive auditio, ait Vallesius. Hinc ergo oritur in senibus musices fastidium. Audi S. Hieron. *Obmutescere quoque, sive ut melius habetur in Hebræo, surdescere filias carminis, aures significat: quod gravior senum auditus fiat, ut nulla inter voces valeant scire discrimina, nec carminibus delectari. Quod quidem et Berzellai loquitur ad David, nolens transire Jordanem,* 3. Reg. 19. Vere Plato in Axiocho: *In senectam, ait, quod in natura ruinosum est, se confertim effundit, ut nullis remediis possit averti, etc. et ab aliis visum, ab aliis auditum, sæpe utrumque tanquam pignus exigit.*

Tropol. in justo socorde et magis in peccatore obsurdescunt aures, ut nec monitores, nec Dei inspirationes, nec cònscientiæ occlamantis voces de cavendo peccato, de pœnitentia, de emendatione vitæ audiat, quia plane inhiat suis concupiscentiis: quare surdus est ad voces cœlestes Angelorum, dum totus intentus est ad cantilenas vanas Sirenum, id est, voluptatum, quibus inescatus et dementatus est.

5. Excelsa quoque timebunt et formidabunt

IN VIA, FLOREBIT AMYGDALUS, IMPINGUABITUR LOCUSTA, ET DISSIPABITUR CAPPARIS: QUONIAM IBIT HOMO IN DOMUM ÆTERNITATIS SUÆ, ET CIRCUIBUNT IN PLATEA PLANGENTES.] Pro *timebunt* hebr. est ייראו *iirau*, pro quo Septuag. et Symmachus legentes alio puncto יראו *iiru* vertunt, *videbunt*. Unde Symmach. *Super hæc etiam de excelso videbunt, et erit terror in via;* Camp. *Tunc è cœlo metuent malum in se casurum.*

Vox *excelsa* ab aliquibus accipitur ut nominativus pluralis, q. d. Excelsi quoque et validi timent in senio. Ita Emman. Sà. Aut excelsi et magni omnes timebunt præsentiam Antichristi, ac præ timore illum adorabunt, ut S. Bonav. et Hugo Victor. Excelsa, inquit, corporis membra timent, id est efficiuntur tremula, ut jure senex dicere queat: *Timor et tremor venerunt super me, et contexerunt me tenebræ,* Psal. 54. Aut ut Lyranus et Valles. q. d. Excelsæ animæ vires, puta mens et ratio timebunt mortem ingruentem, ob metum judicii secuturi, et quia nesciunt quam viam sint ingressuri, an ituri in cœlum, an in gehennam. Verum τὸ *excelsa* est accusativi casus; Hebr. enim habent: *de excelso timebunt.*

Hebræi, qui putant hîc prædici excidium Jerusalem, censent hæc pertinere ad trepidationem Judæorum; quia fugientes Chaldæos et Romanos ad excelsa montium se recipient, sed et ibi formidabunt, nullum sibi ab hoste locum tutum æstimantes. Addit S. Hieron. ex Hebr. sententia: *Advenientes Hierosolymam ipsi quoque hostes, Dei pertimescent magnitudinem, et in via dubii Sennacherib interitum formidabunt.* Thaumat. vero, hæc referens ad diem judicii, vertit: *Similiter et civitates et illarum sanguinarii magistratus vindictam superne exspectabunt, urgente acerbissimo et cruentissimo illo tempore, quod erit ut amygdalus florens: timebunt* enim *excelsa*, id est excelsam Dei magnitudinem, iram et vindictam. Rursum, ut Richard. Victor. timebunt etiam in celsis arcibus et rupibus locisque inaccessibilibus, nullam ibi securitatem sibi fore arbitrantes. *Et formidabunt in via* (ita legit ipse, sed perperam, cum legendum sit disjunctim, *in via*, id est in loco plano). quia hæc pervia erunt Christo judici.

Hæc opposita sunt, sed mystica; ad litteram enim pergit describere ærumnas senectutis, agoniæ et mortis. Sensus ergo est, ait S. Hier. (quem sequitur Albinus, Glossa, Vatablus et alii) q. d. Senes *ardua ingredi non valebunt, et lassis poplitibus, ac tremente vestigio etiam in plano itinere fluctuantes, offensam gressuum formidabunt.* Accedit Cajet. Senes, ait, verentur alta loca ascendere, quia metuunt ne quid ex alto decidens eos lædat. Clare Camp. *Terrores eos quacumque iverint invadent;* Arias, *et consternati in via;* Tigur. *Altum quoque locum timent et humilia in via*, q. d. Non modo timent alta et ardua, sed et plana ac facilia, quasi enerves et elumbes forent. Et Titelm. *Dicuntur senes,* inquit, *jam morientes excelsa timere et formidare in via; quoniam propter debilitatem et defectionem vehementer fiunt pavidi, statimque ubi vel levem ramusculum audierint, sursum respiciunt, quasi aliquid mali eis desuper immineat, et territamenta, quæ de cœlo venire solent, ut tonitrua et coruscationes vehementer horrent. Habent quoque imaginationem defectu debilitatam; unde fit ut frequenter ex imaginatione desuper sibi mala evenire existiment, aut timeant, cum nihil sit. In via quoque ambulantes semper sunt pavidi.* Rursum senes metuunt *excelsa*, id est res arduas, periculosas, difficiles; quia frigus eos coarctat, facitque timidos et pusillanimes; sicut calor juvenes facit animosos, imo audaces et temerarios. Unde Aquila vertit: *Tremore timent in via*, id est in loco plano et facili. Sept. *pavores in via;* inde stupores, qui cogunt eos sæpe in via subsistere, ut progredi nequeant ex pavore et constrictione spirituum. Qua in re senes similes sunt animalibus timidis, v. g. anseribus, qui ingressuri per portam aliquam, quantumvis magnam et altam, caput inclinant, ne illud ad postes et superliminaria allidant. Facit id nimius timor, et defectus imaginationis sive virtutis æstimativæ; nesciunt enim comparare longitudinem colli sui cum altitudine portæ, ut æstiment et judicent hanc illam longe superare, ac proinde nullum esse periculum allisionis capitis: quare timor cogit illos eligere id quod securum est, scilicet ut caput inclinent. Simili modo frigus et timor in senibus facit eos pavidos, læditque eorum vim æstimativam, ut non satis metiantur, nec æstiment conferantque vires suas cum excelsis et arduis, quæ prudenter aggredienda forent, sed eas illis infirmiores et impares judicent: qua in re sæpe errant, cum pares, imo majores vires habeant.

Denique S. Bonavent. et Hugo censent hæc pertinere ad tremorem capitis et membrorum omnium in senibus, lassis jam poplitibus, juncturis et ossium ligaturis. Alii, q. d. Senes, quia timidi, metuunt excelsa cœli fulgura, ventos, procellas; audito tonitru consternantur. Timent enim præ cæteris ne lapis fulmineus ex tonitrui collisione dissiliens caput ipsorum feriat.

Mystice, senes et moribundi, item torpidi et peccatores, metuunt excelsa, id est judicium cœleste, vel, ut Hebr. est *ab excelso*, id est Christum judicem venientem ad judicandum è nubibus cœli, et formidant *in via*, scilicet judicii, id est quando rapientur ad tribunal judicis, ut accipiant mercedem secundùm opera sua: cœlestem, si bona sint; gehennalem, si mala. Ita Olympiod. et Cyrill. Hierosol. catech. 15. Rursum *formidabunt excelsa*, quia videbunt solem, lunam et stellas obscurari, virtutes cœlorum commoveri, Angelos et Sanctos cum Christo descendere formidabiles, ad judicandum et damnandum impios. Addit Chald. Quod metuent excelsa, id est jam præterita quæ superbe contra Deum fecerunt: de illis enim Deus exactam ab ipsis reposcet rationem: *Etiam opera*, inquit, *quæ erant ante hæc, eris timens, an recordatus fueris eorum, et acervus lapidum parvus videbitur tibi sicut mons excelsus, in tempore quo ambulaveris in vita.*

FLOREBIT AMYGDALUS.] Symmachus vertit: *Obdormient vigilantes.* Verum dissentit ab Hebræo, Septuag. et cæteris, teste S. Hieron. Hebr. שקד *saked* et vigiliam et amygdalum, quæ prima inter arbores evigilat et efflorет, significat. Unde Syrus utrumque complexus vertit: *Et emanabit super illum vigilia* (senex enim laborat noctu vigilia, et insomnis est), *et germinabit amygdalus.*

Hebræi accipiunt virgam vigilantem (hebr. שקד *saked*, id est amygdalinam; amygdalus

enim prima arborum à rigore hiemis in vere evigilat, et flores emittit) quam vidit Jerem. cap. 1. v. 11. minitantem Hebræis verbera et excidium per Chaldæos. Thaumat. accipit graves plagas et supplicia impiis immittenda à Deo sub finem mundi. Richard. Victor. putat amygdalo florente significari, quod amygdalus cæteræque arbores in fine mundi deflorescent, nec maturescent in fructum, ideoque famem ingentem fore. *Non dicit*, inquit, *quod fructificabit, sed quod florebit, ut homines sub tanta inopia videant quod sperent, et amplius concupiscant: et cum postmodum amiserint quod speraverant, profundius ingemiscunt. Non ergo fructificabit, ut sustentetur famelicorum inedia.* Hæc apta sunt, sed mystica.

Verum ad litteram, amygdalus, floribus citissime et densissime candescens, repræsentat senectam pilis candidis pluribus subito canescentem, ait S. Hieron. Unde Campensis vertit: *Canis aspergetur caput;* canities enim senibus oboritur ex pituitosa cerebri humiditate. Canities ergo signum est senectæ et mortis instantis. Hinc conjectores, si puer somniarit se canum, eum cito moriturum conjectant, ait Pierius Hierogl. 51. c. 25. Sic Galbæ futuro Imperatori, dum sacrificaret, accidit ut puero è ministris acerram tenenti capillus repente toto capite canesceret, quod Imperatoris mutationem portendere dixerunt aruspices, successurumque juveni senem, ac mox Neroni, qui anno 31. ætatis juvenis sublatus est, successit Galba senex annos natus 73. Ita Suetonius in Galba cap. 10.

Amygdali flos apte repræsentat canitiem: Primo, colore, qui utrimque est candidus; secundo, celeritate: sicut prima amygdalus flore candescit, sic juvenis cito canescit et senescit, juxta illud Poetæ:

Obrepit properata malis inopina senectus,
Intempestivi funduntur vertice cani.

Tertio, sicut flos amygdalo proprius est, sic propria est homini canities. *Canities homini tantum et equis, sed homini semper à priore parte capitis, tum deinde ab aversa,* ait Plinius lib. 11. cap. 37. Quarto, flos amygdali et violæ nuntiat ver, sic canities senectam. *Florum prima ver nuntiantium, viola alba,* ait Plinius lib. 21. cap. 11. Quinto, flos amygdali cito deflorescens et marcescens, juvenem admonet instantis mortis. Audi Plinium, lib. 21. cap. 1: *Flores odoresque in diem gignit* (natura) *magna* (*ut palam est*) *admonitione hominum, quæ spectatissime floreant celerrime marcescere.* Sexto, Plinius lib. 16. cap. 25: *Arborum flos*, inquit, *est pleni veris indicium, et anni renascentis, flos gaudium arborum. Tunc se novas aliasque quàm sunt, ostendunt: tunc variis colorum picturis in certamen usque luxuriant.* Sic canities, prudentia et sanctitate efflorescens, senem facit venerabilem et maturum cœlo, ut in novum hominem eumque gloriosum resurgat. Septimo, amygdalus producens flores, mox ex iis producit fructus; sic senex producens canos, ex iis mox producit mortem: *Cani ergo*, inquit Hugo Card. *sunt flores mortis, illam quasi fructum in propinquo esse denuntiantes; quia sicut flores in fructum, sic cani in mortem desinunt:* mors ergo est fructus canorum ceu florum, per quos senes fiunt candidi et quasi candidati mortis, et per eam beatæ immortalitatis.

Minus recte Chald. vertit: *Germinabit caput spinæ tuæ præ macie sicut amygdalus.* Unde Rabbini quidam, teste S. Hieron. interpretantur sacram dorsi spinam, quòd, decrescentibus, inquit, natium carnibus, illa, seu os femoris, succrescat et quodam modo floreat. Et R. Haccados: *Caput ossium ex carne, et exsuccum apparebit;* Pagninus vocat *partem coxæ quæ dicitur ancata.* Minus quoque recte Cajet. pro ינאץ *ianets*, id est, *florebit*, alio puncto legens, ינאץ *iinats*, vertit, *reprobabitur;* alii, *irritabitur;* alii: *Asper erit fructus amygdali*, q. d. Senes laborant cibi nausea et fastidio, quare reprobant amygdala; quia, cum dura sint et duro cortice inclusa, difficulter à senibus edentulis aperiri mandique possunt. Prius Pagnin. et Rabbini nonnulli vertunt, *reprobabitur coitus:* volunt enim amygdalum, quæ prima germinat et floret, esse symbolum generationis; et alii, *reprobabitur vigilia*, q. d. Senex est somnolentus, ideoque odit vigiliam, æque ac custodiam vitæ cujus eum tædium cepit.

Tropol. Senes sunt justi segnes et pigri; item peccatores, qui otio ac mollitie torpidi ac velut elumbes desident, nec quid excelsi vel heroici aggredi audent, juxta illud: *Excelsa stulto sapientia*, quia ipse illam viribus suis altiorem ex ignavia æstimat. Hinc *floret amygdalus*, id est, senes subinde concipiunt desideria magnarum virtutum; ac florem, id est spem, præbent magni profectus, sed minima tentatione ceu vento flante, hæc omnia decutiuntur; itaque ipsi ad suam segnitiem relabuntur.

Allegor. Salonius: Florebit amygdalus, id est, *germinabit radix Jesse, et flos de radice ejus ascendet*, Isaiæ 11; puta, nascetur Christus è B. Virgine, qui instar amygdali habentis corium, os et nucleum, habebit carnem et animam, ac efflorebit, id est, coruscabit miraculis. S. Bonavent. vero magis apposite per amygdalum accipit Antichristum, qui florescet signis magnis fictisque miraculis. Unde Dioscor. l. 1. cap. 39: *Vulpes*, ait, *si cum quadam esca eas* (amygdalos) *voraverint, emorientur.* Ita vulpinus et fraudulentus erit Antichristus cum suis, ac suis fraudibus captus peribit. S. Gregor. vero 30. Moral. cap. 20, v. 12: *Amygdalum*, inquit, *florem prius cunctis arboribus ostendit. Et quid in flore amygdali, nisi sanctæ Ecclesiæ primordia designantur quæ in prædicatoribus suis primitivos virtutum flores aperuit, et ad inferenda poma bonorum operum venturos sanctos, quasi arbusta sequentia prævenit. In qua mox locusta impignata est; quia sicca gentilitatis sterilitas pinguedine est gratiæ cœlestis infusa. Capparis dissipatur; quia cum gratiam fidei vocata gentilitas attigit, Judæa in sua sterilitate remanens bene vivendi ordinem amisit.* Similia habet Rupert. in cap. 9. Apocal.

Anagog. S. Cyrill. catech. 15. per florentem amygdalum accipit resurrectionem corporum futuram post seculi hujus hiemem, cum corpora nostra instar amygdali flore cœlesti efflorescent: *Vidit*, inquit, *hunc Domini adventum Ecclesiastes, et mundi consummationem, dicens: Lætare, juvenis, etc.* Et post pauca: *Et quid fiet, veniente Domino? florebit amygdalus, et impinguabitur locusta, et dissipabitur capparis. Quemadmodum vero Interpretes dicunt: Amygdalum*

florens hiemis transitum significat, sic et corpora nostra post hujus seculi hiemem florebunt flore supercœlesti. Et dilatabitur locusta, hoc est anima volucris, quæ nunc corpore est circumdata, et dissipabitur capparis, hoc est, iniqui et spinosi dispergentur. Vides quomodo prædicunt adventum Domini? Vide quæ de virga Aaronis amygdalina dixi Num. 17. 8. et de virga vigilante Jeremiæ 1. 11.

Impinguabitur locusta;] Syrus : *Multiplicabitur locusta;* Arabic. *Crassabitur locusta.* Apposite amygdalo subjungit locustam, quia tradunt Physici amygdali floribus citius impinguari locustam; sic enim amygdalis valde nutriri hominem experimur. Noti sunt marcipanes, qui ex amygdalis conficiuntur, et principibus sunt in deliciis: simili modo locustæ subjicit capparim, quæ colore, tumore, sapore similis est locustæ, ideoque ejusdem est esca et pabulum.

Hebræi per locustam accipiunt Nabuchodonosorem cum Chaldæis, ac Titum cum Romanis, qui instar locustarum depasti sunt Jerusalem et Judæam, juxta illud Joelis 1. 4: *Residuum erucæ comedit locusta.* Thaumaturgus per locustas accipit crebras densasque plagas, quæ præibunt diem judicii, ac depascentur homines orbemque universum: *Tunc*, inquit, *ita frequentia aderunt supplicia, sicut multitudo locustarum advolantium.* Richard. Victor. proprie accipit locustas, quæ depascentur agros et omnia germina. Unde et S. Joannes Apocal. c. 9. locustas judicio prævias fuse describit. Vide ibi dicta.

Verum ad litteram hæc omnia spectant ad ærumnas senectæ; sed locustam varii varie accipiunt. Hebr. est, *onerabitur*, vel *oneri erit* החגב *hechachab*, id est *locusta*, vel *cicada*, ut vertit Tigurina. Unde primo, Tigurina vertit: *Seipsam gestat cicada;* et Clarius: *Gravabitur locusta;* Vatablus: *Oneri est illi locusta*, q. d. Senex adeo est debilis, ut vel locustam aut cicadam ferre nequeat; secundo, Cajetan. vertit: *Onerabuntur nates;* hæ enim senibus adeo sunt ponderosæ, ut sedentes vix surgere queant. Pagninus vero: *Onerabitur deorsum.* Tertio, Rabbini crasse per locustam accipiunt libidinem et insultus venereos, quibus ob copiam humorum et flatuum, non raro agitantur senes; cruditas enim et flatus sunt stimuli libidinis, teste S. Hieron. Quarto, Vallesius, c. 66. Sacræ Philos. locustâ significari putat callosam senum duritiem in cute, quæ instar locustæ in crustam durescit ob siccitatem; ipse enim per locustam accipit marinam, quæ è cancrorum est genere, et carabus dicitur sive ostracoderma, hoc est crustæ testaceæ; quinto et genuine, S. Hieron. Per impinguatam locustam significantur, inquit, *crura senum tumentia pituita, et podagræ tumoribus prægravata.* Unde Chald. vertit: *Inflabuntur tali pedum tuorum.* Moringus notat locustas crassioribus esse femoribus, præsertim in India, ubi ea tres pedes esse longa, ac instar serrarum secare germina, docet Plinius lib. 11. cap. 29.

S. Bonavent. per locustam accipit tumidam totius corporis senilis inflationem, ob debilitatem caloris, qui nequit copiam phlegmatum et humorum digerere. Proprie per locustam ventrosum et spurco herbarum succo turgidum, ut totum ejus corpus non videatur esse nisi venter, accipias tumidum ventrem senum ex copia cibi indigesti, phlegmatum et humorum crudorum. Unde sequitur alvi mollitudo, humiditas et profluvium. Ita Lyran. Dionys. Titelm. et Lævinus Lemnius, lib. Similitud. et Parabol. cap. 48, ubi ænigmaticas hasce senectutis parabolas physice et medice pertractat.

Impinguabitur locusta,] id est venter, ait Alcazar Apoc. 9. pag. 525; locusta enim est vorax ac pingui ventre, ut tota venter esse videatur, q. d. Venter juvenis, qui locustæ instar erat insaturabilis, in senectute tanta satietate afficietur, ut ejus appetentiam, nec amygdala excitare possint, nec cappares; hæc enim duo maxime appetitum provocant. Hoc est quod ait: *Florebit amygdalus*, q. d. Esto floreat amygdalus, ac amygdala producat mollia et sapidissima; locusta tamen, id est, venter jacens et debilis, ad earum esum nequaquam excitabitur, sed præ fastidio et nausea quasi satiatus jam sit, florem fructumque amygdali respuet. Hinc et *dissipabitur*, id est projicietur, dispergetur ab eo capparis, quæ aliàs solet provocare et irritare appetitum.

Porro locusta initio gracilis, levis, nobilis, vaga et saliens repræsentat adolescentiam vagam, levem et agilem ad voluptates; eadem vero cibo plena, tumens et turgida repræsentat senium pituita tumidum et cruditate turgidum. Audi Rupert. in cap. 9. Apocal. *Florebit amygdalus, et impinguabitur locusta; quod idem est*, ait, *ac si dicat: Qui nunc viridis et rectus incedit, et tanquam locusta salit, canescet, et curvus vix incedere incipiet, habensque crura tumentia, nequaquam ut tunc, levis et gesticulosus in saltu sese excutiet: locusta namque impinguatur, dum transacta levi juventute crura tumescunt, ut fieri solet senibus.*

Mystice Hugo: *Florebit amygdalus*, id est, inquit, *vis rationalis per fidem, quæ purificando animam floridam facit. Impinguabitur locusta*, id est, vis concupiscibilis per charitatem, quæ est pinguedo et sagina virtutum. *Dissipabitur capparis*, id est, amarities vitiorum in irascibili per zelum, qui omnia vitia dissipat, ut mystice hîc describatur senium et mors vitiorum, et juventus virtutum.

Tropol. Salonius per pinguem locustam accipit copiam bonorum spiritualium: Hugo, etiam temporalium, datam Gentilibus per Christum; sic et S. Gregorius cujus verba jam recitavi. Aptius hæc referas ad senes, id est, senes justos et peccatores, q. d. Sicut locusta ob ventris onus in terram decidit, sic segnes subinde impulsi à Deo, vel à Superioribus, aut à sociis animas attollunt, ac desiderio ad cœlestia evolant, sed illico ventris, id est, gulæ et luxuriæ illecebra degravati, ad carnis voluptates recidunt.

Anagog. Cyrill. catech. 15. per locustam accipit animam, quæ in resurrectione impinguata, græce παχυνθεισα, id est *dilatata*, ex angustiis corporis, quasi carceris evocabit ad Deum. Rursum amygdalus densa floribus prænuncia est copiosi fructus. Audi Pierium Hierogl. 51. cap. 23: Amygdalus arbor ante alias omnes floribus induta, non suæ tantum spem ostentat opulentiæ, sed et aliarum frugum annum feracem pollicetur. Unde Maro, cum videret eam primam omnium florere, nihil vel Januarii rigore deterritam ex florum ejus mul-

titudine lætæ identidem fœturæ spem in frumentis concipere nos posse, monet his versibus :

> Contemplator item cum se nux plurima sylvis
> Induet in florem , et ramos curvabit olentes ;
> Si superant fœtus , pariter frumenta sequentur :
> Magnaque cum magno veniet tritura calore.

Ita Virgil. Georg. lib. 1. Simili modo senectus gravida meritis æque ac annis, prænuntia est instantis in cœlo ingentis coronæ et gloriæ ; senex enim probus unum pedem habet in solo et sepulcro , alterum in cœlo. Amygdalus ergo symbolum est spei, ac sperati fructus et gloriæ.

Aptius Olympiod. per locustas accipit corpora damnatorum , gula et voluptatibus saginata, quæ depascetur infernus , adeo ut iis pinguescere videatur.

Et dissipabitur capparis.] Symmach. *Dissolvetur spiritus fortitudo.* Verum dissentit ab Hebræo et à Septuag. ait S. Hieron.

Hebræi , teste S. Hieron. interpretantur dissipationem amicitiæ Dei , ex qua traditi sunt Judæi Chaldæis et Romanis ; hebr. enim אביונה *abiiona* significat amorem et amicitiam , ab אבה *aba* , id est volvit , amavit ; unde אב *ab* et *abba*, id est pater. Hinc quidam vertit : *Dissipabitur mutua confœderatio.* Thaumat. refert ad diem judicii , quod illo impii è medio tollendi sint velut nigræ et despicabiles , atque spinosæ (ait Cyrill. catech. 15.) cappares : *Ita è medio abjicientur peccatores , ut nigra despicatissimaque capparis*, ait Thaumat. S. Bonav. *Dissipabitur* , inquit , *capparis* , id est , carnales et luxuriosi metu tormentorum Antichristi discedent à fide. Richardus Victor. dissipationem capparis interpretatur famem et penuriam extremam; capparis enim est vilis esca. Unde proverbinm : *Cappare victitas qui potes anthia.*

Verum ad litteram hæc spectant ad vitia senum. Unde pro capparis hebr. est אביונה *abiiona*, id est amor, desiderium , appetitus , aviditas , concupiscentia , indeque capparis : hæc enim excitat orexin et appetitum cibi , præsertim si cum aceto et melle vel oleo sumatur , ut docet Galenus et medici , ac quotidiana experientia. Sensus ergo est , q. d. Senibus perit cibi appetitus , ait Cajetan. et Moringus , iisdem perit appetitus veneris et luxuriæ ; hunc enim instigat capparis (unde nonnulli capparim derivant à καπρáω, id est, ad luxuriam concito), ait Valesius : *Quod senum libido frigescat , et organa* coitus dissipentur , ait S. Hieron. Sic et S. Eucher. in form. S. Bonavent. Albinus , Hugo, Lyran. et alii. Unde et Chald. vertit: *Prohibeberis à concubitu* ; Pagnin. *Dissipabitur concupiscentia* ; Tigurina : *Appetitus respuet res oblatas* ; Vatablus : *Dissipabitur* , vel *exstinguetur vis illa concupiscibilis.* Denique perit senibus quævis cujuslibet rei et voluptatis appetitus : laborant enim tædio et fastidio rerum omnium , quia debilis est in iis vis concupiscibilis , uti et quævis alia. Unde R. David : *Solvit* , inquit , *anima concupiscens fœdus suum cum corpore.*

Paulo aliter Marinus in Lexico vertit et explicat : *Labefactabit* , inquit , *voluntas* scil. *senem. Remanet enim in sene sola vis concupiscibilis , eumque torquet , cum nequeat perficere quod concupiscit.* Addit Pineda per dissipatam capparim accipi florentem et apertam, quæ esui est inepta. Nam cum capparis aperitur, videtur dissipari ac veluti dispergi. Commode igitur dissipata repræsentat ætatem devexam , quæ neque in deliciis pretiove est, neque opportuna deliciis captandis , ut quæ hominem ad turpes voluptates non stimulat, sicut tenera adhuc capparis et clausa ; cum nondum se in florem explicuit, contraria omnia efficit et repræsentat.

Denique Valesius per capparim , quæ nasci solet in locis incultis , parietinis et sepulcris , accipit mortem et funeralia , q. d. Eò tandem senes evadent, ut dissipetur capparis occupans sepulcra , ut scilicet aperiatur sepulcrum , in quo senex jam mortuus inferatur. Verum hæc explicatio incongrua est , imo minus vera , aliena et remota. Agitur enim hîc de signis senectutis, potius quàm mortis ; nam mortis signa dabit v. 6. Porro quod carnales censent senii esse vitium , id ejus laus est, decus et præmium , quod scilicet in ea sopiatur concupiscentia. Unde Cicero de Senect. ex Platone , lib. 1. de Republ. *O præclarum* , inquit , *munus ætatis ! Siquidem id aufert à nobis , quod est etiam in adolescentia vitiosissimum , nempe voluptas.*

Tropolog. Dissipatur capparis , cum appetitus cibi cœlestis , puta sanctæ doctrinæ, Eucharistiæ et rerum spiritualium in sene , id est , segne justo et peccatore languet, adeo ut etiamsi illi delicatissima illarum fercula proponas , velut nauseabundus omnia fastidiat ; quare ipse nauseam movet Deo , ut illum ex ore suo evomat, Apoc. 3. 16.

Anagogice , Olympiodorus : *Florentibus justis* (velut amygdalis cœlestibus) , inquit, *peccatoribus autem traditis ad æternum supplicium , dissipatur capparis et evanescit , quæ cum amarorem quemdam et salsedinem habeat, anxietatem figurat sollicitudinemque peccati. Ipsum vero peccatum privatio quædam cum sit , neque revera subsistat , in nihilum redigetur atque cessabit , cum homines, exacto judicio, amplius in hoc mundo peccaturi non sint.* Hinc et Syrus vertit : *Dissipabitur capparis , et cessabit malitia* , quam repræsentant spinæ capparis ; Arabicus : *Dissolvetur superbia.* Capparis enim etsi lienosis, sive splene laborantibus prosit, stomacho tamen et aliis membris obest, teste Plinio , l. 20 c. 15. et l. 13. c. 23, agens de cappari : *Cavenda*, inquit, *ejus genera peregrina; siquidem Arabicum pestilens , Africum gingivis inimicum , Marmaricum vulvis et omnium inflationibus , Apulum vomitus facit , stomachum et alvum movet.* Addit Dioscorides, l. 2. c. 169 : *Africa , et præsertim Marmarica capparis vehementer inflat ; Apula vomitus facit ; et quæ à Lybico , et quæ Rubro mari defertur , mirum in modum acris est ; siquidem in ore pustulas excitat , gingivasque osse tenus exest : quare in cibis non abs re damnatur.* Apte igitur capparis notat impios et maleficos, præsertim gulosos et luxuriosos; gulam enim et luxuriam stimulat capparis.

Quoniam ibit homo in domum æternitatis suæ.] Hebr. *Quia vadit homo ad domum seculi sui;* Chald. *Etenim declinat homo ad eamdem in domum sepulcri sui* ; Syrus : *laboris sui ;* Arabicus : *Profectus est homo ad habitationem seculi sui ;* Campensis : *domum alterius seculi ;* Tigurina : *domum perpetuam.* Itaque domus æternitatis in quam it homo moriens, primo, est ipse status mortis , ut degat inter mortuos , nec amplius ad vitam et vivos in hoc mundo redeat per omnem æternitatem ; secundo, est sepulcrum. Ita Chaldæus

et S. Hieronymus. Unde *perpetuam sepulturam* nuncupat Ulpianus D. de Sepult. violatione, lib. 3. §. *Non perpetua.* Trita est vetus sepulcri inscriptio : *Hanc æternam sedem sibi posuit.* Et epitaphium illud Petronii Antigenidis :

Hæc domus æterna est ; hìc sum situs; hìc ero semper.

Et illud psalmi 48. 12 : *Sepulcra eorum domus illorum in æternum ;* tertio, est domus æterna piorum in cœlo, impiorum in inferno pro cujusque merito vel demerito. Hoc enim significat τὸ *suæ*, q. d. quam quisque sibi promeruit suisque meritis comparavit. Ita Richardus de Sancto Victore, qui et ponderat τὸ *æternitatis*, q. d. *Cuncta ibi sunt immobilia, nulla transitoria, et sive immobilia bona, sive immobilia mala.* Ergo, si sapis, *in omnibus operibus tuis memorare novissima tua* (præsertim æternitatem felicissimam vel miserrimam ; alterutra enim te certo manet, imo exspectat), *et in æternum non peccabis*, Eccli. 7. ult.

Mystice hoc optant suæ captivitati, et vere, quia hæc æterna est, et semper durabit usque ad finem mundi. Melius Thaumaturgus refert ad diem judicii, ac domum æternitatis tribuit justis et electis ; circuitum vero et planctum impiis et reprobis : *Et bonus quidem vir*, inquit, *in domum suam æternam proficiscitur ; improbi vero omnia suo luctu complebunt, neque illis repositum argentum, neque probatum aurum proderit.* Sic et Olympiodorus et S. Bonaventura. Hæc cogitans Theodorus Studita, moriturus, condens testamentum, anno Domini 826, illud ita concludit : *Fratres, valete ; iter enim ingredior, unde reditus non patet, quod omnes ab ævo ingressi sunt, quod et vos postmodum, hac vita peracta, ingressuri estis. Ignoro autem, fratres mei, quò pergam, et quale judicium me maneat, aut quisnam me locus excipiet.* Ita Michael Studita in ejus Vita. Quocirca Nazianzenus in Tetrastichis, pag. 1359 :

Semper, *ait*, saluti tu quidem stude tuæ.
Potissimum autem sub diem vitæ ultimum,
Venit senectus, exitum præco canit :
Parentur omnes : imminet judex Deus.

Idem in Distichis : *Sempiterno ævo vive ;* et, ut Zeuxis, *pinge æternitati.* Æternitatis longitudinem ruminans Theodorus, amplis terræ opibus et gaudiis, quasi caducis et vanis nuntium remisit, ac monasticen complexus est in monasterio sancti Pachomii. Ita habet Vita sancti Pachomii. Sanctus Antonius moriturus ita suis valedixit : *Ego quidem*, inquit, *filioli, secundùm eloquia Script. Patrum gradior viam. Jam enim Dominus me invitat, jam cupio videre cœlestia ; sed vos, ô viscera mea, admoneo ne tanti temporis laborem repente perdatis. Hodie religiosum studium vos arripuisse arbitramini, et cœptæ voluntatis fortitudo succrescat. Jesum suspirate, etc. Estote solliciti, ut Domini præcepta servetis, ut post mortem vestram sancti quique, quasi amicos et notos in æterna vos recipiant tabernacula, etc. Valete, viscera mea ; Antonius enim migrat, et jam non erit in præsenti seculo.* Ita refert S. Athanasius in ejus Vita.

Magni illius Simeonis Stylitæ quotidiana concio non aliud quàm æternitatem et æternam felicitatem inculcabat, *jubens in cœlum suspicere et evolare, et à terra discedere, et regnum quod exspectatur visione apprehendere, et gehennæ minas timere, et terrena contemnere, et futura exspectare*, ait Theod. in Philotheo, c. 28; et c. 30. Domninæ admirabilis hoc dogma commemorat : *Oportet conferre futura cum præsentibus, æterna cum momentaneis, cum afflictione gloriam ; illa enim habet id quod est momentaneum; hæc vero id quod est æternum.* Denique, æternitas est domus Dei, qui proinde est *Sublimis, habitans æternitatem*, Isaiæ 57. v. 17. Sicut enim tempus est mensura durationis hominum ; sic ævum est Angelorum, et æternitas Dei, ut docet D. Thomas, 1. part. q. 10. art. 3 et 4.

Nuper Reverendissimus Dominus Godefridus Episcopus Bambergensis (cujus colloquio spirituali Romam veniens Herbipoli fruitus sum) hoc in mente fixum habebat : *Quotidie sto ad ostium æternitatis*, ut in ejus domum mox ingrediar. Idem sibi quisque in mente figat, dicatque : Brevi moriendum est tempori pompisque temporaneis ; vive ergo æternitati bonisque sempiternis. *Mors*, ait S. Bernardus, *senibus in foribus est; juvenibus autem in insidiis, ob varios juventutis casus : adolescentes enim*, ait Macrobius, *facilius in morbos incidunt, gravius ægrotant, tristius curantur.*

Et circuibunt in platea plangentes.] Primo, parentes, cognati et amici defuncti; hi enim feretrum ambire et circumdare solent, ut ultimum defuncto valedicant, ac funebres lacrymas ritusque persolvant. Circuitus hic, ait noster Lorinus, innuit mentem irrequietam, anxiam, amore et dolore inter se confligentibus agitatam, corpus quoque varie vexatum usque ad motionem mentis insaniamque præ mœroris acerbitate. Rursum, τὸ *circuibunt* pertinet ad feretri portitores et præficarum lamentantium discursus ; solebant enim præficæ, tibicines et elegiaci canere elegos et nænias ad tibiam vel tubam circa funus discurrendo cum manuum complosione, genarum pilorumque vellicatione, pectoris vestiumque laceratione. Hæc enim erat pompa funeris, et planctus defuncti.

Secundo, proprie accipias hunc circuitum, quia solebant circuire sepulcra, tam Gentiles, quàm Christiani; unde S. Hieronymus in c. 40. Ezech. *Dum essem*, inquit, *Romæ puer, etc. solebam cum cæteris ejusdem ætatis, diebus Dominicis sepulcra Apostolorum et Martyrum circuire.* Xiphil. de Severo : *Honoratus est*, ait, *filiorum suorum circumcursione ;* Appianus, lib. 1. in funere Viriati : *Pedites et equites per turmas in orbem decurrentes, cum armis barbarico ritu illum laudabant.* Dio, lib. 46. in funere Augusti, primum locum circumeundi assignat sacerdotibus, alterum equitibus ; et l. 59. in funere Drusillæ : *Seorsim*, ait, *equestris ordo circa illius tumulum obequitavit.* Porro in funere ducum et illustrium virorum, solebant milites cæterique ter rogum ambire clangentibus tubis, ac faces, quin et arma in eumdem projicere, ut amorem erga defunctum luctumque suum testarentur. Audi Virgilium 11. Æneid. in funere Pallantis :

Ter circum accensos cincti fulgentibus armis
Decurrêre rogos, ter mœstum funeris ignem
Lustravere in equis, ululatusque ore dedere.

Apud Lucan. lib. 8. Pompeius ait se nolle hanc funeris pompam :

Totus ut ignem
Projectis mœrens exercitus ambiat armis.

Valer. Flac. lib. 3. Argonaut.

> Inde ter armatos Minyis referentibus orbes,
> Concussi tremuere rogi, ter inhorruit æther
> Luctificum, clangente tuba, jecere supremo
> Tum clamore faces.

Decurrebant autem in sinistrum latus, versis signis, luctus causa. Audi Statium, libro 6. Theb.

> Lustrantque ex more, sinistro
> Orbe rogum, et stantes inclinant pulvere flammas.
> Ter curvos egere sinus, illisaque telis
> Tela sonant : quater horrendum pepulere fragorem
> Arma, quater mollem famularum brachia planctum.

Addit Servius in lib. 6. Æneid. *Populi circumstantis corona ad pyram tamdiu stabat respondens planctibus præficiæ, id est principis planctus, quamdiu diceretur novissimum verbum, ilicet, quod ire licet significat.* Macrob. l. 2. in somn. Scipionis, cap. 3, ex communi ritu asserit *mortuos ad sepulturam prosequi oportere cum cantu, plurimarum gentium vel regionum instituta sanxerunt, persuasione hac, quia post corpus animæ ad originem dulcedinis musicæ, id est ad cœlum redire credantur.*

Symbolice, nonnulli per plangentes in platea accipiunt oculos senum humidos, lippientes et lacrymantes, *in platea*, id est in facie, in qua quasi in platea est omnis sensuum negotiatio et actio.

Mystice, Angeli tam boni quàm mali circumstant moribundum, ut ejus animam rapiant, ideoque de ea inter se disceptant, ac victores plaudunt, victi plangunt. Ita Chaldæus : *Circumcirca*, inquit, *discurrent Angeli; te ad judicium repetentes plorantium instar, qui bivia circumeunt, ut sententiæ tuæ rationem ineant;* et Arabicus : *Et electi*, ait, *jam perlustraverunt plateam.*

6. Antequam rumpatur funiculus argenteus, et recurrat vitta aurea, et conteratur hydria super fontem, et confringatur rota super cisternam.] Symmachus : *Antequam incidatur à funiculo argenti.* Pro *rumpatur* nonnulli codices Hebr. legunt ירחק *ierachec*, id est *elongetur*, hoc est distendatur et distensione rumpatur. Complut. legunt ירתק *iertec*, quod Rabbini vertunt, *colligatur, constringatur, contrahatur*, id est brevior fiat. Melius vertit Noster, *rumpatur*, ut patet ex Septuag. qui vertunt, *evertatur;* Syrus, *disrumpatur;* Arabicus, *dissolvatur.* Est hysterologia, sive hyperbaton, id est perturbatus ordo. Post multa enim ærumnarum senii ænigmata, quæ hucusque recensuit, redit ad scopum et finem v. 1. propositum, eumque inculcat et urget, q. d. Memento, juvenis, Creatoris tui in diebus juventutis tuæ, antequam rumpatur funiculus argenteus. Ita S. Hieronymus, Albinus et alii.

Quæres : Quisnam est funiculus argenteus? Hebræi accipiunt gloriam et magnificentiam Jerusalem, quæ rupta et disjecta fuit in ejus excidio per Chaldæos et Romanos. Thaumaturgus et Olympiodorus accipiunt argentum et opes, quæ avaros velut funiculi multis solent irretire peccatis, rumpendas et abolendas in die judicii, ideoque contemnendas. Cyrillus Hyerosolymitanus, catech. 15, accipit astrorum complicationem futuram sub diem judicii, juxta illud Christi : *Stellæ de cœlo cadent;* et illud Isaiæ, c. 34. 4 : *Complicabuntur sicut liber cœli;* astra enim sunt alba, nitentque instar argenti. Richardus Victor. proprie accipit funiculum argenteum, q. d. Solent nobiles res pretiosas apprehendere funiculis argenteis; at in die judicii ex pavore et horrore communis vastitatis, eos rumpent et in sterquilinium abjicient, quia ipsa vita omnibus in tædium et odium veniet.

Verum hæc mystica sunt; ad litteram enim notat ærumnam aliquam senii. Unde, primo, per funiculum argenteum Chaldæus accipit lingulam, sive ligulam linguæ, qua lingua palato colligatur. Unde vertit : *Antequam obmutescat lingua tua à loquendo.* Secundo, Cajetanus accipit humorum concatenationem, in qua vita hominis consistit. Lyranus : *Elementorum harmoniam, et contemperationem in corpore humano.* Tertio, S. Bonaventura accipit involutionem et contractionem nervorum, qui albi sunt et velut argentei, corpusque cingunt et ligant, atque in senio et morte laxantur et solvuntur; quo fit ut senes laborent paralysi, spasmo, apoplexia, chiragra, podagra. Quarto, Hugo accipit vitæ continuationem; sicut enim funiculus ex continuatione filiorum, sic vita ex continuatione dierum et temporum contexitur. Quinto, Moringus accipit φιλαργυρίαν, sive studium argenti et pecuniæ, hoc est avaritiam, qua velut funiculo animi hominum avarorum colligantur, qui in morte abrumpitur. Sexto et genuine, funiculus argenteus vocatur medulla spinalis dorsi cum nervorum, qui ex ea oriuntur, distributione; nervis enim velut quibusdam funiculis alligantur, et firmantur omnes corporis partes. Hæc enim medulla candida est, et colore argenteo resplendet; cum rumpitur, resolvitur aut laxatur, fit homo paralyticus (uti multi senes laborant paralysi), et in morte semper dissolvitur; prius autem in senibus flectitur, ideoque curvatur dorsum, totusque homo in terram pronus vergit, ac silices aspicit; unde et *silicernium* vocatur. Huc facit illud Cornelii Galli :

> Contrahimur, miroque modo decrescimus ipsi :
> Diminui nostri corporis esse putes.

Et illud ejusdem :

> Fitque tripes prorsus quadrupesque ut parvulus infans,
> Et per sordentem, flebile, serpit humum.

Et illud Ovidii, lib. 14 :

> Tremuloque gradu venit ægra senectus,
> Quæ patienda diu est.

Quocirca Hebræi omnes funiculum hunc interpretantur, filum spinæ sacræ dorsi, quod à cerebro in occipitio incipiens ad nates usque protenditur, per octodecim juncturas et nodos dorsi. Ita Vallesius S. Philos. cap. 66, Hugo et alii. Addit Pineda vocari *funiculum*, eo quod ad dorsi fines pervenit, ac in parvulos quosdam et tenues funiculos, quasi in filamenta caudam equinam referentia, funditur et finditur. Tum etiam nervi, qui per vertebrarum foramina ab illa sacra spina egrediuntur, plurimi atque tenuissimi sunt, et simul per suas conjugationes coeuntes quasi funiculum efficiunt, unicum crassiorem nervum componentes. Refert autem argentum colore albo; tum quia, sicut et cerebrum, exsanguis est; tum propter excellentiam similem cerebri, proptereaque vertebris quasi sepimentis quibusdam includitur, et tenui meninge protegitur; tum etiam ut spiritus anima-

les, qui per eam diffunduntur, limpidissimi sint atque lucidissimi. Hactenus Pineda ex Andrea Laurentio, lib. 10. Anatom. cap. 12. Huc accedit Joannes Vitalis Cardinalis, qui vixit ante trecentos annos, in Speculo morali S. Script. verbo *Mors*, qui censet funiculo argenteo denotari continuationem medullæ, quæ ligat ossa spondylia, quæ à quibusdam physicis vocatur *naca*. Et dicitur, inquit, *funis*, quia extenditur ab ultima parte cerebri, et inde descendit ligans ossa spondylia usque inferius : *argenteus*, propter utilitatem et nobilitatem; quoniam, ut ait Constantinus, sua caliditate frigiditatem ossium temperat, sua unctuositate et humiditate ariditatem eorumdem rigat; sua substantiali proprietate virtutem animalem nutrit atque conservat; mediantibus quibusdam nervis sensum et motum continuum, ad modum argenti vivi, omnibus membris sub collo positis administrat. Hucusque Vitalis.

Symbolice, funiculus argenteus, æque ac vitta aurea, est candida hominis vita, ait S. Hier. et Albin. ac præsertim candida et rosea juventus, in qua viget floretque homo. Ita et Hugo, Glossa Interl. et Titelm. qui et causam addit : Quia, inquit, sicut et tactu et convolutione fragilis lini fit funiculus; sic vita contexitur ex diebus singulis, sibi mutuo ordine et nexu quodam succedentibus iisque brevibus : argenteus est, quia vita est in pretio, fruiturque luce, qua caret damnatorum vita degens in caligine, pice et igne, ideoque piceo similis funiculo. Beatorum ergo vita est aurea, quia pretiosissima; viatorum argentea, quia in pretio media ; damnatorum plumbea et picea, quia vilissima. Vocatur *funiculus*, non *funis*, quia vita exigua est et brevis, juxta illud Job 14 : *Breves sunt dies hominis.* Accedit Richard. Victor. *Funis, inquit, dicitur corpus, quia quibusdam legibus naturæ animam sibi*, ait S. Bonaventura, *ligat.*

Anagog. in morte perit funiculus argenteus, id est cessat mundana eloquentia, quæ sonum gratum edit auribus, ac verba verbis nectit et colligat, juxta illud : *Amice, quomodo huc intrasti, non habens vestem nuptialem? At ille obmutuit,* Matth. 22. 12. Rursum, Olympiod. accipit doctrinam S. Script. quæ affectus et vitia comprimit et colligat, quam peccator abjicit et rumpit : ac in morte omnis salubris doctrina obsurdescit et evanescit : moribundis enim hebetatur auditus, omnisque sensus, intellectus, cognitio et cogitatio, præsertim sublimis et cœlestis, quæ ad salutem æternam pertinet.

Et recurrat vitta aurea.] Pro *recurrat*, hebr. est ירוץ *iaruts;* quod si à radice רוץ *ruts* derives, significat *currat, recurrat;* sin à רצץ *ratsats*, significat *conteratur.* Unde Thaumaturg. interpretatur de auro et opibus in fine mundi disperdendis, et igne conflagrationis mundi liquandis. Alius : *Comprimatur rosa auri;* alius: *Frangatur fons aureus.*

Pro *vitta*, perperam Hugo et nonnulli legunt, *vita. Vitta* est capitis involucrum, sive linea theca, cui mulieres capillos capitis involvunt : hanc enim significat hebr. גלת *gulla*. Septuag. vertunt, αναθεμιον χρυσιου, per quod licèt Cyrill. catech. 15. accipiat anthemin, quæ, inquit, nota est herba, habens multa foliorum germina, instar radiorum ; Plinius, lib. 22. cap. 21, ob pomi odorem *chamemelum* vocari scribit, additque *parvis esse floribus, ut rutæ candidis, aut melinis, aut purpureis;* Dioscor. *in medio floribus esse aureis.* Unde Olympiod. hìc vertit, *flos auri :* ανθος enim est flos. Lorinus censet esse illam quam vulgo vocant *camomillam.* Vide Dioscor. lib. 3. cap. 154. Hesychius in Lexico vocat *amaracum.* Suidas et Thaumat. vertunt, *electum aurum.* Melius tamen idem Olympiod. teste Budæo, censet ανθεμιον, sive αναθεμιον, idem esse quod αναθηκη, id est repositorium, et theca, qualis est vitta. Unde Vaticani, æque ac S. Hieron. in veteri editione, sequens Septuag. vertit : *Vitta aurea.* Favet Symmach. qui vertit : *Et percussum fuerit, quod circumstat, et convulneratum fuerit.*

Quæres : Quænam est aurea hæc vitta quæ recurret, id est revolvetur et contrahetur in senio et morte? Hebræi accipiunt arcam testamenti, quæ in captivitate Babylonica perdita fuit, et translata à Jeremia. Thaumaturg. hæc omnia referens ad finem mundi diemque judicii : *Tunc,* inquit, *sicut argentum reconditum, sic et aurum probum, nil utilitatis habebit.* Sic fere et Richard. Victor. Cyrillus vero catech. 15. explicat : *Priusquam sol alteratur.* Olympiod. interpretatur florem et pulchritudinem auri, aut ejus repositorium et arcam, omniaque pretiosa peritura sub finem mundi ; imo cuilibet diviti peritura in morte, q. d. Memor esto Dei tui, ô adolescens, antequam veniat tempus illud, quo avaritia destruetur, et nihil prodesse poterit aurum, vel argentum. Sic et Titelm. per vittam auri, sive auream, accipit sacculum auri, quo gaudent avari.

Verum ad litteram hæc spectant ad ærumnas senii et mortis. Unde primo, Hugo per vittam auream accipit latum nervum, qui post decoctionem habet aureum colorem, et in morte rumpitur. Secundo, Cajetanus vertit : *Et frangetur fons auri,* id est, colligatio elementorum et humorum, quæ est fons complexionis et vitæ, adeoque pretiosa instar auri, dissolvetur ; itaque homo morietur. Ita ipse. Tertio, S. Bonavent. per vittam auream, intelligit involutionem venarum et arteriarum aurearum ob sanguinem, quem continet. Sic et Titelm. *Per funiculum argenteum,* inquit, *intellige protectionem continuam nervorum per omnia corporis membra. Per vittam auream, connexionem venarum et arteriarum, quæ similiter per totum corpus expanduntur. Constat enim ex doctrina Physicorum per totum corpus expansos esse nervos, qui omnia ipsius membra, ad modum funis colligant, sibique invicem cohærere faciunt. Venas quoque et arterias similiter per omnia membra expandi : ut per venas quidem nutrimentum, per arterias vero spiramen ad singula membra perferatur. Et sicut nervus, ex sua naturali qualitate, albus et quodam modo lacteus apparet, argenti colorem aliquo modo repræsentans : sic venæ et arteriæ rubicundæ magis sunt, propter sanguinem, et colore magis auro sunt similes. Disperguntur autem venæ et arteriæ per singulas corporis partes, dispositione et artificio admodum mirabili, ad eum fere modum, quo vittas solent per artificiosam compositionem contexere. Atque hinc fit ut nervorum extensionem vocemus funiculum argenteum : venarum autem et arteriarum dispositionem vittam auream. Quomodo autem in morte, et funiculus iste argenteus rumpatur, et recurrat aurea vitta, satis manifestum est consideranti, ut omnia statim post mortem in pulverem dissolvantur.* Hæc

Titelmanus. Quarto, Joannes Vitalis Cardinalis per vittam auream accipit spiritum vitalem, qui est in corde : *Quia sicut vitta mulieris*, inquit, *continet capillos capitis, ne defluant et dispergantur; ita spiritus vitalis continet omnia quæ sunt in corpore humano, ne corrumpantur : ut proinde aurea nominetur, et ob pretiositatem, et propter perpetuitatem; quia cor semper est in motu perpetuo, quamdiu vivit homo.* Quinto, et genuine, vitta aurea, est meninx, id est membrana tenuis, quæ cerebrum continet, ejusque est involucrum, et quasi vitta illud includens : unde si illa frangatur aut lædatur (uti fit in morte) hominem mori necesse est. Dicitur *aurea*; tum quia refusa est et flava ut aurum; tum quia calida; tum quia pretiosissima est instar auri, adeo ut multi medicorum, inter quos est Franc. Valles. censeant ad illam potius quàm ad cerebrum pertinere sentiendi principium. Hinc et ipsa ita indissolubiliter adhæret cerebro, ut eo siccato et imminuto (uti in senibus fit) ipsa quoque contrahatur et corrugetur; itaque à capitis cranio recedat, et in seipsam arctata recurrat. Unde cranium arescit et calvescit, uti, terra arefacta, exarescunt ejus herbæ et germina. Hæc est ergo causa calvitii. Ita Franc. Vales. Sacræ Philos. c. 66. Clarius Chald. qui vertit : *Et confringatur cerebrum tuum in capite tuo;* et Vatabl. *Et diffluat collectio aurei liquoris;* Campens. *Pingue illud aureum.*

Symbol. S. Hieron. per vittam auream, æque ac per funiculum argenteum, accipit animam et vitam : *Funiculus argenti*, inquit, *candidam hanc vitam et spiramen, quod nobis de cœlo tribuitur, ostendit. Recursus quoque vittæ aureæ animam significat, quæ illuc recurrit, unde descenderit.* Sic et Albinus, Lyranus, Hugo, Dionysius, Glossa et Titelmanus quem audi : *Vittam puto posse vocari animam hominis; quoniam sicut vitta capillos capitis omnes in unum constringit, ne diffluant; ipsa vero ablata, disperguntur illi in suam multitudinem : sic anima in corpore omnia membra, tam multa, tam diversa; quasi intra suæ virtutis ambitum concludens, simul continet, ne diffluant ab invicem : mox vero ipsa ablata dissolvuntur omnia. Aurea autem vitta merito dicitur ob excellentiam sui rationalis anima, nimirum quia ad imaginem et similitudinem Dei creata est, magnificam in hac suæ conditionis nobilitate gloriam præ se ferens, formasque omnes corporales præcellens, quemadmodum aurum suo fulgore et nobilitate cæteris omnibus præstat metallis.*

Anagog. Vitta aurea est Beatorum gloria, ac vita æterna, sive nobilissima harmonia corporis et animæ, quæ tribuetur electis in resurrectione. Ita Dionys. et Lyran. Accedit S. Bonavent. *Vitta aurea*, inquit, *est insigne sacerdotalis, vel regiæ dignitatis, cui diadema tribuitur; quia tunc recurret utraque ad suum principium; puta ad Christum et ad Deum, qui solus tunc dominabitur in beatis, eosque faciet sacerdotes et reges*, 1. Corinth. 15. v. 25. Apocal. 5. 10.

ET CONTERATUR (Syrus, *frangatur;* Arabicus, *corrumpatur*) HYDRIA SUPER FONTEM.] Cajetan. *Rumpetur urceus ad fontem;* alius, *apud scaturiginem.* Hebræi per *hydriam* accipiunt tabulas Decalogi, contentas in arca fœderis, velut in fonte, quæ contritæ sunt in captivitate. Thaumaturgus accipit de fine mundi : tunc enim tantas fore plagas quaquaversum, ut etiam hydrias stantes juxta fontem evertant. Richard. interpretatur tunc tantam fore hominum malitiam et invidiam, ut hydrias quoque proximorum, quibus aquas è fonte hauserunt, effundant, ne habeant, quod bibant : simili modo rotam, ut sequitur, super cisternam, id est funem, et situlas quibus è puteo aquam hauriebant, disjiciant, ne aquam haurire queant. Verum ad litteram hic agitur de ærumnis senii et mortis. Primo ergo per *hydriam*, Aben Ezra, Hugo et Clarius accipiunt folliculum fellis; per fontem, hepar. Unde Chald. vertit: *Et confringatur fel tuum in jecore tuo;* vel ut Costus, *fel jecoris tui.* Secundo, Cajetanus et alii per *hydriam* accipiunt anhelitum, per fontem pulmones, q. d. Antequam per morbum et mortem intercidatur tibi anhelitus, claudaturque pulmo, qui ad ventilandum et refrigerandum cor, halitum aeremque frigidum attrahit : ipse enim est ventilabrum cordis. Tertio, multi per *hydriam*, accipiunt corpus; per fontem, quatuor elementa, q. d. Antequam conteratur corpus in morte, diffluatque in sua elementa, ex quibus compactum est. Ita Auctor Catenæ Græcor. *Ut hydria*, inquit, *ad fontem confracta, à qua rursus in fontem recurrit; sic solutum corpus in terram revertitur, opifici rerum omnium paratum, ut reformetur.* Sic et Titelman. per contritionem hydriæ super fontem, accipit corporis, quod instar fictilis hydriæ, formatum est à Deo è limo terræ, ad capiendam in se vitæ aquam, dissolutionem in partes, ex quibus conflatum compactumque erat : idque juxta fontem, quia non perit aqua animæ rationalis, utpote immortalis; sed fracta hydria, puta corpore, recurrit ad fontem, id est ad Deum, qui dedit illam, scilicet ad abyssum divinæ bonitatis, unde effluxit. Porro hydriæ partes non pereunt, sed manent juxta fontem; quia non annihilatur corpus, sed tantum dissolvitur : unde partes dissolutas Deus in resurrectione rursum uniet et conjunget. Hic sensus appositus est, sed generalis et mysticus : hæc enim ænigmata dispertita dispertitas hominis partes et membra notant. Quarto, Lyranus per *hydriam* accipit compaginem omnium membrorum, quæ à fonte, id est à corde, hauriunt vitam, id est spiritum vitalem, quæ dissolvitur et conteritur in morte. Alius per *hydriam* accipit cor ipsum, quod habet formam hydriæ, ac spiritus et vitam haurit à fonte, id est ab anima. Quinto, R. David per *hydriam* accipit ventrem, qui finditur in fonte, id est in sepulcro; quia sicut homines hydriam deferunt ad fontem, velut ad locum suum; ita ventrem totumque hominem vita functum deferunt ad sepulcrum ut redeat in terram, ex qua prodiit. Sexto, S. Bonavent. per *hydriam* accipit vesicam, *quæ*, ait, *urinam haurit ab hepate, unde velut ex fonte colamentum sanguinis, et aliorum humorum emanat in corpus universum : vesica autem in moribundis confringitur*, id est dissolvitur. Sic et Valles. et Titelm. quem audi : *Sicut hydria vas est, recipiens aquam à fonte exhaustam; sic vesica receptaculum est humorum, procedentium ab hepate; quasi à fonte humorum omnium : inde enim ad cætera membra sanguis, et humores alii derivantur. Conteritur igitur in morte hydria super fontem, quando vesica rumpitur et frangitur, nec ultra accipit humores, ut solet ab hepate.*

Septimo et genuine, per *hydriam* accipe conceptacula illa sanguinis ac venas, quæ à jecore velut fonte sanguinem recipiunt, quæ in morte confringuntur, id est deficiunt et dissipantur; deficiente enim jecore, deficit pariter sanguis, qui totum corpus rigat, humectat, nutrit, et per spiritus vitales, quos subministrat, vivificat, ac cuique corporis membro vim sensitivam, et motivam communicat. Ita Vatabl. In hepate enim est sanguinis et humorum omnium fons et origo; vita autem consistit in humore et calore; mors in siccitate et frigore. Quocirca Ægyptii hydriam præferebant Osiridi deo suo, per eamque significabant humorem, puta aquam et Oceanum, quod aqua omnium rerum, præsertim viventium, esset effectrix, teste Pierio Hierogl. 56. cap. 21, qui et cap. 22. addit certamen Ægyptiorum cum Persis; Persæ enim ignem suum dicebant esse rerum omnium principium, ideoque Deum; Ægyptii vero idipsum aquæ tribuebant. Hydriam ergo aqua plenam, fundo perforato, sed cera obturato, igni supposuerunt. Mox ignis vi liquata cera apertisque foraminibus, aqua ex hydria diffluens ignem subjectum exstinxit; itaque se igne potentiorem ostendit: quo actu Ægyptii vicere Persas.

Tropol. conteritur hydria super fontem, quando opera sancta, ex mente sancta prodeuntia, evertuntur. Rursum, quando gratia, cujus auctor et fons est Spiritus Sanctus, per peccatum mortale deperditur, et ad Spiritum Sanctum, velut fontem, recurrit.

Anagog. S. Bonavent. accipit evacuationem mundanæ et animalis sapientiæ, quæ hydria curiositatis hauritur; Olympiod. vero evacuationem S. fidei et scientiæ præsentis vitæ, futuram in gloria cœlesti; tunc enim, cum ipsum scientiæ fontem, puta Deum facie ad faciem videbimus, evacuabitur omnis cognitio obscura, et imperfecta hujus vitæ, 1. Corinth. 13. 10.

ET CONFRINGATUR ROTA SUPER CISTERNAM.] Pro *confringatur* hebr. est נרוץ *narots*, quod et *confringetur*, et *transcurret* verti potest, uti paulo ante dixi. Unde Septuag. vertunt: *Et convolvatur rota ad cisternam*. Græce est συνθροχασῃ, id est *concurrat*; jam *concurrere idem est ac rotam colligi et frangi, decidereque in lacum unà cum hydria*, ait Scholiastes; Syrus: *Et curret* (Arabicus, *gyret*) *rota super puteum;* alius: *Coarctetur rota super lacum;* alius: *Confringetur*, vel *dissipetur rota in fovea;* Cajet. *Rumpetur rota ad puteum;* Tigur. *Et rota puteo imposita currat*.

Hebræi, confractionem rotæ super cisternam, æque ac hydriæ super fontem, interpretantur confractionem tabularum legis in arca Testamenti contentarum, factam in captivitate Babylonica et Romana. Verum ad litteram, hæc spectant ad ærumnas mortis. Unde primo, Clarius per *rotam* accipit cranium, quod in sepulcro confringitur, aut vitam, quæ quasi rotis currit fractis, et præceps ruit in foveam sepulcri. Secundo, Cajetan. accipit halitum sive anhelitum, quo respiramus, quamdiu vivimus, qui in morte tollitur et cessat deficiente respiratione; apte dicitur *rota*, quia halitus attractio, puta inspiratio et exspiratio, fit quasi circulari motu ad puteum pulmonis. Tertio, Joannes Vitalis, in Speculo morali S. Script. verbo *mors*, per *rotam* accipit volubilitatem appetitus sensitivi; quæ est in toto corpore, immittendi et emittendi istam aquam, scilicet caloris naturalis per omnia membra. Quarto, Olympiod. S. Hieron. et alii censent idem significari per confractionem rotæ super cisternam, quod per confractionem hydriæ super aquam, de qua jam dixi. Quinto, magis apposite, Valles. c. 66. S. Philos. confractionem tam hydriæ super fontem, quàm rotæ super cisternam, accipit de stranguria vel ischuria, id est difficultate urinandi, qua laborant senes. *Fons enim*, inquit, *est hepar, ejusque meatus et via, per quam emanat urinæ; hydria est vesica quæ illi superstat; rota est ren qui aquam urinæ trahit, et transmittit in vesicam; cisterna est vena cava, et hepar, unde hauritur serum sanguinis, quod est materia urinæ; quæ omnia in senibus confringuntur, id est debilitantur, luxantur, solvuntur; quare senibus ob debilitatam vim retentricem vesicæ, primo difficulter addunt, deinde omnino non reddunt urinam; itaque sensim aqua urinæ, vitalia merguntur et suffocantur, atque homo moritur.* Sic et S. Bonav. Lævin. Lemnius et alii. Cum enim renes, qui velut hydria exhauriunt aquosum ex sanguine humorem, calculosi fiunt, et interdum velut testacea fragmenta, decidunt confracti in vesicam lapilli; vel cum etiam in vesica ex siccis excrementis generantur; tunc aut supprimitur urina, aut difficulter excernitur, et guttatim stillat. Titelm. vero, sicut per confractionem hydriæ super fontem, accipit confractionem vesicæ; sic per confractionem rotæ super cisternam accipit contritionem alvi, per quam egeruntur stercora, sicut per vesicam egeritur urina. *Per confractionem rotæ super cisternam*, inquit, *intelligi potest destructio meatus impuræ superfluitatis; rota enim instrumentum est per quod de cisterna educitur aqua impura et sordida; cisterna enim plerumque continet aquam lutulentam, et frequenter purgari debet. Ita venter est quasi cisterna quædam impura stercora semper in se continens, quæ debent per secessum emitti, ut purgetur immunda cisterna; rota autem, per quam fit purgatio hæc, meatus, et secessus ipse accipitur.* Igitur duplex ventris spurcities, duplici hoc ænigmate, honesta elegantique periphrasi describitur.

Sexto et genuine, rota est caput, cisterna est cor, à quo caput haurit omnes spiritus vitales per sensus, qui in capite resident; corde enim deficiente in senibus, deficit quoque cerebrum et caput, atque eodem moriente pariter emoritur. Ita Lyran. Vatabl. Emman. Sà Dionys. et alii. Hinc in sensibus videmus caput tremulum, ac cor palpitans et pavidum.

Nota: Apte cerebrum et caput comparantur rotæ, cor cisternæ. Primo, ob rotunditatem; sicut enim rotunda est rota, sic et caput; hinc à גלגל *gilgal*, id est rota, dicitur גלגלת *gulgoleth*, id est caput. Chaldæi dicunt *gulgota;* unde *Golgota*, id est locus craniorum et capitum eorum qui morte plectebantur; unde ibidem crucifixus est Christus. Secundo, ob volubilitatem: sicut enim volubilis est rota; sic et caput, quod per colli vertebras in omnes partes se rotat et gyrat. Tertio, ob rotationem cogitationum, imaginationum, desideriorum, volitionum, intentionum, quibus anima hominis in capite assidue rotatur et volvitur. Quarto, ob vertigines, quibus in capite laborant senes ob defectum spirituum et copiam humorum, quos cum debilis calor consumere nequeat, agitat et rotat in orbem, itaque vertigines efficit. Denique, caput cordi superpositum est, velut rota cisternæ; cor enim

est fons caloris, et vitalium origo spirituum totius corporis, sed præsertim capitis.

Minus apte Clarius per *rotam* accipit cranium, quod cerebrum continet, ejusque est sedes. In morte enim non confringitur cranium, utpote osseum et durum; imo crania cum cæteris ossibus in cæmeteriis collecta, ad plurimos annos integra perdurant, indeque dicitur cranium, à κρανος, id est galea, quòd instar galeæ cerebrum (utpote natura sua mollissimum) à læsione tueatur, teste Galeno, lib. 8. de Usu partium cap. 9, ubi cranium vocat immobilem murum cerebro circumdatum.

Symbolice per *rotam* æque ac *hydriam*, accipias animam colligatam fonti vel cisternæ, id est corpori, q. d. Sicut rupta hydria ad fontem, et disrupta rota, qua per funem attrahitur aqua ex cisterna, fonte, vel puteo, jam impossibile est haurire ex ea aquam: sic deficientibus et exhaustis in senio facultatibus, viribusque naturalibus et vitalibus, anima et vita retineri non potest; sed anima ad Deum creatorem suum recurrente, corpus cum suis spiritibus et humoribus in suos fontes et cisternas, id est in sua elementa, recurrit et resolvitur. Ita Chald. qui vertit: *Et decurrat corpus tuum in medium sepulcri tui.* Sic S. Jacobus, cap. 3. 6, ait de lingua: *Inflammat rotam nativitatis nostræ*, id est, omnem vitæ ordinem, cursum, periodum et circulum. Vide ibi dicta. Sic et S. Hieron. qui proinde confractionem hydriæ et rotæ censet esse ænigmata mortis. Et Scholiastes: *Præsens vita*, inquit, *eo quod volvatur, rota est; igitur antequam nos ad inferos detrudat, curam sui gerat unusquisque.* Olympiod. legit: *Antequam convolvatur rota super lacum*, hoc est convolvendo infringatur, et decidat in lacum, sive cisternam, unà cum aqua ipsa, quam figuli suo operi superinfundunt. *Rota*, inquit, *accipitur nostra hæc vita, ob ipsas revolutiones ac motus, juxta illud: Vox tonitrui tui in rota. Innuis ergo, antequam rota hujus vitæ nos secum præcipites devolvat in lacum, propriam curemus salutem.* Vide S. Hieron.

Quocirca S. Nilus in Parænesi: *Ride*, ait, *rotam vitæ sine ordine rotatam; cave vero foveam, in quam devolvit dormientes in ipsa vita.* Dormit ergo, et desipit, qui vivit huic vitæ; vigilat vero et sapit, qui vivit futuræ et æternæ. Simili tropo Phocylides ait: ὁ βιος τροχος, id est, vita est trochus, quia instar trochi rotatur. Philosophus ille, rogatus quæ et quantula esset vita hominis, non verbo, sed facto respondit; vertit enim seipsum in orbem, innuens eam unius gyri duratione metiendam. Quocirca sapienter Agapetus Diaconus in exhort. ad Justinian. Imperat. cap. 11: *Circulus*, inquit, *quidam humanarum revolvitur rerum, qui modo sic, modo aliter agitat ipsas et circumfert; atque his inæqualitas est, eo quod nihil in præsentibus, in eodem statu maneat. Oportet igitur te, potentissime Imperator, in hac rerum versatili mutatione immutabilem habere pietatis cognitionem.* Et Isidor. Pelus. l. 2. epist. 158: *Tempus*, inquit, *rotæ speciem imitatur, utpote quod in sese torqueatur et convolvatur.*

Tropolog. Thaumat. tam per hydriam super fontem, quàm per rotam super cisternam, accipit tempus in hac vita nobis datum ad abluenda peccata, tum baptismo, tum lacrymis, et pœnitentiæ Sacramento.

Anagog. Titelm. confractionem rotæ super cisternam accipit ut symbolum resurrectionis, q. d. Quemadmodum rota illa, quæ super cisternam posita est, violenter illic detineri debet inclusa ferramentis et clavis affixa; postea vero quàm frangitur illa, aut vincula, sive clavi quibus illa hæret affixa, tum in plenitudinem aquæ ruit, et ibi quietem habet; sic anima hominis in corpore isto mortali et corruptibili, quasi violenter detinetur; nimirum quasi in carcere et ergastulo, compage naturali alligata; quibus ligaminibus confractis in morte, anima ipsa in plenitudinem aquæ, puta in abyssum divinitatis transit, ibique plena fruitur requie. Nec mirum videatur, quòd rotæ comparetur anima in corpore; quoniam sicut rota in suis retinaculis assidue movetur et circumvolvitur; sic anima in hoc corpore corruptibili raro quiescit, sed continuò volutatur nimia mutabilitate. Et quomodo rota illa, quæ supra cisternam est, per hoc quod se volvit super cisternam, aquam haurit ex ea; non habet tamen requiem, donec collabatur in ipsam: sic anima etiam pro statu corporis hujus, dum se ad illam abyssum divinitatis convertit, ac circa illam sese occupando volvitur, aquas gratiæ ex ea haurit in consolationem et refrigerium; verumtamen non plenam habebit hîc requiem, donec rupta ad illam recurrat, ut plene in illam sese possit immergere. Huc facit illud Platonis σωμα dici quasi σημα, quòd corpus sit quasi lacus et carcer animæ, ex quo proinde anima evolare gestiat ut libertate sua in cœlo potiatur.

Porro omnes ærumnæ senii et mortis, hisce ænigmatibus repræsentatæ, competunt quidem omnibus senibus et moribundis, sed maxime iis qui juventutem in voluptatibus exegerunt, ac naturæ vires libidinibus exhauserunt et corruperunt. Quare Salomon hîc maxime monet juvenes, ut ab iis se contineant, dicendo in fine cap. præcedentis: *Aufer iram à corde tuo, et amove malitiam* (nequitiam voluptatis et libidinis) *à carne tua. Adolescentia enim et voluptas vana sunt. Memento Creatoris tui in diebus juventutis tuæ*, ut te ab ira et rixa, æque ac à voluptate et libidine contineas, *antequam* per ea, citius solito, veniat *tempus afflictionis tuæ*, puta ne tibi obveniat præmatura senectus ærumnosa, ex eaque mors.

Igitur singulas has ærumnas ab initio capitis usque ad hunc versum recensitas ex libidine juventutis provenire, ac per eas senium accelerari, ostendi initio capitis in Synopsi; nunc idipsum ostendam in quatuor ænigmatibus hoc versu commemoratis.

Ergo salacibus et luxuriosis juvenibus, per gulas et libidines, præmature recurrit *vitta aurea*, id est, contrahitur meninx cum cerebro, indeque oritur calvitium, quia semen maxime deciditur à cerebro; quare nimia seminis effusione læditur cerebrum, quo fit ut luxuriosi laborent epilepsia, apoplexia, defluvio capillorum, hemicrania, aliisque cerebri capitisque morbis; sintque obliviosi, tremuli, pallidi, languidi, infirmi, uti medici docent, et experientia quotidiana demonstrat: videmus enim luxuriosos uti liene, sic et cerebro debilitari ac laborare. Quocirca Ætius, loco mox citando, asserit libidinem *neque ad animæ ratiocinationes conducere; imo potius congelare et obstupefacere intelligentiam.* Simplicius in Commentario Epicteti cap. 47: *Omnis voluptatis corporeæ continentia*, ait, *animum rationis capacem corroborat.*

Libido, inquit S. Ambros. *à ratione revocat, aufert consilium, amentes inquietat;* et S. Hieron. : *Amor formæ, rationis oblivio est, et insaniæ proximus; fœdum, minimeque conveniens animo sospiti vitium;* et iterum : *Quis enim, cum utatur voluptate ea, attendere animo quidquam potest.*

Inde *rumpitur funiculus argenteus*, id est, contrahitur læditurque medulla spinæ dorsi, per quam spiritus vitales à cerebro ad partes inferiores commeant; quia medulla hæc oritur ex cerebro in occipitio : cerebro ergo per libidines læso, necesse est et medullam lædi. Unde Plato dicebat semen esse spinalis medullæ defluvium, teste Plutarc. lib. 5. de Placitis Philos. cap. 3.

Rursum, ex nimia luxuria et seminis effusione *conteritur hydria super fontem*, id est, sanguis jecoris effunditur : semen enim est purissimus sanguis; unde semine per nimiam libidinem effuso, succedit et effunditur sanguis; inde phthisis oritur, et sanguinis sputum. Ita Hippocrat. lib. 2. de Morbis vulg. Celsus, lib. 3. cap. 22, Ætius Tetra. 1. serm. 3. cap. 8. quem audi : *Viri multi, ex multa venere sanguinem expuerunt; partim ob violentam spiritus compressionem et intensionem, partim ob venarum et arteriarum, quæ ad genitales partes deferuntur, communionem.* Deficiente sanguine et spiritu, qui multus in semine effunditur, deficit pariter jecur, stomachus, et cor; unde sequuntur languores, deliquia, cacochymia, pallor, macies, aliaque sanitatis damna, uti iidem docent. Adhæc, salacibus conteritur *hydria super fontem*, id est, renes et vesica morbos contrahunt : in renibus enim est seminis origo; hi proinde per libidines, semine exhausto, deficiunt et fatiscunt; unde oritur stranguria, flatus, calculus, etc.

Denique, iisdem *confringitur rota super cisternam*, id est, læditur caput; dum deficiente corde, jecore et stomacho, ex iis nec alimoniam, nec sanguinem, nec spiritus vitales ad motum et sensationem quamlibet necessarios haurire potest. Quocirca, visus, auditus, sensusque omnes hebetantur et deficiunt. Hinc Theotimus, impatiens libidinis, maluit patiens esse cæcitatis, quam medici ei prædixerant, si libidine uteretur. Unde exclamavit : *Vale, amicum lumen*, uti narrat S. Ambros. lib. 4. in Lucam, cap. 17.

Cur autem caput magis sentiat damna luxuriæ, quàm cætera membra, duas causas dat Viegas Eborensis Artic. med. cap. 47: Prior est, quòd cerebrum et caput sit extremum, in quo cessat vis tractoria, quæ ex alia parte non potest trahere; trahunt autem partes infimæ successione continua usque ad cerebrum. Altera, mollities cerebri et medullæ dorsalis, quæ trahentibus partibus facilius cedit, quàm partes solidæ. Inde salaces et libidinosi sunt imminuti cerebri, et exhausti medulla dorsi. Sapienter ergo vereque Galenus, lib. 2. de Sanit. *Si voluptate esca malorum*, ait, *ad congressum impellamur, futurum profecto est ut non corporis modo, sed animi vires frangantur pene omnes, prorsusque cum vita unà pereant : frequens enim venus corporis habitum solvit, senectutem accelerat, canos maturat, nervorum incontinentiam, podagras, arthritides, tremores, sensuum hebetudinem, mentis torporem, malum corporis habitum, succorum cruditatem, ac virium corporis omnium, functionumque ab his manantium infirmitatem facit, etc.* Addit hic Ætius Tetra. 1. serm. 3. cap. 8 : *Renum et vesicæ morbos, oris graveolentiam, dentium dolorem, gurgulionis inflammationem, sanguinis sputum, ulcera in membris, febrem, et omnia mala.*

Quare vere concludit S. Isidor. lib. 2. Sentent. cap. 40 : *Castitas est securitas mentis, sanitas corporis.* Et Plutarch. in Præceptis de sanitate tuenda asserit : *Optime dictum saluberrima esse hæc : Alimenti citra satietatem usum, alacritatem impigram ad labores, naturæ seminis conservationem.* Subjungit : *Intemperantia enim coitus, eo quod maxime eam facultatem debilitat, qua nutrimentum conficitur, excrementorum gignit copiam.*

7. ET REVERTATUR PULVIS IN TERRAM, ET SPIRITUS REDEAT AD DEUM, QUI DEDIT ILLUM.] *Pulvis*, id est Adam, sive homo puta corpus hominis ex adama, id est, ex terra et pulvere aqua mixto, sive ex limo à Deo formatum juxta illud quod Deus Adæ post peccatum intentavit : *In sudore vultus tui vesceris pane, donec revertaris in terram de qua sumptus es; quia pulvis es, et in pulverem reverteris*, Genes. cap. 3. 19 et c. 2. v. 7. Vide ibi dicta.

Sic S. Paulus primus Eremita, teste S. Hieron. in ejus Vita, Antonium se invisentem salutans : *En*, inquit, *quem tanto labore quæsisti, putridis senectute membris operit multa canities; en vides hominem, pulverem mox futurum.* Et mox instantem sibi mortem prædicens : *Sed quia jam dormitionis meæ tempus advenit; et, quod semper cupiebam, dissolvi, et esse cum Christo, peracto cursu, superest mihi corona justitiæ, tu missus es à Domino, qui humo corpusculum meum contegas, imo terræ terram reddas.* Et S. Maria Ægyptiaca ad Zozimam, qui vitam ex ore ejusdem acceptam conscripsit : *Sepeli, Abba Zozima, miseræ Mariæ corpusculum. Redde terræ quod suum est, et pulveri adjice pulverem.*

Hinc S. Scriptura mortem vocat *dissolutionem*, scilicet animæ à corpore resolutionem, puta corporis in sua elementa dimissionem, depositionem. Idem imitati sunt Plato et Philosophi : unde Plutarchus in Apol. ad Apollon. mortem vocat *discretionem rei concretæ*, citatque illud Epicharmi :

> Concretus est, ac discretus, et rursus abiit, unde venerat :
> Terra quidem in terram, spiritus ad supera.
> Vivens ergo, sæpe morere, ut mortuus vivas.
> Ne moriare, opus est mortem præcurrere morte.

Hinc et Lyricus :

> Pulvis et umbra sumus : pulvis nihil est, nisi fumus,
> At nihil est fumus : nos nihil ergo sumus.

ET SPIRITUS REDEAT AD DEUM, QUI DEDIT ILLUM,] tanquam ad suum uti factorem, sic et judicem (hunc enim significat Hebr. *Elohim*), ut illi actionum suarum per omnem vitam exercitarum rationem reddat, et pro meritis, vel præmia, vel supplicia recipiat. Aliter ergo pulvis, sive corpus redit ad terram, aliter spiritus, id est anima redit ad Deum. Corpus enim redit, quia corrumpitur, et resolvitur in terram, velut in materiam, ex qua formatum est; spiritus vero, sive anima hominis, non corrumpitur, sed immortalis manens redit ad Deum, velut

sui judicem, utpote à quo creata est ad imaginem et similitudinem ejus, puta, rationalis, libera, spiritalis, immortalis, ut bene agendo æternam gloriam, male operando perennem gehennam subeat.

Hinc ergo, et ex similibus locis clare patet animam hominis esse immortalem, utpote, quæ non sit ex traduce et semine parentum producta, sed immediate à Deo creata, qui proinde vocatur Pater spirituum. Unde S. Hieronymus: *Ridendi sunt*, inquit, *qui putant animas cum corporibus seri, et non à Deo, sed à corporum parentibus generari. Cum enim caro revertatur in terram, et spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum, manifestum est Deum patrem animarum esse, non homines.* Sic et Cassian. Collat. 8. cap. 25. Et S. August. Epist. 3. ad Volusianum: *Quis nunc est*, ait, *extremus idiota, vel quæ muliercula, quæ immortalitatem animæ non credat, vitamque post mortem futuram?* Idem, l. 10. de Genesi ad litteram cap. 9, ex hoc Salomonis loco probat animam primi hominis, puta Adæ, à Deo creatam ex nihilo; dubitat tamen de animabus posterorum, an ita dicantur creatæ à Deo, ut tamen propagentur ex traduce Adæ.

Inculcat Salomon juveni in voluptates et libidines prono, animæ immortalitatem, ac judicium ob eas coram Deo subeundum, quia hæc duo acre frenum voluptati et libidini injiciunt. Unde videmus eos, qui voluptati et luxuriæ totos se dedunt, ut id libere sine metu vindictæ faciant, sensim fieri atheos, ac negare animæ immortalitatem, judicium, cœlum, gehennam, imo omne numen. Quocirca Chald. vertit: *Memento Creatoris tui, ut glorifices eum in diebus adolescentiæ tuæ.*

Rursum, ex eo quod anima è corpore exiens redeat ad Deum factorem suum, refellitur error Pythagoræorum, Origenistarum, ac similium μετεμψύχωσις, id est, transmigratio animarum ex uno corpore in aliud. Illi enim censuere animam in alia et alia corpora successive transmigrare, aut verti in dæmonem, vel brutum.

Denique S. August. lib. 1. de Lib. arb. c. 12, animas redire ad Deum, ad cœlum animas redire interpretatur, sed illud retractat et explicat lib. 1. Retract. cap. 1: *Alio loco*, inquit, *cum agerem de animo, dixi: Securior rediturus in cœlum. Iturus autem quàm Rediturus dixissem securius, propter eos qui putant animos humanos pro meritis peccatorum suorum de cœlo lapsos sive dejectos in corpora ista detrudi. Sed hoc ego propterea non dubitavi dicere; quia ita dixi in cœlum, tanquam dicerem ad eum, qui ejus est auctor et conditor: sicut Cyprianus non cunctatus est dicere. Nam corpus è terra, spiritum è cœlo possideamus, ipsi terra et cœlum sumus. Et in libro Ecclesiastis scriptum est: Spiritus revertatur ad Deum, qui dedit illum. Quod utique sic intelligendum est, ut non resistatur Apostolo dicenti: nondum natos, nihil egisse boni aut mali. Sine controversia ergo quædam originalis regio beatitudinis animi Deus ipse est. Qui eum non quidem de seipso genuit, de nulla re alia condidit, sicut condidit corpus è terra. Nam quod attinet ad ejus originem, qua fit ut sit in corpore; verum de illo una sit, qui primum creatus est, quando factus est homo in animam vivam, an semper ita fiant singulis singuli, nec tunc sciebam, nec adhuc scio.*

Ita ipse; sed jam ex Ecclesiæ interpretatione et definitione certum est animas hominum, non à parentibus propagari, sed singulis dum nascuntur, à Deo singulas creari, et creando infundi.

8. Vanitas vanitatum, dixit Ecclesiastes, et omnia vanitas.] Syrus: *Omnis res vanitas;* Arabicus: *Omnes enim res sunt vanæ.* Hoc est thema, quod Ecclesiastes initio libri probandum proposuit, ac nunc velut probatum repetit, et ex dictis, tanquam conclusionem inductione omnigena firmatum infert et colligit: *Cum enim*, inquit S. Hieron. *cunctus mortalium labor, de quo in toto volumine disputatum est, huc perveniat, ut revertatur pulvis in terram suam, et anima illuc redeat, unde sumpta est; magnæ vanitatis est in hoc seculo laborare, et nihil profutura conquirere*, præsertim cum de his judicandus sit et adjudicandus gehennæ, si illorum amore Dei legem violarit. Est ergo hic epilogus, in quo Salomon colligit summam totius concionis suæ, ut eam profundius lectoris menti infigat, utque lector sciat quid præcipue ex ea memoria retinere, et opere exercere debeat. Idem imitetur doctor et concionator. Porro Chaldæus magis enucleate vertit: *Quando contemplatus est Salomon rex Israel vanitatem hujus seculi, et vanitates quas operantur filii hominum, dixit Ecclesiastes in verbo suo: Omnia sunt vanitas.*

Gnome hæc fuse explicata est initio libri; quare nihil hîc addendum occurrit.

9. Cumque esset sapientissimus, Ecclesiastes docuit populum (*scientiam*, ut addunt Hebr. Septuag. Syrus, Arabicus), et enarravit quæ fecerat; et investigans composuit parabolas multas.] Hebr. est: *Adhuc docuit populum*, q. d. Non tantum contenta hoc libro, sed et multa alia eo non contenta docuit populum. Unde liquet Salomonem multoties eum docuisse, tum viva voce docendo, et exhortando ad virtutes et Dei cultum; tum scriptis idem factitando per omnia secula: nam

Vox audita perit, littera scripta manet.

Simili modo Job docuit populum sibi subditum cap. 29. v. 20. et seq. Hæc enim insignis est principis dos et laus.

Thaumaturg. censet hîc queri Salomonem de auditorum oscitantia et perdita vita, ut concionem hanc et similes respuerent: *Cæterum*, inquit, *et hic meus, quamvis sapienter concionantis, labor sit supervacaneus apud populum illum, justitiæ negligentem doctrinamque et curam respuentem.*

Hebr. est: *Et amplius, quia fuit Ecclesiastes sapiens, adhuc docuit populum*, q. d. Quo fuit sapientior Ecclesiastes, eo diligentior fuit in docendo; quia sciebat ideo sibi hanc sapientiam datam à Deo, ut eam alios, ac præsertim sibi subditos, doceret: itaque eos probos efficeret, et ad felicitatem æternam proveheret. Unde Hugo: *Non suffocavit*, inquit, *inventa quasi partum in utero; sed in lucem edidit; derivavit fontes suos foras, et aquas suas divisit, sicuti ipsemet docuerat*, Proverb. 5. v. 16.

Porro, Thaumat. τὸ *et amplius* refert ad id quod præcessit hoc modo: *Vanitas vanitatum dixit Ecclesiastes, omnia vanitas, et amplius;* quod sic explicat Thaum. *Dico igitur, sicut et principio dixi, miram esse vanitatem, qua occu-*

pantur homines, tamque superabundantem (hoc illud est, *et amplius*) *ut nemo eam totam animo queat complecti*. Verum Noster et cæteri τὸ *et amplius* melius referunt, ad sequent scilicet ad τὸ *sapiens*, q. d. Cum Ecclesiastes esset amplius sapiens, id est sapientissimus.

Et enarravit quæ fecerat.] Hebr. ואזן *veitzen*, id est audire fecit, ut vertit Aquila, id est enarravit; S. Hieron. *audire eos fecit;* Syrus, *auscultatus est;* Pagnin. *et fecit auscultare;* Vatabl. *et commovit studium doctrinæ.* Minus recte Cajet. *et auscultabat*, scilicet populus Salomonem tanta sapientia et gratia docentem. Chald. *et attendit voci sapientum;* alii apud Pagnin. in Lexico, *audiendo perpendit ac investigavit, ponderavit, et libravit verba parabolarum.*

Septuag. pro אזן *itzen*, alio puncto legentes אזן *ozen*, id est *auris*, vertunt, *et auris* (Salomonis vel potius populi eum audientis) *investigabit ornatum parabolarum;* Arabic. *et incrassata auris ejus ornamentum similitudinum.*

Quæ fecerat,] tum fabricando, unde fabricam templi à se ædificati, et officia ministrorum in libro descripsit, ut patet 2. Paral. 35. 4; tum res à se gestas, uti ea enarravit cap. 2. et seq. asserens se in omnibus invenisse vanitatem; tum maxime doctrinam, parabolas et sententias, quas meditando invenerat et composuerat, docuerat, dictarat, et amanuensibus scribenda tradiderat: hæc enim enarrare opus est Ecclesiastæ, id est concionatoris.

Et investigans composuit parabolas multas.] Apposite, Noster pro חקר *chicker*, id est *investigabit*, alio puncto in Benoni legit חקר *choker*, id est *investigans*, eo quod desit copula *vau*, id est *et;* eam tamen subaudit et supplet Chald. dum vertit: *Et scrutatus est libros intelligentiæ, et parabolas intelligentiæ multas valde.* Hinc liquet Salomonem, non tantum composuisse parabolas et gnomas novas, et à se adinventas, sed et priscorum sapientum æque ac recentiorum sui ævi audivisse, vestigasse, concinnasse, correxisse, et in meliorem formam redegisse. Hæc enim omnia significat Hebr. תקן *ticken*, quod proprie est rem dirigere, corrigere, concinnare, pangere; ita ut partes singulas sibi invicem æque ac toti compositæ harmonice et apta convenientia congruant et respondeant, uti panguntur carmina, rhythmi, odæ. Unde Campens. vertit: *Diligenter scrutando omnia, multa invenit ad sapientiam pertinentia, et multa restituit sapienter ab aliis dicta.* Rursum R. David *ticken* vertit: expedit, ponderavit, res inter se contulit, sicut solent, qui bilancibus duo pondera expendunt: *Inclinabo in parabolam aurem meam*, psalm. 48. 5. Quarto, q. d. Salomon, cum alios audiebat, judicium et momentum aurium ad ponderandum adhibebat, cum auditoribus suis aliquid enarrabat, inter dicendum etiam ponderabat rerum momenta, et singularum pondus atque dignitatem; ac Davidem patrem dicentem audiebat: quia ipse quoque inclinabat in suas parabolas aures suas. Vide quæ de parabolis Salomonis dixi initio Proverbior.

10. Quæsivit verba utilia, et conscripsit sermones rectissimos, ac veritate plenos.] Septuag. *Quæsivit Ecclesiastes, ut inveniret verba voluntatis, scriptum rectitudinis, verba veritatis;* Hebr. *Quæsivit verba voluntatis*, id est beneplacita, grata, et, ut Cajetan. vertit, *desiderata*, qualia sunt *utilia*, ut vertit Aquila et Noster, quæ scilicet vir sapiens et probus velle debet et solet, quæque, ut ait Olympiod. *conformia sunt voluntati divinæ*, quæ qui sequitur, adipiscitur gloriam felicitatis æternæ. Hinc Vatablus exponit, q. d. *Quæsivit verba voluntatis*, id est notitias veras de expetendis et aversandis, adeoque de summo bono et malo.

S. Hieron. per *verba voluntatis* accipit secreta voluntatis et providentiæ divinæ: *Super hæc*, inquit, *addidit causas naturasque rerum se voluisse cognoscere, et Dei dispositionem et providentiam; quare unumquodque, vel quomodo factum sit, scire voluisse, ut quod David post dissolutionem corporis et animæ ad cœlum recursum se sperat esse visurum, dicens: Videbo cœlos tuos, opera digitorum tuorum; hoc nunc in præsenti Salamon nisus fuerit invenire, et veritatem soli Deo cognitam, quam corporis vallata septo, mens humana comprehendere non potest.* Chaldæus vero per *verba voluntatis* accipit secreta cordium: *Quæsivit*, inquit, *Salomon, qui appellatur Ecclesiastes in sapientia sua, ut judicaret judicium de cogitationibus cordis hominis, et absque testibus, tunc dictum est ei in spiritu prophetiæ à facie Domini: Ecce jam scriptum est in libro legis per manum Moysi magistris Israel, verba recta et fidelia per verbum prædictorum testium stabit omnis res.*

Verum hæc aliena sunt et minus vera: solus enim Deus est cardiognostes, id est secretorum cordis inspector, idque optime sciebat Salomon: quare non est credibile eum illa voluisse scrutari. Optime ergo S. Hieron. in vulgata vertit: *Quæsivit verba utilia;* unde et sequitur.

Et conscripsit sermones rectissimos.] Hebr. et Septuag. *et scriptum rectitudinis*, repete *quæsivit*, id est volumen legis, inquiunt Hebræi: hujus enim studium commendatum est regi à Mose, Deuter. 17. 19; et ipsi Josue à Deo, Josue 1. 8. Melius Noster pro כתוב *catub*, id est scriptum, alio puncto legens כתוב *catob*, id est scribere, vertit: *Quæsivit scribere*, id est conscripsit, *rectitudinem*, hoc est sermones rectissimos. Omnia enim hæc spectant ad parabolas et gnomas à Salomone dictatas et conscriptas. Unde S. Hieron. in veteri editione vertit, *ut inveniret verba voluntatis, et scriberet recte verba veritatis;* Aquila, *et conscripsit recte.*

Quod si retinere velis *catub*, id est *scriptum*, expone *scriptum*, scilicet non à Mose, sed ab ipso Salomone. Vatablus vertit: *Scriptura rectitudinis. hoc est*, inquit, *quod recte litteris mandare posset*, vel *stylo æquabili studuit tradere sapientiam.* Melius *verba rectitudinis* exponas *verba recta*, id est rectæ rationi, veritati, justitiæ, legi et voluntati divinæ, velut suæ normæ et regulæ directive conformia, non obliqua, non torta, non perversa, ut sunt verba impiorum, juxta illud quod Sapientia de se ait Prov. 8. 8: *Justi sunt omnes sermones mei, non est in eis pravum quid, neque perversum.* Unde Thaumaturg. *rectum* exponit, gratum Deo: *Ego*, inquit, *tam grandis natus longumque vitæ spatium emensus, in iis, quæ Deo grata et accepta sunt, per veritatis mysteria exquirendis, animum defatigavi.* Recentior quidam clare vertit: *Conscripta est rectitudo verborum veritatis.*

11. Verba sapientum, sicut stimuli et quasi clavi in altum defixi, quæ per magistrorum

CONSILIUM DATA SUNT A PASTORE UNO.] Clare Thaumat. *Comperi animos, non minus sapientum admonitionibus excitari, quàm si aculei clavique corporibus infigantur. Unde spero futuros, qui doctrinas illas sapientia plenas, sibique à fideli pastore et præceptore creditas posteris enarraturi sint, multo uberius et ornatius, tamque consonanter, quasi ex uno ore audierint.* Chald. *Verba sapientum comparantur stimulis, et sicut clavi defixa sunt ad docendum scientiam eos, qui sunt vacui absque scientia; sicut stimulus docet bovem. Et principes consilii habentes regulas, et doctrinas, quæ datæ sunt per manum Moysi Prophetæ, qui solus pascebat populum domus Israel in deserto, in manna, in coturnicibus.*

Ostendit Salomon utilitatem, vim et efficaciam suæ sapientiæ et doctrinæ, quod scilicet sapientiæ et sapientum (quorum ipse primus erat) verba animum pungant, ut stimuli vel aculei, ac profunde intimeque menti infigantur, ut clavi. Ita S. Hieronym. *Ne videretur*, inquit, *post legem Dei temerarius subito præceptor erumpere, et sibi vindicare doctrinam, quam Moyses non tam sua sponte, quàm Deo irascente, primum; dehinc inspirante susceperat; dicit verba sua esse verba sapientum, quia in similitudinem stimulorum corrigant delinquentes, et pigros mortalium gressus aculeo pungente commoveant: sicque sint firma, quasi clavi in altum solidumque defixi, nec auctoritate unius, sed consilio atque consensu magistrorum omnium proferantur. Et ne contemneretur humana sapientia, ait eam ab uno pastore concessam, id est, licet plurimi doceant, tamen doctrinæ auctor unus est Dominus. Facit hic locus adversus eos, qui alium legis veteris, alium Evangelii existimant Deum, quod unus pastor consilium prudentium instruxerit. Prudentes autem, tam Prophetæ sunt, quàm Apostoli.*

Deinde apposite, annotando subjungit: *Simul et hoc notandum est, quod dicuntur verba sapientum, pungere, non palpare, nec molli manu attrahere lasciviam, sed errantibus, et ut supra diximus, tardis pœnitentiæ dolores et vulnus infigere. Si cujus igitur sermo non pungit, sed oblectationem facit audientibus, iste non est sermo sapientis. Verba quippe sapientum, ut stimuli: quæ quoniam ad conversionem provocant delinquentem, et firma sunt, et consilio sanctorum data atque ab uno pastore concessa, et solida radice fundata sunt. Hoc stimulo necdum Paulum, sed adhuc Saulum puto in via confossum erroris, audisse: Durum tibi est calcitrare contra stimulum Dei.* Huic sententiæ affinis est gnome quinque veterum Rabbinorum in *Pirke Avot*, cap. 2: *Ad ignem sapientum incalesce, si potes: incendio autem illorum ne ardeas cave: Dentes enim eorum dentibus vulpinis acutiores sunt; pungunt ad instar scorpionum, et verba ipsorum tædarum in modum urunt, ac cineres solvunt.*

Sic quoque exponit S. Greg. hom. in Evang. *Clavis*, inquit, *ac stimulis sapientum verba comparantur; quia culpas delinquentium nesciunt palpare, sed pungere.* Huc pertinet illud Dei per Jerem. *Quid paleis ad triticum, dicit Dominus: numquid non verba mea quasi ignis? dicit Dominus, et quasi malleus conterens petram?* Jerem. 25. 28. et 29. Ubi D. Hieron. *Pulchre*, inquit, *doctrina perversa paleis comparatur, quæ medullam non habent, nec possunt nutrire credentium populos, sed de manibus stipulis conteruntur.* Et statim docet talem esse hæreticorum doctrinam: *Qui omnes*, inquit, *auditores suos adulatione decipiunt.* Contra vero fidelis prædicator igni et malleo comparatur, qui ab omni adulationis specie remotissimus. *Nuntiat*, inquit, *futura supplicia, ut deterreat homines à peccando, et paleis peccatorum comminatur incendium, ut hæreticorum corda dura, et instar silicis indomabilia, sermonis sui malleo conterantur.* Intellige pigris, tardis et contumacibus hosce stimulos esse adhibendos; nam cum diligentibus, strenuis et obedientibus oportet sermones esse profluos, puros, dilucidos ac demulcentes, ait S. Ambros. epist. 19. Illi enim aguntur timore, hi amore. Idem de bobus jubet Columella lib. 2. cap. 2. et lib. 6. cap. 2: *Voce*, inquit, *potius quàm verberibus bubulcus bovem terreat, ultimaque sint opus recusantibus remedia plagæ.* Hæc de veterano bove; at de juvenco: *Nunquam stimulo lacessàt juvencum, quod retractantem calcitrosumque eum reddit, nonnunquam tamen admoneat flagello.* Et iterum: *Boves verentes sint plagarum et acclamationum.*

SICUT STIMULI.] Septuag. ὡς τὰ βούκεντρα, id est sicut stimuli boum, quo scilicet boves et asini pigri pungantur ad citius incedendum, fortiusque arandum. Audi Olympiod. *Sicut enim stimuli boves pungunt, urgentque aratro sulcum proscindere; ita et Theologorum verba excitant nos, qui spe bona aramus, proscindere sulcum spiritualem; ut cum purgatus fuerit ager cordis nostri, pulchros in eo virtutis surculos conferamus. Similia quoque sunt clavis ignitis atque candentibus, qui altius ac facilius lignis infiguntur: ita et sapientium verba Theologorum, in penitissimos sinus intellectus nostri altius figuntur.* Syrus vertit, *tanquam ferulæ*, quarum plagis magistri discipulos exstimulant ad studium.

ET QUASI CLAVI IN ALTUM DEFIXI.] Hebr. *Quasi clavi plantati;* Septuag. *pariter* πεφυτευμένοι, id est, *plantati;* pro quo Arabicus et Olympiod. legunt, πεπυρωμένοι, id est *igniti* et candentes; hi enim, inquit, facilius altiusque lignis infiguntur. Aquila et Theodot. addunt πεπηγότες, id est, *infixi*, scilicet explicant τὸ *plantati* per *infixi*. Hisce sapientum monitis, quasi clavis configimur Christo crucifixo, dum per ea crucifigimus vitia, passiones, omnesque privatarum affectionum et cupiditatum motus: *Nam sicut clavus affixus retinet rem cui affigitur, ita doctrina hominem continet,* ait Vatablus. Syrus pro *quasi clavi* vertit, *tanquam vomeres.* Hoc est quod ait Apostol. Hebr. 4. v. 12: *Vivus enim est sermo Dei et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti, et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarum.*

QUÆ PER MAGISTRORUM CONSILIUM.] Hebr. *Per viros*, vel *dominos*, vel *auctores collectionum*, vel *congregationum*, qui scilicet et concilio colligunt veterum sententias et dogmata, vel potius qui in collectione, id est cœtu, collegio et concilio sedent et præsident. Chald. vocat *magistros et doctores viarum;* S. Hier. in veteri editione vertit: *Habentibus cœtus data sunt;* Septuag. *Qui à consiliis dati sunt à pastore uno;* Syrus: *Qui concavi sunt domini liminum, dati sunt à pastore uno;* Arabicus: *Quos intellexerunt ex thesauris operum suorum à pastore uno;* alius: *Verba sapientum sunt quasi stimuli, et clavi fortiter fixi, sustinentes collectam supellectilem.* Verum Hebræi cum Nos-

tro genuine vertunt : *Auctores collectionum, collectaneorum*, vel *congregationum*, uti dixi Tigur. *Inter folia collectitia;* Campens. *Velut clari viri studiosi, qui aliis inculcant ea quæ donata* (alii, *tradita*) *sunt ipsis;* R. David : *Quasi clavi verba sapientum, qui congregant verba sapientia in libris suis;* alius, *magistri collegiorum*, vel *congregationum;* alius ; *Domini discipulorum collectorum in schola*, vel *auctores Pandectarum, qui multa hinc inde excerpta in unum volumen conferunt.* Sensus nostræ versionis est, q. d. Per magistrorum congregationes, et *consilium* (pro quo multi codices, præsertim manuscripti apte cum Septuag. legunt, *concilium*, idque habet S. Hieronym.), id est, unanimem consensum, quasi ex uno cuncti loquantur ore, verba sapientium firma et certa sunt tradita, utpote qui omnes ab uno edocti sint pastore et magistro, scilicet Deo et Christo.

Hinc disce dogmata sapientiæ, quæ sunt in Ecclesia, non esse nuper inventa, sed per manus tradita à Deo et Christo primis Prophetis et Apostolis, ac ab iis successive aliis et aliis communicata, tandem ad nos devenisse. Rursum quanta fides et reverentia sit deferenda patribus cæterisque Ecclesiæ magistris. Porro magistros hos enumerat Cajetan. *Abraham*, ait, *primus congregationis auctor, mediante circumcisione: Moses auctor congregationis, mediante lege: Judices deinde, auctores congregationum ad cultum unius Dei à diversis idololatris, Prophetæ deinde congregantes populum à malis moribus ad Deum. Omnes ergo hi ab uno pastore Deo, dati ad pascendum populum verbo divino.*

Sapienter S. Paulus monet Timoth. epist. 2. c. 2 ; *Quæ*, inquit, *audisti à me per multos testes, hæc commenda fidelibus.* Nam hi magistri, ut ait Thaumat. *Sapientissima illa documenta à bono uno pastore et magistro accepta, quasi ex uno ore omnes, atque inter se concordes dabunt, creditam sibi doctrinam ornatius et copiosius exponentes.*

CONSILIUM.] Jam dixi alios legere, *consilium.* Heb. אשפות *asuppoth* significat collectiones, collectanea (uti collectaneas ex philosophis et Patribus sententias collegit Damascenus, Beda, Antonius in Melissa, S. Maximus, S. Bonavent. et alii) congregationes, cœtus. Igitur *magistrorum concilium*, idem est quod magistrorum cœtus, collectio, congregatio, consensus. Sic concilium regium vocatur ipse Senatus regius, sive Consiliarii regis. Septuag. vertunt συνθέματα, id est compositiones, compages, coagmentationes ; item pacta, signa, tesseræ ; aliqui legunt συντάγματα, id est, constructiones, constitutiones, unde Olympiod. *Hæc autem verba tradita sunt nobis ex constitutionibus;* alia vero exemplaria habent: *è compositionibus. Constitutiones autem, sive compositiones, intellige opera Dei, quæ admirabili ac supremo ordine et harmonia disposita et constituta sunt, ex quibus proportione quadam ac similitudine ducimur in aliquam Dei opificis cognitionem. Poteris constitutiones hoc loco accipere pacta utriusque testamenti, veteris scilicet ac novi.*

A PASTORE UNO.] Campensis : *Ab unico pastore Deo;* Tigurina : *Ab uno pastore Spiritu Sancto;* Chald. per pastorem populi accipit Mosen. Melius Salonius et cæteri : Pastor unus, inquiunt, est Deus, magistri sunt Prophetæ et Apostoli Deum enim hic apposite vocat *pastorem*, ut persistat in metaphora stimulorum, quibus pastores boves et jumenta ad progrediendum exstimulant, q. d. Licet plurimi sint magistri, qui populum doceant, unus tamen omnis veræ doctrinæ auctor, fons et origo est Deus et Christus, qui proinde sui vicarium in lege veteri constituit pontificem, quasi summum Synagogæ doctorem et judicem, cui in omnibus auscultari et obediri jussit, Deuter. 17. Multo magis in lege nova constituit S. Petrum, eique succedentes Pontifices Romanos, Ecclesiæ totius doctores et Pastores, Joan. 21. 16; ut ab uno pastore unitas fidei et doctrinæ hauriretur et servaretur; nec in varias iretur hæreses et errores, uti solide et eleganter docet S. Cyprian. lib. de Unitate Ecclesiæ. Sic enim hierarchia Ecclesiæ in monarchiam, quæ optimum est regimen, definit : Monarcha enim est Pontifex. Hinc olim σύνθεμα, id est tessera orthodoxi verique Christiani, erat, et etiam nunc est, fide sociari, et obedientia subjici Romano Pontifici. Unde S. Hieron. epist. 57. ad Damasum Pontif. quærens ab eo an in divinis dicendæ sint tres hypostases, an una duntaxat : *A sacerdote*, inquit, *victimam salutis, à pastore præsidium ovis flagito, etc. cum successore piscatoris, et discipulo crucis loquor, ego nullum primum nisi Christum sequens, beatitudini tuæ, id est cathedræ Petri communione consocior; super illam petram ædificatam Ecclesiam scio, quicumque extra hanc domum agnum comederit, profanus est. Si quis in arca Noe non fuerit, peribit regnante diluvio.*

Ex dictis liquet perperam Hunnium, Witackerum similesque novatores, ut longius ab hoc loco arceant Romanum Pontificem, per pastorem unum intelligere ipsum Salomonem, quia reges *pastores* vocantur; per sapientes vero sententiarum Salomonis collectores: pastor enim hic vocatur non rex vel rector, sed doctor et illuminator, qui alios pascit sua doctrina, quorum princeps est Deus, à quo omnes magistri et sapientes, etiam qui ante Salomonem exstiterunt, suam hausere sapientiam, uti hic ait Salomon. Vide Gretserum in Apolog. Bellarm. t. 1. lib. 3. c. 4.

12. HIS AMPLIUS, FILI MI, NE REQUIRAS. FACIENDI PLURES LIBROS NULLUS EST FINIS, FREQUENSQUE MEDITATIO, CARNIS AFFLICTIO EST,] q. d. Hoc libro hucusque sat superque tibi, ô lector, descripsi viam et rationem bene beateque vivendi, quare non est quod his plura requiras, nec alios libros curiose evolvas; sicut enim faciendi plures libros, sic et eos legendi non est finis. Curiositas enim hominum est immensa, nec habet finem; quare nisi illi modum ponas, limitemque figas, te ab uno vero summoque bono in vana multaque distrahet, et acriter cruciabit; quia frequens meditatio, quam parit frequens lectio, ac magis scriptio, est carnis afflictio.

Rursum, *amplius his*, scilicet quæ tradita sunt à pastore uno per magistrorum consilium et cœtum, puta per Prophetas, Apostolos, Patres et Doctores, ne requiras: quare superfluum est plures inutiles libros conscribere, aut legere. Ita S. Hieron. *Exceptis his verbis*, inquit, *quæ ab uno pastore sunt data, et consilio atque consensu prolata sapientium, nihil facias, nihil tibi vindices, majorum sequere vestigia, ab eorum auctoritate non discrepes. Alioqui quærenti multa, infinitus librorum numerus occurret, qui te protrahat ad errorem, et legentem multa, frustra fa-*

ciet laborare. Vel certe docet brevitati studendum, et sensum magis sectandum esse, quàm verba adversus Philosophos, et seculi hujus doctores, qui suorum dogmatum falsitates conantur asserere varietate ac multitudine sermonum. E contra Scriptura divina brevi circulo coarctata est, et quantum dilatatur in sensibus, tantum in sermone constringitur. Quia consummatum breviatumque sermonem fecit Deus super terram, et verbum ejus juxta est in ore nostro et in corde nostro.

Hebr. habent: *Et amplius ab his monitus esto*, vel *cave*, scilicet ne plura requiras, uti solerter advertit vertitque Noster et Vatablus. S. Hieron. in veteri editione vertit: *Et amplius ab his, fili mi, cave faciendi libros multos, quibus non est finis, et meditatio plurima est labor carnis.* Sic et Septuag. ac Syrus. Contrarie vertit Chald. sic enim habet: *Et amplius, fili mi, ne requiras; faciendi plures libros nullus est finis, frequensque meditatio, carnis afflictio est.* Consentit Latina Vulgata. Accedit et Arabicus: *Acceperunt*, inquit, *auctoritatem ex eis. O fili mi, conserva hoc, facies libros multos quorum utilitatis non est finis, et in meditatione eorum labor est humanitati.*

Denique Thaumat. sic interpretatur: *At quid pluribus? cum multiloquio nulla sit utilitas, sed nec tibi, ô amice, consuluerim inutilia, et quæ minus conveniunt describere, cum in eis præter laborem nihil sit reliqui.* Aliter vertit Tigur. *Postremo, fili mi*, inquit, *cave admonitus, nam libros multos facere infiniti esset operis;* et Campensis: *His paucis, fili mi, te admonitum puta, ut autem omnia perstringantur, nec plurimis quidem libris fieri poterit, et labor multa scribendi corpus defatigat.*

Denique, pro *amplius* Hebr. est יותר *iother*, quod verti potest, *excellentius, præstantius*. Unde nonnulli exponunt, q. d. Nil amplius, id est nil excellentius, nil dignius, nil utilius aliunde, quàm ex dictis scriptisque sapientum, ac præsertim ex hocce meo Ecclesiaste requiras, abunde ille tibi suppeditabit excellentissima dogmata et consilia ad bene beateque vivendum, ut philosophorum et profanorum magistrorum sermones, vel libros præ illo parvipendere et despicere debeas. Multo enim plura, eaque sanctiora et diviniora ex hoc uno disces, quàm ex cæteris omnibus.

Faciendi plures libros nullus est finis.] Dicit hoc, non quod taxet scriptores studiumque scribendi, cum post Salomonem omnes Prophetæ, Evangelistæ et Apostoli, item Patres Græci et Latini, ut alios taceam, plures libros Ecclesiæ et reipublicæ utiles conscripserint; sed primo ut ostendat sicut aliis in rebus, sic et in studio, puta in scriptione, et lectione suam inesse vanitatem et ærumnam, puta afflictionem cordis; sic enim ipse se explicuit c. 1. v. 17. Ita S. Hieron.

Secundo, ut taxet pruritum scribendi; multi enim pruriunt, ut scribant edantque libros, vana duntaxat nominis gloria impulsi, cum libri ipsorum parum sint utiles, aut prælo indigni, præsertim dum continent errores, hæreses, superstitiones, obscenitates, etc. Vere Juvenalis Satyra 7:

> Tenet insanabile multos
> Scribendi cacoëthes, et ægro in corde senescit.

Tertio, ut sapientem moneat pauca legere et scribere, ac omissis profanis studio sacræ Script. se dedere. Nam ut ait Hippocrates initio Aphoris. *Ars longa, vita brevis:* brevem ergo vitam, brevibus paucisque, sed salutiferis impende. Relinque ergo vanos et prolixos cæterorum libros. Nam ut ait S. August. lib. de Doctrina Christian. cap. ult. *Et cum ibi* (in Script.) *invenerit omnia; quæ utiliter alibi didicit, multo abundantius ibi inveniat ea quæ nusquam omnino alibi, sed illarum tantummodo scripturarum mirabili altitudine, et mirabili humilitate discuntur.* Quin et Cicero Tuscul. 1: *Mandare*, inquit, *quemquam cogitationes suas litteris, qui eas nec disponere, nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis et otio, et litteris.* Hinc Stobæus serm. 19. narrat Socratem, Aristarchum et Phavorinum (qui Plutarchum sibi coævum taxat, quod tam multa scripserit) noluisse quidquam scribere. Et Aristippus Socratis auditor cuidam jactanti se plurima legisse: *Quemadmodum*, inquit, *non illi qui plurimum edunt, melius valent his, qui sumunt quantum opus est; ita non qui plurima, sed qui utilia legerant, studiosi et eruditi sunt habendi.*

Rationes eorum erant: Prima, quod legere, scribereque tot libros ingens sit animi corporisque labor et defatigatio. Secunda, quod tot libri minuant ingenii exercitium, cum homines secure scriptis aliorum indormiant. Tertia, quod officiant memoriæ, eamque obtundant: dum enim tam varia studiosi legunt, nihil retinent; quia posterius extrudit prius. Unde S. Thomas, rogatus qua via et methodo quis evaderet doctus, respondit: Si unum duntaxat legat librum, uti refertur in Chron. S. Dominici p. 1. lib. 3. cap. 37. Idem dixit fecitque noster Jacobus Lainez, secundus Societatis Jesu Præpositus Generalis: ipse enim unum duntaxat in cubiculo habebat librum, eumque à capite ad calcem perlegebat, quo facto, eum referebat ad bibliothecam; atque ex ea alium sumebat pari modo evolvendum. Quarta, quod in scriptione et lectione tot librorum multum insumatur perdaturque temporis, per tot circuitiones involutæ veritatis, quæ breviter et nude tradita facilius clariusque intelligitur. Hæc tamen non vetant quin utile sit plures libros scribere, cum vel quid novi affertur, vel novo et meliori modo explicatur; aut cum necessitas respondendi hæreticis aliisque adversariis id exigit; aut cum res ab iis fuse et confuse traditæ, brevi, clara et ordinata methodo traduntur, uti fecit Justinianus, qui priscorum Jurisperitorum duo librorum millia; in brevem Juris moderni Codicem redegit.

Præclare Clemens 1. Strom. *Filii quidem corporis, animæ autem liberi sunt scripta.* In libris ergo animam sapientis intueris. P. Damiani libro 1. epist. 6: *Tuli librum meum, quem velut unicum filium, ulnis uterinæ dulcedinis amplectebar.* Petrus Venet. l. 1. epist. 20: *Plurimi scripserunt, et in divinas litteras edidere commentarios felices; si juvandi studio laborarunt, sudoresque suos divinæ sacrarunt gloriæ, non suæ; vivunt adhuc in suis libris, licet abierint, et operam fructus semper pullulant, dum liber vivit.* Proclus, Orat. in Chrysost. *A scribendi munere nos scriptorum copia non avocet, urgeat potius ac provocet, et in exemplum aliorum scriptiones eant. Bonos libros qui conscribit, retia salutis expandit.* Seneca, epist. 33: *Patet omnibus veritas,*

nondum est occupata. Multis ex illa etiam futuris relictum est.

Vincentius Lirin. taxans ex Apostolo profanas vocum novitates adinventas à novatoribus ac hæreticis: *Non dicas nova*, inquit, *sed novè.* Sane nostro hoc seculo viri eruditi et Religiosi ita suis scriptis illustrarunt Poesin, Rhetoricam, Philosophiam, Mathesin, Controversias, Theologiam Scholasticam et Moralem, Spiritalem quoque et Mysticam, ac præsertim S. Script. ut multa hactenus inaudita evulgarint, multa incognita et clausa reserarint, multos ad scientiarum apicem evexerint; adeo ut à Christo nato, vix ullum seculum fuerit doctius, subtilius, profundius, idque in omni scientiarum genere.

Ratio à priori est. Prima scientiarum immensa amplitudo, profunditas et obscuritas; ex qua fit ut una explicata et superata semper supersit, et cernatur alia et alia profundior et obscurior, idque sine fine et termino: quo fit ut semper novas quæstiones explicandi, novosque libros scribendi materia relinquatur. Primæ enim cogitationes aditum patefaciunt, ait Dion. posterioribus commentationibus, iisque melioribus, juxta illud; δεύτεραι φροντίδες σοφώτεραι; Nemo exantlat mare et thesaurum immensum sapientiæ. Quare tam verum est illud Terentii Prolog. in Eunuc. *Nullum est dictum, quod non sit dictum prius;* quàm nihil ex auri argentique venis erui; nihil ex gemmiferis fluviis educi, nihil laticis liquorisve ex fontibus et fluminibus exhauriri denuo, quod non sit erutum, eductum, exhaustum prius, sed aliis et aliis aquis, metallis, divitiis semper affluentibus, aliis, inquam, in individuo, sed iisdem in specie.

Secunda est immensa ingenii humani capacitas, curiositas, studiumque sciendi, quæ semper nova vestigat, ut ubi priores destiterunt, ibi posteriores incipiant ulterius profundiora scrutari, uti videre est in Philosophia et Theologia Scholastica: in dies enim novi Doctores novas movent quæstiones, et novas inveniunt distinctiones, divisiones, sectiones, subtilitates: hæretici quoque novos inveniunt errores et hæreses, quas scriptis libris confutare opus. Quantum lucis, methodi, profunditatis, ordinis S. Augustino et Patribus addidit S. Thomas et Scholastici? *Quotidie aliquid subtilius, aliquid elegantius cogitant luxuriæ furor, usitata contemnens*, ait Seneca l. 6. Natur. quæst. *Nec vero Aristotelem in Philosophia deterruit amplitudo Platonis*, ait Cicero de Optimo genere dicendi.

Tertia est indolum et appetituum diversitas, quæ facit ut huic placeat hic scriptor, alteri alter; perinde ac in mensa, huic placet hic cibus, alteri alter: ac in foro uni placent merces hujus mercatoris, alteri alterius: quare sicut in convivio, ut omnium appetitui satisfiat, oportet plura proponere fercula, et in foro plures merces: sic et in doctrina plures libros etiam de eadem re tractantes, ut cui unus non sapit, sapiat alter, tertius, vel quartus, etc. *Utile est*, inquit S. August. 1. de Trin. c. 3, *plures à pluribus fieri libros diverso stylo, non diversa fide, etiam de quæstionibus eisdem, ut ad plurimos res ipsa perveniat, ad alios sic, ad alios autem sic.*

Denique, ad Dei magnificentiam mundique ornatum, et plenam rerum universitatem pertinet, ut sicut singularum rerum et specierum plura variaque exstent individua: sic quoque artium et scientiarum plures et varii prostent tractatus et libri: hoc enim facit ad doctrinæ varietatem et copiam: quodque enim ingenium, suum sibique proprium habet genium, acumen, judicium, dicendi scribendique methodum, gratiam, stylum, ac quippiam semper in quo emineat, et cæteros superet.

Quocirca Origenes sex millia librorum in S. Script. edidit, teste S. Epiphanio. *M. Varro*, ait S. August. *tam multa legit, ut aliquid ei scribere vacasse miremur; tam multa scripsit, ut vix quidquam legere potuisse credamus.* Hinc illæ magnificæ regum et sapientum bibliothecæ, tot in omni arte librorum præstantium millibus instructæ, ac toto orbe celebratæ, Ptolemæi Philadelphi (quæ quingenta millia librorum continebat, ait Josephus lib. 12. Antiq. c. 11. et Euseb. lib. 8. Præpar. cap. 1. imo septingenta millia, ait Gellius lib. 6. cap. ult.) Trajani, Vespasiani, Origenis, Pamphili, S. Augustini, etc. ad modernæ in singulis provinciis numerosissimæ; inter quas, *velut inter ignes luna minores* emicat Biblioth. Vaticana, erecta à Nicolao V. Quàm jucundum, quàm utile, quàm eruditum in iis versari, ac tot sapientum sensa manu, oculis menteque versare? An non hoc est vitam agere inter Musas, in Alcinoi hortis degere, paradisum terrestrem incolere, perpetua in mentis deliciis convivia agitare?

Porro lectoris est meliores sibique utiliores seligere legereque libros, ac lectos ruminare, et in memoriam, velut mentis ventrem recondere, instar convivæ, qui meliores sibique salubriores in convivio seligit, comeditque cibos; scriptoris vero est, non tantum utilia scribere, sed et eximium quid, sive in re, sive in modo methodoque scribendi afferre, ut rara gratia lectorem mulceat: qui enim trita scribunt, aut gratia scribendi destituuntur, ii in angulum detruduntur; ut nec legantur, nec solem aspiciant. Denique, *qui ascendit pulpitum* (ad docendum vel scribendum) *incurius, descendit inglorius.* Noli ergo præcox et præceps esse in edendo ingenii tui fœtu. *Sit elephantinus partus, nonumque prematur in annum.*

Mystice, S. Hieron. plures libri sunt, qui discrepant ab uno et vero, scilicet à Christo: unus vero liber sunt omnes Prophetæ, Evangelia, Epistolæ, etc. quia unum Christum loquuntur et sonant. *Quidquid enim dixeris*, inquit, *si ad eum referatur, qui in principio erat apud Deum, et Deus erat Verbum, unum volumen est; et innumerabiles libri, una lex, unum evangelium nominantur. Quod si diversa et discrepantia disputaveris, et curiositate nimia huc atque illuc animum deduxeris; etiam in uno libro multi libri sunt. Unde dictum est: Ex multiloquio non effugies peccatum. Talibus igitur libris non est finis. Bonum enim omne et veritas certo fine concluditur; malitia vero atque mendacium sine fine sunt: et quanto plus requiruntur, tanto major eorum series nascitur.* Sic et Olympiod. qui et addit multos vocari libros Gentilium et hæreticorum, eo quod in unum non conspirent; sed sibi invicem adversentur, et quod unus statuit, alter evertat. Concludit deinde: *Quod vero, ait, non est finis, intellige sine fine versari circa res vanas, vel quod res vanæ propositum finem fructumque illum non habent, quem consequi possimus illas persequentes; vel quod infinita est librorum multitudo, qui per orbem terrarum circumferuntur.*

Frequensque meditatio, carnis afflictio

EST.] Pro *meditatio* hebr. est להג *lahac*, quod vix alibi invenitur: unde à variis varie vertitur. Syrus vertit, *sermo;* Pagnin. *doctrina*; Tigurin. *lectio;* Cajet. *eloquium*.

13. FINEM LOQUENDI PARITER OMNES AUDIAMUS: DEUM TIME, ET MANDATA EJUS OBSERVA; HOC EST ENIM OMNIS HOMO.] Est anacephalæosis, in qua paucis, imo unica gnome omnia jam dicta summatim complectitur. Unde S. Hieron. in veteri editione: *Finis*, ait, *sermonis verbi universi auditu perfacilis est, ut scilicet Deum timeamus, et ejus præcepta faciamus: Ad hoc enim natum esse hominem, ut Creatorem suum intelligens, veneretur eum metu, et horrore, et opere mandatorum. Siquidem cum judicii tempus advenerit, quidquid à nobis gestum est, stare sub judice, et ancipitem diu exspectare sententiam, et unumquemque recipere pro opere suo, sive mali quid gesserit, sive boni.*

Pagnin. *finis verbi omnis auditus est;* Campens. *finem universæ rei audiamus;* Vatabl. *in summa omnia audita sunt;* idque sic exponit, q. d. Omnia te docui, scilicet cuncta, quæ in mundo sunt, esse vana; imo ipsam vanitatem. Aculeum ergo acremque stimulum metuc Dei et judicii divini, hìc in fine concionis infigit lectoribus. Idem faciat concionator, ut in epilogo efficacissime et brevissime totam concionem repetat, ac quæ majoris sunt momenti, menti auditorum infigat. Unde Chald. partim litteraliter, partim mystice vertit:*Finis verbi,quæ facta sunt in seculo in abscondito, omnia futura sunt ut publicentur, et nota sint filiis hominum; ideo verbum Domini time,et præcepta Domini custodi, et non pecces in abscondito; et si peccaveris, esto admonitus, ut convertaris; quoniam sic debet esse via omnium hominum.*

Præclare, S. Ephræm, serm. de S. Juliano Anachoreta, tom. 3: *Quid*, inquit, *est perfectio? Perfectio est cujusvis sermonis, et omnis actionis finis. Nam scriptum est: Finis verbi, omne ausculta, Deum time, et mandata ejus observa. Quæ enim accidunt unicuique nostrûm in hoc seculo, sive tristia ac gravia, sive bona ac læta, finem habent: quapropter etiam à tempore consumuntur atque delentur: at quæ post vitæ hujus exitum remanent, æterna sunt et immortalia. Diem ergo judicii et retributionis in mente habeamus, ut voluntas nostra perfecta sit in Domino.* Sic Ephr. tom. 3. de Juliano Anachor.

Porro, idem est finis dicendi Salomoni, qui est essendi homini: sicut enim equus nascitur ad cursum, hicque ejus est finis; avis ad volatum: bos ad arandum; canis ad latrandum; ignis ad calefaciendum; aqua ad humectandum, etc. sic homo nascitur ad Deum cognoscendum, amandum, timendum et colendum, ut ejus tandem visione et possessione fruens beetur. Idem per umbram videre Gentiles, ut Socrates, Plato, Cyrus, Xenophon, quorum sensa refert Cicero lib. de Senectute in fine. Unde concludit: *Ex ista vita discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo: commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi locum dedit. O præclarum diem, cum in illud animarum concilium cœtumque proficiscar, et cum ex hac turba et colluvione discedam!*

DEUM TIME.] Campensis: *Reverere Deum;* Hebr. *Elohim*, id est Creatorem, gubernatorem, inspectorem, judicem et vindicem omnium. Hinc S. Clemens, epist. 1, nomen *Deus* derivat à δέος, id est timor. Nam *primus in orbe Deos fecit timor.* Timor autem hìc intelligitur, tum initialis et servilis, quo timemus Dei judicium, vindictam, supplicium et gehennam. Unde sequitur: *Et cuncta quæ fiunt, adducet Deus in judicium;* tum potius filialis, quo ex amore et reverentia erga Deum ubique præsentem, eum reveremur, cavemusque ne vel in minimo ejus oculos offendamus, sicut filii reverentur parentes carissimos, caventque ne quid faciant quod eis displiceat. Ita S. Hieronymus et alii. Audi S.Bernard. serm. 1. in Cantica: *Denique universis humanis studiis, ac mundanis desideriis prætulit Deum timere, ejusque observare mandata. Merito quidem. Vere etenim sapientiæ primum illud initium, secundum consummatio est; si tamen constat vobis non aliud veram et consummatam esse sapientiam, quàm declinare à malo, et facere bonum; itemque recedere à malo, neminem posse perfecte, absque timore Dei; nec bonum opus omnino esse præter observantiam mandatorum;* idem, sermone 20: *Valde omnino*, inquit, *mihi amandus est, per quem sum, vivo, et sapio. Si non amo, ingratus sum, et indignus. Dignus plane est morte, qui tibi, Domine Jesu, recusat vivere, et mortuus est; et qui tibi non sapit, desipit, et qui curat esse nisi propter te, pro nihilo est, et nihil est. Denique, quid est homo, nisi quia tu innotuisti ei? propter temetipsum, Deus, fecisti omnia, et qui esse vult sibi, et non tibi, nihil esse incipit inter omnia. Deum time, et mandata ejus observa; hoc est, inquit, omnis homo. Ergo, si hoc est omnis homo, absque hoc nihil est omnis homo. Inclina tibi, Deus, modicum, id quod me dignatus es esse, atque de mea misera vita suscipe, obsecro, residuum annorum meorum; pro his vero quos vivendo perdidi, quia perdite vixi, cor contritum et humiliatum, Deus, non despicias.*

Hinc patet τὸ *mandata ejus observa*, velut effectum est pendere à τῷ *Deum time.* Timor enim Dei causat observationem mandatorum Dei; quia enim timemus et reveremur Deum, hinc satagimus mandata ejus studiose observare, ne illi vel in minimo displiceamus, sed per omnia placeamus, ipseque in nobis ubique, et in omnibus sibi complaceat. Qui ergo Deum timet, studet ita opera sua peragere, ut Deo grata et jucunda sint, Deusque iis quasi deliciis suis pascatur, delectetur et fruatur. Audi Cassianum, Collat. 11. c. 13: *Quem timorem*, inquit, *non pœnarum terror, nec cupido præmiorum, sed amoris generat magnitudo; quo filius vel indulgentissimum patrem, vel fratrem frater, vel amicum amicus, vel conjugem conjux, sollicito reveretur affectu; dum ejus non verbera, neque convicia; sed vel tenuem amoris formidat offensam, atque in omnibus non solum actibus, verum etiam verbis attonita semper pietate distenditur, ne erga se quantulumcumque fervor dilectionis intepescat. Cujus timoris magnificentia Isaias unus Prophetarum eleganter expressit: Divitiæ, inquiens, salutis, sapientia, et scientia; timor Domini ipse est thesaurus ejus, etc.*

Qui ergo timet Deum, hic Deum amat, et in omnibus ejus voluntatem facit. *Voluntas autem Dei est*, ait S. Cyprianus de Oratione Dominica, *quam Christus et fecit et docuit: Humilitas in conversatione, stabilitas in fide, verecundia in verbis, in factis justitia, in operibus misericordia, in moribus disciplina, injuriam facere non nosse, et factam posse tolerare, cum fratribus pacem tene-*

re, *Deum toto corde diligere, amare in illo quod pater est; timere quod Deus est, Christo nihil omnino præponere, quia nec nobis quidquam ille præposuit; charitati ejus inseparabiliter adhærere, cruci ejus fortiter et fidenter assistere; quando de ejus nomine et honore certamen est, exhibere in sermone constantiam, qua confitemur; in quæstione fiduciam, qua congredimur; in morte patientiam, qua coronamur, hoc est cohæredem Christi esse velle, hoc est præceptum Dei facere, hoc est voluntatem Patris adimplere.*

HOC EST ENIM OMNIS HOMO.] Syrus : *Quoniam hoc est, quod ab artifice uno datum est cuilibet;* Arabicus : *At finem sermonis audi, omne negotium : Deum time, et observa mandata ejus, quoniam cuilibet homini prodest hoc ;* Chaldæus : *Quoniam sic debet esse via omnium hominum;* Scholiastes : *Hoc est enim totus homo;* Vatabl. *Quia hoc spectat ad omnem hominem;* Tigurina : *Nam in hoc consistit omnium hominum perfectio*; Campensis : *Illo enim solo acquiritur, quidquid vere et solide beatum facere potes ;* Cajetanus : *Hoc duntaxat divinum est, fixum stabileque bonum in omni homine;* Arias : *Unum agit, hoc opus, hic finis tibi, causaque vitæ;* alius : *Omnis in hoc hominis consistit vita beati.* Simili stimulo Moses urget populum, dicens : *Et nunc, Israel, quid Dominus requirit à te, nisi ut timeas Dominum Deum tuum, etc., custodiasque mandata Domini?* Deuter. 10. 12. Jam

Primo, noster Lud. Alcazar in cap. 1. Apocal. notat. 18. sic explicat : *Hoc est enim omnis homo. Hoc*, scilicet ænigma hominis moribundi, quod toto capite proposui; hoc enim totum summatim hisce verbis, quasi in tabella spectandum proponit Ecclesiastes ; perinde ac si concionator quispiam de morte concionans sub finem concionis, ut vivacius mortis schema auditoribus imprimat, proposito cranio defuncti, exclamet : *Hoc est omnis homo*, id est, huc deveniet omnis homo : quisquis ergo es, homo, scito te esse moriturum, ac in cranium et ossa nuda abiturum : quare dum vivis et viges, Deum time et mandata ejus observa. Verum hic sensus coactus videtur et violentus, aut certe symbolycus, ac vim sententiæ enervare. Unde cæteri omnes censent pronomen *hoc* genuine demonstrare non ænigmata præcedentia et remota, sed id quod proxime præcessit : *Deum time, et mandata ejus observa.*

Secundo, noster Cosmas Magalianus in epist. 2. ad Timoth. cap. 4. v. 5, annot. 2. num. 3, sic exponit : *Hoc est omnis homo*, id est hæc est definitio hominis, ut si quæras : Quis est homo? respondeat Salomon : Est is qui timet Deum; cæteri enim quidem videntur homines, sed revera sunt leones superbi, harpyæ tenaces, tigrides truculenti, voraces lupi, etc. Sic Epictetus ait : *Hominis nomine dignus non est; qui virtutis studiosus non est.* Sed audi Cosmam : Symbolicus ille concionator omnia philosophiæ divinæ placita aureo libello complexus, ad extremam operis sui coronidem, perinde ac si ab aliquo interrogaretur quid esset homo, quem Jeremias nusquam vidit, quemque Cynicus ille philosophus in Atheniensi foro, circumspectante populi infinita multitudine, præeunte lucerna, non invenit; ita definit : *Deum time, et mandata ejus serva; hoc est omnis homo.* Ubi Septuag. planius locuti : *In hoc*, inquiunt, *consistit omnis homo.* Non sunt hominis (palam denuntio) appellatione digni; qui, ut oculis placeant, calamistro utuntur; qui refugos à fronte capillos gerunt, qui holosericati incedunt; qui pallio ab uno in alterum humerum rejecto, protrudere in viis volunt prætereuntes. *Qui Deum timet, et mandata ejus servat, hic homo est*, quem quærimus; hic est qui terram implet; hic non ficti hominis larvam gerit, ut asoti et intemperantes, sed veri speciem, ut modesti et frugales. Hunc sensum indicat quoque S. Bernardus, serm. 1 et 20. in Cantica, cujus verba paulo ante recitavi; et S. Chrysostomus, homilia 1. de incomprehensibili Dei natura : *Nam sine scientia*, ait, *id quoque ut homines simus amittemus; Deum enim metue, inquit, et mandata ejus custodi; quoniam hoc quisque homo est;* et S. Hieronymus hic : *Qui adhuc homo est*, inquit, *et necdum nomen Dei accipit, hanc habet rationem substantiæ suæ, ut in corpore positus Deum timeat.*

Tertio, et genuine : *Hoc est omnis homo*, id est huc natus, fictus et factus est omnis homo, ut scilicet Deum timeat, et mandata ejus observet ; quare nemo se ab eis excuset, per ætatem, sexum, infirmitatem, dignitatem, aut aliam qualitatem : sit puer, sit femina, sit æger, sit dives, sit princeps, sit Imperator, ea observet oportet; hoc est enim omnis homo, id est, ad hoc obstringitur omnis homo, jure naturali, divino et humano.

Rursum, *omnis homo*, id est totus homo, vel integer homo, q. d. Quidquid est, quidquid habet homo, huc impendat oportet, scilicet ut timeat Deum, ejusque leges observet : quare omnes sensus, omnia membra, omnes vires animæ et corporis ad hoc unum conferat oportet, juxta illud : *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota fortitudine tua*, Deuter. 6. 5; et Matth. 22. 37. Intellectum ergo tuum impende ad Deum cognoscendum, voluntatem ad amandum; memoriam ut ejus jugiter recorderis, oculos ut legas ejus mandata, aures ut audias, manus et pedes ut ea exsequaris, etc. Unde S. Augustinus, lib. 20. de Civit. cap. 3 : *Quid brevius*, ait, *verius, salubrius dici potuit? Deum, inquit, time, et mandata ejus custodi; quia hoc est omnis homo. Quicumque enim est hoc, et custos utique mandatorum Dei; quoniam qui hoc non est, nihil est : Non enim ad veritatis imaginem reformatur remanens in similitudine vanitatis.*

Sæpe enim Hebræi, Græci et Latini per enallagen quantitatis sumunt totum universale pro toto quanto, sive integro. *Omnis* ergo *homo*, idem est quod integer homo; unde rursum per metonymiam, qua res sumitur pro adjunctis rei, puta homo pro bono, perfectione et felicitate hominis, sic exponas, q. d. Omnis homo, id est omne bonum, omne officium, omnis finis, omnis virtus, omne decus et laus, omnis perfectio, omnis felicitas hominis in hac vita consistit in timore Dei et observantia legum ipsius ; sive hoc est, quò spectare debet omnis homo, tantus quantus est, in dictis et factis suis omnibus, ac tota vita, ut sibi semper et ubique ob oculos ponat timorem Dei, ejusque præcepta exsequi satagat. Unde Chaldæus vertit : *Talis debet esse via omnium hominum ;* S. Hieronymus : *Ad hoc creatus est homo.* Hinc et Salonius explicat, q. d. Qui aliter vivit, exlex scilicet et immemor timoris legisque Dei, non homo est, sed bestia; quia non rationabiliter, quæ est natura

hominis, sed bestialiter vivit, scilicet gulose, ut porcus; si dolose, ut vulpes; si arroganter, ut taurus; si rixose, ut canis; si invide, ut simia, etc.

Salomonem de more secutus Plato censet hominem in vitia defluentem, non tam hominem esse quàm bestiam. Unde lib. 9. de Justo, figurat animam hominis hunc in modum : Est aliqua congeries capitum plurium belluarum quasi in globum coacta ferinum, ex hac multiplici capitum ferinorum congerie pullulat quasi stipes aliquis ex radicibus, qui stipes hinc leo est, inde draco. Huic stipiti homo aliquis superponitur clavam manu tenens, qua bestias verberat sævientes. Demum corporis humani pellis omnia illa circumdat, per quam animal unum videatur esse quod est simplex animal. Congeriem plurium bestiarum esse vult insatiabilem concupiscentiæ partem. Stipitem leone et dracone compositum, iracundiæ vim. Quæ leo dicitur, cum suffragatur rationi; draco, cum refragatur. Homo est ratio. Post hæc jubet Plato ut interiorem illum hominem nutriamus potius quàm bestias illas, ne propter famem, deficiente homine, solæ in nobis supersint bestiæ. Per hæc admonemur ut transitum animarum accipiamus non in varias species, sed in habitus. Erit itaque arbor apud Platonem, qui nutritioni deditus, die nocteque torpebit. Milvus, qui raptu vivet per concupiscentiam; leo, qui egregie militabit; draco, qui crudeliter in genus humanum sæviet; homo, qui ratione civili vivet; heros, qui naturalia perscrutabitur; dæmon, qui mathematica; Angelus, qui divina. Talis enim fit animus, qualem induerit habitum, talis, inquam, in corpore, talis et extra corpus. Hinc et illud Platonicum : *Sapienti viro lex Deus est ; insipienti vero libido ;* et illud : *Beatus ille futurus est, qui humiliter divinæ legi se subjicit ; miser vero, qui eam superbe contemnit.*

De officio hominis veri et Christiani vide Nissenum, Oratione : *Quid nomen et professio Christiana requirat,* ubi ait hominem impie viventem, non hominem, sed simiam esse hominis veste indutam. Tum subdit Christianismi definitionem : *Christianismus,* inquit, *est imitatio divinæ naturæ.* Homo enim conditus est ab initio ad imaginem et similitudinem Dei, quo revocatur per Christianismum : tandem subjicit hominem perverse vivere, ac bestialibus moribus exprimere Numen divinum, esse gravem Numinis injuriam ; quia, inquit, Numen illis simile videtur, eo quod ejus imago, id est homo improbus, talis sit. Vide et S. Hilarium in psalm. 118. ad illud : *Manus tuæ, Domine, fecerunt me ;* sine littera *iod* initio, et Lactantium, lib. 7. cap. 6. initio : *Idcirco,* inquit, *mundus factus est, ut nascamur; ideo nascimur, ut agnoscamus factorem mundi ac nostri Deum ; ideo agnoscimus, ut colamus ; ideo colimus, ut immortalitatem pro laborum mercede capiamus; quoniam maximis laboribus cultus Dei constat ; ideo præmio immortalitatis afficimur, ut similes Angelis effecti, summo Patri ac Domino in perpetuum serviamus, et simus æternum Dei regnum. Hæc summa rerum est, hoc arcanum Dei, hoc mysterium mundi, à quo sunt alieni, qui sequentes præsentem voluptatem terrestribus et fragilibus se bonis addixerunt, et animas ad cœlestia genitas suavitatibus mortiferis, tanquam luto cœnove demerserunt ;* et B. Petrum Damianum, lib. 1. epist. 17. ad Alexandr. Pontificem, ubi hunc locum pertractans, ait eum qui Deum non timet, aut mandata ejus non servat, ratione carere, ac proinde vocabulum quidem hominis habere, sed hominis esse non habere. Exemplum dat S. Chrysostomus, homilia 21. ad Populum, S. Job, qui, inquit, c. 1. describitur, non ex physiognomia, sed ex timore Dei. *Nec hoc dicit,* inquit, *quod duos pedes habebat, et ungues latos, sed indicia pietatis illius præbens, dicebat : Simplex et rectus, ac timens Deum, et recedens à malo, demonstrans, quod hoc est homo ; sicut scilicet et alius inquit : Deum time, et ipsius mandata custodi, quoniam hoc est omnis homo ; si autem hoc nomen homo tantam ad virtutem præbet exhortationem ; multo magis fidelis : fidelis enim propterea vocaris, quoniam et credis Deo, et ab eo creditam ipse justitiam habes, sanctitatem, munditiam animæ, in filium adoptionem, regnum cœlorum, et hæc tibi commendavit.* Porro, quod Job dicitur *rectus,* Septuag. vertunt, ἀληθινός, id est, *verus,* eo quod Dei imaginem et similitudinem bonis in se retinuerit moribus, inquit ibidem Origenes, ut non pictus, sed verus esset homo, id est vera Dei imago ; Philo, lib. de Abraham, explicans illud Genesis 6. 9 : *Noe homo justus, perfectus in generatione sua, Deo placuit : Sciendum est,* inquit, *quod hominem non vulgari loquendi forma, rationale, mortale animal vocat; sed per excellentiam eum, qui vere suo nomini respondet ejectis ex animo immansuetis, rabidis ferinisque vitiorum affectibus, argumento est, quod post hominem, addit justum, dicens : Homo justus, quia nemo injustus est homo, sed potius bestia humana forma prædita ; in solum autem justitiæ sectatorem nomen hoc competit.*

Hos secutus Seneca, epist. 77 : *Omnia,* ait, *suo bono constant, vitem fertilitas commendat, vapor vinum, velocitas cervum. Quàm fortia dorso jumenta sint quæris, quorum hic unus est usus, sarcinam ferre. In cane sagacitas prima est, si investigare debet feras : cursus, si consequi ; audacia, si mordere et invadere. Id in quoque optimum est cui nascitur, quo censetur. Homo Deo fruendo nascitur, ratione antecedit animantia cætera ; virtute ergo et pietate præstare debet.*

Denique, *omnis homo,* id est perfectus homo est (quia omne et perfectum idem sunt, ait Aristot. lib. 1. de Cœlo textu. 1.), si timeat Deum, ejusque mandata observet : quidquid præterea habet homo, sive opes sint, sive scientiæ, sive deliciæ, sive infulæ, sive purpura, sive regnum, ventus est, vanitas est, nihil est. Unde Olympiod. vertit : *Hic est sapiens integer, perfectus homo.* Sic et Bonavent. Lyran. Moringus et alii. Perfectio enim hominis consistit in adæquatione ejus ad suum exemplar, quod est Deus, ut scilicet Deo, ejusque voluntati et sanctitati per omnia se conformet, quod ille vult velit, quod non vult nolit, quod ille amat amet, quod odit oderit. Timor Dei enim hic filialis intelligitur, qui in virtutibus est consummatus, quo solo perficitur et consummatur homo, juxta illud : *Plenitudo sapientiæ est timere Deum,* Eccl. 1. v. 10.

Quocirca, S. Chrysost. in 1. Corinth. cap. 9 : *Omnem,* inquit, *hominem Paulus exhibebat Deo,* q. d. Unus Paulus erat omnis homo, id est homo perfectissimus, et instar omnium hominum, utpote qui in se uno exprimeret omnem

virtutem et perfectionem, quæ in omnibus hominibus simul sumptis inveniri potest.

Huc facit illud Senecæ lib. 3. Natur. quæst. in Præfat. *Quid,* inquit, *præcipuum in rebus humanis est? Non classibus maria complesse, nec in Rubri maris littore signa posuisse, nec, deficiente terra, ad injurias aliorum errasse in Oceano, ignota quærentem; sed animo omne vidisse, et qua nulla est major victoria, vitia domuisse. Innumerabiles sunt, qui urbes, qui populos habuere in potestate, paucissimi qui se. Quid est præcipuum? erigere animum supra minas et promissa fortunæ. Nihil dignum putare, quod speres. Quid enim habet dignum, quod concupiscas? quia à divinorum contemplatione quoties ad humana recideris, non aliter caligabis, quàm quorum oculi in densam umbram ex claro sole rediere.*

Inde deinde cætera educens, uti Salomon hìc ex timore Dei, colligit observationem mandatorum ejus: *Quid,* ait, *est præcipuum? Posse læto animo adversa tolerare, quidquid acciderit sic ferre, quasi tibi volueris accidere. Debuisses enim velle, si scisses ex decreto Dei fieri. Flerè, queri, gemere, desciscere est. Quid est præcipuum? Animus contra calamitates fortis et contumax, luxuriæ non adversus tantum, sed et infestus, nec avidus periculi, nec fugax, prosperitatem non exspectans, sed adversus utrumque intrepidus, et inconfusus, nec illius tumultu, nec hujus fulgore percussus. Quid est præcipuum? non admittere in animo mala consilia, puras ad cœlum manus tollere, nullum petere bonum, quod ut ad te transeat, aliquis possit amittere; optare, quod sine adversario optatur, bonam mentem. Cætera magno æstimata mortalibus, etiam si quis domum casus abstulerit, sic intueri, quasi exitura, qua venerint. Quid est præcipuum? Altos supra fortunam* (alii codices legunt, *fortuita*) *spiritus hominis attollere. Meminisse, ut sive felix eris, scias hoc non futurum diu: sive infelix, scias hoc te non esse nisi cum putes. Quid est præcipuum? liberum animum habere, etc. si tibi ipse dixeris: Quid insanio? quid anhelo? quid sudo? quid terram verso? quid forum viso?* Uti socio suo dicebat aulicus ille Cæsaris, qui lecta Vita Antonii, relicta aula, ejusdem secessum et sanctitatem imitatus est, cujus exemplo conversum se memorat S. August. lib. 8. Conf. c. 6: *Dic mihi,* ait, *quæso te omnibus istis laboribus nostris, quo ambimus pervenire? quid quærimus? cujus rei causa militamus? Majorne esse poterit spes nostra in palatio, quàm ut amici Imperatoris simus? Et ibi quid non fragile plenumque periculis? Et per quot pericula pervenitur ad grandius periculum? Et quamdiu istud erit? Amicus autem esse Dei si voluero, ecce nunc fio.* Subjungit Augustinus sanctum felicemque rei eventum: *Dixit hoc,* ait, *et turbidus parturitione novæ vitæ reddidit oculos paginis, et legebat, et mutabatur intus ubi tu videbas, et exuebatur mundo mens ejus, ut mox apparuit. Namque dum legit, et volvit fluctus cordis sui, infremuit aliquando, et discrevit, decrevitque meliora. Jam jamque tum ait amico suo: Ego jam abrupi me ab illa spe nostra, et Deo servire statuit, et hoc ex hora hac in hoc loco aggredior. Te si piget imitari, noli adversari. Respondit ille adhærere se socio tantæ mercedis, tantæque militiæ. Et ambo jam tui ædificabant turrim sumptu idoneo relinquendi omnia, et sequendi te.*

14. Et cuncta quæ fiunt, adducet Deus in judicium pro omni errato, sive bonum, sive malum illud sit.] *Cuncta,* intellige quæ fecimus, vel omisimus. Operis enim boni, quod facile facere poteramus, omissionem exiget à nobis Deus. Ita Olympiod. Hebr. *quia omne opus* (Septuag. *factum*) *venire faciet* vel *introducet Elohim in judicium pro omni abscondito, sive bonum, sive malum sit.* Τὸ *quia* significat hìc alteram causam stimulantem ad Dei timorem, et observationem mandatorum ejus, quod scilicet Deus omnes homines, et omnia opera hominum sit citaturus ad judicium universale, quod fiet publice coram omnibus hominibus et Angelis, ac à singulis omnium operum, etiam secretissimorum rigidam rationem exacturus, ut bonis cœlestia gaudia, malis gehennæ tormenta retribuat, idque sine acceptione personarum vel munerum justissime et irrevocabiliter; ita ut ab eo nulla sit appellatio, nulla fuga, nullæ latebræ, nulla evasio. *Pro omni errato,* scilicet scrutando, discutiendo, expendendo, judicando, puniendo: hæc verba, quasi parenthesi includenda sunt, ut patet ex eo quod sequitur, *sive bonum;* hoc enim cum errato cohærere nequit, sed cum judicio, quod præcessit, cohæreat oportet. Ita Dion. et Titel. Hebr. est. *pro omni abscondito;* Vatabl. *occulto;* alii, *secreto,* scilicet *errato,* id est, *peccato,* ut solerter vertit Noster: hoc enim quia turpe est occultat se, quæritque secretum et tenebras; cum virtus, utpote honesta, quærat lucem. Symmach. et Septuag. εν παντι παρεωραμενω, id est, *de omni contemptu,* vel *certe de omni ignoratu: quod etiam de otioso verbo, et non voluntate, sed ignoranter prolato reddituri sumus rationem in die judicii,* ait S. Hieron. Complut. vertit, *in omni neglecto,* id est de omni præcepto et virtute, quam homo exercere neglexit. S. August. lib. 20. Civit. cap. 3. legit: *In despecto, hoc est,* inquit, *in omni* (homine) *etiam qui contemptibilis videbitur* (*et ideo nec videtur*); *quoniam Deus et ipsum videt, nec eum despicit, nec eum cum judicat præterit,* q. d. Deus judicabit omnem hominem, quantumvis vilem et despectum. Arab. vertit: *De omni negotio, quo molestiam intulere.*

Mirum videtur Nostrum vertisse, *pro omni errato* (male aliqui legunt, *reatu;* pejus, alii *creato*): unde suspicatur Franc. Lucas in Notis hìc legendum, *pro omni celato.* Hoc enim significat Hebr. נעלם *nelam.* Hinc Biblia Regia, Complut. et nonnulla alia legunt *pro omni abscondito,* et sic se vertisse ait S. Hieron. in Comment. Et Chald. *Quoniam,* inquit, *omnia quæ fiunt adducet Deus in die judicii magni, et futurum est ut manifestet omne verbum quod celatum à filiis hominum, sive bonum, sive malum.*

Passim tamen Biblia Latina legunt, *pro omni errato;* unde hæc lectio, ait Franc. Lucas, non facile auferenda est ex versione Vulgata, nec omnino aliena est ab Hebr. *nelam,* id est *celato,* vel *abscondito:* non enim est error, nisi circa occulta aut abscondita. Rursum, error notat ignorantiam, inconsiderationem et inadvertentiam mentis minus attentæ ad opus, quod agit, ut dispiciat, an bonum sit an malum; quin et opus bonum homo subinde agit minus attente, minusque studiose, quàm par est, imo remisse, negligenter, oscitanter. Rursum, error

vocatur vagatio mentis, vel corporis : sic vocantur errores Ulyssis, errores viarum, nemorum et labyrinthorum, errans luna, errantia sidera : quia scilicet non recto, ut stellæ, sed obliquo cursu incedunt : ita errat, id est vagatur mens in oratione et opere bono. Hæc ergo errata discutiet Deus in judicio. Et hoc videntur voluisse Septuag. dum vertunt: εν παντι παρεωραμενω, quia παρωραν est incuriose aspicere, vel per incuriam mentis minus attentis oculis præterire, seu per transitum aliquid respicere, negligere, et contemnere, quod proinde ab oculis est absconditum et remotum, Hoc sensu Hebr. *nelam*, id est *absconditum*. Græcum παρεωραμενον, id est neglectum, et Latinum *erratum*, idem denotabunt, scilicet id quod per incuriam et inadvertentiam ignoranter, negligenter et minus attente factum est, uti sæpe fit ab hominibus fragilibus et incogitantibus : quare Deus hæc omnia adducet in judicium, et dijudicabit an bona, vel mala fuerint ea quæ homo non satis dijudicavit, sed incogitanter et inadvertenter egit. Tunc enim *illuminabit Dominus abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium*, 1. Corinth. 4. v. 5. *Cunctaque cunctorum cunctis arcana patebunt.*

Hinc Septuag. Hebr. עלם *alam*, id est abscondere, sæpe vertunt præterire, negligere, despicere, contemnere, ut Levit. 20. 4. Deut. 22. 1. Isaiæ 57. 11. Nahum 3. 11. et alibi, ac subinde vertunt, inique agere, ut psalm. 25. 4. quod quid est aliud, quàm errare? Denique, abscondere oculos, aures, mentem, Hebræis idem est quod non attendere, negligere, errare, ut patet locis jam citatis.

Vide et mirare hìc profundam solertiam et perspicaciam nostri Interpretis, qui per abscondita, intellexit significari errata homini negligenti celata et abscondita. Hinc Psaltes orat psal. 18. 13 : *Ab occultis* (erratis) *meis munda me, Domine.* Et Jer. c. 49. 10: *Revelavit abscondita* (scelera) *ejus.* Sic et Daniel. c. 2. 22. Abdias c. 1. 8. Habacuc. cap. 3. 14. et Job. cap. 9. 28: *Verebar omnia opera mea, sciens quod non parceres delinquenti;* multa enim videt Deus in actionibus hominis, præsertim internis, quæ homo ipse non videt. Quocirca *judicabit Deus occulta* (errata) *hominum*, Rom. 2. 16. *Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est et dicere*, Ephes. 5. 12. ideoque *abdicamus occulta decoris*, 2. Cor. 4. v. 2. Atque hæc est origo et radix incertitudinis gratiæ, et prudentis sanctique timoris : quia enim homo suas actiones, cogitationes, intentiones intime non pervidet, sed tantum obiter, et quasi in superficie : hinc nescit an bona vel mala sint; an Deo placeant, vel displiceant : ideoque timore percellitur, ac cum timore et tremore salutem suam operatur. Esto ergo omne peccatum sit erratum et error, juxta illud : *Errant qui operantur malum*, Prov. 14. *Errant*, quia non satis considerant et ponderant, quale, quantum et quàm noxium sit malum, quod operantur. Si enim hoc profunde perpenderent, uti rei gravitas exigit, utique non peccarent. Tamen non hæc sola Deus adducet in judicium, sed et illa, quæ speciem habent boni, hominique videntur bona, imo in se subinde bona sunt; examinabit enim illa, an debita attentione, intentione, contentione, et studio ea fecerimus, v. g. orationem, psalmodium, meditationem, jejunium, eleemosynam, etc. peregerimus, ac multis dicet: *Mane, tekel, phares; appensus es in statera et inventus es minus habens*, Daniel. 5.

Quare, hic insignis est stimulus pungens nos, ut singulis actibus et cogitationibus nostris acriter invigilemus, curemusque ut omni ex parte sint sinceræ, integræ, perfectæ; quia *omnes manifestabimur ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis, prout gessit, sive bonum, sive malum*, ait Paulus 2. Cor. 5. 10. Porro, de forma, loco, tempore, personis judicandis, et judicaturis, cæterisque circumstantiis judicii, vide exacte disserentem Franc. Suarez tomo 2. 3. p. disp. 57. sect. 6.

Sive bonum, sive malum illud sit.] Hæc verba referri possunt ad τὸ *errato*, eo sensu, quo jam exposui. Aptius tamen ex Hebræo referas ad τὸ *cuncta :* unde ex Hebræo, per hysterologiam usitatam sic clare vertas, ordines, et explices : *Et omne opus, vel factum sive bonum, sive malum illud sit, adducet Deus in judicium super omni abscondito*, ut videlicet examinet opus, num in eo occulte absconditum sit aliquid errati, id est negligentiæ, inadvertentiæ, omissionis et culpæ : omnia ergo in opere abscondita rimabitur, deteget et propalabit Deus in judicio, cum scrutabitur Jerusalem in lucernis, Sophoniæ 1. 12. Sic scrutatus est occulta Doctoris Parisiensis, qui publice habebatur vir probus, dum eum jam vita functum publice in templo, ex feretro proclamare jussit : *Justo Dei judicio accusatus, judicatus, et damnatus sum*, qua voce perculsus S. Bruno vanitati mundi valedixit, et in eremum cum sociis se recipiens, Ordinem Carthusianorum instituit, ut veritatem veramque felicitatem sibi assecuraret anno Domini 1092.

Climachus gradu 7. narrat Stephanum Eremitam clarum miraculis in morte cum dæmonibus se accusantibus disputasse, ac subinde dixisse : *Ita sane, sic revera est; sed pro hoc tot annis jejunavi. Aliquando vero : Non certe, sed mentimini; hoc non feci. Deinde rursus : Ita vere est, hoc ita est; sed flevi; sed ministravi. Ac rursus : Vere me accusatis. In quibusdam aiebat : Ita sane, et quid ad hæc dicam non habeo, ideo misericordia est.* Subdit Climachus : *Et erat profecto spectaculum horrendum ac terrificum invisibile illud sævissimumque judicium, in quo etiam* (*quod terribilius est*) *et quod non fecerat illi objiciebant.* Et post nonnulla : *Hic ipse tamen cum adeo infeste à se ratio reposceretur, carne solutus est; quod judicium, quis terminus, quæ sententia, quis rationis illius finis fuerit incertum penitus relinquens.* Quàm sapit ergo, qui cum S. August. in Confess. ex animo dicit : *Nec me revocabat à profundiore voluptatum carnalium gurgite, nisi metus mortis et futuri judicii, qui per varias quidem opiniones, nunquam tamen recessit de pectore meo.* Idem S. August. in psal. 49. ante finem : *Veniet*, inquit, *et non silebit, et arguet, quando correctioni nullus locus erit. Statuam te, inquit, ante faciem tuam. Modo ergo tu fac, quisquis talis es, quod tibi minatur facere Deus. Tolle te à tergo tuo, ubi te videre non vis, dissimulans à factis tuis, et constitue te ante te. Ascende tribunal mentis tuæ, esto tibi judex, torqueat te timor, erumpat à te confessio, et dic Deo tuo : Quoniam iniquitatem meam ego cognosco, et delictum meum ante me est semper. Quod erat post te, fiat ante te, ne tu ipse postea à*

Deo judice fias, ante te, et non sit quò fugias à te, ne quando rapiat sicut leo, et non sit qui eripiat. Idem in psal. 79: *In potestate tua est quomodo exspectes venturum Christum; ideo differt venire, ut, cum venerit, non te damnet. Ecce nondum venit, ille in cœlo est, tu in terra: ille differt adventum, tu noli differre consilium. Adventus ipsius durus est duris, mitis est piis. Vide ergo modò tu quis sis: si durus, licet tibi mitescere; si mitis, jam gaude venturum.*

Narrat de seipso S. Hieron. epist. ad Eustochium de Custod. Virg. se ob leve juventutis erratum, quod scilicet Ciceronem avidius legeret, quàm S. Script. raptum ad tribunal judicis: *Interrogatus*, ait, *de conditione, Christianum me esse respondi. Et ille qui præsidebat: Mentiris, ait, Ciceronianus es, non Christianus; ubi enim thesaurus tuus, ibi et cor tuum,* Matth. 6. *Illico obmutui: et inter verbera (nam cædi me jusserat) conscientiæ magis igne torquebar, illum meum versiculum reputans: In inferno autem quis confitebitur tibi? Clamare autem incepi. Miserere meî, Domine, miserere meî*, Psal. 6. *Hæc vox inter flagella resonabat. Tandem ad præsidentis genua provoluti qui astabant, precabantur, ut veniam tribueret adolescentiæ meæ, et errori locum pœnitentiæ commodaret; exacturus deinde cruciatum, si Gentilium litterarum libros aliquando legissem. Ego qui in tanto constrictus articulo, vellem etiam majora promittere, dejerare cœpi, et nomen ejus obtestans dicere: Domine, si unquam habuero codices seculares; si legero, te negavi. In hæc sacramenti verba dimissus, revertor ad superos, et, mirantibus cunctis, oculos aperio tanto lacrymarum imbre perfusos, ut etiam incredulis fidem facerem ex dolore.* Addit deinde: *Nec vero sopor ille fuerat, aut vana somnia, quibus sæpe deludimur: testis est tribunal illud, ante quod jacui, testis judicium triste, quod timui. Ita mihi nunquam contingat in talem incidere quæstionem, liventes fateor me habuisse scapulas, plagas sensisse post somnum, et tanto dehinc studio divina legisse, quanto non ante moralia legerem.*

Si ob lectum Ciceronem in judicio vapulavit S. Hieronymus, quantum vapulabunt gulosi, qui ventri et veneri serviunt; avari, qui per vim vel fraudem aliena diripiunt; superbi, qui proximis invident, indignantur, calumniantur, officium, famam vitamque eripiunt? Igitur ex hoc Epilogo Salomonis discamus jugiter mentis oculis proponere diem judicii, ut ejus cogitatione et metu singulas nostras actiones ita honeste, sincere, caute et exacte obeamus, sicut optabimus eas obivisse, cum tribunali Christi astabimus, ut rigidam judicii earumdem rationem reposcenti reddamus, ne quod ipse in eis erratum inveniat. Ibi enim jacietur alea, imo dictabitur sententia decretoria, eaque irrevocabilis totius æternitatis nostræ, vel beatissimæ, vel miserrimæ. Sive ergo comedas, sive bibas, sive dormias, sive studeas, sive quid aliud agas, semper cum S. Hieronymo auribus tuis insonet tuba novissima Archangeli: *Surgite, mortui, venite ad judicium. Quis enim*, inquit S. Clemens epist. 1, *peccare poterit, si semper ante oculos suos Dei judicium ponat, quod in fine mundi certum est agitandum?* Et Boeth. in fine Consolat. Philosoph. *Magna vobis est, si dissimulare non vultis, necessitas indicta probitatis, cum ante oculos agitis judicis cuncta cernentis.*

Hoc sapiebat qui dicebat:

Linquo coax ranis, cras corvis, vanaque vanis:
Ad Logicam pergo, quæ mortis non timet ergo.

O æterna veritas, vera charitas, chara felicitas, felix æternitas, Deus meus, et omnia! Da ut nulla nos moveat mundi vanitas. Da ut qui hæc legunt sapere discant, ut transeant à vanitate ad veritatem, à terra ad cœlum, à morte ad vitam, à tempore ad æternitatem, ab ærumna ad felicitatem, à mundo immundo ad te Dominum Deum nostrum, ut in te quasi in pace in idipsum dormiant et requiescant. Da nobis sapientiam hanc, Domine Jesu, qua vana ut vana despiciamus, vera ut vera sectemur; quia tu es æterna Patris Sapientia: tu via, veritas et vita, donec aspiret dies veræ beatæque æternitatis, et inclinentur umbræ vanæ miseræque mortalitatis: *Tu via sanctæ conversationis, veritas doctrinæ divinæ, vita beatitudinis sempiternæ. Sequamur, Domine Jesu, te per te, quia tu es via in exemplo, veritas in promisso, vita in præmio;* ut jucundissima tuî visione fruentes in æternum vivamus, beemur et glorificemur, ac in abyssum veritatis deitatisque immersi, Trinitati perenne alleluia concinentes, totis cordium medullis jugiter jubilemus: *Gloria Patri et Filio, et Spiritui Sancto: sicut erat in principio, et nunc, et semper, et in secula seculorum. Amen.*

O quantum est in rebus inane!

Sperne vanitatem, sectare veritatem; sursum veritas, deorsum vanitas, *S. Bernard. lib. 5. vitæ cap. 3.*

VIVE ÆTERNITATI.

Quidquid in mortali moliris vita, Æternitati geris, vel miseræ, vel beatæ. Hoc ævum horis et diebus fluens, imo fluctuans, cum inani rerum labentium flumine, tendit in vastum Oceanum ÆTERNITATIS.

Memento te unam duntaxat habere animam, eamque immortalem, ac semel duntaxat te moriturum, nec à morte ad vitam esse regressurum: unam quoque tantum te habere vitam, illamque brevem, nec aliam quàm illam qua modo uteris; ac postea unam solum superesse gloriam, illamque æternam: illi ergo vivere satage. *B. Teresia.*

Unum necesse est, aut bene æternum, aut male.

IN CANTICUM CANTICORUM.

PROLEGOMENA.

Hebraice liber hic inscribitur שיר בשירים *scir basscirim*, id est *Canticum Canticorum*, sive carmen carminum. Carmina enim suam habent metri harmoniam et quasi concentum, ideoque et voce modulata concini solebant, ut suavius in aures mentesque audientium influerent. Unde S. Dionys. Eccles. Hierar. c. 3. Canticum Canticorum vocat *dulcia carmina divinorum amorum*. Nam, ut ait Euseb. lib. 12. de Præpar. c. 14. ex Platone lib. 6. de Republ. carminibus et canticis suaviter instillandus est pueris Dei et virtutis amor; causam addit, dicens : *Ut igitur pueri animus legem ita sequatur, ut unà cum ea gaudeat, atque doleat, odas perdiscant, crebroque cantitent, quibus laudes, atque vituperationes earum rerum contineantur, quas lex laudat atque vituperat. Quoniam enim teneriores anni rationem virtutis non suscipiunt, laude atque cantu præparantur. Jure igitur apud nos Prophetarum odæ addiscuntur à pueris.* Hinc et David ignita sua de Deo et virtute dogmata carmine, puta odis Psalmorum conscripsit, ut subdit Euseb. Patrem ergo Davidem hîc imitatur filius Salomon. Quocirca in Bibliis Arabicis titulus hujus libri est : *Carmen carminum et est laus laudum Salomoni sapienti*, hoc est, cujus proprius auctor est Salomon mortalium sapientissimus. In Syriacis vero hic est titulus : *Sapientia sapientiarum ipsius Salomonis liber*, qui vocatur Hebr. *scir basscirim*, id est, *hymnus hymnorum*, sive *Canticum Canticorum*.

Porro Canticum Canticorum Hebr. idem est quod Canticum præstantissimum et suavissimum, sicut Sanctum Sanctorum idem est quod templum sanctissimum. Hoc enim Canticum longe superat, non tantum omnia Cantica et carmina Moysis, Debboræ, Annæ, Ezechiæ et Isaiæ, ut explicat Origenes, sed et ipsius Salomonis : ipse enim composuit carmina quinque et mille, 3. Reg. 4. 32. Unde Chald. vertit : Decem Cantica dicta fuerunt in seculo isto, et Canticum hoc laudabilius est omnibus istis. Primum Canticum fuit Adæ, secundum Moysis, tertium filiorum Israel, quartum Moysis, quintum Josue, etc.

Addit Eusebius Cæsar, cujus verba recitat hîc Cosmas Hortolanus, hoc Canticum dici Canticorum; quia canit rem præstantissimam et dulcissimam, eamque velut propheta et vates canendo prædicit, nimirum Verbi incarnationem, *ac per eam Ecclesiæ cum ipso desponsationem.* Audi Eusebium : *Sicut Agnum demonstrante Joanne velut Joannis gratia sunt lex et prophetæ, sic etiam quæ in Cantico Canticorum significantur, finis sunt omnium quæ in divina Scriptura significantur; ac sicut secundùm legem erant Sancta, et post Sancta Sanctorum nullus præterea erat locus : sic et præter Cantica Canticorum, nullam licet exspectare interiorem aut recentiorem promissionem.*

Eadem pene ad verbum habet S. Athanas. in Synopsi, unde ea deprompsit Eusebius. Porro hæc Verbi cum carne nostra desponsatio fuit beneficiorum miraculum et prodigium seculorum omnium maximum. Illo enim, homo Deo, terra cœlo, caro Verbo associata est arctissimo hypostaticæ unionis vinculo, quo fit ut homo sit Deus, et Deus homo. Adam enim audiens à serpente : *Eritis sicut Dii*, appetierat æqualitatem Dei, sed superbe nimis et perperam. Christus ergo, ut hunc hominis excellentiæ appetitum corrigendo expleret, immense se dimisit et exinanivit : *In similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo*, Philip. 2. ut hominem exaltaret, ac faceret Deum : *Christus factus est homo, ut homo fieret Deus*, ait S. August.

Antequam textum aggrediar, quatuor ex more præmittenda sunt : Primum, de libri auctoritate et auctore; secundum, de operis argumento; tertium, de modo et stylò; quartum, de ejus partitione et partibus.

CAPUT PRIMUM.

CANTICI AUCTORITAS ET AUCTOR.

Philastrius lib. de Hæresib. c. 133. et Jacobus Christopolitanus Præfat. in Cant. scribunt Judæos et hæreticos nonnullos asserere hoc Canticum non esse Scripturam Canonicam, nec scriptum esse spiritu Dei, sed cupidinis, eo quod canat amores Salomonis et uxoris ejus, puta filiæ Pharaonis, ideoque profanum esse et carnale. Unde in eo nunquam nominari Deum. Id sensit olim Theodorus Mopsuestanus et nunc Anabaptistæ. Idem Castalioni tribuit Beza, Præfatione in Josue.

Verum errant, quia multa sunt in Canticis, quæ non reginam Salomonis uxorem, sed rusticanam pastoris conjugem indicant. Unde illud c. 1 : *Vineam meam non custodivi*; et : *Abi post vestigia gregum tuorum, et pasce hædos tuos*; et illud c. 5 : *Invenerunt me custodes, qui circumeunt civitatem, percusserunt me et vulneraverunt me.* Quis enim ausus fuisset reginam vulnerare? multaque talia passim occurrunt.

Imo Spiritus Sanctus, ut ostendat se hoc Cantico per sponsam nullam certam feminam intelligere, nunc eam, ut rusticam, nunc ut filiam principis inducit, ut Cant. 7 : *Quàm pulchri sunt gressus tui in calceamentis, filia Principis!* nunc eam sponsam vocat, nunc sororem.

Denique, ut ostendat sponsam hanc esse spiritualem, non corporalem, ei dat epitheta, quæ corporalem dedecorent; spiritualem vero decorent et ornent, ut quod dat ei caput instar carmeli, nasum instar turris, oculos instar piscinæ, dentes instar gregum ovium detonsarum : denique quod eam dicat totam esse nigram, si-

cut tabernacula Cedar. Quare certum est sponsam hîc non aliam esse posse, quàm Ecclesiam et sponsum Christum, ejusque spirituales nuptias hîc cani.

De fide ergo est hunc librum esse Canonicam Scripturam spiritu non cupidinis, sed charitatis à Deo dictatam; unde hic liber, tam ab Hebræis, quàm à Christianis semper habitus fuit Canonicus, ut patet ex Concilio Florentino, Trident. Carthaginiensi III. et cæteris, qui Catalogum librorum Canonicorum texuerunt.

Auctor est Salomon; unde hebraice titulus libri est : *Canticum Canticorum, quod est Salomonis*, qui occasione nuptiarum cum filia Pharaonis scripsit hoc Canticum : quare ad eam grammatice alludit, ut, cum eam vocat filiam Principis, et cum ait cap. 1. 9 : *Equitatui meo in curribus Pharaonis assimilavi te.* Hinc et à Salomone vocatur *Sulamitis*, q. d. Salomonia, sive Salomonis uxor; Salomonem enim grammatico sensu hic intelligi patet ex illo c. 3. v. 7 : *En lectulum Salomonis sexaginta fortes ambiunt;* et v. 9 : *Ferculum fecit sibi rex Salomon de lignis Libani;* et v. 11 : *Egredimini et videte, filiæ Sion, regem Salomonem in diademate, etc.*

Quocirca Honorius Augustodunensis ait sensum litteralem esse de filia Pharaonis, allegoricum de Ecclesia, ubi per sensum litteralem intelligit grammaticum; per allegoricum vero figuratum et metaphoricum, qui tamen in parabolis est litteralis. Alii per sponsam intelligunt reginam Saba, quæ venit ad Salomonem, ut audiret ejus sapientiam, de qua Æthiopes narrant ipsam concepisse ex Salomone filium, qui factus sit rex Abyssinorum; unde eorum rex, puta Preto Joannes, etiam nunc se scribit filium Salomonis. Verum ad litteram genuino sensu, ut patebit ex sequent. per sponsam neutra harum, vel aliarum feminarum, sed ipsa Ecclesia intelligitur. Ex dictis colligi videtur quod Salomon hoc Canticum scripserit non diu post nuptias suas cum filia Pharaonis, quando donatus à Deo sapientia cœlesti, caste et pie Deum colebat. Unde ab eo vocatus est *Idilia*, id est, *Amabilis Domino*, 2. Regum 12. 25; licet Delrio, Hortulanus, Bacchiarius et alii hunc librum scriptum velint à Salomone post lapsum, eumque ut signum pœnitentiæ ipsius assignent; sed ante lapsum scriptum esse docent Guidacerius, Almonacirius, Soto major, Dionysius, Carthusianus, Gislerius, Salmeron et Bellarminus, lib. 1. de Verbo Dei cap. 5. et alii.

Porro Septuag. Complut. et Regii hunc libro dant titulum : *Canticum Canticorum, quod est Salomoni* in dativo; scilicet vero Salomoni, puta Christo Domino dedicatum, ait Chrysopolitanus, quodque Salomoni, id est, pacifico et à passionibus vacuo congruit; hic enim omnes affectus, totumque amorem transtulit in Deum, ait Philo Carpathius. Vaticani habent : *Canticum Canticorum quod est Salomon*, id est Salomonis; videntur enim Septuag. τὸ *Salomon* ponere ut indeclinabile, quod proinde cujusvis potest esse casus. Unde Origenes : τὸ *Salomon*, inquit, *vel Salomoni ostendit hoc opus tantum esse Salomonis.* Hebræi enim, ut Græci, sæpe dativo utuntur pro genitivo, præsertim cum rem alicui propriam esse significant; unde dicunt: Villa, quæ est mihi, id est, quæ est mea; liber, qui est illi, id est qui est illins: sic in titulis Psalmorum, pro *Psalmis Davidis* Septuag. vertunt τῷ Δαβιδ, id est *Davidi*, in dativo, quia Davidi inspirati et dictati sunt Psalmi à Deo, æque ac Canticum Salomoni. Hinc et arabice hic liber inscribitur: *Carmen Carminum, sive laus laudum Salomoni Sapienti*, hoc est cujus unicus auctor est Salomon; Arabes enim dativo personæ utuntur, cum significant rem alicui esse propriam et peculiarem.

CAPUT SECUNDUM.

ARGUMENTUM.

Salomon in Proverbiis fideles quoslibet docet legem Dei et communia virtutis dogmata. In Ecclesiaste eisdem mundi vitæque vanitatem demonstrat. In Cantico à vanitate avulsos, totos ad veritatem, Deique amorem traducere satagit. In Proverbiis ergo instruit incipientes, in Ecclesiaste proficientes, in Cantico perfectos. Unde S. Hieronymus in Prologo Galeato (qui quasi galea Bibliis præfigitur) trium librorum Salomonis, puta Proverbiorum, Ecclesiastæ, et Cantici Canticorum hoc dat argumentum : *Salomon pacificus et amabilis Domino mores corrigit* (in Proverbiis) *naturam docet* (in Ecclesiaste) *Ecclesiam jungit et Christum* (in Cantico) *sanctarumque nuptiarum dulce canit Epithalamium.* Epithalamium est carmen super thalamo, ait Cassiodorus, Beda et Haymo. Prior id scripsit Origenes, et post eum S. Gregorius Nyssenus et tres Patres anonymi apud Theod. Quocirca Anselmus : *Salomon*, ait, *in Proverbiis est Ethicus, qui tractat de moribus; in Ecclesiaste Physicus, quia agit de natura; in Cantico Theologus, quia divinis incumbit.* Vide dicta in Proœmio Proverbiorum et Ecclesiastæ; nimirum prudentissime Deus, ut ostenderet immensam suam in homines charitatem, quamque ardenti amore Christus homo factus Ecclesiam sibi copulaverit, voluit à Salomone 1013 (tot enim anni fluxere à primo anno regni Salomonis usque ad annum, quo natus est Christus) annis ante cani hoc carmen Christi nuptiale. Igitur Salomon, quasi typus et Parens Christi, ejus per incarnationem cum Ecclesia fidelium desponsationem hoc epithalamio, id est nuptiali Cantico, sive carmine describit, in quo proinde Christi prædicationem, passionem, mortem, resurrectionem, ascensionem, missionem Spiritus Sancti, prædicationem Apostolorum et Gentium conversionem, Ecclesiæ fundationem, propagationem et perfectionem, ac præsertim reciprocos Christi et Ecclesiæ spirituales amores graphice depingit. Ita Patres et doctores Græci et Latini unanimi consensu, quin et veteres Hebræi, ac Thalmuldistæ ad litteram intellexere hoc Canticum de Messia, sive de Christo et Ecclesia, teste Isidoro Clario hîc. Quare temerarium est hoc negare, atque alium sponsum aliamque sponsam hîc fingere.

Ubi nota : Christus in incarnatione quasi duplex iniit connubium : primum physicum cum humanitate sua, quam physice et realiter sibi univit; secundum ethicum cum Ecclesia, totaque natura humana, quam sibi per humanitatem à se assumptam conjunxit, posterius sequitur ex primo. Quia enim Christus humanitatem suam sibi copulavit, et quasi despondit, hinc in ea et per eam totam pariter naturam humanam et Ecclesiam sibi despondit. Ideo

enim humanitatem assumpsit, ut per eam omnes homines et fideles quasi membra sibi copularet et adstringeret, atque eorum esset caput et princeps; caput, inquam, homogeneum, ejusdem cum hominibus generis et naturæ. In priori conjugio sponsus est Christus, sponsa est humanitas à Christo assumpta, cui proinde primo et proprie adaptari possunt quasi omnia quæ in Cant. de sponsa dicuntur; in posteriori sponsus est Christus, sponsa est Ecclesia: posterius prioris est finis et terminus; finis enim incarnationis Verbi ex Dei dignatione fuit institutio et sanctificatio Ecclesiæ: quare in institutione Ecclesiæ includitur, et præsupponitur Verbi incarnatio, veluti in fine medium et quasi in effectu causa. Quapropter sensu primo, quem de Christo et Ecclesia singulis versiculis assignabo, intelligendum lectori relinquo, eumdem Christo et humanitati ab eo assumptæ, mutato nomine, esse adaptandum, uti subinde suis locis, disertis verbis declarabo, præsertim c. 1. v. 1. Porro prius conjugium longe nobilius est secundo; hinc et prior sponsa longe nobilior est posteriore. Humanitas enim Christi longe dignior, pulchrior est et sanctior tota Ecclesia; quia omni virtute, gratia et gloria longe excellit omnes homines et Angelos etiam conjunctos et simul sumptos; quia ipsa hypostatice unita est Verbo, ac per se primo Deum attingit, ab eoque omnes dotes, virtutes et gratias haurit, quæ Verbum decent, et quas humanitatem Verbo hypostatice unitam habere par est et congruum. Quocirca quæcumque hìc dicuntur tam primo sensu de sponsa Ecclesia, quàm secundo de sponsa anima, ac tertio de sponsa Deipara, præ omnibus attribue humanitati Christi; ipsa enim uti est caput Ecclesiæ, ita est et caput omnium animarum sanctarum, ipsiusque Deiparæ; quamobrem ipsa prima est sponsa Verbi, quæ animas sanctas ac Deiparam sponsas efficit, Deoque despondet. Hac de causa humanitas Christi sponsa prima est, si cum Verbo quasi sponso comparetur; sin autem cum Ecclesia anima sancta et Deipara conferatur, jam ipsa non tam sponsa est, quàm sponsus. Christus enim non tantum quà Deus, sed et quà homo Ecclesiam, animas, et Deiparam sibi ut sponso despondet, ut docet Apostolus Ephes. 5. 32; et 2. Corinth. 11. 2: *Despondi*, inquit, *vos uni viro virginem castam exhibere Christo*. Ita docent Cassiodorus, Origenes, Theodor. Beda, Nyssenus, Philo Carpath. Aponius, Rupertus, S. Bernardus et alii passim in hoc libro, sed præsertim c. 6. 8. ad illa: *Una est columba mea, perfecta mea, etc.*

Prima ergo Christi sponsa est ejus sacratissima humanitas; secunda est Ecclesia; tertia est Deipara; quarta est anima sancta. Causam dat hoc loco Theodoretus, dum ait: *Hoc est bonorum caput, divinæ benignitatis summa, ineffabilis bonitas, incredibilis misericordia, immensa clementia, inenarrabilis charitas, quod auctor ipse, et effector, et procreator, et Dominus, et Deus, et princeps, atque idem semper luteum hoc animal mortale et corruptibile, et ingratum, atque inutile, à morte et servitute diabolica eripuerit, atque ita libertatem largitus sit, ut non solum nos liberos constituerit, sed in filios adoptarit; neque solùm tribuerit adoptionis munus, verum etiam sponsam et vocarit et fecerit, eodemque numero sponsum habuerit, atque innumerabilia dona sponsalia dederit; et cubile, et thalamum adornarit, et nudam induerit, et denique factus ipse sit sponsæ et amicus, et panis, et potus, et via, et ostium, et vita, et lux, et resurrectio.*

Porro quia singuli fideles et maxime justi sunt membra Christi et Ecclesiæ; hinc de iis singulis Canticum accipi potest in sensu non tam mystico, quàm litterali, sed inadæquato et partiali. Unde de anima justi ad litteram Canticum explicat S. justus Orgelitanus, Joannes à Jesu Maria Carmelitanus et alii; imo Bellarminus censet hoc epithalamium non tam esse Christi et Ecclesiæ, quàm Christi et animæ sanctæ, præsertim eminentis et perfectæ; hæc enim habet sodales quæ crebro hìc inducuntur, cum Ecclesia non habeat sodales, sed subditas et filias.

Rursum, hoc Canticum apte congruit Christo et Beatæ Virgini; tum quia ipsa inter justos eminet, sicut luna inter stellas; tum quia Verbi incarnatio, et per consequens desponsatio Ecclesiæ in ipsa, et per ipsam perfecta est; tum quia caro Christi assumpta à Verbo fuit caro B. Virginis: quare, cum carnem sibi despondit Christus, quasi B. Virginem sibi despondit. Unde de B. Virgine totum hoc Canticum explicat Rupertus, Guilielmus, Rarvus, Honorius Augustodunensis, Hailgrinus, Card. Alanus, Insul. Placidus, Nigidius et Joannes Picus Carthus.

Jam vero per Ecclesiam cum Theodor. Aponio, Beda et aliis hìc accipe cœtum fidelium credentium in Christum, tum ex Gentibus, tum ex Hebræis congregatorum, quæ cœpit ab Abel et Adam, propagata est per Abraham, formata per Moysen, ac perfecta est per Christum. Omnes enim veteres Patriarchæ et Sancti, qui in lege tam naturæ, quàm Mosaica Deo sancte servierunt, crediderunt in Christum venturum, ac per hanc fidem justificati et salvati sunt: quare pertinent ad Ecclesiam Christi, ut alibi ostendi ex S. Augustino. Hinc patet perperam nonnullos Canticum hoc arctare ad Christianos natos post Christum, alios ad Judæos natos ante Christum, uti Chaldæus, R. Salomon et Aben Ezra illud arctant ad Synagogam, quasi hìc describatur desponsatio Synagogæ cum Christo, quæ facta est per Moysen; sed eis venia danda, quia, cum sint Judæi, judaizant.

Igitur hoc Cantico recensentur amores, gratiæ et beneficia à Deo per Christum in Ecclesia collata, à primo justo Abel non tantum usque ad Christi resurrectionem, ut volunt Cassiodorus, Angelomus, Beda, Hailgrinus, Alcuinus et D. Thomas; sed usque ad finem mundi, quando Ecclesia triumphans Christo in cœlesti gloria copulabitur, beabitur et regnabit in omnem æternitatem. Ita Theodor. Aponius et alii.

Totus ergo hic liber spirat amores divinos, adeo ut amor ipse hìc loqui videatur; nimirum in Salomone Deus, et Spiritus Sanctus, qui vera est charitas, loquitur. Unde S. Augustinus in speculo asserit Canticum non esse aliud quàm carmen amoris et jubilum charitatis: *Sed de illo* (Cantico) inquit, *in hoc opus quia transferre possumus, cum totus amores sanctos Christi et Ecclesiæ figurata locutione commendet, et prophetica pronuntiet altitudine: nisi quod in eo, quamvis sit ad intelligendum difficillimus; possumus tamen facile advertere quantum sit divina illa et divinitus infinita charitas appetenda, quantique pendenda; quandoquidem ibi non semel dicitur,*

sed alio, atque alio loco, iterum ac tertio repetitur : Adjuro vos, filiæ Jerusalem, per capreas cervosque camporum, ne suscitetis, neque evigilare faciatis dilectam, donec ipsa velit : Adjuro vos, filiæ Jerusalem, in virtutibus et viribus agri, si levaveritis charitatem quoadusque velit : Ecclesia quippe, in qua utique sumus, his verbis exhortatur filias suas, hoc est, seipsam in plurimis constitutam. Ipsa est ager Dei fructuosissimus, cujus virtutes et vires magnæ sunt, ad quas amando Christum martyres pervenerunt. Quocirca Hebræi nulli Canticum hoc legere permittebant ante annum ætatis trigesimum, quæ erat ætas sacerdotalis, teste Origen. hîc, et S. Hieronymo, Præfat. in Ezech. Sobrium et temperantem ejus lectorem requirit Origenes, hom. 1. è duabus, cujus jam passiones deferbuere, avulsaque cogitatio et amor à terrenis desideriis, cœlestium cupidini adhærescit. Nyssen. hom. 1. eos qui lumbos impatibilitate quadam succinxerint, et veterem concupiscentiæ hominem exuti, novum innocentiæ induerint. Bestiales enim (ait Richardus Victor. in præfat.) nobis affectus exeundi sunt, ne ad sacrum hunc montem accedentes bestiæ, lapidum grandine obruantur, aut cœlesti incendio absumantur. Maxime vero liber hic scriptorem, æque ac lectorem requirit charitate ferventem, et amore Dei incensum. Qui enim frigidus, vel tepidus hæc amorum incendia sentiat, vel capiat. Vere Origenes, homilia 1 : *Beatus*, inquit, *is qui ingreditur Sancta. Beatior, qui ingreditur Sancta Sanctorum, etc. Beatus, qui intelligit Cantica, et canit ea, sed multo beatior ille qui canit Canticum Canticorum.* Addit Gerson, Præfatione in Canticum : *Amor*, inquit, *expositus in Canticum fruitio Dei, vel osculatio oris nominatur aptissime, non solum habitualis et tepida, sed actualis, fervens, et exstatica, et præcipue seraphica, cujus est immediate ferri in Deum, quamvis ex parte animæ concurrat multitudo habituum et confluentiarum : Omne prœterea datum optimum, et donum perfectum descendens à Patre luminum, etc. Quæ omnia tanquam virtus univoca* (*tradente Dionysio*) *replent et restituunt animam, eamque convertunt ad congregantis Patris unitatem, et Deificam simplicitatem, ubi tunc apex, vel seraph mentis ineffabili, et ignoto Deo ineffabiliter et ignote conjungitur, ignote quidem, quia indefinite et immense, cum virtus cognoscentis et actus, prout et natura, sint finiti.* Hinc Plato, qui à Moyse et Salomone multa hausit, ideoque ab Eusebio et aliis vocatur *Moyses Atticus*, adde et *Salomon Atticus*, Cantica hæc videtur imitatus in convivio, quod totum est de amore, ubi sic orditur : *Magnus Deus est amor, et apud deos et homines mirabilis* ; additque ex Hesiodo : *Post Chaos hæc duo exstitisse, tellurem et amorem*, citatque illud Parmenidis :

Ante Deos homines primum concepit amorem.

CAPUT TERTIUM.

MODUS ET STYLUS.

Origenes, S. Greg. Nazian. et cæteri Canticum hoc asserunt esse drama sponsale, sive nuptiale carmen. Unde S. Basil. in illud Isaiæ 5 : *Cantabo dilecto meo Canticum dilecti mei*, ait : *Canticum Canticorum nuptiale est carmen dramatico opere pertextum.* Drama est rei repræsentatio, actus comœdiarum, sive tragœdiarum fabula. Totus enim liber continua est metaphora, sive allegoria conscripta stylo comico et bucolico, quem post Salomonem secutus est Theocrytus in Idyliis, et Virgil. in Bucolicis. Inducitur enim hîc velut in dramate sponsa, ut virgo pascens oves, quæ pastori suæ sortis desponsata, eum casto amore amat, cum eoque per modum dialogi colloquitur, uti fieri solet in comœdia et tragœdia. Pastoris autem persona hîc præ aliis assumitur, tum quia pastorum opus et vita est antiquissima, simplicissima et innocentissima. Unde Abel, Abraham, Isaac, Jacob, Moyses fuere pastores ovium, æque ac Rachel, cæteræque uxores eorum, imo olim reges et principes erant pastores et agricolæ, uti fuit Job, Romulus, Remus, Camillus, priscique Romani ; tum quia pastores repræsentant Christum, qui rure, puta in præsepio Bethleemitico in pastores natus, primo pastores gregum per angelum ad se evocavit. Denique Christus est pastor pastorum. Unde ipse de se ait : *Ego sum pastor bonus : Bonus pastor animam ponit pro ovibus suis*, Joan. 10. Quocirca ipse impense amat pastores bonos, qui subditos pascunt oratione, verbo et exemplo ; hi enim non sibi soli, sed et aliis plurimis prosunt, ac proxime imitantur vitam Christi, atque alios docendo et charitate accendendo, eam in seipsis magis accendunt, sicut ignis ignem accendens, seipsum magis accendit. Unde Chistus ad Petrum : *Petre*, inquit, *amas me? etc. pasce oves meas*, Joan. 21. Totus ergo hic liber est propheticus, adeoque non est aliud quàm continua prophetia de Christo et Ecclesia, ideoque obscura, ænigmatica et symbolica.

Hinc sequitur, sicut in parabolis, metaphoris et allegoriis, sic et in hoc Cantico duplicem quasi esse sensum litteralem, unum grammaticalem, quem præ se fert ipse cortex, ipsaque superficies litteræ, puta verba, alterum realem et profundum, qui est de rebus per verba metaphorica significatis, ut cum ait S. Joan. Apoc. 5 : *Vicit leo de tribu Juda.* Leo grammatice significat animal robustum et invictum quod dicitur leo ; realiter vero significat Christum, cujus fortitudinem repræsentat leo. Hi duo sensus se habent, et se mutuo respiciunt, sibique subordinantur, uti verborum sonus et sensus, uti cortex et nucleus, uti umbra et corpus, uti superficies et medulla, uti corpus et anima, uti vestis et homo ; unde à nonnullis hisce nominibus vocantur. Vide Canonem quintum, quem præfixi Isaiæ. Sic in Cantico hoc, sponsa grammatice describitur, ut virgo pastoritia, sponsus ut pastor ; sed realiter per illos intelligitur Ecclesia et Christus, Ecclesia sunt fideles, qui Christo velut sponso per fidem et dilectionem copulantur, sponsi sodales sunt Apostoli, virique perfecti, præsertim quia animas Christo lucrantur et despondent, qualis erat S. Paul. dicens : *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo*, 2. Cor. 11. Sociæ sponsæ sunt animæ in fide, virtute et amore imperfectæ, adeo ut necdum sponsæ Christi appellari queant, sed sociæ sponsæ duntaxat, quasi præparantes se et viam virtutis inchoantes, ut ad nuptias Christi sensim provehantur. Sic Abulensis docte conscripsit Paradoxorum emblemata, sive ænigmata quinque scilicet : primum, *vas mirabile* ; secundum, *leo mansuetus* ; tertium, *Agnus inseparabilis* ; quartum, *serpens innoxius* ; quintum, *aquila cœlestis*,

quorum primum de B. Virgine, cætera quatuor de Christo fuse et erudite explicat.

Porro Salomon in hoc Cantico imitatur Davidem qui, psal. 44. et 47, simile Drama et Epithalamium sponsi et sponsæ, id est, Christi et Ecclesiæ conscripsit; uterque ergo fuit sacer vates et poeta. Olim enim Poeta vocabatur, qui carmina non quælibet, sed comica, tragica, dramatica fingebat et componebat; à ποιέω enim, id est facio, fingo, dicitur ποιητής, id est factor, fictor, efflictor; unde illud Horatii de Art. 2:

Pictoribus atque Poetis,
Quidlibet audendi semper fuit æqua potestas, etc.
Ut pictura poesis erit, quæ si propius stes
Te capiet magis, et quædam, si longius abstes.

Et Cicero de optimo genere Orat. *Tragicum, comicum, epicum melicum, et dithyrambicum poema.* Idem, lib.3. de Orat. *claris coloribus picta poetis.* Et Tuscul. 4. Anacreontis quidem poesis tota est amatoria.

CAPUT QUARTUM.

PARTITIO ET PARTES.

Beda Canticum partitur in quadraginta sectiones, sive capita; D. Thomas dividit in tres status Synagogæ, puta Israelis, sive Judæorum, primò credentis Christo in Apostolis et primis Christianis, qui fuere Judæi à c. 1. usque ad cap. 3. v. 7; inde autem incipere agi de Judæis excæcatis et persequentibus Christianos usque ad c. 6. v. 10; inde usque ad finem libri agi de Judæis credituris Christo in fine mundi. Titelmannus alternis capitibus alterne censet loqui sponsum ad sponsam.

Noster Delrio in tres partes dividit, ut prima agatur de fidelibus incipientibus, secunda de proficientibus, tertia de perfectis. Alii censent hic describi fideles vitæ activæ, contemplativæ et mixtæ, ac denique cœlestis.

Georgius Ederus in sua Bibliot. Œconomia, Canticum hoc in decem dramata dividit, quæ omnia non Ecclesiæ, sed Synagogæ Mosis et Judæorum attribuit.

Gaspar Sanchez opinatur perturbatum esse ordinem; caput enim quintum præponendum esse primo, eo quod sponsa non nisi à sponso evocata sponso dicere queat: *Osculetur me osculo oris sui;* evocari autem eam cap. 5. Igitur Cantico hoc censet priscos nuptiarum ritus depingi, ac proinde illud velut drama nuptiale in quinque scenas partitur. Prima, sponsus c. 5. sponsam invitat, ambit et evocat. Secunda, sponsa evocata sollicite quærit sponsum, cap. 6. et c. 1. dicens : *Osculetur me osculo oris sui.* Tertia, nuptiæ celebrantur cap. 2. sub geniali thalamo de quo ait: *Sub umbra illius.* Quarta, sponsa cap. 3. in ferculo, id est, mobili et geniali lecto componit, movetque pompam curruumque nuptialem in sponsi domum. Quinta, scena quæ est cap. 8. sponsam sistit ad sponsi fores, ibique sancto amoris complexu matrimonium solemni ritu contrahitur. Verum in hac distributione magna est capitum trajectio ordinisque perturbatio et confusio.

Planius et germanius cum aliis Canticum dividas in quinque partes, quæ sunt : prima, nuptiæ Christi cum humanitate per incarnationem, indeque cum Ecclesia hominum fidelium per fidem et charitatem, puta infantia Ecclesiæ; hanc pertractat ab initio cap. 1. usque ad v. 8. cap. 2 : *Ecce iste venit saliens in montibus ;* secunda, Ecclesiæ propagatio et incrementa : hanc pertractat à v. 8. cap. 2. usque ad cap. 6. v. 6 : *Quæ est ista , quæ ascendit ;* tertia, Ecclesiæ plenitudo, ejusque quasi in culmine positæ summa exaltatio et perfectio ; hanc describit à cap. 3. v. 6. usque ad cap. 4. v. 2 : *Ego dormio , et cor meum vigilat ;* quarta, Ecclesiæ veterascentis in senium inclinatio; hanc repræsentat cap. 5. v. 2. usque ad cap. 6. v. 3 : *Pulchra es , amica mea ;* quinta, Ecclesiæ renovatio, et ad summam perfectionem restitutio, ejusque in cœlis glorificatio ; hanc oculis subjicit à cap. 6. v. 3. usque ad finem libri.

Infantia Ecclesiæ fuit ab ortu et prædicatione Christi usque ad Pentecosten : adolescentia à Pentecoste usque ad Constantinum Imp. Virilis ætas tempore Constantini : senium postea cœpit, grassantibus Arianis, Nestorianis, Eutychianis, Pelagianis. Renovatio fieri cœpta est à Basilio, Chrysost. Cyrillo, August. Ambros. Hieron. Continuatur ab eorum successoribus continue usque ad finem mundi, qui Ecclesiæ fidem et sanctitatem contra hæreticos, Judæos, Turcas, schismaticos, tyrannos et quoslibet persecutores sartum tectum tuentur, eamque propugnabunt usque ad finem mundi, quando in die judicii fiet plena Ecclesiæ renovatio, consummatio et glorificatio.

Has quinque Ecclesiæ ætates et status dramatice per quinque dramata, sive actus, quasi in scena repræsentat hic Canticorum liber.

In primo dramate inducitur Salomon in Libano monte vicino, eoque amœnissimo et fertilissimo obambulans, vel venationi indulgens, incidisse in puellam nobilem, sed more ætatis illius pastoritiam, quam ob formam insignem tum corporis, tum animi, ut sponsam sibi despondit; unde nova nupta ad tanti Regis nuptias et thalamum aspirans : *Osculetur,* inquit, *me osculo oris sui; oleum effusum nomen tuum,* mox queritur se sole fuscatam, quod à fratribus coacta sit custodem agere in vineis ; solatur, animatque eam sponsus Salomon, pollicens ei equitatum Pharaonis, inde ei quasi novæ sponsæ promittit murenulas et monilia ; hinc illa ait sponsum sibi esse quasi fasciculum myrrhæ et botrum cypri, narratque se ab eo introductam in cellam vinariam, ubi amoris vino, quasi ebria indormiens, et quasi deliquium passa petit fulciri floribus et stipari malis, ac sponsus eam excitari prohibet, quæ omnia sunt sponsæ teneræ et novellæ, ac infantiam Ecclesiæ repræsentant. Ecclesia enim nascens, nascente Christo petit ejus osculum, id est, unionem et amplexum per Verbi incarnationem, in qua ipse fuit quasi oleum salutiferum, in circumcisione et passione effusum; ideoque Jesus, id est, Salvator est appellatus, mox ipsa persecutionem passa à Judæis fratribus suis equitatu, id est, Apostolorum armis et præsidio à Christo fuit obar-

mata, ab eoque murenulas legum et consiliorum Evangelicorum, ac fasciculum myrrhæ, id est, Christi passionem, et botrum cypri, id est, ejusdem resurrectionem, et cellam vinariam, id est, institutionem Eucharistiæ in ultima ejus cœna accepit, cujus gustu quasi de liquium passa, floribus S. Script. et malis bonorum exemplorum stipari se optat, in iisque suaviter indormiens à Christo excitari vetatur. Factum id, cum discipuli ab Ascensione Christi usque ad Pentecosten, in cœnaculo reclusi toti vacabant orationi, Eucharistiæ, et jucundæ contemplationi, nec Judæi à Christo permissi sunt hanc eorum quietem interturbare.

Secundum drama, quod incipit cap. 2. v. 6: Sponsa à sponso, ineunte vere, evocatur in agros et vineas, ut ficuum grossis, et vineis florentibus uterque pascatur; mox jubet capi vulpeculas, quæ vineas demoliuntur; subducit se sponsus, sponsa eum anxie requirit in lectulo, et mox à vigilibus, sed frustra; quare, iis relictis, circumiens vicos et plateas tandem ipsum invenit nec dimittit, donec introducat eum in domum matris suæ. Hæc omnia repræsentant adolescentiam Ecclesiæ, quæ cœpit in Pentecoste; quando Apostoli, recepto Spiritu Sancto, cœperunt prædicare Evangelium primò Judæis, deinde Gentibus, ac ubique fundare Ecclesias; unde tunc facit, quasi ver Evangelii. Vulpes fuere primi Hæresiarchæ, scilicet Simon Magus, Ebion, Menander, Basilides, Carpocras, etc., qui Ecclesiam vastarunt, quibus restitere S. Joannes cæterique Apostoli. Ecclesia quæsivit Christum in lectulo, id est, in Judæa, ubi quiete vacabat Deo, et à vigilibus, id est, à Sacerdotibus et Scribis prædicando Judæis Evangelium, et Messiam in eis natum ab eis requirendo; sed frustra: pauci enim Judæorum in Christum crediderunt; quare, iis relictis, abiit ad Gentes totius orbis, ibique in eorum fide et obedientia Christum invenit, atque Ecclesiam ubique stabilivit, donec ad eam Christum, id est, omnes gentes Christianas induceret.

Tertium drama incipit cap. 3. v. 6, ubi dicitur sponsa ascendere per desertum, sicut virgula fumi ex omnibus aromatibus suavem odorem exhalantis; rursum sponsi lectulum ambire sexaginta fortissimos ex Israel. Ferculum item, sive gestamen aureum ejusdem describitur, ac diadema, quo coronatur. Denique sponsæ forma celebratur ab oculis columbinis, capillis hædinis, dentibus ovinis, labiis coccineis, collo turrito, uberibus capreæ, etc., per quæ incolas montium Libani, Amana, Sanir et Hermon allicit, evocatque in Sion, quasi in hortum conclusum, et paradisum nardo, cypro, croco, omnique fructu aromatico abundantem.

Hæc omnia adumbrant virilem ætatem Ecclesiæ, quando ex fide omnium gentium velut virgula fumi crevit et ascendit altissime. Lectulus sponsi, id est Christi, est Ecclesia Romana, in qua quasi in lectulo firme et jucunde conquiescit. Ferculum est magnificentia Ecclesiæ Romanæ magnificentiam Christi et quintuplex ejus diadema repræsentans. Oculi columbini notant Prælatos Ecclesiæ vigiles et sollicitos, capilli Nazaræos, sive religiosos, dentes Doctores, labia Prædicatores, collum Pontifices Romanos, ubera sacerdotes et diaconos. Hi populos Gentium evocant de Libano, Amana, Sanir et Hermon, qui erant montes Gentilium, hoc est, evocant, eos à gentilismo, ut veniant in Sion, puta ad Ecclesiam Christi, ubi omnium aromatum, id est, virtutum spiritualium genera germinant, et suavissimum sanctitatis odorem exhalant. Id factum est sub Constantino Imper.

Quartum drama incipit cap. 5. v. 2, ubi sponsa dormiens, sponso nocturno rore madido ostium pulsante, cum ei tardaret aperire, luit hanc tarditatem; nam cum abeuntem deinde requirens, à custodibus urbis vulneratur et pallio spoliatur. Mox ejus sociæ sponsum quæsituræ petunt ab ea, quis et qualis sit sponsus? quibus illa respondet esse candidum et rubicundum, capite aureo, comis nigris, genis aromaticis, labiis liliatis, manibus hyacinthinis, ventre eburneo, cruribus marmoreis.

Hæc omnia notant declinationem et senium Ecclesiæ, cum videlicet per pacem ipsi datam à Constantino, nonnulli ejus præsules et fideles dederunt se otio, gulæ, desidiæ; qua occasione Ariani, aliique hæretici, suis hæresibus et blasphemiis in Oriente impetiere Christi deitatem, vel humanitatem. Quare Christus fidem suam ex Oriente transtulit in Occidentem. Unde Ecclesia Orientalis Christum Christique veram fidem requirens à custodibus, id est, à Principibus et Prælatis hæreticis, quales fuere Valens, Hunericus, Dioscorus, Nestorius, læsa et lacerata fuit, ac pallio integræ fidei spoliata; quare ejus sociæ, id est, sanctæ Angelorum et hominum animæ, ut Christum quærant, et ab Occidente in Orientem reducant, quærunt à sponsa, scilicet ab Ecclesia Orientali, qualis sit Christus: quibus illa respondet eum esse candidum per innocentiam, rubicundum per passionem et patientiam, caput ejus esse aureum per divinitatem, capillos, id est, consilia ejus esse nigra, id est, fortia, virilia et charitate quasi tosta, genas binas habere aromaticas, id est, per misericordiam et justitiam spirare omnem sanctitatem, labia liliata, hoc est, eloquia castissima, manus hyacinthinas, id est, operationes cœlestes, et tornatiles, versatilesque ad omne bonum, ventrem eburneum, id est, passiones et affectiones purissimas et affectissimas et fortissimas, crura marmorea, id est, itinera validissima, quibus per se et Apostolos totum orbem evangelizando obiens illum sibi subjiciat.

Quintum drama incipit cap. 6. v. 3; ubi sponsa pulchra, fortis et perfecta describitur, ac quasi castrorum acies ordinata. Mox sponsus descendit in hortum nucum: sponsa conturbatur propter quadrigas Aminadab; sed sponsus occurrit, aitque: *Quid videbis in Sulamite, nisi choros castrorum?* ac rursum ejusdem femora, ubera, collum, oculos, caput, staturam, guttur, etc., depingit et dilaudat. Denique cap. 8, sponsa optat sponsum deducere in domum matris suæ, eique intime, semperque conjungi. Cui sponsus: *Pone me*, ait, *ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum.* Mox sponsa sorori suæ parvulæ prospicere satagens, à sodalibus consilium accipit: *Si murus est*, inquiunt, *ædificemus super eum propugnacula argentea; si ostium est*, *com-*

pingamus illud tabulis cedrinis. Quibus soror ita respondet : *Ego murus , et ubera mea turris , ex quo facta sum coram eo , quasi pacem reperiens.* Utriusque deinde sororis vineam , ejusque fructum et pretium describit. Tandem sponsus ultimam sponsæ vocem , votumque postulans audit ab ea : *Fuge, dilecte mi , et assimilare capreæ super montes aromatum.*

Hæc omnia repræsentant renovationem Ecclesiæ factam seculo Patrum, quo scilicet floruere Doctores Græci, S. Basilius, Nazianz. Chrysost. Cyrillus; et Latini, S. August. Hieron. Ambros. Greg. eorumque successores, qui ita Ecclesiam ornant et roborant, ut ipsa instar castrorum omnibus hostibus invicta resistat. Quare Christus descendit in hortum nucum, id est, in Ecclesiam ex duobus populis, scilicet Gentibus et Judæis coalitam; hæc turbatur propter quadrigas Aminadab, id est, ob conversionem Gentilium, vel ob schismata Saracenorum, Antipaparum, ac impiorum Imperatorum et Principum. Sed Christus occurrit, iisque opponit choros castrorum, id est Pontifices, Reges et Imperatores orthodoxos et bellicosos; item Concilia œcumenica et nationalia; ad hæc Academias, quas quasi fidei et pietatis nutrices et propugnatrices in singulis provinciis instituit, insuper Ordines religiosos S. Benedicti, Romualdi, Bernardi, Dominici, Ignatii, quasi castra veræ religionis validissima.

Denique sponsa Ecclesia sub finem mundi, completo jam electorum numero, cap. 8, optat cum sponso Christo ire in domum genitricis suæ, id est, cœlestis Jerusalem, ut eo fruatur in æternum; cui sponsus Christus : *Pone,* inquit, *me ut signaculum super cor tuum,* id est, meî memoria et amore cor tuum obsignes; instat enim tibi ultima et acerrima Antichristi persecutio, quam non nisi per meam gratiam et charitatem superare poteris; quia aquæ multæ tribulationum non exstinguent charitatem, nec flumina persecutionum obruent illam. Mox Ecclesia Gentium sorori suæ parvulæ, id est, Synagogæ Judæorum in fine mundi per Eliam et Christum convertendæ, metuens ab Antichristo et Antichristianis, ne Christo in die judicii displiceat, consilium petitâ sodalibus sponsi, id est, â discipulis et asseclis Eliæ qui hoc illi suggerunt : *Si murus est*, etc. q. d. Pars Synagogæ, id est, plebis Judæorum instar muri firmo et constanti est animo; quocirca illam instruamus eloquiis S. Script. quasi propugnaculis argenteis : pars altera instar ostii est animo exili et versatili, ergo illam constringamus, et roboremus sanctis fidelium exemplis, quasi tabulis cedrinis. Occurrit soror ipsa, scilicet Synagoga, aitque se satis in fide esse validam; ita enim ab Elia esse corroboratam, ut Antichristo ejusque asseclis fortiter sit restitura. Quocirca utraque hæc Christi vinea, scilicet tam Synagogæ Judæorum, quàm Ecclesiæ Gentium, in fine mundi amplissimum dabit fidelium et virtutum omnium fructum, qui mille argenteis, id est, maximo pretio æstimetur. Tandem Christus extremam Ecclesiæ in fine mundi vocem postulans, ab ea hanc accipit : *Fuge, dilecte mi,* à terra hac fœtida *in montes aromatum,* id est, in cœlum, eoque me tecum abripe, ut ibi te per gloriam fruar in æternum.

Porro Cosmas Hortolanus, ut vetus Testamentum novo, hoc Canticum Apocalypsi harmonice adaptet, censet Cantico describi septem status Ecclesiæ, quos per septem sigilla S. Joan. in Apocalypsi cap. 6. et seq. symbolice repræsentat.

Primo ergo Apocalypsis sigillo equi albi et equitis coronam, arcumque gestantis, repræsentatur Christi incarnatio, prædicatio, Gentiumque per Apostolos subjectio; idem repræsentat Canticum, dicens cap. 1: *Equitatui meo in curribus Pharaonis assimilavi te.*

Secundo Apocalyp. sigillo, per equum rufum repræsentatur status martyrum Ecclesiæ, qui mox post Christum et Apostolos cœpit à Nerone, ac duravit usque ad Constantinum Magnum; eumdem notat Canticum cap. 1. 13. dicens : *Fasciculus myrrhæ dilectus meus mihi;* et magis ordinate cap. 2. 12. dicens: *Tempus putationis advenit, etc. vineæ florentes dederunt odorem suum.*

Tertio Apocalypsis sigillo, per equum nigrum repræsentatur secunda Ecclesiæ persecutio per Arium et hæreticos. Eadem in Cantico repræsentatur per vulpes cap. 2. 15: *Capite,* inquit , *nobis vulpes parvulas, quæ demoliuntur vineas;* et magis ordinate, cap. 4. 4 : *Sicut turris David collum tuum quæ ædificata est cum propugnaculis, mille clypei pendent ex ea, omnis armatura fortium.*

Quarto sigillo Apocal. per equum pallidum repræsentantur hypocritæ, vel potius Mahometani et Sarraceni, qui validissime Ecclesiam oppugnarunt et etiamnum oppugnant. Unde contra eos dicitur Cant. 3. 7 : *En lectulum Salomonis sexaginta fortes ambiunt ex fortissimis Israel; omnes tenentes gladios, et ad bella doctissimi; uniuscujusque ensis super femur suum propter timores nocturnos;* et magis ordinate, cap. 6. 9 : *Quæ est ista, quæ progreditur, quasi aurora consurgens, pulchra ut luna, electa ut sol, terribilis ut castrorum acies ordinata ;* et v. 11 : *Anima mea conturbavit me propter quadrigas Aminadab, etc.*

Quinto Apocal. sigillo aperto prodeunt animæ interfectorum propter Verbum Dei, petentes vindictam, audiuntque, ut modicum quiescant. Quietem hanc martyrum Ecclesiæ repræsentat Canticum cap. 5. 1, ubi sponsa sponsum in hortum invitat ad colligenda lilia. Et magis ordinate cap. 8. 2: *Dabo tibi,* inquit, *poculum ex vino condito et mustum malorum granatorum meorum.*

Sexto Apocal. sigillo repræsentatur Antichristi gravissima persecutio. Eamdem repræsentat Canticum cap. 5. 4. dicens : *Dilectus meus misit manum suam per foramen, et venter meus intremuit ad tactum ejus;* et magis ordinate, cap. 8. v. 6 : *Fortis,* ait, *est ut mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio, etc. Aquæ multæ non potuerunt exstinguere charitatem, nec flumina obruent illam.*

Septimo Apocal. sigillo repræsentatur Christi adventus ad judicium, post quem sequetur Ecclesiæ felicitas et gloria æterna. Idem hîc repræsentat Canticum cap. 6. 12. dicens : *Revertere, revertere, Sulamitis, revertere, revertere ut intueamur te;* et quæ sequuntur usque ad finem libri et præsertim ultima verba : *Fuge, dilecte mi, et assimilare capreæ hinnuloque cervorum super montes aromatum.*

Igitur magna est analogia et similitudo Canticorum cum Apocalypsi: Primo in materia, quia utraque describitur ortus, progressus, perfectio, inclinatio, renovatio et glorificatio Ecclesiæ; secundo, in phrasi et stylo, qui utrobique est symbolicus, atque per ænigmata et symbola Ecclesiæ Sacramenta obtegit et obvelat; tertio, in modo: sicut enim Apocal. capite 7. à primis quinque sigillis ortum et progressum Ecclesiæ strictim significantibus subito vers. 12. sigillo sexto salit ad tempora novissima, illaque fuse prosequitur usque ad cap. 15, puta tempora Eliæ et Antichristi; sic prorsus idem facit Salomon in Canticis, uti ostendam c. 7. v. 1. Quarto in fine: sicut enim Apocalypsis clauditur descriptione cœlestis Jerusalem, quasi sponsæ Christi felicissimæ; sic et Cantica. Unde noster Alcazar in allusionibus ad Apocalypsim toto lib. 3. Cantica explicat, ut ostendat eorum cum Apocalypsi affinitatem et similitudinem.

COMMENTARIA

IN

CANTICUM CANTICORUM.

CANONES QUI FACEM

PRÆFERUNT CANTICIS.

CANON PRIMUS.

In aliis libris veteris Testamenti Deus vocatur *Iehova*, *Adonai*, *Elohim*, *El*, cæterisque decem nominibus, quæ recenset et explicat S. Hieronymus Epistol. 136. ad Marcellam; quia in iis Deus agit cum Synagoga quasi cum ancilla, ideoque se Deum, Dominum, Gubernatorem, Fortem, Vindicem, Omnipotentem, Terribilem nominat: in Cantico vero hoc nullum tale nomen Dei est reperire quod terrorem incutiat; quia in eo agit cum Ecclesia, quasi cum sponsa dilectissima; unde se nonnisi Sponsum, Patrem, Amicum, Amantem et Amatum, sive Dilectum nuncupat; quia hæc nomina amorem sponsæ excitant, fovent, acuunt et augent. Ita Bellarminus lib. 1. de Verbo Dei, cap. 5.

SECUNDUS.

Crebra est hîc enallage personarum, qualis solet esse in dramatibus; modo enim loquitur in secunda; modo (idque mox) in tertia persona, etsi una eademque sit.

TERTIUS.

Cum Salomon, hujus carminis scriptor, divini erga homines amoris reseravit arcana, enisus est ex naturali amore universis animis longe notissimo, illius divini vires exprimere, ut inde discamus ex nostri amoris affectibus, in illius quasi augustissima adyta penetrare.

QUARTUS.

Canticum, hoc est carmen, ideoque metro astrictum, quod proinde nonnulli elegiacum esse censent ex Hexametris et Pentametris versibus conflatum. Verum prisca Hebræorum poesis periit; unde ratio et metrum prisci eorum carminis ignoratur.

QUINTUS.

Sicut in metaphoris et parabolis duplex est sensus: Litteralis, puta Grammaticalis, qui est corticis litteræ; et Metaphoricus sive Parabolicus, qui est rei per metaphoram vel parabolam significatæ, qui verus et genuinus est parabolæ sensus, ideoque Litteralis, etsi ab Honorio Augustodunensi et nonnullis aliis vocetur Allegoricus, id est, Metaphoricus et Parabolicus.

SEXTUS.

Palæstinorum ritus et mores à cæterarum gentium ritibus et moribus valde differentes effecerunt, ut nonnullæ ex his similitudinibus arcanis ex medio vulgo rureve petitæ, non adeo concinnæ videantur exteris; cum tamen mira sit in illis ad res exprimendas efficacitas, et cum rerum proprietate congruitas.

SEPTIMUS.

In Cantico hoc, æque ac in aliis parabolis, adduntur subinde emblemata ad elegantiam parabolæ, quæ proinde non est necesse; imo subinde est impossibile, applicare rei per parabolam significatæ, ut cum Christus Matth. 25. in parabola talentorum ait herum plura vel pauciora talenta cuique famulorum dedisse secundùm propriam virtutem: id enim herus facere solet. At Deus, ibi per herum significatus, id non facit; nam gratiam non distribuit secundùm dignitatem et merita naturæ, ut volebat Pelagius, sed mere gratis.

OCTAVUS.

Canticum hoc est drama, in quo multa non verbis et voce, sed actorum gestu et actione repræsentantur, ut cum duellum, pugnam, convivium repræsentant non loquendo, sed duellando, pugnando, convivando in theatro. Quare actio hîc collocutioni personarum, quæ alioqui obscura et inconcinna videtur, inserenda est, ut eam expleat et explicet. Imo drama sæpe est actio silens, in qua mutæ personæ agunt, nec verbis, sed gestibus rem repræsentant. Rursum dramaticum opus vel poema est, in quo solæ personæ agunt absque Poetæ interlocutione. Quocirca in Cantico non exprimitur, nec distinguitur, ubi sit vox sponsæ, ubi vox sponsi, ubi vox adolescentularum; sed omnes indiscriminatim commiscentur; atque hæc res magnam parit obscuritatem, quæ Interpreti ex ipsa verborum sententia, et ex antecedentibus et

consequentibus solerter elucidanda est, ut cuique suam vocem et loquendi vicem assignet.

NONUS.

Sponsus et sponsa affectibus amoris indulgent : unde non tam concinne et ordinate, quàm affectuose loqui satagunt; feruntur enim incendii sui flammis, quòcumque eos rapit amor.

DECIMUS.

Totalis et adæquatus sensus Litteralis hìc est, de connubio, sive conjunctione Christi et Ecclesiæ per fidem et amorem : Partialis Litteralis est de conjunctione Christi cum anima sancta, præsertim quæ studet perfectioni; hæc est enim pars et membrum Ecclesiæ : Partialis principalis est de Christo et B. Virgine; hæc enim est præcipua pars, primumque membrum Ecclesiæ.

UNDECIMUS.

Canticum scriptum est instar dialogi, in quo interlocutores sunt sponsus Christus, sponsa Ecclesia, sponsi sodales (puta Apostoli et animæ perfectæ) adolescentulæ comites sponsæ, id est, animæ in virtute necdum adultæ, sed teneræ, adolescentes tamen et crescentes in virtute.

Crebro in Canticis vinearum fit mentio, quia in iis sponsus ut vinitor, pastor et ruricula inducitur. Noster Sanchez probabiliter per vineam et vites in Canticis accipit frutices quæ fundunt balsamum, quales ipse censet esse cypros, aliasque arbores aromatiferas : primo, quia hæ florentes suavem expirant odorem, non vites, nisi paucæ; secundo, quia S. Hieronymus, in epitaphio S. Paulæ, ait : *Contemplata est balsami vineas in Engaddi;* et in cap. 27. Ezech. *Balsamum,* inquit, *quod nascitur in vineis Engaddi;* tertio, quia Septuag. cum vineas dicunt florere, utuntur verbo κυπρίζω, quod à cypro deducitur; quarto, quia hebr. כרם *kerem,* id est vinea, quemlibet agrum vel hortum significat: unde Judic. 15. vocatur *kerem zait,* id est, vinea olivæ. Et Cantic. 5. pro *messui* Septuag. vertunt : *Vindemiavi myrrham meam.* Hinc et Pœni, indeque Hispani in regno Granatensi *carmen* (quod derivatur ab hebr. *kerem*, vocant hortum quibuslibet arboribus consitum. Hinc et cap. 7. v. 11, pro *commoremur in villis*, hebr. est בכפרים *baccopherim*, id est in cypris, quæ abundabant in Jericho et Engaddi; quinto, quia cyprus fundens balsamum similis est viti. Audi Plinium libro 12, capite 25 : *Hæc viti similior est quàm myrto, malleolis seri dicitur nuper vincta ut vitis, implet colles vinearum modo.* Vineæ ergo sponsi non tam vitis et vini, quàm cypri et balsami erant feraces. Hæc sententia vera est, sed partialiter. Vinea enim hæc et cypros et vites et arbores, præsertim aromatiferas continebat : sic Romæ videmus in vineis esse hortos, viridaria, pomaria, agros et segetes. Imo in Lombardia idem ager fert segetes, fructus et uvas, adeoque idem campus est ager, pomarium et vinea; segetibus enim immiscentur vites ulmis innixæ, et utrorumque limites circumcirca sunt arbores fructiferæ. Nam Salomon, qui hìc grammatice inducitur ut sponsus, et vineas vitium juxta Jerusalem, et vineas cypri balsamique in Engaddi habebat, ut patet cap. 1. 13 : *Botrus cypri*, ait, *dilectus meus mihi in vineis Engaddi;* et Eccl. 2. 4 : *Plantavi*, inquit, *mihi vineas, et sylvam lignorum germinantium.* Porro an cyprus sit frutex balsami ferax, disseram cap. 1. v. 13.

DUODECIMUS.

In Canticis subinde membrum corporis significat vestem, qua tegitur aut ornatur, ut cum cap. 5. sponsi caput vocatur *aurum optimum*, *caput* sumitur pro corona capitis; hæc enim erat ex auro optimo. Sic cap. eodem, cum *venter* sponsæ dicitur *eburneus, venter* sumitur pro zona quæ ventrem tegebat et cingebat : hæc enim facta erat ex ebore. Hanc expositionem exigit honestas. Quis enim credat sponsam castissimam, ventrem nudum spectandum aut describendum exhibuisse? Cant. 7. pro eo quod Noster habet : *Comæ capitis tui sicut purpura;* S. Ambrosius sermone 17, in Psalm. 118, legit : *Ornatus capitis tui sicut purpura,* ubi per *comam* accipit ornatum comæ, puta coronam comæ infixam. Sic nonnulli per *ubera* et *umbilicum* intelligunt *mammillare*, puta velum tegens ubera et umbilicum, juxta illud Catuli in Argonaut.

Non tereti strophio lactantes vincta papillas.

Cant. 8: *Pone me ut signaculum super cor tuum*, id est super bullam, qua tegitur et ornatur cor tuum; huic enim rem summe amatam, v. g. Deum vel idolum suum Gentiles insculpere solebant, æque ac Hebræi, ut illius intuitu Dei sui semper memoriam refricarent, illumque in corde et mente jugiter cogitarent et amarent. Simili modo apud oratores et poetas sæpe res vestita significat vestem, qua tegitur et vestitur per metonymiam. Sic *collum* significat collare quo tegitur; *crines* significant crinalia; *femur* femoralia; *thorax*, id est pectus, notat vestem qua tegitur, quæque exinde *thorax* dicitur. Sic *pes* significat calceum, quo pes calceatur. Unde quod Deut. 8. 4. dicitur : *Vestimentum tuum quo operiebaris, nequaquam vetustate defecit, et pes* (id est calceus) *tuus non est subtritus :* clare exponitur Deut. 29. v. 5. ubi dicitur : *Non sunt attrita vestimenta vestra, nec calceamenta pedum vestrorum vetustate consumpta sunt.* Hæc et plura noster Sanchez hìc Proleg. 9 et 10.

DECIMUS TERTIUS.

Actiones, gestus et habitus apud Hebræos olim honesti et decori, apud alias gentes inhonesti et indecori æstimati sunt; et vice versa. Quæque enim gens suos habet mores, ab aliis diversos; et quod olitanis temporibus placuit, posterioribus displicuit. Hinc Hebræorum vestitus, incessus, modus nuptias contrahendi, sacrificandi, adorandi, comedendi, etc., fuit alius plane, quàm Græcorum et Latinorum, ut patet ex Levitico aliisque Scripturæ locis. Sic Homer. lib. 3. Iliad. scribit Thetim, mentum et barbam Jovis manu apprehensa demulsisse, ut eam deliniret, quod jam rusticum et barbarum haberetur. Sic Ulysses deprehensus in Troja supplex Hecubæ reginæ genas tetigit, ut ejus clementia mortem evaderet, teste Euripide in Hecuba, quod modo crimen pene læsæ majestatis haberetur. Sic Amazones nuda mamma in-

cedebant, ut liberius depugnarent. Unde Propertius libro tertio Eleg.

> Qualis Amazonidum nudatis bellica mammis
> Turba.

Idem de virginibus Dianæ comitibus tradit Callimachus in hymno Dianæ. Et de Camilla Virgil. Æneid. 11 : *Nudum extra latus.* Idem fecisse Hebræas putant nonnulli, ideoque hîc cap. 4. v. 5. ubera sponsæ nuda dilaudari. At jam honestas et castitas omnium pene gentium ab hac nuditate plane abhorret. De uberibus quid sentiendum dicam, cap. 4. v. 5.

DECIMUS QUARTUS.

Hebræi, dum indunt nomina, alludunt ad nominis etymon, illudque personæ vel rei, cui nomen indunt, competere significant, vel optant. Sic *Adam* dictus, quia formatus ex *adama*, id est terra : *Jacob*, id est supplantator, quia supplantavit Esau, Gen. 27 ; *Nabal*, id est stultus, quia superbe et stulte respondit militibus Davidis, 1. Reg. 25. v. 25. Sic virgam שקד *scaked*, id est *amygdalinam*, sive *vigilantem* ostendit Deus Jerem. cap. 1. 11 : *Quia*, inquit, *ego vigilabo*, *etc.* Similes allusiones sunt in *prino* et *schino* arboribus, sub quibus Susannæ scelus se deprehendisse mentiebantur senes, Daniel. 13. Simili allusione sponsa hîc vocatur *Salamitis*, id est Salomonia, sive Salomonis uxor, quasi à pacifico, Pacifica. Et cap. 1 : *Oleum effusum*, inquit, *nomen tuum*, hoc nomen est Messias, sive *Christus*, id est unctus oleo, ita copiose, ut illud in alios effundat. Crebro hîc talia occurrent.

DECIMUS QUINTUS.

Sæpe in Scriptura vocatur res talis, qualis foris apparet, etiamsi revera in se non sit talis. Sic Gen. 1. luna vocatur *luminare majus*, quia citima terræ vicinis hominibus major apparet, cum revera omnibus stellis sit longe minor. Sic Exodi 7. virgæ à Magis conversæ dicuntur in serpentes, quia hominibus ita videbatur, cum revera juxta Nyssenum, Justinum, Tertullianum et Rupertum, non essent aliud quàm præstigiæ, quibus oculis illudebant, ut faciunt præstigiatores. Sic Joseph vocatur Pater Jesu, et idola vocantur Dii : et dum cometæ discurrunt, dicuntur stellæ de cœlo cadere, atque extrema pars mundi et cœli dicitur, quæ nobis extrema apparet, cum tamen in globo rotundo (qualis est mundus) revera nulla pars sit extrema, sed omnes eant in orbem. Sic cap. 5. sponsi caput dicitur simile auro, comæ palmis, oculi columbis, genæ aromatibus, labia liliis, manus torno, venter ebori; sponsæ vero nasus cap. 7. dicitur similis turri Libani, femora monilibus, umbilicus crateri, ubera hinnulis, venter acervo tritici, oculi piscinis, quia eis similes apparebant, etsi revera tales non essent.

DECIMUS SEXTUS.

Olim uxores à viris nomen accipiebant, ut Caii uxor vocaretur Caia, Cornelii Cornelia, Dionysii Dionysia, æque ac hîc Salomonis sponsa ab eo vocatur *Salamitis.* Rursum à quo insigne quis beneficium acceperat, ejus nomen assumebat. Sic S. Cyprianus Cæcilii nomen assumpsit à Cæcilio presbytero, qui eum ad Christum convertit. Eusebius Cæsariens. Pamphili nomen sibi ascivit à S. Pamphilo Doctore et Martyre ; Josephus historicus Flavii prænomen sibi adjunxit, à Flavio Vespasiano Imperatore, qui eum honoribus auxit. Insuper in Scriptura eidem personæ et rei diversa nomina dantur, juxta varia idiomata. Sic S. Thomas Apostolus hebraice *Thomas*, græce *Dydimus*, latine *Gemellus* dicitur ; S. Simon hebraice *Chananæus*, græce *Zelotes* cognominatur ; Judas chaldaice *Thadæus* (id est uberalis), hebraice *Lebbæus*, id est corculum, nuncupatur, Matth. 10. Tabitha hebraice, græce vocatur *Dorcas*, latine *Caprea*, Actor. 9. Sic hebraice *Salomon* et *Salamitis*, latine *Pacificus* et *Pacifica* indigitantur.

DECIMUS SEPTIMUS.

Sponsus hîc est Christus, sponsa est Ecclesia ; et anima fidelis, non quælibet, aut peccatrix, sed sancta, imo perfectioni studens, et amore Christi flagrans. Hæc enim sola sponsæ Christi nomen meretur, cujus hîc spirituales amores et ardores divini describuntur. Ita esse patet ex ipsis Cantici verbis, ut cum dicitur cap. 4. 7 : *Tota pulchra es, amica mea, et macula non est in te;* et cum cap. 2. v. 4. ait sponsa : *Introduxit me rex in cellam vinariam, ordinavit in me charitatem. Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo.* Rursum passim sponsus sponsam vocat Amicam, Dilectam, Pulchram ut luna, Electam ut sol. Et cap. 2. v. 16. ait : *Dilectus meus mihi, et ego illi, qui pascitur inter lilia ;* et cap. 4. 9 ; *Vulnerasti cor meum, soror mea sponsa ;* et cap. 6. 8 : *Una est columba mea, perfecta mea;* et cap. 8. 5 : *Quæ est ista, quæ ascendit de deserto, deliciis affluens, innixa super dilectum suum ?* Denique Canticum non aliud, quàm cœlestes amores Christi et animæ sanctæ spirat : peccatorum tamen subinde meminit, cum ab eis persecutionem se passam significant, ut cum ait cap. 1. 5 : *Nolite me considerare quod fusca sim, quia decoloravit me sol ; filii matris meæ pugnaverunt contra me.* Aut cum eos convertere satagit, ut cum ait cap. 4. 8 : *Coronaberis de capite Amana, de vertice Sanir et Hermon, de cubilibus leonum, de montibus pardorum.* Audi S. Bern. serm. 61 : *Sponsam nusquam in hoc toto opere adhuc nominarat, nisi modo cum ad vineas itur, cum vino charitatis appropinquatur. Quæ cum venerit, et perfecta fuerit, faciet spiritale conjugium, et erunt duo in carne una, sed in uno spiritu, dicente Apostolo : Qui adhæret Deo, unus spiritus est;* 1. Cor. 6. 17. Idem serm. 85 : *Quam videris*, inquit, *relictis omnibus, Verbo votis omnibus adhærere, Verbo vivere, Verbo se regere, de Verbo concipere quod pariat Verbo, quæ possit dicere : Mihi vivere Christus est et mori lucrum, hanc puta conjugem, Verboque maritatam.* Idem docet Bellarmin. lib. 3. de Ecclesia militantes, c. 7. resp. ad 1. ac S. Hieron. Epist. 140. ad Principiam, atque Cassiod. S. Gregor. Beda, Philo, Justus, Anselmus, Rupert. cæterique Patres et Interpretes ad illa Cantic. 6. 7 : *Sexaginta sunt reginæ, et octoginta concubinæ, et adolescentularum non est numerus. Una est columba mea, perfecta mea.*

Porro hujus perfecti amoris quatuor sunt gradus et status, qui hoc Cantici libro ordine de-

scribuntur. Primus status amoris est actuosæ vitæ, in quo anima affectibus nondum edomitis Deum quidem odoratur, et quasi degustat, currens in odorem unguentorum ejus, non eo tamen ad arbitrium et voluptatem suam fruitur. *Et mirabar*, inquit S. August. lib. 7. Confess. cap. 17, *quod jam te amabam, et insistebam frui Deo; sed rapiebar à te decore tuo, moxque diripiebar abs te pondere meo, et ruebam in ista cum gemitu; et pondus hoc, consuetudo carnalis.* Et infra: *Aciem figere non valui, et repercussa infirmitate redditus solitis, non mecum ferebam nisi amantem memoriam, et quasi olfacta desiderantem, quæ comedere nondum possem.* Hic amoris status describitur cap. 1 et 2. Cantic. Unde ibidem sponsa ait sponso: *Trahe me, post te curremus in odorem unguentorum tuorum;* et: *Nolite me considerare quod fusca sim, quia decoloravit me sol. Indica mihi ubi pascas, ubi cubes in meridie, ne vagari incipiam post greges sodalium tuorum, etc.*

Secundus amoris gradus et status animæ Deum amantis est vitæ contemplatricis. In hoc collocatur anima, facto sibi ad eum gradu vitiosorum habituum demolitione, passionum propriarum compressione et perfecta rerum omnium suîque abnegatione; et in eo constituta non solum sicut in priore statu, Deum aliquando complectitur contemplationis et amoris actu, sed eodem continuato aliquandiu ipsum contemplans amansque pene possidet, magna mentis tranquillitate; fitque suavissimus lectus pacifici Salomonis, et quasi nuptiale ferculum, in quo sponsus requiescit ac vehitur, animam in se quiescentem fovens. Hic amoris gradus describitur cap. 3 et 4. Cantic. Unde ibidem post primum sponsæ somnum sponsus adjurat adolescentulas, ne quæ illam à somno hoc amoris excitet.

Tertius amoris et amantis status est conflatus ex actione et contemplatione. In eo anima, sic jubente sponso, à contemplatione divulsa, se conjicit in turbam et gregem pastoris illius qui, propter nimiam charitatem qua dilexit nos, è sinu Patris in terras descendit, quæsiturus magnis laboribus, et proprio sanguine redempturus oviculas, quæ perierant, procellam nullam acerbissimorum temporum, periculum nullum pœnamve subterfugiens, aut dedecus, dum illas recuperaret. Hic amoris status describitur c. 5. 6 et 7. Cantic. Unde ibidem sponsus sponsam ad campos et villas invitat: *Ut quasi bonus pastor pascat gregem suum, lassos allevet, revocet errantes, infirmos lucretur,* ait S. Ambr. lib. de Isaac et anima cap. 8. Licet enim ibidem sponsa negligentiæ insimuletur, quod sponso ostium pulsanti non statim aperuerit; tamen mox facti pœnitens ipsa in majorem sponsi amorem exarsit, perinde ac *amantium iræ, amoris redintegratio sunt.*

Quartus status est, cum anima vitam supra humanam, ac pene divinam, supradictis longe superiorem, inexplebili desiderio appetens, tanto flagrat divini amoris incendio, tantaque veluti zelotypia æstuat, ut manere in carne mors illi sit, et peregrinari à Domino alter quasi infernus illi videatur; soleturque propterea exilium suum, ac perferat uno studio laboreque animarum lucrandarum dilectissimo sponso. De qua re sic S. Gregor. lib. 2. super Ezech. hom. 15: *Qui sunt in sancta Ecclesia thalami, nisi eorum corda, in quibus animæ per amorem sponso invisibili junguntur, ut ejus desiderio mens ardeat, nulla jam quæ in mundo sunt concupiscat, præsentis vitæ longitudinem pœnam deputet, exire festinet, et amoris amplexu in cœlestis sponsi visione requiescere. Mens itaque quæ jam talis est, nullam præsentis seculi consolationem recipit, sed ad illam quam diligit medullitus suspirat, fervet, anhelat, anxiatur. Vilis fit ipsa salus corporis, quia transfixa est vulnere amoris.* Hic status amoris describitur Cantic. cap. 8. Unde ibi post tertium somnum de ea dicitur: *Quæ est ista quæ ascendit de deserto deliciis affluens, innixa super dilectum suum? pone me ut signaculum super cor tuum, etc. Fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio; lampades ejus, lampades ignis atque flammarum.* Ita noster Bernardinus Rossignolius de Disciplina Christianæ perfectionis lib. 4. cap. 9, qui deinde singula capita singulosque versus ex ordine, hisce quatuor amoris gradibus alternative adaptat.

COMMENTATORES
CANTICI CANTICORUM.

HEBRÆI.

Primus est Chaldæus Paraphrastes, qui in Cantico fuit R. Joseph Cæcus; sicut in Pentateucho fuit R. Aquila, qui chaldaice Onkelos dicitur; in Prophetis vero R. Jonathan filius Uzielis. Hi omnes, utpote Judæi, judaizant, ac præsertim R. Joseph, qui Canticum non tam vertit, quàm explicat, ut non tam interpres quàm Paraphrastes, sive Commentator esse videatur. Quare Canticum de Synagoga, deque lege Mosis, tabernaculo, manna cæterisque beneficiis Israeli collatis interpretatur, multaque interserit ex Judæorum fabulis, et Thalmudistarum figmentis, quæ colligit et excusat Franc. Lucas in Apologia Paraphrasis Chaldææ. Habet tamen suum usum, et veræ interpretationi obsecundat; sicut Synagoga subservit Ecclesiæ, lexque Evangelio et Moses Christo, eique quasi typus prælusit.

Scripsere quoque in Canticum R. Salomon, Aben Ezra et R. David Kimchi.

GRÆCI.

Primus Origenes in Canticum scripsit homilias sex, in quibus *Origenes vicit seipsum*, ait S. Hieronym. qui eas ex Græco in Latinum convertit, quare temere et sine causa ultimas quatuor Origenis esse negat novus (imo Novator et in fide cacodoxus) Origenis interpres. Finit in capite secundo Cantic. v. 15. Floruit anno Domini 226.

S. Gregorius Nyssenus, frater S. Basilii, edidit in Cantica homilias 15. finit. in c. 6. v. 9. Floruit anno Domini 380.

Philo Carpathiorum Episcopus constitutus à S. Epiphanio. Exstat tom. I. Biblioth. SS. Patrum, sed multa illi inserta vel infarta sunt à sciolo quopiam ex S. Gregorio, quæ cum reliqua explicatione parum congruunt. Floruit anno Domini 374.

Theodoretus docte et genuine Canticum explicat, atque trium aliorum Patrum, quos non nominat, explicationem adjungit. Floruit anno 430. Censet Hortolanus tres hosce Patres esse Sanctum Gregorium Nyssenum, S. Nilum Monachum S. Chrysostomi discipulum, et S. Maximum. Hi enim Theodoreto fuere coævi, et horum trium brevis Cantici paraphrasis Commentario Theodoreti in Canticum præfigitur.

Michael Psellus S. Gregorii Nysseni est compendiator.

LATINI.

Primus est Aurelius Cassiodorus, Consul Romanus, ac Theodorici regis Gothorum Cancellarius, unde ejus nomine plures scripsit Epistolas tanto viro dignas, qui deinde aulæ pertæsus, mundo valedicens, et monasticen in monasterio à se constructo exercens, totum se pietati et sacris Litteris tradidit, in iisque plane senescens, prope centenarius sancto fine quievit, ait Baronius anno Domini 562. in fine. Hic ergo scripsit in Canticum breviter, sed clare, ac sæpe acu tangit sententiarum difficultatem, sensumque litteræ genuinum assignat, unde ex eo plura deprompsit Beda, Haymo et alii, sed sciolus quispiam nonnulla Cassiodoro attexuit. Nam c. 3. v. 11. citat Gregorium Papam, qui centum annis eo fuit posterior. Floruit anno Domini 539. coævus et socius S. Severini Boetii, ac Symmachi Consulis Romani.

Justus Orgelitanus Episcopus scripsit in Cant. Exstat tomo I. Biblioth. SS. Patrum. Floruit anno 540. sub Justiniano Imper. Interfuit Consilio Toletano II. Vide S. Isidorum de Scriptor. Eccles. c. 14. et de Viris illust. c. 34.

Venerab. Beda prolixum edidit Comment. anno 700 cui et alium subjungit, quem ipse ex variis S. Gregorii locis colligit.

Albinus, sive Alcuinus Flaccus, Bedæ discipulus, et Caroli Magni magister, anno 750.

Aponius docte et graviter scripsit in Cant. anno 800 ait Sixtus Senensis in Biblioth. Possevinus et Bellarm. de Script. Eccles. Sed anterius vixisse videtur. Nam Aponium citat Beda libro 4. in Cantic. cap. 23. Beda autem floruit anno 700. Finit Aponius in cap. 4. Cantic. v. 7. ad illa: *Tota pulchra es, amica mea;* ac deinde Commentarium Aponii continuavit Lucas Abbas S. Cornelii, ex ipsis Aponii verbis, sed succisis et in pauca contractis, unde multi illum citant nomine Aponii.

Angelomus monachus Aponii est abbreviator. Floruit anno 850. tempore Lotharii Imperat. Unde in Præfat. eum laudat, quod, relicto imperio, monasticen amplexus sit, in eaque pie defunctus vitam stadiumque suum sancte consummarit.

Haymo Bedam fere in compendium redigit, ac pene ad verbum transcribit Cassiodorum. Obiit anno 853.

S. Anselmus Cantuariensis Archiepiscopus, anno 1081.

Rupertus Abbas Tuitiensis Canticum explicuit de B. Virgine, anno 1119.

S. Bernardus pie et eleganter explicat Canticum, sed morte præventus, illud non absolvit, unde ei successit Gilbertus Abbas, qui opus prosecutus est. Floruit anno 1130.

Richardus de S. Victore, S. Bernardo coævus et amicissimus, paucas Cantici sententias exponit.

Inter opera S. Thomæ Aquinatis exstat Commentarius in Canticum. Dubitant tamen viri docti, an hic Commentarius sit ipsius, qui stylum

ejus non redolet, atque ex Cassiodoro et Beda videtur transsumptus. Idem plane ad verbum exstat apud Haymonem, qui 450 annis antecessit S. Thomam, quare Commentarius S. Thomæ, quem sub mortem dictavit monachis Fossæ novæ, juxta Romam, videtur fuisse alius ab hoc. Quocirca diversus plane ab hoc Commentarius in Canticum nomine S. Thomæ prodiit seorsim impressus à Petro Gualtero anno Domini 1545 soletque jungi Commentario Cajetani in Proverbia et Ecclesiasten. Hic magis redolet stylum Scholasticum S. Thomæ.

Guillelmus Parvus Abbas Beccensis, anno 1170.

Honorius Augustodunensis Præsbyter, anno 1220.

Hailgrinius Cardinalis Sabinensis, anno 1233.

Ex variis S. Ambrosii locis Commentarium integrum in Cantica collegit Antonius Demochares. Exstat in fine tomi 5. S. Ambrosii.

RECENTIORES.

Nicolaus Lyranus, Hugo Cardinalis, Dionysius Carthusianus. Jacobus Jansonius, Joannes Picus Carthysianus, Placidus Nigidius, Alfonsus ab Orozco, Tuccius, Hieron. Almonacirius, et plures alii, quos Romæ reperi. Cæteris eminent Franc. Titelmannus, Luisius Legionensis, Cosmas Damianus Ortolanus, Philippi II. Hispaniarum Regis Theologus, qui Paraphrasin habet luculentam et succulentam; Joannes à Jesu Carmelitanus, nostri Gaspar Sanchez et Ludovicus de Ponte. Novissime et exactissime noster Martinus Delrio, Michael Gislerius et Ludovicus Sotomajor, denique nuperrime Joannes Malderus Episcopus Antverpiensis, ac noster Luisius ab Alcazar in allusionibus ad Apocalypsin toto lib. 3. Uterque succincte, sed erudite et nervose.

Ex his omnibus succum exprimam, et pollinem floremque decerpam, Litterale è Mystico discernam, indigesta digeram, confusa distribuam, et cuique quod suum est ordinate attribuam; atque propria plura addam, memor semper solitæ brevitatis et methodi.

Porro Joannes Gerson Cancellat. Pariensis Canticum exposuit de amore Seraphico, quo anima pia ardet erga Christum, anno Domini 1429. ac complevit die 9. Julii, et instar S. Thomæ post triduum, puta die 12. Julii cum Commentario vitam finivit, anno ætatis 66. ut amoribus Christi frueretur in cœlo, unde identidem repetens illud Cant. 8 : *Fortis est ut mors dilectio*, illi immortuus est.

PRIMUM DRAMA,

SIVE

PRIMA PARS CANTICI

QUA DESCRIBITUR INFANTIA ECCLESIÆ :

(QUÆ FUIT AB ORTU CHRISTI USQUE AD ASCENSIONEM IN CŒLUM)
A CAP. I. VERSU 1. USQUE AD CAP. II. VERSU 8.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

SPONSA AMBIT SPIRITUALE SPONSI OSCULUM, UBERA, UNGUENTUM, OLEUM, CELLARIA. MOX VERS. 5. AIT SE FORMOSAM, SED NIGRAM AB ÆSTU SOLIS ET PERSECUTIONIS. UNDE VERS. 7. QUÆRIT LOCUM SPONSI ; AUDITQUE AB EO UT ABEAT POST GREGES ET PASTORES. UNDE V. 9. EAM ASSIMILAT EQUITATUI, GENAS TURTURI, COLLUM MONILIBUS. DENIQUE V. 12. ASSERIT NARDUM SUUM DEDISSE ODOREM, PRÆSENTE SPONSO, QUEM COMPARAT FASCICULO MYRRHÆ ET BOTRO CYPRI, CUM EOQUE SPIRITALI LAUDIS AFFECTU DISSUAVIATUR.

1. OSCULETUR me osculo oris sui : quia meliora sunt ubera tua vino, 2. Fra-
grantia unguentis optimis. Oleum effusum nomen tuum : ideo adolescen-
tulæ dilexerunt te. 3. Trahe me : post te curremus in odorem unguen-
torum tuorum. Introduxit me rex in cellaria sua : exsultabimus et lætabi-
mur in te, memores uberum tuorum super vinum : recti diligunt te.
4. Nigra sum, sed formosa, filiæ Jerusalem, sicut tabernacula Cedar,
sicut pelles Salomonis. 5. Nolite me considerare quod fusca sim, quia decolo-
ravit me sol : filii matris meæ pugnaverunt contra me, posuerunt me custodem in vineis : vineam
meam non custodivi. 6. Indica mihi, quem diligit anima mea, ubi pascas, ubi cubes in meridie, ne
vagari incipiam post greges sodalium tuorum. 7. Si ignoras te, o pulcherrima inter mulieres,
egredere, et abi post vestigia gregum, et pasce hœdos tuos juxta tabernacula pastorum. 8. Equi-
tatui meo in curribus Pharaonis assimilavi te, amica mea. 9. Pulchræ sunt genæ tuæ sicut tur-
turis: collum tuum sicut monilia. 10. Murenulas aureas faciemus tibi, vermiculatas argento. 11.
Dum esset rex in accubitu suo, nardus mea dedit odorem suum. 12. Fasciculus myrrhæ dilectus
meus mihi, inter ubera mea commorabitur. 13. Botrus cypri dilectus meus mihi, in vineis
Engaddi. 14. Ecce tu pulchra es, amica mea, ecce tu pulchra es, oculi tui columbarum.
15. Ecce tu pulcher es, dilecte mi, et decorus. Lectulus noster floridus : 16. tigna domorum
nostrarum cedrina, laquearia nostra cypressina.

VOX SPONSÆ.

1. Osculetur me osculo oris sui.] Inverecunda videtur sponsa, quæ præter morem feminarum honestarum et verecundarum, prior ambit sponsum, ejusque spiritale osculum sine ulla præfatione illico poscit; sed amore sancto ebria nescit erubescere, ubi enim amor, ibi non est timor vel pudor: *Præceps amor*, ait S. Bernard. *nec judicium præstolatur, nec consilio temperatur, nec pudore frenatur, nec rationi subjicitur. Rogo, supplico, flagito, Osculetur me osculo oris sui.* Est tamen hîc aliquis in sponsa pudor, dum non ad sponsum dirigit sermonem, ut dicat; *Osculare*, sed alios quasi intermedios alloquitur, dicens, *Osculetur me*, uti notat idem S. Bernard. Sic Magdalena amore ebria, sine pudore, *importuna* irruit *convivio*, ait S. Ambros. sed *opportuna beneficio*, ut oscularetur non os, sed pedes Christi. Hîc autem sponsa non contenta osculo pedum, quod est servorum et subditorum, ambit osculum oris, quod est sponsarum et summe amantium, uti parentes osculantur filios, fratres se mutuo, amicus amicum: *O quanta vis amoris!* exclamat S. Bernard. sermon. 7. *Quanta in spiritu libertatis fiducia! Quid manifestius, quod manifesta caritas foras mittit timorem?* Et S. August. in Manuali c. 19: *Amor*, inquit, *dignitatis nescius reverentiam nescit*; et cap. 20: *Anima amans fertur votis, trahitur desideriis, dissimulat merita, majestati oculos claudit, aperit voluptati, etc.* Consonat quod de amore scribit D. Gregor. lib. 6. epist. 24. ad Anastasium, ubi ostendit amorem et potestatem ex æquo præsumere, ac cum auctoritate et imperio libere loqui. Et Chrysolog. serm. 147: *Amor*, ait, *ignorat judicium, ratione caret, modum nescit, non accipit de impossibilitate solatium, non recipit de difficultate remedium. Amor nisi ad desiderata pervaserit, necat amantem. Amor quod amat non potest non videre. Hinc est quod omnes Sancti omnia, quæ meruerant, parva duxerunt, si Dominum non viderent. Hinc est, quod amor qui cupit Deum videre, etsi non habet judicium, habet tamen studium pietatis. Unde et Moses audet dicere Deo: Si inveni gratiam coram te, ostende mihi faciem tuam.* Adde, sponsa non prior ambit sponsum, sed excitata et evocata à sponso, ut patebit ex eo quod subdit: *Meliora sunt ubera tua vino*, hæc enim *ubera*, id est viscera misericordiæ à sponso ostensa sponsæ, ipsam evocant, imo audacem reddunt ad petendum osculum, quia mirificum illi amorem fiduciamque sponsi ingerunt. Nam ut ait Christus: *Nemo potest venire ad me, nisi Pater meus traxerit eum* per gratiam excitantem et vocantem, ut ex S. Augustino docet et definit Concilium Tridentinum sess. 6.

Osculetur me osculo oris sui.] Hebr. *Osculabitur me ab osculis* (Vatablus, *osculis*) *oris sui. Osculabitur*, id est, osculetur: Hebræi enim per futurum significant optativum, quo carent Septuag. *Osculetur me ab osculis* (Origen. interprete S. Hieronymo, habet *ab osculo*) *oris sui*; Arabic. *Osculetur* (Syrus vertit in præterito, *osculatus est*) *me ex osculis oris sui. Osculis* in plurali significat vehemens desiderium et amorem sponsi, ut ejus præsentia satiari nequeat, eamque continuam exoptet. Nam ut ait Poeta:

Verus amor nullum novit habere modum.

et, ut ait S. Bernard: *Modus amandi Deum, est amare sine modo.* Plurima Christi et Ecclesiæ oscula fuse recenset hîc Tuccius. Silet sponsa personam sponsi, dicitque tantum *osculetur*, quia cum nil nisi sponsum mente pertractet, nil quoque ab aliis mente pertractari opinatur. Unde actum exprimit, personam vero tacet, utpote quam uti sibi, sic et cæteris notissimam, omniumque cogitationibus præsentem æstimet, sicut Magdalena Joan. 20. rogata à Christo specie hortulani apparente: *Mulier, quid ploras? quem quæris?* respondit: *Domine, si tu sustulisti eum.* Quem *eum?* utique Christum, qui uti est amor meus, imo mens mea et cor meum, sic et cæterorum esse censeo. Nimirum ipsa tota plena Christo, nec se, nec cæteros de alio quàm de Christo cogitare posse putabat.

PRIMUS SENSUS.

TOTALIS ET ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Est vox Patriarcharum, ait S. Bernard. ac Synagogæ, ait S. Thom. desiderantis adventum Christi, q. d. Quia Christus toties mihi adventum suum promisit per Prophetas, ego per tria annorum millia avide et anxie eum exspecto; veniat ergo ipse et osculetur me osculo oris sui, ut carnem meam et os meum assumens per illud mihi loquatur, seseque conjungat, ut qui olim aperuit ora Prophetarum, nunc os suum aperiat. Audi Origenem: *Quousque sponsus meus mittit oscula per Mosen, mittit oscula per Prophetas? Jam ipsius cupio ora contingere, ipse veniat, ipse descendat. Orat igitur sponsi patrem, et dicit ad eum: Osculetur me osculo oris sui. Et quia talis est, ut compleatur per eam propheticum illud in quo dicitur: Adhuc te loquente, dicam, ecce adsum: sponsam, sponsi pater exaudit, mittit filium suum. Videns illa eum cujus deprecabatur adventum, orare destitit, et ad eum cominus loquitur: Quoniam bona ubera tua super vinum, et odor unguentorum tuorum super omnia aromata.* Sic quoque Theodor. Aponius et Beda. Addit Theodor. *Cum igitur sponsi pulchritudinem, robur, divitias, regnum, quod in omnes habet, vim ejus æternam, incorruptibilem, nullum habituram finem intellexerit; eum videre concupiscit, et in complexum ipsius ruere, atque illi oscula dare spiritalia.* Adde, vox hæc, non tam est Synagogæ, quàm Ecclesiæ, quæ post Christi incarnationem, dicit *osculetur*, id est osculari me pergat, et osculum hoc amoris sui semper in me adaugeat. Unde hebraice est: *Osculetur me osculis.*

Osculum hoc Christi physicum, est ipsa unio hypostatica; hæc enim junxit carnem Verbo, hominem Deo, sicut per osculum sponsus sponsæ jungitur. Unde osculans, ait S. Bern. est Deus, osculatus est homo, osculum est utriusque unio, per quam fit una utriusque persona, quæ simul est Deus et homo; Osculum enim castissimum est symbolum cognationis et affinitatis: Unde apud omnes gentes parentes osculantur filios, fratres, cognatos, affines. Quocirca Cato feminas sibi sanguine propinquas amore patrio osculabatur, ut sciret an vinum olerent. Olim enim Romanis feminis bibere vinum fas non erat, quod si bibissent, intemperantes et impudicæ habebantur, uti multis exemplis ostendit Tiraquel-

lus lib. 9. connub. num. 206. Multo magis Deus osculans et visitans animam inspicit, an illa delicias et vanitates redoleat, de iisque illam castigat, juxta illud : *Probasti cor meum, et visitasti nocte, igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas*, Psal. 16. 4.

Osculum vero ethicum, sive morale, est affectus et amor intimus, quo Christus Ecclesiæ et animæ fideli arctissime conjungitur. Audi S. Bernard. hic ser. 2. votum hoc osculi in sponsa pie et pathetice exponentem : *Quo mihi ora hæc seminiverbia prophetarum ? ipse potius speciosus forma præ filiis hominum, ipse me osculetur osculo oris sui. Non audio jam Moysen : impeditioris siquidem linguæ factus est mihi. Isaiæ labia immunda sunt : Jeremias nescit loqui, quia puer est, et Prophetæ omnes elingues sunt. Ipse, ipse quem loquuntur, ipse loquatur, ipse me osculetur osculo oris sui. Non in eis jam, aut per eos loquatur mihi, quoniam tenebrosa aqua in nubibus aeris, sed ipse me osculetur osculo oris sui, cujus gratiosa præsentia, et admirandæ fluenta doctrinæ fiant in me fons aquæ salientis in vitam æternam.*

Nota. Osculum symbolum est primo, reconciliationis; cum enim quis alium offendit, reconciliatur ei per osculum, sicut pater reconciliatus est filio prodigo Lucæ 15; secundo, pacis et concordiæ; tertio, salutationis et bonæ apprecationis. Unde Apostolus : *Salutate invicem in osculo sancto*, 2. Cor. 13. v. 12; quarto, amoris et intimæ conjunctionis. Unde divinus Hierotheus apud S. Dionysium de Divinis nominib. cap. 4. ait amorem habere vim jungendi, miscendi et uniendi, qui significatur per osculum.

Omnibus hisce de causis Ecclesia et anima fidelis poscit osculum Christi, q. d. Ait Cosmas Damianus : Quousque tandem irascere supplicibus tuis, optime generis nostri conditor, et pater Deus, quandiu iratus humano generi promissa tua reposci et nequidquam efflagitari patiere ? quem ad finem profusa primum in hominem se contrahet, et in thesauris suis continebit benignitas tua ? Nihilne te occupatum à Satana orbis imperium; nihil in servitutem redacti filii; nihil peccandi, et vel in eos, qui semetipsi non peccaverunt, moriendi inducta necessitas ? Nihil ad vitam data lex mihi cedens in interitum ? Nihil data fides, piorum vota precesque movebunt? Justa est, fatemur, indignatio tua. Justa sunt, quæ in nos exerces, judicia; incredibilis namque primum tua fuit in hominem benignitas, amplissimi decreti honores, et quæ in eumdem contulisti ingentia beneficia. Contra vero pro tanta tua benignitate incredibilis nostra erga te exstat impietas, pro amplissimis honoribus atroces injuriæ, proque ingentibus beneficiis, quam nemo homo præstare possit, noxa gravissima. At jam per tria annorum millia ira tua in totum genus nostrum desæviit, in filios, inquam, Adæ, qui acerbum illius pomi esum, patrisque prævaricationem ignorantes et quasi agni innocentes, sed ex patre nocentes luunt; iidem potiore jure filii sunt tui. Tuorum miserere, ô Domine. Superexaltet ergo misericordia tua judicium. Veniat Christus Adæ, Abrahæ, Isaac, Jacobo, Mosi, cæterisque Prophetis promissus, induat carnem nostram, ac per illam nobis osculum reconciliationis exhibeat ; ipse enim est propitiatio pro peccatis mundi, ipse pax et salus nostra, ipse amor, anima, halitus et vita nostra : *Spiritus oris nostri Christus Dominus*, inquit Jeremias, *captus est in peccatis nostris; cui diximus : In umbra tua vivemus in Gentibus*, Thren. cap. 4. vers. 20. Illi ergo me quasi sponsam ab orbis initio pactam, tandem aliquando conjunge. Illius me amplexibus et osculis exple. Ipse me sacri oris sui attactu expiet, roseum ac divinum os suum meo jungat ori. Mille mihi figat basia. Ipse pax nostra sit, qui pacem tuam mihi tribuat et bonam voluntatem. Eo denique caritatis glutino me sibi adjungat et agglutinet, unus ut cum eo fiam spiritus, et unum corpus; nec jam duo simus, sed unus ex ambobus exstet homo. Te igitur adventantem expecto, ô optatissime sponse mi, te brevi affuturum præstolor, cujus amplectendi et osculandi à pronubis et paranymphis nostris, quo major nobis spes fit, eo nobis nostrum gliscit et inardescit desiderium, nosterque medendo ægrescit animus. Desine, oro, jam per legatos me alloqui, per internuncios confirmare; ipse veni, ipse coram loquere. Accipe meam, tuamque vicissim da fidem, tu me amplectere, tu me exsosculare, tu qui solus potes præsentissimam facere medicinam, tu, inquam, impotenter amantis misertus, nostro dolori precor ut medeare.

Idem fuit votum omnium Prophetarum sponsum Christum, sponsamque ejus Ecclesiam summe desiderantium. Audiantur pauci è multis. Osee cap. 2. 19 : *Et sponsabo te mihi in sempiternum, sponsabo te mihi in justitia, sponsabo te mihi in judicio, sponsabo te mihi in misericordia, sponsabo te mihi in fide.* Similiter et per Jeremiam c. 2. 2. Prophetam dicitur : *Recordatus sum tui, miserans adolescentiam tuam, et caritatem desponsationis tuæ, quando secuta es me in deserto, in terra quæ non seminatur.* Et per Isaiam cap. 61. v. 10. similiter vox Ecclesiæ ait : *Posuit mihi mitram sicut sponsæ, et induit me vestimentis salutis ; sicut sponsum decoratum corona, et sicut sponsam decoratam monilibus suis circumdedit me.* Et per Zachariam cap. 9. v. 9. hujuscemodi gloriam trepidanti Ecclesiæ nunciat dicendo : *Noli timere, filia Sion, ecce rex tuus venit tibi mitis et mansuetus, sedens super pullum asinæ : Salvator ipse est.* Ita Aponius citat verba Prophetarum. Horum omnium vota ergo hic exprimit Salomon.

Symbolice notantur hic tres SS. Trinitatis personæ : per *osculetur* Pater ; per *oris* Filius; hic enim est os et Verbum Patris : per *osculo* Spiritus sanctus ; hic enim est nexus, amor et quasi osculum, quo se osculantur Pater et Filius. Ita S. Bernard. serm. 7. qui ait Ecclesiam hic petere osculum, id est Spiritum sanctum. Postulat ergo Ecclesia et anima, ut tota SS. Trinitas ipsam osculetur, id est ipsi intime per affectum sese conjungat, ut ipsa fiat templum sanctum SS. Trinitatis, imo ut fiat unus cum ea spiritus : *Qui enim adhæret Domino unus spiritus est.* 1. Corinth. 6. 17. Osculum enim jungit os osculantis ori ejus quem osculatur, ut significet animum simili modo animo ipsius conjungi, ut ex duobus amantibus fiat quasi unus amans, una anima, unus spiritus. Sic Verbum osculans nostram carnem et humanitatem, illi afflavit suum spiritum, suamque divinitatem, ut unus idemque esset Deus et homo, eo quod naturæ binæ

humanitas scilicet et deitas in unam coitent Verbi personam.

Porro Chaldæus per osculum accipit legem datam per Mosen, per hanc enim Deus despondit Israelem, eumque sibi alligavit et obligavit: *Benedictum*, inquit, *nomen Domini, qui dedit nobis legem per manum Mosis scribæ magni, scriptam in duabus tabulis lapideis, et loquebatur nobiscum facie ad faciem, sicut vir qui osculatur socium suum.* Hic sensus licet Judaicus subservit nobis, ad eumque hîc alludit Salomon, imo eum quasi typicum præsupponit. Moses enim osculum doctrinæ et legis divinæ dans Israeli, typus fuit Christi osculantis osculo oris sui Christianos, quo eos amantissime complexus, legem novam et doctrinam Evangelicam docuit, per eamque illos sibi devinxit, et despondit. Unde per osculum Patres permulti accipiunt doctrinam Christi, ut osculum idem sit quod oraculum. Ita Origen. Philo Carpathius, Anselmus hic, et S. Hieronym. epist. 146. ad Damasum, ac S. Greg. 19. Moral. cap. 22. qui et addit ad osculum hoc allusisse S. Matthæum, cum de Christo ait cap. 5: *Aperiens os suum docebat eos dicens: Beati pauperes spiritu, etc. Tunc*, ait S. Gregor. *os suum aperuit qui prius aperuerat ora Prophetarum.*

SECUNDUS SENSUS

LITTERALIS PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Quæ de Christo et Ecclesia jam dixi, animæ sanctæ tribui possunt, mutato tantum nomine Ecclesiæ in nomen animæ, quibus adde hæc exponi posse de anima: primo, pœnitente; secundo, innocente et justa; tertio, meditante et contemplando in Deum defixa; quarto, amante et exstatica.

Quadrupliciter ergo hunc locum de anima exponas: Primo, de pœnitente, q. d. Pater æternus mihi animæ peccatrici, quæ eum graviter offendit, sed per ejus vocationem et gratiam jam pœnitenti, reconciliari dignetur, præbeatque osculum pacis, quo omnem offensam abstergat, imo aboleat et deleat, meque sibi reconciliet, et pristinæ amicitiæ gratiæque suæ restituat; sicut enim osculum est duorum orum et corporum, sic pax est duorum cordium arcta conjunctio. Prior ergo Christus animam peccato sopitam gratia sua pulsans excitat, evocatque dicens: *Surge qui dormis, et illuminabit te Christus.* Ephes. 5. 14. sive: *Osculare me osculo oris tui*, juxta illud Psaltis, quod toties orat Ecclesia: *Converte nos, Deus, salutaris noster*, Psal. 84. 5. Et illud Dei per Prophetam Zachariam cap. 1. 3. peccatores ad se evocantis: *Convertimini ad me, et ego convertar ad vos.* Sic Magdalena interius evocata à Christo ad osculum accurrit, ita Concil. Trident. sess. 6. Porro desponsatio animæ cum Deo fit per virtutes, præsertim fidem, pœnitentiam, castitatem, caritatem, juxta illud: *Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum S. qui datus est nobis*, Rom. 5. 5. uti fuse ostendi 2. Corinth. 11. ad illa: *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo.* Hinc S. Agnes: *Annulo*, inquit, *suo subarrhavit me Dominus meus Jesus Christus, ut nullum præter eum amatorem admittam: tamquam sponsam decoravit me corona; illi sum desponsata, cui angeli serviunt, cujus pulchritudinem sol et luna mirantur. Amo Christum, in cujus thalamum introibo, cujus mater virgo est, cujus pater feminam nescit, cujus mihi organa modulatis vocibus cantant; quem cum amavero, casta sum; cum tetigero, munda sum; cum accepero, virgo sum.* Ita ex S. Ambrosio ser. 90. Ecclesia in officio Ecclesiast. S. Agnetis. Denique quanto studio et amore ad hoc reconciliationis osculum peccatores Deus invitet, graphice depingit S. Dionysius epist. ad Demophilum: *Quid*, inquit, *quod deliciis quoque resolutos, ac per id redire differentes benignissime tolerat, rationemque reddere per se ipse dignatur, imo et promissionibus relevat, blanditiisque demulcet. Cumque adhuc procul sint qui ad se redeunt, lætus occurrit atque obvius fit, et totus totos complexus osculatur, nec prioris illos aversionis culpat, verum præsenti conversione contentus et diem festum agit, et convocat amicos.*

Secundo, purgati à peccato et justificati petunt osculum Christi, quo scilicet eis Christus Spiritum suum inhalat, ut eo à torpore et vetustate, velut aquila renoventur, et in Dei amore accendantur, sicut qui se mutuo osculantur, halitum spiritumque suum sibi mutuo afflant et inspirant. Alludit ad formationem corporis Adæ ex limo terræ, quem quasi osculando: *Inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ, et factus est homo in animam viventem.* Genes. 2. 7. Sicut enim anima, dum assumit et quasi osculatur corpus, ipsum exanime animat et vivificat, sic Spiritus Sancti gratia osculans animam eam vivificat, imo deificat, facitque eam Dei filiam et hæredem, Ita S. Ambros. libro de Isaac et anima cap. 3: *Petit*, ait, *sponsi osculum per quod sibi transfunditur spiritus osculantis.*

Hinc Symbolice S. Bernardus per osculum accipit Spiritum S. qui est osculum, id est amor Patris et Filii. Audi eum serm. 8: *Petit osculum, id est, Spiritum sanctum invocat, per quem accipiat simul et scientiæ gustum, et gratiæ condimentum.* Et paulo post initium Sermonis: *Sufficit*, ait, *sponsæ, si osculetur ab osculo sponsi, etiamsi non osculetur ab ore. Nec enim exiguum quid aut vile putat osculari ab osculo, quod non est aliud, nisi infundi Spiritu S.* Dicit ergo sponsa: *Osculetur me osculo oris sui*, hoc est Pater æternus Verbi sui spiritu mihi arctissime copuletur, ac me suæ naturæ efficiat arcana ista conjunctione consortem. Per gratiam enim fimus divinæ consortes naturæ, ut ait S. Petrus epist. 2. c. 1. vers. 4.

Tertio, orantes et contemplantes petunt et accipiunt osculum, id est, illuminationes, impulsus et ardores divinos Spiritus sancti. Unde S. Ambr. loco jam citato: *Osculum Verbi*, inquit, *est lumen cognitionis sacræ.* Et Nyssen. hom. 1: *Quia verba*, inquit, *sponsi spiritus sunt et vita; quicumque autem conglutinatur spiritui, fit spiritus: et qui vitæ conjungitur, transit à morte ad vitam; propterea spiritualis anima desiderat appropinquare fonti vitæ, nempe ori sponsi, unde scaturientia verba vitæ æternæ implent os ea attrahens.* S. Bern. serm. 1. *Cujus* (*Christi*) inquit, *utique sermo vivus et efficax osculum mihi est, non quidem conjunctio labiorum, quæ interdum pacem mentitur animarum; sed plane infusio gaudiorum, revelatio secretorum, mira quædam et quodammodo indiscreta commixtio superni luminis et illuminatæ mentis. Adhærens quippe Deo unus spiritus est.*

Quarto, amantes et toti amori divino vacantes petunt, et impetrant à Deo osculum ardentis et plenæ caritatis, de quo Nyssenus hom. 1 : *Sicut Moyses*, inquit, *qui dignus est habitus* (Exodi 33.) *cum Deo loqui facie ad faciem, ejusmodi osculorum majori tenebatur desiderio, rogans ut videret quem desiderabat, postquam ei toties Deus apparuisset, perinde ac si nunquam eum fuisset contemplatus. Ita cæteri omnes, quorum divinum desiderium insidebat imis penetralibus, nunquam suum stiterunt desiderium quidquid eis eveniebat divinitus, quo fruerentur eo, qui desiderabatur, materiam arripientes et fomitem majoris desiderii. Quomodo etiam, quæ nunc quoque Deo conjungitur anima, satiari non potest fruitione, quo copiosius fruitione impletur, eo vehementiori vigens desiderio, atque adeo dicens : Osculetur me osculo oris sui.* Hinc S. Agnes post mortem gloriose apparens parentibus : *Nolite*, ait, *me lugere; illi enim sum juncta in cœlis, quem, in terris posita, toto corde, toto spiritu, tota mentis devotione dilexi.* Repete hîc cætera ejus verba superius alia de causa recitata.

Huc facit quod S. Bernard. serm. 34. et seq. distinguit triplex osculum. Primo pedum, quo pœnitentes cum Magdalena osculantur duos Christi pedes, puta misericordiam et veritatem, ut per veritatem peccata pœnitendo condemnent, per misericordiam confidendo veniam sperent; secundo, osculum manus, quo justi et proficientes osculantur manus Christi, dum ei bona virtutum opera afferunt, et vicissim ab eo dona gratiarum recipiunt; tertio, osculum oris, quo anima perfecta unum Deum sitiens, eique soli inhærere gestiens dicit : *Osculetur me osculo oris sui*, id est, infundat mihi, inhaletque Spiritum sanctum, ut totus uniar amori meo Christo. Ad hoc conantur viri Religiosi et perfectionis studiosi, qui omnium rerum amorem à se abdicant, ut eum totum in Deum transferant, ut scilicet uni Deo vacent, eique se per tria paupertatis, castitatis et obedientiæ vota despondeant. Hinc B. Ægidius socius S. Francisci rogatus, *Quæ esset perfectionis via?* respondit : *Una uni, q. d.* Perfecta erit anima, si una uni Deo totam se jungat et tradat.

Osculum hoc, inquit S. Bern. *non est strepitus oris, sed jubilum cordis; non sonus labiorum, sed motus gaudiorum, idcirco non competit animæ infantili, ac nuper ad Christum conversæ, sed jam provectæ, et quæ jam ad ætatem perfectam, et nubiles perveniens annos (meritorum, non temporum,) facta est idonea cœlestis sponsi nuptiis.* Hæc enim sola potest dicere : *Osculetur me osculo oris sui, meliores namque sunt amores tui vino*, ut alii traducunt. Deinde quomodo ad oris osculum gradatim sit ascendendum, S. Bern. ita docet : *Prosterne te prius ad oscula pedum, tuisque lacrymis illos riga, nec inde surgas, priusquam audias, Remittuntur tibi peccata tua, et deinde quantum profeceris in gratia, tantum in fiducia dilataberis. Inde proficere poteris ad osculum manuum, cum cœperis jam strenue ac perseveranter agere in operibus omnium virtutum. Tum demum forsitan audebis ad ipsum os gloriæ caput attollere (pavens ac cum tremore dico) non solum speculandum, sed etiam osculandum. Osculum ergo pedum, incipientium est; manuum, proficientium; oris, perfectorum.*

Denique tres Patres anonymi apud Theodoretum, et S. Ambrosius lib. de Sacramentis c. 2. censent hoc osculum esse reale, quod anima sancta expetit, dum cupit sumere Christum sacramentaliter in Eucharistia, ac ardenter ejus amplexus desiderat : *Anima*, inquit, *videt se ab omnibus esse mundatam peccatis, et dignam quæ ad altare Christi possit accedere; quid est enim altare nisi forma corporis Christi? Videt Sacramenta mirabilia, et ait : Osculetur me ab osculis oris sui, hoc est osculum mihi Christus infigat. Quare? quia meliora tua ubera super vinum, hoc est, meliores sensus, meliora Sacramenta tua super illud vinum, quod etsi suavitatem habet, lætitiam habet, gratiam habet, tamen in illo lætitia secularis, in te autem jucunditas est spiritualis.* Hinc S. Agnes : *Jam corpus meum*, inquit, *corpori ejus sociatum est, et sanguis ejus ornavit genas meas : Ipsi soli servo fidem, ipsi me tota devotione committo.* Præclare S. Cyrill. l. 11. in Joann. c. 26 et 27. explicans illud Christi ad Patrem de discipulis : *Ut sint unum sicut et nos sumus. Ego in eis, et tu in me, ut sint consummati in unum.* Joan. 17. 23. docet nos per sumptionem Eucharistiæ fieri unum cum Christo, et per Christum unum cum Deo. Unde hoc axioma elicit : *Nexus igitur unionis nostræ ad Deum Patrem, Christus est; nobis quidem ut homo, Deo autem Patri ut Deus naturaliter unitus.* Causam subjicit : *Non enim erat possibile corruptioni subjectam hominis naturam ad immortalitatem conscendere nisi natura immortalis atque incommutabilis ad eam descendisset, ac communione participationeque sui à mortalitatis nostræ terminis ad suum bonum reformatos elevaret. Consummati ergo sumus, reductique ad unionem Dei Patris mediatione Salvatoris, id est Christi.* Unde concludit : *Mirari ergo debemus divinæ naturæ benignitatem, quæ creaturæ, quæ sibi propria sunt, communicare dignetur.*

Porro per *osculum* hoc hauriunt animæ sanctæ miras cœlestis amoris consolationes, gustus et delicias, ut omnes terrenas voluptates fastidiant, dicantque cum Paulo Philip. 3. 8 : *Propter quem omnia detrimentum feci, et arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam;* quare hoc divino nectare et ambrosia pasti, imo ebrii jam sibi videntur quasi esse in paradiso, ac cum Angelis Beatisque Deo frui. Unde dicunt : *Nostra conversatio*, nostra cogitatio, nostra mens, noster amor, nostræ deliciæ, nostra vita *in cœlis est.* Et cum Psalte : *Sitivit in te anima mea, quàm multipliciter tibi caro mea !* Psalt. 62. 2. Et : *Mihi autem adhærere Deo bonum est.* Psalt. 72. 28. Et Domine *quid mihi est in cœlo, et à te quid volui super terram? Deus cordis mei, et pars mea Deus in æternum*, ibid. vers. 25. Hoc est quod animæ piæ promittit Deus per Osee cap. 2. 14 : *Ecce ego lactabo eam, et ducam eam in solitudinem, et loquar ad cor ejus.* Vide ibi dicta. Hinc quod Vulgata habet Exodi 33. 11 : *Loquebatur Dominus ad Moysen facie ad faciem, sicut solet homo loqui ad amicum suum*, cum scilicet dedit Mosi legem promulgandam Hebræis : Chaldæus hîc v. 2. per *osculum* accipiens eamdem legem ore Dei et Mosis datam Hebræis, sic vertit : *Loquebatur nobiscum facie ad faciem, sicut vir qui osculatur socium suum.*

Audi S. Gregor. hîc : *Os sponsi inspiratio Christi; osculum oris, dulcis amor inspirationis. Dicit ergo sponsa desiderio æstuans, et in amplexum sponsi sui inardescens : Osculetur me osculo oris sui; ac si diceret : Ille quem super omnia, imo solum diligo, veniat, qui dulcedine suæ inspirationis*

me tangat; quia cum ejus osculum sentio, subita mutatione me derelinquo, et in ejus similitudinem illico liquefacta transformor. Fastidit quippe sancta mens omnia quæ per corpus sentit, et in illa spiritalia tota transmutari concupiscit; et dum ista obstrepunt, in illa fugit, seque abscondere, ne hæc sentiat, appetit; ideoque osculum sponsi quærit; quia si ille gratissimi amoris vinculo hanc non trahit, hæc vi suæ molestissimæ gravedinis detenta, quomodo se ad illum conferat omnino non invenit. Sed pius sponsus anxietatem ejus sentiens, amorem diligens, vocem exaudiens, osculum porrigit, et ne desiderio lassescat, gustu suæ suavitatis lenit, et dum suam præsentiam exhibet, eam ad majus dilectionis osculum accendit.

Omnia hæc Dei oscula maxime sentiunt, et quasi dissuaviando gustant viri in sanctitate, oratione et contemplatione eminentes, ac subinde exstatici, qui miros Dei influxus et illapsus suavissimos, sed humanis verbis inexplicabiles, nec nisi experto cognitos persentiscunt; quales sensit Paulus, cum raptus est in tertium cœlum, ubi quasi in Christum transformatus dixit : *Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus*, Galat. 2. 20. Id corporaliter per visum experta est S. Gertrudis, quæ ita de se narrat lib. 2. Revelat. cap. 22 : *Quadam vice cum Psalmodiæ tota intenderem, tu, Domine, dedisti decem vicibus et amplius dulcissimum osculum ori animæ meæ. O osculum longe exsuperans omnem aromatum fragrantiam, et omnem mellis dulcedinem!* Alias sæpe persensit Deum illabi in animam suam, sicut sol illabitur in aerem suo splendore, ex quo illapsu anima ejus tum miris gratiarum virtutibus, tum ineffabili serenitate et gaudio perfundebatur; nam intime penetrabat omnes animæ medullas, sensus et potentias.

Mystici et contemplativi per *osculum* hoc accipiunt summum contemplationis gradum, quo anima prius diu multumque in humilitate, oratione, meditatione, patientia, cæterisque virtutibus exercitata, à Deo elevatur ad immediatam et intimam sui contemplationem et unionem; qua fit ut ipsa jam, nec in virtutibus, nec in consolationibus divinis, nec in discursibus vel phantasmatibus, nec in ulla re creata, sed immediate in solo Deo per contemplationem et amorem conquiescat, dicatque : *In pace in idipsum dormiam et requiescam*, Psalm. 4. 9. Hæc unio fit per illapsum divinum, ut docet S. Dionys. et ex eo S. Bernar. S. Bonavent. Hugo, Richard. Gerson, Laurentius Justinianus, Taulerus, Ruisbrochius, Harphius, Suso et similes, qui de Mystica Theologia scripserunt.

Illapsus hic est, quo Deus per se illabitur intellectui et voluntati hominis, illique intime præsens fit, se totum communicat, ostendit, et in ratione objecti immediate conjungit. Intellectui quidem sub ratione immensæ lucis, sed non ita claræ et apertæ, qualis est in Beatis. Voluntati autem sub ratione summi boni, ita ut Deus voluntatem sibi ipsi suæque essentiæ, tanquam summo bono intime astringat, adeo ut voluntas illius bonitatem immediate gustet et sentiat, illaque delicietur et fruatur. Tunc enim intellectus à Deo mira luce perfunditur et elevatur, ut ipsum altissimo modo, licet non intuendo (hoc enim proprium est Beatis) cognoscat, sicque illum voluntati præsentem exhibeat sub specie summi boni summeque delectabilis; quo fit ut voluntas totaque anima impulsa à Deo, in illud bonum ardentissime rapiatur, illud plene amplectatur, omnesque vires suas in illo amando, sibique astringendo et exosculando exhauriat; hinc fit ut anima subinde tunc non audiat, non sentiat, non videat, non cogitet, non amet aliud præter Deum, ab eoque tota suspensa pendeat velut in raptu et exstasi; quæ est mystica animæ cum Deo desponsatio et connubium per mutuam inhæsionem et fruitionem; quo, ut ait S. Ambros. anima desponsa Deo, verbo innubit æterno, ac Verbum illabitur animæ, non in apice, sed in ipso centro fundoque mentis, illudque sibi astringit. Hæc capere non valet nisi expertus. Expertus erat S. Bern. qui proinde ser. 31. ait sponsam Dei amore flagrantem, non contentam esse aliis illuminationibus vel revelationibus : *Nisi et speciali prærogativa intimis illum affectibus, atque ipsis medullis cordis cœlitus illapsum suscipiat, habeatque præsto quem desiderat, non figuratum, sed infusum; non apparentem, sed efficientem;* et mox : *Non tamen adhuc illum dixerim apparere sicuti est, quamvis omnino non aliud hoc modo exhibeat, quàm quod est;* et Richard. Victor. tractat. de Gradibus carit. violentæ : *Sæpe*, ait, *sub hoc statu Dominus descendit de cœlis, sæpe visitat sedentem in tenebris et umbra mortis, sæpe gloria Domini implet tabernaculum fœderis; sic tamen præsentiam suam exhibet ut faciem suam minime ostendat; dulcorem suum infundit sed decorem suum non ostendit; infundit suavitatem, sed non ostendit claritatem.* Particulatim vero B. Teresia tract. de Perfectione, mansion. 7. c. 1 et 2 : *Animæ*, inquit, *in illo centro manenti, visione intellectuali mysterium Sanctissimæ Trinitatis, omnesque tres personæ manifestant; præcedit tamen hanc manifestationem suavissima quædam spiritus inflammatio, instar lucidissimæ cujusdam nubis, ibique notitia quadam admirabili percipit, qua ratione tres personæ sint una substantia, una potentia, una sapientia, et unus Deus; ita ut quod fide tenemus, anima quodammodo intuitive cognoscat.*

Porro effectus hujus unionis sunt : Primus, ardor amoris, ut anima amore æstuet, liquescat, et transformetur in Deum, summeque optet illum videre, eoque frui facie ad faciem; secundus, mirifica animæ pax, suavitas, lætitia, qua anima gustans *Quoniam suavis est Dominus*, ita ejus suavitate inebriatur et absorbetur, ut cætera omnia contemnat et fastidiat, jamque sibi pene beata esse videatur, nec à Beatis nisi corpore, velut pariete interjecto distare, juxta illud Isaiæ 58. 14 : *Tunc delectaberis super Domino, et sustollam te super altitudines terræ;* imo subinde vi ardentis spiritus corpus in sublime elevatur, et versus cœlum ascendit, uti contigit S. Magdalenæ, S. Francisco, S. Ignatio et aliis; tertius, magnus virtutum et gratiarum affluxus, ut anima divinam similitudinem plane nanciscatur, ac fiat pulcherrima, imo Deiformis efficiatur, et quasi deificetur, Christoque conformetur. Unde ejus pulchritudo in Canticis adeo à sponso celebratur. Quocirca instar Christi ambit cruces et tormenta, gaudet opprobriis, in adversis exsultat, in persecutionibus gloriatur, uti faciebat S. Paulus; quartus, est sublimis et perfecta divinorum mysteriorum cognitio, ipsiusque Dei illustris, quamvis in caligine, ut ait S. Dionysius, contemplatio, proxime accedens ad claram et aspectabilem Beatorum cognitionem, ad quam pertinet illud

Isaiæ c. 58. v. 10 : *Orietur in tenebris lux tua, et tenebræ tuæ erunt sicut meridies. Et requiem tibi dabit Dominus semper, et implebit splendoribus animam tuam*; quintus, talis anima Deum quasi semper habet in mente præsentem, cum eoque versatur et colloquitur, etsi eum clare non videat; perinde ac quis colloquitur cum amico in tenebris et loco obscuro, quem audit, sed non videt.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS,

De Christo et B. Virgine.

Quæ dicta sunt de anima justa, longe potiori jure competunt B. Virgini, quæ justorum omnium fuit antesignana. Præter illa, B. Virgini soli osculum Dei quadruplex proprie competit.

Primum, est osculum SS. Trinitatis, quo ab æterno præ omnibus hominibus et angelis, Deus Pater illam sibi delegit in filiam, Filius in matrem, Spiritus sanctus in sponsam, ut per eam ejusque filium fieret osculum, id est reconciliatio totius generis humani. Hac de causa prima ipsa virginitatis votum Deo nuncupavit, ut totam se in corpore et anima Deo dicaret, ac diceret : *Defecit caro mea, et cor meum; Deus cordis mei, et pars mea Deus in æternum*, psal. 72. 26.

Secundum, est osculum desiderii et suspirii, quo ipsa præ omnibus Patriarchis ardentissime desiderabat Verbi incarnationem, ad mundi reconciliationem et salutem. Ipsa ergo quasi mater omnium fidelium et sanctorum, totius mundi salutem mirifice exoptans, Seraphicis desideriorum ardoribus dicebat : *Osculetur nos osculo oris sui.* Quare cum legeret et ruminaret illud Isaiæ oraculum c. 7. 14. *Ecce virgo concipiet et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel*, exclamabat : Mitte, Domine, virginem hanc, quæ pariat nobis Emmanuelem : Utinam virginem hanc videre, utinam ejus ancilla fieri merear! Quocirca flagrantissimis hisce desideriis meruit ipsa de congruo Christi incarnationem, imo ejus maternitatem, ut scilicet ipsa una ex omnibus fieret mater Christi, uti docent Theologi, et Franc. Suar. 3. par. q. 2. art. 10. disp. 10. sect. 8. Unde S. Gregor. in 1. Reg. 1. *Meritorum verticem*, inquit, *usque ad solium divinitatis erexit;* et S. Hieron. epist. 22. ad Eustochium : *Propone*, inquit, *tibi Mariam, quæ tantæ extitit puritatis, ut mater Domini esse mereretur;* et S. Anselm. de Laud. Virg. cap. 8. *Sanctissima puritas, et purissima sanctitas pectoris ejus omnis creaturæ puritatem et sanctitatem transcendens incomparabili sublimitate hoc promeruit, ut reparatrix perditi orbis plenissime fieret.*

Tertium, fuit osculum in Christi incarnatione. Tunc enim Spiritus sanctus eam sibi despondit in sponsam, ut in ea et ex ejus purissimo sanguine formaret corpus Christi, juxta illud Gabrielis Archangeli : *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi, ideoque et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei*, Lucæ 1. 35. *Nonne hoc verbum angeli*, ait Rupert. *verbum et sponsio erat jam imminentis osculi oris Domini?* Quare cum ipsa Spiritui sancto ad Verbi incarnationem consensum summa humilitate, æque ac caritate præbuit, dicens: *Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum;* tunc re ipsa dixit : *Osculetur me osculo oris sui*, id est, assumat ex me carnem, eamque osculetur et sibi intime uniat Filius Dei. Atque eodem instanti, inoperante Spiritu sancto, in sacro ejus utero peractum est Dei cum humanitate osculum, quo se pax et justitia osculatæ sunt, cum *Verbum caro factum est. Profecto*, ait Rupert. *anima tua liquefacta est, ut dilectus locutus est, scilicet Deus Pater locutione admirabili, locutione ineffabili, dum substantiam Verbi sui, cum illo amore suo Spiritu sancto, tuæ menti, tuo ventri penitus insereret; in quo nec primam similem visa es, nec habere sequentem.* Rursum caro à Christo assumpta, fuit caro B. Virginis; quare dum carnem suam assumpsit Christus assumpsit carnem B. Virginis, eique quasi osculum unionis hypostaticæ impressit, itaque eam velut deificavit.

Quartum osculum, fuit corporeum in Christi nativitate, quando ipsa peperit Christum, eumque ceu mater filium summa reverentia et amore est osculata, atque ex crebris hisce dilecti sui osculis, ab eo miros sibi deitatis ardores afflari sensit. Unde hebraice est, *osculetur me ab osculis oris sui.* Huc facit illud Sibyllæ de Christo ex B. Virgine nascituro vaticinium apud Virgilium Eclog. 4.

Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem.

Hinc viri pii et graves prudenter existimant B. Virginem, mox ut peperit Christum, eum profundissima reverentia adorasse et salutasse, dicendo : *Bene venerit Deus meus, Dominus meus, et filius meus*, ac illico osculum dedisse pedibus ejus quasi Deo, manibus quasi Domino, ori quasi filio; deinde vero nudum pannis involvisse, ac uberibus admovisse, eique lac virgineum dedisse, Christum vicissim ore, oculis et vultu læto matri arrisisse et applausisse.

Anagogice : Christus in resurrectione osculando quasi corpus mortuum inspirabit illi animam, ut reviviscat, ac Sanctis communicabit suas corporis gloriosi dotes. Hujus rei typus fuit Eliseus, qui osculando puerum mortuum illum suscitavit : nam ut dicitur 4. Reg. 4. 34. *Posuit os suum super os ejus, et oculos suos super oculos ejus, etc.* Unde *oscitavit puer septies, aperuitque oculos.* Idem fecit Elias 3. Reg. 17. 21. Rursum Beati in cœlo osculantur Christum. Unde Paulus Philipp. 1. 23. *Cupio*, ait, *dissolvi, et esse cum Christo.* Hoc imitati Gentiles finxere Dianam osculando Endymionem, suscitasse eum à somno lethifero, uti narrat Pierius Hierogli. 50. cap. 29. Insuper quoad animam Beati in cœlo, ac imprimis B. Virgo videns faciem Dei, per hanc visionem, continue quasi osculantur Deum; atque ex eo omnes deitatis dotes, delicias et gaudia hauriunt, juxta illud : *Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, et torrente voluptatis tuæ potabis eos; quoniam apud te est fons vitæ, et in lumine tuo videbimus lumen*, psal. 35. 9. Refertur de anima cujusdam Sancti, qui multas in hac vita ærumnas sustinuerat, quod, cum post mortem amico appareret, illeque percunctaretur, num tantis doloribus condigna illi reddita forent gaudia, responderit : Ipsa prima cœlitum salutatio, qua me cœlum ingredientem complexi sunt, ac præsertim primum Christi osculum, quo me deosculatus est, ita mihi suave accidit, itaque intima mea pervasit, ut illico omnium laborum me oblivisci fecerit, omniumque dolorum memoriam mihi ademerit et absterserit, juxta illud : *Absterget Deus omnem lacrymam ab*

oculis eorum; et mors ultra non erit, neque luctus, neque clamor, neque dolor erit ultra, quia prima abierunt. Et dixit qui sedebat in throno: Ecce nova facio omnia. Apoc. 21. 4.

Quia meliora sunt ubera tua vino.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS,

De Christo et Ecclesia.

Sanctus Bern. ser. 9. censet hæc verba posse accipi, vel ut sponsi, vel ut sponsæ, vel ut sodalium sponsæ. Verum proprie et genuine hæc esse verba sponsæ, liquet ex τω *quia.* Hæc enim vox dat causam cur sponsa adeo expetierit osculum sponsi, quia scilicet experta erat, vel in se, vel in aliis, dulcedinem uberum sponsi, q. d. Quia dulcorem lactis, id est consolationum spiritualium à tuo amore quasi ubere manantium gustavi, cum primitus me ad te allexisti et evocasti; hinc aspiro ad tuum osculum, ut ex eo tuum halitum, spiritum et animam, à qua omnis dulcedo promanat, quasi ex ipso fonte hauriam. *Ubera* ergo lactantia, notant amorem dantem consolationes et suavitates mirificas. Duplex uber est, duplex amor. Unus æternus, quo Deus in caritate perpetua ab æterno sponsam dilexit. Alter est creatus, in humana sponsi Christi voluntate repositus, inde ad sponsam materno affectu fovendam à primo conceptionis suæ instanti, velut uber è pectore vel potius è corde erumpens. Hinc S. Agnes: *Mel,* inquit, *et lac ex ejus ore suscepi;* et Psaltes psal. 30. *Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te;* et perfecisti eam sperantibus in te! ait Aponius. Audi Haymonem, et ex eo S. Thomam: *Per ubera Christi, dulcedo Evangelii intelligitur, qua velut lacte nutritur infantia credentium. Vinum quippe austeritatem legis significat; sed ubera Christi meliora sunt vino, quia dulcedo Evangelii melior est austeritate legis.*

Dices, quomodo sponso, utpote viro, tribuuntur ubera, quæ sunt propria feminarum? Resp. In parabolis nonnulla dicuntur, quæ non tam parabolæ, quam rei per parabolam significatæ conveniunt. *Ubera* ergo non tam corporalia, quam spiritualia per corporalia significata accipienda sunt; hisce enim fideles suos pascit Christus. Rursum sicut Scriptura metaphoras mutuatur ab animalibus, uti Christum vocat Agnum, Bovem, Leonem; sic etiam mutuatur à feminis, ut ei det ubera, per quæ significat viscera misericordiæ.

Respond. Secundo. Viri nonnulli, qui utrumque habent sexum, puta virilem et femineum habent ubera, quales sunt Androgyni. Hisce ergo uberibus significatur, Christum fidelium non tantum esse patrem, sed et matrem pientissimam, ut pote qui ut mater, mysticis suis uberibus nos pascat. Hinc Christus vocatur πατριμήτωρ, id est *patri mater,* juxta illud quod ipse ut sapientia Patris æterna de se dicit Eccles. 24. 24. *Ego mater pulchræ dilectionis.* Christus ergo ut significet se non tantum esse sponsum, sed et patrem ac matrem, nominat ubera, quibus Ecclesiam quasi filiam materno affectu et pietate lactat et pascit.

Tertio, Hebr. דדים *dodim* tam amores, quam ubera significat. Ubera enim sunt symbolum amoris. Unde Hebræi hîc pro *ubera* vertunt, *amores.* Hinc Vatablus vertit, *amores tui vinum bonitate superant.* Videtur Noster et Septuag. pro דדים *dodim* legisse דדים *daddim; daddim* enim *ubera* significat; *dodim* vero *amores,* ait Marinus in Lexico. Unde דודים *dodim* cum per *vau* scribitur, ut *daddim* legi nequeat, semper Septuag. et Noster vertunt *amores* vel *dilectus,* nunquam *ubera.* Hic vero דדים scribitur sine *vau,* unde legerunt *daddim,* id est *ubera.* Alii, teste Origene, vertunt, *meliores sunt loquelæ tuæ super vinum.* Hi pro דודים *dodim* videntur legisse דברים *debarim,* id est *verba, loquelæ;* aut certe ubera explicant per loquelas et sermones. Hisce enim nos pascit Christus.

Quarto, amantes, ait Titelman. præ amoris excessu solent verba permiscere, confundere, et quasi inepte loqui; sic hîc sponsa ex vehementia amoris, quasi oblita virilis conditionis, sponso dat ubera, ut ejus beneficentiam immensam, suumque in eum summum affectum indicet. Amor enim amantes facit amentes.

Quinto, per *ubera* Nyssenus accipit cor, quod uberibus tegitur; et Titelmannus: Possemus, inquit, per ubera pectus ipsum, ubi locus est uberum, accipere, ut pectoris Dominici dulcedinem et pietatem, quam dilecto discipulo in cœna illa memorabili super pectus, sive in sinu sponsi recumbenti datum est experiri, commendare intelligatur; quæ etiam ubera et pectus pro sponsa in cruce tandem perfossa sunt, sanguinemque et aquam quasi vinum et lac in regenerationem credentium effuderunt.

Denique planissime et facillime cum Delrio et Sotomajore, respondeas viros habere parva ubera, puta papillas, tum ad munimentum et fomentum cordis, ut docet Galenus de Usu partium, quæ proinde subinde lac quoque edunt, uti diserte docet Aristot. lib. 1. Histor. Animal. cap. 12. et lib. 3. cap. 20. *Viris,* ait, *post pubem exiguum* (lac) *nonnullis exprimitur, sed per succum frequentiorem multum prodiisse aliquibus traditum est.* Unde et S. August. in lib. 4. de Civitat. cap. 12. ait Gentiles Jovi dedisse mammam. Sicut et Hebr. Deum vocant *Saddai,* q. d. mammeum. Quin et Isaias cap. 46. 3. Deo dat vulvam uterumque; et cap. 66. ubera et lac. Denique Clemens Alexandr. in Pædagogo c. 6. congruenter ostendit Christum Dominum esse quasi mamillam Dei Patris, id est amores et delicias Dei Patris. Quo sensu etiam ipse Christus Dominus, Joan. cap. 1. affirmat se esse in sinu Dei Patris sui; usque adeo sibi in Christo filio suo Deus Pater sibi complacet, et oblectatur præ nimio amore.

Quæres secundo, quid hîc *ubera* significent. Primo, noster Gaspar Sanchez per *ubera* accipit labia; hisce enim quasi uberibus Christi effudit lac doctrinæ suæ, quo nos pascit. Unde quidam apud Origenem vertunt: *Meliores sunt loquelæ tuæ super vinum.* Hic sensus apte cohæret præcedentibus, q. d. *Osculetur me osculo oris sui,* quia *meliora sunt ubera,* id est, labia oris tui, *vino.* Hinc et R. Saadias vertit, *melior est saliva tua vino.* Saliva enim Christi illuminavit cæcum. Joan. 9. 6.

Secundo, Nyssen. per *ubera* accipit cor, quod circumdant teguntque ubera. In corde enim est sedes amoris, æque ac sapientiæ. Unde Sapiens Prov. 23. 26. *Præbe,* ait, *fili mi, cor tuum mihi.* Audi Nyssen. homo 1. *Omnino autem, qui cor quidem occultam et arcanam divinitatis virtutem intelligit, non errabit; ubera autem divinæ virtu-*

tis pro nobis operationes merito possumus existimare, per quas uniuscujusque vitam tamquam nutrix alit Deus, unicuique eorum, qui accipiant, conveniens largiens nutrimentum. Sponsa ergo petens osculum, petit jungi cordi Christi, imo illud sibi dari postulat, ut totum illud totumque ejus amorem possideat; sicut S. Catharina Senensis à Christo petiit sibi dari ejus cor, ac obtinuit, non ipsum cor Christi (quis enim hoc credat?) substantiale, sed effectum formatumque à Christo, suoque cordi conforme et simile.

Tertio, Titelm. per *ubera* accipit pectus : in eo enim sunt ubera, quæ significant affectum, amorem et beneficentiam Christi, q. d. ait Sanchez : *O dilecte mi, si inter ubera tua, id est, inter lævam et dexteram dormire mihi permittitur, quod sponsæ licet, imo solemne est; aut haurire per legitima oscula suavissimum halitum, qui ex uberibus, id est ex præcordiis tuis expiratur, qui generoso vino atque optimis unguentis longe suavior est : hæc mihi pro omnibus, imo et præ omnibus unguentis præsens erit medicina.*

Hinc Aponius per duo ubera symbolice accipit S. Joannem Baptistam et S. Joannem Evangelistam, qui quasi intimus Christo in cœna super pectus ejus recubuit, indeque fluenta gratiarum quasi ex uberibus suxit. Audi Aponinm: *Non erit inconveniens duo ubera Christi, Baptistam et Evangelistam duos Joannes intelligi proprie, qui Ecclesia post oscula sacramenti prædicti plenissima ubera sunt propinati. Cum alter eum solum peccatum mundi tollentem, agnumque demonstrat Ecclesiæ, alter in principio Verbum Deum apud Deum Patrem manentem : qui per immaculatam vitam ita in amore ejus quasi ubera pectori adhæserunt, dum alter adhuc parvulæ et lactenti Ecclesiæ verum hominem sub nomine immaculati Agni ostendit; alter à creandi effectu eum omnium rerum fabricatorem in principio Verbum Deum demonstrat, per quem creata sunt universa.* Et Origen. hom. 1. *Certum est*, ait, *quod Joannes in principali cordis Jesu, atque in æternis doctrinæ ejus sensibus requievisse dicatur in Evangelio, ibi requirens et perscrutans thesauros sapientiæ et scientiæ, qui reconditi erant in Christo Jesu.*

Quarto, Origenes, Beda, Justus, Cassiodorus, Philo Carpath. et Aponius per duo ubera accipiunt duo Testamenta, scilicet vetus et novum, sive doctrinam Prophetarum et Apostolorum : utraque enim quasi duplex uber pascit fideles, pavitque olim Judæos, æque ac Christianos. Audi S. Ambros. serm. 1. in psal. 118. *Tanquam despiciens omnes jucunditates et delectationes suas, cœlestibus cupiens inhærere mandatis, ait: Quoniam optima præcepta testamentorum tuorum, super omnem appetentiam carnis, et seculi voluptatem : meminerat enim se in Eva ante sic lapsam.*

Quinto, noster Sanchez per *ubera* accipit viscera, ex quibus halitus spirando ducitur : unde Syrus pro *ubera* vertit, *viscera.* Cum vero, inquit Sanchez, sponsi halitus c. 5. 16. suavissimus dicatur : id enim valet illud : *Guttur illius suavissimum :* ideo tantopere sponsa expetere videtur osculum : quia per illud sponsi anhelitum atque animam haurit, quæ vino optimisque unguentis longe est suavior. Quod cor uberum nomine significetur, vide c. 7. ad illud : *Dabo tibi ubera mea.* Aut fortasse, (quod magis puto verisimile,) significat se valde cupere nuptiarum tempus; quia tunc ex more sponsa cubat in sponsi sinu, id est, inter lævam et dexteram, qui locus est uberum, et sinus vocatur. Sinu autem aut uberibus sponsi ubi somnus capiendus est à sponsa, nil ad sedandum angorem animi potentius. Fortasse *ubera* pro osculis sumuntur : neque hæc loquendi forma dura est, si in uberibus amorem intelligas. Amor enim pro osculo adhibetur ea figura, qua res significata pro signo ponitur, quod in Scriptura sacra sæpe sit. Per *ubera* ergo sponsa poscit sibi afflari suavem et odoratum viscerum sponsi halitum : qua de causa olim viri et feminæ cultiores mastichen rodebant, ut halitum efflarent suavem et odoratum, teste Clemente Alexand. 3. Pædag. c. 3. Huic sententiæ favet id, quod sequitur, *Fragrantia unguentis optimis.* Hæc Sanchez.

Sexto et genuine, *ubera* significant dulcissimam lactandi facultatem et vim : Christus enim dulcissima sua doctrina et gratia, quasi duobus uberibus, dulcissime lactat fideles : ubera ergo Christi sunt ipsa ejus sapientia et beneficentia, ex quibus melliloquentia, et doctrinæ, verborumque suavitas, quasi melleum lac profluit, quod omni vino voluptatum carnalium, utpote acri et mordaci, suavius est. Vinum enim nota et causa est libidinis furentis, juxta illud :

Ut Venus in vinis, ignis in igne furit.

At lac Christi jam dictum, fideles quasi modo genitos infantes, ut ait S. Petrus, ad plenam virtutis ætatem, vitamque perfectam perducit, quia non scaturit ut vitis et vinum, ex imo terrenæ sapientiæ vel secularis litteraturæ; sed cælitus ex alto depluit instar mannæ et roris matutini. Rursum sicut ubera cor ambiunt, ex eoque quasi vim suam hauriunt : sic doctrina et gratia ex Christi corde et pectore prodeunt; illudque nobis quasi propinant et exhibent. Insuper sicut ubera sunt sedes amorum et deliciarum, juxta illud Prov. 5. 19. *Cerva carissima, et gratissimus hinnulus : ubera ejus inebrient te in omni tempore :* sic eorumdem sedes est Christi pectus et cor, plenum omni consolatione et gratia. Sicut ergo in uberibus maternis infantes omne habent suum nutrimentum et solatium, neque aliud extra ea quærunt aut desiderant : ita sanctæ Ecclesiæ, in uberibus divinæ misericordiæ, pietatis et beneficentiæ, situm est omne bonum, omne nutrimentum, omne solatium. Nihil quærit extra, renuit consolari præterquam in Deo. Meliora, inquit, sunt mihi tua ubera, quàm vinum sapidissimum, quàm omne quod in hoc mundo quamcumque, aut quantamcumque, aut qualemcumque potest afferre consolationem vel lætitiam. Plus me delectat tua beneficentia, et quod ex te accipio spiritualis nutrimenti aut delectationis sanctæ, quàm omnes hujus mundi corporales deliciæ. Postea quàm ista semel suxi ubera, postquam semel lac suavissimum degustavi, quod ex illis sugitur et trahitur de occultis visceribus misericordiæ tuæ, non possum aliena gustare vel videre ubera, alienas consolationes abominor, renuit prorsus consolari nisi in Deo anima mea. Ita Titelmannus et alii passim. Audi tres Patres Anonymos apud Theodor. *Uberum mentionem facit, quia propinqua sunt cordi, in quo præcipua mentis est*

sedes, unde doctrinæ fontes emanant : sponsi igitur ubera uti bonorum fontes admiratur, ex quibus commode, tum infantes adhuc, tum etiam perfecti nutriuntur. Eaque dicit esse meliora vino, quod, divinæ Scripturæ testimonio cor hominis exhilarat. Figurate enim vinum lætitiam appellavit, ut cunctis humanis voluptatibus præstare declararet lætitiam illam, quæ ex ipsius donis ad pios proficiscitur. Quod si ubera mystice etiam vis intelligere per ubera illa admiranda et vino præstantiora, cogita ineffabiles illos altaris fontes, ex quibus omnes nos pietatis alumni nutrimur.

Quibus ultimis verbis per *ubera* accipiunt Eucharistiam, in qua sua carne, quasi cibo nos cibat, et suo sanguine quasi potu et lacte nos potat, lactat et inebriat Christus : hæc enim ubera sunt intrinseca Christus, cum cætera sint extrinseca. Unde S. Chrysost. homil. 60. ad Popul. et 83. in Matth. *Quis*, inquit, *loquetur potentias Domini, auditas faciet omnes laudes ejus? Quis pastor unquam membris suis oves suas nutrivit? Multæ matres post partum aliis nutricibus infantes dederunt : quod ipse facere noluit, sed proprio corpore nos alit, et sibi conjungit, nosque conglutinat.* Et paucis interjectis ; *Non videtis quanta infantes animi alacritate mamillas arripiunt, qua pressione papillis infigunt labia? Non minore cupiditate nos quoque ad hanc mensam, et ad hujus calicis spiritalem accedamus papillam : imo vero majore desiderio, quasi lactentes pueri gratiam Spiritus sugamus : unus sit nobis dolor, una mæstitia, si hoc alimento spiritali privamur.*

Rursum Christus lactat nos sua doctrina, sua gratia, suis miraculis, suis exemplis, sua passione, suis vulneribus. Unde et latus Christi in cruce à Longino lancea fuit apertum, ex eoque velut ex ubere manavit sanguis et aqua instar lactis, quo nos lactat. Joan. 19. 34.

Externa Christi ubera sunt Apostoli, et Evangelistæ, (unde Judas Apostolus cognominatus est *Thadeus*, id est, *uberalis;* תד *thad* enim Chaldaice significat *uber :* et *Lebbæus*, in est, *corculum :* לב *leb* enim est *cor ;*) de quibus audi S. Justum Orgelitanum Episcopum : *Ubera Christi Apostolos et Evangelistas non incongrue accipimus ; per ipsos enim in fide nutrimur, et spirituali alimento reficimur. Idcirco autem meliora vino probantur, quia Evangelica doctrina eminentior quàm lex olim data dignoscitur. Denique illic figura, hic veritas, illic tanquam austeritas vini, diligendam tantummodo proximum, et inimicum odiendum ostendit; hic dulcedo gratiæ pro inimicis orandum, et eos, qui nos oderunt admonet diligendos.* Et S. Greg. *ista*, inquit, *sunt ubera, id est, Doctores ; quæ in arca pectoris fixa lacte nos potant, quia ipsa arcanis summæ contemplationis inhærentes, subtili prædicatione nos nutriunt.* Hoc est quod canit Isaias, cap. 66. 11. *Ut sugatis, et repleamini ab ubere consolationis ejus,* (Jerusalem, hoc est Christi et Ecclesiæ) *ut mulgeatis, et deliciis affluatis ab omnimoda gloria ejus.* Et mox : *Ad ubera portabimini, et super genua blandientur vobis. Quomodo si cui mater blandiatur, ita ego consolabor vos, et in Jerusalem consolabimini.*

Audi Hortolanum hic sponsæ de sponsi uberibus sibi gratulantis voces pathetice et sapienter exprimentem : O ingentem tuam in me, sponse mi, benignitatem! Ecce ego illa, quæ quondam humilis et sordidata, in luctu et squalore jacens mœrebam, jam nunc gratuito dono, ex imis sordibus in regiam evecta dignitatem, nitida, compta, diademate omnique ornatu ac cultu regio ornata, summi Regis soror et sponsa incedo, universi orbis miraculum, gratissimumque divinorum omnium spectaculum. Tu ille unigenitus Dei optimi maximi Filius, Deus et ipse optimus maximus, quod unicum in sinu suo cœlestis Pater fovet delicium, meæ naturæ factus particeps, me humilem et abjectam ancillam tuam tuæ naturæ participem facere, tuis nuptiis nobilitare, in sinu tuo fovere, omnibus deliciis oblectare, in summis tuis deliciis habes et oblectamentis, Deus in terris, homo in cœlis. Angeli cum hominibus in terris, homines cum Angelis in cœlis jungunt choros. Per te facta est una omnium permixtio. Per te facta est injuriarum oblivio, sublatæ inimicitiæ, dissolutum repente prælium, Deus placatus hominibus, deletum peccatum, mors interempta, factus aditus in cœlum nobis hactenus inaccessum. Scaturiunt inde omnium gratiarum fontes uberrimi, lactea ex ore tuo manat eloquentia, divina inde spirat, quæ me in cœlestes delicias evehit et rapit, aura. Corpus quidem humi repit, mens tamen mea tecum jam in cœlo versatur, suavissime sponse mi, in cœlo tuis amoribus fruitur, et ejus generis bonis, quæ nec humanus oculus videre, nec auris audire, nec noster per se complecti cogitatione valet animus.

Mystice, caritatis ubera meliora sunt vino, quia numquam stringuntur, numquam sunt vacua, sed semper donis affluunt et pereffluunt. Ferunt nonnulli Physici corvum, ubi pullos agnoscit suos, cum lac non habeat, eos sua carne et sanguine pascere. Unde Poeta :

Et numquam sine lacte caritas :
Lac non uberat, uberat cruorem.

Sic Christus ex ardentissima caritate in cruce uberavit cruorem, quo velut pelicanus nos pullos suos mortuos peccato vivificavit et aluit. Nimirum hæc sunt ubera caritatis.

Audi S. Gregor. *Ubera sponsi, dilectio Dei et proximi. Ex his uberibus sponsam suam lacte pietatis nutrit : et inter tentationum turbines his eam fovet et nutrit, et ut persistat reficit. Quid autem per vinum nisi cura temporalis exprimitur, à qua mens secularis cujuslibet inebriatur, ut ad invisibilia cognoscenda aut ex toto, aut pene insensibilis reddatur ? Sed ubera sponsi vino meliora existunt, quia illud necat, hæc nutriunt : illud oculos mentis turbat. hæc acuunt; illud apostatare facit etiam sapientes, hæc ipsos idiotas utique sapientissimos faciunt. Quæ quot vicibus sponsa cum dilectionis ubertate sugit, tot sententias sapientiæ sibi in ventrem memoriæ trahit. Caritas enim sancta cor pacificat, mentem in tentationibus roborat, et ut sedes sapientiæ sit anima justi, quietem tribuit, et locum præparat.*

Porro S. Bernard. ser. 9. per duo ubera accipit benignam longanimitatem Dei, qua peccatores expectat ad pœnitentiam, et benignam susceptionem, qua jam pœnitentes amplectitur et lactat.

Vino.) Per *vinum* accipe quaslibet mundi delicias, ut dixi; mystice, austeritatem legis Mosaicæ, ac cruditatem doctrinæ Philosophorum, ait Anselmus : utique enim præstat dulcedo

lactis doctrinæ Evangelicæ. Insuper nonnulli per vinum accipiunt iram, indignationem, supplicia et vindictam, quæ non raro inter amantes intercurrunt, juxta illud : *Stillabo tibi in vinum et in ebrietatem*, id est prophetabo, et propinabo tibi vinum furoris divini: prænunciabo supplicia, quibus Deus te potabit, et quasi inebriabit: Michææ 2. 11. Sic sensus erit, q. d. Meliora sunt ubera dilectionis divinæ, quàm vinum indignationis ejusdem : tum quia suaviora sunt; tum quia efficaciora : magis enim trahuntur homines amore, quàm timore, dilectione quàm indignatione, beneficiis quàm suppliciis. Aut q. d. Esto, te offenderim sæpius ô sponse mi, tuque merito mihi indignatus sis ; tamen uberum, id est misericordiæ et amoris tui, dulcedo superat omnem vini, id est iræ tuæ, acredinem : tibi enim proprium est misereri et parcere : quocirca majora semper in me dilectionis quàm indignationis argumenta ostendisti. Denique S. Bernard. serm. 9. *Meliora sunt ubera tua vino*, hoc est, inquit, *Pinguedo gratiæ, quæ de tuis uberibus fluit, efficacior mihi est ad spiritalem profectum, quàm mordax increpatio Prælatorum.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima fideli.

Animæ accommodes, quæ dicta sunt de Ecclesia, mutato duntaxat nomine. Unde Chald. vertit, *præ multitudine dilectionis, quia dilexit nos magis quàm septuaginta nationes.* Anima ergo Christo desponsata ei dicit ; *Meliora sunt*, ô sponse, *ubera tua vino*, id est, melior mihi est, magisque mihi sapit lac tuæ doctrinæ et gratiæ, quàm omne vinum consolationis, deliciarum, prudentiæ et astutiæ humanæ : hoc enim mentem æque ac corpus infirmat, amaricat, cruciat, dissolvit animam, decipit, infatuat, dementat, juxta illud : *Qui nutriebantur in croceis, amplexati sunt stercora.* Thren. 4. v. 5. Et illud : *Cui væ? cujus patri væ, cui rixæ, cui foveæ, cui sine causa vulnera, cui suffusio oculorum, nonne his qui commorantur in vino, et student calicibus epotandis*, Proverb. 23. 29. vide ibi dicta. Tuum vero lac super omnes delectationes humanas lætificat, satiat, tuetur à noxiis, firmat à lapsu, roborat in bono, nubila animi dispellit, iras, amores vanos et odia sedat, ac cor implet Dei et proximi caritate. Hoc lac gustarat Psaltes, unde exclamat : *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te!* psal. 30. 20.

Porro *ubera* peculiariter notant consolationes, gustus, et delicias spirituales, quibus Deus animam lactat, exhilarat, roborat, idque indeficienter et assidue. Ubera enim hominis et terrenarum voluptatum, illico exhauriuntur, et exarescunt : at ubera Christi inexhausta perpetuum lac deliciarum fundunt, idque promptissime et largissime. Audi S. Bernard. ser. 9. *Carnis, inquiunt* (animæ piæ desponsæ Christo) *voluptatem, qua paulo ante tenebantur, vincunt hæ, quas tua nobis ubera stillant, deliciæ spirituales. Et pulchre vino comparant carnalem affectum. Ut enim uva semel expressa non habet jam quod denuo fundat, sed perpetua ariditate damnatur : sic caro in pressura mortis ab omni prorsus sua delectatione siccatur, nec ultra revirescit ad libidines. Unde Propheta ; omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus tanquam flos fœni. Exsiccatum est fœnum, et cecidit flos. Et Apostolus : Qui seminat in carne, de carne et metet corruptionem. Et rursum ; Esca ventri, et venter escis, Deus autem et hunc et has destruet.* Subjicit deinde idem de mundi voluptatibus. *Vide autem ne non carni tantum, sed et mundo forte competat ista proportio. Siquidem et ipse transit, et concupiscentia ejus. Et cum omnia, quæ in mundo sunt, finem habeant, finis eorum non erit finis. Verum ubera non sic. Hæc enim cum exhausta fuerint, rursum de fonte materni pectoris sumant quod propinent sugentibus. Merito proinde meliora carnis seculive amore asseruntur ubera sponsæ, quæ nullo unquam lactentium numero arefiant, sed semper abundant de visceribus caritatis, ut iterum fluant*, Joan. 7. *Flumina siquidem fluunt de ventre ejus, fitque in ea fons aquæ salientis in vitam æternam.*

Denique S. Bernard. ser. 10. duo ubera Prælatis assignat, maternum affectum congratulationis, et compassionis, quem præscribit Apostolus, Rom. 12. 15. dicens : *Gaudere cum gaudentibus, et flere cum flentibus :* ut congratulatio fundat lac exhortationis, compassio vero consolationis; utroque vero irrorari matrem spiritualem cum per orationem osculum sponsi haurit.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS,

De Christo et B. Virgine.

Quid, ait Rupertus, *per ubera ejus, nisi dulcedinem ejus recte intelligimus? Et quid est dulcedo ejus, nisi Spiritus sanctus? Talis dulcedo pulchre in duo ubera discernitur, quia duo sunt data ejusdem sancti Spiritus. Alterum datum est in remissionem peccatorum, cujus videlicet dati ubere nullus ante hanc Beatam Virginem lactatus est Sanctorum antiquorum. Alterum datum est in diversarum divisiones sive distributiones gratiarum, quo videlicet ubere lactati patres sancti et prophetarunt, et multa miracula operati sunt.*

Porro ubera proprie à Deo communicata B. Virgini sunt, ipsa maternitas Dei : hujus enim insigne sunt ubera : hæc enim, mox ut femina parit, fitque mater, intumescunt, lacte replentur ad alendam prolem. Deus enim Pater sicut genuit Filium, qua Deus est; sic et B. Virgini ceu matri dedit eumdem generare, qua homo, quæ summa est ejus dignitas, superans omne vinum excellentiæ creatæ, ac summam requirit gratiarum omnium excellentiam. Nam ut docet D. Thom. 1. part. quæst. 25. art. 6. Deus omnibus rebus à se creatis potest alias creare meliores et nobiliores, exceptis tribus, scilicet humanitate assumpta à Verbo, visione beatifica, et maternitate Dei : hæc enim tria cum Deum habeant pro objecto, à nulla re superari, et à nullo dono creato transcendi possunt.

Hinc mulier illa in Evangelio exclamavit? *Beatus venter, qui te portavit : et ubera quæ suxisti*, Lucæ 11. 27. Et S. Augustin. inter B. Virginem et Christum crucifixum se constituens : *Hinc, ait, lactor ab ubere, hinc pascor à vulnere.* Hoc uberum suorum lac B. Virgo visibiliter communicans Clerico cuidam Nivernensi sibi devoto, jam animam agenti, cum vitæ et sani-

tati restituit, uti narrat B. Petrus Damian. l. 6. epist. 29. *Cum enim, inquit, velut egressurus in ejus pectore spiritus anxie palpitaret; ecce gloriosa Mater Dei sibi visibiliter astitit; et sacri uberis papilla lac exprimens ejus labiis instillavit, et divinæ virtutis antidoto protinus ille resumptis viribus ex infirmitate convaluit, et mox clericalibus ornamentis indutus Ecclesiam adiit, seseque choro psallentium fratrum lætus interserens, mirum videntibus spectaculum præbuit. Dicitur etiam quod adhuc tunc in labiis ejus quædam lactis videbantur vestigia.* Hucusque Damianus.

Idem contigit S. Fulberto Episcopo Carnotensi, qui doctrina et sanctitate illustris obiit anno Domini 1028. Cum enim ipse mire B. Virgini devotus existeret, ac igne sacro correpta esset ejus lingua, ita ut totus arderet; nocte quadam cum præter morem eo cruciaretur, obtulit se ei visendam matrona nobilis, à qua monebatur ut ei os aperiret : quod cum fecisset, mox ex sacris suis uberibus lac expressit in os ejus, quo ita refrigerata est lingua, ut ardorem omnem exstinxerit, et eum perfectæ sanitati restituerit. Ne autem illusio aut phantasma esse putaretur, in Fulberti gena remanserunt guttæ aliquot, quas ipse diligenter sudario exceptas collegit, hodieque in thesauro Ecclesiæ Carnotensis summa cum veneratione servantur. Ita habent Annales Ecclesiæ Carnotensis, et Willelmus Malmesbur. lib. 3. de Gestis Anglorum, ac Baronius tomo 12. anno Christi 1028.

Fertur et S. Bernardus eodem lacte B. Virginis ab eadem aspersus, in dicendo et scribendo lacteus et mellifluus evasisse, præsertim ubi de laudibus B. Virginis et Verbi incarnati agit. Unde et hymno ejusdem cujus initium : *Salve regina mater misericordiæ*, quem composuit Hermannus Contractus Comes de Vernigen, monasticen professus in monasterio S. Galli sub annum Domini 1040. quemque sub vesperam passim in Ecclesiis ad honorem B. Virginis decantari audivimus, mire delectabatur S. Bernardus. Hinc in hymnum hunc plures sermones conscripsit : ideoque Canonici Spirenses, S. Bernardo Spiræ Ecclesiam B. Virginis ingrediente hymnum hunc decantarunt, ipsomet S. Bernardo ter positis genibus succinente : *O clemens, ô pia, ô dulcis virgo Maria.* In cujus rei memoriam hæc ipsa verba tribus æneis incisa laminis iisdem locis humi positis, etiamnum Spiræ visuntur.

VERS. 2. FRAGRANTIA UNGUENTIS OPTIMIS.

Hebr. *ad odorem unguentorum tuorum bonorum*, scilicet antonomastice, id est, optimorum; Syrus, *in odorem suavitatum tuarum.* Unde nonnulli hæc referunt ad *oleum*, quod sequitur, sicque cum eo nectunt : *ad*, id est, *propter odorem unguentorum tuorum, oleum effusum est nomen tuum.* Verum melius Noster τὸ *ad odorem* exponit *odorata*, puta *fragrantia*, refertque ad *ubera*, quæ præcesserunt. Solent enim feminæ nobiles et lautæ ad pectus et ubera gestare olfactoriola et myrothecas, id est capsulas muscum aliosque odores suaves in se continentes, quæ psal. 44. 9. vocantur *domus eburneæ : domus* enim Hebræis thecam quamlibet significat.

Porro Septuag. τὸ *optimorum* explicantes vertunt, *et odor unguentorum tuorum super omnia aromata.* Si enim unguenta sponsi sunt optima, ergo superant cætera omnia unguenta et aromata. Alludit ad ritum priscorum, apud quos sponsi corona redimiti, et unguentis delibuti, nuptias inibant. Unde de Christo sponso dicitur, Psal. 44. 8. *Unxit te Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis : myrrha et gutta et casia à vestimentis tuis, à domibus eburneis.* Huc facit illud Virgilii :

Nec mihi jam pingui sudabunt tempora myrrha,
Pronuba nec castos incendet pinus honores.

PRIMUS SENSUS.

De Christo et Ecclesia.

Sensus ergo est, q. d. *Meliora sunt ubera tua vino*, ob fragrantiam, sive quia redolent et fragrant unguentis optimis. Sponsa enim novella uti necdum sponsi oscula, sic nec lac uberum, nisi eminus perceperat; sed eorum fragrantia, id est, fama, inescata et illecta tam lac uberum, quàm osculum oris desiderat. Odor. enim symbolum est famæ, juxta illud : *Melius est nomen bonum quàm unguenta pretiosa*, Eccl. 7. 2. et illud : *Christi bonus odor sumus*, id est, Christi famam prædicando ubique spargimus, 2. Corinth. 2. 15. Sic Magdalena illecta suavi fama, quæ spargebatur de sanctitate, suavitate et potestate Christi, ad osculum pedum ejus accurrit. Unde Chaldæus hæc more suo Synagogæ, id est, Mosi et Judæis qui fuere typus Ecclesiæ, id est Christi et Christianorum, accommodans sic vertit : *A voce miraculorum tuorum et potentiæ tuæ, quæ fecisti populo tuo domui Israel, commoti sunt omnes populi, qui audierunt famam potentiæ suæ, et signorum bonorum tuorum.*

Hinc rursum unguenta Christi sunt charismata Spiritus sancti : hæc enim suavissimum de eo odorem et famam ubique spargebant. Unde Rupertus : *Optima unguenta*, ait, *sunt charismata hæc, sermo sapientiæ, sermo scientiæ, fides, gratia sanitatum, opera virtutum, prophetia, discretio spirituum, et cætera, quæ qui habent, boni odoris sunt, et suaviter fragrant sicut unguentum optimum. Unde Apostolus : Deo gratias, inquit, qui semper triumphat per nos in Christo Jesu, et odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco, quia Christi bonus odor sumus Deo.* Nam de Christo ait S. Petrus : *Unxit eum Deus Spiritu sancto et virtute, qui pertransiit benefaciendo et sanando omnes oppressos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo*, Actor. 10. 38. Unde ejus *fama exiit in universam regionem*, Lucæ 4. 14. Et : *Divulgabatur fama de illo in omnem locum regionis.* ibid. v. 37.

Porro versionem Septuag. quæ habet, *et odor unguentorum tuorum super omnia aramata;* et qui eos sequitur, Arabici, *et odor suavitatum tuarum est præstantissimus omnium suavitatum ;* sic exponunt Patres, q. d. Christi gratia et virtus, qua unxit eum Pater, superat omnia dona, gratias et virtutes datas, non tantum Moysi, et Prophetis, sed et omnibus sanctis simul sumptis. Nam ut de eo ait Habacuc c. 3. 3. *Operuit cœlos virtus ejus*, id est, cœlestis est, cœlosque et Angelos cœlestes transcendit : Christi enim virtus per se est ipsa virtus; Christi sapientia, justitia, caritas, etc., per se est ipsa sapientia, justitia, caritas, etc., ait Nyssenus. Sic et Origenes, Aponius et Theod. quem audi : *Nota, inquit, sunt mihi unguenta, quæ Moses confecit, et oleum unctionis, et thymiama compositionis; sed omnium illorum aromatum unguen-*

tum tuum est suavissimum. Unguentum hîc vocat gratiam spiritalem, qua ille refertus, ex plenitudine sua nobis omnibus impertivit. Quamobrem clara voce beatus Paulus : Christi bonus, inquit, odor sumus in iis qui salvi fiunt, et in iis qui pereunt: aliis quidem odor mortis in mortem, aliis autem odor vitæ in vitam. Christus enim à primo instanti conceptionis suæ, infusam sibi à Deo accepit omnem gratiam et virtutem, idque in tanto gradu, perfectione et sublimitate, ut sit gratia capitis, quæ scilicet à Christo in omnes Sanctos, velut à capite in membra derivatur, juxta illud : *Unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis*, psal. 44. 8. In Christo enim habitavit non tantum similitudo, sed et *plenitudo divinitatis*, ut ait Paulus Coloss. 2. 9. Unde de ejus *plenitudine omnes accepimus*, Joan. 1. 16.

SECUNDUS SENSUS

De Christo et anima sancta.

Christus sponsus ubera sua unguentis et charismatibus optimis fragrantia, communicat sponsæ suæ, puta animæ sanctæ, juxta illud 1. Cor. 1. 30 : *Ex ipso vos estis in Christo Jesu, qui factus est nobis sapientia à Deo, et justitia, et sanctificatio et redemptio.* Unde S. Greg. qui per duo ubera accipit duplicem dilectionem Dei et proximi : *Hæc ubera*, ait, *unguentis optimis fragrant, quia odorem suavitatis per sapientiæ verba, et sanctitatis exempla secum portant. Quicumque enim sancta caritate per gratiam Dei se reficit, is spiritualium donorum et odorem et suavitatem sentit. Quorum bonorum ubertate proximos quosque ad interiora gustanda secum trahit, et ut in amorem divinum convalescant, istis uberibus nutrit.* Hæc ergo sunt optima, respectu unguentorum carnalium; quia quos inungunt, veros reges ac sacerdotes efficiunt. Cæteri qui per ubera Christi accipiunt Apostolos et doctores Evangelicos, dicunt eos fragrantia gratiarum, virtutum sanctarum, operationum et miraculorum, indeque consequentis famæ et gloriæ superare sanctos Prophetas, Patriarchas, sacerdotes et reges Mosaicos : *Quia tantis*, inquit Justus Orgelit. *virtutibus, tantisque enituere miraculis, ut odor justitiæ eorum longe lateque diffusus tunc intuentes oblectaret, et usque huc omnes reficiat auditores, sicut unus ex ipsis pronunciat dicens : Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Christo Jesu, et odorem notitiæ suæ manifestat in omni loco per nos*, 2. Cor. 2. 14. Et : *Qui unxit nos Deus, qui et signavit nos, et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris*, 2. Corinth. 1. Vide quæ utrobique annotavi.

Denique S. Bernard. serm. 10. et seq. assignat tria mystica animæ unguenta : primum, contritionis ; secundum, devotionis ; tertium, pietatis, quæ deinde singula fuse prosequitur : *Primum*, inquit, *est pungitivum dolorem faciens ; secundum, temperativum dolorem leniens ; tertium, sanativum morbum expellens.* Triplici hoc unguento Magdalena unxit, tum pedes, tum caput Christi. Anima vero sancta maxime eum ungit unguento laudis et gratiarum actionis, qua omnem suam gratiam, omne meritum, omnem laudem et gloriam attribuit Christo. Idem serm. 22. per *unguenta* accipit quatuor virtutes cardinales, quæ in solo Christo veræ sunt, in Philosophis vero fictæ et falsæ : *Quid vobis*, ait, *cum virtutibus, qui Dei virtutem Christum ignoratis? Ubinam vera prudentia, nisi in Christi doctrina? Ubi vera justitia, nisi in Christi misericordia? Ubi vera temperantia, nisi in Christi vita? Ubi vera fortitudo, nisi in Christi passione? Soli ergo, qui ejus doctrina imbuti sunt, prudentes dicendi sunt ; soli justi, qui de ejus misericordia veniam peccatorum consecuti sunt; soli temperantes, qui ejus vitam imitari student; soli fortes, qui ejus patientiæ documenta fortiter in adversis tenent. Incassum proinde quis laborat in acquisitione virtutum, si aliunde eas sperandas putat quàm à Domino virtutum, cujus doctrina seminarium prudentiæ, cujus misericordia opus justitiæ, cujus vita speculum temperantiæ, cujus mors insigne est fortitudinis.*

TERTIUS SENSUS

De Christo et B. Virgine.

Rupertus qui hæc uti et cætera omnia totius Cantici, proprie de B. Virgine accipit, asserit ubera charitatis geminæ concessa B. Virgini, fragrasse odorem suavissimum virtutum omnium, quas Spiritus sanctus in alios dispertit, sed omnes in Virgine collegit, idque tanta copia et plenitudine, ut ipsa sola iis omnibus magis fragrarit, quàm cæteri Sancti in unum congregati, juxta illud Eccles. 24. 20 : *Sicut cinnamomum et balsamum aromatizans odorem dedi, quasi myrrha electa dedi suavitatem odoris, etc. Ego quasi vitis fructificavi suavitatem odoris : et flores mei fructus honoris et honestatis. Ego mater pulchræ dilectionis, et timoris, et agnitionis, et sanctæ spei. In me gratia omnia viæ et veritatis, in me spes omnis vitæ et virtutis. Transite ad me omnes qui concupiscitis me, et à generationibus* (id est, fructibus genitis) *meis implemini. Spiritus enim meus super mel dulcis, et hæreditas mea super mel et favum. Memoria mea in generationes seculorum.* Vide ibi dicta.

Oleum effusum nomen tuum.

Oleum non tantum ex olivis, sed ex quolibet flore, herba, aromate distillatur, quod totam rei substantiam, succum, pinguedinem et vim exsugit : unde à medicis vocatur quinta essentia, quæ si cum oleo aliorum aromatum scite commisceatur, unguentum facit præstans et odoratum. Hinc Septuag. Vatabl. et alii vertunt : *Unguentum evacuatum nomen tuum;* Syrus : *Unguentum myrrhæ nomen tuum;* Arabic. *Nomen tuum unguentum suave effusum.* Hebr. enim שמן *schemen*, non tantum oleum, sed et unguentum significat, idque huic loco magis congruit. Explicat enim τὸ *fragrantia unguentis optimis*, q. d. Ubera dulcissimæ tuæ beneficentiæ, ô Christe, meliora sunt vino, id est, omnibus mundi voluptatibus et illecebris, quia fragrant optimis unguentis, id est exspirant charismata optima, quæ in omnes effundis adeo ut oleum, sive unguentum effusum vocari possis, hocque nomen sit tibi peculiare et proprium. Unde in Hebræo pulchra est paronomasia : שם *schem* tuum est *schemen* שמן id est, *nomen tuum* est *oleum*, oleique numen. Quocirca Hortolanus sic paraphrastice, sed genuine et sapienter exponit, q. d. Hisce cœlestibus unguentis tu à Spiritu sancto perfusus totus, Christe fragras, suavissime oles, atque admirandis dictis ac factis tuis tantum jam tibi nomen comparasti : sic tua inclyta fa-

ma, quæ olim intra cœlum se continebat per Evangelii tui prædicationem totam subito pervasit Judæam et Syriam : sic salutiferum tuum, bone Jesu, nomen magna admiratione innotuit, ut nihil aliud quàm unguentum pretiosissimum videatur, quod è cœlesti myrothecio in terras effusum, suo odore longe lateque diffuso circumstantes mirifice delectat, et ad suî rapit admirationem et desiderium. *Effusum*, quia liquores cum effunduntur, tum maxime suavitatem sui odoris expirant, eoque astantium olfactum demulcent, alliciunt et recreant.

Quæres, quodnam hoc nomen? Primo, Chald. accipit nomen *Jehova : Et nomen tuum sanctum*, inquit, *auditum est in universa terra, quod est electum magis, quàm oleum unctionis, quo unguntur capita regum et sacerdotum.* Unde multi nomen hîc accipiunt Dei, qui in creatione mundi suam bonitatem et beneficentiam in omnes creaturas ceu oleum effudit, ac in ejusdem redemptione viscera misericordiæ tuæ, puta Unigenitum suum, in carnem nostram emisit, imo effudit. *Jehova* enim significat ipsum esse, ac essendi oceanum, sive pelagus immensum, primumque omnium principium, à quo res omnes velut è fonte suum esse mendicant et hauriunt : *Jehova* vero in Jesum transmutus est, cum Deus factus homo, gratiæ et salutis suæ pelagus in fideles omnes effudit. Addit Eusebius libr. 4. de Demonstr. c. 5. *Jehova*, id est, Deum Patrem totam suam divinitatem in Filium per generationem effundere : Patrem vero et Filium eamdem in Spiritum sanctum per spirationem transfundere. Unde idem libr. 5. de Demonstr. c. 1. Filium vocat fragrantiam Patris.

Porro nomen *Jehova*, id est Dei, olim solis Judæis notum, ac in Judæa quasi conclusum per Jesum, id est Verbum incarnatum, sparsum et effusum est per totum orbem, cum ad prædicationem Apostolorum omnes Gentes, etiam atheæ, cognoverunt, amarunt et glorificaverunt Deum. Ita Origenes, Anselmus, et alii. Audi sanctum Ambrosium l. 3. de Virgin. post medium : *Semper unguentum hoc erat, sed erat apud Patrem : erat in Patre : olebat tantum Angelis et Archangelis tanquam intra vas cœli. Aperuit os Pater dicens : Ecce posui te in testamentum generis mei, in lucem Gentium, ut sis in salutem usque ad extremum terræ : descendit Filius, repleta sunt omnia novo odore.* Et nonnullis interjectis : *Ipse Dei filius in corpore tanquam in vase odorem primo cohibebat suum, operiens tempus; sicut ait Dominus, dat mihi linguam eruditionis, ut sciat quando me oporteat dicere sermonem : Venit hora, aperuit os : exivit unguentum, quando virtus exibat de eo. Hoc unguentum exinanitum super Judæis, et collectum est à Gentibus : exinanitum in Judæa, et redoluit in omnibus terris.*

Secundo, magis proprie et genuine, nomen hoc est Christus : ipse enim à Judæis vocatus est *Messias*, à Græcis *Christus*, à Latinis *unctus*, quia in incarnatione, qua homo, per gratiam Dei Patris unctus et consecratus est summus Pontifex, Propheta, Legislator, Rex et Redemptor orbis. Unde hoc gratiæ suæ unguentum in omnes credentes in ipsum effudit, et indies effundit : hinc à Christo omnes vocantur Christiani : *Cum enim vim suam et potestatem Apostolis tradidit, totus mundus pietatem sanctissime inoluit*, ait Philo Carpath. Unde et in Baptismo visibiliter Christiani chrismatis unguento in corpore, et gratia Spiritus sancti in anima invisibiliter perunguntur, ait Theodor. Quocirca Nazian. orat. in S. Baptisma : *Unguentum illud*, inquit, *nostra causa exhaüstum odoremur, spirituali modo illud accipientes, atque ab eo ita efformati et commutati, ut ex nobis quoque suavis odor effletur.* Sicut enim Magdalena unguentum effundens in caput Christi, totam domum odore suavi replevit : sic Christus gratias suas in fideles effundens, totam Ecclesiam, imo totum orbem, suavissimo Evangelii odore complevit. Sic et Cassiodor. Justus Orgelit. Beda et S. Greg. quem audi : *Nomen*, inquit, *sponsi Christus est · sed nomen sponsi quasi oleum effunditur, quia quicumque nomine Christiano in veritate censentur, charitate affluunt, qua molliuntur : et ut flammas exemplorum emittant, eadem charitate continue suffunduntur.* Et S. August. conc. 3. in psal. 30. per unguentum Christi intelligens ejus misericordiam : *Nec*, ait, *unguentum misericordiæ tuæ in Jerusalem quasi in vase tenuisti, sed tanquam confracto vase, unguentum diffusum est per mundum, ut impleretur quod dicitur; unguentum effusum nomen tuum, et ita mirificasti misericordiam tuam in civitate circumstantiæ, id est in omnibus gentibus diffundens misericordiam tuam.*

Simili modo Philo Carpath. per unguentum accipit ardentissimam Dei Christique charitatem in nos effusam et profusam. Hac de causa pontifices æque ac reges et principes oleo unguntur, ut plenam in subditos charitatem effundant. Hinc de Jesu pontifice et Zorobabel principe dicitur Zachar. 4. 14 : *Isti sunt duo filii olei, qui assistunt Dominatori universæ terræ.* Ac de Elia et Henoch dicitur Apoc. 11. 4 : *Hi sunt duæ olivæ, et duo candelabra, in conspectu Domini terræ stantes* Vide utrobique dicta.

Porro Eusebius lib. 4. Demonstr. c. 15. addit Christum non tantum qua homo est, sed etiam qua Deus est, ab æterno unctum esse oleo, id est, accepisse à Patre plenitudinem divinitatis : *Supremæ*, inquit, *atque ingenitæ divinæ essentiæ virtutem illam, quæ omnia valet, omne bonum præstat, omnem pulchritudinem subministrat, divinus Spiritus proprio et convenienti exemplo conferens atque accommodans, Dei oleum appellat. Quare et Christum, et unctum eum qui illius particeps est, vocat.* Et paucis interjectis : *Eum*, inquit, *qui solo hoc toto oleo unctus est, quive divinæ, atque ejus, quæ cum nullis aliis communicatur, paternæ fragrantiæ princeps factus, et qui solo ex illo genitus, Deus verbum communicatione gignentis ingeniti, Deus de Deo est declaratus, Christum atque unctum vocavit.*

Verum proprie agitur hîc de Christo, qua homo est; sic enim est sponsus Ecclesiæ, ideoque dicitur *Christus*, id est, unctus, idque adeo copiose et plene, ut non tantum unctus, sed et unguentum ac *Oleum* nominetur : *Oleum*, inquit, *effusum nomen tuum*, qua effusione Christianos consecravit in mysticos reges et sacerdotes, juxta illud 1. Petri 2. 9 : *Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis : ut virtutes annuncietis ejus, qui de tenebris vos vocavit in admirabile lumen suum.*

Christus ergo qua homo, duplici oleo, sive unguento, id est, duplici gratia, unctus fuit. Prima est gratia unionis hypostaticæ, per quam caro unita est Verbo, et homo factus est Deus. Secunda, ex priore jam dicta consequens, est

gratia habitualis infusa animæ Christi, quæ eum non tantum sanctificavit, sed et sanctitatis fontem ac Sanctorum omnium caput et causam constituit : inde enim secuta est omnis gratiæ effusio in cunctos fideles et Sanctos cujuslibet gentis, ætatis, sexus, conditionis, gradus et ordinis : *Judæus*, ait S. Bernard. *habet oleum, sed non effusum ; habet in codicibus, sed non in cordibus. Quid tibi prodest piam Salvatoris nomen lectitare in libris, nec habere pietatem in moribus?* At Christianus à Christo accipit pietatem in moribus, qui unctionem Christi accipit in cordibus.

Denique, per *nomen* accipitur res et persona nomine significata, q. d. ait Beda : *Oleum effusum nomen tuum*, hoc est recte nominaris, ô Christe, id quod es, puta plenus Spiritu, ejusque donis, quæ copiose in alios effundis. *Oleum* enim notat Spiritum Sanctum ejusque charismata, quæ Christus in Pentecoste in Apostolos cæterosque fideles large distribuit, juxta illud : *Effundam spiritum meum super omnem carnem*, Joelis 2. 28.

Tertio, nomen proprium sponsi Ecclesiæ est *Jesus* ; nomen enim *Christus* est nomen officii ; nomen vero *Jesus* est proprium personæ, scilicet hujus hominis qui unitus est hypostatice Verbo. Nomen enim Jesus illi impositum est in circumcisione, sicut nobis in Baptismo imponitur nomen Cornelii, Petri, Pauli, etc. *Jesus* enim significat Salvatorem, qualis solus fuit homo Deus, sive Verbum incarnatum; hoc enim gratiam salutiferam, eamque variam et multiplicem in fideles effundit, qua ad salutem et gloriam æternam perveniant, juxta illud : *Non enim aliud nomen est sub cælo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri*, Actorum 4. 12. Jesus enim virginibus effundit gratiam castitatis virginalis, viduis vidualis, conjugatis conjugalis, Martyribus aspirat fortitudinem, Doctoribus doctrinam, Religiosis religionem, Anachoretis solitudinem, activis actionem, contemplativis contemplationem, etc. Atque hæc omnia non stillat parce, sed large effundit, idque cum mira suavitatis fragrantia, adeo ut animæ sanctæ nil sit suavius, nil dulcius, quàm cogitare, nominare, invocare Jesum. *Jesus*, ait S. Bernardus, *mel in ore, melos in aure, jubilus in corde. Nil canitur suavius, nil auditur jucundius, nil cogitatur dulcius, quàm Jesus Dei Filius. Jesu dulcedo cordium, fons vivus, lumen mentium, excedens omne gaudium et omne desiderium.* Vide totum hymnum S. Bernardi de nomine Jesu.

Dicit ergo Ecclesia et anima fidelis Christo : Tu mihi es Jesus, tu meus Salvator, tu mea salus, tu unguentum salutis tuæ in omnes Sanctos effundis. Hoc enim nominis tui unguentum compositum ex pretiosissimis aromatibus divinitatis et humanitatis tuæ, puta carnis, sanguinis et animæ tuæ, omnibus donis et virtutibus ornatissimæ, cum divinitate commixtis. Ita sanctus Cyrillus, libr. 4 et 9. de Adoratione.

Ideoque nomen Jesu includit nomen *Iehova*, cæteraque omnia Dei et Christi nomina, quæ sunt : Emmanuel, Admirabilis, Consiliarius, Deus Fortis, Pater futuri seculi, Princeps pacis, etc., Isaiæ 6. 6; Num. 14. 18. Hinc nomen Jesu ita suave et amabile fuit S. Paulo, ut illud singulis sæpe periodis repetat, cum eoque dissuavietur. Hinc in paucis suis Epistolis illud iterat ducenties decies novies; Christi vero nomen quadringenties semel. Idem fecit S. Ignatius, ut patet ex ejus Epistolis, præsertim in Epist. ad Romanos, ubi et illud : *Jesus meus, amor meus crucifixus est.* Sic et S. Dionysius, qui cap. 4. Eccles. hierarch. pag. 3 : *Scimus*, ait, *Augustissimum Jesum supersubstantialiter odorem fragrantem, spiritualibus distributionibus mentem nostram divina voluptate replere* ; et S. Franciscus, inquit S. Bonaventura in ejus Vita, *Cum nomen Jesu exprimeret vel audiret, jubilo quodam repletus interius, totus videbatur exterius alterari, ac si mellifluus sapor gustum, vel harmoniacus sonus ipsius immutasset auditum.*

Jesu nomen dicitur תורק *turak;* Septuaginta, ἐκκενωθὲν, id est, *evacuatum* et *exinanitum*, tum in circumcisione, ubi primitias sanguinis effundens nomen hoc meruit; tum in passione et cruce, ubi totum sanguinem, spiritum et vitam nobis effudit, juxta illud : *Semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et habitu inventus est ut homo. Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem ; mortem autem crucis*, Philip. 2. 7. Unguentum in vase conclusum non sentitur ; at effusum fragrantiam in omnes effundit. Sic Jesu nomen in Christo quasi conclusum non sentiebatur; at ubi in circumcisione et cruce sese effudit, suavissimos amoris omniumque virtutum odores in omnes exhalavit, inquit Theod. Philo Carpathius et Aponius ; *Sicut aqua*, inquit ipse, *effusus sum, et dispersa sunt omnia ossa mea*, psal. 21. 15. Audi S. Ambrosium, serm. 1. in psal. 118 : *Unguentum exinanitum nomen tuum, hoc est, totus immundis impuritatibus diversorum facinorum fœtebat hic mundus; nunc spirat ubique suavitate pudicitiæ unguentum fidei flos integritatis.* Idem, lib. de Isaac et anima, c. 3 : *Aspirat in verbo odor gratiæ, et remissio peccatorum, quæ in totum diffusa mundum, omnia tanquam exinanito replevit unguento, quia per universos gravis vitiorum colluvies detersa est.*

Alludit ad candelabrum aureum, quod septem calamis, sive lucernis olei ardebat in Sancto ante propitiatorium, Cherubim, et arcam quæ erant in Sancto Sanctorum. Unde et Hebr. nomen ישוע *Iescua*, id est Jesus, mediam præcipuamque litteram continet ש, quæ speciem habet candelabri, sive lucernæ tricipitis. Candelabrum autem ejusque lucernæ repræsentabant Christum, ejusque in vita et doctrina splendorem. Vide dicta Exodi 25. v. 31.

Porro oleum symbolum est, primo, pacis et tranquillitatis ; unde illud : *Oleo tranquillior.* Oleum enim adeo tranquillum est, ut et mare tumultuans tranquillet : qua de causa urinatores solent oleum spargere descendentes in mare, ut illud tum quietum et serenum, tum lucidum reddant, ut hac luce id quod in eo mersum perditumque requirunt, inveniant, teste Plinio, lib. 2. c. 103.

Secundo, oleum symbolum est gratiæ et misericordiæ; unde Græcis vicina sunt nomina ἔλαιον et ἔλεος, id est, *oleum* et *misericordia*, ut unum ab altero vim et nomen sumpsisse videatur. Huc facit quod ait Plinius, lib. 15. c. 2 : *Olivantibus lex antiquissima fuit : Oleum ne stringito, neve verberato.* Hac de causa sub nativitate Christi, Romæ fons olei scaturiit, qui per integrum diem continue oleum manavit, signifi-

cans jam nasci Christum, qui oleum suavitatis, clementiæ et gratiæ spargeret per totum orbem. Prodigium hoc narrat Osorius, lib. 6. cap. 19. et Eusebius in Chronico, Paulus Diaconus, et ex iis Baronius.

Tertio, oleum symbolum est pinguedinis et caloris, quem affert amor et charitas; oleum enim est aereum, et multum spiritus continet, ideoque aquis supernatat, ait Aristoteles, l. 2. de Generat. anim. c. 2. Hinc et *opimat pecus olea*, ait idem, lib. 8. Histor. anim. cap. 10. Idem asserit apes gaudere olea, ut mellificent. Addit ex Theophrasto Plinius, lib. 15. cap. 2: *Olei causa est calor; quare et in torcularibus, et jam in cellis multo igne quæritur*. Idem, cap. 4: *Oleo*, inquit, *natura est tepefacere corpus, et contra algores munire*.

Quarto, odoris et fragrantiæ boni exempli, nominis et famæ; oleum enim hic non purum, sed ex variis aromatum et odorum speciebus artificiose commixtum, ideoque fragrantissimum intelligitur.

Quinto, oleum signum est et causa hilaritatis; unctos enim exhilarat, nitidosque et lætos ac lucidos efficit; unde illud: *Ut exhilaret faciem in oleo*, psal. 103.

Sexto, oleum, et magis unguentum, symbolum est voluptatis et deliciarum; unde olim in conviviis, convivæ unguentis pretiosis ungebantur ad lautitias et delicias.

Septimo, oleum confortat corpus, viresque membris vel lassis itinere, vel labore quolibet defatigatis restituit. Unde Samaritæ, captivos quos ex Juda abduxerant, monitu Prophetæ cibo potuque refectos, et oleo unctos ad abstergendam defatigationem itineris, in patriam remiserunt, 2. Paralip. 8. Hinc et athletæ in stadio decertaturi, oleo se ad majus robur perungebant; atque victores olea coronabantur. Audi Plinium, lib. 15. cap. 4: *Oleæ honorem Romana majestas magnum præbuit, turmas equitum Idibus Juliis ex ea coronando; ita minoribus triumphis ovantes; Athenæ quoque victores olea coronabant*. Idem, lib. 23. cap. 4: *Omni oleo*, inquit, *mollitur corpus, vigorem et robur accipit, etc. Venena omnia hebetat. Et lassitudinum perfrictionumque refectio est: tormina calidum potum pellit; item ventris animalia; vulnerariis emplastris utile; faciem purgat, etc. Lethargicis magis auxiliare, et inclinato morbo. Capitis doloribus remedium est: item ardoribus in febri*. Plura addit in hanc rem.

Octavo, notissimum est oleum adhiberi vulneribus medicandis; unde est illud Isaiæ 1: *Vulnus, et livor, et plaga tumens non est circumligata, nec curata medicamine, nec fota oleo*. Et Samaritanus ille Evangelicus, in vulnera semivivi oleum infudisse narratur et vinum, Lucæ c. 10.

Hæc omnia præstat nomen Jesu. Nam, primo, iratos tranquillat, et passiones omnes sedat; secundo, gratiam et misericordiam affert, imo effundit; tertio, animam impinguat et calefacit amore et ardore cœlesti; quarto, suavissimum gratiæ decus et famam omnibus aspirat; quinto, mœstos exhilarat; sexto, fideles cœlestibus deliciis pascit; imo inebriat; septimo, Martyres et pro virtute depugnantes, ac certando delassatos corroborat, ut omnia tormentorum genera alacriter et generose superent, ac victores coronat; octavo, omnibus animæ vulneribus medetur.

Audi S. Bernardum, sermone 15: *Olim*, inquit, *hoc nomen infusum erat, sed non effusum. Jam cœli habebant illud, jam Angelis innotuerat. Est autem foris missum et quod Angelis ita erat infusum, ut esset et privatum; effusum et in homines est, ita ut jam tunc merito clamaretur de terra: Oleum effusum nomen tuum*. Et inferius: *O nomen benedictum! O oleum undequaque effusum! Quousque de cœlo in Judæam, et inde in omnem terram excurrit, et de toto orbe clamat Ecclesia: Oleum effusum nomen tuum! Effusum plane, quod non solum cœlum terrasque perfudit, sed aspersit et inferos, adeo ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium et infernorum, et omnis lingua confiteatur et dicat: Oleum effusum nomen tuum*. Et post nonnulla: *Oleum*, ait, *lucet, pascit et ungit; fovet ignem, nutrit carnem, lenit dolorem; lux, cibus, medicina. Vide idem nunc et de sponsi nomine: lucet prædicatum, pascit recogitatum, invocatum lenit et ungit. Et percurramus singula: unde putas in toto orbe tanta et tam subita fidei lux, nisi de prædicato Jesu? Nonne in hujus nominis luce Deus nos vocavit in admirabile nomen suum? quibus illuminatis et in lumine isto videntibus lumen, dicat merito Paulus: Fuistis aliquando tenebræ; nunc autem lux in Domino*. Et post pauca: *Nec tantum lux est nomen Jesu, sed est et cibus. An non toties confortaris, quoties recordaris: Quid æque mentem cogitantis impinguat? quid ita exercitatos reparat sensus, virtutes roborat, vegetat mores bonos atque honestos, castas fovet affectiones? aridus est omnis animæ cibus, si non oleo isto infunditur; insipidus est, si non hoc sale conditur. Si scribas, non sapit mihi, nisi legero ibi Jesum. Si disputes aut conferas, non sapit mihi, nisi sonuerit ibi Jesus. Jesus mel in ore, in aure melos, in corde jubilus. Sed est et medicina. Tristatur aliquis nostrûm? veniat in cor Jesus, et inde saliat in os: et ecce ad exortum nominis lumen, nubilum omne diffugit, redit serenum. Labitur quis in crimen, currit insuper ad laqueum mortis desperando; nonne si invocet nomen vitæ, confestim respirabit ad vitam? Cui aliquando stetit ante faciem salutaris nominis duritia, ut assolet, cordis ignaviæ torpor, rancor animi, languor acediæ? Cui fons forte siccatus lacrymarum, invocato Jesu, non continuo erupit uberior, fluxit suavior? Cui in periculis palpitanti et trepidanti, invocatum virtutis nomen non statim fiduciam præstitit, depulit metum?* Denique ex dictis ita concludit: *Nihil ita iræ impetum cohibet, superbiæ tumorem sedat, sanat livoris vulnus, restringit luxuriæ fluxum, exstinguit libidinis flammam, sitim temperat avaritiæ, ac totius indecori fugat prurigìnem. Siquidem, cum nomino Jesum, hominem mihi propono mitem, et humilem corde, benignum, sobrium, castum, misericordem, et omni denique honestate ac sanctitate conspicuum, eumdemque ipsum Deum omnipotentem, qui suo me et exemplo sanet, et roboret adjutorio. Hæc omnia simul mihi sonant, cum insonuerit Jesus. Sumo itaque exempla mihi de homine, et auxilium à potente, etc. Semper tibi in sinu sit, semper in manu, quò tui omnes in Jesum et sensus dirigantur et actus. Denique et invitaris: Pone me* (inquit cap. 8.) *signaculum in corde tuo, signaculum in brachio tuo*. Plura vide apud eumdem, serm. 15 et 18.

Hæc omnia quæ dicta sunt de Christo et Ecclesia, facile, mutato nomine, est applicare animæ sanctæ, et magis B. Virgini. Unde Ruper-

tus per nomen accipiens Verbum, sive Filium Patris æterni, per quem creavit omnia : *Quis potest*, inquit, *æstimare fortitudinem ejus? Porro nomen hoc tam forte, tam magnum, ecce est oleum effusum. Mira res! Quid Verbo fortius, et quid oleo suavius! Ergone Verbum est à sua natura immutatum? non; sed qualitates creaturarum, cum quibus illi ratio est, hinc pro virtute, illinc vitio diversæ, imo contrariæ sunt. Verbi gratia, diabolus in cœlo per vitium superbus fuit : tu, Virgo, per virtutem humilis in terra apparuisti. Pro qualitatibus tam diversis, tamque contrariis, vitium, idemque verbum, illi ut flumen, tibi ut oleum sese exhibuit, juxta illud : Deus superbis resistit; humilibus autem dat gratiam*; et post pauca : *Effusum ergo est oleum, id est nomen tuum, quia processit de secreto substantiæ tuæ Verbum tuæ fortitudinis cum suavitate miserationis.*

Ideo adolescentulæ dilexerunt te.

Sanctus Bernard. serm. 19. addit *nimis*, sed id non habent Hebræa, Græca et Latina. *Adolescentulas* vocat Ecclesias, et animas in fide et justitia novellas, ac recenter per baptismum in Christo regeneratas, quæ instar adolescentum sensim uti ætate, ita et virtute proficiunt et adolescunt, ut tandem perfecte Christo sociari, eique spirituali nuptiarum vinculo osculoque intime copulari mereantur. Ita Cassiodorus, Beda, Haymo, Justus et alii. Hebraice pro *adolescentulæ* est עלמות *alamoth*, id est, virgines; עלמה *alma* enim vocatur virgo, quia abscondita et viro incognita est, à rad. עלם *alam*, id est, abscondit, uti fuse ostendit Isaiæ 7. ad illa : *Ecce virgo* (Hebr. *haalma*, id est, illa virgo, puta Virgo Deipara) *concipiet et pariet filium.* Sensus ergo est, q. d. Adolescentulæ, hoc est animæ in fide et virtute novellæ, quasi virgines à corruptelis mundi absconditæ, dum fragrantiam olei sive unguenti, hoc est charismatum, Christi sponsi odorantur; dumque sentiunt quàm nomen Jesu Christi sit oleum, sive unguentum effusum, idque suavissimum et odoratissimum, hoc odore et hac suavitate illectæ in ejus amorem rapiuntur, eumque tenere diligunt. Unde Chald. vertit : *Et ideo dilexerunt justi ambulare post viam bonitatis tuæ, ut possideant seculum hoc et seculum venturum.*

Notat Cassiod. ac ex eo Beda et Haymo vocari *adolescentulas* feminine : Quia, inquit, animæ Sanctorum, quo majoris fragilitatis sibi sunt consciæ, eo amplius Christum diligunt. Porro causa dilectionis eorum est *oleum effusum*, id est, effusa liberalitas Christi. Unde Rupertus : *Nisi*, inquit, *oleum effusum fuisset, nisi Verbum caro factum esset; animæ imperfectæ ausæ non fuissent diligere Deum, imo nec ausæ fuissent illum audire; unde et dicebant : Non loquatur nobis Dominus, ne forte moriamur*, Exodi 19. Sic et Origen. Nisi, inquit, Christus velut unguentum sese exinaniisset, capere eum nullus in sua illa divinitatis plenitudine potuisset, nisi sola fortassis sponsa, q. d. Perfecti capiunt Christum in sua divinitate, et imperfecti in sua humanitate; hinc propter eos Christus se effudit in carnem factus homo. Et S. Bernard. ser. 19 : *Effusio quippe*, inquit, *nomen facit amabile, sed adolescentulis duntaxat. Qui capaciores sunt, integro gaudent, effuso non indigent. Angelica creatura irrepercussa mentis acie intuetur divinorum judiciorum abyssum multam, quorum summæ æquitatis ineffabili delectatione beata, gloriatur insuper effectui ea mancipari per suum ministerium, ac palam fieri, ac propterea merito diligit Dominum Christum.*

Rursum alii per *adolescentulas* intelligunt animas non imperfectas, sed strenuas et perfectas, quæ in virtute adoleverunt, ut et eamdem aliis communicare, ac filios spirituales Christo parere possint, quales sunt Martyres, ait Philo Carpath. Sic et Theodor. ac S. Gregor. 119. Moral. cap. 9. Adolescentia enim, id est juventus, media est inter pueritiam et senectutem, ideoque matura, stata et optima est ætas. Unde aliqui ex Hebræo sic vertunt : *Quia adolescentulæ dilexerunt te, idcirco eis oleum* vel *unguentum effusum est nomen tuum.* Audi Nyssenum hom. 1 : *Sola*, ait, *anima illa, quæ statum transiit infantilem, et ad spiritualis ætatis florem pervenit, nec maculam accepit aut rugam, aut aliquid hujusmodi; et neque propter infantiam caret sensu, neque ob vetustatem est imbecilla, quæ adolescentula hoc loco nominatur, ea diligit toto corde totisque viribus illam pulchritudinem, cujus descriptionem, exemplumque et interpretationem non invenit cogitatio.*

Hoc quoque verum est; nam in principio Ecclesiæ tanta effusa fuit in fideles recens baptizatos Christi gratia, ut eos amore Christi incenderet, faceretque illico ejusdem præcones et Martyres. Sensus ergo est, q. d. Cum, ô Jesu Christe, nomen tuum fecisti oleum effusum, id est, cum te ipsum in passione pro salute nostra totum effudisti et exhausisti, ac nominis hujus vim et fidem per Apostolos in omnes gentes effuse dispersisti, atque copiosam gratiam in credentes effudisti; ex triplici hac tuî effusione tam liberali factum est, ut ubique terrarum homines certatim ad tuî fidem et dilectionem converterentur, adeo ferventer et fortiter, ut illico fierent Evangelii prædicatores, ac pro eo libenter mortem oppeterent. Id ita contigisse patet ex Pentecoste et prædicatione S. Petri, Actor. 2. et sequent.

Amor ergo Christi effusus in incarnatione et passione inflammavit homines ad eum toto corde redamandum, juxta illud Christi : *Ignem veni mittere in terram, et quid volo nisi ut accendatur?* Lucæ 12. 49. Hinc *adolescentulas* has in Hebræo vocat עלמות *alamoth*, id est virgines, id est, puritatis studiosas, quæ mundi gaudia spernentes totum amorem in Christum transtulerunt, nec nisi Jesum suum diligunt : Christus enim et Christianismus orbi invexit studium castitatis et puritatis angelicæ, ideoque ex Virgine natus, virginitate et puritate Angelos omnes superavit. Hac de causa primi fideles, ab Apostolis conversi, plerique omnes fuere virgines vel cœlibes, adeo ut multi putarent Christi legem vetare matrimonium, et præcipere Christianis omnibus cœlibatum, ut patet ex quæstione quam Corinthii proposuerunt S. Paulo : An Christianis licitus esset usus matrimonii? 1. Corinth. 7. Atque his omnibus vexillum prætulit B. Virgo, quæ prima votum virginitatis Deo nuncupavit, ideoque mater Dei fieri meruit. Nam ut ait S. Bernard. homil. 2. super *Missus est* : *Deum hujusmodi decebat nativitas, qua nonnisi de Virgine nasceretur. Talis congruebat et virgini partus, ut non pareret nisi Deum.* Itaque per adolescentulas hic omnes fideles intelliguntur, sed maxime virgines : hæ enim fragrantiam Christi præ cæteris

sentientes, non alium quàm ipsum diligunt; unde et sequuntur Agnum quòcumque ierit, Apoc. 14. Tales fuere S. Catharina, S. Cæcilia, S. Dorothea, S. Agnes, cujus mirificum in Christum amorem graphice describit S. Ambrosius serm. 9. de quibus canit Psaltes : *Adducentur regi virgines post eam*, psalm. 44.

VERS. 3 : TRAHE ME, POST TE CURREMUS IN ODOREM UNGUENTORUM TUORUM.

Hucusque fuit vox Synagogæ optantis Christi osculum, id est, Incarnationem ; jam incipit vox Ecclesiæ, quæ Christo jam nato illecta fragrantia suavissimorum ejus charismatum, postulat post eum trahi, ut ejus sanctissimam vitam, quam in terris egit, passionem et crucem imitetur. Scit enim se infirmam et impotentem ad Christi sequelam, multo magis ad osculum, nisi ad illud gratia Christi impellatur, imo trahatur, juxta illud Christi : *Nemo venit ad me, nisi Pater meus traxerit eum*, Joan. 6. Ita Cassiodor. Beda, Haymo et alii ; præsertim quia crux Christi excelsa est, ideoque consensu difficilis et ardua ; unde ipse ait : *Si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum*, Joan. 12. 32. Trahe ergo me à vitiis ad virtutes, ab ignorantia ad fidem tuique cognitionem, à carne ad spiritum, à corpore ad fervorem, ab inchoatione ad profectum, à parvis et planis ad magna et ardua, à terrenis ad cœlestia, à timore ad amorem, à voluptate ad crucem et mortificationem. Septuag. pro משכני *moschkeni*, id est, *trahe me*, aliis punctis legentes משכוני *moschacuni*, vertunt : *Traxerunt me*. Porro codices Septuaginta hìc mire variant. Nam Roman. Nyssen. Theodor. et alii legunt : *Propterea adolescentulæ dilexerunt te, traxerunt te;* S. Ambros. lib. 1. de Virginit. *Attraxerunt te.* Idem, l. de iis qui myster. initiant. c. 6, primum habet : *Et attraxerunt te*, deinde, *attrahe nos post te;* Compl. *Traxerunt me;* Origen. *Attraxerunt te post se.* Verum vera lectio est : *Trahe me, post te curremus.* Sic enim habent Hebræa, Latina, Aquila, Symmachus et Chald. Omnes tamen lectiones eòdem redeunt, idemque significant, q. d. Tanta est fragrantia tua, ô Christe, tamque suave est oleum à te effusum, ut adolescentulæ certatim te ad se trahere percupiant, ac vicissim ipsæ à se ad te trahi mecum exoptent; imo ipsæ me ad te traxerunt, ut mecum tibi intime jungantur, ac post te non ambulent, sed currant ; quare ego cum illis et pro illis dico, obsecroque : *Trahe me, post te curremus in odorem unguentorum tuorum.* Ubi recte advertit Theodoretus adolescentulas prius tractas à Christo, Christique amore, deinde per eum satagere vicissim Christum ad se trahere, ut ardentius eum ament, et intimius eo fruantur.

Rursum Hebræa duntaxat habent : *Trahe me, post te curremus;* Septuag. vero, et eos secutus Noster, addunt : *In odorem unguentorum tuorum;* de eo enim sermo præcessit.

Porro anima ad se trahens Deum per orationem quasi funem, non tam Deum ad se trahit, quàm ipsa trahitur ad Deum; sicut qui navim per funem trahit ad rupem, videtur rupem ad se trahere, sed revera ipse non trahit rupem, sed cum navi trahitur ad rupem. Et sicut qui per funem manibus attractum conscendit in cacumen domus, non cacumen ad se detrahit, sed ipsemet ad cacumen attrahitur et ascendit. Utrumque hoc exemplum dat S. Dionysius de Divin. nomin. cap. 3.

Nota : Τὸ *post te*, primo, referri potest ad id quod præcedit : *Trahet me;* optat enim sponsa trahi ad sponsum, ut ipsum per omnia sequatur. Ita Aponius, Justus Orgelit. Chaldæus, S. Bernard. et alii. Secundo, et melius, referas ad τὸ *curremus*, quod sequitur, q. d. Trahe me, ut ego cum adolescentulis post te curramus, ita Hebr. Septuag. Latin. Rom. et passim veteres. Unde notat Origen. Nyssen. Anselm. et S. Basil. in Isaiæ cap. 3. v. 24. sponsam hìc loqui in persona, non tam sua quàm adolescentularum. Sponsa enim apprehendit dexteram sponsi, et cum ea pari passu incedit; adolescentulæ vero velut ancillæ et pedissequæ, utrumque à tergo sequuntur; unde optant post utrumque trahi, aiuntque : *Post te curremus in odorem unguentorum tuorum.*

Nota secundo : Τὸ *trahe me* significat primo, infirmitatem sponsæ, utpote quæ sponsum sequi nequeat, nisi ab eo trahatur ; secundo, ejusdem tarditatem ad sequendum sponsum, et progrediendum in via virtutis ; tertio, renitentiam cupiditatis, quæ resistit charitati et sequelæ sponsi, ideoque ad eum trahi debet. Tractus enim violentiam significat; trahi enim solent nolentes et inviti, juxta illud :

Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.

Concupiscentia enim nobis innata, resistens rationi et virtuti, facit ut efficaci gratia ad eam quasi nolentes trahi debeamus, juxta illud Apostoli : *Video aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me in lege peccati, quæ est in membris meis*, Rom. 7. 23; et v. 14 : *Lex spiritualis est, ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato. Quod enim operor, non intelligo : non enim quod volo bonum, hoc ago ; sed quod odi malum, illud facio.* Optat ergo sponsa trahi à gratia Christi, ut per illam impedimentum sequelæ sponsi, puta resistentia concupiscentiæ, tollatur, vel superetur, q. d. Vellem te sequi, ô sponse, sed concupiscentia reluctante non valeo. Tolle ergo, vel supera ejus luctam per tuam gratiam, quæ mihi infusa me efficaciter ad te trahat, ac post te non tantum ambulare, sed et currere faciat. Ita S. Bernard. serm. 21 : *Trahe*, inquit, *me post te, quia satius est mihi ut me trahas, ut scilicet vim qualemcumque mihi aut terrendo minis, aut exercendo flagellis inferas, quam parcens in meo me torpore male securam derelinquas. Trahe quodam modo invitam, ut facias voluntariam; trahe torpentem, ut reddas currentem.* Prius enim timore, deinde amore immisso Deus animam ad se trahit, ut traxit S. Paulum Actor. 9, inquit Aponius. Unde Arabicus vertit : *Trahe me post te*, hoc est, trahe me à tergo ad faciem, ut quæ fui post te, fiam ante te, tuaque societate et facie fruar.

Tertio, optat trahi non catenis vel flagris, uti trahuntur boves et asini; sed vi amoris, uti trahuntur homines, juxta illud Osee 11. vers. 4 : *In funiculis Adam traham eos, in vinculis charitatis.* Unde S. Gregor. et Anselmus aiunt nos trahi per Spiritum Sanctum. Audi S. August. sermon. 1. de Verbis Apostoli, qui citans illud Christi, Joan. 6 : *Nemo venit ad me, nisi Pater, qui misit me, traxerit eum. Non dixit*, inquit, *Duxerit. Ista violentia cordi sit, non carni. Quid*

ergo miraris? Crede et venis, ama et traheris. Ne arbitreris istam asperam molestamque violentiam; dulcis est, suavis est, ipsa suavitas te trahit. Nonne ovis trahitur, cum esurienti herba monstratur? Et puto quia non corpore impellitur, sed desiderio colligatur. Sic et tu veni ad Christum, noli longa itinera meditari; ubi credis, ibi venis : ad illum enim qui ubique est, amando venitur, non navigando. Idem tract. 26. in Joannem : *Quomodo*, inquit, *voluntate credo, si trahor? Ego dico: Parum est voluntate, etiam voluptate traheris. Quid est trahi voluptate? Delectare in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui. Est quædam voluptas cordis, cui panis dulcis est ille cœlestis. Porro si Poetæ dicere licuit :*

Trahit sua quemque voluptas;

non necessitas, sed voluptas; non obligatio, sed delectatio : quanto fortius nos dicere debemus trahi hominem ad Christum, qui delectatur veritate, delectatur beatitudine, delectatur justitia, delectatur æterna vita, quod totum Christus est? An vero habent corporis sensus voluptates suas, et animus deseritur à voluptatibus suis? Si animus non habet voluptates suas, unde dicitur: Filii autem hominum sub tegmine alarum tuarum sperabunt ; Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, et torrente voluptatis deliciarum tuarum potabis eos. Quoniam apud te est fons vitæ, et in lumine tuo videbimus lumen? Da amantem, et sentit quod dico, da desiderantem, da esurientem, da in ista solitudine peregrinantem atque sitientem, et fontem æternæ patriæ suspirantem, da talem, et scit quid dicam : si autem frigido loquar, nescit quid loquar.

Quarto, anima peccatrix præventa à gratia sponsi, optat extrahi ex profundo cœno peccatorum, ac trahi ad pœnitentiam et justitiam : anima vero jam justificata optat ab eadem trahi ad justitiæ incrementum, ad bona opera, ad virtutes heroicas, quales sunt abdicare mundum, vacare cum Magdalena contemplationi et amori divino.

Tropologice, S. Bernardus hæc verba intorquet in eos qui ambiunt dignitates : *Sponsa*, inquit, *nec cellam, nec cubiculum ingredi sine rege introducente præsumit; tu irreverenter irruis nec vocatus, nec introductus. Trahe me post te, ait illa. Nunc autem trahit sua quemque voluptas, et odorem turpis lucri sectantes quæstum æstimant pietatem, quorum certa est damnatio.*

Porro Chald. more suo hæc referens ad Judæos, duce columna euntes in terram promissam, sic vertit : *Quando egressi fuerunt populus domus Israel de Ægypto, majestas dominatoris seculi erat dux eorum in columna nubis per diem, et in columna ignis per noctem. Dixerunt justi illius generationis : Dominator totius seculi, trahe nos post te, et curremus post viam bonitatis tuæ.* Hic sensus Judaicus est, et quasi grammaticus. Unde sensui Christiano et genuino substernitur et subservit : columna enim ignis et nubis trahens, ducensque Judæos per desertum in Chanaan, typus fuit Spiriritus Sancti ejusque gratiæ, quæ Christianos per hujus vitæ tentationes et remoras ducit, imo trahit in cœlum.

Post te curremus] per cursus, id est, vitæ tuæ imitationem. *Post te curremus*, ergo idem est quod te imitabimur, mores tuos actusque agiliter, expedite et proxime sequemur. Velox est ponsus ac currit instar solis : quare qui eum sequi velit, post eum non ambulet, sed currat oportet. Audi S. Ambr. de Isaac et anima, c. 3 : *Exsultat tanquam gigas ad currendam viam, et quia egressus ejus à summo cœlo, et occursus ejus usque ad summum ejus, videns se imparem tantæ velocitati, dicit : Attrahe nos. Bona anima, quæ non pro se sola, sed pro omnibus rogat. Habemus enim cupiditatem sequendi, quam unguentorum tuorum inspirat gratia : sed quia cursus tuos æquare non possumus, attrahe nos, ut auxilio tuo fultæ, vestigiis tuis possimus insistere.* Unde post pauca concludit : *Vides quod libenter nos attrahit, ne remaneamus sequentes; sed qui vult attrahi, currat ut comprehendat, et currat superiora obliviscens, et ea quæ sunt priora appetens : sic enim potest Christum comprehendere.*

Porro anima carni immersa, indeque gravis et torpida, ut currat in cœlum, id est ad Christum, indiget alis magnæ alacritatis, quas illi suggerunt divinæ consolationes. Audi S. Bern. serm. 21 : *Propterea opus habeo trahi, quoniam refriguit paulisper in nobis ignis amoris tui, nec valemus à facie frigoris hujus currere modo, sicut heri et nudiustertius. Curremus autem postea, cum redierit melior temperies gratiæ, cum sol justitiæ iterum incaluerit, et pertransierit tentationis nubes, quæ hunc operire ad horam cernitur, atque ad levem flatum auræ blandioris solito cœperint unguenta liquescere, et aromata fluere, et dare odorem suum. Tunc curremus, in odore illo curremus, spirantibus, inquam, unguentis curremus, quoniam abscedet torpor qui nunc est, et revertetur devotio : et jam non erit opus nobis ut trahamur, quippe odore excitatis, ut sponte curramus. Nunc vero interim trahe me post te.*

Id faciebat Psaltes dicens Psal. 118 : *Viam mandatorum tuorum cucurri, cum dilatasti cor meum.* Amor enim dilatans cor, dilatat et pedes gressusque, quos torpor constrinxerat. Unde idem Ps. 54. 7: *Quis*, ait, *dabit mihi pennas sicut columbæ, et volabo, et requiescam?* Pluribus deinde interjectis, S. Bernardus subjungit : *Et quid mirum si indiget trahi, quæ post gigantem currit, quæ comprehendere nititur eum, qui salit in montibus, transilit colles? Velociter, ait, currit sermo ejus. Non valet ex æquo currere, non potest pari cum illo celeritate contendere, qui exsultat ut gigas ad currendam viam, non potest suis viribus, et propterea rogat se trahi. Fessa sum (inquit), deficio, noli me deserere, sed trahe me post te, ne incipiam vagari post amatores alios, ne curram quasi in incertum. Non curram ego sola, etsi solam me trahi petierim : current et adolescentulæ mecum. Curremus pariter, curremus simul : ego odore unguentorum tuorum, illæ meo excitatæ exemplo atque hortatu, ac per hoc omnes in odorem unguentorum tuorum curremus. Habet sponsa imitatores sui, sicut et ipsa est Christi. Et ideo non ait singulariter, curram, sed curremus.*

Quærit deinde S. Bernard. cur sponsa in singulari dicat *trahe me*, non in plurali *trahe nos*; in cursu vero dicat in plurali *curremus*, non *curram* in singulari? ac respondet : *Trahimur, cùm tentationibus et tribulationibus exercemur; currimus, cùm internis consolationibus et inspirationibus visitati, tanquam in suaveolentibus unguentis respiramus : ergo quod austerum et durum videtur, retineo mihi tanquam forti, tanquam sanæ, tanquam perfectæ, et dico singulariter : Trahe me. Quod suave et dulce, tibi tanquam infirmo communico, et dico : Curremus.*

Novi ego adolescentulas delicatas et teneras esse, et minus idoneas sufferre tentationes, et propterea mecum volo ut currant, sed non ut mecum trahantur. Volo habere socias consolationis, non autem et laboris. Quare quoniam infirmæ sunt, et vereor ne deficiant, ne succumbant. Me, inquit, *ô sponse, corripe, me exerce, me tenta, me trahe post te : quoniam ego in flagella parata sum, et potens ad sustinendum. Certatim simul curremus, id est sola trahar, sed simul curremus. Curremus, curremus, sed in odore unguentorum tuorum, non in nostrorum fiducia meritorum. Nec in magnitudine virium nostrarum currere nos confidimus, sed in multitudine miserationum tuarum. Nam etsi quando cucurrimus, voluntariæ fuimus, non fuit volentis, neque currentis, sed miserentis Dei.* Aliter S. Gregor. Trahe, inquit, me post te, ut te quasi Deum solum diligam, ita tamen ut simul fideles mei mecum currant ad mutuam proximorum dilectionem et opem.

Planius et plenius respondet Beda sponsam, puta Ecclesiam, de se loqui nunc in singulari, eo quod ipsa sit una per plurium fidelium aggregationem : nunc in plurali, eo quod in ea sint plures fideles, pluresque fidelium ordines et gradus, incipientium, proficientium, perfectorum, pastorum, subditorum, etc. Ait ergo ipsa de se, id est de suis Prælatis et Pastoribus, qui adolescentulas dirigunt : *Trahe me*, id est, meos pastores, ut ipsi trahant adolescentulas, id est, populum sibi subditum, atque cum eis currant in odorem unguentorum tuorum. Igitur Ecclesia in Apostolis virisque Apostolicis, qui summa sunt Ecclesiæ capita, est sponsa Christi perfecta, atque cum sponso suppari quasi passu graditur, juxta illud : *Astitit regina à dexteris tuis*, Psalm. 44. Eadem in pastoribus proxime Christum sequitur, ac post se ducit adolescentulas, puta animas infirmiores, minusque perfectas, cum eisque ait : *Curremus in odorem unguentorum tuorum.* Simili phrasi et gradatione, Cicero lib. 2. ad Atticum epist. 23. evocans ad se Pomponium, ut illico veniat : *Si dormis*, inquit, *expergiscere; si stas, ingredere; si ingrederis, curre; si curris, advola.*

Porro Rupertus hæc adaptat B. Virgini visitanti Elisabeth : *Trahebatur*, inquit, *post Dominum femina desideriorum, trahebatur et currebat in odore unguentorum ab beneficiorum talium, et ipsam currere, id est, in montana cum festinatione abire, erat dicere: Trahe me post te. Nam qui veraciter diligit, et trahitur, et trahi cupit.* Unguenta autem Dei interpretatur beneficia : *Pretiosum*, ait, *erat unguentum : magnum erat beneficium, quod Dominus dederat sterili; conceptum tanti viri, qui spiritu et virtute Eliæ deberet præire ante Dominum, et quo major non surrexerit inter natos mulierum. Tanti ac talis unguenti odorem perceperat : talis ac tanti beneficii famam, sive nuntium ab ipso Angelo acceperat.*

Sic B. Virgo præ omnibus attracta à Christo, tota vita post eum cucurrit, ejus sanctissimos mores præ omnibus imitando, suisque actibus repræsentando, ut ipsa fuerit viva imago Christi, ac Apostolis cæterisque fidelibus purissimum speculum vitæ Christianæ et perfectæ, adeo ut nonnulli hæretici censuerint eam esse deam, ac ut deam adorarint. Imo S. Dionys. Nisi, ait, scirem unum esse Deum, hanc deam esse credidissem, ut alibi citavi.

In odorem unguentorum tuorum.] Ita legendum cum Græcis et Latinis. Mirum ergo S. Ambrosium pro *unguentorum* legere, *vestimentorum*, idque referre ad resurrectionem, cujus typus et anagoge est Baptismus; sic enim ait lib. de iis qui mysteriis initiantur cap. 6: *Quantæ hodie renovatæ* (per Baptismum) *animæ dilexerunt te, Domine Jesu, dicentes : Attrahe nos post te ; in odorem vestimentorum tuorum curremus, ut odorem resurrectionis haurirent.* Urget Origenes τὸ *in odorem*, q. d. Si sponsi odor ita illicit ad suî sequelam et cursum, quomodo alliciet ejusdem aspectus, vox, gustus et tactus, ac quomodo alliciet ipsa ejus substantia ? *Ego puto*, inquit, *quod si aliquando ad hoc pervenerint, jam non ambulent, neque currant, sed vinculis quibusdam charitatis ejus adstrictæ adhæreant ei, ne ultra mobilitatis alicujus ullus in eis resideat locus, sed sint cum eo unus spiritus, et compleatur in eis illud quod scriptum est : Sicut ut Pater in me, et ego in te, ita et isti in nobis unum sint*, Joan. 17. 21. O quàm potens odor, quàm jucundus et delectabilis cursus, quando anima percepto virtutum Christi trahentis odore, omnium aliarum rerum, etiam suî oblita, ingenti cum voluptate currit ad paupertatem, ad contemptum, ad labores, ad contumelias, ad mortem, ad crucem ! Per *unguenta* accipe Christi gratias et charismata, ac miracula, ait S. Aug. 9. Confess. cap. 7. Vide S. Bernard. serm. 22. Porro hæc Christi fideles percipiunt in Baptismo, quo unguntur quasi Christiani; et in Confirmatione, qua unguntur quasi milites et athletæ Christi, sed præsertim Sacerdotes, Pastores et Prælati, qui in Sacramento Ordinis unguntur et consecrantur quasi duces et doctores fidelium, qui proinde præ cæteris post Christum currere, ejusque vitam et mores quàm maxime imitari, et viva actione exprimere debent : sic enim fragrantiâ virtutum suarum omnes trahent post se ad Christum; sicut columbarii columbas capiunt emittendo columbam fragranti odore delibutam, quæ cæteras hoc odore illectas ad se allicit, secumque ducit ad columbarium, ait S. Basilius ep. 175. ad Julittam.

Anagogice : Ecclesia, et anima sancta contemplans Christum in cœlum ascendentem, clamat: *Trahe me post te*, ut tecum è valle lacrymarum in montes æternitatis et æternæ voluptatis ascendam. Ita Cassiodor. et S. Bernardus. Audi S. August. in ps. 90 : *Amemus et imitemur, curramus post unguenta ejus ; venit enim et oluit, et odor ejus implevit totum mundum. Unde odor ? de cœlo, sequere ergo ad cœlum, si non falsum respondes quod dicitur sursum cor, sursum cogitationem, sursum amorem, sursum spem.* Ita S. Hieronymus epist. ad Eustochium de custod. virgin. de seipso in eremo Syriæ degente scribit : *Post multas lacrymas*, inquit, *post cœlo inhærentes oculos, nonnunquam videbar mihi agminibus interesse Angelorum, et lætus gaudensque cantabam : Post te, curremus in odorem unguentorum tuorum.* Et S. August. lib. 13. Confess. cap. 8 : *Da*, inquit, *mihi te Deus meus, redde mihi te. En amo, et si parum est, amem validius. Non possum metiri, ut sciam quantum mihi desit amoris ad id quod satis est, ut currat vita mea in amplexus tuos, nec avertatur donec abscondatur in abscondito vultus tui. Hoc tantum scio, quia mihi male est præter te, non solum extra me, sed et in meipso, et omnis mihi copia, quæ Deus meus non est, egestas est.* Huc facit il-

lud Isaiæ cap. 40. v. ultimo: *Qui autem sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilæ, current et non laborabunt, ambulabunt et non deficient.* Vide ibi dicta.

INTRODUXIT ME REX IN CELLARIA SUA : EXSULTABIMUS ET LÆTABIMUR IN TE, MEMORES UBERUM TUORUM SUPER VINUM : RECTI DILIGUNT TE.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Sensu grammatico, sive dramatico, sponsa cum adolescentulis sociabus currens post sponsum, ab eo introducta fuit in cellaria, sed sola, adolescentulis foris remanentibus; unde egressa, ad illas conversa narrat ubi fuerit, dicens: *Introduxit me rex in cellaria sua;* cui congratulantes et applaudentes adolescentulæ respondent: *Exsultabimus et lætabimur in te;* Symmachus pro *introduxit*, vertit *introducat*, in futuro, vel potius optativo. Est enim prophetia de futura Ecclesiæ introductione per Christum nasciturum. Sic *introduxit* posset accipi pro *introducet;* quia enim sponsa dixerat sponso: *Trahe me post te*, quasi idipsum jam à dilecto suo consecuta ait: *Introduxit*, id est, cito certoque me introducet in cellaria sua intima; amantes enim sunt pleni bona spe, ut videantur sibi possidere quod sperant: amor enim dilatat cor, phantasiam et mentem. Unde illud:

Et amans sibi somnia fingit.

Sponsum, puta Christum incarnatum, nunc vocat regem; quia ipse quà homo, est Rex regum et Dominus dominantium, Apoc. 19. 16. Nunc Pastorem, quia olim reges et principes erant pastores ovium et gregum; talis enim fuit Abraham, Isaac, Jacob, Moses, David. Itaque τὸ *rex* significat cellaria hæc, in quæ inducta est sponsa, fuisse regia, opulenta, omnibusque bonis et gazis referta, ait Origenes.

CELLARIA.] Hebr. חדרו *chadarau* significat intima sive penetralia, qualia sunt conclavia et cubicula, in quibus herus ipse secreto degit, ac suas opes et thesauros recondit. Unde Syrus vertit: *Introduxit me in thalamum;* Arabicus, *in cubiculum secretum*, proprium et peculiare. Idem significat Græcum ταμεῖον, ut vertunt Septuag. et Latinum, *cellaria.* Cella enim vel cellarium dicitur à celando, quod in ea celentur, quæ volumus esse occulta, ait Servius. Hinc cella significat apothecam frumenti, vini, olei. Unde Donatus: *Cella*, ait, *et cellarium à reponendis celandisque rebus esculentis et poculentis dicitur.* Et Cicero de Senect. *Semper*, inquit, *boni assiduique domini referta est cella vinaria, olearia, mellaria et panaria.* Hinc cella significat cubiculum secretum, item partem templi secretiorem, in quam ingredi fas non erat: unde Gellius scribit Scipionem in Capitolium venisse, jussisseque cellam Jovis aperiri, ibique solum demoratum fuisse. Hinc cella S. Bernardo cara et pretiosa erat velut cœlum, utpote in qua liber à mundi strepitu solus cum Deo solo agebat.

Alludit ad cellaria, quæ fabricavit Salomon in templo, in quibus thesauri et opes templi recondebantur, 1. Paral. 28. 11.

Quæres: Quænam sunt hæc *cellaria* sponsi, in quæ ipse sponsam introduxit? Chald. accipit secretarium divinitatis divinæque sapientiæ, ex quo lex prodiit; unde sic vertit: *Et applica nos ad radices montis Sinai, et da nobis legem tuam de thesauro tuo, qui est in firmamento, et delectabimur et exsultabimus.* Hoc Judaicum est, sed Christiano sensui subservit. *Cellaria* enim hìc significant secreta divinitatis, in quibus sponsus sponsæ ostendit arcana sua mysteria, æque ac bona et dona recondita, quæ magna et multiplicia sunt. Quare innuit sponsa vota sua exaudita, quibus optarat: *Osculetur me osculo oris sui;* sponsum enim eis annuisse, ac in cellariis hisce osculum ei præbuisse. Ita S. Ambrosius cujus verba mox recitabo, ibi quoque gustasse ubera sponsi; nam de iis mox subdit: *Exsultabimus et lætabimur in te, memores uberum tuorum.* In cellis enim sive cellariis reconduntur opes, deliciæ, monilia, thesauri et pretiosa quæque. Igitur sponsa hìc significat se à sponso inductam in cellaria, id est, in conclave et intimum penetrale, ubi cum sponso familiarissime agat; secundo, se secretorum ejus factam participem; tertio, se gazarum et thesaurorum ejus fuisse inspectricem, eorumque factam esse consortem, ideoque mira frui voluptate, summisque deliciis.

Quæres secundo: Quænam in particulari sunt hæc cellaria? Respond. esse varia et multiplicia. Primo, Theodor. S. Gregor. Justus Orgelit. et S. Hieron. epistol. 142. ad Damasum, per *cellaria*, accipiunt S. Scripturam, sive Mosen et Prophetas, quasi sponsa cognitionem mysteriorum in S. Scriptura absconditorum à sponso acceperit, ac præsertim cognitionem deitatis et SS. Trinitatis, sive Dei in essentia unius et in personis trini. Hanc enim accepit Ecclesia per Christum et Apostolos. Unde Christus Apoc. 5. 5. reseravit librum signatum septem sigillis, atque Apostolis dedit sensum, ut intelligerent Scripturas, Lucæ cap. 24. v. 32 et 45.

Secundo, S. Ambros. serm. 1. in psal. 118. ad v. 7 et 8. per *cellaria* hæc accipit secreta sive mysteria incarnationis, passionis, crucis et resurrectionis Christi, in quæ inducta est sponsa, quando earum cognitionem et fidem per prædicationem Apostolorum accepit: *Quando*, inquit, *introduxit eam rex in cubiculum suum, passionis tempus, lateris compunctio declarat, sanguinis effusio, sepulturæ unguentum, resurrectionis mysterium; ut osculum quasi sponsa acceperit; in cubiculum autem Christi sit introducta Ecclesia. Non jam quasi tantummodo desponsata, sed quasi nupta: nec solum thalamum sit ingressa; sed etiam legitimæ claves copulæ consecuta sit.* Et post pauca: *Introduxit enim eam rex in omnia interiora mysteria, dedit ei claves ut aperiret sibi thesauros scientiæ Sacramentorum, clausas antea fores panderet: cognosceret quiescentis gratiam, defuncti somnum, virtutem resurgentis.*

Huc accedit Philo Carpath. Cellarium, inquit, sive promptuarium Christi primum est corpus illud, in quo sibi domicilium fabricavit. Verbum enim in carne quasi in cella inhabitavit, juxta illud: *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*, Joan. 1. Unde hæc Christi cellaria explicans Apostolus Colos. 2. 2: *Instructi*, ait, *in charitate, et in omnes divitias plenitudinis intellectus, in agnitionem mysterii Dei et Patris Christi Jesu, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi.* Hæc Philo.

Tertio, alii per *cellaria* accipiunt secreta Dei consilia et judicia, quæ Deus Sanctis revelat, inter quæ unum et præcipuum est Sanctis parari cruces et tribulationes, ut purgentur, magisque sanctificentur, ideoque beatos esse patientes, eo quod crux sit recta ad gloriam via, juxta illud : *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum cœlorum*, Matth. 5. Ita Philo Carpath.

Quarto, alii per *cellaria* vel cellas accipiunt cœlum, in quo sunt multæ cellæ et mansiones pro diversitate meritorum, Joan. 14; quasi sponsa hîc acceperit revelationem bonorum et gaudiorum cœlestium, quæ Deus præparavit timentibus et diligentibus se. Ita Cassiodor. Aponius, Anselm. et Beda, quem audi sponsæ sensa exprimentem : *Ideo deprecor sponsum, ut nos post se currentes data manu ipse, ne deficiamus, adjuvet, quia jam dulcedinem regni cœlestis prælibavi : jam gustavi et vidi, quoniam suavis est Dominus : jam bona, quæ mihi in cœlis sunt præparata, ipso revelante cognovi. Moxque ad ipsum conversa, ei gratias agens : Exsultabimus, inquit, et lætabimur in te ; ac si diceret : Nequaquam ipsi de perceptis muneribus extollimur, sed in omni quod bene vivimus, exsultamus, imo exsultabimus, et lætabimur in tua misericordia.* Rursum, alii per *cellaria* accipiunt paradisum terrestrem, in quem à Deo inductus Adam omnes mundi delicias, omnem scientiam, omnem fidem et spem accepit; sed expulsus ab eo est cum posteris ob prævaricationem : quare Christus eum reduxit, ac homines primævæ justitiæ, gratiæ et gloriæ restituit.

Quinto, S. Ambrosius, lib. de Isaac et anima cap. 3, per *cellaria* accipit secreta Dei, puta revelationes, visiones, consolationes, raptus, amores, gaudia cœlestia, in quæ anima per contemplationem vel exstasim rapitur, uti raptus fuit S. Paulus in tertium cœlum, ubi audivit arcana verba, quæ non licet homini loqui, 2. Cor. 12. Audi S. Ambros. *Beata anima, quæ Dei ingreditur penetralia; insurgens namque de corpore ab omnibus fit remotior, atque intra semetipsam divinum illud, si quo modo assequi possit, scrutatur et quærit : quod cum potuerit comprehendere ea quæ sunt intelligibilia, supergressa in illo confirmatur, atque eo pascitur. Talis erat Paulus, qui sciebat se raptum in paradisum, sed sive extra corpus raptum, sive in corpore nesciebat. Et post nonnulla : Etenim perfectioni studens, solum illud bonum divinitatis intendit, nec aliud quidquam requirendum putat; quia tenet quod summum est, solaque sibi abundat, quia sola sibi est satis. Nec sola aliquando est, cui præsul Dominus adest. Denique in illud divini illius introducta secretum: Exsultemus, inquit, et lætemur in te. Non enim in divitiis auri, argentique thesauris, non in possessionum fructibus, non in potestatibus, non in conviviis, sed in solo Deo exsultat.*

Sexto, apposite idem S. Ambros. libro 5. de Sacrament. cap. 2: per *cellaria* accipit Sacramenta, præsertim Eucharistiæ, in qua sub orbiculo panis, et specie vini, velut sub cella panaria et vinaria habitat Christus nos pascens sua carne, et potans suo sanguine : *Ubi bona libamina*, ait S. Ambrosius, *ubi boni odores, ubi mella suavia, ubi fructus diversi, ubi epulæ variæ; ubi epulis plurimis tuum prandium condiatur.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Cellaria Dei, in quæ Christus animam inducit, bonisque omnibus replet et inebriat, sunt attributa Dei, inter quæ præcipua sunt duodecim, scilicet Dei infinitas, immensitas, æternitas, omnipotentia, omniscientia, bonitas, sanctitas, amor, dominium, providentia, misericordia, justitia, quæ erudite et pie pertractat noster Lessius lib. de Perfect. divinis. Hæc enim singula sunt infinita et quaquaversum immensa, ac proinde dum in illa per meditationem, contemplationem, raptum et exstasin à Christo introducitur anima, velut in abysso bonorum omnium natat, imo mergitur, totaque in amorem et admirationem divinitatis abripitur, ut aliud cogitare, narrare, amare nequeat. Ibi enim, ut ait Psaltes, *inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, et torrente voluptatis tuæ potabis eos*, Psalm. 35. 9. Ibi Sancti exsultant et lætantur in Deo, ibi lactantur ab uberibus dulcedinis divinæ. In hæc deitatis cellaria ingressus S. Paulus obstupescens exclamat Rom. 11. 33: *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei : quàm incomprehensibilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus!* Et S. Petrus in transfiguratione Christi, per umbram corporis gloriosi, non tam spectans quàm conjectans gloriam divinitatis, gaudio quasi ebrius : *Domine*, inquit, *bonum est nos hîc esse : faciamus hîc tria tabernacula, tibi unum, Moysi unum, et Eliæ unum*, Matth. 17. 4. Et S. Joannes epist. 1. cap. 1. 1: *Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, et manus nostræ contrectaverunt de verbo vitæ, etc. annuntiamus vobis.* Hæc cellaria invenit *mulier compuncta* (Magdalena) *secus pedes* Domini Jesu, ait S. Bernard. *Thomas in latere, Joannes in pectore, Petrus in sinu Patris, Paulus in tertio cœlo, secreti hujus gratiam sunt assecuti. Quis nostrûm digne distinguere sufficiat has veritates meritorum, vel potius præmiorum? Ne omnino tamen præteriisse, quod ipsi novimus, videamur, prior mulier stravit sibi in tuto humilitatis, posterior in solio spei : Thomas in solio fidei, Joannes in lato charitatis, Paulus in intimo sapientiæ, Petrus in luce veritatis.*

In hæc omnia cellaria præ cunctis deducta fuit B. Virgo. Unde Rupertus refert hæc ad B. Virginem visitantem Elisabeth, eique dicentem : *Magnificat anima mea Dominum, etc. quia fecit mihi magna qui potens est*, Luc. 1. 47. cui responderit Elisabeth : *Exsultabimus et lætabimur in te.* Nam ad vocem et salutationem Mariæ Elisabeth impleta est Spiritu Sancto, et exsultavit infans in utero ejus. Huc facit illud : *Maria autem conservabat omnia verba hæc, conferens in corde suo*, Lucæ cap. 2. v. 19.

Exsultabimus et lætabimur in te.] Sunt verba adolescentularum congaudentium sponsæ, quod in cellaria tam opima sit inducta; aut certe optantium, ut et ipsæ in illa inducantur, ideoque ad sponsum se convertunt, eique dicunt : *Exsultemus et lætemur in te*, ut vertunt Septuag. Symmachus : ἱλαρευσώμεθα, id est, *hilares simus, jucundemur, exhilaremur in te.* Hoc posterius censent Origenes, Nyssenus, Theodoret. Bernardus et S. Anselmus, quem audi : *Quia tu, Do-*

mine, sponsam tuam jam in secreta tua introduxisti, ideo et nos præparabimus idoneas, ut cum ea introducamur. Exsultabimus enim, scilicet in corpore bene operantes cum exsultatione, et lætabimur in anima; quia cum lætitia bona cogitabimus: vel lætabimur, si bona fecerimus, non coacte, sed voluntarie, et hoc in te, omnia tibi attribuentes tanquam primæ causæ.

Secundo, magis connexe et plane (ne sit tam subita personarum mutatio) hæc verba attribuas sponsæ, quæ egressa è cellariis narrat adolescentulis suas quas in iis delicias hausit, aitque: *Introduxit me rex in sua cellaria*, omnibus opibus et deliciis referta, quæ non mihi soli, sed et vobis, ubi in virtute adoleveritis, præparavit. Agite igitur, ô sociæ, mihi æque ac vobis congratulamini, ac sponso gratias agite, mecumque jubilando dicite jugiter: O Jesu bone, *exsultabimus et lætabimur in te.* Venite ergo, exsultemus Domino, jubilemus Deo salutari nostro, præoccupemus faciem ejus in confessione, et in psalmis jubilemus ei. Exsultabimus, inquam, memores *uberum tuorum*, id est, dulcissimæ tuæ benevolentiæ et beneficentiæ, quam mihi sponsæ communicasti, et meis adolescentulis suo tempore communicabis. Ita Hortolanus.

Porro meminit uberum sponsi, ut à Christo discant Pastores et Prælati subditis se exhibere matres, eosque uberibus lactare. Audi S. Bernardum, ser. 23: *Audiant hoc Prælati, qui sibi commissis semper volunt esse formidini, utilitati raró. Erudimini qui judicatis terram. Discite subditorum matres vos esse debere, non dominos. Studete magis amari quàm metui. Et si interdum severitate opus est, paterna sit, non tyrannica. Matres, fovendo; patres, vos corripiendo exhibeatis. Mansuescite, ponite feritatem. Suspendite verbera, producite ubera, pectora lacte pinguescant, non typho turgeant. Quid jugum vestrum super eos aggravatis, quorum potius onera portare debetis? cur morsus à serpente parvulus fugit conscientiam sacerdotis, ad quem magis eum oportuerat tanquam ad sinum recurrere matris? Si spiritales estis, instruite hujusmodi in spiritu lenitatis, considerans unusquisque seipsum, ne et ipse tentetur. Alioquin ille in peccato suo morietur, sanguinem autem ejus* (ait) *de manu tua requiram.*

Mystice Bartholom. de Martyribus, Archiepiscopus Bracarensis, in Compendio spiritualis doctrinæ, vere divinæ, cap. 15. in fine, septem gradus assignat, quibus possumus ad hæc Christi cellaria, hoc est ad contemplationem unitivumque amorem ascendere; qui sunt: gustus, desideria, satietas, ebrietas, securitas, tranquillitas. Septimi vero nomen soli Deo innotescere dicit: primus ergo merito vocatur Gustus, quod in gustuum mutatione consistat; peccatoribus enim, qui carnales tantum movere gustus, dicitur Psalm. 33. 9: *Gustate et videte quoniam suavis est Dominus;* immutate gustus, nec existimetis cœlestes sapores aliunde quàm à Deo provenire posse. Ideo Dominus incipientibus solet spiritus consolationes impertiri, quod sciat infirmam ac fragilem animam vix posse, nisi prævio gustu ad divina evolare. Anima in hoc primo gradu vacet compunctionibus, macerationibus, meditationibus quatuor vitæ novissimorum, ac passionis Christi, præsertim mortificationibus ac eradicationibus malarum cogitationum et consuetudinum, ut in Deum libere transire valeat, quod non sine maximo fit conatu: *Regnum* enim *cælorum vim patitur, et violenti rapiunt illud*, Matth. 11. 12; non autem pusillanimes et deliciosi. Secundus, quia divina, quo plus gustantur, plus appeti solent: ideo gustum consequuntur desideria magis ac magis fruendi Deo, cùm externarum rerum omnium saporem cum tædio respuat. Et his desideriis suboritur studium non solum meditandi, sed etiam Christi vitam imitandi, et ardor per illum incedendi, qui dixit, Joan. 14. 6: *Ego sum via.* Passus autem quibus debes incedere, hi sunt: humilitas, mansuetudo, patientia, charitas, oratio, ejus crux et labores. Tertius, satietas; quando anima eò pervenit, ut quæ mundana abominetur, et intime oderit, mox etiam quiescit anima, et solo divino amore satiatur; re namque ipse experitur nullibi se posse nisi in Deo plene satiari. Quartus, ebrietas: quæ est quædam exstasis, et mentalis excessus ex prædicta divini amoris satietate procedens, quæ nullarum imaginationum ac phantasmatum aqua miscetur, à quibus difficillime abstrahimur, nisi Dominus ipse manu ducat animam, atque eam in secretum suum cubiculum, id est in se, intromittat et recipiat, sensibus foras dimissis et eorum muneribus suspensis. Quintus, securitas timorem excludens: gustata enim divinæ charitatis perfectione manet anima omnino resignata in divinum beneplacitum, ita ut gehennam ferre perpetuo parata sit, si Deo sic placitum foret. Experitur insuper in seipsa quoddam strictissimum divinæ amicitiæ vinculum adeo firmum, ut separari nunquam ab eo se posse existimet. Sextus, tranquillitas: scilicet tanta pacis et jubilationis ubertas, ut anima quasi in silentio et somno super pectus Domini recumbens, vivere credatur.

MEMORES UBERUM TUORUM SUPER VINUM: RECTI DILIGUNT TE.] Hebr. est נזכירה *nazkira*, quod primo significat, *memores erimus;* unde Syrus vertit: *Recordemur amoris tui præ vino;* Septuag. *diligemus;* secundo, *commemorabimus*, celebrabimus; unde Vatabl. vertit: *Prædicabimus amores tuos vino præstantiores, quia familiarissime tibi æquitas adjuncta est;* tertio, nonnulli vertunt: *Olfaciemus ubera tua* (vel amores tuos); quia, ut dixit vers. 2: *Fragrantia* sunt *unguentis optimis.* Alludit ad id quod dixit vers. 1: *Meliora sunt ubera tua vino.* Unde colligitur ubera hæc esse sponsi, non sponsæ, quæ sponsi dulcedinem, beneficentiam et lactationem denotant, uti ibidem dixi. Rursum, inde liquet τὸ *meliora* hìc subintelligi, q. d. Memores erimus uberum tuorum, quæ meliora et suaviora sunt super vinum, id est, super omnes delicias mundique voluptates; in his enim primas tenet vinum. Porro qui ubera sponsæ, non sponsi, hìc accipiunt, per *ubera* intelligunt amores, quasi adolescentulæ hìc congratulentur sponsæ de conjugio et amoribus sponsi, quod scilicet ei tam fortunata sors, tam felix amor, tam nobile cum Christo conjugium, obtigerit, ut illud perpetuo memorari, commemorare et celebrare decernant. Ita Sanchez. Unde Nyssen. et Theodoretus sic explicant, quasi adolescentulæ et Christiani quilibet dicant Ecclesiæ: Quia tu dilexisti ubera Christi super vinum voluptatis et sapientiæ mundanæ, hinc nos pariter diligemus ubera et doctrinam tuam, tamque secure

sugemus; quia rectitudo, hoc est Christus, dilexit te: hoc sensu Nyssenus id aptat S. Joanni, qui super pectus Christi in cœna recubuit.

Recti diligunt te.] Hebr. מישרים *mescharim*, id est, *rectitudines*, æquitates. Unde Septuag. vertunt: *Æquitas dilexit te;* Arabicus: *Rectitudo dilexit te;* Syrus vero: *Præ rectis dilexi te.* Sunt verba sponsæ ad sponsum, ut dixi, q. d. Exsultabimus in te, ô Christe, memores uberum, id est, amorum et dulcorum tuorum, qui suaviores sunt vino, id est, quibuslibet corporis deliciis; quia amor tuus non est carnalis et impurus, sed spiritualis, purissimus et sanctissimus. Nam *rectitudines dilexerunt te*, id est, te omnes rectitudines, id est, omnes virtutes et gratiæ complexæ sunt, ut filius virtutum et gratiarum esse videaris; ac revera talis es, quia es Filius Dei, quem omnes divinæ dotes, omnia decora, omnia charismata ambiunt, ornant et coronant. Ita Origen. Secundo, alii *mescharim* vertunt in ablativo, *in rectitudinibus*, q. d. Virgines diligunt te rectitudinibus, hoc est amore omni ex parte recto, id est, casto et puro; quia in tui amore summa inest rectitudo, summa æquitas, summa honestas, summum decus. Tertio, R. Abraham *mescharim*, id est rectitudines, refert ad vinum, q. d. Memores erimus uberum, id est amorum tuorum, quæ meliora sunt super vinum rectitudinum, id est super vinum sincerum, purum et præstantissimum. Verum hoc obscurum, frigidum et contortum videtur.

Denique Noster optime *mescharim* vertit *recti*, sive quia *mescharim* tam rectos, quàm rectitudines significat; sive quia metonymice abstractum ponitur pro concreto, puta rectitudines pro rectis. Sensus est, q. d. Jugiter exsultabimus, et jubilabimus, et lætabimur in te, ô bone Jesu, sponse animæ nostræ; quia recordabimur ubera tuæ dulcedinis et misericordiæ meliora esse vino, id est, deliciis omnibus totius mundi; hinc enim recti, qui scilicet gustum mentis habent rectum et sincerum, non morbo concupiscentiæ depravatum, qui scilicet omnia metiuntur recta ratione, non prava cupiditate, diligunt te; quia *ubera*, id est, dulcedines tuæ sunt rectissimæ, id est, justissimæ, æquissimæ, planeque rationi, legi, virtuti ac Deo conformes. Hinc Symmachus vertit: *Recti sunt, qui diligunt te;* quia à recta ratione, lege et virtute ducuntur.

Porro rectitudo duo requirit: Primo, ut vita et actio in se sit recta, id est, honesta et justa; secundo, ut recta intentione fiat. Hinc S. Thomas interpretatur, q. d. *Recti*, id est, qui rectam habent intentionem, qui scilicet uni Deo placere student, eumque sibi vitæ et operationum omnium finem præstituunt; hi, inquam, diligunt te. Censet Origenes hîc tacite à sponsa perstringi adolescentulas, q. d. Qui plane in animo et amore sunt recti, ut rectos habeant omnes suos affectus, hi plene diligunt Christum; at adolescentulæ meæ, quia adhuc non plane rectos effecere suos affectus, sed adhuc vinum voluptatum diligunt, ac vitiosæ quid concupiscentiæ in eis residet; hinc non plene diligunt Christum; sed adolescent ac sensim depurabunt suos amores, ut omnino recti evadant, tuncque erunt sponsæ Christi, eamque toto corde totisque animæ viribus diligent. Hinc collige: si vis amare Christum, rectifica tuam mentem, ac tuos amores et mores. Nulli enim nisi recti diligunt Christum. Ita S. Ambr. in Psal. 118. serm. 2. ad v. 1: *Æquitas*, ait, *dilexit te, hoc est, non flexuosa itinera te sequuntur, solus ad te potest justitiæ trames pervenire. Qui enim diligit justitiam, non se avertit à Christo.* Rursum hinc collige rectitudinem vitæ et morum esse charitatem et amorem Christi. Hic enim amor rectissimus est, et omnia torta rectificat; quare quod huic amori conforme est, id rectum est; quod difforme, id curvum et tortum. Ita Cassiodor. Justus Orgelit. Beda et alii. Charitas ergo est rectitudo animæ omniumque ejus virium et potentiarum. Porro hujus rectitudinis animam admonet corpus rectum et à Deo rectissimo datum præ cæteris animalibus. Audi S. Bernardum, serm. 24: *Quid enim indecentius, quàm curvum recto corpore gerere animum? Perversa res est et fœda, luteum vas, quod est corpus de terra, oculos habere sursum, cœlos libere suspicere, cœlorumque luminaribus oblectare aspectus; spiritualem vero cœlestemque creaturam suos è contrario oculos, id est internos sensus atque affectus, trahere in terram deorsum, et quæ debuit nutriri in croceis, hærere luto, tanquam unam de suibus, amplexarique stercora. Erubesce, anima mea, divinam in pecorinam commutasse similitudinem; erubesce volutari in cœno, quæ de cœlo es. Erubesce, anima, ait corpus, in meî consideratione. Creata similis creanti recta, me quoque accepisti, adjutorium simile tibi, utique secundùm lineamenta corporeæ rectitudinis.*

Tropologice: Prælatus probus, ait S. Bernard. et vir Apostolicus, qui uberibus doctrinæ suæ alios lactat, sæpe patitur ab impiis et pravis persecutiones et calumnias; sed solетur se, quod recti diligunt eum, ac imprimis Deus, qui est rectorum rectissimus, juxta illud: *Rectus Dominus Deus noster, et non est iniquitas in eo*, psal. 91. 16; quare eo fretus, et testimonio conscientiæ lætus, impiorum judicia despiciat, dicatque cum Psalte: *In Domino laudabitur anima mea, audiant mansueti et lætentur*, psalm. 33. 3. Rursum S. Greg. hæc accipit de commemoratione passionis Christi, quæ inflammat in nobis Christi dilectionem: *Sancta anima*, inquit, *sponsa Christi in sponsi sui deliciis exsultat, dum corporalia respuit, et in spiritualibus se occultat; eumdemque sponsum delicias suas facit, in cujus respectu mundana omnia non curat. Sed hæc in memoria uberum agit; quia dum recolit quanta charitate Christus eam dilexerit, qui sanguine suo eum moriens in cruce redemit, et quotidie eam in sinu Ecclesiæ matris ejusdem sanguinis lacte nutrit, procul dubio magis ac magis in ejus dilectionem intendit. Quod lac bene super vinum dulce esse dicitur; quia per sanguinem Christi misericorditer educamur, qui per legis litteram severe prius constringebamur. Per quam dilectionem adimpletur quod dicitur: Recti diligunt te: Soli utique recti Christum diligunt; quia quicumque adhuc per distorta vitiorum ex desiderio currunt, dum in rectitudinis lineam semper offendunt, ipsum justitiæ auctorem Christum omnino diligere non possunt.* Denique Chald. vertit: *Et delectabimur, et exsultabimus, et recordabimur eorum, et diligemus deitatem tuam, et recedemus ab idolis populorum; et omnes justi, qui faciunt quod rectum est coram te, timebunt te, et diligent præcepta tua.*

VERS. 4 : NIGRA SUM, SED FORMOSA, FILLÆ JERUSALEM, SICUT TABERNACULA CEDAR, SICUT PELLES SALOMONIS.

NIGRA SUM, SED FORMOSA (Hebr. שחורה *schechora*, id est, subnigra et *fusca* sum, uti legit S. Ambros. in Apolog. David, scilicet cute manuum et faciei, uti solent quæ in agris oves pascunt : sed facie liberali, et lineamentis decoris, ac totius membris corporis formosa sum et venusta), FILIÆ JERUSALEM, SICUT TABERNACULA (Arabicus, *sicut habitationes*) CEDAR, SICUT PELLES (Aquila et Symmachus, *tentoria*, quæ fiunt è pellibus) SALOMONIS.] Hæc posterior similitudo priori nectenda est respective et disjunctim, hoc modo : *Nigra sum sicut tabernacula Cedar*, id est Arabum (*Cedar* enim fuit filius Ismaelis, et pater Arabum, sive Nomadum, in solitudine Saracenorum habitantium in tentoriis), *sed formosæ sicut pelles Salomonis.* Ita Origen. Theodoret. Cassiodor. S. Gregor. Rupert. S. Bernard. S. Anselm. et alii; licet Nyssenus et Aponius utramque similitudinem, scilicet tabernaculorum Cedar et pellium Salomonis, referant tam ad nigredinem, quàm ad formositatem sponsæ. Est occupatio ; dicet enim quis : Quomodo tu, ô sponsa pastoritia et rusticana, quæ instar Cedarenorum in tabernaculis perpetuo degis, ut pascas greges, ibique æstu solis adureris et denigraris, audes ambire nuptias Regis, ac dicere : *Osculetur me osculo oris sui?* Occurrit et respondet : Esto exterius nigra sim, ut Cedarenæ pelles et tabernacula ; tamen interius pulchra sum ut pelles et pellita tabernacula Salomonis, qui uti in omni re, ita et tentoriis suis (quibus utebatur, dum iter faceret) cultissimus et pretiosissimus erat; unde ea auro et gemmis, picturis pretiosis ornabat. Sic Plinius de Nerone : *Cui*, inquit, *erant sigillata tentoria et aurati papiliones.* Rursum cohærent hæc cum proxime præcedentibus, q. d. *Recti diligunt te*, ô sponse Christe, æque ac me, quæ tibi sum sponsa ; at vero pravi multi oderunt et persequuntur, tam me quàm te. Nigra ergo sum per ærumnarum caliginem et persecutionum afflictionem, sed formosa per patientiam, constantiam et victoriam, qua persecutores superavi, imo domui, converti, mihique et tibi subjeci. Tribulationum ergo nigredo me non turpavit, sed honestavit et illustravit.

Alludit ad Æthiopissam uxorem Mosis, ob quam contra Mosen murmurans soror ejus Maria, à Deo lepra percussa est, Num. 12; hæc enim typus fuit Ecclesiæ ex Gentibus infidelitate atris à Christo collectæ; ob quam murmurantes Judæi, à Deo reprobati sunt. Ita Origen.

Porro Orientales et Meridionales multi sunt fusci, ut Mauritani, Ægyptii, viciniqne Judæi, Arabes et Æthiopes, qualis erat Andromede, Cephei ipsorum regis filia ; de qua Ovidius:

> Placuit Cepheia Perseo
> Andromede, patriæ fusca colore suæ.

Hinc apud eos fusci habentur pulchri, albi vero deformes. Unde Æthiopes Judam et dæmones pingunt albos, S. Petrum vero et Angelos pingunt nigros. Adde fuscum mixtum et medium esse colorem inter album et nigrum ; ideoque suam habere elegantiam. Hinc aurora hebr. dicitur שחר *schâchar*, id est subnigra ; quia ipsa est confinium noctis et diei, sive tenebrarum et lucis : eadem tamen est pulchra, ob radios solis pulchre inter tenebras splendentes et radiantes. Unde eidem comparatur sponsa cap. 6. vers. 9 ; *Quæ est ista*, inquit, *quæ progreditur quasi aurora consurgens; pulchra ut luna, electa ut sol?*

Per *filias Jerusalem* nonnulli cum Aponio Angelos accipiunt, qui cives sunt cœlestis Jerusalem, q. d. Nolite, ô Angeli, mirari quod non tota candida sim, uti vos estis, sed nigra ; quia licet nigra, formosa tamen sum, ut vos. Secundo, alii accipiunt Judæos, qui persecuti sunt Christum et Christianos, præsertim Gentiles, quod fuissent nigri per infidelitatem. Ita Theodoret. et S. Athanas. in Synopsi. Tertio et planius, accipias adolescentulas, id est, animas in fide Christi novellas ; hæ enim vocantur *filiæ Jerusalem* allusione ad sponsam, quæ erat uxor Salomonis, qui erat rex Jerusalem.

Quæres quomodo Ecclesia nigra sit simul et formosa. Nyssenus, S. Gregorius, Philo Carpath. S. Hieronym. in cap. 2. Sophon. S. Chrysost. homil. 1. de virtute, et alii passim censent Ecclesiam Gentium dici nigram ob præcedentem idololatriam et scelera, quibus in gentilismo servivit peccato et diabolo; formosam vero, per conversionem et gratiam Christi, qua nigredinem scelerum in baptismo eluit, seque in sanguine Agni dealbavit. Unde S. Ambros. serm. 2. in psal. 118 : *Fusca*, inquit, *per culpam, decora, per gratiam. Fusca per vitium, decora per lavacrum. Fusca sum, quia peccavi; decora, quia jam me diligit Christus.* Idem, libro de iis qui myster. initiant. cap. 7 : *Nigra*, inquit, *quia ex peccatoribus; decora, fidei sacramento.* Audi S. Bern. serm. 25 : *Sed audiamus unde nigram, et unde formosam se dixerit : An nigram quidem ob tetram conversationem, quam prius habuit sub principe hujus mundi, imaginem terrestris hominis adhuc portans ; formosam vero de cœlesti similitudine, quam postea commutavit ambulans jam in novitate vitæ ; sed si hoc est, cur non magis de præterito. Nigra fui, et non nigra sum, dicit ; si cui tamen placet hic sensus, id quod sequitur : Sicut tabernacula Cedar, sicut pelles Salomonis ; sic oporteret intelligi, ut de veteri quidem conversatione, Cedar ; de nova vero, Salomonis se dixerit tabernaculum. Hoc enim esse pelles, quod tabernaculum Propheta ostendit, dicens : Repente vastata sunt tabernacula mea, subito pelles meæ.* Sensus ergo est, quasi dicat, ait Origen. et Nyssenus : Ego Ecclesia Gentium, olim infidelitate, fui nigra, ac proinde fui tabernaculum Cedar, id est, obscuritatis, in quo habitavit princeps tenebrarum diabolus; nunc autem per baptismum abluta, et per gratiam Christi sanctificata, facta sum formosa sicut pelles, id est, tabernaculum Salomonis ; quia effecta sum templum Christi, qui verus est Salomon, et rex pacificus.

Huc accedit Chaldæus, qui more suo hæc refert ad Judæos vitulum aureum adorantes : *Quando*, inquit, *fecerunt domus Israel vitulum, denigratæ sunt facies eorum sicut filiorum Æthiopiæ, qui morantur in tabernaculis Cedar ; et quando egerunt pœnitentiam, et dimissum fuit peccatum, multiplicatus fuit splendor vultus eorum, sicut vultus Angelorum, eo quod fecerunt cortinas tabernaculi, et resedit in medio eorum majestas Domini. Moses autem magister eorum ascendit ad æthera.* Simili enim modo Ecclesia transit à tabernaculis Cedar ad pelles, id est, ad tabernacula Salomonis ; cum de errore ad

veram fidem, de mendacii caligine ad lucem veritatis, de sanguinolenta iracundia ad pacis tranquillitatem, de propugnatione idolorum ad propugnationem veræ religionis Dei transmigravit, ait Aponius.

Secundo, Ecclesia dicitur nigra et formosa, quæ constat ex peccatoribus et justis; ita Beda et S. Aug. lib.3. de Doctrina Christiana, cap. 32. Aut quia constat Gentilibus olim in gentilismo incircumcisis, fœdis et atris; ac Judæis, qui ab olim fuere circumcisi, fideles et populus Dei. Ita Theodor. et Philo Carpath.

Tertio, S. Aug. ser. 201. de tempore, ait Ecclesiam et animam fidelem nigram esse per naturam peccato corruptam, id est, per concupiscentiam; formosam vero per gratiam. *Unde*, inquit, *est Ecclesia nigra et formosa? Nigra per naturam, formosa per gratiam. Unde nigra? Ecce in iniquitatibus conceptus sum, et in delictis peperit me mater mea. Unde formosa? Asperges me hyssopo, et mundabor; lavabis me, et super nivem dealbabor*, psal. 50. *Unde nigra? Apostolus dicit: Video aliam legem in membris repugnantem legi mentis meæ, et captivum me ducentem in lege peccati*, Rom. 7. 23. *Unde formosa? Quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum*, vers. 24. *Vere Ecclesia Gentium corvis similis erat, quando viventem Dominum contemnebat, et ante acceptam gratiam velut morticinis cadaveribus, idolis ministrabat.* Et S. Ambr. l. de iis qui mysteriis initiant. cap. 7: *Nigra est*, inquit, *per fragilitatem conditionis humanæ, decora per gratiam.* Et Aponius: *Ex captiva*, ait, *libera, ex peregrina civis, ex vilissima, regina et sponsa Creatoris, Verbi Dei Christi benignitate effecta.*

Quarto, et valde apposite, nigra est Ecclesia per persecutionum et passionum turbines, formosa per invictam animi patientiam et constantiam. Hunc sensum exigit id quod sequitur: *Nolite me considerare quod fusca sim, quia decoloravit me sol. Filii matris meæ pugnaverunt contra me.* Nigra ergo est propter ærumnas; formosa, primo, propter decus fortitudinis et humilitatis, aliarumque virtutum, quas patiendo et pugnando conquirit et adauget; secundo, propter coronas pulcherrimas, quas in cœlis sibi meretur; tertio, propter multiplices Sanctorum ordines, quibus decoratur, ait Aponius. Et S. Ambros. de Spiritu Sancto, c. 11: *Nigra*, inquit, *est exercitii sui pulvere, dum prœliatur; decora, dum victoriæ suæ insignibus coronatur.* Et in psal. 118. ser. 18: *Præmisit*, inquit, *nigram ut augeret decoram.* Sic et Cassiodor. Cedar, inquit, id est, Saraceni, Arabes, hostes Israelis, denotant persecutores Ecclesiæ, qui illam denigrare satagunt; sed illa formosa est, quia ipsa est tabernaculum (quod sit ex pellibus) Salomonis, hoc est Christi, ideoque digna ejus visitatione et consolatione; præsertim quia illa assidue studet mortificationi, cujus symbolum sunt pelles, quæ animalium mortuorum sunt exuviæ. Sic et Beda, qui et addit Ecclesiam assimilari Cedar filio Ismaelis, de quo dictum est: *Manus ejus contra omnes, et manus omnium contra eum*, Genes. 16. 12. Simili enim modo Christus prædixit Apostolis et Ecclesiæ: *Eritis odio omnibus hominibus propter nomen meum*, Matth. 10. 22. Exemplum dat Justus Orgelitan. S. Paulum: Considera, ait, nigram et formosam in Paulo: *In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur; aporiamur, sed non destituimur; dejicimur, sed non perimus*, 2. Cor. 4. 8. Tabernacula Cedar sunt, cum ait: *Tanquam purgamenta hujus mundi facti sumus, omnium peripsema*, 1. Cor. 4. 13. Pelles vero Salomonis, cum ait: *Semper mortificationem Jesu in carne nostra circumferentes, ut et vita Jesu manisfestetur in carne nostra mortali*, 2. Cor. 4. 10. Hæc Justus.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Primo, anima peccatrix et pœnitens nigra est per culpam, sed formosa per pœnitentiam, nigra per torporem, formosa per fervorem: *Speciem enim ei largitur conversio*, ait Origenes, *cum ab humilibus incipit ad alta conscendere, diciturque de ea: Quæ est ista quæ ascendit dealbata?* Huc accedit Nyssen. docens animam peccato denigratam fieri formosam, quia Christus dilexit illam juxta id quod præcessit: *Rectitudo dilexit te.* Audi Nyssen. *Nolite mirari* (ô adolescentulæ) *quod me dilexerit rectitudo, sed quod, cum nigra essem peccato, et per opera affinis essem et conjuncta tenebris, me pulchram fecit per dilectionem, sua pulchritudine commutata cum mea turpitudine; in se enim translatis sordibus meorum peccatorum, mihi suam impertiit puritatem.*

Affert simile noctis et auroræ: nox enim omnia facit tenebrosa et nigra; at aurora, fugatis atris tenebris, candidam pulchramque rebus omnibus lucem inducit. Idem facit Christus, cum animam errore et peccatis tenebrosam, lucida sua gratia speciosam efficit. S. Gregorius vero refert hæc ad animam sanctam, sed cum Magdalena pœnitentem, quæ præteritorum peccatorum memor, vocat se nigram, sed formosam, per præsentem Christi gratiam et justitiam: *Nigram quippe*, inquit, *et formosam sancta anima se bene dicit, quia semper et turpitudinem peccatorum suorum perspicit, et tamen illius justitiæ, quam in intimis videt, in exterioribus actibus secum solerter formam gerit. Quæ bene sicut tabernacula Cedar nigra, et sicut pelles Salomonis formosa dicitur; quia in quantum tenebras mortalitatis portat, nigredine corruptionis sordidatur. Cedar enim tenebræ interpretatur; Salomon vero, qui Christum significat, Pacificus dicitur. Formosam ergo se sicut pelles Salomonis dicit; quia dum Sanctos quosque, qui ad imitationem Christi se mortificant, imitari non negligit, eorum utique pulchritudine per similitudines se jungit.* Quare pœnitens, qui futura peccata præcavere, seque in gratia Dei stabilire satagit, jugiter cum S. Magdalena peccata quæ commisit in mente verset, lugeat et defleat; hæc enim humilitas, contritio et compunctio, gratiam Dei conciliabit, quæ ei donum perseverantiæ præstet.

Secundo, anima justa nigra est forinsecus ob defectus et culpas veniales, in quas sæpe incidit; formosa vero intrinsecus per gratiam, charitatem, cæterasque virtutes. Rursum nigra est ob pericula peccandi mortaliter, damnationis et gehennæ; hæc enim pericula suggerunt ei quotidianæ tentationes diaboli, mundi et carnis, ob quæ in humilitate cum timore et tremore salutem suam operatur, ideoque formosa est; formosam enim eam facit humilitas et timor sanctus, qui proinde eam confirmat, ut tentationibus generose resistat, itaque victoriam et

salutem ei quasi assecurat, uti docet S. Bernardus.

Tertio, hæc accipias de anima cum concupiscentiis et passionibus luctante, q. d. Nigra sum per fœdos iræ, gulæ, libidinis, omnisque concupiscentiæ motus, sed formosa; quia cum iis assidue fortiter confligo et vinco, itaque per bellum veram pacem, per gratiam Salomonis, id est, Christi Regis pacifici, consequor, in qua pace sita est animæ harmonia et pulchritudo. Ita S. Ambros. de iis qui mysteriis initiant, cap. 7. Idem, Exhort. ad Virgin. hæc cuilibet virgini adaptans: Nigra, inquit, per carnem, decora per virginitatem, sicut pelles, id est, tabernacula Salomonis è pellibus confecta, sed auro et gemmis intexta, ac opere Phrygio et Babylonico elaborata.

Quarto, hæc accipias de anima sancta, quæ æmulorum obloquia, persecutiones, cæterasque ærumnas hujus vitæ sustinet; hæc enim nigra est per ærumnas, sed formosa per patientiam; quare nigredo ærumnarum patientiæ ejus formositatem adauget: *Felix nigredo*, ait S. Bernard. serm. 25, *quæ mentis candorem parit, lumen scientiæ, conscientiæ puritatem.* Et inferius citat exemplum Pauli, 2. Cor. 12: *Libenter*, ait, *gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi. Optanda infirmitas, quæ Christi virtute compensatur. Quis dabit mihi non solum infirmari, sed et destitui ac deficere penitus à memetipso, ut Domini virtutum virtute stabiliar? Nam virtus in infirmitate perficitur. Denique ait: Quando infirmor, tunc fortis sum et potens. Quod cum ita sit pulchre sponsa convertit sibi ad gloriam, quod ei pro opprobrio ab æmulis intorquetur, non modo formosam, sed et nigram esse se glorians. Non enim erubescit nigredinem, quam novit præcessisse, et in sponso, cui similari quantæ etiam gloriæ est? Nil sibi gloriosius proinde putat, quàm Christi portare opprobrium. Unde vox illa prorsus exsultationis et salutis: Absit mihi gloriari, nisi in cruce Domini mei Jesu Christi. Grata ignominia crucis ei qui crucifixo ingratus non est. Nigredo est*, sed *forma et similitudo Domini.*

Porro Theodoret. per pelles Salomonis accipit pelles pretiosas, quibus vestiebatur Salomon, q. d. Ego sum sponsa veri Salomonis, id est, Christi, ideoque sum formosa; quia eo ejusque vestibus vestita incedo. Denique audi pelles Sanctorum describentem Paulum Hebr. 11. 37: *Lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladii mortui sunt; circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti, in solitudinibus errantes, in montibus et speluncis, et in cavernis terræ.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Primo, B. Virgo nigra fuit non in se, sed in patre suo Adam, qui peccavit, et peccato totam suam posteritatem (excepta B. Virgine) infecit. Est ergo ipsa nigra per denominationem extrinsecam, quia filia peccatoris; in se tamen est formosa per gratiæ plenitudinem. Unde S. Ambros. serm. 2. in Psalm. 118: Caro, inquit, peccatrix quam relegavit in Eva, recepit ex Virgine, suscepit ex Maria primævam suam puritatem et decorem.

Secundo, Rupertus: B. Virgo, inquit, nigra visa est, cum à Joseph inventa est gravida, qui proinde voluit occulte eam dimittere; sed formosa fuit in veritate, quia concepit obumbrante Spiritu Sancto. Rursum, nigra fuit per humilitatem, qua se exterius gessit sicut cæteræ matres, quæ ex viro concipientes et parientes sordidantur, ideoque die quadragesimo purificantur. Sic enim et B. Virgo purificata fuit; sed interius fuit formosissima et pulcherrima, adeoque humilitas hæc tanta novum ei decus novamque pulchritudinem conciliavit.

Tertio, eadem Judæis cæterisque infidelibus vilis et despecta fuit, uti tabernacula Cedar; sed fidelibus, imo Angelis et Deo, formosa sicut pelles, id est, tabernaculum (tabernaculum enim Mosis foris operiebatur pellibus, intus vero auro, argento, etc.), et templum Salomonis, quia ipsa fuit templum, imo cœlum non manu factum, quod sibi Sapientia Dei, puta Christus, ædificavit, Prov. 9. 1. Ita Hailgrinus, quem audi: *Nigra sum in apparentia, et despecta tanquam mater leprosi; sed formosa in veritatis existentia, et tanquam veri Dei genitrix gloriosa. Nigra sum tanquam tabernacula Cedar, quia non reputor tabernaculum Regis justitiæ, sed sicut cæteræ matres, quarum ventres tabernacula sunt filiorum mœroris et tenebrarum; inter tabernacula Cedar reputata sum, quod interpretatur, tenebræ vel mœror. Verumtamen ego formosa sum sicut pelles dedicatæ vero Salomoni Christo, vero pacifico. Nam sicut illæ pelles arcam typicam continuerunt; sic ego intra mea viscera veram arcam continui, Christum videlicet, cujus caro significatur per arcam, cujus anima designatur per urnam auream, quæ erat in arca, et deitas designatur in manna, et sicut pelles protegebant totum tabernaculum; sic sub umbra meæ protectionis defendo totam Ecclesiam. Ego quidem similis pelli rubricatæ, quia per compassionem doloris tincta sum in passione filii. Similis quoque pelli hyacinthinæ, contemplatione cœlestium et amore.*

Quarto, optime Guilielmus parvus et Hailgrinus referunt ad tempus passionis, quando morienti Filio astitit mater dolorosa, et obnubilato sole obnubilatus fuit splendor et decor, quem hæc luna pulchrior de sole suo hauriebat. Censent enim à Spiritu Sancto hîc exhiberi nobis personam Virginis matris, quasi in veste pulla contemplantem acerbissimos filii cruciatus, q. d. Sicut filius non misere, sed misericorditer moriens, hunc indignum et indecorum sibi luctum dedignabatur impendi; sic et mater felicissima pro affectu commoriens filio, et quodam modo in ipso moriens, quia os ex ossibus ejus, et caro ex carne ejus ipse: Quid, ait, fletis super me, quasi supra miseram mulierem, et matrem miseri hominis? Nigra nunc sum, quia oportet me cum filio despecto despici, et cum reputato leproso leprosam reputari. Ille juxta Prophetam sol meus, nunc factus quasi saccus cilicinus in oculis vestris, et cui non est species neque decor; me quoque decet illi conformari, et pullo atroque habitu reorum assimilari: sicut tabernacula Cedar, quasi aliqua de peccatricibus, ait Honorius.

Anagogice: Anima nigra est, dum in hoc corpore misero velut in vili et atro tabernaculo Cedar degit; sed erit formosa, dum ad pelles Sa-

lomonis, id est, ad cœlum emigrabit : Deus enim *extendit cœlos sicut pellem*, Psalm. 103. 2. Sicut enim pelles cælaturis, sic cœli stellis et Angelis distinguuntur, ita S. Bernard. Quare anima, jugiter aspirans ad beatam vitam, formosa est, quia similis cœlo, ait Orig. Audi S. Bern. serm. 27 : *Nec immerito inde sumit similitudinem, unde sumpsit originem. At qua ratione hujuscemodi cœlis suam comparat formam? quia unum Deum adorat et colit, sicut et Angeli : Christum super omnia amat, quomodo Angeli, casta est quomodo Angeli, idque in carne peccati, et fragili corpore quod non Angeli; quærit postremo et sapit quæ apud illos sunt, non quæ super terram. Quod evidentius cœlestis insigne originis, quàm ingenitam, et in regione dissimilitudinis retinere similitudinem? gloriam vitæ cœlestis in terra et ab exsule usurpari? in corpore denique pene bestiali vivere angelum? cœlestis sunt ista potentiæ, non terrenæ.*

Symbolice : Ecclesia et anima fidelis *nigra* est per labores, distractiones et immunditias vitæ activæ, qualem agebant et agunt Cedareni, id est, Arabes, qui proinde nusquam quiescunt, aut sedem fixam habent; sed perpetuo in tabernaculis mobilibus, quæ æstu, imbre, pulvere sordidata nigrescunt, habitant, ac de regione in regionem vagantur, uti faciunt Nomades. Eadem *formosa*, et, ut S. Ambros. legit in apolog. David, *decora* est per speciem et quietem vitæ contemplativæ, quam repræsentant pelles, id est tabernaculum Salomonis, hoc est, Regis pacifici.

Denique Ecclesia et anima fidelis militans nigra est sicut tabernacula castrensia Cedar, per luctas et vulnera, quæ dat vel accipit, dum assidue cum hostibus confligit. Eadem vero triumphans formosa est, hebr. נאוה *nava*, id est expetibilis, amabilis, sicut pelles Salomonis; quia cœlesti pace, honore, gloria, omnique bono perfruitur. Unde ad illam aspirans Psaltes ingemiscit : *Hei mihi*, inquit, *quia incolatus meus prolongatus est! habitavi cum habitantibus Cedar, multum incola fuit anima mea*, Psalm. 119. Dicit ergo Ecclesia filiabus Jerusalem, id est, animabus et Angelis in cœlo triumphantibus : Videte ne me militantem et pulvere denigratam contemnatis; quia per has luctas generose certando, ad vestros tendam triumphos.

Tropologice : Fideles et sancti exterius apparent abjecti, viles, luridi, atri; sed interius sunt virtutibus et sapientia speciosi. *Sæpe*, inquit ille, *sub vili palliolo latet Philosophus.* Quocirca sapienter monet Ecclesiasticus, cap. 11. 2 : *Non laudes virum in specie sua, neque spernas hominem in visu suo*; probat exemplo : *Brevis* (μικρα, id est parva) *in volatilibus est apis, et initium* (græce αρχην, id est, *principatum*) *dulcoris habet fructus illius*, puta mel, quod apis conficit. Vide ibi dicta.

VERS. 5 : NOLITE ME CONSIDERARE QUOD FUSCA SIM, QUIA DECOLORAVIT ME SOL.

Pro *decoloravit* hebr. est ששזפתני *schescheza-phatni*, quæ vox hîc tantum reperitur et Job 20. 9. ubi Noster vertit : *vidit*; Septuag. *aspexit*; alii : *intuitus est*. Varii ergo hîc varie vertunt. Septuag. *Nolite aspicere quod ego sim nigra*, quia παρεβλεψε, *despexit*, hoc est, oblique aspexit, *me sol*; Symmach. παρενεβλεψε, id est, *torve aspexit*; Theodotion : *Torrefecit me sol*; Aquila : *Combussit me sol*; S. Hieronym. *Quia despexit me sol*, sive, ut melius in Hebræo continetur : *Decoloravit me sol*; S. Ambros. vero lib. de Isaac, cap. 4 : *Quoniam non est intuitus me sol*; παραβλεπω enim significat obliquare oculos : quod sæpe fit, cum homines dissimulant se videre quod vident, et non recta facie, sed transversa intuentur, quod perinde est ac non intueri, item limis torvisque oculis aspicere, inquit Budæus. Vatabl. *Eo quod sol me radiis feriendo intuitus est*; Symmach. *attigit*; Philo Carpathius pro παρεβλεψε, id est, *despexit*, legit : περιεβλεψε, id est, *circumspexit*, q. d. Nolite considerare me, quod olim in gentilismo fuerim fusca per infidelitatem, quia jam circumspexit me sol justitiæ, qui sua fide et gratia me circumquaque illuminavit.

PRIMUS SENSUS

TOTALIS.

De Christo et Ecclesia.

Possunt hæc quadrupliciter exponi, juxta quatuor sensus versu præcedenti assignatos. Unde per solem accipi potest æstus, primo, peccatorum mortalium; secundo, venialium; tertio, concupiscentiarum; quarto, persecutionum et tribulationum.

Primo ergo aliqui sic exponunt, q. d. Nolite me mirari meque despicere, quod fusca sim, non per naturam, sed per præterita idololatriæ, libidinis, gulæ, superbiæ, etc. scelera; quia sol, id est, æstus tentationum me fœdavit et denigravit, sed has maculas elui Baptismo et Pœnitentia. Ita Nyssen. Aponius et alii. Aponius tamen per solem accipit diabolum, qui fere est incentor omnis tentationis qua decoloramur.

Unde Chaldæus more suo hæc tribuens Judæis sic vertit : *Dicit cœtus Israel coram populis : Nolite me despicere, eo quod nigrior vobis sum, et quia feci juxta opera vestra, et adoravi solem et lunam.* Sic et Theodot. Denigrata, inquit, sum, dum creaturas adoro præterito Creatore, et solem hunc visibilem colo pro sole justitiæ, sed brevi candidabor per Christi gratiam, tuncque exclamabitis : *Quæ est ista quæ ascendit dealbata?* Cantic. 8. 5.

Porro S. Ambros. in Psalm. 118. serm. 2. legens : *Non est intuitus me sol*, puta sol justitiæ, id est Christus, hunc versum accipit de Synagoga relicta, et ad tempus rejecta à Christo, cum scilicet Evangelium à Judæis incredulis transtulit ad Gentes. Dicit ergo Synagoga Judæorum, inquit S. Ambros. *Nolite refugere me, quia fusca sum; ideo fusca sum, quia sol me reliquit justitiæ, qui ante illuminare consueverat; amisi colorem vultus mei, obtusa facta est acies oculorum meorum, quibus ante solem videbam. In tenebris ambulo; quia diem Christi nescio. Nolite tamen despicere me, quoniam qui reliquit, potest rursum aspicere, misereri iterum. Solet congregare dispersos, desertos requirere, colligere destitutos.* Et post pauca : *Non est intuitus me sol, et ideo offuscata sum. Sed lucet sol super justos et injustos, super justos pro gratia, super injustos pro misericordia : illis mercedem meritorum tribuens, istis peccata dimittens. Et gentibus non lucebat ante, nunc lucet. Nunc illis oritur, qui oriebatur mihi, qui illis remisit, remittet et mihi : Nolite arbitrari quoniam obfuscata sum, quod penitus reliquerit me sol, et*

jam non intueatur, nec revisat nigram. Dissimulavit à me, quia non servavi mandata ejus: reconciliabitur, cum viderit meorum pœnitentiam delictorum. Non vidit me sol, quia non recepi advenientem, non aperui fenestras, ut lumen vitæ intraret. Cum aperuero, illuminabit oculos meos, qui venit ut totum mundum illuminaret, et videant etiam non videntes.

Idem, serm. 12. in psalm. 118, idipsum attribuit Ecclesiæ Gentium, quasi ipsa Synagogæ sibi objicienti gentilismum humiliter respondeat, confitendo priorem suam idololatriæ nigredinem, eo quod sol fidei Christi eam, utpote aspectu ejus indignam, non respexerit, q. d. Quia ego ad Christum credendo non aspexi, hinc nec ille gratia sua me respexit, sed præteriit et despexit, inquit Origenes hom. 2. ex quatuor.

Rursum, Origen. homil. 3. παρέβλεψε vertit: *Oblique aspexit*, q. d. Fusca fui, quia oblique et distorte me aspexit sol justitiæ Christus, eo quod ego prior ipsum oblique et perverse aspexerim: omnis enim obliquitatis et perversitatis causa et origo est à nobis, juxta illud Levit. 26. 23. juxta Septuag. *Si incesseritis mecum obliqui, et ego ambulabo in furore meo vobiscum obliquus.* Hæc Origenes.

Secundo, Ecclesia et anima justa dicit de se: Nolite mirari quod fusca sim per defectus et culpas veniales; hi enim non denigrant, sed offuscant animæ nitorem, quia decoloravit me sol, id est, æstus tentationis.

Tertio, q. d. Nolite mirari quod fusca sim per varias passionum fuligines et caligines, quia hasce jugiter exhalat innata mihi concupiscentia, quæ me decolorat. Unde S. Hieron. in cap. 3. Amos notat quod, sicut corpora otiosa et inertia sole feriente uruntur et fuscantur; sic quoque otiosi otioque marcentes tentationum æstu flammantur et denigrantur; quæ vero in sole moventur, ambulant et laborant, solis radios parum sentiunt; sic quoque homines laboriosi, qui ad luctas et certamina se præparant, superant mundi injurias, et benedictionem Spiritus Sancti consequuntur, dicentis ad justum: *Per diem sol non uret te, neque luna per noctem*, Psalm. 120. 6.

Quarto et genuine, q. d. Nolite mirari quod per tribulationes et ærumnas fuscata sim, quia hisce me decoloravit æstus persecutionis; sed idem mihi patientiam et constantiam afflavit, quæ longe magis me illustrat. Ita Cassiod. Beda, Justus, Orgel. et alii. Simili sensu de Nazaræis in excidio Hierosolymæ famæ luridis et atris, ait Jeremias: *Denigrata est super carbones facies eorum, et non sunt cogniti in plateis*, Thren. 4. 8. Hunc esse sensum liquet ex eo quod sequitur: *Filii matris meæ pugnaverunt contra me.*

Paulo aliter S. Anselmus: Decoloravit, inquit, me sol justitiæ Christus; quia ob ejus fidem et amorem persecutiones hasce sustineo, quibus offuscor. Et S. Gregor. ac S. Bernard. serm. 28. qui sic explicant, q. d. Candida sum et pura in me ipsa, sed fusca videor, si cum splendore sanctitatis Christi comparer: hic enim tantus est, ut me offuscet et quasi decoloret; sicut stellæ, oriente sole, ejus splendore offuscantur.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima justa.

Hæc omnia quæ de Ecclesia dixi, attribue animæ solo nomine commutato, quibus adde:

Symbolice: Sol accendens, itaque quasi consumens et denigrans animam, est charitatis æstus, item ardens desiderium fruendi Deo, atque zelus justitiæ quo quasi tabescit anima, cum videt Dei offensas et animarum perditionem, juxta illud psalm. 68. 10: *Zelus domus tuæ comedit me*; et illud psalm. 118. 139: *Tabescere me fecit zelus meus, quia obliti sunt verba tua inimici mei.* Ita S. Bernard. serm. 28. qui et addit charitatem quasi decolorare animam, dum eam urit et cruciat, ut fleat cum flentibus, infirmetur cum infirmis, dicatque cum Paulo: *Quis infirmatur, et ego non infirmor? Quis scandalizatur, et ego non uror?* 2. Cor. 11.

Simili modo desiderium fruendi Deo languorem inducit animæ, indeque quasi pallorem, fuscedinem et deliquium. Audi S. Bernard. *Decolorari à sole, est ignescere charitate fraterna, flere cum flentibus, cum infirmantibus infirmari, uri ad scandala singulorum. Vel sic: Sol justitiæ decoloravit me Christus, cujus amore langueo. Languor iste coloris quædam exterminatio est et defectus in desiderio animæ; unde et dicit: Memor fui Dei, et delectatus sum, et exercitatus sum, et defecit spiritus meus*, Psal. 76. *Ergo instar urentis solis desiderii ardor peregrinantem in corpore decolorat, dum vultui gloriæ inhiantem impatientem facit repulsa, et excruciat amantem dilatio. Quis nostrûm ita sancto amore ardeat, ut desiderio videndi Christum omnem colorem præsentis gloriæ lætitiæque fastidiat et deponat; illa ei prophetica voce contestans? Et diem hominis non desideravi, tu scis*, Jerem. 17. *Item cum sancto David: Renuit consolari anima mea*, Psalm. 76, *id est, præsentium bonorum inani lætitia despicit colorati?*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Primo, B. Virgo quoad colorem fuit fusca et subnigra, quales sunt Ægyptii et Palæstini, quia sole torrentur. Id liquet ex imagine ejus à S. Luca depicta, quæ Romæ in Basilica Mariæ majoris religiose colitur. Unde Nicephor. lib. 2. Hist. cap. 23. ex S. Epiphan. sic ejus formam describit: *Colore fuit triticeo, capillo flavo, oculis acribus, subflavas et tanquam oleæ colore pupillas in eis habens; supercilia ei erant inflexa et decenter nigra, nasus longior, labia florida, et verborum suavitate plena, facies non rotunda et acuta, sed aliquanto longior, manus simul et digiti longiores.* Eadem habent S. Anselmus et Cedrenus in compendio. Huc facit et Theocritus Idyllio 10, qui Syras feminas esse fuscas hisce versibus testatur:

> Bombyce gratiosa, vocant te omnes
> Gracilem sole combustam.
> Ego autem solus mel recens.

Secundo, B. Virgo in puritate et sanctitate fuit lucidissima; quæ tamen si cum transcendenti sanctitate Dei et Christi comparetur, videtur

offuscari, sicut lunæ fulgor splendore solis hebetatur et fuscatur.

Tertio, fusca fuit, quia gravida fœtum utero gessit, eumque peperit sicut matres cæteræ, quæ dum concipiunt et pariunt, pallescunt et fuscantur: at B. Virgo conceptu et partu hoc non fuscata, sed potius deaurata et quasi deificata fuit; quia concepit et peperit Dei Filium, qui est lux mundi. Ita Rupert. *Nolite*, ait, *filiæ Jerusalem, considerare me quod fusca sim, id est, corrupta; quia quod tumentem habeo uterum, quod inventa sum in utero habens, non fecit vir, quia virum non cognosco, sed ita decoloravit me sol. Verus sol, et sole Deus longe pulchrior, semetipso me implevit, de semetipso uterum meum tumentem reddidit. Hoccine est decolorari? Non apud vos, ô filiæ Jerusalem, quæ habetis oculum simplicem, sed apud superborum cogitationes, quorum nequam est oculus. Non erat nequam oculus Joseph, sed quamdam excusabilem ignorantiæ nebulam habens, cito purgatus est, dicente sibi angelo Domini, quod sana cute decolorata essem, quam non flamma ignis de deorsum, sed desuper sol decoloravit, quod salva virginitate gravida essem; quam non vir terrenus, sed Pater cœlestis de Spiritu Sancto gravidam fecit.* Maternitas ergo virginitatem in B. Virgine non decoloravit, sed summe decoravit.

Denique in passione Christi assistens cruci non tam solis, quàm doloris ardoribus fuit fuscata; sed hanc fuscedinem mox abstersit gloriosa Christi resurrectio et apparitio. Ita Hailgrinus et Guilielmus, q. d. Nolite me contemnere propter filii passionem et meam compassionem, aut propter totius vitæ varias contumelias, irrisiones et afflictiones: hæc enim nulla mea vel filii culpa meritove accidêre; sed quia decoloravit me sol Judaicæ invidiæ et æstus afflictionum, eo quod filius meus me suæ passioni conformari et assimilari voluerit.

FILII MATRIS MEÆ PUGNAVERUNT CONTRA ME, POSUERUNT ME CUSTODEM IN VINEIS: VINEAM MEAM NON CUSTODIVI.

PUGNAVERUNT CONTRA ME.] Hebr. נחרו בי *nicharu-bi*, id est, *irati sunt*, vel *excanduerunt in me*; alii: *Contenderunt*, vel *rixati sunt contra me*; Origen. *Dimicaverunt in me*; Septuag. *Pugnaverunt* ἐν ἐμοὶ, id est, *in me* in ablativo, id est, pro me, vel *in me*, id est, contra me, ut passim vertunt alii. Sæpe enim ἐν ἐμοὶ, id est, *in me*, à Græcis sumitur εἰς μὲ, id est, *contra me*, in accusativo; potest tamen *in me* sumi proprie in ablativo, uti mox ostendam; Symmach. *Oppugnaverunt me.*

POSUERUNT ME CUSTODEM IN VINEIS, VINEAM MEAM NON CUSTODIVI.] Pro *meam*, Hebr. habent, *quæ mihi est*, scilicet propria vel hæreditaria, aut dotalis, aut meis laboribus parta, aut mihi singulariter cara et dilecta; Vatablus: *Filii namque matris meæ excandescentes in me posuerunt me custodem vinearum; ego autem vineam meam non custodivi.*

Grammatice: Sponsa dat causam cur decolorarit eam sol, quod scilicet fratres persequentes illam cogerent agere custodem in vineis alienis, ut propriam vineam custodire non potuerit: in quibus dum singula lustrando et custodiendo oberrat, radiis solis percussa, decolorata et obfuscata sit. Ita Aben Ezra.

FILII MATRIS MEÆ,] sunt fratres mei, ex eadem matre et eodem utero geniti, qui proinde me, ut sororem suam uterinam defendere et summe diligere debuerunt; hi tamen contra omne naturæ jus et fas, contra omnem fraternum et maternum amorem pugnaverunt contra me. Magis enim se mutuo diligere solent fratres et sorores ex eadem matre, quàm ex eodem patre, sed ex alia matre geniti. Mater enim magis suos filios, uti in suo utero conceptos; sic et jam natos in sua domo continuaque educatione et cura associatos, inter se unit et copulat. Rursum *filii matris* hîc vocantur ex alio patre geniti, ideoque dissimiles habentes amores, affectus et mores, ob quos pugnaverunt contra sororem suam uterinam, ab alio patre genitam.

Jam quoad sensum parabolicum et germanum per *filios matris*, primo, aliqui accipiunt filios Evæ, puta gentes quaslibet idololatras, quæ oppugnarunt Ecclesiam. Lyranus accipit Pharaonem et Ægyptios, qui persecuti sunt filios Israel, Exodi 1. Utrique enim, post descensum Jacob in Ægyptum, erant nati in Ægypto; utrique ergo erant filii ejusdem matris, id est, terræ Ægypti.

Secundo, alii accipiunt Judæos qui apostatando à Deo vero et Mose, desciverunt ad idola et ritus Gentium tempore Judicum, Regum et Machabæorum, ut hæc querela non sit Ecclesiæ, sed Synagogæ, puta Judæorum rite Deum in Judaismo colentium, q. d. Fratres mei Judæi ex eadem stirpe Israelis, et Synagoga velut matre mecum progeniti descendentes ad idola, me Synagogam fidelium Judæorum unum Deum colentium oppugnarunt, atque multos ex eis perverterunt, et ad idololatriam suam pellexerunt, quos proinde posuerunt custodes in vineis, id est, præsides et præfectos in adulterinis idololatrarum cœtibus, ac perversis Gentium religionibus, ut eas propagarent, omnesque Judæos ad illas traducerent; quo factum est ut vineam meam, id est, veram Dei religionem, cultum et fidem, veramque Dei Synagogam custodire non potuerim, sed multi ex ea defluxerint ad vineas, id est, synagogas Gentium profanarum, juxta illud: *Vineæ Dominî exercituum, domus Israel est; et vir Juda germen ejus delectabile, et exspectavi ut faceret judicium, et ecce iniquitas; et justitiam, et ecce clamor*; Isaiæ 5. 7. Ita Chald. qui vertit: *Quia Prophetæ falsi fuerunt causa, ut devolveretur ira furoris Domini super me, et docuerunt me, ut servirem idolis vestris, et ambularem in institutis vestris; Domino autem seculi, qui est Deus, non servivi, neque ambulavi in legibus ejus, neque custodivi præcepta ejus et legem ejus.* Verum sponsa in hoc Cant. libro est Ecclesia Christianorum, non Synagoga Judæorum; quare hæc verba sunt Ecclesiæ, non Synagogæ.

Tertio et genuine, *filii matris* hîc intelliguntur Judæi persequentes Ecclesiam Christi; hi enim cum ea ex eadem matre, puta Synagoga (ex ea enim natus est Christus, Apostoli, cæterique primi Christiani, qui omnes fuere genere et gente Judæi juxta illud: *De Sion exibit lex* (Evangelica) *et verbum Domini de Jerusalem*, Isaiæ 2. 3.) sunt geniti, sed ex alio patre, puta diabolo, cum Ecclesia prognata sit ex Deo et Christo, juxta illud: *Vos ex patre diabolo estis, et desideria patris vestri* (ut me occidatis) *vultis perficere*, Joan. 8. 44. Sensus ergo est, q. d. Judæi obsti-

nati in Judaismo, me Ecclesiam Christi, id est, Apostolos et primos Christianos, oppugnaverunt acerrime, ideoque coegerunt illos Judæam deserere, ac fugere ad Gentes, ibique erigere et custodire vineas, id est, Ecclesias exteras Gentium; quo factum est ut vineam meam, id est, Ecclesiam in Judæa sitam, quæ mihi nativa et propria erat, ac unice à Christo commendata, custodire non potuerim: quare ab ea expulsa, oberrare coacta sum per vineas Gentium, ubi varios solis, id est persecutionis, æstus perpessa, ærumnis decolorata, afflicta et offuscata sum.

Ubi obiter nota fructum persecutionis Judæorum; hæc enim causa fuit conversionis omnium Gentium. Dum enim Judæi, ait Lyranus, voluerunt perturbare Ecclesiam, nolentes effecerunt ut Evangelium latius spargeretur, ac pro una Ecclesia in Judæa in omnibus gentibus constituerentur. Hoc est quod Judæis improperat Paulus: *Vobis oportebat primùm loqui verbum Dei; sed quoniam repellitis illud, et indignos vos judicatis æternæ vitæ, ecce convertimur ad Gentes: sic enim præcepit nobis Dominus*, Act. 13. 46. Ita Origen. Cassiod. Beda, Justus Orgel. Haymo, Anselmus et Bernard. ser. 2. Unde Auctor Imperfecti in S. Matth. apud S. Chrysost. homil. 3: *Viperarum*, ait, *natura est rumpere viscera matrum suarum, et sic nasci. Quoniam ergo Judæi assidue persequentes Prophetas, corruperunt matrem suam Synagogam, sicut ipsa lugens dicit in Cant. Filii matris meæ pugnaverunt in me; ideo Joannes vocavit genimina viperarum*, Lucæ 3. 7. Quocirca huc alludens Christus inducit parabolam vineæ, in quam mittens Deus operarios Prophetas, qui omnes à colonis, id est à Judæis, occidebantur: tandem misit filium, qui ab eisdem crucifixus Judæam et Judæos disperdidit, Matth. 21. 33.

Huc accedit S. Gregor. qui per *filios matris* accipit primos Christianos judaizantes, qui sua importunitate coegerunt primitivam Ecclesiam judaizare, et servare circumcisionem cæteraque lege veteri præscripta. Huc accedunt et illi qui putant hìc esse hysterologiam sive inversum ordinem; sic enim recto ordine hæc esse collocanda: *Posuerunt me* (Apostoli) *custodem in vineis*, id est, in Ecclesiis Gentium; quia *vineam meam* (id est Ecclesiam Judææ) *non custodivi*, id est, custodire non potui; quoniam *filii matris meæ* (Judæi) *pugnaverunt contra me.*

Quarto, *filii matris* accipi possunt hæretici, qui Ecclesiam matrem suam, in qua baptizati et renati sunt, oppugnant, affligunt et decolorant, dum adulterinas suas vineas, id est, synagogas Satanæ, in quibus suas hæreses docent, inducunt, eisque custodes, id est, Presbyteros, Doctores et Prædicatores præficiunt, quo fit ut Ecclesia orthodoxa se ipsam custodire nequeat, quin ab eis laceretur et lanietur. De his ait Joan. 1. epist. 2. 19: *Ex nobis prodierunt, sed non erant ex nobis;* et Paulus, Actor. 20: *Ex vobis ipsis exsurgent viri loquentes perversa, ut abducant discipulos post se.*

Quinto, *filii matris* accipi possunt pravi Ecclesiæ Pastores, Episcopi et Prælati, præsertim qui ambiunt Episcopatus et Prælaturas, ut constituantur custodes vinearum, id est, præsides Ecclesiarum, non Christi et animarum studio, sed ut opes congerant; ac cæteris superbe præsint et dominentur in cleris; quare hi vineam suam, id est, Ecclesiam sibi commissam, non custodiunt, sed dissipant et evertunt. Ita Origen. homil. 1. et Aponius. Vide S. Bernard. homil. 30. ubi pulchre explicat quomodo animæ sanctæ fugiant custodiam vinearum, id est, præfecturam Ecclesiarum, eo quod dicant: *Vineam meam non custodivi*, id est, meam ipsius animam servare et regere nequeo; quomodo ergo regam alienas in tanto numero? quare si invitæ præficiantur aliis, jugiter mœrent et lugent.

Symbolice: Theodoret. S. Gregor. Philo Carpathius, et Bernard. serm. 29. ac S. Ambrosius in psalm. 118. sermon. 2. ad vers. 1. per *filios matris* accipiunt Apostolos, qui pugnaverunt contra Ecclesiam, sed in utilitatem Ecclesiæ, ut scilicet eam ab erroribus et vitiis expurgarent, sicut contra Synagogam pugnaverunt Prophetæ.

Idem de Angelis sanctis accipit Origen. hom. 2. qui in nobis pro nobis pugnant contra dæmones, ut scelera destruant, et virtutes inserant. Verum hæc accommodatitia sunt, non litteralia, imo litteræ parum consona.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Primo, filii matris oppugnant fratrem vel sororem suam, cum fideles impii persequuntur virum fidelem et religiosum, v. g. Superiorem, Prædicatorem, Doctorem, etc. qui eorum impietatem et scelera redarguit, castigat et reformat. Quoties in monasteriis, capitulis, societatibus, urbibus, etc., videmus et audimus Religiosos, Canonicos, Sacerdotes, cives dissolutos vel ambitiosos oppugnare suum Ordinem, Ecclesiam, congregationem, urbem? ut ipsa suspirans gemensque dicat: *Filii matris meæ pugnaverunt contra me.* Vide S. Bernard. sermon. 29.

Secundo, *filii matris*, id est, ejusdem animæ, sunt sensus et concupiscentiæ, quæ ex eadem anima pullulantes oppugnant suam sororem, id est, animæ rationem et mentem, dum ei rebellant, eamque ad sua concupita, puta ad bona sensibilia, contra legem Dei, quasi ad vineas adulterinas trahere satagunt, et reipsa sæpe pertrahunt, quo fit ut anima vineam suam, id est, statum gratiæ, charitatis et virtutum, ex quo omnium bonorum flores et fructus germinabunt, non custodiat, sed dissipet et prodigat, juxta illud: *Oculus meus deprædatus est animam meam*, Thren. 3. 51. Ita S. Ambros. lib. de Isaac et anima, cap. 4: *Filii matris pugnaverunt in me. Hoc est*, inquit, *impugnaverunt me corporis passiones, carnis illecebræ decoloraverunt me, ideo sol justitiæ mihi non refulsit.*

Huc facit versio Septuag. *Filii matris meæ pugnaverunt in me.* In eadem enim anima sunt concupiscentiæ, quæ luctantur contra rationem et mentem juxta illud: *Caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem*, Gal. 5. Quocirca Religiosi, qui norunt quàm difficile sit homini custodire vineam voluntatis suæ, quæ à sororibus suis, puta à tot concupiscentiis, assidue impugnatur, eam subjiciunt Prælato, illiusque custodiæ committunt. Hinc nonnulli apud S. Bernard. serm. 29. inter quos est Gregorius, Nyssen. homil. 2. et Psellus apud Theodor. per

filios matris accipiunt dæmones, qui primitus creati fuerunt in cœlo justi et recti, quasi filii supernæ Jerusalem matris nostræ; sed à Lucifero seducti rebellantes Deo, ideoque cœlo expulsi, fideles Dei odio Vatiniano persequuntur, ideoque in eis excitant omnes pravos concupiscentiæ motus, qui eos decolorant, et sæpe comburunt perimuntque: nam *concupiscentia, cum conceperit, parit peccatum; peccatum vero cum consummatum fuerit, generat mortem*, Jacobi 1.

Anima ergo est quasi spiritualis vinea, cujus Pater æternus vinitor et agricola est, Joan. 15. 1. Quæ proinde rite culta fert botros suavissimos, ex quibus exprimitur vinum exultationis et confessionis, alioqui *uva ejus uva fellis et botri amarissimi, fel draconum vinum eorum, et venenum aspidum insanabile*, Deuter. 32. 32. Rursum vinea est status cujusque, v. g. sacerdotium, conjugium, pastoratus, etc. sed præsertim virginitas; hæc enim suavissimas dat uvas et vinum devotionis, orationis, contemplationis, unionis cum Deo et Christo. Unde S. Ambros. Exhort. ad virgin. ante medium: *Nemo*, inquit, *auferat vineam animæ vestræ, et vilia olera serat. Vinea enim quidam fructus virginalis est, conjugia velut olerum plantaria sunt, in quibus frequens zelus est; et ideo sicut olera herbarum cito cadunt atque marcescunt, nisi finem imponat senectus, aut ad perfectum vehat continentiæ. Non veniat ergo in vos Achab, qui concupiscat vineam vestram delere et exstinguere, nec veniat in vos Jezabel, vanum illud et seculare profluvium; hoc enim significatur vocabulo vana et vacua redundantia, sed veniat Nabuthe, qui venit à patre, sicut significat nominis ipsius interpretatio, qui vineam sanguine defendat suo, et pro eo mortem offerat.*

Alludit, ait Nyssen. homil. 2, ad paradisum terrestrem, qui quasi vinea tradita fuit Adæ à Deo, ut eum custodiret Genes. 2. 15; sed Adam tentatus à dæmone et Eva, quasi à fratre et sorore sua, nec se, nec paradisum custodivit. Unde peccans, ex eo expulsus totam suam posteritatem perdidit, et peccato originali decoloravit. Idem enim facit homo, qui animam quasi vineam suam non custodit; sed eam peccato decolorat et dæmoni tradit, itaque excolit vineam, non paradisi, sed inferni; non virtutum, sed vitiorum; non legis divinæ, sed concupiscentiæ. Unde Nyssen. censet animam hîc lugere casum et ruinam suam, qua à vinea paradisi expulsa est, quando in Adamo expugnata à serpente, non custodivit vineam immortalitatis, impassibilitatis, similitudinis Dei, et aversionis à peccato. Denique S. Gregor. homil. 17. in Evangel. *Vineæ*, inquit, *nostræ sunt actiones, quas usu quotidiani laboris excolimus; sed custodes in vineis positi vineam nostram non custodimus; quia dum extraneis actionibus implicamur, ministerium actionis nostræ negligimus.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Primo, Judæi sororem suam, id est, B. Virginem genere Judæam, æque ac Christum ejus filium variis injuriis vexarunt et insectati sunt. Unde nec filii morte, mortua sunt eorum odia. Pugnarunt, ait Rupertus, pugnas verborum, pugnas linguarum blasphemantium; prædicarunt illis Apostoli et filium meum esse Deum, et me Dei matrem, illum de Spiritu Sancto conceptum, me intactam virginem in partu et post partum permansisse. Mihi peculiaris erat cura populi mei; sed ejus improbitas coegit me hanc curam aliò transferre. Verum Deus pro una vinea plurimas mihi colendas et custodiendas est largitus: Omnes custodiam, ait, meam habent, et habere desiderant, de meritis meis præsumentes, de intercessionibus meis confidentes, et pro hujusmodi custodia ad me jugiter clamantes. Sic Rupertus de peculiaribus totius orbis Ecclesiis, nonne idem optime usurpemus de tot Parthenopeis ubique Sodalitiis, quæ privatæ quædam et peculiares sunt Deiparæ vineæ? ait Delrio.

Aliter Guilielmus: Judæi, inquit, pugnantes contra B. Virginem ejusque filium Salvatorem mundi, pugnarunt contra suam salutem. Posuerunt B. Virginem custodem in vineis, quia ipsis contra eam usque ad mortem sævientibus, illa animam suam posuit in redemptionem (per Christum) pro multis, et, ut multas vineas custodiret, vineam suam non custodivit, id est, ut multas animas salvas faceret, vitam suam suique filii morti exposuit.

VERS. 6: INDICA MIHI QUEM DILIGIT ANIMA MEA, UBI PASCAS, UBI CUBES IN MERIDIE, NE VAGARI INCIPIAM POST GREGES SODALIUM TUORUM.

INDICA MIHI (tu, ô sponse mi, qui es is) QUEM DILIGIT ANIMA MEA (plus quàm seipsam, quia tu es anima et vita animæ meæ; Christus enim est filius charitatis, ipsaque dilectio, ait Origen. homil. 2. è quatuor), UBI PASCAS, UBI CUBES IN MERIDIE (pro *ubi* hebr. est איכה *echa*, quod verti quoque potest, *quomodo*, quasi modum pascendi gregem sponsa doceri postulet à sponso pastore), NE VAGARI INCIPIAM POST GREGES SODALIUM TUORUM.] Pro *cubes* hebr. est תרביץ *tarbits*, id est cubare, accubare, quiescere facias gregem tuum. S. Ambros. lib. de Isaac et anima c. 4. legit, *ubi manes*, ac tres S. Script. sensus hîc denotari autumat.

Grammatice, sponsa vineas custodiendo oberrans solis radiis usta, decolorata et obfuscata petit à sponso pastore locum, in quo velut umbraculo cum gregibus quiescat et cubet *in meridie*, id est, in ardore solis, ut ad eum se proripiat, ne sole torreatur, sed ibi sponsi sui umbra, quiete et pastu fruatur, ne alioqui umbram quærens, incipiat vagari, incidatque in sponsi sodales, id est, æmulos, rivales et adversarios. Solent enim pastores in meridie greges ad stabula vel sylvas, aut valles umbrosas deducere, ne solis æstu feriantur, sed ibi partim ruminent, digerantque escam quam in agris comederunt, partim novam à pastore præparatam accipiant. Sponsa ergo in æstu meridiei captat umbram qua refrigeretur, nec ullam meliorem putat, quàm illam in qua cubat sponsus, juxta quem meridianus fervor timendus non est.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Parabolice et genuine, ad litteram significatur quod Ecclesia æstu persecutionis Judæorum et Gentium afflicta et decolorata, petat à Christo sponso suo locum in quo fideles suos pascat, et

cum iis refrigerium cubando captet *in meridie*, id est, in ardore tribulationis, ut ibidem à sponso pascatur, animetur, corroboretur, ne alioqui incidat in sponsi sodales, id est, æmulos hæreticos, vel homines impios, à quibus pabulis hæresum, errorum et vitiorum pascatur. Unde Chald. hæc more suo applicans Judæis, in captivitate ab idololatris vexatis et tentatis, sic vertit : *Quando pervenit tempus, ut Moses dissolveretur ab hoc seculo, dixit coram Domino : Manifestum est coram me quod populus iste futurus est ut peccet, et vadat in captivitatem; nunc autem indica mihi quomodo gubernantur, et quomodo habitabunt inter populos, quorum decreta sunt his graviora calore et æstu in meridie, in revolutione Tammuz.*

Apposite Beda : *Bene*, inquit, *cum cujus præsidium flagitat, Dilectum animæ suæ vocat; quia quo gravius est periculum, de quo eripi cupit, eo amplius illum, per quem se recipiendam novit, diligit.*

Magis pathetice Nyssen. hom. 2 : *Renuntia mihi*, inquit, *quem diligit anima mea; ita enim te nomino, quoniam nomen tuum superat omnem cogitationem et intelligentiam, nec universa natura particeps rationis id effari potest, aut comprehendere. Nomen enim tuum quo tua cognoscitur bonitas, est meæ animæ ad te habitudo; quomodo enim te non diligam, qui me sic dilexisti, etiamsi adeo nigra essem, ut animam tuam posueris pro ovibus quas tu pascis? Non potest cogitari hac major dilectio, quàm tuâ animâ meam permutare salutem.*

Nota : Meridies, cum sol ardet, symbolum est primo, ardoris persecutionis et afflictionis, cum illa quasi est summa et in culmine; tunc enim vel maxime Ecclesia invocat Christum, ut sibi auxilium et refrigerium præstet. Ita Cassiod. et Beda : *Christus*, inquit, *qui pascit oves suas, inter eas cubat in meridie; quia corda fidelium suorum, ne fervore tentationum intus arescant, memoria supernæ suavitatis reficit, et in eis ipse propitius manere consuevit.* Huc accedit S. Greg. qui per meridiem accipit ardorem vitiorum : *In meridie*, ait, *Christus sub umbra pascit et cubat? quia in refrigeratione Spiritus Sancti sibi quasi requiem et pastum parat. Per meridiem quippe ardor vitiorum exprimitur, per umbram vero spiritualis gratiæ status designatur. Meridie ergo fervente in umbra Christus requiescit; quia dum in reprobis æstus vitiorum flagrat, ipse sponsæ suæ spiritum refrigerii tribuit, et in ea sibi delectabilem locum quietis efficit. Sed hoc sibi sponsa indicari deposcit, quod nulli unquam declaratur, nisi ei qui idem sanctificatricis gratiæ munus percipit.*

Secundo, meridies symbolum est summæ claritatis fidei, æque ac summæ charitatis : in meridie enim clarissima est dies, æque ac ardentissima. Petit ergo sponsa locum sponsi in meridie, hoc est, petit ab aurora, id est, modica Dei cognitione, traduci ad clarissimam Dei et rerum fidei contemplationem, qua omnes errores Judæorum aliorumque infidelium velut nebulas illuminando dispellat. Petit quoque ardentissimam charitatem, ut ea succensa ardorem omnem persecutionis et tribulationis vincat et superet, juxta illud : *Aquæ multæ non potuerunt exstinguere charitatem, nec flumina obruent illam*, Cantic. 8. 7. Huc facit illud Habacuc 3 : *Deus ab Austro veniet; per quod significatur meridies, id est, fervor charitatis et splendor veritatis*, ait S. August. 18. Civitat. 32. Unde Origen. hic hom. 2. è quatuor : *Postulat*, inquit, *sponsa à sponso ut ei locum secreti sui indicet et quietis, quandoquidem amoris impatiens etiam per meridiem cupit audire sponsum eo præcipue tempore, quo clarior lux, et splendor diei perfectus et purus est, ut assistat ei oves pascenti vel refrigeranti.* Idem, hom. 1. è duabus : *Non quæro*, ait, *alia tempora, quando vespere, quando diluculo, quando in solis pascis occubitu. Illud tempus inquiro, quando in florente die, quando plena luce in majestatis tuæ splendore versaris.* Et S. Ambros. 4. Hexamer. cap. 5. alloquens Christum sic ait : *In meridiano pascis, hoc est, in Ecclesiæ loco ubi justitia resplendet, ubi fulget judicium, sicut meridies, ubi umbra non cernitur, ubi majores sunt dies, quod eis sol justitiæ tanquam æstivis diutius immoretur.* Idem, serm. 2. in psal. 118 : *Qui receperunt te*, inquit, *sicut salutis auctorem, in meridie sunt. Illis lucet, illis calet gratia tua sicut meridies, illis meridies factus es, qui pascuntur in divitiis tuis, et in te sperant. Ideo ut dicit David : Deduces eorum justitiam tanquam lumen, et judicium eorum tanquam meridiem*, Psalm. 36. 6. Idem in Exhortat. ad virgin. *Ubi Christus manet, nisi ubi justitiæ meridies fulget? Ideoque dicitur : In sole posuit tabernaculum suum*, Psal. 28. 6.

Hinc Theodoretus docet hic notam veræ fidei et consequenter veræ Ecclesiæ assignari meridiem, id est, claram, publicam et universalem orthodoxæ fidei toto orbe prædicationem; in ea enim meridiatur Christus, indeque Ecclesia cognominatur Catholica, id est, universalis, sive toto orbe resplendens; cum hæreticorum sectæ latebras et angulos quærant, nec nisi in una alterave provincia delitescant. Sic et S. August. lib. de Unitate Ecclesiæ, cap. 14.

Tertio, nonnulli censent Ecclesiam hic petere à Christo ubi cubet in meridie, id est, ubi jaceat in præsepio, cum recens natus est. Licet enim natus sit post mediam noctem in tenebris, tamen in eadem luce sua illustravit orbem, ut videretur non esse nox, sed meridies, juxta illud dictum de Angelo annuntiante pastoribus Christi ortum : *Et ecce angelus Domini stetit juxta illos, et claritas Dei circumfulsit illos*, Lucæ 2. 9.

Melius tamen accipias per meridiem Christi crucifixionem; in meridie enim crucifixus est, atque crux Christi Ecclesiæ et fidelibus contra omnes persecutionum et tribulationum æstus, certum fidumque præstat umbraculum et solatium. Aurora ergo vitæ Christi fuit in nativitate; dies in prædicatione; meridies in cruce; vespera in sepulcro. Ita Philo Carpathius. Tacite ergo sponsa, puta Ecclesia et anima fidelis, quæ plane configurari optat Christo crucifixo, ejusque crucem ferre sibique imprimere, petit quomodo (Hebræum enim איכה *echa* tam *quomodo* quàm *ubi* significat), quomodo, inquam, Christus in meridie, id est, in ferventissimo dolorum et tormentorum æstu, ad horam nempe sextam, in duro crucis lectulo cubuerit, ut ad ejus similitudinem animum suum et studium attemperet, se denique totam ad Christi in meridie crucifixi exemplar figat et formet.

Quarto, meridies Symbolum est Jerusalem et Sionis, ubi Christus docuit, et Ecclesiam primam fidelium Sanctorumque instituit, juxta illud Isaiæ 2 : *De Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem.* Jerusalem enim vergit ad Meridiem.

Primi enim fideles in rebus dubiis et quacumque tribulatione confugiebant ad B. Virginem et Apostolos degentes in Jerusalem, ut ab iis lucem, robur et fervorem acciperent, ut patet Actor. 15.

Rursum, meridies est Romana Ecclesia, ad quam S. Petrus jubente Christo ex Jerusalem et Antiochia transtulit primatum et pontificatum suum; unde ad illam, velut ad umbraculum et asylum, confugiunt ex toto orbe fideles in quavis difficultate et dubio, ut ab ea in fide illuminentur, et in Dei amore accendantur. In ea ergo sunt pabula Orthodoxæ doctrinæ, fidei et rerum divinarum. Hinc Aponius per *meridiem* accipit cathedram Petri, sive Sedem Apostolicam: *Ista,* inquit, *pascua, Evangelicæ scilicet doctrinæ, quæ Apostolorum principi revelata est Petro, non videt anima, nisi quæ vestigia Petri credendo et confitendo prosecuta fuerit.*

Porro, perperam Donatistæ hoc loco abutebantur, ut probarent apud se in Africa esse veram Ecclesiam, quod Africa sit ad Meridiem sita; sed eos recte refellit S. August. ser. 50. de Verbis Domini secundùm Joannem. Primo, quod hæc sint verba sponsæ, id est Ecclesiæ, quærentis locum sponsi in meridie, non autem sponsi quærentis sponsam Ecclesiam; secundo, quod Ægyptus, in qua erant examina sanctorum Religiosorum, magis sit ad Meridiem, quàm Africa; tertio, quod in Africa duæ erant Ecclesiæ: una Catholicorum, et altera Donatistarum; quærit ergo sponsa in utra istarum cubet et pascat sponsus, q. d. *O quem dilexit anima mea! annuntia mihi, doce me. Audio enim in Meridie, id est, in Africa, duas esse partes, imo multas concisiones. Annuntia ergo mihi ubi pascis, quæ oves ad te pertinent, quod ovile illic me jubes amare, cui me debeo sociare, ne forte fiam velut operta. Illudunt enim quasi latenti, insultant quasi perditæ, quasi nusquam alibi existenti. Ne ergo quasi operta, quasi latens fiam super greges sodalium tuorum Donatistarum. Maximianistarum, Rogatistarum, cæterarumque pestium extra colligentium, et ideo spargentium, rogo te, annuntia mihi si illic pastorem meum requiram, ut non in gurgitem rebaptizationis incurram.* Hæc August. Vide eumdem lib. de Unitate Ecclesiæ, cap. 14.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima sancta solis, id est tribulationis, tentationis et concupiscentiæ, ardore decolorata poscit opem Christi, qui fideles suos velut sol meridianus vera cognitione illustrat, et magno Dei amore inflammat, ut omnes ærumnas alacriter et ardenter superent, juxta illud Eccli. 34. 19: *Oculi Domini super timentes eum, protector potentiæ firmamentum virtutis, regimen ardoris, et umbraculum meridiani.* Et illud Isaiæ 25. 4: *Quia factus est fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua, spes à turbine, umbraculum ab æstu.* Confugiunt ergo ad Christum, de quo Jeremias ait: *Spiritus oris nostri Christus Dominus, captus est in peccatis nostris; cui diximus: In umbra tua vivemus in Gentibus,* Thren. 4. 20. Unde sponsa id quod hîc petit consecuta, c. 2. v. 3. ait: *Sub umbra illius quem desideraveram, sedi.*

Hinc meridies notat statum perfectionis, in qua anima diligit Deum ex toto corde, ex tota mente et ex omnibus viribus. Audi S. Augustin. serm. 50. de Verbis Domini secundùm Joannem: *Annuntia mihi ubi pascis, ubi cubas in meridie. Quid signat meridies? magnum fervorem, magnumque splendorem. Ergo notum fac mihi qui sint sapientes tui, spiritu ferventes, doctrina fulgentes. Dexteram tuam notam fac mihi, et eruditos corde in sapientia. Ipsis inhæream in corpore tuo, ipsis socier, cum ipsis te fruar. Ergo annuntia mihi ubi pascas, ubi cubes in meridie, ne incurram in eos qui alia de te dicunt, aliud de te sentiunt, alia de te credunt, alia de te prædicant, et greges suos habent, et sodales tui sunt; quia de tua mensa vivunt, et mensæ tuæ sacramenta pertractant; sodales enim dicti sunt, quod simul edant, quasi simul edales, etc.* Hinc idem S. August. epist. 48. ad Vincentium, per *meridiem* accipit justos, *in quibus luce fulgentibus et charitate ferventibus, quasi in meridie requiescit.* In libro vero de Unitate Ecclesiæ cap. 18. Christus cubat in meridie, id est, inquit, in iis *qui habent charitatem, et non dividunt unitatem.* Quocirca Aponius per *meridiem* accipit sacras Virgines, Monachos et Religiosos; nam *justorum semita quasi lux splendens procedit, et crescit usque ad perfectum diem,* Prov. 4. 18. Audi Origenem hom. 2. è quatuor: *Si quando sol justitiæ Christus Ecclesiæ suæ excelsa et ardua virtutum suarum secreta manifestat, amœna etiam pascua cubiliaque meridiana videbitur edocere. Nam cum adhuc initia habet discendi, et prima, ut ita dicam, ab eo scientiæ suscipit rudimenta, tunc dicit Propheta: Et adjuvabit eam mane diluculo. Nunc ergo quia perfectiora jam quærit, et excelsiora desiderat, meridianum scientiæ lumen exposcit,* juxta illud psalm. 36. 6: *Revela Domino viam tuam, et ipse faciet, et educet quasi lumen justitiam tuam, et judicium tuum tanquam meridiem.*

Rursum Nyssen. hom. 2. censet sponsam hîc petere pabulum Eucharistiæ, qua roborata viam capessat ad meridiem gloriæ cœlestis: *Doce me,* inquit, *dicere piam animam ubi pascas, ut salutari percepta pastione æterno implear nutrimento, quam qui non comedit, non potest ingredi vitam æternam, et accurrens ad fontem divinum potum hauriam, quem tu tanquam ex fonte præbes sitientibus, aquam profundens ex tuo latere, ferro hac vena aperta; quam qui gustaverit, fit fons aquæ salientis in vitam æternam. Si enim in his me pascas, me omnino facies cubare in meridie, quando in pace simul dormiens requiescam in luce quæ caret umbra, sole lucente super verticem, in qua tu cubare facis eos quos tu pavisti, quando tu pueros tuos excipies tecum in cubile. Nemo autem hac meridiana requie dignus censetur, qui non fuerit filius lucis, et filius diei: qui autem ex æquo se separavit à vespertinis et matutinis tenebris, hoc est, ubi incipit malum, et in quo desinit, is in meridie, ut in eo cubet, collocatur à sole justitiæ.* Eucharistia recte vocatur *meridies,* tum quia continet Christum, qui est ipsa lux mundi; tum quia contra omnes tentationes et concupiscentias meridianum præbet umbraculum; tum quia confert plenitudinem charitatis, et deliciarum luminumque cœlestium, juxta illud: *Jesus, etc. cum dilexisset suos, qui erant in mundo, in finem* (amoris, id est extreme) *dilexit eos,* Joan. 13. 1.

Anagogice : Meridies typus est cœli et cœlestis gloriæ. Sicut enim in meridie sol totam suam vim illuminandi et calefaciendi exerit, eamque toti terræ communicat : sic Christus in cœlo totam quasi divinitatis suæ vim et gloriam exerit, primo in suam humanitatem, deinde in B. Virginem et Sanctos omnes, qua eos in corpore et anima omni lætitia, voluptate bonisque omnibus replet, cumulat et beat. In hac vita ergo est aurora fidei, in altera meridies visionis et amoris, juxta illud : *Satiabor, cum apparuerit gloria tua,* Ps. 16. v. ult. Audi S. Bernard. ser. 33 : *O vere meridies plenitudo fervoris et lucis, solis statio, umbrarum exterminatio, desiccatio paludum, fœtorum depulsio! O perenne solstitium, quando jam non inclinabitur dies! ô lumen meridianum! ô vernalis temperies! ô æstiva venustas! ô autumnalis ubertas, et, ne quid videar præteriisse, ô quies et feriatio hiemalis! Aut certe si hoc magis probas, sola tunc hiems abiit et recessit. Hunc locum, inquit, tantæ charitatis et pacis, et plenitudinis indica mihi, ut, quemadmodum Jacob adhuc in corpore manens vidit Dominum facie ad faciem, et salva facta est anima ejus,* Genes. 32; *ita ego quoque te in lumine tuo, et in decore tuo per mentis excessum merear contemplari, pascentem uberius, quiescentem securius : nam et hic pascis, sed non in securitate, nec cubare licet, sed stare et vigilare oportet propter timores nocturnos. Heu! nec clara lux, nec plena refectio, nec mansio tuta, et ideo indica mihi ubi pascas, ubi cubes in meridie. Beatum me dicis, cum esurio et sitio justitiam,* Psal. 64; *quid hoc ad illorum felicitatem, qui repleti sunt in bonis domus tuæ, qui epulantur et exsultant in conspectu Dei, et delectantur in lætitia?* Psal. 67; et paucis interjectis : *Omnia mihi hic cedunt citra perfectum, plura præter votum, et tutum nihil. Quando adimplebis me lætitia cum vultu tuo?* Psal. 15. *Vultum tuum, Domine, requiram, vultus tuus meridies est. Indica mihi ubi pascas, ubi cubes in meridie. Scio satis ubi pascas non cubans : indica mihi ubi pascas et cubes*, Psal. 26.

Hinc S. August. in psal. 54. per *meridiem* accipit beatam æternitatem : *Vespere*, inquit, *mane et meridie narrabo et annuntiabo ; et exaudiet vocem meam. Evangeliza tu, noli tacere tu, dic quid accepisti. Vespere de præteritis, mane de futuris, meridie de sempiternis. Ideo ad id quod ait, Vespere, pertinet quod exauditur vox ejus : finis enim in meridie est, sed inde non declinatur in occasum. In meridie enim lux excelsa est, splendor sapientiæ, fervor dilectionis. Vespere, mane et meridie. Vespere Dominus in cruce, mane in resurrectione, meridie in ascensione. Et enarrabo vespere patientiam morientis, annuntiabo mane vitam resurrectionis, orabo ut exaudias meridie sedens ad dexteram Patris.*

Mystici et contemplativi per *meridiem* accipiunt summum contemplationis et amoris gradum. Unde S. Laurent. Justinian. de Ligno vitæ tract. de Orat. cap. 10. sex contemplationis gradus assignat, atque sextum et summum hunc ponit : *Sextus contemplationis gradus est, quando animus illa ex divini luminis irradiatione cognoscit, quibus omnis humana ratio declinat, et intelligibilium intelligentia rationem amittit, et omnem humanam rationem et intentionem transcendit. Hinc emanans fluminis impetus lætificat animum contemplantis memoria abundantiæ suavitatis Dei: in quo gustu cum ad Deum totis præcordiis amandum facile abducat hominem potentia ejus, et virtus et gloria, majestas, bonitas, beatitudo, ad contemplanda ejus amabilia per seipsa in affectum cordis contemplantis elucescentia; hoc potissimum amantem rapit in amabilem, quia ipse in seipso est quidquid in eo amabile est, qui est totum quod est; quia bono amore ipsius boni sic se intendit pius affectus, ut non se inde revocet, donec unus cum eo spiritus effectus sit : quod cum in eo fuerit perfectum, jam solo mortalitatis velo differt ac dividitur à Sanctis sanctorum, à summa illa beatitudine supercœlestium, qua tamen in fide et spe ejus, quem amat, in conscientia fruitur.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Primo, Honorius Augustod. sic de ea exponit : *Mariæ anima Christum dilexit, ideo omnia secreta Patris ei innotuere. Castissima virgo fuit meridies, de Spiritu Sancto splendens et fervens, in quem Christus declinavit æstum libidinosorum, et cubavit in ejus humilitate, pastus est in ejus castitate. Ne vagari, etc. Id est, notifica omnibus quod in me requieveris, ne hæretici dilacerent dicentes : Si virgo peperit, phantasma fuit. Et ego vagor per eorum greges, quia in secretis et conventiculis eorum sum psalmus eorum.* Hæc vera sunt, sed huic loco minus congrua.

Secundo, Rupertus hæc adaptat B. Virgini quærenti Christum triduo perditum, eumque invenienti in templo : *Fili,* inquit, *quid fecisti nobis sic? Ecce pater tuus et ego dolentes quærebamus te,* Lucæ 2. 48. In templo enim est meridies, id est, doctrina veritatis, et ardens prædicatio charitatis.

Tertio, idem Rupertus et Guilielmus, atque ex iis Delrio censent his verbis B. Virginem aspirare primo, ad cœlum; secundo, ad Christum suum, ut eo fruatur facie ad faciem, q. d. Assume me quò assumptus es, ut tecum pascar, tecum cubem, quæ te olim tam devote pavi, et toties cubitum collocavi. Emissus es olim è sede magnitudinis tuæ, ut mecum esses et mecum laborares : emitte me nunc de carcere ærumnosæ vitæ hujus, ut tecum sim, et pausem tecum post tantos labores materni affectus. Tertio, non addere quem pascat, aut quos, ut nostrum exerceat intellectum; quia non tantum illic suos pascit, hoc est, sanctos Angelos, sed etiam humanitatem suam perennibus deliciis divinitatis suæ. Unde postea dicetur ipsemet pasci inter lilia. Pascit quà Deus, pascitur quà homo. Quarto, addit in meridie, quia ibi sempiterna meridies est, ibi jugis fervor divinæ claritatis est, ubi cubat Jesus, ubi quiescit divinitati unita humanitas. Ibi pia mater petebat pasci ab ipso Deo, pasci cum ipso homine, ibi cum suo Jesu cubare. Quinto, sodales esse Apostolos, qui in Gentium dispersione quasi vagabantur Evangelium toto orbe circumferentes : petere autem piam matrem, ne, jam expletis maternis officiis omnibus, emerita et plena dierum, cum Apostolis novum subire profectionum et prædicationis laborem jubeatur, cui pares erant ipsi Apostoli, Spiritus Sancti gratia et cœlesti luce satis instructi.

NE VAGARI INCIPIAM POST GREGES SODALIUM TUORUM.] Pungit sponsa sponsum stimulo zelotypiæ, q. d. Indica mihi locum ubi cubes in meridie,

alioqui periculum est ne vagando in tuos æmulos et corrivales incidam, qui te excluso me sibi in sponsam ambiunt, uti fecerunt sponsi Penelopes Hebr. *quia cur ero sicut vaga super greges sociorum tuorum?* Pro *sicut vaga*, hebr. est, כעטיה *keoteiah*, id est, *sicut amicta, operta, tecta*, vel *sicut operiens se*, aut, *sicut declinans, divertens, vagans, errans;* alii, *sicut increpata et objurgata.* Ita Pagnin. Unde Septuag. vertunt : *Ne forte efficiar sicut adoperta super greges sodalium tuorum.* Pro *adoperta*, græce est περιβαλλομένη. Quod S. Hier. in versione Origenis vertit, *cooperta;* alii, *circumducta;* Symmach. et ex eo Theod. ῥεμβομένη, id est, *vaga, vacillans* et errans, aut potius *circumagitata et rotata, uti lapis rotatur in funda*, ut eum fundibularius majori impetu vibret et ejaculetur : ῥέμβων enim est *funda.*

Porro, τὸ *amicta* vel *adoperta* quintupliciter accipi potest. Primo, pro meretrice ; hæc enim olim palliolo aut velo se tegere et operire solebat ex pudore, ne agnosceretur, uti patet de Thamar Genes. 38. Unde Vatabl. vertit : *Ne oberrans per greges sodalium tuorum videar palliolata, id est, meretricula;* alii : *Cur ergo quasi quæ declinat, et divertit ad greges sodalium tuorum?* hoc est, eorum qui se dicunt tuos sodales, cum quidvis aliud potius sint.

Secundo et melius, *cooperta*, id est lugens : lugentes enim solent caput et faciem velo operire, præsertim viduæ, quæ lugent mortem mariti, q. d. Cur te, ô sponse mi, absente, ego sponsa tua videbor vidua, et lugens tuî absentiam velut mortem?

Posset, tertio, τὸ *cooperta* notare modestiam, honestatem et pudorem virginalem sponsæ, quæ se velat et tegit; ne à sponsi sodalibus conspici queat, uti se velavit et pallio se cooperuit Rebecca, viso Isaac sponso suo, Genes. 24. 65. Sic enim virgines et sponsæ honestæ velant se, juxta præceptum Apostoli 1. Corinth. 11. v. 5. Vide Tertull. et ex eo S. Cyprian. libr. de Velandis virginibus, et lib. de Habitu mulierum. Ita Origen. homil. 1. quem audi : *Nisi enim tu mihi annuntiaveris, incipio errabunda jactari; et dum te quæro, in aliorum greges incurro; et quia aliorum erubesco faciem, meam absque mora mox contegere incipio. Sum quippe sponsa formosa, et aliis nudam faciem meam non ostendo, nisi tibi soli quem jam pridem deosculata sum.* Et S. Hieron. epist. 22. ad Eustochium, ex hoc loco docet virgines non ex parte, sed omnino et ex toto debere velare faciem : *Zelotypus*, inquit, *est Jesus, non vult ab aliis videri faciem suam, excuses licet atque causeris; obducto velamine ora contexi, et quæsivi te ibi, et dixi : Annuntia mihi, ne quando efficiar sicut operta super greges sodalium tuorum; tumebit et dicet : Si non cognoveris te, etc.*

Quarto, S. Augustinus epist. 48. ad Vincent. et libr. de Unitate Ecclesiæ cap. 14 : *Cooperta*, inquit, id est, obscura, latens et incognita. Ecclesia enim posita est à Christo in meridie, ut omnibus sit visibilis et conspicua : ergo non decet eam esse coopertam, id est, latentem et absconditam, uti sunt Ecclesiæ Donatistarum aliorumque hæreticorum. Sic et Origenes, qui asserit idcirco Ecclesiam, vel animam Dei sponsam, requirere Christi cubicula et plenitudinem scientiæ à Deo postulare, ne videatur esse una è philosophorum scholis, quæ *adoperta* nuncupatur, eo quod veritas apud eos operta sit et incognita.

Quinto et optime, *cooperta* idem est quod vagans et errans, uti vertit Noster : feminæ enim cum domo abeunt, aliòque vadunt, honestatis causa sese cooperiunt et tegunt. Petit ergo sponsa à sponso locum ubi cubet in meridie, id est, in æstu persecutionum, ut ad eum confugiat, ne alioqui, inquit, ego, id est, fideles mei, qui sunt membra mea, præsertim in primitiva, novella et tenella Ecclesia, dispergantur, et vagando deflectant ad Gentes, idololatras, hæreticos et philosophos, ac in eorum errorem inducantur, qui se jactant sodales Christi et veros pastores, doctoresque veritatis cum sint socii et ministri diaboli. Unde Chaldæus hæc more suo adaptans Judæis : *Et quare*, inquit, *erunt transmigrantes inter greges filiorum Esau et Ismael, qui applicant sibi idola sua pro sociis?* Ita Nyssenus, Philo Carpathius, Cassiod. Beda, Anselmus, S. Bernard. et alii.

Recte notat Theodoretus hæreticos se vocare sodales Christi, quia habitum et nomen Christi circumferunt, nec nisi Evangelium Christi ore crepant, sed corde ei adversantur, juxta illud Pauli : *Habentes speciem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes*, 2. Timoth. 3. Rursum hæretici eumdem habent Baptismum aliaque Sacramenta, quæ Christus et Christiani. Denique *sodales* dicuntur, non quia amici, sed quia quasi ex æqualitate cum Christo certare contendunt, promittentes eadem bona suis sectatoribus, quæ Christus suis asseclis pollicetur : unde et eos à suo nomine nuncupant, Donatistas à Donato, Arianos ab Ario, Pelagianos à Pelagio, sicuti Christiani vocantur à Christo. Quocirca ab his Ecclesia (id est, fideles rudiores in Ecclesia) fit vaga, erronea, et circumducitur ac rotatur *omni vento doctrinæ ad circumventionem erroris*, ait Paulus Ephes. 4. 14.

Sodalium.] Primo, Origen. homil. 2. ex quatuor per *sodales* accipit Angelos, quibus Deus gentium singularem curam distribuit et demandavit, q. d. Ne per gentes vager, et eorum Angelis præsidibus subjiciat, quæ uni sponso Christo subdita sum, ejusque vicario S. Michaeli. Hic enim nunc præses est Ecclesiæ, uti olim fuit Synagogæ.

Secundo, Rupertus per *sodales* accipit Scribas et Pharisæos, q. d. Ostende mihi, ô Christe, ubi pascas tuos fideles, ne alioqui recidam in priores meos magistros; puta Scribas Mosaicos, qui me ad Judaismum et Judaicas traditiones ac superstitiones retrahant, sicut Magi quærentes Christum duce stella, cum eam velut meridiem se occultantem reliquerunt, inciderunt in Herodem et Scribas, qui Christum et, ob Christum, Magos alia via in patriam redeuntes persecuti sunt, Matth. 2.

Tertio, S. Bernard. ser. 33. accipit dæmones, præsertim meridianos qui scilicet licet sint nox, id est, tenebrosi per malitiam, tamen Christi meridiem, id est, splendorem et fervorem fraudulenter simulant et ostentant, ut fideles ad se alliciant et decipiant, juxta illud psal. 90 : *Ab incursu et dæmonio meridiano. Itaque*, inquit, *nisi cordi illius quem forte aliquod istiusmodi dæmonum tentandum acceperit, oriens ex alto illuxerit verus meridies, qui falsum convincat et prodat; non poterit omnino caveri, sed tentabit et supplantabit sine dubio sub specie boni, pro bono scilicet*

malum incauto et improvido persuadens. Et tunc meridies, id est, major claritas apparet tentans, cum quasi boni majoris imaginem præfert.

Quarto et optime, per *sodales* accipias hæreticos, Philosophos cæterosque errorum magistros, qui discipulorum greges post se trahere satagunt, ac subinde Christianos novellos ad se reipsa trahunt; hoc enim hic devitare cupit Ecclesia. Ita Cassiod. Justus Orgel. Philo Carpathius, S. Ansel. et Bernard.

Tropol. S. Gregor. per *sodales* accipit perversos Christianos et falsos fratres, in quos fideles incidere metuit, ne ab eis pervertantur: *Vere*, inquit, *in quo Christus non cubat, vagatur; quia mens quam ille suavis et ponderosus Christi spiritus non implet, multis cogitationibus dissoluta circumfertur. Sed qui sunt sodales Christi, per quorum greges sponsa vagari pertimescit, nisi falsi quique Christiani? qui aut nominis solius, aut etiam Sacramentorum communione fratres Christi vocantur; quia electis, quos ipse fratres vocavit, in Ecclesia cohabitando sociantur. Quorum multitudines bene per exprobrationem greges appellantur: quia dum quasi irrationabilia animalia sine ordine vivunt, seductoribus spiritibus ad devorandum traduntur. Per hujusmodi greges vagatur, quisquis ab intimo desiderio expulsus, reproborum stultitiam per similes cupiditates imitatur.* Concupiscentia enim est vaga, facitque hominem vagum, ut ab una, quam expertus fastidit, transeat ad aliam et aliam sine fine; quia quærit in eis satiem, et non invenit, juxta illud Isaiæ 57. 17: *Abiit vagus in via cordis sui.* Et illud Jerem. 50. 6: *Grex perditus factus est populus meus; pastores eorum seduxerunt eos, feceruntque vagari in montibus: de monte in collem transierunt, obliti sunt cubilis sui.* Concupiscentia ergo circumducit animam ab una voluptate in aliam, ab uno scelere in aliud, eamque rotat, sicut rotatur lapis in funda, ad omnem injuriam et vim proximo inferendam, ac ad omne nefas, juxta illud Sapient. 4. 12: *Inconstantia concupiscentiæ transvertit sensum.* Hoc significat τὸ ῥεμβομένη, id est, *circumversa* vel *rotata in funda*, ut vertit Symmachus.

VOX SPONSI

ET SOCIORUM EJUS.

VERS. 7: SI IGNORAS TE, O PULCHERRIMA INTER MULIERES, EGREDERE ET ABI POST VESTIGIA (Hebr. POST CALCANEOS) GREGUM TUORUM, ET PASCE HÆDOS TUOS JUXTA TABERNACULA PASTORUM.

Vatablus et alii hebraizantes τὸ *te*, cum dicitur, *si ignoras te*, censent Hebraico pleonasmo redundare, et elegantiæ duntaxat causa poni. Unde ipsi ex Hebræo vertunt: *Si ignoras tibi*, id est, *si ignoras*, sicut mox in Hebr. dicitur צאי לך *tsei-lach*, id est, *egredere tibi*, id est, *egredere*, et alibi sæpe. Sic *te* vel *tibi* apud Latinos sæpe redundat, ut *tute hoc fecisti, vade tibi, vive tibi, ecce tibi*, id est, *ecce*. Sic sensus erit, q. d. Si ignoras, ô sponsa, ubi cubem ego sponsus tuus in meridie, abi et sequere vestigia gregum et pastorum: inter eos enim me invenies quasi pastorum pastorem et principem. Hinc sensus valde facilis et planus est, et sententiam aliàs impeditam expedit, claramque efficit. Ita Titelmannus, Hortolanus, Sanchez, Soto major et alii hebraice periti.

Verum Patres Græci et Latini urgent et ponderant τὸ *te*, æque ac Septuag. vertentes σεαυτήν, id est, *teipsam*. Sic sensus esse potest, primo, q. d. Si ignoras te, id est, tuam pulchritudinem, pulchrumque tabernaculum, in quo pasco et cubo in meridie; quia tuum tabernaculum pariter meum est, sicut tua pulchritudo pariter mea est: ubi enim est sponsa, ibi est et sponsus; ubi est Ecclesia, ibi est et Christus. Quare si id ipsum ignoras, egredere et abi post vestigia gregum et fidelium tuorum: uti enim greges, mei quoque sunt; atque ubi greges mei sunt, ibi sum quoque ego earum fidus et individuus pastor: *Et pasce hædos tuos juxta tabernacula pastorum*, puta Apostolorum et Doctorum: illos enim ego tibi præsides præfeci, et magistros constitui, atque ego in medio ipsorum versor et dego, uti dum viverem in medio ipsorum, à parentibus meis inventus sum in templo, Lucæ 2. 46, juxta illud: *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem seculi*, Matth. 28. 20. Quare per hosce pastores ego te vera doctrina pascam, et in omni solis, id est, persecutionis, ardore solabor et protegam: hos si sequaris, non incipies vagari, nec incides in meos sodales, id est, æmulos et rivales hæreticos, cæterorumque errorum magistros. Ita S. Athan. in Synopsi et Justus Orgelit. qui recte notant causam ignorationis sponsæ, cur scilicet illa ignoret ubi sponsus cubet in meridie, esse, quod ipsa ignoret seipsam suamque pulchritudinem; quare eam introspiciat, atque in ea sponsum inveniet.

Secundo, Nyssenus censet hæc verba non esse sponsi, sed adolescentularum ad sponsam querentem se solis æstu decoloratam, q. d. Esto tibi decolorata videaris; revera tamen es pulchra per excellentiam, id est, pulcherrima es mulierum; quod si ob persecutiones et ærumnas id ignoras, abi post tuos greges et Pastores, ab illis audies te laudari, tuamque pulchritudinem plenis buccis concrepari. Verum hic sensus videtur impertinens; non enim respondet interrogationi sponsæ quærentis, non, an ipsa sit pulchra, sed ubi sponsus pascat et cubet in meridie.

Tertio, Titelman. et alii censent hæc dici per ironiam. Pupugerat enim sponsa sponsum stimulo zelotypiæ dicens: *Ne vagari incipiam;* quare sponsus stimulum hunc in eam jocando reflectit, veluti si amator quispiam volens persuadere sponsæ, quod nusquam alibi sic possit, ut apud ipsum, commode et honorifice tractari, ita eam alloquatur: Si ignoras temetipsam, ô sponsa mea; si nondum tibi satis cognita est conditio tua, in qua apud me agis; egredere, et abi post amatores alios, illicque operam da tuis voluptatibus et desideriis explendis, ut videas et experientia ipsa tandem cognoscas quàm sit dissimilis tua conditio ab illis quæ aliis adhærent amatoribus. Huc accedunt Cassiodor. et Beda, qui exponunt per comminationem, q. d. Si ignoras, ô sponsa, quod pulchra facta sis per Baptismum, et pulchrior futura per tribulationum, quas tibi idcirco immittere decrevi, tolerantiam, egredere à meo consortio, et errantium actus imitare. Et S. Gregor. hic: *Quisquis*, inquit, *nescit se in hoc positum, ut tentationes per sufferentiam vincat, à familiaritate Christi recedit; quia in bello positus cum Domino suo pugnare recusat.*

Quarto et genuine, videntur hæc esse verba non solius sponsi, sed et sociorum ejus; unde et

mox socii hi aiunt : *Murenulas aureas faciemus*, in plurali, non *faciam*, in singulari, uti ibidem notant Justus, Rupert. Anselm. et S. Bernard. Sponsus ergo non per se, sed per socios suos respondet sponsæ : *Si ignoras te*, id est, tuas vias, tuos gressus, quibus ad me tendis, q. d. Si ignoras iter et viam, quam insistere debeas, ut ad locum, in quo pasco et cubo in meridie, pervenias : *Abi post vestigia gregum tuorum;* Hebr. *Exi tibi in calcaneis ovium;* Septuag. *Egredere tu in vestigiis gregum* (τὸ enim *tuorum* non est in Hebræo, nec in Græco) Symmach. *Egressa vade secundùm vestigia gregum*, hoc est, sequere fidem, vitam et mores priscorum fidelium, qui Deo placuerunt, puta Patriarcharum et Prophetarum. Hi enim sunt tui, id est, non tam ad legem veterem, quàm ad novam, Christique Ecclesiam pertinent, teste S. August. *Pasce hædos tuos juxta tabernacula pastorum*, id est, infirmos tuos fideles et peccatores, qui male olent, ut hirci et hædi ob putidam concupiscentiam, pascito juxta tabernacula pastorum, id est, juxta Ecclesias Apostolorum et eorum qui Apostolis successerunt : ab iis enim in fide et virtute firmabuntur, et à concupiscentiis curabuntur; quare ibi invenient sponsum animæ suæ Christum in meridie, id est, fulgore doctrinæ et fervore charitatis, recubantem, suosque fideles per Apostolos virosque Apostolicos pascentem. Alludit grammatice ad hædos, qui naturali instinctu agnoscunt matres, easque ex odore agnoscentes illico ad illas confugiunt. Fingitur enim hîc sponsa hædos parvulos et infirmos parcere, et lactare juxta tabernacula pastorum, qui hircos et capras adultas pascunt; quare ex hædis, qui ex odore agnoscunt et advolant ad vicinas capras quasi matres suas, agnoscit sponsa pastrix ubi sit sponsus pastor ovium et caprarum.

Sensus est ergo, q. d. Ait Hortolanus : Si quando, ô Ecclesia sponsa mea pulcherrima, inter maximas persecutiones, et rerum omnium difficultates perplexa, et inops consilii hærebis, observa majorum tuorum fidem, et in perferendis malis infractum animum, quæque illi his veluti pedibus suis difficiles ingressi vias, reliquerunt impressa vestigia, heroica sua facta, raræ fortitudinis ac constantiæ, tibi tuoque gregi imitanda exempla. Iisdem tu quoque ingredere pedibus, eadem tere vestigia, eam rectam tuque et grex tuus perpetuam tenere viam : ea vos procul dubio, ad mea pastorum Principis aliorumque insignium pastorum perducet mapalia, in virentibus, irriguis et opacis Israeliticorum montium locis fixa. Ibi nullum, qui te deceptam vitiet, aut sollicitet, offendes pseudo-Christum, nullum pseudo-prophetam; sed me ipsum, qui te incorruptam perpetuo servaturus sum et illibatam, verum Christum et legitimum sponsum tuum, meosque, qui gregem meum ex animi mei sententia, doctrina sana et scientia pascant, fidos pastores. Ibi jubeo ut pascas hædos tuos, tuos, inquam, filios tibi recens natos, quin et adultos, sed moribus adhuc et judicio neophytos, lascivientes, auribus prurientes, rerum novarum cupidos, et voluptatum (quarum virus redolent) magis quàm mei amatores. Ibi tuos hædos à meridiani solis incommodis tutos, cum reliquo meo grege jubeo ut facias accubare, prædicando verbum opportune, importune obsecrando, increpando cum omni patientia et doctrina.

Huc accedit Chaldæus, qui de more Judæis hæc applicans sic vertit : *Dixit sanctus et benedictus Mosi Prophetæ : Tu postulas ut deleatur illis exsilium, Synagoga, quæ comparata est puellæ pulcherrimæ, et quam anima mea diligit, ambulet in viis justorum, et ordinet orationem suam in ore Præfectorum suorum, et deducat generationes suas, et doceat filios suos, qui comparantur hædis caprarum, ut ambulent in domum Ecclesiæ et in domum doctrinæ : et propter illud meritum sustentabuntur in captivitate, donec mittam eis regem Messiam, qui ducat eos in requiem ad tabernaculum ipsorum, quod est domus sanctuarii, quam ædificabunt ei David et Solomon pastores Israel.*

Minus apposite aliqui pastores non veros, sed falsos hîc accipiunt, q. d. Sequere vestigia gregum, id est, fidem et mores priscorum justorum, sic fiet ut etiam impune hædos, id est, fideles tuos imperfectos, ductare possis circa tabernacula pastorum, perfidorum, inquam, illorum sodalium, quos pertimescebas; ideoque decrevi te similem facere equitatui meo, robori et potentiæ, quam ostendi in curribus Pharaonis, scilicet prosternendis et mergendis in mari Rubro.

Denique solatur sponsus animatque sponsam, compellando eam, *ô pulcherrima mulierum*, q. d. Videris tibi, ô sponsa sole persecutionum decolorata et obfuscata; at scito te ex dono et gratia Dei esse pulcherrimam mulierum. Id explicat et confirmat, dum subdit : *Pulchræ sunt genæ tuæ sicut turturis, collum tuum sicut monilia, etc.*

Tropolog. primo, *si ignoras te, egredere, etc.*, q. d. Cognitio suî ipsius est via ad cognitionem Dei, sicut ignoratio suî est ignoratio Dei : cognoscens enim suam infirmitatem, cogitur agnoscere Dei gratiam et omnipotentiam, eamque supplex invocare. Unde Agapetus Diaconus Admonit. ad Justinianum Imper. *Qui se novit*, inquit, *Deum noscet. Deum noscens, Deo assimilabitur. Assimilabitur qui Deo dignus erit, qui nihil Deo indignum admittit, sed cogitat quæ Dei sunt; et quæ cogitat loquitur, et quæ loquitur facit.* Vide S. Bernard. lib. 2. de Consider. ad Eugen. c. 3. et S. Ambros. ser. 2. in psal. 118. et Origenem hic hom. 2. ex quatuor. Unde S. Hieron. epist. 22. ad Eustochium : *Sis licet pulchra*, inquit, *et inter omnes mulieres species tua diligatur à me sponso tuo, nisi te cognoveris, et omni custodia servaveris cor tuum, nisi oculos juvenum fugeris, egredieris de thalamo meo, et pasces hædos, qui staturi sunt à sinistris.* Et S. Aug. serm. 50. de Verbis Dom. secundùm Joan. *Nisi*, inquit, *cognoveris temetipsam, quia una es, quia per omnes gentes es, quia casta es, quia colloquio perverso malorum sodalium corrumpi non debes. Nisi cognoveris temetipsam, quia recte mihi desponsavit ille virginem castam exhibere Christo, recteque mihi teipsam exhibeas, ne malis colloquiis, sicut serpens Evam seduxit astutia, sic et tui sensus corrumpantur à castitate mea. Nisi ergo talem cognoveris temetipsam, exi. Tu exi; aliis enim dicturus sum : Intra in gaudium Domini tui. Tibi non dicam : Intra, sed, Exi; ut sis inter eos qui ex nobis exierunt, exi tu : sed nisi cognoveris temetipsam, tunc exi; si autem cognoveris temetipsam, intra : si autem non cognoveris, exi tu in vestigiis gregum, et pasce hædos tuos in tabernaculis pastorum. Exi in vestigiis, non gregis, sed*

gregum, et pasce non sicut Petrus oves meas, sed hædos tuos in tabernaculis, non Pastoris, sed pastorum, non unitatis, sed dissensionis.

Secundo, ut homo veniat ad Deum animæ sponsum, oportet egrediatur ex suis affectibus et amoribus inordinatis, ac quasi ex seipso, ut scilicet exuat veterem hominem; sic enim novum, puta Christum, induet. Unde S. Ambr. de anima et Isaac cap. 4. docet animam conciliare sibi Dei præsentiam per sui cognitionem et mortificationem: *Cognosce igitur te*, inquit, *et naturæ decorem, et exi quasi exuta vinculis pedum, et nudo exerta vestigio, ut carnalia integumenta non sentias, vestigium mentis tuæ corporalia vincula non implicent, ut pes tuus speciosus appareat*, etc. *Hoc est ergo quod ait: Exi tu in calcaneis gregum et pasce hædos tuos in tabernaculis pastorum; quia per greges regnum intelligimus, eo quòd potestatis sit gregibus præsidere; præsidet autem unusquisque sibi quadam potestate regali, si coerceat in se corporis luxus, et servituti redigat carnem suam. Ideo dictum est.* Luc. 17. *Regnum Dei intra vos est. Unde pulchre ait ad animam: Exi, id est, exi à servitio, exi à carnis imperio atque dominatu; et exi non in carne, sed in spiritu, exi ad regimen potestatis; ideoque addidit: Pasce hædos tuos, id est, rege ea, quæ in sinistra tua sunt. Nam si non regantur, facile labuntur. Coerce petulantiam et lasciviam tui corporis; edoma leves motus: pasce eos non in eis corporeis tabernaculis sed in tabernaculis pastorum qui regere gregem norunt. Sunt enim amabilia tabernacula Israel, sicut nemora obumbrantia super flumen.* Hoc est quod Deus Abrahæ, dum eum ad se evocaret, præcepit dicens: *Egredere de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui*, etc. Genes. 12. Hinc Joannes Carmelita sic explicat: Egredere, id est temetipsam interseca, mediamque concide, ita ut mentem ab appetitu distermines, ac duo quasi agmina constituas. Altero quidem in agmine appetitum sentientem, effrænesque ipsius motus recensebis. Ab hoc vero agmine mentem voluntatemque segregabis, alterumque numerabis agmen, in quo teipsam repones, et, indicto bello, agminis primi colloquia commerciumque vitabis. Sic viam arripies luceque frueris. *Abi post vestigia gregum tuorum*, hoc est, post greges tradere, non ut à motibus appetitus effrænis traharis, sed ut quasi verbere inflecto urgeas, et quo mens vocat, recte ire compellas: *Pasce hædos tuos juxta tabernacula pastorum*, id est, sensus rebelles hœdorum more, dum recens sanguis effervet, exultantes, cum domueris, dictoque jam feceris audientes, ne patiaris otio se tradere, aut tam cito deseras, ac si rebellare nequeant, neque soleant; Sane si eos impune agere permiseris, fœdus rescindent, ac in te uno connisu irrumpent. Præside igitur illis, acriterque cæde, ac simul pasce juxta casas mapaliave pastorum, qui sunt viri rerum divinarum consultissimi, Apostolorumque posteri ac hæredes, qui saluberrimas spiritualium dogmatum herbas sibi credito gregi carpendas porrigunt: quorum si dogmata toto pectore hauseris, ad meridiem ipsorum ducatu ocissime properabis.

Tertio, anima ut Deum inveniat, debet sequi vestigia gregum, id est, Sanctorum, qui legem Dei sunt secuti, ac ejus in sacra Script. dogmata velut pabula depaverunt. Eadem hædos, id est petulantes et effrænes concupiscentiæ motus, refrænet ex disciplina pastorum.

Symbolice, S. Bernardus greges Dei, ait, sunt creaturæ, ex quarum vestigiis, id est, consideratione, vestigamus et pervenimus ad earum Creatorem, uti docet S. Thom. 1. part. qu. 5. art. 6. et qu. 47. art. 7. Vide S. Basilium hom. 11. Hexam. S. August. lib.10. Confess. c. 6. S. Gregor. 12. Mor. c. 8. Ita S. Antonius per hæc vestigia sponsi cubile, id est, Dei thronum et gloriam agnovit, uti refert Nicephor. lib. 11. c. 42. Unde S. Antonii hoc erat axioma, imo definitio mundi: *Quid est mundus? Est liber divinitatis. Cœli enim enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annunciat firmamentum*, ps. 18.

Porro, Nyssenus legit, *si non cognoscis te ipsam, ò Pulchra inter mulieres, egredere tu ex vestigiis gregum, et pasce hædos in* (vel, ut alii codices habent, *pro*) *tabernaculis pastorum*: sicque explicant: *O anima, quæ ex nigra facta es pulchra, si est tibi curæ, ut longo tempore duret gratia et decor tuæ formæ, ne aberres post vestigia eorum qui præcesserunt, sequere rationem, non vulgarem hominum consuetudinem rationis expertem: non aspicias ad pecudum vestigia, quæ per calces eos significant, qui vitæ terrenæ sunt affixi, etc. Non est enim apertum, an sit hædorum semita ea, quæ apparet, quam tu sequeris propterea quod à te non cernantur, qui vestigiis suis vitam triverunt: postquam vitam transmiseris, et in mortis stabulum inclusa fueris, timendum est ne in gregem hædorum ascribaris, qui ad sinistram collocandi sunt, quos ignorans eorumque vestigiis inherens, secuta es.* Et Origen. qui sic exponit. q. d. *Si non cognoveris te, quoniam regis est sponsa, et à me facta formosa, id tibi erit in pœnam, quod novissima fies in vestigiis pastorum; idque non inter oves et justos, sed inter hædos et peccatores, cum quibus habitans non poteris habere partem mecum.* Huc accedit S. Gregor. *Per hædos*, inquit, *immundæ cogitationes designantur: per tabernacula pastorum conventicula hæreticorum exprimuntur. Qui ergo pugnare nescit, juxta tabernacula pastorum hædos pascit: quia quisquis obsistentibus tentationum gladiis viriliter non resistit, immundas cogitationes quasi hædos lascivos in corde nutrit, et efficitur ei similis, etiam qui à fide recedit. Anima vero quæ sponsa Christi effici concupiscit, qualiter se habeat, Christus eam docet, cum ei per comparationem protinus dicit: Equitatui meo in curribus Pharaonis assimilavi te, amica mea.*

Et S. Bernard. serm. 35. qui hæc accipit ut comminationem, q. d. Si ignoras, id est, si non consideras, non æstimas, non contemplaris immensa bona cœlestia, quæ tibi partim dedi, partim promisi: *Egredere de sanctuario meo, corde tuo, ubi secretos sacrosque veritatis ac sapientiæ sensus dulciter haurire solebas, et magis tamquam una de secularibus, pascendis et oblectandis tuæ carnis sensibus intricare. Hædos quippe* (*qui peccatum significant, et in judicio collocandi sunt à sinistris*) *dicit vagos et petulantes corporis sensus, per quos peccatum tamquam mors per fenestras intravit ad animam. Cui et bene congruit, quod sequitur in Scriptura, juxta tabernacula pastorum.*

Denique Rupertus hæc adaptat B. Virgini, quæ

pulcherrima fuit omnium non tantum feminarum, sed et creaturarum omnium, in cujus utero quasi in templo, imo quasi in cœlo, Christus cubavit, quasi Christus ei dicat : Cum non ignores te ipsam, quod sis mater Dei, ac benedicta inter mulieres, cognoscis pariter ubi ego cubem, nimirum in tua fide et humilitate. Tu enim dixisti : *Quia respexit humilitatem ancillæ suæ. Ergo ex fide et humilitate, imo fides et humilitas tota pulchritudo tua est, et hic est locus requietionis meæ; locus in quo dilectus tuus pascendo et cubando delicietur in meridie, id est, in hoc tempore plenæ gratiæ, quando figura jam prælerita res illuxit; umbra depulsa, sol veritatis ascendit.*

VERS. 8. EQUITATUI MEO IN CURRIBUS PHARAONIS ASSIMILAVI TE, AMICA MEA.

Pro *equitatui* hebraice est לססתי *lesusathi*, id est, ut Septuag. τῃ ιππω, id est, *equæ meæ*, vel potius *equitatui meo;* Syrus, *equæ meæ in curru Pharaonis assimilavi te;* Arabicus, *nominavi* (laudavi, celebravi) *te, ò proxima mea, in equo meo in curribus Pharaonis.* Jam

PRIMUS SENSUS.

Primo, nonnulli censent Salomonem hîc sponsam suam comparare equæ cuidam currili lectissimæ, generosissimæ, et pulcherrimæ, qua præ deliciis ipse utebatur in agitandis curribus Pharaonis; vel qua Pharao filiam suam curru vexit ad Salomonem, quasi sponsam ad sponsum : quo symbolo significatur, sponsam cum sponso similem esse equo et equæ eumdem matrimonii vitæque currum pari consensu trahentibus; à jugo enim hoc equorum, matrimonium dictum est conjugium, quod conjuges sint, quasi duo equi ad eumdem currum conjugati, ut matrimonii opera paribus humeris sustineant, ejusque difficultates paribus viribus superent. Rursum hoc symbolo significatur sponsam debere se moribus viri accommodare, et hunc vicissim sponsæ infirmitati se attemperare, sicut in curru trahendo equi jugales alter alteri se accommodat. Significatur ergo hac equæ metaphora mutuus sponsi et sponsæ amor, mutua observantia, mutua concordia, mutuus labor, mutua obsequia et officia. Sic Lyricus comparat virginem speciosam equæ:

> Quæ velut latis equa trima campis,
> Ludit exsultim, metuitque tangi.

Notum est proverbium : *Equa Thessala.* Igitur equa notat Primo, Ecclesiæ velocitatem : equæ enim velociores sunt equis, ut maxime liquet in Hispanicis. Ita Theodoret. Sponsus, ait, cum sponsam amoris æstu percitam, et ad se festinanter currentem cerneret, equæ æripedi illam similem asseruit. Secundo, ejus obedientiam et mortificationem, quòd cum in gentilismo viveret indomita, jam jugo Christi cervices submiserit. Ita S. Ambr. ser. 2. in psal. 118. Tertio, amplitudinem, quod celerrime per totum orbem discurrerit, Christique fidem propagarit. *Cœpit sponsa* Christi, ait idem S. Ambr. *concordia et mansuetudine populari, esse sublimis, et toto circumferri orbe tamquam currus, et equis velocibus supra mundum rapta ascendit ad Christum.* Quarto fœcunditatem : Ita S. Ambr. de Isaac et anima c. 4. *Virtutis labor*, ait, *quærit victoriam, ut possit equæ illi, quæ Salomonis est, comparari, velox ad currendum, habilis ad partum; quoniam fœcunditas animæ desideratur et quæritur. Huic equæ similis æstimatur hæc anima, hoc est, Propheticæ vel Apostolicæ virtutis : eo quod in eorum annumeretur gregem, qui fœcunditate prædicationis suæ totius orbis terrarum spatia resperserunt, et quamvis in corpore constituti, nulla tamen cursus spiritalis sensere dispendia.*

Secundo, nervosius hæc accipias de equitatu curruum bellicorum. Alludit enim ad equos bellicos, quos sibi ex Ægyto à Pharaone coemebat Salomon : Ægyptus enim optimorum equorum erat ferax. Vide historiam 3. Reg. 4. ubi inter alia dicitur : *Habebat Salomon quadraginta millia præsepia equorum currilium, et duodecim millia equestrium*, etc. Sensus ergo est, q. d. questa es, ô sponsa, te æstu persecutorum decoloratam, atque timere, ne rursum vagando incidas in sodales, id est, æmulos meos ac tuos : quare quæsiisti, ubi cubem in meridie, ut sub umbra mea ab omnibus hostibus tuta securaque quiescas, ac hœdos tuos petulantes pascas et compescas juxta tabernacula pastorum : video te ad tantas difficultates, persecutores et hostes expavescere; addo ergo tibi animum, dicoque me tibi daturum vires et robur tantum, ut similis esse videaris equitatui bellico, quem Salomon comparavit à Pharaone, quo hostes omnes superes. Ad bellum enim te voco, ac per te totum mundum mihi subjugare destino, ut principem mundi diabolum cum toto suo præsidio inde exigam; et quos ille in captivitatem redegit fratres meos, suæ libertati restituam. Nimirum Apostolos virosque Apostolicos ex te submittam, qui velut equi generosi maria, terrasque celerrime percurrant, et me ipsis velut inequitantem per medias hostium acies invehant, ac populos undequaque prosternentem circumferant. Per me namque sola mea præpotenti dextera fretus, fortia et admiranda facinora edam, atque arduum et memorabile hoc bellum tua, quasi victoris equi et equitatus opera conficiam, vincam et triumphabo. Hinc S. Joannes mundi per Apostolos ad Christum conversionem vidit repræsentari equo albo : *Ecce*, inquit, *equus albus, et qui sedebat super illum, habebat arcum, et data est ei corona, et exivit vincens ut vinceret*, Apoc. 6. 2. Hac de causa sponsam Ecclesiam c. 6. v. 9. comparat castrorum aciei ordinatæ.

Rursum, *currus Pharaonis* cum Aponio, Beda et S. Bernardo accipi possunt, non quos Salomon emit à Pharaone, sed quos Deus prostravit in mari rubro. q. d. Tu, ô Ecclesia mea, à me assimilaberis equitatui meo, quem opposui equitatui et curribus Pharaonis, cum pro Mose et Hebræis pugnans eos profligavi, et in mare demersi. Simili enim modo per te omnes tuos hostes infideles profligabo, sed ita, ut ex infidelibus faciam fideles, ex hostibus amicos, ex rebellibus subditos, ex feris homines, ex mortuis vivos, ex dæmonibus angelos, quare eos per mare rubrum, id est, per Baptismum sanguine Christi quasi rubricatum, deducam in terram promissam, non in terra, sed in cœlis. Ita Cassiod. Anselm. et Beda, qui et addit, id fieri duce columna ignis : et nubis, id est, gratia Spiritus sancti. Vide dicta Exodi 14. Porro equitatus Dei fuit angelicus : angeli enim pugnantes pro Deo et He-

bræis prostraverunt Pharaonem. Unde Joannes Carmelita sic explicat : *Equitatui meo in curribus Pharaonis assimilavi te*, hoc est angelo, quo tamquam equo meo vehebar olim, dum in sinu Arabico currus Pharaonis everterem, te similem feci. Huc facit illud Habac. 3. 15. *Viam fecisti in mari equis tuis, in luto aquarum multarum.* Et vers. 8. *Qui ascendes super equos tuos, et quadrigæ tuæ salvatio*, etc. Alludit ad psal. 67. 18. *Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium : Dominus in eis in Sina in sancto.* Ille enim psalmus 67. idem connubii Christi et Ecclesiæ argumentum tractat, quod Canticum hoc. Ita Chald. quem audi : *Quando egressi sunt filii Israel de Ægypto, secuti sunt Pharao et exercitus ejus post eos in curribus, et in equitibus, et erat via clausa eis à quatuor partibus, à dextris et à sinistris erant deserta plena serpentibus ignitis ; et post tergum eorum erat Pharao impius, et exercitus ejus, et similiter ante eos erat mare carectosum. Quid fecit ille sanctus et benedictus? revelatus est in virtute potentiæ suæ super mare, cum suffocatus est Pharao, et exercitus ejus, et currus, et equites, et equi ejus; et similiter periisset Israel, nisi Moyses Propheta extendisset manus suas in oratione coram Domino : et avertisset iram Domini ab ipsis, et aperuerunt ipse et justi generationis illius os suum, et dixerunt canticum, et transierunt in medio maris carectosi per siccum, propter meritum Abraham et Isaac et Jacob, dilectorum Domini.* Huc accedit Origen. qui sic exponit: *Si vis intelligere, ô sponsa, quomodo scire te debeas, cognosce cui te comparaverim, et tunc videbis talem te esse quæ turpari non debeas, cum tuam speciem cognoveris. Assimilata enim es equitatui meo in curribus Pharaonis : siquidem quantum differt equitatus meus ab equis Pharaonis, tanto melior es filiabus omnibus, tu amica mea.*

Haymo vero, per *equitatum* Dei accipit ipsos filios Israel salvatos in mari rubro, quibus similis fit Ecclesia, quando per aquam Baptismi salvatur.

Symbolice : Sotomajor censet hunc esse equitatum amoris, quo sponsa devicit, sibique devinxit sponsum. q. d. Equidem, ô sponsa charissima, ut primum te vidi, totum me penitus tibi devinxisti, et plane animum meum quasi expugnasti eximia specie et pulchritudine tua, usque adeo fortiter et vehementer, ut non minus fortis et potens mihi esse videaris in amore, quàm equitatus ille meus junctus curribus Pharaonis, fortis et robustus est in bello ad pugnandum, et vincendum et profligandum populi Dei hostes. Sic Plato in Symposio, vel de Amore, inter alias amoris excellentias hanc ponit præcipuam, quod potentissimus et fortissimus sit, atque etiam ipso Marte, id est, Deo bellatore, et auctore belli fortior. Sic enim ibi ait : *Quod ad fortitudinem prætcrea attinet, neque Mars equidem amori resistit. Neque enim Mars amorem, sed amor deæ amoris (ut fertur) Martem detinet. Potentius autem est id quod detinet, quam id quod detinetur. Qui vero cæterorum fortissimo dominatur, omnium absque dubio fortissimus judicandus est.* Divinius S. Bern. ser. 64. exclamans : *O suavitatem,* inquit, *ô gratiam, ô amoris vim! Itane summus omnium, unus factus est omnium? Quis hoc fecit? Amor dignitatis nescius, dignatione dives, affectu potens, suasu efficax. Quid violentius? Triumphat de Deo amor. Quid tamen tam non violentum? amor est. Quæ ista vis, quæso, tam violenta ad victoriam, tam victa ad violentiam? Denique semetipsam exinanivit, ut scias amoris fuisse, quod plenitudo effusa, quod altitudo adæquata est, quod singularitas associata est.* Sic Boetius lib. 2. de Consol. metro. 8. ait amorem cœlo dominari : *Et cœlo*, inquit, *imperitans amor.* Quin et sponsus hîc cap. 8. v. 6. *Fortis*, ait, *est ut mors dilectio.*

SECUNDUS SENSUS.

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Per equam et equitatum primo, Philo Carpathius legens, *equis mei*, et tres Patres apud Theodoretum, accipiunt Apostolos, quibus quasi equis insidens Christus profligavit currus Pharaonis, id est, Gentes infideles, easque sibi subjecit, atque in iis velociter et fortiter quasi equitando, currum Evangelii sui illico circumegit per omnes gentes. Sic Eliæ curru igneo et equis igneis ascendenti in cœlum succlamavit Eliseus : *Pater mi* (tu es) *currus Israel et auriga ejus*, 4. Reg. 2. 12. q. d. Tu, ô Elia, Israeliticum populum, ut currus, tuis meritis portabas, et, ut auriga, tuis consiliis regebas. Quis, te in cœlum rapto, jam Israelem portabit et reget?

Secundo, Nyssenus, Aponius et S. Bernardus per *equitatum* accipiunt angelos, qui uti olim quasi equites Dei prostraverunt currus Pharaonis in mari, ita nunc prosternunt dæmones, et quoslibet homines animam justi impugnantes.

Tertio, Origenes hom. 2. ex quatuor, et ex eo Aponius, per *equitatum* accipiunt animas, quæ ex infidelitate aut peccato per prædicationem Apostolorum, et gratiam Christi traductæ sunt ad fidem et sanctitatem, itaque ex equitatu diaboli factæ sunt equitatus et equæ Dei; nam ut hîc ait Thomas Cisterciens. *Omnes qui male agunt, sunt equi in curribus Pharaonis; scilicet diaboli, à quo tamquam auriga diriguntur et agitantur;* sed hi conversi fiunt equi Dei in curribus Christi cum frænum disciplinæ ejus suscipiunt, jugum Evangelii portant, et spiritu ejus aguntur. Unde Aponius τὸ *in curribus*, explicat *ex curribus Pharaonis.* Hi enim à Christo sessore sinunt se flecti ad omne bonum, quocumque illi libuerit, atque ab omni malo licet delectabili et concupiscibili refrænari, uti dixi Apoc. 6. v. 2. *Mutato*, inquit Aponius, *magno sessore magni efficiuntur equi, qui portant Spiritum sanctum. Et in quibus solebat sedere Pharao, qui disperdens vel dissipans eos interpretatur, qui utique princeps intelligitur mundi, nunc vehitur in eis princeps cælestis militiæ, Christus : et quos consueverant auctores vitiorum ministri Antichristi trahere per saxosa convallia criminum, nunc à potentibus et mansuetis equis Apostolis, vita, exemplo, et sana doctrina trahuntur per justitiæ campos, in quibus rotæ sunt voluntas et rationabilis sensus; temones, agens officium, per quem aut Pharaonis aut Christi unusquisque efficitur currus. Et quàm sint splendidi veræ conscientiæ auro oblecti, quàm refulgentes in omni sancta conversatione hi, qui ex Pharaonis, Christi effecti sunt currus, evidenter agnoscitur, ubi eos Domini equi trahere asseruntur. Quibus etiam*

pro sublimi laude animam suam assimulat Christus dicendo : Equitatui meo , et reliqua.

Audi S. Greg. *Scimus quia equitatus Israeliticus currus Pharaonis fugiens in mari demersos reliquit , nec statim terram repromissionis intravit ; sed prius multas tentationes in eremo quadraginta annis sustinuit, multos reges multis laboribus expugnavit, et sic tandem quod promissum sibi fuerat, laboriose acquisitum suscepit. Huic sancta anima , sponsi amica similis efficitur, quæ prius in baptismo omnia peccata sua extincta quasi Pharaonis exercitum reliquit ; et post , dum inter hujus mundi habitatores, malignos scilicet spiritus , vivit , imminentia vitia quasi reges alienos prosternit, et sic tandem ad beatam terram, in qua cum sponso delectetur , pervenit.* Vide S. Bern. ser. 39. ubi per *currus Pharaonis* accipit cuncta vitia, præsertim malitiam, luxuriam, avaritiam, ac singulis suos aurigas et equos consimiles assignat.

Quarto, Origen. hom. 2, ex quatuor et Theod. per equam accipiunt sanctissimam Christi animam et humanitatem, cui insedit divinitas, eamque velut auriga egit per tot heroica virtutum omnium opera (humanitas enim Christi hîc primaria est sponsa, quam Verbum , ut sponsus sibi despondit , uti dixi in proœmio c. 2.) Christus enim humanitati suæ assimilat animam justi , quasi eam sic alloquatur ; Te animam propinquam meam factam, atque ideo propinquam appellatam , et reipsa nominis fructus assecutam, equæ dico esse similem meæ , qua ego utens Pharaonem intelligibilem submersi, tibique largitus sum libertatem , juxta illud : *Qui reformabit corpus humilitatis nostræ configuratum corpori claritatis suæ*, Philip. 3. 21. Et : *Nos vero omnes revelata facie gloriam Domini speculantes , in eamdem imaginem transformamur à claritate, tanquam à Domini Spiritu*, 2. Corinth. 3. 18.

Quinto , S. Hieron. in illud Habacuc 3. 8. *Qui ascendes super equos tuos*, censet animam justi hîc comparari equo proprie dicto , quod instar equi ratione et voluntate carentis frænari et regi se sinere debeat ab auriga et sessore Christo, ac dicere cum Psalte : *Ut jumentum factus sum apud te*, psalm. 72. 23.

Plenius S. Bernard. homil. 39. ostendit animam sanctam , non tantum esse equam, sed equitatum potentissimum Dei : *Nec miraberis*, inquit, *unam animam equitatus multitudini similatam, si advertas quantæ in ipsa una , quæ tam sancta anima sit , virtutum acies habeantur, quanta in affectionibus ordinatio , quanta in moribus disciplina, quanta in orationibus armatura, quantum in actionibus robur, quantus in zelo terror, quanta denique ipsi cum hoste conflictuum assiduitas , numerositas triumphorum.* Hanc autem multiplicem de hoste victoriam , ita sigillatim post nonnulla enarrat; *ibi populus eductus est de Ægypto, hîc homo de seculo : ibi prosternitur Pharao , hîc diabolus; ibi subvertuntur currus Pharaonis , hîc carnalia et secularia desideria, quæ militant adversus animam, subruuntur: illi in fluctibus , isti in fletibus : marini illi, amari isti. Puto et nunc clamare dæmonia , si forte contingat incidere in talem animam. Fugiamus Israelem, quia Dominus pugnat cum eo.*

Igitur anima obediens et sancta est equus et equitatus Dei, quia ad obediendum et ad omne opus bonum , quod jubet vel consulit Deus promptissime, velocissime , efficacissime , totoque spiritus impetu procurrit instar angelorum, de quibus canit Psaltes psal. 103. 4. et Apost. Hebr. 1. *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Rupertus per equum et equitatum accipiens virgam Mosis , per quam velut per equitatum Deus Pharaonem prostravit et mersit in mari, asserit per eamdem denotari B. Virginem : *Sicut enim virga illa*, ait , *virgas maleficorum et incantatorum devorabit , et omnem superbiam Ægyptiacam obtrivit, ac deinde germinavit, frondait , floruit et fructum protulit , non plantata , non succo terræ animata , sed virtute cœlesti supra usum naturæ provecta : sic tu pulcherrima mulierum , amica mea, cunctam pravitatem hæreticam interemisti, superbiam diaboli dejecisti, conceptu florida, partu fructifera ; virgo in conceptu, incorrupta in partu ; virgo ante partum, incorrupta post partum. Nonne igitur pulcherrima es mulierum ? Vere pulcherrima.*

Hinc B. Virgo contrivit caput serpentis , id est, Luciferi, omniumque ejus asseclarum , Gen. 3. quales sunt hæretici : quocirca B. Virgini vere et jure accinit Ecclesia : *Quæ sola universas hæreses in universo mundo interemisti.* Id enim vere ei tribui , patet ex omnium hæreticorum ætatumque historia.

VERS. 9. PULCHRÆ SUNT GENÆ TUÆ SICUT TURTURIS: COLLUM TUUM SICUT MONILIA.

PULCHRÆ SUNT GENÆ TUÆ SICUT TURTURIS.] q. d. Tua, ô sponsa (id est, Ecclesia et anima fidelis ,) castitas, ac virginalis pudor relucet in genis tuis , æque ac in genis turturis. Hebr. est תורים *torim*, id est, *turturum* in plurali. Verum plurale ponitur pro singulari. Unde *turturis* vertit Noster, et Septuag. Chald. et Rabbini *torim* vertunt, *inaures, gemmas, torques , margaritas, monilia* ; R. Abraham, *murenulas* , *quæ depictæ erant instar turturis* ; alii, *murenulas ad turturis speciem effigiatas, quæ ex temporibus descendentes usque ad genas eas mire exornabant.* Unde Vatabl. vertit , *venustæ sunt genæ tuæ inter murenulas, et collum tuum inter monilia;* Syrus, *speciosæ sunt genæ tuæ cum cincinnis , et collum tuum cum torque.* Verum melius vertit Noster. Hebr. enim תור *tor* proprie turturem significat per onomatopæiam à sono vocis , quem gemendo turtur edit ; non monile aut quid simile. Adde , Nostrum et Septuag. in Hebr. legisse כתורים *cattorim* , id est, *sicut turturum* , non בתורים *battorim* , id est, *inter turtures* , vel murenulas , aut monilia turturibus similia. Denique aptius genæ sponsæ turturibus , quàm monilibus comparantur, quia turtures pudici sunt, mansueti (unde et carent felle) modesti et verecundi, idque maxime oculis et genis repræsentant : *In genis enim est sedes pudoris*, ait Plinius lib. 11. c. 37. Sic c. 4. v. 1. ait : *Oculi tui columbarum :* columbarum enim species una sunt turtures.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS,

De Christo et Ecclesia.

Explicat, et per partes confirmat sponsus per suos sodales, quod generatim dixit sponsæ : *O pulcherrima mulierum.* Unde pulchritudinem genarum et colli ejus hic repræsentat, q. d. Facies tua à sole fuscata splendet et nitet argenteorum turturum fulgore. Alludit ad illud psal. 67. *Si dormiatis inter medios cleros* (eritis) *sicut pennæ columbæ deargentatæ.* Addit Nys. ne quis ex eo quod sponsam compararit equæ vel equitatui, ac hœdorum eam pastricem dixerit, eam lascivam et luxuriosam æstimet, quales sunt equæ et hœdi; hinc ut hoc abstergat, assimilare eam turturi, quæ perennem fidem compari servat, ac castitatis est symbolum.

Communis Patrum expositio est per *genas pulchras* significari hic verecundiam et castitatem sponsæ, puta Ecclesiæ; hæc enim prima et summa sponsarum est dos, quæ maxime in genarum rubore et pudore resplendet. Ecclesia enim non alium sponsum, quam Christum amat, illum unum cogitat et loquitur, ad illum absentem, instar turturis, gemit et suspirat. Ita Origen. Theodor. Cassiod. Nyssen. S. Gregor. Philo, Beda, Justus, Aponius, Rupert. Ansel. Bernard. et S. Ambros. ser. 3. in psal. 118. Unde Sept. per interrogationem et admirationem vertunt : *Quam speciosæ factæ sunt genæ tuæ sicut turturis?* ubi Orig. urget τὸ *factæ sunt*, q. d. Ecclesiæ genæ primitus, dum in gentilismo viveret, non erant speciosæ et postquam susceperunt osculum sponsi in lavacro Baptismi speciosæ factæ sunt; quia post Christum et per Christum excoli cœpit castitas et virginitas. Notatur ergo hic magna virginum et continentium copia in Ecclesia Christi, per ejusdem doctrinam et exemplum. Unde Aponius symbolice, per turturem accipit ipsum Chistum; hujus enim virginalem verecundiam imitari satagit Ecclesia, unde sicut turtur, absente compare, gemit assidue, sic Ecclesia continuo gemit et suspirat ad Christum, ut eo fruatur in cœlis. Porro Chald. pro turture vertens, inaurem et frænum maxillæ, censet per illam notari obedientiam Synagogæ : *Quando,* inquit, *egressi sunt ad desertum, dixit Dominus ad Mosen. Quam pulcher est populus hic, ut dentur eis verba legis, et sint sicut inauris in maxillis eorum, ut non recedant a viâ bona, sicut non recedit equus in cujus maxilla est frænum.*

SECUNDUS SENSUS.

PARTIALIS,

De Christo et anima sancta.

Primo, sicut turtur non nisi unum admittit marem, eoque mortuo, vitam agit vidualem in continuo gemitu et luctu; sic anima sancta, non nisi sponsum Christum diligit, ejusque passionem et mortem luget assidue, ac ad eum in cœlis suspirat; quare ejus absentiam deflet, ut crebro ejus genæ madeant piarum lacrymarum imbre. Turtur enim monogamus est, et femella, amisso conjuge, aquas vitat limpidiores, ne, se in aquis conspecta, conjugis recordetur. Viduæ autem ideo in turturibus frequentiores sunt, quod mares ut refert Aristot. lib. 9. Histor. Animalium cap. 7. citius mori soleant, et minus vivaces sint. Hinc illud Virgilii :

Nec gemere aeria cessabit turtur ab ulmo.

Turtur ergo symbolum est primo, monogamiæ; secundo, viduitatis; tertio, fidelitatis. Unde Goropius Becanus in Saxonicis ab Hebræo תור *tor*, et Latino *turtur*, dictum putat Cimbricum et Belgicum *troa*, id est, fidelitas per metathesin, et *trouwen*, id est, nubere, et conjugi fidem conjugii dare, uti turtur eam dat turturi compari suo. Heliogabali nummus exstat, in quo visitur femina gestans turturem cum hoc lemmate : *Militum fides*, q. d. Sicut turtur fida est suo compari, sic miles fidus sit suo duci. *Turtur,* ait S. Gregor. *postquam parem suum perdiderit semel, nunquam alteri se jungit, sed semper solitaria habitans in gemitu perseverat; quia quem diligebat non inveniens, quærit. Sic sancta quæque anima, cum à sponso suo absens est, ab ejus amore non recedit, sed in ejus desiderium semper anhelat et gemit; et dum illum quem valde diligit, non invenit, quia ab omni alieno amore se retrahit, quasi in genarum verecundia castitatem cordis ipso habitu et actu exteriori ostendit;* et S. Bernard. de Modo bene vivendi ad sororem cap. 10 : *Pulchræ sunt genæ,* inquit, *sicut turturis. Natura turturis est, ut si per occasionem perdiderit conjugem, alterum amplius non quærat. O sponsa Christi, assimilare et tu huic turturi, et præter Jesum Christum sponsum tuum, amatorem non quæres alterum. O sponsa Christi, esto similis turturi, et luge die ac nocte cum desiderio Jesu Christi sponsi tui, quia jam ascendit ad cœlos, ut aliquando faciem illius videre merearis in dextera Patris. Pulchræ sunt genæ tuæ sicut turturis. In genis solet esse verecundia. Soror venerabilis, genas habes turturis, si præ verecundia Jesu Christi sponsi tui nihil contra voluntatem illius facis; genas habes turturis, si cum amore et reverentia Christi ea quæ illi displicent postponis; genas habes turturis, si præter Christum alterum amicum non diligis.* Similia habet S. Chrys. hom. 8. de turture to. 5.

Secundo, turtur ut castitatem servet, amat solitudinem, ac in locis remotis nidificat, pullosque generat et nutrit, ubi ab hostium incursu sint semoti et tuti. Idem facit anima sancta. Audi S. Bernard. ser. 40 : *Omnino supra se est angelorum Domino desponsari. An non supra te adhærere Deo, atque unum spiritum esse cum eo? Sede itaque solitarius sicut turtur, nihil tibi et turbis, nihil cum multitudine cæterorum, etiamque ipsum obliviscere populum tuum, et domum patris tui, et concupiscet rex decorem tuum. O sancta anima, sola esto, ut soli omnium serves teipsam, quem ex omnibus tibi elegisti. Fuge publicum, fuge et ipsos domesticos, secede ab amicis et intimis, etiam et ab illo, qui tibi ministrat. An nescis te verecundum habere sponsum, et qui nequaquam suam velit tibi indulgere præsentiam præsentibus cæteris? Secede ergo, sed mente, non corpore, sed intentione, sed devotione, sed spiritu.* Et post nonnulla : *Solus es, si non communia cogitas, si non affectes præsentia, si despicias quod multi suspiciunt, si fastidias quod omnes desiderant, si jurgia devites, si damna non sentias, si non recorderis injuriarum. Alioquin nec, si solus corpore es, solus es.*

Tertio, turtur suo luctu repræsentat animam non dissolutam et intemperantem, sed moribus

æque ac sermonibus compositam, gravem, temperantem, orationi et compunctioni deditam; quæ gulam et libidinem refrænet per temperantiam, iram per patientiam, pusillanimitatem per fortitudinem, etc. Ita tres Patres apud Theodor. Turturi enim pro cantu est planctus. Unde vox turturis fuit vox S. Magdalenæ plangentis sua peccata. Hinc turtur gemebundus notat animam meditabundam, quæ gemit et luget suas aliorumque culpas et ærumnas hujus peregrinationis, et exilii nostri. Hinc quoque turtur symbolum est sapientiæ. Nam *cor sapientium ubi tristitia est, et cor stultorum ubi lætitia,* Eccles. 7. 5. Hinc et proverbium : *caro turturis cibus est sapientium.* Nam ut docet Aldrovandus in turture, turturis caro non crassum, sed tenuem dat succum, qui facile in subtiles spiritus animales convertitur; hi enim appositi sunt planeque subserviunt meditationi et contemplationi. Hinc rursum turtur meditabundus typus est providentiæ, quæ futura præmeditatur et prospicit, teste Pierio in Hierog. Unde illud Jerem. 8. 7. *Turtur, et hirundo, et ciconia custodierunt tempus adventus sui.*

Quarto, S. Bern. ser. 40. per *genas*, accipit rectam intentionem, quam Christus oculis comparavit, Matth. 6. 22. oculos autem circumdant et sustinent genæ. Unde Cicero de Natura deor. Genæ, ait, ab inferiore parte tutantur oculos subjectos, leniterque eminentes. Suntque binæ, quia in intentione considerari debent duo, scilicet res et causa, hoc est, quid intendas, et propter quid intendas. Audi Plinium lib. 11. cap. 37. *Infra oculos malæ, quas prisci genas vocabant, duodecim tabularum interdicto radi à feminis eas vetantes; pudoris hæc sedes. Ibi maxime ostenditur rubor; infra eas, hilaritatem risumque indicantes buccæ;* et paulo ante : *Graviores alitum inferiore gena connivent. Eadem nictantur, ab angulis membrana obeunte. Columbæ et similia* (ut turtures) *utraque connivent, etc. Extremum ambitum genæ superioris antiqui cilium vocavere, unde et supercilia. Hoc vulnere aliquo diductum non coalescit.* Talis prorsus est intentio, æque ac castitas et pudor virginalis.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS,

De Christo et B. Virgine.

PUCHRÆ genæ notant eximiam puritatem et verecundiam B. Virginis, quæ ut turtur assidue gemebant mortem turturis, id est Christi dilecti sui. Nam, ut ait S. Hieron. lib. 1. contra Jovin. *Turtur avis pudicissima, semper habitans in sublimibus, typus est Salvatoris.* Hinc et ipsa pro filio in Purificatione obtulit par turturum, aut duos pullos collumbarum, Lucæ 2. ac cum Joseph marito suo servavit castitatem, non tantum conjugalem, sed et virginalem, ac post ejus mortem, vidualem. Hinc api comparatur. Apes enim copulam carnalem nesciunt, sed virgines concipiunt pariuntque suos fœtus, uti B. Virgo miro modo in se copulavit virginitatem et fœcunditatem, sive maternitatem. Audi S. Ambros. lib. 1. de Virgin. *Digna virginitas, quæ apibus comparetur; sic laboriosa, sic pudica, sic continens. Rore pascitur apis, nescit concubitus, mella componit. Ros quoque virgini est sermo divinus, quia sicut ros, Dei verba descendunt. Pudor virginis est intemerata natura; partus virginis fœtus laborum, expers amaritudinis, fertilis suavitatis.*

COLLUM TUUM SICUT MONILIA.] Noster cum Sept. legit כחרוזים *chacharuzim*, id est, *sicut monilia*, jam legunt בחרוזים *bacharuzim*, id est, *in monilibus*, q. d. Collum tuum circumdatum est monilibus. Porro Pagnin. et Rabbini *charuzim* interpretantur torques et margaritas perforatas, filo copulatas. Solent enim matronæ, ut decorem sibi concilient, collum ornare torquibus et margaritarum corona. At sponsa hæc externis hisce ornamentis non eget; ipsa sibi ornamentum, ipsa margaritum est, ac vere margarita nominari potest. Ita Orig. Theodor. et S. Bernard. Huc facit illud S. Hieron. ad Eustochium : *Margarita est sermo Dei, et ex omni parte perforari potest.* Est disparata hic comparatio; prius enim genas sponsæ comparavit turturi, hic collum comparat monilibus. Sic enim Hebræi disparata sæpe combinant. Unde cap. 4. v. 1. oculos sponsæ comparat columbæ, dentes gregibus, labia vitræ coccineæ, genas fragmini mali punici, collum turri, ubera hinnulis. Addunt nonnulli turtures sæpe esse torquatos plumis colli exstantibus, ideoque sponsæ huic turtureæ dari torquem et monilia.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS,

De Christo et Ecclesia.

PROPRIE collo, quod oneri et jugo, æque ac capiti subjicitur, significatur subjectio et obedientia Ecclesiæ, qua Christo sponso, Deique legibus per omnia obedit, quæ eam non tam gravat quam ornat, uti monile; juxta illud Prov. 1. 8. *Audi, fili mi, disciplinam patris tui, et ne dimittas legem matris tuæ, ut addatur gratia capiti tuo, et torques collo tuo.* Vide ibi dicta. Hinc sicut collum non est rigidum sed tortile et et versatile in omnes partes, quo caput jusserit, ideoque rotundum; sic et obediens, agilis et versatilis est ad omnia opera quæ superior præceperit. Audi Arist. lib. 4. de Partib. animal. cap. 10. *Collum arteriæ gratia* habetur; *quippe quod eam atque etiam gulam protegat, amplexuque suo tueatur. Hoc cæteris animalibus flexibile et vertebris compactum est; at lupo et leoni esse perpetuo riget. Commodius enim ad robur, quam ad cæteros usus collum iis esse natura voluit.* Unde Chald. vertit : *Et quam pulchra sunt dorsa eorum, ut sustineant dorsum præceptorum meorum, et sint super eos sicut jugum super cervices bovis, qui arat in aratro, ei sustentat se et dominum suum.* Sic et Theodor. et alii passim.

Hinc in Scriptura, quin et apud profanos, collum flexile, submissum denotat et obsequentem, collum vero durum, rebellem et contumacem. Unde illud Isaiæ 48. 4. *Scivi quia durus es, et nervus ferreus cervix tua.*

Secundo, sicut collum medium est inter caput et corpus, ac capitis influxum et spiritus excipit, derivatque in omnia membra, atque illa capiti connectit et subordinat : sic et obedientia jungit subditos Superiori, ejusque præcepta et consilia, spiritum et virtutem in illos derivat.

Tertio, sicut collum continet arteriam, qua vitalem halitum trahimus, et gulam, qua in stomachum cibum trajicimus : sic obedientia menti vitam, vitalemque spiritum aspirat, ac cibum non corporalem, sed spiritalem voluntati, quæ quasi stomachus est animæ, subministrat. Audi Aristot. l. 1. Hist. animal. c. 12.

Collum inter pectus et faciem est, cujus pars prior guttur, posterior gula, quamtumque colli ipsius cartilagineum priorem obtinens situm, vocem transmittit et halitum, id arteria nominatum est : ut vero quantum interius carneum spinæ præjacet, Gula dicitur : pars autem posterior colli extima, Cervix appellata est. Idem l. 3. de Part. animal. c. 3. *Collum*, ait, *capiti subjacet iis, quæ id habent animalibus : non enim omnia habent, sed ea tantum quibus sunt partes illæ, quarum gratia collum conditum est; hoc est guttur, et quæ gula vocatur. Guttur spiritus causa datum est; hoc enim spiritum animalia trahunt et reddunt, et respirando, et expirando, quamobrem quæ carent pulmone, collo etiam carent, ut genus piscium. Gula est, qua cibus et potus devoratur : itaque ea quæ carent collo, gullam hæc manifestam non habent.*

Hinc sicut genæ notant virgines in Ecclesia, sic collum denotat Monachos et Religiosos, quorum professio est obedientia, juxta illud : *Collum vestrum subjicite jugo, et suspiciat anima vestra disciplinam.* Eccli. 51. 34. *Injice pedem tuum in compedes illius, et in torques illius collum tuum. Subjice humerum tuum, et ne acedieris vinculis ejus*, ibidem c. 6. v. 25. Et: *Liga ea in corde tuo, et circumda gutturi tuo*, Prov. 6. 21. Sicut enim torques totum collum ambit et complectitur : sic obedientia totum Religiosum, omnesque ejus actiones, totamque vitam complectitur, ut nihil ei agere liceat, nisi quod superiori libeat. Insuper sicut torques è margaritis contextus plurimas continet margaritas : sic obedientia omnes virtutes. Sola virtus est obedientia, quæ cæteras virtutes menti inserit, insertasque custodit, ait S. Gregor. 35. Moral. c. 10. Quare obedientia est corona et rosarium virtutum omnium.

Porro pro *monilia* Septuag. vertunt, ὁρμίσκους, quod primo S. Ambros. ser. 3. in psal. 118. vertit, *redimicula*, q. d. Obedientia collum obedientis et Religiosi non tam deprimit, quàm redimit et instar torquis decorat et coronat. Hinc Religio dicitur à religando, quod mentem antea à Deo per peccatum divulsam religet Deo. Quid autem nobilius quàm religari et copulari Deo? Audi S. Ambros. *Cervix tua sicut redimicula. Portate Christi jugum; suave est, si ornamenta putes cervicis tuæ esse, non onera, attolle ergo oculos tuos ad Dominum Deum tuum, et quære Deum, et invenies. Erige cervicem; redimicula, non vincula geris. Muta quoque animalia redimiculis gaudent, et phalerari sibi magis, quàm nudari videntur. Genæ sicut turturis præferent insignia verecundiæ : redimicula cervicis, libertatis attolent fiduciam : leve est enim jugum Christi, et ideo cervix eo non premitur, sed levatur.* Hinc Origen. hom. 2. ex quatuor, per *redimicula* accipit *obedientiam Christi usque ad mortem*; hæc enim totam vitam ejus redimivit, id est circumdedit et decoravit, obedientiæ ergo Christi censet comparari obedientiam Ecclesiæ. *Magna*, inquit, *in hoc laus sponsæ est, magna Ecclesiæ gloria, ubi imitatio obedientiæ ejus exæquatur obedientiæ Christi, quem imitatur.*

Nyssenus autem τὸ ὁρμίσκους, id est, redimicula, derivat ab ὅρμος, id est portus, eo quod torques curventur instar portus, qui lunæ fulcatæ formam habet; unde dicta Panormus, nobilis Siciliæ civitas, q. d. Omnis portus, vel per omnia portus, eo quod naves undique illuc conveniant et confluant. Obedientia ergo Religioso est quasi portus, quia contra omnia pericula et tentationes præstat ei securitatem, ut conscientia quieta et tranquilla vitam omnem exigat in lætitia. Quocirca Climacus gradu 4. *Obedientia*, inquit, *est perfecta abnegatio propriæ animæ et proprii corporis, mors voluntaria, vita sine sollicitudine, navigatio sine damno, sepultura voluntatis, via humilitatis, et quasi si quis dormiendo iter faciat.* idemque addit, *Vivere in obedientia nihil aliud esse, quàm suum onus aliorum humeris imponere, natare super aliorum ulnas, et sustentari in aquis ne mergamur, sed sine periculo hoc grande pelagus hujus vitæ transeamus, et quidem brevissima navigatione.* Causa à priori est, quod obediens regatur à Deo : Deus enim Superiores illi constituit, per quos eum gubernat. Quis autem errare metuat, gubernante et ducente Deo, imo jubente? Scitum est illud Christi, *Qui vos audit, me audit*, Lucæ 10.

SECUNDUS SENSUS
PARTIALIS,
De Christo et anima sancta.

Collum', id est, status subjectionis, monet animam. Primo, obedientiæ, quam debet Deo et Superioribus; secundo, humilitatis; tertio, patientiæ : hæ enim duæ sunt comites, imo fulcra obedientiæ, sine quibus illa stare nequit, ita S. Ambr. libr. de Isaac et anima c. 4. *Laudatur*, inquit, *anima, quod, cœlesti sibi illuminante præcepto, jam speciosa, jam pulchra sit, quæ vultu præferat castitatis decorem, et redimicula cervicis attolat, in qua sunt patientiæ et humilitatis insignia.* Quocirca S. P. N. Ignatius in regul. modestiæ sancit, ut nostri cervice nonnihil inflexa incedant, ut hac forma humilitatem et modestiam præ se ferant : *Caput*, inquit, *teneatur rectum cum moderata inflexione in partem anteriorem, ad neutrum latus deflectendo. Oculos demissos ut plurimum teneant.* Ita incessit Christus Dominus, de quo sic scribit Niceph. l. 1. hist. c. 40. *Collum ejus sensim declive, ita ut non arduo et extento nimium corporis statu esset.*

Audi et tres Patres apud Theodor. *Collum pulchrum effectum est sicut monilia. Neque enim tibi ferreum est collum, ut propter superbiam flecti nequeat, sed propter modestiam facile verti possit, ut monilia ex auro elaborata : cujus quidem auri probitatem ac puritatem, humilitas tua simplicitate non ficta imitatur. Quod si minime simulatam humilitatem monile significat, ut dictum est sponsæ Christi collum tanquam monilia commendatum, et virtutum indicat multitudinem, et implicitam in singulis virtutibus humilitatem. Quemadmodum enim monile recta figura prius ab artifice conflatur, deinde in circulum accommodate ad usum circumflectitur : sic homo virtute perfectus, cum absoluta vitæ moderatione rectus sit, cæteris compatiendo per humilitatem flectitur, atque dimittitur.* Subdunt deinde collum esse rationem : *Ad collum humilitate circumdatum, est animi ratio, quæ ut collum reliquo corpori caput contingit, sic ipsa mentem cum sensibus connectit, dum ex virtutum habitu mentem per actiones sensibus applicat, sensusque rursum ex virtutum præscripto ad mentem reducit. Flectitur item per humilitatem, dum non ex propria extollitur dignitate, sed ex pulveris ac materiæ abjectione demittitur.*

Hac de causa Religiosi collo injiciunt *scapulare*, æque ac Pontifices in lege veteri collo injiciebant *ephod*, quod utrosque admonet obedientiæ et patientiæ, sicut monile è collo pendens virgines admonet pudicitiæ, ac viros generositatis, virilisque virtutis. Inde enim dictum est monile, quod virtutis admoneat. Nam primo ob aliquod egregium facinus dari solebat ingenuis juvenibus. Unde Ovid. 10. Metamorph.

Dat digitis gemmas, dat longa monilia collo.

Sic et Græcum ὁρμίσκος, id est, monile, alludit ad ὁρμήν, id est, impetum et impulsum, quod illum ad præclara virtutis opera viris et viraginibus injiciat; sicut Hebr. חרוז *charuz*, id est, monile vel torques, alludit ad חרוץ *charuts*, id est, expeditus, strenuus, acer ad heroica facta: tali enim debetur monile et torques. Unde T. Manlius à torque, quem Gallo ad Anienem occiso detraxit, Torquati cognomen accipit, teste Livio.

Rursum, militibus ob rem strenue gestam, à duce torques aureus in collum injiciebatur, indeque Torquati dicebantur, erantque duorum generum simplares et duplares. *Torquati*, inquit Vegetius l. 2: *Duplares, torquati simplares erant: quibus torques aureus solidus virtutis præmium fuit, quem qui meruisset, præter laudem, interdum duas consequebatur annonas, duplares duas, simplares unam.* Sic torque et monilibus à Christo sponso decoratam se gloriabatur S. Agnes, dum præfecti Urbis filio suas nuptias ambienti, cum stomacho respondet: *Discede à me fomes peccati, pabulum mortis, nam multo te nobilior ditiorque sponsus subarrhavit me; qui cum sit rex cœli et terræ, aureo vestitu ornavit me, et aures meas decoravit insignibus margaritis, et collum monilibus atque fulgentibus gemmis;* uti fuse refert S. Ambros. serm. 90.

Secundo, Nyssen. hom. 3. per *collum* censet notari circumspectionem, et providentiam animæ sanctæ: *Sicut enim equus*, inquit, *collum in orbem gyrans, ad omnes gressus aspicit necubi in saxa impingat, aut in fossam ruat, sed inoffenso pede gradiatur; sic anima sancta omnes suas actiones et gressus prospicit, et circumspicit, necubi labatur aut cespitet, sed directo cursu ad Deum festinet.* Huc accedit Justus Orgel. qui per *collum* accipit contemplativos, qui legem Dei ruminantes, eamdem docendo in alios effundunt, hi enim sunt Ecclesiæ monilia.

Tertio, S. Gregor. in psalm. 5. pœnit. per *collum* accipit fidem: *Collum*, ait, *fides est, per quam Deo fidelis quisque jungitur, et quasi per collum capiti suo Christo Ecclesia, quæ ejus est corpus, unitur; et quia fides sine operibus mortua est, quasi collum sponsæ monilibus circumdatur, dum fides sanctæ animæ operibus decoratur, ideoque ei dicitur: Collum tuum sicut monilia.* S. Bern. vero serm. 41. per *collum* accipit intellectum purum et simplicem: *Annon*, inquit, *tibi videtur colli vice fungi intellectus, per quem tua anima trajicit in se spiritus vitalia alimenta, atque in quædam transfundit viscera morum affectuumque suorum? Hoc ergo sponsæ. Collum, id est purus et simplex intellectus, cum nuda et aperta veritate satis per seipsum reniteat, non indiget ornamento sed seipsam magis tanquam pretiosum monile animam decenter exornat, ac proinde simile monilibus ipsis describitur. Bonum monile veritas, bonum puritas sive simplicitas, bonum plane monile sapere ad sobrietatem. Philosophorum, vel hæreticorum intellectus non habet hunc in se puritatis veritatisque nitorem, et ideo multam curam gerunt ipsum colorare et fucare phaleris verborum, et versutiis syllogismorum, ne si nudus appareat, falsi etiam appareat turpitudo.*

Symbolice, Cassiodor. S. Greg. Beda, Aponius, Philo Carpath. et Anselmus per *collum* accipiunt doctores et prædicatores. Audi S. Greg. hîc: *Per collum sponsæ prædicatores sanctæ Ecclesiæ designantur. Monilibus prædicatores comparantur; vel quia Ecclesiæ sunt ornamentum, vel quia Ecclesiam muniant ut pectus monile, vel à rotunditate, id est perfectione. In monilibus gemmæ, in auro ponuntur. Per aurum quippe sapientia, per lapides opera exprimuntur. Collum ergo sponsæ sicut monilia existit, quia quilibet rectus Ecclesiæ prædicator, et sapientia interius se induit, et opera exterius exercet, quæ in sapientia videt.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Hæc omnia jam dicta præ omnibus eximie conveniunt B. Virgini. Insuper Rupert. per monile colli accipit silentium B. Virginis: *Sicut*, inquit, *monilia muniant matronarum pectora pudica, unde et dicuntur monilia, eo quod pectus muniant, ne quis extraneus, id est impudicus manum suam injiciat: ita et collum tuum munit verba tua, non solum ne quid otiosum aut noxium, sive inordinatum per vocem erumpat; verum etiam ne ipsum bonum tuum, secretum tuum, divinum mysterium tibi creditum, leviter viam vel vocem inveniat, ut auris aliena, sive filia aliqua, quamvis videatur esse filia Jerusalem, quæ forte custodire nesciret hujusmodi margaritas, sicut custodiri oporteret propter porcos, maximeque propter Herodem et ejus complices, intelligat. Vere igitur pulcherrima mulierum, pulcherrima in genis, pulcherrima in collo, id est, tam oculorum quàm verborum tuorum moderamine decentissimo.*

Vers. 10. Murenulas aureas faciemus tibi, vermiculatas argento.

Murenulas aureas faciemus tibi, vermiculatas argento,] q. d. Aureis obedientiæ legibus et regulis argento sapientiæ dispunctis te decorabimus. Hebr. *Catenulas auri faciemus tibi punctatas argento;* Sept. *Similitudines* vel *simulacra auri* (Symmach. *Insignia aurea;* Quinta editio, *tortilis auri*) *faciemus tibi cum stigmatibus suis distinctionibus argenti;* Symmach. *Cum varietatibus;* Quinta editio, *in miliis*, id est, in punctis minutis *argenti;* alius *cum variegaturis;* Vatablus: *Ornamenta convenientia ex auro faciemus tibi cum notis* vel *clavis argenteis.* Noster optime vertit, *vermiculatas argento*, id est, argenti punctis variegatas, instar vermiculorum quorumdam, quorum tergum variis colorum notis dispungitur; aut qui noctu instar argenti nitent et resplendent. Syrus vertit: *Cincinnos aureos faciemus tibi cum laminis*, vel *bracteis argenti;* Arabicus: *Imagines*, vel figuræ, vel sculptilia *auri fient tibi, simillima tibi.*

Murena piscis est idem cum anguilla, vel certe illi persimilis, ut patet ex ejus effigie, quam exhibet Aldrovandus et Rondeletius de Piscibus in

Murena : inde murenula vocatur colli aurum, quod scilicet auro in virgulas lentescente, quadam ordinis flexuosi catena contexitur, ex piscis utique imagine vocabulo conformato, ait ex S. Hieronymo Cælius Rhodig. lib. 4. cap. 2. Rursum sicut murena variis notis quasi punctis distinguitur, sic et murenula vermiculatur et distinguitur punctis argenti. Unde Plinius lib. 9. cap. 23 : *In Gallia Septentrionali*, ait, *murenis omnibus dextera in maxilla septenæ maculæ, ad formam Septentrionis aureo colore fulgent dumtaxat viventibus, pariterque cum anima extinguuntur.*

Murenulæ ergo *aureæ* sunt virgulæ auri flexuoso contextu, ac punctis et maculis variegatæ, itaque murenæ pisci, qui se flectit in orbem, persimiles, sive manus, sive caput, sive aliud membrum cingant et ornent. Proprie tamen tamen sunt capitis et colli, ut indicat S. Hieron. ad Marcellam Epist. 15, ubi laudans B. Anselam: *Aurum colli sui*, inquit, *quod murenulam vulgus vocat, quod scilicet metallo in virgulas lutescente, quadam flexuosi ordinis catena contexitur, absque parentibus vendidit.* Quem secutus Cassiodorus : *Murenulæ*, ait, *ornamentum sunt colli virginalis et puellaris* : *videlicet virgulæ auri perplexæ, intermixtis nonnunquam pulchra varietate subtilissimis argenti filis. Et hoc est quod dicit, Vermiculatas argento, hoc est, in modum vermium terrenorum, quos lumbricos dicunt, distinctas et inter se conjunctas. Murenulæ autem dicuntur à similitudine piscis marini, qui murena vocatur.* Unde Aponius legit : *Catenulas aureas faciemus*, quas non collo, sed auribus ornandis tribuunt S. Anselmus et Bern. Melius Justus Orgelit. Murenulæ, ait, sunt ornamentum à capite descendens, quo cervix ornatur. Denique murena dicitur à μύρειν, id est, fluere, ait Eustathius, eo quod, teste Macrobio, præ pinguedine in summa aqua fluitet, nec se mergere possit, sole nimirum torrefacta. Unde Martialis lib. 13. epigram. 77.

> Quæ natat Siculo grandis murena profundo,
> Non valet exustam mergere sole cutem.

Sic pariter circa collum fluitat murenula aurea, et solis radiis percussa effulgurat.

In Hebræo est תורי *thore*, quam vocem Vulgatus paulo ante vertit, *turturis.* Unde nonnulli hîc turturem vel turturellam, sed fluviatilem, puta trutam, accipiunt : hic enim piscis, uti pulcherrimis maculis distinguitur, ita sanissimus æque ac sapidissimus est : hinc et Quinta editio vertit, *tortilis auri*, instar turturis, vel trutæ aut murenæ. Unde et nonnulli censent turturem hebr. dici תור *tor*, quasi *tortilem;* eo quod tortili collo תור *tur*, id est, circumspiciendo jugiter exploret, num alicubi comparem suum absentem reperire et videre queat. Alii *thore* vertunt, dispositiones, ordines, series, quales sunt in nexu annulorum et bractearum in catenulis : Noster optime vertit, *murenulas*, id est, catenulas et torques aureos.

Alludit ad illud Psalm. 67. 14 : *Si dormiatis inter medios cleros* (eritis sicut) *pennæ columbæ deargentatæ, et posteriora dorsi ejus in pallore auri.* Censent S. Gregor. Cassiod. et Beda hæc esse verba sponsi. Melius Justus Orgel. Anselm. Rupert. et S. Bernardus, censent esse verba sociorum sponsi ; unde aiunt : *Murenulas aureas faciemus*, in plurali ; non *faciam*, in singulari.

PRIMUS SENSUS
ADÆQUATUS.
De Christo et Ecclesia.

Quæritur, quidnam murenulæ aureæ significent ?

Primo, Chald. accipit tabulas decalogi à Deo datas Mosi in Sina, sic enim vertit : *Tunc dictum est Mosi : Ascende ad firmamentum, et dabo tibi duas tabulas lapideas, excisas ex sapphiro throni, gloriæ meæ, et splendidas sicut aurum optimum, ordinatas per lineas, scriptas digito meo, in quibus scripta sunt decem verba, qua expurgata sunt magis quàm argentum, quod expurgatum est septem vicibus : dabo autem eam per manum tuam populo domus Israel.*

Secundo, Cassiodor. S. Gregorius, Beda, Justus, Aponius et Anselmus, per *murenulas* accipiunt charisma intelligentiæ S. Scripturarum ; quæ aureæ dicuntur, vel propter sapientiam claritatemque sensus spiritalis, vel propter charitatem, quàm edocent; vermiculatæ autem argento asseruntur, vel propter nitorem eloquentiæ, vel propter sonoram prædicationem : vel, ut ait S. Anselmus, ut sciant doctores sacræ Scripturæ sententias dispensare pro cujusque captu et fructu ; vel ut Aponius, *vermiculatæ* dicuntur, quia diversas continent prophetias, alias Christi conceptioni, alias nativitati, alias passioni, alias resurrectioni, etc., congruentes, quæ quasi intertextæ argenti vermiculatione, eleganter coruscent. Huc accedunt Nyssenus, S. Augustinus, Origenes, Theodoretus, et tres Patres, qui per *merenulas* accipiunt cognitionem sacrarum Litterarum, ac præsertim figurarum veteris testamenti.

Hi ergo sequentes versionem Septuagint. quæ habet : *Similitudines auri faciemus tibi ex stigmatibus*, vel *distinctionibus argenti*, *donec rex sit in accubitu suo ;* S. Ambros. *In declinatione sua*, id est, in solio suo, ubi se reclinet, sic explicant : Nyssenus quidem censet murenulas has pertinere ad equam vel equitatum, cui paulo ante sponsam comparavit, quasi socii sponsi angeli, vel sancti doctores eam sic affentur : Tibi, ô anima, quæ recte equis es assimilata, faciemus quædam veritatis simulacra, et quasdam similitudines, quæ non possunt accurate et exacte ostendere, qui tibi inest, mentis decorem. Tu autem, his acceptis, fies per fidem subjugale jumentum et habitaculum ejus, qui in te est habitaturus : Christi enim eris et sedes et domus. Plenius Origen. homil. 2. ex quatuor, sic interpretatur, quasi dicat : Sacra Scriptura, Deique cognitio priscis patribus tradita fuit per similitudines et ænigmata, usque dum Christus à morte resurgens, accubans recubuit ut leo, Genes. 49, hic enim patefecit sensum Prophetarum et S. Script. Idem ibidem sic Tropologice explicat : Anima imperfecta instruitur de rebus divinis per similitudines et exempla usquequo rex sit in accubitu suo, id est, usquequo in id proficiat talis anima, ut capiat regem, et habeat recumbentem in semetipsa ; habitat enim verbum Dei in anima perfecta, juxta illud Christi : *Ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus;* Joan. 14. Ex adverso S. Augustinus libro primo de Trinit. cap. 8. sic explicat : *Similitudi-*

nes auri faciemus tibi cum distinctionibus argenti, quoadusque rex in cubitu suo est, id est, quoadusque Christus in secreto suo est; quia *vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cum Christus*, inquit Paulus Colos. 3: *Apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria.* Quod antequam fiat: *Videmus nunc per speculum, et in ænigmate*, hoc est in similitudinibus: *Tunc autem facie ad faciem*, 1. Corinth. 13.

Murenulæ ergo *aureæ* significant mundum, sive ornatum S. Scripturæ lucentem auro spiritualium sensuum, et argento eloquentiæ nitentem et resonantem. Audi S. Gregor. *Murena piscis est, qui captus vertit se in circulum, ad cujus exemplar sit inauris, quæ murenula dicitur, qua designatur prædicatio, quæ auribus inhæret, et eas penetrat. Murenulis monilia collo ligantur, quia et sapientia, et religio à Scripturis sanctis prædicatoribus adjungitur. Per murenulas enim sancta Scriptura intelligitur. Quæ bene auro et argento vermiculatæ dicuntur, quia et sapientia sancta Scriptura fulget, et sonora prædicatione per universum mundum auditur. Sicut enim per aurum sapientia, sic per argentum sancta prædicatio demonstratur.* Huc facit illud psalm. 11: *Eloquia Domini, eloquia casta* (sicut) *argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum.*

Tertio, S. Hieron. lib. 1. contra Jovinian. per *murenulas aureas* accipit virginitatem. Ante Christum, inquit, Ecclesia habebat argentum in viduis et maritatis, sed aurum virginitatis per Christum accepit. Videtur enim hìc sponsæ pudicissimæ, ob pudicitiam dari murenula aurea dispuncta argento, ut respiciat id quod dixit: *Genæ tuæ sicut turturis*, id est, summe pudica et verecunda est instar turturis. Huc accedunt alii, qui per *murenulas aureas* accipiunt aureolam dandam virginibus. Hebr. enim תורי *thore*, id est, murenulæ, idem est quod תורים *thorim*, id est, turtures, quasi murenulæ hæ fuerint contextæ ex turturum effigiebus, quæ sunt symbolum pudicitiæ; esto à turturibus *thorim* extensum sit ad significandas effigies aliarum rerum, ut murenularum et serpentium, è quibus priscorum torques et murenulæ constabant, uti docet Clem. Alex. lib. 2. Pædag. cap. 11. Unde Septuag. *thorim*, vertunt ὁμοιώματα, id est, similitudines et simulacra in genere.

Quarto, Psellus per *murenulas* accipit progressum in virtute et sanctitate, quasi angeli ita animam piam affentur; quia futurum est ut rex in te, ô sponsa, quæ ipsum caste amas et quæris, requiescat; age, sine te à nobis instrui atque exornari: quamvis enim non ut aurum virtutibus fulgeas, sed adhuc ut argentum splendeas; te ad auri tamen similitudinem decorabimus; similemque reddemus Cherubico et flammeo ac venerando solio, in quo rex descendens se reclinet et quiescat. hæc Psellus.

Porro, quia hic progressus fit per persecutiones et tribulationes, hinc easdem per murenulas hìc denotari censet S. Ambrosius serm. 3. in psalm. 118. dum ait: *Hereditas ejus diffusa per populos, quo frequentius examinata, eo amplius est probata, crebræ enim persecutiones Ecclesiæ, justorum nobis titulos, martyrii victorias ediderunt. Itaque sicut aurum bonum, ita Ecclesia cum aritur, detrimenta non sentit, magis fulgor ejus augetur, donec Christus veniat in regnum suum, et reclinet caput suum in Ecclesiæ fide, qui cum venisset ad oves perditas domus Israel, non habebat ubi caput suum reclinaret.*

Huc accedit Philo Carpat. qui per *murenulas* accipit martyria et Martyres, qui catenati fuere olim catenis ferreis, nunc aureis in cœlo, suntque aurei ob charitatis soliditatem, ac stigmatibus flagellorum, clavorum et tormentorum dispuncti juxta illud Pauli: *Ego stigmata Domini Jesu in corpore meo porto*, Gal. 6. 17. Martyribus ergo quasi murenulis aureis argento variegatis ornatur Ecclesia.

Quinto, S. Bern. serm. 41. qui murenulas assignat auribus, per eas accipit sanctas inspirationes et suggestiones divinarum rerum, quas angeli animæ sanctæ inspirant, sed per similitudines, ut vertunt Septuag. et ænigmata, ut ait Paulus 1. Corinth. 13.

Sexto, Titelmannus et alii per *murenulas aureas* intelligunt charitatem Dei exerentem se in amorem proximi, et in opera misericordiæ hæc enim argento, charitas vero auro repræsentatur; aut charitatem distinctam et dispunctam notis argenti, id est, actibus humilitatis cæterarumque virtutum.

Septimo, murenulæ apposite significant modestiam et compositionem externam omnium membrorum; actionum, gestuum, motuum ad probitatem et pietatem, etc., ex quibus fit quasi catena aurea mire ornans hominem, ac præsertim sponsam. Ita Clemens Alexand. lib. 3. Pædag. cap. 1: *Torques*, inquit, *et catenæ sint pudor et modestia. Non alius fuerit mulieri aurium ornatus, quàm catechesis, hoc est, quæ per auditum suscipitur institutio. Oculi autem verbo injuncti, et aures ad sensum perforatæ, divinarum rerum auditorem, et sanctorum rerum comtemplatorem efficiunt.* Notum est illud S. Ambrosii: *Modestia est purpura virtutum.*

Octavo, aptissime per *murenulas* accipias hìc cum S. Bernado, Sanchez, Hortolano, Joanne Carmelita et aliis præmium et ornamentum obedientiæ. Cum enim immediate ante dixerit: *Collum tuum sicut monilia*, id est, obedientia tua, qua collum legi subjicis, ô sponsa, ô Ecclesia, est aureum tuum monile, quod mire interne animam tuam decorat; nunc ejusdem externum ornamentum et præmium assignat, videlicet murenulas ex auro notis argenti intertexto; hæ enim faciunt, ut aurum inter eas magis majorique gratia resplendeat, ait Nyssenus.

Huc facit quod hebr. תורי *tore*, id est murenulæ, plane alludat תורה *thora*, id est lex, et ad תור *tor*, id est dispositio, ordo, series. Unde Chaldæus per *tore* accipit Decalogum, atque Origenes, Theodoretus, S. Augustinus, S. Gregorius et cæteri in secunda expositione citati, accipiunt S. Scripturam, quæ legem Dei continet et promulgat.

Igitur sponsæ collo tam obedienti Deus in præmium ornatumque injicit murenulas, hoc est leges suas divinas, quæ, cum ex rationibus æternis, quæ sunt in mente Dei, emanent, in se sapientissimæ sunt, æque ac pulcherrimæ, ut mire obedientem eas acceptantem, non tam ligent quàm ornent: sub legibus accipe non solum præcepta, sed et consilia Evangelica, æque ac beatitudines, quæ hominem efficiunt cœlestem et angelicum, imo Angelum terrestrem. Ergo murenulæ Christi Ecclesiæ datæ sunt leges Evangelicæ, quas recenset S. Matthæus, c. 5.

6 et 7. inter quas primæ sunt beatitudines octo: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum. Beati mites, etc.* Quid enim hisce pulchrius, dignius, nobilius, divinius excogitari potest? Ecclesia ergo has Christi leges et beatitudines amplectens, iis quasi murenulis aureis inter se apte connexis decoratur; aurum enim, quia præ cæteris metallis flexile et ductile est, symbolum est obedientiæ. Hinc et sententiæ S. Scripturæ, quæ leges hasce continent, sunt murenulæ, ex quarum contextu Ecclesia pulchrescit. Sunt aureæ, quia plenæ spiritu charitatis; sunt distinctæ argento, quia temperantur spiritu scientiæ et discretionis. Unde Beda: *Murenulas, ait, fabrili arte compositas collo circumdat, cum anima quæque fidelis in omnibus, quæ loquitur et agit, imo in omni, quod vivit et quod spirat, continue Scripturis sanctis intendit, sensumque suum et verba diligenter ad earum exemplum dirigit.*

Rursum, murenulæ hæ notant actus obedientiæ pulchros et assiduos, quibus quasi donis novis fideles obedientes Christus expolit et exornat, ac toti mundo laudabiles, admirabiles et venerabiles efficit. Auro enim actionum pretium et præstantia; argento earumdem puritas, candor et splendor denotatur. Nam, ut recte noster Sanchez, si hæc obsequentissima sponsa spiritu Dei agitur, æquum est ut spiritus Sanctus, qui cervicibus tanquam auriga et moderator insidet, collum suis donis et virtutibus excolat. Torques enim illi hebraice *torim*, id est, turtures dicuntur vel columbæ, quia divinus Spiritus per columbam significatus illam ut sponsam amat, et ipsius collum ut sponsus tenere stringit et amplectitur.

Insuper, murenulæ notant ordinem Hierarchicum Ecclesiæ, qui mire eam perficit, et ornat. Hic enim ordo non est aliud quàm ordo obedientiæ, quo summo Pontifici subordinantur, subsunt et obediunt Patriarchæ, Patriarchis Primates, Primatibus Archiepiscopi, Archiepiscopis Episcopi, Episcopis Presbyteri, Presbyteris Diaconi, Diaconis Subdiaconi cæterique Clerici, atque his laici. Intuere hunc ordinem Romæ, celebrante Pontifice, cum ei assistunt Cardinales, Archiepiscopi, Episcopi, Presbyteri vestibus sacris amicti, legati regum et principum, etc., ac vere dices ibi impleri hoc oraculum: *Murenulas aureas faciemus tibi vermiculatas argento.* Murenulæ enim hebraice vocantur *tore*, id est dispositiones, ordines, series, quales pulcherrimæ apparent in hoc sacro Senatu, uti et in cæteris officiis et ritibus Ecclesiæ.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS,

De Christo et anima sancta.

Anima sancta, præsertim obedientiam professa et Religiosa, in præmium hujus suæ professionis et obedientiæ, ornatur murenulis aureis distinctis argento, id est Regulis, Constitutionibus et ordinationibus Religiosis cuique Ordini propriis, quæ non nisi aurum charitatis, et argentum prudentiæ repræsentant, quibus mire Ordo exornatur. Rursum, murenulæ sunt actus obedientiæ, quibus tota Religiosi vita quasi murenula aurea concatenatur et coronatur, quæ variegantur punctis argenteis, id est actibus humilitatis, temperantiæ, patientiæ cæterarumque virtutum. A mane enim in vesperum religiosus quidquid agit, ex regulis obedientiæ agit. Surgit è lecto, orat, psallit, studet, docet, concionatur, prandet, cœnat, it cubitum, cum signum dat obedientia. Vide Hieronym. Platum, libro 2. de bono status Religiosi, capite quinto, qui et appositum huic loco affert exemplum, libro 3. capite ultimo post medium, juvenis cujusdam egregii, qui à Deo vocatus ad Ordinem Cisterciensem, cum de die in diem differret, cœpit intepescere. Quare, cum ex Compostellana peregrinatione domum rediisset, eadem ipsa nocte apparuit illi Christus Dominus cum duobus Apostolis Petro et Jacobo; Petrus autem pulcherrimum librum tenebat coram Domino apertum, in quo adolescentis nomen *Joannes* descriptum erat. Tum Dominus ad S. Petrum: *Dele*, ait, *istum de libro meo.* Jacobus vero supplicare ei cœpit pro suo, ut appellabat peregrino, insuper etiam illius emendationem promittere. At Joannes hoc de se agi videns pavebat et tremebat, novamque vitam in futurum pollicebatur. Dominus autem quasi illius inconstantiæ minus credens, fidejussorem illius voluntatis postulavit; quem se obtulit S. Jacobus. Inter quæ, cum juvenis excitatus esset, secumque hæc admirans rursum obdormisset, iterum est illi eadem objecta species, idque amplius, quod in libro illo apparuit ejusmodi inscriptio ex Canticis: *Murenulas aureas faciemus tibi vermiculatas argento.* Ille igitur et hoc jucundo promisso invitatus, et illis minis exterritus, nulla mora interposita, Cistercium se contulit, ubi, magnis in virtute progressibus factis, primum Abbas Bonævallis, deinde etiam Valentiæ Episcopus factus est. Hæc Platus ex Chronicis Cisterciensium. Huc facit exemplum nostri P. Petri Fabri, qui primus S. Ignatii fundatoris Societatis Jesu socius, cum totam vitam ex obedientia varias provincias peragrando, ac ubique semina pietatis spargendo, religiose transegisset, ex obedientia pariter mortuus est. Unde post mortem apparens Gondiæ personæ cuidam religiosæ, lætissimus dixit, se obedientiæ causa mortem oppetivisse, ac multa de gaudio, quod eam ob causam in cœlis obtineret, enarravit. Merito aureola obedientiæ coronatur in cœlis, qui obedientiæ victima exstitit in terris. Ita noster Orlandinus in ejus Vita, lib. 2. c. 28.

Rursum, per *murenulas* nonnulli accipiunt charismata, quæ obedientibus et Religiosis impertit Spiritus Sanctus, ac præsertim dona sapientiæ et eloquentiæ. Sapientia enim notatur auro, eloquentia argento, quia tinnula ejus ad instar pulchre resonat. Unde S. Gregorius, S. Thomas, Beda et alii murenulas has dant Doctoribus, quia sicut per collum ex capite ad reliqua vis sentiendi, sic ex capite Christo ad populum per doctores cœlestis doctrina derivatur. Hoc vero collum includi atque muniri debet monilibus columbarum imagine notatis, quia Spiritus Sanctus collum ambire debet, et doctorum fauces, quasi suam vere tubam inflare.

Sit ergo collum hoc charitate, fervore et zelo aureum, ac nitore eloquii argenteum. Porro doctori magnam doctrinæ, eloquentiæ, zeli et spiritus vim atque efficaciam suggerit obedientia et Religio; obediens enim per Superiorem regitur, agiturque à Deo, ejusque spiritu, tanquam ejus vox et organum. Unde prisci Eccle-

siæ doctores plerique fuere Religiosi, nimirum è quatuor Latinis tres, puta S. Augustinus, S. Hieronymus, S. Gregorius; ac totidem è Græcis, puta S. Basil. S. Nazianzenus, S. Chrysostomus, Tales quoque fuere S. Bernardus, Thomas, S. Bonaventura ac alii plurimi. Vide Hieronym. Platum, lib. 2. de Bono status Religiosi, cap. 25. 30. et seq.

Rursum, charisma obedientiæ pene proprium, est gratia miraculorum. Deus enim obedientibus velut instrumentis suis, sibique summe conjunctis utitur ad conversionem animarum, ideoque per eos, cum opus est, patrat miracula. Exempla multa sunt in Vitis Patrum, apud Cassianum et et S. Gregorium, lib. 1. Dialog. cap. 12. et lib. 2 cap. 7.

Denique, murenulæ sunt pulchri ritus et cæremoniæ, tum ritus Ecclesiæ, tum Ordinum singulorum, qui mire eos decorant.

Anagogice, murenula est aureola Doctoribus, Religiosis et obedientibus præparata in cœlo, quæ aurea est per gloriam animæ, argentea per gloriam corporis. Unde S. Thomas cum torque aureo è collo pendente pingitur, quia in cœlis murenularum harum aureola torquatus est. Hinc et post mortem è cœlis quasi gemmatus et torquatus apparuit, uti refert P. Ribadineira in ejus Vita sub finem. Huc pertinet exemplum P. Fabri quod paulo ante recitavi.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS,

De Christo et B. Virgine.

Hæc omnia jam dicta præ cæteris omnibus competunt B. Virgini. Illud ei proprium, quod fœcunditas non læserit, sed ornarit ejus virginitatem, sicut argentum ornat aureas murenulas. Rursum, murenula aurea è collo B. Virginis pendula fuit ejus filius Christus Dominus, parvulus è collo ejus pendens ac sugens, illique vicissim aurum charitatis et argentum humilitatis instillans.

Denique Rupertus: Murenulæ, inquit, sunt sermocinationes Sanctorum sensibus aureæ, elocutionis nitore argenteæ: *Faciemus ergo tibi murenulas veritatis, ornamenta benedictionis et gratiarum actionis, benedicendo et gratias agendo, quia sic feci tibi; ita ut non sit locus, ubi vox laudis hujus non audiatur, vox sonora, laus altisona, quæ tuum nomen concelebrans jugiter te ambiat, et quodammodo collo tuo dependeat.* Hæc Rupertus.

VOX SPONSÆ.

Vers. 11. Dum esset rex in accubitu suo, nardus mea dedit odorem suum.

Dum rex esset in accubitu (Aquila, in *recubitu;* Symmachus, εν αναπαυσεσιν, id est, *in requietibus*, vel *cessationibus*, suo, nardus mea dedit odorem suum,] q. d. Dum sponsus meus, qui est rex Christus, esset in mensa sua nuptiali, ego sponsa ad illum ingressa intuli unguentum nardinum, eoque illum perunxi, cujus odore ille mirifice recreatus est.

Dum,] id est, *donec*, ut habent Hebr. Septuag. et S. Gregorius, q. d. Quandiu rex accubuit in convivio, nardus mea dedit odorem.

Per *accubitum* accipit non lectum, sed mensam nuptialem, cui sponsus cum sponsa accumbit. hebr. est מסב *mesau*, id est, *circulus* vel *orbis*. Olim enim mensæ erant orbiculares, ut plures caperent, utque illi sibi invicem essent viciniores, et commodius cum singulis colloquerentur. Lectuli ergo cœnatorii, in quibus tempore Salomonis convivæ quasi jacentes, sed cubitis innixi mensæ accumbebant, circa mensam in orbem erant dispositi; inde triclinium dictum, quasi trium lectulorum cœnaculum.

Pro decore et serie dramatis recte notat Origenes, homilia 2. ex quatuor sponsam post alloquium sodalium sponsi jam recensitum, quo eam mire laudarunt, ingressam in triclinium, ibique muliebre et mensale donum sponso obtulisse, nimium unguento nardino eum perfudisse, ejusque odore sponsum oblectasse, idque narrat sodalibus ejus post sponsi discessum; unde de eo loquitur in tertia persona, dicens: *Dum essem rex, etc.* Ita S. Bernardus. Olim enim in conviviis convivæ unguentis odoratis ungebantur, ut patet ex Plutarcho in Sympos. Athenæo et aliis. Unde et magdalena Jesum in convivio iterum et secundo unxisse legitur. Porro apud Orientales, præsertim Judæos, Samuel Judæis prædixit, si peterent regem, illum filias illorum facturum suas unguentarias, 1. Reg. 8. 13. Idcirco sponsa hic id sibi officii adscivit.

Quæres, quid significet hic sponsi accubitus.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS,

De Christo et Ecclesia.

Primo, aliqui per accubitum accipiunt thronum divinitatis, qui est ejus majestas et æternitas. In hac enim velut in throno suo ab æterno sedet et requiescit Deus. Hinc hebr. vocatur מסב *mesav*, id est circulus, hic enim in seipsum orbiculariter rediens, ideoque principio et fine carens, hieroglyphicum est æternitatis, quæ nec principium nec finem habet. Sic sensus erit, q. d. Filius Dei in sinu Patris ab æterno requiescens, ac residens in solio et triclinio majestatis suæ cum Patre et Spiritu Sancto, ibique requie fruens beatissima et plenissima, dignatus est de excelso illo solio suo ad humilitatem et utilitatem nostram respicere, juxta quod in psal. 101. v. 18. dicitur: *Respexit in orationem humilium, et non sprevit preces eorum, etc. Quia prospexit de excelso sancto suo, Dominus de cœlo in terram aspexit, ut audiret gemitus compeditorum, et solveret filios interemptorum.* Quasi enim nardus nostra odorem dedit coram rege in accubitu suo existente, quando humilitas precum et supplicationum, lacrymarum quoque, gemituum et suspiriorum, ab hominibus piis ad Deum pro humani generis salute effusorum, usque ad aures Dei pervenit, ipsumque ad miserandum inflexit, ut filium suum de cœlis mitteret ad terras, ita Titelman. Sic et S. Bernardus, serm. 42: *Accubitus regis*, inquit, *sinus est Patris; quia semper in Patre Filius. Nec dubites regem hunc esse clementem, cui perennis accubitus est paternæ benignitatis diversorium. Merito clamor humilium ascendit ad eum, qui fons pietatis est mansio, cui familiaris suavitas, cui substantialis, vel potius consubstantialis bonitas est, cui ideo totum quod est, de Patre est, ut*

nil prorsus in regia majestate, nisi paternum, humilium trepidatio suspicetur.

Verum pressius alii passim per accubitum accipiunt Verbi incarnationem, totamque ejus in carne œconomiam et conversationem. Hæc enim fuit quasi convivium nuptiale in quo Christus cum fidelibus epulatus, nuptias quasi cum Ecclesia celebravit, ut patet ex parabola filii regis ad suas nuptias quoslibet invitantis, Matthæi 22. 2. et seq. Hæc pariter recte vocatur *accubitus*, hebr. מסב *mesav*, id est circuitus, tum quia Christi vita fuit circulus sanctissimarum actionum, virtutum, Mysteriorum; tum quia Christus in orbem ivit et rediit, dum ascendens in cœlum ad Patrem reversus est, à quo in terram missus descenderat; tum denique quia Christus circuivit Judæam evangelizando regnum Dei, ad illudque quasi ad nuptiale suum epulum felicitatis æternæ omnes convocando. Unde Christus in Synagoga prædicans, Lucæ 4. 16, illud ex Isaia, c. 61, thema desumpsit : *Spiritus Domini super me; propter quod unxit me, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum, dimittere confractos in remissionem, prædicare annum Domini acceptum, et diem retributionis. Et cum plicuisset librum, reddidit ministro, et sedit* (ecce accubitus), *etc. Cœpit autem dicere ad illos : Quia hodie impleta est hæc scriptura in auribus vestris.* Inde nardus Ecclesiæ, puta fides audientium, dedit odorem suum. Nam, ut subdit Lucas, v. 22 : *Et omnes testimonium illi dabant, et mirabantur in verbis gratiæ, quæ procedebant de ore ipsius.*

Est hîc ergo, uti et toto Cantico prophetia de Christi incarnatione et œconomia; sponsa enim prima et primaria hîc est humanitas Christi, cujus sponsus est Verbum, sive Filius Dei, qui eam in incarnatione assumens sibi despondet, et per eam Ecclesiam, singulasque animas fideles et sanctas, ut dixi in proœmio, c. 2 : quare præterita hîc pro futuris accipienda sunt, uti fit apud Prophetas, q. d. Dum erit rex in accubitu carnis suæ, nardus mea dabit odorem suum.

Sensus ergo est, q. d. ait Hortolanus : Ex quo in humanitate sua quasi in hemicyclo suo nobis apparuit regis nostri divinitas, ex quo in Nazaræorum consedit Synagoga, et ad epulas ex Isaiæ cellario depromptas, me Ecclesiam fidelium invitare dignata est, ego ipsum tanquam sapientissimum veritatis, fidei et salutis magistrum attente audio; filium David et Dei Filium, Regem Israel et Messiam exspectatissimum credo, veneror et prædico. Hunc credo ingenue, publiceque profiteor solo verbo ægrotos quantumcumque desperatos curare posse, et conclamatos ad vitam revocare, ab energumenis dæmonia excludere et profligare. His ego meæque sodales testimoniis, ex cordibus nostris, velut vestibus nardino fidei unguento odoratis, ex eburneis arcis depromptis, Regem in Judææ Synagogis et templo Hierosolymitano docentem, resque admirandas magna cum gloria et omnium admiratione gerentem, inducimus, mirificeque oblectamus. quod nostrum officium Regius Psaltes his olim versibus celebravit : *Myrrha, et gutta, et casia à vestimentis tuis, à domibus eburneis, ex quibus delectaverunt te filiæ regum in honore tuo*, psal. 44. 9.

Jam ut particulatim accubitum hunc sponsi distribuam ;

Primo, per eum Christi incarnationem accipit Cassiodorus, Beda, Aponius et S. Ambrosius in psal. 118, sermone 3. Audi Cassiodorum, et ex eo Bedam : *Nardus Ecclesiæ dedit odorem, quia, cum Dei Filius in carne apparuit, Ecclesia in virtutum cœlestium fervore excrevit : non quia et ante ejus incarnationem spirituales ac Deo devotos viros non habuerit, sed quia absque ulla dubitatione tunc arctioribus se virtutum studiis mancipavit, cum regni cælestis aditum cunctis recte viventibus, mox ut carnis vincula solverentur, patere cognovit.*

Secundus Christi accubitus fuit, cum ipse prædicando circuiret vicos et urbes, ac cum peccatoribus aliisque discumberet, ut eos salvos faceret. Rursum, accubitus Christi fuit in ligno crucis, de quo psal. 95 : *Regnavit à ligno*, quasi è solio regali, *Deus* : item quies in sepulcro. Ita Justus et Anselmus. Audi Anselmum : *Merito debeo Christum diligere, quia ipse dedit mihi nardum, scilicet virtutes; et hoc, dum esset in accubitu suo, id est in passione et resurrectione sua, scilicet quia ipse passus est et resurrexit, ideo virtutes mihi dedit, quæ dederunt odorem suum, id est sibi convenientem, bonam videlicet famam.*

Tertius accubitus Christi fuit in morte; Christus enim moriendo regnum mortis, diaboli et peccati evertit, ac regnum vitæ, gratiæ et Dei nobis contulit. Ita Origenes, Theodor. et sanctus Hieronymus, l. 1. contra Jovin. q. d. Post Christi passionem et mortem nardus, id est virtus Ecclesiæ majorem dedit odorem quàm ante; ex ea enim profluit Martyrum fortitudo, virginum angelica puritas, Confessorum sanctitas, Anachoretarum perfectio. Ita Philo Carpathius : *Sic grata*, inquit, *ac memor sponsa clamat ad sponsum : Nardus mea dedit odorem suavitatis, id est, tu mihi dedisti suavitatem unguentorum, nempe Martyrum et illustrium actionum efficaciam, decus et gloriam. Nardus enim dedit odorem suum, id est martyrium et nex tua seu passio, Martyres adhortata est pro te pati; nam et tu pro nobis passus es.*

Quartus accubitus fuit resurrectionis, quo è sepulcro resurgens accubuit in carne gloriosa, in eaque de morte et inferno triumphavit. Ita Justus, Anselmus, et S, Gregorius, 35. Moral. 13, qui ait : *Rege quippe in accubitu suo posito, nardus odorem dat, dum, quiescente in sua beatitudine Domino, Sanctorum virtus in Ecclesia magna nobis gratiam suavitatis administrat.*

Quintus accubitus Christi est in gloria cœlesti, quo ad dexteram Dei sedet, velut Rex regum, et Dominus dominantium. Ita S. Gregorius, Rupertus, Bernardus et S. Augustinus, lib. 1. de Trinitate, c. 8. Tunc enim nardus Ecclesiæ dedit odorem suum per orationem, qua, orantibus Apostolis et fidelibus pro adventu Spiritus Sancti, eumdem impetrarunt, eoque repleti Christi nomen et famam ubique prædicarunt. Audi S. Gregorium : *Accubitum suum rex intravit, quando Dominus noster Jesus Christus corporaliter cœli interiora penetravit. Quo ibi requiescente nardus sponsæ odorem suum dedit; quia virtus sanctæ Ecclesiæ suavem famam bonitatis longe lateque sparsit; ad cælos enim Dominus ascendit, et Spiritum Sanctum suum super discipulos misit, quo impleti verba salutis mundo prædicarent, et per sancta opera boni odoris famam circumquaque diffunderent.*

Porro Chaldæus per *accubitum* accipit collo-

quium Mosis cum Deo in Sina; sic enim vertit: *Dum esset Moses magister eorum in firmamento, ut susciperet duas tabulas lapideas, et legem et præcepta, surrexerunt impii generationis illius et fecerunt vitulum aureum unà cum promiscuis qui erant inter eos, et fœtida fecerunt opera sua, et egressum est eis nomen pessimum in seculo; quoniam ante odor eorum exibat diffusus per orbem, et postea fœtidi facti sunt ut absinthium, cujus odor quàm pessimus est.* Verum perperam Chaldæus per odorem nardi accipit fœtorem idololatriæ; nardus enim suavissimi est odoris.

Quæres secundo, quid significet nardus sponsæ, puta Ecclesiæ, et quem odorem dederit?

Respondeo: Nardus, ut, ex Plinio, libro 12. c. 12. et aliis, ait Philo Carpath. in c. 4. Cant. v. 14. medicus est fructus Syriæ et Indiæ præstantissimus, colore rufo, comosus, odoratissimus, saporis amari, suavitatem odoris diutissime retinens, calefacit, exsiccat, viretque perpetuo; miscetur antidotis, et efficacissimas vires ad quamplurimos morbos habet.

Porro ex nardi foliis fiebant coronæ, quæ olim in summo erant pretio, teste Plinio. Rursum, *nardus*, inquit Titelmannus, *herba est humilis et despecta quantum ad faciem attinet, sive radicem intuearis sive folia. Est enim nardus frutex gravi et crassa radice, sed brevi et nigra fragilique quamvis pingui; aspero sapore, folio parvo densoque. Quæ omnia humilitatem præ se ferunt. Habet nihilominus in cacumine boni odoris gratiam.* Cacumina enim (ut ait Plinius), in aristas sive spicas sparguntur; unde geminam ejus dotem celebrant, spicas scilicet et folia; quoniam ex utrisque bonum unguentum conficitur. Illud tamen quod fit ex spicis præstantius est eo quod ex foliis. Propter quod signanter in Evangelio de oleo illo, quod Maria super caput effudit Domini recumbentis, dicitur, quod fuerit unguentum *nardi spicati pretiosi*, vel (ut alius Evangelista habet) *nardi pistici*, id est fidelis et præstantioris.

Porro Plinius, lib. 13. c. 1: *Unguentum*, inquit, *nardinum constat omphacio, balanino, costo, nardo, amomo, balsamo.*

Primo ergo nardus notat humilitatem Ecclesiæ, quod scilicet instar nardi, secundùm corpus, ac inferiorem hominis portionem admodum humilis est, crassa et contemptibilis; secundùm vero partem superiorem, sive secundùm spiritum, qui ad Deum sursum respicit, odorem gratissimum de se fundit in naribus Domini sabaoth. Nullus enim odor ita gratus est Deo, Angelis et hominibus, atque ista fidelium humilitas. Ita Rupertus, et Sanctus Bernardus, serm. 42, quem audi: *Bonus*, ait, *humilitatis odor, qui de hac valle plorationis ascendens, perfusis circumquaque vicinis regionibus, ipsum quoque regium accubitum grata suavitate respergat. Est nardus humilis herba, quam et calidæ ferunt esse naturæ hi qui herbarum vires curiosius explorarunt, et ideo per hanc videor mihi non inconvenienter hoc loco virtutem humilitatis accipere, sed quæ sancti amoris vaporibus flagrat. Quod propterea sane dico, quoniam est humilitas quam nobis veritas parit et non habet calorem; et est humilitas quam charitas format et inflammat: atque hæc quidem in affectu, illa in cogitatione consistit;* et inferius: *Sponsæ humilitas tanquam nardus spargit odorem suum amore calens, devotione vigens, opinione redolens.* Addit idem S. Bernard. sponsam à sponso hîc fuisse de defectibus suis correptam et castigatam, tumque nardum ejus dedisse suavitatem odoris, cum ejus humilitas modeste et demisse corruptionem hanc tulit, et velut paternum donum excepit.

Secundo, nardus denotat fidem; hæc enim humiliter intellectum captivat in obsequium Dei revelantis mysteria, quæ omnem hominis captum superant. Unde S. Ambrosius in psal. 118. serm. 1: *Jam*, inquit, *redolet fides, ideoque dicit Ecclesia: Nardus mea dedit odorem suum; et dicit, cum præsumptione exspectans retributionem, fragrat unguentum gratiæ, ex quo Virgo generavit, et Dominus Jesus Sacramentum incarnationis assumpsit.* Huc accedit Justus Orgelit. qui per *nardum* accipit fidei professionem et prædicationem, qua ubique odorem, id est famam Christi passi et resurgentis sparsit Ecclesia.

Tertio, nardus amara est pœnitentia, inquit Aponius; hæc enim est filia humilitatis, ac suavissime olet in naribus Dei. Unde quasi ad litteram hunc locum facto suo exposuit S. Magdalena, dum in signum pœnitentiæ unxit pedes Jesu accumbentis in mensa Simonis; ac rursum attulit alabastrum unguenti nardi pistici pretiosi, illudque effudit in caput Jesu recumbentis in domo sua. Quocirca Magdalenæ hunc locum applicant Origenes, Nyssenus, Beda et Aponius. Ex pœnitentia ergo gratissimum Deo paratur ferculum, quale Magdalena Christo attulit, non tam, dum ex alabastro fracto nardinum unguentum, quàm, dum colliquefactam animam per oculos, effudit. Quocirca S. Bernardus, serm. 30. in Cantica, lacrymas pœnitentium, vinum Angelorum nuncupat: *Quia in illis vitæ odor, sapor gratiæ, indulgentiæ gustus, reconciliationis jucunditas est.*

Quarto, nardus est humilis oratio et obsecratio. Unde Arabicus pro *nardus* vertit, *thus*, quod est symbolum orationis: *Donec*, inquit, *venerit rex redeundo, thus meum effudit odorem suavitatis ex fasciculo stactæ, quem habeo apud me filio fratris mei.* Audi S. Bernard. ser. 42: *Primitivæ Ecclesiæ potes hunc aptare sermonem, si recordaris dies illos quibus, assumpto Domino ubi erat prius, et sedente in dextera Patris illo suo antiquo, nobili atque glorioso accubitu, discipuli erant congregati in loco uno, perseverantes in oratione cum mulieribus, et Maria matre Jesu, et fratribus ejus. Nonne tibi videtur revera tunc temporis, nardum parvulæ et trepidantis sponsæ dare odorem suum? Denique cum factus est repente de cœlo sonus tanquam advenientis spiritus vehementis, et replevit totam domum ubi erant sedentes; tunc patuit quàm gratus humilitatis, et quàm beneplacitus odor ascenderat, cui mox tam copiosa et gloriosa remuneratione responsum est.*

Quinto, nardus est quælibet virtus, ac virtutum omnium bonorumque operum complexio, nam ut ait S. Bern. ser. 71: *Mores colores suos habent et odores.* Ita Cassiod. Origen. S. Gregor. Beda et alii.

Porro pro *odorem suum*, Septuag. habent odorem αὐτοῦ, id est, *ipsius* scilicet regis sponsi, quo significatur omnem Ecclesiæ virtutem, omne decus, omne meritum manare à Christo. Audi Origenem: *Quod si legatur, ut alia habent exemplaria: Nardus mea dedit odorem ejus, invenitur adhuc aliquid divinius, ut videatur un-*

guentum hoc nardi, quo unctus est sponsus, non tantum suum, qui nardo inesse naturaliter solet, sed ipsius sponsi odorem cepisse, et ipsius odorem ad sponsam reportasse; ut in eo, quo unxit eum, odorem sponsi per ipsius unguenti munus acceperit, et hoc sit quod dicere videatur: Nardus mea, qua unxi sponsum, regressa est ad me, et odorem mihi detulit sponsi, et velut superato naturali sui odore, præ fragrantia sponsi, ipsius mihi detulit suavitatem.

Unde colligit Origenes, quod ungens Christum nardo devotionis, prædicationis, sanctarum actionum per hanc ipsam unctionem suscipiat Christi odorem ac spiret, puta gratiam Spiritus sancti, ac majorem fragrantiam doctrinæ spiritualis, æque ac sanctitatis vitæ. Nyssen. vero Τὸ αὐτοῦ, id est, *ipsius*, scilicet Christi, sic explicat, q. d. sponsa: Ex omnibus quas in me conspicio virtutibus, quæ omnes quasi species multæ, aromatum faciunt unum nardi unguentum, pertingo ad cognitionem perfectissimæ virtutis Dei, eamdemque aliis communico et aspiro. Theodoret. vero sic, q. d. Ex hisce meis virtutibus assecutus sum cognitionem Dei, sed odoratu duntaxat, id est, tenuem et exilem. Tres denique Patres apud Theodoret. sic, q. d. Virtutes meæ, quæ sunt quasi nardus Dei, exhibent mihi speciem Dei per naturam inaccessi, cujus ego speciem et notam gero, ut imago ipsius ac similitudo; quare dum meis moribus illius similitudinem refero, ipsum in me velut exemplar in imagine repræsento.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Omnia jam dicta adapta animæ, mutato nomine Ecclesiæ in nomen animæ. Adde, animam sanctam esse accubitum, id est, sedem et solium, imo cœlum et templum, in quo Christus accumbit et requiescit. Ita Nyssen. et Anselmus. Rursum, per nardum posse accipi ipsum Christum, sicut ille ipse paulo post vocatur *fasciculus myrrhæ*, et *botrus cypri*. Unde Septuag. vertunt: *Nardus mea dedit odorem* αὐτοῦ, id est, *ipsius*, scilicet sponsi (licet nonnulli legant αὐτῆς, id est *suum*.) Et eos de more sequens Syrus: *Cum rege in accubitu suo nardus mea dedit odorem suum*. Sic sensus erit, q. d. In accubitu, id est, in nuptiali mensa, ubi abundant unguenta, flores, nardus, myrrha, et botrus cypri, nihil mihi suave olet, nisi sponsus Christus; præ illo cæteras omnes delicias despicio. Ita Theodor. qui et rationem dat, cur Christus vocetur nardus: *Nardum*, ait, *nominat Christum; quoniam unctus est nardo pistica illa pretiosa, cujus odor replevit totam domum, quæ mundum significat universum; obsequium enim à piis hominibus Domino exhibitum, orbem terrarum implevit fidei suavitate*. Sic et Origen. Psellus, Sanchez et alii.

Nardus ergo herba humilis, sed odora, aspera, sed calida et medica, repræsentat Christi humilitatem, sed suaveolentem; ac passionem, sed charitate flagrantem, omnibusque animæ morbis medentem. Unde Honorius Augustod. *Christus*, inquit, *fuit nardus nascendo, myrrha in moriendo, botrus in resurgendo*.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Rex gloriæ fuit in accubitu, id est, cubavit novem mensibus in utero B. Virginis, cum ex ea carnem assumpsit; tuncque nardus, id est virtus et humilitas B. Virginis, dedit odorem suum: *Nam quid*, inquit S. Bern. ser. 42, *est aliud nardus mea dedit odorem suum, quàm placuit mea humilitas? Non mea, inquit, sapientia, non mea nobilitas, non mea pulchritudo, quæ nulla erant mihi, sed quæ sola inerat humilitas dedit odorem suum, id est, solitum. Solito placet Deo humilitas, solito plane, atque ex consueto excelsus Dominus humilia respicit, et ideo cum esset rex in accubitu, id est, in excelso habitaculo suo, illuc quoque humilitatis odor ascendit: In altis habitat, inquit, et humilia respicit in cœlo et in terra.*

Rursum, *cum esset rex in accubitu suo*, id est, cum Filius Dei esset in sinu Patris, sensit frangrantiam nardi, id est, humilitatis B. Virginis, eaque allectus descendit in ejus uterum factus homo: *Humilitas*, ait Rupert. *requies est mentis, et qui hanc invenit, sine dubio requiem animæ suæ invenit. Ego in omnibus requiem istam quæsivi, et vidit rex respiciens, ubi nardi hujus ex me odorem sensit; vidit, inquam, quod requiescere posset hic in suavitate animæ quietæ, id est, humilis, descenditque de illo accubitu suo, et requievit in tabernaculo meo. Hic requievit, hic habitavit totis novem mensibus; et cujus erat Dominus, ejusdem ancillæ suæ factus est filius.*

Vers. 12. Fasciculus myrrhæ dilectus meus mihi, inter ubera mea commorabitur.

Fasciculus myrrhæ dilectus meus mihi, inter ubera mea commorabitur.] Hebr. ילין *ialin*, id est, *pernoctabit*, q. d. Noctu, cum maxime ingruunt tristes cogitationes, turpes phantasiæ, et tentationes dæmonis, pro unico certoque omnium remedio, utar hoc myrrhæ passionum Christi fasciculo, illo omnes discutiam, illius odore et meditatione omnes fugabo et profligabo. Græce est αὐλισθήσεται, id est, aulam, sive habitationem et mansionem stabilem jugemque accipiet. Sensus est, q. d. Uti feminæ in pectore gestant myrrham boni odoris causa, ad confortandum cor et caput; sic ego in pectore gesto sponsum meum mihi unice dilectum, cujus nulla mihi umquam subrepet oblivio; quia ipse est amor meus, odor meus, robur meum, qui cor meum corroborat et caput, totamque animam meam exhilarat; Septuag. *Alligamentum stactes, sive guttæ, fratruelis meus mihi, in meus mihi, in medio uberum meorum demorabitur;* S. Ambros. in Psal. 118. ser. 3: *colligatio guttæ consobrinus meus, botryo cypri frater meus mihi, inter media ubera mea requiescit; nardus cypri consobrinus meus in vineis Engaddi;* Aquila: *susceptus myrrhæ*. Pro *fratruelis* græce est, ἀδελφιδὸς, quod S. Ambros. vertit, nunc *frater*, nunc *consobrinus;* S. Hieron. in versione Origenis, *fraternus;* alii, *sororis filius*, vel *nepos*. Christus enim natus est ex Synagoga (puta ex Judæis) quæ est soror Ecclesiæ, cujus hic vox inducitur. Recte ergo Ecclesia, hic Christum vocat sororis suæ, id est, Synagogæ filium. Idem significat vox *fratruelis* et *fraternus;* Nos-

ter et Symmach. *dilectus meus;* quinta editio, *sodalis meus.* Audi Origenem hom. 2. ex quatuor : *Fraternus meus mihi guttam redolet, et hanc non diffusam, neque ut libet dispersam, sed colligatam et constrictam, quo scilicet odor suus densior reddatur et vehementior. Et hic, inquit, cum talis sit, in medio uberum meorum demoratur et commanet, et requiem ac mansionem suam facit in loco pectoris mei.*

Myrrha, teste Plinio lib. 12. cap. 15. arbuscula est in Arabia, minor quàm arbor thuris, altitudine ad quinque fere cubitos adolescit. Convenit autem inter auctores, qui hac de re scripserunt, eam esse scabram, spinosam, foliis aculeatis, caudice duro et intorto, è cujus vulnere defluit lacryma, gustu acris cum amarore, quæ glutinandi, siccandi et abstergendi vim habeat egregiam. Quæ quidem omnia adeo sunt apta ad vitæ austeritatem pingendam, ut nil aptius afferri queat. Hinc Latinum et Græcum *myrrha* derivatur ab hebr. מור *mor*, id est myrrha et amaritudo, quia myrrha est amara.

Porro myrrha arbor fundit succum sive liquorem, qui pariter myrrha dicitur, eumque duplicem; prior est, quem arbor ipsa sponte sudat, qui stacte, id est, gutta dicitur, hæcque est myrrha optima et odoratissima; posterior, quæ ex incisione arboris elicitur. Rursum myrrha, folia et surculos myrrhæ significat. Quare fasciculus myrrhæ proprie videtur significare fasciculum ex foliis, vel ramusculis aut floribus myrrhæ constrictum et colligatum. Hebr. tamen צרור *tseror*, et magis Græcum ἀπόδεσμος τῆς στακτῆς, id est, *alligamentum stactes*, sive guttæ, notat sacculum vel pyxidem olfactorialem, in qua stacte vel liquor condensatus continetur. Unde Nyssen. hom. 3. sic explicat : *Fraternus meus mihi est alligamentum, quod è collo suspendo supra pectus, per quod bonum odorem præbeo corpori* Hinc et Syrus vertit *crumena*, vel *bursa myrrhæ qui diligit me.*

PRIMUS SENSUS.

ADÆQUATUS.

De christo et Ecclesia.

Sponsa regem sponsum suum videns in accubitu suo, id est in incarnatione, passione, cruce et morte, quam pro sponsa sponte obivit, rapta in admirationem tanti amoris exclamat : *Fasciculus myrrhæ dilectus meus mihi*, q. d. Ego myrrhæ, id est amoris hujus sponsi mei, qui tam amara pro me ultro subiit, semper recordabor; illi grata ero, illum amabo, pro illo vicissim amara quælibet subire non detrectabo, sed optabo et ambiam; amara et ardua ejus jussa, quin et objurgationes ac mordacia verba, imo flagella et verbera ultro suscipiam et capessam. Unde communis hæc Martyrum fuit vox, sensus et spiritus : Ego amore Christi pro me tanta passi et crucifixi mortem, crucem, feras, ignes, eculeos et quævis tormenta subire desidero, ut dolorem dolori, amorem amori non ex æquo, sed quoad possum rependam. Nam sine dolore non vivitur in amore. Unde S. Ignatius epist. ad Rom. *Amor meus*, inquit, *crucifixus est;* et S. Paulus : *Mihi absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo*, Gal. 6. Hac de causa Christus iturus ad crucem, seipsum velut fasciculum myrrhæ, Ecclesiæ in Eucharistia perpetuo visendum colendumque reliquit, ut hæc ipsi esset velut tessera et imago suæ passionis et crucis. Unde Christus instituens Eucharistiam : *Accipite*, ait, *et comedite; hoc facite in meam commemorationem.* Lucæ 22. 19, q. d. In sumptione Eucharistiæ, ac post eam profunde cogitate, meditamini, expendite, quanta vestri amore fecerim et perpessus sim, ut me vicissim redametis. Et Paulus : *Quotiescumque*, inquit, *manducabitis panem hunc, et calicem bibetis, mortem Domini annunciabitis donec veniat*, 1. Corinth. 11. 26. Corpus enim Christi sub specie panis separatim consecratum à sanguine, qui consecratur in calice, ad vivum repræsentat separationem sanguinis et animæ (anima enim est in sanguine, ut ait Scriptur.) à corpore, hoc est, mortem Christi in cruce. Hinc et Magi Christo puero obtulerunt aurum, thus et myrrham ;

Aurum regi, thura Deo, myrrhamque sepulto,

ait Juvencus, q. d. Offerimus Christo aurum, ut protestemur eum nostrum esse Regem, cui velut subditi aurum quasi tributum pendimus; offerimus thus, ut protestemur eum esse nostrum Deum; thura enim Deo adolentur; offerimus denique myrrham, ut prostestemur nos credere eum pro nobis in cruce moriturum, et sepeliendum; mortuorum enim corpora myrrha condiebantur, ut incorrupta manerent. Ita Theodoret. *Myrrha*, ait, *sponsi mortem, et quæ inde ad sponsam pervenit, indicat suavitatem.* Unde Philo Carpath. ait, Ecclesiam hic per fasciculum myrrhæ significare, se desponsatam esse Christo per sanguinem et aquam, quæ ex ejus latere profluxit.

Myrrha ergo est symbolum Christi : primo, quia repræsentat ejus dolores et passiones; tota enim Christi vita fuit fasciculus myrrhæ, id est, continua amaritudo, et congeries laborum et dolorum.

Secundo, quia myrrha odoris suavitate superat cæteras arbores aromaticas; sic et Christus amoris et gratiæ suæ suavitate superat angelos, homines et creaturas omnes, juxta illud, quod ipse de se ait Eccli. 24. 20 : *Ego quasi myrrha electa dedi suavitatem odoris.*

Tertio, myrrha incorrupta servat corpora; sic Christi passio et mentibus et corporibus incorruptionem aspirat, dum ejus recordatione, meritis et gratia, omnes corruptiones concupiscentiæ fidelium mens superat, ac eorum corpora à morte ad immortalitatem in die judicii resurgent Hujus rei symbolo corpus Christi post mortem myrrha et aloe a Josepho ab Arimathia perunctum est, Matth. 27.

Quarto, myrrha cor confortat, et capnt exhilarat; multo magis utrumque facit Christi passio. Hinc ait sponsa, *inter ubera;* Septuag. *In medio uberum meorum commorabitur*, q. d. In corde meo, intimoque ejus fundo (cor enim situm est inter ubera) jugiter infixa hærebit Christi passio, illaque velut myrrha efficacissima cor meum imbuetur et insuccabitur, ut ejus vis ex corde in omnes sensus, vires et membra proserpat, eaque corroboret ad omnes amoris agones, ad omnes virtutis labores, ad omne genus mortis et martyrii, pro Christo meo generose et alacriter obeundum. Ex corde enim manat vita, vigor et spiritus vitalis in omnes sensus, vires et membra. Quare cum myr-

rha passionis Christi cor occupat, per illud vim suam in omnes animæ vires diffundit. Sic ergo fit ut Christus habitet in nobis, ut induamus Christum, ut illi conformemur; Christus enim est quasi anima cordis nostri, et ut ait Jeremias : *Spiritus cordis nostri Christus Dominus*, Thren. 4. 20. Unde ait Paulus : *Christo confixus sum cruci. Vivo autem, jam non ego, vivit vero in me Christus*, Galat. 2. 20. Sicut ergo lana oleo insuccatur, ut ait Columella lib. 7. cap. 4, id est, oleo imbuitur, intingitur, inficitur; et sicut panis insuccatur vino, dum vini vim et succum imbibit in offa, quod significanter Itali dicunt *inzuppare*; sic prorsus cor Sanctorum insuccatur doloribus et passionibus Christi, eorumque vim imbibit, quem deinde in omnes animæ potentias sensusque transmittit, ut omnes spirent et exhalent Christum crucifixum.

Symbol. Origen. homil. 2. ex 4. per *fasciculum*, vel, ut ipse ex Septuag. legit, *alligamentum myrrhæ*, accipit corpus et carnem Verbi incarnati : *Videtur*, inquit, *alligamentum et vinculum quoddam animæ esse corpus, in quod alligamentum, gutta* (stacte) *in Christo divinæ virtutis ac suavitatis astringitur*. Deitas ergo, alligata corpori, est quasi gutta sive stacte alligata in fasciculo, vel constricta in pyxide. Sic et Theodor. *Alligamentum*, inquit, *guttæ eum vocat, quoniam ipse descendit sicut pluvia in vellus, et sicut stillicidia stillantia super terram, et à Prophetis etiam vocatus est stilla. Erit ex stilla populi hujus, congregatus congregabitur Jacob*. Porro S. Ambros. ser. 2. in psal. 118. legens, *colligatio guttæ*, sic exponit, q. d. Christus carni se illigavit funiculis charitatis : *Corpus*, inquit, *suscipiens Dominus Jesus charitatis se vinculis illigavit, et non solum se membris nostris et passionibus naturalibus, sed etiam cruci vinxit*.

Porro Chald. vertit : *In tempore illo dixit Dominus ad Mosen : Vade et descende, quia se corrupit populus tuus; dimitte me, ut consumam eos. Tunc reversus est Moses, et quæsivit misericordiam à facie Domini, et recordatus est Dominus inclinationis Isaac, qui ligatus fuerat à patre suo in monte Moria super altare; et conversus est Dominus ab ira sua, et habitare fecit majestatem suam in medio eorum sicut antea*. Hæc expositio Judæi Judaica est, subservit tamen Christianæ et genuinæ jam assignatæ. Ligatio enim Isaac ad ejus immolationem fuit typus ligationis et immolationis Christi in cruce, idque in eodem monte Moria; hujus enim pars et collis et mons Calvariæ, in quo crucifixus est Christus.

SECUNDUS SENSUS
PARTIALIS.
De Christo et anima sancta.

Anima pia passionem Christi, velut fasciculum myrrhæ in pectore et corde suo recondat, ut eo cor confortet, et caput exhilaret, ad omnes virtutis labores et dolores, omnesque hujus vitæ adversitates, imitatione et amore Christi læte et fortiter subeundos. Ita S. Bernard. ser. 43 : *Fasciculus myrrhæ dilectus meus mihi inter ubera mea commorabitur. Ante rex, modo dilectus. Ante in accubitu regio, modo inter sponsæ ubera. Magna humilitatis virtus, cui etiam deitatis majestas tam facile se inclinat. Cito reverentiæ nomen in vocabulum amicitiæ mutatum est; et qui longe erat, in brevi factus est prope. Fasciculus myrrhæ dilectus meus mihi. Myrrha amara res, dura et aspera tribulationem significat. Ea sibi dilecti causa imminere prospiciens, gratulabunda id loquitur, confidens se omnia viriliter subituram. Ibant, inquit, gaudentes discipuli à conspectu concilii, quia digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati*. Subdit deinde cur fasciculus dicatur, non fascis : *Propterea denique non fascem, sed fasciculum dilectum dicit, quod leve præ amore ipsius ducat, quidquid laboris immineat et doloris. Bene fasciculus, quia parvulus natus est nobis. Bene fasciculus, quia non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis. Id enim, inquit, quod in præsenti est momentaneum et leve tribulationis nostræ supra modum in sublimitate æternum pondus gloriæ operatur in nobis. Erit ergo quandoque nobis ingens cumulus gloriæ, qui modo est fasciculus myrrhæ. An non fasciculus, cujus jugum suave est, et onus leve? Non quia leve in se (nec enim levis passionis asperitas, mortis amaritudo), sed levis tamen amanti. Et ideo non ait tantum: Fasciculus myrrhæ dilectus meus; sed mihi, inquit, quem diligo, fasciculus est. Unde et dilectum nominat, monstrans dilectionis vim omnium amaritudinum superare molestiam, et quia fortis est ut mors dilectio*. Ita S. Elzearius, comes Arriani, hoc myrrhæ fasciculo ad immobilem animi mansuetudinem et tranquillitatem pervenit; cum enim dicteriis, calumniis, irrisionibus, injuriis, etc. etiam à propriis famulis varie et crebro exagitaretur, illico mente versabat probra, calumnias, injurias, tormenta irrogata Christo, nec ab hac meditatione cessabat, donec mens in imitatione hujus patientiæ tranquille conquiesceret; quo fiebat ut nullum doloris aut iræ signum daret, ac videretur bile carere, esseque ἀπαθής; ita habet ejus Vita apud Surium. Eodem fasciculo S. Franciscus, S. Elisabetha, aliique plures ad tantam humilitatem, patientiam et sanctitatem evasere.

Rursum, *fasciculus myrrhæ* est mortificatio assidua, quam nos docet vita et passio Christi, quæ non aliud fuit quàm continua mortificatio; hæc enim omnem concupiscentiæ corruptionem abstergit, omniaque animæ vulnera sanat, eamque ad omne bonum corroborat. Myrrha, inquit Galenus lib. 7. Simplic. medic. purgat thoracem et pulmonem, astringit, concoquit et discutit; stacte infrigeratos calefacit. Uberius Dioscorides, lib. 1. c. 67 : *Myrrha*, inquit, *calefacit, concoquit, saporem gignit, etc. devoratur in vetere tussi, laterum, pectorisque doloribus, in alvi profluvio et dysenteria, horrores discutit, scabritiem arteriæ expolit; obtusam vocem expedit, ventris tineas enecat, contra gravem oris halitum manditur, gingivas et dentes stabilit, vulnera capitis glutinat, medetur fractis auribus ac ossibus nudatis; impetigines ex aceto purgat; diuturnas distillationes lenit, oculorum ulcera complet, albugines tollit, caliginem discutit, scabritiem lævigat*. Eadem et plura efficit Christi passio, et mortificatio in anima et spiritu. Unde nullum ea efficacius est remedium contra tentationes luxuriæ, iræ, superbiæ, acediæ, invidiæ, etc. uti perpetua experientia constat. Quocirca Nyssen. homil. 3. censet hîc significari quod anima, quæ in corde habet alligatum Christum crucifixum, non possit ullo membro vel sensu peccare : *Illa anima*, inquit, *quæ suscepit bonum Christi odorem, et cor fecit alligamentum hujus suffitus, se ita comparat, ut om-*

nia sigillatim vitæ studia, tanquam alicujus corporis membra ferveant spiritu, qui ex corde permeat, nulla iniquitate in ullo membro corporis refrigerante dilectionem in Deum. Et Orig. homil. 2. ex 4 : *Alligatura guttæ*, inquit, *dogmatum continentiæ constrictio, ac divinarum sententiarum nodositas intelligitur; innexæ enim sub invicem sunt fidei rationes, et vinculis veritatis adstrictæ.* Et tres Patres apud Theodoret. *Nexus est*, inquiunt, *et conservatio stillæ divinæ gratiæ, quæ mihi communicata est, dilectus meus; per fidem enim, inquit, acceptus, spiritualia tuetur, atque conservat Ecclesiæ munera, fidelesque confirmat ac roborat, ne à veritate desciscant.* Et S. Gregor. *Mortuorum corpora*, inquit, *myrrha condiri solent, ne putrescant. Myrrham quippe corporibus ne putrescant adhibemus, dum membra nostra in Christi exemplum, per eorumdem mortificationem à putredine luxuriæ restringimus, ne, dum ea sine condimento dimiserimus, dissoluta putredine, escam vermibus æternis faciamus. Sed quid est, quod dilectum suum sponsa non myrrham, sed fasciculum myrrhæ nominat, nisi quod, dum sancta mens Christi vitam ex omni parte considerat, contra omnia vitia ex ejus imitatione repugnantes virtutes congregat; ex quibus sibi fasciculum myrrhæ aptat, quo carnis suæ putredinem sempiternum abstergat.*

Mortificatio ergo, et vitæ austeritas animam purificat, sanctificat, Deoque mire placentem gratamque efficit, quia eam similem facit Christo crucifixo. Quocirca Deus eamdem suis charismatibus ample remunerare solet. Ut alia taceam, lege Vitas Sanctorum, et invenies eos duntaxat magnis et crebris claruisse miraculis, qui austeræ fuerunt vitæ, quales exstitere S. Martinus, S. Antonius, S. Hilarion, S. Benedictus, S. Romualdus, S. Bernardus, S. Dominicus, S. Franciscus, S. Ignatius, S. Franciscus Xaverius.

Igitur Christi passio commoratur inter ubera, id est, in corde animæ sanctæ. Symbolice, inter duo ubera, id est primo, inter novum et vetus testamentum; utrumque enim prædicit et prædicat Christi passionem et crucem, ait Philo Carpathius.

Secundo, inter ubera, id est inter Doctores, qui prædicant Christum crucifixum, ait Justus Orgelit.

Tertio, S. Gregorius : Duo ubera, inquit, sunt amor Dei et proximi. Audi eum : *Qui* (sponsus Christus crucifixus) *bene inter ubera commorari dicitur, quia in dilectione Dei et proximi habitatio Christi sancta ædificatur. Sancta quippe anima dum Deum sic diligit, ut proximum non contemnat, et proximi amorem sic exsequitur, ut divinum non minuat procul dubio ubera in pectore sibi locat, quibus Christum amplectens, ipsum nutriat. Quasi enim uberibus Christus nutritus roboratur, dum hac gemina dilectione, ut fortius inhæreat, delectatur.*

Denique S. Bern. ser. 43. duo ubera accipit congratulationem et compassionem, juxta illud Pauli Rom. 12 : *Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus. Quia vero inter adversa et prospera versans, novit utrobique pericula non deesse, medium hujusmodi uberum suorum vult habere dilectum, cujus adversus utraque continua protectione munitam, nec læta extollant, nec tristia dejiciant.* Subjicit deinde S. Bern. itaque hunc myrrhæ fasciculum suo exemplo omnibus arctè commendat : *Tu quoque, si sapis, imitaberis sponsæ prudentiam, atque hunc myrrhæ tam carum fasciculum de principatu tui pectoris, nec ad horam patieris avelli, amara illa omnia, quæ pro te pertulit, semper in memoria retinens et assidua meditatione revolvens, quo possis dicere et tu: Fasciculus myrrhæ dilectus meus mihi inter ubera mea commorabitur. Et ego, fratres, ab ineunte mea conversione pro acervo meritorum, quæ mihi deesse sciebam, hunc mihi fasciculum colligare, et inter ubera mea collocare curavi collectum ex omnibus anxietatibus et amaritudinibus Domini mei: primum videlicet infantilium illarum necessitatum; deinde laborum, quos pertulit in prædicando, fatigationum in discurrendo, vigiliarum in orando, tentationum in jejunando, lacrymarum in compatiendo, insidiarum in alloquendo; postremo periculorum in falsis fratribus, conviciorum, sputorum, colaphorum, subsannationum, exprobrationum, clavorum, horumque similium, quæ in salutem nostri generis sylva Evangelica copiosissime noscitur protulisse.* Et post plura, quæ in hanc rem subjicit, ita concludit : *Hæc meditari dixi sapientiam, in his justitiæ mihi perfectionem constitui, in his plenitudinem scientiæ, in his divitias salutis, in his copias meritorum. Ex his mihi interdum potus salutaris amaritudinis, ex his rursum suavis unctio consolationis. Hæc me erigunt in adversis, in prosperis reprimunt, et inter læta tristiaque vitæ præsentis via regia incedenti, tutum præbent utrobique ducatum, hinc inde mala imminentia propulsando. Hæc mihi conciliant mundi judicem.* Hucusque S. Bernard. pie, sapienter et pathetice.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo adstans cruci, filium suum Christum crucifixum, velut fasciculum myrrhæ toto corde obtulit Deo Patri in holocaustum, pro redemptione totius mundi, sicut Abraham obtulit suum Isaac. Eadem post Christi mortem et ascensionem ejus tormenta cordi alligata, imo insculpta gestans, assidue summo doloris, amoris et devotionis sensu ruminabat: nec tantum ruminabat, sed et reipsa imitabatur, omnes persecutiones Judæorum, omnesque adversitates fortiter sustinens, ac lacrymis, compunctioni et mortificationi assidue vacans, qua proinde mirificas Dei gratias et dona obtinere meruit, uti ipsa revelavit S. Brigittæ. Hac de causa Calvariam et loca passionis Christi crebro et devotissime obibat : ipsa enim omnia tormenta Christi vehementissime sensit compatiendo, quæ Christus patiendo, idque non semel ut Christus, sed per omnem vitam. Ipsa enim longe magis amabat Christum, quàm seipsam. Unde longe maluisset ipsa pati omnia tormenta Christi, quàm videre Christum suum eadem patientem. Multoties ergo ipsa fuit Martyr, juxta illud S. Simeonis ad ipsam vaticinium : *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius*, Lucæ 2. Ita Rupertus.

Vers. 13 : Botrus cypri dilectus meus mihi, in vineis Engaddi.

Quæres quid sit cyprus : Primo, Rabbini et ex eis Tigurina ex similitudine vocis censent esse caphuram, sive camphoram. Camphora autem est gummi cujusdam arboris in India

nascentis tanta magnitudine et proceritate, ut sub ejus umbra hominum centuriæ recondi possint. Camphoræ vires et dotes recenset Matthiolus in Dioscor. lib. 1. cap. 75. Tria vero memoranda de hoc gummi narrant auctores. Aiunt caphuram in aqua flagrare ; deinde tradunt eam humore madere, si in recenti et calido pane condatur : aiunt denique, nisi sedulo asservetur, ex operculatis etiam thecis nonnunquam evanescere. Quæ profecto tria sponso impendio conveniunt, ut non immerito *botrus copher* sit appellatus. Etenim in hoc spirituali humani generis cataclysmo, quo aquæ culpæ hiemales, tum origine permanantes, tum voluptate prava erumpentes mundum obruerunt, et ignem charitatis exstinxerunt, in medio ipse diluvio exstans et erectus, fluctibus ipsis velut oleo pascitur, et more lampadis accensus flammam charitatis emittit, quam flumina nequeunt obruere. Ita Joannes Carmelita.

Rursum, R. Abraham per *botrum cypri* accipit dactylos palmæ, qui sapidissimi sunt.

Secundo, *botros cypri* esse uvas in Cypro insula nascentes, vel vites ex Cypro delatas in Judæam, censent S. Gregorius Cassiod. Beda, Anselm. Rupert. S. Bernard. Titelm. et alii. Vinum enim Cyprium, æque ac Creticum (vulgo *malvasia*) est præstans, forte et eximium, teste Plinio lib. 14. cap. 1 et 7. Et hic sensus Christo sponso nostro apte convenit, qui tanquam botrus pinguissimus et deliciosissimus vini pretiosissimi et præstantissimi, in torculari amaræ passionis pressus et expressus, sanguinem uvæ, sicut pretiosissimum, ita et copiosum valde effudit, propinavitque sponsæ suæ Ecclesiæ, cujus haustu etiamnum ipsa vivificatur atque reficitur, lætificatur et inebriatur.

Huc accedit Chald. qui per *botrum cypri* accipit vinum acceptum ex uvis Engaddi, quod Hebræi in terram sanctam intrantes libarunt Deo: *Ibant*, inquit, *ad vineas Engaddi, et accipiebant inde botros uvarum, et exprimebant ex eis vinum, et libabant ex illo super altare, quartam partem hin super singulos arietes.*

Tertio, Justus Orgelit. per *cyprum* accipit cypressum, sive cupressum, vel cyparissum, cujus comæ botri speciem quamdam exhibent. Verum aliud est cyprus, aliud cupressus, ut patet ex Plinio, Dioscoride, Galeno, Theophrasto et aliis.

Quarto, Origen. Theodor. Nyssen. et Philo Carpathius *botrum cypri* exponunt botrum floritionis, id est, adhuc florentem, nec fructu, puta uvis, turgentem : κυπριάζω enim est floreo, et κυπρισμός est floritio. Verum nil tale significat Hebræum כֹּפֶר *copher*, et Latinum Græcumque *cyprus*.

Quinto, alii per *cyprum* accipiunt balsamum. Ita Aponius, Beda, S. Bernardus, Honorius, Hailgrinus, Soto major, Sanchez et alii. Probant primo, quia balsamum est odoratissimum, et proprium Judææ in vineis Engaddi. Unde S. Hier. in cap. 27. Ezechiel. *Balzamum*, ait, quod *nascitur in vineis Engaddi*; et in Epitaphio Paulæ : *Contemplata est balsami vineas in Engaddi.* Secundo, quia Ecclesiasticus, de more Salomonem secutus, Christum comparat balsamo, Eccli. 24. 21 : *Quasi balsamum*, ait, *non mixtum odor meus.* Tertio, quia arbor vel frutex, proferens balsamum, similis est viti, teste Plinio lib. 12. cap. 25 : *Semen*, ait, *ejus est vino proximum gustu.* Et paulo anterius : *Hæc viti similior est quàm myrto, malleolis seri dicitur, nuper vincta ut vitis, implet colles vinearum modo.*

Verum obstat, primo, quod nusquam balsamum vocatur *copher*, sive cyprus.

Secundo, quod balsamum non habeat botros, nec uvas ; sed ex incisione fruticis profluit liquor ille odoratissimus, qui opobalsamum dicitur. Respondet Soto major *botrum cypri* idem esse quod *ramum balsami.* Verum Hebr. אשכול *escol*, et Latinum Græcumque *botrus*, uvam significat, non ramum : balsami tamen hìc mentio fit in vineis Engaddi. Probabilius quis diceret *botrum cypri* vocari liquorem ex frutice balsami inciso profluentem, qui instar botri concrescit et coalescit.

Tertio, quod Plinius, Dioscorides, Galenus quin et Josephus Hebræus lib. 5. de bello Jud. cap. 4. distinguunt cyprum à balsamo.

Dico ergo : *Cyprus*, inquit Plinius l. 12. c. 24, *est arbor in Ægypto zizyphi foliis, semine coriendri, flore candido et odorato.* Et, ut ait Philo Carpath. in cap. 4. Cantic. v. 13 : *Cyprus arbuscula est flore candido, cincinnorum instar pendente coma odoratissima, folio oleæ; ex hac fit unguentum nomine Cyprinum, ad multa commodissimum, habetque folia, et fructus et ramos utilissimos. Hæc optima in Ascalone Judææ et Ægypti Canopo provenit.* Cassiodorus ibidem : *Cyprus*, ait, *arbor est aromatica, semen simile coriandri habens, id est, album et sublucidum, quod oleo coquitur et inde exprimitur, quod cyprus vocatur; unde regium unguentum paratur.* Dioscorides vero lib. cap. 4, cyprum describens, ei has dat virtutes : *Venarum spiracula laxat, urinam ciet ad calculos, aquamque super cutem ; utilissime bibitur : adversus scorpionum ictus remedio est : perfrictionibus vulvæ, et præclusionibus fotu prodest : pellit menses. Contra ulcera oris etiamsi depascant vorentque, farina ejus efficax est; malagmatis calefacientibus, et unguentorum spissamentis bene adjici solet.* Et Galenus, lib. 7. Simpl. medic. *Cypri*, inquit, *radices maxime usui sunt, excalefacientes pariter et exsiccantes absque mordacitate. Itaque ulceribus, quæ præ nimia humiditate cicatricem difficulter admittunt, mirifice prosunt : habent enim quiddam etiam astringens ; quapropter ulceribus item oris conveniunt. Quin et incidendi vim quampiam illis inesse testificandum, qua et calculo vexatis congruunt, et urinam mensesque provocant.* Addit ibidem Matthiolus iconem cypri, in qua manifeste in cypri cacumine cernuntur minuta folia cum semine exoriri, instar botri vel racemi.

Porro *cyprum* esse eumdem fruticem cum ligustro Italico ex variorum sententia docet Plinius lib. 24. cap. 10, ubi asserit ligustrum eamdem esse arborem, quæ in Oriente *cyprus* appellatur. Et Galenus, lib. 7. Medic. simpl. *Cypri*, ait, seu *ligustri folia, etc. habent quiddam digerens et astrictorium. Itaque eorum decocto quidam ambusta fovent. Utuntur etiam adversus igneas phlegmonas et carbunculos. Nam absque molestia et morsu desiccant. Quin etiam sponte provenientibus in ore ulceribus, aphthodesi, et ipsis puerorum aphthis, commansa accommodata sunt.* Idem innuit Dioscorid. lib. 1. cap. 107: *Ligustrum*, ait, *arbor est oleo foliis circum ramos similibus, etc. flore candido odorato.* Ac mox subdit : *Cyprinum oleum, quod ex eo fit, odoratum excalefacit, emollitque nervos ;* ubi insinuat

cyprinum oleum esse ligustricum, ac consequenter ligustrum esse cyprum. Diserte vero id ipsum asserit Ruellius lib. 1. distinct. cap. 94. et Matthiolus in Dioscoridis locum jam citatum. Ubi et de more ideam sive formam ligustri, sive cypri, in imagine spectandam exhibet, in qua plane est videre botros, sive uvas ligustri sive cypri, similes uvis, quæ in vite nascuntur. Additque : *Flores edit candidos muscososque racemosque et fructum nigrum.* Unde Arabicus pro *botrus cypri* vertit, *racemus florum;* talis enim est in ligustro. Hinc et Theophrastus lib. 9. hist. plant. cap. 7. cyprinum, sive ligustricum unguentum asserit esse odoratissimum.

Rembertus Dodonæus vero de Stirpibus pemptade 6. lib. 2. cap. 13, etsi ligustrum distinguat à cypro, quod ligustro folia defluant hieme, cyprus vero perpetua fronde vireat, asserit tamen illi esse persimile: ligustrum vero Græcis appellari φιλλυρέαν, de quo Dioscorides: *Phillyrea,* inquit, *arbor est cypro magnitudine similis foliis oleæ nigrioribus ac latioribus : fructum habet lentisci similem, nigrum, subdulcem, racematim cohærentem;* et tale omnino est ligustrum.

Porro Dictionarium Syriacum asserit *copher,* id est *cyprum,* esse arborem quamdam, cujus frondes desiccatæ, et in pulverem massamque redactæ, reddant manus, crines, cæterasque corporis partes purpureas. Id ipsum censet oculatus testis Petrus Bellonius lib. 2. Observat. cap. 74, ubi ait cyprum Salomonis esse fruticem, quem Arabes *alkanna* sive *henne,* Græci *scenna* vocant, qui ligustro similis copiose provenit in Cayro Ægypti. Hunc, inquit, Turcæ et Mauritani propter florum gratiam (qui densi et clausi botrorum speciem præ se ferunt) et suavem odorem musco similem, diligenter servant. Unde Turcarum Imperator ex eo quotannis vectigal plus quàm octodecim millium ducatorum colligit : invaluit enim ea consuetudo, ut omnes mulieres manus, pedes, capillorum partem rubro aut flavo, viri autem ungues rubro colore Alkannæ pulvere inficiant.

Ut ut est, cyprus ligustro est similis, et in Judæa fuit odoratissima, et fructus proferens, nimirum botros miræ magnitudinis æque ac saporis, ut patet ex hoc loco et ex cap. 4. 13. Hinc *cyprus* dicta est ab Hebr. כופר *copher,* id est expiatio, scilicet tetri odoris, quod suo odore hominem reficiat, et fœtores arceat, inquit Marinus in Lexico. *Copher* ergo, sive cyprus, est fructus árboris cypri, quem S. Hieronymus testatur odoratum esse, et instar efflorescentis uvæ florere, ex quo cyprinum fit oleum, quod cyprum pariter vocant odoratissimum et saluberrimum, teste Plinio lib. 23. cap. 4. Id verius erat ætate Salomonis; cum floreret Judæa rerum omnium præstantia et abundantia : tunc enim erat terra melle et lacte manans, quæ modo cernitur scabrosa, sterilis et lapidosa. Quare cyprus et aliæ arbores aromaticæ, quæ Salomonis arte et cura excultæ præstantes dabant fructus, jam vel exaruerunt, vel à primæva bonitate degenerarunt, uti constat de balsamo, quod olim sola Judæa possidebat, nunc plane ignorat. Salomon enim vineas habebat, cum juxta Jerusalem, tum in Engaddi. Ibi enim erant vineæ, tum vitium, tum balsami præstantissimæ, quas ipse sua industria excolendo longe præstantiores efficiebat.

Porro noster Delrio probabiliter per *botros cypri* accipit uvas delicatissimas Engaddinas, quæ ex vicinis cypri aromaticis arboribus cyprinum saporem contrahebant, eumque exhibebant gustanti. Vitium enim et uvarum proprietas est, adsciscere sibi saporem juxta radices crescentium fruticum, vel herbarum, ut experientia constat; et docet Plinius lib. 15. cap. 16. Sic ergo botri in Engaddi juxta cypros succrescentes, cypri saporem et odorem sugentes referebant, ideoque in pretio habebantur, sicut hodie in Italia et alibi muscatellini. Hisce ergo botris uvarum odoratissimis et sapidissimis, sponsa sponsum dilectissimum confert. Hæc Delrio.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Ait sponsa : Sicut sponsus meus Christus ob passionem pro me obitam mihi est fasciculus, myrrhæ amaræ, sed odoratæ, qui jugiter inter ubera, id est, in corde meo commoratur, et ab eo commemoratur : sic pariter idem est quasi botrus cypri, quia ejus ad instar mihi odoratu et gustu suavissimus est. Sicut enim copher, sive cyprus, expiat fœtores odorum ; sic Christus sua passione et gratia expiat fœtores scelerum : כופר *copher* enim hebr. idem est quod *expiatio ;* unde vertunt nonnulli : *Botrus expiationis,* vel *redemptionis iniquitatis,* vel *pretii,* vel *propitiationis.* Hæc omnia enim significat *copher,* q. d. Dilectus meus ob passionem mihi est dilectus myrrhæ amaræ; sed hanc amaritiem tegit, expiat et dulcorat fructus redemptionis nostræ per eam acquisitæ : qui instar botri cypri mihi jucundissimus et suavissimus est. Nam ut ait S. Paulus Ephes. 2. 4 : *Deus qui dives est in misericordia, propter nimiam charitatem suam, qua dilexit nos, et cum essemus mortui peccatis, convivificavit nos in Christo (cujus gratia estis salvati), et consedere fecit in cœlestibus in Christo Jesu : ut ostenderet in seculis supervenientibus abundantes divitias gratiæ suæ in bonitate super nos in Christo Jesu. Gratiâ enim estis salvati per fidem.* Item Rom. 3. 24 : *Justificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem justitiæ suæ, propter remissionem præcedentium delictorum in sustentatione Dei, ad ostensionem justitiæ ejus in hoc tempore, ut sit ipse justus et justificans eum qui est ex fide Jesu Christi.*

Unde Hortolanus sic explicat, q. d. Christus sponsus meus est mihi pro prægrandi botro expiatorio in Engaddinis vineis, uvarum miræ magnitudinis feracibus nato. In regione, inquam, Engaddi, hoc est, in fonte incisionis. Ea enim est mystici verbi vis, et rei gestæ conveniens interpretatio. Siquidem meus Christus semetipsum antilytrum, et summum dedit, quo me redemit, pretium. Is ipse clavis et lancea confixus, atque in cruce quasi in torculari expressus prægrandis botrus, velut fons incisus sanguine manat et aqua. Ex quo ego lavacro lustrata emersi expiata, et omni deposita vetustate, instar aquilæ innovata, juvenis et formosa, omni carens peccati macula, omni vetustatis ruga, omni denique vitio emaculata, obque sua ingentia in me merita hanc ego odoratam et efficacem myrrham, hunc botrum expiatorium

unice diligo, parentibus, propinquis, amicis, et omnibus meis fortunis, atque adeo mihi ipsi in amore præfero, et cœlum, unde ad me delatum est, summa vi nitor capere: nullos hostes metuens, nulla formidans pericula, ut tu olim Synagoga, mea æmula, habitatores terræ Chanaan; unde miræ magnitudinis botrus ille ad te ab exploratoribus exportatus fuerat, pertimescens, et Deo diffisa, promissas sedes obtinere posse desperasti.

Porro licet Christus dici possit *botrus cypri* in incarnatione, quia tunc ut flos odoratissimus et jucundissimus è radice Jesse, puta ex utero virginali, germinavit et effloruit: unde et Nazarenus, id est floridus, est nuncupatus. Item in passione, ubi velut botrus in torculari crucis pressus, omnem suum nobis effudit sanguinem. Ita S. Ambros. in psal. 118. et Justus Orgelit. qui ait: *Engaddi* idem est quod oculus tentationis. Christus crucifixus ergo est botrus cypri in Engaddi, quia in cruce tentationibus Scribarum et Judæorum est exagitatus. Unde et *Engaddi* ex Hebræo et Syro verti potest, *fons*, vel *oculus incisionis*, aut *scissuræ*. In cruce enim Christi caro concisa fuit.

Aptius tamen Christus fuit botrus cypri in fructu passionis, puta in resurrectione et gloria, quam sibi nobisque promeruit et obtinuit. Ita Cassiod. Beda, Rupert. Anselmus et S. Bern. Unde Honorius in Augustod. ait Christum fuisse nardum in incarnatione, fasciculum myrrhæ in passione, botrum cypri in resurrectione. Porro *botrus cypri* florum cypri est congeries et condensatio; sicut grana vinacea densantur in botro uvæ: vocatur tamen hìc *botrus* potius quàm *flos*, quia botrus significat florum, id est, dotum animæ et corporis Christi gloriosi, multitudinem et condensationem, scilicet impassibilitatem, claritatem, agilitatem, subtilitatem, item liberationem patrum è limbo, ascensum in cœlum, missionem Spiritus Sancti, Apostolorum prædicationem, conversionem Gentium cæteraque Spiritus Sancti charismata, quæ Christus è cœlis in Ecclesiam contulit, confert et conferet usque ad diem judicii, imo in omnem æternitatem. Huic sensui favet interpretatio nominum; nam κύπρος, id est cyprus, idem est quod *pulchra*, vel *pulchritudo*. Quid autem pulchrius resurrectione et corpore glorioso? Rursum *Engaddi* hebr. verti potest *fons*, vel *oculus felicitatis*: quid autem felicius cœlesti beatitudine, in qua Beati oculis mentis vident Dei essentiam omneque bonum?

Porro botrus hìc cypri dicitur esse in *vineis Engaddi*, ut significet botrum hunc esse præstantissimum, tum in se, tum in vicinia balsami, aliarumque arborum aromaticarum, quarum vis et virtus illi afflabatur, uti notat Origen. hom. 2. ex 4. Cassiod. Beda, Aponius, S. Bern. serm. 4. S. Hieron. in Ezech. 27.

Balsamum enim, quod omnia aromata suavitate odoris, æque ac salubritate liquoris superat, teste Plinio, nusquam olim, nisi in Engaddi nascebatur. *Engaddi* enim est urbs et regio juxta Jericho et mare Mortuum, in tribu Juda contra Occidentem, gratissimum spirans odorem ex copia arborum odoriferarum, præsertim balsami: unde et *Asasonthamar*, id est, urbs palmarum dicta est, quod palmis et balsamis abundet. Ita S. Hieron. Tradit. in Genes. cap. 14. et ex eo Adrichom. in Descriptione terræ sanctæ. Balsamum autem odoratissimum, quod corpora male affecta sanat, et mortua à corruptione præservat, optime denotat resurrectionem Christi, immortalitatem, salutem et gloriam æternam, quam suis electis confert. Unde S. Ambros. in psal. 118. serm. 3: *Engaddi*, inquit, *locus est in Judæa, in quo opobalsamum gignitur, si interpretationem quæris, tentatio latine significatur. In illis enim vineis lignum est, quod si quis compungat, unguentum emittit, hic fructus est ligni: si non incidatur lignum, non ita fragrat et redolet; cum autem compunctum fuerit artificis manu, tunc lacrymam distillat: sicut et Christus in illo tentationis ligno crucifixus, illacrymat populum, ut peccata nostra dilueret, et de visceribus misericordiæ suæ fundebat unguentum, dicens: Pater, dimitte illis, quia nesciunt quid faciunt*, Lucæ 23. *Tunc ergo in ligno compunctus est lancea, et exivit de eo sanguis et aqua*, Joan. 19, *omni unguento suavior, accepta Deo hostia, per totum mundum odorem sanctificationis effundens, et quasi balsamum ex arbore, sic virtus exibat è corpore.* Et post nonnulla in eamdem sententiam: *Terram movebat, et hærebat in ligno, cœlum obducebat tenebris: mundum crucifigebat, et crucifixus erat: inclinabat caput, et exibat verbum: exinanitus erat, et replebat omnia: descendit Deus, ascendit homo, Verbum caro factum est*, Joan. 1, *ut caro sibi Verbi solium in Dei dextera vindicaret: vulnus inflictum erat, et fluebat unguentum: scarabæus audiebatur, et Deus agnoscebatur.*

Sic et Beda per balsamum, quod nascitur in vineis Engaddi, accipiens charismata Spiritus Sancti: *Et sponsus*, ait, *in vineis est Engaddi; quia et ipse Dominus in carne apparens, plenus est Spiritu Sancto, et ejus dona credentibus ipse largitur.* Additque Christum esse nardum, fasciculum myrrhæ, et botrum cypri: *Quia et prius discumbentem in cœna Dominum mulier devota nardo perfudit; deinde discipuli crucifixum ad sepeliendum myrrha unctum linteis involverunt; et post hæc ipse gaudio resurrectionis mox adveniente spiritalia fidelibus dona distribuit.*

Rursum, *Engaddi* idem est quod *fons hædi*; unde notat Baptismum, quod omnes hædi, id est, peccatores et peccata, abluuntur. Ita Cassiodorus, Beda, Aponius, Anselmus, Rupertus, Philo Carpathius, et S. Gregorius quem audi: *In Engaddi balsamum gignitur, quod cum oleo, Pontificali benedictione chrisma efficitur, quo dona Sancti Spiritus exprimuntur. Engaddi interpretatur fons hædi: hædus autem antiquitus pro peccatis immolabatur. Quid ergo per fontem hædi, nisi Baptismus Christi figuratur? In quo dum corpus mergitur, anima abluitur, et per illius fidem, qui pro peccatoribus mortem pertulit, anima humana à peccatis omnibus mundari se credit.* Et S. Bernard. serm. 44: *In fide et lenitate sanctum faciet illud, et dabit illi non oleum, sed balsamum in vineis Engaddi. Nec enim dubium ex fonte hædi profluere charismata meliora, cujus utique unctio hædos vertit in agnos, et de sinistra transfert in dexteram peccatores, abundantius quidem ante perfusos unctione misericordiæ, ut ubi abundaverunt delicta, superabundet et gratia.* Et superius post principium sermonis: *Ergo vineas Engaddi dicit plebis Ecclesiæ, quæ habet balsami liquorem, spiritum mansuetudinis, in quo parvulorum adhuc in Christo teneritudinem*

blande fovet, et dolores pœnitentium consolatur. Sed et si quis frater in aliquo delicto præoccupatus fuerit, vir Ecclesiasticus, qui hunc spiritum jam accepit, curabit hujusmodi mox instruere in eodem spiritu lenitatis, considerans seipsum, ne et ipse tentetur. In hoc typo quotquot baptizandi sunt, etiam corporaliter Ecclesia oleo materiali ungere consuevit.

SECUNDUS SENSUS
PARTIALIS.
De Christo et anima sancta.

Christus animæ sanctæ *botrus cypri* est in meditatione et imitatione passionis et resurrectionis ejus, ac præcipue in sumptione S. Eucharistiæ, quæ est memoriale passionis ejus. In ea enim bibitur sanguis Christi sub specie vini. Unde Zachar. cap. 9. Eucharistiam vocat *frumentum electorum, et vinum germinans virgines.* Ipsa ergo similis botro cypri : primo, quia continet sanguinem Christi, velut botrum expressum in torculari crucis; secundo, quia ipsa est esca suavissima, quæ animam cœlestibus deliciis, gratiis et gaudiis inebriat; tertio, quia per ipsam resurgemus ad vitam beatam et immortalem, uti Christus ait Joann. 6. Audi S. Bernard. serm. 44 : *Si dilectus in myrrha, multo magis in botri suavitate. Ergo Dominus meus Jesus myrrha mihi in morte, botrus in resurrectione, seipsum mihi saluberrimum temperavit in potum, in lacrymis, in mensura. Mortuus est propter peccata nostra, et resurrexit propter justificationem nostram*, Rom. 4, *ut peccatis mortui justitiæ vivamus. Itaque tu, si peccata luxisti, bibisti amaritudinem : si autem jam respirasti in spem vitæ vitâ sanctiori, mutata est tibi myrrhæ amaritudo in vinum, quod lætificat cor hominis*, Psalm. 103.

Secundo, idem S. Bernard. per *botrum cypri* accipiens vinum optimum, quod nascitur in Cypro insula, per illud accipit fervorem et zelum justitiæ. *Etenim*, inquit, *si amas Dominum Jesum toto corde, tota anima, tota virtute tua, numquid si videris ejus injurias contemptumque, ferre ullatenus æquo animo poteris? minimè : sed mox arreptus spiritu judicii, et spiritu ardoris, et tanquam potens crapulatus à vino, repletus zelo Phinees, dices cum David : Tabescere me fecit zelus meus, quia obliti sunt verba tua inimici mei; et cum Domino : Zelus domus tuæ comedit me. Vinum est ergo fervidissimus zelus iste, expressum de botro cypri, et calix inebrians Christi amor.* Et post nonnulla : *Botrus cypri dilectus meus mihi in vineis Engaddi, hoc est, zelus justitiæ amor dilecti mei mihi in affectibus pietatis.*

Tertio, Nyssen. Origen. Theodoret. et Philo, qui per *botrum cypri* accipiunt botrum florentem, necdum uvas producentem, per eum intelligunt Christum, qui incipientibus exhibet suavitatem quamdam odoris, quo proficiant, ut jam maturis præbeat vinum amoris et fervoris. Audi Nyssen. homil. 3 : *Qui natus est puer Jesus in iis qui ipsum susceperunt, diverse proficit sapientia et ætate et gratia; non est idem in omnibus, sed pro modo ejus in quo est, quatenus is qui ipsum capit, est idoneus; talis apparet aut infans, aut proficiens, aut perfectus convenienter botri naturæ, qui non semper cernitur in vite in eadem forma, sed formam mutat cum tempore florens, perfectus, maturus, vinum factus. Profitetur ergo vinea fructui suo, quod nondum sit matura et tempestiva ad vinum, sed exspectat plenitudinem temporum; non tamen tanquam omnino expers fruendarum deliciarum. Per florem namque certam significat spem de futura gratia : certa autem spes de gratia est fruitio iis qui per patientiam exspectant.* Idque *in vineis Engaddi*, hoc est, in loco pingui ubi vites altas radices agunt, hoc est, in profunda cogitatione et meditatione, quæ succum pietatis animæ subministrat, quo crescat, et ex flore in fructum virtutis et charitatis transeat. Audi et Origen. homil. 2. ex quatuor : *Verbum divinum, in quibus vera vitis efficitur, haud repente maturos botros producit et dulces; nec repente ex eis efficitur vinum suave et lætificans cor hominis, sed primo producit suavitatem tantummodo odoris in florem. Botrus vero hic florens esse memoratur in vineis Engaddi, quod interpretatur oculus tentationis, ut gratiæ fragrantiæ ipsius immittatur in initiis animæ, ut post hæc pati possit acerbitatem tribulationum et tentationum, quæ propter verbum Dei credentibus excitantur, et ita demum maturitatis ejus dulcedinem præbet.* Unde addit Origenes florem cypri habere vim calefaciendi. Christum ergo iis esse botrum cypri, quos charitatis igne succendit : hi in Engaddi, id est, in fonte tentationis non succumbunt, sed eam fortiter superant. Hinc Philo Carpath. per *botrum* accipit ipsos Christi fideles : *Botrus*, inquit, *dum maturat, voluptatem affert intuentibus; sic qui cœperunt in Christum credere, nondum tamen maturos fructus capientes, botro florenti comparantur; cum vero jam maturum botrum degustant, veram Christi fidem charitatemque induti, perfecti esse incipiunt, et sponsæ nomine appellantur.*

Quarto, Aponius, cyprum interpretans tristitiam et mœrorem, asserit Christum esse botrum cypri peccatoribus, dum iis injicit spiritum compunctionis et dolorem de peccatis, ut eos evehat ad beatitudinem lugentibus promissam, Matth. 5 : *Beati*, inquit, *qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur.* Hi enim sunt in Engaddi, id est, in fonte hædi, quia fonte lacrymarum eluunt hædos fœtentes criminum.

Tropol. in Engaddi, id est, in fonte tentationis invenitur botrus cypri, id est Christus, quia in tentatione et tribulatione florent et exuberant Christi gratia et consolatio, cujus odore et robore anima tribulationibus afflicta mire recreatur et roboratur, juxta illud Psaltis : *Secundùm multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuæ lætificaverunt animam meam*, psalm. 93. 19. Ita Theodoret. *In tentationibus constituta*, inquit, *et à multis oppugnata, inquit illa : tuam sentio suavitatem.* Ubi ergo tentamur ab hoste, ibi lætificamur à Christo : ubi divina tentatio, ibi divina consolatio : ubi crux, ibi refrigerium. Hoc enim Christus suis asseclis promisit et promeruit. Unde Paulus : *Sicut*, inquit, *abundant passiones Christi in nobis, ita et per Christum abundat consolatio nostra*, 2. Corinth. 1. 5. Hinc *gloriamur in tribulationibus*, ait idem Rom. 5, easque appetimus et ambimus; quia scimus in iis manna reconditum latere, plus mellis divini, quàm fellis humani.

TERTIUS SENSUS
PRINCIPALIS.
De Christo et B. Virgine.

Christus in cruce B. Virgini fuit fasciculus

myrrhæ; in resurrectione vero botrus cypri, cùm ei primo apparens omnem passionis mœrorem abstersit, eumque in gaudium exsultationis convertit. Ita Rupert. *Igitur*, inquit, *dilectus meus mihi et fasciculus myrrhæ, quia moriturus; et botrus cypri erat, quia resurrecturus, et ultra non moritur. Botrus, inquam, cypri, videlicet terræ vel insulæ, botros prædulces, vinumque optimum afferentis; quia non qualecumque, sed optimum est vinum resurrectionis, et hoc in vineis Engaddi, id est, fontis hædi: hoc enim interpretatur Engaddi.* Causam subjicit: *Cur ergo ita dixerim? Idcirco nimirum, quia meus iste dilectus non justos, sed peccatores vocare venit, ut resurgant in resurrectione prima, qui fuerant per peccatum mortui; et hoc in fonte hædi, in fonte Baptismi, in lavacro regenerationis, quo regenerati fiunt oves, qui fuerant hædi: fiunt sancti, qui fuerant peccatis obnoxii.*

VOX SPONSI.

VERS. 14: ECCE TU PULCHRA ES, AMICA MEA, ECCE TU PULCHRA ES, OCULI TUI COLUMBARUM.

ECCE TU PULCHRA ES, AMICA MEA, ECCE TU PULCHRA ES.] Septuag. *Ecce es speciosa, proxima* (Symmach. *sodalis*) *mea, ecce es speciosa*; S. Ambros. *bona*; Chald. *Quando faciebant filii Israel voluntatem regis sui, ipse in verbo suo laudabat eos in consistorio Angelorum sanctorum, et dicebat: Quàm pulchra sunt opera tua, filia mea! Dilecta mea congregatio Israel in tempore, quo facis voluntatem meam, et laboras in verbis legis meæ.*

Quoad seriem dramatis, sponsus in accubitu suo mensali ingredientem ad se sponsam contemplans, et nardi ejus suaveolentiam sentiens, ac deinde discedens, sed post parietem auscultans, et audiens illam apud suas socias adeo commendare sponsum, dicendo: *Fasciculus myrrhæ dilectus meus mihi inter ubera mea commorabitur: botrus cypri dilectus meus mihi in vineis Engaddi*, sese continere non potuit, quin ad illam regressus illi vices amoris rependeret, ejusque pulchritudinem dilaudaret. Admirans ergo eam iterato ait: *Ecce tu pulchra es, amica mea, ecce tu pulchra es*, qua geminatione, æque ac adverbio demonstrandi, *ecce*, eximiam et admirabilem ejus esse pulchritudinem significat. Sicut enim sponsa geminam sponsi pulchritudinem celebrarat, puta passionem in fasciculo myrrhæ, et resurrectionem in botro cypri: sic vicissim sponsus geminam sponsæ pulchritudinem regerit et rependit. Ita Theodor.

Porro propria animarum et sponsarum dos est pulchritudo: unde ipsæ adeo sunt philocosmæ et avidæ ornatus. Hinc Anacreon Poeta: *Natura*, inquit, *dedit tauro cornua, equo ungulas, lepori velocitatem, leoni rictum dentium, natare piscibus, volare avibus, viris prudentiam. Quid feminis? formositas pro parmis et lanceis est,*

Ut ferrum et ignis percutit,
Quæ vultu pulchro fulminat.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Christus dilaudat Ecclesiæ pulchritudinem, eamque iterando, duplicem, imo multiplicem esse significat, scilicet internam, et externam, quæ ex interna dimanat: internam sitam esse in fasciculo myrrhæ, et botro cypri, id est, in jugi meditatione et imitatione passionis et resurrectionis Christi; externam vero in nardo, id est, in humilitate et modestia exteriori, quæ omnibus gratum suum odorem aspirat, juxta illud ps. 44. 14: *Omnis gloria ejus filiæ regis ab intus, in fimbriis aureis, circumamicta varietatibus.* Ita Cassiodor. Beda et Philo Carpath. qui internum sanctitatis decorem collocant in pura sanctaque conscientia, externum in honesta et sancta conversatione. Vera enim pulchritudo sita est in interno decore, à quo externus dimanat; alioquin exterior et ascititius, fucus est, non decor.

Causam amoris addit, dicens: *amica mea*; Septuag. *proxima mea*; Symmach. *sodalis mea*; Hebr. רעיתי *raiati*, id est, *commensalis mea*, quæ mecum vivis, et in mensa mea pasceris. Plato, dialog. de Amore, docet pulchritudinem esse gratiam et venustatem, quæ intuentium oculos animosque ad suî amorem alliciat, indeque græce vocari καλὸν, quod omnes ad se καλεῖ, id est, vocet et invitet. Hoc apud homines verum est: ibi enim pulchritudo est causa amoris; at non apud Deum: ibi enim vice versa amor et amicitia est causa pulchritudinis. Deus enim amat homines, non quia pulchri sunt; sed amando eos facit pulchros, ut amore suo digni sint. Amor enim Dei est principium et causa omnis boni et pulchri. Deus enim est ipsa essentialis, immensa et incomprehensibilis pulchritudo; ac quia illa redundat, hinc ex immensa bonitate eam in homines et creaturas cæteras effundit, eoque magis, quo magis sibi vicinæ et propinquæ sunt: qui ergo prope accedunt ad Deum, hi prope ejus pulchritudinem participant; et qui propius, hi magis, et qui proxime, hi maxime. Anima enim similis est speculo: quod si rebus pulchris approximet, pulchram in se speciem formamque suscipit; si vero deformibus, deformem. Ita Psellus apud Theodoret. quem audi: *Quoniam expulso à tergo vitio, expurgata à Verbo anima, solis circulum in se suscepit, et simul reluxit cum luce, quæ in ipsa apparuit, propterea ei dicit Verbum: Pulchra facta es, quæ meæ luci appropinquasti, per appropinquationem attrahens dispensationem pulchritudinis. Ecce es, inquit, pulchra, propinqua mea. Deinde cùm se cohibuisset, et eam veluti in quadam accessione contemplatus esset pulchritudinis, rursus eamdem repetit orationem: Ecce tu pulchra es, sed prius quidem eam nominavit propinquam; hîc autem eam, quæ cognoscitur ex specie oculorum: Oculi enim tui columbæ.* Huc accedit S. Ambros. in psal. 118. ser. 3: *Quoniam*, inquit, *cognoverat Ecclesia mysterium, et pro totius mundi redemptione crucifixum Dominum Jesum prædicabat, meretur audire: Ecce es bona, quæ me bonum dicis; et ipsa bona es quæ vidisti gloriæ meæ decorem, et ipsa speciosa es et decora. Quid est Christum dicere: Bona es, decora es, nisi illud Evangelicum: Constans esto, filia, remissa sunt tibi peccata tua?* Jam sponsa sponsum velut fasciculum myrrhæ collocarat inter ubera, id est, in corde suo; ab illius ergo decore decora, ab illius fulgore fulgida effecta est.

Anagogice, duplex pulchritudo Ecclesiæ est: Prima, in præsenti vita per gratiam; gratis

enim est ipsa venustas animæ, quia facit eam divinæ consortem naturæ, parem Angelis, similem Christo, amicam et filiam Dei. Gratia enim est summa participatio Dei, ejusque sanctitatis et decoris immensi. Secunda, in futura vita per gloriam: hæc enim est pulchritudo non viatorum, sed Beatorum et Angelorum. Ita Origen. hom. 3. et 4: *Speciosa,* ait, *est hæc Ecclesia, cùm proxima est Christo, et cùm imitatur Christum. Quod vero iteravit: Ecce es speciosa; potest ad futurum seculum pertinere, ubi jam non solum imitatione, sed ipsa suî perfectione formosa est et speciosa, et ibi dicat esse oculos ejus columbæ.* Vere S. Aug. præfat. in psalm. 44: *Summa animæ pulchritudo,* inquit, *est justitia;* quia sicut pulchritudo corporis est justa inter se membrorum omnium proportio et harmonia, cum quadam coloris suavitate: sic animæ pulchritudo est justitia, quæ omnibus animæ viribus corporisque membris id quod suum est, assignat, itaque per omnia hominem compositum decorumque efficit, uti patuit in justitia originali, quam habuit Adam ante peccatum, et magis in justitia Christi ac B. Virginis. Et Clemens Alexandr. lib. 3. Pædag. c. 11: *Pulchritudo optima,* inquit, *est pulchritudo animæ, cùm fuerit ornata Spiritu Sancto, et his quæ ab eo oriuntur, inspirata lætitiis, justitia, prudentia, fortitudine, temperantia, bonorum amore, et pudore, quo nullus color nitidior unquam visus est.* Et B. Isidor. Pelus. lib. 3. epist. 131. ad Lampetium Episcopum, ubi inter alia sic habet: *Ut corporeæ pulchritudinis norma, membrorum apta proportio est; ita etiam extrema spiritualis pulchritudinis linea, in virtutum mediocritate consistit,* etc.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Præter jam dicta, primo S. Gregor. duplicem animæ pulchritudinem assignat, duplicem charitatem, Dei scilicet et proximi: *Bis pulchram,* inquit, *sponsus sponsam vocat; quia cui dilectionem Dei et proximi donat, geminam pulchritudinem ei inserit, qua delectatur, et quam laudat.*

Secundo, pulchra est anima dupliciter: primo, in actione; secundo, in contemplatione: ita tres Patres apud Theodor.

Tertio, pulcher est justus dupliciter: primo, pulchritudine et sanctitate animæ; secundo, corporis, juxta illud de virgine: *Ut sit sancta corpore et spiritu,* 1. Corinth. 7. Ita Justus et Anselmus.

Quarto, S. Bernard. serm. 45. duplicem pulchritudinem interpretatur, pœnitentiam et humilitatem per quam innocentia amissa recuperatur. Censet enim S. Bernard. sponsam à sponso in accubitu suo residentem de defectibus fuisse reprehensam, sed eum placasse sua nardo, id est, humilitate humilique confessione, unde ab eo hîc sponsæ pulchritudinem celebrari. *Etenim præsumptionem,* inquit, *correptio, correptionem emendatio, emendationem remuneratio secuta est. Adest dilectus, amovetur magister, rex disparet, dignitas exuitur, reverentia ponitur. Cedit quippe fastus, ubi invalescit affectus. Et sicut quondam quasi amicus ad amicum Moyses loquebatur, Dominus respondebat: Ita et hunc inter Verbum et animam, ac si inter duos vicinos, familiaris admodum celebratur confabulatio.* Et post nonnulla: *Decor animæ humilitas est. Non à meipso hoc dico, cum Propheta prior dixerit: Asperges me hyssopo, et mundabor: humili herbâ et pectoris purgativa, humilitatem significans. Hac se post gravem lapsum rex et Propheta lavari confidit, et sic niveum quemdam innocentiæ recuperare candorem.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo fuit ad miraculum pulchra, tum corpore, tum longe magis anima et mente.

S. Bernard. duplicem pulchritudinem B. Virgini assignat, summam innocentiam et summam humilitatem. Post verba enim jam citata subdit: *Verum in eo, qui graviter peccavit, etsi amanda, non tamen admiranda humilitas; at si quis innocentiam retinet, et nihilominus humilitatem jungit; nonne is tibi videtur geminum animæ possidere decorem? Sancta Maria sanctimoniam non amisit, et humilitate non caruit. Et ideo concupivit rex decorem ejus, quia humilitatem innocentiæ sociavit. Denique respexit, inquit, humilitatem ancillæ suæ. Ergo beati, qui custodiunt vestimenta sua munda, videlicet simplicitatis et innocentiæ; si tamen et decorem induere humilitatis adjiciant. Profecto audiet, quæ hujusmodi invenitur: Ecce tu pulchra es, amica mea, ecce tu pulchra.*

Rursum, Rupertus geminam pulchritudinem B. Virginis interpretatur, virginitatem et maternitatem Dei. Vide dicta Proverb. 31. v. 25. ad illa: *Fortitudo et decor indumentum ejus.*

Denique Hugo Victor. in serm. 2. de Assumpt. qui exstat sub finem tom. 2. duplicem Virginis pulchritudinem accipit, virginitatem et humilitatem: *O qualis,* ait, *societas, totus pulcher totam pulchram sibi sociat. Ego totus pulcher, et tu tota pulchra. Ego per naturam, et tu per gratiam. Ego totus pulcher; quia totum quod pulchrum est, in me est. Tu tota pulchra, quia nihil quod turpe est, in te est. Pulchra in corpore, pulchra in mente. In corpore pulchram te facit integritas virginitatis: in mente pulchram exhibet virtus humilitatis. Tota ergo pulchra es, corpore nivea, mente sincera.* Et nonnullis interjectis: *Nec alia talem decebat; nec alius tali inveniri poterat. O digna digni, formosa pulchri, munda incorrupti, excelsa Altissimi, mater Dei, sponsa Regis æterni.*

OCULI TUI COLUMBARUM.

Columbæ symbolum sunt amoris, fidei et castitatis conjugalis; nam in columbariis mas suæ columbæ soli applaudit, nec aliam quærit. Unde Poeta:

> Exemplo junctæ tibi sint in amore columbæ,
> Masculus et totum femina conjugium.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Pulchritudo hominis maxime cernitur in facie et oculis; in oculis enim relucet cor et anima, omnesque animæ affectus. Unde S. Au-

gust. in psalm. 41 : *Oculi*, ait, *membra carnis sunt et fenestræ mentis.* Et Cicero, lib. 3. de Orat. *Imago animi vultus est, indices autem oculi.* Sponsæ ergo decorem sponsus maxime ab oculis dilaudat quod eos habeat non vulpinos, non lupinos, non vulturinos, id est, non obliquos, fraudulentos et simulatos, non invidos et rapaces, non gyrovagos spectantes ad prædam : sed columbinos, id est, primo, simplices, candidos, ingenuos; secundo, pudicos : ita Origenes; tertio, rectos : columbæ enim non oblique aspiciunt, sed recta; quarto, amantes et amabiles : columbæ enim non torve intuentur, sed blande et amanter; quinto, placidos et mansuetos. Ita Beda : *Oculi*, inquit, *tui columbarum, id est, oculi cordis tui simplices et mundi, atque ab omni duplicitate fallendi ac simulandi prorsus immunes. Item oculi tui columbarum, quia sensus tui spiritali sunt intellectu præditi. Item oculos columbarum habet amica Christi, quia omnis quæ illum veraciter intus amat, nullo exterarum rerum appetitu milvorum more accenditur, nulli viventium adversum quid inferre meditatur : quod columbinæ fertur esse mansuetudinis, quæ cuncta quæ occurrunt, simplici, miti et humili corde contemplatur.* Et S. Bern. serm. 45: *Oculi tui columbarum. Jam*, inquit, *non ambulas in magnis, neque in mirabilibus super te : sed instar simplicissimæ volucris contenta es simplicioribus, nidificans in foraminibus petræ, meis vulneribus immorans; et libenter ea quæ sunt de me duntaxat, incarnato et passo, oculo intuens columbino.* Septuag. vertunt, *oculi tui* περιστεραί, id est *columbæ*, in nominativo plurali, q. d. Oculi tui adeo belli, candidi, amabiles sunt, ut non tam columbini, quàm columbæ ipsæ esse videantur : columbas ergo geris in oculis, quia quidquid pulchrum et amabile est in columbis, hoc oculis tuis exhibes et repræsentas, quale est primo, modestia et pudicitia; secundo, quod in amore pro cantu gemit; tertio, quod putrida, sordida et fœtentia fugit; quarto, quod in petris sibi nidos construit; quinto, quod gaudet aquis, residetque juxta flumina. Audi S. Gregor. *Cujus* (sponsæ) *oculi bene columbarum esse perhibentur : quia dum in temporalibus gemit, et ad æterna desideria rapitur, in simplicitate sensus suos custodit, et carnales concupiscentias detestatur. Columba quippe in amore pro cantu gemit. Et bene sancta anima columbæ comparatur : quia dum reprobi quique in amore mundi garriunt et lætantur, mens electa in cœlesti desiderio atteritur : quia timet ne amittat quod diligit, dum differtur.* Subdit deinde : *Possunt etiam per oculos columbarum Ecclesiarum prædicatores intelligi, qui simplicitatem, quam prædicant, servant, et visibilia contemnentes, ad æterna cum magnis gemitibus anhelant.* Et Psellus apud Theod. *Jucundis*, ait, *oculis es prædita columbæ virginis, cum oculos tuos ab errore averteris, et eos in me Creatorem tuum intenderis. Columbæ autem oculos memorat, ut purum virginis obtutum significet. Tam mundos enim oculos habet, ut pariter pulcherrimum sponsum aspiciat.*

Symbolice, Hugo, lib. 1. de Institut. monast. cap. 3, per duos oculos columbæ accipit memoriam et intellectum : *Deos*, inquit, *habet oculos, dextrum et sinistrum, memoriam et intellectum : in hoc futura providet; in illo transacta deflet. Hos oculos clauserunt in Ægypto patres nostri, quoniam non intellexerunt opera Dei, nec fuerunt memores multitudinis misericordiæ ejus.*

Anagogice, Origenes per duos oculos accipit Filium et Spiritum Sanctum, quos anima videbit in cœlo, eaque visione beabitur : *In futuro seculo*, inquit, *ubi anima jam non solum imitatione, sed et ipsa suâ perfectione formosa est, dicit esse oculos ejus columbas, ut duorum oculorum columbæ duæ intelligantur esse Filius Dei et Spiritus Sanctus.*

Mystice, S. Gregor. Anselm. et alii per oculos Ecclesiæ accipiunt doctores et prædicatores, quibus septem columbæ dotes, id est, septem dona Spiritus Sancti, adaptat Honorius Augustodun. *Columba quippe*, ait, *in petra nidificat, alienos pullos nutrit, pura grana eligit, felle caret, rostro non lædit, juxta fluenta habitat, gregatim volat. Sic Ecclesia in petra, id est Christo, fide et opere ædificat, alienos à verbo Dei, verbo et exemplo nutrit, puras sententias de libris Gentilium vel hæreticorum eligit, malitia invidiæ caret, neminem detrahendo lædit, juxta fluenta Scripturarum habitat, ut raptus accipitrum, id est dæmonum, evadat, multos secum trahere ad gaudia laborat.* Hæc deinde adaptat Prophetis et Apostolis : *Unius columbæ, id est, Ecclesiæ ante adventum Christi, oculi Prophetæ fuerunt, qui ei æternum lumen Christum præviderunt : unde et Videntes dicebantur. Alterius columbæ, scilicet Ecclesiæ post Christi adventum, de eodem populo oculi Apostoli exstiterunt, qui eam ad verum lumen Christum perduxerunt. Dicit ergo sponsus : O amica mea, cui omnia secreta Patris mei patefeci, quia te nardo carnis meæ sanavi, myrrha mortis meæ redemi, botro resurrectionis inebriavi; ecce in præsentia mea tu es pulchra in fide, ecce coram hominibus tu pulchra es in operatione; quia oculi tui, id est, provisores tui sunt simplices sicut oculi columbarum, scilicet et Prophetæ et Apostoli doctores Ecclesiæ. Oculi enim ducunt hominem, ne in lapidem offendat : ita doctores ducunt Ecclesiam ad vitam, ne in legem Dei in lapide scriptam offendat.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Columba symbolum est innocentiæ, ideoque Sancti vocantur *columbæ*, ait S. Basil. in ps. 28. Unde S. Chrysost. hom. 4. de patientia Job : *Vir*, inquit, *erat in terra Hus nomine Job; columba in medio accipitrum, ovis in medio luporum, stella in medio nubium, lilium in medio spinarum, et justitiæ germen in oppido iniquitatis.* Oculi autem columbæ maxime denotant intentionem sinceram et rectam animæ sanctæ : columba enim rectum habet intuitum, ut dixi, non obliquum. Oculus enim, primo, intendit in id ad quod deinde dirigit manus et pedes, ut eòdem tendant : oculi vero columbæ totæ defiguntur in id quod aspiciunt : sic anima sancta, primo, tota intendit in Deum ut finem, ac deinde ad illum omnes gressus et actiones dirigit. Secundo, sicut oculus intendens in rem aliquam, ejus speciem in se suscipit, illique assimilatur : sic anima intendens in Deum, illius formam imbibit, fitque divina, et quasi Deus terrestris. Tertio, sicut oculus immediate aspicit rem quam intendit, nec medium ullum admit-

tit : sic anima, intendens Deum, illum unum spectare debet, non commoda, non honores, nec quid aliud intermedium : quidquid enim medium est, impedit intuitum et intentionem in Deum. Quarto, sicut oculus plures res simul aspicere potest lateraliter vel circulariter dispositas : sic anima in opere suo plures potest intendere virtutum fines, ut v. g. dicat : Volo orare, jejunare, studere, eleemosynam dare, ut satisfaciam pro peccatis meis Deo : qui est actus pœnitentiæ; item ut placeam Deo amori meo: qui est actus charitatis ; insuper ut honorem Deum : qui est actus religionis ; ad hæc, ut proximi egestati succurram : qui est actus misericordiæ, etc. Et, quo plures virtutum fines intendit, eo opus est melius magisque meritorium : quia hic actus, licet ut elicitus, sit unus; tamen, ut imperatus, est multiplex ; quia à tot virtutibus quot in eo sunt intentiones, imperatur. Hoc est quod ait Christus : *Si oculus tuus simplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit*, Lucæ 11. 34. Intentio enim primariam bonitatem dat operi, adeoque si opus ex se sit indifferens, intentio bona efficiet illud bonum, sibique simile. Et Zachar. cap. 9. 1: *Domini est oculus hominis, et omnium tribuum Israel*, q. d. Dominus est objectum, in quod intendit oculus et intentio omnium eorum qui veri sunt Israelitæ, id est, servi et cultores Dei.

Huc facit versio Chaldæi : *Et quàm recta sunt opera tua, et occupationes tuæ sicut pullorum columbæ, qui mundi sunt, ut offerantur super altari meo.* Intentio enim placendi Deo, eumque colendi et honorandi in quolibet opere, illud offert Deo, illique facit quasi holocaustum. Hinc notatur per oculos columbæ : columba enim erat victima, quam sibi in holocaustum depoposcit Deus, Levit. 1. Quin et Syri columbas albas tangere, necare et edere non audebant, sed religiose colebant in honorem Semiramidis primæ Assyriorum reginæ, in quam eam post mortem commutatam esse fabulabantur. Unde Tibul. lib. 1. Eleg. 1 :

Quid referam ut volitet crebras intacta per urbes
Alba Palæstino sancta columba Syro ?

Vide Eusebium, lib. 8. de Præparat. cap. 7. Ita hunc locum explicat S. Gregor. Nyssen. homil. 4: *Anima*, inquit, *liberata à corporali* (carnali) *affectione habet speciem columbæ in oculis, hoc est, characterem vitæ spiritualis*, etc. *Sic quoniam purus factus est animæ oculus, capax est characteris columbæ et Spiritus Sancti, propterea in eam cadit, ut contempletur sponsi pulchritudinem. Nunc enim primùm in sponsi formam intendit oculos, quoniam sponsum habebat in oculis. Nemo enim potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu Sancto*, 1. Corinth. 12. 3.

Huc accedunt Cassiodor. Origen. Beda, Theodoret. Philo Carpath. et S. Bernard. serm. 45. qui per oculos columbæ accipiunt intuitum spiritualium, quo scilicet anima in res non carnales, sed spirituales aspicit, easque appetit et intendit. Porro Nyssen. homil. 4. docet oculos columbæ esse pellucidos, et habere vim speculi, adeo ut quis intuentium vultus in iis valeat contemplari ; sic et animam sanctam, virtutum in quas intendet, formam et speciem in se suscipere : quare cum intendit mansuetudini, simplicitati, puritati, paci, modestiæ, etc. earum characterem et notam menti imprimere, ideoque illam reipsa effici mansuetam, simplicem, puram, pacificam, modestam, etc. Idem est de vitiis.

TERTIUS SENSUS
PRINCIPALIS.
De Christo et B. Virgine.

Columba index est Spiritus Sancti. Oculi columbæ ergo notant septem dona Spiritus Sancti, id est, plenitudinem gratiarum, qua omnes homines et Angelos præcelluit B. Virgo : *Nec est*, inquit Rupertus, *novum ut ipsa septem dona dicantur oculi; nam et apud Zachariam Prophetam ipsamet significantur per septem oculos, qui sunt in uno lapide Christo. Isti oculi mei sunt oculi tui, oculi columbarum, oculi omnium gratiarum. Omnium gratiarum tu facta es particeps, ex quo me castis visceribus suscepisti, super quem requiescunt omnia prædicta Spiritus Sancti dona, ut dicitur apud Isaiam, et in quo habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.*

VOX SPONSÆ.

Vers. 15 : Ecce tu pulcher es, dilecte mi, et decorus. Lectulus noster floridus.

Ecce tu pulcher es, dilecte mi, et decorus. Chald. *Quàm pulchra est majestas sanctitatis tuæ! quoniam in tempore, quo tu habitas inter nos, suscipit voluntarie orationes nostras.*

PRIMUS SENSUS
ADÆQUATUS.
De Christo et Ecclesia.

Est quasi carmen amœbæum, in quo laus est alterna et reciproca, qualis est inter amantes. Laudarat sponsus sponsæ pulchritudinem, nunc ipsa modeste, verecunde et reverenter laudem omnem in sponsum reciprocat et reflectit, ac ab eo se omnem suam pulchritudinem, hoc est, remissionem peccatorum, justitiam, gratiam, puritatem, bene operandi merendique efficaciam accepisse profitetur, q. d. Ait Hortolanus : Laudes meas eximias à te, ô sponse, cum rubore audio; sed ego te solum illis maxime dignum judico. Si quid enim in me est pulchritudinis et justitiæ (quod sentio quàm sit exiguum) gratuitum donum est, et ab inexhausto pulchritudinis et justitiæ, ac bonitatis tuæ fonte in me deductum atque collatum. Tu namque per te solus pulcher es, et nunc maxime resumpto immortali corpore decorus et egregius; imo vero ipsummet es pulchrum, extra aleam pulchrorum omnium positum, paternæ gloriæ refulgentia, et substantiæ expressa idea, cujus participatione quæcumque pulchra sunt, pulchro potius similia, quàm pulchra dicenda esse videantur. Sic et S. Gregor. Cassiodor. Beda, Justus, Anselmus, Rupert. qui Christum aiunt pulchrum in divinitate, decorum in humanitate. Et S. Bernard. ser. 45. eumdem pulchrum ait in natura, decorum in gratia : *Quàm pulcher es Angelis*, inquit, *Domine Jesu, in forma Dei, in die æternitatis tuæ, in splendoribus Sanctorum ante luciferum genitus, splendor et figura substantiæ Patris, et quidem perpetuus, minimeque fucatus candor vitæ æternæ. Quàm mihi decorus es, Domine mi, in ipsa tui hujus positione decoris! Et enim ubi te exinanivisti, ubi naturalibus radiis*

lumen indeficiens exuisti, ibi pietas magis emicuit, ibi charitas plus effulsit, ibi amplius gratia radiavit. Quàm clara mihi oriris stella ex Jacob, quàm lucidus flos de radice Jesse egrederis, quàm jucundum lumen in tenebris visitasti me oriens ex alto! Quàm spectabilis et stupendus etiam in virtutibus supernis, in conceptu de Spiritu, in ortu de virgine, in vitæ innocentia, in doctrinæ fluentis, in coruscationibus miraculorum, in revelationibus Sacramentorum! Quàm denique rutilans post occasum Sol justitiæ de corde terræ resurgis, quàm formosus in stola tua! Deñum rex gloriæ in alta cœlorum te recipis. Quomodo non pro his omnibus omnia ossa mea dicent : Domine, quis similis tibi?

Præclare S. August. præfat. in psal. 44 : *Nobis,* inquit, *jam credentibus ubique sponsus pulcher occurrat. Pulcher Deus Verbum apud Deum, pulcher in utero virginis, ubi non amisit divinitatem, et sumpsit humanitatem. Pulcher natus infans Verbum, quia et cum esset infans, cum sugeret, cum manibus portaretur, cœli locuti sunt, Angeli laudes dixerunt, Magos stella direxit, adoratus est in præsepi, cibaria mansuetorum. Pulcher ergo in cœlo, pulcher in terra, pulcher in utero, pulcher in manibus parentum, pulcher in miraculis, pulcher in flagellis, pulcher invitans ad vitam, pulcher non curans mortem, pulcher deponens animam, pulcher recipiens, pulcher in ligno, pulcher in sepulcro, pulcher in cœlo, pulcher in intellectu.*

Denique Christus tam anima quàm corpore fuit pulcherrimus, utpote formato à Spiritu Sancto, juxta illud : *Speciosus forma præ filiis hominum*, psal. 44. Hinc in vultu Christi aliquid sidereum, imo majestas divinitatis radiabat, ut docet S. Hieronymus in Matth. cap. 9. Sapienter Tertullianus lib. de Cultu feminar. cap. 2 : *Accusandus*, inquit, *decor non est, ut felicitas corporis, ut divinæ plasticæ accessio, ut animæ aliqua vestis urbana.* Unde et Nyssen. Orat. catech. cap. 6. ait hominem à Deo creatum vultu et specie formosum, ut imaginem exemplaris pulchritudinis, puta Dei pulcherrimi. Verum vera pulchritudo longe magis in animo, quàm in corpore consistit. Nam ut ait S. August. tract. 32. in Joannem : *Sicut anima facit decus in corpore, sic Deus in anima.* Et mox : *Decus ergo corporis animus, decus animi Deus.* Ennodius in Vita S. Epiphanii Ticinensis Episcopi : *Formositas,* ait, *in ipso lucis corporeæ, index animi fuit.* Et mox subdit sacerdotem talem esse debere : *Ut lucem membrorum fulgor exsuperet.* Quin et Seneca epist. 60 : *Virtus*, inquit, *magnum decus est, et suum corpus consecrat.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Sanctus Gregor. Nyssen. sic explicat, q. d. *Ecce pulcher es, patruelis meus et formosus. Ex quo enim mihi nihil aliud esse videtur pulchrum, sed aversata sum omnia quæ ante reputabantur in bonis pulchris; non amplius mihi aberrat de bono judicium, ut aliquid aliud existimem præter te esse bonum et pulchrum, non ullum honorem humanum, non gloriam, non splendorem mundanum, non potentiam; hæc enim iis, qui aspiciunt ad sensum, boni quidem specie sunt illinita, sed non sunt in quod putantur. Quomodo enim fuerit pulchrum, quod nullo modo consistit? Nam quod in hoc mundo est honoratum, suam habet essentiam in sola existimatione eorum qui esse existimant. Tu autem vere pulcher, non solum pulcher, sed ipsa pulchri essentia, semper talis es, omnino id quod es, nec in tempore florens, nec in tempore rursus florem abjiciens, sed cum vitæ æternitate simul extendens speciem ac decorem, cui nomen fuit benignitas ac charitas in homines.*

Et S. Bernardus, ser. 45, docet hìc describi quomodo Verbum Dei, puta Christus, et anima in mente spiritualiter colloquantur et dissuavientur : *Et Verbi quidem lingua*, inquit, *favor dignationis ejus; animæ vero devotionis fervor*, etc. *Verbo igitur dicere : Pulchra es, et appellare amicam, infundere est unde et amet, et se præsumat amari. Ipsi vero Verbum vicissim nominare dilectum, ei fateri pulchrum, quod amat et quod amatur, sine fictione et fraude adscribere illi, et mirari dignationem, et stupere ad gratiam. Siquidem pulchritudo illius dilectio ejus, et ideo major, quia præveniens. Medullis proinde cordis, et intimarum vocibus affectionum tanto amplius atque ardentius clamitat sibi diligendum, quanto id prius sensit diligens quàm dilectum. Itaque locutio Verbi, infusio doni, responsio animæ, cum gratiarum actione admiratio. Et ideo plus diligit, quod se sentit in diligendo victam, et ideo plus miratur, quod præventam agnoscit. Unde non contenta est semel dicere pulchrum, nisi repetat et decorum, eminentiam decoris illa repetitione designans.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo, uti præ cæteris notat mysterium divinitatis et incarnationis Verbi in se peractum, ita præ aliis Christi Dei et hominis pulchritudinem admirabatur ; unde illam cum Christo ita dissuaviantem Rupertus inducit : *Ille veraciter in me veneratur, quod sim mater et virgo ; ego in illo adoro, quod sit Deus et homo. Dico ergo : Ecce tu pulcher es, dilecte mi, et decorus. Dicis mihi : Ecce tu pulchra es; et ego dico tibi : Ecce tu pulcher es. Ex quo ego pulchra facta sum, ex eo tu qui semper pulcher fuisti, pulchrior factus es. Nam vere in eo pulchritudinem tuam adauxisti, quod cum Deus esses, homo dignatus es fieri. Hinc tu pulcher et decorus; ita pulcher, ut sis ipsa substantia pulchritudinis ; ita decorus, ut sis ipsum decus humanitatis. Vere ergo dicis mihi : Ecce tu pulchra es, et dico tibi : Ecce tu pulcher es, quia tu pulchritudo mea es. Quod ergo pulchra sum, totum tibi attribuendum est. Neque enim virga floris, sed flos virgæ pulchritudo est.*

Et Guilielmus Parvus, q. d. Quia tu pulcher secundùm divinitatem, decorus secundùm humanitatem. Tu non tantum homo, sed etiam Deus; et idcirco ait Guilielmus : *Ego non tantum mater, sed et virgo; quia æternæ divinitati tuæ temporaliter accessit humanitas, et meæ virginitati non successit, sed accessit fecunditas. Sicut enim purus homo virginem matrem habere non potest, ita Deus homo matrem, nisi virginem habere non potest.*

LECTULUS NOSTER FLORIDUS.

Pulchrum sponsum et sponsam pulchram decet cubile et pulchra domus; utrumque hìc assignat, dicens cubile et lectum herbis floribus-

que pulchris et odoratis esse instratum, ac domum constare ex tignis cedrinis et tabulatis cypressinis. Licet enim Romæ domus construantur ex solis lateribus et lapidibus, eo quod calx ibi sit tenacissima et solidissima, adeo ut concamerationes templorum et palatiorum faciant maximas et firmissimas ex lapidibus et calce; tamen in Transalpinis regionibus domus fiunt è lignis et tignis, inter se affabre commissis et innexis. Tacite sponsa, quæ oberrando per hortos et vineas senserat solis calorem, eoque decoloratam se memineral, invitat sponsum in domum et cubile, ut ibi in pace et quiete semoti à turbis et persecutionibus, vitam agant amœnam et jucundam in mutuo colloquio, consortio et convictu, qualem agunt ii qui elegerunt sortem Magdalenæ et vitæ contemplativæ: sed sponsus à quiete hac sponsam mox evocat ad labores prædicationis et conversionis animarum, puta à contemplatione ad actionem, à pace ad bellum, à tranquillitate ad persecutiones, ab otio ad negotium, à domo ad agros et campos, ut ejus virtutem, merita et decus adaugeat. Unde subdit: *Ego flos campi, et lilium convallium.* Ita Beda et S. Bernardus, ser. 46, qui ait sponsam hîc indicare sponso thalamum ejus esse ornatum, itaque cum tacite ad illum invitare.

Lectulus noster floridus.] Hebraice רענגה *raanana*, id est viridis, hoc est viridibus herbis et floribus coopertus, ideoque virens, florens et vernans; Septuag. pro אף *aph*, id est *etiam*, videntur legisse אל *el*, id est *ad;* unde vertunt, προς κλινην ημων συσκιος, id est, *ad lectum nostrum umbrosus*, scilicet accessisti, vel accede. Ita legit codex Vatican. Nyssenus, Psellus et tres Patres apud Theodoret. q. d. Tu, ô Christe sponse mi, qui amas umbras herbarum et florum, accede ad lectum nostrum iis instratum et umbrosum. Aut, tu ô Christe, qui, quà Deus, es immensa lux; quà tamen homo, lucem hanc umbra corporis texisti, ut eam aliàs inaccessibilem quasi per rimam, imo umbram inspiceremus, ideoque umbrosus vocitaris; accede ad lectum hunc floribus et frondibus vernantem pariterque umbrosum, ne foris uti me, ita et te, decoloret solis, id est persecutionis, æstus.

Verum genuina Septuag. lectio videtur esse quam habet Origenes homil. 2. ex duabus. Theodoret. et S. Ambros. in psal. 118. ser. 4. scilicet: κλινη ημων συσκιος, id est, *lectulus noster umbrosus.* Sic enim habent Hebr. et Vulgata. S. Ambros. tamen, pro προς κλινην per diastolen, legit προσκλινη per systolen; unde vertit, *acclinatio nostra opaca.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Quæres quisnam sit lectulus virens et floridus, in quo requiescit Christus et Ecclesia.

Respondent, primo, nonnulli esse humanitatem Christi; in hac enim velut lectulo, sed carne obumbrato et velato tam deitas fulgentissima Verbi, quàm Ecclesiæ spes conquiescit. Ita Nyssenus, tres Patres apud Theodor. Psellus et Alanus, quem audi: *Lectulus Christi dicitur caro, quam assumpsit propter duos lecti usus. In lecto laborat homo in infirmitate, quiescit in sanitate. Similiter Christus in carne humana laboravit in infirmitatibus humanis ante passionem, quievit in eadem carne post resurrectionem. Et eleganter dixit: Lectulus noster floridus, quia caro Christi, quæ prius in vita floruit, per mortem effloruit, et per resurrectionem refloruit. Unde dicitur psal.* 27: *Et refloruit caro mea.*

Secundo, Theodoretus per lectulum accipit sacram Scripturam, quæ variis sententiis quasi floribus vernat, quorum semina in se suscipiens anima sancta profert spiritum salutis. Lectus hic dicitur umbrosus, quia à gratia Spiritus protectus, et ab ardore peccati defensus; quod enim Israeli erat columna nubis, hoc nobis est auxilium Spiritus. Hæc Theodoretus.

Tertio, Gislerus per lectulum accipit fidem charitate formatam, ideoque bonis operibus virentem et florentem; per hanc enim est Deus in nobis, et nos vicissim in Deo conquiescimus. Intellectus enim hominis quærit verum in naturali opinione, conjectatione et argumentatione quasi in lecto, sed inquieto, fallaci et falso; at intellectus viri fidelis quærit verum in fide divina, ibique quasi in lectulo verum, imo Deum invenit. Fides dicitur *lectulus* diminutive, quia lectus, id est, plena cognitio, pax et felicitas erit in visione beatifica. Hinc Septuag. hunc lectulum vocant umbrosum et opacum, quia fides obscura est: *Videmus enim nunc per speculum in ænigmate; tunc autem facie ad faciem*, 1. Corinth. 13.

Quarto, lectulus Ecclesiæ est integra vita, et bona puraque conscientia fidelium, cujus flores sunt virtutes quælibet; in his enim tam Christus quàm Ecclesia velut in lectulo placide conquiescit, latius quieturus in iisdem in felicitate æterna; quare ibi animæ fideles et beatæ erunt lectus omni dote, tam gratiæ, quàm gloriæ ornatissimus et jucundissimus tam sibi, quàm Christo. Huc facit versio Chaldæi: *In tempore quo tu habitas in lectulo nostro dilecto, filii nostri multi sunt super terram, et crescimus et multiplicamur sicut arbor quæ plantata est juxta fontem aquarum, cujus folium pulchrum est, et fructus ejus multus.* Lectulus animæ, ait Honorius, est bona conscientia, in qua, ut in lecto, secura quiescit anima cum Christo, quando se orando et legendo exercet, et amore Dei liquescit, et floridus est, quando aliis exempla bonæ vitæ præbet. Hic sensus valde appositus est.

Quinto, Cassiodor. per *lectulum* accipit pacem et tranquillitatem Ecclesiæ, qua dum gaudet, liberius vacat vigiliis, jejuniis, orationi, contemplationi, adeoque omnibus bonis operibus floret, atque, ut ait Beda, prolem fidelium fidei flore redolentem Deo gignit ex aqua et Spiritu Sancto.

Symbolice: Aponius per *lectulum* accipit sepulcrum Christi, quod floridum dicitur ob aromata ex floribus confecta, quibus Magdalena et sociæ unxerunt corpus Christi. Addit Guilielmus Parvus lectulum, id est, sepulcrum Christi, dici floridum, quia Christus ex eo tertia die gloriosus resurrexit; tunc enim quasi refloruit caro Christi. Ergo *lectulus noster floridus*, id est, reflorescente carne tua, ô Christe, vernabit illa floribus novæ resurrectionis, juxta illud: *Refloruit caro mea, et ex voluntate mea confitebor ei*, psal. 27. 7.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Lectulus Christi et animæ sanctæ est mens casta, sancta, et studio virtutum dedita; quæ flores et fructus omnium bonorum operum progerminat; quare ipsa est decora per ornamenta virtutum, et odorifera exemplis sanctarum actionum. Lectulus hic est *umbrosus*, ut vertunt Septuag. quia mens sancta sub umbra Christi in se inhabitantis secura degit, ne uratur vel ardore tentationis, vel algore torporis, vel æstu nimii fervoris; quare illi fidenter dicit: *In umbra tua vivemus in Gentibus*, Thren. 4. Nam sola mens sancta in Christo defixa veram habet quietem; quia mens concupiscentiis dedita, illarum æstibus fluctuat, et mille perturbationum ventis agitatur, juxta illud: *Impii autem quasi mare fervens, quod quiescere non potest, et redundant fluctus ejus in conculcationem et lutum. Non est pax impiis, dicit Dominus*, Isaiæ 57. vers. ult. Ita S. Ambros. de Isaac et anima, cap. 4: *Ubi enim*, inquit, *requiescit Christus et Ecclesia, nisi in operibus suæ plebis? Denique ubi impudicitia, ubi superbia, ubi iniquitas, ibi, ait Dominus Jesus, Filius hominis non habet ubi reclinet caput suum*, Matthæi 8. 20. Lectulus ergo Christi est castitas, humilitas, patientia, oratio, temperantia et maxime charitas; hac enim Christus animam velut sponsam sibi associat, et eam diligit, et vicissim ab ea diligitur, juxta illud Christi: *Si quis diligit me, sermonem meum servabit, et Pater meus diliget eum; et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus*, Joan. 14. 23.

Secundo, Origen. homil. 2. ex duabus, legens: *Lectulus noster umbrosus*, per illud accipit corpus, in quo anima quasi in lecto quiescit; dum illud purum est et castum, ac densitate boni operis nemorosum.

Tertio, S. Ambrosius in psal. 118. v. 4. legens: *Acclinatio nostra opaca*, per eam tria denotari censet, scilicet Christi gratiam, crucem et spem futuræ gloriæ, quæ quasi umbra ab æstu tentationum nos protegunt. *Merito*, inquit, *opacam significat acclinationem; quia in Ecclesia constitutos virtus obumbrat Altissimi. Hac umbra David se protegi postulabat, ne eum per diem sol ureret, vel luna per noctem. Hanc umbram spiritalis ministrat gratia, torrida seculi hujus et mundi æstiva fugientibus. Opaca igitur acclinatio Christi et Ecclesiæ sunt, quibus Dei Patris æterna requies aspirat. In hac ergo requiescamus umbra peccatorum nostrorum æstibus fatigati. Si quos adussit libido, hos Domini crux refrigeret, in qua se reclinavit, ut nostra delicta susciperet; si quos culpa lassavit, hos Jesus gremio suscipiat suo, et molli foveat amplexu. Unde audeo dicere quod caro Christi acclinatio sit Ecclesiæ.*

Quarto, S. Greg. et Cassiod. valde apposite per *lectulum* accipiunt quietem et suavitatem animæ contemplativæ, quæ soli Deo quasi sponso suo vacat et intendit: *Quid*, inquit S. Gregorius, *per sponsæ lectulum, nisi otii quietem intelligimus? Mens enim, quæ sponsum suum Christum singulariter amat, in quantum potest, ab omnibus sollicitudinibus mundi vacat, virtutes quibus sponso suo placeat, intus accumulat. Quædam omnia, quæ temporalia sunt, contemnit, lectulum sibi cum sponso in pace victoriæ facit, ubi quo quietius pausat, eo amplius flores invenit, quibus se decoram sponso ostendat.* Huc accedit S. Bernardus, ser. 46, qui per *lectulum* accipit monasteria, in quibus Religiosi mundo valedicentes soli Deo serviunt. Pleraque enim in Canticis proprie competunt animæ fideli, non incipienti et imperfectæ, sed proficienti et ad perfectionem tendenti, ut totam se Deo uniat (hæc enim est sponsa Christi, quales sunt Religiosi, ut in proœmio dixi ex S. Bernardo et Bellarmino. Sed audi Bern. hic: *In Ecclesia*, inquit, *lectum in quo quiescitur, claustra existimo esse et monasteria, in quibus quiete à curis vivitur seculi, et sollicitudinibus vitæ. Atque is lectus floridus demonstratur, cùm exemplis et institutis patrum tanquam quibusdam bene olentibus respersa floribus fratrum conversatio et vita refulget.*

Subdit deinde lectulum, in quo quiescit Christus, esse obedientiam: *Alioquin*, inquit, *non dormiet tecum sponsus in lecto uno, illo præsertim, quem tibi pro obedientiæ floribus, cicutis atque urticis inobedientiæ aspersisti.* Unde in inobedientes suis orationibus præsidentes insurgens: *Miror valde*, inquit, *impudentiam aliquorum, qui cum nos omnes sua singularitate turbaverint, sua impatientia irritaverint, sua contumacia et rebellione contempserint, sua inobedientia coinquinaverint; audent nihilominus ad tam fædum concupiscentiæ suæ lectulum, omni orationum instantia totius puritatis Dominum invitare.*

Subjicit denique modum, quo animæ hunc lectulum Christo parare et adornare debeamus: *Profecto*, inquit, *ut primo quidem emundes conscientiam ab omni inquinamento iræ, et disceptationis, et murmuris, et livoris, et quidquid omnino adversari cognoscitur aut paci fratrum, aut obedientiæ seniorum, de cordis habitaculo eliminare festines. Deinde etiam circumdare tibi flores bonorum quorumcumque actuum, et laudabilium studiorum, atque odoramenta virtutum, id est, quæcumque sunt vera, quæcumque pudica, quæcumque justa, quæcumque sancta, quæcumque amabilia, quæcumque bonæ famæ; si qua virtus, si qua laus disciplinæ; hæc cogitare, in his exerceri curato. Ad hujusmodi secure vocabis sponsum, quoniam cum introduxeris eum, veraciter dicere poteris et tu: Quia lectulus noster floridus, redolente nimirum conscientia pietatem, sed pacem, sed mansuetudinem, sed justitiam, sed obedientiam, sed hilaritatem, sed humilitatem.*

Anagogice, Philo Carpathius legens: *Accubatio nostra in umbra*, per eam accipit transitum à morte ad immortalitatem: *Cum enim*, inquit, *inclinantur ad mortem, vitam æternam pro temporali morte rependit. Nam de cætero tu nostra umbra eris et protectio, clamat sponsa, secundùm illud: Scapulis suis obumbrabit tibi, et sub pennis ejus sperabis. Et: Sub umbra alarum tuarum protege me. Ad te enim solum refugium nostrum et protectio. Tu nostra umbra, tu defensio, tu certa salus et vita. Dicamus cum David: Et si constitero in medio umbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es. Trabes domus nostræ cedri, et laquearia nostra cypressina. Ecce pulcher in Prophetis, decorus in Apostolis. Trabes domus nostræ cedri, hoc est, Ecclesiarum Prophetæ.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Lectulus, in quo Christus novem mensibus requievit et quasi dormivit, fuit uterus B. Virginis, inquit Guilielmus Parvus, atque ex eo salvo virginitatis sigillo, ait Rupert. egressus est flos ille pulcher, de quo canit Isaias cap. 11: *Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum Spiritus Domini.*

Vers. 16 : Tigna domorum nostrarum cedrina, laquearia nostra cypressina.

Septuag. *Tigna domorum nostrarum cedri, laquearia nostra cypressi*, q. d. Domus nostra pulchra et præstans est, utpote contignata ex cedris et laqueata cypressis. Pro *cypressi* Chald. Vatabl. et Hebraizantes vertunt, *abietes*. Cedrus, inquit Vatablus, quæ putredinem non sentit, et abies, quæ ponderi renititur, Verbum Dei significant. Verum hebræum *abies* vocatur ברוש *berosc*, hic vero est ברותים *berotim*, quod alibi non invenitur; hic autem à Septuag. æque ac à Nostro vertitur, *cypressi*, quibus utique magis credendum est, quàm recentioribus. Pro *laquearia*, græce est φατνώματα, id est lacus, sive lacunaria et laquearia ; unde laqueatæ cœnationes appellantur, quas Servius vocat, *contignationum cœlum;* Belgæ et Galli dicunt, *lambris et lambrissé*, id est, laqueat et laqueatus. Unde Seneca, lib. 14. epist. 91, scribit antiquorum luxuriam versatilia cœnationum laquearia fecisse, et ita coagmentasse, ut subinde alia facies atque alia succederet, et toties tecta, quoties fercula mutarentur, uti subinde fit in scenis et comœdiis. Sic et laquear, ait Sipontinus ex Servio, diminutivum est à *lacus*; lacus enim est trabs in ædificiis plana, à quo fit lacunar, et per antistichon laquear; laquearia autem cælari et inaurari à divitibus solebant, uti Romæ factum videmus in Templo B. Virginis trans Tiberim, et aliis. Licet ergo nonnulli *per laquearia* accipiant ingentes trabes, quæ unum parietem alteri connectunt, per tigna vero intertignia, quæ trabibus hisce transversim inseruntur, quibus asseres infigantur, quæque Vitruvius *metopa* nuncupat; tamen contrarium verius est, scilicet per *tigna* hic trabes totumque tabulatum accipi, per *laquearia* vero concamerationes tabularum, quibus trabes et tigna ornantur, ut tabulatum fiat quasi cœlum; hæc enim vocantur *lacunaria*, quia per intertignia sive tignorum intervalla, quibus inseruntur, quamdam lacuum speciem exhibent.

Ad litteram grammatice alludit ad domum Dei, sive templum ædificatum à Salomone ex lignis cedrinis et cypressinis, 3. Reg. 7. quod repræsentabat basilicas et templa Christianorum, ex iisdem et similibus arboribus præstantibus ædificanda. Unde Chald. vertit : *Dixit Salomon Propheta : Quàm pulchra est domus sanctuarii Domini, quæ ædificata est per manus meas ex lignis cedrinis ! sed pulchrior est domus sanctuarii, quæ ædificanda est in diebus regis Messiæ ; cujus trabes erunt ex cedris, quæ sunt in paradiso voluptatis, et tigna ejus erunt ex abietibus et arceuthis et pinis.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Quæres quænam sint Ecclesiæ tigna cedrina et laquearia cypressina.

Primo, Guilielmus Parvus censet esse corpus et membra Christi, quod fuit domus, imo templum divinitatis ; licet enim hoc ex se esset corruptibile, tamen cedrinum erat et cyparissinum, id est, incorruptibile, sive imputribile ex unione hypostatica cum Verbo, juxta illud : *Caro mea requiescet in spe;* et : *Non dabis sanctum tuum videre corruptionem*, psal. 15. 10.

Secundo, Theodoret. et ex eo Gislerius, sicut per lectulum accipit fidem, ita apposite per *tigna* et *laquearia*, id est, per domum, accipit sacram Scripturam ; in illa enim continentur fidei dogmata quasi tigna, inquiunt tres Patres apud Theodoret. et præcepta quasi lacunaria sibi mutuo connexa et inserta ; hæcque sunt in summitate domus, quia è cœlo dictata est sacra Scriptura, quasi verbum Dei, ideoque incorruptibilis et æterna est instar cedri et cypressi, atque suì sequacibus confert vitam æternam, puta domos æternas in cœlis, 2. Cor. 5. 1. Audi Theod. *Cedrus incorruptione, cypressus odore præstat. Utrumque autem in divina Scriptura licet invenire, quæ quidem nobis non modo lectus est, sed et domus et mensa et cibus, nec solum odoris suavitatem suggerit ; verum etiam incorruptionem, et veritatem, et immortalitatem pollicetur.*

Tertio, alii passim magis apposite et genuine per *tigna domorum*, id est, Ecclesiarum particularium, accipiunt Clerum, Prælatos et Doctores eorum qui scriptis et doctrinis domum Dei ab hæreticis, quasi venenatis serpentibus, et corruptelis verbi Dei, defendunt. Sunt ex cedro, quia recta sunt eorum opera, mens constans, vita incorrupta mores imputribiles, nomen boni odoris, doctrina dæmones fugat, et animas à vitiorum putredine servat. *Laquearia* sunt subditi justi et pii, qui se abstinent à lethalibus culpis, hi à trabibus illis dependent, et quasi quædam cœli testudo stellimicantibus ornata signis, renident ipsi cupressini, suo vivendi statu incorrupti, nec ad peccati vomitum canis instar redeuntes, nec cariei veteris hominis cedentes.

Ita S. Gregorius, Theodor. Aponius, Beda, Haymo, Anselmus et S. Ambrosius serm. 4. in psal. 118. Unde S. Bernard. ser. 46. censet hoc versu omnes Ecclesiæ status denotari, scilicet Monachorum in lectulo florido, prælatorum et principum in tignis cedrinis, cleri et populi fidelis in laquearibus cypressinis. Huc accedit Orig. hom. 3. ex 4. qui per *tigna* accipit Episcopos, per cypressos Sacerdotes : *Et trabes*, inquit, *appellantur cedri, quibus et fortitudo robustior, et odor suavitatis inest, per quod et in operibus solidum, et in doctrinæ gratia fragrantem designat Episcopum. Similiter autem et laquearia cypressos appellavit, ut per hoc incorruptionis virtutem, et odoris scientiæ Christi plenos esse debere presbyteros designaret.* Et S. Gregorius : *Cedrus*, ait, *quæ serpentes reprimit et fugat, sublimiores significat Sanctos, cypressus simpliciores.* Unde mox per *tigna* accipiens prædicatores, per *laquearia* populos : *Tigna*, ait, *tectum sustentant, laquearia vero domum implent et ornant. Sic in sancta Ecclesia prædicatores boni Scripturam divinam in corde*

et ore portant, quam fidelibus quasi tectum expandentes prædicant, ut, dum Ecclesia prædicatione cœlesti instruitur, munimen accipiat, quo ab imbribus tentationum protegatur. Cedrus autem et cypressus imputribilia ligna esse perhibentur. Quibus bene omnes electi figurantur, quia dum temporalia nullo desiderio sectantur, æterni fiant, eo quod mente in æterna figuntur. Addit Beda laquearia affixa esse lignis, ex iisque pendere: *Quia necesse est,* inquit, *ut quicumque in S. Ecclesia sublimes virtutibus splendere desiderant, summorum Patrum dictis atque exemplis, quibus à terrenorum ambitu suspendantur, tota mente inhæreant.*

Huc quoque accedit Philo Carpath. qui per *ligna cedrina* accipit Ecclesiæ Prophetas, per *laquearia cypressina* Apostolos: Quia, ait, sicut delectatio et ornatus domus sunt laquearia, sic Ecclesiæ sunt Apostoli. Audi S. Bernard. ser. 46: *Porro,* inquit, *domos populares conventus intellige Christianorum, quod hi, qui in sublimitate positi sunt, Christiani utique utriusque ordinis principes, quasi ligna parietes justis impositis legibus fortiter stringunt, ne sua quisque lege vel voluntate, viventes tanquam parietes inclinati et maceriæ depulsæ dissideant à semetipsis, et sic omnis structura ædificii corruens dissipetur. Laquearia vero quæ à lignis firmiter pendent, et domos insigniter ornant, puto bene instituti cleri mansuetos et disciplinatos mores, riteque administrata officia designare. Quomodo namque stabunt ordines clericorum et administrationes eorum, si non principum tanquam lignorum beneficio et munificentia sustententur et protegantur potentia?* Causam deinde assignat, cur tigna sint cedrina, laquearia vero cypressina: *Et cedrus quidem, quoniam imputribile est, nec non et odoriferum altæque proceritatis lignum, satis indicat quales oporteat assumi, viros in vices lignorum. Ergo validos et constantes necesse est esse eos qui super alios ordinantur, nec non et longanimes in spe, atque ad superna mentis verticem attollentes, qui et bonum fidei suæ et conversationis ubique odorem spargentes, dicere cum Apostolo possint: Christi enim bonus odor sumus Deo in omni loco. Cypressus item boni æque odoris, et imputribile similiter lignum, incorruptæ vitæ et fidei, quemvis de clero debere esse demonstrat, ut merito decori domus ac laquearium ornatui deputetur. Scriptum est enim: Domum tuam decet sanctitudo, Domine, in longitudinem dierum.*

Denique Honorius Augustod. Domus, inquit, cedrinis et cypressinis tignis ab opificibus ædificatæ sunt, claustra à sanctis Patribus regulis et honestis institutis instructa. *Tigna cedrina* sunt Præpositi et Abbates sanctimonia redolentes, qui verbo et exemplo alios muniunt, et vermes criminum se macerando exstinguunt. *Laquearia* vero *cypressina* sunt Monachi et omnes Religiosi, quorum sanctitatis exempla templum Dei ornant, et aliorum onera orando portant. Et sicut cypressus præcisa non revirescit, unde et ante feretrum mortuorum solebat portari; ita ipsi nunquam secularia repetunt, et semper quasi præsentem mortem aspiciunt, et in habitaculum Dei coædificari votis et moribus appetunt. Hæc Honorius.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Primo, *tigna cedrina* animæ sunt virtutes solidæ, puta quatuor cardinales, scilicet prudentia, justitia, temperantia, fortitudo, ait Honorius; item constans puritas et castitas mentis, ait Nyssenus. Cedrum enim imputribilem commendat æternitas, teste Plinio. *Laquearia cypressina* sunt externa virtutum decora, ut modestia, verecundia, silentium, omnisque exterior morum compositio et decor, juxta illud Apost. *Omnia honeste et secundùm ordinem fiant,* 1. Corinth. 14. 40; et: *Providemus bona non solum coram Deo, sed etiam coràm hominibus,* 2. Corinth. 8. 21. Maxime vero tignis cedrinis, et laquearibus cypressinis, utpote imputribilibus, notatur virtus constantiæ in duris et adversis, ac consequenter fortitudinis, patientiæ et perseverantiæ, qua quasi tigna duramus, et omnia onera ponderaque imposita sustinemus. Unde Beda de cypresso: *In eo,* inquit, *quod medendis apta est corporum passionibus, quod suæ venustatem comæ nullo ventorum impulsu deponit, constantiam exprimit, eorumque actionem qui altiorum virtutum ornatibus Ecclesiam decorant.* Et S. Ambros. serm. 4. in psal. 118: *Anima,* inquit, *corrumpi nescit, quæ florentibus membris viget, semper justitiæ cæterarumque virtutum culmina patienti magnanimitate sustentat, et ideo non defluit, neque deficit; quia nihil in ea rimosum est atque remissum, nihil mobile, nihil lubricum, quod vitio sermonis ex eo possit effundi.*

Secundo, *tigna cedrina*, ait Hailgrinus et ex eo Delrio, sunt virtutes et gratiæ, sine quibus non est salus; et hæc per humilitatem profundæ radicibus, crescunt ramis in immensum, sunt putredinis nesciæ, ut cedrus. *Laquearia* sunt divisiones administrationum et gratiarum illarum, quæ sunt ad animæ decorem, licet non sint necessariæ ad singularum salutem, ut sunt prophetiæ, genera linguarum, virtutes, sanitates, discretio spirituum, et similia quæ si tignis fortiter non inhæreant, ut laquearia laxata facile corruunt; et sunt *cypressina*, quia licet istæ gratiæ inferius, qua proximis exhibentur, debeant diffundi et dilatari, semper tamen in conum tendere debent sursum, et in unum illum tendere, atque coangustari sicut cypressus; quæ vere est una, sicut et unum nobis vere necessarium. Porro sicut cypressus immunis est à carie, quia, ut ait Vitruvius lib. 2. cap. 19, inest ei amarus quidam sapor, qui eam à carie defendit, et vermiculos abigit qui eam gignunt; sic pariter virtutis et constantiæ causa est pœnitentia, austeritas et mortificatio, quæ animam in concupiscentias (hæ enim sunt animæ caries et putredo) prolabi non sinit. Hinc similia de cedro scribit Dioscorid. lib. 1. cap. 88, scilicet simili amaritudine illam se à carie, et cadavera à tabe defendere, ideoque illam à nonnullis *mortuorum vitam* appellari. Huc facit illud: *Ubi rigor, ibi vigor.*

Tertio, *tigna* sunt gratia Dei, ejusque variæ species et modi; *laquearia* sunt nostræ actiones, quibus gratiæ Dei cooperantes illam iisdem quasi ornamus, ac ipsa vicissim longe magis opera ipsa exornat et inaurat; quia ipsa illa reddit supernaturalia, divina, grata Deo, ac meritoria præmii æterni.

Quarto, *tigna* animæ sunt ipsæ ejus potentiæ et vires; ex hisce enim quasi ex tignis ipsa quasi compaginatur et contignatur; *laquearia* sunt potentiarum animæ virtutes, quæ ipsas ornant et roborant, ut ex iis consurgat domus animæ

spiritualis, in qua Christus sponsus velut in thalamo suo requiescat. Audi S. Bernard. ser. 46. qui animæ ita suadet et persuadet : *Templum Dei sanctum est, quod estis vos*, 1. Corinth. 3. *Curate ergo, fratres, spirituali huic ædificio (quod vos estis), ne forte cum in superiora proficere cœperit, vacillet et corruat, si lignis fortibus non fuerit subnixum et colligatum; curate, inquam, illi tigna dare imputribilia et immobilia, timorem videlicet Domini illum castum, qui permanet in seculum seculi; patientiam, de qua scriptum est : Quia patientia pauperum non peribit in finem*, psal. 9; *longanimitatem quoque, quæ sub quovis structuræ pondere inflexibilis perseverans, in infinita secula vitæ beatæ protenditur, Salvatore loquente in Evangelio : Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit*, Matth. 10. *Magis autem super omnia charitatem, quæ nunquam excidit; quia fortis est, inquit, ut mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio: studete deinde his tignis substernere et alligare ligna alia æque pretiosa et pulchra, cui tamen illa ad manum fuerint, in opus laquearium ad decorem domus, sermonem scilicet sapientiæ sive scientiæ, prophetiam, gratiam curationum, interpretationem sermonum, et cætera talia, quæ magis noscuntur sane apta ornatui, quàm necessaria fore saluti.* Ubi per *tigna* accipit virtutes necessarias ad salutem, per *laquearia* non necessarias, atque ex utriusque ædificandam cuique esse domum mentis asserit.

Anagogice : In cœlo, tam anima quàm corpus omnibus suis viribus, sensibus et membris erit cedrinum et cypressinum, id est, incorruptibile, æternum, odoratum, gloriosum.

TERTIUS SENSUS
PRINCIPALIS.
De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo fuit quasi domus, templum et cœlum cedrinum et cypressinum, in qua habitavit Verbum. Audi Alanum : Domus hæ intelliguntur corpus Christi, et corpus Virginis, tigna domorum substantiæ corporum, quæ dicuntur *cedrina*, id est, imputribiles. Cedrus enim imputribilis est; sicut enim credimus corpus Christi putredine non esse resolutum; unde legitur psal. 15: *Non dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Ita probabile est à corruptione putredinis alienum esse corpus Mariæ. Unde S. August. in serm. de Assumpt. Virginis : Non solum, ait, carnem quam Christus assumpsit, sed etiam carnem de qua assumpsit, credimus esse assumptam in cœlum. Unde et in oratione edita legitur: *Nec tamen mortis nexibus deprimi potuit, etc.* Et nisi resurrexerit, quare de ipsa dicitur : *Assumpta est Maria in cœlum? Laquearia nostra cypressina.* Laquearia, quæ adhærent tignis, significant corporum infirmitates, quæ adhæserunt corporibus Christi et Virginis, quæ eleganter *cypressinæ* dicuntur; quia cypressus solet adhiberi corporibus, quæ comburuntur, et mira ab eis fragrantia redditur. Sic infirmitates, quæ ad mortem pertinent, et in Virgine et Christo per patientias, quas in infirmitatibus habuerunt, mirabilius redolent. Hæc Alanus. Vide quæ de cedro et cypresso dixi Eccli. 24. 17. ad illa : *Quasi cedrus exaltata sum in Libano, et quasi cypressus in monte Sion.*

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Sponsus laudarat sponsam ; illa virginee erubescens, laudem reflexit in sponsum. Sponsus ergo, ut modestiæ et pudori ejus consulat, laudem ejus acceptat et confirmat, seseque vocat florem campi, et lilium convallium : ac deinde eamdem laudem in sponsam liberius, utpote laude sua velatam, derivat. Illa vicissim in laudem et amorem sponsi magis accenditur : quare est hic continuus, alternans et reciprocus amoris sponsæ et sponsi dialogus. Vers. enim primo et secundo, sponsus se et sponsam dilaudat. Versu tertio, sponsa sponsum deamat, et amore ejus languet, ac deliquium animæ patitur. Versu septimo, sponsus eam excitari vetat. Versu octavo, sponsa a sponso saliente instar cervi evocatur ad vernas paradisi amoenitates, ac vulpes capere jubetur. Denique versu 16, sponsa se totam sponsi amori tradit et dedit.

1. Ego flos campi, et lilium convallium. 2. Sicut lilium inter spinas, sic amica
mea inter filias. 3. Sicut malus inter ligna sylvarum, sic dilectus meus
inter filios. Sub umbra illius, quem desideraveram, sedi : et fructus ejus
dulcis gutturi meo. 4. Introduxit me in cellam vinariam, ordinavit in me
charitatem. 5. Fulcite me floribus, stipate me malis : quia amore langueo.
6. Læva ejus sub capite meo, et dextera illius amplexabitur me. 7. Adjuro
vos, filiæ Jerusalem, per capreas cervosque camporum, ne suscitetis, neque
evigilare faciatis dilectam, quoadusque ipsa velit. 8. Vox dilecti mei, ecce iste venit saliens
in montibus, transiliens colles : 9. similis est dilectus meus capreæ, hinnuloque cervorum; en
ipse stat post parietem nostrum, respiciens per fenestras, prospiciens per cancellos. 10. En
dilectus meus loquitur mihi : Surge, propera, amica mea, columba mea, formosa
mea, et veni. 11. Jam enim hiems transiit, imber abiit, et recessit. 12. Flores appa-
ruerunt in terra nostra, tempus putationis advenit : vox turturis audita est in terra nostra :
13. ficus protulit grossos suos : vineæ florentes deduxerunt odorem suum. Surge, amica mea,
speciosa mea, et veni : 14. columba mea in foraminibus petræ, in caverna maceriæ, ostende
mihi faciem tuam, sonet vox tua in auribus meis : vox enim tua dulcis, et facies tua decora.
15. Capite nobis vulpes parvulas, quæ demoliuntur vineas : nam vinea nostra floruit. 16. Dilec-
tus meus mihi, et ego illi, qui pascitur inter lilia. 17. Donec aspiret dies, et inclinentur
umbræ. Revertere : similis esto, dilecte mi, capreæ hinnuloque cervorum super montes
Bether.

VOX SPONSI.

Vers. 1 : Ego flos campi, et lilium convallium.

Ego flos campi, et lilium convallium.] Arabicus, *torrentium :* lilia enim, quia sicca, gaudent aquis ; Septuaginta vertunt ut Noster ; Tigurina vero : *Ego sum rosa Saron, et lilium gaudens vallibus ;* Vatablus *Saron* interpretatur *saturitatis*, vel potius *abundantiæ.* Sicut Deus, inquit, dicitur *Saddai,* id est uber, et copia omnium bonorum. Saron enim, inquit Adrichom. urbs est et regio campestris, pinguis et fertilissima saginandis pecoribus perquàm apta, ideoque ibi pascebantur regis animalia. Extendit sese à Cæsarea Palæstinæ, et pertingit usque ad Joppe. Hæc, teste Hieronymo, juxta soli qualitatem, Petro prædicante fidei continuo fructus germinavit, Actor. 9. quò hîc alludit Salomon. Pro *flos* Hebr. est חבצלת *chabatselet*, quod Pagninus, Marinus et Vatablus vertunt, *rosa;* Septuag. et S. Hieron. hîc, *flos;* iidem Isaiæ 35. 1. vertunt, *lilium;* unde Syrus pro *flos campi* vertit, *lilium loci fertilissimi;* alii, *vaccinium*, de quo Virgil.

Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur.

Nimirum Hebræa nomina arborum, florum, gemmarum sunt polysema multis speciebus communia. Pro *lilium* Hebr. est שושנה *scoschan-*

na, quod Guidacerius hîc vertit, *viola;* Chald. vero et Galatinus lib. 7. c. 5. vertunt, *rosa*, quia nascitur hæc inter spinas, non *lilium*. Unde pro eo quod sequitur : *Sicut lilium inter spinas*, ipsi vertunt: *Sicut rosa inter spinas*. Verum Septuag. Aquila, Symmach. in Psal. 45. v. 1. et S. Hieron. Aben Ezra, R. Salomon, Tigurina, Vatablus et alii hîc *sosanna* vertunt, *lilium*, à שש *sches*, id est, *sex*, scilicet foliis quibus ornatur, ait R. David. Hinc et Phœnices Arabesque *lilium* vocant *susana*. Unde *Susam* Persarum regiam ita dictam, à liliorum ibi nascentium copia, testatur Athenæus lib. 12. Eustath. in Dionys. et alii: sicut à rosa dicta est *Rhodus* insula, quia rosæ speciem exhibet, et à flore *Florentia;* à *Susanna* quoque dictum est oleum *susinum*, quod è liliis conficitur, de quo Plinius lib. 13. cap. 1. Porro Chald. voces invertens sic vertit : *Dixit cœtus Israel : Tempore quo dominator seculi collocat majestatem suam inter me, ego similis sum lilio viridi ex paradiso voluptatis, et opera mea pulchra sunt sicut rosa, quæ est in campo horti voluptatis.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Theodoret. Nyssenus, S. Ambros. in Psal. 118. ser. 5. Chaldæus, Hebræi, Philo Carpath. item Genebrardus, Vatablus, Luisius Legion. et Osorius censent hæc adhuc esse verba sponsæ, non sponsi. Dixerat enim ipsa : *Lectulus noster floridus;* nunc ostendit unde sit floridus, nimirum, quia *ego*, inquit, sum *flos campi et lilium convallium.* Aut, ut noster Sanchez, sensu à Christo in Ecclesiam reflexo, quasi ei dicat Christus : Tu, ô sponsa, floridum esse dicis lectum, et domus nostræ contignationem suaviter olere, utpote è cedro atque cupresso ; sed ego tibi flos esse debeo, cui placere aut olere nihil debet præter me. Cui expositioni favet, quod statim adjungitur : *Sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias.* Ac si dicat sponsus : Quid mirum, si à te exigam, ô sponsa, ut me pro flore, pro cupresso ac cedro tibi habeas, neque quidquam tibi, aut floreat aut oleat præter me, quando tu mihi eo loco es, ut aliæ filiæ Jerusalem præ te spinæ sint et senticosi frutices, cum liliorum odore atque candore compositæ ; quare nihil magnum aut indebitum peto, aut opto, cum talis tibi videri volo, qualis tute mihi ipsa videris. Cui voci sponsa fidelis obsecuta sæpe canit in hoc Epithalamio : *Dilectus meus mihi, et ego illi.*

Porro Ecclesia dicitur, *flos campi et lilium convallium*, variis de causis. Primo, Philo Carpath. hanc affert, q. d. Ego Ecclesia sum flos campi propter vaticinia Prophetarum, lilium vero convallium propter Evangelium quod prædico ; hoc enim suavius et salutarius redolet, cum non tantum præcepta, sed et consilia perfectionis suggerat, dicens : *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Beati mites. Beati qui lugent, etc.* Ideoque Christus : *Considerate*, ait, *lilia agri quomodo crescunt, non laborant neque nent. Dico autem vobis quoniam nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut unum ex istis*, Matth. 6. 28.

Secundo, S. Ambros. ser. 5. in Psal. 118. v. 1. Ecclesia, inquit, est flos campi, ob fidei aliarumque virtutum odorem; lilium vero, ob splendorem operum. Idem, libr. de Instit. virgin. c. 15 : Ecclesia, inquit, est flos campi, et lilium convallium, quia in convalle hujus mundi gratiam boni odoris exhalat sedula confessione peccati.

Tertio, tres Patres apud Theodoret. censent Ecclesiam esse florem campi in Judæis, lilium vero convallium in Gentibus, q. d. Ecclesia : *Ego quoad Gentes, quæ per infidelitatem naturali æqualitate privatæ, et vitiorum turbine depressæ, erant veluti lilium ex imo in sublime consurgens, et ab radice ad idoneam magnitudinem per calamum ascendens, ne vallium profunditate abscondatur, sed excelsam pulchritudinem suam præferat, fide in Christum innitor, et per purgationem ex confusione vitiorum emersi, atque in contemplationis fastigio, virtutum decore sum exornata.*

Quarto, alii censent Ecclesiam hîc invitare sponsum ad lectulum, id est, otium et secretum contemplationis, ex eo quod ipsa in actione evangelizando oberrans Gentes, ab eis contempta et calcata sit uti flos, qui nascitur in campo aperto, et ut lilium in vallibus ab omnibus hominibus æque ac bestiis conculcatur, vel carpitur.

Denique nonnulli sic exponunt per antithesin, q. d. Ego quidem, quæ sum sponsa, id est, Ecclesia Christi, sum flos, sed campi ; non horti : id est, communis, vulgaris, vilis et abjectus, at tu, ô sponse mi, præfulges splendore æque ac odore ut lilium convallium candidissimum et odoratissimum.

Verum melius idem Theodor. Origenes, Aponius Cassiodor. Beda, Anselm. Rupert. Honorius hîc, et S. Ambros. lib. de Anima et Isaac cap. 4 et 5. Cyrillus de Incar. Unigen. cap. 9. censent hæc esse verba sponsi, non sponsæ, idque exigit id quod proxime sequitur : *Sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias;* quæ verba esse sponsi, non sponsæ, nemo dubitat. Christus ergo est flos campi, vel, ut Hebr. est : *Rosa Saron, et lilium convallium*, ideoque lectulum suum Ecclesiæ facit floridum (eò enim alludit), ut paulo ante dixit, q. d. Recte dixisti, ô sponsa : *Lectulus noster floridus*, ut scias eum floridum esse, non ex te, sed ex me ; *ego* enim *sum campi, etc.* Ita Beda : Christus igitur est flos campi.

Primo, quia sicut flos est ornamentum campi, sic Christus mundi, ait Origenes, S. Ambros. Beda et alii : Christus enim ita est flos decusque mundi, ut in se omnium florum decorumque speciem, amplitudinem et præstantiam contineat. Unde Justus Orgelitan. sic exponit : *Ego flos campi, et lilium convallium, id est, ego decus sum mundi in virginitate humilium.* Flos ergo est Christus, ratione eximii decoris et plenitudinis gratiæ, qua speciosus est præ filiis hominum. Flos scilicet ille, de quo apud Isaiam cap. 11. 1. dicitur : *Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum spiritus Domini.* Flos est nunquam marcescens, cujus pulchritudo nunquam deficit, nunquam minuitur odor, nunquam deperit vigor, æque semper candidus et rubicundus, æque semper odoriferus, æque plenus gratia et veritate. Ita Titelmannus.

Secundo, quia sicut flos campi multus et multiplex est, nec horto concluditur, sed omni-

bus carpendus fovendusque exponitur, sic et Christus. Audi Alanum : *Campus dicitur humana Christi natura; sicut enim in campo florum pullulat varietas, sic in humana Christi natura virtutum pluralitas. In ea fuit viola humilitatis, patientiæ rosa, lilium castitatis. Hujus campi flos fuit Christus, id est, decor secundùm divinitatem, quia et ex virtute divinitatis habuit in humana natura donorum plenitudinem. Eleganter autem humana Christi natura per campum significatur, propter amplitudinem et planitiem, quia in eo nullus fuit scrupulus erroris. Unde et de eo dicitur : Lilium convallium. Quia perfecta humilitas fuit in Maria, et in humana Christi natura, ideo persona Virginis, et humana natura Verbi valles dicuntur, propter eminentiam humilitatis, et non solum valles, sed et convalles ratione similitudinis, quia Virgo specialiter Christo fuit similis.* Hac de causa Christus extra urbem in campo et agro nasci voluit, æque ac B. Virgo campo nata est inter ovium balatus, ait Damasc. lib. 4. de Fide c. 15.

Tertio, sicut flos in campo sponte provenit sine semine, sine aratione; sic et Christus ex virgine natus est sine opera viri. Sicut ergo flos in cœlo solem patrem, in terra plantam habet matrem; sic Jesu Pater in cœlo est Deus, in solo mater Virgo. Et sicut calore solis, et deflexu roris gignuntur flores; sic sine viri opera, Spiritu Sancto inumbrante, et rore divinæ gratiæ defluente, flos iste Jessæus prodiit; flos, hoc est, decus campi. Rursum, sicut flos ex terra et fimo nascitur; sic Christus è terra peccatis inquinata quasi flos purissimus germinavit. Unde ipse vocatur צמח *tsemach*, id est *oriens*, scilicet germen et flos, Zachar. 3 et 6. Audi S. Ambros. l. 2. de Spiritu Sancto, c. 5 : *Flos*, inquit, *Mariæ Christus, qui bonum odorem fidei toto sparsurus orbe, virginali ex utero germinavit. Flos odorem suum succisus reservat, et contritus accumulat, nec avulsus amittit, ita et Dominus Jesus in illo patibulo crucis nec contritus emarcuit, nec avulsus evanuit; sed illa lanceæ punctione succisus, sacro speciosior fusi coloris cruore vernavit, mori ipse nescius, et mortuis æternæ vitæ munus exhalans.*

Quarto, Christus est *flos campi*, hebr. *saron*, id est *planitiei*, quia in plana terra ex humili virgine humilis natus est. Rursus *saron*, id est, *pulcherrimus*, quia in Saron, utpote pinguissima et fertilissima, uti paulo ante dixi, rosæ et flores erant pulchriores et odoratiores, quàm aliis in locis, juxta illud Isaiæ 35. 2 : *Gloria Libani data est ei, decor Carmeli et Saron.*

Quinto, *flos* notat tempus incarnationis Christi fore ver; in vere enim flores emicant. Sic Christus 25. die Martii conceptus et incarnatus est, qua de causa eo die Ecclesia celebrat tanti mysterii festum sub nomine Annuntiationis B. Virginis. Ita Cassiod. Honor. et S. Bern.

Sexto, flos hic est rosa, ut vertunt et Vatablus et alii. Rosa autem quid pulchrius, quid odoratius, quid salubrius? Sic et Christus decor, odor et salus est mundi. Vide quæ de rosa dixi, Eccli. 24. 18. ad illa : *Ego quasi plantatio rosæ in Jericho.* Ergo sponsus Christus est pulcher instar rosæ purpurascentis et lilii candicantis, juxta illud cap. 5. 10 : *Dilectus meus candidus et rubicundus.*

Et lilium convallium.

Verum hìc lilium intellige, non flosculum illum odoratum, quem nunc vulgus Herbariorum vocat abusive *lilium convallium.* Hoc lilium vocatur *convallium*, quia lilia in vallibus, ad quas è montibus decurrit ros et pluvia, facilius proveniunt, ibique sunt fragrantiora et pulchriora; cum enim sint sicca, multo humore indigent. Sic et Christus est lilium candidum et odoratum, ex humili terra et virgine natum : *In lilio*, inquit Honorius, *quinque considerantur, quia est candidum, habens aureum colorem prominentem, et est odoriferum, et pandulum, et semper incurvum; sic Christus candidus est in humanitate, aureus in deitate, odoriferus in prædicatione, pandulus in suscipiendo pœnitentes, incurvus in condescendendo peccatoribus, et eos sublevando;* ipse est lilium convallium, scilicet ornamentum fideliũm. Sicut enim convalles sunt inter duos montes, ita fideles sunt inter duas leges, vel inter duos populos, Judæos et Gentiles.

Secundo, folia lilii foris candidissima sunt, intus autem in medio floris trinus apparet radius coloris flavi, et plane aurei; ita Christus foris exhibebat humanitatem purissimam, intus autem continebat auream deitatem, imo et totam S. Trinitatem : *In ipso* enim *inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter*, Col. 2. 9. Ita Aponius : *Flos campi*, inquit, *fuit Christus ante incarnationem, quia in toto cœlorum campo coruscans cœlestibus spiritibus exstitit admirandus; post incarnationem vero effectus est lilium convallium, cum descendit in vallem lacrymarum, et tria attulit, abolitionem peccati, abstersionem mendacii, et refrigerium concupiscentiæ; æque ac lilium tria ex se exhibet, candorem, odorem et ad quæque adusta ignibus medicinam.* Et Beda : *Pulchre*, ait, *in lilio prius se candor exterior paulatim aperit, et sic demum aurei coloris, quæ latebat intus, gratia patescit; quia natus in mundo Dominus, prius homo sublimis his qui in eum vere credebant; at tempore procedente, Deus verus innotuit.* S. Ambros. vero in psal. 118. ser. 5. similitudinem invertens : In Christo, inquit, æque ac in lilio fuit candor divinitatis et rubor humanitatis. Huc accedit Cyrillus Alexan. libr. de Incarn. Unigen. c. 9. qui sic explicat, q. d. Sicut odor invisibilis est in lilio visibilis, sic deitas incorporea in Christo homine per hypostaticam unionem fuit quasi corporata.

Tertio, S. Ambros. lib. 2. de Spiritu Sancto, c. 5 : Christus, inquit, est flos campi, quia instar floris in passione contritus et laniatus majorem fragravit odorem.

Quarto, magna est lilii fecunditas. Nam illo *nihil est fecundius*, ait Plinius lib. 21. cap. 5, *una radice quinquagenos sæpe emittente bulbos.* Sic quid fecundius Christo, à quo tot Christianorum millia, imo milliones prognati sunt?

Quinto, nullus flos celsior lilio; sic nihil celsius Christo. Audi Plinium lilii decus graphice depingentem, lib. 21. c. 5 : *Nec ulli florum excelsitas major interdum cubitorum trium, languido semper collo, et non sufficiente oneri. Candor ejus eximius foliis foris striatis, et ab angustiis paulatim in latitudines sese laxantibus, effigie calathi, resupinis per ambitum labris, tenuique filo et semine, stantibus in medio crocis. Ita odor colorque*

duplex, et alius calycis, alius flaminis, differentia angusta.

Mystice, Origenes: Christus, ait, fuit flos inglorius Judæis, quia ab eis contemptus; lilium vero gloriosum Gentibus, quia ipsæ gloriam Christi agnoverunt et coluerunt.

Symbolice, Honorius: Campus, inquit, id est terra inarata, est ordo virginum in Ecclesia, cujus flos est Christus, quia ejus delectatio, corona et præmium. Convallis vero est ordo conjugatorum, inter virgines et continentes, quasi inter duos montes sitorum, quorum est Christus lilium, scilicet candor et gaudium : *Et sicut lilium est inter spinas,* decore et odore; sic Ecclesia perfectorum est inter filias Jerusalem, id est, inter imperfectos, eminens decore vitæ et odore doctrinæ. Perfecti dicuntur, quia omnia mundana reliquerunt, dicente Domino : *Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes, et da pauperibus,* Matth. 19. 21. Imperfecti dicuntur, quia adhuc mundo utuntur, de quibus dicitur : *Imperfectum meum viderunt oculi tui, et in libro tuo omnes scribentur,* Psal. 138. 16.

Anagogice, Eucherius in lib. 3. Reg. *Christus,* inquit, *lilium propter gloriam resurrectionis, foris candidum propter gloriam corporis, intus vero aureum propter fulgorem animæ. Et ante passionem quidem lilium quasi clausum, propter passionem quippe gloria et honore coronatus est; post passionem vero lilium repandum, quatenus in assumpta humanitate potentiam divinæ claritatis, quam habuit apud Patrem, priusquam mundus esset, ostendit.* Theodor. vero asserit Christum fuisse florem campi in incarnatione, lilium vero convallium in descensu ad inferos; apud inferos enim sunt imæ mundi valles.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Primo, Nyssenus hom. 4. docet Christum esse florem campi in animabus sanctis, quas gratia sua fecundat, ut fiant instar campi amplissimi et fertilissimi, qui omnes florum species profert. Addit Origenes hom. 3. ex 4. Christum incipientibus et simplicibus esse florem campi; at proficientibus lilium convallium pro fulgore sapientiæ et pudicitiæ. Ipse enim est candor lucis æternæ, splendor et figura substantiæ Dei, Sapient. 7. 26.

Secundo, Cassiodor. Beda et S. Ambros. loco jam citato, dicunt Christum esse florem campi in quibuslibet fidelibus, lilium vero convallium, id est humilium, quia in humilibus magis ejus gratia resplendet.

Tertio, Ambros. lib. 3. de Virginibus : *Flos campi,* inquit, *Christus, quia parentum simplicitatem puræ; mentis frequentat; lilium vero convallium, quia est flos humilitatis et simplicitatis.*

Quarto et aptissime, Christus est lilium in mentibus castis et puris, quales sunt convallium, id est, humilium; humilitatis enim germen et flos est castitas et virginitas. Ita S. Hieron. epist. 8. ad Demetr. *Christus,* ait, *quasi auctor virginitatis et princeps loquitur confidenter : Ego flos campi, et lilium convallium.* Rursum ipsa anima casta est lilium. Nam ut explicat Theodoret. *Lilium cum exteriori decore splendet, tum aureum intus flosculum continet. Talis est anima justitiæ splendore circumdata, et spiritale sapientiæ cognitionisque donum in intimis penetralibus gestans.*

Hinc et apes castæ et virgines, utpote quæ sine concubitu fœtus procreant et mella conficiunt, delectantur lilio quasi virgineo, teste Plinio lib. 21. cap. 12. Hac de causa angelus è cœlo detulit S. Cæciliæ et S. Valeriano, in conjugio servantibus virginitatem, coronas è rosis et liliis, uti habet eorum Vita. Item accidit SS. Juliano et Basilissæ, ut patet ex eorum Vita apud Surium die 9. Januarii, atque aliis ejudem generis et virtutis. Virginibus ergo calathis date lilia plenis.

Quinto, Christus lilium convallium, quia in vallibus, id est humilibus, excitat spem futuræ gloriæ : Deus enim humiles exaltat et glorificat. Lilium enim symbolum est spei. Causam dedi Osee 14. 6. ad illa : *Germinabit sicut lilium.* Convallis ergo humilitatis est lilietum virginitatis, gratiæ et gloriæ.

Denique Christus in Sanctis omnibus ut lilium floret et fragrat, scilicet ut lilium puritatis in virginibus, patientiæ in Martyribus, humilitatis in Cœnobitis, pœnitentiæ in pœnitentibus, doctrinæ in doctoribus, etc. Unde S. Gregor. *Bene,* inquit, *florem Christus se nominat, qui dum spinas peccatorum exterminat, mentem sponsæ et pulchritudine suæ justitiæ exornat, et naribus cordis dum cœleste desiderium applicat, interiora animæ quasi odore refocillat.*

Clarius S. Bernardus serm. 47 : *Flos,* inquit, *est virginitas, flos est martyrium, flos actio bona. In horto virginitas, in campo martyrium, bonum opus in thalamo.* Et post nonnulla : *Ipse flos horti, virgo virga virgine generatus. Idem flos campi Martyr, Martyrum corona, martyrii forma. Denique foras civitatem eductus est, extra castra passus est, in ligno elevatus est, spectandus hominibus, subsannandus ab omnibus. Ipse item thalami flos, speculum et exemplum totius beneficentiæ.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Hæc omnia præ omnibus eximie competunt B. Virgini. Singulariter vero, quod ex illa velut campo inarato prodierit flos pulcher, scilicet Christus, atque ex ejus utero velut convalle humillima natum sit lilium pulcherrimum et odoratissimum, scilicet idem Christus, ut paulo ante dixi ex Alano et aliis.

VERS. 2 : SICUT LILIUM INTER SPINAS, SIC AMICA MEA INTER FILIAS.

Pro *lilium* Chaldæus, Vatablus et alii vertunt, *rosa,* quia hæc spinosa est, et è ramo spinoso nascitur, non lilium. Verum non dicit Salomon lilium hoc nasci è ramo spinoso, sed simpliciter esse inter spinas, q. d. Sicut lilium inter spinas positum effulget, sic amica, id est, sponsa mea, emicat inter cæteras mulieres. Rursum sæpe inter sentes et spinas nascuntur lilia, uti, cum juxta sepes spinosas plantantur, vel seminantur. Unde Septuag. vertunt : *Sicut lilium in medio spinarum, sic proxima* (Aquila, *amica;* quinta Editio, *dilecta*) *mea in medio filiarum.*

Chald. explicans de Synagogæ, id est Judæorum peccantium, captivitate, sic exponit, q. d. Sicut lilium pungitur spinis : sic Synagoga ob peccata punitur captivitate Babylonica, vel Romana ; unde ipse accipiens hæc ut verba sponsæ, id est Synagogæ, sic vertit : *In tempore autem, quo ego declino à viis quæ rectæ sunt coram eo, et ipse aufert majestatem sanctitatis suæ à me, ego comparata sum rosæ, quæ germinat inter spinas, à quibus perforantur et rumpuntur folia ejus : sic ego sum compuncta et scissa propter pessimas impositiones in captivitate, inter provincias populorum.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Sponsus, vers. 1, nuncupavit sese lilium, nunc idem nomen et laudem transcribit in sponsam, sed addito τω *inter spinas*. Lilium vers. 1. explicui, hîc explicabo τὸ *inter spinas*.

Primo, Origen. hom. 3. ex 4. sic explicat, q. d. Sicut lilium, satum inter spinas, ex illis exsurgit et enascitur : sic Ecclesia gentium vocata et nata est ex spinis infidelitatis et gentium infidelium. Christus ergo fecit sicut canis venaticus, inquit Hugo, qui feram insequens caput intra spinarum aculeos immittit, non timens exulcerationem, ut feram capiat : Ecclesiam quasi feram intra spinas, id est, intra reprobos latitantem extraxit, sed punctiones spinarum usque ad sanguinis effusionem sustinuit, in cujus signum coronam spineam portavit in capite super crucem.

Secundo et magis genuine, q. d. Sicut lilium inter spinas, illas decore, odore et candore longe antecellit : sic Ecclesia antecellit omnibus aliis sectis Judæorum, philosophorum, politicorum, etc. Ita Origenes, Theodoret. et Justus Orgel.

Tertio, q. d. Sicut lilium enascitur vigetque inter spinas : sic Ecclesia viget floretque in medio hæreticorum et malorum Christianorum, qui illam velut spinæ pungunt et lacerant ; sed ipsa nihilominus velut lilium in suo candore, odore et splendore doctrinæ et sanctitatis permanet, imo inter persecutiones majori odore et fulgore famæ coruscat. Ita S. Gregor. Aponius, Philo Carpath. S. Bernard. hîc, et S. Aug. lib. de Unitate Ecclesiæ, cap. 13. Audi Honorium : Sicut ego sum (ait sponsus) lilium convallium, videlicet ornatus humilium : sic eris tu, amica mea, lilium spinarum, id est, decus gentium ; et sicut ego sum lilium inter spinas, videlicet Judæos me pungentes et lacerantes : sic eris tu, Ecclesia amica mea, inter gentes filias Babylonis, id est, confusionis, quæ te multis spinis cruciatam pungent, et multis pœnis lacerabunt. In spina tria notantur, cito floret, cito arescit, aculeis pungit : ita mali cito divitiis florent, in virtutibus cito arescunt, et igni apti sunt, ac malis moribus bonos pungunt.

Anagogice, S. August. lib. 5. de Baptismo contra Donatist. cap. 27. per sponsam accipit Ecclesiam electorum, per spinas cœtum reproborum, q. d. Sicut spinæ circumdant lilium, ita reprobi electos ; sed hi inter reprobos gratia et gloria efflorescunt, sicut lilium inter spinas. *Non filiæ*, ait Rupertus, *cum absolute dicuntur, fere nunquam significationem bonam habent, ut in illis : Filiæ discurrunt super murum, sed exasperaverunt, etc. Genes. 49. vers. 22. et alibi : Multæ filiæ congregaverunt divitias, etc. Prov. ult. vers. 29. Itaque spinæ et filiæ blasphemiæ sunt Judæorum, sectæ sunt hæreticorum.* Porro per *filias* maxime denotat Sionidas, id est, Hierosolymitanas et Judæas.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Primo, tres Patres apud Theodoretum explicant, q. d. Inter filias, id est, animas seculares et carnales, quæ voluptatibus carnis effeminantur, iisque velut spinis punguntur cruciunturque ; et ut filiæ natæ sunt ex patre diabolo, efflorct anima sancta instar lilii, quod nullam victus aut vestitus curam aut sollicitudinem habet, sed omnem illam transcribit in Deum : quare ab eo miro odore et decore vestitur et pascitur. Simili enim modo anima pia nulla carnis cura tangitur, sed in Dei providentia quiescens ab eo alitur, decoratur et illustratur. Unde Christus hac lilii similitudine suadet fidelibus, ne solliciti sint de victu et vestitu, Matth. 6. Similia habet Origen. homil. 3. et 4.

Secundo, S. Ambrosius lib. 3. de Virgin. per *lilium inter spinas* accipit compunctionem cordis ; sic enim ait : *Tanquam lilium inter spinas. Nonne inter asperitates laborum contritionesque animorum boni flos odoris assurgit, quia contrito corde Deus placatur ?*

Tertio, S. Gregorius per *lilium inter spinas* accipit vitæ innocentiam inter nocentes : *Bene*, inquit, *sicut lilium inter spinas, sponsa inter filias esse perhibetur ; quia cum multi sint in Ecclesia, qui solis verbis Christum confitentur, operibus vero nihil nisi humanas sollicitudines sectantur ; dum sola illa anima in lilii dignitate computatur, quæ à mortalitatis radice ad cœlestem pulchritudinem assurgit, et munditiæ candorem corde et corpore sibi ipsi custodit, et proximos quosque bonæ opinionis odore reficit.*

Quarto, Nyssenus homil. 4. sic explicat, q. d. Sicut lilium inter spinas nascitur et efflorescit : sic anima sancta inter tribulationes in virtute crescit, magisque resplendet. Et S. Ambrosius de Institut. virg. cap. 14 : Christus, ait, erat lilium in medio spinarum, quando erat in medio Judæorum, qui ipsum calumniati sunt, accusarunt et crucifixerunt. Sui ergo exemplo excitat fideles, ut persecutiones et tribulationes quaslibet forti animo tolerent et superent. Ita Cassiodor. Aponius et Anselmus. Deus enim totam hanc vitam tot spinis, id est tribulationibus, sepsit, ut anima videns se ubique iis pungi, amorem ab omnibus mundi bonis, utpote spinosis, avocet, eumque totum in Deo sponso collocet. Sic spinæ conservant lilium, id est, puritatem et virginitatem animæ. Audi S. Bernard. serm. 48. egregie et sapienter hoc pertractantem : *Conversus sum in ærumna mea, dum configitur spina. Spina culpa est, spina pœna est, spina falsus frater, spina vicinus est malus. Sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias. O candens lilium, ô tener et delicate flos ! increduli et subversores sunt tecum ; vide quomodo*

caute ambules inter spinas. Plenus est mundus spinis. In terra sunt, in aere sunt, in carne tua sunt. Versari in his, et minime lædi, divinæ potentiæ est, non virtutis tuæ. Sed confidite, inquit, quia ego vici mundum. Etsi igitur undique tibi intendi prospicias tribulationum tanquam tribulorum aculeos, non turbetur cor tuum, neque formidet, sciens quia tribulatio operatur patientiam, patientia probationem, probatio spem, spes autem non confundit. Considera lilia agri, quomodo inter spinas vigent et nitent. Si fœnum quod hodie est et cras in clibanum mittitur, Deus sic custodit, quanto magis amicam et sponsam suam charissimam? Denique custodit Dominus omnes diligentes se. Sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias. Subdit deinde quiddam, quod mirifice vim et splendorem lilii hujus exaggerat et perficit : *Non mediocris*, inquit, *titulus profecto virtutis, inter pravos vivere bonum, et inter malignantes innocentiæ retinere candorem, et morum lenitatem; magis autem si his, qui oderunt pacem, et pacificum, et amicum ipsis te exhibeas inimicis. Id plane tibi similitudinem datam de lilio, jure quodam proprietatis specialiter vindicabit, quod ipsas utique pungentes se spinas candore proprio illustrare et venustare non cessat. Annon proinde lilium tibi videtur implere quodam modo Evangelii perfectionem, qua orare jubemur pro calumniantibus et persequentibus nos, benefacere his qui oderunt nos?* Luc. 6. *Ergo et tu fac similiter, et erit anima tua amica Domini, et laudabit te, de te dicens : Quia sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias.* Annon hæc magna vis liliis, magna, inquam, virtus animæ sanctæ et Apostolicæ, ut spinas non tantum superet, sed et eas in lilia convertat, ut ex Saulo faciat Paulum, ex persecutore prædicatorem, ex dæmone angelum? Apposite S. Hier. epist. 140. ad Principiam, S. Marcellam et Asellam comparat lilio : *Habes*, inquit, *in studio Scriptur. et in sanctimonia mentis et corporis Marcellam et Asellam; quarum altera te per prata virentia, et varios divinorum voluminum flores ducat ad eum qui dicit in Cantico : Ego flos campi, et lilium convallium;* erat enim Marcella in Script. erudita, ut idem Hier. docet epist. 16 : *Altera ipsa flos Domini* (Asella) *tecum mereatur audire : Ut lilium in medio spinarum, sic proxima mea in medio filiarum.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Rupertus sic exponit, q. d. Sicut Christus velut lilium spinis Judæorum et hæreticorum fuit transpunctus; sic et B. Virgo iisdem fuit compuncta et transfixa. *Itaque*, inquit, *hæ spinæ et filiæ blasphemiæ sunt Judæorum, sectæ sunt hæreticorum. Quæcumque hujusmodi filiæ tibi inviderunt, et mihi detraxerunt. Ubi ego spinis compungebar, imo et clavis configebar, tu præsens patiebaris mente convulnerata : et ubi tuæ virginitate à filiabus derogatur, mihi quoque invidiose detrahitur. Verum sicut ego spinas pertuli quidem, sed exsuperavi; ita et de te veraciter prædicabitur, quia cunctas hæreses interemisti.* Hinc ait S. Augustinus : *Christus Jesus carnem, Maria virgo immolat mentem.* In Revelationibus S. Brigittæ, lib. 6. cap. 30, S. Agnes revelavit illi, quasi tot ictus gladii B. Virginem sustinuisse per compassionem, quot in filio suo vulnera et plagas prævidebat et videbat. Audi quid de B. Virgine scribat S. Brigitta in Sermone angelico, cap. 16. Sicut rosa crescere solet inter spinas, ita B. Virgo in hoc mundo crevit inter tribulationes : et sicut, rosa crescente, crescunt et spinæ; sic hæc electissima rosa, Maria quanto plus crescebat ætate, tanto fortiorum tribulationum spinis acutius pungebatur : quænam hæ fuerint ejus tribulationes, in sequentibus explicat.

Rursum ex hoc loco censent Galatinus et Bellarminus, tom. 3. lib. 4. cap. 15, sine ulla originaria labe conceptam esse Virginem. Ut enim ex spinosa planta sine spinis nascitur rosa, in qua mira est et ad aspectum jucunditas et ad odoratum suavitas; sic ex tot peccatoribus nata est innocens et sancta B. Virgo.

Idem dicas de lilio. Quocirca, ut ait B. Petrus Damianus serm. 3. de Nativit. Virgin. *De spinosa progenie Judæorum nata candescebat munditia virgineæ castitatis in corpore; flammescebat autem ardore geminæ charitatis in mente, fragrabat passim odore boni operis, tendebat ad sublimia intentione continua cordis.* Spinas enim, inter quas lilium esse dicitur, et ex quibus rosa originem ducit, Deiparæ prosapiam Patres interpretantur, ex qua ipsa nihil asperum, nihil horridum contraxit : sed tota suavis atque amœna, non secus ac lilium et rosa exstitit. Quare Sedulius, lib. 2. de Virgine sanctissima, sic cecinit :

> Et velut in spinis mollis rosa surgit acutis,
> Nil quod lædat habens, matremque obscurat honore :
> Sic Evæ de stirpe sacra veniente Maria
> Virginis antiquæ facinus nova Virgo piavit,
> Sicut spina rosam, genuit Judæa Mariam.

Addit Dionys. Carthus. hîc : *Quamvis*, inquit, *fuerint multæ virgines sanctæ. tamen respectu Virginis beatissimæ quasi spinæ fuisse videntur, in quantum aliquid culpæ habebant, et quamvis in se fuerint mundæ, non tamen fuit in eis fomes prorsus exstinctus : fuerunt et aliis spinæ, qui ex earum intuitu concupiscentia pungebantur. Porro Deipara Virgo ab omni culpa fuit prorsus immunis, fuit fomes in ea plene exstinctus, et tamen intensa charitate erat repleta; quare intuentium corda sic penetravit sua inæstimabili castitate virginea, quod à nullo potuit concupisci; imo potius exstinxit ad horam illorum libidinem.*

Rursum, sicut lilium valet adversus serpentes et venena : sic B. Virginis invocatio singulare est remedium in omni tentatione vitiorum, et præsertim libidinis, uti experientia constat. Audi Plinium, lib. 21. cap. 19 : *Radices*, inquit, *lilii multis modis florem suum nobilitaverunt contra serpentium ictus ex vino potæ, et contra fungorum venena.* Diosc. vero, lib. 3. cap. 90, ubi agit de lilio : *Folia*, inquit, *herbæ illita serpentum morsibus subveniunt, eadem cocta in aqua ignis adustionibus, et cum aceto condita vulneribus.* Idem Dioscorides, lib. 15. cap. 1. de alia liliis specie, quæ latine *Iris*, italice vero *Lilium cœleste* appellatur, radicem ejus cum aceto potam venenatorum animalium morsibus mederi docet. Et Petrus Matthiol. in Comment. addit eamdem radicem in pulverem contusam, cum aceto potam universaliter adversus omnia venena prodesse.

VOX SPONSI.

Vers. 3 : Sicut malus inter ligna sylvarum , sic dilectus meus inter filios.

Sicut malus inter ligna sylvarum ;] Arabic. *Sicut malum punicum in arbore sylvæ, sic dilectus meus inter filios;* Vatablus, *inter juvenes*, q. d. Quanto arbor malus cæteris sylvestribus arboribus enitet, eminet et præstat; quanto præ illis utilem et salutarem aerem impertit, ubi opacat ; quanto glandibus sunt meliora poma ; quanto homo, qui his vescitur, reliqua omnia animantia, quæ illis vescuntur, antecellit; tanto, atque etiam multo magis , sponsus meus cœlestis reliquis omnibus hominibus et dilectis , id est, amatis et amatoribus, præstat. Porro Chald. vertit : *Ecce sicut pulchra et laudabilis malus citrea inter arbores infructuosas, et totus mundus cognoscit illam : ita Dominator seculi fuit laudabilis inter Angelos in tempore, quo revelatus est in monte Sinai, quando dedit legem populo suo.* Græce μῆλον , latine *malus*, vel *melus*, aut ad verbum *melum* (ut habet interpres Origen. unde et Itali *poma* vocant *mele*) est arbor pomus proferens poma. Poma autem generice sunt omnes fructus, qui cortice sunt molli; sicut nuces, qui duro : quare ficus, pyra, uvæ, persica , cerasa , pruna , sorbæ, mespila, olivæ, dactyli, etc. censentur poma.

Ecclesia laudata à sponso de more laudem in ipsum reciprocat; uterque id facit more bucolico, id est, pastoritio et rurali, petita similitudine à rure et arboribus. Inducitur enim hîc sponsus quasi pastor, et sponsa quasi pastrix, pascens gregem, colensque hortos, agros et vineas. Dicit ergo : Laudas me , ô sponse, quod effulgeam sicut lilium inter spinas; sed hoc habeo à te , qui prius effulsisti sicut malus inter arbores steriles sylvæ : tu enim decorem et præeminentiam mihi, velut sponsus sponsæ communicasti. Sponsus enim sua bona sponsæ facit communia , imo propria.

Primo ergo Ecclesia Christum sponsum comparat malo, id est, pomo arbori; quia sicut pomus fructifera excellit reliquis arboribus sylvæ sterilibus et infrugiferis : sic Christus excellit omnes Angelos et homines : omnes enim ex se sunt velut arbores infrugiferæ; sed ex gratia Christi et Dei habent, quod ferant fructus virtutum, gratiæ et gloriæ. Ita Origenes, Cassiodorus , Beda et alii. Porro S. Bernard. serm. 48. contendit Christum hîc conferri et præferri hominibus duntaxat, non vero Angelis, idque in rigore verum est, uti censent quoque Nyssenus, Aponius , Philo Carpath. Rupertus et alii.

Secundo, sicut poma suavem expirant odorem, sic et Christus suo odore et fama omnes ad se trahit. Hinc pomum hebraice diciturתפוח *tappuach*, à rad. פוח *puach*, id est, efflavit, expiravit , quia poma suavem exhalant odorem. Audi S. Ambrosium, serm. 5. in psal. 118. v. 1: *Tanquam malum in lignis sylvæ. Hujusmodi pomum odorem gratum habet, ut cæterorum pomorum fragrantiam vincat. Christus ergo affixus ad lignum, sicut malum pendens in arbore, bonum odorem mundanæ fundebat redemptionis , quæ peccati gravis detersit fœtorem, et unguentum potus vitalis effudit.*

Tertio, malus, sive pomus, varias sub se habet species arborum, quæ proinde diversarum specierum poma et fructus proferunt, eaque excellenti sapore, colore et odore, ut sunt mala aurea, medica , granata , persica , cydonia , armeniaca, citria : sic et Christus omnes virtutum et gratiarum species progerminat, ut in virginibus virginitatem, in Martyribus martyrium , in contemplantibus contemplationem , etc.

Quarto, Christus nobis vere est fructus et pomum , id est, cibus quo vescimur et pascimur, tum in Evangelii doctrina, ut Theodor. S. Ambrosius, Beda, Aponius et S. Bernard. tum proprie, uti censet Philo Carpath. Origen. Nyssenus et Anselmus in Eucharistia. Pomum, inquit Nyssenus , tuos sensus oblectat , puta visum colore, odoratum odore, et gustum sapore. Idem facit Christus. Addit Philo Carpath. pomum dare cibum, dare et potum : sic et Christus, inquit, in Eucharistia dat carnem suam in cibum , sanguinem in potum. Unde Aponius et Psellus per *malum* hîc accipiunt malum granatum, ex quo succus rubens et aquens exprimitur, sicut ex latere Christi in cruce manavit sanguis et aqua. Audi S. Gregorium : *Merito ergo per malum Christus, per sylvestria vero ligna cæteri homines figurantur ; quia in solo Christo cibum salutis quoties quærimus, invenimus; in ejus verbis et exemplis, animas nostras fructu suavi et salubri reficimus. Ipse est quippe lignum vitæ, quam nobis tribuit. Ipse est, qui dum nobis semetipsum inspirat, animam pascit. In cæteris vero si quid refocillationis invenimus, non quod illorum, sed quod Christi est, ab illis sumimus , quia quidquid in eis præter Deum est , mortiferum nobis procul dubio invenimus.*

Quinto , Nyssen. hom. 4. docet Christum descendisse in sylvam vitæ hujus, ut ex arboribus sylvestribus faceret frugiferas, puta ex infidelibus hominibus faceret fideles , ex impiis pios , ex incestis castos , ex superbis humiles : sicut ramus mali insertus fago, alterive arbori sylvestri, in ea et ex ea producit suos fructus et poma.

Hæc omnia , mutato nomine, applica animæ sanctæ et B. Virgini.

Denique *malus inter ligna sylvarum* est crux , et Christus crucifixus in medio latronum, ait Aponius , Psellus , Theodoretus , Rupertus et S. Bernardus. Idque primo , quia, sicut Adam peccavit in malo, comedendo pomum à Deo vetitum ; sic Christus satisfecit in malo pendens in cruce, ut ubi culpa commissa fuerat, ibi fieret et satisfactio ; ac qui *in ligno vincebat , in ligno quoque vinceretur.* Secundo, quia malus speciem habet crucis (æque ac malus in navi , cum suis antennis et velis) ; truncus enim speciem habet trabis; rami vero, ligni transversi in cruce : in ramis enim mali divaricatis, perinde ac in ligno transverso, clavis configi possunt extensa crucifixi brachia. Tertio, quia id ipsum confirmat id quod sequitur : *Sub umbra illius, quem desideraveram, sedi, et fructus ejus dulcis gutturi meo*, q. d. Sub malo , id est, sub cruce Christi sedi, ejusque fructus gustavi. Quarto, quia multorum sententia est crucem Christi factam esse ex palma : palma autem est malus , quia profert dactylos, qui cum sint suaves et molli cortice, *poma* nuncupantur. Quinto, quia id significatur cap. 8. 5 , cum dicitur : *Sub arbore malo suscitavi te*, ubi plura hac de re.

Unde huc alludens Fortunatus , et ex eo Ec-

clesia in Officio Passionis et crucis, sic de ea canit :

Crux fidelis, inter omnes
Arbor una nobilis;
Nulla sylva talem profert
Fronde, flore, germine :
Dulce lignum, dulces clavos,
Dulce pondus sustinet.

Dicit ergo sponsa : *Sicut malus inter ligna sylvarum, sic dilectus meus inter filios*, q. d. cum S. Ignatio : *Amor meus crucifixus est;* nullum diligo, nisi Christum crucifixum. Et cum S. Paulo : *Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo*, Galat. 6. Audi S. Ambrosium in psal. 118. serm. 5. v. 1 : *Istæ mansiones sunt crucis Christi et sepulturæ, in quibus vulnerata est Ecclesia, sed vulnere charitatis. Vulnus enim est, quod Christus excepit, sed unguentum est, quod effudit; pomum est, quod pependit. Hoc pomum gustavit Ecclesia, et ait : Et fructus ejus dulcis in faucibus meis. Et ut scias quia pomum est Dominus, legisti supra : Tanquam malum in lignis sylvæ, ita consobrinus meus.*

Sub umbra illius quem desideraveram, sedi : et fructus ejus dulcis gutturi meo.

Septuag. *in* (Symmach. *sub*) *umbra ejus concupivi et sedi*, id est, umbram ejus ardenter concupivi, et concupita fruitus sum, sub eaque jucundissime sedi; Vatabl. *Cujus umbram expetivi, et sub ea sedebo ;* Arabicus : *Concupivi obumbrari umbra illius, et sedi.*

Persistit in similitudine mali. Malus enim meliorem dat umbram, quam platanus, cujus tamen umbra jucundissima æstimatur, teste Plinio, et Platone in Phædro, ubi Socratem sub platano disputantem inducit : *Hæc enim platanus*, inquit, *est admodum patulis diffusa ramis, et procera, et altitudo opacitasque perpulchra nimium et amœna, etc.* Arbores enim frugiferæ, qualis est malus, uti in se temperatiores et suaviores sunt, quàm infrugiferæ et agrestes; ita et temperatiorem suavioremque præ iis emittunt umbram : adde, et fructus, quibus viatorum sub iis degentium famem, æstumque et sitim levent.

Nota : Tò *sub umbra* significat sponsæ desponsationem. Sponsa enim olim solebat conopœo, sive umbraculo aut pallio, sponsi tegi, quo significabatur eam ut sponsam sub sponsi esse cura et tutela. Unde Ruth, cap. 3. 9, expetens connubium Booz, qui quasi proximus hæres juxta legem veterem eam ducere tenebatur, illi ait : *Expande pallium tuum super famulam tuam, quia propinquus es*, hoc est, me in tuam umbram, puta in tuam familiam, domum, curam et protectionem, suscipe, uxorem me ducito, me tibi desponde, et in signum desponsationis sub pallii tui umbra et tegumento me tibi associa. Et Deus Synagogæ, Ezech. 16. 8 : *Ecce tempus tuum*, inquit, *tempus amantium, et expandi amictum meum super te.* Idem fuit ritus Gentium. Unde Euripides apud Stobæum, patrem ita filiam instruentem inducit : *Cum sub egregii viri pallium veneris, reliqua studia viro sinito.* Denique B. Virgini dixit Gabriel : *Virtus Altissimi obumbrabit tibi*, q. d. Spiritus Sanctus velut sponsus umbra sua te excipiet, atque in te peraget arcanam Verbi incarnationem. Chald. hæc de more accipiens de lege data à Mose Synagogæ et Judæis, sic vertit : *Tunc temporis in umbra majestatis ejus desideravi habitare ; et verba legis ejus dulcia fuerunt gutturi meo, et præmia præceptorum ejus servantur mihi in seculo venturo.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Quæres : Quænam umbra Christi, quam ambit, et sub qua late sedet quiescitque Ecclesia, et anima sancta?

Respondent, primo, nonnulli esse incarnationem, sive Verbum incarnatum : hoc enim ut unicum mille malorum suorum remedium, per tot millia annorum avidissime exspectabat Ecclesia. Verbum enim est lux et lumen immensum, cujus umbra est corpus et humanitas ab eo assumpta; hæc enim velut umbra celat et velat deitatem et majestatem Verbi. Humanitas ergo est umbra divinitatis, quæ per illius tenue velamen obscure pellucet et tralucet.

Secundo, proprie et genuine Christi umbra est ejus providentia, cura et protectio Ecclesiæ et animæ sanctæ, velut sponsæ suæ, juxta illud Isaiæ, 51. 16 : *In umbra manus meæ protexi te, ut plantes cœlos, et fundes terram.* Ita Origenes, Nyssenus, Cassiodorus, Ambrosius, Philo, S. Anselm. et alii. Ex hac Christi virtute quasi animata S. Petri umbra sanabat quoslibet infirmos, Actor. 5. 15. Hinc de Christo ait Jerem. *In umbra tua vivemus in Gentibus*, Thren. 4. 20. et cap. 1. v. 15. vertunt Septuag. *Ad lectulum nostrum umbrosus*, puta sponsus Christus. Et Psaltes : *Sub umbra alarum tuarum sperabo*, psal. 56. v. 2.

Tertio, umbra Christi est Spiritus Sanctus : sicut enim corpus jacit umbram, eaque velatur et obumbratur; ita Christus, quà Deus, spirat Spiritum Sanctum, eoque quasi velatur et tegitur. Hinc Spiritus Sanctus obumbrando B. Virgini, in ejus utero Christi, quà homo est, corpus formavit, organizavit, animavit, Verbo Dei hypostatice copulavit, Lucæ 1. 31; sicut gallina, umbra alarum suarum ovis incubans, calore suo format pullum, animat, vivificat et excludit, ait Theophylact. in Lucæ 1. Audi S. Gregorium : *Umbra Christi protectio est Spiritus Sancti. Spiritus quippe Sanctus mentem, quam replet, obumbrat; quia omnem tentationum fervorem temperat, et dum aura suæ inspirationis suaviter mentem tangit, quidquid noxii caloris sustinebat, expellit, et quam jam forsitan nimius vitiorum æstus marcidam fecerat, umbra Sancti Spiritus protegens recreat, ut, dum in ejus inspiratione sedens pausat, vires colligat, quibus ad æternam vitam robustius currat.*

Quarto, Origenes, Theodoret. Philo Carpath. et S. Ambrosius in Psal. 118. serm. 5. per umbram accipiunt legem veterem, in qua sedisse se ait Ecclesia ante Christum, cum adhuc degeret in Synagoga Moysis : lex enim erat umbra Evangelii, sicut Moyses Christi, et Synagoga Ecclesiæ.

Quinto, apposite S. Bernardus, serm. 48, per umbram accipit fidem, quæ est umbrosa et obscura : per fidem enim ambulamus et non spe-

ciem, sed fides deducit nos ad claram visionem in cœlis.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS,

De Christo et anima sancta.

Anima sancta sub umbra Christi crucifixi non stat, sed sedet, id est, assidue versatur per meditationem, orationem, contemplationem, præsertim dum aliqua tentatione vel tribulatione, velut solis ardore cruciatur et premitur: Christus enim crucifixus uti crucis suæ, sic et roboris participium illi communicat, imo magnis sæpe mirisque è cœlo consolationibus eam mulcet, ut malit esse in cruce cum Christo, quàm in deliciis cum mundo. Unde et B. Franciscus Xaverius in laboribus et ærumnis Indicis ita cœlesti dulcedine affluebat, ut clamaret: *Satis est, Domine, satis est; nec enim mens mea in hac vita tantum gaudiorum pondus capit.* Ita S. Ambros. in psalm. 118. serm. 5. Hoc est quod canit. Psaltes. *Filii autem hominum in tegmine alarum tuarum sperabunt. Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, et torrente voluptatis tuæ potabis eos;* Psal. 35. 8. Notat Theodor. in Philotheto, sive Historia SS. Patrum c. 9. animam Christo crucifixo devotam, non tantum Christum, sed et vestem ejus, domum, calceos, et quidquid aliquam, quantumvis tenuem, ejus umbram gerit, suspicere, amare et venerari.

Secundo, Christi umbra est Sacramentum Eucharistiæ: in eo enim sub speciebus panis occulitur Deitas et humanitas Christi: quod proinde avide desiderant fideles, ac sub eo secure conquiescunt. Ita S. Bernard. ser. 48.

Tertio, umbra Christi sunt Sancti: sicut enim umbra est imago corporis, sed exilis et inadæquata; ita vita Sanctorum est imago vitæ Christi, sed umbratica duntaxat, nec eam adæquans. Quare anima pia, dum degit in fidelium et Sanctorum cœtu vel congregatione, ab ea velut umbra protegitur, sanctisque illius exemplis et consiliis confovetur. Ita tres Patres apud Theodor.

Quarto, Origen. putat per umbram notari profectum in virtute: sicut enim umbra à meridie crescit in vesperam: sic et virtus animæ sanctæ indies crescit et proficit. Rursum umbra deducit ad corpus: *Fac igitur, cum umbra dignus fueris*, ait Origen. *ut possis capere umbram ejus, et effectus, veniet ad te (ut ita dicam) corpus ejus, ex quo umbra nascitur, tuncque senties fructus ejus dulcedinem, dicesque: Et fructus ejus dulcis gutturi meo.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS

De Christo et B. Virgine.

Umbra notat desponsationem B. Virginis, uti paulo ante dixi, juxta illud Lucæ 1. *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi, ideoque et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei.* Hæc ergo obumbratio quasi eam despondit Spiritui sancto, qui proinde in ea Christum, Sanctum Sanctorum efformavit, tuncque eam fructu dulcissimo consolationis et contemplationis adimplevit.

Rursum, B. Virginis umbra fuit non tantum Spiritus sanctus, sed et Christus: hic enim vocatur ejus dilectus, id est, sponsus. Hujus enim adventum et incarnationem summe optabat B. Virgo: quare ante ejus adventum sub umbra ejus sedebat; tum quia ex fide Christi in se incarnandi omnem suam gratiam, etiam incarnationem præviam hausit: tum quia tota ejus spes, desiderium, consolatio, protectio, omneque bonum erat sperare Christum nasciturum, videre et amare nascentem, ac frui jam nato.

Et fructus ejus dulcis gutturi meo.]Septuag. *faucibus meis;* Vatabl. *estque fructus ejus palato meo dulcissimus.* Quæres, quis hic Christi fructus?

Resp. Primus Christi fructus est remissio peccatorum, justificatio, gratia, et virtutes. Item prædicatio Apostolorum, et conversio gentium: ita S. Ambros. in Psal. 118. serm. 5.

Secundus fructus Christi sunt fructus Spiritus sancti, quos enumerat S. Paulus Galat. c. 5. v. 22. dicens: *Fructus spiritus est charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas*, etc. Christus enim mittens in Apostolos et fideles Spiritum sanctum in Pentecoste, cum ipso hæc ejus dona et fructus pariter misit. Ita tres Patres apud Theodoret.

Tertius fructus realis et corporalis, dulcis gutturi, tam corporis, quam animæ, est Eucharistia, qua nos Christus pascit, ejusque velut mannæ cœlestis dulcedine mentem inebriat. Ita Aponius, Rupertus, et S. Bernard. sermone 48. Amor enim Christi et beneficia qualis est Eucharistia, variis hìc figuris et schematibus repræsentantur.

Quartus fructus Christi est ejus sermo et doctrina cœlestis, ideoque saluberrima et dulcissima. Unde et Evangelium, id est bonum felixque nuntium appellatur, quia nuntiat regnum cælorum, modumque eo perveniendi. Ita Nyssenus homil. 4. et S. Ambrosius annotat. ad c. 16. Exodi.

Quintus fructus est meditatio jugis in lege Domini ait Origenes, ac magis contemplatio Christi, ejusque deitatis, ac incarnationis, passionis, etc. Ita S. Gregorius, quem audi: *Arbor fructifera ipse Christus in corde nostro plantatus per fidem existit, quam si mens nostra digne diligit, et instanter excolit, fructus nimirum interius pulchros et utiles gignit. Quos dum mens capiens avide comedit, omnes mundi voluptates pro ejus dulcedine postponit. Dulce enim est valde sibi cœlestia cogitare, in æternitate oculum intimum figere, ut aliquando in fletibus etiam mens accensa compungatur, et inter lacrymas sublevata angelorum cibo, ipsa videlicet sapientia quanto dulcius, tanto avidius pascatur. Inde est quod subditur? Introduxit me in cellam vinariam.* Ita contemplatione Christi quasi manna cœlesti pascebatur S. Magdalena sedens ad pedes Jesu: unde ab eo audire meruit Lucæ 11. *Optimam partem sibi elegit Maria, quæ non auferetur ab ea in æternum.* Et S. Aug. in Soliloq. c. 22. *Obsecro*, ait, *ut omnia mihi amarescant, ut tu solus dulcis appareas animæ meæ.* Idem in Manuali c. 20. *Anima amans*, inquit, *trahitur votis, fertur desideriis, dissimulat merita, majestati oculos claudit, aperit voluptati, ponens se in salutari, et fiducialiter agens in eo. Amore anima secedit et excedit à corporeis sensibus, ut sese non sentiat, quæ Deum sentit. Hoc fit cum*

mens ineffabili Dei illecta dulcedine, quodammodo sese sibi furatur, imo rapitur atque labitur à seipsa, ut Deo fruatur ad jucunditatem. Nihil tam jucundum, nisi esset tam modicum. Amor dat familiaritatem, Dei familiaritas ausum, ausus gustum, gustus famem. Anima quam tangit amor Dei, nihil aliud potest cogitare, nihil desiderare, sed frequenter suspirat dicens : Sicut cervus desiderat ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus meus. Et post nonnulla : *Tuta et firma requies est infirmis et peccatoribus in vulneribus Salvatoris. Securus illic habito : patent mihi viscera per vulnera : quidquid ex me mihi deest, usurpo mihi ex visceribus Domini mei, quoniam misericordia affluunt, nec desunt foramina, per quæ effluant. Per foramina corporis, patent mihi arcana cordis, patet magnum pietatis sacramentum. Patent viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitavit nos oriens ex alto. Vulnera Jesus Christi plena sunt misericordia, plena pietate, plena dulcedine et charitate.* Ita S. Bonaventura visitatus à S. Thoma Aquinate, rogatusque ex quonam libro tam sapientia, tam pia et dulcia hauriret sensa et verba quæ docendo et scribendo eructabat, ostendit ei effigiem Christi crucifixi, dixitque : *Iste est liber, Pater mi, qui mihi suggerit omnia quæ doceo et scribo. Ad pedes enim hujus crucifixi anima mea majora haurit è cœlo lumina, quàm ex omni lectione, disputatione et studio.* Ita noster P. Ribadeneira in vita S. Bonaventuræ ex Chronicis S. Francisci.

Anagogice S. Bern. serm. 48. *Ait*, inquit : *Et fructus ejus dulcis gutturi meo. Merito ejus desideraverat umbram, de quo et refrigerium esset et refectionem pariter acceptura. Nam cætera quidem silvarum ligna, et si umbram solatii habent, sed non vitæ refectionem, non fructus perpetuos salutis. Unus est enim vitæ auctor, unus mediator Dei et hominum homo Christus Jesus : salus tua ego sum : Non Moyses, inquit, dedit vobis panem hunc de cœlo, sed Pater meus dat vobis panem de cœlo verum. Propterea ergo Christi potissimum desideraverat umbram, quod solus sit, qui non solum ab æstu refrigerat vitiorum, sed et replet delectatione virtutum.*

Vers. 4. Introduxit me in cellam vinariam, ordinavit in me charitatem.

Introduxit me in cellam vinariam, (Hebr. *in domum vini.* Hebræi enim cellam, stabulum, cubiculum, imo omne vas et receptaculum vocant domum) ordinavit in me charitatem.] Apte ad seriem dramatis postquam dixit sponsa : *Fructus ejus dulcis gutturi meo*, subjungit : *Introduxit me rex in cellam vinariam*, quia fructus, id est, cibus et comestio excitat sitim, quam proinde ut levet sponsa, post comestum fructum inducitur in cellam vinariam. Rursum, ut recte S. Bernard. serm. 49. *Habito*, inquit, *pro votis dulci admodum familiarique colloquio cum dilecto, illo abeunte, sponsa regreditur ad adolescentulas, aspectu ita ipsius affatuque refecta atque accensa, quatenus ebriæ similis appareret : et quasi illis stupentibus novitatem, et quærentibus causam, respondit mirum minime esse, si vino æstuaret, quæ in cellam vinariam introisset. Et secundum litteram ita : secundum spiritum quoque non negat ebriam, sed amore, non vino, nisi quod amor vinum est.*

Sunt ergo hæc verba sponsæ ad socias, sive adolescentulas, quibus narrat se à sponso inductam in cellam vinariam, ibique vino charitatis potatam, ordinem pariter charitatis accepisse. Porro Septuag. vertunt, *introducite* (ô adolescentulæ, vel potius, o socii sponsi, puta Apostoli et doctores) *me in cellam vinariam, ordinate in me charitatem.* q. d. Ego amore sponsi ardeo, ideoque spirituali siccitate et siti æstuo : Vos ergo, o socii sponsi, inducite me in cellam vini, ubi sitim hanc restinguam, ac simul ordinate in me charitatem, id est, ornate me iis vestibus, monilibus, cæterisque omnibus, quæ me sponso amabilem faciant, quæque sponsam tanti sponsi deceant, ut nuptias cum eo devote celebrare merear. Hinc et Syrus more suo sequens Septuag. vertit, *introduxerunt;* Noster melius cum Chald. Vatablo, et aliis vertit, *introduxit;* hoc enim significat Hebr. הביאני *heviani.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Inducta est sponsa à sponso ab umbra mali in cellam vini, id est, in locum deliciarum et nectaris, ubi bibit vinum charitatis, ut mysteriorum gratiam, et lætitiæ capiat suavitatem, ait S. Ambr. in psal. 118 serm. 5.

Quæres, quænam sit hæc cella vinaria? Primo, Origen. homil. 3. et 4. Theodor. et alii accipiunt domum sapientiæ, puta gymnasia vel templa, in quæ inducitur populus fidelis, ut ibi à doctoribus et prædicatoribus hauriat vinum veræ sapientiæ, id est, cognitionis, timoris, et amoris Dei. Hinc S. Gregorius, et Aponius per *cellam* hanc accipiunt sacram scripturam : hæc enim vinum sapientiæ cœlestis nobis propinat, et *per hanc*, ait S. Gregorius, in sponsa charitas ordinatur : quia in ejus doctrina manifeste discitur, qualiter Deus, et proximus ordinate diligatur. Huc accedit Chald. qui tamen more suo Synagogæ legi Moysis hæc adaptat : *Dixit*, inquit, *cœtus Israel : introduxit me Dominus in domum gymnasii doctrinæ Israel in montem Sinai, ut discerem legem ex ore Moysis Scribæ magni.* Huc facit, quod Christum legem veterem vocat vinum vetus; novam vero, et Evangelium vinum novum, quod in utres novos mittunt, et ambo conservantur, Matth. cap. 9. v. 17.

Secundo, alii melius per *cellam vinariam* accipiunt altare : in hoc enim sacerdotes consecrant, hauriunt et distribuunt vinum Eucharisticum, puta sanguinem Christi, juxta præceptum Christi. Ita Nyssen. hom. 4. Psellus, Rupert. et Paschasius Radbertus tract. de Eucharistia cap. 11. Sic sensus est, q. d. Ipsemet rex sponsus me introduxit in apothecam vini, hoc est, jussit introire ad altare Dei, et illic sumere calicem salutaris Domini, qui Deum lætificat, qui hominem vivificat : sic pro vinea quam dereliqui, cellaria melioris nectaris sum adepta. Alludit Salomon hic ad illud Prov. 9. 1. *Sapientia ædificavit sibi domum, etc. immolavit victimas suas, miscuit vinum, et proposuit mensam suam.* Vide ibi dicta.

Tertio et valde apposite, *cella vinaria* est congregatio fidelium in Sion, cui è cœlo data est plenitudo Spiritus sancti in Pentecoste, quo

Apostolos et fideles cœlestibus donis, ardoribus et fervoribus implevit, ut velut musto amoris divini ebrii eructarent magnalia Dei, Actor. 2. Ita Justus Orgelit. et S. Bernard. serm. 49. *Annon*, inquit S. Bernard. *tibi cella videtur fuisse vinaria illa domus, in qua erant discipuli pariter congregati, cum factus est repente de cœlo sonus, tanquam advenientis spiritus vehementis, et replevit totam domum, ubi erant sedentes, adimplevitque prophetiam Joelis? Et nonne unusquisque illorum exiens inebriatus ab ubertate domus illius, et torrente voluptatis tantæ potatus, dicere merito quibat: Quoniam introduxit me rex in cellam vinariam.* Vide eumdem S. Bernardum serm. 3. de Pentecoste. Cella vinaria ergo est plenitudo Spiritus Sancti, sive charitatis et zeli.

Symbolice; tres Patres apud Theodoretum, per *cellam vinariam* accipiunt mysterium incarnationis, quasi Ecclesia dicat angelis, vel Apostolis et doctoribus: *Introducite me in cellam vini, hoc est, docete me divinas incarnationis rationes; Deum enim Verbum appellat vinum, quod animas gustantium lætitia afficit, ad divinitatemque perducit. Hujus cella caro est ab ipso assumpta; quam quidem in cellam Ecclesia introducitur una caro cum Christo futura. Sic enim Apostolus locum illum: Et erunt duo in carne una, interpretatur. Ego autem, inquit, dico in Christo et in Ecclesia fidelium enim Ecclesia dum carnis et sanguinis Christi particeps, atque unum cum ipso corpus efficitur, incarnationisque rationes ab angelis discit, atque eas moribus comprobat, in vini cellam ingreditur. In me introducta ordinate charitatem, illam scilicet divinæ gratiæ communionem, qua vos ordine fruimini in me quoque, fideles singulos pro cujusque ratione divinis mysteriis instituentes, ordinate.*

Mystice Theodoret. Cassiodor. Beda et Anselmus per *cellam vinariam* accipiunt Ecclesiam, in qua haurimus vinum sapientiæ et amoris divini. Vide Hugonem de S. Victor. serm. 45. Instit. monast. ubi singulas animas hujus cellæ esse dolia ostendit. Unde Origen. homil. 2. ex duabus, sponsum sic ad novitios loquentem inducit: *Introducite me in domum vini. Cur tamdiu foris maneo? Ecce sto ante ostium, et pulso: Si quis mihi aperuerit, ingrediar ad eum, et cœnabo cum illo, et ipse mecum. Catechumenis pariter loquitur: introducite me, non simpliciter in domum, sed in domum vini. Impleatur vino lætitiæ, vino Spiritus Sancti anima vestra, et sic introducite me in domum vestram, sponsum, Verbum, sapientiam, veritatem.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Cella vinaria est domus orationis ac studium orationis et contemplationis; in ea enim Deus proponit fidelibus vinum consolationis, exsultationis, amoris et fervoris divini. Ita S. Gregorius, Cassiod. Haymo, S. Bernard. et alii. Audi S. Gregorium: *Quid enim*, inquit, *per cellam vinariam congruentius, quàm ipsam arcanam æternitatis contemplationem accipimus? In hac æternitate angeli sancti vino sapientiæ inebriantur, dum ipsum Deum facie ad faciem videntes, omni voluptate spiritali satiantur. Hanc sancta mens, si à sponso introducatur, postpositis omnibus temporalibus, intrat, in qua ex illis angelicis deliciis quantum sibi conceditur gustat. Et si adhuc quia in corpore corruptibili detinetur, se perfecte non satiat: tamen ex illo minimo, quod cursim sumit, considerat, quantum debeat amare quod amat.* Et S. Bernard. serm. 49. *Si quis*, inquit, *orando obtineat mente excedere in id divini arcani, unde mox redeat divino amore vehementissime flagrans, et æstuans justitiæ zelo, nec non et in cunctis spiritualibus studiis atque officiis per nimium fervens, ita ut possit dicere: Concaluit cor meum intra me, et in meditationibus meis exardescit ignis, is plane cum ex charitatis abundàntia, beatam et salutarem vini lætitiæ ructare crapulam cœperit, in cellam non immerito perhibebitur vinariam introiisse. Cum enim duo sint beatæ contemplationis excessus, in intellectu unus, et alter in affectu; unus in lumine, alter in fervore; unus in agnitione, alter in devotione; pius sane affectus et pectus amore calens, et sanctæ devotionis infusio, etiam et vehementis spiritus repletus zelo non plane aliunde, quàm è cella vinaria reportantur, et cuicumque cum horum copiæ surgere ab oratione donatur, potest in veritate loqui, quia introduxit me rex in cellam vinariam.* Idem S. Bern. serm. 23. tres sponsi cellas assignat, aromaticam, unguentariam, et vinariam: primam ait esse disciplinæ; secundam naturæ; tertiam gratiæ. Additque dici vinariam: *quod in ea vinum zeli in charitate ferventis reconditur. Nec debet omnino præesse aliis, qui in eam necdum meruit introduci. Oportet prorsus hoc vino æstuet, qui aliis præsidet, quemadmodum Doctor Gentium æstuabat quando dicebat: Quis infirmatur et ego non infirmor? quis scandalizatur et ego non uror? Alioquin improbe satis præesse affectas, quibus prodesse non curas, et quorum non zelas salutem, subjectionem nimis ambitiose vindicas tibi.*

Porro vinum, quod in cella Dei bibitur est charitas et amor, inquit Guiliel. *Hoc vino nihil castius, sapidius, calidius: castius, quia quo magis bibitur, eo magis extinguit sitim concupiscentiæ; sapidius, quia præbet gustum, quàm suavis sit Dominus, et ideo lætificat cor hominis: calidius, quia velut ignis mentes piorum inflammat, renes urit et corda, potenter inebriat animam, et usque ad oblivionem sui inducit, plane tales ebriosi regnum Dei possidebunt.*

Mystici, sive contemplativi, per *cellaria* accipiunt intimam et summam animæ non cujusvis, sed sponsæ, id est, eximie sanctæ et contemplativæ, cum Christo in Eucharistia unionem, quæ non solum per communem charitatis affectum fiat, sed per effectum etiam et realem purissimarum mentium cum Christo conjunctionem, quæ in profundo cordis, et quasi in centro animæ intimo et ineffabili amoris actu, complexuque mutuo perficitur, ad quam ab illa per singularem Dei bonitatem feliciter aliquando transitur, sicut in oratione divina à contemplatione ad realem cum Deo unionem, atque complexum nonnumquam pervenitur. Hanc autem felicissimam unionem nihil aliud esse dicunt, quàm intimam manifestationem ipsius Christi præsentiæ in hoc Sacramento latentis, non tam per visionem et revelationem, quàm per amplexus dulcissimos, quibus animam ita ineffabiliter ac suaviter adstringit, ut ipsa realem ejus præsentiam, oscula et amplexus certissime percipiat, ejusque bonitatem

et ineffabilem dulcedinem in suo fonte degustet. Hæc unio mirabilis, sic ex parte Christi consideretur, nihil aliud est, quam illapsus, sive manifestatio ipsius Christi occulte in Sacramento existentis, se tamen ostendentis purgatissimis mentibus sub ratione summæ lucis, et ineffabili quodam contactu ad carnem spiritumque pertingentis : qui contactus nihil aliud est, quàm dulcissimus amplexus, et deosculatio Christi : qua sponsam dilectissimam suaviatur. Ex parte vero animæ est mutuus amplexus, quem consequitur experimentalis ipsius Christi perceptio, per quem spiritalis dulcedo in ipso Deo possidetur. Ea porro perceptio nullius hominis meritis, aut dispositioni respondet, cum sit gratia gratis, et ex mera Christi liberalitate paucissimis concessa. Ita ex S. Cypriano, S. Bernardo, S. Bonaventura, et aliis noster Salianus lib. 11. de Amore Dei, cap. 12. Longe intimius, profundius, jucundius, ineffabilius animæ beatæ uniuntur Deo per visionem et amorem beatificum, quo in divinitate, quasi in pelago felicitatis bonorumque omnium merguntur et absorbentur, ut aliud cogitare, velle, amare, desiderare nequeant, quàm Deum vel propter Deum.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Rupertus B. Virginem asserit in cellam vinariam introductam, cum, deficiente vino in nuptiis in Cana Galileæ, vinum delicatissimum per Christi miraculum convivis procuravit; ac in nuptiis totius mundi, id est, in toto genere mortalium procuravit per Christum vinum mysticum, puta incorruptionem animarum et immortalitatem corporum : *Introduxit* ergo *me in cellam vinariam*, inquit, *et ordinavit in me charitatem, id est, intelligere me fecit se ad hoc venisse, ut humani generis aquaticam infirmitatem in suum vinum, id est, in suæ immortalitatis converteret fortitudinem, et quod affectibus meis divinam voluntatem præferre deberem. Hoc est enim ordinatam habere charitatem, optare quidem ut non moriatur talis dilectus, sed amplius desiderare totius humani generis salutem.*

ORDINAVIT IN ME CHARITATEM.] Hebraice דגלו אלי אהבה *dighlo alai ahava*, id est, *vexillum ejus super me charitas;* Septuaginta videntur legisse (uti et jam legunt nonnulli) alio puncto דגלו *dighlu*, id est, *vexillate*, sive *ordinate*. Unde vertunt, *ordinate super me charitatem ;* et Symmach. *coacervate super me charitatem ;* et S. Ambr. ser. 5. in psalm. 118. *constituite in me dilectionem*, et Rabbini veteres : *insignem facite*, vel *magnificate super me charitatem.* Noster omissa ultima littera ו *vau*, videtur legisse דגל *dagal*, id est, vexillavit, id est vexillum erexit, hoc est, *ordinavit in me charitatem.* Verum non est necesse huc confugere. Ex Hebræo enim *dighlo alai ahava*, id est, *vexillum ejus super me charitas*, si subaudias verbum præsens *est*, recte vertas, *vexillum ejus super me est charitas*, hoc est, *vexillavit super me charitatem*, sive vexillum charitatis super me erexit, quod Noster apte vertit, *ordinavit in me charitatem* eo sensu, quem mox dabo : Septuag. vero subaudientes Optativum vel Imperativum *sit*, vel *esto*, vertunt, *vexillum ejus super me sit charitas*, subaudi et propone, *Effice ut vexillum ejus super me sit charitas*, hoc est, *vexillate* sive *ordinate super me charitatem.* Septuag. sequitur Symmachus, S. Ambrosius, et Rabbini : S. Hieronymus vero lib. 3. in Zachar. cap. 14. legit, *ponite super me charitatem;* Syrus, *ordinaverunt erga me*, vel *contra me amorem;* denique Arabicus, *ordinaverunt adversus me tentationem*, vel *probationem.*

Quæres, cur Noster et Septuaginta Hebr. דגל *dagal*, id est, *vexillavit*, sive erexit vexillum, vertunt *ordinavit*? Resp. quia τὸ *ordinavit* est hic verbum militare, et significat ordines exercituum, castrorum et acierum. Tota enim vis, totumque robur exercitus consistit in recta ejusdem ordinatione, quæ si servetur, certa est spes victoriæ : sin ordines turbentur, certa ejus est clades et ruina. Audi Vegetium l. 2. de Re milit. c. 13. *Antiqui, quia sciebant in acie, commisso prælio, celeriter ordines aciesque turbari, ne id posset accidere, cohortes in centurias diviserunt et singulis centuriis singula vexilla constituerunt, ita ut ex qua cohorte vel quota centuria esset, in illo vexillo litteris esset adscriptum, quod legentes vel intuentes milites, in quovis tumultu à contabernalibus suis aberrare nossent.*

Idem cap. 20. docet Romanos partem stipendii militum apud proprium cujusque cohortis vexillum deposuisse, ut pro eo fortius dimicarent milites, cum scirent se pro suis stipendiis dimicare. Dicit ergo sponsa : Sponsus in cellam vini me inducens, vinoque charitatis me potans, adeo illa me replevit et roboravit, ut exercitum ex ea validum, aciemque robustam in me videatur instruxisse et ordinasse, qua contra omnes hostes, persecutiones, tentationes, tribulationes, concupiscentias et vitia fortiter æque ac sapienter confligam, vincam, ac invicta de iis triumphem. Officia enim et actus varii charitatis, sunt quasi multi milites charitatis, qui juncti ejus exercitum conflant. Unde Symmach. vertit, *coacervate super me charitatem.*

Porro, sicut in exercitu robur consistit in recta militum dispositione et ordinatione : sic et robur charitatis consistit in recta officiorum et actuum ejus distributione, et ordinatione. Primo enim diligendus est Deus, deinde propter Deum anima propria, tertio proximus, isque suo gradu et ordine. Primo enim diligendi sunt parentes corporales et spirituales, deinde fratres; mox cognati, inde cæteri homines, quisque suo gradu et ordine, quod si ordinem charitatis invertas, charitatem perdis et evertis. *Ordinavit* ergo *in me charitatem*, non aliud est quam si dixisset : Statuit me sub vexillo charitatis, jussit me in hoc ordine militare. Recte vero Noster, sicut et Septuag. usus fuit verbo ordinandi : tum quia (ut ait D. Aug.) *nihil est aliud perfecta et vera virtus, quàm ordo amoris :* tum quia sponsa his verbis hoc voluit : Non sum suavi illo nectare dementata, non ebullit in me concupiscentia, non agor in furorem, aut vagor bacchabunda ; sed probe mihi consto, sobrius est amor meus, et rerum personarumque quam oportet, æstimationem, et dispositiones, ordinemque plene teneo, quia sequor charitatem quasi cynosuram; hæc semper ordinata est, non minus quàm acies instructa suis vexillationibus. Sic enim charitas primo loco Deum collocat, se secundo, tertio proximos, et hos ipsos quosdam in principiis, quosdam in media acie, quosdam in agmine

extremo. Ita Nyssenus, Aponius, Honorius, et alii hic, ac S. Fulgentius libro 1. ad Monim. cap. 20. S. Aug. vel quisquis est Auctor (stylus enim à S. August. dissonat) libr. de Substantia dilectionis cap. 4. et 5. atque ex iis Delrio. Huc facit officiorum, velut militum, in Ecclesia distributio et distributus ordo, de quo Apost. 1. Corinth. 12. 4. *Divisiones gratiarum sunt, idem autem Dominus : et divisiones operationum sunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Et post nonnulla : *Et quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, primum Apostolos, secundo Prophetas, tertio Doctores, deinde virtutes, exinde gratias curationum, opitulationes, gubernationes et genera linguarum.*

Porro ex Hebr. דגל *dagal*, id est, *vexillavit*, multiplices, iique sapidi et profundi, erui possunt sensus. Primo, Vatablus vertit, *cujus* (sponsi) *vexillum erga me est dilectio.* Solent enim duces vexillo post se trahere milites, ita sponsus sponsam amore tanquam vexillo, ad se suaque castra attraxit.

Secundo, sicut in arce capta victoris elevatur vexillum, in quo expressum illius insigne conspicitur : sic sponsa victa beneficiis sponsi, iisque capta est et possessa, ut charitas, quæ sponsi est vexillum, super ipsam jam sit erecta. Unde Chald. vertit, *et vexillum præceptorum ejus suscepi super me in dilectione, et dixi : Omnia, quæ præcepit Dominus, faciam et audiam.*

Tertio, Gislerius, q. d. Introducens me sponsus in domum vini, in domum amoris ac voluptatis, erexit in me, quem in omnibus sequerer, amorem, illum mihi proposuit, quem sequerer, quemque illæsum servarem jugiter, æque ac vexillum sequuntur tutanturque milites.

Quarto, Soto-major, q. d. Sicut in acie bene ordinata solent milites, legiones, cohortes et decuriæ vexillum, seu vexilliferum intueri ad victoriam et gloriam : sic ego sponsum meum semper amori meo, velut scopum propositum habeo, atque omnes actiones meas ad eum dirigo et exigo, ut sint Deo gratæ, honestæ et bene ordinatæ, et denique gloria dignæ, juxta illud quod præcepit Paul. 1. Corinth. cap. 10 : *Sive ergo manducatis, sive bibitis, vel aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.*

Porro vexillum charitatis Christi, est vexillum crucis. In cruce enim invictam et summam charitatem, tum erga Deum, tum erga homines Christus ostendit; unde per eam de peccato, morte, diabolo et inferno triumphavit. Quocirca Constantinus Magnus hoc crucis vexillum sibi in cœlo cum hoc lemmate ostensum : *In hoc signo vinces*, castris suis contra Maxentium aliosque tyrannos prætulit, ac labarum quasi laborum ὅρος, id est, finem et terminum nuncupavit, nam per illud omnes hostes prostravit, teste Eusebio libro 1. de Vita Constant. cap. 22. et seq.

Quinto, Titelmannus ex Chald. vertit, *glutinum ejus*, sive *junctura ad me est charitas*, q. d. Sponsus per charitatem mihi intime conjungitur, et quasi per glutinum conglutinatur, sicut conglutinantur chartæ.

Sexto, Rabbini vertunt : *Insignivit in me charitatem :* vel *insigne ejus ad me dilectio,* q. d. Sponsus non vulgariter, sed insigniter me amat; nam insignia et eximia dilectionis officia mihi exhibuit. Aut magnam, insignem et ardentem charitatem qua eum redamem, mihi infudit.

Septimo, nervose præ omnibus noster Sanchez cum Syro vertit : *Amorem contra me tanquam exercitum vexillatum*, id est, per acies et vexilla digestum, *instruxit*, q. d. Non potui resistere sponsi viribus, quia ipse omnes amoris vires in me effudit, quia suis officiis et beneficiis me obruit, et quasi sagittis amoris confixit et vulneravit : amore ergo victa, confixa et obruta victori me totam dedo, et devoveo : acies autem, quam ordinavit sponsus in me, et qua munitus animum meum expugnare aggressus est, illa sunt quæ ad redamandum vehementer alliciunt : in primis ipsi sponsi mei mitissimi mores, studium in me singulare, liberale ingenium, eximia forma, amatoriæ blanditiæ, munera exquisita, dotalis vinea, et alia, quæ hoc capite et deinceps explicantur latius. His omnibus tanquam armis oppugnavit sponsam, his telis confixit, his charitatis vinculis attraxit, his illam sibi ipsi violenter eripuit. Accedit quòd verbum Græcum τα ττω, id plane significat : unde ωταξις, dicitur acies, et idem non obscure innuunt Septuag. dum vertunt, *quia vulnerata charitate ego*, et Symmach. τετρωμένη φίλτρω, quod est quasi instrumentum et telum amoris.

Huc pertinet expositio Cassiodori et Bedæ, qui *ordinavit in me charitatem* sic exponunt, q. d. Deus prior dilexit me, itaque me ad se redamandum compulit. Addit Beda, Deum ordine quodam homines dilexisse, q. d. *Omnia quidem membra mea, omnes electos pia sibi charitate copulavit, sed eminentiora quæque ampliori, ut decet, affectu complexus est. Omnes quippe dilexisse patet ex illis verbis : Cum dilexisset suos, qui in mundo erant, in finem dilexit eos. Et tamen indulgentior in quemdam amor intimatur, cum dicitur : Discipulus ille, quem diligebat Jesus.* Adjungit Beda deinde, Deum suam hanc in Ecclesiam charitatem, quibusdam profectuum gradibus per temporum intervalla monstrasse.

Octavo Septuag. vertunt, *ordinate super me charitatem*, ut sicut sponsus sponsam ambiit, sic vice versa sponsa sponsi nuptias ambiens, dicat sociabus : Eia meam charitatem ordinate, ac velut instructam aciem sponso meo proponite, ut is in amoris domo ab amore meo vincatur, mihique in sponsum se dedat. Unde subdit : *Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo*, q. d. Significate sponso amoris mei vehementiam, et ex ea languorem, ut is eo vulneratus amori succumbat, meque suî amantissimam vehementissime redamet : charitatis ergo acie et vexillo, non tantum contrà omnia adversa, sed etiam contra Deum confligimus et superamus, sicut Jacob cum eo conflixit, inde vocatus est Israel, id est, dominans Deo, Genes. 32. 28. Talis charitatis athleta, imo dux et ductor erat S. Paulus, qui proinde charitatis aciem instruens. *Quis*, inquit, *nos separabit à charitate Christi; tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas? an periculum? an gladius?* etc. *Certus sum, quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instantia, neque futura, neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare à charitate Dei. quæ est in Christo Jesu Domino nostro.* Rom. 8. v. ult.

Denique vox *vexillavit*, et *vexillum*, significat Ecclesiam et sponsam esse militantem per totam hanc vitam, ac continuo confligere debere

cum dæmone, mundo et carne; sunt enim hæ duæ civitates, scilicet Dei et diaboli, sive piorum et impiorum, inter se contrariæ et hostiles, quæ perpetuo inter se confligunt, ut docet S. August. lib. de Civit. Unde et noster fundator S. Ignatius in lib. Exercit. spiritual. exercitium proponit duorum vexillorum, unum est Christi, alterum Luciferi, ac quisque milites conscribit, et quos potest, ad suum vexillum advocat. Vexilli Christi insigne est charitas, Luciferi cupiditas. Porro in cella vineria utriusque, bibitur utraque; ubi rursum alluditur ad eos, qui conscribunt milites; hi enim in tabernis hospitantur, ibique adventantibus vina propinantes, sic eos ad nomen militiæ dandum alliciunt. Rursum Cosaki, Hollandi, aliique plures, cum quid arduum et periculosum aggredi volunt, solent dolia vini (idque subinde adusti) militibus proponere, ut vino æstuantes metum mortis ponant, ac animosi in hostem ruant. Sic Christus sanguine suo nos in Eucharistia potat, ut ejus amore ebrii, in mortem et martyrium, si opus sit, generose procurramus.

Tropologice: Charitas eminet cæteris virtutibus, et super omnes vexillum erigit, ad illudque omnes convocat: quod si illud sequantur, omnia transcendunt, seseque magna laude et meritis cumulant, ut docet Apost. 1. Cor. 13: *Charitas*, inquit, *patiens est*, *benigna est*, etc. Hinc charitas cæteras virtutes quasi acies Dei ordinat: Primo loco ponit fidem; secundo humilitatem; tertio spem; quarto pœnitentiam; quinto patientiam; sexto misericordiam, etc. Rursum hic ordo charitatis virtutes ipsas stabilit, facitque firmas et solidas. Unde S. Ambr. psalm. 118. serm. 5. vers. 1. legit, *constituite in me dilectionem*, sicque explicat: *Bona stativa* (statio et munitio militaris) *ubi plenitudo est charitatis.* Nyssen. vero homil. 4. Græcum τάξατε referens ad τάξεις, id est, ordines militares vertit, tum *ordinate*, tum *constituite et confirmate. Quoniam*, inquit sponsa, *quæ primo fuerat dilecta, per inobedientiam fuit inter inimicos reputata, nunc ad eamdem reversa est vitam, per charitatem Domino conjuncta; ea nunc dicit: Confirmate mihi hanc gratiam, eamque stabilem facile et immobilem, vos amici sponsi, studio et diligentia mihi conservantes propensionem ad id, quod est melius.*

Denique arma, id est, officia charitatis sunt invicta, nec quis eis resistere valet, juxta illud cap. 8. vers. 6: *Fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio*, etc. *aquæ multæ non potuerunt exstinguere charitatem, nec flumina obruent illam.* Quin et Philosophi idem senserunt: *si vis amari*, inquit ille, *ama.*

Ut præstem Pyladen, aliquis se præstet Oresten:
Hoc non fit verbis; Marce, ut ameris ama.

Vis ergo inimicum superare, imo subjugare, tibique facere amicum, præveni eum officiis et beneficiis; sic enim *carbones ignis congeres super caput ejus*, Rom. 12.

Hinc S. August. lib. 15. de Civit. c. 22. docet quod virtus non est aliud quam ordo amoris, nec vitium aliud quam inordinatio amoris. Omnis enim creatura, inquit, cum bona sit, et bene potest amari, et male; bene, scilicet ordine custodito; male autem, ordine perturbato, etc. *Unde mihi videtur, quod diffinitio brevis et vera virtutis, ordo est amoris, propter quod in sancto Cantico Canticorum cantat sponsa Christi, civitas Dei, ordinate in me charitatem. Hujus igitur charitatis, hoc est, dilectionis et amoris ordine perturbato, Deum filii Dei neglexerunt, et filias hominum dilexerunt. Quibus duobus nominibus satis civitas utraque discernitur.* In civitate enim Dei est ordo amoris, in civitate vero diaboli est inordinatio amoris: quia pii amant Deum super omnia, creaturas omnes propter Deum: impii vero plus amant creaturas, v. g. honorem, aurum, delicias, quam creatorem. Porro quia ordo hic charitatis est difficilis, ideo Ecclesia et anima sancta petit ab angelis et viris sanctis: *Ordinate in me charitatem*, juxta Septuag. Unde S. Hier. epist. 8. ad Marcellam: *Dilectio*, ait, *ordinem non habet, et impatientia nescit mensuram. Unde in Cantic. quasi difficile præcipitur: Ordinate in me charitatem.*

Huc accedit S. Bernardus serm. 49. qui per ordinationem charitatis accipit discretionem, quæ temperat et dirigit zelum. *Semper quidem*, inquit, *zelus absque scientia minus efficax, minusque utilis invenitur: plerumque autem et perniciosus valde sentitur. Quo igitur zelus fervidior, ac vehementior spiritus, profusiorque charitas, eò vigilantiori opus scientia est, quæ zelum supprimat, spiritum temperet, ordinet charitatem.*

Porro Aponius docet ordinatam esse in Ecclesia charitatem, cum ipsa illam didicit ex contemplatione summi ordinis, qui est in S. Trinitate; *In quo ordine charitatis*, inquit, *quid aliud credendum est primum imbui, nisi ut credat et agnoscat primùm debere patrem nominari, in quo Filius semper, ut verbum in voce; secundum Filium, in quo semper Pater, tertium Spiritum sanctum, qui vera ratione de voce et verbo de Patre et Filio procedere comprobatur, secundum illud initio Decalogi: Diliges Dominum Deum tuum, in toto corde tuo; secundus ordo est: In tota anima tua; tertius ordo est: In tota virtute tua.*

Plura de ordine et ordinanda charitate, vide apud S. Bernardum, serm. 49 et 50. ubi ordinem hunc dilectionis assignat, ut dilectioni hominis, Dei dilectio præponatur, et in hominibus ipsis perfectiores infirmioribus, cœlum terræ, æternitas tempori, anima carni. Additque charitatem meliores semper præponere in affectu, sed non in actu: nam actu major dilectio et cura adhibenda est magis egentibus, et iis quorum cura tibi commissa est, quàm exteris, licet sanctioribus, Sed audi pauca è multis: *Da mihi hominem, qui ordinato Dei intendat amori, respiciens terram, suspiciens cælum, utens hoc mundo tamquam non utens, et inter utenda et fruenda intimo quodam mentis sapore discernens, ut transitoria transitorie, et id dumtaxat quod opus et prout opus est, curet? æterna desiderio amplectatur æterno: Talem, inquam, da mihi hominem, et ego audacter illum sapientem pronuntio; cui nimirum quæque res revera sapiunt prout sunt, et cui in veritate atque securitate competit gloriari, et dicere: Quia ordinavit in me charitatem.* Vide et de ordine charitatis S. Thomam, et Scholast. tract. de charitate.

Hæc omnia facile est aptare, tum animæ sanctæ, tum B. Virgini, in qua adeo fuit ordinata charitas, ut mallet mori filium suum, quàm animas perire. Audi Rupertum, qui eam sic loquentem inducit: *Jam dudum docuerat me charitatis ordinem, ut dolorem quidem, et justi*

doloris gladium in mente vel anima portarem, non tamen averti propositum Dei cuperem, proventurum ipsi ad gloriam et honorem, et humano generi ad perpetuam salutem.

VERS 5. FULCITE ME FLORIBUS, STIPATE TE MALIS: QUIA AMORE LANGUEO.

Pro *stipate me malis*, hebr. est *sternite me in pomis;* Tigurin. *substernite mihi mala;* Vatabl. *corroborate me malis;* Septuag. *constipate me in malis;* Scholast. *circumdate me malis;* alii, *agglomerate mihi poma*, scilicet odorata, ut aurea, citria, punica; Syrus, *posuerunt me in deliciis, circumvallarunt me malis, quia amore infirma sum.* Pro *floribus* hebr. est אשישות *ascischoth*, quod hebraizantes vertunt *lagenis, scyphis, calicibus vini.* Verum jam in cella vinaria vino oppleta erat sponsa. Quare Noster melius vertit *floribus*, tum quia flores respondent *malis*, tum quia solent deliquium patientes odore leni et suavi, qualis est florum, animam halitumque revocare. Unde et Septuag. vertunt μυροις, id est, *unguentis*, quæ è floribus odoratis fiunt: ubi tamen notat Origenes: *in Græco*, inquit, *habetur: Confirmate me in myrrhis; myrrhin genus quoddam arboris nominans, quod Latini putantes myrrha dictum, unguenta interpretati sunt.* Origenes ergo pro μυροις, id est, *unguentis*, legit μυρραις; id est, *arboribus myrrhæ*, hoc est, flore vel lacryma myrrhæ: flos enim suo odore refocillat languentes, non arbor. In homilia autem versa à S. Hieronymo refertur ex alio interprete, *Oenanthinis;* œnanthe autem est flos vitis, sive labruscæ, cum floret. Vide Dioscor. lib. 5. c. 3. et l. 1. c. 57.

Rursum clare Symmach. vertit, *recumbere me facite in flore.* Videtur ergo Noster æque ac Septuag. et Symmach. hebr. *asisoth* interpretari *flores forte* שוש à rad. *sos*, id est, *gavisus est*, flores enim sunt veris lætitia, camporum risus, naturæ hominisque gaudium. Sic Isaiæ 16. 7. dicitur: *His qui lætantur* (hebraice est לאשישים *laaschischim*) *super muros cocti lateris*, uti vertit Noster et Symmach. ut *asisoth*, vocetur quidquid exhilarat et lætitiam conciliat. Aut certe אשישית *asisoth* sumpsit Noster pro ציצות *tsitsoth*, id est, *flores:* litteræ enim ש et צ cum sint affines, et ejusdem quasi soni, subinde inter se commutantur. *Aleph* autem initiale sumitur, ut heemanticum et formativum nominis, non vero ut radicale: quare *asisoth* hîc idem est, quod *tsitsoth*, id est, *flores.* Denique *asisoth*. proprie significat fundamenta sive fulcra, quæ hoc loco langoris intelligenda sunt, puta refocillantia, et animam ex deliquio ad se revocantia: talia autem sunt flores, similesque res odoriferæ.

Sponsa in cella vinaria adeo vino amoris divini sese opplevit, ut, recedente sponso, ex amoris vehementia linqueretur animo, deficeret et collaberetur. Advocat ergo socias, eisque inclamat: Ferte suppetias, flores et poma labanti admovete, quorum fragrantia spiritum fugientem revocem, aggestu vero quasi throno et cervicalibus erigar et sustenter erecta. Sic languere cœpit Ecclesia, postquam Jesus, instituto in ea venerabili Sacramento corporis et sanguinis sui, Spiritum sanctum misit, qui corda fidelium incredibili ardore charitatis et martyrii et fervent zelo quamplurimos alios secum ad æternam gloriam perducendi, inflammavit. Hinc enim illa medullitus erumpentia: *Cupio dissolvi et esse cum Christo. Quis me liberabit de corpore mortis hujus? Vivo ego, jam non ego, vivit autem in me Christus. Tu scis Domine, quia amo te.* Ita S. Bernard. serm. 51. *Post ista omnia*, inquit, *sponso more suo secedente, illa languere amore se perhibet, id est, præ amore. Quo enim gratiorem experta fuerat præsentiam, eo postmodum absentiam molestiorem sensit. Subtractio nempe rei, quam amas, augmentatio desiderii est; et quod ardentius desideras, cares ægrius. Rogat proinde ista interim odoramentis florum ac fructuum confoveri, quousque denuo revertatur, quem molestissime sustinet demorantem.*

Porro rebus odoratis ut floribus spiritum animales ali, ac vires deficientes refici et instaurari per halitum suavem rei odoriferæ olfactu attractum, docent medici et physici, ut Hippocrat. lib. de Alimentis sub finem; et Galenus de Utilit. respir. c. 5. ubi asserit necessarium esse ex ingenti inspiratione per nares, præcipuam alimenti partem animali spiritui suggeri; et Avicenna agens de curatione syncopis affirmat, spiritum maxime nutriri bonis odoribus.

Quæres, quinam sint flores et mala, quibus se fulciri petit sponsa?

Primo, noster Sanchez ac Joannes Carmelita accipiunt ipsum Christum, qui se vers. 1. vocavit *florem campi, lilium convallium*, et *malum inter ligna sylvarum.* Ait ergo sponsa: *fulcite me floribus*, etc. q. d. Statuite me in sinu atque complexu sponsi. Quod statim magis explicat, describitque quale fulcimentum illud florum, et pomorum stipatio futura sit, dum dicit: *Læva ejus sub capite meo, et dextera illius amplexabitur me.* Quod nihil est aliud, quàm floribus ac pomis, de quibus hîc, sustineri atque fulciri: quia super flores et poma, id est, supra sponsi sinum, recumbit et quiescit.

Porro Joannes Carmelita sic explicat, quasi sponsa dicat sociabus: Sponso meo, qui est flos campi et malus inter ligna sylvarum, sustinete me deliquium animæ ob ipsum patientem. Stipate me malis, id est, sponso velut igneo vallo me circumdate, ut ejus incendio sensim adurar, donec me velut phænicem morti se devoventem, ignis expetitus absumat. Videtur ergo sponsa phænicem æmulari, cujus, cum moritura est, hoc est ingenium, ut legat arborum aromaticarum surculos, et florum cacumina, ut nidum construat, in quo jacens excitato comburitur igne. Carpit surculos cinnami, amomi, thuris et arbuscularum similium, nardi aristas et flores assimiles. Sic sponsa ex arbore mali et floribus campi, juxta sensum expositum concinnari sibi nidum poscit, in quo jacens mortem præstoletur, per ignem sponsi transitura, moritura sibi, ac in sponsi vitam transferenda.

Secundo, tres Patres apud Theodoret. Philo Carpat. et Nyssen. per flores et *mala* accipiunt virtutes et dona Spiritus sancti, ac præsertim donum fortitudinis, quod animam labantem corroborat. Porro Philo τὸ *stipate me malis*, explicat, q. d. *Sepelite me in numero justorum.* Alii per *flores* et *mala* accipiunt consolationes cælestes, quas Deus animabus sanctis in desolatione immittit.

Tertio, plane et genuine Titelmannus, flores, inquit, et mala, sunt dicta et facta suavissima

et mellitissima Christi, quorum memoria et meditatione Ecclesia et anima pia languens ejus desiderio, se sustentat et roborat, donec eum facie ad faciem videat, ejusque præsentia fruatur, sicut sponsa sponsi absentis amore languens, illius verbis et promissis litterisque et munusculis, quæ apud se asservat, seipsam consolatur, tempusque fallit, donec is redeat, et ore ad os cum ea colloquatur.

Huc accedit Theodoret. qui per *flores*, vel, ut ipse ex Septuag. legit. *Unguenta* et *mala* accipit memoriam Christi: *Fulcite me unguentis*, hoc est, inquit, confirmate me et communite sponsi suavitate, ne quid me concutiat et labefactet. Fragrantia illa assidua me cumulate, ne sponsi obliviscar, et ad alia aberrem. Malis, hoc est, sponsi fructibus, me constipate, ut sub umbra illius sedens, et unguentis ejus delibuta, fructuque constipata, perpetuam ipsius memoriam conservem: illius enim amore sum saucia, cum ipse sit sagitta electa, quæ animas transfigit.

Huc quoque pertinet explicatio S. Ambros. in psal. 118. serm. 5. qui per flores et mala accipit memoriam et meditationem Christi crucifixi; hæc enim animam deficientem sustentat et roborat, utpote in cruce Christi defixam: *Istæ*, ait S. Ambr. *sunt mansiones Christi et sepultura, in quibus vulnerata est Ecclesia: unguentum est, quod effudit; pomum est, quod pependit.* Et S. Bernard. tract. de Diligendo Deo sub initium, per mala accipit passionem, per flores resurrectionem Christi.

Tropologice S. Gregorius per flores accipit fideles incipientes, per mala proficientes et perfectos; *Per flores*, inquit, *teneri quique et incipientes: per mala vero perfecti fideles designantur. Sponsa quippe quia amore languet, fulciri se floribus et stipari malis appetit, quia dum se æternitatis desiderio afficit dum qualiter illuc perveniat tota anxietate perquirit, eo quod perfectionem, dum in carne vivit, omnino non invenit, fatigata in desiderio suo requiescit. Et in hoc solo gaudet, si circa se respicit, vel quibus ipsa proficiat, vel in quorum perfectione consolationem de suo languore recipere possit.* Idem fusius habet lib. 2. in Ezech. hom. 15. Sic et Cassiodor. Justus, Anselmus et S. Bernard. serm. 51. quem audi: *fulcite me floribus*, etc. *Cum præsto est quod amatur, viget amor, languet cum abest. Quod non est aliud, quam tædium quoddam impatientis desiderii, quo necesse est affici mentem vehementer amantis, absente quem amat, dum totus in expectatione, quantamlibet festinationem reputat tarditatem. Et ideo ista postulat sibi accumulari bonorum operum fructus, cum fidei odoramentis; in quibus moram faciente sponso, interim requiescat.*

Huc accedit Origenes, qui ait Ecclesiam incumbere super catechumenos quasi flores, et super fideles sanctos quasi super mala et arbores. Et Aponius: Ecclesia, inquit, fulciri se optat floribus, id est, animabus puris et castis: ac malis, id est, Apostolis, qui ex Christo quasi ex arbore mali per doctrinam germinant.

Denique Rupertus hæc adaptans B. Virgini, asserit eam optare fulciri floribus, id est, actibus fidei, et pomis, id est bonis operibus.

Quia amore langueo.] Hebr. *quia infirma charitate ego sum.* Septuag. *quia vulnerata charitatis ego sum.* Symmach. *vulnerata enim sum philtro.* Hi Hebræum חולה *chola* derivant, non à חלה *chala*, id est, *infirmatus est*, sed à חלל *chalal*, id est, *vulneravit*, *occidit.* Sæpe enim verba quiescentia *Ain Vau* commutantur cum verbis duplicantibus *Ain*, id est, secundam radicalem, puta *chol* vel *chala* commutantur cum *chalal*, et vice versa, ac unum ab altero sua tempora, conjugationem, et inflexionem mutuatur.

Porro ex vehementi amore languorem nasci, adeoque morbum, quo corpus macrescit, marcescit, et tabescit, qui proinde vocatur ἔρως, id est, amor, sive morbus amoris, docent Medici, et patet exemplo Amnon, qui deperibat Thamar. 2. Reg. 13. Sic et filius Seleuci amore ægrotans tabescebat, quem morbum omnibus incognitum, ex insolito arteriarum pulsu sagaciter deprehendit Erasistratus Medicus, teste Plutarcho, in Demetrio, et Valerio Maximo l. 5. c. 7.

Nota: Languor hic oritur ex liquefactione. Est autem liquefactio amoris effectus, quo anima ipsa mulcetur ac emollitur, ut res quam ardentissime cupit, sibi per amplexum et penetrationem quamdam imprimatur. Quod ut fiat, tota dehiscit, et patet illa ut quasi poris apertis hauriat rem amatam, tanquam recens panis aquam haurire solet. Hanc autem liquefactionem, qua in sponsum hiat anima, consequitur effectus amoris alter, molestissimus sane qui languor appellatur, quem diserte notat illâ, dicens: Quia amore langueo. Languor ergo hic in anima fideli oritur, quando ipsa sic tota in sponsi amorem fertur, et quasi liquefacta resolvitur, ut suî prorsus oblita quid de se agatur nesciat, et ad omnia, quæ hîc inferne aguntur, quasi stupida et insensibilis jaceat, ut nec videre aliud possit aut velit, nec audire, nec gustare, nisi suum dilectum: ita ut dicat cum Apostolo, Galat. 2. *Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus.* Qui etiam languor amoris in sequentibus per liquefactionem animæ videtur significari, dicente eadem sponsa: *Anima mea liquefacta est statim ut dilectus locutus est.* Cant. 3. Quin et Plato in amorem definit: *Amor est ardor animi in proprio corpore mortui, in alieno viventis.* Hunc languorem charitatis sponsa hausit ex cella vinaria Eucharistiæ, et Spiritus sancti: sicut eumdem post Sacram Synaxim sentiebat S. Catharina Senensis, et similes virgines sanctæ. Quocirca S. Felicula collactanea S. Petronillæ dicentibus tortoribus: *Nega te Christianam, et dimitteris*, respondit: *Non negabo, nunc cœpi videre amatorem meum, in quo amor meus fixus est.* Præclare Boetius: *O felix hominum genus! si vestros animos amor, quo cœlum regitur, regat.* B. Philippus Nerius, *Charitate Dei vulneratus*, ait Auctor vitæ ejusdem, *languebat jugiter: tantoque cor ejus æstuabat ardore, ut cum intra fines suos contineri non posset, illius sinum, contractis atque elatis duabus costulis, mirabiliter Dominus ampliaverit.*

Porro S. Bernardus hîc et clarius, tract. de Diligendo Deo sub initium, languorem hunc explicat defectum amoris: *Hæc mala*, inquit, *hi flores, quibus sponsa interim stipari postulat et fulciri, credo sentiens facile vim amoris in se posse tepescere, et languescere quodammodo, si non talibus jugiter foveatur incentivis.*

Verum cæteri passim languorem hunc acci-

piunt excessum charitatis, quo anima ex Dei desiderio tabescit et in carne macrescit, juxta illud : *Defecit caro mea, et cor meum, Deus cordis mei*, psal. 72. 26. Audi S. Gregorium, libro 2. in Ezechielem, sermone 15 : *Quid ergo sunt in sancta Ecclesia thalami, nisi eorum corda in quibus anima per amorem sponso invisibili jungitur, ut ejus desiderio ardeat, nulla jam quæ in mundo sunt concupiscat, præsentis vitæ longitudinem pœnam deputet, exire festinet, et amoris amplexu in cœlestis sponsi visione requiescere? Mors itaque quæ jam talis est, nullam præsentis vitæ consolationem recipit, sed ad illum quem diligit medullitus suspirat, fervet, anhelat, anxiatur. Vilis ei fit ipsa salus sui corporis, quia transfixa est vulnere amoris. Unde et in Canticis dicit : Vulnerata charitate ego sum. Mala autem salus est cordis, quæ dolorem hujus vulneris nescit; cum vero anhelare jam in cœleste desiderium, et sentire vulnus amoris cœperit, fit anima salubrior ex vulnere, quæ prius ægrotabat ex salute.* Sic et Aponius, Justus Orgelit. Ansel. et alii languorem hunc proficisci censent ex ingenti desiderio vitæ æternæ, et conjunctionis cum Christo in cœlo Unde languorem hunc sponsæ cum somno et exstasi fuisse conjunctum, liquet ex eo quod subdit sponsus : *Adjuro vos, etc.*, *ne suscitetis, neque evigilare faciatis dilectam.*

Denique Septuag vertunt : *vulnerata sum charitatis, vel charitate;* alii : *Occisa*, vel *mortua sum charitate*, q. d. Amore Christi quasi telo transfixum et saucium est cor meum, ut amore mihi moriar, et in Christum quem amo, transeam, illique soli vivam, sicut S. Franciscus orabat : Da, *Domine, ut amore amoris tui moriar, qui pro amore amoris mei dignatus es mori.* Ita tres Patres apud Theodoretum, S. Basilius in Regulis fusius disp. reg. 2, et S. August. in psal. 37, quem audi : *Vulneratam se dicit charitate. Amabat eum quidem et non tenebat; dolebat, quia nondum habebat; ergo si dolebat, vulnerata erat; sed hoc vulnus ad veram salutem rapiebat. Qui hoc vulnere non fuerit vulneratus, ad veram sanitatem non potest pervenire;* et S. Ambros. in psal. 118, serm. 5 : *Vulnerata charitatis ego sum. Nudemus membra nostra bono vulneri, nudemus sagittæ electæ. Sagitta hæc Christus est, qui dicit : posuit me sicut sagittam electam. Bonum est ergo hac vulnerari sagitta, non mediocris mansionis iste processus; non omnes possunt dicere, quia vulnerati sunt dilectione. dicebant Apostoli, cum pro Christo lapidarentur et Christum prædicarent : Dicebat Paulus, cum ter virgis cæderetur, et die ac nocte Christum adorandum Gentibus disputaret. Dicunt hoc Martyres, qui vulnerantur pro Christo: et qui vulnerari pro ejus meruerunt nomine, plus diligunt. Ad hanc ergo veniens mansionem Ecclesia, ad hunc processum, ut pro Christo filios suos offerat, ut excipiat vulnera charitatis, quasi bona fidei alimenta reperiens pietatisque fructus, gustavit ipsa, et hortari cœpit cæteros, dicens : Gustate et videte, quoniam suavis est Dominus sicut malum : et in malo vulnus est; sed tamen suave.* Denique, vulnus charitatis infligitur à solo Deo; ideoque homini est immedicabile.

Symbolice, Origenes per charitatem accipit Christum; Christus enim suo amore velut telo transfigit, sauciatque animam : *Quàm pulchrum est*, ait Origenes, *quàm decorum à charitate vulnus accipere. Alius jaculum carnei amoris excepit; alius terreno Cupidine vulneratus est : Tu nuda membra, et præbe te jaculo electo, jaculo formoso. Siquidem Deus sagittarius est. Audi ipsum jaculum quid loquatur : Posuit me ut sagittam electam, et in pharetra sua servavit me, et dixit mihi : Magnum est tibi hoc, vocari puerum meum. Intellige sagittam, quid dicat, et quomodo à Deo sit electa. Quàm beatum est hoc jaculo vulnerari!* Nervosius Nyssenus, homilia 4. sic animam piam loquentem inducit : *Deus in me sponsam suam, tanquam in scopum unigenitum Filium suum est jaculatus, de quo per Prophetam dictum est : Posuit me ut sagittam electam; sagitta autem ista aculeo fidei in me penetrans, secum simul adduxit sagittarium, juxta illud : Ego et Pater unum sumus : Ad eum veniemus et mansionem apud eum faciemus.* Hæc Nyssenus sparsim.

Huc facit illud S. Hieronymi, epist. 22. ad Eustochium : *Amemus et nos Christum, ejusque semper quæramus amplexus, et facile videbitur omne difficile, et jaculo illius vulnerati, per horarum momenta dicamus : Heu me, quia peregrinatio mea prolongata est!* Sic charitate vulneratus erat S. Augustinus, ut patet ex Soliloq. cap. 1. et lib. 9. Confess. cap. 2 : *Sagittaveras tu*, inquit, *cor nostrum charitate tua, et gestabamus verba tua transfixa visceribus, et exempla servorum tuorum, quos de nigris lucidos, et de mortuis vivos feceras, congesta in sinum cogitationis nostræ urebant, et absumebant gravem torporem, ne in ima vergeremus, et accedebant nos valide, ut omnis ex lingua subdola contradictionis flatus inflammare nos acrius posset, non exstinguere.*

Tropologice, Philo Carpath. et S. Ambrosius in psal. 118, serm. 5. docent Ecclesiam et animam piam vulnerari charitate, cum Christi amore, persecutiones, verbera, vulnera et martyrium libenter sustinet.

Denique, B. Virgo post Christi in cœlum ascensum, ejus desiderio et amore languebat, inquit Rupertus, adeoque hoc languore sensim resoluta, et tandem mortua est sine febri aliove morbo, ut censet Franciscus Suarez, et alii graves Theologi. Id ipsum B. Virgo revelavit S. Brigittæ lib. 6 : *Paravi*, inquit Deipara, *me ad exitum circumiens omnia loca more meo, in quibus Filius meus passus fuerat : cumque quadam die animus meus suspensus esset in admiratione divinæ charitatis; tunc anima mea in ipsa contemplatione repleta fuit tanta exsultatione, quod vix se capere poterat, et in ipsa consideratione anima mea à corpore fuit soluta.*

Mystici et contemplativi hæc referunt ad summum contemplationis et amoris quasi exstatici gradum. Nam, ut ait Dionysius Carthus. tract. de Fonte lucis, art. 18 : *Ex tanto contemplationis excessu, amorisque impetu, ardore, et ebullitione, generantur per redundantiam quamdam in parte sensitiva ac corpore langor, debilitas, mœror, ac macies, detestatio corporei alimenti, impotentia usus ac motus membrorum ac sensuum, et totius corporis rigor. Nec in his actibus sanctis mens tempus advertit, moras non percipit, imo in his vehementissime admiratur, nec sufficit admirari anima sancta charitatem, pietatem, dignationem, et munificentiam Dei circa se, et in se, qua tam amorose ac familiariter, tam gratiose et munificenter se ei ostendit, communicat, applicat et infundit.* Vide nostrum Alvarez de Paz in fine t. 3. ubi fuse de contemplatione agit, ac quindecim ejus gradus assignat : primus est, intuitio veritatis; secundus, secessus virium ad animæ interiora; tertius,

spirituale silentium; quartus, quies; quintus, unio; sextus, auditio loquelæ Dei; septimus, spiriatualis somnus; octavus, exstasis; nonus, raptus; decimus, apparitio Christi et Sanctorum corporea; undecimus, apparitio Christi et Sanctorum imaginaria; duodecimus, visio Dei intellectualis; decimus tertius, visio Dei in caligine; decimus quartus, admiranda manifestatio Dei; decimus quintus, visio clara et intuitiva Dei, quam S. Augustinus, S. Thomas et nonnulli alii tribuunt S. Paulo, cum raptus est in tertium cœlum, ubi audivit arcana verba, quæ non licet homini loqui. Sic S. Franciscus desiderio Dei et cœli languens et moriens, quasi philomela et cygnus cygnæum cecinit: *Educ de custodia animam meam: me exspectant justi donec retribuas mihi;* iisque languore amoris deficiens, anhelansque ad Christum immortuus est. Simili languore ex vehementi Christi desiderio mortua scribitur B. Teresia. O sanctam! ô jucundam! ô beatam mortem! quæ morientes vivificat, amantes beat et glorificat. Quocirca qui vere Christum amat, et amore ejus languet, crebro ad eum suspiret, et per ardentes mentis affectus ad eum aspiret, atque jaculatorias amoris orationes, velut ignis sagittas cum sponsa ad eum assidue ejaculetur. Rursum, Richardus de S. Victore asserit culmen et apicem charitatis esse amorem insanabilem sive violentum, cujus tres gradus assignat: primus est, amor vulnerans. Dicitur autem cor amore vulneratum, quando amoris sagitta tranfixum, intime ardet, æstuat, anhelat, gemit, suspirat, non se cohibere valens ob amoris vehementiam; unde etiam fit ut sæpe pallescat, ac præ amore tabescat; secundus, dicitur amor ligans, videlicet quando animus ita Dei amore adstringitur, ut nihil aliud meditetur, aliorum omnium obliviscatur, quidquid agat, quidquid loquatur, semper præsenti offert Domino; illum enim mente intuetur, perenni retinet memoria, illum dormiens, illum vigilans cogitat, ideo vulnerationem hæc ligatio et strictissima unio sequitur, qua mens solum Deum ipsum sitit, ipsum solum intuetur, nihil ei præter unum Dominum dulce est, in uno tantum quiescit, uno reficitur, si aliud quidvis occurrat quod huic uni non subserviat mox expellit: opprimit ac violenter propulsat desideria, studia, exercitia omnia, quæ ad exoptatam desiderii sui metam comprehendendam non conducant. Cum vero datur uno suo frui, tunc omnibus bonis se abundare credens, nihil aliud admittit. Post hunc sequitur tertius amoris violenti gradus, languescere faciens, qui languor provenit, quando ex hac amoris vehementia mens in Deum, qui luminis abyssus est, rapitur; ita ut humanus animus hoc temporis articulo omnium exteriorum oblitus, seipsum penitus nesciat, totusque in Deum suum transeat.

VERS. 6. LÆVA EJUS SUB CAPITE MEO, ET DEXTERA ILLIUS AMPLEXABITUR ME.

AMPLEXABITUR,] id est, *amplexetur*, ut vertit Syrus. Hebræi enim futurum sæpe ponunt pro optativo, quo carent. Unde Vatablus vertit: *Sinistra ipsius supponatur capiti meo, et dextera ipsius sponsi me amplexetur.* Solent enim amantes, v. g. Parentes filiolis, quos tenere amant sinistram manum capiti supponere, ac deinde dextera totum eorum corpus complecti, suoque sinui et pectori adstringere, q. d. Sponsa; pari modo sponsus me sua læva dexteraque complectatur, itaque me totam sibi arctissime jungat et adstringat circulo brachiorum, æque ac amorum. Unde Symmachus vertit: *Dextera ejus circumplicetur mihi.* Alludit ad lectulos mensales et nuptiales, in quibus convivæ ita jacebant, id est discumbebant, ut prior sequentis capitis sinistram subjiceret, itaque eum sinu exciperet, ut deinde dextera, si vellet, eum circumplecti posset. Sic S. Joannes in ultima Cœna in sinu Christi recubuit, quod summi amoris erat signum.

Sponsa amore languens et deliquium passa, quasi in exstasi optat fulciri odore florum et pomorum, sed iis utpote modicæ virtutis ad languorem superandum non contenta, illico ad dilectum suspirat, utpote qui solus languorem curare possit. Ait ergo, inquit Hortolanus: Hei mihi, labasco, sponse mi, fer opem, serva me, obsecro! Nutat mihi caput, lævam tuam, quæso, supponito: solvuntur membra frigore, tua potenti dextera mediam me, amabo, complectere, in sinu tuo, ne concidam, fove: In te unum me rejicio: in te omnem fidem meam et spem colloco. Tu, qui solus potes, spiritum meum impendentium malorum metu fractum, tuo fulci spiritu: infirmam carnem meam immensa potentia tua corrobora, ut integer spiritus meus, integra anima et corpus tibi semper maneant, tibique in tuum ad me serventur reditum.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS,

De Christo et Ecclesia.

Quæres quid leva et dextera significent? Læva minora beneficia notat; dextera, majora: primo ergo, læva humanitatem Christi denotat, dextera Deitatem; sinistra enim imbecillitatis et imbecillæ humanitatis; dextera vero fortitudinis et fortissimæ divinitatis est symbolum. Humanitas Christi sustentavit caput Ecclesiæ, id est Adamum, dum eum ejusque posteros in peccatum prolapsos erexit, et gratiæ, ac justitiæ restituit. Rursum, eadem sustentavit caput, id est fidem Ecclesiæ ad acquirendam remissionem peccatorum, justitiam et salutem; hæc enim omnia contulit humanitas et passio Christi. Ita Origenes et sanctus Bernardus, sermone 4. in festo omnium Sanctorum.

Secundo, læva gratiam præsentis vitæ, dextera gloriam futuræ, et æternæ designat, q. d. Christus sua gratia in hac vita me dirigat, et promoveat ad gloriam æternæ felicitatis, ut ibi divinitatis dextera me complectatur, mihique donet coronam regni æterni. Læva ergo sponsi supponitur capiti ad meritum, dextera complectitur ad coronam. Ita Cassiodorus, Carpathius, Beda, et sanctus Bernardus, sermone 4. de Vigilia nativitatis Domini, ubi sic ait: *Læva quidem levat, dextera suscipit. Læva medetur et justificat, dextera amplectitur et beatificat. In læva ejus merita; in dextera vero præmia continentur. in dextera, inquam, deliciæ, in sinistra sunt medicinæ.*

Hinc rursum idem sanctus Bernardus hic, serm. 51. hunc versum non optative, sed effective accipiens, sic explicat, q. d. Læva Christi caput meum modo sustinet per gratiam; sed

dextera ejus in cœlo me amplexabitur per gloriam; præsens enim gratia est certum pignus gloriæ cœlestis, ac merita hujus vitæ dant certam spem futuri præmii : *Non ait*, inquit sanctus Bernardus : *Amplexatur, sed amplexabitur me, ut noveris priori gratiæ adeo non ingratam, ut secundam gratiarum actione præveniat.*

Tertio, sanctus Ambrosius in psal. 118, serm. 14. ad v. 5. per lævam accipit bona terrena et temporalia, per dexteram cœlestia et æterna : *Utrumque*, inquit, *sponsi brachium ad utilia extenditur; habent tamen sibi aliquid proprium singulæ manus. In dextera longitudo vitæ est; in sinistra autem divitiæ et gloria.* Proverb. 3. 16 : *Læva præsentium remuneratrix, dextera futurorum : læva sub capite sponsæ est, dextera supra, quæ totam complectitur sponsam. Itaque illa quasi fulcrum est quietis præsentis, et ideo Filius hominis non habebat ubi caput suum reclinaret, quia, cum dives esset pauper factus est.* Hæc eo loco sparsim sanctus Ambrosius. Sic et Beda, ac sanctus Thomas, qui per lævam hujus vitæ prosperitatem, per dexteram æternam vitam intelligit. Ubi notat caput sponsæ sustineri à læva manu; ut tamen non deseratur à dextera, et sinistram esse sub capite, dexteram supra; quia hæc inferiora, ita subesse debent, ut non avocent ab æternis, non deprimant caput, sed elevent potius, et non excitent ad amorem ejus, qui nobis ea tam liberaliter largitus est. Sic et Justus Orgelit. sanctus Anselmus, et sanctus Gregorius, quem audi : *Per lævam sponsi vita præsens; per dexteram vero vita æterna designatur. Per caput autem sponsæ, mens, quæ animæ principatur, adsumitur. Sed læva sponsi sub capite sponsæ esse dicitur, et dextera ejus amplexabitur eam; quia vitam temporalem sub mente sua semper ponit; vitam vero æternam ut omni modo amplexetur concupiscit. Hæc quippe, quæ videt, magnanimiter mente sublimi conculcat, officiis cœlestibus se occupat. Hæc necessitate tolerat, ad illa summo desiderio quasi brachio dextero sponsi adstricta suspirat. In quæ, cum aliquantulum intrat, delectabiliter quiescit, cujus quietis dilectione mundanos tumultus omnino fastidit. Sic quiescentem utique sponsus amplius diligit, et ab ejus excitatione improbos quoque repellit*, dicens : *adjuro vos, filiæ Jerusalem, etc.* Huc facit illud Prov. 3. 16 : *Longitudo dierum in dextera ejus, et in sinistra ejus divitiæ et gloria.* Vide ibi dicta.

Quarto, læva indicat adversa; dextera vero prospera : caput autem Ecclesiæ sunt Episcopi et Prælati : corpus sunt cæteri fideles : Prælatos ergo sanctos Christus læva complectitur, id est adversis exercet et perficit; fideles vero dextera, id est prosperitatibus et consolationibus mulcet et provehit.

Huc pertinet quod scribit Xenophon, lib. 8. Cyripæd. Cyrum voluisse, ut fidei Principes sibi ad lævam accumberent, eo quod læva magis insidiis obnoxia sit quàm dextera, vel potius ut cordi suo essent propiores. Cor enim vergit ad sinistram : simili modo Pastores et Prælati sunt ad cor Christi, quia illi summe sunt cordi et curæ, utpote à quibus salus fidelium pendet.

Quinto, læva est lex vetus, quia caput Ecclesiæ sustentat, quia indicat verum Messiam, id est Christum Salvatorem eique testimonium perhibet; dextera est lex nova, cujus gratia totam Ecclesiam ambit et stringit, ut ejus efficacia totam legem servet et adimpleat : quare lex nova veterem supplet et perficit, sicut dextera sinistræ imbecillitatem supplet et roborat, ut patet Matthæi 5. et seq. Rursum, lex vetus notatur per sinistram, quia erat lex timoris et pœnarum : nova vero per dexteram, quia ipsa est lex amoris et gratiæ ac gloriæ æternæ. Ita S. Hieronymus in cap. 4. Zachar. et Eucherius, libro 2. in Genesim.

Denique, primaria sponsa in Canticis est humanitas Christi, quam Verbum ut amicam et sponsam sibi in incarnatione despondit, ac læva dexteraque, id est circumquaque complexus est, ut dixi in Proœmio c. 2.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS,

De Christo et anima sancta.

Theodoretus, et tres Anonymi apud ipsum, ac sanctus Bernardus, serm. 51. per lævam accipiunt comminationem supplicii; per dexteram vero regni promissionem; utraque enim Christus animam ad se trahit, sibique copulat : *Est autem*, ait sanctus Bernardus, *cum mens nostra formidine pœnæ serviliter premitur, et nunc nequaquam sub capite, sed super caput læva esse dicenda est : nec potest sic affecta anima omnino dicere; quia læva ejus sub capite meo. At vero, si proficiens ex hoc spiritu servitutis, transierit in in quemdam spontanei obsequii digniorem affectum, quatenus videlicet præmiis potius provocetur, quàm arceatur suppliciis; magis autem, si amore boni ipsius agatur, tunc indubitanter dicere poterit, quia læva ejus sub capite meo, quippe qui illum servilem metum, qui in sinistra est, meliori atque excellentiori habitudine superarit animi, et dignis desideriis etiam ipsi appropiaverit dexteræ, in qua sunt omnes promissiones, dicente Propheta ad Dominum : Delectationes in dextera tua usque in finem; unde et certa spe concepta cum fiducia loquitur : Et dextera ejus amplexabitur me;* tuncque exsultans dicit cum Psalte, psal. 4 : *In pace in idipsum dormiam et requiescam, præsertim cum suppetat causa quæ sequitur : Quoniam tu, Domine, singulariter in spe constituisti me.* Hæc sanctus Bernardus. Idem ibidem magis ad litteram per lævam et dexteram accipit omnimodam protectionem, qua Deus animam ad se anhelantem tuetur et complectitur. *Ergo*, inquit, *non sustinet dilectæ molestiam, id est, neque enim moram facere potest tantis desideriis evocatus. Et quia illam compererat donec absens fuit, fidelem ad opera et sollicitam ad lucra, in eo nimirum, quod flores sibi et fructus præceperat adunari, etiam cum propensiori hac vice remuneratione gratiæ est reversus. Denique uno brachiorum suorum sustentat caput jacentis, alteram ad amplexandum parans, ut sinu foveat. Felix anima quæ in Christi recumbit pectore, et inter Verbi brachia requiescit.*

Huc pertinet versio Chaldæi : *Quando*, inquit, *populus domus Israel ambulabat per desertum, erant nubes gloriæ circumdantes eos per quatuor ventos mundi, ut non dominaretur in eos æstus, neque sol, neque pluvia, neque grando.* Columna enim nubis protegens Hebræos in deserto, typus erat protectionis, qua Spiritus Sanctus protegit fideles Christi in Ecclesia.

Secundo, Aponius hæc tripliciter exponit :

primo, refert ad martyres, quos Christus sustentat sua læva, id est promissione regni cœlestis, ac dextera, id est gratia et auxilio suo amplectitur et corroborat : *Tormenta enim omnia,* inquit, *ipsaque mors pro Christo suscepta deliciæ sunt animarum sanctarum pro æternis gaudiis acquirendis; ubi se Ecclesia deliciis resoluta, amplexu dilecti Christi contineri lætatur, ut digna sit pro Factore suo atrocitatem perpeti tormentorum ;* secundo, ad animam sanctam, quasi ipsa dicat : Christus sustentat me læva compunctionis, ne deflectam ad sinistram carnis et concupiscentiæ, et dextera tribulationum me continet, ne dilabar ad dexteram superbiæ; tertio, q. d. Læva Christi, id est scutum fidei, est sub capite meo; dextera vero, id est gladio orationis amplexatur et obarmat me.

Mystici et contemplativi hanc gnomen accipiunt de summo contemplationis gradu, quo anima intime Deo per contemplationem intellectus, et per ardorem voluntatis unitur, eumque quasi duobus hisce brachiis reciproce stringit et amplectitur. Tunc enim Deus cor allicit, suisque quasi illuminationis et inflammationis brachiis mulcendo, trahit ad altiorem quemdam et puriorem amoris amplexum. Et sicut hîc cognitio subtilior, ita et affectio nobilior viget, quæ non adhæret delectationibus divinis, sed, iis omnibus animose præteritis, optat in nudis Dei brachiis conquiescere. Hîc præ magnitudine voluptatis cor dilatatur, et quodammodo patefactis poris dehiscit, ac læditur, soletque aliquando hæc læsio ita ingravescere, et amoris impetus ita augeri, ut tantis incrementis cor humanum par esse non possit; sed ei morte felicissima succumbat, quod mortis genus aiunt beatissimæ Deiparæ, S. Teresiæ aliisque nonnullis contigisse.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS,

De Christo et B. Virgine.

Primo, Rupertus per lævam accipit solatia, quæ Deus in hac vita concessit B. Virgini; qualia sunt videre Spiritum Sanctum descendere in se et Apostolos, Evangelium toto orbe prædicari, Gentes converti ad Christum, etc. *Et dextera illius amplexabitur me*, id est gloria patris, in qua ipse est, totam circumdabit et implebit me, cum de præsenti seculo eduxerit et assumpserit me : illa videlicet dextera, qualem Psalmista insinuat, dicens : *Et delectationes in dextera tua usque in finem*, psal. 15. 11.

Secundo, Guilielmus Parvus, et ex eo Delrio per *lævam* accipit acerbitatem passionis Christi, per *caput* mentem Mariæ, per *dexteram* gaudium resurrectionis : ipsa ergo dixit : *Amore langueo,* quia in passione languor iste matris aperte se prodidit. Videt, inquit, mens divinitus illuminata, quàm utiliter atque salubriter dulcissimus Filius moriatur; quàm breves sit morulas in morte facturus, et quàm gloriose post modicum triumphaturus. Et ecce propter hoc : *Læva ejus sub capite meo;* non enim supergreditur caput meum, ut ratio cedat affectui, et lugeatur à me Filius meus quasi descensurus in corruptionem, non quasi potestatem habens ponendi animam suam, et iterum sumendi eam. Ego vero certissima sum, quod dextera ejus amplexabitur me, quod gloria resurrectionis ejus cito me exhilarabit, non tanget tantum, sed amplexabitur, non sicut passio ad modicum contristavit; ita etiam resurrectio perfunctorie, et ad horam exhilarabit; sed, conscisso mœroris mei sacco, perpetua lætitia circumdabit me. De morte ejus brevi luctus mihi brevis; sed quia resurgens ex mortuis jam non moritur, materna in me charitas immortali lætitia perfruetur.

VOX SPONSI.

VERS. 7. ADJURO VOS, FILIÆ JERUSALEM, PER CAPREAS CERVOSQUE CAMPORUM, NE SUSCITETIS, NEQUE EVIGILARE FACIATIS DILECTAM, QUOADUSQUE IPSA VELIT.

Pro *dilectam*, hebraice est אהבה *ahava*, quod et *dilectam* et *dilectionem* significat. Unde Vatabl. vertit : *Ne expergefaciatis amorem*, id est sponsam summe amantem et amatam ; ponitur enim abstractum pro concreto per epitasim ad significandam vehementiam amoris in sponsa, quæ tanta est, ut ipsa non tam amans et amata, quàm merus amor esse videatur. Unde Syrus pro *dilectam* vertit, *essentiam amoris*, vel *ipsum esse amoris;* Arabicus, *amorem.*

Sponsa amore languens incidit in somnum et et animi deliquium, tota abrepta in desiderium sponsi ; quare ab adolescentulis in lectulum delata, in eo obdormiit. Sponsus ergo socias ejus adjurat, ne ab hoc sancto suavique somno eam suscitent, sed in eo conquiescere sinant donec ipsa sponte evigilet, qua adjuratione ostendit, qnam sibi hîc amoris somnus placeat. Amoris enim languor est dulcis amoris somnus : quare in somni hujus lectulo mansit, egitque et dixit omnia quæ sequuntur hoc caput ad finem ; nam cap. sequenti, puta 3. v. 1, ait ipsa : *In lectulo meo per noctes quæsivi quem diligit anima mea.* Ita Origenes, Aponius et alii. Septuag. vertunt : *Adjuravi vos in virtutibus et viribus agri, si suscitaveritis et resuscitaveritis* (Ambr. in psal. 118. serm. 5, *elevaveritis et suscitaveritis; Scholiast. è somno excitaveritis) charitatem quoadusque velit.* Per virtutes, sive potentias et vires, sive fortitudines agri, accipe plantas, arbores et virgulta, et quidquid pulchrum et præstans est in agro.

Chald. more suo referens hæc ad Moysem et Hebræos tendentes in Chanaan, sic vertit : *Post hæc dictum fuit Moysi in Prophetia à facie Domini, ut mitteret nuntios ad explorandam terram, et quando reversi sunt ab explorando, detraxerunt terræ Israel, et demorati sunt quadraginta annis in deserto. Aperuit Moyses os suum, et sic ait : Adjuro te, Ecclesia Israel, in Domino exercituum et in fortitudinibus terræ Israel, ne superbe contendatis ascendere ad terram Chanaan, donec sit voluntas à facie Domini, et consumatur tota generatio virorum bellatorum, et moriantur de medio Castrorum; sicut superbierunt fratres vestri filii Ephraim, qui ex Ægypto egressi sunt triginta annis, antequam pervenisset finis, et ceciderunt in manu Philistinorum, qui habitabant in Geth, et occiderunt eos : sed exspectate usque ad tempus quadraginta annorum, et postea ingredientur filii vestri, et possidebunt eam.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS,

De Christo et Ecclesia.

Adjurat, id est, obtestatur cum comminatione

vel exsecratione sponsus, puta Christus, filias Jerusalem, id est, Judæos, Scribas, et Principes (unde Hebr. pro *vos* est אתכם *etchem*, masculinum, q. d. Vos, ô cives Jerusalem, vos ô Judæi) ne orientis in Judæa Ecclesiæ, sed ferventis fidem, pacem et profectum interturbent, q. d. Sufficiat vobis, in me sævitum esse, ut lubuit. In suavissimam sponsam meam sævire nondum permitto, quam ego in fidem et tutelam recepi meam, et otioso jussi esse animo. Ecce domi suæ orat angelorum circumsepta præsidio : Per quas sanctas vos obtestor mentes, ne orantem sollicitetis, neve sedato animo meæ fidei, et promissis addormienti, obstrepatis, aut negotium ullum exhibeatis : Nisi vultis cælestes acies, quibus scelerum vestrorum pœnas detis, irritare. Acutius enim ipsis capræis cum cernant, vestra quantumcumque occulta perspiciunt consilia. Capreis et cervis longe celeriores, suis accurrunt ocyssime, atque opem ferunt clientulis. Omnes sunt ministratorii spiritus in meæ Ecclesiæ tutelam et ministerium missi à me propter eos, qui hæreditatem capiunt salutis, Hebr. 1. Sicut enim olim per angelos expuli Chananæos è Judæa in gratiam vestri; sic per eos pariter vos ex illa expellam in gratiam Ecclesiæ meæ, si illi, puta illius Apostolis et fidelibus Christianis, restiteritis. Sinite ergo Ecclesiam meam justum pacis et devotionis somnum capere, et quamdiu volet, conquiescere, regnum cœlorum obtinere, et in eo regnare pacifice. Ita Hortolan. Titelm. et alii.

Rursum hanc gnomen adaptes Apostolis sedentibus in Sion post ascensum Christi, ac silentio et orationi vacantibus usque ad adventum Spiritus sancti in Pentecoste, quo repleti, sponte rupto silentio, cœperunt publice prædicare magnalia Dei et Christi, idque ex præcepto Christi : *Sedete*, ait, *in civitate, donec induamini virtute ex alto.* Actor. 1. Vetat ergo Christus, ne quis Apostolorum quietem turbet, usque ad adventum Spiritus sancti.

Insuper proprie filias Jerusalem, id est, fideles singulos, maxime imperfectiores et leviores monet Christus, ne Ecclesiæ pacem discoloribus moribus, scandalis, schismate, aut tumultu perturbent, donec ipsa velit, id est, jugiter. Semper enim ipsa volet pacem. Ita Delrio.

Porro capreas cervosque camporum ad litteram ut sonat accipe : Est enim hìc juramentum venatorium, quo sponsus velut pastor campester et ruralis venatores adjurat per cervos et capreas, quos ipsi in agris et sylvis venantur more filiarum, id est, virginum Tyri, quibus Judææ vicinæ sunt, quæ venationi vacabant, juxta illud Virgil. Æneid. 1.

Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram.

Talis fuit Diana. Solemus enim jurare per res summe dilectas, quales venatoribus sunt cervi sibi summe dilecti, Genes. 42. 14. Hinc Septuag. vertunt : *In virtutibus et viribus*, sive *fortitudinibus agri*, id est, per omne quod est potens aut forte in agris et sylvis, aut per omnem agrorum fœcunditatem, et quæcumque ex eis gignuntur vel aluntur, vel per omne quod vobis charum et jucundum (hoc enim significat Hebr. צבי *esevi*) est in agro, q. d. Si adjurationem hanc meam exsecratoriam violaveritis, ô Judæi, persequendo Ecclesiam et fideles Christianos, fiet ut vobis cervus pereat, steriles sint capreæ, agri pariter lapidescant et sterilescant, ac quod vos seminaveritis Titus et Romani demetant, denique tota vestra regio vastetur et evertatur, uti de facto contigit.

Mystice, per cervos et capreas accipe vel angelos, qui velut hinnuli mira celeritate per mundi campos, perque omnes Ecclesiæ angulos discurrunt, propter ministerium fidelium, et salutem electorum, ac in montibus, id est, in cœlis degunt, atque ut capreæ acutissime vident omnia, quæ in Ecclesia geruntur, et fidelibus de omnibus ad salutem opportunis provident. Ita Origenes, Philo Carpath. Nyssen. et alii. Vel prophetas et Patriarchas, ob eminentiam scientiæ et sublimitatem conversationis, qua velut cervi cum B. Virgine montana virtutum conscenderunt. Ita Theodor. et Rupert. Vel Apostolos et Doctores, qui cælestia docent, et homines ad cœlum transmittere satagunt. Ita Aponius. Vel *Sanctas animas exutas corporibus*, ait S. Bernardus, *propter nimium acumen visus, et saltus celeritatem.* Mente enim saliunt in montes cœlorum, et colles æternitatis, ita Rupert. Porro S. Anselmus sic explicat, q. d. Si vultis habere naturas capreæ et cervi, quas habent sancti, adjuro vos, ne peccatis, et inobedientiis vestris animam amore languentem, et in contemplatione persistentem dimoveatis ab illa quiete. Fuse deinde naturam dotesque cervi et capreæ prosequitur, easque sanctis et contemplantibus adaptat.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Adjurat Christus quoslibet, ne animæ sanctæ quietem, virtutis studium et profectum, quo contendit in cælestem Jerusalem, velut ejus civis et filia, verbis, vel factis quomodo libet impediant vel interturbent, sed qnisque de alterius profectu quasi de suo gaudeat, ait Aponius. Addit Justus Orgel. hìc doceri voluntaria esse debere bona opera, non coacta : *Tunc enim*, inquit, *non suscitatur dilecta, donec ipsa velit, quando sanctorum vota voluntate spontanea Domino offeruntur.*

Secundo, somnus animæ est humanarum rerum oblivio, ut tota Deo et cœlo intendat, qualem agunt Anachoretæ, Monachi, et Religiosi : Nam ut ait, S. Basilius Interrogatione 6. in regulis fusius disput. *Nihil est sui ipsius abnegatio, nisi summa rerum omnium vitæ superioris oblivio, atque à suis ipsius voluntatibus recessio.* Hujusmodi somnum plurimum amat Deus, edicitque aliis denuntiatione severa, ne ullum ulla ratione perturbent. Quod si per cervos accipias angelos, pia cogitatio est, ait Sanchez, quæ meditatur hac adjuratione id à puellis peti, ne molestiæ aliquid afferant angelis qui magno studio, et fortasse diuturno eo sponsam adduxerunt, ut in sponsi sinu quiescat : neque privent illos et magna voluptate, et sui laboris fructu. Videant hìc qui aliis scandalo sunt, quàm graviter Deum, à cujus complexu sponsa divellitur, et angelos, quorum etiam opera effectum est, ut aliorum oblita, unum sponsum amet et curet, irritent et offendant.

Tertio, somnus animæ est oratio, meditatio, contemplatio, extasis. Vetat ergo Christus, ne ab hoc pietatis somno Magdalenam suam, velut otiosam avocet negotiosa Martha. Unde Joan-

nes Carmel. sic exponit, q. d : *Obtestor vos, Ecclesiæ filiæ, per memetipsum, qui caprearum ac cervorum similis sum, ne animam, quam ego exstasi, vel vitali quovis somno ad me rapio, excitare audeatis ad aliorum salutem curandam, quoadusque, jubente me, ipsa velit.* Ita Cassiod. Beda, Anselm. et S. Greg. quem audi : *Cervi et cervæ munda animalia esse perhibentur. Quid ergo per cervos et capreas, nisi fidem, et spem, et charitatem accipimus? Quas dum nobis mundas servamus, per easdem altos montes contemplationis ascendimus. Sancta autem anima sponsæ Christi, à cunctis mundi perturbationibus quiescere appetit, in sinu sponsi sopitis terrenis cupiditatibus dormire sancto otio concupiscit, ita ut etiam necessaria colloquia aliquando fastidiat, soliusque sponsi collocutione, quanto quietius, tanto serenius hilarescat. Sed hanc dormientem carnales qui sunt in Ecclesia nonnumquam importune excitant, negotiis mundi eam implicare desiderant : quia ejus vitam inutilem existimant, dum ab eorum curis eam se abstinentem considerant;* Et post nonnulla : *Hi dilectam excitare sub adjurationis pondere prohibentur, ne videlicet mentem, quæ ad vacandum Deo se accingit et solis spiritalibus studiis inhærere concupiscit, importunis sollicitationibus inquietent, et tenebris curarum terrenarum oculum cordis ejus obnubilent. Et tamen non ei omnis cura proximi interdicitur : quia profecto omni perfectæ animæ discernendum est, et quando cælesti contemplationi studeat, et quando proximorum utilitatibus inserviat. Hanc vacandi Deo licentiam libentissime sponsa suscipit, statimque verbum sponsi amplectitur, et dicit; Vox dilecti mei, etc.* Et S. Bern. ser. 51 : *Magna,* inquit, *et stupenda dignatio, quod quiescere facit animam contemplantem in sinu suo, insuper et custodit ab infestantibus curis, protegitque ab inquietudinibus actionum et molestiis negotiorum, nec patitur omnino suscitari, nisi ad ipsius utique voluntatem.* Idem fuse prosequitur ser. 51 : *Moriatur,* inquit, *anima mea morte*, (non tantum justorum uti aiebat Balaam Num. 23. v. 10. sed) *Etiam si dici potest angelorum, ut præsentium memoria excedens, rerum se inferiorum corporearumque non modo cupiditatibus, sed et similitudinibus exuat, sitque ei pura cum illis conversatio, cum quibus est puritatis similitudo. Talis, ut opinor, excessus, aut tantum, aut maxime contemplatio dicitur. Rerum etenim cupiditatibus vivendo non teneri, humanæ virtutis est : corporum vero similitudinibus speculando non involvi, angelicæ puritatis est;* Et post nonnulla : *Erras, si citra invenire existimas locum quietis, secretum solitudinis, luminis serenum, habitaculum pacis; sed da mihi qui illuc pervenerit, et incunctanter fateor quiescentem, qui merito dicat : Convertere, anima mea, in requiem tuam, quia Dominus beneficit tibi.* Psal. 114.

Porro Septuag. vertunt: *Adjuravi vos, filiæ Jerusalem, in virtutibus* (Alii *in exercitibus*) *et in viribus agri, si suscitaveritis et resuscitaveritis ejus charitatem, quoadusque velit,* quasi hæc sint verba non sponsi, sed sponsæ, quibus adjuret adolescentulas, ut excitent amorem suum, nec dormire aut torpere sinant quoadusque ipse velit, id est, ut charitatem suam sponsi voluntati subjiciant. Desiderat autem sponsus ab omnibus amari; venit enim ignem mittere in terram, et quid vult, nisi ut accendatur? Lucæ 12. Ita Origenes, Theodoret. et tres Patres. Verum hæc dissonant à vulgata, æque ac ab Hebræo, in quo liquet hæc esse verba sponsi de sponsa, τὸ *donec velit*, intellige, non sponsus, sed ipsa sponsa. Hoc enim exigit תחפץ *techpats*, id est, *volet*, quod est femininum.

Quocirca, minus quoque Hebræo et vulgatæ respondet expositio Pselli, qui Septuag. Secutus, censet hîc animam sanctam à capreis, id est, ab angelis opem flagitare, ut ad salutem et charitatis perfectionem (quod unice vult Deus) queat pertingere. Et Nysseni homil. 4. qui putat hîc significari, quod in charitatis studio imitari debeamus angelos quousque voluntas Dei, quæ est ut omnes homines salvi fiant, impleatur. Et S. August. (vel quisquis est Auctor) in specul. c. 3. tom. 3. qui censet hîc Ecclesiam excitare fideles ad martyrium, qui est apex charitatis, ad quem eos promovere vult Christus. Et trium Anonymorum apud Theodoretum, qui censent hîc animam sapientem hortari infirmiores, ut tamdiu Christum mente gerant, donec ipse eisdem claram sui visionem impertiri velit. Et S. Ambros. in Psal. 118. serm. 5. qui opinatur hîc dici, quod Christus per incarnationem suscitatus sit in lucem, per resurrectionem vero resuscitatus : unde per capreas et cervos accipit ipsummet Christum : *Vel,* inquit, *suscitatur Christus in his, qui primum accedunt, resuscitatur in his, qui postquam accesserint, dormierunt : Dormit ergo Christus negligentibus, suscitatur in sanctis.*

Mystici et contemplativi hæc referunt ad orationem, quam quietis appellant, quia in ea omnes animæ facultates quiescunt : in qua, ait B. Theresia, anima miro quodam modo intelligit Deum jam sibi propinquum, et quasi contiguum esse, ita ut levi conatu possit ad divinam unionem pervenire. Oratio ergo quietis est, qua mens quasi dormit in Deo, sola voluntatis acie fere insensibiliter operante in amante, sicut infans semidormiens sugit ubera matris, quæ si amoveantur, expergiscitur, et plorat, ac ploratu ostendit, quantum bonum amiserit, quod dormiens non æstimare nec sentire videbatur. Tota enim anima intrat in se, seseque colligit circa Deum, ut nec sentire nec audire videatur, esseque dormiens et semimortua, donec ad se redeat; tunc experrecta sentit quantum bonum perdiderit. In hac ergo oratione quasi dormit, et moritur propria mens et voluntas, ac transit in divinam, ab eaque movetur et agitur, sicut qui navigat, movetur non à se (quia quiescit, et subinde dormit) sed à navi quasi quiescens in patriam, et portum optatum vehitur. Talis ergo est quasi puer dormiens in sinu patris; totam enim suam curam et cogitationem Deo relinquit, cui soli inhæret et indormit, dicens : *In pace in idipsum dormiam et requiescam.* Psal. 4.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Vide Rupert. qui hæc omnia adaptat silentio, contemplationi, et exstasi B. Virginis. Rursum hæc adapta ejusdem fiduciæ et resignationi in Dei providentiam, qua sciens se Deo et Christo Filio suo summe esse cordi et curæ, inter ejus brachia in ejus quasi sinu secura quiescebat, et indormiebat, tum in Christi passione et cruce, tum in Apostolorum et Ecclesiæ post Christi mortem persecutione facta per Judæos, tum in quibuslibet dubiis et adversis.

SECUNDA PARS CANTICI,

QUA DESCRIBITUR ADOLESCENTIA, ET INCREMENTA ECCLESIÆ

USQUE AD CAP. 3. VERS. 6. SICUT INFANTIAM ECCLESIÆ DESCRIPSIT A CAPITE 1. HUCUSQUE,

Hæc Adolescentia Ecclesiæ fuit post Pentecosten, cum Apostoli, recepto Spiritu Sancto, profecti ad Gentes, ubique Ecclesias fundarunt. Vide dicta in proœmio cap. 3.

VOX SPONSI.

Vers. 8 : Vox dilecti mei; ecce iste venit saliens in montibus, transiliens colles.

Vers. 9 : Similis est dilectus meus capreæ hinnuloque cervorum. En ipse stat post parietem nostrum, respiciens per fenestras, prospiciens per cancellos.

Vox dilecti mei; ecce iste venit saliens in montibus, transiliens colles.] Hebr. מקפץ *mekappets*, id est, *contrahens se super colles* : qui enim fortiter et procul salire volunt, membra et vires contrahunt ut validius saliant. Vatablus, *accurrens per colles*.

Similis est dilectus meus capreæ, hinnuloque cervorum.] Chald. more suo hæc refert ad liberationem Hebræorum ex Ægypto : *Quando*, inquit, *habitabat populus domus Israel in Ægypto, ascendit clamor eorum ad cœlos excelsos : tunc revelata est gloria Domini Moysi super montem Horeb, et misit eum in Ægyptum, ut redimeret eos, et educeret eos de oppressione subjectionis Ægyptiorum : et abbreviatum est tempus præfinitum propter merita patrum, qui comparati sunt montibus, et diminuit de tempore servitutis centum nonaginta annos propter justitiam matrum, quæ comparatæ sunt collibus vers. 9. Dixit cœtus Israel : in tempore quo revelata est gloria Domini in Ægypto in nocte Phase, et occidit omne primogenitum, ascendit super fulgur velocissimum, et cucurrit sicut caprea et sicut hinnulus cervorum, et protexit domos nostras.*

Sponsa in suo amoris languore delata ad lectulum, ibique indormiens audiit confuse et tenuiter vocem sponsi advenientis, et transilientis montes, ut ad sponsam amore languentem festinanter accurreret, quare vox hæc ejus fuit eminus missa, ideoque exilis et submissa, uti docet S. Ambros. ser. 6. in Psal. 118. vers. 1. Sive hæc vox fuerit sponsi indicentis adolescentulis silentium, ne quo strepitu sponsam excitent, ut vult S. Gregor. et S. Bernard. Sive aliqua alia, ut vult Origenes. Unde vocem dilecti, indicante amore, agnoscens, et exsultans sponsa exclamat : En dilectus meus adest : hæc enim est vox dilecti mei, quam audio, qui ut video summam mei curam gerit, nec aliud agit, quàm ut meum amorem, tranquillitatem, pacem, omneque bonum curet et promoveat : quare instar hinnuli et capreæ celerrime transilit montes et colles, ut mihi adsit et succurrat. Ita Joannes Carmelita : *Vox*, inquit, *dilecti mei, quæ una id poterit, vi sua divina sonuit, et expergefecit me.*

Tripliciter hæc gnome potest exponi. Primo de Christi incarnatione, q. d. Ego Ecclesia Christiana, jam nascente Christo, exoriens in B. Virgine, S. Josepho, Apostolis et discipulis, amore Christi languens et suspirans, ut ipse genus humanum à peccato et morte redimat, incipio jam audire vocem ipsius tum per se prædicantis, tum per Joannem Baptistam, uti volunt tres Patres apud Theodoret. hujus enim vox fuit vox Christi; unde ipse ait : *Ego vox clamantis*, scilicet Christi, *in deserto : Parate viam Domini.* Isaiæ 40. et Matth. 3. Ecce ergo Filius Dei venit in carne, ut me redimat, sibique despondeat : *Saliens in montibus, transiliens colles.* Per montes et colles omnes angelorum ordines intellige, quos Christus è cœlo saliens in terram transilivit, ac sub omnibus se dimisit factus homo, juxta illud : *Minuisti eum paulo minus ab angelis.* Psal. 8. 3. de Hebr. 2. 7. et ut ait S. Bernard. ser. 55 : *Ut hinnulus quippe apparuit parvulus, qui natus est nobis.* Sic et Cassiodor. et Beda : Christus, inquiunt, est hinnulus, quia factus est humillimus inter homines et ut ait Isaias c. 53 : *Novissimus virorum.* Addit S. Anselmus Christum esse hinnulum, quia nulla carnis mole oppressus, et omnibus virtutibus ornatus, sicut hinnulus maculis distinguitur. Idem vero dicitur caprea, ait justus Orgelitan. propter similitudinem carnis peccati, quam assumpsit. Aut per montes et colles intellige sanctos Patriarchas et Prophetas : quià per medias generationes plurimas, inquit Titelman. post longam Patrum præcedentium seriem, tandem de virgine natus mundo apparuit. Quasi enim tot montes et colles transiliit, quot ante ipsum præcesserunt diversæ generationes Patrum præcedentium, ex quibus secundum carnem processit. Saliit videlicet à monte illo sublimi, patre fidei nostræ Abraham in filium Isaac, ab hoc in filium Jacob, indeque in alios, et quasi saltibus singulis nostræ mortalitati factus vicinior : tandem manifestus in carne nostra mortali apparuit; Saltus ergo præcipuus, cujus hic fit mentio, ille est Dei ad homines admirabilis descensus, quo Verbum caro, Deus homo factus est, quo patris sapientia in assumpta servi forma inter homines apparuit.

Christus ergo instar fulguris montes, id est, angelos et colles, id est, Patriarchas, et omnes patrum generationes transmittens, ait S. Bernard. ser. 54. in purissimum Virginis uterum desiliit, inde saliit in præsepe : inde transiliit in Ægyptum, ait Nazianzen. inde rediens saliit in crucem : è cruce et sepulcro resiliit in cœlum. Audi S. Ambros. in psal. 118. ser. 6. v. 1. qui ita sponsam loquentem inducit : *Ego suscitari mihi charitatem cupio, ego me vulneratam charitate puto, et ad me plus charitas ipsa festinat. Ego dixi : Veni; ille salit et transilit : ego rogo eum venire cum gratia, ille gratiarum operatur augmenta : et dum venit, incrementa gratiæ secum vehit; et veniendo acquirit, quia studet etiam ipse suæ placere dilectæ. Salit super excelsa, ut ascendat ad sponsam. Sponsæ enim thalamus, tribunal est Christi. Salit super Ecclesiam, transilit super Synagogam. Salit super Gentes, transilit super Judæos. Videamus salientem. Salit de cœlo in Virginem, de utero in præsepe, de præsepio in Jordanem, de Jordane in crucem, de cruce in tumulum, in cœlum de sepulcro.* Et post multa quæ interjicit : *Salit super Ecclesiam, quæ est domus panis, eo quod fidelium corda confirmet. Merito sicut capreola, quia caprea in altis pascitur. Dorcas dicitur à videndo : Dorcadon enim visus acutior est. Quid hoc aptius Christo, qui patrem vidit, quem vidit nemo? Aut si quis vidit in Christo, ipse filius revelavit. Merito sicut hinnulus quasi filius, cui paternæ inoleverit vis naturæ, ut eum occulta non lateant, serpentes fugiant, venena non lædant.* Christus ergo è cœlo desiliit in solum et in cœnum, è cœno in tartarum, è tartaro deinde in cœnum, et ex cœno resiliit in cœlum. Ita Cassiodor. S. Gregor. Beda et alii.

Secundo, potest exponi de missione Spiritus sancti in Pentecoste, q. d. Apostoli et fideles post Christi ascensum in cœlum, in Sion ob metum Judæorum reclusi, ac orationi et contemplationi vacantes, in die Pentecostes senserunt Christi adventantis opem et vocem, cum in eos misit Spiritum S. Tunc enim *factus est repente de cœlo sonus, tanquam advenientis spiritus vehementis, et replevit totam domum, ubi erant sedentes. Et apparuerunt illis dispertitæ linguæ tanquam ignis, seditque supra singulos eorum, et repleti sunt omnes Spiritu Sancto, et cœperunt loqui variis linguis, prout Spiritus Sanctus dabat eloqui illis.* Actor. 2. 2. Quare hoc spiritu armati annullarunt, ac superarunt minas Judæorum ac Pontificum, imo Gentes omnes Christo subjugarunt. Porro cum Spiritu Sancto descendit ipse Filius, æque ac Pater in Apostolos : tres enim personæ sibi in vicem sunt consubstantiales, et quod una operatur ad extra, hoc operantur et duæ cæteræ. Unde Christus iturus in cœlum Apostolis promisit., dicens, Joan. 14. 18 : *Non relinquam vos orphanos, veniam ad vos ;* scilicet cum Spiritu Sancto in Pentecoste, inquit Rupertus et S. Cyrillus, l. 9, in Joannem cap. 45. Denique Spiritus Sanctus fuit quasi vox Christi, quæ per os Apostolorum Christi fidem toto orbe prædicavit, et propagavit ; unde de eo ait Christus : *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet., et annunciabit vobis.* Joan. 16. 14.

Spiritus Sanctus denique fecit Apostolos, montes, et colles, hoc est, omnes itinerum anfractus, omnes difficultates, omnes persecutiones et tribulationes, omnia impedimenta Evangelii transilire, ut Christi fidem et Ecclesiam toto orbe disseminarent. Unde S. Gregor. hic ait, Christum esse similem capreæ salienti in montibus et transilienti colles, quia sanctos omnes patientia operationis suæ transcendit, dum se à morte suscitavit, Spiritum sanctum in Apostolos misit, Gentes ad se convertit. Nyssenus, ait Christum saliisse super montes, quia dæmones sibi subjecit. Origenes vero, quia omnia regna mundi omnesque reges, quamvis excelsos suæ fidei subjugavit. Theodoretus autem, quia aras et templa idolorum, quæ erecta erant in montibus evertit. Unde Symmach. vertit : *Ascendens contra montes, exsiliens adversus colles.* Denique Salomon hucusque descripsit infantiam Ecclesiæ, hìc vero depingit ejus adolescentiam et incrementa usque ad cap. 3. v. 6. uti dixi in Proœmio : hæc autem cœpere in Pentecoste, et deinceps magis sunt aucta.

Tertio, Christus transilit montes et colles, cum Ecclesiæ in quavis persecutione et adversitate celerrime è cœlo instar fulguris adest, consilium et auxilium porrigit, facitque ut ipsa omnia superet et transcendat, juxta illud Christi promissum et oraculum : *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam.* Matth. 16. 18 ; et : *Cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum et glorificabo eum.* Psalm. 90. 15.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Christus per sanctas inspirationes salit in animam ; montes et colles, sunt animæ potentiæ per Dei gratiam elevatæ, et anhelantes ad cœlestia. Primo ergo salit Christus in intellectum, dum quasi sol radios lucis cœlestis illi immittit, ut videat quantum bonum, quàm utile, quàm pulchrum, quàm jucundum sit opus virtutis, v. g. charitatis, religionis, contemptus mundi, martyrii, castitatis, patientiæ, humilitatis, etc., deinde ex intellectu salit in voluntatem, stimulos caloris, id est, sancti amoris impulsus illi inspirans, quibus amet et ardenter velit opus virtutis ; tertio, salit in phantasiam, et appetitum sensitivum, gaudium spirituale ei immittens, ut non reluctetur intellectui et voluntati, sed potius ei obsecundet, eamque impellat ad opus hoc complectendum ; quarto salit in manus et pedes, omnesque sensus et membra, dum ea impellit ad bonum opus quod mente concepit, licet difficile et arduum, reipsa exsequendum, juxta illud Isaiæ 40. v. ult. *Qui autem sperant in Domino mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilæ, current et non laborabunt, ambulabunt et non deficient ;* omnes montes et colles, id est, omnes difficultates et impedimenta generose, et alacriter superando, et transcendendo. Audi sanct. Ambros. in Psalm. 118. serm. 6. v. 1 : *Exsultavit tanquam gigas ad currendam viam ; à summo cœlo egressio ejus, et occursus ejus usque ad summum ejus, nec est qui se abscondat à calore ejus. Ergo et nunc salit, et nunc currit de corde patris super sanctos suos, de Oriente super Occidentem, de Septentrione super Meridiem. Ipse est qui ascendit super occasum, ipse super cœlos cœlorum ad Orientem. Ipse ascendit super montes, ipse super colles. Utinam ego miser dicam ; dicat*

anima mea : Ecce iste advenit, et advenit non super terrena, non super valles, sed advenit saliens super montes. Deus enim Deus montium est. Ubi ergo salit? Super montes salit. Si sis mons, salit super te. Salit super Isaiam, salit super Jeremiam, salit super Petrum, Joannem, Jacobum. Montes in circuitu ejus. Si non potes mons esse, nec prævales, esto vel collis, ut super te Christus ascendat, et si transilit, transiliat, ut te transitus ejus umbra custodiat.

Quare Christus, in animam insiliens, *similis est capreæ et hinnulo :* primo, ob velocitatem suam, quam pariter animæ communicat, dum eam facit velocem in exsequendo pium propositum; secundo, quia instar capreæ acutissimi est visus, qua omnia circumspicit, et omnia profutura animæ providet, ac obfutura removet, atque ipsi animæ idipsum communicat, ut omnia quæ agenda sunt priùs exacte prospiciat et circumspiciat. Ita Theodor. et S. Bernardus serm. 54. Capreæ enim acutissimos habent oculos : unde græce vocantur δορκάδες à δέρκειν, id est, à videndo; tertio, quia sicut cervi halitu suo serpentes è cavernis extrahunt et vorant; unde vocantur ἔλαφοι ἀπὸ τοῦ ἕλαν ὄφιν, id est, ab extrahendo serpente : sic pariter Christus omnes tentationes carnis, mundi et dæmonis, quas ipse animæ suggerit, manifestat, elidit, discutit et perimit. Ita Philo Carpath. Quarto, Christus judex erit quasi caprea, quia acutissimo visu omnia occulta hominum dicta, cogitata, facta videbit et judicabit. Unde S. Bernard. serm. 55 : *Verum tu qui advêntum desideras Salvatoris, time scrutinium iudicii, time oculos capreæ, time illum qui per Prophetam dicit : Et erit in die illa, et ego scrutabor Jerusalem in lucernis. Acuto visu est, nihil inscrutatum relinquet oculus ejus. Scrutabitur renes et corda, ipsaque cogitatio hominis confitebitur illi. Qui tutum in Babylone, si Hierusalem manet scrutinium?* Et post nonnulla : *Verendum valde, cum ad hoc ventum fuerit, ne sub tam subtili examine multæ nostræ justitiæ (ut putantur) peccata appareant. Unum est tamen, si nosmetipsos dijudicaverimus, non utique judicabimur. Bonum judicium, quod me illi districto divinoque judicio subducit et abscondit. Prorsus horreo incidere in manus Dei viventis.* Quinto, Origenes : Christus, ait, et sancti capreæ sunt in contemplatione; cervi in actione, qua occidunt serpentes, id est, mortificant passiones et vitia. Asserunt, inquit, medici capreæ inesse intra viscera humorem quemdam, qui caliginem depellat oculorum, et obtusiores quosque visus exacuat. Merito ipsi Christus comparatur, quia non solum videt ipse Patrem, sed et videri eum ab aliis facit, quorum visus ipse curaverit.

Audi S. Gregor. hom. 29. in Evangelium : *Ecce iste venit saliens in montibus, veniendo quippe ad redemptionem nostram, quosdam ut ita dixerim saltus dedit. Vultis, fratres charissimi, ipsos ejus saltus agnoscere? De cœlo venit in uterum, de utero venit in præsepe, de præsepe venit in crucem, de cruce venit in sepulcrum, de sepulcro rediit in cœlum. Ecce ut nos post se currere faceret, quosdam nobis saltus manifestata per carnem veritas dedit. Quia exsultavit ut gigas ad currendam viam suam, ut nos ei diceremus ex corde : Trahe nos post te, curremus in odorem unguentorum tuorum. Unde, fratres charissimi, oportet ut illuc sequamur corde, ubi eum corpore ascendisse credimus. Desideria terrena fugiamus, nihil nos jam delectet in infimis, qui Patrem habemus in cœlis.*

Moraliter hinc colligit Aponius animam piam in tranquillitate debere semper aurem cordis erectam attentamque habere, ut vocem Christi sive per prædicatores loquentis, sive per se menti bona desideria inspirantis, sollicite excipiat, ideoque orationi vacare, ut gratiam impetret, qua illa exsequatur et in opus conferat. Nam, ut ait Nyssenus, hæc vox et inspiratio Christi non stat nec permanet, sed instar hinnuli transilit et præterit.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Christus, transiliens montes et colles Patriarcharum, salit in uterum Virginis, ex eaque carnem suscepit, cum *Verbum caro factum est*, uti jam dixi. Unde ipse ait : *Ante omnes colles ego parturiebar*, Eccles. 24. Qua in re capreas, id est, Angelos; adeoque ipsum Gabrielem nuntium celeritate prævenit, eodem Archangelo testante, inquit S. Bernard. serm. 54. cum ait : *Ave, gratia plena, Dominus tecum. Quid? quem modo reliquisti in cœlo, in utero reperis? quonam modo? Volavit et pervolavit super pennas ventorum. Victus es, ô Archangele, transiliit te, qui præmisit te.* Idem S. Bernard. serm. 4. de Ascensione, docet Christum in variis virtutum montibus saliisse. Ibat, inquit, de virtute in virtutem, ut videretur Deus in Sion : hinc in monte Thabor transfiguratus est, in monte elegit Apostolos, et Evangelium promulgavit, in monte pernoctabat in oratione, in monte Calvariæ crucifixus est, è monte Oliveti ascendit in cœlum, in montem Sion misit Spiritum Sanctum. Rursum Christus salire fecit B. Virginem in montes, cum eam impulit assidue ad excelsos virtutum actus, ac nominatim cum eam incitavit ire in montana ad salutandum Elisabeth.

Tropologice, S. Bernard. serm. 54 : Christus, inquit, salit in montes, id est, in humiles; sola enim humilitas exaltat, sola humilitas est mons et vera celsitudo, transilit colles, id est, superbos, quos superbia fecit colles, at non montes : *Deus* enim *superbis resistit, humilibus autem dat gratiam*, 1. Petri 5. v. 5.

Aliter Joannes Carmelita : Christus, inquit, salit in montibus, cum grandiores charitate visitat; transilit colles, id est, non ita sublimes, simili non afficit voluptate, sed eos quasi præterit. Sic et S. Bernard. loco jam citato, ac Cassiod. Beda, Origen. et S. Ambros. lib. de Isaac et anima, cap. 4 : *Super majoris gratiæ animas salit*, inquit, *inferioris transilit, etc.*, *qui infirmo corde virtutem ejus capere non possunt.* Et S. Anselmus : *Saliens in montibus, hoc est*, inquit, *pedes ponens et habitans in perfectis, et etiam eos salire facit sicut Paulum, quem ex persecutore cito fecit summum prædicatorem : Transiliens quoque colles inferiores montibus, in quibus licet Deus non ita saliat sicut in perfectis, transilit tamen eos; quia quamdam cognitionem mysteriorum suorum ostendit eis, licet non adeo plenam.*

Rursum Origenes ait Christum salire in montibus, id est, in Doctoribus et sanctis eximiis, dum in eis per affluentiam doctrinæ, fit *fons*

aquæ vivæ salientis in vitam æternam, Joan. 4. 14. Et Cassiod. *In his montibus*, inquit, *saltus dare dilectum, hos transilire colles perhibetur, quia corda sublimium Dominus crebra suæ visitationis gratia solet illustrare; et pulchre non manere in his collibus, sed salire, vel eosdem transilire dicitur; quia contemplationis internæ dulcedo, quantum alta est propter agnitionem rerum cœlestium, tantum est brevis et rara propter gravedinem mentium, carnis adhuc mole detentarum.*

Symbolice, Origenes per montes accipit novum testamentum, per colles vetus: in lectione enim S. Scripturæ ejusque meditatione invenitur Christus, atque in mentes insilit. Hinc Philo Carpath. ait Christum saliisse super Prophetas, transiliisse super Apostolos; S. Bernard. vero saliisse in montibus, id est in Angelis, Patriarchis et Prophetis; ac collibus, cùm nonnullis è populo apparuit.

Anagogice, Justus Orgelit. per vocem Dilecti accipit tubam Archangeli, qui in fine mundi clamabit: *Surgite, mortui, et venite ad judicium.* Unde Aponius: Christus, inquit, similis est capreæ, quæ in posteriori parte candorem habet, quia in futuro seculo suam exhibebit præsentiam. Et S. Bernard. serm. 55: Christus, inquit, similis est hinnulo et capreæ propter misericordiam in electos, et judicium in reprobos; hinnulus enim significat salientis in alta desiderium; caprea, judicium.

Moraliter discant hìc à Christo Christiani instar caprearum ascendere ad montana orationis et virtutum omnium, ac veloces esse, hilares et agiles ad omnem beneficentiam, omneque opus bonum. Nam ut ait S. Ambros. *Nescit tarda molimina Spiritus Sancti gratia*; ipse enim est ignis consumens: *Qui* proinde *facit Angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis*, Hebr. 1. 7. Vere Eccl. c. 31. 27: *In omnibus operibus tuis esto velox, et omnis infirmitas non occurret tibi.* Vide ibi dicta.

VERS. 9: EN IPSE STAT POST PARIETEM NOSTRUM, RESPICIENS PER FENESTRAS, PROSPICIENS PER CANCELLOS.

Pro *respiciens*, Hebr. est משגיח *maschgiach*, id est intente, et cum animi observatione prospiciens, hoc est intuens, observando scilicet omnes sponsæ gestus, actus, sermones, idque studiose et exacte. Hebr. מציץ *metsits*, id est, *efflorescens*, vel *instar floris erumpens et emicans*, seseque tenuiter ostendens, et videndum exhibens: *per cancellos*. Apte pulchrum sponsi caput, vultus et oculi comparantur flori; quia et caput capillis velut floribus ornatur, et vultus colore est roseo, et oculi in orbibus suis emicant, quasi flores in calyce suo. Nam ut flores, inquit Luysius, cum primò erumpunt, lætiores et nitidiores nobis videntur, quam cum foliorum orbem explicaverunt, nec apparent tunc toti, sed capitulorum tantum acumina ostendunt: Sic enim flore omnique rosa pulchrior sponsus, caput fenestræ intulisse, et os roseum aperuisse visus est. Septuag. vertunt: εκκυπτων δια των δικτυων, id est, *prospiciens per retia*, id est, per fenestras reticulatas, sive per cancellos. S. Ambros. serm. 6. in Psalm. 118. legit: *Eminens per retia.* S. Hieron. lib. 3. in Ezech. cap. 12: *Apparens per retia.* Significat sponsum, accurrentem ad sponsam, illam per rimas et cancellos domus clare inspexisse, sed ab illa non esse visum, imo illi nonnisi per cancellos obscure se spectandum exhibuisse, ut majorem suî reverentiam et desiderium in ea excitaret, ac vicissim honeste, modeste et verecunde illi sese insinuaret. Ita S. Bernard. Qui enim per cancellos prospiciunt, clare alios intuentur, sed ab iis non nisi obscure et tenuiter videri possunt. Ita Origen. Unde Arabicus vertit: *Prospiciens per rimas.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Hæc gnome in sensu plane cohæret cum præcedenti; unde et in Bibliis eodem versu cum eadem jungitur. Juxta illam ergo conformiter exponenda est. Igitur Cassiodor. Beda, S. Ambros. S. Gregor. S. Bernard. et alii, qui præcedentem gnomen de Incarnatione Christi exponunt, hanc quoque de eadem explicant: Paries enim Verbi incarnati, sive deitatis, est ejusdem humanitas, quo Deitatem celat, q. d. Filius Dei veniens in carnem, post eam quasi post parietem stans per ejus oculos et sensus, quasi per fenestras cancellatas prospicit in Ecclesiam ejusque fideles, ac per eosdem flos et pulchritudo Deitatis ejus translucet et emicat, sed tenuiter, obscure, ac per partes et quasi dimidiata. Quare Christus quà Deus perfecte, clare et immediate intuetur nos, nos vero eum per umbram duntaxat, sive per rimas et cancellos, puta per humanitatem Deitatem ejus aspicimus. Deus ergo in carne nascens homo fuit מציץ *metsits*, id est emergens, progerminans et efflorescens rosa, quæ sese aperiens et sensim explicans, roseum Deitatis vultum et odorem suavissimum intus latentem quasi per retia cancellorum, hoc est, per operationes *theandricas*, ut ait S. Dionysius, de Divin. nomin. id est, *Dei viriles*, puta ab homine Deo, sive à Verbo incarnato promanantes umbratice ostentabat, cum Christus homo post parietem, id est, corpore intermedio, Deitatem suam abscondebat, ita tamen ut tenuiter et ex parte quasi per cancellos illam conspiciendam exhiberet, uti fecit in Transfiguratione, in miraculis cæterisque operibus divinis. In cœlo vero suam divinitatem sine cancellis, hoc est, clare et facie ad faciem beatis videndam exhibebit.

In hac vita ergo cancelli humanitatis lumen et fulgorem Deitatis ejus temperabant, ut loqui et agere posset cum hominibus, ne eorum perstringeretur intuitus; sicut Moysi apparuit et Hebræis tectus caligine et columna nubis, Exodi 13 et 20. Ita Cassiodor. cæterique jam citati, ac S. Bernard. serm. 56. qui et explicat τὸ *stat*: *Stetit*, inquit, *per divinitatis potentiam, qui per infirmitatem carnis occubuit, dicente ipso: Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma*, Matth. 26. 41. Audi S. Gregor. hìc: *Quasi post parietem nostrum Christus incarnatus stetit, quia in humanitate assumpta divinitas latuit. Et quia ejus immensitatem, si ostenderet, infirmitas humana erre non posset, carnis obstaculum objecit; et quidquid magni inter homines operatus est, quasi post parietem latitans fecit. Per fenestras autem et cancellos qui aspicit, partim videtur, partim vero se abscondit: Sic et Dominus Jesus Christus, dum et miracula per divinitatis*

potentiam fecit, et abjecta per carnis infirmitatem pertulit, quasi per fenestram et cancellos prospexit: quia in alio latens, in alio quis esset apparuit. Et S. Bernard. serm. 56: *Porro cancellos*, inquit, *et fenestras per quas respicere perhibetur, sensus (ut opinor) carnis et humanos dicit affectus, per quos experimentum cepit omnium humanarum necessitatum. Denique languores nostros ipse tulit, et dolores nostros ipse portavit. Humanis ergo affectionibus sensibusque corporeis, pro foraminibus usus est et fenestris, ut miserius hominum homo factus experimento sciret, et misericors fieret.* Et post nonnulla: *Tot autem in nostro ruinoso, et pleno rimarum pariete invenit foramina, quot nostræ infirmitatis et corruptionis in suo corpore sensit experimenta.*

Secundo, hanc gnomen aptius ad sequentia exponas de Pentecoste et adventu Spiritus Sancti. Christus enim seipsum, per Spiritum Sanctum à se missum Apostolis, exhibebat per linguas igneas quasi per cancellos, per quas ipse Apostolos clare intuebatur; Apostoli vero ipsum obscure.

Rursum hanc gnomen referas ad Eucharistiam, quæ à fidelibus maxime post adventum Spiritus Sancti frequentari cœpit. In Eucharistia enim Christus non solum Deitatem suam, sed et humanitatem per species sacramentales panis et vini quasi per parietem intermedium abscondit, per easque quasi per cancellos clare nos intuetur, non solum oculis mentis, sed et corporis, uti multi Theologi censent; sed per fidem et ænigma duntaxat videtur à nobis, puta per species sacramentales, ac multo magis per consolationes, illuminationes, et gustus spirituales, quos manducantibus exhibet tantos et tam sublimes, ut ipsi Christum non tantum oculis cernere, sed et gustu mentis sapere et gustare videantur, uti contigit S. Francisco, S. Monicæ, S. Catharinæ Senensi, et aliis sanctis.

Huc pertinet versio Chaldæi, qui hæc explicat de Agno Paschali; hic enim expressus fuit typus Eucharistiæ: *Et protexit*, inquit, *domos nostras, in quibus eramus, et stetit post parietes nostros, et prospexit per fenestras, et aspexit per cancellos, et vidit sanguinem victimæ Phase, et sanguinem circumcisionis qui impressus erat in portis nostris, et contemplatus est de cœlis excelsis; et vidit populum suum, qui comedebat victimam solemnitatis assam igni cum intestinis, et lactucis agrestibus et azymis, et pepercit nobis, et non dedit potestatem angelo dissipatori, ut disperderet nos.*

Tertio, hanc gnomen accipias de quolibet Christi adventu, quo Ecclesiam et fideles, præsertim in persecutione vel tribulatione visitat, protegit, propugnat, illustrat, q. d. Christus post ascensum in cœlum amictus lumine gloriæ sicut vestimento, inde quasi per cancellos intuetur Ecclesiam, eique succurrit et de omnibus providet; et ab illa non videtur nisi per effectus gratiæ, protectionis et auxilii. Ita Aponius, qui docet pariter modum, quo Christus Ecclesiæ et animæ afflictæ nunc se ostendit, nunc se abscondit: *Habet*, inquit, *invisibiles hostes anima, qui eam intra suæ mentis septum invisibiliter et incessanter circumdatam impugnant; quam ita in ergastulo redigunt vitiorum, ut non possit omnino progredi ad viam mandatorum Dei currendam, quousque ejus precibus revocatus, veniens quasi occultus stet, et spectet luctamen ejus; et non tantum se ostendit, ne omnino fugatis hostibus cessante pugna, otii torpore depereat; sed velut per fenestras aspicit, suæ visionis adjutorium commodando, ut anima vires recipiat resistendi, et hostis impugnatio, diminuta ejus terrore, aliquantulum conquiescat; aspicit autem per fenestras, sensus videlicet illius, quibus corporeas peragit cogitationes, si non sunt polluti sordibus.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Cancelli hîc non solum sponsi, de quibus jam dixi, sed et sponsæ, puta animæ accipi possunt. Christus ergo est velut sol, qui gestit sua luce illuminare, et suo calore charitatis accendere omnes fideles; sed obstat paries, tum carnis, tum concupiscentiæ, et peccatorum nostrorum, qui radios hosce non admittunt: Christus ergo pro immensa sua animarum siti explorat rimas et cancellos, id est, occasiones omnes, quibus per pias imagines, conciones, sermones, inspirationes in oculos et aures, indeque in mentem penetret, illique suam lucem et calorem instillet. Ita Aponius, Beda, Rupert. et S. Bernard. serm. 56. Audi Origen. hom. 2. ex duabus, qui legens ex Septuag. *Eminens per retia: Ubi*, inquit, *non prospicit sponsus, ibi mors invenitur ascendens, ut legimus in Jeremia: Ecce mors ascendit per fenestras vestras. Quando videris mulierem ad concupiscendam eam, jam mors ascendit per fenestras tuas. Eminens per retia. Intellige quod in medio laqueorum ambules, et subtus machinas transeas imminentes. Omnia retibus plena sunt. Diabolus laqueis cuncta complevit. Si autem venerit tibi sermo Dei, et cœperit eminere de retibus, dices: Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium. Laqueus contritus est, et nos liberati sumus. Eminet igitur sponsus per retia, tibi viam faciens. Jesus descendit ad terras, subjecit se retibus mundi.* Similia habet S. Ambros. in psalm. 118. serm. 6. v. 3, ubi inter cætera ait Christum eminere super retia, id est peccata; quia solus ab iis immunis est, ideoque aliorum omnia dissolvit: *Plena*, inquit, *erant omnia laqueis, referta retibus. Audi dicentem: In via hac qua ambulabam, absconderunt superbi laqueum mihi. Et in libro Sapientiæ Sirach moneris, ut cognoscas quia in medio laqueorum ambulas. Quot vitia, tot retia, quot peccata, tot laquei hæreditarii jam te nexus tenebant. Venit ad laqueos Jesus, ut Adam solveret. Venit liberare quod perierat.*

Hinc S. Antonius vidit totum mundum laqueis obtensum, in quos incidebant animæ è terra in cœlum avolantes, iisque capiebantur velut aves et pisces reti; qua de causa ingemiscens et exclamans: *Domine, quis evadet hos laqueos?* Audivit: *Humilitas.* Ita S. Athanasius in ejus Vita.

Rursum, sicut parentes et magistri simulant se abire, ac deinde post ostium et parietem se abscondunt, ut per rimas et cancellos, vel clathros videant quid filii et discipuli agant, cum se liberos, et à nemine observari putant, ac, si modestos studiis intendere conspiciant, eos præmiant; sin vero libris abjectis garrire, ludere, pugnare cernant, eos castigant; sic pariter Christus in cœlum abiens, ibi quasi se

abscondit, indeque omnia nostra facta, dicta, cogitata per rimas intuetur, ut videns omnes à nemine videatur, hoc fine, ut bene operantes præmiet, male agentes puniat. Insuper Christus animæ subinde se præsentem ostendit per gratiam et consolationem, qua eam mulcet, tumque anima hilariter fertur ad omne bonum; nam ut ait S. Bernard. *Suaviter equitat, quem gratia Dei portat;* quandoque vero ab anima quasi abit, seseque absentat, dum eam in mentis desolatione, ariditate, tentatione relinquit, ut videat ejus certamen : quod si illam in bono constantem viderit, illico accurrit, succurrit et consolatur. Sic S. Antonium in atroci cum dæmonibus forma luporum, leonum, tigridum, aspidum et serpentum apparentibus lucta, ad modicum tempus quasi deseruit, sed eo generose certante, illico in luce fulgida apparuit, eoque conquerente ac dicente : *Domine, ubi eras?* respondit : *Antoni, ego hic aderam, teque certantem videbam.* Ita S. Athanasius in ejus Vita. Sic S. Stephanus luctans cum Judæis, *intendens in cœlum, vidit gloriam Dei, et Jesum stantem* (ad pugnandum pro eo) *à dextris Dei*, Actor. 7.

Mystice, Justus Orgelitanus : Christus, inquit, prospexit per fenestras et cancellos, cùm lancea perforato latere, et egrediente ex eo sanguine et aqua, Ecclesiæ contulit Sacramenta.

Symbolice, per parietem Origen. Theodor. et Philo accipiunt S. Scripturam ; per illius enim litteram, quasi parietem cancellatum inspicimus Deum in illa latentem et loquentem, ac Deus per illam nobis loquitur, nos instruit, consolatur, exhortatur, roborat, etc. Hinc Philo Carparth. per parietem accipit legem, per fenestras Prophetas, per retia Apostolos, quibus dixit Christus : *Venite post me, faciam vos fieri piscatores hominum,* Matth. 4.

Rursum idem Origen. et S. Ambros. in Psal. 118. serm. 2. v. 3. per parietem accipiunt structuram bonorum operum; hanc enim occulte Christus intuetur, dirigit, promovet et perficit. Tres Patres vero apud Theodor. per cancellos sive retia accipiunt virtutum connexionem; hæ enim inter se mutuo contextu munitæ arcent volucrum, id est, dæmonum ingressum.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Christus in utero B. Virginis incarnatus, quasi post uteri parietem aspiciebat ipsam, et ab ipsa sentiebatur et aspiciebatur. Rursum Christus ex utero matris intuitus S. Elisabetham et S. Joannem Baptistam, eos implevit Spiritu Sancto, quo factum est ut S. Joannes in utero Elisabethæ absconditus, agnoverit Christum in utero B. Virginis latentem, eumque coluerit et adorarit, juxta illud : *Ecce enim ut facta est vox salutationis tuæ in auribus meis, exsultavit in gaudio infans in utero meo,* Lucæ 1. v. 44.

Tropologice, S. Bernard. serm. 56. per cancellos, qui angustiores sunt, accipit compunctionem ; per hanc enim et in hanc respicit sponsus : *Quia cor contritum et humiliatum, Deus, non despicies,* Psalm. 50; per fenestras vero, quæ latiores sunt vocem exsultationis et laudis : *Quod si,* inquit, *interdum corde dilatato in charitate pro consideratione divinæ dignationis, ac miserationis libet animam laxare in vocem laudis et gratiarum actionem. Puto me non jam angustam, sed amplissimam stanti post parietem sponso aperire fenestram, per quam (ni fallor) tanto libentius respicit, quanto amplius sacrificium laudis honorificat.* Similia habet Theodoretus.

Anagogice, Christus in hac vita stat post parietem carnis nostræ, at in morte eo dissoluto clare se animæ nostræ facie ad faciem videndum fruendumque exhibebit. Ita Origen. Cassiodorus, Beda et S. August. 13. Conf. cap. 10. Audi S. Bernard. serm. 56 : *Peccata nostra,* inquit Isaias cap. 59, *separant inter nos et Deum. Et utinam unus mihi tantum obstet paries corporis, solumque obicem pariat id quod est in carne peccatum, et non multæ intersint maceriæ vitiorum! Vereor enim ne etiam præter illud quod in natura est, quam plurima de propria iniquitate adjecerim; quorum à me interjectu nimium elongaverim sponsum; ita ut si verum dicere velim, post parietes magis mihi illum stare fatear, non post parietem.* Et pluribus interjectis : *Nil tale verendum erat animæ Pauli, cui aspectu et amplexu dilecti unus tantummodo paries obsistebat, videlicet lex peccati, quam inveniebat in membris suis. Ipsa est carnis concupiscentia, qua carere omnino non potuit donec in carne fuit. Hoc sane uno interjecto pariete non longe peregrinabatur à Domino. Unde et optabat clamans : Quis me liberabit de corpore mortis hujus? sciens se mortis compendio continuo ad vitam perventurum.*

Vers. 10 : Et dilectus meus loquitur mihi : Surge, propera, amica mea, columba mea, formosa mea, et veni.

Hebr. est : *Respondit dilectus meus, et dixit mihi : Surge tibi, etc., veni tibi;* ubi bis τὸ *tibi* redundat. Sensus enim est : *Surge et veni.* Nota : Τὸ *respondit* subindicat sponsam, cum advertisset sponsum stare post parietem, et per cancellos prospicere, submissis verbis, vel nutibus aut gestibus eum invitasse, ut domum ingrederetur, et coram cum ea colloqueretur. Sponsus huic invitationi respondit se nolle domum ingredi, sed potius sponsam ad se foras evocare in agrum et vineam, quod jam ver appetat, in quo omnia vireant et floreant : quare tempus esse rusticandi, vites putandi, grossos colligendi, etc. Porro S. Bernard. serm. 57 : *Venit* (sponsus), inquit, *in Angelis, accelerat in Patriarchis, appropiat in Prophetis, adest in carne, respicit in miraculis, alloquitur in Apostolis. Vel sic : Venit affectu et studio miserendi, accelerat subveniendi zelo, appropiat humiliando semetipsum, adest præsentibus, prospicit in futuros, loquitur docens et suadens de regno Dei. Sic ergo est adventus sponsi.* Pergit deinde S. Bernard. docere quàm vigilanter sponsi adventum cum sponsa observare debeamus. Qui enim cum Psalte dicit : *Oculi mei semper ad Dominum; et quia providebam Dominum in conspectu meo semper, nonne hic accipiet benedictionem à Domino, et misericordiam à Deo salutari suo? Visitabitur profecto frequenter, nec unquam ignorabit tempus visitationis suæ quantumlibet is, qui in spiritu visitat, clandestinus veniat et furtivus, utpote verecundus amator.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Christus sponsam Ecclesiam in lectulo quiescentem, id est Apostolos, post ascensum suum in cœlum, in Sion reclusos et orationi vacantes in Pentecoste, misso Spiritu Sancto, evocat ut foras prodeant, ac Evangelium audacter et alacriter in Judæa, et deinde per totum orbem prædicent. Ait ergo : Surge è lectulo quietis tuæ, sat lecto somnoque datum, propera ad evangelizandum. *Amica mea*, id est, sponsa mea, *veni* ad proficiendum per Judæam et cæteras provincias, ut animas mihi lucreris, et omnes gentes ad me, meamque fidem et cultum adducas ; convenit enim te mihi sponso tuo esse simile, qui à Patre sum missus in mundum evangelizare regnum Dei, ut prædixit Isaias cap. 61 : *Spiritus Domini*, inquit, *super me, eo quod unxit me, ad annuntiandum gentibus misit me, ut mederer contritis corde, et prædicarem captivis indulgentiam et clausis apertionem, ut prædicarem annum placabilem, et diem ultionis Deo nostro, ut consolarer omnes lugentes.* Hoc ergo fuit aureum Evangelii seculum, quod ferreo legis Mosaicæ ævo jugoque successit, quo proinde invitatur Ecclesia, id est, Apostoli virique Apostolici, ad intrepide et ardenter evangelizandum ubivis gentium.

Columba mea.] Apostoli evangelizantes comparantur columbis. Primo, ob candorem, simplicitatem, juxta illud Christi : *Estote prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbæ ;* secundo, ob velocitatem, quia celerrime totum orbem evangelizando pervolarunt ; tertio, ob fidelitatem : columba enim columbo suo quasi conjugi associata, ei fidem servat, nec alium aspicit. Sic Apostoli fuere fideles Christo in fame, siti, persecutione, etc. usque ad mortem et martyrium. Quarto, ob fecunditatem : columba enim singulis mensibus ova fœtusque parit, cum cæteræ aves semel duntaxat in anno pullos procreent. Sic Apostoli plurimos filios peperere Christo ; nam *in omnem terram exivit sonus eorum*, Psal. 18. Unde eos prævidens Isaias, c. 60. 8, admirans exclamat : *Qui sunt isti qui ut nubes volant, et quasi columbæ ad fenestras suas?* Vide ibi dicta. Quinto, columba puritatis, castitatis et innocentiæ est symbolum. Columba enim cœnum horret, nec aquam bibit nisi puram et elimem. Unde Varro de Re rustica, lib. 3. c. 7 : *Aquam*, inquit, *puram esse oportet quæ influat, unde bibere et se lavare possint columbæ ; permundæ enim sunt hæ volucres.* Sexto, columba indulgentissima est erga fœtum et prolem : unde ipsa est viva imago piæ matris Ecclesiæ erga omnes, præsertim vero erga filios et domesticos fidei, quos genuit per lavacrum regenerationis. Etenim (ut tradunt ii qui de rerum natura scripsere) columba sese ad fovendos fœtus etiam explumat. Nam sæviente frigore nidificans, et partum nido immittens, suas plumas etiam non gravatur avellere, ut parvuli fœtus mollius incubent. Quo fit ut ipsa sæpe mater gelu contabescat.

Idem facit Ecclesia. Audi Paulum 1. Thess. 1: *Cum possemus vobis oneri esse, ut Christi Apostoli, facti sumus parvuli in medio vestri, tanquam si nutrix foveat filios suos. Ita desiderantes vos, cupide volebamus tradere vobis non solum Evangelium Dei, sed etiam animas nostras, quoniam charissimi nobis facti estis.*

Formosa mea.] Apostoli fuere formosi omni gratia, decore virtutum, ideoque evangelizando omnes ad se et Christum pellexerunt juxta illud : *Quàm speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona!* Roman. 10. 5. et Isaiæ 52. 7. Vide ibi dicta. Præclare S. Ambros. lib. de Isaac et Anima, c. 4 : *Surge*, inquit, *veni, proxima mea, id est, surge à delectationibus mundi, surge à terrenis, et veni ad me, quæ adhuc laboras et onerata es ; quia sollicita es, quæ sunt mundi. Veni supra mundum, veni ad me, quia ego vici mundum. Veni prope me jam pulchra æternæ vitæ decore, jam columba, id est, mitis et mansueta, jam tota plena gratiæ spiritalis.* Et S. Bern. ser. 17 : *Etenim*, inquit, *merito amica dicitur, quæ sponsi lucra studiose ac fideliter prædicando, consulendo, ministrando conquirit. Merito columba, quæ nihilominus pro suis dilectis in oratione gemens et supplicans, divinam sibi non cessat conciliare misericordiam. Merito quoque formosa, quæ cœlesti desiderio fulgens, supernæ contemplationis decorem se induit, horis duntaxat, quibus commode et opportune id potest.* Deinde has tres dotes docet repræsentari per Martham ministrantem, Lazarum quasi gementem sub lapide, et Mariam contemplantem.

Anagogice, Origen. hom. 4. ex quatuor, et Justus Orgel. censent hìc Ecclesiam in resurrectione et die Judicii à Christo Judice evocari ad cœlum, ut ex militante fiat triumphans. Et S. Ambr. in Psal. 118. serm. 6. v. 3. ita Christum animam è corpore ad se in cœlum invitantem inducit : *Surge à mortuis, exsurge à vinculis, quibus circumdata tenebaris ; exsurge, quia ego resurrexi tibi. Solve vincula iniquitatis : quia ego jam solvi tibi. Veni, quia jam retia tibi soluta sunt. Virgo peperit, puer natus ex virgine est. Nihil debet muliebri hæreditate, quia quasi filius mulieris non tenetur. Cerne medium parietem maceriæ jam solutum, qui internorum affectuum concordiam dividebat ; et in diversum excitabat dissensionem corporalium passionum. Veni ergo secura, ut jam me non per retia videas, sed facie ad faciem, vultibus amatoriis dilecta potiaris.*

S. Hieronymus describens mortem S. Paulæ in ejus epitaphio : *Statim*, inquit, *ut audivit sponsum vocantem : Surge, veni, proxima mea, speciosa mea, columba mea ; quoniam ecce hiems transiit et recessit, pluvia abiit sibi; læta respondit : Flores visi sunt in terra, tempus sectionis advenit. Et : Credo videre bona Domini in terra viventium.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Primo, Christus animam piam à somno suæ commoditatis, negligentiæ et pusillanimitatis excitat, jubetque surgere, ut sublimiores charitatis et virtutum gradus conscendat, ad altiora tendat, ac semper in Dei gratia, amore et obsequio proficiat. Perfectio enim hujus viæ et vitæ consistit in continuo et perpetuo profectu, ut scilicet justus Deum vocantem sequatur, in diesque magis ac magis ejus puritati ac sanctitati assimilare se conetur, itaque quietem

perennem et coronam gloriæ illustriorem mereatur accipere in cœlis : *Surge* ergo, id est, attollere, more surgentis in altiora contende, currens propera, et ut columba in nidum convola per charitatis incrementa. O sponsa vere formosa, cui et virtutum decor et actuum expeditio venustatem conciliant. Gradere et ad me veni, hoc est : *Specie tua et pulchritudine tua prospere procede.* Hoc est quod ait Psaltes : *Beatus vir, cujus est auxilium abs te, ascensiones in corde suo disposuit in valle lacrymarum, in loco quem posuit. Etenim benedictionem dabit legislator. Ibunt de virtute in virtutem : videbitur Deus Deorum in Sion*, Psal. 83. 6.

Quare quo quis sanctior est, eo magis ad majorem sanctitatem aspirat, et strenue contendit. Signum enim minoris sanctitatis, imo deficientis et pereuntis sanctitatis est, nolle in ea progredi, sed velle in suo statu graduque consistere; quod est impossibile : nam nolle proficere, est velle deficere, uti docet S. Bern. epist. 154. Unde S. Paulus post tot agones et cursus : *Fratres*, inquit, *ego me non arbitror comprehendisse : unum autem, quæ retro sunt obliviscens, ad ea vero, quæ sunt priora extendens me ipsum, ad destinatum persequor, ad bravium supernæ vocationis Dei in Christo.* Et subdit : *Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus.* Et Rom. 12. 11 : *Sollicitudine*, inquit, *non pigri, spiritu ferventes, Domino servientes.* Ita Origen. hom. 2 : *Cur, ait, surge? cur propera? Ego pro te sustinui rabiem tempestatum, ego fluctus qui tibi debebantur excepi. Tristis est facta anima mea propter te usque ad mortem : resurrexi à mortuis, fractis mortis januis, et inferni vinculis dissolutis. Ideo dico tibi : Surge et veni.* Et Nyssen. hom. 5 : *Surge*, inquit, *veni, proxima mea, speciosa mea, columba mea. Audit jussum, verbo confirmatur, excitatur, accedit, appropinquat. Pulchra redditur, columba nominatur : pulchra, quia appropinquans ad Deum, instar speculi imaginem in se suscepit divinæ pulchritudinis : columba vero, quia pulchra ob susceptam S. Spiritus imaginem. Amica fit anima cognoscendo Deum : formosa, Christi humilitatem servando : columba vero efficitur, quia nihil de terrenis cupiditatibus absque cibo vilissimo indumentoque corporis requirendo, sed semper columbarum simplicitatem tenens, Spiritui S. se consociat.* Et S. Gregor. *Propter fidem*, inquit, *Christus sponsam suam amicam vocat, columbam propter simplicitatem, formosam propter operationem, etc. Hanc itaque hortatur ut surgat et veniat, quia dignum est ut quicumque ad amorem Christi properat, carnis torporem quantum potest, abjiciat, et se ad æterna consequenda celeriter accingat.*

Secundo, Cassiod. Beda et S. Anselm. censent hìc animam evocari ab otio contemplationis ad negotium actionis, à quiete ad luctam et pulverem, à sorte Magdalenæ ad sortem Marthæ, ut proximorum saluti se impendat, illosque similes faciat et ad cœlum perducat. Audi S. Bernardum, serm. 57 : *Denique audit sponsa, ut surgat et properet, haud dubium quin ad animarum lucra. Hoc siquidem vera et casta contemplatio habet, ut mentem quam divino igne vehementer succenderit, tanto interdum repleat zelo et desiderio acquirendi Deo, qui eum similiter diligant, ut otium contemplationis pro studio prædicationis libentissimè intermittat : et rursum potita votis aliquatenus in hac parte, tanto ardentius redeat in idipsum, quanto se fructuosius intermisisse meminerit, et item sumpto contemplationis gustu, valentius ad conquirenda lucra solita alacritate recurrat.*

Porro notat S. Bernardus, serm. 58, non dici: *Vade*, sed *veni* (imo Nyssen. legit, *veni sponte*; licet enim τὸ *sponte* non sit in Hebræo, tamen subintelligitur) ; quia Christus non imperiose mandat, sed suaviter invitat ad labores vitæ activæ. Quærit deinde S. Bernardus cur sponsus, qui paulo ante vetuit sponsam à somno excitari, mox ipse eam à somno excitet et evocet ad labores; sicut Christus in passione modicum indulgens somnum Apostolis longa vigilia gravatis, illico eum abrupit dicens : *Surgite, eamus; ecce appropinquat qui me tradet*, Matth. 26. 45; ac respondet : *Agnoscite*, inquit, *vicissitudines sanctæ quietis ac necessariæ actionis; et quia non sit in hac vita copia contemplandi, nec diuturnitas otii, ubi officii et operis cogentior urget instantiorque utilitas. More igitur suo sponsus ubi dilectam paululum in sinu proprio quievisse persentit, ad ea denuo quæ utiliora visa sunt trahere non cunctatur. Non tamen quasi invitam; nec enim quod fieri vetuit, faceret ullatenus ipse : sed trahi sane à sponso sponsæ est, ab eo accipere desiderium bonorum operum, desiderium fructificandi sponso; quippe cui vivere sponsus est, et mori lucrum.*

Anagogice, columba symbolum est vitæ contemplativæ, cœlestis et beatæ. Unde Varro, lib. 3. de Re rustica, *columbam* dictam censet à *columinibus* (lego cum Aldrovando, *culminibus*) villæ, in quibus degere solet. Hinc in Vita S. Marinæ legimus columbam ei in martyrio coronam imposuisse, ac dixisse : *Pax tibi, ancilla Dei; nunc confide, cœlestem coronam accipiens è manu Altissimi.* Rursum angelus specie columbæ animam S. Amatoris detulit in cœlum, uti narratur in Vita S. Germani, c. 5. S. Benedictus vidit animam S. Scholasticæ sororis suæ specie columbæ ascendere ad cœlum, uti habet ejus Vita. Anima quoque S. Spei Abbatis ut columba evolavit ad superos, ut *Deus ex hac ipsa specie ostenderet quàm simplici corde ei vir ille servisset*, ait S. Gregor. lib. 4. Dialog. cap. 10. Sic et B. Beatricem Estensem columba fixo oculo intuita, transitus ex hac vita ad cœlestem illi fuit prænuntia, uti refert Bernardus Scardionius in ejus Vita. Sic et S. Fabiani capiti columba insidens, eum Pontificatu digniorem, ideoque eligendum denuntiavit. Eadem S. Chrysostomi Missam celebrantis cervici insidens, ejus sanctitatem vitamque cœlestem declaravit. S. Radegundis invocata à naufragis, columbæ specie navim circumvolitans, eos periculo exemit, ut habet ejus Vita. Plura hujusmodi columbarum exempla recenset Aldrovandus in columba pag. 404. et seq. Denique in Christi Baptismo, Spiritus Sanctus specie columbæ in ipsum è cœlo dilapsus requievit, Lucæ 3.

TERTIUS SENSUS
PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

RUPERTUS censet his verbis significari ingens desiderium Verbi ad carnem ex B. Virgine assumendam, ac proinde iis eam invitari, ut an-

gelo Gabrieli illam annuntianti illico consensum præbeat. *Tu*, inquit, *amica mea per humilitatem, columba mea per charitatem, formosa mea per castitatem, etc. Veni ergo, Maria, veni; nam Eva ad latebras fugit. Veni, et crede angelo evangelizanti : nam Eva credidit serpenti susurranti. Veni et contere caput serpentis : nam Eva et capite illecta, et ventre oblectata, et cauda est obligata serpentis. Veni et dic : Ecce ancilla Domini. Nam Eva se abscondens pariter et defendens : Serpens, ait, decepit me et comedi. Hæc est vox dilecti mei, et hoc loquitur mihi : Surge, propera et veni. Surge per fidem, propera per spem, veni per charitatem.*

Rursum hisce verbis : *surge, propera,* Christus evocat B. Virginem, primo, ut licet gravida, surgat et abeat in montana cum festinatione ad salutandum Elisabeth, eique serviendum. Ad hæc ut contendat in Bethlehem, ibique pariat Christum, utpote in patria Davidis, et in domo panis : Christus enim est panis Angelorum, æque ac hominum.

Denique hisce verbis multi censent Christum suavissime matrem in morte invitasse ad se in cœlum : quare ipsam non dolore, sed Christi desiderio et amore sanctissimam animam efflasse.

VERS. 11 : JAM ENIM HIEMS TRANSIIT, IMBER ABIIT ET RECESSIT.

VERS. 12 : FLORES APPARUERUNT IN TERRA NOSTRA, TEMPUS PUTATIONIS ADVENIT : VOX TURTURIS AUDITA EST IN TERRA NOSTRA.

EST periphrasis veris et vernæ amœnitatis, ad quam sponsus sponsam è lectulo evocat in agros et vineas ad earum culturam. In vere enim hiems cum suo frigore, nive, gelu et imbre transiit, flores apparent, putantur vites et frutices, turtures, cæteræque aves cantillant : turtures enim tota hieme ita in antris se abdunt, ut nemo sit, qui hieme turturem se vidisse asserat, teste Aristot. lib. 8. hist. Anim. cap. 16; quare ubi turtur apparet, certum est signum transiisse hiemem, et incipere ver : simili modo ver pingit Ovidius lib. 1. Fastor.

Omnia tunc florent, tunc est nova temporis ætas,
  Et nova de gravido palmite gemma tumet.
Et modo formatis operitur frondibus arbos,
  Prodit et in summum seminis herba solum.
Et lepidum volucres concentibus aera mulcent,
  Ludit et in pratis, luxuriatque pecus.
Tunc blandi soles, ignotaque prodit hirundo,
  Et luteum celsa sub trabe fingit opus.

Flores accipe non vitium, sed violarum, hyacinthorum, tuliparum, etc. Vites enim non florent, antequam putentur. Hebr. enim est נצנים *nitsanim*, quæ vox non tantum *flores*, sed et prima germina, sive primas baccas et gemmas ex stirpibus et fruticibus progerminantes significat, quales hîc etiam in vitibus accipi possunt. Pro *putationis* Hebr. est זמיר *zamir* : quod Vatablus aliique Hebraizantes vertunt, *cantillationis* ; in vere enim cantillant philomelæ cæteræque aves. Radix enim זמר *zamar* proprie significat putare, sive incidere vites et arbores : inde per metaphoram transfertur ad incisionem musicam, sive ad cantum, quo voces certis flexibus, numeris et tonis inciduntur, ut modulationem gratam auribus exhibeant; unde מזמור *mizmor* vocatur psalmus et psalmodia : hinc et Arabes *zambra* vocant chorum canentium. Verum Noster melius vertit, *putationis*, tum quia cantillationem avium sat significat *vox turturis* ; tum quia *putationis* vertunt Sept. Chald. Aquila et Symmach. tum quia sponsa invitatur hîc ad culturam vitium, puta ad putationem, ut copiosas uvas et vina proferant : tum denique, quia videmus initio veris putari vites ante æquinoctium vernum, antequam gemmescant et floreant, idque vinitori faciendum esse docet Plinius lib. 18. cap. 26 : *Putationem*, inquit, *æquinoctio peractam habeto* ; additque id faciendum, antequam canere incipiat cuculus : cuculus autem canit initio veris, teste Aristotel. lib. 9. Histor. animal. cap. 49. Unde Oppianus cuculum appellat *primum veris nuntium.* Et Columella, lib. 4. de Re rustica, cap. 10 et 14 : *Putandi*, inquit, *duo sunt tempora ; melius autem* (*ut ait Mago*) *vernum, antequam surculus progemmet ; quoniam humoris plenus facilem plagam, et levem et æqualem accipit, nec falci repugnat.*

Porro noster Sanchez putationem hanc accipit non vitium, sed balsami. Arbuscula enim balsami osse vel vitro incisa stillat opobalsamum suavissimum et odoratissimum, teste Plinio lib. 12. cap. 25. et Hegesippo lib. 4. 17. Salomonis enim vineæ præstantissimæ erant in agro Engadditano, in quo solo olim inveniebatur balsamum; putationem vero accipit pro ipsa lacryma seu gutta, quæ putando defluit, puta pro ipso opobalsamo metonymice. Hoc autem stillat non initio veris, sed adulto vere, puta solstitium, cum incipit æstas. Id recte competit Christo, qui opobalsamum doctrinæ, charitatis et sanctitatis stillavit in vita, ac sanguinis et aquæ, quibus abluimur in cruce. Unde Eccli. 24. 21. ait: *Quasi balsamum non mixtum odor meus.*

Verum hîc videtur agi de initio veris, cum primum transiit hiems et imber, cumque turtur et aves canere incipiunt ; quare potius simpliciter putatio vitium et fruticum hîc accipienda videtur. Fateor tamen hîc ver non tantum incipiens, sed et proficiens ac adultum, ipsamque æstatem accipi. Nam Apostoli, qui hîc notantur, cœperunt prædicare post Pentecosten, uti jam dicam.

Chaldæus, de more referens hæc ad Judæos ex Ægypto liberatos, sic vertit : *Quoniam ecce tempus subjectionis, quod simile est hiemis, cessavit ; et anni, quos dixi Abrahæ inter divisiones, abbreviati sunt ; et dominium Ægyptiorum, quod comparatum est pluviæ continuæ, transivit et abiit, et non addetis ultra videre eos usque in seculum.* Vers. 12. *Moyses autem et Aaron, qui comparati sunt ramis palmarum, apparuerunt, ut ederent miracula in terra Ægypti ; et tempus putationis primogenitorum advenit ; et vox Spiritus Sancti redemptionis, quam dixi Abrahæ patri vestro. Jam enim audistis quid dixerim ei, et etiam populum cui servituri sunt, judicabo ego, et postea egredientur cum substantia magna ; et nunc volo facere quod juravi ei in verbo meo.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

CHRISTUS sponsus Ecclesiam primitivam quasi sponsam, puta Apostolos in Pentecoste recepto jam Spiritu Sancto evocat, ut vineas, id est, Ecclesias Judææ ac cæterarum gentium excolant.

Dicit ergo : Jam hiems, id est, rigor et timor legis Mosaicæ, inquit Origen. Theod. et S. Greg. ac frigus geluque infidelitatis gentium transiit, imber errorum et vitiorum abiit, quia sol vernus, puta Spiritus Sanctus, illuxit, qui calore suo tam hiemem, quàm imbrem fugavit, ac flante Austro gratiæ suæ flores sanctorum, uti fuere primi credentes, ac martyrum, ut SS. Innocentium, S. Jacobi, S. Stephani, et sociorum produxit in terra nostra : tempus ergo putationis advenit, quo vos, ô Apostoli, Judæorum et gentium ignorantiam et infidelitatem, omnemque cupiditatem rerum temporalium gladio fidei amputetis, ut fructus bonorum operum proferant.

Vox turturis audita est in terra nostra.] Turtur hìc solitarius, pudicus et gemens fuit S. Joannes Baptista, ait Nyssenus, cujus vox et vita non aliud fuit quàm gemitus et prædicatio pœnitentiæ : *Pœnitentiam, inquit, agite; appropinquavit enim regnum cælorum*, Matth. 3. et Lucæ 4. Joannes ergo fuit finis legis veteris, et exordium Evangelii, juxta illud Christi : *Lex et Prophetæ usque ad Joannem; ex eo enim regnum Dei evangelizatur, et omnis in illud vim facit*, Lucæ 16. 16. Rursum vox turturis fuit prædicatio S. Petri et Apostolorum. Unde, ea audita, Judæi pœnitentes de Christi à se occisi nece, dixerunt : *Quid faciemus, viri fratres? Petrus vero ad illos : Pœnitentiam, inquit, agite, et baptizetur unusquisque vestrûm in nomine Jesu Christi in remissionem peccatorum vestrorum, et accipietis donum Spiritus Sancti*, Act. 2. 37. Idem dixit Cornelio Centurioni, qui primus è gentibus ad Christum à S. Petro conversus, ostium aperuit Apostolis ad obeundum convertendumque omnes gentes, Act. 10. 42. Tempus ergo legis novæ fuit ver Evangelii, quo Christus quasi sol calore gratiæ suæ omnem infidelitatis et concupiscentiæ hiemem discussit, floresque et fructus bonorum operum produxit; unde tunc apparuerunt flores martyrum, putationes, id est mortificationes et austeritates religiosorum et anachoretarum, turtures viduarum et virginum, quæ se Christi amore castraverunt propter regnum cœlorum. Turtur enim castitatis est exemplar, ait Aponius, S. Bernard. et alii. Imo S. August. homil. 33. inter 50. et S. Hieron. lib. 1. contra Jovin. et S. Ambr. lib. de Isaac, c. 4: *Ubi, inquit, ante impudicitia, ibi castitas.* Ita quoque Cassiodor. Beda, Ansel. Rupert. et alii. Porro per flores Origen. accipit quoslibet credentes, Aponius innocentes pro Christo occisos, S. Ambr. in psal. 118. ser. 6. Apostolos : *Boni flores*, ait, *Apostoli, qui diversorum scriptorum atque operum suorum fuderunt odorem.* Per turturis vocem accipiunt Apostolorum prædicationem Cassiodor. Beda, et Rupert. Pauli, Philo Carpathius; Christi, S. Cyrillus lib. 15. de Adoratione; Ecclesiæ, Gregorius.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Primo, Christus animam peccatricem evocat ad pœnitentiam et justitiam, dicens : Surge è lecto peccati; jam enim hiems peccatorum, et imber concupiscentiæ transiit; illuxit enim tibi gratia mea, quæ te amore calefaciat, ac pœnitentiæ virtutumque flores et fructus producat, ut fias formosa instar columbæ Deo tuo.

Quare notantur hìc tres actus pœnitentiæ, puta contritio per flores, confessio per vocem turturis; satisfactio per putationem; contritionis enim actus est quasi emicans flos fidei, spei et charitatis, ex quo nascitur fructus justificationis. Vox turturis est confessio gemebunda pœnitentis; putatio est satisfactio, qua per jejunia, lacrymas, aliaque opera pœnalia castigatur præterita culpa, et futuræ occasio amputatur et succiditur.

Huc facit quod turtur sit pœnitentiæ symbolum, nam post mortem conjugis perpetuo gemit et mœret; quare nunquam in viridi ramo uti ante, sed semper in arido residet, nunquam in aqua seipsam inspicit, ne comparis sui mortui imago, et memoria sibi occurrat; nec aquam claram et elimem uti ante, sed turbidam et limosam bibit, imo aquam limpidam pede turbat antequam bibat, uti tradunt Physici, et ex iis Sanchez. Unde Baptista Mantuanus :

> Sicut ubi amisso thalami consorte, per agros
> Sola volat turtur, nitidis nec potat in undis,
> Ne comitis prisci tristetur imagine visa,
> Nec viridi post hæc fertur considere trunco.

Secundo, Christus evocat animam sanctam ab otio et torpore, ad studium virtutis et bonorum operum, scilicet ut producat flores eleemosynæ, putationem jejunii et mortificationis, ac vocem turturis, id est, orationem et meditationem, item pios gemitus, et suspiria ex corde devoto, et amoris pleno instinctu columbæ, id est, Spiritus Sancti manantes, de quibus ait Apost. Rom. 8. 26: *Ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.* Unde S. Bern. ser. 59 : *Vox turturis, inquit, quare non turturum? Forte Apostolus solvit, ubi ait : Quia ipse spiritus postulat pro sanctis gemitibus inenarrabilibus. Ita est, ipse inducitur gemens, qui gementes facit, et quamvis multi sint, quos ita gemere audias, unius per omnium labia vox sonat.*

Addit turturem notare amantes silentii et solitudinis, et consequenter orationis et gemitus; turtur enim amat solitudinem. In solitudine enim Christus loquitur ad cor, ait Origen. imo Osee cap. 2. Porro quomodo mortificatione jugi et continua, mortificandæ sint cupiditates, ex inolita natura corrupta semper repullulantes, pulchre docet S. Bernard. serm. 58. Insuper, ut ait S. Ambros. lib. 2. Apol. David, cap. 3 : *Est hiems non temporis, sed mentis, quæ agrum animæ fecundum omni flore despoliat, quando animo frigus illabitur, quando vapor animi evanescit, quando solvitur vigor sensus, quando nimius humor exundat in mentem, quando interior calligat aspectus.* Hiemem hanc graphice depingit Nyssen. hom. 5. ubi et ait animam sanctificatam per Christi gratiam proferre flores virtutum, fructum vero prolaturam in tempore suo. Sic et Cassiodor. Origen. Beda, Ansel. Bernard. per flores accipiunt virtutes, puta virtutum primordia.

Tertio, vox turturis est gemere, et gemendo suspirare ad Deum. Unde Virgil.

> Nec gemere aeria cessabit turtur ab ulmo.

Turtur enim castissima, assidue perstans in gemitu defuncto compare suo, perseverantis amoris simulacrum est, ut docet S. Basil. homil. 8. Hexam. S. Ambros. lib. 5. Hexam. 13. ac Nazianz. Orat. ad Virginem, ait :

> — Turtur viduata marito,

Extinctum assiduo gemitu luctuque requirit.
O vere sapiens volucris!

Ita ad Deum gemit, suspirat et anhelat S. August. in Meditat. præsertim cap. 36. ubi inter alia ait: *Da mihi evidens signum amoris tui, irriguum lacrymarum fontem jugiter emanantem, ut ipsæ quoque lacrymæ, tuum in me testantur amorem, ipsæ prodant, ipsæ loquantur, quantum te diligit anima mea, dum præ nimia dulcedine amoris tui, nequit se à lacrymis continere, etc. Da mihi irriguum superius et irriguum inferius, ut sint mihi lacrymæ meæ panes die ac nocte.*

Anagogice, evocatur hìc anima sancta, ab exsilio hujus vitæ ad cœlestem patriam et gloriam; dicit ergo ei Christus: Veni in thalamum meum, sponsa mea, ô anima sancta, jam hyems torpidæ mortalitatis transiit, imber fluxæ concupiscentiæ, æque ac ærumnarum, persecutionum, angorum, sollicitudinum, quæ in hanc vitam assidue, quasi imbres è cœlo, in homines copiose depluunt, jam abiit et recessit; flores cœlestis gloriæ jam apparent, tempus putationis, quo scilicet omnes vitiorum et miseriarum radices per mortem à te amputentur, advenit; vox turturis, qua ingemiscens ad hanc redemptionem corporis tui multoties suspirasti, exaudita est; veni ergo, ingredire in locum gloriæ et beatæ immortalitatis. Ita S. Gregorius: *Flores*, ait, *apparuisse in terra dicuntur, quia sanctæ animæ cum à corporibus recedunt, in cœlo recipiuntur. Et quia in hac vita quamvis hyems fuerit, à bono opere non torpuerunt; mox ut recesserunt in terra viventium, gloriose floruerunt. Bene ergo sequitur, quod dicit: Tempus putationis advenit, quia quo amplior electorum numerus in cœlo congregatur, eo celerius reprobi ab Ecclesia tamquam sarmenta inutilia amputantur, ut mundus citius finiatur.* Et paulo post: *Quid per turturem nisi Ecclesia? Quid per terram sponsi nisi vita illa beata designatur. Sed vox turturis in terra sponsi audita esse dicitur, quia dum pro desiderio suo sancta Ecclesia deprecatur à Christo in cœlo clementissime exauditur.* Sic et Origen. Justus Orgelit. Theodor. et alii qui per hyemem accipiunt perturbationes et tribulationes hujus vitæ, per imbrem vitiorum procellas. Addit S. Greg. hom. 16. in Ezech. flores esse cœlestis gloriæ prægustus, quos sancti in hac vita, ac præsertim in morte à Deo hauriunt: *Tunc*, ait, *apparent flores in terra, quia cum de æternæ beatitudinis vita, quædam suavitatis primordia prægustare anima cœperit, quasi jam in floribus odoratur exiens, quod, postquam egressa fuerit, in fructu uberius habebit.*

Porro S. Ambros. ser. 6. in psal. 118. pro *tempus putationis* legit *tempus secandi, quo matura*, inquit, *in horrea frumenta conduntur, et qui metit mercedem accipit.* Unde et Philo Carpath. ait, hoc esse tempus mortis.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS,

De Christo et B. Virgine.

Initio veris, puta die 25. Martii sub Æquinoctium, angelus Gabriel annuncians B. Virgini, Christi conceptionem, illaque præbente consensum, Verbum caro factum est. Tunc ergo longa hyems Prophetarum, et legis durissimæ transiit, abiit imber peccatorum, iræque et minarum Dei, ac ver jucundissimum vernans floribus gratiæ, reconciliationis, et remissionis peccatorum, ac apertionis cœli apparuit, cum ortus est sol justitiæ Christus Dominus, tunc pariter fuit tempus putationis, id est, gratiæ et pœnitentiæ, per quam amputantur pravæ peccatorum consuetudines, et noxiæ concupiscentiarum delectationes præciduntur; per illam enim fit spiritualis circumcisio in spiritu, cujus illa Judæorum in carne circumcisio typus fuit et umbra, Rom. 2. Tunc vox turturis, id est castissimæ Virginis suspirantis ad Christi incarnationem, audita est: *Ecce*, inquit, *ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum.* Lucæ 1. Ita Rupertus. Rursum vox turturis fuit exsultatio Joannis in utero matris, cum illa à B. Virgine jam à Christo gravida salutaretur. Lucæ 2. Ad hæc vox turturis fuit vox Annæ viduæ, quæ 85. annorum non recedens à templo, loquebatur de Christo omnibus, qui exspectabant redemptionem Israel, ait Justus Orgelit. Possunt quoque flores Judææ nuncupari Christus, ait Origen. et Joannes in utero matris jam concepti.

Insuper Patres censent hìc describi tempus felicissimum, quo Christus in carne (caro enim et humanitas Christi, est primaria hìc sponsa Verbi, ut dixi in Prœmio c. 2.) cum Judæis conversatus est, ac in vere, puta in Paschate passus est et resurrexit. Ita Cassiodor. Beda, Origen. Theodor. Nyssen. Philo, Aponius, Rupertus, Bernard. ser. 58. qui docet tempus hyemis fuisse Apostolis, à passione Christi usque ad adventum Spiritus sancti, qui hyemem, id est, timoris et torporis frigus suo charitatis ardore resolvit, et in ver, æstatemque divinam convertit; per imbrem vero accipit Judæorum blasphemias, Pharisaicas traditiones, Philosophorum loquacitatem, Hæreticorum erroneas doctrinas, et omnes turbulentos spiritus: *Christus*, ait S. Bernard. *ut flos è terra surrexit et apparuit, et cum illo multa corpora sanctorum, ut multi flores surrexerunt et apparuerunt multis.* Unde Poeta Christianus ver naturæ et Christi ita depingit:

Vere pubentes renovantur agri,
Pampino gemmæ redeunt, viretque
Frons in arbustis, juvenescit omni
Gramen in horto.
Verna tempestas viget ante tempus,
Omne ver anni decus et venustas,
Ver et acceptum superis, origo est
Rebus et horis.
Nuncium cœli Deus ad Mariam
Vere dimisit, cruce tunc et hostes
Vicit infernos: Lachesique ferrum
Christus ademit.

Denique Hugo Victor. ser. de Assumpt. B. Virginis sub finem tom. 2. docet vocem turturis esse vocem amoris, quo æstuabat B. Virgo: *Vox turturis*, inquit, *amori canit et dilectioni, et habet singularem dilectionem turtur, cui canit vel præsenti gaudium, vel absenti affectum. Igitur vox turturis tota de amore, et non novit aliud præter amorem turtur; et illi singularis amor est, qui soli non adjungit alterum; et æternus, qui nec primo secundum. Ergo vox turturis amori cantat, et amoris canticum est vox turturis; et ardent corda ad vocem turturis; unum est quod sonat vox turturis, et semper illud sonat et resonat, et non fastidit umquam. Semper idem canit, qui semper idem diligit. Et quis dignus erit audire*

vocem turturis? In solitudine canit, et semper solitudinem diligit turtur, quia singularem dilectionem quærit. Et paucis interjectis : *O speciosa inter filias Jerusalem, audisti vocem turturis, audisti et intellexisti. Intus loquebatur, et tu intus eras, ideo audivisti et intellexisti, et dixisti; vox dilecti mei. Intellexisti enim quia vox dilecti erat, et de dilectione erat; non enim intellexisses nisi dilexisses, quia dilectionis verbum erat, et non poterat nisi à diligente intelligi. Dilectus loquebatur, et dilectæ loquebatur, et dilectio commendabatur. Quia ergo vocem dilecti audisti, et dilectionem intellexisti. Ne differas ultra. Surge velociter.*

Vers. 13. Ficus protulit grossos suos : vineæ florentes dederunt odorem suum : surge, amica mea, speciosa mea, et veni.

Ficus protulit grossos suos, vineæ florentes (Symmach. *vitium flos dedit*) dederunt odorem suum : surge, amica mea, speciosa mea, et veni.] Septuag. *Arbor fici produxit germina sua, vites florentes dederunt odorem suum.* Pro *florentes* græce est, κυπρίζουσαι, id est, *cyprissantes*, hoc est, instar cypri florentes et redolentes. Grossi vocantur primæ ficus, qui quandoque immaturi decidunt, sed dant specimen et spem maturitatis et perfectionis cæterorum ; quandoque maturescunt, suntque dulces et suaves, teste Columella lib. 5. cap. 10. grossos ergo hîc intellige deciduos, vel potius maturescentes. Hebr. enim est, פג *pag* ; unde Latinum *ficus ; pag* autem nonnulli Hebræi derivant à פנג *panac*, elisa media *Nun*, id est, *deliciatus est* ; ficus enim recentes sunt deliciæ oris et stomachi, præsertim grossi, sive primæ maturæ, de quibus Mich. cap. 7. dicitur : *Præcoquas ficus desideravit anima mea.* Pro *florentes*, Hebr. est סמדר *semadar.* Quod significat florem sive folliculum vitis, cum jam granescere incipit, ac minuta uvarum grana producit. Ecce quod vers. præcedenti dixi hîc notari ver non tantum incipiens, sed et proficiens sive adultum. Nam ficus proferunt grossos et vineæ florent ac granescunt, vere adulto. Nominat præ cæteris arboribus ficum, et vitem, quia harum fructus, puta ficus et uvæ, sunt suavissimi et præstantissimi ; omnis enim fructus aliarum arborum habet aliquid aquosi, crudi et incocti, sola ficus ob calorem nihil habet crudi, sed omne maturum et percoctum ; nec lapillos aut nucleos habet ullos, sed merum succum, edulem, et sacchareum, sive melleum. Unde ille ficum aiebat esse bursam mellis, hisce fructibus sponsus invitat sponsam è lectulo in agrum et vineam.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS,

De Christo et Ecclesia.

Apostolis in vere puta in Pentecoste, et deinceps prædicantibus, ficus protulit grossos, id est, multi Judæi ad Christum conversi sunt, et vineæ florentes, id est, gentes credere incipientes, dederunt odorem sanctæ vitæ, famæ, et exempli, suum, indeque spem magnæ fertilitatis puta conversionis omnium omnino gentium. Porro sicut grossi nonnulli maturescunt, sed perplures immaturi decidunt; sic pauci ex Judæis in fide fuere constantes ; perplures enim ex eis à fide defecerunt, et in Judaismum relapsi sunt; multos enim ex turba Christus prædicando convertit; sed major eorum pars od metum Pontificum et Scribarum deficit, præsertim dum vidit Christum pati, crucifigi, et mori. Similiter Joannes Baptista multos Judæorum sua austeritate et efficacia prædicandi convertit, sed multi ex iis in pristina scelera relapsi sunt. Unde Christus Joannis 5. loquens de Joanne : *Ille*, ait, *erat lucerna ardens et lucens ; vos autem voluistis ad horam exsultare in luce ejus*, quasi horariam significans fuisse eorum conversionem. Quosdam vero ipsemet Joannes arguebat non sincere credentes : *Progenies viperarum*, inquiens, *quis vobis demonstravit fugere à ventura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitentia, etc.*

Porro de iis, qui Christo prædicanti crediderunt, quam pauci permanserint fideles, vel ex eo liquet, quod, eo adhuc prædicante, multi discipulorum abierunt retro, ita ut conversus diceret ad duodecim : *Numquid et vos vultis abire?* In passionem quoque traditus, etiam ab his ipsis duodecim fuit derelictus, et fere ab omnibus abnegatus, inclamante fortiter universa multitudine Judæorum ante faciem Pilati : *Tolle, tolle, crucifige, crucifige eum. Sanguis ejus super nos, etc.* Matth. 26. Denique quam fuerit immaturus ille Judaicæ pænitentiæ fructus et grossus, liquet ex eo quod ait Paulus Judæis : *Vobis oportebat primum loqui regnum Dei, sed quoniam repellitis illud, et indignos vos judicatis æterna vita, convertimur ad Gentes.* Actor. 13. 46. At vero florentes vineæ odorem suum dederunt gratissimum, quoniam videlicet Gentium populi per orbem universum dispersi, qui usque ad Christi adventum infructiferi, quasi in hyeme quadam idololatriæ perpetua fuerant, ad prædicationem SS. Apostolorum statim florere cœperunt, ac florendo odorem suavissimum gratissimumque in naribus Domini Sabaoth effudere, qui proinde halitu virtutis et famæ suæ, omnia holocausta et thymiamata legis veteris longe superavit. Ita S. Greg. Nyssen. Cassiodor. Beda, Philo, Anselm. Rupert. et S. Bernard. Idipsum facto repræsentavit Christus cum esuriens quæreret ex ficu fructus, nec inveniens illi maledixit, dicens : *Nunquam ex te fructus nascatur in sempiternum, arefacta est continuo ficulnea.* Matth. 21. 19. ficulnea enim hæc, æque ac illa, quam herus ob sterilitatem jussit succidi Lucæ 13. 6. repræsentabat Synagogam, puta Judæorum in fide ariditatem et reprobationem, uti docet S. Hieronym. Gregor. Hilar. cæterique Patres Græci et Latini unanimi consensu.

Audi S. Ambrosium, lib. 7. in Lucam cap. 13. ficum comparantem cum aliis arboribus : *Aliæ*, inquit, *florem ferunt antequam fructum pomaque ventura prænuntio sui flore designant; hæc sola ab initio germinat poma pro floribus. In aliis flos decutitur, et poma nascuntur; in hac poma decidunt, ut poma succedant; ergo priora illa cassa fructuum, vice floris emergunt.* Deinde idipsum Judæis et Gentibus applicans : *Specta nunc*, inquit, *cultus et animos Judæorum qui quasi primi fructus male feracis Synagogæ, grossi labentis similitudine corruerunt, ut mansura supra ævum nostri generis poma succederent. Etenim primus Synagogæ populus, quasi radice operum infirmus arenti, ubertatem sapientiæ naturalis haurire non potuit. Et ideo velut inutilis decidit fructus, ut quasi ex iisdem claviculis arboris fructuosæ, de pinguedine religionis antiquæ, novus Ecclesiæ populus emergeret. Ergo ille, qui erat, esse desinit, ut iste inciperet qui non erat. Primi tamen ex Israel,*

quos naturæ validioris ramus extulerat sub umbra legis et crucis, in utriusque sinu, succo gemino colorati, grossi maturescentis exemplo, pulcherrimorum gratia fructuum cæteris præstiterunt, quibus dicitur : Sedebitis super duodecim thronos judicantes duodecim tribus Israel, Matth. 19.

Huc pertinet expositio S. Anselmi : Ficus protulit grossos suos, id est, ait, legis veteris præcepta, velut fructus inutiles deciderunt. Nam, ut ait S. Bern. ser. 60 : *Et vere quid non grossum in gente illa? Nec actus profecto, nec affectus, nec intellectus, sed nec ritus quem in colendo Deum habuit. Nam actus in bellis, affectus in lucris erat totus, intellectus in crassitudine litteræ, cultus in sanguine pecudum et armentorum.* Subdit deinde perfectam fuisse à Synagoga Judæorum hanc grossorum productionem : *Cum Christum occidit, tunc completa est malitia ejus, juxta quod ipse eis prædixerat : Implete mensuram patrum vestrorum unde in patibulo traditurus jam spiritum, consummatum est, inquit. O qualem consummationem dedit grossis suis ficus hæc maledicta, et subinde æterna ariditate damnata!* Et pluribus interjectis: *Ex tunc itaque dici potuit, quia ficus protulit grossos suos, cum jam videlicet legitima illius populi esse cœperunt quasi in exitu super summum, ut novis (juxta veterem prophetiam) supervenientibus vetera projicerentur. Non aliter sane quam quomodo grossi cadunt, et cedunt suborientibus ficubus bonis.* Subdit deinde S. Bernard. Sicut vineæ florentis odore fugantur serpentes, sic fervore primorum Christianorum fugatos esse dæmones; additque : *Cæterum si vinea anima, flos opus, odor opinio est, fructus quid? Martyrium. Et vere fructus vitis, sanguis est martyris.* Sic et S. Gregorius : *Ficus,* ait, *protulit grossos suos, quia S. Ecclesia martyres suos ad æternam patriam præmisit.* Sic et Aponius.

Symbol. ficus est Christus et Christi crux : Primo quia ficus ramos et folia habet rara, vaga et vilia; ita Christus et crux specie externa, mundanis vilis fuit et despectus. Secundo, quia ficus nullos flores emittit, sed pro floribus illico dat fructus, eosque dulcissimos; sic Christus illico dedit suavissimos fructus, cum Judæos et Gentes salvavit. Tertio quia multi censent pomum vetitum, quod comedit Adam, fuisse ficum. Ita Theodoret. Gennad. Isidor. et alii quos citavi. Genes. 3. Decuit ergo Christi crucem, vel fieri ex ficu, vel ea significari, ut ficus quæ mortem dederat inobedienti Adæ illiusque posteris, vitam daret obedienti Christo et Christianis. Hinc Bellonius, qui terram sanctam et totum Orientem peragravit lib. 2. Observ. 88. subindicat materiam crucis Christi fuisse ficum, quod hæc arbor frequens in Palæstina, frequens quoque esset in fabrorum officinis, licet aliter sentiant, uti dicam cap. 7. 8. Vites sunt Apostoli, quia vites è toto orbe transplantatæ, copiosas uvas et vinum conversionis Gentium Deo et Christo protulerunt.

Symbol. rursum S. Bernard. in Declar. per grossos accipit dignitates Ecclesiasticas, quas multi ambiunt; sed varie, quia grossi sunt mox casuri : *Ficus,* inquit, *protulit grossos suos, quos videlicet, persecutione cessante, inclyta facta sit Ecclesia, posita in superbiam seculorum. Quam sane excellentiam et sublimitatem dignitatum congrue satis grossos vocat, ut futura in his moneat quam præsentia cogitare; grossi enim præsagia sunt futurorum fructuum; quia quæ videntur, temporalia sunt, quæ autem non videntur, æterna.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS,

De Christo et anima sancta.

Ficus et vitis fideli cuilibet excolenda, est anima : hæc enim, si rite colatur, dabit ficus suavissimas mansuetudinis, patientiæ, eleemosynæ, suavitatis morum et sermonum; ac uvas, vinumque charitatis, quod mentem accendit et Dei amore inebriat. Hinc illud Prov. 27. 28 : *Qui servat ficum, comedet fructus ejus.* Vide ibi dicta. Audi S. Bernard. serm. 60. *Dico autem per gratiam Dei, quæ in nobis est, et ficus nos habere et vineas. Ficus quidem, quia suaviores in moribus sunt; vineas vero, quia spiritu ferventiores. Omnis qui se inter nos communiter socialiterque agit, et non solum sine querela conversatur inter fratres, sed et multa cum suavitate fruendum se omnibus præbet in omni officio charitatis, quidni illum vicem agere ficus convenientissime dicam?* Et pluribus interjectis : *Jam qui vineæ sunt, severiores nobis quàm suaviores se exhibent, in spiritu vehementi agentes, zelantes pro disciplina, vitia acerrime corripientes, aptantes sibi congruentissime vocem suam : Nonne qui oderunt te, Domine, oderam, et super inimicos tuos tabescebam? Item, Zelus domus tuæ comedit me, et mihi quidem illi in dilectione proximi, isti in dilectione Dei eminere videntur.*

Generalius Theodoretus per grossos accipit primos animæ fructus fidei, quos sequuntur fructus bonorum operum. Porro qui sint grossi S. Bernard. initio serm. sic explicat : *Vere ficus est populus fragilis spiritu, parvulus sensu, animo humilis, cujus primi fructus (interim nomini alludamus) grossi utique et terreni : Nec enim popularis est studii, primum quærere regnum Dei et justitiam ejus; sed ut ait Apostolus, cogitare quæ mundi sunt, quomodo placeant uxoribus, vel illæ viris : tribulationem tamen carnis habebunt hujusmodi; sed in novissimis non negamus eos fructus fidei assecutos, si bonam habuerint novissimam confessionem, maximeque si carnis opera eleemosynis redemerint. Ergo primi plebium fructus, nec fructus sunt, non magis quàm ficuum grossi, qui ad nihil utiles sunt, nisi quod secuturi fructus sunt quidam prænuntii, sed immature cadunt et dant locum maturandis, ipsi minime habiles ad crescendum.*

Anagogice ficus et vitis repræsentant suavitatem patriæ cœlestis : ibi enim nos Deus ficubus cœlestibus et vino divino potabit, juxta illud Christi promissum : *Et ego dispono vobis regnum, ut edatis et bibatis super mensam meam,* Lucæ 22. 30. Et : *Dico vobis, quia non bibam amodo de hoc genimine vitis usque in diem illum, cum illud bibam vobiscum novum in regno patris mei,* Matth. 26. 29. Hinc et Christus finem mundi, diemque judicii et resurrectionis repræsentavit per ficum : *Videte ficulneam,* inquit, *et omnes arbores, cum producunt jam ex se fructum, scitis quia prope est æstas; ita et vos cum videritis hæc fieri, scitote quoniam prope est regnum Dei,* Lucæ 21. 29.

Huc spectat versio Chaldæi, qui hæc refert ad ingressum Hebræorum in terram promissam ubi quisque quietus, lætusque sedit sub

vite et ficu sua. Hic enim ingressus, fuit typus introitus in terram viventium puta in cælum. Audi Chald. *Cœtus Israel, qui comparatus est præcocibus ficubus, aperuit os suum, et dixit canticum super mare carectosum, et etiam pueri et infantes laudaverunt dominatorem seculi linguis : illico dixit eis dominator seculi : Surge tibi congregatio Israel, dilecta mea et formosa mea, vade hinc ad terram, quam juravi patribus tuis.*

Porro sicut grossi præcedunt ficus, earumque fertilitatem prænuntiant : sic boni virtutis actus prænuntii sunt dulcissimorum fructuum, quibus perfruemur in cœlo. Ita Nyssenus. Hinc rursum Origen. hom. 4. ex quatuor per vites florentes accipit angelos, qui *hominibus*, inquit, *largiuntur odorem suum, id est, doctrinæ et institutionis bonum, quo instruunt et imbuunt animas, donec ad perfectionem veniant, et incipiant capaces fieri Dei.* Et post nonnulla : *Angelicæ*, inquit, *virtutes, quibus electi quique et beati in resurrectione sociabuntur, qui erunt sicut angeli Dei, ipsæ sunt florentes vites et vineæ, quæ odorem suum unicuique animæ, et gratiam quam à conditore suscepit prius, et nunc iterum perditam recuperavit, impertiunt, suavitateque cœlestis odoris fœtorem tandem abjectæ ab eis mortalitatis, corruptionisque depellunt.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS,

De Christo et B. Virgine.

Vinea Domini Sabaoth, domus Israel est, ait Propheta. Vineæ ergo, id est, *Patriarchæ*, inquit S. Bernard. *Christum in carne nasciturum et moriturum adoraverunt, at non dederunt odorem suum, quia secretum suum non publicaverunt. Dederunt autem postea, cum per successiones generationum nascentem ex se Christum secundum carnem, partu virgineo seculis ediderunt. Tunc plane, inquam, spirituales illa vineæ dederunt odorem suum, cum apparuit benignitas et humanitas Salvatoris nostri Dei, et cœpit præsentem habere mundus, quem pauci adhuc absentem præsenserant.* Et post nonnulla : *Dictum est itaque vineas dedisse odorem, sive quia fideles animæ bonam de se ubique opinionem spargunt, sive quod palam facta sunt mundo oracula et revelationes Patrum, et in omnem terram exivit odoratus eorum, dicente Apostolo manifeste, magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, justificatum est in spiritu, apparuit angelis, prædicatum est Gentibus, creditum est mundo, assumptum est in gloria*, 1. Timoth. 3. Hinc tres Anonymi apud Theodor. per vinearum, id est, Ecclesiæ florem intelligunt tres Magos, qui fuere primitiæ gentium credentium, dum in Bethleem venerunt ad Deiparam, ac Christo obtulerunt thus quasi Deo, aurum quasi regi, myrrham quasi mortali, et pro hominum salute morituro.

SURGE AMICA MEA, SPECIOSA MEA, ET VENI.] Hac iteratione, inquit Nyssen. suscitatur anima ad progrediendum semper in virtute, et proficiendum in spiritu : *Neque enim ei*, inquit Nyssen. hom. 5. *qui vere surgit, umquam deerit semper surgere, neque ei, qui currit ad Dominum, umquam consumetur amplum et latum campi spatium, ad divinum cursum perficiendum. Oportet enim semper surgere et excitari, et per cursum appropinquando numquam cessare. Quamobrem quoties dicit : Surge et veni, toties ad id, quod est melius ascensioni ea, quæ deinceps sequantur, à Verbo adjiciuntur.* S. Bernard. vero serm. 61 : *Commendat*, inquit, *sponsus multam dilectionem suam iterando amoris voces. Nam iteratio, affectionis expressio est, et quod rursum ad laborem vinearum sollicitat dilectam, ostendit quàm sit de animarum salute sollicitus. Nam vineas animas esse jam audistis.*

VERS. 14. COLUMBA MEA IN FORAMINIBUS PETRÆ, IN CAVERNA MACERIÆ, OSTENDE MIHI FACIEM TUAM, SONET VOX TUA IN AURIBUS MEIS, VOX ENIM TUA DULCIS, ET FACIES TUA DECORA.

COLUMBA MEA IN FORAMINIBUS PETRÆ, IN CAVERNA MACERIÆ (Hebraice *in secreto illius gradus, vel scalæ.* Vatabl. *in recessu scalarum, vel in abscondito gradus, id est, cochleæ*, id est, *Christi*, ait, *per quam ad Christum ascendemus* :) OSTENDE MIHI FACIEM TUAM.] Septuag. Vaticani : *Tu columba mea in tegumento* (S. Ambros. et Origen. *in velamento*) *petræ juxta promurale.* S. Ambr. serm. 6. in psal. 118. *Juxta præmunitionem.* Compl. *Veni tu, columba mea, in tegmine petræ.* (Syrus, *in velamine sepis*) *inhærens antemurali, ostende mihi aspectum tuum.* Columbæ enim agrestes nidificant non in columbariis uti domesticæ, sed in foraminibus rupium et cavernis maceriarum, id est,ruderum, lapidum aggestorum, murorum dirutorum, q. d. Memento, ô sponsa, te, æque ac me esse pastores rurales, qui instar columbæ liberæ et agrestis, rure in ruinis ædium et rupium commorantur : quare exi è domo et urbe, ac mecum in agrum perge, ubi læte rusticabimur, pascemur, oblectabimur. Unde Origenes censet hic non notari terminum *à quo* sed *ad quem*, puta locum ad quem sponsa, invitante sponso, venire debeat, q. d. Veni ut habites mecum in foraminibus petræ : *Addit*, inquit, *hoc, ut ostenderet ei locum ad quem venire debeat, qui locus sub velamento et tegmine saxi sit positus ; sit autem idem locus, non tam juxta murum, quàm juxta promurale quoddam : promurale autem dicitur, cum extra muros, qui ambiunt civitatem alius ducitur murus, et est murus ante murum.*

Sic sensus erit, q. d. Veni, ô sponsa, et egredere è domo et civitate in agros, ibi in umbrosis tabernaculis in petra excisis quieti, lætique commorabimur. Sic et Rupert. et S. Bernardus, quem audi : *Ne timeas, ô sponsa, quasi hæc, ad quem te hortamur opera vinearum, negotium amoris impedire, seu interrumpere habeat. Erit certe, et aliquis usus in ea ad id, quod pariter optamus. Vineæ sane macerias habent, et diversoria grata verecundis.*

Aptius noster Sanchez censet hic notari terminum *à quo* : sponsa enim evocari è foraminibus petræ ad apertum aerem vinearum ; ut liberum spiritum ex libero et sereno cœlo trahat. Sponsa, inquit, timida et commoditati suæ studens, propter hyemis immite frigus domi se continens, instar columbæ in foraminibus petræ se abscondens, horret cœli aperti, solique duri quam gravem putat esse, inclementiam ; non audet sub dio pernoctare cum sponso, cubile amat, et ibi se fovet, atque indulget, sicut in suis lustris nonnullæ feræ, et reptile animantium genus in suis cavernis hy-

berni temporis incommoda declinant. Ex hoc ergo recessu atque mollitie sponsam evocat, affirmans à se satis esse provisum, ne quid sit in his nuptiis, quod timere possit. Quamvis enim in agro subeundi sint imbres, æstus, labores, et dolores, imo mors ipsa pro animarum salute, tamen hæc omnia dulcia facit amor Christi pro vobis crucifixi, atque sub felle crucis Deus mel et mannam miræ voluptatis abscondit : quo gustato atque explorato sentiens sponsa, quàm crux Christi sit dulcis, ultro sponsum in agrum laboris et crucis evocat, cap. 7.

Porro Chald. hæc refert ad Hebræos clausos montibus et rupibus, cum transierunt mare rubrum : *Quando, ait, persecutus est Pharao impius populum domus Israel, erat cætus similis columbæ, quæ clausa est foraminibus petræ, quam serpens coarctat intrinsecus, et accipiter coarctat eum extrinsecus : sic erat cætus Israel clausus à quatuor partibus mundi; quoniam ante eos mare, et post eos persequebatur hostis, et à duobus lateribus eorum erant deserta plena serpentibus ignitis, qui mordebant et occidebant veneno suo filios hominum : illico autem aperuit os suum in oratione coram Domino, et descendit vox de cælis excelsis, et sic ait : Tu congregatio Israel, quæ comparata es columbæ mundæ, et occultata es in clausura foraminum petræ, et absconditis graduum, ostende mihi, etc.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS,

De Christo et Ecclesia.

Christus Ecclesiam timore Judæorum perculsam, et instar columbæ in antris petræ latentem, hoc est, Apostolos in Sion post ascensum Christi delitescentes, et orationi meditationique passionis Christi deditos, misso in Pentecoste Spiritu Sancto, animosos, fortesque efficiens, foras evocat, ut in publicum prodeant, ibique in agris et villis ipsi et cæteris suam faciem ostendant, ac vocem prædicationis audiri faciant, utpote sibi suavem et auditoribus salutarem. Sic olim tempore Decii, Galieni, Diocletiani Imperatorum fideles persequentium, Pontifices et Christiani se abscondebant in antris, cavernis et cryptis, quæ etiamnum exstant in Roma subterranea, et sacrum horrorem intuentibus injiciunt.

Quocirca per foramina petræ symbolice, quinque Christi (hic enim est petra 1. Cor. 10.) vulnera accipiunt Patres, quin et Zachar. cap. 3. 9. vidit lapidem occulatum, cælatum sculptura, id est, Christum in passione incisum suis plagis et stigmatibus. Vide ibi dicta. Ita S. Gregorius : *Per foramina petræ*, inquit, *vulnera manuum et pedum Christi in cruce pendentis libenter intellexerim, cavernam vero maceriæ vulnus lateris, quod lancea factum est, eodem sensu dixerim. Et bene columba in foraminibus petræ, et in caverna maceriæ esse dicitur, quia cum in crucis recordatione patientiam Christi imitatur, dum ipsa vulnera propter exemplum ad memoriam reducit, quasi columba in foraminibus. Sic simplex anima in vulneribus nutrimentum, quo convalescat, invenit. Possunt tamen per foramina petræ incarnationis Christi sacramenta signari, et per cavernam maceriæ ipsa protectio angelicæ custodiæ figurari.* Et Rupertus : *Videbunt* (ait Zachar. cap. 12.) *in quem transfixerunt. Clavi enim Christi et lancea sunt animæ meæ vulnera, in illis habito et gemo sicut columba in foraminibus petræ, propter fixuram clavorum; in caverna maceriæ, propter vulnus lateris, Christus enim est petra et maceria, existens enim mortalis et passibilis erat maceria, ubi autem resurrexerit à mortuis, est petra solidissima.* Sic et Cassiodorus, Beda, Justus, Anselmus, et Aponius, qui in hisce Christi plagis, ait, absorptum habitasse S. Thomam, cum, apparente Christo post resurrectionem, easque ostendente, exclamavit : *Dominus meus et Deus meus.*

Audi S. Bern. serm. 61. foramina petræ, ait, sunt vulnera Christi, nam *Petra Christus. Bona foramina, quæ fidem adstruunt resurrectionis, et Christi divinitatem, Dominus meus, inquit, et Deus meus : Unde hoc reportatum oraculum, nisi ex foraminibus petræ? In his passer invenit sibi domum et turtur nidum, ubi reponat pullos suos. In his se columba tutatur, et circumvolitantem intrepida intuetur accipitrem ;* Et inferius : *Et revera ubi tuta firmaque infirmis securitas et requies, nisi in vulneribus Salvatoris? Tanto illic securior habito, quanto ille potentior ad salvandum. Fremit mundus, premit corpus, diabolus insidiatur; non cado, firmatus enim sum supra firmam petram. Peccavi peccatum grande, turbatur conscientia; sed non perturbabitur, quoniam vulnerum Domini recordabor. Nempe vulneratus est propter iniquitates nostras. Quid tam ad mortem, quod non Christi morte salvetur?* Et pluribus interjectis : *Patet arcanum cordis per foramina corporis, patet magnum illud pietatis sacramentum, patent viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitavit nos oriens ex alto. Quidni viscera per vulnera pateant? In quo enim clarius, quam in vulneribus tuis eluxisset, quod tu, Domine, suavis, et mitis, et multæ misericordiæ? Majorem enim miserationem nemo habet, quàm ut animam suam ponat quis pro additis morti et damnatis. Meum proinde meritum, miseratio Domini.* Subdit deinde : *Quanta in his* (Christi vulneribus) *multitudo dulcedinis, plenitudo gratiæ, perfectioque virtutum, etc. Sublimis in regno, sed suavis in cruce. In hac me visione præveniat, in illa adimpleat. Adimplebis me, ait, lætitia cum vultu tuo. Utraque visio salutaris, utraque suavis, sed illa in sublimitate, ista in humilitate. Illa in splendore, hæc in pallore; Denique, inquit, et posteriora dorsi ejus in pallore auri. Quomodo non in morte pallescat?*

Symbol. rursum Theodoret. ait Ecclesiam hic vocari ad tegmen fidei, id est, ad doctrinam S. Petri, cui dictum est à Christo : *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*, atque ad mortificationem carnis; hanc enim innuit, cum dicit juxta Septuag. *Egredere juxta propugnaculum, q. d. Mortifica membra tua, quæ sunt super terram. Ea quæ sunt à carne remotissima in corpore meditare. Inter perturbationes præsta te à persecutionibus vacuam. Extra præsentem civitatem ejusque muros consistas, nisi enim juxta propugnaculum exstiteris, consuetudine mea frui non poteris.*

Tropol. Epiph. hæresi 59. censet animam in peccatum prolapsam hic vocari ad pœnitentiam: *Et veni, ait, tu, columba mea, in tegmine petræ contiguæ muro. In tegmine petræ*, in benignitate Christi et in misericordia Domini. Hoc est tegmen petræ, tegmen fidei, spei ac charitatis. *Contiguæ*

muro, hoc est priusquam claudatur porta, priusquam Rex intra mœnia constitutus, non amplius admittit, post discessum hinc et mortem.

Mystice Justus Orgelit. per cavernam maceriæ accepit *S.* Scripturam, et exempla, meritaque Sanctorum, in quibus secura quiescit anima sancta, sic et Aponius per foramina petræ accipit quatuor Evangelia, et per cavernam maceriæ doctrinam Apostolorum, per quam Ecclesia et anima fidelis ad Dei cognitionem et cultum pervenit. Et S. Ambros. in psal. 118. ser. 6. sequens Septuag. *Veni*, ait (ô Ecclesia, ô anima Christo de sponsa) *juxta Evangelium, propugnacula fidei tuæ, gesta sunt Christi, muri tui subsidia, verba sunt Domini, passio dominici corporis, tua virtus est.* Similia habet Nyssenus et tres Anonymi apud Theodor. ac Philo Carpath. qui ait, nos hic vocari ad munimen petræ, id est, ad Evangelium, quo munimur contra omnes insidias diaboli, cujus antemurale est lex vetus. Utraque ergo lege, tam nova, quam vetere munimur. S. Hieronymus vero lib. 1. contra Jovin. ait, Christum nobis esse firmissimæ petræ antemurale, juxta illud Isaiæ 26. 1 : *Urbi fortitudinis nostræ Sion salvator, ponetur in ea murus et antemurale.*

SECUNDUS SENSUS.

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Sanctus Bernard. serm. 61. asserit pias et religiosas animas habitare in foraminibus petræ. (Unde et revera Esseni sub S. Marco, et Anachoretæ in cavernis et cryptis vacabant orationi et Dei laudibus) id est, in vulneribus Christi meditando : Martyres vero imitando, et cum Christo ac pro Christo patiendo : *Vult*, inquit, *benignus dux devoti militis vultum et oculos in sua sustolli vulnera, ut illius ex hoc animum erigat, et exemplo sui reddat ad tolerandum fortiorem. Enimvero non sentiet sua, dum illius vulnera intuebitur. Stat Martyr tripudians et triumphans toto licet lacero corpore et rimante latera ferro, non modo fortiter, sed alacriter sacrum è carne sua circumspicit ebullire cruorem. Ubi ergo tunc anima martyris? Nempe in tuto, nempe in petra, nempe in visceribus Jesu, vulneribus nimirum patentibus ad introeundum. Si in suis esset visceribus, scrutans ea, ferrum profecto sentiret, dolorem non ferret, succumberet et negaret. Nunc autem in petra habitans, quid mirum si in modum petra duruerit?* Idipsum deinde exaggerans subjicit : *Sed neque hoc mirum, si exsul à corpore, dolores non sentiat corporis. Neque hoc facit stupor, sed amor. Submittitur enim sensus, non amittitur. Nec deest dolor, sed superatur, sed contemnitur. Ergo ex petra martyris fortitudo, inde plane potens ad bibendum calicem Domini. Et calix hic inebrians, quàm præclarus est? Præclarus, inquam, atque jucundus, non minus Imperatori spectanti, quàm militi triumphanti. Gaudium etenim Domini fortitudo nostra. Quidni gaudeat ad vocem fortissimæ confessionis? Denique et requirit eam cum desiderio : Sonet (inquiens) vox tua in auribus meis. Nec cunctabitur rependere vicem secundum suam promissionem continuo, ut qui se confessus fuerit coram hominibus, confiteatur et ipse eum coram patre suo.*

Per cavernam vero maceriæ idem S. Bernard. ser. 62. cum Cassiodor. Beda et Anselmo accipit sanctorum communionem, et Angelorum hominumque beatorum custodiam, qui pios et electos tuentur, ut per eos ruinæ angelorum lapsorum puta dæmonum, in cœlesti patria instaurentur, idque fit per vulnera et merita Christi. In horum ergo meditatione et invocatione, asserit commorandum esse animæ piæ : *Licebit itaque*, inquit, *unicuique vestrum etiam hoc tempore nostræ mortalitatis, cavare sibi quacumque parte volet cavernas supernæ maceriæ, nunc quidem Patriarchas revisere, nunc vero salutare Prophetas, nunc senatui immisceri Apostolorum, nunc martyrum inseri choris, sed et beatarum virtutum status et mansiones à minimo angelorum usque ad Cherubim et Seraphim, tota mentis alacritate percurrendo lustrare, prout quemque sua devotio feret.*

Symbolice S. Anselmus per foramina petræ, accipit benignam providentiam, misericordiam et protectionem Christi, ad quam confugit, sub eaque secura latet anima sancta.

Anagogice S. Bernardus per petram et maceriam, ejusque cavernam et foramina, accipit arcanum cœlestis gloriæ Dei et beatorum, in quo anima pia contemplando commoratur : Sic enim ait : *Duo liquet contemplationis genera esse, unum de statu et felicitate et gloria civitatis supernæ, quo vel actu, vel otio ingens illa cœlestium civium occupata sit multitudo. Alterum de regis ipsius majestate, æternitate, divinitate, illa in maceria; ista in petra.* Et Origen. secutus Septuag. *Evocatur*, ait, *anima extra murum et usque ad promurale perducitur, cum abjiciens ea, quæ videntur, et temporalia sunt, contendit ad ea quæ non videntur, et æterna sunt : Ostenditur autem ei iter istud sub velamine petræ agendum*, id est, sub firmis et solidis Christi dogmatibus : *Christi ergo doctrina et fide si obtegatur anima et veletur, tuto potest ad illud pervenire secretum, ubi, revelata facie, gloriam Domini contempletur.* Deinde pluribus interjectis subjicit : *Possumus adhuc de loco promurali etiam hoc addere, quod promurale sinus sit patris, in quo unigenitus filius positus enarrat omnia Ecclesiæ suæ, quæcumque in secretis et absconditis patris sinibus continentur. Unde et quidam ab eo edoctus dicebat : Deum nemo vidit unquam, unigenitus, qui est in sinu patris ipse enarravit. Illuc ergo vocat sponsam suam Christus, ut et de omnibus eam, quæ apud patrem habentur edoceat, ac dicat : Quia omnia vobis nota feci, quæ audivi à patre meo. Et ; Pater, volo ut ubi ego sum, illic sit et minister meus*, Joan. 12. 26.

TERTIUS SENSUS.

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Christus incarnatus est in caverna maceriæ, id est, in abscondito ventris virginalis (juxta illud Isaiæ 51. 1 : *Attendite ad petram, unde excisi estis, et ad cavernam laci, de qua præcisi estis*), et natus in foramine petræ, id est, in spelunca Bethleem, quæ excisa erat ex petra juxta illud : *Et reclinavit illum in præsepio, quia non erat ei locus in diversorio*, Lucæ 2. 7. Unde S. Hieron. epist. 18. ad Marcellam, invitans eam ad Bethleem, ubi ipse cum S. Paula degebat : *Quo, ait, sermone, qua voce speluncam Salvatoris exponam, et illud præsepe, quo infantulus vagiit, silentio magis, quàm infimo sermone hono-*

randum. Et post nonnulla : *Ecce in hoc parvo terræ* (Bethleem) *foramine cœlorum conditor natus est, hic involutus pannis, hic visus à pastoribus, hic demonstratus à stella, hic adoratus à magis, etc.*

Rupertus hæc refert ad Joannem Baptistam, qui in caverna, id est, in utero matris existens, audiens vocem B. Virginis salutantis matrem Elisabeth, exsultavit in gaudio, quia per eam agnoscens, amans, et adorans Christum in ejus utero conceptum, à peccato originali expiatus est, ac repletus Spiritu sancto.

Denique per foramen petræ accipi potest sepulcrum Christi, quod excisum erat ex petra, è quo gloriosus resurrexit. Hoc enim, æque ac montem Calvariæ, ubi petræ infixa fuerat crux Christi, reliquaque loca, in quibus passus fuerat Christus, crebro devote visitabat et obibat B. Virgo, ut in iis pene habitare videretur.

Ostende mihi faciem tuam, sonet vox tua in auribus (Septuag. *Auditam fac mihi;* S. Ambros. *Insinua vocem tuam*) meis, vox enim tua dulcis, et facies tua decora. Nyssenus, Philo, et Psellus censent hic loqui sponsam, poscereque sponsi præsentiam et colloquium. Tunc, inquit Philo, Christus ostendit faciem suam decoram, cum Verbum caro factum est et cum transfiguratus est, ac vocem suam dulcem, cum vocavit laborantes, restituit sanitates, et peccata demisit. Verum cæteri omnes asserunt hæc esse verba sponsi ad sponsam, qui optat et postulat, ut sponsa faciem velatam et velamine petræ obtectam retegat, ac nudam, claramque ostendat, ait Origen. ut in illa quasi in speculo imaginem suam repræsentatam sponsus aspiciat, ait Theodor. utque illam poliat, pingat, et perficiat, et ad puram cœlestium contemplationem traducat, ut vult Origen. juxta illud : *Nos vero revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformamur à claritate in claritatem, tanquam à Domini spiritu,* 2. Corinth. 3. 12. Hisce enim verbis Christus revocat Apostolos timidos et latentes in Sion, ut in Pentecoste faciem suam populo audacter ostendant, illique Evangelium prædicent, uti paulo ante dixi. Quod enim proximis amore Dei facimus, hoc Deo facimus, juxta illud Christi : *Quod uni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis*, Matth. 25. Unde sanctus Ambrosius psal. 118. ser. 6. v. 6. legens : *Ostende mihi faciem tuam, et insinua vocem tuam,* quia *suavis est vox tua, et facies tua pulchra : Suavis,* inquit, *est vox : quia ore confessio fit ad salutem; et decora facies, quia non erubescit auctorem, non confunditur redemptore. Ostendit ergo faciem suam, signaculum crucis præferens; et insinuat vocem suam, auctoritatem prædicationis assumens.*

Prædicatores ergo validi instar Apostolorum prodeant in pulpitum ex foraminibus petræ, id est, ex solitudine orationis et meditationis passionis Christi, ut Christum crucifixum intrepide magno pietatis ardore et spiritu prædicent. Illi ergo ostendant faciem suam, hoc est, Christi solius intuitu, non sui lucri causa prædicent, atque faciem à creaturis omnibus avertant, et ad unum Deum per orationem convertant, ut ab eo illustrentur, illique faciem, id est, conversationem suam conforment, sicut Moyses colloquens cum Deo in Sina, ab eo cornutam faciem, id est, cornua lucis faciei afflata accepit : Unde Chald. vertit : *Ostende mihi aspectum tuum, et opera tua bona : Fac audire vocem tuam, quoniam vox tua suavis est in oratione in domo sanctuarii modici, et aspectus tuus pulcher in operibus bonis.*

Sponsus ergo ab Ecclesia hic poscit sibi exhiberi puritatem fidei et operum, quasi faciem decoram; et prædicationem cœlestis doctrinæ, quasi vocem dulcem. Ita S. Cassiodorus, S. Gregorius, Beda, Origenes : Theodoretus, Anselmus, et alii. Audi S. Gregorium : *Quid enim per faciem, nisi fidem, qua à Deo cognoscimur, accipimus : Et quid per vocem, nisi prædicationem intelligimus? Sed præcipit sponsus, ut ei sponsa faciem suam ostendat, quia quicumque se fidem dicit habere, necesse est, ut in bonis operibus se exerceat, ut in operibus exterioribus fides interior innotescat, sed et opera necesse est, ut vox prædicationis sequatur, quia quicumque in sanctis operibus perfecte se dilatat, consequens est, ut ad eadem facienda proximos quosque exhortetur. Ideo sequitur ; Vox enim tua dulcis, et facies tua decora. Tunc enim, et vox placet et facies decoratur, quando et opera prædicatio sequitur, et rursum prædicationem bona opera comitantur.* Et Cassiodorus : *Tuam,* ait, *faciem mihi ostende*, quam in Baptismo tibi dedi, et quando mundavi te ab omni peccato. *Vox tua,* dicit, *in auribus meis sonet*, ut ex sincera intentione dilectionis meæ procedat, ut non propter aliud prædices, nisi propter me. Aponius vero refert hæc ad Judæos ab Apostolis conversos : *Ad Apostolorum doctrinam*, inquit, *quasi de antro incredulitatis cœpit faciem suam Ecclesia, jam corde compuncto, ostendere creatori, et quæ tanti piaculi collapsu fœdaverat faciem suam, Dominum majestatis persequendo perfusæ sanguine justi, quem super se sua effuderat voce, dicendo, sanguis ejus super nos, nunc conversæ ad se dicit : Ostende mihi faciem tuam, sonet vox tua in auribus meis, etc. Sicque vox ejus, quæ horridam, interclusam, impietatis raucedine amarissimam, et lamentabilem revocaverat vocem dicendo : Crucifige, crucifige; tali haustu et medicinali poculo sanguinis, quem effuderant, Christi, ad canoram dulcedinem renovata est, confitendo se credere Deum, quem ut hominem ante Pilatum damnaverat.*

Symbolice, facies decora significat speciem et decorem mentis sanctæ conversantis cum Deo : Hæc enim est facies hominis non externa, sed interna; vox vero significat pios mentis gemitus et suspiria ad Deum, utraque Deo gratissima et jucundissima est, adeo ut illa se Deus pascat et oblectet, juxta illud : *Et gaudebit sponsus super sponsam, et gaudebit super te Deus tuus.* Isaiæ 62. 5. Utraque facit prædicatorem potentem et efficacem. Audi S. Bernard. ser. 62 : *Nam quantum illi placeat cum puritate quidem mentis prædicatio veritatis, ostendit, cum subinde infert : Vox enim tua dulcis. Quia enim non placeat, si displiceat facies, demonstrat, cum illico subdit : Et facies tua decora. Quid internæ decor faciei, nisi puritas? In pluribus hæc absque prædicationis voce complacuit, illa absque ista in nemine. Impuris non se veritas ostendit, non se credit sapientia. Quid ergo loquuntur, quam non viderunt? Quod scimus, inquit, loquimur, et quæ videmus testamur. Id ergo tu audes testari, quod non vidisti, et loqui quod ignoras? Quæris quem dicam impurum? Qui laudes requirit humanas, qui non ponit sine sumptu Evangelium, quia evangelizat*

ut manducet, qui quæstum æstimat pietatem, qui non requirit fructum, sed datum.

Porro hæc optime B. Virgini adaptat Rupertus : *Ostende*, ait, *mihi faciem tuam*, et ostendendo corrige quod Eva peccavit, et abscondit à me faciem suam in medio ligni paradisi, scilicet in eodem, in quo peccavit, utpote quæ in peccato suo sibi complacuit, et peccatum suum defendit. *Non ostendit mihi faciem suam*, cum dicerem : Ubi es? non sonuit vox ejus in auribus meis, vox confessionis quæ sonare debuisset saltem cum dicerem : Quare hoc fecisti? sicut et quando benedixi ei dicens : *Crescite et multiplicamini;* non sonuit vox in auribus meis, nullum enim cantavit canticum gratiarum actionis pro tam magno beneficio, quo illam constituebam matrem tantæ generationis, possessuræ tantam hæreditatem regni Dei. Tu ostende mihi, sicut et ostendis, faciem. Sonet vox tua in auribus meis, vox, inquam, confessionis et gratiarum actionis. Vox enim tua dulcis in eo, quod columba mea es, et intenta foraminibus petræ, instar columbæ gemitum pro cantu habes, canendo gemis, gemendo canis, et ipsa exsultatio, qua exsultavit spiritus tuus in Deo salutari tuo, plena est gemitibus, plena lacrymis : *Facies* vero *tua decora*, quia magna est fides, magna est humilitas tua. Hæc ad verbum Rupertus, sed nonnullis brevitatis studio recisis. Jam ad litteram Nicephorus ex S. Epiphanio lib. 2. hist. c. 23. ita faciem S. Virginis depingit: *Facies non rotunda et acuta, sed aliquando longior, etc. Erat fastus omnis expers, simplex, minimeque vultum fingens, nihil mollitiei secum trahens, sed præcellentem humilitatem colens.* Similis fuit facies Christi, Christus enim carens patre matrissabat. Audi Nicephorum lib. 1. c. 40 : *Non rotundam aut acutam habuit faciem, sed qualis matris ejus erat, paulum deorsum versus vergentem, ac modice rubicundam; gravitatem atque prudentiam cum lenitate conjunctam, placabilitatemque iracundiæ expertem præ se ferentem. Persimilis denique per omnia fuit divinæ et immaculatæ suæ genitrici.*

Anagogice, hisce verbis Christus animam piam evocat è caverna hujus vitæ ad cœlestem gloriam, uti superius dixi; talis enim animæ facies depurgata est ab omni labe, etiam veniali, ideoque decora, vox quoque dulcis, quia vox gratiarum actionis, exsultationis, et jubili.

VERS. 15 : CAPITE NOBIS VULPES PARVULAS, QUÆ DEMOLIUNTUR VINEAS, NAM VINEA NOSTRA FLORUIT.

CAPITE NOBIS VULPES PARVULAS, QUÆ DEMOLIUNTUR (Septuagint. *Quæ exterminant;* Symmach. *corrumpunt*) VINEAS, NAM VINEA NOSTRA FLORUIT.] Septuag. *Et vineæ nostræ* κυπρίζουσιν, id est, *germinant et florent instar cyprorum;* Arabicus : *Et vinea nostra florebit*, captis vulpeculis quæ eas corrumpunt. τὸ *parvulas* referendum est ad *vulpes*, ut patet ex Hebræo, Græco et Vulgata. Quare mirum est Origenem, Philonem Carpathium, et alios, τὸ *parvulas* referre ad *vineas*. Judæa abundat vulpibus, ut patet ex trecentis vulpibus, quas cepit Samson. Judic. 19. 4. Vulpes autem præ cæteris feris nocent vineis, tum quia eas suffodiunt et eradicant, tum quia uvas deprædantur et depascuntur; parvulæ autem vulpes cum sint petulcæ, nec satis habeant virium ad vites eradicandas, eas cum teneræ sunt et florent vellicant, arrodunt, floresque decerpunt, ac terram juxta radices suffodiunt, ut vites humore destituantur, ac soli expositæ ejus radiis urantur et exarescant : Ad hæc parvæ vulpes grandiores factæ vites eradicabant. Insuper vulpes parvulæ, utpote inexpertæ facile decipi capique possunt, at grandiores factæ non ita sunt enim astutissimæ, juxta illud : *Annosa vulpes haud capitur laqueo.*

Denique vulpes capi jubet cum sunt parvæ, et viribus infirmæ, vulpes enim in vere, cum vineæ florent, generant, quare si tunc negligas eas capere et extirpare, valde sobolescent, et multiplicabuntur. Porro Plinius lib. 23. cap. 8. scribit vulpes amygdalis amaris necari : *Aiunt*, inquit, *si ederint eas, nec contingat è vicino aquam lambere, mori.* Chaldæus per vulpes intelligit Amalecitas, qui impedire conati sunt progressum Hebræorum in terram sanctam, ideoque à Moyse et Josue capti et cæsi sunt. Exodi 17.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Jubet Christus Ecclesiæ, id est, Apostolis, ut in prædicatione Evangelii et fundatione vinearum, id est, Ecclesiarum capiant vulpes parvulas, id est, Hæreticos jam tum subnascentes, hi enim subdole quasi vulpes fidem et Ecclesiam subvertunt, tales tempore Apostolorum fuere Judaizantes, qui cum Evangelio volebant miscere et observare circumcisionem, cæteraque legis veteris præcepta. Item Simon Magus primus Hæresiarcha, Menander, Basilides, Carpocras, Ebion, Gnostici, etc. horum ergo fraudes et errores, cum adhuc pusilli sunt et in paucis hærent, detegi, atque argumentis, ait S. Bernardus, non armis revinci et exterminari jubet, ne invalescant, totamque Ecclesiam instar fermenti pervadant et corrumpant. Ita S. Gregorius, Cassiodorus, Aponius, Origen. Beda, Theod. S. Anselmus, et alii passim. Audi S. August. in psal. 80 : *Vulpes, insidiosos, maximeque hæreticos fraudulentos significant, dolosos, cavernosis anfractibus latentes, et decipientes, odore et tetro putentes. Contra quem odorem dicit Apostolus, Christi bonus odor sumus Deo in omni loco. Istæ vulpes significantur in Canticis Canticorum, ubi dicitur : Capite nobis vulpes pusillas exterminantes vineas, latentes in cavernis tortuosis. Capite nobis, convincite nobis, capis enim eum, quem de falsitate convincis.* Nam ut ait S. Bern. *Cùm proditur dolus, cum fraus aperitur, cum convincitur falsitas, rectissime tunc dicitur capta vulpes pusilla, quæ demoliebatur vineas.* Sic Ezechiel. c. 13. 4 : *Quasi vulpes*, inquit, *in deserto, prophetæ tui Israel erant. Vident vana, et divinant mendacium, dicentes : Ait Dominus, cum Dominus non miserit eos.*

Porro quomodo capiendæ sint hæ vulpes, id est Hæretici, sic docet S. August. in psal. 80 : *Vulpes solent habere tales foveas, ut ex una parte intrent et ex alia parte exeant. At utrumque foramen captor vulpium retia posuit. Dicite mihi, de cœlo est, an ex hominibus? Sentiunt illi eum ex utraque parte tetendisse unde caperêt, et aiunt apud se : si dixerimus de cœlo, dicturus est nobis, quare ergo non credidistis? Ille enim testimonium Christo perhibuit, si dixerimus de terra, lapidabit*

nos populus, quia ut prophetam habent. Et paucis interjectis : *Videamus si et nos quosdam vulpeculas capere possumus : Proponamus ad foramen utrumque, ut unde vulpes exire voluerit, capiatur. Verbi gratia, Manichæo facienti sibi Deum recentem, et in corde suo ponenti quod non est, dicamus et interrogemus eum : Substantia Dei corruptibilis, an incorruptibilis est? Elige quod vis, exi qua vis, sed non effugies. Si dixeris corruptibilis, non à populo, sed à te ipso, lapidaberis : Si autem dixeris incorruptibilem Deum, incorruptibilis quomodo timuit gentem tenebrarum! Quid factura erat incorruptibili gens corruptionis?*

Notat Cassiodorus et Beda post vineas in plurali, nominari vineam in singulari cum ait : *Vinea nostra floruit,* quia omnes Ecclesiæ particulares coeunt, et conflant unam Ecclesiam communem et universalem, S. Bern. serm. 64. urget *nobis*, cum ait, *capite nobis vulpes. Poterat*, ait, *dicere capite mihi, sed maluit nobis consortio delectatus. O suavitatem, ô gratiam, ô amoris vim! Itane sumus omnium, unus factus est omnium? Quis hoc fecit? Amor dignitatis nescius, dignitate dives, affectu potens, suasu efficax. Quid violentius? Triumphat de Deo amor. Quid tamen tam non violentum? Amor est. Quæ est ista vis quæso tam violenta ad victoriam, tam victa ad violentiam? Denique semetipsum exinanivit, ut scias amoris fuisse, quod plenitudo effusa est, quod altitudo adæquata est, quod singularitas associata est.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Vulpes sunt suggestiones fraudulentæ, quas dæmon, caro, vel mundus animæ suggerit sub specie boni, ut eam ad malum inducat. Vitium enim palliat velo virtutis : Satanas enim transfigurat se in angelum lucis 2. Corinth. 11. quare hæ illico dum oriuntur et parvulæ sunt, capiendæ sunt, ut earum fraus, dolus, et error detegatur, ne adultæ et corroboratæ capi et evelli nequeant.

Notat Nyssen. dæmones, qui hominem tentant non vocari leones, ursos, tigrides, sed vulpes, easque parvulas, quia parvæ et debiles sunt eorum vires, ut ab homine generoso et constante illico repelli et expugnari queant; armari ergo eos astutia vulpium : quare astutias hasce eorum solerter esse indagandas et dissipandas. Addit sanctus Bernardus parvulas dici, quia suggestiones eorum sunt subtiles, nec nisi iis, qui acuta sunt mente visibiles. Audi S. Bern. ser. 63 : *Viro sapienti, sua vita vinea est, sua mens, sua conscientia. Nil quippe incultum, nil desertum in se sapiens derelinquet.* Et post nonnulla : *Et bona vinea justi, imo bona vinea justus, cui virtus vitis, cui actio palmes, cui vinum testimonium conscientiæ, cui lingua torcular expressionis : Denique gloria nostra hæc est*, inquit, *testimonium conscientiæ nostræ. Vides apud sapientem vacare nihil? Sermo, cogitatio, conversatio, et si quid aliud est ex eo, quidni totum Dei agricultura, Dei ædificatio est, et vinea Domini Sabaoth? Quid denique illi de se perire possit, quando et solium ejus non defluet? Cæterum tali vineæ nunquam infestationes, nunquam insidiæ deerunt. Nempe ubi multæ opes, multi sunt qui comedunt eas. Sapiens erit sollicitus servare vineam suam non minus quam excolere, nec sinet eam vorari à vulpibus.* Harum deinde vulpium ser. 64 et 65. varia recenset exempla, uti Monachi illius, qui è monasterio abiit, ut parentes converteret, sed ipsos non acquisivit et seipsum perdidit. Aliorum, qui è Monasterio abeunt, ut concionentur, aut ut sibi soli vivant et Deo. Aliorum, qui cum feminis conversantur pio prætextu, ut eas in spiritu instruant; sed mox spiritus transit in carnem, nam ut ser. 65. prudenter ait S. Bernard. *Cum femina semper esse, et non cognoscere feminam, nonne plus est quàm mortuum suscitare? Quod minus est, non potes, et quod majus est, vis credam tibi?*

Secundo, parvæ vulpes sunt relaxationes, regulæ, et disciplinæ in rebus parvis, v. g. Cum in monasterio, vel collegio dissimulatur ruptura silentii, usurpatio rerum parvarum, non petita venia, leves inobedientiæ, etc. Hæc enim nisi corrigantur, serpunt, crescunt, et magnæ evadunt, ut tandem omnem regulam et disciplinam evertant : Quare faciendum est quod monet sapiens ;

> Principiis obsta, sero medicina paratur,
> Cum mala per longas invaluere moras.

Unde S. Bern. serm. 63. præter vulpes, frigus quoque noxium esse vitibus asserit; eas enim adurit et desiccat : sic frigus, id est, torpor obrepens religioso, virtutem ejus adurit et siccat : Ex eo enim : *Mox*, ait, *ut in corpore solet evenire febricitantibus, subit quidam animi rigor, et vigor lentescit, languor fingitur virium, horror austeritatis intenditur, timor sollicitat paupertatis, contrahitur animus, subtrahitur gratia, protrahitur longitudo vitæ, sopitur ratio, spiritus extinguitur, defervescit novitius fervor, ingravescit tepor fastidiosus, refrigescit fraterna charitas, blanditur voluptas, fallit securitas, revocat consuetudo. Quid plura? dissimulatur lex, abdicatur jus, fas proscribitur, derelinquitur timor Domini : Dantur postremo impudentiæ manus, præsumitur ille temerarius, ille pudendus, ille turpissimus, plenus ille ignominia, et confusione saltus de excelso in abyssum, de pavimento in sterquilinium, de solio in cloacam, de cœlo in cœnum, de claustro in seculum, de paradiso in infernum : Principium et originem hujus pestis, et vel qua arte vitetur, vel qua superetur virtute, non est hujus temporis demonstrare.*

Tertio, parvæ vulpes sunt detractores et susurrones, æque ac adulatores, qui vineas, id est, cœtus et societates dissociant, ac fidelium animas subvertunt. Ita S. Bern. ser. 63 : *Pessima vulpes*, ait, *occultus detractor, sed non minus nequam adulator blandus; cavebit sapiens ab his, dabit operam sane, quod in ipso est, capere illos, qui talia agunt, sed capere beneficiis atque obsequiis monitisque salutaribus, et orationibus pro his ad Deum. Non cessabit istiusmodi carbones ignis congerere super caput maledici, et item super adulatoris quousque si fieri potest, et illi invidiam, et isti simulationem de corde tollat, faciens mandatum sponsi dicentis, Capite nobis vulpes parvulas, quæ demoliuntur vineas.*

TERTIUS SENSUS.

PRINCIPALIS,

De Christo et B. Virgine.

Herodes Ascalonita fuit vulpes, volens dolose occidere Christum. Unde misit in Bethleem Magos ut ipsi locum nativitatis Christi explora-

rent, eumque ad se referrent : fingebat enim se quoque velle Christum adorare, ut hac ratione eum caperet et necaret; sed illusus fuit à Magis, dum ipsi, responso cœlitus accepto in somnis ne redirent ad Herodem, per aliam viam regressi sunt in regionem suam. Matth. 3. Unde hujus Herodis Ascalonitæ filius Herodes Antipas, vulpini æque ac pater ingenii, à Christo vocatur vulpes : *Ite*, inquit, *dicite vulpi illi :* Lucæ 13. 31. Ita Rupertus : *Nonne videtis*, inquit, *quod teneros palmites fera ista* (ferus Herodes) *momordit, quod infantes bestia crudelis occidit in Bethleem Judæ Civitate David? Capite, capite, nam vinea nostra floruit, etc. Fructus ejus adhuc flos, et non botrus est, nondum maturuit, et idcirco damnosum nimis est hujusmodi ad vineam, vel florem ejus succidi, vel demoliri. Crescat prius et de flore proveniat fructus, condatur Evangelium et cognoscatur de signis et virtutibus venisse Sanctum Sanctorum, atque hoc erit florem venisse in fructum, et maturuisse botrum. Tunc si fuerit succisus hujusmodi botrus, custodiatur, atque in vecte crucis portetur, ut experimento Resurrectionis et dulcedinis ejus cognoscatur, qualis terra, quale sit regnum ejus, ad quod non pertinent vulpeculæ istæ, quæ vineas demoliuntur.*

VERS. 16 : DILECTUS MEUS MIHI, ET EGO ILLI, QUI PASCITUR INTER LILIA.

Hebr. *qui pascit in liliis*, hoc est, qui pascit oves in pascuis liliorum copia, colore et odore præstantibus. Chald. vertit : *In illo tempore conversi sunt in pœnitentia : Tunc stetit Moyses propheta, et oravit coram Domino, et Josue minister ejus accinctus est, et egressus est de sub alis nubium gloriæ Domini, et cum eo viri justi, qui similes sunt rosæ in operibus suis, et inierunt prælium contra Amalec, et confregerunt illum et populum ejus in nomine Domini, qui occidit et contrivit eos in ore gladii.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS,

De Christo et Ecclesia.

Cassiodorus et Beda censent sponsam hîc precari, q. d. Utinam dilectus meus mihi sit, vel adsit, et ego illi, utinam dilectus meus dignetur mihi conjungi glutino charitatis, et ego illi conjungar vinculo obedientiæ, obtemperans præceptis ejus, ait Cassiodorus. Verum cæteri omnes censent sponsam hîc non optare, sed asserere et affirmare : Dilectus meus mihi est, et ego illi sum, juxta sensum quem jam dabo. A vers. 8 et 10. Hucusque sponsa deliquium amoris passa in lectulo recubans retulit verba sponsi, quibus sponsum ad se in agrum et vineam ad labores pro salute animarum evocat, tenerumque pariter erga eam testatur amorem: Nunc sponsa in sua persona loquens, amorem amori rependit, seseque promptam, ut sponso vocanti pareat et in vineam ad labores exeat, ostendit, aitque : *Dilectus meus mihi, et ego illi ;* quia sicut ille *pascitur inter lilia*, sic et ego liliorum, id est, candoris et puritatis sum studiosissima : *Dilectus meus mihi*, subaudi totum se tradidit : unde et *ego illi* avide me totam tradam, imo reipsa trado. illi uni vaco, servio, et placere satago. Quare quod ipse vult, hoc et ego volo ; ipse vult ut a lectulo, ad agrum, ab otio ad negotium transeam idipsum et ego volo : ipsius enim velle et nolle, meum velle et nolle est. Symmach. vertit, in genitivo : *Et ego ejus*, q. d. Ego tota sum sponsi, sicut sponsus totus est meus, adeoque ipse est id, quod ego sum, ut non tam duo, quàm unus idemque esse videamur. Amicus enim est alter ego, et amantes unum quasi habent cor, unamque animam. Anima enim amantis magis est ubi amat, quàm ubi animat, puta magis est in amato, quàm in ipso amante.

Hinc civiliter sponsus et sponsa censentur una eademque persona, juxta illud : *Erunt duo in carne una; Sacramentum hoc magnum est : Ego autem dico in Christo, et in Ecclesia*, Ephes. 5. sicut enim essentia Matrimonii consistit in mutuo conjugum ad conjugium consensu; sic conjunctio Christi et Ecclesiæ, velut sponsi et sponsæ, consistit in mutuo amore, et mystici conjugii consensu, quod scilicet Christus non aliam amet, velitque habere sponsam, quàm Ecclesiam, et Ecclesia vicissim alium non amet, nec velit habere sponsum, quàm Christum ; ex quo deinde sequitur mutuus convictus, ac mutua obsequia et officia per omnem vitam; hæc omnia significat, τὸ *dilectus meus mihi, et ego illi*, q. d. Quia Christus dilexit me prior ut sponsam, hinc ego vicissim diligo eum ut sponsum, imo dilectio ejus prævenit meam, ejusque est causa ; ideo enim ego diligo ipsum, quia ipse prior me diligens suum mihi inspiravit amorem per gratiam prævenientem, juxta illud : *Christus dilexit Ecclesiam, et seipsum tradidit pro ea, ut illam sanctificaret, mundans eam lavacro aquæ in verbo vitæ, ut exiberet ipse sibi gloriosam Ecclesiam.* Ephes. 5. Abite ergo malæ vulpes, quæ Ecclesiam à Christo separare per dolos conamini. Ego enim Ecclesia Christo sponso meo servo fidem, ut nullum præter eum diligam; ille vicissim mihi servat fidem, ut nullam præter me habeat dilectam; nullam aliam velit habere sponsam. S. Bernard. serm. 68. notat sponsam, scilicet Ecclesiam, et animam sanctam hæc dicere, absente sponso Christo; dicere, inquam, non adolescentulis, sed sibi ipsi, atque ex abundantia affectus, non tam loqui quàm eructare amoris copiam, ideoque verba ejus esse trunca, manca, imperfecta, ac supplenda hoc modo : Dilectus meus mihi, scilicet totus intendit, et ego illi vicissim tota intendo. *Ille mihi*, ait S. Bernardus, *quia benignus et misericors est; ego illi, quia non sum ingrata. Ille mihi gratiam ex gratia, ego illi gratiam pro gratia. Ille meæ liberationi, ego illius honori. Ille saluti meæ, ego illius voluntati. Ille mihi, et non alteri, quoniam una sum columba ejus; ego illi, et non alteri.* Et anterius hanc Christi dignationem admirans exclamat : *Quàm admirabile est, quod illius intentionem ista sibi quasi propriam vindicat, dicens : Dilectus meus mihi? Nec eo contenta tamen pergit amplius gloriari, respondere se illi, quasi ex æquo morem gerere, rependere vicem. Sequitur enim : Et ego illi. Insolens verbum, Et ego illi, nec minus insolens : Dilectus meus mihi; nisi quod utroque insolentibus utrumque simul. O quid audet cor purum et conscientia bona et fides non ficta! Mihi, inquit, intendit. Itane huic intenta est illa majestas cui gubernatio pariter et administratio universitatis incumbit, et cura seculorum ad sola transfertur negotia, imo otia amoris et desiderii hujus? Ita plane. Ipse enim est in Ecclesia electorum, de quibus Apostolus : Omnia, inquit, propter electos, et cui dubium, quod gra-*

tia et misericordia Dei sit in sanctos ejus, et respectus in electos illius? Ergo providentiam cæteris creaturis non negamus, curam sponsa vindicat sibi.

Idem S. Bernardus ser. in festo nativit. B. Mariæ sub finem ait, hisce verbis significari luctam amoris, qua sponsus cum sponsa luctatur, vincit, et vincitur.

Huc accedunt expositiones aliorum Patrum: Nysseni, quæ talis est: *Vidi facie ad faciem eum, qui semper manet, et qui propter me ex sorore mea Synagoga in humana natura est exortus, et in eo requiesco, et fio ejus habitaculum.* Philonis Carpathii: Dicit Ecclesia, inquit: *Dilectus meus mihi*, id est, ipse mihi sapientiam dat, et ego illi cor dabo; ille mihi de cœlis sapientiam, ego vero illi de Gentibus, fidei, spei, et charitatis fructum rependam. Sentio enim me ab illo vehementer amari, ob idque firmissime ipsi semper adhæreo. Theodoreti: Sicut sponsus me omnibus prætulit, sic ipsum ego omnibus antepono, cum alio conjungi non patior. Ab istis, qui vulpes et fraudulenti vocantur, abhorreo; absurdum enim est me, quæ tantopere dilecta atque ornata sum, amanti in amore pro viribus non respondere. His simile videtur id, quod ab Apostolo scriptum est: *Corpus autem non fornicationi, sed Domino, et Dominus corpori.* Justi Orgelitani: *Habet Christus Ecclesiam in suo corpore, et Ecclesia Christum in suo capite, quæ connexio, quia dissociari non potest, merito dixit: Dilectus meus mihi.*

SECUNDUS SENSUS.

PARTIALIS,

De Christo et anima sancta.

Anima sancta dicit Christo, inquit Theodoretus: *Dilectus meus mihi vivit; et ego illi vivo, non mihi*, ut ait S. Paulus. Aponius vero: *Dilectus meus mihi, ait anima sancta, præstat gratiam vocationis, redemptionis insigne, adoptionis clarissimam libertatem. Et quid ego illi? Voluntatis obedientiam, conservandæ integritatis studium, quod indidit per naturam. Quid ille mihi? Singulare conservandæ virginitatis exemplum, nascendo per Virginem. Et quid ego illi? Singularem lætitiam denuo nascendo per Baptismum, in toto corde meo servando præcepta, angelicam, cælestemque imitando naturam, ut intactum corpus redeat ad paradisum, quod intacto de utero matris induxerat nascendo in mundum. Nam sicut diabolus cruenta iracundia et exsecrando cœno libidinis saginatur; ita et Christus misericordiæ, mansuetudinis et castimoniæ liliis pascitur.* Brevius S. Greg. et clarius exponit, q. d. *Dilecti mei amicitiam constanter teneo, quia ejus constantem benevolentiam erga me sentio; quia dum ejus benignitatem familiarem habeo, durum mihi est quidquid ei adversum inimicos latrantes audio, et dum in ejus assiduitate qualis sit video; si quid erroris proferunt adversarii à veritate, quam in ejus visione cognovi, non recedo.* Denique amor Christi virgo est, quia ad unum Christum totus pure et virginee dirigitur, juxta illud Pauli: *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo*, 2. Corinth. 11.

Quærit S. Bern. serm. 69. cum Christus sit sponsus multarum, imo omnium animarum sanctarum, quomodo cuilibet totus intendat? ac respondet: *Primo quidem quod habeat in natura simplicissima sponsi divinitas, quasi unum respicere multos, et quasi multos unum. Nec ad multitudinem multus erit; nec ad paucitatem rarus, nec ad diversitatem divisus, nec restrictus ad unum, nec anxius ad curas, nec perturbatus, seu turbulentus ad sollicitudines; sic sane uni intentus, ut non detentus, sic pluribus, ut non distinctus.*

Exemplum appositum est in anima rationali: Hæc enim tota amat, informat et animat omnes et singulas corporis sui partes, ita ut tota sit in corpore, et tota in singulis ejus partibus; sic enim Deus totum suum amorem omnibus, et totum dat singulis sanctis. Addit deinde Bernard. Christum ad animam quam sibi despondet, secum adducere Patrem et Spiritum Sanctum, ut pariter sibi animam despondeant, juxta illud: *Si quis diligit me, sermonem meum servabit, et pater meus diliget eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus*, Joan. 14. 23. *Quid est*, inquit Bernardus, *venire ad animam Verbum? Erudire in sapientia. Quid est Patrem venire? Afficere ad amorem sapientiæ, ut dicere possit; quia amatrix facta sum formæ illius.* Sapient. 8: *Patris diligere est, et ideo Patris adventus ex infusa dilectione probatur.*

Signa deinde adventus Verbi et Patris subjicit: *Si sensero*, inquit, *aperiri mihi sensum, ut intelligam Scripturas, aut sermonem sapientiæ quasi ebullire ex intimis, aut infuso lumine desuper revelari mysteria, aut certe expandi mihi quasi quoddam largissimum cœli gremium, et uberiores de sursum influere animo meditationum imbres, non ambigo sponsum adesse. Verbi siquidem hæ copiæ sunt, et de plenitudine ejus ista accepimus. Quod si se pariter infuderit humilis quædam, sed pinguis intimæ aspersionis devotio, ut amor agnitæ veritatis necessarium quoddam odium vanitatis in me generet et contemptum, aut ne forte scientia inflet, aut frequentia visitationum extollat me; tunc prorsus paterne sentio agi mecum, et patrem adesse non dubito; si autem perseveravero huic dignationis, dignis semper, quod in me est affectibus et actibus respondere, et gratia Dei apud me vacua non fuerit, etiam mansionem apud me faciet, tam Pater enutriens, quàm Verbum erudiens.* Quærit deinde, unde anima sciat sponsum totum sibi intendere, ut dicere audeat: *Dilectus meus mihi*, ac respondet, id scire ex eo, *quod se diligere, et vehementer diligere sentit, etiam diligi nihilominus vehementer non ambigit, ac de sua singulari intentione, sollicitudine, cura, opera, diligentia studioque; quo incessanter et ardenter invigilat, quemadmodum placeat Deo, æque ac omnia in ipso indubitanter agnoscit, recordans promissionis ejus: In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*, Matth. cap. 7. Et post nonnulla: *Nec dubitat se amari quæ amat. Ita est. Amor Dei amorem animæ parit, et illius præcurrens intentio intentam animam facit, sollicitudoque sollicitam. Nescio enim qua vicinitate naturæ cum semel revelata facie gloriam Dei speculari anima poterit, mox illi se conformari necesse est, atque in eamdem imaginem transformari. Igitur qualem te paraveris Deo, talis oportet appareat tibi Deus. Cum sancto sanctus eris, et cum viro innocente innocens eris. Quidni æque ac cum amante amans, et cum vacante vacans, et cum intento intentus, et sollicitus cum sollicito?*

De hoc sponsæ et sponsi spirituali connubio ejusque fructibus, ita scribit Laurent. Justin.

lib. de Casto connubio Verbi et animæ cap. 25. pag. 318. litt. H : *Ibi juge celebratur convivium, et vitulus sæpissime comeditur saginatus. Pax in illo gustatur interna, secura tranquillitas, tranquilla felicitas, jucunditas magna, fides serena, amabilis societas, oscula unitatis, contemplationis delectatio, suavitas in Spiritu Sancto. Ibi cœli janua est, et paradisi porta. Sponsa frequenter de thalamo ascendit in cœlum, et de cœlo jugiter sponsus descendit in thalamum. Non pavida, non de salute incerta, ingreditur sponsa in supernorum mansiones, sed tanquam in dilecti domum, et in propriam possessionem. Ut enim illam emeret, vendidit sua, et tradidit egenis; ut illam lucraretur, pugnavit in tentationibus; pugnavit cum spiritibus nequam, quotidieque pugnat contra se. Non temerario, sed confidenter in atria intrat sponsi. Nam etsi alias advena illius sanctæ fuerit civitatis, nunc vero civis effecta est sanctorum, et sponsa Verbi; cui ex amoris privilegio, omnia quæ sunt sponsi debentur. Amor quippe verus nil privatum habet, nil proprium; sua seque gratanter impertitur; ea quoque lege, eademque charitate, qua largitur propria, utitur alienis. Ex amoris igitur mutui exuberantia, tanta est inter Verbum et animam familiaritas, locutionis fiducia, gloriæ certitudo, et conditionis inconsideratio.* Tritum est illud Comici : *Omnis amans, amens.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS,

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo dicere poterat Christo; Tu solus mihi es filius unice dilectus, et ego tibi sum mater (imo et quasi Pater) dilectissima, qui pasceris inter lilia virginitatis meæ et Josephi mariti mei; ex hoc enim virginali conjugio decebat te nasci, quasi virginitatis filium, imo ducem et antesignanum. Hoc est quod ait Isaias cap. 7: *Ecce Virgo concipiet et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel,* id est, *nobiscum Deus.* Ita Rupertus. Audi S. Anselmum, lib. de Excellentia Virginis cap. 4 : *Amorem,* inquit, *quem pater et mater singuli debent filio suo; amorem etiam, quem debet filius simul suo patri et matri, ille filius vere virginis suæ debet soli matri. Nam sicut alii filii nascuntur ex patre et matre, ita filius ejus natus est ex ea sola matre. Excedit itaque omnes amores parentum in filios, aut filiorum in parentes amor istius matris in filium suum, et istius filii in matrem suam.*

Rursum Guarricus Abbas ser. 2. de Assumpt. *Veni,* inquit, *electa mea, et ponam in te thronum meum. Communicasti mihi quod homo sum, communicabo tibi quod Deus sum.* Et B. Petrus Damiani ser. 2. de Nativit. recensitis tribus modis, quibus Deus est in qualibet creatura, subjicit : *Quarto modo inest uni creaturæ, videlicet Mariæ matri, identitate, quia idem est cum illa. Hîc taceat et contremiscat omnis creatura, et vix audeat aspicere tantæ dignitatis immensitatem. Habitat Dominus in Virgine, cum qua unius naturæ habet identitatem.*

Denique S. Bern. ser. 71 : *Mihi,* inquit, *adhærere Deo bonum est. Bonum plane, si omni ex parte adhæseris. Quis est, qui perfecte adhæret Deo, nisi qui in Deo manens tanquam dilectus à Deo, Deum nihilominus in se traxit diligendo? Ergo cum undique inhærent sibi homo et Deus, inhærent autem undique intima et mutua dilectione inviscerati alterutrum sibi. Per hoc Deum in homine, et hominem in Deo esse haud dubie dixerim.* Hoc præ omnibus competit B. Virgini. Idem, S. Bernard. ser. 29 : *Sagitta electa est amor Christi, quæ Mariæ animam, non solum confixit, sed etiam pertransivit, ut nullam in pectore virginali particulam amore vacuam relinqueret, sed toto corde, tota anima, tota virtute diligeret et esset gratia plena.* Hæc Bernard. Et Hugo, de S. Victore, cujus verba refert S. Thomas opusc. 8 : *Quia in corde Virginis,* inquit, *amor Spiritus sancti singulariter ardebat, ideo in carne mirabilia faciebat, in tantum, quod de ea nasceretur Deus et homo. Luc. 1. Quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei.*

Causam dat S. Bernardus : *Quid mirum,* inquit, *si Maria præ omnibus diligit, quæ est præ omnibus dilecta?* Plures alias causas dat Sophron. ser. de Assumptione : *Cogitate,* inquit, *et perpendite, quantis afficiebatur B. Virgo doloribus post Christi ad cœlos ascensum; considerate, quo cruciabatur amore, quove desiderio æstuabat hæc virgo, dum revolveret animo cuncta, quæ audierat, quæ viderat, quæ cognoverat, quanto indesinenter cremabatur ardore pii amoris! quantis movebatur repleta Spiritu Sancto cœlestium secretorum incitamentis! quia etsi diligebat Christum ex toto corde, ex tota anima, et ex tota mente, novis tamen quotidie inflammabatur præsentia absens desideriorum affectibus, tanto siquidem validius, quanto divinis illustrabatur intus visitationibus, quam totam repleverat Spiritus Sancti gratia, quam totam incanduerat divinus amor, ita ut in ea nihil esset mundanus quod violaret affectus, sed ardor continuus et ebrietas perfusi amoris ejus, qui illius erat et Dominus et filius. Fortassis ergo præ nimio amore in loco, quo sepultus dicitur, habitasse eam credimus, quatenus piis pasceretur internus amor obtutibus, non quod jam viventem quæreret cum mortuis, sed ut suis consolaretur aspectibus, et quem genuerat mentis complectebatur amplexibus. Amor Christi desiderium pariebat, desiderium vero gliscens quasi novis reparabatur ardoribus.*

Qui pascitur inter lilia.] Pro *lilia* hebr. est, שושנים *schoschannim*, quod Chaldæus et Hebraizantes nonnulli vertunt *Rosas*, uti dixi superius, Symmach. vertit *flores.* Hebr. est; *qui pascit in liliis. Pascit,* scilicet tam oves, quàm seipsum, hoc est, *pascitur*, ut vertit Noster; quamquam *pascitur* subinde sumitur pro *pascit,* quasi sit verbum generis deponentis. Septuag. ποιμαίνων, id est, *pastorem agens in liliis.* Symmach. *Et ego ejus pascentis flores,* id est, qui pascit oves instar candicantium liliorum candide. Posset quoque ex Hebræo verti, *qui pascit lilia,* id est, alit, fovetque virgines, æque ac virginitatem, et cæteras virtutes, vel *qui pascitur liliis*, id est, oblectatur virginibus æque ac virtutibus. *Pascitur* vero *inter lilia*, hoc est pascitur in pascuis lætissimis ac pulcherrimis, qualia sunt, quæ liliis inter herbas florentibus decorantur. Hebr. רועה *roe*, et Græcum ποιμαίνων, id est, pascere, sive pastorem agere, notat Christum circa Ecclesiam, et animas fideles, omnia boni pastoris munia sedulo obire, scilicet illam tenere amare, pabulum procurare, familiariter illi adesse, educere ad pascua, et reducere, cibare, potare, curare, regere, à lupis et furibus defendere, etiam cum vitæ suæ

periculo, ac cætera pastoris officia præstare, quæ describit Psaltes psal. 22. et Christus Joann. 10. Christus ergo et pascit, et pascitur inter lilia, id est, inter castas, puras, et sanctas animas, præsertim virgines; pascit illas sua doctrina, exemplo, gratia, Sacramentis, imo seipso in Eucharistia. Audi S. Ambros. in psal. 118. ser. 14. v. 1 : *Bona pascua divina sunt Sacramenta. Carpis illic novum florem, qui bonum odorem dedit resurrectionis; carpis lilium, in quo sit splendor æternitatis; carpis rosam, hoc est, Dominici corporis sanguinem. Bona etiam pascua libri sunt sacrarum Scripturarum, in quibus quotidiana lectione pascimur, in quibus recreamur ac reficimur, cum ea quæ scripta sunt degustamus, vel summo ore libata frequentius ruminamus. His pascuis grex Domini saginatur. Bona etiam Christi pascua, qui pascit in liliis, hoc est in splendore sanctorum.* Addit Nyssen. *Hic est pastor bonus, qui non fœno pascit gregem, sed Spiritu sancto per liliorum puritatem et odorem significato.* Accedit Theodor. qui pascua Christi censet vocari lilia, quia candida sunt, pinguia, suavia, et odorata instar liliorum. Idem, tamen inferius ait Christum pascere inter lilia, cum per sanctos doctores suas leges purissimas promulgat.

Rursum Christus, non tantum active pascit, sed et passive pascitur inter lilia, id est, oblectatur puris et castis mentibus, præsertim virginibus, earumque puritate, virginitate, et virtutibus. Ita S. Gregorius, Cassiod. Beda, Justus, Anselmus, cæterique Latini : *Quid per lilia*. ait S. Greg. *nisi mundæ animæ designantur? quæ dum castitatis candorem retinent, per bonæ famæ opinionem proximis quibusque suaviter olent. Inter lilia sponsus ergo pascitur, quia procul dubio animarum castitate delectatur, quæ et in se munditiam carnis conservant, et per nitidas cogitationes coram eo placent, et exempla proximis quasi odoris suavitatem donant.*

Hinc illud S. Ambrosii, quod usurpat Ecclesia in officio Virginum :

> Qui pascis inter lilia,
> Septus choreis Virginum,
> Sponsas decorans gloria.

Christus, ait S. Bernard. ser. 70. qua Deus, regnat super sidera, qua homo pascitur, non lilia, sed inter lilia : *Nam qui in altissimis est Dominus, in imis est dilectus, super sidera regnans, et intra lilia amans.* Deinde lilia hæc mystica esse docet veritatem, mansuetudinem, justitiam, cæterasque virtutes, sed duas Præsertim, continentiam scilicet et innocentiam ; inter hasce enim pascitur et oblectatur Christus, juxta illud psal. 44 : *Procede et regna propter veritatem, mansuetudinem et justitiam* Nempe *quot virtutes, tot lilia*, ait Bern. *Quis finis virtutum apud Dominum virtutum? Quod si plenitudo virtutum in Christo et liliorum; et fortassis propterea ipse se lilium appellavit, quod totus versetur in liliis, et omnia quæ ipsius sunt, lilia sint; conceptio, ortus, conversatio, eloquia, miracula, sacramenta, passio, mors, resurrectio, ascensio. Quid horum non candidum et non suavissime redolens? Tanta denique in conceptione refulsit superni luminis claritas de supervenientis abundantia spiritus, ut ne ipsa quidem Virgo sancta sustinuisset, si non sibi obumbratum foret à virtute Altissimi. Porro ortum candidavit incorrupta virginitas matris, conversationem innocentia vitæ, eloquia veritas, miracula puritas cordis, sacramenta pietatis arcanum, passionem patiendi voluntas, mortem libertas non moriendi, resurrectionem martyrum fortitudo, ascensionem exhibitio promissionum.*

Idem serm. 71. docet Christum pasci inter lilia, id est, inter puram legum suarum observantiam : *Ergo*, inquit, *absque liliis nunquam est, qui absque vitiis semper est, quia totus et semper est candidus, speciosus forma præ filiis hominum. Tu ergo qui hæc audis, vel legis, cura habere lilia penes te, si vis habere habitatorem liliorum habitantem in te. Opus tuum, studium tuum, desiderium tuum lilia esse protestentur, moralis quidam rerum ipsarum candor atque odor. Habent et mores colores suos, habent et odores, etc.. Colorem operi tuo dat cordis intentio, et judicium conscientiæ, odorem fama.* Et pluribus interjectis : *Sponsus itaque, et cum sit virtus, in virtutibus complacet sibi ; et cum sit lilium, libenter inter lilia commoratur ; et cum sit candor, delectatur candidis. Et fortassis hoc est, quod dicitur pasci inter lilia, candore et odore virtutum delectari. Et quidem pascebatur olim corporaliter apud Mariam et Martham, et recumbens etiam corpore inter lilia (illas loquor, nam lilia erant) nihilominus spiritum refocillabat devotione et virtutibus mulierum.*

Docet deinde idem Christo esse pascere, quod pasci, quia ipse pascit nos sua gratia et virtutibus, iisdemque pascitur et oblectatur : *At pascens*, ait, *ita puto, nihilominus pascitur ipse, et quidem escis quibus libenter vescitur, profectibus nostris. Etenim gaudium Domini fortitudo nostra. Ita ergo, et cum pascit pascitur, et pascitur cum pascit, simul nos suo gaudio spirituali reficiens, et de nostro æque spirituali profectu gaudens. Cibus ejus pœnitentia mea, et cibus ejus salus mea, cibus ejus ego ipse, etc. Mandor cum arguor, glutior cum instituor, decoquor cum immutor, digeror cum tranformor, unior cum conformor.* Idem. S. Bernard. serm. in Nativ. B. Mariæ sub finem aliter explicat : *Attende*, ait, *quod locum non cibum indicare videtur, nec quibus pascitur exprimit sponsa, sed inter quæ. Forte enim non cibo, sed consortio pascitur liliorum, nec liliis vescitur, sed in illis versatur ; nimirum odore potius, quàm sapore lilia placent, et visui magis sunt apta quam esui. Cæterum etsi justus germinet sicut lilium, sed non ad lilium sponsus pascitur, nec in singularitate complacet sibi. Audi denique inter lilia commorantem : Ubi, inquit, fuerunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum. Amat semper media Jesus, diverticula semper et reclinatoria reprobat filius hominis, Dei et hominum mediator.*

Porro pascit Christus animas diversimode, quamque juxta suam inclinationem, statum, et dispositionem : quare subditis dat obedientiam, superioribus prudentiam regendi, virginibus amorem virginitatis, conjugatis affectum castitatis conjugalis, et robur ad ferendum mores conjugis, filiorum et servorum à suis diversos, martyribus dat invictam in tormentibus constantiam ; doctoribus acumen docendi, prædicatoribus efficaciam prædicandi, divitibus impulsum ad tolerantiam, etc.

VERS. 17 : DONEC ASPIRET DIES, ET INCLINENTUR UMBRÆ. REVERTERE, SIMILIS ESTO, DILECTE MI, CAPREÆ, HINNULOQUE CERVORUM SUPER MONTES BETHER.

DONEC ASPIRET DIES, ET INCLINENTUR (Septuag. *moveantur*, id est, amoveantur) UMBRÆ. Refert ad id quod præcessit : *Dilectus meus mihi, qui pascitur inter lilia ;* licet nonnulli referant ad id quod sequitur : REVERTERE, SIMILIS ESTO, etc.,] uti mox dicam. Nota τὸ *aspiret dies*. Solet enim mane, oriente luce et die suavis aspirare aura, quam efficit calore suo sol oriens in aurora, quasi in auræ rore : hîc enim vapores frigore noctis collectos resolvit et commovet, ex iisque flatus et ventos efficit, quare minus recte Theodoret. exponit. q. d. *Donec aspiret dies*, id est, donec ardor diei prætereat, et ros salutis aspiret. Jam.

Primo, nonnulli per diem accipiunt Evangelium, per umbras legem veterem, quæ typus et umbra fuit Evangelii, q. d. Apparente luce, Evangelii evanescent umbræ, id est, observantiæ et ceremoniæ typicæ legis veteris. Ita Justus Orgelit. et S. August. orat. contra Judæos c. 6.

Secundo, alii per diem accipiunt claram cognitionem veritatis et æternitatis ; hanc enim adepta anima sancta fugat, et pellit à se umbras vanitatis rerum temporalium. Ita Nyssen.

Tertio et genuine, per diem accipe futuram vitam et gloriam, per umbras præsentis vitæ tenebras et ærumnas, q. d. Christus pascitur inter lilia, id est, versatur inter puras animas, quamdiu durant umbræ hujus vitæ. Nam ubi aspiraverit et illuxerit dies gloriæ, versabitur inter beatos in splendoribus sanctorum. Si enim in valle lacrymarum pascitur inter lilia, inter quæ et quanta pascetur in die nuptiarum et gloriæ sempiternæ? Christus nunc me pascit inter lilia castitatis et gratiæ, at ubi aspiraverit dies felicitatis, pascet me inter lilia charitatis et gloriæ : tunc amor sponsi absentis vertetur in gaudium et fruitionem præsentis, tunc mutabitur fides in speciem, spes in rem, charitas in claritatem, ærumna in gloriam, mors in vitam, corruptio in incorruptionem, luctus in jubilum. Ita S. Gregorius, Cassiodor. Beda, S. Bernard. et cæteri. Hîc ergo anima pia amore corporis pressa gemit et suspirat, donec aspiret dies æternitatis beatæ, et inclinentur umbræ miseræ mortalitatis : *Hîc quippe nox est*, ait, S. Gregor. *Ibi vero dies erit, quia hîc in visione veritatis caligamus, ibi Deus ipse tota veritas mentibus elucebit*. Porro S. Bernard. serm. 71. ait Christum in hac vita pasci liliis, id est, virtutibus, quia hîc mixtæ sunt, rudes et imperfectæ, in cœlo iis potari, quia ibi erunt liquidæ, defœcatæ, subtiles, et perfectæ.

Nonnulli cum nostro Sanchez censent τὸ *inclinentur umbræ*, esse periphrasim vesperæ ; in ea enim post meridiem, sole declinante, inclinant umbræ, juxta illud Virgilii :

> Majoresque cadunt altis de montibus umbræ.

Unde et Aquila pro *donec aspiret dies* vertit, *donec cesset dies ;* vespera enim, dum cessat dies, aspirat flatus et ventos. Unde Plinius l. 2. c. 47. *Sol*, inquit, *et auget et comprimit flatus ; auget exoriens occidensque*. Et Arist. in Problem. sect. 25. quæst. 4 : *Flatus*, inquit, *vel ortus solis, vel obitu incipit*. Hinc Virgilius : *Aspirant auræ in noctem*. Unde ex Hebræo verti potest, *donec expiret*, id est, *finiatur dies*. Verba enim Hebræa sunt simplicia, ideoque sumuntur pro omnibus compositis, utpote quibus Hebræi carent. יפוח *iaphuach* ergo significat *spiret, aspiret, perspiret, respiret, exspiret*, et hoc significat Græcum Διαπνεύσῃ apud Septuag. q. d. Toto die, id est, toto tempore hujus vitæ, *dilectus meus mihi, et ego illi*, idemque toto hoc tempore *pascitur inter lilia*. Verum noster aptius vertit, *aspiret ;* dum enim aspirat dies, finiuntur umbræ et tenebræ nocturnæ. Quocirca magis apposite S. Gregor. et alii passim censent per umbram hîc intelligi noctem, nox enim umbrosa est, et mera quasi umbra, quæ inclinatur, id est deficit, et ut Hebr. est *fugit*, id est, evanescit, oriente in aurora sole, sed sensim et pedetentim ; quo enim magis ascendit sol, eo magis minuuntur umbræ, adeo ut in meridie fere nulla sit umbra : Rursum, oriente sole, aspirat dies, non occidente, tunc enim expirat et finitur.

Symbolice S. Bernard. serm. 71. per umbras accipit dæmones, qui electis in die judicii et beatis inclinabuntur, id est, subdentur, ac tanquam victi victoribus subjicientur. Idem rursum per diem accipit visionem beatificam, per quam omnes umbræ errorum, simulationum, ignorantiarum dispellentur. Denique addit cumulum felicitatis æternæ significari per τὸ *aspiret. Ergo*, inquit, *is cumulus aspirantis erit diei. Ipsa, inquam, adjiciet ad mensuram inspiratæ plenitudinis ; ad inspirantis diei copiam supra modum in sublime pondus gloriæ operans, ita ut redundet in corpora supereffluens clarificationis adjectio. Hac de causa enim non suspirans, sed inspirans dicta est, quod addat ad inspirantem, hoc significante Spiritu Sancto per adjectam* (*ad præpositionem ; quia quos illa intus illuminat, hos ista adornat foris ; et stola gloriæ induit eos*. Et post nonnulla : *Cum igitur duo in nobis præcedant dies, unus quidem inspirans pro corporis vita ; alter vero respirans in sanctificationis gratia ; porro tertius supersit aspirans in resurrectionis gloria ; claret profecto aliquando adimpletum iri in corpore, quod præcessit in capite, magnum utique pietatis sacramentum, et Prophetæ testimonium, qui ait ; vivificabit non post duos dies, in die tertia suscitabit nos, et vivemus in conspectu ejus*.

Porro dispunctio, quæ est in Bibliis Hebræis, cujus auctor non est Salomon, sed Rabbini posteriores sive Masoretæ, hæc verba : *Donec aspiret dies, et inclinentur umbræ*, connectit cum eo quod sequitur : *Revertere, similis esto, dilecte mi ;* atque hæc connexio commoda quoque est, commodosque dat sensus, ut patet sensus jam dandos intuenti, cum iisque hæc verba, *donec aspiret dies*, combinanti.

REVERTERE, SIMILIS ESTO, DILECTE MI, CAPREÆ, HINNULOQUE CERVORUM SUPER MONTES BETHER.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Varii hîc à variis assignantur sensus. Primus est, q. d. Sponsa : Video te, ô sponse mi, delectari pascendis gregibus in sylvis et montibus, quales sunt montes Bether ; ibi enim pasceris inter lilia, eoque me invitas et evocas dicens:

Surge, propera, amica mea; ut tuo ergo æque ac meo animarum zelo satisfacias festinus et velociter, instar capreæ et hinnuli *revertere*, hebr. סוב *sob*, id est circuito, lustrato et visitato greges nostros, puta fideles Christianos, qui pascuntur in Bether, id est in divisione, hoc est in divisis locis et particularibus Ecclesiis per totum orbem diffusis habitant, ac pasce eos tua sancta doctrina, gratia, consolatione, inspiratione, Sacramentis, etc. Ita Theodor. et tres Anonimi apud ipsum. Psellus et Philo Carpathius, qui censent hîc obsecrare sponsam, ut sponsus ad pascua revertatur, ut omnes fideles ejus conspectu fruantur atque illustrentur, iisque ipse suam suavitatem et amorem impertiat.

Secundus planior et plenior est, q. d. sponsa: Permitto quidem, imo cupio, ô sponse, ut fideles nostros toto orbe diffusos visites, instrues, robores, perficias, sed velim id fieri expedite et velociter, ut per eos decurras celeriter, instar capreæ vel hinnuli, hoc fine, ut, iis visitatis, illico ad me revertaris: ego enim tui præsentiam intime desidero, nec ea satiari queo, atque magis decet sponsum sponsæ, id est Christum Ecclesiæ universali, quàm particularibus Ecclesiis adesse et assistere. Hunc sensum exigit τὸ *revertere*, ut vertit Noster et Septuag. respicit etiam ad id quod dixit v. 8: *Vox dilecti mei. Ecce iste venit saliens in montibus, transiliens colles*, ut illico ad me jam ex amore deliquium passam advolet, sustentet, meque mihi restituat: quare *similis est dilectus meus capreæ, hinnuloque cervorum.* Ita S. Bernard. Beda et alii. Audi S. Bern. qui hîc notat amoris impotentiam nescire impudentiam; sponsam enim revocare illico sponsum, cui paulo ante abeundi dederat facultatem: *Intempestiva*, inquit ipse ser. 74, *revocatio magni unius amoris, magnæ alterius amabilitatis indicium est.* Et serm. 73: *Amor intemperans facit hoc. Nempe is est, qui omnem in se triumphans captivansque pudoris sensum, convenientiæ modum, deliberationis consilium, totius modestiæ et opportunitatis neglectum quemdam, et quamdam incuriam parit. Nam vide nunc quomodo illum pene adhuc incipientem ire, jam tamen redire flagitat. Etiam accelerare rogat, et quidem currere, instar unius alicujus feræ sylvarum velociter currentis, verbi gratia; capreæ hinnulive cervorum. Hic litteræ tenor, et hæc Judæorum portio.*

Quæres, qui sunt montes Bether? Resp. esse montes Bethel (uti vertit Arabicus) ubi Jacob vidit scalam è terra in cœlum porrectam, per quam ascendebant et descendebant angeli ad Deum scalæ innixum, ideoque locum oleo inungens consecravit, vocavitque Bethel, id est, domum Dei, Gen. 32. Montes vero Bethel dicuntur montes Bether, id est, divisionis, quia divisi sunt et diffissi, ut plures intermedias contineant civitates et valles, ac consequenter plures quasi montes in varios colles dissectos, ita ut capreæ ex uno in alium saliant. Unde à Septuag. vocantur montes κοιλωμάτων, id est, *concavitatum.* Nonnulli legunt, κυκλωμάτων, id est, *circuitionum* montes, ad quos non est facilis accessus, sed diu eos per anfractus circuire opus, antequam ad culmen pervenias; tales enim quærunt capreæ et hinnuli, ut à venatoribus sint securi. S. Ambrosius libro 3. de Virgin. legit cum Syro, *montes aromatum*, sic enim vocantur hic cap. 8. v. ultim. nam hi montes aromatibus abundant. Audi Adrichom. in descrip. terræ sanctæ pag. 16. num. 43: *Bethel, seu Bether montes sunt fœcundi, nemorosi et arboribus consiti, gramine et herbis aromaticis pleni, et ideo cervi, capreæ, et hinnuli illorum cacumina frequentant, de quibus in Canticis.*

Symbolice ergo montes Bethel vel Bether, apte repræsentant Ecclesiam universalem in varias particulares divisam et distinctam: Ecclesia enim est, *mons domus Domini in vertice montium.* Isaiæ 2. 2. quia sua fide, spe, doctrina, conversatione et contemplatione cœlesti superat omnes sectas Judæorum, Hæreticorum, Gentilium, adeoque jam non in terra, sed in cœlis cum beatis degere videtur, juxta illud: *Nostra conversatio in cœlis est.* Philipp. 3. 20. Quocirca hi omnes peculiariter repræsentant monasteria et collegia religiosorum: primo, quia monasterium et claustrum est *Bether*, id est, locus divisus et separatus à consortio secularium; secundo, quia montes Bether sunt ardui et asperi, ac cavitatibus et salebris interrupti; tertio, sicut capreæ et hinnuli ad præruptos et inaccessos hosce montes fugiunt, ut tuti sint à canibus et venatoribus, sic pariter religiosi fugiunt ad claustra, ut ibi à mundi tentationibus et periculis sint securi et semoti. Ibi ergo Christus pascitur inter lilia puritatis, quæ nascuntur in montibus Bether, id est, separationis, orationis, et contemplationis. Huc facit versio Chaldaica, quæ de sanctis Patriarchis sic exponit: *Et voluit Dominus disperdere eos de seculo, nisi subiisset memoria coram eo juramenti sui, quod juravit in verbo suo Abraham, Isaac et Jacob, qui erant velocissimi in cultu ejus, sicut caprea et hinnulus cervorum; et etiam oblationis, qua obtulit Abraham Isaac filium in monte Moriah, et ante hæc detulerat illi oblationes suas, et diviserat eas æqualiter.*

Hinc Philo Carpath. per montes convallium, ut vertunt Septuag. intelligit sanctos, et justos eminentes; hi enim sunt montes per virtutis excellentiam, qua supra mundum et mundana omnia eminent; sunt et valles per humilitatem, qua humiliter doctrinam et gratiam Dei, ceu pluviam è cœlis, valles excipiunt. Sic et Ambr. serm. 14. in psalm. 118. Tres vero Anonymi apud Theod. per *montes convallium* accipiunt doctores qui discipulis, sicut montes vallibus, longe eminent et excellunt, q. d. *Te illis similem præsta veniens in magistras animas, quæ inter discipulas perturbationum fluctibus depressas montium instar excellunt, ubi ipsarum opera propellas et fuges bestias illas pestiferas, quæ naturalem rudium animarum æqualitatem excavant, in eisque sibi latebras constituunt, atque ita illis pristinam æqualitatem redde.*

Ex adverso Theodoret. et Nyssen. homil. 6. per montes convallium accipiunt superbos inter humiles, q. d. Ait Nyssenus: *Vide ut caprea, qui aspicis cogitationes hominum; dele peccati generationem, sicut hinnulus delet serpentis. Curre quàm celerrime divinum Verbum ad montes convallium: Quidquid enim extollitur adversus veritatem, est barathrum, et non mons; concavitas et non assurgens fastigium. Si ad hæc accurreris, omnis vallis implebitur, et omnis mons hujusmodi humiliabitur.*

Huc accedit S. Anselmus, qui putat Ecclesiam hîc orare Christum, ut juvet se laborantem in conversione infidelium: *Revertere*, in-

quit, id est, *condescende istis, et aspira eos interius, quia aliter labor noster erit infructuosus: Revertere et similis esto capreæ, etc. Natura capreæ hinnulique est, ut licet in summitate montium habitent, descendant tamen in colles, ut ab inferioribus videantur. Cum enim Christus habitet in montibus, id est, in eminentibus propter virtutes, rogatur descendere ex ipsis, et per ipsos ad cognitionem inferiorum.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Christus subinde videtur abire ab anima sancta, vel ob ejus defectus et lapsus veniales, vel ut ejus fidem et constantiam probet, vel ut sui desiderium in ea adaugeat, animamque in spiritu promoveat et perficiat, dum eam sine gustu, sine consolatione, sine lætitia aridam et siccam relinquit in desolatione, persecutione, tentatione, tristitia, obscuritate, similive afflictione animæ vel corporis. Quare anima hoc stimulo puncta ardentius ad sponsum Christum suspirans, ejus reditum, opemque inclamat: Revertere ad me, ô dilecte mi, et instar capreæ vel hinnuli velociter accurre, ut me consoleris, adjuves, robores, confirmes, promoveas.

Addit noster Sanchez, quod anima pia edocta multa se amori impedimenta opposuisse, et infirmitatis suæ conscia, sibi ipsi parum fidens, oret sponsum, ut quamvis vagetur super montes, Bether, id est, inter salebras et anfractus et mille alia impedimenta, quæ ad omnia officia pronum et festinantem retardare potuerint; ferat nihilominus hæc patienter, et quo est animo ad hæc perferenda plane indomito, et lenitate ad condonandum plane admirabili, devoret has molestias, transiliat hæc obstacula, ac tandem quamvis per *Bether*, id est, *confragosa* atque aspera, ad se tamen recta, festinatoque perveniat.

Et Luysius Legionen. Postulat, inquit, anima fidelis, cum inclinantur umbræ, id est, inclinato jam ad occasum die, et irruentibus periculorum tentationumque tenebris, sibi auxilietur, nulla mora interposita: *Similis*, inquit, *esto capreæ hinnuloque cervorum.* Quod sine metaphora proprie et litterate David dicebat: *Domine*, *ad adjuvandum me festina*, et rursus: *Domine*, *accelera*, *ut eruas me.* Quodque non solum causa incitandi Deum, et ut auxilium ferre maturet efficiendi, à sponsa dicitur, sed etiam quo nos admoneat, ut in ipso statim pravæ cogitationis initio, ut primum mala libido subire animum cœpit, ad primos hostis aspectus, imo vero ad primos rumores atque suspiciones belli, antequam ob negligentiam turbarum in nobis atque tumultus aliquid oriatur, attollamus ad cœlum oculos, et ad Deum cor nostrum penitus convertamus, illud cum lacrymis iterantes: *Revertere, dilecte mi, similis esto capreæ hinnuloque cervorum;* salutemque illi nostram ardentissime commendantes, ut acceleret, atque festinet liberare nos, non à malo solum, sed etiam à suspicione mali ab ipso petamus. Huc accedit Cassiodor. qui exponit, q. d. O Christe, qui per carnem, quam parvulus ut hinnulus assumpsisti, velut caprea ascendisti in cœlorum sublimia, nos tua consolatione et gratia visita, illustra et lætifica.

Porro quomodo Deus animam sanctam visitet, docet S. Bernard. serm. 74. idque ex experientia, qua in sua anima crebro hanc Dei visitationem sensisse se asserit: *Vinum*, inquit, *et efficax est* (Verbum Dei, puta Christus) *moxque ut intus venit, expergefecit dormitantem animam meam, movit et mollivit, et vulneravit cor meum, quoniam durum lapideamque erat et male sanum. Cœpit quoque evellere, et destruere; ædificare, et plantare; rigare arida, tenebrosa illuminare, clausa reserare, frigida inflammare, nec non et mittere prava in directa, et aspera in vias planas, ita ut benediceret anima mea Domino, et omnia quæ intra me sunt nomini sancto ejus. Ita igitur intrans ad me aliquoties Verbum sponsus, nullis unquam introitum suum indiciis innotescere fecit, non voce, non specie, non incessu.* Et post nonnulla, quæ in hanc rem interjicit, subjicit: *Ex renovatione et reformatione spiritus mentis meæ, id est, interioris hominis mei, percepi utcumque speciem decoris ejus, et ex contuitu horum omnium simul expavi multitudinem magnitudinis ejus. Verum quia hæc omnia, ubi abscesserit Verbum, perinde ac si ollæ bullienti subtraxeris ignem, quodam illico languore torpentia et frigida jacere incipiunt; atque hoc mihi signum abscessionis ejus, tristis sit necesse est anima mea, donec iterum revertatur, et solito recalescat cor meum intra me, idque sit reversionis indicium.*

Secundo, Aponius ait sponsum discedere, cum sponsæ, id est, animæ peccata castigat; reverti, cum pœnitentia placatus ei reconciliatur: *Prolongatio*, ait, *Christi in Ecclesia tunc est, quando ad castigandam plebem tribulationem induci permittit, reversio autem ejus est, dum precibus inclinatus ad misericordiam, ad vestigia pietatis suæ velocius recurrit, quàm prosilierat vindicando; similis factus cursui vel consuetudini capreæ, hinnulique cervorum, quorum natura est, voce ante se in montibus resonante post tergum emissa, dum obvium sibi opinantur occurrere quidpiam, ad locum, unde abscesserant, velociori cursu reverti. Et hæc est causa, ut exasperatæ ab hostibus consuetam nolint derelinquere sedem, sicut et Christus, quamvis provocatus et exasperatus peccatis hominum, pietatis tamen non dereliquit consuetam sedem.*

Mystice, Justus Orgelitan. censet hîc significari ascensum Christi in cœlos: *Dum dilectum*, inquit, *Ecclesia insinuat regredi, similemque capreæ et hinnulo dicit, Christi in cœlos ascensionem mundis et velocibus animalibus comparandam demonstrat. Hæc enim celeri cursu montium altiora transiliunt; supergressus est autem Christus omnia excelsa; et bene additur super montes Bethel, id est domus Dei, quia super sanctos omnes elevatus est.* Aponius vero censet hîc Ecclesiam orare, ut Christus mortuus à morte resurgat: *Super montes Bethel*, inquit, *quod eum reverti precatur, in cujus finibus Christus crucifixus est, velocitatem resurrectionis die tertia celebrandam prophetasse monstratur.*

Tropologice, Beda æstimat hîc animam piam ad perfectionem tendentem postulare, ut Christus sibi cœlestis felicitatis prægustum exhibeat: *Obsecro*, inquit, *à generali instructione revertaris sæpius ad illustranda sublimius corda perfectorum, et sicut capreæ, aut hinnuli cervorum rarus quidem, sed cum delectatione conspicientium in montibus solet esse intuitus; sic in*

excelsis mentibus vestigia tuæ magnitudinis qualiacumque præsentes. Precor ut dulcedinem vitæ immortalis, quam membris omnibus meis in retributione promittis, aliquibus etiam in itinere, quamvis à longe speculandam reveles. Congruit autem et nomen montium mentibus eorum, qui contemplationi cœlestium oculos cordis aperire didicerunt, cum dicitur super montes Bether, quod domus consurgens, sive domus vigiliarum interpretatur.

Anagogice, S. Gregorius censet hìc animam piam rogare Christum, ut cito veniat ad judicium, ut in eo ipsa cum piis gloriam; impii, qui pios affligunt, gehennam consequantur: *A nobis*, inquit, *dilectus tunc corporaliter abiit, quando post resurrectionem in cœlos ascendit; tunc autem revertetur, quando in fine mundi resuscitatis omnibus hominum corporibus, in judicio manifestabitur: Hanc manifestationem hìc petunt animæ sanctæ; tunc Christus vere similis capreæ et hinnulo cervorum apparebit super montes Bether, quia in eadem humanitatis forma ad judicium veniet, quam ab Ecclesia, quæ per capream designatur, sumpsit, quando in hoc mundo ex patrum progenie, quasi hinnulus cervorum humilis natus fuit; tumque super omnes summos, qui quasi montes excellunt in Ecclesia, quæ domus Dei est, sublimior eminebit.* Similia habet S. Bernardus, serm. 73.

TERTIUS SENSUS
PRINCIPALIS.
De Christo et B. Virgine

Rupertus censet B. Virginem hìc postulare à Christo jam mortuo, ut resurrectionem suam velut hinnulus acceleret, nec triduum integrum, id est, 72 horas maneat in sepulcro, sed illud decurtet, ut post 33 horas illico resurgat: *Cito revertere*, inquit, *noli moras facere, quia anima mea desiderat te, etc. Tridui quidem tempus breve est, sed dilectæ et columbæ tuæ desideranti, et gementi vulnerata mente, non satis, dilecte mi, festinatum est. Abbrevia hoc ipsum triduum, et similis esto in revertendo capreæ et hinnulo cervorum, id est, velocissimus esto ad peragendum cursum tuum. In corde terræ, id est, in sepulcro tuo, non totum expendas triduum. Sufficit ad complendam veritatem Scripturarum, si partem exiguam primi diëi, id est, tres horas novissimas et partem aliquam tertii, scilicet sex horas, quod est dimidium noctis, cum die secundo, id est, cum Sabbato jacens in sepulcro transegeris. Nam tres integri dies horæ septuaginta duæ sunt. Hoc esset nimis longum.* Subdit deinde aliam rationem numericam: *Sufficiunt horæ triginta tres, qui numerus ex duobus ternariis, deceno et singulari compositus est. Beatam Trinitatem, cui primus homo peccavit, in te, et per te et de teipso, dilecte mi, caro mea et sanguis meus, Deus meus et Dominus meus, placare oportet; sed hoc fiat celerrime et multum festinanter, sicut caprea sive hinnulus cervorum in montibus celerrimus est; secundùm nomen tuum, quo per Prophetam jussus es vocari: Accelera spolia detrahere, festina prædari. Vix igitur exspectatis triginta tribus horis. Revertere super montes Bether, id est, resurge et appare principibus domus Dei, scilicet Apostolis tuis et mihi, cujus maxime sicut et illorum, imo et multo plus quàm illorum, tu es grande desiderium.*

Idem Rupertus censet B. Virginem hìc orare pro conversione suæ gentis, puta Judæorum: *Revertere*, inquit, *similis esto capreæ super montes Bether, id est, prope patres domus Dei, hoc enim interpretatur Bether*, q. d. Miserere Judæorum, ipsi enim sunt filii Abrahæ et sanctorum Patriarcharum, qui fuere Bether, id est domus, familia et Ecclesia Dei. Rursum Judæi sunt montes Bether, id est, divisionis et separationis; quia per superbiam diviserunt et separarunt se à fide Patriarcharum, qui in Christum venturum crediderunt, et consequenter à Deo, ab Ecclesia, à cœlo, à salute, et omni bono. Similiter B. Virgo etiamnum orat pro peccatoribus, qui velut montes Bether per peccatum superbe separarunt se à Deo Deique gratia, q. d. Revertere, ô dilecte, ad animam olim tuam, quæ nunc à diabolo tyrannice possidetur; inspice velut caprea lynceis oculis miserrimam ejus servitutem et tyrannidem, qua opprimitur à diabolo, ac velut hinnulus cervorum, qui halitu suo extrahunt necantque serpentes, teste Plinio, lib. 8, cap. 32; ab animarum harum cavernis educ Tartareos, non tam serpentes, quàm dracones immanes, qui habitant in montibus Bether, id est, in superbia divisionis, puta in cordibus superbis, æque ac in inferno, ubi ob superbiam à Deo et cœlo divisi et dissecti sunt in omnem æternitatem.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Sponsa in lectulo quærens sponsum, nec inveniens, circuit vicos, ac tandem invenit, nec dimittit. Inde sponsus vers. 5. vetat eam suscitari. Mox vers. 6. inchoatur actus tertius Dramatis, quo obviantes sponsæ eam laudant, comparantque myrrhæ, thuri et aromatibus. Sponsum vero vers. 7. a robore stipatorum, ac v. 8. a ferculo cedrino, argenteo et purpureo. Denique vers. ultimo jubentur filiæ Sion oculos a ferculo ad sponsum coronatum, qui ferculo vehebatur, convertere. Primis ergo quinque versibus Salomon pergit describere et finire adolescentiam crescentis Ecclesiæ; a versu vero 6. et deinceps describit Ecclesiæ quasi virilem ætatem et perfectionem, uti dixi in Prooemio.

1. In lectulo meo per noctes quæsivi quem diligit anima mea : quæsivi illum,
et non inveni. 2. Surgam, et circuibo civitatem; per vicos et plateas quæ-
ram quem diligit anima mea : quæsivi illum, et non inveni. 3. Invenerunt
me vigiles, qui custodiunt civitatem : Num quem diligit anima mea, vidis-
tis? 4. Paululum cum pertransissem eos, inveni quem diligit anima mea :
tenui eum; nec dimittam, donec introducam illum in domum matris meæ,
et in cubiculum genitricis meæ. 5. Adjuro vos, filiæ Jerusalem, per capreas
cervosque camporum ne suscitetis, neque evigilare faciatis dilectam, donec ipsa velit. 6. Quæ
est ista, quæ ascendit per desertum, sicut virgula fumi ex aromatibus myrrhæ, et thuris, et
universi pulveris pigmentarii? 7. En lectulum Salomonis sexaginta fortes ambiunt ex fortissimis
Israel. 8. Omnes tenentes gladios, et ad bella doctissimi; uniuscujusque ensis super femur
suum propter timores nocturnos. 9. Ferculum fecit sibi rex Salomon de lignis Libani : 10. co-
lumnas ejus fecit argenteas, reclinatorium aureum, ascensum purpureum : media charitate
constravit propter filias Jerusalem. 11. Egredimini et videte, filiæ Sion, regem Salomonem in
diademate, quo coronavit illum mater sua in die desponsationis illius, et in die lætitiæ cordis
ejus.

Vers. 1 : In lectulo meo per noctes quæsivi quem diligit anima mea : quæsivi illum, et non inveni.

Vers. 2 : Surgam, et circuibo civitatem, per vicos et plateas quæram quem diligit anima mea : quæsivi illum, et non inveni.

Vers. 3 : Invenerunt me vigiles, qui custodiunt civitatem : Num quem diligit anima mea vidistis?

Vers. 4 : Paululum cum pertransissem eos, inveni quem diligit anima mea; tenui eum, nec dimittam, donec introducam illum in domum matris meæ, et in cubiculum genitricis meæ.

Surgam, et circuibo (Arabicus, *perlustrabo*) civitatem : per vicos et plateas, quæram quem diligit anima mea; quæsivi illum et non inveni. (Addit Arabicus : *Vocavi eum, et non obedivit mihi*). Invenerunt me vigiles, qui custodiunt (Syrus, *qui circuibant*) civitatem : addit Arabicus : *Et dixi*) : Num quem diligit anima mea vidistis?] Syrus : *An essentiam amoris, quam diligit anima mea, vidistis? Paululum cum pertransissem eos, inveni quem diligit anima mea; tenui eum nec dimittam eum, donec introducam eum in domum matris meæ, et in cubiculum genitricis meæ;* Arabicus : *illius quæ me concepit.*

Difficilis est hîc connexio, qua ratione scilicet hæc nectantur præcedentibus, ut servetur decorum Dramatis. Primo, noster Sanchez : In capite primo, inquit, Scriptor sacer desiderium sponsæ, quo in absentem sponsum ferebatur, luculenter descripsit. In secundo, sponsi in dilectam blandimenta atque officia complexus est. In tertio, jam propius accedit ad nuptias; componit enim conjuges in curru, quo de more cum plausu atque symphonia domum reducebantur. Apud Hebræos enim sponsus non accedebat ad sponsam, nisi post traductionem ejus in domum sponsi. Sensus ergo hujus versus est, q. d. Dolui abesse sponsum à lecto, quia esse in eo non poterat, nisi peractis nuptiarum sacris. Vel, desideravi lecti socium habere, id est, nuptias inire; quia ante illas non sperabat fore ut secum unquam in noctibus haberet quem amabat. In hanc sententiam Bernardus,

sermone 75, dicit sponsam, cum esset in lecto, quæsiisse sponsum, non quidem in lecto cubantem, sed cum absentem desideraret, de illo investigando secum deliberasse. Et consonat valde huic explicationi translatio Septuag. qui vertunt, επι κοιτην, id est, *in lectulum*, q. d. Desideravi ad lectum, seu ad connubium. Hæc Sanchez.

Secundo, Genebrardus censet hîc novum esse Drama, vel potius novum, scilicet secundum actum Dramatis; quare nullam hîc quærendam esse connexionem, quod alio tempore, scilicet noctu gesta sint, quæ hîc narrantur, cætera vero per diem. Melius Gislerius censet novum hîc quidem esse actum, novamque narrationem, sed cum prioribus connexam: sponsam enim post discessum sponsi narrare quid à se factum sit aliquando, cum dilectum suum à se abscessisse animadvertit, quo studio illum quæsierit, quomodo invenerit ac tenuerit, ne rursum abscederet.

Tertio, Joannes Carmelita censet hæc sponsæ verba produci, ut dent causam, cur sponsus ei dixerit, cap. 1. v. 10: *Surge, propera, amica mea;* quia scilicet invenit eam in lectulo cubantem vel desidem; hinc ab eo illam evocat dicendo: *Surge, propera.*

Quarto, Gilbertus Abbas, qui continuavit Sermones S. Bernardi in Cant. hîcque inchoat, sic nectit serm. 1: *De montibus*, inquit, *se raptim contulerat ad lectulum sponsæ, ubi illa excitata et deficiens ubertate delectationis, obdormivit exhausta inter amplexus dilecti. Oblectata obdormivit somnum dulcem, sed expergefacta non invenit illum hæc mulier deliciarum in manibus suis. Gaudia itaque illa, gaudia ineffabilia silentio transiens, in hanc tamen vocem erupit: In lectulo meo per noctes quæsivi quem diligit anima mea.*

Quinto, magis apposite Luysius Legionensis censet sponsam ex amore deliquium passam in somnum incidisse, ac in somnis vel semisomnem dixisse adolescentulis sociabus suis: *Vox dilecti mei*, et cætera, quæ à cap. 2. v. 8. usque ad finem capitis narrantur; nunc vero, inquit, soluta somno sponsa atque experrecta, sponsum, quocumque modo loqui sibi per quietem visa est, una secum jacere arbitrata, ipsum quæsivisse, atque eo non invento è lecto exsilivisse, domoque egressa, urbis loca omnia, illum quæritando obiisse dicitur. In quo, non quid reipsa gestum sit, commemorasse intelligendus est Salomon, sed quid rei, de qua agitur, natura fieri postulet, accommodate ad ipsam rem exposuisse. Itaque quia intellexit, aut decorum à se negligi, aut bonam hujus carminis partem omitti debere, idcirco personam sumpsit de medio, ruriquc educatam feminam induxit, quo decore servato exprimeret in ea omnem amoris vim. Quare sponsa, partim amoris, partim timoris (ne quid sponso absenti per noctem mali accidat) stimulis excita, imperare sibi non potuit, ut quoad luceret, domi maneret; sed exsilivit statim, neque tenebris deterrita, neque nocturnos casus metuens, neque suî rationem ullam habens, unumque amorem ducem secuta, virum suum pervestigavit. Nam nuptias jam ante à sponso cum sponsa initas fuisse, ac sponsum ad sponsam accessisse satis liquet ex præcedentibus præsertim ex cap. 1. v. 4, ubi ait sponsa: *Introduxit me rex in cellaria sua;* et v. 12: *Dum esset rex in accubitu suo, nardus mea dedit odorem suum;* et cap. 2. v. 4: *Introduxit me rex in cellam vinariam, ordinavit in me charitatem, etc.*

Ex adverso Aben Ezra censet sponsam hîc narrare ea quæ somnians videbat, idque probat ex eo quod ipsa ait: *In lectulo meo per noctes quæsivi quem diligit anima mea;* noctu enim dormitur et somniatur: quis enim quærat eum quem scit sibi præsentem, vel absentem in lectulo? et ex eo quod v. 5. jubet sponsus, ne quis eam à somno excitet; jam ergo dormiebat sponsa et somniabat, quod sane probabile est, præsertim ob v. 5. jam dictum. Hoc si sequi placet, dicito novum hîc esse sponsæ somnium, priori partim simile, partim dissimile, quo scilicet somniet sponsa, se dilectum suum per vicos et plateas anxie quæsiisse, ac tandem post longos circuitus invenisse, inventum tenuisse, nec dimisisse. Quæ enim quis amat et valde desiderat, de his crebro et varie somniat. Unde et amantes sibi somnia fingunt, ac desideria amantium sunt somnia vigilantium. Hinc S. Anselmus notat non esse mirum sponsam in lecto dormire et simul ascendere, ut virgulam fumi; quia quo magis à terrenis abstrahitur, iisque quasi indormit, eo altius ad cœlestia elevatur.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Primo, Chald. hæc exponit de Judæis, qui adorantes vitulum aureum perdiderunt Dei gratiam et sanctitatem; sic enim ait: *Et quando vidit populus Domini Israel, quod sublatæ essent nubes gloriæ ab eis, et corona sanctitatis, quæ data fuit ei in Sinai, ablata esset ab eis, remanserunt contenebrati sicut nox, et quæsierunt coronam sanctitatis, quæ sublata fuerat ab eis, et non invenerunt illam.*

Secundo, Titelman. et alii hæc accipiunt de statu veteris Synagogæ, aut generalius de statu humanæ naturæ ante Christi adventum, ac deinde novæ Ecclesiæ post ejus adventum. Nam genus humanum ante Christum ex lapsu Adæ miserum, jacensque in lectulo infirmitatis suæ pigrum et ægrum ad omne bonum, idque in nocte infidelitatis et ignorantiæ, quærebat in lege naturæ à suis Sophis, Sophistis et Philosophis tanti mali remedium, scilicet summum bonum, sive in quo sita esset felicitas hominis, modumque ad eam perveniendi; sed nihil solidi et veri ab eis, utpote cæco mentis suæ ingenio præfidentibus hausit, cum debuisset lectulum suum exire, et ad lucem transire divinæ gratiæ, sine qua frustra quæritur, nec invenitur sponsus, qui solus animam se quærentem et diligentem beet: sic et Synagoga jacuit pigra et infirma in lectulo legis Mosaicæ, et in nocte umbrarum, hoc est, cæremoniarum figuralium, et quæsivit sponsum per vicos et plateas, quando in legis littera confidens, et ad patrum Abræ, Isaac, Jacob, etc., merita exemplaque attendens, per lustrales cæremonias, sacrificiaque animalium, et judicia illa umbratilia, se justificare, Deumque promereri contendebat. At ibi cum non inveniens adiit vigiles civitatis, scilicet Scribas et Pharisæos, ab iisque eum perquisivit; sed nullum ab eis

conveniens responsum tulit. Postquam ergo vanis eorum traditionibus contemptis, et falsa doctrina repudiata ad novam è cœlo cum Christo venientem Evangelicæ gratiæ doctrinam aures animumque transtulit, invenit tandem Synagoga quem tantopere quæsierat, et tot seculis exspectaverat suum dilectum, verum mundi Salvatorem, patribus ab initio repromissum, et variis cæremoniarum ænigmatibus præsignatum : quem usque tunc ipsa, licet occulte, quæsierat per typica sua sacrificia et cæremoniales observantias, quæ omnia ad Christum mundi Salvatorem quasi ad finem universæ legis respiciebant, juxta quod Apostolus ait, Christum finem esse legis *ad justitiam omni credenti*, Rom. 10.

Verum, quia Canticum hoc est Epithalamium, non Synagogæ et Moysis, nec status legis naturæ et Dei, sed Christi et Ecclesiæ, uti docent S. Hieronymus, Cassiodor. Beda, Origen. Theodoret. et cæteri passim; hinc de Christo et Ecclesia hæc exponenda sunt. Jam, quia, ut dixi in Proœmio, in Cantico ortus, progressus et perfectio Ecclesiæ describitur, ortus autem sive infantia Ecclesiæ descripta sit à cap. 1. v. 1. usque ad cap. 2. vers. 8 ; inde autem usque ad cap. 3. vers. 6. describatur Ecclesiæ progressus, sive adolescentia, sequitur pariter hæc, quæ cap. 3. v. 1. et seq. usque ad v. 6. continentur, ad ejusdem adolescentiam referenda esse, hîcque eam terminari.

Infantia autem Ecclesiæ fuit ab ortu Christi usque ad ejus ascensum in cœlum et missionem Spiritus Sancti, quæ continet gesta Christi à nativitate usque ad mortem, resurrectionem, ascensionem et Pentecosten : inde vero incipit adolescentia et propagatio Ecclesiæ, quam prædicando fecerunt Apostoli. Quare infantia Ecclesiæ describitur in Evangeliis, adolescentia autem in Actis Apostolorum.

Lectulus ergo hic sponsæ, sive Ecclesiæ primitivæ, fuit quies ejusdem, qua post ascensum Christi in cœlum, quievit cum B. Virgine et Apostolis in Sion usque ad Pentecosten et adventum Spiritus Sancti, ac post eum quievit in Sion et Judæa per plures annos, quibus solis Judæis prædicarunt Apostoli (Baronius numerat annos decem, ego vero quatuor duntaxat, uti ostendi, Actor. 12. 1.); imo putabat se ibi perpetuo quieturam cum suo sponso Christo ; sed ibi Christum non invenit, quia pauci è Judæis fidem amplexi sunt, cæteri cum Scribis et Pontificibus Christum et Ecclesiam spreverunt, imo persecuti sunt. Quocirca Ecclesia, puta S. Petrus et Apostoli edocti à Christo, susceperunt laboriosum iter et onus evangelizandi per omnes Gentes, ibique Christum invenerunt in fide, religione et obedientia omnium Gentium, ut patet ex Actis Apostolorum et ex Historia Ecclesiastica. Concatenatio ergo Cantici, ejusque expositio petenda est ex successu Christi et Ecclesiæ, qui in Evangeliis, Actis et Historia Ecclesiastica describitur.

Sensus ergo est, q. d. Ego Ecclesia suaviter quiescens in Sion et Judæa, ibique vacans orationi, verbo Dei, et frequenti communioni, sanctitati omnique virtuti et perfectioni Christianæ, ut patet Actor. 2. et sequent. ibi quæsivi Christum, sed non inveni, quia plerique Judæorum inhærentes legi Mosaicæ Christi fidem respuerunt : Christus autem residet et invenitur in Ecclesia, ac in multitudine et universitate credentium totius mundi. Novit enim sponsa Christum per fidem habitare in cordibus fidelium, ut notat S. Bernardus. Dixi itaque : *Surgam, et circuibo civitatem* Jerusalem, relinquamque Judæam illi subjectam per *vicos et plateas*, evangelizando *quæram quem diligit anima mea*, Christum scilicet, Christique fidem et cultum : *quæsivi illum, et non inveni ;* quia Judæi Christo et Evangelio restiterunt : *Invenerunt me vigiles, qui custodiunt civitatem*, scilicet Pontifices, Principes sacerdotum, Scribæ, Herodes Agrippa, et cæteri Judææ Præsides ; interrogavi illos : *Num quem diligit anima mea vidistis?* Agnoscitisne Messiam patribus vestris promissum ? Creditisne in Jesum Christum crucifixum ? At illi obticuerunt, ac suo silentio se nescire Christum testati sunt. Quocirca *paululum cum pertransissem eos, inveni quem diligit anima mea*, cum scilicet paulo post persecutionem Pontificum, ac necem sancti Stephani, scilicet anno secundo à passione Christi, Christus S. Paulum convertit, ac doctorem Gentium auctoravit dicens : *Vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram Gentibus et regibus*, Actor. 9. 15. Et cum, Actor. 10, S. Petro per vas è cœlo missum ostendit, non solos Judæos, sed et Gentes vocandas esse ad Christum et Ecclesiam, ideoque jussit S. Petro ut Cornelium Centurionem, quasi primitias Gentium converteret, et Christo adjungeret. Unde paulo post, scilicet anno Christi 37, qui fuit quartus ab ejus passione et resurrectione, Apostoli, divisis inter se Gentium provinciis, quisque ad suam profectus, eamdem pariter convertit et Christo adjunxit. Ibi ergo in fide Gentium Apostoli invenerunt Christum, quasi in Ecclesia universali residentem et dominantem. Tunc ergo dixit Ecclesia : *Tenui eum, nec dimittam;* quia fundabo ubique Gentium Ecclesias, itaque sacerdotibus, Episcopis, Sacramentis, doctoribus, prædicatoribus, miraculis, etc. ; eas in fide Christi stabiliam, ut illi nunquam illam abjiciant, sed vel simul, vel alternatim et successive arcte eam retineant, ita ut semper magna pars orbis Christum colat et adoret : *Donec introducam illum in domum matris meæ, et in cubiculum genitricis meæ*, hoc est, Synagogæ. Synagoga enim vetus Judæorum fuit mater, et genitrix Ecclesiæ Christianorum. Primi enim Christiani, puta Apostoli, fuere oriundi à Judæis. Sensus ergo est, q. d. Transferam Christum Christique fidem et cultum à Judæis ad Gentes, ibique illum firmabo et stabiliam, donec in fine mundi per Eliam et Enoch convertam Judæos : sic enim Christum Christique fidem *introducam in domum matris meæ*, id est, in Synagogam Judæorum, ut omnis Israel salvus fiat, atque ex Judæis et Gentibus fiat unum ovile et unus pastor. Hoc est, quod ait Apostolus : *Cæcitas ex parte contigit in Israel ; donec plenitudo Gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret, sicut scriptum est : Veniet ex Sion, qui eripiat et avertat impietatem à Jacob*, id est, à Judæis ex Jacob prognatis, Rom. 11. 25. Ita Sanctus Gregorius : *In domum matris*, inquit, *dilectum introducet, quando in fine mundi Ecclesia per prædicationem, in plebem Judaicam Christiana Sacramenta immittet. In cubiculum autem, quasi in secretiorem partem domus eum introdu-*

cet, quia ex eadem plebe ita plurimos convertet, ut omnes mundi sarcinas abjiciant, et in intimis cogitationibus soli Deo placere concupiscant. Hujuscemodi homines cubiculum facient sponso : quia dum à se omnes sordes cupiditatis abjicient, quasi secretum locum in mente, in quo delectetur, component. Sic et Cassiodorus, Beda, Aponius, Philo Carpathius, Justus Orgelitan. Sanctus Anselmus, Rupertus, S. Bern. et cæteri passim, qui eodem modo, quo S. Gregor. versum quartum : *Donec introducam*, etc., exponunt; unde colligas præcedentes quoque tres versus eodem modo, quo exposui, esse exponendos. Hoc enim exigit ipsa historiæ acoluthia et connexio.

Nota : Quod ait sponsa, se sponsum Christum quæsiisse per *noctes*, intellige per tenebras, cum scilicet Jerusalem et Judæam, totumque orbem occuparent tenebræ infidelitatis et ignorantiæ Dei, Christi et salutis. Audi S. Bernardum, ser. 75 : *Habet mundus iste noctes suas et non paucas. Quid dico, quia noctes habet mundus, cum pene totus ipse sit nox, et totus semper versetur in tenebris? Nox est Judaica perfidia, nox ignorantia Paganorum, nox hæretica pravitas, nox etiam Catholicorum carnalis animalisve conversatio? Annon nox, ubi non præcipiuntur ea quæ sunt spiritus Dei? Sed et apud hæreticos vel schismaticos : quot sectæ, tot noctes. Frustra per has noctes justitiæ solem et lumen quæritis veritatis, id est, sponsum, quia nulla societas luci ad tenebras.*

Mystice, lectulus Christi fuit uterus B. Virginis : item præsepium, ac sepulcrum, ubi S. Magdalena et sociæ, æque ac SS. Petrus et Joannes quæsierunt Christum et non invenerunt, quia jam ex eo resurrexerat. Audi S. Bernardum, ser. 75 : *Annon lectulus, tumulus? annon lectulus, præsepium? annon lectulus, uterus virginis?* etc. *Merito proinde sponsa ponens lectulum, dicit suum : quia omne quod infirmum est Dei, non de proprio inesse illi manifestum est, sed de nostro. Ex nobis assumpsit, quæ pro nobis sustinuit, nasci, lactari, mori, sepeliri. Mea est mortalitas nati, mea infirmitas parvuli, mea exspiratio crucifixi, mea sepulti dormitio. Quæ priora transierunt, et ecce nova sunt omnia. In lectulo meo quæsivi per noctem quem diligit anima mea. Quid? In tuo quærebas, qui se jam in sua receperat. Num videras filium hominis ascendentem, ubi erat prius? Jam cœlum tumulo commutavit et stabulo, et tu illum in tuo adhuc lectulo quæris? Surrexit, non est hic. Quid quæris in lecto fortem, in lectulo magnum, clarificatum in stabulo? Introivit in potentias Domini, decorem induit et fortitudinem; et ecce sedet super Cherubim, qui sub lapide jacuit.* Et pluribus interjectis, sub finem sermonis urgens τὸ *surgam et circuibo : Quidni*, inquit, *surgeret, recognito de resurrectione dilecti? Cæterum, ô beata, si consurrexisti cum Christo, quæ sursum sunt sapias oportet : neque deorsum, sed sursum quæras Christum necesse est, ubi sedet in dextera Patris.*

Symbolice, S. Bernard. *Ecclesia*, inquit, *dicitur civitas propter collectionem, sponsa propter dilectionem, oves propter mansuetudinem.* Unde concludit, hocque dat monitum pastoribus Ecclesiæ : *Propterea attendite vobis quicumque opus ministerii hujus sortiti estis, attendite, inquam, vobis et pretioso deposito, quod vobis creditum est. Civitas est, vigilate ad custodiam concordiamque. Sponsa est, studete ornatui : oves sunt, intendite pastui. Et hæc tria ad illam Domini trinam sciscitationem, forte non incongrue pertinere dicentur : Petre, amas me? pasce oves meas*, Joan. 21.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Primo, anima peccatrix quærit Deum, id est, summum suum bonum et felicitatem in lectu lo, id est, in voluptatibus carnis per noctes ignorantiæ et tenebrarum peccati; lectulus enim avari est aurum; superbi, honor; gulosi, deliciæ; acedi, ignavia, juxta illud Proverb. 26. 14 : *Sicut ostium vertitur in cardine suo, ita piger in lecto suo.* Hi quærunt eum in nocte, quæ causatur ex objectu terræ, id est, terrenarum cupiditatum, quas ambiunt, quæque se inter ipsos et Deum interjiciunt, et obices objiciunt, ut ejus lucem haurire nequeant. Quare hi Deum non inveniunt, tum quia in tenebris quærunt, tum quia ibi non est locus et quies Dei. Ita Cassiodorus, Philo Carpath. Beda et alii. Quare anima peccatrix, sed pœnitens cum S. Magdalena (cujus actio hic ad vivum depingitur : unde et hæc loco Epistolæ legit Ecclesia in festo S. Magdalenæ) ex hoc lecto voluptatis et concupiscentiæ surgit, ac circuit vicos et plateas sollicite quærens Christum, quem tandem invenit in domo Simonis, id est, obedientiæ, recumbentem in lectulo tempore prandii, ut convivas et hospites pascat divinis suis eloquiis. Ibi ergo à tergo Magdalena lacrymis suis lavans, capillis tergens, ore osculans, manibus ungens pedes Christi, veniam, gratiam et salutem à Christo accepit.

Simili modo anima sancta quærit Christum in lectulo suo : Primo, cum quærit eum in sua commoditate; sed ibi non invenit, quia Christus non invenitur, nisi in cruce, uti aiebat S. Martinus. Ita Cassiodorus : *Exsurgam*, inquit, *de strato corporis et carnalis delectationis, et circuibo civitatem hujus mundi, maria ac terras peragrando : Per vicos et plateas quæram*, etc., *id est, per lata itinera gradientes hujus seculi, et suis voluptatibus deditos aspiciam, si forte in illis dilecti mei vestigia inveniam.*

Secundo, cum quærit eum in propria voluntate; sed ibi non invenit, quia Christus non venit facere voluntatem suam, sed Patris. Unde in horto instante passione oravit : *Non mea voluntas, sed tua fiat*, Matth. 26. Exuat ergo propriam voluntatem, et Divinam induat, sive à Deo, sive à Superiore, qui Dei est vicarius et interpres, ipsi indicatam, qui Deum Deique gratiam invenire cupit.

Tertio, cum quærit eum in curiositate, curiose circumeundo et lustrando omnes hominum sectas, artes, status, studia et exercitia : sed ibi non invenit, quia iste circuitus facit hominem vagum, instabilem et erronem. Unde S. Justinus Philosophus Dialog. contra Triph. narrat se obivisse omnes Philosophorum scholas, puta Platonis, Aristotelis, Democriti, Epicuri, Stoicorum, etc. et nusquam invenisse sapientiam, sed monitum à viro gravi, qui ex improviso sibi apparuit, ut legeret Prophetas; eos lectitando, reperiisse quod quærebat : unde

conversus ad Christum, et doctor et martyr gloriosus evasit. Sic hodie, qui mutant status, officia et exercitia pietatis et virtutis, nunc unum, nunc aliud experiendo, nihil proficiunt, sed, vagando tempus consumunt. Nihil enim profectui ita contrarium, ac crebra mutatio exercitiorum, uti docet Cassianus, Climachus, Dorotheus, cæterique rerum spiritualium magistri.

Quarto, qui eum quærit in sua pace, otio et tranquillitate, cum Deus ipsum vocet ad bellum, ad negotium, ad labores pro salute animarum obeundos, in ea Deum non invenit; quia Deus cuique apparet sua luce et gratia in eo statu, ad quem eum vocat, non in alio: unde quos vocat ad sortem Magdalenæ, iis apparet in solitudine et contemplatione; quos vocat ad sortem Marthæ, iis apparet in actione, cuique in ea, quæ illi propria est et peculiaris, ad quam eum destinat. Hinc Theodoretus docet Deum non inveniri in lectulo prosperitatis, cum Deus adversa nobis immittat, ut iis nostram patientiam et virtutem exerceat et adaugeat. Audi S. Ambrosium, lib. de Isaac, c. 5: *Multi sunt, qui in otio quærunt Christum, et non inveniunt, et quærunt eum in persecutionibus et cito inveniunt, et ideo quasi post tentationes, quia in periculis suorum fidelium adest. Quàm modicum, inquit, cum transivi ab eis, et inveni eum!*

Plenius pertractat idem S. Ambros. lib. 3. de Virginib. *Si vis*, inquit, *et tu tenere Christum, quære jugiter nec pœnam metuens: inter supplicia enim frequenter corporis, inter ipsas persecutorum manus Christus melius invenitur. Quàm modicum, inquit, fuit, cum transivi ab ipsis, donec inveni eum! Exiguo enim spatio brevique momento cum persecutorum manus evaseris, nec succubueris potestatibus mundi, tibi Christus occurrit, nec te diu tentari patitur.*

Quinto, Deus animæ sanctæ et ferventi subinde suam præsentiam, ac gratiam illuminantem et consolationem subtrahit, ut ejus desiderium acuat et fervorem magis accendat. Ita S. Greg. 5. Moral. c. 4: *Abscondit*, ait, *se sponsus, cum quæritur, ut non inventus ardentius quæratur; et differtur quærens sponsa ne inveniat, ut tarditate sua capacior reddita, multiplicius quandoque inveniat quod quærebat.* Nam ut ait S. Bernard. serm. 84: *Magnum bonum quærere Deum, ego hoc nullis in bonis animæ secundum existimo; primum in donis, ultimum in profectibus est. Virtutum nulli accedit, cedit nulli: cui accedat, quam nulla præcedat, quæ omnium magis consummatio est? Quæ enim virtus adscribi possit non quærenti Deum, quisve terminus quærenti Deum? Quærite, ait, faciem ejus semper, existimo, quia nec si inventus fuerit, cessabitur à quærendo. Non pedum passibus, sed desideriis quæritur Deus, et utique non extundit desiderium sanctum felix inventio, sed extendit.* Idem ibidem docet animam non posse quærere Deum, nisi ejus gratia sit præventa: *Quia Deus prior dilexit nos*, 1. Joan. 4. 10. *Minime prorsus*, ait, *nisi prius quæsita quæreretur, sicut nec diligeretur, nisi dilecta prius.* Unde S. Aug. in psal. 69: *Quære*, ait, *eum qui prior quæsivit te, et reportavit in humeris suis*, quasi ovem errantem et perditam.

Rursum sanctus Gregorius homil. 25. in Evangel. *Dilectum*, inquit, *in lecto quærimus, quando in præsentis vitæ aliquantula requie Redemptoris nostri desiderio suspiramus. Per noctem quærimus: quia etsi jam in illo mens vigilat, tamen adhuc oculus caligat. Sed qui dilectum suum non invenit, restat ut surgat, et civitatem circumeat, id est sanctam electorum Ecclesiam mente et inquisitione percurrat: per vicos eum et plateas quærat, id est per angusta et lata gradientes aspiciat, ut si qua in eis valeat invenire ejus vestigia, exquirat: quia sunt nonnulli etiam vitæ secularis, qui imitandum aliquid habeant de actione virtutis. Quærentes autem nos vigiles inveniunt, qui custodiunt civitatem: quia sancti Patres, qui Ecclesiæ statum custodiunt bonis nostris studiis occurrunt, ut suo vel verbo vel scripto nos doceant. Quos cum paululum pertransimus, invenimus quem diligimus; quia Redemptor noster etsi humilitate homo inter homines, divinitate tamen super homines fuit. Cum ergo transeuntur vigiles, dilectus invenitur; quia cum Prophetas et Apostolos infra ipsum esse conspicimus, illum qui naturæ Deus est, esse supra homines consideramus.* Causam deinde cur Christus quæri velit, subjicit: *Prius ergo non inveniendus quæritur, ut post inventus strictius teneatur. Sancta enim desideria, ut prædiximus, dilatione crescunt. Si autem dilatione deficiunt, desideria non fuerunt. Hoc amore arsit quisquis ad veritatem pertingere potuit. Hinc namque David ait: Sitivit anima mea ad Dominum, quando veniam et apparebo ante faciem Dei*, Psal. 41.

Porro S. Bernard. qui in hæc verba decem sermones conscripsit, imo in iis sermones suos in Cantica concludit et terminat, docet animam quærere Deum septem de causis; sic enim ait ser. 85: *Quærit anima verbum, cui consentiat ad correctionem, quo illuminetur ad cognitionem; cui innitatur ad virtutem; quo reformetur ad sapientiam: cui conformetur ad decorem: cui maritetur ad fecunditatem; quo fruatur ad jucunditatem.* Secundo, serm. 86, docet animam quærere debere Deum verecunde, caute et secrete, puta in arcano lectuli et noctis. Cum enim *nocturnus sopor inducit silentium, tunc plane liberior exit puriorque oratio.* Addit S. Bernardus quæri Deum in lectulo infirmitatis, ut eam sanet in noctibus, juxta illud: *Dominus opem ferat illi super lectum doloris ejus; universum stratum ejus versasti in infirmitate ejus*, Psalm. 40. 4. Et in nocte ignorantiæ, ut eam luce sua dispellat: *Et si placet sentire*, inquit, *lectuli quidem nomine humanam figurari infirmitatem, nocturnis autem tenebris ignorantiam æque humanam, consequens est et congruum satis ut Dei virtus et Dei sapientia Verbum contra utrumque originale malum instantius requiratur. Nempe quid convenientius, quàm ut infirmitati virtus, ignorantiæ sapientia opponatur.* Rursum S. Ambros. ser. 7. in psal. 118: *Quæsivit*, inquit, *in noctibus, id est, in persecutionibus et adversis. Nox enim est omnibus quibus non est perfecta securitas.*

Denique anima quærens Deum jam aliquo modo eum invenit, imo et habet, et tenet: non enim quæreret, nisi eum cognosceret, desideraret et amaret. Invenit ergo eum per fidem et spem: quærit, ut possideat per charitatem; invenit per desiderium absentem, ut præsentem teneat per gaudium: invenit et tenet per patientiam, ut possideat per consolationem: tenet per pii affectus inchoationem, ut possideat et teneat per ejus profectum et perfectionem:

tenet per amorem, quærit, ut possideat per fervorem. Unde S. Bern. tract. de Diligendo Deo: *Bonus es, Domine*, inquit, *quærenti te; quid ergo invenienti? Sed enim hoc est mirum, quod nemo te quærere valet, nisi qui prius invenerit: vis igitur inveniri ut quæraris; quæri, ut inveniaris.* Igitur Deus quæritur per fidei, spei, pœnitentiæ, patientiæ, cæterarumque virtutum inchoationem, invenitur per earumdem incrementa, præsertim amoris et charitatis, uti docet Richardus de S. Victore, juxta illud: *Ibunt de virtute in virtutem; videbitur Deus Deorum in Sion*, Ps. 83. 8. S. Aug. in psal. 104. ad illa: *Quærite Dominum et confirmamini, quærite faciem ejus semper.* Deus, ait, *est sine fine quærendus; quia sine fine amandus.* Et paulo ante: *Sed si semper quæritur, quando invenitur? An semper dixit in tota vita ista, qua hîc vivitur, ex quo nos id facere debere cognovimus, quando et inventus quærendus est? Jam quippe illum invenit fides, sed adhuc cum quærit spes: charitas autem et invenit eum per fidem, et eum quærit habere per speciem: ubi tunc sic invenietur ut sufficiat nobis, et ulterius non quæratur.*

Symbolice, Richardus de S. Victore hîc docet Deum inveniri in triplici creatura, velut in triplici Dei similitudine: Primo, animalibus, cœlis, elementis, mixtis; secundo, in homine; tertio, in angelo, qui est signaculum similitudinis, et in quo ab initio signata perseverat similitudo Dei. Ipse ergo est speculum Dei: *Mundi enim sunt* (Angeli), inquit, *sicut est sanctus Dominus Deus eorum, atque adeo de illis mundis transisse ipsam animam ad munditiæ auctorem, et de contemplationibus ad contemplandum, et statim invenisse: quoniam ii adeo vicini sunt, ut nil sit medium, et post hos non sit invenire, nisi illum; invento dilecto, et Angelis congratulando, et consecutum per eos beneficium commemorando, dicit: Paululum cum pertransissem, eos inveni, etc. id est, illico ut hos pertransivit ut venirem, et per hos transivi, ut invenirem: horum enim occursu et auxilio obtinui quod concupivi, qui et meum provocaverunt et accenderunt desiderium, et dilecti obtinuerunt occursum.*

Symbolice rursum Gilbertus Abbas, successor S. Bernardi, in explicat. Cantic. ser. 1, ait apte Christum quæri in lectulo otii et tranquillitatis mentis, ac in nocte oblivionis curarum et rerum temporalium: *Bene collocaris*, inquit, *in lectulo, si otio quodam ab occupationibus mens tua libere feriatur; libertate et otio quid accommodatius ad usum amoris? et libertas illecebram parit. In otio expeditur affectus, et non parum impenditur illi.* Et post pauca: *E contra insensibilem pene reddit affectum frequens cura mundi, et quasi callum quemdam menti obducit. Animum cura implicat, quies explicat. Explicita desideria in quæ putas incrementa se dilatant? vides quanta bona contineantur in lectulo? Quies, libertas, illecebra. In lectulo enim quietis et vacuitatis vota magis inardescunt. Locus accommodatus oblectamento charitatis, sponsam ad quærendum urget ardentius. Illic enim ægrius caret dilecto, ubi poterat uberius frui. In lectulo, inquit, meo, et per noctes.* Et pluribus interjectis: *Bona ergo nox, quæ prudenti oblivione dissimulat omnia temporalia ad illum qui æternus est quærendum; tempus expediens et explicans occasiones, quæ mundi concupiscentiam abscondit, curam, cogitatum: hoc est enim mundum habere absconditum, vel mundo abscondi. Sic etiam abscondi poterimus in abscondito faciei tuæ, Domine.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Rupertus sic B. Virginem loquentem inducit: *Jam ex quo baptizatus est* (Christus) *à Joanne, fieri cœperat in lectulo, sive in cubiculo meo, in illo habitationis meæ secreto, ut non invenirem eum. Nam statim ductus est in desertum à Spiritu, et deinde regressus. Evangelium meis præposuit affectibus, ita ut diceret: Quid mihi et tibi est, mulier? Sed et alios docuit, ut similiter facerent, ut scilicet patrem et matrem propter Evangelium relinquerent. Ita desiderio quærebam, et non inveniebam eum, ut solitaria possiderem solitarium. Dixi ergo: Surgam, et circuibo civitatem per vicos et plateas; quæram quem diligit anima mea. Dixi et feci sic: cum enim circuiret per civitates et castella, prædicans Evangelium regni Dei, ego sequebar et quærebam eum. Quæsivi illum, et non inveni. Ille enim tanto intentus negotio, me matrem suam agnoscere quodam modo dissimulavit.* Et post nonnulla, quæ in hanc rem interjicit, subjicit: *Posthæc juxta crucem ejus steti. Sed numquid hoc mihi fuit invenisse dilectum? imo fuit mihi invenisse gladium, qui et pertransivit animam meam. Sepultus est, clausum et signatum fuit monumentum; et ego quali mente, quærebam eum? quali desiderio desiderabam eum, sciens eum esse à mortuis resurrecturum? Inde non inveni illum. Invenerunt me vigiles, qui custodiunt civitatem? Qui vigiles, vel, quam custodientes civitatem? Discipuli ejus qui ad hoc erant dispositi, ut custodirent, imo ut, ædificarent civitatem veram Hierusalem. Et ego inquam: Num quem dilexit anima mea vidistis?* etc. *Paululum cum pertransissem eos, inveni quem diligit anima mea, et non quomodocumque, sed in cœlum vidi ascendentem, et Apostolos misso de cœlis Spiritu Sancto, vidi prædicantes gloriam Domini.* Nunc singula ad incudem revocemus, et penitius secreta nonnulla quæ latent, per singulos versus indagemus.

VERS. 2: SURGAM, ET CIRCUIBO CIVITATEM; PER VICOS ET PLATEAS QUÆRAM QUEM DILIGIT ANIMA MEA: QUÆSIVI ILLUM, ET NON INVENI.

Pro *vicos* Hebr. est שוקים *skeuakim* plurale, cujus singulare est שוק *schok*, id est, *tibia*, sive *pes*, qui à coxendice excurrit ad talos, indeque per metaphoram *vicus*, sive *angiportus*, qui à platea aliorsum excurrit, sicut tibia excurrit ex corpore. Unde Septuag. vertunt, ἐν ἀγοραῖς, id est, *in foris*. S. Ambrosius 3. de Virg. legit, *in foro*: ἀγορὰ enim est forum, ubi res venales palam omnibus exponuntur, sive ubi fieri solet hominum conventus. Porro in urbe multa sunt fora: scilicet boarium, ubi boves venduntur; olitorium, ubi olera; suarium, ubi sues; frumentarium, ubi frumenta; vinarium, ubi vina, etc. Significat ergo sponsa se quæsisse sponsum in vicis et foris, ubi solet esse hominum turba: at in turba non invenitur sponsus, qui amat secretum et solitudinem vel certe fidem et ordinem, qualis est in Ecclesia fidelium. Audi S. Ambrosium, lib. 3. de Virgin.

Non est Christus circumforaneus. Christus enim pax est ; in foro lites : Christus justitia est ; in foro iniquitas. Christus fides est ; in foro fraus atque perfidia. Christus operator est; in foro inane otium. Christus charitas est ; in foro obtrectatio. Denique forum subinde est furum : Christus in Ecclesia est, in foro idola. In Ecclesia vidua justificatur ; in foro circumvenitur ; fugiamus ergo forum, fugiamus plateas. Non enim injuria tantummodo est non invenire quem quæras, sed etiam plerumque ubi non oportet quæsisse, vulnus est : quæsisse in domibus virorum, qui sibi falso Doctorum nomen assumunt, quæsisse procacius quàm verecundius. Circuit tamen sponsa, quia *domi consistere eam non sinebat amoris flamma*, ait Theodor. Ad litteram, ut dixi, loquitur de Apostolis circumeuntibus vicos et plateas Jerusalem, evangelizando, ut Judæos ad Christum converterent : verum in iis non Christum, sed Mosen, non spiritum, sed carnem ; non veritatem, sed umbram invenerunt. Unde Chaldæus more suo Judaizans ita vertit : *Dixerunt filii Israel adinvicem : Surgamus, et eamus, circumdemus tabernaculum fœderis, quod extendit Moses extra castra, et quæramus doctrinam à facie Domini, et majestatem sanctam, quæ sublata est à nobis ; et circuiverunt per civitates et plateas, et per vicos, et non invenerunt eam.*

Mystice, per vicos et plateas Theodoretus et Aponius accipiunt SS. Scripturas : S. Gregorius vero, Beda et Anselmus exempla Sanctorum, qui vel arctiorem (quam notant vici) vel laxiorem (quam notant plateæ) vivendi rationem secuti sunt.

Anagogice, Nyssenus accipit ordines et status Angelorum et Sanctorum in cœlesti Jerusalem. Unde S. Bernard. ser. 76. censet sponsam hìc quærere Christum in vicis et plateis ubi paulo ante prædicaverat, et sanaverat infirmos ; sed non invenit, quia Christus à morte resurgens à terrena Jerusalem ascenderat ad cœlestem.

Tropologice, tres Anonymi apud Theodoret. Civitas, aiunt, est anima pia quæ in seipsa quærit sponsum per fora actionis, et per plateas contemplationis alternatim obambulando, et ab una in aliam vicissim circumeundo ; ita Anonymi. Philo vero Carpath. *Per fora et plateas, hoc est*, inquit, *à præteritis vitæ meæ actionibus surgam, à malorum consuetudine discedam, discutiam conscientiam meam, et diligenter examinabo per circuitum actiones vitæ meæ ; recogitabo annos vitæ transactæ, studiose quæram in civitate, hoc est, in Ecclesia, in Scripturis Sanctis, in Sanctorum vitis et exemplis, quomodo ad Deum recte ambulare debeam, et quomodo hucusque vixerim et ambularim : per latas enim et apertas peccatorum vias incessi, communes mores et consuetudines aliorum imitata sum : ob idque per fora et per plateas dicit se disquisituram secundùm illud: Cogitavi vias meas, et converti pedes meos in testimonia tua*, ps.118. *In foris enim et plateis exponuntur, venduntur, tractantur omnia corporis voluptati solummodo idonea et grata, quibus animæ Christianorum miserabiliter captantur et occiduntur. Ab iis se quoque vexatam profitetur, et ab iis se prohibitam ne quærendo Dominum inveniret. Arcta est enim via et angusta, quæ ducit ad vitam*, Matth. 7.

Symbolice, circuit anima civitatem, cùm cogitatione circuit mundum, contemplans cœlum, terram, et omnia quæ in eis sunt, ut Philosophi fecerunt; sed non invenerunt Deum, tum quia cum Deum ex eis per umbram cognovissent, cum tamen ut Deum non glorificaverunt; tum quia luce fidei destituti in multos errores inciderunt, ac circumeundo in suam ignorantiam relapsi sunt, atque creaturæ potius quàm Creatori servierunt, indulgendo suis voluptatibus, ambitioni et honoribus, uti docet Apostolus, Rom. 1, unde in circuitu contemplationis et experientiæ omnium mundi bonorum, magnam se vanitatem et afflictionem expertum esse docet Salomon Ecclesiastæ 2. 3. et sequent. Quocirca sapienter S. Augustinus in Psal. 3. 3. ad illa : *Exquisivi Dominum, et exaudivit me*, inquit: *Noli aliud à Domino extra illum quærere, sed ipsum Dominum quære, et exaudiet te, et adhuc te loquente dicet : Ecce adsum. Quid est : Ecce adsum : Ecce præsens sum, quid vis? quid à me quæris? Quidquid tibi dedero, vilius est quàm ego, meipsum habe, me fruere, me amplectere, nondum potes totum, ex fide continge me, et inhærebis mihi. Hoc tibi Deus dicit : Cætera onera tua ego à te deponam, ut totus mihi inhæreas, cum hoc mortale tuum ad immortalitatem convertero, ut sis æqualis Angelis meis, et semper videas faciem meam, et gaudeas; et gaudium tuum nemo auferet à te, quia inquisisti Dominum et exaudivit te, et ex omnibus tribulationibus eruit te.*

Moraliter, nota hìc amorem sponsæ parere in ea ardorem quærendi sponsum ; unde licet eum non invenerit in lectulo, nec in vicis et plateis, nec apud vigiles ; tandem tamen his omnibus peractis eum reperit. Quare Richardus de S. Victore docet sponsam, hoc suo sollicito circuitu, multum profecisse in amore et ardore quærendi : hic enim repulsam tertiò passus magis accensus est, sicut ignis in stipula ventis adversis agitatus magis exardescit : *Frustratio enim rei amatæ, flagellum amoris est amanti.* Unde S. Bernard. serm. de triplici cohærentia vinculorum : *Lætetur*, inquit, *cor quærentium Dominum ; si gaudetis ad labores, si indefesso pede curritis viam mandatorum, si quotidie utriusque status recentior est ad proficiendum et perficiendum, quàm ad incipiendum profecto quæritis faciem ejus semper.*

VERS. 3 : INVENERUNT ME VIGILES, QUI CUSTODIUNT CIVITATEM (*quos interrogavi, dicens*) : NUM QUEM DILIGIT ANIMA MEA VIDISTIS ?

Hebr. *Invenerunt me custodes* (excubitores) *qui circumeunt in civitate.* Sic et Septuag. Aquila et Symmach. S. Bernard. serm. 79. notat vehementiam amoris in sponsa confundere verba : *O amor præceps*, inquit, *vehemens, flagrans, impetuose, qui præter te aliud cogitare non sinis, fastidis cætera, contemnis omnia præter te, te contentus! Confundis ordines, dissimulas usum, modum ignoras; totum quod opportunitatis, quod rationis, quod pudoris, quod consilii judiciive videtur, triumphas in temetipso; et redigis in captivitatem. Et omne quod cogitat ista, et quod loquitur te sonat, te redolet et aliud nihil : ita tibi ipsius et cor vindicasti et linguam. Ait : Nam quem diligit anima mea vidistis? Quasi vero hi sciant quid cogitet ipsa : Quem diligit anima tua, de ipso sciscitaris? et non habet nomen? Quænam vero tu, et ille quis?* Unde subjicit : *Amor ubique loquitur, et si quis horum, quæ leguntur,*

cupit adipisci notitiam, amet, etc. *Quomodo enim græce loquentem non intelligit, qui græcum non novit, nec latine loquentem, qui latinus non est, et ita de cæteris: sic lingua amoris ei, qui non amat, barbara erit sicut æs sonans, aut cymbalum tinniens.*

Quæres qui sint hi vigiles, sive custodes civitatis. Resp. ad litteram proprie et genuine: sunt Legisperiti, Pontifices et Principes Jerosolymæ; horum enim erat officium populo indicare Messiam, sive Christum advenientem. Hos ergo jure suo interrogarunt Apostoli et fideles de Christo, quando eis Christi doctrinam, vitam et miracula prædicando exposuerunt, ut iis convicti responderent ipsum esse verum Messiam à Prophetis prædictum et patribus promissum. Verum ipsi Messiam exspectabant Regem splendidum et gloriosum, quasi alterum Salomonem: quare cum viderunt Christum humilem, pauperem et crucifixum, eum despexerunt, nec crediderunt ipsum esse Messiam. Vide dicta vers. 1.

Tropologice: Vigiles, id est, custodes Ecclesiæ et animæ fidelis, primo sunt Angeli, qui sponsum scilicet Deum clare cognoscunt, imo vident facie ad faciem, ejusque notitiam et amorem hominibus instillant. Unde viri pii eos sæpe invocant, et de dubiis modoque Deum inveniendi, eique placendi consulunt. Ita Theodor. et tres Anonymi apud ipsum, Nyssenus homil. 6, S. Ambros. lib. de Isaac, c. 5, S. Bernardus, Psellus et alii.

Secundo, vigiles sunt Apostoli, Pastores et Prælati, qui sollicite invigilant gregi, id est, fidelibus suæ curæ commissis; hi ergo Pastorum suorum indicio et ductu inveniunt sponsum. Ita S. Gregorius, Theodoret. Cassiodor. Beda, Philo et S. Anselmus, qui ait: *Invenerunt*, id est, me quærentem invenerunt, meam affectionem cognoverunt sancti Pastores, qui custodiunt Ecclesiam. Cum dixit se prius inventam, quàm invenisse, notat nobis vigilantiam et diligentiam, quam debent habere Pastores in Ecclesia, scilicet ut ex quo movetur aliquis compunctione, parati sint ut eum commoneant, et ad notitiam Dei pertrahant. Verba S. Gregorii citavi vers. 1. Nunc audi S. Bernard. ser. 76: *Quàm boni vigiles, qui nobis dormientibus ipsi pervigilant, quasi rationem reddituri pro animabus nostris! Quàm boni custodes, qui vigilantes animo atque in orationibus pernoctantes, hostium insidias sagaciter explorant, anticipant consilia malignantium, deprehendunt laqueos, eludunt tendiculas, retiacula dissipant, machinationes frustrantur! Hi sunt fratrum amatores et populi Christiani, qui multum orant pro populo et universa sancta civitate. Hi sunt, qui multum solliciti pro sibi commissis Dominicis ovibus, cor suum tradunt ad vigilandum diluculo ad Dominum, qui fecit illos, et in conspectu Altissimi deprecantur.*

Quocirca idem S. Bernardus ex hoc sponsæ exemplo docet fideles in dubiis debere consulere suos Superiores, iisque obedire; alioqui si sine eorum consilio suæ sapientiæ confidant, periculo lapsus se exponere: *Audiant hoc*, inquit, *qui sine duce et præceptore vias vitæ ingredi non formidant. Ipsi sunt in arte spirituali existentes, et discipuli, pariter et magistri. Non sufficit hoc, etiam coacervant discipulos sibi, cæci duces cæcorum. Quàm multi ex hoc tramite periculosissime aberrasse comperti sunt! Nimirum ignorantes astutias Satanæ et cogitationes ipsius, factum est ut qui spiritu cœperant, carne consummarentur, abducti turpiter, lapsi damnabiliter.* Unde hoc monitum colligit: *Videant proinde qui ejusmodi sunt, quomodo caute ambulent, et de sponsa exemplum sumant, quæ non prius ad eum, quem desiderabat, ullo modo valuit pervenire, quàm si occurrant, quorum magisterio uteretur ad cognoscendum de Dilecto, certe ad discendum timorem Domini. Seductori dat manum, qui dare dissimulat præceptori. Et qui dimittit oves in pascua absque custode, pastor non est ovium, sed luporum.*

Huc facit versio Chaldæi, qui judaizans per vigiles Synagogæ accipit Moysem et Aaronem. Sic enim habet: *Dixit cœtus Israel: Invenerunt me Moyses et Aaron et Levitæ observantes custodiam tabernaculi fœderis, qui circuibant per gyrum, et interrogavi eos de majestate gloriæ Domini, quæ sublata fuerat à me. Respondit Moyses scriba, Princeps Israel, et sic ait: Ascendam ad cœlos excelsos et orabo coram Domino, si forte placabitur super peccata vestra, et habitare faciat majestatem suam inter vos sicut olim.*

Huc pertinet explicatio Aponii, qui per vigiles accipit Isaiam et Prophetas: hi enim tam clare Christi Incarnationem, Passionem et Resurrectionem prædicunt et prædicant, ut lector in iis et ex iis facile Christum inveniat; et Philonis Carpathii qui per vigiles accipit justos, qui vigilanter legem et voluntatem Dei scrutantur et exsequuntur: horum enim exempla, consilia et monita nos ducunt ad Christum puta ad sanctitatem et perfectionem.

Tertio, et alii per vigiles accipiunt Philosophos, quos Gentiles de Deo et summo bono interrogabant; sed nil nisi incertum et vanum audiebant. Ita Justus Orgelitan. qui Ecclesiam ita loquentem inducit: Disputaverunt contra me seculi sapientes, idolorumque cultores, multa inaniter perscrutantes, pluresque libros irritos laboribus conficientes, quibus dixi: Cur incassum superfluo conatu vexamini: *Num quem diligit anima mea vidistis?* quandoquidem falso nomine sapientiæ gloriamini. Stultam fecit Deus sapientiam vestram, quia Christum invenire illic non valuistis.

Quarto, alii per vigiles accipiunt Hæreticos, qui pervigilant, ut hæreses suas spargant; ac circumeunt urbes et regna, ut fideles seducant: hos cum pertransit fidelis, pergitque ad orthodoxos Doctores, invenit Christum Christique fidem, et veram Religionem. Ita Gislerius.

Quinto, Rupertus hæc attribuit B. Virgini quærenti Christum vel in Jerusalem perditum inventumque in templo, vel jam mortuum et sepultum: *Et ego quali mente*, inquit, *quærebam eum, quali desiderio desiderabam eum, sciens esse à mortuis resurrecturum! Inde non inveni illum. Invenerunt me vigiles, qui custodiunt civitatem. Qui vigiles, vel quam custodientes civitatem? Discipuli ejus; quia ad hoc erant dispositi, ut custodirent, imo ut ædificarent civitatem veram Jerusalem; de qua, vel ad quam ipse dilectus per Isaiam dicit: Super muros Jerusalem constituit custodes, tota die et tota nocte non tacebunt laudare nomen Domini. Isti vigiles jam tunc vigilabant, quia lugentes et flentes somnum non capiebant: isti vigiles me invenerunt, et mulieres quæ tota nocte vigilantes venerunt ad mo-*

numentum, quæ et emerant aromata, ut venientes ungerent eum, invenerunt me bonum certatim afferendo nuntium, quod resurrexisset, et quod vidissent eum. Et ego inquam : Num quem dilexit anima mea vidistis? Vidimus, aiunt, vidimus Dominum : surrexit vere, et apparuit Simoni.

VERS. 4 : PAULULUM CUM PERTRANSISSEM EOS, INVENI QUEM DILIGIT ANIMA MEA.

Hebr. *Quasi modicum, cum transivi ab eis, quoadusque inveni quem diligit anima mea.* Sic et Septuag. S. Ambros. per interrogationem et admirationem legit : *Quàm modicum fuit, cum transii ab ipsis, donec inveni quem diligit anima mea!* q. d. Vehemens amor effecit ut omnis labor, omne iter, omne tempus, quod insumpsi ab interrogatione vigilium usque ad inventionem sponsi, mihi videretur modicum esse et exiguum ; sicut de Jacob dicitur, Genes. 29. 20 : *Servivit Jacob pro Rachel septem annis, et videbantur illi pauci dies præ amoris magnitudine.*

Porro Chaldæus refert hæc ad fabricam Tabernaculi Mosaici : *Quasi paululum*, inquit, *et modicum facit, et reversus est Dominus ab ira furoris sui, et præcepit Dominus Moysi Prophetæ, ut faceret tabernaculum fœderis, et arcam, et collocavit majestatem suam in medio ejus.* Sensus litteralis est, quem dedi vers. 1, scilicet Ecclesiam, id est, Sanctum Petrum, S. Paulum cæterosque Apostolos, cum pertransissent Pontifices, Scribas et Principes Jerusalem, utpote fidem Christi repellentes, ivisse ad gentes, ibique Christum invenisse in conversione omnium gentium, quæ audientes prædicationem Evangelii, illico illud et in illo Christum amplexi sunt.

Tropologice : primo, anima à vigilibus, id est, ab Angelis erudita ascendit ad Creatorem, qui Angeli Deo sunt proximi ; ut si illos pertranseas, illico reperias Deum, uti docet S. Ambrosius sermon. 7. in psal. 118. Idem, libro de Isaac cap. 5, docet Angelos nonnulla ignorare, ideoque ab iis transeundum ad Deum, ut plene illuminemur : *Anima*, inquit, *quæ Deum quærit, etiam custodes transit ; sunt enim mysteria, quæ etiam Angeli concupiscunt videre. Unde et Petrus ait : Nuntiata sunt vobis per eos qui evangelizaverunt, Spiritu Sancto misso de cælo, in quem concupiscunt Angeli prospicere.* Sic et Nyssen. hîc hom. 6. docet contemplanti transeundos esse Angelos et Creaturam universam, ut per fidem mentis aciem figat in uno summoque Deo.

Secundo, anima à vigilibus, id est Apostolis, Pastoribus et Doctoribus erudita illisque obediens invenit Christum, sed ita ut illos pertranseat, id est, in illis non hæreat, nec in alio spem suam figat quàm in Christo. Ita S. Gregor. 18. Moral. cap. 27 : *Cum redemptorem suum*, inquit, *Ecclesia quæreret, in antiquis prædicatoribus spem figere noluit, quæ dicit : Paululum cum pertransissem eos, inveni quem diligit anima mea. Illum quippe invenire non posset, si istos transire noluisset.* Idem S. Gregor. hoc loco : *Paululum*, inquit, *vigiles transit et dilectum invenit anima; quia dum sanctos Doctores puros homines fuisse cogitat, ad divinitatem mentem erigit, ibique sponsum suum supra homines Patris æqualem cognoscit, quem tunc invenisse se dicit, cum sanctis laboribus adjuta, in ejus divinitatis claritatem oculum fidei, tanquam speculum contemplando aliquantulum figit.* Sic et Cassiodorus, Beda, Philo et alii. Addit Cassiodorus : *Pertransire*, ait, *vigiles, est eorum dicta et doctrinam diligenter perscrutari.* Adjungit S. Anselmus : *Paululum ideo dicit, quia sine magno labore cognitio Dei habetur ; ex quo enim Deus percipit affectionem quærentis, ipse seipsum offert et sponte ingerit.* Verum est tamen illud S. August. in Psal. 103. concl. 2 : *Quod difficilius quæritur, solet dulcius inveniri;* uti hîc sponsæ contigit, quæ proinde subjungit : *Tenui eum, nec dimittam.*

Tertio, Justus Orgelit. per vigiles accipiens Philosophos sic exponit : Cum pertransissem sapientes mundi, intelligens eorum sapientiam esse stultitiam (nam *stultam fecit Deus ejus sapientiam*, 1. Corinth. 1. 20.) perveni ad Christum, qui est Dei virtus et sapientia.

Quarto, S. Ambrosius, lib. de Isaac et anima c. 5, urget τὸ *paululum*, q. d. Paulo post tentationes et tribulationes, adest Christus roborans et consolans : *Multi*, ait, *in otio quærunt Christum et non inveniunt, et quærunt eum in persecutionibus et cito inveniunt ; et ideo quasi post tentationes, quia in periculis fidelium suorum adest. Quàm modicum, inquit, cum transivi ab eis! inveni eum, tenui eum, et non dimisi eum. Omnis enim, qui quærit, invenit; et qui invenerit, adhærere debet, ne possit amittere.*

Allegorice, S. Bernard. serm. 79. docet Christum transisse in Resurrectione, pertransisse in Ascensione, ac proinde sponsam per fidem utrobique illum sequi debere, ut inveniat eum sedentem ad dexteram Dei : *Nunc*, inquit, *quoniam jam resurgendo transierat, et adjecerat pertransire utique ascendendo, merito se etiam ista non transisse, sed pertransisse perhibuit : quæ hunc quidem fide et devotione ad cælos usque secuta est. Igitur credere Resurrectionem transire est, credere etiam Ascensionem pertransisse.* Et paucis interjectis : *Ergo quod sibi deerat instructa ab illis, quia scilicet qui resurrexerat etiam ascendisset, ascendit et ipsa pariter, hoc est pertransiit et invenit : quidni invenerit pertingens mente, ubi ille corpore est?*

Denique vis invenire Christum? quære eum in præsepio humilitatis et paupertatis, in cruce patientiæ et martyrii, in vicis et castellis prædicationis et zeli animarum, denique in sinu B. Virginis, id est, in puritate et invocatione B. Virginis, ibi eum invenies. Audi Philonem Carpathium : *O quàm tenet illum, et (ut ita dicam) cogit fidelium anima, dum beneplacita illi et accepta facit. Delectatur enim sponsus quemadmodum sponsa justorum vita, moribus, societate atque consuetudine : teneturque operibus virtutis, non manibus armatorum, non divitum pompis, non opulentorum jactantia, non elatorum fastu, non gulæ, somni, luxuriæ, invidiæve morbo laborantium, sed operibus misericordiæ, pietatis, continentiæ, humilitatis, temperantiæ, benevolentiæ, castitatis, et precibus rectorum; tunc in domum matris nostræ volens libentissime introducitur sponsus.*

TENUI EUM, NEC DIMITTAM, DONEC INTRODUCAM ILLUM IN DOMUM MATRIS MEÆ, ET IN CUBICULUM GENITRICIS MEÆ.

Septuag. *donec introduxi eum in domum matris meæ*, et εἰς ταμεῖον, id est, *in cellam;* S. Ambr. *in secretum*, Hebr. אל חדר *el cheder*, id est, *in*

penetrale, scilicet in penitissima et intima domus, *ejus quæ concepit me*.

In cubiculo et cella servantur chara et pretiosa quæque : ibi quoque amantes secreta quæque dicunt et transigunt : unde ibi conceptam et genitam se asserit sponsa, q. d. Mox ut inveni sponsum unice dilectum et tanto studio quæsitum, apprehendi (hoc enim est Hebr. אחזתיו *achaztiu*) eum tenui, et strinxi, nec dimittam, sed introducam eum in cubiculum genitricis meæ, ut ibi eum quasi rem pretiosissimam concludam, ne amplius à me recedat, sed jugiter cum eo verser, ore ad os colloquar, secreta transigam, totumque amori ejus sacro me impendam, illoque fruar : in cubiculo enim est thalamus nuptialis. Ita Theodoretus.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Ad litteram significat, ut dixi vers. 1, quod Ecclesia gentium, ubi Christum per fidem et cultum recepit, nunquam illum sit dimissura, sed semper in ejus fide et amore permansura, donèc eumdem introducat in Synagogam, puta in cor et cubile Judæorum (hæc enim est Mater Ecclesiæ Christianorum) eamque ceu sponsam Christo despondeat : in cubiculo enim degit sponsus cum sponsa. Ita S. Gregor. Cassiodor. Philo, Alcuinus, Beda, Justus, Aponius, Anselmus, Honorius, Rupertus, S. Bernardus, et passim alii. Audi S. Bernardum : *Qui ingreditur thalamum, sponsus est. Magna amoris potentia; salvator indignabundus exierat de domo et hæreditate sua, et nunc ad hujus gratiam mitigatus inflectitur, ita ut redeat non modo salvator, sed et sponsus. Benedicta tu à Domino filia, quæ et indignationem compescis et hæreditatem restituis. Benedicta tu matri tuæ, cujus beneficio avertitur ira, revertitur salus, revertitur qui dicat illi : Salus tua ego sum. Non sufficit hoc, addat et dicat : Desponsabo te mihi in fide, desponsabo te mihi in judicio et justitia, desponsabo te mihi in misericordia et miserationibus. Sed memento quia quæ has conciliat amicitias, sponsa est. Quomodo ergo sponsum, et hunc sponsum alteri cedit, ne dicam, cupit. Non est ita. Cupit quidem illum matri filia bona, non tamen ut cedat illi, sed ut communicet. Sufficit unus duabus, nisi quod jam non erunt duæ, sed una in ipso. Ipse enim est pax nostra, qui facit utramque unam, ut sit una sponsa, et sponsus unus Jesus, etc.*

Potest quoque per domum matris et cubiculum genitricis intelligi Romana Ecclesia, cui præsidet summus Pontifex, velut successor Sancti Petri et Vicarius Christi, quæ proinde est mater et matrix omnium Ecclesiarum, quæ scilicet cæteras omnes, vel primitus ad Christi fidem convertit, vel conversas in ea lacte doctrinæ suæ, quasi mater alit, fovet, servat, firmat et promovet, q. d. Sponsa, id est, Ecclesia gentium. Non dimittam Christum Christique fidem, sed eam cum Romano Pontifice et Ecclesia communicabo, illique meam fidem subjiciam et uniam; imo juramento firmabo et abstringam, quo fiet ut nunquam à Christi fide et cultu excidere, aut separari queam, sicut Romana Ecclesia ab ea excidere nequit. S. Petro enim ejusque successoribus Romanis Pontificibus promisit Christus : *Ego rogavi pro te* (Petre) *ut non deficiat fides tua ; et tu aliquando conversus confirma fratres tuos*, Lucæ cap. 22. 32.

Symbolice, per domum matris et cubiculum genitricis accipi potest S. Scriptura, quæ magna ex parte à matre Ecclesiæ, puta à Synagoga est accepta, q. d. Solidabo me meosque fideles, quin et Judæos convertam per S. Scripturam, introducendo eos in illorum dicta et sensa : hæc enim plane veræ fidei dogmata continent et legentibus exhibent. Ita Justus Orgelit. Hinc Chaldæus more suo judaizans vertit : *Et populus domus Israel offerebat oblationes suas, et navabant operam verbis in cœnaculo domus doctrinæ Moysis magistri eorum, et in cubiculo Josue filii Nun ministri ejus.*

Anagogice sensus est, q. d. Ecclesia et anima sancta : Non dimittam meum Christum, donec ipse me introducat in cœlum, quasi in thalamum nuptialem, ut ibi unus cum eo efficiar spiritus. Ecclesia enim cœlestis Dei, Angelorum et Beatorum est mater Ecclesiæ terrestris, sive in terra militantis, uti docet Apost. Galat. 4. 26 : *Illa*, inquit, *quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra.* Ita Theodoret. et Justus Orgelit.

Porro non ait sponsa : Donec ipse sponsus me introducat in cœlum, sed donec ego introducam illum, ex confidentia amoris, q. d. Ita sponsum per amorem mihi adstringam et uniam, ut non tam ipse me, quàm ego eum introducam in cœlum; tum quia amor audax est et imperiosus; amans enim amore imperat amato licet digniori, eumque sibi æquat, imo subjicit. Amans enim obediens amico, eum vicissim sibi obedientem efficit, sicut Jacob angelum, et in eo Deum sibi obedire, seque benedicere coegit, ideoque vocatus est Israel, id est, dominans Deo, Genes. 32. Hæc est vis amoris et obedientiæ. Unde et de Josue, c. 10. 12, jussu suo sistente solem dicitur : *Obediente Domino voci hominis;* tum quia anima sancta est sedes et vehiculum Christi in se manentis, quare eum vehit quocumque libet, adeoque in cœlum, juxta illud : *Glorificate et portate Deum in corpore vestro*, 1. Corinth. 6. ult.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Tropologice, anima sancta apprehendit Christum fide et spe, tenet devotione, stringit charitate, nec dimittit, sed introducit eum in domum matris et cubiculum genitricis, id est, in mentem suam, quæ quasi est mater, altrix et nutrix omnium animæ virtutum, sensuum et potentiarum, ut jugiter de eo cogitet et meditetur, cum eoque colloquatur et dissuavietur. Ita Nyssen. Philo, tres Anonymi apud Theodor. et alii. Audi Nyssenum : *Non dimittam amplius Deum ansa fidei apprehensum, donec fuerit intra meum conclave, quod conclave est ipsum cor meum. Tunc vero id fit, quando redierit ad illum statum, in quo fuit ab initio, quando fuit effectus ab ea quæ concepit.* Subjungit *eum à vero non aberraturum, qui matris nomine intelligat significatam primam matrem nostræ constitutionis, quæ sane haud alia est, quàm Deus ipse.* Et Richardus de S. Victore gratiam docet esse piæ animæ matrem, quæ eam spiritaliter regenerat, ac in

mente quasi in domo habitat. Anima ergo sancta dicit : Introducam Christum in mentem meam, ut ipse plene et plane illam possideat, ac mens mea à seipsa deficiat, et tota in Christum per amorem quasi transeat : *Tenetur*, inquit Richardus, *Deus devotione, desiderio, importunitate, memoria, prece, fide et exspectatione exauditionis, nec dimittitur, si ab intentione non cesset, nec vultus amplius in diversa mutentur. Tenet itaque Dilectum, quamvis aurora sit, nec dimittit donec benedixerit. Luctata est cum ea tota nocte, qua dormivit, sed cor ejus vigilavit; quia scilicet ab exteriori occupatione cessavit et in quærendo dilectum laboravit: etiam quamvis per noctem ad auroram pervenerit, non cessat à lucta, id est, ab orationis instantia, nec dimittit Dilectum, nisi benedictionem det, ut eat de virtute in virtutem, et videat Deum Deorum in Sion, id est, in speculatione per speculum, et in ænigmate benedictionem hanc quærit et nominis mutationem, ut non jam Jacob, sed Israel dici possit, nec opus sit ut amplius vitia supplantet, sed ut expugnatis vitiis puritate fruatur virtutum, et Deum contempletur: Beati enim mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* Hinc S. Anselmus per cubiculum genitricis accipit fideles, qui mentem suam faciunt per sanctitatem lectulum, in quo Christus suaviter quiescat. Huc accedit Hugo de S. Victore, lib. 6. Exposit. in Hierarchiam cœlestem S. Dionysii, qui sic animam sanctam compellat : *Ergo Deus intrabit ad te, ut tu ingrediaris ad ipsum; tunc enim tu intras ad ipsum, quando ipse ad te ingreditur. Quando amor illius cor tuum intrat et penetrat, et ad intimum cordis tui dilectio illius pertingit, tunc intrat in teipso, et tu quoque intras teipsum, ut ingrediaris ad ipsum. Necesse est autem ut usque ad thalamum perveniat et cubiculum ingrediatur, et usque ad intima tua is penetret, ibique requiescat. Quin et cubiculum genitoris forte non amat, nisi in cubiculum genitricis introducatur, ubi dilectio magis tenera est et blandimenta dulciora, ut nihil apud te durum et rigidum inveniat virilis truculentia, sed totum liquefiat et mollescat igne dilectionis.* Aponius vero : *Cum legem divinam*, inquit, *mundo legeris corde, et quæ præcepit facienda docueris, exsultantem Christum in domum matris inducis. Cum autem ejus mirabilia mysteria disserere fueris dignus, et cæco Judæo et Gentili gratiæ donum, veram humani generis redemptionem annuntiando, Christum renascentem in cubiculum nutricis introduces.*

Denique S. Bernardus, serm. 83, docet sponsum teneri charitate. Amor enim est conformitas, connubii contractus, et complexus sponsi et sponsæ : *Talis conformitas*, ait, *maritat animam Verbo, cum cui videlicet similis est per naturam, similem nihilominus ipsi se exhibet per voluntatem, diligens sicut dilecta est. Ergo si perfecte diligit, nupsit. Quid hac conformitate jucundius? quid optabilius charitate? qua fit ut humano magisterio non contenta, per temet, ô anima, fiducialiter accedens ad Verbum, Verbo constanter inhæreas; Verbum familiariter percuncteris, consultesque de omni re quantum intellectu capax, tantum audax desiderio. Vere spiritualis sanctique connubii contractus est iste. Parum dixi contractus. Complexus est. Complexus plane, ubi idem velle et nolle idem unum facit spiritum de duobus.*

Et paucis interjectis subjicit : *Amor sibi abundat; amor, ubi venerit, cæteros in se omnes traducit, et captivat affectus. Propterea quæ amat, amat, et aliud novit nihil. Ipse qui honori merito, merito stupori et miraculo est, amari tamen plus amat. Sponsus et sponsa sunt : Quam quæris aliam, ipsos inter sponsos necessitudinem vel connexionem, præter amari et amare?* Et mox : *Exigit Deus timeri ut Dominus, honorari ut pater, ut sponsus amari, etc. Ipse* (amor) *meritum, ipse præmium sibi est : amor præter se non requirit causam, non fructum : fructus ejus, usus ejus. Amo, quia amo, amo, ut amem. Magna res amor, si tamen ad suum recurrat principium, si suæ origini redditus, si refusus suo fonti semper ex eo sumat unde jugiter fluat. Solus est amor ex omnibus animæ motibus, sensibus atque affectibus, in quo potest creatura, etsi non ex æquo, respondere auctori, vel de simili mutuam rependere vicem.*

Ex quibus omnibus demum concludit : *Esto quod honor regis judicium diligat, sed sponsi amor, imo sponsus amor solam amoris vicem requirit et fidem. Liceat proinde redamare dilectam, quidni amet sponsa, et sponsa amoris? Quidni ametur amor? Merito cunctis renuntians affectionibus aliis, soli et tota incumbit amori, quæ ipsi respondere amori habet in redhibendo amore. Nam et cùm se totam effuderit in amorem, quantum est hoc ad illius fontis perenne profluvium?* Denique Richardus de S. Victore, tract. de Gradibus charitatis, cap. 1 : *Charitas*, inquit, *est vita fidei, spei robur, et omnium intima vis et medulla virtutum. Hæc vitam ordinat, affectus inflammat, actus informat, excessus corrigit, mores componit, valens ad omnia et omnibus prævalens, quæ ipsam quoque omnipotentiam quodam modo reddit impotentem.* Exemplum dat Moysem, qui ex charitate orans pro populo adorante vitulum, ligavit quasi manus Dei, ut diceret : *Dimitte me, ut irascatur furor meus contra populum istum*, Exod. 32; et post nonnulla : *Sola quæ Deum tenere possit vis amoris est, quæ non solum teneri se patitur, sed quod non teneatur pie conqueritur in Propheta : Quæsivi de eis virum, qui interponeret sepem, et staret oppositus contra me pro terra, ne dissiparem eam, et non inveni*, Ezech. 22. Denique ita concludit : *In adversis fortis, sed fortior in prosperis; solus enim Christi amor est, qui ridentis et irridentis fortunæ pure blanditias spernit et conspuit, sapore dulciori delectatus, cujus respectu omnis dulcedo amara est, omnis jucunditas mœror est, omne pulchrum fœdum, omne suave molestum.* Porro Beda et S. Ambros. lib. de Isaac, cap. 5, hæc adaptant S. Magdalenæ, Christi post Resurrectionem pedes tenenti.

Symbolice, Philo Carpath. et tres Anonymi apud Theodoretum censent mentem vocari *domum matris*, id est Dei sapientiæ, quæ omnium rerum est causa et mater. Mens enim sapientiæ capax est, quasi domicilium Verbi ob similitudinem : eadem est cubile, propter arcanos virtutum ejus thesauros, quos velut imago in se reconditos servat. Unde Philo : *Per domum matris*, inquit, *cor cœlestis sapientiæ ipsius Verbi arbitror intelligi, et per cubiculum genitricis hoc ipsum cor. Nam domum quidem propter illud puto dictum, quod legitur: Inhabitabo in vobis et inambulabo*, 2. Cor. 6. 16. *Per cubiculum vero (quoniam in cubiculo quæque optima collocantur et pretiosa) fides, spes, charitas, justitia, fortitudo, temperan-*

tia, patientia, virtus; hæc quidem non corporis, sed animi sunt ornamenta.

Exempla hujus sententiæ sunt, David, dicens Psalm. 72: *Mihi autem adhærere Deo bonum est;* S. Paulus, dicens Rom. 8. 35: *Quis nos separabit à charitate Christi? Tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an persecutio, an gladius? etc. Certus sum enim quia neque mors, neque vita, etc.* Præclare S. Bernardus serm. 79: *Glutino bonum est*, ait Isaias cap. 41, *quid hoc tenacius glutino, quod nec aquis eluitur, nec ventis dissolvitur, nec scinditur gladiis? Denique aquæ multæ non potuerunt exstinguere charitatem. Tenui eum, nec dimittam.* Et S. Patriarcha: *Non te*, inquit, *dimittam, nisi benedixeris mihi. Ita ista non vult eum dimittere, et forte magis quàm Patriarcha id non vult, quia nec pro benedictione quidem. Siquidem ille benedictione accepta dimisit eum, hæc autem non sic. Nolo*, inquit, *benedictionem tuam, sed te. Quid enim mihi est in cœlo, et à te quid volui super terram? Non dimittam.* Subjicit deinde Christum magis tenere animam sanctam, quàm ab ea teneatur: *Nec minus forsitan ille teneri vult, cùm perhibeat dicens: Deliciæ meæ esse cum filiis hominum. Quodque pollicens ait: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi*, Prov. 8. 31: *Quid hac copula fortius, quæ una duorum tam vehementi voluntate firmata est?* Subdit S. Bernardus Christi introductionem in domum afferre salutem, ingressum vero in cubiculum afferre peculiarem gratiam: *Sufficiebat*, inquit, *ad salutem si domum intraret; at secretum cubiculi signat gratiam. Hodie, ait, huic domui salus facta est. Quidni sit domesticis salus, Salvatore ingresso domum? Sed quæ in cubiculum meretur recipere, seorsum habet secretum suum sibi. Salus domui sit, thalamo deliciæ reconduntur.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo, anxie quærens Christum perditum, eum inter Doctores in templo reperit, tenuit eum, nec dimisit, donec introduceret eum in domum matris suæ, id est in Judæam, permittens Christo, orbansque se ejus dulcissima præsentia, ut ipse prædicando obiret vices et castella, omnesque sibi per fidem et gratiam copularet. Unde et ipsa fuit causa primi miraculi Christi, scilicet conversionis aquæ in vinum ad nuptias in Cana Galilææ, propter quod multi Christo crediderunt, ut docet S. Joannes, cap. 2. 11. Eadem erit causa, cur Synagoga Judæorum in fine mundi per Eliam convertatur ad Christum, perinde ac ipsa causa est, cur plerique peccatores pœniteant et convertantur ad Christum, uti patet ex historiis et vitis Sanctorum. Denique ipsa à Christo introducta in cœlum eodem animas sibi devotas introducit, uti docet S. Bernardus, S. Anselmus, S. Germanus, S. Bonavent. et cæteri, qui de laudibus B. Virginis scripserunt.

VOX SPONSI.

Vers. 5: Adjuro vos, filiæ Jerusalem, per capreas cervosque camporum, ne suscitetis neque evigilare faciatis dilectam, donec ipsa velit.

Hæc verba hîc iterantur, jam enim audivimus ea cap. 2. v. 7; quare videtur sponsa iterato hîc in somnum et exstasin incidisse. Primo, in eam incidit, cap. 2. v. 4. dicens: *Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo.* Amor enim vehemens parit exstasin; imo exstasis est sublimissimus et perfectissimus amoris actus. *Est enim exstasin faciens divinus amor*, ait S. Dion. de divin. nom. Ab exstasi hac videtur excitata sponsa hoc cap. 3. v. 1. et 2. dicens: *Surgam, et circuibo civitatem; per vicos et plateas quæram quem diligit anima mea;* sed partim ex labore et circuitu quærendi sponsum, partim ex inventione et præsentia sponsi, de quo mox subdit: *Inveni quem diligit anima mea, tenui eum nec dimittam*, rursus ex vehementi amore et gaudio quo perfundebatur, et quasi liquescebat fruens sponso unice dilecto in ejus sinu corruens et indormiens, incidit in animi deliquium et exstasin, à qua sponsus vetat eam excitari; quia ipse ut sponsam amat ardentissime, sic vicissim ab ea se amari, et amando teneri ardentissime cupit. Multa enim in dramate hoc, uti et in aliis subticentur, sed ex adjunctis intelliguntur, et interpreti supplenda sunt.

Parabolice, significat Ecclesiam primitivam, id est Apostolos, post laborem et distractionem aliquot annorum, quos convertendæ Judææ impenderunt, recepisse se per aliquod tempus ad quietem orationis et otium contemplationis, ut vires mentis restaurarent, ac se ardentius ad novos majoresque labores, puta ad conversionem omnium gentium compararent. Ad hoc enim opus erat ingenti spiritu, quem orando excitare et à Deo postulare par erat. Unde Christus vetat eos ab hoc somno et quiete tam pia excitari. Apostolos imitentur viri Apostolici, ut post labores actionis, subinde ad otium contemplationis se recipiant, ut vires animi restaurent, et novos ardores evangelizandi concipiant.

Cæterum versum hunc explicui cap. 2. v. 4; quare nil aliud hîc addendum occurrit.

Hîc finitur secunda pars libri, sive secundus actus hujus Dramatis; sequitur tertius.

TERTIA PARS CANTICI,

SIVE

TERTIUS ACTUS DRAMATIS.

SICUT ACTU SECUNDO, QUI FUIT A CAP. 2. VERS. 8. HUC USQUE, SALOMON DESCRIPSIT ECCLESIÆ ADOLESCENTIAM, SIVE INCREMENTA ET PROPAGATIONEM; SIC HOC ACTU TERTIO, QUI HIC INCIPIT, ET PROTENDITUR USQUE AD CAP. 5. VERS. 2. DESCRIBIT EJUSDEM VIRILEM ÆTATEM SIVE PERFECTIONEM, QUA AD SUMMUM QUASI FASTIGIUM, SUUMQUE CULMEN PROVECTA ET EXALTATA EST. IN HOC CARMINE, AIT TITELMANNUS, QUOD AD FINEM USQUE CAPITIS PERDURAT, SPIRITUS SANCTUS LOQUITUR, MIRIFICEQUE COMMENDAT ECCLESIÆ PULCHRITUDINEM SUB DIVERSIS COMPARATIONIBUS. PRIMO, QUIDEM SUB SIMILITUDINE MULIERIS SPECIOSÆ, CUM MAGNA GLORIA SURSUM ASCENDENTIS IN MAGNA ODORAMENTORUM FRAGRANTIA; SECUNDO, SUB SIMILITUDINE PRETIOSI LECTULI REGIS SALOMONIS, FORTISSIMORUM VIRORUM SEMPER MUNITI PRÆSIDIO; TERTIO, SUB COMPARATIONE PULCHERRIMI, ASPECTUQUE JUCUNDISSIMI FERCULI, SIVE VEHICULI REGII. POST QUÆ DEINDE SPIRITUS IDEM FILIAS JERUSALEM, PUTA FIDELES ANIMAS AD SPONSI DEBITUM CULTUM CONCLUDENDO, EXHORTATUR, DICENS: EGREDIMINI, FILIÆ SION, ET VIDETE REGEM SALOMONEM. VIDE DICTA IN PROOEMIO, C. 3.

VOX SYNAGOGÆ
PRIMITUS AD CHRISTUM CONVERSÆ,
De Ecclesia Gentium.

VERS. 6: QUÆ EST ISTA QUÆ ASCENDIT PER DESERTUM SICUT VIRGULA FUMI EX AROMATIBUS MYRRHÆ, ET THURIS, ET UNIVERSI PULVERIS PIGMENTARII?

QUÆ EST ISTA QUÆ ASCENDIT PER DESERTUM (Syrus et Arabicus, *ex deserto*), SICUT VIRGULA FUMI EX AROMATIBUS MYRRHÆ, ET THURIS, ET UNIVERSI PULVERIS PIGMENTARII?] puta aromatarii sive apothecarii, qui aromata in pulverem redigit, commiscet, componit, etc.

Quoad speciem Dramatis, introducitur hic Sulamitis, sive sponsa Salomonis statura procera, decore ac magnifice incedens, atque ex deserto, id est, ex rure et agro suburbano ascendens ad sponsum Salomonem, residentem in Jerusalem et monte Sion; ibi enim erat templum et regia Salomonis, q. d. Quæ est ista Virgo rusticana, quæ evecta ad thalamum regium ita splendide incedit? Hinc ipsa comparatur virgulæ fumi aromatum, qui recta ascendit in altum, et suavem exspirat odorem; quare illam videntes, illique obviantes, decorum et magnificum ejus incessum admirantes, inter se quærunt et exclamant: *Quæ est ista quæ ascendit, etc.* q. d. Undenam tantæ in deserto deliciæ? Unde tantus in rustica et alienigena puella decor et majestas? qui crescit ut virgula fumi; quia quo magis in altum vapor fumi aromatum ascendit, eo magis eorum fragrantia percipitur.

Pro *virgula*, Hebr. est תמירות *temiroth* (quæ vox tantum hic reperitur et Joelis 2. v. 30, ubi Noster et Septuag. vertunt, *vaporem*), id est, *palmæ*, sed artificiales, uti sunt similitudinariæ et expictæ. Fumus enim recta ascendens similis est palmæ, quæ ex variis ramis coalescens et compacta, arborum omnium est rectissima, densissima et pulcherrima; superne enim ramos circumquaque late diffundit, iisque quasi coma cingitur et coronatur. Simili enim modo fumus ex variis aromatibus exhalans coalescit, et in altum scandit rectissime, densissime et pulcherrime ac superne in varias partes quasi ramos se secans, et in plures quasi vaporum globos sese agglomerans, iis quasi coma variegata ornatur et circumvolvitur. Unde Rabbini et Pagnin. vertunt: *Quæ est ista quæ ascendit sicut columnæ fumi sursum ascendentes sicut palmæ?* Aquila apud Theodor. *sicut similitudo fumi;* Symmach. *tanquam incensi vaporatio;* Septuag. ως στελεχη καπνου, id est, *sicut truncus* vel *stipes*, aut *virgula fumi.* Mirum est ergo S. Ambr. epist. 62. legere, *sicut vitis propago.* Noster apte vertit, *virgula*, quia Hebræum *temiroth* est diminutivum à תמר *thamar*, id est palma; *temiroth* ergo est palmula, sive parva palma, aut virgula similis palmulæ. Syrus, *sicut incensum fumi;* Arabicus, *quasi thurificata ramis thuris.*

Rursum pro *ex aromatibus*, Noster cum Symmacho legit מקטרת *mikettoret*, id est, *ex incenso*, ex suffimento, vel suffitu et thymiamate, quod fit ex aromatibus; jam aliis punctis legunt מקוטרת *mecuttereth*, id est suffita, vel suffumigata. Sed eòdem redit sensus. Quocirca Septuag. vertunt: *Quæ est ista quæ ascendit è deserto tanquam truncus fumi evaporans myrrham et thus, ex omnibus pulveribus unguentarii;* Aquila: *Sicut similitudo fumi ex suffimento myrrhæ et thuris, etc.* S. Ambros. epist. 62: *Sicut vitis propago fumo incensa, odorificata myrrha et thure ab omnibus pulveribus unguenti.*

Grammaticalis ergo corticis litteræ sensus est, q. d. Obviantes sponsæ, eamque admirantes dixerunt: Quæ est ista sponsa procera et decora, tam magnifice per agrum incedens versus Jerusalem, ac suavissimum odorem exspirans? quo enim magis incedendo ascendit, eo procerior apparet, ac suaviorem myrrhæ, thuris cæterorumque aromatum exhalat odorem, adeoque persimilis videtur virgulæ, sive columellis fumi, quæ instar palmæ recta ascendunt in altum, ac gratissimum myrrhæ, thuris et aromatum (ex quibus in pulverem redactis commixtæ et conflatæ sunt) igne incensorum halitum exspirant, et obviis quibusque aspirant.

Chaldæus de more hæc de Synagoga accipit typice; nam Synagoga typus fuit Ecclesiæ: *Quando*, inquit, *ascenderunt filii Israel de deserto, et transierunt Jordanem cum Josue filio Nun, dixerunt populi terræ: Quæ est ista gens electa, quæ ascendit de deserto suffumigata ab incenso aromatum, et adjuta propter meritum Abrahæ, qui servivit et oravit eorum Domino in monte Moriah, et extersa oleo unctionis propter justitiam Isaac, qui ligatus fuit in domo Sanctuarii, qui vocatus est Mons thuris, et fiunt ei mirabilia propter misericordiam Jacob, cum quo luctatus est usque ad ascensum auroræ, et pravaluit illi, et liberatus est ipse, et duodecim Tribus ejus.*

PRIMUS SENSUS
ADÆQUATUS.
De Christo et Ecclesia.

Primitiva Ecclesia ex Apostolis cæterisque Judæis in Sion et Jerusalem collecta, audita S. Cornelii per S. Petrum, ac Gentium per S. Paulum et Barnabam conversione, admirans exclamat: *Quæ est ista* nova et bella Ecclesia, ex deserto gentilismi tenuiter et graciliter ascendens sicut virgula fumi, sed ex continua fumi ascensione sursum agglomerans sese in magnam crescit amplitudinem, atque suavissimum virtutum exspirat odorem? Spirat enim thura, id est, Christi Deitatem; credit enim Christum esse Deum, illique thura, id est, sacrificia et divinos offert honores; ac myrrham humanitatis et passionis Christi. Credit enim Christum Deum pro nobis assumpsisse humanam naturam, in eaque passum, crucifixum, mortuum et sepultum; ac universum pulverem pigmentarium, id est, reliquam doctrinam Evangelicæ prædicationis exhalat, et quaquaversum diffundit. Ita Philo Carpath. Justus Orgelit. Theodor. Aponius, Beda, et Anselm. qui censent hæc esse verba fidelium primitivæ Ecclesiæ, licet Rupertus censeat hæc esse verba sponsi Christi, Cassiodor. vero esse sodalium sponsi. Audi Theod. *Non immerito anima pia similis dicitur fumo suffimenti, quæ, ut Apostolus ait, membra sua constituit hostiam viventem, sanctam, Deo placentem; dicitur autem redolere myrrham, thus, ex universis pulveribus pigmentarii; quia Christi humanitatem per myrrham designatam, et divinitatem significatam per thus adorat, sponsique tum mortem credit, tum essentiam sempiternam confitetur, sicque ex universis pulveribus pigmentarii myrrham et thus ipsius admirari Angelos sanctos; quoniam etsi ea habeat alias virtutes, ex divina Scriptura tanquam ex pigmentarii officina depromptas, in ipsa tamen excellit myrrha et thus, id est, sponsi divinitatis, et humanitatis cognitio.*

Rursum Ecclesia spirat thura, quia orationi est dedita, et myrrham, quia studet mortificationi affectuum, ut veterem Adam exuat, et novum induat, qui secundùm Deum creatus est in justitia et sanctitate veritatis, Ephes. 4. 24. ac universum pulverem pigmentarium, id est, humilitatem, obedientiam, eleemosynam, cæterasque virtutes, quæ comites imo filiæ sunt orationis et mortificationis. Sicut enim aromata contrita et in pulverem contusa igneum, quem in se concludebant, halitum exhalantes, suaviorem exspirant odorem; sic et virtutes per humilitatem quasi comminutæ et contritæ suavius Deo et hominibus redolent. Ita S. Gregor. Beda, Aponius et cæteri, ac S. Ambros. lib. de Isaac, capite 5.

Hic sensus liquet ex eventu quem historice narrat S. Lucas, Actor. 10. et seq. ubi fideles Judæi audientes Gentium conversionem, admirantes exclamaverunt: *Quia et in nationes gratia Spiritus Sancti effusa est. Ergo et gentibus dedit Deus pœnitentiam ad vitam.* Item ex eo quod de hac conversione Gentium prædixit Isaias cap. 35. 1: *Lætabitur deserta et invia, et exsultabit solitudo et florebit. Germinans germinabit, et exsultabit lætabunda et laudans. Gloria Libani data est ei, decor Carmeli et Saron: ipsi videbunt gloriam Domini et decorem Dei nostri.* Et cap. 41. 18: *Aperiam in supinis collibus flumina, et in medio camporum fontes, ponam desertum in stagna aquarum, et terram inviam in rivos aquarum. Dabo in solitudine cedrum, et spinam, et myrtum, et lignum olivæ; ponam in deserto abietem, et ulmum et buxum simul.* Et c. 43. v. 19: *Ecce ego facio nova, et nunc orientur, utique cognoscetis ea; ponam in deserto viam, et in invio flumina, glorificabit me bestia agri, dracones et struthiones; quia dedi in deserto aquas, flumina in invio, ut darem potum populo meo.* Vide ibi dicta. Hoc est quod admiratur Apostolus: *Quod aliquando*, inquit, *vos gentes in carne, etc. Quia eratis illo in tempore sine Christo, alienati à conversatione Israel, et hospites testamentorum, promissionis spem non habentes, et sine Deo in hoc mundo, nunc autem in Christo Jesu vos, qui aliquando eratis longe, facti estis prope in sanguine Christi*, Ephes. 2. 12; imo cadentibus à fide Judæis, in Ecclesiam subrogatæ sunt gentes. Quod obstupescens Apostolus exclamat: *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei! quàm incomprehensibilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus!* Rom. 11. 33.

Nota: Conversio gentium fuit admirabilis respectu omnium causarum. Primo, materialis, quia conversi fuere homines superbi, carnales, feri, barbari, et inepti ad disciplinam Christi; secundo, formalis, quia conversio et sanctitas Christiana consistit in mortificatione passionum, in humilitate, in castitate, in patientia, in amore inimicorum, et similibus, quæ naturæ corruptæ repugnant; tertio, efficientis, quia facta est ab Apostolis, qui erant piscatores, pauperes, viles, rudes, illiterati, infacundi, uti docet Apostolus 1. Corinth. 1: quarto, finalis; quia finem habet gloriam, non terrenam, sed cœlestem: unde contra naturam quasi in cœlum conscendere debet. Hinc

Dicit, *ascendit:* primo, quia sicut vapor fumi terrestris, vel palustris radiis solis excitatus de deserto ascendit in altum; sic è deserta gentilitate, radiis gratiæ Christi excitatus ascendit suavissimus vapor et odor contritionis, orationis et

cæterarum virtutum. Secundo, quia Christus ascendens in cœlum post se trahit Ecclesiam, ut mentem et cor transferat ad superna, ac per cœlestem gloriam. Unde ait Apostolus: *Consedere* nos *fecit in cœlestibus in Christo Jesu*, Ephes. 2. 6. Quocirca Ecclesia non tantum triumphans, sed et militans vocatur *cœlestis*, imo *cœlum*, quia è cœlo à Deo vocatur ad vitam cœlestem, ipsumque cœlum, juxta illud Apocal. 21. 2: *Vidi sanctam civitatem Jerusalem novam descendentem de cœlo à Deo paratam, sicut sponsam ornatam viro suo.* Qua de causa cœtus gentium hîc de deserto idololatriæ et gentilismi ascendere dicitur ad Ecclesiam militantem Christi, utpote vocatione altam, et doctrina vitaque cœlestem. Tertio, quia alludit ad ascensum et iter Hebræorum ex deserto Arabiæ, duce Moyse in Sion et Jerusalem, prævia columna ignis et nubis; hic enim erat typus Ecclesiæ gentium ex deserto infidelitatis ascensuræ ad primitivam Ecclesiam Apostolorum et fidelium ex Judæis conversorum in Jerusalem et Judæa.

Sensus ergo est, quem pathetice exprimit Cosmas Hortolanus, q. d. Primitiva Ecclesia, id est, primi fideles à Judæis conversi, Paulo et Barnaba, convertentibus gentes ad Christum, Actor. 13. Quid est, ô Paule et Barnaba, quod ego de deserto gentium surgere video? quæ est ista nova sponsa, quam vos pronubi ex desertis gentibus ascitam in sponsi mei thalamum inducitis tantopere suffumigatam, myrrhæ et thuris omniumque aromatum unguentarii arte contritorum ac commixtorum suffitum spirantem, ut qui ex ea exhalat vapor, virgulam primum, deinde in altum se agglomerans altissimas palmas et columnas referre videatur? nimirum propter assiduas orationes et omnis generis pia opera, quæ ex fide et charitate qua ipsa tota ardet, cum prodeant, velut suavissimi holocausti nidores, usque in Dei conspectum in cœlum continenti caligine sese attollunt, ac sponsum meum vehementer oblectant. Quis unquam credidisset tantam gentium multitudinem olim Christi ignaram, à Republica Israelitica alienam, testamentorum promissionis extraneam, omni spe et vel ipso Deo carentem, nunc civitatis Dei jure esse donatam, quin et repudiata Synagoga matre mea, Christi sponsi mei conjugio nobilitatam? Admirabantur olim, et stupebant plane gentes Chananææ, cum viderent majores nostros de deserto Arabiæ ascendere, et præcedente eos columna fumea, interdum et ignea de nocte in suas invadere possessiones. Jam nunc vicissim miramur Judæi, gentes è deserto infidelitatis ascendere, et fidei ac charitatis suæ caliginosum, suavissimeque olentem fumum instar palmarum et columnarum aromaticarum sursum spirantes, in regnum Evangelicum genti nostræ hæreditarium irrumpere. Sed quas vobis Doctoribus intelligo cohæredes mihi, et corporales, ac comparticipes suæ promissionis, à Deo electas civitatem nostram, omnesque fortunas cum ipsis lubens communico. Quas video virgines animas fide, charitate, et consummata justitia mihi proximas vobis paranymphis Christo meo desponsatas, et ad ipsum (ut Regium vatem memini prædicere) adductas esse in communem thalamum lætabunda, et præ gaudio gestiens admitto.

Symbolice, tres Anonymi apud Theodoretum sic explicant: *Quænam est ista quæ ex habitu à perturbationibus remoto per virtutem et scientiam ad Deum sublata conscendit, velut surculus fumi, qui ab igne sylvam depascente levis in aera tollitur. Sic enim anima spiritu succensa, per actionem quidem carnis crassitudinem, per contemplationem autem rerum species extenuans; probis tum moribus, tum sermonibus levis ad Deum fertur, nec terreno pondere deprimitur. Hac ratione myrrham et thus ex aromatibus, atque universo pulvere pigmentarii redolens, ad cœlestem sponsum provehitur.* Singula deinde singulis ita adaptant: *Virtute igitur quasi myrrha, cum carnis sensum mortificat, fragrat; scientia vero quasi thure, tanquam veritatis notis, seipsam divinam imaginem ostendit. Ita rerum naturas pertransiens, suaviter olet ad earumque tendit auctorem; ex quibus instar pulveris earum rationes et modi excitantur ei, attenuante his veritatis semitis exploratricibus accurato sermone, qui totum hoc tanquam in igne spiritus excoquit.*

Et universi pulveris pigmentarii.

Id est, omnium virtutum, quæ in singulis fidelibus resplendent: *Quia sicut multa,* inquit Aponius, *suavissimi odoris aromata in unum pulverem redacta, ad delicias regum à pigmentariis aromata præparantur; et dum sunt multa in unum corpus collecta, una magni odoris virgula, vaporata ignibus redditur: ita unanimitate multorum populorum confessio rectæ fidei et rationum unam suavitatis odorem in conspectu Dei reddere demonstratur, velut pigmentarius rationalis, congregat sensus cœlestia aromata.*

Quocirca Ecclesia omnibus spectandam vel noscendam exhibens, suo splendore omnes gentes ad se invitavit et attraxit; hinc comparatur fumo aromatum odoratorum: fumus enim ascendens in omnium, qui oculos habent apertos, aspectum incurrit; odor vero in nares eorum qui cæci sunt, vel oculos habent clausos. Secundo, varietas hæc odoris, id est, famæ omnium virtutum, omnes sibi conciliavit. Alius enim trahitur odore castitatis, alius humilitatis, alius charitatis, alius alterius virtutis. Audi Bedam: *Ecclesia ascendit sicut virgula fumi ex aromatibus, etc. quia una ex multis personis fidelibus construitur; quia diversis floridæ virtutibus quædam instar myrrhæ amplius mortificandis carnis voluptatibus insistunt; quædam ad figuram thuris peculiarius crebris orationibus vacant; aliæ aliis bonorum operum fructibus desudant, uno tamen omnes igne spiritus inflammatæ, quasi una fumi virgula indiscreto per omnia studio, ac devotione communi vitæ cœlestis alta requirunt.*

Tertio, S. Ansel. per pigmentum accipit virtutes; per pulverem humilitatem, quia ut virtutes Deo et hominibus placeant, debent humilitate ornari, ut homo seipsum quasi in pulverem redigat, seque nihil esse nihilque posse reputat.

Quarto, S. Gregor. homil. 22. in Ezech. et Cassiodorus per pulverem et pulverisationem aromatum accipiunt subtile examen operum: quia, inquit Cassiodorus, sanctorum actiones magna discretione considerandæ sunt, et tanquam cribro subtilissimæ considerationis eventilandæ, ne quid forte in illis durum resideat.

Porro S. Ambros. pro *sicut virgula fumi*, legit: *sicut vitis propago*, quod licet ab Hebræo et Græco dissonet; commodum tamen habet sensum. Ecclesia enim gentium quasi palmes inserta est viti, puta Christo, quia ab eo omnem fidem, gratiam, sanctitatem, sapientiam, spi-

ritum haurit, sicut palmes omnem suam vim et succum haurit à vite. Rursum etsi palmes aliquid è terra necessario capit, illud tamen non sugit vastum atque immundum, quale terrenum est, sed per vitis radices extenuatum prius atque purgatum, et in aliam quamdam puriorem naturam ante conversum.

Sic Ecclesia omnem cibi, potus, vestis et rerum terrenarum usum per gratiam Christi emundat, expolit et perficit, ut ab iis non polluatur, sed sanctificetur, nec terrestris, sed cœlestis evadat; quia omnibus iis utitur non ad gustum, sed ad Dei gloriam et suam aliorumque salutem juxta legem, et voluntatem Dei. Hoc est, quod ait Christus : *Sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso, nisi manserit in vite, sic nec vos nisi in me manseritis. Ego sum vitis, vos palmites : qui manet in me et ego in eo, hic fert fructum multum; quia sine me nihil potestis facere*, Joan. 15. 4. Audi S. Ambrosium libr. de Isaac, cap. 5 : *Quæ est ista quæ, cum ante in inferno derelinquebatur, nunc inhæret Dei Verbo; quæ per desertum, nimirum per hunc terræ locum incultum sentibus, et spinis nostrorum obsitum delictorum, ascendit sicut vitis propago in superiora se subrigens, velut fumus natus ex igne atque alta petens? tunc præterea bonis operibus fragrat, odor autem ille orationis piæ redolet suavitatem, quæ tanquam suave piæ precationis fragrat unguentum; quia de æternorum et invisibilium, non de corporalium petitione compositum est, præcipue tamen myrrham redolet et thus, eo quod peccatis mortua sit et Deo vivat.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima tendente ad perfectionem.

Angeli, inquit Nyssen. Theodoret. S. Ambros. aliique et homines talem animam cernentes, quasi admirantes dicunt : Quænam est ista, quàm strenua, quàm fortis, quæ cum descendere deberet, eo quod ex Adæ terra compacta est, originisque pondere per ima scelerum præcipitem se dedit, nunc vi nova planeque mira in virtutis ardua conscendit? Ascendit, inquam, de deserto mundi, ubi solitudo est virtutis et sanctitatis, ubi inter homines animales et crassos, qui nil nisi terrena cogitant et sapiunt, ac inter dracones, id est dæmones, periculose degit et vivit, quos omnes prætergressa, sola in altum perfectionis culmen animose scandit. Persimilis est virgulæ fumi ex myrrhæ thurisque aromate, igne adusto exsurgenti; nam mortificationis amarulentæ myrrha, et orationis thus traditum divini amoris incendio, sursum fertur, et ut virga quædam directionis, igneo charitatis motu in Deum extenditur : mortificatio enim carnis pondus, quod mentem degravat, extenuat; oratio vero quæ sponte sua fertur sursum, est spiritualis levitas, qua mens hiat in superna: hisce ergo duabus quasi levitatis alis anima vehitur sursum : *Et universi pulveris pigmentarii*, quia Deus velut scientissimus pigmentarius animam piam tentationibus, tribulationibus, morbis, persecutionibus quasi malleis conterit, humiliat et quasi in pulveres redigit, ut ejus patientiam et virtutes probet, acuat et perficiat; hæ enim tot ærumnis quasi attritæ, dum ab igne charitatis corripiuntur et suavius fragrant, et rectius in Deum instar virgulæ fumi feruntur: penetrat enim eas tritas ignis facilius, et in subtiliorem quamdam naturam concurrit, sicut odorati pastilli priusquàm acerris vel thuribulis injiciantur, solent conteri, ac in pulverem redacti prunis injiciuntur, ut citius excitetur fumus, ociusque exspiret suavis illa fragrantia, quæ naribus hauriatur. Ita S. Gregorius, Cassiodorus, Beda, Philo, Joannes Carmelita, et cæteri. Audi S. Gregorium : *In deserto anima sancta vivit, dum regno exsul, inter bestias, dæmones videlicet, degit. Hic enim etsi non omnino à sponso deseritur, tamen dum in carne est, nondum ad certam ejus visionem admittitur, dum ab eo per exsilia et tentationes peregrinatur; quia dum adhuc cum eo non regnat, deseri ab eo sibi videtur. Ob hoc semper laborat ut ascendat, ut quem valde diligit, magis ac magis sentiat; quatenus quoniam perfecte eum in deserto non tenet, vel ipso ejus desiderio se reficiat, ut sic in via roborata, quandoque ad hoc quod diu concupivit perveniat.*

Subdit deinde post nonnulla : *Bene autem sicut virgula fumi ascendere dicuntur, quia et odorem bonæ famæ et subtilitatem mentis habere dicuntur.* Mox dat causam cur fumus hìc myrrhæ et thuris : *Myrrha quippe mortuorum corpora condiuntur ne putrescant, thura vero accenduntur ut redoleant. Per myrrham ergo carnis Mortificatio designatur : per thus vero Orationum munditia intelligitur. Sancta igitur anima, dum carnem suam à putredine vitiorum mortificat, dum omnes mundi voluptates per continentiam abnegat, quasi myrrham mortuo corpori adhibet, ut post judicium à corruptione æterna sanum permaneat. Cum vero se ad cœlestia majori desiderio accendit, et à cordis cubiculo omnes superfluas cogitationes ferventer abjicit, quasi thuribulum cor suum coram Deo facit, in quo dum per dilectionem virtutes congregat, quasi carbones in thuribulo coaptat, in quo seipsam mens in conspectu Dei igne charitatis accendat. Dumque ferventes et mundas orationes ad Deum emittit, quasi fumum aromatum ex thuribulo educit, ut coram dilecto suave redoleat, et proximos ad ejus amorem concitet.*

Denique notat dici *pulverem pigmentarii*, non *pigmentum*, causamque subjicit : *Pigmenta quippe facimus, quando virtutes congregamus in corde. Quando vero ipsas nostras virtutes per singula quæque opera diligentius retractamus, ne quid in operibus nostris incultum remaneat, ne inter virtutes vitium lateat; tunc procul dubio unguenta virtutum quasi in pulverem tundimus, ut eo mundiora sint opera nostra, quo subtilius ea ab omni subreptione vitiorum discernere non cessamus. Hujuscemodi mentes dilecto suo delectabiles se per ejus gratiam faciunt, et dum ab omni mundano strepitu se dividunt, locum in quo sponsus requiescat in seipsis componunt.* Igitur anima sancta se in holocaustum offerens Deo per orationem quasi thus, et per mortificationem quasi myrrham, et per omnem pulverem pigmentarium, id est, per eleemosynam et quamlibet aliam virtutem charitatis igne succensam, recta ascendit ad Deum, illique fragrantissimum thymiama exhalat in odorem suavitatis, quo oblectatur et pascitur Deus.

Porro per desertum, primo, notat mundum et mundanos. Primo quia, ut ait Richard. de S. Victore, mundus sterilis est et arescit, nec fructum habet; quia non novit Christum, nec Spiritum Sanctum potest accipere. Secundo, quia, ut

idem addit, amatores ejus deserti sunt, quia deseruntur à Deo, et quia ipsum deserunt Deum. Sicque per desertum istud ascendit pia anima, quatenus à malorum consortio se segregat, et ad bonos dilectione transit, eosque imitatur, quatenus inter desertos à gratia, et inter descendentes proficit. Tertio, quia, ut idem addit, seipsum (et suî amatores) deserit et in se deficit; quotidie enim cum tempore gaudia temporis transeunt, et quot dies, tot gaudia dierum prætereunt. Unde cum gaudia ista anima perfecta contemnit, et ad supernum et verum gaudium tendit, per desertum ascendit. Hugo vero de S. Victore: Mundus, ait, est desertum propter copiam malorum et inopiam bonorum. Rursum cor pravum ait esse desertum, quia culturam non habet et germinat noxia, et in eo bestiæ habitant. Unde S. Bernard. ser. 59. ex parvis : *Ascendit*, inquit, *anima pœnitens per desertum, terram scilicet inviam et inaquosam, peccatorum suorum recordando.*

Secundo, per desertum Rupertus accipit vitam solitariam, Beda conversionem sanctam : *Quæ à mundi illecebris separata, Dei tantum legi scrutandæ, et cœlestium præceptorum sit observationi dedita, quæ esuriens et sitiens justitiàm manna solummodo verbi cœlestis vescatur, et fonte vitæ, qui de spiritali petra emanat, potetur, juxta illud: Sitivit in te anima mea, quàm multipliciter tibi caro mea! In terra deserta, invia et inaquosa, et sic in sancto apparui tibi,* Psal. 62. 2. qualis est vita Religiosorum.

Tertio, Hugo Victor. l. 1. Erudit. Theol. c. 3 : *Desertum*, inquit, *est cor bonum, quia longe est à strepitu et tumultu, et non concalcatur frequentia terrenarum actionum et cogitationum, sed virens permanens, et floridum, germina virtutum producit, et canit ibi turtur spiritus sanctus; et non auditur vox hominis, neque ad hominem pertinentis.*

Unde S. Anselmus notat sponsam in lecto dormire, ut liquet ex versu præced. et simul dormiendo ascendere; quia, inquit, uno eodemque tempore et soporatur et ascendit, cum ab exterioribus curis desideriisque carnalibus anima se, quantum valet, alienat, et bonæ operationis seu cogitationis profectibus ad visionem sui conditoris appropiat. Ita ipse : sed verius est alium hîc esse actum scenæ, quo sponsa vigilans inducitur quasi ascendens, uti dixi.

Quarto, Rupert. et S. Bernard. lib. Sententiarum, per desertum accipiunt simplicitatem et humilitatem Christianam, quia ipsa à multis deseritur : *Quia nullus fere est imitator Christi, qui studeat bonum istud operari. Per hoc desertum necesse est ut ascendamus sicut virgula fumi ex aromatibus, cum virtutum studio et disciplina excitati, proximos nostros ad bene agendi similitudinem incitamus.* Hæc illi.

Anagogice S. Ambros. in Exodi c. 16. sic legit, sicque explicat : *Quæ est hæc quæ ascendit à deserto sicut vitis propago, fumo incensa, odorificata myrrha et thure ab omnibus pulveribus unguenti? Emole*, inquit, *et tu fidem tuam, ut sis sicut illa anima, quæ Christi in se charitatem excitat, quam mirantur ascendentem virtutes cœlorum, quod sine offensione ascendat cum lætitia et jucunditate, sicut vitis propago, et sicut fumus se ad superna subrigat, fragrans odorem resurrectionis piæ, et suavitatem fidei. Pulchre autem subtilitatem ejus expressit pulveris comparatione et unguenti commemoratione; quia in Exodo subtile legimus ex multis compositum thymiama*, Exodi 30 ; *illud vero est incensum propheticum, quod est sanctorum oratio, ut dirigatur in conspectu Domini, sicut et David dicit : Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo*, Psal. 140.

Quæres quid symbolice significet virgula fumi ex aromatibus myrrhæ, thuris, etc.

Primo, Richard. de S. Victore per virgulam fumi accipit humilitatem, quæ ascendit, quia sola suî cultores exaltat. Sponsus ergo non virgæ, sed virgulæ tenui assimilatur, ut velocitas ascendendi notetur : *Virgulæ enim*, inquit, *quæ crescendo grossantur, non nimis in altum ducuntur, sed virgulæ, quæ velocius et sursum crescunt, subtiliores et minores sunt.* Huc facit, quod balsamum, qui est odoratissimus liquor et præstantissimus (sicut ex certa nobis relatione illorum constat, inquit Titelmannus, qui insignem illum balsami hortum, unicum in toto orbe apud Cayrum in Matharæa viderunt, non ex arboribus colligitur, sed quasi virgultis quibusdam sive viminibus, ad eum fere modum, quo apud nos illa crescunt vimina, in quibus uvæ crescunt, quas Sancti Joannis appellamus. In eodem quoque horto alia plurima aromata colliguntur potius ex herbis aut viminibus, quæ annuam requirunt culturam, quàm ex amplis latisque arboribus.

Hæc omnia designant Deum per humilia et humiles magna et præstantia operari, in operibus tum naturæ, tum potius gratiæ.

Secundo, Cassiodorus : Anima sancta, ait, vocatur *virgula fumi*, quia gracilis est et delicata, disciplinis Spiritus Sancti attenuata, subtilis, non habens grossitudinem carnalium desideriorum. Sic et S. Gregor. Ergo anima pia recta esse debet et subtilis, ut in cœlum sese porrigat et extendat : *Sicut virgula recta est et gracilis, in longum porrecta*, ait Hugo de S. Victore lib. 2. Erudit. Theol. c. 110 : *Quia tantum sursum tendit, recta esse debet, et quia arcta est via, gracilis, et quia longa, porrecta. Item non est virgula ligni insensibilis et duri, sed fumi, qui speciem habet, substantiam non habet. Cum enim cernitur, aliquid esse videtur; cum manus apponitur, nihil invenitur. Sic bonus quisque hic esse videtur per carnis speciem, sed hic non est per dilectionem. Item fumus de igne ascendit, quia desiderium ex amore venit. Et qualis fumus? ex aromatibus myrrhæ. Pigmentarius est Christus, pigmenta virtutes, myrrha mortificatio carnis, thus mentis devotio; universus pulvis pigmentarii, virtutum omnium multitudo.*

Tertio, S. Bernard. serm. 59. inter parvos hæc accipit de ascensu animæ peccatricis per pœnitentiam : *Ascendit*, inquit, *anima pœnitens per desertum, peccatorum suorum recordando. Ascendit sicut virgula eadem peccata humiliter confitendo. Quæ confessio recte fieri sicut virgula fumi dicitur, quia per plures peccatorum species, tanquam fumus de thuribulo per plura foramina derivatur. Et notandum quod, cum fumus nunquam habeat splendorem, nonnunquam tamen habere possit odorem. Quod hic fumus confessionis odorem quemdam pietatis habeat, innuitur ex his quæ subjunguntur. Ex aromatibus myrrhæ, et thuris, et universi pulveris pigmentarii. Confessionem debet semper comitari myrrha et thus, id est, mortificatio carnis, et oratio cordis : alterum enim*

sine altero aut parum, aut nihil prodest. Nam, qui carnem mortificat et orare dissimulat, superbus est. Et paucis interjectis subjicit : *Et universi pulveris pigmentarii. Post recordationem et confessionem peccatorum, post mortificationem et orationem exhibendus est fructus eleemosynarum. Quæ bene* Pulvis *dicuntur, quia de terrena substantia fiunt,* Pigmentarius *vero, quia suavissimum odorem emittunt. Hinc est quod Cornelio bene agenti dictum est : Orationes tuæ et eleemosynæ tuæ ascenderunt. Vel universi pulveris pigmentarii, ideo dicitur, quia non solum magna, sed etiam minima quæque peccata conterenda sunt per confessionem, et diluenda per compunctionem.*

Quarto, et aptissime S. Gregor. Justus, Philo, Aponius, Beda et alii per virgulam fumi accipiunt animam ad cœlestia anhelantem. Verba S. Gregorii in hunc locum superius recitavi. Audi nunc eumdem, homil. 22. in Ezech. sub finem : *Transcendemus per desiderium omnia, ut mente colligamur in unum. Non jam timore pœnarum, non memoria vitiorum, sed amoris flamma succensi, ardeamus in lacrymis cum odore virtutum.* Causam subdit : *Sancta quippe electorum Ecclesia, cum ab hoc mundo in sanctis precibus ardenti amore se erigit, per desertum, quod deserit, ascendit ; qualiter vero ascendat, adjungit, sicut virgula fumi ex aromatibus. Fumus de incenso nascitur, quod orationem designat, fumus excutere lacrymas solet. Itaque fumus ex aromatibus, compunctio orationis concepta ex virtutibus amoris, quæ tamen oratio fumi-virgula dicitur ; quia dum sola cœlestia postulat, sic recta progreditur, ut ad terrena ac temporalia appetenda pro terreno studio minime reflectatur. Virgula autem et non virgæ nuncupatur, quia interdum in compunctionis ardore tantæ subtilitatis æstuat vis amoris, ut hanc nec ipse animus possit comprehendere, qui illuminatus meruit habere. Bene vero additur myrrhæ et thuris : Myrrhæ enim et thuris sacrificium offerunt, qui et carnem mortificant, et redolentem in conspectu Domini amoris sui hostiam incendunt ; myrrham, quia se cruciant, et cruciando à vitiis conservant : thus vero, quia Dei visionem diligunt, ad quam pervenire medullitus exardescunt, seque ipsos ei in sanctis virtutibus exhibent.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Rupertus censet hæc esse verba Christi, humilitatem B. Virginis admirantis et celebrantis, q. d. Tu dicis (sicut Abraham) : Pulvis sum terræ, qualem ventus dispergit, aura tollit ; et ille dicit, non, sed pulvis pigmentarius, sive pulvis pigmentarii, pulvis myrrhæ et thuris, qualem pigmentarius Spiritus sanctus conficit ex optimo thure, quod est suavitas mentis ; et ex myrrha probatissima, quod est mortificatio sive incorruptio carnis. Tu dicis : Fumus ego sum teter coram divinis oculis, qualis de camino sive de fumario deficiens ascendit, ascendens deficit ; et ille dicit, non, sed fumus ex aromatibus myrrhæ et thuris, qualem decet ascendere de aureo thuribulo ante altare aureum, usque ad os et olfactum Domini. Talis fumus, imo talis fumi virgula, tu, ô beata Maria, suavem odorem spirasti Altissimo, cœlestibus disciplinis erudita atque extenuata ; talis ascendisti per desertum, id est, animam habens valde solitariam. Hæc pene ad verbum Rupertus. Porro B. Virgo ascendit sicut virgula fumi myrrhæ, thuris et universi pulveris pigmentarii ; quia quotidie per actus plurimos, habitibus suæ gratiæ et virtutum adæquatos (ipsa enim ex æquo cooperabatur gratiæ divinæ, ut cum haberet gratiæ gradus intensos ut centum, eliciebat actus intensos ut centum, itaque merebatur alios centum gradus, idque assidue semper duplicando) mirifice crescebat et proficiebat in mortificatione, in oratione, cæterisque virtutibus, præsertim in humilitate, quam repræsentat pulvis pigmentarii, ita ut in fine vitæ gratia et meritis longe superarit omnes homines et Angelos, etiam Cherubinos et Seraphinos collectos et simul sumptos, uti docet Franc. Suarez et alii.

Rursum S. Hieronymus, tom. 9. epist. 10. ad Paulam et Eustochium de Assumptione B. Virginis, hæc eisdem adaptat : *Quæ profecto festivitas,* ait, *sicuti B. Maria incomparabilis est virginibus cæteris, ita incomparabilis est omnium sanctorum festivitatibus ; et admiranda est etiam angelicis virtutibus. Propter quod ex persona supernorum civium, in ejus Ascensione admirans Spiritus Sanctus ait in Canticis : Quæ est ista quæ ascendit per desertum sicut virgula fumi ex aromatibus? Et bene quasi virgula fumi, quia gracilis et delicata, quia divinis extenuata disciplinis, et concremata intus in holocaustum incendio pii amoris, et desiderio charitatis. Ut virgula, inquit, fumi ex aromatibus, nimirum, quia multis repleta est virtutum odoribus, manans ex ea fragrabat suavissimus odor, etiam spiritibus angelicis. Ascendebat autem Dei genitrix de deserto præsentis seculi virga de radice Jesse olim exorta ; sed mirabantur electorum animæ præ gaudio quænam esset, quæ etiam meritorum virtutibus Angelorum vinceret dignitatem.*

Adverte hanc Epistolam non esse S. Hieronymi ; nonnulli putant esse Sophronii. Baronius tom. 1. anno Christi 48. cap. 10. asserit neutrius esse, præsertim, quia scripta videtur post tempora Nestorii, quia dubitat auctor an B. Virgo tam corpore quàm anima in cœlum sit assumpta, cum id ipsum certum sit.

Denique omnia jam dicta præ omnibus attribue sacratissimæ humanitati Christi ; hæc enim prima et primaria est sponsa Verbi, ut dixi in Proœmio, c. 2.

VERS. 7 : EN LECTULUM SALOMONIS SEXAGINTA FORTES AMBIUNT EX FORTISSIMIS ISRAEL.

Hebr. *Ecce lectulus ipsius, qui est Salomonis* (id est, ecce lectus Salomonis, ut vertit Noster, Septuaginta, Chald. et cæteri, ad significandam magnitudinem et excellentiam Salomonis, additur τὸ *ipsius qui est*) *circum quem sexaginta robusti ex robustis Israel* ; Septuag. *sexaginta potentes ex potentibus Israel* ; Vatabl. *sexaginta heroes ex heroibus Israel.* Syrus vertit, *gigantes* ; hi enim fuere fortissimi.

Alludit ad stipatores Salomonis, qui eum tam incedentem, quàm domi vel in lecto quiescentem custodiebant, uti Pontificem et principes stipant custodiuntque Helvetii ; numerat eos sexaginta, vel quia tot præcise erant, vel quia hic numerus perfectus est, ait Honorius : conflatur enim ex Senario, qui ex tribus primis sui principiis, scilicet

ex unitate, binario et ternario, sive ex duplici ternario conficitur, atque ex denario, qui primus est numerus compositus: primi enim novem numeri singulis constant notis, v. g. 1. 2. 3. 4. etc. unde *digiti* appellantur; denarius vero, puta 10, componitur ex unitate et cyphra 0, atque denarius primus fons est cæterorum denariorum, puta 20. 30. 40, ac centenariorum 100. 200. 300. etc. ac millenariorum 1000. 2000. 3000. etc. Si enim decem duplices, triplices vel quadruplices, efficies 20. 30. 40; sin decem multiplices per decem, efficies 100. 200. 300; si per centum, efficies mille, bis mille, ter mille.

Alludit rursum ad 30 fortes Davidis, qui recensentur 2. Reg. 23. in fine, quos Salomon videtur duplicasse, ut essent 60. Unde Hierosolymæ juxta Regiam, vel in ipsa Regia erat domus fortium. Vide Adrichom. in descript. Jerusalem.

Aben Ezra censet hæc esse verba sponsi, qui arguat sponsam solam incedentem, q. d. Ego Salomon sponsus tuus incedo stipatus sexaginta fortibus, et tu audes sola per desertum incedere?

Luysius Legion. ex adverso censet hæc esse verba sponsæ, quæ admirantibus suum incessum respondeat, ut oculos à se in sponsum secum in lectulo, id est in lectica vectum convertant, ejusque magnificentiam et pompam sexaginta fortium admirentur.

Verum Patres et Interpretes passim, hæc æque ac illa versus præcedentis accipiunt, ut dicta ab obviantibus sponsæ, ejusque pulchritudinem et magnificentiam celebrantibus; aut certe ut Theodoret. et Nyssen. hom. 6. ab amicis sponsi, ut sponsam in sponsi amorem accendant, q. d. Tanta est tuî pulchritudo, ô sponsa, ut sponsus tuus Salomon pro te lectulo custodes adhibeat sexaginta fortes, ne quis te ipsi eripiat, aut quomodo noceat vel affligat.

Chald. per lectulum accipiens templum Salomonis, et per fortes Israel sacerdotes sic Judaice vertit: *Quando ædificavit Salomon rex Israel domum Sanctuarii Domini in Jerusalem, dixit Dominus in verbo suo: Quàm pulchra est domus sanctuarii hæc, quæ ædificata est mihi per manus Regis Salomonis filii David! et quàm pulchri sunt sacerdotes in tempore, quo extendunt manus suas, et stant in suggestu suo, et benedicunt populo domus Israel, et illa benedictio circumdat eos, sicut murus excelsus et fortis, et in ea prævalent et prosperantur omnes fortes Israel!*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Sanctus Gregorius, Cassiodorus, Beda, Theodoretus, Philo et alii fere ad unum omnes per lectulum Salomonis accipiunt Ecclesiam, præsertim Gentium, in qua velut in lectulo Christus, qui est verus Salomon, id est, Rex pacificus, requiescit. Verum quia Ecclesia est sponsa, sponsa autem non est lectulus, sed quiescit in lecto, hinc magis apposite per lectulum accipias urbem, primo Antiochenam, deinde Romanam: Antiochiæ enim primò S. Petrus cathedram Pontificiam collocavit, ibique resedit per septem annos; unde ibi primò fideles cognominati sunt Christiani, Actor. 11. 26. Sed post septem annos Cathedram Antiochiâ transtulit Romam, ibique deinceps vivendo et moriendo firmiter collocavit, ac successores sibi constituit S. Clementem, S. Linum, S. Cletum, etc. Sensus ergo est, q. d. Lectulus, id est locus, in quo residet et quiescit Christus, et Ecclesia, olim fuit Antiochia, deinde Roma; ibi enim resedit S. Petrus Romanus Pontifex, et Christi Vicarius cum suis Sacerdotibus et clericis, ibique moriendo cathedram Pontificiam et Apostolicam stabilivit, et firmiter collocavit: quare Romana Ecclesia est mater, doctrix et nutrix cæterarum omnium Ecclesiarum toto orbe diffusarum. Hac de causa Christus ei sexaginta fortes, id est, plurimos insignes Pastores, Doctores et Sanctos eximios assignavit et assignat, qui ejus illibatam fidem tueantur et propugnent, ne quis in Ecclesia error irrepat; sicut primitivæ Ecclesiæ Antiochenæ assignavit Apostolos aliosque Doctores, qui irrepentem errorem Judaizantium de servandis legis Mosaicæ cæremoniis damnarunt et confutarunt, Actor. 15. Romanæ vero Ecclesiæ primitus dedit fortissimos Pontifices, Cardinales, Sacerdotes et fideles, qui contra Neronem, Trajanum, Decium, Diocletianum, etc. pro Christi fide fortissime decertarunt per 300 annos, ac illius veritatem sanguine suo et martyrio obsignarunt. Nam S. Petro, qui Pontificatum Romæ constituit, ejusque successoribus dixit et promisit Christus: *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam,* Matth. 16. 18. Hinc mirabile robur Christus dedit omnibus pene Romanis Pontificibus ad tuendam fidem et propugnandam Ecclesiam, uti liquet ex Histor. Ecclesiasticis et Vitis Pontificum; quare hi vocantur merito *fortissimi Israel,* quia sicut Jacob fortiter luctans cum angelo, illique prævalens ab eo vocatus est Israel, id est, dominans Deo, Genes. 32. v. 28. Sic quisque Pontifex sanctus roboratus à Christo dominatur tyrannis, inferno et dæmonibus, ac subinde per ardentes preces et vota ipsi Deo, ut jure Israel vocari possit. Exemplo sint tot Leones et Gregorii, virtute invicti et sanctitate eximii. Hinc apte Roma dicitur quasi ῥώμη, id est, robur et fortitudo. Unde et Roma olim dicta est Valentia, teste Solino initio Polyhist. Hinc rursum Deus Ecclesiam constituit Romæ, ut esset munitior; quia urbs Romana, si situm spectes, est munitissima; una enim ex parte duplici mari infero et supero, altera Apennino et Alpibus quasi vallo pene insuperabili munitur et cingitur. Tutissima ergo sedes Ecclesiæ est Roma, ut in ea quasi in lecto Christo tutante conquiescat. Vide Bosium de signis Ecclesiæ. Sicut igitur v. 1. Jerusalem et Ecclesiam Hierosolymitanam vocavit *lectulum,* in quo quis secreto dormit (hunc enim significat Hebr. משכב *miscab;* sic hîc Antiochiam et Antiochenam Ecclesiam ac Romanam inchoantem ac quasi adhuc infantem, vocat מטה *mitta,* id est, lectum extensum et expansum (nam נתה *nata* est extendere, expandere), quia scilicet in ea sedens Petrus fidem Christi et Ecclesiam per Asiam, Cappadociam, Bithyniam, Pontum, etc. extendit; Ecclesiam vero Romanam jam ampliorem et magnificam versu sequenti vocat *ferculum.* Utramque autem stipant sexaginta fortes. Antiochia ergo prima, deinde Roma, id est, Ecclesia Romana est lectulus, in quo requiescit Christus et Ecclesia universalis omnium gentium; quia in ejus fide, doctrina et regi-

mine secure obdormit. Et sic exponendi sunt Patres, ut S. Gregorius, Philo, S. Thomas, etc. cum per lectulum accipiunt Ecclesiam, ut scilicet intelligant primam et fundamentalem, puta Antiochenam et Romanam, quam tutantur fortissimi tum Angeli, imo Archangeli ejus custodes, tum Pontifices, Prælati et Doctores, tum Sancti cœlestes et terrestres. Nunc audi Cassiodorum: *Lectulus Salomonis dicitur Ecclesia sancta, quia in illa sancti Dei sopitis tumultibus vitiosis, amplexu veri pacifici delectantur. Sexaginta fortes sunt Doctores, qui vel prædicando Ecclesiam muniunt, vel contemplando ad supernam beatitudinem pervenire desiderant. Sexagenarius numerus ex senario et denario constat: senarius vero perfectionem significat operis; quia sex diebus perfecit Deus opera sua: denarius vero remunerationem et præmium, quod in fine electis dabitur; unde et hi qui in vineam venerunt, denarium accepisse dicuntur. Doctores autem isti, qui Ecclesiam custodiunt, non modo fortes dicuntur, sed ex fortissimis Israel, omnium videlicet in Christo credentium, eumque diligentium, qui Israel, id est, videns Deum appellatur.*

Moraliter hic nota in Pontificibus, Prælatis et Principibus maxime requiri fortitudinem: primo, qua suas passiones doment, ne vel metu, vel amore, vel avaritia à recto abduci se sinant; secundo, qua infidelibus et impiis generose resistant, juxta illud Ecclesiast. 7. 6: *Noli quærere fieri judex, nisi virtute* (virili animo et robore) *valeas irrumpere iniquitatem;* tertio, qua errores et vitia populi severe castigent et evellant. Unde hoc consilium Jethro dedit Moysi: *Provide de omni plebe viros potentes, et timentes Deum, in quibus sit veritas, et qui oderint avaritiam, et constitue ex eis Tribunos et Centuriones et Quinquagenarios et Decanos, qui judicent populum omni tempore.*

Symbolice S. Ambros. lib. de Isaac, cap. 5, per lectulum accipit Christum; in Christo enim Ecclesia et anima sancta conquiescit: *Eo quod ei vera requies*, inquit S. Ambros. *in Christo debeatur; lectus enim sanctorum Christus est, in quo universorum fessa secularibus præliis corda requiescunt.* Hinc Apoc. 14. dicitur: *Beati mortui, qui in Domino moriuntur.* Et de S. Stephano dicitur Actor. 7: *Obdormivit in Domino.* Et psal. 4: *In pace in idipsum* (id est in Domino, ait S. August.) *dormiam et requiescam.* Philo vero Carp. per lectulum Christi intelligit sepulcrum, quod custodierunt fortes Israel, id est, milites custodes sepulcri.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Lectulus Christi est mens sancta, quam proinde ambiunt et custodiunt sexaginta, id est, plurimi fortes, tum Angeli, ut Aponius; tum Doctores et Superiores, ut S. Gregorius et Cassiodorus; tum Sancti, ut Philo; Sancti, inquam, tam viventes, quàm vita functi, id est, Beati in cœlo; hi enim suis meritis, verbis et exemplis tutantur nos; maxime vero lectus Christi, qui est Salomon, id est, Rex pacificus, ait Beda, est anima quieta segregata à mundi tumultibus, quæ edomitis passionum fluctibus tranquillitatem æternæ pacis imitatur. Sic et Philo Carpath. *Quæcumque*, inquit, *sponsa cor suum sollicitudinibus mundi purgat ac vacuat, divinoque amore replet, cubiculum sponso suo parat Christo Jesu, et cum eo ab omni perturbatione rerum humanarum requiescit.* Per sexaginta fortes, intelligit Apostolos atque Martyres.

Audi S. Gregorium: *Salomon*, inquit, *id est pacificus, est Christus, de quo scriptum est Ephes. 2. Ipse est pax nostra, qui fecit utraque unum? Salomoni ergo lectulum facimus; quando à mundi sollicitudinibus omnino cessamus, dum in solo desiderio Christi libenter pausamus, eique ut nobiscum pauset, cor ab omni terrena cupiditate mundamus. Denarius autem numerus, si per senarium numerum multiplicetur, nimirum sexaginta complentur. Per denarium itaque Decalogum legis accipimus; per senarium hoc totum tempus intelligimus; quod sex diebus operatoriis volvi videmus. Per sexaginta igitur fortes, omnes perfectos, qui fuerunt ante nos in Ecclesia, intelligimus; qui dum decem præcepta legis, quo spiritalius, eo fortius in sex diebus compleverunt; quasi sexagenarium numerum compleverunt. Hi lectulum Salomonis ambiunt; quia mentem sanctam, in qua Christus pausat, verbis et exemplis muniunt, quibus ab aditu mentis venientes hostes repellunt.* Vide eumdem S. Gregor. lib. 7. Moral. cap. 8.

Allegorice, lectulus Christi, ait Aponius, fuit crux; in illa enim ipse moriens quievit et obdormivit, ac sponsam, id est, animam sanctam in eadem secum quietem capere, et velut in lectulo conquiescere cupit, ut ipsi sit similis et conjux, id est, ejusdem jugi socia; quis enim timeat crucem, cum in ea socium secum cubantem, seque defendentem et confirmantem habeat Christum? Crux ergo est lectulus, ob unionem cum Christo, certamque confidentiam in ejus ope et gratia defixam. Denique in cruce et crucis amore est Sanctorum requies: Fortes, qui eam custodiunt, sunt Angeli; hi enim patientibus adsunt, ut eos corroborent, imo plura patiendi sitim suggerant. Hinc sunt ex fortissimis Israel, id est, ex primariis Angelis, quos Deus martyribus et tribulatis submittit, ut ingentes eis vires, animosque ad timores, quos dæmon ingerit, et ad acerba quæque superandum subministrent, sicut Tobiæ afflicto submisit Raphaelem, qui ait se esse unum è septem, qui astant ante Dominum, Tobiæ 12. 15. Sic Eliseus circumdatus ab exercitu Syrorum, vidit castra Angelorum venientium ad sui tutelam. Unde ait famulo suo Giezi timore perculso: *Noli timere, plures enim nobiscum sunt, quàm cum illis*, 4. Reg. 6. 16. Sic Jacob timens Esau cum armatis sibi obvium vidit castra Angelorum se propugnantium; unde locum vocavit *Mahanaim*, id est castra, Genes. 32. 2. Sic Angeli pro Moyse et Hebræis pugnaverunt contra Pharaonem et Ægyptios persequentes, eosque merserunt in mari Rubro. Unde Moyses Hebræis trepidantibus ait: *Nolite timere; state et videte magnalia Domini*, Exodi 14. 13. Hoc est quod canit David psal. 33: *Immittet* (Hebr. חונה *chone*, id est, *castrametatur*) *angelus Domini in circuitu timentium eum, et eripiet eos.*

Tropologice, lectulus in quo anima placide quiescit est Oratio; ibi enim fruitur sponso suo, ac à se deficiens illi toto copulatur affectu; ibi vicissim Christus pacem, robur, gratiam, omniaque dona animæ immittit. Quocirca dæmones omni studio orantes interturbare, et ab oratione avocare conantur; sed Angeli orantibus assis-

tunt, qui vim dæmonum infringant et orantes in oratione conservant, uti docet S. Nilus tract. de Oratione, cap. 44 et seq. ac cap. 69 et 75.

Rursum lectulus Christi est charitas, quam defendunt fortes Israel, id est, virtutes omnes, præsertim mortificatio, quæ gladium admovet femori, id est, concupiscentias carnis resecat et jugulat. Rursum sexaginta fortes sunt bonæ cogitationes, quas qui sibi jugiter accersit, omnes malas cogitationes arcet, ac charitatem propugnat. Ita tres Anonymi apud Theodor. *Sexaginta fortes*, aiunt, *sunt cogitationes efficaces, quæ divina virtute undique tuentur animam ad Dei quietem præparatam, adversus fallacias spirituum improborum. Ratio enim quæ quinque sensibus præest simul cum ipsis sensibus accepta, senarium conficit numerum. At cum divina præcepta, quæ sunt decem numero, is qui sensibus ratione imperat, perficit, numerum absolvit sexagenarium ex virtute vivens, ut dictum est. Ex fortissimis Israel hi sunt, omnino veræ mentis Deum videntis notiones, ex quibus constant efficaces illæ cogitationes ad bonum peragendum.*

Porro *non est mediocris animi fortitudo*, ait S. Ambros. lib. 1. Offic. cap. 39, *quæ inexpiabili prælio adversus omnia vitia decertat, invicta ad labores, fortis ad pericula, rigidior adversus voluptates, dura adversus illecebras, quibus aurem deferre nesciat, nec (ut dicitur) aut dicat, pecuniam negligat, avaritiam fugiat tanquam labem quamdam, quæ virtutem effeminet : nihil enim tam contrarium fortitudini, quàm lucro vinci, etc. Nec tentetur cupiditatibus, ne frangatur metu; quia virtus sibi constat, ut fortiter omnia persequatur vitia tanquam virtutis venena.*

Insuper lectulus Christi est obedientia et obediens anima, qualis præ omnibus fuit B. Virginis; unde Aponius : *Salomon*, inquit, *pacificus interpretatur, Israel, mente videns Deum. Et quis alius pacificus nisi Christus? Hic sibi lectum fabricavit in Virgine Maria, quia etiam super animam sibi obedientem requiescere comprobatur. Sexaginta vero Angelorum ministeria demonstrantur, de quibus dicitur : Tunc reliquit eum diabolus, et ecce Angeli accesserunt et ministrabant ei : quod per singulos sensus corporeos, visus, auditus, odoratus, gustus, tactusque quinquies duodecim (hoc est sacrato sexaginta numero) in ea gloriosa mysteria implentur. Fortissimi vero, quod dixit, ostendit plus sanctos posse, quàm dæmones. Tenentes gladios : præceptum eos ejusdem creatoris semper tenere edocuit. Ad bella doctissimos, ait, quo per sanctitatis bonum amplius Doctores posse dæmonum prævidere malorum insidias ob custodiam animarum, quàm illos nocendi artes excogitare, monstraret. Ex fortissimis Israel; quod ostendit ministeria ista de illo exercitu esse, qui semper faciem Patris vident in cœlis. Et quod ait : uniuscujusque ensis super femur, edocuit Angelos sanctos contra singulos Principes vitiorum, qui supradictos obsident sensus spiritualibus armis accinctos propter insidias eorum nocturnas et occultas.* Ex quibus liquet Aponium per fortes Israel, qui animam custodiunt, accipere sanctos tum Angelos, tum Doctores.

Symbolice, lectulus Christi est Sacra Scriptura, ait Theodoretus, in qua Deus cum anima mysticum init somnum; ibi enim, inquit, doctrinæ divinæ semina suscipiens concipit et parturit pia desideria, quæ tandem parit et in opus confert; qui enim devote Sacram Scripturam legunt, sentiunt sibi per eam aspirari Dei lucem sanctosque impulsus, ut terrena fastidiant et ad cœlestia toto corde anhelent. Hunc lectum oppugnant hæretici, sed tutantur eum fortes Israel, puta Doctores scientia, et Sancti virtute præstantes, qui gladio verbi Dei illos profligant.

Anagogice Beda : Lectulus animæ, ait, beatæ est cœlestis gloria et beatitudo, in qua felicissime quiescit et quiescet in omnem æternitatem. Ita Nyssenus hom. 6. et ex ea Psellus ac Richard. de S. Victore, qui addit : *Fortissimi ex Israel, id est, ex his qui Deum mente contemplantur et quærunt; et quorum ferventiora fuerint desideria spiritalia, hunc lectulum ambiunt : vehementibus enim desideriis accensi undique circumeunt et aditum quærunt, ut quietem hanc degustent et ad illam aliquatenus intrent; hicque est eorum ambitus, et circa lectum hunc desiderii cursus.* Psellus vero : Sexaginta fortes Israel, inquit, ambiunt lectulum, id est, gloriam Christi, hoc est, sancti quique, qui vere ex Israel sunt, et videre valent Deum : hi vero dicuntur Sexaginta, quia Israeliticus populus dividitur in duodecim tribus et partes. Cum enim unicuique parti earum, quæ unum faciunt Israel, quinque assignentur fortes, quinque nimirum sensus armati ad prælium per mortificationem et temperantiam, tunc plane apparet esse sexaginta fortissimos ex uno Israel.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Lectulus, in quo Christus Christique Deitas humanitatem sibi desponsans, novem mensibus requievit, est uterus B. Virginis; ita Aponius. Sic et sinus B. Virginis Christi fuit lectulus, in quo ipse jam natus infans sæpe quievit, et placide dormivit; quem proinde stipabant sexaginta fortes, id est, Angeli plurimi Christum Deum suum adorantes et matrem ejus venerantes, ac utrumque contra Dæmonum, Herodis, Scribarum, etc. insidias tutantes et custodientes : Rupertus vero per sexaginta fortes accipit sexaginta patriarchas et duces, qui Israelem ex quo nata est B. Virgo et Christus, contra hostes quoslibet propugnarent, quos ipse sigillatim enumerat.

Huc facit illud psal. 18. 16 : *Et ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo.* Et illud Ecclesiastici 24. 11 : *In omnibus requiem quæsivi, et in hæreditate Domini morabor ; tunc præcepit, et dixit mihi creator omnium, et qui creavit me, requievit in tabernaculo meo.*

VERS. 8 : OMNES TENENTES GLADIOS ET AD BELLA DOCTISSIMI, UNIUSCUJUSQUE ENSIS SUPER FEMUR SUUM PROPTER TIMORES NOCTURNOS.

OMNES TENENTES GLADIOS ET AD BELLA DOCTISSIMI, UNIUSCUJUSQUE ENSIS SUPER FEMUR SUUM PROPTER TIMORES (Arabicus, *horrores*) NOCTURNOS.] Septuaginta : *Omnes tenentes gladium, docti bellum, vir romphæa ejus super femur ejus, à pavore in noctibus.* Legerunt אחזי *ocheze*, id est, *tenentes, apprehendentes*; jam aliis punctis legunt אחוזי *achuze*, id est, *apprehensi* gladio, q. d. Ita arcte et scite tenent stringuntque gladium, ut ab eo apprehensi videantur. Unde Vatablus : *Qui universi apti sunt gladio et bello assuefacti,*

quisque habens ad femur suum gladium ob metum, qui in noctibus oritur. Porro Chald. vertit, et paraphrastice sic explicat de Sacerdotibus legis veteris : *Porro Sacerdotes et Levitæ, et omnes tribus Israel universi apprehendunt verba legis, quæ comparantur gladio, et ponderant et agitant ea sicut fortes docti in bello, et super unoquoque eorum signata est circumcisio in carne ipsorum, sicut signata fuit in carne Abrahæ, et prævalent et confortantur in ea sicut fortis, qui accinctus est gladio super femur suum, et ideo non timent à spiritibus nocivis et dæmonibus, qui ambulant in nocte.* Exaggerat fortitudinem sexaginta fortium, qui ambiunt lectulum Salomonis, dicendo quod sint accincti gladiis, optimeque digladiari et præliari sciant, utpote longo bellandi usu in armis exercitati, q. d. Ut sponsus et sponsa in lectulo secure quiescant, excubant circa eum continue sexaginta fortes bellatores gladiis armati, ut ad minimum hostium metum vel motum, imo ad quemlibet strepitum, qui noctu facile exoritur, eum vibrent et stringant. Gladius, quo Angeli Ecclesiam tutantur est eorum mira vis et fortitudo. Unde Aponius : *Edocuit*, ait, *Angelos sanctos contra singulos principes vitiorum, qui supradictos obsident sensus, spiritualibus armis accinctos propter insidias eorum nocturnas et occultas.* Gladius, quo Apostoli virique Apostolici, Pontifices et Doctores tutantur lectulum Christi, id est, Ecclesiam Romanam, est verbum Dei, ut Paulus Ephes. 6. 13 : *Vivus enim est sermo Dei, et penetrabilior omni gladio ancipiti, et pertingens usque ad divisionem animæ, etc.* ut idem ait Hebr. 4. 12. Hoc ergo dispellunt timores nocturnos, quos in nocte, id est, in tenebris infidelitatis, ignorantiæ et impietatis excitant Hæretici rudesque Christiani et impii, qui maxime Episcopis et Prælatis Ecclesiæ insidiantur ; his enim devictis facile fideles cæteros superant. Ita Cassiod. Philo, Justus, et S. Gregorius lib. 10. moral. cap. 3 et 4. quem audi : *Nocturni*, ait, *timores sunt insidiæ tentationum occultæ. Ensis vero super femur est custodia vigilans carnis illecebram premens. Ne ergo occulta et repentina tentatio subrepat, necesse est ut femur nostrum superpositus custodiæ ensis premat : sancti enim viri sic de spe certi sunt, ut tamen semper sint de tentatione suspecti, quippe quibus dicitur : Servite Domino in timore, et exsultate ei cum tremore, ut et de spe exsultatio, et de suspicione nascatur tremor.*

Tropologice, gladius super femur est mortificatio et continentia, sive pudicitia, quæ resecat motus carnis et libidinis, quæ residet in lumbis inter femora ; quocirca significat Episcopos et Pastores utraque pollere debere. Unde S. Ambros. lib. 10. in Lucam, cap. 22 : *Est gladius passionis*, ait, *ut exuas corpus, et immolatæ carnis exuviis ematur tibi sacra corona martyrii.* Et S. Gregorius : *Quid*, inquit, *per ensem nisi rigorem conversationis, et quid per femur nisi carnis appetitum accipimus? Electi ergo quique, qui jam ad perfectionem vitæ provecti sunt, semper ensem super femur suum ferunt; quia rigore conversationis appetitum carnis assidue frangunt, ne hostis, quem in nocte hujus mundi timent, repente veniens mollem aditum inveniat, et per voluptatis mollitiem eo facilius, quo voluptuosiores invenerit, ad graviora peccata perducat.* Vide eumdem 3. Pastor. cap. 33. Idem, lib. 19. Moral. cap. 29 : *Non dicitur*, inquit, *omnes habentes*, sed *tenentes gladios, quia videlicet verbum Dei non est mirabile solummodo scire, sed facere ; habet quippe, sed non tenet gladium, qui divinum quidem eloquium novit, sed secundum illud vivere negligit ; et doctus esse ad bella jam non valet, qui spiritalem, quem habet gladium, minime exercet ; nam resistere tentationibus non sufficit.* Denique S. Hier. tom. 3. epist. 140. ad Principiam : *Istum*, inquit, *arbitror te locum optime intelligere, et accinctam Christi gladio militare ; ut autem scias semper virginitatem gladium habere pudicitiæ, per quem truncat opera carnis et superat voluptates, gentilis quoque error Deas Virgines finxit armatas : accinxit et Petrus lumbos suos, et lucernam habuit in manibus suis.* Unde concludens de Christo hoc subjicit : *Gloria ergo et decore suo, sive specie et pulchritudine divinitatis suæ carnis opera mortificans, et natus ex virgine futuris virginibus virginitatis princeps fuit.*

Insuper gladius est oratio qua fugantur timores nocturni, quos per tribulationes, scrupulos, angores, pressuras fidelibus immittit dæmon. Unde Jeremias, Thren. 3. 19 : *Consurge*, ait, *lauda in nocte in principio vigiliarum, effunde sicut aquam cor tuum ante conspectum Domini.*

Tertio, gladius fidelium est amor Dei. Unde Richard. de S. Victore : *Super femur*, ait, *delectationum, sive voluptatum carnalium habent gladium, amoris propter timores nocturnos, id est, propter occultos peccandi lapsus ; quia si non amant, propter cæcitatem et ignorantiam in multis delinquunt. Amor enim notitiam generat et peccata abscindit, ut eum offendere caveas quem amas.*

Symbolice, Psellus per gladium accipit signum crucis; hoc enim percellitur et fugatur diabolus, sicut gladio fugantur hostes.

Denique Rupertus hæc applicans B. Virgini, per fortes Israel accipit Davidem, Josue, Judam Machabæum et cæteros principes, qui Israelem fortissime defenderunt et propugnaverunt. Causam subdit, videlicet : *Quia radicem sive arborem bonam, quod erat genus Abrahæ, ad quem primum beati seminis repromissio facta fuerat, diabolus per barbaricos gentium vel regum impiorum gladios excidere, atque exstirpare volebat ; unde sacræ historiæ plenæ sunt. Idcirco tempus belli tunc erat, idcirco materialibus gladiis tunc opus erat, ut defensaretur genus Abrahæ, ut defensaretur radix Jesse, defensaretur, inquam, et propugnaretur genus et radix David, donec tu B. Virgo nascereris, lectulus, ut jam dictum est, veri Salomonis.*

Moraliter nota τὸ *ad bella doctissimi* ; significat enim Prælatos Ecclesiæ debere esse in sapientia, prudentia, omnique virtute, qua cum hæreticis, dæmonibus et vitiis confligimus, non tyrones, sed exercitatos et perfectos. Unde S. Cyprianus, l. 4. epist. 2. ad Antonianum, laudat S. Cornelium Pontificem, quod gradatim per singulos Ordinum gradus ad apicem Pontificatus conscenderit : *Non*, inquit, *ad Episcopatum subito pervenit, sed per omnia Ecclesiastica officia promotus, et in divinis administrationibus Dominum sæpe promeritus, ad sacerdotii sublime fastigium cunctis religionis gradibus ascendit.* Hac de causa Concil. Trident. sess. 23. cap. 11. sancit ut clericis ordines per temporum interstitia conferantur : *Ut eo accuratius*, inquit, *quantum sit hujus disciplinæ pondus, possint edoceri; ac in unoquoque munere juxta præscriptum Episcopi se*

exerceant, idque in ea, cui adscripti erant, Ecclesia, nisi forte ex causa studiorum absint; atque ita de gradu in gradum ascendant, ut in eis cum ætate vitæ meritum, et doctrina major accrescat, quod et bonorum morum exemplum, et assiduum in Ecclesia ministerium, atque major erga presbyteros et superiores ordines reverentia, et crebrior quàm antea corporis Christi communio maxime comprobabunt.

Quocirca S. Gregor. lib. 4. epist. 53. graviter hac de re admonet Childebertum regem Francorum, et transultus subditi vitium castigat : *Pervenit,* inquit, *ad nos obeuntibus Episcopis quosdam ex laicis tonsurari, atque ad Episcopatum præcipiti saltu conscendere. Et qui discipulus non fuit, inconsiderata ambitione magister efficitur. Et quoniam quod possit docere non didicit, sacerdotium tantummodo gerit in nomine; nam laicus in sermone pristino perseverat et opere : quomodo ergo pro aliorum peccatis intercessurus est, qui sua primitus non deflevit? Talis enim pastor non munit gregem, sed decipit, quia dum contradicente verecundia non potest aliis hoc, quod ipse non facit, suadere, quid est aliud, nisi ut plebs Dominica prædonibus depopulanda remaneat, et inde sumat interitum, unde salutiferæ protectionis magnum debuit habere subsidium?* Hoc autem quàm pravum sit et perversum demonstrat exemplo militari : *Certum namque est non vos ante exercitui ducem præponere, nisi vobis labor, ejusque fides probata constiterit, nisi eum anteactæ vitæ virtus et sollicitudo aptum esse demonstraverit. Si vero non aliis nisi hujusmodi viris committitur gubernandus exercitus, qualis dux esse debeat animarum ex istius rei consideratione, seu comparatione bene colligitur. Sed verecundum nobis est, et dicere pudet, quia ducatum sibi sacerdotes arripiunt; qui exordium religiosæ militiæ non viderant.*

VERS. 9 : FERCULUM FECIT SIBI REX SALOMON DE LIGNIS LIBANI.

VERS. 10 : COLUMNAS EJUS FECIT ARGENTEAS, RECLINATORIUM AUREUM, ASCENSUM PURPUREUM : MEDIA CHARITATE CONSTRAVIT PROPTER FILIAS JERUSALEM.

Chaldæus per *ferculum* accipit templum Salomonis, quod fuit typus Ecclesiæ ; sic enim vertit : *Templum sanctuarii ædificavit sibi rex Salomon de lignis cedrinis, et arceuthinis, et pinis quæ adducuntur de Libano; et operuit illud auro purissimo. Et postquam consummavit illud, posuit in medio ejus arcam testimonii quæ erat columna seculi, et in medio ejus erant duæ tabulæ lapideæ, quas reposuit ibi Moyses in Horeb, quæ erant pretiosiores argento purgato, et auro optimo, et extendit et obumbravit super eam velum hyacinthinum et purpureum.*

Pro *ferculum* hebr. est אפריון *appirion*, quod Septuag. voce consona reddunt φορειν, à φερειν, vel φορεῖν, id est, gestare. Sic ferculum à ferendo dicitur; ferculum ergo est gestamen, quo persona aliqua aut bajulis succollantibus fertur et portatur, aut equis mulisve vehitur. *Appirion* Hebræi vertunt *torum*, sive *lectulum genialem*, in quo sponsus et sponsa commorantur; ita dici volunt à fecunditate, quod in eo proles generentur : פרה *para* enim est fructificare. Unde *appirion* est lectulus fructificans. Hinc codices Septuag. Vaticani et S. Ambros. lib. 3. de Virgin. legunt : *Lectum fecit sibi rex Salomon.* R. David vertit : *Lectum quo deferuntur sponsæ;* R. Salomon : *Thalamum honorificum;* Syrus : *Thronum;* Arabicus : *Ædificium.* Quare hîc per lectum accipe lecti vehiculum, sive lecticam, ait Luysius Legion. Sanchez et alii, in qua pulvinar molle instar lecti sternitur, quæ et mollitiem habet lecti, et simul throni majestatem, ait Genebr. Hoc enim significat φορειον, id est, *ferculum.* Ferculum enim tria significat : Primo, gestatorium vehiculum, sive lecticam ; secundo, currum et thronum triumphalem, uti hîc accipiunt Nyssenus, Theodoret. Græcique cæteri; tertio, gestamen ad pompam compositum. Tria hæc huic loco apposita sunt, ac ferculum hoc tria hæc, id est, trium horum officia in se complexum esse videtur. Porro nonnulli, ut Sanchez Gislerius, lectum de quo vers. 7. censent esse ferculum ; melius alii lectum, in quo noctu cubat sponsus, sexaginta fortibus stipatus *propter timores nocturnos*, distinguunt à ferculo, quo per diem ad pompam vehebatur. Lectus enim spectat ad nocturnam quietem, ferculum ad diurnam pompam. Salomon igitur, sicut versu præcedenti explicuit lectulum cubilis sui domestici ad quietem nocturnam; sic hîc explicat lecticam Regiam sive currum triumphalem, quo in die vehebatur per urbem, suamque magnificentiam et gloriam populo ostentabat.

Minus recte ergo Aben Ezra *appirion* interpretatur palatium magnificum, et alii (quibus favet S. Gregor. Rupert. et Richardus de S. Victore) ferculum, quo dapes mensæ inferuntur. Nam hebr. *appirion*, græce φορειον, latine *ferculum* proprie est gestamen, quo pompa fieri solet. Unde Suetonius in vita Cæsaris : *Pontico triumpho*, inquit, *inter pompæ fercula trium verborum prætulit titulum : Veni, vidi, vici.* Hoc est inter pompæ triumphalis gestamina, quo nomine continentur idola, spolia hostium, coronæ, machinæ, et cætera, quæ in pompa triumphali ferri solent; sicut Titus in triumpho de Jerusalem et Judæis devictis, circumtulit candelabrum aureum, septem aureis calamis distinctum, uti Romæ in Arcu Titi expressum cernimus. Et Livius, lib. 1 : *Ipse*, ait, *cum verbis vir magnificus, tum sanctorum ostentator haud minor spolia ducis hostium cæsi suspensa fabricato ad id apte ferculo gerens, in Capitolium ascendit.* Hinc vocantur fercula Sacrorum, quibus Deorum simulacra vel Sanctorum imagines, ac præsertim S. Eucharistia, magnifice gestatur et circumfertur.

Pro *reclinatorium* Hebræo est רפידה *rephida*, quod Syrus, Vatablus et alii vertunt, *stratum* vel *pavimentum.* Melius Noster, *reclinatorium;* et Septuagint. ἀνακλιτον, id est, *acclinatorium*, puta posterior pars in lectica, vel curru, ubi dorso suo acclinati sponsus et sponsa decore et placide recumbunt.

Pro *ascensum* Hebr. est מרכב *merchab*, id est, *vehiculum*, sella, quadriga. Septuaginta et Noster hîc vertunt, *ascensum :* sed Levit. 15. 9. vertunt, *stragulum ;* Habacuc 3. 7, *equitatum.* Unde primo nonnulli, ut S. Greg. Philo, Hortolanus per *merchab*, sive ascensum, accipiunt gradus per quos ad ferculum sive vehiculum ascenditur; atque per eos purpureos censent mystice significari passiones et martyria, sive labores et sanguinem, quibus ad æternam gloriam fit ascensus. Secundo, Genebrardus, Sanchez et alii accipiunt vehiculi integumentum, sive cœ-

lum, quod supra columnas argenteas ascendit, sive extensum est. Unde Syrus et Arabicus vertunt, *integumentum*, vel *velamen purpuræ.* Sic Theocritus, Idyllio 15, Arsinoes ferculum ejusque velum describens ait : *supraque tapetes purpurei.* Tertio, proprie per *ascensum* accipias sellam sive sedem, in quam ascendebant et sedebant sponsus et sponsa ; hæc enim proprie vocatur *merchab*, et hæc solet esse purpurea ; purpura enim mollis mollem præbet sessionem ; atque ipsa est vestis, stratumque regum et principum. Sensus ergo grammaticalis est, q. d. Ferculum, id est, lecticam speciosam, sive currum magnificum ad pompam sibi et sponsæ suæ fecit Salomon, cujus materia erant cedri Libani, latera ornabant columnæ argenteæ, reclinatorium erat ex auro, sella ex purpura.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Ferculum significat Ecclesiam Romanam jam amplam et magnificam, cæterisque Ecclesiis toto orbe sparsis per Romanum Pontificem præsidentem, et instar Salomonis dominantem : sicut enim vers. 1. Ecclesiam in Jerusalem et Judæa conclusam, et quasi dormientem vocavit *mischab*, id est, *lectulum*, deinde vers. 7. Ecclesiam Antiochiæ ex Judæis et Gentibus collectam, ac Romanam sub S. Petro Romæ nascentem, et in tenebris infidelitatis latentem vocavit מטה *mitta*, id est, *lectum sese extendentem*, et expandentem in vicinas gentes, sed noctu, id est, secreto et clanculum, *propter timores nocturnos* Judæorum et Gentium eam persequentium : sic hîc Ecclesiam Romanam jam clara die quasi lucentem et splendentem, imo præsidentem, ac de infidelitate et tyrannis triumphantem vocat *ferculum*, ob ejus magnitudinem et magnificentiam, quam maxime adepta est sub tempora Decii et Diocletiani per martyria, sanctitatem, et miracula tot illustrium Pontificum, Cardinalium et fidelium, ut S. Cornelii, Sixti, Urbani, Marcelli, Laurentii, Sebastiani, Ceciliæ, Agnetis, etc. perque conversionem tot Romanorum Senatorum et Principum, ac tandem ipsius Constantini Magni, qui primus Christianus Imperator Romam totam reddidit Christianam, atque in ea Basilicas regias, quales sunt Lateranensis, S. Petri, S. Pauli, S. Laurentii, S. Crucis, etc. quasi regia fercula exædificavit, quin et illi quasi totum orbem subjecit, dum eum suo exemplo et jussu Christianum effecit.

Ferculum etiam dici potest gestamen magnificum, quo Romanus Pontifex in Festo Corporis Christi bajulorum humeris vectus ab omnibus Cardinalibus, Episcopis, Prælatis, totoque clero et populo stipatus, solemni supplicatione Sacram Eucharistiam circumfert. Hic enim honor non tam Pontifici, quàm Christo, cujus Pontifex est Vicarius, quemque in Eucharistia circumfert, et populo venerandum adorandumque proponit, tribuitur.

Hoc ergo ferculo depingitur magnificentia Ecclesiæ Romanæ, simul quoque voce ferculi innuitur Cathedram Pontificiam et Ecclesiam Romanam non esse allegatam urbi Romæ, sed mobilem esse, ac instar ferculi posse aliò transferri, uti ante ducentos annos translata est Avenionem, ibique hæsit per 60 annos, atque sub finem mundi cum Roma ad gentilismum revertens expellet Pontificem, is tunc aliò sedem cœtumque fidelium suorum transferet, uti dixi in Apocalypsi, cap. 18. Cathedra ergo et Ecclesia Romana est ferculum, in quo in suo Vicario Pontifice Romano residet Christus : unde factum dicitur ex cedris Libani, id est, firmissimum et incorruptibile ; cedrus enim non sentit cariem, et *cedrum commendat æternitas*, ait Plinius. Hinc cum in Cathedra Constantinopolitana, Alexandrina, Antiochena sederint Episcopi hæretici, qui fidem et Ecclesiam corruperunt, ut Nestorius, Eutyches, Petrus Gnaphæus, Macedonius, etc. in Cathedra tamen Romana à Christo hucusque per mille sexcentos annos nullus sedit Pontifex hæreticus, Christo ita providente ad illibatam Ecclesiæ fidem.

Columnæ argenteæ notant Doctores et Prælatos, præsertim Cardinales, qui quasi cardines et columnæ sedem et Ecclesiam Romanam suffulciunt æque ac ornant ; dum candore sapientiæ æque ac puritate vitæ instar argenti effulgent, verboque et exemplo per urbem et orbem resonant.

Reclinatorium aureum est fidelis, piusque Romanorum populus auro, id est, aurea pietate et religione conspicuus, in qua suaviter quiescit et reclinat se Christus. Mira enim est populi Romani ad pietatem et devotionem propensio. Ego sane nullam gentem magis ad religionis officia proclivem vidi. Unde vix est dies per annum, in quo Romæ alicubi non agatur solemne festum alicujus sancti cum amplis indulgentiis, ornamentis, musicorum concentu, magnoque populi concursu.

Ascensus, id est, stella purpurea, ait Justus Orgelitan. est ingens et quasi immensa multitudo (numerat Bozius trecenta millia) Martyrum fortissimorum, qui Romæ pro fide et Ecclesia, à S. Petro usque ad Constantinum, sanguinem suum profuderunt, in qua jucundissime in sede sociorum et filiorum suorum (Christus enim est pater et princeps Martyrum) recumbit Christus. Unde et B. Virgo Christi mater Romæ locum sibi delegit inter Martyres, cum sub Liberio Pontifice Joanni Patricio apparens jussit sibi in Exquiliis Basilicam, quæ hodie à magnificentia Sanctæ Mariæ Majoris nuncupatur, exædificari. In Exquiliis enim erat carnificina Martyrum. Unde juxta eas erat Ursus pileatus, ubi plurimos Martyrum, vel occisos, vel sepultos in Martyrologio legimus, atque in hujus rei memoriam ibidem Ecclesia in honorem S. Bibianæ olim ædificatæ nunc ab Urbano VIII. belle restaurata visitur. Si per ascensum malis accipere velum, sive cœlum ferculi, vel currum triumphalem Christi, optime hoc repræsentat Martyres, qui suo sanguine Romam et Romanam Ecclesiam velant, obtegunt et ornant, atque de tyrannis infidelibus triumphantes gloriose in cœlum ascenderunt, indeque Ecclesiam Romanam tuentur et propugnant. Ita S. Gregor. Cassiodor. Nyssen. Philo, Justus, Aponius, Beda, et cæteri, qui per ferculum accipiunt Ecclesiam, puta primariam sive Romanam, in qua velut in ferculo magnifico residet et triumphat Christus et Ecclesia universalis, ceu sponsa Christi. Audi S. Gregor. *Ligna Libani imputribilia esse asseruntur ; ferculum ergo fecit sibi*

rex Salomon de lignis Libani, quia secundùm præscientiæ suæ gratiam, Christus Sanctam Ecclesiam de sanctis in æternum permansuris construxit. Columnas ejus fecit argenteas, quia eidem Ecclesiæ prædicatores dedit, qui et ut eam exemplis sustentarent, magna justitiæ rectitudine roboravit, et ut prædicationibus erudirent, nitore eloquii quasi splendore argenti decoravit. Reclinatorium aureum fecit, quia dum in cordibus perfectorum resplenduit, eis divinitatis suæ potentiam per contemplationem ostendit. In qua contemplatione dum eis pulchritudinem cœlestium gaudiorum monstravit, quasi reclinatorium ex auro eis composuit; quia locum in quo refocillantes requiescant, apposuit. Quod reclinatorium bene aureum esse dicitur, quia melior est sapientia cunctis opibus, et omnia, quæ desiderantur, ei non possunt comparari. Ascensum purpureum deinde sic interpretatur : *Ad hoc reclinatorium multis laboribus pervenitur, multis tribulationibus ascenditur, ita ut si necesse fuerit etiam sanguis effundi permittatur. Ideo ascensus recte purpureus esse dicitur. Dum enim sancti quique martyres propter vitam æternam corpora sua ad supplicia tradiderunt; dum flagella, aculeos, ignes, gladios et alia innumerabilia tormenta patienter pertulerunt, nonne ad reclinatorium istud ad beatam scilicet vitam per ascensum purpureum ascenderunt?*

Symbolice, ferculum divinitatis est humanitas Christi : hæc enim est quasi lectica in qua recumbit et quiescit Deitas Verbi, ait Philo Carpath. utriusque vero ferculum est Sacra Eucharistia, in qua tota Christi Deitas et humanitas continetur, ac in supplicationibus circumfertur ad Christi gloriam, et fidelium devotionem, ut Deo gratias agant, ac imminentia pericula propulsent, omnemque à Deo gratiam et benedictionem impetrent.

Ferculum hoc factum est de lignis Libani, id est, de purissimo sanguine B. Virginis omnis corruptionis experte. *Libanus* enim hebraice idem est quod *candor*, et candida puritas. Columnæ argenteæ sunt Christi sapientia, eloquentia, vis dicendi et prædicandi, instar argenti sonora et efficax.

Reclinatorium aureum sunt septem dona Spiritus Sancti, quæ super Christum requievisse docet Isaias c. 11. v. 1, ac vicissim in iis quasi reclinatus requievit Christus.

Ascensus purpureus est sanguineus Christi sudor, passio, mors et martyrium. Ita Beda, qui per hoc significari ait, quod nullus Ecclesiam ingreditur, nisi Sacramentis Dominicæ passionis imbutus.

Rursum ferculum, id est, lectica, et quasi currus triumphalis Christi fuit crux, ait Aponius; hæc enim facta fuit ex lignis Libani imputribilibus. Unde etiamnum in suis reliquiis, quæ passim asservantur, perdurat. In cruce enim Christus de peccato, morte, diabolo et inferno triumphavit, juxta illud Apostoli Coloss. 2. 14 : *Delens, quod adversum nos erat, chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, et ipsum tulit de medio; affigens illud cruci; et exspolians principatus et potestates, traduxit confidenter palam triumphans illos in semetipso.* Columnæ crucis fuere humilitas et obedientia, juxta illud : *Humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis,* Philip. 2.

Reclinatorium aureum fuit invicta ejus patientia et magnanimitas, cui incumbens, omnes plagas, injurias, dolores placide tulit et superavit. Ascensus purpureus fuit chlamys purpurea, qua Judæi eum quasi regem Judæorum per ludibrium vestiverunt, aut potius sanguinis totius effusio, quæ totum ejus corpus cruentavit et purpuravit, juxta illud Isaiæ 63. 1 : *Quis est iste, qui venit de Edom tinctis vestibus de Bosra? Iste formosus in stola sua*, etc. *Quare ergo rubrum est indumentum tuum, et vestimenta tua sicut calcantium in torculari? Torcular calcavi solus.*

Media charitate constravit.

Hebr. *Medium ejus incensum charitate*, quia nimirum currus hic crucis Christi igneus est, et ardens charitate : nil enim nisi amorem in Deum et homines spirat, et ejaculatur; unde hoc curru igneo ipse quasi verus Elias non tantum se, sed et electos suos vehit, imo rapit in cœlum. Paulo aliter hæc cruci adaptat Aponius. Sic enim ait : *Ferculum crucis de lignis cedrinis factum, in cujus columnis argenteis verum, immaculatumque à contagio peccati corpus candescit, et gloriosæ animæ auri rutilat fulgor, in qua usque nunc Dei sermo reclinatorium habere probatur et corporeus regalisque Deitatis coruscat sensus.*

Tropologice, Nyssenus et alii per columnas argenteas accipiunt Doctores, nitore cœlestis eloquii refulgentes, per ascensum purpureum, Prælatos et Principes : horum enim decus est purpura; per reclinatorium aureum, mentem cui omnes animæ vires innituntur et incumbunt. Cassiodorus vero et S. Gregorius hic per reclinatorium aureum accipiunt cœlestem gloriam, in qua æterna sanctorum requies. Idem vero S. Gregor. hom. 15. in Ezech. accipit charitatem, in qua sancti in hac vita conquiescunt : *Cum columnis argenteis*, inquit, *est reclinatorium aureum, quia per hoc, quod à sanctis prædicatoribus lucide dicitur, mentes audientium fulgorem charitatis intimæ, in qua reclinentur, inveniunt : per hoc enim quod luculenter et aperte audiunt in illud, quod clarescit in corde, requiescunt.*

Denique Philo Carpath. per reclinatorium aureum accipit Martyres, quibus quasi incumbit Ecclesia; dicuntur *aurei*, quia igne martyrii excocti. Ita ipse : alii aliter.

Symbolice, Hugo de S. Victor. ex Miscellan. 2. lib. 1. cap. 121 : *Ferculum*, inquit, *est quælibet sanctorum congregatio ad æternum convivium animas ferens. Columnæ argenteæ, qui fortissime operis exemplo alios portant, et luce prædicationis illuminant. Reclinatorium aureum, æternæ felicitatis fulgor, in qua reclinatur et ab omni labore quiescitur. Ascensus purpureus est, quia ad claritatem illius quietis, non nisi per tribulationem venitur.*

Anagogice, ferculum hoc significat Ecclesiam sanctorum triumphantem in cœlis, cujus fundamentales columnas, portas, mensuras et gemmas graphice depingit S. Joannes Apocal. 21. Hanc fecit Deus propter filias Jerusalem, id est, Beatos tam Angelos, quàm homines : propter Angelos, ut eorum ruinas restauret : propter homines, quia pro eis passus et mortuus est Christus.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Mens pia, præsertim mortificationi studens et crucem Christi ferens, est ferculum Christi juxta illud : *Semper mortificationem Christi in corpore nostro circumferentes, ut et vita Jesu manifestetur in corporibus nostris*, 2. Corint. 4. 10. Et: *Ego stigmata Domini Jesu in corpore meo porto*, Galat. 6. 17. Et : *Glorificate et portate Deum in corpore vestro*, 1. Cor. c. 6. 20. Hinc S. Ignatius Martyr vocatus est θεοφόρος et χριστοφόρος, id est, Deifer et Christifer; itaque ipse se vocat in titulo Epistolarum suarum. Secundo, Hugo de S. Victor. Erudit. Theolog. ex Miscellaneorum lib. 1. cap. 60 : *Ferculum Salomonis*, inquit, *cor exercitatum in studio virtutis. Ferculum, sapientiæ verbum; inde portatur ab ore ad aurem. Lectulus, mens contemplativa : ferculum hoc primum de lignis Libani esse debet per puritatem, et incorruptionem veritatis, de argento in præceptis et promissis. In candore argenti munda conversatio, in sonoritate dulcis promissio. Habet aurum per sapientiam cœlestem, quod non æruginat in æternitate, sed rubet in charitate. Habet purpuram, quando prædicat passionem. Ascensum ad glorificationem. In medio charitas sternitur propter filias Jerusalem, quæ teneris et infirmis proposita est ad obtinendam salutem. Quis tam tener, ut amare non possit? Nam si cætera non potes, amare tamen potes, ut ad ferculum Salomonis pertineas.*

Tertio, mens charitate, zelo animarum et spiritu Apostolico flagrans, et prædicans Christum crucifixum, vocatur Ferculum Christi : Christi enim nomen, fidem et cultum circumfert per omnes gentes. Unde ferculum Christi fuit S. Paulus et Apostoli, inquit Theodoretus, et Hortolanus, et Gislerius, imo Christus ipse Actor. 9. 13 : *Vas electionis*, inquit, *est mihi iste, ut portet nomen meum coram gentibus, et regibus, et filiis Israel.* Fuit enim ipse cedrus Libani alta et superba, dum Judæus existens persequebatur Ecclesiam; at vero inde succisa et dolata, facta est incorruptibile ferculum et currus triumphalis Christi, juxta id quod ipse ait 2. Corinth. 2. 14 : *Deo autem gratias qui semper triumphat* (id est, triumphare facit) *nos, et odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco.* Columnæ argenteæ ejus fuere sapientia et efficacia prædicandi Christum crucifixum, juxta illud : *Nos autem prædicamus Christum crucifixum; Judæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam : ipsis autem vocatis Judæis atque Græcis Christum, Dei virtutem et Dei sapientiam*, 1. Corinth. 1. 23. Reclinatorium aureum fuit invicta animi constantia, modestia, mansuetudo, cui incumbens omnes labores, difficultates et adversa fortiter et placide sustinuit et superavit.

Ascensus purpureus fuit continua ejus passio, plagæ et ærumnæ, in quibus gloriabatur : *Mihi*, inquit, *absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo*, Galat. 6. 14.

Lege totum caput 2. Corinth. 11. ubi suas plagas et passiones, velut trophæa et triumphos enumerat. *Media charitate constravit* : quia nil nisi amoris ignes spirabat et eructabat, etiam in Judæos sibi infensissimos. Vide Rom. 9. 1. Quocirca S. Chrysost. homil. 22. ad Popul. sub initium hæc Paulo dat elogia : *Paulus terrestris Angelus, cœlestis homo, Spiritus Sancti receptaculum, zelo incomparabilis, charitate magnus, Ecclesiarum Dei curator sollicitus, pietatis orator, imbecillium deductor, credentium pronubus, Judæorum redargutio, sagena omnium nostrorum, post mortificationem doctor, et post mortem præco qui nobis demonstrat quomodo in cœlos ascendere oporteat.* Idem, l. 2. de Orat. *Paulus ille insatiabilis Dei cultor, communis parens et progenitor servorum Christi, ille custos orbis terrarum, qui ex hominibus facit templa Christi.* Vide quæ de laudibus S. Pauli dixi proœmio in ejus Epistolas, et in Idea S. Pauli, quam præfixi Actibus Apost.

Apposite Nyssen. homil. 7. notat Deum variis modis esse in justis, scilicet ut in loco, ut in domo, ut in solio, ut in scabello, ut in curru, et ut in equo frenum recipiente : hic vero describi in pia anima esse ut in lectica, materia et opere præstantissima, utpote quæ jam haud sibi vivat, sed Deum deserat in ipsa viventem, juxta illud Apostoli : *Vivo ego jam non ego, vivit vero in me Christus*, Galat. 2. 20.

Symbolice : Primo, S. Ambr. lib. 3. de Virgin. post initium ex Septuag. sic legit, sicque explicat : *Lectum fecit sibi rex Salomon ex lignis Libani, columnas ejus argenteas; reclinatorium aureum, dorsum ejus gemmarum stratum. Quis est iste*, inquit, *lectus nisi corporis nostri species? Namque in gemmis aer specie fulgoris ostenditur; in auro ignis; aqua in argento; terra per lignum; ex quibus corpus humanum quatuor constat elementis, in quo nostra recubat anima, si non aspero montium, non humi arido expers quietis existat, sed sublimis à vitiis ligno fulta requiescat.*

Secundo, tres Anonymi apud Theodoretum per ferculum hoc accipiunt Doctores, quibus quasi curru vehitur Christus ad docendos et perficiendos homines : per columnas argenteas accipiunt eloquia Domini; per reclinatorium aureum mentis pacificæ tranquillitatem; per ascensum purpureum cœlestem patriam, in qua Rex Christus, quasi Salomon pacificus, omnes Sanctos efficit purpuratos, hoc est, Reges. Huc pertinet expositio Ruperti, qui per ferculum accipiens instrumentum, quo dapes inferuntur in mensam, per illud accipit S. Scripturam, quæ omnis generis epulas animæ subministrat.

Tertio, S. Anselmus per ferculum accipit judices, qui ex cedris Libani sunt, quia incorrupti; et columnæ argenteæ, quia fortiter verum judicium resonant; et reclinatorium aureum, quia radiant charitate et sapientia; et ascensus purpureus, quia Christo in eis ascendente parati sunt ad quaslibet persecutiones.

Tropologice : Primo, noster Sanchez per ferculum Christi accipit mortificationem, qua omnis amor seculi resecatur ab anima, ut fiat sponsa Christi, eique totum suum amorem resignet : unde in ea jucunde requiescit Christus. Quocirca S. Basil. in regul. 6. inter fusiores, abnegationem docet esse vitæ spiritalis basim et fundamentum : *Quia ipsa*, inquit, *est summa rerum omnium vitæ superioris oblivio, atque à sui ipsius voluptatibus recessio.* Columnæ ejus duæ sunt, odium sui, et amor Dei; reclinato-

rium est patientia; ascensus purpureus est profectus in omni virtute.

Secundo, Hugo Victor. lib. 1. Erudit. Theol. cap. 60. et 61. tria fercula distinguit : *Ponamus*, inquit, *tria*, *id est*, *lectulum Salomonis*, *et ferculum Salomonis*, *et currum Pharaonis ; et intelligamus per lectulum Salomonis cor dulcedine contemplationis requiescens ; per ferculum Salomonis cor in exercitatione bonorum operum se circumferens ; per currum Pharaonis cor in cupiditate carnalium requiescens.*

Tertio, Richardus de S. Victore ferculum quo inferuntur epulæ cum Ruperto accipiens, per illud intelligit animam sanctam, quæ Christum pascit et reficit : *Dum ille*, inquit, *bonis ejus operibus*, *studiis ac desideriis delectatur*, *sicut scriptum est : Populus meus saturavit me vocibus*, *implevit me odoribus. Reficit quoque membra ejus exemplo*, *oratione*, *doctrina*, *consilio et colloquio.* Hoc factum est de lignis Libani, id est, de electis, qui crescunt et fructificant per Christum et in Christo, qui dicitur Libanus, id est, candidatio, ob puritatem. Columnæ quatuor sunt quatuor virtutes Cardinales, quæ animam fulciunt, ac coram Deo et hominibus splendidam efficiunt, instar argenti. Reclinatorium est conscientia pura, in qua reclinat se et quiescit Christus. Dicitur *aurea*, quia igne tribulationis excocta. Ascensus purpureus est desiderium cœlestium, quo mens ad Deum Christum et Sanctos ascendit. Hæc Richardus fuse, quæ ego in pauca contraxi.

Quarto, S. Bernard. tract. de Gradibus humil. post initium, pariter ferculum dapum accipiens, ait hoc esse ferculum charitatis : *Bonus vere dulcis cibus*, inquit, *charitas*, *quæ fessos alleviat*, *debiles roborat*, *mœstos lætificat*, etc. *Quæ media in ferculo Salomonis consistens diversarum odore virtutum*, *velut diversi generis fragrantia pigmentorum esurientes reficit*, *jucundat reficientes. Ibi siquidem apponitur pax*, *patientia*, *benignitas*, *longanimitas*, *gaudium in Spiritu Sancto*, *et si quæ sunt aliæ veritatis seu sapientiæ generationes apponuntur in illa. Habet et humilitas in eodem ferculo suas epulas*, *panem scilicet doloris*, *et vinum compunctionis*, *quas primo veritas incipientibus offert*, *quibus utique dicitur*: *Surgite postquam sederitis*, *qui manducatis panem doloris. Habet ibidem contemplatio ex adipe frumenti solidum cibum sapientiæ cum vino*, *quod lætificat cor hominis*, *ad quæ veritas perfectos invitat dicens : Comedite*, *amici mei*, *et bibite*, *et inebriamini*, *charissimi*, Cantic. 5. 1.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Ferculum Christi fuit uterus et ulnæ B. Virginis, in quibus ipsa gestavit Christum : item præsepium et cunæ exstiterunt quasi ferculum mobile et gestatorium Christi. Columnæ fuere duo brachia B. Virginis, quibus stringebat Christum. Reclinatorium fuit ejus sinus et pectus, in quod se reclinabat Christus : ascensus purpureus fuere mens ejus, caput, flavique et purpurascentes capilli, qui Christum in sinu quiescentem cingebant, fovebant, et velabant. Cætera, quæ de Ecclesia et anima sancta dixi, potiori jure applica B. Virgini mutato duntaxat nomine.

MEDIA CHARITATE CONSTRAVIT PROPTER FILIAS JERUSALEM.

PROPTER FILIAS :] Refer, tum ad charitatem, quæ proxime præcessit, tum ad totum ferculum. Rursum τὸ *media* non est ablativus singularis pertinens ad τὸ *charitate*, uti censuere S. Gregorius, S. Bernardus et Cassiodorus, sed est accusativus pluralis significans ea quæ erant media sive intermedia ferculi : Hebr. enim est תוכו *tocho*, id est, *medium ejus stratum*, vel *incensum*, aut, *combustum dilectione ejus*, scilicet tam ferculi, quam ascensus purpurei, id est, sedis sive throni, q. d. Thronus ferculi, in quo sedebat sponsus, circumdatus erat purpura; sed in medio, ubi erat locus sponsi, constratus erat lapidibus ignitis charitatem repræsentantibus, aut certe *medium ejus*, id est, medium pavimentum ferculi stratum erat gemmis ardentibus.

Pro *constravit* Hebr. est רצוף *ratsuph*, id est, stratum, vel ardens amore : nam רצף *ratsaph* componitur ex צרף *tsaraph*, id est ardere (unde *Seraphim* vocantur summi Angeli, quia amore Dei ardent), et רפץ *raphats*, id est sterni ; unde *ratsaph* significat sterni ad ardendum vel comburendum : hinc רצף *retseph*, id est pruna, sive carbo ignitus : רצפה *ritspa* est carbo accensus super pavimento, indeque ipsum pavimentum stratum lapide, v. g. Pario vel marmoreo. Quorcica Septuag. hîc et 2. Paral. 7. v. 3. et Esther 1. 7. vertunt λιθόστρωτον, id est, *lapide* sectili, opere vario et tessellato *stratum ;* unde vertunt hîc : *Intimum ejus lapidibus tessellatis constratum ;* S. Ambros. lib. 3. de Virgin. *Dorsum ejus gemmarum stratum;* quinta Editio : *Medium ejus calculis composuit.* Quare

Primo, ex Hebræo sic vertas : *Medium ejus constravit lapidibus amoris*, puta gemmis ardentibus, quales sunt pyropi et carbunculi, qui symbolum sunt amoris et charitatis sponsi et sponsæ, æque ac filiarum Jerusalem. Unde Vatabl. vertit : *Intimum ejus stratum*, *vel lectum amore;* Syrus : *Medium ejus stratum amore præ filiis Jerusalem;* Arabicus : *Et intrinsecum ejus incrustatum gemmis*, *et id amore filiarum Jerusalem.*

Secundo, quia Hebræi carent casibus, quo fit ut idem nomen quolibet casu verti possit ; hinc ex Hebræo sic transferas : *Et medium tenet ipse incensus amore*, q. d. *Medium ferculi tenet ardens amore*, puta sponsus, hoc est, Christus. Unde Glossa Hebræorum in illud Gen. 2 : *Et germinare fecit Dominus de terra*, sic habet : *In medio thalami Messias filius David*, *qui est diligens filios Israel*, *sicut dictum est*, Cantic. 3. *Medium charitate constravit propter filias Jerusalem.* Cor enim Christi erat quasi fornax ardentissima charitatis : unde ipse magis nostri amore, quàm dolore assus et tostus fuit in cruce; atque in cruce, quasi in ferculo in medio manuum, pedum et lateris, quinque plagis per clavos et lanceam transfixus et cruentatus, velut quinque purpureis et ardentibus pyropis constratus, ac de peccato et morte triumphans resplenduit. Quare veriùs quàm Cæsar in eo dicere potuit : *Veni, vidi, vici*, non terrore, sed amore ; mors interfecit amorem (Christum), sed amor (Christus) moriens vicit et interfecit mortem. Unde dicebat S. Franciscus : *Da, Domine*, *ut amore amoris tui moriar*, *qui amore amoris mei dignatus es mori.*

Tertio, Soto Major vertit in dativo : *Medium ejus stratum amori*, id est, *media pars ferculi strata erat amori vel charitati*; id est, sponsæ summe charæ et dilectæ media pars thalami belle adornata erat, vel dicata, et quasi consecrata. In medio enim ferculi velut loco honoratissimo, gemmis vel aulæis strato sedebat sponsa, juxta illud Virgilii :

Aulæis jam se Regina superbis
Aurea composuit sponda, mediamque locavit.

Constat enim ex Suida et Varrone olim sponsas noviter nuptas, ne erubescerent, noctu lectica vehi solitas in domum sponsi : quare honoris causa medio lecticæ sedebant, ita ut latus dextrum stiparet sponsus, sinistrum quispiam propinquus vel pronubus.

Quarto, alii cum Septuag. vertunt in accusativo : *Medium ejus gemmis constravit ad amorem à filiabus Jerusalem*, supple, sibi conciliandum; hæ enim gaudent gemmis et curru gemmato. Sic exponi potest Versio Septuag. *interius*, vel *intimum ejus lapidibus* (gemmis) *stratum, dilectionem à filiabus Jerusalem*, supple, conciliat vel extorquet. Aut sic : *In medio ejus posuit amorem vel charitatem*, hoc est, effigiem amoris vel charitatis, ut significaret totum hoc ferculum à Christo compositum esse ex amore, sive causa amoris, ut charitatem suam omnibus manifestaret. Putant ergo nonnulli in medio hujus ferculi positam fuisse statuam, vel imaginem charitatis.

Sic Gentiles animales depingebant Cupidinem in suis thalamis. Unde Pausanias initio Corinthiorum asserit Cupidinis imaginem in curru depictam : In cujus media basi, ait, imago amoris dei (Cupidinis) emergebat, assistentibus utrimque Nereidibus. Alcibiades quoque in suo clypeo aureo et eburneo gestabat Cupidinem incisum, qui fulmen incurvaret et inflecteret, quo significabat amorem quoque Jovi dominari, eique iras et fulmen extorquere.

Quinto, Noster optime vertit in ablativo : *Media ejus charitate constravit.* Cum enim in Hebræo nulla hîc exprimatur materia, qua medium ferculi sternatur, nisi charitas, utique charitate illud constratum sit, oportet.

Quæres quis Vulgatæ versionis : *Media charitate constravit*, sit sensus. Primo, noster Sanchez charitatem accipit pro rebus charis et amabilibus, puta pro gemmis, quæ animos intuentium pelliciunt ad suî amorem, q. d. Medium ferculi stratum erat gemmis pretiosissimis et charissimis. Unde Septuag. vertunt λιθόστρωτον, id est, *lapidibus tessellatis constratum*; S. Ambros. *gemmatum stratum*; quinta Editio : *è calculis compositum*. Sic cap. 5. 16. ubi Vulgatus habet : *totus desiderabilis*; Hebr. est : *totus est desiderium*, et sic omnino vertunt Septuag. Sic S. Joannes, epist. 1. c. 2, ait quidquid est in mundo esse concupiscentiam carnis vel oculorum, id est, esse à carne, vel oculis concupiscibile. Hebræi enim sæpe sumunt abstracta pro concretis ; et potentiam, habitum, vel actum pro ejus objecto.

Secundò, alii per charitatem accipiunt effigiem charitatis, q. d. Salomon in medio hujus ferculi collocavit statuam charitatis, quasi reginam sacri hujus connubii, quæ Christum cum Ecclesia summo et indissolubili amoris vinculo copulavit, quo tropologice significatur, ait Sanchez, charitatem virtutum omnium reginam, tanquam cor in corpore, quo cætera membra vivunt ac vigent, in medio tanquam in suo regno consedisse ; à qua virtutes omnes, quas abnegatio mortificatioque inveniunt atque expoliunt, vitam habent et pulchritudinem. Hæc amabilem facit esse thalamum, hæc sua secum affert naturalia ornamenta, virtutes scilicet alias, quæ tanquam discedunt, imo hæc una reliquarum virtutum partes obit. Quod optime docuit August. in tract. de Laudibus charitat. tomo 9, additque Salomonem virum sapientissimum hieroglyphicum hoc ferculum faciendum curasse, quo filiæ Jerusalem in nuptiis uterentur, ut in hanc sancti connubii formam intentæ, acribus amoris et fidei symbolis excitatæ, viros suos colerent et diligerent ; idque significari illo, quod sequitur : *propter filias Jerusalem.*

Tertio, alii per charitatem accipiunt sponsum, puta Christum, qui dicatur *charitas*, quia est summe amans et amabilis, q. d. In ferculo hoc nuptiali melius considebat Christus velut sponsus unice diligens sponsam Ecclesiam, adeo ut ipsissima charitas esse videatur. Et sane si per ferculum accipias præsepium vel crucem, in ejus medio non erat nisi Christus nostrì amore incarnatus, vagiens et crucifixus.

Quarto, simpliciter et plane per charitatem accipias imaginem, nomen, vel symbolum, aut emblema aliquod charitatis, uti sunt carbunculi, columbæ, turtures, flammæ, q. d. Medium hujus ferculi solium, aut certe pavimentum stratum erat effigie columbarum, vel carbunculorum, vel ignis et flammarum, quæ sunt insignia charitatis, ac forte ipsa charitatis imago et nomen in ipso pavimento incisa erant, sicut in rationali Pontificis intextum erat *Urim et Tummim*, id est, *doctrina et veritas*, Exodi 28 ; ut significaretur totum hunc tam splendidi ferculi ornatum non aliò spectare, quam ad ostendendum amorem, quo sponsus prosequitur sponsam et filias Jerusalem, sponsæ asseclas vel socias, ut eas vicissim ad illam magis redamandam et colendam alliceret, ut merito ferculum hoc amoris et charitatis, imo ipsa charitas nuncupari possit ; unde multi vertunt : *Et medium ejus ardebat amore*, vel *erat ardor amoris*, vel *ignitum erat charitate.*

Videtur ergo vel sedes vel pavimentum hujus ferculi, vel utrumque stratum fuisse imagine charitatis, aut rebus ignitis vel ignis speciem referentibus, uti sunt prunæ, flammæ, carbunculi, etc. Ignis enim symbolum est charitatis et ardoris, juxta illud Cant. 8. 7 : *Lampades ejus lampades ignis atque flammarum.* Hinc et Spiritus Sanctus in Pentecoste specie ignis et linguarum ignearum in Apostolos descendit, Actor. 2. Vide ibi dicta.

Porro pingitur charitas hoc schemate : Virgo facie rosea, sed ardenti cyclade coccinea amicta, alis instructa, in capite gestat coronam auream carbunculis distinctam et effulgurantem ; digitus ornatur annulo, pyropis radiante ; una manu gestat cor rubicundum flammas vibrans, altera arcum et sagittas ignitas ; hæc est imago, hoc emblema charitatis : et forte sic expicta fuit in medio hujus ferculi. Hæc de sensu grammaticali corticis ; nunc ad sensum parabolicum et genuinum sub eo contentum transeamus.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Salomon, id est, Christus, ferculum, id est, Romanam sedem et Ecclesiam mera charitate constravit. Primo, quia tanta in illam exuberant Christi beneficia, ut omnia dilectione et charitate constrata esse videantur: in ea enim sedet Christi Vicarius, qui habet plenitudinem potestatis Ecclesiasticæ in omnes Ecclesias et fideles, ac proinde peccatorum omnium remissionem, indulgentias, et gratias amplissimas concedere potest, et concedit præsertim Ecclesiæ Romanæ. In ea est assistentia Christi et Spiritus Sancti, ut in fide et in religione errare nequeat. In eam majora è cœlo charismata depluit. In ea Basilicæ et Ecclesiæ plenæ sunt reliquiis SS. Pontificum, sacerdotum, virginum, adeoque tota pene urbs Romana madet sanguine Martyrum. Unde Christus apparens S. Brigidæ (ut habet ejus Vita) jussit eam è Suecia proficisci Romam; ibi enim faciliorem esse viam in cœlum aiebat: Paruit et profecta est, indeque in cœlum abiit.

Secundo, quia Christus mentibus Pontificum et fidelium Ecclesiæ Romanæ illustrem charitatem indidit, et etiamnum indit *propter filias Jerusalem*, ut scilicet animæ fideles et devotæ, velut cives cœlo adscripti, hac charitate Romanæ Ecclesiæ illectæ eam ament, colant, sequantur, ac per eam ceu ferculum à terrestri Jerusalem ad cœlestem subvehantur: non enim est salus illi, qui est extra Ecclesiam, cujus caput est Ecclesia Romana. Unus S. Gregorius Magnus, ut cæteros prætercam, tantæ charitatis fuit, ut omnes orphanos, monachos pauperes Romæ aleret, ac plurimos per totam Italiam, imo et ultra Italiam, in ipsaque Palæstina degentes. In Jubilæo omnes è toto orbe Romam convolantes (qui ad plura centena millia numerantur) per triduum Romanorum impensis aluntur, et liberaliter ut hospites tractantur.

Rursum profusa populi Romani charitas patet tot Xenodochiis, Orphanotrophiis, Hospitalibus, cæterisque locis piis, quibus abundat Roma, ut omittam quotidianas fidelium eleemosynas, quibus sustentantur omnes Ordines Mendicantes, Monachæ plurimæ, pueri, puellæ, pauperesque innumeri. Omitto dotem, quæ quotannis permultis virginibus ad nubendum datur, Ecclesiarum fabricas et ornamenta, sodalitiorum impensas, etc. quæ sane mihi, aliisque tenuitatem Romani populi considerantibus sæpe admirationem moverunt, ut non tam hominum, quàm Dei Romanæ Ecclesiæ benedicentis, hæc opera propria esse videantur. Exstant libri hac de re excusi, quibus idipsum clare demonstratur, ac præsertim liber cujus titulus: *Thesauri Romæ absconditi*, item libelli de Jubilæis Romanis conscripti. Ita Cassiodorus, S. Gregor. Aponius, Beda et alii per hæc significari aiunt, Christum, cum pro nobis passus et crucifixus est, constravisse Ecclesiam charitate; quia in illa amorem suî et rerum divinarum accendit. Hæc sunt tapeta charitatis, ait Aponius, quæ media humanæ naturæ, et majestatis consternunt, propter sanctarum animarum salutem, et gaudia filiarum supernæ Jerusalem. Hæc est utique constrata charitas, quæ *omnia sustinet* secundùm Apostolum, 1. Corinth. 13. 7, quæ calcata nunquam cedit, sed allisos erigit suæ humilitatis exemplo.

Symbolice, ferculum divinitatis, Christi est humanitas: utriusque ferculum est crux æque ac Eucharistia; hæc tria enim charitate constrata sunt, juxta illud: *Sic Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret; ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam*, Joan. 3. 16. Et illud: *In hoc apparuit charitas Dei in nobis, quoniam filium suum unigenitum misit Deus in mundum, ut vivamus per eum*, 1. Joan. 4. 9. Causam dat v. 16: *Deus charitas est, et qui manet in charitate in Deo manet, et Deus in eo.* Et illud Christi: *Ignem veni mittere in terram, et quid volo nisi ut accendatur?* Luc. 12. 49. Et illud: *Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in illo*, Joan. 6. 57. Eucharistia enim repræsentat, imo reipsa exhibet nobis manducandam totam Deitatem, et humanitatem Christi, amore nostrî in cruce assam et tostam: quare Eucharistia mera est Christi charitas et amor, quo ad se rapit filias Jerusalem, id est, animas devote communicantes: Eucharistiæ autem sacrificium et Sacramentum maxime celebratur et iteratur Romæ, utpote ubi plura sunt sacerdotum millia, nec pauciora religiosorum et monachorum, à quibus ex instituto frequentatur sacra Synaxis. Atque hæc est Romanæ charitatis, quam paulo ante commendavi, scatebra et causa: imo ordo et potestas sacerdotalis consecrandi sacram Eucharistiam derivatur à Romano Pontifice, velut à capite Hierarchiæ Ecclesiasticæ. Ab ipso enim creantur Episcopi, qui ordinant sacerdotes per totum orbem. Hac de causa cum Pontifex Romam egreditur, aliòque proficiscitur, semper cum eo defertur Sacramentum Eucharistiæ, atque olim Episcopis Romam venientibus, illud ipsum obviam mittere solebat in signum mutuæ communionis, fidei et charitatis, uti liquet ex epist. S. Irenæi ad Victorem Papam, quam recitat Eusebius lib. 5. Hist. cap. 24; ex qua colligit Baron. anno Christi 198. tom. 2. quod Romanus Pontifex ad omnes Coepiscopos Catholicæ communicationis olim mittere soleret Eucharistiam, sed qui ea indigni ab ipso judicati essent, ab omnibus vitarentur quasi excommunicati, utpote qui non communicarent cum Romanæ Ecclesiæ Pontifice. Christus ergo in cruce, æque ac in Eucharistia, est quasi divinum et immensum charitatis simulacrum, ut proinde verius quàm Salomon vocetur *Iedida*, id est, *Amabilis Domino*, 2. Reg. 12. 25; atque eamdem pie communicantibus afflat et aspirat. Unde S. Chrysostomus, hom. 61. ad Popul. *Tanquam leones*, inquit, *ignem spirantes ab illa mensa recedamus, facti diabolo terribiles, et caput nostrum mente revolventes, et charitatem, quam nobis exhibuit.* Hujus rei typus erat arca testamenti, cujus operculum erat propitiatorium aureum significans Christum, qui est propitiatio pro peccatis totius mundi. Arca ergo erat instar ferculi hujus, in cujus medio erat manna, quod erat figura Eucharistiæ. Unde Chaldæus vertit: *Et inter Cherubim, qui erant super propitiatorium, residebat majestas Domini, qui habitare facit nomen suum in Jerusalem, magis quàm in omnibus urbibus terræ Israel.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima mortificata, et Apostolico spiritu prædicans Christum, est ferculum Christi; ac proinde medium, vel ut Septuag. *intimum* ejus, puta cor et mens charitate constratum est: ardeat enim amore Dei et zelo animarum oportet, qui eas Christo lucrifacere satagit. Talis erat sanctus Paulus qui ait: *Charitas Christi urget nos, etc. Et pro omnibus mortuus est Christus, ut et qui vivunt jam non sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est et resurrexit*, 2. Cor. 5. 14. *Et quis nos separabit à charitate Christi? Tribulatio, an angustia, etc.* Rom. 8. Et: *Optabam ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis*, Rom. 9. 3. Audi S. Chrysost. homil. 32. in epist. ad Roman. in Morali: *Cor Christi erat cor Pauli tabulaque Spiritus Sancti atque charitatis volumen, etc. quod Christum adeo diligere meruit, ut illum nemo alius ita dilexerit, quod mortem et gehennam contempsit; quod ex lacrymis illis fraternis conterebatur.* Vide eumdem in homiliis octo, quas in laudem S. Pauli conscripsit, ac præsertim in 2. (exstant sub finem tom. 3.) atque in sermone proxime sequenti, qui est in commemoratione S. Pauli de charitate, ubi inter cætera explicans illud 1. Cor. 9. *Omnibus omnia factus sum, ut omnes facerem salvos*, exclamat: *Vidistine, quæso, animam terrena superantem? omnem enim prorsus hominem Deo exhibere cupiebat, et omnes quantum ad ipsum spectabat exhibuit. Quasi enim universum mundum ipse genuisset sic perturbabatur, sic curabat, sic omnes in regnum Dei festinabat inducere docendo, orando, etc. erigere labentes, stantes firmare, humi jacentes attollere, sanare contritos, torpentes oleo exhortationis animare, inimicis intonare terribile, hostes minaciter intueri, more optimi cujusdam ducis, et medici artis suæ instrumenta gestantis.* Mox causam subjicit: *Cum enim celsus consisteret in omnium arce virtutum, omnem tamen flammam præcipuo charitatis ardore vincebat; ut enim missum in ignem ferrum, totum profecto ignis efficitur; sic Paulus, charitate succensus, totus factus est charitas: qui quasi communis totius mundi esset pater, ita amore hominum ipsos eorum imitabatur parentes, imo cunctos non carnales modo, verum etiam spiritales patres sollicitudine ac pietate superabat, et pecunias et verba et animam pro his, quos diligebat, impendens.*

Prædicatores ergo, qui instar Pauli, Christi fidem et amorem fidelibus imprimere satagunt, ardeant charitate Pauli, sic eadem alios incendent. Ita S. Dominicus fundator Ordinis Prædicatorum, et S. Pauli Assecla, cum solum S. Matthæi Evangelium per Provincias concionaturus deferret secum, omnesque amore Dei inflammaret, rogatus è quo libro tam suavia et ardentia concionis eloquia depromeret, respondit: *E libro charitatis; huic uni et vos studete, ac simili ardore omnes succendetis.* Verum enim est illud:

Ardeat orator, si vult incendere plebem.

Moraliter charitas omnes virtutes perficit, sibique substernit et rite ordinat, ac omnia vitia prosternit: unde sine charitate nulla virtus prodest ad salutem, juxta illud 1. Cor. 13. 4: *Charitas patiens est, benigna est, charitas non æmulatur, non agit perperam, non inflatur, non est ambitiosa, non quærit quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati: Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.* Ita S. Anselmus. Unde et Nyss. hìc hom. 7. docet charitatem ornari et coronari omnibus virtutibus, quarum pavimentum ait esse virginitatem; hanc enim virtutum puritate, quasi radiis quibusdam gemmarum splendescere.

Porro Richardus de S. Victore per *media* intelligens opera indifferentia, quæ sunt inter virtutem et vitium media, uti edere, bibere, studere, ambulare, etc. *Ista*, ait, *debent esse constrata charitate, ut in charitate fiant et bona intentione, et ut cum charitate fraterna ita fiant; ut infirmi in his non scandalizentur, vel infirmentur, sed ita strata sint, id est, tanta æqualitate et discretione facta, ut incedat anima in his omnibus sine querela, et opportune noverit illa exercere, et iterum intermittere.*

Rursum S. Gregorius ex Cassiodoro τὸ *media* adjective, quasi epithetum charitatis accipiens, censet illam mediam dici; quia illa mediante filiæ Jerusalem, id est, imperfectiores animæ ad sponsi beatitudinem pervenient, si charitatem indefesse observent, etiamsi eis desit reclinatorium aureum contemplationis, et ascensus purpureus martyrii, et columnæ argenteæ prædicationis. Rationem dat Rupertus, qui per ferculum accipiens sacram Scripturam: *Media*, inquit, *charitate constravit*, id est, in medio Scripturarum principatum charitatis posuit, quia ex ea pendent cætera omnia, juxta illud Christi: *In his duobus mandatis* (diligendi Deum et proximum) *universa lex pendet et prophetæ*, Matth. 22. Causam subdit, quod charitas alienum bonum faciat suum et proprium, v. g. inquit: *Non sunt carne virgines, sed bonum virginitatis in te, ô beata Maria, diligendo suum faciunt. Non alia præter te genuit regem Salomonem, regem tam magnum, tam magnificum; sed illæ, diligendo in te hoc tam grande privilegium, regis ejusdem matres fiunt. Item non sunt martyres, neque sufficiunt inter fortes præliari, et pro amore regis Salomonis fundere sanguinem suum: sed martyres diligunt, et diligendo illos, gloriam eorum suam faciunt. Amplius dicam: Non sunt Dii, sed diligendo Deum, dii, vel filii Dei sunt, sicut scriptum est: Ego dixi: Dii estis, et filii excelsi omnes.*

Denique S. Bernardus de Gradibus humilit. sub initium, ferculum hoc epularum spiritualium, puta charitatis et virtutum accipiens, mediam charitatem interpretatur, quæ mediis, hoc est, non incipientibus, nec perfectis, sed proficientibus, qui in medio amborum positi sunt, convenit: *Media*, inquit, *charitate constravit propter filias Jerusalem, propter imperfectas videlicet animas; quæ dum adhuc illum solidum cibum minus capere possunt, lacte interim charitatis pro pane, oleo pro vino nutriendæ sunt. Quæ recte media describitur, quia ejus suavitas nec incipientibus præsto est, prohibente timore; nec perfectis satis est pro abundantiori contemplationis dulcedine. Hi adhuc à noxiis carnalium delectationum humoribus timoris amarissima potione purgandi, nondum lactis dulcedinem experiuntur. Illi jam avulsi à lacte, epulari ab introitu gloriæ gloriosius delectantur: solis mediis,*

id est proficientibus; ita jam melleas quasdam sorbitiunculas charitatis expertis, ut illis interim pro suî teneritudine contenti sint. Primus ergo cibus est humilitatis, purgatorius cum amaritudine: secundus charitatis, consolatorius cum dulcedine : tertius contemplationis, solidus cum fortitudine. Et nonnullis interjectis pathetice subjicit : *Quis me invitabit ad illud, vel medium ac dulce charitatis convivium, ubi justi epulantur in conspectu Dei et delectantur in lætitia, ut jam non loquens in amaritudine animæ meæ dicam Dei: Noli me condemnare, sed epulando in azymis sinceritatis et veritatis lætus cantem in viis Domini : Quoniam magna est gloria Domini?* Verum hæc ingeniosa magis et pia quàm solida et genuina sunt : ferculum enim hoc non est epularum, sed est sedes, vel currus magnificus sponsi et sponsæ : atque τὸ *media* non situm sedemque significat, uti dixi; potest tamen charitas denominari *media* hoc sensu, quod in medio ferculi sit posita et constrata.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beatæ Virginis uterus et sinus fuit ferculum augustissimum, ferens et bajulans Verbum incarnatum, uti superius dixi, ideoque media charitate constratum propter filias Jerusalem; quia Christus, qui est ipsa charitas, maximam gratiam et charitatem B. Virgini aspiravit, ut ipsa filiabus Jerusalem, id est, animabus devotis ad illam in quavis difficultate recurrentibus opem ferret : quare ipsa est mediatrix Dei et hominum, uti docet S. Bernardus serm. 2. de Assumpt. B. Virginis : *Ipsa*, inquit, *mediatrix nostra, ipsa est, per quam suscipimus misericordiam tuam, Deus, ipsa per quam et nos Dominum Jesum in domos nostras excipimus.* Quocirca magno pietatis sensu Ecclesia quotidie eam invocat : *Salve, Regina, mater misericordiæ, etc. Ad te clamamus exsules filii Evæ. Ad te suspiramus gementes et flentes in hac lacrymarum valle. Eia ergo, Advocata nostra, illos tuos misericordes oculos ad nos converte. Et Jesum benedictum fructum ventris tui nobis post hoc exsilium ostende. O clemens, ô pia, ô dulcis virgo Maria!*

Audi S. Bernard. serm. 1. de Assumpt. *Dubitare quis potest, omnino in affectum charitatis transisse Mariæ viscera, in quibus ipsa, quæ ex Deo est, charitas novem mensibus corporaliter requievit?* Et paulo post : *Nec in terris locus dignior uteri virginalis templo, in quo filium Dei Maria suscepit; nec in cœlis regali solio, in quo Mariam hodie Mariæ filius sublimavit.*

Hinc ex Hebræo verti potest : *Et medium tenet ipse incensus amore*, q. d. Christus, qui totus est amor et ardor, medium uteri et cordis B. Virginis occupat, in eoque quasi in throno et solio regali considet, suamque charitatem diffundit.

Rursum B. Virgo præsepium stravit charitate, cum Christum, qui est ipsa charitas, recens natum in eo quasi strato collocavit. Quare præsepium fuit quasi tabernaculum charitatis : sicut enim Gentiles finxerunt Cupidinem deum amoris, quasi puerum alatum, gerentem arcum et sagittas; sic vere pingas charitatem quasi puerum alatum, jacentem in præsepio, flammas ardoris spargentem : Christus enim in cunis est Hieroglyphicum et Illicium amoris; ibi enim magnus Dominus et laudabilis nimis factus est puer parvulus et amabilis nimis : quid enim blandius blandiente omnibus parvulo de Bethlehem, uti Christum vocabat S. Franciscus ex suavissimis amoris deliciis? Porro fideles et Ecclesiæ omnes, sed maxime Romana devota est B. Virgini : unde sola Roma magnificas Basilicas et templa in B. Virginis honorem ad sexaginta tria (quot salutationes Angelicæ recitantur in corona, sive rosario B. Virginis) exædificavit, illaque studiose frequentat et devote colit : quare uti magna est ejus in B. Virginem pietas, sic vicissim ingens in eam est B. Virginis liberalitas ac charitatis et gratiarum effusio.

VERS. 11 : EGREDIMINI ET VIDETE, FILIÆ SION, REGEM SALOMONEM IN DIADEMATE, QUO CORONAVIT ILLUM MATER SUA IN DIE DESPONSATIONIS ILLIUS, ET IN DIE LÆTITIÆ CORDIS EJUS.

EGREDIMINI ET VIDETE, FILIÆ SION, REGEM SALOMONEM IN DIADEMATE (Syrus et Arabic. *in corona*) QUO CORONAVIT ILLUM MATER SUA IN DIE DESPONSATIONIS ILLIUS ET IN DIE LÆTITIÆ CORDIS EJUS.] Solebant enim matres coronare filios, cum fierent sponsi in nuptiis. Unde Clytemnestra uxor Agamemnonis apud Euripidem in Iphigenia in Aulide, Achilli objicit filiam à se coronatam esse ad nuptias : *Frustra quidem*, inquit, *verumtamen quasi tibi nuptura esset filia, illam adduxi, ubi prius illam coronassem.* Philo quoque de antiquitatibus Biblicis, filiam Jephte à patre ex voto morti devotam; ita virginitatem suam deplorantem inducit : *O mater*, inquit, *mea, in vanum peperisti unigenitam tuam, quoniam factus est infernus thalamus meus; confectio omnis olei, quod præparasti mihi, effundetur : et alba quam nevit mater mea, tinea comedet eam; et corona, quam intexuit nutrix mea, in tempore marcescet.* S. Chrysostomus etiam hom. 9. in 1. ad Timoth. in Moral. docet filios in nuptiis coronari solitos; causamque addit, ut ostendatur illorum animus omnis carnis illecebris altior atque superior : corona enim illa candorem indicat, et puritatem animi, qui nunquam libidini succubuit : *Idcirco quippe*, inquit, *coronæ imponuntur capiti, ut victoriæ signa sint, quod scilicet antea libidini fuerint impenetrabiles. Ita demum cubiculum ingrediuntur, quia scilicet à voluptate superati non sunt. Quod si libidine superatus quisquam se ipsum scortis addixerit, cujus jam rei gratia coronatus incedat, qui tam fœdæ libidini colla subdiderit?*

Est vox sponsæ, quæ evocat filias Sion, ut è domibus suis egrediantur ad spectandum sponsum, qui ferculo charitate constrato propter easdem filias Sion, sive Jerusalem magnifice vectus, ac diademate à matre in die nuptiarum coronatus exsultans et triumphans incedebat, ut novus rex et sponsus. Sponsi enim, æque ac reges, corona vel florea, vel frondea, vel aurea, vel gemmea redimiri solebant, uti docet Tertull. lib. de Corona militis, Brissonius de Ritu nuptiarum, Alexander ab Alexandro lib. 2. Genialium, cap. 5, et Carolus Paschalius lib. 1. de Coronis cap. 16. Unde Claudianus in nuptiis Honorii Imper. sic canit :

> Tu festas, Hymenæe, faces, tu gratia flores
> Elige; tu geminas, concordia, necte coronas.

Et Tertull. de Corona militis : *Coronavit*, ait, *et nuptiæ sponsos.* Alexander Magnus incessit coronatus; cum ipse sponsus unius, centum Macedonas cum totidem Persidibus legitimo matrimonio copulavit, teste Plutarcho libro de Fortuna Alexandri. Idem Paschalius cap. 17. ex Plutarcho et aliis docet, coronas has sponsorum contexi solitas ex asparago et sisymbrio, è verbenis, ex abiete et pino, illasque fuisse indices ac testes lubentiæ, hilaritatis, lætitiæ, et gratulationis : denique moris fuisse, ut nova nupta januam viri lana coronaret, juxta illud Proverb. 31. 13. *Quæsivit lanam et linum, et operata est consilia manuum suarum.* Coronas hasce nuptiales fuisse insignes, excelsas, et quasi turritas, indicat illud Lucani lib. 2. de Bello :

Turritaque premens frontem matrona corona.

Talis utique fuit corona, qua Alexander Magnus sponsam suam Roxanem coronavit, uti indicat opus Ælii apud Lucianum.

Porro sponsa invitat filias Sion ad hoc sponsi sui spectaculum eo fine, ut eas in illius admirationem, amorem, et cultum rapiat : Unde eum Salomonem, id est, pacificum nuncupat, eo quod ipse pacem, id est, tranquillitatem, gaudium, opes, honores, salutem, felicitatem et omne bonum (hoc enim Hebr. significat pax) illis ipsis sit allaturus.

Diadema olim fuit primum insigne regum, nec aliud erat quàm fascia alba et tenuis cingens caput : διαδεῖν enim est obligare, circumligare : inde διάδημα est obliculum, redimiculum : postea crescente regum potentia, opibus, et splendore fascia in coronam auream et gemmatam commutata est. *Diadema*, inquit Cælius Rhodig. lib. 24. cap. 6, *erat fascia candida, quæ regum capitibus obligabatur.* Quod insigne regium invenit primus, auctore Plinio, Liber pater. Coronam lauream fascia præligatam, quumquidam Cæsaris statuæ imposuisset, Tribuni plebis detrahi coronæ fasciam, et duci in vincula hominem jusserunt. Alexandrum Magnum legimus quandoque sibi diadema detraxisse, vulneri obligando quod in fronte acceperat Lysimachus. Quam rem portendisse illi regnum ferunt, quod et mox sit consecutus. Tradit Ammianus Marcellinus invidiæ Pompeio datum ab obtrectatoribus, quod fascia obligatum crus circumferret ulceris causa, veluti novarum rerum affectationis præsagium id foret. In gente Turcarum reliquias etiamnum antiqui moris servari palam est.

Porro Chaldæus Judaice hæc referens ad ipsum Salomonem, sic Paraphrastice interpretatur : *Quando venit Salomon rex, ut faceret dedicationem domus sanctuarii, præco egressus est in fortitudine, et sic ait : Egredimini et videte habitatores Provinciarum terræ Israel et populus Sion diadema, et coronam, qua coronaverunt populus Israel regem Salomonem in die dedicationis domus sanctuarii; et lætatus est in lætitia solemnitatis tabernaculorum, quam fecit Salomon rex in tempore illo quatuordecim diebus.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Quintuplici diademate sive corona Christus Ecclesiæ Rex, et sponsus redimitus est. Primo stola humanæ naturæ, cum ea ceu corona Deitatem suam vestivit in incarnatione : Nam stola apud Syros regius habitus et regium diadema censebatur, teste Alexandro ab Alexand. lib. 1. Genial. cap. 28. Alludit Salomon ad Epithalamium Christi et Ecclesiæ à Davide patre suo conscriptum, Psal. 118. ubi ipse Christum sponsum comparans soli : *In sole*, inquit, *posuit tabernaculum suum, et ipse tamquam sponsus procedens de thalamo suo.* Sol enim cum oritur in aurora, radiis suis in vaporibus nocturnis, et nube interjacente reflexis, speciem capitis coronati exhibet : Unde belle coronatus decore procedit, quasi sponsus de thalamo suo. Rursum sæpe sub sole est ea aggestio vaporum et dispositio nubium, ut sol per eas tralucens, halonem, id est, coronam efficiat, qua ipse cingatur, ornetur, et coronetur : sic pariter Verbum æternum carnem assumens, per illam radios divinitatis suæ evibrans, illa quasi nube tralucente et coruscante, velut halone et corona belle redimitus et coronatus processit : Christus enim in incarnatione despondit sibi humanam naturam, quam assumpsit inseparabili unionis conjugio; ita ut in æternum illi adhæsurus, nec eam unquam relicturus sit : atque per carnem, quam assumpsit, consequenter sibi despondit, et univit totam humanam naturam, totamque Ecclesiam : hoc enim fine carnem assumpsit, et carnis diademate redimitus incessit.

Porro hac humanitatis stola et corona à matre, puta à B. Virgine vestitus et coronatus est; quia ipsa è purissimis suis sanguinibus, obumbrante Spiritu Sancto, corpus Christi in utero suo efformavit. Adde, quod Christus per B. Virginem, velut Davidis regis filiam et hæredem, regnum et coronam regiam Israel, quasi hæreditaria successione consecutus videatur. Unde huc alludens angelus Christi incarnationis Paranymphus, B. Virgini inter cætera de eo ait : *Et dabit illi Dominus Deus sedem David patris ejus, et regnabit in domo Jacob in æternum*, Lucæ 1. 32. Davidi enim hoc regnum Messiæ, sive Christi ex Davide nascituri, promiserat dicens : *De fructu ventris tui ponam super sedem tuam.* Psalm. 131. 4. ita per diadema humanam naturam, quam in incarnatione Christus assumpsit, hoc loco accipiunt S. Greg. Beda, Alcuinus, Honorius, Cassiod. Philo, et S. Athanas. in synopsi ac S. Ambr. de institut. Virgin. c. 16. qui sic ait : *Beatus Mariæ uterus, qui tantum Dominum coronavit, quando formavit; coronavit eum, quando generavit : quia etsi eum sine aliqua operatione sui formaverit, quia Spiritus Sanctus supervenit in Virginem : unde et ipse in Psalmo ait : Inoperatum meum viderunt oculi tui*, Psalm. 138; *tamen hoc ipso, quod ad omnium salutem eum concepit et peperit, coronam capiti ejus æternæ pietatis imposuit, ut per fidem credentium fieret omnis viri caput Christus.* Audi S. Gregorium : *Mater Christi beata Maria esse creditur, quæ coronavit eum diademate, quia humanitatem nostram ex ea ipse assumpsit, sicut in Evangelio recitatur, et hoc die desponsationis ejus, et in die lætitiæ cordis ejus factum esse dicitur; quia quando unigenitus filius Dei divinitatem suam humanitati nostræ copulare voluit, quando per bonam voluntatem suam tempore opportuno Ecclesiam sponsam suam sibi assumere placuit : tunc cum charitatis exsultatione carnem nostram ex matre virgine suscipere voluit : In qua cum*

doloribus pro tempore vivens, de redemptione nostra vehementer exsultavit. Objicit deinde S. Gregorius, simulque respondet : *Sed cum diadema pro gloria assumatur; in humanitatis autem susceptione, non gloria Verbi Dei, sed humilitas esse cognoscitur; quomodo humanitate nostra quasi diademate coronatus fuisse dicitur : Sed cum ipsa ejus incarnatio vere gloria nostra fuerit, quia membra ejus sumus propter communionem corporis, diadema membrorum bene capitis, scriptura prædixit. Hic itaque quia à sponsa laudatur, et ipse vicissim sponsam laudare dignatur.* Hoc est quod 600. annis ante prævidens Isaias, spiritu exsultans cecinit cap. 61. 10. *Gaudens gaudebo in Domino, quia induit me vestimentis salutis et indumento circumdedit me, quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsam ornatam monilibus suis.* Vide ibi dicta.

Dies ergo incarnationis fuit dies desponsationis, et lætitiæ; tam Christi, quam hominum, et angelorum : Gavisus enim Christus de sua humanitate tam nobili, sancta et perfecta, quod per eam homines reconciliaturus esset Deo. Unde angeli exsultantes tunc cecinerunt: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis,* Lucæ 2. Hoc est, quod præcinuit Sophon. cap. 3. 14. *Lauda, filia Sion, jubila Israel, et lætare, et exsulta in omni corde filia Jerusalem : Abstulit Dominus judicium tuum, avertit inimicos tuos. Rex Israel Dominus in medio tui, non timebis malum ultra. In die illa dicetur Jerusalem : Noli timere, Sion, non dissolvantur manus tuæ. Dominus Deus tuus in medio tui fortis, ipse salvabit, gaudebit super te in lætitia, silebit in dilectione tua, et exsultabit super te in laude;* Septuag. *Et lætabitur in te in delectatione quasi in die solemni.* Vide ibi dicta. In Cantico enim hoc prima Verbi sponsa est humanitas ab eo assumpta, cujus conjugium hic celebratur.

Secundo, sicut Christus primo anno et die incarnationis suæ, coronatus est diademate humanitatis suæ die 25. Martii, ita pariter 34. et ultimo vitæ suæ anno, redeunte eadem die 25. Martii coronatus est corona spinea à matre (verius noverca) sua Synagoga, puta à Judæis Christum crucifigentibus. Eadem enim die passum et mortuum esse Christum, qua incarnatus est, puta 25. Martii, docet S. August. lib. 4. de Trinit. cap. 4. Epiphan. hæresi 78 et 79. Franciscus Suarez, et alii permulti : in morte enim Christus solvens pretium redemptionis nostræ Ecclesiam, id est, nos fideles in actu quasi perfecto sibi coemit, despondit, et copulavit; unde quasi sponsus tunc coronatus est corona, sed spinea, quia patiens et pro spinis peccatorum nostrorum satisfaciens. Unde Isidor. Pelus. lib. 1. epist. 95. *Quia,* inquit, *execratione illius, qua terra post mandatum à nobis violatum mulctata est, seges spinea erat, Dominus autem ut omnem in seipso morbum curaret, advenerat, idcirco spinea corona ut victor redimitus est; quemadmodum scilicet clari ac celebres victores faciunt, qui hoc ipsum telum aut instrumentum, cujus ope victoriam consecuti sunt, in triumphum gestant. Confidite, inquit Dominus, ego vici mundum.* Christus ergo hac corona spinea quasi triumphali, velut rex Judæorum, id est, confitentium et laudantium Deum, redimitus et diadematus de passione, cruce, morte, peccato, dæmone, et inferno triumphavit. Hac de causa Christiani olim nolebant coronari rosis, quia Christus coronatus erat spinis, uti docet Tertul. l. de Corona militis. Et Clemens Alexand. l. 2. Pædag. c. 5. *A ratione,* inquit, *alienum est, ut qui audierimus Dominum spinis fuisse coronatum, ipsi venerabili Domini passioni per ludum insultantes habeamus capita redimita floribus.*

Quocirca Godefridus Bullonius, qui post receptam terram sanctam primus è Christianis creatus est Hierosolymorum rex, noluit coronari corona aurea dicens : *Se nolle coronari auro in illa urbe, in qua Christus coronatus est spinis,* uti refert Wilhelmus Tyrius de bello sacro, et Paulus Æmilius lib. 4. de rebus Francorum sub finem. Ita diadema hoc de spinea Christi corona exponunt Theodor. Cassiod. Aponius Anselm. Philo, Justus, Orgelit. S. Bernard. et alii. Audi Theodoretum : *Matrem,* inquit, *appellat Judæam quamtum pertinet ad Christi humanitatem, qua charitatis coronam illi invita imposuit, spinis enim illum contemptus causa coronavit, ipse vero per spinas suscepit diadema charitatis, fronte enim ignomini ignominiam pertulit, atque ultro ad mortis cruciatus accessit; quamobrem dispensationis diem illam vocavit, et diem lætitiæ cordis ejus. Tunc quippe nuptiarum communio facta est,* scilicet in cœna ultima quando paulo ante Passionem nuptiale convivium, puta Eucharistiam instituit, uti subjicit Theodoretus.

Porro S. Athanas. tract. de Passione et cruce, docet Christum duabus de causis spinis coronatum. Primo, ut maledictum illud terræ lueret et auferret : *Maledicta terra in opere tuo, spinas et tribulos germinabit tibi,* Genes. 3. 17.

Secundo, ut nostrarum spinarum, id est, curarum et sollicitudinum aculeos in se susciperet : *Ipse enim,* inquit, *in doloribus et curis erat, ut nos doloribus careremus, etc. ac pro spinis lignum vitæ daret.* Audi S. Bernard. ser. 2. de Epiphania: *Egredimini, virtutes angelicæ, incolæ civitatis supernæ. Ecce rex vester, sed in corona nostra, in diademate, quo coronavit eum mater sua. Sed his deliciis usque modo caruistis, hanc hactenus dulcedinem non gustastis. Habetis sublimitatem ejus, sed humilitatem ejus non vidistis. Egredimini igitur et videte regem Salomonem in diademate, quo coronavit eum mater sua, in corona paupertatis, in corona miseriæ. Siquidem coronatus est et à Noverca corona spinea, corona miseriæ, coronandus à familia sua corona justitiæ; quando exibunt angeli et tollent de regno ejus omnia scandala, quando veniet ad judicium cum senioribus populi sui; cum pugnabit pro eo orbis terræ adversus insensatos. Coronat eum et pater corona gloriæ, sicut psalmista ait : Gloria et honore coronasti eum,* psal. 8.

Tertia corona Christi fuit gloriæ, cum die tertio à morte ad vitam in corpore glorioso resurrexit, et die 40. ad cœlos ascendit, ac ad dexteram Dei Patris in throno gloriæ, quasi victor mortis, de eaque triumphans divino lumine diadematus consedit, juxta illud : *Gloria et honore coronasti eum.* Psal. 8. 5. et Hebr. 2. 6. et seq. *Videmus,* ait, *Jesum per passionem gloria et honore coronatum.* Dies enim paschæ, sive resurrectionis, æque ac ascensionis, fuit dies lætitiæ et dispensationis Christi, quo scilicet Christus jam non mortalis et moriturus, ut ante, sed immortalis et gloriosus in perpetuum Ecclesiam tum præsentem, tum futuram sibi despondit, et similem ei resurrectionis gloriam spopondit, juxta illud psal. 92. 1. *Dominus regnavit, decorem induit.* Causam finalem dat Tertull. lib. de Corona militis sub finem : *Ut,* ait (tu ô Christiane), *illam*

Christi coronam æmuleris, quæ postea ei obvenit quia et favos post fella gustavit, nec ante Rex gloriæ à cœlestibus salutatus est, quam rex Judæorum præscriptus in crucem; minoratus primo à Patre modicum quid citra angelos; ita gloria et honore coronatus.

Quarto, corona fuit dominii et regni, qua coronatus est in die Pentecostes cum, misso Spiritu sancto in Apostolos, per eos multa Judæorum millia convertit, sibique subjicit ac paulo post per eosdem Gentes omnes suæ fidei et obedientiæ subjugavit. Tunc enim Ecclesiam tam è Gentibus, quam è Judæis collectam, quasi per verba de præsenti sibi despondit et conjugio copulavit. Sicut enim Deus in Sina dando legem Moysi et Hebræis in Pentecoste Synagogam sibi despondit; sic et Christus in Sion dando legem novam, eamque promulgando in Pentecoste per Apostolos, Ecclesiam sibi despondit. Hoc est, quod ait Jerem. 2. 2: *Recordatus sum tui miserans adolescentiam tuam et charitatem desponsationis tuæ, quando secuta es me in deserto.* Sponsa autem est ornamentum et corona sponsi. Nam, ut ait Sapiens: *Mulier* (sponsa) *diligens, corona est viro suo*, Proverb. 12. 4. Ecclesia ergo, quæ est sponsa Christi, ejusdem est corona, sicut fideles et sancti sunt corona Ecclesiæ, juxta illud Isaiæ cap. 49. 38: *His omnibus velut ornamento vestieris et circumdabis eos tibi, quasi sponsa;* et cap. 61. 10: *Quasi sponsum decoratum corona;* et cap. 62. 3: *Eris corona gloriæ in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui. Non vocaberis ultra derelicta, sed vocaberis, voluntas mea in ea, quia complacuit Domino in te, etc. Et gaudebit sponsus super sponsa, et gaudebit super te Deus tuus.* Hinc S. Paulus Thessalonicenses à se conversos vocat suam coronam 1. epist. 2. 19: *Vos enim estis corona nostra et gaudium.* Et Philip. cap. 4. 1: *Fratres mei charissimi et desideratissimi, gaudium meum et corona mea, sic state in Domino.* Sic S. Ambros. ser. 15. in psal. 115. ait, omnes sanctos, omnesque eorum virtutes et coronas esse coronam Christi: *Quæ est*, inquit, *corona, qua coronatur Christus, nisi corona gloriæ? Joseph coronam habuit castitatis, Paulus justitiæ, Petrus fidei, singularum virtutum coronæ sunt; solus Christus habet coronam gloriæ, qua eum Ecclesia coronavit. In hac corona omnes coronæ sunt; quia gloria non portio unius coronæ, sed præmium omnium coronarum est.* Sic et Aponius ac Nyssen. homil. 7. Quot ergo bona opera facis ex gratia Christi, tot Christi capiti et coronæ rosas innectis. Sicut quot salutationes angelicas recitas B. Virgini, tot ejus vertici rosas implectis, ut fiat rosarium et corona Virginis.

Porro hæc corona tam triumphalis est, quam sponsalitia et regalis. Nam Christus armis eloquentiæ et gratiæ suæ, per Apostolos omnes Gentes sibi subjecit. Unde eum S. Joannes comparat equiti, et equo albo, Apocal. 6. 2: *Et ecce*, inquit, *equus albus, et qui sedebat super illum habebat arcum, et data est ei corona, et exivit vincens ut vinceret*, omnes Gentes sagittis amoris configendo sibique subjiciendo. Et c. 14. 14: *Et vidi, et ecce nubem candidam; et super nubem sedentem similem filio hominis, habentem in capite sua coronam auream, et in manu sua falcem acutam.*

Quinta corona Christi sponsalitia, æque ac triumphalis erit beatorum in cœlo. Ipse enim in die judicii reprobos hostes suos deturbans in tartara, fideles et electos suos ducet ad cœlum, ibique perpetuo nuptialis amoris conjugio in æterna gloria eis copulabitur, eisque ceu corona gloriæ coronabitur, juxta illud Apoc. 19. 8. *Alleluia, quoniam regnavit Dominus Deus noster omnipotens. Gaudeamus et exsultemus, et demus gloriam ei, quia venerunt nuptiæ agni, et uxor ejus præparavit se, et datum est illi, ut cooperiat se byssino splendenti et candido. Byssinum enim justificationes sunt Sanctorum. Et dixit mihi, scribe: Beati qui ad cœnam nuptiarum agni vocati sunt;* et v. 12: *In capite ejus diademata multa;* et v. 16: *Habet in vestimento et in femore suo scriptum: Rex regum et dominus dominantium.*

Porro hæ omnes coronæ Christi sunt in ejus ferculo, puta in Ecclesia Romana. Prima quidem, quia Ecclesia Romana maxime prædicat et celebrat mysterium incarnationis Christi, illudque contra omnes hæreses Nestorii, Eutychetis, Apollinaris, Monothelitarum, etc. acerrime defendit ut patet ex Epistola aurea S. Leonis hac de re conscripta ad Conc. Chalcedonense. Hinc et Romæ in Basilica S. Mariæ majoris præsepium, in quo reclinatus, ac fasciis, quasi diademate, coronatus est Christus, reconditum est: quin et ædem, in qua B. Virgo nuntium incarnationis accepit, ac Verbum caro factum est, angeli ex Nazareth transtulerunt Lauretum non longe à Roma situm.

Secunda, quia S. Helena è Jerusalem S. Crucem, clavos, et spinas coronæ spineæ Christi Romam transtulit, ac in Basilica S. Crucis, quæ inde *in Jerusalem* cognominata est, transtulit; ubi ego cominus illa intuitus et veneratus sum, ac quotannis ex alto eminus populo ostenduntur, et veneranda proponuntur.

Tertia, quia Romana Ecclesia resurrectionis fidem constanter prædicat, ac contra quoslibet sectarios propugnat, uti S. Gregorius fecit, qui Eutychium Patriarcham Constantinopolitanum resurrectionem negantem coram Imperatore convicit et convertit; ac multa martyrum millia Romæ resurrectionem non loquendo, sed ob ejus spem moriendo, reipsa constanter confessi, et professi sunt.

Quarta et quinta, quia omnes Gentes fideles, sicut corona sunt Christi, sic et corona sunt Romanæ Ecclesiæ, tum quia ab Apostolis et Apostolicis viris, S. Petro et Romano Pontifici subditis, ab eoque missis sunt conversæ; tum quia ipsi sunt subjectæ, ab eaque in fide et moribus instruuntur, et diriguntur ad Jerusalem cœlestem, puta ad æternam felicitatem et gloriam. Hac de causa Rom. Pontifex triplici corona redimitur, ut plenum Christi in omnes Gentes regnum, quod ipse quasi vicarius Christi administrat, repræsentet, nimirum, hoc est, regnum sacerdotale, et sacerdotium regale, ut ait S. Petrus epist. 1. cap. 29. Vide ibi dicta, vide et Carolum Paschalium lib. 9. de Coronis cap. ultim.

Tropolog. S. Ambr. lib. de Isaac et anima c. 5. per diadema accipit charitatem, qua Christum coronavit, id est, undique cinxit et replevit mater Christi puta ipsa charitas: *Angeli*, inquit, *canunt Epithalamium, perducta sponsa usque ad sponsi requiem nuptialem, et vocant cæteras cœlestes potestates, vel animas, ut videant charitatem, quam circa filias Jerusalem habet Christus. Unde et meruit coronari à matre filius charitatis juxta illud Apostoli: Deus nos eripuit de potestate tenebrarum, et transtulit in regnum filii charitatis suæ. Charitatis itaque filius et ipse charitas*

est, non ex accidentibus habens charitatem, sed habens semper sua substantia, sicut et regnum, de quo dicit : Ego in hoc natus sum; ideoque dicunt : Egredimini, id est, exite de sollicitudinibus et cogitationibus seculi, exite de angustiis corporalibus, exite de vanitatibus mundi, et videte quam rex pacificus in die sponsalium suorum habeat charitatem, quam gloriosus sit, quia corporibus resurrectionem dedit, et animas sibi junxit. Hæc magni est corona certaminis. Hoc præclarum munus sponsalium Christi, sanguis ejus et passio ejus. Quis enim plus potuit dare, qui sibi etiam non pepercit? Sic et Theod. ac Nyssen. hom. 7. qui ait : *Hanc coronam dilectio contexuit.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima fideli.

Egreditur anima fidelis, ut Christum in carne humilitatis corona, et in cruce spineo patientiæ diademate coronatum admiretur, colat, et imitetur, ab eoque discat spineam mortificationis, vel sponte susceptæ vel aliunde illatæ coronam non refugere, sed optare, in eaque gloriari; quia hisce spinis configitur noxia voluptas, et concupiscentia ex Adæ peccato nobis innata; dolor enim spinarum extinguit amorem et concupiscentiam epularum. Christus, inquit ille, sanguinem suum pro te fudit, jure ergo sanguinem tuum poscit. Pii ergo gaudent spinis dicentes : *Gloriamur in tribulationibus.* Rom. 5. 3. Impii vero gaudent rosis dicentes : *Coronemus nos rosis.* Sapient. 2. 8. Unde S. Petrus epist. 1. cap. 4. v. 14 : *Si exprobramini*, ait, *in nomine Christi, beati eritis, quoniam quod est honoris, gloriæ et virtutis Dei, et qui est ejus spiritus super vos requiescit;* et Christus : *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum cœlorum.* Matth. 5. Talis fuit *Moyses qui negavit, se esse filium filiæ Pharaonis, magis eligens affligi cum populo Dei quam temporalis peccati habere jucunditatem, majores divitias æstimans thesauro Ægyptiorum improperium Christi; aspiciebat enim in remunerationem.* Hebr. 11. 24. *Pudeat*, ait S. Bernard. ser. 5. in festo omnium Sanctorum, *Sub spinato capite membrum fieri delicatum, quod omnis ei interim purpura non tam honoris sit, quam irrisionis.*

Porro spinæ hæ sunt corona gaudii et lætitiæ, quia illud pariunt, tum in hac vita, tum in futura. Unde S. Jacobus initio Epistolæ : *Omne gaudium*, inquit, *existimate fratres, cum in varias tentationes incideritis, etc.* Quocirca S. Catharina Senensis duabus sibi coronis à Christo oblatis, una spinea, altera aurea, ac, optione data, ut eligere utram vellet, sed sciret alteram post mortem sibi dandam, illico spineam elegit, ut post mortem auream in cœlo acciperet, illamque tanta vi capiti infixit, ut graves per multos dies capitis dolores senserit.

Quot ergo injurias, morbos, inedias, ærumnas, dolores amore Christi patimur, tot capiti nostro coronæ Christi spinas innectimus. Unde angelus B. Lydvvinæ (ut habet ejus vita apud Surium) quæ per 30. annos et amplius gravissimis capitis et corporis morbis afflicta fuerat, sub finem vitæ apparens, ei nuntiavit coronam ejus spineam pene esse perfectam, modicum quid duntaxat restare, quare pararet se ad id patiendum, illo peracto perfectam fore patientiæ coronam, ideoque mox coronam gloriæ illi imponendam in cœlo. Uti dixit, ita factum est.

Quocirca Richard. de S. Victor. hic c. 13. urgens, τὸ *egredimini*, docet tribulatos et tentatos debere aspicere coronam Christi spineam, sicut enim hæc peperit Christo coronam gloriæ, sic et ipsis paritura est : *Judæa*, inquit, *quando Christo intulit martyrium, fabricavit illi coronam et gloriam, etc.* (sic et qui nos affligunt, sunt fabri coronæ nostræ, ideoque amandi, non odiendi) *O filiæ Sion, cum adversa patimini, egredimini ab imperfectione vestra, et impatientia, ut leviter feratis illata vobis mala, videte regem vestrum pro vobis passum, et per passionem gloria et honore coronatum : Lætitiam regis vestri considerate. Hoc exemplum vobis proponite.* Hæc Richardus.

Rursum anima pia Christum in Eucharistia diademate, id est, speciebus panis quasi fascia candida velatum et coronatum intuetur, suscipit, sibique unit et quasi despondet. In Eucharistia enim celebratur Christi et animæ nuptiale convivium, ait Theod. et Aponius.

Tropol. filiæ Sion; id est, speculæ, puta animæ devotæ crebro in oratione mente contemplantur Christum natum, passum, et spinis coronatum velut sponsum animæ suæ, itaque mirifice in ejus amore accenduntur; quare prius illas egredi oportet de imaginatione et amore rerum carnalium et mundanarum : *Egredimini*, ait S. Bernard. ser. 2. de Epiphan. *de sensu carnis ad intellectum mentis, de servitute carnalis concupiscentiæ ad libertatem spiritualis intelligentiæ : Egredimini de terra vestra et de cognatione vestra.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo quasi mater coronavit Christum diademate, sive stola, et fascia candidissima humanitatis, quæ vulnera nostra obligavit patiens in cruce, uti paulo ante dixi. Unde ad eum in præsepio reclinatum intuendum, suspiciendum, et adorandum B. Virgo invitat filias Sion, id est, omnes angelos et homines. Audi Rupertum : *Quid*, inquit, *est diadema istud? Clarissima Propheticæ veritatis auctoritas, cujus quot sunt præconia, tot gemmarum est Christi diadema ; in die desponsationis illius, quo de utero Mariæ tamquam sponsus præcessit de thalamo suo, et in die lætitiæ cordis ejus quo spinea coronatus corona laborem consummavit, et subsequenti lætificatus resurrectionis triumpho. Et in die lætitiæ illius, et in die desponsationis illius in illo diademate videndus, et ex illo diademate, quantus sit agnoscendus.*

Unde S. August. lib. 4. confess. cap. 12 : *Processit*, ait, *ad nos primum in virginalem uterum, ubi ei nupsit humana creatura, caro mortalis, nec semper mortalis, et inde velut sponsus procedens de thalamo suo exsultavit ut gigas ad currendam viam. Non enim tardavit, sed cucurrit clamans dictis, factis, morte, vita, descensu, ascensu, clamans ut redeamus ad eum, et discessit ab oculis ut redeamus ad cor, et inveniamus eum.*

Addit Hugo de S. Victore Miscellaneorum 2. lib. 1. cap. 49. B. Virginem coronasse Christum

corona justitiæ quæ consistit in ordinatione et adæquatione quatuor animi passionum, puta amoris et timoris, gaudii et tristitiæ; qui enim has quatuor habet ordinatas, hic justus, id est, compositus est, qui inordinatas, injustus: Christus autem eas ordinatissimas assumpsit ex carne purissima B. Virginis, in qua summe erant ordinatæ et compositæ, ipsa enim caruit omni concupiscentia et perturbatione: *Pueri enim ut plurimum matrizant*, ac matris potius, quàm patris indolem et mores induunt, uti ex Galeno, Aristotele, Avicenna, Alberto Magno et aliis docet Tiraquellus lib. 2. Connub. num. 73. Huc facit illud de Christo prædictum Psal. 44. 5: *Specie tua et pulchritudine tua intende, prospere procede, et regna propter veritatem, et mansuetudinem, et justitiam.* Audi Hugonem: *Coronavit eum* (Christum) *noverca, pater, et mater. Noverca Synagoga, mater virgo, Pater ejus Deus. Noverca coronavit eum corona spinea et miseriæ, mater corona justitiæ, pater corona gloriæ. Spinea corona materialiter punxit eum exterius, spiritualiter interius, non pro suis, sed pro nostris criminibus, ut nos pro spinis nostris ei non dedignemur compungi. Matris corona quatuor pretiosis lapidibus eum ornavit. Isti sunt principales quatuor animi affectiones, gaudium, amor, tristitia, timor. Istæ affectiones, sicut dicit B. Augustinus, ordinatæ, justitia sunt; inordinatæ, injustitia: Quia itaque sibi ordinatas eas Salomon noster assumpsit de Virgine, ipsa prædicta corona justitiæ eum coronavit. Ut autem ad plenariam cognitionem tertii diadematis, quo eum Deus pater gloria et honore coronavit pervenire possitis. Egredimini à vitiis, videte fide, et operatione, et imitatione eum coronatum corona, qua coronavit eum mater sua, ut ordinatas ejus exemplo prædictas affectiones habeatis ipso præstante. Qui, etc.*

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Sponsus laudatus a sponsa laudes in eam regerit, illamque vicissim dilaudat ab ornamentis non externis et ascititiis (uti faciunt puellæ Psaltriæ cap. 7.) sed internis et a natura, gratiaque insitis, scilicet ab oculis columbinis, capillis caprinis, dentibus ovinis, labiis coccineis, genis puniceis, collo turrito, uberibus capreæ. Deinde vers. 8. de Libano illam evocat in Jerusalem ad coronam; eo quod ejus amore sit vulneratus, tum ob dotes jam recensitas, tum ob ubera pulchriora vino, linguam stillantem mel, ac vestes olentes thus. Denique vers. 10. illam comparat horto concluso, malis punicis, cypro, nardo, croco, cinnamomo, myrrha et aloe referto; atque vers. 15. eam assimilat puteo aquarum viventium.

Hisce omnibus, velut Emblematibus parabolice repræsentat Ecclesiæ e Gentibus collectæ, et ad culmen evectæ decorem, sanctitatem, et perfectionem usque ad cap. 5. v. 2. ubi de ejusdem jam senescentis, rugis, nævis, et maculis agit.

Rursum hisce omnibus depingit perfectionem et pulchritudinem Humanitatis Christi, quam Verbum sibi despondit cum hypostatice eam sibi univit. Hæc ergo primaria est Verbi sponsa, cujus membra et dotes hic celebrantur, uti dixi in Proæmio cap. 2. quod initio capitis hoc loco semel notasse sufficiat, ne in singulis versibus sit repetendum.

1. Quam pulchra es, amica mea, quam pulchra es! Oculi tui columbarum,
absque eo quod intrinsecus latet. Capilli tui sicut greges caprarum, quæ
ascenderunt de monte Galaad. 2. Dentes tui sicut greges tonsarum, quæ
ascenderunt de lavacro, omnes gemellis fœtibus, et sterilis non est inter
eas. 3. Sicut vitta coccinea, labia tua: et eloquium tuum, dulce. Sicut
fragmen mali punici, ita genæ tuæ, absque eo quod intrinsecus latet.
4. Sicut turris David collum tuum, quæ ædificata est cum propugnaculis:
mille clypei pendent ex ea, omnis armatura fortium. 5. Duo ubera tua, sicut duo hinnuli capreæ
gemelli, qui pascuntur in liliis. 6. Donec aspiret dies, et inclinentur umbræ, vadam ad mon-
tem myrrhæ, et ad collem thuris. 7. Tota pulchra es, amica mea, et macula non est in te.
8. Veni de Libano, sponsa mea, veni de Libano, veni: coronaberis de capite Amana, de

vertice Sanir et Hormon, de cubilibus leonum, de montibus pardorum. 9. Vulnerasti cor meum, soror mea sponsa, vulnerasti cor meum in uno oculorum tuorum, et in uno crine colli tui. 10. Quam pulchræ sunt mammæ tuæ, soror mea sponsa : pulchriora sunt ubera tua vino, et odor unguentorum tuorum super omnia aromata. 11. Favus distillans labia tua, sponsa, mel et lac sub lingua tua : et odor vestimentorum tuorum sicut odor thuris. 12. Hortus conclusus soror mea sponsa, hortus conclusus, fons signatus. 13. Emissiones tuæ paradisus malorum punicorum cum pomorum fructibus. Cypri cum nardo, 14. Nardus et crocus, fistula et cinnamomum cum universis lignis Libani, myrrha et aloë cum omnibus primis unguentis. 15. Fons hortorum : puteus aquarum viventium quæ fluunt impetu de Libano. 16. Surge, Aquilo, et veni, auster, perfla hortum meum, et fluant aromata illius.

VOX SPONSI.

VERS. 1 : QUAM PULCHRA ES, AMICA MEA, QUAM PULCHRA ES! OCULI TUI COLUMBARUM ABSQUE EO QUOD INTRINSECUS LATET.

Syrus et Arabic. *Ecce pulchra es, etc.* Pulchritudinem sponsæ admirans sponsus, eam per partes describit, ac incipit ab oculis, quos columbæ persimiles asserit, puta bellos, lucidos, limpidos, innocentes, simplices, placidos, amabiles, etc. uti exposui c. 1. vers. 15. Hinc enim id repetit, idcirco quod in fine capitis præcedentis sponsa oculos adolescentularum suarum non in se, sed in sponsum, sponsique diadema, puta humanitatem ab eo assumptam, et coronam spineam intendere jusserat, qua re quàm oculis esset sincera et fida ostenderat, ut merito oculi ejus novum laudum exordium mererentur.

ABSQUE EO QUOD INTRINSECUS LATET.] Hebr. מבעד לצמתך *mibbaad letsammatech*, quod Rabbini, Genebrardus, Pagninus, Clarius, et alii vertunt : *Intra cincinnos tuos;* Marinus : *Intra crinem tuum;* Vatablus : *Extra comam tuam*, scilicet promicantes, q. d. Pulchriores apparent oculi tui, dum passis capillis uti sponsa incedis, sic enim intra crines et cincinnos tuos profluentes, pulchrius emicant et resplendent oculi tui.

Melius R. Jona, et alii vertunt : *Oculi tui columbæ* (id est, similes sunt columbis, adeo ut ipsissimæ columbæ esse videantur) *intra velamen tuum.* Solebant enim Virgines jam viro traditæ caput velo obnubere, indeque nuptæ dicebantur, ut significarent, se subditas viro, uti docet Apostol. 1. Corinth. 7. vers. 9 et 10. Hoc velum vocabatur *flammeum nuptiale*, eo quod assidue illo utebatur Flaminica, id est, Flaminis uxor, ait Festus. Unde Martialis libro 12. 38.

Præluxere faces, velarunt flammea vultus.

Hebraice vocatur צמה *tsamma*, id est, constrictorium, sive vitta, aut velum caput constringens. Unde Symmachus hìc vers. 3. et Septuaginta. Isaiæ 47. 2. vertunt *velum*, vel *operimentum.*

Sensus ergo est, q. d. Non solum oculi tui, ô sponsa, pulchri sunt ex nitore columbino, sed etiam ab eo, *quod intrinsecus latet*, hoc est, ex eo, quod oculi lateant sub velo, sive flammeo nuptiali, inde enim quasi berylli, vel adamantes emicare videntur, atque obvios quasi ex insidiis incautos adoriri, eosque vulnerare, lumina enim oculorum ita intus recondita, et circumvelata ingens habent decus, ac quasi ex arcano quodam lucis radios ex se, tanquam tela quædam jacere, et vibrare videntur, uti fusius dixi Isaiæ 47. 2.

Adde Hebr. צמת *tsammat*, non tam velum, quàm velatum, id est, rem ob pulchritudinem, vel reverentiam velo dignam, obtectamque significare. Id liquet ex eo, quod noster hìc, et v. 3. et cap. 66. constanter vertat : *Quod intrinsecus latet, tsammat* ergo significat rem latentem et sub velo reconditam : Et ex Septuag. Syro, et Arabico, qui *tsammat* vertunt, *taciturnitatem*, sive *silentium*, id est, rem latentem et præ sui decore et majestate silendam et tacendam. Simili Catachresi campi silere dicuntur, cum nondum germinant; et flores silentes, qui necdum se aperiunt, sed suo calyce clausi latent, et luna silens, id est, latens; juxta illud Virgil. 2. Æneid.

Tacitæ per amica silentia lunæ,

Igitur τὸ *absque eo quod intrinsecus latet*, idem est ac si dicat, absque interna decoris gratia, quæ in oculis abscondita latet, q. d. Oculi tui, o sponsa, non tantum similes sunt oculis columbinis, eo quod venusti sint, lucidi, simplices, pudici, verecundi, amabiles, sed insuper eximiam in se latentem gratiam et pulchritudinem continent, quæ per pupillam et angulos, velut per velum tenuiter et obscure pellucet et emicat, ideoque oculos intuentium non implet, sed ad penitius id, quod latet, inspiciendum allicit et rapit, sicut in pyropis et gemmis nonnullis, tenuis quædam nubecula decora et splendida in fundo latens, per extimam superficiem pellucet, quæ oculos intuentium mire oblectat, ac quia non satiat, ad ulterius intuendum invitat, quia sub ea quid rarum et pretiosum celari videtur.

Mira enim in oculis hominum, præsertim feminarum inest latens gratia et venustas, quæ intuentes in sui amorem et admirationem rapit. Sicut enim tota pulchritudo feminæ est quasi collecta in facie, sic tota pulchritudo faciei in oculis quasi videtur : Quocirca vers. 9. sponsus ait sponsæ : *Vulnerasti cor meum in uno oculorum tuorum.* Sophronius in prato spirit. cap. 60. narrat sanctimonialem quamdam ab adolescente adamatam, cum eam ille ubique prosequeretur, rogasse quid illi tantopere in se placeret; cumque adolescens responderet, oculi; illi enim, inquit, seduxerunt me; mox illa cultro effodit sibi oculos, ne amplius ipsi essent scandalo, q. d. Accipe quod adamasti, et me prosequi desine, compunctus ille animum, vitamque in

melius commutavit. Sabellicus lib. 4. Exempl. cap. 8. scribit S. Luciam oculos sibi erutos tyranno se persequenti misisse, velut virginitatis suæ obsides et tutores. Putant nonnulli hanc Luciam esse celebrem illam Syracusanam martyrem, ideoque illam pingi cum oculis in patina exhibitis; sed alia fuisse videtur. Narravit mihi Prælatus quidam in primis probus et sapiens, se à matrona quadam casta et gravi, æque ac prudente monitum, ut sibi subditos sacerdotes et confessarios aspectu et colloquio mulierum cohiberet; quia, inquit, in oculis feminarum inest occulta quædam gratia et amoris illicium, quod viros etiam sanctos nescientes illicit et quasi dementat. Addebatque: Non est vir tam religiosus et sanctus, cui ego non persuasero quidquid voluero, si per quadrantem horæ cum illo colloquar, illeque oculos meos fixe intueatur. Tanta gratia et vis occulta illiciens latet in oculo feminco. Quocirco sapienter monet Eccles. cap. 25. 28: *Ne respicias in mulieris speciem et non concupiscas mulierem in specie;* Et cap. 29. 21: *Sicut sol oriens mundo in altissimis Dei, sic mulieris bonæ species in ornamentum domus suæ;* et cap. 36. 24: *Species mulieris exhilarat faciem viri sui, et super omnem concupiscentiam hominis superducit desiderium.*

Ratio à priori est, quod oculi sint hominis lumina, vicina cerebro, in ipsum desinentia; quare ipsam hominis animam mentemque quasi occupant et possident, ut anima in oculis residere, et per oculos omne suum decus transmittere et ostendere videatur. Hinc in Embryone cor primo format cerebrum, deinde oculos, ut docent Arist. Medici et Anatomici.

Idem Arist. lib. 2. de Gener. animalium c. 5. docet ad generationem maxime concurrere oculos, quasi in iis sit tota anima et totus homo: *Sedes* enim *oculorum*, inquit, *maxime omnium locorum capitis feminalis est, quod patet, cum sola ipsa per coitum venereum manifeste immutetur, et usu immodico rei venereæ oculi aperte langueant, et subsideant: Causa est, quod natura genituræ similis cerebro est.*

Audi Plinium lib. 11. c. 37. qui in oculis omnes affectus motusque animi residere, et elucere asserit: *Neque ulla*, inquit, *ex parte majora animi indicia cunctis animalibus, sed hoc maxime, id est, moderationis, clementiæ, misericordiæ, odii, amoris, tristitiæ, lætitiæ.* Unde colligit: *Profecto in oculis animus inhabitat. Ardent, intenduntur, humectant, connivent. Hinc illæ misericordiæ lacrymæ. Hos cum osculamur, animum ipsum videmur attingere.* Et mox: *Animo videmus, animo cernimus, oculi autem ceu vasa quædam visibilem ejus partem accipiunt, atque transmittunt. Sic magna cogitatio obcæcat, abducto intus visu: Sic in morbo comitiali aperti nihil cernunt animo caligante.* Idem lib. 8. cap. 16. docet leonum vim et robur esse in oculis; ideoque, si quis à leone invadatur, unicum esse remedium, ut in oculos ejus pallium, aut quid simile injiciat, velatis enim oculis ipsius ferociam subsidere, ut capi, vinciri, et occidi se sinat: *Vix credibili modo*, inquit, *torpescente tanta illa feritate, quamvis levi injectu operto capite, ita ut devinciatur non repugnans, videlicet omnis vis constat in oculis.*

Quia ergo tota vis, gratia, et decor animæ tam naturalis, quàm supernaturalis in oculis sponsæ abscondita latebat, et tenuiter duntaxat per pupillas emicabat, hinc ait sponsus: *Quàm pulchra es amica, quàm pulchra? oculi tui columbarum, absque eo quod intrinsecus latet.* Quinta editio: *Et multitudine pulchritudinis tuæ;* Septuag. *Extra silentium tuum*, q. d. Pulchritudo tua me, omnesque intuentes rapit in tuî admirationem, ut quasi obstupescens fari nequeam, sed silere cogar, silensque tuum decorem intueri et admirari: plura enim supersunt, quæ in te laudari possint, sed eorum magnitudo silentio magis commendatur. In oculis enim tuis video latere mentem sapientem, virgineam, amore cœlesti ardentem, omni gratia et virtute cumulatam, angelicam, et divinam. Unde Philo Carpath. vertit: *Præter ea, quæ de te silentur, vel quæ intrinsecus latent.*

Nonnulli sic exponunt, q. d. Gratia in oculis tuis latens et abscondita tanta est, ut ipsa, te silente, silentium abrumpere, imo silentio suo loqui videatur, ac omnibus tuam modestiam, verecundiam, omnemque pulchritudinem eloqui et eructare. S. Ambros. vero lib. de instit. Virgin. c. 1. censet hîc in virgine commendari taciturnitatem, hæc enim ornat, augetque oculorum modestiam et verecundiam, quam prodit et perdit loquacitas, quæ meretricium aliquid sonat potius, quàm pudicum. Unde noster Sanchez putat hîc celebrari oculos sponsæ à naturali ipsorum modestia, quia nimirum liberi non sunt, aut vagi, quales esse solent curiosi et petulantes oculi, sed demissi et semiclausi, quales habent verecundæ et pudicæ, quos pætos appellat Porphyrion apud Horatium Satyr. 1. Hæc de sensu grammatico corticis litteræ, jam ad medullarem accedamus.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Quid oculi columbini Ecclesiæ significent exposui cap. 1. vers. 15. nunc exponendum τὸ *absque eo quod intrinsecus latet.* Dico ergo per illud significari interiorem gratiam et venustatem in mente latentem, quæ tenuiter per corpus et opera exteriora tralucet, et emicat. Unde primo, candor, verecundia, castitas, modestia, amabilitas exterior, quæ per oculos columbinos notatur, in Ecclesia et cœtu fidelium, manat ab interiori candore, verecundia, castitate, modestia, amabilitate, quæ longe major et pulchrior est exteriore: Quocirca. S. Gregor. sic explicat: *Valde honestum est quidquid in exterioribus operatur, quod simpliciter inter homines conversatur, quod ea, quæ videt, temporaliter concupiscere dedignatur, et si quid tamen in hoc mundo placet, post concupiscentias suas ire detestatur; sed vehementer pulchrius et honestius est, quod cordis desiderium illibatum retinere conatur, quod æternæ beatitudinis claritatem in mente retinet, erecta contemplatur, quod in his, quæ interius videt, suaviter requiescit, et mundatur.* Similia habet Nyssenus hom. 7. et Philo Carpath. qui juxta Septuag. Syrum, et Arabic. legens: *Præter silentium vel taciturnitatem tuam*, idipsum sic explicat: *Nam præter columbinam innocentiam et sinceritatem, alia quoque pulchritudo et species quædam interior ex taciturnitate huic sponsæ inesse significatur, sæpe multi piorum ore quidem tacent, corde vero clamant, unde Moysi tacenti dictum est: Quid ad me clamas?* Sic Apostolus

sæpe mentem internam, ejusque virtutes et sanctitatem vocat interiorem hominem, exteriorem vero vocat corpus, et externa corporis opera.

Quin et Lucianus dialogo *Imagines*, apposite eos, qui externam corporis pulchritudinem sectantur neglecta interna animæ, comparat templis Ægyptiorum, quæ exterius videbantur magnifica, ingredientibus autem intro Deum non alium, quàm simiam, felem, canem, vel hircum exhibebant. Denique, *quod interius latet* est gratia, quæ in mente latet, eamque mire exornat, adeo ut illam in oculis Dei speciosam et gratiosam efficiat, indeque nuncupatur gratia. Gratia autem hæc fide, spe, charitate, cæterisque virtutibus decoratur, atque aliis donis, et modis in variis varie ornatur, et expolitur.

Secundo, sponsa oculis columbinis intuetur sponsum Christum, diademate humanitatis et coronæ spineæ coronatum, sed majus et pulchrius est quod *interius latet*, puta interior fides, mentis acies, et contemplatio, quæ sub humanitate latentem intuetur divinitatem, eamque credit, ac toto corde amat, colit, et adorat. Hinc tres Anonymi apud Theodor. cum Septuag. legentes : *Extra taciturnitatem tuam*, sic exponunt, q. d. Anima ex creaturis contemplans creatorem, magis eum veneratur tacito silentio cogitans illum, illiusque attributa ab homine comprehendi non posse : *Columbæ*, inquiunt, *dicuntur oculi piæ animæ, quia per ipsos omnia, quæ creata sunt, refert ad laudem creatoris. Sic autem oculi spiritales sunt, præter ipsius animæ de Deo taciturnitatem ; hæc enim magis est spiritualis ; nam in Spiritu sancto id, quod omnem cognitionem superat, cognoscit de Deo, nempe quod nequeat comprehendi.*

Huc accedit S. Ambros. lib. de Instit. Virgin. cap. 1 : *Oculi tui columbæ*, inquit, *extra taciturnitatem tuam, eo quod toto spiritalis et simplex, sicut columba (in cujus specie visus est à Joanne descendere Spiritus sanctus) spiritalia videat, et noverit ea quæ viderit, tacere mysteria. Non enim mediocris virtus, tacere,* Eccles. 3. 7. *Est enim et tempus tacendi, sicut tempus loquendi, sicut et scriptum est, Dominus dat mihi linguam eruditionis, ut sciam quando oporteat dicere sermonem. Virginitatis itaque dos quædam est verecundia, quæ commendatur silentio.*

Porro hæc omnia quibusvis fidelibus conveniunt, sed maxime Prophetis, qui quasi oculi Ecclesiæ prævident et præmonent futura, ideoque *Videntes* nuncupantur ; ac Episcopis, ait Hortolanus, pastoribus et prælatis, qui pariter sunt oculi, id est, speculatores et inspectores Ecclesiæ, ut quasi pastores illam à lupis tueantur, ac de pabulo cæterisque necessariis et utilibus illi prospiciant.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Columbarum oculi sunt admodum lucidi, et innato quodam splendore perspicui; sunt etiam simplices, qui non torve aut malitiose, sed sincere in res objectas intendunt. His oculi animæ perfectæ sunt similes, nam et sapientia lucent, qua rerum temporalium vilitatem agnoscant ; et amabili sinceritate donati sunt, qua eisdem rebus tamquam abjectis non hæreant ; sed per eas ad Deum, in quo quasi in propria mansione conquiescunt, transeant.

Oculi columbini ergo notant rectitudinem operis et operationis : τὸ *quod interius latet*, notat rectitudinem intentionis : hæc interior est et mentalis, cum opus sit exterius et corporale. Rursum si per oculos columbinos accipias rectitudinem intentionis, uti dixi, cap. 1. 15, per τὸ *quod latet interius* accipe charitatem, purumque Dei amorem, qui est quasi anima rectæ intentionis, illam spiritualiter animans et vivificans, ac velut deificans ; si enim v. g. des pauperi eleemosinam ex intentione misericordiæ, nisi interius eidem jungas intentionem charitatis, quod scilicet velis illam dare ex puro Dei amore, opus eleemosynæ magno decore, magna gratia et merito destituitur. Quocirca S. August. serm. de Laudibus charitatis : *Ille*, ait, *tenet et quod latet, et quod patet in divinis sermonibus, qui charitatem tenet in moribus.* Hujus rei symbolum sunt oculi columbini, per quos tralucet internus in comparem amor. Unde græce περιστερα, id est, columba dicta, est, απο του περισσως ερᾶν, id est, quod nimis amori indulgeat, uti docet Apollidorus lib. de Diis, et Lexicographi. Nam ut ait Aristot. lib. 6, de Hist. anim. cap. 4 : *Columbæ pariunt decies in anno, nonnullæ etiam undecies : Ægyptiæ vero et duodecies. Coeunt intra annum columbæ, quippe quæ semestres nosse incipiant venerem, palumbes et turtures etiam trimestres coire, fœtificareque aliqui referunt, argumento, quod larga eorum copia est.* Sicut ergo columba non nisi comparem suum amat, illique totum amorem impendit. Sic anima sancta uni intendit Deo, illique totum suum amorem resignat et tradit : nil enim aliud cupit, quàm uni Deo summe placere ; atque hic est præstantissimus omnium virtutum actus, nec altius mens humana assurgere potest. Ita Justus Orgelit. et Aponius, qui per oculos columbæ accipiens prælatos : hi, inquit, exinde gloriosiores sunt, quod quidquid agunt intrinsecus, Deo exhibent, laudem hominum fugientes et inanem gloriam, ideoque additur *absque eo quod intrinsecus latet.*

Rursum τὸ *quod intrinsecus latet* notat meditationem et contemplationem, quæ eo in anima sancta major est et pulchrior, Deoque gratior, quo magis velo sensuum tegitur et obducitur. Quo enim quis magis claudit oculos, aures, linguam, etc., eo altius ad Deum mentem orando, et contemplando sustollit, illamque intime cum Deo unit ; unde ab eo mira lumina et sensa, ac quælibet charismata haurit, quæ sensate explicans Richard. de S. Victore : *Illa enim*, inquit, *quæ cum Christo secrete in cubili cordis versas, quis foris exponere queat ? illam confabulationem mutuam, ausam loquendi ad eum, consolationem ab eo acceptam sive revelationem, unitatem animorum, concordiam voluptatum, amorem mutuum, zelum justitiæ et animarum, desiderium visionis et fruitionis Dei, peregrinationis tædium, dissolvendi cupiditatem quis foris intelligat, vel exprimat verbis ? nunc aperitur animæ talis sensus, ut intelligat scripturas ; nunc de occultis sive dubiis instruitur ; nunc ita unitur Deo, ut unus spiritus efficiatur cum eo ; nunc ita absorbetur à spiritu, ut in carne commorari se non recolat ; nunc aliqua arcana divinæ aspirationis cognoscit, quæ prius non agnoscebat.* Subjicit deinde id quod summum et præs-

tantissimum est : *Nunc autem ita jungitur Deo, et junctum sibi Deum sentit, et omnem voluntatem suam ita in Deum transfert, ut Dei voluntatem, vel intelligat vel ad suam hanc inflectat. Ex ea enim puritate cordis qua Dei voluntati in omnibus concordat, etiam hanc intelligit eamque ad suum placitum flectere digna fit. Nunc ita Deum per amorem sibi jungit et attrahit, ut quasi solam hunc habere credat; nunc in eum ita dilatatur et transit, ut in eo per charitatem omnem hominem comprehendat, omnesque lumine, quo illustratur, videat, et omnibus (quia una et simili charitate) compatiatur et condescendat.*

Huc facit versio Chaldæi, qui per oculos columbæ accipiens Moysem, Prophetas et Doctores, quos Deus interne illuminat, sic vertit: *Et in illo die obtulit rex Salomon mille holocausta super altare, et suscepta est cum beneplacito oblatio ejus coram Domino, irruit vox de cœlo et sic ait : quàm pulcher es, cœtus Israel, et quàm pulchri sunt principes Congregationis, et sapientes habitatores in Concilio, quia ipsi semper illuminant populum domus Israel, et similes sunt pullis filiis columbæ.*

Anagogice S. Gregor. lib. 9. Mor. cap. 6. per τὸ *quod interius latet*, accipit præmium cœlestis gloriæ *quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit*; 1. Corinth. 2. 9 : *Ejus oculi*, inquit, *columbarum vocantur, quia magna luce irradiant, quia magnorum signorum miraculis coruscant. At illud de internis miraculum est mirabilius, quod videri non potest, de quo subditur, absque eo quod intrinsecus latet. Magna quippe gloria est aperti operis, sed longe incomparabilis occultæ retributionis.* Hoc est, quod ait Apostolus : *Vita vestra est abscondita cum Christo in Deo, cum Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria.* Coloss. 3. 3. Vide ibi dicta. Empedocles rogatus, *cur viveret?* Respondit :

—— Ut astra
Aspiciam; cœlum subtrahe, nullus ero.

Fidelis dicat : Vivo, ut cœlum obtineam, in eoque Deum videam, et videndo omne bonum in eo possideam.

TERTIUS SENSUS
PRINCIPALIS.
De Christo et B. Virgine.

Rupertus per septem dotes columbæ accipiens septem dona Spiritus Sancti infusa B. Virgini, per τὸ *quod intrinsecus latet* accipit interna et ineffabilia lumina ac charismata eidem collata, quæ solus Deus videt. Si enim Paulus, inquit, *dixit raptum se fuisse in paradisum, sive usque ad tertium cœlum, ita ut nesciat sive in corpore, sive extra corpus raptus fuerit, et audisse arcana verba, quæ non licet homini loqui; quanto magis tu, regina cœlorum, persæpe cœlestibus interfuisti, quippe quàm et circumsteterunt obstetricum vice gloriam Deo concinentes Angeli, et inter hæc didicisti, vel assecuta es aliquid quod latet et latere non debet?* Igitur sentit Rupertus B. Virginem raptam esse in tertium cœlum, et vidisse arcana mysteria, quæ non licet homini loqui perfectius et excellentius, quàm Paulus. Quocirca B. Virginem subinde vidisse divinam filii sui essentiam, uti vident Beati in cœlo, præsertim in die incarnationis, nativitatis, et resurrectionis Christi, multi probabiliter opinantur, uti S. Antonin. Dionys. Carthus. Gerson. Cassalius, Medina, et alii, quos citat et sequitur Franc. Suarez 3. part. q. 87. artic. 4. disp. 19. sect. 4. et Gabriel Vasquez 1. part. disp. 55 et 56, ubi hanc Dei visionem soli B. Virgini concedit, cæteris omnibus Sanctis in hac Vita, etiam S. Paulo et Moysi adimit.

Rursum τὸ *quod intrinsecus latet*, fuit interna et ineffabilis B. Virginis humilitas, virginitas, charitas, quæ externo modestiæ, simplicitatis, et paupertatis velo tecta, acrius coram Deo effulgurabat. Hoc enim Verbum ex sede Patris ad se attraxit, ut in se et ex se caro fieret.

VERS. 1 : CAPILLI TUI SICUT GREGES CAPRARUM, QUÆ ASCENDERUNT DE MONTE GALAAD.

Sumit comparationem à capris more Bucolico, quia sponsus hìc inducitur ut pastor, sponsa ut pastrix. Jam sponsam mire exornat cæsaries sive capilli, in iisque tria spectantur : primo, longitudo simul et multitudo, sive copia et densitas; secundo, nitor et compositio, ut scilicet decore sint pexi et discriminati; tertio, color, ut sint flavi vel fulvi, ideoque splendidi, aureique coloris. Unde Virgil. lib. 4. de Didone :

—— Nondum illi flavum Proserpina crinem,
Abstulerat.

Et Catullus in Epithal. Juliæ : *Aureas quatiunt comas.* Ita Messalina uxor Claudii Imperatoris cum procos alliceret nigris capillis suis, per fucum flavos superinducebat, teste Juvenal. Satyr. 6. Hinc et Horatius, lib. 1. Carm. Ode 5.

Cui flavam religas comam.

Et Virgil. 8. Æneid.

Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis.

Ovid. 15. Metam.

Electro similes faciunt, auroque capillos.

Claudianus lib. 3. de raptu Proserp.

—— Fulvoque nitet coma gratior auro.

Martialis :

Quæ crine vicit Betici gregis vellus.

Betis enim fluvius in Hispania capris et ovibus fulvum dat colorem, uti res ipsa loquitur. Homerus priscis illis Heroibus, Menelao, Spartano, Meleagro, et Achilli flavam, sive auream cæsariem assignat. Antonius Verus Imperator, ait Capitolin. dicitur *tantam habuisse curam flavescentium capillorum, ut capiti auri ramenta aspergeret, quo magis coma illuminata flavesceret.* Medici tradunt eos, qui flavo sunt capillo valde bono esse temperamento. Hinc sicut David et Salomon; sic et Christus sub flavo fuit capillo, inquit Nicephorus, lib. 1. cap. ultimo.

Tales erant capilli caprarum in Galaad. Galaad enim mons est pinguis et fertilis, imo resinæ, stactes et aromatum ferax; quare ibi pascentes capreæ densos, nitidos et flavos, vel fulvos villos induebant; præsertim, quia ex affrictu arborum, stillantem ex eis resinam et liquorem flavum ac pinguem, caprarum vellera imbibebant. Argumento est, quod 1. Reg. 19. 16. Michol, ut Davidem, cujus coma erat rufa, ementito ejus simulacro tegeret, et à cæde quæ-

rentium liberaret, simulacrum pilis caprarum quasi rufis vestivit. Tonsiles quoque fuisse, ideoque pexos et nitidos caprarum pilos, liquet, nam ex eis detonsis facta sunt saga, id est, operimenta tabernaculi, juxta illud Exodi 36. 14 : *Saga undecim de pilis caprarum, ad operiendum tectum tabernaculi.* Ita Luysius Legion. Sanchez et alii. Unde pro *quæ ascenderunt*, Hebr. est שֶׁגָּלְשׁוּ *sceggalescu*, quod R. David vertit : *Quæ defricuerunt*, vel *deterserunt*, aut *depilarunt*; se inter arbusta sylvæ, et effectæ sunt pulchræ. Marinus et alii : *Quæ glabræ, politæ, leves et tersæ sunt*; non strigosæ, quales sunt capreæ vel oves bene pastæ; unde à גלש *galasch*, per methathesin derivant שלג *sceleg*, id est, nix, quod nix, cum in terram decidit, polita sit, levis et tersa. S. Hieron. cap. 6. 3. vertit : *Quæ apparuerunt*; Septuag. *quæ revelata sunt.* R. Jona, *quæ manicaverunt*, id est, mane apparuerunt, nam cum montis Galaad culmina primo solis splendore illustrentur, collucent tunc caprarum pili nitidi, et ex aromate allito flavescentes. Tigurina : *Quæ glabrum depascendo reddiderunt montem Galaad*; Vatablus : *Quæ aspiciunt in monte Galaad*, id est, quæ proponunt se spectandas, vel spectantur, aut cernuntur, q. d. Capillus te ornat, ut grex caprarum adornat montem Galaad, à quo si descenderint, videtur mons glaber, ac si esset decalvatus. To ergo *ascenderunt*, non certum scandendi situm, (tam enim oves pascentes in monte descendunt, quàm ascendunt) sed existentiam dumtaxat, et præsentiam significat, idemque est, quod *extiterunt*, vel *apparuerunt.* R. Abraham : *Quæ prominent et spectantur.* Maluit tamen dicere *ascenderunt*, quia capreæ solent pascendo scandere montes usque ad cacumen, ibique degere et commorari, idque acervatim et ordinate. Delrio *ascenderunt* exponit *recesserunt.* Sic enim hebr. עלה id est, *ascendit*, noster vertit *recessit* 2. Reg. 2. v. 27. et 4. Reg. 12. vers. 18.

Alludit ad Jacob, qui fugiens Laban socerum suum cum capris et pecoribus, æque ac Rachele et Lia uxoribus, eorumque filiis montem hunc conscendit; ibique fœdus pangens cum Laban, in ejusque testimonium congerens acervum lapidum, idcirco eum vocavit *Galaad*, id est, *acervum testimonii*, dicens : *Tumulus iste erit testis inter me et te hodie.* Gen. 31. 48. Unde Chald. vertit : *Et etiam reliqui filii congregationis tuæ, et populus terræ sunt justi; sicut filii Jacob, qui collegerunt lapides, et fecerunt acervum in monte Galaad.*

Tales quoque fuisse capillos sponsæ, scilicet longos sive promissos, densos, nitidos, lucentes, ordinatos, pexos, compositos, ac flavos vel fulvos, liquet ex cap. 7. 5, ubi comparantur regiæ purpuræ : Et ex v. 9. hujus capitis, ubi ait sponsus sponsæ : *Vulnerasti cor meum in uno oculorum tuorum, et in uno crine colli tui.*

Adde capillos sponsæ præcise et immediate hic non comparari capillis caprarum, sed ipsi gregi caprarum, mediante tamen grege, comparantur ejus capillis, quia grex non nisi capillatus apparet, q. d. Sicut capreæ gregatim turmatimque pascentes in Galaad, deorsum aspicientibus longum quoddam vellerum villorumque capillitium repræsentant, illudque perpulchrum et splendidum, tum quia solis repercussu fulvum videtur et aureum, tum quia capreæ bene pastæ ex herbis pretiosis Galaad, ac aquis crebro lotæ nitent et fulgent : sic quoque sponsæ coma longa est et promissa, æque ac nitida et fulgida.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Capilli Ecclesiæ sunt infirmi, simplices, rudes, pauperes et abjectæ sortis fideles, puta minuta et plurima plebs Christiana; hi enim ornant Ecclesiam : primo, sua multitudine et densitate : secundo, suo nitore, æqualitate, connexione et ordine; tertio, suo colore, quia per fidem, spem et charitatem flavi sunt et fulvi, id est, ignei aureique quasi coloris et decoris. Unde de primis Christianis dicitur : *Multitudinis credentium erat cor unum et anima una.* Actor. 4. Ita Justus Orgelitan. et Philo Carpath. Audi S. Gregorium : *Capilli sponsæ sicut grex caprarum esse dicitur; quia populi Ecclesiæ dum præcepta legis ruminantes cælestia fide contemplantur, munda sunt animalia et in altis pascuntur. Galaad autem acervus testimonii interpretatur. Quid autem per acervum testimonii, nisi multitudinem martyrum intelligimus? Qui dum fidem Christi insuperabiliter tenuerunt, eos testimonium veritati etiam per mortem suam perhibuisse scimus. Grex itaque iste caprarum de monte Galaad ascendit, quia populus Ecclesiæ eo magis fide se ad æterna suspendit, quo fortius sanctos martyres eidem fidei testimonium perhibuisse scivit.* Eadem pene ad verbum habet Philo : quare ex S. Gregorio, cujus stylum redolent, in Philonem transcripta videntur.

Addit Nyssenus homil. 7. capillis notari verecundiam et pudicitiam fidelium; capilli enim feminæ pro velamento pudoris à natura dati sunt. Porro capræ, quia olidæ, notant justos ex Gentibus idololatris conversos, ait Eucherius de Spirit. formulis, cap. 5. Sicut enim capræ aquis, sic Gentes Baptismo et Pœnitentia eluuntur et nitescunt.

Aponius vero per capillos accipit divites, sed pios et religiosos : *Qui*, inquit, *delicatis tegminibus contecti auro gemmisque resplendent, fragrantissimis pulveribus aromatum sparguntur, delibuti unguento, servulorum ministerio stipati, lumine rectæ fidei suæ et misericordiæ decorati, totum Ecclesiæ corpus exornant. Hi enim propter quod in rebus corporalibus jucundantur, et Apostolicam philosophiam gravitate sequi non possunt, caprarum gregibus comparantur.*

Ex adverso Gregor. Nyssenus hom. 7. Justus Orgelitan. et Anselmus hic, ac S. Ambrosius, Paulinus et Eucherius mox citandi, per capillos accipiunt viros perfectioni studentes, quales sunt religiosi. Id quoque aptum est, quia religiosi humilitatem et paupertatem profitentur, ac externa specie et habitu mundanis exiles videntur, viles et abjecti, dicuntque cum Psalte : *Elegi abjectus esse in domo Dei magis quàm habitare in tabernaculis peccatorum*, Psalm. 83. 11. Omnem enim mundi gloriam, opes et pompam calcant, mentemque defigunt in cœlo. Causam aliam potiorem jam subjungo.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Cassiodorus, Beda, Richardus de S. Victore, Rupert. et tres Anonymi apud Theodoret. multique interpretes per capillos pulchros accipiunt sanctas cogitationes : primo, quia sicut illi à capite, puta à vaporibus, fumisque calidis è capite ascendentibus : sic hæ à corde, quod instar capitis est, et à cordis calore, id est amore et affectu promanant, aiunt tres Anonymi apud Theodoret. ; secundo, quia eædem cor et mentem ornant non secus ac capilli caput, arborem frondes, et solem radii, qui ab eo oriuntur; tertio, capilli illi flavi et fulvi, aurei, igneique sunt; sic cogitationes hæ cœlestes immissæ à Spiritu Sancto, igne charitatis mentem inflammant : cogitationes enim mentis excitant similes sibi affectus in appetitu ; unde quales sunt hominis cogitationes crebro recurrentes, tales sunt pariter ejus amores et affectus ; hoc enim quisque amat, quod sæpe cogitat, menteque revolvit ; quarto, sicut capilli hi multi, densi, pexi, ordinati et compositi sunt, sic et sanctæ cogitationes ; nam à spiritu recte ordinantur, densantur et componuntur, quia in Deum et Christum diriguntur et ordinantur ; quinto, Capilli hi sunt caprarum, quæ ascendunt de Galaad, sic cogitationes sanctæ sunt piorum, qui ascensiones in corde suo disponunt, ac de virtute eunt in virtutem, donec videant Deum Deorum in Sion, ut ait Psaltes, Psalm. 83. Ideoque quotidie altius in cœlum ad Deum conscendunt. Ita Cassiodor. Galaad, id est, acervus testimonii notat S. Scripturam, ait Justus Orgelit. ac dicta facta, et scripta SS. Prophetarum et Apostolorum, ait Philo Carpath. ipsiusque Christi ; hisce enim aluntur et accenduntur sanctæ cogitationes. Quocirca multi per Galaad intelligunt Christum, utpote in quem omnia sanctorum tam veteris, quàm novi testamenti oracula et testimonia conspirant. Christus enim sua doctrina, exemplo, inspiratione et gratia producit in qualibet anima sancta hasce sanctas de se cogitationes, ac per eas similitudinem et characterem sui ipsius in anima efformat, et quasi sigillo impresso exprimit, juxta illud cap. 8 : *Pone me ut signaculum super cor tuum.* Audi S. Paulinum Epist. 4. ad Severum : *In hisce sacram imaginis suæ percussit monetam, imprimens cordibus et linguis eorum veritatis suæ verbum, eosdemque ipsos statuens nummularios, ut secundum suam formam probabiles Domino cuderent nummos, et, abolita de nobis figura Cæsaris, vivam regis æterni numisma signarent, ut spiritu redemptionis inscripti, cervice jam à jugo libera et salutis titulo præmunita fronte, caneremus : signatum est super nos lumen vultus tui, Domine.* Hæ igitur cogitationes, quæ Christum olent, et à Christi vulneribus tinctæ, et quasi à Christi corde prognatæ sunt, Christi ideam in anima sancta imprimunt, ideoque illam ipsi simillimam et gratissimam efficiunt. Talis ergo anima, ait Richard. Victor. testimonium habet, quod in ea Christus maneat, quia ab illo ascensum harum cogitationum et meditationem habet.

Rursum in Galaad nascebatur resina, et pharmaca efficacia ad quoslibet morbos corporis curandos : Sic et à Christo promanat resina pœnitentiæ et gratiæ, quæ omnes animi plagas et ægritudines sanat, juxta illud Jerem. 8. 22 : *Numquid resina non est in Galaad? aut medicus non est ibi? quare igitur obducta non est cicatrix filiæ populi mei?* Unde Theodor. per capillos intelligit pœnitentes. Chaldæus vero Jeremiæ locum ita vertit : *Desiderabam doctrinam Eliæ Prophetæ, qui fuit de Galaad, cujus verba erant medicina.* Elias enim datus fuit à Deo Galaaditis, ut eorum idololatriam, rapinas, cædes, aliaque scelera corrigeret, uti et fecit per se et suos discipulos, quos quasi religiosos instituit, passimque eorum cœtus et collegia propagavit, qui proinde in Scriptura vocantur filii Prophetarum, Eliæ scilicet et Elisei. Elias ergo primus videtur monachorum institutor, tum alibi, tum in monte Carmelo, ubi frequentius degebat. Unde ab eo religiosi Carmelitæ nomen acceperunt, seseque Eliæ discipulos et sequaces profitentur. Insuper sicut lanæ caprarum inter frutices Galaad pascentium elegantiores apparent, eo quod herbis et frondibus implexæ cum ipsis unum quid conflare videantur : sic cogitationes hæ conjunctæ dictis factisque Christi, Apostolorum et Prophetarum pulchriores apparent, quia illis commistæ, cum iis quasi in unum coalescere videntur. Hinc multi per capillos accipiunt viros sanctos perfectionis studiosos, ac contemplationi deditos. Nyssen. hom. 7. Justus, S. Anselm. Rupertus hîc, ac S. Ambros. mox citandus, et S. Paulin. epistol. 4. ad Severum : *Studeamus*, inquit, *illis adornari capillis, quos Deus numerabiles habet, sicut et ipse dicit ; sed et capilli capitis vestri omnes numerati sunt. Cujus vero ille capillos magis numerare dignetur, quàm ejus, cujus ipse verticis caput est? de quo dicitur : Caput ejus ut aurum Paz, quo nomine probabilius aliquod et purius aurum significari puto, sicut illud de terra Evilath. Hoc enim aurum forma sanctorum est, qui in capite corporis ut lumina micant, et sunt aurum ignitum Deo.* Et post nonnulla : *Summa igitur ope enitamur ita nos comparare, ut divini capitis (quod nobis per gratiam Dei Christus est) crines et aurum esse mereamur: Et ipso enim capite pullulat illa cæsaries, de qua scriptum est : Capillatura ejus ut greges caprarum.*

Religiosi ergo sunt capilli, qui caput Ecclesiæ ornant, tegunt et muniunt : hos enim figurabant Nazaræi prisci, quorum religio erat comam alere, et vinum non bibere. Num. 6. 9. Unde Nazianz. Orat. 20. in laudem S. Basilii, religiosos vocat Nazaræos, æque ac S. Thom. 2. 2. q. 36. a. 6. Audi Origen. hom. 6. in Levit. *Nazaræi non abscindunt capillum, quia justi quidquid faciunt prosperabuntur, et folia eorum non decidant. Hinc et discipulorum Domini etiam capitis numerati esse dicuntur, hoc est, omnes actus, omnes sermones, omnes cogitationes eorum servantur apud Deum, quia justa, quia sancta sunt.* Nazaræus igitur id est, religiosus alat comam capitis, id est, mentem non habeat nudam, sed divinis cogitationibus et scientia comptam ; sicut enim capilli è capite oriuntur, sic cogitationes sanctæ è mente sancta germinant, quibus homo sanctior efficitur : hasce autem fovent et nutriunt religiosi, quorum opus est non nisi cœlestia cogitare, loqui et operari. Hisce competit illud Thren. 4. 7 : *Candidiores Nazaræi ejus nive, nitidiores lacte, rubicundiores ebore antiquo, sapphiro pulchriores.* Vide ibi dicta. Talis fuit Sam-

son hominum fortissimus, cujus fortitudo consistebat in capillis suis Nazaræatus: *Ferrum*, ait ipse suæ Dalilæ, *numquam ascendit super caput meum, quia Nazaræus, id est, consecratus Deo sum ab utero matris meæ: si rasum fuerit caput meum, recedet à me fortitudo mea et deficiam, eroque sicut cæteri hominum.* Judic. 16. vers. 17.

Rursum capilli notant dotes religiosorum, id est humilitatem. Capilli enim sunt viles et exiles, sic religio est status et professio humilitatis; quo quis ergo humilior est, eo et religiosior; secundo, sicut capræ villosæ scandunt summa montium cacumina, sic religiosi est conscendere cœlestia, et cum deipara in montana virtutum assidue conscendere. Ita Eucherius de spiritali form. cap. 5. Sicut capræ, inquit, in alto pastum quærunt, sic sancti in supernis pastum desiderant, juxta illud: *Nostra conversatio in cœlis est.* Philipp. cap. 3. sic et S. Ambr. cujus verba mox recitabo; tertio, sicut capilli densi, nexi et composi sunt, sic in religione summa debet esse religiosorum unio, subordinatio et compositio; quarto, sicut capilli intime inhærent capiti, sic religiosi Christo; quinto, sicut capilli singuli tenues sunt et infirmi, sed juncti et plexi funiculum efficiunt fortissimum, sic religiosi singuli per se invalidi sunt, sed amoris unione conjuncti aciem efficiunt invictam et robustissimam, juxta illud: *Funiculus triplex difficile rumpitur.* Eccles. c. 4; sexto, sicut capilli insensibiles sunt, quia vita et sensu carent, ait Nyssenus homil. 7. sic et religiosi, qui mortificaverunt suos affectus, ac velut mundo mortui, terrenis negotiis non implicantur, ait Theod. quasi insensiles videntur, ideoque quasi non sentiunt injurias, calumnias, afflictiones et ærumnas hujus vitæ, quia, in terris quasi defuncti, vivunt in cœlis; juxta illud Coloss. cap. 3: *Mortui estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.* Talis fuit Elias, qui separatus à turba in monte Galaad vitam agebat cœlestem, ibique religiosorum examina, quæ instar capillorum ex uno capite derivabantur, et cacumen Galaad montis occupabant, illudque velut involitantes comæ ornabant, instituit; ideoque terribilis erat regi Achab, Jezabeli, et Pseudoprophetis. 3. Reg. 18. et seq. Unde Rupertus: *Et recte*, inquit, *dicuntur apparuisse, quia institutor illorum Elias, sic repente introducitur, ut antea nusquam Scriptura meminerit, quis, vel unde fuerit progenitus.* Audi S. Ambrosium pleraque ex jam dictis eleganter et acute perstringentem serm. 16. in psalm. 118, sic enim legit: *Capillamentum tuum ut grex caprarum, quæ revelatæ sunt à monte Galaad;* sicque explicat: *Vides quod in altis grex iste pascitur, audax in monte. Itaque ubi aliis præcipitia, ibi capris nullum periculum; ubi aliis periculum, ibi gregis hujus alimentum, ibi cibus dulcior, ibi fructus electior; spectantur à pastoribus suis dumosa de rupe pendentes, ubi luporum incursus esse non possunt, ubi fœcundæ arbores fructum integrum subministrant. Cernere licet uberi lacte distentas, super teneram sobolem materna pietate sollicitas. Ideo elegit eas spiritus Sanctus, quibus cœtum venerabilis Ecclesia compararet. Et ut mystice audias: Capillamentum, verbi est altitudo, et eminentia quædam justorum animarum, quoniam sensus sapientis in capite ejus.* Causam illico subjicit: *In altitudine enim cogitationis humanæ certum est esse sapientiam; et quemadmodum tondentur capræ, ut superflua deponant; ita etiam tonsarum animarum gregem, hoc est, multarum animarum virtutes habet sancta Ecclesia, in quo grege nihil possit insensibile reperire, nihil superfluum; quoniam fides sapientes fecit; spiritalis gratia ab omni superfluorum labe mundavit. Merito igitur revelatæ sunt animæ justorum, et revelatæ à monte Galaad, hoc est à transmigratione testimonii, eo quod à Synagoga ad Ecclesiam testimonium cœleste migravit. In hoc itaque monte nascitur thymiama, resina et cæteri odores, quos negotiatores illi Ismaelitæ, ut habes in primo libro testamenti veteris, deferebant. Hos odores habet Ecclesia, quos mercatores ex Gentibus congregati fide et devotione vexerunt.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beatæ Virginis capilli, id est cogitatus omnes pulchri erant, sancti recte connexi et ordinati, quia in caput, id est, in Christum dirigebantur. Rursum, sicut Elias fugiens Jezabelem abiit in solitudinem et montem Galaad, juxta illud Hebræor. 11. v. 37: *Circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti, quibus dignus non erat mundus, in solitudinibus errantes, in montibus et speluncis et in cavernis terræ.* Sic B. Virgo magnas ob Christum persecutiones, afflictiones et ærumnas passa est, ac longum in cogitationibus suis, præscia futuræ passionis Filii sui, pertulit martyrium, inquit Rupert. ac Judæorum turbas fugiens, sola quasi turtur cum Deo et Christo suo degebat in Galaad, id est in acervo testimonii, quem sibi ex S. Scriptura et Prophetarum de Christo oraculis collegerat. Unde ex monte hoc assidue cælum et cœlestia spectabat.

Denique Nicephorus B. Virgini flavos pulchrosque tribuit capillos; sic enim ait lib. 2. Hist. cap. 23: *Colore fuit triticum referente, capillo flavo, oculis acribus subflavas, et tanquam oleæ colore pupillas in eis habens;* ac mox: *In rebus ejus omnibus multa divinitus inerat gratia.* Idem, lib. 1. cap. 40. formam Christi depingens, illam matri persimilem fuisse tradit: *Egregio*, inquit, *vividoque vultu fuit. Corporis statura ad palmos prorsus septem. Cæsariem habuit subflavam, etc. Ex oculis subflavescentibus mirifica prominebat gratia, acres ii erant, et nasus longior; barbæ capillus flavus, nec admodum dimissus; capitis porro capillos tulit prolixiores. Novacula enim in caput ejus non ascendit, neque manus aliqua hominis præterquam matris, in tenera duntaxat ætate ejus. Persimilis denique per omnia fuit divinæ et immaculatæ suæ genitrici.*

Vers. 2: Dentes tui sicut greges tonsarum, quæ ascenderunt de lavacro, omnes gemellis fœtibus, et sterilis non est inter eas.

Dentes tui sicut greges tonsarum (Vatablus, *sicut grex concinne tonsarum*, scilicet ovium) quæ ascenderunt de lavacro, omnes gemellis, fœtibus, et sterilis non est inter eas.] Vatabl. *Universæ gemellos pariunt, nec est inter eas effœta.* Hebr. est in singulari: *Sicut grex tonsarum;* unde Agathius in Vulgata legendum censet: *Sicut gregis tonsarum.* Sicque ex Hebræo verti potest, sicque Vulgatam exponunt per an-

tiptosin Hortolanus et Titelman. qui censent hic comparari dentes sponsæ dentibus gregis ovium tonsarum, quod sicut oves recens tonsæ et lotæ ob frigus majorem habent appetitum, atque acutiores dentes habere videntur, quibus ardentius herbas carpunt devorantque, præsertim, quia non tantum se, sed et fœtus gemellos, quos pepererunt alere, iisque lac suum præbere debent; sic quoque sponsa stomachum dentesque habeat acutos et validos ad manducandum, quo significatur eam corpore esse sanam et robustam, valentemque ad gemellos, id est, plures proles generandum, eosque lacte doctrinæ suæ nutriendum. Est metalepsis : ex validis enim dentibus intelligitur validus stomachus et appetitus, ex hoc valida natura, ex hac validæ vires ad filios gignendum, alendumque. Hic sensus valde videtur planus et appositus, optimeque connectit τὸ *omnes gemellis fœtibus* cum dentibus sponsæ, quod scilicet tam acuti et validi sint in pascendo, ut tam sponsam, quàm ejus gemellos fœtus manducando sustentent, et robustos reddant, quod optime convenit prædicatoribus, qui per dentes hìc repræsentantur. Hoc ergo sensu accipienda videtur Vulgata, vel per antiptosin : ut Τὸ *sicut greges* accipiatur pro *sicut gregum*, vel potius ut subaudiatur τὸ *habeat*, q. d. Dentes tui tales sunt, ô sponsa, sicut, vel quales habent greges tonsarum, greges ovium intellige, velut S. Ambros. ser. 16. in psal. 118. caprarum harum enim dentes acuti sunt, et in suo genere belli, non bellissimi. Porro dentium meminit; tum quia dentium nitor, ordo et pulchritudo multum facit ad elegantiam personæ, tum quia ut ait Nyssen. hom. 7. per dentium decorem innuitur suavis oris risus; per hunc enim diductis labiis dentium decor aperitur et ostenditur. Denique viris dentes sunt num. 32. è quibus primi quatuor tomici, totidemque eis vicini canini; acuti cibum secant, et bonum à malo secernunt, medii, sive maxillares cibum conficiunt; ultimi sive molares eumdem molunt et plane comminuunt. Ita Plinius lib. 7. cap. 16. qui et addit : *Dentes flammis invicti, cavantur tabe pituitæ. Aliqui vice dentium, continuo osse gignuntur.*

Verum quia Codices omnes Vulgatæ, æque ac Septuag. legunt in nominativo plurali : *Sicut greges tonsarum*, ac passim alii explicant in nominativo, ego quoque similem explicationem subtexam. Dentes ergo sponsæ comparantur gregibus ovium tonsarum in copia, ordine, æqualitate, candore, integritate, connexione, quia scilicet multi sunt, ordinati, æquales, candidi, integri et connexi, sicut greges ovium tonsarum; tonsæ enim ob frigus sese uniunt et constipant, ut totus grex unum quid, idque exiguum esse videatur. Nam primo, τὸ *sicut greges* notat copiam et ordinem dentium; sicut enim in grege multæ sunt oves, illæque ordinatæ, sic in ore multi sunt dentes, puta 32. iique recte dispositi et ordinati. Sicut ergo est grex ovium, sic est et grex dentium; secundo, τὸ *tonsarum* notat dentium æqualitatem et constipationem; oves enim tonsæ villos non habent excedentes, sed æque detonsos; sic dens unus non est longior altero, sed omnes pares sunt et quasi ad libellam secti. Rursum oves tonsæ ob frigus sese densant; sic et dentes densi sunt et constipati; tertio, τὸ *quæ ascenderunt de lavacro* notat dentium nitorem et candorem; quarto, τὸ *omnes gemellis fœtibus*, notat eorum integritatem et plenitudinem, de quo mox plura.

QUÆ ASCENDERUNT DE LAVACRO.

Solent enim oves dum tonsæ sunt lavari, tum ut niteant magis, tum ut sudor, vapores et sordes cuti adhærentes eluantur, ne scabiem aut scabrum quid generent; illotus enim sudor corpori adhærescens scabiem gignit. Ita Columella, de re rustica lib. 7. cap. 4. Simili modo sponsa dentes sæpe eluit, ideoque eos habet magis tersos et nitidos, non sordidos, immundos, vel scabros. Rursum sicut oves lotæ frigent, ideoque in unum coeunt seseque constipant, ut mutuo calore foveantur; sic quoque dentes sponsæ frequentes sunt, densi et constipati, non rari, non cavi, nec inter eos quid est spatii vacui.

Pro *gemellis fœtibus* hebr. est מתאימות *matimoth*, quod Aben Ezra vertit passive *gemellæ*, q. d. Sicut oves gemellæ, puta eodem partu genitæ, sibi mutuo similes et æquales sunt; sic et dentes sponsæ. Verum *matimoth* est participium, sed activum conjugationis *Hiphil*, ideoque active vertendum *gemellizantes*, id est, *gemellos fœtus edentes*, uti vertit Noster et Septuag. Porro pejus R. Salomon legit מתומות *methomoth*; vertitque *integræ et impollutæ*; nam legendum est *matimoth*, id est, *geminantes fœtus*.

Pro *sterilis* hebr. est שכלה *scaccula*, id est, *orba*, quæ scilicet suo fœtu privata est, quæ scilicet prolem quam habuit, per mortem vel rapinam amisit; sterilis vero est infœcunda, quæ prolem non peperit. Perperam R. Salomon vertit : *Et macula non est in eis*. Sic mandibula dicitur sterilis, quæ dentem non producit; orba vero, quæ dentem quem produxit, amisit, sive is putridus, vel marcidus sponte exciderit, sive vi excussus sit.

Porro Chald. vertit : *Quàm pulchri sunt sacerdotes et Levitæ, qui offerunt oblationes tuas, et comedunt carnes sanctificatas, et decimas, et primitias, et mundi sunt ab omni violentia et rapina, sicut erant mundi greges ovium Jacob, in tempore quo tondebantur, et ascendebant de torrente Jacob in quibus non erat violentia et rapina, et omnes similes erant ad invicem, et pariebant gemellos in omni tempore; et sterilis et orbata non erat in eis.*

Quæres, quid ad dentium sponsæ laudem facit, quod omnes hæ oves tonsæ sunt *gemellis fœtibus, et sterilis non est in eis?* Aliqui id non referunt ad dentium, sed ad ovium laudem, q. d. Oves quibus dentes sponsæ comparo, accipio non quaslibet, sed integras et fœcundas, quæ scilicet gemellos pariunt. Verum alii passim id ad dentes referunt. Idque varie : Primo, aliqui pertinere censent ad dentes majores et molares, qui bisulci et quasi gemini esse videntur. Alii ad dentes primores, qui licet acuti, mandibulæ tamen bisulcis et quasi geminis radicibus infixi sunt, sicque explicant, q. d. Sicut oves fœcundæ sunt gemelliparæ et geminos gignunt agnos, sic mandibula tua, ô sponsa, dentes profert, qui in se gemelli videntur, aut certe bisulcas et quasi geminas habent radices.

Secundo, Gislerius censet hac comparatione duntaxat æqualitatem dentium significari, quod scilicet dentes sibi similes sunt, et plane æquales instar agnorum gemellorum, qui et sibi invicem pares sunt, et simul spatium vacuum, quod est inter pedes matrum, suo corpore

implent et æquant ut grex ovium totus quaquaversum constipatus sit et adæquatus, superne quidem ovium, inferne vero agnorum corporibus.

Tertio, Sanchez censet dentes primores, quia diductis labiis apparent, ideoque latiores videntur cæteris, censeri quasi matres; laterales vero et finales, quia minus apparent, ideoque minus videntur lati, censeri quasi agnos, q. d. Sicut matrem comitantur agni gemelli, unus enim ad latus matrem comitatur, alter eam sequitur à tergo, sic primoribus dentibus, quæ quasi matres videntur, ad latus adnati sunt laterales, qui quasi agni matrem comitantur, ac à tergo sequuntur molares, qui quod minus appareant, minores (licet revera majores sint) videntur, ideoque agnis matrem sequentibus comparantur.

Quarto, et magis apposite duplex est ordo dentium. Alii enim sunt superiores, alii inferiores, ac superior quisque inferiori sibi subdito ita æque respondet et incumbit, ut quasi gemellus cum eo fœtus ex eadem mandibulæ radice, quasi matrice prognatus videatur; hi ergo dentes vocantur *matimoth*; id est gemellizantes, id est gemellos fœtus imitantes, iisque persimiles. Pari modo dentes primores primoribus, ejusque vicini canini caninis, æque ac medii mediis, atque ultimi ultimis, puta molares molaribus utrinque sibi oppositis ex æquo respondent, adeo ut plane æquales gemelli esse videantur: *Et sterilis non est in eis*, q. d. Non est in matrice dentium, puta in mandibula, locus qui non dentiat, id est, dentem suum producat. Hebr. *non est orbus in eis*, q. d. Non est locus mandibulæ, qui suum dentem, quem primitus produxerit, perdiderit, illoque sit orbatus. Est metaphora poetica. Similibus enim utuntur poetæ etiam Græci et Latini præsertim bucolici, ut Theocritus et Virgilius.

Quinto, et planissime dentes sponsæ comparantur non gregibus, sed dentibus gregum sive ovium tonsarum, quæ gemellos nutriunt fœtus, quia dentes illarum, ut initio dixi, videntur cæteris acutiores et validiores, utpote quibus et famem suam, quam ob frigus tonsionis majorem sentiunt, satiare, ac insuper gemellos fœtus quos genuerunt, sustentare et lactare debent, q. d. Sponsa valida adeo validos habet dentes, ut iis cibum carpere et digerere possit, non tantum sibi, sed et suis gemellis fœtibus sufficientem. Hæc de cortice litteræ, nunc de sensu medullæ.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Dentes tum cibum digerunt, tum vocem et sermonem distinguunt, et articulant *concentu quodam excipientes ictum linguæ*, ait Plinius lib. 7. cap. 16. Quare repræsentant Doctores Ecclesiæ et magistros fidelium, qui eos in fide et pietate instruunt. Hi enim primo, velut dentes, doctrinam Christi quasi cibum dividunt et masticant, ut eamdem in stomachum Ecclesiæ trajiciant. Prima enim cibi concoctio fit in ore per dentes, estque ista masticatio, quæ facit, ut secunda concoctio, quæ in ventre et stomacho fit, sit facilis. Quocirca medici, velut sanitati perutile suadent, ut cibus non deglutiatur per bolos devorando, uti faciunt lupi, sed prius bene masticetur, et comminuatur ore, itaque digestus trajiciatur in stomachum. Hinc dentes ultimi molares vocantur, eo quod cibum, instar lapidum molarium, molant et conterant, et quasi in farinam redigant. Unde S. Augustin. libro 20. de Doctrina Christiana cap. 6. docet per dentes notari sanctos homines et perfectos: *Quorum*, inquit, *vita et moribus Christi Ecclesia de quibuslibet superstitionibus præcidit eos qui ad se veniunt, et imitatione bonorum quodammodo sibi incorporat; qui boni, fideles, et veri servi Dei deponentes onera seculi, tamquam grex tonsarum, ad sanctum Baptismi lavacrum venerunt, atque inde ascendentes conceptione sancti Spiritus fructum dant geminæ charitatis, Dei et proximi.*

Secundo, sicut matres vel nutrices escam solidiorem dentibus præmandunt, extenuant et liquidam efficiunt, itaque in os infantis dentibus carentis ingerunt; ita Doctores solidiora fidei mysteria ita explicando resolvunt, ac plana et liquida reddunt, ut rudes et pueri ea capere et intelligere queant.

Tertio, sicut dentes ea, quæ dura sunt, emolliunt, quæ acerba, dulcorant, quæ fastidiosa, temperant et concinnant, ut lactea et suavia esse videantur; sic prædicatores et magistri virtutum illa, quæ in Christianismo aspera et horrida sunt, sua blandiloquentia extenuando et honestando, jucunda et grata efficiunt. Quid asperius cruce, mortificatione et martyrio? Et tamen magistri fidelium hæc suis dentibus quasi masticando, eadem fidelibus suavia et desiderabilia reddunt.

Quarto, hi non sunt canini, nec lupini, nec etiam leonini, qui cibis quos mandunt, intolerabilem fœtorem et nauseam afflant, teste Aristot. lib. 8. de Histor. animalium c. 28. sed ovini et agnini, puta similes gregibus ovium tonsarum et lotarum, quia illarum adinstar, non tantum spurcitiem et maculam omnem, sed et lanam superfluam omnem à se tondendo, id est, mortificando resecuerunt, hoc est, gulam, libidinem, avaritiam, et studium omne rerum terrenarum à sese abjecerunt, ac quasi pœnitentia loti, candidi et mundi cœlestem nitorem præ se ferunt, eumque discipulis suis inhalant et aspirant. Unde Theodor. Dentes tui, id est, Doctores tui, inquit, ô Ecclesia, adeo puri et ab omni superflua disputatione, atque jocis et scurrilitate, et mendacio, verborumque obscœnitate mundi atque integri sunt, ut iis videantur similes, qui recens salutari Baptismate digni sunt habiti, similes gregibus tonsarum quæ ascenderunt de lavacro.

Hinc sicut oves tonsæ abluendæ sunt aqua marina, vel pluviali cui sal sit inditum, uti vult Columella lib. 7. cap. 4. sic Doctores mollitiem omnem à se sale asperitatis, crebræque pœnitentiæ et mortificationis defricent, ac vitam austeram agant, quæ fidelibus sit exemplum vitæ continentis, sanctæ et asperæ.

Quinto, dentes sunt animalium arma, quibus mordendo se suosque tuentur, ac hostes lacessunt prædamque prehendunt, ideoque duri sunt, fortes et ossei. Unde Arist. libro quarto de Partibus animal. cap. 11: *Mordendi*, ait, *secandique officium dentis est.* Hinc et animalia pugnacia, vel exertos habent dentes, ut apri; vel serratos et pectinatim constipatos, ut leones, pantheræ, canes; vel certe natura superiores dentes in cor-

nua commutat, uti facit bobus, bubalis, arietibus, hircis. Quocirca animalia cornuta carent superiore dentium ordine, quia horum materiam Deus in cornua, quæ validiora sunt arma, transfudit, ut docet Aristotel. libro 2. de Histor. animal. cap. 1. Sic pariter prædicator dentibus suis mordeat hæreticos, usurarios, cæterosque improbos (nec ullum licet potentem vereatur, sed ei, cum opus est, instar apri dentes ostendat : M. Curtius cum dentibus natus est, ideoque Dentatus cognominatus est, ait Plinius lib. 7. cap. 16. Ita dentatus sit concionator, cum vitia insectatur.

Sexto, dentes omnes inhærent capiti, ab eoque omne suum robur accipiunt ; sic Doctores inhærent Christo, ab eoque omnem suam docendi dicendique vim hauriunt. Hinc dentes, si è maxilla luxentur, vel corrumpantur et putrescant, non tantum se, sed et vicinos inficiunt, perduntque ; imo suum fœtorem et putredinem cibo affricant ; sic pariter Doctores, si à Christo, Christique doctrina et lege discedant, incidunt in errores et malos mores, quibus se et discipulos inficiunt et corrumpunt.

Septimo, triplex est dentium series : primores enim acuti sunt, medii lati, ultimi latiores ; primores cibum secant, ideoque tomici à Græcis vocantur ; ait Celsus lib. 8. cap. 1. medii comminuunt, ultimi molunt, et quasi in tenuissimam farinam vertunt; unde et molares nuncupantur; sic Doctores nonnulli doctrinam sacram explicando incidunt, alii magis eam explanando comminuunt, tertii eam plane quasi conterendo commolunt.

Octavo, animalia quæ densos et constipatos habent dentes, longæva sunt, diuque vivunt ; quæ vero raros et laxos, brevis sunt ævi et vitæ, ut docet Aristot. in Problem. sect. 10. num. 47. Qui et causam addit, quod dentes rari indicium sint densum esse os capitis, ideoque : *Cerebrum*, inquit ipse, *invalidum est , quia minus sit respirationibus opportunum, itaque celeriter putret, ut quod sua natura humidum sit. Nam et cætera, quæ non moventur, neque exhalant, facile corrumpuntur.* Dentes ergo densi vel rari, symbolum et causa sunt longi vel brevis ævi et vitæ ; sic ubi multi sunt prædicatores, recte inter se in eadem fide et charitate connexi et constipati, ibi vivit, vigetque fides pietasque Christiana ; ubi vero pauci sunt, nec inter se satis connexi, sed in doctrina et moribus discordes, ac sibi invicem adversi, ibi certa imminet religionis ruina et interitus.

Nono, et maxime, sicut oves validæ geminos pariunt fætus, ac ad eos alendum validos habent dentes, quibus valide herbam incidant, carpant et masticent, quæ sufficiat non tantum ipsis, sed et gemellis ipsorum fœtibus nutriendis, sic prædicatores egregii valida polleant dicendi docendique vi, qua gemellos, id est, plures spiritales filios Deo procreare, lactare, et robustos efficere valeant; quare in eis nullus est sterilis, sed omnes fœcundi et fertiles.

Porro per dentes significari Doctores et prædicatores, docent Cassiodor. S. Greg. Beda, Justus, Aponius, Philo, Anselmus, ac S. Aug. lib. 2. de Doctrina cap. 6. Audi S. Greg. *Dentes bene sancti prædicatores vocantur, quia dum sanctam Scripturam exponendo minoribus fratribus elucidant, quasi panem parvulis, tamquam matres filiis commasticant quo infirmi ad fortiora convalescant. Hinc nimirum bene sicut grex tonsarum , quæ ascenderunt de lavacro, esse dicuntur, quia dum se à peccatis omnibus in Baptismo ablutos esse recordantur, libenter onera mundi deponunt, ut ad cœlestia consequenda et prædicanda quo liberius, eo facilius gradiantur. De quibus subditur; Omnes gemellis fœtibus, et sterilis non est inter illas. Gemellos fœtus omnes sancti prædicatores habent ; quia dum in duobus præceptis charitatis cæteros homines supereminent, geminam dilectionem prædicant, et in ea duos populos Judaicum et gentilem gignere non cessant. Inter quos nullus est sterilis, quia profecto prædicator non est dicendus , si filios spiritales gignere contemnit.* Huc accedit Greg. Nyssen. hom. 7. qui notat in dentibus hisce mysticis, id est in prædicatoribus requiri : primo, ut sint tonsi, hoc est nudati pondere terreno; secundo, ut lavacro conscientiæ sint puri et nitidi ; tertio, ut semper per profectum ascendant; quarto, ut in nullo genere virtutis et exercitio sint steriles, sed in quolibet fœcundi et fertiles, gemellos vero, quos parere ii debent, dicit esse animæ impatibilitatem, et vitæ corporalis honestatem. Hæc Nyssen. Porro per gemellos fœtus Charitatem Dei et proximi accipiunt Beda, Cassiod. S. Gregor. S. Aug. in psal. 3. utrumque enim auditoribus ingenerare debent boni prædicatores; secundo, Theodoretus accipit Contemplationem et Actionem ; nam si illa præcedit, hæc alacrior et robustior illius vestigiis insistit ; tertio, alii apposite per gemellum partum accipiunt Exemplum vitæ et Doctrinam verbi ; prædicator enim alios parit filios Christo per sanctitatem vitæ, alios per vim dicendi. Ita S. Aug. in psal. 3. Tres Anonymi apud Theodor. ac S. Bernard. serm. 63. inter parvos : *Præcedit*, inquit, *Exemplum, Doctrina sequitur ejus germanus frater, sicut agnus gemellus unus comitatur vel præcurrit matrem, alter eamdem sequitur ;* quarto, Richard. de S. Victor. per dentes accipiens discretionem, geminum ejus fœtum sive fructum assignat, quod per eam homo tam adverso, quàm prospero statu bene uti novit, et ex utroque proficit ; item quod et intus cogitationes regat, et foris opus prudenter disponat.

Moraliter notent hîc prædicatores, se gemellos debere parere Christo, nec esse steriles : quare non studeant elegantiæ, sed spiritui et affectui excitando, ut planctum moveant, non plausum ; ne audiant maledictionem à Deo Joachim regi intentatam. Jerem. 22. 30 : *Scribe virum istum sterilem , virum qui in diebus suis non prosperabitur.* Rursum, sicut dentes primi, qui tomici dicuntur, utile à noxio resecant ; sic resecet et concionator, ut sciat quid hoc illoque loco et tempore, coram talibus dicere, vel tacere expediat, quod Apostolus vocat ὀρθοτομεῖν, id est, recte scindere, vel secare verbum veritatis : *Sollicite*, inquit, *cura teipsum probabilem exhibere Deo, operarium inconfusibilem, recte tradentem* (Græce ὀρθοτομοῦντα,) *verbum veritatis*, 2. Timoth. 2. vide ibi dicta.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

DENTES animæ sanctæ sunt meditatio, consideratio et consultatio, qua rem, quam agere destinat, prius mature considerat, masticat,

ruminat, et circumspicit; tum ne quid in ea mali vel periculi lateat; tum ut modos eam prudenter et feliciter exsequendi, ac remoras avertendi excogitet. Rursum, sicut prædicator per concionem populo persuadet studium virtutis: sic anima sibi ipsi persuadet studium rei arduæ per meditationem. Meditatio ergo est quasi privata concio. Meditans igitur imitetur concionatorem, ut, quod hic agit apud populum, hoc ipse agat apud voluntatem suam, scilicet proponat ei illas rationes et motiva, quibus scit illam permotum iri ad rem quam ipsi persuadere vult, capessendam; esto in se molesta sit, difficilis et ardua, uti est mortificatio et martyrium. Jam meditationi et considerationi facile est novem analogias dentium, quas in primo sensu assignavi, mutato nomine Doctoris in nomen piæ meditationis, accommodare, ac præsertim, quod ipsa instar dentium rem quasi incidendo comminuat et explanet, ut quidquid in ea est boni vel mali cernatur. Ad hæc quod sicut dentes capiti inhærent; sic meditatio et consultatio Christo, Christique invocatione, ope et gratia nitatur oportet. Rursum, sicut dentes in se sunt puri, candidi, omnisque sordis exspertes, sic consultatio omni sinistro affectu et passione carere debet, solumque rectæ rationis dictamen, Deique lumen intueri. Insuper sicut dentes è molli gingiva prodeuntes, ossei durique evadunt, ut nec igne comburi queant, sic consultatio prudens rem è tenui debilique principio ad tantam molem tantumque robur perducit, ut nulla vi superari queat; quin et gemellos fœtus, id est, pulcherrimos, maximosque fructus producat. Nihil enim in ea est sterile, ac nulla cogitatio fructus exspers. Ita tres Anonymi apud Theodoret. Nyssen. hom. 7. et S. Amb. ser. 16. in psal. 118. Huc accedit Richard. de S. Victor. qui per dentes accipit discretionem spirituum: *Cognoscenda est*, inquit, *discretio spirituum; dum enim omnia devota anima dijudicat et discutit, quasi quibusdam dentibus discretionis ea conterit, et comminuit. Hi sunt dentes sponsæ, qui assimilantur gregibus tonsarum ovium; detonsiones sunt innocuæ cogitationes exteriora abscindentes, scilicet amorem terrenorum et desiderium habendi prudentiam seculi. Porro dum discretio post innocentiam et mundanorum abjectionem, atque propriæ voluntatis mortificationem per compunctionis gratiam mundatur, atque ad spiritalem intelligentiam et discussionem eruditur, de lavacro ascendere merito perhibetur.* Geminum deinde discretionis fœtum, sive fructum assignat, quem paulo ante retuli.

Quocirca apte S. Bernard. serm. 63. inter parvos, per dentes accipit religiosos: hi enim vacant orationi et meditationi, ac consequenter prædicationi: quo enim quis per meditationem ardentius amorem virtutis et odium vitii in mente imbibit, eo efficacius illud ipsum per os et dentes ad populum eloquitur, illique persuadet. Quare religiosi orationi et meditationi dediti, evadunt optimi et efficacissimi concionatores, uti experientia docet. Audi S. Bernard. qui primo tredecim dotes dentium ita recenset: *Dentes candidi sunt et fortes, carnem non habent, carent corio; nihil intra se pati possunt, non est dolor sicut dolor eorum, clausi sunt labiis, ne videantur; indecens est cum videntur, nisi ridendo; toti corpori masticant cibum; nullum inde saporem habent; non facile consumuntur; per ordinem positi sunt; superiores alii et alii inferiores; et cum inferiores moveantur, superiores nunquam.* Ac deinde primos quinque ex ordine ita religiosis et monachis accommodat: *Quid enim illis candidius, qui totius immunditias spurcitiæ evitantes, cogitationum, sicut actionum peccata deplorant? quid fortius illis, quibus tribulatio pro solatio, contumelia pro gloria, inopia pro abundantia ducitur? isti carnem non habent, quia in carne carnem obliti audiunt ab Apostolo: Vos autem in carne non estis, sed in spiritu. Corio carent, quia nitorem et distensionem mundanarum sollicitudinum non habentes, in pace in idipsum dormiunt et requiescunt. Nihil morari intra se patiuntur, quia nec modicum quidem offendiculum tolerabile reputant, aut intra se, aut in conscientiis singulorum.* Deinde mox sequentes quinque dentium analogias prosequens, easdem ita religiosis adaptat: *Non est dolor sicut dolor eorum; quia nihil tam horrendum et horribile est, sicut murmur et dissensio in congregatione. Clausi sunt labiis, ne videantur; sic et nos materialibus vallis circumcingimur, ne secularium oculis et accessui pateamus. Indecens est si appareant, nisi interdum forte ad risum: quia nihil turpius, quam monachus per urbes et castella discurrens, nisi cum illa cogit, quæ operit multitudinem peccatorum. Charitas enim risus est, quia hilaris est. Læta quidem, non tamen dissoluta. Toti corpori masticant cibum dentes; quia ipsi pro toto Ecclesiæ corpore, videlicet tam vivis, quam mortuis, orare sunt constituti. Nullum inde saporem habere debent, nullam sibi gloriam assignare, sed dicere cum Propheta: Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam. Non facile consumuntur, quia quanto annosiores, tanto ferventiores, et eo rapidius currunt, quo vicinius appropinquant ad palmam.* Denique tres ultimas dentium proprietates ad ordinem et situm eorum spectantes, sic iisdem assignat: *Per ordinem positi sunt; ubi enim aliquid ordinatum est, hîc non est, ubi cibus et potus, vigilare et dormire, laborare et quiescere, ambulare et sedere, et cætera omnia in numero et mensura et pondere constituuntur; Superiores et inferiores sunt; quia inter nos prælati et subditi sunt, et sic superiores inferioribus junguntur, ut inferiores à superioribus non discordent. Cum autem moveantur inferiores, superiores nunquam moveri debent; quia etsi subditi quandoque turbentur, prælatorum est in mente composita perdurare. Sicut grex tonsarum inquit: quia bene monachi tonsis ovibus comparantur; quia revera tonsi sunt, quibus nec corda, nec corpora, nec aliquid mundanum in proprietate relictum est. Quæ ascenderunt de lavacro. Lavacrum Baptismus est, de quo ascendit, qui ad celsitudinem vitæ perfectioris intendit: Descendit autem, qui se vitæ mancipat inhonestæ. Omnes gemellis fœtibus, quia et verbo pariunt et exemplo.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Cuncta hæc jam dicta præ omnibus conveniunt B. Virgini, quæ candidissimos habuit dentes, quia innocentiæ fuit magistra, ait Rupertus. Ipsa enim Doctrix fuit Apostolorum, cæterorumqne fidelium, ideoque assidue medi-

tationi vacabat : mente ergo concipiebat duos fœtus gemellos, scilicet divinitatem et humanitatem filii sui, cujus operationes et mysteria, quæ audiebat, et oculis cernebat, perpetuo mente revolvebat et ruminabat, juxta illud : *Maria autem conservabat omnia verba hæc, conferens in corde suo*, Luc. 2. 19.

Rursum B. Virgo vitam egit religiosissimam in summa castitate, paupertate et obedientia. Nam ipsa mortalium prima virginitatem suam Deo dicavit, itaque prima virginitatis vexillum extulit, quod deinde cæteræ virgines secutæ sunt, uti docet S. Augustinus lib. de Virgin. cap. 4. et S. Bernardus, serm. in illud Apocal. cap. 12 : *Signum magnum.* Jam paupertatem ejus, et præsepe, et duo pulli columbarum, et cætera multa demonstrant : obedientia vero ipsum conjugium, quod eam viro subjiciebat, cum esset ipsa et sanctitate et sapientia tanto superior, nec marito ad prolem, utpote ex Spiritu Sancto concipiendam indigeret, sed tantum ad exercitium obedientiæ. Quocirca ipsa omnes religiosos ordines, puta Carthusianos, Præmonstratenses, Cistercienses, Dominicanos, Franciscanos, ac Societatem Jesu instituit, uti ex annalibus singulorum docet noster Hieron. Platus, lib. 1. de Bono status relig. cap. 34; ideoque religiosorum omnium, velut suarum prolium ipsa est tutelaris et patrona, uti plurimis exemplis declaravit. Quocirca B. Virgo gemellos edidit fœtus, quia suo exemplo et verbo docuit servare tam præcepta, quàm consilia Evangelica. Ita Rupertus.

Vers. 3 : Sicut vitta coccinea labia tua ; et eloquium tuum dulce.

Hebraice נאוה *nave*, id est, *pulchrum;* Septuag. *Sicut funiculus coccineus* (S. Ambr. in psal. 118. serm. 18, *resticula coccinea;* Aquila, *è cocco*) *labia tua, et eloquium tuum decorum.* Hebr. חוט *chut*, et filum, et funiculum, et vittam significat. Unde Vatablus vertit : *Labia tua similia sunt filo coccineo.* Per vittam ergo simul intellige filum quod vittam inferius circa collum stringit, illique adstringit.

Recto naturæ ordine à laude oculorum ad laudem capillorum, inde dentium, mox oris et labiorum descendit. Vittæ comparat os et labia sponsæ, ut indicet illa non nimis prominere et exstare, sed modica et decenti rotunditate arcuata quasi filo vel funiculo coccineo, id est, rubeo circinata, ut decore dentes claudant. Hæc enim tria sunt, quæ labia commendant : primo, situs, si non sint oblonga, crassa, exstantia, aut hiantia, sed gracilia, rotunda, et sibi invicem decore compacta instar vittæ ; secundo, color, si non sint nigra, vel lutea, aut pallida, sed coccinea, id est, vermiculantia et sanguineo quodam rubore cum dignitate suffusa, qualia à poetis vocantur *purpurea* et *rosea :* hæc enim virginalem pudorem et decorem repræsentant ; tertio, clausura, si instar vittæ, ne diffluat, funiculo colligata sint et constricta, ne quo hiatu dentes pateant.

Notat silentium simul et gratiam in loquendo, q. d. Sponsa labia habet clausa, et silentii est amans ; at ubi labia aperit, mira id facit gratia : quare sive labia claudat, sive aperiat, illa exhibet pulcherrima : *et*, id est idcirco, *eloquium ejus est dulce*, Hebr. *decorum ;* quia miram in dicendo habet venustatem, ordinem, discretionem, gratiam, ut semper servet τὸ πρέπον, quod Cicero, imo S. August. magnopere in oratore commendat. Hoc enim sermoni et venustatem, et pondus, et dignitatem, majestatemque conciliat.

Alludit ad funiculum coccineum, quem Rahab hospita, recipiens exploratores à Josue submissos in urbem Jericho, ex fenestra suspendit, ut eo signo Hebræi vastantes urbem, domum ejus illæsam servarent, Josue 2. cap. 18. Ita Theodor. Philo et Justus. Unde R. Salomon censet labia sponsæ comparari funiculo coccineo, ut eo significetur illa esse fidelia in promissis, ut id quod promittit, certo præstet, sicut securitatem, quam Rahab et exploratores sibi reciproce promiserunt, eamque filo coccineo significarunt, utrimque exacte servaverunt.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Per labia æque ac per dentes (utrisque enim formatur vox et sermo) notantur doctores et prædicatores Ecclesiæ, inquit Cassiod. S. Greg. Beda, Aponius, Justus, Philo Carpath. et Anselm. quorum sermo debet esse instar vittæ : Primo, ut sit tenuis, planus et facilis, non verborum elegantia, fuco et pompa suffartus ; secundo, colligatus, connexus et constrictus, ut non temere, quidquid in buccam venerit, effutiat, quod Deum vel proximum offendat, sed tantum dicat, quæ antea prudenter mente quasi Deo grata et hominibus utilia hìc et nunc fore, præmeditatus est, rectoque ordine disposuit et connexuit; quæ vero tacenda sunt subticeat. Tertio, sicut vitta coccinea est et elegans, et affabre contexta : sic sermo concionatoris aptam habeat texturam, concinnus sit, suavis et gratus, ut mulceat, teneatque auditores, nec discedere permittat, ait Theodor. sed instar retis et vittæ reticulatæ homines, ceu pisces ad se trahat, ac è mari concupiscentiæ avulsos Christo adstringat. Quarto, labiorum sermo similis sit vittæ coccineæ, quæ sanguinei est coloris, hoc est tinctus sit sanguine Christi, quem concionator quotidie in Missæ sacrificio haurit, ut cum Paulo non se, sed Christum crucifixum prædicet. Ita Theodor. Nyssen. S. Thom. Cassiodorus, Beda, Anselmus et S. Ambrosius in psalm. 117. serm. 18. vers. 4. qui ait : *Sicut resticula coccinea labia tua, quia in cocco species ignis, et crucis dominicæ sanguis irrutilat : Coccinea labia Domini, quæ passionem propriam loquebantur.*

Audi Theodoretum, qui censens alludi ad funiculum Rahab, ut dixi, sic ait : *Signum hoc sponsus in ore sponsæ, tanquam in fenestra collocatum intuetur, dicens : Sicut funiculus coccineus labia tua; ac si dicat : Duxit colorem ex sanguine meo os tuum et verba profert veritatis, quibus tanquam funiculo quodam capiuntur auditores et vinciuntur ; nam eloquium tuum eos demulcet et retinet, nec discedere permittit, sed labiis tuis cogit inservire.*

Huc accedit Aponius, qui prædicatores vittæ coccineæ assimilari censet : *Quia*, inquit, *quod prædicant, testimonio martyrum confirmant*, ut qui legi, quæ sibi obedientibus vitam æternam repromittit, non credit, testimonio Martyrum

qui pro ea sanguinem fudere, credat; sicque eo quasi vitta incredulos constringunt.

Rursum, sermo sit instar vittæ coccineæ, id est, rubeat, imo ardeat charitate, ut non nisi Dei et proximi amorem spiret et exhalet, ut quidquid loquitur ore, ex corde charitatis prodeat. Ita S. Gregor. Cassiod. Beda. Audi. S. Gregorium : *Iidem prædicatores labia Ecclesiæ dicuntur, quia nimirum per eos populis præcepta vitæ loquitur, qui bene sicut vitta dicuntur, quia dum fluxas cogitationes in cordibus hominum suis prædicationibus restringunt, quasi sparsos crines ne immoderate diffluant, reprimunt. Sed quid est, quod non tantum vittæ, sed coccineæ comparantur, nisi quia per coccum flamma charitatis intelligitur, qua illi ardent et per alios accenduntur? Per quos eloquium sanctæ Ecclesiæ dulcoratur : quia dum, quæ dicunt, faciant, prædicationes suas hominibus quasi sapidas escas apponunt.*

Quocirca prædicator dissidentes et discordes inter se et cum Deo mutuo amore unire, et instar vittæ constringere satagat. Hoc enim unum est è primis prædicatoris officiis : ita Nyssenus hom. 7. qui cum Septuag. legens, *funiculus coccineus labia tua*, sic explicat : *Funiculo significatur concordia et charitas, ut ea tota in funiculo sit una et eadem catena ex diversis filis contexta ; per coccinum autem ad sanguinem Christi, per quem redempti sumus respicitur; quatenus illa confessionem habeat in ore ejus qui nos suo sanguine redemit.*

Rursum, tres Anonymi apud Theodor. funiculo censent notari mensuram sermonis : hunc enim sua prudentiæ mensura metiendum esse, sicut funiculo rerum longitudinem dimetimur, quod si fiat, eloquium erit dulce et decorum. Ex adverso Psellus funiculo, id est, silentio os claudendum asserit ; *Per funiculum*, inquit, *silentii dotem accipe ; per eloquium vero decorum, divinam prædicationem, ac si dicatur : Tu gratia taciturnitatis sic excellis, ut nihil superfluum, nihil absurdum excidat è labiis tuis; si quid enim aliquando vis loqui, quæ ad fidei promulgationem doctrinamque pertinent, loqueris.*

Et eloquium tuum dulce.

Merito, ait Richardus de S. Victore, *devotæ animæ dulce est eloquium et delectat, gratum est et ædificat, quia procedit ex charitate, et profluit ex fonte gratiæ : gustat enim quoniam suavis est Dominus; unde dulcedinem, quam experitur, refundit, et plenitudinem, qua fruitur, eructat; quia repletum est cor spiritualibus deliciis, eructat foris verbum bonum dulcedinis, consolationis, instructionis, admonitionis. Cordis promptuaria plena sunt his divitiis, eructantia ex hoc dono gratiæ in illud, ex hac meditatione spirituali in illam.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Labia animæ sanctæ sunt instar vittæ coccineæ, cum ardentem ad Deum effundunt orationem. Vitta ergo coccinea est oratio : Primo, quia instar cocci rubet et ardet, tum sanguine Christi, per cujus merita exaudire se postulat; tum amore et desiderio rei, quam petit, consequendæ : oratio enim ex intimo corde cordisque affectu manare debet, ac ex corde in os et labia erumpere.

Secundo, sicut vitta caput tegit, ornat et stringit ; sic oratio mentem ornat et protegit, eamque et à cogitationibus terrenis restringit, ac Deo et Christo astringit, ut orans per labia videatur quasi osculari Deum, eumque stringere, ac quasi ligare et cogere, ut præstet id quod ipse postulat. Deus enim pascitur et oblectatur devotione, humilitate, amore, et efficaci ardore orantium, gaudetque stringi quasi et cogi : *Vis hæc illi grata est*, ait Tertul. de Orat. Unde ipsi eorum eloquium est dulce, gratum atque pulchrum.

Tertio, sicut vitta coccinea sub collo astringitur funiculo coccineo; sic oratio astringitur charitate, ut nil petat, nisi quod charitas Dei, vel animæ propriæ, aut proximorum postulat. Charitas enim est quasi funiculus constringens et uniens sibi, tum cæteras omnes virtutes, tum cæteros homines, ipsumque Deum. Hinc Chald. vertit : *Et labia sacerdotis magni deprecabantur in oratione in die propitiationis coram Domino, et verba ejus avertebant peccata Israel, quæ similia erant vittæ coccineæ, et dealbabant ea, sicut lanam mundam.*

Labia ergo animæ sanctæ, quæ sponsa est Christi, sive cum Deo, sive cum proximis sermocinantis, sint coccinea, id est, rubea et corallina, puta charitate plena, ut non tam ipsi, quàm amor in eis, ipsaque charitas per os earum loqui videantur.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

In labiis tuis, inquit Rupertus, *confessio et pulchritudo est; in labiis tuis sanctitas et magnificentia est. Illa Deo fuit muta, tu autem magnificasti Dominum mente ardentissima, voce suavissima, et hæc est vitta coccinea; quia charitas est ignea, qua bene cum ea ligata sic Deo adhæsisti, ut unus cum eo spiritus sis. Hinc eloquium tuum dulce, quia videlicet ex abundantia cordis os loquitur, et dulcedinem, quæ abundat interius : sapit sermo, qui redundat exterius.*

Deinde funiculum Rahab mystice explicans, et B. Virgini adaptans ista subjungit : *Ecce Rahab meretrix dulcis eloquii tui vittam coccineam, sive funiculum coccineum, in fenestra sua ligavit, signum suæ fidei, quod nuntios Josue sive Jesu susceperit, atque salvaverit; dum Ecclesia quondam peccatrix et idololatriæ meretricio sordida, dulce eloquium tuum, quo magnificavit anima tua Dominum, pignus suæ salutis jugiter personat, et omnem doctrinam Evangelicam, in qua ipsos Apostolos tua sine dubio labia confirmaverunt, integra semper fide prædicat. Et de omni quidem anima quæcumque diversa sentientes ad unitatem sua prædicatione constringit, ut idipsum dicant omnes, et hoc agit in charitate et fide non ficta; verum est dicere, quia labia ejus sicut vitta coccinea; sed in ista gratia cæteris omnibus es incomparabilis post me dilectum tuum, cui specialiter Spiritus in psalmo dicit : Diffusa est gratia in labiis tuis.*

Denique labia B. Virginis ita ex S. Epiphanio depingit Nicephor. lib. 2. Histor. cap. 23 : *Labia florida et verborum suavitate plena.* Et paulo ante : *Erat omnibus in rebus honesta, gravis,*

pauca admodum, eaque necessaria loquens, ad audiendum facilis, et perquam affabilis, honorem suum et venerationem omnibus exhibens, etc. decenti dicendi libertate adversus homines omnes usa est : sine risu, sine perturbatione, et sine ira maxime.

VERS. 3 : SICUT FRAGMEN MALI PUNICI, ITA GENÆ TUÆ ABSQUE EO QUOD INTRINSECUS LATET.

Pro *fragmen* Hebr. est פלח *pelach*, id est divisio, pars, frustum, fragmen. Quare minus recte Aben Ezra (et antiqua Rabbinorum interpretatio Hispanica, ait Sanchez) non fragmen, sed florem mali punici, qui summe rubet, et pulcherrimus ruboris cyclus videtur, interpretatur : quia ipse pro *pelach* legit פרח *perach*, id est, flos.

Malum punicum est granatum. Dicitur *punicum*, quod à Pœnis, id est, Carthagine sit allatum ; *granatum*, à granorum, quibus refertum est, multitudine; vel quod in regno Granatensi abundet. Unde Plinius, lib. 13. cap. 19 : *Circa Carthaginem*, ait, *punicum malum cognomine sibi vindicat* (Africa), *aliqui granatum appellant.* Modum quo malogranata rubicunda fiant, tradit Cassius Dion. lib. 10. cap. 33.

Pro *genæ* Hebr. est רקה *racka*, quod Luysius, Vatabl. Genebr. et alii vertunt, *tempora*, eo quod delicata sunt et tenuia. Radix enim רקק *racac* significat *attenuari*. Verum melius Noster, Sept. Symmach. et alii vertunt, *genæ :* hæc enim molles sunt, tenues et delicatæ. Hæ primo rotundæ sunt, secundo tument, tertio rubent.

SICUT FRAGMEN MALI PUNICI.

Septuag. ὡς λέπυρον, id est, *sicut cortex mali punici.* Et sic legunt nonnulli codices Vulgatæ, ut Complut. sicque omnes legunt cap. 6. 6. Unde liquet genas non tam granis, quàm cortici mali punici comparari. Dicit tamen fragmen ; tum quia pars una mali punici rubet, alia vero viret; genæ autem rubent duntaxat, non virent; tum quia fragmen præter colorem, odorem quoque suavem granorum intus latentium exhalat, ait Rupertus ; tum quia pro *genæ*, Hebr. et Septuag. habent *gena* in singulari ; una autem gena non nisi fragmini, id est, dimidio pomi punici comparari potest, aut potius *fragmen* vocatur ipse cortex, quia à pulpa divisus et quasi diffractus est; sic fragmen nucum est ipse earum cortex : hic enim frangendus est, ut nucleus sub eo latens carpi comedique possit. Simili modo Job 41. 15. in Hebræo פלח תחתית *pelach tachtit*, id est, *fragmen inferius* vocatur lapis molaris inferior, qui *meta* dicitur, eo quod à lapide superiori, qui *catillus* dicitur, sic divisus, et quasi diffractus. Quocirca Philo Carpath. hoc loco legit: *Sicut mali corium malum tuum, propter id quod in te latet.* Hinc *genæ* græce dicuntur μῆλα, id est, *poma*, quod pomis punicis sint similes, ait Nyssen. quia mali orbiculati instar exhuberant, ait Pollux.

ABSQUE EO QUOD INTRINSECUS LATET.

Major enim est pudor et pudicitia interna, quàm inde prodiens rubor et pudor genarum externus. Simile de oculis dixit vers. 1. Vide ibi dicta. Sicut enim oculorum, sic et genarum decor vigorque manat à corde et à mente.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Genæ instar fragminis mali punici purpureæ notant pudorem, castitatem et virginitatem Ecclesiæ, tum litteralem, qualis est in virginibus, tum mysticam, quæ consistit in illibata castaque fide, spe et charitate, qualis est in omnibus fidelibus, uti mox dicam ex S. Augustino : virgines enim Ecclesiæ decus et decorem repræsentant, sicut genæ decorem faciei totiusque hominis. Quocirca virginitas et cœlibatus in primitiva Ecclesia mire floruit, quia Apostoli eam impense fidelibus commendabant, imo pro ea tuenda martyrium subiere S. Petrus, S. Paulus, S. Joannes, S. Matthæus, S. Clemens plurimique alii Ecclesiæ primores, uti alibi dixi. Hinc et Patres pene omnes integris libris elogia virginitatis amplissime scripsere, ut S. Basilius, S. Ambrosius, S. Augustinus, S. Hieronymus, S. Athanasius, Tertullianus, S. Cyprianus, S. Chrysostomus, S. Gregorius Nazianzenus. Genæ ergo purpureæ, similes malo punico, significant verecundiam virginum; hæc enim illarum est purpura. Illis enim nullus honestior est color, quàm qui à pudore nascitur. Ita Nazianzenus, Orat. adversus mulieres se ornantes : *Unicus*, inquit, *color in muliere amabilis est, nimirum rubor ille quem pudor gignit.* Et Orat. 11. de Laudibus Gorgoniæ : *Unus*, inquit, *ille rubor placebat, quem pudor affert ; unus candor, quem parit abstinentia ; nam pigmenta et fucos et vivas tabulas* (has quidem larvas appellat, quia fucata femina larvata est) *scenicis et trivialibus relinquebat, quibusque probrum ac dedecus est erubescere.* Idem significavit Salomon alia similitudine turturis, cap. 1. vers. 10, dicens : *Pulchræ sunt genæ tuæ sicut turturis.* Vide ibi dicta : Christianæ enim fidei et Ecclesiæ mire semper cordi et curæ fuit castitas et virginitas : nam, qui castitatem servat, servat et fidem; qui autem à castitate deficit, facile perdit et fidem. Hinc illa examina virginum in Thebaide, Ægypto, Syria, Roma, Africa, Græcia, de quibus Palladius, Theodor. Cassianus, Sophronius et Baronius, in histor. Eccles. Audi S. Cyprianum de Habitu virginum : *Flos est ille Ecclesiastici germinis decus, atque ornamentum gratiæ spiritalis læta indoles, laudis et honoris opus integrum, atque incorruptum, Dei imago respondens ad sanctimoniam Domini, illustrior portio gregis Christi. Gaudet per illas, atque in illis largiter floret Ecclesiæ matris gloriosa fecunditas; quantoque plus copiosa virginitas numero suo addit, gaudium matris augescit.* S. August. de S. Virgine initio : *Christus*, ait, *Virginis filius, virginum sponsus, virginali utero corporaliter natus virginali connubio spiritualiter conjugatus. Cum ipsa igitur universa Ecclesia virgo sit desponsata uni vero Christo, sicut dicit Apostolus : Quanto digna sunt honore membra ejus, quæ hoc custodiant etiam in ipsa carne, quod tota custodit in fide, quæ imitatur matrem viri et Domini sui! nam Ecclesia quoque et virgo et mater est. Cujus enim integritati consulimus, si virgo non est ? aut cujus prolem alloquimur, si mater non est ? Maria corporaliter caput hujus corporis peperit, Ecclesia spiritaliter membra illius capitis parit. In utraque virginitas fecunditatem non impedit,*

in utraque fecunditas virginitatem non adimit. Proinde cum Ecclesia universa sit sancta et corpore et spiritu, nec tamen universa sit corpore virgo, sed spiritu, quanto sanctior est in his membris ubi virgo est et corpore et spiritu? Idem, lib. 2. de Civit. cap. 26, docet Romanos virginem Deam, puta Vestam suppliciter adorasse. S. Basilius de Laude Virgin. hæc ei assignat encomia : *Virgo, Christi vas animatum. Virgo, castitatis imago, virginitas supra naturæ legem, virginitas hominem Deo simillimum facit; virginitas vitam nostram de corruptione ad gloriam colligit.*

Audi Nazianzenum in carmine de Laude virginit. ubi sparsim hæc ei dat elogia :

Virginitatis amor mentes ad sidera tollit.
Virginitas res est omni mirabilis ævo.
Virginitas magni pars inclyta Christi.
Virginitas (*Danielis*) fulvos potuit sopire leones.
Virginitas decoratur conjuge Christo.
Prima Trias Virgo.
Virgo est Angelus alter.

Idem in præceptis ad Virg.: Virgo inter homines est id quod

Margaris in saxis, atque inter sidera cœli
Lucifer, in sylvis frondosæ ramus olivæ,
Lilium in herbosis campis, avibusque columba.

Idem in Carm. de Beatitud.

Felix virgineus chorus est, qui carne repulsa,
Non procul à summo Numine purus abest.

Porro pudor hic virginum exterior in genis prodit ex pudicitia et puritate interiori, quæ latet in anima, et hoc significat, τὸ *absque eo quod intrinsecus latet.* Pro quo Septuag. vertunt : *Extra taciturnitatem tuî*, vel *tuam;* alii : *Intra velum tuum.* Unde vertunt : *Sicut fragmen mali punici, ita genæ tuæ intra velum tuum;* Symmachus : *Tectæ operimento.* Nam virgines ut pudorem suum tueantur, velo genas et faciem obtegunt; unde velum hoc virginitatis murum et vallum vocat Tertullianus libro de Velandis virginibus, cap. 15 : *Vera virginitas*, inquit, *confugit ad velamen capitis, quasi ad galeam, quasi ad clypeum, qui bonum suum protegat adversus ictus tentationum, adversus jacula scandalorum, adversus suspiciones et susurros, et æmulationem, ipsum quoque livorem;* et cap. 16 : *Indue*, inquit, *armaturam pudoris, circumduc vallum verecundiæ, murum sexui tuo strue, qui nec tuos emittat oculos, nec admittat alienos.* Hinc et Eccles. cap. 26. 19 : *Gratia super gratiam*, inquit, *mulier sancta et pudorata.* Rursum, virginibus loco veli et valli sunt claustra monasteriorum, quæ si exacte serventur, eas ab omni tentatione et periculo castitatis immunes præstant, ut semotæ ab hominibus instar Angelorum, cum Deo et Christo sponso suo assidue conversentur in omni quiete, sanctitate et gaudio, ut videantur degere in paradiso. In claustro ergo abscondita latet, sed Deo et Angelis patet virginum pietas, sanctitas, oratio, charitas, virtus et vita cœlestis : sicut sub fragmine, id est cortice mali punici latet abscondita granorum ejus vinosa suavitas et copiosa densitas. Denique B. Virginem genas velasse docet Niceph. lib. 2. Histor. cap. 23, ubi ex S. Epiphanio ita vestes B. Virginis describit : *Vestimentis coloris nativi contenta fuit, id quod etiamnum sanctum capitis ejus velamen ostendit, et ut paucis dicam, in rebus ejus omnibus multa divinitus inerat gratia.* Ita de verecundia, virginitate et cœlibatu hunc locum exponit Justus Orgelit. *Illi*, inquit, *in facie Ecclesiæ decorem efficiunt, qui comitante verecundia castitatem observant.* Et Aponius, qui virgines comparat Christo, qui cap. 2. vocatur *malum*, idque, ut ipse interpretatur punicum : *Quasi malum punicum*, inquit, *inter sylvas, sic dilectus meus inter filios. Quæ arbor profert ex se pomum et visione pulcherrimum, et sapore dulcissimum, et satis commodam languentibus medicinam; quia qui pro hominum salute per virginem mundo ostensus est, integritatis ac castimoniæ flores toto orbe sparsit. Cujus pulchritudinis partem, id est fragmen, virginitatem et continentiam ostendit habere, in quibus Ecclesiæ facies intacti sanguinis conservati pulcherrima demonstratur.* Et Philo Carpath. *Per malum punicum*, inquit, *ipsa Ecclesia et fidelis anima designatur; quia ut in illo multa suaviora grana, sic et in Ecclesiæ sinu multi fideles populi in unitate fidei continentur; dumque multi ex his divino servitio sese cæteris valentius astringunt, ac dedunt ita, ut omnia mundana contemnant ac fugiant, voluntates suas abnegent, et vitia sua omnino purgent ac lavent, seque deprimant, cæteros extollant; dum suis exemplis multos Deo alunt ac parant; hi veluti mala punica jam matura planeque gustui suavia, sese proximis in salutarem cibum aperiunt ac potum. Plura autem atque majora sunt, quæ in his latent, quàm quæ fidelium oculis exponuntur, ob idque dixit : Præter id quod in te latet.*

Porro quod Septuag. vertunt : *Extra taciturnitatem tuî*, vel *tuam.* Theodor. Nyssen. et Psellus censent commendari silentium, quod summe virgines decet : *Geminam*, ait Psellus hic, *protulit laudem pulchritudinis; genis enim vultus ejus à purpureo modestiæ decore collaudatis, animæ quoque commendat pulchritudinem; ut taceam inquiens silentiis decus animæ tuæ.* Vide dicta v. 1.

Secundo, per genas similes fragmini mali punici Cassiod. S. Gregor. Philo et Beda accipiunt patientes et martyres; hi enim suo sanguine rubricantur instar corticis mali punici, sed fracto malo interior granorum candor apparet, quia post mortem miraculis coruscant. Adde multas virgines virginitatem sanguine suo purpurasse. Sic et S. Ambros. lib. 3. Hexam. vers. 13. quem audi : *Cito florent mala granata, et fructum afferre non possunt, nisi congruis peritorum remediis excolantur; plerumque succus vanescit interior, et foris species ejus pulchra prætenditur. Quæ non immerito comparatur Ecclesiæ, ut habes in Canticis dictum; ut cortex mali punici genæ tuæ;* et infra : *Floruit vitis, floruerunt mala granata : Ecclesia enim bonum fidei fulgorem confessionisque prætendit, tot martyrum sanguine speciosa, et quod amplius est, Christi cruore dotata, simul plurimos intra se fructus usu istius pomi sub una munitione conservans, et virtutum negotia multa complectens. Sapiens enim spiritu celat negotia.* Urget Beda τὸ *sicut fragmen : quia*, ait, *quo amplius illam* (Ecclesiam) *frangi contigerit, eo clarius quot virtutum grana unius fidei tegmine complectatur, refertur. Integro quippe adhuc malo grana videri nequeunt, sed eodem fracto, quàm sint innumera clarescunt.* Verum est illud Prudentis : *Martyrum semper numerus*

sub omni grandine crevit. Et illud Tertull. in fine Apologetici : *Crudelitas vestra illecebra est magis sectæ; plures efficimur, quoties metimur à vobis; semen est sanguis Christianorum.* Nam ut docet S. Cyprian. lib. 4. epist. 3 : *Martyres præstant magisteria morum; Confessores initia virtutum.* Hinc S. August. explicans illud psal. 67 : *Principes Juda duces eorum,* hoc est martyres, inquit, Juda enim est confessio : *Martyres namque in Ecclesiis summum locum tenent, atque apice sanctæ dignitatis excellunt.*

Tertio, Cassiodorus et Beda per genas accipiunt prædicatores; quia dum, inquiunt, passionem Christi annuntiant, quasi ruborem exterius exhibent; cum autem demonstrant quanta utilitas nostræ redemptionis inde provenerit, et quod homo per passionem Christi non solum justificari à peccatis, sed etiam divinum consortium adipisci meruerit, quasi candidum est, quod intrinsecus latet. Malum quippe punicum, cum frangitur, exterius rubor, interius autem candor apparet; et quoniam isti venerabiliter agunt memoriam passionis Christi, nec erubescunt crucem ejus, juxta consilium illud Apost. 2. Tim. 1. 8 : *Noli erubescere crucem Christi, neque me vinctum ejus;* pro rubore enim verecundiæ, qui ex proprio sanguine in genis perfunditur, ipsi perfusi sunt rubore redemptoris sui. Hæc illi. Sic et S. Gregor. Huc accedit versio Chald. *Et rex,* inquit, *qui erat princeps eorum, plenus erat præceptis sicut malogranatum, exceptis præpositis et principibus, qui accedunt ad regem, qui sunt justi, in quibus non est quidquam mali.*

Porro, cur sacerdotes et prædicatores vocantur *genæ Ecclesiæ,* causam dat S. Gregor. 13. Moral. cap. 11. dicens : *Facies quippe S. Ecclesiæ sunt, qui in locis regiminis positi apparent primi, ut ex eorum specie sit honor populi, etiamsi quid in corpore lateat deforme.* Unde colligit quàm turpe sit, si ipsi suis pravis moribus Ecclesiam dehonestent, quàmque peccent qui illis detrahunt et infamiam afflant. Sacerdotum ergo honor et decor, perinde ac dedecus et inhonoratio, totius Ecclesiæ est decus vel dedecus.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Per genas similes fragmini mali punici, primo, significatur verecundia, continentia, temperantia, gravitas et austeritas animæ sanctæ. Primo, quia ut ait Nyssen. hom. 7. sicut cortex mali punici conservat et nutrit dulcedinem fructus qui in ipso continetur; sic continens, austera et aspera vita custos est bonorum temperantiæ. Sic et tres Anonymi apud Theodor. quos audi : *Cortici mali punici similes sunt genæ tuæ, ut severitatis amantes atque ab omni dissolutione remotæ, quando etiam non taces. Licet in congressibus mutuisque sermonibus jucunditas inesse soleat, ut tamen propter tuam in illis temperantiam, quod profusum ac dissolutum est, reprimis.*

Secundo, S. Anselmus accipit sanctos qui persecutiones patiuntur; quia, inquit, instar talis fragminis, quod exterius rubrum est, interius vero candidum, exterius triti sunt multis persecutionibus, et sunt viles mundo, interius vero cogniti inveniuntur candidi; per verba illa : *Absque eo quod intrinsecus latet,* intentio commendatur, quæ longe pulchrior est. Hæc Anselmus.

Huc accedit Richard. de S. Victore, qui per genarum ruborem accipit animam, quæ erubescere non recusat pro Christo, sed libenter pro eo opprobria, ignominias, pauperiem, dolores et labores suffert; quia hæc omnia tantum fragmen sunt, exigua portio, si cum opprobriis et doloribus Christi comparentur : Christus ergo fuit integrum malum punicum, quia totus in pœna rubuit, nec unquam fuit dolor sicut dolor ejus. Tales ergo juxta sanctionem Christi percutienti unam maxillam intrepide porrigunt alteram, Matth. 5. 39. Illustre exemplum est in S. Sothere nobili virgine et martyre, quam mire celebrat S. Ambr. lib. 3. de Virgin. *Sotheris,* inquit, *persecutionis ætate, servilibus quoque contumeliis ad fastigium passionis evecta, etiam vultum ipsum; qui inter cruciatus totius corporis liber esse consuevit injuriæ, et spectare potius tormenta, quàm perpeti, carnifici dedit; et tam fortis et patiens, ut cum teneras pœnæ offerret genas, prius carnifex cedendo deficeret, quàm martyr injuriæ cederet. Non vultum inflexit, non ora convertit; non gemitum, non lacrymam dedit; denique cum cætera pœnarum genera vicisset, gladium quem quærebat invenit;* et Exhort. ad Virg. *At non Sotheris vultus sui curam gerebat, quæ cum esset decora facie valde, et nobilis virgo majorum prosapia, consulatus et præfecturas parentum sacra posthabuit fide, et immolare justa non acquievit. Quam persecutor immanis palmis cædi præcepit, ut tenera virgo dolori cederet aut pudori. At illa ubi audivit hanc vocem, vultum aperuit, soli invelata atque intecta martyrio, et volens injuriæ occurrit vultum offerens, ut ibi martyrii fieret sacrificium, ubi solet esse tentamentum pudoris. Gaudebat enim dispendio pulchritudinis, periculum integritatis auferri. Sed illi potuerunt quidem vultum ejus vulnerum vibicibus exarare; faciem tamen virtutis ejus, et gratiam decoris interni nequaquam exarare potuerunt.*

Tertio, idem Richard. per genas rubras accipit erubescentiam de peccatis, quæ tegitur cortice humilitatis, non integro, sed fragmine; quia etsi pœnitens eam celare conetur, per rimas tamen et fragmina se prodit, et foras erumpit.

Denique S. Chrys. hom. 8. ex variis in Matth. locis, putat hîc notari eleemosynam secreto faciendam : *Hujus,* inquit, *fidelis operis eleemosynæ, sub religiosæ taciturnitatis silentio, Salomon Ecclesiam collaudans, olim protestatus est dicens : Speciosæ sunt genæ tuæ sicut turturis, propter taciturnitatem tuam, hanc scilicet taciturnitatem, de qua ait Dominus : Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua.* Malogranatum enim proprium est symbolum charitatis, cujus cortex repræsentat beneficentiam externam, pulpa granorum amorem internum. De quo inferius plura.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Aponius per duas genas censet notari duas Marias, quæ fuere principes virginum. Prior est Maria soror Moysi in veteri testamento, altera est B. Virgo in novo, quæ primæ cœperunt, inquit, sponsæ Ecclesiæ genas mirandas efficere, integritatem servando, atque B. Virgo velut cor-

tex nobilissimum fructum, putà Christum intra se continuit. Virginitas enim ejus non fuit sterilis, sed fecunda, uti initio ex S. August. dixi.

Plenius Rupertus : *Fragmen mali punici*, inquit, *et rubet, et amplius quàm integrum malum redolet. Sic tu et singulariter verecunda es, et multis per bonam opinionem in bono exemplo proficies. Quid autem est dicere : Absque eo quod intrinsecus latet, nisi ac si diceret, et illud, quod intus in conscientia latet, amplius laudabile est? O vere laudabilis verecundia, ubi et intus conscientia munda, et foris facies verecunda est. Nam, ubi est aliquid, quo mens erubescat, non adeo laudabile est, si conspectam faciem rubor perfundat. Igitur tua verecundia quid est nisi religiositas summa? Et hæc virtus sine dubio malo punico debuit assimilari, quia gratiosa est intuentium oculis, et interdum suo silentio non minus ædificat, quàm sermo prædicationis.* Addit Rupertus id repræsentatum fuisse in veste Pontificis, in qua mala punica mixta erant tintinnabulis, Exodi 28 : *Malum* quippe *punicum in medio tintinnabulorum, religiosum atque operosum est silentium, maxime sexus feminei in societate fidei vel doctrinæ prædicatorum, qualis tu præcipue fuisti virgo virginum in adjutorio, vel etiam regimine prædicantium Apostolorum, cujus etsi verba non leguntur, vel audiantur, ubi prædicaverunt; opera tamen vel merita non ignorantur, non minora, imo majora tinnitu prædicatorum.*

Vers. 4 : Sicut turris David collum tuum, quæ ædificata est cum propugnaculis; mille clypei pendent ex ea, omnis armatura fortium :

Septuaginta : *Omnia jacula potentium.* Moris enim erat olim, ut principes ex turribus clypeos et arma suspenderent, tum ad ornatum, tum ad fortitudinem. Salomon eadem deposuit in domo saltus Libani, 3. Reg. 10. 16. Id plane testatur Ezechiel cap. 27, ubi de præsidiariis Tyri agens : *Persæ*, inquit, *et Lydii et Lybies erant in exercitu tuo, viri bellatores tui, clypeum et galeam suspenderunt in te pro ornatu tuo. Filii Aradii cum exercitu tuo erant super muros tuos in circuitu tuo, sed et Pygmæi, qui erant in turribus tuis, pharetras suas suspenderunt in muris tuis per gyrum.* Idem fecere Gentiles, uti liquet ex illo Virgil. Æneid. 1:

> Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caici.

Et lib. 10 :

> Pacem orare manu, prætendere puppibus arma,

ubi idipsum docet Servius.

Turris David,] vel est arx Sion, ut vult Rupertus, quam David Jebusæis eripuit, regnique caput constituit; vel potius altior, pulchrior et fortior illa turris, quam David ædificavit juxta arcem Sion, ut illam à parte Mello, sive Tyropæi, æque ac subjectam illi urbem Jerusalem communiret, uti satis indicatur, 2. Reg. 5. 9. Unde Adrichom. in descript. Jerusalem num. 170 : Turris David, inquit, munita et excelsa valde, quæ in duarum voraginum angulo, in præruptæ rupis colle, ex quadris lapidibus ferro et plumbo indissolubiliter compactis, à Davide rege constructa erat, cujus singularis fortitudo, et egregia pulchritudo ad commendationem sponsæ Christi, quæ est Ecclesia, producitur à Salomone, cum dicitur : *Sicut turris David collum tuum.* Eamdem deinde Adrichom. in imagine Jerusalem oculis spectandam exhibet juxta portam piscium una ex parte, et ex altera juxta sepulcrum Davidis et regum Juda. Sic et Brocardus cap. 7. num. 43, Wilhelmus Tyrius lib. 9. belli sacri cap. 3; quin et illius meminisse videtur Esdras lib. 2. cap. 3. 25. ubi eam vocat *turrim, quæ eminet de domo regis excelsa.* Addit Genebr. hanc esse turrim, de qua ait Michæas cap. 4. 8 : *Turris gregis nebulosa filia Sion;* sed quænam sit illa ibidem dixi.

Huic ergo turri comparat collum sponsæ, quia illius adinstar erat procerum, rotundum, robustum et validum. Forte etiam turris hæc colli speciem referebat; nam arci Sion suberat, ceu collum capiti; civitati vero Jerusalem, quæ filia Sion dicitur; eminebat, ceu collum cæteris membris sibi subjectis. Unde S. Ambros. in Psal. 118. Octon. 4. v. 1 : *Condidit turrim illam David, et super murorum ædificavit excelsa, ut subsidio pariter et decori sit; subsidio, quia hostem prævidet et expellit : decori, quia non solum inter humilia, sed etiam inter excelsa supereminet.* Quare minus præcise R. Salomon, Luysius, Soto Major, Delrio et alii per collum accipiunt totam corporis sponsæ staturam erectam, q. d. Sicut turris David præstat cæteris turribus; sic tu, ô sponsa, cæteras feminas procera et pulchra statura transcendis.

Pro *cum propugnaculis* Hebr. est לתלפיות *letalpiioth*, quod varii varie vertunt; primo Septuag. et eos secutus Syrus et Arabicus nomen Hebræum quasi proprium loci retinentes, vertunt, *in talpioth.* Septuag. sequitur S. Ambros. in psal. 118. serm. 4.

Secundo, R. Salomon et Aben Ezra *talpiioth* derivantes ab אלף *alaph*, quod in Piel significat docere, vertunt : *Doctrinam et monumenta;* eo quod turris illa, ceu pharus navigantibus portum, viam transeuntibus in urbem ostenderet. Hinc Tigurina vertit : *Ad usum dirigendi homines;* sic enim Ecclesia indicat fidelibus iter in cœlum, uti explicat Vatablus, aut quod insigni opere arteque constructa, doceret modum turris arcisque construendæ, ejusque ideam et formam intuentibus exhiberet, aut quod in ea essent monumenta eorum qui heroicum quid perpetrassent, uti testatur Philo legatione ad Caium.

Tertio, Marinus in Lexico *talpiioth* derivat à תל *tel* et פיות *piiioth*, id est, *cumulus* vel *acervus orum*, quod est plurale ab os oris. Significat ergo ædificia maxima ex lapidibus excisis eo modo fabrefacta, quod vulgo Italice dicitur : *Fatti à diamanti*, id est, figura adamantina, quæ est, ut lapides quadrentur eo modo, ut in aciem et conum desinant, itaque ictibus tormentorum non pateant; sed eos lateraliter eludant et respuant, qualia sunt fundamentum Palatii S. Marci Venetiis, et Palatium Card. Estensis Ferrariæ.

Quarto, alii apud Pagninum *talpiioth* interpretantur lapides turris, excisos ad similitudinem oris.

Quinto, Quinquarboreus *talpioth* dictum putat, quasi לתלות פיות *lithloth piioth*, id est, *ad suspendendum ora*, id est, acies gladiorum, puta ipsos gladios, quasi fuerint in turri eminentes unci, ex quibus penderent gladii, juxta id quod sequitur : *Mille clypei pendent ex ea,*

omnis armatura fortium. Atque hæc etiam propugnacula, ut vertit Noster, nuncupari possunt.

Sexto et optime, Noster vertit: *cum propugnaculis;* nam et Aquila vertit: εις απαλξεις, id est, *in propugnacula, pinnas*, seu *fastigia*. Et Symmach. vertit: εις υψη, id est, *in altitudines*, ait Theodor. Pinnæ enim turrim muniunt, ac oris formam exhibent. Alii apud Pagnin. *talpioth* derivant à תל *tel*, id est forte, elevatum, altum, et פיות *piiioth*, id est, orum; quod recte convenit pinnis, inter quas medii hiatus, vel fissuræ quasi ora interjacent. Alii per ora intelligunt duas voragines, inter quas sita erat turris David, uti dixi ex Adrichomio. Accedit Nyssen. homil. 7. qui hebr. *talpioth*, quod retinent Septuag. interpretatur *propugnacula*, sive hæc pinnæ fuerint, sive muri, sive quid aliud.

Pro *mille clypei*, ut habent Hebr. S. Ambros. in psal. 118. serm. 4. legit, *mille ostia;* sed videtur mendosum habuisse codicem, ac legisse θυραι, id est, *ostia*, cum Septuag. legant θυρεοι, id est, *scuta*, quæ sic dicta sunt, quod lata sint et similia ostiis. Porro clypeus insigne est bellicæ fortitudinis. Unde clypeo Agamemnonis, teste Pausania, insculptus erat leo cum hoc lemmate:

> Terror hic est hominum, quippe hunc gerit, est Agamemnon.

Pro *armatura* Hebr. est שלטי *scilte*, quod alibi Noster et alii vertunt, *peltam* vel *scutum*. Unde et Germanice *scilt* idem est quod scutum. Quia tamen hîc præcessit clypeus, melius vertit Noster, *armatura*. Nam et Septuag. vertunt: βολιδες, id est, jacula, vel missilia; hisce enim milites שלטו *scaletu*, id est, dominantur hostibus. Syrus vero vertit: *Omnes principes potentes*. A שלט *schalat* enim, id est, *dominari*, dicti sunt *Sultani*, id est principes late dominantes.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Salomon, cap. 1. v. 10, collum sponsæ comparavit monilibus. Unde ibi per collum notavit obedientiam Ecclesiæ; hîc vero collum comparat turri David speciosæ æque ac minutæ. Quocirca hîc per collum, inquit Titelmann. notat Ecclesiæ invictum robur, fortitudinem et constantiam, qua et tyrannis et hæreticis et persecutoribus omnibus fortissime restitit, imo omnes superavit et subjugavit. Robur enim boum, equorum et animalium consistit in cervice et collo. Collum ergo symbolum est roboris, item confidentiæ, animositatis et audaciæ; unde illud psal. 29: *Dominus concidet cervices peccatorum*. Et illud Isaiæ 3: *Filiæ Sion ambulaverunt extento collo*. Et illud Horatii Epist. 13:

> Indomita cervice feros.

Et illud Ciceronis de Nat. Deorum: *Imposuisti in cervicibus nostris sempiternum dominium*. Ita Philo Carpath. et ex eo Delrio: Collum, inquit, Ecclesiæ est columna fidei, quæ Ecclesiam Christo capiti conjungit; hæc similis est turri David, ex qua pendent plurimi clypei, et arma, quæ illam ornant et decorant, uti collum ornant torques et monilia. Hinc Apostolus, 1. Timoth. 3 Ecclesiam vocat *columnam et firmamentum veritatis;* columna enim similis est turri, imo subinde revera est turris, quales Romæ sunt columnæ Trajani et Antonini Imperatorum; hæ enim tam latæ sunt, ut sex viri vix brachiis eam amplecti valeant, atque interius concavæ sunt, adeoque amplæ, ut per cochleam et gradus, velut in turri, ab imo in summum scandatur.

Rursum per collum et turrim notantur præsules, doctores, Pontifices (qui vocantur Episcopi, id est, speculatores è turribus), qui semper in bello sunt pro defensione S. Ecclesiæ pugnantes, ait Cassiodorus, ac præsertim Pontifex Romanus Christi Vicarius, quia sicut collum medium est inter caput et membra illa capiti connectens; atque sicut caput per collum spiritus et vitam in membra influit, cibumque in stomachum trajicit; sic Pontifex medius quasi est inter Christum et cæteros fideles, ac Christus, ceu caput, per Pontificem ceu collum, suam doctrinam, regimen, robur et spiritum in fideles derivat, illos Christo connectens. Hoc est quod Christus S. Petro ejusque successoribus promisit: *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam: Et tibi dabo claves regni cœlorum*, Matth. 16. 18. Et: *Et ego rogavi pro te ut non deficiat fides tua, et tu aliquando conversus confirma fratres tuos*, Lucæ 22. 32. Hinc et S. Paulus S. Petrum, Jacobum et Joannem velut Apostolos et Præsides vocat *columnas Ecclesiæ*, Galat 2. 9. In iis ergo est *talpioth*, id est, vera doctrina, monumenta priscæ fidei, summæ potestatis sublimitas, et suspensio orum; quia ab iis fideles cæteri pendent, et hianti quasi ore cibum animæ spiritalem exspectant. Invicta ergo fides Ecclesiæ nititur invicta fide S. Petri et successorum ejus Rom. Pontificum, qui proinde semper illibati in orthodoxa fide à Christo hucusque perstiterunt, atque omnes hæreses Arii, Macedonii, Eutychetis, Pelagii, Priscilliani, Lutheri, Calvini, etc. damnarunt et profligarunt, quin et tam erecta cervice restiterunt Neroni, Decio, Diocletiano, cæterisque tyrannis, ut eam sibi recidi maluerint, quàm fidem Christi non prædicare, sed perdere aut prodere. Unde primi Pontifices à S. Petro usque ad S. Sylvestrum, per trecentos annos pene omnes fuere martyres. Quocirca noster Alcazar in allusionibus ad Apocalypsin, lib. 3, ubi totum hoc cap. 4. Cantic. explicat de laudibus Ecclesiæ Romanæ antiquæ, per turrim, clypeos et propugnacula, censet denotari Martyrum victoriam, et ministrorum Evangelii admirabilem in persecutionibus sanctitatem. Audi S. Gregor. qui hæc de prædicatoribus accipit; nam et Pontifices præcones sunt Evangelii, illudque vel per se, vel per sacerdotes à se ordinatos et missos, ubique prædicant et propagant: *Bene sicut turris David collum sanctæ Ecclesiæ dicitur; quia sancti prædicatores procul venientes hostes sanctæ Ecclesiæ speculantur, et fortiter resistunt, si quid in Ecclesia lædere conantur, et libere terrena despicientes, cœlestia contemplantur. Collum ergo propter hostium speculationem, turris vero dicuntur propter fortitudinem et propter excelsam cœlestium gaudiorum contemplationem.* Deinde cætera ita ex ordine prosequitur: *Quæ turris recte David esse dicitur: quia David, manu fortis interpretatur, per quod Christus significatur, cujus est quidquid forte et excelsum operatur. De qua sub-*

ditur : Quæ ædificata est cum propugnaculis : Mille clypei pendent ex ea, omnis armatura fortium. Cum propugnaculis turris David ædificata dicitur, quia sancti prædicatores contra adversarios homines, si necesse sit, miraculis armantur. Contra vitia autem se clypeis muniunt, quia ne spiritalibus hostibus succumbant, virtutibus sese defendunt. In quibus omnis armatura fortium pendet; quia quisquis hostium cuneis fortiter resistere vult, in eis exempla videt, quibus armatus, hostes strenue valet superare. Mille autem hîc pro perfectione ponitur, quia in millenario numero omnes numeri perfecti complentur. Sedes ergo Apostolica est quasi pharus Ecclesiæ, ut ex ea navigantes in hoc vitæ pelago veram Ecclesiam, quæ suos fideles ad Deum et felicitatem ducit, agnoscant; propugnacula ejus, item clypei, et omnium armorum panoplia, sunt divinæ Scripturæ, ait Theodor. Cassiod. Beda et alii. Item traditiones Apostolorum et successorum, decreta Conciliorum, Patrum testimonia et exempla, consensus omnium seculorum, doctrinæ puritas et stabilitas, cæteraque argumenta, quæ Bellarminus et alii pro auctoritate Pontificis et notis Ecclesiæ afferunt.

Nonnulli per mille clypeos accipiunt multorum Angelorum præsidium et tutelam, qui Pontificem et Ecclesiam tuentur. Item omnia divinæ defensionis præsidia, ait Cassiodor. Item sanctorum exempla. Insuper crucem Christi, ait Aponius. Quare sicut collum inhæret capiti, ab eoque omne suum robur haurit; sic Prælatus et Pontifex inhæreat Christo, illique familiaris sit per orationem, ut ab eo prudentiam et vires docendi regendique hauriat. Nam ut ait Paulus Hebr. 5. 1 : *Omnis Pontifex ex hominibus assumptus pro hominibus constituitur in iis quæ sunt ad Deum.* Et Moyses Deut. 5. 5 : *Ego sequester et medius fui inter Dominum et vos in tempore illo, ut annuntiarem vobis verba ejus; timuistis enim ignem, et non ascendistis in montem.* Quocirca Moyses in dubiis adibat tabernaculum, et Deum consulebat, et ab eo quid agendum esset edocebatur.

Audi S. Greg. 2. parte Pastor. c. 5 : *Sit rector singulis compassione proximus, præ cunctis contemplatione suspensus, ut et per pietatis viscera in se infirmitatem cæterorum transferat, et per speculationis altitudinem semetipsum quoque invisibilia appetendo transcendat, ne aut alta petens proximorum infirma despiciat, aut infirmis proximorum congruens appetere alta derelinquat.* Et c. 6 : *Sit rector bene agentibus per humilitatem socius, contra delinquentium vitia per zelum justitiæ erectus; ut et bonis in nullo se præferat, et cum pravorum culpa exigit, potestatem protinus sui prioratus agnoscat; quatenus et honore suppresso æqualem se subditis bene viventibus deputet, et erga perversos jura rectitudinis exercere non formidet.* Ita per collum et turrim David præsules et doctores Ecclesiæ intelligunt Cassiod. S. Greg. Nyssen. Philo, Psellus, Beda, Aponius, Anselm. et Richard. de S. Victore. Hinc et Chald. vertit : *Et qui princeps scholæ, qui erat magister tuus fortis in justitia, et magister operum bonorum, sicut David rex Israel, et per verbum oris ejus ædificatum est seculum et in doctrina legis, in qua laborabat, confidebat populus domus Israel, et vincebat in bello, quasi essent tenentes manibus suis omnia genera armorum fortium.*

Porro Nyssenus exemplum dat S. Paulum : *Tale collum, inquit, erat Paulus, qui portavit quidem nomen Domini, factus Domino vas electionis, et ei à Deo accurate adaptatum fuit caput, ut et quæcumque diceret, non amplius esset ipse loquens, sed caput ejus loqueretur, prout indicavit Corinthiis, Christum esse qui in se loquebatur, et qui Spiritu verbum dirigebat veritatis. Ita divinis illis eloquiis omnino dulces fiebant fauces, ut qui per se totum nutriret corpus divinis illis documentis.*

Symbolice Justus Orgelitan. et S. Gregorius, homil. 15. in Ezech. per turrim David accipiunt S. Scripturam, ex qua petitur armorum panoplia ad debellandos omnes errores et pravos mores.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Collum mysticum animæ sanctæ est oratio. Ita Theodor. et tres Anonymi apud Theodoretum, idque apposite. Primo, quia sicut collum erigitur in altum, sic oratio mentem à terra sustollit ad Deum in cœlum. In ea ergo est *talpioth*, id est, suspensio oris et mentis, sive animi sublimitas et elevatio in Deum.

Secundo, sicut per collum spiritus attrahitur ad interiora refrigeranda et roboranda; sic per orationem attrahimus spiritum Dei, qui æstus concupiscentiæ refrigerat, mentemque animat et corroborat. Unde Psaltes : *Os meum aperui, et attraxi spiritum*, Psal. 118.

Tertio, sicut turris urbem communit, sic oratio animam : et sicut turris vallatur propugnaculis, clypeis et armis tam defensivis, quàm offensivis : sic orationis propugnacula sunt virtutes, quæ illam tuentur et hosti vulnus infligunt, quales sunt constantia et fortitudo : clypei vero sunt, quæ hostis jacula illæse excipiunt et repellunt, qualis est humilitas et patientia. Denique in ea omnis est armatura fortium, id est, omne armorum genus, puta omnis gratiarum et remediorum species, quas Deus orantibus suggerit, ut iis roborati et fortes effecti, hostes quoslibet non tantum repellant, sed et propellant ac debellent. Quocirca Cassianus, Climachus, Sophronius et alii contra omnes tentationes carnis, mundi et dæmonum efficacissimum remedium esse orationem unanimiter et constanter docent. Vis exempla? accipe. Ex hac orationis turri Esther contra Assueri potentiam et edictum : ex hac Judith contra Assyriorum ducem Holofernem, et ex hac innumeri alii; ex hac tandem Christus ad durum mortis certamen armatus processit. Hac muniti Machabæi numero pauci; gloriosas de innumeris hostium copiis victorias reportarunt, quam cum non dicuntur præmisisse, gravem ab hostibus plagam accepere, primum lib. 1. c. 6. ab Antiocho Eupatore : iterum ibidem c. 8. ubi Judas Machabæus exstinctus fuit. Ita Sanchez.

Secundo, S. Ambros. in psal. 118. serm. 4. v. 1. per collum turritum accipit animæ sanctæ constantiam et celsitudinem : *Erecta*, inquit, *ad Deum cervix, et jugo Christi habilis, quæ nulla in terrarum illecebras inflexione curvetur, sicut Christi regalis est turris, cui jugum suum Nabuchodonosor non possit imponere : condidit enim*

turrim illam David ille manu fortis, et supra murorum ædificavit excelsa, ut subsidio pariter et decori sit; subsidio, quia hostem prævidet et repellit; decori, quia non solum inter humilia, sed etiam inter excelsa supereminet. Ita tamen subsidio vel decori si habeat in se verbi dogmata, velut quædam phalerarum monilia, habeat etiam jacula potentium prophetarum quæ adversus omnem extollentem se altitudinem lacertis quibusdam fidei diriguntur. Huc accedit Theodoretus, qui per collum turritum accipit mentem, vel rationem, quæ excelsa et cœlestia contemplatur, cujus clypei et panoplia sunt Prophetæ et Apostoli. Et clarius tres Anonymi apud Theodoretum: *Sicut turris, inquiunt, David est interior mentis tuæ, tum in actione, tum in contemplatione maxime præstantis ratio, quæ per virtutem divinis mandatis ædificata est super propugnacula, id est, super adversarii tentationes; tollitur autem per scientiam in altitudinem contemplationis. David enim significat manu strenuus, et acer visu. Id vero quod dictum: Quæ ædificata est in* Talpioth; *Aquila quidem vertit: Super propugnacula; Symmachus autem: In altitudine. Quapropter significatur sponsæ rationem actione quidem hostis consilia superare: contemplatione vero tolli ad veræ cognitionis sublimitatem.*

Tertio, Joannes Carmelita per collum et turrim accipit charitatem. Nam primo, inquit, sicut collum excelsum est, sic charitas omnium virtutum celsissima est et in Deum erectissima. Secundo, sicut collum sustinet caput, illudque membris connectit; ita charitas Christum animæ unit et vincit, adeo ut Christus cæterarum virtutum nexibus, nisi unius charitatis vinculo animæ non alligetur. Tertio, sicut collum habet arteriam, per quam spiritus in viscera admittitur et influit; sic charitas habet gratiam, per quam spiritum ex cœlo haurit et attrahit. Quarto, sicut collum habet fauces quibus cibus trajicitur in stomachum: sic charitas mysticas pandit fauces. Nam semper esurit nullumque laboris genus detrectat, sed ardua quæque velut ignis vehemens injecta ligna consumit. Quinto, collum humeris eminet, iisque onera bajulat; sic charitas latos habet humeros, quibus mores difficiles proximorum, injurias, persecutiones, tribulationes, omniaque hujus vitæ onera fortiter sustentat et portat. Pari modo charitas similis est turri, sive arci, tum ob celsitudinem, tum ob firmitatem ac robur. Nam qui hanc incolunt arcem, vim quamdam plane divinam adipiscuntur, qua fiunt invictissimi, ut de se Paulus ingenue fatetur, dum ait, nec morte, nec vita, nec id genus aliis acerrimis hostibus se à charitate Dei posse divelli. Propugnacula sunt consilia Evangelica, quæ ab iis vigilantissime observantur, qui charitatis arcem tutam esse cupiunt. Quippe obedientiæ, castitatis paupertatisque, et aliorum consiliorum cultores turrim Davidicam Apostolicis vestigiis insistentes optime custodiunt, et ex his velut propugnaculis, hostem sæpissime sauciant, seque reddunt formidabiles. Clypei charitatis sunt humilitas et patientia, quibus omnia adversa excipit et repellit; hæ enim ex charitate pendent et quasi prodeunt: *Omnis armatura fortium*, est cæterarum virtutum acies, quæ ex charitate manantes hominem efficiunt fortem et invictum, ut omnia superet et transcendat, ac ad beatam æternitatem victor triumphatorque conscendat. Pro *omnis armatura*, Hebr. est, *omnia scuta fortium*, q. d. Patientia multiplex et varia, quæ similis est scutis, est instar omnis armaturæ, qua omnium hostium tela excipimus ipsosque superamus. Denique in charitate est *talpioth*, id est, *cumulus orum*, quia ipsa amorem suum in tria velut ora partitur, scilicet in amorem Dei, amorem proximi, et amorem suî ipsius.

Quarto, Rupertus et Gislerius per collum turritum accipiunt humilitatem et obedientiam, quæ primo adeo sublimis est et excelsa, ut omnibus sit conspicua, omniumque oculos ad se rapiat. Secundo, instar colli et turris undique rotunda est, id est, perfecta, continua et perseverans usque ad mortem. Tertio, pariter recta est per rectitudinem sanctæ intentionis. Quarto, propugnacula obedientiæ sunt humilitas, mansuetudo et fides, qua quis credit se Deo obedire, cum obedit superiori, atque per eum à Deo regi et dirigi. Deus enim dixit: *Qui vos audit, me audit*, Luc. 10. 16. Quinto, clypei et arma obedientiæ sunt invicta; nam obediens vincit omnes difficultates, tentationes, scrupulos, diffidentias: quia secure et læte in obedientia jussuque superioris sui, velut Dei interpretis conquiescit. Sexto, dicitur *Turris David*, id est Christi, quia summam Christi obedientiam refert et imitatur: *Christus enim factus est obediens usque ad mortem, mortem autem crucis*, Philipp. 2. Septimo, obediens est in *talpioth*, id est, in suspensione oris, quia totus pendet ab ore sui rectoris: quare licet cæcus videatur ut talpa, revera tamen oculatus est, ut aquila.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo ab Ecclesia in litaniis Lauretanis vocatur et invocatur *Turris Davidica.* Eadem vocatur *collum* in corpore mystico Ecclesiæ. Illius enim caput est Christus, collum B. Virgo, membra cæteri fideles. *Collum*, inquit Hailgrinus, *est eminentia sublimitatis ejus, et est sicut turris David, hoc est, à Christo vero David fabricata, ut peccatoribus esset refugium et munimen. Propugnacula hujus turris sunt virtutes gratiæ, et prærogativæ, quibus peccatores protegit et inimicum expugnat.*

Plures causas et analogias colli, et B. Virginis accumulat noster P. Pinellus de Laude B. Virginis, c. 16. num. 8: Virgo sanctissima, inquit, in corpore Ecclesiæ *collum* dicitur, non tantum, quia ut loco, ita et dignitate Christo capiti est proxima, et reliquis membris eminet, illaque capiti nectit; sed etiam, quia omnia vis sensitiva, atque motiva è capite ad corpus per collum transfunditur, et ita Dei misericordia per virginem ad nos derivatur; et melius quam per collum, quod vim trahendi minime habet, sed solum est via eorum quæ per ipsum mittuntur; cum tamen Deipara suis meritis et precibus Dei misericordiam nobis impetret, et ad nos attrahat. Et quemadmodum, si quid à membris ad caput transmittitur, id per collum transmitti debet; ita et nos per Virginis manus mundissimas nos ipsos Christo offeramus, dicentes illi cum S. Bernardo: *Per te accessum habeamus ad filium, ô benedicta inventrix gratiæ, genitrix vitæ, mater salutis, ut per te suscipiat*

nos, qui per te datus est nobis; imo collum est via respirationis, qua animalis vita conservatur: est via, qua cibus nutritioni et augmentationi animalis necessarius transmittitur: in collo est guttur ex præcipuis ad loquendum instrumentis: de collo monilia et pretiosa quæque suspenduntur: matris collum filii ob timorem sive ob benevolentiam apprehendunt; quæ omnia mystice Virgini optime congruere perspicuum est.

Quocirca S. Bernardinus Senensis, tomo 1. concl. 61. art. 2. cap. 10: *Plenitudo*, inquit, *gratiæ fuit in Christo, sicut in capite influente; in Maria vero, sicut in collo transfundente.* Et Germanus in serm. de Zona B. Virginis: *Si tu*, inquit, *nos deserueris, quidnam de nobis fiet, ô sanctissima Deipara, spiritus et vita Christianorum? Quomodo enim corpus nostrum vitalis signum operationis habet respirationem, ita etiam sanctissimum tuum nomen. Virgo beatissima, quod in ore servorum tuorum versatur assidue in omni tempore, loco, et modo vitæ, lætitiæ, et auxilii non solum est signum, sed ea etiam procurat et conciliat.* Et S. Bernard. ser. 3. in vigilia nativ. Domini: *Nihil*, ait, *nos Deus voluit habere, quod per manus Mariæ non transiret.* Idem, serm. de Aquæductu, dat causam, quia scilicet sic voluit Deus matrem honorari: *Altius*, inquit, *intueamini, quanto devotionis affectu à nobis eam voluit honorari, qui totius boni plenitudinem posuit in Maria, ut proinde si quid spei in nobis est, si quid gratiæ, si quid salutis ab ea noverimus redundare, quæ ascendit deliciis affluens.* Et infra: *Votis omnibus Mariam hanc veneremur, quia sic est voluntas ejus qui totum nos habere voluit per Mariam.*

Porro Rupertus per turrim accipit humilitatem B. Virginis: hæc enim illam exaltavit instar turris pertingentis ad cœlum et Deum, ut fieret mater Dei: *Tuum collum*, inquit, *nequaquam extentum fuit, sed est sicut turris David, id est, sicut humilitas David per quam ille coram Deo fortis; et contra homines stetit inexpugnabilis: ipse enim quasi tenerrimus ligni vermiculus, qui et cum esset rex unctus dixit ad Saul, cum eum ille persequeretur: Quem persequeris, rex Israel, quem persequeris? Carnem mortuam et pulicem unum. Turris ista ædificata est cum propugnaculis, et mille clypei pendent ex ea, omnis armatura fortium, id est, hanc ejus tantam humilitatem cæteræ virtutes consecutæ sunt, maximeque fortitudo et sapientia: David sedens in cathedra sapientissimus est, quasi tenerrimus ligni vermiculus, qui octingentos interfecit impetu uno.* Et post nonnulla: *Adde illud, quod maximum est, quia Verbi, cujus mysterium consecuta est, ut caneret humilitas patris tui David, Verbi, inquam, ejusdem substantiam concepit, et incarnatam peperit humilitas tua, ô filia David.*

Porro Aponius per turrim David accipit Christum; per propugnacula, exempla virtutum, quæ Christus in vita edidit; per mille clypeos et omnem armaturam fortium, crucem Christi: *Nemo enim*, inquit, *est fortis, nisi is qui pro scuto cruce Dominica tutus, mentis affectu protectus incedit.*

VERS. 5: DUO UBERA TUA SICUT DUO HINNULI CAPREÆ GEMELLI, QUI PASCUNTUR IN LILIIS.

VERS. 6: DONEC ASPIRET DIES, ET INCLINENTUR UMBRÆ. VADAM AD MONTEM MYRRHÆ, ET AD COLLEM THURIS.

DUO UBERA TUA SICUT DUO HINNULI CAPREÆ GEMELLI, QUI PASCUNTUR IN LILIIS (id est inter lilia, quæ in campis nascuntur, quale est lilium convallium, de quo cap. 2. v. 1.) DONEC ASPIRET DIES, ET INCLINENTUR UMBRÆ.] Pro *in liliis* Symmach. vertit, *in floribus.* Hinnuli enim sive capreoli petulci et coniscantes in candenti liliis campo, floribus pascuntur.

Incorruptæ, inquit Hortolanus, *beneque habitæ puellæ uberum pulchritudinem et laudes, in his maxime consistere affirmant acuti formarum spectatores: nimirum quod parva sint, rotunda, solida, nec diffluentia, sed contracta, comparia, nitida et succulenta. Atque ex his omnibus notis hoc loco sponsæ laudantur ubera, per eorum assimilationem ad gemellos capreæ hinnulos, electa carpentes pascua. Hinnuli namque capreæ sua parvitate placent: præsertim quum se colligunt, et in orbem contracti erumpere velle videntur, et exsilire. Placent et inde plurimum, quum non macilenti sunt, strigosi aut lutulenti, sed nitidi et succulenti. Tales vero sunt, qui in pratis floridis, minimeque paludosis inter lilia ibidem crescentia sua carpunt pascua; placent denique in gemellis, quod uno partu editi compares sunt, et quàm simillimi.*

Adde hinnulos suavis esse coloris, æque ac odoris, præsertim dum pascuntur inter lilia odorata, ac sua specie, munditie, agilitate et subsultu festivos, amabiles, et gratiosos apparere, qualia pariter sunt ubera sponsæ. Insuper noster Delrio, Sanchez et Luysius parabolam hanc, quæ prima fronte remota et inconcinna videtur, ita decore concinnant, ut ubera sponsæ comparentur capitibus hinnulorum, quæ liliis eminent. Hæc enim capita sua parvitate, rotunditate et candore similia sunt uberibus. Ora autem eorum modica et subrubentia referunt papillam uberum. Non minus concinne Romæ vir religiosus et solers, hanc adaptationem mihi suggessit, scilicet uberibus sponsæ hîc comparari non tam capita hinnulorum, quàm partem dorsi posteriorem; hæc enim rotunde arcuatur et eminet instar uberum, cum hinnuli demisso capite pascuntur inter lilia; lilia enim caput eorum tegunt et abscondunt dorso eminente, ut sensus sit, q. d. Duo ubera tua, ô sponsa, sunt candida, modica, rotunda, turgida et speciosa instar hinnulorum duorum, qui cum inter lilia pascuntur, caputque ad germina demittunt, sola parte posteriore prominent et exstant: hæc enim eorum pars pariter candida est modica, rotunda, turgida et speciosa.

Denique nonnulli apud Titelmannum censent esse hypallagen, ac per eam non tam ubera sponsæ comparari hinnulis, quàm uberibus capreæ quæ sugunt hinnuli; sic ergo verba esse exponenda et adaptanda, q. d. Duo ubera tua sunt sicut duo ubera capreæ lactantia duos hinnulos gemellos, qui pascuntur in liliis; ubera enim capreæ, æque ac sponsæ, sunt succulenta et lacte distenta. Vel hoc modo: Duo ubera tua sunt, ac si duo hinnuli gemelli capreæ unius duobus lactentur uberibus, qui etiam pascantur in liliis. Atque ita per duos hinnulos intelligunt duos populos; scilicet Judæos et Gentiles, qui ambo quasi unius capreæ,

id est, Ecclesiæ gemelli, eodem fonte Baptismatis regenerati, ejusdem uberibus lactantur, uti intelligunt S. Gregorius, Philo, Aponius, Justus et Anselmus: Hebræi enim in loquendo simplices sunt et concisi, ac nonnulla subaudienda et adaptanda auditori relinquunt. Sic vers. 1. dixit: *Capilli tui sicut greges caprarum*, id est, capilli tui similes sunt capillis gregum caprarum; et vers. 1: *Dentes tui sicut greges tonsarum*, id est, dentes tui tales sunt, quales habent greges tonsarum. Simili plane modo hic exponas: *Duo ubera tua sicut duo hinnuli capreæ gemelli*, id est, duo ubera tua sunt talia, qualia in caprea habent et sugunt duo hinnuli ejus gemelli. Aptissime enim ubera sponsæ comparantur uberibus capreæ lactantis hinnulos: nam hinnuli ipsi non habent ubera, neque lactant, sed lactantur. Sicut ergo caprea lactat hinnulos, sic Ecclesia lactat Judæos et Gentes.

Porro Rabbini per duo ubera et hinnulos gemellos intelligunt Moysem et fratrem ejus Aaronem, qui Israelem lactarunt et rexerunt. Unde Chald. vertit: *Duo salvatores tui, qui te salvaturi sunt, similes sunt Moysi et Aaron filiis Jochabed, qui comparati sunt duobus hinnulis gemellis capreæ, et pascebant populum Israel per merita sua, quadraginta annis in deserto manna, et avibus pinguibus, et aqua putei Miriam.*

R. Salomon vero per duo ubera accipit duas tabulas Decalogi, à Deo datas Moysi ad docendum populum.

Denique noster Alcazar in allusion. ad Apocalypsin lib. 3. primos hujus capitis versus ita ad litteræ superficiem explicat: vers. 1. in oculis, eorumdem velandi candorem, castitatemque commendat; in crinibus, quod sint bene promissi; vers. 2. in dentibus, alacritatem et aviditatem mandendi: vers. 3. in labiis Suadam, id est, gratiam persuadendi inibi sessitantem; in malis verecundiam; vers. 4. in torquato collo, erecta obedientiæ tropheæ; vers. 5. in uberibus, incessabilem alendi vim.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Ubera notant fecunditatem, vim lactandi, et beneficentiam Ecclesiæ, uti dixi cap. 1. v. 1; feminæ enim ubera non dant lac, nisi post partum. Notat ergo Ecclesiam, Spiritu Dei prægnantem, multos parere et lactare filios Christo. Porro sicut per collum Pontifices, sic per ubera collo subjecta, denotat sacerdotes et diaconos, inquit Hortolanus, Pontificibus subditos. Sacerdotes enim lactant populum, missas celebrando, Eucharistiam distribuendo, confessiones excipiendo, instruendo, et hortando ad omne bonum. Diaconi pariter lactant plebem duplici ubere, bonorum scilicet temporalium et spiritualium. Diaconi enim ab Apostolis ordinati sunt, Actor. 6. ut præessent distributioni eleemosynarum, ac Apostolis et sacerdotibus subservirent. Hinc Romana Ecclesia olim distributa erat in varias diaconias, quibus singulis præerant diaconi singuli, qui pauperibus suæ diaconiæ eleemosynas distribuebant, ut patet ex epistolis pluribus S. Gregorii. Rursum diaconi absente sacerdote baptizant, Eucharistiam ministrant, et prædicant verbum Dei, uti fecit S. Stephanus et S. Vincentius. Idque statuit Concilium Nicænum, c. 14. et Vasense 2, cap. 2. et S. Gregor. lib. 4. epist. 88. Diaconis pariter ex officio competit solemnis recitatio vel decantatio Evangelii, oratio cum Pontifice, cura pacis et silentii in Ecclesia, ut ait S. Clemens lib. 2. Constit. cap. 61.

Hi ergo similes sunt hinnulis, qui pascuntur inter lilia, quia ætate et virtute florentes, puritate et castitate præeminent, et inter virgines sanctosque degunt, quorum virtutibus et exemplis pascuntur. Unde diaconatui ex institutione Apostolorum annexa est continentia et cœlibatus, uti docet Concilium Carthagin. 2. c. 2. et S. Leo epist. 95. Vide dicta Actor. 6. 1. Quocirca diaconi olim in Ecclesia et vita, et doctrina, et martyrio fuere illustrissimi, nec cessere Pontificibus. Tales fuere S. Stephanus, S. Laurentius, S. Vincentius, S. Sisinnius, S. Cyriacus, S. Largus, S. Smaragdus, aliique plurimi, qui quasi Angeli cœlesti conversatione et fervore toti Ecclesiæ præfulserunt, plurimosque ad Christi fidem converterunt, in eaque foverunt et aluerunt. Ubera igitur Ecclesiæ hinnulis gemellis similia sunt diaconi, cum de se humiliter sentiant, ait Hortolanus, seque in arctum contrahant, omnium ministri et alumni, nullo luxu diffluentes, collecti et quasi in orbem contracti, actuosi tamen, et ad beneficentiam oppido quàm propensi, ceu cœlestium caprearum filii, sua parvitate et beneficentiæ studio placent plurimum. Pura præterea, et omnis puritatis exemplis florentia sacræ Scripturæ prata, ac supersubstantialem meam escam (Eucharistiam) summa cum munditia depascentes, cœlesti replentur succo: paresque cum sint fide ac moribus, et inter se quàm simillimi (quippe quorum sit cor unum et anima una) gemelli videntur, et uno fidei partu editi. Aspectu jucundi sunt, sciti et gratiosi: propter geminum munus suum, pro duobus pulcherrimis uberibus tibi dati. Hæc itaque sunt formosissima tua ubera, parva, rotunda, contracta, parilia, nitida, et quibus tuos alumnos, abunde alis succulenta, atque omnibus numeris absoluta; idque *donec aspiret dies* beatæ æternitatis, *et inclinentur umbræ* hujus mortalitatis: nam usque ad finem mundi durabit hic Hierarchicus sacerdotum et diaconorum ordo.

Huc accedunt multi Patres, qui per duo ubera accipiunt vetus et novum testamentum; hisce enim legendis, citandis et explicandis vacant, ac fideles pascunt sacerdotes et diaconi; fideles, inquam, gemellos, id est, Judæos et gentiles. Ita Aponius, Philo, Justus, Orgelit. et Anselmus, ac S. Gregor. 24. Moral. cap. 10.

Porro S. Gregorius hoc loco, pluresque alii omnia hæc corporis membra hucusque recitata, attribuunt Ecclesiæ doctoribus et prædicatoribus, sed ob diversas rationes et respectus, scilicet, ut iidem dicantur oculi Ecclesiæ, quia occulta vident; dentes, quia improbos corripiunt, et castigationis dente confectos in corpus Ecclesiæ ingerunt; collum, quia vitalem gratiæ spiritum, et spiritales cibos reliquo corpori subministrant; ubera, quia lac parvulis in Christo exhibent.

Verumtamen melius alii ista in varios Ecclesiæ ordines, status et gradus distribuunt; omnes enim hi faciunt decus et complementum, Eccle-

siæ; unde omnes hîc describere voluit Spiritus Sanctus. Per capillos ergo repræsentantur religiosi, per dentes doctores, per labia coccinea prædicatores et martyres, per genas virgines, per collum Pontifices, per ubera sacerdotes et diaconi, ut dixi. Igitur per ubera notari doctores (quales in populo sunt sacerdotes et diaconi) censent Cassiod. S. Gregor. Nyssen. Theodoret. Philo, Beda, Aponius, Anselmus. Hi enim lacte doctrinæ pascunt populum. Unde instar capreæ acutissime vident, inquit Nyssen. et Theodoret. et ad alta conscendunt, ac sicut hinnuli magis ramos fruticum, quàm herbam terræ, id est, magis divinas Scripturas, quàm humanas scientias depascuntur, inquit Aponius : suntque gemelli, quia concordes in doctrina et prædicatione, ait S. Gregorius.

Symbolice Psellus : Duo ubera, inquit, sunt sanguis et aqua, quæ ex latere Christi in cruce profluxerunt, ex quibus animæ fidelium alimoniam et salutem hauriunt.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Duo ubera animæ sanctæ sunt gemina charitas, Dei scilicet et proximi; hisce enim et se et alios lactat et pascit. Ita Philo Carpath. Talis fuit S. Paulus, qui, flagrans zelo Dei et salutis animarum, omnibus ubera quasi materna exhibuit. Unde Galatis scribens ait cap. 4 : *Filioli mei, quos iterum parturio donec Christus formetur in vobis;* et Corinth. epist. 1. c. 3. v. 1 : *Tanquam parvulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam ; nondum enim poteratis.* Quocirca S. Ambros. ser. 68. Paulum nuncupat Ecclesiæ nutritorem, et ejus epistolas Ecclesiæ ubera, atque hujus rei symbolo asserit, caput ejus à cervice recisum pro sanguine lac fudisse, quod etiam testatur S. Chrysost. Orat. in Princip. Apost. sed audi S. Ambr. *Quid enim mirum, si abundat lacte nutritor Ecclesiæ? etc. cujus epistolæ tanquam ubera Ecclesiarum populos enutriunt ad salutem.*

Rursum, duo ubera charitatis sunt eleemosyna temporalis, quæ nutrit corpus, et spiritualis, quæ pascit animam. Audi Richard. de S. Victore: *Hæc ubera lacte replentur charitatis, quo juniores et teneriores reficiunt et quasi matres lactant et alunt. Non habet hæc ubera anima adhuc carnalis, donec crescat in gratia et sanguinem carnalitatis convertat in lac devotionis. Cum vero in gratia creverit et pietatem conceperit; tunc mater fit, lactat teneros, consolatur desolatos; contumeliis pulsata, vel injuriis affecta, patientiæ et compassionis lac fundit, non sanguinem carnalis commotionis. Quia enim pietatis lacte repleta est, dulcedinem exhibet, quàm accepit, magis miseriis se lædentis compatitur, quam injuria moveatur.*

Subdit deinde carnales et imperfectos, dum injuria afficiuntur, moveri ad iram et vindictam; perfectos ad misericordiam; quia hi habent ubera charitatis, quibus illi carent : *Si ubera haberet tactus, id est, injuria pulsatus, lac funderet.* De tali dicitur cap. 8. 8 : *Soror nostra parvula est, et ubera non habet.* Post nonnulla subjicit Richard. *Duo hinnuli sunt activi et contemplativi qui utique ad lac gratiæ currere non cessant, et hoc desiderant, et ad perfectum semper tendunt, et superna petunt, semper se novos, semper incipientes, et insufficientes reputant; quia ad interiora se extendunt.* Et mox : *Apud se parvuli semper sunt, id est humiles, et ideo lac gratiæ quærunt, ad hoc tendunt, hoc fugiunt ; unde quia ad hoc lac indesinenter currunt, hoc percipiunt, et hoc reficiuntur, ac ita dulcedine hujus replentur, ut ejus abundantia aliorum inopiam supplere sufficiat.* Et post nonnulla : *Hi autem pascuntur inter lilia. Per lilia, quæ nitent et odorem habent munditiam bene viventium et odorem virtutum accipimus. Inter quæ pascuntur hi gemelli, quia in munditia bonorum, et bono odore conversantium delectantur.*

Vide S. Bernardum, serm. 10. in Cantic. ubi docet hæc ubera charitatis lacte à Deo repleri in oratione et crebra meditatione.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo suis uberibus lactavit hinnulum divinum, id est, Christum qui gemellus est, ob geminam naturam divinam et humanam. Unde mulier illa in Evang. exclamabat Luc. 11. 27 : *Beatus venter, qui te portavit, et ubera quæ suxisti.* Eadem enim est materia, ex qua formatur proles in utero, et qua deinde in lac conversa alitur, ut docet Aristot. lib. 4. de Generat. anim. cap. 8. Quare, cum B. Virgo supra naturam ex Spiritu Sancto conceperit et pepererit Christum, sequitur illam ejusdem virtute in uberibus lac accepisse, quo Christum pasceret. Unde Ecclesia in festo Circumc. canit : *Sola virgo lactabat ubere de cœlo pleno.* Virgines enim naturaliter lac habere et dare queunt.

Porro infans, qualis fuit Christus, et candore et statura et gratia similis est hinnulo; ubera vero Virginis comparantur hinnulo, quia Christus sugens ubera matris, prius eadem lacte et gratia replebat; unde ipse lactens, potius erat lactans matrem.

Rursum Rupertus per duo ubera accipit virginitatem et fecunditatem B. Virginis; utraque enim lactat pascitque Ecclesiam inter lilia puritatis et castitatis. Addit deinde septem ornamenta angelica B. Virginis hucusque recensita, scilicet oculos columbinos, capillos caprarum, dentes tonsarum, labia vittæ coccineæ, genas puniceas, collum turris Davidicæ, ubera hinnulorum, opponi septem deformitatibus diabolicis, quibus fœdantur filiæ hujus seculi, quæ sunt altitudo oculorum, crispatio capillorum, voracitas dentium, incontinentia labiorum, irreverentia genarum, colli erectio nimia, confractionis uberum frequens injuria, hæc scilicet sunt septem dæmonia, quæ à Magdalena expulit Christus, Lucæ 8. 2.

Insuper Richardus de S. Victore : *B. Virgo*, inquit, *habet duo ubera geminæ dilectionis, lac fundentia, quia reis impetrat veniam et justis gratiam. Quæ ubera sunt sicut duo hinnuli capreæ; hinnulos hos intelligere possumus Angelos et hominum animas ad regnum jam translatas; qui bene hinnuli dicuntur, quia montem cœlestis habitationis conscenderunt, et divinæ contemplationis dulcedine reficiuntur, sicut hinnuli et alta petere solent, et lacte nutriuntur. Hi hinnuli gemelli sunt capreæ, id est, Christi, à quo pariter capiunt et sugunt lac geminæ dulcedinis, divinitatis scilicet et humanitatis. Caprea enim est Christus, quia saliit in montibus et transiliit colles, et ita saltum dedit in uterum B. Virginis; et de hoc in mundum, et de*

mundo in cœlum, ubi pascit hinnulos istos cœlesti lacte. Itaque cum tam Angeli, quàm sanctæ animæ pro peccatoribus solliciti sint, et eis tam meritis, quàm intercessione subveniant, credendum est B. Virginem tantum in hoc posse, quantum utramque hanc creaturam; imo utraque potior judicatur, quia utraque per hanc reparatur, et Angelorum ruina per hanc restaurata est, et humana natura reconciliata. Et pluribus interjectis : *Hinnulorum velocitati comparatur, quia velocius occurrit ejus pietas, quàm invocetur, et causas miserorum anticipat. Hinnulis vero comparatur, quia dulcedinem bonitatis, quam impendit, ipsa desuper sugit.* Denique post nonnulla causam fontemque aperit : *Sicut enim*, inquit, *ubicumque fuerit corpus, congregantur et aquilæ; ita ubicumque fuerit miseria, tua et currit et succurrit misericordia. A Deo pietate replentur ubera tua, ut alicujus miseriæ notitia tacta, lac fundant misericordiæ, nec possis miserias scire, et non subvenire. Et quid mirum si misericordia affluis, quæ ipsam misericordiam peperisti? Carnalia in te Christus ubera suxit, ut per te nobis spiritualia fluerent. Cum enim misericordiam lactasti, ad eadem misericordiæ ubera accepisti.*

DONEC ASPIRET DIES ET INCLINENTUR UMBRÆ.

Nonnulli cum Rabbinis, Psello et Hortolano hæc referunt ad sequentia : *Vadam ad montem myrrhæ*, etc. idque commodo sensu, q. d. Interim, dum advesperascit, vadam ad montem myrrhæ et collem thuris, ut eorum umbra æque ac fragrantia me pascam et oblectem. Hinc Chald. more suo judaizans sic vertit : *Et omni tempore, quo populus domus Israel tenebat manibus suis artem patrum suorum justorum, fugiebant nocentes spiritus tenebricosiores, et matutini ac meridiani dæmones de medio eorum, eo quod majestas gloriæ Domini residebat in domo sanctuarii, quæ ædificata est in monte Moriah, et omnes dæmones, et nocentes spiritus fugiebant ab odore incensi aromatum.*

Verum melius Patres omnes hanc gnomen referunt ad id quod præcessit, q. d. Hinnuli pascuntur inter lilia, quandiu durat dies usque ad vesperam, quando cum matribus pasti domum repedant, juxta illud Virgilii :

Ite domum saturæ, venit hesperus, ite, capellæ.

Porro hanc sententiam exposui cap. 2. v. ultimo. Quare hîc iota non addam.

VADAM AD MONTEM MYRRHÆ ET AD COLLEM THURIS.

Hebr. *Vadam mihi*, q. d. Ibo solus voluptatis et animi causa. Id dicit sponsus, ut sponsæ desiderium secum eundi injiciat, illaque dicat : Volo et ego, sponse mi, ire tecum; tua enim voluntas et voluptas, mea quoque est voluntas et voluptas. Unde Syrus vertit : *Vade*, scilicet ô sponsa, ad montem myrrhæ; et Arabicus : *Vadam cum eo.* Sunt verba non sponsæ, ut volunt nonnulli, sed sponsi; nam hîc mox versu sequenti redit ad sponsæ laudes, quas hîc obiter interrumpit invitando eam ad mortem myrrhæ et collem thuris, quem verisimile est fuisse hortum Salomonis juxta Jerusalem, pulcherrimis et pretiosissimis myrrhæ, thuris, aliorumque aromatum fruticibus, arboribusque ex Libano, Arabia, aliisque regionibus adductis consitum, qui proinde *saltus Libani* dicebatur, de quo 3. Reg. 7. 2. Hinc montes hi vocantur *aromatum*, c. 8. v. 14 et cap. 6. 1 : *Dilectus meus*, inquit, *descendit in hortum suum ad areolam aromatum, ut pascatur in hortis, et lilia colligat.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Laudarat Christus sponsus Ecclesiam sponsam ab uberum fecunditate, id est, à zelo animarum; nunc ne ita illis intendat, ut se negligat, illam quasi ad se revocat, ut secum vadat ad montem myrrhæ, quæ gustu est amara, id est, ad studium mortificationis, et ad collem thuris, id est, ad studium orationis; ut per illa seipsam magis purificet, sanctificet, Deo uniat, ejusque spiritu repleat, quem deinde fructuosius in alios effundat. Hinc Hebr. מור *mor*, id est, *myrrhæ*, alludit ad montem Moriah, in quo immolatus est Isaac et crucifixus est Christus, q. d. Eamus ad montem Calvariæ, qui pars est montis Moriah, ibique crucem, clavos, lanceam, plagas, dolores, vulnera, injurias, probra, quæ pro te, ô Ecclesia, ô fidelis anima mea, perpessus sum, contemplemur, ut ex iis discas similia pati pro me sponso tuo, teque dare studio mortificationis tam activæ et spontaneæ, quàm passivæ et ab aliis illatæ : juxta hunc montem enim est collis thuris; crux enim et passio docet hominem orare, Deumque in afflictione invocare. Porro quis refugiat myrrham passionis, quam Christus sponte amplexus est; anima enim, quæ sapit, quærit Christum; ac non nisi in Calvaria et cruce, hoc est in myrrha mortificationis, et thure orationis eum invenit. Docet hîc ergo Christus viam ad sanctitatem esse mortificationem et orationem, unamque alteri esse jungendam. Mortificatio enim sine oratione est insipida et horrida, oratio sine mortificatione est sterilis et infructuosa. Mortificatio igitur fulciatur oratione, et oratio condiatur mortificatione. Mortificatio domat et jugulat concupiscentias et passiones, puta cupidinem honoris, deliciarum, opum, commoditatum; oratio vero mentem mortificatam sustollit ad Deum, ab eoque cœlestes amores, sensus et spiritus haurit; quamobrem mortificatio est quasi myrrha, et sal putredinem concupiscentiarum è carne et mente nostra exsugens, eamque dessicans et à corruptione conservans. Oratio vero est velut thus illam per fumum et ignem Deo adolens, offerens et sacrificans. Ita Cassiodor. Beda, Aponius, Philo, Justus Orgel. et alii.

Secundo, Nyssenus, Theodoretus et tres Anonymi apud ipsum, Psellus et Rupertus per montem myrrhæ accipiunt passionem Christi, per collem thuris resurrectionem; imo Philo accipit Christum ipsum passum et resurgentem. Nil enim ita sponsam animat ad sponsi amorem et imitationem, atque ejus passio et resurrectio. Porro hæc Christus sponsæ consideranda proponit non eminus, sed cominus, ut scilicet mente et contemplatione adeat ipsum montem Calvariæ, ibique quasi præsens præsentem Christum pro se crucifixum oculis intueatur, perinde ac si rem ipsam olim actam, rursus coram se peragi cerneret. Hæc enim viva et efficax contemplatio Christi patientis et resurgentis mire amorem, spem omnemque virtutem excitat : *Si enim compatimur, et conglorificabimur*, ait Paulus. Audi Psellum : *Age tu mecum, qui cruci affixus sum, crucifigere, ut*

magna item à patre gloria mecum afficiare. Sponte enim volo ego sane mortem oppetere, ut fidelibus diem salutis aspirem, et umbras discutiam impietatis. Veni ergo in montem myrrhæ, ubi ego mortalitatem exui, ut inde pergas in collem thuris, ubi ego resurgens immortalitatem et gloriam indui. Audi et Theodoretum: *Quando adeo decora es, et amoris erga me vulnere sauciata, pro te mortem oppetam, et myrrhæ montem sponte conscendam; sed iterum surgam, et revertar ad collem thuris, ut per myrrham mortem significet, per thus autem divinam naturam.* Et post nonnulla: *Vadam,* inquit, *mihi ipsi* (sic enim habent Septuag.) *ad montem myrrhæ et ad collem thuris; utrumque enim libens facio, nulla vi, nulla coactus necessitate. Nemo enim tollit animam à me, sed ego pono eam à me ipso, ut iterum sumam eam.* Quærit deinde Theodoretus cur mortem vocarit *montem*, deitatem vero *collem*, cum hæc longe major sit illa; ac respondet, quia Deum mori *tam excelsum atque arcanum est, ut ab homine animo et cogitatione nequeat comprehendi.* Causam dant tres Anonymi: *Mortalitatis enim*, inquiunt, *symbolum est myrrha, thus vero divinitatis.* Corpora enim mortua condiuntur myrrha, uti conditum est corpus Christi: thura vero adolentur Deo, ad quem post resurrectionem reversus est Christus in cœlum. Deo enim propria et essentialis est immortalitas et felicitas, ideoque illa repræsentatur per thus, quod proprie datur Deo. Unde cum in igne adoletur, totum per fumum evaporat, et ascendit in cœlum ad Deum. Rursum per resurrectionem à mundo agnita est Christi divinitas; unde illum credidit esse Deum, ac proinde illi quasi Deo vero thus obtulit, ait Rupertus.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima sancta fit sanctior, dum vadit ad montem myrrhæ, id est, cum Christum crucifixum coram contemplatur, et per mortificationem ac passionum pro Christo tolerantiam imitatur, ac ad collem thuris, id est, cum orationis, devotionis et religionis incensum Deo offert. Audi S. Gregorium: *Quid per montem myrrhæ, nisi fortem altitudinem mortificationis in opere, et quid per collem thuris intelligimus, nisi altam humilitatem in oratione? Ad montem ergo myrrhæ, et ad collem thuris sponsus vadit; quia eos familiariter visitat, quos per mortificationem vitiorum ad alta proficere, et per mundas et humiles orationes suaviter redolere perspicit. His quippe virtutibus sancta Ecclesia, vel unaquæque anima mundana efficitur; quia, dum per voluptatum mortificationem vitiis reluctatur, et per sanctas orationes frequenter lacrymis abluitur, sordes lavat, ut sponso placeat, cui pulchra apparere conatur, cujus conatum ad effectum sponsus per gratiam suam ducit, opusque suum in sponsa benigne laudat et dicit: Tota pulchra es, amica mea, et macula non est in te.*

Mortificationem collocat in monte, quia ardua est et difficilis; orationem in colle, quia facilior et suavior. Rursum myrrham præponit thuri, quia mortificatio præire debet orationem, adeoque ipsa recta est via ad orationem sinceram, puram et ardentem, quæ meretur à Deo exaudiri. Denique mortificatio est meritum doni, orationis, oratio mortificationis est præmium.

Symbolice, S. Anselmus per montem myrrhæ accipit chorum martyrum; per collem thuris, chorum confessorum. Omnes enim sancti vel martyres sunt, vel confessores. Dicit vero Christus: *Vadam,* cum singulos gratia sua visitat, et ad martyrium vel virtutes confessore dignas excitat, idque *donec aspiret dies* beatæ æternitatis, *et inclinentur umbræ* mortalitatis. Nam in cœlo myrrha et fel vertetur in saccharum et mel: thus vero fumosum in clarum visionis et amoris divini incendium. Ita B. Virgo stipata choris beatorum cuidam S. Virgini apparuit, manu tenens B. Hyacinthum Polonum, ordinis prædicatorum, jam vita functum, eumque ducens in cœlum suaviter concinebat: *Ibo ad montem myrrhæ, et ad collem Libani cum B. Hyacintho,* uti refert Leander Albertus in ejus vita apud Surium die 16. vel 17. August. Porro ipso festo Assumptionis suæ B. Virgo eum assumpsit in cœlum.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo, Christum comitans ad crucem in montem Calvariæ, dicebat: *Vadam ad montem myrrhæ,* ac deinde videns eum resurrexisse, conscendit *collem thuris,* incensum gratiarum actionis et jubili offerens Deo. Idem fecit per omnem deinceps vitam; assidue mente contemplans, et corpore obiens montem Calvariæ et Oliveti, ubi Christus passus est, resurrexit et ascendit in cœlum. Rursum ipsa fuit vivum exemplar Apostolis cæterisque fidelibus tam mortificationis, quàm orationis continuæ.

Denique pro *thuris* hebr. et græce est *Libani,* id est, thuris candidi; לבן *Laban* enim est album, candidum: vel thuris, quod in monte Libano nascitur. Unde Hugo Victorinus, tom. 2. lib. de Amore sponsi et sponsæ, legit: *Ibo mihi ad montem myrrhæ et collem Libani,* sicque explicat: *Ibo,* ait, *mihi.* Sibi vadit, quia singularis amor participem secreti non recipit. Sibi vadit, quia non vult sodalem itineris, qui non patitur consortem amoris. Myrrha, quæ amara est ad gustandum et corpora mortuorum à putredine servat, significat mortificationem carnis. Libanus, quod nomen interpretatur *candidatio,* significat munditiam carnis. Hæc ergo est via, per quam sponsus ad sponsam venit, mons myrrhæ et collis Libani; quia primum per abstinentiam concupiscentiam carnis occidit, deinde per munditiem cordis ignorantiam mentis abstergit.

Quæres cur dicatur *ad collem thuris,* non ad montem thuris, uti dicitur *ad montem myrrhæ.* Resp. quoad corticem litteræ videtur in horto Salomonis fuisse collis thuris vicinus monti myrrhæ; id enim verba hæc innuunt: quoad medullam vero primo, juxta montem myrrhæ, id est, Calvariæ, ubi crucifixus est Christus, erat collis thuris, id est, hortus altus Josephi ab Arimathia, in quo sepultus est Christus, indeque tertio die gloriosus resurrexit. Hic enim hortus à loco crucifixionis Christi paucis passibus distat, uti testantur illi qui Hierosolymis

fuerunt et viderunt: myrrha enim Christi passionem, thus resurrectionem denotat, uti dixi.

Secundo, mons myrrhæ est mons Calvariæ cui adjacet et nonnihil supereminet collis thuris, id est, Sion, in quo Salomon ædificarat templum; hic enim dicitur *thuris*, quia in eo thura, orationes et sacrificia offerebantur Deo. Mons enim Calvariæ et mons Sion sunt quasi duo colles, vel duo juga ejusdem montis communis.

Tertio, collis thuris est cœnaculum in monte Sion, ubi Christus resurgens Apostolis et B. Virgini apparuit; dicitur *thuris*, id est, resurrectionis: rursum thuris, id est, orationis, quia in eo orantes et ardentia ad Deum suspiria emittentes Apostoli receperunt Spiritum Sanctum in Pentecoste.

Mystice Theodoret. Myrrha, id est, passio et mors Christi, vocatur *mons*, thus vero, id est, divinitas, vocatur *collis*; quia magis excelsum et admirabile hominibus videtur Deum pati et mori, quàm Deum existere.

Tropologice, ardua et excelsa est via ad montem myrrhæ, id est, mortificationis et martyrii; inde vero facilis est ascensus ad collem thuris, id est orationis, devotionis et contemplationis: et anagogice ad collem thuris, id est ad cœlum, ubi beati perpetuo thus gratiarum actionis et jubilationis offerunt Deo. Martyr enim uno passu tantum distat à cœlo: mox enim ut anima è corpore excessit, rapitur in cœlum. Unde illud S. Augustini: *Injuriam facit martyri, qui orat pro martyre.* Facillimum ergo est martyri ire ad cœlum, sed difficile ire ad martyrium: ut igitur Deus patientem et martyrem animaret ad generose conscendendum montem myrrhæ, apposuit ei collem hunc thuris felicissimum, et ascensu facillimum.

Quocirca illustris illa apud Anglos nostro ævo fidei Heroina, Margareta Midleton, ad atrox supplicium damnata, quod sacerdotes Catholicos hospitio suscepisset, et eos prodere nollet, ad supplicii locum lætissimo vultu processit dicens: *Tam brevis est via, quæ ad cœlum ducit, tam hoc quàm alio genere mortis;* post paucas horas cœlum et solum pedibus calcabo, et ex alto empyrei fastigio exile hoc terræ punctum, omniaque terrena felix et beata despiciam. Quare in terram supina reclinata, dorso supposita petra ingenti, et quidem acutissima; corpori autem injecta tabula onusta pondere mille librarum, sensim pressa et oppressa, armata cœlesti patientia et constantia, gloriosa pro Christo morte occubuit, et ex monte myrrhæ ad collem thuris, uti sperandum est, evolavit. Illius certamen ad vivum repræsentatur in Theatro hæreticæ crudelitatis pag. 77:

> Illam ergo injecti non turbavere molares;
> Quin, ait, hos totos membris imponite montes,
> Spiritus innocua transcendet ad astra ruina.

Simili modo generosa illa apud Japones virago, nomine Susanna, quæ pro fide intrepide Nangasaci occubuit anno 1626. (quo anno pariter die 20. Julii P. Franciscus Paciecus Provincialis Japoniæ cum duobus Patribus et sex Fratribus è Societate Jesu, pro fide gloriosum lenti ignis agonem ibidem, eadem consideratione brevis pœnæ et æterni præmiis se suosque obarmans, obivit) se, maritum et socios perpetim ad constantiam in suppliciis quibuslibet animabat hac voce: *Stemus, ô socii, in tormentis omnibus pro fide Christi magnanimi; quia brevem vitam et pœnam æterna et immensa excipiet gloria Paradisi.* Quocirca et durum longumque carcerem, et horrendum apud Japones nuditatis publicæ opprobrium, et inediam, frigoraque, et equuleum, et crucem tam suam, quàm filiolæ sibi annexæ triennis, et minas stupri, et servitutem, vinculaque sex mensium qualia sunt mancipiorum, ac denique gladium, mortemque pro Christo fortiter sustinuit, ac Deo gratias agendo et jubilando superavit, uti testantur litteræ Japonicæ hoc anno Romæ typis excusæ. Digna sane, quæ cum priscis Susannis, Luciis, Cæciliis, Agathis, Catharinis comparetur, utpote quæ viros complures ad martyrium verbis ignitis accendit, ac exemplo suo, dirissima tolerando plus quàm virili fortitudine, prævivit.

> Tanti dux femina facti,

Cujus decus et gloriam omnia ventura Japoniæ secula celebrabunt.

VERS. 7: TOTA PULCHRA ES, AMICA MEA, ET MACULA NON EST IN TE.

Ex pulchritudine singularum partium, puta membrorum sponsæ hactenus recensitorum, concludit pulchritudinem totius corporis. Verba hæc quoad primum hemistichium audivimus, cap. 1. v. 15. ubi ea explicui. Hic tantum additur: *Et macula non est in te.* Hebr. מום *mum*, non tantum maculam coloris, sive nævum, sed et quodlibet vitium, ut vertit Arabicus, sive quemlibet defectum et deformitatem significat, uti ostendi Levit. 22. 22. Sic sensus est, q. d. Tota pulchra es, ô sponsa, *et*, id est *quia*, in te nulla est deformitas, sed omnia concinna et formosa.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Tota Ecclesia pulchra est: Primo, pulchritudine legis Evangelicæ, quam profitetur. Hæc enim lex est pulcherrima omnium quæ unquam fuerunt in orbe; in eaque nulla est macula, nullusque defectus, imo in ea traduntur multa consilia Evangelica, quæ summam sanctitatem et perfectionem continent, ut patet Matth. 5. et seq.

Secundo, pulchra est pulchritudine cognitionis Dei, veræ fidei, cultus et religionis, quia colit Deum non ritu externo in holocaustis bestiarum, uti Synagoga Judæorum, sed in spiritu et veritate, Joan. 4; unde sacrificium habet nobilissimum, puta Eucharistiam, in qua quotidie Deo Patri Christum crucifixum, ejus unigenitum incruente immolat et offert.

Tertio, pulchra est, quia pulchras habet cæremonias, ritus, ornatus templorum, organa, concentus, etc. ac præsertim pulchra Sacramenta, inter quæ Baptismus animam ab omni culpa expurgat, ut nitidissimam efficiat. Unde Optatus Milevitanus lib. 5: *Baptismus*, inquit, *virtutum est vita, criminum mors, nativitas immortalis, cœlestis regni comparatio, innocentiæ portus, peccatorum naufragium.*

Quarto proprie et subjective, Ecclesia tota

pulchra est per gratiam, et justitiam inhærentem fidelibus justis et sanctis, qui soli potissima et perfectissima Ecclesiæ membra sunt, ideoque hic sponsæ nomine censentur, ut dixi canone 17; in his enim nulla est macula gravioris culpæ sive peccati mortiferi, quod solum sponsam deformem, id est, Deo ingratam et exosam reddit. Esto enim nemo immunis sit à culpa veniali, hæc tamen levior est, nec maculæ hoc loco nomine censetur : ab hac tamen quoque immunis erit in altera vita per amorem, gloriam, et visionem beatificam. Unde Beda, Nyssenus, S. August. 1. Retract. cap. 19. S. Hieronymus lib. 3. contra Pelag. et alii τὸ *tota pulchra es,* attribuunt Ecclesiæ in cœlis triumphanti : militanti tamen eo sensu, quo dixi. Idem eidem assignant Cassiodor. S. Gregorius, Beda, Philo, Anselm. et alii.

Denique Ecclesia tota pulchra est, quia in singulis suî partibus et gradibus speciosa et sancta est, puta in religiosis, qui quasi capilli ejus sunt; in doctoribus, qui quasi dentes ejus sunt; in prædicatoribus et martyribus, qui ejus labia coccinea sunt; in virginibus, qui ejus genæ sunt; in Pontificibus, qui ejus collum; in sacerdotibus et diaconis, qui ejus sunt ubera; ac consequenter in laicis, qui iis lactantur, uti superius dixi. Ita Justus Orgelit. hoc est, quod huc alludens Apostol. ait : *Christus dilexit Ecclesiam, et seipsum tradidit pro ea, ut eam sanctificaret mundans eam lavacro aquæ in verbo vitæ, ut exhiberet ipse sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, neque rugam, aut aliquid ejusmodi, sed ut sic sancta et immaculata,* Ephes. 5. 25. Vide ibi dicta.

Huc facit versio Chaldæi : *Et in tempore, quo populus domus Israel faciunt voluntatem dominatoris seculi, laudat eos in cœlis excelsis, et sic dicit: Tota pulchra es, congregatio Israel, et macula non est in te.* Pulchritudo enim Ecclesiæ in eo consistit, ut se Dei legi et voluntati conformet; hæc enim est justissima et sanctissima, ideoque pulcherrima.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima sancta tota pulchra est per cycladem gratiæ, charitatis omniumque virtutum, quam Deus ipsi infundit, ut eam ornet et speciosam efficiat; unde illa hoc gratiæ decore exsultans ait : *Gaudens gaudebo in Domino, et exsultabit anima mea in Deo meo; quia induit me vestimentis salutis, et indumento justitiæ circumdedit me,* Isaiæ 61. 10. Gratia enim est summus ornatus animæ; quia eam efficit Dei amicam, filiam, sponsam, hæredem, imo divinæ consortem naturæ, ut ait S. Petrus epist. 2. cap. 1. v. 4. Causam dat Theodor. *Immaculata,* ait, *et pulchra evasit sponsa, quia propinqua sponsi effecta est, atque ita omnes splendores suscepit, et lucida ex ipsa luce reddita est.* Audi S. Gregor. qui sibi objiciens : Nulla anima immunis est à peccato veniali; quomodo ergo tota est pulchra? respondit : *Dum sancta anima à peccatis quotidianis se per pœnitentiam mundat, dum quotidie peccata minuta lacrymis abluit, et à majoribus se observat, quamvis frequenter peccet, per assiduam tamen pœnitentiam munditiam suam assidue servat. Hinc enim alibi præcipitur : Semper sint vestimenta tua candida. Et illud : Justus autem ex fide vivit. Quamvis enim mox ut peccat, à justitia deviet; tamen dum semper credit in eum, qui justificat impium, et assidue sub ejus fide peccata sua deflet, per assiduas ablutiones justitiam suam retinet.* Porro S. Ambros. lib. 1. de Virginibus, iis specialiter adaptans : *Pulchritudinem,* inquit, *quis potest majorem existimare decore ejus, quæ amatur à rege, probatur à judice, dedicatur Domino, consecratur Deo? semper sponsa, semper innupta, ut nec amor finem habeat, nec damnum pudor. Hæc profecto vera pulchritudo est, cui nihil deest, quæ sola meretur audire à Domino : Tota es formosa, proxima mea, et reprehensio non est in te.*

Denique tres Anonymi apud Theodoretum : *Tota pulchra es, quia pulchra es,* inquiunt, *mente, et anima, et carne; et quidem carne, quippe quæ repurgata sis à vi et efficacia perturbationum, et ornata virtutum moribus : anima vero, ut quæ liberata sis omni concupiscentiæ vitio, et sermonibus vel rationibus decorata præceptorum : mente vero, ut quæ vilibus cogitationibus liberata, et splendenti in Spiritu Sancto per gratiam deificatione refulgeat. Ac ob id macula non est in te, quæ propter perfectionem proxima mihi effecta sis.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo tota pulchra est, imo omnium non tantum hominum, sed et Angelorum pulcherrima, et nulla in ea est macula culpæ vel pœnæ, sive originalis, sive mortalis; sive etiam venialis, uti tota sentit et consentit Ecclesia, teste Concil. Trident. sess. 6. Canon. 22. Unde S. August. de Nat. et gratia cap. 36. cum omnes homines, etiam justos peccato veniali subjacere dixisset, subdit : *Excepta S. Virgine Maria, de qua propter honorem Domini nullam prorsus, cum de peccatis agitur, habere volo quæstionem. Inde enim scimus quod ei plus gratiæ collatum fuerit ad vincendum omni ex parte peccatum, quæ concipere ac parere meruit eum quem constat nullum habuisse peccatum.*

Unde hæc verba Cantici : *Tota pulchra es, et macula non est in te,* B. Virgini soli appropriant Rupertus, Psellus, Hugo uterque, scilicet Cardinalis, et de S. Victore, S. Thomas, Galatinus, et S. Ildephonsus de Laudibus B. Virginis.

VERS. 8 : VENI DE LIBANO, SPONSA MEA, VENI DE LIBANO, VENI : CORONABERIS DE CAPITE AMANA, DE VERTICE SANIR ET HERMON, DE CUBILIBUS LEONUM, DE MONTIBUS PARDORUM.

Hebræum אתי *itti,* id est, *mecum à Libano sponsa, mecum à Libano venies.* Verum Noster æque ac Septuag. pro אתי *itti,* id est, *mecum,* alio puncto legerunt אתי *ati,* id est, *veni;* quamquam eòdem redeat sensus : si enim legas *itti,* id est, *mecum à Libano sponsa,* subaudias oportet, *veni,* vel venies, quod sequitur. Pro *coronaberis,* Hebr. est תשורי *tascuri,* quod Vatabl. et alii vertunt, *aspicies,* q. d. Aspicies de vertice Amana, Sanir et Hermon subjectas valles et campos arboribus, floribus, herbis, fructibus virentes et vernantes; quod secutus Lyran. hæc refert ad Hebræos tempore Josue, quos ex

hisce montibus terram Chanaan sibi promissam contemplatos esse asserit, ut ejus ingrediendæ desiderium in se acuerent. Alii *tascuri*, vertunt, *cantabis* præ voluptate et gaudio : שיר *Scir* enim est Canticum. Alii, *ibis*, vel *incedes*. Unde Septuag. *Transibis*, inquiunt, *de vertice fidei*. *Amana* enim Hebr. veritatem et fidem significat. Hinc et Syrus cum Arabico vertunt: *venies et transibis*. Alii *tascuri* vertunt *dirigeris*, vel *rectificaberis*, aut *recta evades*, à radice ישר *iascar*, id est, direxit, rectum fecit. Noster pro *tascuri*, per scin, legit *tasuri* per ש sin תשורי שיר *sur* enim significat dominari, regere, imperare : *tasuri* ergo, id est, *dominaberis*, imperabis, ac ut regina *coronaberis*.

Libanus notus est mons maximus, Judææ confinis ; dictus Libanus vel à candore nivium, quibus abundat. לבן *Laban* enim significat album et candidum ; vel à thure, cujus ferax est : *Libanon* enim Hebr. significat *thus*. Unde Philo Carpath. τὸ *Veni de Libano*, sic explicat, q. d. Veni de thure idololatriæ, quod idolis obtulisti, ad verum Dei in Sionis templo cultum. Amana mons est altissimus trans Jordanem juxta Libanum, Hermon, et Sanir montes situs; Glossa tamen per Amana accipit Amanum montem, qui Ciliciam à Syria disterminat. *Sanir* pars est vel appendix montis Hermon, ut patet Deuter. 3. 9. Adrichomius in descript. terræ sanctæ pag. 93. num. 83. vult Sanir eumdem esse montem cum Seir : hic enim adjacet monti Hermon : Seir dictus est ab accola Esau, qui dictus est *seir*, id est pilosus, quia hirsutus : Sanir ergo mons celsus est trans Jordanem ad orientalem plagam terræ Hus situs, atque à septentrione monti Hermon, ab Austro monti Galaad conjungitur : à civitatibus vero Capharnao et Corozaim versus æstivalem solis ortum alicubi quatuor, alicubi sex et pluribus milliaribus distat.

Hermon mons est excelsus ultra Jordanem è regione urbis Paneadis situs, quam ab ortu respicit ; à meridie vero monti Seir jungitur, ac vergens versus septentrionem, quà Trachonitidem regionem circumit, prope Damascum Libano se copulat : unde in sacra Scriptura frequenter habemus, quod terra filiorum Israel trans Jordanem ad solis ortum, à torrente Arnon usque ad montem Hermon extendatur. Est et alius Hermon mons citra Jordanem juxta Thabor, et tertius in tribu Aser adeo altus, ut perpetuo nives habeat.

Igitur Libanus, Amana, Sanir, et Hermon sunt montes sibi vicini extra Judæam, sed Judææ confines ejusque limites, in quibus erant speluncæ vastæ, ubi degebant leones et pardi : unde hic dicitur : *De cubilibus leonum, et montibus pardorum;* licet Adrichomius ex Brocardo et Bredenbachio in descript. terræ sanctæ pag. 186. n. 20. separatum montem constituat, qui dictus sit pardorum à pardis in eo degentibus, æque ac leonibus, ex quorum cum pardis commixtione nascuntur leopardi : Mons Leopardorum, inquit, rotundus et altus est, qui contra Aquilonem à Tripoli duabus, versus Austrum à civitate Arcas tribus, à Libano autem uno milliario distat ; additque ibi ostendi ingens in spelunca monumentum, quod incolæ putant esse sepulchrum Josue, sed verius videri esse sepulchrum Chanaan filii Cham, filii Noe.

PRIMUS SENSUS
ADÆQUATUS.
De Christo et Ecclesia.

Nonnulli per Libanum, Amana, Sanir, et Hermon montes accipiunt Jerusalem et Judæam, atque ex ea hîc evocari à Christo censent Apostolos et fideles, ut à Judæis utpote incredulis, et crudeliter instar leonum et pardorum in Christianos sævientibus egrediantur ad gentes, illisque prædicent Evangelium : sic enim per Libanum significatur Jerusalem, Zachar. 11. Ezech. 17. 3. et alibi.

Melius alii per Libanum, Amana, Sanir et Hermon montes, utpote extra Judæam in Phœnicia sitos, accipiunt Phœnices, id est, Gentiles. Unde S. Athanas. in Synopsi S. Script. in Cantic. censet, hisce montibus designari Ecclesiam Gentium : Gentes enim hîc evocari ab idololatria et Gentilismo ad fidem et Christianismum, ut Christi Ecclesiæ inserantur, sic et Tertullian. lib. 4. contra Marcion. cap. 11. Paulo aliter Theod. qui per Libanum, id est, dealbationem censet notari vocationem Gentium, quæ infidelitate atræ, Baptismo ablutæ et dealbatæ fuerunt. Per Hermon vero rorulentum et Sanir, id est, lucernarum viam significari vocationem Judæorum, qui legis lucem et rorem à Moyse acceperunt : rursus, per leones notari Judæos audaces, per pardos Gentilium sapientes et sophistas. Hæc Theodor.

Sensus ergo est, q. d. Tu, ô Ecclesia Gentium, quæ à me Christo ab æterno prædestinata es, et in tempore destinato vocanda es ad Christianismum, ut fias mihi sponsa ; veni de horridis sylvosisque montibus, de Libano, inquam, Amana, Sanir et Hermon, id est, de infidelitate et Gentilismo, ubi inter idololatras, infideles et impios, quasi inter sævos leones et pardos ferarum more vixisti, et inter feras horridam vitam egisti, veni in speciosam Jerusalem et Sion, ubi Deus in templo suo colitur ; veni, inquam, ad Ecclesiam et montem myrrhæ, et collem thuris, id est, ad montem Oliveti et Calvariæ, ubi captus et crucifixus est Christus, ut in eum credas ; atque ad Sion, ubi cœpit Ecclesia Christianorum, ut illi associeris. Veni ergo ad Christianismum, ibi inter Christianos humiles, mites et benignos, velut inter columbas, hinnulos, et agnos vitam ages suavissimam et sanctissimam ; imo ibi coronaberis velut sponsa Regis Christi, ideoque Regina ; coronaberis, inquam, in hac vita per gratiam, in futura vero per gloriam. Aut aptius et nervosius, q. d. Tu, ô primitiva Ecclesia, quæ per Apostolos eorumque socios et asseclas laboras in Libano, Amana, Sanir et Hermon, id est, in Gentilitate convertenda ad Christum, inde veni cum magnis Gentium à te conversarum manipulis, ut eos adducas in Sion, hoc est, ad Christi Ecclesiam, quod si feceris : *Coronaberis de capite Amana, de vertice Sanir et Hermon, de cubilibus leonum, de montibus pardorum*, id est, de Gentibus à te conversis triumphabis, easque quasi in triumphum duces, ac corona triumphali coronaberis. Ita Noster Alcazar in allusionibus ad Apocalypsin lib. 3, ubi ait hoc versu promitti Romæ novæ, id est, Christianæ, perfectam de Roma veteri, id est, ethnica, ac de universo imperio victoriam. Nominat ergo regiones, qua-

rum Ecclesia quasi in triumphorum ferculis ante se latura sit simulacra: primum de Amana, id est, de fide plantata quasi fidei coronam; secundum de Sanir, id est, dente lucernæ (hoc enim Hebr. est *Sanir*) ob prædicatores luce doctrinæ et virtutum splendentes, per quos regiones illas convertisti; tertium de Hermon sive Chermon, quia Ecclesiam Gentium quasi חרם *cherem*, id est, anathema Deo vovisti, consecrasti et sacrificasti; occidisti enim in eis infidelitatem, vitia et diabolum, ac vivere fecisti in eis fidem, virtutes et Christum; quartum de debellatis leonibus et pardis, id est, tyrannis, et persecutoribus, quos tibi, ô Ecclesia, subegisti.

Huc facit Chaldæus: *Dixit*, inquit, *Dominus in verbo: Mecum habitabis, cœtus Israel, qui similis es sponsæ honestæ, et mecum ingredieris in domum sanctuarii, et offerent tibi munus principes populi qui habitant super fluvium Amana et incolæ, qui morantur in vertice montis nivis et gentes, quæ sunt in Hermon, et offerent tibi tributa habitatores civitatum fortium, qui sunt robusti, sicut leones, et munus ab urbibus montium, qui sunt fortiores leopardis.* Ita Cassiodor. S. Gregor. Philo, Beda, et Justus Orgelitan. qui tamen aiunt Ecclesiam de Libano, id est, ex dealbatione Baptismi vocari ad coronam cœlestem per infidelium et impiorum conversionem, imo et ad coronam præsentis vitæ, qua decoratur Ecclesia per fidelium turbam, ait Beda.

Simili schemate de subactis et mansuefactis Gentibus Ecclesiæ triumphum depingit Isaias, cap. 11. 6: *Habitabit*, inquit, *lupus cum agno, et pardus cum hœdo accubabit, vitulus et leo, et avis simul morabuntur et puer parvulus minabit eos, etc.* Porro quod ait de vertice, notat vertices, id est, principes Gentilium, puta illos, qui inter eos, imperio, sapientia, opibus, auctoritate eminebant, convertendos ad Christum, taciteque hîc monet viros Apostolicos, ut vertices, id est, principes convertant; iis enim conversis subditi facile convertuntur. Hinc S. Franciscus Xaverius adibat reges et principes Indorum, ac magnum regem Sinarum primo adire, sibique conciliare destinabat, ut ab eo facultatem evangelizandi per totum regnum impetraret; idemque monebat nostros, ut primo prælatos et magistratus sibi devincirent, ut illi conatus eorum promoverent, alioqui frustra laboraturos.

Addit Hortolanus hos quatuor montes sitos esse ad quatuor plagas orbis, respectu Palæstinæ. Libanus enim situs est ad septentrionem, Amana ac occidentem, Hermon ad orientem, Sanir ad meridiem; hocque situ significari gentes universas ex quatuor orbis plagis venturas ad fidem et Ecclesiæ se subdituras, juxta illud Isaiæ 43. 5: *Noli timere, quia ego tecum sum; ab oriente adducam semen tuum, et ab occidente congregabo te. Dicam Aquiloni: Da, et Austro: Noli prohibere, affer filios meos de longinquo et filias meas ab extremis terræ.* Et illud Christi: *Dico autem vobis, quod multi ab oriente et occidente venient, et recumbent cum Abraham, Isaac, et Jacob in regno cœlorum; filii autem regni ejicientur in tenebras exteriores.* Matth. 8. 11. Hæc enim omnia, quæ dicuntur Cant. 4. spectant ad virilem ætatem Ecclesiæ, quando illa propagata per omnes gentes, regnum suum spirituale toto orbe stabilivit; unde quasi regina orbis, gentium omnium fide et obedientia coronata incessit juxta illud Isaiæ 49. 18: *Leva in circuitu oculos tuos et vide, omnes isti congregati sunt, venerunt tibi. Vivo ego, dicit Dominus; quia omnibus his velut ornamento vestieris; et circumdabis*, vel *coronabis tibi eos quasi sponsa.*

Porro Septuag. versionem, quæ habet: *Venies et transibis ab initio fidei*, sic interpretatur Philo Carpath. *Venies à Gentibus; transibis à lege; à primitiis fidei, à capite Sanir et Hermon. Sanir interpretatur rubus, et Hermon spiritus, sive vox sublimis: principium enim fidei ab eo fuit, qui in rubo locutus est Moysi, et voce sublimi locutus est filiis Israel, cum eos eduxit ex Ægypto, in unumque coegit.*

Aliter S. Augustinus in Psalm. 67, sub finem: *Ab initio fidei*, inquit, quia, ut bona opera sequantur, præcedit fides, nec ulla opera bona fiunt, nisi quæ sequuntur præcedentem fidem: fides enim est principium omnis boni et virtutis. Unde tres Anonymi apud Theodor. legentes: *Venies, et pervenies ab initio fidei à capite Sanir, etc.* Sic explicant, q. d. Venire incipies per fidem, sed pervenies ad coronam per spem et charitatem, ubi variis tentationibus, quæ leonum et pardorum nomine significantur, exercita fueris. Denique Noster Sanchez τὸ *à principio fidei* explicat de B. Virgine, q. d. B. Virgo ab initio conceptionis suæ fuit fidelis, sancta et immaculata, ideoque concepta sine peccato originali, utpote evocante illam ad se Christo. Unde Hebr. habent: *Mecum de Libano venies.*

SECUNDUS SENSUS.

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Hæc omnia, quæ dicta sunt de Ecclesia, adapta animæ, commutato nomine. Primo ergo, hæc attribui possunt animæ, quæ ex statu peccati et vitiis, quibus bestialiter servivit, à Christo evocatur ad pœnitentiam, virtutes et gratiam, ut jam non serviat concupiscentiæ, sed charitati. Nam, ut ait S. Joannes Epist. 1. c. 2. 16: *Omne, quod est in mundo, concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum et superbia vitæ.* Concupiscentiam carnis notat *Amana*, id est, nutrix; nutrit enim carnem concupiscentia gulæ; concupiscentiam oculorum, id est, avaritiam notat Sanir, id est, iteratio novalis; avaritia enim novis agris et opibus aggregandis inhiat; superbiam vitæ notat Hermon, id est, destructio et anathema, superbia enim omne bonum destruit. Ex his ergo vitiorum montibus evocatur anima peccatrix et pœnitens ad contrarias valles abstinentiæ, paupertatis et humilitatis. Aliter hæc nomina Amana, Hermon, et Sanir interpretatur et adaptat Richard. de S. Victor. et alii, sed minus vere et congrue ad etymon Hebræum.

Secundo, hæc attribui possunt animæ sanctæ, quæ à Christo ad majorem sanctitatem et perfectionem, ac præsertim ad tria vota vitæ Religiosæ evocatur. Hæc enim ex Amana, id est, gula et luxuria evocatur ad castitatem; ex Sanir, id est, avaritia ad studium paupertatis; ex Hermon, id est, superbia ad humilem obedientiam. Hinc ter repetitur τὸ *veni*: primo, ut significetur ardens desiderium Christi, quo optat ut anima se vocantem sequatur, ideoque

cam *ter*, id est, plene et perfecte vocat; secundo, ut significentur ingentia bona præsentia et futura, ad quæ evocatur; tertio, ut significetur illam evocari ad serviendum sanctissimæ Trinitati per tria vota, et per tres virtutes Theologicas, fidem, spem, et charitatem, ait sanctus Gregorius; quarto, ut significetur ei assidue luctandum esse cum mundo, carne et diabolo; mundum enim significat Sanir, id est, mutatio lucernæ vel novalis: in mundo enim est perpetua mutatio, et successio dignitatum et opum; hæc enim continuo ab uno, vel per mortem, vel per casum aliquem auferuntur, et alteri conferuntur; quia in mundo assidue gyratur rota fortunæ, ut, his in altum ascendentibus, alii deorsum descendant et cadant; carnem significat Amana, id est, nutrix, uti jam dixi; diabolum repræsentat Hermon, id est, destructio et anathema, quia diabolus destruit bona omnia, ideoque quasi anathema æternæ maledictioni, et gehennæ addictus est.

Addit Cassiodorus, et Beda trinum *veni*, trinum animæ denotare profectum, scilicet in cogitatione, locutione et operatione; sanctus Gregorius vero: primus animæ profectus, inquit, est virtutum progressus; secundus fit per egressum è corpore, tertius per resurrectionem carnis. Porro anima sancta coronatur corona virtutum in hac vita, et corona gloriæ in futura. Hæc deinde ex *Hermon* fit *Herem* vel *Cherem*, id est, mors et consecratio, quia moritur sibi, ut vivat Deo, ac velut anathema totam se consecrat Deo, eique se facit holocaustum. Hæc enim anima paulo ante vocata est tota pulchra, atque evocata fuit in montem myrrhæ, consepulta Christo per Baptismum; ascendit quoque in collem thuris, particeps effecta divinitatis, quæ per thus significatur, per resurrectionem à peccatis. Hic autem ulterius evocatur, ut transeat à principio fidei, ut habent Septuag. ad ejus consummationem, et progressum per opera charitatis et virtutum. Ita Nyssenus, et sanctus Ambrosius lib. de Isaac cap. 5. quem audi: Egredere, inquit, *de corpore et totam te exue. Non potes enim mihi adesse, nisi ante peregrineris à corpore; quoniam qui in carne sunt, peregrinantur à Dei regno. Ades, inquit, ades; bene repetivit, quia sive præsens sive absens adesse, et placere Domino Deo tuo debes. Adesto præsens, adesto absens, etsi adhuc in corpore es. Mihi enim omnes præsentes sunt, quorum fides mecum est.* Deinde pulchre idipsum per antitheses explicat: *Adest mihi, qui exit de seculo; adest mihi, qui me cogitat, me intuetur, de me sperat, cui ego portio sum. Adest mihi, qui abfuerit sibi; adest mihi, qui se negaverit sibi; ille mecum est, qui intra se non est; quoniam qui in carne est, non est in spiritu; ille mecum est, qui ex seipso egreditur; ille juxta me, qui extra se fuerit; ille mihi integer, qui propter me perdiderit animam suam. Et ideo ades sponsa, transibis, et pertransibis à principio fidei. Transit et pertransit cæteros, quæ ad Christum pervenit. Transit fidei merito et operum claritate, quæ lucet sicut Sanir et Hermon, hoc est, via lucernæ transit devictis tentationibus seculi, et, superatis nequitiis spiritualibus, legitimi petens coronam certaminis, et ideo meruit, Christo judicante, laudari.*

Tropologice per leones S. Gregor. accipit dæmones, Beda vero superbos, et potentes, uti sunt reges et principes infideles; per pardos maculosos accipit hypocritas, fraudulentos, et dolosos, quales sunt hæretici, ait Philo Carpath. Porro dæmones et tyranni infideles dominabantur Gentibus ante Christum sæve et crudeliter, instar leonum: *Hi enim*, ut ait S. Greg. *Vere pardorum varietatem imitantur, quia dum cum virtutibus etiam vitia sectantur, quasi in vario corio coloris dissimilitudine dividuntur. Sed de cubilibus leonum, et de montibus pardorum Ecclesia coronatur, quia dum per ejus prædicationem, et crudeles ad pietatem, et hypocritæ ad vitæ humilis unitatem convertuntur, pro his omnibus præmium percipiet quod meretur.*

Anagogice significatur hîc evocatio animæ sanctæ è periculis, tentationibus, et ærumnis hujus vitæ propter ejus patientiam et victoriam, ad cœlestem coronam et gloriam. Ita Cassiodorus, Beda, Anselmus, et S. Augustinus in Psalm. 67. Unde S. Ambrosius lib. de Virginibus 3. post medium iis adaptans: *Primitias*, inquit, *vigiliarum tuarum Christo dicato; primitias actuum tuorum Christo immola. Audisti, quia vocavit te dicens: Veni à Libano; transibis et pertransibis à principio fidei. Transibis in seculum creaturæ, pertransibis ad Christum triumphatura de seculo. Audisti, quia te a leonum et pardorum, id est, spiritualium nequitiarum incursionibus separavit.*

Similia habet S. Hieronym. lib. 1. contra Jovin. Unde Joannes Carmelita τo *coronaberis de capite Amana, etc.*, sic exponit, q. d. coronam de persecutione recipies; dum in Libano vivens, montium, ubi feræ habitant, adversos patieris incursus. Monti quippe amoris persecutionum montes opponi decuit, ut tanta sit laboris probationisque mensura, quanta est tui erga me amoris magnitudo.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Primo, B. Virgo evocata est ex Libano, Amana, Hermon et Sanir, cum ex Judæa, et hoc mundo evocata est ad Christum in cœlum, ibique coronata regina cœli et terræ cum triplici aureola scilicet eminentis virginitatis, doctoratus, et martyrii; fuit enim ipsa primiceria virginum, doctorum, et martyrum. Unde secundo, illorum corona est corona B. Virginis, quia ejus invocatione, orationibus, et meritis impetrata. Ita Rupert. qui nove, ideoque non satis congrue interpretans nomina Hebræa montium, sic ait: *Veni de Libano, sponsa mea, veni de Libano, veni, coronaberis. Unde coronaberis? De capite Amana, quod interpretatur nocturna avis; de vertice Sanir, quod interpretatur dens vigiliarum; et Hermon, quod interpretatur anathema. Venies de Libano, quod interpretatur candidatio, id est, migrabis de corpore isto, corpore candido, corpore virgineo, et coronaberis de omnibus his, id est, de corpore vel membris illius, qui nominibus istis recte denotatur, de regnis mundi hujus: Regna namque mundi hujus quædam capita, vel quidam vertices recte dicuntur nocturnæ avis, et dentes vigiliarum, et vere anathematizati diaboli à Deo separati, qui cum sit princeps tenebrarum, et tanquam leo rugiens circumeat quærens quem devoret, recte et nocturna avis et dens dicitur vigiliarum.*

Denique per leones et pardos intelligens reges Babyloniorum, Persarum, Medorum et Græcorum, eosdem sic coronæ B. Virginis implectit; reges hi *credant in me* (Christum) *fructum ventris tui : et eorum credentium salus corona tua erit. Ita coronaberis, ut et in cœlis regina sanctorum, et in terris regina sis regnorum. Ubicumque enim prædicatum fuerit illud de dilecto dictum: Minuisti eum paulo minus ab Angelis, gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum, prædicabitur et de te, quod sis, ô dilecta, et mater hujus coronati; ac proinde regina cœlorum, totum jure possidens filii regnum; atque hoc intuitu reges atque imperatores coronis suis te coronabunt, palatia sua nomini tuo sacrabunt, honori tuo dedicabunt, ut desinant esse, quod fuerant montes pardorum, cubilia leonum.*

Hinc sanctus Epiph. hæresi 78, lib. 3, beatam Virginem vocat leænam, quæ est regina animalium omnium; quia ipsa peperit Christum quasi leonem divinum, per quem omnes leones terrestres perdomuit, imo ex leonibus agnos effecit; Additque B. Virginem unum tantum edidisse filium, sicut leæna unum edit catulum, et semel tantum parit; leænæ enim non contingit secundus partus. Causa est, inquit, quod leæna catulum utero gestet per 26. menses, quibus catulus adolescit ac perficitur dentibus, unguibusque, quibus matricem divellit et incidit; quare matrem in partu simul cum catulo matricem excernere asserit, ideoque non posse illam amplius fœtum utero concipere, cum conceptionis locum et sedem, puta matricem amplius non habeat. Hæc Epiphanius; sed hoc falsum esse docent physici et experientia, quæ docet leænam pluries et sæpius parere. Vide dicta Ezechiel. 19. 2.

VERS. 9 : VULNERASTI COR MEUM, SOROR MEA SPONSA : VULNERASTI COR MEUM IN UNO OCULORUM TUORUM, ET IN UNO CRINE COLLI TUI.

Sponsus, inquit Theodoretus, evocata ad se è Libano sponsa, cum eam, ejusque decorem fuisset intuitus, captum se dicit ejus amore, et vulneratum ejus oculo et crine.

Pro *vulnerasti* hebr. est, לבבתיני *libbautini*, quod deducitur à לבב *levav*, id est, cor. Unde Septuag. vertunt ἐκαρδίωσας ἡμᾶς, id est, *excordasti nos*, hoc est, ut Vatabl. *Abstulisti mihi cor.* R. David : *Tranfixisti mihi cor;* Complut. *Stupefecisti me;* Arabicus : *Inflammasti corda nostra;* alii : *Incordiasti me*, id est, in corde me sauciasti; cordis autem vulnus est summi doloris et mortiferum; sic amor facit, ut anima quasi moriatur in corpore amantis et vivat in corpore amati. Aut *incordiasti me*, id est, ut ait Nyssenus, cor meum mihi eripuisti, et in corde tuo conclusisti et captivasti. S. Ambrosius in Psal. 118. serm. 11. vertit : *Corde nos cepisti.* Idem ser. 16: *Cor meum cepisti.* Symmach. apud Theodor. *Excitasti cor meum.* Quinta editio et Syrus : *Confidere me fecisti;* alii : *Cor mihi indidisti*, cor, id est, mentem, q. d. Ostendisti mihi, quid intueri et amare deberem, scilicet non aliud, quàm te. Aut potius, q. d. Cor tuum mihi inseruisti, ut illud in me operetur, atque ego omne id faciam, quod cor tuum desiderat.

IN UNO (id est, ut Symmach. *per unum*) CRINE COLLI TUI], crine non simplici, sed ex multis implicato, puta plexu et fune ex crinibus intorto. Solebant enim capillos in varias plicas, vel potius tricas colligare, uti fecit Samson Judic. 16. 13. atque uno alterove ex illis collum circumdare; itaque crines circa collum contorquere. Hebr. enim est ענק *anac*, id est, *fune* vel *torque*. Unde Septuag. *in uno* ἐνδέματι, id est, *ornamento*, vel *torque colli tui*. Sic et Syrus et Arabicus. Aquila : *In uno serto* (pendente) *è collo tuo;* Symmach. *In uno monilium colli tui.* Sic crinem pro vinculo et fune ex crinibus intorto sumit Plinius, lib. 17. 23 : *Jugum, inquit, sit pertica, aut arundine, aut crine, funiculove.* Quocirca Noster Alcazar in allusion. ad Apocalypsin I. 3. per unum crinem colli, accipit unam ex duabus circuitionibus torquis circa collum.

IN UNO OCULORUM TUORUM.] Arab. *Propter pulchritudinem oculorum tuorum. In uno*, quia sponsa capite velata more nuptiali, non nisi oculum unum ostendebat, utpote quem ad iter et actiones cæteras nudare debebat. Idem factitabant virgines Solymitanæ æque ac Arabicæ, de quibus Tertull. lib. de Velandis Virginibus sub finem : *Judicabunt*, inquit, *nos Arabicæ feminæ ethnicæ, quæ non caput, sed et faciem quoque ita totam tegunt, ut, uno oculo liberato, contentæ sint dimidiam frui lucem potius quàm totam faciem prostituere.*

Adde, quo fertur et aspicit oculus unus, eo comitanter naturæ ductu fertur, aspicitque et alter. Oculus est sedes animi. In oculo enim relucet cor, animus, affectus; quare oculus feminæ pulchræ, amantis, et illicis cor viri intuentis vulnerat, illudque ad se rapit. Oculi enim radios vibrant et quasi sagittas amoris ejaculantur, uti de Helena scribit Theocritus Idyl. 18.

Refert Jacobus de Vitriaco Cardin. sanctimonialem quamdam pulchritudine oculorum ita vulnerasse cor Principis, ut omni modo eam sibi tradi vellet. Quare illam evulsos oculos ad Principem misisse ac dixisse : *Ecce sagittæ, quæ cor tuum sauciarunt.* Simile plane aliam virginem fecisse narrat Sophronius in Prato spirit. cap. 60, ac simile prorsus de S. Lucia narrat Sabellicus lib. 4. Exempl. c. 8. Idem et subinde magis faciunt crines flavi, comptique feminarum. Crescit ergo gradatio ab oculis ad crines, quia crines flavi, fulvi, crocei, aurei et lucentes mire effulgurant, itaque rapiunt oculos intuentium. Unde à poetis Italis comparantur fulguri, et dicuntur fulgurare. Quare Virgilius 2. Æneid. crinem flagrantem nuncupat. Adde feminas decorem suum ponere in capillis ornandis, poliendis, fucandis, comendis. Unde Comicus : *Dum comuntur, dum poliuntur annus est;* et Catullus : *Splendidas quatiunt comas.* Insuper crines pulchre gyrantur et crispantur, per crinem ergo unum crispationem unam crinium intellige, quæ pulchram cæsariem efficit. Unde Virgil. 12. Æneid. *Vibrati calido crines ferro*, id est, crispati calamistro. Ad hæc crines perungebant unguento odoratissimo, unde suavissimum efflabant odorem. Audi Horat. 3. Carm.

Sparsum odoratis humerum capillis.

Et Ovidius Epist. 21 :

Non Arabo noster rore capillus olet.

Et Tibullus lib. 3 :

Spirabat Tyrio myrrhea rore coma.

Et Silius lib. 11 :

—— Crinem perfundit amomo.

Præterea feminæ adeo polite crines pectunt, et acu discriminali discernunt et discriminant, ut pulcherrimi appareant, ut patet in sponsis; quarum elegantia in crine polito et belle discriminato sparsoque consistit. Unde Festus. Crines, inquit, à discretione dicti sunt.

Denique crines collo intortos, aureo torque injecto, implectebant et ornabant; nonnulli etiam crines ipsos inaurabant, aut fuco eleganti fulgidos et radiantes efficiebant. Unde Virgil. 4. Æneid.

—— Cui crines nodantur in aurum.

Idem lib. 8 :

Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis.

Idem libro. 10 :

—— Fusos cervix cui lactea crines,
Accipit, et molli subnectit circulus auro.

Et Ovidius 15. Metamorph.

Electro similes faciunt auroque capillos.

Et Claudianus lib. 3. de raptu Proserpinæ :

—— Pulchrior auro
Cæsaries, fulvoque nitet coma gratior auro.

Hisce ergo crinibus adeo elegantibus et fulgentibus sponsa vulnerabat cor sponsi.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Christus sponsus ait : Vulnerasti cor meum, ô Ecclesia sponsa, per unum oculorum tuorum, quia scilicet uno totoque oculo, eoque columbino, id est, pudico, modesto, et simplici me aspicis; me enim solum spirituali amore diligis, mihi soli placere satagis : *Et in uno crine,* id est torque crinito *colli tui;* hic torques est obedientia, qua collum ultro legi meæ subjicis, uti dixi, c. 1. v. 10, hac enim velut torque cor meum ligas, tibique adstringis et alligas. Oculus ergo notat intentionem et amorem; crinis, sive torques obedientiam; hæc enim duo, quasi duæ sagittæ acutæ et ignitæ vulnerant cor Christi, ut illud amore saucium Ecclesiam tam suî amantem summe redamet, imo illum quasi excordant, id est, cor illi auferunt, illudque sponsæ tradunt, ut illa ipsum flectat, quo vult, illoque utatur ad libitum, imo ut illa ipso vivat, moveatur et operetur, sicut S. Catharina Senensis pro corde suo petiit et obtinuit cor Christi, ut illo vegetaretur, viveret, et ageret quæcumque agebat. Unde S. Paulus : *Vivo ego, inquit, jam non ego, vivit vero in me Christus*, puta cor Christi, Galat. 2. 20.

Porro oculus hîc plures notat : Primo, cognitionem et fidem; oculo enim res intuemur et cognoscimus, q. d. Unam, ô Ecclesia, in me Christum Salvatorem tuum habes fidem, et cum S. Paulo jam aliud non nosti, quàm Jesum et hunc crucifixum; quare cogis me, ut ego vicissim te unam intuear et aspiciam. Quocirca noster Alcazar in allusionibus ad Apocalypsin lib. 3. totum hoc caput 4. explicans de laudibus Ecclesiæ Romanæ antiquæ, per unum oculum accipit fidem S. Petri, per unum crinem colli obedientiam S. Pauli, q. d. Totius victoriæ et gloriæ, quam de subactis leonibus et pardis, id est, tyrannis infidelibus consecuta est Roma Christiana, origo et causa fuit fides S. Petri et obedientia S. Pauli. Hinc multi per oculum intelligunt contemplationem, per crines cogitationem piam, quæ fovet contemplationem; aut per crines accipiunt actionem sanctam, quæ ex contemplatione sequitur.

Secundo, oculus notat spem; quod enim speramus hoc oculo aspicimus. Unde quinta editio vertit : *Fidere me fecisti*, q. d. quia tu, ô Ecclesia, totum tuum oculum, id est totam fiduciam in me defixisti, hinc ego vicissim tuî quasi sponsæ mihi charissimæ singularem curam habebo, teque ita curabo ac si nil aliud curarem.

Tertio, oculus notat amorem; nam quod amamus, hoc oculo fixo intuemur. Unde illud : *Ubi oculus, ibi amor; ubi manus, ibi dolor.* Quod enim membrum manu crebro contingimus, illo dolemus.

Huc facit Chaldæus, qui more suo judaizans hæc exponit de Synagoga Judæorum, quæ fuit typus Ecclesiæ Christianorum : *Infixus est*, inquit, *in tabula cordis mei amor tuus, soror mea cœtus Israel, quæ comparata es sponsæ, quæ est honesta. Infixa est in tabula cordis mei dilectio minimi filiorum tuorum, qui est justus, sicut unus de principibus concilii, et sicut unus ex regibus domus Juda, super cujus collum positum est diadema regni.*

Denique Ecclesia dicitur soror Christi, quia ipse quoad carnem ex eodem patre Adamo, quo ipsa, progenitus est. Ita S. Anselmus. Unde S. Isidor. lib. 9. Etymol. cap. 6 : *Soror*, inquit, *ex eodem semine dicta est, quod sola cum fratribus in sorte agnationis habeatur;* licet alii aliud sororis dent etymon. Audi problemata Gelliana apud Julium Scaligerum num. 91 : *Quamobrem soror dicta? An quod seorsim à domo nascatur? An videtur soror quasi adscititia sarcina, et non augere familiam? nam sororiari antiquis fuit turgere; ita quasi familiæ tuber est.* Nonnius Marcellus de Propriet. serm. cap. 1. n. 258 : *Soror, ait, dicitur, quod quasi seorsim nascitur, separaturque ab ea domo, in qua nascitur.* Hoc sororis etymon etiam congruit Ecclesiæ; nam ipsa è domo et familia parentis sui Adæ peccato vitiata, separata transiit per Baptismum in domum et familiam Christi. Denique S. Bern. vel quisquis est auctor libri de Passione Domini: *Solent, inquit, sponsæ nondum alligatæ conjugali vinculo, amari ardentius quàm postea; tempore enim procedente, amor ipse componitur, sponsus ergo noster, ut magnitudinem insinuet sui amoris, qui tempore non decrescit, amicam suam sponsam appellat, eo quod illius amor semper novus sit; sororem eamdem vocat, ad significandam puritatem et castitatem amoris istius sui, qui nihil carnale sapiat.* Denique Ecclesia Christi est soror castitate, sponsa fœcunditate.

Symbolice, sanctus Gregorius, Cassiodorus, Beda, Anselmus, et alii per unum oculum accipiunt unitatem doctorum, per unum crinem unitatem fidelium, quos velut membra doctores quasi collum Christo capiti conjungunt : *In uno oculorum, inquit sanctus Gregorius, et in uno crine colli sponsæ sponsus vulneratur, quia pro-*

fecto usque ad mortem crucis afficitur, ut unitas prædicatorum et plebis in Ecclesia confirmetur.

Porro Nyssenus, qui censet hæc esse verba non sponsi, sed sociorum sponsi, puta angelorum, ac Græcum ἐκαρδίωσας ἡμᾶς, vertens *Cordificasti nos*, vel *cor nobis indidisti*, sic explicat, quasi dicant angeli : Tu, ô Ecclesia, et anima sancta, cor, id est, mentem et intellectum nobis indidisti; nam in te et ex te intelligimus, et admiramur Dei erga te sapientiam et beneficentiam. Videmus enim Deum tibi indidisse unum mentis oculum, quo scilicet non aliud quam Deum, et verum bonum in omnibus tuis actibus intuearis et spectes; atque torquem colli, id est, obedientiam, qua plane ejus jussis obedis, et plene ejus voluntati te alligas et conformas, perinde ac facimus nos Angeli; sed nos puri sumus spiritus, tu vero carne constas et concupiscentia laboras.

Melius Philo Carpath. ex Septuag. vertens : *Vulnerasti cor nostrum*, per *nostrum* censet significari tres personas SS. Trinitatis, quæ amore hominum commotæ decreverunt, ut filius pro eorum salute incarnaretur.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Jam dicta de Ecclesia applica animæ sanctæ; ac in primis per oculum intellige maxime ad litteram significari intentionem casti amoris, qua anima sancta uni Christo quasi sponso, quem deamat, in omnibus summe placere intendit et contendit; per crinem vero vel torquem crinitum significari obedientiam, qua singulis Dei legibus et inspirationibus, ac prælatorum suorum, (hos enim collum denotat) obedire satagit : Sicut enim torques crinitus ex multis crinibus intorquetur, sic plena obedientia ex omnium legum et inspirationum prompta executione perficitur. Tam enim intentio amoris, quàm obedientia vulnerat mentem Christi, illamque rapit, ut animam suî tam amantem mire redamet. Unde Joannes Carmelita sic explicat : *Vulnerasti cor meum in uno oculorum tuorum*, id est, fide tua per dilectionem operante, velut sagitta quadam sauciasti me : *Et in uno crine colli tui*, id est, obedientia tua, quæ est crinis seu torques collum tuum ligans ad obtemperandum, sauciasti me, qui non egeo catenis, seu vinculis ferreis ad te trahendam; uno enim ex crine suavissime quo placet duco te. His adde.

Primo, per oculum notari contemplationem cœlestium, vitamque contemplativam, per torquem colli actionem, vitamque activam, ac virtutes illas, quæ in actione consistunt, uti sunt beneficentia, justitia, patientia, etc. quæ nos proximis uniunt, et quasi crines colligant. Ita Theodoret. et tres Anonymi apud ipsum.

Huc accedit Richard. de S. Victore qui per oculum accipit curam salutis propriæ, qua anima sese unit Deo; per crinem colli curam salutis alienæ, quia sicut collum membra jungit capiti; sic anima curans aliorum salutem, illos, ceu membra Christo capiti jungere satagit; ipsa ergo est instar colli.

Secundo, Aponius per unum oculum accipit cor mundum, quo Deus videtur, per unum crinem vel torquem crinitum, fideles uno charitatis vinculo implexos et constrictos, qui per eleemosynam sua in pauperes distribuunt.

Tertio, oculus unus est dexter, qui intendit rebus spiritualibus et æternis; oculus alter est sinister, qui intendit rebus temporalibus, et caducis. Unde Naas rex Ammonitarum volens Hebræis eruere oculum dextrum, ut ad bellum eos faceret ineptos et cæcos (sinistrum enim oculum tegebant clypeo) significat diabolum, qui menti eripere studet studium rerum cœlestium, ut ipsa tota oculo quasi sinistro intendat terrenis. 1. Reg. 11. v. 2. Ita Justus Orgel. et S. Ambros. in psal. 118. serm. 11.

Quarto, S. Hier. lib. 1. contra Jovin. per oculum dextrum accipit studium virginitatis, per sinistrum conjugium et studium prolium; sicut enim oculus dexter præstat sinistro, sic virginitas conjugio : *Non repudio nuptias*, inquit, *habes et sinistrum oculum, quem tibi dedi propter imbecillitatem eorum, qui recta videre non possunt; sed magis mihi dexter virginitatis oculus placet, qui si cæcatus fuerit, omne corpus in tenebris est. Ac ne putaremus Christum sponsum amorem carnis et nuptias significare corporeas, illico excludit hunc sensum, et ait : Vulnerasti cor meum, soror mea sponsa; ubi per sororis nomen suspicio omnis fœdi amoris excluditur.*

Porro vulnus, quo Virgo et anima sancta uni Christo intendens, ideoque prius à Christo vulnerata, vulnerat vicissim cor Christi, est vulnus charitatis, quod non nisi amando curatur, quia amando magis sauciatur et crescit; optat enim amans vulnus amoris augeri, quia hoc vulnere vegetatur et vivit; quo enim Christus videt se magis ab anima amari et amore vulnerari, eo magis illam amat, eo magis hoc vulnere amoris deliciatur et gaudet; vulnus enim hoc non est corporale, quod animam lædat, sed spirituale, quod animam amore penetrat, et penetrando in amore corroborat, ideoque animam vicissim vehementius amore vulnerat; sicut enim sol radios vibrat in speculum, qui in eo collecti unum quasi radium densatum lucidissimum efficiunt, atque à speculo repercussi in solem ipsum retorquentur, eumque quasi vulnerant, sed sola luce non sanguine, sic pariter Christus sol justitiæ amoris sui radios vibrans in animam, quæ illos colligit, et per unam intentionem amoris, velut radium lucidissimum et flagrantissimum in Christum reflectit: Christus ipse eodem quasi vulneratur, sed vulnere lucis non sanguinis, quia sagitta spiritualis amoris transfigitur, ut ardentius quàm ante animam ita amantem redamet; quare vulnus hoc spirituale fundit non cruorem, sed amorem.

Rursum S. Gregorius et Justus Orgel. τὸ *vulnerasti* referunt ad vulnera, quæ Christus in passione pro nobis excepit, q. d. Tuî amor, ô anima, me in cruce vulneravit, nam ut te sanctificarem, mihique amore conjungerem, ego clavorum et flagellorum vulnera suscepi; vulnus enim amoris, quod Christus gerebat in anima, impulit eum ad excipienda tot tantaque vulnera in corpore. Unde S. Bernardus, vel quisquis est auctor libri de Passione Domini : *Per carnale vulnus*, inquit, *quod Christus in cruce accepit in latere, vulnus spirituale ostenditur, et hoc fortasse significatur dum bis dicitur, vulne-*

rasti. Utriusque enim vulneris ipsa soror et sponsa causa est, ac si sponsus aperte diceret : Quia zelo amoris tui vulnerasti me, lancea quoque militis vulneratus sum; quis enim cor suum pilo vulnerari permitteret, nisi prius amoris illius vulnus percepisset?

Denique quod Vatabl. et alii pro *vulnerasti cor meum* vertunt, *abstulisti mihi cor*, id est, mentem, significat summum amoris gradum, qui teste etiam Platone est amentia : sicut enim amor mundanus nimius amantes facit amentes, ut insanire videantur; sic et amor spiritualis : Juvenis enim amore amasiæ, mercator amore pecuniarum, ambitiosus amore gloriæ captus, illi totum cor et mentem tradit, ut non nisi de ea valeat cogitare; quare sui honoris obliviscitur, omnemque perdit pudorem, nec quidquam eum retinere, aut prohibere potest, non labor, non vexatio, non periculum, non mors, non amicorum consilium, nec timor Dei vel gehennæ; sed omnia hæc illi sunt quasi fabula; sive dormiat, de ea somniat; sive vigilet, de nulla alia re loquitur vel auscultat, adeo ut omnem perdat rationem et sensum, fiatque quasi fatuus, ebrius et insanus; nam *amare et sapere vix Diis concessum est*, ait ille. Sic Christus amore divino hominum captus, exinanivit semetipsum, cum è cœlo et solio deitatis descendit in terram factus homo, nec puduit eum inter homines pauperem vilemque agere vitam, imo pro eorum salute ut latro cruciari, crucifigi, et mori; quare nullos timuit contemptus, nullas subterfugit injurias, nulla probra, nulla verbera, nec mortem crucis, adeoque à Judæis æstimatus est sceleratus, à Gentibus stultus. Unde illud : *Triumphat de Deo amor.*

Christum secuti sunt Christiani in amore perfecti, uti Apostoli, de quibus ait Paulus ; *Nos stulti propter Christum.* Et : *Tamquam purgamenta hujus mundi facti sumus, omnium peripsema usque adhuc;* lege cætera quæ ipse scribit. Corint. 4. Hinc Apostoli exsultabant in verberibus, gloriabantur in tribulationibus, triumphabant in persecutionibus. Unde illud 2. Corint. 5. 13 : *Sive mente excedimus*, græce ἐξέστημεν, alii vertunt, *sive insanimus.* Et Agrippa ad Paulum ait : *Insanis Paule, multæ te litteræ ad insaniam convertunt*, Actor. 26. 24. Insanire enim Agrippæ regi videbatur Paulus, qui zelo in ipso tribunali, ipsi persuadere volebat fidem in Christum, ob quam ille ibidem vinctus erat, et reus capitis agebatur.

Talis quoque præ aliis fuit sanctus Franciscus, qui se fatuellum mundi vocabat, ac ut talem in dictis et factis ostentabat. Vera enim Dei sapientia est, sapere Deo et stultescere mundo. Quocirca Gerson tract. de Monte contemplationis cap. 19. 20. pulchre docet ideam perfecti amoris esse amatores mundi, ad quam amorem suum examinare debeat vir spiritualis, ut videat quantum à perfectione amoris Dei distet, adeoque eum qui velit esse perfectus in amore Dei, imitari debere actus amatorum mundi, ut sicut hi ardua æque ac stulta faciunt pro mundo, sic ipse similia faciat pro Deo et Christo, sed illi ex vitio, hic ex virtute. Ubi enim est amor, ibi non est pudor nec timor ; amor enim foras mittit timorem, ut ait S. Joannes. Exemplum litterale est in S. Magdalena, quæ pœnitens et amore Christi saucia, sine pudore irruit in domum Simonis Pharisæi, ibique coram convivis prosternens sese ad pedes Jesu, ipsum vulneravit non uno sed utroque oculorum suorum, cum ex iis copiosas amoris lacrymas profundens, iis pedes Jesu lavit, et in crine non uno, sed omnibus colli sui, cum capillis suis eos detersit. Unde ab eo meruit audire : *Remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum.* Lucæ 7. Abstulerat ergo ipsa cor Jesu, et Jesus abstulerat cor ejus, quia cor Jesu vivebat in Magdalena, et cor Magdalenæ vivebat in Jesu, uti pulchre et pathetice describit Origenes, hom. de sanctus S. Magdalena, ubi inter alia dicit : *Oblita erat timere, oblita erat gaudere, oblita erat seipsam, oblita erat denique omnia præter illum, quem diligebat super omnia, et quod mirabile est, sic erat oblita, ut etiam ipsum non cognosceret,* cum specie hortulani post resurrectionem primo illi apparuit. Causam inferius subdit dicens : *Denique Joseph posuit in monumento corpus tuum, Maria sepelivit ibi pariter spiritum suum, et ita indissolubiliter junxit, et quodammodo univit eum cum corpore tuo, ut facilius posset separare animam se vivificantem à vivificato corpore suo, quàm spiritum suum te diligentem à defuncto corpore tuo. Spiritus enim Mariæ magis erat in corpore tuo, quàm in corpore suo; cumque requirebat corpus tuum, pariter requirebat spiritum suum, et ubi perdidit spiritum tuum corpus, perdidit cum eo spiritum suum. Quid igitur mirum si sensum non habebat, quæ spiritum amiserat? Quid mirum si te nesciebat, quæ non habebat spiritum quo scire debebat? Redde ei itaque spiritum suum quem habet in se corpus tuum, et mox recuperabit sensum suum, et relinquet errorem suum.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS,

De Christo et B. Virgine.

Rupertus per unum oculorum, accipit unitatem cogitationum et orationum, quas B. Virgo figebat in Deo ; ac per unum crinem, uniformitatem humilitatis ejusdem ; unde proferens exemplum Annæ matris Samuelis, de qua dicitur 1. Reg. 1. post orationem : *vultus illius non sunt amplius in diversa mutati,* subdit : *Quid erat illa uniformitas vultuum non se amplius in diversa mutantium? nimirum identitas cogitationum, et valde intenta earumdem perseverantia precum?* Ac deinde idipsum applicans B. Virgini : *Hoc est unum oculorum,* inquit, *hæc uniformitas vultuum, oculorum spiritualium, vultuum internorum indefessa charitate justam precem perseveranter, uti cœptum est, dirigere ad Dominum, ac semper cogitare idipsum. Et quis in hac re talis, ut tu, ô dilecta singularis, quam solam præ cunctis amantibus totam occupavit, totamque possidet amor dilecti? In hoc uno soror mea sponsa, per fidem soror mea; per Spiritum Sanctum, amorem verum, sponsa mea; in hoc uno oculorum tuorum vulnerasti cor meum, sed et in uno crine colli, id est, in nimia humilitate cordis tui, quem videlicet crinem semper unum vidi, quam humilitatem semper uniformem et indeficientem esse conspexi. Quid uno crine gracilius, et quid humilitate subtilius? quid crine flexibilius et quid humilitate confractius? crinis unus vix comparet, humilitas tua vix consentit quod computari possit inter homines.*

Addit deinde ipsum, licet honestatis causa nupserit Josepho, non tamen in ipsum, sed in Deum quasi sponsum oculum totius amoris sui

collegisse, et fixisse : *Votum egregium*, inquit, *prima Deo vovisti; votum virginitatis. Attamen sponsi nomen admisisti, desponsari viro non renuisti, et inter hæc unum oculorum, et illum crinem jam dictum colli tui, magis ac magis in me fixisti fide fortis, spe stabilis, charitate immobilis.*

Beata virgo ergo uno oculorum suorum, id est, uno aspectu mentis suæ, ita se in contemplatione erigebat ad cœlestia, et altissima penetrabat, ut feriret cor Dei, illudque sagitta amoris transfigeret et sauciaret, nimirum :

Magnetem gerit illa oculis operosa pudicis :
Hinc mentem et sensum magnetis more lacessit.

VERS. 10 : QUAM PULCHRÆ SUNT MAMMÆ TUÆ, SOROR MEA SPONSA : PULCHRIORA SUNT UBERA TUA VINO, ET ODOR UNGUENTORUM TUORUM SUPER OMNIA AROMATA.

QUAM PULCHRÆ SUNT MAMMÆ TUÆ, SOROR MEA SPONSA : PULCHRIORA (Hebraice *meliora*) SUNT UBERA TUA VINO, ET ODOR UNGUENTORUM TUORUM SUPER OMNIA AROMATA.] Arabicus : *Quàm pulchra est species uberum tuorum.* Unguenta; intellige aromata suaveolentia et confortantia cor, quæ circa ubera ad pectus gestabat, juxta illud cap. 1. 13 : *Fasciculus myrrhæ dilectus meus mihi, inter ubera mea commorabitur.* Septuaginta pro שמניך *scemanaiich*, id est, *unguentorum tuorum*, legerunt שלמתיך *salmotajich*, id est, *vestimentorum tuorum.* Unde vertunt : *Et odor vestimentorum tuorum super omnia aromata.* Chald. vertit : *Quàm pulchræ sunt super me dilectiones tuæ, soror mea cœtus Israel; quæ comparata es sponsæ pudicæ, quàm bonæ sunt super me dilectiones tuæ magis, quàm Septuaginta nationum, et nomen bonum justorum tuorum fragrantius est omnibus aromatibus.* Redit sponsus ad laudes sponsæ, ac rursum verba ejus labiaque commendat.

Mammæ; sive ubera gemina denotant vim lactandi Ecclesiæ, qua per doctores, prædicatores, confessores, virosque zelosos, alios rudiores et infirmiores lactat, et pascit verbo, exemplo, doctrina et Sacramentis; item duplici eleemosyna spirituali et corporali, uti exposui vers. 5. Quare hic ea non repetam. Ita sanctus Gregorius, Cassiodorus, Beda, Theodoretus, Nyssenus, Anselmus, Justus, Philo et alii. Porro Septuag. vertunt : *Quàm pulchra sunt ubera tua*, q. d. Sicut feminis cum geminos vel plures pariunt filios, ubera inflantur et lacte turgescunt, ut plures sibi natos lactare valeant, quæ uberum est pulchritudo; sic pariter tu, ô Ecclesia, cum plurimos jam Christo ubivis gentium Christo pepereris per fidem et Baptismum filios, abundas lacte doctrinæ et copia doctorum, qui tibi natos in fide lactent et enutriant, quæ tua est pulchritudo. Omnia enim hæc spectant ad Ecclesiæ propagationem et incrementa. Hoc enim capite describitur virilis et perfecta Ecclesiæ ætas, ut dixi.

Moraliter hinc discant illi, qui student animabus convertendis, ut earum numero nunquam satientur, nec metuant se omnibus illis in spiritu alendis sufficere non posse, quia quo plures pariunt Deo filios, eo plura eis auxilia suggeret Deus, quibus eos alant et foveant; sicut idem mulieri, quo plures parit liberos, eo majora dat ubera lacte turgentia, quibus omnes lactet.

Hinc *pulchriora sunt* hæc ejus *ubera vino*, id est, omnibus deliciis carnalibus; ac mystice *vino*, id est, austeritate Synagogæ et legis Mosaicæ; item vino rigoris justitiæ, ait Richard. Victorin. Vide dicta cap. 11. ubi idem de Christi uberibus dixit. Similia enim sunt ubera Christi et Ecclesiæ.

Symbolice, ubera doctrinæ et prædicationis præstant vino contemplationis; licet enim vita contemplativa perfectior sit activa, tamen utraque perfectior est. vita ex utraque mista, puta contemplatio, quæ per actionem aliis se communicat, et in proximos sua quæ à Deo hausit effundit, hæc enim quo magis alios illuminat, eo majus à Deo lumen accipit; hoc enim fine à Deo datur. Hinc illud : *Misericordiam volui et non sacrificium*, Oseæ 6. 6. vide ibi dicta. Et illud Christi : *Diligere proximum tanquam seipsum, majus est omnibus holocautomatibus et sacrificiis*, Marci 12. 33. Et illud Eccl. 40. 17 : *Gratia* (eleemosyna) *sicut paradisus in benedictionibus, et misericordia in seculum permanet.* Unde Deo ita placet, ut Deus admirans ejus decorem exclamet : *Quàm pulchræ sunt mammæ tuæ, soror mea sponsa.* Ita Nyssen. et Beda, qui docet Deum hic admirari illam animam, quæ alios rudiores fidei rudimenta docere non refugit : *Recte*, inquit, *talem animam sororem sibi ac sponsam Dominus esse testatur, quia nimirum sua eam dilectione ac conjunctione dignissimam judicat, quam sui operis imitatricem fieri considerat. Nam et ipse ut nos de infirmis fortes faceret, infirmari ad tempus, imo et mori, ut nos viveremus, non refugit. Ipse cum esset panis Angelorum in divinitate lactescere voluit per assumptionem carnis, ut hominum pusillanimitatem nutriret, ac panis ejusdem cœlestis exhiberet capacem.*

Quocirca *odor unguentorum tuorum* superat *omnia aromata*, id est, bona fama, quam ex tua charitate, misericordia, et zelo animarum consequeris, ac longe lateque dispergis, melior est omnibus odoriferis virtutibus apud Deum, qui, ut dixi, misericordiam præfert sacrificio. Nam ut ait Eccles. cap. 31. 28 : *Splendidum in panibus benedicent labia multorum, et testimonium veritatis illius fidele.* Et Salomon : *Qui pronus est ad misericordiam, benedicetur*, id est, laudabitur ab hominibus æque ac à Deo. Proverb. 22. 9. Vide dicta cap. 1. vers. 1. ad illa : *Meliora sunt ubera tua vino fragrantia unguentis optimis.* Causam dat Richard. de S. Victore, quod charitas omnium virtutum sit mater æque ac regina, ideoque illam per ubera hic iterato in sponsa sponsus commendat et ingeminat, imo hebr. דדים *dodim*, id est, *amores*, dicuntur à דדים id est, *ubera*, ait Marinus; ubera enim amoris sunt sedes æque ac symbolum.

Porro Theodor. et tres Anonymi apud ipsum, ac Philo Carpath. τὸ *vino* non exponunt comparative *præ vino*, sed affective, *à vino* (sic enim vertunt Septuag.) q. d. Tua charitas omnem suam bonitatem haurit à vino, id est, à divinitate et bonitate Dei ac Christi.

Rursum quod Septuag. pro *unguentorum* vertunt *vestimentorum*, quoad sensum eodem redit. Nam unguenta sive aromata animæ sunt ejus eleemosynæ; compassio, mortificatio, ait sanctus Ambrosius lib. 1. de Virgin. cæteraque bona opera, quibus illa pariter quasi vestibus pretiosissimis et odoratissimis ornatur; juxta illud : *Induite vos sicut electi Dei, sancti, et dilecti vis-*

cera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam, supportantes invicem et donantes vobismetipsis, si quis adversus aliquem habet querelam, sicut et Dominus donavit vobis, ita et vos. Super omnia autem hæc charitatem habete, quod est vinculum perfectionis, Col. 3. 12. Ita Nyssen. Theodoretus et tres Anonymi apud ipsum. Hinc Arabicus vertit : *Suavitas odoris vestimentorum tuorum, præstantissima est omnium suavitatum.*

Denique nonnulli hæc ad litteram adaptant S. Magdalenæ, quæ tertio unxit Christum. Unde ejus unguenta meliora fuere unguentis cæterorum, quia ipsa unxit ipsum Christi corpus, cæteri vero ungunt alios fideles, qui sunt membra duntaxat Christi. Hinc Rupert. mystice idipsum adaptans B. Virgini : *Hæc*, inquit, *sunt aromata vera, unguenta pretiosa, esurienti cuilibet ex inimicis meis cibum dare, sitienti potum præbere, hospitem sive peregrinantem colligere, nudum vestire, infirmum visitare, et si in carcere est, ad eum venire. Super omnia hæc aromata est odor unguentorum tuorum, id est suavitas eleemosynarum tuarum, quia non ut cæteri in membris meis, sed in memetipso mihi munificentissima exstitisti. Et quidem jure materno, et naturali affectu tu mihi cuncta debuisti; verumtamen fidem et humilitatem, sive charitatem tuam plus quàm maternam respicienti mihi, cuncta pro optimis unguentis, cuncta pro suavissimis fuere eleemosynis, ita ut nulla eleemosynarum aromata, quæcumque mihi in meis expendantur minimis, unguentis illis valeant aliquatenus comparari.*

De his unguentis eorumque odore fuse agit Gilbertus, qui continuavit sermones S. Bernardi in Cant. serm. 31. et 32. ubi inter cætera ait : *Ipsa patientia quid aliud est, nisi velut quidam futuræ impassibilitatis odor?* Et rursum : *Conferamus*, inquit, *inter se ista tria : vina, ubera, unguenta. In vino, veteris hominis defectio; in ubere, novi refectio; in unguentis, quædam delectatio. Vino carnalis sensus inebriatur, et sopitur, et obruitur; ubere novus nutritur; unguentis adultus deliciatur. In primo homo vetus conficitur, in secundo novus reficitur, in tertio jam appropinquans ad perfectionem ineffabili lætitia afficitur.*

VERS. 11 : FAVUS DISTILLANS LABIA TUA, SPONSA, MEL ET LAC SUB LINGUA TUA : ET ODOR VESTIMENTORUM TUORUM SICUT ODOR THURIS.

Syrus et Arabicus : *sicut odor Libani.* Nonnulli hæc referunt ad osculum, alii ad halitum oris, cujus studiosæ sunt feminæ, q. d. Halitum habes suavissimum, ac si mel sub lingua contineres. Melius alii referunt ad sermonis gratiam et suavitatem. *Favi* vocantur cellulæ cereæ, in quibus apes mel suum condunt. Favus ergo nihil est aliud quàm mel in cera, ait Cassiodorus. Favi enim sunt apum domus et cellulæ, ita dictæ quod in his sobolem foveant, juxta illud Virgil. 4. Georg.

> Prima favis ponunt fundamina, deinde tenaces
> Suspendunt ceras.

Hebraice et Græce : *Favum distillant labia tua.* Sic et Syrus et Arabicus. Unde Willeramus :

> Dant tua labra favum, per cerea mella liquatum.

Huc facit illud Comici : *In melle sunt sitæ linguæ vestræ.* Eòdem redit sensus, q. d. Labia tua sunt quasi favus, quæ favum, id est, mel favi distillant; hoc est, dulcissimum est eloquium tuum, ut tot mella quot verba ex ore stillare et fundere videaris, perinde ac si apes in ore tuo velut in alveolo favos fixissent. Apte hæc sententia subjicitur præcedenti de uberibus, quia ubera Ecclesiæ, id est, Doctorum, sunt labia stillantia favum sapientiæ et eloquentiæ Christianæ, quibus filios, id est, fideles gignit et genitos pascit, ideoque sola ubera et labia sponsæ hìc iterat et congeminat. Nam paulo ante eadem dilaudavit v. 3. dicens : *Sicut vitta coccinea labia tua; et eloquium tuum dulce*, ubi plura hac de re dixi : quare hìc brevis ero.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Ecclesia, id est, Ecclesiæ Doctores, Prædicatores, cæterique fideles et sancti sunt favus distillans, sive os et labia habent stillantia lac et mel sacræ doctrinæ; ideoque plena suavitatis et dulcedinis, æque ac discretionis, ut stillent lac teneris et rudibus; mel vero, id est, solidiorem doctrinam magis provectis. Sensus ergo est, q. d. Labia tua, id est, sermo tuus, ô Ecclesia, favum stillantem imitatur : ipse enim quædam est instillatio mellis, quod tu, ô sponsa, ut cella favi cerea conservas, dum me, qui mel arcane ob dulcorem appellor, mentis receptaculo condis, indeque, dum eloqueris, effundis. Ita S. Gregor. Cassiodor. Beda, Theodoretus, Aponius, Philo, Justus, Anselmus et alii. Audi Bedam, qui ostendit quomodo labia prædicatorum sint favus et simul vitta, ut dixit vers. 3 : *Cum hic*, inquit, *satiando fauces delectet, illa crines vinciendo constringat; iste intus reficiat, illa foris liget. Iidem namque Doctores et vittæ sunt in præceptis salutaribus; et favus in promissis cœlestibus : Vittæ, cum nos à fluxu carnalium voluptatum refrenant; favus, cum supernorum nobis gaudiorum dona promittunt. Item vittæ sunt in eis quæ aperte agenda vel vitanda esse docent; favus, in illis quæ typice gesta vel dicta, quod intus arcani salutaris habent, pandunt.*

Verba ergo ex ore viri sancti fluunt instar favi suavissime stillantis nectare : simili modo de Nestore, ait Homerus, quod ex ejus ore melle dulcior fluebat oratio. Ita S. Agnes, quæ se per votum virginitatis agno immaculato, scilicet Christo desponderat, aiebat : *Mel et lac ex ore ejus suscepi, et sanguis ejus ornavit genas meas*, uti ex S. Ambrosio de ea canit Ecclesia.

Sermo sanctorum comparatur favo : Primo, quia sicut favus stillat mel, sic sermo eorum sapientiam et suavitatem.

Secundo, sicut favus miro artificio ab apibus construitur, sic et sermo sapientis prudentissime concipitur, connectitur, indeque manat ejus gratia et suavitas, juxta illud : *Argentum electum lingua justi*, Prov. 10. 20. Et : *Favus mellis composita verba : dulcedo animæ, sanitas ossium*, Prov. 16. 25.

Tertio, sicut favus formatur ab ape inhabitante, sic sermo à corde, juxta illud : *In corde prudentis requiescit sapientia, et indoctos quosque erudiet*, Proverb. 14. 33. Et c. 16. 23 : *Cor*

sapientis erudiet os ejus, et labiis ejus addet gratiam.

Quarto, sicut apes in favo pariunt, foventque suos fœtus; sic sermo suavis sanctorum multos parit filios Christo: norunt enim sancti verbis suis dare suavitatem et gratiam, ut ea velut melle audientes inescent et capiant, juxta illud: *Labia justi erudient plurimos; qui autem indocti sunt, in cordis egestate morientur*, Proverbiorum 10. 21.

Plures analogias favi et linguæ suavis recensui Prov. 16. 24. et cap. 24. vers. 13. ad illa: *Comede, fili mi, mel.* Ratio à priori est, quod sermo oris ejusque qualitas manat ab affectu cordis: quale enim est cor, tale est os et sermo: dulcedo ergo sermonis ostendit, et quasi secum vehit dulcedinem et amorem cordis; quare dulciter loquens alteri quasi cor suum in illum effundit, ac cum eo amorem suum illi oppignorat, imo re ipsa tradit: magnes autem amoris est amor; nulla enim re ita trahuntur animi hominum, ac amore. Qui enim videt se ab alio amari, illius amore quasi cogitur ad illum redamandum, ut ejus consiliis obediat, seseque subjiciat. Hoc est quod ait: *Mel et lac sub lingua tua.* Syrus: *Omne mel et lac sub labiis tuis*, q. d. Sub lingua tua latet cor, quod quasi promptuarium mellis et lactis melleam et lacteam suam dulcedinem et amorem linguæ communicat et instillat, ut illa promat verba dulcia et amabilia, quibus corda audientium ad se alliciat et rapiat. Verba ergo dulcia prius in corde, et à corde dulci formantur, ac ab eo in linguam transeunt. Quocirca à sancto Augustino, lib. 15. de Trinit. cap. 10, Verba cordis appellantur. Atque hac de causa prædicator, et quisquis alteri virtutem vel opus aliquod bonum persuadere conatur, prius in seipso ejusdem affectum et amorem excitare debet, ut illo accensus eumdem facilius et ardentius aliis dicendo imprimat. Hic enim affectus et amor res etiam amaras, uti sunt metus mortis, judicii et gehennæ, quem prædicatores auditoribus injicere debent, sapida, dulcia et grata efficit. Addit S. Gregorius 15. Moral. cap. 5. prædicatores, cum amarius vitia et vitiosos castigant, debere amaritiem melle suavitatis intermixto dulcorare. Rursum mel et lac sub lingua sponsæ conduntur, q. d. Non temere prodis tuam dicendi gratiam, nec te de ea jactas, sed eam celas et quasi lingua contegis. Ad hæc Joannes Carmelita notat ideo mel et lac sub lingua sponsæ recondi, ne simul effundat utrumque, si linguæ innatet, nec claustro sepiatur, sed prævia meditatione cunctetur, et ab eo quasi cellario, vel mel promat, vel lac, prout tulerit opportunitas, lac quidem tenellis et adhuc in virtutis infantia versantibus, mel vero grandioribus.

Symbolice, favus mellis est sacra Scriptura. Ita Cassiodorus, Aponius, Philo et Theodor. quem audi: *Jam favi mellis, qui in Doctorum gestantur labiis sunt divinæ Scripturæ, quæ continent apes tum ceræ, tum mellis effectrices, sacros nimirum Prophetas et Apostolos, qui per Spiritus S. prata volitantes, et divinarum Scripturarum construentes cellas, easque doctrinæ melle ac nectare distendentes, utilitatem ad nos transmiserunt, ac ceræ quidem littera videtur similis; melli vero sensus, qui in eo reconditus est.* Hinc olim recens baptizatis dabatur lac et mel, ut suavitas doctrinæ vitæque Christianæ eis repræsentaretur. Unde Tertullianus de Corona militis, cap. 3: *Ter*, ait, *mergimur, inde concepti lactis et mellis concordiam prægustamus.*

Rursum Hugo de S. Victore erudit. Theol. ex Miscellaneorum lib. 1. tit. 115: *Favus*, inquit, *Verbum caro factum est in Virgine; distillans, redundantiam significat, et gratiam fundens; quia quod fecit et dixit, doctrina fuit; quod fuit, medicina. Ideo distillans, quia unicuique secundùm mensuram gratiæ infundens.*

Quocirca *habet mel et lac sub lingua*, *id est, refectionem robustorum, et consolationem parvulorum: prægustavit enim dulcedinem futuræ vitæ, ubi reficiuntur animæ divinitatis Christi fruitione, et humanitatis ejus lacte. Ex hac abundantia habet anima ubera, quibus perceptam suavitatem proferat, quæ tanto plus sapiunt et ædificant, quanto datum est ei discere hæc in experientia et docere ex sententia.*

Et odor vestimentorum tuorum sicut odor thuris.] Vestimenta Ecclesiæ sunt bonorum operum ornamenta, ait Cassiodor. S. Gregor. Beda et alii, juxta illud Apoc. 19: *Byssinum justificationes sunt sanctorum;* hæc habent odorem thuris, id est, orationis, quia referuntur ad Deum Deique gloriam: nam omnis actio, relata ad Deum, tacita est oratio. Notat erga opera bona debere olere orationem, ut ex ea quasi manare videantur.

Rursum thuris, id est, divinitatis, cui adoletur thus, q. d. Actus virtutum tuarum externi, quibus quasi vestibus ornatis, exhalant quemdam odorem divinitatis. Audi S. Nyssenum: *Tuum, ô sponsa, virtutum indumentum imitatur divinam beatitudinem, per puritatem et impatibilitatem assimilata naturæ, ad quam non patet aditus. Talis est enim odor tuorum vestimentorum, ut sit similis thuri, quod Dei honori dicatum est.* Alludit ad fragrantiam vestium Jacob, quam odorans, eique benedicens moriturus pater Isaac: *Ecce*, inquit, *odor filii mei sicut odor agri pleni;* Chald. *sicut odor incensi ex optimis aromatibus.*

Symbolice, vestis Ecclesiæ et fidelium est Christus, cujus est odor thuris; quia ipse redolet divinitatem, quà homo est. Ita Theodor. unde illud: *Induimini Dominum Jesum Christum*, Rom. 13. Rursum vestis et ornatus Ecclesiæ sunt omnes sancti, de quibus eidem ait Isaias, c. 49. 18: *His omnibus velut ornamento vestieris.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Labia mentalia animæ sanctæ distillant lac et mel, cum preces et orationem dulcibus compunctionis et amoris lacrymis conditam, in aures Dei effundunt: quare tunc anima osculum dat et vicissim accipit à Deo, imo anima spiritum suum quasi in Deum effundit, ac vicissim spiritum Dei accipit et haurit.

Quare tunc *odor vestimentorum* illius est, sicut *odor thuris*, vestimenta sunt virtutes externæ; uti sunt verecundia, modestia, humilitas, reverentia, obedientia: hæ *odorem thuris*, id est, gratissimum in nares Dei exhalant, adeoque ipsa sunt quasi *thus*, id est, mystica oblatio et sacrificium, quod Deus odoratur,

velut odorem suavitatis. Rursum sunt *thus* hominibus, quia illis suavissimum virtutum odorem aspirant et inspirant. Comparat illas thuri præ aliis aromatibus, quia thus præ omnibus est odoratissimum, æque ac lucidissimum. Unde Hebr. vocatur לבנון *labanon à* לבן *laban*, id est, *candidum.* Hinc et thus, quo lucidius, eo melius est et odoratius. Unde, Exodi 30. 40, in thymiamate quod Deo adolebatur, jubetur adhiberi thus lucidissimum: sic virtutes in se sunt lucidissimæ, quia purissimæ, aliis autem sunt odoratissimæ. Nam ut ait S. Bernard. *Habent mores suos colores, et odores suos, odorem in fama, colorem in conscientia.* Porro sicut vestis ex multis filiis contexitur, sic sanctitas ex multis virtutibus: illa ergo, quibus contexitur, sunt charitas, gaudium, pax, etc. quæ recenset Paulus Galat. 5. 22. Ita Nyssenus.

Huc facit versio Chald. *Et in tempore, quo erant sacerdotes in atrio sanctuarii, labia eorum stillant favum mellis: Et lingua tua est instar sponsæ honestæ in sermone tuo; cantica et laudes dulces, sicut lac et mel: et odor vestimentorum sacerdotum, sicut odor aromatum Libani.* Audi Gilbertum hîc serm. 34: *Qui omnia agit, ut ei placeat, cui se probavit, Deo, ut ejus mereatur favorem, utique odor vestimentorum ejus sicut odor thuris. Et quidem thura, nisi Deo soli, nec offerri solent, nec debent, ideo odor vestimentorum ejus; sicut odor thuris, cum quidquid sive palam, sive clam agit, ad impetrationem placationis refert divinæ.*

Denique apposite vestium odorem thuri similem componit sponsus cum mellea lingua sponsæ, tum quia tam sermo linguæ, quàm actiones externæ, quæ significantur per vestes, spectant ad externum decorem sponsæ, sicut fides, spes, charitas, etc. spectant ad internum; tum quia sermo melleus mire decoratur, et perficitur melleis actionibus externis beneficentiæ, humilitatis, modestiæ, patientiæ, ac præsertim religionis, devotionis et orationis; tunc enim omnes actiones, omnisque habitus et compositio externa redolet thus, cum spirat pietatem et devotionem, atque inde nascitur et profluit dulce et gratiosum linguæ eloquium. Porro hoc cuilibet fideli, præsertim zelatori animarum faciendum est, ut omnis ejus sermo et actio exhalet thus religionis, imo thus divinitatis, ut videantur dicta et facta ejus non tam esse humana, quàm divina, et à Deo profecta. Quocirca Nyss. tract. *Quid Christiana professio sibi velit*, Christianismum, sive Christianam vitam ita definit: *Christianismus est imitatio divinæ naturæ;* sive imitatio Christi et Dei incarnati, ut Christus in Christiano vivere, loqui et operari videatur. Si quis ergo, inquit, Christi nomen assumat, sed ejus mores vita non exprimat, hic Christi nomen ementitur; sicut simia imitans hominem, hominis personam mentitur. Christus enim est justitia, puritas et veritas, atque cujusvis mali vitatio: quare Christianus esse nequit, qui harum virtutum communionem et societatem in se non ostendit. Is autem vere Christianus est, qui Christi mansuetudinem, beneficentiam, devotionem et spiritum in omnibus actionibus repræsentat, et vicinis aspirat, ut qui Christianum videt, Christum in ipso loquentem et operantem se cernere et intueri æstimet. Jam sicut odor thuris est vehemens, acer, copiosus et fervidus, talis pariter fuit omnis actio Christi, et talis sit Christiani, præsertim viri Apostolici, oportet.

Notat Gilbertus, ser. 34, τὸ *distillans* significare primo, animam plenam esse melle, id est, sensu rerum spiritualium, ut cogatur eam distillare; secundo, illam discrete et parce pro captu audientium eum dispertiri: *Nec mel fluit*, inquit, *sed magis distillat. Nec enim passim et intemperanter profundit sublimes illos, et reconditos sensus secretorum cœlestium, deitatis arcana, nec lactis potum sine delectu propinat.* Actus vero hujus distillationis ita recenset: *Remittit, permittit, promittit, præmittit. Delicta remittit, infirma permittit, æterna promittit, et ipsorum primitias quasdam præmittit. Sapientiam loquitur inter perfectos, sapientiam quidem non hujus mundi, sed Dei; sapientiam in mysterio absconditam, et inter minus spiritualiter sapientes nil arbitrabatur se scire, nisi Christum Jesum et hunc crucifixum. Cohortatur ad perfectionem, non cogit, sed magis consolatur pusillanimes, suscipit infirmos: et si inquietos corripit, correptio jam dulcedinem sapit maternam; peccanti compatitur, converso indulget, nec indulgentiarum numerum, et quasi terminum quem non transgrediatur præfigit, cui præcipitur septuagies septies in die delicta toties confitenti donare. Vide quàm magna multitudo dulcedinis in labiis sponsæ, quæ quoties ipse perefluis in malum, toties si convertaris, ipsa tibi distillat in bonum, et præbendæ veniæ vicibus non exhauritur. Denique instar Angelorum Dei non insultat, sed exsultat super peccatore pœnitentiam agente.*

TERTIUS SENSUS
PRINCIPALIS.
De Christo et B. Virgine.

Rupertus hæc B. Virgini ita adaptat: *Tu dulcis in ore, dulcis et in corde. Hoc est, quod nunc dico, favus distillans labia tua, subjungens, mel et lac sub lingua tua, id est, in anima tua. Ibi tibimetipsi dulciter sapit favus eloquii tui, favus distillans à labiis tuis, labiis gratiosis. Favus tuus ego sum, mel tuum et lac tuum ego sum, quia Deus tuus et filius tuus ego sum. Hoc tua sentit anima, hoc tua sonant labia: aliud loqui non potes, quàm id quod in pectore habes; ex abundantia cordis labia tua loquuntur.*

Addit deinde labia B. Virginis stillasse mel, cum labiis dulcissima et devotissima Christo parvulo oscula dedit, dixitque: *Osculetur me osculo oris sui.* De odore vero vestium hæc subdit: *Odor vestimentorum tuorum sicut odor thuris, quia plus quàm materna charitate pannis me involvisti, et in præsepio reclinasti; sicque in omnibus famulata es mihi mater et virgo fidelis, tanquam Deo, cui soli debetur odor thuris in sacrificio suo, quamvis essem ego parvulus tuus, parvulus homo.*

Hugo Victorinus vero, tom. 2. serm. de Assumpt. B. Virginis, addens: *Et odor unguentorum tuorum super omnia aromata*, censet hic ob tres dotes B. Virginem à sancta Trinitate laudari, scilicet quod in labiis susceperit osculum Patris, in lingua Verbum, puta Filium, in unguentis Spiritum Sanctum. Audi eum: *Favus mel et ceram habet; mel divinitas est, cera humanitas: Favus, Verbum caro factum est in Virgine; ac si Deus dicat: Ego expertus sum, quod laudo; favus distillans labia tua; ego devinctus*

tibi charitate, osculo oris mei labia tua pressi, simulque dulcedinem infudi, et à dulci dulcedinem expressi. Valde impressi dulcedinem, et vere expressi suavitatem, quando meum tuo in te sociavi, et per tuum à te cum meo pariter et tuo exivi. Mea divinitas mel erat, et tua humanitas cera erat, et inde meipsum favum feci.

Prosequitur deinde cætera : *Mel et lac sub lingua tua, Verbum sub carne tua ; sub lingua tua, quia Verbum ; sub lingua tua, sub carne tua, quia absconditum. Mel et lac Deus et homo; mel divinitas, lac humanitas : mel de cœli rore venit, quia divina natura supra omnia est : lac de carne exprimitur; quia humanitas de deorsum assumpta est. Odor unguentorum tuorum super omnia aromata ; quia omnem gratiam vincit tua sublimitas, omnem perfectionem superat tua dignitas ; quia Spiritus in tua humilitate requievit singulariter, qui in tua virginitate miraculum nulli comparabile fecit.*

VERS. 12 : HORTUS CONCLUSUS SOROR MEA SPONSA ; HORTUS CONCLUSUS, FONS SIGNATUS.

Hortus conclusus (sera vel pessulo, hoc enim est נעול *naul ;* Arabicus, *obseratus*) *soror mea sponsa, hortus conclusus, fons signatus ;* Hebr. חתום *chatum*, id est, *sigillo obsignatus;* Arabic. *sigillatus.* Intellige notam comparationis vel similitudinis *sicut*, q. d. Sponsa mea est sicut hortus conclusus. Aut sponsa similis est horto concluso et fonti signato, id est, horto plantis lectissimis consito, et arte topiaria ad omnem elegantiam et amœnitatem composito, ideoque concluso, ne à viatoribus spolietur, vel à bestiis conculcetur ; ac fonti aquas limpidissimas et sapidissimas scaturienti, ideoque signato, ne quo modo inficiatur, turbetur, aut lutescat.

Porro hortum conclusum Salomonis ad litteram ita ex Josepho, Brochardo et Bredenbachio depingit Adrichomius in Descriptione terræ sanctæ, pag. 170. n. 189 : *Hortus regius, qui hortus conclusus dicitur, hortus erat in suburbanis Jerusalem, muris undique septus et obfirmatus ; atque sicut paradisus arborum, fruticum, herbarum, aromatum, florum, fructuumque ubertate amœnus, mulcendisque ac fovendis sensibus conveniens, et ad secessus voluptuarios idoneus. In quo erat inclytus ille fons Rogel et lapis Zoeleth, quorum frequens in Scriptura mentio fit : Ubi Adonias cum regnare instituisset, immolavit victimas, et unà cum suis asseclis convivium fecit*, 3. Reg. 1.

Hinc consequenter fons signatus erat fons regius Rogel, irrigans hortum conclusum, uti jam dixi, è quo rex bibebat. Sicut apud Persas erat fons, ex quo solus rex ejusque filius primogenitus bibebant, adeo ut, si quis alius ex eo bibisset, capite plecteretur, teste Athenæo lib. 12. cap. 3. Similis fons clausus est in Hispania juxta Complut. ex quo pro solo rege aqua depromitur. Pari modo in locis desertis aliisque, ubi est penuria aquæ, fontes clauduntur et signantur, ne aqua à viatoribus exhauriatur, aut luto aliave re inficiatur. Talis fuit fons, quo Rachel adaquabat oves patris sui, Gen. 29. vers. 3.

Comparavit superius sponsam thuri, myrrhæ, aromatibus; nunc generatim eamdem comparat horto iis aliisque frondibus, floribus et fructibus abundanti, ideoque concluso; præsertim, quia talibus se pascebat deliciosus Salomon, ut patet Eccles. cap. 2.

Porro pro *hortus* secundo loco Hebr. est גל *gal*, quod primo Isidorus, Clarius et R. Salomon vertunt, *porta*, ut sit hîc triplex comparatio, scilicet ut sponsa comparetur horto concluso, portæ conclusæ (uti et Ezech. 44. 2.) et fonti obsignato. Secundo, alii *gal* vertunt, *volutatio aquarum; (*גלל *galal* enim est *volvere, revolvere)* puta scaturigo sive fons ; unde hunc versum sic transferunt : *Hortus obseratus soror mea sponsa; fons obsignatus.* Tertio, optime Noster vertit, *hortus* : nam et sic vertere Septuag. ac nonnulla exemplaria pro גל habent גן *gan*, id est hortus, hæcque videtur vera et genuina lectio.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Ecclesia est similis horto, sive paradiso omnibus gratiis et virtutibus, velut plantis cœlestibus vernanti, suisque areolis belle distincto, et arte topiaria affabre disposito, ideoque concluso, ne qua hæresis, impietas, aliudve vitium, aut noxa in illum, aut violenter irrumpat, aut fraudulenter irrepat : sed soli Christo integer et intactus servetur, eique omnium virtutum flores et fructus producat, quibus eum oblectet et pascat. Repetitur τὸ *conclusus* bis, ut duplex ejus conclusio et sera significetur : prima est, custodia SS. Angelorum et Doctorum ; secunda est, tutela ipsius Dei et Christi juxta illud Zachar. 2. 5 : *Et ergo ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu.* Ita Cassiod. Beda et alii.

Rursum Ecclesia est similis fonti illimi, limpidissimo et saluberrimo, ideoque obsignato, ne ejus crystallinus veritatis et doctrinæ liquor cœno errorum, aut vitiorum conspurcetur. Nam, ut ait S. Ambr. lib. 2. de Virgin. *Ideo clauditur, ne volutabris spiritualium sparsa, cœno fluenta turbentur.* Unde Joannes Carmelita sic explicat : *Bibisti aquam divinæ gratiæ ac vitæ, quam ego tibi dedi, et effecta es fons salientis aquæ in vitam æternam, in quam gratia vi sua conscendit. Et ne aqua ista surriperetur, aut inficeretur, obsignavi te meipso, velut sigillo regio.*

Comparat Ecclesiam horto et paradiso, qui omnes sensus oblectat et pascit, scilicet oculos virore plantarum, et varietate florum et fructuum ; aures cantu avium, nares odore florum et aromatum, gestum sapore pomorum, tactum contrectatione eorumdem. Sic enim Ecclesia omnes sensus, omnes mentis potentias, omnes animæ vires sua doctrina, suis Sacramentis, suis ritibus et cæremoniis, suis virtutibus, exemplis, cæterisque charismatibus recreat et roborat, quas symbolice explicat; dum subdit : *Emissiones tuæ paradisus malorum punicorum*, etc. Ita S. Gregorius, qui pessulum, quo clauditur Ecclesiæ hortus, censet esse charitatem. *Hortus*, inquit, *S. Ecclesia existit, quia dum populos multos in fide gignit, quasi flores pulchros bona terra emittit. Qui hortus, conclusus bene esse dicitur, quia charitatis vallo circumquaque munitur, ne intra numerum electorum reprobus aliquis ingrediatur.* Sic et Philo Carpath. censet Ecclesiam dici *hortum*, eo

quod omnis generis sanctitatis fructus producat, ut Apostolos, virgines, martyres, viduas, conjugatos, castos, etc. Clausus vero bis dicitur, inquit, eo quod fidei, spei et charitatis vallo munita, diabolo semper claudi, soli vero sponso Christo patere debet. Eadem est fons signatus signo crucis, quod est signaculum et character Christi. Unde non licet ei adulterino diaboli signo insculpi, sic et Lucas Abbas (qui Commentarium Aponii paulo ante finientem prosequitur, sed ipsis Aponii verbis in pauca contractis) censent sigillum, quo fons Ecclesiæ id est Baptismus, obsignatur, esse signum crucis. Sicut, inquit, fons vitæ *signatus* à Patre dicitur Christus, ita et Ecclesia : *fons signatus* regali videlicet signaculo crucis appellatur à Christo, continens intra se aquam Baptismatis, quam signaculo ex pretioso fonte suscipiunt iniqui, dum lavantur.

Huc accedit Chald. qui per hortum conclusum accipit conjugatos honeste viventes, per fontem signatum virgines. Omnes enim fideles in Ecclesia aut sunt conjugati, aut cœlibes : *Et mulieres,* inquit, *tuæ, quæ nuptæ sunt viris, honestæ sunt; sicut sponsæ honestæ, et sicut hortus voluptatis, ad quem nullus vir habet potestatem introeundi, nisi justi, quorum animæ mittuntur illuc per manus Angelorum. Et virgines tuæ absconditæ sunt, et reconditæ in penetralibus et signatæ sunt, sicut fons aquarum viventium, qui oritur sub arbore et dividitur in quatuor capita fluminum, et nisi esset signatus in nomine magno et sancto, egrederetur, et flueret, et inundaret universum mundum.*

Porro S. August. lib. 3. de Baptismo contra Donat. c. 27. asserit Ecclesiam esse hortum conclusum et fontem signatum in justis et sanctis duntaxat; nam impios velut spinas illi forinsecus tantum adjacere super numerum.

Addit S. Anselmus bis repeti *hortus conclusus*, quia Ecclesia duplici muro vallatur scilicet fide et operibus, aut quia constat Judæis et Gentibus, aut potius, quia vallatur firma fide, ne qua hæresis vel error in eum irrepat, vel irrumpat, ac firma sanctitate, ne quo vitio depravetur. Duplex ergo ejus pessulus est, firmitas fidei, et constantia sanctitatis, utramque illi præstat vigilantia Episcoporum et pastorum, ac præsertim Romani Pontificis, qui omnes hæreses et abusus subnascentes illico damnat et proscribit. Habet enim assistentiam Spiritus Sancti, ut in rebus, quæ fidem et rectos mores concernunt, definiendis sanciendisque errare non possit, quæ utique firmus Ecclesiæ contra omnes errores et hæreses est pessulus.

Alludit ad paradisum voluptatis omnibus floribus et fructibus vernantem, in quo positus est Adam, ibique creata est Eva; sed quia caruit clausura, irrepsit serpens, qui Evam, et per eam Adamum decepit et subvertit : at Ecclesia hortus est clausus, in quem diabolo non est aditus nec pravis hominibus, ut eum subvertant, uti fuit perversis senibus aditus in pomarium Susannæ, non satis undique clausum, quæ proinde pudicitiæ periculum et infamiam incurrit, Daniel. 13. At non ita Ecclesia, quæ bis, id est, omnimode est clausa et obserata, contra omnes tam dæmonum quàm hominum insidias. Ita S. Ambrosius libr. de Bono mortis, c. 5, ubi et addit Platonem in Symposio ex hoc loco Cantic. æque ac ex Genesi 2. 8. mutuatum esse suam fabulam de horto Jovis : *Hinc hortum illum,* inquit, *sibi Plato composuit, quem Jovis hortum alibi, alibi hortum mentis appellavit : Jovem enim et Deum et mentem totius dixit. In hunc introisse animam, quam Peniam nuncupat, ut se abundantia et divitiis horti repleret, in quo repletus potu jaceret Porus, qui nectar effunderet. Hoc igitur ex libro Canticorum composuit, eo quod anima Deo adhærens in hortum mentis ingressa sit, in quo esset abundantia diversarum virtutum, floresque sermonum. Quis autem ignorat quod ex paradiso illo, quem legimus in Genesi habentem lignum vitæ, et lignum scientiæ boni et mali, et ligna cætera, abundantiam virtutum putaverit transferendam, et in hortum mentis esse plantandam? Quem in Canticis Canticorum Salomon hortum animæ significavit, vel ipsam animam; sic enim scriptum est : Hortus clausus soror mea sponsa, hortus clausus, fons signatus, transmissiones tuæ paradisus.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima sancta, præsertim perfecta, est hortus conclusus et fons signatus, quia virtutum omnium quasi florum et fructuum amœnitate vernans, et aquis sapientiæ abundans eas diligentissime custodit, claudit et obsignat, ne diabolus, mundus, aut caro eas surripiat aut inquinet. Audi Richardum de S. Victore : *Hortus est anima, in qua excoluntur virtutum plantaria et spiritualium studiorum germina. Hic ortus tunc foditur, dum ea vitia radicitus exstirpantur et mores convertuntur. Qui etiam altius tunc foditur, cum naturam vitiorum et origines cognoscere studet homo. Nunquam enim tepidus operator, et naturæ vitiorum ignarus poterit bene mortificare vitia. Fodienda est ergo divinæ Passionis memoria, et clavi illi, quibus impii foderunt manus et pedes Domini, eam confodiunt, dum horum memoriam habemus, et huic dolori condolemus, et proinde de peccatis nostris dolemus, quibus tantis beneficiis ingratos recolimus nos.* Hinc collige animam sanctam esse hortum Dei, in quo ipse non solum semina florum, id est, sanctorum desideriorum jacit, sed et fructuum, id est, sanctarum actionum spargit.

Quæres : Quisnam est pessulus, quo hujus animæ hortus obseratur, et quod sigillum, quo ejus fons obsignatur? Primo, sanctus Gregorius recte respondet esse rectam intentionem : *Anima sancta,* inquit, *est hortus conclusus, quia dum virtutes mittit, flores gignit; et dum virtutum exhilaratione se reficit, fructus quos genuerat eadem custodit. Conclusus enim hortus esse dicitur, quia dum bona sua intentione vitæ æternæ abscondit, dum humanas laudes omnino contemnit, ipsa bona intentione se circumsepit, ne ad interiora rapienda hostis antiquus irrumpere possit. Fons etiam dicitur, quia dum cœlestia assidue cogitat, dum scientiam Scripturarum semper in ventrem memoriæ congregat, quasi aquas viventes, sancta mens in se gignere non cessat, quas sitientibus proximis præbere, ut reficiantur, valeat. Unde scriptum est, dicente Domino : Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum; sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. Et alibi : Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina aquæ vivæ fluent de ventre ejus. Sed cur dicitur fons ille signatus, nisi quia sensus spiritalis mentibus indignis*

absconditur? Infideli enim homini à Domino dicitur: Spiritus ubi vult spirat, et vocem ejus audis, et nescis unde veniat, aut quò vadat.

Secundo, Justus Orgel. censet esse Christi gratiam. Sic et S. August. lib. 2. contra Crescon. cap. 14. et 15, refellens sententiam Cresconii dicentis signaculum sponsæ Ecclesiæ esse Baptismum, docet signaculum esse spiritum, qui fideles in una Ecclesia copulat : *Hujus fontis largo*, inquit, *atque invisibili flumine lætificat Deus civitatem suam, de qua Propheta prædixit : Fluminis impetus lætificat civitatem Dei. Ad hunc enim fontem nullus extraneus, quia nullus, nisi dignus vita æterna, accedit. Hic est proprius Ecclesiæ Christi, cui tanto ante prophetatum est : Fons aquæ tuæ sit tibi proprius, et nemo alienus communicet tibi. De hac enim Ecclesia et de isto fonte dicitur et in Cantico Canticorum : Hortus conclusus, fons signatus, puteus aquæ vivæ.* Et post nonnulla : *Ad illum tamen fontem proprium, cui nemo communicat alienus; ad illum fontem signatum, hoc est, ad Spiritus Sancti donum, quo charitas Dei diffunditur in cordibus nostris, nullus istorum nisi mutatus accedit, ita omnino mundandus, ut non sit alienus, sed sit cœlestis particeps pacis, sanctæ socius unitatis, plenus individuæ charitatis, civis angelicæ civitatis.* Adverte S. Augustinum hic agere de hæreticis, qualis erat Cresconius et Donatistæ; hos enim negat esse in Ecclesia : cæteri autem mali, si fideles sint, sunt membra Ecclesiæ, sed mortua, et non viva; ideoque non pertinent ad Ecclesiam Sanctorum, de qua in Cantico hoc agitur.

Tertio, Nyssenus et Philo censent esse observationem mandatorum Dei : *Hac enim clauditur et vallatur anima*, inquiunt, *ne quid boni ob laudes humanas agat; non propter inania hæc terrena et peritura laboret, sed ob sempiterna illa atque cœlestia honestissime vivat, quæ nos sola explere possunt atque beare : summo studio circumspiciens ne ad interiora bona rapienda antiquus hostis irrumpat.*

Quarto, alii : Anima sancta, inquiunt, est hortus Dei protectione conclusus, et fons humilitatis studio signatus.

Quinto, tres Patres apud Theodor. asserunt fontem signatum esse mentem cogitatione et amore Dei, cujus imago est, obsignatam, quæ nullas diaboli, concupiscentiæ, vel carnis cogitationes admittit. Unde S. Ambrosius, libr. de Isaac, c. 1 : *Cave*, inquit, *ne vigor mentis tuæ coitu quodam corporeæ voluptatis inflexus emolliatur, atque in ejus amplexus omnis dissolvatur, et fontem ejus aperiat, qui debet esse clausus et septus intentionis studio et consideratione rationis.*

Sexto, Richardus de S. Victore asserit seram horti animæ esse silentium et custodiam sensuum : *Per silentium enim*, inquit ipse, *excolitur in profectu et justitia, quia cultus justitiæ silentium requirit. In quo se cohibet non solum à noxiis, sed etiam ab otiosis et superfluis, quia per minima pervenitur ad majora, et per otiosa decipitur mens, et extra seducitur; sicut dicit Gregorius : Quod supervacuis verbis mens à silentii sui censura dissipatur, quasi tot rivis extra se ducitur. Ut ergo in se remaneat et se videat, se cognoscat, se corrigat, ab otiosis et superfluis verbis se reprimit et temperat. Auditum quoque et visum concludit, ne introrsus trahant, quod mentem inquietet vel maculet.*

Addit deinde aliam animæ seram, scilicet celare sua benefacta : *Non enim solum*, inquit, *ab exterioribus periculis hunc munit et claudit, sed intra se bona sua celat et hominibus occultat, sciens quod, cum bona opera innotescunt et laudantur, mentem resolvunt et enervant. Difficile est enim aliquem laudari, et venerari, et non aliquatenus laude sua delectari, vel etiam intus gloriari. Difficile est aliquem servum inutilem se reputare, dum bonorum testimonio bonus prædicatur; imo contingere solet, ut deceptus laude magis credat famæ, quàm conscientiæ. Incantatur enim anima laudibus, ut mala sua non videat, et de justitia fallaciter se extollat :* ac pluribus interjectis addit *per fontem signatum, intelligentiam videlicet spiritualem Spiritus Sancti signaculo impressam, et sacræ Scripturæ documentis et Patrum exemplis munitam intellige. Quod enim sapit anima talis et sentit, nec corruptum est à malo spiritu, nec in aliquo à sana doctrina discordat, vel exemplis sanctorum contrarium deprehenditur, vel novitate noxia, seu præsumptione est vitiatum. Hoc fonte irrigantur horti hujus plantaria, quia hac scientia informantur virtutes et bona studia, et proficiunt atque discrete fiunt.*

Symbolice, Nazianz. in Oratione habita ad Gregorium Nyssenum, per hortum conclusum et fontem signatum accipit amicitiam verumque amicum : ad hunc enim in quavis necessitate, quasi ad hortum fructibus salutaribus cujusvis auxilii abundantem, ac fontem consilii limpidissimi, tutum amico est perfugium : *Amicus fidelis*, inquit, *hortus clausus ; fons obsignatus, quæ opportune aperiuntur et communicantur* amicis, non inimicis et hostibus.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo ab Ecclesia in Litaniis Lauretanis vocatur, et invocatur, *Hortus conclusus, fons signatus.* B. Maria, ait Justus Orgelit. *Virgo concipiens, virgoque generans conclusi horti, et signati fontis intemeratum in se decus exhibuit.* Sic et Nyssenus de Nativit. Domini, S. Epiphanius ser. de Laudibus Deiparæ, S. Ildephonsus, et S. Ambrosius de Instit. Virgin. cap. 8. et alii docent B. Virginem esse hortum et fontem propter fecunditatem, sed conclusum et signatum propter virginitatem; unde *ad hunc paradisum serpens aditum non habuit*, ait Damascenus Orat. 2. de Assumpt. et S. Hier. lib. 1. contra Jovin. sub medium : *Quod clausum*, inquit, *atque signatum similitudinem habet matris Domini, matris et Virginis; unde et in sepulcro salvatoris novo, quod in petra durissima fuerat excisum nec ante, nec postea quisquam positus est. Et tamen hæc virgo perpetua multarum est mater virginum; sequitur enim : Emissiones tuæ paradisus, etc.*

Hinc B. Virginis imitatione et exemplo, quælibet Virgo est hortus conclusus et fons signatus; signatus, inquam, custodia virginitatis, custodia oculorum et aurium, virginali pudore, silentio, solitudine, et fuga virorum. Ita S. Ambros. l. 1. de Virgin. *Virgo*, inquit, *est sicut hortus furibus inaccessus, vitem redolet, fragrat oleam, rosam renidet, ut in vita religio, in olea pax, in rosa pudor sacratæ virginitatis inolescat. Accingere itaque Virgo, et si vis hujuscemodi tibi*

ut hortus aspiret, propheticis cum claude præceptis : Pone custodiam ori tuo, et ostium circumstantiæ labiis tuis.

Et S. Hieronymus, epist. 22. ad Eustochium de custodia Virgin. *Rursus,* inquit, *à sponso audies : Hortus conclusus, etc. Fons signatus. Cave ne domum exeas, et velis videre filias alienæ regionis, quamvis fratres habeas Patriarchas, et Israel parente læteris. Dina egressa corrumpitur : Nolo te sponsum quærere per plateas, nolo te circumire angulos civitatis.*

Insuper S. Ambrosius de Instit. Virg. cap. 8 : *Hortus conclusus,* inquit, *es virgo, serva fructus tuos, non ascendant in te spinæ, sed uvæ tuæ floreant, nemo auferat sepem tui pudoris, quia scriptum est : Et destruentem sepem mordebit serpens. Fons signatus es, virgo, nemo aquam tuam polluat, nemo conturbet, ut imaginem tuam in fonte tuo semper attendas.*

Addit Rupertus B. Virginem esse hortum conclusum ob virginitatem corporis; fontem signatum ob animæ mentisque integritatem inviolabilem; *quia mens ejus nulli otio, nulli speciali nequitiæ fuit unquam penetrabilis.*

Audi Sophronium, sermon. de Assumpt. Deiparæ : *Sic exivit Christus de virgine, ut esset, sicut Ezechiel fatetur, porta omnino clausa : unde canitur in eisdem Canticis de ea : Hortus conclusus, fons signatus : Emissiones tuæ paradisus. Vere hortus deliciarum, in quo consita sunt universa florum genera et odoramenta virtutum; sicque conclusus, ut nesciat violari, neque corrumpi ullis insidiarum fraudibus : fons itaque signatus sigillo totius Trinitatis, ex quo fons vitæ manat, in cujus lumine omnes videbimus lumen, quia juxta Joannem ipse est, qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, cujus profecto emissio uteri supernorum civium omnium est paradisus.*

Vers. 13 : Emissiones tuæ paradisus malorum punicorum cum pomorum fructibus. Cypri cum nardo.

Vers. 14 : Nardus et crocus, fistula et cinnamomum cum universis lignis Libani : myrrha et aloe cum omnibus primis unguentis.

Hebraice בשמים *besamim,* id est aromatibus, ex quibus unguenta conficiuntur. Malum punicum, sive granatum in Palæstina frequens est et pulcherrimum, ideoque hîc illius præ aliis fructibus meminit.

Emissiones,] Hebr. שלחיך *scelachajick.* Primo, referri possunt ad halitum suavem et odores, quos exspirant arbores horti conclusi, q. d. Tu, ô sponsa, suavem exhalas odorem, qualem exhalant arbores paradisi; sic ait Martialis :

Olet quod Hybla, Atticique flores.

Secundo, ad munera, quæ sponsa quasi dotem misit sponso, vel quæ inter socias suas distribuit. Hæc enim vocantur *emissiones,* sive missilia, q. d. Munera fructuum paradisi, sive horti tui, puta nardum, crocum, cinnamomum, myrrham, etc. misisti mihi sponso tuo. Unde Theodor. *Hæc omnia,* ait, *misisti mihi, et tempore nuptiarum attulisti.* Sic et Origenes. Huc accedit S. Ambrosius, libr. de Isaac, cap. 5. Ubi per emissiones accipit munera, quæ sponsus misit ad sponsam : *Laudat,* inquit, *munera animæ, quæ missæ sunt à sponso quibus dotata veniebat ; dos autem piæ animæ boni odores sunt, myrrhæ et aloe, quibus spirat hortorum gratia, et peccatorum fœtor aboletur.*

Tertio, Gilbertus Abbas serm. 35. et Titelman. accipiunt *emissiones* aquarum, quas fons signatus in hortum sponsæ emanat, ut eum irriget et fecundet.

Quarto et genuine, *emissiones* sunt propagines plantarum et arborum, puta surculi, quos radices vel rami progerminant, ut folia, flores et fructus producant. Hi enim ex terræ vel arborum sinu videntur emitti. Unde Vatablus et alii vertunt, *plantationes,* vel *plantæ tuæ;* R. Salomon, *areæ tuæ;* alii, *horti tui,* q. d. Plantæ tuæ sese propagantes, ô sponsa, tantæ tamque pretiosæ sunt, ut paradisum efficiant, imo ipsæ simul congestæ sunt paradisus malorum punicorum et pomorum omnis generis. Explicat enim quod dixit : *hortus conclusus,* q. d. Ideo es hortus conclusus, quia es paradisus pretiosus malis punicis, pomis, cypro, nardo, etc. consitus, quem proinde, ne furibus, vel bestiis carpendus calcandusque pateat, claudi oportet. Unde Arabicus pro *emissiones, etc.* vertit : *Hortus pomiferus frondium, ramorum, flores cum varietate colorum Libani.*

Pro *pomorum* Hebr. est מגדים *megadim,* quod significat fructus optimos, dulcissimos, ipsasque paradisi delicias : *megadim* enim et litteris et significato alludit ad מעדנים *maadannim,* id est, deliciæ, voluptuaria, bellaria. Poma ergo hîc significant ficus, pyra, cerasa, amygdala, omnesque fructus, etiam nuces : alioqui *poma* vocantur fructus, qui molliori sunt cortice; *nuces* vero, qui duriori. Septuag. vertunt, ἀκροδρύων, quod Complut. et Vaticani vertunt, *nucum.* S. Ambrosius, lib. de Isaac, cap. 5. et S. Hieronymus lib. 1. contra Jovin. vertunt, *pomorum : ἀκρόδρυα* enim vocantur omnes fructus sive, poma sint, sive nuces ; unde poma hæc particulatim exprimens subdit : *cypri cum nardo, etc.* Hinc et Hebr. est *cypri et nardi* in plurali. Significantur ergo hîc fructus fruticis, qui mox vocatur *nardus,* et alterius, qui superius vocatus est *cyprus.* Unde addit : *cum universis lignis Libani.* Hebr. קנה *kane* est calamus aromaticus et odoratus, ut vertunt Septuag. et alii. Alludit ad paradisum terrestrem : hic enim à Deo creatus est in Martio cum omnibus hisce fruticibus et arboribus, simul et eorum fructibus jam maturis.

Pro *Libani* Hebr. est. לבנה *lebona,* id est, *thuris.* Unde Vatabl. vertit : *cum omnibus arboribus thuriferis.* Sic et Syrus et Arabicus. Sed *lebona* hîc sumitur pro לבנון *lebanon,* id est, Libanus mons, uti vertunt Septuag. Noster et alii.

Pro *aloe* Hebr. est אהלות *ahaloth,* quam vocem retinentes et crasi contrahentes Septuag. vertunt, *aloth ;* sed Hebr. *ahaloth* aloem significat. Symmach. vertit, *thymiama,* quia, ut ait Cassiod. *Aloes lignum suavissimi est odoris, adeo ut vice thymiamatis in altaribus adoleatur.*

Combinat cyprum cum nardo, nardum cum croco, fistulam cum cinnamomo, myrrham cum aloe; quia hæ plantæ inter se habent sympathiam quamdam, ac ubi una alteri plantando jungitur, utraque felicius crescit, ut gemellæ sorores esse videantur ; hinc et si pistillo tusæ pastillum vel fasciculum efficiant, mire redolent. Simile est illud Virgilii, Ecloga 2 :

Et vos, ô lauri, carpam, et te proxime myrte.
Sic positæ, quoniam suaves miscetis odores.

PRIMUS SENSUS.

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Emissiones sunt particulares Ecclesiæ, quas universalis Ecclesia ejusque caput, puta S. Petrus, ac Romanus Pontifex per suos sacerdotes et legatos per totum orbem ex Jerusalem, vel Roma missos fundavit, aut fundat, vel promovet in variis Asiæ, Africæ, Europæ, Indiæ regnis et provinciis, juxta illud quod de Ecclesia sub metaphora vineæ cecinit Psaltes : *Extendit palmites suos usque ad mare et usque ad flumen propagines ejus*, psal. 79. Ita Cassiod. Hæ enim suavissimum virtutum omnium, quasi arborum et aromatum odorem exspirant, adeo ut paradisi esse videantur, imo reipsa ad paradisum cœlestem suos fideles deducunt. Hinc rursum in iis sunt plantæ pretiosissimæ omnis generis, hoc est, omnes sanctorum ordines, qui septem numerantur, juxta septem aromata, quæ hìc nominantur, scilicet Patriarchæ, Prophetæ, Apostoli, Pontifices, Doctores, Martyres, Virgines; cum cæteris signis Libani, id est, cum reliquo justorum cœtu, qui sua sanctitate suavissime redolent, et ad cœlestem paradisum totis viribus contendunt. Ecclesia ergo non est hortus olerum, sed paradisus arborum et aromatum pretiosissimorum.

Quocirca pro *emissiones*, hebr. est שלחים *schelachim*, græce ἀποστολαὶ, id est, *apostolatus*. Apostolus enim hebr. dicitur שלוח *scaluach*, chaldaice שליח *sceliach*, latine *legatus*, vel missus. Unde Philo Carpath. *Per emissiones paradisi*, inquit, *quæ* ἀποστολαὶ *dicuntur sanctissimi Apostoli, veluti deliciarum horti lavacrum sacri fontis habentes intelliguntur; qui tanquam mala punica foris rubentes in laboribus et ærumnis, postremo et sanguine martyrii, per multos hominum Christi fidei, veluti grana pepererunt; hisque tanquam parvulis fructus suavissimos arborum cœlestium, ad fidei incrementum et charitatis opera præbuerunt.* Emissiones ergo sunt Ecclesiæ particulares à Christo et Apostolis, ac præsertim à S. Petro Pontifice Romano missis, erectæ et fundatæ, in quibus sunt mala punica et pomorum fructus, id est, virtutum omnium tam sublimium, quàm mediocrium concentus, ait S. Hieronymus lib. 1. contra Jovin. et Nyssenus : quia malus punica spinis horret, ait Sanchez, quæ fures arcent, et corticem habet amarum et austerum, qui virtutum optimus custos est. In spinosis autem ramis, atque in amaro cortice significari putat continentiam et severum vivendi genus, quod procul à se repellit quidquid punîcæ plantæ fructibus insidiatur, id est, virtutibus, quæ et eleganter rubent, et arrident palato. Theodoretus vero per mala punica accipit charitatem, quæ cæteras virtutes in se continet, sicut malum punicum grana plurima inter se complectitur, eaque inter se unit et consociat. S. Gregor. vero, Anselmus, Hugo et alii per mala punica accipiunt martyres suo sanguine rubricatos, quos primos fructus ex se misit Ecclesia : hi enim omnium virtutum velut granorum congerie abundarunt, hique erant paradisus deliciarum, quia omnia tormenta eis suavia et deliciosa videbantur ex amore Christi. Addit Cassiodorus quosvis fideles, qui memoriam passionis Christi semper in mente retinent et sub uno cortice Ecclesiæ degunt, esse mala punica.

Jam complexum hinc virtutum in sequentibus particulatim exprimit dicens : *Cypri cum nardo, nardus cum croco.* Cyprus, nardus et crocus notant tres virtutes Theologicas fidem, spem et charitatem, ait Philo Carpath. causamque addit : *Cyprus enim arbuscula est flore candido cincinnorum instar pendente, coma odoratissima, folio oleæ. Ex hac fit unguentum nomine cyprinum ad multa commodissimum; habetque folia, flores, fructus et ramos utilissimos : hæc enim optima in Ascalone Judææ et Ægypti Campo provenit. Nardus quoque medicus est frutex Syriæ et Indiæ præstantissimus, colore rufo, comosus, odoratissimus, saporis amari, suavitatem odoris diutissime redolens, calefacit, exsiccat, viretque perpetuo : miscetur antidotis, et efficacissimas vires ad quamplurimos morbos habet.* Pergit deinde ad crocum et cæteros fructus : *Crocus item notissima herba est, cujus probatissimus in Medicina usus, præsertim qui ex Ciliciæ promontorio, nomine Corycius, maximi est odoris : folio est angusto in capillamenti modum, florem cœlestis arcus colore persimilem, calicis modo ab angusto in latum sese explicantem habet : intra quem fructum triplicem veluti apicem coloris flammei ex una radicula, duplici filo lutei coloris hinc inde munitum profert, gaudet calcari et atteri pede, pereundoque felicius provenit : ideo juxta fontes et viarum semitas lætissimus est, nec melli ac dulci, sed vino vel aqua dissolvitur; huic igitur croco exercitati virtute patientiæ, et factis charitatis illustres comparantur; qui (veluti triplex croci fructus ex una radice dilectionis emanans) Deo, sibique et proximis utiles exstiterunt; terrenis rebus angusti, sed cœlestibus amplissimi; castigati et afflicti corpore, sed anima vegeti, lætissimi et immortales.*

Has proprietates cypri, nardi et croci facile est applicare fidei, spei et charitati. Cyprus ergo, quia parvula, etc. notat fidem; nardus, quia radice meliore sui parte in terram defoditur, et frigidis capitis, stomachi et lienis morbis medetur, spem frigus acediæ excutientem, quæ quasi vinculum est fidei et charitatis : hinc bis repetitur nardus, et cypro crocoque jungitur. Audi Aponium : *Nardus cum frigus de algentibus membris expellat, consolationem Spiritus Sancti spemque illius significat, quod dicitur : Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur.* Crocus, qui tribus aurei coloris filis rubet, notat charitatem in Patrem, Filium et Spiritum Sanctum; quæ quo magis calcatur et premitur, eo magis assurgit et crescit. Ita Cassiod. Angelomus, Aponius, Willeramus et Hailgrinus.

Reliquæ quatuor aromatum species significant quatuor virtutes Cardinales, scilicet fistula, sive calamus; quia rectus et similis regali sceptro, notat justitiam : hanc enim administrare debent reges : cinnamomum, quia acre, calidum et sapidum cibos pariter efficit sapidos, significat sapientiam et prudentiam; ita Aponius et tres Anonymi apud Theodoret. Myrrha, quia amara corruptioni resistit, et corpora mortua servat incorrupta, notat fortitudinem, quæ maxime in invicta acerborum tolerantia consistit : aloe, quæ ventrem corpusque purgat, et noxios humores è corpore pellit, vel restringit, ideoque morbos sanat, notat temperantiam, quæ singulare est morborum omnium reme-

dium, et sanitatis tam corporis quàm animæ pharmacum. Cætera ligna Libani notant cæteras virtutes. Ita Delrio, Hugo Victor et alii.

Rursum hæc septem aromata septem virtutes jam dictas repræsentantia, significant septem Ecclesiæ status et sanctorum ordines, quos in litaniis successive invocamus, in quibus hæ septem virtutes respective resplendent. Cyprus ergo notans fidem repræsentat Patriarchas : In his enim fides venturi Messiæ, gratiæ, et Evangelii effulsit : unde *Abraham credidit Deo, et reputatum est ei ad justitiam*, Genes. 15. Ideoque dictus est *pater credentium*, Rom. 3 et 4. Nardus notans spem repræsentat Prophetas, qui sperabant bona Messiæ, quæ prophetabant; unde ex hac spe ad eum suspirans Isaias c. 45. exclamat : *Rorate cœli desuper, et nubes pluant justum.* Idem faciunt cæteri Prophetæ. Crocus notans charitatem repræsentat Apostolos : hi enim amore Dei flagrantes, eodem totum orbem accenderunt. Crocus enim rubet, calefacit, siccat, astringit, exhilarat, adeo ut, eo affatim sumpto, homines subinde in risum effusi emoriantur, inquit ex Dioscoride Matthiolus. Eadem fecere Apostoli. Calamus notans justitiam repræsentat Episcopos, prælatos et principes, quorum est jura privata et publica, sacra et profana tueri. Cinnamomum notans sapientiam et prudentiam repræsentat doctores et prædicatores. Myrrha notans fortitudinem repræsentat martyres, qui fortissime omnia adversa tolerantes, usque ad mortem pro fide et religione decertarunt. Aloe notans temperantiam et continentiam repræsentat virgines et continentes : Aloe enim amara est, corpus calefacit, siccat, et purgat, ac morbis genitalium medetur, inquit ex Dioscoride Matthiolus; idem spiritualiter in anima facit continentia et virginitas. Hæ omnes ecce sunt emissiones, id est, surculi et fructus, quos ex se emittit et progerminat Ecclesia : Ita Cassiodor. S. Gregor. Justus, Beda, Philo, Anselm. Hugo, Richard. et alii, licet quisque eorum singula singulis aliter et aliter applicet. Unde Honorius August. et Guilielmus per cyprum abundantem in Ægypto accipiunt continentes et religiosos, quibus olim plena erat Ægyptus. Ibi crescit nardus, ait Honorius, hoc est, humiles et innocentes, qui se coram aliis parvos et despectos faciunt, et odore atque ardore charitatis saucios peccatis ungunt. Ibi crescit et crocus aurei coloris, qui sunt sapientia divina fulgentes. Ibi crescit et fistula robusti et purpurei corticis, quæ ad curandas viscerum molestias valet, qui sunt patientes pro Christo, et pro fratribus suis animam ponere parati. Ibi crescit et cinnamomum cinerei coloris, qui sunt pœnitentes, qui se infirmos reputant, et in cinere pœnitentiam agentes dulcem odorem Ecclesiæ præstant. Et cinnamomi cortex nimio fervore solis ab arbore solvitur, hi sunt monachi, qui se à mundo separant amore Christi. Ibi crescunt universa ligna Libani, cedri, et similes arbores quæ sunt universi fideles Christi tum prælati, tum subditi. Ita ipsi.

Huc accedit Chald. qui Judaice hæc accipiens de Synagoga generante filios fideles Deo, qui repræsentant Christianos, sic vertit : *Juvenes autem tui pleni sunt præceptis, etc. sicut malogranata, et diligunt uxores suas, et generant filios justos similes eis, et ideo odor eorum sicut aromata optima horti voluptatis, et sicut cypri cum nardo; nardus et crocus et calamus aromatibus, et cinnamomum cum omnibus lignis thuris : myrrha munda et ligna aloes, cum omnibus speciebus laudabilium aromatum.*

Porro S. Hieronymus lib. 1. contra Jovinian. qui per hortum conclusum et fontem signatum, accipit virginitatem et virgines Ecclesiæ, per hæc septem aromata septem virtutes virginum intelligit : *In malogranatis*, inquit, *et pomis omnium virtutum significatur in virginitate concentus.* Alcuinus vero particulatim singula singulis adaptans : *Emissiones*, inquit, *significant bonas operationes, quæ sunt paradisus, id est, delectabiles, quia Hebr. Eden significat hortum deliciarum. Et quidem paradisus malorum punicorum dicitur, quia sicut malum exterius rubrum est, et in uno cortice multitudinem habet granorum, sic in virgine multitudo bonarum operationum intra fidem Dominicæ passionis tenetur inclusa. Cum pomorum fructibus, hoc est, honestis et pudicis ejus locutionibus, ex quibus in mentes fidelium fructus informationis processit. Nempe cyprus significans virginitatem, nardus veram charitatem, crocus divinam sapientiam, fistula humilitatem et patientiam, cinnamomum internæ contemplationis dulcedinem, universa ligna Libani omnes alias virtutes, quæ aliquod robur habent, et mentem spiritualiter dealbant, myrrha quæ significat carnis mortificationem, aloe bonum opinionem, prima unguenta Spiritus sancti dona.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Hæc omnia, quæ dixi de Ecclesia, facile est adaptare animæ sanctæ, commutato nomine.

Emissiones,] ergo, id est, propagines et surculi, quos ex se hortus animæ sanctæ pia disciplina excultus emittit, sunt actus virtutum, tam Theologicarum, quàm Cardinalium.

Item sermones sancti, quos ex ore emittit, ut proximos à vitiis ad virtutes easdem, ac ad Christi disciplinam traducat. Ita Cassiodorus, sanctus Gregor. Nyssenus homil. 9. Beda et S. Ambros. lib. de Bono mortis c. 5. qui legens : *Transmissiones tuæ paradisus : In illo*, inquit, *horto sermones boni sunt, alius qui culpam coerceat, alius qui iniquitatem corripiat, alius qui mori faciat insolentiam et velut sepeliat, quando correptus aliquis erroribus suis renuntiat.*

Jam sigillatim virtutes quas recensui aromatibus singulis eo modo, quo dixi, attribue. Verum quia varii Patres aliter ea attribuunt, idque varie, eorum sensa hic attexere in lectorum gratiam decrevi.

Malorum punicorum.] Gilbertus, qui continuavit sermones S. Bernardi serm. 35. per *mala punica* accipit regularem unanimitatem, sive religiosos unanimiter in eodem collegio, vel conventu sub regulari disciplina viventes : *Pene indiscreta*, inquit, *facie hujus sibi mali grana cohærent, numeri singularitate magis distant quàm specie : discamus et nos invicem numero differre, non animo. Non rixantur invicem, non contra corticem murmurant, non tentant illum perrumpere, patienter se sinunt ejus quasi alvo concludi, ut quodammodo dicere illud videantur : Ecce quàm bonum, et quàm jucundum habitare fratres in unum.* Exemplum dat ipsos suos reli-

giosos, quos compellat dicens : *An non fratres in hoc ordine nostro, ac si in cortice punico passionis Christi per imitationem color rutilat? Denique velut quædam hujus mali grana sunt, qui sibi nativum dicunt sub disciplinæ corio contineri, qui non tam premi se censent, quàm protegi. Absit amor proprietatis, absit amor privatæ potestatis, et hujus te mali granum exhibes. Discant alii nostro invitati exemplo, quàm bonum sit, et quàm jucundum habitare in quodam horto eommunionis, et sub munimine corticis; Charitas uniat et cortex muniat. Quot videtis ordinata collegia, tot intelligite velut quædam mala punica.*

Cypri.] Per cyprum accipe fidem, ut dixi. Nyssen. tamen, et tres Anonymi apud Theod. accipiunt charitatem: cyprus enim est calida, charitas autem est calor spiritus. Huc accedunt Cassiodor. et Beda, qui per cyprum accipiunt gratiam, quæ è cœlo velut manna depluit: sicut enim manna erat quasi semen album simile coriandro, sic est et cyprus. Secundo, S. Ansel. *Cyprus*, inquit, *cum sit virga gracilis, quæ crescit in magnam altitudinem, et habet grana, unde fit regium unguentum, sanctos illos significat, qui crescunt in multam altitudinem virtutum et proferunt grana bonorum operum, quibus ungitur et delectatur Deus.*

Huc accedit Aponius, qui per cyprum accipit patientiam : hæc enim *opus perfectum habet*, ut ait S. Jacobus epist. cap. 1 : *Unde ergo*, ait Aponius, *bonorum ordines in Ecclesia? tristitia si patienter suscipiatur*, cyprus enim interpretatur tristitia.

Nardi.] Per nardum cum Aponio accipe spem, Richard. Victor. tamen accipit dilectionem: *Nardus*, inquit, *de quo unctum est Dominicum corpus, unctionem dilectionis Dei in corde significat, quia sic ungimur, ut tribulationis igne non superemur, cum gratia nos reficit et replet, contra adversa fortes facit.*

Huc accedit Cassiodor. *Nardus*, inquit, *typus est Dominicæ passionis; unde Maria Magdalena nardo pistica caput et pedes Jesu unxit. Tuncque nardus in horto Ecclesiæ est, cum sancti quique memoriam Dominicæ passionis venerantur, eique gratias agunt, quod pro ipsorum amore mori dignatus est.* Secundo, S. Anselm. Hugo, et alii per nardum accipiunt humilitatem. Nardus enim est herba humilis et fragrans : talis est et humilitas. Tertio, tres Anonymi apud Theodoretum per nardum accipiunt prudentiam quæ omnibus virtutibus se miscet, sicut nardus omnibus aromatibus et unguentis.

Crocus.] Ignitas febres refrigerans notat charitatem concupiscentiæ æstus refrigerantem, ait Cassiodor. Aponius, Theodor. et Philo Carpath. uti jam dixi. Nyssenus tamen et Delrio per crocum accipiunt fidem, quia sicut circa verum crocum ob ejus falsarios, sic circa veram fidem ob tot hæreses facile errare contingit. Secundo, tres Anonymi apud Theodor. per crocum, quæ mediam habet temperaturam inter calorem et frigus, accipiunt justitiam, quæ medium inter defectum et accessum in virtutibus statuit. Tertio, S. Anselm. per crocum accipit divinam sapientiam, quæ jungi debet nardo, id est, humilitati. Quarto, Gilbertus serm. 36. per cyprum accipit meditationem, per nardum quietem, per crocum visionem sapientiæ, quia meditatio quiete indiget, et per utramque attingitur visio sapientiæ : *In cypro*, inquit, *intelligitur vestigatio, in nardo vocatio, in croco visio sapientiæ, etc. Accipe ergo in cypro studium, in nardo otium, in croco utriusque fructum.* Deinde hæc tria applicans Christo : *Ipse*, inquit, *in cypro patitur et in nardo sepelitur, et de corde terræ resurgit in croco.* Nam ut ait Plinius lib. 21. cap. 6 : *Crocus gaudet calcari et atteri, pereundoque melius provenit; ideo juxta semitas ac fontes lætissimus.* Sed Christus ambivit crucem, probra, et verbera, iisque pressus et calcatus in summam gloriam die tertio resurrexit. Idem contigit omnibus sanctis Christi asseclis. Crux enim via est ad felicitatem, humilitas ad sublimitatem, contemptus ad gloriam.

Denique Joannes Carmelita per crocum accipit humilitatem, quæ gaudet calcari ut crocus; et sicut crocus ebrietati resistit, sic humilitas superbiæ, quæ mentem vana sui æstimatione inebriat et dementat.

Fistula.] Notat justitiam, quæ avaritiæ resistit, sicut fistula hydropisi : avaritia enim est animæ hydrops; Cassiodorus tamen per fistulam accipit humilitatem : *Ex eo*, inquit, *quod brevis arbuscula est, quæ et cassia vocatur, cortice purpureo, fistula significat sanctos humilitate et patientia præcipuos, pauperes scilicet spiritu, quorum est regnum cœlorum. Purpureus autem cortex significat passionem Christi, quam humiles spiritu semper in corde retinent, et imitari satagunt.*

Secundo, Aponius, et tres Anonymi apud Theodor. per fistulam accipiunt temperantiam, quæ instar fistulæ viscerum infirmitates per abstinentiam humores siccando sanat, et instar fistulæ in altum ad cœlestia contemplanda mentem sobriam sustollit. Tertio, Hugo de S. Victore : *Fistula*, inquit, *sunt compuncti pœnitentes quicumque vel in se, vel in aliis peccatorum intrinsecus latentium molestias per gratiam compunctionis, confessionis, vel etiam efficacioris admonitionis expellunt: fistula quippe ad curandas viscerum molestias utilis est.*

Quarto, Joannes Carmelita qui per fistulam, vel calamum intelligit cannam continentem saccharum, per eam accipit orationem. Hæc enim est quasi fistula cœlestis, à Deo sugens suavitatem consolationum omni saccharo dulciorem.

Cinnamomum.] Sua acredine, vivacitate et sapore notat sapientiam et prudentiam, ut dixi. Cassiod. tamen et Anselmus accipiunt humilitatem, quia cinnamomum ex brevi arbuscula cinerei coloris nascitur. Cosmas Damianus accipit pietatem; hæc enim instar cinnamomi suavem exspirat odorem, et ad omnia utilis est, ut ait Apostol. Porro cinnamomo nonnulli miras vires attribuunt, ut quod aquæ bullienti injectum illico eam refrigeret, quod in os dormientis ingestum faciat, ut ille ad omnia interrogata respondeat, etc. quæ recenset Nyssen. et adaptat viris perfectis. Verum hæc fabulosa et falsa sunt. Verius Philo Carpathius per fistulam et cinnamomum accipit SS. Petrum et Paulum, qui fragrantia suæ prædicationis et vitæ sanctæ totum orbem repleverunt. Denique Gilbertus ser. 36 : *Fistula est*, inquit, *quando sponsa excedit Deo, cinnamomum, quando contemperans est nobis.* Et post nonnulla : *Esto velut cinnamomum; colloquia tua, conversatio communis gratiam spirent : Et si de voluntate tua et proposito aliquoties reflecteris, ad senioris arbitrium reflexa et quasi*

fracta sic voluntas, non murmur resonet, non quærimonia, esto cinnamomum confractum, visibile spiramentum emitte, eo quod virtus humilitatis in infirmitate vexationis, et velut fractionis proficit et probatur. Et spiramentum, et visibile dicitur. Spiramentum, quia tranquillitas servatur in corde, visibile, quia relucet in facie.

Cum omnibus lignis Libani.] Quæ significant cæteras virtutes, ut dixi, licet Cassiodor. Anselmus et Richard. per ligna Libani accipiant viros eminentes et doctores. Audi Cassiodor. *Ligna Libani pulchritudine, proceritate, et robore præeminent, ideoque sanctos doctores et perfectos quosque in Ecclesia significant. Pro Libani.* Hebr. est לבונה *levona*, quod proprie thus significat. Unde Arabicus, Syrus et Vatabl. vertunt : *Cum omnibus lignis thuris*, id est, thuriferis. Porro *thus*, ait Nyssen. symbolum est divinitatis : *Qui ergo in omnibus vitæ studiis*, inquit, *in se ostendit divinæ formæ similitudinem, in se ostendit pulchritudinem omnium lignorum Libani* (thuris) *per quæ exprimitur forma divina.*

Myrrha et aloe.] Myrrha notat fortitudinem, aloe temperantiam. Theodoret. vero per myrrham accipit mortificationem : per aloem tentationum amaritudinem : Cassiodor. per myrrham accipit continentiam, per aloem castitatem; Anselm. per myrrham accipit passionem martyrii, per aloem mortificationem carnis et pœnitentiam.

Symbolice Nyssen. per hæc, ait, videtur demonstrari sepulturæ Christi societas : nemo enim fit gloriæ Dei particeps, qui non fuerit primum conformis similitudini mortis ejus. Sic et Philo Carpath.

Cum omnibus primis unguentis,] id est, cum omnibus præcipuis charismatibus et donis Spiritus sancti. Ita tres Anonymi apud Theodor. S. Anselm. Richard. et Hugo, Victor. Cassiodor. vero per prima unguenta accipit charitatem, de qua ait Apostolus : *Excellentiorem viam vobis demonstro*, 1. Corinth. 13. Nyssen. vero per hæc unguenta accipit sincera Ecclesiæ et fidei dogmata.

Denique hortus conclusus sunt religiones et claustra religiosorum, in quibus omnia virtutum aromata lætissime germinant et suavissime fragrant, uti docet S. Bernard. de Convers. ad Clericos cap. 21. Vide Hyeronym. Platum lib. 3. de Bono statu relig. cap. 14. ubi religionem ostendit esse paradisum voluptatis.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS,

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo, inquit, Rupert. est hortus conclusus et paradisus deliciarum germinans fructum vitæ, puta Christum, qui septem aromatibus, id est, septiformi gratia spiritus orbem cumulavit : *Nardus*, inquit, *est humilitas tua, quæ valde oblectavit Altissimum, oblectavit me regem dilectum tuum sicut ipsa dicis, quia dum esset rex in accubitu suo nardus mea dedit odorem suum. Quidquid gratiarum, quidquid virtutum, quidquid operationum cœlestium mundus accepit, emissiones tuæ sunt, ut ubi erant ejus spina et vepres, et carduus, lappa, et tribulus, urtica et paliurus, universitas nequitiarum, ibi sit cyprus cum nardo, nardus et crocus, fistula et cinnamomum, myrrha et aloe, universitas gratiarum.*

Deinde prima unguenta, inquit, sunt cuncta opera corporalia pietatis et misericordiæ, quibus B. Virgo supplet defectum bonorum spiritalium in lignis Libani, id est, in divitibus et potentibus. Audi et Guilielmum : *Emissiones sunt fructus ex ea emissi, unicus ejus fructus est, qui ab efficacitate salutis dictus est Jesus; sed in uno illo fructu multiplex est fructus. In uno Salvatore omnium Jesu; plurimos Maria peperit ad salutem, pariendo vitam, multos peperit ad vitam. Eo ipso quod mater est capitis, multorum membrorum mater est. Mater Christi, Mater est membrorum Christi; quia caput et corpus unus est Christus; corporaliter caput pariendo spiritualiter membra peperit. Unde etiam ab omnibus mater appellatur, et ab omnibus cultu debito, ut mater honoratur.*

Vers. 15 : Fons hortorum, puteus aquarum viventium, quæ fluunt impetu de Libano.

Fons hortorum (Arabicus : *Fons, hortus*) puteus aquarum viventium, quæ fluunt impetu de Libano.] Septuag. *Puteus aquæ viventis et strepentis de Libano.* S. Ambros. in psalm. 118. sermon. 17 : *Et impetus descendens de Libano.* Quinta editio et Vatabl. *Quæ profluunt è Libano*, puta magna copia æque ac impetu, hunc enim efficit copia aquarum ex alto dilabentium. Aquæ viventes vocantur, quæ è venis terræ jugiter manant et scaturiunt, uti fit in puteis et fontibus : hæ enim sunt quasi sanguis terræ, ac instar viventis è suis scatebris ebulliunt, moventur et fluunt perenniter, cum aquæ stagnantes immotæ consistant, ideoque vocantur mortuæ.

Fons hortorum.] Nonnulli generatim accipiunt quemlibet fontem, qui hortos plures irriget et fœcundet; quales multi in Libano oriuntur, et in subjectas valles defluunt; imo R. Salomon et Gislerius per Libanum accipiunt quemlibet montem purum ac nitidum, ex quo fontes profluunt. Libanus enim Hebraice idem est quod album et candidum.

Verum alii speciatim accipiunt hæc de certo fonte limpido è Libano scaturiente, et cum suavi murmure in hortos vicinos dilabente, eosque irrigante et fœcundante. Ita Hortolanus, Titelman. Soto major., et alii. Hunc fontem ex Brocardo, Saligniaco, Bredenbachio, et aliis ita describit Adrichomius in descriptione terræ sanctæ, p. 107. n. 48 : *Fons hortorum, cujus in Cantico Salomonis fit mentio, ex monte Libano procul à Tripoli sex millibus passuum cum impetu scaturit, ac brevi spatio auctus in vehementem cursuque velocem fluvium excrescit, suisque aquis, quæ limpidissimæ, frigidæ et dulces sunt, omnes hortos* (*unde et fons hortorum vocatur*) *totamque regionem, quæ inter Libanum et Tripolim est, irrigat et fœcundat. Præter minores aliquos in tres magnos rivos se dividit, quorum prior inter Tripolim, et montem leopardorum in mare magnum labitur, alter leopardorum montem circumiens, idem mare influit : tertius inter Arcas et Raphaneas Agrippæ regni civitates fluens medius, Antaradumque alluens in prædictum tandem mare se exonerat.* Fluvium hunc Josephus lib. 7. Belli cap. 24. Sabbaticum appellari scribit, eo quod per miraculum die sabbati copiose fluat, cæteris vero diebus siccetur et arescat.

Porro fontes non tantum fœcunditatem hortis,

sed et intuentibus, ac lavantibus, bibentibusque magnam voluptatem, refrigerium, et satiem afferunt, præsertim dum ex altis montibus per canales in valles hortenses deducti, ibi in altum usque ad suam originem naturali sua vi et pondere exsiliunt. Per avium et bestiarum ora, fabrefacta erumpunt, atque subinde avium concentum et organorum harmoniam auribus exhibent, quales sunt fontes hydraulici Estenses, Aldobrandini, et similes, quos Tusculi et Tibure spectamus. Hisce enim sponsam ob elegantiam et venustatem per omnia similem, comparat.

Puteum vero hunc idem Adrichomius ita describit pag. 6. n. 67 : *Puteus aquarum viventium, cujus in Canticis Salomonis fit mentio; juxta viàm, quæ Tyrum ducit, situs egregius est et admirabilis, atque versus Aquilonem à Sandalio Castro paulo amplius, quàm milliari; versus Austrum vero à Tyro parvo milliario distat. Quamvis autem singulariter puteus dicatur, sunt tamen quatuor fontes qaadrati, quorum ille, qui præcipuus est in unoquoque quadrati latere quadraginta; reliqui vero viginti quinque cubitos habent. Omnes muris fortissimis, de durissimis lapidibus insolubili opere obfirmatis conclusi. Unde varii deducuntur aquæductus et rivi, qui totam Tyri planitiem omnesque ejus hortos irrigant et fœcundant. Distant hi fontes à mari magno paulo amplius quàm arcus jacere potest, in quo tantillo spatio sex molas agunt, et deinde se mari miscent.* Hujus putei meminit quoque Guilielmus Tyrius l. 7. Belli sacri c. 22. et l. 13. c. 3.

Alludit ad Jordanem, qui in Libano ex duobus fontibus *Jor*, et *Dan* confluentibus conflatur, et nominatur *Jordan*, sive Jordanes· Hic enim per totam terram Israel defluens, illi miram fœcunditatem æque ac amœnitatem et hilaritatem inducit, juxta illud : *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei*, Psal. 45. Hoc flumen præcise ad litteram sunt aquæ Siloe, quæ hortos Jerusalem irrigant, ad quas hìc quoque alluditur. Unde Chald. vertit : *Et aquæ Siloe, quæ ducuntur inquiete, cum reliquis aquis, quæ defluunt de Libano, ut irrigent terram Israel, eo quod navant operam verbis legis, quæ comparantur puteo aquarum viventium, et in justitia libationis aquarum, quæ libantur super altare in domo sanctuarii, quæ ædificata est in Jerusalem, quæ vocatur Libanus.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Ecclesia est *Fons hortorum et puteus aquarum viventium*, id est, purissimæ sapientiæ, sacræ doctrinæ, et gratiæ, *quæ fluunt impetu de Libano*, id est, de Christo excelso et candido, aquis jam dictis abundanti, ait Aponius, Richardus, et alii juxta illud : *Haurietis aquas in gaudio de fontibus Salvatoris*, Isaiæ 12. 3. Et illud Eccles. 24. 35 : *Qui implet quasi Phison sapientiam, et sicut Tigris in diebus novorum. Qui adimplet quasi Euphrates sensum, qui multiplicat quasi Jordanis in tempore messis. Qui mittit disciplinam sicut lucem et assistens quasi Gehon in diebus vindemiæ.* Vide ibi dicta : Ecclesia enim omnem doctrinam et gratiam, quam haurit à Christo, derivat in hortos, id est, in Ecclesias et cœtus particulares, præsertim clericorum et religiosorum, qui sunt quasi hortus et paradisus Domini. Eadem dicitur *puteus*, ob profunditatem doctrinæ et mysteriorum, quæ in ea latent, et quibus affluit et effluit in suos fideles. Ita Cassiodorus, Aponius, Anselmus, et alii.

Jam quia Ecclesia suam doctrinam, prædicationem et gratiam Christi haurit è sacra Scriptura, et Baptismo cæterisque Sacramentis, hinc eadem consequenter hìc accipi possunt. Unde per fontem et puteum accipiunt S. Scripturam, S. Gregor. Cassiodor. Philo, Aponius, Beda, Justus, tres Anonymi apud Theodoret. Anselm. et Ambros. de Isaac c. 4. Audi S. Gregorium : *Quid per fontem et puteum, nisi sancta Scriptura designatur? quæ sic aquam sapientiæ generat, ut et potantes semper reficiat, et tamen manare non desistat. Quæ bene hortorum esse perhibetur, quia illorum specialiter est sancta Scriptura, in quorum mentibus virtutum semina oriuntur. Sed quærendum nobis est, quare fons, et puteus, utrumque simul, Scriptura dicatur, cum fons in superficie appareat, puteus vero in imis latens omnes se quærentes majori labore exerceat : sed sciendum est, quod divina Scriptura in quibusdam manifesta existens, in quibusdam vero locis obscuram se præbens, et aliquando leviter sicut invenitur tanquam fons potatur, et aliquando magna inquisitione eget tanquam puteus, ut inventa sumatur.*

Addit Cassiodorus dogmata sacræ Scripturæ vocari fontem, et puteum aquarum viventium, respectu doctrinæ hæreticorum, de qua dicitur : *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, et foderunt sibi cisternas dissipatas*, Jerem. 2. 13.

Rursum per fontem et puteum aquarum viventium, accipias Baptismum cæteraque Sacramenta : hæc enim sunt quasi septem fontes gratiæ. Ita S. Anselmus. Audi S. Gregorium : *De Libano aquæ putei fluunt, quia in Baptismo electi quique donum Spiritus sancti accipiunt, quo illuminati Scripturæ sacræ sensum intelligunt : Quæ Scripturæ sanctæ scientia tanto fluit impetu, ut electos dum tangit, ab hujus vitæ amore submoveat, et ad æterna gaudia vi impetus quosque adhærentes trajiciat. Hinc est enim quod in psalmo scriptum est, fluminis impetus lætificat civitatem Dei, impetus enim fluminis civitatem Dei lætificat, cum per domum sancti Spiritus fortiter inundans Scripturæ sapientia sanctam Ecclesiam, vel cujuslibet sapientis mentem infusione sua exhilarat.*

Et Richard. Victor. *Per Libanum*, inquit, *à quo aquæ istæ fluunt, Christum intelligit candorem lucis æternæ, quia à Christo cœpit tempus gratiæ. De Libano*, inquit, *fluxerunt aquæ istæ, id est, de Christo, quando Spiritus sanctus tanquam torrens discipulis influxit, et suavi eos ubertate donorum inebriavit. Et quando, Christo in cœna benedicente panem, Sacramentum Eucharistiæ celebrari cœpit, et, una passibili præsentia ipsius sublata, multis in locis usque ad consummationem seculi nobiscum mansit; semel quoque oblatus in cruce, multoties in altari pro nobis offertur.*

Beda per impetum censet notari vim et efficaciam Apostolicæ prædicationis, cui nemo resistere potuit.

Porro Theodoretus et Anselmus per Libanum accipiunt Jerusalem et Judæam, è qua legis fluenta cum impetu Spiritus ad Ecclesiam defluxere. Libanus enim est limes Judææ.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS,

De Christo et anima sancta.

Anima sancta est fons et puteus aquarum viventium, dum profundam Spiritus Sancti doctrinam, et gratiam consecuta, illarum aquis spiritualibus ita redundat, ut easdem in alias refundat. Eadem dicitur puteus, quia ut eas hauriat profunde per humilitatem se inclinare et demittere debet.

Adjungit Richard. Victor. illam esse *Fontem, quia fluit, semper nova oriens, et semper in Deo renovata per desiderium ad interiora, fontem non cessantem ebullire et erumpere ad Dei amorem, et de plenitudine qua abundat et infirmiores visitantem et irrigantem.*

Addit Nyssenus animam sanctam inde extolli, quod naturæ divinæ assimilata sit, quæ per aquam sæpius in sacris litteris designatur, imitata quidem fonte fontem, vita vitam, aqua autem aquam, quatenus est promptuarium continens aquam illam vivam, quæ ex Deo fluit, juxta id quod in Evangelio significavit, ubi dixit : *A Deo exivi;* nec dubitandum, quin vivat dum Verbum Dei suscipit, quod Apostolus vivum appellat. Hæc Nyssenus.

Porro S. Ambros. lib. de Nabuch. cap. 12. per puteum aquarum viventium accipit eleemosynam, causamque dat : *Puteus*, inquit, *si nihil haurias, inerti otio et degeneri situ facile corrumpitur, exercitatus autem nitescit ad speciem, dulcescit ad potum : Ita et acervus divitiarum, cumulo arenosus, speciosus est visu, otio autem inutilis habetur. Derivato igitur aliquid ex puteo isto, ignem ardentem restingue, quia eleemosyna resistit peccatis.* Vide dicta 2. Corinth. cap. 8 et 9.

Denique S. Anselmus per Libanum accipit perfectos, qui sunt candidati virtutibus à quibus aquæ vivificantes fluunt ad correctionem subditorum magna copia et impetu.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS,

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo fuit, et est fons, et puteus aquarum viventium, qui sterilem mundum sic irrigavit, ut eum fœcundum effecerit ac amœnum instar paradisi, juxta illud : *Ego quasi fluvii Dioryx, et sicut aquæductus exivi de paradiso; dixi : Rigabo hortum meum.* Eccles. 24. vers. 41. Ita Rupert. qui quatuor flumina paradisi B. Virgini mystice accommodat, additque ipsam esse fontem et puteum aquarum viventium, quia ipsa est sacrarium omnium sacrarum Scripturarum. B. Virgo ergo est fons, tum quia Christum nobis genuit, et effudit; tum quia orando apud filium omnia bona nobis impetrat et communicat. Hinc Methodius in Hypapante B. Virginem sic alloquitur : *Salve humanitatis filii fons, salve humanitatis umbraculum.* Et S. Epip. orat. de Deipara : *Ave*, ait, *gratia plena, quæ sitientes perennis fontis dulcedine satias.* Sanctus Ephrem quoque de Laude Deiparæ, ipsam *fontem gratiæ et totius consolationis* appellat. S. Chrysost. *Ave,* ait, *quæ es puteus semper viventis aquæ.* Nam ut ait Antoninus 4. p. tit. 15. cap. 17. §. 4 : *Ipsa nobis miseris dedit filium suum Deum captivis in pretium, famelicis in viaticum, laborantibus in præmium, infirmis in medicamentum, et cum ipso dedit nobis regnum cœlorum et omne bonum.*

Denique Fluvius sabbaticus recte congruit B. Virgin. Ipsi enim ab Ecclesia cultus in officio Ecclesiastico, et sacrificio Missæ religiose tribuitur in Sabbato, quo ipsa, mortuo Christo, Ecclesiam quasi columna sustentavit, firmiter credens et sperans Christum die dominica sequenti resurrecturum. Hinc majora beneficia confert ipsa die sabbati ; unde et multi fideles sabbato in honorem B. Virginis jejunant, aliaque pietatis et pœnitentiæ officia obeunt, ut sabbatum, id est, quietem in tentationibus et tribulationibus ab ea consequantur, et ad sabbatum æternæ pacis in cœlo perducantur.

VERS. 16 : SURGE, AQUILO, ET VENI, AUSTER, PERFLA HORTUM MEUM, ET FLUANT AROMATA ILLIUS.

Pro *illius* Septuag. legunt *mea;* S. Hieronym. in Habacuc 3. Theodoret. et S. Ambros. lib. 1. de Virginit. *tua.* Utrumque verum ; quod enim est sponsæ, hoc etiam est sponsi : Sponsis enim omnia sunt communia : Quare Ecclesia sponsa est, hortus et paradisus Christi sponsi sui.

Pro *surge* hebr. est עורי *uri*, id est, *excitare, evigila:* Syrus, *Exspergiscere,* qui quasi dormis. Hæc vox ambigua est. Primo enim *surge* accipi potest, q. d. Surge ut abeas, matura fugam, cito discede, ô Aquilo, quia tu es ventus frigidus et siccus, plantas adurens, siccans et enecans, ut veniat tibique succedat Auster, qui suo calore et humiditate arbores vegetat et fœcundat, ut folia, flores et fructus producant. Hinc *Auster* dictus est, quasi *hauster ab hauriendo aquas*, ait Isidorus lib. 13. Etymol. cap. 11 : *Unde et crassum aerem facit, et nubila nutrit.* Græce dicitur νοτος à νοτις, id est, *humor*, ait Nonius Marcellus. Quocirca, flante Austro, seminandum est, et plantandum, non flante Aquilone. Audi Plinium lib. 18. 34 : *Hoc* (Aquilone) *flante, ne arato, frugem ne serito, semen ne jacito. Perstringit enim atque percellit hic radices arborum, quas positurus es.* Licet enim Auster Italiæ et Hispaniæ sit gravis et noxius, tamen Palæstinæ et aliis regionibus est gratus, lenis, et salutaris : Aquilo vero suo frigore et rigore molestus. Quocirca *Aquilo* dicitur quasi *aquas ligans* et congelans, ait Richard. Victor. ideoque in sacra Scriptura in malam partem accipitur, quia sinister et infaustus. Unde Lucifer sedere voluit in lateribus Aquilonis. Isaiæ 14. Auster vero in bonam partem capitur, ideoque hebr. dicitur תימן *theman*, id est, dexter et faustus, à ימין *jamin*, id est, dextera. Unde, eo flante, aromata fluunt, et gratam exhalant fragrantiam, quæ flante Aquilone cohibetur et constringitur. Hinc illud Jerem. 1. 14 : *Ab Aquilone pandetur omne malum.* Et Eccles. cap. 43. 22 : *Flavit Aquilo et gelavit crystallus ab aqua; super omnem congregationem aquarum requiescet, et sicut lorica induet se aquis; et devorabit montes; et exuret desertum; et extinguet viride, sicut igne.*

Secundo, τὸ *surge* accipi potest, ut referatur ad τὸ *perfla*, q. d. Tu, ô Aquilo, æque ac tu, ô Auster, age, surge, perfla hortum meum. Aquilo enim plantas stringit in hyeme, ut radices magis ligant et dilatent in terra ; succedens vero in vere auster eas aperit, laxat, calefacit, ut germinent, et in frondes, flores, fructusque erum-

pant. Huic sensui apte respondet tropologia, de qua mox. Ita Cassiod. Beda, Justus, Aponius, Rupertus, Clarius et alii, præsertim Rabbini. Aquilo enim vehemens concutit et flagellat arbores, qua concussione et motu fit, ut earum pori aperiantur, et suaviorem exspirent odorem. Hinc Plinius lib. 18. cap. 34. docet vites et arbores Aquilonem spectare debere. Idem l. 2. c. 47: *Saluberrimus*, inquit, *omnium Aquilo, noxius Auster.*

Nonnulli, ut Nyssenus. Theod. Psellus, Rabbini, Genebr. et Soto major censent esse verba sponsæ. Cæteri tamen pene omnes censent esse verba sponsi, qui cum sponsam vocasset hortum conclusum, nunc imperat ventis, ut eum perflent, et agitent, et suavitas aromatum ejus magis perspiret, sentiatur, et recreet, et tam sponsum et sponsam, quàm utriusque sodales asseclas. Porro Chaldæus per Aquilonem accipit mensam panum propositionis, per Austrum vero candelabrum, quod situm erat ad Austrum in templo. Sic enim ait: *Et in latere Aquilonari erat mensa, et super eam duodecim panes facierum; et in latere Australi erat candelabrum ad illuminandum, et super altari offerebant sacerdotes oblationes, et adolebant super illo incensum aromatum.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Juxta priorem explicationem jam datam, qua *surge* idem est, quod *abi*, et fuge, ô Aquilo; sensus est, q. d. Surge, ô Aquilo, id est, ô diabole, qui in Aquilone sedere gestis, ac Aquilonem, id est, frigidam infidelitatem, et torporem virtutum induxisti in homines tempore legis Mosaicæ et naturæ. Veniente ergo Christo veniat cum eo Auster, id est, Spiritus Sanctus, qui suæ gratiæ calore et fervore faciat ut Ecclesia et fideles suavissimum virtutum omnium odorem per sanctas eorum operationes exspirent. Facesse igitur Aquilo procul à nostris hortis, abesto horrida infidelitas et impietas, quæ ut ille plantas, sic tu hominum corda contrahis, et cœlesti calore extincto cogis congelascere. Tu vero, Auster, veni, perfla hortos meos, Myrrham et aloem, calamum et cinnamomum, reliquasque plantas nostras aromaticas calefacito, ut calido tuo flatu incalescentes nativum suum calorem proferant, et ejusdem vi colliquatos humores fundant suavissimos. Ita S. Gregor. Philo, Rupertus, Anselm. Nyssen. Theodoret. Psellus, et S. Ambros. in psal. 1. Et S. August. ep. 120. ad Honoratum cap. 22. Id re ipsa accidit in Pentecoste, cum 120 discipuli, qui plantati erant in domo Domini flatu hujus Austri, id est, Spiritus Sancti per omne genus linguæ doctrinæ fluenta emisere, ait Nyssenus. Additque vi Spiritus Sancti fluenta aquarum mutata esse in fluenta aromatum. Audi sanctum Gregorium: *Quid per Aquilonem, qui in frigore constringit et torpentes facit, nisi immundus spiritus designatur, qui reprobos omnes dum possidet, à bono opere torpere facit? per Austrum vero, calidum scilicet ventum Spiritus Sanctus figuratur, qui dum mentes electorum tangit, ab omni torpore relaxat et ferventes facit, ut bona quæ desiderant operentur. Hinc enim dicitur: Converte, Domine, captivitatem nostram, sicut torrens in Austro. Surgat ergo Aquilo et veniat Auster, et perflet hortum sponsi, et fluant aromata illius, ut videlicet spiritus malignus ab Ecclesia, vel ab unaquaque electa anima discedat, et Spiritus Sanctus adveniat; Qui veniens charitatis ignem cogitationibus infundat, et à torpore negligentiæ, dum infuderit, solvat.* Mox effectum et fructum subjicit: *Quod dum agit; aromata fluunt, quia dum, adveniente Sancto Spiritu, cor quod prius torpuerat ad opera se excitat, mox sanctæ operationis opiniones per proximos quosque suaviter discurrunt, ut quique audientes ad eadem se accendant, et, Austro flante, id est, Spiritu Sancto se infundente, virtutum odores emittant, ut ubique sanctus hortus floreat, et post florem fructus redolentes et reficientes producat.*

Juxta posteriorem vero expositionem, qua Aquilo jubetur surgere, ut cum Austro perflet hortum Ecclesiæ, primo Justus Orgelit. tam per Aquilonem, quàm per Austrum accipit Spiritum Sanctum. Hic enim, inquit, dicitur: *Aquilo dum æstuantibus refrigeria præbet: Auster, dum duros ad credendum vel benefaciendum resolvit; Et quoniam in duobus unus advertitur, non ait: perflate, sed perfla hortum meum, et fluant aromata illius: Inspira credentem populum, et redundent bona opera ejus.*

Secundo, S. Ambrosius per Aquilonem, qui complectitur vicinum Occidentem, et per Austrum, qui complectitur vicinum Orientem, accipit quatuor mundi plagas, ut sensus sit, q. d. Venite, ô mortales, ex omnibus mundi plagis per fidem Christi ad Ecclesiam, ut fructus bonorum operum producatis, per quos salvemini. Idem S. Ambr. in psal. 118. serm. 12. per Aquilonem frigidum accipit gentes infideles, per Austrum Judæos fideles, quasi utrique vocentur ad Christum, q. d. *Exsurge, ô Aquilo, id est, surge qui dormis, et exsurge à mortuis populus nationum, qui diu ante dormisti, evigila aliquando, et illucescet tibi Christus.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Juxta priorem sensum τὸ *surge*, sensus est, q. d. Fuge ex anima pœnitente, ô Aquilo, id est, ô peccatum, ô diabole; et veni, Auster, id est, ô gratia Dei, ô Spiritus Sancte. Juxta posteriorem vero symbolice, sed apposite, per Aquilonem accipias adversitates, per Austrum prosperitates; utrasque enim in animas fideles immittit vel promittit Christus (vel ut nonnulli, Ecclesia et anima sancta utrasque sibi suisque immitti optat) quia utræque faciunt ad ejus profectum, ut ex ea fluant aromata patientiæ, temperantiæ, modestiæ aliarumque virtutum. Ad hasce enim non minus prodest reflantis persecutionis asperitas, quàm afflantis prosperitatis et consolationis suavitas. Causam dat Lucas Abbas continuator Aponii, quia sicut frigus Aquilonis, et calor Austri temperatum efficiunt aerem in paradiso, sic frigus tribulationem commistum cum æstu consolationum temperiem justam in anima parit, ut nec superbiat in prosperis, nec animo concidat in adversis, sed æqualis constantia utraque superet. Huc accedit S. Anselm. *Aquilo*, inquit, *commovens arbores facit eas germinare, ut Auster succedens fructum faciat producere:*

Ita persecutio, succedente fervore charitatis, gratia Spiritus Sancti facit Ecclesiam fructificare.

Huc pertinet expositio Richardi de S. Victore, qui ait Deum animæ immittere vel permittere Aquilonem; id est, tribulationes et tentationes, sed illico post eum immittere Austrum consolationum, quæ tribulationes et tentationes pellant, vel mitigent et dulcorent, cum scilicet animæ tentatæ et afflictæ *Dulcedinem exhibet Spiritus Sanctus, ita ut ex ipsismet adversitatibus voluptatem percipiat. Tunc quippe hujusmodi Austro non tantum flante, sed et perflante, id est, totum occupante ipsum animæ hortum, adeo ut in nullo tristitiam habeat, fluunt aromata virtutum illius, tanta utique ubertate, ut quælibet adversa prospera reputet, et exteriora damna in lucrum animæ convertat; fit tunc patientia læta, charitas benigna, humilitas devota, prompta obedientia, virtutesque habet, non tam in desiderio, quàm in effectu.* Denique sicut Aquilo oppositus Austro suo frigore Austri calorem et humorem per antiperistasim auget et intendit; unde, flante Aquilone, Auster calidior est et humidior, ait Aristot. in Problem. sect. 26. num. 29. sic tribulatio auget et intendit calorem et consolationem Spiritus sancti, facitque ut fluant aromata lacrymarum piæ devotionis et lætitiæ spiritualis.

Secundo, per flatum Aquilonis accipias inspirationes ac impulsus Spiritus sancti terribiles, ut metum mortis, judicii, gehennæ, quos peccatoribus, vel tentatis immittit, ut eos à malo refrænet; per flatum vero Austri inspirationes blandas, ut spem felicitatis, impulsus amoris divini, desiderium gloriæ cœlestis, etc. utrisque enim ceu ventis contrariis Spiritus Sanctus agit, urgetque animam ad profectum, ut fluant aromata, id est, opera virtutum.

Porro Cassiod. Beda et Cosma, tam per Austrum, quàm per Aquilonem accipiunt tentationes et tribulationes, sed per Aquilonem sævientem intelligunt persecutiones, minas, et tormenta; per Austrum blandientem vero blanditias ad decipiendum compositas, q. d. *Surge, Aquilo, et veni, Auster, perfla hortum meum*, id est, irrumpite jam (per me licet) in sanctos meos, impii homines: gladios, secures, cruces, bestias, fornaces, ignes, omnes denique pœnarum turbines vestra, ô dæmones, arte collectos in meam Ecclesiam immittite, per meæ Ecclesiæ hortos quantumlibet grassamini; nihil aliud quàm plantarii, quod plantavit pater meus cœlestis, calorem excitabitis. Nihil aliud in mediis tormentis, quàm fidem meam profitentes, vota precesque pro suis tortoribus fundentes sanctos meos audietis. Nihil aliud in eis quàm fidei, charitatis, et magni atque infracti animi documenta videbitis. Non aliud quidquam ex sanctis meis, quàm præclare dicta et fortia facta exprimetis: Quorum aromatum fragrantia vos æternum cruciet, me vero oblectet supra modum. Præclare S. Basilius epist. 11. ad Nicopol. Presb. *Persecutiones*, ait, *sunt grandines et torrentes et quæcumque alia subita sunt ac temporalia, quæ mollia quidem facile lædunt ac dissipant, à solidis vero et resistentibus, si in illa inciderint, magis patiantur aliquid, quàm ut illis incommodent: sic et vehementer illæ tentationes contra Ecclesiam motæ, imbecilliores detectæ sunt, quàm ut robur fidei, quæ in Christum est, infringerent. Itaque quemadmodum, ubi grandinis nubilum præteriit, et torrens alveo suo effluxit, illud in serenitatem dissolvitur, iste profundo absorptus, viam qua fluxerat siccam et aridam relinquit. Ita et tempestas illa quæ nos jam apprehendit paulo post non erit, modo sustineamus non inspicere præsentia, sed spem in ea extendere, quæ paulo sunt ulteriora.* Et S. Chrysost. hom. 25. in Matth. *Quicumque*, ait, *adamantem percutit, magis ipse percutitur, et qui adversus stimulum calcitrat, sine dubio ipse compungitur, suisque propriis ictibus vulneratur: Et qui impugnat virtutem tenentes, ipse profecto subruitur; et malitia tanto efficitur infirmior, quanto contra virtutem diutius prœliatur; Et sicut qui ignem obligat in vestimento, illum quidem non extinguit, vestem vero comburit; ita etiam qui in virtute positos persequebantur, comprehendebant, ac sæpius colligabant, illos quidem reddebant ex his omnibus clariores, se autem omnino perdebant.*

TERTIUS SENSUS
PRINCIPALIS.
De Christo et B. Virgine.

Juxta priorem sensum τὸ *fuge*, Auster, qui fœcundavit beatam Virginem ut Deum in humanitate pareret, fuit Spiritus Sanctus, juxta illud: *Spiritus Sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi.* Lucæ 1. Ideoque ab eo fugatus est Aquilo, id est, Lucifer, et immissus Auster, id est, Gabriel, qui ei lætum Verbi incarnandi nuntium afferret. Rursum Auster, id est, fervor Spiritus Sancti eam assidue impulit ad continuum Dei amorem, et heroicos virtutum actus.

Juxta posteriorem sensum, B. Virginis vita præ omnibus justis mixta fuit Aquilone, et Austro, id est, adversis et prosperis, desolatione et consolatione, dolore et gaudio, ut patet eam expendenti.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

SPONSUS A SPONSA IN HORTUM INVITATUS, IBIDEM CUM EA ET SOCIIS EPULATUR. POST EPULUM V. 2. SPONSA NOCTU CUBITUM CONCEDENS, MANE EXPERRECTA, NARRAT SOCIABUS QUID SIBI DORMIENTI ACCIDERIT, SCILICET SE NOCTU EVOCATAM A SPONSO, CUM SOPORE TORPENS, TARDIUS AD ILLI APERIENDUM OSTIUM SURREXIT, ILLUM QUASI DESIDIÆ HUIC ET INCIVILITATI OFFENSUM ALIO ABIISSE : QUARE SE PER VARIA PERICULA QUÆSIVISSE, AC VIX INVENISSE ILLUM, QUI PAULO ANTE ULTRO SE ILLI AD FORES OFFEREBAT. PORRO CUM IN QUÆRENDO SPONSO ADOLESCENTULÆ SPONSÆ SE SOCIAS OFFERRENT, QUÆRUNT AB EA, QUA FIGURA ET HABITU SIT SPONSUS, UT EUM INTERNOSCERE QUEANT; QUIBUS SPONSA RESPONDET, AC SPONSUM VIVIS COLORIBUS DEPINCIT, EUMQUE CAPUT AUREUM HABERE ASSERIT, OCULOS COLUMBINOS, GENAS INSTAR AROMATUM, LABIA INSTAR LILIORUM, MANUS TORNATILES, VENTREM EBURNEUM, CRURA MARMOREA, GUTTUR SUAVISSIMUM. DENIQUE IPSUM PER OMNIA SUMME ESSE PULCHRUM ET DESIDERABILEM ASSEVERAT.

1. VENIAT dilectus meus in hortum suum, ut comedat fructum pomorum suo-
rum. Veni in hortum meum, soror mea sponsa, messui myrrham meam cum
aromatibus meis : comedi favum cum melle meo, bibi vinum meum cum
lacte meo : comedite amici, et bibite, et inebriamini charissimi. 2. Ego
dormio, et cor meum vigilat : vox dilecti mei pulsantis : Aperi mihi soror
mea, amica mea, columba mea, immaculata mea : quia caput meum ple-
num est rore, et cincinni mei guttis noctium. 3. Expoliavi me tunica mea,
quomodo induar illa ? lavi pedes meos, quomodo inquinabo illos ? 4. Dilectus meus misit manum
suam per foramen, et venter meus intremuit ad tactum ejus. 5. Surrexi, ut aperirem dilecto meo :
manus meæ stillaverunt myrrham, et digiti mei pleni myrrha probatissima. 6. Pessulum ostii mei
aperui dilecto meo : at ille declinaverat, atque transierat. Anima mea liquefacta est, ut locutus
est : quæsivi, et non inveni illum : vocavi, et non respondit mihi. 7. Invenerunt me custodes,
qui circumeunt civitatem : percusserunt me, et vulnaverunt me : tulerunt pallium meum mihi
custodes murorum. 8. Adjuro vos, filiæ Jerusalem, si inveneritis dilectum meum, ut nuntietis
ei, quia amore langueo. 9. Qualis est dilectus tuus ex dilecto, o pulcherrima mulierum ? qualis
est dilectus tuus ex dilecto, quia sic adjurasti nos ? 10. Dilectus meus candidus et rubicundus,
electus ex millibus. 11. Caput ejus aurum optimum : Comæ ejus sicut elatæ palmarum, nigræ
quasi corvus. 12 Oculi ejus sicut columbæ super rivulos aquarum, quæ lacte sunt lotæ, et resi-
dent juxta fluenta plenissima. 13. Genæ illius sicut areolæ aromatum consitæ à pigmentariis.
Labia ejus lilia distillantia myrrham primam. 14. Manus illius tornatiles aureæ, plenæ hya-
cinthis. Venter ejus eburneus, distinctus sapphiris. 15. Crura illius columnæ marmoreæ,
quæ fundatæ sunt super bases aureas. Species ejus ut Libani, electus, ut cedri. 16. Guttur
illius suavissimum, et totus desiderabilis : talis est dilectus meus, et ipse est amicus meus,
filiæ Jerusalem. 17. Quo abiit dilectus tuus, o pulcherrima mulierum ? quo declinavit dilectus
tuus ? et quæremus eum tecum.

VOX SPONSÆ.

VERS. 1 : VENIAT DILECTUS MEUS IN HORTUM SUUM, ET COMEDAT FRUCTUM POMORUM SUORUM.

Pro *dilectus* hebr. est דוד *dod*, quod Septuag. passim vertunt ἀδελφιδὸς, id est, *fratruelis*, vel *nepos*. Syrus et Arabicus *patruelis* vel *filius fratris*. Chald. per hortum accipit templum unde vertit : *Ingrediatur Deus dilectus meus in domum sanctuarii, et suscipiat voluntarie oblationes populi sui.*

PRIMUS SENSUS
ADÆQUATUS.
De Christo et Ecclesia.

Comparat Christus sponsus sponsam Ecclesiam horto concluso, ejusque varios et præstantes fructus celebrat c. præced. vers. 12. et seq. nunc sponsa sponsum in hortum ita à se laudatum, hoc est, ad seipsam invitat, ut fructibus ejus quos, flante Austro, id est, Spiritu Sancto ipse produxit, se oblectet et pascat; totum enim hunc hortum ad unius sponsi obsequium esse compositum, ideoque illi soli patere, cæteris vero esse clausum profitetur; unde ait: *In hortum suum*, non *meum*, q. d. Meus hortus non tam est meus, quàm suus; quia ego qui sum hic hortus, non tam mea sum, quàm sponsi. Christus enim me Ecclesiam totam, quanta quanta sum fecit, ornavit et composuit; quare quidquid est in me ornatus et decoris, non ex mea natura, sed ex illius dono et gratia habeo, illique acceptum fero, et utendum fruendumque unà mecum offero ac refero. Ego enim tota sum Christi; quare illi soli totam me dedo, dedico et reddo.

Pro *veniat* Septuag. et Arabicus vertunt, *descendat*, quæ vox summam sponsæ erga sponsum humilitatem et reverentiam, æque ac sponsi celsitudinem denotat, q. d. Dignetur divina Christi Majestas ex alto divinitatis suæ solio ad me Ecclesiam, quæ ima et vilis ejus creatura sum, ac olim peccatis meis graviter eum offendi, descendere, meque sua gratia visitare, corrigere, polire et perficere. Esto enim ego tota opus sim Christi, tamen quia ego operi huic ejus per liberum arbitrium cooperata sum, vereor ne qua negligentia, imprudentia, cupiditate opus hoc ejus macularim et turparim; ipse ergo descendat, ut maculas hasce meas emaculet, meque totam nitidam et pulchram, ut per omnia oculis ejus placeam, efficiat. Unde Syrus vertit: *Veniat patruelis meus per hortum meum in hortum suum*, ut scilicet hortum meum, quà meus est, ideoque defectuosus expurget et perficiat, itaque hortum *suum*, id est, sibi per omnia placentem et conformem efficiat. Audi Nyssenum: *Quia fieri non potest ut aliter assumamur ad Altissimum, nisi inclinetur ad humilitatem et depressionem, quia mites assumit Dominus; propterea sublime ascendens sponsa, accersens deductionem faciendam ab eo qui inclinatur, optat ut ipse descendat sua magnitudine.*

Pro *pomorum* hebr. est מגדים *megadim*, quod ut superius dixi, quoslibet fructus præstantes et delicatos significat, sive molli sint cortice, sive duro, ut nuces. S. Ambros. lib. 5. de Sacram. capite 3. legit: *Pomiferarum suarum* (alii, *deliciarum suarum*), scilicet arborum, per quas ipse animas baptizatas intelligit: *Quæ*, inquit, *sunt istæ pomiferæ?* ac respondet: *Lignum aridum factus eras in Adam, sed nunc per gratiam Christi pomifera arbor pullulasti.* Ergo per poma accipe virtutes quaslibet, earumque exercitationes, progressus et perfectiones, quas comedit Christus, dum iis se pascit et oblectat. Ecclesia ante Christum erat hortus, non pomorum, sed spinarum et veprium infidelitatis; tuncque erat hortus, vel potius spinetum et vepretum diaboli; per Christum facta est hortus pomorum, id est, charitatis et virtutum, ideoque hortus Christi: Jesu enim, id est, Salvatoris hortus et cibus, non est alius quàm salus hominum, uti docet Nyssenus, et tres Anonymi apud Theodor.

Pro *pomorum* Septuag. vertunt, ἀκροδρύων: quod S. Ambros. lib. 1. de Virgin. vertit, *nucum* (alii, *pomorum*, id est, quorumlibet fructuum, ut superius dixi): *Invitatur*, inquit, *Dei Verbum in hortum nucis, in quo fructus propheticæ lectionis et sacerdotalis est gratia, quæ amara in tentationibus, dura in laboribus, in virtutibus interioribus fructuosa est. Unde etiam virga Aaron nucea fuit, non tam natura, sed virtute secreta*, Num. 17. 8. Hisce enim nucibus et pomis pascitur Christus, juxta illud: *Ego cibum habeo manducare quem vos nescitis*, Joan. 4. 32. Tanta enim, inquit Philo Carpath. tamque admirabilis est divinæ charitatis conjunctio Creatoris ad creaturam, puta sponsi Christi ad sponsam Ecclesiam et quamlibet animam sanctam, ut jam omnia inter se communia habeant.

Porro invitat Ecclesia Christum ad hortum suum, id est, ad seipsam, cum jam instar horti perfecti omni decore gratiarum, omni varietate statuum et Gentium, omni splendore virtutum sub tempora Constantini floruit; toto enim hoc capite describitur status perfectus, et quasi virilis ætas Ecclesiæ. Sensus ergo est, q. d. En ego Ecclesia à Christo fundata per trecentos annos, cum Tyrannis Impp. luctata et confligens, germinavi et protuli innumera agmina SS. Martyrum, Doctorum, Pontificum, Virginum, Sacerdotum, etc. imo ipsos Imperatores, ac in primis ipsum Constantinum fidei et Christo subjugavi, ac Christianum effeci, cujus nutu et imperio jam ubique basilicæ, monasteria et templa Christo exædificantur, populi omnes Christo æque ac Constantino se subdunt, triumphat toto orbe victrix Christi crux, gratia, fides, religio, charitas, etc. Veniat ergo ipse in hunc hortum suum, atque hosce fructus delibet, eosque spiritali gratiæ suæ visitatione irroret, adaugeat, atque perficiat.

SECUNDUS SENSUS
PARTIALIS.
De Christo et anima sancta.

Anima sancta sæpe orat ut Christus in hortum mentis suæ veniat, illumque tam gratia sua, quàm per se personaliter in Eucharistia visitet; tum ut ejus pomis, id est, virtutibus per gratiam ejus productis se pascat et oblectet, tum ut easdem à defectibus expurget, expoliet, augeat et consummet. In Eucharistia enim Christus epulatur nobiscum, et nos cum Christo. Idem facit in quolibet virtutis exercitio, juxta illud: *Ego sto ad ostium, et pulso; si quis audierit vocem meam, et aperuerit januam, intrabo ad illum, et cœnabo cum illo, et ille mecum*, Apoc. 3. 20. Vide ibi dicta. Nos enim in Eucharistia realiter comedimus Christi carnem sub panis specie absconditam, etsi illam in substantiam nostram non commutemus, uti commutamus alios cibos, quos manducamus; ac Christus vicissim comedit nos, quia nos sibi magis unit et incorporat, ut fiamus Christo concorporei et consanguinei, imo Christiferi, ait S. Cyrill. Hierosol. Catech. 4. Mystagog. Hinc illud Christi Domini ad S. August. *Non tu mutabis me in te* (uti fit in comestione ciborum corporalium), *sed tu mutaberis in me.* Eucharistia enim est fructus deliciarum, id est, delicatissimus et deliciosissi-

mus. Quare devote communicans induit Christi mores et amores, Christi affectus et effectus, Christi opera et studia. Summa ergo communicatio Christi fit in Eucharistia; ibi enim per essentiam, alibi per inspirationem et gratiam duntaxat se communicat. Unde hoc Sacramentum vocatur Synaxis et communio.

Quocirca nonnulli, in S. Synaxi, hac praxi utuntur, ut mentaliter Christum invitent et deducant in hortum animæ suæ, ejusque defectus illi ostendant, rogentque ut ipsos corrigat, virtutes novas inserat, insertas irroret et adaugeat. Alii Christum ut medicum inducunt in hospitale animæ suæ, ibique omnes ejus passiones et ægritudines illi demonstrant, rogantque ut illas curare et sanare dignetur.

Hinc animam sanctam esse hortum Christi, in quo ipse pascatur et delicietur liliis castitatis, malis punicis unionis fraternæ, nucibus fortitudinis, cypro fidei, nardo spei, croco charitatis, etc. docet S. Gregor. *In hortum, inquit, dilectus venit et fructum comedit, quando Christus mentes visitat, et bonorum operum delectatione se satiat.* S. Greg. de more sequitur Beda, Justus Orgel. S. Anselmus, Richard. et alii. Addit Justus Orgel. Christum proprie comedere fructus misericordiæ et eleemosynarum, quæ dantur pauperibus; has enim comedit, non ore suo, sed per ora pauperum suorum, juxta illud quod eleemosynariis ipse dicturus est in die Judicii: *Venite, benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi; esurivi enim, et dedistis mihi manducare; sitivi, et dedistis mihi potum, etc. Quandiu fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis*, Matth. 25. 34.

S. Ambros. vero lib. 3. de Virgin. hæc adaptat virginibus: virginitas enim est pomum pulcherrimum, quo deliciatur Christus. Unde Lucas Abbas, continuator Aponii, per fructum pomorum accipit primitias virginitatis. Sic enim ait: *Christum invitat sponsa, ut primitias boni operis fructum pomorum virginitatis ipse consecret, ipse delibet procedendo de virgine, ipse gaudii pœnitentiæ pomum susceptum ab Ecclesia angelis transmittat ad cœlum.*

S. Hieronymus epist. 22. ad Eustochium virginem urget, ut domi se claudat, nec foris vagetur: *Semper, inquit, te cubiculi tui secreta custodiant. Audies à sponso: Hortus conclusus soror mea sponsa, hortus conclusus, fons signatus. Cave ne domum exeas, et velis videre filias regionis alienæ. Dina egressa corrumpitur. Nolo te sponsum quærere per plateas; nolo te circumire angulos civitatis. Foris vagentur virgines stultæ, tu intrinsecus esto cum sponso. Zelotypus est Jesus. Non vult ab aliis videri faciem tuam.* Hæc S. Hieron. ibidem, sed sparsim.

Pari modo hæc adaptes religiosis; religio enim et cœnobium est hortus conclusus et paradisus Christi, quem scilicet Christus per suos vicarios instituit et fundavit in quo ipse deliciatur religiosorum humilitate, obedientia, paupertate, castitate, etc. Vide nostrum Hieronym. Platum lib. 3. de Bono status relig. cap. 14. ubi ex sancto Basilio, S. Chrys. S. Bernardo et aliis demonstrat religionem esse paradisum Dei, non tantum terrestrem, sed et cœlestem. Nam ut ait multisque probat B. Laurent. Justin. de Perfect. monast. cap. 6: *In rebus humanis et in hac peregrinatione, nihil tam efficaciter gerit in se imaginem cœlestis patriæ, quàm monastica conversatio, et conversatio divino cultui dicata.*

Anagogice. Beda et Hugo Victorin. lib. 3. de Arca mor. cap. 14. hæc attribuunt animæ sanctæ, quæ cupit dissolvi et esse cum Christo, q. d. *Utinam citius veniat Dominus, ut nobis mercedem piæ nostræ devotionis benignus restituat! Et sicut nos semper eum diligere et fructum justitiæ, quem ipse donavit, reddere ei curavimus; ita nobis felicissimam suæ charitatis recompensationem ad se suscipiendo manifestet.* Hinc et Theod. censet animam idem hic petere, quod in Oratione Dominica dicendo: *Adveniat regnum tuum.*

TERTIUS SENSUS
PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo invitavit Verbum æternum initio veris, puta die 25 Martii, sive in festo Annuntiationis, inquit Guilielmus, in hortum suum, id est, primo in uterum suum, ut in eo comedat fructum pomorum suorum, id est, carnem à se præparatam et organizatam assumat, in qua ipse Deo Patri se in holocaustum pro hominum redemptione offerat. Ita S. Athanas. in Synopsi, Rupert. et Cæsarius dialog. 3. Christus enim mox ut carnem in utero Virginis sibi univit, puta in primo instanti conceptionis suæ, sese in victimam piacularem pro totius mundi salute Deo Patri obtulit, juxta illud: *Ideo ingrediens mundum dicit: Hostiam et oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi, etc. Tunc dixi: Ecce venio, in capite libri scriptum est de me, ut faciam, Deus, voluntatem tuam.* Hebr. 10. 5. Tunc ergo revelante Patre prævidens omnes afflictiones, dolores, et tormenta sibi inferenda, ea ultro acceptavit, gustare cœpit, ac Deo Patri obtulit.

Secundo, B. Virgo invitat Christum in hortum animæ suæ, ut ibi puritate Angelica, humilitate Michaelica et charitate Seraphica, etc. quasi virtutibus à se inditis se pascat, juxta illud: *Meus cibus est, ut faciam voluntatem ejus qui misit me, ut perficiam opus ejus*, Joan. 4. 34. Voluntas autem Patris mittentis est salus, virtus et perfectio beatæ Virginis cæterorumque hominum.

Tertio, B. Virgo invitat Christum, ait Rupertus, q. d. *Eva invitavit virum suum ad comedendum pomum, non suum, pomum alienum, pomum interdictum, ego invito dilectum ad hortum suum, etc.* puta ad meipsam: *veniat igitur in hortum suum, et me transferendo in illud tertium cœlum, in illum tertium paradisum quò abiit, quò me videnti ascendit, comedat fructum pomorum suorum, perficiat usque in finem, perducat gratiam eorum quæ in me celebrata sunt, operum suorum. Ex quo in cœlum abiisti, crebro reverteris in illum, quem dicis paradisum emissionum mearum, et comedis de pomis punicis, quæ optima sunt inter primitias earumdem emissionum mearum. Tot enim jam comedis fragmina malorum punicorum, quot beatas animas martyrum confessorumque tuorum, hinc assumis et transfers in illud vitæ sempiternæ secretum. Quando ita venies in hunc hortum tuum, ad illum quem dicis fontem hortorum? Quando ita venies ad me, ut ubi tu es, illic ego tecum sim?*

Quæres quare B. Virgo vocetur *hortus*, non ager, non campus. Nimirum *hortus* (respondet Rupertus), *quod semper ibi aliquid oriatur, quia*

cum alia terra semel in anno aliquid creet, hortus nunquam sine fructu est; unde ergo hortus es tu, ô dilecta dilecti, nisi quia in te natum est aliquid, quod nunquam desinit, nunquam marcescit, aut deficit. Adde : B. Virgo instar horti assidue divinæ gratiæ fluentis irrigabatur, ut pulcherrimos omnium virtutum flores fructusque continuo produceret.

VOX SPONSI.

VENI IN HORTUM MEUM, SOROR MEA, SPONSA, MESSUI MYRRHAM MEAM CUM AROMATIBUS MEIS.

Sponsus invitatus à sponsa in hortum suum ultro acceptat, imo prævenit ejus invitationem dicendo : *Veni,* in præterito, hoc est, jam *ingressus sum,* ut vertunt Septuag. in hortum meum, qui non est alius quàm tu ipsa sponsa mea, quam cap. præced. v. 12. vocavi hortum conclusum. Tu ergo es hortus tibi et mihi, sive tuus et meus; quia quod tuum est, meum quoque est : tum quia sponso et sponsæ omnia sunt communia ; tum quia quidquid habes boni, hoc habes à me et à gratia mea ; tum quia idipsum à te mihi oblatum, et per gratitudinem datum, imo redditum est; tum denique meum, quia meo gustui plane appositum, me mire pascit et oblectat. In te igitur quasi in horto meo, fructus hortenses decerpsi, comedi et bibi, ut sequitur.

MESSUI MYRRHAM MEAM.] Hebr. אריתי *ariti,* id est, *carpsi, decerpsi;* unde ארי *ari* vocatur *leo*, eo quod prædam discerpat, et *ariel*, id est, *leo fortis*, vel *leo Dei.* Sept. et Arabicus vertunt: *Vindemiavi,* id est, carpsi, collegi, sive metendo, quod proprie est granorum, sive vindemiando, quod est uvarum, sive carpendo, quod est ramorum et pomorum; sive colligendo, uti ex myrrha incisa liquor defluens, puta stacte, colligitur. Est catachresis. Simili tropo *messem* Poetæ vocant uvarum vindemiam, imo collectionem pomorum, ficuum, mellis, etc.

MESSUI (ergo) MYRRHAM,] id est, collegi liquorem myrrhinum ex frutice myrrhæ stillantem, aut certe carpsi ramos odoratos myrrhæ; tam enim rami, quàm liquor suavis myrrhæ odoris gratia ad confortandum cerebrum, et ad delicias adhibebantur in mensis et conviviis, præsertim hortensibus quale hic instruitur.

Chaldæus, ut paulo ante dixi, per hortum accipit templum Salomonis, in quo Deo aromata, puta thus et thymiama adolebantur.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Christus sponsus invitatus à sponsa Ecclesia ad hortum, id est, ad ipsammet omnibus aromatibus et virtutibus florentem visendam et fruendam, invitationem acceptat, imo prævenit, ait Nyssenus, dicendo : Jam veni in hortum meum, id est, jam te invisi, ô Ecclesia mea, ac primo loco ex te messui, et collegi myrrham meam, id est, pœnitentiam et lacrymas quæ initium sunt conversionis et vitæ sanctæ. Hinc S. Joan. Baptista, Christus et Apostoli initio prædicationis, tam apud Judæos, quàm apud gentes omnes clamare cœperunt : *Pœnitentiam agite ; appropinquavit enim regnum cœlorum,* Matth. 4. Pœnitentia enim destruit veterem concupiscentiæ vitam, et novam charitatis ædificat; hinc ait *meam*, id est, à me suggestam ; rursum *meam*, id est, mihi gratissimam : quod enim animæ peccatrici et pœnitenti amarum est, hoc Christo suave et dulce accidit, juxta illud S. Bernard. ser. 30. in Cantic. *Lacrymæ pœnitentium vinum sunt angelorum, quia in illis odor vitæ.*

Per myrrham ergo accipe pœnitentiam, vel quæ fit in Baptismo, vel quæ in relapsis fit post Baptismum in Sacramento Pœnitentiæ, vel in actu contritionis et satisfactionis. Unde per myrrham Baptismum intelligunt S. Chrysost. hom. 11. ex variis in Matth. et S. Ambros. lib. 9. in Lucam, cap. 20.

Messuit ergo Christus myrrham, cum omnes gentes per Baptismum et Pœnitentiam ab idolis et vitiis ad se et vitam sanctam traduxit. In Baptismo enim spiritualiter morimur, et sepelimur cum Christo, ut mersis sepultisque in eo peccatis in novitatem vitae emergamus, uti docet Apost. Rom. 6. Sicut ergo Christus, dum sepeliretur, conditus est myrrha et aromatibus à Josepho ab Arimathia; sic et fidelis in Baptismo conditur pœnitentia cæterisque virtutibus.

Secundo, per myrrham accipias Ecclesiæ persecutiones et tribulationes, ac præsertim martyria et martyres, quæ ad plura centena millia primis trecentis Ecclesiæ annis, Romæ et alibi messuit collegitque Christus ante Constantinum; per aromata accipe Ecclesiæ doctores et confessores tempore Constantini et deinceps. Ita Cassiodor. Beda, Honor. et Nyssen. quem audi: *Arbor myrrham ferens erat Paulus, qui quotidie moriebatur, et ipse dabat sibi responsum mortis, et per puritatem et divinæ vitæ institutionem aromatizans, fiebat quodam modo odor vitæ iis qui salvi fiunt.*

Symbolice, multi Patres hæc ad Christum referunt, sed varie. Primo, S. Athanasius in Synopsi S. Scripturæ hæc refert ad Christi incarnationem, in qua ipse mortale corpus assumpsit; myrrha enim mortalitatis est symbolum; illa enim mortua condiuntur corpora. Quocirca Christo nato tres Magi obtulerunt thus quasi Deo, aurum quasi regi, myrrham quasi mortali et morituro pro hominum salute. Audi S. Athanasium : *In proprium hortum, creaturarum videlicet ingressus Deus, carnem sibi ex Virgine assumpsit, et homo factus est. Mortale quidem corpus erat, verum cum fragrantia sacrosanctissimi Verbi conjunctum.* Sic et Rupertus et Lucas Abbas. Secundo, Philo Carpath. Rupert. et Cyril. Hieros. Catech. 13. hæc referunt ad Christi passionem; Christus enim in horto orans myrrham fudit et messuit, cum in agonia factus præ angore sudavit sanguinem; rursum cum jam crucifigendus bibit vinum myrrhatum, ait Cyrillus. Tertio, Justus Orgelitanus refert ad sepulturam Christi; tunc enim Christus conditus est myrrha et aromatibus. Quarto, Lucas Abbas ait Christum collegisse myrrham, cum Magdalenam in vita, et Latronem in cruce ad pœnitentiam convertit.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Christus descendit in hortum animæ sanctæ, ac ex eo colligit myrrham mortificationis et aromata virtutum, quas omnes ipse illi indidit et inseruit. Mortificatio enim passionum præire debet vitam sanctam, ut per eam anima ad

cæteras virtutes et perfectionem conscendat. Ita Theodor. Nyssen. S. Gregor. Justus, Anselm. Audi S. Gregorium : *Myrrham dilectus cum aromatibus metit, quando Christus mortificatione vitæ ad perfectionem perductæ, electum suum ab hac vita succidens, ad cæleste horreum cum sancta opinione inducit.*

Rursum Justus Orgelit. *Invitatur*, ait, *pia anima ad hortum passionis Christi*, ut scilicet illam legat, ruminet, meditetur, ac per mortificationem, tam activam, quàm passivam, puta per tolerantiam persecutionum et tribulationum imitetur, illamque in corpore suo repræsentet, juxta illud Pauli : *Semper mortificationem Jesu in corpore nostro circumferentes, ut et vita Jesu manifestetur in corporibus nostris*, 2. Corinth. 5. 10.

Huc accedit Richard. Victor. qui sic explicat, q. d. *O sponsa, afflictionem pœnitentiæ tolerasti, pugnam, tentationem, laborem correctionis morum, et venisti ad messem perfectionis virtutum, de laboriosa vita ad contemplationis tranquilliorem statum. Messui itaque in te myrrham cum aromatibus, quia simul cum amaritudine laborum confecta sunt, et perfecta in te virtutum aromata, et cum servatis mandatis profecit sapientia. Cum enim mortificata fuerit carnalitas et propria voluntas, tunc fluunt virtutum aromata, et per consummationem et triumphum hujus laboris venitur ad culmen perfectionis. Myrrham autem metit Christus, quando præmissos labores perficit in anima, quibus ad virtutes et perfectionem pertingit, et eam suaviter roborat, ut delectabiliter agat, quæ prius horrebat, sicut in Job legitur.*

Moraliter disce hìc mortificationem, tribulationes et afflictiones esse dapes et delicias Christi. Illas ergo exemplo Christi non horrere, sed ambire et esurire debet anima Christiana, in iisque exsultare et epulari. Hic enim est calix passionis, quem sitiebat et bibere ardenter optabat Christus, qui proinde hoc dogma ethicum dedit S. Catharinæ Senensi : *Amara pro dulcibus complectere, et dulcia pro amaris.* Quocirca Honorius tropologice docet animam tunc invitari à Christo, quando Christum sedulo imitatur, et ejus præcepta servat, metere myrrham, quando membra sua mortificat, et se vitiis ac concupiscentiis crucifigit; metere cætera aromata, quando cæteras virtutes accumulat; favum cum melle comedere, quando mansueta et mitis moribus est et conversatione; item quando sacræ Scripturæ intelligentiam adepta, aliis eam elucidat; vinum cum lacte bibere, quando vino sapientiæ lacte doctrinæ nutrita nutrit alios; inebriari his, quando non musto, sed Spiritu Sancto satura est. Hæc Honorius.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Repete hìc quæ de ea dixi hemistichio præcedenti, quibus adde ipsam et Christum in ipsa messuisse myrrham, cum astitit Christo crucifixo et morienti, cumque ejus dolores et tormenta tota vita in corde servans assidue ruminabat; unde dicere poterat cum Noemi : *Ne vocetis me Noemi* (*id est, pulchram*), *sed vocate me Maria* (*id est, amaram*); *quia amaritudine valde replevit me Omnipotens*, Ruth. 1. 20. *Maria* ergo fuit *mara*, id est, *amara*, imo *mor*, id est, *myrrha* mortis, ac mare amaritudinis et dolorum; unde nonnulli hoc nominis ejus dant etymon, certe ad illud nomen alludit. Audi Rupert. de Christo et Virgine hæc explicantem, ac quatuor præcipua vitæ ejus mysteria hìc notantem : *Descendendo quippe in uterum tuum, et assumendo carnem, ut verus homo nascerer, qui verus Deus eram, veni in hortum meum; moriendo atque ad infernum descendendo, reversurus cum omnibus sanctis et electis meis, qui me exspectabant ab origine mundi, messui myrrham meam cum aromatibus meis resurgendo, comedi favum cum melle meo; ascendendo in cœlum, bibi vinum meum cum lacte meo.*

COMEDI FAVUM CUM MELLE MEO, BIBI VINUM MEUM CUM LACTE MEO. VERS. 1.

Hebr. יערי *iari*, id est, *favum meum;* Symmachus : *Depastus sum sylvam meam ;* יער *iaar* enim quoque sylvam significat. Syrus pro *favum* vertit, *suavitatem;* favus enim est melleus, ideoque suavissimus. Septuag. et Arabicus pro *favum* vertunt, *panem*, puta libum, vel placentam mellitam. S. Ambr. lib. de iis qui myster. init. c. ult. legit : *Manducavi cibum meum cum melle meo.* Sic Ezech. 16. v. 13 : Sponsus ait sponsam comedisse similam et mel, id est, similaginem mellitam. Solent enim nuptiarum festa dulciariis et deliciis condiri, ad inescandum sponsæ affectum. Porro favus dicitur comedi, cum mel in eo contentum sugitur; nec enim cera, quæ proprie facit favum, comedi potest: *Comedi* ergo *favum cum melle meo*, id est, comedi favum non vacuum, sed melle plenum, ex eoque mel meum exsuxi.

Pro *lacte* Arabicus vertit. *melle ;* mel enim vel saccharum solet misceri vino aspero et austero, ut dulcescat. Verum in villis et hortis, ubi est copia lactis convivæ nunc lac, nunc vinum bibunt. Unde vetus proverbium Gallicum : *Vin sur lait fait souhait : Lait sur vin, c'est venin*, id est: *Vinum post lac opto, lac post vinum est venenum.* Alludit ad convivia villarum et hortorum in quibus sub finem mensæ bellaria apponuntur et dulciaria, puta placentæ ex melle confectæ; imo integri mellis favi; item lac variis modis et formis apparatum, sive liquidum, sive densatum, et in caseum conformatum.

Porro alienum videtur quod nonnulli Rabbini apud Aben Ezram, per lac accipiunt vinum album; per vinum vero, vinum rubrum, quos secutus Chaldæus vertit : *Suscepta est*, inquit, *coram me libatio vini antiqui et rubicundi, et vini albi.* Nam *lac* subinde vocari vinum docet Alexander ab Alexand. lib. 5. Genial. c. 8 : *Cum in sacris Bonæ Deæ*, ait, *vino libetur, illud non suo nomine nuncupant, sed lac dicunt esse ; vini tamen amphoram in sacris obvolutam apponunt, quam dixere mellariam.* Hinc et illud : *Vinum est lac senum.*

Verum Hebr. Septuag. et cæteri constanter habent *lac*, non *vinum*. Porro Clemens Alexand. lib. 1. Pædag. cap. 6. docet dulce vinum cum lacte solere misceri, ac mixtionem hanc gratam esse et utilem : vinum enim acorem addit dulcedini lactis, lac vero summe nutrit, ut docent Medici et patet in pueris. Audi Clementem : *Miscetur quoque lac vino dulci ; est autem dulcis mixtio velut contemperata affectione ad incorruptionem : lac enim à vino serescit et finditur ; et quidquid est ejus adulterinum, id tanquam per aquæductum emittitur : Eodem modo spiritalis fidei societas* (præsertim in Eucharistia) *se ha-*

bet ad hominem patibilem (passionibus obnoxium) : *serescere enim faciens carnales concupiscentias, hominem ad immortalitatem contrahit, divinis immortalem efficiens.*

Bibi ergo vinum cum lacte meo,] hoc est, bibi vinum et bibi quoque lac, vel bibi vinum cum lacte quod ante comederam, ut lactis frigiditatem vini calore temperarem et digererem.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Christus post myrrham, id est, Pœnitentiam et Baptismum fidelium, comedit favum cum melle in Eucharistia, in qua corpus suum manducandum nobis reliquit, imo illud ipsum cum Apostolis in Eucharistiæ institutione primus ipse comedit, ut Apostolis et fidelibus illud comedendi et devote communicandi exemplum daret, uti docent S. Chrysost. Theophyl. Euthym. Beda et alii in Matth. cap. 26. et S. Hieronymus q. 2. ad Hedibiam : *Dominus Jesus Christus*, inquit, *ipse conviva et convivium; ipse comedens, et qui comeditur;* atque fructum Sacramenti sensit Christus, scilicet novam actualem delectationem spiritualis dulcedinis, non tamen gratiæ augmentum; hæc enim in eo, cum esset summa, augeri non potuit, uti docet D. Thomas 3. part. quæst. 81, articulo 1. ad 3.

Porro corpus Christi in Eucharistia recte dicitur *favus;* primo, quia sicut favus continet mel, sic corpus Christi continet animam, inquit Honorius, ac divinitatem, quæ est suavissima, ut mel; quia plena omni bono, gaudio, felicitate, quam et creaturis, præsertim hominibus pie sacram Synaxim sumentibus communicat.

Secundo, sicut favus ab apibus, quæ virgines sunt, ex floribus in alveari conficitur ; sic corpus Christi in utero suo ex purissimis suis sanguinibus formavit B. Virgo inoperante Spiritu Sancto : hinc Septuag. et Arabicus pro *favum* vertunt, *panem*, quia Christus sub specie panis carnem suam nobis impertit.

Tertio, sicut mel summe dulce est ori et stomacho : sic Eucharistia miram instillat consolationem et delectationem spiritualem, ac ut Syrus vertit, *suavitatem*. Ita hunc locum de Eucharistia explicant Nyssenus, Psellus, Philo, Rupert. hic et S. Ambros. lib. 5. de Sacram. cap. 3; legens enim cum Septuag. *Manducavi panem cum melle meo : Vides*, inquit, *quod in hoc pane nulla sit amaritudo, sed omnis suavitas? Vides hujusmodi esse lætitiam, quæ nullius peccati sordibus polluatur? quotiescumque enim bibis, remissionem accipis peccatorum, et inebriaris spiritu.*

Hac de causa olim recens baptizatis dabatur Eucharistia; ac deinde lac et mel, ut illis suavitatem Christi et legis Christianæ repræsentarent, uti superius dixi.

Bibi vinum meum cum lacte meo,] id est, bibi cum Apostolis, imo eis præbibi, et exemplum dedi devote bibendi meum sanguinem in Eucharistia latentem sub specie vini : *Cum lacte meo*; lac est deitas Verbi latens sub sanguine, ejusque pinguedo et dulcedo; ac dulcissima doctrina, gratia, inspiratio et consolatio, qua animam in spiritu nutrit, impinguat et exhilarat : sicut enim lac ex mamilla matris profluit, sic Verbum ex vi generativa patris, quasi ex mamilla procedit, ut homines lactet, doceat et pascat. Ita Clemens Alexand. lib. 1. Pædag. cap. 6. qui id confirmat ex 1. Petri 2. 1. ubi pro *rationabile lac*, græce est λογικὸν γάλα, per quod Clemens intelligit *verbale lac*, hoc est, lac, quod est ipsum Verbum Patris æterni; unde ipse sic legit : *Tanquam modo geniti infantes verbale lac concupiscite, ut in ipso crescatis in salutem, si gustastis quod Christus est Dominus*, id est, Deus, q. d. Concupiscite bibere sanguinem Christi in Eucharistia, ut simul cum ipso Verbum ipsum ejusque Deitatem, ceu lac divinum bibatis; ita fiet ut crescatis in gratia, quæ vos ad salutem et gloriam deducet; si tamen gustatis, id est, gustu interno animæ ex ipsa dulcedine Eucharistiæ, Christique in animam illapsu cognovistis, quod Christus est Deus. Addit Clemens lac notare sanguinem Christi : lac enim non est aliud quàm sanguis concoctus, candidus et dulcis, ad alendum peridoneus. S. Augustinus vero in psalm. 33. Conc. 1. docet Verbum esse panem Angelorum, quod scilicet in se purum et merum pascit Angelos, sed panem hunc specie externa videri mutatum in carnem, cum Verbum caro factum est; carnem vero in lac, cum, ut hominibus quasi parvulis lactescat, eosque ut lac nutriat, candidas, et quasi lacteas azymi panis species in Eucharistia induit : *Sicut*, inquit, *quia minus aptus est infans, qui pane vescatur, ipsum panem mater incarnat* (id est, comedendo et digerendo vi caloris naturalis in carnem vertit) *et per humiditatem mamillæ, et lactis succum de ipso pane pascit infantem*, puta lacte, in quod convertit panem.

Porro Christus in ultima cœna personaliter bibit hoc vinum cum lacte; quia Eucharistiam primus ipse sumpsit sub specie tam vini, quàm panis : mystice vero idem bibit quotidie in fidelibus devote communicantibus : hi enim sunt ejus membra, ut ipse ait Matth. 25. Quare quod ipsi bibunt, idipsum Christus, qui est caput eorum, bibere videtur.

Symbolice, favus cum melle notat religiosos orationi et contemplationi (hæc enim ipsis est instar mellis cœlestis et suavissimi) deditos : hi enim in suis cellis latent quasi apes in favis, ibique mellificant, et melleos charitatis, orationis, patientiæ, etc. fructus producunt. Vinum notat viros animosos zelo Dei ferventes, ut vitia castigent, et amorem virtutis ac Dei omnibus instillent : lac notat viros puræ, simplicis et innocentis vitæ, uti docet S. Gregor. Unde et Homerus viros justos vocat γαλακτοφάγους, id est, *lacte vescentes*, inquit Clemens lib. 1. Pædag. cap. 6. Favet Chald. qui censet Deum comedisse favum et bibisse vinum, cum holocausta, quæ erant quasi cibus Dei, igne cœlesti consumpsit et quasi devoravit : *Misi*, inquit, *ignem de cœlis, qui consumpsit holocausta et victimas sacrificatas ; suscepta est voluntarie coram me libatio vini rubicundi et vini albi, quod libaverunt sacerdotes super altare meum.*

Anagogice Rupertus per myrrham accipit passionem et mortem Christi, per favum resurrectionem, per vinum ascensionem et missionem Spiritus Sancti, q. d. Christus : Post mortem resurrexi, et apparens discipulis comedi favum mellis et partem piscis assi : *Bibi vinum cum lacte meo*, id est, lætificatus sum ascensionis

gaudio quod mihi omnium præteritorum laborum oblivionem induxit. Item dedi Apostolis Spiritum Sanctum, qui unus idemque est et vinum meum, et lac meum : vinum meum, quia gaudium de præsentibus bonis ; lac meum, quia consolatio de præteritis malis : vinum meum, quia dilectio Dei; lac meum, quia dilectio proximi. S. Athanasius vero in Synopsi per lac accipit opera humanitatis Christi, sicut per vinum opera divinitatis : *Licet*, inquit, *lactis cibum corpori suo admiserit*, incarnatum scilicet Verbum, *tamen illi et vinum suæ perfectionis impertiit : etenim quemadmodum lac comedit, ita et divinitatis opera in ipso perfecit.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Christus comedit in anima sancta, quasi in horto et paradiso suo favum cum melle, cum ejus deliciis et consolationibus spiritualibus, quas illi in oratione vel tribulatione, aut martyrio positæ ad solatium et robur immittit, præsertim in sacra Synaxi, se pascit et oblectat; hisce enim ceu mille dulcorat omnem tribulationis amaritiem : sanctorum enim deliciæ et consolationes Christi, qui eorum est caput et sponsus. Hinc Christus *favos post mella gustavit*, Tertull. lib. de Corona militis, cap. 14, cum post fel ipsi in cruce propinatum, gloriose resurgens, favum mellis ab Apostolis sibi porrectum comedit, ut hoc facto symbolice doceret animaretque martyres et patientes ad constantiam, considerando sperandoque quod sicut Christus, sic et ipsi favos et mella post fella gustabunt.

Rursum comedit Christus favum cum melle, cum operibus sanctis suorum fidelium ac præsertim eleemosynis, quæ quasi melleæ sunt, et mel egenti instillant, delectatur et pascitur. Ita Nyssenus hom. 10. ubi addit per lac notari puram intentionem, quæ requiritur in danda eleemosyna. Sic et Theodor. tres Anonymi et Richardus Victor. quem audi : *Favum comedit cum dulcedine bonorum morum, quam intus habet anima, pascitur : melle reficitur, cum bona opera facit aliquis : mel siquidem est operatio, quæ foris exhibetur. Vinum quoque et lac in anima comedit Christus, cum gemina ejus contemplatione, divinitatis scilicet et glorificatæ humanitatis quæ per vinum et lac designantur, gaudet atque delectatur. Comedit autem bibitque eadem et ipsa pariter anima; sed prius favum et mel comedit, et postea vinum et lac bibit, quia necesse est ut emendati mores, et digna operatio præcedat, antequam contemplationis concedatur gratia. Mundandi enim prius sunt oculi cordis, ut Deus videatur.*

Insuper S. Ambros. de Bono mortis, cap. 5, per favum, vinum et lac accipit sermones blandos, acres et candidos, quibus à superiore, concionatore, aut viro pio peccatoris conscientia lenitur, feritur, compungitur, et quasi vino inebriatur, juxta illud Prov. 16. 24 : *Favus mellis, composita verba ; dulcedo animæ, sanitas ossium.*

Symbolice, Cassiodorus per favum et vinum accipit prædicatores, qui suavia, sed ardentia S. Scripturæ verba aliis instillant; per mel vero et lac accipit auditores, qui melleo et lacteo corde illa suscipiunt : utrisque enim pascitur et delectatur Christus : sicut enim favus continet mel, et vinum continet spiritus calidos, quos bibenti aspirat ; sic sacra Scriptura continet divinam doctrinam melle dulciorem et vino calidiorem.

Anagogice S. Gregorius hæc accipit de sanctis, quos Christus quasi comedit, dum eis fruitur in cœlo : *Favum*, inquit, *cum melle comedit, quando desiderium sanctum in sanctis operibus latens perficit, et ad sanctorum convivium sanctam animam sua delectatione impinguandam transigit. Vinum vero suum cum lacte bibit, quando et perfectione quorumdam se reficit, et innocentiam aliorum cum pietate diligens, utrosque ad æternum convivium ingerit.*

Cassiodorus vero et Beda per vinum accipiunt sanctos quoad animam Dei visione fruentes; per favum autem, eos qui tam quoad corpus, quàm quoad animam sunt beati, uti sunt Patriarchæ, qui cum Christo resurrexerunt, et in cœlum gloriosi ascenderunt : sicut enim favus continet mel, sic corpus gloriosum continet animam gloriosam : utrosque enim beatos Christus comedit, dum eos corpori suo, id est, Ecclesiæ triumphanti in cœlesti gloria exsultanti associat. Denique nonnulli comedere tribuunt meditantibus, qui meditando quasi masticando divina gustant et sapiunt : bibere vero contemplantibus, qui illico contemplando quasi bibendo divina sorbent et hauriunt.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Christus in B. Virgine comedit mel, et bibit vinum cum lacte. Primo, cum puer materno ejus lacte et melle pastus est, juxta illud Isaiæ 7. 15 : *Butyrum et mel comedet, ut sciat reprobare malum, et eligere bonum.* Vide ibi dicta. Secundo, cum suavissima B. Virginis matris suæ conversatione, sanctitate et charitate fruitus est usque ad annum trigesimum. Tertio, cum interna ejus puritate, religione, fide, spe, amore cæterisque virtutibus plus quam Angelicis et Seraphicis se oblectavit. Quarto, cum in cœlo ejus gloriosa humanitate elevata super omnes Angelorum choros, usque ad solium SS. Trinitatis assidue perfruitur, et in æternum perfruetur.

COMEDITE, AMICI, ET BIBITE, ET INEBRIAMINI, CHARISSIMI. VERS. 1.

Sicut amicus gaudio plenus et quasi ebrius, illud quasi supereffluens in sinum amici diffundit : sic sponsus hìc deliciis mellis et vini quasi ebrius ad easdem amicos invitat.

INEBRIAMINI,] id est, *satiamini*, et exhilaramini, sed intra limites temperantiæ, citra mentis alienationem, quam facit proprie dicta ebrietas. Sic Joseph fratres suos inebriavit, id est, copioso vino satiavit et exhilaravit, Genes. 43. 34; sic de sanctis dicitur : *Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, et torrente voluptatis tuæ potabis eos*, Psal. 35. v. 9; sic Apostoli, recepto Spiritu Sancto, videbantur ebrii musto non vini, sed Spiritus Sancti, Actor. 2.

Pro *charissimi* Hebr. est דודים *dodim*, id est, *amores*, id est, *summe dilecti, et quasi ad ubera pasti*; Septuag. vertunt, *fratres*; Symmach. *fra-*

terni, vel fratrueles; Aquila, *sodales;* Syrus et Arabicus, *patrueles;* S. Ambros. lib. de Cain et Abel cap. 5, *patres.* Posset quoque *dodim* accipi in ablativo, ut vertas: *Inebriamini amoribus* vel *uberibus*, q. d. Inebriamini vino, melle et lacte, quod uberali et summo amore vobis exhibent sponsus et sponsa. Sic dicitur de sponsa, Prov. 5.19: *Ubera ejus inebrient te.* Alii vertunt: *Amores ejus inebrient te.* Et cap. 7. 18: *Veni, inebriemur uberibus;* alii, *amoribus.* Utrumque enim significat *dodim.* Vide ibi dicta: quamquam mihi verius videatur *dodim* significare *amores; daddim* vero *ubera*, uti dixi cap. 1. v. 1.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Primo Cassiodorus, Honorius, Beda, Sanchez et alii per amicos et charissimos intelligunt Angelos, quasi Christus eos hîc invitet, ut sibi congaudeant et quasi coepulentur de profectu, gratia et gloria suorum sanctorum, eique cooperentur ex animo, ut eos quasi in viscera sua trajiciant, ut puta suos fratres et cohæredes.

Secundo, Philo Carpath. per amicos intelligit Patriarchas et Prophetas, qui de Christi passione et morte multa Deo revelante cognoverunt, ut de ejus doctrina bibisse videantur: per charissimos vero accipit Apostolos; quia spiritu Christi, quasi inebriati in die Pentecostes, eructarunt magnalia Dei. Huc accedit Justus Orgelitan. et Anselmus, qui per amicos et charissimos accipiunt doctores et prædicatores, qui comedunt peccata et peccatores, cum eos ad Christum convertunt: qua conversione ita lætantur et gaudio quasi inebriantur, ut omnium dolorum et laborum, quos in conversione sustinuerunt, obliviscantur.

Tertio, planius et plenius, S. Gregor. et alii accipiunt quoslibet fideles et justos, qui primo hîc invitantur à Christo ad S. Eucharistiæ Synaxim; illa enim suo spirituali gustu et dulcedine, quasi inebriat animam, ut omnium oblita non nisi Christum cogitet et amet. Sed ante hanc vini mellisque in Eucharistia degustationem oportet præmittere myrrham, id est, mortificationem, pœnitentiam et confessionem peccatorum, præsertim mortalium, uti definit Conc. Trid. sess. 13. cap. 7. Hinc præmisit, dicens: *Messui myrrham.* Ita Nyssen. Philo, Rupertus et alii.

Audi S. Cyprianum, epist. 64. ad Cæcilium: *Quin ebrietas Dominici calicis et sanguinis, non est talis qualis ebrietas vini secularis, cum diceret Spiritus Sanctus in Psalmo: Calix tuus inebrians, addidit: Quàm peroptimus, quod scilicet calix Dominicus sic bibentes inebriet, ut sobrios faciat, ut mentes ad spiritualem sapientiam redigat, ut à sapore isto seculari ad intellectum Dei, unusquisque resipiscat; et quemadmodum vino isto communi mens solvitur, et anima relaxatur, et tristitia omnis deponitur, ita epoto sanguine Domini et poculo salutari, deponatur memoria veteris hominis, et fiat oblivio conversationis pristinæ secularis, et mæstum pectus ac triste, quod prius peccatis angentibus premebatur, divinæ indulgentiæ lætitia resolvatur.* Ebrietas ergo spiritualis, quam inducit sacra Synaxis, est alienatio mentis ab amore carnis et mundi, à curis et sollicitudinibus hujus seculi, ejusque traductio et excessus ad amanda cœlestia, ut uni Christo inhærens et unita, amet cruces, sitiat cum eo multa pati amore Dei. *Hæc ebrietas*, ait S. Ambros. lib. 1. de Cain et Abel, cap. 5, *sobrios facit; hæc ebrietas gratiæ, non temulentiæ est, lætitiam generat, non titubantiam.* Et S. Bernard. tract. de Diligendo Deo: *Sobria*, ait, *illa ebrietas, vero, non mero ingurgitans; non madens vino, sed ardens Deo.* Fuse hanc ebrietatem explicui Actor. 2. vers. 15. ad illa: *musto pleni sunt*, ubi octo analogias ebrietatis spiritualis et corporalis recensui.

Huc pertinet versio Chald. qui Judaice hæc accipit de comestione victimarum, quæ typus erant Eucharistiæ; *Nunc*, inquit, *venite, sacerdotes diligentes præcepta mea, et comedite quod relictum est de oblationibus, et delectamini bonis quæ præparata sunt vobis.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Christus hîc secundo invitat fideles ut gaudeant, tum myrrha, id est, tribulatione (hæc enim est esca piorum), tum favo, vino et lacte, id est, profectu virtutum et consolationibus spiritalibus, quas tum eis, tum eorum proximis Christus immittit. Hoc enim gaudium est cibus, refectio et pabulum Christi et Sanctorum. Ita Cassiodorus et Beda.

Secundo, tres Anonymi apud Theodor. Richard. et S. Bernardus, lib. de Diligendo Deum sub finem, censent hîc invitari fideles ad studium meditationis et contemplationis, ut per eam divina dulcedine perfruantur: unde S. Ambrosius psal. 118. serm. 13. ad illa: *Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel et favum ori meo! Bona ebrietas*, ait, *quæ ad meliora atque jucunda facit quemdam mentis excessum, ut immemor sollicitudinum animus noster vino jucunditatis hilaretur: Bona mensa spiritualis ebrietas.* Unde S. Gregor. docet animos bibere, id est, communes fideles verba Dei legere et servare, charissimos vero, id est, perfectos, iis plane inebriari: *Sunt vero alii*, inquit, *qui tanta aviditate divinam Scripturam audiunt, vel legunt, ut protinus cunctis terrenis operibus abdicatis, sola cœlestia ambiant, parentes, uxores, domos, filios etiam, et omnia transitoria abjiciant; solummodo Christum sequi, et amplecti concupiscant. Ejus desiderio se affligunt jejuniis, afficiunt lacrymis, exercent meditationibus divinis, sola quæ sunt æterna cogitant, contemplationibus vacant ad hoc laborantes, ut ea quæ retro sunt obliviscentes, in anteriora magis ac magis extendant. Quid profecto isti, quid aliud agunt, nisi bibentes inebriantur, ut dum omnium terrenorum per desiderium obliviscuntur jure à sponso cœlesti non tantum amici, sed et charissimi vocari mereantur?*

Hinc mystici et contemplativi hæc referunt ad ebrietatem spiritualem, qua contemplator, ut ait noster Salianus de amore Dei, Deo in cor ejus illabente tanto voluptatis torrente perfunditur, ut se continere non possit, sed motibus gestibusque insolitis ingentem interioris voluptatis vim prodere cogatur. Cor enim in ista prævia unione cum Deo tam acri stimulo divini amoris, et desiderio divinæ fruitionis in-

flammatur, et apertis poris velut ad capiendum Deum, adeo distenditur, ut pectus ei nimis arctum videatur : ex quo amoris flamma, quæ ibi voluptate tanquam oleo nutritur et invalescit, foras violenter erumpit musti ebullientis more, quo novæ lagunculæ dirumpuntur. Quod olim Apostolis die Pentecostes videtur accidisse, cum Judæi musto madere putabant, quos Spiritus repleverat. Hinc illa Cantica, gemitus, informesque soni, plausus etiam, saltusque et cursus, quos de quibusdam sanctis B. Francisci discipulis legimus, qui motus spiritui divino agitanti potius quàm naturali animanti tribui debent.

Tales quoque fuere in ipso S. Francisco, cum à Deo revelationem suæ prædestinationis accepit. Tunc enim manibus plaudens, pedibus plodens, totoque corpore tripudians, ita gaudio exsultavit, ut ebrius, imo amens mentisque impos ab astantibus censeretur.

Anagocice invitantur hîc sancti ad epulum cœlestis gloriæ et felicitatis, quæ recte vocatur *epulum mellis et vini*, quia in ea percipitur, gustatur, imo penetrátur divinæ essentiæ immensa suavitas et dulcedo; idque sine ullo velo, vel intermedio, adeo ut beati ea plane obruantur, absorbeantur et inebrientur, juxta illud : *Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, et torrente voluptatis tuæ potabis eos*, Psal. 35. Ita S. Bernardus, serm. de aquæductu in Nativ. B. Virginis.

TERTIUS SENSUS
PRINCIPALIS.
De Christo et B. Virgine.

Christus invitat angelos et sanctos omnes ad hortum et paradisum omnium deliciarum, puta spiritualis vini, mellis et lactis, id est, omnis consolationis, gratiæ et gloriæ, quem plantavit in anima B. Virginis, ut iis se pascant et inebrient, illaque per meditationem et imitationem sibi incorporent, ac in stomachum mentis trajiciant. Qui ergo B. Virgini sunt devoti, ejus intercessione et imitatione producunt myrrham mortificationis, aromata pietatis et orationis, favos devotionis et charitatis, lac honestatis, vinum fortitudinis pro Dei obsequio, omnia quantumvis dura et ardua superantis et transcendentis.

QUARTA PARS DRAMATIS,

SIVE

QUARTA PARS LIBRI,

IN QUA DESCRIBITUR ECCLESIÆ, ID EST, FIDELIUM DEFECTUS ET DECLINATIO.

Sicut enim prima parte a cap. 1. usque ad cap. 2. vers 8. descripsit Ecclesiæ infantiam : secunda vero parte a cap. 2. vers. 8. usque ad cap. 3. vers. 6. descripsit Ecclesiæ adolescentiam : inde autem usque ad cap. 5. vers. 2. puta hucusque, quasi tertia parte Descripsit ejusdem perfectionem, et quasi virilem ætatem : sic nunc ab hoc versu usque ad cap. 6. vers. 3. depingit Ecclesiæ quasi veterascentis declinationem, et velut senectutem. Hanc autem pati coepit Ecclesia post tempora Constantini, quando, plena pace Ecclesiæ ab ipso data, ejusque jure et dominio per totum orbem propagato, coepit multorum potentum luxus et ambitio, quæ Ecclesiam in varias hæreses et schismata distraxit : quo factum, ut ipsi cæterique fideles in desidiam, gulam, luxuriam, cæteraque vitia defluxerint. Principium mali fuit Arrius, qui plerosque Episcopos in suam sententiam traxit, adeo ut in Concilio Ariminensi damnatio Homoasii et Nicenæ Synodi, fraude Valentis et Ursatii Arrianorum Episcoporum sit conclamata, totusque quasi orbis, ait S. Hieronymus, Arrianum se esse miratus sit. Origo mali fuit prælatorum nonnullorum negligentia, avaritia, et superbia. Cum enim dormirent homines, inimicus (diabolus) superseminavit zizania Matth. 13. 25. Unde tunc plerique fideles in voluptates effusi Ecclesiam sua crapula, libidine, improbitate conspurcarunt : Sanior tamen Ecclesiæ pars in fide et sanctitate perstitit. Ita Cosmas Damianus.

VOX SPONSI.

Vers. 2. Ego dormio, et cor meum vigilat.

Hebr. *Ego dormiens et cor meum vigilans*, id est, ut Rabbinus Anonymus vertit : *Ego dormiebam, et cor meum vigilabat.* Repræsentat enim rem præteritam quasi præsentem, uti in scena fieri solet, q. d. Ecce ego dormio, id est, dormiebam, etc. cum illico vox dilecti pulsantis insonuit. Narrat enim hîc sponsa (ut recte docet Nyssen. et S. Ambros. de Isaac et Anima,) mane experrecta sociabus adolescentibus suis nocturnum somnium, sive quid sibi post hesternum cum sponso in horto epulum, eunti cubitum noctu contigerit, scilicet, se dormiente, venisse sponsum ac pulsasse, ac dum ipsa pigritaret, et aperire moraretur, sponsum hac pigritia et inurbanitate offensum aliò abiisse : quare illam desidiæ justas dedisse pœnas, cum lecto tandem surgens diu frustra eum quæsivit, atque à custodibus civitatis mulctata, et pallio privata fuit. Porro noster Sanchez per hyperbaton hinc orditur seriem Dramatis totius Cantici ; sponsa enim quærens ingemuit, dixitque : *Osculetur me osculo oris sui.* Unde quæ hîc dicuntur videntur eadem esse cum iis, quæ dicta sunt cap. 1. v. 6. et c. 3. v. 1. et sequent. Verum hoc hyperbaton durius videtur, ac totam Dramatis seriem invertere, uti dixi initio.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia,

Primo, R. Salomon τὸ *ego dormio* ad sponsam refert, τὸ vero *cor meum vigilat* ad sponsum, q. d. Dum ego sponsa dormio, sponsus, qui est cor meum vigilat et saluti meæ sollicitus invigilat ; solent enim amantes se invicem appellare *cor meum, anima mea, vita mea*, quia se invicem amant, quasi cor proprium, quasi vitam et animam suam. Hinc collige quàm anima Deo unita, et desponsa secure in eo conquiescat, quantisque animi gaudiis exsultet, utpote quæ cor suum in divino, ac divinum in suo corde collocarit. Verum simpliciter et germane utrumque ad sponsam pertinet, q. d. Ego quidem post epulum noctu dormiebam, sed cor meum, id est, imaginatio et mens mea vigilabat, quia semper cor, id est, phantasiam mentemque meam urebat amor, desiderium et memoria sponsi, quare levis erat hic somnus meus, atque adeo dormiens non dormiebam, sed vigilabam, id est, cogitabam vel somniabam de sponso ; nam qui

plane placideque dormiunt non somniant, uti docet Aristotel. in Problem. sect. 13. num. 13. Unde Climacus Grad. 30 : *Ego*, inquit, *propter naturæ necessitatem dormio, sed cor meum propter amoris copiam vigilat.* Secundo, S. Gregor. Philo, Lucas et S. Ambros. lib. 3. de Virgin. qui legit : *Ego dormivi et cor meum vigilat;* censent hæc esse verba sponsi, illique utramque, scilicet et dormitionem et vigiliam attribuunt. Tertio et genuine Theod. Cassiod. Nyssenus, Beda, Honorius et cæteri, censent hæc esse verba sponsæ, omniaque illi assignant, scilicet aiunt illam dormiisse, sed leviter, semper enim cogitasse et somniasse de sponso : somnus enim infringitur per somnium, ut dormiens, seu somnians vigilare potius, quàm dormire videatur, juxta illud : *Somnia sunt vigilia dormientium; spes autem somnia sunt vigilantium,* quod Platoni tribuit Ælian. lib. 13. de Varia histor. Aristoteli vero Laertius lib. 5. c. 1. Dormiebat Ecclesia, id est, plena pace fruebatur tempore Constantini, sed vigilabat corde, id est, rationi, amori, et contemplationi intendens cum Deo agebat.

Sensum hujus loci genuine et particulatim præ aliis exprimit Honor. Augustod. *Hucusque*, inquit, *plenitudo Gentium intravit : abhinc usque ad ingressum Synagogæ notatur tempus pacis Ecclesiæ : finito itaque convivio victorum, regina ivit dormitum, dicens cubiculi excubitoribus, si Rex me quærit, dicite : Quia ego dormio, et cor meum vigilat, ut eum excipiat. Quasi magnum convivium Ecclesia cum victoribus habuit, quando magnum Concilium Ecclesia cum confessoribus habuit in Nicæa civitate, in quo varia fercula erant diversa scripturarum capitula. Quo finito, ivit dormitum, quia ibi damnata est omnis hæresis, persecutio cessavit, quies pacis rediit, et Ecclesia curis seculi se subtraxit, divina officia instituit, divinæ contemplationi vacavit : quæ modo dicit hominibus imperfectis, terrenis adhuc inhiantibus, meo exemplo terrena postponite, cœlestia quærite; sicut ego dormio, id est, à negotiis et curis seculi quiesco, et cor meum in meditatione Scripturæ, et in contemplatione æternæ vitæ vigilat, ut mansura bona percipiat. Regina dormiente, dissensio inter milites est exorta, non ab hostibus, sed ab otio nata : qua increscente, rex reginam excitat, monet ut surgat, tumultum militum compescat; scilicet, Ecclesia in contemplatione quiescente, multa vitia inter fideles exorta sunt, novæ hæreses, discordiæ, sectæ, schismata, et alia plura. Unde Christus per Scripturas eam monuit, ut quietem contemplationis intermitteret, tumultum vitiorum exhortando, corrigendoque sedaret.*

Rursum, Cosmas Damianus per dormitionem accipit desidiam, otium et luxum pastorum, et Prælatorum Ecclesiæ, quæ causa fuit cur ipsa quasi senescens declinarit à primo fervore et splendore : sponsus Christus, inquit, cum in cœlum abiret, mihi Ecclesiæ sponsæ suæ, id est pastoribus Ecclesiæ otium et luxum interdixit. Evangelicam functionem, et pauperum curam injunxit : sobriam vigilare jussit et horam qua rediturus ipse sit, sollicitam observare : ego vero, abjecta functione Evangelica, otio nunc et luxu diffluo, commissam meæ fidei sponsi mei familiam suo demenso fraudo; nec jam mihi curæ est, quod alii fame et frigore confecti pereunt; alii odiis et intestinis bellis furentes, mutuo sese conficiunt; alii ignorantiæ tenebris offusi in hæreses, et omnium vitiorum barathrum feruntur præcipites, dum ego purpuram et byssum quotidie induo, auro et gemmis fulgeo, laute prandeo, lautius cœno, cruda lavor, ex balneis suffumigata et peruncta in mollia strata me recipio, ibique clauso ostio nec exspectato sponso meo Christo, (ut olim adultera Synagoga, hoc ipso turpiter repulso et excluso sponso suo, dormiebat) in somnum deferor, nec solem orientem unquam video. At hoc quid aliud est quàm, positis vestibus et calceis Evangelicis, dormire vitamque in luxu et somno, Synagogæ more, transire ? Verum enim vero conscientia ignaviæ et socordiæ, ac luxuriæ meæ testis perpetuo vigilat : hæc me fortiter accusat, damnat, et velut me insomnia suspensa territat. Quin sponsi mei nomen et numen imprimis horreo, quem de nocte ad ostium cordis mei pulsantem, atque inclamantem mihi videor exaudire : *Aperi mihi, soror mea.*

Huc facit illud S. Gregorii 3. p. Pastor. c. 6. Piger recte sentiendo vigilat, quamvis nihil operando torpescat.

Porro S. Gregorius hanc gnomen de Christo sponso sic exponit : *Dormit*, inquit, *sponsus et cor ejus vigilat; quia dum Christus jam glorificatus in beatitudine quiescit, quicumque eum perfecte diligit* (hic enim est cor Christi) *ut ad ipsum perveniat, laborat.* Psellus vero, et Philo Carpath. dicunt Christum dormisse in morte, vigilasse tamen sua divinitate Apostolos et fideles suos protegendo, et ut ait Philo, inferos spoliando, unde moraliter discant prælati, se, etiam cum aliis rebus occupantur, adeoque cum dormiunt, mente tamen debere gregi suo invigilare et excubare, ne quis lupus aut fera eum invadat.

Huc pertinet versio Chaldæi, qui hæc exponit de virga vigilante Jerem. 1. vers. 11. id est, de Dei vindicta excubante, ut Judæos castigaret per Chaldæos : *Post omnia*, inquit, *verba hæc peccaverunt populus domus Israel, tradidit eos Dominus in manu Nabuchodonosor regis Babylonis, et adduxit eos in captivitatem, et erant similes in captivitate viro dormienti, qui non potest expergisci de somno suo; et vox Spiritus sancti admonebat eos per manus Prophetarum, et excitabat de somno cordis eorum.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS,

De Christo et anima sancta.

Anima sancta mystice dormiens, corde vigilat, cum à concupiscentiis et curis secularibus libera, uni Deo ejusque amori et cultui vigil intendit. Ita S. Ambros. exhort. ad Virg. sub medium : *Dormiat*, inquit, *caro tua, vigilet fides, dormiant illecebræ corporis, vigilet cordis prudentia, membra tua redoleant crucem Christi et sepulturæ odorem, ut nihil iis somnus caloris infundat, nullos excitet motus.* Et S. Gregorius l. 5. moral. c. 22 : *Ego dormio*, inquit, *et cor meum vigilat, quia videlicet summa sancta mens, quo se à strepitu temporalis concupiscentiæ comprimit, eo verius interna cognoscit : et tanto alacrius ad intima vigilat, quanto se ab exteriori inquietudine occultat. Quod bene per Jacob in itinere dormientem figuratur, qui ad caput lapidem posuit, et obdormivit : à terra scalam cœlo inhæ-*

rentem, innixum scalæ Deum, ascendentes quoque et descendentes Angelos vidit. Et pluribus interjectis hanc animæ dormientis vigiliam explicans: *Sancti*, ait, *à mundi operibus non torpore, sed virtute sopiuntur, laboriosius dormiunt quàm vigilare potuerunt, quia in eo quod actiones hujus seculi deserentes superant, robusto conflictu quotidie contra semetipsos pugnant, ne mens per negligentiam torpeat, ne subacta otio per desideria immunda frigescat, ne in ipsis desideriis plus justo inferveat, ne sub discretionis specie sibimet parcendo à perfectione languescat. Agit hæc, et ab hujusmodi inquieta concupiscentia se penitus subtrahit, ac terrenarum actionum strepitum deserit, et per quietis studium virtutibus intenta vigilans dormit: neque enim ad contemplanda interna perducitur, nisi ab his quæ exterius implicant, studiose subtrahatur*, juxta illud: *Vacate, et videte quoniam ego sum Deus.* Psal. 45.

Rursum, nonnulli per somnum hic accipiunt extasim, qualis fuit somnus Adæ. Genes. 2. v. 21. Exstatici enim, sopitis sensibus, quasi dormiunt totique rapiuntur ad contemplanda divina. Ita Soto major: *Istius vitalis vigilquè sopor sensum interiorem illuminat: revera dormitio est, quæ tamen sensum non sopiat, sed abducat.* ait S. Bernardus ser. 52. *Non sopiat*, id est, non exstinguat, sicut sopitur ignis, dum injecta aqua exstinguitur. Unde Joannes Carmelita sic exponit: *Ego dormio et cor meum vigilat*; Ego vix sensibus ad vitam fungor externam: voluntas vero mea in sponsum hians vigilat.

Ad litteram anima dormiens vigilat, cum ita per diem sanctis meditationibus, affectibus, et amoribus se implet, ut noctu de eisdem somniet, imo dormiens eosdem iteret, uti faciebat S. Franciscus Xaverius. Quæ enim vigilantes studiose cogitamus, de iis dormientes somniamus. Recurrunt enim in somnis diurnarum cogitationum imagines, sicut ex citharæ pulsu resultat resonantia tinnientium fidium, quæ auditur, cessante pulsu. Unde Claudian. de raptu Proserpinæ l. 3. canit:

> Omnia quæ sensu volvuntur vota diurno,
> Pectore sopito reddit amica quies.

Quocirca signum perfectæ virtutis est, de eadem somniare, illamque quasi somniando exercere; unde Aristotel. l. 1. Ethic. cap. 13. ait: *Modestorum quàm aliorum meliora fieri visa.* Et Plutarch. lib. de Profectu morum, inter alia signa profectus in virtute hoc assignat: *Si quis noctu nullas fœdas, vel rixosas patiatur phantasias.* Quocirca Cassianus, Climacus, et alii docent perfectum et quasi summum castitatis gradum esse, si quis nil impuri, sed omnia pura et sancta somniet. Audi Climacum Gradu 15: *Pudicus est ille, qui in somnis quidem nullam motum, nullamque status sui mutationem sentit. Pudicus est ille, qui et in somnis perfectam semper insensibilitatem in corporum specie et varietate possedit.* Hæc regula, hujusmodi finis est perfectæ consummatæque castitatis, ut ita animata sicut inanimata intueamur, atque ita rationabilibus ut brutis corporibus afficiamur. Audiatur Laurentius Justinianus, in ligno vitæ, tract. de Continentia c. 6: *Sextus*, (ultimus et summus) *castimoniæ gradus est, ne illecebrosis phantasmatibus feminarum, vel dormiens illudatur. Licet enim hanc ludificationem peccato esse obnoxiam non sit credendum, concupiscentiæ tamen adhuc latitantis medullitus indicium est.* Ergo dicat plane castus: *Ego dormio, et cor meum vigilat*; id est, ita corpus meum dormit, ut habeat suæ puritatis custodem. Cor meum vigilat: illa virtus, quam Deo donante post multos gemitus et postulationes accepi, illa quæ mihi cordi est, quamque non aliter quàm proprium cor diligo, vigilat super me, et cingit me propter timores nocturnos; vel cor meum vigilat, hoc est, Spiritus Domini, quo ceu corde vivificor et calesco, vigilat cum ego dormio, ut in somno immunda non patiar, sed aliquid simile eis, quæ in vigilia soleo actitare, perficiam.

Est enim, ut ait S. Ambros. lib. 3. epist. ad Anisium: *Sanctorum somnus feriatus ab omnibus corporis voluptatibus; ab omni animi perturbatione, tranquillitatem menti invehens, placiditatem animæ, ut tanquam soluta nexu corporis se ablevet, et Christo adhæreat.* Plura hac de re dixi Deuter. 6. v. 7. ad illa: *Meditaberis in eis*, etc. *dormiens atque consurgens.*

Porro S. Augustin. tract. 57. in Joannem, docet studiosos sapientiæ dormire et corde vigilare: *Quid est*, inquit, *ego dormio et cor meum vigilat; nisi ita quiesco, ut audiam? otium meum non impenditur nutriendæ desidiæ, sed percipiendæ sapientiæ: Ego dormio, et cor meum vigilat, vaco et video quoniam tu es Dominus, quia sapientiam scribo in tempore otii, et qui minoratur actu ipse percipiet eam. Ego dormio, et cor meum vigilat. Ego requiesco à negotiosis actibus, et animus meus divinis intendit affectibus: sed in iis, quæ isto modo suaviter et humiliter, requiescunt, dum otiose oblectatur Ecclesia, ecce pulsat ille qui ait: Quæ dico vobis in tenebris, dicite in lumine, et quod in aure auditis, prædicate super tecta.*

Tropologice Theodoretus: *Licet*, ait, *à natura cogar oculos claudere et somnum capere, mente tamen vigilo, et ignaviæ somnum minime suscipio, cum sponsi adventum exspectem, juxta consilium Domini dicentis? Vigilate quia nescitis, qua hora Dominus venturus sit.* Matth. c. 24. v. 42.

Anagogice Justus Orgelitan. sic exponit, q. d. *Propter Christum mori paratus sum, sed post mortem cum ipso regnaturum me credo. Ergo etiam à temporalibus delectationibus, consopitis quodammodo sensibus, conquiesco, sed futura desidero, æternaque conquiro.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS,

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo dormiebat, et tamen corde vigilabat: Primo mystice, quia curis secularibus vacua et quasi indormiens, tota rebus cœlestibus intendebat. Secundo, quia per diem tanto fervore rapiebatur ad divina meditanda, et ad continuos amoris erga Deum actus, ut eosdem dormiendo et somniando iteraret, imo ut illi modicum ejus somnum crebro abrumperent, ac ipsa experrecta et vigilans in solitos hosce amoris æstus sese effunderet. Quare tota ejus vita fuit jugis et continua quædam contemplatio. Tertio, multi probabiliter opinantur B. Virginem, sopitis inter dormiendum sensibus, per singulare Dei donum mentem habuisse solutam et vigilantem, ut liberos actus eliceret, ac in ardentia orationis et amoris suspiria erumperet.

Hoc enim hæc verba : *Ego dormio et cor meum vigilat*, præcise significant, quæ nulli fidelium ita proprie competunt, ut B. Virgini, uti recte explicat Rupertus : *Multarum, inquit, animarum fuit et est, non solùm secundum illam similitudinem otio sancto dormire, id est à terrenis curis vacare, et in cœlestibus per contemplationem corde vigilare : verum etiam eodem modo, quo et Jacob tunc dormivit, secundùm corpus dormire, et secundùm per somnium cœlestia videre, juxta illud Senes vestri somnia somniabunt, et juvenes vestri visiones videbunt. Sed, ô Tu, cœlum Dei, unica sedes Domini in utroque vigilantiæ modo cunctis mortalibus, sive terrenis hominibus longe eminentior exstitisti, longe studiosior ad contemplandum eum, in quo desiderant Angeli prospicere, atque aptior fuisti.* Et S. Ambros. lib. 2. de Virgin. loquens de B. Virgine : *Dormire*, inquit, *non prius cupiditas, quàm necessitas fuit, et tamen cum quiesceret corpus, vigilaret animus, qui frequenter in somnis aut lecta repetit, aut somno interrupta continuat, aut disposita gerit, aut gerenda pronuntiat.* Et S. Bernard. tom. 2. ser. 51. art. 1. c. 2 : *Somnus*, inquit, *qui abyssat et sepelit in nobis rationis et liberi arbitrii actus, et per consequens actum merendi, non credo quod talia in Virgine fuerit operatus ; sed anima ejus libere, ac meritorio actu tunc tendebat in Deum. Unde illo tempore erat perfectior contemplatrix, quàm unquam fuerit aliquis alius, dum vigilavit. Unde ipsa ait Cantic. 5 : Ego dormio, et cor meum vigilat, scilicet in contemplatione perfecta à nulla actione debilitata.* Et Dionys. Carthus. hìc : *Hoc*, inquit, *sanctissima virgo præeminenter dicere potuit, quia contemplatissimam vitam duxit, et ab exteriori tumultu, omni inordinato strepitu et et cura superflua, atque inquietudine culpæ penitus abstinens et sopita, vigilantissima mente Deo vacavit, pro Ecclesia exoravit, actibusque virtutum in termino excellentiæ perfectissimis jugiter fuit intenta. Denique in somno corporali cor ejus pervigil fuit, ex assidua assuefactione perfecte insistendi divinis, ex ardentissima et exercitatissima charitate, ex splendidissima et exuberantissima sapientia sibi infusa, et contemplatione in vigiliis, pene aut prorsus continue, etiam tempore somni vigili corde fuit Deo conjuncta, et pro commissa sibi Ecclesia vigilare non cessabat.*

Sic quoque de B. Virgine in somnis operante et Deum amante, explicat hæc verba Albertus Magnus, S. Antonius, et alii, quos citat et sequitur Franc. Suarez 3. p. quæst. 37. art. 4. disp. 18. sect. 2. sub finem, idque probat : Primo, quia Adæ et Evæ id concessum docet sanctus Augustinus lib. 1. contra Julian. c. 9 : *Tam felicia*, ait, *erant somnia dormientium, quàm vita vigilantium:* Ergo multo magis B. Virgo tam felix fuit dormiendo, quàm vigilando. Secundo, quia Angeli ex quo in primo instanti suæ creationis conversi sunt in Deum, nunquam ab illius actuali amore cessarunt ; ergo multo magis id credi potest de beata Virgine, Angelorum regina ; unde S. Bonaventura, S. Bernardinus, et noster Canisius, tradunt pluribus sanctis revelatum esse, quòd B. Virgo integras fere noctes orando et meditando traduceret. Tertio, quia B. Virgini data fuit scientia per se infusa, qua uti posset sine conversione ad phantasmata : Quare etiam noctu dormiens, sopita phantasia, illa uti potuit.

VOX DILECTI MEI PULSANTIS : APERI MIHI, SOROR MEA, AMICA MEA, COLUMBA MEA, IMMACULATA MEA. VERS. 1.

Quasi dicat : Ego dormiebam, sed corde vigilabam, id est, per somnium cogitabam et sollicita eram de sponso, cum ecce audio eum ad ostium pulsantem mihique dicentem : *Aperi, soror mea*, etc. ubi adverte sponsum tot ictibus pulsare ostium mentis sponsæ, quot ei amoris titulos et obligationes suggerit, q. d. O sponsa, tu es soror mea, quia ego carnem assumendo dignatus sum fieri frater tuus : Aperi ergo mihi fratri tuo. Rursum amore te præveni, teque amicitia mea dignatus sum : Aperi ergo, *ô amica*, adeo amanti te. Adhæc *columba mea es*, id est, castissime mihi uni desponsata es, uti columba suo columbo, quæ alium marem non novit : Aperi ergo mihi sponso tuo unico. Denique *immaculata es*, Hebr. תמה *tamma*, Septuagint. τελεία, id est, *perfecta es :* Aperi ergo mihi, qui tuæ puritatis et perfectionis sum auctor, conservator et promotor. Dum enim, te aperiente, per tuum consensum in te ingredior, tuas maculas mea puritate detergo. Justus Orgel. *Soror*, ait, *Christi est Ecclesia, quia de sanguine ejus : amica, quia per mortem ejus reconciliata : columba, de Spiritu sancto immaculata, Baptismi Sacramento.* Phil. Carpath. cum Sept. legit : *Aperi mihi, propinqua mea, soror mea, columba mea, perfecta mea*, sicque explicat : *propinqua creatione, soror incarnatione, sponsa fide, columba salutaris undæ et Spiritus S. regeneratione, perfecta ex charitate.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Jam sponsa Ecclesia ostium cordis aperuerat sponso, totumque cor illi tradiderat, ut patet ex illo c. 2. 16. *Dilectus meus mihi et ego illi.* Pulsat tamen illud hìc sponsus, ut sponsa Ecclesia proximorum quoque clausa corda per suos concionatores clave prædicationis aperiat, ait Cassiod. Beda, Honor. Justus, Haymo, Richard. Anselm. Rupert. et alii.

Porro jam ante cap. 2. vers. 10. sponsus pulsarat ostium sponsæ, sed adolescentulæ adhuc, illamque excitarat ad procurandam Judæorum in Ecclesia primitiva salutem, hìc vero pulsat ostium ejusdem jam adultæ sub Constantino ; illamque stimulat ad procurandum omnium gentium, ac præsertim hæreticorum et impiorum conversionem. Sub Constantino enim gaudebat Ecclesia plena pace ; quare multi Prælati dabant se otio sanctæ quietis et contemplationis : ab illo ergo otio hìc eos advocat Christus ad negotium prædicationis. Ita S. August. ser. 57. in Joannem : *Ego dormio*, inquit, *et cor meum vigilat : ego requiesco à negotiosis actibus, et animus meus divinis se intendit affectibus : sed in iis quæ isto modo suaviter et humiliter requiescunt, dum otiose oblectatur Ecclesia, ecce pulsat ille, qui ait ; quæ dico vobis in tenebris dicite in lumine, et quod in aure auditis prædicate super tecta.* Et paulo post : *Pulsat ergo ut excutiat quietem sanctis otiosis, et clamat ; aperi mihi de sanguine meo soror mea, de accessu meo proxima mea, de Spiritu meo columba mea, de sermone meo, quem plenius ex*

otio didicisti, perfecta mea, aperi mihi, prædica me. Ad eos quippe, qui clauserunt contra me, quomodo intrabo sine aperiente? Quomodo enim audient sine prædicante?

Audi Honor. singula præcise et particulatim adaptantem : *Hæc verba significantia Christi sollicitudinem erga negligentes et errantes, ut per spirituales corrigantur, et Ecclesiæ fervorem ad contemplationem, et tædium ad seculi administrationem. Christi ad ostium cordis fidelium pulsantis vox est : O Ecclesia soror mea, quia per me cohæres regni : amica mea, quia per me cœlestium arcanorum conscia; columba mea, per me Spiritu S. repleta; immaculata mea, quia per me à peccatis emundata. Aperi mihi exhortando ostium cordis eorum, qui illud pessulo malorum operum clauserunt et guttæ noctium, id est, membra dæmonum facti sunt, et eris soror mea, si exhæredes per malitiam, per gratiam feceris cohæredes meos; eris amica mea, si inimicos ob perfidiam feceris amicos per fidei constantiam; eris columba mea, si duplices corde feceris simplices; et eris immaculata mea, si maculatos vitiis feceris immaculatos virtutibus.* Prosequitur deinde sequentia in hunc modum : *Quia caput meum plenum est rore, hoc est, fides divinitatis meæ repleta est errore, et cincinni mei pleni sunt guttis noctium, id est, fideles mei repleti sunt peccatis dæmonum; quia caput meum Deus, per caput intelligitur fides divinitatis; per rorem qui in nocte cadit, et solis ardore recedit accipitur error infidelitatis, qui de nocte ignorantiæ venit, sed luce veritatis recedit. Cincinni, id est, capilli sunt fideles, per fidem capiti Christo adhærentes. Guttæ noctium sunt lapsi à fidelibus, ut guttæ de capillis in sententias hæreticorum, vel in peccata dæmonum, qui sunt noctes ad æternas tenebras ducentes. Horum cordis ostium aperi mihi, ut intrem per gratiam, et habitem per fidem in cordibus, et mansionem mihi in mentibus eorum faciam per bonam operationem.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS,

De Christo et anima sancta.

Anima sancta hîc vocatur ad majorem sanctitatem, ut ipsi intima cordis aperiat, illaque ipsius pleniore cognitione et amore repleat : Ita Nyssen. et S. Ambrosius lib. de Isaac et Anima cap. 6. qui ait Christum pulsare et intrare in animam per januam devotionis et orationis: *Etsi dormias*, inquit, *si modo devotionem animæ tuæ noverit Christus, venit et pulsat ejus januam, et dicit : Aperi mihi, soror mea, quia nuptiæ spirituales sunt Verbi atque animæ. Aperi mihi, sed extraneis claude, seculo claude, neque ipsa foras ad illa materialia prodeas, neque tuum relinquens lumen, alienum requiras. Aperi ipsam te mihi, noli coarctari, sed dilatare et adimplebo te.*

Audi Philonem Carpath. *Quicumque Deo paret, et illius præcepta studiosissime conservat, is se quotidie ad januam cordis acciri et admoneri sentit, ad meliora semper et altiora charitatis opera facienda, quod appellationes ipsæ significant.*

Ait ergo Christus : O anima sancta aperi mihi, ad intimos tuæ animæ sinus penetrare satagenti, quot enim assensus præbes, tot mihi recessus aperis, in quos festinus illabor. Ad recludenda vero ostia moneo te; quia es amica mea, unde ex amicitiæ lege, anguli sinusque domus tuæ universi mihi tecum debent esse communes, quia soror mea es à patre meo in filiam adoptata, et assumptæ naturæ germanitate conjuncta : quamobrem quos in natura et gratia Deus conjunxit, separari et occlusa janua nefas est arceri.

Rursum, Christus animam jam proficientem et perfectam pulsat, cum eam impellit ad procurandam aliorum salutem et perfectionem; unde ad hoc quatuor titulis quasi stimulis eam perurget.

Primo, *soror*, inquit, *mea* es, quia par est, ut assimileris mihi, qui frater tuus sum, ut sicut ego è cœlis in carnem descendi, vivensque totum impendi me hominum saluti; sic et tu mecum te totum eidem impendas. Nam, ut ait S. Dionys. omnium operum divinissimum est Deo in salute animarum cooperari.

Secundo, *amica mea* es; si ergo amas me, *pasce oves meas* : Joan. 21. quare satage, ut et cæteri me ament, mihique fiant amici.

Tertio, *columba*, id est sponsa *mea* es fœcunda : columba enim singulis mensibus parit; tu ergo quoque assidue mihi filios parias, et partos nutrias. Hinc S. Basilius ad Julittam, epist. 175. docet sanctos debere imitari columbarios, qui columbam fragrantibus odoribus delibutam emittunt ad alias columbas, ut illas fragrantia sua ad se alliciat, et ad columbarium suum perducat : *Animam sanctam*, inquit, *columbam suam appellans, tale quid dicere Deus videtur : Columbam te meam elegi, cœlestiumque gratiarum perfudi te odore. Æquum igitur est, ut tu pariter virtutum tuarum odore, et in ea quam prædicatione effundis fragrantia, peccatorum agmen ad columbarum puritatem redactum tecum reducas in columbarium vulnerum meorum.*

Quarto, *immaculata*, pura et perfecta es; cur ergo pateris per proximorum scelera, quasi inquinari puritatem tuam? quin potius eos deputas, perficis, tibique, imo et mihi similes efficere satagis? Nonnulli censent hîc animam peccatricem à peccato evocari ad pœnitentiam, juxta illud : *Ego sto ad ostium et pulso; si quis audierit vocem meam, et aperuerit mihi januam, intrabo ad illum, et cœnabo cum ipso, et ipse mecum*, Apocalip. 3. 20. Ita Cassiod. Beda, Philo et alii. Unde Chald. vertit : *Et vox Spiritus S. admonebat eos per manus Prophetarum et excitabat eos de somno cordis eorum. Respondit Dominator totius seculi : Convertere ad pœnitentiam, aperi os tuum, et exsulta et lauda me, soror mea, dilecta mea, Synagoga Israel, quæ comparata es columbæ in perfectione operum tuorum.* Verum longe verius est hæc dici animæ sanctæ, imo perfectæ : ipsa enim vocatur soror columbæ et immaculata.

Anagogice Cassiodorus et Beda censent hîc moneri animam sanctam, ut Christo in morte pulsanti ad exitum, imo ad transitum in cœlum invitanti continuo aperiat. *Confestim enim*, inquiunt, *sic Domino pulsanti aperimus, si mortem læti excipimus, neque judicium ejus induci formidamus, cui nos in bonis operibus placuisse, quem nos semper honorasse meminimus.* Audi S. Gregor. hom. 13. in Evang. : *Venit Dominus, cum ad judicium properat; pulsat vero, cum jam per ægritudinis molestias mortem esse vicinam designat. Cui confestim aperimus, si hunc cum*

amore suscipimus. Aperire enim judici pulsanti non vult, qui exire de corpore trepidat et videre eum, quem contempsisse se meminit, judicem formidat. Qui autem de sua spe et operatione securus est, pulsanti confestim aperit, quia lætus judicem sustinet, et cum tempus propinquæ mortis advenerit, de gloria retributionis hilarescit.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS:

De Christo et B. Virgine.

Primo S. Bern. serm. 4. super *Missus est* censet hîc pulsari ostium voluntatis Deiparæ, ut consentiat S. Gabrieli nuntianti incarnationis mysterium : *Aperi*, inquit, *Virgo beata cor fidei, labia confessioni, viscera creatori. Ecce desideratus cunctis gentibus foris pulsat ad ostium. O si te morante pertransierit, et rursus incipias dolens quærere quem diligit anima tua, surge, curre, aperi : Surge per fidem, curre per devotionem, aperi per confessionem.*

Secundo magis apposite ad sensum litteralem de Ecclesia initio assignatum Rupertus censet B. Virginem hîc excitari, ut post resurrectionem Christi, illius fidem omnibus, præsertim mulieribus prædicet : ipsa enim præ omnibus est Christi soror, imo mater, amica, columba, immaculata et perfecta. Audi Rupertum : *Sed tu, ô cœlum Dei, unica sedes Domini, cunctis præcelluisti : et optabas quidem, mortuo filio, tanquam turtur castissima et solivaga, tanquam columba volare contemplando et requiescere, et fugiens elongari, remotior fieri Baptista, secretior Helia, ubi te soli scirent, solique tibi famularentur Angeli sancti; sed noluisse filium tuum, nostri, ah! nimis amantem subjungis, cum ais, Vox dilecti, etc. dilectum tuum indicas foris stantem sub dio, quasi domo carentem. Nam excluserat eum synagoga Judæorum, gentes nondum receperant; ideo petiisse : Aperi mihi os tuum, loquere quæ ad confirmandum sunt apta Evangelium, et in hoc optatæ tibi quietis patere dispendium, ut gratum singulari tuæ pudicitiæ propter me rumpas silentium.*

QUIA CAPUT MEUM PLENUM EST RORE, ET CINCINNI MEI GUTTIS NOCTIUM. VERS. 2.

GUTTIS NOCTIUM.] Aquila et Symmach. *nocturnis*, Arabicus, *quæ perstillant noctu*. Idem quasi dicit aliis verbis posteriore hemistichio, quod dixit priori : caput enim continet cincinnos, sive crines capitis : ros sunt guttæ noctium. Ros enim est vapor frigore noctis concretus et resolutus in guttas, quæ in herbas et plantas distillant. Cincinni propric, ait Festus, sunt crines intorti, sive cirrati et calamistrati, inde tamen dilatata significatione quoslibet crines denotant. Hebraice enim est קוצות *kevutsot*, quod alii à קוץ *kots*, id est, *spina*, derivant, eo quod crines subtiles et acuti sint instar spinæ. Alii et melius à קצץ *kasats*, id est, *præcidit*, eo quod *kevutsot*, id est, extremi capitis crines, qui crispantur in cincinnum, præcidi et resecari soleant. Alii à קבץ *kavats*, id est, collegit, quod crinium multitudo in unam comam, vel etiam in unam πλοκήν, id est, plicam et cincinnum colligatur, uti eam etiamnum colligunt feminæ.

Solent juvenes amore fervidi, dum sponsam quærunt, noctu ostium sponsæ ambire, aditumque ad eam observare, ideoque sub dio ad multas horas pernoctare ; quocirca frigore et guttis noctium cruciantur. Id illi faciunt amore carnali, sed sponsus hîc id facit amore spirituali : quare rogat sponsam, ut ostium sibi aperiat, ut in domo à rore et pluvia sit immunis, ac guttas roris et pluviæ, quas sponsæ amore noctu contraxit, excutiat et desiccet.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Caput Christi est ejus divinitas : cincinni sive capilli, qui caput velant sunt ejus humanitas et membra, quæ velant divinitatem ; item ejus sancti et dilecti : ros et guttæ noctium sunt blasphemiæ et injuriæ hæreticorum et aliorum peccatorum, quas irrogant Christo. Ita S. Gregorius, Cassiodorus, Beda, Philo, Justus, Anselmus et S. Aug. tr. 57. in Joannem, quem audi : *Aperi mihi, soror mea, proxima mea, columba mea, perfecta mea, quia caput meum repletum est rore et crines mei guttis noctis ; velut si diceret ; tu vacas et contra me ostium clausum est; tu studes otio paucorum et abundanti iniquitate refrigescit charitas multorum : nox quippe iniquitas est, ros vero ejus et guttæ, hi sunt qui refrigescunt et cadunt, et faciunt refrigescere caput Christi, hoc est, ut non ametur Deus ; caput enim Christi Deus; sed portantur in crinibus, id est in Sacramentis visibilibus tolerantur, sed nequaquam interiora sensus attingunt. Pulsat ergo ut excutiat quietem sanctis otiosis et clamat : aperi mihi de sanguine meo soror mea, de accessu meo proxima mea, de spiritu meo columba mea, de sermone meo quem plenius ex otio didicisti, perfecta mea aperi mihi, prædica me. Ad eos quippe qui clauserunt contra me, quomodo intrabo sine aperiente : Quomodo enim audient sine prædicante ?* Sic caput, id est divinitatem Christi tempore Constantini impugnavit Arrius, dicens Christum esse creaturam, ac consequenter non esse creatorem et Deum. Et Macedonius, adimens Christo spirationem Spiritus Sancti, utpote asserens Spiritum Sanctum non esse Deum. Et Sabellius, negans SS. Trinitatem, ac consequenter negans Patrem et Filium, utpote affirmans Deum esse unum in persona, æque ac unus est in essentia. Hinc Christus S. Petro Episcopo Alexandr. et martyri apparuit veste discissa, dicens : *Arrius vestem meam, quæ est Ecclesia dilaceravit* : teste Eusebio lib. 7. Beda et aliis. Humanitatem vero Christi blasphemavit Manes, et ejus sectatores Manichæi, docentes Christum assumpsisse carnem non veram, sed apparentem dumtaxat et phantasticam, uti dæmones sæpe assumunt corpora umbratica, puta larvas et spectra. Et Nestorius, negans unionem hypostaticam humanitatis Christi cum persona Verbi. Dicebat enim in Christo duas esse personas, sicut sunt duæ naturæ, ac proinde aliam esse personam hominis, aliam Verbi. Et Eutyches, docens in Christo unam esse naturam, commixtam ex humanitate et deitate, sicut est una personna. Et Apolinarius, tollens à Christo mentem humanam, ac pro ea substituens divinam. Et Polychronius, adimens Christo voluntatem humanam. Et Valentinus, adimens et corpus terrenum : dicebat enim Christum corpus cœleste è cœlo attulisse, ac proinde per B. Virginem,

non ut per matrem, sed ut per carnalem dumtaxat transisse.

Rursum mali Christiani suis pravis moribus, quasi injecto rore contaminant caput Christi, illumque abs se ablegant, dum ejus sanctas inspirationes repellunt, itaque Christum à se abjectum quasi sub dio obnoctare compellunt, ac suo torpore, suisque concupiscentiis, velut pruina et gelidis guttis noctis hyemalis cincinnos, id est, cogitationes à Christo immissas conspurcant. Audi S. Gregorium : *Caput Christi, inquit, plenum est rore, quia multi in Ecclesia positi, et Deum eum credant, et tamen frigidi persistentes ad ardorem charitatis non accenduntur; per cincinnos autem ejusdem populos intelligimus, quos in fide divinitatis quasi in capite Christi pendentes et opprimentes scimus : sed cincinni pleni esse dicuntur guttis noctium, quia dum in torpore hujus tenebrosæ temporalitatis se suspendunt, magis ac magis stillationibus iniquitatem fluunt. Ad hos accendendos sponsa excitatur dum spiritalis quilibet pro ædificatione plurimorum ab otio ad prælationem Ecclesiæ vocatur.* Sic et Cassiodorus et Beda, qui tamen per cincinnos accipiunt pios et sanctos, qui instar cincinnorum se intra custodiam mentis suæ colligunt, ac sui conditoris amori arctius inhærent; hi, inquiunt, pleni sunt guttis noctium, dum impii eos premunt frigore asperæ cæcæque persecutionis. Justus vero et Anselmus per caput Christi accipiunt prælatos rore ignorantiæ plenos; per cincinnos vero clericos, et fideles, qui guttis noctium, id est tenebrarum operibus, v. g. gula et luxuria inficiuntur. Exemplum memorabile refert D. Thomas Cantiprat. lib. 2. Apum, cap. 1. part. 13. nimirum D. Jesum specie pueri elegantissimi in Brabantia apparuisse cuidam religioso Cisterciensi solum in nivis frigore residentem, ac præ algore magnum edidisse ploratum et ejulatum : Cumque religiosus causam ab eo exquireret, trementem dixisse : *Heu me! heu me! quare non flerem? quare non ejularem? Ecce vides quod egens solus et in frigore sedeo, et non est qui colligat me, et hospitium præstet.* Quare religiosus ipsum in equum suscepit, sed puer de brachio tenentis exsiliens repente disparuit, magnum cordi ejus doloris et amoris stimulum infigens; quis enim hominum sine lacrymis audire potest piaculum tale et tantum, quod Filius unicus Patri Deo, Deus existens, hospitium in terra quærit, eget cibo, algore contrahitur, et præ abundantia iniquitatis refrigescente charitate multorum, non est qui eum recipiat cordis hospitio, reficiat patris placitis, beneficia voluntate revolvat, foveat devotionis sinu, veste contegat charitatis.

Huc dimidia ex parte accedit Richard. Victor, qui rorem opplentem caput Christi accipit abundantiam misericordiæ Dei, per guttas vero noctium super cincinnos accipit hominum peccata et miserias, quasi Christus dicat animæ devotæ : *Quia tanta tibi præstiti, tu quoque beneficiis meis responde, et circa membra mea gratiam, qua specialius es dotata, exerce. Ex eo enim quod Deus sum, abundo misericordia et rore gratiæ, et hi qui mihi in fide inhærent, replentur peccatorum guttis et cæcitate.*

Porro alii patres rorem et guttas noctium in bonam partem accipiunt, puta per rorem capitis intelligunt doctrinam et gratiam, quæ a Christo quasi à capite in fideles distillat; per guttas noctium vero, doctrinam Prophetarum et Apostolorum (Addit Philo, et Angelorum) quæ ab illis quasi cincinnis Christi profluit ad Christianos. Ita Nyssenus hom. 11. Philo, Richard. tres Anonymi apud Theodor. et S. Ambrosius libr. 3. de Virgin. sub. medium : *Sicut ros cæli, inquit, nocturnas amovet siccitates, ita ros Domini nostri Jesu Christi nocturnis et secularibus tenebris æternæ vitæ distillavit humorem. Hoc est caput, quod æstu mundi nescivit arescere. Hoc caput rorat aliis, sibi abundat.* S. Paulinus vero Epist. 4. ad Severum, per caput accipiens Christum Deum, per cincinnos autem sanctos Christi, per rorem et guttas sanctorum opera, quibus animam suam in siccitatis siti reficiunt : *Ideo, ait, caput tuum Christus tali repletum rore lætatus, et illuminator noctium nostrarum; tamen guttis noctis nostræ crines suos gaudet esse perfusos, quia ipsius refrigerium et refectio est illæ fidelium operationes, quibus vel fratres juvantur, vel inopes confoventur.*

Anagogice, Philo per caput Christi rore plenum accipit resurrectionem Christi, quæ mane facta est, cum ros in terram descendit : per cincinnos vero accipit populos ad Christi fidem conversos, quasi hos in fide magis erudire, expolire et perficere à Christo jubeatur Ecclesia.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Ros capitis et guttæ cincinnorum notant tribulationes et afflictiones Christi ac sanctorum : quare cæteros fideles invitat hic Christus, ut eis compatiantur, illasque levent vel mitigent. Ita S. Ambros. de Isaac et Anima c. 6. et in Psalm. 118. serm. 12. *Considera, inquit, quando maxime pulsat januam Deus Verbum, cum repletum est ejus rore nocturno. In tribulatione enim et tentationibus positos visitare dignatur, ne quis forte succumbat victus ærumnis. Repletur ergo caput ejus rore, vel guttis, quando corpus ejus laborat. Tunc ergo vigilandum, ne cum sponsus venerit, recedat exclusus.* Unde Chald. vertit : *Quoniam capilli capitis mei pleni sunt lacrymis tuis, sicut vir cujus capilli tinguntur de rore cæli, et cincinnus cæsariei meæ repletus est guttis oculorum tuorum, sicut vir, cujus cincinnus cæsariei suæ plenus est guttis pluviæ, quæ descendunt in nocte.*

Nota hic lacrymas piorum implere caput et capillos Dei, quia ipse eas sentit ac si essent propriæ; quare eis condolet, eos consolatur, roborat, et suo tempore liberat, juxta illud : *Qui tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei.* Zachar. c. 2. vers. 8

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Rupertus docet Christum hic loqui B. Virgini, eamque hortari, ut prædicet Judæis fidem Christi, ac rationem asserere quod Judæi rore inficiant caput, id est divinitatem suam, negantes eum esse Filium Dei; ac guttis noctium, id est tenebrosis sensibus pervertant sacras

Scripturas, quæ quasi cincinni inhærent capiti Christi tamquam Verbi Dei : *Sicut*, inquit, *illa nocte* (passionis meæ) *faciem meam conspuerunt, ita nunc pertinaciter blasphemias in caput meum jactitant, et cincinnos meos commaculant, similes ipsi rori cadenti, sive caducis guttis noctium, quia de gratia Dei ceciderunt, dum me Deum Dei Filium esse blasphemantes negant, et Scripturas quæ testimonium perhibent de me, sensu contrario conturbant. Aperi igitur cum aliis testibus meis os tuum, et facito, ut in quibuscumque locum habeam, ubi reclinem caput meum.*

Addit Rupertus initio Ecclesiæ mulieres æque ac viros vitam religiosam instituisse, habuisseque omnia communia, sed mox ortum esse murmur Græcorum contra Hebræos, quod in distributione alimentorum viduæ eorum posthaberentur, quare B. Virginem jussu Christi murmur hoc sedasse, pacem inter viduas conciliasse, illasque ad paupertatis et perfectionis Evangelicæ studium accendisse.

VERS. 3 : EXPOLIAVI ME TUNICA MEA, QUOMODO INDUAR ILLA? LAVI PEDES MEOS; QUOMODO INQUINABO ILLOS?

Septuag. *Exui tunicam meam, quomodo induam illam?* Sponsa in lectulo suaviter decumbens, surgere et sponso pulsanti aperire detrectat, aut certe moras nectit, uti solent facere semidormientes et semisopiti; quare huic suæ somnolentiæ et torpori excusationem prætexit dicens, non tam sponso (hoc enim nimis inurbanum fuisset) quàm sibi ipsi : Ego tunicam exui, difficile èst mihi surgere et tunicam induere.: lavi pedes meos ne lodices inquinarem ; molestum est mihi pedes ê lecto tollere, humum calcare, pulvere terræ sordidare : manebo ergo in lectulo meo : olim enim incedebant nudipedes, aut certe sola solea plantam pedis tegebant, ne illam in saxa illiderent, superiore vero pede nudo ambulabant : quocirca cœnaturi vel cubitum ituri pedes lavabant, ne pedibus pulverulentis vel lutosis stragula macularent. Sic Abraham Angelis forma humana apparentibus parans convivium, prius eorum pedes lavit. Genes. 18. c. 4. Idem fecit Loth iisdem Genes. 19. et Joseph fratribus suis ante epulum. Genes. 43. Hinc Magdalena in convivio Simonis lacrymis suis lavit Christi pedes, ac Christus ipse discipulis suis in ultima cœna ante S. Synaxim. Idem fecisse Gentiles docet Athenæus. l. 12. cap. 5. et l, 15. c. 15.

Hanc symbolice docet Nyssenus, animæ piæ nudandos esse pedes mentis, ut sine calceis terrenorum affectuum libere incedant ad Deum: calcei enim cum fiant ex pellibus animalium mortuorum, sunt symbola peccatorum, idque probat. Primo exemplo Moysis, qui accessurus ad Deum in rubo ab eo jubetur calceos exuere. Exod. 35. Secundo, ex eo quod de calceis sacerdotum nihil à Deo legamus præscriptum, uti de cæteris eorum vestibus : videntur ergo sacerdotes nudipedes ministrasse et sacrificasse. Tertio, quod Christus Apostolis ituris per orbem calceos vetuerit. Lucæ cap. 10. vers. 5.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Quæres, quænam sit tunica, qua Ecclesia se expoliavit et veretur eam rursus induere? Primo Noster Sanchez : Deposuerat sponsa, inquit, nuptialem vestem, id est de amore sponsi aliquid remiserat, dum suam mollitiem et somnum plus satis amat. Nuptialem autem tunicam esse charitatem, docet Gregorius homil. 38. in Evang. Illam ergo tunicam, dum suo genio magis quàm sponsi voluntati obsequitur, sumere, id est, amare sponsum plus quàm seipsam durum videbatur. Hoc facit versio Chaldæi, licet de more Judaica : *Respondit cœtus Israel coram prophetis : Ecce jam abstuli à me jugum præceptorum ejus, et servivi idolis populorum, quomodo ergo erit mihi facies ut convertar ad eum? Respondit ei dominator seculi per manum prophetarum : Ego quoque abstuli majestatem meam de medio tui, quomodo convertar? tu autem fecisti opera mala. Ego sanctificavi pedes meos ab immunditiis tuis, sed quomodo inquinabo eos inter te operibus tuis malis?*

Secundo, alii ex adverso per tunicam accipiunt veterem hominem, puta veterem in concupiscentiis et peccatis vivendi modum. Sic Apost. Ephes. 4. 21. jubet *deponere veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris.* Et mox : *Induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est in justitia et sanctitate veritatis.* Sponsa ergo veterem culpæ tunicam in Baptismo exuta, ac novam innocentiæ tunicam induta, veretur ne veterem rursum induat, si conversioni peccatorum se ingerat, ut dum eos convertere cogitat, ab eisdem pervertatur et in antiquum scelerum cœnum revolvatur. Ita Nyssen. Philo, Psellus et tres Anonymi apud Theodor.

Hinc urgent nonnulli *τὸ expoliavi* : q. d. Veste sordida peccatorum, quasi hostili me expoliavi, illamque quasi spolium hero suo, puta dæmoni reddidi, quare illam repetere mihi est nefas. Audi S. Ambrosium l. 3. de Virg. *Vide anima Deo devota quid dicat, sic se actus corporis et terrenos exuit mores, ut nesciat quomodo, etiamsi velit, rursus possit induere : Quomodo induam illam? hoc est, qua verecundia? quo pudore? qua postremo memoria? Consuetudo enim boni usum pravitatis veteris amisit.* Et post pauca : *Lavi pedes meos, non dicit; Quomodo iterum lavabo eos? sed quomodo iterum inquinabo eos? Quasi oblita maculæ veteris, oblita contagii. Itaque pedes cum semel laveris æterni fontis irriguo, et mysterii mundaveris Sacramento, cave iterum corporeæ cupiditatis illuviem, ne lutulenti actus sordibus inquinentur.* Hinc disce quàm pœnitenti sit cavenda recidiva peccati, ideaque vitandæ pristinæ ejus occasiones et illecebræ.

Tertio, S. Augustinus epistola 57. et ex eo Delrio, per tunicam accipiunt veteres sanctos doctores, qui Ecclesiam quasi tunica vestierant, sed per martyrium jam erant defuncti; per pedes vero doctores juniores adhuc superstites, q. d. Jubes, ô Christe, à me Ecclesia tibi mortalium corda, saxo duriora molliri et aperiri; vellem, sed desunt idonei operarii, certe nondum satis perspexi quid valeant ferre, quid recusent. Priores, quos idoneos noveram, et audacter in pugnam mittebam, eos omnes hostilis turbo sustulit maxime recens, præterita vix Maximiani, Maxentii, Diocletiani et fere continua Licinii crudelissima persecutio. Isti bellatores mihi arctissime conjuncti me stipabant, protegebant et interioris tunicæ more velabant,

dum tibi morem gestura, meis non parco, pene nuda spoliataque remansi. Qui reliqui supersunt, pars ævo et laboribus, pars vulneribus et eculeis fracti : cæteri juniores, quorum me vis sedulitate velut pedibus per orbem discurrere, recens abluti adhuc teneri sunt, jure metuo ne fatiscant sub onere, saltem ne rursus sordidentur, et sic ego in pedibus meis iterum coinquiner. Hic sensus valde appositus est, sed non tam litteralis, quàm symbolicus et anagogicus videtur, ut et ille Philonis, qui hæc refert ad Christi resurrectionem, in qua Christus mortalem humani corporis tunicam exuit, et immortalem induit : *Christus enim resurgens ex mortuis jam non moritur, mors illi ultra non dominabitur*, Rom. 6. 4; verum hæc sunt verba sponsæ Ecclesiæ, non sponsi Christi.

Quarto et genuine, S. Gregorius, Cassiodorus, Beda, Philo, Anselmus, Richardus, Honorius et alii per tunicam accipiunt occupationes temporales, quibus se ut vestibus necessario implicant : qui curam suscipiunt proximorum, indeque pedes, id est affectus suos inquinant. Ecclesia ergo, id est, Prælati Ecclesiæ sub tempora Constantini paci, otio, orationi, vitæ quietæ, ac quasi contemplativæ indulgentes, ideoque refugientes laborem prædicandi, confutandi Arianos cæterosque hæreticos et infideles, ac convertendi pravos Christianos, ad quem ex officio à Christo evocabantur, prætexebant suæ ignaviæ et torporibus hanc excusationem, quod cum essent Deo dicati, nollent rebus temporalibus se occupare, quibus occupatum necesse est defectus et sordes peccatorum contrahere, juxta illud S. Leonis : *Necesse est de terreno pulvere etiam religiosa corda sordescere.* Audi Honorium : *Hæc non dicit inobediendo, sed secularem curam refugiendo; qui enim in secularibus præficitur, in spiritualibus dejicitur; quia sicut corpus tunica induitur, sic mens secularium cura implicatur, quam exutam nolunt spiritales reinduere, sed in spiritalibus soli Deo vacare. Vocati vero à Deo suam voluntatem postponunt, et onus regiminis causa proximorum inviti subeunt; unde gementes dicunt : Lavi pedes meos*, etc. Pedes deinde hosce mysticos explicat, subdens : *Pedes animæ sunt affectiones, quibus ad varia desideria transfertur, sicut corpus pedibus graditur, quæ sunt concupiscentia, timor, gaudium, dolor : concupiscit enim terrena, timet ne cupita minime adipiscatur, gaudet de adeptis, dolet de amissis; hos pedes lavit, dum terrenas concupiscentias lacrymis pœnitentiæ abluit; hos iterum inquinare timet, quia qui in secularium regimine positus est, vix aut nullatenus sordes peccatorum devitare valet.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Multi vitæ quietæ et contemplativæ nimis deditі, licet gratia prædicationis dotati, à Christo per Superiores ad lucrandas Deo animas evocati laborem detrectant, ne à sua dulci quiete avellantur, ac ne in turba hominum in peccandi pericula incidant : qui enim peccatores lucrari satagit, iis quoad licet se accommodet oportet, uti Christus cum peccatoribus et publicanis manducabat, ac Paulus *omnibus omnia factus est, ut omnes lucrifaceret*, 1. Corinth. 9; facile aliquis venialium peccatorum pulvisculus talium adhærescit pedibus, et ut ait sanctus Hieronymus, epist. ad Damasum de prima visione Isaiæ : *Proclive est terram calcanti terræ quippiam agglutinari; si feliciter prædicatio succedit, periculum est vanæ gloriæ; si reprehendimur, turbatio; si laudamur, inflatio est metuenda.*

Verum hi errant : tum quia hi pulvisculi leves sunt et facillime absterguntur, imo obruuntur tot actibus et laboribus charitatis, quos in salutem aliorum continuo exantlant : tum quia labor, ex obedientia susceptus, vehit secum gratiam et custodiam Dei, ut sordes pedibus non allinat, sed pedes potius mundos reddat et speciosos, uti patet in Apostolis, quos Deus in gratia assidue confirmabat, juxta illud Pauli ex Isaia : *Quàm speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona!* Rom. 10. 15. Sic hodie in Societate nostra experimur miram Dei opem in castitate et puritate sociorum, in tot occasionibus, quibus necesse est cum peccatoribus, Indis, feminis, principibus, etc. agere tuenda et conservanda, præsertim, cum ipsi remedia, quæ religio eis suggerit, non negligunt, qualia sunt quotidiana oratio, meditatio, examen, confessio, communio, custodia oculorum et sensuum mortificatio, etc. Hisce enim pedes affectuum suorum assidue lavant nitidosque conservant.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Rupertus B. Virginem contemplationi addictissimam ita reverenter, sed ardenter Christo ad curam viduarum invitanti respondentem inducit : *Ego dilecto meo pulsanti loquor, eique nota replico, quia singularis ego præ omnibus exui me tunica mea, mente et actu vel habitu reliqui omnia, et ita lavi pedes meos, conscientiam sive intentionem meam emundante Spiritu S. ut jam dicti pulveris nihil omnino residuum sit. Quomodo nunc induar tunica, ut quum mea reliquaerim omnia, curem aliena, pro aliis sollicita, et earum, quæ quotidie veniunt, viduarum, vel quæ venturæ sunt virginum materfamilias effecta? Quomodo inquinabo quos lavi pedes meos, id est, ad aliqua terrena inclinabo oculos, vel cæteros, quos omnes tibi soli, dilecte mi, dedicavi, sensus vel cogitatus meos. Nam etsi custodia tua semper mecum est, vera tamen humilitas semper sollicita est, et mea potissimum anima, quæ amore tuo singulariter plena est, pro pulvere æstimat, pro sordibus reputat quidquid unquam præter te, per aliquam necessitatem dicit, vel cogitat, quamvis licitum sit, quamvis non otiosum, imo et aliquatenus utile videri possit.*

VERS. 4 : DILECTUS MEUS MISIT MANUM SUAM PER FORAMEN, ET VENTER MEUS INTREMUIT AD TACTUM EJUS.

DILECTUS MEUS MISIT MANUM SUAM PER FORAMEN (Arabicus, *de foramine*), ET VENTER MEUS INTREMUIT (Genebrardus legi vult, *infremuit* : hoc enim significat Hebræum המו *hamu*) AD TACTUM EJUS.] Dum sponsa pigritans in lecto tardat surgere et aperire ostium, sponsus ipse ad castigandam ejus moram, manu immissa per

foramen ostium aperit : quare sponsa confusa et perturbata fuit adeo, ut venter ejus contremisceret ad tactum ejus, quo scilicet sponsus tangebat pessulum, et aperiebat ostium. Unde Hebraice est : *Et viscera mea hamu*, id est, *infremuerunt*, resonuerunt, tumultum et strepitum ediderunt *super ipsum*, scilicet sponsum. Septuaginta : *Venter meus turbatus est super ipsum;* Symmach. *Interiora mea turbata sunt;* Syrus : *Viscera mea commota sunt miseratione in eum*, quasi dicat : Ex intimis visceribus miseratus sum sponsum, dum sensi eum cum nocturno frigore et guttis luctantem, ac laborantem, ut aperiret ostium : quare illico è strato surrexi, eique ostium reseravi ; unde Theodoretus vertit : *Venter meus calefactus est*, amore sponsi, æque ac dolore et pudore, quod tardarem ei aperire. Videtur Theodoretus pro המו *hamu* legisse חמו *chammu*.

Per *foramen* R. Abraham accipit rimam ostii, per quam sponsus digitum vel cultrum immiserit, ut pessulum elevaret vel devolveret ad aperiendum ostium. Alii passim proprie accipiunt foramen, puta fenestellam, ut ait Nyssenus, quæ subinde in ostiis sit ad pessulum reducendum, vel seram reserandam. Quare minus vere minusque caste Rupertus, Honorius et alii nonnulli *foramen* ad ventrem sponsæ referunt, cum constet ex Hebræo, Septuaginta et aliis referendum esse ad *ostium*. Accedit quod sponsa erat in lecto; lectus autem non sternitur ad ostium, alioquin aditum ingredientibus occluderet, sed ad parietem ostio obversum.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Christus misit manum per foramen, cùm magnis viris, doctoribus et præsulibus Ecclesiæ sub tempora Constantini monasticen profitentibus, aut Episcopatum refugientibus ex metu et timore peccandi, metum hunc ademit, animosque indidit ad generose capessendum regimen animorum, puta ad resistendum Arianis cæterisque impiis, et prædicandum, pascendumque gregem Domini.

Foramen animæ est intellectus et voluntas; utrique enim Christus latenter et occulte quasi per foramen manum, id est, gratiam et robur indidit ad id perficiendum; intellectui enim ostendit muneris pastoralis præstantiam, meritum, facilitatem ex ope divina, etc. Voluntati amorem et audaciam immisit ad id amandum et suscipiendum. Ita Episcopatus initio exhorruere et refugere Sanctus Athanasius, cui Alexander Episcopus Alexandrinus moriens dixit, et quasi vates prædixit : *Fugis, Athanasi, at non effugies;* manus Dei comprehendet te, facietque Episcopum, imo athletam et adamantem fidei, ac Arianorum flagellum insuperabile, item S. Basilius, S. Gregorius Nazianzenus, S. Chrysostomus, S. Ambrosius, sanctus Augustinus, S. Fulgentius, sanctus Gregorius, aliique plures : sed hi omnes tandem Christo ad regimen animarum vocanti, suumque auxilium promittenti obediverunt, humerosque oneri pastorali subjecerunt, ac generose tot Episcopis Arianis, eorumque asseclis Imperatoribus Constantino, Juliano, Valenti, etc. restiterunt, atque de iis gloriose triumpharunt.

Audi Richard. de sancto Victor. *Dum pia anima trepidat actibus mundi implicari, si suscipiat onus curæ proximorum, et se dedat procurationi salutis eorum ; dilectus, qui ipsam ad manus illud excitarat, consolatur eam, et ampliori gratia visitat cor ejus penetrans. Quam gratiæ visitationem sponsa appellat missionem manus per foramen; quia quasi per rimam Christus infundit gratiam, cum non totam animam perfundit, sed quadam mensura gratiæ visitat, et cum sic in parte visitat non plene illustrat. Manus ergo dilecti, operatio hæc gratiæ et donum potest intelligi. Venter vero ipsa mens, in qua cogitationes excoquuntur, sicut cibi in ventre.*

Similia habet sanctus Anselmus : nam, ut ait Philo Carpathius, Deus ante oculos animæ ponit certitudinem suæ providentiæ et gratiæ, quæ novit bene olentes rosas inter spinas et triticum inter zizania conservare, ne lædantur, utpote quæ nullum unquam in se sperantem deseruit.

Hinc tres Anonymi apud Theodoret. per manum accipiunt Spiritum Sanctum : *Dilectus meus,* inquiunt, *dimisit à Patre, procedentem ab eo Spiritum ipsi consubstantialem, cujus tanquam manu peragit divina gratiarum munera, per mentem meam velut per foramen aliquod, et pariente me initium sapientiæ, timorem dilecti mei, tanquam judicis, gulæ ventrisque corripitur vitium, unde genus omne nascitur intemperantiæ.*

Symbolice, Nyssenus docet foramen per quod Deus suam cognitionem, timorem et amorem nobis instillat, esse creaturas, puta opera à Deo creata, ex quibus ratiocinando cognoscimus Dei creatoris magnitudinem, omnipotentiam, bonitatem, sapientiam : quare venter noster intremit, dum illa admirantes et obstupescentes supplices laudamus, amamus et veneramur eorum opificem. Unde Theodotion vertit : *Et venter meus calefactus est.* Sic et Theodoretus, qui per foramen accipit sensum, verbi gratia, oculum, in quo manus Dei jam dicta operatur. Sic et sanctus Ambrosius, lib. de Isaac et Anima, cap. 6.

Magis proprie Honorius per manum accipit opus obedientiæ Christi. Nam cum vocanti Christo anima tardat aperire, quia proximorum regimen suscipere formidat, sponsus ei opus obedientiæ suæ perfectissimæ ante oculos proponit, ut perterrita faciat pro proximis, quod Deus fecit pro inimicis. Manus sponsi est opus obedientiæ illius, et per manum opus manuum exprimitur. Foramen cubiculi est auris corporis, quod est animæ cubiculum. Manum per foramen mittit, quando per auditum memoriæ ingerit mysterium passionis suæ, quo pacto de gloria cœlestis regni egressus, hujus exsilii labores subivit, et inimicis suis tanto labore et periculo pœnitentiam et regnum cœlorum prædicavit, ut hoc permota exemplo torporem discutiat, et animam pro proximis ponere non extimescat.

Porro Cosmas Damianus per manum accipit schisma ; sic enim Ecclesiam sponsam loquentem inducit : Impudentia otiosæ et lautæ vitæ meæ vehementer offensus sponsus, ingenti facto schismate, ceu perfossa domo, tribus immissis dubiis Pontificibus, tanti schismatis materia, ceu per effossæ domus nostræ foramen immissa

manu, me, cum omnium secura et deliciis soporata cubarem, perterruit : regibus et principibus toto orbe in me unam conspirantibus et conjuratis, ingens metus meum perculit et perterrefecit animum, ut olim exercitus Chaldæorum, gravis illa Dei manus, per effossum murum Hierosolymorum, Sedeciam regem cum tota Synagoga consternavit, 4. Regum cap. 25. Jeremiæ cap. 39. vers. 52. Idem deinde in Commentario fusiore, Ecclesiæ, id est nonnullorum prælatorum et fidelium defectus et vitia, ut ambitionem, avaritiam, cupiditates, schismata, bella intestina et externa fuse deplorat, æque ac facit sanctus Bernardus de Consider. ad Eugenium, Joannes Gerson, Alvarus Pelagius de Planctu Ecclesiæ, et Bellarminus de Gemitu columbæ.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Mittit Christus manum suam per foramen animæ, cum eam occultæ gratiæ inoperatione, sed potenti ad heroica virtutum opera impellit. Unde Cassiod. *Dilectus,* inquit, *manum per foramen mittit et ventrem tangit, cum interna conditor inspiratione cor visitat, et ad profectum virtutum accendit.* Audi quid de se quasi de alio narret hîc Rupertus, dum noctu vigilans hanc Christi manum pectus suum demulcentem, et signo crucis signantem sensibiliter, mira cum animi sui voluptate expertus est : *Dilectus in visu noctis conspicuus, manum suam miro modo pectori ejus quasi per foramen injecit, et cor ejus intrinsecus apprehendit, tenuitque aliquandiu suavissime stringens, et gaudebat ineffabili gaudio cor illud, intra manum illam subsiliens atque tripudians.* Rursum S. Gregorius : *Manum,* ait, *dilectus per foramen ad sponsam mittit, ut surgat, quando per subtilem intellectum quanta sit operationis divinæ virtus, inspirando manifestat ; quod videlicet et inter pericula salvare possit : quod etiam in pace, nisi per eum nemo salvus sit : quod in tumultu certaminis sperantes in se non derelinquat. Ad cujus tactum venter sponsæ intremuit : quia sancta anima, quo amplius divinam potentiam per interiorem visitationem præsentialiter sentit, eo districtius judicat, quidquid in se carnale deprehendit. Quo majori enim charitate in Deum ardet, quem mente concupiscit, eo timidius ei se subjicit, ne sponsus aliquid in eo inveniat, propter quod eam à se dimittere velit.* Magis præcise et proprie Beda hæc applicat ad curam proximorum : *Et venter meus,* inquit, *intremuit ad tactum ejus, quia recordata misericordiæ et operationis Dei conscientia pavescit, juxta illud Propheticum : Consideravi opera tua et expavi, atque ad curandam proximorum salutem, pro qua Deus incarnatus est et mortuus, pro viribus assurgere festinat.* Audi S. Ambr. l. 3. de Virg. post medium : *Bonum est ut ad adventum Domini interiora turbentur ; si ad angeli adventum Maria turbata est, quanto magis ad Christi nos turbamur adventum? Influentibus quippe divinis, corporeus peregrinatur affectus, et usus exterioris hominis exolescit.* Breviter sed acute rem acu tangit Joannes Carmelita : *Dilectus meus manum misit per foramen*, id est, inquit : *Sponsus meus per arcanum hiantis voluntatis foramen ex assensu* (quo gratiæ Dei prævenienti consentit) *factum intulit auxilii sui manum.*

Secundo, Justus Org. *Dilectus,* inquit, *misit manum suam per foramen, quando eum per passionum angustias transire perdocuit. Venter vero ejus conturbatus est ad tactum illius, quando imminente persecutione infirmiores, qui in ipsa erant, contremuerunt acerbitate pœnarum, quæ ipsi illatæ fuerant ex permissu Dilecti. Tactus namque iste advenientis plagæ intelligitur cruciatus secundùm illud libri Job : Tange ossa et carnem ejus, nisi in faciem benedixerit tibi.* Et Lucas Abbas : *Quando,* ait, *anima in quocumque errore posita pulsanti non aperit, Christus per foramen mittit manum suam, castigando per damna rerum, per famem et reliqua flagellorum genera. Mittit per foramen, ut sentiat quidem, sed non dat, ut videat manum, quæ corripit contemptorem. Intumescit enim venter animæ, id est sensus, quando pro peccatis uncis fuerit acerrimis flagellatus.*

Huc facit versio Chaldæi, qui hæc accipit de castigatione impiorum Judæorum : *Quando,* inquit, *manifestum fuit coram Domino, quod populus domus Israel nolebat pœnitentiam agere et converti ad eum, extendit plagam fortitudinis suæ contra tribum Ruben et Gad, et dimidiam tribum Manasse, quæ erat trans Jordanem, et tradidit eos in manus Sennacherib regis Assyriorum, qui transtulit eos in Lachach et Chabor fluvios Gozum, et civitates Medorum, et tulit de manu eorum vitulum conflatilem, quem posuerat Jeroboam impius in Lesem Dan, quæ vocata est Pameias, in diebus Paccæ filii Romeliæ, et quando audivi ego, miserationes meæ revolutæ sunt super eos.*

Anagogice Honorius : *Dilectus manum mittit,* inquit, quando hominem dolore mortis tangit, sed venter ad tactum ejus tremit; quia de minimis peccatis, quæ per fragilitatem carnis commisit, metuit : surgit tamen ut ei aperiat, quia visionem ejus quæ sursum est exoptat : manus myrrham stillant, quia opera pro quibus hîc est mortificata Christo repræsentat, ut pro his æterna præmia recipiat. Hæc Honorius. Sic quoque Philo per manum in foramine intelligit vim divinam, quæ animam Christi et sanctorum in corpus mortuum reduxit et reducet, ut vivum et gloriosum resurgat.

Tropologice Guilielmus : *Venter animæ,* inquit, *memoria est ; in eo quippe recondimus quæ suo tempore per cogitationem quasi munda animalia ruminemus. Ad hunc tactum dilecti memoria nostra obstupescens expavescit : eo quod ad tantam circa nos dignationem divinam, nihil in se condignum recolit.*

Symbolice, Philo Carpathius hæc refert ad S. Thomam Apostolum, qui incredulus mittens manum in latus Christi, credidit eum vere resurrexisse, et sacro horrore et amore perfusus intremuit, imo infremuit dicens : *Dominus meus et Deus meus,* Joan. 20.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Nyssenus docet Verbum Dei omnipotens et immensum quasi in angustum se contraxisse, quando manum suam, id est, vim et operationem suam, imo seipsum misit in foramen, puta in exile corpus humanum suis sensibus et orga-

nis distinctum, dum illud assumpsit in utero B. Virginis, ideoque illud mysterium cum tremore adorare et admirari corda omnium Angelorum et hominum. Manus ergo in foramine est omnipotentia Verbi in humanitate operans mira et miracula. Sic et Cassiodorus : *Dilectus*, inquit, *manum per foramen mittit, cum nos ad memoriam operum suorum revocat, ut cogitemus, quia cum Deus esset, pro nobis homo fieri dignatus est, ut terrena nostra suscipiens, cœlestes nos faceret, et moriendo pro nobis vitam æternam nobis donaret. Quod cum fit, venter intremit, quia cum talia cogitare incipimus, cordis nostri arcana se concutiunt, dum stupere incipimus, quanta dignatione hæc conditor pro nobis agere dignatus est.* Audi Honor. *Dilectus meus Deus, quem elegi præ omnibus, misit manum suam, filium suum in mundum, per foramen, per me (ait Deipara) quæ facta sum ei ad homines venienti foramen humilitate angustum, castitate lucidum, et ideo illi soli pervium; et venter meus intremuit, obstupuit ad tactum, ad ingressum illius.*

VERS. 5 : SURREXI, UT APERIREM DILECTO MEO : MANUS MEÆ STILLAVERUNT MYRRHAM, ET DIGITI MEI PLENI MYRRHA PROBATISSIMA.

VERS. 6 : PESSULUM OSTII MEI APERUI DILECTO MEO; AT ILLE DECLINAVERAT ATQUE TRANSIERAT.

Aquila : *declinavit, præteriit;* Symmach. *renuens præteriit.* Pro *pleni myrrha probatissima*, Hebr. est, *pleni myrra transeunte per manus*, id est myrrha probatissima, quæ ut talis omnium manibus teritur, probatur et celebratur. Massoretæ ita dispungunt, ut τὸ *pessulum* referant ad *myrrham*, non ad *aperui;* sic et Septuag. qui proinde vertunt : *Digiti mei* (stillaverunt) *myrrham plenam* (id est perfectam et copiosam) *super manus pessuli*, q. d. Digiti mei tam copiose stillarunt myrrham, ut et pessulum madefecerint, itaque facile illud moveri et aperiri potuit. Sic et Syrus et Arabicus : *Digiti mei*, inquiunt, *myrrham distillaverunt ad seram.* Addit Arabicus : *Præ manu mea clavis, aperui, sed ille jam abierat.*

Loquitur in similitudinem sponsæ delicatæ, quæ manus habet unguento myrrhæ perunctas adeo copiose, ut de manibus et digitis per guttas defluat, cum ad aperiendum ostium, vel aliud aliquid operandum eas cœperit extendere; sponsæ enim mane, dum surgunt, se comunt et poliunt, ac unguentis perungunt, ut suavem exhalent odorem, præsertim præsente sponso, uti hic præsens aderat. Addunt aliqui sponsam accepisse vas unguenti myrrhini, quod est calidum et desiccans, ut illud super caput sponsi rore et guttis madentis effunderet, illoque ipsum calefaceret et siccaret.

Insuper myrrha sua fragrantia et amaritate cerebrum confortat, ac discutit vapores, qui illud opplent et soporant : quare sponsa illo se perungit ut soporem et desidiam excutiat, ac cita alacrisque surgat ad illico aperiendum sponso ostium, sed ille jam declinaverat. Hi enim inter amantes sunt lusus amoris : *Vis, nolo : Non vis, volo : Quæris me, abeo : Abis, te sequor.*

PRIMUS SENSUS
ADÆQUATUS.
De Christo et Ecclesia.

Ecclesia illico ut sensit manum, id est, gratiam et impulsum Christi excitantis illam efficaciter ad laborem prædicationis et conversionis animarum, pudore suffusa excussit tarditatem, ac cœpit per suos Episcopos et Doctores opponere se Arianis, infideles convertere, fideles in fide et pietate roborare, ut apertis cordibus Christus ad inhabitandos proximos veniens, aditum intrandi inveniret, ait S. Gregorius. Quare tunc manus et digiti ejus stillaverunt myrrham probatissimam : tum quia laborem prædicandi usque ad defatigationem suscepit ; tum quia ab Arianis, infidelibus, et pravis fidelibus graves molestias et persecutiones, ac subinde mortes et martyria perpessa est : tum quia ultro se dedit operibus mortificationis et pœnitentiæ, ad puniendas et abigendas priores otii sui delicias et lautitias, atque ad impetrandam peccatoribus veniam et gratiam Dei : tum denique, quia iisdem prædicavit et instillavit pœnitentiam, clamans cum Christo : *Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum cœlorum*, Matth. 3. et 4. Hinc Septuag. Syrus et Arabicus dicunt sponsam stillasse hanc myrrham usque ad pessulum vel seram ostii : quia nimirum per eam abegit pessulum, id est, torporem et tarditatem, quæ ostium sponso clauserat : pessulum enim notat omne impedimentum, quod anima objicit Christo, ne ad se ingrediatur. Quocirca tres Anonymi apud Theodoretum per pessulum accipiunt motus appetitus concupiscibilis, qui quasi pessulum aditum Deo occludunt ; sanctus Gregorius vero et Beda per pessulum accipiunt voluptates seculi, quæ cor Deo claudunt. Ita Cassiodorus, Beda, Justus, Rupertus, Anselmus, Richardus et alii, qui docent manus Ecclesiæ distillare myrrham, cum illius prædicatores student austeritati et mortificationi (hæc enim efficacius prædicat, quàm lingua docta et eloquens), vel cum morti se exponunt pro Christo : digitis vero stillare myrrham probatissimam, cum per discretionem dijudicat an recta sanctaque intentione id faciant.

Quocirca Ecclesia pessulum Christo aperuit, dum Episcopi et Pastores torporem excusserunt, ac juxta Christi voluntatem strenue laborarunt in conversione hæreticorum, infidelium et pravorum fidelium : *at* Christus *jam declinaverat atque transierat*, quia nimirum invalescente Arianismo, et impietate, ex eo quod Pastores et Episcopi statim totis viribus, ut debebant, illi se non opponerent, ut scintillam hanc suffocarent, Christus ad eorum pœnam permisit, ut Episcopi orthodoxi tardius illi se opponentes, scintillam hanc exstinguere nequiverint, illa in magnum proserpserit incendium, quo totus orbis conflagraverit, in quo restinguendo per plures centenos annos laboravit Ecclesia, nec tamen ita exstinxit, quin adhuc hoc tempore ejus reliquiæ in Transylvania, Polonia, Hollandia supersint. Ita tarditas juste tarditate punitur. Idem contigit sæpius sequentibus seculis, quibus Deus novos fidelium defectus et vitia per novos Pseudoprophetas castigavit, uti anno 600 per Mahometem cujus sectæ scintilla, quia initio non est restincta, sensim per provincias grassata magnam orbis partem incendit, eo quod nulli tunc in Oriente exstiterint eximii in sanctitate et doctrina viri, nulli etiam religiosorum ordinum institutores, qui se illi opponerent, uti solerter observavit Thomas Bosius de Signis Ecclesiæ libro nono, capite 4. Mahometum

post centum annos secuti sunt Iconomachi, quorum furor in Oriente pervagatus est, prælatis et principibus vel dormientibus, vel hæresi faventibus; sed Deus tandem eis opposuit S. Joannicium, S. Platonem, S. Bonifacium. Sub annum 900, invaluit secta Nicolaitarum, ac inundavit ubique gula et luxuria, utpote hominibus ultro eam promoventibus, sed Deus tandem eis opposuit S. Romualdum et Camaldulenses, viros vitæ sanctæ et austeræ, et Bernonem Burgundum Comitem, fundatorem Cluniacensium, ac S. Brunonem, qui Carthusiam instituit anno Domini 1084, ac S. Bernardum, qui Cistercciensium fuit auctor sub annum Domini 1100. Rursum sub annum Domini 1200, exorta Waldensium hæresi, ac mundo in omnia scelera prolapso, Deus tandem excitavit S. Dominicum et S. Franciscum, qui per religiosos suorum ordinum vitia castigarent, pristinamque fidem et virtutem restituerent. Post ducentos annos ex inferis in orbem eruperunt Hussitæ, contra quos Deus immisit sanctum Bernardinum Senensem et S. Vincentium Fererium. Denique superiori seculo è Tartaro ebulliit Lutherus, Calvinus, Memno, qui omnia veterum hæresum monstra renovarunt, quibus Deus opposuit S. Ignatium cum Societate Jesu, aliosque viros doctrina et religione præstantes. Vide Thomam Bosium de Signis Ecclesiæ libro 9, capite 4. et sequent. ubi ostendit per religiosos ubivis gentium propagatam esse fidem orthodoxam, ac mores fidelium reformatos quovis seculo,

Porro Chaldæus more suo hæc applicat Judæis et Synagogæ, à qua ob tarditatem credendi, Deus se et suam fidem et cultum abstulit; Unde vertit: *Cum prævaluit contra me plaga fortitudinis Domini, obstupui propter opera mea, et sacerdotes obtulerunt oblationes, et adoleverunt incensum aromatum, et non fuit acceptum cum beneplacito, quoniam Dominator seculi clausit portas potentiæ in conspectu meo. Dixit Christus Israel: Volui quærere doctrinam à facie Domini, ipse autem abstulit majestatem suam de medio meî.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Jam dicta de Ecclesia dicito animæ piæ mutato nomine. Anima enim evocata à Christo ad majorem perfectionem et conversionem animarum, dum trepide et tarde obedit, sui torporis tandem pœnitens offert myrrham, id est, mortificationem et pœnitentiam Christo, qua desidiam suam castiget; sed ille pertransit, ac priorem illam heroicam gratiam, quam oblatam illa respuerat, negat, ac minorem dat. Rursum negat illi gaudia et consolationes spirituales ac fructum animarum, quem collegisset, si illico Christo vocanti paruisset. Insuper tarda et difficilia dat ei auxilia, idque facit justis de causis, uti recte notat Titelmannus. Primum quidem ad puniendam præteritam nostram tarditatem et inobedientiam, per quam diu illum pulsantem neglexirnus, et foris stare permisimus, quem debuissemus merito ad primum ictum ambabus manibus intromittere, et obviis ulnis excipere. Non enim potest melius ista sponsæ tarditas puniri, quàm ut vicissim sponsus eam cogat præstolari, ut sicut volente introire sponso, non statim ipsa consensit neque occurrit, sic vicissim sponsa volente conjungi sponso; ipsumque ad se introducere, sponsus non statim obtemperet ejus in hoc desiderio. Et quomodo illa inutiles protraxit moras, et injustas prætexuit occasiones, ne sponsum statim reciperet: sic justis rationibus iste non statim se ostendat quæsitus, differatque sponsæ illius desideria, ad amplexus dilecti ardenter suspirantis: ita ut cogatur jam quærere cum dolore et labore eum qui se prius ante januam ultro videbatur offerre. Secundo id facit, ne Christi sponsi præsentia et gratia animæ vilescat, sed ab ea magni fiat, utpote quam videt se cum tanta difficultate recuperasse: quare eam recuperatam studiose et caute conservet, ne deperditam frustra requirat.

Manus ergo et digiti ejus, id est, omnes operationes ejus distillent myrrham, id est, carnis mortificationem et pœnitentiam, quæ unica est via ad recuperandam Dei gratiam, præsertim heroicam. Det se ergo talis anima jejuniis, vigiliis, gemitibus, disciplinis, ciliciis, eleemosynis, etc. ut sponsum revocet.

Porro myrrha debet esse *probatissima*, ut scilicet pro solius Dei honore, pro acediæ et vitiorum exstirpatione, pro fervoris et virtutum augmento, pro animarum conversione, non propter aliquod temporale lucrum vel commodum ultro assumatur; sic per eam sponsum rursus in cordis sui, æque ac proximorum hospitium reducet. Unde Nyssenus: Surrexit, ait, anima pia ad studium mortificationis, ut per illud ostium aperiret Deo. Sic Cassiodorus, Beda, Anselmus, Rupertus, Justus, Richardus et S. Gregorius, quem audi: *Sed digiti myrrha probatissima pleni esse perhibentur, quia in omni quod agitur semper necesse est ut mortificatio carnalitatis teneatur. Quæ tunc probatissima esse jure dicitur, quando in omni suggestione, quæ ab hoste ingeritur sine cessatione voluptas carnalis caveatur, ne suscipiatur; quod quando fit omni duritia mentis dissolvitur, et ut sponsus intret ad cor aditus præparatur.* Abit ergo sponsus ab anima sancta per negationem majoris gratiæ, gaudiorum et consolationum spiritualium; idem tamen animæ præsens est per justitiam et auxilia gratiæ ordinaria: sic sæpe Christus animabus piis sua gratia est præsens, suavitate vero et consolatione est absens.

Vide quàm caro constitit sponsæ hæc cunctatio. Unde Theod. *Quantum pariat, inquit, detrimenti pigritia, et quantum laboris afferat ignavia, hinc perdiscamus: dum enim excusat se sponsa, nec statim sponso januam vult aperire; cogitur paulo post non solum ad januam usque progredi, sed civitatem percurrere, et plateas circumire, atque in custodes incidere, à quibus vulnera etiam accepit, et vix sponsum invenit exoptatum. Quod si statim vocanti paruisset, hæc omnia incommoda evitasset.* Hinc Angeli pinguntur cum alis et nudis pedibus, ut eorum in obediendo Deo celeritas significetur. Audi S. Dionys. cœlest. hierarch. c. 15: *Pennatos sanctorum spirituum pedes Theologia effingit; quippe alis signatur celeritas alta conscendens.* Et statim: *Alarum,* inquit, *levitas id in sanctis Angelis indicat, quod terreni corporis sarcina libri toti absque ulla admixtione vel pondere ad celsa ferantur. Quod autem nudi et discalceati describuntur, hoc significat quod liberi, et absoluti, et expediti, atque exterioris omnis dejectionis labe sint puri, et ad divinæ simplicitatis similitudinem pro viribus ten-*

dant. Hæc est pœna, quam tepido et tardo angelo, id est, Episcopo Laodicensi comminatur Christus Apoc. 3 : *Quia*, inquit, *tepidus es, et nec frigidus, nec calidus, incipiam te evomere ex ore meo.* Quod enim illic est, Episcopum illum instar aquæ tepidæ nauseam excitantis evomere, hoc ipsum est hoc loco cunctantem sponsam præterire, quæ dum nectit moras et tempus trahit, sponso suo stomachum movet. Id vero tum demum illa agnoscit, cum sponso aperuerit, quod antea dum in deliciis ageret et divitiis abuteretur, non cognoscebat se, inquam (ut sæpe memorato Episcopo objicitur), tum maxime miseram fuisse, miserabilem et pauperem, cæcam et nudam, cum tibi videbatur dives, locupletata et nullius indigere.

Porro Richard. Victor. per pessulum vel seram accipit parvos et leves defectus : *Sera, inquit, cum parva sit et angusta, latitudinem tamen ostii concludit, ut nisi illa reserata patere non possit. Ita hæc minima, nisi rescindantur, non dignatur dilectus ita venire ad animam, ut perfecte ad eam intret, et perfecta gratia eam repleat: parvæ enim negligentiæ obscurant animam, et impedimentum faciunt amplioris gratiæ.*

Tropologice idem Richardus docet Deum studio sese subducere ab anima sancta, ut majus suî in ea desiderium excitet : *Cum anima*, inquit, *digniorem Dei susceptione exhibuerit, non illi se præbet sicut desiderat, sed ab ea declinat, ut in humilitate eam conservet, et desiderium ejus amplius excitet ac perfectius impleat. Cum enim ex ipsius declinatione humiliata fuerit, et magis fervens, ex hoc et meritum ejus crescit, et plenius eum suscipere digna fit. Tunc autem declinare is dicitur, quando præsentiam suam sentire non dat, cum tamen ei præsens sit.*

S. Gregorius vero et Nyssenus docent Deum à contemplativis se abscondere ; quia quo altius ad Deum contemplando ascendunt, eo altiorem sua contemplatione Deum deprehendunt, ut Deus videatur fugere ab eis, sicut videntur navigantibus fugere montes et sylvæ, cum juxta eas navigant.

Symbolice Philo Carpath. hæc adaptat S. Thomæ Apostolo : *Tunc*, inquit, *manus illius stillaverunt myrrham, etc., cum ad illud Domini præceptum : Mitte manum tuam in latus meum, etc., latus Jesu manibus suis contrectavit, et in clavorum loca digitos immisit. Distillaverunt autem myrrham gentibus, quando et ipsis prædicavit, quod ad aliorum utilitatem dubitando palpavit. Clauserat ante cordis ostium resurgenti Domino fratri suo, aperuit mox, et manus ejus palparunt Christum ipsum, qui dixerat : Dicite fratribus meis, etc.*

TERTIUS SENSUS
PRINCIPALIS.
De Christo et B. Virgine.

Primo, hæc referas ad continuam mortificationem B. Virginis, qua Christo aperuit ostium mentis, ad crescendum quotidie in omni virtute et sanctitate ; secundo, surrexit illa, cum Verbo in ventre concepto abiit in montana, ac sua salutatione sanctificavit Joannem Baptistam et Elisabeth. Audi S. Ambros. lib. de Isaac et Anima, cap. 6: *Postquam in utero concepit anima, et concepit desiderium videndi Deum, surrexit, ut propius eum videret ; surrexit autem per vigorem atque virtutem : præsentia enim Verbi hausit anima virtutem, sicut præsentia Mariæ cum utero gravis esset, erudiit Joannem in utero constitutum, ut exsultaret, præsentiam Domini recognoscens.*

Tertio, hæc referas ad studium et zelum quem ipsa habuit, ut per Apostolos aliosque converteret Judæos et omnes gentes. Unde Rupertus : *Pessulum aperui*, id est, inquit, rupi silentium, aperui os meum, ut erudirem alios : additque primo, manus stillare myrrham mortificationis ; secundo, digitos plenos esse myrrha probatissima probationis et discretionis ; tertio, pessulum, id est, os aperiri ad prædicandum ; hic enim congruus est ordo, ut prædicatio sit efficax multosque convertat.

Quarto, τὸ *at ille declinaverat*, referas ad amissionem filii Jesu duodennis, quando tarde, scilicet vespere eum requirens mater non invenit, ac triduo eum magno labore et dolore quærens, tandem reperit in templo inter Doctores. Rursum anagogice referas cum Philone Carpathio et Ruperto ad ascensionem Christi abeuntis in cœlum.

Quinto, B. Virgo myrrham stillavit, cum vidit Christum in cruce patientem, eique intimo dolore et amore compassa est. Mater enim passa est in filio. Unde Concil. Hispalense 2. cap. 13. hæc concomitanter et quasi correlative attribuit Christo, cum constet proprie et præcise ea dici de B. Virgine : *Salomon*, inquit, *in Canticis Canticorum, passionem carnis Christi prædicans, ait : Manus meæ distillaverunt myrrham, et digiti mei guttam ; ubi specialiter ostenditur in manibus ac digitis solam carnem Christi in stipite infixam, sicut in Psalmo* 118 : *Confige clavis timoris tui carnes meas.*

Sexto, B. Virgo stillavit myrrham, cum corpus Christi sui mortuum myrrha per Nicodemum perunxit ad sepulturam. Unde S. Ambr. lib. 3. de Virgin. *Quam*, inquit, *myrrham distillant manus, nisi illam quam obtulit justus Nicodemus magister in Israel, qui meruit lavacri prius audire mysterium, qui attulit mixturam myrrhæ et aloes, quasi libras centum, et misit in corpus Jesu ? perfectum utique odorem attulit. Hunc odorem fragrat anima, quæ Christo aperire incipit, ut accipiat primum odorem dominicæ sepulturæ et credat, quia caro ejus non vidit corruptionem.*

Denique S. Ambros. in Psalm. 118. serm. 12. nove τὸ *declinaverat* accipit pro *penetraverat in intima mentis.* Sic enim inquit : *Potest quidem et sic accipi : Frater meus transivit ; sicut legimus quod penetravit dilectæ intima medullarum : et quemadmodum ad Mariam dictum est : Et tuam ipsius animam pertransibit gladius, ut revelentur multorum cordium cogitationes.*

Porro Honorius ostium et pessulum sic B. Virgini attribuit : *Sacra virgo*, inquit, *ostium fuit, per quod Christus in mundum introivit ; pessulum autem erat moles peccatorum hominum, quod ideo ab ea apertum dicit, quod à Spiritu Sancto præservata, non sicut cæteri in peccato creditur concepta, insuper et sancte vivendo peccata declinavit ; sicque dilecto ingressus patuit, quia per ipsam ipsa misericordia in Ecclesiam venit. Quotidie etiam pessulum peccatorum removet, et per eam ingressus gratiæ Christi ad nos venit.* Hæc Honorius in Sigillo.

ANIMA MEA LIQUEFACTA EST, UT DILECTUS MEUS LOCUTUS EST : QUÆSIVI, ET NON INVENI ILLUM ; VOCAVI, ET NON RESPONDIT MIHI. VERS. 6.

VOCAVI, ET NON RESPONDIT (Arabicus, *non obedivit*) MIHI. Hebr. *Anima mea egressa est in sermone ejus.* Sic et Arabicus. Est metalepsis. Sicut enim cera igne liquefacta à seipsa quasi exit, id est effluit et diffluit : sic et anima calore Verbi Dei succensa amore quasi liquescit, solvitur et diffluit, ut à se exire, et in sponsum quem diligit transire et effluere videatur. Sunt verba sponsæ pœnitentis dolentisque de suo sopore et tarditate, quod illico sponso pulsanti ostium non aperuerit, q. d. O me miseram, quod sponso illico non aperui, sponso, inquam, qui ex meî amore frigori et rori nocturno se exponens, tam comiter et blande me, ut aperirem, compellabat dicens et obsecrans : *Aperi mihi, soror mea, amica mea, columba mea, immaculata mea, quia caput meum plenum est rore ;* quare ita ejus dulci, amoroso et ignito eloquio delectabat, ut mens mea ex se exire, liquescere, viribus destitui et animo linqui videretur. Quamobrem tarditatis meæ sero pœnitens illum quæsivi, sed non inveni ; vocavi, et non respondit mihi. Hoc ipsum sapientia comminata est, Proverb. 1. 24. dicens : *Quia vocavi et renuistis, extendi manum meam, et non fuit qui aspiceret : Ego quoque in interitu vestro ridebo, etc. Tunc invocabunt me, et non exaudiam ; mane consurgent, et non invenient me.* Chald. vertit : *Et anima mea desideravit vocem verborum ejus, quæsivi majestatem gloriæ ejus, et non inveni ; oravi coram eo, et ipse obumbravit cœlos nubibus, et non suscepit orationem meam.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Anima prælatorum Ecclesiæ amore et dolore liquefacta est, cum audierunt vocem Christi conquerentis de tot tantisque Arianorum, Mahometanorum, Lutheranorum, Calvinistarum, etc., impiorumque Christianorum blasphemiis et injuriis sibi Deoque irrogatis. Quare illis strenue se opponere cœperunt ; sed quia initio id facere tardarunt, ac eorum tarditate hæreses et vitia magis propagata et radicata fuere, hinc illa statim eradicare nequivere. Quare Christum multis in locis et personis tum quæsierunt et non invenerunt, uti paulo ante dixi. Hìc verum est istud : *Noluisti, cum potuisti; non poteris ergo, cum voles.* Hoc enim est justum Dei judicium, justaque tarditatis vindicta. Accedit quod multi Catholici, etiam principes et prælati Arianos aliosque Hæreticos foverint et defenderint, eisque Ecclesias et ditiones suas prodiderint, adeoque ipsi facti sunt Ariani et Hæretici, imo Hæreticorum antesignani ; quare perfidia est et scelus immane, et pene inexpiabile, ob quod Deus in eorum ditionibus hæreses dominari permisit, et etiamnum permittit, quia scilicet pastores ovium facti sunt earum lupi et proditores, easque diabolo devoverunt et tradiderunt ; pastores enim suos ultro secutæ sunt oves, ob vitæ carnisque licentiam, quam eas verbo et exemplo docebant.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima pia, sentiens internam igneamque Christi in mente loquentis vocem, quasi amore et desiderio ipsius liquescit, quia amor est quasi calor, qui resolvit et liquat cor. Sicut ergo ignis calore liquat ceram, sic Christus amore liquat mentem, omnesque ejus vires et potentias. Ita Cassiodor. Beda et S. Gregorius quem audi : *Audi verbum sponsi : Liquefactam se dicit, quia dum Christus se per spiritum suum animæ desideranti infundit, omnem duritiam cordis mox dissolvit, et aliquando mentem in tantas lacrymas liquefacit, ut vix capere possit hoc, quod se capere intra se exsultat, et intus miretur quid fuerit, et quid factam subito seipsam videat. Quem liquorem dum sentit, perfectius apprehendere concupiscit ; et aliquando dum hoc ipsum cogitat, hoc quod modo sentiebat jam non sentit ; unde sollicitatur ad quærendum, ut hoc idem inveniat ; sed aliquando cum etiam diu fatigetur non invenit, quod modo tam præsens tenebat.* Idem, lib. 4. Moral. cap. 30 : *An non*, ait, *robore suo fessam se invenerat quæ dicebat : Anima mea liquefacta est, etc., quia nimirum mens dum occultæ locutionis aspiratione tangitur in statu suæ fortitudinis, ipso quo absorbetur desiderio liquatur ; inde se apud semetipsum fessam invenit, unde ultra se esse conspicit fortitudinem quam conscendit. Hinc Propheta cum visionem Dei se vidisse diceret, adjungit : Elangui et ægrotavi per dies plurimos. Liquefactio*, ait D. Thom. 1. 2. q. 28. art. 5, *importat quamdam mollificationem, qua exhibet se cor habile, ut amatum in ipsum subintret.* Nam ut ait S. August. tr. 2. in Epist. 5. S. Joan. *Amor quem afficit in illud mutat, in quod amando fertur. Talis*, inquit, *est quisque qualis ejus dilectio est ; terram diligis, terra eris ; Deum diligis, quid dicam ? Deus eris ? Non audeo dicere ex me : Scripturam audiamus. Ego dixi : Dii estis, et filii Altissimi omnes.* Hinc sciat se illudi à dæmone, qui interius vel exterius afficitur verbo Dei, si cordis ejus durities non liquescat, ut mores in melius mutet. Unde Joannes Carmelita sic explicat, q. d. Quando sponsus pulsans me allocutus est, ipsius igne concepto liquata sum. Anima quippe velut spiritualibus poris solutis, illi tota paruit. Nam frigore corpus constringitur et constipatur ; calore resolvitur, porique patefiunt. Sic anima hyemali culpæ rigore premitur ac contrahitur ; divino vero charitatis calore rarescit, totoque velut poris apertis illa dehiscit, ut sponsum tanquam quædam spongia concipiat.

Rursum Philo Carpath. Cassiodor. Justus, Richardus et alii ex hoc loco docent animam piam desiderare quiete soli Deo vivere, ejusque consolationibus frui ; at Deum subinde eam non exaudire, illasque ei denegare : *Pacem*, inquit Philo, *quærit sponsa in molestiis, quibus in hac lacrymarum valle afflictatur, nec invenit in corpore, aut rerum caducarum usu. Vocat, nec exauditur, cum orando, meditando dulcedine illius divinæ præsentiæ satiari appetit, nec illi datur quod exoptat. Vellet enim interna illa suavitate assidue frui, sed corruptibili mole corporis impedita sæpe conata decidit.*

Mystici, sive contemplativi, hanc liquefactio-

nem in anima fieri censent, per vehementiam contemplationis et amoris divini, quam ita explicat Rich. de S. Victor. tr. de Gradibus charitatis violentæ : *Tertius amoris gradus est, quando mens hominis in illam rapitur divini luminis abyssum ; ita ut humanus animus in hoc statu exteriorum omnium oblitus, penitus nesciat seipsum, totusque transeat in Deum suum, et faciat quod scriptum est : Etenim non credentes inhabitare Dominum Deum. In hoc itaque statu plene compescitur, profundeque sopitur carnalium desideriorum turba, et fit in cœlo silentium quasi hora dimidia : Et quidquid molestia inest absorbetur à gloria. In hoc statu, dum mens à seipsa alienatur, dum in illud divini arcani secretarium rapitur, dum ab illo divini amoris incendio undique circumdatur, intime penetratur, usquequaque inflammatur, seipsam penitus exuit, divinum quemdam affectum induit, et inspectæ pulchritudini configurata, tota in aliam gloriam, transit.*

Exemplum affert ferri, quod ex se frigidum et nigrum, vi ignis sensim incalescit, candescit, ac tandem plane ignescit, *ita ut totum liquefiat et à seipso plene deficiat, et in aliam penitus qualitatem transeat. Sic itaque, sic anima divini ardoris rogo, intimique amoris incendio absorpta, æternorum desideriorum globis. undique circumsepta primo incalescit, postea incandescit, tandem autem tota liquescit, et à priore statu penitus deficit.*

Addit Dionysius Carthus. tract. de Fonte lucis cap. 18 : *Dum mens contemplationi mysticæ est intenta, inflammato et velut commoto ac irritato amore, incipit amor ipse quodam modo ebullire, ac superfervere, suaque sacra violentia totum corpus concutere. Quod autem fervet, quadam caloris ac desiderii sui violentia extra seipsum projicitur, et supra se tollitur, quasi ibi esse dedignetur; unde tam vehementer se jaciat, sic et mens transfixa amoris fervore, quasi extra corpus jactare se nititur, et usque ad summum volare molitur.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Rupertus docet B. Virginis animam, post Christi ascensum in cœlum, ejus recordatione et desiderio liquefactam : *Licet*, inquit, *Christus abiisset in cœlum, tamen ut ego aperui os meum, et locuta sum de eo, tunc et dilectus meus locutus est eo sensu, quo Paulus ait : An experimentum quæritis ejus, qui in me loquitur Christus? et liquefacta est anima mea. Flebam, et præ fletibus erumpentibus non poteram verba contexere; verum fletus delectatio erat mihi. Quoties enim aliquid disserebam, quod à sponso factum esset in terris, toties anima mea liquefiebat; et erat simul ignis amoris et gladius doloris; et sicut gladius fluere facit de corpore sanguinem, et ignis adipem liquefacit; sic verba illa animam meam. Atque etiam quoties aperiebam mentem ad considerandum, quod dilectus meus discesserat, anima illico liquefacta erat.*

VERS. 7 : INVENERUNT ME CUSTODES, QUI CIRCUMEUNT CIVITATEM : PERCUSSERUNT ME, ET VULNERAVERUNT ME ; TULERUNT PALLIUM MEUM MIHI CUSTODES MURORUM.

Pro *pallium* Hebr. est רדיד *reddid*, id est, *theristrum*, ut vertunt Septuag. hoc est peplum seu velum, quo sponsæ nobiles caput et humeros obvelant in signum pudoris et pudicitiæ. Hi custodes diversi sunt ab illis cap. 3. v. 3, ait Theodoretus ; hi enim vulneraverunt sponsam, eique pallium ademerunt : illi vero eam juverunt et faverunt ; quare hi custodes erant terrenæ civitatis, illi vero supernæ et cœlestis, puta Ecclesiæ.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Sanctus Gregorius hæc in bonam partem interpretatur ; unde per custodes accipit doctores et prædicatores, qui fideles in Ecclesia gladio verbi divini ad compunctionem vulnerant, et pallio, sive velo ignorantiæ et secularium desideriorum spoliant ; sic et Philo, Cassiodorus, Beda, Haymo, Anselmus, Rupertus et Gilbertus homil. 45.

Huc accedit Nyssenus et Psellus, qui per custodes accipiunt Angelos, qui Ecclesiam et animam piam, sed tepidam, per tribulationes castigant et stimulant ad fervorem. Sic et S. Ambrosius, lib. 3. de Virgin. qui et addit hos pallium ei abstulisse : *Quia*, inquit, *actuum corporalium involucrum sustulerunt ab ea, ut nuda mentis simplicitate quæreret Christum, quia nemo potest amictu vestitus philosophiæ secularis videre Christum ; quæ enim Deum visura est, mundo corde incedere debet.* Vide eumdem, lib. de Isaac et Anima, cap. 6.

Melius et germanius Theodor. Justus, Angelom. Titelmannus et Luysius hæc in malam partem accipiunt ; unde per custodes intelligunt reges et tyrannos hæreticos, vel perversos, ac pravos Ecclesiæ prælatos. Hi enim Ecclesiæ et reipubl. ex officio sunt custodes, sed sua nequitia ejusdem sunt proditores. Tales fuere reges Ariani, ut Valens, Theodoricus, Gensericus, Hunericus, cæterique qui in persecutione Gothica et Wandalica, Ecclesia orthodoxos doctores et Episcopos bonis, libertate et vita spoliarunt, ac martyres effecerunt. Tales quoque fuere impii Episcopi et prælati, qui in hæresim declinarunt, ut Dioscorus, Nestorius, Eutyches, Pelagius, Priscillianus, etc., qui pallium Ecclesiæ per schisma et hæresim disciderunt, eique suam pudicitiæ et integritatis gloriam (quam pallium denotat) abstulerunt. Addit Theodoretus tyrannos ademisse martyribus pallium, id est corpus, cum eos occidendo corpore spoliarent. Justus vero per pallium accipit templa quæ demoliti sunt, et S. Scripturam quam combusserunt. Denique per pallium accipi possunt insignes doctores, Episcopi, martyres, quos Hunericus et similes vel occiderunt, vel in exilium egerunt. Hi enim Ecclesiam ornabant et defendebant ut pallium. Vide Victor. de Persecut. Wandalica. Evasit tamen Ecclesia sospes manus istorum sponsorum Penelopes, ac per sinceros Episcopos et animosos doctores fidei ac morum integritatem docere et propagare non destitit. Hac de causa Christus, discissa tunica, apparuit S. Petro Episcopo Alexandrino et martyri, dicens : *Arius tunicam meam discidit*, ut habet ejus Vita.

Huc accedit Chaldæus, qui Judaice hæc accipit de Chaldæis vastantibus Jerusalem. Hi enim

typus fuere tyrannorum vastantium Ecclesiam: *Comprehenderunt*, inquit, *me Chaldæi, qui custodiebant vias, et obsidebant in circuitu contra civitatem Jerusalem; quosdam meorum occiderunt gladio, et quosdam meorum duxerunt in captivitatem. Tulerunt torquem regium Sedeciæ regis Juda de collo ejus, et duxerunt eum in Ribla, et excæcaverunt oculos ejus populi Babylonis, qui obsidebant civitatem, et custodiebant muros.*

Symbolice, Lucas Abbas per custodes accipit dæmones, qui animas suis tentationibus vulnerant, easque pallio puritatis baptismalis spoliant.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Animæ virtutis et perfectionis avidæ incidunt subinde in fictos pravosque doctores, consultores, confessarios, socios, etc., qui eas perniciosis dogmatibus, consiliis, suggestionibus vulnerant, ut puritatis et innocentiæ suæ damnum vix pallio, instar Joseph, relicto effugiant, quare piæ animæ tales hypocritas solerter discernere studeant, ac cognitos ut pestes fugiant. Ili enim sunt, non pastores fidi, sed leones perfidi, qui animas innocentes et puras Deo devotas, Veneri et dæmoni stuprandas per summum scelus offerunt, imo sacrificant et immolant, idque per blanda verborum et scriptorum lenocinia, quæ sub fucato melle amarissimum fel, et exitiale virus contegunt.

Tropologice S. Hieron. Epist. 22. ad Eustoch. ex hoc loco evincit virginem debere domi se continere, ne, si domo exeat, inpudicitiæ insidiatores incidat, qui ei pudicitiæ pallium adimant.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Guilielmus hæc applicat Scribis et Pharisæis, qui blasphemando et vulnerando Christum, blasphemarunt pariter et vulnerarunt ejus matrem: *Eo ipso*, inquit, *quo famam dilecti mei gladio linguæ suæ tam crudeliter lancinaverunt, maternum in me affectum inflictis dolorum vulneribus consauciarunt. Præterea, quod potuere, expoliaverunt me stola gloriæ meæ, pallio laudis, quo operiebar, cum diceretur: Beatus venter, qui magistrum bonum portavit, et ubera quæ sugere dignatus est: hac gloria me nudantes, quantum potuerunt, induerunt me diploide confusionis, infamando me tanquam matrem pestilentissimi seductoris; sed evasi horum omnium manus, nec filius meus passus est amplius eos in me sævire.*

VERS. 8: ADJURO VOS, FILIÆ JERUSALEM, SI INVENERITIS DILECTUM MEUM, UT NUNTIETIS EI QUIA AMORE LANGUEO.

Hebraice חולה *chola*, id est, *infirma sum*. Septuag. *Adjuravi vos, filiæ Jerusalem, in virtutibus et viribus agri, si inveneritis fraternum* (Complut. *nepotem*, græce ,ἀδελφιδόν, de quo egi superius) *meum, quid annuntiabitis ei? quoniam vulnerata charitatis* (vel *charitate*) *ego sum;* Arabicus efficaciter: *Quia ego sum amor vulneratus.* Quid non agit, quid non patitur amor vulneratus? Similem adjurationem et languorem amoris in sponsa, sed adolescentula audivimus, cap. 2. v. 4 et 5, (vide ibi dicta) hic vero feminæ plenæ statæque ætatis major est languor.

AMORE LANGUEO,] ergo idem est, quod amore deficio et tabesco tum corpore, tum mente ob dilecti absentiam ex nimio ejus desiderio. Languor hic Deo gratissimus est; unde sponsa nil aliud sponso nuntiari jubet, quàm *amore langueo;* in hoc enim omnia ejus vota continentur; quæ ex hoc satis superque intelliget sponsus. Amor ergo est languor, amor spiritus et vires exhaurit, amor infirmos et ægros facit, sed simul in infirmitate ex amore patientes, potentes et validos. Quocirca Hugo de S. Victore in claustro animæ, cap. 12, de Ægrotis fratribus ita loquitur: *Nihil de ordine implere se fatentur, sed nisi fallor implent totum: Infirmitatis claustro coarctantur, disciplinantur anxietatum virgis, et spinis doloram jejunant, vigilant, laborant, quia cibum, somnum, quietem infirmitas negat.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Per filias Jerusalem animas sanctiores accipiunt Theodoretus, Cassiodorus, Beda, Justus, Anselmus; minus sanctas vel novitias Theodor. Honorius et Rupertus, angelos, et homines beatos accipiunt Philo, Psellus, et Lucas Abbas. Plenius cum S. Gregorio, et Haymone hos omnes accipias. Ecclesia enim amore Christi languens et saucia obtestatur omnes sanctos tam angelos, quàm homines, sive vivos, sive vita functos, ut Christo hunc suum languorem annuntient, ut illi medeatur, mittendo scilicet homines Apostolicos qui hæreticos, infideles, malosque Christianos, qui Christo injurii Ecclesiam male mulctarunt, convertant, ut et ipsi Christum ament et colant: quare de eorum injuria et vi sibi, suisque doctoribus, et martyribus illata non queritur, sed eam silentio tegit, optans eis misericordiam et salutem, non suam de eis vindictam, dicens cum Christo in cruce: *Pater dimitte illis; non enim sciunt quid faciunt.* Et cum S. Stephano: *Domine, ne statuas illis hoc peccatum.* Act. 7. Sponsa igitur ad dilectum toto inhians animo, omnem adhibet conatum et suum et externum. Advocat igitur ad sua vota externas etiam preces, quia his adjunctis collectæ vires divinum pectus oppugnant, atque adeo expugnant vehementius. Ita Delrio, Sanchez et alii.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima pia obtestatur omnes sanctos angelos et homines, ut pro se apud Christum sponsum intercedant, eique ardens suum desiderium illum magis amandi, illique magis placendi et serviendi annuntient, ut ipse illud expleat, præsertim in zelo animarum, quo languet, ut plurimos, imo omnes ad Christum convertat. Audi Nyssenum homil. 13: *Quia dilectionem suam nobis probavit præclarus animarum sponsus, qua pro hostibus mori non dedignatus fuit: ideo sponsa vicissim amore erga illum, à quo*

prævenla fuerat, incensa demonstrat his verbis amoris telum imo in pectore latens, nempe divinitatis ipsius communicationem. Nam Deus est dilectio, quæ per fidei vivæ cuspidem in cor penetrat. Nomen autem teli (D. Paulo teste) est fides per dilectionem efficaciter se declarans. Tales dicunt cum S. Paulo: *Æmulor vos Dei æmulatione. Despondi enim vos uni viro Virginem castam exhibere Christo.* 2. Corinth. 11 : *Sic non deficientes languescite : Sic in amore sponsi mecum adolescite ;* ait Guilielm. Languor ergo hic et defectus *non finis amoris, sed incrementum est ;* ait S. Ambros. in psalm. 118. Octon. 11. v. 1 : *Sed quo magis lassatur affectus, eo amplius amor crescit ; et quo diutius abest qui desideratur, eo expectantis desideria majore quadam vi amoris ignescunt. Caro deficit, sed cupiditas alitur et augetur. Hinc ergo colligere possumus quid sit : Defecit in salutare tuum anima mea. Etenim spiritui adhærens anima deficit ab eo quod est anima, et fit unus spiritus ; quoniam qui adhæret Domino, unus spiritus est. Itaque sanctus et timens Deum nescit aliud desiderare, nisi salutare Dei, quod est Christus Jesus. Illum concupiscit, illum desiderat, in illum totis intendit viribus, illum gremio mentis fovet, illi se aperit et effundit, et hoc solum veretur, ne illum possit amittere. Itaque quanto majore desiderio excitata fuerit anima cupiens adhærere salutari suo, tanto magis deficit. Ergo ista defectio imminutionem quidem fragilitatis, sed assumptionem virtutis operatur.*

Languoris hujus vim et indolem egregie depingit Gilbertus hic serm. 46. *Non languet amor*, inquit, *sed languet amans. Ubi viget amor, ibi viget languor, si absit quod amatur. Quid est languor, nisi affectio quædam de absente dilecto amantem conficiens : Amor vehemens patientis, simul afficit et carnem et mentem. Illius extinguit lasciviam, hujus et lætitiam perstringit quodam tristi affectu, et desiderio absentis dilecti languet caro, dum ejus languidior et remissior motus efficitur. Languet animus, dum æstuantis voti nimietate conficitur.* Deinde paucis interjectis causam assignat : *Nimis exæstuans amor patientis animi vires exhaurit. Quæ est enim humanæ mentis fortitudo, ut sustineat, cum eam ille cœlestis amor sponsi impatienter exagitat : liquefactus in hac exercitatione se fugit animus, amoris violentiam ferre non valens : sic enim in consummata materia et jam deficiente, languidiora redduntur ignis incendia. Et Deus noster ignis consumens est.* Denique languoris hujus felicitatem et effectum subjungit : *O potens et præpotens passio charitatis, si non temperatur, non toleratur. Jure potens, quæ animum quem possederit suiipsius efficit impotem. Cum semel fuerit accensa in mente, attingit à fine usque ad finem fortiter, facit ad quod venit, et prosperatur et crescit, nec deficit, donec deficientem reddiderit animam. Sicut enim hîc corporalis languor non est semper æqualis vehementiæ, sed est aliquoties ejus intensior passio ; sic et amoris affectio, etsi jugi desiderio se tendit ad dilectum, aliquando quidem intensioribus votis exæstuat, hora orationis maxime.* Id re ipsa se per visum expertum narrat Rupertus Abbas Tuitiensis lib. 12. in cap. 26. Matth. pag. 192. col. 2. initio : *Venit*, inquit, *desuper quasi similitudo viri proni et æqualiter extensi, solam quam maxime faciem suam occultans ; et in me demissa totam complevit animæ meæ substantiam eo modo mihi impressa, quem verbis exprimere nulla tenus possim, multo citius atque profundius atque cera quamvis mollissima, sigillum fortiter impressum admittere possit. Porro somno, qui vix obrepserat excussus sum, et vigilans sensi dulce pondus ; vigilans delectatus sum ; et quid dicam? Anima mea liquefacta est, anima mea Domino defecit, pene de corpore effusa est.* Inde vere tanto gaudio se perfusum asserit, ut nisi illa sanctæ voluptatis inundatio cito se continuisset, animam velociter de corpore abstraxisset.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Languebat Virgo amore Christi et zelo animarum, atque desiderio fruendi Christo post ejus ascensionem in cœlo. Audi Rupertum : *O filiæ Jerusalem, quæ vere estis filiæ Abraham, semen Juda, filiæ quoque David secundum fidem credendo in eum, qui est Rex supernæ Jerusalem, factusque est filius David secundum carnem, adjuro vos per hanc ipsam fidem qua filiæ Jerusalem factæ estis, si inveneritis ante me, ut sæpe fit, discipulæ ante magistram exeuntes de corpore, intromissæ ad conspectum ejus, ut annuntietis ei, quia amore langueo præ magno faciei ejus videndæ desiderio, vitæ tædium patior, et vix præsentis exilii moras sustineo. Quorsum hîc adjurat? Nonne dilectus cuncta noverat, et in his amorem sponsæ amantis, etc. Quorsum igitur tendit hæc adjuratio? nonne ut percussa percutiat, ut vulnerata vulneret, ut audientes filiæ tantum in matre vitæ futuræ, quæ non videtur desiderium, in mente persentiant et ipsæ talem esse dilectum, ut jure propter ipsum quævis fastidiat hoc præsens seculum, jamque inter moras præsentis vitæ magis ac magis cupiant eum agnoscere saltem per speculum, saltem in ænigmate.*

Audi Sophronium serm. de Assumpt. Deiparæ : *Puto*, inquit, *quod quidquid cordis est, quidquid mentis, quidquid virtutis humanæ, si totum adhibeas, non sufficiat, ut cogitare valeas quanto indesinenter cremabatur ardore pii amoris, quantis movebatur repleta Spiritu Sancto cœlestium secretorum incitamentis, quia etsi diligebat Christum ex toto corde, et ex tota anima, et ex tota virtute, novis tamen quotidie inflammabatur præsentiæ absens desideriorum affectibus : tanto siquidem validius, quanto divinis illustrabatur intus visitationibus, quam totam repleverat Spiritus Sancti gratia ; quam totam incanduerat divinus amor, ita ut in ea nihil esset mundanus quod violaret affectus, sed ardor continuus et ebrietas profusi amoris : nam et Christus ab omnibus est amandus ex toto corde, et ex tota anima, atque ex tota virtute quærendus ; maxime tamen ab ea ardentius, cujus et Dominus erat et filius.*

VOX FILIARUM

JERUSALEM.

VERS. 9 : QUALIS EST DILECTUS TUUS EX DILECTO, Ô PULCHERRIMA MULIERUM ? QUALIS EST DILECTUS TUUS EX DILECTO, QUIA SIC ADJURASTI NOS ?

DILECTUS EX DILECTO.] Hebr. דוד ודוד *dod middod*, quod clare vertas *dilectus præ dilecto*, quodlibet scilicet, puta quem præ dilectis quibuslibet diligis. Unde Syrus et Arabicus ver-

tunt *ex dilectis*. Septuag. ἀδελφιδὸς ἀπὸ ἀδελφιδοῦ, id est, *fraternus à fraterno*, sive *fratruelis à fratruele*, vel *nepos à nepote*. Aut præcise Christus dicitur *dilectus ex dilecto*, quia quà Deus, genitus est à Deo Patre, sibi ut filio, dilectissimo, quà homo vero, prognatus est à Davide, qui fuit unice Deo dilectus : imo vir secundum cor Dei, 1. Reg. 13. 14. Ita Nyssenus, Philo, Anselmus et Gilbertus serm. 47.

Ecclesiam vocat pulcherrimam mulierum, quia pulchrior est ipsa omnibus cœtibus Gentilium, Synagogis Judæorum, Academiis Philosophorum, lustris Atheorum, speluncis hæreticorum : hæ enim meretrices sunt dæmonis, ipsa vero virgo et sponsa Christi : sic B. Virgo est mater matrum et Virgo virginum, ait Guilielmus.

Filiæ Jerusalem] id est, sanctæ Angelorum et hominum animæ rogatæ ab Ecclesia, ut dilectum à se frustra in animalibus impiorum quæsitum reperiant, vicissim rogant, qualis sit ejus dilectus, cujus amore languet, non quod hoc ignorent, sed ut ejus desiderium in ipsa acuant accendantque, utque ipsi ansam præbeant eum effusissime laudandi, ejusque formam, dotes et pulchritudinem à capite ad talos graphice depingendi : atque hoc est languoris ejus remedium. Nam qui amore languentes recreare cupit, nil præstare potest opportunius, quàm cum illis de eo quem amant miscere sermonem. Hinc S. Dominicus amore Dei flagrans et languens, non poterat de alia re, quàm de Deo cogitare et loqui.

Tropologice docemur hìc crebro meditando, orando, legendo ruminare quis, qualis, et quantus sit sponsus animæ nostræ, puta Christus Deus et redemptor noster, ut ex majori bonitatis ejus, magnitudinis, sapientiæ, sanctitatis, etc. cognitione assurgamus ad majorem ejus admirationem, venerationem et amorem. Ita Philo. Hinc filiæ Jerusalem repetunt τὸ *qualis est dilectus tuus ex dilecto*, quia *quo ardentius diligunt*, ait S. Gregorius, *eo dulcius verba de eo repetunt, ut per repetitionem dilectionis maximus amor ostendatur*.

VOX SPONSÆ.

Vers. 10 : Dilectus meus candidus et rubicundus, electus ex millibus.

Septuaginta et Arabicus, *ex myriadibus*. Hebr. מרבבה *merevava*, id est, *præ myrriade*, id est, præ decem millibus.

Sponsa interrogatione vers. 9. icta in laudes sponsi omnes sui amoris sinus, omnes linguæ et vocis sonos expandit. Diligens enim non potest cogitare, loqui, laudare aliud, quàm dilectum.

Pro *candidus* Hebr. est צח *tsach*, id est, candidus, nitidus, limpidus, serenus, purus, instar solis meridiani. Symmach. λαμπρὸς, id est splendens. Nimius enim candor, qualis est nivium; præsertim à radiis solis ictus effulget, et quasi effulgurat.

Pro *rubicundus* Hebr. est, אדום *adom*, id est, rufus, qualis fuit Esau, qui ideo dictus est Edom. Hinc et protoplastus noster dictus est Adam, quia è terra rufa à Deo plasmatus est, Genes. 2. Septuag. πυῤῥὸς, id est fulvus, igneus : sive facie vel oculis igneis, rutilus, rufus.

Pro *electus*, Hebr. est, דגול *dagul*, id est antistans, princeps excellens, et instar vexilli cæteris eminens. Sic *Saul* dicitur *electus et bonus*, id est speciosus : *Et non erat vir de filiis Israel melior*, id est speciosior illo ; *ab humero et sursum eminebat super omnem populum*. 1. Reg. 9. 2. *Dagul* enim dicitur à דגל *deghel*, id est, vexillum, *daghel* ergo ad verbum, idem est ac si dicas *vexillatus*, magnificatus, insignitus. Marin. vertit, *vexillo insignitus myriadis*, sive decem millia. Alius : *Signifer inter decem millia*, qui vexillum decem millibus præfert. Tigurin. *Sub signis habens exercitum decem millium*. R. Salomon : *Multis stipatus exercitibus*. Vatabl. *Vexillatus in decem millibus*, hoc est, inquit, *gerens vexillum* (crucis) *inter omnes Christianos*.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Pulchritudo, ait Plato, in duobus consistit, primo in suavitate coloris, secundo in apta membrorum harmonia. Sponsa ergo pulchritudinis sponsi elogia inchoat à colore faciei, docetque eum esse pulcherrimum, scilicet candidum, rubore mixtum et vermiculatum, hoc est, roseum, qualem Adonidi pulcherrimo dant Poetæ. Unde Statius lib. 1. Achil.

> Niveo natat ignis in ore
> Purpureus,

Et alter,

> Candor erat, qualem præfert Latonia Luna,
> Et color in niveo corpore purpureus.

Sidonius de suo Theod. l. 1. epist. 2. *Lactea cutis, quæ propius inspecta juvenili rubore suffunditur; namque hunc illi crebro colorem non ira, sed verecundia facit*. Plutarch. de Alexandro, *Alexandrum pingens fulmen tenentem, non repræsentavit Appelles colorem ejus, magis fuscum et sordidiorem reddidit : cum fuerit, ut aiunt, candidus; qui color in pectore et facie potissimum purpurascebat;* atque eam candirubri coloris *optimam temperaturam*, Galenus docet; notam vero *bonæ indolis et ingeniosi* Aristoteles : *quam acrem et promptum in disciplinis capessendis*, ait Polemon, *continentem, gravem, modestum, magnanimum effecit Alexandrum*, ait Plutarchus. Hæc Noster Pineda lib. 6. de Rebus Salomonis cap. 40. Talis fuit Christi color, teste Nicephoro lib. 1. cap. ult. Unde Psaltes : *Speciosus forma*, inquit, *præ filiis hominum*. Psal. 44. Rursum Nyssen. hom. 13. Christus, ait, dicitur candidus propter candidissimam carnem, rubicundus propter sanguinem.

Symbolice, Christus est candidus, ob purissimam et splendidissimam deitatem, quam ab æterno habet; rubicundus propter humanitatem cum sanguine rubro, quam ex Adam, qui creatus est ex Adama, id est, ex terra rubra, et ex Davide, qui erat rufus, in tempore assumpsit. Ita Theodoret. Justus, et Gilbertus, qui hìc sermones suos continuans, expositionem S. Bernardi terminat, ac S. Ambrosius lib. 1. de Virginibus et Anastas. Sinaita lib. 4. Hexam. ubi Christum vocat Solem mundi purissimum et fulgidissimum : ipse enim est increatum lumen de lumine, Deus de Deo, ut habet Symbolum Nicænum. Ipse enim est *candor lucis æternæ, et speculum sine macula Dei majestatis, et imago bonitatis illius*. Sapient. 7.

26. Ipse est *splendor gloriæ, et figura substantiæ ejus.* Hebr. 1. 3.

Secundo et magis apposite, Christus candidus et splendidus est ob puritatem innocentiæ, et splendorem sanctitatis, qua ex purissima Virgine natus sanctissimus exstitit : rubicundus propter passionem, qua sanguine suo fuit purpuratus juxta illud : *Quis est iste, qui venit de Edom tinctis vestibus de Bosra? etc. Iste formosus in stola sua, etc. quare ergo rubrum est vestimentum tuum, et vestimenta tua sicut calcantium in torculari?* Isaiæ 63. 1. Ita Cassiodorus, S. Gregor. Philo, Anselmus. Rupertus, S. Hier. in cap. 53. Isaiæ, qui et lib. 1. contra Jovin. addit : Christus, inquit, candidus dicitur in virginitate, rubicundus in passione.

Rubicundus ergo color mistus candido notat Christum passum et cruentatum fuisse candidum, id est, purum, innocentem et impeccabilem, imo ob innocentiam et innocentem veritatem, qua se docebat esse Christum, passum esse mortem et martyrium, qui summus est decor et gloria Christianis imitanda, imo ambienda. Pati enim nocentem dedecus est culpæ, pati vero innocentem decus est sanctimoniæ, sanctæque patientiæ. Tunc enim vere dici potest *electus ex millibus*, qualis fuit Christus, qui quasi dux et signifer patientiæ et martyrii, ejus vexillum omnibus gentibus et seculis prætulit, quod alacres secuti sunt, et in dies sequuntur tot millia martyrum, virginum, confessorum, qui calumnias, probra, flagella, tentationes, et ærumnas quaslibet amore et exemplo Christi forti animo sustinuerunt et superarunt, ac in dies superant; adeo ut Christus vocari possit *signifer patientiæ et patientum.* Hæc est imago Christi, inquit S. Ambros. de obitu Valentiniani Imperatoris : *Valentinianus*, ait, *meus candidus et rubicundus, habens in se imaginem Christi*, in quo scilicet innocentia fuit purpurata et occisa, atque hac ratione Christus, non tantum in se fuit candidus et splendidus, sed et omnes in se credentes suo sanguine purpuravit et candidavit, ac suo Patri reconciliavit, dum eos in Baptismo et Pœnitentia à peccatis omnibus per gratiam suam abluit, purosque et sanctos, imo martyres, et in calumniis adversisque quibuslibet exsultantes et gloriantes efficit, juxta illud Pauli, *Gloriamur in tribulationibus*, Rom. 5. v. 3. Christo ergo competit illud Ecclesiastæ cap. 7, *virum de mille unum reperi*, qui ipse est unicus Dei filius ab ipso electus et dilectus, in quo ipse sibi complacuit. Matth. 5. Quocirca lib. 4. Esdræ cap. 2. v. 43. Ita eum pingit sanctos coronantem : *Et in medio*, inquit, *eorum erat juvenis statura celsus, eminentior omnibus illis, et singulis eorum capitibus imponebat coronas, et magis exaltabatur* : cumque interrogaret, qui visionem videbat, angelum : *Ille juvenis, quis est, qui eis coronas imponit, et palmas in manibus tradit?* responsum accepit ab angelo : *Ipse est Filius Dei, quem in seculo confessi sunt.* Ita Cassiodorus, S. Gregor. Philo, Beda, Anselm. Richard. Rupertus. Sic S. Agnes Præfecti Romani filio se in sponsam ambienti, Christi sponsi sui longe majorem pulchritudinem, dignitatem et præstantiam objecit, aitque : *Discede à me fomes peccati, pabulum mortis : quia jam ab alio amatore præventa sum, qui longe te nobilior, annulo fidei suæ subarravit me : cujus est generositas celsior, possibilitas fortior, aspectus pulchrior, amor suavior, et omni gratia elegantior.* Et paulo post : *Cujus mater virgo est, cujus pater feminam nescit : cui angeli serviunt, cujus pulchritudinem sol et luna mirantur, cujus odore reviviscunt mortui, cujus tactu sanantur infirmi, cujus opes nunquam deficiunt : Ipsi soli servo fidem, ipsi me tota devotione committo : quem cum amavero casta sum, cum tetigero munda sum, cum accepero virgo sum.* Ita S. Ambros. epist. 34. Addit S. Bernardus serm. 28. Christum dici electum ex millibus, quia millia millium dilecto, et decies centena millia circa dilectum, et nemo ad dilectum. Hac de causa Christianos ut Christum imitentur exhortans S. Petrus epist. 1. cap. 4. v. 15 : *Nemo vestrûm*, ait, *patiatur ut homicida, aut fur, etc. Si autem ut Christianus, non erubescat, glorificet autem Deum in isto nomine.* Et v. 14 : *Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis; quoniam quod est honoris, gloriæ et virtutis Dei, et qui est ejus spiritus super vos requiescit.*

Mystice Psellus : Christus, ait, dicitur candidus et rubicundus, quia ex ejus latere in cruce lancea aperto fluxit sanguis et aqua.

Anagogice S. Hieronymus in cap. 63. Isaiæ : Christus, inquit, rubicundus fuit in passione, candidus in resurrectione, ideoque electus ex millibus, quia primogenitus ex mortuis.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima sancta candida est per fidem, rubicunda per charitatem, et, ut Philo ait, per Spiritum Sanctum. Rursum candida per innocentiam, rubicunda per patientiam, ideoque electa ex millibus, vix enim unus è mille hominibus (si omnes qui in mundo sunt computes) ad veram sanctitatem et patientiæ perfectionem assurgit : unde tres Anonymi apud Theodor. Christus, aiunt, est candidus illis, qui ab omni peccatorum sorde sunt mundati : rubicundus vero illis, qui per tentationes, ut igneus auri fulgor, probati fuerint.

Denique quia hîc describitur perfecta, imo senescens ætas Ecclesiæ, quando post Constantinum totus pene orbis sub labaro et vexillo crucis Christi militabat, valde apposite sic exponas : Christus est candidus in virginibus et confessoribus, rubicundus in martyribus, ideoque electus ex millibus, id est, ut Hebr. vertas *signifer, et dux myriadum*, hoc est innumerorum fidelium, qui sunt in toto orbe, sub vexillo crucis Christi militantium, quia ut ait S. Hieronymus in epitaphio Paulæ, tam in pace, quàm in prælio eadem vincentibus præmia tribuit : *Secura*, ait, *esto Eustochium, magna hæreditate ditata es. Pars tua Dominus, et quo magis gaudeas, mater tua longo martyrio coronata est, non solum enim effusio sanguinis in confessione reputatur; sed devotæ quoque mentis servitus immaculata quotidianum martyrium est : illa corona de rosis, ista de liliis : unde et in Cantico Canticorum scribitur : fratruelis meus candidus, et rubicundus, et in pace et in bello eadem præmia vincentibus tribuens.* Et S. Bernard. serm. 28. in Cant. *Christus, ait, dicitur candidus et rubicundus, quem circumdant flores rosarum et lilia convallium, hoc est, martyrum virginumque*

chori, et qui medius residet, non utique dissidet virgo et martyr.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Christus suas dotes et laudes communicat matri suæ. Igitur B. Virgo candida fuit virginitate, rubicunda charitate et martyrio, quod subiit in Christo et cum Christo, quare ipsa fuit electa ex millibus, ut esset Virgo Deipara, Christi mater, virginum vexillifera, martyrum antesignana, confessorum signifera. Audi Nyssenum de Christo: *Inter omnes hominum myriades ex quo illi esse cœperunt, et quousque nascentur, solus hic nova partus specie in hanc lucem prodiit, cui ad nascendum natura non est cooperata, sed serviit: cujus nativitas de duorum conjunctione orta non est, partus minime inquinatus, nisus doloris expers; thalamus, Altissimi potestas, quasi quædam nubes virginitatem ipsam inumbrans; fax nuptialis, Spiritus Sancti splendor; cubile, vitiorum expers, conditio, nuptiæ; puritas incorrupta nec voluptate cœpit existere, nec cum dolore in lucem prodiit. Matrem mortis* (Evam) *decuit propter peccatum in dolore concipere et parere: matrem vitæ* (Mariam) *utrumque dedecebat, quæ gratia plena fuit. Sic Electus vocatur, propter partum omnis doloris expertem. Ille primogenitus omnis creaturæ, ex patre genitus sine dolore. Ille regenerationis primogenitus, per Baptismi aquam renatus sine dolore. Ille primogenitus resurrectionis ex mortuis, natus ex sepulchro sine dolore. Sic in omnibus generationibus suis partus expers doloris. Et sic optime dicitur: Electus ex millibus.*

VERS. 11: CAPUT EJUS AURUM OPTIMUM.

Pro *optimum* Hebraice est פז *paz*, quod per Aphæresim idem est quod *ophaz*, puta aurum allatum ex regione Ophaz (in Septuag. legitur nunc *cephaz*. sed videntur ipsi olim vertisse *ophaz*: sic enim habent Hebr.) vel Ophir, quod erat optimum; alii *aurum paz* vertunt aurum soliditatis: פזז *pazaz* enim est solidare, roborare, aurum autem est solidissimum. Alii cum nostro Pineda *aurum pax* vertunt *aurum ductile*; optimum enim aurum est, quod lentescit et in bracteas subtiles est ductile. Vide dicta Jeremiæ 10. v. 9.

Tripliciter hæc verba exponi queunt: Primo ut caput accipias pro corona capitis, q. d. Coma et cæsaries sponsi, puta Salomonis et Christi, erat aurea vel aureis ramentis inspersa: hoc enim ephebos Salomonis fecisse testatur Josephus lib. 8. Antiq. cap. 7: *Equis*, ait, *optimis Salomonis insidebant equites flos juventutis, procera statura, prolixoque capillitio conspicui; ad hæc ramentis auri capillos quotidie spargebant, ut ad solarium radiorum contactum, fulgur è capitibus eorum reflecteretur.* Idem factitasse Commodum, Lucium Verum, et Gallicium Imperatores docent Lampridius, Spartianus, et Trebellius in eorum vita. Verum de coma sponsi mox hic subdit: *Comæ ejus sicut elatæ*, quare potius ipsi capiti, quàm comæ hoc aurum tribuendum videtur.

Secundo, q. d. Caput sponsi erat aurum non reipsa, sed similitudine, id est, simile auro optimo, puta fulgidum, purum, speciosum instar auri.

Tertio, q. d. Caput sponsi redimitum erat diademate, vel corona ex auro optimo fabrefacta. Hebr. enim כתם *ketem*, non tam aurum, quem aureum monile, puta diadema aut torquem significat. Id ita esse liquet primo ex psalmo 44. 10: *Astitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato*, Hebr. בכתם אפיר *beketem Ophir*, quod S. Hieronymus, æque ac Theodotion, vertit, *in diademate aureo.* Secundo, quia quinta Editio teste Theod. vertit: *Caput ejus insigne auro.* Sic et Theodotion: Aquila vero et Symmach. *Caput ejus lapideum auri.* Syrus: *Caput ejus petra auri*, id est, *massa auri*, vel potius *gemma auri*, q. d. Caput ejus vestitum erat lapidibus pretiosis, sive gemmis aureo diademati intertextis. Vatabl. *Caput ejus redimitum est auro obrizo.* Tertio, quia sponsus hic est rex Salomon, regii autem capitis insigne et decus est aureum diadema: Unde cap. 3. v. 11. dixit: *Videte, filiæ Sion, regem Salomonem in diademate, quo coronavit eum mater sua:* Et Psalm. 20. 4. *Posuisti in capite ejus coronam de lapide pretioso.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Grammatice videtur hìc forma et figura speciosa Salomonis, et ejus antitypi Christi Domini describi: Salomoni enim persimilis fuisse videtur Christus; uterque ergo fuit colore roseo, id est, candido et rubicundo, uterque habuit caput auro redimitum, comam instar palmæ copiosam et nigram instar corvi, oculos columbinos, nitidos et lacteos, genas roseas et odoratas instar areolarum aromatum, labia purpurea sicut lilia; manus et digitos tornatiles, id est, elegantes et delicatos, amictos annulis aureis cum pala hyacinthorum; ventrem fortem et solidum instar eboris et lucentem instar sapphiri; crura robusta velut columnas marmoreas. Ita Pineda lib. 6. de rebus Salomonis, cap. 4.

Parabolice caput Christi hominis est divinitas, juxta illud: *Caput Christi Deus*, 1. Cor. 11. 3. Sensus ergo est, q. d. Humanitas Christi aureo Deitatis, quasi capitis, diademate coronatur. Ita S. Gregorius, Cassiodorus, Theodoretus, Beda, Philo, Anselm, Rupert. Richard. et cæteri passim. Unde Joannes Carmelita sic explicat, q. d. *Divina hypostasis assumptæ à sponso naturæ, ut caput corpori præsidens motumque divinum impertinens, est aurum, quia regiam habet majestatem auro notatam. Est aurum optimum seu obrizum, hoc est, omni mistura carens; licet enim hypostasis Verbi naturæ humanæ intime unita sit, non tamen ullo modo permista.* Prima enim et propria Verbi sponsa, est humanitas ab eo assumpta, cujus nuptias hoc Canticorum Epithalamio decantat Salomon, uti dixi in Proœmio. c. 2.

Porro deitas Christi recte comparatur auro *paz*, id est solido et ductili, ideoque optimo: Primo, quia sicut aurum omnia metalla, sic Deus omnia creata in infinitum transcendit. Quod ergo est aurum in metallis, hoc est Deus in creaturis. Rursum aurum fulgidissimum est; quid splendidius in Deitate? Ita Beda, Philo,

Justus, Cassiodor. et S. Gregor. quem audi: *Sponsi caput aurum dicitur, quia ejus humanitas ex divinitatis suæ claritate nobis principatur.*

Secundo, quia, ut ait Philo lib. *Quis rerum divinarum hæres: inter laudes auri multas duæ referuntur præcipuæ. Una, quòd non sentit rubiginis injuriam; altera, quòd in tenuissimas bracteas sine scissura deducitur. Merito ergo majorem naturam significat, quæ diffusa et protensa usquequaque tota per totum plena est, aptissime contexens cætera.*

Deitas ergo similis est auro, tum quia nullam sentit corruptionis et mutationis rubiginem, sed eadem, semperque impassibilis et immutabilis ab æterno perseverat, tum quia sicut aurum, quò melius est, eo in subtiliores bracteas deducitur, quæ res quaslibet tegunt, ornant, et exhilarant, tumque magis fulget et radiat: sic Deus suas dotes omnibus creaturis communicat, præsertim Angelis et hominibus, maxime dum eos peccato sordidos, gratia sua venustos et fulgidos efficit, perinde ac vile lignum sculptoris arte politum auro vestitur, et longe lateque radiat; qua in re maxime deitatis beneficentia, magnificentia, et gloria resplendet. Proinde hoc aurum nobis omni studio quærendum esse docet Christus Apoc. 3: *Suadeo*, inquit, *tibi emere à me aurum ignitum et probatum, ut locuples fias;* vide ibi dicta. Ita Theodoret. Anselm. Rupertus, Richard. et alii.

Tertio, deitas in Christo humanitati ab eo assumptæ hasce suas dotes communicavit: quocirca ipsa omnes creatas hominum et Angelorum naturas sua dignitate longe superat: ipsa solida est et impeccabilis; ipsa se per gratiam omnibus hominibus communicat, *quia in ipso* (Christo homine, puta in humanitate Christi) *inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.* Coloss. 2. 9. Ita Nyssen.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS,

De Christo et anima sancta.

Sancta anima per gratiam auream Christi deitatem participat. Audi S. Paulin. epist. 4. ad Severum; *De quo* (scilicet Christo) *dicitur: Caput ejus ut aurum paz, id est purum; hoc enim aurum forma sanctorum est, qui in capite corporis ut lumina micant, et sunt aurum ignitum Deo, quia videlicet eos per examina passionum in hujus mundi fornace conflatos invenit, ut scriptum est, dignos se, et in his sacram imaginis suæ percussit monetam, imprimens cordibus et linguis eorum veritatis suæ verbum, eosdemque ipsos statuens nummularios, ut secundùm suam formam probabiles Domino cuderent nummos, et, abolita de nobis figura Cæsaris, vivum Regis æterni numisma signarent, ut spiritu redemptionis inscripti, cervice jam jugo libera et salutis titulo præmunita fronte, caneremus: signatum est super nos lumen vultus tui. Summa igitur ope enitamur ita nos comparare, ut divini capitis, quod nobis per gratiam Dei Christus est, crines et aurum esse mereamur.*

Porro Philo Carpath. caput Ecclesiæ ait esse patriarchas et doctores, qui velut aurum sapientiæ in fornace tribulationis excocti resplenduerunt, ac præsertim S. Petrum, qui post Christum fuit caput Ecclesiæ. Unde ipse dictus est *Cephaz*, id est, petra Ecclesiæ, perinde ac Septuag. hic vertunt, aurum *Cephaz*. Describitur enim hic Christus, ut caput, dux et rector Ecclesiæ propagatæ per totum orbem, quale vice Christi fuit S. Petrus, ejusque successores Romani Pontifices, ac præsertim tempore Constantini S. Sylvester, ejusque posteri.

Symbolice, tres Anonymi Apud Theod. caput Ecclesiæ inquiunt, est fides, quia sicut animalia et serpentes pro capite tuendo omnia membra periculo exponunt, sic fideles pro fidei puritate tuenda omnia sua, quin et vitam exponere debent. Pari, imo potiori jure caput Ecclesiæ est charitas; hæc enim omnium virtutum est princeps et regina; hæc ut aurum optimum radiat et effulgurat: Denique Chaldæus per caput aureum accipit legem Dei: *Lex ejus*, inquit, *desiderabilior est auro obrizo.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS,

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo esto non sit Deus, nec Dea, tamen præ omnibus Angelis et creaturis proxime ad deitatem accessit, quia mater est Dei: nulla enim major est conjunctio, imo consanguinitas, quàm maternitas. Quocirca ipsa sola colitur hyperdulia, quam nonnulli latriam quamdam esse censent, ut cultus B. Virginis proficiscatur ab eodem habitu religionis, à quo oritur Dei et Christi adoratio. Id valde probabile esse censet Franc. Suarez 3. part. q. 37. disput. 22. sect. 3. sub finem, et ex eo Mendoza in viridario lib. 2. Problem. 4. licet contrarium sentiat Gabriel Vasquez lib. 1. de Adorat. disp. 8. cap. 2. Probantque primo, quia licet excellentia matris creata sit, tamen respicit excellentiam increatam, à qua sumit suum valorem. Unde à S. Thoma. 1. part. quæst. 25. art. 6. ad 4. dicitur in suo genere esse infinita. Secundo, quia hæc dignitas pertinet ad ordinem unionis hypostaticæ, ob quam humanitati Christi debetur adoratio latriæ. Ergo ratione ejusdem B. Virgini ut matri Dei eadem adoratio tribuetur, sed inferior: unde Cajet. 2. 2. q. 103. artic. 4. ad 2. docet B. Virginem habere consanguinitatem cum Christo ut Deo, et ideo illi deberi specialem adorationem, quia *propria*, inquit, *operatione attigit fines divinitatis*, id est, quia concepit, peperit ac nutrivit Deum. Et Patres sæpe asserunt *totum honorem matris ad filium referri.* Tertio, quia in humanis idem habitus, qui inclinat ad adorandum regem, inclinat etiam ad honorandam matrem regis ut sic. Verum hæc adoratio non est absoluta, quæ soli Deo debetur, sed diminuta, participata et respectiva, respicit enim dignitatem et divinitatem filii, ob quam mater Dei ut sic honoratur: quare hic honor non sistit in matre, sed per eam tendit in filium, nec tam mater in se, quàm filius in matre adoratur.

COMÆ CAPITIS EJUS SICUT ELATÆ PALMARUM, NIGRÆ QUASI CORVUS. VERS. 11.

PRO SICUT ELATÆ PALMARUM.] Hebr. est תלתלים *taltallim*, id est, tumuli, cumuli, acervi. Sept. vertunt ἐλάται, quod noster Latinus retinuit vertens *elatas*, additque *palmarum*. Complut. ἐλάται vertunt *ductiles* ἀπὸ τοῦ ἐλαύνειν. Syrus vertit: *Crines ejus extensi.* Arabicus hic tacet. Vatabl. *densi;* Clarius, *condensi.* Agathius, *acer-*

vati; Pagnin. *crispi.* Unde quidam vertunt : *Extremitates capillorum ejus elevatæ ut tumulus,* id est, *crispæ.* Tigurina : *Cincinni ejus ut tilia;* Nyssenus, *ut abies;* nam ἐλάται abietem quoque significat. Unde S. Ambros. lib. 2. de Spiritu Sancto legens : *Crines ejus abietes,* bene comparatos abieti ait sanctos è Christo Ecclesiæ capite pullulantes, cum ex abiete sint naves Tharsis, quæ fluctibus supernatant mundi, et tutum remigium salutis exhibent.

Quæres, quænam sunt *elatæ palmarum?* Primo, Rupertus : Palmæ elatæ, inquit, dicuntur rami palmarum erecti et elevati (Hebr. enim תלתלים *taltallim,* derivatur à תלל *talal,* id est, elevare, suspendere) ut distinguantur ab iis, qui depressi sunt et incurvati. Dicuntur ergo *elatæ,* quasi *elevatæ* sursum. Ita Rupert.

Secundo, melius alii censent ἐλάται, esse vocem Græcam, et significare germen palmæ novellæ, quod grati coloris est, et perpetuo virens. Ita Galenus lib. 8. simplic. Hesychius, Genebr. Unde et Plinius lib. 3. cap. 4. novella germina, quæ erecta pullulant à cacumine, comam vocat : *Coma,* inquit, *hujus arboris in cacumine est.* Palma enim à radice usque ad cacumen nullos habet ramos, sed nodoso stipite assurgit et crassescit usque ad summum, ubi ramos suos multos densosque profert, eosque semper virentes et perdurantes illa forma et serie, ut plane comæ speciem referant : adeo ut palma cum suis ramis videatur esse homo sua coma redimitus. Ita per *elatas,* palmæ ramos, qui quasi coma verticem ejus tegunt, et ornant, accipiunt Cassiodor. Philo Carpath. Beda, Rupert. et alii. Adverte Hesychium, Galenum, et priscos Græcos scribere ἐλάται, cum accentu in penultima : hoc enim significat palmas, vel germina palmarum, vel abietes : nam ἐλαταί, cum accentu in ultima proprie significat *ductiles,* sed et rami palmarum sunt ductiles, ideoque ἐλαταί.

Tertio et proprie *elata* est involucrum, sive vaginula fructuum palmæ florentis, ex qua diffissa prodeunt flores numerosi, appensi longis et modice densis villis, qui capillorum et comæ speciem exhibent : flores deinde in fructus, puta in dactylos desinunt. Ita Dioscorid. lib. 1. cap. 126, ubi Matthiolus ideam palmæ elatæ in icone spectandam exhibet. Idem Æthius, Oribasius, et Rembertus Dodonæus de Stirpibus Pemptade 6. lib. 3. cap. 27. Audi Prosperum Alpinum lib. de Plantis Ægypti in palma : *Martio mense involucra suis alis adligata aperiuntur, è quibus globus filorum infinitorum prosilit, floresque his filis vel capillamentis appensi cernuntur, à quibus dactyli parvi virides uvarum racemos imitantes producuntur.*

Hoc loco per *elatas* tam ramos palmæ, quàm involucra villorum, florum, et dactylorum jam dicta accipias. Rami enim speciem comæ exhibent, involucra vero quæ ultra ramos propendent, speciem dant crispationis nodorum, gemmarum, monilium, quæ subinde ab extremitate comæ dependentes, eam exornant : atque hi Hebraice dicuntur *taltallim,* id est, tumuli, quia prolixa coma in sui extremitate, puta circa collum vel humeros, in tumulos et cumulos coacervatur.

Igitur sponsi crines et coma comparantur *elatis,* id est, ramis et fructibus palmarum. Primo, quia earum ad instar longi et prolixi sunt : Secundo, quia à capite in humeros defluunt, ibique copiosi : Tertio, quia in orbem rotundi, itaque pexi et compositi : Quarto, quia quasi in tumulos cumulosque colliguntur : Quinto, quia ibidem crispantur : crispi ergo habent speciem florum palmæ : hi enim similes sunt cincinnis retortulis, itaque sponsi caput primo ornabat coma et cæsaries elegans ; cæsariem vero decorabat corona aurea illi imposita, de qua paulo ante dixi.

Nigræ quasi corvus.] Arabicus : *Cincinni ejus nigri sicut nigredo corvi,* quia in regionibus calidis maxime probatur coma et barba nigra, ait Vatablus, ac præsertim in Syria et Judæa, uti mihi Romæ asseruerunt Maronitæ incolæ montis Libani. Rursum nigredo, æque ac coma et crispatio capillorum indicat bonam valetudinis habitudinem, caloris robur, juventutem, et virilitatem (nigri enim capilli juvenum longe absunt à canis senum) uti docet Galenus et Medici, unde Martial. lib. 5. Elog. 90.

> Mentiris juvenem tinctis, Lentine, capillis :
> Tam subito corvus, qui modo cygnus eras.

Et Horatius lib. 1. Ode 32.

> Et Lycum nigris oculis nigroque
> Crine decorum.

Idem de arte Poetica.

> Spectandus nigri oculis nigroque capillo.

Pro *nigri* Hebr. est שחרות *scechorot,* quod noster Pineda lib. 6. de rebus Salomonis vertit *aurorantes* (שחר *scachar,* enim est *aurora*) id est, instar auroræ fuscæ translucente sole refulgentis. Nam ut ait Poeta :

> Aurea fulgebat roseis aurora capillis.

Sic et corvi nigri mirifice illuminantur sole, et quam radiis percussi accipiunt lucem, multiplicatis reverberatione radiis reddunt majorem. Hæc Pineda, qui contendit Salomonis æque ac Christi capillos fuisse flavos, sed nigricantes : *aurorantes,* enim idem est, inquit, quod instar auroræ flavescentes : hi enim speciosi sunt, et egregiam naturæ animique indolem, magnumque ingenium indicant, uti docent Apuleius et Physici. Unde Suetonius de Augusto Cæsare : *Quid non,* inquit, *regalium virtutum promitteret subflava Augusti cæsaries?* Talis quoque fuit cæsaries Vespasiani et Constantini magni, qui inde flavi sunt cognominati. Vide dicta cap. 4. v. 1. ad illa : *Capilli tui sicut greges tonsarum.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Grammatice ad litteram Christus comam gessit prolixam, copiosam, rotundam à capite in humeros defluentem, ibique se crispantem instar Nazaræi, uti dixi num. 6. v. 9. Audi Nicephorum lib 1. Hist. cap. ult. Christi formam depingentem : *Egregio vividoque vultu fuit, corporis statura ad palmos plane septem, cæsariem habuit subflavam* (qualis est color dactylorum) *ac non admodum densam, leniter quodammodo ad crispos declinantem.* Et mox : *Barbæ capillus*

flavus, nec admodum demissus : Capitis porro capillos tulit prolixiores. Novacula enim in caput ejus non ascendit, neque manus aliqua hominis prœterquam matris in tenera dumtaxat œtate ejus. Porro prolixa coma sive cæsaries hominis est decus. Audi S. Ambros. 5. Hexam. *Etiam cæsaries veneranda est in senibus, veneranda in sacerdotibus, terribilis in bellatoribus, decora in adolescentibus, compta in mulieribus, dulcis in pueris.*

Parabolice, capilli hi Christi notant sancta et divina consilia Christi, cogitationes, et affectus : quia sicut capilli ex capite, sic cogitationes ex mente oriuntur. Christi autem caput est Deus : Quare mens ejus erat divina, atque ex Deo divinas hauriebat cogitationes, affectus, amores, et ardores, qui instar capillorum erant prolixi, copiosi, rite compositi, inter se connexi et per crispationem quasi in se revoluti, ac flores et fructus non dactylorum, sed sanctarum et divinarum operationum producebant, ut omnis sermo, cogitatio, et actio Christi, esset cœlestis et divina.

Iidem *nigri* erant *ut corvus*, tum quia fortes, viriles, et heroici, tum quia calore charitatis ardebant, et quasi torrebantur ac nigrescebant : sicut enim capilli à capite, sic beneficia à Deo et Christo prolixissima, densissima, copiosissima et maxima in homines promanant. Deus enim et Christus est ipsa increata, ardens, et immensa charitas, ac beneficentia.

Mystice Theodoret. capilli, ait, sunt gratiæ omnis generis, quæ à Christo in fideles profluunt. Tres vero Anonymi apud ipsum : Capilli, inquiunt, Dei sunt varia ejus attributa, ut omnipotentia, omniscientia, bonitas, justitia, etc. quæ deitatem, sicut capilli caput, ornant, ac homines eadem imitantes, divinos et quasi Deos efficiunt. Lucas Abbas autem capilli Dei, ait, sunt angeli innumeri, qui Deum stipant uti capilli caput, ac instar palmarum semper virent, et in alta nituntur. Denique Rupertus : Capilli Christi, ait, sunt omnes veritates sacrarum Scripturarum, quæ ipsum declarant et decorant. Hæc omnia nigra sunt, quia obscura et subinde impervestigabilia. Theodor. Rupert. et alii.

Denique Beda : S. Magdalena, inquit, in caput Christi effundens alabastrum unguenti nardini, capillos ejus in magnæ devotionis mysterium, elatis palmarum, id est, arboribus aromaticis similes effecit.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Capilli Christi sunt viri sancti præsertim religiosi et Apostolici : hi similes sunt elatis palmarum, quia instar palmæ oneri tentationis non succumbunt; sed omnes vincunt ac altius in cœlum orando et meditando se erigunt : *nigri* sunt *ut corvus*, quia viles et peccatores se reputant, ideoque magis à Deo exaltantur. Ita Justus Orgelitan. Beda, Nyssen. Cassiodorus, S. Gregor. et Richard. Victor. quem audi : *Elatæ palmarum* sunt spatulæ, id est, rami pulchriores semper ad excelsa tendentes. Palma inferius aspera est et arctioribus corticibus obvoluta, superius tam visu quam fructu pulchra. Sic justi inferius dura agunt, et adversa patiuntur, et superius in oculis pulchri sunt et fructuosi; per dura quippe corporis se purgant, et proficiunt ad pulchritudinem. In imis, vita eorum quasi multis corticibus volvitur, dum innumeris tribulationibus angustatur, in summis vero quasi pulchræ viriditatis foliis, amplitudine retributionis dilatatur : atque dulcedinem supernæ suavitatis (quam repræsentant palmarum dactyli) degustant, ait Cassiodorus. Hinc Psellus comam Christi ait esse S. Petrum et Paulum, intellige cum suis asseclis.

Huc accedit Nyssen. qui legens, *Comæ ejus sicut abietes*, per eas intelligit Apostolos, quod sublimes instar abietum facti, inquit, et ad cœlum tendentes, non parum sponsi decorem augent, agitati ab aura Spiritus Sancti. Addit Paulinus epist. 4. ad Severum : *Quia in Ecclesia, hoc est, in monte Dei verticibus meritorum eminent, ut abietes in suis montibus. Et sicut illæ aptæ navibus contexendis, ita illi Principes populi de monte legis, ut à Libano excisi, arcam Domini sive navem, hoc est, Ecclesiam per hujus mundi diluvia navigaturam, è dolatis verbo Dei Gentibus texuerunt, et in compagem charitatis fide stringente conjunctam, fluctus mundi istius imputribiliter secare docuerunt.* Addit deinde continue : *Sed et nunc eruditæ ad Apostolicam fidem animæ, abietes sunt nigræ et bonæ : nigræ vero jam non de peccato, ut puto, magisque adhuc vel de inhabitatione corporea, vel de exercitationis internæ quasi bellico pulvere, vel pulverulento sudore nigrantes. Bonæ tamen, propter spiritalem etiam in noctibus corporum conversationem. Sic et naves quæ fluctibus mundi supernatant, et fide veri atque opere justi à dextris (ut scriptum est) et sinistris, velut remis armantur, qui verbo Dei quasi gubernaculo diriguntur, et ad auram Spiritus Sancti sensuum suorum sinus pandunt, et cordis sui velum vinculis charitatis, ut funibus antennam crucis stringunt.* Plura de capillis hisce dixi cap. 4. v. 2.

Huc facit Chald. qui per caput accipiens legem, totum hunc versum sic reddit : *Lex ejus desiderabilior est auro obrizo, et interpretatio verborum, quæ in ea sunt coacervata, et eloquia, et præcepta custodientibus ea sunt alba sicut nix : his autem qui non custodiunt ea, sunt nigra sicut alæ corvi.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

De capillis B. Virginis litteralibus et mysticis dixi cap. 4. 2. Capilli ergo deiparæ ex Alberto et Constantino Medico fuere temperate nigri : quoniam perfectissima corporis humani dispositio, qua prædita fuit deipara, exigit cerebrum calidum et siccum : à calore enim oritur velocitas apprehendendi, à siccitate vero firmitas retinendi : ex tali autem cerebri dispositione color niger in capillis, et in oculis oritur : oculi porro nigri sunt clariores ad videndum, ac proinde nobiliores propter sensuum utilitatem. Vide S. Antoninum 4. pag. tit. 15. c. 11, ubi fuse de pulchritudine capillorum, cutis oculorum B. Virginis disserit.

VERS. 12 : OCULI EJUS SICUT COLUMBÆ SUPER RIVULOS AQUARUM, QUÆ LACTE SUNT LOTÆ, ET RESIDENT JUXTA FLUENTA PLENISSIMA.

Vox *columbæ* non est genitivus singularis, sed nominativus pluralis, ut patet ex Hebr. יונים *ionim*, et Græco περιστεραι unde et subditur *quæ lotæ sunt* in plurali, non *quæ lota est*. Comparantur ergo duo oculi sponsi duabus columbis, quæ resident super rivulos aquarum et fluenta plenissima; tum quia columbæ delectantur aquis, ut in iis seipsas velut in speculo speculentur, utque iis se abluant; sunt enim nitoris amantissimæ : tum ut in iis videant umbram accipitris, itaque ejus ungues avolando effugiant, tum quia oculus in suo orbe et cavitate humida residens et innatans similis est columbæ residenti et innatanti aquis; ex orbe enim hoc oculorum stillant lacrymæ, ceu aquæ ex fonte. Unde Hebr. עין *aiin* tam oculum, quam fontem significat; quod enim fons est in terra, hoc oculus est in homine, ille stillat aquam, hic lacrymas : ille orbicularis est, hic rotundus : dicit ergo oculos sponsi explere significatum nominis sui *aiin*, quia similes sunt fonti; nam in orbe sive cavitate sua natant, quasi aquæ in fonte; ex eoque aquæ lacrymarum emanant. Unde Ovid. 6. Fastor.

Animique oculique natabant.

Et Virgil. 5. Æneid.

Natantia lumina solvit.

Humidi oculi notant homines faciles, flexiles, benignos, misericordes, qui facile aliorum postulatis condescendant, compatiantur, succurrant. Rursum τὸ *Super rivulos aquarum*, notat sponsi oculos esse cæsios, id est, coloris aquei et marini, ideoque vitrei, crystallini, et cœlestis. Hinc cæsius dicitur quasi cælius, et cæruleus quasi cæluleus : cæsius enim color cœli habet speciem; unde Cæsares quidam doctos putant. Cæsii oculi symbolum sunt sensus prudentiæ et sapientiæ. Unde Minerva sive Pallas dea sapientiæ ab Homero et Cicerone lib. 1. de Natura Deorum vocatur γλαυκῶπις, id est, glaucos sive cæsios habens oculos, quales habent feles. Huc facit quod Christus fuerit albus et candidus, uti dixi vers. 10. Albi autem homines magna ex parte cæsiis sunt oculis, ait Aristotel. in Problem. sect. 10. numer. 13. Causamque addit : *Cum oculi, inquit, triplici coloris genere distinguantur nigro, caprino, et cæsio, corporis totius colorem oculi quoque color consequitur, itaque haud immerito cæsius est.*

QUÆ LACTE SUNT LOTÆ,] id est, quæ purissimæ sunt et candidissimæ, perinde ac si lacte lotæ lacteum colorem et candorem imbibissent. Lac notat candorem non tam colorum, quam morum : nam in oculis licet una pars sit candida, tamen altera et potior, in qua pupilla et vis cernendi residet, est nigra : quare sicut partem oculi candidam laudat à lacteo candore, ita alteram ejus partem à nigrore laudandam relinquit, ait Genebr. Addit Pineda lib. 6. de Rebus Salomonis cap. 4. §. 8. Oculi Salomonis et Christi referebant lacte lotas columbas, quia non erant sanguinei, qui ebriosorum sunt et petulantium; non valde nigri, qui timidorum et dolosorum; non rubentes ac flammantes, quales iracundorum, cum *rutilis ardescunt lumina flammis* : qui enim injurias non ferat, sed acriter ulciscatur, appellamus virum sanguinei oculi : non igniti, qui inverecundorum et procacium, quales canum : sed modice flavescentes, qui magnanimorum, quales Cæsaris ex Suetonio, quales et columbarum oculi, quales Constantini, cujus oculi leonini ex Cedreno.

ET RESIDENT JUXTA FLUENTA PLENISSIMA.] Hebr. *residentes super plenitudinem*. R. Salomon, Aben Ezra, aliique Rabbini per plenitudinem accipiunt cavitatem, palam et sinum, in qua reconduntur gemmæ, v. g. adamantes in pala annuli; hæc Hebr. dicitur plenitudo, quia a gemma impletur, ut patet Exodi 28. num. 17. ubi pro *inclusi auro*, Hebr. est, *erunt lapides in suis plenitudinibus*, id est, in suis palis. Hunc ergo dant sensum, q. d. Oculi sponsi in suis sinibus micabant et radiabant, sicut adamantes in suis palis : sic ergo duplex est hîc similitudo : Prior, qua oculi sponsi comparantur columbis super rivos aquarum : Secunda, qua iidem comparantur gemmis in auro relucentibus. Verum Septuag. noster et alii priorem dumtaxat similitudinem hîc assignant. In Hebr. enim non est τὸ *gemmæ*, vel *adamantes*. Unde Syrus pro *super fluenta* vertit *super quietem*, q. d. Quæ quietissime et placidissime resident in loco suo, v. g. juxta aquas. Sensus ergo est, q. d. Oculi sponsi similes sunt columbis, quæ resident juxta rivos aquarum, sive juxta fluenta plenissima, id est, quæ resident juxta plenos et puros fontes, hoc est, cæsii sunt, clari, limpidi, micantes, et fulgidi; item quieti et constantes, non vagi, oberrantes, et furiosi, quales fuere Juliani Apostatæ, teste Nazianzeno; sed placidi, lenes, benigni qui animi lenitatem et probitatem repræsentant.

Porro noster Pineda l. 6. de rebus Salomonis cap. 5. §. 8. Sponsus Salomon, inquit, et ejus antitypus Christus habuit oculos *juxta plenitudinem suam*, hoc est, opportuna et idonea quantitate implentes suum orbem, ita ut neque multum prominerent turgiduli, nec intus recederent foveati et concavi, quorum illud stolidorum et inverecundorum est, hoc tristium, pavidorum, maleficorum, quales Caligulæ fuerunt, non valde magni, qui pigrorum et phlegmate atque humiditate abundantium, quales Domitiano, non valde parvi, qui vulpium et pusillanimium : Ergo mediocres *juxta plenitudinem suam*, summa totius corporis magnitudini concinnitate respondentes; qui optimæ constitutionis sunt. Iidem referebant binas et æquales columbas, quippe minime erant inæquales, qui vel stolidorum, vel neferiorum hominum sunt, sed æquales, qui æqualitatis, æquitatis, et justitiæ amantium sunt.

Denique Nicephor. lib. 1. cap. 40 : *Ex oculis* (*Christi*) inquit, *subflavescentibus mirifica prominebat gratia; acres ii erant, et nasus longior.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Oculi limpidi, cæsii, et cœlestes significant eximiam, cœlestem, et divinam vigilantiam, et providentiam Christi, qua tum per se, tum per suos Episcopos, Pastores, Prophetas, Doctores, etc. (quales post Constantinum fuere S. Basilius, Nazianzenus, Chrysostomus, S. Au-

gustinus, Ambrosius, Hieronymus, Gregorius, etc.) prudentissime gubernant Ecclesiam, singulosque fideles, qui lacte, id est, simplicitate sunt loti et candidati. Hi resident juxta fontes S. Scripturæ, ut inde puritatem et candorem doctrinæ, vitæque Christianæ hauriant, quam in subditos emanent, et transfundant; unde per oculos intelligunt doctores, S. Greg. Cassiodor. Nyssen. Beda, Justin. Philo, S. Ambrosius, et alii. Quocirca his ait Christus : *Estote prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbæ*, Matth. 10. 16.

Vide ergo per doctores Christus, quid in doctrina vel moribus in Ecclesia corrigendum aut perficiendum sit. Videant igitur ipsi, quàm in utroque mundi et sinceri esse debeant, quos Christus in facie sua quasi oculos gestat, ne eam dedecorent et obnubilent. Quare resideant juxta rivos purissimos aquarum S. Scripturæ, non in cœnosis paludibus, nec in turbidis aquis stagnantibus Philosophorum, hæreticorum, politicorum, etc. ut sacra Biblia potius terant, quàm Platonem, Plutarchum, Machiavellum. Horum ergo velut accipitrum umbram et insidias, in limpidis S. Scripturæ aquis pervideant et prævideant doctores, ut eas à se et cæteris fidelibus docendo et monendo amoliantur : Lacte sunt loti, quia candorem in Baptismo acceptum omni studio conservare satagunt. Unde S. Ambros. in Psal. 118. Octon. 16. ad v. 3 : *Baptizat*, inquit, *in lacte Dominus, id est, in sinceritate. Et isti sunt, qui vere baptizantur in lacte, qui sine dolo credunt et puram fidem deferunt, immaculatam induunt gratiam, ideo candida sponsa ascendit ad Christum, quia in lacte baptizata est, quæ est ista quæ ascendit dealbata?* Cantic. 8. 5. juxta Septuag. Audi Nyssen. *Hi omnem vitiositatis lippitudinem aqua abluere debent, aqua autem non una est, sed plures sunt aquarum rivi, quot enim virtutes sunt, tot et lustrales aquæ, temperantia lustrat intemperantiam, humilitas superbiam, etc. Si autem oculi ad aquarum copias sunt loti, quæ ob simplicitatem et puritatem columbæ comparantur, lacte loti dicuntur, quia in lacte nulla videtur imago, nulla apparet umbra, et in hisce oculis nihil erroneum, sed ipsa rei veritas absque umbratili aliquo simulacro repræsentatur. Sedentes sunt juxta copias aquarum ob perpetuam attentionem in discendis rebus divinis, tametsi per id et modus pariter inducitur, quo pulchritudinem oculorum consequi possimus, nimirum semper ad aquarum copias sedendo, non ad fluenta Babylonis, et ea quæ Dei, non quæ mundi sunt quærendo.*

Huc facit versio Chaldæi, licet Judaica, qui per oculos accipit providentiam Dei erga justos Hierosolymitas, qui legem ejus servant : *Oculi ejus*, inquit, *contemplantur semper Jerusalem, ut benefaciat ei, et benedicat ei à principio anni usque ad finem ejus, sicut columbæ quæ stant et aspiciunt ad exitum aquarum, propter meritum eorum, qui habitant in Concilio, qui laborant in lege, et illuminant judicium, ut sit lene sicut lac, et habitant in domo doctrinæ, et disceptant in judicio, donec consumment, ut justificent, et ut eum condemnent.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima sancta, quæ uni Deo orando et meditando intendit, est oculus Christi, qui non nisi sursum ad cœlestia et divina aspicit recto sanctæ intentionis oculo. Vide quæ de hisce oculis dixi c. 1. v. 15. et c. 3. v. 1.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo, ait Nicephor. lib. 2. c. 23 : *Oculis erat acribus, subflavas et tanquam oleæ colore pupillas in eis habens.*

Symbolice, columba ob puritatem notat Spiritum sanctum, ejusque septem dona. Ita Cassiodor. Beda, Philo, Theodor. Rupert. Richard. et alii. Unde in specie columbæ Spiritus sanctus descendit in Christum, cum baptizaretur à Joanne in fluentis Jordanis, quod ergo sunt gratiæ Spiritus sancti in sancto, tot quasi in eo resident columbæ cœlestes et divinæ, hæ aquis suis à mente detergunt omnes sordes et maculas, easque lacte suo cœlesti alunt et nutriunt. His ergo aquis in puris castisque mentibus incubat Spiritus sanctus, easque fœcundas reddit bonorum operum, ac præsertim ut iisdem aquis alios à peccatis abluant, et quasi lacte pascant.

Porro hæc dona copiosissime requieverunt super Christum, et ab ipso in fideles, sed majori copia in matrem sunt infusa. Hoc est, quod ait Isaias cap. 11. vers. 1 : *Et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet. Et requiescet super eum Spiritus Domini, Spiritus Sapientiæ, etc.* Hinc septem hæc Spiritus sancti dona vocantur oculi Christi, Zachar. 3. 9. Et Apocal. 5. 6 : *Vidi*, inquit, *Agnum habentem oculos septem, qui sunt septem Spiritus Dei, qui discurrunt super omnem terram.* Vide utrobique dicta.

VERS. 13 : GENÆ EJUS SICUT AREOLÆ AROMATUM CONSITÆ A PIGMENTARIIS.

Pro *areolæ*. Hebr. est ערוגה *aruga*, quod Septuag. vertunt *phialæ*. Aquila *sulci*, quibus distinguuntur, et irrigantur areolæ herbarum et florum in hortis. Pagnin. *linea fulci*. Arabicus *lacus* vel *piscina*. Syrus : *Strata aromatum*. Noster, Tigurin. Marinus, et Vatablus, *areolæ*, quæ ordine pulchro disponuntur et ordinantur, ערך *arach*, enim est ordinare, disponere. Litteræ autem *caph*, quæ est in ערך *arach*, et *ghimel*, quæ est in ערוגה *aruga*, sunt affines, et ejusdem pene soni.

Pro *consitæ à pigmentariis*. Hebr. est מרקחים מגדלות *migdelot merkachim*, quod Septuag. vertunt *germinantes unguentaria*, R. David, et Pagnin. *flores aromatum*; Tigurin. *Maxillæ ejus similes sunt turribus* (id est, *pyxidibus turritis*, quæ quasi parvæ turres esse videntur) *seplasiariæ officinæ*; Marinus : *Sicut turres pigmentorum*, vel *aromatum*; Vatablus et Hortulanus : *Genæ ejus similes sunt pyxidibus* vel *loculis, quales sunt in officinis vel tabernis unguentariis*. Syrus et Arabicus vertunt ut Vulgata. Forsterus : *Genæ ejus sicut turres longinquitatum*. Additque, est genus aromatis, quod à turribus habet nomen, eo quod è longinquo fragret, quasi per metathesin מרקחים *merkachim*, id est, aromatum, vel aromatariorum, ponatur pro מרחקים *merchakim*, id est, longinquorum. Alii : *Genæ tuæ sunt sicut confectiones aromatum*. Noster pro מרקחים *merkachim*, id est pigmentariorum,

alio puncto legit מרקחים *merokechim*, id est, à pigmentariis. Rursum pro מגדלות *migdelot*, id est, turres, cum Septuag. legit מגדלות *meguddalot*, id est, *consita* crescentes, germinantes.

Comparantur genæ sponsi areolis aromatum; primo in forma, quia sicut areolæ sunt tumidæ et cæteræ terræ eminent, sic et genæ juvenis sponsi sunt tumidæ, et carnosæ, ac præ oculis, temporibus, et mento exstant eminentque.

Secundo, in pretio, quia areolæ hæ sunt non olerum vel herbarum, sed aromatum, sic genæ sponsi sunt pretiosissimæ.

Tertio, in dispositione, quia areolæ hæ affabre in rotunditatem compositæ speciem genarum exhibent; unde et subinde ab ossibus maxillarum, ab ovibus, bobus, aliisve animalibus occisis acceptarum pulchre dispositis, circumcirca sepiuntur et cinguntur, quales sæpe in Belgio vidi.

Quarto, in odore, quia aromaticum, id est, efficacissimum et suavissimum exspirant odorem.

Quinto, in colore, quia genæ sponsi roseæ sunt, id est, candidæ et rubicundæ, ideoque vermiculatæ, sicut areolæ variis floribus candidis et purpureis vermiculantur.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Quinque hasce areolarum et genarum analogias, facile est adaptare ad litteram Christo. Ipsius enim, utpote à Spiritu sancto optime efformati, ac in juvenili florentique ætate constituti, genæ erant tumidæ, pretiosæ, rotundæ, odoratæ, et roseæ. Alexander Magnus, teste Plutarcho in ejus vita, ex genis, cute, totoque corpore miram emittebat fragrantiam, propter concoctos calore humores in corpore existentes. Multo magis fragrabat corpus Christi, utpote in quo summa esset humorum harmonia, ac calor optime eos concoquens.

Genæ ergo roseæ in sponsa pudorem et verecundiam virginalem significant; in Christo vero sponso: Primo juventutis et florentis ætatis sunt signum, secundo honestatis, tertio hilaritatis, quarto ingenuitatis, quinto gravitatis et majestatis conjunctæ cum lenitate, modestia, et pietate exteriore ab interiore promanante, quæ eum fidelibus summe amabilem æque ac venerabilem efficiebat. Ita Cassiodor. Beda, Rupertus, Lucas Abbas, et alii. Christo ergo multo magis competit id, quod Maximiano Imperat. tribuit Claudius in Panegyrico, dicens: *In ipso vultu tuo videbam omnia signa virtutum, in fronte gravitatis, in oculis lenitatis, in rubore verecundiæ, in sermone justitiæ.* Hunc accedit S. Hieronymus, in calce Comment. In Zachariam, qui per genas accipit sermonem Christi pietate et majestate plenum, qui instar aromatis præstantissimi omnibus animæ morbis medetur, atque est velut suis areolis distinctus, id est, suis materiis ex ordine dispositus, ac suis locis et temporibus sine confusione et perturbatione enuntiatus: *Laudat sponsa in Cantico Canticorum sponsum suum: Maxillæ ejus phialæ aromatum. In maxillis sermo accipitur, qui prolatus à Domino varia unguenta depromit, et tanta erit boni odoris fragrantia; ut faciat sibi Dominus flagellum de scripturarum textum testimoniis, et ejiciat de templo vendentes et ementes, et dicat ad eos, scriptum est: Domus patris mei, domus orationis vocabitur cunctis Gentibus, vos autem fecistis eam domum negotiationis.*

Parabolice, genæ binæ Christi sunt misericordia et justitia, juxta illud: *Universæ viæ Domini misericordia et veritas*, Psalm. 24. 10. Et: *Misericordiam et judicium cantabo tibi, Domine*, Psal. 100. 1. Et: *Misericordia et veritas præcedent faciem tuam*, Psalm. 88. 15. Utraque enim in Christo insignis est, speciosa, adæquata, odorata et efficax instar aromatum. Rursum tres Anonymi apud Theodoretum, per genas et areolas accipiunt divinæ providentiæ rationes, quibus Deus homines aspicit, seque amabilem æque ac venerabilem efficit, ut omnes eum timeant et colant.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Genæ Christi sunt virgines, virginumque pudor et prudentia, uti dixi c. 1. 10.

Secundo, genæ Christi sunt martyres, qui non erubuerunt coram tyrannis confiteri nomen Christi; sed pro eo genas alapis, manus cruci, corpus flagellis, caput gladio constanter exposuerunt, ac suo sanguine Christi faciem et genas ornarunt et purpurarunt. Ita S. Gregorius.

Tertio, genæ notant doctores, inquit Nyssenus et Anselmus, qui instar maxillarum cibos spirituales, id est, sacræ Scripturæ sensus mandunt et ruminant, ut eos fidelibus proponant et porrigant. Hi sunt quasi *areolæ aromatum*, id est, quasi terra hortensis exculta, proferens orationem, contemplationem, aliasque cœlestes virtutes, *consitæ à pigmentariis*, id est, ab Apostolis et Prophetis instructi, qui quasi pigmentarii pistillo humilitatis omnia conterunt, et ad sui mundique despicientiam reducunt, uti notat S. Anselm. Unde Hortulanus pro *consitæ* vertens pyxides, et per eas accipiens Prophetas: Prophetæ, inquit, in quibus quasi in genis et facie Christi, futura ostendere antevertit, intus quidem sancti Spiritus donis, ceu pyxides unguentariorum optimis unguentis pleni, optimeque olentes, foris pudibundi, cum sint ingenuo pudore suffusi, quasi pyxides minio aut purpurisso pictæ rubent.

Huc facit versio Chaldæi, qui per duas genas accipit duas tabulas Decalogi: *Duæ tabulæ*, inquit, *lapideæ, quas dedit populo suo, scriptæ erant decem lineis, similibus lineis horti aromatum, quæ germinant acutissimos sensus et suaves, sicut hortus germinat aromata.*

Addit Theodoret. doctores à Septuag. vocari phialas, propter doctrinæ omnibus apertæ et expositæ claritatem et suavitatem. Denique Philo Carpath. per genas duas accipit S. Scripturam utriusque testamenti, quia in eis maxime divini sponsi natura cognoscitur.

Quarto Philo et Justus per genas et areolas accipiunt omnes sanctos aromatibus, id est virtutibus fragrantes, à pigmentariis, id est, à probis prædicatoribus consitas.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS,

De Christo et B. Virgine.

Christus genarum suarum, id est, honestæ conversationis, modestiæ, gravitatis, pietatis decorem et fragrantiam transfudit in suam matrem, utpote cum qua conversatus est familiarissime à puero usque ad annum ætatis trigesimum. Vide plura, quæ de genis ejus dixi cap. 3. v. 3. et c. 1. 10.

VERS. 13 : LABIA EJUS LILIA DISTILLANTIA MYRRHAM PRIMAM.

Pro *primam* Septuag. vertunt *plenam*. Aquila *electam*, Hebr. עֹבֵר *over*, id est, *transeuntem*, quæ scilicet per omnium manus et ora transit, quia ut prima et probatissima ab omnibus laudatur, expetitur, et comparatur. Arabicus, *rorem plenum myrrha;* Syrus, *myrrham et nardum*. Almonacius per lilia intelligit flores, qui vulgo Irides vocantur ob similitudinem Iridis, id est, arcus cœlestis quoad varietatem colorum. Veteres enim Iridem ponebant deam eloquentiæ. Verum alii flores sunt lilia, alii Irides.

Labia sponsi comparat liliis, primo ob decorem, quia elegantia sunt ut lilia. Unde lilium est insigne regum Franciæ, ac olim dicabatur Junoni, dicebaturque flos Junonis, æque ac Nymphis. Unde Propertius :

Sæpe tulit blandis argentea lilia Nymphis.

Secundo, ob formam, quia leviter repanda sunt ut lilia. Tertio, ob colorem nam exterius candida, interius rubra et splendida sunt ut lilia, quia in Syria lilia purpurea cæteris excellunt, teste Plinio lib. 21. cap. 5. et Dioscor. lib. 3. cap. 99. Quarto, odore, quia odorata sunt ut lilia, ac suavissimum oris anhelitum exspirant. Quinto, subtilitate, quia tenuia et molli sunt ut lilia, quod magnanimitatis, et eloquentiæ est indicium cum labia crassa labeonum hebetudinem, et tarditatem judicandi, dicendique significent. Unde Moyses Exodi 6. 12. vocat se incircumcisum labiis, id est, crassiloquum et tardiloquum. Hinc et Sodonius suo Theodorico tribuit: *Labia subtilia, nec dilatatis oris angulis ampliata.* Sexto, lilium sua venustate omnes in sui amorem allicit : sic et labia venusta, quæ speciem habent liliorum miram habent vim persuadendi. Unde Homerus ait, Troianorum legatos eloquentissimos comedisse lilia, et de eloquente et blandiloquo vulgo dicitur : *Rosas loquitur et lilia.* Adde, lilia suavem labiis et ori dant anhelitum, pelluntque venena, idem faciunt labia diserti, piique Oratoris.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Christus habuit quinque dotes labiorum jam assignatas, indeque pariter in dicendo, docendo, et persuadendo lilialem candorem, puritatemque, ac miram habuit gratiam et efficaciam. Sensus ergo est, q. d. Eloquia Christi casta sunt, et ad omnimodam corporis mentisque puritatem inflammantia, et crucis mortificationem prædicantia : Labia Christi igitur distillant myrrham primam, quia docent pœnitentiam, continentiam, mortificationem et austeritatem vitæ, quæ concupiscentiæ et carnis voluptatibus è diametro adversatur. Prima enim prædicationis ejus hæc fuit vox : *Pœnitentiam agite;* item : *Beati pauperes spiritu. Beati qui lugent. Beati qui persecutionem patiuntur. Diligite inimicos vestros et benefacite his, qui oderunt vos,* Matth. 5. Ad hæc : *Non veni pacem mittere sed gladium. Qui amat patrem aut matrem plus quàm me, non est me dignus,* Matth. 10. Ita Cassiodor. Beda, Theodor. Rupert. et alii. Ex adverso mundus et caro labiis suis distillant mel voluptatis, juxta illud Proverb. 5. 3 : *Favus distillans labia meretricis, et nitidius oleo guttur illius, novissima autem illius amara sunt ut absinthium, et acuta quasi gladius biceps.*

Symbolice, labia Dei Patris similia liliis, sunt Filius incarnatus, et Spiritus sanctus, hi enim Dei Patris voluntatem, puritatem, sanctimoniam nobis annuntiarunt, et instillarunt per myrrham mortificationis et pœnitentiæ.

Rursum lilia symbolum sunt spei, tum quia lilia sicca vivunt, crescuntque in spe cœlestis solis et pluviæ, inde enim assidue hauriunt suum succum, odorem, pulchritudinem, incrementum, tum quia lilia eximie florentia prænuntia sunt futuræ fertilitatis, ait Themistius. Unde Virg. 6. Æneid.

Tu Marcellus eris, manibus date lilia plenis.

Vide Pierium Hierogl. 55. c. 9. Sic prædicatores habent labia liliata, quia prædicant futuram felicitatem et gloriam, ac proinde ejus intuitu et spe incitant homines ad capessendam myrrham, id est, amaritudinem omnem hujus vitæ, quæ via est ad gloriam.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS,

De Christo et anima sancta.

Animæ sanctæ et puræ ut lilia, sunt quasi labia Christi, quia per illas ea, quæ salutis sunt, puta cœlestia et divina, eloquitur et operatur Christus, qui in eorum mente habitat. Unde Chald. vertit : *Et labia sapientum qui laborant in lege fluunt sententiis ex omni parte, et eloquium oris eorum sicut myrrha electa.* Maxime vero labia Christi sunt prædicatores, ait S. Gregor. Nyssen. Philo, Beda, Rupert. et alii. Hi dicuntur lilia, tum ob candorem vitæ, tum quia prædicant Christi puritatem, innocentiam, sanctimoniam, ejusque pariter stillant myrrham, id est, mortificationem, quæ mentes à putredine concupiscentiarum, et peccatorum instar myrrhæ conservat : *Quia Christi passionem loquuntur,* ait S. Ambros. libr. de Instit. Virg. cap. 14, *ac mortificationem illius in suo corpore circumferunt,* 2. Corinth. 4. 12. Myrrha enim prima est passio Christi, ait Richard. Unde Paulus : *Nos autem prædicamus Christum crucifixum,* 1. Corinth. 1. 23. Rursum myrrha prima est patientia in tormentis, ait Philo, et martyrium, hæc enim prima est dignitate : *Quia nullus sic mortificatur, quomodo ille, qui pro Christo martyrio finitur,* ait S. Greg. Addit Lucas Abbas, labia Christi esse confessarios, quia per illos loquitur Christus ad cor pænitentium, eisque myrrham pœnitentiæ vitæque austeræ instillat, ut vitia emendent, et emendata conservent.

Nota τὸ *distillantia* significant pretium horum labiorum et myrrhæ, scilicet labia prædicantia et instillantia pœnitentiam, mortificationem, tribulationem et martyrium, nobis communicare passionem Christi, adeo enim hæc pretiosa sunt, ut non instar aquæ profundantur, sed instar myrrhæ per guttas distillent, et à Christo colligantur, ne vel punctum earum dispereat. Hoc est, quod ait S. Petrus : *Communicantes Christi passionibus gaudete*, 1. Petr. 4. 13. Et Paulus : *Sicut abundant passiones Christi in nobis; ita et per Christum abundat consolatio nostra*, 2. Cor. 1. 5.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

De labiis B. Virginis dixi, c. 3. v. 3. de myrrha cap. 1. 13. Breviter sic labia deiparæ pingit Niceph. l. 2. c. 23 : *Labia*, ait, *florida et verborum suavitate plena.*

VERS. 14 : MANUS EJUS TORNATILES AUREÆ, PLENÆ HYACINTHIS.

TORNATILES,] hoc est, ut Septuag. τερευται, id est, *tornatæ*, hoc est, affabre elaboratæ, ideoque rotundæ, politæ, concinnæ, elegantes. Hebr. est, גלילי זהב *galile zahau*, id est, *revolutiones, rotunditates, vel circuli auri*; Tigurin. *Manus ejus orbes* (Vatabl. *annuli*) *aurei, habentes inclusum hyacinthum*; Marinus : *Manus ejus sunt*, vel potius *habent annulos aureos*, in digitis *in quorum talis inclusi erant hyacinthi.* Annulos enim aureos in signum decoris, sapientiæ, et majestatis gestant conjugati et reges, qualis hic est sponsus. Verum quia non dicit digiti, sed manus, hinc videntur non soli digiti sponsi, sed et ipsæ manus vocari *tornatiles auri*, quia ita affabre erant elaboratæ, politæ, perfectæ, ut aurum torno elaboratum referre viderentur: opus enim tornatum est ad amussim circinatum, et perfectum, in quo nil est, quod elimes vel deteras. Sic ab Horatio vocantur versus tornati, id est, plene elaborati et perfecti, quibus nil addas vel demas. Simili modo vocantur teretes digiti, id est, tornati et rotundi, in quibus nihil est exuberans, nodosum, asperum, scabrum. Manus ergo tornatiles sunt carnosæ, succulentæ, molles, plenæ, politæ, perfectæ, in quibus nulla est asperitas, scabrities, macies, nodositas, durities, etc,

Pro *hyacinthis*, uti vertit et Symmach. Hebr. est, תרשיש *tharsis*, quod mare, et gemmam marini coloris significat. Noster alibi passim vertit chrysolythum, qui est partim aurei, partim marini coloris. Ita vertit Exodi 28. 20. et cap. 39. 13. Ezech. 10. v. 9. et cap. 28. 13. Sic et Aquila et Sexta editio. Septuag. vero *tharsis* in Exodo vertunt *chrysolithum*, in Ezechiele vero *carbunculum*. Nimirum apud Hebræos nomina gemmarum, arborum, animalium communia sunt multis, pluresque eorum species significant.

Quamquam hic per hyacinthos accipi possent chrysolithi. Licet enim priscorum hyacinthi fuerint sapphiri, qui cœlestis sunt coloris; unde mox venter sponsi hic dicitur distinctus sapphiris; tamen moderni hyacinthi (qui scilicet vulgo jam vocantur hyacinthi) cum sint coloris aurei et mellei, vere chrysolithi sunt, uti ostendi Apocal. 21. 20. in hyacintho, chrysolithus autem est aurei et vitrei, id est, marini coloris, quia enim aureus color in eo non opacatur, sed pellucet, hinc quasi vitreus est, et marinus.

Porro Septuag. hic vocem hebræam *tharsis*, retinent, vertuntque *plenæ tharsis.* Arabicus : *plenæ auro tharsis.* Syrus : *lapidibus auri.* Jam Chald. per *tharsis* accipit duodecim gemmas, indices duodecim tribuum Israel. Sic enim vertit : *Et duodecim tribus Jacob servi ejus, dispositæ erant per circuitum in lamina coronæ aureæ sanctæ, sculptæ in duodecim margaritis cum tribus patribus mundi, Abraham, Isaac, et Jacob, Ruben sculptus erat in lapide sardio, Simeon in lapide topazio, Levi in sapphiro, Juda in carbunculo, Isachar in smaragdo, Zabulon in jaspide, Dan in beryllo, Nephtalim in achate, Gad in amethysto, Aser in chrysolitho, Joseph in onychino, Benjamin in ligurio, qui similes erant duodecim signis cœlestibus lucidi sicut lampæ, et politi in operibus suis sicut elephalitis, et splendentes sicut gemmæ.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS,

De Christo et Ecclesia.

AD litteram significatur Salomonis, ac magis Christi manus fuisse nitentes, elegantes et quasi torno politas, hoc est, delicatas et molles quales habent ingeniosi et liberales, digitis paulo longioribus, et invicem distantibus orbiculis, vel articulis digitorum generosis; ad hæc brachiis paulo diductioribus, qualia habuisse Alexandrum Magnum, Artaxerxem, Darium, qui longimani fuere, tradunt Strabo cæterique historici. Ita Pineda lib. 6. de Rebus Salomonis cap. 4. num. 10.

Symbolice : manus est Christus, ejusque operatio et beneficentia divina. Manus enim dicitur *à manando*, quod manet è brachio, et ex ipsa manent digiti; sic Christus qua Deus manat à Patre, et ex eo manat Spiritus Sanctus auctor bonorum omnium. Hinc manus Christi sunt tornatiles, id est, opera Christi sunt undique, omnique ex parte polita et perfecta, ita ut nil eis possis adimere vel addere, juxta illud : *Confessio et magnificentia opus ejus*. Ps. 110. 3. Et illud : *Bene omnia fecit, et surdos fecit audire, et mutos loqui.* Marci 7. 37. licet enim Pharisæi assidue per dies et noctes non aliud cogitarent, quam calumniari opera Christi, in eisque aliquem nævum invenire, tamen nullum reperire potuerunt. Unde Glossa interlinearis : *Manus* Christi *tornatiles*, hoc est, inquit, *in nullo reprehensibiles.*

Maxime vero manus Christi dicuntur, *tornatiles*, id est versatiles, גלל *galat* enim est *volvere, versare, revolvere*; et agiles ad omne bonum omnemque beneficentiam, ait Justus Orgelit. quia assidue se versabant et volvebant ad omnigena opera misericordiæ; nunc enim suscitabant mortuos, nunc illuminabant cæcos, nunc multiplicabant panes, nunc aquam mutabant in vinum, nunc Eucharistiam dabant, etc. Tales debent esse manus Christianorum, quales fuere B. Theresiæ, quæ votum edidit se in omni opere facturam id, quod foret melius et perfectius : Manus ergo Christi tornatiles ad omne bonum indicabant latentem in eis omnipotentiam, et beneficentiam divinitatis.

Addit Cassiod. Beda, et Rupertus, tornatiles dici ob velocitatem operandi et benefaciendi,

quia quod tomo fit, velocissime fit. Nam *bis dat, qui cito dat.*

Sunt *aurea*, quia plenæ charitate, et quia manant à divinitate, quæ rebus omnibus eminet, uti aurum cæteris metallis. Unde S. Gregorius : *Manus Christi sunt aureæ*, inquit, *quia quidquid exterius operabatur, interius in divinitatis pulchritudine disponebatur.*

Sunt *plenæ hyacinthis*, scilicet ungues digitorum in carne Christi rosei, et quasi pellucentes erant, velut hyacinthi in annulo. Manibus ergo Christi pulcherrimis venustatem addunt, ait Pineda, ungues instar gemmarum, florumve purpurascentium, qui non lividi aut obscuri, non pallidi, nigri, recurvi, quales rapacium, lividorum et malignorum ; sed subtiles, delicatiores, pellucidi, paulo latiores, et sanguinem, animumque clariorem delitescentem purpureo nitore repræsentantes.

Unde Polemon : Ungues, ait, lati, albi, et subrufi indices sunt boni ingenii ; item animi liberalis et benefici, adeo ut se depauperet, ut alios locupletet, uti fecit Christus pauperrime natus in stabulo, et vivens in mundo, ut nos sua paupertate ditaret, ut ait Apost. 2. Corinth. 8. 9. Hoc notat Hebr. *tharsis*, quod derivatur à רשש *raschasch*, id est, depauperavit ; hinc Pineda vertit: *Manus ejus* (adeo liberales, omnia erogantes) *plenæ sunt tharsis*, id est, paupertate.

Symbolice, manus Christi plenæ sunt hyacinthis, quia opera Christi erant cœlestia, ait Angelomus, ac homines ad spem et amorem cœlestium excitarunt ; hyacinthus enim cœlestis est coloris.

Rursum, hyacinthi significant opera Christi, cur scilicet tali loco, tempore, modo, etc. fierent, fuisse plena cœlestibus, divinisque rationibus, consiliis, intentionibus, quod nimirum omnia faceret ad gloriam Patris, et ut homines excitaret ad bona cœlestia ambienda, promittendo eis vitam æternam, si suam doctrinam, et vitam sequerentur. Psaltes canit psal. 110. *Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo, in consilio justorum et congregatione. Magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates ejus.* Et psal. 138. 14. *Mirabilia opera tua, et anima mea cognoscit nimis.* Ita S. Gregorius, Cassiodor. Philo, Beda, Justus, Rupertus, et alii.

Addit Theod. *Manus*, inquit, *eas virtutes vocat, quæ in actione consistunt, quas omnibus officiis sigillatim ita diligenter excoluit, ut inde veluti concentus quidam resultaret. Quamobrem ad Joannem : Sine, ait, modo ; sic enim decet nos implere omnem justitiam. Aureas appellat, ut pretiosas et eximias ; nam et Tharsis propter auri præstantiam posuit ; illinc enim dicit Scriptura sincerum et purum, ac probatum aurum deferri.*

Allegorice Philo Carpath. hæc applicat manibus Christi crucifixi : *Tunc*, inquit, *tornatiles factæ sunt Christi manus, quando is illas extendit in cruce, quando eæ clavis perforatæ fuerunt, quæ ob Christi divinitatem, puritatem, atque potentiam aureæ dicuntur ; plenæ vero dicuntur tharsis ob multitudinem Gentilium conversorum. Tharsis enim*, inquit Philo, *conversio gaudii interpretatur ; et cum Christus in cruce manus extendit, Gentium Ecclesia magno cum gaudio conversa est.*

Addit Cassiodor. manus Christi sanguine purpuratas fuisse similes flori hyacintho, qui est purpurei coloris. Verum hic hyacinthus gemmam, non florem significat ; sed et inter gemmas sunt hyacinthi rubescentes, teste Dioscor. qui repræsentant sanguinem Christi. Adde Hebr. *tharsis* à Septuag. in Ezechiele vertit : *carbunculum.* Si sic hoc loco vertas, dicas Christi manus plenas fuisse tot carbunculis, quot insignitæ erant plagis vibicibusque funium et flagellorum.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS,

De Christo et anima sancta.

Manus Christi tornatiles sunt manus fidelium, quia vacant actioni, instar sanctæ Marthæ, puta eleemosynis cæterisque operibus misericordiæ, unde olim manus Christi et Ecclesiæ erant S. Stephanus cæterique Diaconi ; per hos enim bona Ecclesiæ in fideles et pauperes distribuebantur. Hæ manus debent esse *tornatiles*, ut nil in eis sit vitiosi affectus vel respectus, sed undequaque sint perfectæ virtutis, ut sint opera torno, id est æternitati elaborata. Æternitas enim est circulus, in quo nihil inæquale est, nihil eminet vel deficit, sed omnia in orbem perfectum eunt, et eodem redeunt. Qui ergo dat eleemosynam, illam dat æternitati, Deoque æterno, ut ab homine non quærat retributionem, sed à solo Deo immensam et sempiternam ; sic habebit eleemosyna colorem hyacinthi, Hebr. *tharsis*, qui nil habet terrenum, sed ab omni fæce terrena torno quasi resectus et politus, totus est lucidus et cœlestis, ait Nyssenus : unde horum manus sunt *aureæ*, quia lucent per divinam sapientiam, et *plenæ hyacinthis*, quia quidquid agunt, id agunt spe et amore bonorum cœlestium, non terrenorum, ait Richard. Victor.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Omnia hæc adaptes B. Virgini, quales enim fuere manus Christi, tales fuere et B. Virginis, imo ipsa in utero manus Christi juxta suas efformavit. Unde Niceph. lib. 2. cap. 23. docet B. Virginem manus et digitos habuisse longiores quales sunt tornatiles ; et tales nobis exhibent imagines Deiparæ à S. Luca depictæ, quas Romæ in Basilica S. Mariæ majoris, et in templo B. Virginis in via lata, etc. conspicimus, et veneramur. Quocirca Dionys. Carthus. lib. 1. de Laud. Virg. art. 35 : *A planta*, inquit, *pedis usque ad verticem capitis nihil penitus fuit in Virgine, neque in corpore, neque in anima indecens, reprehensibile, indecorum, imo totum fuit divinæ sapientiæ circino formatum, pulcherrime circumcisum ab omni superfluitate, plenissime ac speciosissime operatum. Nempe sicut Christi humanitatem propter ejus personalem cum Deo unionem, decuit omni perfectione naturæ et gratiæ perfulgere, ita ipsius genitricis personam post unigeniti sui humanitatem, oportebat in omnibus sic ornari, quoniam post hypostaticam cum Deo conjunctionem non est alia tam vicina, ut unio matris Dei cum Deo filio suo.*

Rursum manus, id est, omnia opera B. Virginis erant tornata, id est, exacta et perfecta, aurea per charitatem, hyacinthina per cœlestium desiderium, imo manus ejus erant quasi manus Spiritus Sancti, qui per manus ejus operabatur. Spiritus Sanctus enim est digitus et manus Dei Patris et Filii ; hi enim per Spiritum Sanctum

opera sanctitatis in hominibus et angelis operantur; unde Christus ait : *Si in digito Dei ejicio dæmonia, profecto pervenit in vos regnum Dei.* Lucæ 11. 20. *In digito Dei*, id est, *in spiritu Dei*, uti explicat S. Matth. cap. 12. 28. puta vi et virtute Spiritus Sancti.

Denique manus B. Virginis sunt tornatiles, id est, versatiles, agiles, et expeditæ ad præstanda quævis beneficia, hominibus præsertim devote eam colentibus et invocantibus, uti exempla innumera testantur.

Venter ejus eburneus, distinctus sapphiris. Vers. 14.

Hebr. *Viscera ejus*, עשת *esceth*, id est, *nitor, candor, polities eboris* (Marinus *ebur perpolitum*, R. Abraham, *vas eboris*, S. Hieron. in cap. 2. Ezechiel. *tabula eburnea*) *coopertus sapphiris. Viscera*, id est intestina, puta venter, qui continet cor, jecur, hepar, etc. Septuag. *Venter ejus pyxis*, vel *tabula* (utrumque enim significat πυξίον) *eburnea super lapidem sapphirum*, vel *in lapide sapphiro.* Arabicus : *Venter ejus ut tabula eburnea* (Syrus *opus eburneum*) *in gemma succini et margaritarum.* Pagnin. *Venter ejus ut candidum ebur, obductus sapphiris.* Vatabl. *Viscera ejus ut alabastrum eburneum contectum sapphiris.*

Per ventrem ergo totum pectus cum visceribus accipe. Sapphirus gemma est cærulei sive cælestis coloris, aureis punctis quasi stellis collucens, ait Plinius lib. 37. cap. 2. Vide plura, quæ de sapphiro dixi Apocal. 21. 19.

Grammatice hæc de Salomone, qui typus, imo parens fuit Christi, ita exponit noster Pineda lib. 6. de Rebus Salomonis, c. 4. num. 7. Pectus et thorax, in quo vitalia omnia candida velut pyxidicula eboris, aptissima forma efficta ad servanda viscera, cor, vitalia omnia; si quid enim vitii foret in pectore, dorso, costis, et aliis partibus, quæ circa cor sunt, insigniter dehonestaret pulchritudinem corporis et morum : ergo quemadmodum pyxidicula non est valde lata, non stricta nimium et neque nimium crassa, neque nimium gracilis; ita sane pectus sponsi ventre paulo laxiori refert ventrem pyxidis, pectore vero strictiori refert partem superiorem pyxidis paulo angustiorem. Aristot. ad Alexandr. *Mediocritas ventris et pectoris strictura significat altitudinem intellectus, et boni consilii.* Itaque neque habuit pectus valde carnosum, neque fuit ventricosus, quæ sunt hebetum, inertium et minime solertium ; non nimium gracile, nimiumque strictum, quod pusillanimium, sed idoneum sapientiæ et cordis domicilium; tum et ventrem ad partem cinguli castigatum, ut strictius cingi posset, quod animosorum et solertium, et qualem Sidonius in suo Theodorico: *In succinctis regnat vigor ilibus, etc.* Et rursus in Panegyr. Majorani : *Angustam suspendit baltheus alvum;* Et vero quid in pectore sapphiri ? certe si ad naturæ ornamenta referantur, erunt in candido pectore nævi aliqui ; quis enim sine nævo etiam perfectissimus, si tamen homo? at nævi in sponso videbantur sapphiri, et maculæ illi erant lumina ; quare et de illo dici potuit :

Nullus in egregio corpore nævus erat.

Rursum pectus continens ventrem in Christo erat nitidum ut ebur et alabastrum, idem tamen pulchre inspersum erat venulis ac musculorum et costarum umbris liventibus, et quasi lucentibus, ita ut sapphiris interpunctum et distinctum videretur. Alii cum Lyrano et Aben Ezra ventrem intelligunt non nudum ; hunc enim ostendere vel pingere coram puellis adolescentulis, ad quas hîc est sermo, inverecundum videtur, sed tectum et vestitum, vel zona eburnea sapphiris distincta, ut velut Aben Ezra, vel simili ornamento; sicut reges Persarum medium vestis purpureæ albo, et quasi eburneo intexebant, teste Curtio, uti censet noster Sanchez; unde Gislerius ; thorax, inquit, quo sponsus induebatur erat candidus instar eboris, sed segmentis sericis coloris cærulei ornabatur, ita ut sapphiris distinctus videretur ; aut q. d. Thorax erat albus nitidusque ut ebur, sed zona sapphiris plena cingebatur. Malim ego utrumque jungere, scilicet laudari Salomonem tum à pectore candido, sed venulis velut Sapphiris insperso; tum à thorace pectus vestiente pariter candido sed sapphiris distincto : hunc enim videre poterant adolescentulæ, q. d. qualis est vestis sive thorax sponsi, tale pariter est ejus pectus. Unde Pineda lib. 6. de Rebus Salomonis cap. 5. docet vestes Salomonis fuisse auratas, sed intertextu liliorum candidatas et liliatas.

Plus satis hæc de cortice litteræ quoad speciem ventris, ne homines animales in venerem proni, hîc carnalia cogitent et concipiant. Ad spiritum ergo et spiritualia transeamus.

PRIMUS SENSUS
ADÆQUATUS.
De Christo et Ecclesia

Venter, id est, pectus et viscera Christi, notant Christi passiones et affectus omnes internos fuisse puros et candidos, castos et virgineos, æque ac osseos et fortes instar eboris, imo divinos et cœlestes instar sapphiri, ita ut nulla in eis esset inordinatio, perturbatio, pugna, vel lucta, æque ac nulla debilitas vel infirmitas, sed omnes sinceri forent, compositi, constantes et solidi. In visceribus enim est hepar, in quo residet sanguis, indeque appetitus concupiscibilis ; ejusque affectus et concupiscentiæ ; et fel, in quo residet cholera, ideoque appetitus irascibilis, ejusque iræ et indignationes ; et splen, in quo residet humor melancholicus, indeque tristitia ; et cor, in quo residet vitalis spiritus indeque sapientia, q. d. in corpore Christi omnia viscera, indeque omnes affectus, tam facultatis concupiscibilis, quàm irascibilis erant puri, et candidi, ideoque inter se compositi, pacifici, constantes, et firmi, quia omnes regebat sapientia cordis, quod ipse in pectore regium et divinum gestabat. Hinc erat distinctum sapphiris, id est, cœlestibus cogitationibus, desideriis et intentionibus, ut quidquid cogitaret, diceret, ageret; cælum et Deum, Deique gloriam ac hominum amorem spectare videretur. Sapphirus enim est gemma cœlestis coloris, aureis guttis interlucentibus. Quocirca Christus non erat tristis, ut ait Isaias cap. 44. 4. nec in risum effusus, sed moderate lætus, non iracundus, nec phlegmaticus, sed moderate gravis, etc. adeoque totus compositus et cælestis, ut non tam homo, quàm Angelus esse videretur. Ita Nyssenus hom. 14. Cassiodor. Beda et alii.

Hinc multi per Christi ventrem, vel, ut Hebr. est, viscera accipiunt Christi misericordiam : hujus enim sedes et symbolum sunt viscera :

unde in commiseratione viscera commoventur. q. d. Venter et viscera Christi sunt quasi pyxis eburneæ misericordiæ, in qua contra omnes miserias remedia et pharmaca efficacissima continentur, quæ ipse in miseros quoslibet se invocantes, imo sæpe non invocantes, sed incurios et incogitantes effundit, ut eos mentis sanitati, sanctitatique restituat. Christi ergo venter est quasi unguentarium narthecium continens medicinas, aromata et unguenta omnis generis, ad sanandas quaslibet corporis et animi ægritudines. Hoc est, quod Zacharias in ortu Joannis Baptistæ, qui Christi fuit præcursor et index, canit de Christo jam in Virgine incarnato : *Per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitavit nos oriens ex alto.*

Symbolice, primo, filius quà Deus Deitatem à Patre accepit, est quasi pyxis divina, in qua Deus omnia sua divina attributa collocavit, juxta illud : *Ex utero ante Luciferum genui te.* Psal. 109. Uterus enim, sive venter Dei Patris est mens et sapientia, qua Verbum concepit, id est, filium ab æterno generavit. Ita Joannes Carmelita : *Verbum æternum*, inquit, *rerum universarum rationes in ore cujusdam uteri receptas habens, est velut venter candidus, levis et prægnans, et in eo quasi plures sapphiri, distinctæ rerum rationes lucent.* Sic et Almonacirius.

Secundo, humanitas Christi licet ex natura sua carnea, terrea, atra et infirma, in Christo tamen per gratiam Spiritus Sancti et inhabitantem divinitatem facta est, quasi ebur candida per innocentiam et virginitatem ; ossea et fortis per constantiam et robur divinum, juxta illud Hebr. 4. 15 : *Non habemus Pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum per omnia pro similitudine absque peccato; oportebat enim, ut nobis esset Pontifex sanctus, innocens, impollutus, segregatus à peccatoribus et excelsior cœlis factus.* Ita Cassiodor. Beda et Rupertus, qui sic explicant, q. d. *Fragilitas quidem in illo substantiæ mortalis vera erat, sed hæc lasciviæ mortalitatis penitus expers, divinorum potius operum splendida clarescit insignibus; et bene distinctus hic venter sapphiris asseritur, quia inter passiones assumptæ humanitatis crebra exhibebat indicia perpetuæ divinitatis.* Hinc aliqui per ventrem Christi accipiunt plebem Christianam, quæ tenera est, crassa et rudis ut venter; hæc tamen per gratiam Christi fit candida et robusta ut ebur, ac spiritualis et cœlestis ut sapphirus. Sicut enim per Christi caput prælatos, per comam religiosos, per labia prædicatores, per genas virgines ; sic per ventrem accipit fideles plebeios, præsertim conjugatos, qui in conjugio servant candorem pudicitiæ et fœcunditatem conjugii, ut proles Christo generent et educent. Venter enim sedes est generationis et virtutis generativæ. Conjuges ergo distincti sunt sapphiris, quia cœlestia cogitant ; divisi igitur sunt, quia partim carni, partim Deo serviunt. Ita sanctus Anselmus, Richardus de sancto Victore et Cosmas Damianus.

Anagogice S. Gregorius per ventrem Christi accipit ejus mortalitatem, per ebur immortalitatem, quam sibi et nobis promeruit : *Ebur, quippe*, inquit, *valde durabile os habetur et in ornamenta regum assumitur. Venter ergo Christi eburneus esse dicitur, quia mortalitas Christi ad immortalitatem perducitur, dum per resurrectionem ad gloriam patris sui Regis videlicet æterni, in vita æterna collocatur.* Et post nonnulla : *Qui vere in ornamento regum assumitur : quia quisquis carnis suæ rex et Dominus esse probatur, ipsius Christi mortalitate et resurrectione, amore cognitionis, et spe immortalitatis ornatur ; unde alibi dicitur : Qui gloriatur, in Domino glorietur; sed venter distinctus sapphiris esse perhibetur, quia in nostra corruptione, quam portavit, cœlestia opera per miracula, quæ faciebat, passionibus nostris inseruit.*

Mystice tres Anonymi apud Theodoret. per ventrem accipiunt sapientiam Dei, quæ cum in se sit cœlestis et divina ut sapphirus, tamen à Deo impressa, et quasi descripta est in hoc universo à se creato, velut in tabula eburnea purissima et nitidissima.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima sancta habet pectus et ventrem eburneum, cum omnes animæ appetitus juxta rationem et legem Dei ordinat, componit et corroborat, imo excolit et expolit. Hebr. enim עשת *eschet* significat nitorem et opus politum, quale est ebur : hoc enim nitidissimum et politissimum est. Animæ ergo sanctæ student, non tantum honeste et sancte, sed et polite ac eleganter omnes suos affectus in mente componere, in eaque omnia opera sua disponere, ut licet communia faciant, quæ et cæteri, tamen præ cæteris in actionibus eorum reluceat quædam singularis elegantia et gratia, ut opus commune in eis politum, singulare et eximium esse videatur, juxta illud : *In omnibus operibus tuis præcellens esto.* Eccles. 33. 23. Ita videmus in religione nonnullos accuratos et insignes, qui in vita communi et regularum observatione excellunt. Singula enim obeunt mira alacritate, dexteritate, elegantia, perfectione, ut etiamsi idem agant quod alii, tamen præ illis excellant, imo novum quid et singulare agere videantur, quia commune agunt novo quodam et singulari modo ac decore.

Cogita, quàm polite, exacte, ac concinne in omnibus suis actionibus clerici serviunt Pontifici, aulici imperatori, famuli principi et regi : quid ergo te facere decet, qui servis divinæ majestati, quæ est Rex regum, et Dominus dominantium ? Appelles rogatus cur tam morose et exacte pingeret ? respondit : *pingo æternitati :* ita et tu agis, et vivis æternitati ; vide ergo ut opus tuum sit nitidum ut ebur, fulgidum ut sapphirus, quod in æternum coram Deo et Angelis resplendeat oportet. Cogita qua venustate, quo decore Deo ministrant Archangeli, Cherubini et Seraphini, eadem et tu ministra eidem Deo ; quod enim Angeli agunt in cœlo, hoc tu agis in terra.

Hinc Nyssenus legens ex Septuaginta : *Venter ejus tabella eburnea in lapide Sapphiro;* docet cor justi esse tabulam, in qua descripta est lex Dei quasi in ebore et sapphiro, id est, in mente purissima et cœlesti. Huc accedit Theodoretus, qui pro *tabula* vertens *pyxidem* (utrumque enim significat Græcum πυξίον) per eam accipit sacram Scripturam, quæ profunda est instar pyxidis ob mysteria arcana, quæ continet ; et Philo Carpath. qui per pyxidem eburneam acci-

pit legem veterem, per sapphirum vero legem novam, quæ tantum præcellit veteri, quantum sapphirus ebori. Addit Philo ventrem esse mentem justi, in qua, quasi in pyxide eburnea nitidissima, eloquia sacræ Scripturæ et sapientiæ divinæ recondita sunt.

Symbolice Justus et Lucas Abbas per ventrem eburneum accipiunt prædicatores, quia ipsi et multi alii per omnia hæc emblemata capitis, comæ, genarum, labiorum, etc. accipiunt prædicatores, qui prædicando Ecclesiam propagant. Verum hoc nimis generale et amplum videtur; quare præstat hæc dispertiri et singula singulis statibus apposite accommodare; quid enim habet venter commune cum prædicatoribus? nisi dicas in ventre esse pulmones, qui quasi folles spiritum subministrando, formationi vocis et consequenter prædicationi subserviunt, aut prædicatores cibum verbi Dei in mente ruminare, ut eum fidelibus prædicando dispertiant, sicut esca in ventre concoquitur, et concocta per membra distribuitur: unde hoc ventris apologo Menenius Agrippa plebem à senatu dissidentem illi reconciliavit Romæ in monte Aventino.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Si Christi venter est eburneus distinctus sapphiris, ergo et talis fuit venter B. Virginis, utpote ex quo totus Christus quantus quantus prodiit; quocirca omnes ejus cogitatus et affectus, indeque prodeuntes actiones, erant candidissimi et purissimi ut ebur, ac fulgidissimi ut sapphirus. Addit Rupertus ventrem et carnem Christi (ac consequenter et B. Virginis.) mundiorem fuisse carne cæterorum hominum, quia ipse pulchritudo generis humani: *Vere pulcher*, inquit, *et decorus venter eburneus; quia sicut ebur magni corporis, scilicet elephantis, tota pulchritudo totumque pretium est: sic iste venter, videlicet humanitas sive caro, quam ex genere humano assumpsit, totius mundi, maximeque generis Abrahæ, de cujus semine nasci voluit, decus et gloria est. Pulchrius nimirum atque pretiosius est ebur carne vel corpore reliquo, de quo sumptum est; et nihilominus caro dilecti hujus pulchrior, mundior et incomparabiliter sanctior est omni massa, cujus ex semine sumpta est.* Subjicit deinde quod exinde B. Virgo fuerit *mater in conceptu intacta, in partu et post partum illæsa et integra.* Per sapphiros accipit Christi virtutes et miracula, quibus licet patiens in carne et crucifixus suam tamen divinitatem orbi ostendebat. Nam *dum compungeretur*, inquit, *hic venter clavis et lancea militis, cœlum obscuratum est, et tenebræ factæ sunt, et velum templi scissum est, et terra mota est, et petræ scissæ, et monumenta aperta sunt.*

VERS. 15: CRURA ILLIUS COLUMNÆ MARMOREÆ, QUÆ FUNDATÆ SUNT SUPER BASES AUREAS. SPECIES EJUS UT LIBANI, ELECTUS UT CEDRI.

Hebraice פז *paz*, id est, ex auro *paz* vel *ophaz*, quod erat præstantissimum, ut superius dixi.

Pro *marmoreæ* Aquila et Theodotion vertunt, *Pariæ;* Paros enim insula est una ex Cycladibus, ex qua Parius lapis marmoreus candidissimus et præstantissimus eruitur: unde Virgilius 1. Æneid.

> Pariusve lapis circumdatur auro.

Crura sponsi commendat à candore, rectitudine, justa crassitudine et robore, quod candida sint, recta, crassa et robusta instar columnæ è marmore et Pario lapide; illaque adolescentulæ facile videre poterant; quia olim veteres Hebræi, Græci et Romani sine femoralibus et tibialibus nudis incedebant tibiis et genibus, ac plantam duntaxat pedis tegebant calceis, sive sandaliis, quæ *caligas* vocabant, uti ostendi Actor. 12. 8. ad illa: *Calcea te caligas tuas.* Sponsus ergo tibias habebat candidas et fortes, ut viderentur esse binæ columnæ Pariæ fundatæ super bases aureas, id est, super pedes, qui quasi fulcra et bases sunt tibiarum; pedes, inquam, vestitos et ornatos calceis auratis, sive auro gemmisque distinctos. Veteres enim calceos auro gemmisque decorasse docet Plinius, lib. 9. c. 35. et lib. 37. c. 2. Sic Demetrium auratis incessisse calceis testatur Plutarch. in ejus Vita, Heliogabalum eisdem addidisse gemmas testatur Lampridius, Diocletianum Eutropius, Caninium Vopiscus.

Porro crura instrumenta sunt incessus; quare crura marmorea fundata in basibus, id est, pedibus et calceis auratis, significant incessum gravem, elegantem et regium, qualis erat Salomonis, in quo scilicet sit *species auctoritatis et gravitatis vestigium*, ut ait S. Ambr. lib. 1. Officior. nam ut ait Eccles. c. 19. 27: *Ingressus hominis enuntiat de illo*, et internam animi gravitatem, vel levitatem, prudentiam, vel stultitiam, virtutem, vel vitium significant.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Crura symbolum sunt ingressus et progressus; significant ergo Christi itinera, incessus et profectiones, quibus per se Judæam, per Apostolos vero et viros Apostolicos, omnes gentes evangelizando obivit et circumivit, fuisse puras, rectas, fortes et validas; ita ut nemo eas sistere, remorari vel impedire posset: Christus enim sua vi et potentia omnes Evangelii hostes, remoras et impedimenta disjecit, adeoque ipsos tyrannos et principes illi obsistentes ad se convertit et Christianos effecit. Horum enim Christi pedum bases erant aureæ, quia innixæ divinitati ejusdem (hanc enim repræsentat aurum) ejusque divinis consiliis, decretis et prædestinationibus æternis et immobilibus.

Hinc multi per columnas hasce accipiunt Apostolos et viros Apostolicos, qui quasi pedes Christum detulere per totum orbem, adeo fortes et robusti, ut columnæ marmoreæ esse viderentur, fundatæ super bases aureas, tum Christi Ephes. 2. 20, tum charitatis; charitas enim est quasi aurum solidissimum, quod pedes hosce suffulciit, eosque robustos et invictos instar marmoris effecit. Ita S. Gregorius Nyssenus, Philo et S. Ambrosius in psal. 118. ser. 5. Hinc Apostoli vocantur *columnæ et fundamenta Ecclesiæ*, Galat. 2. 9. Ephes. 2. 20. ac nominatim S. Petro (de quo hæc accipit Theod.) pro-

misit Christus : *Tu es Petrus, et super hanc* (id est, super te) *Petram ædificabo Ecclesiam meam*, Matth. 16. 18.

Symbolice, duo crura Christi sunt misericordia et justitia ; misericordia enim convertit et beavit credentes, sibique obsequentes ; justitia reprobavit et damnavit incredulos; sibique inobedientes. Rursum justitia castigavit senescentis Ecclesiæ defectus, ut illam priori nitori et sanctitati restitueret. Agitur enim hic de Ecclesiæ senecta, uti superius dixi. Castigavit, inquam, per religiosos et viros Apostolicos, quos quasi reformatores Ecclesiæ suscitavit, uti fuere S. Basilius, S. August. S. Benedictus, S. Bernard. S. Romualdus, S. Franciscus, S. Dominicus. Audi Rupertum : *Crura illius viæ sunt illius scilicet misericordia et judicium, sive misericordia et veritas, sicut ait Psalmista : Universæ viæ Domini misericordia et veritas. Nam veritas ipsa est judicium verum. Crura ista, viæ istæ, columnæ marmoreæ, id est, rectissimæ sunt atque firmissimæ, nec est qui posset eas infirmare, aut juste reprehendere; nam judicia Domini vera justificata in semetipsa. Exempli gratia : Loco vel tempore supradicto, cum penderet dilectus iste crucifixus latronum duorum medius, alterum ex eis pænitentem misericorditer suscepit, secumque in Paradisum assumpsit, alterum blasphemantem judicio justo reprobavit.* Et post nonnulla : *Bases aureæ consilia sunt divinæ sapientiæ.* Eorum deinde subdit exemplum: *Flere potuit super civitatem Jerusalem, subversionem et damnationem suæ gentis prævidens, et tamen animum suum inducere non potuit, ut averteret ab eis iram imminentem : stabant quippe inflexibilia crura ejus tanquam columnæ marmoreæ super bases aureas, id est, non qualis esset humanitatis suæ voluntas, sed divinæ justitiæ rationes attendebat.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Crura Christi et Ecclesiæ, quæ ejus fidem religionem et virtutem sustentant docendo, prædicando, confessiones audiendo, etc. ad hæreticos, Japones et Indos convertendos proficiscendo, etc. propagant et promovent, sunt viri religiosi et Apostolici ; hi per constantiam sunt erecti quasi columnæ, ut nulla spe vel metu à recto deflectant; per fortitudinem sunt robusti ut marmor, per charitatem fulgent ut aurum, ac simul per eamdem solidantur, ita ut alios in fide et pietate consolident. Ita Richard. de sancto Victore.

Huc accedit Lucas Abbas, qui per crura Ecclesiæ accipit humiles ; hi enim, inquit, se humiliando tantæ efficiuntur fortitudinis, ut omnia membra subvehant capiti, ut significavit per Prophetam, dicens : *Super quem respiciam, nisi super humilem?* et in se continent similitudinem illius Petræ, de qua Paulus : *Petra autem erat Christus.* Humilium vero bases aureas esse asserit humilitatem Prophetarum veterumque sanctorum. Hisce enim basibus posterorum et sequacium humilitas innititur et fulcitur.

Denique Justus et S. Anselm. per crura accipiunt quoslibet sanctos, qui Ecclesiam sua sanctitate et charitate suffulciunt ; in quibus proinde inhabitat et graditur Christus ; unde S. Ambrosius, lib. 3. de Fide, cap. 5 : *Crura*, ait, *columnæ marmoreæ*, etc. *solus enim Christus inambulat animis et graditur in mente sanctorum, in quibus veluti aureis basibus, fundamentisque pretiosis, solidata vestigia Verbi cœlestis hæserunt.*

Hinc symbolice Nyssen. hom. 14. et tres Anonymi apud Theodoret. per duo crura accipiunt duo præcepta charitatis, scilicet : *Diliges Deum ex toto corde, et diliges proximum sicut teipsum ;* per hæc enim Christus ambulat in anima, eamque promovet ad culmen sanctitatis.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Cassiodorus et Beda per crura Christi accipiunt ejus itinera, quibus in uterum Virginis descendere et pro nobis homo fieri dignatus est ; hæc fuere marmorea, quia recta et robusta; fundata super bases aureas, quia omnia quæ per Christum, vel in Christo agenda erant, divinitatis consilio præordinata fuere ab æterno. Aurum enim utpote præstantissimum significat Dei consilium. Addit Beda, ut hoc significaretur, idcirco Christo in cruce crura non fuisse confracta, uti fuere latronum.

Rursum, crura B. Virginis fortiter processerunt ad omne bonum, et propulsarunt omne malum. Quocirca Damascenus, Orat. de Nativ. B. Mariæ, ita mores ejus pingit : *Honestus vestitus, mollitiem omnem ac luxum fugiens. Gressus gravis ac sedatus, ab omni mollitie remotus. Mores severi, atque hilaritate temperati. Ita comparata eras, ut nullus ad te viris accessus pateret*, etc. *Animus humilis in sublimissimis contemplationibus, sermo jucundus ex leni anima progrediens. Denique quid aliud quàm Dei domicilium? merito te beatam prædicant omnes generationes, ut eximium humani generis decus. Tu sacerdotum gloria, Christianorum spes, virginitatis feracissima planta. Per te enim virginitatis pulchritudo latissime sese diffudit.*

Rursum, si humiles, si sancti, si Apostoli habent pedes marmoreos per fortitudinem fundatos in basi aurea charitatis, multo magis eosdem habet B. Virgo. Unde ejus typus fuit columna ignis per noctem et nubis per diem, deducens et protegens Hebræos per desertum usque in terram promissam : simili enim modo B. Virgo deducit fideles sive devotos per desertum hujus vitæ in cœlum. Ita Patres, quos audi. S. Epiphanius, ser. de Laudibus Virginis : *Ave*, inquit, *gratia plena nubis columnæ similis, quæ Deum habes, qui populum deduxit per desertum.* S. Hieron. in psal. 77. ad illa : *Et deduxit eos in nube diei*, per nubem, hoc est columnam nubis, intelligit B. Virginem. Andreas Episcopus Cretens. Orat. 2. de Deipara : *O columna*, inquit, *vivifica, non carnalem per lucem deducens Israelem, sed spiritualem, qui deducitur ad increatam lucem cognitionis, divinis illuminans facibus.* S. Ambrosius in psal. 118. ser. 6. sub initium : *Illa columna nubis*, inquit, *specie quidem præcedebat filios Israel; mysterio autem significabat Dominum Jesum in nube venturum levi, sicut dixit Isaias*, cap. 19. 1, *hoc est, in Virgine Maria.* Vener. Beda in Exodi c. 13 : *Columna ignis in nocte,*

ait, *est divinitas in carne Virginis Mariæ.* S. Bonavent. in Speculo, c. 3 : *Maria*, inquit, *nobis columna est nubis, quia tanquam nubes protegit etiam ab æstu divinæ indignationis, protegit etiam ab æstu diabolicæ tentationis. Maria quoque est columna ignis illuminans nos, imo illuminans mundum multis misericordiæ suæ beneficiis.* S. Bernard. tom. 3. ser. 11. art. 1. c. 3: *Columna nubis*, inquit, *aliquando præcedebat, aliquando sequebatur, aliquando superferebatur, ut mystice patrocinia multa B. Virginis indicentur erga populum electorum et omnium Christianorum.* Celebris est Cæsaraugustæ columna, in qua B. Virgo adhuc vivens apparuit S. Jacobo Apostolo, indicans se eò loci coli velle foreque Hispaniæ protectricem.

Species ejus ut Libani, electus ut cedri.] Hebr. *Aspectus ejus ut Libani;* Septuaginta, εἶδος, id est, *forma ejus ut Libanus.* Enarratis nonnullis sponsi membris elegantibus, cæterorum deinde, ne longior sit, elegantiam verbo perstringit, dicens : *Species*, id est, forma et pulchritudo ejus est instar Libani. In Judæa enim proverbium erat, ut, cum quid pulcherrimum significare vellent, dicerent : *Pulcher, vel pulchrum est ut Libanus;* quia Judæa nil pulchrius habet Libano. Hic enim omnium Syriæ montium est altissimus, amœnissimus et fecundissimus ; unde *mons montium* vocatur : *Nihil Libano in terra repromissionis excelsius est, nec nemorosius atque condensius*, ait S. Hieron. in Osee cap. 14. Hinc de Ecclesia canit Isaias cap. 35 : *Gloria Libani data est ei.* Dictus est Libanus à לבן *Laban*, id est, albus, quod toto anno nivibus in cacumine albescat ; vel à לבונה *Lebona*, id est, thus, quod thure, pinis, abietibus, cedris, cypressis, aliisque resinosis arboribus abundet ; quarum gummi electum olibanum à Medicis nuncupatur. Quare Libanus thuris, resinæ, sacchari, olei, etc., est ferax ; omne sylvestrium ferarum canorarumque avium genus in eo admodum frequens est. Valles Libani optimo tritico, vineis, pomariis, hortis et uberrimis pascuis abundant. Unde in iis pascebantur animalia in templo Deo offerenda. Denique ex Libano erumpunt plura et magna flumina, puta Jordanis, Chrysorrhoas, Eleutherus, Leon, Lycus, Adonis et fons hortorum. Libanus enim oritur à tergo Sidonis, ac versus Orientem ultra Damascum tendit 1500 stadiis, ait Plinius, l. 5. cap. 20, hoc est, 187 millibus passuum, sive 187 milliaribus Italicis. Vide Osee cap. 14. et Adrichomium in Libano.

Porro quia in Libano eminent enodes, imputribiles et odoratæ cedri, hinc addit *electus*, id est, præstans et excellens, *ut cedri.* Chaldæus ad Libani etymon respiciens vertit : *Et ipse impletur super eos miserationibus sicut senis, et dealbat peccata domus Israel sicut nivem, et paratus est, ut faciat victorias in bello contra populos, qui transgrediuntur verbum ejus sicut juvenis fortis, qui robustus est sicut cedri.*

Grammatice ergo Salomon sponsus comparatur hîc Libano et cedro. Primo, ob staturæ proceritatem : hæc enim digna est imperio ; unde *staturam imperatoriam* vocat Capitolinus in Pertinace. Hinc Saul *ab humero et sursum eminebat* supra omnem populum, 1. Reg. 9. Similiter proceri fuere prisci heroes et reges, Romulus teste Plutarcho, Priamus, Hector, Ajax, teste Homero, Julius Cæsar, Tiberius et Domitianus, teste Suetonio ; Theodoricus, ait Sidonius, longissimis erat brevior, procerior, eminentiorque brevioribus. Enormis enim proceritas, qualis fuit Caligulæ, solet esse mentis inops, hebes et segnis ; mediocris vero et justa ingeniosa est et animosa, utpote spiritibus abundans. Hinc Aristot. 4. Ethic. cap. 3 : *Pulchritudo*, ait, *in magno corpore consistit.* Et Virgil. 8. Æneid.

Sed cunctis altior ibat
Anchises.

Secundo, Salomon comparatur Libano in amœnitate ; quia ejus adinstar erat vultu, oculis, totoque corpore decoro, amœno, et jucundo.

Tertio, in odore, quia instar Alexandri Magni suavissimum ore anhelitum, etc. reliquo corpore odorem exspirabat.

Quarto, in fecunditate ; cum enim mille habuerit uxores, plurimos ex eis genuit filios.

Quinto, in fabrica, quia Salomon ex lignis Libani ædificavit templum, orbis miraculum, indeque ipsum templum vocatur Libanus, ut à Zachar. cap. 11 : *Aperi, Libane, portus tuas.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Christus æque, imo magis quàm Salomon, fuit specioso et procero corpore, puta altitudine septem cubitorum, ait Nicephor. lib. 1. c. ult. item amœno, jucundo, odorato et fecundo filiorum non carnalium, sed spiritualium.

Rursum, templum factum ex lignis Libani omniaque ejus vasa typus erant Christi ; unde ipse ait Judæis : *Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud. Hoc autem dicebat de templo corporis sui*, Joan. 2 ; quia sicut templum fuit caput, decus, et Sanctum Sanctorum Jerusalem terrestris ; sic Christus caput, decus, et Sanctus Sanctorum est Jerusalem cœlestis, ait Rupertus.

Denique Christus *speciosus fuit præ filiis hominum*, Psalm. 44, speciosus corpore, speciosior mente, speciosissimus divinitate.

Rursum Libanus idem est quod candidus et candidatio. Quid candidius Christo, qui omnes peccatores in Baptismo dealbat, eosque gratia odoratos, et virtutibus florentes, bonorumque operum fertiles efficit ? Ita S. Gregor. Philo et Richard. Victor.

Porro Theodor. per Libanum intelligit thus, ut duplex hîc significetur Christi natura, scilicet divina per thus : thus enim Deo adoletur ; et humana per cedrum, quæ non sentit cariem nec corruptionem ; unde Plinius : *Cedrum commendat æternitas.* Lucas Abbas vero : *Species Christi*, inquit, *fuit ut thus ; quia omnis illius actus sacrificium est acceptabile patri æterno. Thus quippe à Pontifice super hostiam peccato et holocaustum, quod peculiare erat sacrificium, videbatur imponi, et ipse nihil de contagione peccati conversando inter impios contraxit.* Sic sapientia, id est Christus, comparatur cedro, Ecclesiast. 24. 17 : *Quasi cedrus*, inquit, *exaltata sum in Libano.*

Electus ut cedri.] Primo, quia *sicut cedrus pulchrior est et procerior cæteris arboribus, ita et Christus divinitatis gratia* (adde et gratia infusa, utpote quæ fuit gratia capitis derivanda

in cætera membra, id est, in omnes fideles) *præcellit omnes sanctos*, ait Cassiod.

Secundo, quia cedrus odorata est et imputribilis, sic et Christus; unde sponsa, c. 1. 3: *Currimus*, inquit, *in odorem unguentorum tuorum.* Ita S. Gregorius et Philo.

Tertio, Lucas Abbas censet cedro notari Christi humilitatem et patientiam, quæ ipsum exaltavit instar cedri, juxta illud: *Humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod et Deus exaltavit illum et dedit illi nomen, quod est super omne nomen, etc.* Philip. 2.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima sancta speciosa est, ut Libanus, ac excelsa, odorata et imputribilis ut cedrus; quia si adhæremus Christo, per eum sublimes efficimur, ait S. Gregorius, cœlestes et immortales. Unde Rupertus: Christus, inquit, fuit electus ut cedri, quia similis exstitit Patriarchis omnibus, eorum omnium virtutibus decorus; et quia ex ipso sancti omnes ut cedri è Libano prodeunt. Vide plures analogias cedri et justi quas recensui Eccles. cap. 24.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Richard. Victor. per Libanum accipit Christum, per cedrum B. Virginem: *Denique*, inquit, *ipsa cedrus, quæ crevit in Libano, id est, Christo, et dum Christum ipsa genuit, quasi Libanum cedrus produxit, et mons processit ex arbore, cum Deus prodiit ex homine. Hoc est novum et inauditum, quod Deus fecit super terram, ut cedrus proferret Libanum, arbor montem, mulier circumdaret virum, id est, Deum, et quem mundus non caperet, hunc virgo in utero suo concluderet. Species itaque Christi sunt virgines, sed beata Virgo specialis ejus, quæ speciem suam nunquam per aliquod peccatum mortale vel veniale maculavit. Unde speciem ejus res cœlestis concupivit, in ea carnem sumens amplius hanc speciem decoravit, quia ampliori eum gratia replevit.*

Et post nonnulla: *Ipsa igitur singulariter species Christi, præ omnibus speciosa, Christoque simillima, non solum speciem Christi ipsa habens, sed etiam in aliis hanc restituens.* Denique docet B. Virginem, quæ cum Christo summe se humiliavit, merito humilitatis suæ cum eodem summe fuisse sublimatam: *Exaltata est*, inquit, *hæc Beata quasi cedrus, sublimata est sicut Christus; et si tantum quantum Christus, Christus minimus fuit in regno cœlorum, id est, in præsenti Ecclesia, Maria humillima fuit omnium quæ fuerunt in terra, ideo ad hoc sublimata, ut summum omnium conciperet, et post eum summa omnium fieret.*

Rursum species et decor Libani consistit in continua germinatione florum, herbarum, thuris, cedrorum, pinorum, aliarumque arborum amœnissimarum, summe odoratarum et salubrium; sic species B. Virginis consistit in assidua productione virginum, martyrum, doctorum, religiosorum et sanctorum quorumlibet in humilitate, patientia, odore, mortificatione, et quavis alia virtute præcellentium.

VERS. 16: GUTTUR ILLIUS SUAVISSIMUM, ET TOTUS DESIDERABILIS: TALIS EST DILECTUS MEUS, ET IPSE EST AMICUS MEUS, FILIÆ JERUSALEM.

Hebraice: *Palatum*, vel *guttur ejus dulcedines, et totus ipse desideria*, q. d. Sponsus ita est formosus et gratiosus, ut summe sit amabilis et desiderabilis, imo ut ipse unus, non tantum in se desiderium, sed omnium rerum desideria esse videatur; continet enim in se eminenter omne id quod in qualibet re est desiderabile et expetibile, ac rursum nihil in eo est, quod non sit summe desiderabile et concupiscibile. Hinc Christus à Jacob Patriarcha vocatur: *Desiderium collium æternorum*, Genes. 49. 27; et ab Aggæo, c. 1. 8: *Desideratus cunctis gentibus*; Hebr. *Desiderium omnium gentium.* Hebræo consentiunt Septuag. nisi quod pro *desideria* vertunt, *desiderium.* S. Hieron. lib. 1. contra Jovin. legit: *Gustus ejus dulcedines, et totus concupiscentia*; Vatablus: *Et quantus quantus est, res sunt expetibiles;* Arabicus: *Anhelitus illius suavitas, et totus est desiderium;* Syrus: *Guttur illius fava dulcissima, et vestimenta ejus desideratissima;* Chald. *Verba gutturis ejus dulcia sicut mel, et omnia præcepta ejus desiderabilia sapientibus ejus super aurum et argentum.* Per *guttur* tum anhelitum, qui per guttur è pulmone et stomacho prodit, tum vocem et sermonem intellige. Anhelitus ergo indicat stomachum sponsi cibis odoriferis, et valido calore optime concoctis esse refertum: hi enim suavem et odoratum exspirant anhelitum. Unde vers. 13. dixit: *Genæ ejus sunt areolæ aromatum consitæ à pigmentariis;* et v. 14: *Venter ejus eburneus, distinctus sapphiris.*

Sensus ergo est: Anhelitus, æque ac vox, vocisque sonus Salomonis ac multo magis Christi suavissimus et dulcissimus est, ut mella fundere videatur: Sic *Nestoris oratio erat melle dulcior*, ait Homerus: *Vox igitur ejus*, ait Pineda, l. 6. de Rebus Salomonis, cap. 4. num. 14: *Non fuit raucescens, qualis est libidinosorum; non aspera et absona, quæ agrestium; non acuta et incensa, quæ timidorum; non gravis et magna, quæ conviciatorum; sed media et temperata, et forte etiam paulo gracilior, sed cum dulcedine et suavitate*, quales Aristotelem et Platonem fuisse scribunt Laertius et Plutarchus, quum dicunt eam signum esse pacati animi, suavium et compositorum morum.

Hanc dulcedinem sponsus aspiravit sponsæ. Unde, cap. 4. 11, ait illi: *Favus distillans labia tua;* ideoque ut hanc animæ et spiritus sponsi suavitatem hauriret sponsa, petebat ejus osculum, dicens cap. 1. 1: *Osculetur me osculo oris sui.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Guttur, id est, anhelitus Christi notat internos ejus affectus, amores et ardores divinos fuisse suavissimos, imo ipsissimam suavita-

tem, quæ in verba suavissima erumpebat; hinc et præcepta ac consilia ejus Evangelica suavissima sunt, non carni, sed rationi, menti et spiritui. Ita Cassiod. S. Gregor. Philo, Theod. Beda et alii. Unde S. Gregor. et Philo addunt novum testamentum esse guttur Christi suavissimum.

Rursum Christus *est totus desiderabilis* et amabilis; tum quia pulcherrimus, tum quia ipse prior tenerrime et ardentissime amat omnes homines. Unde S. August. in Psalm. 44: *Pulcher*, inquit, *Deus verbum apud Deum, pulcher in utero virginis; ubi non amisit divinitatem, et sumpsit humanitatem, pulcher in cœlo, pulcher in terra, pulcher in utero, pulcher in manibus parentum, pulcher in miraculis, pulcher in flagellis, pulcher invitans ad vitam, pulcher non curans mortem, pulcher deponens omnia, pulcher recipiens, pulcher in ligno, pulcher in sepulcro. Ibi illum non videbis pulchrum, ubi deprehenderis injustum. Si ubique justus, ubique decorus.*

Si de placenta mellea aut saccharea, si de cibo quopiam vel fructu sapidissimo, v. g. de ficu, quæ nullos habet acinos, sed tota est edulis et delicata, dicimus: Hæc placenta, hæc ficus est appetibilis, tota irritat orexin; si de vino suavissimo, v. g. falerno, cretico, lacryma, moscatellato, quod intima animæ penetrat et oblectat, dicimus: Hoc vinum summe est desiderabile; hoc vinum sua dulcedine replet os, stomachum, totumque hominis appetitum; quid dicemus de Christo, qui omne desiderium non tantum satiat, sed et longe superat, qui nectar est et ambrosia Angelorum et Sanctorum omnium? Si opponas Isaiam dicentem, cap. 53: *Vidimus eum despectum et novissimum virorum, unde nec reputavimus eum;* huic calumniæ facile respondet Isaias dicens: *Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra, cujus livore sanati sumus.* Cum ergo intueris Christum crucifixum, et illius sacrosanctum caput spinis acutissime pungentibus coronatum, oculos vigiliis exhaustos, et lacrymis cruore permixtis suffusos, genas alapis cæsas et sordidis sputis deformatas, os illud suavissimum felle amarissimo oppletum, manus tot miraculorum effectrices clavis perforatas, humeros crucis pondere attritos, tergum flagris discissum, pedes clavis etiam transfixos, et totum corpus vulneribus lividum atque cruentum, merito dixeris Christum etiam in cruce pendentem totum desiderabilem; quoniam membra omnia illa tot cruciatibus affecta, nostra salutis efficacissima quædam medicamenta fuere, et media atque instrumenta nostræ felicitatis. Est ergo Christus totus desiderabilis. Ita Almonacirius. Unde S. Petrus ait Christo: *Domine, quò ibimus? Verba vitæ æternæ habes*, Joan. 6.

Hanc suavitatem Deus et Christus aspirat animæ, cum ei interius loquens cœlestes cogitationes, divinos impulsus, consolationes et amores suavissimos, ideoque inexplicabiles, nec nisi experto cognitos inspirat; unde David: *Quàm magna*, inquit, *multitudo dulcedinis tuæ quam abscondisti timentibus te!* Psalm. 30. 20. Et: *Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo!* Psalm. 118. 103. Hinc illius avidus Samuel: *Loquere*, inquit, *Domine, quia audit servus tuus*, 1. Reg. 3. 10. Ita S. Ansel. Richard. Rupert. et alii.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Viri sancti, præsertim prædicatores pleni divina sapientia et suavitate, eam eructant, aliisque inhalant, ut mella divina eis instillare videantur, adeoque ut Deus et Christus per guttura eorum loqui, ac suam suavitatem effundere videatur: *Et ideo*, inquit Nyssenus, *magnus ille Joannes, rogatus quis esset, vocem se appellavit; et beatus ille Paulus documentum edebat loquentis in se Christi, cui vocem suam locaverat, ex qua nimirum Christus fingeret verba.* Nysseno favet explicatio Pselli, qui Joannem Baptistam guttur dicit esse Christi; quia ipsius præcursor et præco, et quasi vox fuit. Concionator ergo, ac vir sanctus assiduus sit in oratione et meditatione, ut spiritum Dei hauriat, quem aliis aspiret, ut ipse velut os et guttur Christi, nil leve aut vanum, nil nisi sanctum, cœleste et divinum, à Christo probatum, illique suggestum eloquatur; ut qui eum audit, Christum in eo resonantem audire se æstimet.

Anagogice, beatis vox Dei est suavissima, Deusque ab eis visus totus est desiderabilis, ut præter eum nil cogitare, amare aut desiderare queant. Deus, ait Rupert. totus est desiderabilis, quia cum habetur, tunc magis desideratur, estque visio ejus in desiderio, et desiderium in visione; visione enim Dei satiantur beati, sed ita ut semper eum ulterius videre desiderent. Visio enim licet duret per millia annorum, tamen in eis non parit fastidium, sed summum cum plena satie desiderium. Audi hìc Richard. Victorin. *Desiderabilis humanitatis ejus visio in terris, sed multum desiderabilior glorificata ejus humanitas in cœlis; desiderabilis vultu, quem desiderat universitas civium supernorum; desideratissima vero divinitatis ejus contemplatio, cui omne quod desideratur non valet comparari.* Et B. Petrus Damian. opusc. 5, capit. 4: *Totus*, inquit, *desiderabilis, quia humanitatis ejus mysterium omne desiderium accendit in mentibus electorum, ut eos videlicet non modo resurrectionis gloria provocet, sed ad imitationis exemplum ipsa quoque ignominia passionis invitet.*

TERTIUS SENSUS.

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Christus si cui mortalium, certe matri suæ dulcissima divinissima loquebatur, tum voce exterius, tum potius interius in mente; quare ipsa vivens cum eo per triginta annos, præ omnibus hominibus et Angelis divinos illius sensus ac cœlestes dulcedines hauriebat, ut ipsi præ omnibus Christus suus totus esset desiderabilis.

Rursum, in Apostolis cæterisque sanctis multa sunt desiderabilia, at non omnia; laborarunt enim concupiscentia et peccatis venialibus. At B. Virgo tota est desiderabilis, quia omnis concupiscentiæ et peccati expers, ac gratia omnique virtute plena. Unde Damascen. serm. de Nativitate B. Mariæ exclamat: *O desiderabilis, ac ter beata femina! ô divinum simulacrum, ad quod opifex Deus inventus est, mentem quidem*

divinitus gubernatam habens, ac Deo soli operam dantem, cupiditatem autem omnem ad id quod solum expetendum atque amandum est, intentam, iram vero adversus peccatum duntaxat, ipsiusque parentem. Deinde id particulatim per inductionem singulorum corporis, virtutisque ipsius membrorum demonstrat : *Oculi*, inquit, *tui semper ad Dominum, perenne atque inaccessum lumen intuentes. Aures divinum sermonem audiunt, ac spiritus cithara oblectantur, per quas Verbum carnem assumpturum ingressum est. Nares unguentorum sponsi odore deliniuntur, quod quidem divinum unguentum est sponte exhaustum, atque humanitatem suam ungens. Unguentum enim effusum nomen tuum*, inquit Scriptura. *Porro labia tibi sunt Dominum laudantia, ipsiusque labris adhærentia. Lingua et fauces Dei verba discernentes, ac divina suavitate ad satietatem usque fruentes. Cor purum, ac labis expers Deum spurcitie omni carentem cernens, ipsiusque cupiditate flagrans. Venter in quo habitavit is, qui nullo loco capi potest. Lactis ubera, quæ Deum puerum Jesum aluerunt.* Ac paucis interjectis : *Manus Deum gestantes, et genua* (*thronus Cherubinis sublimior*) *quorum ope atque adjumento manus languentes, ac genua dissoluta robur contraxerunt. Pedes Dei lege tanquam lucerna deducti, ac post eam irretorto cursu properantes, quoadusque amatum ad amantem pertraxerunt. Tota spiritus thalamus es, gratiarum pelagus. Tota pulchra, tota Deo propinqua. Ipsa namque Cherubinos superans, ac supra Seraphinos evecta propinqua Deo exstitit. O miraculum omnium miraculorum maxime novum!*

Talis est dilectus meus, et ipse est amicus meus, filiæ Jerusalem.] Chaldæus : *Hæc est laus dilecti mei, et hæc fortitudo virtutis Domini dilecti mei, ô Prophetæ, qui prophetatis in Jerusalem.* Concludit sponsa elogia sponsi, hoc quasi epiphonemate, q. d. Vos, ô filiæ Jerusalem adjuratæ à me, cap. 5. v. 8, ut quæratis sponsum, qui à me se subduxit, rogastis dotes et signa sponsi, ex quibus eum quæsitum agnoscere possetis, dicentes : *Qualis est dilectus tuus ex dilecto, etc.*, *quia sic adjurasti nos?* Respondit : Dotes ejus vobis hucusque descripsi; scitote ergo talem, tamque pulchrum et eximium esse dilectum meum, quem per plagas et vulnera quæro, de cujus absentia doleo, et cujus amore langueo.

Notat Cassiodorus Christum dici dilectum, dum Ecclesiæ et animæ sanctæ charitatem, qua eum diligat, et vicissim ab eo diligatur, inspirat; amicum vero, dum ei secreta sua communicat, juxta illud Christi : *Vos autem dixi amicos, quia omnia quæcumque audivi à Patre meo, nota feci vobis*, Joan. 15. 15.

VOX FILIARUM

JERUSALEM.

Vers. 17 : Quo abiit dilectus tuus, ô pulcherrima mulierum? quo declinavit dilectus tuus? et quæremus eum tecum.

Quo abiit dilectus tuus, ô pulcherrima mulierum? quo declinavit (Hebr. פנה *pana*, id est, *respexit*, ita Septuag. Arabic. *discessit*) dilectus tuus? et quæremus eum tecum. Adolescentulæ, sive filiæ Jerusalem auditis à sponsa signis et notis sponsi, ex quibus eum cognoscant, instant ulterius, rogantque qua via suspicetur abiisse sponsum cum se subduxit, ut eadem illum quærant ipsam comitatæ.

Christus, ut dixi v. 2, subduxit se quasi ab Ecclesia, cum ob prælatorum negligentiam, vel pravitatem permisit grassari hæreses et scandala, fidemque et pietatem in nonnullis provinciis calcari et pessumdari, uti in Oriente factum est post Constantinum grassante hæresi Ariana; adeo ut plerique Episcopi Orientales fierent Ariani. Tunc enim Christus abiit in Occidentem, atque orthodoxam Homusii sui fidem et cultum transtulit in Italiam, Galliam, Germaniam. Unde Occidentales, sive Latini Episcopi orthodoxi, Orientalibus, sive Græcis Arianis constanter sese opposuerunt. Sic Christus ex Africa abiit in Hispaniam, cum illa vastata est, hæresique infecta à Gothis, Alanis, Wandalis, sic succedentibus seculis successive à variis provinciis recessit, ac hoc nostro ævo ex Dania, Suecia, Anglia, Scotia, Saxonia, etc., ob hæresim abiit ad Indos, ibique fundavit fidem et pietatem Christianam.

Tunc ergo filiæ Jerusalem, id est, animæ sanctæ, præsertim doctorum et prædicatorum, condolentes Ecclesiæ de hoc Christi ex provinciis Christianis recessu, quærunt ab ea, id est, ab ejus prælatis, quò abierit Christus, id est, quò suî fidem, cultum et gratiam transtulerit, ut eam partim ibi stabiliant, partim inde ad suos populares revocent et reducant.

Unde S. Gregorius, Cosmas Damianus et alii hæc accipiunt de Synagogæ, id est, Judæorum (hi enim proprie sunt filii et filiæ Jerusalem) conversione in fine mundi. Tunc enim ultima erit Ecclesiæ senectus, quæ mox ab Elia, Enoch, eorumque asseclis reformabitur, et renovabitur per Judæorum omniumque gentium fidem, fervorem et zelum. Unde tunc invenietur et pascetur Christus inter lilia virginum; tunc enim erunt 144 millia virginum, qui Antichristi libidini et impietati usque ad mortem resistent, Apocal. 14. v. 1. et seq. Vide ibi dicta; censent ergo S. Gregorius et Cosmas hæc esse verba Synagogæ audita Evangelii prædicatione, volentis converti ad Christum in fine mundi, ideoque interrogantis Ecclesiam ubinam sit Messias sive Christus Ecclesiæ sponsus. Cui respondet Ecclesia, id est, Ecclesiæ doctores : *Dilectus meus descendit in hortum suum, etc.* Id facere cœpere Judæi mox à morte Christi cum misso Spiritu Sancto in Pentecoste, ad prædicationem S. Petri illico compuncti, et conversi ad Christum fuere Judæi, primo ad tria, deinde ad quinque millia, Act. 2.

Huc accedit Almonacirius, qui hac Christi effigie censet describi quadruplicem Ecclesiæ Christi ætatem et statum, perinde ac in statua Nabuchodonosoris describitur quatuor monarchiarum mundi vicaria ætas et successio, Daniel. 2. Christus enim et Ecclesia se habent ut caput et membra, ut sponsus et sponsa; quare quod de Christo dicitur, hoc et Ecclesiæ competit juxta regulam Ticonii. Igitur per aureum Christi caput accipit primam Ecclesiæ ætatem, quæ fluxit à Christo usque ad Constantinum; hæc enim fuit felicissima et aurea sub Apostolis eorumque discipulis, S. Dionysio, Clemente, Ignatio, Polycarpo, Justino, Quadrato, Irenæo, etc. Hi habebant oculos columbarum, id est, limpidos residentes ad fluenta S. Scripturæ, atque capillos fulvos, quia religiose viventes

cœlestem in terris vitam agebant. Huic successit secunda Ecclesiæ ætas à Constantino usque ad S. Gregorium, qui floruit anno Domini 600, qua Ecclesia per omnes gentes, etiam barbaras mire fuit propagata; hæc per pectus, brachia, ventrem et femora repræsentatur, ventrem, inquam, non aureum ut caput, sed eburneum; cœpit namque fulgor ille ardentissimæ charitatis nonnihil obscurari, quamquam doctrinæ et sapientiæ puritas maxime vigeret, quæ per ebur optime exprimitur. Retinebat præterea seculum illud multum de pristina illa et Apostolica morum integritate; unde pectus, brachia, manus, venter et femora, auro, gemmis, hyacinthis et sapphiris distinguebantur: fuere namque illa ætate, quæ ipso ebore satis beata erat, S. Athanas. Basil. Gregor. Nazianzen. Gregor. Nyssen. Chrysost. Hieron. Ambros. August. Cyrillus et multi alii Eccesiæ splendidissima ornamenta. Secundæ huic successit tertia ætas et non jam aurea, nec eburnea, sed lapidea instar marmoris quidem, significata per crura, constans in fide, sed deficiente charitate frigidior. Hoc est à S. Gregorio usque ad tempora Antichristi, quæ à duarum præcedentium fervore multum degeneravit. Quarta et ultima erit tempore Antichristi, sub finem mundi, quando Elias et Enoch Judæos Gentesque convertent, suumque eis fervorem et zelum instillabunt: Unde hæc notatur per pedes aureos. Quare sicut Ecclesia habuit caput aureum sub Apostolis, sic et desinet in pedes aureos sub Elia et Enoch, qui primævum Ecclesiæ primitivæ fervorem et spiritum tam Judæis quàm Gentibus restituent. Ita ipse.

Huc quoque facit versio Chaldæi: *Responderunt Prophetæ, cum audierunt laudes Domini ex ore cœtus Israel, et ita dixerunt: Propter quod peccatum sublata est de medio tui majestas Domini, ô tu quæ pulchra es in operibus tuis super omnes nationes! et ad quem locum declinavit dilectus tuus; quando elevatus est de sanctuario tuo? dixit cœtus Israel: Propter peccata et rebelliones, et proditionem, quæ inventæ sunt in me; dixeruntque Prophetæ: Nunc convertere ad pœnitentiam, et surgamus tu et nos, et oremus coram eo, et quæramus misericordiam tecum.* Notat Beda τὸ *tecum*, cum aiunt, *quæremus eum tecum;* nam qui Christum, inquit, sine Ecclesia quærit, errare et fatigari potest, at invenire non potest.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Pœnitens, vel pia anima cognoscens quanta sit pulchritudo et gratia Christi, eum omnibus modis quærit, ut eum in dies sibi magis magisque, ac tandem intime uniat, cum eo versetur jugiter, de illo meditetur assidue, etc. unde invocat filias Jerusalem, id est, Angelos et Sanctos, tum beatos in cœlesti Jerusalem, tum adhuc militantes in terrestri. Hi invocati rogant quònam abierit sponsus: non quod id ignorent, sed ut indicent animæ quærenti, ut recogitet ubi sit locus sponsi, in quo inveniendus sit, ac si ibi eum quærat, se eam omni ope adjuturos; si enim eum quæreret ubi non est, puta in voluptatibus, honoribus, opibus, etc. neutiquam illi auxiliarentur Angeli et Sancti, sed in castitate, humilitate, paupertate, mortificatione, mundi contemptu eum vestiget, ubi est et invenitur, tunc utique prompti omnes accurrent, ut illi in quærendo et inveniendo opitulentur. Sic fecit Magdalena tum pœnitens, cum Christum quæsivit in domo Simonis, ibique pedes ejus lavans et rigans, plenam omnium peccatorum remissionem accepit; tum jam conversa, cum post resurrectionem Christi eum quæsivit in sepulcro, ideoque prima invenit specie hortulani sibi apparentem, colloquentem et consolantem.

Notat Cassiodor. primo Christum quandoque subducere se ab anima, vel potius in mente ejus se abscondere, ut ejus virtutem probet, acuat et perficiat; secundo, animam probam quærere conversationem Sanctorum, in quorum anima Christus requiescit, ut Christum in ea inveniat, ejusque particeps fiat. Sancti enim colloquendo Christum, quem in mente et ore gerunt, audientibus inhalant et inspirant.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Quomodo B. Virgo quæsierit Christum perditum, inveneritque in templo, aliaque plura in hanc rem dixi cap. 3. vers. 1. et seq. et cap. 5. v. 6. et seq.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

SPONSA ADOLESCENTIBUS, ROGANTIBUS QUONAM ABIERIT SPONSUS, RESPONDET SE SUSPICARI EUM MORE SUO IVISSE IN HORTUM, IBIQUE PASCI INTER LILIA : IPSUM ENIM HISCE DELECTARI, IDEOQUE FREQUENTEM ESSE IN HORTO. MOX SPONSUS INTELLIGENS QUANTO DESIDERIO EUM QUÆSIERIT SPONSA, QUANTA IN QUÆRENDO PASSA SIT, SCILICET FLAGELLA, VULNERA, ET SPOLIUM, QUANTAQUE EI ELOGIA DEDERIT, VICEM EI REPENDIT, AC MAJORES EI QUAM ANTE LAUDES DOTESQUE ASSIGNAT. ID AUDIENTES ADOLESCENTULÆ, VERS. 10, SPONSÆ PULCHRITUDINEM ADMIRANTUR. INDE VERS. 11. AIT SPONSUS SE DESCENDISSE IN HORTUM, UT FRUCTUS INSPICERET. SUBJUNGIT SPONSA SE ID NESCISSE. DENIQUE ADOLESCENTULÆ SPONSAM ITA LAUDATAM ROGANT, UT REVERTATUR, SEQUE EIS VIDENDAM ET CONSIDERANDAM PRÆBEAT, UT IN EJUS AMOREM, ADMIRATIONEM ET VENERATIONEM MAGIS ACCENDANTUR.

1. DILECTUS meus descendit in hortum suum ad areolam aromatum, ut pascatur in hortis, et lilia colligat. 2. Ego dilecto meo, et dilectus meus mihi, qui pascitur inter lilia. 3. Pulchra es, amica mea, suavis, et decora sicut Jerusalem, terribilis ut castrorum acies ordinata. 4. Averte oculos tuos à me, quia ipsi me avolare fecerunt. Capilli tui sicut grex caprarum, quæ apparuerunt de Galaad. 5. Dentes tui sicut grex ovium, quæ ascenderunt de lavacro, omnes gemellis fœtibus, et sterilis non est in eis. 6. Sicut cortex mali punici, sic genæ tuæ absque occultis tuis. 7. Sexaginta sunt reginæ, et octoginta concubinæ, et adolescentularum non est numerus. 8. Una est columba mea, perfecta mea, una est matris suæ, electa genitrici suæ. Viderunt eam filiæ, et beatissimam prædicaverunt reginæ et concubinæ, et laudaverunt eam. 9. Quæ est ista, quæ progreditur quasi aurora consurgens, pulchra ut luna, electa ut sol, terribilis ut castrorum acies ordinata ? 10. Descendi in hortum nucum, ut viderem poma convallium, et inspicerem si floruisset vinea, et germinassent mala punica. 11. Nescivi : anima mea conturbavit me propter quadrigas Aminadab. 12. Revertere, revertere, Sulamitis : revertere, revertere, ut intueamur te.

VOX SPONSÆ.

VERS. 1 : DILECTUS MEUS DESCENDIT IN HORTUM SUUM AD AREOLAM AROMATUM, UT PASCATUR IN HORTIS, ET LILIA COLLIGAT.

DILECTUS MEUS DESCENDIT IN HORTUM SUUM AD AREOLAM AROMATUM, UT PASCATUR IN HORTIS, ET LILIA COLLIGAT.] Arab. *ut lilia congreget.* Pro *areolam*, Hebr. est. ערוגות *arugot*, quod Aquila et Symmach. τρασιας, id est, *sulcos, areolas;* Pagnin. *lineas sulcorum.* Septuag. vero vertunt, *phialas*, per quas Nyssen. hom. 15. accipit animas sanctas, quæ virtutum aromata proferunt : hæ enim tales sunt, ut sapientiæ crateres factæ, divinum et incorruptum vinum in se suscipiant, per quod omnem consequantur lætitiam. Unde S. Hieron. Psal. 41. 1. pro eo quod Septuag. vertunt : *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus*, vertit : *Sicut areola præparata ad irrigationes aquarum, sic anima mea præparata ad te, Deus.* Vide dicta c. 5. v. 13. Sponsa adolescentulis, interrogantibus quònam abierit sponsus, respondet eum abiisse in hortum suum. Ita S. Greg. Nyssen. Theodor. et alii.

Nominat primo hortum, deinde hortos in plurali ; quia sicut in magno vastoque horto plures sunt minores, sic in una generali Ecclesia multæ sunt particulares. Ita Gregorius, Beda et alii.

Porro sponsa indicato adolescentulis sponsi loco, quod scilicet esset in horto suo, illico eò cum ipsis profecta est, ibique sponsum inveniens, ab eo excepta et laudata est, cum dixit : *Tota pulchra es*, ut audiemus v. 3 ; in Dramate enim verbali actiones silentur, eæque ex sequentibus legentibus intelligendæ relinquuntur.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Christus suam fidem et pietatem ab Arrianis aliisque impiis in Oriente exclusam transtulit in Occidentem, à Græcia in Italiam, ab Africa in Hispaniam, ab Asia in Indiam, maxime vero in fine mundi eam ab omnibus provinciis transferet in Judæam, cum eam per Eliam et Enoch convertet, ut dixi in fine capitis præcedent. Judæa enim proprie est hortus Christi, utpote in qua ipse ex Abraham, David, cæterisque regibus fidelibus natus et educatus, primo fidem et religionem Christianam in eadem fundavit; unde in ea Apostoli et primi fideles mira sanctitate floruere; major tamen Judœorum pars mansit in Judaismo obstinata, et Christo inimica; unde in fine mundi Christus à gentibus sceleratis et impiis exclusus, migrabit ad Judæos, eosque per Eliam convertet : Et tunc *omnis Israel salvus fiet.* Rom. 11. Hinc et antichristus regni sui sedem figet Hierosolymæ, ut verus habeatur Messias et Christus Davidis et Salomonis filius, sed ab Elia de falsitate et hæresi convincetur. Quare Judæi ab antichristo ad Christum se transferent. Dicit ergo hic Ecclesia, ut Christum sponsum, ejusque fidem et cultum ex Oriente et aliis provinciis exulantem, adolescentulæ, id est piæ animæ requirant in Occidente, quasi in horto suo, puta Romæ in Italia, Hispania, Germania, ac in fine mundi in Judæa, indeque fidei et religionis reformatores, in alias provincias, infidelitate et scelere deformatas evocent, ut eas pristino decori et splendori restituant : areolæ aromatum ergo sunt Ecclesia et fideles addicti orationi, mortificationi, cæterisque virtutibus, quibus quasi aromatibus Christus oblectatur et pascitur, ibique colligit lilia castorum et virginum. Vide dicta c. 5. v. 1. et 13. ubi nota fidei et religionis Christianæ propriam, et peculiarem dotem et florem esse lilium, id est castitatem et virginitatem; quare ubi deficit fides, ibi mox deficit castitas, regnatque libido; ex adverso ubi viget fides, ibi floret et castitas, uti alibi fusius ostendi.

Porro Chaldæus hæc Judaice more suo accipit de reditu Judæorum ex Babylone, hæc enim Judæorum et Synagogæ reformatio fuit typus reformationis Ecclesiæ : *Dominator seculi*, inquit, *suscepit voluntarie orationem eorum, et descendit in Babylonem ad concilium sapientum, et dedit populo suo requiem, et eduxit eos de captivitate ipsorum per manum Cyri, et Esdræ, et Nehemiæ, et Zorobabel filii Salathiel, et seniorum Judæorum, et ædificaverunt domum sanctuarii, et constituerunt sacerdotes super oblationes, et Levitas super custodiam verbi sanctitatis; et misit ignem de cœlis, et suscepit voluntarie oblationem et incensum aromatum; et sicut vir qui nutrit filium suum dilectum in deliciis, ita delicate nutrivit eos, et sicut vir qui colligit rosas de convallibus, ita congregavit eos de Babylonia.*

Mystice S. Hieron. sub finem comment. in Zachariam, per hortum accipit S. Scripturam : *Hortus*, ait, *et paradisus in quem sponsus descendit ad sponsam, sanctarum lectio Scripturarum est, de quibus lilia, et violas, et rosas, et varia decerpit aromata, ut impleat phialas animarum credentium, et Domino ex eis lilia defundat.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Hortus et paradisus Christi est anima sancta, quæ crebro in areola aromatum, id est in passione Christi omnibus virtutibus refertissima meditando versatur; maxime vero paradisus Christi est animarum sanctarum cœtus, qualis est in cœnobiis et familiis religiosis, ibi enim sunt areolæ aromatum, id est ordines virtutum omnium, ac lilia castitatis, cum in mundo et seculari vita omnia plena sunt spinis vitiorum et urticis libidinum, unde ab iis sese ad religiosos transfert Christus, eorumque castitate et virtutibus delectatur et pascitur. Quare religiosus qui se totum consecrat, dicatque Deo, dicere potest : *Ego dilecto meo, et dilectus meus mihi.* Hinc et devergentis Ecclesiæ senectutem per florentem religiosorum in spiritu juventutem reformare solet Christus, uti superius dixi, tuncque impletur illud : *Renovabitur ut aquilæ juventus, imo senectus tua,* Psal. 102. v. 5. Quocirca Deus cum vult reformare Ecclesiam, novam religionem spiritu Apostolico ferventem instituit, aut jam institutam reformat, et ad primævam observantiam et fervorem reducit: lilia quoque, id est virginum cœtus instituit, aut institutos renovat et expolit. Reformatio enim Ecclesiæ maxime consistit in reformatione cleri, religiosorum et virginum; hi enim deinde reformant laicos et plebem Christianam. Exempla sunt in S. Basilio, S. Augustino, S. Benedicto, S. Romualdo, S. Brunone, S. Bernardo, S. Dominico, S. Francisco, S. Ignatio.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo est hortus deliciarum, et paradisus Christi, unde in ejus corpore corporaliter novem mensibus, in anima vero et mente spiritualiter quasi in templo suo jugiter habitavit. Quocirca Nyssenus, Theodor. et justus Orgelit. dicunt Christum descendisse in hortum suum, cum è cœlo descendit in uterum Virginis, et carnem ex ea assumpsit. Christus ergo dum viveret in terra, pascebatur inter lilia virginum, quia delectabatur virginitate B. Virginis, S. Josephi, et S. Joannis Apostoli, ac vicissim eos pavit castissimis virginitatis, et cœlestis vitæ amoribus et delectationibus. Hosce ergo colat et invocet, qui eorum castitatem imitari, itaque Christum ad animam suam, quasi ad virgineum thalamum pellicere cupit.

Exemplum memorabile est in S. Eduardo rege Angliæ, qui eorum inspiratione et dono virginitatem perpetuam cum conjuge sua Editha, usque ad mortem coluit et servavit. Fuit ergo mire devotus S. Joanni, adeo ut nulli ejus nomine eleemosynam petenti denegaret. Probavit regis animum ipse S. Joannes, ac specie pauperis ei soli apparens, petiit ab eo nomine S. Joannis stipem, cumque rex aliud ad manum non haberet, annulum è digito detractum ipsi donavit, quare ingens ab eo liberalitatis præmium tulit. Nam S. Joannes duobus Anglis Hierosolymam peregrinantibus apparens, per eos

annulum regis remisit, dixitque : *Ego ob amorem regis vestri, in omni via firmabo super vos oculos meos. Ego enim sum Apostolus Christi Joannes, qui regem vestrum ob meritum castitatis summa dilectione complector. Hunc ergo annulum, quem mihi in habitu peregrini apparenti tribuit, reportate, denuntiantes ei obitus sui diem instare, quem intra sex menses visitans visitabo, ut mecum sequatur agnum quocumque ierit.* Ita factum : rex enim è vita hac S. Joanne evocatus, anno Domini 1066. die 5 Januarii in cœlum conscendit. Ita Alredus Abbas in ejus vita apud Surium, qui et multa magnaque ab eo post mortem edita miracula recenset.

Porro Philo Carpath. et Lucas Abbas, per descensum Christi in hortum accipiunt descensum Christi ad inferos, de eo enim latroni dixit Christus : *Hodie mecum eris in paradiso.* Areolæ aromatum fuere prisci patriarchæ et sancti, ut Noe, Abraham, Isaac, Jacob, Job, David, etc. Addit Philo : *Inde factum est, ut in fragrantissimis mentium humanarum hortis, Christiana fide et charitate flagrantium pasceretur ipse Deus, ex iisque candidissima liliorum odoramenta, ac serta Apostolorum, martyrum et omnium beatorum ad cœlestem thalamum adornandum legeret.*

Anagogice, Christus collegit lilia, cum virgines, purasque et perfectas animas ex hac vita, velut ex horto terrestri decerpit, ac eas in cœlestem paradisum transfert, ubi angelis sociatæ, miro splendore in æterna gloria effulgeant.

VERS. 2 : EGO DILECTO MEO, ET DILECTUS MEUS MIHI, QUI PASCITUR INTER LILIA.

Hunc versum explicui cap. 2. vers. 16. Chald. vertit : *Et in illo die servivi Domino seculi dilecto meo, et dilectus meus habitare fecit majestatem suam in medio mei, et nutrivit me deliciis.* Sponsa enim, quia amore sponsi plena erat, identidem eum repetit et inculcat, præsertim hîc, ubi cum adolescentulis pergebat ad hortum ad quærendum sponsum ; unde forte eo viso, et adolescentulis ostenso, in hæc amoris erga eum verba prorupit.

Nyssenus homil. ultima (hîc enim finit ipse comment. in Cantic.) docet sponsam ita se per omnia conformare sponso, ut plane ejus similitudinem in se exprimat, ejusque formam induat, adeo ut qui eam videat, sponsum videre se æstimet ; perinde ac qui imaginem cernit, exemplar ad quod expicta est imago, cernere se censet ; et qui effigiem in speculo aspicit, rem effigiatam non tantum se aspicere putat, sed et re ipsa aspicit. Ibi enim res ipsa se exhibet per suî speciem, et radium non directum, sed à speculo reflexum. Quare qui hanc imaginem Christi in mente suscipere cupit, omnes aliarum rerum imagines ex ea eradat, oportet, ut instar speculi tersi et puri, Christi illuminantis colores et radios in eodem excipiat. Talis erat Paulus, dicens 1. Corinth. 3 : *Nos vero revelata facie gloriam Domini speculantes in eamdem imaginem transformamur,* id est speculorum more Christi in nobis imaginem recipimus, ac reddimus. Et Galat. 20. 20 : *Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus, id est abrasis quasi poliendo universis, quæ in Christi naturam non cadunt, nihil in me habeo quod non in ipso sit, et ea de causa mihi vita Christus est, qui est sanctificatio, et puritas, et immortalitas, et lumen, et veritas, et hujusmodi alia quæcumque animam meam pascunt, non in gramine, vel virgultis, sed in splendoribus sanctorum ; id enim significant lilia cum splendido quodam sint ornata colore.* Hucusque Nyssenus.

Mystici sive contemplativi hæc accipiunt de exstasi et raptu, quo anima irradiante Dei luce quasi fulgurata, per eam immensam Dei pulchritudinem, bonitatem, sapientiam, etc. quasi per umbram conspicit, ad eamque obtupescit ; ita ut tota in illam rapiatur et absorbeatur, adeo ut nulli alteri rei intendere queat, unde præsentia non videt, non audit, nec ullo sensu utitur. Ita D. Thom. 2. 2. q. 175. art. 2.

Porro Richardus de sancto Victore, lib. 5. de Contemplat. c. 5. et sequent. docet tribus causis animam in hanc extasim, sive alienationem abduci : scilicet primo, ob magnitudinem devotionis, amor enim vehemens facit exstasim, ait S. Dionysius. Secundo, ob magnitudinem admirationis. Tertio, ob magnitudinem exsultationis. Oritur ergo exstasis ex magna devotione, quando anima tanto desiderii cœlestis et divini amoris igne succenditur, ut ad ceræ similitudinem liquefiat, et quasi à proprio statu dimota, et instar fumi attenuata ad superna conscendat. Cui devotioni et amori aliquando magnitudo lucis adjungitur, aliquando solus devotionis affectus alienationem operatur. Oritur deinde ex ingenti admiratione, quando anima divino lumine irradiata, et summæ pulchritudinis et perfectionis divinæ cognitione suspensa tam vehementi stupore concutitur, ut in similitudinem fulguris coruscantis, transcursis sensibus in summa elevetur. Et hæc quidem admiratio et perfecta cognitio interdum animæ non præventæ advenit ; interdum in eam in affectus amoris vel in profundam meditationem incumbentem irruit, interdum à lumine incipiens in ardentissimum fervorem desinit. Oritur tandem ex ineffabili exsultatione, quando anima internæ suavitatis abundantia potata, imo et plene inebriata, quid sit, et quid fuerit, penitus obliviscitur, et in alienationis excessum lætitiæ nimietate transfertur. Talis fuit raptus S. Francisci, de quo ita scribit S. Bonavent. in vita ejus, c. 10 : *Visus est nocte manibus ad modum crucis protensis, toto corpore sublevatus à terra ; et nubecula quadam fulgente circumdatus, ut illustrationis mirabilis intra mentem mira circa corpus perlustratio testis esset.* Tale quid accidit S. Dominico, qui cum in Missa corpus Christi purissimis manibus in altum elevaret, cunctis qui aderant spectantibus et stupentibus, ipse pariter cubiti unius altitudine à terra elevatus, corpus terrenum et grave animi devotione, et spiritu gratiæ sursum attollente. Talis quoque fuit exstasis S. Ignatii fundatoris Societatis Jesu, de quo ita scribit Maffeius in vita ejus lib. 1. cap. 7 ; *Factum est aliquando, ut alienatus à sensibus, à completorio sabbati ad alterum usque proximi sabbati completorium, in altissimo quodam excessu perstiterit in quo de SS. Trinitate per visionem intellectualem ita instructus est, ut de ea, licet adhuc idiota, librum scribere ausus sit.* Talis quoque fuit B. Theresiæ, de qua ita legimus in ejus vita cap. 74 : *Erat ejus oratio non solum assidua, sed adeo fervens, quo statim ac sese in orationem recipiebat, confestim extra se raperetur ; sæpe*

etiam absque ulla præparatione, Spiritus efficacia percussa, ab usu sensuum abstrahebatur; aliquando etiam ex his raptibus cum summis exclamationibus et lacrymis revertebatur, in quibus magnam noctis partem insumebat. Eadem dictitabat animam perfecte amantis et contemplantis fieri unum cum Deo spiritum, eo modo et similitudine, quo pluvia è cœlo pluens in fluvium cum ejus aqua miscetur, unumque quid cum ea fit; aut quo duæ lucernæ duo fundunt lumina, quæ in eodem cubiculo coeuntia unum lumen efficiunt; ubi nota non per omnia hæc esse similia, horum enim unio est quasi essentialis; animæ vero cum Christo unio est accidentalis per contemplationem et amorem. Error enim Almarici et contemplativorum rudium tempore Ruisbrochii fuit, in exstasi animam annihilari, et transire in essentiam Dei, uti recenset et refutat Gerson, tractatu de Contemplat.

QUINTA PARS DRAMATIS

ET

ULTIMA PARS LIBRI,

IN QUA ECCLESIÆ SENESCENTIS REFORMATIO, RENOVATIO, PERFECTIO, AC TANDEM FELICITAS ET GLORIFICATIO, AUT POTIUS AD FELICITATEM ET GLORIAM ÆTERNAM ANHELATIO DESCRIBITUR.

Vide dicta in Proœmio, Cap. III.

VOX SPONSI.

VERS. 3 : PULCHRA ES, AMICA MEA, SUAVIS ET DECORA SICUT JERUSALEM, TERRIBILIS UT CASTRORUM ACIES ORDINATA.

Pro serie et decore dramatis, nota sponsam, mox ut sponsum invenit in horto, vel in via ad hortum sibi occurrentem, eum reverenter et amanter salutasse, eique narrasse, quanto dolore et studio eum quæsierit; quanta idcirco probra, verbera et spolia à circuitoribus perpessa sit; quibus notis et elogiis adolescentulis cum quæsituris insignierit, quæ omnia utpote jam recensita, hic subticentur, quibus auditis sponsus eam consolatur, ac vicissim laudes et dotes ei cap. 4. assignatas confirmat, aliasque insuper adjicit. Ait ergo : *Pulchra es, amica mea, etc.*

Pro *suavis* Hebr. est כתרצה *ketirtsa*, quod primo plane et apposite cum Hebræis, Pagnin. Vatablo, Marino et aliis, vertas *sicut Tirtza*, quasi dicat, Pulchra es sicut Tirtsa, et decora sicut Jerusalem : Tirtsa enim, sive Tersa, ut vertit Noster in lib. Regum, erat urbs admodum speciosa in tribu Manasse, in alto monte sita. Unde Jeroboam primus rex Israel, sive decem tribuum, thronum suum in ea collocavit, illamque regni caput effecit. Jeroboam secuti sunt ejus posteri et successores usque ad Amri patrem Achab, qui ædificata urbe in monte Somer, indeque nuncupata Samaria, quæ postea Sebaste, id est Augusta, in honorem Cæsaris Augusti, ab Herode appellata est, in illam regni caput sedemque transtulit, ut patet 3. Reg. 14. vers. 17. et cap. 16. vers. 6. 8. 9. 15. 23 et 24. Licet enim Tirtsa tempore Salomonis necdum esset metropolis regni Israel, tamen pulchra admodum erat et amœna. Unde paulo post sub Roboam à Jeroboam facta est metropolis, idque mox futurum prævidebat Spiritus sanctus, qui hæc Salomoni dictavit.

Secundo, Septuagint. תרצה *tirtsa*, vertunt εὐδοκία, id est beneplacitum, complacitum, benevolentia : רצה *ratsa* enim est velle, complacere, beneplacitum esse, unde transfertur : *Pulchra es, amica mea, ut beneplacitum;* Symmachus : *bene accepta;* quinta editio : *Quousque bene probo;* Syrus : *Pulchra es secundum meam voluntatem.* Hinc noster vertit *suavis*, quia quæ alicui bene placent, hæc illi grata, suavia et jucunda sunt. Alii vertunt *suavitas* in abstracto, q. d. Suavis adeo es ut ipsa suavitas esse videaris, hoc est suavissima et jucundissima es.

Porro Noster Interpres, æque ac Septuagint. sæpe pro nominibus propriis vertunt eorum significata, cum illa rei, de qua agitur, conveniunt, aut quid mysterii in eis latet, sic pro Simon Chananæus vertit Simon Zelotes, pro Thomas vertit Didymus, pro Cephas vertit Petrus; pro Boanerges vertit filii tonitrui. Sic 1. Paral. 4. 22. pro nominibus propriis *Joachim, Chozeba, Joas et Saraph* vertit : *Qui stare fecit solem virique mendacii, et securus et incendens.*

SICUT JERUSALEM,] Jerusalem enim erat pulcherrima, sive templum, sive domum regiam, sive muros, sive plateas, sive ædes, fora, vicos, sive homines, ac præsertim feminas et sponsas spectes. Solent Hebræi homines comparare arboribus, hortis, urbibus, ac vicissim urbes hominibus et cœtibus hominum. Unde Jerusalem cœlestis comparatur sponsæ Apocal. 21. 2 : *Vidi*, inquit, *civitatem novam Jerusalem descendentem de cœlo, à Deo paratam, sicut sponsam ornatam viro suo.*

Porro Chald. hæc de duplici Judæorum templo accipit : *Pulchra es*, inquit, *hodie tempore secundi templi, sicut accepta fuisti olim tempore primi.* Verum tempore Salomonis necdum erat templum secundum.

TERRIBILIS UT CASTRORUM ACIES ORDINATA.] Syrus *ut electa*, q. d. Sponsa mihi sponso est suavis et amabilis, sed hostibus sæva et terribilis, juxta illud cap. 1. 9 : *Equitatui meo in curribus Pharaonis assimilavi te, amica mea.* Hebr. est *terribilis* כנדגלות *cannidgaloth*, id est, *sicut vexillatæ*, scilicet, acies et cohortes, hoc est, *ut castrorum acies ordinata*, ut vertit Noster. Sub vexillis enim ordinantur cohortes et acies, atque in recta earum dispositione et ordine consistit castrorum robur et fortitudo : pauci enim milites recte dispositi, et ordinati profligabunt multos male dispositos, palantes, et inordinatos.

Septuag. pro אימה *aiumma*, id est, *terribilis*, legentes aliis punctis אימה *ema*, vertunt θάμβος, id est, *pavor, stupor, admiratio.* Unde Vaticani transferunt, *pavor ut ordinatæ acies; pavor*, id est, pavenda et pavorem hostibus incutiens. Nysseni, æque ac S. Athanasii in Synopsi interpres, pro *pavor*, vertit *stupor.* Nam pavor parit stuporem, facitque stupidos. S. Ambros. lib. de Virgin. vertit, *admiratio ordinata, eo quod*, inquit, *civitatis æternæ universa habet mysteria, et admirationi sit omnibus, intuentibus eam, quia plena ut æquitas, atque perfecta est et fulgorem de verbi lumine mutuata, dum in id semper intendit; sit etiam terribilis ordine quodam ad summam provecta virtutum.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Ecclesia pulchra effecta est, æque ac fortis et terribilis ut castrorum acies ordinata, quando errores et vitia per Arrianos, aliosque impios in fideles suos inducta, per zelosos imperatores et principes, Pontifices et Episcopos in Concilio Nicæno, Ephesino, Chalcedonensi, Lateranensi, Florentino, Tridentino, aliisque tum Œcumenicis, tum Provincialibus exstirpavit et Ecclesiam vel universalem, vel Provincialem pristino fidei et virtutum nitori restituit. Hîc enim incipit Spiritus Sanctus describere senescentis Ecclesiæ renovationem, quæ sæpius, et varie diversis temporibus et locis facta est per Episcopos et reges eximios, quos Deus Ecclesiæ reformatores suscitavit. Sic S. Athanasius reformavit Ecclesiam Alexandrinam, ut in omni sanctitate floreret, deique paradisus esse videretur. Sic Lucifer Calaritanus reformavit Sardiniam, Eusebius Vercellensis Italiam, S. Hilarius Galliam, Dionysius et mox S. Ambrosius Mediolanum, ab Auxentio Arriano Episcopo paulo ante deformatum, S. Paulinus Treviros; sic aliis seculis prolapsos Ecclesiarum particularium mores instaurarunt.

Maxime vero in fine mundi id facient Elias et Enoch cum suis asseclis, uti paulo ante dixi: unde tunc Ecclesia erit pulchra ut Tersa in Gentibus et decora ut Jerusalem in Judæis. Tersa enim erat Metropolis Samaritarum, qui à Judæis vilipendebantur, ut Gentes et idololatræ; Jerusalem vero Judæorum. Ecclesia enim similis est urbibus Tersæ et Jerusalem, quia sicut in his erat congregatio et multitudo civium, sic in Ecclesia est fidelium. Rursum *Tersa* idem est, quod complacentia, suavitas, decor, pulchritudo, qualis est in Ecclesia Gentium reformata. Jerusalem, idem est quod visio pacis, qualis erit in Judæis, quando ipsi ad Christum conversi, cum Gentibus in unam Ecclesiam pacifice conspirabunt, ideoque in unam Jerusalem cœlestem transferentur. Hinc Ecclesia à S. Paulo Galat. 4. 26. et à S. Joanne Apoc. 21. 1. vocatur Jerusalem ob causas, quas ibidem recensui. Audi S. Greg. *Pulchra et amica, suavis et decora sicut Jerusalem synagoga esse perhibetur, quia sancta quatuor Evangelia aliquando conversa, sicut Ecclesia sectabitur. Jerusalem quippe visio pacis interpretatur. Per quam bene S. Ecclesia figuratur, quia dum in mundo semper pressuram patitur, viam fastidiens, quæ sit pax patriæ cœlestis, currendo contemplatur, confidens in eo qui discipulis suis dicebat; in mundo quidem pressuram habebitis, sed confidite, ego vici mundum. Digne autem synagoga conversa sicut Jerusalem pulchra, et amica, et suavis, et decora dicitur, quia dum S. Ecclesiam imitatur, quatuor Evangeliorum præcepta operatur, à quibus pulchritudinem morum accipit, ut placeat; exercitium sanctæ operationis colligit, ut in amicitia hæreat; suavitatem mansuetudinis discit, ut permaneat; speciem decoræ conversationis ostendit, ut per exemplum trahat.*

Porro Ecclesiæ pulchritudo, æque ac fortitudo, quæ eam dæmonibus, hæreticis et impiis facit terribilem, consistit in ordine hierarchico, quo Pontifici subsunt et subserviunt Episcopis, Episcopis presbyteri, presbyteris diaconi, diaconis cæteri clerici et laici, quique in ordine et gradu suo. Hos omnes enim Pontifex per Episcopos regit et dirigit, sicut Angelus cœli primi, quod primum mobile dicitur, illud movens ab Oriente in Occidentem, eodem consequenter et movet cœlos inferiores primo subjectos; unde ei nulla vis resistere, aut motum hunc inhibere potest. Tanta est vis obedientiæ et ordinis; ob illum enim Ecclesia dicitur terribilis ut castrorum acies. Hoc est quod præcinuit Isaias c. 26. v. 1. *Urbs fortitudinis nostræ Sion Salvator, ponetur in ea murus et antemurale.* Causam affert c. 54. 11. dicens: *Sternam per ordinem lapides tuos et fundabo te in Sapphiris et ponam jaspidem propugnacula tua, et portas tuas in lapides sculptos et omnes terminos tuos in lapides desiderabiles:* quinam sint hi lapides explicat subdens: *Universos filios tuos doctos à Domino, et multitudinem pacis filiis tuis.*

Rursum pro *ut castrorum acies ordinata*, Heb. est, *sicut vexillatæ*, scilicet phalanges et acies; quia in Ecclesia universali multæ sunt particulares, et in particularibus multi clericorum et laicorum gradus, multi religiosorum ordines, qui omnes licet vexillis particularibus discreti, omnes tamen militant sub vexillo crucis Christi: Quare ab eo, puta à Christo crucifixo, manat omnis eorum pulchritudo, æque ac fortitudo. Unde S. Anselmus: *Terribilis es*, inquit, *quia in te milito et tu militas in servitio meo, sicut in castris militatur et es ordinata per institutionem.* In Ecclesia enim sunt validi cunei martyrum, fortia agmina virginum, invicta agmina doctorum, etc.

Addit Cassiodor. Ecclesiam dici pulchram et suavem in virtutibus, terribilem in imperio, quod profert usque ad terminos terræ.

Porro ordo hîc unit omnes fideles inter se, æque ac cum capite Christo; atque hæc est causa, cur Ecclesia sit fortissima et inimicis terribilis ut castrorum acies ordinata; quia scilicet summe per charitatem unita est; unio autem tot fidelium est invicta, omniaque pervincit. Audi S. Greg. *Notum expertis est, quod milites cum in procinctu contra hostes vadunt, si strictim et concorditer gradiuntur, ab hostibus contravenientibus timentur, quia dum in eis aditum per scissuram non aspiciunt, qualiter eos penetrent hæsitantes non inveniunt; illisque hoc impenetrabile munimen efficitur, quod concorditer ordinati seipsis semetipsos tuentur. Dum enim de seipsis sibi vallum efficiunt, intrandi ad se aditum hostibus non relinquunt; et ut occidantur appetiti, ipsi facilius occidunt. Sic in multitudine*

fidelium contingit, quæ dum contra malignos spiritus pugnare non desinit; necesse est, ut pace charitatis constringatur, qua salva fit, si enim pacem tenet, terribilis hostibus apparet; si per discordiam scinditur, undique ab hostibus leviter penetratur. Pace itaque se muniat, unitate se vinciat, charitate se uniat, ut dum in seipsa per scissuram damnum non patitur, ducem suum semper exsultans sine confusione sequatur.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima sancta pulchra est per gratiam, suavis per comitatem, charitatem et benevolentiam; terribilis per zelum, quia in omnibus Dei voluntati se conformat, ejusque gloriam promovere satagit, talis terribilis est, ait Beda, quia universam virtutum aciem in se habet instructam; si ergo eum tentet gula, resistet temperantia; si libido, resistet castitas; si ira, resistet patientia; si superbia, resistet humilitas; si avaritia, resistet liberalitas; si acedia, resistet zelus. Audi Hugonem de S. Vict. erudit. Theol. ex miscell. 2. l. 1. *Suavis est*, ait, *hominibus, decora numinibus, terribilis dæmonibus. Quare? quia ambulat ut castrorum acies ordinata, non dissipata per invidiam, sed constipata per charitatem. Acies est per conventum, castrorum per procinctum, ordinata per consensum. Conventum facit pœnitentia, procinctum ponit vigilantia, consensum præbet concordia.* Unde Chald. vertit: *Quàm pulchra es tu, dilecta mea, in tempore, quo vis facere voluntatem meam? pulchra est domus sanctuarii, quam ædificasti mihi similem priori domui sanctuarii, quam ædificavit mihi Salomon, Rex Jerusalem; et terror tuus fuit super omnes populos in die, quo ambulaverunt vexilla tua per desertum.*

Nota fortitudo Ecclesiæ, ac animæ piæ oritur ex ejus pulchritudine, ideo enim terribilis est hostibus, quia decora est sicut Jerusalem, id est, sicut visio pacis; pax ergo facit eam terribilem: pax enim omnes ejus motus ac affectus componit et ordinat juxta legem et voluntatem Dei, ut sint quasi castrorum acies ordinata, id est, densa, concors et composita, quam nulla vis perrumpere valet. Hinc anima composita et pacifica est invicta et insuperabilis.

Porro Nyssenus legit: *Pulchra es, proxima, ut beneplacitum vel benevolentia, decora sicut Jerusalem, stupor sicut instructa acies*, sicque explicat, pia anima, inquit, primo est similis benevolentiæ Christi, quia ipse se exinanivit formam servi accipiens, deditque in pretium pro mundi vita; sic enim anima pia se impendit pro salute proximorum, uti faciebat Paulus, atque in hoc consistit ejus pulchritudo.

Secundo, *Formosa est tamquam Jerusalem*, scilicet cœlestis; quia cum habeat in se inhabitantem Deum, qui omnem decorem tribuit cœlesti Jerusalem, huic quoque in decore similis esse perhibetur.

Tertio, eadem *Stupor est sicut instructæ acies*, quia cum omnia, inquit, faciat ordinate et decore, talem suî excitat admirationem, qualem Angelorum exercitus, qui in omnibus suî ministeriis sunt ordinatissimi. Sic et Theodor. qui tamen εὐδοκίαν, id est beneplacitum, vertit probationem; ut sicut sponsa sponsum c. 5. v. 16. vocavit desiderium, id est summe desiderabilem; sic sponsus hîc vicissim sponsam vocat probationem, id est summe probatam, puram et perfectam. Tres vero Anonymi censent animam piam vocari stuporem, eo quod contemplando immensam Dei pulchritudinem, admirando obstupescat, ut faciunt Angeli.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo pulchra est complacentia, quia unice præ omnibus creaturis placet toti SS. Trinitati, Angelis et sanctis, juxta illud Gabrielis: *Invenisti gratiam apud Deum, ô Beata Virgo*, inquit Rupert. *suavis et decora es sicut Jerusalem, in eo quod anima tua semper supernam videt pacem et ex visitatione tui discunt animæ plurimæ cœlestem ducere conversationem, unde et dicuntur, vel sunt filiæ Jerusalem, quia optimam eligunt partem, juxta illud: Vacate et videte, quoniam ego sum Dominus*, etc. *Tu quoque terribilis es dæmonibus, hæreticis et impiis, sicut castrorum acies ordinata, in qua summa omnium est concordia; ac proinde nullus in ea per discordiam aditus datur hosti.* Quocirca omnes hæretici qui Christum, etiam beatam Virginem impugnant, ab ea proteruntur: unde de ea canit Ecclesia: *Cunctas hæreses sola in universo mundo interemisti:* Addit Sophron. serm. de Assumpt. *B. Virgo*, inquit, *est sicut castrorum acies ordinata*, quia stipata est innumeris Angelorum et sanctorum agminibus. Hinc Damascenus Orat. 1. de Nativ. *O sanctissima*, inquit, *filia, quæ materni uberis lacte aleris et ab angelis undique cingeris.* Hinc et S. Bonav. in Speculo B. Virginis c. 3. *Maria*, inquit, *interpretatur Domina; hoc quoque optime competit Imperatrici quæ revera Domina est cœlestium, terrestrium et infernorum; Domina, inquam, Angelorum, hominum et dæmonum*, etc. Unde S. August. ait: *Michael dux et princeps militiæ cœlestis cum omnibus spiritibus administratoriis tuis, Virgo paret præceptis in defendendis in corpore et in suscipiendis de corpore animabus fidelium specialiter servientium tibi, Domina, et die ac nocte se tibi commendantium.* Idem in Cantico: *Te matrem Dei laudamus, tibi*, ait, *omnes Angeli et Archangeli; tibi throni et principatus fideliter deserviunt; tibi omnes potestates et omnes virtutes cœli cœlorum et universæ dominationes obediunt.* B. Gertrudis lib. 4. revelat. cap. 49. agens de Angelis, quos videbat coram Deipara, eos qui ad festum assumptionis se paraverant, adducere, eosque ab insidiis malignorum spirituum defendere subjicit: *Quia ad imperium*, inquit, *Dei genitricis multitudo Angelorum undique defendendo protegit, omnes gloriosam Virginem invocantes.* Denique S. Germanus Orat. in zonam deiparæ. *Tu*, ait, *nequissimi hostis contra servos tuos invasiones sola nominis tui invocatione sanctissima repellens, tutos atque incolumes servas.* Vide dicta cap. 1. v. 9. ad illa: *Equitatui meo in curribus Pharaonis assimilavi te.*

Vers. 4. Averte oculos tuos a me, quia ipsi me avolare fecerunt. Capilli tui sicut grex caprarum, quæ apparuerunt de Galaad.

Averte oculos tuos a me (Hebr. *à coram me*,

vel *è regione mei*) QUIA IPSI ME AVOLARE FECERUNT.] Hebr. הרהיבוני *hirihibuni*, id est, *prævaluerunt mihi.* Pagnin. *fortiores me fuerunt.* Vatabl. *quia ipsi vincunt me.* Tigurin. *Deflecte oculos tuos, ne directe me contueantur, quia me superbiorem faciunt.* R. Salomon et Anonymus, *extulerunt et superbire me fecerunt.* Aben Ezra : *potentiores sunt me, mihi robur et dominationem adimunt.* R. David : *roboraverunt me in amore.* S. Ambr. lib. de Isaac c. 8. *Ipsi me elevant*, idque sic explicat quasi Christus roget animam perfectam, ne se detineat in elevata contemplatione, sed sinat se descendere ad rudiorum instructionem et salutem. *Et si tu*, inquit, *perfecta es; aliæ tamen adhuc animæ redimendæ sunt, aliæ fulciendæ : quamobrem averte oculos tuos à me; elevas enim me vivendo ; ego autem ideo descendi, ut omnes elevem. Quanto enim quis ad Dominum intendit, tanto amplius Dominum elevat, et ipse elevatur.*

Disce ex his omnibus versionibus, quàm potentes sint oculi sinceri, casti, et amabiles sponsæ, utpote quæ sponso prævaleant, dominentur, cumque quasi captivent, sibique mancipent. Sensus enim est, q. d. Tantus est decor oculorum tuorum, ô sponsa, tanta tamque ignea in eis vis, ut me in sui amorem rapiant, ut mihi dominentur, ut amori succumbam, ut mihi mentem quasi eripiant, ut nimietate amoris fugitivum cor quasi avolet et in te transvolet, juxta illud cap. 4. v. 9. *Vulnerasti cor meum in uno oculorum tuorum*, Hebr. *excordiasti me.* Vide quæ de vi et illecebra oculorum femineorum c. 4. v. 1. et 9. dixi. Nota est illa apud Euripidem in Hecuba lex, ex veterum moribus recepta : *Adversa nequa femina spectet viros.*

Ostendit quod dixit *pulchra es, et decora*, ex pulchritudine oculorum, quæ tanta est, ut cor sponsi in sui amorem abripiant, adeo ut sponsus cordis sui impotens, videat illud avolare in sponsam, q. d. Oculi tui adeo sunt pulchri, ut eorum lucem et vim non sustineam; modicum ergo eos deflecte, et ad latus averte, ut mihi redditus eos quasi ex latere liberius et lentius intuear. Quare frigida est expositio Chaldæi; quæ sic habet. *Fac accumbere magistros tuos sapientes, congregatio magna in circuitu, in conspectu meo; ipsi enim consulebant me in captivitate et constituebant gymnasium doctrinæ legis meæ.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS,

De Christo et Ecclesia.

Multi censent hîc notari et retundi audaciam et curiositatem Ecclesiæ, vel piæ animæ, quæ oculos mentis nimis profunde vult figere in contemplanda Dei essentia et majestate, ut incomprehensibilem quasi penetret et comprehendat, cum potius debeat curare negotia domus cum Martha et proximorum salutem : qua in re non proficit, sed magis retunditur et hebetatur oculorum ejus acies; sicut qui fixis oculis intuetur solem, excæcatur, juxta illud : *Scrutator majestatis opprimetur à gloria.* Proverb. 25. 27. ita S. Greg, Cassiodor. Theodor. Philo, Beda, Anselmus, Rupert. et S. Ambr. cujus verba jam recitavi. Huc accedit Justus Orgelitan. qui accipit hæc de contemplatione humanitatis Christi, q. d. *Non me semper in corpore conspiciendum requiras, quem spiritu per fidem melius cernis. Idcirco enim in cœlos ascendi; ut non semper localis tibi appaream, qui sic omnia divinitatis meæ præsentia repleo, ut ubique adsim, cunctaque contineam et à nullo loco continear.*

Verum hic sensus parum contextui, æque ac Hebrææ phrasi congruit : non enim reprehenditur hîc sponsa à curiositate, sed laudatur à pulchritudine et illicio oculorum, per quos pura Eccle-iæ in Christum intentio et amor significatur, ut dixi c. 4. v. 1. Hæc enim intentio uni Christo placendi et inhærendi mire Christo placet et cor ejus abripit, ut diligentem se vicissim diligat, et intendenti sibi totus intendat. Significat ergo Christus charitate Ecclesiæ se victum, ut suî tam amantem mirifice redamet, utque ejus amore cursum, tempusque mundi absolvere decernat, quo reliquiæ Israel salventur : de iis enim agit in sequentibus, ut hoc facto Ecclesia Christo sponso suo in æternum copuletur, eoque felicissima perfruatur in cœlesti gloria, ubi nuptiarum utriusque erit consummatio.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Quod dixi de Ecclesia, dic de anima commutato nomine. Porro nova et paradoxa est hîc explicatio Nysseni homil. 15. et ultima (hîc enim finit Nyssenus) et qui eum sequitur, imo ejus abbreviator est Michael Psell. Censent enim hæc esse verba non sponsi, sed sponsæ ad sponsum; atque quod vertunt Septuag. αποςρεψον τους οφθαλμους σου απεναντιον εμου, sic transferunt : *Averte oculos meos à contrario mihi.* (Interpres Nysseni vertit *à me*, ut τὸ απεναντιον sit idem quod *è regione mei*, id est, *à me*, sed aliam esse Nysseni mentem patet ex iis quæ subdit) *Nam illi* ανεπτερωσαν με, id est, *avolare fecerunt me*, sed Nyssenus urgens τὸ ανο vertit, *rursum alas mihi tradiderunt.* q. d. Averte, ô Christe, oculos tuos ab eo, quod mihi contrarium est, eosque converte ad me, quia lux oculorum tuorum alas gratiæ, quas per peccatum perdideram, rursum mihi reddidit, ut alata et à terrenis cupiditatibus expedita, ad cœlum evolem.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Nonnulli explicant de B. Virgine Christum concipiente et pariente, q. d. O Virgo, quæ in altissima et purissima divinitatis contemplatione versaris, ab ea oculos mentis averte, eosque converte ad contemplandum incarnationis Verbi, quod in te peragitur, mysterium. Hi enim puritatis mentis tuæ oculi quasi me mihi surripuerunt, ac è sinu patris in gremium tuum evolare fecerunt. Verum quia ad litteram hîc agitur de Ecclesiæ reformatione et Synagogæ conversione, aptius sic exponas, q. d. Pura et ardens intentio tua, ô Virgo, qua Ecclesiæ renovationem et Judæorum conversionem ardentissime intendis, desideras, oras et procuras, adeo mihi placet, ut illam ulterius ferre nequeam, quin potius illi obsecundem, illique quasi me tradam, ut perficiam et opere compleam id, quod tantopere desideras et flagitas.

Hoc occultos menti B. Virginis oculos prode-

bant oculi corporis augusti, et amore Dei flagrantes. Unde de iis Poeta :

> O charissimæ luces,
> Nitidissimi soles,
> Felicissimæ faces;
> Augustissima sidera.

Luces animæ, soles mentis, faces cordis, sidera animi. O vultum! ô cœlum! tot, tamque divinis lucibus, facibusque cœlatum. *O facies magni mihi numinis instar.* Sane vidi Romæ imaginem Deiparæ, à S. Luca depictam, in qua oculi et vultus majestatem augustam, et plus quam humanam repræsentant.

CAPILLI TUI SICUS GREX CAPRARUM, QUÆ APPARUERUNT DE GALAAD. VERS. 4.

VERS. 5. DENTES TUI SICUT GREX OVIUM, QUÆ ASCENDERUNT DE LAVACRO, OMNES GEMELLIS FOETIBUS, ET STERILIS NON EST IN EIS.

VERS. 6. SICUT CORTEX MALI PUNICI, SIC GENÆ TUÆ ABSQUE OCCULTIS TUIS.

Hæc omnia explicata sunt, cap. 4. vers. 1. Sponsus enim repetit hæc sponsæ elogia, ut ea confirmet et adolescentulis inculcet. Tantum nota Septuag. Arabicum, Symmachum et Aquilam hîc addere : *Sicut funiculus coccineus labia tua et eloquium tuum dulce*, quem versum ex c. 4. v. 3. transcripserunt et huc retulerunt. Rursum pro *sicut cortex mali punici*, Syrus vertit : *Sicut corona mali punici* : hæc enim in corticis vertice coronam patulam gestat. Ad hæc pro *absque occultis tuis*, sive ut cap. 4. v. 3. vertit, *absque eo quod intrinsecus latet*. Arabic. transfert : *Præter pulchritudinem silentii tui.*

VERS 7. SEXAGINTA SUNT REGINÆ ET OCTOGINTA CONCUBINÆ, ET ADOLESCENTULARUM NON EST NUMERUS.

VERS. 8. UNA EST COLUMBA MEA, PERFECTA MEA, UNA EST MATRIS SUÆ, ELECTA GENITRICI SUÆ. VIDERUNT EAM FILIÆ, ET BEATISSIMAM PRÆDICAVERUNT REGINÆ ET CONCUBINÆ, ET LAUDAVERUNT EAM.

UNA EST COLUMBA MEA, PERFECTA MATRIS (Septuag. *matri*) SUÆ, ELECTA GENITRICI SUÆ.) *Unica matris*, id est, unigenita, vel unice præ aliis filiabus dilecta à matre. Arabicus, *Perfecta mea una est et una matri suæ.*

Concubinæ vocantur non pellices et meretrices, sed legitimæ uxores, licet secundariæ; quia scilicet non erant matres-familias, nec earum filii in patris hæreditatem et regnum succedebant, sed cum muneribus dimittebantur, uti Abraham Agar concubinæ suæ, ejusque filio Ismael dedit munera; Saram vero habuit quasi uxorem primariam et matrem-familias, cujus proinde filius Isaac Abrahæ fuit hæres ex asse. Vide dicta Genes. cap. 25. v. 6.

Adolescentulas accipe virgines honorarias, quæ reginas et concubinas honoris causa comitabantur, earumque faciebant gynecæum; aut quasi in gynecæo servabantur, ut, morientibus reginis, vel concubinis, in earum locum succederent, fierentque uxores vel primariæ, vel secundariæ.

Quæres, an hæ reginæ, concubinæ et adolescentulæ fuerint Salomonis, an alterius? olim enim licita erat polygamia, non tantum apud Gentiles, sed et apud Hebræos; unde reges Parthorum, Persarum, Medorum, Assyriorum, Syrorum multas habebant uxores, uti etiamnum habent reges Maurorum, Turcarum, Indorum, Tartarorum, etc.

Primo, Noster Delrio censet has non fuisse Salomonis, sed alterius, à quo petatur comparatio : *Nunc pastor noster*, inquit, *regum cunctorum opibus fortunisque sortem anteponit suam.* Non placet accipi de Salomone rege, cujus feminarum mandræ his longe majores fuere, et contra quam hîc legimus, plures habuit reginas quàm concubinas (vide 3. Reg. 11.) sed capio indefinite de quovis monarcha potentissimo. *Sit aliquis*, ait, *qui in gynecæo suo clausas habeat plurimas conjuges primarias ingenuæ conditionis et plures concubinas* (*sic vocantur secundariæ uxores sine cæremoniis et ritualibus nuptiarum copulatæ, servilis vel libertinæ conditionis*) *plurimas vero virgines adolescentulas, qui in alteram thalami sortem mille clavibus asservantur in domus penetralibus, quidquid in tam multis divisim, in mea id conjuge confertim omne reperitur; quare et te, o dilecta, cunctis illis præfero, et me tali rege beatiorem dico.* Olim enim sponsus et sponsa honestabantur nomine regis et reginæ. Unde Plautus in Sticho, *Suas rex reginæ placet, sua cuique sponsa sponso.* Nomine ergo regis et reginæ sponsus et sponsa, licet plebeii, se mutuo honoris et lætitiæ causa compellabant et salutabant.

Secundo, aptius alii has censent fuisse Salomonis, hoc enim ipse nexus exigere videtur. Ita S. Hieron. lib. 1. contra Jovin. Genebr. Soto major. Cislerius et alii hîc, Abul. 1. Reg. 11. q. 9. et seqq. Pineda l. 6. de Rebus Salomon. c. 5. Salomon enim sub initia regni, cum castior esset, et hæc scriberet, sexaginta dumtaxat habuit reginas, et octoginta concubinas, non libidinis, sed regalis magnificentiæ causa, ne vicinis regibus qui amplum illarum gynæceum ostentabant, dignitate videretur inferior : isto enim polygamiæ ævo, regum splendor consistebat in reginarum copia et splendore; at senior factus et intemperantior, septingentas sibi ascivit reginas et trecentas concubinas. 3. Reg. 11. Ait ergo : *Ego Salomon sexaginta habeo reginas, et octoginta concubinas, quæ pluribus stipantur adolescentulis virginibus; at his omnibus præfero filiam Pharaonis : hæc enim mihi prima et summa uxor, hæc reginarum est regina; hæc una mihi plus dilecta quàm cæteræ omnes; unde de hac dico; una est columba mea, perfecta mea; sicut eadem una est matri suæ, electa genitrici suæ; quia ob pulchritudinem, tum corporis, tum magis animi, moresque castos, modestos et compositos, tam mihi, quàm matri suæ præ cæteris filiabus unice est chara et dilecta.* Quod si hic uxorum numerus in Salomone adhuc sancto et sanctorum Canticorum scriptore plus æquo major videtur, dicito cum Sanchez, reginas hasce et concubinas fuisse vicinorum regum, quæ honoris causâ comitabantur genialem pompam nuptiarum Salomonis cum filia Pharaonis, ac postea sæpe amicitiæ, et forte homagii causa ipsum intervisebant. Videntur enim hi reges Salomoni fuisse amici vel subditi.

Nominat reginas sexaginta, concubinas octoginta; quia post initia regni præcise tot habuisse videtur, aut quia ponit numerum definitum pro indefinito. Sexagenarius enim est numerus perfectus, scilicet ex senario et denario in se mutuo ductis et multiplicatis; congrue ergo datur

reginis. Octogenarius vero conflatur ex denario qui est perfectus, et octonario qui est imperfectus; apte ergo tribuitur concubinis, utpote uxoribus imperfectis. *Senarius*, ait Justus, *perfectus est, quia totis suis partibus constat; nam sexta ejus pars est unum; tertia, duo; media autem, tria esse probatur.*

Denique Abulensis 3. Reg. 11. q. 12. et Pineda l. 6. de Reb. Salomonis, c. 5, censent Salomonem plures habuisse reginas et concubinas, scilicet usque ad mille, sed præcipuas ex eis magisque familiares Salomoni hic duntaxat numerari, easque fuisse sexaginta è reginis et octoginta è concubinis. Verum difficile est creditu eum, cum Cantica tam spiritualia scripsit, adeo fuisse carnalem et mulierosum, ut mille habuerit uxores.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Reginæ, id est Ecclesiæ patriarchales, primates et Metropolitanæ sunt sexaginta, id est multæ; concubinæ, id est Ecclesiæ Episcopales sunt octoginta, id est plures: adolescentularum, id est Ecclesiarum parochialium et cæterarum non est numerus: plurimæ enim sunt et quasi innumerabiles; at supra has omnes eminet Cathedra S. Petri, puta Ecclesia Romana, inquit Cosmas Damian. quæ reginarum est regina, totiusque Ecclesiæ caput et princeps, quæ cæteras omnes moderatur et regit, ne à recta fide et pietate aberrent; et cum aberrant, eas corrigit et reformat; quare hæc est una columba, id est una sponsa Christi, unice ab eo dilecta, perfecta in fide et religione, unica matri suæ, et electa genitrici suæ, id est unice pariter dilecta primitivæ Ecclesiæ Hierosolymitanæ, ait S. Anselm. hæc enim ceu mater Romanam genuit, dum S. Petrum, Paulum, aliosque primos credentes Romam misit, ut eam converterent, et caput Ecclesiæ constituerent. Quare Romanus Pontifex, qui in ea præsidet, mittit reformatores per totum orbem, qui veram fidem et religionem in particularibus Ecclesiis collapsam, vel corruptam instaurarent, uti S. Sylvester misit Hosium Cordubensem, qui præesset Concilio Nicæno, ubi damnatus est Arius; Julius, Liberius et alii miserunt S. Athanasium, Eusebium Vercellensem, Luciferum Calaritanum et alios, qui Orientales Episcopos in Arianam hæresim prolapsos, ad veram fidem reducerent; imo Pontifices Romani mittunt viros religiosos et Apostolicos ad Indos, Tartaros, aliosque Gentiles, ut fidem apud eos prædicent et propagent; ac in fine mundi mittent viros eximios in Judæam et Jerusalem, qui Antichristo resistant, et Judæos convertant; quare tunc Roma unietur genitrici suæ, id est Hierosolymæ, puta Ecclesia Synagogæ, cum filia matrem aberrantem, puta Roma Hierosolymam, à Moyse, æque ac ab Antichristo ad Christum traducet. Tunc implebitur illud Isaiæ c. 19. oraculum: *In die illa erit Israel tertius Ægyptio et Assyrio; benedictio in medio terræ, cui benedixit Dominus exercituum, dicens: Benedictus populus meus Ægypti, et opus manuum mearum Assyrius; hæreditas autem mea Israel.* Vide ibi dicta. Et illud Isaiæ 49. 23: *Erunt reges nutricii tui, et reginæ nutrices tuæ vultu in terram demisso adorabunt te, et pulverem pedum tuorum lingent.*

Huc accedunt Patres plerique, qui per unam columbam intelligunt unam Ecclesiam Catholicam, toto orbe diffusam. Hujus enim caput et princeps est Ecclesia Romana. Ita S. Gregor. Nyssen. Cassiod. Beda, Ansel. hic, et S. August. tract. 5. in Joannem, ac S. Cyprian. tract. de Unitate Ecclesiæ. Ecclesiæ ergo proprietas et nota est, quod sit una, licet Catholica et toto orbe diffusa: una, inquam, per unam fidem, spem et charitatem, ac per unum caput, puta Christum ejusque vicarium Romanum Pontificem; à qua unitate qui se separat, schismaticus est vel hæreticus. Vide S. Cyprian. lib. de Unitate Ecclesiæ. Addit Cassiodorus illam dici *columbam*, quia in eam Spiritus Sanctus specie columbæ descendit in Baptismo Christi, Matth. 3; matrem vero ejus esse cœlestem Jerusalem, ad quam illa à Deo evocata tendit et proficiscitur; hanc enim *matrem fidelium* vocat Paulus, Galat. 4. 26. Nyssenus vero per matrem accipit Spiritum Sanctum, qui ut columba ipsam Ecclesiam genuit, velut pullum columbinum parvamque columbam. S. Gregorius autem per matrem accipit gratiam Spiritus S. quod eòdem redit: *Mater nostra*, inquit, *est regeneratrix gratia, apud quam una columba eligitur; quia illos solos colligit, qui in simplicitate permanent, et ab unitate non scinduntur. Multi quippe fideles dum in idipsum intendunt, dum uno desiderio Christi se invicem nutriunt, dum habentes cor unum et animam unam in charitate se uniunt; ex multis membris unum corpus efficiunt, omnesque in unitatis simplicitate et unitate viventes, una columba existunt: quæ sola perfecta et electa genitrici suæ dicitur, quia extra hanc quam dicimus Ecclesiam, nemo ad perfectionem, nemo ad vitam, nisi per hanc solam gratia fovente nutritur.* Joannes Carmelita vero per matrem accipit Christum, qui quasi mater, materno affectu Ecclesiam et animam perfectam unice et tenerrime diligit, juxta illud quod ipse ait Isaiæ 49. 15: *Numquid oblivisci potest mulier infantem suum, ut non misereatur filio uteri sui? et si illa oblita fuerit, ego tamen non obliviscar tuî: Ecce in manibus meis descripsi te. Muri tui coram oculis meis semper.* Denique Guilielmus notat reginas, id est perfectas animas numerari sexaginta; quia hæ legi Decalogi, quam significat denarius, addunt senarium, qui symbolum est perfectionis, quæ acquiritur per consilia Evangelica. Perfectæ enim sunt, quæ non tantum præcepta, sed et consilia Evangelica observant. Concubinæ notant illas, quæ præcepta Decalogi duntaxat custodiunt: unde his octonarius circumcisionis, id est purgationis peccatorum contra Decalogum admissorum additur.

Porro Chald. more suo judaizans, hæc accipit de regibus et populis oppugnantibus Jerusalem: *Tunc*, inquit, *surrexerunt Græci, et congregaverunt sexaginta reges de filiis Esau, indutos loricis, ascendentes super equos et equites, et octoginta duces de filiis Israel ascendentes super elephantes, præter reliquos populos et linguas, quorum non erat numerus, et constituerunt Alexandrum regem super eos in principem, et venerunt ut pugnarent contra Jerusalem. Et in illo tempore erat cœtus Israel similis columbæ perfectæ, et serviebat unanimis Domino suo, et apprehendebat*

legem, et laborabat in verbis legis in corde perfecto, et puræ erant justitiæ ejus, sicut in die qua egressa est de Ægypto.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Reginæ, id est animæ perfectæ, sunt sexaginta, id est paucæ; concubinæ, id est proficientes, sunt octoginta, id est plures; adolescentulæ, id est incipientes, sunt plurimæ, et quasi innumeræ: at vero una est columba, id est paucissimæ, et ex mille vix una est anima perfectissima, quæ singularis sponsa Christi sit, ipsique soli intendat, ac tota quasi in ipsum transeat, qualis fuit S. Paulus, cujus cor erat mare charitatis, quod totum mundum absorbebat, ac omnes gentes, etiam Judæos sibi inimicissimos salvare satagebat; quem unum proinde pluris faciebat Deus, quàm mille sanctos etiam perfectos, religiosos et Apostolicos. Vide S. Chrys. hom. 8. quas scripsit de laudibus S. Pauli. Ita Orig. hom. 2. Theod. tres Anonymi apud ipsum, Philo, Justus et S. Ambr. l. de Isaac et Anima, c. 8: *Laudatur*, inquit, *quod cum una sit columba habens Spiritus unitatem, in qua sit pax, quæ fecit utraque unum, et quæ non sit composita ex diversis elementis discretæ compugnantisque naturæ. Anima benedicta omnis simplex, quæ imitatur dicentem: Ut omnes unum sint, sicut tu pater in me, et ego in te, et ipsi in nobis unum sint. Hæc enim consummatio atque perfectio.* Unde et addidit: *Ut sint unum, sicut et nos unum sumus; ego in his, et tu in me, ut sint consummati in unum. Hæc est ergo anima columba atque perfecta, quæ simplex atque spiritalis, neque hujus turbatur corporis passionibus, in quo foris pugnæ, intus timores sunt.*

Huc accedunt Nyssen. S. Greg. Rupertus et alii, qui per reginas accipiunt animas, quæ ex amore Deo serviunt, et ad cœleste regnum aspirant; concubinas, illas quæ ex timore inferni alteriusve damni, aut spe mercedis legem Dei servant; adolescentulas, quæ in fide sunt rudes et in opere remissæ. Addit Lucas Abbas: *Rectæ et perfectæ animæ, quæ in se nobilitatem veram, in qua creatæ sunt, reformaverunt, reginæ dicuntur, eo quod regnent peccato, vel regendus eis populus Christum credentium sit commissus, quæ adhærendo verbo Dei et concipiunt et pariunt reges.* S. August. l. 83. quæst. q. 55: *Reginæ*, inquit, *sunt animæ regnantes in intelligibilibus et spiritualibus; concubinæ, quæ mercedem accipiunt terrenorum, de quibus est dictum; acceperunt mercedem suam adolescentulæ, quarum non est determinata scientia, et diversis dogmatibus peregrinari possunt.*

Symbolice, una columba est anima, quæ uni summoque bono tota intendit; perfecta ergo summe est, si una uni Deo vacet, uti aiebat S. Ægydius socius S. Francisci, imo Christus: *Martha, Martha*, inquit, *sollicita es, et turbaris erga plurima. Porro unum est necessarium; Maria optimam partem elegit*, Luc. 10. Charitas enim mentem uni Deo jungens, illam quasi unum quid cum Deo efficit, ait S. Greg. Hinc vere sapiens ille: *Qui*, inquit, *perfectionem appetit, ad unionem aspirat; quidquid appetit, ad unitatem contendit. Rara*, inquit B. Laurent. Justin. lib. de Casto connubio Verbi et animæ sub finem, *inquam, est anima, quæ ex vitæ merito, ex muneris privilegio et immensitate amoris sponsa Verbi vocitetur, de qua sponsus in ejus laudem dicat: Una est columba mea, perfecta mea; una est matris suæ, electa genitricis suæ. Quam talem invenit, singulari eam diligit charitate; frequenter visitat, alloquitur familiariter, dulciter amplexatur, et vix ab illa patitur se absentare. Discedit interdum ab illa, non ut iratus, sed ut amore succensus. Quo enim tardius redit, ipsa dilatione vehementius inflammatur, pulsat crebrius, provocat ardentius, et dicit: Surge, amica mea, speciosa mea, et veni; columba mea in foramina petræ, in cavernam maceriæ: ostende mihi faciem tuam; sonet vox tua in auribus meis: vox enim tua dulcis, et facies tua decora. Præceps namque amor dilationem non patitur; moras nescit desiderio fruendi quem diligit. Amoris artem amandi nescius non capit; solus novit expertus.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Unice et maxime proprie competit hæc sententia B. Virgini; ipsa enim est una columba, id est, una sponsa SS. Trinitatis, præ omnibus hominibus et Angelis electa et dilecta: *Matri suæ, id est, Ecclesiæ Patriarcharum*, ait Rupert. *et regum justorum, ex qua progenita est, quorum secundùm fidem benedictionis, quæ ad illos repromissa erat, janua vel materia est. Et illi matri et huic genitrici una et electa est, quia nec inter Angelos, nec inter homines similem vel primam habet, vel sequentem habitura est: vere columba, quia gratia plena; vere electa, quæ non solum salva existeret, verum etiam ipsam salutem pareret.*

Quocirca SS. Trinitas totum suum amorem in B. Virginem transfudisse videtur, adeo ut eam solam plus diligat, quàm totum orbem omnesque Angelos et homines simul sumptos, uti docet Franc. Suarez. aliique Theologi. Vide Suarez 3. p. q. 37. disp. 18. sect. 4, ubi quatuor rationibus et plurimis Patrum testimoniis idipsum confirmat. Audi Guilielmum: *Una est columba mea, perfecta mea; una est regina reginarum, domina concubinarum, nutrix adolescentularum: hæc est columba per fecunditatem, et mea per singularis partus novitatem; columba meà, cui ego singularis pullus sum, perfecta mea, cui nihil deest ad gratiam et ad gloriam, cujus neque fecunditas virginitatem defloravit, neque virginitas fecunditatem ignoravit.* Et post nonnulla: *Est etiam unice electa genitrici suæ, singulariter electa ad ministerium redemptionis et regenerationis gratiæ. Insigne quippe, et singulare ministerium gratiæ redemptrici exhibuit in eo, quod ipsum redemptorem sibi nobisque genuit, sibi nobisque pio lacte aluit, atque ad annos maturitatis pia maternæ sollicitudinis sedulitate perduxit.* Audi et Honorium: *Tu una omnium transcendis merita, et ideo præ omnibus sola electa, columba mea, in qua transfudi spiritus charismata; perfecta mea, quam perfudi perfectione per virtutum munera. Hæc una est imitabilis matri suæ, scilicet præsenti Ecclesiæ; electa genitrici suæ, Angelorum frequentiæ. Viderunt eam oculis cordis filiæ Sion, id est, Ecclesiæ, et beatissimam prædicaverunt, ut ipsa dixit: Beatam me*

dicent omnes generationes. Et reginæ et concubinæ, activi et contemplativi, ita laudaverunt eam, dicentes : Quæ est ista, ut sequitur vers. seq.

Porro Lucas Abbas, Aponii continuator, per unam columbam accipit humanitatem Christi : hanc enim præ omnibus sibi despondit Verbum æternum, cum illam, factus homo, assumpsit ex B. Virgine, cui proinde quasi matri suæ fuit dilectissima. Eadem humanitas dicitur fuisse *electa genitrici suæ,* quia ipsa electa fuit mediatrix inter robur divinitatis et carnis fragilitatem. Hæc Lucas. Humanitas enim Christi fuit prima et proxima sponsa Verbi, uti jam sæpius dixi.

VERS. 8 : VIDERUNT EAM FILIÆ (adolescentulæ), ET BEATISSIMAM PRÆDICAVERUNT, REGINÆ ET CONCUBINÆ (viderunt eam), ET LAUDAVERUNT EAM.

Arabicus : *Post eam reginæ, concubinæ, et laudabunt eam;* quod mirum est, cum et ipsæ sint pulchræ, ac laudem mereantur. Verum sponsæ pulchritudinem longe majorem admirantes, nec ei invidentes, sed congaudentes, illam uno ore celebrant et prædicant.

Alludit ad Liam uxorem Jacob, quæ cum ex Zelpha ancilla peperisset filium, vocavit eum Aser, dicens : *Hoc pro beatitudine mea; beatam quippe me dicent omnes mulieres,* Genes. 30. 13. Sensus est clarus; nam Ecclesiam Romanam velut matricem laudant omnes filiæ, id est, Ecclesiæ parochiales : et concubinæ, id est, Episcopales; et reginæ, id est, patriarchales et Metropolitanæ. Animam pariter charitate et sanctitate eminentem, uti fuit Moysis et Pauli, cæteræ fidelium animæ mirantur et celebrant.

Denique B. Virginem Deiparam glorificant omnes Angeli et homines, juxta illud : *Beatus venter qui te portavit, et ubera quæ suxisti,* Luc. 11. 27. Hoc ipsa prævidens præcinuit : *Beatam me dicent omnes generationes,* Luc. 1. 48 : *Prædicaverunt itaque beatam,* ait Guilielmus, *virginitate, beatiorem fecunditate, beatissimam fecunditate simul et virginitate.* Fecunditate, inquam, tum physica Christi, tum spirituali fidelium et Christianorum, præsertim in gloria cœlesti, ubi exclamant id quod sequitur : *Quæ est ista, quæ progreditur quasi aurora, etc.* Ita Rupertus.

Porro Lucas Abbas per sponsam accipiens humanitatem Christi Verbo desponsam : *Viderunt,* inquit, *eam quæcumque virtutes, cœlestis Jerusalem cives charitati paternæ unitam, nascentem in terris, pannis involutam, majestatis gloria coruscantem, et beatissimam prædicaverunt, dicendo : Gloria in excelsis Deo. Quæ omnes beatitudines sola, in terra, inter omnes in integro obtinuisse monstratur.*

Denique Chaldæus, hæc accipiens de Machabæorum victoriis et triumphis, sic vertit : *Tunc egressi sunt filii Hasimonæorum, et Mathathias, et omnis populus Israel, et pugnaverunt contra eos, et tradidit eos Dominus in manus eorum. Et cum hoc vidissent habitatores provinciarum, beatos eos dixerunt, et regna terræ, et potentes laudaverunt eos.*

VOX ADOLESCENTULARUM.

VERS. 9 : QUÆ EST ISTA, QUÆ PROGREDITUR QUASI AURORA CONSURGENS, PULCHRA UT LUNA, ELECTA UT SOL, TERRIBILIS UT CASTRORUM ACIES ORDINATA ?

QUÆ EST ISTA, QUÆ PROGREDITUR (Hebr. est נשקפה *niskapha,* id est, *aspicit;* S. Ambros. et Hieron. *prospicit;* Vatablus, *prospectat;* Pagnin. *videtur*(QUASI AURORA CONSURGENS, PULCHRA UT LUNA, ELECTA (Syrus, *munda*) UT SOL, TERRIBILIS UT CASTRORUM ACIES ORDINATA?] Syrus, *ut myriades,* scilicet, cohortium et militum : Arabicus : *Castra ordinata in horto nucum;* Septuag. *pavor, vel stupor* (tam activus quàm passivus : utrumque enim significat Hebr. איםה *ema,* in quo Noster et Hebræi aliis punctis legunt איםה *aiumma,* id est, *terribilis*) *ut ordinatæ,* scilicet acies. Optimi enim milites in acie pugnaturi initio pavent et contremiscunt; sed deinde pugnando pavorem superant, eumque hostibus incutiunt iisque fiunt terribiles ut leones : sic justus pavens timensque Deum terribilis fit hostibus. Symmach. *Terribilis pavoremque incutiens secundùm acies;* sexta Editio : *terrefaciens inter magnificatas;* quinta Editio : *Illustris ut magnificata.*

Est vox adolescentularum, concubinarum et reginarum laudantium sponsam, qua fatentur suam pulchritudinem omnem vinci à decore sponsæ tanto intervallo, quanto aurora vincit noctem, ac sol et luna superant cætera astra. Cassiod. S. Gregor. Theodor. Beda et alii censent hanc esse vocem Synagogæ admirantis Ecclesiæ pulchritudinem, de qua mox plura.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Quia aurora est lucis initium, luna autem lucis augmentum, sol vero lucis plenitudo, hinc hisce symbolis significatur Ecclesiæ initium, progressus et perfectio. Unde Honorius : Ecclesia, inquit, ante legem Moysaicam in statu legis naturæ fuit aurora, quando quoddam initium duntaxat legis et divinæ cognitionis habuit, luna fuit sub lege, quia crescebat tunc illa cognitio radiorum solis adhuc indiga; sol fuit sub Evangelio, quia tunc Ecclesia robur suum et vires invictas, vero sole illucente et nocturnas omnes tenebras penitus dispellente, ultimo conatu est exertura. Nam ad Antichristi tempora jam orationem vergere, etiam D. Gregorius docuit, nec dissentit Cassiodorus, qui vult esse vocem Synagogæ in fine seculi, per prædicationem Eliæ et Enoch ad Christum conversæ.

Melius alii hæc omnia ad progressus Ecclesiæ Christianæ referunt; ipsa enim sub Christo et Apostolis exorta est tenuiter, occulte et latenter, quasi aurora in Judæa; deinde increvit ut luna crescens ad plenilunium, sed luce pallida, utpote per terrores, persecutiones et martyria innumerorum martyrum sub decem imperatoribus eam persequentibus usque ad Constantinum Magnum; quando facta ut sol, radios suæ fidei et imperii sparsit per totum orbem : mox cœpit esse ut castrorum acies ordinata, quando idololatriam et Gentilismum debellavit, ac Arii, Nestorii, Pelagii, aliorumque subnascentes hæreses profligavit, atque exorientes inter fideles morum abusus reformavit : maxime vero talis erit in fine mundi, quando cum Antichristo fortissime confligens, per Eliam et Enoch eumdem superabit, et Judæos convertet, atque mira sanctitatis gloria ubique coruscabit. Unde ad finem mundi omnia hæc referunt S. Gregorius, Theodor. Beda, Cassiodor. Cosmas Damianus,

Delrio hic et Franciscus Ribera Apocal. 11. vers. 2. et recte; eò enim sequentia spectant. Tunc enim Ecclesia oppressa ab Antichristo et impiis, et pene exstincta, ab Elia et Enoch suscitata consurget quasi aurora, sensimque increscet ut luna, ac tandem radiabit ut sol splendidissimus, eritque ut castrorum acies ordinata, qui omnes antichristianos et impios vel profligabit, vel sibi subiget. Unde S. Joan. Apocal. 12. 1. et sequent. huc alludens, Ecclesiam futuram in fine mundi describit per speciem mulieris coronatæ 12 stellis, quæ lunam pedibus premit, et sole amicitur, paritque masculum, quem devorare satagens draco, à Michaele profligatur. Vide ibi dicta. Tuncque pariter Christus veniet ad judicium, quo Ecclesiam militantem faciet triumphantem, ac sole splendidiorem, omnibusque dæmonibus et reprobis formidabilem. Audi S. Gregor. *Ecclesia sancta quasi aurora consurgens in judicio ultimo progreditur; quia relictis tenebris corruptionis claritate innovatur. Quæ bene ut sol electa dicitur, quia ad eamdem gloriam perducitur, ad quam caput ejus Christus, qui sol justitiæ esse perhibetur; unde est quod idem sol ait : Volo, Pater, ut ubi ego sum, illic et minister meus sit.*

Audi et Cassiodor. ac Bedam censentes hæc esse verba Synagogæ in fine mundi, admirantis Ecclesiæ pulchritudinem : *Quæ est ista, quæ quasi aurora, transactis tenebris infidelitatis, lumen veritatis habere ostendit, proficiens de virtute in virtutem, totumque orbem cœlesti occupans prædicatione. Pulchra ut luna, quia Christi veri solis gratia illuminatur; et quia in vita præsenti aliquando, concessa pace, crescit; aliquando per adversitates decrescere videtur. Electa ut sol in alia vita, ubi perpetuo resplendebit gaudio de visione conditoris sui, atque etiam in vita præsenti, quia Christum verum imitatur solem; quæque charitatis unione unita, terribilis dæmonibus est ut castrorum acies ordinata.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima sancta oritur ut aurora, cum à peccati tenebris resurgit ad lucem gratiæ; crescit ut luna, quando ad lucem hanc magis magisque dilatatur, et in omni virtute proficit : denique electa fit ut sol, cum plena charitate et sanctitate resplendet : tuncque est terribilis dæmonibus et impiis, quasi castrorum acies ordinata. Audi S. Gregor. *Luna quippe dum noctem illuminat, caligantibus oculis iter, per quod homo gradiatur, demonstrat. Sic nimirum quæque anima, quæ tenebras dimittit et in sanctam operationem se extendit, dum exemplum bene operandi tribuit proximis, quasi lucem tenebrescentibus oculis spargit. Dum enim peccantes quique bonum opus aspiciunt, et ad idem faciendum se convertunt, quasi errantes in nocte per lumen lunæ ad viam redeunt. Hæc itaque anima dum peccantibus bona exempla præbet, quasi luna in nocte lucet. Dum vero magis ac magis crescit, et de die in diem per consuetudinem operis lumen justitiæ tam perfecte accipit, ut etiam bonis exempla imitationis præbeat, quæ prius solis peccatoribus imitanda apparebat, profecto jam luna sol efficitur, quia in nocte errantibus nunc lucebat, modo in die ambulantibus lumen veritatis manifestat.* Idem, l. 16. mor. c. 25 : *Mens justi,* ait, *est aurora quæ, peccati sui tenebras deserens, ad lucem jam erumpit æternitatis.* Notat Haymo solem et lunam nunquam quiescere, sed perpetuo moveri, et mane continuo crescere usque ad meridiem; idem debere facere fidelem et justum, juxta illud : *Justorum autem semita quasi lux splendens procedit, et crescit usque ad perfectam diem,* Prov. 4. 18. Incipientes ergo lucere incipiunt ut aurora; hinc adhuc mixtas habent tenebras cupiditatum et vitiorum : proficientes magis lucent ut luna, quia sicut hæc noctem, sic ipsi peccatores illuminant : perfecti fulgent ut sol, qui per diem omnes irradiat. Sic enim et perfecti omnes, etiam justos suo splendore illustrant. Ita sanctus Gregorius.

Huc facit versio Chaldæi : *Dixerunt,* inquit, *nationes : Quàm splendida sunt opera populi hujus sicut mane! pulchri sunt juvenes ejus sicut luna; et pura sunt merita ejus sicut sol; et terror ejus erat super omnes habitatores terræ, quando ambulabant vexilla ejus per desertum.*

Porro Justus Orgel. hæc accommodat tribus gradibus castitatis : *Conjugati enim caste viventes,* inquit, *fulgent ut aurora; viduæ et continentes pulchrescunt ut luna; virgines radiant ut sol.* S. Bernard. vero serm. 60. inter parvos hæc adaptat tribus religiosorum virtutibus, scilicet, per auroram intelligit humilitatem, per lunam castitatem, per solem charitatem.

Anagogice mens sancta, quæ in hac vita carnali et corruptibili fulget ut aurora et ut luna, quæ variis mutationibus est obnoxia, atque nunc crescit, nunc decrescit; in cœlo plena, clara et constanti luce coruscabit ut sol, juxta illud Christi : *Fulgebunt justi ut sol in regno patris eorum,* Matth. 13. 43. Ita S. Gregor. Theodoretus et S. Ambros. de Obitu Valentiniani, quem audi : *Quæ est ista, quæ prospicit sicut aurora, etc. Prospicit,* ait, *sancta anima de loco superiore, tanquam inferiora despiciens, exivit de tenebris istius seculi, ut luna resplendens, ut sol refulgens.* Sic et S. Hieronym. epist. 22. ad Eustochium : *Tunc,* ait, *Angeli mirabuntur animam* (ad cœlos scandentem), *et dicent : Quæ est ista prospiciens quasi diluculum, speciosa ut luna, electa ut sol?*

TERTIUS SENSUS.

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Rupertus docet beatam Virginem fuisse auroram in nativitate, lunam in conceptione Christi, solem in assumptione ad cœlum : *Quando nata es,* inquit, *ô beata Virgo, tunc vera nobis aurora surrexit, aurora prænuntia diei sempiterni; quia sicut aurora quotidiana finis præteritæ noctis est, et initium diei sequentis : sic nativitas tua, nativitas ex semine Abrahæ, clara ex stirpe David, ad quos cum juramento Dei facta est repromissio benedictionis; finis dolorum, et consolationis fuit initium, finis tristitiæ, et lætitiæ nobis exstitit principium. Pergit deinde ab aurora ad lunam. Quando autem Spiritus Sanctus in te supervenit, et filium Virgo cencepisti, Virgo peperisti; nunc tu et ex tunc pulchra pulchritudine divina; pulchra, inquam, non quomodocumque, sed ut luna : sicut enim luna lucet et illuminat luce non sua, sed ex sole concepta; sic tu, ô beatissima, hoc ipsum, quod tam lucida es, non ex te habes, sed ex gratia divina, ô gratia plena. Denique à luna transit ad*

solem. Quando autem de hoc mundo assumpta, atque ad æthereum thalamum translata es, tunc tu et ex tunc electa ut sol; electa, inquam, nobis, quia sicut ex te natum Dei filium solem verum, solem æternum adoramus et colimus, ut Deum verum; sic et te honoramus atque veneramur, ut veri Dei genitricem, scientes quia totus honor impensus matri, sine dubio redundat in gloriam filii.

Rursum S. Bernard. serm. 1. de Assumptione: *Gloriosa Virgo, ait, lampas ardentissima, ipsis quoque Angelis lucis miraculo fuit, ut dicerent : Quæ est ista, quæ progreditur sicut aurora consurgens, pulchra ut luna, electa ut sol? clarius enim cæteris rutilabat.*

Audi analogias auroræ et Deiparæ, quas è Patribus collegit noster Spinellus, c. 24. de Deipara, n. 18. Aurora terminus est noctis, et diei principium, solemque adesse testatur; nocturnas aves effugat; diurnas vero ad concinendum invitat: jugiter etiam in splendorem majorem proficit, eoque tempore decidit ros albus, quo ab æstu refrigerantur sata et fecundatur terra. Ita Virgo Deipara mundo ignorantiæ, et peccatorum tenebris circumfuso illuxit, veluti æternæ caliginis exterminium : Solis justitiæ non tantum prænuntia et gestatrix, sed etiam genitrix; dæmones veluti tenebrarum aves immundas longe expellit : Dei servos et ipsos Angelos, tanquam aves diei sublime volantes ad Dei laudes excitat, atque invitat, multo melius quàm olim tres illi pueri è Babylonicæ fornacis incendio liberi, creaturas omnes ad Deo benedicendum invitabant : cum longe majora Dei in humanum genus beneficia per Deiparam innotuerint et obvenerint. Est item sicut aurora jugiter consurgens, cum in suis omnibus actibus, dum viveret, majoribus meritorum incrementis semper excreverit, et nunc ejus apud homines cognitio, et in eam pietas in dies magis magisque perpetuo propagetur, ejusque precibus divina gratia in hominum animas descendat, veluti ros albus, quo ab æstu tentationum et concupiscentiæ refrigerantur, et ad bona opera germinanda fecundantur. Ideo Deipara ipsa à S. Germano patriarcha Constant. orat. de Oblat. virg. vocatur ardoris, qui est in nobis ros divinus, ac exsiccati nostri cordis divinitus irrorans aspersio; aut potius B. Virgo quasi aurora peperit rorem Christum, qui quasi ros æstum concupiscentiæ refrigerat, et animæ hortum fecundat; ac bonorum operum feracem efficit. Unde Isaias cap. 45 : *Rorate, ait, cœli desuper, et nubes pluant justum,* puta Christum. Quocirca Durandus in rationali divin. offic. agens de festo Nativitat. B. Virginis, asserit B. Virginem natam die 8. Septembr. in sabbato, idque illucescente aurora, juxta revelationem cuidam viro religioso factam, ut significaretur ipsam fore auroram, quæ solem justitiæ præiret et pareret. Adhæc B. Virgo contra dæmones est invicta, ut castrorum acies ordinata. Audi S. Bernard. apud S. Bonaventur. in Specul. c. 3 : *Non sic timent hostes visibiles castrorum aciem copiosam, sicut aereæ potestates Mariæ vocabulum, patrocinium et exemplum : Fluunt et pereunt sicut cera à facie ignis, ubicumque inveniunt crebram hujus nominis recordationem, devotam invocationem, sollicitam imitationem.*

Symbolice, Philo Carpath. Humanitas (hæc enim prima in Cantico, hoc est, sponsa Verbi) Christi, inquit, fulget ut luna; divinitas vero radiat ut sol, juxta illud : *Thronus ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta,* Psal. 88. v. 38.

Lucas Abbas autem omnia hæc adaptat humanitati Christi; hæc enim primo : *Egreditur,* inquit, *quasi aurora post ignorantiæ tenebras; quasi matutina luce consurgens ad sacrum Baptisma.* Secundo, *per singulas virtutes pulchra ut luna, quæ tot annis* (puta triginta) *sapientia et ætate corporis proficit, quot diebus luna complet orbem et minuit. Quæ ut luna in ortu ostensionis suæ præstat lætitiam viatoribus contristatis, in nuptiis exhausto vino, inter exordia adhuc credentium, splendens ostenditur; et in cujus occasu totum mundum tempestas quassavit, et amoris luminaribus tenebras operuit. Electa ut sol, post resurrectionis gloriam plenissimam, paterna claritate consistens. Possunt siquidem tres isti gradus laudibus pleni in futuro judicio intelligi. Apparebit justis in pulchritudine lunæ, cœlorum virtutibus in majestate fulgens; impiis autem deputatis æterno igni terribilis ut castrorum acies ordinata.* Hæc Lucas, vel potius Aponius; hujus enim abbreviator est Lucas.

VOX SPONSI.

VERS. 10 : DESCENDI IN HORTUM NUCUM, UT VIDEREM POMA CONVALLIUM, ET INSPICEREM SI FLORUISSET VINEA, ET GERMINASSENT MALA PUNICA.

DESCENDI IN HORTUM NUCUM, UT VIDEREM POMA CONVALLIUM (Septuag. *genimina torrentis;* Symmach. *ad considerandos fructus convallis;* Arabicus, *fruges torrentis*) ET INSPICEREM SI FLORUISSET VINEA, ET GERMINASSENT (Hebræi et Septuaginta, *floruissent*) MALA PUNICA,] puta arbores malorum punicorum. Septuag. et Arabicus addunt : *Ibi dabo tibi ubera mea.* Theodoret. Cassiodor. tres Anonymi, Genebrardus et Cosmas Damianus censent hæc esse verba sponsæ narrantis sponso cur ad hortum venerit. Verum cum vers. 1. et 2. sponsa insinuet se descendisse in hortum, ut ibidem quæreret sponsum, impertinens videtur ut hic aliam causam descensui suo prætexat. Quare aptius S. Hieronym. in cap. 12. Zachar. S. Gregor. Philo Anselm. Rupert. Lucas Abbas, Delrio, Sanchez et alii censent hæc esse verba sponsi, qui sponsæ se tam sollicite quærenti reconciliatus offensam dissimulat, ac repentini discessus sui, de quo v. 6. aliam causam prætexit, scilicet ut horti fructus inspiceret, an germinarent, vel etiam maturescerent poma; nam aliqua poma, ut cerasa, pruna, quin et poma quædam proprie dicta maturescunt initio æstatis, cum florent vineæ et germinant mala punica.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Christus, videns prælatos Ecclesiæ Gentilium negligentes in reformandis erroribus et moribus fidelium, declinat ad hortum nucum, id est, ad Synagogam Judæorum, ex qua natus fuit, et Apostolos collegit, adeoque in ea fundamenta suæ Ecclesiæ posuit, ut Judæos convertat atque eorum fructus consideret et colligat suo tempore, nimirum nuces pœnitentiæ et patientiæ, ac poma convallium (in convallibus enim, ubi

sunt aquæ et torrentes, fertilius proveniunt poma cæterique fructus), puta fructus humilitatis, atque uvas et vina devotionis, et mala punica charitatis. Id fecit variis temporibus et locis, sed maxime faciet in fine mundi, cum per Eliam et Enoch plerosque Judæos efficiet Christianos, imo sanctos eximios. Hoc suo descensu Christus invitat prælatos et fideles Ecclesiæ, ut et ipsi descendant curentque Judæorum (quos passim negligi videmus) salutem, nec de ea desperent, sed eam longanimiter exspectent. Idem dico de quibusvis obduratis. Ita Philo Carpath. Rupert. Lucas Abbas, Cosmas Damianus, Gislerius, Delrio et alii per hortum nucum accipiunt Synagogam Judæorum, ad Christum conversorum et convertendorum, præsertim in fine mundi; horum enim magnam curam se gerere ostendit hîc Christus, sicut et Paulus, Roman. 9. 1.

Nux enim, primo, nullum fert fructum, nisi perticis et lapidibus icta: sic Judæi olim nil boni egerunt, nisi à Deo per plagas et verbera adacti. Secundo, sicut nux amaro cortice, ac deinde duro putamine tegitur: sic Judæi amarum et durum habent cor contra Christum, ac in Judaismo suo sunt obstinati. Ita Rupert. Tertio, nux fertur emittere spiritum, qui torporem et veternum immittit, ait Clemens Alex. lib. 2. Pædagog. cap. 8. Unde et nux Græcis κάρυα vocatur à κάρα, id est, torpore et gravedine, quem inducit: sicut nux Latinis dicitur à nocendo; sic perfidiæ veterno plerosque Judæos laborare videmus; Idque ex Davide asseverat Paulus Roman. 11. v. 9. Quarto, sicut nux facile corrumpitur et putrescit, tumque putida est et noxia; sic olim Scribæ et Pharisæi, ac nunc Rabbini nucleum legis pravis suis interpretationibus corruperunt, et putidum effecerunt: qua de re eos redarguit Christus, Matth. c. 5. et c. 23. Quinto, sicut arbor nucum, teste Plinio, lib. 17. c. 12, proximas segetes et plantas gravi sua lædit umbra; sic gens illa alias nationes, quibuscum versatur, improbo vitæ suæ exemplo, impiaque doctrina male afficit; nec fructus ullos Evangelicos ferre permittit. Sexto, lex Moysis comparatur nuci: *Sicut enim nux arbor*, ait Philo Carpath. *folia amara, eaque trifida et fructum ipsum, nuces scilicet, cortice amarissimo quem culeum appellant, et duriore testa, atque arida circumtectas profert, quæ quidem intus nucleum non ingratum quadrispicuum, hucque lignea cartilagine intercursante, et tenui membranula, dum viridis est, septum continent. Ita lex illa digito Dei scripta ex sacrificiis illis carnalibus et cæremoniis, tanquam nux amara frondibus esse videbatur, quamquam trinum Deum et unum mystice significantibus, et duro admodum sensu, quamquam mystico, veluti cortice tecta erat; velatum tamen suavissimum fructum, et maxime salutarem, Christum Jesum cælitus descensurum tenebat inclusum; huncque quadrifido Evangelico sensu, per quatuor cardines orbis propalandum, nec nisi recte et sancte enucleantibus eruendum edendumque sanctissime.*

Tropologice nux vel potius fractio et comestio nucis significat patientiam, qua Ecclesia et prædicatores constanter laborant in vincenda pertinacia Judæorum; nux enim, ut comedatur, debet primo ex arbore, cui tenaciter adhæret, magna vi dejici, et mox decorticari; tertio, frangi; quarto, è cortice nucleus eximi, vel potius violenter extorqueri; quinto, folliculo suo, sive cute sua exui; sic, ut Judæum et durum quemlibet convertas, magno longoque labore et patientia opus est: *Putamine*, ait Plin. l. 15. cap. 28, *clauduntur nuces, corio castaneæ, crusta glandes, cute uvæ, corio et membrana punica, carne et succo mora constant, cute et succo cerasa;* idem, cap. 22, ait: *Nucem juglandem gemino protegi operimento; pulvinati primum calicis, mox lignei putaminis, quæ causa eas nuptiis religiosas fecit, tot modis fœtu munito, quod est verisimilius, quàm quia cadendo tripudium sonumve faciant.* Et post nonnulla: *Solum hoc pomum natura compactili operimento clausit. Namque sunt bifidæ putaminum carinæ; nucleorumque illis quadripartita distinctio, lignea intercursante membrana.* Sicut ergo nucem parare ad esum volenti magna est opus patientia, sic eadem opus est sponsis, ut sponsas suis moribus accommodent, ac præsertim sponsas spirituales, ut scilicet homines duros et refractos, quales sunt Judæi, Christianis legibus informent. Hinc proverbium, cujus meminit Plautus in Curc. *Qui è nuce nucleum esse* (edere) *vult, frangat nucem,* id est: Qui commodum appetit, ne fugiat laborem; qui quærit voluptatem, prius experiatur sudorem, sine quo non paratur vera voluptas: *Nux*, ait S. Hieron. *foris tum dura est, tum amara, sed intus suavissimum condit cibum. Sicut Moly herba*, ait Homerus Odys. 10, *radicem habet nigram, sed florem lacteum.*

Quocirca nux, vel potius fractio nucis symbolum est perfectæ patientiæ illorum qui animas Christo lucrari et despondere satagunt, præsertim illas quæ callum in perfidia, aut vitio quopiam longa peccandi consuetudine obduxere, ut callus hic sensim et suaviter resecetur. Nam, ut aiunt tres Anonymi apud Theodor. virtutis dulcedo et decus conservantur in medio amaritudinis, laborum, tentationum et asperitatum, perinde ac nucleus nucis servatur in medio duræ corticis. Nux ergo sua duritie in genere duritiem quamlibet repræsentat, quæ si circa objectum bonum versetur, bona est, qualis est in patientia, constantia et fortitudine; si circa malum, mala, qualis est in pertinacia et obstinatione, imo ex malo in bonum sæpe commutatur, uti Judæi duritiem in perfidia sua ab Elia conversi mutabunt in constantiam fidei admirabilem.

Hinc Philo, libr. 5. de Vita Moysis: Nux, ait, significat perfectam virtutem; ut enim in nuce idem est finis et principium, in quantum enim est semen, est principium, in quantum fructus, est finis; sic et in virtutibus, unaquæque est finis et principium, extremum putamen est amarum, ligneus cortex interior est solidus: sic labor virtutis durus est et difficilis, quo tamen ad felicitatem tam propriam, quàm alienam pervenitur. Rursum sapientes et perfecti dum divinam sapientiam et virtutem intra corpora sua constanter retinent, quasi nucleum in fragili testa portant; unde Apostolus; *Habemus thesaurum in vasis fictilibus.*

Huc facit versio Chald. qui Judaice hæc accipit de templo et Judæis: *Dixit Dominator seculi: In domo sanctuarii secunda, quæ ædificata est per manum Cyri, habitare feci majestatem meam ut viderem opera mea populi mei, et ut viderem si crescant et multiplicentur sapientes, qui compu-*

rantur viti, et si germina eorum plena sint operibus bonis, sicut mala punica.

Symbolice S. August. ser. de Tempore, serm. in Dominica proxima ante festum Nativitatis Christi docet nucem trina constare substantia, sicut Ecclesia constat Christo, Judæis et Gentibus : *Nux*, ait, *trinam habet in suo corpore substantiæ unionem, corium, testam et nucleum. In corio caro, in testa ossa, in nucleo interior anima comparatur. In corio nucis carnem significat Salvatoris, quæ habuit in se asperitatem, vel amaritudinem passionis : in nucleo interiorem declarat dulcedinem deitatis, quæ tribuit pastum et luminis subministrat officium; in testa lignum interserens crucis, quod non discrevit id quod foris et intus fuit, sed quæ terrena et cœlestia fuerunt mediatoris ligni interpositione sociavit, dicente B. Apostolo : Quia ipse per sanguinem crucis suæ pacificavit omnia quæ in cœlis sunt et quæ in terris, cui est gloria in secula seculorum. Amen.*

Huc accedunt Philo Carpath. Rupert. Lucas, qui Christum aiunt descendisse in hortum nucum, id est, ad Synagogam Judæorum, cum ex ea carnem assumpsit, ut eam omni sua gratia et virtute cumularet.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Hortus nucum est anima sancta, patiens et perfecta, præsertim quæ assidue laborat in conversione peccatorum durorum, quales sunt Judæi, hæretici, concubinarii, usurarii, simoniaci, etc. Audi S. Gregor. *Quid per nuces, nisi perfectos quosque intelligimus, qui dum divinam sapientiam intra corpora sua retinent, quasi nucleum in fragili testa portant? sunt enim quamplures in Ecclesia, qui assidue divinæ Scripturæ intendunt, quàm suavis sit Dominus gustantes, amplius gustare concupiscunt, sancta gaudia in corde ruminant, et ruminantes magis ac magis convalescunt; et tamen foris nescientibus eos viles apparent, quia ignoratur quàm dulcem in suis interioribus cibum portent.* Et nonnullis interjectis : *Dum enim divina bonitas corda perfectorum illustrat, eosque ad curam proximorum per charitatis sollicitudinem infligat, quid hoc est aliud, nisi quod ad hortum veniens, poma convallis per illos, quibus præsidet, prospectat. Tunc enim Dominus videre, vel cognoscere dicitur, cum sanctos suos, quos illustrat, ad videndum exhortatur. Sed quid est quod non poma montis, sed poma convallis ut videat, descendit? nisi quod illis respectum suæ miserationis tribuit, quos in humilitate persistere cognoscit.*

Denique florem vineæ et malorum punicorum sic explicat : *Vineæ florent, quando in Ecclesia filii recenter in fide generantur, et ad sanctam conversationem, quasi ad fructus soliditatem præparantur. Mala punica germinant, quando perfecti quique per exempla sua proximos ædificant, et in novitatem sanctæ conversationis per prædicationem, et in bonorum operum ostensionem invitant. Illud quippe malum punicum, videlicet Apostolus Paulus germinaverat, qui dicebat : Filioli mei quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis*, Galat. 4.

Symbolice, Cassiodor. Beda et Theodor. per hortum nucum accipiunt conscientiam cujusque, tot operculis et velaminibus, quot habet nux clausam et obvelatam; quare in eam tum mens ipsa per sincerum ejus internum examen, tum superior et doctor per externum scrutinium descendit, cum exquirit et indagat an rite proveniant nuces patientiæ, et poma convallium, id est, virtutes humilitatis asseclæ, uti sunt pœnitentia, obedientia, patientia; et an floreant vites, ad imitandam passionem Christi; et an germinent mala punica fraternæ unionis, concordiæ et charitatis. Descendimus ergo ad hortum nucum, cum fundum cordis nostri ingredimur, in quo ad similitudinem nucum virtutum fructus dolore, et abnegatione, quasi cortice protectos possidemus, cumque nuces ipsas, ablatis omnibus corticibus, enucleamus, aut qualis sit mentis medulla et nucleus inspiciamus, et quod corrigendum est, corrigamus, quod addendum, vel demendum, addamus, vel demamus.

Rursum Justus Orgelit. et S. Athanas. in Synopsi per nucem accipiunt S. Script. cujus suavis intelligentia pascens animam, tegitur duro et obscuro cortice parabolarum, phrasium et sententiarum.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo descendit in hortum nucum, cum Judæos aliosque obstinatos in peccato convertit; tunc enim germinare facit in ea poma convallium humilitatis, pœnitentiæ et obedientiæ, nuces constantiæ, uvas et vinum contemplationis, et mala punica charitatis; quare cum quis obduratum in scelere, et quasi desperatum mollire satagit, eumdem impense commendat B. Virgini, ejusque filio S. Stephano, uti dixi Actor. 7. sub finem, ubi inter alia ex Severo narravi, Judæos Majoricæ insulæ anno Domini 412. per sacra Lipsana S. Stephani fuisse conversos.

Vers. 11 : Nescivi : anima mea conturbavit me propter quadrigas Aminadab.

Septuaginta : *Nescivit anima mea;* Syrus : *Nescivi animam meam*, id est, non cognovi meipsum. Pro *conturbavit*, Hebraice est שמתני *samatni*, pro quo Noster legit שמתני per *schin*, illud derivans à שמם *scamam*, id est, obstupefecit, turbavit, desolavit, vertit : *Conturbavit me;* et Symmach. *Anima mea*, inquit, *dubitavit à curribus populi ducentis;* Septuag. vero *scamatni* derivantes à שם *scham*, id est, *posuit*, vertunt : *Posuit me currus Aminadab.* Sic et Arabicus, Ambros. lib. de Abraham, c. 8 : *Posuisti me currus Aminadab.*

Aminadab] potest hîc accipi, primo, ut nomen proprium viri, non fratris David, de quo 1. Reg. 13. 17; nec alterius, in cujus domo Arca Domini requievit 2. Reg. 6. 3; hic enim dictus est *Abinadab*, non *Aminadab*, sed illius, qui tempore Moysis fuit dux tribus Juda, ac filiam suam uxorem dedit Aaroni, et post se filium Naason sibi successorem reliquit ducem tribus Juda. Ita Lyranus et Hebræi. Potest secundo *Aminadab*, vel ut Hebr. est *Amminadib*, accipi appellative, ut significet *populum spontaneum, liberalem principem.* Hinc quinta Editio vertit : *Posuisti me in currum populi ducis;* Aquila : *Populi sponte imperantis;* Symmach. *populi ducen-*

tis; alii : *populi nobilis;* Syrus : *In curru populi parati.* Philo Carpath. *Aminadab* vertit, *patris beneplacitum*, q. d. Anima justi ex beneplacito Dei est currus vehens se et alios in cœlum.

Hinc nonnulli per currus Aminadab accipiunt currus Salomonis, qui fuit princeps et dux populi Israel; unde Rupert. aliique per Aminadab accipiunt Christum, quasi Salomonis antitypum, qui dux est populi fidelis et sancti. Jam. Chald. vertit : *Cum autem revelatum fuerit coram Domino quod essent justi, et quod laborarent in lege, dixit Dominus in verbo suo : Non addam ultra humiliare eos, neque faciam cum eis consumptionum; sed consilium inibo in anima mea, ut benefaciam eis, et ut ponam eos excelsos in curribus regum, propter merita justorum generationis illius qui similes sunt in operibus suis Abrahæ patri suo.*

Porro mire hîc in sensu variant Interpretes. Primo, Aben Ezra, R. Salomon et Lyranus vertunt : *Anima mea posuit me currum populi imperantis;* sicque explicant de Synagoga et Israele, q. d. Dum nescirem ubi esset sponsus, dum scilicet colerem idola, non Deum verum, datus sum in captivitatem Assyriis et Babyloniis, factusque sum eis quasi jumentum, et currus vectans et bajulans eorum onera. Secundo, Luysius Legion. Genebrardus, Vatablus et Almonacirius explicant, q. d. Sponsa : Tanta celeritate rapta sum in hortum ex desiderio sponsi, ut viderer abrepta quadrigis Aminadab celerrimis. Tertio, Sanchez, q. d. Verebar ne sponsus Aminadab, id est, Salomon me sponsam in currum suum nuptialem non acciperet, eo quod cap. 5. vers. 3. tardassem ei pulsanti aperire. Quarto, Soto major, q. d. Verebar ne sponsus à me quasi repulsus, nocte oberrans per vicos incurreret in currus Aminadab, id est, præfecti urbis qui noctu urbem circumit et vagabundos comprehendit. Quinto, Joannes Carmelita, q. d. *Dum te absentem quærebam fluctibus ingruentium malorum, videbar ut olim Aminadab, qui currus suos ducebat per alveum maris Rubri, ubi perturbatus est prodigii magnitudine, licet fortitudo prævaleret.* Alii aliter.

Verum dico : Grammatice quadrigæ Aminadab (id est populi principis vel spontanei) notant populos Judææ vicinos, qui illecti fama sapientiæ et potentiæ Salomonis, sponte se ei subdiderunt et tributa detulerunt, 3. Reg. 4. 24; ideoque ad eum miserunt legatos cum equis et quadrigis, adeo ut earum copia oppleret aulam Salomonis; quod ægre ferentes Judæi qui primas in aula tenere volebant, turbati sunt, sicut Macedones indignati sunt, cum viderunt suum regem Alexandrum Magnum, subactis Persis (ut eos sibi magis conciliaret) eorum vestes et habitus assumpsisse, teste Q. Curtio. Parabolice vero significatur quod Christus in Ecclesia Judæis Gentes adjunxerit, imo prætulerit, ideoque Judæi turbati sint. Hinc et Salomon, et magis Christus dictus est Aminadab, id est princeps populi, scilicet Gentilis et plurimi; ergo sensus est, q. d. Sicut regina videns juxta regem peregrinos currus et equites, miratur et turbatur, metuitque ne is ad peregrinam gentem migrarit, indeque aliam uxorem sumpserit; sic hîc Synagoga videns Messiam non vehi curru pompatico Salomonis, Davidis, aliorumque regum Juda, sed Aminadab, id est, populi spontanei, puta Gentilis, ac à Gentilibus stipari, relictis Judæis, miratur et turbatur. Quocirca *iod*, id est, עמי *ammi*, non est pronomen affixum significans *meus*, quasi Synagoga notet populum suum Judaicum ; sed est *iod* paragogicum quod ornatus causa duntaxat additur. Potest tamen *iod* accipi ut pronomen, q. d. Populus Gentilis, quem Deus nunc vocat *ammi*, id est, populus meus. Alludit enim ad Osee 1. vers. 11. Hæc de cortice litteræ, nunc ad nucleum.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Nonnulli censent hanc esse vocem sponsi Christi, alii sponsi Ecclesiæ; sed verius est esse vocem Synagogæ Judæorum partim conversæ, partim et potius convertendæ ad Christum sub finem mundi. Quia enim vers. præced. Christus descenderat in hortum nucum, id est, in Synagogam Judæorum, ad eam per suos prædicatores convertendam ; hinc illa hac Christi voce et prædicatione excitata, Christum agnoscit, ac de surditate et cæcitate sua pristina dolens pœnitensque, ejus causam assignat, et suam in credendo Christo tarditatem excusat, q. d. Nescivi Christum esse Messiam, ideoque eum non colui, quia turbaverunt me quadrigæ Aminadab.

Quæres : Quænam hæ? Respondetur, primo, per eas accipi posse Israelem ac victorias, et beneficia Israeli à Deo præstita : Aminadab enim fuit princeps tribus Juda, tempore Moysis in transitu maris Rubri, qui, uti tradunt Hebræi, cæteris mare ingredi trepidantibus, primus illud cum sua tribu, ejusque quadrigis audacter ingressus, cæteris ad sequendum animos addidit, itaque omnes mare transierunt, Pharaone insequente et demerso. Quocirca tribus Juda meruit principatum et regnum Israelis, id est duodecim Tribuum, ac per eam deinceps Deus Israelem ab hostibus per victorias, etiam miraculosas, liberavit et vindicavit. Rursum Aminadab filiam suam Elisabeth uxorem dedit Aaroni primo Judæorum Pontifici, Exodi 6. vers. 23. Quare in Aminadab notatur tam sacerdotium, quàm regnum Israeli concessum. Sensus ergo est, q. d. Synagoga : Nescivi hucusque Christum esse Messiam, nescivi Christianam fidem et Ecclesiam esse veram et orthodoxam; quia tenuerunt me in Judaismo currus vectrices et triumphales Aminadab, id est, regnum, sacerdotium, victoriæ, beneficia et miracula à Deo concessa Moysi et Israel, quibus Deus testatus est se auctorem esse legis Synagogæ, ac religionis à Moyse institutæ. Ita Titelmannus.

Secundo magis profunde et apposite, quadrigæ *Aminadab*, vel, ut Hebr. est *Amminadib*, id est, populi spontanei, liberalis et principis, accipiuntur appellative pro quadrigis populi Christiani è Gentibus collecti, qui Judæis fidei resistentibus, ultro credidit Evangelio; quadrigæ autem hæ notant cursum et currum Evangelii, imo quatuor Evangeliorum, quæ instar quadrigæ celerrime per prædicationem Apostolorum et virorum Apostolicorum totum orbem pervolarunt; et quia Judæi videbant hisce abrogari suam legem à Moyse acceptam, hinc iis et Christo credere noluerunt: at tandem ab Elia et Enoch

edocti videbunt Christum Moysi, Evangelium legi, Ecclesiam Synagogæ non esse contrariam, quin vero Moysen et legem per omnes suas functiones, et ritus adumbrasse, et repræsentasse Christum et Evangelium. Videbunt pariter Evangelii gloriam, miracula, gratias, zelum et spiritum à Deo Eliæ et Christianis aspirata: quare tunc illi credent, et in eamdem Christi Et Ecclesiæ quadrigam imponentur. Unde ex Hebræo Septuag. et alii vertunt: *Posuit me currum populi mei spontanei, liberalis, et principis.* Et S. Athanasius in Synopsi legens: *Posuit me currus Aminadab*, hæc de Synagoga explicat, quasi ipsa de se dicat: *Vidi quod jungenda sim velut in curru Gentium vocationi.* Sic Paulus, inquit Rupertus, dicit se persecutum Ecclesiam, sed misericordiam consecutum, quia ignorans id fecit, quia nimirum conturbata est anima propter quadrigas Aminadab, videns scilicet currum, cursumque Evangelii adversari Judaismo.

Hinc sensus communis est Patrum. Sic enim explicat S. Gregor. Cassiodor. Beda, Justus, Philo, Rupertus, Anselmus, et alii. Addit Rupertus, Aminadab, qui filiam suam dans uxorem Aaroni, copulavit principatum cum sacerdotio, repræsentasse Christum, qui simul est Pontifex et princeps Ecclesiæ. Alludit Salomon in voce *Aminadab*, ad illud Psalm. 109. 3: *Tecum principium in die virtutis tuæ*, ubi in Hebræo est עמך נדבות *ammecha nedaboth*, quod idem est cum *Aminadab*. Unde S. Hieron. ibidem vertit: *Populi tui spontanei erunt in die fortitudinis tuæ*, ô Christe. Huc facit quod Deus Osee 1. vers. 9. Judæos Christo rebelles vocat לא עמי *lo ammi*, id est, non *populus meus*; Gentiles vero Christo se subdentes vocat עמי *ammi*, id est, *populus meus*; addit hîc Salomon נדיב *nadib*, id est, spontaneus, liberalis, hoc est, ultro, sponte, et liberali animo subjiciens se Christo: atque hæc fuit causa excæcationis Judæorum, quod scilicet Christus eis, utpote incredulis, surrogarit in Ecclesia Gentes in se ultro credentes, cum Judæi objicerent Christum Abrahæ et semini ejus, id est, Judæis non Gentibus esse promissum, quibus respondet Apostolus Roman. 9. filios Abrahæ censeri non secundum carnem, uti erant Judæi, sed secundum spiritum; qui scilicet fidem Abrahæ sequuntur, uti sunt Gentiles Christiani: Hæ ergo sunt quadrigæ Evangelii, quæ initio conturbarunt Synagogam incredulam, sed postea credentem mire recrearunt.

Symbolice, Cosmas Damianus per currus Aminadab accipit robur et copias Antichristi, hæ enim initio Judæos detinebunt in Judaismo, donec is ab Elia et Enoch erroris convincatur, et profligetur. Accedit Theodoretus qui sic exponit, q. d. Posuerunt, id est, imposuerunt mihi, ac deceperunt me currus Aminadab, id est, principes seculi hujus. Et Lucas Abbas, sive Aponius, qui per currus Aminadab accipit dæmones, item Pilatum et Judæos, qui contra Christum clamarunt: *Crucifige*, *crucifige eum.*

Denique nonnulli putant grammatice hîc notari bella, quæ gessit Salomon contra Emath Suba, id est, Syriam Sobal: item contra reliquias Hetheorum, Amorrhæorum et Jebusæorum, quos sibi subjecit, ut patet 2. Paralip. 8. vers. 3 et 7. quasi sponsa turbata sit, metuens ne sponso proficiscenti ad bellum sinistri quid accideret. Hinc per *quadrigas Aminadab* accipiunt Mahometem, Saracenos, et Turcas, qui valde turbarunt, et etiamnum turbant Ecclesiam: hi enim abundant exercitibus, equis, et quadragis. Hæ dicuntur *Aminadab*, id est, *populi mei spontanei*, quia Mahomet ortus fuit à Christianis, natus est enim apud Homeritas (unde et nepos ejus, qui ei secundo loco successit in regno Arabum, vocatus est Homar), sive in Arabia felici, ubi paulo ante sub annum Christi 500. regnante Elesbaan rege tempore Justin. Imperat. mire floruit Christiana religio. Mahomet autem natus est paulo ante annum Christi 600. sub Gregorio magno Pontifice et Phoca Imperat. cui successit Heraclius Imper. sub quo Mahomet quasi dux Arabum stipendia meruit; sed cum illa Arabibus non solverentur ab Heracli præfecto, illi rebellantes occuparunt Pœniciam, Syriam, Mesopotamiam, et Ægyptum, uti ex Paulo Diacono et Simoneta docet Genebr. in Chronol. ac sensim sua arma dilatantes sub annum Christi 1300. mire creverunt. Tunc Ottomannus invasit regnum, primumque se fecit Turcarum imperatorem, atque illud in posteros per 14. generationes, magno assidue imperii incremento, et Ecclesiæ damno hucusque propagavit. Alii *per quadrigas Aminadab*, id est, *populi mei*, accipiunt Antipapas, qui Ecclesiam per schisma disciderunt: tales autem fuere viginti, tot enim schismata sustinuit Ecclesia. Alii accipiunt imperatores schismaticos, vel eos, qui Pontifices et Ecclesiam oppugnarunt, quales fuere Fredericus I et II. Otho IV. Henricus IV et V. Hac de causa Christus paulo ante vers. 10. ait: *Descendi in hortum nucum*, id est, in Ecclesiam schismate divisam, sicut nux in duo fragmenta scinditur et dividitur.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima sancta est currus Aminadab, id est, Christi: Christus enim, ait Rupertus, et S. Ambros. dicitur *Aminadab*, id est, *princeps populi*, scilicet fidelis Christiani, sancti, et electi. Christus ergo animæ sanctæ ceu auriga currui suo insidens eam dirigit in cœlum, uti Elias curru vectus est in æthera, nec tantum se, sed et alios suæ fidei, vel charitati commissos velut currus Christi in cœlum transvehit, ait Philo. Unde tres Anonymi apud Theodor. censentes hæc esse verba sponsæ, id est, animæ sanctæ ad discipulos sic explicant, q. d. *Idcirco posuit me currus Aminadab, id est, currus me suos constituit Christus*, qui est verus Aminadab, id est, princeps populi, *ut eum in me ipsa disciplinis ad vos habitu cujusque vestrum ratione, perferrem.* Audi S. Ambros. lib. de Nabut. cap. 15: *Si anima, ait, currus est, vide ne equus caro sit; agitator autem vigor mentis, qui regit carnem et motus ejus, velut quosdam equos prudentia habenus coercet.* Idem lib. de Virgin. *Christus*, inquit, *verus Aminadab, animam justi veluti currum agitat, ascendens verbi habenis gubernat, ne violentorum equorum furore in abrupta rapiatur. Sunt enim ejus veluti quatuor equi, quatuor affectiones, ira, cupiditas, voluptas, et timor, quibus furentibus, cum cœperit agi, nequaquam seipsam cognoscit. Corruptibile enim corpus animam gra-*

vat, et tanquam irrationabilium animalium cursus invitam rapit; volventibus curis veluti quodam impetu proruentem, donec memoratæ corporis passiones verbi virtute mitescant.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo est currus Aminadab, id est, populi spontanei, puta fidelium, quos vehit in cœlum impetrando eis obedientiam et liberalitatem, qua se ultro et libere subjiciant præceptis et consiliis Christi. Quare illi competit id, quod Eliæ curru igneo rapto in cœlum succlamabat Elisæus: *Pater mi* (tu es) *currus Israel et auriga ejus*, 4. Reg. 2. Vide dicta cap. 1. 9. ad illa: *Equitatui meo in curribus Pharaonis assimilavi te.*

VOX SPONSÆ

VETERIS DE NOVA, HOC EST, ECCLESIÆ DE SYNAGOGA CONVERTENDA IN FINE MUNDI.

VERS. 12: REVERTERE, REVERTERE, SULAMITIS: REVERTERE, REVERTERE, UT INTUEAMUR TE.

REVERTERE (alii vertunt *convertere*) REVERTERE (Arabicus addit tertium *revertere*) SULAMITIS, REVERTERE, REVERTERE, UT INTUEAMUR TE.] Scholast. *intuebimur in te quasi in spectaculum*, id est, quasi in rem miram et spectandam.

Pro *Sulamitis* multi codices legunt *Sunamitis*, itaque legunt Septuag. Vaticani. Porro Rupert. et alii *Sunamitis* vertunt *captiva, despecta:* proprie *Sunamitis* Hebr. est idem quod *mutabilis, variabilis.*

Rursum *Sunamitis* verti potest cum Honorio et Hailgrino hîc, et S. Hieron. epist. ad Nepotian. *coccinea :* שני *scani* enim Hebr. est *coccus.* Unde suspicantur nonnulli sponsam, quæ in Dramate Cantic. inducitur quasi *Sunamitis*, induci quasi Tyram: ibi enim ex sanguine purpuræ pisciculi fiebat pannus purpureus; et ex grano cocci, coccineus: unde illud:

Tyrio vestirier ostro.

Tyrus enim vicina erat Libano, in quo obambulans et venans Salomon puellam hanc pastoritiam invenisse, et ob dotes corporis æque ac animi in sponsam elegisse fingitur; unde illud cap. 4. 8. *Veni de Libano, sponsa mea, etc.* Nam vestis coccinea vel purpurea est vestis regum et reginarum, qualis erat Salomon ejusque sponsa. Ad litteram, *Sunamitis*, idem est quod oriunda ex *Sunam* oppido sita juxta montes Hermon et Thabor. Sunamitis enim hæc alludit ad Sunamitidem illam hospitam Elisei, in oppido Sunam, cujus proinde ille filium à morte suscitavit, sicut Christus filios Ecclesiæ à morte præsenti et æterna suscitat 4. Reg. 4. Magis tamen, teste Justo Orgelitano hîc, et Adrichom. in descript. terræ sanctæ, alludit ad Sunamitidem illam speciosissimam, quæ Davidi seni calefaciendo data fuit quasi uxor et virgo 3. Reg. 1. 2. Simili enim modo Salomoni Davidis filio, data fuit hæc Sunamitis uxor et virgo, ut repræsentaret Ecclesiam virginem virgini Christo desponsandam, juxta illud: *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo*, 2. Corinth. 11. 2. Quia ergo illa Sunamitis Davidis fuit forma, fide et moribus spectatissima, hinc Salomonis quoque sponsæ in Dramate hoc idem Sunamitis nomen datur, quia corpore et animo fuit formosissima; utraque formosior est Sunamitis, id est, Ecclesia sponsa Christi.

Verum legendum *Sulamitis;* sic enim legunt Hebræa, et Græca, Complut. Regiaque ac Latina Romæ correcta. Jam *Sulamitis* idem est quod *Jerusalemitis*, ait Pagnin. Luysius, et Vatabl. Jerusalem enim olim dicta est Salem. Unde *Sulamitis* idem est, quod *civis Salem*, sive Jerusalem, hoc est mystice, *habitans in pace.*

Melius Delrio, Genebrard. et alii *Salaminis*, inquiunt, idem est, quod *Salomonia*, id est, Salomonis uxor: sicut enim à Paulo dicitur Paula, à Caio Caia, à Cornelio Cornelia; sic à masculino Salomon dicitur *Sulamitis*, id est, *Salomo;* quo nomine vocatur mater septem Machabæorum martyrum, teste Josepho, vel Salomonia.

Porro sicut *Salomon* Hebr. idem est, quod pacificus, perfectus; sic *Sulamitis* idem est, quod *perfecta* et *pacifica*, uti vertit hîc Aquila, Theodor. S. Ambros. et alii. Hebr. habent articulum ה; habent enim השולמית *hassculamith*, id est, illa Sulamitis, illa pacifica, quæ cæteris longe antecellit. Rursum et potius ה hîc est articulus vocativi casus, q. d. *O Sulamitis.* Mirum est Symmachum contrarie vertere ἐσκυλευμένη, id est, *spoliata.*

Denique *Sulamitis* eadem est quæ *Sunamitis*, per enallagen; qua littera N sæpe mutatur et liquescit in L: sic Itali pro *Panermo*, dicunt *Palermo*, pro *veneno*, *veleno*, pro *Bononia*, *Bologna.* Sic Syri pro *nux* dicunt *Lux.* Attici pro νίτρον dicunt λίτρον; pro πνεύμων πλεύμων, ut Latini *pulmo.* Dorienses, vice versa L mutant in N, ut pro ἦλθον, dicunt ἦνθον, pro βέλτιστος βέντιστος, pro φίλτατος φίντατος, pro φίλτις φίντις. Græci omnes pro συν, et λέγω dicunt συλλέγω, item συλλογισμός. Latini pro νύμφη dicunt *Lympha*, pro *bonus bonulus*, *bellus;* pro γρυλλίζω *grunnio*, pro μεγαλος *magnus.* Ita Angelus Caninius in Hellenismis. Pari modo quæ hîc Hebraice vocatur *Sulamitis* à Septuag. et Latinis plurisque vocatur *Sunamitis.*

Perperam Philo Carpath. pro *Sulamitis* legit *Odollamitis*, id est, inquit, *testimonium aquæ*, quasi hîc anima infidelis evocetur ad Baptismum, ut in eo protestetur fidem SS. Trinitatis.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Nonnulli cencent hæc esse verba adolescentularum, quæ auditis à sponso cap. 5. laudibus sponsæ, eam abiturientem detinere, et in facie ejus decorem contemplari cupiant, uti ab iisdem factitatum audivimus v. 9.

Melius patres passim censent hæc esse verba Ecclesiæ, ardenter et constanter invitantis Synagogam Judæorum, quæ jam, audita prædicatione Christi, eum amare incipiebat, uti audivimus, vers. præced. ut se illico ad eum convertat, suamque faciem tam ipsi, quam Ecclesiæ in fide unanimem, serenam et lætam ostendat, ideoque quater repeti τὸ *revertere*, quia Judæi dispersi per quatuor mundi plagas, inde convertendi sunt ad Christum, audita quatuor Evangeliorum prædicatione, quæ paulo

ante significata sunt per quadrigas Aminadab, ait Rupert. Ita S. Gregor. Cassiodor. Aponius, Philo, Anselm. et alii.

Rursum, q. d. O Sulamitis, id est, ô Synagoga prius adversa, jam conversa ad Christum, revertere ad Ecclesiæ è gentibus congregatæ societatem et conversationem, ut Gentes tuum decorem, quem per Baptismum accepisti, intuentes, exsultent, tibique gratulentur, et Deo gratias agant. Hunc sensum innuit id, quod sequitur : *Ut intueamur te*, id est, tuam speciem et pulchritudinem. Et : *Quid videbis in Sulamite, nisi choros castrorum?*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima peccatrix, vel sancta, sed torpida et in veniales defectus prolapsa, invitatur à Christo quater, id est, instanter et continue ad pœnitentiam, vitæ mutationem et fervorem. Ita S. Ambros. lib. de Isaac cap. 8 : *Bene*, ait, *quasi agitator ad currum dicit : Convertere, Sulamitis, hoc est, pacifica; quæ enim pacifica est anima, cito se convertit et se corrigit, etiamsi ante peccavit, et magis eam Christus ascendit, et regere dignatur, cui dicitur : Ascende in equos tuos, et equitatus tuus, sanitas.* Habacuc 3. 8. Et S. Bernardus serm. 3. de Annunt. *Propterea*, ait, *forte quater revocat animam, quam respicit, quo nec in peccandi consuetudine, nec in conscientia peccatorum, sed nec in tepore ingratitudinis, aut in elevationis cæcitate persistat.* Idem serm. 58. inter parvos : *Revertere*, inquit, *primo ab inepta lætitia, secundo ab inutili tristitia, tertio ab inani gloria, quarto à latenti superbia. Inanis gloria est, quæ ab ore venit extrinsecus. Superbia latens oritur intrinsecus.* Huc accedit versio Chaldæi : *Revertere ad me cœtus Israel, revertere ad Jerusalem, revertere ad domum doctrinæ legis meæ, revertere ad suspiciendam prophetiam à prophetis, qui prophetant in nomine verbi Domini.*

Eleganter et acute Hugo Victorin. Miscellan. 2. lib. 2. tit. 24 : *Quater*, ait, *dicit ei Dominus revertere, quasi dicat : Revertere ad mea, quia mirabilia sunt, a tuis, quia prava sunt, à te, quia omnis caro fœnum, ad me, quia summum bonum ego sum : Non potes me videre, nisi prius intueamur te. Nescio quid maculæ habes in facie; turpis es, alienam imaginem portas, munda ergo eam, ut revereamur te.*

Porro Theodor. per Sulamitem accipit animam prædicatoris Evangelici, quæ in se pacifica, tentationes tamen et persecutiones multas patitur : illam ergo hîc invitari, ait, ut revertatur ad opus prædicationis et salutem animarum : Deum enim illi adfore, ut ex omnibus eluctetur omniaque evincat.

Anagogice S. Ambros. Orat. de Obitu Valent. hæc accipit de anima sancta, quæ à Christo et Angelis ex hac vita evocatur in cœlum.

Symbolice, tres Anonymi apud Theodoret. per Sulamitem accipiunt animam contemplationi deditam, quasi illa hîc evocatur à discipulis et sociabus, ut ipsa doceat modum frænandi, regendique quatuor animæ passiones sive perturbationes, ideoque quater repeti, τὸ *revertere.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo in fine vitæ à Christo, angelis, et beatis desiderantibus frui ejus dulcissima præsentia, ejusque dotes gratiæ et gloriæ intueri, evocata fuit in cœlum, ex quo animam, spiritum, et gratiam omnem hauserat. Rursum ipsa quater, id est, ardenter et assidue à pœnitentibus et fidelibus invocatur, ut gratiam impetret, et opem in quacumque necessitate afferat.

Tropologice, disce hîc quam pulchra, et speciosa sit anima sancti cujuslibet, ac præsertim B. Virginis, utpote quam tam incensis, et toties iteratis votis optent intueri omnes angeli et beati, ut ex hoc intuitu summam consolationem, gaudium, et jubilum consequantur. Quocirca Theologi censent secundariam felicitatem beatorum consistere in contemplanda et fruenda gloriosa humanitate Christi, sicut primaria eorum beatitudo consistit in visione et fruitione divinitatis.

CAPUT SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Sponsus Christus laudat novellam Ecclesiam Judæorum recens ad se conversorum, quasi choros castrorum : laudat, inquam, eam primo ab incessu regio ; secundo, a femoribus instar monilium ; tertio, ab umbilico rotundo ; quarto ; a ventre simili tritico ; quinto, ab uberibus quasi hinnulis ; sexto, a collo simili turri eburneæ ; septimo, ab oculis quasi piscinis ; octavo, a nasu turrito ; nono, a capite instar Carmeli et coma purpurea. Secundo his auditis chorus adolescentularis Synagogæ congrantulans vers. 5. succlamat : Quam pulchra es, etc. novaque ei elogia laudesque assignat, scilicet staturam similem palmæ, ubera botris, odorem malogranatis, et guttur vino optimo. Tertio, vers. 10. utrique sponsa novella Judæorum respondet, ac se totam sponsi amori resignat, eumque invitat ad villas et vineas, quarum omnia poma nova et vetera illi offert.

Caput hoc parallelum et antistrophon capiti est quarto, nam singulorum membrorum elogia, quæ ibi tribuit sponsæ Ecclesiæ Gentium, hic tribuit sponsæ Synagogæ Judæorum partim conversæ, partim convertendæ ad Christum, præsertim in fine mundi, ut patet utrumque caput conferenti.

1. Quid videbis in Sulamite, nisi choros castrorum ? Quam pulchri sunt gres-
sus tui in calceamentis, filia principis ! Juncturæ femorum tuorum, sicut
monilia, quæ fabricata sunt manu artificis. 2. Umbilicus tuus crater tor-
natilis, numquam indigens poculis. Venter tuus sicut acervus tritici, val-
latus liliis. 3. Duo ubera tua, sicut duo hinnuli gemelli capreæ. 4. Collum
tuum sicut turris eburnea. Oculi tui sicut piscinæ in Hesebon, quæ sunt
in porta filiæ multitudinis. Nasus tuus sicut turris Libani, quæ respicit
contra Damascum. 5. Caput tuum ut Carmelus : et comæ capitis tui, sicut purpura regis vincta
canalibus. 6. Quam pulchra es, et quam decora charissima, in deliciis ? 7. Statura tua assimi-
lata est palmæ, et ubera tua botris. 8. Dixi : Ascendam in palmam, et apprehendam fructus
ejus ; et erunt ubera tua sicut botri vineæ : et odor oris tui sicut malorum. 9. Guttur tuum
sicut vinum optimum ; dignum dilecto meo ad potandum, labiisque et dentibus illius ad rumi-
nandum. 10. Ego dilecto meo, et ad me conversio ejus. 11. Veni, dilecte mi, egrediamur in
agrum, commoremur in villis. 12. Manc surgamus ad vineas, videamus si floruit vinea, si flo-
res fructus parturiunt, si floruerunt mala punica ; ibi dabo tibi ubera mea. 13. Mandragoræ
dederunt odorem. In portis nostris omnia poma : nova et vetera, dilecte mi, servavi tibi.

VOX SPONSI.

De sponsa nova, sive de synagoga.

Vers. 1 : Quid videbis in Sulamite, nisi choros castrorum ? Quam pulchi sunt gressus tui in calceamentis, filia principis ? Juncturæ femorum tuorum, sicut monilia, quæ fabricata sunt manu artificis.

Quid videbis (Hebr. et Septuag. *Quid videbitis*) in Sulamite (male multi legunt *in Sunamite*) nisi choros castrorum ?] Septuag. pro *choros* vertunt χορτεν, id est, *herbam*, sed legendum videtur χορον, id est, *chorum*, ut habent Hebr. Chald. Latin. quæ enim est herba castrorum. Unde Septuag. Romæ correcti habent : *Quid videbitis in Sunamitide, quæ venit sicut chori castrorum* ? S. Ambros. de obitu Valent. *De qua venit sicut chori*. Symmach. *Spoliatam in vulnerationibus castrorum*. Denique Aquila : *Quid quasi spectaculum intuebimini*, inquit, *in Pacifica* ? Pagnin. *Quid videbitis in Sulamite* ? *chorum castrorum*. Chori sunt cœtus exsultantium et cantantium, ac choreæ tripudiantium præ gaudio. Quare minus recte Aben Ezra et Luysius Legion. sic vertunt et interpretantur : *Quid videbitis in Sulamine*, ô adolescentulæ, quæ ita dispositæ estis *tanquam duo chori castrorum* ? Hæc verba pertinent ad finem cap. præced. Unde in Hebræo illi junguntur : Hebræi enim cap. 7, in-

choant à sententia sequenti : *Quam pulchri sunt gressus tui, etc.*

Porro chori castrorum sunt choreæ, tripudia et saltationes militum triumphantium. Sulamitis ergo stipata armatis militibus, cum iis videtur ovasse et saltitasse bellicam armorum saltationem, qualis fuit olim illa, quam Pyrricham vocabant. Hic *chorus* dicitur in singulari, collectio, sive cœtus cantantium et saltantium; et *chori* in plurali, distributive, quia in eo sunt multi canentium et saltantium ordines.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Sponsum hìc loqui censent S. Gregor. Cassiod. Philo, Aponius, Honorius, Anselm. Alcuinus, Haymo et alii. Sunt ergo hæc verba sponsi Christi (vel ut alii sponsæ Ecclesiæ: hæc enim paulo ante Synagogæ dixit : *Revertere, revertere, Sulamitis*) exsultantis de conversione Synagogæ, id est Judæorum ad fidem Christianam, quæ plene fiet per Eliam in fine mundi. Id patet ex voce *Sulamitis*, id est, Hierosolymitana, vel Salomonia; qua voce proinde notat Synagogam Judæorum, ut dixi cap. præced. vers. ult. Videtur enim Salomon præter Pharaonis filiam, quæ repræsentabat Ecclesiam Gentium, aliam habuisse uxorem Sulamitidem, id est, Hierosolymitanam præ cæteris omnibus dilectam, et filiæ Pharaonis valde amore conjunctam, quæ repræsentabat Ecclesiam ex Judæis colligendam, ait Alcazar in allus. Apocal. ad hæc Cantic. verba. Salomon enim æque ac Christus, ut patet Lucæ 19. 41, magnam habebat curam suæ gentis Judaicæ, ut illa jungeretur Christo et Ecclesiæ, itaque salvaretur. Sicut ergo ipse descripsit ortum, progressum, et perfectionem Ecclesiæ in Gentibus; sic hìc eumdem describit in Judæis, quæ ultimo convertentur, et sic consequenter pergit describere progressum et perfectionem Ecclesiæ : hanc enim consequetur Ecclesia, cum Judæi convertentur : tunc enim ipsa fiet toto orbe unum ovile et unus pastor.

Quare sicut S. Joannes describens in Apocalypsi decursum et progressum Ecclesiæ cap. 6. post varios Ecclesiæ status symbolice in quatuor equis adumbratos, illico in sexto sigillo transit ad ultima Eliæ et antichristi tempora, illaque deinde operose per 14. capita prosequitur, ac tandem cap. 21. et 22. concludit, describendo gloriam sanctorum in cœlesti Jerusalem; ibi enim erit Ecclesiæ consummatio, triumphus, et glorificatio : sic quoque prorsus facit hìc Salomon, uti ex sequentibus constabit.

Igitur sponsus Christus sicut cap. 6. laudavit pulchritudinem Ecclesiæ ex Gentibus collectæ, sic hìc laudat decorem Ecclesiæ ex Judæis colligendæ, q. d. Quid videbis, ô Ecclesia Gentium, in Sulamite, id est, in Synagoga Judæorum jam conversa ad suum Messiam veramque fidem, nisi choros præ gaudio tantæ conversionis cantantium et tripudiantium; sed choros castrorum, quæ scilicet ita exsultent, ut simul fortiter contra antichristianos cæterosque infideles et impios decertent : *Castra quippe militantium sunt*, ait S. Gregor. *Castra ergo in Sunamite videbuntur, quia pro fide, quam modo impugnat* (Synagoga) *tunc robuste contra infideles præliabitur.* Unde Syrus vertit : *Quid videbitis in Sunamite, quæ descendit sicut camulus, vel sicut gaudium castrorum?* de perfidia velut de hoste devicto triumphantium. Arabicus : *Tanquam venientes choros.* (Alii *choreas*) *castrorum.* Judæi enim in fine mundi agnoscentes suum Eliam, et Christum ab eo prædicatum, suam perfidiam damnantes, zelum Eliæ induent, ac Christum acerrime propugnabunt, uti fecit S. Paulus ex Judæo factus Christianus. Ita de Synagogæ, id est, Judæorum ad Christum conversione hæc exponunt Cassiodor. S. Greg. Beda, Anselm. Rupert. Honorius, Guilielmus, Cosmas Damianus, Delrio, Alphonsus ab Orozco, Alcazar lib. 3. Allusionum ad Apocalyps. Nonnulli tamen, ut Theodor. Justus, et S. Amb. de Obitu Valent. de Ecclesia in genere hæc dici putant. Audi Rupertum : *Quid aliud videbitis in Synagoga, cum fides in ipsam redierit? numquid sanguinem victimarum, numquid circumcisionis cauterium? nihil omnino nisi choros castrorum, id est, laudes seu cantiones præliantium, prælia laudantium et cantantium, quod suavissimum, quod vere est pulcherrimum : laudando chori præliantur, præliando castra laudant.* Huc favet nomen *Sunamitis*, ut legunt Septuag. S. Gregor. Cassiodor. Beda, Rupert. et alii passim, illudque interpretantur *captiva despecta* : nullam enim gentem ita vilem, despectam, et ubique quasi captivam sub tributo principibus servire videmus, atque Judaicam.

Qui per *quadrigas Aminadab* accipiunt Turcas, per *choros castrorum* accipiunt ordines militares Turcis oppositos, uti sunt Theuthonici, Hierosolymitani, Templarii S. Joannis, S. Jacobi, etc. item Carolum Martellum, Carolum Magnum, S. Ludovicum, Godefridum Bullonium, Balduinum, Carolum V. et alios, qui Saracenos profligarunt. Unde notat Genebrard. in Chronol. eodem fere anno, quo Ottomanus usurpavit imperium Turcarum, Deum creasse Imperat. Christianorum Rodulphum Habsburgensem, à quo Austriaci descendunt, quasi eos Ottomanicis opposuisse videatur; sicut tradunt Hebræi, eo die quo Nabuchodonosor diruit templum, natum esse Cyrum, qui ejus posteros delevit. Qui vero per *quadrigas Aminadab* accipiunt Antipapas, et eorum schismata, per *choros castrorum* accipiunt veros Pontifices, Episcopos, reges et principes, qui eos Pontificia sede, quam invaserant, deturbarunt. Qui autem per *quadrigas* accipiunt Imperatores Ecclesiam divexantes aliosque tyrannos, aut libertinos Ecclesiæ dogmata, leges, et sanctiones profanantes; per *choros castrorum* accipiunt Concilia Œcumenica et Nationalia, ad hæc academias apud Christianos contra eos institutas, uti sunt Pariensis, Oxomensis, Coloniensis, Salmanticensis, Patavina, Lovaniensis, etc. Item ordines religiosos, quos Deus quolibet ævo ad reformandam fidei morumque sanctitatem excitavit; aut excitatos, sed senescentes renovavit, et ad primævum splendorem fervoremque revocavit. Sic Deus carnalium sectæ, quæ orbem occupavit ante sexcentos annos, ut plerique se darent gulæ, et luxuriæ, opposuit S. Romualdum et Camaldulenses, qui sua austeritate et exemplo luxum hunc castigarent. Sic Abailardo opposuit S. Barnardium, Albigensibus S. Domini-

cum et Franciscum, Luthero et Calvino, S. Ignatium et Societatem Jesu.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima sancta per invictum excelsi animi robur fortiter confligens cum mundo, carne, et dæmone, eosque devincens, ac de iis victis triumphans, agit choros et choreas castrorum, id est, jubilat in Spiritu, Deoque quasi victoriæ auctori, psallit et gratias agit : *Quia*, ut ait Theodor. *ex castris fiunt chori : nam cum in castris vicerint milites virtutis pæana canentes revertuntur, et choros ducentes victoriæ præconium laudibus concelebrant*, uti Israelitæ choros et choreas agebant, prostrato Goliath à Davide; unde ei ab illius cæde revertenti occurrerunt *mulieres de universis urbibus Israel cantantes, chorosque ducentes atque dicentes : Percussit Saul mille, et David decem millia*, 1. Reg. 18. 6.

Multo major est chorus et exsultatio animæ pro virtute contra vitia decertantis, illaque debellantis et superantis. Audi ipsum Theodoret. *Sponsa chorus existit, divinas laudes in ore gerens. Quod quidem beatus ostendit David : Vox, inquiens, exsultationis et salutis in tabernaculis justorum, et rursus : Constituite diem solemnem in condensis usque ad cornua altaris. Castra vero declarat beatus Paulus : arma, inquiens, nostra non carnalia, sed valida per Deum ad destructionem munitionum, consilia destruentes, et omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam Dei et in captivitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi.* 2. Cor. 10. 4.

Porro Philo, et justus Orgelitan. per choros accipiunt diversos sanctorum in Ecclesia ordines, cœlestibus angelorum ordinibus similes, qui jugiter in certamine constituti, Deo muniente, semper sunt invicti.

Anagogice S. Ambrosius Orat. de Obitu Valent. hæc accipit de anima victrice, victo mundo, in cœlis triumphante. Audi eum : *Quid videbitis in Sulamite, quæ venit sicut chori castrorum? hoc est, in ea, quæ multum et adversus plurimos in corpore prœliata est. Etenim pugnavit adversus extraneos hostes, pugnavit adversus lubricas seculi mutationes, pugnavit adversus corporis fragilitates, adversus multiplices passiones.* In cœlis ergo castra vertentur in choros tripudiantium, et exsultantium pro victoria.

Symbolice noster Alcazar lib. 3. Allus. ad Apocalypsin ad hunc Cantici locum, per choros castrorum accipit religiosos ordines, et cœtus præsertim, qui in Ecclesia propaganda, ac contra hæreticos, aliosque infideles defendenda strenue laborant. Hi enim velut milites et invictæ acies Christi cum Elia et Enoch in fine mundi convertent Judæos, ac certabunt fortissime contra Antichristum. Hos recte repræsentat Sulamitis, id est, pacifica, quia religiosi, pacatis animi motibus, pacem Christi omnibus annuntiant et conciliant, juxta illud Christi : *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur.* Matth. 5. Hisce recte competit quod chorus cœlestis militiæ Christo nascenti occinuit : *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis.* Lucæ 2. 14. Ideo enim religiosi quasi stipendiarii Christi bellum dæmonibus et vitiis inferunt, ut homines divina pace perfruantur : Adverto, inquit Alcazar. recte ab Honorio fuisse observatum, totam quidem universalem Ecclesiam unam esse sponsam Christi; verum in hoc Cantico considerat illam, ut quatuor Christi sponsas : quarum prima sit, primitiæ Synagogæ : Secunda, Ecclesia Gentium : Tertia, reliquiæ Judæorum : Quarta, Gentiles adhuc reliqui, et hæretici omnes superstites, partiarii Antichristi. Sed equidem in hoc Cantico sponsas tres tantum reperio matrem, filiam, neptem. Mater est Ecclesia primogenita, quam pastrix femina repræsentavit. Ægyptia repræsentavit filiam, et hæc est Romana Ecclesia. Ecclesia denique religiosa, quam Sulamitis repræsentat, est neptis. Audi Honorium : *Hujus* (qui relicto seculo religionem moriturus ingreditur) *subitam conversionem dum quisque secularis miratur; ei à spiritualibus dicitur : Quid videbis in Sulamite, nisi choros castrorum? in anima prius captiva vitiis, sed nunc ad virtutem conversa; non videbis amplius nisi laudes Dei, et pugnam contra insidias diaboli : conversi quippe semper Deum pro sua conversione laudant, jugiter contra vitia pugnant.*

Tropologice, S. Hieronymus lib. 1. contra Jovinianum, per filios *Aminadab*, id est *populi sponte offerentis*, accipit virgines. Hi enim sponte Christo dicant virginitatem. Hæc enim consilii est, non præcepti : verba ejus citabo inferius. Virgines enim sunt quasi chori castrorum, assidue contra carnem pugnantium, ideoque ipsi sunt velut quadrigæ Aminadab.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Hæc verba quasi triumphi epinicion accinuerunt angeli B. Virgini in cœlum ascendenti; tunc enim eam stipabant omnes angelorum ordines, quasi acies et chori castrorum, juxta illud Jacob fratrem Esau fugientis, de angelis sibi in præsidium obviantibus : *Castra Dei sunt hæc*, Genes. 32. 2. Rursum *in ipsa*, ait Hailgrinus, *videntur chori castrorum, adhærentes videlicet ipsi acies sanctorum, qui cum ipsa pro nobis militant contra hostem; unde ipsa vas castrorum appellatur in Ecclesiast. ubi sub lumine lunæ de ipsa dicitur : Vas castrorum in excelsis, in firmamento cœli resplendens gloriose.* Eccles. 43. 9. Tertio Alanus : *in Virgine*, ait, *fuerunt chori canentium, quantum ad consonantiam virtutum; castra vero pugnantium, secundum quod Virgo circumsepta et sanctis disciplinis instructa, vitiorum et dæmonum repellebat insultus.* Hinc quasi typus B. Virginis prælusit *Maria soror Mosis*, quæ, transito mari rubro, demersoque in eo Pharaone, *sumpsit tympanum in manu sua, egressæque sunt omnes mulieres post eam cum tympanis et choris, quibus præcinebat, dicens : Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est, equum et ascensorem ejus dejecit in mare.* Exodi 15. 20. Et Judith, cui post occisum Holofernem ejusque castra dispersa, in Bethuliam reverteuti Joacim cum omnibus presbyteris accinuit : *Tu gloria Jerusalem, tu lætitia Israel, tu honorificentia populi nostri; quia fecisti viriliter et confortatum est cor tuum, eo quod castitatem amaveris, etc. Et ideo eris benedicta in æternum.* Judith. 15. 10.

QUAM PULCHRI SUNT GRESSUS TUI IN CALCEAMENTIS, FILIA PRINCIPIS.] Hebraice, *filiæ Nadib* (per-

peram Philo legit, *Arab.*) Ita Septuag. quasi *Nadab* sit nomen proprium patris sponsæ. Unde S. Hieronym. lib. 1. contra Jovin. *Nadib* accipit quasi decurtatum *Aminadab*, sicut *Emmanuel* à Gallis decurtatur in *Noel. Speciosi*, ait, *gressus tui in calceamentis filii Aminadab;* Arabicus : *In calceis filiarum Nadab;* S. Ambr. de Obitu Valent. *In calceamentis filia Aminadab, hoc est, filia principis.* Hoc satis appositum est; ut filia Aminadab sit sponsa Salomonis, qui dictus est Aminadab, id est, princeps populi, uti dixi c. 6. vers. 11. In Scriptur. enim sponsus et maritus vocatur Pater sponsæ suæ, quia eam ut filiam alit et protegit, juxta illud Jerem. 3. 4 : *Voca me : Pater meus; dux virginitatis meæ tu es.*

Nonnulli τὸ *filia* proprie accipientes, censent hanc sponsam vere fuisse filiam Salomonis. Salomonis enim filium fuisse Aminadab, cujus hîc cum sua sponsa, quasi cum filia, id est, nuru sua, epitalamium in toto hoc Cantico celebrat Pater utriusque Salomon. Ita ipsi nove. Cæteri *Nadab* accipiunt ut appellativum, vertuntque *principis;* Aquila, *sponte dantis, munifici;* Symmach. *ducis;* Syrus : *præparati;* S. Ambros. in psal. 118. serm. 17. *voluntatis* vel *beneplaciti;* Scholiastes Vatican. *liberalis,* quia, ut ait sanctus Ambros. Deus voluntarius, et beneplacitus, ac liberalis Ecclesiam congregavit. Cap. 6. sponsa laudans sponsum orditur à capite, finit in pedibus : hîc ex adverso sponsus laudans sponsam orditur à pedibus, finit in capite. Ratio disparitatis est, quod sponsus deorsum è cœlo in terram descenderit, ut sponsam sibi copularet; sponsa vero è terra in cœlum per sponsum evocata, sursum ascendat. Laus ergo sponsi est in descensu; laus sponsæ in ascensu : laus sponsi in dignatione evocandi sponsam; laus sponsæ in dignatione gratiæ et gloriæ, ad quam à sponso evocatur. Aliam causam dat Theodoret. sponsi, ait, laus incipit ab oculis, id est, à contemplatione, et desinit in pedibus, id est, in actione; quia ejus actio oritur et dirigitur à contemplatione : sponsæ vero laus incipit à pedibus, id est, ab actione, desinit vero in capite, id est, in contemplatione; quia ipsa ab actione incipiat oportet, et ab ea pergat et proficiat usque ad contemplationem.

Per *gressus* tum ipsum incessum, tum pedes, quibus gradimur, accipe; unde Vatabl. vertit : *Quàm pulchri sunt pedes tui calceati, filia principis?* q. d. Quam pulchros habes calceos, et cothurnos? quàm magnifice iis calceata et cothurnata incedis? olim enim feminæ nobiles calceos et cothurnos ornabant margaritis, gemmis, et auro, teste Plin. l. 9. c. 35. et Clemente Alex. lib. 2. Pædagog. c. 11. sic oculi Holofernis dicuntur capti sandaliis Judith c. 9. et c. 16. 11 : *Sandalia ejus*, inquit, *rapuerunt oculos ejus : pulchritudo ejus captivam fecit animam ejus.* Et Isaiæ c. 3. 18 : *Auferet*, inquit, *Dominus ornamentum* (Hebr. *gloriam*) *calceamentorum.* Sic S. Catharinæ Lusitaniæ reginæ India pro calceis sive socculis magnum auri pondus pendebat, quod S. Franciscus Xaverius in neophytorum opem ab ea converti postulavit, dicens illam socculis hisce pauperum multo facilius, quàm regiis scansuram in cœlum, quare idipsum ab ea libenter impetravit.

Tres Anonymi, R. Salomon, Genebr. et Sanchez, censent hæc esse verba adolescentularum celebrantium sponsæ pulchritudinem. S. Greg. censet à sponso Christo laudari hîc sponsam Ecclesiam, quod prædicatores miserit ad Synagogam Judæorum, eosque converterit. Melius alii censent Christum hîc laudare Synagogam Judæorum recens conversam; de ea enim sermo præcessit.

Porro Chald. Judaice vertit : *Dixit Salomon in spiritu prophetiæ à facie Domini : Quàm pulchri sunt pedes Israel quando ascendunt, ut appareant coram Domino tribus vicibus in anno cum calceamentis taxeis, et offerunt vota sua, et oblationes voluntarias suas.*

PRIMUS SENSUS
ADÆQUATUS.
De Christo et Ecclesia.

Christus ait Synagogæ Judæorum, jam in se per prædicationem Eliæ, aliorumque credenti : Quàm pulchri sunt gressus tui, quibus ad me et Ecclesiam accessisti? quàm celeri promptitudine ad fidem accurristi, nec tantum ad fidem, sed et fidei prædicationem? illico enim, ut fidelis facta es, cœpisti esse prædicatrix Evangelii, ac instar Pauli per urbes, et provincias magna alacritate et fervore discurrendo, et prædicando, contribules tuos Judæos, aliasque gentes ad Christum traducere sategisti. Facient hoc Judæi sub finem mundi conversi ab Elia, hoc est, quod ait Isaias c. 52. et ex eo Paulus Rom. 10. 15 : *Quàm speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona?* Vide ibi dicta. Et : *Calceati pedes in præparatione Evangelii pacis.* Ephes. 6. 15. Ita S. Gregor. Cassiodor. Theodoret. Beda, Philo, S. Anselmus, Honorius, et alii, ac S. Ambros. serm. 17. qui et addit symbolice per calceamenta notari plebeios; hi enim æque ac principes, convertentur ad Christum ac sæpe iis sunt peritiores.

Alludit ad c. 6. v. 11 : *Anima mea conturbavit me propter quadrigas Aminadab,* q. d. Synagoga: Ego olim Judaizans turbabar quadrigis Aminadab, id est, cursu tam felici Evangelii, quo Gentiles toto orbe quasi Aminadab, id est, populus spontaneus et liberalis ultro se subdebat fidei et Christo : hoc enim videbam et invidebam, putans tantumdem detrahi legi et Moysi, quem sequebar; at nunc illuminata ab Elia exterius, et à Deo interius, credidi in Christum, meque associavi Ecclesiæ Gentium, ac facta sum et ipsa Nadab, sive Aminadab, id est, populus spontaneus et liberalis, ultro me subjiciens Christo et Christianismo; in eoque gaudeo et exsulto, ideoque quadrigæ Evangelii associata, ceu equa illam duco et protraho alacriter, ut Christi fidem, et famam ubique propagem. Aliam causam, cur Ecclesia vocetur *filia Nadab,* dat Theodoret. fuit, inquit, Nadab, qui Levit. 10. v. 1. cum ignem alienum in Dei tabernaculum intulisset, vitæ finem accepit. Invenimus igitur et Domini sponsam Ecclesiam divinum in tabernaculum non ignem legalem, sed quem ab ipso sponso susceperat, intulisse. Ignem enim, inquit, veni mittere in mundum, et quid volo si jam accensus est? Ignem hunc novum ex novo testamento in Dei tabernaculum intulit sponsa clamans, et dicens : Vetera transierunt, ecce facta sunt omnia nova. Merito igitur vocat eam filiam Nadab, quæ igne novo sacrificium hominum obtulerit : Licet enim diverso consilio ignem immutarint, idem tamen ab utroque factum est. Hæc Theodoret.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Primo anima, quæ in via mandatorum Dei, et in semita exemplorum SS. Patrum vestigia sua figit, pulchre incedit, rectaque tendit in cœlum; calcat enim omnes res terrenas, omnesque animæ affectiones et concupiscentias calceo mortificationis : calceus enim, quia ex mortuorum animalium pellibus fit, notat mortificationem, quæ recta est via ad perfectionem et gloriam. Ita S. Gregor. *Filia principis*, inquit, *sancta Ecclesia* (ac quælibet in ea anima) *dicitur; quia prædicatione Evangelii in vitam novam regeneratur, qui per divinitatis potentiam omni creaturæ, quam condidit, principatur. Quid autem sunt calceamenta Ecclesiæ, nisi exempla præcedentium patrum, quibus in via mundi hujus munimur, ut per omnes tribulationes, quæ exsurgunt, confidenter calceata gradiatur? unde alibi prædicatoribus Paulus dicit : Calceati pedes in præparationem Evangelii pacis. Calceamenta quippe de mortuis animalibus fiunt, et nos pedes spiritualiter calceamus, quando à patribus sanctis carne mortuis exempla sumimus, ut ad eorum similitudinem mundi hujus tentationes expugnemus.*

Secundo et potius hæc tribuas viris Apostolicis et prædicatoribus : unde idem S. Gregor. *Potest tamen*, inquit, *intelligi quod Ecclesia calceatur, quando in prædicatione sua ad perferenda insurgentia mala morte Christi munitur. Pulchri ergo sunt sponsæ gressus calceatæ, quæ filia est principis, quia coram divinis oculis placet officium cujuslibet electi, secundum exempla Patrum prædicantis.* Ita quoque S. Ambros. in psal. 118. ser. 17. v. 5. quem vide.

Tertio et apposite ad litteram hanc gnomen intelligas cum tribus Anonymis, Theodoret. et S. Ambros. de modestia, gravitate, et pietate incessus et actionum exteriorum, quæ ex interna affectionum compositione procedit : hæc enim in oculos intuentium incurrit, eosque mire recreat et ædificat, q. d. Quàm belle calceata ingrederis, ô fidelis anima, quæ uti interius affectus omnes habes compositos : ita exterius modeste, graviter, caste, decore et religiose incedis, loqueris, agis et operaris, ut omnes in tuî amorem et admirationem rapias. Commendat ergo externam modestiam et pietatem, quæ animæ sanctæ summe debet esse cordi : tum quia index est internæ compositionis, eamque conservat : tum quia alios ad virtutem allicit. Cum enim homines internas virtutes intueri nequeant, externas intuentur, ex eisque ad illas imitandas accenduntur. Hoc enim est τὸ πρέπον, id est, ad decorum, quod omnes spectant et desiderant. Vide ibi dicta Philipp. 4. ad illa : *Modestia vestra nota sit omnibus hominibus.* Unde S. Hieronym. lib. 1. contra Jovin. hunc ingressum in calceis accipit de decore castitatis : *Sponsus*, inquit, *laudatur à sponsa, laudat vicissim virginem sponsam, et dicit ei : speciosi facti sunt gressus tui in calceamentis filia Aminadab, quod interpretatur populi sponte offerentis. Virginitas enim voluntaria est, et ideo gressus Ecclesiæ in castitatis pulchritudine collaudantur.*

Et S. Ambrosius in psal. 118. ser. 17 : *Bonum*, ait, *animæ calceamentum est pudicitia : bonus gressus vestigium est castitatis, etc. Utamur ergo corpore tanquam calceamento ad inferiora opera virtutis : ad ministerium, non ad præcipitium : ad obsequium, non ad delectationem : ad obedientiam, non ad dissensionem; et in via sapientiæ vestigium collocamus, ne gressus nostros vis torrentis aliqua concludat.*

Porro additur τὸ *in calceamentis*, ut significetur incessus et progressus in modestia, castitate, omnique virtute continuus, constans et fortis qui omnes tentationum spinas et adversantium remoras, quasi calceis constantiæ munitus calcet et superet. Sic calceata et in omnibus composita erat B. Asella, de qua S. Hieronym. epist. 15. ad Marcellam : *Nihil*, ait, *illius severitate jucundius, nihil jucunditate severius, nihil suavitate tristius, nihil tristitia suavius. Ita pallor in facie est, ut cum continentiam indicet, non redoleat ostentationem. Sermo silens, et silentium loquens. Nec citus, nec tardus incessus. Idem semper habitus, neglecta mundities, et in culta veste, cultus ipse sine cultu.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo optime fuit calceata, quia summe in omnibus motibus tam animæ, quam corporis fuit composita, ac quasi regina cœlorum angelice ubique processit, adeo ut angelis omnibus fuerit admirationi et stupori : præsertim cum eam tanta gloria et majestate tam corpore, quàm anima in cœlum scandentem viderunt, eamque honoris causa quasi legiones et chori castrorum stiparunt et comitati sunt. Hinc per filiam principis Theodoret. et S. Ambros. accipiunt filiam Spiritus Sancti, de quo dicitur psal. 50 : *Et spiritu principali confirma me.* Quæ enim alia est filia Spiritus Sancti, nisi B. Virgo, cui nuntiavit Gabriel Archangelus : *Spiritus Sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi.* Lucæ 1. Honorius vero : Beata virgo, inquit, fuit filia principis, id est, Davidis regis, cui promissus erat Christus, quod ex ejus stirpe prodiret, ac consequenter et ejus mater Deipara. Audi S. Ambrosium de Instit. Virg. c. 14 : *In hoc calceamento* (corporis) *speciose processit Maria, quæ sine ulla commixtione corporeæ consuetudinis auctorem salutis virgo generavit; unde egregie Joannes ait : Non sum dignus solvere corrigiam calceamenti ejus; id est, non sum dignus incarnationis mysterium comprehendere angustiis mentis humanæ, atque inopis vilitate sermonis absolvere.* Hinc et Isaias dixit c. 53. v. 8 : *Generationem ejus quis enarrabit?*

Addit Ruper. nudipedes incedere servos, calceatos vero ingenuos et nobiles. Unde ait : *Idcirco ancillæ* (Evæ) *calcaneum serpens momordit, tu autem, ô filia principis, bene calceata caput serpentis contrivisti; tu maxime ô princeps et domina singularis dilecta, et sicut jam dixi : Una columba mea, una genitrici suæ videlicet generationi liberæ, generationi non carnis, sed fidei, quæ me virum non de carne viri, sed de Spiritu Dei concepisti, et peperisti patrem vel principem filiorum, non carnis, sed fidei vel repromissionis.*

Pressius Alanus : *Gressus tui*, inquit, *gloriosa virgo, sunt nobilitas generis, integritas carnis et mentis, fœcunditas prolis. Calceamenta sunt affectus in meditationibus, effectus in operationibus, profectus in desideriis, excessus in gaudiis. Tu autem es principalis filia principis, Dei videlicet,*

qui est Princeps principum et Dominus dominantium, qui te specialiter per gratiam genuit, specialiter informavit : ita tamen Dei filia, quod et mater intacta. Vel per pedes et gressus intelliguntur mentales affectus, qui omnino purgati et decorati fuerant in incarnatione Christi, per calceamenta figuratur incarnatio divina. Et Hailgrinus: *Cogitationes ejus* (Virginis) *et opera decora spiritualis devotionis et intentionis, velut pedes in calceamentis hyacinthinis resplendebant,* juxta illud : *Calceavi te ianthino,* Ezechiel. 16. 10. Vide ibi dicta.

Denique Guilielmus : *Non,* inquit, *pernicitate pedum, sed puritate affectuum ibat de virtute in virtutem, videns Deum deorum in Sion, etc. Amplectebatur innocentiam Abel, obedientiam Abrahæ, mansuetudinem Moysis, humilitatem David, patientiam Job, continentiam Danielis. His ergo et hujusmodi patrum exemplis decentissime calceata, in attritis animi gressibus ibat de virtute in virtutem; et in æmulando virtutes patrum, ipsos etiam patres, quorum se æmulatricem esse gaudebat, præcipua puritate affectuum, et prærogativa actionum transcendebat. Juncturæ femorum tuorum sicut monilia* (S. Ambros. *torques*) *quæ fabricata sunt manu artificis.* Sub juncturis femorum ipsa quoque femora, sive coxas per metonymiam accipe : quæ instar monilium pulchra sunt, torosa, rotunda et fortia. Rursum juncturas intellige tum inferiores, quibus femora inferne cum genibus junguntur; tum potius superiores, quibus eadem cum ossibus et costis ventris superne nectuntur.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Pendent hæc à sententia præcedenti et à choris castrorum (unde omnes hasce tres sententias sub eodem v. 1. comprehendunt Biblia), eorumque dant causam, q. d. Christus : Ideo, ô Synagoga, jam ad me conversa procedis ut chori castrorum, id est, pulchri, recti et validi sunt gressus tui ; quia pulchræ sunt, rectæ et validæ juncturæ, sive vertebræ femorum tuorum : ab hisce enim pendet pulchritudo, æque ac rectitudo et robur incessus, ut scilicet quis non claudicet, non cespitet, sed rectis validisque femoribus recte valideque incedat.

Alludit ad tactum angeli, qui tangens Jacob in femore, luxansque ejus juncturam et nervum, fecit eum claudum, Genes. 32. v. 25 et 31; quæ Jacob claudicatio præsignabat posteros ejus claudicaturos in fide et religione, ut nunc Deum, nunc idola colerent; nunc Christo adversarentur, tunc eum amplecterentur.

At in fine mundi Synagoga, conversa ad Christum, validis juncturis femorum fortiter adhærebit corpori Ecclesiæ, id est, cæteris gentium fidelibus et capiti Christo : quare tunc amplius in fide non claudicabit, sed recta et fortiter in ea incedet ad eam sequendam, prædicandam et propagandam, idque agiliter et flexiliter in omnes partes, quòcumque spiritus Christi impulerit : hoc enim significant juncturæ, sive vertebræ femorum, quæ agiles et flexiles sunt in omnem partem ad nutum hominis.

Hinc symbolice duæ juncturæ femorum, ait Cosmas Damianus, significant veritatem et charitatem, earumque nexum et unionem, prout eas adjungent Judæi in fine mundi convertendi.

Hinc rursum per femora notantur membra generationis femoribus vicina, ipsaque generatio, q. d. Valida habebit femora Synagoga, ideoque validos generabit filios Christo. Ita Cassiod. Philo, Justus, S. Gregor. quem audi : *Per duo femora sponsæ, duo populi Ecclesiæ, per juncturam femorum concordia designatur prædicatorum, quibus populi uniuntur, dum ad fidem Catholicam circumcisio et præputium per eos erudiuntur. Qui ut monilia existunt, quia dum in sapientia, qua refulgent, sancta opera faciunt, quasi in auro lapides gerunt, de quibus sequitur : Quæ fabricata sunt manu artificis. Manu artificis monilia fabricantur, quia opere Christi prædicatores pulchri et utiles afficiuntur.* Huc accedit Chald. *Et filii eorum, qui egressi sunt de femore eorum, pulchri sunt sicut lapides pretiosi, qui fixi sunt in corona sancta, quam fecit Beseleel artifex Aaron sacerdoti.*

Addit S. Anselmus Judæos et Gentes credentes comparari monilibus, quia se invicem monent ut constanter adhæreant Christo, ac muniunt contra insidias diaboli.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Juncturæ femorum significant, primo, decentiam et modestiam in accessu omnique actione externa: unde pro *juncturæ* Septuag. vertunt ῥυθμοὶ, id est, rythmi, numeri, moduli, concinnitates carminum, q. d. Quàm concinne et numerose suis numeris, pedibus et modulis progreditur carmen, tam concinnus et compositus sit tuus incessus, sermo omnisque actus externus. Audi S. Ambros. in psal. 116. serm. 17. v. 5 : *Tantus ergo processus Ecclesiæ* (et animæ sanctæ) *significatur, ut ornamentis pretiosissimis comparatus sit, et torquibus triumphantium ; hæc enim ornamenta sunt bellatorum. Sive ergo generatio Christi ex Virgine, sive Ecclesiæ propagatio specie quidem tanquam manu artificis torquibus adornatis, vere autem virtutis insigniis spiritualibus, cervices filiorum coronavit.*

Secundo, juncturæ femorum significant castitatem animæ sanctæ : in actu enim generationis panduntur femora ; in continentia vero junguntur et stringuntur. Hinc noster Sanchez per juncturas femorum accipit fascias vel fibulas femoralium, vel tunicarum, quibus femora teguntur et vestiuntur. Casti enim femoralia confibulant, incesti ea dissolvunt. Hinc illud Ezech. 16. 25 : *Divisisti pedes tuos omni transeunti, et multiplicasti fornicationes tuas.*

Castitas ergo femora ornat sicut monile pulcherrimum et pretiosissimum, factum manu summi artificis Dei : hanc amplectuntur religiosi, et amplectentur Judæi in fine mundi, ut efficacius Christum verbo et exemplo prædicent. Unde S. Joannes vidit 144 millia virginum, qui in fine mundi sequentur Agnum in virginitate, Apocal. 14. Ita Philo Carpath. qui et addit castitatem esse opus summi artificis Dei simile illi quod in ventre Virginis fabricavit.

Symbolice, duo femora eorumque juncturæ significant omnium fidelium concordiam, nexum et juncturam in gemina charitate Dei et proximi. Sicut ergo femora per vertebras cæteris mem-

bris cohærent; sic fidelis quisque cum aliis fidelibus vera charitate conjungatur oportet. Ita S. Gregor. Beda et alii; unde Joannes Carmelita sic explicat, q. d. Societas in charitate filiorum spiritualium, qui à tuo velut femore propagantur, et mutuo amoris nexu vinciuntur, similis est monilibus, seu catenulis, quarum orbiculi mutuo conserti sunt.

Rursum juncturæ femorum significant consonantiam virtutum. Ita Philo : *Per consonantias femorum*, inquit, *vitæ temperantiam et morum sanctitatem, veluti cœlestem quampiam divinæ sapientiæ harmoniam explicat. Cum hîc enim sancta Scriptura consonantias femorum similes torquibus manu, vel opera artificis elaboratis esse dicit; conspirationem unam et voluntatem bene convenientium populorum ad fidem unam et gloriam opera illius summi artificis complanatam esse demonstrat, qui cœlum ac terras fabricatus est.* Sic et S. Ambrosius de Obitu Valent. Imper. *Moduli*, inquit, *femorum tuorum similes torquibus, hoc est, consonans sibi in omnibus factis tuis gratia atque moderatio, magnorum æquavit insignia triumphorum.* Hoc est ergo monile, hic torques virtutum, quem S. Petrus fidelibus commendat epist. 2. cap. 1. v. 5. dicens : *Vos autem curam omnem subinferentes, ministrate in fide vestra virtutem, in virtute autem scientiam, in scientia autem abstinentiam, in abstinentia autem patientiam, in patientia autem pietatem, in pietate autem amorem fraternitatis, in amore autem fraternitatis charitatem.*

Insuper tres Anonymi apud Theod. per juncturas duorum femorum accipiunt compositionem motuum utriusque appetitus, scilicet irascibilis et concupiscibilis, sive iræ et concupiscentiæ; hi enim compositi ab artifice ratione, vel mente pulchri sunt, sicut monilia ex auro varia arte et flexu fabrefacta.

Denique Honorius censet hîc in choris castrorum Ecclesiæ notari secundam eorum aciem vel ordinem, qui est conjugatorum, ut junctura femorum sit amor et concordia conjugum, quæ est opus et donum artificis Dei.

Tropologice, idem Honorius: *Femora*, inquit, *animæ sunt timor et amor, per quæ gignit bonum opus, quod est spiritualis proles, quæ erit regni hæres; per timorem quippe declinat à malo, per amorem facit bonum; horum junctura fides est, qua credit supplicium, quod timet; et credit gaudium, quod amat. Hæc junctura est sicut monilia; quia sicut monile pectus ornat et munit, ita fides animam ornat et munit. Hæc manu artificis est facta, quia fides per Christum est data.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Duæ juncturæ femorum B. Virginis sunt maternitas et virginitas; in harum enim junctura confibulantur, nectuntur et fundantur omnes ejus virtutes, dotes et prærogativæ.

Rursum, quæ dicta sunt de anima sancta, præ omnibus conveniunt B. Virgini; ipsius enim incessus, omnisque actio summe erat modesta, concinna, pia, religiosa. Adhæc in ea fuit summa virtutum omnium harmonia et consonantia. Insuper angelica castitas et virginitas in ea resplenduit, ob quam meruit eligi in matrem Dei. Ita Philo, S. Ambr. de Inst. Virg. cap. 14. ac Rupert. qui sic explicat : *Juncturæ femorum tuorum sicut monilia, id est, virginitatis tuæ integritas perpesque pudicitiæ custodia, cœlestibus præsidiis est communita. Cujus est hoc opus? cujus virtus? nimirum Dei altissimi. Et hoc ipsum, ait quidam sapiens, sapientia est scire quod continentia donum Dei sit. Dico igitur non qualiacumque monilia, sed quæ fabricata sunt manu artificis, id est, quæ solus Deus facere et dare potest vel potuit.*

Addit Guilielmus juxta femora esse sedem et motus concupiscentiæ; sed in Virgine hæc fuisse juncta, operta et ornata virginitatis monili, ut nullum in iis motum carnis sentiret; fomes enim in ea fuit exstinctus. Audi Alanum : *Femora solent esse generationis signa. Junctura autem femorum nihil aliud intelligitur, quàm concordia duarum fecunditatum, quæ fuerunt in Virgine; una mentis, altera ventris. Et hæc junctura fuit sicut monile, id est, habuit secum duplicem comitem, virginitatem carnis et virginitatem mentis. Per monile solet notari castitas. Monile enim solet apponi pectori ad ornandum, et in castitatis signum; unde dicitur monile, id est, monens castitatem. Est ergo sensus : Juncturæ femorum tuorum sicut monilia, id est, sicut tu prædita es duplici fecunditate, ita duplici virginitate.*

Succincte, sed punctim Honorius in sigillo : *Femora tua*, inquit, *felicia, de quibus processit pretiosa margarita Christus, ineffabile monile qui est ornatus totius creaturæ. Artifex est Deus Pater, manus ejus Filius per quem fecit omnia, per quem etiam incarnatio est disposita.*

Denique τὸ *monilia* urgens Hailgrinus : *Beata fuit*, inquit, *non sibi tantum, sed et nobis; non sibi tantum casta vel pulchra, sed nobis quoque castitatis monitoria; ideo comparatur monilibus, quæ dicuntur monilia quasi castitatem monentia. Nam ad continentiæ munditiam ipsa per exemplum nos commonet et invitat.*

VERS. 2: UMBILICUS TUUS CRATER TORNATILIS, NUNQUAM INDIGENS POCULIS. VENTER TUUS SICUT ACERVUS TRITICI, VALLATUS LILIIS.

UMBILICUS TUUS CRATER TORNATILIS, NUNQUAM INDIGENS POCULIS,] id est, *potione*; Hebr. מזג *mazag*, id est, mixto, puta vino aqua mixto et temperato, uti in Italia, Judæa aliisque regionibus calidis vina miscentur et diluuntur aqua. Unde Syrus vertit : *Non deficit in eo mixtura*, id est, vinum de more aqua mixtum. Arabicus : *Nulla deficit temperatura.* Minus recte Tigur. vertit : *Nunquam indigens fecunditate.*

Pro *tornatilis* Hebr. est סהר *sachar*, quod Pagnin. et alii vertunt, *rotunditatis*, id est, rotundus. Aben Ezra et Vatabl. *lunæ;* umbilicus enim similis est lunæ semiplenæ, quæ superne concava est instar crateris, et inferne rotunda instar torni. Noster Sanchez per umbilicum metonymice accipit ornamentum umbilici, puta gemmam vel bullam è collo usque ad umbilicum pendentem, quam Isaias cap. 3. Lunulam vocat, quod speciem haberet lunæ. Nam, ut ibi ait S. Hieronymus : *Habent mulieres in similitudinem lunæ bullas dependentes.*

Melius Luysius, et passim alii ipsum umbilicum accipiunt; hic enim est instar crateris tornati et rotundi. Jam sub umbilico intellige totum ventrem et intestina; horum enim nodus, catena, nexus et vinculum est umbilicus : *Venarum in umbilico nodus ac coitus est*, ait Plinius lib. 11. cap. 37. Sicut enim corpus nervis ac ossi-

bus compingitur; sic venter umbilico quasi catena colligatur: unde ruptura illius lethalis est.

Umbilicus enim est corporis quasi centrum, quod si tollas, evanescunt omnes lineæ ab eo ad circumferentiam ductæ, totusque circulus. Quare umbilicus plane rotundus, plenus et perfectus signum est bonæ sanitatis et vegetæ juventutis. Umbilicus ergo est ligamentum intestinorum, quod mediam fere planitiem ventris obtinet; ad hoc factum, ut per eum fœtus, dum est in utero matris, nutriatur. Hinc per catachresin *umbilicus* vocatur, quicquid in aliqua re est medium. Sic Reate urbs vocatur *umbilicus Italiæ*. Et Cicero 6. Verrina, Ennensium nemus, ex quo rapta est Proserpina, vocat *umbilicum Siciliæ*. Et Livius lib. 5. Bell. Maced. Ætoliam nuncupat *umbilicum Græciæ*. Pari modo Jerusalem est umbilicus Judææ et totius orbis, ut mox dicam. Audi Arist. lib. 1. de Histor. anim. cap. 13 : *Venter infra pectus est parte priore, ejusque radix umbilicus est. Cui radici pars subjecta in latus utrumque, ilia dicitur : quæ autem recte subjungitur, sumen est sive abdomen, cujus postremum aqualiculus. Sed super umbilicum hypochondrium est à cartilagine quasi subcartaligium denominatum.* Idem, lib. 2. c. 8, docet simias homini esse similes excepto umbilico, quo carent, sed ejus loco durum quiddam habere. Jam umbilicus, id est, venter sponsæ non indiget poculis, id est, potione, sive liquore potabili et humore quasi lacteo, quia eo plenus est instar lunæ plenæ, ac instar crateris, qui semper vino refertus est, ut oculos aspicientium recreet, et gustum potantium pascat. Nam alii crateres sæpe vino carent suntque vacui, ac luna sæpe deficit et lumine orbatur, uti patet in novilunio.

Aliter Sanchez et Delrio, q. d. Umbilicus tuus est similis crateri tornatili non egenti poculis, id est, liquori potabili; quia nullo situ aut squalore scabet, vel sorde aliqua impurus et immundus est, sed plane castigatus et mundus, quia vino mixto recens foret ablutus et detersus.

Porro, ut recte advertit Alcazar, pro *umbilicus* Hebr. non est טבור *tabbur*, id est, umbilicus, sed שרר *sorer*, quæ vox significat intestinum illud, quod infanti recens nato præciditur, et in umbilico illigatur. Est autem id intestinum, quod in interna omnia vitalia, stomachum scilicet, jecur et præcordia penetrat. Hæc vero vitalia omnia, quò penetrat illud intestinum, comprehendi in sacra Scriptura voce *sor* aut *sorer*, quam Noster vertit umbilicum, manifestum est. Atque id quidem liquet vel ex loco Job 40. 11: *Virtus illius in umbilico ventris ejus.* Et ex illo Prov. 3. 8 : *Sanitas erit umbilico tuo, et irrigatio officium tuorum.* Umbilicus ergo hic omnia vitalia complectitur, q. d. Vitalia sponsæ plena sunt humore et succo, quo abunde irrigantur, aluntur, ac vegeta, vivida et succulenta conservantur.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Omnia hæc spectant ad Synagogæ, id est, Judæorum in fine mundi per Eliam conversionem. Synagogæ ergo æque ac Judææ, imo totius orbis habitabilis umbilicus, id est, medium et centrum est Jerusalem, juxta illud Ezechiel. 5 : *Ista est Jerusalem, in medio gentium posui eam, et in circuitu ejus terras.* Ideoque in illa docere et crucifigi voluit Christus, ac in ea fundavit suam Ecclesiam, ut exinde ipsa quasi ex centro facile quaquaversum, ad cæterarum provinciarum peripheriam sese expanderet, juxta illud psal. 73 : *Deus autem Rex noster ante secula operatus est salutem in medio terræ.* Rursum urbs Jerusalem, tempore Christi, speciem habebat umbilici et crateris tornatilis, id est, rotundi, ut patet ex ejus effigie, quam exhibet Adrichomius in descriptione terræ sanctæ. Insuper ipsa quasi umbilicus connectebat totam Judæam omnesque Judæos, eorumque ventres, id est concupiscentias per suos Rabbinos, Pontifices et principes restringebat et coercebat. Ipsa denique erat quasi crater tornatilis nunquam indigens poculis, quia instar crateris abundabat vino sapientiæ et doctrinæ, illudque in cæteros omnes dispertiebat, juxta illud Isaiæ: *De Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem.* Unde Jerem. Thren. 2 : *Hæccine*, ait, *est urbs perfecti decoris, gaudium universæ terræ?*

Igitur significat hîc Salomon, quod Jerusalem in fine mundi convertetur ad Christum per Eliam, qui in ea prædicabit contra Antichristum, ac in eadem ab eodem occidetur, sed tertio die gloriosus omnibus spectantibus resurget, ut patet Apoc. 11; quod videntes Hierosolymitæ, in Christum ab Elia prædicatum credent, ac deinde cæteros Judæos ad Christi fidem traducent, eosque in Christiana pietate nutrient, fovebunt et promovebunt; uti factum est primitus tempore Salomonis in lege veteri, cum scribæ Hierosolymis veram fidem docerent, et in novo tempore Christi : Metropoli enim Judææ, puta Jerusalem conversa, convertetur tota Judæa, sicut Roma conversa per Constantinum, conversus est totus orbis. Jerusalem ergo tunc abundabit sanctis sacerdotibus, doctoribus, prædicatoribus et prophetis, qui cum Elia Antichristo resistent, ac Judæos orthodoxam Christi fidem docebunt, uti abundavit iisdem tempore Apostolorum. Sicut ergo infans in utero matris sugit alimentum à matre per umbilicum, quo cohæret et copulatur matri. Nam ut ait Arist. lib. 2. de Generat. animal. cap. 4 : *Incrementum fœtui per umbilicum contingit eodem modo, quo plantis per radices.* Sic Judæi à matre Ecclesia in fide et pietate Christiana nutrientur per Jerusalem et doctores ab ea submissos. Ita Honorius, Delrio et alii. Hinc per umbilicum intelligi prædicatores docent Cassiodorus, Beda, Aponius, Anselmus et S. Ambros. serm. 6. in psal. 118. Audi S. Gregorium : *Umbilicus sanctorum prædicatorum ordo est, qui bene crater esse dicitur; quia dum per eos populus eruditur, vino spiritali ipsorum officio inebriatur. Qui bene tornatilis nuncupatur; quia juxta mores hominum universos necesse est ut lingua prædicatoris volvatur; qui poculis non indiget, quia quod aliis propinat, necesse est ut abundantius cæteris bibat, et plenius, quod dat, contineat.*

Huc facit versio Chald. *Et princeps scholæ tuæ, per cujus meritum gubernantur omnia secula, sicut fœtus nutritur per umbilicum in utero matris suæ, splendidus est in lege sicut circulus lunæ, quando venit ad mundandum et contaminandum, et ad justificandum et condemnandum, et non deficiunt verba legis unquam ab ore ejus : Sicut non deficiunt aquæ fluminis, quando egreditur de paradiso.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Umbilicus animæ piæ est mens fovens sanctas inspirationes, cogitationes et affectiones; hæc enim ventrem, id est, appetitum sensitivum, et ventris ilia, id est, cupiditates nodo temperantiæ et continentiæ astringit et coercet, instar umbilici. Ita tres Anonymi apud Theodoretum. Hæc rursum quasi crater tornatilis abundat cœlesti vino sapientiæ, prudentiæ, doctrinæ, gratiæ, consolationis, lætitiæ, quo tam se quàm alios potat et subinde inebriat, adeo ut fontem hujus aquæ cœlestis ventre mentis continere videatur, juxta illud Christi: *Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ*, Joannis 7. 38 et illud: *Aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam*, Joan. 4. v. 14. Ita sanctus Ambrosius de Obitu Valent. *Bonus*, ait, *umbilicus animæ virtutum omnium capax, sicut crater ab ipso fidei auctore ornatus; sapientia enim in cratere miscuit vinum suum, dicens: Venite, edite panes meos, et bibite vinum, quod miscui vobis.* Hinc Ezechiel, cap. 16. 4, redarguit Synagogam, id est, Judæos Olitanos, dicens: *Et quando nata es in die ortus tui, non est præcisus umbilicus tuus*, q. d. Adhærebas pristinis erroribus et idololatriæ matris tuæ: at hic umbilicus præciditur ab anima sancta, et præcidetur à Judæis in fine mundi. Vide ibi dicta.

Tropologice, præcisio umbilici est præcisio cupiditatis, quæ hominem sanat, sanctificat et beat. Vere Seneca: *Qui desiderium clausit, mehercle cum Jove de felicitate contendit.* Hinc Joannes Carmelita sic explicat: Umbilicus et venter, id est, intellectus tuus, ô sponsa, Dei sapientia, ut fœtum continens, quia ejus potum propinat sitientibus, crater rotundus est ad potandum aptissimus.

Rursum Philo Carpath. per umbilicum accipit sacerdotes, et per craterem calicem Eucharistiæ: *Quæ nunquam*, inquit, *caret vero corpore et sanguine Jesu Christi, qui populis per fidem, charitatemque miscetur, id quod per aquam illam, quam sacerdos vino miscet in calice, apertissime docetur. Idemque sacerdotium recte umbilico non absimile, et tornatile esse dixit, ut aperte doceret sacerdotes mundos ac puros, et omni labe detersos, cunctisque virtutibus bene tornatos esse oportere, nec aliud quicquam in tota vita et in omni re regerenda, quàm cœlestia sapere et meditari atque docere; nostis enim illud: Sacerdotes tui induantur justitiam, et sancti tui exaltent in vitæ rectitudine*, Psalm. 131.

Hinc iterum per umbilicum alii accipiunt castitatem, quam parit Eucharistia, juxta illud Zachar. 9. 17: *Quid enim bonum ejus est, et quid pulchrum ejus, nisi frumentum electorum, et vinum germinans virgines?* Ita Rupertus, Guilielmus et alii.

Honorius vero accipit sobrietatem, quæ mater est castitatis: *Umbilicus animæ*, inquit, *est temperantia; quia sicut umbilicus medius est inter superiora et inferiora membra, ita est temperantia inter virtutes et vitia media; quæ est crater tornatilis, plena poculis, quia est circumspectione rotunda et sapientia fecunda; et sicut potus sitim temperat et cor lætificat, sic temperantia ardorem vitiorum restringit, et immoderatum fervorem virtutum reprimit.*

Audi Aponium: *In quo* (umbilico) *mihi videntur illi laudari, qui non solum à terrenis desideriis renascendo abscissi sunt à peccato, sed jam torno consuetudinis vel desiderii boni admirabiliter expoliti, lætitiæ poculis ultra non indigent, sed aliis indigentibus animæ absolutionem exemplo conversationis ministrant. Nullus enim animam sitientem Deum, post criminum ariditatem ad pinguedinem sanctitatis perducit, nisi qui exemplis laudabilibus poculum subministrat.*

Denique Honorius hæc referens ad choros castrorum Synagogæ ad Christum conversæ, de quibus initio capitis dictum est, tertiam eorum aciem hîc assignat, scilicet, mollium et delicatorum, sed misericordium: *Quia umbilicus*, inquit, *est molle membrorum et media pars hominis, quæ habet supra se sex partes, nempe caput, oculos, nasum, os, collum et pectus. Septima pars est umbilicus; infra se quoque sex partes habet, pedes, tibias, crus, coxam, femur, ventrem, et septima hic rursus est umbilicus. Significans in Ecclesia eos, qui per septem opera misericordiæ consequuntur septenarium requiei, quæ dabitur per septem dona Spiritus Sancti. Hi sunt velut crater tornatilis, nunquam indigens* (*id est, semper plenus*) *poculis, quia sunt charitate tornati, exercitio virtutis planati; poculis doctrinæ semper pleni; unde sitientes justitiam, possint abunde inebriari. Hoc ideo dicitur, quia si imperfecti tunc in Synagoga tales erunt, quales perfecti sunt credendi?*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Primo, S. Ambros. de Instit. Virg. c. 14: *Vere*, ait, *alvus ille Mariæ crater tornatilis, in quo erat sapientia, quæ miscuit in cratere vinum suum, indeficientem cognitionis suæ gratiam divinitatis suæ plenitudine subministrans.*

Secundo, Honorius: Umbilicus, inquit, tuus, subaudi beatus, in quo pependit Dei filius (ut enim in clavo clypeus, sic pendet in umbilico infantulus) qui filius est crater tornatilis, nunquam indigens poculis, hoc est, omnibus se sitientibus præbet largiter.

Tertio, Rupert. *Viris*, inquit, *in lumbis, feminis autem in umbilico luxuria est, testante Domino, qui de diabolo loquitur ad B. Job: Virtus ejus in lumbis ejus, et potestas ejus in umbilico ventris ejus. Igitur umbilicus tuus crater tornatilis quid est, nisi ac si diceret: Perfecta est in te virtus castitatis, et liberata es ab omni carnalis appetitu voluptatis?*

Quarto, Alanus: *Umbilicus*, inquit, *est in medio ventris. Per umbilicum igitur Virginis intelligitur vis intelligendi, qua Deum dilexit, scilicet charitas. Hæc in virgine fuit quasi crater, quia ea mediante, virgo mundo lætitiæ vinum propinavit, de qua dicitur: Calix meus inebrians quàm præclarus est!* Psalm. 22. et alibi: *Vinum lætificans cor hominis*, Psalm. 103: *Tornatilis dicitur, quia torno facilius operamur. Et ipsa virgo sine omni difficultate, sine omni illecebra, sine omni carnis angustia concepit et peperit. Nunquam indigens poculis. Minus dicit et plus significat, id est, plenus poculis, nempe mundo*

propinans vinum dilectionis, vinum salutis, vinum lætitiæ, poculum vitæ.

Denique in umbilico illius, ait Guilielmus, salus hominum fuit eo ipso, quo ibi reconciliationis humanæ hostia fuit, atque inde nobis suo tempore, id est quando *Verbum caro factum est*, salus manavit. Nempe umbilicus ille virgineus Dei Filio carnis substantiam, in qua pro hominibus moreretur, per calorem Spiritus Sancti ministravit, atque eo ipso quasi crater tornatilis vitam mundo propinavit. Et post nonnulla: *Nunquam indigens poculis.* Quotlibet inde hauriant, et quantumlibet hauriant, nequit exhauriri. Nam etsi inde bibant omnes peccatores terræ, nihilominus abundat et redundat.

Venter tuus sicut acervus (Symmachus, *cumulus*) tritici vallatus liliis;] Tigurina: *circumseptus liliis.* S. Ambrosius de Instit. Virgin. cap. 14. legit: *sicut acervus tritici minuti inter lilia;* sed videtur error typographi, ac pro *minuti* legendum *muniti*, uti legit idem S. Ambros. de Obitu Valent. Sicque habent Hebr. Septuag. et Latinus.

Idem, vel quasi idem dicit cum eo quod dixit de umbilico (sub eo enim ventrem comprehendit, ut dixi), sed per aliam metaphoram et similitudinem; ibi enim ventrem comparavit crateri, qui vino est plenus; hîc vero comparat eum acervo tritici, sed vallato liliis, ut significet eum refertum esse quolibet alimento (hoc enim tam potu, quàm cibo, puta tritico constat), eumque tam esurientem abunde cibare, quàm sitientem potare. Acervus tritici fertilitatis et fecunditatis est symbolum, lilia vero castitatis; significat ergo ventrem sponsæ ita esse fecundum ad nutriendum cætera membra, ut tamen sit purus et castus.

Per triticum, vel grana tritici excussa, et pura, quæ liliis vallentur, vel potius segetem tritici læte in aristis et culmis germinantem, turgentem et tumentem accipe; hæc enim in arvis nobilium, præsertim hortensibus, ad margines vallatur liliis, aliisque floribus pulchre succrescentibus, tum ad amœnitatem et delicias, tum ad odoris suavitatem et fragrantiam. Hæc sunt lilia agri, quæ nominat Christus Matth. 6. v. 28. Huic acervo assimilatur venter sponsæ, quia illius adinstar solido et succido cibi chilique tumore, omni ex parte pleno et æquato turgescit, ac ob ejus per vim caloris justam concoctionem suavem exhalat odorem, uti exhalabat venter Alexandri Magni, et similium.

Porro Sanchez et Alcazar ventrem hîc non nudum accipiunt, sed talari vestitum, puta vestem et tunicam ventris; hoc enim honestius et decentius videtur, q. d. Vestis, qua venter tuus operitur, est ex aurea tela, cum elevato in ea opere tritici cumulos imitante, ac limbo ex liliis graphice acu pictis. Significat ergo sponsus belle ei quadrare illam talarem vestem, quod speret ipse fecunditatem sponsæ (ventre nimirum significatam) fore tritici fecunditati similem, sobole deinde copiosa ad gloriam et exaltationem, quam lilia repræsentant, eamdem evectum iri. Lilia enim symbolum sunt evectionis ex humili loco ad eximiam dignitatem et gloriam, triticum vero fecunditatis. Nam, ut ait Plinius, lib. 18. cap. 10: *Tritico nihil est fertilius; hoc ei natura tribuit, quoniam eo maxime alat hominem, utpote cum è modio, si sit aptum solum, centeni quinquagenarii modii reddantur.* Hinc illud: *Benedictus fructus ventris tui.*

Denique Chaldæus vertit: *Et Septuag. sapientes circumdant eum sicut aream rotundam, et cellaria eorum plena sunt decimis sanctificatis, et votivis et spontaneis, quas constituerunt eis Esdras sacerdos et Zorobabel, et Josue et Nehemias et Belsan, viri Ecclesiæ magnæ, qui comparantur rosis, ut sit eis virtus, ut laborent in lege die ac nocte.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Jerusalem convertenda ad Christum per Eliam in fine mundi similis erit acervo tritici, quia plena erit sacerdotibus et prædicatoribus, qui verbo Dei et Eucharistia quasi tritico mystico fideles pascant, non ad luxuriam, sed ad castitatem; ideoque vallatur liliis, quia puritatis candorem, æque ac suavitatis odorem exspirat. Hoc enim est *frumentum electorum, et vinum germinans virgines*, Zachar. 9. 17. Synagoga enim post mortem Apostolorum et primorum fidelium quasi sterilis remanserat, cum cæteri Judæi nollent ad Christum converti; sed reliquiis in fine mundi per Eliam conversis Synagoga fiet quasi acervus tritici, quia multa grana, id est, multos fideles in horreo Domini reponendos producet, quorum multitudo, ait ex S. Ambrosio Delrio, est cumulus in unum vinculo charitatis coacervatus, cylindro justitiæ æquatus et pudicitiæ, cæterarumque virtutum exemplis vallatus. Tali acervo plenus Synagogæ tunc venter erit, ut et ipsa queat gloriari factam se matrem filiorum lætantem. Certe sicut in Catholica Ecclesia nunquam deficit vitalis ille potus, sic nec triticum ad dupliciter omnes cibandos.

Porro S. Gregor. per umbilicum prædicatores, per ventrem populum intelligit: *Per ventrem*, inquit, *populi latitudo designatur, qui bene sicut acervus tritici liliis vallatur; quia dum operibus sanctis intendens, in cœleste horreum præparatur, exemplis sanctorum, ut perseveret, undique munitur.* Populus à Deo electus comparatur tritico, Matth. 13. 30: *Triticum*, inquit, (id est, electos) *congregate in horreum meum* cœleste. Synagoga ergo continens Judæos sanctos et electos, est quasi acervus tritici. Audi Philonem Carpath. Acervus tritici est multitudo, sive cœtus Ecclesiæ; quia sicut ex multis granis unus cumulus coacervatur, ita et ex multis populis una omnium fidelium Ecclesia copulatur; unus et idem fide Christi populus, communione unius Baptismatis, et Sacramenti corporis et sanguinis Jesu Christi cogitur, etc. Sed hic primum liliis sepiri et constipari debet, id est, in odoratissimis atque frugiferis virtutum actionibus castissimisque colloquiis exerceri, mox ad cœlestem illam patriam fructus aliquid incorrupti deferre secum, ut unicuique detur de fructibus manuum suarum, sinumque refertum virtutibus gerat.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Venter mysticus animæ sanctæ est mens in se

continens triticum, id est, sanctam doctrinam, qua se et alios enutriat in omni virtute; ideoque vallatur liliis puritatis et castitatis suave fragrantibus. Ita Theodoretus et tres Anonymi. Audi Honorium: *Venter animæ est memoria, in qua recondit cibos sacræ Scripturæ, quæ similis est acervo tritici; quia sicut in acervo grana cumulantur, ita et in memoria multæ sententiæ et imaginationes coacervantur, quæ liliis vallantur, quia mundis cogitationibus stipantur.*

Denique venter, id est, mens sanctorum est acervus tritici, id est, officina et congeries justitiæ, beneficentiæ, omnisque virtutis.

Symbolice, Honorius censet hîc in choris castrorum Synagogæ per ventrem notari quartam aciem conjugatorum, qui ventre ad prolium generationem utuntur, sed tritico eleemosynarum abundant; hi vallantur liliis castitatis: hi ergo sunt conjugati fecundi, æque ac sancti, de quibus Psaltes: *Uxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ, filii tui sicut novellæ olivarum in circuitu mensæ tuæ*, Psalm. 127. 8. Judæi enim fecundi sunt, et fecundi erunt in fine mundi, ut filios generent Christo inserendos cœlo. Hinc tanta in tot regnis per totum orbem sparsa videmus Judæorum examina. Quocirca Gislerius apposite censet hunc sensum ad litteram esse primum et primarium.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Venter B. Virginis fuit acervus tritici, id est Christi, qui cibus et panis est Christianorum, vallatus liliis, id est, stipatus virginibus, ait Honorius. Hinc de ea dicitur: *Benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui*, Lucæ 1; et: *Beatus venter qui te portavit.* Hic ergo, ait Guilielmus, est *sicut acervus tritici, quia prole distentus et tumidus; sed tamen vallatus liliis, quia perpetuæ virginitatis inanitate, sed veritatis plenitudine tumidus.* Audi S. Ambros. de Instit. Virgin. cap. 14: *In virginis utero simul acervus tritici, et lilii floris gratia germinabat, quoniam et granum tritici generabat et lilium. Granum tritici secundùm quod scriptum est: Amen, amen, dico vobis, nisi granum tritici cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet; sed quia de uno grano tritici acervus est factus, completum est illud propheticum: Et convalles abundabunt frumento. Quia granum illud mortuum plurimum fructum attulit. Hoc itaque granum omnes homines perpetua cœlestium munerum esca saturavit. Consummatum est illud prophetici oris eloquium, dicente eodem David: Cibavit eos ex adipe frumenti, et de petra melle saturavit eos. In hoc grano esse etiam lilium divina testantur oracula, quia scriptum est: Ego sum flos campi et lilium convallium, sicut lilium in medio spinarum. Christus erat lilium in medio spinarum, quando erat in medio Judæorum.*

Secundo, Rupertus: *Venter tuus*, inquit, *sicut acervus tritici, quod videlicet triticum prudenter congregasti meditando in Scripturis, sicut dictum est quodam loco: Maria autem conservabat omnia verba hæc, conferens in corde suo. Hujusmodi acervus bene est vallatus liliis, quia profecto pulchritudo castitatis sicut claritudinem sensus ad intelligendum Scripturas efficit, ita et auctoritatem parat omni homini ut dignus sit foris eloqui ea quæ intus reposuit, vel contulit verba Dei quasi triticum Domini.*

Audi Christum apparentem S. Brigittæ, eique singula B. Virginis membra mystice describentem, lib. 5. Revel. ejus in fine Interrogationis decimæ: *Venter tuus, ô beata virgo, fuit mundissimus sicut ebur, et sicut locus ex virtuosis lapidibus splendidissimus; quia constantia conscientiæ tuæ nunquam tepuit, sed nec in tribulationibus potuit vitiari. Hujus itaque ventris, id est, fidei tuæ parietes fuerunt quasi aurum fulgentissimum, in quibus notatur fortitudo virtutum tuarum, et prudentia tua, et justitia, et temperantia cum perfecta perseverantia, quia ipsæ omnes virtutes tuæ perfectæ fuerunt divina charitate.*

VERS. 3: DUO UBERA TUA, SICUT DUO HINNULI GEMELLI CAPREÆ.

DUO UBERA TUA, SICUT DUO HINNULI GEMELLI CAPREÆ.] Reperitur in Synagoga Judæorum, quod dictum est de Ecclesia Gentium, cap. 4. v. 5, ubi hæc explicui. Chaldæus vertit: *Salvatores tui, qui te redempturi sunt, similes sunt Moysi et Aaron filiis Jochabed, qui comparantur duobus hinnulis gemellis capreæ.*

Honorius per ubera censet in choris castrorum Synagogæ quintam ejusdem aciem, scilicet doctorum, denotari. Idem Tropol. *Duo ubera animæ*, inquit, *sunt sapientia et scientia quibus lactat insipientes et inscios, quæ sunt sicut hinnuli capreæ, qui semper alta petunt, dum ad alta virtutum scandere nituntur; duo gemelli sunt, dum in gemina dilectione cœlestia petunt. Hinnulum capreæ dixit ad distinctionem hinnuli cervorum, qui velociter currit, sed non ut ista alta petit.*

Philo per duo ubera accipit religiosos et laicos, et analog. duplicem beatitudinem sanctorum in cœlis, scilicet gloriam animæ et corporis.

VERS. 4: COLLUM TUUM SICUT TURRIS EBURNEA. OCULI TUI SICUT PISCINÆ IN HESEBON, QUÆ SUNT IN PORTA FILIÆ MULTITUDINIS. NASUS TUUS, SICUT TURRIS LIBANI, QUÆ RESPICIT CONTRA DAMASCUM.

Fiunt à principibus subinde ad magnificentiam parvæ turres eburneæ affabre elaboratæ, sicut Salomon thronum suum augustum, ut dicitur 2. Paral. 9. 17, fecit ex ebore, imo Achab domum integram ex ebore ædificavit, ut habetur 3. Reg. 23. 39. Adeo enim magni vastique sunt dentes elephantis, ut nonnulli duodecim palmorum, imo decem pedum mensuram excedant. Quocirca ex eis postes in domibus et stabulis fiunt, ait Plinius, qui proinde illos cornua potius quàm dentes nuncupat. Atque hæc longævitatis elephanti est causa, quod scilicet vastis validisque dentibus cibum plane commolat et in farinam redigat, itaque eum optime digerat, digestumque in substantiam suam convertat; quodque diu, scilicet biennio, matris utero gestetur, ut fortis validusque nascatur. Vide Aldrovandum in Elephante, p. 423 et seq.

Repetit in Synagoga Judæorum quod dixit in Ecclesia Gentium cap. 44. (Vide ibi dicta), utrique enim dat collum turritum; sed hîc addit quod sit eburneum. Collum turritum significat invictum Synagogæ robur, quo se instar turris

generose eriget contra omnes tentationes et persecutiones Antichristi. Item Pontifices, doctores et præsules, qui eidem heroice resistent. Huic facit versio Chaldæi : *Judex quoque tuus, qui judicat judicium tuum, fortis est super populum, ut alliget eos, et ut trahat eos qui condemnantur in judicio ad carcerem; sicut Salomon rex qui fecit turrim eburneam, et subjecit populum domus Israel, et convertit eos ad dominatorem seculi.*

Ebur notat elephantinam (elephas enim ferarum et animalium castissimus est) castitatem, puritatem et munditiem, qua pollebunt Judæi in fine mundi, Apocal. 14. 1 et seq. præsertim doctores et præsules. Ebur enim candidum est, politum, nitidum, teres, rectum, æquabile, firmum. Talis pariter erit virtus et fortitudo Judæorum : porro quàm castus sit elephas, colligit ex indiciis quæ dat Aristot. lib. 5. de Hist. animal. cap. 14, ubi docet elephantem continuo per triennium manere cœlibem, ac post triennium finito jam feminæ partu, illi obiter prolis duntaxat generandæ causa misceri : *Elephas*, inquit, *coitum, triennio interposito, repetit : Quam gravidam reddit, eamdem præterea tangere nunquam patitur. Uterum biennio gerit; parit singulos, fœtum magnitudinis bimestris aut trimestris vituli edit.* Causam dat lib. 9. cap. 49 : *Elephas*, ait, *omnium ferarum mitissimus et placidissimus est; quippe per multa officia et erudiatur et intelligat; quando etiam regem adorare condiscit; valet sensu, et reliqua sagacitate ingenii excellit; quam impleverit coitu, eam rursus non tanget. Vivere elephantes mares alii ducentos, alii centum et viginti annos aiunt; feminas etiam fere totidem; sed florere ætate circa sexagesimum narrant.*

Causa ergo cur elephas sit castus est ejus mansuetudo, sagacitas et amor longævæ vitæ; castitas enim vitam prolongat, quam libido abbreviat. Idem, lib. 2. cap. 1 : *Elephas*, inquit, *testes non foris conspicuos, sed intus circa renes conditos habet, quocirca initum celerius agit.* Idem, lib. 5. cap. 2 : *Elephantes*, ait, *coituri solitudines petunt, sed præcipue secus flumina;* adeo pudet eos actus venerei, ut eum flumine abluant. Audi Plinium, lib. 8. cap. 5 : *Elephantes*, inquit, *pudore nunquam nisi in abdito coeunt, mas quinquennis, femina decennis; initur autem biennio quinis (ut ferunt) cujusque anni diebus, nec amplius; sexto perfunduntur amne, non ante reduce ad agmen; nec adulteria novere, nullaque propter feminas inter se prælia, cæteris animalibus pernicialia.* Atque ex tanta castitate tantum est robur elephanti, ut etiam turres et in iis militum acies dorso vectet. Addit ex Æliano Aldrovandus in Elephante, p. 44. 1, elephantem adeo homines adulteros et adulteras odisse, ut de eis pœnas sumat, eosque occidat, cujus vindictæ plura ibidem recenset exempla. Adjungit Angelomus, 3. Reg. 10 : *Elephas*, ait, *temperanter miscetur feminæ suæ, et secunda non utitur.* Et Beda in illud psalm. 44. v. 9 : *A domibus eburneis* : Domus eburnea, inquit, est cor innocentissimum et castissimum. In ebore est candor, et per candorem designatur innocentia. Elephas enim, cujus est ebur, castissimus est; quia non cognoscit nisi unam uxorem, et illam temperatissime atque ea mortua nunquam aliam cognoscit.

Audi S. Greg. *Collum sponsæ sicut turris eburnea dicitur, quia prædicatores Ecclesiæ et alii per contemplationem, et fortes per sanctorum operum exercitationem, et pretiosi per divinam sapientiam habentur.* Similia habent Cassiod. Beda, Anselm. et alii. Et Angelom. in l. 3. Reg. cap. 10. ad illa : *Deferebantur Salomoni dentes elephantorum. Collum tuum sicut turris eburnea, hoc est,* inquit, *Doctores tui fortes sunt propter nitorem sapientiæ.* Philo Carpath. vero per collum accipit Sacerdotes : *Ut enim collum*, inquit, *capiti proximum est atque conjunctum, sic veri ministri Dei sacratissimo corpori, ac sanguini Jesu Christi sanctissime ac proxime adhærent; suntque ipsius collum maxime eburneum, quoties pura conscientia, et sincera animæ charitate, divina ipsa mysteria immaculate celebrant, atque contrectant; quemadmodum supra pyxis eburnea dicebantur, qui sordes animi nullas admittunt, sed honestissima vita ac moribus divinissimis Sacramentis immaculatissime ministrant.* Sic ille. Aponius accipit martyres, qui collum pro fide subjecere gladio, et post mortem velut ebur refulserunt.

Symbolice, Honorius : *Sextus*, inquit, *ordo* (in choris castrorum Synagogæ) *est religiosorum, qui per collum exprimuntur, de quibus subditur : collum tuum sicut, etc. hoc est, spiritales, qui Sunamitem Christo verbis et exemplis jungunt, ut collum caput et corpus conjungit, sunt sicut turris eburnea, id est, sicut elephas, in virtutibus inexpugnabiles. Solent elephanti turres portare, de quibus pugnatur, sicut in libro Machabæorum legitur : Sic spirituales viri sacram Scripturam quasi firmam turrim portant, ex qua contra hostes regni pugnant. Sed et per ebur castitas illorum intelligitur, sicut illud animal castæ esse naturæ perhibetur.*

Huc accedit Alcazar, qui hæc omnia tribuit religiosis, præsertim pro Christo et fide certantibus, et in fine mundi certaturis contra Antichristum. Hi enim collum erigent contra perfidiam, collum autem symbolum est libertatis Christianæ : licet enim religiosi collum jugo Christi et obedientiæ submittant, tamen submissio hæc parit in eis ingentes animos ac libertatem, qua omnia mundana despiciant, nullos tyrannos timeant; sed solam Dei offensam : quare pro Deo libentes collum gladio, si opus sit, subjiciunt.

Rursum Guilielmus : Caput, inquit, est ratio speculativa, quæ æternorum contemplationi intendit. Membra capiti subjecta sunt appetitus sensuales, qui à ratione reguntur. Medium inter caput et membra, ac utraque conjungens est collum, id est, ratio practica quæ actioni rectæ intendit eamque dirigit. Hæc similis est turri eburneæ, ex priscorum patrum exemplis per imitationem exstructæ. Ebur enim os elephantorum est : et hi omnes ut Abraham, Moyses, David, etc. Magni quidam, casti, fortesque elephanti fuerunt.

Denique Rupertus, hæc adaptans B. Virgini, per collum accipit ejus humilitatem, quæ ipsam effecit instar turris eburneæ, fortissimam æque ac pulcherrimam : *Quid*, inquit, *vel quale est collum tuum? utique non extensum, imo amabiliter demissum; et hæc est humilitas tua, fortitudo magna, fortitudo pulcherrima. Vere sicut turris eburnea, quæ et aspectu amabilis et statura sit fortis. Cui fortis? cui amabilis? Deo fortis, Deo amabilis : diabolo autem terribilis et inaccessibilis. Quomodo ipsi Deo fortis? nimirum*

sicut ex istis comprobatur exemplis : quia si contra Deum fortis fuisti (*ait ipse, ad patrem suum fidelem Jacob*), *quanto magis contra homines prævalebis*, Gen. 32. 28. Addit Guilielmus : *Si per eburneam turrim exempla sanctorum illorum, Abrahæ, Isaac, Jacob, Davidis, et cæterorum significantur, sane deiparam verissime talem vocari, quæ multo sublimius cæteris, ex ebore illo antiquo turrim fortitudinis cunctis hostibus tremendam exstruxit : quippe antiquorum virtutes in suis moribus non modo perfecte expressit, verum etiam in eisdem virtutibus super excellenti gratia modum antiquorum longe excessit, vicitque singulos, non tantum in aliis, sed et in præcipuis eorum : Abraham in obedientia, Moysem in mansuetudine, David in humilitate, etc.*

Subtilius Hailgrinus : B. Virgo, inquit, est *turris*, ad quam in omni periculo confugiunt miseri; *Eburnea*, ob candorem castitatis et firmitatis constantiam : et quia ebur est dens elephantis, cui juge est bellum cum dracone; sicut B. Virgo vetus ab origine mundi bellum serpenti antiquo ex Dei prædestinatione indixit, Genesis 3. 15.

Audi Christum Dominum, collum B. Virginis mystice describentem S. Brigidæ, lib. 5. Revelat. in fine Interrog. 890 : *Collum tuum est nobiliter erectum et pulcherrime elevatum, quia justitia animæ tuæ plene est erecta ad me, et secundùm velle meum mobilis, quia nunquam inclinata fuit ad aliquod malum superbiæ : sicut enim collum curvatur in capite, sic omnis intentio et operatio tua flectebatur ad voluntatem meam.*

Oculi tui sicut piscinæ (S. Ambrosius, *stagna*, scilicet ex aquis scaturientibus et vivis) in Hesebon, quæ sunt in porta filiæ multitudinis.] Pagnin. *filiæ nobilium;* רבים *Rabbim* enim et multos, et nobiles, principesque significat. Syrus : *ad portam multorum.* Perperam Lyran. et Rabbini per Hesebon accipiunt Jerusalem : hanc enim dici Hesebon, id est æstimationem; quod urbs esset summæ dignitatis et æstimationis : *Hesebon*, inquit Adrichom. in descript. terræ sanctæ, pag. 127. num. 31, *fuit urbs gloriosa et insignis et munita valde, sita in montibus, cincta muris cocti lateris, cui tanquam dominæ maximus pagorum numerus serviebat : quæ cum fuisset ante Moabitarum, ab Amorrhæis belli jure possessa est, inque ea Seon habitabat rex Amorrhæorum, quo cum populo suo ab Israeliticis occiso, urbs hæc à filiis Ruben est reædificata et data Levitis, contra quam prophetaverunt Isaias et Jeremias in visione Moab : ætate S. Hieronymi vocabatur Esbus, distans à Jordane viginti milliaribus.*

Addit Adrichom. num. 32. juxta portam Hesebon fuisse insignes piscinas, seu stagna et fontes aquarum, ad quos alludit Hebr. עינים *Enaim :* hæc enim vox et oculos et fontes significat; quod enim sunt oculi in capite, hoc sunt fontes in terra. Rursum sicut piscinarum sive stagnorum laus est, ait Delrio, si liquido humore abundent, si pelluceant, si speculorum more reddant imaginem intuentis : in oculis primæ laudi respondet copiosus humor aqueus, secundæ vitreus, tertiæ crystallinus; in his tribus tres illas dotes licet reperire : nam et oculi copiose humidi sunt et visionem transmittunt, et imaginem repræsentant. Sensus ergo est, q. d. Oculi tui, ô Synagoga, sunt quasi gemini, placidissimi, purissimi, serenissimi, limpidissimique fontes.

Rursum sicut piscinæ cinguntur arboribus, iisque amœne obumbrantur, sic et oculi cinguntur pupillis et capillis, atque inter eos emicant vibrantque jucundum lumen, perinde ac ramos arborum : piscinis imminentes crystallini aquarum liquores interlucent. Adde : Humor crystallinus oculi similis est piscinæ, quia utriusque origo subtus latenter scaturit, extrema vero superficies quieta, stabilis et serena permanet, adeo ut instar speculi res objectas repræsentet. Hoc verius est in sponsa, cujus oculi modesti sunt, graves, compositi, constantes : nam oculi inconstantes et gyrovagi indicant animum vel pavidum, vel levem, vel vafrum : piscinæ ergo sive stagna, in quibus aquæ non fluunt, sed consistunt, notant laudantque quietem et serenitatem oculorum. Nam stabilitas ista lumen et splendorem adauget, et judicium est internæ gravitatis, simplicitatis et constantiæ; sicut crebra nictatio palpebrarum, et velox orbium huc illuc motitatio vel organi male affecti, vel animi levis, timidi, fallacis nota reputatur. Ita Delrio.

Porro hæc porta Hesebon vocatur *filiæ multitudinis*, id est, porta spectans regionem, in qua erat magna hominum multitudo. Regiones enim delicatæ et elegantes ab Hebræis metaphorice vocantur *filiæ*. Regio hæc erat vel forum, in foro enim magna est hominum multitudo; vel suburbia, et copia pagorum multorum urbi Hesebon subjectorum, uti paulo ante ex Adrichom. dixi.

Porta hæc notat cavitates capitis, in quibus quasi in portis siti sunt orbes oculorum; dicunturque *filiæ multitudinis*, quia intra cavitates hasce capitis multæ sunt cellæ omnium sensuum, tam interiorum, quàm exteriorum : multi item spiritus vitales et animales, qui sensibus singulis subserviunt : multæ denique arteriæ, venæ, musculi, nervi, etc. Rursum oculi ipsi hìc tacite comparantur portis, quia instar portarum ampli erant et decore aperti. Sic Juno ab Homero vocatur γλαυκῶπις, id est, bovinos magnosque oculos habens. Per symbolum piscinæ ergo significatur triplex oculorum pulchritudo, ait Luysius. Primo eorum amplitudo, id est, justa et decens magnitudo; deinde serenitas, ex quo existit lumen et splendor. Postremo quies tanquam stabilitas, quæ cum ipsa in oculis gravitatis est et decoris plena; tum certe constantis animi atque simplicis est indicium. Nam quorum crebro palpebræ atque oculi magna celeritate moventur, aut timidi sunt, aut omnino vafri atque fallaces.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Oculi Synagogæ conversæ ad Christum sunt ejus sapientia et prudentia, sive sincera fides et cognitio, purusque et clarus intellectus tam speculativus, quam practicus; item sanctæ cogitationes, ait Theodor. et S. Ambrosius in psal. 118. serm. 16, ac pura intentio soli Deo placendi. Hinc *hesebon* Hebr. idem est quod cogitatio, ut vertit Aquila, vel ut Pagnin. idem est quod *festinatio intelligendi* à חש *chas*, id est, festinavit, et בן *ban*, id est, intellexit. Vide dicta cap. 4. 1. et cap. 1. 15. Sicut enim ibi ocu-

los Ecclesiæ comparavit columbis, sic hic oculos Synagogæ comparat piscinis. Unde R. Salomon asserit Hebræos et Thalmudicos ברכות *berechot*, quod noster vertit piscinas, usurpare pro *oculis*.

Rursum oculi Synagogæ in fine mundi erunt Episcopi, Prophetæ et Rabbini sive doctores, ait Cassiodor. Justus, et Anselm. qui filiam multitudinis, id est, congregationem populi Judaici, Christi fidem et viam docebunt, regent et dirigent in viam salutis: sapientia enim instar fontis et oculi resplendet in doctore: ipsa enim est, *speculum sine macula Dei majestatis, et imago bonitatis illius*, Sap. 26. Hinc Honorius per oculos accipit in choris castrorum Synagogæ septimum ordinem; sive aciem, quæ, inquit, est prælatorum.

Huc facit versio Chaldæi: *Scribæ* (doctores) *tui pleni sunt sapientia sicut piscinæ aquarum, et sciunt constituere rationes embolismorum, et annos intercalant, et signant principia annorum et mensium in porta domus Concilii magni.* Hinc Cosmas Damianus per oculos accipit Episcopos, eorumque perspicaciam ad contemplanda divina, ac providentiam ad gubernandum oves sibi creditas: hi enim gemini mentis oculi sunt quasi geminæ piscinæ quæ juxta portam Hesebonis urbis olim populosissimæ, quasi in facie ejus sitæ, ingentem saluberrimarum aquarum vim, ex montibus Galaad perpetuo manantium, continentes, innumeratæ multitudini magno erant usui, et admirandas præstabant utilitates.

Porro in τὸ *filiæ multitudinis*, pro quo Hebr. est בת רבים *bath rabbim*, id est, *filia*, hoc est, urbs *multorum* incolarum, videtur aliud latere mysterium et oraculum conversionis Arabum. Nam *bath rabbim*, sive Rabba, erat urbs magna, potens et populosa, ideoque Metropolis Ammonitarum, quam primo expugnavit Og rex Basan, deinde David per Joab ducem 2. Reg. 11. 12. Denique Ptolomæus Philadelphus post Alexandrum secundus Ægypti rex, à quo Philadelphia est nuncupata, eratque vicina urbi Hesebon. Unde Jerem. cap. 49. 3. in clade Chaldæorum utramque conjungit dicens: *Ulula Hesebon, quoniam vastata est Hay, clamate filii Rabbath.* Sensus ergo est, q. d. Oculi tui, ô Synagoga, similes sunt piscinis sitis ad portam Hesebon, quæ respicit Philadelphiam, sive per quam itur Philadelphiam. Ita Delrio, et Vatabl. Sic Romæ porta una vocatur Tyburrina, qua itur Tybur; alia Tusculana, qua itur Tusculum; alia Prænestina, qua itur Præneste, etc. Indicat ergo Salomon oculos, id est, Episcopos Jerusalem et Judææ in fine mundi respecturos ad vicinam Arabiam felicem, cujus primaria urbs est Philadelphia, ut eam ad Christum convertant, sicut olim eamdem converterunt. Unde Ecclesia Philadelphensis olim suberat Patriarchæ Hierosolymitano. Idem fiet in fine mundi, cum Elias et Judææ Episcopi ibunt vel mittent prædicatores in Arabiam cæterasque vicinas regiones, ut eas à Mahometo (Mahomet enim fuit Arabs, et dux Arabum) et ab antichristo ad Christum traducant. Hoc videtur innuere hîc Spiritus Sanctus per τὸ *bath rabbim*, sive *Rabba*, id est, Philadelphia, quæ perinde ut piscinæ Hesebon dicta est, *urbs aquarum* 2. Reg. 11. et seq. eo quod torrens Jacob eam circumfluat, ait Adrichomius. Arabiæ felicis ergo præ aliis meminit hîc Salomon; tum quia ipsa conterminia est Judææ, tum quia thuris, quod Deo adoletur, myrrhæ, aloes, casiæ, amomi, cinnamomi, nardi, cardamomi, piperis, ac omnis generis aromatum est feracissima, adeo ut ibi non alia ligni genera in usu sint, quam odorata, ait Plinius. Abundat quoque auro, argento, adamantibus, gemmis, margaritis. Nutrit leones, pardos, equos, mulos, camelorum et elephantorum greges. Fertur denique sola Arabia felix Phœnicem avium reginam alere: tum quia tres magi et reges, primi ex omnibus provinciis, ex hac Arabia ad Christum adorandum, duce stella, venere Jerusalem, juxta illud psal. 71. *Reges Arabum et Saba dona adducent*, scilicet aurum, thus, et myrrham, quæ puero Jesu obtulerunt, Matth. 3. Denique S. Paulus ad Christum conversus illico in hanc Arabiam abiit, ibique per triennium prædicavit tanto fructu, ut unica illius urbs Beccara, quæ Archiepiscopalis sedes erat, Episcopatus sub se habuerit 35. teste Wilhelmo Tyrio in bello sacro, et ex eo Adrichom. in Arabia.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Animæ sanctæ bini oculi sunt meditatio et contemplatio: hæ similes sunt piscinis: Primo, quia sicut in piscinis aluntur pisces; sic in meditatione nutriuntur piæ mentis affectiones et desideria.

Secundo, sicut piscinæ sunt limpidæ, redduntque imaginem intuentis: sic anima in meditatione fit speculum recipiens Dei similitudinem, ejusque imaginem in se repræsentans.

Tertio, sicut piscinæ largas emittunt aquas; sic oculi defluunt et depluunt lacrymas devotionis et compunctionis, uti patet in Davide dicente psal. 6. 7. *Lavabo per singulas noctes lectum meum, et lacrymis meis stratum meum rigabo.* Hebr. אמסה *amse*, id est, liquescere et quasi natare faciam, q. d. Tam copiosas fundam lacrymas, ut iis quasi liquescat et innatet lectus. Et Jeremias: *Idcirco*, ait, *ego plorans, et oculus meus deducens aquas.* Thren. 1. 16. Audi S. Gregor. *Hesebon cingulum mœroris interpretatur. Oculi ergo sponsæ sicut piscinæ in Hesebon dicuntur, quia dum de peregrinatione sua contristantur, et mœrore corroborati contra spiritales hostes accinguntur, lacrymis se lavant, ut per eos populi convenienter coram Deo mundentur.*

Sic et Rupert. Beda, et S. Thomas. Audi Aponium: In oculis Hesebon illi videntur ostensi, qui pro suis vel alienis criminibus fontes proferunt lacrymarum. Et Hugo Victorin. Annot. in Joelem: Piscinæ Hesebon, ait, sunt diversa genera compunctionis. Oculi ergo sponsæ sunt piscinæ in Hesebon, quia inde magis magisque clarificantur, unde in piscinis hisce frequentibus lavantur. Sic Judæi in fine mundi de sua perfidia tam longa compuncti, imbres lacrymarum effundent quasi piscinæ Hesebonis.

Quarto, sicut piscinæ hæ erant juxta portam filiæ multitudinis; sic meditatio et contemplatio sunt juxta portas paradisi, ubi est innumera multitudo filiorum Dei, puta sanctorum et beatorum.

Quinto, sicut in piscinis aqua est stagnans, ideoque quieta et stabilis; sic meditatio animæ motus componit, facitque stabiles et quietos.

Hæ sunt aquæ Siloe, quæ vadunt cum silentio, Isaiæ, c. 8. v. 5.

Sexto, sicut piscinæ copiosam fundunt aquam; sic meditatio copiosos dat conceptus et affectus, quos in multitudinem quantumvis amplam effundamus.

Septimo, hæ piscinæ sunt in Hesebon; Hesebon Hebr. idem est, quod cogitatio, ruminatio, computatio, supputatio, æstimatio, quia vis et fructus meditationis consistit in profunda et seria ruminatione, æstimatione et ponderatione mysteriorum fidei. Ideo enim multi fideles, licet credant cœli prævia et gehennæ tormenta, iis tamen non moventur ad abstinendum à peccatis, et ad observandum Dei leges, quia illa pro sui gravitate non expendunt, non ruminant, non ponderant. Quis enim auderet furari, fornicari, occidere, si serio et profunde perpenderet et ponderaret æterna gehennæ incendia, quæ certissime sibi accersit? Vide Bernard. in lib. de Considerat. Hinc Hebræi opus *machascebat*, quod idem est radicaliter cum *chesbon* sive *hesebon*, id est, *cogitationis*, vocant opus artificiosum, arduum, et ingeniosum; quod multa cogitatione et meditatione indiget, quale est opus phrygionicum : sic opera bona, quæ ex meditatione profunda proficiscuntur, sunt elaborata, exacta, eximia, heroica.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Primo Rupert. B. Virginis oculi, inquit, erant velut piscinæ ob compunctionem et lacrymas, quas pro Ecclesia et fidelium miseriis fundebat. Hinc anagogice idem Rupertus per duos oculos similes duabus piscinis, accipit irriguum superius et inferius, quod Axa petiit à patre Caleb. Judic. 1 : *Irriguum enim superius*, inquit, *accipit anima, cum se in lacrymis cœlestis regni desiderio affligit : irriguum vero inferius accipit, cum inferni supplicia flendo pertimescit. Igitur in his verbis : Oculi tui, etc. Sensus mysticus est, ac si diceret : Oculi tui præ amore vel desiderio dilecti, quo langues et compungeris, fluunt lacrymis, et istæ lacrymæ piscinæ sunt in Hesebon, id est, aquæ manantes cingulo mœroris : ista compunctio terra est irrigua aquis, principium quoddam æternæ dulcedinis et hæreditatis : Sicut illa Hesebon et terra trans Jordanem prima fuit possessio terra promissionis illi filiæ multitudinis non pauciores sunt, qui ascenderunt vel ascendunt, ut repromissionem accipiant æternæ hæreditatis.*

Secundo, Alanus : Oculi Virginis dicuntur vita contemplativa et activa : in activa videt quid agendum, in contemplativa quid diligendum. Comparantur istæ piscinis, quia Virginem spirituali refectione satiant, et à macula peccati liberant. Hæ sunt in Hesebon, id est, in cingulo mœroris, pro diuturnitate laboris et miseriæ, et quantum ad contemplativam pro dilatione patriæ; quæ piscinæ sunt in Ecclesia, hoc est, in porta filiæ multitudinis.

Tertio, Guilielmus : B. Virgo, ait, similis erat Cherubinis, qui in circuitu et intus pleni sunt oculis, Ezech. 1. 18 : *Plena enim erat, ipsa oculis providentiæ, sine intermissione providendo bono, non tantum coram Deo, sed coram hominibus omnibus. Plane hos oculos ejus nullus unquam vel tenuis carnalis illecebræ pulvis fuscavit : nullus vel modicus æmulationis, sive iracundiæ motus turbavit, sed ad instar aquæ vivæ puri semper atque perlucidi fuere; quia nihil in se turbulentum, sive pulverulentum habebant, sed quamdam aquæ vivæ, id est, cœlestis gratiæ similitudinem exprimebant.*

Audi Christum oculos B. Virginis S. Brigittæ depingentem lib. 5. revelat. in fine Interrog. 9. *Oculi tui fuerunt in conspectu patris mei sic lucidi, quod se speculabatur in eis, quia in spirituali visu tuo et intellectu animæ tuæ videbat pater omnem voluntatem tuam, quod nihil volebas nisi ipsum, et nihil desiderabas nisi secundum ipsum.*

Nasus tuus sicut turris Libani, quæ respicit contra Damascum.] Hebr. צופה *tsopha*, id est, *speculans faciem Damasci*. Ita Pagnin. Septuag. *Prospiciens faciem Damasci.*

Turris Libani, ait Adrichomius in descript. terræ sanctæ pag. 100. num. 98. erat turris, quam Salomon in monte Libano (ibi enim eum ædificasse patet 3. Reg. 9. 19. et 2. Paralip. 8. 6.) prope Damascum construxit tanta celsitudine, ut inde domus Damasci numerari possent; tanta vero pulchritudine, ut nasus sponsæ illi compararetur. Turris hæc erat loco speculæ, ut ex ea Syrorum, qui Judæam crebris excursionibus infestabant, adventum, insidias, et conatus prospicere, et Judæis, dato ignis vel tubæ signo, prænuntiare possent, ut vel fugam vel arma ad iis occurrendum pararent. Damascus enim erat caput Syriæ, ut ait Isaias c. 7. 8.

Pro *nasus*, Hebr. est אף *aph*, quod tam faciem quam nasum significat. Unde nonnulli cum Vatablo, et Pagnino vertunt : *Facies tua sicut turris Libani;* quia facies sponsæ rotunda erat, alta et elevata instar turris, ut eminus sita prospiceret. Noster tamen, Septuag. Pagnin. et Hebræi vertunt *nasus*.

Quæres, quomodo nasus sponsæ comparetur turri? videtur enim prima facie hæc enormis, inconcinna et indecora hyperbole. Nonnulli per nasum accipiunt monile adinstar turris Libani efformatum quod e fronte ad nares more orientalium dependebat, illasque ornabat. Hoc enim ornamento priscos nasum decorasse docet S. Hieron. in Ezech. 16. 12. ad illa : *Dedi inaurem super os tuum.*

Rursum noster Sanchez censet nasum comparari turri Libani : quia, inquit, hæc eminus spectata parva ob distantiam videbatur, ac habere speciem nasi. Sic rupes juxta Surrentum vocantur capræ, teste Plinio lib. 3. cap. 6. quia eminus aspicientibus formam capreæ repræsentant. Et quæ Scylla dicitur, saxum est in Sicilia; quæ Niobe, saxum est in Sypilo; quia Scyllæ et Niobes similitudinem intuentibus objiciunt.

Verum hîc nasus comparatur turri non tantum quoad speciem et apparentiam, sed quoad veritatem et rem ipsam.

Dico ergo Salomonem in Cantico hoc bucolico, sponsæ membra more Hebræo assimilare rebus ruralibus : sic vers. præcedenti oculos sponsæ assimilavit piscinis Hesebon, et vers. 5. caput ejus assimilat Carmelo : sic hîc nasum comparat turri Libani, non quoad magnitudinem, vel altitudinem : quis enim licet gigas et Polyphemus, habeat nasum tam longum, quam alta est turris?

Sed primo quoad proportionem, quia quan-

tum è Libano monte eminet hæc ejus turris, tantum proportionaliter nasus sponsæ eminet è pectore, cæterisque membris illi subjectis. Rursum sicut magna è Libano exsurgit turris; sic magnus proportionaliter è facie sponsæ exsurgebat nasus.

Indicat ergo sponsam magnum habere nasum, sed decentem et proportionatum faciei. Magnus enim nasus signum est magnæ crisis, prudentiæ, judicii, discretionis, æque ac celsi fortisque animi. Unde illud Martialis.

Et pueri nasum Rhinocerotis habent.

Et :

Nasutus sis usque licet, sis denique nasus.

Et Horatius ;

Naso suspendis adunco.

Unde Plinius lib. 11. cap. 32. docet novos mores subdolæ irrisioni nasum dicavisse, Græci mycterismum vocant : μυκτὴρ enim est nasus, sicque vertunt hîc Septuag. Hinc nasuti vox, ait Festus, sagacem notat, quod cujusque rei odorem statim explorat, et prius sentiat quam inspexit. Unde S. Hieron. epist. 100. scribens ad Bonasum nimis nasatum, æque ac nasutum false perstringens nimiam ejus crisim et dicacitatem : *Dabo*, ait, *consilium, quibus absconditis possis pulchrior apparere. Nasus non videatur in facie, sermo non sonet ad loquendum; atque ita et formosus et disertus videri poteris.*

Secundo, nasus sponsæ similis est turri Libani comparative, quoad summam et celsissimam turris partem, quia sicut eminebat omnibus vicini Libani arboribus; supra illas enim prospiciebat, et despiciebat mœnia domosque Damasci; sic pariter nasus sponsæ eminet toto corpore omnibusque ejus partibus, ac supra eas eminus venientia prospicit et despicit, vel dispicit. Adde in turribus superne sæpe exstare, et foras prominere fenestellas, vel domunculas instar nasi tectas, ad hoc factas, ut ex iis liberior sit in omnem partem excubitorum prospectus, quæ plane speciem habent nasi : sunt enim in culmine quasi in capite turris, ac sub ejus fronte declivi descensu instar nasi prominent, ut turris nasata vel nasuta esse videatur. Imo Romæ in columna Trajani et altera Antonini Imper. videmus superne peribola, vel mœniana cancellis circumdata, per quæ tota columna circumiri potest, ut in omnem plagam liberrime prospicere liceat.

Tertio, in colore; sicut enim turris candida elucebat inter virides arbores ramosque Libani; sic nasus sponsæ candidus inter crines flavos suum candorem ostentat.

Quarto, in officio speculandi : Nasus enim à superciliorum confinio oriens, et quasi æquali porrectus jugo, utramque oculorum aciem simul et discernit et munit. Unde Cicero lib. 2. de Natura deorum : *Nasus*, ait, *ita locatus est, ut quasi murus oculis interjectus esse videatur.* Pari modo turris Libani excubitores, ex ea prospicientes Syrorum adventum, contra eorum vim et insidias muniebat et protegebat; excubitores enim sunt quasi oculi civitatis et civium, qui despiciunt eos, qui veniunt, an sint amici vel inimici.

Porro nasi duo sunt officia, primo ut per eum respiremus, secundo, ut per eum odoremur uti docet Arist. lib. 1. Histor. anim. cap. 11. Elephanti autem promuscis pro naso est; itaque ingens et prolixa, quia eidem pro manu servit, qua cibum ori admovet, ait Aristot. Insuper nasus aquilinus magni regiique animi est signum, teste Platone Arist. et Plutarch. qualem habuit Cyrus primus, rex Persarum. Qui vero nasum habent simum, uti habent Delphini, lascivi sunt et petulantes : unde Socrates, qui simo erat naso, à natura se in luxuriam propensum fatebatur, sed se naturam vicisse virtute asserebat, teste Platone in Symposio. Addit Aristot. in Physiognomicis : *qui nasum acutum habent iracundi sunt, referuntur ad canes : qui crassum segnes, referuntur ad boves : qui rotundum et obtusum, magnanimi, referuntur ad leones; sic et qui aquilinum referuntur ad aquilam.* Idem Aristot. lib. 5. de Generat. anim. cap. 2 : *Nares*, ait, *longius porrectæ, quales sunt catellorum Laconicorum, valent olfactu.*

Quinto, in rectitudine; sicut enim turris Libani erat recta et erecta ad perpendiculum, ut nihil in ea esset tortum vel curvum, sic et nasus sponsæ.

Rursum, in gravitate et majestate; sicut enim turris hæc pavorem injiciebat Syris latrunculis: sic nasus sponsæ gravis et aquilinus adulteros et impios percellebat, et procul à se abigebat.

Porro Chald. per turrim Libani accipiens arcem Sion, Judaice more suo sic vertit : *Et princeps familiarum domus Juda similis est Davidi regi, qui ædificavit arcem Sion, quæ vocatur turris Libani; quoniam omnis, qui in ea steterit, potest numerare omnes turres, quæ sunt in Damasco.*

PRIMUS SENSUS.

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Nasus Synagogæ in fine mundi convertendæ ad Christum instar turris Libani erit ingens et exacta providentia, prospectio, discretio, qua longe odorabitur et prospiciet omnes Damasci, id est, diaboli et Antichristi sanguinem animarum sitientis (*Damascus* enim Hebr. idem est quod *saccus* vel *præda sanguinis*) insidias et conatus, eosque ingenti fortitudinis et magnanimitatis spiritu eludet et superabit. Magnus enim nasus magnum spiritum attrahit, ideoque magnanimitatis est index : unde Hebr. אף *aph*, id est, nasus significat quoque iram et excandescentiam ; hæc enim in naso rubente et fumante ostenditur, ac magnanimitatis est index; unde Luysius Legion. per *aph*, sive nasum accipit excandescentiam ac gravitatem oris, quia oritur ex animo magno et excelso. Et R. Salomon per *aph*, accipit totius faciei gravitatem, quæ maxime relucet in fronte sponsæ. Sicut ergo Judæi olim ex turri Libani Syrorum è Damasco venientium molimina deprehendèbant, eorumque consilia et insidias antevertentes eludebant ; sic prorsus Judæi in fine mundi ad Christum conversi, ac præsertim eorum Episcopi et Prælati omnes Antichristi, Pseudoprophetarum, hæreticorum et politicorum simulatos et adulterinos mores, et fictam fidem à veris et germanis Christianorum moribus et fide orthodoxa sagacissime et certissime discernent ; tamquam emunctæ et acutæ erunt na-

ris, ut eorum secreta, quæ captant consilia et subdola, quæ contra Christianos moliuntur machinamenta, statim subolfaciant, præoccupent, ac irrita reddant. Ita Cosmas Damianus.

Antichristus enim erit omnium hominum vaferrimus, eloquentissimus, scientissimus, potentissimus, nequissimus, adeoque erit os et organum diaboli; quare mille dolos, fraudes et artes concinnabit, quibus Judæos à Christo avertat, et ad se pelliciat, ut dixi 2. Thessal. 2. et Apocal. 11. et sequent. Quare ingenti naso, id est, sagacitate, fortitudine et animo tunc opus erit Eliæ, Prælatis et Judæis ab eo conversis, ut artes hasce detegant, discernant, declinent, confutent, dissipent.

Hinc rursum per nasum accipias Eliam et Prælatos, præsertim Pontificem Romanum et Patriarcham Hierosolymitanum, qui pro suis Judæis acerrime se opponet Antichristo, ejusque fraudes solertissime olfaciet, illasque suis Judæis patefaciet, ac contra eas ipsos omni studio animabit et armabit; sic Pontifices Romani quasi nasi Ecclesiæ, odorati sunt hæreses et technas Arii, Nestorii, Eutychetis, Pelagii, Priscilliani, Wiclephi, Lutheri, Calvini, easque condemnarunt et dissiparunt.

Porro Cassiodor. Beda, Philo, Anselmus, cæterique Patres more suo omnia hæc symbola, ut superius dixi, assignant prædicatoribus. Audi S. Gregor. *In naso odoris discretio habetur. Per nasum ergo discretio prædicatorum designatur, quia per eos nobis virtutum odores et vitiorum fætores demonstrantur. Sed nasus sicut turris Libani existit: quia dum semel prædicatores aqua Baptismatis lavantur et quotidianis lacrymis à peccatis quæ contra Deum commiserunt, dealbantur, digni fiunt ut ad altiora magis ac magis per fortitudinem erigantur. Sed turris contra Damascum respicit, quia peccatoribus semper sanctus quilibet prædicator contradicit, Damascus quippe sanguineus interpretatur et peccatrici genti dicitur: Manus tuæ plenæ sunt sanguine.* Hinc Philo Carpath. per nasum Ecclesiæ accipit S. Paulum prœdicatorum principem, qui altissime odoratus est divina mysteria, eaque à fœtoribus mundi sagacissime discrevit.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Nasus animæ sanctæ instar turris Libani, est ejus providentia, vigilantia, solertia et discretio, qua utilia et noxia eminus prospicit, ac virtutem à vitio, inspirationem Dei à suggestione diaboli, spiritum charitatis à spiritu carnis solerter discernit. Ita Theodor. Sponsæ nasus, ait, celsus est ac sublimis et cœlestem suscipit odoris suavitatem, sponsique unguentum percipiens clamat: *Post te in odorem unguentorum tuorum curremus.* Idcirco comparata est turri, quæ in Libano sita est, et respicit Damasci faciem. Nam quia diabolus, ut asserit beatus Paulus, in Angelum lucis transfiguratur, unguentique spiritalis speciem sumit, necessario sponsæ nasus erectus ac vigilans respicit faciem Damasci, ne decepta verum omittens unguentum, fallax et adulterinum sequatur. Et inferius: *Nasus tuus sicut turris Libani, quæ respicit faciem Damasci.* Prospicis enim, ne diabolus sub specie rerum divinarum te decipiat, et pro veritate mendacium obtrudat. Hæc Theodor. Et S. Ambros. in psal. 118. ser. 5. v. 37. *Nares tuæ*, inquit, *sicut turris Libani prospiciens faciem Damasci, eo quod unguentum veri sacerdotis, quod descendit de capite in barbam, hoc est, odor ille divinus, odor gratiæ spiritalis, qui de patre in Christo erat, et sacramento incarnationis descendit in terras, ut omnia fuso replerentur unguento, emineat præcelsi potestate judicii et nares repleat animæ, ut bene olentia discernat et fætida; olentia sanctorum qui possunt dicere: Christi enim bonus odor sumus Deo; à fætidis peccatorum.* Nares deinde comparans turri Libani subjicit: *Hæ sunt nares sicut turris Libani præcelsæ supra mundum, et ideo prospicit faciem Damasci, Gentilem scilicet populum, odorans fidem ejus, cujus gratia delictorum suorum detergit fætorem. Facies ergo Damasci fides est Gentium nullo obumbrata amictu, nullo adoperta vestitu, nuda ac libera; cœlo magis intenta, quàm terris. Hanc speculantur et prospiciunt nares Ecclesiæ, quod suave in ea et odorum est aspirationis et gratiæ colligentes.* Huc usque S. Ambr.

Quocirca S. Antonius in via perfectionis primas dabat discretioni. Audi S. Bernard. ser. 3. in Circumcis. Domini: *Discretio*, inquit, *mater virtutum est et consummatio perfectionis. Hæc nimirum docet, ne quid nimis; atque hæc est octava dies, qua circumciditur puer; quia discretio vere circumcidit, ut non plus, nec minus fiat. Nam et qui nimius est fructum boni operis abscindit; non circumcidit, sicut qui tepidus est, si minus facit.* Idem serm. 49. in Cant. *Discretio*, inquit, *omni virtuti ordinem ponit, ordo modum tribuit et decorem; etiam perpetuitatem. Denique ait, ordinatione tua perseverat dies; diem virtutem appellans. Est ergo et discretio non tam virtus, quàm quædam moderatrix et auriga virtutum ordinatrixque affectuum et morum doctrix: Tolle hanc, et virtus vitium erit, ipsaque affectio naturalis in perturbationem magis convertetur, exterminiumque naturæ.* Idem in Resurrect. Domini serm. 2. *Sed cum uterque aderit, videlicet et compassionis affectus et zelus justitiæ, necesse est, ut adsit spiritus discretionis, ne forte cum oporteat hunc exhiberi, illi procedat et indiscretio confundat universa. Habeat itaque mens nostra tertium spiritum discretionis, ut miscens apte temporibus tempora, opportune æmulari et nihilominus ignoscere sciat.* Vide Cassianum tota collat. 2. ubi inter alia ait c. 10. *Vera discretio non nisi vera humilitate conquiritur. Cujus humilitatis hæc erit prima probatio, si universa, non solum quæ agenda sunt, sed etiam quæ cogitantur, seniorum reserventur examini, ut nihil quis suo judicio credens, illorum per omnia diffinitionibus acquiescat et quid bonum vel malum debeat judicare, eorum traditione cognoscat, etc. nullatenus enim decipi poterit quisque, si non suo judicio, sed majorum vivat exemplo.*

Porro analogicæ nasi et turris, quas paulo ante recensui, optime competunt discretioni; hæc enim primo proportionaliter debet esse major omnibus hominis actibus, quia de iis judicare easque discernere et secernere debet, ut bonum è malo, et è bono id quod melius est, seligat.

Secundo comparative; quia discretio non

tantum actibus hominis, sed et cæteris virtutibus emineat oportet, ut eas dijudicet, ut necessariam non necessariæ, utiliorem minus utili, meliorem minus bonæ anteferat. Hæc respicit contra faciem Damasci, id est, diaboli animarum sanguinem sitientis, ut ejus machinationes, illusiones et conatus odoretur, eludat et irritos reddat.

Tertio in candore; quia necesse est, ut pura ab omni affectu impuro, totaque candida sit. Ita Justus Orgel. *Nasus Ecclesiæ*, inquit, *illi sunt qui odorem justitiæ (qui est in Christo) percipientes, ad cordis interna trajiciunt. Hi qui in magna virtute consistunt, sicut turris Libani disponuntur. Libanum autem candorem esse jam superius diximus; horum proceritatis candor respicit contra Damascum, quia sapientia eorum, quæ ex Deo est, illuminat mundum.*

Quarto, in officio speculandi; discretio enim sagaciter odoratur latentia vitia vel virtutes. Quocirca assidue respicit contra faciem Damasci, id est, contra appetitum carnis et sanguinis, ut quidquid carnem et carnalia olet, illico respuat. Omnis enim fere tentatio hominis oritur à carne et concupiscentia. Nam Damascus Hebræum idem est quod sanguinis saccus, vel potus, vel osculum, vel præda. Discretionis ergo officium est solerter discernere an id, quod ipsi in mentem venit, suggeratur à carne, an à spiritu, ut illud refutet, hoc acceptet.

Quinto, in rectitudine: discretio enim debet esse recta, utpote quæ virtutes omnes dirigit et rectas efficit; quare rectissima ejus intentio sit oportet, ut non nisi Deum Deique legem, gratiam et gloriam aspectet.

Symbolice Aponius; turris Libani, id est, thuris, inquit, est humanitas Christi, quæ suavissimos virtutum odores, quibus vitiorum fœtores repellamus, naribus mentis nostræ aspirat: *Damascus*, ait Aponius, *idem est, quod osculum sanguinis, vel potus sanguinis. Cum vero diabolus deceptis hominibus cruenta amicitiarum suarum oscula sanguinis propinaret, vel pocula, fecit sibi Deus omnipotens turrim suavissimi odoris, ubi nullus peccati reperitur fœtor, per carnem absumptam de Virgine Maria: unde respiciendo destrueret diaboli regnum. Unde mihi videntur nasus Ecclesiæ intelligi illi, quibus major zelus, et ardentior fides in destructionem idololatriæ inest.*

Talem nasum, instar turris Libani, habuit S. Magdalena, id est, turrita (*Magdal* enim sive *migdal* Hebræo est *turris*) quæ futura prospiciens pœnituit, præsentia calcavit, Christo se consecravit: ideoque *ob sedulitatem et ardorem fidei, Turritæ nomen accepit, et prima ante Apostolos Christum meruit videre resurgentem*, ait S. Hieron. epist. 16. ad Principium. Idem epist. 149. ad eamdem sub initium: *Maria Magdalena, ait, plorat ad crucem, unguenta parat, quærit in tumulo, hortulanum interrogat, Dominum recognoscit, pergit ad Apostolos, repertum nuntiat; illi dubitant, ista confidit. Vere* πυργίτης *vere turris candoris et Libani, quæ prospicit faciem Damasci, sanguinem scilicet Salvatoris* (quasi mesec, id est, *procuratoris* nostræ salutis) *ad sacram pœnitentiam provocantem.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Physice B. Virgo naso fuit majore. Audi S. Epiphanium apud Nicephor. lib. 3. Histor. c. 23. formam et figuram Virginis depingentem: *Nasus longior, labia florida et verborum suavitate plena, facies non rotunda et acuta, sed aliquanto longior: manus simul et digiti longiores.*

Ethice B. Virgo nasum habuit instar turris, quia summa pollebat prospectione et discretione. Rursum B. Virgo prospiciebat futura in cœlis sanctorum gaudia, et in gehenna impiorum tormenta; ideoque omnia prospera et adversa hujus mundi spe futurorum bonorum contemnebat, aliosque contemnere docebat. Audi Hailgrinum; nasus iste est discretio deiparæ, qua et præsentit diaboli malitiam, et à longe quasi de speculo prævidet, ut sicut turris pro nobis se fortiter opponat, et dicitur sita in Libano, ut ostendatur, quod candore virginitatis suæ, tamquam pede valeat serpentis caput conterere. *Fortis*, ait Rupert. *est iste nasus discretionis sicut turris Libani, dum rite spernendo visibilia fortiter resistit, neque frangitur visibilium incommodis, juxta illud: Deduxisti me, quia factus es spes mea, turris fortitudinis à facie inimici. Quomodo turris ista respicit contra Damascum? nimirum sensui ejus sensum habendo contrarium, juxta illud: Qui enim secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt: qui vero secundum spiritum, quæ sunt spiritus sentiunt.* Addit Rupert. Damascum repræsentare servum captum et naso mutilatum, sicut Judæa privata est urbe Hierosolyma et templo, quasi naso suo à Romanis; ac proinde illi similem esse hominem, qui caret discretione; hic enim adeo deformis est, ac est homo, cui nasus præcisus est. Hoc opprobrium Damasci respiciens anima sapiens, nasum, id est, discretionem in omnibus conservat.

Symbolice S. Bernard. ser. 4. super *Salve Regina*: *Tu*, inquit, *Domina nasus es speciosus, ad quam dicit sponsus; nasus tuus sicut turris Libani. Nasus duo habet foramina, per quæ spiritum à capite emittit; ita tu Domina virginitate et humilitate tua de cœlo eduxisti filium Dei, spiritus oris nostri dicente Propheta: Christus Dominus quippe, qui ut spiritus oris nostri charitate calefacit, cupiditatem nostram refrigerat, ad bonam nos voluntatem movet, fide justificat: Tu ergo nasus Ecclesiæ similis es turri, celsa videlicet dignitate, firma gravitate; turris es Libani; Libanus mons, qui dicitur dealbatio, altam præ omnibus significat innocentiam tuam.*

VERS. 5: CAPUT TUUM UT CARMELUS, ET COMA CAPITIS TUI, SICUT PURPURA REGIS VINCTA CANALIBUS.

CAPUT TUUM (Hebr. et Septuag. addunt *super te*) UT CARMELUS.] Arabicus: *Caput tuum pingue vel crassum sicut mons Carmeli.* Aben Ezra et Pagnin. *Caput tuum rubrum est*, è capillis rufis *sicut coccinum.* Sic enim *Carmelus* à Sept. et Nostro vertitur *coccinum* 2. Paralip. 3. vers. 13. Melius Luysius Legion. q. d. Sicut Carmelus eminet cæteris Judææ montibus; sic caput tuum, ô sponsa, tuque ipsa emines cæteris

feminis. Carmelus mons est in Phœnicia, vinearum et fructuum omnium fertilitate nobilissimus. Ita Theodor. Alcazar et Gislerius per Carmelum accipiunt coronam ex floribus Carmeli, qua sponsæ caput coronabatur. Sic cap. 5. 11. Christi caput vocavit aurum optimum, id est, corona ex auro optimo redimitum. Sic sensus est, q. d. *Caput tuum ut Carmelus*, id est, belle in caput tuum quadrat ex floribus Carmeli contextu corona, ad repræsentandum scilicet hoc caput Carmelo monti eleganter comparari.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Per caput Synagogæ multi accipiunt Christum, qui instar Carmeli per gratiam altissimus est, amœnissimus et fertilissimus. Ita Cassiod. Beda; Anselmus et alii. Addit S. Gregor. (quem alii sequuntur) *In Carmelo quippe Elias orans obtinuit pluviam, et nos in Carmelo orantes, pluviam impetramus, quando in Christum credentes, Christum desideramus et à patre irrigationem gratiæ suscipimus, quam rogamus.*

Addit Justus Orgel. in Christo quasi Carmelo justi habitaculum et sapientiæ percipiunt alimentum. Addit et Pagninus, Carmel idem esse quod agnus circumcisus et occisus, qualis est Christus.

Verum Christus generale est caput et commune tam Ecclesiæ quàm Synagogæ; particulare vero caput Synagogæ ad Christum in fine mundi convertendæ erit Elias, qui uti olim in monte Carmeli mira sanctitate, orationis efficacia, familiaritate cum Deo et miraculorum gloria resplenduit, ibique religiosam familiam virorum Deo servientium, qui in libris regum filii prophetarum vocantur, instituit. Unde ab hoc monte religiosi Carmelitæ, quasi Eliæ posteri nomen acceperunt. Sic pariter idem Elias in fine mundi eadem et majora ibidem faciet, ac religiosos omnis generis in aciem contra Antichristum producet. Ita Alcazar.

Elias ergo comparatur Carmelo: primo, quia in eo orationi vacans versabatur cum Deo. Secundo, quia illum montem incolebat, ibique monasteria fundabat, ut Carmelum occupasse et possedisse videretur. Unde S. Hieron. epist. ad Paulinum de Monachis agens: *Noster*, ait, *princeps est Elias; noster Dux est Elisæus, nostri duces filii prophetarum.* Tertio, quia Elias hirsutus, comatus et coma quasi coronatus incedebat, ut patet 4. Reg. 1. 8. Sicut mons Carmelus frondibus et ramis arborum comatur et coronatur. Quarto, quia Elias eminebat cæteris prophetis, sicut Carmelus eminet cæteris Judææ montibus. Unde Judæi etiamnum licet perfidi, hoc habent axioma: *Elias veniet, ille nobis omnia legis dubia resolvet; ille ostendet nobis Messiam*; quare illo sub finem mundi redeunte, ac ostendente Christum à Judæis occisum fuisse verum Messiam, Judæi pœnitentiam agent et in Christum credent. Quinto, quia sicut Carmelus est amœnissimus et fertilissimus; unde abiit in proverbium, *ut ager valde fertilis*. Hebr. vocetur *Carmel.* Sic Elias gratia et zelo plenus, ferax erit virtutum et bonorum operum, omnesque Judæos ad Christum convertet, ut Synagogæ competat illud: *Gloria Libani data est ei, decor Carmeli et Saron.* Isaiæ 35. 2. Vide ibi dicta. Sexto, mons Carmeli erat quasi arx et asylum contra irruentes hostes; sic et Elias fidelibus asylum fuit contra Achab, Jezabel et idololatras, talisque erit contra Antichristum et Antichristianos in fine mundi. Unde Elisæus ei, dum raperetur in cœlum, succlamabat: *Pater mi*, (tu es) *currus Israel et auriga ejus.* 4. Reg. 2. Septimo, Elias in monte Carmeli certans cum quadringentis sacerdotibus Baal, eosque vincens, per ignem è cœlo elicitum, qui suum sacrificium consumpsit, ad unum omnes occidit ac avitam unius Dei fidem, cultumque restituit. 3. Reg. 18. v. 19. et seq. Idem prorsus faciet in fine mundi, ut patet Apoc. 11. 5. *Et si quis*, inquit, *voluerit eos* (*eos*, scilicet Eliam et Enoch) *nocere, ignis exiet de ore eorum, et devorabit inimicos eorum.* Unde Eccli. c. 48. 1. inter multa amplaque Eliæ elogia, hoc primum assignat: *Et surrexit Elias Propheta, quasi ignis; et verbum ejus quasi facula ardebat.* Et concludens, v. 9. subjicit: *Qui receptus es in turbine ignis, in curru equorum igneorum, qui scriptus es in judiciis temporum* (sub finem mundi) *lenire iracundiam Domini; conciliare cor patris ad filium et restituere tribus Jacob. Beati qui te viderunt et in amicitia tua decorati sunt.* Ob has ergo analogias et rationes Elias in fine mundi rediturus et Judæos conversurus, hîc caput Synagogæ vocatur, et Carmelo comparatur; unde Chald. vertit: *Rex qui constitutus est super te in principem, justus est sicut Elias Propheta, qui zelo zelatus est pro Domino cœli, et occidit Prophetas falsos in monte Carmelo, et convertit populos Domus Israel ad timorem Domini Dei.*

Porro Aponius per caput instar Carmeli accipit reges Romanorum Christo subjectos.

Rursum Honorius in choris castrorum Synagogæ per acies et ordines distribuendis insistens. Nonus, inquit, ordo est summorum Pontificum, de quibus dicitur: *Caput tuum ut Carmelus*, quia habent scientiam circumcisionis (hoc enim significat *Carmel*) scilicet ut spiritualem et Christianam, quæ in resecandis vitiis consistit à carnali et Judaica, quæ in amputanda præputii carne sita erit, secernant et separent.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Animæ sanctæ caput est mens sancta et bonis omnibus referta, ait Theodor. quæ scilicet virtutibus amœna et oratione, et conversatione excelsa, et bonorum operum ferax est ut Carmelus. Audi S. Greg. *Quia sicut à capite membra, sic à mente omnes cogitatus nostri disponuntur; Carmelus autem scientia circumcisionis interpretatur. Caput ergo sponsæ ut Carmelus esse perhibetur, quia quælibet sancta mens novit qualiter digne circumcidatur; novit quia nihil est quidquid in corpore agitur, si mens immunda fuerit; quæ templum Christi si efficitur, ab ipso inhabitatur.*

Apte mens comparatur capiti et Carmelo; quia sicut caput sensum et motum, ac spiritus animales influit in subjecta sibi membra; ac sicut Carmelus suam amænitatem, frondes,

flores et fructus communicat subjectæ sibi regioni; sic et mens suum vigorem, virtutem et gratiam inspirat omnibus animæ potentiis, sensibus et viribus sibi subditis. Ideoque Hebr. est: *Caput tuum super te sicut Carmelus.* q. d. Sicut caput est super membra et Carmelus super terram, quam irrigat et ditat; sic et mens tua est super omnes animæ vires, easque regit, imo irrigat, et bonis omnibus beat.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo per Christum et post Christum est caput fidelium Ecclesiæ, eos irrorans, nutriens, recreans, protegens ut Carmelus. Unde Carmelitæ primi post Christum asseclæ Eliæ, B. Virginem patronam sibi asciverunt, ac in ejus honorem Ecclesiam in monte Carmelo ædificarunt, indeque fratres B. Virginis de monte Carmelo nuncupati sunt, uti testatur Trithemius lib. de Laudibus Carmelitani Ordinis, capit. 7. Addit Thomas Waldensis gravis Theologus lib. de Sacram. tit. 9. c. 84. et alii. Carmelitarum ordinem inchoatum jam tum à tempore Apostolorum in monte Carmelo (et argumento est nomen ipsum) in Ecclesia, quæ prima omnium B. Virgini in terrarum orbe dicata sit, deinceps vero numero et hominum et domiciliorum per totam Palæstinam multiplicato, irruentibus Saracenis dispersum esse, ac dissipatum; sed iis rursum ejectis, anno salutis humanæ millesimo ferme et centesimo refloruisse. Videatur Paulus Maurigia lib. de Origine religionum, c. 30. qui inter cætera ait, Honorium IV. Pontificem hoc nomine Carmelitarum à Carmelo inditum, eis confirmasse sub anno Domini 1217. Insuper B. Virginem apparuisse P. Simoni Genarali ordinis, viro sancto, eique oranti habitum candidum dedisse, dixisseque: *Accipe hoc scapulare à me tibi, tuoque ordini datum in signum congregationis meæ.*

Audi Christum Dominum B. Virginis caput mystice describentem S. Brigidæ lib. 5. revelat. in fine Interrog. 9. *Caput tuum fuit quasi aurum fulgens et capilli quasi radii solis. Quia tua mundissima virginitas, quæ est in te quasi caput omnium virtutum et continentia omnium illicitorum motuum, placuerunt et fulserunt in conspectu meo, cum omni humilitate, ideo merito vocaris coronata regina super omnia, quæ creata sunt: Regina propter munditiam, coronata propter excellentem dignitatem. Frons tua fuit incomparabilis albedinis, significans verecundiam conscientiæ tuæ, in qua plenitudo est humanæ scientiæ et dulcedo divinæ sapientiæ lucet in ea super omnes.*

Porro censent nonnulli Salomonem hîc uti comparationibus in speciem tam disparibus et enormibus, quibus oculos sponsæ comparat piscinis, nasum turri, caput carmelo, ut significet enormitatem excessus B. Virginis supra omnes feminas. q. d. Quantum piscinæ superant oculos hominis vulgaris, quantum turris est major naso et carmelus capite; tantum B. Virgo, ejusque oculi, nasus et caput in dignitate, gratia et gloria excedunt omnes feminas, imo omnes homines et Angelos, adeoque creaturas universas: omniumque oculos, nares et caput. Hinc ipsa ab Isaia c. 2. vers. 2. vocatur *mons in vertice montium.*

Symbolice Guilielmus hæc refert ad mysterium circumcisionis Christi. *Carmel* enim idem est quod scientia Circumcisionis, q. d. *caput tuum* ut Carmelus, id est, mens tua, ô B. Virgo, habebat scientiam circumcisionis, ut Christum circumcideres, etsi ex lege ad id non obligareris. *Bene sciebas*, inquit, *ô pia mater, cur populo Dei datum esset remedium circumcisionis, et tamen me, quem sine concupiscentia, ac per hoc non in peccatis, singulariter concepisti, carnali circumcisioni, quasi ab originali labe purgandum, subdidisti; neque hoc insipienter faciebas, sed divinæ inspirationi per spiritum edocta serviebas. Quippe oportuit me datorem legis factum ex muliere fieri quoque sub lege, et hoc dispensatorie, ut eos qui sub lege erant, redimerem.*

Et coma capitis tui sicut purpura regis vincta (minus recte Cassiod. S. Greg. Rupert. et alii legunt *juncta*, etsi fere idem sit sensus) carnalibus.] Hebr. *Et tenuitas capitis tui ut purpura; tenuitas*, id est, tenues capilli et cincinni. Tigurina: *Et subtilis evaporatio* (id est crines subtiles qui è capite oriuntur et evaporantur) *capitis tui regiæ purpuræ similis est, quæ in canalibus (infectorum) ligata est.* Arabicus: *Ligata in amphitheatris.* Septuag. *Plexus* (S. Ambros. in psal. 118. ser. 17. *ornatus*) *capitis tui sicut purpura. Rex ligatus in transcursibus*, id est, in canalibus, per quos aqua transcurrit. Sic et Pagninus, Isidorus clarius; *Rex ligatus crinibus.* Hebr. רהטים *rehatim*, et canales significat et trabes, quæ transcurrunt ab uno pariete ad alterum, sicut canales ab uno loco ad alterum. Unde Cosmas Damianus vertit: *Rex ligatus in laquearibus*, id est, inquit, Christus alligatus trabibus crucis. Vatabl. *Coma capitis tui est ut purpura, et est velut rex stipatus canalibus*, id est, habitans juxta canales, ubi sunt aquæ: quod maxime commendabile erat in terra sancta; in ea enim utpote sicca, summo in pretio erat terra irrigua. Ita Vatablus, sed hoc alienum et longe petitum videtur, ut et illud aliorum, qui vertunt: *Rex stipatus circumcurrentibus* scilicet militibus. Coma sponsæ comparatur purpuræ, quæ vincta sive ligata est in canalibus, ut si quid sordium ex tinctura illi adhærescat, aqua continuo per canales decurrente abluatur, aut potius ut jam tincta in vasis tinctoris rursus, magisque tingatur in canalibus, per quos liquor purpureus decurrit in concham, sive vas tinctorium, vasa hæc Plinius lib. 9. c. 38. vocat cortinas: forte etiam vasa hæc canales hîc vocantur, quod cava essent et longa instar canalium.

Sensus ergo est, q. d. Coma sponsæ rubicunda est, nitens et splendens instar purpuræ regiæ recens tinctæ, imo dibaphæ, id est, bis tinctæ, ideoque vividi et flagrantis ruboris. Ita passim Interpretes. Audi Genebrard. et Laysium: *Comparat sponsæ comas purpuræ pretiosissimæ, pulcherrimæ, maximeque recenti, quam tinctores adhuc siccant regibus, in summis ædium canalibus, vel quas tingunt in suæ officinæ tubis, iisdemque tubis atque canalibus, in quibus purpureus continetur color illas alligatas tenentes, quo melius colorem suscipiant.*

Aliter Sanchez, qui per canales accipit fascias sive funiculos aureos vel argenteos, qui

instar canalium et aquæ per canales decurrentis candicant et candore argenteo collucent. Unde et in Thalmud. c. 3. de Agno Paschali, argenteæ fasciæ vocantur *rehate hackaseph*, id est, canales argenti. Addit Gislerius vittas vocari canales, quia dum adstringunt et premunt fluitantes capillos, efficiunt, ut quidam quasi rivulus et canalis defluentium comarum per caput decurrat. Sic sensus est, q. d. Capilli sponsæ fulvi sunt sicut purpura, et aureis sive argenteis quibusdam teniis vel vittis illigantur, non secus ac regiæ tunicæ splendentibus fasciis, aut rectis, aut transversis ornari solent. Non dubium est comas sponsæ non fuisse incompositas, sed decore pexas et aureis fasciis vittisve colligatas; sed simplicius sic comparationem instituat: Comæ sponsæ reginæ fasciis aureis sericisve ita eleganter connexæ sunt, sicut purpura regis funiculis byssibis canalibus alligatis.

Porro quod Septuag. Pagnin. Vatablus, Cosmas, et alii vertunt: *Rex ligatus in transcursibus*, Theodor. et ex eo Titelm. sic explicat, q. d. Coma sponsæ similis est regi corona regia coronato, ac purpura induto, quæ plicaturas habet et strias instar canalium, iisque quasi sulcis apte coaptata et distincta est. Coma sponsæ belle crinibus intortis coronata est, plicata et striata, pulchra ergo est tum ex colore, quia purpurea; tum ex religatione et compositione, quia eleganter vittis vel fasciis aureis religata, flexa et plexa est, Denique purpuræ color est color sanguinis: unde Plinius lib. 9. c. 38. *Laus ei* (purpuræ) inquit, *summa, color sanguinis concreti suspectu refulgens.* Unde Homerus sanguinem vocat purpureum et eum secutus Virgil.

Purpuream vomit ille animam.

Anima enim, id est, vita in Scriptura dicitur esse in sanguine, imo nonnulli Philosophi censuerunt animam non esse aliud quàm sanguinem, teste Aristot. l. 1. de Anima.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia, sive Synagoga.

Caput Synagogæ ad Christum convertendæ erit Christus et post Christum Elias, ut dixi: Comæ ergo hujus capitis erunt viri religiosi et zelosi, discipuli et asseclæ Eliæ: sicut enim capilli oriuntur ex capite, illudque ornant et protegunt; sic hi ex Eliæ disciplina et spiritu prodeuntes, eumdem decorabunt, defendent, adjuvabunt et propugnabunt contra Antichristum et Antichristianos; ideoque ab eo occidentur, et sanguine suo quasi martyrii purpura tingentur et decorabuntur. Hæc autem sanguinis purpura similis erit sanguini, quod in passione sua purpuratus est Christus, imo ex eo omnem suam vim, colorem et decorem hauriet, perinde ac si quinque Christi vulneribus velut canalibus alligata, iisdem rubricata et purpurata foret. Egregii ergo fortissimique martyres futuri in fine mundi Christo Regi, ceu coma capiti, per fidem et charitatem juncti, ejusque sacris vulneribus velut canalibus per affectum et meditationem alligati, ex eis purpuram, id est robur et decorem martyrii sugent et imbibent. Ita Alcazar. Cosmas Damianus, Honorius, Delrio et cæteri initio capitis citati; sic et per comam purpuream S. Gregor. accipit desiderium martyrii; sic et Justus Orgel. et Aponius, qui et addit canales significare exemplum virtutis martyrum, quod ad alios transmittunt.

Huc facit versio Septuag. *Rex ligatus in transversalibus.* Cosmas *in laquearibus.* q. d. Christus illigatus trabibus crucis, ex iis quasi canalibus stillat in nos purpuram sanguinis sui, ac per illum nos roborat ad martyrium, ut eodem æque ac ipse sanguine nostro purpuremur. Sept. ergo hìc clare mysterium crucis Christi significant, dum dicunt comam sponsæ concolorem purpuræ, causamque subjiciunt, quod rex illigatus, imo clavis affixus sit supra comam Sulamitis, puta sponsæ, et quod ex vulneribus illius per canales quinque cruor defluat, atque eorum fluxum totum Sulamitis supra crines excipiat: *Rex ligatus in canalibus*, seu *cum canalibus;* nimirum rex cum quinque sanguinis canalibus promanantibus ex plagis suis, supra crucem est amoris vinculis adstrictus et clavis tribus confixus, erumpitque ex plagis omnibus purpura, qua Sulamitis Cæsaris ejusdem, id est, religiosæ Ecclesiæ devotionem repræsentans, penitus imbuitur. Deservit huic considerationi mirabiliter pia quædam sculptura, quæ ponit D. Magdalenam ad crucis pedes, eam amplexantem delectam caput, atque ita ut Christi defluens sanguis ejus capillamentum inficiat, purpuræ nimirum Tyriæ colore. Ita Alcazar.

Tunc ergo pro Christo JESU Salvatore et Duce suo, fortiter usque ad mortem cum Elia contra Antichristum inter alios religiosos certet, et spero certabit Societas JESU, ac multos in aciem producet fortissimos heroes, qui pro JESU suo libentes et exsultantes occumbent, ac martyrii laurea purpurabuntur, uti fertur prædixisse B. Teresiam.

Ita S. Laurentius, S. Vincentius, S. Sebastianus, cæterique martyres, Christi patientis consideratione, exemplo, robore et gratia non tantum fortiter sustinuerunt, sed et ardenter sitierunt martyrium et tormenta atrocissima, ut Christo vices, quas poterant, redderent, ac sanguinem sanguini, amorem amori, mortem morti rependerent. Quare per purpuram regis intelligi passionem Christi docet Theodor. Beda, Rupert. S. Thomas, Honorius, Hailgrinus. Jam vero hæc martyrum corona mire Christum ceu coma caput, comit et exornat.

Porro quàm apte religiosi comparentur capillis ostendi c. 4. 8. ad illa: *Capilli tui sicut greges tonsarum.* Fasciæ sive vittæ, quibus religiosi alligantur, sunt charitas, obedientia et regularis disciplina, quæ omnes alligat et consociat. His apte competit Hebr. דלת *dallat*, id est, tenuitas, ipsi enim ex voto elegerunt paupertatem et humilitatem, obedientes Christo dicenti: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum.* Matth. 5. Ita S. Ansel. His etiam congruit, quod vertunt Sept. *Rex ligatus in trabibus;* quia sicut Christus fuit Rex in cruce vincendo et dominans peccato, gehennæ et diabolo; sic pariter religiosus cum Christo crucifixus est rex dominans sibi, vitiis, affectibus, totique mundo, uti docet S. Chrysost. Tract. de Comparat. regis et monachi et eo noster Hieronym. Platus lib. 2. de Bono status relig. c. 16.

Huc facit versio Chaldæi: *Et pauperes populi,*

qui ambulabant apud principem, hinc et inde; eo quod egeni sunt, futurum est ut induantur purpura, sicut indutus est Daniel in civitate Babylonis, et Mardochæus in Susis propter meritum Abrahæ, quem regem constituit ab initio in dominatorem seculi; et propter justitiam Isaac, quem ligavit pater ejus, ut offerret eum; et propter dignitatem Jacob, qui decorticavit virgas in canalibus. Hinc et Cassiod. ac Beda per purpuram in canalibus accipiunt sanctos in humilitate defixos, in qua æterni regis purpura intingitur, cui sancti quique humilitatem sui redemptoris imitando passionum illius conformes fieri satagunt, quatenus in purpuræ dignitatem vertuntur et laborantes pro Christo, cum Christo et coronari merentur. Vincta autem hæc purpura esse dicitur, quia eorumdem corda fixa sunt et stabilita in timore et amore redemptoris sui, nec unquam à charitate ejus separari possunt. Possent quoque hæc aptari Cardinalibus Romanæ Ecclesiæ: hi enim velut coma purpurea ornant caput Pontificis, ideoque purpuram gestant, ut hæc illos moneat sanguinem pro Christo profundere, si opus sit, atque in fine mundi cum Pontifice contra Antichristum certantes revera profundent; uti olim profudere S. Laurentius, S. Cyriacus aliique primi Cardinales cum S. Sixto, Marcello, Cornelio, Urbano, cæterisque primis Pontificibus.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Coma animæ purpurea est copia piarum cogitationum et affectionum, ac præsertim desiderium mortificationis et martyrii, quæ ipsa haurit ex guttis sanguinis à Christo in cruce stillantibus, quas ipsa meditando assidue bibit et haurit. Ipsa ergo ceu coma Christi purpurati, ab eoque tota velut à capite dependens, in vulnerum ejus canalibus per contemplationem illigata, dilectionis Dei et proximi, ac martyrii dibapho refulget, nec sinitur ad alia cogitando divagari et diffluere. Unde S. Ambros. in psal. 118. ser. 17: *Ipsa,* ait, *tanquam bene merita regina Christi sanguine coronatur, sicut scriptum est: Et ornatus capitis tui sicut purpura. Sanguis Christi purpura est, quæ inficit sanctorum animas, non solum colore splendens, sed etiam potestate, quia reges facit et meliores reges, quibus regnum donet æternum.* Sic et Theodor. Honorius, Rupert. Audi et tres Anonymos apud Theod. *Coma capitis tui sicut purpura Christi doctrina videlicet rationum et morum nexu contexta, tanquam regis indumentum est animi tui amictus, in quo ille perturbationibus dominatur, et est rex vinctus in transcursibus, hoc est, nulli subjectus perturbationi, sed divinæ illius quam diximus doctrinæ funiculo ligatus in transcursibus præsentis vitæ, ne rerum sensibilium et caducarum lubrico prolabatur.*

Porro passioni Christi mens pia funiculo amoris se alligat; itaque vicissim Christus eodem illigatur; unde Sanchez, per canales accipiens funiculos, docet animam piam per sanctas de Christi passione cogitationes et meditationes, eumdem Christum non invitum, sed volentem ita sibi illigare, ut aliud cogitare, velle, desiderare nequeat, ac vicissim Christus ab ejus cogitatione et amore separari se non sinat; quomodo enim mitissimum Christi sponsi animum non capiant, ac teneant desideria, quæ ad ipsum unum aspirant? quomodo non ligent illa vincula, quibus suas cogitationes sponsa fidelis ita continuit, ut omnem sibi nisi de sponso cogitandi facultatem præciderit? O ergo felicia religiosorum, id est religatorum vincula; quibus animi motus atque studia ligarunt, ne à Deo dilapsa abeant in diversa; sibi enim nisi rumpantur vincula, Christum ligant, tanquam sponsum, et regem omnino suum.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Physice coma capitis B. Virginis erat flava purpurascens, uti superius dixi ex S. Epiph. et Niceph. Ethice comæ, id est cogitationes Virginis assidue tingebantur memoria et compassione purpuræ regis, id est, passionis Christi; qua de causa ipsa vere exstitit martyr.

Sensus ergo est, ait Hailgrinus, mens tua prudenter circumcisa, et cogitationes tuæ tinctæ in sanguine Dominicæ passionis, sic affectæ semper fuere, quasi recentem viderent sanguinem de vulneribus profluentem. Fasciculus myrrhæ morabatur inter ubera ejus, donec assumpta fuit ad gaudium, quod omnem dolorem absorpsit.

Plenius Guilielmus: *Purpura regis,* inquit, *est proprio rubens sanguine caro redemptoris; caro illa sacrum verbi indumentum erat, ex quo verbum caro factum, et habitavit in nobis; sed tempore passionis in regalem purpuram hominibus et Angelis adorandam, in proprio sanguine tincta est; unde Apostolus propter passionem mortis, ei dicit datum à Patre nomen quod est super omne nomen, ut in nomine ejus omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium et infernorum. Dum autem sacra illa caro, quam sibi de Virgine propitia veritas sumpserat; pro eliciendo pretio redemptionis humanæ clavis et lancea foderetur, juxta veridici Simeonis prophetiam, piæ matris animam pertransibat gladius. Quot vulnera filius accipiebat in carne, tot pia mater accipiebat in corde; quod quatuor vel tres clavi et una lancea faciebant in carne filii, hoc unus ille gladius faciebat in anima matris. Rubebat caro filii sanguine passionis; rubebant maternæ illæ cogitationes, ut ita dicam, sanguine compassionis; bene ergo illi dicitur: comæ capitis tui sicut purpura regis. Quod autem additur, vincta canalibus, significat quod tincturam illam regalis indumenti, quæ facta est in passione, illico secuta est abundantia gratiæ ejus, qua in sacris litteris per aquam signatur.* Vide dicta cap. 5. 9. ad illa: *Vulnerasti cor meum, soror mea sponsa, in uno crine colli tui.*

Denique Philo Carpath. Episc. ex Septuag. nove vertens: *Rex tremendus in excursibus,* explicat de Christi è cœlis per B. Virginem in terram et infernum excursu, ac in cœlos recursu: *E cœlo namque,* inquit, *excurrit in terram tanquam sponsus de thalamo virginali progressus in orbem; et usque ad inferos descendens, mortem destruxit, et prædam tulit inferni. Ipse solus omnino tremendus in progressibus suis ac gestis, quæ pro salute nostra non ullius necessitatis vinculis coactus egit, sed immensæ charitatis ardore victus et ineffabili magnitudine suæ bonitatis ad hæc mortalia progressus et dolorifica voluntarie accessit; utque nos sua immortalitate donaret, nostra est mortalitate vestitus, nusquam nos deserens, nullibi destituens, sed ubique fovens ac tuens; ait enim: Ecce vobis-*

cum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi. O incomparabilem vim amoris! ô summam bonitatem!

VOX ECCLESIÆ

Ad Synagogam jam in Christum credentem.

VERS 6 : QUAM PULCHRA ES, ET QUAM DECORA CHARISSIMA IN DELICIIS!

QUAM PULCHRA ES, ET QUAM DECORA CHARISSIMA IN DELICIIS!] Ex Hebræo cum Pagnino vertas: *O quàm pulchruisti, et quàm dulcuisti, amor in deliciis!* Sponsi scilicet, eum oblectando; aut ad verbum : *Quàm pulchra facta es, et quàm jucunda* (vel suavis, grata et accepta), *ô charitas in deliciis!* Ita Septuag. Hebr. est בתענוגים *battaanugim*, quod per systolem significat *in deliciis;* per diastolem vero בת תענוגים *bath taanugim*, idem est quod *filia deliciarum*, ut vertunt Aquila et Syrus, id est, delicatissima et deliciosissima; unde Vatablus vertit : *In deliciis primatum obtinens*, quibus scilicet tum teipsam, tum sponsum, tum nos adolescentulas Sionides cæterosque omnes mirifice oblectas. Arabic. *Quàm pulchrum est decus tuum, quàm delectabilis es, ô amor in deliciis!*

Multi censent hæc esse verba sponsi, sponsam Synagogam laudare pergentis. Melius alii censent hæc esse verba chori adolescentularum Sionidarum, id est, virginum et puellarum novæ Jerusalem, et Sionis Christianæ, quæ auditis à sponso tantis sponsæ per singula membra elogiis, ejus pulchritudinem admirantes exclamat: *Quàm pulchra es*, etc. aut potius esse verba Ecclesiæ Gentium, quæ Synagogæ Judæorum conversæ ad Christum congaudens congratulatur, exsultansque illi jam in fide sorori applaudit (hoc enim sororem sorori facere decebat) dicens : *Quàm pulchra es*, etc. Id ita esse patebit ex v. 9. ubi dicitur : *Guttur tuum sicut vinum optimum, dignum dilecto meo ad potandum.* Quæ verba non sponsi, sed chori adolescentularum esse constat; nec enim sponsa de se diceret : *Dignum dilecto meo;* sed *dignum me.* Et ex v. 7. 8 : *Statura tua* (ô sponsa) *assimilata est palmæ, et ubera tua botris vini. Ascendam in palmam;* nec enim Christus ascendit in palmam sponsæ, sed potius descendit, cum ea longe sit altior.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Chorus adolescentularum, sive puellarum Jerusalem, id est, animarum in fine novellarum et imperfectarum, Synagogæ Judæorum per Eliam convertendæ applaudet, dicens: *Quàm pulchra es, ô Domina mea, et quàm decora in deliciis!* quibus ipsa frueris, quibusque sponsum Christum, et nos adolescentulas tuas mire oblectas, eoque pulchrior appares quo ex tam longa et atra deformitate perfidiæ, et ignorantiæ Christi salutisque tuæ, ad tam ferventem fidem et zelum subito emersisti, adeo perfecte, ut martyres plurimos et fortissimos Christo dederis, qui, ut jam dixi: *Quasi comæ capitis tui sicut purpura regis vincta canalibus*, illud mirifice comunt et exornant: Hoc est quod præcinuit Isaias exsultans in spiritu, cap. 35. 1 : *Lætabitur deserta et invia, et exsultabit solitudo et florebit quasi lilium. Germinans germinabit, et exsultabit lætabunda et laudans : Gloria Libani data est ei; decor Carmeli et Saron : Ipsi videbunt gloriam Domini et decorem Dei nostri.* Audi S. Ambrosium in psal. 118. serm. 17. vers. 5 : *Quàm pulchra*, inquit, *et suavis facta es, charitas in deliciis tuis! Pulchra decore virtutis, suavis jucunditate gratiæ, remissione vitiorum, quam nulla vexat amaritudo peccati, et ipsa jam charitas, quæ diligendo Deum et nomen ejus acceperit; quia Deus charitas est.* Cassiodor. Novella sponsa, inquit, est Synagoga Judæorum pulchra, fide decora operatione futura est. Honorius : pulchra ob opera externa, decora ob virtutes internas. Tres Anonymi apud Theodor. Admirabili, inquiunt, circumdata est pulchritudine, ea nimirum, quæ pervenit ad te ex similitudine et exemplari; nam sponso conjuncta, atque illo fruens referta es incredibili jucunditate spirituali.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima sancta per gratiam et opera heroica, præsertim patientiæ in adversis ac martyrii adeo fit pulchra, ut sit filia deliciarum, hoc est, illicium et delicium Dei, angelorum et sanctorum omnium. Quocirca S. Jacobus, cap. 1. v. 1 : *Omne gaudium*, inquit, *existimate, fratres, cum in tentationes varias incideritis, scientes quod probatio fidei vestræ patientiam operatur. Patientia opus perfectum habet.* Et Paulus : *Gloriamur in tribulationibus*, Rom. 5. Hinc Chald. vertit : *Dixit rex Salomon: Quàm pulcher es, cœtus Israel, in tempore quo tu portas jugum regni mei, in tempore quo ego corripio te in infirmitatibus propter peccata tua, et tu suscipis in charitate, et videntur tibi deliciæ.*

Deliciæ ergo animæ sanctæ, primo, sunt tribulationes et cruces; secundo, divinæ dulcedines, inspirationes et consolationes spirituales, quæ Deus fidelibus sibi devotis et præsertim tribulatis aspirat, ac præcipue spes gloriæ cœlestis. Ita Cassiodor. Tertio, Theodor. ait has delicias esse amoris et charitatis : *Diligis enim*, inquit, *amantem te sponsum, et in ejus amore tuas omnes delicias collocans reliqua omnia despexisti.* Quarto, Rupertus: *Quid est*, inquit, *in deliciis pulchram et decoram esse, nisi in abundantia gratiæ mansuetudinem summamque cordis humilitatem habere?* Quinto, hæ deliciæ sunt sanctæ Scripturæ. Audi S. Gregor. *Notandum*, inquit, *quod charissima in deliciis dicitur, quia ad charitatem et familiaritatem Christi non pervenit, quisquis Scripturæ sanctæ deliciis abundare non contendit. Inde enim dicitur : Omni habenti dabitur et abundabit; ei autem, qui non habet, et quod videtur habere, auferetur ab eo: his enim deliciis qui abundat, reficitur; his refectus, assidue ad majora percipienda præparatur.* Sexto, S. August. tract. 65. In Joannem, mortem, quam infligit charitas, docet esse suavissimam, hasque esse delicias charitatis, ac charitatem in deliciis. Sic enim ait :*O quàm bene cantatur tibi in epithalamio tuo! Quia charitas in deliciis tuis. Ipsa non perdit cum impiis animam tuam, ipsa discernit causam tuam, et sicut mors valida est, et in deliciis tuis est. Quàm mirandi generis mors, cui parum fuit non esse in pœnis, nisi esset insuper et in deliciis.*

Hac de causa sponsa hìc vocatur אהבה *ahaba*, id est *amor*, dilectio, charitas *in deliciis*, id est, deliciosissime et summe amabilis, dilecta, chara (Noster vertit, *charissima*), adeo ut ipsissimus amor, ipsa pulchritudo, ipsa suavitas, et decor,

ipsissimæ deliciæ esse videatur; quia illi charitas in deliciis est, id est, quia amat quæ vere amabilia sunt; quia diligit quæ charitate et dilectione digna sunt. Ita Sanchez. Sic tertia filia S. Sophiæ, virgo et martyr, vocata est Charitas, quasi summe Deo et hominibus amabilis fuit.

Sic S. Lieba, vel Lioba, in Anglia nobilibus parentibus per votum concepta, à prima ætate Deo à parentibus ex voto consecrato hoc nomen accepit, quod Deo et hominibus esset dilecta : *Lieb* enim germanice dilectam significat; quare in monasterio pie educata miræ sanctitatis evasit. Audi auctorem Vitæ ejus : *Erat aspectu angelica, sermone jucunda, ingenio clara, consilio magna, fide catholica, spe patientissima, charitate diffusa. Et cum lætam semper faciem præferret, nunquam hilaritate nimia resoluta est in risum.* Quocirca in Abbatissam electa, moniales sibi subditas eximia prudentia et sanctitate gubernavit. Quare à Carolo magno Imp. et uxore ejus Hildegarde sæpius accersita, ab eis in honore habita, ac magna reverentia excepta fuit, adeo ut Hildegardis Aquisgrani oculos ejus abeuntis exosculans diceret : *Vale in æternum, domina et soror dilectissima, vale, animæ meæ portio pretiosa. Christus creator et redemptor noster tribuat ut nos in die judicii sine confusione videamus. Cæterum in hac luce mutuo nunquam ab hoc die conspectu fruemur.* Pluribus miraculis claruit. Exstat ejus Vita à Rodulpho viro gravi scripta apud Surium, die 28. Septembris.

Anagogice Honorius: Deliciæ, ait, Ecclesiæ cum Christo regnantis, sunt gaudia paradisi exsultationis. In his deliciis est ipsa *pulchra* et *decora*, quia fulget ut sol et luna, et Christo et Angelis est charissima.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Nil pulchrius, nil speciosius, nil jucundius, nil deliciosius in universa creatura, quàm B. Virgo. Quocirca Ecclesia in officio hanc antiphonam hinc desumptam illi accinit : *Speciosa facta es et suavis in deliciis tuis, sancta Dei genitrix. Quàm pulchra*, ait Hailgrinus, *es in maternitate, quàm decora in virginitate, quàm admirabilis in utroque.* Nam ut recte explicat Guilielmus : *In quantis agebat sanctæ jucunditatis deliciis, cum Deum verbum maternis amplexibus stringeret, et sacra illi oscula materni oris imprimeret; cum illum, qui in cœlo de se pascebat angelos, maternis uberibus aleret, et cætera maternæ pietatis officia pro tempore ministraret? denique in his omnibus divini mysterii et sui privilegii non ignara, optime noverat se esse matrem majestatis, et hoc nosse, singulares et juges illi deliciæ erant.*

Porro quod ad rem præsentem spectat, beata Virgo pulchra et decora erit tot Judæorum ad se et filium suum per Eliam conversione quam ipsa procurabit, quasi *charitas in deliciis*, ut scilicet illis suam charitatem gustandam offerat, et vicissim illorum charitate sanctitateque delicietur, seseque oblectet.

Hinc illa non tantum hominum in terra, sed et angelorum ac beatorum in cœlo et delicium, desiderium et gaudium, ut omnes ei succinant : *Sicut lætantium omnium habitatio est in te, sancta Dei genitrix.*

Denique Philo legens (licet contra fidem Codicum Hebr. Græc. et Latin.) *Quàm speciosus factus es et potens*, id ad Christum sponsum refert, quà homo est : *Charitas in deliciis tuis*, id est, inquit, quod ait Sapientia Christus, *et deliciæ meæ esse cum filiis hominum*, Proverb. 8. 31. Tanta enim nos charitate complectitur, ut nihil aliud quàm nos secum semper esse malit; hoc enim de nobis avet, hoc postulat, hoc efflagitat. Unde subdit : *Hæc est magnitudo tua, assimilatus es palmæ*, q. d. Magnitudo immensæ charitatis tuæ assimilata est palmæ; palma enim cordis internam charitatem et virtutem vimque fidei inexpugnabilis ostendit, etc. quæ ad superna et sempiterna cor attollit, nec ullis adversis frangitur, sed inter omnia, imo super omnia invicta perdurat ac regnat.

VERS. 7 : STATURA TUA ASSIMILATA EST PALMÆ, ET UBERA TUA BOTRIS.

Hebr. *Hæc statura tua*; Septuag. *Hæc magnitudo tua*, quod Complut. referunt ad id quod præcessit, hoc modo : *Dilectio in deliciis tuis, hæc magnitudo tua*, q. d. Dilectio tua deliciosa est magnitudo tua. Aquila : αυτη αναςασις σου, id est, *hæc suscitatio*, vel *resurrectio tua*, qua scilicet ô Synagoga, à perfidia ad fidem, à morte ad vitam, à Moyse ad Christum resurrexisti. Symmachus : αυτη ηλικια σου, id est, *hæc juventus*, vel *ætas tua* præsertim florida, valida et militaris, quæ incipiebat ab anno 17, teste Plutarcho in Graccho, notat Synagogæ ætatem vegetam et validam in fide Christi, qua contra Antichristum usque ad mortem est decertatura. Syrus : *Hæc statura tua*, quam scilicet hucusque descripsi. Arabicus : *Magnificata est fama tua*, vel *natura et indoles, ut palma;* palma enim recta crescit in altum, ac superne caput et comam habet similem humanæ.

Sensus est, q. d. O sponsa novella procera es, et alto collo ac corpore instar palmæ; hæc enim est ingens dos et laus, quam ambiunt feminæ, ideo et collum erigunt, et turritos pileos capiti imponunt, et altos cothurnos pedibus subjiciunt, ut proceriores esse videantur. Hinc Ovidius de Galatea, lib. 14. Metamorphos.

Longa procerior alno.

ET UBERA TUA BOTRIS.] Per botros accipe alatas sive spatalia palmarum, in quibus multitudo dactylorum continetur; hæc enim plane figuram habent uberum, æque ac botri uvarum. Ita Theodor. tres Anonymi, Gislerius et Sanchez, licet Aben Ezra, quem sequitur Luysins, Alcazar et Genebrard. botros vitis et uvarum hìc accipiant, quas in Judæa aiunt maritari cum palmis, sicut in Apulia maritantur cum altissimis arboribus; vites enim ibi adeo crassæ et altæ evadunt, ut altissimis arboribus æquari et copulari queant, adeo ut una tot uvas proferat, quot sufficiunt ad vas vini exprimendum. Unde et sequitur : *Ascendam in palmam, et apprehendam fructus ejus : Et erunt ubera tua sicut botri vineæ;* hi enim non tantum figura, sed et succo similes sunt uberibus; dant enim vinum, sicut ubera dant lac. Unde c. 1. v. 1. et c. 4. 10. dixit : *Meliora sunt ubera tua vino.*

Porro ubera jungit staturæ, quia cum femina statura et ætate grandescit, grandescunt pariter et intumescunt ubera, ut quasi sponsa prolem concipere, gignere et alere queat, juxta illud Ezech. 16. 7 : *Et grandis effecta es, et perve-*

nisti ad mundum muliebrem, ubera tua intumuerunt.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Synagogæ ad Christum conversæ, et per Eliam convertendæ, statura similis palmæ notat ejus magnum et excelsum animum, quo contra Antichristi minas et blanditias generose sese eriget, illasque contemnendo transcendet et superabit, adeo ut pro Christo mortem oppetere desideret, uti paulo ante dixi. Hinc sicut palma, quo magis onere imposito deprimitur, eo magis sese erigit; sic pariter tunc ad Christum conversi, quo acerbiora ab Antichristo patientur, eo fortiores evadent. Rursum sicut palma, teste Plinio lib. 13. cap. 4, frugifera non est nisi in solo fervido, nitroso, aut salso, ideoque videtur proceritate sua terram despicere et cœlum appetere, ac recta eo conscendere vixque humi radicibus niti, quia ibi nihil invenit nisi insulsum; sic et viri sancti mentem habent defixam in cœlo, ideoque terrena omnia illis desipiunt, ac crucem Christi adamant, in eaque radices agunt, nutriuntur et crescunt usque ad cœlum, ad quod anhelant.

Plures Analogias palmæ et Ecclesiæ, vel animæ sanctæ in perpetuo virore, rectitudine, robore, altitudine, fructu, coma, etc. recensui Eccles. 24. 18. ad illa : *Quasi palma exaltata sum in Cades.* Inter quas illa præ cæteris convenit Synagogæ, quam Nyssenus tribuit S. Gregorio Thaumaturgo Orat. de eo, scilicet, quod sola inter arbores palma, in radice perfecta crassitudine acuminis è terra exsurgat et crescat; cumque in altum recta progrediens proceritatis suscipiat augmentum, nihil ei in crassitudine accedit, sed æque crassa, fortis et inflexilis permanet; pari modo enim Synagoga in fine mundi convertenda ad Christum statim ab initio tantam fidei et virtutis crassitiem roburque accipiet, ut illico perfecta evadat, ac doctores martyresque progerminet, qui instar Pauli animam et vitam pro Christo profundant.

Hinc rursum symbolice per palmam accipias crucem Christi, à qua omnis gratia roburque illis obveniet, ut patebit ex sententia sequenti : *Ascendam in palmam, etc.* q. d. Statura tua, ô Synagoga, similis est Christo in cruce exaltato, quia multos ei reddis martyres et crucifixos ab Antichristo. Hoc est, quod prædixit Christus : *Ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum,* Joan. 12. 32.

ET UBERA TUA BOTRIS,] q. d. Doctrinæ tuæ lac convenienter et abundanter omnibus tuis filiis suppeditas. Vide symbola uberum, quæ recensui. c. 4. v. 5. et c. 1. v. 1.

Porro Alcazar, qui botros non palmæ, puta dactylos, sed vitis, puta uvas, accipit, sic explicat, q. d. Sicut in Judæa vites maritantur cum palmis, botrosque et vinum producunt; sic pariter Synagoga conversa ad Christum botrum vinumque cum palma et dactylis, id est, sapientiam cum sanctitate conjunget, ideoque ubera ejus erunt similia botris vini, non lactis; quia discipulos suos alet vino perfectæ sapientiæ et virtutis, puta contemptus mundi, zeli, mortificationis, desiderii, martyrii, etc. quo aluntur novitii in bene ordinatis religionibus. Nam et discipuli Eliæ certaturi contra Antichristum erunt, æque ac ipsi religiosi. Hi ergo velut botri, qui hausto è cœlis alimento in altum creverunt, æstu persecutionum et tribulationum jam decocti et maturi, ac gravi pondere in torculari crucis compressi, vinum sponso Christo suave præbebunt, quod cor ejus lætificabit. Ubera ergo similia botris significant insignem Synagogæ in docendo sedulitatem et constantiam, in lucrandis animis charitatem, in lactandis parvulis largitatem, ait Philo et Honorius.

Symbolice Honorius : *Statura*, ait, *Ecclesiæ (et animæ sanctæ) est perseverantia certaminis, quæ in Abel crescere cœpit et ad ultimum electum perseverabit, sive in Apostolis crescendi sumpsit exordium, et in Synagogæ ultima conversione consummabitur. Palma est inferius aspera, et superius pulchra, et dicitur victoria, et intelligitur Christi vita, quæ hîc in terris fuit in asperitate passionum, et post victoriam crucis fuit in pulchritudine cœlorum. Statura ergo sponsæ assimilabitur Christi tolerantiæ. Quia Ecclesia hîc fuit aspera in pressuris, sed victoria potita de vitiis, pulchra fulget in cœlis, palma etiam conservat folia, et Ecclesia, variante statu seculi, eadem tenet fidei mysteria. Ubera Ecclesiæ sunt duo testamenta, de quibus sugunt prædicatores lac mysticæ intelligentiæ, qui prædicatores dicuntur ubera, quia rudibus præbent lac doctrinæ, qui assimilati sunt botris; quia sicut botri pleni sunt vino, ita ipsi pleni sunt scientia; et sicut botri pressi inebriant, ita ipsi in mundo pressi lac doctrinæ propinant.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima sancta similis est palmæ, juxta illud psalm. 91. 13 : *Justus ut palma florebit.* Primo, quia instar palmæ recta est per justitiam; secundo, quia alta per cœlestem vitam et contemplationem, juxta illud Philip. 3 : *Nostra conversatio in cœlis est;* tertio, quia semper virens per animi vigorem. Unde S. Ambros. lib. 3. Hexam. cap. 17 : *Imitare*, ait, *homo, palmam, ut dicatur et tibi : Statura tua similis facta est palmæ. Serva viriditatem pueritiæ tuæ et illius innocentiæ naturalis, quam à primordio recepisti, ut plantatus secus decursus aquarum fructum tuum in tempore tuo habeas præparatum et folium tuum non defluat, etc.* Quarto, quia adversitatibus obluctatur, et altius exsurgit; quinto, quia dactylos, id est, fructus suavissimos eleemosynæ aliarumque virtutum profert; sexto, quia palma, licet in crassitie trunci non crescat, uti dixi ex Nysseno, crescit tamen in dilatatione ramorum et comæ. Unde S. Gregor. *Palma*, ait, *dum crescit, deorsum stringitur et sursum dilatatur; sic sancta anima ab imis ad minima incipit, et paulatim ad majora crescendo, usque ad amplitudinem perfectæ charitatis pervenit. Nemo enim, sicut scriptum est, repente fit summus. In Psalmo autem de justo homine dicitur : Justus ut palma florebit. Ubera autem sponsæ duo præcepta charitatis existunt, quæ animam, quam possident, vino cœlesti inebriant et nutriunt. Potest tamen per palmam crux Christi intelligi : Palma enim in sublime valde crescens dulcissimos fructus gignit, et crux Christi cœlestem cibum nobis præparavit, cui statura*

sponsæ assimilatur, quia pro Christo mori non dubitat, quisquis Christum valde diligens imitatur. Septimo, palma symbolum est victoriæ quam sancti pugnando contra carnem, diabolum et mundum obtinent, ejusque præmii quod obtinebunt, juxta illud Apoc. 7. vers. 9 : *Et palmæ in manibus eorum.* Ita Cassiodor. *Palma*, ait, *victricem ornat manum.* Octavo, palma spinosa est et aculeata, sic aculei et spinæ in justis sunt increpationes in peccatores, ait Philo, quibus eorum vitia castigant.

Rursum palma inferius in trunco aspera est, superius vero amœna in ramis, et suavis in dactylis; sic et *Sancta Ecclesia*, ait Cassiodor. *animaque in inferioribus asperitatem laborum et passionum sustinet pro Christo; in superioribus vero, hoc est, in cœlestibus pulchritudinem et suavitatem exspectat præmiorum.*

Porro anima sancta habet ubera doctrinæ et beneficentiæ quibus alios lactet et nutriat. Unde Theodor. *Cum*, ait, *excelsa sis, adeo ut cœli fastigia attingas; tamen submittas te infirmis discipulis tuis, quibus doctrina indigentibus ubera præbes doctrinæ tuæ : Palma enim fructus pendentes habet.*

Porro Cassiodor. Beda et Justus per ubera accipiunt doctores : Aponius vero martyres, hi enim sanguinis sui exemplo, quasi lacte fideles minores in fide alunt et roborant.

Huc facit versio Chaldæi : *Et in tempore quo sacerdotes extendunt manus suas in oratione, et benedicunt fratribus suis, domui Israel, similes sunt digiti manus coram extensi ramis palmarum, et statura eorum est sicut palma. Et Ecclesia tua stat facie ad faciem contra sacerdotes, et facies eorum inclinatæ sunt in terram sicut botri uvarum.*

Denique Philo Carpath. per staturam accipit magnitudinem charitatis, uti dixi in fine versus præcedentis. Unde sic lege : *Charitas in deliciis, hæc est magnitudo tua.*

Symbolice, statura palmæ sunt quatuor dimensiones crucis, quas recensui Ephes. 3. v. 18. quibus se admetiri, quoad potest, et commensurare debet anima sancta.

Anagogice Honorius : *Animæ gloriosæ statura est æqualitas Angelorum, quæ palma est assimilata, quia in terris fuit angustata, in cœlestibus autem dilatata. Ejus ubera sunt comparata botris, quia Apostoli et alii doctores ejus sunt pleni æternæ dulcedinis.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo physice statura fuit procera, teste S. Epiphanio apud Niceph. l. 2. c. 23.

Ethice statura ejus fuit celsitudo animi, præsertim in adversis et passione Christi; unde de ea ait Joannes cap. 19. 25 : *Stabat juxta crucem Jesu mater ejus. Stabat*, inquit Guilielmus, *illa juxta crucem sui Jesu, atque eo ipso sibimet quodam modo erat in crucem erecta, stando juxta crucem filii, ipsa sibi quodam modo per affectum maternum facta erat crux. Sic ergo cum staret juxta insignem illam palmam, statura ejus assimilata est palmæ; sed clarificato jam filio, à resurrectione ejus et deinceps, ubera ejus assimilata sunt botris. Unde et sequitur : Ascendam, etc.* Palma non longitudine, sed statura, id est, statumine et firmitate superat cæteras arbores.

Mystice talis est B. Virgo; unde de ea sic scribit S. Epiphanius tom. 3. hæresi 78 : *Cum Joannes in Asiam instituerit profectionem, et nusquam dicit Script. quod abduxerit secum sanctam Virginem, sed simpliciter siluit propter miraculi excellentiam, ut ne ad stuporem perduceret hominum mentem.* Sic et S. Dionys. in epistola ad S. Joannem, dicit se ita ad aspectum et majestatem Virginis obstupuisse, ut nisi fides eum docuisset unum esse Deum in cœlis, utique hanc Virginem Deam esse credidisset. Et Honorius in Sigillo Mariæ : *Christus*, ait, *fuit palma in cruce, quia per eam homo adipiscitur victoriæ palmam, cui assimilata est statura, id est, altitudo gloriæ Mariæ, quia sicut ipse est Rex cœlorum, ita et ipsa regina est Angelorum; et ubera tua botris, id est, merita tua assimilata martyribus, qui sicut botri pressi sunt passionibus.* Rursum statura palmaris B. Virginis fuit rectitudo bonæ intentionis, et sanctæ operationis directio, per quam instar palmæ crucis Christi triumphat de malignis spiritibus, ait Hailgrinus.

Plenissime Alanus : B. Virgo, quasi palma, *asperum habuit corticem, quia quantum ad secularem honorem fuit infirma, quantum ad divitias temporales paupercula; sed firmitatem habuit roboris per constantiam mentis. Erecta fuit stipite, quia suspensa in cœlum animi intentione, pulchra in culmine in virginitatis et humilitatis celsitudine, delectabilis in flore, quia sine concupiscentia concepit florem campi et lilium convallium. Dulcis in fructificatione, quia sine pœna peperit mundi redemptorem. Hæc nobis proponitur in signum victoriæ, et exemplum, ut sicut ipsa vicit mundum, peccatum, diabolum; ita et nos vincamus juxta posse nostrum. Ubera Mariæ dicuntur virginitas et humilitas, in quibus delectatus est Christus, quæque nobis proposita sunt ad informandum et instruendum, ut sequamur vestigia ejus. Et comparantur botris, quia botrus in flore parit odorem, in fructu dulcedinem. Calefacit etiam et reficit, sic virginitas et humilitas Virginis fragrant odore bonæ opinionis, fructum dulcedinis propinant, calefaciunt in amorem, et reficiunt ad spiritualem satietatem.*

Porro hæc omnia, quæ de Ecclesiæ, animæ sanctæ et Deiparæ forma et pulchritudine, ejusque membris, puta pedibus, femoribus, umbilico, ventre, uberibus, collo, oculis, naso, capite, coma, statura à versu 1. hucusque dicta sunt, et deinceps dicentur, mutato nomine adapta humanitati in Christo à Verbo assumptæ. Hæc enim prima et intima est Verbi sponsa, quæ Ecclesiam, animas sanctas et Deiparam eidem Verbo despondet, uti dixi in Proœmio cap. 2.

VOX CHORI

ADOLESCENTULARUM.

Vers. 8 : Dixi : Ascendam in palmam, et apprehendam fructus ejus, et erunt ubera tua sicut botri vineæ, et odor oris tui sicut malorum.

Dixi : Ascendam in palmam (Syrus et Arabicus, *per palmam*, ad carpendos ejus dactylos), et apprehendam fructus ejus, et erunt ubera tua sicut botri vineæ, et odor oris (Septuag. Pagnin. et Vatablus, *nasi*; Syrus, *faciei*; Hebr.

enim אף *aph* nasum, faciem et os significat) TUI SICUT MALORUM.] Septuaginta : *sicut pomorum*.

Pro *fructus*, Hebr. est סנסנים *sansinnim*, quod Septuag. vertunt, *cacumina;* Arabicus, *altitudines;* Aquila, *elatas;* Symmachus, *ramos;* Vatablus, *palmites*. Omnia hæc eòdem redeunt : significantur enim elatæ, sive fructus dactylorum à cacumine ramorum palmæ dependentes, item fructus vitis maritatæ cum palma, puta uvæ et racemi, ut vult Aben Ezra, Alcazar, Delrio et alii.

Ubera recte comparantur botris, quia tumentia, succulenta, rotunda; hinc majores botri vocantur *hamasti*, id est, bovis sive vaccæ ubera : tam grandia sunt ubera matrum et nutricum mammosarum, qualis hîc inducitur Synagoga.

Odor oris vel nasi est halitus sive anhelitus, qui naso et ore efflatur, fragrantia, ait Theod. nam suave olet uti mala, tum punica, ait sanctus Gregorius; horum enim in Canticis crebra est mentio; tum citra, et quævis alia : odor enim pomorum suavis est et acer, ac vinosum quid redolet.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Persistit in similitudine palmæ, q. d. Sicut palma crebris corticum segmentis quasi gradibus intuentes allicit ad ascensum in cacumen, ut ibi botros tum palmæ, id est, dactylos, tum vitis illi maritatæ, id est, uvas decerpant; sic tu, ô Synagoga, quæ in palmæ altitudinem et decorem excrevisti, me, puta chorum adolescentularum, id est, imperfectarum in fide et pietate animarum allicis, ut ad tuam celsitudinem conscendam, et ad ubera botris tuis similia pertingam, ex iisque sugam lac, imo vinum doctrinæ sublimis, quod me ad perfectionem vitæ Christianæ perducat, ac simul ex ore tuo hauriam spiritum suaveolentem pietatis et sanctitatis. Ita Hortolanus, Sanchez, Delrio.

Audi tres Anonymos apud Theodoretum : *Mecum ipsa deliberans dixi : Ascendam per virtutis imitationem ad perfectionem doctrinæ tuæ, et per contemplationem apprehendam ejus sublimitatem. Et disciplinæ tuæ ubera, quæ me naturaliter nutriunt, erunt omnino sicut botrus veræ vitis, qui Christus est, præbentes mihi gratiam divinitatis; quæ vini more à natura mentem dimovet, et supra naturam transfert. Unde etiam odor naris tuæ sicut poma; gratia scilicet Spiritus Sancti, mentem implens suavitate; quam tu à sponso susceptam in nos infundis. Sicut poma sunt tum aspectu pulchra, tum odoratu suavia, tum gustatu dulcia; sic ipsa nobis erit et virtutum moribus decora, et odorifera, sermonum venustate, et dulcis experientiæ jucunditate.*

Primo ergo per palmam accipe staturam, id est, celsitudinem palmarem Synagogæ; de hac enim sermo præcessit, celsitudinem, inquam, non corporis, sed spiritus et virtutis.

Secundo, symbolice per palmam accipe crucem Christi; statura enim Synagogæ assimilata fuit palmæ tum naturali, tum symbolicæ, hoc est cruci Christi, quia ipsa per crucem ad magnitudinem palmæ in virtute et spiritu excrevit. Unde per palmam crucem Christi intelligunt Cassiodor. Justus, S. Gregor. Honor. Guilielmus hîc, et Tertullianus lib. 3. contra Marcion. et S. Cyprian. serm. de Passione, Petrus Damianus, sermon. de Inventione Crucis. Quocirca multi censent crucem Christi confectam fuisse ex palma, idque hîc significari, de quo mox.

Hinc rursum Cassiodorus, Philo, Honorius, S. Gregorius, Aponius, Beda, Anselmus, Rupertus et alii plures hæc accipiunt de Christo ascensuro in crucem. Hinc S. Gregorius Nazianzenus tragœdia de Christo patiente censet Christum crucifixum non in terra, sed cruci jam erectæ et firmatæ in terra, per scalas fuisse affixum. Idem censet S. Bern. de Passione Domini (vel quisquis est Auctor) cap. 5. et S. Bonavent. in fasciculo myrrhæ cap. 3. Contrarium tamen communiter tenent alii, scilicet Christum in terra prostratum fuisse cruci affixum. Id enim facilius et commodius erat; ita censent S. Anselmus lib. de Passione, B. Laurent. Justinian. serm. de Passione Domini, S. Antonius in Chronicis, parte 1, Luysius lib. 2. de Cruce cap. 7. et alii, in eamque inclinat Franciscus Suarez; priorem tamen sententiam, quod Christus cruci erectæ sit affixus, confirmat, quod hoc erat majus supplicium, et major ignominia ad majorem terrorem; idque sibi in monte Calvariæ oranti à Christo revelatum esse asserit S. Brigitta, lib. 7. Revelat. cap. 15. Unde S. Ambros. lib. 10. in Lucam docet Christum ascendisse in crucem. Et S. Cyprian. tract. de Passione : *Ascendisti*, inquit, *Domine, palmam, quia illud crucis tuæ lignum portendebat triumphum.* Idem diserte docet Nicephor. lib. 1. cap. 30, Toletus in cap. 19, Joan. Annot. 14, Rutilius, Benzonius, Paleottus et alii quos citat Daniel Mallonius Annot. in c. 6. Alphonsi Paleotti de Stigmat. 5. Sindonis, et Consalvus Durantus Annot. in lib. 7. Revelat. 5. Brigittæ cap. 15. Verum hac de re pluribus agendum Matt. 27. v. 33. Audi Honorium : *Quod statura perseverantiæ tuæ assimilata est palmæ victoriæ meæ, hoc ideo est, quia ego ascendi in palmam, et traxi te post me ad victoriam. Videlicet quia exaltatus sum in cruce, omnia traxi ad me, in quibus et te. Dixi enim, id est, firmiter apud patrem ante secula disposui, quia ascendam in palmam, id est crucem, et vincam tyrannum, et tunc apprehendam fructus ejus, scilicet omnes salvandos, quorum pars sunt ultimi Judæi, et victo tyranno fugitivos ad me retraham.* Et post nonnulla : *Ubera Sunamitis sunt prædicatores, qui lac doctrinæ præbent rudibus. Vinea est Ecclesia, botrus est Christus in prælo crucis pressus, de quo fluxit vitæ potus. Sic premuntur doctores Synagogæ in Antichristi persecutionibus, et fluunt de eis vitæ pocula fidelibus. Odores vero Sunamitis sunt fama et opinio bonæ operationis et prædicationis, quæ sunt sicut odores malorum, id est, sicut prædicationes Apostolorum.* Verum ex præcedenti liquet hæc esse verba Ecclesiæ, vel potius chori adolescentularum; harum enim est crescere et ascendere. Ergo chorus adolescentularum, id est, imperfectorum, Ecclesiæ laudibus applaudens et succinens, dicit Synagogæ Judæorum ad Christum conversæ : Video te, ô Domina, per palmam crucis Christi in palmæ arboris altitudinem excrevisse; quia enim credidisti in Christum, crucifixum, eique te per omnia conformasti,

hinc subito tam procera evasisti, ut doctores illustres et martyres eximios protuleris. Quare ego gestio tecum in hanc crucis Christi palmam conscendere, ut inde tecum tam generosos fortitudinis, sapientiæ et martyrii fructus decerpam, ac ipsa quoque doctores et martyres eximios producam, qui tecum pro Christo contra Antichristum usque ad mortem decertent, nimirum ibi *ubera tua* erunt mihi *sicut botri vineæ*, quæ pro lacte parvulorum fundent mihi vinum forte, et ardens doctrinæ et martyrii, quod proprium est in fide adultorum et perfectorum, ut superius dixi : *Et odor oris tui sicut malorum;* quia suavia pietatis et constantiæ exempla et documenta ab ore tuo excipiam, quæ imiter, et aliis admiranda et imitanda proponam : odor enim proprie notat bonam ædificationem bonique exempli et famæ fragrantiam.

Huc facit versio Chaldæi, qui de Judæorum prophetis more suo ita vertit : *Dixit Dominus in verbo suo : Ascendam et tentabo Danielem, et videbo si potest stare in tentatione hac, sicut stetit Abraham, qui similis fuit ramo palmarum, quem probavi decem tentationibus, et probabo quoque Ananiam, Misael et Azariam; et si possunt stare in tentationibus suis, redimam propter merita eorum populum domus Israel, qui comparatus est botris uvarum : et nomen Daniel, Ananiæ, Azariæ et Mizael audietur in universa terra, et odor eorum erit fragrans, sicut odor pomorum paradisi voluptatis.*

Porro palma symbolum est victoriæ et imperii, quod Christus et Ecclesia per crucem consecuti sunt. Causam dat Philo lib. 2. de Vita Moysis; quia vis palmæ (quam non in radice defossam ut cæteræ, sed in summo quasi cor sitam in ramorum medio habet) à ramis ipsis circumquaque stipatur, ceu princeps à suis satellitibus, et quia sicut regnum militari munitur præsidio, nec sine labore seu certamine aut acquiritur aut conservatur : sic etiam palma, cujus folia gladiorum præ se ferunt speciem, militari velut præsidio cingitur, nec sine labore fructus ejus, qui in summo est, comparatur.

Hinc pro *fructus* Septuag. hìc vertunt, *cacumina*. Quocirca Rupert. Honorius et Guilielmus censent Christum *ascendere in palmam et apprehendere fructus ejus*, idem esse, quod *exaltari à terra, et omnia ad se trahere*, Joan. 12. 32; eo quod difficilis Christo fuerit hic in crucem ascensus per clavos, lanceam et spinas, ut ejus fructum et cacumen, id est, orbis imperium, obtineret.

Audi Rupertum : *Ascendi in palmam manibus militum, qui divinæ dignationi meæ nescientes militant. Quantum in ipsis fuit, crucifixerunt hominem misere moriturum; quod ad me attinebat, ascendi in palmam tanquam rex triumphaturus. De qua quidem Judæi divinæ dispensationis ignari descendere monuerunt dicentes : si Rex Israel est, descendat de cruce. Ascenderam in palmam, et ideo nolebam descendere, nondum formatis fructibus (adhuc enim florebat palma, cum ei talia dicerentur); cum autem gustato aceto dicerem: Consummatum est, et inclinato capite traderem spiritum, jam redemptionis mundi fructus in palma erant.*

Hac de causa multi censent crucem Christi saltem ex parte factam ex palma. Unde tritum carmen, quod citat Gloss. in Clement. de Summa Trinit.

Ligna crucis palma, cedrus, cupressus, oliva.

Imo multi contendunt lignum transversum crucis, cui clavis affixæ fuere manus Christi, fuisse ex palma, ideoque dici *apprehendam* (*manibus*) *fructus ejus*. Unde versus :

De cedra est truncus, corpus tenet alta cupressus :
Palma manus retinet, titulo lætatur oliva.

Vide Gretserum, lib. 1. de Cruce, cap. 5, Lipsium lib. 3. de Cruce, cap. 13, Delrio lect. 10, de Passione Domini.

Huc facit illud juxta Septuag. olim lectum psalm. 95. v. 9 : *Regnavit à ligno Deus.* Unde et Christo ingredienti Jerusalem, quasi Messiæ Regi inaugurando in cruce, occurrit turba cum ramis palmarum accinens : *Hosanna filio David*, q. d. Vivat noster Messias Rex, Davidis filius, et hæres.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima sancta perfectionis avida dicit cum S. Paulo : *Ego me non arbitror comprehendisse, sequor autem, si quo modo comprehendam*, Philipp. 3. Quare cum Davide ascensiones in corde suo disponit, ut eat de virtute in virtutem, ait Theodoret. ac nominatim ascendit in palmam mortificationis et crucis Christi : ibi sugit ubera non lactis, sed vini fortis, scilicet invictæ patientiæ et charitatis ibi quoque haurit odorem oris Christi, id est, fragrantiam modestiæ, obedientiæ, amoris, et orationis Christi orantis pro suis crucifixoribus, ut hasce ejus virtutes amet et imitetur. Unde S. Ambros. lib. de Isaac, cap. 8, per palmam accipit charitatem: hæc enim est palma virtutum omnium, ideoque in palma crucis Christi maxime resplenduit : *Ipsa charitas*, ait S. Ambros. *palma est; ipsa enim est plenitudo victoriæ : plenitudo legis charitas est*, Rom. 1. c. 13. Idem, lib. 3. Hexam. cap. 13 : *Dixi*, inquit : *Ascendam in palmam, tenebo altitudines ejus. Quæ eminentiam videns Verbi, et sperans quod ad ejus altitudinem possit ascendere, et scientiæ summitatem, dixit : Ascendam in palmam, ut omnia inferiora relinquat et ad superiora contendat ad bravium Christi, ut suaves ejus fructus carpat et gustet : suavis enim virtutis est fructus.* Et S. Chrysost. hom. 22. ad populum : *Dic tu quoque*, inquit, *secundùm illam sanctam animam. Dixi : Ascendam in palmam ad tenendum sublimitates ejus; rectitudinem amantem, et mundum habentem cor, et ad cœlestia bona currentem, nec circa terrena tantum distractam. Vide ne stimulos habeat palma tua contra peccatum redargutiones : sermones enim sapientium tanquam bonum stimuli, at qui his punguntur, corde compungantur, et ab omni peccato abstineant : sed diligenter ipsius altitudines retine, ut sine ruina permaneas continuo ventorum incursus ferens.* Causam dat Philo, scilicet crucis fructus plurimos et maximos : *Christus enim*, inquit, *tantopere nos amavit, ut acerbissimam crucis mortem subire non dubitarit, ejusque altitudines dolorum omnium et cruciatuum, ignominiæ atque dedecoris, non modo vicerit, verum etiam amabiles reddiderit, et gloriosas, planeque*

cœlestes et salutares. Hinc Paulus, egregius ille prædicator et doctor, in crucis ignominia et passione gloriatur, cum dicit : *Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi. Hinc reliqui Apostoli et cæteri fideles omnes laborum præmia consecuti sunt et consequentur. In hac una tentamenta omnia, et ærumnarum tormina sedantur atque vincuntur : per hanc animi perturbationem et vulnera, vel lethalia felicissimi curantur. Hinc fit ut quod sequitur habeamus ;* ait enim : *Et erunt ubera tua ut botri vineæ, et odor nasi tui, tanquam odor mali odoratissimæ. Ut enim botri vineæ calcati ac pressi, latissimum liquorem vini suo agricolæ, atque vinitori effundunt : sic viri Dei justi ac sancti diris cruciatibus, atque pressuris hominum botrorum instar afflicti ac torti, per victoriam salutarem cultori Deo et Jesu Christo, ac sponsæ cœlestem lætitiam de se pariunt ac promunt, sanctitatisque odore atque virtutum ad idem cæteros imitatores Christi alliciunt ac trahunt.* Subjungit Philo : *Sicut mala sive poma cibum de se præstant ac potum, quæ duo simul in se continent ; sic et bonus odor Ecclesiæ ex recta fide et sincera charitate mysticum potum ac cibum corporis et sanguinis Christi possidet, ac potat, quod ex sequentibus patet ;* ait enim : *Et guttur tuum uti vinum bonum, proveniens fratri meo in rectitudinem, quod satisfacit labiis meis atque dentibus.* Sic et Theodor. hæc refert ad Eucharistiam, quasi dicatur Christo : Tu es vera illa vitis, ex qua salutiferum vinum conficitur spiritalibus prælis expressum : unde calix ille impletur inebrians, sane præclarus.

Tropologice S. Gregor. per mala punica accipit martyres ; per os sponsæ, prædicationem Ecclesiæ : *Quæ,* inquit, *dum virtutes martyrum prædicat, dum ad eorum similitudinem animos audientium instigat, dum in unius prædicatione fidei multas virtutes esse manifestat, quid aliud quàm malorum odorem in ore portat? quia et ruborem corticis in martyrio ostendit, quod prædicat, et in virtutibus multitudinem granorum sub eadem fide, quasi sub eodem cortice, demonstrat.*

Porro martyribus palma debetur. Nam, ut ait S. Ambrosius serm. 38. qui est in Domin. 2. Quadrag. *Præmium quoddam est palma martyrii, quæ confitenti linguæ dulcem fructum tribuit, et victrici dexteræ gloriosum præstat ornamentum. Est plane palma martyribus suavis ad cibum, umbrosa ad requiem, honorabilis ad triumphum, semper virens, semper parata victoriæ ; atque ideo non marcescit palma, quia martyrum victoria non marcescit.*

Anagogice Honorius : *Triumphans Ecclesia,* inquit, *in palmam ascendit, quia per victoriam crucis ad lignum vitæ pervenit, de quo scriptum est : Vincenti dabo edere de ligno vitæ, quod est in paradiso Dei mei. Fructus ejus jam apprehendit, de quo qui comederit, non morietur in æternum. Ubera ejus sunt sicut botrus vineæ, quia gaudia, quibus pro pressuris mundi inebriatur, sunt sicut gaudia Christi in cruce pressi. Ipse enim est botrus vineæ, potus Ecclesiæ, fons vitæ ; ab ipso inebriabitur, quando ei dicetur : Intra in gaudium Domini tui ; tunc erunt odores ejus sicut malorum, id est, deliciæ ejus erunt sicut Angelorum ; et guttur ejus, sicut vinum optimum, id est, laus ejus erit sicut laus epulantium.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Rupertus, cum aliis censens hæc esse verba sponsi, ait Christum iturum ad passionem id matri significasse ; sic enim Christum loquentem inducit : *Si enim ipsis amicis dixi : Ecce ascendimus Hierosolymam et filius hominis tradetur ad crucifigendum, et alia multa ad hunc sensum pertinentia, imo si et inimicis dixi : Et ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum ; quanto magis charissimæ dixi, aut dicere debui : Ascendam in palmam, et apprehendam fructum ejus ; et erunt ubera tua sicut botri vineæ, et odores tui sicut malorum : guttur tuum sicut vinum optimum? Hoc erat dicere : Exaltabor in crucem victoriosam, et moriendo morte fructuosa operabor velociter salutem omnium credentium : et deinde doctrina tua, doctrina legalis atque evangelica tempore opportuno palam prædicabitur, sicut in autumno dulces botri comeduntur ; et bonus ubique diffunditur odor bonorum operum tuorum, et dulcissimum atque delectabile mihi erit eloquium tuum.* Addit Honorius : *Vinea, de qua allatus est botrus, fuit floridum corpus Mariæ, qui botrus in torculari crucis expressus : et inde fluxit fidelium potus.*

Rursum postquam Christus ascendit in palmam crucis, mox apprehendit fructus ejus ; nam 3. die à morte gloriosus resurrexit, et die 40. triumphans in cœlum ascendit, ac die 50. misit in B. Virginem, et in Apostolos Spiritum Sanctum ; tuncque ubera B. Virginis facta sunt sicut botri vineæ, quia tunc cœpit conceptionis, nativitatis, passionis, cæteraque vitæ Christi mysteria, præsertim secreta, et sibi soli cognita, utpote in se vel per se peracta, fidelibus, ac præsertim S. Lucæ, qui ea in Evang. conscripsit, revelare : tunc pariter palam cœpit peccatoribus et tribulatis ad se confugientibus vinum pœnitentiæ, consolationis, gratiæ et sanctæ exsultationis propinare : *Et odor oris tui sicut malorum,* quia in verbis ejus erat non tantum sancta delectatio, sed et vitalis refectio, quæ nimirum ab ore ejus, suavi salubritate, et salubri suavitate pleno, Ecclesia primitiva excipiens, verbis simul et litteris transmisit ad posteros : odor hic ergo ejus sparsus est per omnes fines terræ, et per omnia temporum secula. Ita Guilielmus.

Vers. 9 : Guttur tuum sicut vinum optimum, dignum dilecto meo ad potandum, labiisque et dentibus illius ad ruminandum.

Guttur tuum sicut vinum optimum (Tigur. *madens vino præstantissimo*) dignum dilecto meo ad potandum, labiisque et dentibus ejus ad ruminandum.] Hebr. *Palatum tuum* (ô sponsa Synagoga ; pronomen enim affixum in חכך *chickech,* significans *tuum,* est femininum) *sicut vinum bonum* (per eminentiam, id est, optimum) *quod vadit ad dilectum meum ad rectitudines* (id est, recta blandeque ingreditur os ejus, ut vertit Noster Prov. c. 23. v. 31. Pagnin. vertit, *propter bonitatem vini ;* Symmach. *conveniens dilecto meo in rectitudinem ;* Arabicus, *quo dilectus meus vadit ad rectitudinem.* Tigurina : *Quod meis amoribus reddat idoneum ad ea quæ rectissima sunt*) *loquens* vel sonans *labiis dor-*

mientium, vel ut Pagnin. *loqui* aut *mussitare faciens labia dormientium.* Agathius : *Eructare faciens labia senum.* Vinum enim præstans post potum ad os et labia redit, illaque ruminare, mussitare et loqui facit, juxta illud :

Fœcundi calices quem non fecere disertum ?

Sic Siculi, ait Nigidius Siculus, hîc vinum optimum vocant vinum mortuorum, quod scilicet mortuos quasi suscitet, et loqui faciat. Hinc Noster vertit, *ad ruminandum*, juxta illud vinolentorum : *Vinum bonum non bibendum, sed mandendum.* Septuag. *sufficiens labiis :* Vatabl. *Et palatum tuum est velut vinum, quod dilecto meo defluit suavissime loquenti sermone dormientium*, id est, sermone balbutientium ac imperfecto, q. d. sermo tuus tam suavis est, ô sponsa, quam suave esse solet optimum vinum amico meo, quo epoto, non satis expedite loqui solet. Hæc Vatabl.

Noster, Septuag. et Aquila addunt, *et dentibus*, quia pro ישנים *iescenim* vel *iescanim*, id est, *dormientium* vel *senum*, legerunt, ושנים *vescinnaim*, id est, *et dentium.* Hos secutus Syrus vertit : *Os tuum sicut vinum bonum, ut vadam ad patruelem meum in rectitudinem, qui movet labia mea et dentes meos.* Nam pro שפתי *siphte*, id est, *labia*, Septuag. et Syrus, aliis punctis legerunt : שפתי *sephatai*, id est, *labia mea.*

Dignum dilecto.] Alcazar censens hæc omnia esse verba sponsi ; per dilectum accipit non sponsum (hic enim dixisset *dignum me*) sed quemvis amicum. Verum Hebr. דודי *dodi*, id est, *dilectus meus*, in Canticis ubique significat sponsum.

Quocirca Almonacirius planius cum Rupert. respondet, τὸ *guttur tuum sicut vinum optimum*, dici à sponso, cui deinde sponsa approbando, et laudem in sponsum reflectendo, respondeat : *dignum dilecto meo.* Verum planius et aptius est, ut omnia à vers. 6. usque ad vers. 10. dicamus esse verba chori adolescentularum, qui sponsum vocat dilectum *suum*, id est, *heræ suæ* Synagogæ, vel *suum*, quia ad ejus nuptias aspirant, ad easque certo perventuræ sunt, cum, uti decernunt, ascenderint in palmam crucis et perfectionis.

Sensus est, q. d. Sponsa non tantum suavem odorem malorum, sed et saporem vini optimi ore et gutture exhalat : optimi, inquam, quod sponso dignum sit ad potandum, imo ad mandendum, et ruminandum.

Porro Chald. hæc ad Prophetas referens, more suo sic vertit : *Dixit Daniel et socii ejus : suscipiendo suscipiemus super nos decretum verbi Domini, sicut suscepit super se Abraham pater noster, qui comparatus est vino veteri, et ambulabimus in viis, quæ rectæ sunt coram eo, sicut ambulaverunt Elias et Elisæus Prophetæ, per quorum merita surrexerunt mortui, qui similes sunt vino dormienti; et sicut Ezechiel filius Buzi Sacerdos quia in prophetia oris sui suscitati sunt dormientes mortui, qui erant in campo Dura.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Synagoga ad Christum conversa gutture vinum optimum exhalabit, cum per Eliam vino Christianæ doctrinæ et charitatis accensa, et quasi ebria illud eructabit ; cum scilicet sermonibus suis, et concionibus ardentibus proximos quosque amore Christi inflammabit, quod vinum Christo erit dignum, gratum et jucundum ad ruminandum et crebrius commemorandum. Unde Cosmas Damianus chorum filiarum, sive adolescentularum Synagogæ, heræ suæ ita loquentem inducit : liceat, oramus, te aliquando osculari, et abditissima divinitatis arcana ex tuo gutture ebibere, quod generosum et optimum vinum spiritualis hominis cor exhilarat, sine vitio inebriat, et virgines Christianas animas succulentas reddit, ac maxime sobrias, ut jam tibi nemo vitio vertat (ut olim illi) quod dum osculum das, vinum propines. Id vero vinum in te prius à sponso tuo, jam mihi charissimo, infusum ex tuo gutture quasi ex euripo quodam, quum in alios docendo refundis ad Christum amores meos (unde prius manavit) tanquam ad suam primam recurrit originem : quod ille summa cum voluptate repetitum bibit, perque os suum versat. Quin et hoc ipsum illud vinum est, quod senes alioqui infantes idiotas disertos reddit et eloquentes, cœlesti nimirum calore accensos et recreatos.

Audi S. Gregor. *In gutture quippe vox est. Per guttur ergo ipsa prædicatio iterum designatur, quæ quasi vinum optimum esse dicitur, quia mentes hominum inebriat, ut præteritorum, sicut dictum est, obliviscantur, et in anteriora currentes non lassentur.* Et post pauca : *Tale est sponsæ vinum, ut dignum sit dilecto ad potandum, quia dum sancta Ecclesia fidem veram prædicat, dum auditores suos ad sancta opera excitat, dum solum Christum diligere, imitari, amplecti bonum esse, verbis et operibus demonstrat, quid aliud, quam vinum suum dignum facit, ut in ore sponsi dulce sapiat? Quod bene Christus potare dicitur, quia à corpore suo, id est, à pöpulis fidelibus amabiter potatur.* Verba deinde pressius urgens, subjungit : *De quo notandum est, quod omnes potant, sed labia sola et soli dentes ruminant, quia dum Ecclesia per sanctos suos prædicat, omnes quidem audiunt, sed non omnes quanta sit virtus sententiarum, quæ dicuntur discernunt. Labia vero et dentes ruminant, quia dum perfectiores quique post auditum verba ad memoriam revocant, dum audita quæque exercitatione assidua cogitant, quasi ad os revocantes, quod sumpserunt, quanta sit virtus cibi, quem comederunt, sentiunt. Idcirco in lege scribitur, quia animal quod non ruminat immundum habetur; quia quisquis bona, quæ audit sive legit, non recogitat vacans à sanctis cogitationibus, necessario immundus congregat.*

Accedit Theodoret. et Justus Orgel. qui per guttur accipiunt doctrinam Evangelii ; per labia et dentes vero prædicatores. Aponius autem guttur Ecclesiæ ait esse S. Petrum. Addit Cassiodorus, Beda, Rupert. aliique, et quoslibet prædicatores. Porro Cassiodor. guttur vini optimi ita distinguit ab odore oris instar malorum, ut per guttur accipiat prædicationem, quæ voce fit, per odorem vero oris eam, quæ scripto vel fama fit : efficacior autem et ardentior est viva vox, quam odor oris : unde illa vino præstanti comparatur, hæc malis et pomis.

Symbolice, Philo Carpathius per guttur Metonymice accipit Christi corpus et sanguinem gutturi fidelium exhibitum in Eucharistia, juxta

illud : *Gustate et videte, quoniam suavis est Dominus.* Psal. 33. *Has igitur*, inquit, *spirituales escas et salutares, corporis scilicet et sanguinis Jesu Christi gustans Ecclesia, et quæque fidelis anima, guttur habet ut vinum bonum. Hoc enim vinum sancte potum, dolores omnes animi sedat atque componit, ebrietatem omnem rerum caducarum tollit, cor exhilarat atque confirmat, omnesque morbos facillime sanat ac curat, estque æternæ vitæ salutaris unda, fons, et origo in remissionem peccatorum benignissime effusus ac datus ab omni scelerum sorde et gravitate lavans, dicente Domino : Accipite et bibete, hic est sanguis meus, qui pro vobis effundetur in remissionem peccatorum. Estque admirabile, quod proveniens fratri meo in rectitudinem, dixit ut ostenderet solis rectis corde hanc lætissimam escam cœlestem, panem supersubstantialem, et salutarem potum esse datum : quod ille cœlestium arcanorum haustor explicat, cum dicit : Lux orta est justo, et rectis corde lætitia. Et Paulus sanctissimus Apostolus, non temere ad hoc divinissimum convivium accedendum esse admonet, dicens : Probet autem seipsum homo, et sic de pane illo edat, et de calice bibat, etc. O rem miram! ô rem tremendam! hæc quæso mecum diligenter sacerdotes attendite; hæc fratres animadvertite; hæc timete semper et cavete periculum.* Hæc et plura Philo.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Cato, teste Plutarch. osculari solebat uxorem, filias, neptes, ut ex ore earum et halitu vinoso olfaceret, an vinum bibissent, ac meribibulas castigaret, uti S. Monica junior existens ab ancillis meribibula cognominata, et castigata vini appetitum correxit et abscidit, teste S. August. lib. 9. Confess. At pii pendent ab ore sanctorum, qui spirituali musto divini amoris ebrii eructant magnalia Dei, ut similem spiritum doxologiæ Dei hauriant : uti contigit Judæis audientibus Apostolos, Christum resonantes post acceptum Spiritum Sanctum. Actor. 2, Hoc enim mustum Christo est gratissimum ad hauriendum et ruminandum. Unde Beda, et Honorius : Guttur animæ, inquiunt, est vox laudis et confessionis ejus, quod est sicut vinum optimum, quia non inflat inebriando; sed lætificat cor recreando. Et Guilielmus : *In gutture*, inquit, *vocis officium est. Habet autem et homo interior guttur suum spirituale, quo plerumque intus in laudem Dei clamosus est homo, nullo corporali sono foris perstrepente. Unde Propheta de sanctis Deum laudantibus : Exsultationes, inquit, Dei in gutture eorum. Porro vinum et in sapore jucundum, et in colore decorum est. Cum ergo formam illam implemus, quam nobis Propheta præscribit : Deo, inquiens, nostro sit jucunda decoraque laudatio : tunc guttur nostrum est sicut vinum. Sane jucunditas laudationis in hilaritate consistit devotionis. Qui ergo laudat Deum hilariter et devote, proculdubio laudat eum jucunde, etc. qui vero cum munditia conversationis hilaritatem Deo exhibet sanctæ piæque devotionis, in gutture suo habet jucundam decoramque laudationem, qualis Deum decet.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Guttur B. Virginis est sicut vinum optimum, quia non nisi laudes Dei eructat, ut cum cecinit : *Magnificat anima mea Dominum; et exsultavit spiritus meus in Deo salutari meo, etc.* Unde Guilielmus eam sic loquentem inducit : *Vere in laudibus dilecti guttur meum sicut vinum optimum : nam quantum diligo, tantum et laudo, et pro mensura dilectionis est modus laudationis;* idque tam in adversis, quam in prosperis, ac præsertim cum cruci Christi astitit. Tunc enim resignata in manus Dei, immensum ejus in homines amorem, ac Christi obedientiam admirata laudavit. Secundo, Honorius : guttur, inquit, est doctrina Virginis, qua docuit verbo et exemplo Deum humiles exaltare et superbos humiliare, juxta illud, quod ipsa ait : *Dispersit superbos, et exaltavit humiles*, Lucæ 1. Doctrina hæc sane est optima et præstantissima. Tertio, Hailgrinus per guttur accipit preces B. Virginis, quæ sunt similes vino optimo, quia ipsa nil petit nisi pium, sanctum, et Deo dignum. Unde ejus preces filius non tantum potat, id est, avide haurit, sed et ruminat, id est, iis immoratur, iisque se oblectat. Audi Christum Dominum os et guttur B. Virginis mystice describentem S. Brigittæ lib. 9. Revelat. in fine Interrog. 9: *Os tuum fuit quasi lampas intus ardens et lucens ab extra, quia verba et affectiones animæ tuæ fuerunt ardentes interius divina diligentia, et exterius splendentes ex dispositione laudabili tuorum motuum corporalium, et concordia pulcherrima tuarum virtutum. Vere mater charissima verbum oris tui traxit quodammodo Deitatem meam in te, et fervor divinæ dulcedinis tuæ nunquam separabit me à te, quia verba tua dulcia sunt super mel et favum.*

VOX SPONSÆ NOVÆ

PUTA SYNAGOGÆ AD CHRISTUM CONVERSÆ.

VERS. 10 : EGO DILECTO MEO, ET AD ME CONVERSIO EJUS.

Pagninus : *Desiderium ejus.* Vatabl. *Ego dilecti mei sum, et ad me desiderium ejus*, q. d. Ego Sponsum diligo, et ille vicissim unice me diligit : ego tota illius sum, ille vicissim totus meus est : Ego me totam devovi illius obsequio, ille vicissim se suosque oculos, suam curam, amorem, et officia in me convertit, ac aspicit, quid ego velim vel optem, illudque illico perficit, ut meis votis et desideriis obsecundet : quare se totum meæ potestati et voluntati permisisse videtur. Hoc enim significat Hebr. תשוקתך *tescukatech*, Genes. cap. 3. 26. quod Noster vertit : *Potestatem*, dicens : *Sub viri potestate eris*, pro quo Aben Ezra vertit : *Et ad virum tuum obedientia tua.*

Porro Chald. vertit : *Dixit Jerusalem : In omni tempore, quo ego ambulabo in via dominatoris seculi, habitare facit majestatem suam in medio mei, et ad me est desiderium ejus, et in tempore, quo ego declino à viis ejus, aufert majestatem suam à me, et transfert me inter populos, et ipsi dominantur in me, sicut vir, qui dominatur uxori suæ.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Est vox Synagogæ conversæ ad Christum quæ Christi sponsi amori, æque ac adolescentularum laudibus respondet, ac amorem amori rependit, atque se totam sponsi esse pronunciat, q. d. Ego tota sum dilecti, sicut ille vicissim totus meus est. Ego meos oculos, mentem actusque omnes ad ipsum converto, omnes cogitationes et intentiones ad ipsum dirigo, ipsi uni placere et satisfacere contendo, illum unum specto, ut illi per omnia serviam; sicut ille vicissim me unam spectat, ut meis commodis votisque obsequatur: ex illius ore nutuque pendeo, sicut ille vicissim meos nutus, os et vota observat. Rursum efficacius τὸ *et* potest accipi causaliter pro *quia*, q. d. Ego totam me ad dilectum converto, *et*, id est, *quia* ipse quoque totus ad me conversus est: quare omnes amoris remoras, et impedimenta abjeci. Simile dat Aristot. Ethic. 2. Sponsa, ait, ad sponsum respicit, ipsumque desiderat; sicut terra arida cœlum respicit, ejusque imbrem sitit; ac vicissim cœlum ad terram respicit, ipsique suam pluviam et influxum communicare appetit, ut ipsam gravidam, germinumque et fructuum feracem efficiat.

Audi Theodoret. *Ego fraterno meo me ipsam consecravi, et alienam tum Gentilium, tum Judæorum, tum hæreticorum consuetudinem contempsi; nam ipse quoque me cæteris antetulit, et ad me sese convertit. Cum enim prius ubi reclinaret caput, non haberet, jam reperit, ubi illud reclinet: cumque multas habeat concubinas, et reginas, et adolescentulas, me omnibus anteponit. Neque vero patiar, ut ego sola sacra illius fruar consuetudine, ideo dico: Veni, etc.*

Symbolice Cassiodor. per conversionem accipit incarnationem. In illa enim Verbum ad humanam naturam se convertit, ad eamque è summo cœlorum excurrit. Hebr. enim תשיקה *tescuka* significat excursum. Verum à littera hoc alienum et remotum est. Initio enim Cantici egit de incarnatione; hîc vero sub finem Cantici agit de fine et consummatione Ecclesiæ.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima, quæ se totam Christo devovet, qualis est religiosorum, vere dicit: *Ego dilecto meo, et ad me conversio ejus*, q. d. Ait S. Gregor. *Quoniam fide ac dilectione soli Christo adhæreo, solum sequor, solum cum Patre, et Spiritu Sancto unum Deum videre concupisco, respectionis ejus suavitatem, visitationis benignitatem, conversationis dulcedinem gaudenter experiens proclamo.* Hujus rei symbolum est herba sive flos, qui dicitur Heliotropium, id est, ad solem conversio. Sicut enim hic cum sole (etiam nubilo die) se circumagit, omnibusque horis cum eo vertitur, sic anima Christum amans in eum jugiter respicit, ut semper cum eo versetur, ac se per mysteria vitæ et passionis ejus, quæ toto anno vicissim repræsentat Ecclesia, circumagens, perpetim in eodem omnem suam cogitationem, voluntatem et amorem defigit. Porro sicut sol radiis suis florem hunc circumagit, et ad se convertit, sic Christus animæ ad se unius conversionis primus est auctor: sua enim gratia animam ad se allicit, demulcet, inescat, ut jugiter ab ejus quasi matris uberibus pendere se gaudeat.

Notat S. Ambrosius lib. de Isaac et Anima, c. 8. hanc gnomen in Cantico ter iterari, secundum tres gradus et status animæ. Anima enim sancta primo est incipiens, secundo proficiens, tertio perfecta. Incipienti dicitur, c. 2. 16: *Dilectus meus mihi, et ego illi, qui pascitur inter lilia donec aspiret dies, et inclinentur umbræ.* Proficienti dicitur 6. 2: *Ego dilecto meo, et dilectus meus mihi, qui pascitur inter lilia.* Tertio perfectæ dicitur hîc: *Ego dilecto meo, et ad me conversio ejus. In primo,* ait sanctus Ambrosius: *Quasi in institutione adhuc umbras videt anima, necdum verbi appropinquantis revelatione commotus, et ideo adhuc ei dies Evangelii refulgebat. In secundo sine umbrarum confusione odores pios carpit. In tertio jam perfecta requiem in se verbo ministrat, ut convertatur super eam, et caput suum reclinet atque requiescat, meritoque jam tenens quem antea quæsitum invenire non poterat, invitat ad agrum suum dicens: Veni, frater meus, exeamus in agrum, requiescamus in castellis.*

Addit Justus: *Ad me conversio ejus*, ut scilicet meas preces exaudiat, utque mea bona opera et merita remuneretur, præmietque in cœlo, ait Philo.

Sic in vita S. Brigittæ legimus Christum illi apparentem dixisse: *Esto sponsa mea.* Cui illico ipsa acquiescens à seculo aversa, totaque ad Christum conversa habitum mutavit et vitam: atque ab eo tempore per annos 28. colloquiis cœlestibus fruita est, multasque profundorum Dei arcanorum revelationes habuit, quæ etiamnum exstant, et à pluribus insignibus Theologis magna cum sapientiæ et pietatis laude approbatæ sunt.

Sic et de B. Teresia scribit noster Franciscus Ribera nobilis S. Scripturæ Interpres lib. 5. Vitæ ejus cap. 10. sæpius ei divinam majestatem magno amoris indicio dixisse: *Jam tu es mea, et ego sum tuus;* Et alia vice: *Ex nunc eris mihi sponsa, deinceps meum honorem respicies, non tantum ut tui creatoris, et tui Regis, et tui Dei, sed ut tui veri sponsi. Deinceps honor meus erit tuus, et honor tuus erit meus;* Et rursum: *Quia mihi es desponsa, hinc quidquid habeo, tuum est, ideoque tibi dono omnes dolores et labores quos pertuli, ac per illos quasi per rem propriam, postula à Patre quod voles.*

Anagogice Philo conversionem Christi interpretatur ejus reditum ad judicium: *Ego,* inquit, *serviam filio Dei, et ipse affatim me remunerabitur, cum in secundo illo adventu cœlitus descenderit judex sessurus omnium atque discussor, congregans mortales omnes à quatuor angulis terræ per lumen et officium angelorum. Sed illi primum convertamur oportet, et ille ad nos, sicut scriptum est: Convertere, convertere ad me, filia, etc.* Et alibi: *Convertimini ad me, et ego ad vos convertar. Sed ipse primus nos attrahat necesse est, ipse se primum offerat nobis oportet: tunc enim convertemur ad illum et sanabimur, juxta illud: Sana me, Domine, et sanabor, salva me, et salvus ero, etc.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Primo, Honorius apposite ad genuinum litteræ sensum hæc verba tribuit B. Virgini oranti filium pro Judæorum conversione : *Ego*, inquit, *dilecto meo* pro vobis preces effudi, *et ad me conversio ejus*, hoc est, per me voluit vos ad misericordiam converti. Secundo, Guilielmus hæc adaptat B. Virgini astanti Christo crucifixo : *Plane*, inquit, *ego dilecto meo per maternum commoriebar affectum, ita ut ejus in me martyrium redundaret, et quasi commartyrem faceret. Ego tunc dilecto meo ad declarandam mei in ipsum amoris quantitatem, et ejus ad me tunc conversio facta est ad declarandam filialem ejus charitatem. Quantum enim me diligeret in ipso passionis articulo præclare ostendit cum videns me piam matrem et discipulum stantem, quem diligebat, ad me de cruce conversus dixit mihi : Mulier, ecce filius tuus, discipulo autem : Ecce mater tua. Plane illius ad me in tanta non falsorum acerbitate dolorum tam filialis conversio, quàm filialem in me animum gereret, insigniter declarabat.* Vide dicta c. 2. v. 16. et c. 6. v. 2.

VERS. 11: VENI, DILECTE MI, EGREDIAMUR IN AGRUM, COMMOREMUR IN VILLIS.

Hebr. et Syrus : *Pernoctemus in villis ;* Arabic. *Egredieris et commoraberis in villis.* Sulamitis, sive Synagoga novella Christi sponsa sponsum à se jam inventum, et ex agro tendentem in urbem revocat ad agrum, puta ad rus aliquod proprium, ut ibi secretius, familiarius et plenius cum eo colloquatur et conversetur.

Porro Chald. vertit : *Quando peccaverunt populus domus Israel, transmigrare eos fecit Dominus in terram Seir regionis Idumææ. Dixit cœtus Israel : Obsecro te, dominator totius seculi, suscipe orationem meam, qua ego oro coram te in urbibus transmigrationis meæ et provinciis populorum.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Synagoga in fine mundi convertenda ad Christum rogabit eum, ut secum in agros et villas prodeat, tum ut ab urbano strepitu et turba semota liberius orationi et colloquio ipsius vacet, tum ut agrestes et rusticanos homines aliosque extra Jerusalem in pagis et villis degentes, ad fidem Christi per ejus opem et gratiam convertat. Ita Honorius, Delrio, Hortolanus, et alii. Sic Christus, dum viveret, obibat vicos et castella evangelizans regnum Dei : rusticani enim utpote simplicis, rudis, et innocentis vitæ aptiores sunt Evangelio ; unde Christus ait : *Pauperes evangelizantur;* Matthæi 11. Et Isaias c. 43. 20 : *Glorificabit me bestia agri, dracones et struthiones, quia dedi in deserto aquas, flumina in invio, ut darem potum populo meo, electo meo. Populum istum formavi mihi, laudem meam narrabit.*

Docet ergo hic Spiritus Sanctus rusticos, viles, et plebeios non esse negligendos, sed catechistas et concionatores debere tam iis, quàm civibus et nobilibus prædicare verbum Dei, imo iis, utpote rudioribus, erudiendis diutius oportere immorari, donec doctrinam et præcepta vitæ Christianæ capiant et imbibant, hoc significat, τὸ *commoremur.* Ita Theodoret. et tres Anonym. ac S. Ambrosius de Isaac. c. 8. quem audi: *Supra ad hortum invitabat, hic ad agrum habentem non solum florum gratiam, sed etiam triticum et hordeum, hoc est solidarum frumenta virtutum, ut fructus ejus aspiciat. Qua ratione autem exire eum in agrum vellet, intellectus manifestus est, ut quasi bonus pastor pascat gregem suum, lassos allevet, revocet errantes. Ergo quasi perfecta anima non pro se, sed pro aliis intervenit, ut de sinu patris exeat, ut procedat foras tanquam sponsus de thalamo suo egrediens currat viam, ut infirmos lucretur.* In libro autem 3. de Virginit. *Audite*, ait, *quid dicat sacrosancta Ecclesia: Veni, frater meus, exeamus in agrum, requiescamus in castellis.*

Audi et Hugonem Victor. Institut. monast. de Claustro animæ, cap. 7 : *Egreditur*, inquit, *animus à contemplatione ad suî circumspectionem ; egreditur à cura suî ad agendam curam proximi, ut consoletur pusillanimes, corripiat inquietos, ut fiat ager virtutum, qui prius fuerat veprium et spinarum. Commoremur in villis, id est, in illis, qui sunt villani, id est, rudes et tardi ad percipienda documenta curiæ Christi.* Eadem habet Rupert.

Symbolice S. Gregor. per egressum Christi in villas, accipit egressum Christi è cœlo in terras per incarnationem : *Ager*, inquit, *teste veritate*, Matth. 13, *est hic mundus ; in agrum vero sponsus cum sponsa egreditur, quando Verbum Dei carne suscepta in thalamo Virginis mundo monstratur. In villis commoratur, quando Gentes per fidem visitat, quam recipientibus largitur.* Hac de causa Christus non in urbe, sed rure, puta suburbano Bethlehemitico quasi puer rusticanus nasci voluit : cujus imitatione ibidem vitam agere et peragere voluit S. Hieronym. S. Paula, S. Eusthochius, magnaque pars nobilitatis Romanæ. Unde S. Hieronym. *Mihi;* inquit, *oppidum carcer est, solitudo paradisus.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima sancta amat agros, id est, solitudinem, ut in ea liberius orationi et contemplationi vacet; ut ex ea ardorem et zelum prædicandi etiam rusticis, rudibus et pauperibus, quem Christus ostendit, concipiat. Ita Honorius, Delrio, et alii. Unde noster Alcazar per agros et villas accipit exteras regiones, ut Japoniam, Sinas, Cinaloam, in quas proficisci ambiunt religiosi Apostolici, ut gentes derelictas et barbaros ad Christum convertant, eo quod hoc Christo gratissimum esse sciant. Audi Cassiodor. *Jam*, inquit, *mysterio ascensionis, assumptum hominem ad cœlos sublevasti : sed veni divinæ majestatis præsentia me sæpius visitando, egrediamur in agrum mundi hujus : Prædicemus tuæ incarnationis fidem mundo : in villis ac pagis commoremur, ipsis quoque paganis fidem tuam annuntiantes.*

Addit Cassiodor. *Nemo nescit paganos à villa dictos, quia* πάγος *Græce, villa dicitur Latine. Inde Pagani dicti, quia longe sunt à civitate Dei :* Licet alii aliud *pagani* dent etymon. Hinc et Symbolice Philo : sponsus Christus, ait, pernoctavit in

villis, cum in agrestibus Judæorum mentibus, duris et obstinatis animis, pervicacissimisque et sævis cordibus ad noctem usque mortis peregrinus, invisus, et perosus fuit. Melius hæc accipias de Judæis ad Christum jam conversis, et in fine mundi convertendis.

Anagogice S. Ambros. orat. de Obitu Valent. hæc accipit de egressu animæ è corpore, et migratione in cœlum : *Venisti*, inquit, *eo ubi diversarum virtutum fructus pro singulorum meritis deferuntur, ubi abundant meritorum præmia. Exeamus ergo in agrum, in quo non vacuus labor, sed fœcundus est proventus gratiarum. Quod in terris seminasti, hîc mete : quod ibi sparsisti, hîc collige. Aut certe veni in illum agrum, qui est odor Jacob, hoc est veni in gremium Jacob, ut sicut Lazarus pauper in Abrahæ sinu; ita etiam tu in Jacob Patriarchæ tranquillitate quiescas. Sinus enim Patriarcharum recessus quidam est quietis æternæ. Requiescamus in castellis, ubi requies est tutior, quæ septo cœlestis refugii munita atque vallata non exagitatur secularium incursibus bestiarum.* Sic et honorius.

TERTIUS SENSUS
PRINCIPALIS.
De Christo et B. Virgine.

Jam dicta apprime competunt B. Virgini, quæ zelo animarum flagrantissima, omnium etiam agrestium et vilium hominum salutem impense desiderat, et procurat; ideoque excitat viros Apostolicos, qui eis prædicent, viamque salutis ostendant. Guilielmus tamen hæc accipit de B. Virgine suadente Apostolis, ut occiso à Judæis Stephano, ab iis tanquam à perfidis et Evangelio resistentibus egrediantur in villas Gentium, illisque Christum annuntient. Idem habet Rupertus.

VOX SPONSÆ
VETERIS ET NOVÆ, HOC EST, ECCLESIÆ ET SYNAGOGÆ.

VERS. 12 : MANE SURGAMUS AD VINEAS, VIDEAMUS SI FLORUIT VINEA, SI FLORES FRUCTUS PARTURIUNT, SI FLORUERUNT MALA PUNICA : IBI DABO TIBI UBERA MEA.

MANE SURGAMUS (ut eamus) AD VINEAS, VIDEAMUS SI FLORUIT VINEA, SI FLORES FRUCTUS PARTURIUNT, SI FLORUERUNT (Aquila *se aperuerunt* : flores enim mali punici se pandunt) MALA PUNICA : IBI DABO TIBI UBERA MEA] Vatabl. *Ibi meum amorem erga te profundam.*

Pro *si flores fructus parturiunt*, Septuag. vertunt : *Si floruit propago;* Philo : *si floruit cyprus.* Ipse enim pro κυπρισμὸς, id est, propago, legit κύπρος. id est, cyprus. Pagnin. *Si aperuit se uva parva;* Vatabl. *uva recens* aut *parva;* Hebr. enim est. סמדר *semadar*, de quo dixi c. 2. v. 13 et 15.

Pro *mala punica;* Arabicus vertit, *montes.* Alludit ad morem Salomonis, qui, ut à curis urbis et regni animum sevocaret, mane in rus et vineas proficiscebatur : *Curru*, ait Josephus lib. 8. Antiq. cap. 7. *mane vectari delectabatur in prædium nomine Hetan, hortis et inductis fontibus amœnum.* Mane enim horti et vineæ sunt amœnissimi.

PRIMUS SENSUS
ADÆQUATUS.
De Christo et Ecclesia.

Est hæc vox sponsæ antiquæ, puta Ecclesiæ Gentium, quæ novellæ sponsæ, puta Synagogæ Judæorum, recens conversæ, (id est, convertendæ ab Elia) congratulatur, ejusque consilium approbat : imo sponsum Christum adhortatur et invitat, ut novellæ sponsæ sororis suæ votis morem gerat. Aut potius Ecclesia vocem suam hîc cum Synagoga conjungit, ac utraque simul jam adunata, unaque sponsa, puta Ecclesia, effecta, Christum sponsum obsecrat, ut secum in villas et vineas concedat, ut reliquias Judæorum et Gentium ab Antichristo vel seductas, vel perculsas ad Christum unanimi consensu traducant, præsertim mortuo et occiso jam Antichristo, tunc enim ejus fraudes, et fallaciæ, vanæque spes detegentur, tunc pariter cessabit ejus metus et persecutio : quare facile tunc erit ab eo seductos, vel exterritos ad Christum revocare : ideoque Deus post Antichristi mortem concedet lapsis tempus aliquod pœnitendi ; differetque diem judicii, uti dixi Daniel 12. v. 12. Ait ergo : *Mane surgamus ad vineas*, id est, visitemus particulares Ecclesias : *videamus si floruit vinea*, id est, si Ecclesia Hierosolymitana et Judaica, quæ Synagogæ summe est cordi, in fide Christi floreat : *Si flores fructus parturiunt*, id est, si bona Christi et salutis semina, quæ prædicatores mei Judæis et Gentibus injecerunt, et in eorum mentibus quasi seminarunt, quæque in flores bonorum desideriorum eruperunt; si, inquam, hæc semina *fructus* bonæ et efficacis operationis parturiant : *Si floruerunt mala punica*, id est, charitatis et martyrii, ait Angelomus, desideria, fructus et opera : *Ibi dabo tibi ubera mea*, ubera scilicet sanctæ doctrinæ dabo tibi, ô dilecte mi, non sugenda ut à filio, sed ut à sponso amplexanda, dandaque tuis fidelibus, Judæis, et Gentibus, ut illa sugant, iisque nutriantur in fide et pietate Christiana. Ita S. Gregorius, Philo, Justus, et alii hæc accipiunt de Ecclesia invitante Christum, ut particulares suas Ecclesias visitet. Rursum *dabo tibi ubera*, id est, cor meum et amores meos, ut vertit Vatabl. Vide quæ de uberibus dixi, c. 1. v. 1.

Particulatim vero de Ecclesiis Judæorum in fine mundi visitandis hæc accipit Honorius : *Nox*, ait, *fuit tempus persecutionis Antichristi : mane vero tempus pacis post mortem ejus. Mane ergo sponsus et sponsa ad vineas surgunt, qui quasi in nocte dormierunt, dum se post necem Antichristi ad faciendas Ecclesias erigunt, vel sub eo destructas renovant, vel dispersas congregant, quas sub eo destrui viderunt, sed quasi dormientes non restiterunt. At nunc dicit : Videamus si floruit, etc. Per prædicatores faciamus eos videre, si vinea scilicet Synagoga in fide floruit, ut eam imitentur; si florentes in fide opera fidei exsequuntur, ut illos imitentur; si imitatores martyrum in patientia florent, ut eos imitentur. In illo agro proferam ad honorem tui omnem doctrinam utriusque legis, quæ sunt ubera mea ut rudes in fide sugant inde lac doctrinæ.*

SECUNDUS SENSUS
PARTIALIS,
De Christo et anima sancta.

Mane, inquit Philo, est, quando adest gratia

præveniens, per quam anima à tenebris ignorantiæ Dei et cæcitatis mentis, ac à nocte delictorum vocatur in admirabile lumen religionis et pietatis; tunc vineæ et arbores, id est, habitus virtutum suos producunt flores et fructus sanctarum operationum. Angelomus per florem vineæ accipit fidem cordis, per fructus oris confessionem; per mala punica sanguinis pro fide profusionem.

Anagogice Honoris : *Mane,* inquit, *surgit Ecclesia ad vineas, dum se erigit ad supernas Ecclesias. Totum quippe tempus hujus seculi est quasi nox ad comparationem futuri seculi. Dies autem judicii est quasi mane æternæ diei, quæ melior est super millia annorum, vel vita cujusque hominis est quasi nox, mane autem vita futura : in quo mane quisque fidelis surgit ad vineas, dum post mortem pervenit ad cœlestes Ecclesias. Ibi videt flores vineæ, florum fructus, et flores malorum punicorum, id est, præmia fidelium et donorum, quæ dabuntur bene operantibus, et mercedem, quæ recompensabitur martyribus. Ibi dabit Ecclesia Christo sua ubera, quia doctores utriusque legis repræsentabit in æterna gloria.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo visitat Ecclesias et visitabit eas in fine mundi, ut fructus virtutum proferant : Floret vinea, id est, Ecclesia, ait Guilielmus, in inchoantibus : Flores ejus fructus parturiunt in proficientibus. Tuum vero est utrumque videre, id est, approbare in beneplacito tuo, sed multo magis flores malorum punicorum, id est, decus et devotionem martyrum propter te proprio cruore rubentium : *Ibi dabo tibi ubera mea*, id est, in Ecclesia Gentium dabo tibi, quæ et in Ecclesia Judæorum olim tibi dedi, ubera mea. Vere apud Judæos dedi tibi ubera corporalia ad pascendum te : porro in Ecclesia Gentium dabo tibi ubera mea spiritualia ad pascendos tuos; spiritualiter enim pascam parvulos tuos lacte maternæ pietatis; olim pavi lacte corporali pro veritate carnis. Denique pro eo quod tibi sum mater corporalis, ero tuî mater spiritualis, materna charitate quasi proprios parturiens filios, donec plenius formeris in eis, materna ibidem cura nutriens eos, donec usque in virum perfectum grandescas in eis. Totum autem hoc faciam, eos tibi assidue commendando, et augmenta gratiarum eis piis à te precibus impetrando.

VERS. 13 : MANDRAGORÆ DEDERUNT ODOREM. IN PORTIS NOSTRIS OMNIA POMA, NOVA ET VETERA, DILECTE MI, SERVAVI TIBI.

MANDRAGORÆ DEDERUNT ODOREM, IN PORTIS NOSTRIS OMNIA POMA (Septuag. *nuces;* Philo, *fructiferæ arbusculæ;* Hebr. est מגדים *megadim,* id est, delicias, amabilia, delicata, qualia sunt poma elegantia) NOVA ET VETERA, DILECTE MI, SERVAVI TIBI.] Hebr. *abscondi tibi.* Ita Aquila et Symmach. τὸ *in portis* multi referunt ad mandragoras; melius alii ad poma, quæ sequuntur. Unde Arabicus : *omnes fructus arborum stantes ad januas nostras.*

Pro *mandragora,* ut vertit Noster, Septuag. Aquila, Chald. Aben Esra, Vatabl. Pagnin. et alii, Hebr. est דודאים *dudaim,* quæ vox alludit ad *dodim* et *daddim,* id est, ubera, quia mandragoræ speciem habent uberum : quare perperam *dudaim* Sixtus Senensis lib. 5. Biblioth. cap. 109. vertit *lilia,* R. Salomon *Jeseminum;* Alii *ficum*, alii *violam.* Oleaster in Genes. 30. 14. censet esse flosculum, qui vocatur *lilium convallium.*

Alludit ad Rachelem, quæ à Lia accipiens mandragoras, quas in agro invenerat ejus filius Ruben, concessit ei maritum Jacob, Genes. 30. 14. Vide ibi dicta. Hinc mandragoram habere vim conciliandi amorem, ideoque Circeam nuncupari docet Theoph. lib. 9. Histor. Plant. cap. 10. Plinius lib. 5. c. 13. Dioscor. lib. 4. c. 71. Unde Hortolanus putat eas Hebr. vocari *dudaim* à *dodim*, id est, amores. Hinc et ait : *ibi dabo tibi ubera mea;* Pagnin. *amores meos.* Sic et poma symbolum sunt amoris, unde de iis ait : *Omnia poma nova et vetera, dilecte mi, servavi tibi,* q. d. Quidquid pulchrum, quidquid deliciosum habeo, hoc totum tibi offero. Porro pro *dilecte mi* R. David et R. Anonymus apud Genebr. vertunt, *amorem meum;* Sic ergo transferunt ; *Omnia delicata poma nova et vetera, amorem meum servavi tibi*, q. d. Pro omnibus, vel cum omnibus deliciis et pomis, tam veteribus quàm novis, amorem meum servavi tibi. Si pro *doli* legas *dodai*, vel potius *daddai*, pro *amorem meum* vertas *ubera mea,* quasi ubera sponsæ sint poma nova et vetera.

PRIMUS SENSUS.

ADÆQUATUS,

De Christo et Ecclesia.

Mandragoræ cum suis pomis in vere aspectu pulchræ et raræ sunt, olfactui odoratæ, gustui insipidæ, ait S. August. lib. 22. contra Faustum cap. 56. sed in Judæa, ut aiunt, sapidæ, capiti soporiferæ, vim habent refrigerandi, speciem quamdam habent in radice corporis humani, dempto capite. Unde Pythagoras mandragoram vocabat anthropomorphon, id est, homini similem. Vide Dioscoridem lib. 4. cap. 71. et Galenum lib. 7. Simplic. medicam. Mandragoræ ergo significant turbam Judæorum et Gentium cujus caput fuerat Antichristus, quæ, eo mortuo, manebit acephala, id est, sine capite, sed in perfidia et peccatis suis sopita : hæc ad vocem prædicatorum evigilabit, ac suavem fidei et pietatis odorem exhalabit. Sensus igitur est, q. d. En tibi, ô Christe, sponsæ mandragorarum odor, quarum frigus hactenus noxium, et odor gravis fuit, quæ steriles ipsæ, et quasi expertes vitæ mortis somno consopitæ jacuerant, humani denique busti potius, quàm veri hominis effigiem præbebant, et præter hanc mutilam speciem nihil hominis obtinebant. Legamus illas, maturuerunt : statui tibi soli eas colligere, et vesci tecum. Interea vescere fructibus, quos tibi seposui in corde meo, et ad manum habeo omne genus fructuum hornorum et annosorum, deliciis tuis repositorum asservavi. Hæc *in portis,* id est, in ipso domus ingressu et ipso aditu, in promptu et ad manum sunt. Ita Delrio per nova et vetera significat utriusque populi, scilicet Gentium et Judæorum bona opera, aut, ut Hortolanus, mysteria utriusque testamenti novi et veteris, quæ Christo, id est, Christi fidelibus offeruntur, cum per portam Baptismi in ejus civitatem puta Ecclesiam ingrediuntur.

Symbolice vero, ut Cassiodor. Aponius, Beda, quod per Christum et in Christo omnia illa impleta sint, et indies impleantur. Addit Theod. *Veteris*, inquit, *testamenti præcepta et novi testamenti mandata, quæ à matre mea Spiritus sancti gratia accepi, servavi tibi, et depositum integrum custodivi.* Sic ait Christus: *Omnis scriba doctus in regno cœlorum similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo nova et vetera*, puta mysteria, dona et opera legis Evangelicæ et Mosaicæ, uti explicant Patres Matth. 13. Ita Aponius, Anselm. Delrio hæc accipiunt de Judæis et Gentibus convertendis in fine mundi.

Audi Honorium: *Sunamitis* (instar Ruben) *de castris egressa invenit Mandragoram, regiam puellam sine capite in agro jacentem: cui nimium compassa et ad regem regressa obnixe supplicat, ut secum eat, miseræ subveniat. Per Mandragoram intelligitur multitudo fidelium, cujus caput erat Antichristus, qui est caput omnium malorum; sed caput amputabitur, quando Antichristus occidetur; hanc videns Ecclesia sine capite, optat eam sibi in fidem Christi sociari et capite Christo sublimari: O dilecte*, inquit, *quem præ omnibus diligo, qui ad me per gratiam venisti, et per præsentiam donorum visitasti, veni etiam nunc per gratiam ad multitudinem infidelium, et visita eam per præsentiam charismatum, et per prædicatores egrediamur in agrum mundi, et spargamus per populos semen verbi Dei, tu inspirando, ego prædicando et operando, et docendo: diu commoremur in villis, in pagorum conventiculis, mane surgamus ad vineas, hoc est mature faciamus Ecclesias.*

Huc accedit Chald. qui hæc accipit de Judæis Messiam suum agnituris, scilicet per Eliam in fine mundi; hos enim longo ignorantiæ et perfidiæ sopore, imo lethargo per tot secula laborantes apposite repræsentant mandragoræ, quæ soporem conciliant, ideoque dantur iis, qui secandi vel urendi sunt, ut dolorem non sentiant, teste Dioscor. l. 4. c. 51. Sic ergo vertit Chald. *Et cum fuerit voluntas à facie Domini, ut redimat populum suum captivitate, dicetur Regi Messiæ. Jam completus est finis captivitatis, et meritum justorum suave est coram me, sicut odor balsami, et sapientes generationum constituti in portis gymnasii operam dant verbis scribarum et verbis legis; nunc surge, suscipe regnum quod reposui tibi.*

Aliam proprietatem mandragorarum assignat S. Ambros. in psal. 118. ser. 19. vers. 4. quod aliæ sint mares, aliæ feminæ, et hæ gravis sint odoris, sic Judæi etiam corporaliter fœtent, sed fœtorem istum aqua Baptismi abluti deponunt, uti experientia constat. Audi S. Ambros. *plerique discernunt quemdam inter mandragoras sexum, ut et mares putent esse et feminas, sed feminas gravis odoris. Significat ergo gentes, quæ ante fœtebant, cum essent infirmiores, evitata quadam imbecillitate perfidiæ, boni odoris fructus ferre cœpisse, postquam in adventum Domini crediderunt.*

Denique mandragoræ, quia frigus, torporem, tarditatem et somnum inducunt, notant tardos, negligentes, et somnolentos. Hi enim vulgari sermone dicuntur bibisse mandragoram vel helleborum; quare dum hi per gratiam Dei somnum excutiunt, dicuntur mandragoræ quasi post somnum hyemis in vere experrectæ dedisse odorem suum. Apte ergo id hîc tribuitur Judæis et Gentibus tarde et sero, puta in fine mundi convertendis: hi enim longas suæ tarditatis et soporis moras abrumpent, et diligentiæ ac fervoris suavem acremque dabunt odorem et fragrantiam; unde subdit: *Omnia poma nova, et vetera servavi tibi.* Vetera enim sunt veteres Christiani, nova sunt novi, puta veteres Judæi per Eliam innovandi, et in fine mundi ad Christum convertendi.

Denique nonnulli per *nova* opinantur hîc notari novi orbis, puta Americæ ab Americo Vespucio et Cristophoro Columbo, inventionem, et conversionem ad Christum. Novus enim hic orbis continens Peruanos, Mexicanos, Brasilios, Chilenses, etc. est dimidium totius orbis, ut patet ex globo Cosmographico: quare ipse est in portis, id est, in limitibus et finibus terræ olim cognitæ. Nam plane ante annos 140. fuit incognitus, nec quidquam de Christo eo usque audierat: Jam vero per religiosos S. Dominici, S. Francisci et Societat. Jesu, totus pene subjacet Ecclesiæ. Sic in India Orientali hoc seculo et præcedenti mire per eosdem propagatur fides apud Japones, ubi plurimi pro fide certant usque ad martyria lentorum ignium, apud Sinenses, Molucenses, Ceilanos. Sane Thomas Bozius tom. 1. signo 20, audet asserere, unum Franciscum Xaverium plura apud Indos accumulasse Ecclesiæ, quàm Lutherus et totus Septentrio abstulerit. Æthiopia, sive amplum illud Petro Joannis Imperium cum suo Imper. et proceribus, per Societatem Jesu subdidit se Romanæ Ecclesiæ, ab eaque Patriarcham accepit anno Domini 1628.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Mandragora dat odorem, cum anima prius torpida, tarda, somnolenta per gratiam Dei evigilans, alacris et fervida bonam virtutum famam operando exhalat. Unde S. Augustinus, lib. 22. contra Faustum c. 56. ait per mandragoræ odorem repræsentari bonam sanctorum famam. Eadem soporem inducit, cum anima terrenorum oblita, iis quasi indormiens cœlestia cogitat, meditatur et ambit. Ita Theodor. Eadem fœcunditatem conciliat, ait Cassiodor. et Rupert. cum anima charitatis, patientiæ, humilitatis, obedientiæ, cæterarumque virtutum actionibus incumbit. Eadem purgat melancholiam et pituitam, tollit nauseam, tristitias et dolores sopit, variisque morbis oculorum, ventrisque medetur, quos recenset Dioscorid. libr. 4. cap. 71. cum anima per pœnitentiam, prudentiam et lætitiam omnes mentis ægritudines et perturbationes sanat. Ita Theodoret.

Hinc Cassiod. Justus et Beda, per nova et vetera accipiunt sanctos novi et veteris testamenti; hos enim servari aiunt Christo, tum quia Christum prophetarunt, prædicarunt et prædicant; tum quia non nisi per Christum eis ad salutem et ad cœlum aditus patet.

Audi S. Gregor. *Quid per mandragoram, herbam scilicet medicinalem et odoriferam, nisi virtus perfectorum intelligitur? per quam perfecti quique dum imperfectorum infirmitatibus medentur, in fide, quam prædicant, id est, in portis Ecclesiæ, veri medici esse comprobantur; qui*

dum exempla bonorum operum circumquaque per sanctam famam tribuunt, quasi odorem, quæ ægroti sanentur, aspergunt.

Audi S. Honorium : *Tunc dabant odorem mandragoræ in portis, quia seculares jam conversi, qui sine capite fuerunt, dum nullum Prælatum habere voluerunt, famam bonæ operationis in virtutibus, quæ sunt portæ vitæ, spargunt. Omnia poma nova et vetera servant, dum conversi omnia opera antiquorum et modernorum Patrum ad imitandum sibi congregant.*

Rursum per poma nova et vetera notatur donum perseverantiæ, quo omnes actus usque ad finem vitæ sanctos efficimus, Christoque dedicamus. Hoc enim ingens, imo summum est Christi donum. Insuper B. Laurent. Justin. l. 2. de Spirit. animæ interitu, ante finem : *Poma vetera*, inquit, *habitus, nova vero actus dicit esse virtutum, per quos ad perfectionem conscenditur. Hæc proculdubio per illam scalam, quam in somnis contemplatus est S. Jacob, figurata fuit.*

Denique Philo Carpath. per mandragoras accipit doctores : *Quia dum*, inquit, *bene scrutantur sacras Scripturas et ex iis bonam et suaviter olentem frugem Ecclesiæ filiis parant ac mandunt, veræ fidei suavissimum odorem fructumque diffundunt. Per portas autem vires animæ ac humani corporis partes ac membra significari, ut aures, os et oculos, per quorum aditus omnia vitæ et mortis merita ingrediuntur, secundum illius propositum et voluntatem, qui corporis servitio et animi imperio utitur : Per oculos pudicitiæ castitatisque judicia; per aures honestatis atque modestiæ; per os gravitatis et temperantiæ ad mandatorum observantiam, facile dignoscuntur. Quare si Deum vere timemus atque amamus, pudica et honesta oculis spectamus; auribus salutaria et optima quæ percipimus : Ore sancta atque necessaria loquimur, turpibus clauduntur oculi, obscænis aures occludimus, vana et nocitura silemus.*

Anagog. Honorius : *In extremi*, ait, *judicii die mandragoræ in portis dabunt odorem, quia in morte, quæ est porta vitæ, dabunt viventibus suam opinionem, dum miraculis coruscant in terris, quorum animæ vivunt in cœlis; qui mandragoræ olim fuerunt, dum diabolum caput omnium malorum amiserunt et Christum caput omnium bonorum vel justorum induerunt, et nunc ut mandragoræ multis morbis sunt medicina. Ibi omnia poma, nova et vetera sponso dilecto servavit, quia omnia opera sanctorum veteris legis et omnia opera justorum novæ legis, Ecclesia cœlestis Christo recompensanda repræsentabit.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Mandragoræ soporiferæ symbolum sunt contemplationis, quæ mentem à terrenis curis rebusque sopit, ut tota Deo fruatur; ideoque à mysticis vocatur quies, sive somnus, de qua dixi c. 2. v. 5. et seq. Hac excelluit B. Virgo ac in ea omnia poma nova et vetera, id est, omnes suas dotes, omnes actus prætcritos et præsentes Christo dilecto suo obtulit. Item *nova et vetera*, id est, omnes actus factos ex præscripto legis novæ et veteris (utriusque enim præcepta exacte servavit B. Virgo) Christo dicavit.

Rursum ipsa Deo offert omnes sanctos tam novi, quam veteris testamenti, ac in fine mundi offeret Judæos et Gentes per Eliam et Enoch, convertendos, omniaque eorum dona, gratias, et virtutes.

Addit Guilielmus, mandragoras Christi et Virginis dedisse odorem suum cum Christi divinitas per Apostolorum prædicationem et miracula mundo innotuit; tunc enim pariter ex ea eidem innotuit matris Dei virginitas, dignitas et majestas. Ad hæc illam omnia poma nova et vetera servasse Christo, cum mysteria divinitatis et humanitatis Christi, quæ ipsa viderat, in corde servavit, ac suo tempore Christianis ad eorum salutem et Christi gloriam patefecit. *Nam quod sine corruptione*, inquit, *es conceptus et editus, quod ab Angelis prædicatus; quod per stellam designatus; quod à Magis mystica dona es odoratus, et hujusmodi et nova plane erant, et divinitatem tuam declarabant. Porro quod parvulus natus es, quod pannis involutus, quod lacte nutritus, et hujusmodi vetera erant, quia de vetustate carnis erant, et hæc humanæ in te veritatem substantiæ comprobant. Ego autem conservabam omnia hæc, conferens ea in corde meo, conferens utique nova cum veteribus, et vetera cum novis et utrisque pariter collatis, te Deum simul et hominem comprobans, conservabam omnia verba hæc, et sic omnia poma nova et vetera, dilecte mi, conservabam tibi suo tempore promenda, et expendenda in tuos.*

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Peroratio est et conclusio Dramatis Cantic. qua sponsa summum erga sponsum amorem demonstrat, optatque ei intime jungi, eoque frui in coelis, ex quo in deliquium et exstasin incidit; a qua eam excitari vetat sponsus vers. 4. Mox vers. 5. populus occurrens, cernens sponsam de deserto ascendentem, deliciis affluentem, et dilecto innixam admiratur. Subjicit sponsus se in malo, id est, ligno crucis eam suscitasse, et tantis deliciis donisque adornasse: quare petit ut ipsa tanto amore sponsi cor obsignet. Inde vers. 8. Ecclesia queritur sororem suam Synagogam esse parvulam, nec ubera habere cui respondent sodales sponsi: Si murus est, ædificemus super eum propugnacula argentea; si ostium est, compingamus illud tabulis cedrinis. Respondet deinde ipsa Synagoga vers. 10. se murum esse, et ubera habere, insuper et vineam. Denique vers. 13. sponsus ultimam sponsæ vocem cantumque epithalamicum poscit. Unde canit illa: Fuge, dilecte mi, et assimilare capreæ hinnuloque cervorum super montes aromatum, quo velut cygneo cantu possit sponsa cum sponso ex hac vita rapi in coelos. Igitur sicut S. Joannes in Apocal. cap. 21. et 22. definit in gloria Ecclesiæ triumphantis; sic et Salomon Canticum claudit in gloria coelestis Jerusalem: in ea enim perficietur et beabitur Ecclesia, et laboris militiæque suæ recipiet præmia et coronas æternas.

1. Quis mihi det te fratrem meum sugentem ubera matris meæ, ut inveniam te
foris, et deosculer te, et jam me nemo despiciat? 2. Apprehendam te, et
ducam in domum matris meæ: ibi me docebis, et dabo tibi poculum ex
vino condito, et mustum malorum granatorum meorum. 3. Læva ejus sub
capite meo, et dextera illius amplexabitur me. 4. Adjuro vos, filiæ Jeru-
salem, ne suscitetis, neque evigilare faciatis dilectam, donec ipsa velit.
5. Quæ est ista, quæ ascendit de deserto, deliciis affluens, innixa super
dilectum suum? Sub arbore malo suscitavi te: ibi corrupta est mater tua, ibi violata est geni-
trix tua. 6. Pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum;
quia fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio: lampades ejus, lampades ignis
atque flammarum. 7. Aquæ multæ non potuerunt exstinguere charitatem, nec flumina obruent
illam: si dederit homo omnem substantiam domus suæ pro dilectione, quasi nihil despiciet
eam. 8. Soror nostra parva, et ubera non habet, quid faciemus sorori nostræ in die quando
alloquenda est? 9. Si murus est, ædificemus super eum propugnacula argentea: si ostium est,
compingamus illud tabulis cedrinis. 10. Ego murus: et ubera mea sicut turris, ex quo facta
sum coram eo quasi pacem reperiens. 11. Vinea fuit pacifico in ea quæ habet populos: tradidit
eam custodibus, vir affert pro fructu ejus mille argenteos. 12. Vinea mea coram me est. Mille
tui pacifici, et ducenti his qui custodiunt fructus ejus. 13. Quæ habitas in hortis, amici aus-
cultant: fac me audire vocem tuam. 14. Fuge, dilecte mi, et assimilare capreæ hinnuloque
cervorum super montes aromatum.

VOX SPONSÆ,

ID EST, ECCLESIÆ UNIVERSALIS COLLECTÆ EX JUDÆIS ET GENTIBUS, QUÆ IN FINE MUNDI COMPLETO JAM ELECTORUM NUMERO ASPIRABIT AD CŒLUM.

VERS. 1 : QUIS MIHI DET TE FRATREM MEUM SUGENTEM UBERA MATRIS MEÆ, UT INVENIAM TE FORIS, ET DEOSCULER TE, ET JAM ME NEMO DESPICIAT ?

QUIS MIHI DET TE FRATREM MEUM SUGENTEM UBERA MATRIS MEÆ, UT INVENIAM TE FORIS, (Scholiastes, εν αγρω, id est, *in agro* ; alii, εν αγορα, id est, *in foro*) ET DEOSCULER TE, ET JAM ME NEMO DESPICIAT ?) Hebr. *Quis te det sicut fratrem mihi?* Ita Aquila. Arabicus : *Quis dabit tibi, fili fratris mei, ut sugas ubera matris meæ? cum invenero te extra, osculabor te.* Syrus : *Quis tibi dabit me, ut fratri? suxerunt ubera agni mei : laudabo te.*

Pendent hæc à proxime præcedentibus. Pergit enim loqui sponsa, suumque amorem ardentem in sponsum pandere. Sicut enim paulo ante optavit cum sponso ire in agros et villas, ut ibi daret ei ubera sua, pomaque nova et vetera, idque ita factum esse, licet diserte non exprimat Salomon ; tamen id tacite innuit, scilicet sponsum annuentem votis sponsæ cum eâ concessisse in agros, ibique ejus mandragoris et pomis fruitum fuisse : sic eo facto sponsa non contenta, hic ulterius amore sponsi exæstuans, plenum ejus publicumque poscit complexum, ut omnibus mutuos suos, et sponsi amores palam pandat et patefaciat. Quare, ex summo castoque et spirituali amore optat sponsi osculum sanctumque complexum ; sed quia honeste in publico id fieri cum grandævo non poterat, optat dilectum suum similem fieri infantulo, sive fraterculo sugenti ubera matris, ut eum sic osculari publice liceat, sicut sorores fraterculos suos pusiones sine verecundia osculari solent. Sponsum vocat fratrem, tum quia summe dilectum ; sic enim superius dixit : *Soror* (id est dilecta), *mea sponsa;* tum quia conjugem : conjux enim per conjugium in conjugis suæ transit domum et familiam, ut eosdem, quos conjux habeat parentes, sive patrem et matrem. Unde S. August. libr. 22. contra Faustum, cap. 61 : *Si vir,* inquit, *et uxor est una caro, non aliter est nurus deputanda, quàm filia;* tum denique, ut significet conjugium hoc non esse carnis, sed spiritus, ubi conjuges manent casti instar fratrum et sororum.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Est vox Ecclesiæ sponsæ universalis, id est, collectæ ex Gentibus et Judæis, cujus vocem cap. 7. v. penultimo et ultimo audivimus. Hæc enim in fine mundi videns compleri electorum numerum, ex vehementia amoris optabit nuptiarum cum sponso consummationem in cœlis. Ecclesia enim in terris, ceu sponsa, tantum celebrat sponsalia cum Christo sponso per fidem et gratiam ; in cœlis vero nuptias celebrabit et consummabit per gloriam, summamque visionis et amoris beatifici cum sponso unionem.

Sensus ergo est, q. d. O utinam adsit felix illa hora, quæ jam appetit, ut conjugii jure te, ô dilecte mi, possim appellare fratrem meum; sicut olim in primo tuo adventu in terra nascens, factusque homo mihi frater fieri dignatus es, ac ejusdem matris Synagogæ velut frater mecum lac suxisti : *Quis mihi det, ut inveniam te foris*, id est, extra terram, supra mundum in cœlo empyreo, ibique publice coram omnibus Angelis et sanctis sine pudore, imo cum honore et jubilo perpetim sugam tecum ubera matris, puta cœlestis Jerusalem, quæ lac; imo nectar divinum omnis felicitatis effundit, ibique pariter sine intermissione brachiis intellectus et voluntatis per visionem et amorem beatificum, quasi per bina labia te osculer, ut intime te complectar, tibi jugiter inhæream, nec vel ad momentum à te separer, sed per omnem æternitatem te felicissime fruar ; ubi nemo Judæus, Paganus, vel impius me amplius despicere, exprobrare vel vexare poterit ! Utinam ex agris et villis hisce terrestribus ad cœlestes atque ad supernos aromatum divinorum montes conscendere liceat ! Et brevi id dabitur ; sed hoc momento, hoc ipso temporis instanti id fieri optarem; amanti enim et amore æstuanti omnis mora amara, prolixa et molesta est. Ita tres Anonymi apud Theod. hæc tribuunt Ecclesiæ et animæ sanctæ optanti secundum Christi adventum, eumque sic affanti : *Quoniam prior adventus tuus me ad te perfruendum præparavit, ecquis tribuat mihi secundo adventu tuo nobiscum in cœlesti Jerusalem, quæ mater nostra est, novum bibentem poculum, quod ex ipsa in nos per gratiam sine medio, quasi lac ex matris uberibus, in ejus filios fluat ? sic enim inveniens te foris deosculabor ; cognoscens namque te, non ut nunc per fidem, sed per aspectum foris in nostra substantia incorruptionem nobis, et immutabilitatem in communi largientem resurrectione, perfruamur te; et nemo quidem despiciet me; licet nunc à mundi sapientibus spernar, quod propter tuî amorem caduca omnia contemnam.* Sic et Delrio et alii.

Huc pertinet expositio S. Ambrosii, Aponii, Honorii, Ruperti, Anselmi, Hortolani, qui hæc intelligunt de conversione Judæorum in fine mundi : post hanc enim mox sequetur dies judicii et gloria sanctorum. Verba S. Anselmi mox recitabo. Quin et prisci Rabbini, teste Galatino lib. 3. cap. 28, censent hic significari desiderium adventus Messiæ, adventus non primi (hic enim jam factus est per incarnationem, ut dictum est cap. 1. et seq.), sed secundi ad judicium et glorificationem sanctorum.

Symbolice, primo, S. Gregor. Cassiod. Theod. Beda, Philo, S. Athanas. in Synopsi, et alii hæc tribuunt Synagogæ, id est, Patriarchis desiderantibus Christi incarnationem : per hanc enim Christus è sinu patris foras in carnem prodiit, nobisque frater effectus est, ut eum osculari liceat, per quem Ecclesia jam non despicitur, sed ab ipsis etiam Angelis honoratur : *Quis enim*, ait Guilielmus, *poterit despicere homines in Deo homine facto ? Quis vilem judicabit hominem pretio sanguinis tui pro homine dato?* Unde S. Ambros. de Instit. Virg. c. 1 : *Foris*, inquit, *factus est, qui erat intus. Vide illum intus, quando legis, quod in sinu est patris; cognosce illum foris, quando nos quærit ut redimat. Foris tibi factus est, ut mihi intus esset, et fieret medi-*

cus noster. Ibi ergo simus, ubi Christus medicus est radicatus et fixus in cordibus nostris. S. Chrysost. vero hom. 12. in varios S. Matth. locos, hæc refert ad Herodem, qui Christum infantem persecutus est. Sic enim legit : *Quis dabit tibi fratrem meum sugentem ubera matris meæ?* q. d. Nemo tibi dabit Christum infantem ut eum occidas; nec enim ullam habebis potestatem adversus eum qui est princeps omnium potestatum; quæ nova est expositio, nec satis consona sensui litterali.

Secundo, Philo hæc refert ad passionem Christi : *Tunc enim*, inquit, *foris inventus est sponsus et osculatus à sponsa, cùm humanitate vestitus, et extra Hierosolymam crucifixus, eam ipsam à sempiterna morte redemit per ineffabilem charitatem soluto omni debito, sibimet amantissime reconciliavit et Patri.*

Porro Philo per matrem accipit æternam sapientiam: Theodor. vero Spiritum Sanctum, cujus ubera Christus suxisse dicitur, cùm fidelibus ea per studium et orationem sugenda esse, ut lac doctrinæ omnisque gratiæ ex iis hauriant, in Evangelio docuit et monstravit. Sic et Rupert. Auctores citati hos sensus afferunt quasi litterales ; sed revera symbolici videntur. Ad litteram enim de Incarnatione et passione Christi egit Salomon Cantic. 1 ; indeque progressus est ad Ecclesiæ exordia, profectus et perfectionem, quam hìc gloria cœlesti concludit; ibi enim erit finis, consummatio et coronatio Ecclesiæ triumphantis, quæ hìc sub cruce Christi militat. Hoc enim acoluthia, ordoque Dramatis exigit.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Primo, anima pia optat Christum suscipere in venerabili Sacramento, in quo Christus quasi fit frater noster, nos suo corpore pascens, ibique eum osculamur, dum ore corporis, et multo magis mentis eum suscipimus. Ita Aponius et Gislerius fuse. Eucharistia enim est pignus futuræ gloriæ; per illam enim resurgemus in vitam æternam, uti docet Christus Joan. 6. Hac de causa Christus specie parvuli apparens S. Francisco, S. Antonio de Padua, S. Edmundo Cantuariensi Episcopo, similibusque sanctis, se illis osculandum dissuaviandumque præbuit. Hoc reipsa se in seipso expertum asserit Rupertus Abbas Tuitiensis scribens in cap. 26. Matth. lib. 52. pag. 562. Narrat enim se, cum juberetur capessere sacerdotium, seque tanto gradu indignum judicaret, vidisse Christum crucifixum in altari se intuentem et invitantem ad amplexum. Quare *altare*, inquit, *per medium sese aperuit, meque introrsus currentem suscepit. Quod cum festinus introiissem, apprehendi quem diligit anima mea, tenui illum, amplexatus sum eum, diutius osculatus sum eum. Sensi quam graviter hunc gestum dilectionis admitteret, cum inter osculandum suum ipse os aperiret, ut profundius oscularer. Plane hoc agebatur, hoc illa significatione parabatur, ut fieret illud, quod in Canticis dilecta exoptans dicit : Quis mihi det te fratrem meum sugentem ubera matris meæ, ut inveniam te foris et deosculer, et jam me nemo despiciet.* Ex hac visione sensit Rupertus sibi desiderium sacerdotii immitti, ut quotidie sacrificans cum Christo in Eucharistia dissuaviaretur, eumque manducando amplecteretur et oscularetur.

Secundo, optat anima Christum sibi fratrem fieri, forisque osculari eumdem, cum ipsa optat exui carnis mundique affectibus, ut extra se quasi exiens, spirituales mores et amores induat, itaque osculum pacis à Christo accipere incipiat, quod perficiatur in cœlo : hac ratione enim fit quasi soror fratris Christi. Ita S. Ambr. lib. de Isaac, cap. 8 : *Bona anima, quæ foris est*, inquit, *ut Verbum intus sit, illa extra corpus, ut Verbum habitet in nobis.* Sic et Rupert. *Porro invenire Christum foris*, inquit, *est exire ad illum extra castra ; qui sicut extra portam passus est ; ita extraneus factus est fratribus suis et filiis matris suæ. Eumdem vero deosculari est improperium ipsius venerari, et sacramenta pietatis ejus familiariter cognoscere ; nam in quantum illa cognoscimus et diligimus, in tantum illum amabilem amantes deosculamur*, etc. Addit Honorius proprie fratres Christi dici Apostolos et viros Apostolicos, qui animabus lucrandis incumbunt : hi enim sunt similes Christo, ejusque quasi fratres ; hoc enim officium fuit Christi ; qui ergo alium ad statum religionis et perfectionis pellicere satagit, dicat : *Quis mihi det te fratrem meum*, ut mihi religione et charitate sis conjunctissimus quasi frater, id est fere alter, *sugentem ubera matris meæ* (disciplinam et instituta meæ religionis) *ut inveniam te foris* (separatum à seculo in claustro), *et deosculer te*, id est, summe in omnibus religionis officiis et exercitiis tibi conjungar, *et jam nemo me despiciat*, qui tamen religioni fratrem, imo filium pepererim? Ita Honorius.

Denique S. Anselmus, S. Ambrosius, Rupert. Aponius, Honorius et Hortolanus hæc referunt ad Judæorum conversionem. Audi S. Anselmum : *Utinam quis mihi annuntiet Christum fratrem meum, de carne mea natum, educatum doctrina Synagogæ ; conversaque ad ipsummet addat : Ut inveniam te foris, ut hominem te agnoscam, in quo turpiter erravi; et deosculer te, id est, et delecter in agnita tuâ humanitate ; et jam nemo despicabilem me censeat!*

Huc spectat versio Chald. *Illo tempore*, ait, *apparebit rex Messias Synagogæ Israel, et dicent ei filii Israel : Adesdum, esto nobiscum pro patre, et ascendemus Hierosolymam, et sugemus tecum sententias legis, quemadmodum sugit infans ubera matris suæ. Quoniam etiam omni illo tempore, quo vagus eram, et extorris à mea patria, dum recordabar nominis Dei magni, et tradebam animam meam pro divinitate ipsius populi exteri, non me contemnebant.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Rupertus ait hanc esse vocem Ecclesiæ, quæ matri suæ, id est, B. Virgini (hæc enim mater est Christi, et consequenter Ecclesiæ, id est, omnium Christianorum), ac suæ per eam felicitati exsultando et admirando applaudit, quod Christum pariendo, cum fratrem nostrum effecerit. Aitque hanc vocem esse similem illi S. Elisabethæ ad B. Virginem se visitantem : *Et unde hoc mihi, ut mater Domini mei veniat ad me?* Lucæ 1. 43.

Congruentius ad sensum litteralem hæc tribuas B. Virgini in hac vita, ad filium in cœlis regnantem aspiranti, q. d. Quis mihi det, ô fili, ut sicut olim ex me carnem assumens, frater meus omniumque hominum fieri dignatus es, ac sugere ubera mea tanquam matris tuæ, atque ubera mystica Synagogæ, quæ est mater mea pariter et tua, ibique suavissime ego te deosculata sum; sic pariter nunc efficias ut te fratrem, imo filium meum in gloriosa humanitate, quam ex me sumpsisti, in cœlis triumphantem aspiciam, ibique te deosculer, ac tecum in summis æternisque gaudiis jugiter dissuaviar et delicier.

Addit Hailgrinus: *Invenire desiderat eum solum, in divina videlicet natura, in qua solus est, et humanam non habet consortium. Invenire desiderat eum, ut non solum cognoscat in carnis ergastulo, sed ut immensitatem deitatis inveniat; quæ nullo concluditur termino, et omnia continet et concludit, et ipsum sic invenire desiderat, ut deosculetur eum, ut videlicet eum videndo præsentem tanquam facie ad faciem in ejus amore delectetur.*

VERS. 2: APPREHENDAM TE ET DUCAM IN DOMUM MATRIS MEÆ, IBI ME DOCEBIS, ET DABO TIBI POCULUM EX VINO CONDITO, ET MUSTUM MALORUM GRANATORUM MEORUM.

APPREHENDAM (Septuag. *assumam*) TE, ET DUCAM TE IN DOMUM MATRIS MEÆ (Septuag. *ejus quæ me concepit*), IBI ME DOCEBIS, ET DABO TIBI POCULUM EX VINO CONDITO, ET MUSTUM (Syrus, *dulcedinem*) MALORUM GRANATORUM MEORUM.] Pro *condito* Septuag. vertunt, *unguentario;* Heb. *potabo te vino aromatite*, quale scilicet solent in apothecis pharmacopœi componere et condire saccharo, melle, cinnamomo, aliisque aromatibus, quæ dulcem et gratum saporem afferunt etiam pueris, qualis hîc optatur esse sponsus. Unde Arabicus vertit: *Potabo te vino suavi.* S. Hieron. in cap. 9. Zachar. *Potabis me de vino unguentarii, de rivis malorum granatorum tuorum;* sed in cap. 12. legit: *Potabis me de vino unguentarii* (apothecarii) *de vino malorum*, censetque esse verba Ecclesiæ ad Christum.

Fingitur sponsa sponsum, quem parvulum optabat, cupere osculari, eum assumere et asportare in domum matris suæ, id est, suam, ut ibi à sponso doceatur, eoque continue fruatur, ideoque deliciis suis eum pastura, puta vino aromatite, et musto malogranatorum. Licet enim infantibus et lactentibus non detur vinum, sed lac, tamen datur subinde vinum melle, vel saccharo conditum; hoc enim est instar lactis. Rursum licet vers. 1. optarit sponsa sponsum esse infantulum, tamen sciebat revera ipsum non esse infantem, sed virum perfectum, ac ut tali hîc vinum conditum et mustum malogranatorum propinare destinat.

Pendent hæc à versu præcedenti; est enim optatio, q. d. *Quis mihi det*, id est, utinam mihi liceret te apprehendere et ducere in domum matris meæ, ut ibi me doceres, et ego vicissim tibi propinarem vinum et mustum, hoc est, utinam, ô sponse, me sponsam apprehendas et ducas in domum tuam, ut ibi nuptiæ nostræ consummentur! ad hoc enim solebat sponsus sponsam in domum suam traducere. Est hypallage. Simili arte et phrasi utuntur medici, ut stipem à divitibus extorqueant; et pueri ut à matre liba vel poma, quæ vident, impetrent. Dicunt enim astuti: En, ô mater, quàm bella poma! utinam haberem pecuniam ut illa coemerem, tibique darem, quo significare volunt! q. d. O mater, eme tam bella poma, eaque mihi dona, quia ea valde concupisco, sed id exprimere non audeo; ideoque concupiscentiam meam charitatis velo obtego; amo enim te, sicut tu amas me; ostende ergo mihi amorem maternum, ut ego ostendam tibi filialem.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Sponsam audacem et animosam facit amor; quare id sibi tribuit, quod erat sponsi, scilicet inducere sponsam in domum matris suæ, id est, suam; sed hæc sponsæ vota sunt amoris, non effectus potestatis. Pendent hæc à præcedentibus, q. d. Utinam te, ô sponse, possem ut infantulum et fraterculum meum osculari, apprehendere et inducere in domum matris meæ, quo per metalepsin, vel potius hypallagen significat sponsa se optare à sponso duci in domum ejus, ut ibi nuptias perficiat et consummet! q. d. Utinam, ô sponse, me jam laboriosæ et ærumnosæ hujus in villis et hortis terrenis vitæ pertæsam apprehendas, et ducas in domum matris tuæ, id est tuam, puta in Jerusalem cœlestem, ut ibi me doceas, imo ostendas divinitatem tuam, illaque me bees, ut videam et gustem quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quodque Deus præparavit diligentibus se! ibi ergo mutuis certabimus officiis, tu me hæc docebis, ego vicissim propinabo tibi vinum conditum laude, gratiarum actione, omnique genere virtutum; et succum malogranatorum meorum, puta sanguinem et doxologiam martyrum meorum. Ita Cassiodor. Beda, Honorius, Alcuinus, Angelomus hîc et S. Ambros. libr. 5. epist. 39. ad Irenæum. Audi Cassiodor. *Per fidem*, inquit, *et charitatem tibi adhærens, prosequar te revertentem in cœlum post actum incarnationis tuæ et passionis mysterium. Ascendente namque in cœlos Domino, Apostoli oculis illum deduxerunt, pioque prosecuti sunt aspectu, quousque nubes suscepit eum; cum cœlo receptus fueris, et me quoque in cœlum assumpseris, ibi me docebis et in omnem veritatem induces, et divinitatem tuam facie ad faciem ostendes, et ego ostendam quàm ferventissima charitate te diligam, potans te charitatis vino condito bonis aliarum virtutum operibus; et dabo tibi mustum malorum granatorum meorum, ostendens in passionibus sanctorum martyrum quanta diligaris charitate: dilectio namque martyrum est mustum malorum granatorum.*

Huc facit expositio eorum qui hæc referunt ad conversionem Judæorum in fine mundi, quos mox citabo. Post eam enim completo electorum numero mox sequetur dies judicii, et glorificatio sanctorum in cœlo.

Symbolice Theodor. Beda aliique, qui versum præcedentem exposuerunt de incarnatione vel passione Christi, etiam hunc de eodem exponunt. Philo vere exponit de Christi morte, sepultura et descensu ad inferos. Sic enim legit: *Apprehendam te, et ducam te in domum matris meæ, et in promptuarium ejus quæ me*

colligit; domus enim nostra et promptuarium, quod patres olim colligebat, æque ac Christum, est mors, sepulcrum et infernus, q. d. Christus in mortem et infernum descendit, ut ex eo patres liberaret. Idem per vinum conditum accipit passionem et sanguinem Christi, quo se ablutam cum gratiarum actione profitetur Ecclesia.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima sancta, primo, per orationem et meditationem Christum sponsum ducit in domum matris suæ, id est, in mentem suam, quæ est quasi mater omnium cogitationum et actionum, ibi docetur ab eo quomodo in charitate, religione omnique virtute se perficere possit et debeat; ibi vicissim offert ei vinum ac mustum malogranatorum acris compunctionis, mortificationis et martyrii: ita tres Anonymi apud Theodor. Secundo, Rupertus per vinum conditum accipit sacrificium calicis Eucharistici; per mustum malogranatorum sacrificium SS. Martyrum. Sic et Philo, qui tertio per *domum matris* accipit SS. Scripturas, quarum mysteria et arcana quasi penus et promptuarium sunt, in quibus fidelis anima sæpe cum cœlesti sponso secrete meditatur et loquitur, in iisque sanctissime reficitur vino aromatico divinæ doctrinæ. Idem, quarto: Potatur, ait, sponsus à sponsa, cum ab ejus filiis liquore sanctimoniæ atque virtutum laudatur in terris, cum timetur à bonis, colitur à justis, prædicatur à sanctis quasi auctor virtutis. Quinto, Honorius domum matris accipit religionem vel monasterium: Ibi, inquit, Christum quasi per manum apprehendit, et in domum matris suæ inducit, dum opera bona in claustrum, domum congregationis quasi matris conversorum inducit, et in intellectum regulæ claustralis suæ nutricis, dum eam intelligere docet. Ibi in claustro docetur quid conversis in cœlo promittatur. Ibi dabitur ei poculum ex vino condito, id est, *doctrina ex scripturis sapientum composita, et mustum malogranatorum, id est, exempla justorum.*

Porro S. Gregor. Aponius, Anselmus, Hortolanus hæc referunt ad conversionem Synagogæ, id est, Judæorum in fine mundi. Audi S. Greg. *Apprehensum in domum matris suæ ducit, quia Synagogæ in fine mundi Christum, in quem credit, prædicabit; dumque per prædicationem Ecclesiæ susceptus fuerit, ibi Ecclesiam docebit; quia se doceri gaudebit, quando Synagogam jam idem corpus factum erudire secum videbit. Poculum ex vino conditum Ecclesia dabit, quia ipsi Synagogæ novum testamentum cum veteri prædicabit, et quasi vino poculum condiet, quia dulcedinem Evangelii testimonio legis, quæ aspera est, ut robustius teneatur, cinget. Mustum vero malorum granatorum suorum tribuet; quia fortium virorum, qui unitatem Ecclesiæ etiam in martyrio tenuerunt, exempla apponet, ut ad eorum similitudinem Synagoga inardescat, et Antichristi persecutionibus martyrum præcedentium exemplis roborata non succumbat. Cum enim fortium pugnatorum victorias audierit, ad eorum imitationem pugnam subire non dubitabit.*

Huc spectat versio Chald. *Ducam te, ô Rex Messia, et introducam te in domum Sanctuarii mei, et docebis me timere à facie Domini, et ambulare in viis ejus, et ibi prandebimus prandium, et bibemus vinum vetus quod reconditum est in uvis suis à die, quo creatum est seculum, et de malis punicis, quæ præparata sunt justis in paradiso voluptatis.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo, Christum infantem pariens, duxit eum in domum matris suæ, id est suam, in Nazareth, quæ ab Angelis Lauretum translata, ubi hodie totius orbis concursu colitur. In ea ab eodem fuit edocta de mysterio passionis, crucis, resurrectionis, etc. et redemptionis hominum, deque traducenda vita angelica, perfecta et divina, idque magis exemplo quàm verbo. Rursum ibi Christum jam grandescentem potavit vino condito et musto malogranatorum, tum litterali, tum mystico, puta vino ardentis charitatis, ac musto compunctionis et lacrymarum.

Rursum et magis congrue ad litteram, B. Virgo apprehendit Christum, id est, petiit apprehendi à Christo (est hypallage), ac duci in domum matris, puta cœlestis Jerusalem, ibique ab eo doceri per visionem beatificam de tota sancta Deitate et Trinitate; atque ibi ei vicissim obtulit vinum conditum exsultationis et gratiarum actionis, ac mustum æstuantis amoris et charitatis.

VERS. 3: LÆVA EJUS SUB CAPITE MEO, ET DEXTERA ILLIUS AMPLEXABITUR ME.

Sponsa ex vehementia amoris et desiderii fruendi Christo in cœlo, quod expressit vers. 1 et 2, incidit in animi deliquium, somnum et exstasin; unde quasi collabens et corruens, invocat opem sponsi, ut læva caput, dextera corpus suffulciat, itaque in sinu ejus conquiescat, per quod ad litteram significatur Ecclesiam in fine mundi partim ex æstu amoris in Christum; partim ex multitudine persecutionum et tribulationum suspiraturam ad cœlum, ut ibi sponsus Christus eam læva et dextera circumplectatur, sibique facie ad faciem arctissime uniat et astringat: interim vero dum hæc unio differtur, rogaturam ut sponsus se læva et dextera sua protegat, roboret et deducat, ut moras ejus et persecutiones hostium fortiter perferat, donec aspiret dies beatæ æternitatis, et inclinentur umbræ miseræ mortalitatis. Audi Honorium: *Erit læva sponsi sub capite sponsæ, quia omnem gloriam mundi videbit sub potentia Christi, qui est caput ejus; et dextera ejus amplexabitur eam; quia angelica societas et sanctorum unanimitas, quæ in dextera Christi in judicio erit, illam sibi associabit; in hac dextera ab omni perturbatione requiescit, et nemo eam ab hac quiete excitabit, quia gaudium ejus nemo tollet ab ea.* Porro gnomen hanc audivimus cap. 2. v. 6, ubi eam explicui; quare hìc plura non addam, nisi quod ibi illa tribuatur sponsæ infanti, hìc vero adultæ et perfectæ.

Denique Chald. judaice hæc refert ad frontalia Judæorum: *Dixit*, ait, *cœtus Israel: Ego electa sum supra omnes populos, quia ego alligo frontalia manui sinistræ meæ et capiti, chartulaque infixa est lateri dextero portæ meæ, cujus*

tertia pars respicit thalamum meum, ut non habeant licentiam dæmones ad nocendum mihi.

VOX SPONSI.

VERS. 4 : ADJURO VOS, FILIÆ JERUSALEM, NE SUSCITETIS, NEQUE EVIGILARE FACIATIS DILECTAM, DONEC IPSA VELIT.

ADJURO VOS, FILIÆ JERUSALEM, NE SUSCITETIS, NEQUE EVIGILARE FACIATIS DILECTAM (Hebr. et Septuag. *charitatem* vel *dilectionem*, id est, summe dilectam), DONEC IPSA VELIT.] Sunt verba sponsi, qui videns sponsam in somnum et exstasim amoris incidisse, vetat ne quis eam ab illo, utpote suavissimo, piissimo, sibique gratissimo excitet, sed placide in eo dormire sinat. Hanc gnomen jam tertio audivimus; nam c. 2. v. 7. tribuitur sponsæ infanti, et cap. 3. v. 5. sponsæ adolescenti; hic vero tribuitur sponsæ perfectæ et grandævæ. Vide ibi dicta. Tertio, eam repetit sponsus, ut ostendat quàm sibi placeat sors Magdalenæ præ Marthæ, id est, otium contemplationis præ negotio actionis.

Chald. judaizans hæc refert ad Gog et Magog, qui repræsentant Antichristum ejusque asseclas : *Dixit*, ait, *rex Mesnas : Adjuro vos, popule mi domus Israel, quare contenditis contra populos terrarum, ut egrediamini ex captivitate, et quare vos vultis rebellare contra exercitum Gog et Magog? Sustinete modicum, donec consumantur populi, qui ascenderunt ad belligerandum contra Jerusalem, et postea recordabitur vobis dominator seculi miserationum justorum, et erit voluntas à facie ejus, ut liberet vos.*

VOX POPULI

OCCURRENTIS.

VERS. 5 : QUÆ EST ISTA, QUÆ ASCENDIT DE DESERTO, DELICIIS AFFLUENS, INNIXA SUPER DILECTUM SUUM ?

Septuaginta et Arabicus pro מדבר *midbar* id est, *deserto*, legentes מובר *mubar*, vertunt *dealbata :* בר *bar* enim vel *barar* est mundare, purificare, dealbare, licet Complut. in Septuag. legant : *de eremo.*

Pro *deliciis affluens, innixa*, Hebr. est una vox מתרפקת *mithrappeket*, quam Vatablus, Pagnin. et alii vertunt, *innixa;* R. David, *adhærens;* R. Salomon et Aben Ezra, *associata;* Septuaginta, ἐπιστηριζομένη, id est *suffulta, innixa;* Philo, *confirmata in fratre suo*, id est, quæ Christum habet quasi immobile suæ speciei et decori firmamentum. Licet Orig. hom. 1. versa à S. Hier. et S. Ambros. lib. de Isaac, cap. 8, legant ἐπιστηθιζομένη, id est, *super pectus ejus recumbens.* Sicut S. Joannes in sinu Jesu recubuit, ait S. Ambros. Ex quo nonnulli volunt sponsam hic visam in sinu sponsi dormientem, cum ille eam læva dextraque complecteretur, ut dixit v. 3; sed repugnat vox *ascendit :* in sinu enim non *ascendit*, sed potius portabatur manibus sponsi. Rursum sponsam jam non dormisse, sed experrectam ambulasse, patet ex eo quod ait ille sponsus versu sequenti : *Sub arbore malo suscitavi te, etc.*

Igitur sponsa, quæ prius dormierat in sinu sponsi, jam evigilans et exstasi amoris animosior effecta, pulso omni pudoris et dicteriorum metu brachiis strinxit collum vel potius humeros sponsi, itaque iis innixa præ amoris deliciis visa est transeuntibus et occurrentibus ascendere de deserto, id est, ex agro suburbano, versus Jerusalem; occurrentes autem viri eam videntes, admirati ejus speciem, æque ac amorem et libertatem, exclamant : *Quæ est ista, etc.*, id est, *quàm beata, quæ ascendit*, ait Honorius, *de mundo ad cœlum? et Angeli in consortium suum introducent, ubi deliciis paradisi affluet, quia de bonis Domini gaudebit, cum ipsum Deum in quem Angeli desiderant perspicere, facie ad faciem videbit, ubi concentum Angelorum, et organa sanctorum audiet, et ipsum odorem suavitatis sentiet; ubi inebriabitur ab ubertate domus Domini, et satiabitur, cum apparuerit gloria Dei. Ibi erit super dilectum suum innixa, quia semper in gaudio Domini erit stabilita.* Est ergo hæc vox non sodalium sponsi vel sponsæ, sed turbæ occurrentis.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Angeli et cœlites videntes Ecclesiam in fine mundi, conversis jam Judæis et Gentibus, suis omnibus sanctis et electis esse perfectam, ideoque ad cœlum contendere, ut militiæ et victoriæ suæ nanciscatur præmium et triumphum, ejus formam, robur et decus quasi admirantes exclamabunt : Quæ est ista virago tot virginum, martyrum, confessorum, Apostolorum, aliorumque heroum stemmatibus et trophæis insignita, quæ de deserto, id est, inculto hujus mundi agro, imo vepreto et senticeto scelerum, malorumque omnium tam gloriosa in cœlum scandit, præ amoris teneritudine ac deliciis innixa super Christum dilectum suum? Ita Honorius, Cassiod. S. Gregor. S. Ambros. in psalm. 118. serm. 14. v. 5.

Huc accedit Chald. *Dixit*, ait, *Salomon Propheta: Quando reviviscent mortui, futurum est ut scindatur mons olivarum, et omnes mortui Israel egressuri ex eo, et etiam justi, qui mortui sunt in captivitate, venturi sunt per viam spinarum sub terra, et egredientur ex monte Olivarum. Futurum est autem ut impii, qui mortui sunt et sepulti sunt in terra Israel, dejiciantur sicut lapis, quem projicit homo super terram. Tunc dicent omnes habitatores terræ : Quod est meritum populi hujus, qui ascendit de terra in mille millibus, sicut in die quo ascendit de deserto in terram Israel, et deliciis affluunt propter miserationes Domini sui, sicut in die qua visus est sub monte Sinai, ut susciperet legem?*

Τὸ *innixa super dilectum* significat Ecclesiam scandere in cœlum viribus non suis, sed gratiæ Christi : *Nemo enim ascendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo, filius hominis, qui est in cœlo*, Joan. 3, et quem ille secum in cœlum ducere dignatus sit. Vide S. August. in psalm. 103 et lib. de Gratia et Lib. arbitr. cap. 6. Unde Theod. notat sponsam à Septuag. vocari *dealbatam*, sponsum vero *candidum ;* quia ipse natura est talis, sponsa vero prius erat denigrata et fuscata, eo quod illam sol aspexisset; jam vero à sponso dealbata est et candoris ejus particeps effecta, qui sicut lux existens ipsam lucidam et reddidit et appellavit, et sanctus existens, sanctam et fecit et nominavit; et cum sit resurrectio, resurrectione dignam esse voluit; sic et albedinem suam illi communicavit. Hæc S. Aug. S. Ambros. tamen serm. 14. in psal. 118.

pro *dealbata* legit, *candida*, idque lib. 4. de Sacram. cap. 2. refert ad candorem baptismalem, quem admirantur Angeli. Porro candor hic et puritas conscientiæ exhibet animæ delicias paradisi. Alludit ad ascensum Hebræorum ex deserto in terram promissam, duce Josue, ait Honorius.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Cassiodorus, Beda, Anselmus et alii hæc accipiunt de ascensu, id est, progressu animæ, ut eat de virtute in virtutem : Anima fidelis, ait Honorius, de deserto ascendit, cum malam vitam deserit ; et ad spiritualem conversationem per gradus virtutum ascendit. Hæc deliciis affluit, dum ferculis Scripturarum se deliciose pascit ; super dilectum est innixa, quia amore soli Christo infixa. Tres Patres apud Theodor. Quænam est hæc, inquiunt, quæ tam perite docens, à rebus arcanis ad magis arcanas reconditasque progreditur, ab omni peccatorum macula purgata ?

Eleganter Alanus : *Descendit*, inquit, *in desertum per nativitatem, ascendit per desertum, progrediendo de virtute in virtutem, ascendit super desertum, omnem mundanorum contemnens sublimitatem, ascendit de deserto in æternam beatitudinem.*

Urget Rupertus τὸ *innixa super dilectum suum: Nimirum*, inquit, *ut non timeat timorem hominum, ut non deficiat in tribulationibus, quæ illam invenerunt, sive inventuræ sunt, atque persecutionibus inimicorum visibilium et invisibilium, Paganorum, Judæorum, Hæreticorum et spirituum malignorum. Quomodo enim inter hæc omnia subsisteret, nisi innixa esset super dilectum suum ? Numquid innixa deberet esse super semetipsam, aut super quemlibet alium ? tunc utique caderet, stare non posset. Nunc autem dicit : Dominus illuminatio mea est et salus mea, quem timebo ? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo ? si consistant adversum me castra, non timebit cor meum ; si exsurgat adversum me prælium, in hoc ego sperabo. Hoc dicere et facere, nimirum est innixam esse super dilectum.* Hinc spei et amoris symbolum est hedera, sic dicta ab hærendo, quod cum per se stare nequeat, ligno se affigens ita adhæret, ut divelli nequeat ; sic anima sancta suis viribus diffidens, et tota Christo confidens, ita illi adhæret, ut ab eo separari nequeat. Unde hoc est hederæ hujus lemma : *Nunquam divellar*. Exemplum est in S. Magdalena.

Vis ergo deliciis affluere ? innitere tuo Jesu, qui est mel in ore, melos in aure, jubilus in corde, ait S. Bernardus, ipsiusque vitam sequere. De his deliciis vide Isaiam, cap. 66. v. 11 et sequent.

Audi S. Gregor. *Sancta anima de deserto ascendit, quia in exsilio hujus peregrinationis posita, ad cælestia gaudia mente et cogitationibus tendit ; unde et Paulus dicebat : Nostra conversatio in cælis est. Deliciis affluit, quia S. Scripturæ meditationibus intendens, cælesti pabulo assidue mentem pascit. Super dilectum innititur, quia in solius Christi auxilio confidens, eo largiente ab exsilio patriam transfertur.* Et S. Ambr. in ps. 118. serm. 14. v. 5 : *Anima*, ait, *meritis ascendit abundantibus, ex isto vitæ hujus*, *ut habent plerique, deserto ad illum florentem semper locum jucunditatis æternæ ; mirantur illæ virtutes, ex isto confragroso scopulosoque deserto, aliquam ascendere animam posse sine magnorum labe vitiorum, et ideo gratulantur repertam, quæ vestimenta innocentiæ naturalis non polluerit atramento insipientiæ secularis, sed magis sapientiæ spiritalis, et gratiæ candore mundarit.*

Mysticum desertum triplex, è quo ascendit anima, describit S. Bernard. in sententiis.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Honorius Ecclesiam è Judæis in fine mundi conversam, sic gloriam B. Virginis admirantem inducit : *Quæ est ista*, id est, quanta laude digna, quàm virtuosa, *quæ ascendit de deserto*, Libano mundi, *deliciis affluens* cœli, *innixa super dilectum suum*, ab eo exaltata super choros Angelorum ?

Plenius Hailgrinus : *Ascendit*, ait, B. Virgo per processus meritorum : *Ascendit* per gradus dignitatum, quæ consurgens ut aurora, pulchra ut luna, electa ut sol : *Ascendit è vitæ præsentis exsilio super choros Angelorum assumpta. Ascendit autem de deserto, scilicet de mundo, quem sic deseruit, et tanquam desertum reputavit, quod ab ipso omnem suum avertit affectum. Affluere autem dicitur gratiarum deliciis et virtutum, innixa super dilectum. Nam ne perderet delicias affluentes, non suis meritis, sed ipsius innitebatur gratiæ, qui gratiam tribuit, et meritum præmium superaddit.*

Porro S. Bernard. serm. 4. in festo Assumpt. B. Virginis, hæc tribuit Angelis admirantibus B. Virginis, cum à Christo in cœlum assumeretur, decorem et gloriam, ideoque exclamasse : *Quæ est ista, quæ ascendit de deserto, deliciis affluens, innixa super dilectum suum ?*

VOX SPONSI.

Sub arbore malo suscitavi te : ibi corrupta est mater tua, ibi violata est genitrix tua. Vers. 5.

Sub arbore malo suscitavi (Arabicus, *sublevavi*) te : ibi corrupta est mater tua, ibi violata est genitrix tua ;] Septuag. *Sub malo exsuscitavi te ; ibi cum dolore peperit te mater tua, ibi cum dolore peperit te, quæ genuit te ;* Syrus : *Ibi corrupit te mater tua, ibi violavit te genitrix tua ;* Arabic. *Dolores partus passa est in te.* Hebr. enim חבל *chibbel*, et Græcum ὠδίνησε, ut vertunt Septuag. significat cum dolore parere et eniti. Unde proprie vertas : *Ibi magno dolore parturiit te mater tua.* Ad hæc *chibbel* significat quoque corrumpere, disrumpere, ut vertit Noster.

Nonnulli censent hæc esse verba sponsæ de sponso, quia Rabbini pro *te* et *tua* supposuerunt punctum ךְ *cha*, quod est masculinum, idque ne mater sponsi, id est Synagoga eorum dicatur esse corrupta et violata, quod eis videtur esse probrum. Rabbinos sequuntur Hæretici et nonnulli Catholici, ut Luysius Legion. Agathias, Nannius, Genebrardus ; sed varie explicant.

Primo, bucolice, q. d. Ego sponsa sub arbore malo legens poma mea specie, sedulitate et gratia excitavi sponsum ad mei amorem ; sic

pulchri et gratiosi dicuntur è floribus vel inter flores nati, turpes vero et rustici dicuntur *trunci*, et è trunco excisi. Sic Pastor ille apud Virgil. Eclog. 8. Nisæ amore se captum sub arbore testatur dicens :

> Sepibus in nostris parvam te roscida mala
> (Dux ego vester eram) vidi cum matre legentem :
> Ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error.

Hinc malus, sive pomus et poma symbola sunt amoris, juxta illud cap. 2. v. 2 : *Sicut malus inter ligna sylvarum ; sic dilectus meus inter filios hominum.* Hinc et Aben Ezra hìc exponit, q. d. Ita suaviter oles, ac si inter poma genita et nata fores.

Secundo, Tigurina vertit : *Sub arbore malo destruxi te*, id est, quia ego Ecclesia malum sive pomum vetitum in Eva matre comedi, causa fui cur tu, ô Christe, in cruce destrueretis et occidereris. Nam Deus Pater voluit tua cruce expiare gulam meam.

Tertio, Vatablus vertit : *Sub malo excitabo te*, id est, sub cruce, credendo te esse passum excitabo te frequentibus precibus, ut crux tua mihi sit veniæ, gratiæ et saluti. Alii aliter.

Verum dico hæc esse verba sponsi, non sponsæ, ac proinde in Hebræo substituenda esse puncta, quæ significant pronomina feminina pro masculinis, ut pro עוררתיך *orarticha* legas עירותיך *orartich*, pro אמך *immecha*, אמך *immech*; pro חבלתך *chibbelatecha*, חבלתך *chibbelatech*, et ita de cæteris, quæ sequuntur. Nam verba hæc esse sponsi unanimi consensu docent S. Gregorius, Theodor. Cassiodor. Philo, Aponius, Beda, Justus, Anselmus, Rupert. Angelomus, Haymo, Alcuinus, S. Thom. cæterique omnes Patres Græci æque ac Latini. Fingitur ergo hìc sponsa sub malo legens poma à serpente admorsa, et periclitans de vita à sponso sanata, et ad vitam quasi suscitata. Sic enim Christus Evam, ejusque filios, à serpente diabolo in pomo vetito admorsos et lethaliter saucios, ad vitam per crucem revocavit.

PRIMUS SENSUS
ADÆQUATUS.
De Christo et Ecclesia.

Nonnulli sic exponunt, q. d. Sub arbore scientiæ boni et mali comedit Eva pomum vetitum, itaque se et suos posteros perdidit : verum ego Deus infligens illi in pœnam tot labores et ærumnas, ipsam denique mortem, eam ad pœnitentiam revocavi, et à concupiscentia gulæ ad charitatem meam suscitavi. Verum Patres omnes per arborem malum accipiunt arborem crucis ; malus enim Latinis quamvis arborem præsertim frugiferam, ut ficum, pyrum, prunum, cerasum, etc., significat. Crux autem Christi nobis summe fuit frugifera. Addunt nonnulli crucem Christi factam ex arbore malo. Imo S. Anselm. ex nonnullis Græcis tradit ex ramis, vel ex semine arboris vetitæ quippiam ex paradiso translatum fuisse in Judæam, ibique plantatum, atque ex eo succrevisse arborem, ex qua facta est crux Christi. Sed hoc incertum et apocryphum videtur. Illud certius quod idem addit, alludi hìc ad arborem vetitam ; huic enim antitype respondit arbor crucis Christi, sicut pœna respondet culpæ, satisfactio crimini, pharmacum morbo, q. d. Sub arbore vetita, ô sponsa, corrueras per culpam ; quare ego sub arbore crucis illi vicina te expiavi et suscitavi ; arbor enim crucis, obedientiæ et charitatis expiavit arborem voluptatis, inobedientiæ et cupiditatis.

Porro in sponsæ hoc glorioso in cœlum ascensu et triumpho, sponsus mentionem injicit crucis, ut ostendat unde ei hæc gloria provenerit, scilicet è cruce, idque hoc fine, ut sponsa memor suæ vilitatis et lapsus, magis se humiliet, sponsumque revereatur, ac in ejus amorem magis accendatur, utpote cum se ab eo in cruce à morte æterna redemptam et suscitatam recordatur. Adde, innuit hìc Salomon, tanta tamque profunda esse crucis et amoris Christi crucifixi mysteria, ut ea in hac vita ad fundum penetrare nequeamus, quantumvis de ea assidue meditemur et contemplemur ; sed id reservari futuræ beatorum visioni in cœlo, qui in abysso divinitatis videbunt abyssum charitatis et crucis, in eaque se demergent et submergent.

Sensus ergo est, q. d. O sponsa, ô Ecclesia, in hac tua gloria memor esto, quod ego moriens in ligno crucis te à morte suscitarim, eo quod in ligno antistropho pomi vetiti per comestionem et inobedientiam à serpente corrupta sit mater tua Eva, quæ in te, dum te genuit, hoc peccatum originali quasi naturali propagine transmisit : Eva enim consentiendo serpenti, id est diabolo, ei quasi se violandam et corrumpendam prostituit ; ibi quoque violata est genitrix tua Synagoga (hæc enim est mater Ecclesiæ, quia ex illa prodiit), dum me suum Messiam et Regem, Pontificem et legislatorem immani parricidio et sacrilegio, imo Deicidio crucifixit : *Quando enim Salvatorem suum in ligno fixit, ibi nefando scelere se corrupit*, ait S. Greg. *Ipse* ergo *lignum tunc notavit, damna ligni ut solveret ;* ut canit Ecclesia in hymno S. Crucis. Voluit enim Deus congruo suæ justitiæ et sapientiæ decreto, Christum non gladio, non igne, non alio tormento, quàm ligno crucis occidi, ut commissum in ligno ab Adam et Eva peccatum ligno crucis expiaretur, ut diabolus, *qui in ligno vincebat, in ligno quoque vinceretur*, ut canit Ecclesia : *Et unde mors oriebatur, inde vita resurgeret.* Hac de causa crux Christi apparebit in cœlo, cum Christus ad judicium veniet, Matth. 24, ac, ut multi volunt, in cœlo perdurabit in æternum, ut beatos semper memores et gratos tanti beneficii efficiat. Ita sanctus Gregor. Cassiodor. Beda, Justus, Anselmus, Rupertus.

Audi Guilielmum : *Nam mortua eras in peccatis, vel innatis vel additis, vivificavi te sub ligno crucis. De corpore meo pendentis in ligno, sanguis redemptionis quinque rivis stillavit super te, et ita sub arbore illa suscitavi te. Quid est sub arbore illa? suspicientem in arborem illam, suspicientem æneum serpentem, id est, credentem in Jesum Christum et hunc crucifixum.*

Huc alludens Ezechiel cap. 16. vers. 5. et seq. Synagogæ suam priorem vilitatem et sordes, à quibus à Deo erecta, purgata, et in sponsam assumpta est, cogitandas objicit : *Projecta es*, inquit, *super faciem terræ in abjectione animæ tuæ in die quando nata es. Transiens autem per te, vidi te conculcari in sanguine tuo, et dixi, etc. Vive.*

Porro quod Septuag. Arabicus et alii ex Hebræo vertunt : *Ibi magno dolore vel cruciatu parturiit te mater tua ;* apte Titelm. sic exponit, q. d.

In cruce Christi materna pietas et misericordia, quasi mater puerpera te parturiit immenso cruciatu. Additque posterius membrum verti posse: *Ibi laboravit genitura tua*, vel *nativitas tua*, hoc est, ibi patuit quanto pretio constiterit tua regeneratio, quanta difficultate peragi potuerit tua à morte redemptio, ut pote quæ non nisi per mortem unigeniti Filii Dei potuerit perfici. Unde S. Ambr. l. de Isaac c. 8. *Illic*, inquit, *parturivit te mater tua, etc. pariuntur autem in quibus Christi imago formatur; unde quoniam in sponsa formatus erat Christus*, ait : *Pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Sub malo, id est, sub cruce per ejus crebram meditationem et contemplationem excitatur anima ad amorem et fervorem, ut adeo suî amantem redamet, ac amorem amori, sanguinem sanguini, mortem morti rependat, quia *Ibi in dolore te peperit, quæ te concepit*, ut vertunt Septuag. id est, caro Christi, ait Philo, in tormento crucis passa, sponsam sibi peperit sanguine redemptam, et aqua baptismi, quæ de latere Christi fluxit, ablutam : *Inspice*, ait S. August. lib. de Virg. *Vulnera pendentis, sanguinem morientis, pretium redimentis, cicatrices resurgentis; caput habet inclinatum ad osculandum, cor apertum ad diligendum, brachia extensa ad amplexandum, totum corpus expositum ad redimendum. Hæc quanta sint cogitate, hæc in statera vestri cordis appendite, ut totus vobis figatur in corde, qui totus pro nobis fixus fuit in cruce.*

Trita S. Gregor. sententia : *Nihil Deo grave est, quod non æquanimiter toleretur, sic Christi passio ad memoriam reducatur. Parva enim toleramus, si recordemur quam dura verba, duriora verbera, durissima supplicia pro nobis ille passus sit, qui in capite tulit coronam, in oculis velamen, in auribus convicia, in ore fel et acetum, in facie sputa et alapas, in genis vellicationem, in humeris crucem, in corde mærorem, in visceribus concussionem, in corpore flagella, in membris extensionem, in manibus et pedibus perfossionem. Denique à capite ad pedum plantas usque innumera sustinuit vulnera et dolores.* Addit Philo hujus mali arboris fructum, sive pomum esse Eucharistiam, in qua caro Christi, in cruce amore nostrî magis, quam dolore assa et tosta, nobis manducanda exhibetur, ut nobis suum amorem, vitam, et spiritum aspiret.

Rursus tres Anonymi apud Theodor. aiunt animam concupiscentia infectam ex arbore vetita, cujus pomum comedit Eva, sanari arbore crucis, ex qua discit voluptatem vincere cruce et mortificatione. Audi eos : *Sub rebus istis procreatis, quæ suavis pomi instar sensus omnes oblectant, te (ô anima) desidia ad bonum complectendum inertem, et rerum caducarum studio consopitam excitavi, providentiæ, judiciique sermonibus et rationibus impellens ad amorem et desiderium meî. Illic enim in affectione rerum fluxarum concepit te prima mater tua Eva generans cum voluptate, et pariens cum dolore. Quibus affectionibus rerum fragilium desiderio laborabas voluptatem sequens, doloremque fugiens, ad voluptatis finem ita contendens, ut à dolore velles separari, quod quidem fieri nullo modo potest. Proinde si cupit ab istis perturbationibus esse libera, pone me ut sigillum, etc. quæ sequuntur.*

Anagogice Honorius : *Animam*, inquit, *sub arbore mali Christus suscitavit; quia post hanc vitam omne genus ad vitam per victoriam crucis vivificabit, quod per arborem transgressionis mortem subiit. Tunc Ecclesia recipietur in illa gloria, ubi corrupta est per superbiam mater ejus, scilicet dignitas angelica, et ubi genitrix ejus violata, videlicet numerositas electorum imminuta, quam ipsa redintegrabit, cum incorruptelam possidebit, et numerum electorum implebit; tunc Christum ut signaculum ponet super cor suum, etc.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Primo, sub malo, id est, sub cruce suscitavit Christus Evam et Adamum (unde et Adam sepultus est in monte Calvariæ, in quo crucifixus est Christus, ut, sanguine è Christo in Adamum sepultum stillante, ipse à morte resuscitaretur, uti passim docent Patres; sicut pelicanus fertur pullos suos exanimes sanguine è pectore suo elicito vivificare) et omnes eorum posteros, inter quos est B. Virgo; sed hæc quia jam à Deo decreta erat mater Christi, hinc à lapsu et peccato originali à Deo fuit præservata; dicitur tamen hic suscitata à lapsu et peccato, non quod actu incurrat, sed quod incurrere debuisset ex propagine communi Adæ et Evæ, nisi per speciale Dei privilegium fuisset exempta. Pulchris similitudinibus id explicat S. August. in illud psal. 85. *Eruisti animam meam ex inferno inferiori.* Prima est : *Quemadmodum*, inquit, *si medicus videat tibi imminentem ægritudinem forte ex aliquo labore, et dicat : Parce tibi, sic te tracta, requiesce, iis cibis utere; nam, si non feceris, ægrotabis; tu autem si feceris, et salvus eris; recte dicis medico, liberasti me ab ægritudine, non in qua jam eras, sed in qua futurus eras.* Secunda : *Nescio quis habens causam molestam mittendus erat in carcerem: venit alius, defendit eum, gratias agens, quid dicit? Eruisti animam meam de carcere.* Tertia : *Suspendendus erat debitor, solutum est pro eo, liberatus dicitur de suspendio. In his omnibus non erant, sed quia talibus meritis agebantur, ut nisi subventum esset, ibi essent, inde se recte dicunt liberari, quo per liberatores suos non sunt permissi perduci.*

Secundo, Christus suscitavit sub cruce B. Virginem ad incrementum et fervorem charitatis, ut videns tantum Christi in se et omnes homines amorem usque ad mortem, et mortem crucis, hoc exemplo vicissim incitaretur, et quasi incenderetur flammeo charitatis incendio, adeo ut optaret pro Christo et cum Christo crucifigi, ac ad omne genus tormentorum sese Deo in holocaustum, et victimam pro peccato offerre pro salute hominum.

Tertio, B. Virgo Christo crucifixo astans, eumque in holocaustum Deo offerens pro reconciliatione mundi, dicit Ecclesiæ et animæ sanctæ. Sub malo, id est sub cruce per mortem filii mei, quem pro te Deo in sacrificium obtuli, suscitavi te à peccato, morte et inferno. Idem facit quotidie, dum pro peccatoribus per crucem filii Deum interpellat, eisque veniam, gratiam et salutem impetrat.

VERS. 6 : PONE ME UT SIGNACULUM SUPER COR TUUM,

UT SIGNACULUM SUPER BRACHIUM TUUM; QUIA FORTIS EST UT MORS DILECTIO, DURA SICUT INFERNUS ÆMULATIO; LAMPADES EJUS LAMPADES IGNIS ATQUE FLAMMARUM.

Chaldæus, Arab. Rabbini et Catholici, qui versum præcedentem censent esse vocem sponsæ, hunc quoque eidem assignant quasi ipsa petat, ut sponsus cor suum et brachium jugi memoria, et amore sponsæ tam miseræ et peccato corruptæ, velut signaculo obsignet. Et sane possunt hæc verba tribui sponsæ, quia ipsa imitatur affectum sponsi, ad eumque se suumque animum fingit. Correlativus enim est affectus amorque sponsi et sponsæ. Hinc Chald. vertit: *Dicent filii Israel in die illa Domino suo; obsecro te pone nos sicut sculpturam annuli super cor tuum, et sicut sculpturam annuli super brachium tuum, ut non addamus ultra esse exsules.* Denique textus Hebræus significat esse verba sponsæ, non sponsi. Habet enim masculine שימני *simeni*, id est *pone me, ô vir*, ô sponse. Si enim essent verba sponsi, dicendum fuisset feminine שימני *simini*, id est *pone me ô femina*, ô sponsa. Nisi dicas *simeni* esse infinitivum, qui ponatur pro imperativo. Infinitivus enim tam est femininus, quam masculinus. Ita aliqui. Nam hæc esse verba sponsi ad sponsam colligi videtur ex dictis vers. præcedenti. Pendet igitur hæc gnome à præcedenti velut effectus à causa, et gratiarum actio à beneficio, q. d. Quia ego sponsus te, ô sponsa, sub malo pomi vetiti, à matre tua Eva comesti, lethaliter sauciam à plaga et morte, per malum et lignum crucis meæ suscitavi; hinc tu vicissim tanti beneficii memor *pone me ut signaculum super cor tuum.* Prior sensus planus est, secundus obscurior magisque moralis, hinc eum prosequar. Nam Patres assensent hæc esse verba sponsi, non sponsæ.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Sponsus, ut magis sponsam incitaret ad jugem suî amorem, reverentiam et gratiarum actionem vers. præcedenti injecit mentionem crucis et mortis pro sponsa Ecclesia obitæ. Unde hic jure suo poscit, ut se crucemque suam jugiter gerat in corde et mente, ac in brachio et operatione, eoque quasi signaculo cor et brachium obsignet.

Pro *signaculum.* Hebr. est חותם *chotam*, quod propriè sigillum et annulum signatorium, quo litteræ aliæque res obsignantur et sigillantur, significat. Radix enim חתם *chatam*, significat occludere, obsignare, sigillo confirmare.

Primo ergo *signaculum* hic significat sigillum, q. d. Sponsus: me meîque memoria et amore, sigilla, ô sponsa, cor tuum et brachium tuum, ut jugem meî formam et speciem, velut imaginem in mente et actione tua ex me expressam et impressam conserves. Ita Cassiod. Beda, Justus et alii. Unde Guilielmus: *Pone me ut signaculum*, hoc est, inquit, *imprime mihi intus, me jugiter cogitando; imprime mihi foris, propter me strenue operando, ut pia cordis interna cogitatio in externam brachii operationem emanet.*

Rursum, q. d. Ita meos mores et vitam cordi et brachio tuo imprime, ut eorum similitudinem in te, id est, in cogitationibus et actionibus tuis exprimas, ut qui te Christianum viderit, Christum se videre putet; sicut qui videt imaginem in cera impressam, sigillum ipsum et exemplar videre se æstimat, idque tam in agendo, quam in patiendo; juxta illud Pauli: *Semper mortificationem Jesu in corpore nostro circumferentes, ut et vita Jesu manifestetur in corporibus nostris.* 2. Cor. 4. 10. Ita S. Ansel. et S. Ambr. lib. de Isaac cap. 8. ac Theod. *Vult*, ait, *Salvator, ut eum pro signaculo in contemplationibus et in actionibus nostris habeamus, et notam ipsius tum dictis, tum factis imprimamus. Sic enim erunt ut numismata Regia, non adulterina, sed regiam imaginem proferentia.* Sic et tres Anonymi.

Audi S. Ambr. *Signaculum Christus in fronte est, signaculum in corde. In fronte, ut semper confiteamur; in corde, ut semper diligamus. Signaculum in brachio, ut semper operemur. Luceat ergo imago ejus in confessione nostra, luceat in lectione, luceat in operibus et factis; ut, si fieri potest, tota ejus species exprimatur in nobis. Ipse sit caput nostrum, quia caput viri Christus; ipse oculus noster, ut per eum videamus patrem; ipse vox nostra, per quam loquamur ad patrem; ipse dextera, per quam Deo patri sacrificium nostrum offeramus; ipse quoque est signaculum nostrum, quod est perfectionis et charitatis insigne, qua diligens pater signavit filium, sicut legimus. Quem Pater signavit Deus*, Joan. 6.

Secundo, *signaculum* idem est, quod stigma et signum quale herus imprimit suis servis, militibus, ovibus, bobus et rebus, ut ex eis liqueat illas res esse ipsius. Sic Apocal. 7. omnes electi signantur signo crucis. Christus ergo hîc sponsæ imprimit suum stigma crucis, ut ex eo liqueat eos esse servos Christi crucifixi; sicut Antichristus suam notam et caracterem suis sequacibus in manu vel fronte imprimet Apoc. 13. v. 16. Ita Aponius. Huc accedit Anselm. *Pone me*, inquit, *regentem cor tuum et cogitationes tuas, ut pateat amicis te continere mea secreta, et inimicis item pateat ab eis secreta, quæ habes, esse clausa, habeasque me ut rectorem in omnibus operibus tuis.*

Tertio, *signaculum*, idem est quod claustrum sigillo obsignatum, quo res pretiosas vel charas ita claudimus, ut ab aliorum contactu semotæ heri duntaxat voluntati, usuique serviant. Sic sponsa quasi hortus conclusus, et fons signatus, uti dixi cap. 4. 12. uni servatur sponso, ut ille solus ea fruatur, nec quis alius vel hilum ex ea delibet, sed ipsa totum suum cor, id est mentem et cogitationem ac brachium, id est, omnes suas operationes dedat, et consecret Christo sponso suo. Unde Rupert. sic explicat: *Pone me ut signaculum super cor tuum, etc. Id est, confidat in me cor tuum; roboretur ex adjutorio meo brachium tuum*, sicut Imperiale signum contra Judæos, Paganos et Hebræos.

Hac de causa sponsus dare solet annulum sponsæ, tum ut signum fidei, amoris et fiduciæ; tum ut eo res domesticas obsignet. Audi Clementem Alexand. 3. Pædagog. 2: *Dat ei annulum aureum, nec eum quidem adornatum, sed ut ea obsignet, quæ domi digna sunt, quæ custodiantur; propterea quod servandæ domus ad eam cura pertineat;* Et post pauca: *Atque honestum quidem est, ut viri uxoribus suis fidem habentes eis domus custodiam permittant, ut quæ eis opitulatrices datæ sunt.* Porro sponsa Ecclesia hîc in cœlum scandens jubetur merito obsignari sigillo sponsi, ut in cœlesti ejus thalamo velut res pretiosa,

et ad ejus solius usum servanda recondatur. Unde S. Hieronym. epist. 22. ad Eustochium de Custod. Virg. *Quotiescumque*, ait, *te vana seculi delectaverit ambitio, quoties in mundo videris aliquid gloriosum, ad paradisum mente transgredere, esseque incipe quod futura es, et audies à sponso tuo : Pone me sicut umbraculum in corde tuo, sicut signaculum in brachio tuo; et corpore pariter et mente munita clamabis et dices : Aquæ multæ non poterunt exstinguere charitatem, et flumina non operient eam.*

Quarto, *signaculum* potest sumi pro imagine signata, q. d. Gesta, ô sponsa, meì, qui tuus sum sponsus, imaginem expressam in bulla aurea, quam super portas, et in armilla qua brachium ornas, ut jugiter meî recorderis, nec aliud cogites, ames aut agas, quàm de me aut propter me. Unde Honorius : Christum, ait, ponit super cor suum, ut signaculum sponsa, quia ejus doctrinam et vitam in corde ita gerit, quasi præsentem semper videat. Sic Cicero l. de Finibus, docet Epicuri discipulos et amicos ejus effigiem in annulis gestasse : idem fecere alii aliorum amantes. Ex adverso de Jechonia ait Deus : *Vivo ego, si fuerit Jechonias annulus in manu dextera mea, inde evellam eum.* Jerem. 22. 24. Atque hinc Ecclesiæ damna omnia nascuntur, quod scilicet multi non Christum, sed mundum, mundique idolum ponant signaculum cordis sui; quod scilicet ambiant mundanos honores, opes, delicias, non Christi amorem et gloriam.

Audi Hugonem Cardinal. hæc et plura complectentem : *Pone me ut signaculum*, etc., q. d. *Volo ut mei pro te crucifixi memoriam habeas, ut per te nihil nocivum intret, aut exeat* (nam quæ abscondita esse volumus, etiam sigillo munimus) *ut mihi soli arcanum cordis aperias; ut speciei meæ in te similitudo resultet; ut mei character amoris te ab omni alieno discernat; ut in castro tuo meum semper vexillum appareat;* Et post nonnulla : *Monile pectoris est signaculum cordis, ne affectio indigna surrepat; armilla brachii signaculum fortitudinis in exteriori operatione ut etiam in corpore nostro stigmata Domini nostri Jesu Christi circumferamus.*

Denique S. Ambros. l. de Isaac et Anima c. 8 : *Sigillum*, ait, *Christus in fronte est, ut semper confiteamur; in corde, ut semper diligamus; in brachio, ut semper operemur, ut si fieri potest, tota ejus species exprimatur in nobis. Ipse est signaculum nostrum, quem Pater signavit Deus, etc.* Idem in Psal. 118. serm. 15. ad illa v. 120 : *Confige clavis à timore tuo carnes meas : Fige*, ait, cordi tuo *hoc signaculum crucifixi : infige et brachio tuo, ut opera tua peccato mortua sint. Fortasse hanc imaginem clavi non solum timoris, sed etiam charitatis affigunt, quia valida est ut mors dilectio : durus sicut inferi zelus. His clavis charitatis configatur anima nostra et caro nostra, ut et ipsa dicat : vulnerata charitate ego sum.*

Porro hanc Christi imaginem in corde imprimi sigillo charitatis docet Guilielmus, dum ait : *Imprime mihi quasi signaculo, per amorem mihi fortiter adhærendo, ut à me quasi signaculo formam accipias, ut mea subtili expressione similitudinem trahas : quanta fuerit impressio amoris, tanta et erit expressio similitudinis : quanto mihi fortius per amorem inhæseris, tanto mihi similior eris. Quanto te mihi impresseris fortius, tanto ego Christus in te formabor expressius, et tanto tu in me reformaberis transformaberisque insignius;* Et inferius : *Charitas hominem mundo conformem transformat : quia ut signaculum, sic et formam mutat*, ut qui erat mundanus, fiat deificus et divinus.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Christus crucifixus jubet animæ piæ, ut suî effigiem jugiter in corde et brachio, id est, in mente et operatione gestet, ut nihil non videat, cogitet, amet, operetur quàm Christum crucifixum; sed à mente et affectu omnes alias personas et res quantumvis pretiosas excludat; ac tacite eidem spondet, si id faciat, se vicissim illius memoria et amore obsignaturum cor suum, æque ac brachium, ut assidue de ea cogitet eamque curet, dirigat, propugnet, prosperet. Ita tres anonymi apud Theodoret. Sic Deus ait Zorobabeli, qui fuit typus Christi : *Assumam te, Zorobabel serve meus, et ponam te quasi signaculum, quia te elegi dicit Dominus exercituum.* Aggæi 2. 24. ubi multa hac de re dixi. Sic Christo obsignatus erat S. Paulus, cum diceret : *Ego stigmata Domini nostri Jesu Christi in corpore meo porto.* Galat. 6. 17. Et S. Franciscus eadem corpori suo impressa à Christo accepit. Et S. Clara de Montefalco in Italia, cordi suo impressa Christi crucem, clavos, flagella et spineam coronam, etiamnum tot annis post mortem spectantibus exhibet, idque refert Bozius lib. 1. de Signis Eccles. cap. 18. Ita S. Agnes sponsa Christi de sponso suo aiebat : *Dexteram meam et collum meum cinxit lapidibus pretiosis, tradidit auribus meis inæstimabiles margaritas. Posuit signum in faciem meam, ut nullum præter eum amatorem admittam.* Ubi ex S. Ambros. de ea canit Ecclesia. Porro fidelis ita sit signaculum et sigillum Christi, ut ejus ideam, et mores alii instar sigilli imprimere satagat, uti faciebat Paulus dicens : *Sicut portavimus imaginem hominis terreni, portemus et imaginem cœlestis : qualis terrenus, tales et terreni, et qualis cœlestis, tales et cœlestes;* 1. Corinth. 15. Et : *Empti estis pretio magno, glorificate et portate Deum in corpore vestro;* 1. Cor. 6. 20. Et : *Induimini Dominum Jesum Christum;* Rom. 13. 24. Et : *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis;* Gal. 4. 19.

Audi S. Greg. *In corde sunt cogitationes et in brachio operationes. Super cor ergo et super brachium sponsæ dilectus ut signaculum ponitur, quia in sancta anima quantum ab ea diligatur, et voluntate et actione designatur. Signum quippe sancta mens interius et exterius Christum portat, quia dum in ejus meditatione assidue laborat, in exteriori actione eum imitari non cessat, quo ejus dilecta esse dubitari non debeat. De quo signo ipse sponsus discipulis suis aiebat : In hoc cognoscent omnes, quia vere mei discipuli estis, si dilectionem habueritis ad invicem. De qua dilectione mox subditur : quia fortis est ut mors dilectio, etc.* Exemplum memorabile est in S. Gertrude, quæ l. 2. Revel. cap. 6. narrat Christum Dominum in specie pueri elegantissimi sibi apparuisse, ac illapsum in animam suam, eam quasi in se transformasse, eique dixisse : *Sicut ego sum figura substantiæ patris in deitate, sic tu eris figura substantiæ meæ in humanitate, quia recipiet in anima quasi deifica dona tibi missa à mea divi-*

nitate, eo modo quo aer recipiet claritatem solis, ut hoc radio penetrata intime usque ad medullas, apta habilisque fias ad familiarem unionem mecum ineundam; Et c. 7. et seq. *Cum,* inquit, *in festo purificationis recepissem S. Synaxim, mente intenta in Deum et in meipsam, percepi et sensi animam meam instar ceræ igne divino liquefactam, talemque effectam ex sigillatione pectoris Christi, ex eo enim impressos accepi thesauros gratiarum, in quo habitat plenitudo divinitatis corporaliter; atque exinde exstiti nobiliter signata charactere splendentis et semper tranquillæ Trinitatis, ut deinceps tota mentis aviditate anhelarem ad summum bonum in seipso, quod es tu, Domine, in veritate tuæ æternitatis, quæ est abyssus charitatis, ex qua immensos amoris, omnisque gratiæ, et virtutis gurgites haurire licet.* Et libr. 1. c. 4. Christus cuidam ostendit monile quoddam splendidum et mire ornatum, quod gestabat cordi suo impositum. Monile hoc erat triangulum instar trifolii : Additque : *In signum amoris, quo sponsam meam Gertrudem prosequor, continuo hoc monile gestabo.* Et lib. 5. c. 3. Imminente morte S. Gertrudis, Christus eam mellifluo hoc promisso consolatus est : *Ecce nunc tandem per meum osculum efficacissima suavitate plenum te mihi acquiram, perque arctissimos divini mei cordis amplexus offeram te meo Patri cœlesti,* q. d. Hucusque te in terra detineri permisi majoris tui meriti ergo : at nunc cum fervor delicati amoris non ferat ulteriores absentiæ tuæ moras, solvam et eximam te velut desideratum mihi thesaurum vinculo carnis, sistamque te tuo creatori, ut deinceps refrigerem in te magnitudinem mei ardentissimi amoris, secundum dulcissimas deliciarum mearum delectationes.

Porrò revelationes S. Gertrudis, æque ac S. Brigittæ, Mart. Delrio agens de Prophetia in Magic. aliisque, multi viri docti et Critici, qui initio Revelationum S. Brigittæ citantur, laudant et venerantur ut probas et pias, esto multa contineant symbolica; ideoque symbolice interpretanda. Sunt enim à matronis eximie sanctis dictata. Quare dicere eas esse confictas, magnæ foret temeritatis et impudentiæ. Non tamen asseruerim omnia, quæ in illis scribuntur, proprie dictas esse revelationes Deique oracula, præsertim quia ipsi Prophetæ subinde falluntur, putantque se spiritu Dei agi, cum spiritu proprio, licet pio, aguntur. uti contigit Nathan Prophetæ. 2. Reg. 7. v. 3 et 4. Hac de causa subinde revelationes hasce cito, sed parce et cum grano salis, ubi res exigit.

Anagogice Honorius hæc accipit de Ecclesia in cœlis triumphante : *Tunc,* ait, *Christum ut signaculum super cor ponet, quia ipsum, qui est imago Dei, in seipsa, ut imaginem in cera expressam videbit : super brachium ut signaculum ponet, quia ipsum pro labore operum mercedem accipiet. Ibi fortis est ut mors dilectio, quia sicut mors omnes reprobos traxit ad interitum, ita dilectio Dei omnes electos trahet ad gaudium. Dura est ibi sicut infernus æmulatio, quia sicut infernus omnes sequaces diaboli, sic cœlum omnes Dei imitatores Christi recipiet. Ibi omnes electi lampades charitatis erunt, quando, accensis lampadibus, obviam sponso et sponsæ ibunt, qui semper in amore Dei, ut ignis ardebunt : quia in regno patris sui, ut sol fulgebunt.* Hic sensus non tam anagogicus videtur, quàm litteralis. Agitur enim hic de Ecclesia et anima in cœlos ascendente, ut superius dixi; beati enim in cœlo Christum ut signaculum gestabunt in corde et brachio, jubilantes cum eo per omnem æternitatem.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo Christum posuit ut signaculum super cor suum, non tantum ethice per amorem plusquam maternum, sed etiam physice, cum eum novem mensibus in utero portavit, concepit, aluit, genuit. Super brachium vero, cum eum jam natum in ulnis et brachiis gestavit : quare non imago vel similitudo Christi, sed ipsissimus Christus ei fuit signaculum cordis et brachii.

Audi Alanum : *Virgo Maria Christum posuit super cor suum, ut signaculum, quia ipsi per imitationem conformata est, ejusque gratia consignata. Hoc autem fuit incognitum diabolo, et cognitum angelo : super brachium tuum, id est, in omnibus operibus tuis memor eris mei. Super cor virginis et super brachium dilectus ponitur ut signaculum, quia in cogitationibus, quæ notantur per cor, et in actionibus, quæ per brachium, virgo filium imitatur.*

QUIA FORTIS EST UT MORS DILECTIO, DURA SICUT INFERNUS ÆMULATIO.] Pro *fortis;* Symmach. vertit, *inexpugnabilis. Pro æmulatio,* Hebr. est קנאה *kina.* Septuag. ζῆλος, id est, zelus, zelotypia, qua sponsus adeo ardenter amat sponsam, ut se pro ea periculis, duellis, mortique ipsi objiciat : ut nullum patiatur rivalem, sed solus sponsa potiri velit : ac si quis eam sibi eripere velit, acriter in eum insurgat, lædat et occidat : unde Syrus et Arabicus vertunt : *Crudelis sicut infernus zelotypia.*

Sunt verba sponsi, ut patet ex præced. Minus recte Chald. zelum refert ad hostes et persecutores : *Quoniam,* inquit, *fortis est ut mors dilectio deitatis tuæ, et robustus sicut gehenna zelus populorum, qui zelant nos.*

Videtur prima fronte absona et horrida comparatio dilectionis cum morte et inferno; sed hoc loco est consona et commoda, quia amor sponsi per crucem liberavit sponsam à morte et inferno, cui ob peccatum addicta erat. Simili modo Apostol. Rom. 1. potentiorem docet esse gratiam Christi, quam fuerit peccatum Adæ, quod mortem in orbem totum invexit; quia gratia Christi utrumque destruxit. Amor igitur et fortitudo amoris Christi est clausula et finis Cantic. Unde Joannes Gerson Cancellar. Paris. finita expositione Cantic. ægrotans, identidem repetens hæc verba : *Fortis est ut mors dilectio,* amori huic et hisce verbis immortuus est, uti initio in interpretibus dixi.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS,

De Christo et Ecclesia.

Τὸ *quia* dat causam præcedentium, cur sponsus sub malo crucis suscitarit sponsam, ideoque ab ea poscat, ut se ponat signaculum super cor et brachium; causa enim fuit amor verus et merus, q. d. Ideo ego Christus pro te, ô Ecclesia, à morte suscitanda cruci et morti me exposui, quia te ut sponsam puro meroque amore et zelo adamavi.

Amor enim fortis est ut mors; zelus durus est sicut infernus. Primo, quia sicut mors omnia domat, sibique subjicit, ut nullum vivens ejus vim et imperium effugere queat : Et sicut infernus ante Christum omnes morientium animas absorbebat, nec ulla ejus manus evadere poterat : quin in eum descenderet : sic pariter amor Christi vicit omnia flagella, clavos, spinas, crucem, dolores, probra, famem, sitim, nuditatem, omniaque dura et adversa, quæ fortiter perpessus est, ut Ecclesiam sponsam suam à morte redimeret. Sicut ergo morti et inferno nihil resistit; sic et amori Christi forti et duro omnia cesserunt et succubuerunt. Addit Cassiod. et Beda. Sicut infernus nescit misereri, et à pœnis mitigari; sic Christus nequit desistere ab amandis hominibus ob quantumlibet graves eorum improbitates.

Secundo, amor Christi fuit fortis sicut mors et infernus, quia amor eum coegit mori et descendere in infernum : Sed amor Christi fuit fortior morte et inferno, quia animas Patrum morti et inferno eripuit, illasque ex eo liberavit, juxta illud Osee 13. 14 : *Ero mors tua, ô mors, morsus tuus ero, inferne.* Ita S. Ambros. lib. de Isaac c. 8: Cassiodor. Philo, Justus, Beda et Gregorius. Amor ergo tam fortis est, ut vicerit Deum, eumque in carnem et crucem quasi charitatis victimam deduxerit. Quare sicut Jacob prævalens angelo Dei vicario in lucta, ab eo vocatus est Israel, id est dominans Deo; sic multo magis amor nuncupari potest Israel, quia *unus de Deo triumphat amor.*

Tertio, quia amor facit ut amans, si res amata lædatur, vel ei eripiatur, summe angatur et crucietur, ac videatur subire ipsam mortis et inferni agoniam, juxta illud : *Circumdederunt me dolores mortis, pericula inferni invenerunt me.* Psal. 17.

Quarto, quia Christus omnes hæreticos et impios, qui sponsam suam Ecclesiam violare vel maculare contendunt, adigit in mortem et infernum : sicut maritus occidit adulterum, juxta illud : *Zelus et furor viri non parcit in die vindictæ, nec acquiescit cujusquam precibus, nec suscipiet pro redemptione dona plurima.* Proverb. 6. Hunc zelum habebat Moyses, cum 23. millia Israelitarum adorantium vitulum aureum occidit. Exod. cap. 32. v. 34.

Porro Christus ut sponsus eximium suum hunc in sponsam Ecclesiam amorem illi proponit, ut vicissim similem ab ea exigat, q. d. Dixi: Pone, ô sponsa, me ut signaculum, inquam, amoris, quod alias res omnes à corde tuo fortiter excludat : quia sicut meus in te amor fuit fortis ut mors, et zelus durus sicut infernus: sic volo pariter ut tuus sit : amor enim vult redamari : sicut ergo ego te amo ardentissima charitate; sic volo ut eadem tu me ames, nec alium amatorem admittas. Amor enim meus est zelus, quo uti nihil est vehementius, sic nihil est magis ad offensiones etiam leves magis irritabile. Irritatus autem gignit dolores et iras gravissimas, adeo ut præ illis mors et infernus parvi faciendi sint, ait Luysius. Quare volo, ut amor tuus sit fortis et durus sicut mors et infernus, ut fuit meus, ut scilicet instar inferni nulli rei vel adversitati cedat, sed omnia domet sibique subjiciat, adeoque ipsam mortem et infernum superet, sibique substernat : Unde Rup. paucis sic explicuit : *Fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio, q. d. Zelum magnum habet æmulatio;* Et Guilielmus : *Postquam dixit : Pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum, id est ad expressionem meæ in te similitudinis fortiter mihi per amorem adhære, apte subjungit : quia fortis est ut mors dilectio, etc., q. d. Nihil impossibile moneo, quia sola ad hoc charitas sufficit, quæ nimirum instar mortis animam a corpore extorquens hominem ab amore mundi fortiter abstrahit, et informandum illum mihi ut signaculum imprimit, et pro accepta à me forma tam robustum in eo zelum excitat, ut nullis illecebrarum blanditiis, nullis adversitatum violentiis cedat.*

Minus genuine S. Gregorius per æmulationem accipit invidiam Judæorum in Christum : *Dura,* inquit, *ut infernus est æmulatio, dura exstitit, quia sicut infernus sine misericordia, quos tenet, cruciat; sic Judaica plebs Christum apprehendens sine respectu pietatis ad mortem trahebat.* Et Aponius, qui accipit æmulationem hæreticorum : hæc enim, inquit, dura est sicut infernus, quia superbe æmulando Ecclesiam atque Catholicos, per omnia æquatur diabolo, qui inferni vocabulo nuncupatur, quod instar inferni, neque precibus neque lacrymis potest mollescere, et ita est durus, ut nequeat à sua duritie molliri.

Mystice, S. Anselmus per mortem accipit diabolum mortis auctorem, q. d. Sicut diabolus invincibiliter damnationem confert, sic dilectio Dei salvationem.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima amore Christi saucia, quod in se sentit, hoc dicit, scilicet : *Fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio.* Primo, quia amor inducit mortem; facit enim eam mori omnibus cupiditatibus et rebus temporalibus, ut uni Christo vivat. Ita Theodoret. Cassiodor. Beda, Anselm. et S. Gregor. quem audi : *Quod mors agit in sensibus corporis, hoc agit dilectio in cupiditatibus mentis. Sunt enim nonnulli qui sic diligunt Deum, ut omnia visibilia negligant; et dum mente in æterna tendunt, ad omnia temporalia pene insensibiles fiunt. In his nimirum ut mors dilectio fortis exstitit, quia sicut mors exteriores corporis sensus ab omni proprio et naturali appetitu interficit, sic dilectio in talibus viris omnia terrena desideria contemnere, mentem alias intentam compellit. Hujusmodi mortuis et vivis dicebat Apostolus : Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo;* Colos. 3. Et S. Ambr. in Ps. 118. serm. 15. v. 8 : *Valida est charitas sicut mors : Charitas enim culpam et omnia peccata mortificat : Charitas mortis ictus interimit. Denique morimur flagitiis atque peccato, dum Domini mandata diligimus. Charitas est Deus, charitas Dei verbum est, quod est validum et acutius omni gladio acutissimo, usque ad divisionem quidem animæ ac spiritus, artusque et intima penetrans medullarum. Fortis ergo ut mors dilectio :* quia sicut mors nunquam frangitur, nunquam quiescit, donec omnium mortalium vitas sibi subegerit; sic et dilectio non cesset, donec omnes passiones et vitia sibi subjugarit. Nam ut ait S. Chrysost. hom. 1. ad Phil. *Adeo*

violentus est amor, atque ut ita dicam, tyrannicus, ut nulli cedat occasioni, sed continenter inhæreat amantis animo, neque committat ut ulla afflictio aut ullus dolor superet animam; nec ulli sumptui aut labori parcat.

Secundo, quia amor facit animam piam optare mortem pro Christo, uti optarunt martyres. Ita Beda, Philo, et S. Ambros. in Psal. 118. serm. 19. et Theodoret. Sic S. Agatha lætissima et glorianter ibat ad carcerem, et quasi ad epulas invitata agonem suum Domino commendabat. Sancti item Marcus et Marcellianus, quorum anniversaria dies 18. Junii recolitur, cum essent ad stipitem alligati, pedibus clavis confixis: *Nunquam,* inquiunt, *tam jucunde epulati sumus, quam hæc libenter Jesu Christi causa perferimus, in cujus amore nunc fixi esse cæpimus; utinam tamdiu nos hæc pati sinat, quamdiu hoc corruptibili corpore vestiti erimus,* uti habet eorum vita, et acta S. Sebastiani. S. Eulalia virgo et martyr, cum ungulis laceraretur, exsultabat: *Hi,* inquit, *sunt characteres, quibus in carne mea et magis in corde meo inscribitur et imprimitur Christus;* Unde Prudentius hymno 3. περιςεφανων asserit eam dixisse:

> Scriberis ecce mihi, Domine:
> Quam juvat hos apices legere,
> Qui tua, Christe, trophæa notant?

Quocirca igne circumdata, flammam ore avido hauriens, martyr in cœlum specie columbæ evolavit. Unde de ea canit Prudentius:

> Virgo citum cupiens obitum,
> Appetit, et bibit ore rogum.
> Emicat inde columba repens,
> Martyris os nive candidior
> Visa relinquere, et astra sequi:
> Spiritus hic erat Eulaliæ
> Lacteolus, celer, innocuus.

Et de S. Laurentio in craticula assato ait S. Leo serm. 1. de eo: *Flammis sævæ crudelitatis, superari charitatis Christi flamma non potuit: Segnior fuit ignis, qui foris ussit, quàm qui intus accendit.* Et S. Gregor. homil. 3. in Evang. loquens de S. Felicitate septem martyrum matre: *Neque,* ait, *filios quos carnem suam esse noverat, sine dolore poterat morientes videre, sed erat vis amoris interius, qui dolorem vinceret carnis.*

Tertio, quia sicut morti et inferno nihil resistit, sic nec charitati: Sicut ergo mortem impedire nemo potest, quin veniat et mortificet; sic nec charitatem quin salvet, ait Anselmus. Rursum sicut infernus, ait Cassiodor. quos semel receperit nunqnam dimittit: sic et solida dilectio et zelus animam quam possidet, non deserit: Unde Paulus: *Quis nos separabit à charitate Christi? Tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas? an periculum? an persecutio? an gladius? etc. Certus sum, quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque instantia, neque futura, neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum* (nec cœlum, nec infernus, nec superi, nec inferi) *neque creatura alia poterit nos separare à charitate Dei, qua est in Christo Jesu Domino nostro;* Rom. 8. 35. Has tres causas affert S. August. ep. 39. ad S. Hieronym. *Merito,* ait, *charitas dicta est sicut mors, sive quia nemo eam vincit, sicut mortem: sive quia in hac vita est usque ad mortem mensura charitatis, sicut Dominus ait: Majorem charitatem nemo habet, quam ut animam suam ponat quis pro amicis suis: sive potius, quia sicut mors animam avellit à sensibus carnis; sic charitas à concupiscentiis carnalibus.*

Quarto, sicut infernus suis, quos sinu suo continet, non parcit; sic nec vere amans parcit suis opibus, filiis, et sibi ipsi. Ita S. Ambros. ser. 15. in Psal. 118.

Denique charitas compulit multos sanctorum optare sibi mortem et infernum, ut ex eo animas liberarent. Ita S. Paulus optat anathema Christo fieri pro Judæis. Rom. 9. vers. 1 et 2. Et Moyses deleri de libro vitæ. Exodi 32. Sancta Christina mirabiles subibat pœnas inferni, puta purgatorii, ut animas ex eo eriperet; quare in aquas gelidas, in rotas, in fornaces ardentes sese injiciebat et excruciabat, uti refert Cardinal. Vitriac. in ejus vita, et ex eo Surius. S. Agnes ex charitate Præfecti Romæ filium à morte et inferno suscitavit. Idem fecere alii, imo multi censent sanctum Gregorium liberasse animam Trajani Imperatoris ex inferno. S. Catharina Senensis optabat corpore suo obstruere os inferni, ne qua anima amplius in illum ingredi posset.

Noster Alphonsus Rodriguez Majoricensis, ex incensa charitate offerebat se Deo victimam, ad patiendum omnia tormenta inferni per totam æternitatem, pro salvanda anima cujuscumque Æthiopis, Indi, aut barbari. Quare meruit videre in exstasi omnes viros et feminas totius mundi, ac audire, quod tam ardenti amoris desiderio tantum meruisset, quantum si totam illam multitudinem convertisset.

B. Jacoponus tempore Bonifacii Octavi Pontificis, magnus suî mundique contemptor et Dei amator, ex nobili Advocato factus minorita, et quidem laicus, desiderabat subire omnes omnium damnatorum pœnas, si Deo placeret, ut eos iis liberaret, omnesque salvaret, ita ut ipse omnium esset minimus in cœlo, nec quisquam ipsorum illi pro tanto beneficio gratias ageret. Ita habet ejus vita in Italia celebris.

Porro Christus charitatem, quæ fortis sit uti mors et infernus, exigit ab anima, non tantum ad se, sed et ad alios salvandos, q. d. Sicut ego tuî, ô anima mihi desponsa, amore moriens mortem et infernum vici, teque inde liberavi; sic pariter efficito et tu, ut tuo amori in me et fideles meos nec mors, nec infernus prævaleat, vel prædam tibi eripiat: sed tu potius utrumque vincas, et animas velut spolium è faucibus eorum extorqueas.

Hinc S. Anselmus: dura, ait, est sicut infernus æmulatio; quia sicut infernus est insaturabilis. Unde illud:

> Inferus insatiabiliter cava guttura pandit;

Indeque infernus hebr. vocatur שאל *scheol,* id est, postulans, quod semper animas postulet, nec umquam impleatur, dicatque; *Sufficit.* Proverb. 30. 16. Sic pariter charitas est insaturabilis; nam quo magis diligit Christum, eo amplius et amplius diligere cupit; ac cum multas ei animas lucratur, eo plures et plures lucrari satagit. Rursum sicut mors et infernus tabescere faciunt corpus et animam; sic et zelus sanctorum, cum vident Deum dilectum suum ab impiis offendi et violari. Testis est David Psal. 118. *Tabescere me fecit zelus meus, quia obliti sunt verba tua inimici mei.* Et rursus: *Vidi prævaricantes, et tabescebam.* Et Elias 3. Reg. cap. 19. *Zelo zelatus sum pro Domino exercituum.*

quia dereliquerunt pactum Domini filii Israel. Testis, nostra ætate, B. P. N. Ignatius, qui dicebat non tam horrere se gehennæ tormenta, quam blasphemias, quæ à damnatis inter tormentorum aculeos in Deum jactabantur. Ita Sanchez. Unde R. Salomon, Agathius, et Soto major sic exponunt, q. d. Æmulatio et zelus animarum urit æque ac ignis, flammæque infernales.

Porro S. Gregor. Cassiodor. Beda, Aponius, et Chald. per æmulationem accipiunt invidiam, censentque eam hìc opponi dilectioni et charitati, quod charitas fortis sit ut mors; invidia vero dura et crudelis ut infernus; ipsa enim est vitium, æque ac tormentum universale et diabolicum, quod per multas Antitheses pulchre repræsentat noster Hieron. Prado in Ezech. c. 8. v. 2. Eas hìc subjicio.

DILECTIO		ÆMULATIO	
Fortis ut mors,	quia	Dura sicut infernus,	quia
Mors interimit.		Infernus cruciat.	
Efficax in perimendo, ne torqueat.		Segnis in cruciando, ne perimat.	
Si occidit, occidit semel.		De pœnis innocentum ridet.	
Perimit ingenue.		Cruciat ignobiliter.	
Gloriæ est amare.		Ignominiæ est non redamari.	
Labores consummat.		Dolores geminat.	
Alteram donat animam.		Utramque eripit amanti.	
Est interitus corporis, vita animæ.		Est corporis, et animi cruciatus.	
Potitur victoria.		Spolia detrahit.	
Vivum necat.		Sævit in mortuum.	
Juste perimit.		Inique sauciat.	
Est telum aureum.		Est cruciatus igneus.	
Ditat quem trajicit.		Spoliat quem urit.	

TERTIUS SENSUS
PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Omnia jam dicta præ omnibus competunt B. Virgini, præsertim quod ipsa ex forti amore Dei, pro hominum salute seipsam et Christum suum in crucem morti devoverit, et in victimam piacularem obtulerit.

Rursum, quod ipsa ex amore Christi sibi mortua erat, et uni vivebat Christo; unde et à Theologis censetur, quod non morbo, sed amore, puta ex continuo et ardenti desiderio fruendi Christo et Deo exanimata, et mortua fuerit. Tanta enim fuit conjunctio et unio B. Virginis cum Christo, ut ipsa revelaverit S. Brigittæ l. 1. Revel. c. 35: *Cum*, inquit, *nasceretur* (Christus) *ex me, sensi ego quod quasi dimidium cor meum nasceretur et exiret ex me; et cum ipse pateretur, sensi quod quasi cor meum patiebatur: sicut enim illud quod dimidium est extra, et dimidium intra, si illud pungitur quod est extra, æque sentit dolorem quod intus est, sic ego, cum flagellaretur et pungeretur Filius meus, quasi cor meum flagellabatur et pungebatur.*

Lampades ejus (dilectionis vel potius æmulationis zeli) lampades ignis, atque flammarum.] Lampades proprie dictas, quæ infuso oleo lucent, hìc accipiunt Cassiodor. Anselm. et alii, per easque accipiunt sanctorum corda, in quibus quasi in vasis dilectio habitat, esseque *ignis*, quia intus ardent per amorem, et *flammarum*, quia exterius lucent per operationem. Justus Orgelitan. vero ait, castos esse lampades, id est, vasa charitatis, dicique *ignis et flammarum*, quia semper sunt splendida, et Spiritus Sancti igne ferventia. Verum lampas hìc et alibi sæpe idem est, quod tæda, titio, carbo, fax ardens, ut patet Judic. 7. 16. Nam pro *lampades* Hebr. est, רשפים *rescaphim*, quæ vox significat omne id, quod volando adurit, incendit et inflammat. Alludit enim per metathesin ad *Seraphin*, id est, ardentes, incendentes: unde significat ignem et fulgetra, quæ instar volucrum celerrime discurrunt et adurunt, ut patet Psal. 77. 48. item faces et sagittas ignitas, quæ volant per aera et domos urbesque incendunt, ut patet Psal. 75. 4. Ex Hebræo ergo ad verbum hoc loco sic vertit Hortolanus: *Carbones vel faces ejus carbones ignis, qui à flamma Dei*, q. d. Faces et carbones charitatis et zeli similes sunt faculis ignitis et flammis ardentissimis et maximis: quæ enim Dei sunt, sunt summa et maxima. Sic vocantur montes Dei et cedri Dei, id est, altissimi et maximi. Hinc *rescaphim* hoc loco Septuag. vertunt, περίπτερα, id est, *volatilia*, id est, *volantia jacula*, vel *alæ in circuitu*, q. d. charitas circumdatur circumcirca alis igneis, vel sagittis alatis et ignitis. Hinc Christus crucifixus quasi *seraph* alatus apparens S. Francisco, eidem quinque vulnerum suorum, quasi quinque incendii charitatis stigmata impressit. Symmach. vertit: *impetus ejus impetus ignis;* Syrus, *radii ejus;* Arabic. *Extensio alarum ejus sicut alarum ignis;* Pagn. *Prunæ ejus, prunæ flammæ ignitæ ardentissimæ.* Sexta editio: *Scintillæ ejus scintillæ ignis;* alii, *prunæ scintillantes:* Scintillæ enim volant, et volando ea, quæ contingunt, adurunt. De alis hisce charitatis ita scribit S. Ambros. lib. de Isaac cap. 8. *Bona charitas habens alas ignis ardentes, qua volitat per pectora et corda sanctorum, et exurit, quidquid materiale atque terrenum est, quicquid vero sincerum est, probat, et quod contigerit, suo igne meliorat. Hunc ignem misit in terras Jesus, et refulsit fides, accensa devotio, illuminata est charitas, justitia resplenduit. Hoc igne inflammavit corda Apostolorum suorum sicut testatur Cleophas. Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, cum aperiret scripturas? Alæ igitur ignis in flamma Scripturæ sunt divinæ.*

Charitas ergo et zelus Christi, et ejus asseclarum, est instar ignis et flammarum. Primo, quia illarum adinstar numquam quiescit, sed

semper ardet, lambit, adurit et incendit omnia; unde ipse ait: *Ignem veni mittere in terram, et quid volo nisi ut accendatur?* Lucæ 12. 49. Secundo, quia sicut ignis cruciat corpus, sic zelus animum, præsertim, si videat sponsam ab alio amari, vel alium à se amare. Tertio, sicut pulvis tormentarius mœnibus domibusque subjectus, si incendatur, vi ignis disjicit, imo in altum ejaculatur domos et mœnia horrendo impetu et fragore: sic et zelus omnes obices, quantumvis magnos disjicit et dispellit.

Exstat emblema Alciati, in quo amor currui insidet, quem trahunt quatuor leones; et alterum, in quo Cupido pingitur cum alis, arcu et sagittis; depluunt è cœlo circumcirca igneæ sagittæ, sed fractæ, quo significatur amorem vincere Deum et totum orbem incendere. Unde lemma:

> Aligerum fulmen fregit Deus Aliger, igne,
> Dum demonstrat, uti est, fortior ignis amor.

Christus ergo quot pro nobis labores exantlavit, quot adversa quoque, quot flagella, vibices et dolores pro nobis pertulit, tot sagittis amoris ardentibus cor nostrum confixit. Tantum enim fuit Christi amoris incendium, talibusque flammeis alis Seraphinus noster in cruce pansus, totusque accensus supervolavit, ut nihil non vicerit; nam et mortem fortiter pertulit, ut eam moriendo superaret; et infernum quantumvis durissimum fregit, ut quos dure strictos tenebat, duriter ac potenter eriperet.

Hinc de Cherubinis Christi stipatoribus ait Ezechiel cap. 1. 23. *Aspectus eorum quasi carbonum ignis ardentium, et quasi aspectus lampadarum.* Et v. 12. *Ubi erat impetus spiritus, illuc gradiebantur.* Hinc et Christus in Pentecoste misit Spiritum sanctum specie linguarum ignearum, ut iis Apostoli totum orbem succenderent. Actor. 2. Unde Aponius hic lampades accipiens flammas Spiritus Sanctus: *Vivacitas*, ait, *verbi Deitatis, et flammarum illuminationis mentium illuxit de lampade Spiritus Sancti.* Clarius sanctus Anselmus ardores, inquit, sunt dilectionis Spiritus Sancti, qui est ignis: suntque tales, ut etiam luceant, quia eos, qui diligunt, lucere faciunt, ut verbo et exemplo illuminent; sed magis ut accendant, qualis præ omnibus fuit B. Virgo. Unde S. Cyrillus homil. contra Nestorium, eam vocat *lampadem inextinguibilem.*

Sic S. Paulus adeo charitate erat refertus et circumvallatus, ut ipsa charitas esse videretur; ideo igneis charitatis alis quasi fulgur orbem pervolavit et incendit. Idem hoc seculo in Europa et India fecere S. Franciscus Xaverius, Gaspar Barzæus aliique viri Apostolici, et etiamnum faciunt. Audi S. Chrysos. hom. 2. in Acta Paulum angelis conferentem, imo præferentem: *Nam et tanquam pennatus totum docendo pervolavit orbem, et velut incorporeus labores omnes periculaque contempsit; et quasi jam cœlum possidens cuncta prorsus terrena despexit; et tanquam cum ipsis jam incorporeis degeret, ita jugi mentis intentione vigilavit: et angelis quidem sæpe diversarum gentium cura commissa est, sed nullus illorum ita creditum sibi populum gubernavit, ut Paulus universum gubernavit orbem.* Et mox: *Michaeli gens una commissa est Judæorum, Paulo vero terræ ac maria atque universi orbis habitatio.* Et hom. 3. *Cum vero celsus in omnium consisteret arte virtutum, omnem tamen flammam præcipuo charitatis ardore vincebat, ut enim missum in ignem ferrum totum profecto ignis efficitur; sic Paulus charitate succensus totus factus est charitas, qui quasi communis totius mundi esset pater, ita in amore omnium ipsos eorum imitabatur parentes, imo cunctos non carnales tantummodo, verum etiam spirituales patres sollicitudine ac pietate superabat, et pecunias, et verba et corpus, et animam pro his, quos diligebat, impendens.* Et hom. 16. in epist. ad Romanos explicans illud cap. 9. *Optabam anathema esse: Etenim*, inquit, *omni pelago latior, omni flamma vehementior erat hæc dilectio, ac nulla illam pro dignitate dictabit oratio: sed ille solus eum noverit, quisquis eadem exacte præditus fuerit.* Audi Laurent. Justin. lib. de Casto connubio verbi et animæ in fine: *Ignitus amor semper meditatur nova, et insueta componit. Impatiens namque cum sit, cogitare non desinit, quomodo ardentius diligat, diligatur dulcius, fortius teneat, familiarius conversetur. Nil secum amari vult, solus cordis concupiscit possidere principatum. Hinc zelotypia, hinc quærimoniæ, hinc amoris murmur, ingeminatio verborum, et absentiæ intolerantia. Nec à clamore vox, nec gemitus à corde, nec ab inquisitione sollicitudo, nec ab intimis conquiescit desiderii ardor, nisi per præsentiam dilecti: qui namque ferventius diligit, fatigatur vehementius, quamvis ipsum amoris immensitas non permittat considerare laborem.* Deinde hujus amoris mira gaudia et fructus recenset: *Ex lege igitur amoris, sancti connubii quanta sint gaudia, quantaque flagratio charitatis comprobari potest. Ex eadem quoque sponsæ excellentia atque illius donorum sublimitas, deliciarum opulentia, latitudo cordis, mentis magnanimitas, suavitas spiritus, amoris confidentia, devotionis delectatio, veritatis scientiæ puritas, virtutum perfectio, charitatis vinculum, exsultationis tripudium, jubilationis gaudium, desiderium æstus, pacis abundantia, contemplationis gustus, rectitudinis constantia, morum probitas, sapientiæ fœcunditas, luminis delectatio, humilitatis exercitatio, compassio fraternæ dilectionis, innocentiæ candidatio, munditiæ decor, jucunditas sanctitatis, divinæ magnitudinis laudatio, et verbo sufficienter agnoscitur ipsius inhæsio salutaris.*

Porro Chald. S. Gregor. et alii qui æmulationem in malam partem accipiunt pro invidia et odio, eidem lampades, id est prunas et faces hasce assignant. Unde Chald. vertit: *Et inimicitia, quam reservant nobis, similis est prunis gehennæ, quam creavit Deus, ut succendantur in eo cultores idololatriæ.* S. Gregor. de Invidia Judæorum in Christum sic explicat: *Lampades ejus lampades ignis atque flammarum: Sicut enim ignis, quæ incendit, consumit; sic Judæos ab omni fidei virtute invidia sua destruxit, de quibus bene alibi dicitur: Et nunc ignis adversarios consumit, ac si diceretur antequam ad æternum ignem veniant, in præsenti consumuntur, quia in se ipsi ignem invidiæ portant, qui sine portantis combustione non portatur. Hic ignis invidiæ flammas protulit, quando per exempla in quibus accensus est, etiamsi in Gentilibus usque ad Christianorum martyria, per mundum universum excrevit: sed quia hinc ignis invidiæ, hinc ignis charitatis se extulit, ideo subditur: Aquæ m*...

non poterunt exstinguere charitatem, nec flumina obruent illam.

Anagogice, beati in cœlo erunt quasi lampades ignis atque flammarum, quia fulgebunt sicut sol in regno patris eorum, ut ait Christus, et æque ardebunt : Erit ibi plenum charitatis incendium, quo Christus ut sponsus et sponsa Ecclesia, puta omnes electi, se invicem ardentissime diligent in omnem æternitatem. Unde Arabicus ad hunc versum nervose addit : *Nec est mensura incendii amoris.* Hic sensus non tam anagogicus, quàm litteralis est; agitur enim hic de desponsa suspirante ad cœlum, ubi erit nuptiarum spiritualium, æque ac charitatis consummatio : quare hic æstus amoris reciprocus, qui hic describitur, nusquam alibi proprie et plene invenietur quàm in cœlo. Unde S. Ambr. lib. de Isaac, cap. 8, pro *lampades ignis,* legens ex Septuag *alæ ignis : His alis,* inquit, *evolavit Enoch raptus ad cœlum : His alis evolavit Elias curru igneo, et equis ignis ad superna translatus: His alis Dominus Deus per columnam ignis deducebat patrum plebem : Has alas habuit Seraphim, quando sumpsit carbonem de altari, et tetigit os Prophetæ, et iniquitates ejus abstulit, et peccata purgavit.*

Vers. 7 : Aquæ multæ non potuerunt exstinguere charitatem, nec flumina obruent illam : si dederit homo omnem substantiam domus suæ pro dilectione, quasi nihil despiciet eam.

Aquæ multæ non potuerunt (ita Roman. Nonnulli legunt, *poterunt :* sic enim habent Hebr. Syrus vero et Arabicus, *possunt ;* quia Hebræi per unum tempus, puta futurum, reliqua duo, scilicet præteritum et futurum significant : unde Noster mox vertit in futuro, *obruent;* significatur enim hic constantia et vis charitatis Christi et Ecclesiæ, quam nulla adversa exstinguere potuerunt, possunt aut poterunt) exstinguere charitatem, nec flumina obruent illam : si dederit homo omnem substantiam (Septuag. *omnem vitam*, id est omnem victum, quo sustentatur vita) domus suæ pro dilectione (Sept. *in dilectione*), quasi nihil despiciet eam,] non charitatem, sed substantiam, ut patet ex Hebr. Septuag. *contemptu contemnent eum*, scilicet βίον, id est victum : licet Rabbini referant ad hominem. Unde Vatablus vertit : *Si quis det omnes opes domus suæ pro amore, omnes eum maxime contemnunt*, tanquam iniquum et ridiculum emptorem, utpote qui charitatem rem pretiosissimam vilissimis opibus emere velit, q. d. Charitas superat omne pretium, omne aurum, omnes opes et res pretiosas. Ita Theod. et cæteri. Symm. *pro charitate spretus spernetur.*

Pro *obruent illam,* Hebr. est ישטפוה *iistephuha,* id est inundabunt, et magna aquarum abundantia æque ac impetu submergent, obruentque eam. Pagnin. *Profundabunt eam*; Arabicus : *Et flumina non possunt abluere vestigia ejus. Si homo commutaverit omnem ætatem suam pro amore; non despicient illum*, scilicet amorem, vel hominem. Chaldæus more suo referens hæc ad Judæos sic vertit : *Dixit Dominator seculi populo suo domui Israel : Quamvis congregentur omnes populi, qui comparati sunt aquis maris quæ sunt multæ, non poterunt exstinguere miserationes meas à te; et si congregati fuerint omnes reges terræ, qui comparati sunt aquis fluminis, quod defluit cum impetu, non poterunt evellere te à seculo. Et si dederit vir omnem pecuniam domus suæ; ut possideat sapientiam in captivitate, ego reddam ei duplum in seculo venturo ; et omnis præda, quam deprædabitur de castris Gog, ipsius erit.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Adeo fortis fuit amor et zelus Christi erga sponsam Ecclesiam, quam sub arbore malo, id est sub cruce suscitavit, ut nullæ aquæ, torrentes vel flumina persecutionum, tormentorum, dolorum, ærumnarum, contradictionum, ingratitudinum, contemptuum, blasphemiarum, perfidorum Judæorum, vel Gentilium potuerint eum exstinguere, vel sopire, quin pro illis ipsis maximos labores prædicando exantlaret, et dolores subiret, ac tandem vitam in cruce atrocissima profunderet, etiamsi in cruce ab iis rideretur et blasphemaretur, omnique infamia et dedecore velut latro afficeretur; imo potius hisce aquis, et hoc frigidissimo cordium humanorum gelu omnique contrarietate superata, quasi per antiperistasim amor Christi vehementius exarsit, tonavit, fulguravit, et in similitudinem fulguris coruscantis erupit, Ezech. 1. 14. Unde iturus ad passionem, Eucharistiam quasi pignus immobilis æternique amoris instituit, juxta illud : *Cum suos dilexisset, qui erant in mundo, usque in finem* (tum vitæ, tum amoris, id est extremo summoque amore) *dilexit eos*, Joan. 13; quin et in ipsa cruce pro crucifixoribus ardentissima charitate cum lacrymis oravit. Unde multi eorum in Pentecoste audita S. Petri prædicatione pœnituerunt, Christique fidem amplexi baptizati sunt, Act. 2. Christi ergo vita in morte fuit exstincta, at non charitas; hæc enim mori non potuit, sed in morte viva permansit. Rationem subjungit : *Si dederit homo omnem substantiam* (Septuag. *vitam*) *domus suæ pro dilectione, quasi nihil despiciet eam*, q. d. Christus pro charitate Dei et hominum omnia sua profudit, quia charitas est res pretiosissima, transcendens et divina, quæ omne pretium tam auri quàm laborum et dolorum superat, pro qua omnes opes, omnes vires, omnes sudores, vitaque ipsa expendenda est. Nam ut ait S. Joannes epist. 1. c. 4. 16 : *Deus charitas est ; et qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo.*

Alciatus in Emblem. pingit amorem robur Jovis infringentem, et totum orbem incendentem. Rursum pingit eum nudum humeris alatum, dextra tenentem piscem, sinistra fasciculum florum, quæ symbola hisce versibus declarat :

> Nudus amor viden' ut ridet, placidumque tuetur,
> Nec faculas, nec quæ cornua flectat, habet.
> Altera sed manuum flores gerit, altera piscem,
> Scilicet ut terræ jura det, atque mari.
> Nudus amor blandis idcirco arridet ocellis,
> Non arcus, aut nunc ignea tela gerit.
> Nec temere manibus florem, delphinaque tractat :
> Illo etenim terris, hoc valet ipse mari.

Charitas (inquit Marcil. Ficinus) *numen est amatorium : si quem prehenderit, veluti ex speculo ejaculari faciet flammantes radios. Mentem il-*

lustrat, voluntatem accendit, reflectitque lucem.

Simile subinde est videre in amore mundano et carnali, ut nullis adversis, nullis injuriis etiam amati restinguatur, sed potius iis magis accendatur. Unde illud vulgo jactatum : *Injuria solvit amores*, falsum esse queritur amator in Epigramm. dicens :

Fabula, quod jactant, injuria solvit amores ;
Namque redardescit sic magis iste furor.

Porro Christus ut sponsus similem à sponsa amorem, imo amoris fortis vices, quibus ab ea redametur exigit : solent enim sponsæ à procis ad adulterium sollicitari vel metu pœnarum, vel spe munerum : utrumque hic sponsus includit, adeoque fortem à sponsa amorem requirit et constantem, ut nullis tormentis, nullis muneribus vel opibus expugnari possit; quare suo exemplo discat Ecclesia et anima pia, ita cor suum et brachium amore Christi obsignare, ut nullis pœnis, nullis præmiis inustum cordi signaculum exuri, eradi, aut deleri sinat, præsertim in persecutione Antichristi, quæ uti erit ultima, sic et acerrima ; ad quam proinde superandam incensa charitate hìc Christus suos obarmat. Ita S. Greg. Cassiod. Beda, Anselm. Rupert. et S. Hier. l. 14. in c. 47. Ezech. ubi sic legit : *Aquæ multæ non poterunt restinguere charitatem, et flumina non demergent eam.* Audi S. Ambr. lib. de Isaac, c. 8 : *Merito Hebræi pueri in fornace ardenti non sentiebant ignis incendia, quia charitatis eos flamma refrigerabat. Aqua multa non poterit exstinguere charitatem. Charitas adamante fortior, et vinculum indissolubile. Nulla diluvia passionum charitatem excludere possunt, nulla eam acerbitatum flumina inundare. Sicut enim arca in illo mundi diluvio totius orbis spatiis innocua ferebatur; ita et tu adversus omnium tentationum fluctus immobilis perstas.*

Quare minus aptus et congruus est sensus, quem afferunt Philo, Justus et Aponius, q. d. Si dederit homo omnem substantiam domus suæ pauperibus *pro dilectione*, hoc est, pro eo ut diligeret ; si videlicet eleemosynam externam præposuerit charitati internæ, malens hac carere, et illam habere, quasi nil dederit, *despiciet eum* Christus judex, ejusque Angeli. Nam, ut docet Apostolus 1. Cor. 13, sine charitate nil prodest ad salutem, nec eleemosyna, nec scientia, nec martyrium.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Christus pro animæ salute nullis laboribus vel doloribus se superari permisit, sed pro ea mori et crucifigi voluit. Vicem ergo reddat anima Christo, ut nullis tentationibus, nullis terroribus, nullis promissis, nullis tormentis, nullis voluptatibus ab ejus amore vel hilum abduci se sinat, sed fortis, imo fortior et constantior in omnibus evadat, instar asphalti, qui igne non uritur, sed alitur, juxta illud :

Alit unda flammas, quoque prohibetur magis,
Magis ardet ignis.

Titillet ergo caro, mundus blandiatur, dæmon insidietur, stet verus Christi amator infractus, nec se ullis blanditiis decipi, nec ullis minis dejici sinat, sed cum Paulo omnia *arbitretur ut stercora*, eaque despiciat, imo exhorreat. Cecidit Petrus tentatus ab ancilla et Judæis ex metu, ac Christum negavit, quia necdum perfectam habuit charitatem ; at ubi eam accepit à Spiritu Sancto in Pentecoste, nullas Pontificum minas vel pœnas extimuit, quin Christum palam et animose prædicaret, dicens : *Oportet magis obedire Deo, quàm hominibus*, Actor. 4.

Audi S. Greg. *Charitate quippe martyres sancti vivaciter ardebant, quia in Dei et proximi dilectione mirabiliter flagrabant. Hanc charitatem aquæ multæ exstinguere non poterant; quia quantæcumque tribulationes eis fierent, ad odium eos transmutare non valebant. Hoc nimirum esset charitatem exstinguere, si in tribulationibus, quas ingerebant, ad Dei aut proximi odium eos humiliare potuissent. Sed cum aquæ dictæ sint, quid rursum per flumina, nisi aquarum ipsarum incrementa et vivacitas intelligitur ? flumina quippe vivas aquas solere dici cognoscimus. Flumina ergo maximas tribulationes accipimus, quæ dum per totum orbem super martyres ebullierunt, ad exstinguendum charitatis ignem grandi impetu confluxerunt. Sed quia inter flumina adeo charitatis vigor vixit, ut potius flumina consumeret, quàm se ab illis exstingui permitteret, ideo multi etiam persecutorum ad eamdem charitatem se convertebant, adeo ut dimitterent quicquid in mundo possidebant, et seipsos morti darent, quam prius patientibus crudeliter ferebant.* Et nonnullis interjectis : *Sed homo omnem substantiam domus suæ pro dilectione tribuit, quando quicquid in mundo possidet, pro Christo distribuit, ut abjiciens quod impedit, Deum diligat, et terso pulvere sollicitudinum oculos aperiat, ut Deum videat. Et cum omnem substantiam dederit, quasi nihil eam despicit, quia postquam oculum tersit, et Deum conspexit, in illius visione quidquid possederat, nihil pendit. Hoc Apostoli fecerunt, qui non solum possessa, sed etiam cupita, ut Christum sequerentur, dimiserunt.*

Exempla dat Theod. Abraham, Isaac, Jacob, Joseph et Moysen : *Abrahæ charitatem*, inquit, *erga Deum, nec vitæ traductio in terra aliena, neque inopia et fames, neque uxoris ereptio, neque filii ablatio, neque de puteis contentio potuit exstinguere; nec Isaac charitatem molestiæ, quibus afflictus fuit ; neque charitatem Jacob assidui labores et dolores vitæ. Quid Joseph tentationibus acrius ? qui à fratribus venditus est, et parentibus à quibus diligebatur, et majorum suorum privatus est domo, et libertate, et fortunis, et indigne servivit, et pudicitiæ præmium calumniam retulit, et in carcerem conjectus est, et incommoda sustinuit innumerabilia ; quibus tamen omnibus charitas erga Deum splenduit illustrior. Atque ut magnum Moysen et Josue imperatorem et eximios Prophetas Samuelem et Davidem et Eliam et Eliseum silentio prætereamus, quid Babyloniis immanius aut truculentius unquam fuit ? quid camino ignis ab illis incenso formidabilius ? attamen ne ille quidem trium puerorum exstinxit charitatem. Quid leonibus illis quibus B. Daniel objectus est, sævius aut terribilius ? aut illum quoque charitas erga Deum reddidit fortiorem.*

Porro hæc verissima erant in cœlo ; ibi enim anima videns divinitatem sponsi sui, ita in illa quasi bonorum omnium abysso absorbebitur, ut omnia cætera nihil æstimet, nec ab ea in-

tuenda et toto corde amanda, vel ad momentum sic avertere possit; adeoque nullæ aquæ, vel flumina tentationum et adversitatum in eam irruere queant. Describitur ergo hìc charitatis summa vis et excellentia, quam obtinebit in cœlo, ubi non tantum ethice, sed et physice erit invincibilis et inexstinguibilis; imo fulgebit et ardebit sicut stellæ et sol in perpetuas æternitates, Daniel. 12. Unde à כבה *caba*, id est, exstinguere, per geminationem primæ litteræ *caph* deducitur כוכב *cocab*, id est stella, eo quod nunquam exstinguatur, sed perpetim noctu, diuque luceat, uti lucet ardetque perpetim beatorum charitas.

Porro, quod Septuag. vertunt: *Si dederit vir omnem vitam suam in dilectione, contemptu contemnent eum.* Theodor. contrarie sic explicat, q. d. Qui victum, fortunas et vitam profuderit pro charitate, eum contemnent et ridebunt, velut imprudentem illi qui charitate sunt vacui, nec ejus dignitatem et pretium cognoscunt. Et S. Ambr. ser. 21. in Ps. 118. ser. 5: *Quoties*, ait, *benefacta crimini dantur; quoties virtus opprobrio ducitur; quoties ipsa ingrata est gratia? Vendidit justus facultates suas, dispensavit pauperibus, nihil sibi reliquit, contemnitur plerumque in ipsa Ecclesia; quia dives esse desiit, sicut scriptum est: Si dederit vir omnes facultates suas in charitate, contemptu contemptus erit.*

Verum genuinus versionis Sept. sensus est, ut τὸ *eum* referatur ad βίον, id est victum, non ad hominem; quare idem est sensus Septuag. et nostri Vulgati, scilicet is quem paulo ante assignavi.

Denique cum triplex sit charitas: Incipiens, proficiens et perfecta, singulorum horum graduum signa, æque ac actus et officia hìc tanguntur, quæ ex S. Aug. Richard. Vict. S. Greg. et aliis ita recenset R. D. Bartholom. de Martyr. Archiep. Brac. in aureo suo doctrinæ spiritalis compendio, c. 24. p. 255. Incipientium sunt contritio, delectatio in audiendo verbo Domini, præcepta, promptitudo in bonis operibus, tristitia de defectu spirituali proximi concepta, et lætitia de profectu spirituali fratris proveniens. Charitatis proficientium signa hæc sunt: Primum, justa et frequens conscientiæ examinatio de peccatis venialibus; nam fervori charitatis obsistunt; at proficiens charitas est, quæ omnes has paleas exurere suo nititur calore. Secundum signum, concupiscentiæ temporalium rerum diminutio. Tertium, diligentia in exercitiis spiritualibus internis; sicut etiam exteriorum sensuum exercitationes vitæ corporalis signa sunt. Quartum, studiosa mandatorum Dei observatio. Quintum, si Dominus se tibi relevet, juxta illud Joan. 15: *Jam non dicam vos servos.* Unde Richard. Vict. scribit: *Certissimum tibi signum sit, quod dilectum tuum minus diligas, et ab eo minus diligaris, si ad theoricos excessus vocantem sequi nondum merueris.* Signa vero charitatis perfectæ in via hæc sunt: Primum, quando quis paratus est, si ita necesse sit, pro proximi salute mortem subire, ut inquit S. Augustinus scribens in epist. S. Joannis. Secundum, inimicum diligere, et Dei causa illi benefacere, ut docet idem S. Aug. Tertium, adversa omnia non solum patienter, sed etiam gaudenter suscipere; charitas namque perfecta hominem reddit adeo à sensibus alienum, ut æque prospera ac adversa contemnat, juxta Greg. sententiam super illud: *Fortis est ut mors dilectio.* Quartum, si homo præsto sit omnibus propter Christum renuntiare, ut liberius charitatis ardoribus vacare possit, atque omnia præter Deum veluti stercora reputare videatur. Quintum, nihil aliud quàm Deum solum timere; hoc est, non homines, non pœnas, non tormenta formidare. Hæc signa externa sunt, et quæ exterius conspici possunt; sunt præter hæc alia quinque interna. Primum, profunda et intima suspiria mentis, quando memoria dilecti sui tangitur; sunt enim quasi nuntia amoris fervida, donec dilectum videat. Secundum, sublimia et ardentissima desideria videndi Dominum, ac molestissime ferre vitæ præsentis pondus. Tertium, cogitationes erga omnia temporalia languidæ; fastidit namque terrena omnia, solis æternis invigilans. Quartum, tædium, quod ex exspectatione concipit; nam perfecte amanti mora quælibet longa est, et exspectatio onerosa; acerbum enim existimat cruciatum cogitationum, quæ non sint amoris. Quintum, affectiones exstaticæ. Est autem exstasis mentis excessus; nam cum amor non permittat amantem sui juris esse, sed in amatum transformari cogat, ideo sæpe producit excessum mentis suspensæ, et in dilecto absorptæ.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Beata Virgo passa est plus quàm martyres et mortales cæteri, imo aliquo modo plus quàm Christus; nam post mortem Christi, in qua finita est Christi passio, ipsa usque ad ejus resurrectionem in continuis et acerbissimis fuit doloribus, imo per omnem vitam revolvens dolores Christi, iis mire cruciabatur. At hæc à Judæis in odium Christi multa perpessa est; imo omnes Christianorum afflictiones, persecutiones, lapsus, ipsa quasi omnium mater compatiendo intime sensit, dicebatque cum Paulo: *Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror?* 2. Cor. 11. Sed hæc omnia ne vel hilum charitatis ejus exstinguere potuerunt, imo potius eam auxerunt, et quasi flabella accenderunt, idque continuo per 23 annos, quibus Christo supervixit. Anno enim ætatis 72, finem patiendi æque ac vivendi fecit, ut habet doctiorum Theologorum et Chronologorum sententia. Ipsa pariter dedit omnem substantiam pro charitate Christi: primo, quia instar Christi se et omnia sua Deo ex amore dicavit. Secundo, quia Christum suum, qui erat tota ejus substantia, Deo Patri in cruce ceu holocaustum obtulit. Tertio, quia omnes suas facultates Ecclesiæ dedit, et in pauperes distribuit. Paupertatem enim professa, cum primis fidelibus et virginibus in communi vixit, et vitam religiosam egit, uti dixi Act. 4. Denique omnia jam dicta præ omnibus competunt humanitati Christi à Verbo assumptæ, uti jam sæpius monui. Ipsa enim prima et propria est sponsa Verbi, per quam animæ fidelium eidem desponđentur; ac proinde ipsa summe amat Verbum, et summe amatur à Verbo; nec hunc ejus amorem vincere potuerunt flumina tormentorum, quæ in passione et cruce subiit.

VOX SPONSÆ

Adultæ de juniore, hoc est, Ecclesiæ de Synagoga.

Vers. 8 : Soror nostra parva, et ubera non habet; quid faciemus sorori nostræ in die, quando alloquenda est?

Soror nostra parva, et ubera non habet (quinta editio : *Soror nostra, es parva, et ubera non habes*), quid faciemus sorori nostræ in die, quando alloquenda est?] Hebræa et Septuag. *quando loquetur in ea;* Syrus : *quando loquendum de illa*, ut sponso nuptui tradatur; Arabic. *quando loquitur;* Pagnin. *quando fiet sermo cum ea.* Contrarie Sanchez : *in ea*, vel *in eam*, hoc est, inquit, *contra eam*, cum scilicet proci adulteri contra eam consilia inibunt, ut eam decipiant et sibi subjiciant. Sic et R. Salomon : *In die*, inquit, *quo gentes consilia agitabant de ea delenda.* Et Rab. anonymus : *Timeo*, inquit, *ne homines eam despiciant, ut cum creverit, loquantur ad ipsius cor et affectum, despiciantque eam.* In hanc sententiam inclinat Rupertus, qui in illo, *alloquenda est*, intelligit consilia dura, quibus Nero et alii tyranni Ecclesiam adhuc teneram insectati sunt.

Ubera non habet,] scilicet tumentia, sed depressa : nulla enim est femina, quæ non habeat ubera, sed in pubertate illa exstare, intumescere et lacte turgere incipiunt, ut docet Aristot. in histor. anim. Unde S. Amb. Ps. 118. ser. 22 : *Hoc*, ait, *solet signum omnibus virginibus esse nupturis, ut cum ubera cœperint eminere, tunc conjunctioni habiles censeantur.* Sensus est, q. d. Suffarciamus ubera sororis nostræ parvæ jam sponsæ lana, aliove tomento, ut eminere videantur, ac sic ipsa matura viro, dignaque sponso censeatur. Ita S. Ambrosius et Honorius : Sic solent sorores adultiores jam nuptæ de sororibus junioribus esse sollicitæ, ut et ipsæ honeste et tempestive nuptui dentur.

Cassiodor. S. Gregor. et alii censent hæc esse verba sponsi. Melius Hebræi et Græci, ut Theodoret. tres Anonymi, Philo et alii censent esse verba sponsæ adultæ, puta Ecclesiæ de sponsa novella, puta Synagoga Judæorum convertenda ad Christum in fine mundi, uti diserte docet Aponius, Honorius, Chaldæus, Hortolanus, Delrio et alii. Audi Chald. *In illo tempore dicent Angeli cœli adinvicem : Gens una est nobis in terra, et merita ejus levia sunt, et reges, et dominatores non habet, ut egrediatur ad pugnandum contra exercitum Gog. Quid faciemus sorori nostræ in die, qua locutæ fuerint nationes, ut ascendant contra eam ad bellum?* Gog enim erit exercitus Antichristi, ut dixi Ezechiel. 38. et 39.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Cassiodor. Beda, S. Gregor. Rupertus et alii hæc accipiunt ut verba Christi de primitiva Ecclesia ad Patriarchas veteris testamenti, quasi conquerentis quod illa tempore Apostolorum parva fuerit numero, et prædicatoribus destituta, præsertim ante adventum Spiritus Sancti in Pentecoste. Audi S. Gregorium : *Allocutus est Christus sororem suam, quando Spiritum Sanctum super Apostolos misit, et eis in interioribus loquens illos omnes mundi loquelas multiplici distributione docuit. Sed à quibus hoc quærere intelligendum est, qui omnia novit, nisi à sanctis patribus antiquis, quos ad quærendum Spiritu Sancto instigavit?*

Verum primitiva Ecclesia fuit Ecclesiæ infantia, de qua actum est c. 1; hîc vero agitur de Ecclesia adulta et perfecta in fine mundi, quæ desponsa Christo ad eum anhelans, mox nuptias cum eo consummatura est in cœlo, uti ostendi initio capitis. Hæc enim timens nuptias hasce differendas propter Synagogam Judæorum, necdum satis ad eas paratam, aut certe illam à nuptiis excludendam consilium poscit, quo illa illico ad nuptias hasce paretur, ornetur et perficiatur.

Quare melius Aponius, Chald. Honor. Hortolanus, Delrio et alii hæc accipiunt, ut verba sponsæ adultæ conquerentis coram sponso Christo, vel potius coram sodalibus sponsi de sorore sua juniore, id est Synagoga Judæorum convertenda in fine mundi. Hæc enim utpote recens nata vel renata Baptismo, parva erit tum numero, tum fide, constantia et virtute, atque ubera prædicationis non tam pandet quàm suget. Habebit enim paucos prædicatores suæ gentis, si cum doctoribus Ecclesiæ Gentium conferantur. Licet enim Elias et Enoch suo fervore et zelo nonnullos è Judæis sint eodem zelo accensuri, et prædicatores alterosque quasi Paulos effecturi, uti dixi c. 7; tamen hi præ reliquis rudioribus et infirmioribus Judæis, adhuc lacte fidei Christianæ indigentibus erunt pauci. Loquitur ergo hîc in persona Judæorum imperfectorum, utpote numero plurium, eosque vocat *sororem parvulam*, quæ ubera non habeat, ut recte advertit Guilielmus. *Sororem*, tum quia de semine eodem descendit, de quo Christus secundùm carnem, et Ecclesia secundùm fidem; tum quia in novissimis diebus ventura est ad hanc gloriam fraternitatis Christi, ait Aponius.

Per diem, *in qua alloquenda est*, Honorius intelligit tempus prædicationis Enoch et Eliæ : Aponius vero accipit diem, quo plebs Christiana ab Antichristo, vel ejus ministris alloquenda est : an eligat negato Christo sibi inflectere colla, an atrocissimæ morti succumbere. Melius accipias diem judicii, quando Christus Judex eam de fide, merito et præmio examinabit et alloquetur, sententiamque beatæ æternitati proferet, ut sibi copuletur in cœlo, et Angelorum cœtui inseratur.

Sensus ergo est, q. d. Ecclesia Gentium Christo : Quid fiet de sororcula mea, æque ac tua secundùm carnem à te assumptam, puta de Synagoga, id est de Judæis recens per Eliam ad te conversis, qui pauci sunt numero, et in fide Christiana adhuc rudes, ac in virtute infirmi, in die quo tradetur viro, id est in ultimo judicii die, quando ad normam charitatis, quam quisque possederit, omnia exigentur? q. d. Decet nunc nos operam dare, ut illam mundo idoneo doctrinæ fidei, et operum charitatis instruamus; ne maritus illam tum, ut cœlesti conjugio immaturam, repudiatam spernat. Tuum hoc est, qui potes et vis, dispicere, et eam qualem tunc tibi optasti, talem tempestive efficere. Vis ornatam, orna; vis comptam, come; vis ditem, dita. A tua ergo providentia et beneficentia posco ut illud ipsum ei præstes.

Jam enim imminet dies judicii, et nuptiarum in cœlo tempus appropinquat. Ita Honorius, Anselm. Apon. et ex iis Delrio. Igitur Ecclesia auditis tantis à sponso charitatis suæ laudibus, æque ac documentis, quodque similem à sponsa charitatem posceret, ipsa ibi de ea recte conscia; uti in sequent. ostendet, ideoque de se silens, illico angi cœpit de sua sororcula, scilicet Synagoga Judæorum, quod multi ex eis recens conversi in charitate, æque ac fide essent debiles et infirmi. Rogat ergo sponsum, ut eos in ea roboret, crescere et adolescere faciat, ut sponsi nuptiis in cœlo mox futuris habiles dignique reddantur.

Decor dramatis tamen magis exigere videtur, ut hæc à sponsa de sorore dicantur non ad sponsum (nec enim ipsa apud sponsum sororem accusasset, quod parva esset nec ubera habens, ideoque ad nuptias inhabilis), sed ad sodales sponsi, puta ad Eliam et Enoch, vel potius eorum discipulos et asseclas (jam enim imminente die judicii, præsupponuntur mortui Elias et Enoch, et occisi ab Antichristo, uti dixi initio capitis), et ipsi Judæos in fide et charitate perficiant, itaque eos thalamo Christi in cœlis dignos reddant.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Dicat anima sancta de anima tenera et imperfecta : *Soror nostra parva, et ubera non habet; quid faciemus sorori nostræ in die, quando alloquenda est?* q. d. Quomodo eam in virtute et charitate adolescere faciemus, ut in die judicii digna sit alloquio Christi, ut ab eo velut soror et sponsa in consortium cœlestis hæreditatis et thalami inducatur, ut scilicet Christus quasi frater eam loco sororis habeat, juxta illud : *Quos præscivit et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus*, Rom. 8. v. 29; utque ipse velut sponsus cum ea nuptias in cœlo celebret, juxta illud Apoc. 19. 6 : *Audivi quasi vocem turbæ magnæ, et sicut vocem aquarum multarum, et sicut vocem tonitruum magnorum, dicentium : Alleluia; quoniam regnavit Dominus Deus noster omnipotens. Gaudeamus et exsultemus, et demus gloriam ei, quia venerunt nuptiæ Agni, et uxor ejus præparavit se.*

Unde S. Ambros. ser. 22. in Psal. 118. vers. 8. censet animam sanctam postulare nuptiarum inducias et longius vitæ tempus, ut eo in virtutibus proficiat, itaque digna Christi nuptiis efficiatur. Sic et Philo Carp. qui et legens ex Septuag. *Quid faciemus sorori nostræ in die, quo locuta fuerit in se*, id explicat de examine conscientiæ, quo anima in seipsa loquens, recogitat omnes actus vitæ suæ. Addit tamen hanc vocem accipi posse, ut Patriarcharum et Apostolorum, animæ de tanta felicitate, quod suavissimo nuptiarum cum Christo in cœlis colloquio digna sit habita, congratulantium.

Recte enim allocutio Christi accipi potest illa qua animæ sanctæ in hora mortis, et in die judicii dicet : *Veni, sponsa, accipe coronam quam tibi præparavi in æternum. Veni, formosa mea, columba mea, immaculata mea, perfecta mea; intra mecum in gaudium Domini Dei tui.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Primo, Alanus censet hæc ab Angelis dici de B. Virgine ante Verbi incarnationem, q. d. Quid faciemus B. Virgini, cum mox alloquenda à Gabriele legato Christi filii Dei, audiet ab eo : *Ecce concipies in utero, et paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum?* ipsa enim per humilitatem est parva; ipsa quoque ubera, ut fiat mater, non habet, quia votum virginitatis emisit; quare non audebit consentire, nec volet violare votum puritatis.

Secundo, aptius ad litteram Honorius hæc refert ad sollicitudinem B. Virginis pro recens conversa Judæorum Synagoga, et per alloquium accipit prædicationem Eliæ, qui erit legatus Christi ad Judæos, juxta sensum quem initio assignavit.

VOX SODALIUM

SPONSI, PUTA DISCIPULORUM ET ASSECLARUM ELIÆ.

VERS 9 : SI MURUS EST, ÆDIFICEMUS SUPER EUM PROPUGNACULA ARGENTEA; SI OSTIUM EST, COMPINGAMUS ILLUD TABULIS CEDRINIS.

SI MURUS EST, ÆDIFICEMUS (Vatab. *ædificabimus*) SUPER EUM PROPUGNACULA ARGENTEA; SI OSTIUM EST, COMPINGAMUS ILLUD TABULIS CEDRINIS.] Septuaginta : Διαγραψωμεν επ' αυτην σανιδα κεδρινην, id est, *describamus* vel *sculpamus super illud tabulam cedrinam;* Symmach. περισφιγξωμεν, id est, *constringamus, arctemus*, et hoc proprie significat Hebr. נצור *natsur.*

Pro *murus* Arabicus vertit, *mœnia.* Pro *propugnacula argentea*, idem vertit, *tabulas* vel *tabulata argentea;* Hebr. est, *propugnaculum argenteum et tabulam cedri*, in singulari. Locus est perobscurus; unde tot fere hîc sunt explicationes, quot interpretes.

Primo, nonnulli censent hæc esse verba procorum, castitati sponsæ junioris insidiantium, q. d. Si sponsa in castitate constans est ut murus, ædificemus contra eum propugnacula argentea, puta pecunia aurea et argentea eam expugnemus; sin ipsa est instar ostii, quod facile vertitur et aperitur, polliceamur ei tabulas cedrinas, id est, levia vestium vel armillarum ornamenta, quibus aditum ad ipsam nobis aperiemus : sunt enim feminæ philocosmæ, multæque, ut corpus elegantibus vestibus ornent, pudicitiam prostituunt.

Secundo, Theod. censet hæc verba esse chori adolescentularum, docentis quæ sint officia uxoris probæ in regenda familia, scilicet ut instar muri et ostii clausi, ea quæ in domo sunt tueatur, custodiat et claudat, ideoque danda illi esse murorum ornamenta, seu propugnacula argentea, et ostii decora, scilicet tabulas cedrinas.

Tertio, Luysius Legionensis censet esse verba sponsi, q. d. Decretum mihi est ut tunc temporis, cum alloquenda est ipsa soror parva, ejus vitia naturalia corrigantur arte, et quod illi minus à natura tributum est, suppleatur vestitus; atque ornamentorum exquisito aliquo genere. Quemadmodum si quis vetustos urbis muros reficiens, ei turres atque pinnas

addat auro illitas, aut egregia aliqua pictura ornatas, aut si quis januæ fores vestiat tabulis cedrinis.

Quarto, noster Pineda in Job, c. 24. vers. 16, sic exponit, q. d. Quamvis sponsa muris ac parietibus cincta et munita sit, tamen speciosissimis æque ac fortissimis propugnaculis munienda quoque domus est, ex quibus tanquam è specula observari abigique possint pudicitiæ hostes, et oculi insidiatores atque subsessores. Quod si etiam ostium sit, non nisi ex materia durissima et fortissima compingi et confici debet. Ad quæ sponsa ipsa pudicissima subinfert et respondet: *Ego murus*, etc. id est meam pudicitiam non externi isti parietes, non propugnacula, non custodes custodire sufficiunt, nisi ego ipsa murus essem fortissimus, atque mea pulchritudo adamantina esset et inexpugnabilis.

Quinto, noster Sanchez censet hîc doceri sponsam in fide et officio continendam esse donis et minis: supra, ait, insinuaverat sponsus duobus solere sponsam à fideli conjugio, atque ab officio abduci, scilicet minis et muneribus, nunc docet eisdem debere in fide atque officio contineri, muneribus scilicet et minis. Si murus est uxor, id est contra omnes machinas et artes munita, quæque nulli præbeat ad urbem, id est ad sponsi possessionem ingressum, quem si pulses, non strepit, neque respondet, neque aperitur, neque quemquam admittit, nisi disjectus ornetur tam fortis murus, si fieri posset, argenteis propugnaculis. Si vero porta est, quæ omnibus pervia, quæ facile versatur, et respondet pulsata, et aperitur, id est quæ tentari se facile petitur et vinci, claudatur tabulis cedrinis, atque ita claudatur, ut neque venire unquam possit in hominum conspectum, neque liberum spiritum trahere.

Huc facit illud vulgo tritum: *Feminæ aut murus, aut maritus.* Et illud Theopompi apud Plutarch. in Apophl. qui, ostenso sibi muro, rogatus *an bellus esset et celsus*, respondit: *Minime, si mulierum est*, si videlicet à viris non viris, sed effeminatis et mulierosis defendatur.

Jam, ut quid mihi salvo mulieri judicio videatur, aperiam. Dico sponsam juniorem hîc, uti et superius sæpe comparari fabricæ, puta muro, in quo sit ostium ad ingressum in domum. Murus autem, quia tabulata et tectum turresque sustentat, symbolum et firmitatis, roboris, constantiæ et perseverantiæ. Unde illud Horatii: *Hic murus aheneus esto.* Et Isaiæ 26. 1: *Urbs fortitudinis nostræ Sion Salvator, ponetur in ea murus et antemurale.* Porro sicut in metaphora fabricæ, tota domus repræsentat totum hominem, tectum vero caput; fundamenta autem tibias et pedes; sic murus repræsentat pectus: hoc enim expansum et quadratum, costis osseis quasi laterculis saxisque incrustatum, solidatumque, speciem quamdam habet muri, in quo ubera eminent exstantque quasi turres et propugnacula. Id ita esse liquet ex eo quod mox subjicit sponsa junior, de qua hîc agitur: *Ego murus, et ubera mea sicut turris*, q. d. Ego habeo pectus firmum, robustum et immobile instar muri, in quo ubera eminent quasi turres. Idem liquet ex querela præcedenti: *Soror nostra parva et ubera non habet;* cui hîc respondetur, dando hoc consilium et remedium: *Si murus est, ædificemus super eam propugnacula argentea*, q. d. Si sponsa junior pectus habet firmum et solidum instar muri, facile erit super illud ædificare propugnacula argentea et pretiosa, qualia ipsa meretur, quæ uberum defectum suppleant et repræsentent. Murus ergo notat hîc sponsæ pectus, id est, animum in fide conjugali firmum et constantem ut uni sponso adhæreat, cæteros omnes excludat.

Ostium ergo, quod muro hîc opponitur, notat pectus exile, subtile, mobile, versatile, puta animum facile mobilem et flexilem. Tale enim est ostium, quod facile aperitur, et cujus aditum in domum patefacit, cum murus fortis et durus omnibus sit clausus, omnesque ab ingressu arceat et excludat. Id ita esse liquet, primo ex eo quod sponsa v. 10. dicat se esse murum; et hoc ipso neget se esse ostium, q. d. Ego sum fortis et constans in fide uti murus, non mobilis et vacillans ut ostium. Secundo, ex eo quod hîc dicitur: *Si ostium est, compingamus*, Hebr. *arctemus illud tabulis cedrinis*, q. d. Si sponsa instar ostii patula est, et omnes venientes admittit, obseremus et claudamus illam tabulis cedrinis, ne cui ad eam pateat aditus, uti fieri solet feminis in Italia et alibi, utpote ob sexum fragilem levioris naturæ et indolis. Unde illud superius citatum: *Feminæ aut murus, aut maritus.* Nam meretriculæ claudi nolunt, sed in plateis et ostiis spectandas se exhibent, ut amasios ad se alliciant. Ita Hebræi, quibus fere accedunt Honorius, Titelman. Genebr. Delrio, Gislerius et alii, licet in explicatione ostii discrepent et evarient.

PRIMUS SENSUS
ADÆQUATUS.
De Christo et Ecclesia.

Omnia hæc spectant ad robur charitatis, de quo dixi v. 6: *Fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio;* charitas enim es quæ sponsæ et asseclis patefacit cœlum, ac in eo cuique pro gradu et intentione charitatis, quam habet, locum et præmium assignabit sponsus. Cum igitur sponsa adulta, puta Ecclesia Gentium objecisset sodalibus sponsi de sorore juniore, puta de Synagoga Judæorum convertenda in fine mundi; *Soror nostra parva, et ubera non habet*, id est, plebs Judæorum recens conversa adhuc parva est in fide et charitate, nec ubera doctrinæ et doctorum habet, quibus alios lactet, ac proinde necdum habilis est ad nuptias cum Christo sponso celebrandas in cœlo. Respondent sodales sponsi, id est, discipuli Eliæ et prædicatores Christi: *Si murus est*, id est, esto sit parva et carens uberibus, si tamen instar muri pectus animumque habet firmum et resolutum credendi in Christum, illique adhærendi, *ædificemus*, Hebr. *ædificabimus super eam propugnacula argentea*, id est, instruemus illam eloquiis sacræ Scripturæ et doctrinæ, pietatisque Christianæ (nam *eloquia Domini, eloquia casta, argentum igne examinatum*, Psal. 11. vers. 7; iisque illam quasi propugnaculis armabimus contra omnes Antichristi et Judæorum in Judaismo permanentium insultus, iisdemque quasi uberibus decorabimus eam, ut alios in Christianismo lactare, docere et erudire valeat, itaque se suasque comites in fide et charitate adolescere faciet, utjam

adultæ maturæ sint nuptiis Christi in cœlo brevi ineundis et consummandis. Jam inter hæc propugnacula argentea eloquiorum S. Scriptur. præcipua sunt illa quæ de futura in cœlis gloriæ magnitudine loquuntur. Nam, ut recte ait Sanchez, propugnacula murorum corona sunt; significat ergo sponsæ fidem et constantiam coronandam esse in cœlis corona argentea, id est, candida et splendida, qualem nunc in cœlis gestant beati. Hujus enim coronæ spes et intuitus sponsam excitat ad incrementa virtutum, et ad heroicos charitatis martyriique actus.

Sin sponsa junior, id est, plebs Judaica ad Christum conversa, *ostium* est, non murus, id est, si ipsa instar ostii pectus animumque habet exilem, mobilem et versatilem, ut judaizantibus aures aditumque aperiat, *compingamus illud tabulis cedrinis*, id est, sepiamus et muniamus eam exemplis et conversatione piorum Christianorum, qui eam à judaizantibus custodiant, iisque aditum intercludant, ac piis monitis, æque ac moribus eam in fide et charitate Christiana confirment, ut si ad perfectionem et dignitatem sponsæ non assurgat; mereatur tamen inter adolescentulas numerari, quæ unà cum sponsa ad nuptias cœlestes cum Christo celebrandas ingrediuntur. Notat mobile Neophytorum, præsertim Judæorum ingenium, qui ad Christum conversi facile ad Judaismum, cui à puero assueverunt, elabuntur. Quare instar ostii sanctorum exemplis velut tabulis cedrinis, id est, incorruptibilibus compingendi et corroborandi sunt, juxta illud : *Justus ut palma florebit, sicut cedrus Libani multiplicabitur*, Psal. 91. Ita Philo, Honorius et alii. Audi S. Gregor. *Dicitur Ecclesia ut ostium tabulis cedrinis compingi; quia fidem prædicans populorum multitudinibus decoratur, et dum populi variis virtutibus asperguntur, ut pictura multis coloribus, sic Ecclesia multis distinctionibus honestatur.*

Idem S. Gregor per propugnacula argentea accipit miracula, quibus prædicatores suam fidem astruunt et propugnant. Et S. Ambr. serm. 22. in Psal. 118. v. 8 : *Ædificemus*, inquit, *super eam tabulas cedrinas, hoc est, fidei sublimis bonum odorem; est enim suavis hujus materiæ odor, quam non vermis, non tinea corrumpat. Ideo hujus materiæ usus eligitur tectorum fastigiis elevandis, formandisque litterarum elementis, quibus ætas puerilis ad studium liberalis eruditionis imbuitur. Est ergo materia ista sublimis ad gratiam, levis ad onus, suavis ad odorem, utilis ad instrumentum scientiæ, habilis ad ministerium cognitionis æternæ.*

Hunc esse sensum liquet ex antithesi muri et ostii. Cum enim omnes fere patres et interpretes censeant per murum notari firmitatem, perseverantiam et constantiam sponsæ, necesse est ut per ostium muro contrapositum et oppositum accipiamus ejusdem infirmitatem, mobilitatem et inconstantiam.

Porro de Judæis in fine mundi convertendis hìc agi patet ex Acoluthis dramatis, cujus hìc est ultimus actus, imo ultima scena; idque diserte docet Honorius, et alii initio capitis citati.

Huc accedit versio Chald. *Dicet Michael* (hic enim princeps est Ecclesiæ et Synagogæ) *princeps Israel : Si ipsa steterit sicut fundamentum inter populos, et dederit argentum, ut possideat veritatem nominis Dominatoris seculi, erimus ego et vos cum Scribis eorum circumdantes eam sicut ordines argentei, et non habebunt potestatem populi, ut dominentur in eam, sicut non est potestas vermi ut dominetur argento, et quamvis sit egena præceptis, quæremus miserationem propter eam coram Domino, et recordabitur ejus propter meritum legis, in qua laborant pueri, quæ scripta est in tabulis cordis, et stat contra Gentes sicut cedrus.*

Salomon ergo hìc Synagogam facit bipartitam, hoc est, Judæos in fine mundi convertendos in duas divisit classes : Unam, eorum qui majoribus naturæ et gratiæ dotibus, ac præsertim robore et constantia pollebunt, ideoque habiles erunt, ut fiant doctores, prædicatores, catechistæ, cum in S. Scriptura magis fuerint eruditi, hos significat nomine muri, cui inædificantur propugnacula argentea; alteram, eorum qui minores habebunt dotes et robur, sed tamen ab aliis roborati verbo et exemplo, sociis viam in cœlum patefacient, hos significat nomine ostii cedro vestiti et decorati.

Jam huic sensui litterali apte, et quasi ex æquo incumbit et respondet tropologia, quam assignant Cassiodor. Beda, Aponius, Anselmus, Rupertus et alii, qui per murum et propugnacula argentea, accipiunt prædicatores, qui fidem pietatemque conciona ndo propugnant et propagant; per ostium vero et tabulas cedrinas, sacerdotes et fideles simplices, qui piis monitis et moribus aliis viam virtutis pandunt, ostiumque cœli aperiunt. Hortolanus per murum accipit sacerdotes, per ostium diaconos et ostiarios. Angelomus per tabulas intelligit latitudinem charitatis, per cedros virtutes sanctorum.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Quæ jam dicta sunt de Synagoga, adapta animæ mutato nomine.

Audi Honorium : *Si anima illa murus est, si velit esse stabilis in congregatione, ædificemus super eam propugnacula argentea, instruamus eam sententiis sacræ Scripturæ eloquentia lucidis, quibus se à tentationibus muniat, et alios se à vitiis abstinere doceat; si ostium est aliis verbo et exemplo ad conversionem compingamus illud tabulis cedrinis, id est, ornemus illud multis Patrum exemplis, ut multis pateat introitus per illud ad vitam.*

Insuper Theodoret. de Anima sancta sic exponit, q. d. *Cum magno regi copulanda sit, et tanquam murus futura domus ipsius, ut curet et custodiat ea quæ intus sint, et tanquam ostium ea quæ recondita fuerint conservet, tanquam super muro quidem ædificemus argentea propugnacula, hoc est, eloquia ratione splendentia : Eloquia enim Domini eloquia casta, argentum igne examinatum probatum terræ, ut in ipsis consistens hostes sagittis petat, et insidias struentes persequatur. Ipsi autem ut ostio tabulas, easque cedrinas, quæ peccati corruptionem suscipere nequeant, imponamus : putredinis enim expers est cedrus.*

Auxesin affert, quod Septuag. pro *compingamus*, vertunt, *describamus* vel *sculpamus super illud*, scilicet ostium *tabulam cedrinam*; ostium enim cordis à fideli inscribi et insculpi debet

imagine Christi, ut ejus gesta et passiones illi, velut in tabulis cedrinis, id est, incorruptibiliter et indebiliter incidantur, ut ea in cogitationibus, sermonibus et actibus ubique referat et repræsentet, juxta illud v. 6 : *Pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum.* Simili phrasi imagines et scripta æternitati consignanda cedro digna nuncupantur. Unde illud :

Et cedro digna locutus.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Omnia jam dicta præ universis competunt uni B. Virgini : unde facile cuivis erit illa ipsi adaptare. Habuit enim ipsa pectus virile et forte instar muri, cui quotidie propugnacula argentea eloquiorum S. Scripturæ et inspirationum S. Spiritus inædificabat ; ut uberibus et lacte doctrinæ abundaret, lactaretque Apostolos et cæteros fideles. Ipsa quoque est ostium, per quod ad Christum in cœlum ingredimur, compactum ex tabulis cedrinis, id est, ex variis gratiæ et gloriæ incorruptibilis dotibus. Hinc ipsa in Litaniis vocatur et invocatur *janua cœli*, et ab Ecclesia in hymno composito à S. Ambr. *Intrent ut astra flebiles, cœli fenestra facta es. Tu Regis alti janua, et porta lucis fulgida.* Et ab Ezech. c. 44. 2. de ea ait Dominus : *Porta hæc clausa erit*, etc. *Quoniam Dominus Deus Israel ingressus est per eam.*

Audi Hailgrinum : *B. Virgo ostium est in Ecclesia, quæ malignis obsistit spiritibus, ne ad devotos suos intrent et accedant, sicut volunt, et hoc ostium tot tabulis est compactum à SS. Trinitate, quot in ea sunt virtutes et privilegia dignitatum ; et hæ tabulæ cedrinæ dicuntur, quia imputribiles sunt et odoriferæ, et per humilitatem in profundum radicatæ creverunt in immensum. Sane per portam orientalem lucidam et semper clausam Maria significatur apud Ezechielem, quo alludens Divus Augustinus sic inducit loquentem : Porta facta sum cœli, janua facta sum filii Dei. Illi facta sum janua clausa, qui post suam resurrectionem ingressus est per ostia clausa.*

VOX SPONSÆ

Junioris, puta Synagogæ.

VERS. 10 : EGO MURUS, ET UBERA MEA SICUT TURRIS, EX QUO FACTA SUM CORAM EO QUASI PACEM REPERIENS.

EGO MURUS, ET UBERA MEA SICUT TURRIS (Hebr. *turris* in plurali) EX QUO FACTA SUM CORAM EO QUASI PACEM REPERIENS.] Pro *ex quo* Hebr. est אז *az*, id est, *tunc*. Unde Aquila vertit : *Tunc fui coram eo inveniens pacem.* Sic et Septuag. nisi quod Vatic. codex habeat, *in oculis eorum* in plurali. Complut. tamen Reg. aliique legunt : *in conspectu ejus*, in singulari, ut habent Hebr. Vulgata, Pagn. Vatablus et Syrus : *Tunc*, inquit, *eram in oculis ejus ùt inveniens salutem;* Arabicus : *Unica pacis, unica salutis.* Noster subintellexit præpositionem *ex*, ut *tunc* sumatur pro *ex tunc*, id est, *ex quo*, quod Hebræis est familiare.

Porro Vatabl. nove vertit : *Qua quidem sponsione visa sum ei satisfacere.* Et Soto Major sic explicat : Ex quo responso mirifice animum dilecti mei placavi, plene illi satisfaciens, mihique illum devinxi. Alii, q. d. Ego sum murus, habeo ubera instar turrium ; id autem ex eo habeo, ex quo tibi, ô sponse Christe, plene perfecteque. Luysius vero Legion. q. d. Muro et uberibus opus non habeo, nam pro iis mea mihi est pulchritudo, qua ita placeo sponso, ut videar ipsi esse murus, ac ubera turrita, cæteraque ornamenta habere.

Sunt verba sponsæ junioris, nempe Synagogæ Judæorum in fine mundi convertendæ, quæ audiens timorem sororis adultæ, puta Ecclesiæ Gentium de se, quod esset parva, et sine uberibus, ac consilium sodalium sponsi, ut si murus sit, ædificentur in ea propugnacula argentea, quæ in muro sunt, id quod ubera in pectore. Sin ostium sit, compingatur tabulis cedrinis, protinus utrisque animose respondet, metumque omnem adimit, dicens se ex eo tempore, quo sponso reconciliata, et quasi sponsa copulata fuit, subito excrevisse instar muri, atque ubera ab eo accepisse ingentia, non solum instar propugnaculorum, sed et instar turrium, ac proinde se jam habilem ad nuptias sponsi.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Synagoga Judæorum in fine mundi, audiens Eliam et Enoch tanto robore et spiritu concionantes de Christo, ac concionem confirmantes per sanctitatem vitæ et per stupenda miracula, illico in Christum credet, illique tanta fide et amore copulabitur, ut multos Gentiles superet, ac multos prædicatores producat, qui Christum valide et ardenter instar S. Pauli prædicent. Dicet ergo tunc sorori adultæ, puta Episcopis et Prælatis Ecclesiæ Gentium : Non est quod de me solliciti sitis, nec de mea in Christum fide dubitetis ; ego enim agnoscens longum meum errorem, eumque damnans, ac certo sciens hunc esse Messiam sive Christum, qui à meis patribus indigne crucifixus est, in illum credo, illique me totam dedo, atque in hac fide firma sum instar muri, ut facilius sit murum diruere, quàm pectoris mei fidem et constantiam infringere ; imo in illa instar turrium exstantia habeo ubera doctrinæ et doctorum, qui ut turres fidem propugnare, et ut ubera juniores et debiliores lactare queant ; quare illi brevi in doctrina vitaque Christiana ita adolescent, ut nuptiis Christi cœlestibus digni futuri sint. In fine enim mundi Judæi per prædicationem Eliæ et Enoch, ac per efficacem Christi gratiam mutabunt odium Christi in zelum, ut tam ardenter prædicent et propugnent Christum, quàm obstinate eum ante oppugnarunt, ut fecit S. Paulus. Quare majores et doctores inter illos minores et rudiores ita erudient et perficient, ut ei ipsi Christum prædicent. Et tunc *omnis Israel salvus fiet*, ut ait Apostolus Rom. 11.

Porro hæc habeo, id est, habebo, ait Synagoga, non ex me, sed ex gratia Christi, *ex quo* scilicet *facta sum coram eo quasi pacem reperiens.* Cum enim, ex quo Christo sponso meo charissimo reconciliata fui, pacemque ab ipso impetravi ; ipsum apud me perpetuo omnipotentem, et doctorem omniscium habeo, ab eodem summas vires obtineo, quibus principes et potestates, harumque rectores tenebrarum, omnes denique hostes tam visibiles, quàm invisibiles possim repellere, atque nec intra mœnia conclusos,

ceu civitas munitissima, servare cives meos. Si enim Deus unum Jerem. prophetam cap. 1. posuit ut columnam ferream et murum æneum, quanto magis posuit me, qui jam Ecclesia et sponsa sum Christi, cui ipse promisit os et sapientiam tantam, ut illi nulli possint resistere adversarii. Matth. 10. v. 19: *Nam turris fortissima nomen Domini, ad ipsum currit justus, et exaltabitur.* Proverb. 18. vers. 10. Et hoc est quod mihi promisit Deus Zachar. 2. 5: *Ego ero ei murus ignis in circuitu et in gloria ero in medio ejus.* Vide ibi dicta. Ita Honorius, tres Anonymi apud Theod. Cosmas Damianus, Delrio et alii. Huc accedit Chald. *Respondebit*, ait, *cœtus Israel, et dicet: Ego fortis sum in verbis legis sicut murus, et filii mei robusti sicut turres. Et illo tempore cœtus Israel inveniet misericordiam in oculis Domini sui, et salutabunt eum omnes habitatores terræ.*

Huc quoque referri possunt Cassiod. S. Gregor. Beda, Justus, Anselm. Rupertus et alii, qui hæc accipiunt de Ecclesia, quæ murus dicitur ob firmitatem, fundatus enim est in petra, id est, in Christo, et constructus est ex vivis et electis lapidibus; nam Synagoga in fine mundi convertenda fiet Ecclesia Christi.

Porro pro *pacem* Hebr. est שלום *scalom*; à qua voce sponsus dictus est Salomon, id est, *pacificus*, sponsa vero Synagoga dicta est *Sulamitis*, id est, *pacifica*, q. d. Ex quo verus Salomon, id est, Christus, qui pacem è cœlo inter Deum et homines detulit, me Synagogam, quæ Moysi et legi veteri mordicus adhærens eram ejus jurata hostis, dignatus est per gratiam ad se vocare, sibique reconciliare, imo Sulamitem, id est, Ecclesiam suam sponsam efficere, illico in tantum fidei et charitatis robur et celsitudinem excrevi, ut quasi sponsa sponso, si non par, certe suppar, esse videar. Unde Arabicus vertit: *Unica pacis, unica salutis.* Quare τὸ *quasi* hîc, ut alibi, non similitudinem, sed veritatem denotat, q. d. *Facta sum, quasi*, id est, vere *pacem reperiens*, vel facta sum sicut illa quæ pacem reperiet. Ita Theodor. *Cum me*, ait, *præsciverit et prædestinaverit, quod pacem quæram et persequar eam, et persequens comprehendam, me tum pacificam appellavit, tum Sunamitidem et murum fecit inexpugnabilem, hostibus formidandum, atque ubera mea, id est, doctrinam moralem et theologicam in sublime extulit, et quasi turrem constituit, ut ex eo pugnans sponsi hostes propellam.*

Anagogice Honorius: *Ecclesia*, inquit, *videns de vivis lapidibus ut murum in habitaculum veri Dei ædificari, et turrim angelicam cœlestis Jerusalem per se reparari, canit exsultans: Ego murus, et ubera mea sicut turris*, q. d. *Ego sum constructa per opificem Christum, de electis hominibus, murus de lapidibus in ambitum Jerusalem cœlestis, ut murus in circuitum civitatis; et ubera mea, id est doctores, qui mihi lac doctrinæ præbuerunt, sicut turres erecti sunt pro angelis, qui inde ceciderunt, et ita cœpit ædificari ut civitas per doctos opifices, Apostolos, et eorum successores ex illo tempore, ex quo facta sum coram eo quasi pacem reperiens.* Ex quo scilicet in Christum, qui vera est pax, credidi.

Simbolice Aponius per murum accipit humanitatem Christi, per ubera et turres Apostolos: *Quia*, inquit, *sicut per eos nutrit, ita per eos defendit Ecclesia civitatem; qui turris murum, ita doctrinam Christi ornare probantur. Securus ergo in his turribus divinæ scientiæ armis circumdatus consistit, qui in eorum fide immobilis permanet. Nam sicut turris portatur à muris et intra turres arma posita, ita per fidem à Christo sustentantur Apostoli, et per Apostolos fidelium turma, in quibus vitæ exempla et rectæ fidei arma sunt collocata, quæ qui indesinenter tenet, vincit; qui dimiserit, vincitur.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS,

De Christo et anima sancta.

Anima sancta est murus per firmitatem virtutis, et turris per celsitudinem orationis, in qua consequitur ubera mystica, et haurit à Deo lac doctrinæ et spiritus, quod in alios effundat, ibi denique plenam conscientiæ pacem et lætitiam consequitur. Ita Philo Carpath. Episcopus: *Ego*, inquit, *jam fide munita sum et charitate referta, et ubera mea, inquam (mihi enim donata, et omnibus facientibus ea) hoc est, duo testamenta et duo præcepta charitatis, itemque duplex vitæ genus (activus scilicet, et quod contemplationis est proprium) justitiæ officiis comprobata; quæ quidem divina gratia duce ad altissimum probitatis gradum, me turris instar evexerunt; ibique jam aliena prorsus esse cœpi ab omni rerum humanarum sollicitudine, perturbatione ac cura, et requievit. Unde sequitur: Ego sedebam in oculis ejus tanquam ea quæ pacem invenit. recte jam sedere se et conquiescere in oculis sponsæ gaudet, postquam divinæ gratiæ munus accepit et pacem, dicente sponso: Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis, non quomodo mundus dat ego do vobis. Animadvertendum est, quod tempore imperfecto utitur cum dicit: Sedebam, ut ostenderet nunquam nos hic posse perfecte quiescere. Non enim habemus hîc civitatem permanentem, sed futuram inquirimus, uti Paulus ait* Hebr. 13.

Porro virginibus hæc tribuit S. Hieron. epist. 7. ad Lætam: Virgo, inquit, cum aliquis ostium pulsaverit dicat: *Ego murus et ubera mea turris.* Et S. Ambros. l. 1. de Virgin. *Facesset*, ait, *sacris virginibus metus, quibus tanta prælia dedit primum Ecclesia, quæ teneræ prolis sollicita successu, ipsa quasi murus abundantibus in modum turrium increvit uberibus, donec soluto obsidionis hostilis incursu, pacem validæ juventuti maternæ præsidio virtutis acquirat. Unde et Propheta ait: Fiat pax in virtute tua, et abundantia in turribus tuis.*

Porro in fine mundi erunt 144. milla Virginum, qui se usque ad mortem Antichristi impietati, et libidini opponent, uti patet Apocal. 14. 1. et seq.

Denique Honorius hæc applicat Religiosis: *Anima*, ait, *doctrinis prælatorum ut lapidibus opificum ædificata, et exemplis patrum ornata clamat secularibus: Vos qui in seculi negotiis laboratis, in eo exemplo quasi per ostium in spiritualis vitæ requiem intrate, quia ego prius vobis similis in peccatis labilis facta sum ut murus in spiritualibus stabilis, et ubera mea, id est, doctrina vitæ meæ, ut turris inexpugnabilis, ex quo facta sum, coram eo quasi pacem reperiens, id est, ex quo me de tumultu seculi contuli ad quietem claustralem. Nam quasi in fremitu bellorum desudat, qui inter adversa mundi et carnis illecebras laborat, sed quasi pacem coram Deo reperit, dum in spirituali vita requiescit, quam pacem plenam habebit, quando nullam pugnam inter carnem et spiritum sentiens, æterna pace gaudebit.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Quæ dixi de B. Virgine vers. præcedenti, hîc repete : ipsa enim instar muri roborabit Judæos ad Christum conversos in fine mundi, ac uberibus suæ gratiæ, et doctrinæ Prædicatorum, quos eis submittet, lactabit, atque velut turris eosdem propugnabit, tanquam Gentem suam, olim in Patribus Deo dilectam, ex qua tam ipsa, quam Christus carnem assumpsit, idque facit ex eo, quod ipsa pacem, id est, veniam et gratiam eis apud filium impetrarit, illosque ei reconciliarit tanquam vera Sunamitis, ac mediatrix ac pacificatrix Dei et Synagogæ; quam enim ipsa Deo pariet, eamdem alere, fovere, provehere et perficere sataget. Hoc enim exigit maternus in filios amor. Quomodo B. Virgo sit turris dixi cap. 4. vers. 4. de ejus pietatis uberibus dixi cap. 1. v. 1. et cap. 4. vers. 5.

Porro Guilielmus sic B. Virginem dulciter et pie loquentem inducit : *Denique mox ut ex carne mea verbum caro factum est, inveni et sensi me habere in utero de Spiritu Sancto, et reperi in utero meo quasi pacem, nondum quidem pacem, sed jam quasi pacem, id est, hostium pacis, cujus immolatio hostiæ plena pax, etc. Porro ex quo sensi me in utero habere de Spiritu Sancto, proculdubio tantæ excellentiæ, tantæ potentiæ, tantæque clementiæ facta sum, ut omnibus ad me confugientibus non tantum murus sim ad muniendum, sed et mater ad nutriendum, et talis mater, cujus ubera sunt sicut turris, id est, cujus materna pietas non tantum parvulos nutriet, sed etiam dum adhuc in nutrimentis sunt et minus apti ad prælium, hostibus inaccessibiles faciat, cum creverint fiducialiter processuros in campum, non tantum carnem et sanguinem, sed et spiritualia nequitiæ in cœlestibus provocaturos ad prælium.*

VOX SPONSÆ.

ADULTÆ, PUTA ECCLESIÆ.

VERS. 11. VINEA FUIT PACIFICO IN EA, QUÆ HABET POPULOS : TRADIDIT EAM CUSTODIBUS, VIR AFFERT PRO FRUCTU EJUS MILLE ARGENTEOS.

VERS. 12. VINEA MEA CORAM ME EST. MILLE TUI PACIFICI, ET DUCENTI IIS, QUI CUSTODIUNT FRUCTUS EJUS.

Hebr. *Vinea fuit Salomoni in Baal Hamon. Hamon* est nomen proprium urbis in tribu Nephthalim sitæ inter mare Galilææ et mare Phœniciæ, quæ data fuit Levitis 1. Paralip. 6. 75. ita dictæ à frequentia populi et civium. Nam *Baal Hamon* Hebr. idem est quod *habens* vel *possidens populum.* Unde Noster vertit : *In ea quæ habet populos.* Symmach. *In retentione turbæ.* Aquila : *In habente multitudinem.* Septuag. vero retinent ut nomen proprium : *Vinea, inquiunt, facta est Salomoni in Beel Amon,* Syrus vero refert ad multitudinem non populi, sed fructuum : *Vinea,* inquit, *fuit Salomoni, et fructus ejus multus.* Baalmon enim erat locus fertilis. Mirum est quod Arabicus vertat : *Salomon factus est vinea in Baalamon,* nisi sic explices, q. d. Salomon tam copiosas habebat vineas, in eisque excolendis erat tam assiduus et frequens, ut ipse in eas quasi transmutatus dici possit. Videtur ergo Salomon vere habuisse vineam copiosam in Baal Hamon.

Porro multa nomina locorum et urbium ornatus causa præpositum habent nomen *Baal,* ut Baal Pharasim, Baal Meon, Baal Salisa, Baal Hasor, Baal Sephon, etc. sive quod olim Baal, id est, Bel vel Belus, Lar et Deus tutelaris in iis cultus fuerit, sive quod *Baal* idem sit, quod habens, possidens, sive aliis de causis. Noster Sanchez asserit Baal hamon esse Engaldi, palmis et balsamis abundantem, sed nullo auctore id probat.

Chaldæus more suo ad Judæos, hæc refert : unde per vineam accipit Jerusalem et Judæam, cujus rex fuit Salomon, et post eum rex Juda fuit Roboam, rex decem tribuum fuit Jeroboam : *Gens una,* inquit, *attendit in sortem Dominatoris seculi apud quem est pax, quæ comparata est vineæ. Collocavit eam in Jerusalem, tradiditque eam in manum regum domus David, ut custodirent eam, sicut agricola custodit vineam suam. Postquam autem mortuus est Salomon, rex Israel remansit in manu Roboam filii ejus, et venit Jeroboam filius Nabath, et dimisit cum eo regnum, et tulit de manu ejus decem tribus, juxta verbum oris Achiæ Silonitæ, qui erat vir magnus. Quando audivit Salomon rex Israel prophetiam Achiæ Silonitæ, quæsivit occidere eum, et fugit Achia à facie Salomonis, et abiit in Ægyptum : et in illo tempore dictum est in prophetia Salomoni regi, quod dominaretur decem tribubus omnibus diebus suis, et post mortem suam dominaretur eis Jeroboam filius Nabath : et duabus tribubus, videlicet Juda et Benjamin, dominaretur Roboam filius Salomonis.*

Vinearum in Canticis crebra est mentio, quia Canticum scriptum est more bucolico : unde Salomon hîc inducitur ut vinitor, pastor et agricola. Quare à vineis incipit, ita et in vineis desinit. Nam cap. 1. statim sponsa, sed adhuc junior, inexperta et debilis ait : *Posuerunt me custodem in vineis, vineam meam non custodivi ;* hîc vero jam adulta, sapiens et valida ait : *Vinea fuit pacifico in ea, quæ habet populos.*

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Est vox sponsæ adultæ, puta Ecclesiæ Gentium, quæ audita voce sponsæ junioris sororis suæ, puta Synagogæ Judæorum asserentis se esse murum, et habere ubera instar turrium, concludit per parabolam vineæ fertilissimæ et præstantissimæ tam de se, quam de sorore sua, quod jam copiosus et completus sit fidelium et electorum tam Gentium, quàm Judæorum numerus, ideoque tempus esse, ut nuptias cum Christo in cœlo consummet, quod utraque unice optat, et tacite postulat.

Vineam esse Ecclesiam tam Gentium quàm Judæorum, patet ex parabola Isaiæ, cap. 5. 1 : *Vinea,* inquit, *facta est dilecto meo in cornu filio olei ;* et Christi : *Homo erat paterfamilias, qui plantavit vineam,* etc. Matth. 41. 33. Igitur vinea hoc loco tam est Synagoga Judæorum in fine mundi convertenda, quàm Ecclesia Gentium jampridem conversa, sed in fine mundi et populis et virtutibus mire florens, ac numeris omnibus absoluta et perfecta, ideoque bis repetitur nomen vineæ : unde nonnulli valde apposite

per primam vineam, vers. 11. intelligunt Synagogam, per secundam vers. 12. Ecclesiam: utraque enim vinea erit paris vel similis fertilitatis, ac plurimos sanctos Christo proferet, sed Ecclesia utpote multo major copiosiorem et numerosiorem dabit multitudinem sanctorum. Quocirca per vineam hîc Synagogam accipiunt S. Gregor. Aponius, Chald. Ecclesiam vero Cassiod. Philo, Justus, Beda, Anselm. et sanctus Ambros. in Psal. 118. serm. 22. vers. 8. qui per custodes accipiunt pastores et doctores, vel etiam Angelos custodes, uti censent Cassiodor. et Beda, et custodes dicuntur non coloni, quia colonus proprie est Christus.

Applicentur ergo singula primo Synagogæ; deinde Ecclesiæ. Sensus est, q. d. Sicut olim Salomon regi fuit insignis vinea in Baal Hamon; tum litteralis, pendens ei annue mille argenteos; tum mystica, puta Synagoga legis veteris, amplum magnique pretii pietatis, Deique cultus fructum proferens; sic Christo, qui verus est Salomon, id est, pacificus et pacificans Deum ac homines, in fine mundi erit vinea in Baal Hamon, id est, in Judæa, quæ tum abundabit fidelium populis et virtutibus, eritque perfecta magno sanctorum et electorum numero. Unde S. Joannes vidit ex singulis Israelis tribubus duodecim millia signatorum. Apocal. 7. Tunc ergo Sulamitis, id est, Synagoga digna erit quæ sponso Salomoni in cœlo copuletur, ac vino gloriæ, quod protulit ipsa quasi vinea, inebrietur. Hanc vineam Salomon, id est, Christus *tradidit*, id est, tradet *custodibus*, id est, Prælatis, doctoribus et prædicatoribus, qui eam in fide, et pietate excolant et custodiant. *Vir*, id est, quisque custodum, qui scilicet annue eam custodit, puta Pontifex *pro fructu ejus* annua pensione *affert mille argenteos*, id est maximum et plenissimum (millenarius enim symbolum est summæ magnitudinis et perfectionis) virtutum et sanctorum numerum, pretiumque offeret Christo, puta multa magna heroicaque opera SS. Martyrum, virginum, religiosorum, clericorum, præsulum, conjugum.

Simili modo Christi vinea est Ecclesia Gentium in Baal Hamon, id est, in multitudine populorum; complectitur enim omnes nationes, quæ sub cœlo sunt, atque in fine mundi plurimis abundabit sanctis et electis martyribus, virginibus, confessoribus, iisque perficietur, tum fidelium sanctorumque numero, tum charitatis, omniumque virtutum, bonorum operum et meritorum copia et perfectione, ut illi jam omnino digni sint, qui instar uvarum maturarum, et vini ex illis expressi, in cœleste convivium nuptiarum Christi inferantur. Hoc est quod ait Joannes Apoc. 7. 9: *Post hæc vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat, ex omnibus gentibus, et tribubus, et populis, et linguis stantes ante thronum, et in conspectu Agni amicti stolis albis, et palmæ in manibus eorum, et clamabant voce magna dicentes: Salus Deo nostro, qui sedet super thronum, et Agno.* Ita Gulielmus, qui et rationem affert: quia, inquit, Ecclesia gentium multos habet populos; cum Synagoga unum duntàxat habeat, scilicet Judaicum; et quia Christus pro Ecclesia potius utpote tam numerosa, quàm pro Synagoga è cœlo descendit, mortemque et crucem subiit; et quia Ecclesia longe majorem fructum numerumque sanctorum, martyrum, virginum, et confessorum Christo protulit et profert, quàm Synagoga, quæ à tot seculis ob perfidiam repudiata à Christo in fine mundi duntaxat ei rursum associabitur. Ita S. Ambros. loco jam citato. Addunt iidem et alii, Ecclesiam factam esse vineam Christi in Baal Hamon, id est, in multitudine populorum in Pentecoste, cum Parthi, Medi, Elamitæ, etc. audierunt Apostolos loquentes magnalia Dei. Verum tunc cœpit Ecclesia, quæ deinde per omnes populos propagata, plane perficietur in fine mundi. Unde Lyranus per virum accipit Constantinum imperatorem, qui inquit, pro Ecclesia propugnanda, et uberi ejus fructu colligendo mille argenteos, hoc est, innumeras fecit expensas. Nam alii imperatores, tanquam pueri qui præ uno crepundio mille aureos contemnunt, immensas opes pro emendis suis voluptatibus effundebant. At vero Constantinus tanquam vir, qui non nisi magnis mercibus magnum pretium appendit, ingentes sui imperii thesauros pro thesauro regni cœlestis comparando liberaliter suppeditabat. Hæc Lyranus.

Porro valde apposite, ut dixi, per vineam priorem vers. 11. accipias Synagogam, per vineam vero posteriorem vers. 12. Ecclesiam, quæ hîc inducitur loqui, et respondere Synagogæ, cujus hæc fuit vox: *Ex quo fui coram ipso pacem reperiens;* ad hanc enim alludens Ecclesia respondet, q. d. Recte, ô Synagoga soror, id dixisti: quia Salomon, id est, Christus Rex pacificus te æque ac me plantavit ut vineam pacis, id est, fertilissimam, delicatissimam et præstantissimam, quæ fructus suavissimos omnis virtutis, omnis gaudii, omnis gloriæ, omnisque boni abundantissime produceret: qui proinde mille argenteis æstimantur, id est, summi et maximi sunt pretii. Pax enim apud Hebræos omnium deliciarum, omniumque bonorum copiam et abundantiam significat. Hanc enim apud homines affert pax, aufert bellum.

Congrue addit hanc vineam esse in Baal Hamon, quia Hamon erat urbs sacerdotalis, data enim fuit sacerdotibus Aaronicis ad incolendum, qui cæteras urbes per intervalla obibant, ut ubique populum Dei legem cultumque docerent, q. d. Simili modo Synagoga in fine mundi dabit multos sanctos, doctosque sacerdotes Christi, qui plebem in Christiana fide pietateque erudiant et perficiant. Hi scilicet erunt ubera, de quibus ipsa v. 10. dixit: *Ubera mea sicut turris.*

Deinde Ecclesia de seipsa subdit: *Vinea mea coram me est*, id est, ut Vatablus: *Vinea mea, quæ ad me attinet, mihi curæ est*, q. d. Tu, ô Synagoga soror, vineam tuam habes Judæam, at ego vineam habeo totum orbem reliquum, puta omnes gentes, quas in fide et virtute Christiana per meos Prælatos, Pastores et Prædicatores assidue excolo: quare opus est, ut tam amplam vineam semper præ oculis habeam, ac magna sedulitate et labore pastinem, putem, vindemiem, etc. uti feci, et facio. Quocirca illam jam tot annis et seculis à me sic exculta, quotannis ex fructibus Salomoni hero (puta Christo) reddit mille argenteos, id est, maximum pretium: custodibus vero eam excolentibus insuper pro labore reddit ducentos argenteos. Argenteus intelligitur siclus, qui quatuor argenti drachmas, hoc est quatuor Julios Italicos, sive quatuor regales Hispanicos, hoc est,

florenum Brabanticum, sive Belgicum continebat. Hoc est, quod sequitur.

MILLE TUI PACIFICI, ET DUCENTI IIS, QUI CUSTODIUNT FRUCTUS EJUS.

Pro *pacifici* Hebraice est, *ô Salomon.* Unde Complut. legunt *pacifice*, in vocativo. *Tui* ergo *pacifici*, idem est, quod *tui, ô pacifice*, ô Salomon. Unde Arabicus vertit : *Multa millia Salomonis.* Septuag. *mille Salomoni.* Hinc patet τὸ *pacifici*, non esse nominativum pluralem, uti censent Honorius, Cassiodor. Guilielmus, Rupertus et alii, sed esse genitivum singularem, ac denotare Salomonem, ejusque antitypum Christum.

Sensus est, q. d. Sicut tua vinea Judæorum, ô Synagoga, Salomoni, id est, Christo sponso offert mille argenteos, id est, maximum, maximique pretii fructum charitatis, virtutum et bonorum operum, sic idem prorsus facit mea vinea Gentium ; licet enim Gentes, utpote Judæis multo plures, longe plures quàm Judæi proferant heroicarum virtutum, ac sanctorum martyrum, virginum et confessorum numerum ; tamen ad vitandam sororis Synagogæ æmulationem et zelotypiam dicitur tantumdem, quantum ipsa, afferre, scilicet mille argenteos, id est, maximi pretii fructus ; sed proportionaliter juxta numerum cujusque : Ecclesia enim Gentium, quia numerosior, utique numerosiorem dat, dabitque in fine mundi sanctorum proventum, quàm Synagoga Judæorum.

Ait ergo *mille tui pacifici*, id est, mille tibi, ô pacifice, ô Salomon, id est, ô Christe, argenteos, quos ex fructu vineæ collegi, offero et reddo, quia Christi est omnis Ecclesiæ, puta fidelium et sanctorum, charitas, virtus, perfectio, beatitudo et gloria. Omnia enim hæc manant à gratia Christi ; sicut rivus à fonte, radius à sole, calor ab igne, Christo ergo debentur mille, id est, longe potior et maxima bonorum operum dignitas, meritum et præmium. Ecclesiæ vero et sanctis debentur, danturque ducenti, id est sanctitas animæ et corporis, vel charitas Dei et proximi, cui ceu præmium in cœlo respondet gloria animæ et corporis, per decem præceptorum decalogi observationem, in corde et opere centies duplicatam, id est, omnimode multiplicatam et perfectam ; nam centum duplicata faciunt ducenta. Ita Honorius, et ex eo Delrio, Philo et alii.

Rursum *mille tui pacifici*, q. d. En, Christe sponse noster, tam Synagoga, quàm Ecclesia, utraque sponsa tua affert tibi millenarium, id est, universitatem et plenitudinem sanctorum omnium, quasi fructuum, quos per gratiam tuam ex Gentibus æque ac judæis collegit : quare completus est jam sanctorum et electorum numerus. Age ergo, huic labori et militiæ nostræ finem impone, duc nos tecum è terra in cœlum, è militia ad triumphum, ex agone ad bravium, ut tibi quasi sponso in cœlesti thalamo nuptiis beatissimis copulemur. Quare utramque hanc vineam tuam è solo in cœlum transplanta ; homines sanctos Angelis junge, atque sponsam tuam tamdiu in arena hac generose luctantem, effice triumphantem.

Nota, millenarius est cubus atque quadratura denarii ; decem enim in se ducta et multiplicata, puta decies decem faciunt centum, decies centum faciunt mille : quare mille notant rei, puta sanctorum hîc universitatem et plenitudinem, ait S. Augustinus lib. 2. de Civit. cap. 7. et alii passim.

Rursum millenarius symbolum est virginitatis, virginitatis enim symbolum et causa est unitas, sive simplex, sive composita, uti componitur in 10. 100 et 1000, qui est millenarius. Matrimonii autem symbolum est dualitas (juxta illud : *Erunt duo in carne una.* Ephes. 5. 31.) sive simplex sive composita, uti componitur in 20 et 200. Quia ergo Ecclesia Christi sponsa, et virgo et conjux est, idcirco argentei ejus mille sunt, quia virgo, et ducenti quia conjux, ait Petrus Bongus de Num. mysteriis in 200. quæ ipse mutuatus est ex Ruperto hoc loco, qui et aliam rationem addit : *Unitas*, inquit, *virgo dicitur, quia in semetipsa multiplicata, nihil creat, quia semel unus, tantum unus quod alteri numero nulli contingit ; nam bis duo sunt quatuor, ter tria novem, atque ita deinceps. Nuptias centenus binarius* (ducenti) *designat, quia hoc felicissime indissolubili vinculo dilecto copulata est.*

Porro Christo proprie competit millenarius, ait Bongus in 100. juxta illud, *mille tui, ô pacifice ;* Christo, inquam, qui est pax sibi ipsi, et omnia, teste S. Paulo Colos. 1. pacificavit in cœlo et in terra, et cujus officium perducere ad hunc finem, in quo est plenissima et felicissima pax, perfectissimus deputatur millenarius. Hic enim jure optimo in eo, quod finis et ultimus est numeri ultimi consummati, vere Christo soli convenit, qui est primus secundum divinitatem, antequam nullus, novissimus autem secundum humanitatem, juxta illud 1. Corinth. 15. v. 45 : *Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem.* Millenarius enim omnium numerorum est periodus, hoc est, principium et finis ; incipimus enim numerare ab unitate et definimus in mille. Sic Christus Deus et homo fons, origo et principium primum est, æque ac finis ultimus omnium bonorum, juxta id quod ipse de se ait : *Ego sum α et ω, primus et novissimus.* Apoc. 21. 22. Ita Theodor.

Denique millenarius symbolum est consummationis mundi, juxta illud : *Sex millia mundus*, resurrectionis et gloriæ beatorum in cœlis æternæ Apocal. 20. 5. Ibi enim sancti Ecclesiæ bibent vinum felicitatis æternæ, ac pace, id est, bonorum omnium affluentia perfruentur. Ita sanctus Gregor. Cassiodor. Justus et alii passim.

Porro Philo, Cassiod. Rupertus, S. Gregor. et S. Ambros. censent hæc verba : *Vinea mea coram me est*, etc. esse verba sponsi Christi, qui sponsæ respondeat, q. d. ait Cassiodor. *Tu dicis, quia Ecclesiam vineam meam tradidi custodibus ; attamen ego semper curam illius habeo. Noli dubia esse pro æterna mercede, quandoquidem tibi paratus est fructus retributionis æternæ. Mille enim tui, id est, omnia illa, quæ pro me reliquisti pacifici* (*in recto*) *id est ; proficui tibi sunt : porro his, qui custodiunt fructus vineæ meæ, parati sunt ducenti, item pacifici, id est, duplicatus fructus redditus est proficuus, quatenus juxta Apostoli dictum : Presbyteri duplici honore sunt digni, maxime qui præsunt et laborant in verbo.* 1. Timoth. c. 5. 15. Hæc sententia et expositio probabilis est, sed probabilior prior, scilicet, hæc esse verba sponsæ, juxta sensum paulo ante recensitum ; nam sequitur : *Mille tui pacifici.*

Hebr. *O Salomon*, id est, ô Christe, quæ esse verba sponsæ ad sponsum, nemo dubitat.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Anima, ait Philo Carpath. *quæ pacem Domini invenit, et requiem à delictis, fit quasi vinea fructifera Salomoni cœlesti, qui cuncta beat in cœlo et in terra, omniaque quieta, beata, pacifica præstat et servat, modo illi subjecta sint, et morem gerant. Nam nec impiis est pax, nec improbis quies, nec superbis tranquillitas, sed mansuetis et rectis corde. Hi si sponso student placere, non mundo, non homini, suæ animæ ut vineæ custodes præficiuntur; hoc probat Propheta, cum dicit: Portio mea, Domine, dixi custodire legem tuam. Talis pro mercede accipit mille argenteos, hoc est totius legis et mandatorum plenitudinem salutarem secum defert in patriam, et ibi sine fine victurus comedit de fructu manuum suarum. Nihil Deo acceptius, quàm benefacere, et bene cæteros docere exemplo ipsius sponsi, qui de talibus dixit: Ubi ego sum, ibi sit et minister meus.* Joan. 17. 25. Anima ergo, quæ perfectioni studet, assidue dicit: *Vinea mea coram me est*, ut assidue seipsam inspiciat, examinet, corrigat, perficiat, ceu vinitor vineam.

Porro Honorius, Cassiodor. et S. Gregorius, hæc applicant religiosis, qui omnia bona terrena contemnunt, ut Christo se uniant, et despondeant. Audi S. Gregor. *Pro fructu vineæ vir mille argenteos offert, quia quisquis viriliter in fide, quam suscepit, se habet, libenti mente et perfecte omnia terrena dimittit, ut Christum veraciter habeat. Millenarius enim perfectus est numerus: ideo per eum perfectio rei cujuslibet demonstratur. Hos argenteos in Ecclesia primitiva illi ferebant, de quibus in actibus Apostolorum scriptum est; Quotquot autem possessores agrorum aut domorum erant, vendebant, et afferentes ponebant ad pedes Apostolorum pretia eorum, quæ vendebant*, Act. 4. Horum præmium sunt ducenti argentei, quia tales centuplum recipient in hac vita, et multo magis centuplum in futura; juxta illud Christi promissum: *Omnis, qui reliquerit domum, vel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut filios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet; et vitam æternam possidebit*, Matth. 19. 29. addit S. Ansel. ducentos dari custodibus, quia custodes Ecclesiæ et animarum duplex pretium Deo offerunt, quatenus se immaculatos servant, et alios lucrantur, ideoque et duplex præmium nanciscuntur. Huc facit illud: *Argentum electum lingua justi.* Prov. 10. 20.

Aliter Theod. qui per vineam accipit animam fidelem, per custodes ejus sacerdotes, per mille argenteos Christum, per ducentos vero custodiam quinque sensuum. Audi eum: *Nam numerus millenarius in Christo significat perfectionem, cum sit unitas absoluta, ejusque rationem non solum vi, sed etiam re in se ipso contineat: ab unitate enim incipit, et per unitatem ostenditur, et unitatis effector est. Nam unitatis nota mille et myrias indicantur. Numerus vero ducenarius naturæ nostræ in seipsum redactæ per observationem mandatorum significat constitutionem: quippe qui decies repetitum per decem mandata vicenarium continet, ex quater quinque compositum, et propterea naturam nostram, quæ ex materia formaque constat, ostendentem.* Sic et tres Anonymi apud Theod. et S. Ambros. in Psalm. 118. serm. 22. vers. 8. ubi sic legit: *Vitis mea in conspectu meo, mille Salomoni, et ducenti servantibus fructum.* Alii ducentos referunt ad duplex præmium duplicis vitæ, scilicet activæ et contemplativæ.

Symbolice, Guilielmus per mille et ducentos accipit SS. Angelos, qui cœlestis sponsi sunt pacifici et familiares, eique in cura Ecclesiæ cooperantur: nempe pacifici sunt, qui quærunt et jugiter rogant quæ ad pacem sunt Jerusalem. Nam mille et ducenti faciunt duodecies centum: *Et notandum*, inquit, *quia duodenarius constat ex quatuor ternariis, et quodammodo quadratur eis. Quadratorum autem est, in quamcumque partem inclinentur, firmiter stare. Itaque duodenarius Angelorum, in amore creatricis Trinitatis eorum stabilem insinuat firmitatem. Centenarius vero in litteris sacris solemni ratione perfectionem significat. Cum vero sancti Angeli duodecies centum dicuntur, in amore sui conditoris non tantum firmi, sed et perfecti ostenduntur, nempe illi tam firmiter adhærent, ut nullo tempore, nullo casu in ejus valeant amore nutare, et tam perfecte atque integre, ut nihil quod non ipse et propter ipsum ament, valeant cum ipso amare.*

Hæc ipse, non satis apte ad litteram, tum quia mille dantur hìc Christo, non Angelis: ducenti vero custodibus vineæ; tum quia τὸ *pacifici*, non est hìc nominativus pluralis, sed genitivus singularis ipsumque Salomonem, hoc est Christum denotat, ut patet ex Hebræo, Septuag. Syro, Arabico et aliis.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Vinea, inquit Honorius in sigillo, est Deipara, quam Deus plantavit in Baal Hamon, id est, in Jerusalem et Judæa populis abundante, quæ patria fuit Apostolorum, eamque custodibus, id est Apostolis, commendavit, ac præsertim S. Joanni moriens in cruce, cum ei diceret: *Ecce mater tua.*

Rursum et aptius ad litteram, quæcumque dixi initio de Synagoga et Ecclesia, attribue B. Virgini; ipsa enim post Christum utriusque ceu mater, teneram habet curam ac singularem providentiam.

VOX SPONSI.

VERS. 13. QUÆ HABITAS IN HORTIS, AMICI AUSCULTANT: FAC ME AUDIRE VOCEM TUAM.

QUÆ HABITAS IN HORTIS, (male Honorius legit *in portis*, scilicet vitæ et mortis ait ipse) AMICI AUSCULTANT: FAC ME AUDIRE VOCEM TUAM.] Sept. *Qui sedetis* (Symmach. *qui sedetis*) *in hortis, amici sunt intendentes voci meæ: vocem tuam insinua mihi.* Syrus: *Custodes* (de quibus sermo præcessit) *qui habitant in hortis* (adsunt) *et auscultant vocem tuam.* Arabicus: *Sedenti* (masculine) *in horto alii auscultant.* Videntur Septuag. et qui eos sequuntur, Syrus et Arabicus pro יושבת *ioscebet* feminino, id est, *quæ sedes* vel habitas, legisse ישבת *iascabta*, masculine, id est, *qui sedisti*, id est, *qui sedes.* Est vox sponsi ad sponsam, quam bucolice denotat per τὸ *quæ ha-*

bitas in hortis, quasi rustica puella, et nympha quæ sylvas et montes colit, quales à Poetis vocantur Dryades et Oreades, de quibus Virgil. Æneid. 1 :

> Exercet Diana choros, quam mille secutæ,
> Hinc atque hinc glomerantur Oreades :

Unde Servius : *Dryades*, ait, *nymphæ sunt, quæ inter arbores habitant. Hamadryades autem nymphæ sunt, quæ cum arboribus nascuntur, et pereunt.* Sic sponsa hæc quasi castitatis et sapientiæ nympha amat rura, agros, vineas et hortos. Alludit ad id quod vers. præcedenti sponsa de se dixit : *Vinea mea coram me est.* Vinea enim simul hortus est, quia inter vites seruntur herbæ, arbores et plantæ, uti fit in hortis. Jam.

Primo, Aben Ezra per amicos intelligens amasios, sive procos et rivales sponsæ sponsique æmulos, sic exponit, q. d. Sponsus : Cave, ô sponsa ne publice canas, quia adsunt proci, qui vocem tuam ambiunt : ita ergo modeste et secreto cane, ut ego solus audiam : sat tibi sit, si vox tua in meis auribus sonet, juxta illud : *Secretum meum mihi.* Aut ut Vatablus, q. d. Cane palam coram meis æmulis, ut ipsi audiant te cupere me sponsum, non illos, ut ipsi doleant, et de tuis nuptiis desperent.

Secundo, noster Sanchez per amicos accipit testes contractus connubialis, q. d. Clara voce, ô sponsa, enuntia et profitere te velle mecum inire conjugium, teque non alium quàm me cupere sponsum, ut testes id audiant, itaque coram ipsis ratum et solemne celebremus de more connubium.

Tertio, et optime, per amicos accipiat sponsi sodales et paranymphos, qui optant sponsam sponso copulari, ejusque hac de re votum et desiderium, voce expressum audire : postulat ergo sponsus à sponsa, ut vota sua, quæ de nuptiis cum sponso consummandis hactenus tacite insinuavit, aperte tandem enuntiet coram paranymphis.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Christus huc usque dialogismum et colloquium Synagogæ et Ecclesiæ audivit, illudque ei placuit : quare ab utraque jam in fide et religione Christiana unita, unaque Ecclesia effecta, petit ut ultima sua vota et postulata depromat, se enim eis cupere annuere et satisfacere, q. d. Ait Hortolanus : O mea suavissima Ecclesia catholica, quæ et ipsa hortus es mihi gratissimus, et omnium mearum Ecclesiarum, ac singulorum electorum velut hortorum meorum satagis. Ecce tam diu et sæpe sæpius abs te vocatus venio. Adsunt mecum omnes angeli sodales mei, et communes amici nostri. Fare jam, age quid me vis. Quid est, quod teque tuumque spiritum assidue clamare audio: veni, veni, veni, Domine Jesu. Ecce jam veni, sicut olim promisi, et merces mea mecum est, ut reddam unicuique juxta opera sua. Coram sum, quem vocas. Opta quod velis. Tu modo loquere: scis enim me tua oratione mirifice delectari : delectantur et ea hi omnes amici nostri, teque loquentem idcirco audire percupiunt. Hi hactenus preces et vota tua summa cum voluptate auscultarunt, et ad me bona fide retulere, te mihi patrique meo de meliore semper nota commendare soliti, et in hoc (ut aliquando monui) Patris mei cœlestis faciem perpetuo observantes. Porro Ecclesia fixe habitat in hortis, id est, assidue versatur in amœnitate Scriptur. in excolendis paradisis juge virentium, pulchre florentium, et suaviter olentium virtutum. Ita Rupert. Honorius, et alii : *Amici* sunt angeli. Ita Cassiodor. Theodor. Beda, Aponius, Anselmus, Haymo, Rupert. et alii.

Huc facit versio Chald. *Dixit Salomon in fine prophetiæ suæ : Dicturus est Dominator seculi cœtus Israel in fine dierum. Tu congregatio Israel, quæ comparata es horto minimo inter nationes, et habitas in domo doctrinæ cum sociis Conallii, et reliquis populis, qui auscultant vocem principis scholæ, et discunt ab ore ejus verba ejus, audire fac legem, vocem sermonum tuorum in tempore, quo tu sedes ad justificandum, et condemnandum, et assentior omnibus.*

Symbolice S. Gregor. Cassiodor. Beda censent Christum hìc cupere audire Ecclesiæ vocem prædicationis (addit Rupertus orationis et precum) ut scilicet hortum fidelium, in quo habitat doctrina S. Scriptur. etc. excolat : hac enim voce se æque ac amicos, id est, angelos et Beatos oblectari.

Minus recte Justus Orgelit. legit : *Quæ habitas in hortis : Amice, ausculta, fac me audire vocem tuam, quasi τὸ quæ habitas in hortis* sit vox sponsi; sequentia vero *amice, ausculta, etc.* sit vox sponsæ ad sponsum, q. d. Fac me, ô sponse, audire vocem tuam jucundissimam, qua ei, qui sancte vixerit, in die judicii dices : *Euge, serve bone et fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam, intra in gaudium Domini tui.* Matth. 15. 21. Sic et Theodoret. qui legens cum Septuag. masculine: *Qui habitas in hortis,* censet hæc omnia esse verba sponsæ ad sponsum, quæ secundum, inquit, Christi adventum sedulo flagitans atque exspectans supplex eum orat, dicitque : *Audire me fac vocem* illam *tuam* optatissimam : *Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi.*

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Tres Anonymi apud Theodor. legentes cum Septuag. *qui habitas in hortis, etc.* censent hæc verba esse sponsæ ad sponsum, quem in hortis sedere dicit : *Horti autem,* inquiunt, *divina sunt templa, martyrum monumenta, eorum, qui solitariam amplexi sunt vitam, conventus. In his mille argenteos pro fructu vineæ afferentibus, sponsum asserit habitare, atque illum obsecrat, ut non solum cum angelicis virtutibus colloquatur, sed seipsam quoque voce sua dignam efficiat, neve contemnat se, quæ desiderio sitiqae ardet, fruendi sermonibus ipsius.*

Huc accedit S. Ambros. in psal. 118. serm. 12. v. 8 : *Unde et nos,* inquit, *si volumus eum in nobis sedere, simus horti clausi atque muniti : feramus virtutum flores, gratiæ suavitatem, ut disputantem cum angelis Dominum audire possimus.* Verum juxta textum Hebræum, Vulgatam versionem, Arabicum, et alios liquet hæc esse verba sponsi ad sponsam, puta ad animam piam, quæ

ipsi sedulo in omni virtute per omnem vitam servivit, cui proinde in fine vitæ ad cœlum anhelanti dicit : Age, ô dilecta, quæ habitas in hortis, quæ scilicet hortum animæ tuæ æque ac proximorum tuorum assidue omni virtutum genere excolere sategisti ; postula quod vis, dabo tibi : scio te cupere dissolvi, et esse cum Christo tuo : age, idipsum ardenter eloquere, voti te compotem efficiam : auscultant amici tui, æque ac mei, scilicet angeli, imo arrectis auribus adstant, vocique tuæ intendunt (hoc enim est מקשיבים *mascibim)* quasi ejus sitientissimi, ut eam excipiant et hauriant. Unde Rupert. *Fac*, inquit, *me audire vocem tuam, ut lex Domini semper in ore tuo sit, nunc prædicando, nunc operando, nunc psallendo. His namque modis libenter audio vocem tuam, et ut amplius sapienter et sollicite id facias, ecce dico tibi, amici auscultant etiam illi, quos non vides corporalibus oculis, sancti scilicet angeli, juxta illud : In conspectu angelorum psallam tibi.*

Porro hinc, ait S. Ambros. lib. de Bono mortis, c. 5 : *Hortum illum sibi Plato composuit, quem Jovis hortum alibi, alibi hortum mentis appellavit. Jovem enim et Deum, et mentem totius dixit : In hunc introisse animam, quam Peniam nuncupat, ut se abundantia et divitiis horti repleret, in quo repletus potu jaceret Porus, qui nectar effunderet. Hoc igitur ex libro Canticorum composuit, eo quod anima Deo adhærens in hortum mentis ingressu sit, in quo esset abundantia diversarum virtutum.*

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Primo, Guilielmus exponit de Christo per Gabrielem poscente consensum B. Virginis ad Verbi incarnationem, q. d. O Virgo, quæ in hortis animæ pasceris liliis puritatis, audire me fac vocem tuam, qua dicas : *Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum.* Rursum idem Guilielmus exponit de Christo post resurrectionem poscente à matre licentiam è terra abeundi, et ascendendi in cœlum, q. d. Audire me fac vocem tuam, qua dicas : *Fuge, dilecte mi; assimilare capreæ hinnuloque cervorum super montes aromatum,* ut fugias in cœlum, indeque mihi et Apostolis de tuo discessu mœstis mittas Spiritum Sanctum.

Secundo, Alanus, q. d. Christus : *O mater mea, quæ habitas in hortis; in horto Ecclesiæ corporaliter; et horto virtutum germinantium, in vitam æternam spiritualiter : in horto qui Christus est, per amorem : in horto vitæ æternæ per spem, consequenter habitatura per speciem. Fac me audire vocem tuam, id est, ad me dirige preces de quacumque tribulatione, ut eas impleam, quia inordinate orare non potes.*

Tertio, et aptissime ad litteram Hailgrinus Cardinal. q. d. *In fine hujus operis, in hoc Christus verba concludit; assignat siquidem matri officium quod gerat in patria dicens : ô tu dilecta mea, quæ habitas in hortis gratiarum et virtutum, fac me audire vocem tuam in precibus, sonet vox tua in auribus meis, qui amici, scilicet angeli, auscultant, ut quod à me petieris, statim officioso peragant ministerio. Beata autem Virgo libenter obsecundans filio, et tanquam gaudens injuncto tali officio, statim assurgit ad preces, dicens : Fuge, etc.* ut sequitur.

VOX SPONSÆ.

VERS. 14 : FUGE, DILECTE MI, ET ASSIMILARE CAPREÆ HINNULOQUE CERVORUM SUPER MONTES AROMATUM.

FUGE, DILECTE MI, ET ASSIMILARE CAPREÆ HINNULOQUE CERVORUM SUPER MONTES AROMATUM.] Symmach. *suavitatem ;* Syrus pro *fuge etc.* vertit *ut cum venero, dilecte mi;* Chald. *In illo tempore dicent senes cœtus Israel : Fuge tibi, dilecte mi Dominator seculi, de terra hac immunda, et habitet majestas tua in cœlis excelsis : et in tempore tribulationis, quo nos oraverimus coram te, eris similis capreæ quæ in tempore, quo dormit, unus oculus ejus est clausus, et alter oculus est apertus ; aut sicut hinnulus cervorum, qui in tempore quo fugit, respicit post se; sic tu contemplaberis nos, et respicies tribulationem nostram de cœlis excelsis, usque ad tempus quo beneplacitum erit tibi in nobis, et redimes nos, et introduces nos in montem Jerusalem, et ibi adolebunt sacerdotes coram te incensum aromatum.*

Est ultima et cygnæa vox sponsæ, qua sponso cupienti vocem ejus ultimam audire, illam edit, et per eam ultima et extrema sua vota sponso insinuat, quæ sunt, ut sponsus fugiat, id est, celeriter se proripiat instar capreæ super montes aromatum, eoque secum rapiat sponsam, ut ibi illa ipso solo perfruatur ; nec enim amor, qui intimis sponsæ medullis insedit, ullas sponsi moras patitur. Fuge ergo, ô sponse, mecum è vallibus hortorum in montes rupium, ex turba in solitudinem, ex cœno fœtorum in colles aromatum.

Rursum *fuge*, id est festina, festinanter abi, et avola in montes. Sic et Hebræum ברח *barach*, id est, fugere, subinde idem est, quod festinanter currere, ait R. Joseph Kimchi, cujus significati plura exempla recenset Pagnin. in thesauro linguæ sanctæ : quia enim fuga fit cum festinatione et velocitate, hinc per metalepsin *fugere* sumitur pro festinare, *fugax* pro veloci, *fuga* pro cursu. Sic Virgil. ait :

> Optima quæque dies miseris mortalibus ævi
> Prima fugit :

Id est, citatissima præterit et avolat. Et Silius :

> Fugit ocior Euris.

Et Plautus :

> Remigio veloque quantum potes festina et fuge.

Unde Seneca epist. 118. sub finem : *Nunquam*, inquit, *Virgilius dicit dies ire, sed fugere, quod currendi genus concitatissimum est.* Fuga enim velocissima est, præsertim caprearum et hinnulorum, cum eos canes venatici celerrime insectantur. Est ergo emphasis in verbo *fuge*, q. d. Sicut capreæ et hinnuli à canibus agitati effusissime fugiunt; sic tu, ô sponse, quæso, ut meæ saluti consulas, mecum fuge, id est, celerrime me tecum abripe in montes aromatum, id est, in cœlum, ubi extra omne periculum degam, simque beata et te jucundissime perfruar :

> Non fugis, ut fugias : ut capiare, fugis.

Addit Sanchez *fugere* quandoque significat inva-

dere : sic de Ænea Turnum insequente canit Virgil. 12. Æneid.

> Quoties oculos convertit in hostem,
> Alipedumque fugam cursu tentavit equorum,
> Aversos toties currus Juturna retorsit.

Hoc ergo significato innuitur sanctos, duce Christo, per heroica mortificationis, martyrii, charitatis, cæterarumque virtutum opera invadere et obtinere montes aromatum, puta montes æternitatis in cœlestibus, juxta illud Christi : *Regnum cœlorum vim patitur, et violenti rapiunt illud.* Matth. 11. 13. Fuga ergo hæc notat celerem impetum in agone virtutis, quo sancti cœlum invadunt et occupant.

Montes aromatum sunt montes Bether sive Bethel, uti dixi cap. 2. v. 7. ubi Jacob vidit scalam è terra erectam in cœlum, ac per eam descendentes et ascendentes angelos ad Deum scalæ innixum, ideoque locum vocavit Bethel, id est, domus Dei. Genes. 28. 12 : *Montes* ergo *aromatum,* vel ut Symmach. *suavitatum*, Symbolice denotant cœlum, ut exponit Chald. Vatabl. et alii passim, ubi sancti suavissime modulantes, jugiter offerunt Deo aromata, id est, thura et thymiamata laudis, orationis, gratiarum actionis, et jubili, ut patet Apoc. c. 5. et seq. Audi Adrichomium in descriptione terræ sanctæ pag. 16. num. 43 : *Bethel sive Bether montes sunt fœcundi, nemorosi et arboribus consiti; gramine et herbis aromaticis pleni, et ideo cervi, capreæ, et hinnuli illorum cacumina frequentant, de quibus in Canticis.*

Sic in cœlorum montibus quasi in Bethel, id est, in domo Dei, inter angelos et beatos fragrant odoratissimi rosmarini continentiæ, balsama immortalitatis, cinnama exsultationis, carrophili charitatis, piper acre laudis et jubili.

PRIMUS SENSUS

ADÆQUATUS.

De Christo et Ecclesia.

Ecclesia in fine mundi, conversis jam Judæis, et completo sanctorum et electorum numero, qui sedes angelorum lapsorum restaurabunt, et implebunt, toto hoc opere sua ad cœlum suspiria è corde sponsi amore ardenti ad eum ejaculatur, ut ibi post tot labores et agones quasi emerita et victrix cum Christo nuptias beatas consummet, eoque gloriose perfruatur in æternum, ac cum sanctis angelis juge Alleluia concinat. Unde idem suspirium hîc iterat, eoque cantico concludit, imminente jam secundo Christi adventu ad judicium.

Sensus ergo est, q. d. *Fuge,* id est, festina et proripe te, ô sponse, mox à peracto judicio, ex valle hac lacrymarum, tot sceleribus et ærumnis fœtida et putida, in montes aromatum, id est, ad colles beatæ æternitatis, ad sedes angelorum ubi omnia fragrant thure et incenso laudum et jubilorum, eoque pariter me tecum transfer, uti solent capreæ et hinnuli fœtus suos secum eripere (imo sine iis nolunt se solos eripere) à venatoribus, et transferre in montes aromatibus redolentes. Cur Christus comparetur capreæ et hinnulo, plures causas et analogias recensui c. 2. v. 9.

Unde Cosmas Damianus paraphrastice et pathetice sic explicat : O optime, et vita mea mihi charior sponse mi, Domine Jesu Christe, venisti tandem diu, multumque vocatus mihi et expectatus. Felix, faustusque sit nobis adventus tuus. Ecce jam exoptata spirat regenerationis nostræ dies : jam te exorto summo Sole et Rege nostro principum omnium et potestatum, ceu liquescentium montium, umbræ contrahuntur : jam omnis creatura liberabitur à servitute corruptionis : jam vita nostra, quæ hactenus in te condita latuit, una cum tua vita et gloria universo orbi revelabitur : jam corruptibile hoc corpus induet incorruptionem, et mortale immortalitatem, jam denique tecum de peccato et morte triumphaturi, hostibus nostris Osæum hoc carmen canentes insultabimus : Absorpta est mors in victoria. Ubi est, mors, victoria tua? ubi est, mors, peccatum, stimulus tuus? Bonum certamen certavimus, cursum consummavimus, fidem servavimus, vicimus. Rogamus ergo te enixe, ut nos omnes qui sumus electi et dilecti tui, ex quatuor plagis ad te venire jubeas, et in istam nubem tuam lucidissimam rapias teque et nos è conspectu hominum impiorum quàm celerrime in cœlum, procul è fœtidis hujus mundi montibus, ferinum leonum et pardorum virus olentibus, transferas in montes cœlestes omnium gratiarum et virtutum tuarum, ac votorum nostrorum aromaticam spirantes fragrantiam. Audiat tandem, te obsecro, tua Ecclesia promissam illam jucundissimam vocem tuam : *Tota pulchra es, amica mea, et macula non est in te. Veni de Libano, sponsa mea, veni de Libano, veni, coronaberis, de capite Amana, de vertice Sanir et Hermon, de cubilibus leonum, et de montibus pardorum ;* cap. 4. 7. Item et illam : *Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi ;* Matth. 25. 34.

Porro Patres hæc passim referunt ad Christi ascensum in cœlum, qui contigit 40. die ab ejus resurrectione, quasi Ecclesia, id est, Apostoli et fideles supplicent Christo, ut scandat in cœlum, sed ita ut inde suos sanctos oculo misericordiæ respiciat, eosque sua gratia et consolatione sæpe visitet : sanctos, inquam, qui montes aromatum dici merentur ob contemptum terrenorum, et appetitum cœlestium bonorum et gaudiorum ait Beda. Sic et Cassiodor. Philo, Justus, Aponius, et S. Bernard. serm. 9. in Psal. *Qui habitat:* ubi per montes aromatum accipit omnes angelorum ordines, super quos Christus, qua homo triumphans in cœlum ascendit.

Verum quia de Christi ascensu in cœlum jam dudum actum est, cap. 1. in Ecclesiæ adolescentia : hinc melius hîc, ubi agitur de Ecclesia jam adulta, imo perfecta, ideoque statim beanda et glorificanda in cœlo, fugam hanc sponsi in montes aromatum accipias de secundo Christi adventu, quo scilicet ipse in die judicii, eo peracto in valle Josaphat, ex ea cum sanctis gloriose scandet in cœlum, eosque secum rapiet, ut ipsos Deo Patri velut fructum crucis suæ offerat. Ita Theodoret. Honorius, Aponius, S. Ambros. de Bono mortis c. 5. et S. Bernard. serm. 9. in Psal. *Qui habitat.* Et ex Neotericis Luisius, Nannius, Osorius, Delrio, Hortolanus, et alii.

SECUNDUS SENSUS

PARTIALIS.

De Christo et anima sancta.

Primo, S. Gregor. *Christus,* inquit, *fugiens re-*

probos, montes aromatum petit, quia perversos dimittens, sanctas animas visitare non desinit, quæ et per contemplationem excelsæ fiunt, et per confectiones virtutum odorifera unguenta secum ferunt; super hos montes dilectus capreæ hinnuloque cervorum assimilatur, quia in cordibus sanctorum virorum manifestat quàm pia charitate humanitatem pro vobis assumpsit.

Hinc S. Ambros. libr. 3. de Virg. hæc iis adaptans : *Ibi*, inquit, *filiæ, Christum quæramus, ubi quærit Ecclesia, in montibus boni odoris, qui excelsorum sublimitate factorum, suavem vitæ odorem pro meritorum verticibus exhalant. Fugit enim plateas, fugit conventus et strepitus fori, juxta quod scriptum est : Fuge, fraternus meus, et similis esto cervo aut hinnulo cervi in montes aromatum. Serpentinus enim invisus colubris, et effugitans cœnum, atque humi reptantibus infestus serpentibus, nescit habitare nisi in sublimitate virtutum, nescit commorari, nisi in talibus Ecclesiæ filiabus, quæ possunt dicere : Christi bonus odor sumus.*

Secundo, aptius ad litteram S. Ambr. libr. de Bono mortis, c. 5, hæc accipit de desiderio animæ evolandi ex hac vita et seculo in cœlum : *Fuge*, inquit, *frater meus. Hortatur ut fugiat sponsus, quia jam sequi potest etiam ipsa, terrena fugientem. Dicit autem ut similis sit damulæ, quæ evadit de retibus. Vult enim et ipsa fugere et evolare supra mundum.* Et Honorius : *Dilectus*, ait, *à malis fugit, cùm sponsam suam de ærumnis mundi ad gaudia cœli ducit. Capreæ similis erit, cum electos à reprobis, ut grana à paleis seliget. Hinnulo similis erit, cum in sanctis ut hinnulus in umbra requiescet. Tunc vero erit super montes aromatum, quando regnabit super altitudinem Angelorum et hominum, in quibus fragrat odor virtutum. Vel ipsa caprea cum hinnulo erit super montes aromatum, quando Ecclesia cum populo fidelium possidebit portas inimicorum suorum, scilicet cum hæreditabit loca apostatarum angelorum. Ecce quò illud carmen est deductum, quod humanum genus lapsum deduxit ante Dei conspectum.*

Porro sicut capreæ et hinnuli, qui in montibus aromatum pascuntur, ait Sanchez, odorem habent suavissimum, aut ex ore, quod fragrantes imbuerunt plantæ; aut ex villis, qui assiduo affrictu ad stillantes frutices cum stacte et gutta, quibus delibuti sunt, odorem quoque gratissimum contraxere : sic quoque sponsus in montibus aromatis assiduus, et totus ipse fragrans, purissimos in sponsæ viscera inspirat anhelitus, qui ipsam, quamcumque in partem sese det, spirare faciunt, quam libavit à sponso, suavissimam animam.

Exemplo sit S. Paulus, qui ait : *Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus*, Galat. 2. Versabatur enim in cœlis assidue cum Christo et Angelis, quare non nisi cœlum et cœlestia spirabat : *Nostra conversatio in cœlis est*, ait ipse Philip. 3. 20. Et : *Jam non estis hospites et advenæ, sed cives sanctorum, et domestici Dei*, Ephes. 2. 19.

Symbolice Rupertus et S. Gregorius censent hic animam piam petere ut Deus se abscondat, ac in suam Deitatis caliginem et incomprehensibilitatem se recipiat, ne plus alta de eo contemplans eum se comprehendisse arbitretur. Audi S. Gregor. 17. Moral. cap. 15 : *Fuge, dilecte mi, fuge, quasi dicat : Tu qui ex carne comprehensibilis es factus, ex divinitate tua intelligentiam nostri sensus excede, et in teipso nobis incomprehensibilis permane.*

Rursum Philo : Cum, inquit, tentaris, ô anima dilecta, fuge ad montes aromatum, id est, ad exempla sanctorum, ut iis animata tentationi resistas. Tentaris libidine, fuge ad arduum castitatis montem Joseph Patriarcham, qui in manu heræ se tentantis pallium reliquit, et aufugit. Tentaris ira, fuge ad mitissimum clementiæ collem Davidem, qui Sauli scelus persecutionis ignovit, eumque imitare : *Simus ergo*, ait, *montes aromatum*, id est, odoramenta virtutum. Insuper in tentatione, præsertim voluptatis, gulæ et luxuriæ singulare remedium est fuga, ut fugias omnes carnis illecebras, et mulierum species omnesque peccandi occasiones.

Denique S. Ambros. in Psalm. 112. serm. 22. v. 8. refert hæc ad fugam in persecutione; fugit enim Christus non in se, sed in nobis, suadetque ut persecutionem fugiendo declinemus : *Propter infirmos*, ait S. Ambros. *fugit, qui tentamenta graviora ferre non possunt, etc. transeat ad montes aromatum, qui pro martyrio possint odorem beatæ resurrectionis adferre. Montes aromatum sancti sunt. Ad eos confugit Christus, quia fundamenta ejus in montibus sanctis. Ad eos igitur confugit, qui sunt ejus stabilia fundamenta. In nobis fugit. In illis fida statione consistit. Mons igitur aromatum Paulus est, qui potest dicere : Bonus enim odor Christi sumus Deo. Mons aromatum David cujus orationis odor ascendebat ad Dominum, et ideo dicebat : Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo.*

Mystici, sive contemplativi, hæc referunt ad mysticos Christi ad animam accessus et recessus; hi enim fugæ assimilantur. Unde noster Alvarez de Paz de Natura contemplat. lib. 5. parte 2. cap. 12. sic explicat, quasi dicat : *Fuge, dilecte mi, etc.* quandoquidem, ô sponse, fugiturus es, et me tuo amore relicturus, oro ut fugias adinstar capreæ hinnulique cervorum, qui ita insequentes fugiunt, ut frequenter ad eos se convertant, oculisque inspiciant. Vade, sed redi, ut sicut discessu tuo humilior, et meam infirmitatem agnosco, ita accessu virtutum augmento exalter, et amoris affectu respirem. Tu te similem fecisti aquilæ.

TERTIUS SENSUS

PRINCIPALIS.

De Christo et B. Virgine.

Primo, Guilielmus hæc accipit de B. Virgine rogante Christum, ut in cœlum ascendat, indeque in se et Apostolos mittat Spiritum Sanctum; ascendat, inquam, *super montes aromatum*, id est, super omnem excellentiam Angelorum, qui facti sunt montes aromatum, cum in amore Dei solidari beati meruerunt : *Propter ineffabiles*, inquit, *quibus perpetuo fruentur, delicias internæ suavitatis, ex contemplatione summæ Trinitatis.*

Secundo, Rupertus docet in quavis necessitate fideli confugiendum esse ad montes aromatum, id est, invocandos esse sanctos quoslibet, sed præsertim B. Virginem, quæ est Virgo virginum, mons montium et Sancta Sanctorum : *Levavi*, ait, *oculos meos in montes, unde veniet auxilium mihi ; sed ad te præcipue convertimur*,

ad te præsertim oculos nostros levamus, tuum præ omnibus auxilium suspiramus. Per sanctum uteri tui sacramentum, et illum, qui animam tuam pertransivit, gladium, obtine ut videamus ipsam illuminationem montium æternorum, scilicet dilectum, et ex dilecto dilectum, et simul dilectionem amborum, id est, Patrem et Filium, et Spiritum Sanctum, Deum unum, vivum et verum, cujus regnum et imperium permanet in seculum seculorum. Amen.

Quia symbolica Canticorum obscuritas, et continuum quasi ænigma prolixiorem me esse compulit, ut valde occupatis hæc omnia legere non liceat, aliis etiam non libeat, subjicio breve dictorum summarium, quod totius Cantici harmoniam quasi in ictu oculi menti repræsentet.

COMPENDIUM

SIVE SYNOPSIS SENSUS LITTERALIS

ET GENUINI CANTICORUM.

SENSUS LITTERALIS ET ADÆQUATUS CANTICORUM EST, DESCRIBERE CONJUGIUM CHRISTI ET ECCLESIÆ PER HUMANITATEM AB EO ASSUMPTAM : PARTIALIS, CHRISTI ET ANIMÆ SANCTÆ, NON CUJUSLIBET, SED PERFECTÆ : PRINCIPALIS, CHRISTI ET B. VIRGINIS. PRIMO ERGO, DESCRIBIT ECCLESIÆ ET ANIMÆ SANCTÆ INFANTIAM, A CAP. 1. USQUE AD C. 2. V. 8; SECUNDO, EJUS ADOLESCENTIAM, A C. 2. V. 8. USQUE AD C. 3. V. 6; TERTIO, EJUS VIRILEM ÆTATEM, A C. 3. V. 6. USQUE AD CAP. 5. VERS. 2; QUARTO, EJUS SENECTAM, A CAP. 5. V. 2. USQUE AD CAP. 6. VERS. 3; QUINTO, EJUS RENOVATIONEM ET GLORIFICATIONEM, VEL POTIUS ASPIRATIONEM AD GLORIAM, A C. 6. V. 3. USQUE AD FINEM LIBRI.

Prima pars Cantici, qua describitur Ecclesiæ ortus et infantia usque ad c. 2. v. 8. Hæc infantia fuit à Christi ortu et prædicatione usque ad missionem Spiritus Sancti in Pentecoste.

CAPUT PRIMUM.

1. OSCULETUR ME OSCULO ORIS SUI.] Petit Synagoga osculum incarnationis Verbi, quo scilicet Verbum osculetur humanam naturam eam assumendo, ut in ea patiendo, illam Deo Patri ob peccatum exosam reconciliet. Petit anima sancta osculum perfectionis, charitatis et unionis cum Deo. Petit B. Virgo osculum Spiritus Sancti, ut fiat mater Christi.

QUIA MELIORA SUNT UBERA TUA VINO.] Ubera vocat papillas; nec enim viri habent mammas, ut feminæ; ex papillis autem virorum subinde lac exprimi docent Galenus et Aristot. lib. 1. Histor. animal. cap. 12. et lib. 3. cap. 20. Ubera significant dulcissimam lactandi facultatem et vim; Christus enim sua doctrina et gratia quasi duobus uberibus lactat fideles. Nota τὸ *quia*; hæc enim vox dat causam cur sponsa ambiat osculum sponsi, q. d. Quia dulcedinem tuorum uberum, id est, tuæ doctrinæ, gratiæ et consolationis gustavi, hinc aspiro ad tuum osculum, ut ex ejus halitu spiritum et animam, à qua omnis dulcedo promanat, in vino ipso fonte hauriam. Hæc ubera meliora sunt vino voluptatum seculi, æque ac vino, id est, austeritate legis Mosaicæ.

2. FRAGRANTIA UNGUENTIS OPTIMIS,] puta charismatibus Spiritus Sancti præstantissimis. Externa Christi ubera sunt Apostoli et Evangelistæ.

OLEUM EFFUSUM NOMEN TUUM.] Oleum hîc ponitur pro unguento et quovis liquore odorato, qualis est balsami, q. d. Nomen JESU, id est, Salvatoris, tibi, ô Christe, proprium, effusum in incarnatione, circumcisione, et cruce fragrat instar balsami. Nomen sumitur pro re nominata, q. d. Tu, ô JESU, effundens tuum sanguinem et vitam pro nobis ex mero amore, redoles suavissime. Ita Origen. Theodor. sanctus Gregor. Haymo et alii.

IDEO ADOLESCENTULÆ (hoc odore tui amoris attractæ) DILEXERUNT TE.] Adolescentulas vocat Ecclesias et animas in fide et virtute Christiana novellas, uti sunt recenter baptizatæ.

3. TRAHE ME POST TE, CURREMUS IN ODOREM UNGUENTORUM TUORUM.] Ecce quod v. 2. vocavit *oleum*, hîc vocat *unguenta*, q. d. Oro ut tua gratia, Christe, me prævenias et efficaciter trahas ad te, ut sic post te cum meis adolescentulis curram, et sanctissimos ac suavissimos tuos mores imiter.

INTRODUXIT ME REX IN CELLARIA SUA], id est, in intima penetralia domus suæ (hæc enim Hebræi vocant חדר *cheder*), q. d. Christus patefecit mihi arcana sua, et præsertim mysteria, in Prophetis et figuris veteris Testamenti abscondita; item S. Sacramenta, præsertim Eucharistiæ.

EXSULTABIMUS ET LÆTABIMUR IN TE, MEMORES UBERUM TUORUM SUPER VINUM.] Vatabl. *Prædicabimus amores tuos vino præstantiores*, q. d. Ego sponsa cum meis adolescentulis ebria vino tuæ consolationis, quod bibimus in cellariis tuis, ac lacte dulcedinis tuæ, quod suximus ex uberibus charitatis tuæ : *Exsultabimus et lætabimur in te.*

RECTI DILIGUNT TE,] q. d. Tu, ô Christe, rectissimus, justissimus et sanctissimus es; quare qui recti sunt, justi et sancti, diligunt te; tu enim eorum amorem rectificas et castificas, ut nil carnale ament; sed tantum id quod spirituale est et divinum, quale est omne id quod

in te cernunt et admirantur, ut post te currere gestiant.

4. NIGRA SUM, SED FORMOSA, FILIÆ JERUSALEM, SICUT TABERNACULA CEDAR, SICUT PELLES SALOMONIS.] Hæc ita combina, q. d. Ego Ecclesia Christi sponsa *nigra sum, sicut tabernacula Cedarenorum*, et Agarenorum, quæ sole torrentur, nigricantia; *sed formosa* pariter sum *sicut pelles Salomonis*, quia persecutionum et ærumnarum caligo et nigredo me magis illustravit, et formosiorem effecit ob splendorem patientiæ, fortitudinis, charitatis et zeli, cæterarumque virtutum, quas in adversitatibus ostendi et adauxi.

5. NOLITE ME CONSIDERARE, QUOD FUSCA SIM, QUIA DECOLORAVIT ME SOL,] q. d. Nolite mirari quod per tribulationes fuscata sim, quia hisce me decoloravit sol, id est, æstus persecutionis; sed idem mihi patientiam et constantiam affluit, quæ longe magis me illustrat. Ita Cassiod. Beda et alii.

FILII MATRIS MEÆ PUGNAVERUNT CONTRA ME, POSUERUNT ME CUSTODEM IN VINEIS, VINEAM MEAM NON CUSTODIVI,] quasi dicat: Judæi, qui sunt fratres mei, utpote ex eadem matre qua ego, puta ex Synagoga geniti, Judæi, inquam, pugnantes pro suo Moyse et Judaismo, me Ecclesiam Christi, id est, Apostolos et primos Christianos acerrime oppugnarunt, ideoque coegerunt illos Judæam deserere ac fugere ad Gentes; ibique erigere et custodire vineas, id est, Ecclesias exteras Gentium; quo factum est ut vineam meam, id est, Ecclesiam in Judæa sitam, quæ mihi nativa et propria erat ac unice à Christo commendata custodire non potuerim; quare ab ea expulsa oberrare coacta sum per vineas Gentium, ubi varios solis, id est, persecutionis æstus perpessa, ærumnis decolorata, afflicta et offuscata sum.

6. INDICA MIHI (tu, ô sponse, qui es is) QUEM DILIGIT ANIMA MEA, UBI PASCAS (gregem tuum fidelium), UBI CUBES IN MERIDIE, NE VAGARI INCIPIAM POST GREGES SODALIUM TUORUM.] Ecclesia, æstu persecutionis Judæorum et Gentium afflicta et decolorata, petit à Christo sponso suo locum, in quo fideles suos pascit, et cum iis refrigerium cubando captet in meridie, id est, in ardore tribulationis, ut ibidem à sponso pascatur, animetur, corroboretur, ne alioqui incidat in sponsi sodales, id est, æmulos hæreticos, vel homines impios, à quibus pabulis hæresum, errorum et vitiorum pascatur.

7. SI IGNORAS TE, Ô PULCHERRIMA INTER MULIERES, EGREDERE ET ABI POST VESTIGIA (Hebr. *post calcaneos*) GREGUM TUORUM, ET PASCE HÆDOS TUOS JUXTA TABERNACULA PASTORUM.] Pronomen *te* per pleonasmum hebraicum redundat, q. d. Si ignoras, ô Ecclesia, ubi ego Christus gregem pascam, egredere et abi post vestigia gregum, id est, fidelium tuorum; tui enim greges mei quoque sunt; atque ubi greges mei sunt, ibi sum quoque ego earum fidus et individuus pastor: *Et pasce hædos tuos juxta tabernacula pastorum*, puta Apostolorum et Doctorum; illos enim tibi præsides præfeci et magistros constitui, atque ego in medio ipsorum versor et dego, uti dum viverem in medio ipsorum à parentibus meis inventus sum in templo, Lucæ 2. 46, juxta illud: *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem seculi*, Matth. 28. 20; quare per hosce pastores ego te vera doctrina pascam, et in omni solis, id est, persecutionis ardore solabor et protegam. Hos si sequaris, non incipies vagari, nec incides in meos sodales, id est, æmulos et rivales hæreticos, cæterorumque errorum magistros. Ita S. Athanas. in Synopsi et Justus Orgel.

8. EQUITATUI MEO (Septuag. *equæ meæ*) IN CURRIBUS PHARAONIS ASSIMULAVI TE, AMICA MEA,] q. d. Ad bellum te voco, ô Ecclesia, ut totum mihi tibique subigas; quare à me assimilaberis equitatui meo angelico, quem opposui equitatui et curribus Pharaonis, cum pro Moyse et Hebræis pugnans eos profligavi, et in mare Rubrum demersi. Simili enim modo per te omnes tuos hostes infideles profligabo, sed ita ut ex infidelibus faciam fideles, ex hostibus amicos, ex rebellibus subditos, ex feris homines, ex mortuis vivos, ex dæmonibus Angelos.

9. PULCHRÆ SUNT GENÆ TUÆ SICUT TURTURIS.] Hisce genis significatur Ecclesiæ et fidelium, præsertim virginum verecundia et castitas; turtures enim castæ sunt.

COLLUM TUUM SICUT MONILIA.) Proprie collo, quod oneri et jugo æque ac capiti subjicitur, significatur subjectio et obedientia Ecclesiæ, quæ Christo sponso suo Deique legibus per omnia obedit. Hæc enim eam non tam gravat, quàm ornat uti monile.

10. MURENULAS AUREAS FACIEMUS TIBI, VERMICULATAS ARGENTO,] q. d. Aureis obedientiæ legibus et regulis, argento obedientiæ dispunctis, quasi murenulis, id est, torquibus aureis argento variegatis, decorabimus te, ô Ecclesia, ô anima sancta et religiosa.

VOX SPONSÆ.

11. DUM ESSET REX IN ACCUBITU SUO, NARDUS MEA DEDIT ODOREM SUUM], q. d. Dum sponsus meus, qui est Rex Christus, esset in mensa sua nuptiali, puta in incarnatione, passione et cruce, ego sponsa Ecclesia, et anima sancta ad illum ingressa, unguento nardino humilitatis, pœnitentiæ, orationis cæterarumque virtutum eumdem perunxi, cujus odore ille mirifice recreatus est. Hoc fit, dum Christi incarnationem et passionem devote recolimus, audimus, legimus et meditamur.

12. FASCICULUS MYRRHÆ DILECTUS MEUS MIHI, INTER UBERA MEA COMMORABITUR,] q. d. Ego Ecclesia, et anima devota memor incarnationis, passionis et crucis, myrrhæ, id est, amoris sponsi mei, quo tam amara pro me ultro subiit, semper recordabor, illi grata ero, illum amabo, pro illo vicissim amara quælibet subire non detrectabo, sed optabo et ambiam amara et ardua ejus jussa, quin et objurgationes ac mordacia verba, imo flagella et verbera ultro suscipiam et capessam.

13. BOTRUS CYPRI DILECTUS MEUS MIHI IN VINEIS ENGADDI.] *Cyprus est arbor zizypi foliis, semine coriandri, flore candido et odorato*, ait Plinius; præstans erat in vineis Engaddi, ex vicinia balsami in eis germinantis. Notat ergo lætam et gloriosam Christi resurrectionem. Christi igitur fuit fasciculus myrrhæ in passione, sed botrus cypri in resurrectione, q. d. Jugiter recordabor resurrectionis æque ac passionis Christi, ac per consortium passionis tendam ad consortium resurrectionis ejusdem; ipse enim sua resurrectione viam mihi ad eamdem prævivit et aperuit.

VOX SPONSI.

14. Ecce tu pulchra es, amica mea : ecce tu pulchra es.] Sponsus à sponsa laudatus, laudem suam in eamdem reflectit, q. d. A me pulchro tu pariter, ô sponsa, pulchra es, quia ego meam pulchritudinem tibi impertivi et afflavi ; quare bis pulchra es : primo, in dilectione Dei ; secundo, in dilectione proximi. Rursum primo, in actione ; secundo, in contemplatione. Ad hæc : primo, in humilitate ; secundo, in charitate.

Oculi tui columbarum.] Amicus in oculis elucet. Sensus est, q. d. Oculos (et consequenter mentem et intentionem in eis pellucentem) habes columbinos, id est, simplices, ingenuos, pudicos, amabiles.

VOX SPONSÆ.

15. Ecce tu pulcher es, dilecte mi, et decorus.] Sponsa amore et honore certat cum sponso, laudesque suas in eum retorquet, q. d. Fateor, ô sponse, me esse pulchram, sed hæc puchritudo non tam mea est, quàm tua ; quia à te mihi aspirata. Nam tu pulcherrimus es formaliter et causaliter ; tu enim es fons et causa omnis gratiæ, decoris et pulchritudinis, quæ in justis et sanctis reperitur.

16. Lectulus noster floridus : tigna domorum nostrarum cedrina, laquearia nostra cypressina.] Pulchrum sponsum et sponsam pulchrum decet cubile et pulchra domus, puta contignata ex cedris et laqueata cypressis. Utrumque hic assignat. Sponsa in vineis decolorata, inde sponsum invitat in domum, ut in ea quieta et læta mutuo fruantur consortio et colloquio. Lectulus, in quo Christus et Ecclesia, æque ac anima justa conquiescunt, est pura sanctaque conscientia florens virtutibus, item oratio et vita contemplativa. Domus Christi et Ecclesiæ ad litteram sunt templa et oratoria fabricata ex cedris et cypressis, uti fuit templum Salomonis, ad quod hîc alludit. Symbolice tigna, quæ domum continent et sustentant, notant bonos Prælatos, qui sunt cedrini, id est, integræ excelsæque vitæ : laquearia, quæ tignis affiguntur ex iisque pendent, notant fideles et sanctos Prælatis suis conjunctos et subditos ; hi sunt cypressini, id est, rectis et incorruptis moribus ac frondibus bonorum operum instar cypressi decorantur et coronantur.

CAPUT SECUNDUM.

VOX SPONSI.

1. Ego flos campi et lilium convallium.] Christus fuit *flos campi*, quia sicut flos in campo sponte provenit sine semine, sine creatione ; sic et Christus ex Virgine natus est sine opera viri. Sicut ergo flos non alium habet patrem quàm solem in cœlo, nec aliam matrem quàm plantam ex qua nascitur in terra ; sic Christus in cœlo solum patrem habet Deum, qui est sol increatus, et in terra solam matrem Virginem. Christus quoque fuit *lilium convallium : lilium*, per candorem et splendorem vitæ ; *convallium*, per humilitatem; tum quia ipse in se fuit humillimus, tum quia humilium et castarum animarum, quas inhabitat, idem ipse est decus et ornamentum.

2. Sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias,] q. d. Sicut lilium enascitur, vigetque inter spinas ; sic Ecclesia inter hæreticos, persecutores et impios, qui illam quasi spinæ pungunt, magis crescit, ac majori sanctitatis fulgore, et odore bonæ famæ coruscat.

VOX SPONSÆ.

3. Sicut malus inter ligna sylvarum, sic dilectus meus inter filios,] q. d. Sicut arbor pomifera, v. g. malagranatorum, excellit arbores sylvæ infrugiferas et colore, et odore, et sapore ; sic Christus sapientia, gratia et virtutibus excellit omnes Adæ filios.

Sub umbra illius, quem desideraveram, sedi, et fructus ejus dulcis gutturi meo,] q. d. Christus mihi est quasi malus et pomus sua umbra, id est, sua cura et providentia me ab æstu tentationum protegens, et simul suis dulcibus fructibus me pascens et oblectans. Fructus Christi sunt septem dona Spiritus Sancti, ac sancta Sacramenta, præsertim Eucharistiæ.

4. Introduxit me rex in cellam vinariam, ordinavit (Hebr. *vexillum erexit*) in me charitatem.] Cella vinaria, in quam Christus introduxit Ecclesiam, id est, Apostolos et fideles, est altare, in quo celebramus sacrificium Eucharistiæ, ac haurimus calicem Domini, qui mentem cœlesti suavitate inebriat. Ita Nyssenus. Item cella hæc est plenitudo Spiritus Sancti, data Apostolis in Pentecoste ; unde videbantur ipsi esse pleni musto, non vini, sed zeli, ac tum vexillum charitatis palam in Judæa, et deinde in toto orbe erexerunt. Vide S. Augustinum 22. Civit. 22.

5. Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo.] Apostoli et fideles recepto Spiritu Sancto, ac frequentantes Eucharistiam amore Dei ita accendebantur, ut amore languerent, et quasi in deliquium animi inciderent; unde ambiebant flagella, cruces et martyria. Optabant ergo fulciri floribus, id est, suavissimis exemplis Christi et sanctorum Prophetarum, ac stipari, id est, vallari et roborari pomis, id est, precibus eorumdem.

6. Læva ejus sub capite meo, et dextera ejus amplexabitur me,] q. d. Christus sponsus me sponsam amore ejus languentem, ac deficientem sustentet; quare læva ejus sit sub capite meo, et dextera illius amplexetur me, id est, reliquum meum corpus : læva Christi est humanitas, dextera est deitas. Rursum læva est gratia et consolationes præsentis vitæ, dextera est gloria et felicitas futuræ.

VOX SPONSI.

7. Adjuro vos, filiæ Jerusalem, per capreas cervosque camporum, ne suscitetis, neque evigilare faciatis dilectam quoadusque ipsa velit.] Est juramentum venatorium. Sponsus enim hic inducitur ut pastor, et venator insequens cervos et capreas, q. d. Adjuro vos, ô Judæi, per sanctos Angelos, qui celerrimi et oculatissimi sunt,

ut cervi et capreæ; Angelos, inquam, custodes Judææ, æque ac Ecclesiæ meæ in Judæa nascentis, ne ejus amore meî ferventis et languentis fidem, pacem et profectum vestro tumultu, schismate, persecutione interturbetis. Rursum ne illam ab otio sancto, oratione et contemplatione avocetis ad negotia vitæ activæ; sicut Christus Martham conquerentem de Magdalena repressit, dicens : *Martha, Martha, sollicita es et turbaris erga plurima. Porro unum est necessarium; Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea*, Luc. 11.

SECUNDA PARS CANTICI,

QUA DESCRIBITUR ADOLESCENTIA, ET INCREMENTA ECCLESIÆ

USQUE AD CAP. 3. VERS. 6, SICUT INFANTIAM ECCLESIÆ DESCRIPSIT A CAPITE 1. HUCUSQUE.

Hæc adolescentia Ecclesiæ fuit post Pentecosten, cum Apostoli, recepto Spiritu Sancto, profecti ad Gentes, ibi Ecclesias fundarunt.

VOX SPONSÆ.

8. VOX DILECTI MEI : ECCE ISTE VENIT SALIENS IN MONTIBUS, TRANSILIENS COLLES.

9. SIMILIS EST DILECTUS MEUS CAPREÆ HINNULOQUE CERVORUM.] Inducitur hîc sponsa amore languens, quasi incidens in somnium et deliquium, ideoque ab adolescentulis delata ad lectulum, ut patet cap. 3. vers. 1. In lectulo ergo somnians videtur sibi audire vocem sponsi salientis per montes et colles instar capreæ hinnulique cervorum. Significatur Christus per Apostolos è Judæa proficiscens, et discurrens per totum orbem, omnibusque gentibus prædicans Evangelium, ac omnes montium itinerumque anfractus, omniaque Evangelii impedimenta generose superans et transiliens instar capreæ et hinnuli.

EN IPSE STAT POST PARIETEM NOSTRUM, RESPICIENS PER FENESTRAS, PROSPICIENS PER CANCELLOS.] Christus in Pentecoste seipsum exhibuit Apostolis per Spiritum Sanctum à se missum, puta per linguas igneas Apostolorum capitibus insidentes: quasi per cancellos, per quos ipse Apostolos clare intuebatur, Apostoli vero ipsum obscure, uti fit in cancellis; tumque Apostoli et fideles frequentare cœperunt Eucharistiam in qua Christus latens sub speciebus panis et vini, per eas quasi per cancellos et per parietem intermedium nos intuetur.

10. EN DILECTUS MEUS LOQUITUR MIHI : SURGE, PROPERA, AMICA MEA, COLUMBA MEA, FORMOSA MEA, ET VENI.] Christus evocat sponsam Ecclesiam, id est, Apostolos foras, ut scilicet è Judæa vadant per universum orbem ad prædicandum Evangelium. *Veni* ergo, id est, vade et lucrare animas, easque ad me adduc. Causam subdit.

11. JAM HIEMS TRANSIIT, IMBER ABIIT ET RECESSIT.

12. FLORES APPARUERUNT IN TERRA NOSTRA, TEMPUS PUTATIONIS ADVENIT; VOX TURTURIS AUDITA EST IN TERRA NOSTRA,] q. d. Jam ver est Evangelii; in vere autem omnia prolificant: prolificate ergo et vos, ô Apostoli; quia jam hiems, et imber, frigusque infidelitatis et peccatorum, æque ac legis Mosaicæ transiit : Sol vernus, id est, Spiritus Sancti gratia jam illuxit, omnes gentes præparans, calefaciens, et desiderare faciens suam salutem, Deique amicitiam; quare flores sanctorum desideriorum jam ubique apparent : *Tempus putationis advenit*, quo scilicet vineæ, id est, animæ à Deo electæ amputatis vitiis aptantur ad proferendum uvas virtutum : *Vox turturis*, id est, gemitus gentium pœnitentium, cupientium Deo reconciliari, ubique auditur.

13. FICUS PROTULIT GROSSOS SUOS; VINEÆ FLORENTES DEDERUNT ODOREM SUUM,] q. d. Apostolis in vere, puta Pentecoste, et deinde prædicantibus: *Ficus protulit grossos*, id est, multi Judæi ad Christum conversi sunt; et *vineæ florentes*, id est, gentes credere incipientes *dederunt odorem* sanctæ vitæ, famæ et exempli, indeque spem magnæ fertilitatis, puta conversionis omnium omnino gentium. Porro sicût grossi nonnulli maturescunt, sed perplures immaturi decidunt, sic pauci ex Judæis in fide fuere constantes; perplures enim ex eis à fide defecerunt, et in Judaismum relapsi sunt.

SURGE, PROPERA, AMICA MEA, SPECIOSA MEA, ET VENI.] Hac iteratione, ait Nyssenus, suscitatur Ecclesia et anima ad progrediendum semper in virtute, præsertim in zelo animarum et propagatione Evangelii. Proprie enim hîc agitur de Ecclesiæ profectu.

14. COLUMBA MEA IN FORAMINIBUS PETRÆ, IN CAVERNA MACERIÆ : OSTENDE MIHI FACIEM TUAM, SONET VOX TUA IN AURIBUS MEIS : VOX ENIM TUA DULCIS, ET FACIES TUA DECORA.] Apostoli, ante adventum Spiritus Sancti, metuentes Judæos latebant in cœnaculo, sicut columbæ latent in foraminibus et cavernis; inde Christus misso jam Spiritu Sancto, qui eos animosos reddidit, ipsos evocat, ut in publicum prodeant, ibique populis faciem suam ostendant, et vocem prædicationis exhibeant, utpote sibi suavem et auditoribus salutarem.

15. CAPITE NOBIS VULPES PARVULAS, QUÆ DEMOLIUNTUR VINEAS : NAM VINEA NOSTRA FLORUIT.]

Vulpes sunt hæretici, initio Ecclesiæ subnascentes, uti Simon Magus, Menander, Besilides, Carpocras, Gnostici; hi subdole quasi vulpes vineam, id est Ecclesiam et fidem, subvertebant. Jubet eas capi, dum parvulæ sunt, ne adultæ et generando multiplicatæ capi et exstirpari nequeant.

16. DILECTUS MEUS MIHI, ET EGO ILLI QUI PASCITUR INTER LILIA.

17. DONEC ASPIRET DIES, ET INCLINENTUR UMBRÆ,] q. d. Quia Christus me Ecclesiam et animam fidelem prior dilexit ut sponsam, hinc ego eum vicissim diligo ut sponsum, totaque illi intendo, sicut ille intendit mihi. Abite ergo, malæ vulpes, quæ me à sponso Christi divellere conamini. Christus quasi apis pura *pascitur inter lilia*, id est, oblectatur animabus candidis et puris, *donec aspiret dies* claræ et beatæ æternitatis, *et obscurentur umbræ* obscuræ et miseræ mortalitatis, quando eas in æternam suam lucem et gloriam cœlestem transferet.

REVERTERE, SIMILIS ESTO, DILECTE MI, CAPREÆ HINNULOQUE CERVORUM SUPER MONTES BETHER.] Montes Bether, vel Bethel, sunt illi in quibus Jacob vidit scalam à terra in cœlum porrectam, Deumque scalæ innixum, indeque locum vocavit *Bethel*, id est Domus Dei, Genes. 28. 12. Iidem vocantur *montes Bether*, id est, divisionis, quia divisi sunt et diffusi in varios colles, per interjacentes valles. Montes ergo Bether sunt Ecclesiæ particulares per totum orbem diffusæ, et à se invicem divisæ; has ut sua gratia visitet Christus, orat hìc Ecclesia universalis. Capreæ hinnuli et cervi amant montes, ac veloces sunt et acuti visus; notant ergo Christi velocitatem et vigilem providentiam, qua Ecclesiis singulis acriter intendit et succurrit.

CAPUT TERTIUM.

1. IN LECTULO MEO PER NOCTES QUÆSIVI QUEM DILIGIT ANIMA MEA: QUÆSIVI ILLUM, ET NON INVENI.
2. SURGAM, ET CIRCUIBO CIVITATEM, PER VICOS ET PLATEAS QUÆRAM QUEM DILIGIT ANIMA MEA: QUÆSIVI ILLUM, ET NON INVENI.
3. INVENERUNT ME VIGILES QUI CUSTODIUNT CIVITATEM: NUM QUEM DILIGIT ANIMA MEA VIDISTIS?
4. PAULULUM CUM PERTRANSISSEM EOS, INVENI QUEM DILIGIT ANIMA MEA: TENUI EUM, NEC DIMITTAM EUM, DONEC INTRODUCAM EUM IN DOMUM MATRIS MEÆ, ET IN CUBICULUM GENITRICIS MEÆ.] Sensus est, quasi dicat: Ego Ecclesia suaviter quiescens in Sion et Judæa, ibique vacans orationi, Verbo Dei frequenti communioni, sanctitati, omnique virtuti et perfectioni Christianæ, ut patet, Actor. 2. et seq. ibi quæsivi Christum, sed non inveni; quia plerique Judæorum inhærentes legi Mosaicæ Christi fidem respuerunt. Christus autem residet et invenitur in Ecclesia, id est, in multitudine et universitate credentium totius mundi.

Notat enim sponsa Christum per fidem habitare in cordibus fidelium, ut advertit S. Bernardus: *Dixit: Surgam et circuibo civitatem* Jerusalem reliquamque Judæam illi subjectam, *per vicos et plateas* evangelizando, *quæram quem diligit anima mea*, Christum scilicet Christique fidem et cultum: *Quæsivi illum, et non inveni*; quia Judæi Christo in Evangelio restiterunt: *Invenerunt me vigiles qui custodiunt civitatem*, scilicet Pontifices, Principes sacerdotum, Scribæ, Herodes Aggrippa et cæteri Judææ præsides. Interrogavi illos: *Num quem diligit anima mea vidistis?* Agnoscitisne Messiam patribus vestris promissum? creditisne in Jesum Christum crucifixum; at illi obticuerunt, ac suo silentio se nescire Christum testati sunt. Quocirca: *Paululum cum pertransissem eos, inveni quem diligit anima mea*; cum scilicet paulo post persecutionem Pontificum ac necem S. Stephani, scilicet anno secundo à passione Christi, Christus S. Paulum convertit, ac doctorem gentium auctoravit dicens: *Vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram gentibus et regibus*, Actor. 9; ac mox S. Petrum ad Cornelium, cæterosque Apostolos ad diversas gentes toto orbe convertendas destinavit. Ibi ergo in fide gentium Apostoli invenerunt Christum, quasi in Ecclesia universali residentem et dominantem. Tunc ergo dixit Ecclesia: *Tenui eum, nec dimittam*; quia fundabo ubique gentium Ecclesias, itaque sacerdotibus, Episcopis, Sacramentis, doctoribus, prædicatoribus, miraculis, etc. eas in fide Christi stabiliam, ut illæ nunquam illam abjiciant, sed vel simul, vel alternatim et successive arcte eam retineant, ita ut semper magna pars orbis Christum colat et adoret: *Donec introducam illum in domum matris meæ, et in cubiculum genitricis meæ*, id est Synagogæ. Synagoga enim vetus Judæorum fuit matrix et genitrix Ecclesiæ Christianorum. Primi enim Christiani, puta Apostoli, fuere oriundi è Judæis. Sensus ergo est, q. d. Transferam Christum, Christique fidem et cultum à Judæis ad Gentes, ibique illum firmabo et stabiliam, donec in fine mundi per Eliam et Enoch convertam Judæos. Sic enim Christum Christique fidem *introducam in domum matris meæ*, id est in Synagogam Judæorum, ut omnis Israel salvus fiat, atque ex Judæis et Gentibus fiat unum ovile et unus pastor.

VOX SPONSI.

5. ADJURO VOS, FILIÆ JERUSALEM, PER CAPREAS CERVOSQUE CAMPORUM, NE SUSCITETIS, NEQUE EVIGILARE FACIATIS DILECTAM, DONEC IPSA VELIT.] Hæc verba hìc iterantur: jam enim audivimus ea cap. 1. vers. 7; quare videtur sponsa iterato hìc in somnum et exstasin incidisse. Primo enim in eam incidit, cap. 2. vers. 5. dicens: *Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo.*

Parabolice somnus hìc significat Ecclesiam primitivam, id est, Apostolos post laborem et distractionem aliquot annorum, quos convertendæ Judææ impenderunt, recepisse se per aliquod tempus ad quietem orationis, et otium contemplationis, ut vires mentis restaurarent, ac se ardentius ad novos majoresque labores, puta ad conversionem omnium gentium compararent. Ad hoc enim opus erat ingenti spiritu, quem orando excitare, et à Deo postulare par erat. Unde Christus vetat eos ab hoc somno et quiete tam pia excitari.

TERTIA PARS CANTICI,

QUA DESCRIBITUR ECCLESIÆ ÆTAS

VIRILIS, ET PERFECTIO USQUE AD C. 5. V. 2.

Hæc virilis ætas Ecclesiæ perfecta fuit tempore Constantini Magni.

VOX SYNAGOGÆ

PRIMITUS CONVERSÆ DE ECCLESIA GENTIUM.

6. QUÆ EST ISTA, QUÆ ASCENDIT PER DESERTUM, SICUT VIRGULA FUMI EX AROMATIBUS MYRRHÆ, ET THURIS, ET UNIVERSI PULVERIS PIGMENTARII,] id est, apothecarii? Primitiva Ecclesia ex Judæis in Sion et Jerusalem collecta, audita S. Cornelii per S. Petrum, ac Gentium per S. Paulum et Barnabam conversione, admirans exclamat : Quæ est ista nova et bella Ecclesia, ex deserto Gentilismi tenuiter et graciliter ascendens, sicut virgula fumi; sed ex continua fumi ascensione sursum agglomerans sese, in magnam crescit amplitudinem, atque suavissimum virtutum exspirat odorem; spirat enim thura, id est Christi Deitatem : credit enim Christum esse Deum, illique thura, id est sacrificia et divinos offert honores; ac myrrham humanitatis et passionis Christi : credit enim Christum Deum pro nobis assumpsisse humanam naturam, in eaque passum, crucifixum, mortuum et sepultum, ac universum pulverem pigmentarium, id est, reliquam doctrinam Evangelicæ prædicationis exhalat, et quaquaversum diffundit.

7. EN LECTULUM SALOMONIS SEXAGINTA FORTES AMBIUNT EX FORTISSIMIS ISRAEL.

8. OMNES TENENTES GLADIOS, ET AD BELLA DOCTISSIMI : UNIUS CUJUSQUE ENSIS SUPER FEMUR SUUM PROPTER TIMORES NOCTURNOS.] *Lectulus*, in quo requiescit Christus, est cathedra sancti Petri, puta Ecclesia Antiochena, deinde Romana; hanc ambiunt sexaginta, id est plurimi fortissimi Pontifices, Cardinales, sacerdotes et fideles qui pro fide Christi fortissime contra Neronem cæterosque tyrannos per 300 annos decertarunt, eisque veritatem sanguine suo obsignarunt. Gladius eorum fuit verbum Dei, Ephes. 6. 13, quo accincti depulerunt timores nocturnos, quos in nocte, id est in tenebris infidelitatis, ignorantiæ et impietatis excitarunt hæretici pravique Christiani.

9. FERCULUM FECIT SIBI REX SALOMON DE LIGNIS LIBANI.

10. COLUMNAS EJUS FECIT ARGENTEAS, RECLINATORIUM EJUS AUREUM, ASCENSUM PURPUREUM : MEDIA CHARITATE CONSTRAVIT.] *Ferculum*, sive gestamenta est sella regia, qua quasi in curru regio et triumphali ad pompam gestabatur Salomon. *Ferculum* hoc designat magnificentiam Ecclesiæ Romanæ, quæ post persecutiones, per Constantinum jam magnifice toto orbe resplendet, in qua summus Pontifex præsidet, et instar Salomonis toti orbi Christiano imperat. In eadem sunt magnificæ basilicæ plurimæ, quasi regia Christi et SS. Martyrum fercula, ex lignis præstantissimis, lignis Libani simillimis exædificata. *Columnæ* ejus sunt Cardinales et Prælati, qui eam quasi cardines suffulciunt et ornant. *Reclinatorium*, scilicet dorsi et cubitorum, *aureum* est fidelis piusque Romanorum populus aurea pietate et religione conspicuus, in qua suaviter quiescit, et quasi reclinat se Christus. *Ascensus*, id est, sella purpurea est innumera multitudo martyrum, qui Romæ per 300 annos fortissime pro fide certarunt usque ad mortem, in quibus confidet Christus; *media*, Septuag. *medium charitate*, id est, pyropis, flammis, similive charitatis hieroglyphico *constravit*, opere quasi tessalato.

PROPTER FILIAS JERUSALEM,] ut iis se spectandum offerret, easque ad suî venerationem alliceret. Sensus est, q. d. Christus Ecclesiam Romanam tot gratiis et beneficiis dotavit, atque ejus fideles tanta charitate, et operibus misericordiæ spiritualis, æque ac corporalis insignivit, ut media et intima ejus charitate constravisse videatur, idque hoc fine, ut filias Jerusalem, id est, fideles quosque toto orbe sparsos ad ejus amorem, honorem et cultum attraheret.

11. EGREDIMINI ET VIDETE, FILIÆ SION, REGEM SALOMONEM IN DIADEMATE, QUO CORONAVIT ILLUM MATER SUA IN DIE DESPONSATIONIS ILLIUS, ET IN DIE LÆTITIÆ CORDIS EJUS.] Ecclesia Romana præ cæteris celebrat, ostentat et prædicat fidelibus omnibus quintuplex Christi diadema. Primum est stola humanitatis, qua Deitas ejus vestita et coronata est incarnatione per Deiparam, quando nostram carnem et Ecclesiam sibi cum summo gaudio despondit et copulavit; secundum fuit corona spinea, qua coronatus est in passione et cruce: tertium fuit corona gloriæ, qua amictus fuit in resurrectione. Quartum fuit dominii et regni, quo coronatus est in Pentecoste, quando misso in Apostolos Spiritu Sancto, per eos multa millia primo Judæorum, deinde Gentium convertit, sibique subjecit. De hoc maxime hîc agitur; describitur enim hîc virilis ætas Ecclesiæ. Quintum diadema nuptiale æque ac triumphale Christo accedet in die judicii, quando Ecclesiam electorum secum triumphans ducet in cœlum, et illi copulabitur in æternum, illaque quasi corona gloriæ coronabitur.

CAPUT QUARTUM.

VOX SPONSI.

1. QUAM PULCHRA ES, AMICA MEA, QUAM PULCHRA ES! OCULI TUI COLUMBARUM, ABSQUE EO QUOD INTRINSECUS LATET.] Pulchritudinem sponsæ Ecclesiæ admirans sponsus Christus, eam per partes describit, ac incipit ab oculis, quos quasi columbinos, id est limpidos, innocentes, sinceros, placidos, amabiles dilaudat, ita tamen ut interius latens animi pulchritudo, quæ per oculos pellucet, longe magis ab eo laudetur. Oculi notant Episcopos et Prælatos Ecclesiæ, eorumque vigilantiam et sollicitudinem.

CAPILLI TUI SICUT GREGES CAPRARUM, QUÆ ASCENDERUNT DE MONTE GALAAD.] Capilli Ecclesiæ sunt fideles plebeii; hi enim ornant teguntque Ecclesiam, sicut capilli caput, et sicut greges caprarum montem Galaad, idque primo sua multitudine et densitate; secundo, suo nitore, æqualitate, connexione et ordine; tertio, suo colore, quia per fidem, spem, charitatem flavi sunt et fulvi, id est, ignei aureique quasi coloris et decoris. Rursum capilli notant religiosos. Olim enim Nazaræi, qui erant legis veteris religiosi, alebant capillos. Num. 6.

2. DENTES TUI SICUT GREGES TONSARUM, QUÆ ASCENDERUNT DE LAVACRO, OMNES GEMELLIS FOETIBUS, ET STERILIS NON EST IN EIS.] Dentes sunt Doctores Ecclesiæ, qui quasi dentes frangunt et præmandunt panem, id est doctrinam fidei et S. Scripturam parvulis; hi ob unionem inter se sunt quasi *greges tonsarum, quæ ascenderunt de lavacro* Baptismi et crebræ pœnitentiæ, à peccatorum maculis loti et nitidi : *Gemellis* sunt *fœtibus,* qui charitatem Dei et proximi suis discipulis instillant. Mystice, dentes animæ sunt consideratio, meditatio, consultatio, quæ rem agendam prius masticant et ruminant.

3. SICUT VITTA COCCINEA LABIA TUA, ET ELOQUIUM TUUM DULCE.] Notat prædicatores, quorum sermo debet esse *sicut vitta*, id est, planus, connexus, constrictus, concinnus, *Coccinea* ut rubeat et ardeat charitate : itaque erit suavis et dulcis.

SICUT FRAGMEN MALI PUNICI, ITA GENÆ TUÆ, ABSQUE EO QUOD LATET INTRINSECUS.] Genæ Ecclesiæ sunt virgines, pudorem et pudicitiam, sanctitatemque in mente latentem, per ruborem genarum repræsentantes.

4. SICUT TURRIS DAVID COLLUM TUUM, QUÆ ÆDIFICATA EST CUM PROPUGNACULIS; MILLE CLYPEI PENDENT EX EA, OMNIS ARMATURA FORTIUM.] Quasi dicat. Justæ et erectæ proceritatis es. Nam per collum significat totius corporis habitum erectum et excelsum, per synecdochen. *Collum* denotat celsum animum, roburque invictum Ecclesiæ, quæ tyrannos, hæreticos et impios sibi subdit. Rursum per collum et turrim notantur præsules et Pontifices, ac præsertim Pontifex Romanus, qui quasi collum restitere Arrio, Nestorio, Decio, diocletiano, cæterisque hæreticis et tyrannis. *Mille*, id est plurimi *clypei pendent ex ea :* clypei hi sunt sacra Scriptura, traditiones Apostolicæ, decreta Conciliorum, Patrum testimonia et exempla, consensus omnium seculorum, doctrinæ puritas, vitæ sanctitas, etc. Collum mysticum animæ est oratio, per quam à capite Christo spiritum et gratiam haurimus, quam in cætera animæ et corporis membra transmittimus.

5. DUO UBERA TUA SICUT DUO HINNULI CAPREÆ GEMELLI, QUI PASCUNTUR IN LILIIS.

6. DONEC ASPIRET DIES, ET INCLINENTUR UMBRÆ.] Ubera Ecclesiæ sunt sacerdotes et diaconi, qui fideles lactant bonis spiritualibus, et temporalibus. Hi sunt quasi hinnuli, qui pascuntur inter lilia, quia ætate et virtute florentes, puritate et castitate præeminent, ac inter virgines sanctosque degunt, quorum virtutibus ex exemplis pascuntur, donec aspiret dies beatæ æternitatis, et inclinentur umbræ miseræ mortalitatis.

VADAM AD MONTEM MYRRHÆ, ET AD COLLEM THURIS.] Laudavit sponsus sponsam ab uberum fœcunditate, id est, à zelo animarum, nunc ne ita illi intendat, ut se negligat, illam ad se revocat, ut secum vadat ad montem Myrrhæ, id est, ad studium mortificationis, et ad collem thuris, id est, ad studium orationis, ut per utramque majorem hauriat spiritum, quem deinde in alios majore fructu effundat. Rursum mons myrrhæ est mons Calvariæ, ubi crucifixus est Christus et myrrha pastus. Collis thuris est idem mons, in quo tertio die resurrexit, et mons Oliveti ex quo 40. die in cœlum ascendit : per resurrectionem enim et ascensionem orbi innotuit Christi divinitas, cui thus adoletur. Utrumque mysterium animæ piæ crebro ruminandum est, et imitandum.

7. TOTA PULCHRA ES, AMICA MEA, ET MACULA NON EST IN TE.] Ex pulchritudine singulorum membrorum jam recensitorum concludit pulchritudinem totius corporis. Ecclesia tota pulchra est in justis et sanctis, qui sunt potior et dignior Ecclesiæ portio. In his non est macula, scilicet peccati gravioris et mortalis, nam venialibus omnibus carere est impossibile.

8. VENI DE LIBANO, SPONSA MEA, VENI DE LIBANO, VENI : CORONABERIS DE CAPITE AMANA, DE VERTICE SANIR, ET HERMON, DE CUBILIBUS LEONUM, DE MONTIBUS PARDORUM.] q. d. Tu, ô primitiva Ecclesia, quæ per Apostolos, eorumque socios et asseclas laboras in Libano, Amana, Sanir, et Hermon, id est, in gentilitate convertenda ad Christum, inde veni cum magnis Gentium à te conversarum manipulis, ut eos adducas in Sion, hoc est, ad Christi Ecclesiam : quod si feceris, *coronaberis de capite Amana, de vertice Sanir et Hermon, de cubilibus leonum, de montibus pardorum,* id est, de Gentibus à te conversis triumphabis, easque quasi in triumphum duces, ac corona triumphali coronaberis.

9. VULNERASTI COR MEUM, SOROR MEA SPONSA, VULNERASTI COR MEUM IN UNO OCULORUM TUORUM, ET IN UNO CRINE COLLI TUI.] Pro *vulnerasti;* Hebr. est *excordiasti,* id est, cor mihi abstulisti, *in uno crine;* Hebr. *in uno torque* (scilicet crines torti faciunt torquem capillorum) *colli tui,* quia nimirum uno totoque oculo (alterum enim velo verecunde obtegis) eoque columbino, id est, pudico, modesto et simplici me aspicis, mihique soli

placere satagis. Porro unus crinis, sive torques crinitus colli est obedientia, qua ultro collum legi meæ subjicis.

10. QUAM PULCHRÆ SUNT MAMMÆ TUÆ, SOROR MEA SPONSA : PULCHRIORA (Hebr. *meliora*) SUNT UBERA TUA VINO, ET ODOR UNGUENTORUM TUORUM SUPER OMNIA AROMATA.] *Mammæ et ubera* denotant vim lactandi Ecclesiæ, qua per suos prædicatores lactat fideles pascitque verbo et exemplo, doctrina et Sacramentis, eleemosyna spirituali et corporali. Quocirca *odor unguentorum tuorum superat omnia aromata*, id est, bona fama, quam ex tua charitate, misericordia, et zelo animarum consequeris, ac longe lateque dispergis, melior est omnibus odoriferis virtutibus apud Deum, qui ut dixi, misericordiam præfert sacrificio.

11. FAVUS DISTILLANS LABIA TUA, SPONSA : MEL ET LAC SUB LINGUA TUA, ET ODOR VESTIMENTORUM TUORUM SICUT ODOR THURIS.] q. d. Sermo tuus lacteus, melleus et suavissimus est, quo verbo Dei pascis fideles; vestimenta Ecclesiæ sunt bonorum operum ornamenta : hæc habent odorem thuris, id est, orationis, quia referuntur ad Deum, Deique gloriam: Deo enim thus adoletur.

12. HORTUS CONCLUSUS SOROR MEA SPONSA, HORTUS CONCLUSUS, FONS SIGNATUS.] Ecclesia similis est horto, sive paradiso omnibus gratiis et virtutibus velut plantis cœlestibus vernanti, suisque areolis belle distincto, et arte topiaria affabre disposito, ideoque concluso, ne qua hæresis, impietas, aliudve vitium, aut noxa in illum aut violenter irrumpat, aut fraudulenter irrepat, sed soli Christo integer et intactus servetur, eique omnium virtutum flores et fructus producat, quibus eum oblectet et pascat. Repetit τὸ *conclusus* bis, ut duplex ejus conclusio et sera significetur. Prima est, custodia angelorum et doctorum. Secunda est tutela ipsius Dei et Christi, juxta illud Zachar. 2. 5 : *Et ego ero ei*, ait Dominus, *murus ignis in circuitu*. Ita Cassiod. Beda, et alii. Rursum Ecclesia est similis fonti illimi, limpidissimo et saluberrimo, ideoque obsignato, ne ejus crystallinus veritatis et doctrinæ liquor cœno errorum, aut vitiorum conspurcetur.

13. EMISSIONES TUÆ PARADISUS MALORUM PUNICORUM CUM POMORUM FRUCTIBUS : CYPRI CUM NARDO.

14. NARDUS ET CROCUS, FISTULA ET CINNAMOMUM CUM UNIVERSIS LIGNIS LIBANI, MYRRHA ET ALOE CUM OMNIBUS PRIMIS UNGUENTIS.] *Emissiones* vocat propagines et surculos plantarum arborumque, quæ è terræ plantæque sinu videntur quasi emitti. Pro *pomorum fructibus*; Hebr. est, *cum fructu deliciarum*, id est, cum omni fructu delicato. *Emissiones* ergo sunt Ecclesiæ particulares à Christo et Apostolis, ac præsertim ab Apostolicis viris, à S. Petro et Pontifice Romano missis erectæ et fundatæ, in quibus sunt mala punica et pomorum fructus, id est, virtutum omnium tam sublimium, quam mediocrium concentus, ait sanctus Hieronymus, *cyprus*, quia parvula, notat fidem; *nardus*, quia radice alte in terram defoditur, spem; *crocus*, quia aurei est coloris, et tribus filis rubet, notat charitatem in Patrem, Filium, et Spiritum Sanctum, quæ quò magis calcatur, eò magis assurgit et crescit, uti facit et crocus. Reliqua quatuor aromata notant quatuor virtutes cardinales, scilicet *calamus*, quia rectus et similis regali sceptro notat justitiam ; *cinnamomum*, quia acre, calidum et sapidum, notat sapientiam et prudentiam : *myrrha*, quia sua amaritie corruptioni resistit, notat fortitudinem; *aloe*, quia noxios humores purgat, notat temperantiam. Hinc symbolice *cyprus* repræsentat Patriarchas, in quibus excelluit fides ; *nardus* Prophetas, in quibus spes; *crocus* Apostolos, in quibus charitas; *calamus* Episcopos et principes, in quibus justitia ; *cinnamomum* doctores, in quibus sapientia; *myrrha* martyres, in quibus fortitudo, *aloe* virgines et continentes, in quibus temperantia.

15. FONS HORTORUM, PUTEUS AQUARUM VIVENTIUM, QUÆ FLUUNT IMPETU DE LIBANO.] Ecclesia est fons irrigans hortos, id est, particulares Ecclesias et cœtus fidelium, ac puteus aquarum viventium, id est, perennis scaturigo purissimæ sapientiæ, sacræ doctrinæ et gratiæ, æque ac Baptismi, Eucharistiæ, cæterorumque Sacramentorum, *quæ fluunt impetu de Libano*, id est, de Christo excelso et candido, aquis jam dictis abundante.

16. SURGE AQUILO, ET VENI, AUSTER, PERFLA HORTUM MEUM, ET FLUENT AROMATA ILLIUS.] q. d. *Surge*, id est, velociter abi, ô Aquilo, id est, ô diabole, qui in Aquilone sedere gestis, ac Aquilonem, id est, frigidam infidelitatem et torporem virtutum induxisti in homines, tempore legis Mosaicæ et naturæ. Veniente ergo Christo veniat cum eo Auster, id est, Spiritus Sanctus, qui suæ gratiæ calore et fervore faciat, ut Ecclesia et fideles suavissimum virtutum omnium odorem per sanctas earum operationes exspirent.

CAPUT QUINTUM.

VOX SPONSÆ.

1. VENIAT DILECTUS MEUS IN HORTUM SUUM, COMEDAT FRUCTUM POMORUM SUORUM.] Ecclesia invitat Christum, ut se quasi hortum suum visitet, ac virtutibus et gratiis fidelium, quasi fructu pomorum suorum, se pascat et oblectet.

VOX SPONSI.

VENI IN HORTUM MEUM, SOROR MEA SPONSA, MESSUI MYRRHAM CUM AROMATIBUS MEIS.] Christus invitationem Ecclesiæ acceptat, imo prævenit; ait enim se jam venisse in suum Ecclesiæ hortum, ac messuisse, id est, collegisse myrrham, id est, Baptizatorum pœnitentiam, mortificationem et martyria fidelium cum cæteris aromatibus, id est, virtutibus heroicis.

COMEDI FAVUM CUM MELLE MEO, ET BIBI VINUM MEUM CUM LACTE MEO.] His omnibus notat Eucharistiam, quæ suavissima est, ut lac et mel, ac acris et fervida, ut vinum; facit enim zelosos,

ardentes, et martyres. Hanc Christus comedit in suis fidelibus et sanctis.

COMEDITE, AMICI, ET BIBITE, ET INEBRIAMINI, CHARISSIMI.] Sicut amicus gaudio plenus et quasi ebrius, illud quasi supereffluens in sinum amici diffundit : sic sponsus hîc deliciis mellis et vini quasi ebrius ad easdem amicos invitat : *inebriamini*, id est, satiamini et exhilaramini, sed intra limites temperantiæ, citra mentis alienationem, quam facit proprie dicta ebrietas.

QUARTA PARS DRAMATIS,

PUTA CANTICI,

Hucusque descripsit virilem ætatem et perfectionem Ecclesiæ : hîc vero describit ejus senectam et declinationem usque ad cap. 6. vers. 3.

VOX SPONSÆ.

2. EGO DORMIO, ET COR MEUM VIGILAT.] Dormiebat Ecclesia, id est, perfecta pace fruebatur tempore Constantini, sed vigilabat corde, id est, orationi, amori et contemplationi intendens cum Deo agebat in fidelibus et prælatis, sapientibus et sanctis : in insipientibus vero et carnalibus dormiebat, quia indulgebat otio, desidiæ, gulæ, luxuriæ, etc. sed cor ejus vigilabat, quia conscientia minans eis Dei vindictam, eos metu percellebat, et ad emendationem stimulabat. B. Virgo noctu corpore dormiebat, sed mente vigilabat, et continue Deum amabat.

VOX DILECTI MEI PULSANTIS : APERI MIHI, SOROR MEA, COLUMBA MEA, PERFECTA MEA.] Pulsat Christus ostium cordis Ecclesiæ, ut illam avocet ab otio contemplationis ad negotium prædicationis, ut scilicet in pace sibi data per Constantinum corda infidelium, hæreticorum et impiorum per perfidiam clausa clave prædicationis aperiat. Christus pulsat cor animæ peccatoris, ut pœniteat : sancti, ut se magis sanctificet, et aliorum quoque sanctitatem procuret.

QUIA CAPUT MEUM PLENUM EST RORE, ET CINCINNI MEI GUTTIS NOCTIUM.] Caput Christi est divinitas ; cincinni sunt humanitas, item ejus sancti : ros et guttæ noctium sunt blasphemiæ et impietates, item persecutiones, quibus hæretici et impii impetunt Christi Deitatem, vel humanitatem, vel sanctos, quas ut amoveat sponsa, puta prædicatores Ecclesiæ, excitat eos sponsus hac voce ab otio contemplationis ad negotium prædicationis, ut impios convertendo, has injurias à se sanctisque suis avertant et propellant.

3. EXPOLIAVI ME TUNICA MEA, QUOMODO INDUAR ILLA? LAVI PEDES MEOS, QUOMODO INQUINABO ILLOS?] Ecclesia, id est, nonnulli Prælati Ecclesiæ pace illis data per Constantinum se dedere otio, quieti, studio et contemplationi, quare detrectantes laborem prædicandi, disputandi, et pascendi gregem Domini, ab eo se excusabant hoc titulo, quod tunicam, id est, occupationes temporales exuissent, nec possent, aut cuperent eas resumere; quodque lavissent pedes, id est, affectus suos, et nollent eos rursus per conversationem cum peccatoribus inquinare. Verum hîc erat prætextus lecti, id est, desidiæ. Quocirca

4. DILECTUS MEUS MISIT MANUM PER FORAMEN (ostii, et pessulum amovit, ostiumque aperuit) ET VENTER MEUS INTREMUIT.] Christus pessulum, id est, remoram laborandi pro salute animarum amovit, cum metum inquinandi se Prælatis ademit, itaque effecit, ut monachi, quales fuere S. Basil. Nazianz. Chrysost. Augustin. Gregor. etc. qui antea Episcopatus refugiebant, jam à Deo vocati, eos capesserent, et strenue in vinea Dei laborarent : hinc *venter eorum intremuit*, quia viscera mentis eorum pudore et commiseratione commota sunt, quod non prius Christo vocanti ad curam animarum ostium cordis aperuissent : miserabantur enim tot animarum perditionem cum tot in Deum offensis et injuriis conjunctam.

5. SURREXI UT APERIREM DILECTO MEO : MANUS MEÆ STILLAVERUNT MYRRHAM PRIMAM, ET DIGITI MEI PLENI MYRRHA PROBATISSIMA.

6. PESSULUM OSTII APERUI DILECTO : AT ILLE DECLINAVERAT, ATQUE TRANSIERAT.] Prælati Ecclesiæ excitati à Christo ad prædicandum, ei cor per consensum aperuerunt, sed mox myrrha, id est, amaritudo persecutionum et tribulationum progerminans ab hæreticis et impiis, manus et digitos eorum corripuit, in qua Christus quasi alio declinans et transiens, diutius eos reliquit ut tarditatem et socordiam prædicandi tarditate et duratione persecutionis puniret, et castigaret. Rursum myrrha est pœnitentia, mortificatio et castigatio præteritæ tarditatis.

7. ANIMA MEA LIQUEFACTA EST (amore, uti cera calore liquescit) UT DILECTUS MEUS LOCUTUS EST : QUÆSIVI, ET NON INVENI; VOCAVI, ET NON RESPONDIT MIHI.] Idem dicit aliis et clarioribus verbis.

INVENERUNT ME CUSTODES, QUI CIRCUMEUNT CIVITATEM, PERCUSSERUNT ME, ET VULNERAVERUNT ME : TULERUNT PALLIUM MEUM MIHI CUSTODES MURORUM.] Custodes sunt principes vel prælati hæretici, uti Valens, Hunericus, Dioscorus, Nestorius, Pelagius, qui Ecclesiam per schisma disciderunt, eique pallium, id est, integritatis et pudicitiæ gloriam abstulerunt.

8. ADJURO VOS, FILIÆ JERUSALEM, UT SI INVENERITIS DILECTUM MEUM, UT NUNTIETIS EI : QUIA (quod) AMORE LANGUEO.] Ecclesia in persecutionibus afflicta invocat filias Jerusalem, id est, omnes sanctos, tam angelos, quàm homines, cives Jerusalem, id est, Ecclesiæ tum in terra militantis, tum potius in cœlis triumphantis, ut obsecrent Christum in cœlo, ut ipse languori suo medeatur, mittendo scilicet homines Apostolicos, qui hæreticos, infideles, malosque Christianos convertant. Languor enim hic est zelus animarum.

Anagogice, anima amore æstuans languet desiderio fruendi Christo in cœlo. Talis præ omnibus fuit B. Virgo, quæ ex languore hoc mortua evolavit ad Christum.

VOX FILIARUM JERUSALEM.

9. QUALIS EST DILECTUS TUUS EX DILECTO, Ô PULCHERRIMA MULIERUM? QUALIS EST DILECTUS TUUS EX DILECTO, QUIA SIC ADJURASTI NOS?] Sanctæ Angelorum et hominum animæ, quarum opem sponsa implorat, ut nuntient dilecto suum languorem, rogant quis et qualis sit ejus dilectus, non quod id ignorent, sed ut ejus desiderium in ea acuant, ac materiam illum effusissime laudandi ei præbeant : unde ipsa mox idipsum præstat : hoc enim unicum erat languoris ejus remedium, amore enim et laude dilecti sanatur, imo pascitur languor diligentis.

VOX SPONSÆ.

10. DILECTUS MEUS CANDIDUS ET RUBICUNDUS, ELECTUS EX MILLIBUS.] Hebr. *vexillatus*, id est, *instar vexilli eminens decem millibus.* Christus fuit candidus et rubicundus, id est, roseo colore ad litteram, talisque apparuit S. Edmundo Cantuarens. Episcopo, ut habet ejus vita. Symbolice fuit candidus ob purissimam et splendidissimam Deitatem, aut potius propter purissimam humanitatis assumptæ innocentiam et sanctitatem. Rubicundus ob carnem, quam cum sanguine rubro ex Virgine assumpsit, aut potius quam in cruce effuso sanguine purpuravit; et ut ait S. Hieron. l. 1. contra Jovinian. *Christus candidus est in virginitate, rubicundus in passione : electus;* Hebr. *vexillatus ex millibus,* quia Christus quasi dux vexillum innocentiæ et castitatis, æque ac patientiæ et martyrii omnibus martyribus, virginibus et Christianis prætulit, qui pariter candidi sunt per innocentiam, rubicundi per patientiam. Unde ex Hebr. vertas, *Signifer et dux myriadum.*

11. CAPUT EJUS AURUM OPTIMUM.] q. d. Caput Christi erat fulgidum et speciosum instar auri optimi, vel redimitum erat corona aurea. Caput Christi est deitas : *Dicitur aurum, quia ejus humanitas et divinitas sua claritate vobis principatur,* ait S. Gregor. sicut enim aurum cæteris metallis, sic Deitas creaturis omnibus longe eminet et antecellit. Tangit hic Arianos, Eutichianos, et Nestorianos, qui negabant Christi divinitatem.

COMÆ CAPITIS EJUS SICUT ELATÆ PALMARUM, NIGRÆ QUASI CORVUS.] Elatæ sunt rami et fructus palmarum, qui earum verticem velut coma tegunt et ornant. Sic Christus flavam habuit comam, uti flavi sunt dactili, sed nigricantes. Comæ hæ notant divina Christi consilia, amores et affectus, qui à Deitate ejus in humanitatem emanant, sicut coma manat à capite. Caput enim Christi est Deus. Iidem nigri sunt, quia fortes, viriles et heroici, ac charitate quasi tosti et nigricantes.

Mystice, capilli Christi sunt viri religiosi et Apostolici : hi enim Christum quasi crines stipant, coronant et ornant.

12. OCULI EJUS SICUT COLUMBÆ SUPER RIVULOS AQUARUM, QUÆ LACTE SUNT LOTÆ, ET RESIDENT SUPER FLUENTA PLENISSIMA.] q. d. Sicut columbæ assident aquis, sic oculi sponsi innatant suis orbibus, suntque coloris aquei et marini, ideoque cæsii, id est, prudentes et sapientes. Lac notat candorem oculorum, et sinceritatem animi per oculos tralucentes. Denique oculi Christi comparantur columbis, quia placidi sunt, mites, faciles, benigni, et misericordes.

13. GENÆ EJUS SICUT AREOLÆ AROMATUM CONSITÆ A PIGMENTARIIS.] Genæ Christi roseæ et fragrantes instar areolarum aromatum signum erant, primo, florentis ætatis; secundo, honestatis; tertio, hilaritatis; quarto, ingenuitatis; quinto, gravitatis et majestatis conjunctæ cum lenitate et pietate. Parabolice binæ genæ Christi sunt misericordia et justitia, quibus aspicit regitque Ecclesiam. Tropol. genæ Christi sunt virgines et martyres; illorum enim genæ roseæ rubent pudore, horum cruore.

LABIA EJUS LILIA DISTILLANTIA MYRRHAM PRIMAM.] q. d. Eloquia Christi casta sunt, et ad puritatem lilialem inflammantia, ac myrrham, id est, mortificationem cupiditatum prædicantia.

14. MANUS ILLIUS TORNATILES (Septuag. *tornatæ*, id est, affabre elaboratæ) PLENÆ HIACINTHIS.] q. d. Opera Christi adeo perfecta erant, ac si torno elaborata forent, ita ut nil eis posset addi, nil demi. Secundo manus Christi erant tornatiles, id est, versatiles et agiles ad omne bonum omnemque beneficentiam. Dicuntur aureæ, quia ornatæ charitate, *plenæ hyacinthis*, quia opera Christi erant cœlestia et divina, atque ad spem et amorem rerum cœlestium excitantia : hyacinthus enim est cœlestis coloris.

VENTER EJUS EBURNEUS, DISTINCTUS SAPPHIRIS.] q. d. Omnes internæ Christi passiones et affectiones erant puræ et validæ instar eboris, ac cœlestes instar sapphiri. Symbol. venter Christi sunt conjugati, qui filios ipsi generant aluntque puros ut ebur, cœlestes ut sapphiri.

15. CRURA EJUS COLUMNÆ MARMOREÆ, QUÆ FUNDATÆ SUNT SUPER BASES AUREAS.] q. d. Crura Christi candida sunt, recta, crassa, et robusta instar columnæ marmoreæ, *super bases aureas*, id est, super pedes ornatos calceis aureis, quales habuit Salomon. Crura hæc notant itinera Christi, quibus per se Judæam, per Apostolos vero virosque Apostolicos totum orbem evangelizando obivit, fuisse pura, recta, fortia, et valida, ita ut nemo ea sistere, vel iis resistere posset, quin gentes omnes sibi subjiceret *super bases aureas*, scilicet, tum divinitatis Christi, tum charitatis. Charitas enim hosce pedes suffulciit et invictos effecit. Symbolice crura Christi sunt viri Apostolici, qui fidem Christi in India aliisque locis propagant.

SPECIES EJUS UT LIBANI, ELECTUS UT CEDRI.] q. d. Christus instar Libani et cedri fuit procerus, odoratus, imputribilis, et speciosus tum corpore, tum magis mente.

16. GUTTUR ILLIUS SUAVISSIMUM, ET TOTUS DESIDERABILIS.] q. d. Anhelitus Christi, æque ac vox è gutture prodiens erat suavissimus, quia non nisi affectus et amores divinos exhalabat et eructabat; quare ipse totus erat amabilis et desiderabilis.

TALIS EST DILECTUS MEUS (qualem hucusque descripsi) ET IPSE EST AMICUS MEUS, FILIÆ JERUSALEM.

VOX FILIARUM JERUSALEM.

17. QUO ABIIT DILECTUS TUUS, Ô PULCHERRIMA MULIERUM? QUO DECLINAVIT DILECTUS TUUS, ET

QUÆREMUS EUM TECUM.] Filiæ Jerusalem adjuratæ à sponsa, c. 5. 8. ut quærerent sponsum, qui se subduxerat, audientes ejus notas et signa è quibus eum dignoscant, hic rogant qua via se subduxerit, ut, illam ineuntes, eum inveniant. Christus ab orientali Ecclesia ob hæresim Arii, moresque pravos se, id est, suam fidem et Ecclesiam transtulit in Occidentem post Constantinum imperatorem : quærunt ergo filiæ Jerusalem, id est, fideles ab Ecclesia, id est, Ecclesiæ Prælatis, quo abierit Christus, ut eum in Orientem reducant. Huc refer quæ dixi v. 9.

CAPUT SEXTUM.

1. DILECTUS MEUS DESCENDIT IN HORTUM SUUM AD AREOLAM AROMATUM, UT PASCATUR IN HORTIS ET LILIA COLLIGAT.] Sponsa respondet filiabus Jerusalem sponsum ivisse in hortum suum, id est, in Ecclesiam occidentalem, hoc est ad congeriem fidelium orationi, mortificationi cæterisque virtutibus studentium, quibus, quasi aromatibus, Christus pascitur et oblectatur, sed præsertim liliis, id est, castitate virginum. Quare reformatores Ecclesiæ orientalis vocandos esse ex occidentali Ecclesia, præsertim Romani, uti ex eadem in Orientem ea de causa à Pontifice Romano missi sunt S. Eusebius Episcopus Vercellensis, Lucifer Calaritanus et alii. Rursum hortus Christi est religio et cœnobium.

2. EGO DILECTO MEO, ET DILECTUS MEUS MIHI.] Hunc versum explicui c. 2. v. 16. Sponsa enim quia amore sponsi plena, hinc identidem eum repetit et inculcat. Amantes enim amatorum amore et laude nunquam satiantur, sed eum assidue usque ad nauseam audientium repetunt.

QUINTA ET ULTIMA PARS

DRAMATIS, PUTA CANTICI,

IN QUA DESCRIBITUR ECCLESIÆ

SENESCENTIS RENOVATIO, CONSUMMATIO, ET AD COELUM ANHELATIO.

VOX SPONSI.

3. PULCHRA ES, AMICA MEA, SUAVIS ET DECORA SICUT JERUSALEM, TERRIBILIS UT CASTRORUM ACIES ORDINATA.] Pro *suavis* Hebr. est *sicut Tersa*, quæ erat urbs pulchra, ideoque à Jeroboam facta est Metropolis regni Israel. Sponsa cum suis quærens sponsum in horto, ibidem eum invenit, eique narravit, quanta in illo quærendo passa sit, quibus notis et elogiis eum adolescentulis depinxerit : quare sponsus eam consolatur, laudesque ei cap. 4. assignatas confirmat et adauget. Igitur sensus est, q. d. Ecclesia pulchra effecta est, æque ac fortis et terribilis ut castrorum acies, quando errores et vitia per Arianos, aliosque impios infideles suos inducta per zelosos imperatores et Principes, Pontifices et Episcopos in Concil. Niceno, Ephesino, Chalcedonensi, Lateranensi, Florentino, Tridentino, aliisque tum œcumenicis, tum provincialibus extirpavit, et Ecclesiam vel universalem vel provincialem pristino fidei et virtutum nitori restituit. Maxime vero in fine mundi idipsum præstabunt Elias et Enoch cum suis asseclis.

4. AVERTE OCULOS A ME, QUIA IPSI AVOLARE FECERUNT ME.] Hebr. *quia ipsi prævaluerant mihi*, me in suî amorem rapiendo. Laudat hic Christus sponsam à pulchritudine et illicio oculorum, per quos pura Ecclesiæ in Christum intentio et amor significatur, ut dixi cap. 4. v. 1. Significat ergo hic Christus charitate Ecclesiæ se victum, ut suî tam amantem mirifice redamet, utque ejus amore cursum tempusque mundi absolvere decernat, quo reliquiæ Israel salventur, de iis enim agit in sequentibus, ut hoc facto Ecclesia Christo sponso suo in æternum copuletur, eoque felicissime perfruatur in cœlesti gloria, ubi nuptiarum utriusque erit consummatio.

CAPILLI TUI SICUT GREGES CAPRARUM.] Hæc gnome et duæ sequentes ad laudem sponsæ hic repetuntur ex cap. 4. v. 1. et seq. ubi eas explicui.

7. SEXAGINTA SUNT REGINÆ, ET OCTOGINTA CONCUBINÆ, ET ADOLESCENTULARUM NON EST NUMERUS.

UNA EST COLUMBA MEA, PERFECTA MEA, UNA EST MATRIS (Septuag. *matri*) SUÆ, ELECTA GENITRICI SUÆ.] *Unica matris*, id est, unigenita, vel unice præ aliis filiabus dilecta à matre. *Reginæ*, id est, Ecclesiæ Patriarchales, Primates et Metropolitanæ sunt sexaginta, id est, multæ : *concubinæ*, id est, Ecclesiæ Episcopales sunt octoginta, id est, plures : *Adolescentularum*, id est, Ecclesiarum Parochialium et cæterarum non est numerus ; plurimæ enim sunt, et quasi innumerabiles : at supra has omnes eminet Cathedra sancti Petri, puta Ecclesia Romana. Quare hæc est una columba, id est, una sponsa Christi unice ab eo dilecta, perfecta in fide et

religione, unica matri suæ, et electa genitrici suæ, id est, unice pariter dilecta primitivæ Ecclesiæ Hierosolymitanæ, ait S. Anselmus, quia ipsa cæteras Ecclesias regit, ac, si à vera fide vel pietate aberrent, corrigit et reformat. Quocirca.

VIDERUNT EAM FILIÆ, ET BEATISSIMAM PRÆDICAVERUNT: REGINÆ ET CONCUBINÆ, ET LAUDAVERUNT EAM] dicendo: *Quæ est ista, etc.* ut sequitur.

VOX ADOLESCENTULARUM.

8. QUÆ EST ISTA QUÆ PROGREDITUR QUASI AURORA CONSURGENS, PULCHRA UT LUNA, ELECTA UT SOL, TERRIBILIS UT CASTRORUM ACIES ORDINATA?] Est vox adolescentularum, concubinarum et reginarum laudantium sponsam ab ejus ortu, progressu et perfectione. Ecclesia enim oriens in Judæa sub Apostolis exigua luce fulsit quasi aurora: mox increvit, fulsitque ut luna luce pallida per terrores et persecutiones decem imperatorum: denique toto orbe aurea luce resplenduit ut sol, sub Constantino imper. ac mox pugnans et profligans Arianos, Nestorianos, cæterosque hæreticos, et abusus reformans fuit quasi castrorum acies ordinata, talisque maxime erit in fine mundi decertans contra Antichristum, ejusque asseclas.

VOX SPONSÆ.

9. DESCENDI IN HORTUM NUCUM, UT VIDEREM POMA CONVALLIUM, ET INSPICEREM SI FLORUISSET VINEA, ET GERMINASSENT MALA PUNICA.] Christus descendit in hortum nucum, id est, ad Synagogam durorum Judæorum ut eos convertat, tum per alios, tum maxime in fine mundi per Eliam et Enoch, quando ipsi producent *poma convallium*, id est, fructus actusque humilitatis et pœnitentiæ, ac vina devotionis, et *mala punica* charitatis.

VOX SYNAGOGÆ

JUDÆORUM CONVERTENDÆ IN FINE MUNDI.

10. NESCIVI: ANIMA MEA CONTURBAVIT ME PROPTER QUADRIGAS AMINADAB.] q. d. Ego Synagoga Judæorum hucusque nescivi Christum a patribus meis, crucifixum esse Messiam, ideoque eum non colui, quia turbaverunt me quadrigæ *Aminadab*, id est, *populi spontanei*, puta Christiani, qui è gentilitate sponte et ultro audita prædicatione Apostolorum crediderunt in Christum: *Quadrigæ* sunt quatuor Evangelia, quæ celerrime per totum orbem discurrerunt: propter has, id est, quia Evangelia abrogabant Judaismum et legem Moysi, ego Synagoga Judæorum hucusque non credidi in Christum; at jam conversa per Eliam in eum credo, et eidem quadrigæ ultro me subdo, imo infero et impono. Nonnulli per quadrigas Aminadab accipiunt Saracenos et Turcas; alii imperatores Ecclesiam oppugnantes; alii Antipapas et Schismaticos.

VOX SPONSÆ

VETERIS DE NOVA, HOC EST, ECCLESIÆ DE SYNAGOGA.

11. REVERTERE, REVERTERE, SULAMITIS, UT INTUEAMUR TE.] Ecclesia gratulatur Synagogæ de ejus ad Christum conversione: *Synagoga* enim vocatur Sulamitis, id est, Hierosolymitana vel Salomonia. Sicut enim à Paulo sponsa dicitur Paula, sic à Salomone sponsa ejus dicitur Sulamitis, id est Salome vel Salomonia. Sensus est, q. d. O Sulamitis, id est ô Synagoga Judæorum jam conversa ad Christum, revertere ad Ecclesiæ è Gentibus congregatæ societatem et conversationem, ut Gentes tuum decorem, quem per Baptismum accepisti, intuentes exsultent, tibique gratulentur, et Deo gratias agant.

CAPUT SEPTIMUM.

Caput hoc parallelum est capiti quarto; nam singulorum membrorum elogia, quæ cap. 4. Sponsus Christus assignavit sponsæ Ecclesiæ Gentium, eadem hic assignat Synagogæ Judæorum ad suam fidem in fine mundi convertendorum.

VOX SPONSI DE SPONSA

NOVA, ID EST DE SYNAGOGA.

1. QUID VIDEBIS IN SULAMITE NISI CHOROS CASTRORUM?] Sunt verba Christi sponsi exsultantis de Judæorum ad se in fine mundi per Eliam conversione, q. d. Quid videbis, ô Ecclesia Gentium, in Sulamite, id est in Synagoga Judæorum jam conversa ad suum Messiam veramque fidem, nisi choros præ gaudio tantæ conversionis cantantium et tripudiantium: sed choros castrorum, quæ scilicet ita exsultent, ut simul fortiter contra Antichristianos, cæterosque infideles et impios decertent? *Castra quippe militantium sunt*, ait S. Gregor. Nonnulli per choros castrorum accipiunt fundationes Academiarum, et institutiones religionum tam militarium, uti sunt Theutonici, Melitenses, Hierosolymitani; quàm aliarum, uti sunt Bernardini, Camaldulenses, Dominicani, Franciscani, etc.

QUAM PULCHRI SUNT GRESSUS TUI IN CALCEAMENTIS, FILIA PRINCIPIS] q. d. Quàm pulchri, ô Synagoga, sunt gressus tui, quibus ad me et Ecclesiam accessisti? quàm celeri promptitudine ad fidem accurristi? nec tantum ad fidem, sed et ad fidei prædicationem: illico enim, ut fidelis facta es, cœpisti esse prædicatrix Evangelii, instar contribulis tui S. Pauli.

JUNCTURÆ FEMORUM TUORUM SICUT MONILIA, QUÆ FABRICATA SUNT MANU ARTIFICIS.] *Juncturæ tuorum femorum* sunt veritas et charitas, quibus Synagoga conversa adhærebit Ecclesiæ, item ejus castitas. Hæc enim ornat femora sicut mo-

nile pulcherrimum et pretiosissimum factum manu summi artificis Dei. Hanc amplectuntur religiosi, et amplectentur Judæi in fine mundi, ut efficacius Christum verbo et exemplo prædicent. Unde S. Joannes vidit 144. millia virginum, qui in fine mundi sequentur Agnum in virginitate. Apocal. 14.

2. UMBILICUS TUUS SICUT CRATER TORNATILIS, NUMQUAM INDIGENS POCULIS.] *Umbilicus*, id est, medium et quasi centrum Judææ erat Jerusalem: hæc in fine mundi per Eliam convertenda ad Christum erit quasi crater tornatilis, quia instar crateris abundabit poculis, id est, potione, puta vino sapientiæ et doctrinæ Christianæ, quod in Judæos circumcirca habitantes diffundet. Unde in Jerusalem Elias occidetur ab Antichristo, ac tertia die gloriosus resurget. Apocalypsis cap. 11. v. 8 et 11.

VENTER TUUS SICUT ACERVUS TRITICI, VALLATUS LILIIS.] Idem dicit per aliam similitudinem ventris, q. d. Jerusalem convertenda ad Christum per Eliam similis erit acervo tritici, quia plena erit sacerdotibus et prædicatoribus, qui verbo Dei et Eucharistia quasi tritico mystico fideles pascant, non ad luxuriam, sed ad castitatem, ideoque vallatur liliis, quia puritatis candorem æque ac suavitatis odorem exspirat.

3. DUO UBERA TUA SICUT DUO HINNULI GEMELLI CAPREÆ.] Repetit de Synagoga Judæorum, quod dixit de Ecclesia Gentium cap. 4. v. 5. Vide ibi dicta.

4. COLLUM TUUM SICUT TURRIS EBURNEA.] *Collum turritum* significat invictum Synagogæ robur, quo se instar turris generose eriget contra omnes tentationes et persecutiones Antichristi. Item Pontifices, doctores et præsules, qui eidem heroice resistent. *Ebur* notat Elephantium (Elephas enim castissimus est) castitatem, puritatem et munditiam, qua pollebunt Judæi in fine mundi. Apocal. cap. 14. v. 1. præsertim doctores et præsides: ebur enim candidum est, politum, nitidum, teres, æquabile, firmum.

OCULI TUI SICUT PISCINÆ IN HESEBON, QUÆ SUNT IN PORTA FILIÆ MULTITUDINIS.] Id est, in porta, quæ spectat regionem, in qua magna erat hominum multitudo, q. d. Oculi tui, id est, tui doctores et Pastores, ô Synagoga, erunt quasi gemini limpidissimi, purissimique sapientiæ fontes, qui filiam multitudinis, id est, congregationem populi Judaici in fide et pietate Christiana abundanter erudient, et aqua sapientiæ potabunt.

NASUS TUUS SICUT TURRIS LIBANI, QUÆ RESPICIT CONTRA DAMASCUM] q. d. *Synagogæ nasus*, id est, crisis, providentia, et prospectio erit ingens instar turris, quæ longe odorabitur et prospicit omnes Damasci, id est diaboli et Antichristi sanguinem animarum sitientis (*Damascus* enim idem est, quod saccus, vel præda sanguinis); insidias et conatus, eosque ingenti fortitudinis et magnanimitatis spiritu eludet et superabit. Magnus enim nasus magnum spiritum attrahit, ideoque magnanimitatis est index.

5. CAPUT TUUM UT CARMELUS,] q. d. Caput et princeps tuus erit. Elias olim Carmeli incola, et instar Carmeli spiritu excelsus et frugifer.

ET COMÆ CAPITIS TUI SICUT PURPURA REGIS VINCTA CANALIBUS.] Comæ hæ notant discipulos et asseclas Eliæ, qui eum ut caput cingent, defendent, propugnabunt; ideoque ab Antichristo occidentur, et martyrio sanguinis sui purpurabuntur.

VOX ECCLESIÆ

AD SYNAGOGAM AD CHRISTUM JAM CONVERSAM.

6. QUAM PULCHRA ES, ET QUAM DECORA, CHARISSIMA IN DELICIIS?] Hebr. *O quàm pulchruisti, et quàm dulcuisti, amor in deliciis?* Sponsi scilicet Christi Domini, cum tua fide et fervore oblectando. Syrus et Aquila *filia deliciarum.* Sunt verba Ecclesiæ Gentium exsultantis et congratulantis Synagogæ de tam subita et perfecta Judæorum conversione ad Christum, q. d. Quàm pulchra es et decora, ô Synagoga soror mea, quæ adeo es amabilis, ut charitas deliciarum, et deliciæ charitatis, ac filia deliciarum sis, et vere nuncupari possis, quia totam te charitati et deliciis sponsi impendis.

7. STATURA TUA ASSIMILATA EST PALMÆ, ET UBERA TUA BOTRIS.] Statura palmaris Synagogæ et animæ sanctæ, est magnanimitas et celsitudo animi, quæ omnia terrena despicit et æterna ambit, dicitque cum Paulo: *Nostra conversatio in cœlis est:* ideoque instar palmæ, quo magis premitur, eo fortius altiusque exsurgit: *Ubera Synagogæ* sunt ejus beneficentia et doctrina, qua quasi lacte rudiores Judæos lactabit et nutriet: sicut palma licet in altum crescat, tamen se demittit cum suis botris, id est, dactylis nutrit transeuntes.

VOX CHORI ADOLESCENTULARUM.

8. DIXI: ASCENDAM IN PALMAM, ET APPREHENDAM FRUCTUS EJUS: ET ERUNT UBERA TUA SICUT BOTRI VINEÆ, ET ODOR ORIS TUI, SICUT MALORUM.] Sunt verba chori adolescentularum, id est, animarum imperfectarum, quarum quæque dicit Synagogæ in fide et amore Christi excelsæ, et ferventi usque ad martyrium: Cupio ad tuam sublimitatem, quam per crucem Christi obtinuisti, conscendere, ut ad ubera tua pertingam; ex eisque sugam lac, imo vinum ardentis doctrinæ, fidei et charitatis, ac simul ex ore hauriam halitum suavissimum pietatis et sanctitatis: palma ergo hîc ad litteram significat sublimitatem Synagogæ, symbolice vero crucem Christi.

9. GUTTUR TUUM SICUT VINUM OPTIMUM, DIGNUM DILECTO MEO AD POTANDUM, ET LABIIS EJUS AD RUMINANDUM,] q. d. Gutture tuo exhalas vinum doctrinæ et charitatis ardentis, quo non solum Judæos, ô Synagoga, inebrias, sed et Christum dilectum meum ita potas et delectas, ut ille illud ipsum assidue mente revolvat et ruminet.

VOX SPONSÆ

NOVÆ, ID EST SYNAGOGÆ.

10. EGO DILECTO MEO, ET AD ME CONVERSIO EJUS.] Est vox sponsæ novellæ, puta Synagogæ, quæ tam laudibus suis quas Christus recensuit, quàm elogiis suis quæ adolescentulæ addiderunt, respondet, laudes hasce in sponsum Christum reflectendo, q. d. Ego quanta quanta sum, tota dilecti mei Christi sum, quia ipse dignatus est oculos suos ad me convertere, meque sua fide illuminare et sua gratia dotare, imo in sponsam sibi dilectam assumere.

11. VENI, DILECTE MI, EGREDIAMUR IN AGRUM, COMMOREMUR IN VILLIS.] Ut ibi eò familiarius et

secretius, quò ab urbano strepitu remotius invicem conversemur et colloquamur, utque hominibus agrestibus et rure degentibus Evangelium prædicemus.

VOX SPONSÆ

ANTIQUÆ ET NOVÆ, ID EST ECCLESIÆ, ET SYNAGOGÆ.

12. MANE SURGAMUS (ut eamus) AD VINEAS: VIDEAMUS SI FLORUIT VINEA, SI FLORES FRUCTUS PARTURIUNT, SI FLORUERUNT MALA PUNICA : IBI DABO TIBI UBERA MEA.] Pagnin. et Vatabl. *amores meos.* Est vox Ecclesiæ Gentium congratulantis novæ sponsæ, puta Synagogæ Judæorum, ac cum ea obsecrantis Christum, ut secum vadat, id est, sibi cooperetur in prædicatione Evangelii, et conversione Judæorum æque ac Gentium in fine mundi, ut ferant fructus bonorum operum, et mala punica charitatis ac martyrii. Vineam vocat Jerusalem et Judæam : hæc enim fuit prima Christi vinea. Ibi Synagoga Christo dat *ubera,* id est, ostendit amores suos in eum. Rursum dat ubera Christo, id est, fidelibus Christi, puta Judæis et Gentibus, quos doctrina sua in fide et pietate lactat et nutrit amore Christi.

13. MANDRAGORÆ DEDERUNT ODOREM. IN PORTIS NOSTRIS OMNIA POMA NOVA ET VETERA, DILECTE MI, SERVAVI TIBI.] Mandragoræ frigidæ tarditatem, torporem, et somnum inducunt: unde significant Judæos et Gentes ignorantia Dei, et perfidiæ frigore torpentes et sopitos per Antichristum ; sed hi, eo mortuo et occiso, per prædicationem sociorum Eliæ reviviscent in fide et gratia, ac suavem virtutis odorem exspirabunt : hos ergo quasi *poma nova* cum veteribus, id est, priscis Christianis Ecclesia offert Christo *in portis,* id est, in ipso ingressu et aditu Ecclesiæ puta in baptismo per quem ingressi sunt in Ecclesiam et Christianismum. Nonnulli τὸ *nova* referunt ad novi orbis, hoc est, Americæ, sive Peruanorum et Mexicanorum conversionem.

CAPUT OCTAVUM.

Vox sponsæ, id est, Ecclesiæ universalis collectæ ex Judæis et Gentibus, in fine mundi, completo jam electorum numero, aspirantis ad cœlum.

1. QUIS MIHI DET TE FRATREM MEUM SUGENTEM UBERA MATRIS MEÆ, UT INVENIAM TE FORIS, ET DEOSCULER TE, ET JAM NEMO ME DESPICIAT?] q. d. Utinam te fruar, ô Christe, in cœlo, sicut frater fruitur suo fraterculo qui adhuc sugit ubera matris, eumque deosculatur, ut scilicet sicut olim factus homo mihi per carnem frater fieri dignatus es, ac sugere ubera matris meæ, tum B. Virginis (hæc enim est mater Ecclesiæ, quia ipsa est mater Christi, et consequenter omnium Christianorum) tum Synagogæ : sic pariter foris, id est, in cœlo frater et consors mihi fias in gloria beatitudinis, ibique tecum sugam ubera matris communis, puta cœlestis Jerusalem, quæ lac, imo nectar felicitatis effundit, atque te osculer, tecumque delicier, et dissuavier in æternum, ideoque jam me nemo despiciat, sed omnes glorificent, et beatificent.

2. APPREHENDAM TE, ET DUCAM IN DOMUM MATRIS MEÆ, IBI ME DOCEBIS, ET DABO TIBI POCULUM EX VINO CONDITO, ET MUSTUM MALOGRANATORUM MEORUM.] Est vox Ecclesiæ ad Christum, q. d. Utinam te apprehendere possem et ducere in cœlestem Jerusalem, quæ est mater nostra, ut ibi me doceres arcana divinitatis, ubi ego vicissim tibi propinarem vinum conditum laudis et gratiarum actionis, ac mustum malogranatorum æstuantis amoris,et jubili felicitatis æternæ.

3. LÆVA EJUS SUB CAPITE MEO, ET DEXTERA ILLIUS AMPLEXABITUR ME.] Sponsa ex vehementi amore et desiderio fruendi Christo in cœlo incidit in languorem, somnum et exstasim, ac corruens invocat opem sponsi, ut se collabentem læva dextraque fulciat et complectatur, tum jam languentem in terris, tum potius mox gaudentem et triumphantem in cœlis. Vide cap. 2. 6.

VOX SPONSI.

4. ADJURO VOS,FILIÆ JERUSALEM, NE SUSCITETIS, NEQUE EVIGILARE FACIATIS DILECTAM DONEC IPSA VELIT.] Sponsus vetat sponsam ab hoc amoris somno et exstasi, utpote sibi gratissimo et sponsæ suavissimo, excitari. Vide dicta cap. 2. vers. 7.

VOX POPULI OCCURRENTIS.

5. QUÆ EST ISTA, QUÆ ASCENDIT DE DESERTO, DELICIIS AFFLUENS, INNIXA SUPER DILECTUM SUUM?] Sponsa à somno evigilans, ex languoris et amoris deliciis, brachiis suis innixa humeris sponsi, cum eo ascendebat ex agro, hortoque versus Jerusalem, id est, ex terra in cœlum. Occurrunt ei turbæ populi transeuntis, id est, angeli et cœlites, ejusque speciem, amorem et libertatem admirantes exclamant : quæ est ista sponsa tam gloriosa, quæ tam deliciose, libere, et amorose Christo Domino innixa, è terris in cœlos adeo magnifice ascendit?

VOX SPONSI.

SUB ARBORE MALO SUSCITAVI TE : IBI CORREPTA EST MATER TUA, IBI VIOLATA EST GENITRIX TUA.] Christus Ecclesiam gloriose secum scandentem in cœlum monet crucis suæ pro ea obitæ, ut eam tanti beneficii memorem gratamque reddat, q. d. Scito, ô Ecclesia, hanc gloriam tuam mihi carò stetisse : emi enim eam multis doloribus in ligno crucis, eo quod mater tua Eva comedens ex ligno vetito in paradiso tam se, quàm te, id est, omnem posteritatem peccato corruperit et perdiderit. Dei enim justitia et sapientia decreverat, ut in ligno satisfieret culpæ in ligno commissæ; ut diabolus, *qui in ligno*

vincebat, in ligno quoque vinceretur. Et : *Unde mors oriebatur, inde vita resurgeret.*

6. PONE ME UT SIGNACULUM SUPER COR TUUM, UT SIGNACULUM SUPER BRACHIUM TUUM,] q. d. Jugiter et firmiter quasi sigillo imprime tibi meæ crucis memoriam, meumque quem tibi in ea exhibui amorem, ut ille semper in corde tuo cogitando ligatur, indeque in brachium ad recte operandum transeat, ita ut amor meus sit tibi rector, qui omnes tuas cogitationes et actiones dirigat ad cœlum, ubi ille indelebiliter et profunde cordi brachioque tuo insculpetur, ut in æternum perduret.

QUIA FORTIS EST UT MORS DILECTIO, DURA SICUT INFERNUS ÆMULATIO,] q. d. Causa, quæ me impulit ut te in cruce per tot dolores et mortem meam à peccato, morte et inferno, cui addicta eras, suscitarem, fuit amor et dilectio, qua te ut sponsam summe dilexi : hæc enim fortior est omni dolore, morte et inferno, ac instar mortis et inferni, omnia adversa et tristia sibi subjicit ; quare similem, puta fortem à te, ô sponsa, dilectionem exigo, ut ponas me ut signaculum super cor tuum, ut scilicet mei intuitu et amore mortem et infernum superes et transcendas, ac instar mortis et inferni nulli hosti, tentationi, dolori, vel adversitati cedas, sed omnia evincas, tibique subdas.

LAMPADES EJUS (dilectionis et æmulationis, sive zeli) LAMPADES IGNIS ATQUE FLAMMARUM.] *Lampades*, id est, faces, q. d. Faces charitatis et zeli Christi similes sunt ignibus et flammis ardentissimis, ac similes ipse à sponsa, id est, Ecclesia et anima sancta jure suo reposcit.

7. AQUÆ MULTÆ NON POTUERUNT EXSTINGUERE CHARITATEM, NEC FLUMINA OBRUENT ILLAM. SI DEDERIT HOMO OMNEM SUBSTANTIAM DOMUS SUÆ PRO DILECTIONE, QUASI NIHIL DESPICIET EAM.] *Eam*, non dilectionem, sed *substantiam*, q. d. Nullæ persecutiones, calumniæ, flagella, dolores, clavi, spinæ, etc. quæ instar torrentium magna copia et vi irruerunt in Christum, potuerunt, aut unquam poterunt obruere, vel exstinguere ejus charitatem, imo potius iis crescentibus crevit Christi amor et ardor, sicut per antiperistasin ignis aquis gelidis circumdatus magis se intendit et exardescit. Idem jure suo à sponsa Ecclesia, et anima pia reposcit Christus sponsus. Ratio est, quod charitas sit res pretiosissima, supernaturalis et divina, quæ omne pretium, omnes opes, omnem substantiam superat, et præ qua omnes cruces et dolores quasi nihil sunt, nec æstimandi.

VOX SPONSÆ

ADULTÆ DE JUNIORE, ID EST, ECCLESIÆ DE SYNAGOGA.

VERS. 8 : SOROR NOSTRA PARVA EST, ET UBERA NON HABET ; QUID FACIEMUS SORORI NOSTRÆ IN DIE QUANDO ALLOQUENDA EST ?] Ecclesia audiens sponsum Christum tam excellentem erga se ostendere charitatem, et similem ab ipsa requirere, tacite assentitur, eamque spondet, uti patebit vers. 10. et seq. sed sollicitat de sorore sua Synagoga, id est, de rudi plebe Judæorum in fine mundi convertendorum, utpote adhuc numero parva, ac in fide recenti et in charitate tenera, ut ubera non habeat doctrinæ, quibus alios lactet, sed potius ipsa ea adhuc sugat; dicit sodalibus sponsi, puta discipulis Eliæ et prædicatoribus Christi : Quid faciemus sorori nostræ Synagogæ, ut in fide crescat, et in charitate adolescat, ut in die judicii, quando à Christo sponso alloquenda est, quasi sponsa in cœlestem thalamum inducenda, digna ejus nuptiis cœlestibus inveniatur, talisque ei appareat, placeat et copuletur.

VOX SODALIUM SPONSI,

ID EST, DISCIPULORUM ET ASSECLARUM ELIÆ.

VERS. 9 : SI MURUS EST, ÆDIFICEMUS SUPER EUM PROPUGNACULA ARGENTEA; SI OSTIUM EST, COMPINGAMUS ILLUD TABULIS CEDRINIS,] q. d. Pars Synagogæ, id est plebis Judæorum instar muri firmo et constanti est pectore; quare illam instruamus eloquiis S. Scripturæ, ut instructa fidem Christi prædicare, propagare et propugnare queat ; hæc enim eloquia sunt id quod propugnacula argentea in muro, et quod ubera in pectore ; nam ut propugnacula propugnant, ut ubera lactant. Pars altera Judæorum instar ostii est pectore exili, debili, mobili et versatili ; quare illam constringamus et roboremus sanctis Christianorum exemplis, quasi tabulis cedrinis, id est, incorruptibilibus, ut Judæi in Christi fide et charitate firmati, si non ut sponsæ, certe ut adolescentulæ comites sponsæ, cum ea ad cœlestes Christi nuptias jam imminentes admitti mereantur.

VOX SPONSÆ

JUNIORIS, PUTA SYNAGOGÆ.

VERS. 10 : EGO MURUS ET UBERA MEA SICUT TURRIS, EX QUO FACTA SUM CORAM EO QUASI PACEM REPERIENS,] q. d. Non est quod de me solliciti sitis : ego enim conversa ad Christum, adeo constanter et fervide ipsi adhæreo, ut videar esse murus inexpugnabilis. Insuper sicut muro incumbunt turres, sic pectori meo firmo instar muri insistunt ubera doctrinæ et doctorum, adeo valida ut antichristianos, Judæos et quoslibet hostes sternere valeant ; adeoque succulenta, ut suo lacte omnes meos in fide puellulos lactare queant; idque habeo non ex me, sed ex gratia sponsi mei Christi ; ex quo enim ipse ut verus Salomon me sibi dignatus est reconciliare, imo me Sulamitem, id est suam sponsam, cui nomen *pacifica*, efficere, illico in hoc robur et hanc celsitudinem excrevi, ut illi si non par, certe suppar esse videar.

VOX SPONSÆ

ADULTÆ, PUTA ECCLESIÆ.

VERS. 11 : VINEA FUIT PACIFICO IN EA QUÆ HABET POPULOS ; TRADIDIT EAM CUSTODIBUS, VIR AFFERT PRO FRUCTU EJUS MILLE ARGENTEOS.

VERS. 12 : VINEA MEA CORAM ME EST. MILLE TUI PACIFICI ET DUCENTI HIS QUI CUSTODIUNT FRUCTUS EJUS.] Pacificus est Salomon, ut habent Hebr. Septuag. et Syrus. Salomon autem hîc est Christus. Videtur Salomon Canticum tanto amorum ardore cœptum, frigido pacis fine concludere ; sed Hebræi per pacem omnem salutem, omne decus, omnem voluptatem, omne gaudium, omneque bonum significant; vinum enim è vite vineæ expressum, hanc pacem afferens, hominem vivificat, lætificat et voluptate sua inebriat. Vinum enim lætificat Deum et homines, Judic. 9. 13.

Ecclesia resumens vocem Synagogæ, quæ di-

xit : *Ex quo fui coram eo quasi pacem reperiens,* eam confirmans, respondet dicitque : Vere id dixisti, ô soror mea Synagoga, quia sicut Salomon rex pacificus habuit vineam insignem in Baalhamon, id est, in urbe ita dicta à populi frequentia; insuper habuit vineam mysticam, puta Synagogam, quarum utraque dedit fructus egregios, qui mille argenteis, id est, maximo pretio æstimabantur; sic pariter verus Salomon, id est, Christus rex pacificus faciet te vineam suam in fine mundi, quæ abundet et numero et virtute fidelium Judæorum, ideoque fructus mille argenteis, id est, maximi esse pretii censebitur.

Pari modo, *vinea coram me est,* id est, ego Ecclesiam similem tuî, ô Synagoga, habeo vineam, quæ mihi semper præ oculis et summæ curæ est; vinea tua est Judæa, mea vinea est totus orbis, puta omnes gentes, quas in fide et pietate Christiana per meos Prælatos et Pastores sedulo excolo, ideoque pari modo ex illa mille argenteos, id est, maximum fructum et pretium colligo, illumque Christo meo offero; *mille* ergo *tui pacifici.* Hebr. *mille tui, ô Salomon,* id est, hos mille argenteos tibi debitos, utpote ex tua gratia partos et productos ; *et ducenti his qui custodiunt fructus ejus,* q. d. Prælatis, qui hanc vineam coluerunt, debetur et dabitur duplex præmium, scilicet gloria animæ et corporis, ob decem præceptorum Decalogi observationem in corde et opere tam in se, quàm in suis subditis, centies duplicatam, id est omni modo absolutam et perfectam. Centum enim duplicata faciunt ducenta.

VOX SPONSI.

VERS. 13 : QUÆ HABITAS IN HORTIS, AMICI AUSCULTANT, FAC ME AUDIRE VOCEM TUAM.] Bucolice Christus sponsus hîc inducitur quasi pastor, cujus sponsa castitatis et meditationis studiosa, velut nympha ruralis habitat in hortis et vineis, easque excolit. Sensus est, q. d. Christus : Audivi, ô Ecclesia mea sponsa, tua in cœlum anhelantis suspiria, sed tecta et obscura quare velim ut ea clare enunties. Amici enim mei et tui, id est Angeli, avide ea audire desiderant; faciam ergo te votorum compotem; postula, et impetrabis ; loquere, et exaudieris ; suspira in cœlum, et eò te ducam : jam enim imminet finis mundi, et dies judicii ac beatæ resurrectionis.

VOX SPONSÆ.

VERS. 14 : FUGE, DILECTE MI, ET ASSIMILARE CAPREÆ HINNULOQUE CERVORUM SUPER MONTES AROMATUM,] qui cap. 2. v. ult. vocantur *montes Bether* vel *Bethel,* id est domus Dei, puta cœli, q. d. *Fuge,* id est, celerrime instar fugientium caprearum et hinnulorum ex terra hac putida et fœtida, ô Christe, te proripe in suaveolentes montes aromatum, id est, in cœlum, ac me quæso tecum rape, ut ibi invicem fruamur in beata æternitate ; sicut capreæ et hinnuli, dum fugiunt venatores, secum rapiunt suos catulos, nec sine iis fugam capessunt in montes aromatum, quales sunt in Judæa, Libano, Syria et Oriente. Unde τὸ *fuge* sumi potest pro *fugere me fac,* per Hebraismum, quo *Cal* ponitur pro *Hiphil.*

Fuge, tace, quiesce.
Fuge ad montes aromatum, ad colles beatæ ÆTERNITATIS.
Quàm felix, quæ beat, ÆTERNITAS ! (S. Ansenius).

Noctem unam (frigoris) cum sempiterno ævo commutabimus, S. Basilius homil. de 40. Martyr.

Ævum Angelos, tempus homines, Deo sua beat æternitas, Doctor. Angel. 1. p. q. 10.

O regnum vere beatum, carens morte, vacans fine, cui nulla tempora succedunt per ævum, ubi continuus sine nocte dies nescit habere tempus ; ubi victor miles illis hymnidicis Angelorum sociatus choris, cantat Deo sine cessatione Canticum de Canticis Sion, nobile perpetuo caput amplectente corona, ait S. August. in Medit. cap. 22.

COMMENTARIA

IN

LIBRUM SAPIENTIÆ.

ARGUMENTUM.

Tria hic de more præmittenda sunt: Primum, de auctoritate libri; secundum, de auctore; tertium, de argumento.

Quæritur ergo primo an Sapientia sit liber Canonicus S. Scripturæ? Negant Judæi et hæretici, imo nonnulli Catholici, ut Lyran. et Cajetan. Judæi, quia in hoc lib. c. 2. 20. prædicitur mors Christi, illi in cruce infligenda ab impiis Judæis. Hæretici, quia, dum liber hic commendat castitatem, opera bona, martyria, merita et præmia, contrariis eorum hæresibus adversatur; unde eum rejicit Kemnitius in Examine Concilii Trid. sess. 4; imo Calvin. libro 1. Instit. c. 11. §. 8. scribit se in libro Sapientiæ invenisse mendacium, scilicet de inventore idololatriæ, qui c. 14. 15. dicitur fuisse pater lugens filium sibi morte ereptum; quæ Calvino Scriptura indigna est Bibliis, dignaque favillis: sed de hoc fusius agendum c. 14.

Verum respondeo et dico: De fide est librum Sapientiæ esse Canonicam Scripturam. Patet, quia ita definivit Concil. Florent in unione Armen. et Trid. sess. 4, Carthag. III. cap. 47, Toletan. XI. in Profes. fidei, Sardicense apud Theodor. lib. 2. Histor. cap. 8, Triburiense cap. 34, Pistense c. 1, Nicænum II. act. 4.

Hinc Christus et Apostoli ex libro Sapientiæ testimonia, æque ac ex aliis libris Canonicis mutuati sunt. Nam ex Sap. 3. vers. 7: *Fulgebunt justi*, citat Christus illud Matth. 13. vers. 43: *Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno patris eorum.* Bursum Matth. c. 27. vers. 43. refert id quod habetur Sap. 2. vers. 13: *Filium Dei se nominat.* Et vers. 18: *Si enim est verus filius Dei, suscipiet illum, et liberabit de manibus contrariorum.* Paulus quoque ad Rom. c. 11. 34. profert illud Sap. 9. 13: *Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus?* Et ad Ephes. 6. 13 et 17. depromit id quod habetur Sap. 5. 18 et 19: *Accipiet armaturam zelus illius, et induet pro thorace justitiam, et accipiet pro galea judicium certum, sumet scutum inexpugnabile æquitatem.* Idem Hebr. c. 1. vers. 7 et 11. et alibi alludit ad dicta Sapientiæ c. 4. 6. 7 et 9.

Idem faciunt Patres Græci et Latini, qui Sapientiam citant, ut divinam Scripturam, imo ut librum Salomonis. Loca eorum citabo quæst. 2; nunc sufficiat unius S. Aug. sententia, qui l. 2. de Prædest. Sanctor. c. 14. et lib. 2. de Symbolo ita scribit: *Non debuit repudiari sententia libri Sapientiæ, qui meruit in Ecclesia Christi de gradu lectorum Ecclesiæ Christi tam longa annositate recitari, et ab omnibus Christianis Episcopis usque ad extremos laicos fideles, pœnitentes catechumenos, cum veneratione divinæ auctoritatis audiri.*

Quare vana est Cajetani exceptio, dicentis librum Sapientiæ à Patribus vocari Canonicum, id est, regularem, quia valet ad ædificationem fidelium, at non ad stabilienda fidei dogmata: ad utrumque enim valet divina Scriptura, qualem aiunt esse Patres librum Sapientiæ. Vide Melchiorem Canum lib. 2. de Locis, c. 11.

Porro S. Athanas. in Synopsi, S. Epiphan. lib. de Ponderib. et mensuris, S. Hieron. in Prolog. galeato, et ep. 115. et in c. 8 et 11. Zachariæ, et Damasc. 4. de Fide, c. 18, asserunt Sapientiam non esse in canone Hebræorum, et suo tempore necdum ab Ecclesia receptam ut librum Canonicum; legendum tamen in Ecclesia ad ædificatienem plebis. Quare liber hic non est protocanonicus, id est primæ classis S. Script. quales sunt ii de quorum fide nunquam est dubitatum; sed deuterocanonicus, id est, secundæ classis, quales sunt ii de quorum fide dubitatum fuit aliquando, ac postmodum tota Ecclesia, re examinata, eos in canonem admisit. Audi S. Aug. l. 2. de Doctr. Christ. c. 8: *Illi duo libri, unus, qui Sapientia; et alius, qui Ecclesiasticus inscribitur, quoniam in auctoritatem recipi meruerunt, inter Prophetas numerandi sunt.* Et l. de Prædest. Sanctorum, c. 14: *Sed qui sententiis tractatorum*, ait, *instrui volunt, oportet ut istum librum Sapientiæ, ubi legitur: Raptus est, ne malitia immutaret cor ejus, omnibus tractatoribus anteponant; quem sibi anteposuerunt, etiam temporibus proximi Apostolorum egregii tractatores, qui eum testem adhibentes, nihil se adhibere, nisi divinum testimonium crediderunt.* Addit S. Isidor. l. 1. Offic. c. 12. quem sequitur noster Lorinus, olim librum hunc hebraice exstitisse, fuisseque in canone Hebræorum, sed à posterioribus Judæis Christicidis abrasum ex eo, et abolitum, legique vetitum, eo quod nimis aperta de Christo, ac Judæorum contra Christum insidiis et machinationibus oracula contineret. Vide Bellarm. l. 1. de verbo Dei, c. 13, Sixtum Senensem libro 8. Biblioth. hæresi 9, Judocum Coccium in Thesauro Catholico, in Sapientia, et Gonsalvum Cervantes proœmio in Sapientiam.

Denique Joannes Picus Mirand. Præfat. in Heptapl. asserit ab Hebræis legi librum Sapientiæ, à Salomone rege ex medulla Mosaicæ legis hebraice conscriptum, sed alterum et diversum ab hoc nostro, cujus quoque meminit Theophilus Antiochenus l. 3. ad Autolycum.

Quæritur secundo quis sit auctor libri Sapientiæ?

Prima sententia est multorum, qui censent auctorem esse Salomonem, imo nonnulli putant id esse quasi de fide. Ita noster Christoph. à Castro hìc, et Sixtus Senensis l. 8. Biblioth. hæresi 9, Rugerius l. de Libris Canon. c. 24, ac fuse Gonsalvus Cervantes, q. 1. Prol. in Sapientiam, qui censet Sapientiam hebraice exstitisse tempore Septuag. Interpretum, et ab eis in Græcum, æque ac cæteros S. Script. libros esse traductam.

Probant primo, quia hic liber Græcis Bibliis inscribitur: *Sapientia Salomonis.*

Secundo, quia multi Patres eum tribuunt Salomoni, vocantque Sapientiam Salomonis, ut Tertull. l. de Præscript. c. 7, Cyprian. lib. 3. Testim. c. 15. 52. 58 et 59, S. Ambr. l. de Paradiso, c. 7, S. Hilar. in psal. 127, Clemens Alex. l. 6. Strom. post med. Origen. 1. Periarch. c. 2, Basil. lib. 5. contra Eunom. c. penult. Nazianz. orat. 49, S. Athanas. in Synopsi sacræ Script. S. Isidorus l. 1. de Officiis Eccl. c. 12, quin et Conc. Carthag. III, Innocent. I. epist. 3, Evaristus epist. 1, Felix l. epist. 3, Lactant. l. 4. c. 16, Epiphan. hæresi 76, Damascen. 4. de Fide c. 18, Melito Asianus apud Euseb. l. 4. histor. c. 25. vel 26, ubi quinque Salomonis numerat libros, scilicet Proverbia, Sapientiam (græce ἡ σοφία, perperam aliqui legunt, ἢ σοφία, id est, *sive Sapientia,* quasi Proverbia alio nomine vocet Sapientiam), Ecclesiasten, Canticum et Ecclesiasticum. Hinc Euseb. l. 4. hist. c. 22: *Hegesippus,* inquit, *et Irenæus, et omnis antiquorum chorus, librum qui adtitulatur Sapientia, Salomonis esse dixerunt, sicut et Proverbia;* sic enim Eusebii verba ex Græco in Latinum traduxit Ruffinus.

Tertio, quia ipse auctor libri cap. 9. 7. vocat se regem et ædificatorem templi, qui alius esse nequit, quàm Salomon: *Tu*, ait, *elegisti me regem populo tuo,* etc. *et dixisti me ædificare templum in monte sancto tuo.*

Verum longe verius est Salomonem non conscripsisse hunc librum. Primo, quia, si hic liber esset Salomonis, utique Hebræis fuisset cognitus, et in canone S. Scripturæ positus; jam autem nec in canone Hebr. est, nec hebraice ulli visus fuit: nullus enim est qui eum se hebraice vidisse asserat, ac nemo veterum (excepto uno Isidoro, qui posterior est) eum hebraice scriptum asseverat, uti de Evangelio S. Matthæi asseverat S. Hieron. et alii: cum ex adverso Ecclesiasticus hebraice visus fuerit Jesu Sirach juniori, utpote qui eum se ex Hebræo in Græcum transtulisse profiteatur in Prologo.

Secundo, quia liber hic primitus græce scriptus videtur; redolet enim Græcanicam eloquentiam, teste S. Hieron. in Prologo in libros Salomonis: sicut vice versa Ecclesiasticus, utpote ex Hebræo in Græcum traductus, magis Hebræam, quàm Græcam phrasin et simplicitatem redolet. Confer hunc librum cum Proverbiis, et videbis quanta sit styli phrasisque distantia, ac præsertim hìc esse elegantes discursus continuos et connexos, cum in Proverbiis sint sententiæ disparatæ, quæ nullum inter se habent ordinem, vel nexum, ut plane ab auctoribus diversis videantur conscripti hi duo libri. Adde Salomonem hujus libri non esse auctorem, inde certo colligi quod auctor, c. 15. vers. 14, indicat hostes populi Dei, puta Ægyptios, imperare illi. Tempore autem Salomonis nemo imperabat Israeli, nisi Salomon, qui et gentibus vicinis vel dominabatur, vel amicitiæ fœdere devinctus erat. Scriptus est ergo hic liber sub tempus Ptolemæi Lagi: hic enim Judæam oppressit.

Tertio, quia veteres tres tantum numerant Salomonis libros, scilicet Proverbia, Ecclesiasten et Cantica. Ita Amphilochius Iconii Episcop. in carm. de legendis S. Script. libris, Isidorus Pelus. lib. 4. epist. 40, S. Hieron. epist. ad Paulinum, quæ præfigitur Bibliis, et alii.

Quarto, quia ita censent plurimi et gravissimi auctores, ut Lyran. Hugo, Dionys. Abulens. Jansenius, Driedo, Melchior Canus, Michael Medina, Alphons. à Castro, Alphons. Curiel, Paulus à Palatio, Lorinus, Pamelius, Georgius Ederus, Didac. Covarruvias l. 4. Variar. resol. c. 14, Adrian. Finus, Genebrardus et alii, quos citat et sequitur noster Pineda præf. in Ecclesiasten, c. 2. n. 20. Imo S. Aug. asserit hunc constantem et communem esse fidelium sensum: ejus verba mox recitabo.

Denique auctor hujus libri alludit subinde ad fabulas poetarum, qui omnes Salomone longe fuere posteriores. Sic c. 1. 14. dicens: *Nec inferorum regnum in terra,* alludit ad fabulam Plutonis et Ditis, qui fingitur à poetis rex inferorum, atque ab inferis ditionis suæ jura in terram extendisse. Rursum alludit ad ritus Gentilium, ut cum ait c. 2. v. 8. ex sententia Epicureorum; *Coronemus nos rosis.* Nam coronas rosaceas apud Hebræos non fuisse tempore Salomonis, imo nec tempore Isaiæ et captivitatis Babylonicæ, censet Tertul. l. de Corona militis, c. 9. Videntur ergo illæ posteriori tempore ex commercio cum Gentilibus ad Hebræos permanasse. Sic c. 17. 13. in Græco nominat Orcum, et alludit ad Lethen, qui à poetis inducitur velut fluvius inferni mortuis eo venientibus, inducens rerum omnium oblivionem, asseritque ex Orco promanasse tenebras Ægypti. Et c. ult. vers. ult. *manna* in Græco vocat *ambrosiam*, quæ à poetis fingitur esse cibus Jovis et deorum. Hanc sententiam clare indicat versio Syriaca, dum hunc titulum libro præfigit: *Liber magnæ Sapientiæ ipsiusmet Salomonis filii David, de quo facta est dubitatio, quasi aliquis sapiens ex Hebræis scripserit illum spiritu prophetico, cum nomine Salamonis posuisset, sive condidisset illum: et receptus est.* Puta habitus Canonicus; Arabica sic habet: *Liber Sapientiæ Salomonis filii David, qui regnavit in filiis Israel.*

Ad primum respondet S. Hieron. in Prologo illam inscriptionem in Græcis codicibus esse falsam. *Alius,* inquit, ψευδεπίγραφος, *hoc est falso inscriptus, qui Sapientia Salomonis inscribitur.* Et mox: *Apud Hebræos nusquam exstat, et ipse stylus Græcam eloquentiam redolet, et nonnulli scriptorum veterum hunc esse Judæi Philonis affirmant.*

Ad secundum respondetur Patres hunc librum citare nomine Salomonis iisdem de causis, quibus Ecclesiasticum tribuunt Salomoni, quas recitavi proœmio in Eccles. ac præsertim, quòd auctor hujus libri eum scripserit nomine Salomonis, ejusque personam induat, ac illum loquentem et docentem inducat. Sicut Plato suos Dialogos inscribit nomine Socratis, Gorgiæ, Protagoræ, Timæi, etc. quia eos loquentes inducit: et Xenophon suum opus inscribit Cyrum,

sive Cyripædiam; et Cicero librum de Claris orator. inscribit Brutum, qui inter oratores excelluit. Sic ergo hic liber adscribitur Salomoni, quia Salomon hic loquens inducitur, qui omnium sententia fuit mortalium scientissimus, et ut ille ait, antistes sapientiæ, Minervæ corculum, prudentiæ ocellus, Themidis os, medulla consilii, Scripturæ anima.

Id diserte docet Euseb. l. 11. Præp. c. 5 : *Hac ratione commotus*, inquit, *qui librum Sapientiæ personæ suæ* (*ejus*, scilicet Salomonis) *inscripsit: ipse mihi dedit horum quæ sunt scientiam, ait, veram*, etc. pergitque citare verba quæ habentur Sapient. c. 7. v. 17. Sic et Origen. in Joan. tom. 20 : *Sapientiæ liber*, inquit, *Salomoni inscriptus*. Ergo hic liber scriptus est, non à Salomone, sed ab alio in persona Salomonis: unde et S. Thom. in 1. 2. q. 113. art. 3. ad 2. ait in hoc libro sermonem esse ex persona Salomonis. Idem expresse docet Alfonsus Curiel controv. 2. in l. Sapientiæ. Quin et S. Aug. lib. 2. de Doctrina Christi, c. 8, sic ait : *Illi duo libri, primus qui Sapientia, et alius qui Ecclesiasticus inscribitur, de quadam similitudine Salomonis esse dicuntur; nam Jesus filius Sirach eos scripsisse constantissime perhibetur.* Et l. 17. de Civit. c. 20. de eisdem libris, inquit : *Alii vero duo, quorum unus Sapientia, alter Ecclesiasticus dicitur, propter eloquii nonnullam similitudinem, ut Salomonis dicantur, obtinuit consuetudo : non autem esse ipsius, non dubitant doctiores.*

Accedit quòd auctor Sapientiæ imitatus sit Salomonem, ejusque sensa, forte etiam sententias et verba in libris Hebr. illius ævi sparsim repertas collegerit, ordinarit, Græcaque phrasi et stylo expresserit, ut patet conferenti c. 7 et 9. Sapient. cum iis quæ de Salomone dicuntur 3. Reg. 3. 1. Paral. 28. 2. Paral. 1. Prov. 8. etc. Salomon enim locutus est tria millia parabolarum, et carminum quinque millia, ut patet 3. Reg. 4. 32, quæ omnia, nec Proverbiis, nec Ecclesiast. nec Cantico contineri queunt : pars ergo eorum Sapientia contineri potest. Ita censent Bellarm. l. 1. de Verbo Dei, c. 13, Possevinus in Apparatu sacro, verbo *Salomon*, Adrian. Finus lib. 6. Flagelli Judæorum cap. 13, et alii.

Ad Eusebium Resp. ejus verba perperam traducta esse à Ruffino ; græce enim sic habent : Ου μονος και ουτος, αλλα και Ειρηναιος, και πας ο των αρχαιων χορος, πανaρετον σοφιαν τας Σαλομωνος παροιμιας εκαλουν, quæ ad verbum latine sic sonant: *Non solus autem ipse, sed et Iræneus, et omnis veterum chorus, omni virtute refertam Sapientiam Salomonis Proverbia nuncuparunt*; itaque Euseb. non loquitur de libro Sapientiæ, sed de Proverbiis Salomonis, eaque dicit à multis vocari Sapientiam πανάρετον, id est, de omni virtute tractantem : unde et Ecclesia in Officio divino recitans Proverbia Salomonis, v. g. *Dominus possidebit me*, ex c. 8 : *Mulierem fortem*, ex cap. 31. præmittit : *Lectio libri Sapientiæ.*

Ad tertium jam dixi librum scriptum esse ab alio quidem, sed in persona Salomonis, ac ex multis Salomonis sententiis, quales sunt illæ in argumento propositæ.

Secunda sententia est S. Augustini, lib. 2. de Doctr. Christ. c. 8. et lib. 17. de Civit. cap. 20, ubi scribit constantem esse opinionem, auctorem libri Sapientiæ, æque ac Ecclesiastici, esse Jesum filium Sirach, ut patet ex verbis ejus jam recensitis. Unde uterque liber à multis vocatur Sapientia. Idem opinantur S. Isidorus et Theod. apud Lipoman. in Exod. c. 16. Verum hanc sententiam retractat ipse S. Aug. l. 2. Retract. c. 4 : *De auctore libri*, ait, *quem plures vocant Sapientiam Salomonis, quòd etiam ipsum sicut Ecclesiasticum, Jesus filius Sirach scripserit, nec ita constare sicut à me dictum est, postea didici, et omnino probabilius comperi non esse ejus libri auctorem.*

Tertia sententia est auctorem hujus libri esse Philonem Hebræum, qui paulo post Christum vixit sub Caio Caligula Imp. ad eumque legationem obiit pro Judæis, sed ab eo repulsus conversus ad socios dixit : *Bono simus animo ; nam Deus nobis propitius erit, cum infensus est Caius*, uti refert Joseph. lib. 18. Antiq. c. 10. Hic enim Philo fuit vir doctus et disertus, ac plurimos in Script. edidit libros, totusque moralis est et pius, qualis est et auctor Sapientiæ. Unde sanctus Hieron. in prologo ait : *Nonnulli scriptorum veterum hunc esse Judæi Philonis affirmant.* Ita censent Lyran. Dion. Galatinus l. 1. de Arcan. fidei cap. 4, Ludov. Vives in c. 20. l. 17, S. Aug. de Civit. Adduntque nonnulli Philonem scripsisse hunc librum ad consolationem Judæorum, quos affligebat Caius Imp. Unde proponit eis exemplum liberationis Hebræorum à tyrannide Pharaonis, quem Deus tot plagis attrivit ; ac justi regis regimen describit, injusti vero et tyranni culpam, eique Dei vindictam comminatur.

Verum hæc sententia plane est improbabilis. Primo, quia hic Philo post Christum mansit Judæus, id est infidelis, et in judaismo pertinax, ideoque à Christo alienus, et Christianæ fidei adversarius. Quis credit infidelem scripsisse librum tam fidelem, in quo fidei principia traduntur, ac præsertim de Christo patiente et mortuo, ut patet c. 2. 20.

Secundo, quia Sapientia ab omnibus Orthodoxis totaque Ecclesia numeratur inter libros veteris Testamenti, qui ante Christum scripti sunt; prophetat enim de Christo cap. 2. Ergo scribi non potuit à Philone, qui vixit post Christum. Adde stylum Philonis à stylo Sapientiæ longe distare.

Tertio, quia Philo hic valde addictus fuit Platoni ; unde illud : *Aut Philo platonizat, aut Plato philonizat.* Hinc ex Platone suos hausit errores, ut cum lib. de Opificio sex dierum censet stellas esse animalia intelligentia ; ac cœlum à Deo esse factum, ut deorum tam invisibilium (Angelorum), quàm visibilium (stellarum) sit domicilium : astruit sæpe planetarias divinationes ex Thalmudicis et Genethliacorum deliramentis : dubitat an mundus magis sit ad imaginem Dei factus, quàm homo, et an paradisus terrestris revera exstiterit : libro *de congressu quærendæ eruditionis gratia*, insinuare videtur infernum non aliud esse, quàm flagitiosi hominis conscientiam ejusque remorsum : lib. *de profugis*, asserit animam rationalem duntaxat Adæ creatam à Deo, sensitivam autem unà cum Angelis. Plures Philonis errores recenset Sixtus Senensis lib. 5. Biblioth. cap. 17 et 93 ; nonnullos autem refellit auctor libri Sapientiæ.

Quarto, quia liber hic citatur à S. Clemente Pontif. epist. 1. et à S. Dionysio Areopag. c. 4. Divin. nom. ut sacer, divinus et priscus : sanctus Dionys. autem, æque ac S. Clemens, coævus Philoni fuit, imo liber Sapientiæ citatur à

Christo et Apostolis, qui Philonem antecessere, ut ostendi quæst. 1.

Quinto, quia S. Hier. lib. de Viris illustribus, et Euseb. l. 2. histor. c. 17, texentes catalogum librorum Philonis, nullam faciunt mentionem libri Sapientiæ.

Hisce rationibus convicti nonnulli censent hunc librum scriptum à Philone, non illo, qui vixit post Christum sub Caio, sed seniore, qui vixit 160 annis ante Christum sub Onia prisco pontifice. Ita Alfons. Curiel controv. 2, Michael Medina l. 6. de recta in Deum fide c. 12, Driedo l. 1. de Eccles. dogm. c. 4. ad 5. diffic. Canus l. 2. de Locis cap. 11. ad 5, Pamelius in notis ad S. Cypr. l. de Mortal. num. 43, Genebr. in Chronol. anno mundi 3860.

Verum Philonis hujus senioris nulla est mentio apud Josephum, Eusebium, aliosque antiquos scriptores; hi enim tantum meminerunt Philonis Hebræi, qui vixit sub Caio: et Philonis Byblii, id est oriundi ex Byblo civitate Phœniciæ, qui non fuit Hebræus, sed Gentilis, ideoque ineptus ad scribendum res Judaicas, ac multo magis ad scribendum libros Canonicos. Id diserte docet Euseb. l. 1. Præpar. Evang. c. 6: *Philo*, ait, *non Hebræus, sed Byblius, Phœnicum historiam eorum lingua scriptam in Græcam linguam traduxit.* Eumdem, non alium, citat Josephus l. 1. contra Apionem, cujus verba transcripsit Euseb. l. 9. Præp. in fine, ubi ait Demetrium Phalereum, Philonem seniorem (Byblium) et Eupolemum, Gentiles, scripsisse historias Chaldæorum, Syrorum et Phœnicum, ac obiter subinde tangere res Judaicas, sed in hisce, utpote sibi peregrinis, quandoque hallucinari: *Quibus*, inquit, *venia danda est, quoniam magnam nostrarum litterarum peritiam non habuere*, quod de Philone Hebræo dici nequit. Adde: auctores citati censent Philonem hunc fuisse unum ex 72 Interpretibus: hoc autem dici nequit; nam Aristæas in Historia 72 Interpretum singulorum nomina assignans, nullum inter eos Philonem nominat.

Causa erroris, cur scilicet nonnulli Sapientiam tribuunt Philoni, est quòd Salomon à Deo 2. Reg. 12. 25. nuncupatus sit hebr. ידידיה *Iedidia*, id est, *amabilis Domino*, qui græce dicitur φίλων: φιλέω enim est amo, φιλία amor, φίλος amicus. Unde et Philo Judæus à Rabbinis (et nominatim à R. Azaria) hebr. vocatur *Iedidia*. Hebræi enim prisci Sapientiæ auctorem fecere Salomonem, ut patet ex R. Mose Bar-Nachmani, qui contracte *Rembam* vocatur, et ante 300 annos floruit. Hic enim in prooemio Pentateuchi, ex magna Sapientia Salomonis velut S. Scriptura, citat illud Sapient. 7. v. 7: *Optavi, et datus est mihi sensus*, ac cætera quæ sequuntur recitat accurate et prolixe. Recitat autem lingua Hierosolymitana, puta Syriaca, qua usi sunt Judæi post reditum ex Babylone: unde colligas libri hujus auctorem ita esse Salomonem, ut tamen à quopiam posteriore post excidium Jerusalem per Chaldæos, scriptus sit stylo proprio et patrio, ideoque non pure hebraice, uti sua scripsit Salomon, sed corrupte sive hierosolymitane, hoc est syriace. Aut potius liber hic primitus ab auctore græce scriptus, deinde à quopiam Hebræo in linguam Hierosolymitanam translatus est æque ac liber tertius Machabæorum; sic enim et Josephus et Philo sua græce scripserunt, quia græce periti Græcis et Latinis scribebant. Stylus enim Sapientiæ plane græcam phrasim redolet, non hebræam. Recentiores ergo Latini nonnulli hunc librum tribuerunt Philoni Judæo, eo quod Hebræi tribuerent eum Philoni, ignorantes ipsos per Philonem intelligere Salomonem, ob causam jam dictam, non Philonem Judæum.

Dico ergo: Certum est de fide auctorem primarium libri Sapientiæ esse Spiritum Sanctum; incertum vero est quis fuerit secundarius, scilicet Hebræus Scriba et Rabbinus, qui dictante Spiritu Sancto eum conscripserit.

Id satis insinuat S. Dionys. Areopag. c. 4. Divin. nom. ubi citans locum ex c. 8. Sapientiæ: *Inprimis*, inquit, *Scripturæ sanctæ institutionibus invenies quemdam hæc dicentem de divina sapientia: Amator factus sum pulchritudinis ejus*, ubi τὸ *quemdam* significat auctorem incertum. Eodem modo Sapientiæ auctorem citat Anast. Nicenus quæst. 35. in sacram Script. *Quidam*, inquit, *sapiens*. Et S. Gregor. l. 27. Mor. c. 18: *Bene*, inquit, *per quemdam sapientem dicitur*. Sap. 17. 10: *Cum sit timida nequitia*, et l. 23. Mor. c. 16: *Bene quidam sapiens* (Sap. 7. 15.): *mihi autem Deus dedit dicere ex sententia*. Simili modo eum citat S. Chrys. hom. 4 et 47. in Gen. et hom. 40 et 42. in Matth. et S. Cyril. Alex. dial. de Trinitate, et S. Hier. in Prologo in libros Salomonis: *Apud Hebræos*, inquit, *nusquam est, quin et ipse stylus græcam eloquentiam redolet*. Et Euseb. l. 11. Præp. c. 5: *Hac ratione commotus*, ait, *qui librum Sapientiæ suæ personæ inscripsit*, scilicet incognitus. Genebrardus quoque ait auctorem Sapientiæ esse anonymum et incertum. Sic et cæteri, quos citat et sequitur Pineda præfat. in Eccles. c. 2.

Porro, quia hic liber videtur scriptus græco stylo ab Hebræo quopiam, teste S. Hieron. conjicere licet eumdem scriptum esse paulo post regnum Alexandri Magni, qui Salomone sexcentis et amplius annis fuit posterior: Alexander enim cum imperio linguam Græcam invexit in Judæam, ita ut nobiliores Judæi tunc græce discere cœperint. Hinc paulo post Alexandrum Ptolemæus Philadelphus, secundus Ægypti rex, è Judæa evocavit 72 Interpretes, qui Biblia Hebræa in græcum idioma traducerent: quare tunc Hebræi didicere linguam græcam, ac græce scripsere libros: unde et Jesus Sirach nepos, librum Ecclesiastici ab avo hebraice conscriptum traduxit in linguam græcam, ut ipse fatetur in Prologo Ecclesiastici; illud enim seculum fuit litteratorum: quare tunc apud Judæos floruit sapientia et eloquentia Græcanica. Igitur textus Græcus hîc videtur originarius S. Script. textus. Nam stylus et facundia Græcam magis eloquentiam, quàm Hebræam simplicitatem redolet, ut recte advertit S. Hier. et colligitur ex c. 15. 14.

Videtur ergo quod sub tempora Ptolemæi Philadelphi scriptus fuerit liber Sapientiæ græce, ab aliquo è 72 Interpretibus, vel simili Rabbino, forte in gratiam Ptolemæi Philadelphi: unde toto hoc libro regem instruit, quomodo sapienter et juste debeat administrare rempubl. Hac enim de re ipse Ptolemæus 72 Interpretibus totidem quæstiones, puta singulis singulas, proposuit, ut ab iis disceret modum bene regendi, quas recenset Aristæas in Historia 72 Interpretum. Hæc Chronologia et ratio temporis

facem præferet huic libro, eumque mirifice illustrabit, ut patebit quæstione sequenti.

Quæritur ergo tertio quod sit argumentum hujus libri? Respond. Liber hic argumentum prodit nomine suo; vocatur enim Sapientia, quia tractat de vera sapientia, ejusque origine, moribus, operibus, effectibus et præmiis. Porro sapientia hìc non tam speculativa, quàm practica accipitur, quæ scilicet est ratio agendorum secundùm Deum, ac proinde non aliud est quàm vera veri Dei cognitio conjuncta cum ejus timore, religione et cultu, qui hominem ad salutem et æternam felicitatem perducit. Hinc Isidor. lib. 3. Etym. Sapientia, ait, est *sapida scientia*. Unde Noster sapientiam hanc vertit, ευσέβειαν, id est, pietatem cap. 10. v. 12; ac sapientiam subinde nominat *justitiam*, quæ generalis est virtus, omnesque virtutes complectitur, illique cap. 7. vers. ultimo opponit malitiam, id est, vitium et peccatum. Id ita esse clare significat Sapiens, cap. 6. v. 18: *Initium*, inquit, *illius verissima est disciplinæ concupiscentia; cura ergo disciplinæ, dilectio est: et dilectio, custodia legum illius est; custoditio autem legum, consummatio incorruptionis est, incorruptio autem facit esse proximum Deo. Concupiscentia itaque sapientiæ deducit ad regnum perpetuum.*

Unde et Moses Deut. 4. 5: *Scitis*, ait, *quòd docuerim vos præcepta atque justitias, sicut mandavit mihi Dominus Deus meus, sic facietis ea in terra quam possessuri estis, et observabitis et implebitis opere; hæc est enim vestra sapientia, et intellectus coram populis, ut audientes universa præcepta hæc dicant: En populus sapiens et intelligens, gens magna.* Et Job, c. 28. v. 28: *Ecce timor Domini*, inquit, *ipsa est sapientia.* Unde Lactant. lib. 3. de Vera sapientia, cap. 11. et lib. 4. cap. 3, dixit sapientiam et religionem segregari non posse; quod sapere nihil aliud sit quàm Deum verum justis ac piis cultibus honorare. Vide dicta Eccli. 1. 1. et Prov. 1. 1.

Apud Philosophos et Theologos Scholast. sapientia aliter varieque accipitur, ut pro rerum omnigena cognitione; pro ea quæ in quovis genere artis est; pro Metaphysica, pro Theologia, pro fide quæ in actionem etiam prodeat; adde, pro uno donorum Spiritus Sancti, et increata Sapientia, Verboque divino. Quas acceptiones fuse hìc prosequitur noster Christoph. à Castro; sed illæ huc non pertinent, nisi quatenus sapientiæ jam explicatæ sunt asseclæ, effectus et præmia, uti patuit in Salomone, qui proinde de se ita scribit cap. 7. 17: *Ipse enim dedit mihi horum, quæ sunt, scientiam veram, ut sciam dispositionem orbis terrarum, et virtutes elementorum, initium et consummationem, et medietatem temporum, vicissitudinum permutationes, et commutationes temporum, anni cursus, et stellarum dispositiones, naturas animalium, et iras bestiarum, vim ventorum, et cogitationes hominum, differentias virgultorum, et virtutes radicum, et quæcumque sunt absconsa et improvisa, didici; omnium enim artifex docuit me sapientia.*

Auctorem nostræ Sapientiæ imitati sunt Philosophi. Hinc Plato philosophiam nunc definit solutionem animi à corpore, seu mortis commentationem; interdum conversionem animi ad ea quæ vera sunt et divina. Stoici vero auctore Plutarcho, lib. 1. de Placitis philosophorum cap. 1, definierunt philosophiam accommodate ad vitam artis meditationem, atque hanc esse unam eamdemque summam virtutem, quæ per Dei imitationem, ut ex Platone adducit Euseb. lib. 12. de Præp. cap. 20, quantum homini possibile est, transitum facit et fugam terrenorum; imitatur autem Deum justitia, sanctitate, prudentia. Est autem justitia, ut docet Clemens Strom. l. 4. concentus partium animæ; sanctitas vero Dei cultus.

Porro, Stoicorum axioma, imo paradoxum fuit, solum sapientem esse regem, legislatorem, imperatorem, justum, sanctum, Deo amicum, solum divitem, liberum, honoratum, pulchrum. Ita ex Platone in Phædro docet Clemens Alexandrin., lib. 1. Strom. quin et Cicero orat. pro Murena. Hinc et Ægyptii non nisi ex sapientibus creabant reges et judices, teste Clemente lib. 5; ex Magis Persæ, ex Gymnosophistis Indi. Ita noster à Castro.

Nota eamdem sapientiam hic et in Proverbiis, et aliis libris Sapientialibus pertractari; sed hìc sublimius, divinius et quasi ex radice. Unde etiam agit de sapientia increata, tum essentiali, quæ communis est toti SS. Trinitati, tum genita et notionali, id est, Verbo æterno, ac de ejusdem incarnatione et passione prophetat. Qua de causa Sapientiæ nomen huic libro est appropriatum: licet enim tres libri S. Scripturæ vocentur Sapientia; nam Proverbia vocantur Sapientia Salomonis, Ecclesiasticus vocatur Sapientia Sirach, hic liber vocatur Sapientia Philonis, vel potius Anonymi; tamen hic liber præ cæteris nomen Sapientiæ absolute obtinuit; tum quia agit de Sapientia in genere, ejusque natura, origine, internisque proprietatibus; tum quia in Proverbiis et Ecclesiastico traduntur præcepta sapientiæ ethica, quæ quemvis privatum de moribus et virtutibus instruunt; unde hi duo libri vocantur σοφία πανάρετος, id est, *sapientia omnino virtuosa*: hic vero liber Sapientiæ tradit præcepta politica, quibus reges et magistratum ad bene regendam rempubl. informat, ut patet cap. 1. 1. cap. 6. 2. et seq. Summa enim sapientia, et *ars artium est regimen animarum*, ait S. Greg. initio sui Pastoralis. Adde Sapientiam de cæteris quoque virtutibus cuique propriis tractare, ideoque et ipsa πανάρετος, id est, *omni virtute referta*, à Damasceno lib. 4. de Fide cap. 18. nuncupatur; imo liber hic magis est pius et patheticus, quàm sit Ecclesiastes vel Proverbia: passim enim Dei timorem piosque erga Deum affectus spirat, legentique aspirat; tum quia prophetat de Filio Dei, cui Sapientiæ nomen ex vi originis est proprium: unde nobile illud Constantinopolis templum Dei Filio dicatum, Sophiæ nomine fuit insignitum. Et Christus specie adolescentis speciosi apparens B. Laurentio Justiniano adhuc adolescenti, rogatus quisnam esset, Dei sapientiam se esse respondit, uti habet ejus Vita. Hinc S. Athanas. in Synopsi S. Scripturæ bonam hujus libri partem applicat Christo; hinc et liber hic à Patribus inter Prophetales refertur.

Quocirca idem dividi potest in tres partes, sive sectiones: prima, à cap. 1. usque ad cap. 7. elogium sapientiæ continet, et parænesim, vel adhortationem, ad ejus amorem, studium et zelum; secunda, à cap. 7. ad 10. originem sapientiæ, quod scilicet à Deo sit orta; tertia, à cap. 10. ad finem ejus effectus, et commoda per Patriarcharum Adæ, Noe,

Abrahæ, Lot, Jacob, Joseph, Mosis, Hebræorum exempla enarrat.

Igitur hoc libro est continua et perpetua sapientiæ, id est, justitiæ et virtutis laus; ac insipientiæ, id est, injustitiæ et vitii vituperatio, cum intentatione gravissimorum, vel suppliciorum, vel præmiorum. Unde nullus fere liber veteris Testamenti clarius graviusque proponit justorum æterna in cœlis præmia, et impiorum æterna in gehenna tormenta, quàm liber Sapientiæ.

Jam ut proximius et penitius argumentum et materiam hujus libri inspiciamus, meminisse oportet, quod dixi quæst. præced. librum hunc scriptum sub tempora Alexandri Magni et Ptolemæi Philadelphi: Alexander enim pugnaturus contra Darium ultimum regem Persarum (uti paulo post eum vicit, ab eoque et Persis monarchiam ad se et Græcos transtulit) offensus fuit Judæis, eo quod ipsi Darii partes adjuverant; quare pergens Hierosolymam eis minabatur excidium, sed occurrit ipsi Jaddo pontifex pontificalibus amictus, ejusque iras et animos ad benevolentiam inflexit. Quocirca et ipse primus pontificem salutavit, et nomen Dei tetragrammaton, quod in fronte laminæ incisum gestabat, adoravit; cumque id omnes mirarentur, Parmenio Alexandrum rogavit, inquit Josephus lib. 11. Antiq. cap. 8, *quid ita cum ipse adoraretur ab omnibus, nunc adoraret Judæorum pontificem. At ille non hunc se adorasse respondit, sed Deo, cujus pontifex esset, honorem eum exhibuisse: Hunc enim, inquit, vidi et antea hoc ipso habitu, cum adhuc essem in Dio Macedoniæ, qui me deliberantem quomodo Asiam possem subigere, hortatus est forti esse animo et sine mora exercitum trajicere; nam suo ductu potiturum me Persarum Imperio. Quapropter, quia nunc primum talem habitum vidi, agnoscens hunc, et visionis memor, quæ me ad hanc expeditionem impulit, puto me non sine numine in Darium exercitum ducere, et brevi fore victoriæ compotem, et sublato Persarum imperio cessura mihi omnia ex sententia.*

Alexandro mortuo, quatuor duces primarii ejus divisere imperium. Antigonus occupavit Asiam, Antipater Macedoniam, Seleucus Syriam, Ptolemæus Lagi filius Ægyptum; quare media inter Syriam et Ægyptum Judæa utrique, et utriusque (puta Seleuci et Ptolemæi) posteris, fuit pomum discordiæ, imo prædæ, nunc Ptolemæis, nunc Antiochis eam sibi subjugantibus. Igitur Ptolemæus Lagi filius Hierosolymam dolo invadens cepit, ac ex Judæa in Ægyptum abduxit centum viginti captivorum millia; quare Judæos graviter afflixit, adeo ut nonnulli Judæorum in Ægypto à judaismo ad gentilismum, et idola Ægyptiorum deficerent.

Ptolemæo Lagi in regno Ægypti successit filius Ptolemæus Philadelphus; hic patris vestigiis insistens initio pressit Judæos, ac postmodum per 72 Interpretes eis reconciliatus, valde benevolus et beneficus exstitit, quæ omnia fuse narrat Joseph. lib. 12. Antiq. cap. 1 et 2.

Igitur auctor hujus libri videns Judæorum afflictiones, quas patiebantur à Ptolemæis, scripsit hunc librum ad consolationem et confirmationem Judæorum, ne à Deo rectaque fide ad idola Ægyptiorum deficerent. Quocirca fuse toto cap. 12. 13 et 14. unius Dei cultum stabilit, ac idolorum inanitatem demonstrat, uti antea in simili tribulatione fecerat Jeremias, scribens epistolam ad Judæos ituros in Babylonicam captivitatem, qua eis idolorum vanitatem ostendit, hortaturque ne in Babylone idola mirentur et colant. Exstat hæc epistola Baruch, cap. 6. Hac de causa Sapiens hîc cap. 3 et 5. hortatur Judæos et quoslibet fideles ad constantiam et martyrium pro fide unius Dei, si opus sit, obeundum, eo quod eos maneat in cœlis corona gloriæ sempiternæ, uti paulo post sub Antiocho Epiphane, ad idem hortati sunt se invicem cæterosque Judæos, Mathathias et Machabæi, 2. Machab. 7. etc.

Rursum, occasione persecutionis Ptolemæorum regum, reges instituit, quomodo sapienter, id est, recte pieque, ex metu cultuque veri Dei subditos regere debeant, ac injustis et tyrannis minatur Dei, qui Rex est regum, horrenda supplicia, atque hac de causa, cap. 16. et seq. usque ad finem, per quatuor integra capita Pharaonis Hebræos persequentis historiam, plagas et exitium; Judæorum vero liberationem, victoriam et miracula fuse commemorat hoc fine. Primo, ut Ptolemæi, qui Pharaoni in regno Ægypti successerant, illum sibi in exemplum et speculum statuant, sciantque se pari modo à Deo castigandos, si Dei populum, puta Hebræos, vexent et persequantur. Ex adverso Ptolemæis cæterisque regibus imitandum proponit Salomonem regem sapientissimum, ditissimum, præstantissimum, qui filiam Pharaonis regis Ægypti duxit in uxorem, ac proinde cum Ægyptiis affinitate fuit conjunctus. Hinc cap. 7. 8 et 9. Salomonis sapientiæ studium et orationem, qua eam à Deo efflagitavit et impetravit, fuse enarrat; ac simul ejus scientiam, opes, honorem, magnificentiam et gloriam, quibus à Deo ob sapientiam, id est, justitiam virtutemque exaltatus et cumulatus est, recenset, ut sciant reges eadem sibi à Deo danda, si sapientiæ, id est, justitiæ et virtutis, sint studiosi. Secundo, ut Judæi à Ptolemæis oppressi in spem liberationis erigantur, dum legunt majores suos à Pharaone eodem loco oppressos, per tot gloriosa signa et prodigia à Deo mirabiliter fuisse liberatos. Consentit huic meæ opinioni vel suspicionis, quod Jesus Sirach auctor Ecclesiastici cap. ult. v. 7. gratias agat Deo, quod se liberarit *à verbo mendacii, et à rege iniquo*, utique Ptolemæo. Hic enim Jesus fuit coævus auctori Sapientiæ. Unde S. Augustinus in Speculo Sapientiam jungit Ecclesiastico, et utrumque postponit Isaiæ cæterisque Prophetis.

Porro castitatem Sapiens impense commendat cap. 4; quia Ægyptii, et præsertim Ptolemæi, salaces erant et luxuriosi: unde sorores suas ducebant in uxores.

Memorabile est quod de S. Macrina sorore sua scribit Nyssenus in ejus Vita, scilicet ipsam à teneris didicisse Sapientiam Salomonis et Psalmos Davidis, eosque jugiter, sive oraret, sive comederet, sive studeret, sive cubitum iret, decantasse. Eumelia mater S. Macrinæ: *Illa*, inquit, *quæ ex divino spiritu dictata Scriptura, primæ illi ætatulæ faciliora aptioraque videbantur, discenda proponebat; cum primis Sapientiam Salomonis, idque ex ea potissimum, quod ad vitam et mores maxime conducebat.* Hinc tanta in sanctitate et sapientia evasit, ut ab Angelo matri ex ea gravidæ apparente, S. Theclæ fuerit comparata, Theclaque cognominata; quare et ipsa S. Basilii, Nysseni, Petri et Naucratii fratrum

suorum fuit pædagoga et magistra ad omnem virtutem.

Denique liber Sapientiæ, æque ac liber secundus Machabæorum, maxime videntur scripti ab aliquo Pharisæo contra Sadducæos, qui negabant numen et animæ immortalitatem, indeque futura bonorum præmia, et impiorum supplicia, quæ omnia concedebant et contra Sadducæos propugnabant Pharisæi, ut patet Act. 23. 8. Cum enim Ezras scriba collegium Scribarum, id est, sapientiæ studiosorum instituisset, ac tempore Machabæorum, imo tempore Ptolemæi Philadelphi, Judæi sub jugum Alexandri et Græcorum venissent, factum est ut multi Scribarum Platonis, Aristot. aliorumque Græcorum Sophistarum libros legerent, vel cum eorum posteris et asseclis sermones miscerent; ac, cum viderent hos negare numen et futuram vitam, illos vero utrumque asserere, ipsi quoque in duas sectas divisi sint, nimirum in Pharisæos qui utrumque asserebant; et in Sadducæos, qui utrumque negabant. Pharisæos sequebatur populus, Sadducæos vero optimates, utpote liberiori et licentiori vitæ dediti. Unde Joannes Hyrcanus, filius Simonis, fratris Judæ Machabæi, à Juda Machabæo (cujus fidei exemplum hac de re exstat 2. Mach. 12.) degenerans, in ultima sua senectute à Pharisæo quodam irritatus, et ab altero Sadducæo amico suo incitatus, ad Sadducæos defecit, teste Josepho lib. 13. Antiq. cap. 18. et acerrime Pharisæos est persecutus. Hyrcanum secutus est filius Alexander, et ex eo nepos Aristobulus; è quibus Alexander uno die octingentos Judæos coram se cum pellice epulante, crucifigi jussit, teste Josepho lib. 13. Antiq. cap. 22. Hos secutus videtur Herodes Ascalonita, qui proxime Aristobulo, ejusque fratri Hyrcano in principatu Judææ successit; nam et ipse plurimos Pharisæos occidit, eo quod in ipsum regem jurare nollent. Mox vero contentiones hæ Pharisæorum et Sadducæorum sedatæ sunt post exsilium Archelai, filii Herodis, cum ei suffecti fuere Præsides Romani; hi enim in neutram harum sectarum partem declinarunt; ac tum utraque pars, licet opinioni suæ inhærens, conspiravit contra Christum quasi communem suum, id est, judaismi et Synagogæ hostem. Ita Franc. Lucas in Matth. cap. 3. v. 7. Sapiens ergo optimates hac hæresi Sadducæorum (quibus similes sunt nostri Machiavelistæ) infectos, ad sanam numinis fidem metumque revocare satagens, eos compellat, dicens: *Diligite justitiam qui judicatis terram, sentite de Domino in bonitate*, id est, bene recte et digne; ac deinceps eis futura impiorum supplicia, et piorum præmia inculcat.

Igitur Sapiens hoc libro maxime celebrat opera sapientiæ, in tutandis protegendisque bonis et fidelibus Hebræis, ac perdendis impiis infidelibus, Deoque rebellibus, Chananæis et Ægyptiis, Pharaonis asseclis; qua de causa breviter hic multas Geneseos, Exodi et Numerorum historias perstringit, ac subinde nonnulla, quæ ibi tacentur supplet, ut de origine et auctore idololatriæ, cap. 14. 15. de vespis, quæ missæ à Deo debilitarunt Chananæos ante adventum filiorum Israel, cap. 12. 8, de manna justis omnem saporis suavitatem varietatemque quam desiderabant, exhibente, cap. 16. 20, de larvis spectrisque; ac igne sibilisque serpentum et bestiarum percellentibus Ægyptios in nona plaga Ægypti, quæ fuit densissimarum tenebrarum, cap. 17. v. 5. 6. 9, de visionibus terrificis primogenitorum, cum occiderentur transeunte Angelo, cap. 18. 19. Ubi adverte auctorem hujus libri sæpe salire subito ab uno Dei miraculo ad aliud, ac subito resilire et ad prius redire, idque facit maxime ultimis libri capitibus. Idem sæpe faciunt Prophetæ; hic enim liber scriptus est stylo prophetali, uti docent Patres.

Jam vero S. Hier. qui Auctor est Latinæ versionis Vulgatæ Bibliorum, exceptis Psalmis (in his enim Ecclesia retinuit versionem Septuag. utpote jam omnium ore tritam et decantatam) non videtur fuisse interpres hujus libri Sapientiæ et Ecclesiastici, quia eos non videtur habuisse Canonicos; unde nec prologum eis præfigit, uti in cæteris libris à se traductis facere solet; imo passim aliter Sapientiam citat, quàm habeat nostra Vulgata, ut patet ex Comment. ejus in cap. 55. Isaiæ, et in Zachar. cap. 8. et 12. et alibi sæpius.

Denique à S. August. Cypr. Dionys. Areopag. et aliis S. Hieron. antiquioribus citantur sententiæ è libro Sapientiæ eodem plane modo, quo nunc habentur in Vulgata Latina; illa ergo ante S. Hier. exstiterit oportet. Quare plane verisimile est in Sapientia et Ecclesiastico retentam fuisse ab Ecclesia priscam versionem, qua ipsa usa fuit ante S. Hier.

Adverte, Græca hic æque ac in Ecclesiastico, sæpe incerta sunt et evariant; consulenda ergo est editio Græca Romana correcta à Cardinale Caraffa, et probata à Sixto V. ac multo magis Latina Vulgata, quæ hic purior est, quàm sit Græca, ideoque Græcæ præferenda, ac habenda S. Script. authentica, uti sanxit Conc. Trid. sess. 4.

Commentati sunt in Sapientiam S. Bonav. Lyranus, Hugo, Dion. Carthus. Robertus Holcot ex Ordine S. Dominici, Petrus de Alliaco Cardinalis, Petrus Nannius, Hieron. Osorius, Vatabl. Isidorus Clarius, Corn. Jansenius, nostri Joannes Lorinus, et Christoph. à Castro, Gonsalvus Cervantes ex Ordine S. August. Porro Bellator Presbyter, uti refert Robert. Holcot, scripsit in Sapientiam libros 24. Matthæus Cantacuzenus brevia, sed insignia in Sapientiam edidit scholia quæ ex Græco in Latinum convertit noster Brunellus.

Brevior hic ero, ne opus Salomonicum nimis excrescat, præsertim quia multa, quæ hic commemorantur et iterantur, jam à me in Pentateucho, Proverbiis et Ecclesiaste explicata sunt.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

INVITAT OMNES, PRÆSERTIM RECTORES, AD SAPIENTIAM, AD EAM VIAM MONSTRAT, SCILICET JUSTITIAM, ET SINCERUM DEI SENSUM CULTUMQUE : DEUM ENIM NOSSE ET ODISSE SIMULATIONEM, MURMURATIONEM, DETRACTIONEM, MENDACIUM, OMNEMQUE PRAVITATEM CORDIS ET OPERIS, QUIBUS JUSTITIA LÆDITUR, AC MORS PROVOCATUR, QUAM DEUS NON FECIT, SED IMPII EAM SIBI ULTRO ACCERSIERUNT.

1. DILIGITE justitiam, qui judicatis terram. Sentite de Domino in bonitate, et
in simplicitate cordis quærite illum : 2. Quoniam invenitur ab his, qui
non tentant illum : apparet autem eis, qui fidem habent in illum, 3. per-
versæ enim cogitationes separant à Deo : probata autem virtus corripit
insipientes. 4. Quoniam in malevolam animam non introibit sapientia, nec
habitabit in corpore subdito peccatis. 5. Spiritus enim sanctus disciplinæ
effugiet fictum, et auferet se à cogitationibus, quæ sunt sine intel-
lectu, et corripietur à superveniente iniquitate. 6. Benignus est enim spiritus sapientiæ, et
non liberabit maledicum à labiis suis : quoniam renum illius testis est Deus, et cordis illius
scrutator est verus, et linguæ ejus auditor. 7. Quoniam spiritus Domini replevit orbem terra-
rum : et hoc, quod continet omnia, scientiam habet vocis. 8. Propter hoc qui loquitur iniqua,
non potest latere, nec præteriet illum corripiens judicium. 9. In cogitationibus enim impii
interrogatio erit : sermonum autem illius auditio ad Deum veniet, ad correptionem iniquitatum
illius. 10. Quoniam auris zeli audit omnia, et tumultus murmurationum non abscondetur.
11. Custodite ergo vos à murmuratione, quæ nihil prodest, et à detractione parcite linguæ,
quoniam sermo obscurus in vacuum non ibit : os autem, quod mentitur, occidit animam.
12. Nolite zelare mortem in errore vitæ vestræ, neque acquiratis perditionem in operibus ma-
nuum vestrarum 13. Quoniam Deus mortem non fecit, nec lætatur in perditione vivorum.
14. Creavit enim, ut essent omnia : et sanabiles fecit nationes orbis terrarum : et non est in
illis medicamentum exterminii, nec inferorum regnum in terra. 15. Justitia enim perpetua
est, et immortalis. 16. Impii autem manibus et verbis accersierunt illam : et æstimantes illam
amicam, defluxerunt, et sponsiones posuerunt ad illam : quoniam digni sunt qui sint ex parte
illius.

1. DILIGITE JUSTITIAM, QUI JUDICATIS TERRAM. SENTITE DE DOMINO IN BONITATE, ET IN SIMPLICITATE CORDIS QUÆRITE ILLUM.] Vos *diligite* græc. ἀγαπήσατε, hebr. אהבו *ahabu*, habet energiam et emphasim ; significat enim ingentem et vehementem amorem, et quasi ardorem justitiæ, qui judicibus et principibus à natura quasi insitus et connaturalis videatur, sed gratia et exercitio acuendus et perficiendus sit, ut notat S. Basil. in Psalm. 44. ad illa : *Dilexisti justitiam.*

Nota : Sicut Ecclesiastes initio proposuit thema totius libri, dicens : *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas*, quod deinde toto libro prosequitur, probat et confirmat ; sic hîc Sapiens proponit thema et argumentum totum sapientiæ suæ ; hæc enim non aliud tractat, non alium scopum spectat, quàm ut doceat omnes homines, præsertim principes, diligere justitiam, Deum cognoscere, amare et revereri, ac simplici corde illum quærere, colere et venerari. In hoc enim consistit vera, cœlestis et divina sapientia, unicum ergo medium ad sapientiam est justitia ; unde Ecclesiast. cap. 1. v. 33 : *Fili*, ait, *concupiscens sapientiam, conserva justitiam, et Dominus præbebit illam tibi.*

DILIGITE JUSTITIAM, QUI JUDICATIS TERRAM.] Syrus et Arabicus, *judices terræ ;* Anton. in Melissa, p. 2. serm. 9. legit : *Qui judicia exercetis inter homines*, q. d. Vos, ô reges, principes, gubernatores et judices, qui judicatis, id est, regitis terram in suas provincias et urbes distributam, puta regitis cives urbium, et incolas provinciarum, diligite justitiam. Nam, ut ait Salomon, Proverb. 29. 4 : *Rex justus erigit terram, vir avarus destruet eam.* Est synecdoche ; ex parte enim præcipua intelligitur totum, puta ex judicio regimen. Judicare enim olim erat prima pars regiminis, primumque officium re-

gum : illorum enim erat et est judicare, id est, dicere jus populis ; unde id per se præstitere Julius Cæsar, Augustus, Vespasianus, Domitianus, Trajanus, Adrianus, Antoninus, Maximus, Commodus, Pertinax, Severus, Caracalla, Justinianus, Carolus Magnus, S. Ludovicus, aliique imperatores et reges, quos recenset Tiraquellus de nobilit. cap. 28. Rursum, *judicare*, est vindicare pauperes à potentibus oppressos, juxta illud de Salomone et Christo prædictum : *Deus judicium tuum regi da, etc.*, *judicare pauperes in judicio*, Ps. 71. v. 2 : *Cum altercantur homines, ad judicium confugiunt (ad judicem autem ire, est ire ad jus ipsum, quippe cum judex nihil aliud sit, quàm jus quoddam animatum) et quærunt judicem quasi medium et mediatorem*, ait Arist. 5. Ethic. 4. Idem, Arist. ibidem δίκαιον, ait, id est justum, sive jus, dicitur, quia δίχα, id est bifarium, divisum est, quasi δίχαιον, id est bipartitum; et δικαστής, id est judex, dicitur quasi διχαστής, id est bipartitor ; quia utrique litiganti suum jus partitur, dividit et distribuit. Hinc Salomon hic cap. 9. 7: *Tu*, ait, *elegisti me regem populo tuo, et judicem filiorum tuorum ;* quasi regis proprium sit judicare, et jus suum cuique partiri.

Emphasim habet τὸ *terram*, q. d. O reges nolite alta sapere, sed fastum, dominatum et tyrannidem premite; non in cœlo, sed in vili terra regnatis, est rex cœli, qui vos aspicit et despicit, vosque judicabit. Incipit à regibus, quia qualis est rex, talis est et populus : nam

Regis ad exemplum totus componitur orbis.

Sic natura primum in embryone format cor, quia cor dat vitam cæteris membris; sic cœli regunt elementa orbesque subjectos ; sic Angeli superiores dirigunt inferiores ; pari modo reges regunt cæteros homines.

Justitia hic propriè accipitur pro virtute, quæ cuique reddit jus suum ; hanc enim principes tueri debent, velut basim et columen reipublicæ, cujus tutelam si negligant, improbi oppriment probos, potentes imbecillos, divites egenos, etc. indeque orientur schismata, rixæ, bella, et totius reipublic. confusio, exitium et ruina. Quare judicum et principum prima cura esse debet, ut cuique jus suum servent. illudque ab injuria quorumcumque tueantur, nec sinant se flecti donis aut minis, ut à vero justoque vel hilum deflectant, uti fecerunt judices Areopagitæ, de quibus dixi Actor. 17. in S. Dionysio Areopagita; justitia enim inter virtutes elucet sicut Hesperus, sive lucifer, inter stellas, præsertim in principe, ait Aristot. 5. Ethic. 1. et Philo lib. de Creat. principis, quia, *remota justitia, quid sunt regna, nisi magna latrocinia? quia et ipsa latrocinia quid sunt, nisi parva regna?* ait S. Aug. lib. 4. de Civit. cap. 4. Hinc Cant. 1. vers. 3. sponso dicitur : *Recti diligunt te.* Septuag. vertunt εὐθύτης, id est, *rectitudo diliget te*, q. d. *Rectitudo*, id est justitia, regia est virtus, ideoque regi Christo, sponso Ecclesiæ est familiaris, intima et perchara, ait Orig. Et Isaias cap. 11. 5. hoc Christo Regi regum cingulum assignat : *Et erit justitia cingulum lumborum ejus, et fides cinctorium renum ejus : quoniam*, ut dicitur Ps. 10. 8. *Justus Dominus et justitias dilexit, æquitatem vidit vultus ejus.* Idem per umbram videre Sapientes Gentilium. Plutarch. comment. ad indoctum principem ait justitiam esse assessorem Jovis et deorum, adeoque sine ea, ne Jovem quidem recte dominari. Thebis judicum statuas spectari absque manibus, idem Plutarch. asserit, et eam quæ principem referret, aversis esse oculis, ut justitiam, et à donis alienam esse debere, et nulla mulceri facundia oportere significarent. Apud Simandium judex ita pingitur, ut è collo ejus suspensa veritas pendeat, oculi sint in sinum dejecti, octo legum libri circumstent; quo significatur judices integros esse debere, et solam inspicere veritatem. Ita Pierius Hierogl. 41. cap. 4.

Alibi passim justitia pingitur ut virgo velatis oculis, una manu libram tenens, altera gladium. Audi Pierium Hierogl. 55. cap. 61 : *Juniorum inventum est, justitiæ severitatem atque rigorem per exertum ensem manu virginea prætentum significare, cui ad æquitatis judicium, trutinam etiam addidere. Sed enim apud veteres aliter traditum inveni, qui justitiam cum libratis omnino lancibus in læva figurabant, sed enim dextera non ensem, sed fasces cum adalligata securi statuebant ; merita æquaque ex hujusmodi hieroglyphico præmia merentibus impendi atque distribui ; hinc scelerum convictis castigationem impendere significantes.* Subdit deinde alias emblematis partes : *Sed enim species hæc duas secum mulieres captivas trahit, unam, quæ fractum ensem manu prætendit, alteram, quæ conto innititur ; duo ex hoc figmento vitia domita judicantes, ut ex utriusque medio virtutem ipsam astruerent, per fractum scilicet ensem, severitatem nimiam retusam cohibitamve intelligentes ; per contum, lentitudinem ad ferulam revocatam, quia judicia plus æquo producebantur, inde enim contatio, quæ retardationem significat. Lenti verò sunt, qui nullo atroci quantumlibet scelere concitantur, neque publicis, neque privatis injuriis commoventur.* Hinc justitia ab antiquis nuncupata est Astræa virgo, quæ cum aureo seculo descendisset in terras, vitiis indies crescentibus indignata evolavit in cœlum, et in signum cœleste, cui nomen Libra est, conversa fuit, ut refert Mythologiæ lib. 2. c. 2. Natalis Comes, de qua Seneca in Octavia :

Astræa virgo siderum decus.

Et Ovid. in 1. Metamorph.

Et virgo cæde madentes
Ultima cœlestum terras Astræa reliquit.

Et Hesiodus :

Ipsa autem justitia est virgo ex Jove nata,
Castaque venerandaque diis qui Olympum habitant :
Et quando quis eam læserit oblique damnans,
Statim apud Jovis patrem sedens Saturnum,
Dicit hominum injustitiam, donec
Solvat populus injustitias regum.

Secundo, *justitia* hic cum Christoph. à Castro et aliis, generatim accipi potest pro complexione virtutum, et sic quælibet virtus est pars, vel species justitiæ ; omnis enim virtus spectat id, quod æquum, justum et dignum est fieri ; præscribit enim ea, quæ ad officium hominis spectant, ut honeste secundum rationem, legem et voluntatem Dei vivat; hoc autem officium quoddam est jus, non justitiæ commutativæ et strictæ, sed generalis et amplæ, ad quod nos obligat virtus, ratio et lex. Unde Cantacuzenus censet Deum hic loqui hortarique ad justitiæ, id est virtutum exercitationem, ut per eam ad

sapientiæ cognitionem, id est, ad Verbi divini mysteria cognoscenda præparemur. Confirmat ex eo, quod Deus Josue duci populi præcepit cap. 1. 7. dicens : *Esto robustus valde, ut custodias omnem legem* ; et ex eo quod ait Michæas cap. 6. 8 : *Indicabo tibi, ô homo, quid sit bonum, et quid Dominus requirat à te. Utique facere judicium, et diligere misericordiam, et sollicitum ambulare cum Deo tuo.* Sic quoque S. Bernard. qui per *justitiam* accipit pœnitentiam et patientiam in quavis tribulatione ; sic enim ait in Sentent. *Quatuor gradibus*, ait, *distinguitur omnium electorum profectus. Primo enim sit quisque amicus suæ animæ, secundo sit amicus justitiæ, tertio sapientiæ, quarto sit sapiens.* Secundum deinde ita prosequitur : *Diligendo autem justitiam transit ad secundum gradum, et audit illud Sapientiæ præceptum : Diligite justitiam, qui judicatis terram. Quam si perfecte dilexerit, debet pro ea patienter ferre omnem pœnam, et quamcumque illatam contumeliam. Duo quippe præstabit ei justitia, unum, ut faciat quod debet; alterum, ut patiatur quod debet, scilicet ut si bonum non fecerit quod debuit, malum quod meruit, patiatur. Sic miro modo, ne deserendo quidem justitiam ab ipsa deserimur, dum per ipsam quilibet prævaricationis reatus punitur. Neque enim est, qui se abscondat à calore ejus. Hanc autem pœnam non solum vir justus non horret, verum etiam libenter excipit, dum per eam præteritæ vitæ peccata purgari fideliter credit. Hinc enim scriptum est : Non contristabit justum quidquid ei acciderit.* Idem lib. 3. de Considerat. cap. 2 : *Diligite*, inquit, *justitiam, qui judicatis terram. Parum est justitiam tenere, nisi et diligas. Qui tenent, tenent; qui diligunt, zelantur. Amator justitiæ inquirit justitiam, et prosequitur eam; porro omnem injustitiam persequitur.*

Porro, Sapiens hîc monet principes, ut sicut potestate, sic et justitia, id est omni virtute, præcellant et præeant subditis. Sapienter Basilius imper. exhort. ad Leonem filium cap. 10 : *Cave*, ait, *ne regni malus custos, degeneris aliquid atque indigni committas; sed sicut cæteris prælatus es ut omnibus imperares, ita contende, ut virtute quoque cæteris antecellas; virtus enim omni principatu omnique auctoritate præstantior est. Si ergo dignitate quidem reliquis præstas omnibus, virtute autem ab alio præcelleris, Imperator es in eo, quod minoris excellentiæ est; in eo vero, quod præclarius est, imperator non es, imo alterius imperio subes. Ne sis ergo veluti suppositilius atque adulterinus dominus, cum te alius præstantior reperiatur; sed verus imperator, cum cæteris omnibus virtute antecedas.* Princeps qui id præstat, est sol orbis, ac vivum Dei simulacrum, cum ipse semetipsum ad effigiem Dei per virtutem componit, ait Plutarc. comment. ad principem indoctum.

Hinc quoque hujus loci appositum esse sensum patet et seq. quibus perversas cogitationes, detractiones, murmura, velut justitiæ, id est sapientiæ et virtuti contraria, reprehendit, ut quasi idem hîc dicat, quod cap. 6. 10. ubi ait : *Ad vos ergo reges sunt hi sermones mei, ut discatis sapientiam* (prudentiam et virtutem) *et non excidatis.* Hinc et Vatabl. hoc loco pro *diligite justitiam*, vertit, *diligite sapientiam.* Unde Noster à Castro sic exponit, q. d. Vos, ô principes rectoresque hominum, à quibus pendet totius populi salus, diligite virtutem et sapientiam sectamini, de qua mihi sermo instituitur, atque actiones vestras juxta præcepta illius, ad pietatem componite.

Sentite de Domino in bonitate.] Apte dilectioni justitiæ subjungit sensum bonitatis cultusque Dei, velut causam; nil enim ita hominem, præsertim reges in justitia et officio continet, atque metus cultusque Dei. Unde Philo de Vita Mosis : *Religio una*, ait, *civium animos astringit, et contubernia societatesque confirmat.* Quod usque adeo verum est, ut falsas etiam religiones et sectas ad illigandos civium animos ab infidelibus principibus inventas affirmet S. Aug. lib. 8. de Civ. c. 32. Adde reges esse quasi quosdam deos in terra ; sunt enim Dei vicarii, officiales et ministri. Unde Plato et Philosophi docent, reges esse quasi viva Dei simulacra ; quin et Psaltes psalm. 81 : *Deus*, ait, *stetit in medio deorum, in medio autem deos* (reges et judices) *dijudicat.* Sensus ergo est, q. d. Vos principes estis Dei vicarii, et quasi dii quidam terrestres; imitamini ergo Dei justitiam, virtutem et sanctimoniam; illam ergo sentite, id est, usu et praxi gustate et sapite, uti legit S. Hier. in cap. 55. Isaiæ. Jam.

Primo, *sentite de Domino in bonitate*, id est, sentite de Deo bene et recte; sic enim Hebræi adverbia significant per nomina, ut *servite Domino in lætitia*, id est læte ; *fac tua in fortitudine*, id est fortiter ; *in amore*, id est amanter. *Primus discendi ardor, nobilitas est magistri*, ait S. Ambros. libro 2. de Virgin. Quid nobilius Deo, justitiæ et sapientiæ magistro? De eo ergo ait, bonitatem, id est, bonam opinionem et existimationem, esse concipiendam. *In bonitate*, id est, bene sentite de Domino Deo, q. d. Bonum sensum et sententiam de Deo in mente efformate, ut sensus vester de Deo sit ipsi congruus, ipsoque dignus, ut talem conceptum de Deo habeatis, qualem ipse meretur; ut talem vobis in animo fingatis Deum, qualis revera ipse est. Unde S. Cyrill. epist. ad Acac. in Concil. Ephesino legit, vel explicat potius paraphrastice : *Sentite de Domino, quæ vera sunt.* Et tres illi Episcopi Dalmat. in epist. ad Leonem imper. pro concilio Chalced. *Ad omnem*, inquit, *perfectionem Catholicæ fidei, sufficit doctrina sapientissimi Salomonis; ait enim : Sentite de Domino in bonitate, et in simplicitate cordis quærite eum. Quid ergo pessima calliditate nequitia faciet, cui ultra bonitatem nequaquam licet excedere?*

Ita Dionys. Clarius, Jansenius et Vatabl. Sensus ergo est, q. d. O reges, curate ut de Deo Deique providentia, majestate, justitia, sapientia, potentia, vindicta, cæterisque attributis ita sentiatis et sapiatis, sicuti revera ipsa se habent in Deo: bene ergo recte et pie de iis sentite, uti docet fides et Prophetæ, non male, prave et impie cum Epicureis, Politicis et atheis, qui Deo adimunt providentiam, vindictam aliaque attributa, ideoque ex Deo faciunt, vel truncum, vel cacodæmonem. Unde Arabicus vertit : *Percipite potentiam Domini perceptione recta.* Basis enim et fundamentum reipublic. justitiæ, regni, felicitatis, omnisque boni est religio verusque de Deo sensus; hic enim tam reges, quàm subditos sacro metu percellit, et continet in sapientia et virtute, ut juste, pure sancteque vivant, ne tantum numen offendant, cujus vindictam extimescunt: Deus enim uti bonorum est præmiator liberalissimus, ita malorum est ultor

acerrimus. Unde Josaphat rex Juda judices, Dei metu, urget ad juste judicandum. 2. Paral. 19. vers. 6. dicens : *Videte quid faciatis; non enim hominis exercetis judicium, sed Domini; et quodcumque judicaveritis in vos redundabit. Sit timor Domini vobiscum, et cum diligentia cuncta facite; non est enim apud Dominum Deum nostrum iniquitas, nec personarum acceptio, nec cupido munerum.* Vidit hoc etiam Plato, qui proinde in Protagora et in Eutyphrone justitiam et religionem ita conjungit, ut unam eamdemque virtutem existimet; vel ita invicem similes, ut qualis justitia, talis sanctitas et religio futura sit; et qualis religio, talis administranda justitia. Nam, quemadmodum salus animæ, ut ait Ecclesiast. cap. 30. 15, est in sanctitate justitiæ, sic cæterarum rerum salus atque felicitas ex eadem justitiæ et religionis sanctitate, tamquam ex vero bonitatis fonte profluunt. Ex certa ergo et vera religione, certa et vera justitia; et ex variis religionibus incerta et falsa omnia, æqualitas, societas, benevolentia, fides, id est, rerum dictorumque constantia. Si enim magistratus suæ propagandæ hæresis causa, sibi fas esse credant subditos fallere, datam fidem abnegare, jusjurandum violare, fallaciis decipere, dolis illudere, omnia bellis permiscere, quæ inde in rempublicam scelera, quæ flagitia, quæ sacrilegia promanabunt et irrumpent? Quod jus ab iis reddi poterit, si fraudibus rempublicam gubernari, si dolosis artibus et imposturis populos irretiri posse non modo arbitrentur, sed etiam exsequantur? ita Josephus Stephanus lib. de Unica religione cap. 14.

Secundo, *sentite de Domino in bonitate*, id est, in probitate, honestate, virtute, sanctitate: ἀγαθότης enim opponitur πονηρία, id est bonitas opponitur malitiæ et sceleri, q. d. Sentite et sapite de Deo, quod ipse sit probissimus, honestissimus, sanctissimus, justissimus, adeoque fons omnis justitiæ, probitatis, virtutis et sanctitatis quam habent omnes angeli et homines, ideoque justitiæ et virtutis tutor et vindex severissimus. Audi S. Bernard. lib. 5. de Consid. Deum ita definientem, vel potius describentem: *Quid est Deus? voluntas omnipotens, benevolentissima virtus, lumen æternum, incommutabilis ratio, summa beatitudo, creans mentes ad se participandum, vivificans ad sentiendum, afficiens ad appetendum, dilatans ad capiendum, justificans ad promerendum, accendens ad zelum, fœcundans ad fructum, dirigens ad æquitatem, formans ad benevolentiam, moderans ad sapientiam, roborans ad virtutem, visitans ad consolationem, illuminans ad cognitionem, perpetuans ad immortalitatem, implens ad felicitatem, circumdans ad securitatem. Quid est Deus? Non minus pœna perversorum quàm humilium gloria; est enim rationabilis quædam æquitatis directio inconvertibilis atque indeclinabilis, quippe attingens ubique, cui illisa omnis pravitas, conturbetur necesse est.* Et inferius: *Deus*, inquit, *est cujus longitudo est æternitas, latitudo charitas, altitudo majestas, profundum sapientia.*

Tertio, *sentite de Domino in bonitate*, id est, in benignitate et beneficentia, q. d. Sentite et sapite de Deo, non quod ipse sit sèverus, maleficus, crudelis, tyrannus; sed quod sit benignissimus et beneficentissimus omnium, etiam pauperum, miserorum, pupillorum et orphanorum pater, imo mater, tutor, provisor, protector, ac proinde vos, ô judices, Deum imitantes causas pauperum sincere judicate, nec eos patiamini à potentibus opprimi, aut eis ex metu vel spe causam contra justitiam adjudicetis, cogitantes Deum, qui pater est pauperum et pupillorum, acerrimum eorum fore vindicem. Sic ait Psaltes: *Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in seculum misericordia ejus*, psalm. 106. 1. *Bonitas* Dei ergo est ejus misericordia, clementia et beneficentia. Unde Syrus vertit: *Excogitate de Domino Bonitatem.*

Hinc quidam sic exponit: *Sentite de Domino in bonitate*, id est experientia discite Deum optimum, maximum, benignissimum esse, et exemplar unde omnem in vobis exprimere bonitatem debeatis: discite jugum illius suave esse; non durum, sed blandum; onus illius, non ponderosum, sed leve et jucundum; jugo enim si adsint suavitas et levitas, duobus præstat, quibus jure id appeti possit, non detrectari.

Porro reges maxime decet imitari Dei bonitatem, id est benignitatem et beneficentiam. Unde Curt. lib. 8. asserit *imperii majestatem salutis esse tutelam.* Et Plinius in Paneg. Trajani docet, principum esse bonitatem erga hominum genus, *ut benigne fungantur vice Dei.* Et Theodoricus rex apud Cassiodor. lib. 29. Var. cap. 20: *Inter gloriosas*, ait, *reipublicæ curas, quas perpeti cogitatione Deo auxiliante princeps suo revolvit corde, cordi quoque suo sit levamen humilium contra potentiam superborum.*

Quarto, *sentite de Domino in bonitate*, id est in omni bono, quod triplex est, scilicet, honestum, utile et delectabile, q. d. Sentite et sapite de Deo, quod ipse per essentiam sit summum, immensum et omne bonum, tam honestum, quàm utile et delectabile, tam suum, quàm hominis et creaturarum omnium. Ipse enim est fontalis, essentialis, formalis et causalis bonitas. Unde Nazianz. *Bonitas*, ait, *non aliud est quàm deitas, juxta illud Christi: Quid me vocas bonum? Nemo bonus nisi solus Deus*, Luc. 10.

Ubi Nota hebraismum: Hebræi enim verba contactus, sive corporalis, sive mentalis, quale est sentire, construunt cum ablativo, ut tangere in oculo, in pede, in manu est tangere oculum, pedem, manum. Sentire ergo de Deo in bonitate, est sentire de Deo bonitatem, quod scilicet Deus sit ipsissima bonitas, et ipsissimum bonum, q. d. Vos, ô principes, qui estis Dei imagines, æmulamini Deum quasi vestrum exemplar, sentite et sapite ejus bonitatem, ut sicut participatis ejus potestatem præ cæteris, sic et præ cæteris participetis ejus bonitatem; quemadmodum Dei bonitatem omnes creaturæ sentiunt, cum ab eo hauriunt suum esse omneque bonum; sic et subditi haurientes à vobis sua commoda, vestram ubique bonitatem sentiant.

Audi de bono et bonitate Dei divine disserentem Dion. cap. 4. de Divin. nom. initio: *Age ergo jam ad nomen boni nostra veniat oratio, quod præcipue Theologi ab omnibus secretum divinitati, quæ Deum superet, tribuunt; ipsam, ut opinor, divinam essentiam bonitatem appellantes, quod hoc ipso, quod bonum est, ut bonum per se et essentia sua, in ea, quæ sunt omnia, bonitatem diffundat. Ut enim sol noster non cogitatione, aut voluntate, sed eo ipso, quod est, omnia illustrat, quæ ejus lumen pro modo suo capere possunt, sic etiam ipsum bonum, quod ita præstat soli, ut pri-*

ma species tenui obscurœque imagini per se, ipsaque essentia sua iis, quæ sunt, omnibus pro eorum captu totius bonitatis radios emittit. Et inferius: *Ex ipso bono lumen est, et bonitatis imago, etc. estque eorum quæ sunt mensura, et æternitas, et numerus, et ordo, et complexus, et causa, et finis; sic etiam, qui clara expressaque divinæ bonitatis imago est magnus hic sol totus lucens, ac semper splendidus, pro minima ipsius boni similitudine, omnibus etiam, quæ ejus lucem capere possunt, collucet habetque lumen per omnia diffusum, in omnem hunc mundum, quem cernimus, radiorum suorum splendorem explicans, et sursum et deorsum, ac si quid est quod eos non participet, id ejus luminis diffusi tenuitati aut parvitati non est tribuendum, sed iis, quæ quia apta non sunt ad capiendum lumen, ad illud capiendum non explicantur.* Et pluribus interjectis ita concludit: *Omnis infinitas, termini omnes, ordines, præstantiæ, elementa, species, omnis essentia, vis omnis, omnis actio, habitus omnis, sensus omnis, omnis sermo, omnis mentis notitia, omnis tactus, omnis scientia, omnis conjunctio, et uno nomine quidquid est ex pulchro ac bono, et in pulchro bonoque est, atque ad pulchrum bonumque refertur; et quæ sunt ac fiunt, boni pulchrique causa et sunt et fiunt omnia, ipsumque omnia intuentur, et ab eo moventur ac continentur, etc. Quoniam ex ipso, per ipsum, et in ipso atque in ipsum sunt omnia, ut divina scripta tradunt. Est igitur id, quod pulchrum est et bonum, expetendum, amandum, diligendum omnibus.* Hinc disce quid sit bonitas Dei, de eaque bene digneque sentire.

Porro τὸ *sentite*, vel, ut S. Hieron. legit, *sapite*, non tantum ad judicium, sed et affectum pertinet. Unde Apostolus, *sapere ea, quæ carnis vel spiritus sunt*, vocat concupiscere et toto affectu prosequi ea, quæ carni vel spiritui commoda grataque sunt. Sensus ergo est, q. d. Sentite Dei bonitatem, non tantum eam mente concipiendo, vel credendo, sed et toto affectu eam prosequendo, ut omnes curas, cogitationes, animique vires in eum intendatis, et expromatis. *Hinc fiet*, inquit noster à Castro, *ut qui bono animo sit erga Dominum sapientiæ largitorem, quæcumque excellentia credat de illo, confidat illi in omnibus, etiamsi difficillimis, sustineat eum, etiamsi mala inferat; itaque sentiet de eo in bonitate, dum illi, tanquam optimo parenti se credit; tanquam omnipotenti, qui possit ad summum sapientiæ fastigium evehere, et tanquam omniscienti, qui sciat ejus utilitati prospicere.*

Moraliter, hîc disce verum sensum deitatis, sive de Deo, esse sensum bonitatis, scilicet sentire de eo quod ipse per essentiam sit summum, infinitum et omne bonum, ac proinde summe benignus et beneficus in omnes, ideoque summe amandus.

Hac de causa Deus, ut bonitatem et amorem suum immensum creaturis patefaceret, non tantum creavit angelos, cœlos, animalia, homines, tantamque rerum varietatem et pulchritudinem, ut, quoties intueris bonitatem et pulchritudinem floris, gemmæ, auri, herbarum, fructuum, animalium, stellarum, cœlorum, totiusque mundi, toties in eis velut umbris, immensam Dei bonitatem et pulchritudinem intueri et contemplari valeas; sed et Filium suum unigenitum misit in carnem, ut homines peccato perditos et gehennæ addictos, suis atrocissimis pœnis et infami crucis morte redimeret. Vis ergo scire quanta sit bonitas Dei? considera bonitatem Christi in cruce, quantam scilicet nuditatem, sitim, tormenta, dolores, confusionem, infamiam, irrisiones, etc. pro te vilissimo terræ vermiculo, imo peccatore, patiatur, idque sine ullo suo commodo, sed tantum hoc fine et fructu ut tibi benefaciat, ut tu sis salvus, liber et beatus. Christus ergo tua maleficia, infirmitates et tormenta in se suscepit, ac eorum loco tibi sua beneficia, virtutes, præmia et gaudia contulit, ut tibi bene esset: *Crux* ergo *est academia divinæ bonitatis* et amoris purissimi æque ac immensi, ut in ea Christum contemplans cogaris ex stupore exclamare. O bonitas! ô amor, quantum me amasti, quàm caro pretio me redemisti? quanta bona tuis malis mihi contulisti? quid tibi, Domine Jesu, pro tantis bonis retribuam, omnia ossa mea dicent: *Domine, quis similis tibi?* Amasti me, Domine, nimis amasti; etsi tibi mille animas, mille vitas impenderem, quid hæc sunt ad vitam tuam, quæ vita est Dei? misericordias tuas, Domine, in æternum cantabo. Imitabor tuam bonitatem, ut amore tui quibuscumque possim benefaciam, ad commodum non tuum, sed meum. Imitabor tuam humilitatem, amorem, sanctitatem, ac eam omnibus imitandam proponam, dicamque cum Apostolo: *Hoc enim sentite in vobis quod et in Christo Jesu, qui cum in forma dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit* (ex omni factus est quasi inane et nihil) *formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo. Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis.* Philip. 2. 5. Hoc ergo opus incarnationis Verbi, passionis et crucis non indignum, sed omnino dignum fuit Deo Deique bonitate; imo optimum fuit, ideoque divinissimum, et soli Deo proprium; nulla enim re Deus immensam suam bonitatem orbi patefacere potuit, nisi Verbi descensu in carnem et crucem; ut ex eo plane colligas, non Angeli, non hominis, sed Dei solius immensi immensam hanc bonitatem et philanthropiam exstitisse, hoc est, quod canit Isaias cap. 55. 9: *Sicut exaltantur cœli a terra, sic exaltatæ sunt viæ meæ à viis vestris, et cogitationes meæ à cogitationibus vestris.*

Symbolice: *Sentite de Domino in bonitate*, non tantum intellectu, sed et affectu, ut sensui intellectus consentiat sensus voluntatis, ut scilicet bonitatem Dei recte et mente concipiatis, et voluntate ametis, et moribus exprimatis, juxta illud Psalm. 110. 10: *Intellectus bonus omnibus facientibus eum;* vel ut legit S. Hieron. *Doctrina bona his, qui faciunt eam*, ita Cantacuzenus.

Mystice S. Bonav. *Sentite de Domino in bonitate*, inquit, *qui S. Scripturam, quæ Dei est verbum, pie legit ac intelligit, non redarguendo, sed approbando et exsequendo.*

Et in simplicitate cordis quærite illum.] S. Hieron. lib. 1. contra Pelag. addit: *In sapientia et simplicitate cordis quærite Deum;* quasi simplicitas sit sapientia. Jam Primo, simplicitas hæc opponitur duplicitati, calliditati, hypocrisi, dolo et fictioni; *caret enim merito simplicitatis omni arte elicitum, et fraude compositum*, ait S. Ambr. 3. offic. cap. 9. Unde sequitur v. 5: *Spiritus sanctus disciplinæ effugiet fictum*, q. d. Quærite Deum corde simplici et

sincero, non duplici, ficto et simulato; ne de vobis dicatur illud Isaiæ 29. 13. et Matth. 15. 8: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est à me.* Nam *væ duplici corde* (qui, ut acute ait Persius, satyra 5:

Astutam vapido servant sub pectore vulpem.

Eccli. cap. 2. vers. 14. et: *Vir duplex animo, inconstans est in omnibus viis suis,* Jacob. 1. vers. 8. Porro B. Dorotheus doctrina 4. præmium assignat: *Si enim,* inquit, *quis quærat Deum Deique voluntatem simpliciter, dabit illi Deus etiam puerum, qui eum doceat, si doctor desit, ne ille labatur; sin simulate quis quærat Deum, Deus vicissim dabit ei simulatum doctorem, qui eum in errorem et laqueum inducat.* Audi S. Gregor. in Psal. 5. pœnit. vers. 3: *Sentite de Domino in bonitate, et in simplicitate cordis quærite illum; cordis enim simplicitas dies est, quam fraus non obnubilat, non obfuscat dolus; quam lux veritatis illuminat, præsentiæ divinæ claritas illustrat; scriptum est enim: Cum simplicibus sermocinatio ejus. Deo autem sermocinari est, per suæ præsentiæ illuminationem humanis mentibus, voluntatis suæ suæ arcana revelare. Cum simplicibus igitur Deus sermocinari dicitur, quia illorum mentes de arcanis cœlestibus suæ inspirationis claritate illuminat, quos nulla caligo duplicitatis obumbrat. Quod contra de non simplicibus dicitur: Virum sanguinum et dolosum abominabitur Dominus. Et Salomon ait: Spiritus Sanctus disciplinæ effugiet fictum, et auferet se à cogitationibus quæ sunt sine intellectu. Constat ergo quia istos inhabitando illuminat, illos recedendo excæcat.*

Secundo, *simplicitas* hæc opponitur curiositati. q. d. Nolite curiose scrutari Dei majestatem, providentiam, essentiam, cæteraque ejus arcana, v. g. quomodo sit trinus in personis, et unus in essentia, sed simpliciter credite, quod fideles et Ecclesia de eo credendum docet. Ita explicat S. Cypr. l. 3 Testim. c. 53. citatque illud Eccles. 7. 17. *Noli esse justus multum, et noli argumentari plusquam oportet.* Huc accedit Glossa, Holcot et Hugo, qui sic explicat, quasi moneatur homo Scripturam sacram, per quam Deus agnoscitur, pie, humiliter et studiose legere et intelligere, neque reprehendere, quæ non clare percipit, imo fide certa tenere. Nam juxta Isaiæ 7. 9. *Si non credideritis, non permanebitis;* Septuag. *non intelligemus;* neve in adversos solis radios noctuæ intueamur, caventes ne *scrutatores facti majestatis, opprimamur à gloria.* Et quia fidei luce illuminatæ mentes flammam concipere debent charitatis, ideo subjungi aiunt *quærite,* quod fulgore ardentis amoris fit.

Tertio, S. August. l. 1. de Serm. Domini in monte c. 7. *simplicitatem* accipit pro puritate, ut opponitur mistioni; simplicia enim sunt pura, mista sunt impura, utpote ex variis conflata. q. d. Simplici, id est, puro corde quærite Deum. Scriptum est enim: *Beati mundô corde, quoniam ipsi Deum videbunt,* Matth. 5. *Hoc est mundum cor,* ait S. Aug. *quod simplex cor, et quemadmodum lumen hoc videri non potest, nisi oculis mundi; ita nec Deus videtur, nisi mundum sit illud, quo videri potest.* Hunc quoque esse sensum liquet ex eo quod subdit v. 3. *Perversæ enim cogitationes separant à Deo:* et v. 4. *Nec habitabit in corpore subdito peccatis.*

Quarto, plane et plene, Hebr. תום *tom* et תם *tum,* quod Noster vertere solet, *simplicitas* et *simplex,* significat integritatem et perfectionem, atque integrum et perfectum; sic Job c. 1. 1. dicitur *vir simplex,* id est, integer et perfectus. Ex adverso de idololatris et impiis, ait Osee c. 10. 2. *Divisum est cor eorum, nunc interibunt.* Jubet ergo Sapiens, ut homines, præsertim principes, non dimidiato, imperfecto, languido, sed integro, perfecto, constanti fortique corde quærant Deum, ut dimidium cor non dent mundo, dimidium Deo, sed totum quantum quantum est Deo; quod fit per plenam charitatem. Unde Robert. Holcot., per *simplicitatem* accipit charitatem. q. d. Sentite de Domino in bonitate, id est, bene per fidem, et quærite eum in simplicitate cordis per charitatem. S. Hieron. vero in c. 55. Isaiæ: *Quærite Dominum,* ait, *dum inveniri potest: quærite, non loco, sed fide et pœnitentia.*

Hinc rursum *simplicitas* à nonnullis accipitur pro candida liberalitate, juxta illud Rom. 12. v. 8. *Qui tribuit in simplicitate,* et 2. Corinth. 8. 2. *Altissima paupertas eorum abundavit in divitias simplicitatis* (id est beneficentiæ et liberalitatis) *eorum,* et c. 9. v. 11. *Ut in omnibus locupletati abundetis in omnem simplicitatem,* id est, candidam liberalitatem, uti ibidem explicat S. Chrys. Theodor. et alii. Sic sensus erit hoc loco. q. d. Quærite Deum largo et liberali corde, non arcto et stricto: ipse enim uti liberalissimus est, ita liberale cor requirit, id est latum, amplum: ad omnia paratum, magna desiderans et moliens, ut in illud velut vas capax divitias suæ gratiæ et liberalitatis effundat.

Symbol. Dionys. Carthus. *Quærere Deum in simplicitate,* inquit, *est Deum per abstractionem et simplicitatem intellectus cognoscere, quod ipse sit summe simplex.*

QUONIAM INVENITUR AB HIS, QUI NON TENTANT (Arabicus, *non contristant*) ILLUM: APPARET AUTEM EIS QUI FIDEM HABENT IN ILLUM.] Græce τοις μη απιςουσιν αυτω, id est, *non incredulis ipsi.* Vatabl. *Et iis qui non diffidunt ipsi exhibet se:* Syrus, *revelatur iis qui credunt in illum;* Arabicus, *qui illum mendacem non efficiunt;* S. Hier. in c. 8. Zachar. legit, *Appropinquat Dominus his, qui non tentant eum; et ostendit faciem suam his, qui non sunt increduli,* id est, his qui credunt in eum. Est miosis: dicitur enim minus, et significatur majus, scilicet per negationem incredulitatis significatur credulitas et fides, uti Noster solerter advertit.

Confirmat quod dixit: *Sentite de Domino in bonitate, et in simplicitate cordis quærite illum.* Confirmat autem ex fructu et præmio, quod scilicet inveniatur ab his, qui non tentant eum, sed in simplicitate cordis quærunt eum, et appareat his, qui in bonitate de eo sentiunt, hoc est, qui fidem habent in illum. Est enim conversio, quia prius hemistichium respondet posteriori hemistichio versus præcedentis, posterius vero priori: simplicitati enim opponit tentationem, bonitati incredulitatem et diffidentiam. Sensus ergo est, q. d. Simplici et sincero corde, non dubio et tentativo quærite Deum, sic eum invenietis; à talibus enim invenitur; atque recte de eo ejusque bonitate sentite, illi credite, illi fidite; sic enim vobis apparebit. Huc accedit Noster à Castro: Rationem reddit, inquit, ejus quod dictum est,

Dominum simplici corde et sincero animo quærendum, ac maxime, fideli credendo, absque dubitatione ulla, quod possit, sciat velitque largiri, quod postulatur. Namque accedunt ad eum diffisi, potius exploraturi ejus potentiam, sapientiam et bonitatem, quod de ea dubitent, vel non habeant illam compertam; hi tentant Deum, et gravissime delinquunt; et non solum non invenient, quod quærunt, sed tamquam Deo contumeliosi longius repellentur. Addit à Castro: Unde idem est, sentire de Domino in bonitate, et simplici corde quærere illum, quod non tentare, ac fidem habere in illum. Intellige hæc quatuor idem esse, non proprie et precise, sed ample et finaliter, quia scilicet eodem omnia tendunt.

Tentant Deum Primo, infideles, qui cum Deo, quasi cum idolo lapideo, mortuo et sensus experte agunt, quod proinde externis tantum ritibus et gestibus colunt. Secundo, qui Deo negant scientiam, potentiam, providentiam rerum humanarum, ac injustitiæ scelerumque vindictam, aut ejus periculum facere volunt. Tertio, qui suo ingenio, opibus, viribus confidunt, non Deo. Sic diabolus tentavit Christi divinitatem, Matth. 4. 2. Judæi ejusdem potentiam, dum ab eo poposcerunt miraculum, Matth. 12. 38. Item justitiam, dum ab eo postularunt vectigal. Matth. 17. 23. Item sapientiam, dum modum resurrectionis ab eo vestigarunt, Matth. 22. v. 24. Item clementiam, dum ei obtulerunt adulteram ad condemnandum. Joan. 8. 5. Item obedientiam, dum quærunt: *licet censum dare Cæsari, an non?* Matth. 22. 17.

Porro, credunt in Deum, primo, qui de eo rectam habent fidem, et orthodoxe sentiunt; secundo, qui in eum confidunt; tertio, qui illi fideles sunt, ejusque mandatis fideliter obediunt, juxta illud psal. 77. 7. *Ut ponant in Deo spem suam, et mandata ejus exquirant.* Sic dicitur Eccl. 1. 36. *Ne sis incredibilis timori Domini*, id est, religioni et cultui Dei fideliter pareto: *Et ne accesseris ad deum duplici*, id est, dubio fictoque *corde.* Hinc S. Gaudentius tract. de Dedicat. probare contendit S. Thomam, antequam Christus post resurrectionem illi appareret, non fuisse incredulum. Nam hic dicitur: *Apparet autem eis, qui non sunt increduli.* Igitur quod à Christo culpetur ut incredulus, non tam ad Thomam, quàm ad posteros spectare, qui credere debeant quod non viderunt, uti Thomas credidit Christum resurrexisse, etiamsi eum non viderat, quia Apostolis dicentibus se eum vidisse credidit. Hæc propria est ejus opinio. Nam alii censent Thomam vere fuisse incredulum: hoc enim plane significat reprehensio Christi. Fuit ergo Thomas, partim credulus, partim incredulus. Credulus, quia credidit Christum fuisse Prophetam verum, ac virum sanctum et Messiam: incredulus, quia non credidit eum resurrexisse. Christus ergo apparuit ei quasi credulo, ut reliquum incredulitatis ab eo abstergeret, uti de facto abstersit, cum Thomas tangens ejus cicatrices exclamavit: *Dominus meus, et Deus meus.* Adde etiamsi Deus ordinarie appareat his qui credunt in eum, non tamen solis his; nam sæpe apparet his, qui non credunt in eum: tanta enim est Dei bonitas, ut sua luce et gratia præveniat infideles, ut credant, et impios, ut convertantur ad Deum. De fide enim est, gratiam Dei prævenire nostrum arbitrium, adeo ut sine illa nil quod ad salutem conducat, efficere queat, ut passim contra Pelag. docet S. Aug. et ex eo Conc. Trid. sess. 6. Sic Deus prævenit Gentiles, idola colentes, dum ad eos misit Apostolos, qui eos ad Deum verum traduxerunt, juxta illud Isaiæ 65. 1. *Quæsierunt me, qui ante non interrogabant; invenerunt, qui non quæsierunt me;* vel ut Paulus ex Septuag. citat Rom. 10. 20. *Inventus sum à non quærentibus me, palam apparui iis qui me non interrogabant*: ubi enim quis gratiæ prævenienti consentiens Deum quærere pergit, tunc utique plenius et perfectius apparet ei Deus per lucem et gratiam majorem, quæ eum ad justitiam, sanctitatem, perfectionem et tandem ad gloriam æternam perducit et provehit.

Deus autem quæsitus apparet variis modis. Primo, in creaturis omnibus et singulis: in his enim velut suis operibus et effectis relucet ipse creator, juxta illud psal. 18. *Cæli enarrant gloriam Dei*, et Rom. 1. *Invisibilia Dei per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur; sempiterna quoque ejus virtus et divinitas.* Vide S. Aug. in Soliloquiis, c. 31. ubi singulos sensus et singulas creaturas interrogat de Deo, et singulæ respondent: Non sum ego Deus, sed qui creavit me, ipse est Deus meus.

Secundo, et proprie, in S. Scriptura. Ibi enim Deus se, suasque virtutes manifestat, ac præsertim in hoc libro Sapientiæ. q. d. Vos, ô sapientiæ studiosi, præsertim rectores hominum; quærite Deum, sapientiæ fontem in S. Script. ac in hoc Sapientiæ libro: si enim hunc sincere et studiose legeritis, utique quis, qualis et quantus sit Deus, invenietis.

Tertio, in Ecclesia. Si enim Ecclesiæ præsides et doctores quis consulat, utique de omni re, quæ ad Deum Deique cultum pertinet, eum instruent. Hac enim de causa Deus in Ecclesia posuit Apostolos, Prophetas, pastores et doctores, scilicet *ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in ædificationem corporis Christi.* Ephes. 4. 11.

Quarto, quæritur et invenitur Deus in oratione et exercitio virtutum, præsertim eleemosynæ. Orationi enim vacantes Deus interius illuminat, ut se et ea quæ sunt salutis cognoscant. Sic iuvenit Deum Cornelius centurio, cum oranti apparuit Angelus jubens vocari S. Petrum, qui eum in fide Christi instrueret, Actor. 10. Simili modo ait S. Thom. q. 14. de Veritate, art. 11 ad 1. si quis Gentilis plene servaret legem naturæ, Deumque invocaret, Deus prædicatorem, etiam Angelum, si opus foret mitteret, qui eum de rebus Dei et salutis informaret. In litteris Indicis exstant varia raraque hujus rei exempla. Quocirca vere dixit Sixtus, non Pontifex, uti falso censuit Ruffinus, sed philosophus, in Sententiis: *Bona mens chorus est Dei, mala mens chorus est dæmonum. Templum sanctum Deo est mens pii, et altare optimum ei cor mundum et sine peccato.*

Perversæ (Arabicus, *difficiles et perversæ*) enim cogitationes separant (Syrus, *elongant*; Vatab. *alienationem faciunt*) a Deo: probata autem virtus corripit insipientes.] Pro *perversæ cogitationes*, græce est σκολιοὶ λογισμοὶ, id est; tortuosi, perplexi, flexuosi, incurvi, distorti, iniqui, pravi, versuti, maligni, discursus,

cogitationes, ratiocinationes, sensus, vel etiam machinationes; opponit enim *sentire de Deo in bonitate*, perversas de Deo cogitationes et sensus. q. d. Sicut boni rectique de Deo sensus hominem conjungunt Deo, sic pravi et distorti de eo ejusque providentia sensus, cogitationes et opiniones hominem ab eodem avellunt et separant, ac consequenter separant à vera religione, justitia et virtute. Idem faciunt cogitationes et machinationes rectorum impiorum, quibus contra jus et fas mira calliditate excogitant modos congerendi opes, suosque status augendi, cum damno subditorum, imo cum jactura fidei et religionis, quales sunt cogitationes politicorum, qui religionem faciunt subservire politiæ et regno. Unde S. Julius Pontif epistola increpatoria ad Episcopos Orientales, quæ habetur tom. I. Concil. *Recordamini*, inquit, *Sapientiam, quæ ait, Perversæ enim cogitationes separant* (*homines*) *à Deo*, (*quanto magis opera iniqua?*) *probata autem virtus portat, protegit et consolatur oppressos, et docet insipientes.* Succidi verba Julii, quia prolixiora.

Rursum, quævis aliæ pravæ cogitationes, v. g. de rapiendo, fornicando, calumniando, occidendo, separant hominem à bonitate, virtute et lege, ac consequenter ab earum auctore et tutore Deo. Unde S. Bern. ser. 3. de Spiritu sancto: *Quia*, inquit, *perversæ et immundæ cogitationes separant à Deo, orandum est, ut cor mundum creetur in nobis; quod utique fiet, si spiritus divinus fuerit in visceribus nostris, in nobis et erga nos sanctus, erga proximos rectus, ergu Deum principalis*, psal. 50. 12. 13. 14. Præclare S. Aug. in psal. 63. ad illa: *Defecerunt scrutantes scrutinio: Vide*, ait, *quid contingat animæ malæ: Recedit à luce veritatis, et quia ipse non videt Deum, putat se non videri à Deo; sic et isti recedendo ierunt in tenebras, ut ipsi non viderent Deum, et dixerunt: Quis nos videt?*

Sub cogitationibus intellige volitiones; nuda enim cogitatio prava, si non sit volita, non separat à Deo; sed si voluntas ei acquiescat vel expresse vel tacite, separat à Deo. Certum enim est cogitationes, quæ rationis advertentiam et volentis consensum præveniunt, quales sunt motus primo primi, non esse peccata; nil autem separat à Deo, nisi peccatum. Porro cogitationes, nisi illico, cum earum inhonestas et turpitudo à ratione advertitur, abigantur, incipiunt placere voluntati, eamque deducunt ad delectationem morosam, quæ si in materia graviter vetita versetur, est peccatum mortale. Cogitationes pravæ ergo sunt quasi scintillæ, quæ nisi statim extinguantur, cupiditatis ignem, et tandem ingens incendium excitant. Adhæc, cogitationes eædem sunt velut gemmæ, sive baccæ arborum primo germinantium, quæ dum aperiuntur, pariunt flores pravarum voluntatum, qui tandem vertuntur in fructus pravorum operum. Sicut vice versa bonæ cogitationes sunt gemmæ, ex quibus prodeunt flores bonorum desideriorum, et fructus bonorum operum, uti docet S. Chrys. homil. 39. in illud Matth. c. 21. 19. *Videns arborem fici, nihil invenit in ea nisi folia tantum.* Summe ergo invigilandum est cogitationibus, eæque, si pravæ deprehendantur, illico ad petram legis divinæ allidendæ et elidendæ sunt, juxta illud:

> Principiis obsta, sero medicina paratur,
> Cum mala per longas invaluere moras.

Hinc de fide est, non solum opus externum, v. g. fornicationem, calumniam, homicidium, sed et internam eorum cogitationem ac volitionem esse peccatum mortiferum, uti contra Judæorum sensum docet Ecclesia, et satis insinuat Christus Matth. 5. v. 22. et 28.

Hinc infert S. Chrysost. peccatum secum afferre summam pœnam, scilicet separationem à Deo. Audi eum homil. 6. ad Popul. *Magnum supplicium est peccare, etiamsi non puniamur: peccata enim nos à Deo separant, Sapient. 1. Pœnæ vero nos ad Deum perducunt. Si quis vulnus habeat, quid timere dignum est, saniem, an medici sectionem? ferrum, an ulceris populationem? peccatum, sanies est; pœna, ferrum medicinale; sicut enim saniem habens, etsi non secatur, male habet; et cum non secatur tunc est in majoribus malis; ita peccans; etiamsi non puniatur, omnium est miserrimus, et tunc maxime miser, cum non punitur, et grave nihil patitur.*

PROBATA (Arabicus, *exquisita*) AUTEM VIRTUS CORRIPIT INSIPIENTES.] Syrus, *redarguit contemnentes. Virtus* hîc non moralis, sed physica intelligitur, puta potentia, robur et vis agendi: hanc enim significat Græcum δύναμις, quod multos Interpretes græce ignorantes fefellit, qui per virtutem accipiunt honestatem et probitatem: unde sic exponunt, q. d. Virtus hanc habet vim in eo, qui illa præditus est, ut eum faciat aptum ad corripiendum insipientes, qui per ignorantiam, vel infirmitatem peccant. Ita Lyran. et Dionys. Aut q. d. Fides est, quæ à mente aufert insipientiam. Ita Holcot et Hugo. Verum græce est δύναμις, id est potentia, non virtus ethica, ut dixi.

Sensus ergo est, q. d. Virtus, id est potentia Dei per multos suos actus et effectus probata corripit et castigat insipientes, qui prave de Deo sentiebant, perversasque de eo cogitationes conceperant. q. d. Rectores, judices et quivis qui insipienter de Deo sentiebant, ejusque providentiam et vindictam negabant, dum vident, vel considerant præteritos vel præsentes effectus divinæ potentiæ et providentiæ, quibus injustos et impios castigavit vel castigat; hoc argumento et hac experientia adeo probata convicti, possunt debentque agnoscere et corrigere suum sensum et errorem; ac reipsa sæpe vel inviti, vel sponte cedentes, eumdem agnoscunt et corrigunt. Ita Bonavent. Vatabl. Clarius, Jansen. et alii. Alludit Sapiens ad illud psal. 32. 10. *Dominus dissipat consilia gentium, reprobat autem cogitationes populorum*, etc. *consilium autem Domini in æternum manet, cogitationes cordis ejus in generatione et generationem.*

Accedit Osorius, qui explicat de virtute et potentia, non Dei, sed rectorum et Judicum, q. d. Dum ipsa potentia rectorum à Deo probatur, imminuitur, aufertur; tunc reipsa ipsi corripiuntur et convincuntur, ut negare non possint se insipientes de Deo habuisse opiniones, ac perversas cogitationes et sensus. Unde Vatabl. et Guarinus vertunt: *Potentia dum tentatur, arguit insipientes.*

Verum melius accipias de virtute, id est potentia, non judicum, sed Dei; hæc enim castigat et corripit insipientes. Igitur sicut puer

protervus non timet matris minas, nec servus heri, nec discipulus magistri: cogitat enim minas esse minas, hoc est esse verba quæ aerem, non verbera quæ carnem feriant: cogitat enim matrem esse matrem, ideoque vel non velle, vel non posse, castigare filium adeo dilectum et validum; at dum mater verba vertit in verbera, et virga pulsat pueri dorsum, tunc probat illi suam virtutem, ac puer cogitationem et sensum, quem habebat de matris minis, deponit corrigitque suum errorem et insipientiam. Eodem prorsus modo rectores, judices et quivis impii, dum audiunt doctorum et concionatorum minas de Dei vindicta, non curant, imo rident; cogitant enim Deum, vel non scire, vel non curare res humanas; aut se suos status ita stabilivisse, ut ab iis, ne à Deo quidem dejici possint; at dum de facto iis excidunt, aut similem Dei vindictam in se vel aliis probant et sentiunt; tunc priores suos perversos λογισμους id est discursus, cogitationes et sensus corrigunt, ac vel inviti de Deo Deique providentia et vindicta recte sentire incipiunt. Dei ergo potentia potensque vindicta corrigit insipientes, id est impios, à suis pravis opinionibus, quibus vel impotentiam, vel incuriam rerum humanarum, Deo ascribunt, cum scilicet contrariam ejus potentiam et curam vindictamque cum suo dolore et damno experiuntur. Hoc est quod vulgo dicitur: Stulti non credunt Sanctis, donec faciant miracula; hinc præ cæteris credunt S. Antonio, quia crebro potentem ejus manum, ignemqne sacrum ab eo incredulis immissum persentiscunt.

Paulo aliter explicat Cantacuzenus, q. d. Curiosæ quæstiones deviant à Deo: quare dum curiosi temere Dei potentiam tentant et scrutantur, hac curiositate lædunt aciem mentis, produntque suam dementiam: *Scrutator* enim *majestatis opprimetur à gloria*, Prov. 25. 27.

4. Quoniam in malevolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis.] Pro *malevolam* nervosius Complut. et Pagninus legunt, *malivolam*: græce enim, est κακοτεχνον, id est mala fabricantem, mala machinantem, dolos et fraudes versantem, maleficam, quæ res bonas et sinceras adulterat, vitiat et corrumpit. Unde S. Hieron. legit: *malitiosam*: Syrus: *malis involutam*; Arabicus: *in malevolæ animæ artificium*, sive *machinationem nullo modo introibit sapientia*; S. Bernard. *malignam*; Vatabl. et Guarin. *contradicentem vero et invidiam*; Jansen. *malitiosam et maleficam, quæque mala arte callida nectit*; Hugo, Lyran. et Dionys. *complacentem sibi in malitia*; Clarius: *quæ omni studio et arte studet malo*, præsertim quæ justitiam per vim vel dolum violat, fraudibus alios circumvenit, per fas et nefas se suaque adauget, uti faciunt tyranni.

Probat quod dixit v. præced. perversas cogitationes separare à Deo, ex eo quod in malevolam animam non introibit sapientia, quæ individua est comes, imo sedes et thronus Dei. Unde S. Hier. in c. 63. Isaiæ sic legit, aut potius paraphrastice explicat: *afflixerunt Spiritum sancti ejus*, *quia Spiritus Sanctus recedit à corpore subdito peccatis, et in perversam animam non ingreditur sapientia.* Sic sapientia non introit in parricidalem animam Absalonis, ait S. Paulinus ep. 4. ad Severum.

Quæres, quænam sit hæc sapientia? Primo, Cyrill. Alexand. lib. 1. in Joannem cap. 4. *Sapientiam hanc, quæ in malevolam animam non ingreditur, esse* ait *cognitionem mysteriorum, et malignam animam esse cujusvis hæretici, hypocritæ, infidelis, etiam ad perspicua nictantis.* Sic et Chrysost. t. 2. in id Matth. 8. 9. *Nam et ego homo sum sub potestate constitutus*, agens contra hæreticos: *Vide*, inquit, *quomodo homo Gentilis, rusticus et miles veritatis mysteria agnovit, videlicet supremæ potentiæ Christi; et homines Christiani denegant veritatem, qui scripturas portant in ore. Non quia obscura sunt aut profunda mysteria veritatis, nam omnes ea cognoscunt: sed quia perversa sunt corda eorum, et ubi non quiescit spiritus veritatis, veritas fugit ab eis: scriptum est enim: in malevolam animam non introibit sapientia.* Sic et S. Basil. epist. 141. S. Hier. in Jerem. c. 8. et Anas. Nicen. in quæs. S. Script. quæst. 18.

Secundo et genuine, per *sapientiam* accipe non speculativam, sed praticam, quæ non aliud est, quàm prudentia, virtus, probitas, Dei timor et cultus, ut dixi initio; hæc enim non intrat in malevolam animam, cum tamen subinde intret sapientia speculativa. Unde S. August. in Retract. lib. 1. c. 4. retract. id quod in Soliloquiis dixerat: *Deus, qui nisi mundos verum scire noluisti.* Hinc ex diametro sibi adversantur, sapientia et voluptas, puta gula et libido. Unde Plato lib. 12. de Legibus: *Venus*, inquit, dicitur quasi ουαι et νους, q. d. *Væ menti*, aut *ve*, id est, *sine mente.* Sic *vesanus* dicitur *sine*, sive carens, *sanitate*, *vecors sine*, sive carens, *corde*, puta excors. Et Cicero, teste Plutarcho in ejus Vita, negabat se posse philosophari, et simul uxori vacare,

Anagog. per *sapientiam* accipe dulcedinem divinæ contemplationis; hanc enim non degustant animæ malevolæ, sed bonæ et puræ. Ita S. Bernard. in Scala claustralium et alii. Quocirca S. Greg. Nyssen. tract. de Forma perfecti Christiani, hanc formam in eo sitam esse docet; *Si quis*, inquit, *vere sit templum Dei, nullumque malitiæ simulacrum contineat, is à mediatore admittetur, cum purus sit, et ad puritatem ipsam suscipiendam idoneus: neque enim in malevolam animam, ut scriptum est, introibit sapientia.* Idem de Virgin. c. 15. *Animus*, inquit, *qui Deo vivit, non ullis rebus se oblectaverit, quæ sibi ex errore quodam non veram honesti speciem præbent: sin ex aliqua affectione vitii maculam cordi contraxerit, specialis ipse matrimonii jura rescidit, atque ut in divinis litteris scriptum exstat: In malevolam animam non intrabit sapientia.* Quocirca Guaricus Abbas qui floruit anno Domini 1170. serm. 4. de Adventu, *Qui igitur*, inquit, *viam Domini parare festinas, primo omnium bona sit voluntas; quoniam in malevolam animam non introibit sapientia.*

Nec habitabit in corpore subdito peccatis.] Græce καταχρεω αμαρτιας, id est, peccato obnoxio, oppignorato, ac velut ære peccati obærato et obstricto, atque, ut Syrus vertit, *reo et condemnato.* Est metaphora à debitore ære alieno oppresso: *qui* enim *facit peccatum, servus est peccati*, ait Christus Joan. 8. 34. ac proinde diabolo, quia auctor est peccati, obligatus et obstrictus. Unde Apost. Rom. 7. ait se venumdatum sub peccato. Per *corpus*, synecdochice hominem accipe: corpus enim est peccati æque ac supplicii, puta tam culpæ, quàm pœnæ,

officina. Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 19. n. 4. exemplum dat Salomonem; spiritus enim sapientiæ recessit à Salomonis anima, et corpore voluptatibus inquinato, et libidinibus subdito. Unde S. Aug. lib. 17. Civit. c. 8. *Rex ille*, inquit, *aliquando sapiens sapientiam, quam amore spirituali adeptus fuit, amore carnali amisit :* hi enim duo amores sunt contrarii, et antagonistæ, ut unus alium expellat. Sic et à Davide, ait S. Basil. in psal. 37. idem spiritus recessit, cum is animam et corpus polluit adulterio et homicidio : unde pœnitens orat Psal. 50. *Et Spiritum sanctum tuum ne auferas à me*, etc. *et spiritu principali confirma me :* libido enim et zelus obcæcat mentem milleque errorum tenebras menti effundit, quas dissipat sapientia, id est pœnitentia, castitas, sanctitas. Noster à Castro per *peccatum* accipit peccatum diffidentiæ, qua quis diffidit Deo, et callide tentat Dei potentiam et providentiam. Alii accipiunt peccata injustitiæ, tyrannidis, rapinæ, fraudum, etc. Plane et plene accipias quælibet peccata mortalia : hæc enim omnia et singula fugant sapientiam, id est Dei gratiam et charitatem. Unde S. Thom. 2. 2. qu. 45. art. 4. ex hoc loco docet sapientiam practicam, quæ est donum Spiritus Sancti, præsupponere charitatem, ideoque non posse consistere cum peccato mortali.

Præclare S. Aug. lib. de Agone Christiano c. 13. *Errat*, inquit, *quisquis putat veritatem se posse cognoscere, cum adhuc nequiter vivat : nequitia est autem mundum istum diligere, et ea, quæ nascuntur et transeunt, pro magno habere, et ea concupiscere, et pro his laborare ut acquirantur, et lætari cum abundaverint, et timere ne pereant, et contristari cum pereunt. Talis vita non potest puram illam et sinceram et incommutabilem videre veritatem, et inhærere illi, et in æternum non moveri.*

Denique S. Thom. 3. p. q. 27. art. 4. ex hoc loco probat, in B. Virgine nullum fuisse peccatum actuale, ne veniale quidem, quia in ejus utero Sapientia Dei corporaliter habitavit. Idem dicas de peccato originali. Qui enim aliquando huic subjacuit, necesse est ut aliquando peccet, saltem venialiter; unde, qui ab omni veniali per totam vitam immunis est, immunis est quoque ab originali. Hanc regulam tradit S. Aug. lib. 5. contra Julianum cap. 9. Idem libro de Natura et gratia c. 36. ait : *Excepta itaque sancta Virgine Maria, de qua propter honorem Domini, nullam prorsus, cum de peccatis agitur, volo habere quæstionem. Unde enim scimus, quod ei plus gratiæ collatum fuerit ad vincendum omni ex parte peccatum, quæ concipere ac parere meruit eum, quem constat nullum habuisse peccatum.* Pro *unde* nonnulli legunt *inde.*

Porro ex eo, quod ait *Spiritus Sanctus*, etc. *non habitabit in corpore subdito peccatis*, à contrario collige : ergo habitabit in anima et corpore subdito charitati et virtutibus; hoc est enim palatium, imo thronus et templum Spiritus Sancti.

5. Spiritus enim sanctus disciplinæ effugiet fictum, et auferet se a cogitationibus quæ sunt sine intellectu, et corripietur a superveniente iniquitate.] Syrus : *Spiritus enim sanctus et correptio fugit à fraude* (Arabicus : *à dolo*) *et elongatur* (Arabicus : *avolat*) *à cogitationibus eorum, qui sine scientia intelligentiæ sunt.* Græca habent, *sanctus enim Spiritus disciplinæ effugiet dolum*, sive fictionem. Ubi primo, *sanctus Spiritus disciplinæ*, potest accipi ipsa sancta disciplina, quam v. præced. vocavit *sapientiam :* hæc enim est spiritus, id est spiritualis dos et qualitas, ut probet id quod dixit, sapientiam non intrare in malevolam animam, ex eo quod sapientia sit *spiritus disciplinæ*, id est, aspiret menti disciplinam, id est, vitiorum castigationem, morumque compositionem et candorem, qui contrarius est dolo, fictioni et malitiæ.

Secundo, *Sanctus Spiritus* potest accipi ipse Deus Pater, Filius et Spiritus Sanctus : Deus enim per essentiam est spiritus, isque sanctus. Unde Seraphini singulis personis acclamant : *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus sabaoth.* Isaiæ 6. Probat ergo sapientiam non introire in malevolam animam, ex eo, quod Deus, à quo manat omnis sapientia, cum sit spiritus sanctissimus et purissimus, fugiat omnem dolum, fictionem et malitiam.

Tertio, per *Spiritus Sanctus* accipi potest tertia persona SS. Trinitatis, puta Spiritus Sanctus : huic enim appropriatur disciplina, id est morum reformatio, puritas, sanctitas; qui proinde fugit, imo fugat omnem impuritatem, hypocrisin et malignitatem. ita S. Hieron. lib. 7. in c. 63. Isaiæ et Idacius contra Varimadum, Hugo, Lyranus, Glossa, et alii.

Disciplinæ.] Osorius refert ad τὸ *fictum*, q. d. Spiritus Sanctus enim fugit hæreticos et hypocritas, qui simulant et fingunt se studere disciplinæ, cum sint indisciplinati, vacentque suis concupiscentiis. Vere S. Aug. in psal. 39. initio: *Persecutio*, inquit, *sive à leone, sive à dracone numquam cessat Ecclesiæ, et magis metuendus est cum fallit, quàm cum sævit.* Melius alii τὸ *disciplinæ* referunt ad τὸ *Spiritus Sanctus :* hic enim est auctor, amator, tutor et doctor omnis disciplinæ, qua nostros mores ad omnem honestatem confirmat, uti dixi. Ita Hugo, Jansen. et alii.

Fictum.] Græce δόλον (forte Noster legit δόλιον, id est dolosum, fraudulentum, fictum, versipellem masculine) id est fictionem, fraudem, dolum, item res fucatas et fictas. (Unde Vatabl. vertit : *Id quod fictum est*) omnesque fictos, hypocritas et dolosos, qui vel per fraudes aliena compilant, vel errores spargunt, vel quid aliud mali perpetrant. Opponit fictionem hanc simplicitati cordis, qua quærendum esse Deum dixit v. 1. Unde S. Aug. ser. 11. de Verbis Domini, per fictos accipit hypocritas. Idem lib. 1. de Baptismo contra Donat. c. 12. accipit eos, qui ficte accedunt ad baptismum, uti accessit Simon Magus Actor. 8. de quo hunc locum accipit Urbanus II. 1. q. 3. c. *Salvator.* Hi enim si plane fingant se velle suscipere baptismum lucri causa, cum revera nolint fieri Christiani, uti subinde eum suscipiunt Judæi, irritus is est et nullus, sin serio velint suscipere baptismum et christianismum, sed fingant se pœnitere de peccatis, quæ dimittere nolunt, recipiunt quidem Sacramentum baptismi, sed non ejus vim et gratiam, nisi postquam per pœnitentiam sublata fuerit fictio, uti passim docent Theologi.

S. Athanas. serm. de Passione et cruce, per fictos accipit mendaces et perjuros; S. Bernardus ser. 1. in Cant. incontinentes; Hesychius lib. 2. in c. 10. Levit. simulantes pœnitentiam.

Rursum S. Aug. lib. 2. contra Parmen. c. 10. et 11. per fictos accipit hæreticos, à quibus collatum baptisma docet esse verum, et sanctificare baptizatos : *Spiritus quidem sanctus*, inquit, *daturis fingentibus deerat justificandis ; sed acceptaris credentibus aderat abluendis, per ineffabilem efficaciam potentiæ suæ utrumque valens facere, illos fugere, istos fovere ; illos culpare, istos mundare.* Et mox : *Omnia Sacramenta cum obsint indigne tractantibus, prosunt tamen,per eos digne sumentibus.*

Tandem fictio proprie significat dolum, versutiam ; fraudem, qua homines, præsertim judices, vel rectores ob munera, vel respectus humanos justitiam pervertunt. Potest tamen fictio accipi quævis iniquitas, ut sequitur : hæc enim simulat et fingit æquitatem et honestatem; verecundatur enim videri et vocari iniquitas et inhonestas.

Unde ad hanc gnomen alludens, imo eam paraphrastice explicans Tertull. lib. de Orat. c. 10. docens eam debere esse liberam ab omni animi perturbatione, ait : *Neque enim agnosci poterit à Spiritu Sancto spiritus inquinatus, aut tristis à læto, aut impeditus à libero, nemo adversarium recipit, nemo nisi comparem suum admittit.*

Porro, Spiritus Sanctus maxime fugit fictionem et fictos, qui virtutes nomine vitiorum et vitia nomine virtutum palliant; itaque multos seducunt, dum virtutes in vitia, et vitia in virtutes transformant. Nam ut Vere ait Cassiodor. *Adulatio blanda omnibus applaudit, omnibus salve dicit : prodigos vocat liberales, avaros parcos et sapientes, lascivos curiales, garrulos affabiles ; obstinatos constantes, pigros maturos et graves, hæc sagitta leviter volat, cito infigitur.* Et Seneca epist. 21. *Per adulationem vitia nobis sub virtutum nomine obrepunt, temeritas sub titulo fortitudinis latet, moderatio vocatur ignavia, pro cauto timidus accipitur : in his certe magno periculo erramus.*

Denique, sicut spiritus fugit fictionem et dolum, sic amat et ambit simplicitatem, candorem et amorem. Audi S. Aug. lib. de Moribus Ecclesiæ Cathol. c. 16. *Dicit Paulus* (Rom. 5.) *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum, qui datus est nobis. Dicit Propheta : Sanctus enim Spiritus disciplinæ effugiet dolum : ubi enim dolus, charitas nulla est.*

Jam vero dolus, fictio et mendacium omnes dedecet, sed maxime principes et rectores; hi enim fingendo et fallendo perdunt omnem fidem et auctoritatem apud subditos, vicinos et exteros. Unde Leo imp. Exhort. ad filium c. 29. *Maximi*, inquit, *pendito veracem te esse, et veraces homines in familiaritatem tuam admittere : ita enim firmus et constans in omnibus dictis et factis existimaberis, ac veram et non suspectam tuorum erga te benevolentiam obtinebis. Si autem in vanitatis et mendacii suspicionem veneris indigna agere imperatoria majestate, qua auctus es, convinceris, efficiesque ut subditi semper formidolosi, rerumque omnium incerti et titubantes vacillent.* Et cap. 36. *Dicere autem oportebit ea, quæ plane scies, aut ea quæ temporis ratio postulabit ; de cæteris omnibus silere satius erit, quàm loqui. Nam principem non nisi vera, opportuna,et magni momenti verba proloqui decet.*

Rursum, fictio plane indigna est in sacerdote, rebus sacris et Sacramentis ; estque peccatum sacrilegii. Unde Hesychius in c. 10. Levit. et habetur de Pœnit. dist. 3. c. 53. *Inter hæc sicut vera pænitentia*, inquit, *Deum promeretur; ita simulata Deum irritat ; quia Spiritus Sanctus disciplinæ effugiet fictum. Hoc autem sancti Patres irremissibile peccatum et blasphemiam in Spiritum Sanctum dixerunt.* Nam ut ait Clemens Alex. lib. 3. Strom. *hypocrisis est instar nivis, et hypocrita est quasi sterquilinium nive contectum, utpote qui vitia omnia candore simulata virtutis, velut nive obtegit.* Talis hypocrita fuit Julianus Apostata, quem proinde S. Greg. Nazianz. orat. 3. contra eumdem, recte comparat chamæleonti : *Sicut*, inquit, *chamæleontem aiunt, in quemvis facile mutari, atque omnes colores, candore uno excepto, suscipere (fabulosum enim Proteum sophistam prætereo) sic etiam ille Christianis, præter clementiam, in quidvis se vertebat, et perquam crudelis erat ejus lenitas.*

Et aufferet se a cogitationibus, quæ sunt sine intellectu.] Grœce επαναςησεται απο λογισμων ασυνετων, id est exsurget, excitabit, eriget se, ut ascendat et avolet à cogitationibus intelligentiæ expertibus, imperitis, imprudentibus, insipientibus, stultis, quales sunt tyrannorum, omniumque injustorum et impiorum. Nannius vertit : *resiliet ;* alii : *commigrabit, amovebitur, procul absistet* : juxta illud ps. 63. 8. *Accedet homo ad cor altum, et exaltabitur Deus.* q. d. Homines versuti alto, id est profundo, corde multas artes, fraudes, impiaque consilia excogitant ; sed Deus alto hominum corde longe est altior et profundior ; unde ejus technas detegit, dissipat, punit, vindicat. Quocirca Aquila, Symmach. et Theod. pro ירום *iarum*, id est *exaltabitur*, aliis punctis legentes ירום *ierem*, id est *sagittabit*, vertunt : *Mentem et cor profundum hominis sagittabit et configet.* Ex adverso sapientia, ejusque auctor Spiritus Sanctus, ait Prov. 8. 12. *Ego sapientia habito in consilio, et eruditis intersum cogitationibus*, vide ibi dicta. Quæ sint cogitationes sine intellectu, quæ cum intellectu, et quomodo utræque formentur et crescant, subtiliter explicat S. Bernardus tract. de Vita solitaria ad Fratres de Monte Dei longiuscule ante finem.

Hinc sapientiæ symbolum est sal. Nam ut ait Plinius l. 31. c. 9. *Salis natura per se ignea, et inimica ignibus, fugiens eos, et omnia erodens : corpora vero astringens, siccans, alligans ; defuncta autem et putrescentia ita vindicans, ut durent ita per secula. In medendo vero mordens, adurens, repugnans, extenuans, dissolvens.* Sapientia autem ignea est, à calore Spiritus Sancti generata, sed igni concupiscentiæ valde inimica, quæ in malevolam animam non introibit, disciplinæ fugit fictum, et aufert se à cogitationibus impudicis, quæ sunt sine intellectu. Affectus humanos erodit, atque ab eis quidquid inordinatum est et effrænatum, detrahit. Corda justorum astringit, ne in vitia labantur : siccat, ne humore pravi amoris tabescant ; alligat, ne in peccata perdiffluant. Nam per sapientiam sancti sunt, quicumque Domino placuerunt. Animas peccatis mortuas, et sibi ipsis præ humilitate et contemptu proprio putrescentes conservat, et vitam aliam supra captum humanum, et incorruptionis claritatem communicat.

Et corripietur a superveniente iniquitate] Græce, ελεγχθησεται επελθουσης ανομιας, id est,

corripiet, vel corripietur superveniente peccato, inquiunt nonnulli, adduntque ἐλεγχεσθαι, verbum esse medium; unde tam active verti potest, *corripiet*, quam passive, *corripietur:* Active accipit Cantacuzenus. q. d. Spiritus sanctus corripiet, arguet, convincet iniquitatem, quæ specie æquitatis simulata se velabat et occultabat, eamque deteget et damnabit, juxta illud Christi Joan. 16. 8. *Ille* (Spiritus Sanctus) *arguet mundum de peccato, et de justitia, et de judicio,* Spiritus Sanctus enim ostendit eos, qui fraudes et technas nectunt, tunc maxime desipere; cum sibi summe sapere videntur. Unde Syrus vertit: *Corripit omnem tyrannidem quæ evenit:* proprie enim in tyrannos et oppressores hæc dicuntur. Verum ἐλεγχθήσεται, non est futurum verbi medii, sed passivi. Passive ergo accipit Noster et cæteri, vertuntque *corripietur;* quod S. Augustinus lib. contra Adimantum, cap. 7. refert ad hominem fictum. q. d. Corripietur homo fictus, scilicet superveniente sibi iniquitate sua, cum ab eo abcesserit Spiritus Sanctus: hæc enim iniquitas ipsi ostendet, quod deviarit ab æquitate, sapientia et virtute: unde conscientia eum remordebit, castigabit et puniet. Addit Lyran. in peccata graviora sinetur labi; sic enim Deus solet priora peccata castigare per sequentia majora et turpiora. Denique fictus, ait Hugo, cum retributionis dies venerit, pro iniquitate corripietur, id est punietur.

Melius alii attribuunt Spiritui Sancto, idque liquet ex textu Græco. q. d. Spiritus Sanctus ab iniquitate corripitur, id est confutatur, ait Jansen. ac velut vituperatur et dehonestatur, ait Vatabl. indigne tractatur, ait Nannius (hæc enim omnia significat, ἐλεγχεσθαι) ac proinde velut confusus ac probro affectus fugit et discedit. Hinc Arabicus vertit: *reprehenditur cum præsens fuerit iniquitas.* Unde Nota tantam esse antipathiam inter iniquitatem (græce, ἀνομίον, id est peccatum, scelus, legis trangressionem) et Spiritum Sanctum, ut iniquitas abigat Spiritum Sanctum; sicut tyrannus abigit verum regem. Infinitum est enim dissidium et odium inter Spiritum Sanctum et peccatum: ita enim odit ipse peccatum, itaque ipsi exosum est, et quasi noxium omne scelus, ut, si ipse posset per impossibile gladio aliquo jugulari, vel veneno aliquo perimi, non alio jugularetur, vel perimeretur, quàm peccato: peccatum enim directe violat sanctitatem Spiritus Sancti, ejusque Angelorum. Unde S. Basil. in psal. 33. ad illa: *Immittet* (se, hoc est inseret) *Angelus Domini in circuitu timentium eum. Velut fumus,* inquit, *fugat apes, et fœdus odor columbas expellit, sic Angelum vitæ nostræ custodem abigit multa lacrymarum aspergine dignum, et graveolens peccatum.*

Noster Pineda in Job c. 35. v. 6 et 7. τὸ *corripitur* exponit *contristatur*, q. d. Contristatur Spiritus Sanctus, dum videt animam iniquitatem committere, ideoque quasi mœstus ab ea fugit et discedit: juxta illud: *Nolite contristare Spiritum Sanctum*, Ephes. 4. 30. Peccator ergo dum peccat, quantum in se est, corripit, confutat, conspurcat, contristat, expellit Spiritum Sanctum.

Hæc omnia antopropathωs dicuntur de Spiritu Sancto: ipse enim proprie corripi, probro affici et contristari nequit, cum sit Spiritus sublimissimus, perfectissimus, beatissimus et inviolabilis. Dicitur tamen corripi, vituperari, contristari; tum quia peccata causam ipsi dant doloris, probri et tristitiæ, ita ut, si in eum cadere posset dolor, probrum aut tristitia, utique peccatum ipsum dolore, probro et tristitia afficeret: tum quia ipse peccatum odit, et à peccatore abit et discedit, perinde ac si probro et tristitia affectus fuisset. Est catachresis et metonymia: ponitur enim effectus pro causa, scilicet correptio et tristitia pro odio, quod in hominibus ex tristitia consequitur.

Minus recte aliqui sic exponunt, q. d. Corripietur, id est convincetur, Spiritus Sanctus ex iniquitate hominis, quod in eo convertendo et sanctificando frustra laborarit. Et alii, qui sic transferunt: Spiritus Sanctus investigabitur, deprehendetur et agnoscetur in iniquitate hominis, sicut lux in tenebris magis agnoscitur, et resplendet. Et noster à Castro: Corripere, inquit, est celeriter rapere, juxta illud Virgilii:

> Arcumque manu, celeresque sagittas
> Corripit.

Sensus ergo est, q. d. *Spiritus Sanctus disciplinæ institutor fugit, quod videt fictum in discipulo, et abscedit à cogitationibus ejusmodi dolosis, et celeriter corripit sese ab animo ejus, mox ut advertit similem iniquitatem sese in illum insinuare.* Hæc à Castro. Verum Græcum ἐλεγχεσθαι, non significat celeriter rapere, sed corripere, id est redarguere, increpare, convincere.

6. Benignus est enim spiritus sapientiæ (Græca habent, σοφία, id est *sapientia:* sed eodem redit sensus: spiritus enim sapientiæ est ipsa sapientia spiritualis, sive creata, sive increata, quæ est ipse Deus et Spiritus Sanctus, uti dixi vers. præced. Quare idem est dicere: *Sapientia est spiritus benignus,* cum eo, quod dicit Noster: *Benignus est spiritus sapientiæ*) et non liberabit maledicum (ita Romana. Minus recte Glossa, Lyran. Dionysius et alii legunt, *maledictum*) a labiis suis.

Quoad nexum hujus sententiæ cum præced. Nota, τὸ *enim* dupliciter accipi posse. Primo, pro *enim vero, quidem, quamvis enim.* Respondet enim Hebræo, כִּי *ki,* id est quia, quoniam: quod non semper causam reddit, sed subinde sermonem tantum continuat, imo subinde orditur, estque particula expletiva, quæ ornatus duntaxat causa additur. Sic sensus nexusque erit, q. d. Enim vero benignus est spiritus sapientiæ, vel, Quamvis enim benignus sit spiritus sapientiæ, tamen non liberabit maledicum à labiis suis, id est à culpa et pœna suæ maledicentiæ debita; sed eum acriter puniet. Ita Nazianz. orat. 44. quæ est in S. Pentecosten: *Hic* (Spiritus Sanctus) inquit, *et lenitatis spiritus est, et tamen in eos qui peccant incitatur: proinde si eum lenem et clementem, et non iracundum experiri volumus, dignitatem ipsius confiteamur caveamusque, ne quid in illum convicii blasphemiæque dicamus, neque velimus eum implacabiliter irascentem videre.*

Secundo, τὸ *enim* magis proprie et nervose accipi potest, ut nota causalis. Dat enim causam, cur sapientia, id est Deus et Spiritus Sanctus, fugiat fictos, ac puniat blasphemos et maledicos, qui Deo, vel hominibus contumeliosi, et injurii sunt, q. d. Ideo eos punit, quia benignus et φιλάνθρωπος, id est amator hominum est, ut

enim eos à petulantia, maledicentia et injuria tueatur et vindicet, maledicos severe castigat. Vera enim benignitas et clementia est, si ad tutelam piorum castigentur impii in pios contumeliosi et injurii. Nam ut ait S. Gregorius in 1. Reg. cap. ult. disciplina et misericordia multum destituitur, si una sine alia teneatur. Non enim solum piis, sed et impiis bene fit, si per pœnas à malo coerceantur.

Pro *benignus* græce est φιλάνθρωπος, id est singularis hominum amator, qualis fuit Christus pro nobis in carnem et crucem descendens: de quo S. Paulus: *Apparuit,* inquit, *benignitas et humanitas* (græce, φιλανθρωπία, id est eximius ille in homines amor) *Salvatoris nostri Dei,* ad Titum 3. 4. S. August. lib. de Mendacio cap. 16. legit: *Humanus est spiritus sapientiæ;* Syrus: *amans est enim filios hominum,* qui scilicet se, suam sapientiam et gratiam hominibus communicare impense cupit et optat. φιλάνθρωπος, ait Elias Cretensis in orat. 4. Nazianzen. *ille est, qui inimicis etiam blandum ac liberalem se præbet, ac quantum potest Deum imitatur, qui justos et injustos beneficiis afficit.* Audi Nazianzen. orat. 44. in S. Pentecost. *Hic Spiritus,* inquit, *utpote sapientissimus atque hominum amantissimus, si pastorem nactus fuerit, psaltem efficit pravos spiritus incantantem, atque Israelis regem designat. Si caprarium moros vellicantem, Prophetam reddit. Davidem et Amos cogita. Si adolescentem pulchræ indolis acceperit, presbyterorum judicem constituit, idque supra quam ætatis ratio ferre videtur. Testis est Daniel, qui leones in lacu superavit. Si piscatores invenerit Christo irretit, orbem universum sermonis retibus complectentes. Petrum mihi atque Andream accipe, tonitruique filios, qui spiritualia intonuerunt. Si publicanos, ad discipulatum elucratur, atque animarum negotiatores efficit. Testis Matthæus heri publicanus, hodie Evangelista. Si feroces persecutores, zelum commutat, ac Paulos pro Saulis facit, nec minus pios reddit, quàm impios offenderat.*

Et non liberabit (Græce, οὐκ ἀθωώσει, id est non habebit innocentem, id est non sinet impunitum, sed gravibus pœnis et suppliciis onerabit, est miosis) maledicum] græce βλάσφημον, id est blasphemum et contumeliosum, sive in homines, sive in Deum, qui scilicet non sentit de Deo in bonitate, nec in simplicitate, sed in dolo quærit eum, ut dixit v. 1. Deus enim discipulos et auditores sapientiæ suæ quærit simpliciter sibi credentes, fidentes et obedientes, qui de ipso dicant, αὐτὸς ἔφα, id est, *Ipse dixit,* uti dicebant discipuli Pythagoræ. Unde Syrus: *Non justificat populum blasphemantem;* Arabic. *insultantem.*

A labiis suis.] id est à culpa, petulantia et maledicentia labiorum suorum. Triplex est malitia opposita bonitati et simplicitati Dei, de qua dixit vers. 2: *Sentite de Domino in bonitate, etc.* quæ proinde nos separat à Deo, ideoque summe detestanda et cavenda, scilicet malitia cordis, oris et operis, puta perversæ cogitationes, sermones et actiones: de cogitationibus egit v. 3. hucusque; hîc agit de sermonibus, puta murmurationibus, detractionibus, mendaciis usque ad vers. 12. ubi aget de operibus, sicque omne genus malitiæ culpat et resecat.

Quoniam renum illius testis (græce μάρτυρ, id est martyr, puta testis) est Deus, et cordis illius scrutator est verus (Syrus, *operator veritatis*) et linguæ ejus auditor.] *Renes* notant intimas cogitationes et appetitiones (concupiscentiæ enim, libidinis, et seminis origo est in renibus) secretas et occultas. Unde sensus est, q. d. Ne putes secreta tua peccata et maledicta esse occulta: Deus enim intuetur secretissima quæque non solum locorum, sed et mentium: unde vocatur θεός, id est Deus, ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι, id est ab intuendo et contemplando. Hinc explicans subdit: *Et cordis illius scrutator* (græce ἐπίσκοπος, id est speculator, inspector) *est verus,* puta Deus, qui est ipsa veritas, ac proinde nec falli ulla in re, nec fallere potest (unde Arabicus vertit: *explorator, scrutator cordis illius;) et linguæ ejus,* etiam submisse intra labia mussitantis, murmurantis et maledicentis, *est auditor.* Tria enim sunt, inquit Holcot, quæ vellet peccator maxime latere, videlicet delectationem suæ voluptatis, cogitationem conceptæ vanitatis, locutionem communicatæ perversitatis: et tamen omnia ista Deus nude videt. Ista autem tria tangit Sapiens per tria corporis organa, videlicet renes, cor et linguam. In renibus viget voluptas, in corde vanitas, et in lingua perversitas. Et respectu istorum trium tres actus Deo attribuit. Nam respectu voluptatis, ipse est testis; respectu vanitatis, ipse est scrutator, scrutari enim est ad interiora et latentia penetrare, juxta illud psal. 7: *Scrutans corda et renes Deus;* sed respectu perversitatis, falsitatis ipse est auditor. Et inferius: Notandum, inquit, quod hîc tangit Sapiens tria corporis organa, quæ difficillimum est regere ratione, renes, cor et linguam: nam in renibus voluptas, in corde vanitas, in lingua falsitas dominatur. Et ideo difficillimum etiam Sanctis, quod se regant perfecte in delectationibus, quæ per renes significantur: in cogitationibus, quæ per cor: in locutionibus, quæ per linguam notantur. Dicit Aristoteles lib. 13. de Animal. Infirmitas renum in homine est difficilis curationis. Moraliter, quia in renibus dominatur voluptas, ideo infirmitas renum carnalem denotat concupiscentiam, quæ vocatur languor naturæ. Hinc renum morbus igne aduri solet, unde illud Psal. 25. 2: *Proba me, Domine, et tenta me, ure renes et cor meum,* id est, ait Glossa, adhibe medicinalem purgationem tribulationis delectationibus meis, ne quid mali delectet me, et cogitationibus, ne quid mali cogitem. Quocirca sapienter David moriturus hoc monitum dat Salomoni filio, sibi in regnum successuro: *Tu autem, Salomon fili mi, scito Deum patris tui, et servito ei corde perfecto, et animo voluntario: omnia enim corda scrutatur Dominus, et universas hominum cogitationes intelligit.* 1. Paral. 28. 9. Hoc ergo age, hoc cogita, hoc elige, quod cupis patere et placere oculis Dei; hoc cogitare, hoc eligere noli, quod scis patere et displicere Deo.

Hinc S. Bernardus lib. de Interiori domo c. 39. docet summa cura ad vigilandum ad cogitationes nostras: *Ibi namque,* inquit, *est cogitatio tua, ubi est affectio tua: ibi cor tuum, ubi est desiderium tuum: quoniam illud sæpius in cogitatione volvimus, cujus amore plus affecti sumus.* Vis ergo nosse quid ames, adverte quid sæpe cogites. Subdit S. Bernard. *Si mala cogitas, Spiritus Sanctus disciplinæ effugiet fictum, et auferet se à cogitationibus sine intellectu, eritque templum Dei spelunca diaboli, quoniam, quem Deus deserit, diabolus arripit. Et ideo quacumque*

hora mala cogitatio cor tuum tangit; non consensias illi, nec sinas eam in corde tuo manere, sed illico repelle. In initio cogitationis iniquæ resiste, et fugiet à te. Cogitatio prava delectationem parit, delectatio consensum, consensus actionem, actio consuetudinem, consuetudo necessitatem, necessitas mortem. Sicut vipera a filiis suis in utero positis lacerata perimitur : ita nos cogitationes nostræ intra nos nutritæ occidunt. Audi S. Augustin. Præfat. in psalm. 148 : *Non potest fieri ut habeat malefacta, qui habet bonas cogitationes : facta enim de cogitatione procedunt. Nec quisquam potest facere aliquid, aut ad aliquid agendum membra movere, nisi primo præcesserit jussio cogitationis. Quomodo de interiori palatio quidquid jusserit imperator, per imperium Romanorum emanat, quidquid videtis agi per provincias : quantus motus fit ad unam jussionem imperatoris intus sedentis? movet solum ille labia cum loquitur, et movetur omnis provincia, cum fit, quod loquitur. Sic et in unoquoque nostrum intus est imperator, intus in corde sedet. Si bonus bona jubet, bona fiunt, et si malus mala jubet, mala fiunt. Cum ibi sedet Christus, quid potest jubere, nisi bona? Cum possidet diabolus, quid potest jubere, nisi mala? In tuo autem arbitrio Deus te esse voluit, cui pares locum; Deo an diabolo? Cum paraveris, qui possidebit, ipse imperabit.*

Denique S. Gregor. Nazianz. orat 34. quæ est 2. de Theologia, per Sanctum Spiritum accipiens Deum, ex eo probat Deum ita esse immensum, ut omnia circumscribat, et à nullo circumscribatur. Concinit ei Theophilus Patriarch. Alex. patruus et antecessor magni Cyrilli, ac æmulus et judex S. Chrysostomi. Sic enim ait Theoph. ep. 1. Paschali : *Cur David canit : Quo ibo à spiritu tuo? Quod dicens ostendit à Sancto Spiritu omnia contineri, et illius majestate circumdari : si omnia in omnibus, utique et irrationabilia et inanima. Et alibi legimus : Spiritus Domini replevit orbem terrarum, quod nunquam Scriptur. memoraret, nisi irrationabilia quæque inanima illius numine complerentur.* Theophilum patruum sequens S. Cyrillus tract. *Quod Spiritus Sanctus sit Deus,* ex hoc loco idipsum probat; tum quia replet omnia, ergo est immensus, ergo Deus : tum quia continet omnia sua vi et potestate : tum quia est super omnia : *Situs est ergo,* inquit, *super omnes creaturas, et naturam eorum, quæ ab ipso implentur ac continentur, transilit : at Deus est id, quod est super creaturam.*

7. Quoniam spiritus Domini replevit orbem terrarum : et hoc, quod continet omnia, scientiam habet vocis.] Probat quod Deus intima et occultissima, tum cordium, tum sermonum, et præsertim occultas blasphemias in Deum, et maledicta in homines prolata, perspiciat, judicet et vindicet; ex eo quod ejus spiritus repleat totum orbem, ut ubique sit præsens, ac consequenter omnia cominus intueatur et videat, imo omnia manu sua contineat, ac proinde voces quaslibet et verba, etiam mentalia sciat et cognoscat; quia eum non impedit ulla loci distantia, nec vocis vel idiomatis ignorantia.

Spiritus Domini accipi potest dupliciter. Primo, cum S. Aug. ep. 57. ad Dardanum c. 5. B. Petro Damiani lib. 4. ep. 6. et aliis essentialiter, ut sit idem quod ipsa spiritalis Dei natura, vis, efficacia, scientia, providentia, operatio, conservatio : hæc enim ubique est per essentiam, præsentiam et potentiam; ac proinde omnia replet, omnia continet, conservat, vivificat. Nam ut ait Athenagoras orat. de resurrectione : *Nihil neque terrestrium, neque cœlestium rerum cura et providentia destitutum est : sed in omnia æque, tum quæ in aperto sunt, tum quæ latent, in magna item et parva penetrat creatoris sollicitudo.* Nam Deus, ut ait Philo lib. 2. Allegoriarum legis, implet omnia, penetrat omnia, nihil omnino relinquens seipso vacuum; et quem locum occupabis, in quo non sit Deus? Itaque nemo potest se ab eo abscondere.

Huic similis est gnome ps. 93. 9 : *Qui plantavit aurem, non audiet? aut qui finxit oculum, non considerat?* Ita S. August. in psal. 57. qui ex hoc loco probat Deum esse ubique, juxta illud psal. 138 : *Quo ibo à spiritu tuo, et quo à facie tua fugiam?* Porro spiritus Domini sua subtilitate replet et continet omnia, sicut replet et continet aer, dum omnia subintrat et penetrat : sicut enim voces formantur in aere, et per eum vehuntur ad aures; sic nil potest quisquam loqui, quod non perveniat ad spiritum Domini, utpote in quo vivimus, movemur et sumus, Actor. 17.

Secundo, Spiritus Domini accipi potest notionaliter, ut sit idem quod Spiritus Sanctus, tertia in S. Trinitate persona. Hic enim est spiritus Domini, quia productus per spirationem activam Patris et Filii, qui pariter replet orbem, et continet omnia.

Unde ex hoc loco Spiritus Sancti immensitatem, ac consequenter divinitatem probant S. Athanas. epist. ad Serapionem, S. Basil. hom. de Spiritu sancto, et lib. 5. contra Eunom. c. ult S. Ambros. lib. 1. de Spiritu Sancto cap. 8. S. August. lib. 3. contra Maxim. c. 21. Orig. l. 7. c. 9. ep. ad Rom. Cyrillus Alexand. lib. 8. contra Julianum, et lib. 7. de Trinit. qui addit idem sensisse Platonem et Platonicos, qui dixere Deum esse animam mundi, juxta illud :

> Spiritus intus alit, totumque infusa per artus
> Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

Porro Richardus de S. Victore serm. de missione Spiritus Sancti, censet per hoc indicari Trinitatem personarum, cum identitate essentiæ. Nam spiritus Domini est spiritus distinctæ personæ; sed tamen est hoc, quod continet, id est illud ipsum, quod est ille, à quo sunt omnia : est illud per quem est, id est id, quod Pater et Filius est, à quibus procedit. Verum hoc subtilius est quàm solidius. Prior sensus planior et germanior est.

Et hoc, quod continet omnia, scientiam habet vocis.] Græcizat Interpres : quia enim πνεῦμα, id est, *spiritus,* Græcis est generis neutri, hinc tribuitur ei pronomen demonstrativum pariter neutrum, puta τὸ συνέχον, id est *Hoc continens omnia : hoc* ergo idem est, quod *hic* spiritus, uti legit S. August. in Speculo c. 2. et in Symbolo ad Cathechum. c. 4. Unde et Syrus vertit : *Ille qui tenet omnia in scientia, est ei vox ejus;* Arabicus : *Qui ambit omnes creaturas, cognoscit loquelam.*

Sensus ergo est, q. d. Et hic spiritus Domini replens omnia, et continens omnia, id est manu suæ potentiæ omnia ambiens, concludens, conservans ne in suum nihil recidant, movens, agitans, *scientiam* græce γνῶσιν, id est *cognitionem,* habet vocis; hoc est, cognoscit omnes voces, etiam occultissimas maledicorum, non tantum ore prolatas, sed et in corde conceptas : omnes enim hasce ipse in se continet, utpote

qui omnia, ac consequenter ipsam animam et vitam cujusque, in se continet : omnes ergo voces fiunt quasi in ipso spiritu, id est in loco, quem Spiritus Sanctus ambit et continet. Hinc aiunt Patres omnia creata esse in Spiritu Sancto, sicut omnia dicuntur esse à Patre et per Filium. Præpositio enim *à* tribuitur Patri, quasi primo SS. Trinitatis principio : *per* vero Filio tanquam medio, item verbo et exemplari, per quod facta sunt omnia : *in* vero Spiritui Sancto. Sensus enim est, q. d. Voces et verba, tam mentis, quam linguæ, intra ambitum complexumque Spiritus Sancti fiunt, non extra sive foris : quare illum nihil latere potest, ac vel tenuissimum maledici murmur, sed omnium vocum et dictorum exactam habet scientiam et cognitionem.

Nota. τὸ *omnia continet* solide et profunde explicat S. Dionys. de Divin. nomin. cap. 10. dicens : *Omnipotens*, vel potius *omnitenens* (hoc enim est παντοκράτωρ) *dicitur, quod sit omnium sedes, omnia continens et complectens, et cuncta stabiliens, fundans atque constringens, et universum in se insolubile præstans : et ex se veluti ex omnitenente radice cuncta producens, atque ad se, ut ad omnitenens fundum universa convertens, et continens, ut omnium sedes omnicapax : omnia contenta una præcellenti connexione communiens, neque sinens ea sibi excidere; ne tanquam exactissimo domicilio mota dispereant.* Et Greg. l. 2. Moral. c. 12 : *Cœlum,* inquit, *palmo metiens, et terram pugillo concludens ostenditur, quod ipse sit circumquaque rebus cunctis, quas creavit, exterior. Per sedem ergo cui præsidet, intelligitur esse interius supraque : per pugillum, quo continet, exterius subterque signatur. Quia enim ipse manet intra omnia, ipse extra omnia, ipse supra omnia, ipse infra omnia, et superior per potentiam, et inferior per sustentationem, exterior per magnitudinem, interior per subtilitatem; sursum regens, deorsum continens, extra circumdans, interius penetrans. Nec alia parte superior, alia inferior : aut alia parte exterior atque alia manet interior, sed unus idemque totus ubique præsidendo sustinens, sustinendo præsidens, circumdando penetrans, penetrando circumdans.* Denique Job. c. 11. 8. de Deo : *Excelsior cœlo est,* inquit, *et quid facies? profundior inferno, et unde cognosces? longior terra mensura ejus* (hebr. *statura ejus*) *et latior mari.* Hinc illud Virgilii ecloga 3.

Jovis omnia plena.

Et Lucanus lib. 9.

Jupiter est quodcumque vides, quocumque moveris.

Porro sicut spiritus, id est ventus favonius flans suo halitu aperit ver, terramque germinare facit, ac omnia fœcundat; imo. ut ait Plinius lib. 16. c. 25. et l. 18. c. 34 : *Afflatu* suo *nutritium exercet :* sic pariter Spiritus Dei ita continet repletque omnia, ut ea gravidet, fœcundet, fœtuque impleat.

Porro minus genuine aliqui, ut Martinus Cantapetrensis lib. 2. Hypotyp. c. 2. col. 116. per *hoc quod continet omnia,* intelligunt mundum, q. d. Spiritus Domini replevit orbem sui cognitione : quia mundus, qui omnes rerum species in se continet, muta voce prædicat Dei creatoris magnificentiam ; ejusque cognitionem omnibus ingerit, juxta illud psal. 18. 1 : *Cœli enarrant gloriam Dei, etc. non sunt loquelæ, neque sermones, quorum non audiantur voces eorum. Mundus,* ait Pompon. Mela lib. 1. cap. 1. *Uno ambitu se cunctaque complectitur.* Unde *ejus circumplexu degunt omnia,* ait Plinius lib. 2. cap. 1. Verum Græce non est ὁ συνέχων masculine, ut referat κόσμον, id est mundum, sed τὸ συνέχων neutre, quod non nisi πνεῦμα, id est spiritum, respicit : si tamen τὸ συνέχον, accipias quasi substantive, posset notare mundum, idque huic loco satis apposite.

Mystice, Ecclesia in officio Pentecostes, hanc gnomen applicat missioni Spiritus Sancti : ipse enim in Pentecoste descendens in Apostolos, replevit eos omnibus virtutibus, donis et gratiis, tum gratum facientibus, tum gratis datis, deditque eis cognitionem omnium linguarum et vocum, ut per eam possent prædicare Evangelium Christi omnibus et singulis gentibus. Actor. 2. Addit Richard. Victor. loco jam citato, Spiritum Sanctum omnium non tantum vocum, sed et rerum quæ vocibus significantur, scientiam Apostolis indidisse. Præclare S. Basil. hom. de fide, Spiritum Sanctum comparat Soli totum orbem illustranti, fœcundanti, vivificanti : *Quemadmodum sol*, inquit, *corporibus lucens varie à quolibet sumitur, nec tamen propterea diminuitur; sic et Spiritus Sanctus omnibus quidem gratiam præbens, infractus remanet ac indivisus. Omnes ad agnitionem Dei illuminat : Prophetas inspirat, legislatores sapientes reddit, sacerdotes sacris instituit, regibus fortitudinem addit, perficit justos, ornat modestos, gratiam sanitatum operatur, mortuos vivificat, solvit compeditos, alienos in filios per regenerationem adoptat. Si telonarium deprehendat, credentem Evangelistam constituit. Si piscatorem inveniat, theologum reddit : si persecutorem, pœnitentem Gentium Apostolum, præconem fidei, vas electionis declarat. Per hunc etiam Spiritum debiles redduntur robusti, pauperes in divitias veniunt, idiotæ ingenio et eloquentia cæteris sapientibus sapientiores evadunt.* Vide dicta Act. 2. et Genes. 1. 2. ad illa : *Spiritus Dei ferebatur super aquas.*

Hinc rursum S. Bonaventur. Hugo. Glossa et alii per *hoc quod continet omnia*, intelligunt hominem : homo enim in se continet omnes rerum gradus et species; habet enim esse cum lapidibus, vegetari cum plantis, sentire cum animalibus, intelligere cum angelis. Homo enim afflatus Spiritu Sancto cognoscit quaslibet voces et linguas, uti patet in Apostolis. Rursum Spiritus Sanctus in eo replet orbem terrarum, id est circuitum potentiarum animæ. Intellectus enim ornatur scientia et prudentia, imaginatio circumspectione et requie, voluntas et appetitus virtute multiplici; corpus sanitate, pulchritudine et robore. Et sicut homo velut centrum circuli est, in quod omnes naturæ rerum, et omnes vires earum tanquam lineæ concurrunt; ita donis multiplicibus decoratur, quibus suo liberalissimo creatori placita obsequia reddat, et non beneficiorum oblitus, sed memor et gratus existat. Tunc vero ex omnibus suis viribus Deum diligit, cum omnes creaturarum vires sibi concessas, et cuncta dona atque talenta, ex vero et puro Dei amore in ejus obsequium et famulatum impendit. Sic de S. Gertrude in ejus Vita legimus : *Ipsa non loquitur, sed Spiritus Sanctus in ea videtur loqui, et operari : quare venienti quopiam ad illam consilii vel opis petendæ causa, illico Spiritus Sanctus suggerit ei, quid consulere et respondere debeat.*

8. PROPTER HOC, QUI LOQUITUR INIQUA, NON (græce, οὐδεὶς, id est *nullus*, quantumvis astutus, parvus, potens vel excelsus sit) POTEST LATERE, NEC PRÆTERIET ILLUM (qui loquitur iniqua) CORRIPIENS JUDICIUM,] q. d. Spiritus Domini penetrat, imo implet omnia, totumque universum : hinc nulla iniqua locutio, vel actio, ubivis locorum fiat, eum latere potest; quin omnia perspiciat, ac suo tempore judicet, vindicet et puniat, uti dixi vers. præced. Syrus : *Neque est qui loquatur oppressionem* (tyrannidem) *et abscondatur ; neque fugit à judicio reprehensionis.*

CORRIPIENS JUDICIUM.] Vocat *judicium*, quod Deus sæpe peragit in hoc mundo, quodque plane et universaliter peraget in fine mundi, quo omnes omnino homines, omniaque eorum dicta et facta, etiam occultissima, in lucem proferet, ac coram omnibus hominibus et Angelis ea examinabit et dijudicabit, atque iniqua acriter corripiet, id est castigabit, tum verbis, tum suppliciis, præsertim condemnando ea eorumque auctores ad æterna gehennæ incendia, cum dicet : *Ite, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus*, Matth. 25. Hinc Daniel, cap. 7, describens Dei judicium : *Fluvius igneus*, inquit, *rapidusque egrediebatur à facie ejus.* Ignis enim notat judicium Dei esse purum, sincerum, clarum, penetrans, acre et efficax : quod impios ad ignem æternum damnabit. Vide ibi dicta. *Judicium* tria significat : Primo, actionem judiciariam injuriarum, quæ apud judicem agitur actore accusante, reo se defendente, testibus testimonium ferentibus; secundo, sententiam judicis, qua reum jam convictum damnat; tertio, pœnam et supplicium, ad quod eum judex condemnat. Hæc tria enim significat græcum δίκη. Unde δίκη fingitur à Poetis esse dea judiciorum, inde dicta, quod lites et contentiones dirimat. Hinc eam asserunt virginem, eo quod judicium debeat esse purum et intactum. Unde Hesiodus in Ergis : δίκη, inquit, à Διὸς, id est, virgo justitia est à Jove prognata. Et Aristot. vel quisquis est auctor, lib. de Mundo : *Deus*, ait, *è vestigio comitem habet justitiæ præsidem, quam δίκην nominant, divinæ legis vindicem, simul ut quidquam sanctionum ejus prætermissum est.*

9. IN (Syrus, *de*) COGITATIONIBUS ENIM IMPII INTERROGATIO ERIT ; SERMONUM AUTEM ILLIUS AUDITIO AD DEUM VENIET, AD CORREPTIONEM INIQUITATUM ILLIUS.] Arabicus : *Dominus erit reprehensio impietatis ejus.* Pro *cogitationibus*, græce est διαβουλίαις, id est, perplexis et improbis impii cogitationibus. Pro *interrogatio*, græce est ἐξέτασις, id est, *inquisitio*, quæ à judice humano fieri solet interrogando, tum reum, tum testes. Unde Noster hîc et alibi apte vertit : *interrogatio*, id est, quæstio, vel inquisitio judicialis. *Auditio* est fama, rumor, relatio, accusatio. Inducit enim hîc Deum ut judicem et vindicem iniquorum, non solum sermonum, sed et cogitationum, si scilicet cogitata sint volita, ac voluntati liberæ, vel expresse, vel tacite placeant, q. d. Deus utpote judex universi, in omnia omnium facta dictaque exacte inquirit, ut ea cognoscat, ac suo tempore judicet et præmiet, vel puniat. Inquirit autem, non ut judex humanus, qui cum multa non viderit, imo nesciat, eadem ab aliis interrogando vestigat, sed ut oculus per se omnia videns, et auris omnia audiens, ut ait v. seq. quare Dei interrogatio et inquisitio est ipsa facti visio, dictique auditio; quo fit ut falli nequeat; ideoque ipse simul testis est et judex. Nam ut ait Job cap. 42. v. 2 : *Nulla Deum latet cogitatio.* Sensus ergo est, q. d. Interrogat, id est, intuetur et audit, ac intuendo et audiendo inquirit (atque inquirendo intuetur et audit) in omnes cogitationes hominum, multo magis in sermones, ut iniquos corripiat et castiget. Rursum proprie Deus in judicio interrogabit impium : Nonne murmurasti? nonne detraxisti? nonne iniqua dixisti? qua de causa, qua conscientia id fecisti?

Symbolice, Auctor imperfecti apud S. Chrys. hom. 21. in Matth. et Hugo : In hac vita Deus, inquiunt, in nobis posuit spiritum quemdam scientiæ boni et mali, ut quotiescumque mali quidpiam dicimus, agimus, aut volumus, ille in silentio id ipsum accuset. Spiritus hic est synderesis, sive conscientia ejusque remorsus ; hæc enim, dum peccamus, muta voce occlamat: Quare hoc nefas agis ? cur Deum offendis? cur ejus iram et vindictam in caput tuum accersis? Hæc pariter nos accusabit in die judicii, juxta illud Apostoli : *Testimonium reddente illis conscientia ipsorum, et inter se invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus, in die cum judicabit Deus occulta hominum.*

10. QUONIAM AURIS ZELI AUDIT OMNIA, ET TUMULTUS MURMURATIONUM NON ABSCONDETUR.] Syrus, *auris invidi;* refert enim hæc et sequentia non ad Deum, sed ad suspicacem et invidum, qui omnia secreto auscultat curiose, ut audiat quid quisque de se dicat et murmuret. Verum cæteri referunt ad Deum, de quo sermo præcessit. Unde Arabicus vertit, *nemo.* Deus non habet corpus, nec membra, ac consequenter nec aures, nec oculos, etc. cum sit merus purusque spiritus; sed anthropopathῶς ea dicitur habere, quia acie suæ mentis videt et audit omnia, perinde ac si oculos et aures haberet instar hominis : Dei ergo intellectus, sive mens et vis cognoscendi, vocatur *auris* et *oculus*, quia præstat illa Deo, quæ auris et oculus homini, adeoque eminenter continet aurem, oculum omnemque sensum, imaginationem, intellectum et cognitionem omnium Angelorum et hominum. *Deus*, ait Plin. lib. 2. cap. 7, *totus est sensus, totus visus, totus auditus, totus animæ, totus animi, totus suî.* Vide S. August. tract. de Essentia divinitatis, tom. 4.

Sensus ergo est, q. d. Nihil potest latere Deum, quia ejus mens sciendi avidissima et penetrantissima, velut auris zelosa Dei zelantis, omnia audit; ac propterea nullum murmur, vel levissimum ab eo abscondi potest; quia auris Dei, qui tanta cura et sollicitudine zelatur veritatem et justitiam, æque ac hominum salutem, omnia observat et audit, ideoque indignatur auditis sceleratis impiorum sermonibus, singulaque studiose auscultat et ponderat instar hominis suspiciosi, in angulis et tenebris auscultat quid se dicatur. Dum ergo Deum auditis, aut cogitatis, zelum ipsum putate; ipse enim est zelantissimus justitiæ, et acerrimus vindex omnium iniquitatum et tyrannidum. Unde Vatablus hunc versum et duos præcedentes ita convertit et connectit : *Etenim Spiritus Domini replet orbem, et continens universa notitiam vocis habet; quapropter injusta loquens nequaquam latuerit, nec prætererit eum castigans judicium. Nam in consilia impii inquiretur, famaque sermonum ipsius ad Dominum perveniet, ad nefaria ejus facinora*

coarguenda; quoniam acris auris et indignabunda audit omnia, et rumor frementium minime clam fuerit.

Quæres cur mens Dei vocetur *auris zeli?* Respondetur, primo, quia ipsa, utpote vivacissima, cupidissima est sciendi, cognoscendi et audiendi omnia. Zelus enim notat aviditatem et cupiditatem, vehemensque et acre rei alicujus desiderium.

Secundo, quia acerrima est, et acutissima ad omnia penetrandum, intimeque cognoscendum; zelus enim acuit aciem mentis, attentionis et cognitionis: ideoque omnia pervadit et penetrat. Hinc Dei mens nihil per incuriam vel ignorantiam dissimulat, aut prætermittit; sed omnia ad vivum resecat, permeat et penetrat.

Tertio, quia zelotypa est, nec patitur rivalem. Pro *zeli* enim græce est ζηλώσεος, id est, æmulationis, ardentis amoris, zelotypiæ. Quare sicut maritus zelotypus curiose et secrete stans post fenestram vel parietem, omnia sponsæ suæ verba, gestus et nutus audit, considerat et ponderat, ne illa quem alium amet, aut de alio rivali suo cogitet, vel loquatur; sic Deus animæ à se creatæ, præsertim justæ et sanctæ, per gratiam sibi desponsatæ, studiose omnia cogitata, dicta et facta audit et considerat, ne illa dæmonem, carnem, vel mundum sibi anteferat, quia solus ac totus ab ea amari cupit; quare non patitur æmulum, nec fert ut illa aliquod contra se suaque jussa murmur concipiat, aut sibi ingrata loquatur; sed si id faciat, graviter succenset, indignatur et ulciscitur. Ita S. August. lib. de Essentia divinitatis: *Zelare, ait, dicitur Deus, cum creaturam suam, quam non vult perire, sæpe castigat, corripit atque flagellat, et flagellando ad se reducit. Vel certe zelare Deus dicitur, cum nullum peccatum impunitum vult relinquere. Justus enim est, et ideo omnis injustitia exsecrabilis est illi, quam, ut dictum est, impunitam nullo modo relinquere patitur.* Dum ergo, ô homo, ô sacerdos, ô religiose, quid mente concipis, lingua dicis, manu operaris; cogita autem aurem zeli, id est, Deum zelantem, te audire et intueri magno affectu et ardore, ut nil nisi ipsi gratum placitumque concipias, dicas, facias. Id cogitabat sponsa, dicens Cant. 2. 9: *En ipse* (sponsus) *stat post parietem nostrum, respiciens per fenestras, prospiciens per cancellos.*

Huc facit gnome prisci Rabbini in *Pirke avoth*, id est, in Apophth. patrum Hebr. cap. 2: *Tria tibi servanda sunt, ut nunquam in peccatum labaris. Primo, ut attendas oculum omnia videntem; secundo, ut aurem, cui ipsum tacet silentium, in omni loco verearis; tertio, ut cogites omnia et singula opera tua in libro scientiæ illius esse exarata.*

Tropol. Dionys. Carthus. Deus, inquit, non tantum est zelotes, sed et ipse zelus in abstracto, ob fervidum et eximium zelum animarum, quo pollet juxta illud: *Zelatus sum zelo magno.* Quare simili zelo erga illum ferri et fervere debemus, ut magno studio et sollicitudine illi per omnia placere satagamus, nec quid dicamus, vel agamus, quod zelotypos tantæ majestatis, sanctitatis et bonitatis oculos offendat; imo quidquid tale est non tantum in nobis, sed et in aliis quibuslibet, totis viribus amoliri, præsertim cum verba blasphema, maledica, spurca, etc. audimus, laboremus. Ita faciebat Elias, Baal et Baalitas persequens, imo occidens: *Zelo zelatus sum, inquit, pro Domino Deo exercituum*, 3. Reg. 19. 10. Et David dicens: *Tabescere me fecit zelus meus, quia obliti sunt verba tua inimici mei*, psal. 118. 139. Et Mathathias: *Omnis, inquit, qui zelum habet legis statuens testamentum, exeat post me*, 1. Machab. 2. v. 27, ubi vide plura zeli exempla, quæ ipse suis filiis imitanda proponit vers. 54. et seq.

Et tumultus murmurationum non abscondetur.] Pro *tumultus* græce est θροῦς, id est fremitus et strepitus tumultuarius, qualis est grunnitus porcorum, à θροεῖν et θροεῖσθαι, sive θορυβεῖσθαι, id est turbare et turbari, ac tumultuari. Arabicus: *Et minæ non abscondentur ab eo.* S. August. lib. de Mendacio, c. 16, accipit tumultum internarum cogitationum, murmurantium contra Deum, vel proximum; hæ enim æque patent Deo, ac si in externum strepitum et tumultum erumperent. Magis ad litteram alii *tumultum* proprie accipiunt, pro voce et gestu tumultuante. Sensus ergo est, q. d. Tumultus murmurationum, etiam illarum quibus impii secreto inter se mussitant contra Deum, vel proximum, non latent Deum, sed ejus aures feriunt, et offendunt instar grunnituum porcorum; quare ab eo severe castigabuntur, uti Deus semper castigavit murmura Hebræorum in deserto, cum alia peccata dissimularet, et impunita in hac vita relinqueret, uti patet Exodi 16. vers. 2. et Numer. cap. 11. vers. 1. et seqq. et cap. 12. vers. 8.

11. Custodite ergo vos a murmuratione, quæ nihil prodest, et a detractione parcite linguæ, quoniam sermo obscurus in vacuum non ibit; os autem quod mentitur, occidit animam.] Probat cavendum à murmuratione et detractione, tribus rationibus. Prima est, quod illa nihil prosit, sitque ἀνωφελής, id est inutilis, ut habent Græca, imo vehementer obsit, graviaque damna accersat; est enim miosis. Sic Job cap. 15. v. 16. et Salomon Proverb. cap. 6. vers. 12. apostatam, qui nihil boni facit, sed plurimum mali, vocat *inutilem;* inutilis ergo, id est plane impius, noxius, scelestus, et ad omne opus bonum reprobus, ut ait Paulus, 2. Timoth. cap. 2. v. 21. Secunda est, quod sermo obscurus, id est obscure, latenter et secreto dictus, in vacuum non ibit, sed regeretur in os dicentis, illudque verberabit et feriet. Tertia, quod os maledicendo mentiens occidat animam. Murmur intellige, tum contra Deum Deique providentiam, v. g. eo quod immittat sterilitatem frugibus, vitibus, arboribus, aut pestem, vel bellum, similesve calamitates; tum contra proximum per detractionem, vel susurrationem, quæ clanculariis susurris dissuit amicitiam inter amicos.

A detractione.] Græce est ἀπὸ καταλαλιᾶς, id est, *à contralocutione*, qua contra aliquem secreto loqueris, eumque vel falso, vel injuste criminaris. Hæc enim comes, imo filia est murmurationis, uti docet B. Antioch. ser. 29. Prudenter detractionem cavendam monet Sapiens, quia ut ait S. Hieron. epist. 14. ad Celantiam: *Pauci admodum sunt, qui huic vitio renuntient; rareque invenies, qui ita vitam suam irreprehensibilem exhibere velint, ut non libenter reprehendant alienam; tantaque hujus mali libido mentes hominum invasit, ut etiam, qui procul ab aliis vitiis recesserunt, in istud tamen quasi in extremum diaboli laqueum incidant.* Vide dicta Jacobi 4. vers. 11. et seq. Syrus vertit: *A detractore* (vel

propter detractorem) parcite linguæ, q. d. Nolite sermonem miscere cum detractore.

Parcite linguæ.] Hebr. חמל *chamel*, id est parcere, significat etiam misereri, et commiseratione duci; unde aliqui vertunt : *Miseratione tangimini linguæ*, ne eam temerari patiamini detractione, et obligari flammis suppliciorum, uti contigit diviti Epuloni, Lucæ 16, qui forte à vino temulentus, laxabat linguæ maledicæ frena in Lazarum et Deum; in utrumque dure, sed durius in seipsum desæviens, unde positus in gehenna, linguæ suæ ardenti petiit guttam aquæ, nec impetravit, quia Lazaro negavit micam panis, ait S. August. Hinc Lyran. Hugo et Dionys. exponunt, q. d. Nolite hanc injuriam linguæ vestræ inferre, quæ illi tam noxia erit et damnosa; linguæ enim jus et officium est laudare Deum et proximum : quare ingens fit ei injuria, si quis ea abutatur ad vituperandum Deum, vel proximum. Accedit Bonav. Detractor, inquit, primo lædit seipsum, suamque linguam et animam. Verum græce est φείσασθε γλώσσης, id est, abstinete lingua, ne scilicet per eam maledica loquamini : *parcite* ergo, id est, cohibete et coercete prurientem linguam, ne garrulitate sua in murmura et maledicta erumpat. Unde Guarinus vertit : *Linguam ab obtrectatione continete;* alii ad verbum : *A contradictione abstinete.* Sic Virgil. 1. Æneid. *Parce metu, Cytherea*, id est, depone metum. Et Seneca, epist. 115 : *Parcere gladio*, id est, abstinere à cædibus. Et Cicero, lib. 2. ad Atticum : *Dolori et iracundiæ parcere.* Et Lucret. lib. 6 : *Lamentis parcere*, id est, abstinere. Sic passim dicimus ; labori, impensæ, periculo, injuriis parcere, id est, cohibere se à labore, impensa, periculo, injuriis.

Quoniam sermo obscurus in vacuum non ibit.] Arabicus, *non justificabitur.* Pro *obscurus*, græce est λαθραῖον, id est, occultus, latens, secretus, qualis est clancularia detractio et susurratio. Unde Vatablus vertit : *Sermo clandestinus non abibit impune;* Lyranus et Hugo vertunt: *Sermo palliatus, dubius, æquivocus;* S. Bonav. *sophisticus et fallax, licet aureo veritatis colore coopertus.* Non ergo redibit vacuus, sed plenus et onustus pœna et supplicio sibi congruente et debito.

Minus recte Osorius explicat, q. d. Sermo impurus, licet clanculum inter sodales pronuntiatus, non frustra effertur; sed animos audientium impuritate sua inficit et sauciat, purosque et castos facit impuros et incestos. Pro *sermo* græce est φθέγμα, quod inter alia significat ingeniosam locutionem, sententiosum et breve pronuntiatum, qualia sunt lepida, sed acuta et mordacia detrahentium dicteria et scommata, quæ pariter obscura sunt, id est tecta, amphibologica, dissimulanter et argute vitium ejus, cui detrahitur, significantia. Hinc Cicero Offic. lib. 3. virum obscurum vocat astutum et fallacem, cujus consilia obscura sunt et ignota.

Sapienter S. Ephrem, tract. de Timore Dei : *Sicut*, inquit, *qui bonum aliquod sibi in thesaurum recondit; ita vir, qui celebrat ac laudat proximum in absentia sua.* Ita prorsus sese habet rei veritas per experientiam frequentem comprobata; sed multis obscura, imo paradoxa videtur, eo quod aliorum vituperia suas æstiment laudes, qua in re graviter falluntur. Vis ergo laudari? lauda alios, etiam absentes; imo adversantes, teque vituperantes. Hoc enim te, ut magnanimum et magnificum, omnibus laudabilem et admirabilem efficit.

Os autem quod mentitur (Syrus, *os mendax*) occidit animam.] quod scilicet mentitur murmurando, detrahendo, maledicendo, uti paulo ante dixit. Et hoc significat vox græca καταψευδόμενον, q. d. Os quod contra aliquem mentitur, puta vel contra Deum, blaspheme negando providentiam aliave ejus attributa, aut affirmando et attribuendo illi ignorantiam, incuriam, aliave vitia : aut errores et hæreses fingendo et docendo, uti faciunt hæretici; vel contra proximum, falsum crimen ei affingendo, vel verum nimis et mendaciter exaggerando : ita S. August. lib. de Mendacio, cap. 16. Unde ex hoc loco non colligas omne mendacium esse peccatum mortale, sed tantum perniciosum, quod scilicet grave damnum vel perniciem famæ, bonis vel vitæ proximi infert : hoc ergo occidit animam dicentis æque ac audientis, præsertim ejus qui dicenti consentit, ejusque criminationes cum voluptate audit. Hoc autem contra naturam est, scilicet ut os, per quod vitalem halitum attrahimus, lethale detractionis virus in animam transmittat, quod illam occidat. Ergo mendacium officiosum, æque ac jocosum, tantum est peccatum veniale, uti communiter docent Theologi. Quare quod nonnulli, ut S. August. lib. de Mendacio cap. 6. ait : *Si quis ad te confugiat, qui mendacio tuo possit à morte liberari, tibi non est mentiendum; quia os quod mentitur, occidit animam, et cum mentiendo vita æterna amittatur, numquid pro cujusquam vita temporali mentiendum est?* Hoc, inquam, intellige de mendacio pernicioso, quo injuste vel fidei et Deo, vel proximo nocetur, v. g. si quis ut alium à morte liberet, juret falsum, vel neget fidem, aut dicat eum negasse fidem coram tyranno, qui ob fidem eum ad necem persequitur. Ita enim explicat se S. August. sub finem cap. 16. dicens : *Sicut autem quæritur quo ore dixerit : Os autem quod mentitur, occidit animam; ita quæri potest de quo mendacio : videtur enim de illo proprie dicere, quo cuidam detrahitur. Ait enim : Abstinete ergo vos à murmuratione, quæ nihil prodest, et à detractione linguæ parcite. Fit autem ista detractio per malevolentiam.* Et Chromatius in cap. 5. Matth. (exstat tom. 7. Biblioth. SS. Patrum.) *Perjurium*, inquit, *et mendacium divini judicii pœna damnatur, dicente Scriptura : Os quod mentitur, occidit animam*, quæ verba citantur in jure Canonico 22. quæst. 5. cap. *Juramentum.* Unde hac gnome refelluntur Basilides et Helseceitæ, docentes licere in persecutione fidem ore negare, dummodo eam in corde retineas. Vide Alphons. à Castro lib. 10. contra hæres. de martyrio.

Occidit animam.] Græce ἀναιρεῖ, id est, tollit, aufert animam, hoc est animæ vitam, puta Dei gratiam et amicitiam. Sicut enim vita corporis est anima, sic vita animæ est Deus, Deique gratia, ait S. August. Quocirca conciliat ei mortem et interitum in gehenna. Nonnulli exponunt, *occidit animam*, id est, sæpe aufert vitam corporalem illi cui detrahit. Ita S. Athanas. Apolog. ad Constantium Imper. ait Arianos se persequentes et calumniantes, quantum in ipsis est, cædem facere, quoniam *os, quod mentitur, occidit animam.* Ariani enim petebant vitam Athanasii. Huc accedit noster à Castro, qui

sic exponit, q. d. Os mentiens in Deum, ejusque detrahens potentiæ, bonitati aut providentiæ, animam, id est vitam, tum præsentem, tum æternam, interimit. Itaque non evadet pœnam, quantumvis occulte mentiatur; sed gravi scelere irretit animam ad interitum utriusque vitæ. Blasphemus enim et maledicens Deo lege veteri jubebatur lapidari et occidi, Levit. 24. 11. Et Deus ipse ærumnis ingentibus et calamitatibus eumdem affligebat. Minus apposite Arabicus vertit: *Os, quod mentitur, trahit* vel *ducit animam*, q. d. Fabulones suis fabulis alliciunt ad se aures mentesque audientium.

Porro mendacium materiale est omnis error omneque falsum, quod profertur; formale et proprie est illud duntaxat, quod contra mentem mentisque conscientiam profertur, cum scilicet ore quis loquitur quod corde scit esse falsum. Unde *mendacium* dicitur quasi *menda*, id est, error vel erratum *mentis*, puta dictum contra mentem. Hoc proprie est mentiri, prius vero est mendacium dicere, ait P. Nigidius apud Nonium : *Qui mentitur*, inquit, *ipse non falsus, alterum fallere conatur : qui mendacium dicit, ipse fallitur quantum in se est. Vir bonus præstare debet ut non mentiatur : prudens, ne mendacium dicat : alterum judicet in homine, alterum non.* Hinc S. Isidorus, l. 10. Origin. litt. M: *Mendax*, inquit, *dicitur, quod mentem alterius fallat.*

Hanc gnomen citans Clemens Rom. epistol. 1: *Præcipiebat*, inquit, *S. Petrus os suum à multo et pravo colloquio custodire, et verba vana et mendacia non loqui; quia os, quod mentitur, occidit animam.* Omnibus quidem cavendum est mendacium, sed præcipue Prælatis et Principibus, quos maxime hîc compellat Sapiens, ut patet ex v. 1. Unde S. Thom. opusc. de Principum eruditione, multis probat principi amandam esse veritatem, abominandum vero mendacium : *Cavendum*, ait, *est principi mendacium ut venenum. Caveant ergo principes sibi à corporali veneno, amplius vero cavendum est eis à veneno mendacii, quod adeo mortiferum est, ut adhuc in ore hominum existens occidat, secundùm illud Sap.* 1 : *Os quod mentitur, occidit animam. Hoc venenum habuit in ore serpens, qui Evam matrem nostram decepit, imo hoc venenum occasio dicitur fuisse quod serpens venenum corporale habeat in ore.*

Symbolice Cæsarius Arelat. serm. 33. de Energum. *Os*, inquit, *quod mentitur, occidit animam, quia in se admittit diabolum, qui animæ est interfector.*

Rursus S. August. lib. de Mendacio cap. 16. per *os, quod mentitur*, non accipit os corporis; sed os cordis, puta signaculum mentis : *Cum os dicit*, inquit, *conceptaculum ipsum cordis significat, ubi placet et decernitur quidquid etiam per vocem, cum verum loquimur, enuntiatur; ut corde mentiatur, cui placet mendacium.* Probat id ex simili phrasi psalm. 14: *Qui loquitur veritatem in corde suo.* Et Matth. 15 : *De corde enim exeunt cogitationes malæ, etc. falsa testimonia, blasphemiæ, hæc sunt, quæ coinquinant hominem.* Verum hic sensus symbolicus est : nam ad litteram os corporis hîc intelligitur.

12. Nolite zelare mortem in errore vitæ vestræ, neque acquiratis (græce ἐπισπᾶσθε, id est, *attrahatis*) perditionem in operibus manuum vestrarum.] Syrus : *Ne invideatis mortem in seductione habitationis vestræ, et ne attrahamini jactura* (perditione) *operationum manuum vestrarum.* Lyranus putat hoc dici contra eos qui censent animam esse mortalem, ideoque in rebus adversis ex desperatione sibi necem consciscunt. Verum nulla eorum hîc facta est mentio. Spectat ergo hæc gnome ad id quod præcessit: *Os quod mentitur, occidit animam*, q. d. Cum mendacium omnisque iniquitas occidat animam, nolite hæc ipsa zelare et ambire, *in errore*, id est, per errorem et insipientiam pravæ vitæ vestræ, suis concupiscentiis, invidiis et passionibus erranter et stulte indulgenti, ideoque à lege, virtute, Deo et salute aberranti. *Errorem* ergo *vitæ* vocat illum, quo quis, ut res, famam et opes vitæ suæ adaugeat, proximo detrahit, eumque calumniatur, ut ejus opes statumque invadat. Error enim est, velle vitæ suæ commoda procurare per aliena damna: quia, ut hîc ait Sapiens, per hoc non vitam, sed mortem sibi accersit. Verbis suis addit opera manuum; quia ex maledictis venitur ad malefacta, et ex verbis prosilitur ad verbera acriora. Nolite ergo *zelare*, id est, vehementer appetere et studiose affectare; neque accersere vobis perditionem per opera linguæ et manuum vestrarum. Τὸ *zelare* sumitur in actu exercito, non signato : nemo enim tam stolidus est, ut signate zelet mortem. Nam sicut ait Comicus : *Nolens beatus nemo est, nec miser volens.* Miser autem est moriens. Dicitur tamen eam zelare, qui zelat, id est avide ambit, calumnias, detractiones, cupiditates et scelera, quæ mortem animæ afferunt. Sic gulosus et luxuriosus zelando, id est avide inhiando epulis, vinis et veneri, implicite ambit et zelat mortem præsentem et æternam; quia utramque epulæ, vina et veneres adducunt. Sic de homine petulante, qui potentem, vel principem conviciis et injuriis lacessit, vulgo dicimus : Hic homo sibi verbera quærit, suam necem ambit. Sic peccator zelando suas cupiditates zelat et ambit gehennam, juxta illud psal. 48. 5 : *Sicut oves in inferno positi sunt* (Symmachus, *constituerunt seipsos*), *mors depascet eos;* S. August. *pastor erit eis;* S. Hieron. *Merito*, ait, *pascuntur à morte, qui Christum noluerunt habere pastorem bonum;* Theodor. *Supplicia sibi asciverunt, et mortem magis voluerunt quàm vitam.*

Τὸ *attrahatis* notat Deum elongasse à nobis mortem et perditionem, eamque quasi religasse in orco et inferno, sed impios magna vi inde eam, solutis ejus vinculis, sibi attrahere, imo majori vi, quàm sancti sibi è cœlo quasi attrahant felicitatem et gloriam cœlestem, quæ ingens est impiorum amentia, imo furor. Græcum ἐπισπᾶσθε verti potest, *sugatis et attrahatis lac*, q. d. Ne interitum velut lac sugatis, et attrahendo voluptatem maledicendi, vel inique agendi, absconsum in ea virus lethiferum peccati et mortis eliciatis : perinde ac insipientes infantes dulcedine lactis illecti, avide capessunt papillas matris clausis oculis, ore hiante, ut se alant et pascant, ac cum lacte sugunt, sibique attrahunt morbos et vitia matris. Ita Gonsal. Cervantes, qui decem alias τοῦ ἐπισπᾶσθε significationes affert, et huic loco adaptat.

13. Quoniam Deus mortem non fecit, nec lætatur (Syrus, *nec vult*) in perditione vivorum.] Arabicus, *neque percutit percussione vivos*, q. d. Ideo impii zelant et attrahunt sibi mortem, quia Deus eam primitus non fecit, sed potius vitam : quia creavit hominem ad vitam et im-

mortalitatem. Verum homo peccando, mortem sibi accersiit; per peccatum enim Deum Deique justitiam offendit, quæ proinde justum mortis supplicium homini peccanti inflixit. Nam ut ait Apost. Rom. 5. 12 : *Per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, et per peccatum mors, et ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt.* Peccatum ergo à Deo quasi invito mortem extorsit : Deus enim sicut gaudet de hominum vita et felicitate, ita dolet de eorum morte et miseria. Id significant ejus voces Isaiæ 1. 24 : *Heu! consolabor super hostibus meis. Heu* enim est vox et nota dolentis et gementis. Et cum immissurus orbi scelerato diluvium, *tactus dolore cordis intrinsecus : Delebo, inquit, hominem, quem creavi à facie terræ,* Genes. 6. 6. Et Christus videns Jerusalem, prævidensque ejus excidium, flevit super eam, Lucæ 19. 41. Quod ergo subinde Deus dicitur gaudere de pœna impiorum, intellige eum gaudere non de malo pœnæ, sed de bono justitiæ justæque vindictæ. Unde Ezech. 5. v. 13. ait ipse : *Complebo furorem meum, et requiescere faciam indignationem meam in eis, et consolabor.* Similia sunt Deuteron. 28. v. 63, Isaiæ 1. 24. et alibi. *Mortem* intellige, tum corporis, tum animæ, quæ duplex est : prima, qua anima moritur Deo per peccatum ; secunda, qua semper morietur, id est, pœnas mortis sustinebit, et tamen nunquam erit mortua in gehenna.

Deus ergo non fecit mortem per se, sed per accidens, non volens, sed nolens. Fecit enim eam non ut creaturam, v. g. hominem et angelum, sed ut creaturæ recalcitrantis supplicium. Nàm ut ait S. Fulgent. lib. 1. ad Monimum cap. 19 : *Illius rei Deus ultor est, cujus non est auctor.* Igitur mortem non fecit : *Quia Deus corruptione carentem hominem creavit, et ad æternitatis suæ produxit imaginem,* ait S. Epiphan. lib. 2. contra hæres. cap. 19. et cap. 22 : *Bona igitur mors, cum plagarum instar ad coercendos pueros reperta sit.* Et cap. 18 : *Artifices*, ait, *cupiunt facere opus immortale; ergo multo magis id cupiet Deus.* Dat exemplum Phidiæ : *Hic enim*, ait, *cum Olympici Jovis simulacrum finxisset ex ebore, oleum ad pedes ante statuam jussit effundi, quo immortalem illam, quantum posset, efficeret.* Et S. August. in Sentent. sent. 303 : *Justum Dei judicium est, ut peccato suo quisque pereat, cum Deus peccatum non faciat, sicut mortem non fecit, et tamen quem morte dignum sensit, occidit. Unde legitur : Mors et vita à Deo est,* Eccli. 11. *Quæ duo inter se non esse contraria videt profecto, quisquis ab operibus divinis judicia divina discernit : quia aliud est creando non instituisse mortalem, aliud judicando plectere peccatorem. Deus quidem mundum fecit, et corpora prorsus omnia, sed ut corpus corruptibile aggravet animam, et caro concupiscat adversus spiritum, non est præcedens natura hominis instituti, sed consequens pœna peccati.* Aliqui pro *peccati* legunt, *damnati.* Quin et Faustus Rhegiensis de Gratia Dei, cap. 1. tom. 4. Biblioth. SS. Patrum : *Deus*, inquit, *mortem non fecit ; mors itaque peregrinum et adventitium malum, non est ordo naturæ, sed pœna sententiæ.* Vide dicta Genes. 2. v. 17. Ita hanc gnomen quoque exponit S. Chrysost. lib. 1. de Providentia, tom. 5. et S. August. de Prædest. Sanctor. cap. 4 et 5. et S. Thom. part. 1. q. 49. art. 2. et 2. 2. q. 19. art. 1. et q. 164. art. 1.

Rursum Deus mortem non fecit, quia non fecit peccatum, per quod solum mors introduci potuit : mors enim non est aliud quàm peccati pœna, uti docet Conc. Trid. sess. 5. et Conc. Arausican. II. can. 2 : *Injustitiam*, inquit, *Deo dare convincitur, qui mortem, quæ est pœna peccati, sine peccato, quod est meritum mortis, ad nos transisse docet.* Unde S. August. passim contra Pelagian. ex morte omnium hominum, etiam infantium, probat peccatum originale ex Adamo transfusum in omnes posteros. Hinc

Symbolice S. Bonav. Dionys. et Holcot per *mortem* accipiunt peccatum. Analogias utriusque perplures recenset hîc Holcot.

Denique S. August. in Soliloq. cap. 24. ex hac gnome sapienter et pie ita Deum precatur : *Quod salus nostra ex Deo est, audivimus*, ait, *de tua misericordia, Domine, quod tu mortem non facis, neque lætaris in perditione morientium ; propter hoc, Domine, oramus te, ne permittas dominari, quod non fecisti, creaturæ tuæ, quam fecisti : si enim doles de perditione, quid te prohibet, Domine, qui omnia potes, ne semper læteris de nostra salvatione?*

Dices : Deus creavit hominem constantem quatuor elementis ; hæc autem inter se sunt contraria, et se mutuo agendo et reagendo conficiunt et interimunt : ergo creavit in eo causas et principia mortis. Resp. Verum id est, si puram hominis naturam consideres : at Deus non creavit hominem in puris naturalibus, sed in creatione naturam ejus vestivit justitia originali, quæ tum animæ, tum corporis actiones et motus ita inter se componebat et adæquabat, ut homo pacificus, lætus, sanus, sanctusque victurus fuisset per multa secula, scilicet donec Deus eum in cœlum ad beatam plenamque immortalitatem transtulisset. Adde corruptionis originalem causam in homine cæterisque corporibus, non Deo auctori naturæ, sed naturali rerum ipsorum conditioni et imperfectioni tribuendam esse, scilicet tum ipsis elementis, quæ contrarias habent naturas et qualitates, ideoque se mutuo interimunt, tum ipsi materiæ primæ, quæ novarum semper formarum est capax et avida.

Anagog. S. Ambros. lib. de Fide resurrectionis : *Deus mortem non fecit; quia*, ait, *Deus mortem non instituit, sed pro remedio dedit*, ut scilicet ipsa mederetur, daretque finem miseriis, æque ac peccatis hujus vitæ, ac panderet introitum ad vitam beatam et æternam.

14. Creavit enim ut essent omnia.] S. Antonius Magnus epist. 2 : *Vocavit ex nihilo, ut essent cuncta*, q. d. Deus creavit res ad esse, hoc est, ut essent, et in suo esse conservarentur ; non autem ad non esse, ut scilicet moriantur et pereant. Probat Deum non fecisse mortem, ex eo quod sit creator omnium. Creatoris enim officium et opus est res ex nihilo educere, et ex non esse transferre ad esse : huic autem adversatur easdem transferre ex esse ad non esse : ergo Deus non creavit mortem, mors enim transfert res ab esse ad non esse, quia esse rerum perimit. Rursum creatio est rei positivæ, puta boni cujuspiam ; mors autem non est quid positivum, sed privativum : est enim privatio vitæ, ideoque ipsa est malum, quod Deus per se et primitus non fecit. Verum, quia creatura, puta homo abusus est suo esse, ac peccando Deum privavit honore et cultu sibi debito, hinc vicissim congrua taliònis pœna

Deus, ut justus judex et scelerum vindex, privavit hominem suo esse, eumque morte mulctavit. Mors ergo non est conditio naturæ, sed punitio culpæ.

Porro S. Thom. 1. p. q. 65. art. 2. ad 1 : *In hoc ipso, ait, quod creatura aliqua habet esse, repræsentat divinum esse, et bonitatem ejus. Et ideo per hoc quod Deus creavit omnia ut essent, non excluditur* (sed potius includitur) *quin creaverit omnia ad suam bonitatem* creaturis communicandam, manifestandam, amandam, et cum gratiarum actione venerandam.

Et sanabiles fecit nationes orbis terrarum.] *Sanabiles*, id est salubres, sanativas, quæ possent sanare, non sanari. Hoc enim significat græcum σωτήριοι. Sic *sanare* pro salvare sumitur, psalm. 40. 5 : *Sana*, id est salva, *animam meam, quia peccavi tibi.* Job 34. 17. Prov. 28. 25. Jerem. 17. 14. et alibi.

Pro *nationes* græce est γενέσεις, id est, *generationes*, uti vertit S. Hieron. in cap. 12. Zachar. hoc est, vires genitales mundi, puta virtutes quas Deus plantis, herbis, animalibus, gemmis, etc. in earum creatione inseruit ad se propagandum, et generandum sibi simile. Item res ipsæ initio à Deo creatæ et genitæ : hæ enim vocantur *nationes*, id est res natæ et productæ, q. d. Deus fecit ut res primitus à se creatæ essent salutiferæ, non mortiferæ. Quæcumque in mundo à Deo creata sunt, ea sunt salutifera. Sic Festus : *In pecoribus*, inquit, *bonus proventus, bona natio dicitur.* Et Plinius, lib. 22. c. 24. et lib. 24. c. 6, nationes mellis et resinæ vocat earumdem generationes et proventus. Alludit enim *natio* ad nasci, sicut γένεσις ad γίνεσθαι, et γέννησις ad γεννᾶσθαι. Simile est cap. ult. vers. 10. *Nationes* ergo *orbis* sunt omnia quæ nascuntur in orbe.

Aut *nationes*, sive *generationes*, vocat natales, origines et ortus mundi, q. d. Deus primordia et natalitia mundi, puta opus creationis hexameron, sive sex dierum, initio mundi fecit salutiferum, non lethiferum. Deus fecit ut, initio mundi, nil ei à se creato inesset noxii, sed omnia salubria ; quia *vidit Deus cuncta quæ fecerat, et erant valde bona*, Gen. 1. 31. Sic dicitur Gen. 2. 4 : *Istæ sunt generationes cœli et terræ*, id est, hi sunt natales et origines, quibus geniti, et in lucem à Deo per creationem educti sunt cœli et terra. Hinc Vatabl. hoc loco vertit : *Initia mundi salutifera sunt;* Syrus : *In generatione mundi vita;* Arabicus : *Et generationes mundi habentes salutem*, supple, *fecit Deus.*

Rursum, S. Hieron. per *nationes*, sive *generationes*, præcise intelligit primos homines à Deo genitos et in mundo natos, scilicet Adam et Evam, ex quibus generationes mundi, omnesque homines nascituri erant, quos Deus sanos creavit et immortales, ita ut mori non possent, quandiu in Dei obedientia et justitia persisterent; adeoque ipsi hanc sanitatem et immortalitatem generatione sua in posteros omnes transfudissent. Hoc verum, sed hoc loco duriusculum.

Porro Lyranus sic explicat, q. d. Deus fecit primos homines sanabiles, id est medicabiles, sive remediabiles; quia scilicet contra mortem animæ per peccatum contractæ, suggessit eis remedium pœnitentiæ, quæ animam peccato mortuam per gratiam ad vitam spiritualem resuscitat : contra infirmitates vero et mortem corporis suggessit eis, tum varia pharmaca, quæ infirmitates ejus sanarent, tum spem resurrectionis ad vitam æternam et beatam. Secus fuit in Angelis : hos enim creavit Deus insanabiles. Unde Lucifer et socii ejus in peccatum prolapsi pœnitere, sanari et salvari nequiverunt. *Creavit ergo homines*, ait S. Bonav. *in spirituali sanitate per innocentiam, ad sanitatem reducibiles per pœnitentiam.* Sic et Hugo ac Dion. Unde S. Chrysost. hom. 8. et 22. ad Popul. quæ est de pœnitentia, et hom. 24. in Matth. et hom. 24. in Acta, docet multa corporis vulnera esse insanabilia, nullum vero animæ ; sed omnia facile, puta per contritionem et pœnitentiam sanari et curari posse. Verum hic sensus non est genuinus, sed symbolicus, aut potius accommodatitius.

Et non est in illis medicamentum exterminii.] Primo, *exterminii*, hoc est contra exterminium, puta contra mortem, ait Dion. q. d. Nullum est medicamentum, quod hominem liberet à morte, quam Deus ob peccatum illi inflixit; nulla medicina, quæ hominem à morte in perpetuum præservet.

Secundo, idem Dion. et Lyran. q. d. Homo per peccatum multas infirmitates et calamitates incurrit ; ac non potest ab eis se eximere sese interimendo et occidendo : hoc enim à Deo vetitum est. Verum hæc aliena sunt et detorta.

Tertio, S. Bonav. Glossa et Hugo per *exterminium* accipiunt peccatum, quod hominem à gratia, Deo, cœlo et mundo, ac vita exterminat, q. d. In natura nationum, sive hominum, Deus non insevit poculum, sive venenum peccati, quod est causa exterminii in præsenti morte : dicitur peccatum *exterminium*, quia ponit extra terminum gratiæ : sic et dicitur mors temporalis, quia ponit extra terminum vitæ; et gehennalis, quia ponit extra terminum gloriæ : hæc illi. Verum hoc mysticum est et symbolicum, non litterale et germanum.

Quarto ergo et genuine, pro *medicamentum* græce est φάρμακον, quæ vox media est, et nunc in bonum capitur pro medicamento, q. d. φέρων ἄκος, id est, ferens medelam ; nunc in malum pro veneno, q. d. φέρων ἄχος, id est, afferens tristitiam. Unde illud :

> Pharmaca non vendes pharmacopola mihi.

Pharmacum ergo *exterminii*, græce ὀλέθρου, id est, *perditionis*, est pharmacum è vita exterminans, perdens, interimens, puta venenum mortiferum. Unde Syrus vertit, *venenum mortis;* Arabicus, *venenum perditionis.*

Sensus ergo est, q. d. Deus in genesi, sive in mundi natalibus vel originibus, omnia creavit salutaria, ac proinde nihil in ea est venenatum, nihil quod exterminet, occidat et perimat. Unde Guarinus vertit : *In illis nationibus, sive initiis mundi non est venenum perimens;* Jansen. *Non est in generationibus mundi creatum à Deo venenum exterminans, sive perdens*, hoc est, non est inter creaturas à Deo creatas, creata perditio corrumpens, aut corruptio vel malum perditionis. Vatabl. *Initia mundi salutifera sunt, nec inest in eis medicamentum perniciosum;* S. Hieron. in cap. 12. Zachar. *Creavit ut essent omnia, et salutares generationes mundi, et non erat in eis venenum mortiferum.*

Quæritur hîc an nulla fuerint venena à Deo creata in genesi mundi, v. g. venenatæ herbæ

aut animalia? D. August. lib. 1. de Genes. contra Manich. cap. 13. censet in genesi non fuisse creatas herbas venenatas, sed post peccatum tantum, idque in pœnam peccati, atque hoc omne videtur hîc dicere Sapiens. Et favet Scriptur. Genes. 1. v. 12. et cap. 3. v. 17 et 18. Huic affine est, quod docent S. Basil. hom. 3. Hexam. et Ambros. lib. 3. Hexam. 9, Damasc. lib. 2. de Fide cap. 10, Beda et Raban. in Genes. primùm rosam ante peccatum productam fuisse sine spinis, post peccatum vero spinis armatam.

Verum contrarium, ut probabilius, passim sentiunt alii. Dico ergo: primo, probabilius est venenatas herbas et animalia, item rosam cum spinis initio mundi cum aliis herbis et animalibus à Deo creata esse. Ita S. Augustinus, qui quod l. 1. de Genesi contra Manichæos dixerat, retractat lib. 3. de Genesi ad litt. cap. 18, Basil. hom. 5. Hexam. et Ambros. lib. 3. Hexam. c. 9. Idem censent de herbis, excepta rosa, D. Thom. 1. p. q. 69. art. 2. ad 2, et ibi Schol. ac passim recent. scribentes in Genesin, vel in opus sex dierum, uti Perer. Molina, Valentia, etc.

Probatur, primo, quia id plane videtur dici Genes. 2. 2. et 5. ubi Deus dicitur creasse omnem herbam; ergo etiam venenatam. Secundo, quia animalia homini noxia, tum creata sunt, scilicet cete et serpens; idem ergo de lupis, ursis et herbis venenatis dicendum. Tertio, quia hoc exigebat universi perfectio, ut omnes perfectæ rerum species tum crearentur: maxime quia quæ hominibus venenosa sunt, aliis animalibus sæpe non sunt; ut patet de cicuta, imo quæ uno tempore homini sunt venenata, altero sunt eidem salutaria. Ita cicuta sturnis est pabulum, elleborus coturnicibus; mandragora somnum conciliat: opium, sive papaver sedat dolores corporis, ait S. Basil. hom. 5. Hexam. et ex eo S. Ambr. lib. 3. Hexam. cap. 9. et lib. 6. cap. 6; et quia illæ res, licet secundùm se noxiæ sint, tamen in medicamentis cum aliis commixtæ, medicinæ sunt hominum et animalium; ac saltem earum scientia homini tum prodesse poterat. Rursum rosa tum nata est cum spinis, quia hæc est rosæ natura, hoc ejus bonum et perfectio.

Dico, secundo: Hæc tamen venena et venenata ante peccatum hominum, homini non erant noxia, saltem in actu secundo, sive potentia propinqua. Ut enim Sapiens hîc dicit, et cap. seq. v. 23: Deus creavi hominem immortalem; licet ergo venena in se homini noxia essent; tamen partim, quia homo dominium habebat omnium animalium; partim per scientiam, qua norat omnia venena; et per prudentiam ac dexteritatem, qua facile omnia cavere poterat, præsertim per assistentiam et protectionem Dei, homini innocentiam servanti, uti nec gladius, nec ignis, nec saxa, ita nec venenatæ herbæ aut animalia, ideoque nihil nocere poterat. Unde cum serpente innoxie et intrepide loquebatur Eva; Deus enim cohibebat serpentem, ne Evam tangeret et morderet, eique venenum mortiferum infunderet; atque Adam omnibus animalibus, etiam ursis, lupis et pardis, eorum nomina imposuit. At postquam homo peccavit in Deum, sublata illa singulari Dei protectione, omnia libera relicta sunt, et naturæ suæ reddita, ut in hominem tanquam in hostem insurgerent, eique insidiarentur, et nocere conarentur; ac si ex eo tempore bellum indictum fuerit, et publicatum inter animalia noxia et res alias veneficas, et hominem, contra quem armavit se orbis terrarum, atque hoc est quod post peccatum Deus dicitur posuisse inimicitias inter mulierem et serpentem.

Respondetur ergo hîc non negari venena simplicia, sed tantum pharmaca (ut habent Græca) venenata esse composita à Deo; quia hæc inventa sunt à diabolo et pravis hominibus. Rursum Deus nulli naturæ vel creaturæ particulari indidit venenum, aut quid noxium, quod illam interimeret et mortem afferret.

Resp. secundo, et melius, nullum, neque simplex, neque compositum fuisse venenum, quod homini vel propinarit, vel incauto objecerit Deus; quin vero diligentissime cavit (ut jam dixi) ne quid tale homini obveniret, ac consequenter, ùt nihil in actu secundo homini esset pharmacum mortis; atque hoc proprie intendit hîc Sapiens. Tantum enim vult probare mortem non Deo procurante, sed à peccato in orbem invectam. Sic Gen. 1. 13. omnia dicitur fecisse Deus bona, in se scilicet, et respectu totius universi; non autem respectu alicujus particularis, cui mala et contraria esse possunt, ut patet experientia. Sic Gen. 3. maledicta dicitur terra, et spinas productura; quia terra eadem, quæ ante fuerat à Deo benedicta, felix et fertilis, homini ex paradiso expulso, et ad eam excolendam damnato, cœpit esse maledicta et molesta: imo terra nativa bonitate et fertilitate, ob peccatum hominis privata est, et degener facta scatens sentibus et spinis.

Nec inferorum regnum in terra.] Pro *regnum* græce est βασίλειον, id est, regia, palatium, aula regis; item signum regale, regium insigne, diadema. Græca ergo ad verbum habent: *Neque regia*, vel *regium insigne Orci super terram.* Orcus à Poetis fingitur rex inferorum. Unde Syrus: *Neque inferno est regnum super terram,* q. d. Deus non fecit ut inferi et dæmones haberent in terram, et in homines potestatem, sed id fecit culpa hominum et injustitia; quia credendo tentationibus diaboli ultro ei consensere, et ejus potestati se subjecere. Rursum *inferorum*, id est, mortis et interitus regnum, sive mortis palatium et arx regia, primitus non erat in terra, sed ex inferis ad nos evocata est arte diaboli, impellentis Adamum in peccatum; hujus enim pœna est mors, q. d. Mortis regnum et regia non erat in terra, sed in imis terræ visceribus apud inferos, *ubi umbra mortis, et nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat,* ut ait Job cap. 10. v. 22.

Igitur Adamo et hominibus in statu innocentiæ constitutis dominabatur gratia, vita, cœlum et cœlites, puta Angeli ac Deus ipse; at postquam peccarunt, eisdem dominati sunt peccatum, mors, infernus, dæmones et Lucifer. Unde omnes, qui ante Christum moriebantur, etiam justi, descendebant ad inferos. Hinc S. Joannes, Apocal. cap. 6. vers. 8, invitatur, ut videat: *Et ecce*, ait, *equus pallidus, et qui sedebat super eum, nomen illi mors, et infernus sequebatur eum, et data est illi potestas super quatuor partes terræ, interficere gladio, fame et morte, et bestiis terræ.*

Nota: Pro *inferorum* græce est ᾅδου; ᾅδης autem est Orcus, Pluto, Tartarus, inferi: dictus ᾅδης quasi ἀειδής, ab α privativo, et ἰδεῖν, id est, vi-

dere, q. d. Locus privatus visu, id est, obscurus, profundus, tenebrosus, solis expers, qui ab Hebr. vocatur צל מות *tsal maveth*, id est, umbra mortis, Isaiæ. 9. 2. Unde Plutarch. tract. in illud λάθε βιώσας, id est, latenter vive : *Qui solem*, inquit, *Apollinem esse credunt ex majorum et priscorum mysteriis, Delium et Pythium eumdem cognominant. Cæterum qui diversæ partis est dominus, sive Deus is est, sive dæmon, Haden, id est Orcum, appellant, quod mortui in locum tenebrosum et obscurum demigremus; ac densæ noctis somnique inertis regem.*

Ἅδης ergo est inferorum rex, et quasi Deus, qui reipsa non est alius quàm Lucifer, cujus regia est in gehenna. Hunc post peccatum Adæ in homines exercuisse potestatem ostendit nomen Orcus, quod Festus ab urgendo derivat, eo quod omnes homines ad mortem urgeat. Idem vocatur Pluto à divitiis, quod dives sit tum opum, tum animarum peccantium et damnatarum : πλοῦτος enim sunt divitiæ, puta aurum, argentum, gemmæ, quæ in imis terræ visceribus sunt reconditæ. Hinc Poetæ Jovem cœli, Neptunum maris, Plutonem inferni Deum constituunt, eique uxorem dant Proserpinam, de quo Statius ita canit :

> Sorte sedens media, regni infelicis in arce
> Dux Erebi, populos poscebat crimina vitæ.

Idem dicitur Tartarus, et in plurali Tartara, à ταράσσειν, id est, turbare, quod omnia turbet, ac sursum deorsumque misceat, aut à ταρταρίζειν, id est, à tremore frigoris, quod sit locus profundissimus et frigidissimus : unde Virgil. 5. Æneid. vocat *intima lethi tartara ;* alibi *tristia, funesta, nigra, opaca, profunda tartara.* Hinc idem 6. Æneidos ita canit :

> At læva malorum
> Exercet pœnas, et ad impia Tartara mittit.

Et rursum :

> Bis patet in præceps tantum tenditque sub umbras,
> Quantus ad æthereum cœli suspectus Olympum.

Ergo Orcus, Pluto et Inferus, puta Lucifer, regnum mortis, quod habebat in gehenna, post peccatum Adæ extendit super terram in omnes homines ex Adam nascentes, quos telo mortis transfigit. Nam ut dicet c. seq. v. 23 : *Deus creavit hominem inexterminabilem, etc. invidia autem diaboli mors introivit in orbem.*

Alludit ad Poetas (unde colligas auctorem hujus libri non esse Salomonem, utpote, qui Orpheo, Homero, Hesiodo, omnibusque Poetis et Philosophis longe fuit anterior et antiquior) qui Aden, sive Orcum, et Plutonem, asserunt esse inferorum regem, in tenebrosa et horrida regione sub terra dominantem, qui animas defunctorum omnium inevitabilibus vinculis constringat, habeatque pro stemmate regali claves, eo quod infernus ingredientibus adamantinis quasi claustris obseretur, ac nulli in illum ingresso detur egressus, de quo plura Natalis Comes lib. 10. Mythol. cap. 9. Sic auctor l. Judith. cap. 16. 8. alludit ad fabulam Titanum, id est, Gigantum cum Jove pugnantium : *Nec filii Titan*, inquit, *percusserunt eum*, scilicet Holophernem.

Mystice Glossa interlin. cujus auctor est Anselmus Laodunensis : *Nihil*, ait, *homini nocuisset diabolus, nisi acquievisset homo.* Et Holcot : *Hominibus*, ait, *in terra existentibus non ita dominantur dæmones, ut eos invitos ad malum impellant.* Rabanus quoque et Hugo : *In natura*, inquiunt, *non est conditum à Deo peccatum, propter quod in hominibus inferi, id est, dæmones regnent.*

Rursum, Lyranus et Dionys. *In præsenti vita*, inquiunt, *non est lex infernalis*, ut scilicet lapsi nequeant pœnitere, resurgere, justificari et salvari, uti nequeunt damnati in inferno.

Denique alii, q. d. Infernus, sive gehenna, ac impiorum in eo ardor et cruciatus, non est per se primitus institutus à Deo, sed post, et propter peccata hominum, ad ea punienda. Aut, q. d. Peccatum, ob quod infernus et dæmon dominantur homini, non est à Deo, sed à libera et mala hominis voluntate. Aut, q. d. Dæmon non ita pleno jure dominatur peccatoribus in terra, quin ab ejus manibus et tyrannide liberari possint, si pœnitere velint.

15. JUSTITIA ENIM (Græca habent δέ, id est, *autem*) PERPETUA EST ET IMMORTALIS.] Addunt aliqui codices, ut Complut. *Injustitia autem mortis acquisitio :* quæ verba non sunt authentica textus, sed ejus per antithesin exaggeratio et explicatio. Nam ea non habent codices Vaticani, Græci, et cæteri melioris notæ. Probat mortem non esse factam à Deo, ac consequenter nec medicamentum externum, ex eo quod Deus homini primitus indiderit justitiam, quæ est pharmacum immortalitatis. Justitia enim ex Dei decreto, dono et præmio est immortalis, facietque hominem immortalem. Quare quamdiu Adam in justitia originali perstitit, mori non potuit : et si semper in ea perstitisset, nunquam mori potuisset. *Justitiam* hic non specialem, uti videtur velle S. Aug. lib. 14. de Trinit. cap. 9, sed generalem et originalem intellige, quæ erat chorus sive complexio omnium virtutum : hæc enim Adæ dabat vitam et immortalitatem ; qua eversa peccatum eidem et posteris omnibus inflixit debitum mortalitatis, ipsamque mortem. Justitia ergo velut sol dat lucem, vitam, lætitiam, felicitatem, felicemque æternitatem. Quis ergo ea non amet et ambiat? Ipsa est ἀθάνατος : facit ergo athanasios, gloriosos et immortales.

Porro Cantacuzenus *justitiam* non hominum, sed Dei intelligit, q. d. Justitia, id est, justa, benefica et suavis Dei optimi providentia, et beneficentia, quantum est ex se esse, quod semel creaturis dedit, non revocat, sed stabilit, facitque ut sit perpetuum. Et noster à Castro : *Justitia*, ait, *quam servat Deus, dum tribuit rebus juxta insitam naturam quod illis proprium est, ad earum perpetuitatem, facit illas esse perpetuas.* Et Didymus in epist. 2. S. Joannis. cap. 2 (exstat tom. 5. Biblioth. SS. Patrum) : *Dei*, ait, *cum sanctis voluntas permanens virtus est, de qua scriptum est Sapient.* 1 : *Justitia est immortalis.* Verum prior sensus est genuinus.

Quærit S. Aug. lib. 14. de Trinit. cap. 9. an virtutes hujus vitæ maneant in altera, puta in cœlo? *Quibusdam enim*, ait, *visum est desituras ; et de tribus quidem prudentia, fortitudine, temperantia, cum hoc dicitur, nonnihil dici videtur ; justitia vero immortalis est, et magis tunc perficietur in nobis, quàm esse cessabit.* Citat deinde Ciceronem, qui in Hortensio asserit omnes desituras, etiam justitiam ; ac rationem affert : *Nec enim*, ait, *fortitudine egeremus, nullo pro-*

posito aut labore et periculo; nec justitià, cum esset nihil quod appeteretur alieni; nec temperantia, quæ regeret eas quæ nullæ essent libidines; nec prudentia quidem egeremus, nullo delectu proposito bonorum et malorum. Una igitur essemus beati cognitione naturæ, et scientia, qua sola etiam deorum est vita laudanda. Ex quo intelligi potest cætera necessitatis esse, unum hoc voluntatis.

Verum corrigit hoc Ciceronis dictum S. Aug. ac docet certum esse justitiam mansuram, idemque de cæteris probabiliter esse censendum. Sic enim ait: *Cui* (Deo) *regenti esse subditum, si justitia est, immortalis omnino est justitia, nec in illa esse beatitudine desinet, sed talis ac tanta erit, ut perfectior et major esse non possit. Fortassis et aliæ tres virtutes, prudentia sine ullo jam periculo erroris, fortitudo sine molestia tolerandorum malorum, temperantia sine repugnatione libidinum, erunt in illa felicitate, ut prudentiæ sit nullum bonum Deo præponere, vel æquare; fortitudinis, ei firmissime cohærere; temperantiæ, nullo defectu noxio delectari.* Sanctum Aug. sequitur S. Thom. 1. 2. q. 17. art. 1. ubi resolute docet omnes quatuor virtutes cardinales mansuras in cœlo, velut ornamenta animæ rationalis, ac velut luctæ, quam anima cum concupiscentiis in hac vita generose obiit, puta victoriæ ejus, præmia et trophæa.

16. IMPII AUTEM MANIBUS ET VERBIS ACCERSIERUNT ILLAM; ET ÆSTIMANTES ILLAM AMICAM, DEFLUXERUNT, ET SPONSIONES POSUERUNT AD ILLAM: QUONIAM DIGNI SUNT QUI SINT EX PARTE ILLIUS.] *Impii*, græce ασεβεις, id est irreligiosi, nefarii, scelesti, qui Numen non cognoscunt, vel non timent, non venerantur, non colunt, ideoque in omnia scelera se effundunt. *Illam*, scilicet mortem, græce enim est αυτον masculinum, quod non potest referre δικαιοσυνην, id est justitiam, nec αδικιαν, id est injustitiam, quam nonnulli adducunt vers. 15. ut vult S. Bonavent. cum utraque sit feminini generis, sed masculinum θανατον, id est mortem, *æstimantes illam amicam*, non in actu signato, sed exercito, quasi dicat: Perinde se gerentes erga mortem, uti se gerit amicus ad amicum, dum quæ grata et annexa sunt morti, quæque mortem procurant, puta concupiscentias et scelera sua, adamarunt. Simili schemate dixit v. 12: *Nolite zelare mortem.* Pro *defluxerunt*, græce est ετακησαν, id est, *contabuerunt. Sponsiones,* id est, fœdus inierunt cum morte. Alludit ad Isaiæ 28. 15: *Dixistis enim: Percussimus fœdus cum morte, et cum inferno fecimus pactum.* Vide ibi dicta: *Quoniam digni sunt*, nonnulli codices addunt, *morte*, sed το *morte* delent Rom. et Græci; satis enim illa intelligitur ex eo quod sequitur: *Qui sint ex parte illius*, scilicet mortis, cum qua fœdus inierunt.

Dixit Deum non fecisse mortem, sed creasse hominem justum, sanum, sanctum, immortalem: jam veram mortis causam assignat, primorum parentum cæterorumque impiorum vesaniam, qui mortiferas suas cupiditates adeo ardenter adamarunt, ut mortem, quam in eis repositam sciebant, non exhorruerint; sed ultro illam sibi *manibus* iniqua agendo, cædesque et rapinas exercendo; ac *verbis* murmurando, blasphemias in Deum, contumelias in proximos jactando (uti faciunt tyranni, et insolentes principes ac judices, quos maxime hic taxat, ut patet ex versu 1.) accersierint, quasi illam sibi amicam æstimarint, cum ipsa revera esset eis hostis acerrimus; hinc *defluxerunt* ad suas voluptates, ac ad mortem et interitum in iis repositum, ibique contabuerunt, id est tabem et corruptionem, tam animæ quàm corpori induxerunt; quare ita se reipsa gesserunt cum morte, ac si cum illa amicitiam et fœdus iniissent, idque stolide, sed jure, digne et merito, *quoniam digni sunt*, qui partem et societatem habeant cum morte, ejusque ærumnarum et dolorum sint participes, eo quod cum ipsa sponte fœdus inierint. Mortem intellige, primo corporis, ut patet ex versu 14; deinde animæ per peccatum et damnationem in gehenna.

Nota: Singula verba habent emphasim, notantque in impiis singularem æstum vel furorem cupiditatis, qua cæci, velut effrænes et amore insanientes equi, sese præcipitant in mortem præsentem et æternam. Ait ergo: *Manibus et verbis accersierunt illam*, scilicet mortem, hoc est omni conatu et studio, quod vulgo dicitur, *velis remisque*, vel *manibus pedibusque*. Solent enim ardenter amantes manuum jactatione, extensione et gesticulatione advocare remotos et procul dissitos. Rursum primi parentes manus extendendo ad pomum vetitum, verbaque miscendo cum serpente, mortem sibi et posteris accersiverunt. Glossa explicat: *Factis et dictis;* S. Bonavent. *Manibus defensionis, et dictis gloriationis;* suas enim cupiditates et scelera manibus propugnant, eademque verbis magnificant et celebrant. Id fecit Eva, cum pomum vetitum porrexit Adæ, eumque ad comedendum allexit; quod ille fecit, etiamsi sciret sibi dictum à Deo: *In quocumque die comederis, morte morieris*, Gen. 2. 17. Huic proverbio antistropha sunt illa veterum: *Mala ad se trahentes velut Cæcias nubem. His qui quærunt bona vix accedunt, mala vero etiam non quærentibus.* Apologus exstat apud Æsopum de bajulo sub onere gemente, ideoque invocante mortem. Stitit se illa. Tum bajulus: *Te, inquit, invocavi non ut occidas, sed ut onus mecum in humeros leves.*

ET ÆSTIMANTES ILLAM AMICAM,] non directe, sed indirecte et comitanter. Adam enim, et quivis peccator, æstimat amicam non ipsam mortem, sed suam gulam et voluptatem, quam ardenter et perdite adamat, etiamsi sciat illam sibi à Deo vetitam sub pœna mortis. Dum ergo eam cæcus et amore ebrius haurit, mortem ipsam haurit. Rursum proprie mortem amicam æstimant voluptuarii, quia toti suis cupidinibus hujus vitæ inhiantes, tandem æstimant omnia in morte finiri, omniaque cum corpore interire, ut dicet initio cap. seq. ideoque libere omnibus voluptatibus in vita indulgent, ac in omnia vitia defluunt. Aliam expositionem addit noster à Castro, q. d. Arbitrati non sibi nocituram accersitam mortem, propter illam serpentis promissionem: *Nequaquam moriemini,* aliter accidisse experti sunt, quàm putarent: nam continuo mortis stimulo puncti tabescere, atque in modum labentis undæ ad mortem defluere ac properare cœperunt, atque sic tandem perierunt.

DEFLUXERUNT,] ετακησαν, id est, instar ceræ paulatim liquati sunt, colliquati sunt, perierunt, consumpti et in tabem resoluti sunt; Arabicus, *liquefacti sunt;* Syrus, *corrupti sunt. Defluxerunt* ergo, id est, instar ceræ colliquati à

soliditate justitiæ originalis, sanctitatis, gratiæ, lætitiæ et immortalitatis, ad fluxam voluptatem, intemperantiam, peccatum, mœrorem, mortem et gehennam se transtulerunt; fluere cœperunt in mortem, primo culpæ, ait S. Bonaventura, deinde pœnæ et gehennæ, puta in omnes ærumnas hujus vitæ et futuræ, quas sibi omnibusque suis posteris accersiverunt.

SPONSIONES POSUERUNT AD ILLAM,] id est, ad illius comitem, imo matrem, puta ad voluptatem vetitam à Deo sub pœna mortis; illi enim tanto ardore copulati sunt, ac si cum ea fœdus arctissimum sanxissent; ideoque dicuntur pariter cum morte, quæ voluptati inseparabiliter annexa est fœdus sanxisse. Unde Arabicus vertit: *Et posuerunt cum ea pactum;* Syrus: *Juraverunt et fœdus constituerunt cum ea.* Rursum proprie cum ipsa morte quasi fœdus inierunt, dum ita secure libidini et tyrannidi se totos tradiderunt, perinde ac si non essent morituri, aut potius ac si non nisi post multa secula essent morituri, et in ipsa morte amice et pacifice conquieturi, nullum post eam exspectantes judicium, nullam vitam, nullum supplicium, eo quod æstimarent omnia in morte consummari, nec aliam superesse vitam; quare læte se morituros putarunt, juxta illud Job 21. 13: *Ducunt in bonis dies suos, et in puncto ad inferna descendunt.* Sic Augustus Cæsar optabat sibi εὐθανασίαν, id est, facilem hilaremque mortem, illaque ipsi obtigit, teste Suetonio. Fœdus ergo impiorum cum morte est, quasi ei dixerint: Ne noceas nobis, ô mors, nos vicissim non nocebimus tibi, sed erimus amici. Verum errarunt. Nam ut eis minatur Deus, Isaiæ 28. vers. 18: *Delebitur fœdus vestrum cum morte, et pactum vestrum cum inferno non stabit; flagellum cum transierit, eritis ei in conculcationem.*

QUONIAM DIGNI SUNT QUI SINT EX PARTE ILLIUS,] qui scilicet mortis *sint sors*, ut vertit Syrus, pars et hæreditas, qui ut unici filii ex asse sint possessio mortis, eaque tam activa, ut scilicet ipsi possideant non vitam, sed mortem; quàm passiva, quos nimirum ipsa mors hæreditet, ac ut hæreditatem suam possideat, puta in quos ipsa desæviat exerceatque suum imperium, ac mori cogat, ait Anastasius Nicen. q. 16. in S. Scripturam.

Notat S. Bonavent. hîc gradus iniquitatis, per quos impii descendunt in profundum malorum, ipsumque gehennæ barathrum: *Nam primus gradus*, ait, *est impietas in corde per consensum internum mentis; secundus, eadem est impietas in manu per consummationem operis, dum scelus quod mente designarunt, opere perpetrant; tertius, eadem est in ore per verbum defensionis et gloriationis, dum scelus excusant, imo de eo gloriantur; quartus, dum impii cum impietate pangunt amicitiam et fœdus, per spem impunitatis; quintus, dum toti in illam defluunt per frequentem peccati iterationem, peccandi consuetudinem et mentis obdurationem; sextus dum ruunt in ipsam mortem, tum impœnitentiæ finalis, tum gehennæ.*

Symbolice, vita impiorum non est vita, sed continua mors; unde recte cum ea amicitiam et fœdus iniisse dicuntur; tum quia vita eorum plena est intemperantiis, excessibus, iris, rixis, invidiis, cæterisque animi passionibus et perturbationibus, quæ homini mille afflictiones et dolores mortis afferunt; tum quia vivunt in perpetuis crapulis, luxuriis, odiis, inimicitiis, contumeliis, rapinis, cæterisque peccatis, quæ mortem animæ conciliant; tum quia horum scelerum pœnas, puta luem veneream, catarrhos, nauseam, fastidia, febres, dolores capitis, stomachi, aliosque plurimos, item paupertatem, infamiam, persecutiones, omneque genus malorum sibi accersunt. Unde S. Gregor. de vita hominum quorumlibet post peccatum, sic ait hom. 37. in Evang. *Temporalis vita æternæ vitæ comparata, mors est potius dicenda, quàm vita. Ipse enim quotidianus defectus corruptionis quid est aliud, quàm quædam prolixitas mortis?* Vide ebriosos, qui quotidie potant et se inebriant, advertes eos nunquam fere mentis esse compotes, nec ratione uti, sed vivere ut bruta ratione carentia, imo brutis esse deteriores et miseriores; nam noctem vertunt in diem, noctem potando traducunt in ebrietate, ac proinde rationis usu se privant: per diem dormiunt, ut crapulam digerant; unde tam die, quàm noctu rationis usu ut bruta carent. Vide et contemplare invidos, superbos, ambitiosos, qui nil nisi vindictam, honores, prælaturas somniant, quot curis, æmulationibus, invidiis, suspicionibus, mortificationibus, doloribus, angoribus cruciantur? An non vita eorum mors est potius quàm vita, imo agonia mortis perpetua? Atque hanc ipsi ultro sibi accersunt, amicam æstimant, et cum ea fœdus inviolabile pangunt. O stolidos, ô miseros, ô vecordes!

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PERGIT IMPIORUM QUI SAPIENTIÆ, VIRTUTISQUE ET VERÆ VITÆ EXPERTES, CUM INSIPIENTIA, VITIIS ET MORTE FOEDUS INIERUNT, SENSA ET MORES DESCRIBERE, SCILICET QUOD SENTIANT OMNIA CUM MORTE FINIRI, IDEOQUE VOLUPTATI, DUM VITA SUPPETIT, INDULGENDUM, ET JUSTUM QUEMLIBET EIS ADVERSANTEM, AC IMPRIMIS CHRISTUM ESSE OCCIDENDUM ET CRUCIFIGENDUM. INDE V. 22. OSTENDIT EORUM CÆCITATEM, QUOD IGNORENT FUTURA PRÆMIA JUSTIS, ET SUPPLICIA INJUSTIS A DEO PRÆPARATA : DEUM ENIM CREASSE HOMINEM IMMORTALEM, MORTEM VERO INVIDIA DIABOLI PER PECCATUM IN ORBEM INVECTAM, QUAM EJUS SECTATORES IMPII EXPERIUNTUR, ACRESQUE EJUS ACULEOS GEMENTES SENTIUNT.

1. DIXERUNT enim cogitantes apud se non recte : Exiguum , et cum tædio est
tempus vitæ nostræ, et non est refrigerium in fine hominis, et non est
qui agnitus sit reversus ab inferis : 2. quia ex nihilo nati sumus, et post
hoc erimus tanquam non fuerimus ; quoniam fumus flatus est in naribus
nostris , et sermo scintilla ad commovendum cor nostrum : qua exstincta,
cinis erit corpus nostrum , et spiritus diffundetur tanquam mollis aer , et
transibit vita nostra tanquam vestigium nubis , et sicut nebula dissolvetur ,
quæ fugata est à radiis solis , et à calore illius aggravata. 4. Et nomen nostrum oblivionem
accipiet per tempus, et nemo memoriam habebit operum nostrorum. 5. Umbræ enim transitus
est tempus nostrum, et non est reversio finis nostri : quoniam consignata est, et nemo rever-
titur. 6. Venite ergo, et fruamur bonis quæ sunt, et utamur creatura tanquam in juventute
celeriter. 7. Vino pretioso et unguentis nos impleamus : et non prætereat nos flos temporis.
8. Coronemus nos rosis, antequam marcescant, nullum pratum sit, quod non pertranseat luxu-
ria nostra. 9. Nemo nostrûm exors sit luxuriæ nostræ : ubique relinquamus signa lætitiæ :
quoniam hæc est pars nostra, et hæc est sors. 10. Opprimamus pauperem justum, et non par-
camus viduæ, nec veterani revereamur canos multi temporis. 11. Sit autem fortitudo nostra lex
justitiæ : quod enim infirmum est, inutile invenitur. 12. Circumveniamus ergo justum, quoniam
inutilis est nobis, et contrarius est operibus nostris, et improperat nobis peccata legis, et diffa-
mat in nos peccata disciplinæ nostræ. 13. Promittit se scientiam Dei habere, et filium Dei se
nominat. 14. Factus est nobis in traductionem cogitationum nostrarum. 15. Gravis est nobis
etiam ad videndum, quoniam dissimilis est aliis vita illius, et immutatæ sunt viæ ejus. 16. Tan-
quam nugaces æstimati sumus ab illo, et abstinet se à viis nostris tanquam ab immunditiis, et
præfert novissima justorum, et gloriatur patrem se habere Deum. 17. Videamus ergo si ser-
mones illius veri sint, et tentemus quæ ventura sunt illi, et sciemus quæ erunt novissima illius.
18. Si enim est verus filius Dei, suscipiet illum, et liberabit eum de manibus contrariorum.
19. Contumelia et tormento interrogemus eum, ut sciamus reverentiam ejus, et probemus
patientiam illius. 20. Morte turpissima condemnemus eum : erit enim ei respectus ex sermo-
nibus illius. 21. Hæc cogitaverunt, et erraverunt : excæcavit enim illos malitia eorum. 22. Et
nescierunt Sacramenta Dei, neque mercedem speraverunt justitiæ, nec judicaverunt honorem
animarum sanctarum. 23. Quoniam Deus creavit hominem inexterminabilem, et ad imaginem
similitudinis suæ fecit illum. 24. Invidia autem diaboli mors introivit in orbem terrarum.
25. Imitantur autem illum, qui sunt ex parte illius.

1. Dixerunt enim cogitantes apud se non recte,] sed prave, insipienter et impie; τὸ *enim* notat hîc dari rationem præcedentium, cur scilicet impii mortem accersierint, cum eaque fœdus inierint, ideoque digni sint, qui in mortis sorte et societate statuantur. Ratio eorum hæc est: vita nostra, omniaque ejus bona et mala in morte finiuntur, ac post mortem nihil erit, quod nos exhilaret vel affligat; ergo dum vivimus, vivamus læte, omnique cupiditati indulgeamus, ideoque aliorum opes et bona diripiamus, ut iis epulemur et voluptuemur. Radix hujus eorum paralogismi est, cupiditas et voluptas, cui toti inhiant; hanc enim ut impune sectentur et expleant, sibi persuadent animam esse mortalem, ac proinde post mortem nullam timendam esse Numinis vindictam et pœnam. Hujus erroris et hæresis auctor fuit Cain, parricida Abelis fratris sui, qui negavit Numen Numinisque vindictam, ideoque fratrem occidit, teste Josepho 1. Antiq. 3. ac Philone lib. *quod deterius potiori insidietur*, et S. Ambros. lib. de Cain et Abel, cap. 9. Hunc secuti sunt posteri ejus omnes, ob quos Deus orbem totum mersit diluvio. Post diluvium perfidiam hanc et scelus renovavit Nemrod, tyrannus, auctor turris Babylonicæ, quasi per eam in cœlum conscensurus, Deoque bellum indicturus, Genes. 11. Deinde Samaritæ, scilicet Assyrii, qui à Salmanasar ex Assyria traducti sunt in Samariam; hi enim censebant omnia cum morte interire, nec ullam fore resurrectionem, teste Epiphan. hæresi 9, Philastrio hæresi 7. et aliis. Denique Sadoc, ejusque asseclæ Sadducæi, qui vixit sub Juda Machabæo, teste Josepho lib. 13. Antiq. cap. 9. Eamdem hæresim ex Gentilibus docuerunt Democritus, teste Plutarcho, lib. 4. de Placitis philos. cap. 7; et post eum Epicurus, ejusque sectatores Epicurei, quorum hoc axioma :

Ede, bibe, lude, post mortem nulla voluptas,

teste Plutarcho ibidem. Horum censa et voces recenset Seneca epist. 124: *Inde*, inquit, *ad hæc pervenitur verba : Virtus, et philosophia, et justitia verborum inanium crepitus est, una felicitas est bonæ vitæ, facere omnia libere* (alii codices legunt, *facere, esse, bibere,*) *frui patrimonio; hoc est vivere, hoc est, se mortalem esse meminisse. Fluunt dies, et irreparabilis vita decurrit; dubitamus quod juvet facere, et ætati non semper voluptates decerpturæ, interim dum potest, dum poscit, ingerere frugalitatem, ultro mortem præcurrere, et quidquid illa ablatura est, jam sibi interdicere.*

Verum hæc eorum ratio est irrationalis et stolida : hic eorum syllogismus est paralogismus. Nam primo falsissimum est animam rationalem cum corpore mori, cum ipsa ad imaginem Dei creata, ab eo participet immortalitatem. Secundo, esto anima foret mortalis, ac vita omnis finienda esset in morte, tamen illam virtuti, non voluptati, totam impendere oporteret. Voluptas enim est bonum bestiarum, virtus vero, sive vivere juxta doctrinam rationis, est bonum hominum, uti loco jam citato docet Seneca. Adde virtutem unicam veramque esse hominis voluptatem, sed spiritualem, quæ hominem Deo gratum, lætum, sanum, sanctumque efficit; cum voluptas omnis carnalis hominem bestialem, Deo et Angelis invisum, tristem, morbidum et sceleratum efficiat. Unde prudenter ille juvenis in Vitis Patrum, dæmoni, qui falso suggerebat ipsum esse à Deo reprobatum, ut eum ad vitam in omni carnis voluptate transigendam impelleret, sapienter respondit : *Si in futura vita mihi non detur servire placereque Deo, serviam saltem placeboque in hac præsenti. Quid enim sanctius, quid melius, quid jucundius, quàm placere Deo? servire enim Deo regnare est. Fruar ergo Deo meo in hac vita, si non liceat in altera.*

Exiguum, et cum tædio est tempus vitæ nostræ.] Græce, *exigua et molesta est vita nostra.* Nam pro *cum tædio* græce est λυπηρος, id est tristis, anxia, gravis, molesta, acerba, misera, cui opponitur τερπνος, id est, læta, jucunda, suavis, delectabilis. Sententia hæc expositione non eget, quia clare eam nobis exponit, imo oculis eam cernendam proponit quotidiana cujuslibet experientia. Vita enim nostra mille affert labores, mille ærumnas, mille tædia et fastidia. Numera labores et dolores, quos subis uno die, ac invenies plures esse, quàm sint horæ vel actiones, adeoque quamlibet actionem iisdem undique esse inspersam et refertam. Hoc est quod ait Jacob Pharaoni, quot annorum esset interroganti : *Dies peregrinationis meæ centum triginta annorum sunt, parvi et mali*, id est, miseri, Genes. 47. 9; et David psalm. 38. 6: *Mensurabiles* (Hebr. טפחות *tepachot*, Septuag. παλαιςας, id est *palmares*, hoc est, exiguos instar palmi, qui est mensura continens tantum, quantum extensione digitorum manus comprehendi potest, quæ vulgo *spithama* dicitur. Unde Symmach. vertit, σπιθαμας) *posuisti dies meos, et substantia mea tanqum nihilum ante te.* Consule Job, c. 14. v. 1. et seq.

Vidit idipsum Seneca, qui epist. 100 : *Hoc*, ait, *quod inter primum diem et ultimum jacet, varium et incertum est. Si molestias æstimas, etiam puero longum; si velocitatem, etiam seni angustum. Nil non lubricum et fallax, et omni tempestate mobilius. Jactantur cuncta, et in contrarium transeunt, et in tanta volutatione rerum humanarum nil cuiquam nisi mors certum.* Et paulo post: *Propone profundi temporis vastitatem, et universum complectere, deinde hoc, quod ætatem vocamus humanam, compara; universe videbis quàm exiguum sit, quod optamus, quod extendimus : ex hoc quantum lacrymæ, quantum sollicitudines occupant, quantum mors antequam veniat optata, quantum valetudo, quantum timor, quantum teneri, aut rudes, aut inutiles anni. Dimidium ex hoc edormitur. Adjice labores, pericula, et intelliges, etiam in longissima vita, minimum esse quod vivitur.* Et Menander : *Congenita sunt dolor et vita, illeque consenescit vitæ.* Zeno Imper. *Ludibrium Dei est homo.* Alius : *Quid est homo? mancipium mortis, viator transiens.* Arist. *Quid est homo? imbecillitatis exemplum, temporis spolium, fortunæ lusus, inconstantiæ imago, invidiæ et calamitatis trutina : reliquum vero pituita et bilis.* Ita refert Stobæus serm. 89. qui totus est de hac re.

Et non est refrigerium in fine hominis.] S. Bonavent. Lyran. Hugo et Dionys. exponunt, q. d. Impii post hanc vitam pergunt, non ad refrigerium cœli, sed ad supplicium gehennæ. Verum græce est : Ουκ εςιν ιασις εν τελευτῃ ανθρωπου, id est, *non est medicatio*, vel *curatio in obitu hominis.* Vatabl. *Nec est remedium contra obitum*, q. d.

Non est medicina, nec remedium ad evadendam mortem, juxta illud : *Contra vim mortis non est medicamen in hortis.* Vere Seneca in Consolat. ad Martiam c. 11 : *Quid*, ait, *est homo? quodlibet quassum vas, et quodlibet fragile; jactatu, non tempestate ut dissiperis, est opus : ubicumque arietaveris, solveris. Quid est homo? imbecillum corpus et fragile, nudum, suapte natura inerme, alienæ opis indigens, ad omnem fortunæ contumeliam projectum : cum bene lacertos exercuit, cujuslibet feræ pabulum, cujuslibet victima : ex infirmis fluidisque contextum, et lineamentis exterioribus nitidum, frigoris, æstus et laboris impatiens; ipso rursus situ et otio iturum in tabem, et semper alimenta metuens sua, quorum modo inopia laborat, modo copia rumpitur.* Et paucis interjectis : *Odor illi, saporque et lassitudo, et vigilia, et humor, et cibus, et sine quibus vivere non potest, mortifera sunt. Quòcumque se movet, infirmitatis suæ statim conscium, non omne cœlum ferens, aquarum novitatibus, flatuque non familiaris auræ, et tenuissimis causis atque offensionibus morbidum, putre, cassum, à fletu vitam auspicatum. Cæterum, quantos tumultus hoc contemptum animal movet? In quantas cogitationes oblitum suæ conditionis venit? Immortalia, æterna volutat animo, et in nepotes pronepotesque disponit : cum interim longa conantem eum mors opprimit : et hoc, quod senectus vocatur, pauci sunt circuitus annorum.*

Mystice : *Non est refrigerium homini in fine;* quia cum febri quadam hectica, ex cruda illa comestione pomi vetiti, semper æstuemus, non est refrigerium, id est, non est remedium vel pharmacum, quo ardor excitatæ febris restinguatur; ac proinde non est remedium contra obitum hominis : febris hæc est insita homini elementorum contrariorum commixtio, quæ eum lacessendo assidue corrumpunt et interimunt. Item febris hæc est concupiscentia, quæ hominem ad excessum gulæ et luxuriæ impellit, quo plerique occiduntur.

Et non est qui agnitus sit reversus ab inferis.] Clarius : *Non est qui post mortem iterum vitæ sit restitutus,* qui scilicet ostenderit se vivere, et aliam post mortem superesse vitam, in qua liceat miserias hujus vitæ effugere, et in voluptates commutare, q. d. Incerta et fabulosa sunt, quæ à poetis cæterisque de inferis eorumque pœnis, ac rebus aliis post hanc vitam narrantur; hæc enim omnia sunt aniles fabulæ, et terriculamenta puerorum. Talis est descensus Æneæ ad inferos, indeque reditus duce Sibylla, quam describit Virgil. 6. Æneid. et ille Thespensii Solensis apud Plutarc. lib. de Sera numinis vindicta. Tacite indicant impii animam cum corpore interire, ideoque illi dandas suas cupiditates in hac vita, ut læta vivat, cum post hanc vitam nil amplius illi sit exspectandum. Ita nimirum sicut animæ immortalitas impellit hominem ad metum cultumque Numinis per modestam puramque vitam; sic mortalitas animæ homini persuasa, inducit eum ad negandum Numen, omnemque religionem, ut homo libere vivat, sequaturque suas libidines.

Porro hæc impiorum gnome falsa est : quia multi redierunt ab inferis, qui suscitati sunt ad vitam ab Elia, Eliseo, aliisque Prophetis, Apostolis et Sanctis. Vera tamen est hoc sensu, quod illo ipsorum ævo pauci, et forte nulli à morte et inferis ad vitam redierint. Simili modo ait Homerus Iliad. 9 :

> Obnoxii prædæ sunt boves, et pinguia pecora,
> Et tripodes acquiri possunt, et equorum flavicoma capita.
> At hominis anima, ut redeat neque per prædam,
> Nec aliter capi potest, ubi semel emigraverit è valle dentium.

Et Philetas :

> Iter feci ad inferos,
> Per quod nullus retrorsum viator rediit.

Et Virgil. 6. Æneid.

> Facilis descensus averni;
> Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras,
> Hoc opus, hic labor est.

Nota : Animæ beatorum in cœlis sæpius in terram redierunt, et apparuerunt mortalibus, ut cum B. Virgo apparuit Joanni Patricio et Liberio Pontif. jussitque basilicam sibi in Esquiliis exstrui eo loco qui nive tectus erat die 5 Augusti : unde festum B. Mariæ ad nives. Cum eadem apparuit B. Joanni Damasceno, eique manum, quam Leo Isaurus præscindi jusserat, rogata restituit, in brachio relicta ex vulnere lineola, ut in ejus Vita narrat Joannes Patriarcha Hierosolym. Cum SS. Philippus et Joannes apparuerunt Theodosio Imper. teste Theodor. l. 5. Histor. cap. 34, SS. Petrus et Paulus Constantino Imper. remedium lepræ suggerentes baptismum, teste VII. Synodo act. 2.

Animæ etiam è limbo redierunt, ut anima Mosis apparens cum Elia in transfiguratione Christi : anima Samuelis apparens Sauli, eique mortem prædicens 1. Reg. 28. S. Jeremias et Onias apparuerunt Judæ Machabæo, victoriam contra Nicanorem prænuntiantes, 2. Mach. 15.

Animæ quoque è Purgatorio redierunt; nam Paschasius, Apostolicæ Curiæ Diaconus, post mortem in Angulanis thermis, à Germano Capuano inventus est luere delictorum pœnas, uti narrat S. Gregor. 4. Dialog. cap. 40. Justus quidam ob retentas pecunias grave supplicium pertulit : qui tandem Commodo fratri apparens se ab illo sanctis sacrificiis liberatum esse exposuit, teste S. Gregor. 4. Dialog. cap. 35. Fuit et presbyter, qui centumcellis in balneis frequentissime apparuit, qui sibi operam gratuitam, si quando lavaret, præstabat. Pro quo ubi, quemadmodum rogarat, Deo sacrificia obtulisset, spiritum fuisse cognovit, cui divina miseratione hoc modo pro peccatis satisfacere et juvari contigit, ut ibidem narrat S. Gregorius.

Animæ vero ex inferno subinde, sed rarius redeunt et apparent, idque non tam per seipsas, quàm per dæmones; ipsæ enim ad carcerem ignemque gehennæ damnatæ, inde exire non sinuntur : unde earum loco apparent dæmones, qui in hoc aere usque ad diem judicii ad hominum tentationem et exercitationem agere à Deo permittuntur, ut inferni pœnas hominibus repræsentent, earumque metu homines à vitiis coerceant, et ad Deum colendum cogant. Sic visus est sancto cuidam Eremitæ Theodoricus Italiæ rex Arianus, inter Joannem Pontificem et Symmachum Patricium vinctis deduci manibus, et detrudi in ollam Vulcani, uti narrat S. Gregor. lib. 4. Dialog. cap. 30. Visa est Monialis in Ecclesia S. Laurentii Romæ ante altare

per medium secari, teste S. Gregor. eodem lib. cap. 51. Idem, cap. 36, narrat Petrum quemdam defunctum vidisse tormenta damnatorum in igne gehennæ, cumque et ipse in eumdem projiciendus foret, angelum venisse, dixisseque : *Regredere, et qualiter tibi posthac vivendum sit cautissime attende.* Similia narrat ibidem de Stephano quodam, alioque milite. Curma quidam municipii Tulliensis, cum aliquot dies quasi mortuus jacuisset, rediens ad se mirabilia de mortuorum pœnis et præmiis narrans, eadem certis argumentis confirmavit, uti refert S. August. lib. de Cura pro mortuis cap. 11, ubi et plura similium apparitionum exempla recenset. Sic Josaphat, conversus à Barlaam, in raptu vidit inferorum supplicia, eoque visu tentationem carnis superavit, uti narrat Damascen. in histor. cap. 30. Vide nostrum Petrum Thyræum, lib. 1. de Spirituum apparit. cap. 11, Alexandrum ab Alexand. lib. 5. Genial. cap. 23. et lib. 2. cap. 9, Marsilium Ficinum lib. 16. de Immortalitate animæ. Trajani Imper. animam à pœnis inferni liberatam precibus S. Gregorii ex Joanne Diacono censet Ciacconus et alii : verum Baron. Bellarm. et alii emunctioris naris censent hanc meram esse fabulam.

Sed esto nemo ab inferis rediisset, non ideo negandi sunt inferi, animarumque vita et cruciatus in inferno. Nam idipsum S. Scriptura clare docet et comminatur. Unde impiis responderi posset id quod Abraham respondit diviti Epuloni, poscenti Lazarum mitti ad fratres suos, qui illis sua et inferorum supplicia denuntiaret: *Habent Moysen et Prophetas; audiant illos.* Nam *si Moysen et Prophetas non audiunt, neque si quis ex mortuis resurrexerit, credent*, Lucæ 16. 31.

2. Quia ex nihilo nati sumus, et post hoc erimus tanquam non fuerimus,] id est, ac si *non fuissemus*, ut vertit Syrus; Clarius, *quasi non fuerimus*. Pro *ex nihilo* græce est αὐτοσχέδιος, id est, ultro, temere, fortuito, ex tempore, subito, ex improviso, sine Dei consilio, cura, imperio et providentia nati, et in orbem lucemque effusi sumus : Syrus, *extemplo facti sumus;* Reg. *per nos nati sumus*, sicut culices, pulices, fungus, etc. per se nascuntur ex terra sine satione. Probant impii non esse inferos, nec vitam apud eos, q. d. Casus nos genuit, casus nos velut fungos et culices interimet et annihilabit : ergo non sunt inferi, nec inferorum pœnæ, à certa justaque Dei providentia impiis decretæ. Deus enim uti nos non creavit, sic nec curat, gubernat, judicat, præmiat aut punit quemque pro meritis, vel demeritis. Sic Democritus, Chrysippus, Epicurus docuere orbes et homines in eo factos natosque esse ex fortuito atomorum concursu, similive casu, non certa Dei provisione et creatione. Sic Aristot. 2. Polit. cap. 6. ex vulgi sententia loquens ait veteres legislatores, quos carpit, ex pravo semine, vel ex terra esse natos. Similia habet Diodorus Siculus lib. 1. cap. 1 et 2. Sic et Ovidius ac Poetæ fabulantur homines ortos ex lapidibus à Deucalione projectis.

Verum hos omnes refutat historia creationis hominum et mundi in Genesi à Mose descripta, imo ratio naturalis, quæ docet hominem, anima rationali constantem, esse nobilissimum perfectissimumque animal, ac proinde non fortunæ, sed Dei sapientissimi et potentissimi esse opus, uti ostendit Philo lib. de Creatione mundi, Euseb. lib. 7. de Præpar. cap. 7, Justinus in Paræn. Lactant. lib. 2. cap. 12. Vide Perer. in Physica lib. 8. cap. 16. et Conimbr. lib. 3. de Cœlo, q. 6. art. 3.

Tropol. B. Petrus Damiani, epist. 4. cap. 4, ostendit impium, etiam dum existit, videri potius non esse, quàm esse, magisque pertinere ad nihilum, quàm ad ens, eo quod longissime ab eo, qui vere est, et per quem omnia sunt, puta à Deo, recedat et distet. Magis enim distat peccator à Deo, quàm non ens ab ente : hujus enim finita, illius infinita est intercapedo et distantia.

Accedit S. Gregor. qui de homine in peccatum prolapso ita loquitur lib. 11. Moral. cap. 26. ad illa S. Job, cap. 14 : *Qui quasi flos egreditur, et conteritur : quasi flos enim egreditur, quia nitet in carne; sed conteritur, quia redigitur in putredinem. Quid enim sunt nati homines in mundo, nisi quidam flores in campo? Tendamus oculos cordis in hanc latitudinem mundi præsentis; et ecce quasi tot floribus, quot hominibus plenus est. Vita itaque in carne, flos in fœno est. Unde bene per Psalmistam dicitur : Homo sicut fœnum dies ejus, et sicut flos agri ita florebit. Isaias*, cap. 40. v. 6, *quoque ait : Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus sicut flos agri. Homo etenim more floris procedit ex occulto, et subito apparet in publico : qui statim ex publico per mortem retrahitur ad occultum. Carnis nos viriditas ostendit : sed ariditas pulveris ab aspectibus retrahit. Quasi flos apparuimus, qui non eramus : quasi flos arescimus, qui temporaliter apparebamus. Et quia per momenta quotidie homo compellitur ad mortem, recte adjungit : Et fugit velut umbra, et nunquam in eodem statu permanet.* Hoc est quod lugubri voce canit David psalm. 89. v. 9 : *Anni nostri sicut aranea meditabuntur, dies annorum nostrorum in ipsis, septuaginta anni; si autem in potentatibus, octoginta anni, et amplius eorum labor et dolor; quoniam supervenit mansuetudo, et corripiemur;* Hebr. *quia tonsio est velox, et evolabimus;* Arias, *resecatur cito, et avolabimus;* Vatabl. *velociter transit, et avolamus.* Unde S. Ambr. epist. 42. *tantis malis* asserit *hanc vitam esse repletam, ut comparatione ejus mors remedium esse putetur, non pœna. Nam et ideo*, inquit, *Deus illam brevem effecit, ut molestiæ ejus, quia prosperitate non poterant, temporis brevitate finirentur.* Huc facit illud Petronii de larva argentea :

> Heu, heu nos miseros, quàm totus homuncio nil est !
> Sic erimus cuncti, postquam nos auferet orcus.

Quoniam fumus flatus est in naribus nostris.] Ita legendum cum Romanis. Perperam aliqui legunt, *fumus et flatus.* Minus recte quoque alii, ut Franc. Lucas et Complut. legunt, *afflatus;* licet hoc quasi idem sit quod *flatus.* Pejus alii pro *in naribus* legunt, *in auribus.* Unde Herodotus censuit animam habitare in auribus, eo quod bonis auditis corpus recreetur, malis vero auditis ad iram stimuletur. Syrus, *quia tanquam fumus est spiritus in naribus nostris;* Arabic. *quia flatus fumus in oribus nostris.*

Sensus est, q. d. Anima et vita nostra non est aliud quàm flatus, id est, anhelitus, quo per nares aerem attrahimus et respiramus. Hic autem anhelitus, mox ut fit, subsidit et deficit, ac instar fumi dissipatur, et tenues vanes-

cit in auras: in easdem ergo abiit nostra anima in morte, ac proinde post ea nulla nobis superest vita. Sic Heraclitus censuit animam non esse aliud, quàm humorum respirationem, sive vaporem et exhalationem, teste Aristotel. lib. 1. de Anima, textu 32. Quin et rude vulgus anhelitum vocat *animam*, nec aliam animam novit. Porro quia communiter respiramus per nares, hinc flatum vel anhelitum narium *animam* appellat. Quo pariter alludens Isaias cap. 2. 22: *Cavete*, ait, *ab homine, cujus spiritus in naribus ejus est.*

Verum errant impii: anima enim nostra est spiritalis, imo purus merusque spiritus instar angeli, ac proinde nequit esse flatus vel anhelitus, utpote qui corporeus est, sed ipsa anhelitum hunc operatur, ut calorem cordis in quo habitat, refrigeret. Porro apte anhelitus comparatur fumo. Sicut enim ignis causat fumum; sic calor naturalis causat anhelitum et respirationem. Hinc vita nostra, quæ respiratione fovetur, vocatur *vapor ad modicum parens*, Jacobi 4. 15. Hinc et Psaltes: *Defecerunt*, inquit, *sicut fumus dies mei*, psal. 101. 4.

Et sermo scintilla ad commovendum cor nostrum.] Ita legendum cum Romanis et Græcis, non *scintillæ*, uti legunt aliqui. Vide Franc. Lucam notat. 200. Græca enim habent: ὁ λόγος σπινθὴρ, id est, *sermo scintilla*; licet Budæus in Pandec. et Petrus Nannius hìc præferant aliam lectionem, quæ rarior invenitur, scilicet ὀλίγος σπινθὴρ, id est, *exigua scintilla*, q. d. Flatus sive anhelitus, quo respiramus et vivimus, est quasi scintilla quædam, id est, exiguus calor et vapor, qui tamdiu durat, quamdiu durat motus cordis, vel motus, quo movetur et vivit cor nostrum. Vita enim consistit in calore naturali motuque cordis, qui anhelitum velut suì scintillam emittit in altum: imo Stoici censuerunt animam non esse aliud quàm calidum spiritum, vel ut Heraclitus, calidam exhalationem, quam asserebant semper fluere ex corde, velut ex caloris naturalis officina, in qua proinde generentur spiritus vitales, per quos fit motus, omnisque sensuum actio. Ita Plutarch. lib. 4. de Placit. philosoph. cap. 3. Hic sensus commodus est et facilis.

Verum codices plures et melioris notæ legunt, non ὀλίγος, sed ὁ λόγος, id est, *sermo scintilla*. Porro λόγος verti potest, *ratio*, q. d. Ratio et mens, qua homo præ cæteris animalibus pollet, est quasi scintilla quæ movet cor et voluntatem ad omnia quæ agit. Ita Osorius. Verum melius Noster et alii λόγος vertunt, *sermo*.

Significant ergo impii vitam nostram non esse aliud quàm vivacem ignem in corde existentem, qui ad motionem, vel, ut græce est, ἐν κινήσει, id est, in motione cordis nostri, emittit de se scintillas, scilicet sermonem et verba, quæ loquimur; ac fumum, scilicet respirationem et anhelitum: sicut ignis, cum movetur, scintillas ejaculatur et fumum.

Rursum, sicut deficiente igne deficit scintilla, abitque in favillam et cinerem; sic deficiente loquela, et consequenter anima, corpus abit in cineres. Quid brevius, quid inanius, quid vanius, quid fugacius sermone et scintilla? quid pariter brevius, quid vanius, quid fugacius vita? Adhæc, sermo movet cor, quia illud nunc commovet ad iram, si asper sit; nunc ad lenitatem, si blandus sit; nunc ad amorem, nunc ad odium, etc. idque leviter, subito et varie; sicut præcipitanter et tumultuarie scintillæ excitantur et evolant è fornace. Ita Jansen. à Castro et alii. Unde Syrus vertit: *Et sermo tanquam scintilla minima è flamma exsiliens, movet cor nostrum*; Arabicus: *Et sermo scintilla in vapore* (evaporatione) *cordis nostri*.

Addit noster Lorinus quod formatur sermo scintillæ similis, dum movetur cor nostrum: et sicut spiritus, qui est in naribus, et quo spiramus, est tanquam fumus, qui evanescit: ita spiritus idem, qui est instrumentum quo loquimur, et cujus virtute movetur cor, est veluti scintilla, quæ exstinguitur: linguam Jacobus, cap. 3. vers. 5, propter sermonem vocat *parvum ignem*. Item dici posset, quod, quemadmodum candela, quando exstinguitur, mittit in fine scintillam; sic accidit homini morienti in extremo spiritu. Verum hic sensus obscurior et alienior videtur.

Alii, ut Dionys. per *sermonem* accipiunt calorem naturalem; Hugo, animam, quæ sermonis est effectrix, sed obscurius et alienius. Accedit Cervantes. Sermo scintilla, ait, est anima, quæ declaratur sermone: hæc enim vegetat corpus, et flatum è naribus, quasi fumum è fornace, exhalat et efflat, cordis ac pulmonum, quasi follium, motu; est quasi scintilla fragilis, et cito deficiens, anhelo semper spiritu ex periclitatione: unde timor et trepidatio, et creber anhelitus. Verum et hoc improprie dicitur.

Porro S. Bonav. et noster Salmeron, tom. 11. tr. 2, censent in voce *sermo* alludi ad opinionem Diogenis, qui censuit animam esse aerem; in aere enim, et per verberationem aeris in ore, fit sermo; in voce *scintilla*, alludi ad opinionem Democriti, dicentis animam esse ignem; in voce *ad commovendum cor*, ad opinionem Melissi, vel, ut alii, Thaloti, qui dixit animam esse vim moventem corpus. Verum hoc quoque obscurum est, anceps et dubium, nec impiis tantæ doctrinæ subtilitas in mentem venisse videtur.

Sensus ergo, primo loco assignatus, est planus et genuinus; ubi nota sermonem apte comparari scintillæ, halitum fumo, cor igni, sive fornaci: primo, quia sicut fornax ejaculatur fumum et scintillas; sic cor ejaculatur halitum et sermonem; secundo, sicut fornax tumultuarie et vage evomit fumum et scintillas, eodem modo et cor evomit verba; tertio, sicut fornax illa effundit pro motu ignis et lignorum; sic et cor effundit sermonem ex motu affectus, amoris, iræ vel odii, quo agitatur. Unde si moveatur amore, verba promit amica et blanda; si ira, iracunda et minacia; si odio, tetrica et funesta; si timore, timida et anxia, etc.; quarto, sicut fumus et scintillæ certi sunt indices, æque ac effectus ignis; sic et halitus ac verba certa sunt indicia et effectus vitæ, æque ac affectus dominantis in corde; quinto, sicut cessante fumo et scintilla cessat ardor fornacis, sic cessante respiratione et loquela cessat vita, vitalisque affectus in corde. Hinc *silere* in Scriptura est mori, ipsaque *mors* vocatur דומה *duma*, id est, *silentium*. Quare quantum minuitur vis respirandi et loquendi, tantum decrescit et minuitur vita. Unde senes et moribundi graciliter, tenuiter et submisse loquuntur, ut vix intelligi queant, juxta illud Eccles. 12. v. 4: *Et claudent*

ostia in platea, in humilitate vocis molentis. Adde: scintilla, licet splendeat et cum stridore emicet, omniumque oculos ad se convertat, illico tamen dissipatur; sic sermo licet elegans et magnificus sit, ut omnes ad se rapiat; tamen illico abit ac dissipatur. Hinc contra præfidentes, suique nimium amantes profertur hic apologus: Candens scintilla, flammæ vi in sublime levata, sibi placebat impensius, ac mox inter sidera se relatum iri existimabat. Verum ut ad mediam camini gulam ascendit, exstincta et cinis facta decidit. Igitur sicut cito evanescit fumus et scintilla; sic et halitus, sermo et vita. Si ergo quis quærat: Quid est vita hominis? quid est homo? respondeas: Homo est sermo, homo est halitus, homo est fumus, homo est scintilla. Ita Joannes Baptista rogatus: Tu qui es? respondit: *Ego vox clamantis in deserto*, Isaiæ 40. 3. Vide ibi dicta. Rursum sicut parva sæpe scintilla, neglecta, magnum excitat incendium: sic sermo exiguus, v. g. convicium in aliquem jactum, magnas sæpe suscitat lites, rixas et cædes. Unde S. Jacobus cap. 3. 6: *Lingua*, ait, *ignis est universitas iniquitatis, etc., et inflammat rotam nativitatis nostræ inflammata à gehenna.*

Denique cum S. Bern. tract. de interiore domo cap. 58, per sermonem accipias fabulosum, puta fabulam: *Sicut fabula*, ait, *sic est vita mea, timeo ego ne egomet sic fabulando fabula efficiar, si sine bonis operibus inveniar.* Qui enim multum utuntur ore sermocinando, parum utuntur manu laborando. Anima enim eorum tota est in ore et lingua. Hinc loquaces et garruli solent esse desides et otiosi. Unde Apost. 2. Thess. 3. 11: *Audivimus*, ait, *inter vos quosdam ambulare inquiete, nihil operantes, sed curiose agentes;* in scrutandis et narrandis aliorum dictis et factis.

Porro flatui, sive respirationi, recte annectitur sermo, velut effectus suæ causæ; sicut enim flatus in tibiis et organis suavem efficit melodiam; sic anhelitus in ore ad dentes, labra et palatum, lingua repercussus, efficit sermonem et vocem articulatam. Unde S. Gregorius Nyssen. lib. de Opificio hominis, cap. 9: *Mens*, ait, *humana velut industrius artifex animata organa pulsat, etc.* Et Theod. lib. 3. de Providentia, agens de organo humanæ vocis, ait: *Organo musico, quod æneis fistulis constat, et follium flatu, vel aura inspiratum, artificisque digitis motum soni consonam vocem edit, plane id simillimum est. Unde ansam accipiens ars tibias fecit, lyras citharasque composuit.*

Porro sicut folles in organo flatum, qui melodiam efficit, producunt; sic quoque pulmones faciunt anhelitum, qui sermonem efformat. Unde pulmones velut folles organi flantes, à Galeno lib. 9. de Usu partium, *aeris promptuaria* appellantur. Iidem velut folles vitalem ignem, id est, calorem naturalem, acuunt et accendunt. Unde Nyss. lib. de Opific. hom. cap. 30, cum dixisset *cor esse à quo spiritus ignei per corpus diffunduntur, atque id sine intermissione moveri, ac proinde esse igni natura simile;* subjungit: *Instar follium, quibus in officinis suis utuntur fabri, aera semper attrahit è vicino pulmone, aeris receptaculo; et quod igneum est in ipso efflat.*

3. Qua exstincta cinis erit (græce ἀποβήσεται, id est, *evadet*) corpus nostrum.] Ita legendum cum Rom. et Græcis; perperam ergo nonnulli, ut Complut. et Regia, pro *qua* legunt, *quia.* Vide Franc. Lucam notat. 201, ubi notat alios legere: *Quia exstinctus cinis erit corpus nostrum;* aut, *post corpus nostrum;* aut, *exstinctum;* vel, *exstincta cinis erit corpus nostrum;* alii apud Budæum in Pandect. legunt: *Quia exstinctus cinis erit corpus nostrum;* ipse vero Budæus legendum censet, *qua exstincta*, puta scintilla. Sensus est, q. d. Cum scintilla sermonis nostri in morte exstinguetur, ut amplius loqui non possimus, tunc corpus resolvetur in cineres. Sicut enim dum ignis scintillæ deficiunt, deficit pariter ignis, abitque in cineres; sic pariter ubi desierit in nobis sermo, et motus cordis, qui eum efficit, ut amplius loqui non possimus, tunc caro nostra diffluet, redibitque in pulverem, ex quo primitus à Deo producta est. Rursum, sicut fieri nequit ut ignis exstinctus ex cinere excitetur, sic exstincta in corde vitali scintilla, hoc est calore naturali, ille ipse redire, ac per eum corpus reviviscere nequit, inquit Cantacuzenus; nihil enim tam mortuum, quàm cinis.

Nota: Multi philosophi censuerunt animam esse ignem, vel igneum quid, teste Lactantio, lib. 2. Instit. cap. 13. et Nyssen. lib. de Anima cap. 1. et Cicerone Tuscul. 1. Unde et nonnulli Hebræum איש *isch*, id est, *vir*, derivant ab אש *esch*, id est, *igne.* Significant ergo impii exstinctionem vitalis ignis, quo vivens hominis corpus, instar facis accensæ resplendet, ut testantur lumina ex oculis emicantia, scintillæ ex ore salientes, fumus efflatus è naribus, unde totus homo, qui quasi flos enitet, ac φως dicitur græce, hoc est lux ignis per mortem talis efficitur, ut cadaver ejus sit quasi cinis ex busto relictus.

Hinc dicunt impii animam cum corpore, dum homo moritur, in cinerem abire; in eum enim ignis abit. Rursum in fine mundi omnia corpora exurentur igne conflagrationis, ibuntque in cinerem. Audi S. Clementem lib. 5. Constit. Apost. cap. 8. quod est de resurrect. *Quod si Græci, ait, derident nos non credentes nostris Scripturis, saltem fidem habeant vati suæ Sibyllæ, quæ ad verbum inquit:*

Atque ubi cuncta cinis fuerint, tenuisque favilla,
Atque idem Deus exstinguet, quem incenderat ignem,
Ossaque restituet rursum, cineresque sepultos,
Et genus omne hominum (ut fuerant) Deus ipse reponet.

Denique Romani aliique populi, teste Alexand. ab Alexand. lib. 3. Genial. cap. 7, corpora defunctorum cremabant vertebantque in cineres, ne fœda tabe diffluerent et putrescerent; alioquin corpus per se non abit in cinerem, sed in pulverem; per cinerem ergo hîc pulverem quoque intellige: Hebræis enim vicina sunt אפר *epher* et עפר *aphar*, id est, cinis et pulvis.

Et spiritus diffunditur tanquam mollis aer.] *Spiritus*, id est, flatus et halitus, quo respiramus, vegetamur, calescimus, loquimur, de quo dixit v. præced. qui ut ex aere fit, sic in aerem abit, dum homo moritur. Philosophi per spiritum intelligunt animam hominis, quam censent esse corpus quoddam tenue et subtile, quale est spiritus et ventus. Hinc Democritus censuit animam, uti et cætera omnia, ex fortuito atomorum concursu conflatam, qui cum perenni motu agitentur, etiam corpus agitent et commoveant. Stoici dixerunt animam esse spiritum calidum; alii perplures, animam esse

aerem censuerunt. Hinc illud Lucretii lib. 5.

Aurarumque leves animæ, calidique vapores.

Et Varro in Cosmotoryne : *Delis habenas animæ levi, dum ventus nos flumine sudo suavem ad patriam perducit.* Heraclitus animam putavit esse igneum quid, alii esse lumen quoddam, Diogenes esse aerem, Thales humorem, Critias sanguinem, Empedocles harmoniam quamdam et temperaturam elementorum. Hippocrates dixit, animam esse spiritum tenuem per corpus omne dispersum, qui cum ætate et corpore crescat et decrescat, augeatur et minuatur, consumatur et intereat. Ita Plutarch. de Placit. Philosoph. lib. 4. cap. 2 et 3. Vide S. Justinum in Parænesi, S. Nemesium lib. de Natura hominis, cap. 2, et Abulens. paradox. 5. cap. 51. Verum errant. Anima enim rationalis non est corporea, sed purus spiritus, instar Angeli à Deo ad suî similitudinem creatus. *Spiritus* ergo hic non anima, sed anhelitus intelligitur, qui corporeus est, puta aer, quem respirando attrahimus, qui in morte dispergitur.

Videntur ergo impii partim ex sententia philosophorum, partim ex sermone et sensu vulgi censere animam non esse aliud quàm spiritum, sive flatum, quo respiramus, et quem in morte exspiramus, qui tum instar aeris et vaporis evanescit, ac proinde post mortem non superesse animam, quæ cognitionis, sensus, dolorum et suppliciorum sit capax ; eo quod, sicut in morte corpus abit in cineres, sic spiritus et anima abeat et diffluat in auram et aerem ex quo venit. Sic Comicus animam vocat halitum, dicens : *An anima fœtet uxori tuæ?*

Qua in re graviter errant : primo, quia ne in brutis quidem anima est halitus, sed nobilius et spiritualius quid, quod imaginantur, recordantur, concupiscunt res sibi commodas et secundas ; secundo, quia in homine manifestum est ex ejus operibus animam esse quid sublime, cœleste et angelicum, instructum potentiis et dotibus divinis, scilicet intellectu, quo cognoscit non solum corporalia, sed et Angelos ac Deum ipsum ; memoria, qua eadem licet absentia et diu præterita reminiscatur ; voluntate, qua eadem amat et cæteris potentiis, sensibus, membrisque omnibus, vel politice, vel despotice imperat.

Audi Lactant. lib. de Opificio Dei, cap. 17 : *Quid autem sit anima, nondum inter philosophos convenit, nec unquam fortasse conveniet. Etenim alii sanguinem esse dixerunt, alii ignem, alii ventum, unde anima vel animus nomen accepit ; quod græce ventus* ανεμος *dicitur ; nec illorum tamen quisquam dixisse aliquid videtur.* Et pluribus interjectis : *Unde apparet animam nescio quid esse Deo simile. At illi qui ventum putant esse hoc falluntur, quod ex aere spiritum ducentes, vivere videamur. Varro itaque definit : Anima est aer conceptus ore, defervefactus in pulmone, tepefactus in corde, diffusus in corpus. Hæc apertissime falsa sunt. Neque enim tam obscuram nobis hujusmodi rerum dico esse rationem, ut ne hoc quidem intelligamus, quid verum esse non possit.* Et post nonnulla : *Anima ergo non est aer ore conceptus, quia multo prius gignitur anima, quàm concipi aer ore possit. Non enim post partum insinuatur in corpus, ut quibusdam philosophis videtur, sed post conceptum protinus, cum fœtum in utero necessitas divina formavit ; quia adeo vivit intra viscera genitricis, ut et incremento augeatur, et crebris pulsibus gestiat emicare.* Audi et S. Isid. lib. 11. Orig. cap. 1 : *Anima à ventis nomen accepit, eo quod ventus sit. Unde et ventus græce* ανεμος *dicitur, quod ore trahentes aerem vivere videamur ; sed apertissime falsum est, quia multo prius gignitur anima, quàm concipiatur aer ; quia jam in genitricis utero vivit. Non est ergo aer anima, quod quidam putaverunt, qui non potuerunt incorpoream ejus cogitare naturam.*

TANQUAM MOLLIS AER.] Græce χαυνος, id est mollis, laxus, fluxus, solutus, remissus, cedens, inanis, fungosus, vagus, fugax. Alludit ad etymon aeris. Nam ut ait Plato in Cratylo : *Aer unde dicitur ? an quoniam* αιρει, *id est, tollit sursum ea, quæ sunt in terra ? an quoniam* αει ρει, *id est, semper fluit ? an quoniam ex seipso semper fluente existit spiritus sive flatus. Sic æther dicitur, quasi* αει θει, *id est, semper currens circa aerem.* Aliis magis placet, ut aer derivetur ab αημι, id est spiro ; aer enim ventum exspirat, et vento perflatur. Rursum respiratio in homine fit per aerem, inspiratione et exspiratione attractum. Halitus ergo noster est quasi mollis fluxusque aer. Hinc epitheton aeris est quod sit fusus et extenuatus, id est sparsus, extensus et tenuis. Unde Cicero, lib. 2. de Nat. Deor. *Exin mari finitimus aer*, ait, *die et nocte distinguitur, isque tum fusus et extenuatus sublime fertur, tum autem concretus in nubes cogitur.*

ET TRANSIBIT VITA NOSTRA TANQUAM VESTIGIUM (græce ιχνη, id est, *vestigia*) NUBIS. Vestigium proprie est similitudo pedis, puta à pede impressa arenæ vel luto. Inde tamen transfertur ad quodlibet signum. Vestigium ergo nubis sunt reliquiæ, signa et effectus nubis, quales sunt stillæ, pluvia, nigredo vel fuscedo in aere apparens, ac præsertim nebula, ut sequitur, quam nubes post se relinquere solet. Unde explicans subdit : ET SICUT NEBULA DISSOLVETUR, QUÆ FUGATA EST A RADIIS SOLIS.] Nubes enim crassior, vel à vento, vel raptu cœlorum, vel à sole dissipata, desinit in nebulam subtiliorem, quæ proinde statim à radiis solis disjicitur, ideoque nube jam prorsus dissipata serenitatis est index : atque cum ex se sit frigida, aerem in quem disjicitur, infrigidat, qua de causa aurora solet esse frigida, quia oriens sol nebulas, vaporesque frigidos noctu collectos per aerem dispergens, eum frigidiorem efficit. Hinc Poetæ dicunt, auroram esse matrem ventorum. Paulo aliter Hugo et Holcot : *Vestigium nubis*, inquiunt, *est exigua nubis particula, quanta est extrema pars pedis, cujus solent in terra vestigia impressa relinqui.* Sic enim 3. Reg. 18. 44. orante Elia : *Nubecula parva, quasi vestigium hominis ;* Hebr. *Sicut planta pedis, ascendebat de mari.* Comparant impii vitam suam brevem et fugacem : primo, fumo, v. 2 ; secundo, scintillæ extinctæ et cineri, ibidem ; tertio, molli aeri, v. 3 ; quarto, nubi et nebulæ, ibidem ; quinto, umbræ v. 5.

Symbolice, S. Bonav. in fumo censet notari offuscationem intellectus : in vento sive flatu irascibilis perturbationem : in scintilla, concupiscibilis inflammationem: in aere, intentionis vacuitatem: in cinere, operum infructuositatem : in nube densiore, oppositionem contra gratiam : in nebula leviore, mentis elationem : in umbra, exteriorem simulationem.

ET A CALORE ILLIUS AGGRAVATA.] Cantacuzenus

aliam a præcedenti hic ponit similitudinem, q. d. Vita nostra mutatur et moritur, sicut mutatur nebula, cum in hieme radios solis, sed debiliores sentiens, contra eorum calorem per antiperistasin se constringit, aggravat et condensat ut nebula esse desinat et transeat in rorem vel nubem crassiorem.

Melius alii passim censent eamdem esse similitudinem, q. d. Vita nostra disjicitur, sicut nebula a calore solis aggravatur, id est degravatur, premitur, opprimitur et dissipatur, ut vel per aerem dispergatur, vel in stillas et pluviam resolvatur.

Porro apte vita nostra comparatur nubi et nebulæ, quæ non est aliud, quam vapor humidus calore solis è terra extractus, rarefactus, et in altum elevatus, qui raritate sua per aerem expansus, sua magnitudine videtur solem obumbrare, itaque oculos hominum fallit; sed tandem vi solis aut ventorum dispellitur, in nihilum abit et evanescit. Simili enim modo dissipatur et evanescit vita nostra, omnesque ejus pompæ, opes et voluptates, juxta illud Job. c. 7. 9. *Sicut consumitur nubes, et pertransit: sic qui descenderit ad inferos, non ascendet.* Et Osee 13. 3: *Erunt quasi nubes matutina, et sicut ros matutinus præteriens, sicut pulvis turbine raptus ex area, et sicut fumus de fumario.* Hinc

Symbolice, nubes sunt gubernatores et principes, qui à rege et humili terræ loco in altum elevantur: hi enim mox ab æmulis aliove casu, vel à morte dejiciuntur. Hinc Hebr. נשיאים *nesiim*, id est, elevati, vocantur tam vapores et nubes, quam principes. Ratio analogiæ, inquit Cervantes, est, quia, ut vapores illi de terra elevantur à sole, et ab eodem plerumque dispelluntur; ita terreni principes de terræ pulvere, ac ab extremis terræ suscitantur à rege, qui est veluti jubar, ex quo illi divitiarum, honorum, nobilium stemmatum splendores mutuantur; et ab eodem dejiciuntur ac disperguntur. Sic mundus suos elevat, ut deprimat. Quare Hercules græce dictus ηρακλης, hoc est aeris gloria et illuminatio, qui ex Macrob. 1. Saturn. c. 24. sol est, Anthæum gigantem illum terræ filium Procero corpore, hoc est vaporem elevare in sublime dictus est, ut inter radiorum suorum brachia constrictum interimeret. Probat id Macrob. ex nomine. Nam Hercules, sive ηρακλης, idem est quod ηρας, id est, aeris, κλεος, id est laus vel gloria: quæ est autem aeris gloria, nisi solis illuminatio, ait Macrobius lib. 1, Saturnal. c. 24. male enim alii notant. c. 20. Idem dictus est duodecim labores confecisse, quia sol annuo cursu duodecim signa Zodiaci lustrat et conficit. Ad *nesiim* et nubes hasce facit, quod ait Salomon Proverb. 25. 14. *Nubes, et ventus, et pluviæ non sequentes, vir gloriosus et promissa non complens.*

4. Et nomen nostrum oblivionem accipiet per tempus, græce *in tempore*, id est progressu, lapsuque temporis, sive labentibus annis, aut suo tempore, eoque brevi affuturo, scilicet in morte et post mortem, tempus enim omnia obliterat et abolet: unde: Nemo memoriam habebit operum nostrorum.] Quare non est quod aucupentur famam et gloriam, quæ nobiscum fere interibit, nec quod studeamus augendæ et exaltandæ familiæ, utpote quæ nostri cito obliviscitur: nec quod posteritati consulamus, utpote cujus nullum habebimus sensum; nec quod virtutibus vitæque austeræ incumbamus, utpote cujus nulla erit merces, imo nec memoria. Utere ergo et fruere præsentibus, frustra futura expectaturus. Hæc impii.

5. Umbræ enim transitus est tempus nostrum.] Syrus: *Umbra quæ transit est incolatus noster;* Arabicus: *Quia tempus nostrum est umbra adveniens.* q. d. Tempus vitæ nostræ transit ut umbra, quæ cum sole vel alio corpore, cujus est umbra, transeunte pari passu pergit et pertransit. Sic Pindarus dixit: Non umbra, sed *Umbræ somnium est homo.* Quod perurgens Plutarch. Consol. ad Apollon. *Quid,* inquit, *umbra debilius? At hujus somnium ne alius quidem explicare dilucide queat: totum umbræ robur corporis objectus est: ita vita tota ex alio pendens quasi illius umbra existit.*

Audi Philonem l. de Joseph. *Sicut in somniorum visionibus videntes non videmus, audientes, gustantes aut tangentes, nec audimus, nec gustamus, nec tangimus; loquentes non loquimur, deambulantes non deambulamus, sed cum videamur, uti mollibus et habitibus, nullo prorsus utimur, mente inaniter sine ullis veris objectis, pingente sibi simulacra rerum non existentium tamquam existentium. Eodem modo etiam in hoc mundo corruptibili vigilantium imaginationes somniis sunt simillimæ: veniunt, abeunt, occurrunt, refugiunt, et priusquam comprehendantur, avolant.* Idem ibidem: *Cuncta,* inquit, *quæ sub mundo sunt, umbris, spectrisque sunt similia: et sicut cum pompæ traducuntur prima quæque conspectum prætereunt: item in torrentibus fallente visum celeritate, undæ præterfluunt: sic vitæ totius negotia currentia prætérlabentiaque, videntur manere, cum ne momentum quidem maneant, nunquam non subterfluentia.* Et S. Chrysost. hom. 21. ad Theodorum Monachum: *Omnia umbra, somnia, cursus. Cursor est vita. Ut si quispiam rupis excelsæ verticem tenens, pelagus omne prospiciat, multosque, inde navigantium crebris fluctibus freti unda submergi, alios in prærupti montis saxo collidi, nonnullos ad alia littora contendendo properare, alios tabulæ unius auxilio ex fragmentis navis inventæ à morte defendi, aliquando pro gubernaculo atque remigiis manibus tantummodo suis uti, alios autem videat turbidos fluctus, multiformi genere cadavera ferre. Ita est qui militat Deo. cum se à tempestatibus atque turbinibus vitæ istius separarit; consistit in arduo semper ac tuto securus loco. Quid enim celsius potest esse, quid tutius, quam unam tandem nos sollicitudinem gerere, quomodo Deo placere possimus? Vidisti naufragia hujusmodi: pelagus undasque declina, et excelsum in hujuscemodi pelago quære navigantem; et excelsum locum occupa, à periculo captivitatis immunem.* Idem dixere Poetæ. Sophocles hominem vocat simulacrum et umbram. Horatius:

Pulvis et umbra sumus.

Plures umbræ et vitæ analogias recensui Eccles. 7. v. 1.

Et non est reversio finis nostri.] Græce αναποδισμος, id est, repedatio, regressus, reditus, reversio: ποδες enim sunt pedes. Complut. vertunt, *impedimentum*: cui enim pedes sunt impediti, huic non licet regredi, nec progredi, q. d. Nullus est, qui possit impedire et arcere finem, sive mortem nobis imminentem. Verum εμποδισμος proprie significat impedimen-

tum, non ἀναποδισμός, uti hîc est. Pro *finis* græce est, τελευτή, id est obitus, mors et finis vitæ. Sensus est. q. d. Ubi morti fuerimus, non licebit nobis repedare, sive pedem revocare, ac à morte et interitu regredi ad vitam: ita Vatabl. Idem dixerunt v. 1. *Et non est refrigerium in fine.* Inculcant enim hominis animæque interitum, ut hujus vitæ voluptatibus libere, sine metu numinis et vindictæ, indulgeant. Syrus vertit: *Et non est sanitas in exitu nostro:* Arabicus: *Non est morti nostræ mora*, vel *remora et impedimentum.*

Quoniam consignata est, et nemo revertitur.] *Consignata est*, scilicet *reversio*, ne fiat fierive possit, aut clarius *finis*. Finis est tam feminini quam masculini generis. Unde Virgil. 2. Æneid. *Hæc finis Priami fatorum: hic exitus illum Sorte tulit.* Livius: *Et quænam finis futura tantis cladibus esset.* Cicero l. 2. de Legib. *Neque necesse est edisseri à nobis, quæ finis funestæ familiæ.* Hinc Compl. et S. Paulin. epist. 31. ad Alethium, legunt masculine: *Non est reversio finis nostri, quia consignatus est*, scilicet finis et dies obitus nostri, idque S. Paulinus refert ad solatium desperatorum. Syrus: *quia determinatum est, et non est qui revertatur;* Arabicus: *quoniam præceptum* (moriendi cuique) *signatum est, et nemo avertet illud.* Sensus est q. d. Finis est mors nostra certo definita, et inevitabilis est, nec ab ea ad vitam reverti licet. Solent enim, quæ certa sunt obsignari: Sigillum enim rei sigillatæ dat certitudinem, imo subinde perpetuitatem et æternitatem. Sic enim Apocal. cap. 20 v. 3. diabolus in inferno obsignatus, id est in longissimum tempus conclusus dicitur: *Misit eum*, inquit, *in abyssum et clausit, et signavit super illum, ut non seducat amplius gentes, donec consummentnr mille anni.*

Porro sigillum, quo obsignata est mors cujusque, diesque et hora moriendi, est partim naturæ defectus, indeque naturalis necessitas moriendi, partim Dei decretum, quo cuique homini, tam diem nascendi, quam moriendi præfinivit, juxta illud Job. cap. 14. 5. *Constituisti terminos ejus, qui præteriri non poterunt.* Utrumque Gentiles vocavere fatum: utroque velut duabus feris et claustris adamantinis, obsignata et obserata est mors cujusque, ejusque fores occlusæ, ut ex ea ad vitam hanc resurgere sit impossibile. Minus recte Cantacuzenus consignationem hanc accipit illam, quæ fit per lapidem vel tumulum sepulcralem, quo mortui corpus concluditur, juxta illud: *Sepulcra eorum domus illorum in æternum* Psal. 48. 12. Sic fere et Hugo ac Lyran.

Venite ergo, et fruamur bonis quæ sunt,] q. d. Post mortem nulla erit vita, nulla voluptas, nullus dolor. Ergo fruamnr bonis, id est voluptatibus præsentis vitæ, quia post eam nulla erunt. Hæc Epicuri et Epicureorum est ratiocinatio et paralogismus. Longe secius, imo contrarium, ex vanitate et brevitate vitæ concludit Apostolus 1. Corint. 7. 29. *Tempus*, ait, *breve est: reliquum est, ut et qui habent uxores, tamquam non habentes sint, et qui flent tamquam non flentes, et qui gaudent tamquam non gaudentes*, etc. *præterit enim figura hujus mundi.* Imo vitæ brevitas, acer est stimulus fidelibus ad omnem virtutem, etiam heroicam, eo quod credant et sperent per illam tam brevem et modicam assequi gloriam sempiternam: cum vice versa infidelibus sit stimulus ad omnem voluptatem, eo quod post hanc vitam non credant, nec sperent aliam.

Venite.] Invitant impii se invicem ad convivandum et compotandum, etc. quia nullius rei sine socio jucunda est possessio. ait S. Bonav. Idem locum habet in virtute, religione et gloria cælesti.

Fruamur bonis quæ sunt.] Quia nulla credimus, nec speramus futura; ergo fruamur præsentibus.

Et utamur creatura (legit Interpres κτίσει, id est *creatura*, jam legunt κτήσει, id est *possessione*, id est rebus possessis, sive bonis, quæ possidemus) tamquam in juventute celeriter.] τὸ *tamquam* Primo, accipi potest, ut nota veritatis, juxta illud Joan. 1. *Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti*, id est gloriam, quæ decebat eum, qui vere erat unigenitus. Sic sensus erit: Fruamur voluptatibus creatis ad nostrum usum gustumque, dum et quamdiu juvenes sumus, quantum et quamdiu permittit juventus, in qua reipsa degimus, cum adhuc viget et nos recreare potest tam juventus quam voluptas: senes enim utramque fastidiunt, uti ait Berzellai ad Davidem 2. Reg. 19. 35. Causam dant: per τὸ *celeriter*, q. d. Brevi cum juventute voluptas gustusque voluptatis transibit et avolabit; ergo utamur ea celeriter, græce σπουδαίως, id est festine, studiose, diligenter, alacriter, serio, attente, accurate, ut nullas recreandi occasiones præterlabi sinamus, nec ulla temporis momenta, utpote adeo fluxi et brevis. Hinc Vatabl. vertit: *Rebus creatis simul ac juventute utamur:* alius: *Creatura quasi adolescentia utamur;* Vatican. *utamur creatura tamquam juventute*, id est hilariter et valenter, uti juvenes solent propter corpus vegetum, et animi alacritatem. Juventus enim vegeta et hilaris apta est captandæ cuilibet voluptati ejusque avida.

Tacite ergo significant impii brevitatem et vanitatem, tam juventutis suæ, quam voluptatis creatæ, quod scilicet utraque illico abeat et pertranseat, ac proinde indicant suam insipientiam, quod res quarum esse non consistit, sed situm est in transitu, adeoque potius non est, quam est, ambiant; res vero consistentes, solidas, durantes, æternas non curent et negligant. Ideo enim bona hujus vitæ sibi celeriter arripienda dicunt, quod fugacia sint, avolantia et extemplo non futura. Igitur voluptatis umbra dumtaxat, et inania deliciarum simulacra captant: nam res ipsa nullibi reperitur. Adeo enim fluxa et lubrica sunt bona, quibus mortales tam avide inhiant, ut antequam manibus apprehendantur et teneantur, elabantur et effluant, imo antequam homo ea vix primis labris degustarit, vix oculis, vix auribus acceperit, evanescant, itaque non modo gustum gustantis, sed et oculos attentissime contemplantis celerrimeque intuentis aspectum, ac aures avidissime auscultantis prætervolent, et velut ludiones deludant. Si ad honorem respicias, quod idolum mortales maxime colunt, teneri manibus non potest, quin effugiat. Unde Regius Psaltes illum alterum superexaltatum et elevatum super cedros Libani: *Psal.* 36. 35. Et transivit, et ecce non erat: vidit hominem, cum in honore esset, comparatum jumentis, et similem factum illis. *Psal.* 48. 21. Vidit Daniel leænam grandibus alis, aspexit donec evulsæ sunt alæ ejus, et super pedes

stetit. Dan. 6. 4. Vidit arborem cum in summa viriditate et proceritate esset, excisam, regem detracto diademate et purpura, de regno ad pastum inter bestias abjectum etc. *Daniel.* 4. Quid moror? Si ad vitam spectes, ea nihil citius evanescit: vestigio nubis aut fumi et undarum comparatur, ut verum sit illud Job. 15. *Antequam dies ejus impleantur peribit.* Ita noster Mart. de Roa lib. 2. Singul. c. 1.

Totum ergo malum hominis est, frui utendis, et uti fruendis: hoc faciunt impii, qui rebus caducis fruuntur, veris et solidis utuntur, ut se caducis pascant et expleant. Frui est potiri fine, quasi summo bono, in quo beate conquiescat, uti est adhibere media ad finem jam dictum assequendum. Audi S. Aub. l. 8. quæst. q. 30: *Omnis itaque humana perversio est, quod etiam vitium vocatur fruendis uti velle atque utendis frui; et rursus omnis ordinatio, quæ virtus etiam nominatur, fruendis frui, et utendis uti. Fruendum est autem honestis, utendum vero utilibus.* Idem lib. 11. de Civit. c. 25. *Temporalibus*, inquit, *magis utendum est, quàm fruendum, ut frui mereamur æternis. Non sicut perversi qui frui volunt nummo, uti autem Deo; quoniam non nummum propter Deum impendunt, sed Deum propter nummum colunt.*

Secundo, noster à Castro *tamquam* accipit proprie ut notam similitudinis. Unde το *tamquam in Juventute* refert ad το *creatura*, quasi ejus juventus et flos captandus sit. q. d. *Utamur creatura* uti *in juventute*, videlicet est, vel tanquam in adolescentia existente, ne sinamus præterire creaturam dum viget, floret, dum in sua est adolescentia, antequam senio confecta marcescat, quin ea fruamur. Adverbium autem σπουδαιως idem est, quod graviter, studiose, nempe ut in eam perfruitionem toto studio ac cupiditate incumbatur. Et hic sensus potior est, tum quia impii, non tantum adolescentiam suam, sed et vitam universam, senio quoque misere confectam, voluptati capiendæ dicavere, antequam morte repellantur: tum quia ex sequentibus constabit, impios sese excitare ac invitare, ut omni studio et cupiditate præripiant creaturam omnem, dum viget floretque, ne per negligentiam quidpiam voluptatis, quod capi possit, eorum aviditatem effugiat, prætereat, aut insciis elabatur.

Aliter το *tamquam in juventute* explicat Cervantius, refertque ad senes, qui volunt videri juvenes, ac ut juvenes luxuriari. Hinc annos vitæ suæ juveniles simulant miseri, atque canos, monumenta cineris, in quem paulatim abeunt, plumbeis instrumentis, obscurisque pigmentis infuscant, quasi præsagientes carituros se æternitate vitæ felicis et atra inferorum caligine involvendos, qui quamvis annosi et decrepiti senes, numquam senescunt, sed semper pueriliter, imo puellariter vivunt, atque puellascunt indies. Quas tres explicationes capit Græca sententia; hanc tertiam, ut planiorem, reliquis antepono, q. d. Ne sinamus nos senescere voluptatum medicamine, juxta illud Ovid. in Fastis.

Nequitia est, quæ te non sinit esse senem, hæc ipse.

Verum hic sensus subtilior est, quam solidior; ac alienior est, quàm germanior. Hæc enim vel utrorumque, vel juvenum potius, quàm senum sunt verba; unde subdunt: *Non prætereat nos flos temporis.* Melius alii exponunt q. d. impii. Sic nos exhilaremus, ut maneamus semper hilares sicut juvenes. Non dedamus nos mœrori et vitæ severæ, ne cito fiamus senes; imo ut numquam senescamus, sed potius ante senium molestum et tetricum, vita ejusque jucunditate defungamur.

Insipiens est hæc impiorum illatio; unde idipsum illi sero agnoscentes, tandem dicent illud c. 5. 6. *Ergo erravimus à via veritatis.* Sapiens enim est illa Apost. collectio: *Dum tempus habemus, operemur bonum*, Galat. 6. 10. Et illa Davidis Ps. 36. 1. *Noli æmulari in malignantibus, neque zelaveris facientes iniquitatem, quoniam tamquam fœnum velociter arescent.* Unde S. Aug. in psal. 70. *Cum dixisses*, ait, *Manducemus et bibamus, adjunxisti: Cras enim moriemur*, Isaiæ, 22. 13. *Audi contra à me: Imo jejunemus et oremus, cras enim moriemur.* Hinc sapiens ille rogatus, cur adeo parce et sobrie viveret? respondit: *Morituro hoc sufficit.* Viatori enim modicum viaticum sufficit, si via modica.

7. Vino pretioso et unguentis non impleamus.] *Vino* interius bibendo, *unguentis* exterius ungendo. Rursum utrisque interius. Solebant enim deliciarum causa, vino miscere unguenta quædam sapida et odorata, itaque illa cum vino ebibere, uti alibi ostendi. Sic erit hendiadys, *Vino et unguentis*, id est vino unguentoso, juxta illud Virg. 2. Georg. *Pateris libamus et auro* id est, pateris aureis. Porro solebant veteres in conviviis prius aqua calida ablui, deinde unguentis inuncti cœnitare, tum deliciarum, tum fragrantiæ, tum sanitatis causa, uti docent Athen. li. 5. Plutarchus l. 3. Sympos. Clemens Alex. lib. 2. Pædag. cæterique, qui de priscis conviviorum ritibus scripsere. Vinum autem pretiosum est vinum *Cos*, quod scilicet egregie est coloratum, odoratum, sapidum.

Et non prætereat nos flos temporis.] Primo, *flos temporis*, inquit Holcot, est flos juventutis. q. d. Utamur flore juventutis ad omnes voluptates, quas ipsa concupiscit, in adolescentia enim est longe vividior aviditas voluptatis, quàm in ætate virili vel senili. Unde Guarin. vertit: *Neque florem vitæ prætereamus.* Verum græce est, ανθος αερος, id est *flos aeris.* Unde

Secundo, Cervantius sic exponit, quasi dicat, Loti inunctique in mollibus culcitris accumbamus mensæ, ut caveamus ne lædi possimus flore aeris, vel aura delicata perflante penetrari, et contrahere catarrhum aliumve morbum, utpote poris corporis per lotionem et unctionem jam apertis. Verum græce et latine est, *Et non prætereat*, non autem, *et non penetret nos flos aeris.*

Tertio ergo, et genuine, flos αερος, id est *aeris*, vel ut alii per metathesin legunt, εαρος, id est *veris;* est vernum tempus, quod est quasi flos omnium anni temporum: illo enim cuncta vivent et florent, ac grato halitu et odore, quem exspirant, aerem imbuunt, per eumque nares totumque corpus recreant et restaurant; unde aer vernus saluberrimus æque ac jucundissimus est, juxta illud:

Nunc formosissimus annus.

Et illud:

Omne ver anni decus et venustas.

Et Ovid. 1. Metamorph.

> Ver erat æternum, placidique tepentibus auris
> Mulcebant Zephyri natos sine semine flores.

Idem 1. Fastorum.

> Omnia tunc florent, tunc est nova temporis ætas,
>
> Et nova de gravido palmite gemma tumet.
> Et modo formatis operitur frondibus arbos,
> Prodit et in summum seminis herba solum.
> Tunc blandi soles, ignotaque prodit hirundo,
> Et luteum celsa sub trabe fingit opus.
> Tunc patitur cultus ager, et renovatur aratro.
> Hæc anni novitas jure vocanda fuit.

Denique Plinius lib. 21. cap. 1. *In hortis*, inquit, *coronamenta seri jussit Cato, inerrabili florum maxime subtilitate; quando nulli potest facilius esse loqui, quam rerum natura pingere, lascivienti præsertim, et in magno gaudio fertilitatis tam varie ludenti.*

Porro, veri apte respondet juventus: ipsa enim est quasi ver ætatum. Unde Ovid. 10. Metamorp.

> Citraque juventam,
> Ætatis breve ver, et primos carpere flores.

Quarto, plenius, generalius, magisque adæquate ad Vulgatam, flos aeris est flos temporis et vitæ, quo aere et aura hac fruimur. Unde Vatabl. vertit: *Nec florem auræ prætereamus.* Hinc noster à Castro per *florem temporis* aut vitæ, accipit quidquid in tempore deliciosum floridumque reperitur, ne scilicet ulla occasio labi sinatur, nulla oportunitas prætereatur, in qua voluptate frui concedatur. *Flos temporis* ergo est communis voluptas cujuslibet temporis, in hieme ignes, in vere flores, in æstate viridaria, in autumno fructus, etc. ut *flos temporis* dicatur, quidquid jucundum ac delectabile singula ferunt tempora, ad quorum voluptates sese impii hortantur. Tales autem, ait Bonav. *Nihil curant de fructu animæ cœlestis, sed de flore veris præsentis.*

Porro, vide hic insipientiam impiorum, qui res vanissimas et celerrime evanescentes, puta flores, ambiunt: fructus vero solidos respuunt. Quare eos merito S. Aug. in titulo Ps. 53. vocat *Ziphæos*, id est, *florentes, qui florent in seculo, et arescunt in judicio, et post ariditatem in ignem æternum mittentur.* De quibus Isaiæ 40. dicitur: *Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus quasi flos agri.* Sept. et D. Pet. 1. 1. 24. *Et omnis gloria hominis tamquam flos fœni.* S. August. in id. Psal. 102. *Homo tamquam flos agri sic efflorebit. Totus*, inquit, *splendor generis humani, honores, potestates, divitiæ flos fœni est: et sicut vix annua est pulchritudo agri, et perexiguo tempore transeunt flores, quia sunt pulchritudo herbarum; sic et humana prosperitas.* Sed de hoc mox plura.

8. CORONEMUS NOS ROSIS ANTEQUAM MARCESCANT.] Græce, *Coronemur calycibus rosarum.* Rosæ enim plane apertæ illico flaccescunt et marcescunt: calyculi vero, sive baccæ clausæ rosarum dum sensim sese aperiunt, et folia explicant, diutius durant; et quia conclusi stipatique sunt, hinc densiorem suavioremque odorem exspirant; sed et iidem mox marcescunt. Rosa enim, quia excitatissimi est odoris, hinc citissime marcescit, ait Plutarch. 2. Sympos. quæst. 1. Et Plin. lib. 21. c. 1. *Flores*, ait, *odoresque in diem gignit* (terra) *magna, ut palam est, admonitione hominum, quæ spectatissime floreant, celerrime marcescere.* Idem c. 11. *Novissima*, inquit, *rosa, eadem prima deficit* inter flores.

Porro rosæ et coronæ ex rosis à temperantibus adhibentur conviviis, tum odoris causa, tum ut sua frigiditate resistant ebrietati, præsertim dum suo halitu suavi poros aperiunt, per quos vapores vini exspirent, ne cerebrum gravent. Audi Athenæum l. 5. *Vinciebant primum capita fasciis ac vittis ex lino et lana; tum ornatus causa frondes additæ floresque: nam adversus incommodum vini præsidio sunt exhalationes florum: si calidi sint, molliter poros aperiendo efficiunt ut perspiret vinum; si leviter frigidi, vapores mediocri suo contactu repellunt.*

Hinc corona rosea sacra erat Musis, teste Plutarcho lib, 2. Sympos. quæst. 1. Idem lib. 3, docet rosas mirifice cor cerebrumque recreare, habereque vim astringendi, ac ea quæ caput gravant, odore suo reprimendi. Hinc Ovid. 5. Fastor:

> Tempora sutilibus pinguntur tecta coronis,
> Et latet injecta splendida mensa rosa.

Et paulo post:

> Annuit, et motis flores cecidere capillis:
> Decidere in mensas ut rosa missa solet.

Et Horatius:

> Non desint epulis rosæ,
> Non vivax apium, non breve lilium.

Est enim rosa regina florum. Unde Leucippe apud Achillem Tatium lib. 2. *Si regem*, inquit, *floribus constituere Jupiter voluissset, non alium certe quàm rosam tali honore dignatus fuisset.* Hæc est terræ ornamentum, plantarum splendor, oculus florum, prati purpura, pulchritudo coruscans. Hæc amorem spirat, decorem conciliat, speciosis foliis luxuriat, tremulisque delectat, ejus frondes Zephyri afflatu rident; atque adeo usque eo verum est, rosis tribui regnum florum, ut corona è rosis præter cætera designet potentiam, regnum, imperium. Hinc et Virgil. rosam auroræ comparat, imo æquat:

> Ambigere, inquit, raperetne rosis aurora ruborem;
> An daret, et flores tingeret orta dies.
> Ros unus, color unus, et unum mane duorum,
> Sideris et floris est domina una venus.
> Forsan et unus odor; sed celsior ille per auras
> Difflatur; spirat proximus ille magis.

Denique Dracontius de Opif. sex dierum, omnes flores vocat roseos, et ex rosa Deum opificem ita celebrat:

> Qui roseis stillare nemus vel floribus agros
> Imperat, autumni qui dulcia poma saporat.

Impii vero non hoc fine, sed alio aiunt: *Coronemus nos rosis*, scilicet ut pleno earum odore et colore nares oculosque pascant et impleant incitentque ad omnem voluptatem, præsertim veneream. Hinc subdunt: *Nullum pratum sit quod non pertranseat luxuria nostra.* Rosæ enim amorem gratiamque conciliant, qua de causa olim Veneri dicabantur. Unde ex Pausania in Eliacis Natalis Comes l. 4. Mythol. c. 13. *Venus*, ait, *rosea corona solebat insigniri*, et Valerius

scribens Ruffino ne uxorem ducat, epist. 44. tom. 9. operum D. Hieronymi : *Placet, ait, delectatio, sed pungit dilectum ; flos Veneris rosa est, quia sub ejus purpura multi latent aculei.*

Quocirca aliqui, inter quos est Josephus Stephanus lib. de Rosario B. Virg. c. 3. sic exponunt : Coronemus nos rosarum calyculis, sed vasculis, hoc est, virginum amplexu foveamur, antequam decorem ætatis floremque deponant. Nam pudoris ac virginitatis symbolum rosam esse, præter profanos qui id insinuant, affirmat S. Hieron. in epist. 8. ad Demetriadem c. 1. et Joel. 3. in illa verba. *Et fons de domo Domini* in verbis extremis.

Verum, hic sensus symbolicus est, non litteralis : *Rosæ*, ait Fulgen. li. 2. Mythol. in Vener. *et rubent, et pungunt, ut etiam libido : rubet enim hæc verecundiæ opprobrio ; pungit etiam peccati aculeo. Et sicut rosa delectat quidem, sed celeri motu temporis tollitur, ita et libido libet momentaliter, et fugit perenniter.*

Hinc et Cleopatra in luxuriosissimo suo convivio, in rosas expendit talentum, hoc est sex millia coronatorum Francicorum, cum per omnia discumbentium triclinia foliorum passim acervi, cubiti mensura pavimentis undequaque exstarent. Hinc Martianus Capella. l. 1. Veneri plectit coronam è rosis. *Huic*, inquit, *rosis decussatim vinculatis ferrata contextio.* Et solent meretrices amasios data vel injecta rosa ad se pellicere. Lucretius lib. 2. de Idæa matre, denso rosarum jactu ab omnibus petita, ita canit :

Ninguntque rosarum
Floribus umbrantes matrum comitumque catervas.

Scripsit Anacreon vetus poeta græcus encomium rosæ, in quo ita canit :

Cum vere patre florum,
Socianda laus rosarum.
Rosa flos odorque divum,
Hominum rosa est voluptas :
Decus illa gratiarum,
Florente amoris hora.

Porro Tertull. lib. de Corona militis c. 9. et ex eo Martin. de Roa lib. 2. Singul. c. 1. negant apud Hebræos fuisse usum coronarum in festis et conviviis, eo quod illarum non meminerit Script. Verum contrarium insinuat Clemens Alex. l. 2. c. 8. idque patet ex hoc loco. Impii enim Hebræi hìc dicunt : *Coronemus nos rosis.* Sic iidem hedera coronabantur in honorem Bacchi, ut patet 2. Machab. 6. 7. Nec id mirum, cum illi ipsi declinantes in idola ritusque Gentilium, Venerem ejusque amasium Adonidem adorarint, et sacro planctu coluerint, ut patet Ezech. 8. 14. Quod ergo ait Tertull. Hebræis non fuisse in usu convivales rosarum florumque coronas, intellige ex more proprio, non ab Ethnicis sumpto.

Moraliter rosa symbolum est voluptatis evanidæ, et spinosæ, id est multis amaritudinum dolorumque spinis commistæ. Impii ergo florem, imo floris inchoationem dumtaxat, puta calyculos rosarum captant; ac pii fructum flori anteferunt, juxta illud sapientiæ : *Ego quasi vitis fructificavi suavitatem odoris ; et flores mei fructus et honestatis.* Eccl. 24. 23. Nullius enim arboris fructus melior, quam vitis : hæc enim profert uvas et vina. Hinc S. Ludovicus rex Franciæ vetuit gestari rosas feria sexta, in honorem coronæ spineæ Christi Domini. Unde Basil. hom. 11. Hexam. *Transitoria*, inquit, *ac brevis momenti vernorum florum gratia, adhuc desiderantes destituit.* Et S. Amb. lib. 3. Hexam. c. 11. *Irrutiles*, inquit, *homo, licet splendore nobilitatis, aut fastigio potestatis, aut fulgore virtutis, semper tibi spina proxima est, semper inferiora tua respice, super spinas germinas, nec prolixa manet gratia; brevi unusquisque decurso ætatis flore marcescit.* Et huc id Virgil. de rosa pertinet :

Quàm longa una dies, ætas tam longa rosarum :
Quas pubescentes junctá senecta premit.
Quam modo nascentem rutilus conspexit Eous,
Hanc rediens sero vespere vidit anum.

Et Hieron. Angerian. in Epigram.

Pulchra brevi durat rosa tempore, forma brevique
Tempore, sic formæ par, rosa, tempus habes.

Et Horat. lib. 2. Carm. ode 3.

Huc vina et unguenta, et nimium breves
Flores amœnæ ferre jube rosæ.

Quocirca Clemens Alex. lib. 2. Pedag. c. 8. asserit usum florum esse noxium, et celeriter præterire supplicio affectum. Additque hinc probari vitæ eorum brevitatem, quod ambo flaccescunt, nempe flos et pulchritudo. Ea re Artemidorus monet, etsi coronæ è rosis per quietem visæ omnibus bonæ sint, id est faustæ, hinc tamen ægrotantes excipi. *Hos enim*, inquit, *occidunt*, id est morituros prædicunt, quod facile marcescant. Ipsa rosa non tantum Locrensis, sed quælibet, cum sit specimen omnium florum ; tamen eodem prope momento, quo nascitur senescit. Virgil. de hoc flore.

Mirabar celerem fugitiva ætate rapinam,
Et dum nascuntur consenuisse rosas.

Hoc ipsum Latinus Callimachus :

Vidi ego odorati victura rosaria Pæsti,
Sub matutino cocta jacere Noto.

Hanc ob causam Ausonius in Epigram. virginem admonens mortalitatis, ait :

Collige virgo rosas, dum flos novus et nova pubes,
Et memor esto ævum sic properare tuum.

Scite à Domitiano dictum est, nec gratius esse quidquam decore, nec brevius. Hinc est, quod Paulus nominans coronas hasce floreas, eas vocat *corruptibiles. Qui in agone*, inquit, *contendit ab omnibus se abstinet. Et illi quidem, ut corruptibilem coronam accipiant ; nos autem incorruptam.* 1. Cor. 13.

Denique Statius lib. 3. Sylvar. omnem florum hilaritàtem funere terminari asserit, dum ita canit :

Qualia pallentes declinant lilia culmos,
Pubentesque rosæ primos moriuntur ad Austros,
Aut ubi verna novis exspirat purpura pratis,
Illa sagittiferi circum volitastis amores
Funera maternaque rogos unxistis amomo.

Quæ omnia confirmant id, quod ab Isidoro traditur, nempe *flores* dici quasi *fluores*, quod cito decidant, et cito solvantur. ita ipse lib. 17.

Orig. c. 6. Sic et Græce ῥόδον, id est rosa, dicitur à ῥοῆ, id est fluxu. q. d. fluens odor; eo quod odoris prodiga ut ait Plutarch. lib. 3. Sympos. quæst. 1. ῥεῦμα πολὺ τῆς ὀδμῆς ἀφίησι, id est, ingentem odoris fluxum emittit : hoc ergo suo fluxu ipsa effluit, diffluit, marcescit; sicut planta nimio fluxu humoris, homo sanguinis, diffluit et emoritur. Ita Clemens Alex. 2. Pædag. c. 8. Nuper Leo XI. Pont. Florentinus ex familia Medicea in insignibus gestabat rosam, cum hoc lemmate : *Sic florui.* Verus sibi fuit vates : nam paucis diebus in Pontificatus culmine stetit et floruit, et illico instar rosæ defloruit, moriensque orbi suî desiderium, velut odorem suavem aspiravit.

Denique Clemens Alex. loco jam citato docet Christianos non debere coronari rosis, quia Christus coronatus fuit spinis. Idem fusius inculcat Tertull. lib. 2. de Corona militis, ubi et docet Christianos, ut Christum sequerentur, exhorruisse coronas è rosis et floribus. Idem fuit sensus S. Ludovici, uti paulo ante dixi. Sic et Godefridus Bullonius expugnans Hierosolymam anno Domini 1090. ipso die Parasceves, quo Christus in eadem passus fuerat, dum à proceribus communi consensu crearetur et inaugurararetur primus è Christianis Hierosolymorum rex, aurea regum corona noluit coronari, eo quod in eadem urbe, eodem die, Christus spineam tulisset; imo nec rex Hierosolymæ, aut Judææ, sed protector S. Sepulcri nuncupari voluit, eo quod Christi crucifixi titulus proprius fuerit : *Rex Judæorum.* Ita refert Guilielmus Tyrius in historia Belli sacri, Joannes Molanus Doctor Lovan. in Militia sacra, et alii. Disce, ô Christiane, sub capite coronato, non debere membra esse delicata, nec sub Christo sentibus contixo, decere te rosis deliciisque coronari.

Nullum pratum sit, quod non pertranseat luxuria nostra.] Hæc sententia non est in Græco, sed in Romanis, ac cæteris Latinis. Prata amœna herbis, floribus, nemoribus apta sunt voluptati. Unde Horatius :

> Neu desint epulis rosæ,
> Neu vivax apium, neu breve lilium.

Sensus ergo est q. d. Ubique luxuriemur, ubique voluptuemur, ubique in pratis, florum odore, herbarum virore, fontium rivulorumque crystallino decore, nemorum arborumque umbra nos oblectemus, ibique gulæ, ventri et veneri indulgeamus. *Luxuria* enim hîc non solam libidinem, sed quemvis luxum epularum, deliciarum et voluptatum significat. Hoc est, quod Judæis fornicantibus, tum corporaliter, tum potius spiritualiter, puta idololatrantibus, improperat Jerem. c. 2. 20. *Sub omni ligno frondoso tu prosternebaris, meretrix.* Hîc impii indicant radicem sui mali et malitiæ, scilicet impotentem veneris et voluptatis aviditatem et cupidinem usque ad luxuriam. Luxuria enim copiam, redundantiam et effusionem significat. Unde Cicero act. 1, in Verrem : *Quas res*, inquit, *luxuries in flagitiis, crudelitas in suppliciis, avaritia in rapinis*, etc. *Luxuria*, inquit Festus, *est morum solutio.* Et Ovid. de lib. 1. de Arte :

> Mens erit apta capi tunc cum lætissima rerum
> Ut seges in pingui luxuriabit humo.

Et lib. 2 :

> Luxuriant animi rebus plerumque secundis.

Sic vocatur lætitia luxuriosa, id est nimia et profusa. Vites quoque, segetes et arbores luxuriantur, cum nimis redundant ramis et germinibus.

9. Nemo nostrum exsors sit luxuriæ nostræ.] Græce : *Nemo nostrûm expers sit* ἀγερωχίας, id est insolentiæ, luxuriæ, magnanimitatis, superbiæ : Vatabl. *petulantiæ;* Complut. *strenuitatis;* alii, *ferociæ nostræ.* q. d. Quisque nostrûm expromat suam cupiditatem, petulantiam, insolentiam, strenuitatem, superbiam; quisque se virum ostendat in suis libidinibus et passionibus; valenter et potenter indulgeamus nostræ lubentiæ nostroque animo, ut quidquid illi lubet et libet, idem liceat, ac licenter, petulanter et strenue id ipsum expleamus. Nam ut ait Eustach. in Iliad. 2. *Infusio et diffusio facilis in id quod lubet, et quo quis glorietur, insolescat.* Notant animum suum effrænem ad omnes cupiditates explendas, qui duos maxime affectus et passiones continet, scilicet amorem ardoremque voluptatis, ac superbiam, iram et insolentiam ad prosternendum illos qui fruendæ voluptati obsistunt. Amor enim rei cupitæ acuit iram in eos qui obicem objiciunt, ac ferociam in eos quos spoliare quis vult, ut habeat unde suo ventri et veneri, aut pompæ et fastui satisfaciat; quare cupido sæva est, et quo magis gliscit cupido, eo magis et quasi pari passu crescit ira et sævitia.

Ubique relinquamus signa lætitiæ,] *Signa* hæc sunt flores, odores, epularum reliquiæ, rami, frondes, cantus, tripudia, etc. Pro *signa* græce est σύμβολα, quod et signa et collationem significat, qua scilicet convivæ conferunt in commune pecunias, vel cibos ad instruendum lautum epulum. q. d. Ubique epulemur, ubique epuli nostri pars existat, quisque locus de nostro epulo ac lætitia participet, ut omnia nostris deliciis, et gaudiis compleamus. Adeo enim effusi simus in voluptates, ut iis non tantum ventrem et nosipsos, sed et alios quosque, quin et prata et locum quemlibet implere satagamus.

Quoniam hæc est pars nostra, et hæc est sors.] Vatabl. *Hic est fructus noster :* q. d. Post mortem non expectamus aliam hæreditatem, aliam vitam, aliam voluptatem : sed omnis illa hæc vita terminabitur. Ergo dum vivimus, illi indulgeamus. Hæc est enim nostra portio, hæc nostra sors, hæc nostra hæreditas.

Secus plane dicunt pii, qui continentiæ vacantes, post mortem expectant gaudia cœlestia, ideoque canunt cum Psalte Psal. 15. 5. *Dominus pars hæreditatis meæ, et calicis mei, tu es qui restitues hæreditatem meam mihi.*

10. Opprimamus pauperem justum, et non parcamus viduæ, neque veterani revereamur canos multi temporis.] Voluptatis comes, imo filia, est sævitia et tyrannis. Hinc voluptas est crudelis; qui enim suas opes decoxerunt, easque in gulam et libidines exhauserunt, velut lupi famelici, imo fame rabidi, sæviunt in pauperes, viduas et senes, ut eorum velut infirmorum et impotentium bona invadant et diripiant. Hinc aliqui vertunt : *tyrannidem exerceamus in pauperem, vel per tyrannidem subjiciamus nobis inopem, nec parcamus viduæ, neque*

canitiem senis longævam revereamur. Jansen. *nec senis canos annosos revereamur.* Græcum enim καταδυναστεύω significat per tyrannidem aliquem opprimere, sibique subjicere. Vide hîc, ut rosæ in spinas transeant, ac gula in crudelitatem. Audi S. Augustinum in Psal. 52 in explicat. tituli, ubi ait : *Post illam descriptam latius luxuriam, coronemus nos rosis*, etc. quid sequitur ? *Occidamus justum*, etc. *lenes jam dudum loquebantur, Coronemus nos rosis. Quid blandius? quid delicatius ? de hac lenitate sperares cruces et gladios? Noli mirari, lenes sunt et radices spinarum : si quis eas contractet, non pungitur ; sed quo pungeris, inde nascitur.*

Idem fuit sensus et syllogismus Epicuri et Epicureorum, quem graphice depingit et refellit Lactant. lib. 3. cap. 17 : *Verum ille*, inquit, *impunitatem vitiis suis spopondit; fuit enim turpissimæ voluptatis assertor, cujus capiendæ causa nasci hominem putavit. Quis, cum hoc affirmari audiat, vitiis et sceleribus abstineat? Nam si perituræ sint animæ, appetamus divitias, ut omnes suavitates capere possimus. Quæ si nobis desunt, ab iis qui habent auferamus clam, dolo, vi. Voluptatibus igitur quomodo possumus serviamus. Brevi enim tempore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis sine voluptate patiamur, ne quia ipsi quandoque perituri sumus, idipsum quod viximus pereat. Hoc ille licet non dicat verbo, re tamen ipsa docet.* Rationem claram subjicit. *Nam cum disputat omnia sapientem sui causa facere, ad utilitatem suam refert omnia, quæ agit. Itaque qui audit hæc flagitia, nec boni quidquam faciendum putabit, quoniam benefacere ad utilitatem spectat alienam; nec à scelere abstinendum, quia maleficio præda conjunta est. Archipirata quisquam, vel latronum ductor, si suos ad grassandum cohortetur, quo alio sermone uti potest, quam ut eadem dicat, quæ dicit Epicurus? Deos nihil curare, non ira, non gratia tangi ; inferorum pœnas non esse metuendas, quod animæ post mortem occidant, nec ulli omnino sint inferi ; voluptatem esse maximum bonum, nullam esse humanam societatem, sibi quemque consulere; neminem esse, qui alterum diligat, nisi sui causa.*

11. Sit autem fortitudo nostra lex justitiæ.] Ita Roman. et Græca. Perperam ergo Compl. et alii legunt : *Lex justitiæ*, q. d. Fortitudo nostra nobis sit lex et norma, non justitiæ, sed injustitiæ, ut scilicet juxta eam non justa, sed injusta perpetremus, spoliando et opprimendo pauperes, viduas et senes. Verum legendum est : *lex justitiæ*, uti dixit Arab. *Sit autem fortitudo nostra velox ad justitiam.* Sensus est, q. d. Nobis justum et legitimum habeatur, et quasi lex justitiæ, non quod ipsa justitia et recta ratio dictat, non quod senes canitie venerabiles dicunt, sed quod vis et fortitudo nostra efficere et rapere potest; quod vulgo dicitur, justitia ipsi est gladius, jus suum porta tin armis ; uti Callicles ait apud Platonem in Gorgia. Hoc est axioma tyrannorum, imo leonum et ferarum, qui non aliam habent justitiam, quam ungues, dentes, vim et rapinam, ac proinde injustitia ipsis est pro justitia, et norma vitæ, juxta illud Juven. satyra 6.

Sic volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas.

Talis fuit Nemrod validus venator; non tam ferarum, quam hominum, Gen. 10. 8. Causam subdunt.

Quod enim infirmum est, inutile invenitur.] Arabicus : *Quoniam virtus infirma apparet inutilis.* Pro *invenitur* græce est ἐλέγχεται, id est, arguitur; convincitur, dum infirmitas omnium patet injuriis, q. d. Qui viribus prævalet, hic validus, potens et dives est; qui infirmus et impotens potentiori resistere nequit, sed succumbit, hic ad nihil utilis est, nisi ut alterius sit spolium et præda, uti sunt pauperes, viduæ, senes, idque naturæ videntur conforme. Nam quod validius est naturaliter dominatur invalido, uti in bestiis est videre. Hinc pisces majores devorant minores ; lupi rapiunt oves ; leones lupos, tigrides venantur quævis animalia. Ergo et id in hominibus habeat locum oportet, ut opes infirmorum cedant validis et potentibus. Hoc est principium tyrannorum et atheorum, quod hoc seculo renovavit Machiavellus, qui religionem, virtutem, justitiam censuit subservire debere potentiæ et libidini dominandi, ut iis utaris quantum juvant ad ditiones tuas propagandas, non utaris quantum id impediunt. Hinc olim Christianis objecere Pagani, quod ipsi utpote humiles, mansueti, tolerantes, quieti, inertes essent et inutiles ad rempublicam armis propugnandam, teste Tertulliano Apologo pro Christianis.

Verum hoc principium non humanum est, sed ferinum; non Christianum, sed atheum ; non divinum, sed diabolicum. Feræ aguntur suo appetitu ferino; at homo agitur ratione et humana æquitate, quæ ei à Deo data est velut lux et dux vitæ: illam ergo sequatur oportet. Hoc est quod deplorat Habac. cap. 1. v. 3. et 4 : *Factum est*, ait, *judicium et contradictio potentior, quia impius prævalet adversus justum.* Vide Job cap. 20. et 21.

12. Circumveniamus ergo justum, quoniam inutilis est nobis, et contrarius est operibus nostris, et improperat nobis peccata legis, et diffamat in nos peccata disciplinæ nostræ. Arabicus τὸ *justum* accipit in genere neutro, unde vertit :*Condamus, fingamus, fabricemus justum*, q. d. Lex justitiæ veræ nobis nostræque cupiditati adversatur ; formemus ergo aliam legem justitiæ, conformem non rectæ rationi, sed concupiscentiæ nostræ, ut justum sit quidquid nobis libet. Verum Hebræa, Septuag. Vulgata, Chald. Syrus, cæterique omnes accipiunt *justum* in genere masculino idque exigunt sequentia.

Ex antecedentibus ergo et subsequentibus liquet, hanc esse vocem impiorum contra quemlibet insigniter justum et pium, qui eorum impietatem verbis et vita redarguat, quem proinde ipsi ut sibi invisum, persequantur ad necem, uti factum est omni ævo. Sic enim Cain persecutus est justum Abel, Sodomitæ Lot, Esau Jacobum, fratres Josephum, Pharao Mosem et Hebræos, Saul Davidem, Jezabel Eliam, Manasses Isaiam, etc. Qui enim plene et perfecte est justus, non sibi soli est justus, sed et toti reipublicæ; ac proinde justitiæ est hyperaspistes, id est, acer propugnator, propagator et vindex, quem proinde impii pessime oderunt, et ad necem persequuntur. Ita censent Hugo, Lyranus, Osorius, Jansen. hîc, ac S. Chrysostom. homil. 5. de verbis Isaiæ : *Vidi Dominum*, et S. Ambros. lib. 2. Offic. cap. 6. et 7. Hinc Simeon Metaphrastes in Vita S. Auxentii, in ipso impletum ait illud Sap. 2: *Exterminemus justum, quoniam inutilis est nobis.*

Verum, secundo, hîc esse prophetiam de Christo, ejusque passione, quem impii pontifices et Judæi, utpote scelerum suorum castigatorem, persecuti sunt usque ad crucem, liquet : Primo, ex ipsis verbis quæ hîc plane sunt eadem cum iis, quibus Judæi Christum in cruce pendentem subsannaverunt, ut patet utraque conferenti, præsertim illa : *Liberet nunc si vult eum; dixit enim : Quia filius Dei sum;* Matthæus 27. vers. 43. Quibus respondent hîc illa v. 13 : *Filium Dei se nominat;* et illa v. 16 : *Gloriatur patrem se habere Deum;* et illa v. 18 : *Si enim est verus filius Dei, suscipiet illum;* Rursum illa v. 20 : *Morte turpissima* (puta crucis) *condemnemus eum;* quæ omnia proprie soli Christo competunt. Adde, Christus per antonomasiam vocatur justus, quia justissimus, imo non tantum caput, sed et pater auctorque omnium justorum, ut patet Jerem. 23. 6. Isaiæ 51. 5. et cap. 41. 2. et 10. et cap. 45. 8. et cap. 62. 2. et Zachar. 9. 9.

Secundo, idem docent passim Patres, S. Aug. 17. de Civ. cap. 20. et lib. 12. contra Faustum cap. 44. asserit hoc loco passionem Christi aptissime prophetari. Sic et S. Cyrill. in Isaiæ cap. 59. S. Cyprian. tract. de Sion et Sina. S. Ambros. 2. Offic. cap. 6. et 7. Auctor imperf. in S. Matthæum, hom. 43. Clemens Alex. 5. Strom. cap. 6. Tert. lib. 3. contra Marcion. cap. 22. S. Athanas. in Synopsi. Lactant. lib. 4. cap. 16. ex hoc loco convincit Judæos, ac demonstrat Christum ab eis occisum fuisse justum et filium Dei : *Salomon,* inquit, *in libris Sapientiæ his verbis usus est : Circumveniamus justum, quoniam insuavis est nobis, et exprobrat nobis peccata legis; promittit se scientiam Dei habere, et filium Dei se nominat, etc. Nonne ita descripsit nefarium illud consilium ab impiis initum contra Deum, ut plane interfuisse videatur. Atqui à Salomone, qui hæc cecinit, usque ad tempus quo gesta res est, mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos affingimus, nihil addimus.*

Causam dat S. Chrysot. puta Auctor imperfecti apud S. Chrisost. hom. in Matth. *Ex superbiæ vitio nascitur,* inquit, *ne quis velit ante se meliorem habere, sicut Judæi Christum; non enim nescientes filium Dei esse occiderunt, sed habere eum talem non sustinentes, sicut et prophetat de illis Salomon : Venite, circumveniamus, etc.*

Sensus est ergo, q. d. Impii persequuntur justos insignes, à quibus eorum impietas culpatur, et arguitur, sed maxime impii Judæi persequentur Christum, qui est justus justorum, et Sanctus sanctorum, utpote qui acerrime eorum, et præsertim pontificum et Scribarum vitia taxavit, ut passim ea taxat in Evangeliis.

Simili modo Moses prophetat de Christo, Deut. 18. 18. dicens ex ore Dei : *Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum, similem tuî. Prophetam,* id est, Prophetas varios, sed unum ex eis eximium, et cæterorum principem, puta Messiam, sive Christum, hic enim similis fuit Mosi, imo longe eo superior. Ita S. Ambros. in tit. psal. 35 : *Dominus,* ait, *exprobrat Judæis. Ego propter vos pauper, ego pro vobis dolens, et vos mihi manus impias intulistis, dicentes : Tollamus justum, quia inutilis est nobis; injiciamus lignum in panem ejus. Bene panem dixit, pro carne ejus. Ille alimentum detulit, isti pro beneficio retalere supplicium. Non nimirum ergo si esuriunt, qui sibi vitæ æternæ alimoniam denegarunt.*

Porro alludit auctor Sapientiæ ad Isaiæ cap. 3. vers. 10. ubi Sept. pro אמרו *imru,* id est, *Dicite justo quoniam bene,* legentes אסרו *isru,* id est, *ligate,* sic vertunt : *Consiliati sunt consilium malum contra semetipsos dicentes : Ligemus justum, quoniam inutilis* (S. Hieron. ibidem vertit, *injucundus*; utrumque enim significat δύσχρηστος) *est nobis. Ita fructus operum suorum comedent.* Quæ verba plane competunt Judæis, capientibus et ligantibus Christum orantem in horto. Hinc et S. Justinus Dialog. contra Tryphonem legit : *Vinciamus justum, quoniam inutilis est nobis.* Syrus : *retardemus,* vel *impediamus justum;* Tertull. lib. 3. contra Marc. c. 22. *Auferamus justum,* scilicet Christum ; Clemens Alex. lib. 5. Strom. *tollamus justum à nobis.* Græce est ἐνεδρεύσωμεν, id est, *insidiemur justo,* per insidias eum capiamus, ligemus, necemus, opprimamus. Sic Judæi insidiosas quæstiones proposuerunt Christo, ut eum caperent in sermone, sicut cum quæsierunt ab eo : *Licetne censum dare Cæsari, an non?* Matth. 22. v. 15. et 16. Rursum per insidiosam proditionem Judæ eum comprehenderunt in horto. *Justum* vocant, non tam ex suo sensu, quam ex communi æstimatione et nuncupatione vulgi.

Porro impius persequendo pium magis sibi nocet, quam pio. Nam, ut ait S. Augustinus in psal. 36 : *Tuum corpus premit adversitas, illius animum putrefacit iniquitas. Nam quidquid in te profert, in illum redit. Ejus enim purgatio te facit purgatum, illum reum; cui ergo plus nocet?* Imo impius persecutione sua pio prodest, non obest. Audi S. Aug. in psal. 128 : *Exercuerunt me, non oppresserunt. Valuerunt mihi sicut ignis ad aurum, non sicut ignis ad fœnum. Ignis enim accedens ad aurum sordem tollit, accedens ad fœnum, in cinerem vertit.* Transit flamma et remanet aurum purum; transit persecutio ut somnium, et manet anima patientiæ merito nitida et splendida. Scriptum est enim : *Velut somnium surgentium, Domine, in civitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges,* ps. 72. *Et erit sicut somnium visionis nocturnæ multitudo omnium gentium, quæ dimicaverunt contra Ariel,* id est, contra Ecclesiam ejusque fideles, quæ dicitur *Ariel,* id est, leo Dei, à fortitudine, Isaiæ 29. 7.

Quoniam inutilis est nobis.] Est miosis, *inutilis* enim, id est, noxius, Græce δυσχρηστος, id est, primo, inutilis; secundo, difficilis, incommodus, morosus, intractabilis, qui nescit se nobis accommodare, et ad vitia nostra connivere, eaque dissimulare. Unde Syrus : *Quoniam non est benignus nobis.* Talis Judæis videbatur Christus, utpote qui eorum avaritiam, rapinas, libidines, superstitiones assidue verbo et vita castigabat. Alludunt ad nomen Christi per antiphrasin, q. d. χριστος non est χρηστος, id est, comis, benignus, humanus, facilis ad gratificandum, commodus, clemens sed αχρηστος, id est inutilis, imo δυσχρηστος, id est, difficilis, offensus, durus, inflexilis, rebellis, perniciosus, abhorrens à nostra conversatione et vita, imo eam assidue culpans et mordens; ergo tollamus eum è medio. Verum ex parte dicunt, quia Christus Scribis et Pharisæis, utpote sceleratis, impœnitentibus et in malo obstinatis, perpetuus erat hostis, censor et reprehensor; idque ex officio; ad hoc enim à Patre missus erat ad Judæos, ut eos à Patriarchis degenerantes ad avitam fidem et probitatem reduceret. Cæteris vero probis, imo peccatoribus suam fidem et pœnitentiam non aspernantibus, erat dulcissimus et clemen-

tissimus, uti fuit S. Magd. S. Paulo, S. Matth. Zach. S. Petro et aliis plurimis, adeo ut Scribæ hoc calumniæ loco objecerint Christo, quod cum meretricibus et peccatoribus versaretur. Unde ipse eos ad se blande invitans : *Venite*, inquit, *ad me omnes qui laboratis et onerati estis et ego reficiam vos. Tollite jugum meum super vos, et discite à me quia mitis sum et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris. Jugum enim meum suave est, et onus meum leve.* Matth. 11. 18. Sic Christum ab humanitate et suavitate laudant Isaias c. 42. 2. et cap. 61. 1. Zachar. cap. 9. 9. et cæteri Prophetæ, æque ac Apostoli, ut S. Petrus Actor. 10. 38. *Qui*, inquit, *pertransiit benefaciendo et sanando omnes oppressos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo*, Dei cujus est benefacere omnibus et suam bonitatem omnibus communicare, imo effundere. Sic Christus ægros sanabat, mortuos suscitabat, dæmones pellebat, turbas pascebat, procellas sedabat, imo corpus, vitam, animam, deitatem suam dedit pro nobis, iisque inimicis et peccatoribus, ac indies eadem dat cuilibet in Eucharistia. Idem indies sua gratia peccatores prævenit vocatque ad salutem. Quid ergo Christo utilius, suavius, benignius? Hinc hebraice dicitur Messias, græce χριστος, latine Christus, id est unctus, scilicet à Deo in Regem, Prophetam, Legislatorem, Redemptorem et Pontificem novæ legis; à Gentilibus vocabatur χρηστος per η, id est utilis, suavis, benignus, beneficus; unde Christiani vocabantur Christiani, id est, blandi, suaves, commodi; quia sicut in Christo nihil fuit, quod non esset utile, suave, commodum hominum saluti; sic et in Christianis esse debet, de quo plura alibi dixi. Vere S. Thom. canit de Christo : *Se nascens dedit socium, convescens in edulium, se moriens in pretium, se regnans dat in præmium.* Et S. Bernard. *Jesus mel in ore, melos in aure, jubilus in corde. Gustate ergo et videte, quoniam suavis est Dominus*, psal. 33. 9.

Et contrarius est (Syrus, *adversatur, obstat*) operibus nostris.] Nostra enim opera sunt impia, injusta, scelerata, noxia; ipsius justi vero, ac præsertim Christi, opera sunt pia, justa, sancta, salutaria. Ecce hic explicant cur Christus eis videatur δυσχρηστος, id est, inutilis, molestus, et perniciosus, quod scilicet taxaret improbos Scribarum mores, eisque væ, id est, fulmen æternæ damnationis intentaret, ut patet Matth. toto cap. 23. Sic hodie viri Religiosi, quod improborum mores vel verbo vel exemplo castigent, eis sunt odio. Unde Apostolus 1. Timoth. 3 : *Omnes*, ait, *qui pie volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur.* Causam unam inter varias dat S. August. in Psal. 127 : *Si mortuus est diabolus*, inquit, *mortuæ sunt persecutiones : si autem ille adversarius noster vivit, unde non tentationes suggerit? unde non sævit? non minus aut scandala procurat ?*

Et improperat nobis peccata legis.] Puta peccata contra legem, à Deo per Mosen datam, à nobis commissa.

Et diffamat in nos peccata disciplinæ nostræ.] Græce επιφημιζει, id est cum infamia nostra propalat, evulgat, celebrat. Unde S. Aug. 17. Civit. 20. legit *infamat*, exprobrat, occlamat nobis peccata, quæ contra disciplinam legemque nobis à Deo datam committimus, ac præsertim, quod eam prava interpretatione per Pharisaicas traditiones corrumpamus, ut quod filios doceamus non honorare, nec alere parentes, sed suas opes offerre templo ad sacerdotum lucrum; quod doceamus inimicos esse odio habendos; quod peccantes excusemus, dum nobis dant munera, etc. quæ Christus recenset et carpit, Matth. 5. quodque calices et paropsides mundemus, cum intus pleni simus rapina et immunditia, Matth. 23. 25. Rursum Joan. 7. 19 : *Nonne*, ait, *Moses dedit vobis legem, et nemo ex vobis facit legem?* Vide Luc. 11. v. 39. et seq. Unde v. 45. ait illi quidam ex legisperitis : *Magister, hæc dicens, contumeliam nobis facis.* Porro, id juste et sancte fecit Christus. Ipsius enim, velut legati ad hoc à Deo, erat publica Scribarum et Pharisæorum scelera libere carpere, ne populus ea ut licita et sancta æstimaret, ac sequeretur et imitaretur, etiamsi sciret se illos per hoc concitaturum ad necem crucemque sibi inferendam, uti reipsa contigit. Idem fecere Isaias, Jeremias cæterique Prophetæ ad unum omnes, utpote Christi prodromi et antitypi.

Hæc ergo est vera causa odii impiorum in pios, quod eorum impietas horum pietate coarguatur et infametur. Hanc causam assignat et exaggerat Lactant. lib. 5. c. 9 : *Hujus tanti*, inquit, *et tam pertinacis odii quam potissimum causam esse dicamus? utrumne veritas odium parit, ut ait poeta, quasi divino spiritu instinctus : an erubescunt coram justis et bonis esse nequam? an potius utrumque? Nam et veritas ideo semper invisa est, quod is, qui peccat vult habere liberum peccandi locum, nec aliter se putat malefactorum voluptate securius perfrui posse, quàm si nemo sit, cui delicta non placeant. Ergo tanquam scelerum et malitiæ suæ testes exstirpare funditus nituntur et tollere gravesque sibi putant, tanquam vitæ eorum coarguatur.* Subdit deinde impiorum ratiocinium : *Cur enim sint aliqui intempestive boni, qui corruptis moribus publicis convicium bene vivendo faciant? cur non omnes sint æque mali, rapaces, impudici, adulteri, perjuri, cupidi, fraudulenti? quin potius auferantur, quos coram male vivere pudet, qui peccantium frontem, etsi non verbis, quia tacent, tamen ipso vitæ genere dissimili feriunt et verberant. Castigare enim videtur quicumque dissentit. Nec est magnopere mirandum, si adversus homines ista fiunt, cum adversus ipsum Deum propter eamdem causam insurrexerit etiam populus in spe constitutus, nec Dei nescius : sequiturque justos eadem necessitas, quæ ipsum justitiæ violavit auctorem.*

13. Promittit se scientiam (Valabl. *notionem*) Dei habere.] Græc. επαγγελλεται, id est annuntiat, prædicat, evulgat publice et solemniter, velut cum quid per præconem edicitur, et promulgatur : Christus enim fuit præco Evangelii, qui illud è cœlo in terram detulit. S. Bonaventur. ex Glossa explicat, q. d. *Firmiter asseverat se scire omnia, tanquam Deum.* Verum sensus genuinus est, q. d. Christus publice et passim prædicat et præconizat se Deum, veramque Dei fidem ac religionem, id est, modum recte pieque Deum colendi, illique serviendi et placendi nosse, docere et prædicare, ac proinde improbat nostros Judaicos ritus et traditiones, quasi parergos et Deo ingratos. Hoc est quod ait Christus : *A me ipso non veni, sed est verus, qui misit me, quem nescitis : ego scio eum*; Joan. c. 7. 28. Et : *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me*; ibidem vers. 16 : *Et nemo novit Filium, nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius, et cui voluerit*

Filius revelare; Matth. 12. 27. Et : *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum Deum verum, et quem misisti Jesum Christum;* Joan. 17. 3. Et : *Si non credideritis quia ego sum, moriemini in peccatis vestris;* Joan. 8. 24.

ET FILIUM DEI SE NOMINAT.] Græce παῖδα κυρίου, id est, *puerum Domini : puerum,* id est filium vel servum : hîc autem filium accipi patet ex eo, quod sequitur v. 16 : *Et gloriatur se patrem habere Deum.* Tota enim contentio Christi cum Judæis fuit, quod ipse se diceret verum Dei filium, idque miraculis et Scriptur. probaret : ipsi vero id ipsum denegarent, ut patet Joan. c. 5. et seq. ubi continua est Christi cum Scribis hac de re disputatio. Hinc liquet, hæc, licet ad quemlibet justum pertineant, qui filius est Dei adoptivus per gratiam, tamen proprie spectare ad Christum, qui filius est Dei naturalis per essentiam. Porro hæc fuit potissima causa odii impiorum Judæorum in Christum, quod diceret se Dei filium; tum quia ipsi erant superbi, ideoque indigne ferebant Christum se Scribis et pontificibus, imo et Mosi anteferre, uti superius dixi ex S. Chrysostomo; tum quia eò gravior eis accidebat reprehensio Christi, quò à grandiore persona, puta à filio Dei, proficiscebatur; tum quia ex hoc, quod ipse erat filius Dei, sequebatur ejus adversarios Judæos esse filios diaboli, juxta illud Christi : *Vos ex patre diabolo estis,* Joan. 8. 44. atque hæc etiamnum est causa pertinacis odii Judæorum omnium in Christum, quod scilicet audire et concoquere nequeant se esse filios et hæredes eorum, qui suum Messiam filium Dei occiderunt; hanc enim infamiam tanti sacrilegii, imo deicidii, sibi aspergi, ferre nequeunt.

14. FACTUS EST NOBIS IN TRADUCTIONEM COGITATIONUM NOSTRARUM.] Græce, εἰς ἔλεγχον, id est in redargutionem et reprehensionem, q. d. Christus traducit, id est in publicum ducit, propalat, et omnibus carpendas proponit nostras cogitationes, id est, nostras intentiones, nostra studia, nostros conatus. Unde alii vertunt : *Hic cogitationum nostrarum judex existit;* S. Bonavent. *Cogitationes nostras in lucem traducit;* alius : *Factus est nobis ad redarguendas cogitationes nostras.* Christus enim cognoscebat, et revelabat arguebatque pravas Scribarum cogitationes, etiam secretas de ipso redarguendo, capiendo, occidendo, ut patet Matth. 9. 4 : *Quid cogitatis,* inquit, *mala in cordibus vestris?* Et Lucæ 6. 7 : *Observabant autem Scribæ et Pharisæi, si in sabbato curaret, ut invenirent unde accusarent eum. Ipse vero sciebat cogitationes eorum, etc.* Atque ex hac revelatione secretarum cogitationum ostendebat Judæis se esse Deum, Deique filium. Nam ut ait Tertull. Apolog. c. 20 : *Testimonium divinitatis est veritas divinationis.*

15. GRAVIS (onerosus, molestus, infestus, intolerabilis) EST NOBIS ETIAM AD VIDENDUM.] Græce βλεπόμενος, id est *visus*, q. d. Adeo justus, præsertim Christus, nobis est exosus, ut non solum ejus concio et reprehensio, sed et sola præsentia nobis sit gravis et molesta, ut eum intueri et videre sine tædio et offensa nequeamus. Odium enim et invidia faciunt, ut eum, quem quis odit, aspicere non sustineat. Nimirum : *Qui male agit, odit lucem,* Joan. 3. 20. Tenebris adversatur clara lux solis, ideoque cæcutientes offendit : *Oculis ægris odiosa lux,* ait S. Aug. lib. 7. Confess. c. 6 ; *Sic non rectis oculis Saul aspiciebat David;* 1. Reg. 18. 9. Ita Tertull. l. de Patientia c. 5 : *Quomodo Prophetis,* inquit, *manus intulerunt, nisi per impatientiam audiendi : Domino autem ipsi, per impatientiam etiam videndi;* Unde ibidem docet : *Omne peccatum impatientiæ esse ascribendum;* Et S. Chrysost. hom. 5. de verb. Isaiæ : *Vidi Dominum : Neminem,* inquit, *mortalium sic aversantur, oderuntque hi qui peccant, atque eum qui parat redarguere, captantque occasiones ut elabantur, cupientes effugere reprehensionem. Objurgator enim non solum cum promit vocem, verum etiam cum videtur, gravis est peccatori : Gravis est, inquiunt, nobis, etiam aspectus;* cui lectioni Vatablus adhæsit legens : *Aspectui quoque nostro gravis est;* Hinc illæ voces : *Tolle, tolle,* Matth. 27.

Accedit, quod Christi modestia, castitas, sanctitas verberabat oculos immodestos, incestos, impuros Judæorum. Denique fulgor divinitatis ex vultu Christi emicabat, ait S. Hieronym., qui percellebat impiorum aspectum; pios vero rapiebat in sui amorem, reverentiam et admirationem. Sic Nero Thraseæ senatoris optimi venerabilem speciem ferre non poterat, ideo eum necavit, ait Tacitus lib. 16. Annal. Nam ut sapienter ait S. Chrisost. hom. 3. ad Pop. Antioch. 10. 5 : *Sanctorum non tantum verba, sed etiam aspectus spirituali gratia pleni sunt, ut vel suo aspectu solo aliorum iram extinguere valeant, et emollire corda.*

Nota. Impii hîc congerunt duodecim rationes, ob quas se odisse Christum et persequi asseverant. Prima est v. 12. quoniam ipsis inutilis, id est molestus et noxius. Secunda, quia contrarius est operibus ipsorum. Tertia, quod improperet eis peccata in legem admissa. Quarta v. 13. quod se dicat esse filium Dei, ac divinam scientiam doctrinamque docere, quasi major sit Mose, ejusque lege et religione aliam sanctiorem afferat. Quinta v. 14. quod secretas eorum cogitationes iniquas propalet et carpat. Sexta v. 15. quod ejus præsentia, gravitas, modestia, sanctitas ipsorum oculos offendat. Septima, quod dissimilis aliis sit vita ipsius. Octava, quod immutatæ sint viæ, id est actiones ejus. Nona v. 16. quod ab eo habeantur velut viles, fabulosi et nugaces. Decima, quod abstineat se à viis eorum, quasi immunditiis. Undecima, quod præferat novissima justorum. Duodecima, quod glorietur se patrem habere Deum. Hæc sunt duodecim capita accusationis, quam impii intentant justo, præsertim Christo, quibus se mutuo ad necem illi inferendam exhortantur et exacuunt. Improbi enim pravos quosque diligunt, laudant, et ad scelera excitant, quia similes sibi animos et mores habent; et dum improbitas plures sibi sectatores numerat, auctoritatem inde sumit, atque infamiam sibi congenitam quodammodo eluit ac purgat. Unde sequitur.

QUONIAM DISSIMILIS EST ALIIS VITA ILLIUS.] Christus enim prædicabat beatos pauperes, humiles, mites, lugentes, patientes persecutionem, cum Judæi cæterique mundani beatos prædicent divites, arrogantes, imperiosos, gaudentes, et dominantes cæteris. Christus prædicabat mortificationem carnis, refrænationem concupiscentiæ, castitatem, abstinentiam, crucem, amorem inimicorum, odium animæ, quæ Judæis videbantur paradoxa, utpote qui carnales, non nisi carnes, opes et dapes, æque ac honores

atque vindictam de inimicis quærebant.

Hæc ergo est radix totius odii et invidiæ impiorum in justum, præsertim Christum, scilicet dissonantia morum et vitæ. Nam, ut docet Aristotel. cæterique Ethici, sicut amoris et amicitiæ causa est morum similitudo et consonantia ; sic odii causa est morum dissimilitudo et dissonantia. Hinc Seneca epist. 7 : *Qui vivit, inquit, in multitudine, vel similis multis, vel iis exosus est.* Et Pythagoræ præceptum fuit : *Per viam publicam ne incesseris*, id est, vulgi mores ne sequaris, esto ea de causa in ejus odium incurras : *Argumentum enim recti est, malis displicere*, ait Seneca.

Hanc odii radicem assignat Christus Joan. 15. dicens et prædicens Apostolis : *Si de mundo fuissetis, mundus quod suum erat diligeret, quia vero de mundo non estis, propterea odit vos mundus ;* ideoque *si me persecuti sunt*, inquit, *et vos persequentur. Magnum piorum hominum solatium*, ait quidam Doctor, *video in hac esse ratione constitutum. De medio enim electos mundo, et à perditorum universitate discretos, morum dissimilitudo invisos reddit : hoc etenim oderunt illi, quod esse nolunt; atque ex ejus rei, quam vehementer improbant, odio, fremunt premuntque persequendo. Habere iniquitas non potest cum justitia pacem, temperantiam odit ebrietas, falsitati nulla est cum veritate concordia, non amat superbia mansuetudinem, non petulantia verecundiam, non avaritia largitatem. Si caput ipsum ob hanc morum adversitatem persecutus est mundus; profecto et pios omnes, qui eodem spiritu vivunt, persequetur.* Ferre ergo Christum impii Judæi minime potuerunt, quod affectus dissimilis studia vitæ contraria faciebat, alteraque vita alterius erat manifesta damnatio, ideoque fratribus quoque suis, cum in eum nec ipsi crederent, aiebat : *Non potest mundus odisse vos*, cultores videlicet suos atque amatores; *me autem odit, quia ego testimonium perhibeo de illo, quod opera ejus mala sunt.* Inde est quod boni improbis semper fuere graves. Hoc est quod S. Prosper canit epigram. 32.

> Impia pars mundi parti est infesta piorum,
> Nec tolerare potest dissimiles animos.
> Ridens nolentes opibus præsentibus uti,
> Sperantesque sibi credita posse dari.

Ut igitur pax esse inter Christum et Belial non potest, ita nec civitates illæ duæ, quarum est altera piorum, altera impiorum, vera jungi concordia possunt. Sanctæ civitatis Christus est conditor, civitatis impiæ diabolus fundator et rector est : illam constituit amor Dei usque ad contemptum suî : hanc è diverso amor suî usque ad contemptum Dei. Sibi enim placens ac tumens, et omnia quæ prosecutione digna sint, in se una posita existimans, loquitur apud Prophetam et dicit : *Ego sum et præter me non est altera.* Isaiæ 47. Utitur illa mundo, ut fruatur Deo. Hæc contra Deo utitur, ut mundo perfruatur. Peregrinatur illa hîc, et manentem fixamque in terris non habens civitatem, futuram inquirit, quemadmodum sanctissimi cujusdam civis ea declarat oratio, qua dicit : *Advena ego sum in terra et peregrinus, sicut omnes patres mei;* Psalm. 38. Hæc vero mundi hujus inescata deliciis, in terrena felicitate penitus acquiescit. Eo fit, ut quidquid huic adversum senserit, removere conetur, et propter hanc suam cupiditatem, etiam odio prosequatur et persequatur veritatem : *Omnia*, inquit ille, *mandata tua veritas : idcirco iniqui persecuti sunt me; adjuva me.*

Porro, odium hoc cum tantum sit, necesse est ut illico in bellum et persecutionem erumpat. Ut enim ignis et aqua simul esse, nisi pugnent inter se, non possunt, ita necesse est, ut duæ illæ civitates assidua inter se adversitate confligant. Atque ut in eodem homine contra spiritum caro, et contra carnem spiritus concupiscit : ita in eadem republ. cum bonis mali pacem habere non possunt. Oderunt igitur boni non homines, sed hominum vitia, et si qua unquam ab illis movetur persecutio, ea non ex odio, sed ex charitate proficisci credenda est, qua vel malis consulitur ad correctionem, vel certe bonis et integris ad tutelam. Unde illa sunt in Psalmo 100 : *Non proponebam ante oculos meos rem injustam, facientes prævaricationes odivi. Non adhæsit mihi cor pravum, declinantem à me malignum non cognoscebam ; detrahentem secreto proximo suo, hunc persequebar.* Ecce persecutor bonus non hominis, sed peccati : *Est enim*, inquit S. Ambr. ser. 11. in Psal. 118. *etiam justa persecutio, si oderimus obscœnos, si infesti simus injustis, si iniquos velimus opprimere, ne pluribus noceant, si avarum fraudis suæ compendiis exuamus, si exsecremur insolentiam superborum.* Nam ut est apud Sapientem in Proverb. 29 : *Abominantur justi virum impium, et abominantur impii eos, qui in recta sunt via.* At horum terrena civitas non corrigere cupit, sed perdere; nec ei vitia tollere cordi est, sed ingratam sibi et exosam demoliri, atque opprimere veritatem : *Hoc enim est indicium : quia lux venit in mundum, et dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem ; erant enim eorum mala opera;* Joan. 3. 19 : *Invidentiæ enim diabolicæ*, inquit S. August. Lib. 15. de Civit. Dei cap. 5, *Qua invident bonis mali, nulla alia causa est, quam quia illi boni sunt, isti mali. Semper enim inimica virtutibus sunt vitia, et optimi quique ab improbis quasi exprobrantes aspiciuntur;* Recteque illud Cicero libr. de Amicitia : *Dispares mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias.* Nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos, quanta maxima esse potest, morum studiorumque distantia.

ET IMMUTATÆ SUNT VIÆ EJUS.] Hugo et alii addunt : *in veritate.* Sed nil tale habent Græca et Romana. Vatabl. *Suisque differt institutis;* Guarinus : *Differentesque sunt semitæ ejus;* Glossa et S. Bonavent. *Dissimilia sunt dogmata ipsius et facta*, puta doctrina et vita; alius : *Peregrinæ, insolentes, inusitatæ, inauditæ et à communi norma formaque abhorrentes sunt semitæ, per quas graditur*, id est verba et opera ipsius.

Sensus ergo est, q. d. *Viæ*, id est actiones justi, præsertim Christi, ejusque modus agendi et vivendi, puta ejus doctrina, conversatio, religio, secta plane à nostra discrepat, immutata est et diversa. Nostra enim, sive Pharisaica, justitia et religio sita est in externa specie, purificatione, nitore, pompa, ostentatione eleemosynarum : at Christi justitia Evangelica sita est in interna puritate, pietate, charitate, etc. uti docet Christus Matth. 5.

Rursum, per hypallagen : *Immutatæ sunt viæ ejus*, id est, viæ nostræ per vias ejus, q. d. Christus per suum Evangelium immutat et abo-

let nostram legem, nostra Sacramenta, nostrasque cæremonias et ritus, dum pro circumcisione substituit Baptismum, pro manna Eucharistiam, pro lavacris Pœnitentiam, etc. Denique ipse judaismum nostrum vult destruere, et convertere in Christianismum. Hæc enim fuit causa summi odii Judæorum in Christum et Paulum. Unde Judæi S. Stephanum lapidaturi, hoc ei crimini dederunt : *Audivimus*, inquiunt, *eum dicentem : Quoniam Jesus Nazarenus hic destruet locum istum, et mutabit traditiones, quas tradidit nobis Moses;* Actor. 6. 14. Et S. Paulo cum eum caperent in templo : *Viri Israelitæ*, inquiunt, *adjuvate; hic est homo, qui adversus populum, et legem, et locum hunc, omnes ubique docens, insuper et Gentiles induxit in templum, et violavit sanctum locum istum;* Actor. 21. 28.

Simili modo hoc tempore, imo omni ævo, viri religiosi et zelosi, qui voluerunt reformare lapsos Religiosorum, Sacerdotum, Christianorum mores, et avitæ puritati restituere, multorum in se odia concitarunt : sed solati sunt seipsos exemplo Christi, eoque confirmati constanter egerunt, ac sua constantia peregerunt, quod moliebantur. Idem sentiunt, qui a sociis se subducunt, ut vacent severiori vitæ, orationi, studio : mox enim socii in eos linguis et cachinnis involant, hypocritas, Jesuitas, sanctos nuncupant : quia ægre ferunt se ab eis deseri, superari, taciteque carpi et redargui ; sed et hi audiant solamen à Christo : *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum cælorum;* Matth. 5. hi dicant : *Amici socii, sed magis amicus Christus, magis amica sanctitas, animæque salus;* Plato aiebat : *Amicus Socrates, sed magis amica veritas.*

16. Tanquam nugaces æstimati sumus ab illo, et abstinet se a viis nostris tanquam ab immunditiis.] Pro *tanquam nugaces*, græce est, εις κιβδηλον, id est, *in spurium* vel *scoriam*, aut *æruginem* æstimati sumus ab eo, puta quasi spurii, aut quasi quisquiliæ, nugæ et res nihili : κιβδηλος enim proprie significat aurum, argentum, vel æs non purum, et sincerum, sed cui scoria admixta est, ideoque fucatum, vitiatum et adulterinum. Ita Christus taxavit Judæos, quod legem suis traditionibus humanis et superstitiosis adulterarent et corrumperent. Unde eos vocavit *Generationem malam et adulteram*, Matth. 12. 39. *mendaces, sepulcra dealbata*, serpentes et *genimina viperarum*, Joan. 8. 55. Suas enim nugas, et nugaces manuum corporisque lotiones præferebant legi Dei, et Christi. Hinc sanct. Bonavent. explicat, q. d. *Æstimati sumus ab illo tanquam inania facientes ac dicentes;* Dionys. *Perinde ac fatui et mendaces;* Clarius : *Tanquam adulterini;* Vatabl. *Pro adulterinis habemur;* Compl. *In spurium reputati sumus.* Alludunt ad Joan. 8. 39. ubi Judæis jactantibus : *Pater noster Abraham est*, respondit Christus : *Si filii Abrahæ estis, opera Abrahæ facite ; nunc autem quæritis me interficere, hominem, qui veritatem vobis locutus sum, quam audivi à Deo : hoc Abraham non fecit. Vos facitis opera patris vestri. Dixerunt itaque ei : Nos ex fornicatione non sumus nati: unum patrem habemus Deum*, q. d. Tu, ô Christe, negas nos esse filios Abrahæ legitimos, ac proinde spurios et adulterinos ex fornicatione natos videris asserere, qua in re nobis insignem injuriam et notam inuris, quia nobis alium patrem ac Abraham objicis, scilicet diabolum, utpote cujus opera sequamur : at nos falso calumniaris, quia non alius adulter, sed verus pater nobis in terra est Abraham, in cœlo Deus, nosque unicum Deum Patrem colimus, æque ut Abraham : falso ergo criminaris nos Deum, ac pietatem et opera Abrahæ non sequi, quasi spurios. Respondit Christus : *Si Deus pater vester esset, diligeretis utique me : ego enim ex Deo processi, et veni, neque enim à meipso veni, sed ille me misit. Quare loquelam meam non cognoscitis? quia non potestis audire sermonem meum. Vos ex patre diabolo estis, et desideria patris vestri vultis facere. Ille homicida erat ab initio, et in veritate non stetit.* Quibus verbis ostendit, et confirmat illos non esse filios Abrahæ, sed spurios diaboli.

Et abstinet se a viis nostris tanquam ab immunditiis,] quasi à sordibus, inquinamentis, spurcitiis, q. d. Nostrum vivendi modum refugit et detestatur, velut immundum, pravum, scelestum. Sic Christus Lucæ 12. 1 : *Attendite* (cavete) inquit, *à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis, etc.* Sensus est, q. d. Christus sectarius est : à nostra enim religione, tanquam immunda, homines ad suam sectam, velut mundam adducit. Dicunt partim verum, quia Christus Pharisæorum superstitiones et pravos mores confutabat : partim falsum, quia Christus statis diebus frequentabat templum, ibique orabat et docebat, ac legem servabat, servandamque docebat. Sapienter S. Gregor. Nazianz. orat. in laudem S. Basilii, monet cavenda malorum consortia : *Ne*, inquit, *cum flagitiosissimis sodalium consuetudinem habeamus, sed cum optimis et honestissimis, nec cum pugnacissimis, sed cum tranquillissimis, iisque quorum consuetudo magnos fructus afferat : illud exploratum habentes multo facilius vitium contrahi, quàm virtutem communicari; quemadmodum facilius quoque morbus contrahitur, quàm sanitas impertitur.*

Et præfert novissima justorum.] In S. August. 17. Civit. 20. legitur, *nobilissima*, sed perperam, ut videtur. Primo Hugo exponit, q. d. Novissimos justorum præfert nobis, dicens : *Erunt novissimi primi, et primi novissimi;* Matth. 20. 16. Et: *Væ vobis divitibus, beati pauperes spiritu;* Lucæ 9. Matth. 5. Et : *Viri Ninivitæ surgent in judicio, et condemnabunt generationem istam;* Matth. cap. 12. 41.

Verum græce est μακαριζει τα εσχατα δικαιων, id est *beatificat extrema justorum*, id est beatum prædicat exitum justorum; Complut. et Vatabl. *Extrema justorum beata prædicat;* Gloss. et Bonav. *Vitam æternam præponit voluptati*, q. d. Christus paupertatem, compunctionem, humilitatem, lacrymas, mortificationem, crucem justorum beatam prædicat ex fine, quod scilicet ducat eos ad felicitatem et gloriam cœlestem : atque hoc ipso condemnat nos, qui in opibus, gaudiis, risu, epulis, libidinibus, fastu, cæterisque hujus vitæ voluptatibus omnem felicitatem collocamus : nam iis ipse væ et fulmen æternæ damnationis intentat. Id patet ex historia divitis Epulonis et Lazari, Lucæ 16. Sic et Ecclesiasticus viros gloriosos celebrans cap. 44. vers. 14. ait : *Quorum corpora in pace sepulta sunt, et nomen eorum vivit in generationem et generationem ;* Et Psal. 115. 15 : *Pretiosa dicitur in conspectu Domini mors sanctorum ejus;* Et Apoc. 14. 13 : *Audivi vocem de cælo dicentem; Scribe : Beati mortui qui in Domino moriuntur ;* Rationem affert Nazianz.

orat. in funere patris : *Quia mors, quæ non solum nos à præsentibus malis vindicat, verum ad supernam quoque vitam sæpe traducit, nescio*, ait, *an proprie mors appellari queat, utpote nomine magis quàm re formidabilis : una vita est, oculos ad vitam conjectos habe; una mors, peccatum animæ enim est interitus.*

Et gloriatur patrem se habere Deum,] ac consequenter nos sibi contrarios diabolo, ceu filios patri assignat. Pro *gloriatur* græce est ἀλαζονεύεται, id est, cum fastu, gloriatione et ostentatione jactat. Alius, q. d, Sibi falso fingit, mentitur, arrogat, ac velut impostor jactabundus, insolens, et ultra modum elatus ostentat patrem Deum. Dixerat enim Christus : *Est Pater qui glorificat me, quem vos dicitis, quia Deus vester est, et non cognovistis eum*, Joan. 8. 54. Quare vos, ô Judæi, qui negatis me Filium, negatis et Patrem, ac consequenter negatis Deum vestrum. Hoc stimulo Christi acriter se pungi sensere Scribæ et Pontifices, ideoque ei necem machinati sunt : quantum enim decus et gloria est Deum habere patrem, et in eo omnia bona; tantum dedecus et infamia est patrem habere diabolum, et in eo omnia mala, tam culpæ, quàm pœnæ.

17. Videamus ergo si sermones illius veri sunt.] Scilicet, quibus jactat se filium esse Dei, Deumque habere patrem, ac veram Dei fidem, legem, cultum docere. Si enim est filius Dei, Deus utique eum proteget, et liberabit è manibus nostris; aut certe occisum à nobis resuscitabit, uti ipse asserit et jactat.

Et tentemus quæ ventura sunt illi.] Videamus quonam res illius evadant; græce: *Et experiamur quæ in exitu ejus*, scilicet erunt; S. Prosper parte 1. de Prædict. c. 26. legit: *An succedant quæ ventura sunt illi*, an scilicet Deus quem patrem suum gloriatur, liberet eum è manibus nostris, aut à morte resuscitet. Unde explicantes subdunt : *Si enim est verus filius Dei, suscipiet illum, et liberabit eum de manibus contrariorum*, alii vertunt : *Periculum faciamus eventuum ejus*, quid scilicet illi tandem eventurum sit, quem finem habiturus sit, in quem terminum et catastrophen tragœdia vitæ et sectæ ejus desitura sit : abibit enim in fumum, imo in infamiam.

Et sciemus quæ erunt novissima illius.] Hæc desunt in Græco, Lactantio et S. Cypr. l. 2. Testim. c. 14. legunt tamen Rom. et S. Aug. 17. Civit. 20. Videtur esse epanalepsis, idemque dici aliis verbis. Nam τὸ *tentemus quæ ventura sunt illi*, videtur explicari per id, quod subditur: *Et sciemus quæ erunt novissima illius.* q. d. Christus nobis, nostræque voluptati et felicitati præsenti præfert novissima justorum, quorum ipse dicit se esse caput et principem. Videamus ergo quæ sint novissima ipsius, ac inde colligemus qualia sint futura justorum ejus novissima. Occidamus eum, et videamus, an ipse à morte resurgat: et sic apparebit inania esse novissima, puta vitæ æternæ gaudia, quæ ipse justis suis frustra promittit. Ita impii et athei:

18. Si enim est verus filius Dei, suscipiet illum.] Græce et Syriace, *Si enim justus est filius Dei: justus*, tum quilibet, tum per excellentiam, puta Christus. q. d. Si Christus, qui *justum* se nominat per eminentiam, est vere filius Dei utique; Deus velut pater illum *suscipiet*, id est, ruentem in mortem porrecta manu apprehendet, fulciet, roborabit, proteget ne cadat. *Suscipere* enim in Script. significat labenti succurrere, opem ferre, conservare, protegere. Petita sunt hæc verba ex Psalm. 21. 9. *Speravit in Domino, eripiat eum: salvum faciat eum, quoniam vult eum*: quibus impii Judæi Christo in cruce exprobrarunt, quod filium Dei se dixisset, ut patet Matth. 27. 40.

Et liberabit eum de manibus contrariorum.] Puta de manibus Scribarum et Pontificum illi adversantium, eumque ad crucem et necem adigentium.

19. Contumelia (græce, ὕβρει, id est, injuria, dedecore, contumelia, sævitia, ferocia, vi illata) et tormento; (Lactantius lib. 4. c. 16. legit in plurali, *Contumeliis et tormentis;* S. Bonav. *Contumelia verborum*, inquit, *et tormento*, sive *cruciatu verborum*) interrogemus eum, græce, ἐξετάσωμεν, id est, probemus, exerceamus, exquiramus ab eo veritatem : sic enim judex à reo per interrogationes et tormenta exquirit crimen, quæ vocantur quæstiones judiciariæ. Arabicus : *Investigemus eum calumnia et tormento.* Tormenta quæ Judæi intulerunt Christo, fuerunt plurima, maxima, ignominiosissima : hæc Judæi dicunt, hîc se irrogare Christo, ut sciamus, inquiunt, reverentiam ejus.] Græce, ἐπιείκειαν, id est, æquanimitatem, modestiam, mansuetudinem, tranquillitatem, compositionem animi, qua justus, præsertim Christus, injuste verberatus veretur et horret, non tantum se ulcisci, sed et indignationis, vel doloris, vel impatientiæ minimum signum edere. Probemus ergo ejus justitiam per probra et tormenta, quia si vera sit ejus justitia, ostendet se per patientiam: sin fucata sit et simulata, prodet se per impatientiam. Impossibile enim est, ut superbus, hypocrita et fictus, si vexetur et verberetur, non prorumpat in verba maledica, minas, gestusque impatientes. Unde S. Gregorius 1. Dial. cap. 5. *Qualis*, inquit, *quisque apud se latet, contumelia illata probat.* Hinc et Græcum βάσανος, id est tormentum, tortura, quæstio, significat quoque lapidem indicem, sive Lydium et Herculeum, de quo Plinius lib. 33. cap. 8. quod ejusmodi cruciatus tamquam ille lapis manifestet, ut auri præstantiam, excellentiam virtutis : hinc et tormento examinare, est interrogare, quia sicut examinatus à judice in quæstione respondet, neque celat veritatem, quam extorquent supplicia; similiter illud examen ab iniquis judicibus contumelia et tormento factum, ostendet veritatem divinitatis, atque doctrinæ Christi, et etiam sanctitatis dignæ vero Deo.

Confer hæc cum passione Christi descripta in Evangeliis, ac dices sapientem hîc æque ac Isaiam capite 53. passionis Christi, non tam esse Prophetam, quam historicum et Evangelistam.

Hæc ergo *reverentia* justi, præsertim Christi, tum activa erat, tum passiva. Activa erat sacer quidam pudor et sancta verecundia, qua Christus etiam in atrocissima passione et cruce ex respectu et reverentia, tum suæ personæ, tum ipsius virtutis patientiæ et modestiæ, tum Dei, Angelorum et hominum, in quorum præsentia versabatur et patiebatur, verebatur quid agere vel dicere, non dico impatienter, sed minus digne vel decore, quod scilicet minus deceret virum patientem, modestum, constantem, per-

fectum, cœlestem, divinum: unde nullum gemitum, nullum doloris, infirmitatis, vel timoris signum dedit. Quod considerans Gentilis quidam scriptor exclamavit: *O virum infractum animo, qui nec precem, nec lacrymam fudit!* Hinc Syrus vertit: *Ut agnoscamus diligentiam*, vel *sollicitudinem humilitatis ejus, et probemus eum;* Arabicus: *Ut sciamus obedientiam*, vel *subjectionem ejus, et probemus verè patientiam ejus.*

Passiva erat affectus activæ, qua scilicet activa reverentia, quæ in Christi vultu composito, pio, reverenti et reverendo, omnibusque ejus dictis, factis et gestibus elucebat, faciebat eum omnibus venerabilem et reverendum, atque in spectantibus suî reverentiam, amorem et admirationem excitabat: uti fecit in Centurione, qui videns eum tanta constantia, resignatione et pietate mori, dum clamaret: *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum;* exclamavit: *Vere filius Dei erat iste.* Matth. 27. Quin et latro unus in ipsa cruce, Christi sancta patientia commotus compunctusque increpavit socium blasphemantem, et ad Christum conversus coram Judæis et Scribis: *Memento meî*, inquit, *Domine, cum veneris in regnum tuum.* Idem fecere Judæi, cæterique, de quibus ait Lucâs cap. 23. 48. *Et omnis turba eorum, qui simul aderant ad spectaculum istud* (quo in Christi morte sol obscuratus est, terra tota contremuit, petræ scissæ sunt, etc. quasi sanctam creatoris sui necem lugentes et indignantes) *Et videbant quæ fiebant, percutientes pectora sua revertebantur.* Hinc et Christus Deo Patri tanta obedientia et patientia, quasi suî reverentiam injecit, ut ab eo obtineret quidquid postularet. Nam *cum clamore valido et lacrymis offerens, exauditus est pro sua reverentia*, Hebr. 5. 7.

Simili modo Martyres in martyriis suis, tantam præ se tulere in vultu et verbis æquitatem, constantiam, pietatem, sanctitatem, hilaritatem, ut suos tortores ad suî reverentiam compulerint, eosque Christianos, imo Martyres effecerint, uti S. Laurentius tormentorum suorum lætitia et alacritate convertit S. Romanum, et Hippolitum cum tota familia, ita ut ad unum omnes martyrium generosè obierint. Sic S. Cæcilia sua patiendi hilaritate convertit Maximum, aliosque quadringentos. Sic S. Polycarpus sua veneranda canitie, comitate, promptitudine et sanctitate, militibus ad eum comprehendendum missis, tantum pudorem et timorem injecit, ut vix auderent eum contingere, teste Eusebio lib. 4. Hist. cap. 15.

Sic S. Thecla leonibus abjecta, virgineo pudore et reverentia eisdem reverenda, illæsa permansit, de qua S. Ambros. libro 3. epist. 25. ad Eccles. Vercell. *Quo munere*, ait, *venerabilis Thecla etiam leonibus fuit, ut ad pedes prædæ suæ stratæ impastæ bestiæ, sacro deferrent jejunio, nec procaci oculo virginem, nec ungue violarent aspero: quoniam et ipso aspectu virginitatis violatur sanctitas.* Idem plenius et elegantius lib. 2. de Virg. post initium: *Thecla*, inquit, *naturam etiam bestiarum virginitatis veneratione mutavit, Namque parata ad feras, cum aspectus quoque declinaret virorum, ac vitalia ipsa sævo offerret leoni, fecit ut qui impudicos detulerant oculos, pudicos referrent.* Gestus deinde leonum reverentes graphice depingens, subdit: *Cernere erat lingentem pedes bestiam, cubitare humi, muto testificantem sono, quod sacrum virginis corpus violare non posset. Ergo adorabat prædam suam bestia, et propriæ oblita naturæ, naturam induerat quam homines omiserant. Videres quadam naturæ transfusione homines feritatem indutos, sævitiam imperare bestiæ; bestiam exosculantem pedes virginis, docere quid homines facere deberent.* Unde per epiphonema exaggerando concludit; *Tantum habet virginitas admirationis, ut eam etiam leones mirentur. Non impastos cibus flexit, non citatos impetus rapuit, non stimulatos ira exasperavit, non usus decepit assuetos, non feros natura possedit. Docuerunt religionem, dum adorant Martyrem: docuerunt etiam castitatem, dum virginis nihil aliud nisi plantas exosculantur, demersis in terram oculis, tamquam verecundantibus, ne mas aliquis vel bestia virginem nudam videret.*

Disce hîc, quàm modestia, mansuetudo, pietas et patientia sit reverenda, quamque suî asseclas faciat venerabiles et reverendos: qui ergo sibi auctoritatem et reverentiam quærit, quærat eam non gravitatis ostentatione, non pompa rhedarum et asseclarum, sed mansuetudine, beneficentia et virtute.

Et probemus patientiam illius]. Sic quoque legit sanctus Cyprianus. Lactant. Et S. Augustinus. Aliqui codices pro δοκιμάσωμεν, id est, *probemus*, legunt δικάσωμεν, id est, *judicemus.*

Recte impii ad explorandam justi, præsertim Christi, justitiam, probant ejus patientiam: patientia enim est Lydius lapis, quo probatur vera justitia et sanctitas. Nam *tange montes*, id est, superbos et impatientes, *et fumigabunt*; exhalabunt enim fumum iræ, jurgiorum, maledicentiæ et vindictæ. Hoc est quod ait Paulus Romanus 5. v. 3. *Tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem.* Et sanctus Jacobus capite 1. vers. 4. *Patientia autem opus perfectum habet*, ut ostendat virtutem patientis ad culmen sanctitatis et perfectionis evasisse. Porro in Christo præ cæteris Sanctis et Martyribus, tanta tamque divina in tot blasphemiis, injuriis, tormentis atrocissimis et immensis, utpote quæ in ipsum Deum jaciebantur, emicuit patientia, constantia, charitas, qua pro ipsis etiam Judæis se occidentibus Deum oravit, eisque veniam et salutem impetravit, ut hæc sola sufficeret ad probandum ipsum esse Messiam et Prophetam, imo Deum, et Dei filium, præsertim quia ad hoc ostendendum ipsa à Christo adhibebatur et exhibebatur: virtus enim veritatis est soror, ideoque ab omni fuco aliena: quare testis esse nequit falsitatis: sed solius veritatis index sit oportet.

20. Morte turpissima (græce ἀσχήμονι, id est, indecora, fœda, deformi, ut non sit ei species, neque decor, Isaiæ 53. contumeliosa, infami, ideoque turpi per excellentiam, id est *turpissima*, puta crucis) condemnemus eum.] Syrus: *Morti publicæ et infami deputemus eum.* Crucis enim supplicium, præsertim clavis illi affixorum, erat atrox et longa mors: unde à cruce dictus est cruciatus: idemque erat ignominiosissimum, tum Judæis, tum Gentibus. Judæis ex lege Deuteron. 21. 23. *Maledictus*, inquit, *à Deo est, qui pendet in ligno.* Quocirca crucifixus ibidem jubetur eadem die ante vesperam sepeliri, ne contaminet terram. Unde Apostolus Galat. 3. 13. *Christus*, ait, *nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum: quia scriptum est: Maledictus omnis qui pendet in*

ligno. Similiter apud Romanos et Gentes crux erat infame et horrendum supplicium latronum et scelestorum. Vide Lipsium et Gretserum de Cruce.

Causa ergo cur Christus crucifixus sit, ex parte Judæorum eum crucifigentium, fuit immane eorum odium in Christum, quo eum ad crucem, velut ad summe infamem et atrocem mortem adegerunt. Ex parte vero Adæ et hominum fuit, quod Adam peccavit in ligno, comedendo scilicet pomum arboris vetitæ: quare in ligno Crucis, hoc ejus inobedientiæ scelus à Christo expiari decuit et debuit, ut diabolus *qui in ligno vincebat, in ligno quoque vinceretur* à Christo. Ex parte vero Dei offensi causa fuit amor justitiæ, ut per crucem ostenderetur gravitas offensæ Adæ et hominum in Deum, quod scilicet per eam maledictionis æternæ reos se fecerint, adeoque facti sint maledictum: Christus ergo hoc Adæ et nostrum maledictum in se luendum et piandum suscepit, ideoque cruci suffixus est; quia pendens in cruce apud Judæos ex lege jam citata, censebatur maledictus et maledictum. Atrocitas ergo culpæ, quasi ex æqua justitia poscebat atrocitatem pœnæ, ut illi condigne satisfieret. Talis autem est pœna crucis. Ex parte Christi, causa fuit immensitas amoris, ut per crucem Christus ostenderet quantum nos amarit, utpote pro quibus tam dira et dura passus sit, utque exemplum daret nobis mortificationis, ad assidue crucifigendos concupiscentiæ motus; ac martyrii, ad quamlibet mortem, quantumvis horridam et probrosam, pro ipso et virtute libenter subeundam, uti subiere Martyres, ut Christo crucifixo quoad possent par pari, scilicet dolorem dolori, et amorem amori, redderent. Unde sanctus Augustin. in Psal. 140: *Crucem*, ait, *qua nihil videbatur exsecrabilius, ipse Dominus suscepit, ne discipuli ejus mortem quidem, non modo non timerent, sed nec mortis genus horrescerent.* Idem hom. 32. de Sanctis: *Tota vita Christiani hominis, si secundùm Evangelium vivatur, crux est atque martyrium.* Plura vide apud Gretserum lib. 1. de Cruce cap. 41. 42. et seq. et lib. 4. cap. 1. et seq. ac D. Thomam, Suarez et Scholast. 3. part. quæstione 48. articulo 4. et Cassianum l. 4. de Inst. renunc. c. 34 et 35.

Erit enim ei respectus et sermonibus illius.] Pro *respectus*, græce est ἐπισκοπή, id est, observatio, visitatio, consideratio, inspectio. Triplex hìc potest esse sensus. Primus Clarii, qui vertit: *Ex ejus enim verbis et factis inspiciamus quid sit*, et Syri: *Sit autem adversus eum interrogatio ex verbis illius*, q. d. Dum affligetur à nobis, considerabimus, et conspiciemus ex verbis ejus qualis sit, ait Jansen. Aut q. d. Si in cruce potuerimus eum exstinguere, cognoscemus mentitum, quando se Dei filium, qui immortalis est, nuncupavit. Ita S. Bonav. Dionys. Lyran. et alii. Aut, ut Osorius et Lorinus, q. d. Crucifigamus eum, ut ex verbis illius, quæ dolor vehemens expresserit, de hominis mente statuamus. Volebant enim Judæi atrocitate crucis et tormentorum, elicere veritatem ex ore Christi, quasi territus aut cruciatus aliquid locuturus fuerit, quod adhuc noluisset; vel aperte dicturus, quod simulasset, aut dissimulasset. Hic sensus satis græco ἐπισκοπή, respondet, non æque latino *respectus*.

Secundus est Vatabli, qui vertit: *Tractabitur autem secundum dicta sua*, q. d. Quia blasphemavit dicendo Deum suum esse patrem, seque ejus esse filium, condignas hujus blasphemiæ pœnas luet in cruce; et Hugo: *Erit*, inquit, *noster respectus, id est, defensio et excusatio, ut si rogemur cur eum occiderimus, respondeamus: Quia filium Dei se fecit.*

Tertius, et magis genuinus est, ut sit ironia, q. d. Deus respiciet eum et liberabit à cruce, vel suscitabit à morte; hoc enim ipse crebris sermonibus jactavit. Unde Guarinus vertit; *Ejus enim ratio juxta ipsius sermones habebitur*, Hinc et Scribæ obsignaverunt sepulcrum Christi, eique custodes apposuerunt, ne quis corpus furaretur, fingeretque eum resurrexisse: quæ omnia ipsosmet Judæos condemnaverunt, et Christum verum esse Messiam ac Dei filium demonstraverunt, dum ipse per clausum sepulcrum, præsentibus custodibus, resurrexit, Matth. 27.

Aliter noster à Castro, q. d. Visitabitur et explorabitur à nobis per crucem et tormenta, ut videamus, an patientia et constantia ipsius respondeat sermoni. Ipse enim prædicat amorem crucis, patientiæ, constantiæ; experiamur, an ipse in cruce eamdem opere præstet; multi enim prædicant jejunium bene pasti, continentiam adulteri, humilitatem superbi, mansuetudinem iracundi, crucem lauti et delicati: hoc est ore prædicare, sed opere contradicere.

21. Hæc cogitaverunt, et erraverunt: excæcavit enim illos malitia eorum.] S. Gaudentius serm. 19. legit: *Nequitia cordis eorum.* Lactantius libro 4. cap. 16: *Stultitia eorum.* Huc usque verba impiorum, quæ nunc Sapiens acri reprehensione castigat. *Erraverunt*, inquit, et à malitia sua excæcati sunt; malus enim affectus in voluntate trahit ad se rationem et judicium intellectus, illudque vitiat et corrumpit; facit enim ut ratio ob speciem boni delectabilis apparentem, judicet id esse eligendum velut melius, quod detestandum est velut pejus.

Porro, error hìc et cæcitas impiorum multiplex est. Primus, quod voluptatem rationi, vitium veritati, bona caduca æternis præferant. Secundus, quod per hæc mortem et gehennam sibi accersant. Tertius, quod credant hominem instar bestiæ in morte plane interire, nec superesse aliam vitam, eo quod anima hominum sit mortalis, et pereat cum corpore. Quartus, quod justum, puta Christum, quem ex vitæ sanctitate, prophetiis et miraculis esse filium Dei agnoscere poterant et debebant, velut castigatorem suorum scelerum oderint et crucifixerint. Hi sero in gehenna agnoscunt suum errorem. Unde dicunt cap. 5. v. 6: *Ergo erravimus à via veritatis.*

Hinc patet primo, cæcitatem hanc esse gravem, non tantum pœnam, sed et culpam, utpote ex voluntaria malitia promanantem, uti docet D. Thom. 2. 2. q. 15. art. 1.

Secundo, peccatorem proprie et directe seipsum excæcare et obdurare; Deum vero improprie et indirecte. Deus enim, quantum est ex se, illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum; sed peccatores hoc lumen recipere nolunt, illique oculos claudunt, eosque aperiunt suis voluptatibus et cupidinibus, quare seipsos vero lumine privant et excæcant; sicut sol radios spargit ubique, sed qui illi fenestram occludit, causa est tenebrarum in domo, non

autem ipse sol, Ita D. Thom. 1. 2. quæst. 79. art. 3. Hoc est quod Judæis improperat Christus, Joan. 3. 19 : *Lux*, ait, *venit in mundum, et dilexerunt homines magis tenebras quàm lucem ; erant enim eorum mala opera.* Vide dicta Exodi 7. 3, ubi fuse egi de causa excæcationis et obdurationis.

22. Et nescierunt sacramenta Dei, neque mercedem speraverunt justitiæ, nec judicaverunt honorem animarum sanctarum.] Ecce hic est impiorum error et cæcitas, isque duplex : Primus, quod *nescierunt sacramenta Dei ;* secundus, qui ex primo consequitur, est, quod *non speraverunt mercedem justitiæ,* nec honorem *animarum sanctarum.* Primum hoc loco prosequitur, secundum cap. sequenti.

Igitur *sacramenta*, vel, ut græce est, mysteria, *Dei,* hoc loco sunt, quæ subjicit, scilicet quod Deus creavit hominem immortalem et ad similitudinem suam ; sed homo invidia diaboli deceptus per peccatum illi adhæserit, seque fecerit mortalem et miserum ; quodque justos, quos Deus sinit occidi vexarique ab impiis, præmiet æterna gloria, ut dicet c. sequenti. In cruce ergo latet gloria, et in morte immortalitas. Unde Apostolus : *Mihi,* ait, *absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi;* quia in ea *est salus, vita et resurrectio nostra,* ut canit Ecclesia; sed hæc crucis sacramenta ignorant impii, ideoque crucem et Christum crucifixum aspernantur.

Secundo, alii per *sacramenta* accipiunt res quaslibet sanctiores ; alii, prophetias et oracula Dei; alii, sacrificia, q. d. Impii nesciunt justos à se occisos esse Dei sacramenta, id est sacrificia et holocausta. Alii aptius accipiunt consilia, judicia et opera Dei, quibus mundum gubernat, ac præsertim, quibus hominem creavit, ac lapsum per Christi incarnationem et passionem redimere decrevit. Hoc enim operum Dei est summum et maximum ; ita Cantacuzenus. De Christi enim nativitate et passione sermo longus præcessit, ac rursum sequitur c. 18. 14. Magna enim mysteria in passione et cruce Christi sunt recondita, ut Christi resurrectio et exaltatio, Ecclesiæ institutio et sanctificatio, fidelium consolatio, virtus, gratia, gloria, felicitas et omne bonum, quæ ignorarunt impii Judæi.

Mystice, per *sacramenta* accipias Sacramenta legis novæ, instituta à Christo, præsertim Eucharistiam, cujus typus fuit manna, uti patebit c. 16. 20. Eucharistia enim antonomastice vocatur Venerabile Sacramentum, imo Sacramenta, quia multa eaque mira Dei arcana continet. Unde à Patribus vocatur Sacramentum, mysterium, typus, antitypa ; quia sub speciebus panis et vini velat et continet reale corpus, animam, sanguinem, Deitatem et personam Christi, adeoque ipsa est viva repræsentatio, imo exhibitio incarnationis et passionis Christi, de qua hucusque actum est ; sicut enim cætera Sacramenta gratiam, quam significant, puta ablutionem à peccatis, reipsa exhibent et conferunt ; sic et Eucharistia Christi corpus, quod significat, reipsa exhibet. Sed hæretici nesciunt et non intelligunt hæc Sacramenta Dei, qui volunt ea duntaxat esse nuda symbola panis, quæ non contineant, sed tantum repræsentent corpus Christi ; sed sic longe melius imago pictoris repræsentat Christum, quàm aridus modicusque panis et vinum. Et quod, quæso, ibi esset mysterium profundum, divinum et inexplicabile, quod adeo celebrant Patres ; repræsentare enim unum per aliud Deo, imo homini, est facillimum. Quare vere Ecclesia et Patres censent hoc Sacramentum esse symbolum rei, puta carnis Christi olim crucifixæ, sed præsentis, non absentis et existentis in cœlo. Hoc enim est mirabile, ineffabile, Deoque dignum opus et Sacramentum. Audi Tertul. libro 4. contra Marcionem, sub finem : *Acceptum panem corpus suum illum fecit : Hoc est corpus meum, dicendo, id est figura corporis mei; figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus,* quem locum explicui Jerem. 11. v. 19. Et Theod. Dial. 3. qui inscribitur Ἀπαθής, id est, *Impassibilis : Quod si caro in Deitatis naturam,* inquit, *mutata est, quod hæretici* (Eutychiani) *dixere, quamobrem participant antitypa corporis ? supervacaneus est enim typus veritate negata.* Pari modo supervacaneus est typus, imo falsus, veritate realis præsentiæ corporis Christi negata. Et Hilarius Papa de consec. dist. 2 : *Corpus Christi, quod sumitur de altari, figura est, dum panis et vinum videtur ; veritas autem, dum corpus et sanguis Christi in veritate interius creditur.* S. Chrysost. homil. 83. in Matth. hoc Sacramentum explicans : *Nos secum,* ait, *in unam, ut ita dicam, massam reducit, neque id fide solum, sed reipsa nos corpus suum efficit.* Et S. Cyrillus in illud : *Ego sum vitis. Salvator ait : Qui manducat carnem meam in me manet, et ego in eo. Unde considerandum est, non habitudine solum, quod per charitatem intelligitur, Christum in nobis esse, verum etiam participatione ejus naturali.* Sanctus Ambros. lib. de Mysteriis, et citatur de consecr. dist. 2 : *In illo Sacramento Christus est, quia corpus est Christi, non ergo corporalis esca, sed spiritualis. Unde et Apostolus de ejus typo ait : Quia patres nostri eamdem escam spiritualem manducaverunt. Corpus enim Dei est corpus spirituale : corpus Christi corpus divini spiritus est.* S. Epiphan. contra Melchisedecianos : *Melchisedec,* ait, *proposuit panes et vinum mysteriorum ænigmata, præfigurans et exemplaria.* Nam, ut ait S. Hier. ad Marcellam : *Dum panem et vinum obtulit, mysterium Christianum in Salvatoris corpore et sanguine dedicavit.* Idem in c. 26. Matth. *Post typicum Pascha ad verum Paschæ transgreditur Sacramentum, ut quomodo in præfiguratione ejus Melchisedec summi Dei sacerdos, panem et vinum offerens fecerat ; ipse quoque veritatem sui corporis et sanguinis repræsentaret.* Et S. Machar. hom. 27. ait : *Quod in Ecclesia operatur panis et vinum, antitypus* (id est, repræsentans præsentem, non absentem) *carnis et sanguinis Domini ; et quod qui participant eum, qui apparet, panem, spiritualiter carnem Domini edant.* Eucharistia ergo est mysterium mysteriorum, quia Christum, quem sensibiliter specie panis, ceu cibum animæ repræsentat ; spiritaliter, id est insensibiliter, quasi Angelum sub specie panis latentem, exhibet vere, realiter et substantialiter.

Neque mercedem speraverunt justitiæ.] Græce ὁσιότητος, id est, *sanctitatis. Justitia* enim est complexio omnium virtutum, ipsaque sanctitas.

Nec judicaverunt honorem animarum sanctarum.] Græce ἀμώμων, id est, *irreprehensibilium : sanctæ* enim *animæ sunt,* quæ in nullo reprehendi possunt. Pro *honorem* græce est γέρας, id est decus, dignitas, præmium, honor, mu-

nus, donum, remuneratio. Sensus est, q. d. Impii non secum reputarunt, æstimarunt, uti par erat; quanti honores, quæ coronæ, quæ dignitates, quanta præmia à Deo præparata sint animabus sanctis, quæ in hac vita ipsi servierunt in continentia, puritate, patientia, persecutione, ac proinde ipsarum sortem miseram et infelicem judicantes, tradiderunt se voluptatibus et libidinibus, adeoque ipsas persecuti sunt, bonisque et vita spoliarunt, sed sero experientur agnoscentque suum errorem, quando animæ sanctæ assidentes Christo in judicio, illorum judices erunt, illosque condemnabunt ad æternæ gehennæ supplicia, uti explicabit c. 3. 4. et 5. Aliter explicat Angelus de Paz exposit. in Symb. cap. 23. scilicet, ut per *honorem animarum sanctarum* intelligantur Sancti omnes, quos impii in Christo à se judicato et damnato tacite judicarunt et damnarunt.

23. Quoniam Deus creavit hominem inexterminabilem.] Græce εν αφθαρσια, id est, *in incorruptione*, id est, *in incorruptionem*, immortalem, inexterminabilem, qui scilicet mori et è vita exterminari non posset, quamdiu in Dei obedientia et gratia persisteret: Syrus, *sine corruptione*, id est incorruptibilem; sic et Arabicus; Complut. vertunt, *in integritate*, id est, integrum quoad corpus et animam, vel potius *ad integritatem*, hoc est, ad immortalitatem, et ad statum nunquam interiturum. Verti quoque potest: *Deus creavit hominem incorruptioni*, vel *immortalitati*, vel *ad immortalitatem*, si videlicet vellet Deo obedire. Unde S. Athanas. tract. de Incarnatione Verbi legit: *Deus hominem condidit ad immortalitatem et imaginem æternitatis suæ; verum invidia diaboli factum est ut mors intraret.*

Postlongam de justi Christique persecutione digressionem redit ad id quod dixit c. 1. v. 13: *Quoniam Deus mortem non fecit*, etc. *non est in illis medicamentum exterminii; impii autem manibus et verbis accersierunt illam*, scilicet mortem. Idipsum deinde longa digressione explicuit, ostendendo quod impii nimia cupiditate voluptatis illecti sævierunt in justos, præsertim Christum: hac enim ratione accersierunt sibi mortem præsentem et æternam. Eò ergo hìc redit. Rursum significat animas non interire cum corpore, quasi illis post hanc vitam nulla restet pro meritis pœna, vel gloria, uti volunt impii et athei, eo quod Deus crearit hominem immortalem, hoc sensu, ut mori non posset, si in sua rectitudine perstaret; quod ergo nunc moriatur, id non ex Deo, sed ex invidia diaboli processit.

Et ad imaginem similitudinis suæ fecit illum.] Legit ομοιοτητος, id est, *similitudinis*, pro quo Cantacuzenus et Clemens Alex. 6. Strom. legunt, ιδιοτητος, id est, *proprietatis*, q. d. Homo est imago divinæ naturæ, quæ Deo est propria; vel homo est imago divinarum proprietatum, attributorum et dotum, quæ Deo sunt propriæ. Unde Guarin. vertit, *et imaginem propriæ similitudinis fecit illum;* Vatabl. *et eum ad imaginem propriam fabricavit;* alii legunt ισοτητος, id est, *æqualitatis;* alii, αϊδιοτητος, id est, *æternitatis*, q. d. Homo factus ad exemplar Dei immortalis et æterni, pariter immortalis est et æternus. Unde Nicetas in orat. 42. Nazianz. legit: *Et imaginem æternitatis suæ fecit illum.* Sic quoque legit S. Epiphan. et S. Athan. lib. de Incarnatione Verbi. Distinguunt nonnulli *imaginem* à *similitudine*, quod imago sit naturæ, similitudo gratiæ et sanctitatis; ut homo sit ad imaginem Dei, quia pollet naturali intellectu, voluntate et libertate, sicut pollet Deus: idem sit ad similitudinem Dei, quia conditus est in sapientia, gratia et sanctitate, quæ sunt dotes propriæ Deo. Verum melius S. August. in Deut. quæst. 4. et alii censent similitudinem esse eamdem cum imagine, sed illi addidere auxesin, q. d. Deus creavit hominem ad imaginem similitudinis suæ, id est, ad imaginem sibi valde similem. Hæc imago inchoate sita est in natura, sed plene perficitur in gratia: in natura, quia anima rationalis in usu rationis, voluntatis, liberi arbitrii, item in incorruptione et immortalitate, similis est naturæ divinæ; in gratia, quia Adam conditus in gratia et justitia originali, repræsentabat Dei justitiam et sanctitatem.

Igitur imago Dei in homine invenitur, primo, in ratione et intellectu; deinde in arbitrii libertate, quæ ex ratione velut radice manat, propter quæ duo homo capax est omnis dominii. Ita passim Patres, qui proinde contra Origenem docent hanc Dei imaginem in homine etiam post peccatum mansisse et manere. Verum, quia hæc imago primitus à Deo exornata fuit, et simillima facta Deo per gratiam, sapientiam, justitiam et alias virtutes, quæ peccato deperditæ sunt; hinc subinde S. Aug. S. Basil. et Cyrill. dicunt imaginem hanc, aut potius similitudinem Dei in homine per peccatum periisse; imaginem non quamvis, sed apprime planeque similem intelligentes. Vide dicta Gen. 1. 26. et c. 5. 1.

24. Invidia autem diaboli (Luciferi, qui tentavit Evam et Adamum) mors introivit in orbem terrarum.] Hìc assignatur causa peccati, et mortis ex eo consequentis, scilicet invidia diaboli; quia enim cœlo et beata immortalitate diabolus ob superbiam depulsus, vidit sibi suisque in cœlo thronis à Deo surrogari hominem, illi, æque ac Deo hanc gloriam invidit, adeoque illum ad comestionem pomi vetiti tentando induxit, et in mortem, tum corporis, tum animæ præcipitavit: ita S. Ambrosius, lib. de Paradiso, c. 12. et alii. Igitur invidia diaboli fuit, quod ipse lapsus in peccatum et mortem gehennæ, ideoque homini ad lapsum locumque suum reparandum creato, invidens gratiam, vitam et gloriam, eum ad peccatum, indeque ad mortem sollicitavit et impulit. Invidia ergo diaboli facta est malitia hominum. Unde S. Ambrosius libr. de Fide resurrect. legit: *Malitia hominum mors introivit in orbem terrarum.* Additque: *Etsi bene discutias, non naturæ mors ista est, sed malitiæ. Manet enim natura, malitia moritur. Resurgit quod fuit, atque utinam, ut jam peccandi liberum, ita vacuum culpæ prioris*, etc. *Resurget enim natura eadem jam stipendiis mortis honoratior.* Mors enim et miseriæ hujus vitæ patienter à Sanctis toleratæ, merentur beatam immortalitatem et vitam gloriæ sempiternæ.

Hinc Patres invidiam vocant *peccatum diabolicum*, ut S. Aug. epist. 28, S. Greg. 31. Moral. c. 34, Cassianus collat. 18. c. 17. et alii. Porro

Patres nonnulli censent primum Luciferi peccatum fuisse invidiam, qua invidit homini imaginem Dei. Ita S. Cypr. tract. de Zelo et livore, S. Basil. h. 11. de Invidia, Tertull. l. de Patientia c. 5, Irenæus l. 4. c. 78. Verum melius alii censent primum Luciferi peccatum fuisse superbiam, qua sibi nimis complacens, voluit plus esse quàm erat, ac quasi quidam Deus cæteris creaturis eminere et dominari; ex qua secuta est invidia: nisi dicas superbiam Luciferi in eo constitisse, quod humanitati Christi unionem hypostaticam cum Verbo inviderit, eamque sibi appetierit. Aliam enim nullam proprie dictam æqualitatem Dei appetere potuit. Ita S. Bern. ser. 17. in Cant. Rupert. lib. 8. in Joan. ad illa: *Ille homicida erat ab initio*, Alex. Alensis 3. p. q. 2. n. 13, idemque censent hoc tempore nonnulli Doct. Scholastici, ut Catharinus, Viguerius, Naclantus, Ruardus, Dionys. Molina, Martinengus et alii, quos citat Gabr. Vasq. 1. p. q. 63. disp. 233. cap. 1. et Franc. Suarez, l. 7. de Angelis, c. 13, ubi hanc sententiam valde probabilem asserit, multisque confirmat.

Denique Cæsarius Arelat. hom. 23. asserit *tot dæmonibus esse occupatum hominem, quot vitiis. Qui superbus est*, inquit, *diabolo plenus est; quod autem, qui invidus est, sine dæmone esse non potest, dicit Scriptura: Invidia autem diaboli mors introivit in orbem terrarum; imitantur autem illum qui sunt ex parte illius.* S. Chrysost. vero hom. 22. et 47. in Gen. *Invidiam* dicit *diaboli inventum, pestem perniciosissimam, vitiorum teterrimam; malam bestiam super omnia vastantem salutem nostram,*

Unde sapienter concludit S. Basil. hom. de Invidia: *Fugiamus ergo, fratres, intolerabile malum; serpentis est præceptum, diaboli inventum, inimici satio, punitionis arrhabo, pietatis impedimentum, via ad gehennam, regni cœlorum privatio. Nam et ipso fatentur ore hoc vitium invidi; aspectus illis est aridus et obscurus, gena subtristis, etc. anima ipso morbo suffusa, providentiam in dignoscenda veritate, ac rebus gerendis minime habens.* Et S. Chrysost. homil. 45. ad Pop. *Hujus, quæso, vitii pestem fugiamus; omnium enim vitiorum hoc est perniciosissimum, et ipsam salutem nostram super omnia vastat: improbi namque diaboli est inventum; et propterea Sapiens dicebat: Invidia diaboli introivit mors in orbem terrarum.* Et Nyssen. supra: *Invidia malorum princeps, mortis mater, prima peccati janua, vitiorum radix*, etc. Et Cyprian. lib. de Zelo: *Quale malum est, fratres, quo Angelus cecidit, quo circumveniri et subverti alta illa et præclara sublimitas potuit, quo deceptus est is qui decipit?*

Denique S. Aug. serm. 83. de Tempore: *Et ideo*, inquit, *observemus, fratres, vitii hujus incursum, ne forte participes operis diaboli inveniamur, et pari cum illo sententia condemnemur, sicut scriptum est: Invidia diaboli mors intravit in orbem terrarum; imitantur autem eum qui sunt ex parte ejus. Quod malum lædit parum aliquid etiam eos, in quos intenditur; gravius tamen et perniciosius eos prius à quibus procedit, affligit. Sicut enim ærugo ferrum, ita invidia illam ipsam animam, in qua est, interimit et consumit. Et sicut aiunt viperas dilacerato et dirupto illo materno utero, in quo conceptæ sunt, nasci; ita et invidiæ natura illam ipsam animam, à qua concepta est, et consumit, et perdit. Qualis hæc animæ tinea est? quæ cogitationum tabes pectoris? quanta rubigo zelare in homine donum Dei, et in malo opprobrio bona aliena convertere, aliorum gloriam facere pœnam suam, velut quosdam pectori suo admovere carnifices, cogitationibus et sensibus suis adhibere tortores, qui se intestinis cruciatibus lacerent?*

25. IMITANTUR AUTEM ILLUM QUI SUNT EX PARTE ILLIUS,] q. d. Impii imitantur diabolum, quasi suum parentem, ut mortem, quam ipse sua invidia in orbem invexit, in se aliosque peccando et invidendo propagent, dum ejus pravis suggestionibus consentiunt, uti consensit Adam. Moriuntur ergo, quia diaboli, qui auctor est mortis, instinctus sequuntur: justi vero, quia Deum Deique inspirationes sectantur, ab eo donantur vita et felicitate æterna. Unde sequitur: *Justorum animæ in manu Dei sunt, et non tanget illos tormentum mortis.*

Pro *imitantur* græce est πειραζουσι, id est, *tentant*: qui enim imitatur, tentat et experitur eam rem, quam vult imitari, ait Jansen. Hinc secundo valde opposite sic cum S. Basilio h. de Invidia, S. Aug. l. 4. de Bapt. contra Donat. c. 8. et Christ. à Castro exponas: Tentant illum, vel imitantur, aut conantur imitari illum, qui sunt à parte ejus; hoc est, diabolus invidia motus mortem invexit in mundum, et protoparentes nostros interimit, et omnes quotquot ejus sequuntur factionem, conantur illum imitari occidendo filios Dei, sicut ille occidit Adam Deo filium charissimum; sed frustra id tentabunt aut conabuntur, quia *justorum animæ in manu Dei sunt, et non tanget illos tormentum.* Placuit hic sensus Patribus: Tertull. l. de Bono pacis, c. 5: *Quod enim*, inquit, *ipsum Adam et Evam morti immerserat, docuit et filium ab homicidio incipere;* Cypriano in ep. de Zelo et livore, dum ait: *Exinde invidia grassatur in terris, dum livore periturus magistro perditionis obsequitur, dum diabolum, qui zelat, imitatur, sicut scriptum est: Invidia autem diaboli mors introivit in orbem terrarum; imitantur ergo illum qui sunt ex parte ejus. Hinc denique novæ fraternitatis prima odia, hinc parricidia nefanda cœperunt, dum Abel justum Cain zelat injustus; et quod Esau fratri suo Jacob inimicus exstitit, zelus fuit; et quod Joseph fratres sui vendiderunt, causa vendendi de æmulatione descendit. Saul quoque rex ut David odisset, quid aliud, quàm zeli stimulus provocavit? Et ne longum faciam singulos recensendo, Judæi nonne inde perierunt, dum Christo malunt invidere, quàm credere?*

Hoc est quod Judæis ait Christus, Joan. 8. 44: *Vos ex patre diabolo estis, et desideria patris vestri vultis perficere: ille homicida erat ab initio*, q. d. Sicut diabolus occidit Adam, sic vos ejus filii me vultis occidere.

Alii græcum πειραζουσι vertunt proprie, *experiuntur*, quasi dicat: Impii experiuntur mortem (θανατος (id est mors) enim græce est masculini generis) qui sunt ex parte et sorte ejus, scilicet diaboli, qui nimirum diaboli, à quo mors est introducta, superbiam, invidiam et scelera imitantur. Et sic fere eòdem redit sensus: ita Osorius, Jansen. Vatabl. Unde apte finis capitis connectitur initio sequentis. Sequitur enim per antithesin: *Justorum autem animæ in manu Dei sunt, et non tanget illos tormentum mortis.*

Huc accedit Cantacuzenus: *Nemo namque ma-*

gis, inquit, *mortis malitiam participat*, *quàm qui se prorsus dignum reddidit*, *qui esset in illius partibus*. Hic auctor, uti et alii τὸ *ex parte illius* referunt ad mortem : eò enim ex Græco referri potest; melius tamen refertur ad diabolum. Utrumque verum. Impii enim, tam sunt partis sortisque diaboli, quàm mortis. In regno enim mortis rex est et principatur diabolus. Hinc S. Bonav. explicat, q. d. *Imitentur diabolum*, *qui sunt ex parte mortis*, id est morti destinati, puta qui sunt mortis pars et pabulum.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

JUSTORUM QUOS IMPII PERSEQUUNTUR, PRÆSERTIM MARTYRUM, DESCRIBITUR FELICITAS ET GLORIA : IMPIORUM VERO INFELICITAS, AC NOMINATIM IN GENERANDA PROLE STERILITAS, VEL NEQUITIA, QUOD SCILICET UXORES HABEANT INSENSATAS ET ADULTERAS, IDEOQUE FILIOS ADULTERINOS ET NEQUISSIMOS; CUM CONTRA PII, CASTI, CASTAS PROBASQUE HABEANT CONJUGES AC PROLES.

1. JUSTORUM autem animæ in manu Dei sunt, et non tanget illos tormentum mortis. 2. Visi sunt oculis insipientium mori : et æstimata est afflictio exitus illorum. 3. Et quod à nobis est iter, exterminium : illi autem sunt in pace. 4. Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes illorum immortalitate plena est. 5. In paucis vexati, in multis bene disponentur : quoniam Deus tentavit eos, et invenit illos dignos se. 6. Tanquam aurum in fornace probavit illos, et quasi holocausti hostiam accepit illos, et in tempore erit respectus illorum. 7. Fulgebunt justi, et tanquam scintillæ in arundineto discurrent. 8. Judicabunt nationes, et dominabuntur populis, et regnabit Dominus illorum in perpetuum. 9. Qui confidunt in illo, intelligent veritatem ; et fideles in dilectione acquiescent illi : quoniam donum et pax est electis ejus. 10. Impii autem secundùm quæ cogitaverunt, correptionem habebunt : qui neglexerunt justum, et à Domino recesserunt. 11. Sapientiam enim, et disciplinam qui abjicit, infelix est : et vacua est spes illorum, et labores sine fructu, et inutilia opera eorum. 12. Mulieres eorum insensatæ sunt, et nequissimi filii eorum. 13. Maledicta creatura eorum, quoniam felix est sterilis : et incoinquinata, quæ nescivit thorum in delicto, habebit fructum in respectione animarum sanctarum. 14. Et spado, qui non operatus est per manus suas iniquitatem, nec cogitavit adversus Deum nequissima : dabitur enim illi fidei donum electum, et sors in templo dei acceptissima. 15. Bonorum enim laborum gloriosus est fructus, et quæ non concidat radix sapientiæ. 16. Filii autem adulterorum in consummatione erunt, et ab iniquo thoro semen exterminabitur. 17. Etsi quidem longæ vitæ erunt, in nihilum computabuntur, et sine honore erit novissima senectus illorum. 18. Et si celerius defuncti fuerint, non habebunt spem, nec in die agnitionis allocutionem. 19. Nationis enim iniquæ diræ sunt consummationes.

1. JUSTORUM ANIMÆ (Arabicus, *animæ beatæ*) IN MANU DEI SUNT, ET (id est, *idcirco*) NON TANGET ILLOS (Syrus, *non appropinquat eis*, vel *non accedit ad eos*) TORMENTUM MORTIS.) Nexus hujus capitis cum præcedenti est facilis et obvius. Ibi enim descripsit acerba odia, quibus impii persequuntur justos usque ad necem et mortem etiam turpissimam. Ne quis ergo impios, velut rerum dominos, felices; justos vero, utpote ab eis oppressos, infelices existimet : idcirco hìc contrarium ostendit, ex eo quod justorum animæ post mortem transeant ad vitam beatam, ubi degunt in domo, imo in manu Dei, cum ex adverso impiorum animæ post mortem primam corporis transeant ad secundam gehennæ, eamque æternam, ubi sunt in domo, imo in manu diaboli. Per *justos* hìc quoslibet, sed maxime pro justitia patientes, puta Martyres, intellige. Unde Ecclesia hæc legens in officio Ecclesiastico applicat Martyribus. Sensus ergo est, q.d. Mors, à Martyribus obita pro Christo, non eos affligit, sed delectat. Non dolent in exitu, nec horrent in transitu, nec pudefiunt in conspectu et judicio Domini, quod est mortis triplex tormentum impiorum. Ex hoc loco probat S. Epiphan. lib.

2. contra hæreses, c. 36, animam hominis esse immortalem, æque ac resurrectionem corporum. Anima enim in morte non interit, sed superest, vivit degitque in manu Dei, ut illam in fine mundi corpori rursus uniat, resuscitet et licet. Rursum Theophylact. in c. 8. S. Matth. Anima, inquit, è corpore egressa, in mundo non errat, neque vagatur, uti Gentiles putavere : *Justorum enim animæ in manu Dei sunt ;* peccatorum vero animæ et ipsæ hinc abducuntur in gehennam, ut anima divitis Epulonis. Sumpsit hoc more suo Theophyl. ex S. Chrysostomo, hom. 29. in Matth.

In manu Dei sunt.] S. Aug. in Psal. 118. ait plures legere, *in manibus tuis*, scilicet, ô Deus. *In manu*, id est in peculiari cura, providentia, tutela, protectione, conservatione, corroboratione, directione, remuneratione, beatificatione et glorificatione *Dei sunt*, q. d. Deus justorum Martyrumque animas in hac vita, et in ipsis tormentis protegit, conservat, corroborat, ut illa superent, fidemque Deo datam servent, ac multo magis post mortem easdem æterna gloria donat et coronat. Hoc posterius magis huic loco est proprium et genuinum.

Moraliter portatur justus manu Dei : Primo sicut puer manu matris vel nutricis, juxta illud Osee 11. 3 : *Et ego quasi nutritius Ephraim, portabam eos in brachiis meis, et nescierunt quod curarem eos.*

Secundo, sicut charta est in manu scriptoris, ut in ea scribat et pingat quidquid velit, juxta illud Isaiæ 49. 16 : *Ecce in manibus meis descripsi te.* Sic Christus crucifixus in manibus suis inscripsit dilectos suos, non calamis, sed clavis, non atramento, sed sanguine, ut amorem suum eximium in eos testaretur, utque eos in gratia confirmaret et solidaret, juxta illud Joan. 10. 28: *Ego vitam æternam do eis, et non peribunt in æternum ; et non rapiet eas* (oves meas) *quisquam de manu mea.* Unde sicut Spiritus Sanctus dicitur *digitus Dei Patris*, Lucæ 11. 20; sic consequenter Filius dicendus est *manus Dei Patris;* quia mediat inter Patrem et Spiritum Sanctum, sicut manus media est inter brachium et digitum.

Tertio, sicut annulus est in manu regis, æque enim pretiosa est anima justi in manu et oculis Dei. Vide Jerem. c. 22. 24, Eccli. 49. v. 13, Aggæi 2. 24. et quæ illis locis annotavi. Unde Isaias cap. 62. 3 : *Eris*, ait, *corona gloriæ in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui.*

Quarto, sicut æger vel debilis est in manu confortantis, juxta illud Ezech. 3. 14 : *Manus enim Domini erat mecum, confortans me.*

Quinto, sicut lilia, rosæ et flores sunt in manu odorantis : sic etiam animæ sanctæ fragrantem odorem exhalant in nares Dei, Deoque placent in odorem suavitatis : *Christi* enim *bonus odor sumus Deo*, 2. Corinth. 2. 15.

Sexto, justorum animæ in manu Dei sunt, sicut materia, vel instrumentum est in manu artificis, ut eas tunsionibus, pressuris, patientia, omnique virtute et gratia expoliat ; et sicut gladius est in manu militis ad occidendum hostem. Unde S. Chrys. hom. in hæc Sapientis verba : *Justorum animæ*, etc. quæ exstat in fine t. 1 : *In tua pugna*, inquit, *Dominus congreditur, Dominus dimicat, Dominus præliatur, et victoria tibi adscribitur. Certamen tuum Dei certamen est, prælium tuum Christi est prælium. Quid trepidas, quid formidas, quasi tua virtute devincas? prehende arma, procede in bellum, fortiter dimica, ut dimicanti adsit ille qui vinci non novit.* Et post nonnulla : *Alios enim post unum certamen ad alias victorias Dominus servat, alios consummato martyrio jam coronat, alios victores retinet in exemplum, alios jam perfectos transmittit ad cœlum, alios frequenter desiderat videre certantes, alios passione jam meritos imponit regnis cœlestibus triumphantes, ut imperatoris Christi ab omnibus dignatio collaudetur, qui in suis et semel et frequenter hostem devincit, et quem quomodo pugnare viderit, munerabit ; tantum contra hostem excitetur animus, exeratur virtus et devotio præparetur, ut procedens miles ad bellum, vel primo prælio coronetur, vel frequentibus trophæis palmarum numero honoretur.*

Septimo, justorum animæ sunt in manu Dei, quæ scilicet eis coronas imponit, ac lucem, vitam et gloriam aspirat. Unde Theodorus Patriarcha Alexand. in Conc. Nicæno II. act. 3 : *Sancti*, ait, *sunt promptuaria Dei, et pura Christi habitacula, Spiritusque Sancti immaculata specula ; quin etiam animæ eorum in manu Dei sunt, ut scriptum est Sapientiæ* 3 : *Deus enim est vita existens ; cum ergo Sancti in manu Dei sint, in vita et lumine necessarium est ut existant.* Et Damascen. lib. 4. de Fide, cap. 16 : *Quod justorum animæ in manu Dei sint, et non tangat illos mors, dicit divina Scriptura Sapient.* 3 : *Nam mors sanctorum dormitio magis est quàm mors ; laboraverunt etiam in præsenti seculo, et vivunt in æternum. Psal.* 115. *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus ; at quid pretiosius, quàm in manu Dei esse? vita enim est Deus et lux ; et qui in manu Dei sunt, in vita et luce existunt.*

Animæ ergo justæ, ait Damascen. in manu Dei sunt, *dulci somno, mente vigilante dormientes*, sicut puer secure dormit in sinu matris, juxta illud Isaiæ 51. 16 : *In umbra manus meæ protexi te;* et Deut. 33. 3 : *Dilexit populos ; omnes sancti in manu illius sunt.* Præclare S. Ambros. in Ps. 118. Octon. 3. expendens illud Thren. 4 : *In umbra tua vivemus : Christus*, inquit, *vita est, et qui in umbra Christi vivit, in umbra vitæ est. Nobis expandit manus suas Jesus, ut totum mundum obumbraret; quomodo non sumus in umbra, qui crucis ejus protegimur velamento? quomodo non sumus in umbra, quos crucifixus à malignitate seculi et corporis ardore defendit?* Sancti ergo in periculis, in tormentis, in morte et martyriis non pavent, sed hilarescunt, ac velut leones impavidi dicunt cum Psalte Psalm. 26. 1 : *Dominus illuminatio mea, et salus mea* (ex Hebræo vertas : *Dominus lux mea*, puta sol meus, *et Jesus meus*); *quem timebo ? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo ?*

Et non tanget illos tormentum mortis.] Pro *mortis* aliqui legunt, *malitiæ :* neutra vox est in Græco, qui sic habet : *Et non attinget eos cruciatus.* Sic et Syrus et Arabicus. Noster ergo voci *tormentum* adjecit τὸ *mortis*, quia tormenta ducunt ad mortem, et Martyres occidunt ; alludit enim ad illam impiorum vocem, c. 2. vers. 19 : *Contumelia et tormento interrogemus eum*, hoc est, ut mox explicant, *morte turpissima condemnemus eum.* Summum enim tormentum est mors ignominiosa. Sensus est, q. d. Quia jus-

torum animæ in potenti Dei manu et tutela sunt; hinc etiamsi ab impiis affligantur et torqueantur, tamen tormenta hæc vel non sentiunt, uti multi Martyres non sensere suos cruciatus et dolores; vel certe ea forti excelsoque animo superant et transcendunt, ut in iis gaudeant et exsultent, nec dolores, sed favores Dei æstiment. In ipsa vero morte non sentiunt ejus agoniam et tormentum, quia jam anima eorum à corpore per desiderium, quo ad cœlum Deumque anhelant, quasi est separata, ut cupiant optentque dissolvi, et esse cum Christo: multo minus tangit illos tormentum mortis secundæ in gehenna. Abest ergo à justo angor moriendi, periculosus cum diabolo conflictus, æterna damnatio, neque confunditur, cum loquitur inimicis in porta, ait S. Hieron. epist. 34.

Rursum, *tormentum mortis* est, quo impii torquent justos adiguntque ad mortem, quasi ad plenum interitum summumque malum; censent enim animam interire cum corpore, q. d. Torquebimus justos, tum tormentis vitæ, tum tormento mortis; ut in morte doleant, quod vitam exegerint in doloribus, pœnis et pœnitentiis, simulque, quod in morte omnis eorum vita, spes et voluptas finienda sint, sine ulla alterius vitæ spe vel recompensa: quod sane, si verum esset, esset ingens tormentum, adeoque tormentum mortis. Nam si *in hac vita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus*, ait Apostolus 1. Cor. 15. 19.

Verum hoc tormentum non tangit justos, quia credunt certoque sperant alteram vitam et gloriam æternam. Quare potiori jure dicunt id quod Anaxarchus Nicocreonti Cypri tyranno dixit, cum ejus jussu in pila tunderetur: *Tunde, tunde Anaxarchi follem, Anaxarchum* (animam) *enim non tundis*, uti refert Cicero Tuscul. 2. Unde explicans subdit: *Visi sunt oculis insipientium mori, illi autem sunt in pace.*

Tormentum ergo *mortis* quinque significat: Primo, tormenta acria et mortifera, vel æqualia agoniæ mortis, qualia tyranni intulere justis; sed hæc eos non tetigerunt in actu perfecto, hoc est non eos penetrarunt, non cruciarunt; sed potius hilares, fortes et gloriosos effecerunt. Sic Christus resurgens ait Magdalenæ: *Noli me tangere*, id est, noli hîc desidere me tangendo; sed vade, nuntia Apostolis mœstis me resurrexisse, Joan. 20. 17. Secundo, ipsam agoniam mortis, quando anima separatur à corpore: hæc enim ingens est tormentum impiis, non vero justis ob spem et transitum ad meliorem vitam. Tertio, ipsam animæ mortem et interitum, quam justo se inferre censent impii, sed errant. Quarto, tormentum gehennæ, quæ est mors secunda et æterna. Quinto, tormentum malæ conscientiæ, quod dicitur mortis, quia acerrimum, et quia in morte ob instans judicium et gehennam maxime moribundum torquet et torquebit in æternum. Audi S. Bern. lib. 5. de Consider. *Hic est*, ait, *vermis, qui non moritur, memoria præteritorum, semel injectus, vel potius innatus per peccatum, hæsit firmiter, nequaquam deinceps avellendus; nec cessat rodere conscientiam, eaque pastus, esca utique inconsumptibili perpetuat vitam. Horreo vermen mordacem, et mortem minacem. Horreo incidere in manus mortis viventis, et vitæ morientis. Hæc est secunda mors, quæ nunquam peroccidit, sed semper occidit. Quis det illis semel mori, ut non moriantur in æternum? Quid nisi mortem beneficio mortis, aut finire, aut evadere volunt? Denique invocabunt mortem, et non veniet*, Apoc. 9. v. 6.

Præclare idem Bern. serm. 41. inter parvos: *Mors*, ait, *peccatorum pessima, mala in amissione mundi, quia non possunt sine dolore separari ab eo quem diligunt. Pejor in dissolutione carnis, à qua evelluntur eorum animæ à spiritibus malignis. Pessima in tormentis inferni, quando corpus et anima perpetuis simul addicuntur ignibus. E contrario bonorum mors optima, quoniam quidem fit ibi quies à labore, fit jucunditas de novitate, fit securitas de æternitate.* Idem alibi: *Est*, ait, *in morte malorum dolor in exitu, horror in transitu, pudor in Dei conspectu. Sed certe,* inquit Holcot, *ista non erunt in morte justorum, imo pretiosa in conspectu Domini mors Sanctorum ejus. Unde dicit quidam Sanctus: Mors nihil aliud est quàm exitus animæ de carcere, finis exsilii, laboris consummatio, ad portum applicatio, peregrinationis finitio, oneris gravissimi depositio, de equo furioso descensio, de domo ruinosa liberatio, omnium ægritudinum terminatio, omnium periculorum evasio, omnium malorum consumptio, omnium vinculorum diruptio, debiti naturæ solutio, reditus in patriam, ingressus in gloriam.*

2. Visi sunt oculis insipientium mori (interire, tam anima, quàm corpore), et æstimata est afflictio exitus illorum.] Pro *afflictio* græce est κάκωσις, id est *malitia*, id est miseria, ærumna, afflictio. Syrus et Arabicus, *æstimata sunt illis* (impiis) *damna* vel *læsiones*, q. d. Sicut miser fuit piorum ingressus in vitam, sic et miser fuit exitus. Misere nati sunt, misere vixerunt, miseri mortui sunt. Tota ergo eorum vita non aliud fuit quàm continua miseria, totum esse et existere eorum fuit miserum, ut non nisi ad miserias nati factique videantur. Ita ratiocinantur insipientes, sed insipienter. Audi S. Ber. serm. 2. de Petro et Paulo: *Quantos, dum paterentur Apostoli, credimus affuisse, qui nequaquam pretiosis mortibus illorum inviderent; visi sunt enim oculis insipientium mori, et æstimata est afflictio exitus eorum. Et sic quidem visi sunt oculis insipientium. Mihi autem* (*ait Propheta*) *nimis honorati sunt amici tui, Deus, nimis confortatus est principatus eorum*, ps. 138. *Fratres, amici Dei mori videntur oculis insipientium, sed in oculis sapientum judicantur potius obdormire. Denique et Lazarus dormiebat, quia amicus erat: et cum dederit dilectis suis somnum, ecce hæreditas Domini*, ps. 126. *Studeamus, fratres, vivere vita justorum, sed morte eorum mori multo magis desideremus.*

3. Et ab itinere justo abierunt in exterminium.] Ita legunt passim codices; quin et Lucifer Calar. Apolog. pro S. Athanas. sed hæc delent Rom. et Græc. ac Missalia antiqua et codex manuscriptus Montis Amiati.

Et quod a nobis est iter, exterminium: illi autem sunt in pace.] Ita lege cum Romanis et Græcis. Perperam ergo in nonnullis legitur, *exterminii*, licet eòdem redeat sensus, quasi dicat: Exitus justorum ex hac vita, quod est quasi iter, quo justi exierunt *à nobis*, id est, à societate hominum, *exterminium*, scilicet æstimatum est ab impiis, puta plenus interitus et exitium, quo plane exterminarentur et exs-

tinguerentur ; cum tamen hic exitus justis sit ingressus in pacem, id est, in requiem et vitam æternam. Nam ut ait S. Augustinus, 13. Civit. 4, tantam Deus præstitit gratiam fidei, ut mors, quam vitæ constat esse contrariam, instrumentum sit, per quod transitur ad vitam. Vide hic paradoxum : *Mors justis est principium et janua vitæ.* Unde pro *iter* græce est πορεια, id est profectio, migratio, quasi dicat : Mors non est aliud quàm profectio ad vitam beatam. Hinc Themistius apud Stobæum serm. 120. θανατον, id est mortem dictam censet, quod hominem è vita migrantem ανω εις θεον, id est sursum ad Deum, et ad divinam sedem transferat. Et Cicero, Tusculan. 1 : *A malis*, inquit, *mors abducit, non à bonis, et mors non est interitus omnia tollens atque delens, sed quædam quasi migratio commutatioque vitæ, quæ in claris viris et feminis dux in cœlum solet esse.* Hinc Syrus vertit : *Et tanquam contritus est exitus eorum à nobis ;* Guarinus : *Eorumque exitus ærumna est existimatus ;* Vatablus : *Calamitosus existimatur exitus eorum, et discessus eorum à nobis exitialis, cum illi fruantur felicitate.*

Sensus ergo est, q. d. Justorum exitus ex hac vita tribulationibus et cruciatibus plenus, perinde ab insipientibus æstimatur malus et calamitosus, ac si ob admissum facinus è patria in exsilium inviti pellerentur. Sed revera est longe secus; nam à molestissimo exsilio in optatissimam patriam placidissime revocantur. Vere enim usurpare possunt illam Apostoli vocem, 2. Cor. 6. 9 : *Quasi morientes et ecce vivimus;* et luculenta illa S. Cypriani verba de Mortalitate : *Ad immortalitatem morte transgredimur. Nec potest vita æterna succedere, nisi hinc contigerit emigrare ; non est exitus iste, sed transitus.*

Pro *exterminium* græce est συντριμμα, id est, contritio, confractio, ducta videlicet metaphora à vasis testaceis, quæ, ubi semel casu minutatim confringuntur, reparari deinde ac rursus refici nequeunt, juxta illud Jerem. 19. 11 : *Sic conteram civitatem istam, sicut conteritur vas figuli, quod non potest ultra instaurari.* Sic justorum obitus mundanis, qui præsentia tantum norunt ; æterna ignorant, apparet miserrima contritio, funestissimus exitus, et quasi prorsus irreparabilis interitus. Sed aberrant cæci quàm longissime : *Sciemus enim quoniam si terrestris domus nostra hujus habitationis dissolvatur, quod ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam æternam in cœlis,* 2. Cor. 5. 1. Hinc in Martyrolog. dies mortis Sanctorum vocatur *dies eorum natalis*, quo scilicet mortui vitæ huic, imo morti, renati sunt beatæ immortalitati, atque ex hac vita, tanquam ex utero obscuro, in vivorum regionem evolant, ait Orig. lib. 3. in Job. Quin et Brachmanes apud Strabon. lib. 15. dixerunt mortem esse nativitatem ad veram felicemque vitam. Vide quàm dispar, imo contrarium sit judicium sapientum, etiam Gentilium et insipientium, sive impiorum, de vita et morte. Nam Plato in Gorgia citat illud Euripidis : *Quis novit utrum vivere mori sit, mori autem vivere?* Et Maximus Tyrius Platonicus, serm. 25, ait : *Hoc quod mortem homines vocant, idipsum est immortalitatis initium, et futuræ vitæ procreatio.* Et Naz. orat. de vita humana : *Haud scio, ait, an hæc vita nostra mors potius dicenda sit, et mors è contra vitæ nomine nuncupanda, tametsi aliter vulgo videatur.*

Illi autem sunt in pace.] Hebræi *pacis* nomine omne bonum omnemque felicitatem significant. Vita æterna ergo est pax, in qua plene requiescunt justi liberi ab omni miseria, dolore, periculo, ac pleni omni felicitate, gaudio, securitate ; unde dicunt jubilantq ue perenniter : *In pace in idipsum, dormiam et requiescam*, Psalm. 4. Sic Isaias beatitudinem justorum describit per pacem et commoda pacis, cap. 32. 17 : *Et erit*, ait, *opus justitiæ pax, et cultus justitiæ silentium, et securitas usque in sempiternum; et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, et in tabernaculis fiduciæ, et in requie opulenta.*

Adde, ante Christum, quando scriptus est hic liber, necdum justis patuisse aditum in cœlum ad videndum Deum; sed animas eorum descendisse in limbum patrum, puta in sinum Abrahæ, ibique quiete exspectasse Christum, qui cœlum reseraret. Hic ergo locus quietus recte vocatur *pax* ; tum quia justi à bello quod in hac vita gesserunt cum concupiscentia, cumque impietate et impiis, transeunt ad pacem : tum quia mors omnibus hujus vitæ laboribus, miseriis, passionibus finem imponit, itaque homines constituit in quieta tranquillitate ; tum quia justos deducit ad sinum Abrahæ, in quo erat magna sanctorum patrum pax, lætitia et gaudium, præsertim ob spem futuræ beatitudinis dandæ per Christum. Hinc nomen regni cœlorum non invenitur in veteri Testamento, ait S. Chrysost. homil. 4. in Marcum ; sed primus illud nominavit et prædicavit S. Joannes Baptista, dicens : *Pœnitentiam agite ; appropinquavit enim regnum cœlorum*, Matth. 3. Aliis tamen nominibus idipsum priscis fuit agnitum. Crediderunt enim et speraruut ipsi resurrectionem mortuorum sanctam et beatam, ut patet Job 19. 25, Isaiæ 26. 19, Dan. 12. 2. 2, Mach. 7. 9. et alibi.

4. Et si coram hominibus tormenta passi sunt (græce κολασθωσιν, id est, puniti, animadversi, castigati, malis affecti sint) spes illorum immortalitate plena est. Vatab. *Etenim dum cruciantur in conspectu hominum, spem alunt immortalitatis plenam.* Loquitur de justis qui tribulationes et persecutiones patiuntur, sed maxime de Martyribus : hos enim in tormentis sustentat et roborat spes gloriæ, quæ postea mox vertitur in rem ipsam. Tormenta ergo Martyres consecrant, et in ipsa passionis probatione sanctificant, ait S. Cypr. de Exhort. Martyr. cap. 12; qualia passi sunt Machabæi ab Antiocho, ac Judæi sub Ptolemæo Lagi, qui primus Alexandro Magno successit in regno Ægypti, ac vicinos Judæos oppressit, teste Josepho, sub cujus tempora hic liber scriptus videtur. Ad illorum ergo passiones et martyria hic alludit.

Spes illorum immortalitate plena est.] Primo, *spes* accipi potest metonymice pro re sperata, puta pro mercede et præmio, q. d. Merces justorum afflictorum et Martyrum, quam in hac vita sperarunt, et jam possident in cœlo, est plenitudo immortalitatis, divitiæ non perituræ, copia bonorum non deficientium, ait Joan. Alba Electorum, c. 83. Audi S. Cypr. de Exhort. Martyrum, c. 12 : *Quæ spes et merces maneat Martyres, post conflictationes hujus temporis et passiones per Salomonem Spiritus Sanctus*

ostendit et prœcavit, dicens : Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes illorum immortalitate plena est. Hoc est quod ait Job, c. 11. 17: *Quasi meridianus fulgor consurget tibi ad vesperam, et cum te consumptum putaveris, orieris ut lucifer.* Et Apost. Hebr. 11. 35 : *Distenti sunt, non suscipientes redemptionem, ut meliorem invenirent resurrectionem ; lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladii mortui sunt*, etc.

Secundo, *spes* proprie accipi potest, q. d. Martyres et in vita et in morte, ac multo magis post mortem, parta jam victoria, sperant plenam immortalitatem. Hanc enim sperabant justi illius ævi vita functi, se brevi adepturos per adventum Christi. Hinc patet in animabus patrum in Limbo, æque ac iis quæ sunt in Purgatorio, manere spem, etiamsi ipsæ certæ sint de sua salute. Probat id Franc. Suarez tr. de spe, disp. 1. sect. 8. dicto 3. Primo, quia in eis manet fides et charitas : ergo et spes, quæ media est inter fidem et charitatem. Secundo, quia nondum obtinent beatitudinem : ergo eam sperant. Tertio, quia nulla est in eis causa corruptionis spei, neque sunt in tali statu, in quo spei sint incapaces. Dices : Illis non est ardua consecutio beatitudinis; nam potius judicant esse necessariam, et impossibile judicant eam amittere, neque hoc proprie timent. Respondetur non esse necessarium ad spem, ut consecutio boni sperati apprehendatur ut difficilis, id est dubia, vel quæ possit impediri, sed satis est si apprehendatur ut excedens naturæ perfectionem, et hoc etiam modo animabus Purgatorii offertur uti ardua, consecutio beatitudinis. Unde non est de ratione spei, ut possit semper habere conjunctum timorem servilem proprie dictum cum anxietate : quare si etiam in hac vita Deus revelaret alicui suam gratiam et perseverantiam in illa, nihilominus posset vere et proprie sperare, quamvis non posset illo modo timere. Hinc sequitur in patribus veteris testamenti mansisse veram spem usque ad Christi adventum. Patet ex ratione dicta, et quia peculiariter sperabant adventum Messiæ; unde de illis dicitur vers. 4 : *Spes illorum immortalitate plena est.* Et hæc ita sunt certa, ut non sit dissensio ulla. Hucusque Suarez, qui et addit in animabus quoque jam in cœlo beatis manere habitum spei, imo et actum secundarium, quia actu sperant resurrectionem et gloriam corporis.

Hæc spes excitavit Martyres, ut non tantum tormentis se offerrent, sed et ambirent, ac majora exposcerent. Audi S. Ephrem Encomio in omnes sanctos Martyres, sub initium : *Sic quippe sancti Martyres toto se corde et animo tradiderunt Deo, ut deinceps et ipsam mortem, et cunctas inimicas tyrannorum insidias contemnerent, parati ad perferenda verbera, et tormentorum necessitates, diversosque totius corporis cruciatus. Terga in lororum dederunt sectiones, et in varias fibrarum atque medullarum concisiones.* Et post nonnulla : *Quin et ossa ipsorum immaniter confringebant; atque ideo virtutem à Deo accipiebant, ut cunctas fortiter passiones sustinerent, et quasi sensus doloris expertes, sese ad quascumque insidias gerebant, et tanquam in alienis corporibus paterentur; imo et principibus ipsis atque judicibus audacter insultabant, et ad majorem eos iram excitabant, dicentes : Si graviora habetis tormenta, admovete nobis; hæc enim nullius momenti sunt. Quare etiam illi magis incensi, iraque effervescentes, velut immanissimæ feræ adversus ipsos rugiebant, vocatisque lictoribus vehementius sancta fortium pugilum corpora cædenda dilacerandaque curabant. Illi vero vicissim ad præfectos ac judices : Ubi sunt, inquiebant, suppliciorum minæ? nam ignis vester frigidus apparet, ac tormenta inefficacia, percussores imbecilles, et gladii vestri ligna marcida; nihil quod nostræ respondeat promptitudini atque alacritati, habetis; ad plura et majora toleranda parati consistimus.*

Vis exempla ? accipe. Hac spe animatus sanctus Quirinus Martyr, pater sanctæ Balbinæ virginis et Martyris, sub Alexandro I. Pont. ad Aurelianum Comitem intrepide dixit : *Si vis occidere, si fustibus cædere, si ignibus concremare, fac quod libet; omnes enim ad mortem pro Christo subeundam, non secus ac famelici ad panem, parati sumus.*

S. Sabina Martyr Antiocho præsidi S. Seraphiam vexanti constanter exprobravit : *Canis rabide Asiatice, noli in tuam perniciem sanctam Dei virginem, et dominam tuam injuriis afficere.*

S. Hesteria virgo et Martyr Bergomas ad præsidem : *En*, inquit, *cervix mea præsto est, in hanc sævito; hanc pro Christi Domini mei fide libenti animo trado.*

S. Sylverius Pont. et Martyr sub Justiniano Imp. relegatus in Pontiam insulam, ad Amatorem Episcopum scribens : *Sustentor*, inquit, *pane tribulationis et aqua angustiæ, nec tamen dimisi aut dimitto officium meum.*

S. Genesius ex mimo Martyr sub Dioclet. dum in eculeo suspenderetur, ungulis laceraretur, lampadibus ureretur, dicebat : *Non est Deus præter Christum, pro quo si millies occidar, ipsum mihi de ore, ipsum mihi de corde auferre non poteris.*

S. Eusebius, Pontianus, Vincentius et Peregrinus Martyres Romani sub Commodo Imper. cum in eculeo torquerentur, nervis et fustibus cæderentur, asserebant tortoribus : *Nolite remittere; ante enim vobis tempus, quàm nobis animus pro Christo patiendi, deficiet.* Cumque Vitellius præses constantiam eorum admiratus, eos magia præditos, in tormentis lætari diceret, Vincentius respondit : *Non gaudemus nisi in Domino Jesu Christo.*

S. Achatius centurio et Martyr sub Dioclet. ad præsidem : *En corpus*, ait, *ad flagella paratissimum; utere illo ut libet, animi certe propositum neque tu, neque Imperator, nec omnis dæmonum malitiam, ut impuris, id est dæmonibus, sacrificem, evertere poterunt.*

Inter septem fratres Machabæos, qui sub Antiocho gloriosum martyrii agonem obierunt, ordine tertius *linguam postulatus cito protulit, et manus constanter extendit, et cum fiducia ait : E cœlo ista possideo, sed propter Dei leges nunc hæc ipsa despicio, quoniam ab ipso me ea recepturam spero.* Eadem spe se cæteri fratres ad martyrium animarunt, 2. Machab. 7.

Denique Apost. Hebr. 11. 1 : *Fides*, inquit, *est sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium*, ubi deinceps toto capite priscos fidei heroes profert, qui hac spe animati heroica virtutum opera ediderunt, ac se suumque nomen immortalitati consecrarunt.

5. In paucis vexati, in multis bene disponentur.] Græce eleganter, ὀλίγα παιδευθέντες, μεγάλα εὐεργετηθήσονται, id est in exiguis castigati, multis beneficiis vel felicitatibus afficientur, ut vertit interpres Clementis Alex. lib. 4. Strom. Noster videtur legisse εὐτεθήσονται, id est bene componentur, vel *bene disponentur;* quia congrua et æqua merces est, ut qui hic vexati et male habiti sunt, in cœlo optime habeant, optimeque disponantur. Syrus : *Exiguum probavit eos, et multum hæreditabunt;* Arabicus : *Et quia probati sunt paucis conversationibus, benefaciet illis beneficiis multis;* Vatabl. *Leviter vexati ampla beneficia consequentur;* Pagnin. et Arias : *In multis bono afficientur;* alii : *Modice disciplinati,* sive, *parum disciplinæ subeuntes, magnis beneficiis cumulabuntur.* Disciplinam intellige morum castigationem, quam irrogat Deus, vel Superior, vel etiam hostis. Cantacuzenus : *Non sunt,* inquit, *tormenta proprie, sed castigatio; nec ea gravis, sed levis; in paucis vexati, non quidem respectu sævitiæ tortorum, sed spei et præmii eorum qui torquebantur;* Jansen. *Correcti ut filii vel discipuli à parente vel magistro.* Proprie ex Græco vertas, *eruditi et edocti;* nam effectus tribulationis justorum est eorum institutio, juxta illam exhortationem Pauli ad Hebræos 12. 5. et Prov. 3. et Job. 5 : *Fili mi, noli negligere disciplinam Domini; neque fatigeris, dum ab eo argueris.*

Hinc 2. Machab. 7. 32. ait martyr : *Nos enim pro peccatis nostris hæc patimur; et si nobis, propter increpationem et correptionem, Dominus Deus noster modicum iratus est, sed iterum reconciliabitur servis suis;* et vers. 36 : *Nam fratres mei, modico nunc dolore sustentato, sub testamento æternæ vitæ effecti sunt;* et vers. 38 : *In me vero et fratribus meis desinet Omnipotentis ira, quæ super omne genus nostrum juste superducta est.* Hinc S. Hieron. epist. 4. ad Marcellam, exhortans eam ad laborum et tribulationum tolerantiam : *Dominus,* inquit, *te in laboribus hominum posuit, et salutifero paternæ pietatis verbere visitavit, ut in paucis vexatam in multis bene disponeret.*

Loquitur Sapiens proprie de Martyribus; consequenter tamen de quibuslibet justis, qui gravia tolerant et superant per patientiam, fortitudinem, continentiam aliamve virtutem. Quælibet enim virtus suum habet agonem suumque martyrium. Unde S. Nazianz. orat. 20. in laudem S. Basilii : *Citra sanguinem,* ait, *martyr, et citra plagas victricem coronam assecutus.* D. Hieron. in Epitaph. Paulæ ad Eustochium : *Mater tua,* ait, *longo martyrio coronata est; non solum enim effusio sanguinis in confessione reputatur, sed devotæ quoque mentis servitus immaculata, quotidianum martyrium est;* S. Gregor. in fine hom. 3. in Evang. *Quamvis occasio persecutionis desit,* inquit, *habet tamen et pax martyrium suum; quia etsi carnis colla ferro non subdimus, spiritali tamen gladio carnalia desideria in mente trucidamus;* S. Bernard. serm. 30. in Cantic. *Genus martyrii est spiritu facta carnis mortificare; illo nimirum, quo membra cæduntur ferro, horrore quidem mitius, sed diuturnitate molestius;* idem, serm. 1. in festo omnium Sanctorum : *Quid sibi vult, quod eadem promissio facta est pauperibus et Martyribus, nisi quia vere martyrii genus paupertas voluntaria est? etc.* idem in Sententiis : *Martyrium sine sanguine triplex est : parcitas in ubertate, quam habuit David et Job; largitas in paupertate, quam exercuit Tobias et vidua; castitas in juventute, qua usus est Joseph in Ægypto;* S. Hier. ep. ad Demetriad. *Habet et pudicitia servata martyrium suum;* S. Ambr. l. 1. de Virgin. de Beata Agnete : *Habetis in una hostia duplex martyrium, pudoris et religionis;* B. Petrus Damiani de S. Alexio : *Novum martyrii genus novum præbet in admiratione spectaculum; Martyribus enim carcer erat pœna, catena pressura, isti vero propria domus auratis decorata tricliniis, erat materia tentationis. Illos torquebat manus armata carnificum; istum gravius puniebat conspecta quotidie pietas genitorum, etc.;* idem in fine serm. de S. Apollinari : *Vis aperte discere qualiter in pace S. Ecclesiæ valeas martyrium invenire? etc. ascende tribunal mentis, et temetipsum pertrahe ad judicium quæstionis. Cogitatio accuset, animus judicet, pœnitens conscientia velut carnifex feriat; lacrymarum rivus velut vulnus erumpat; sic per martyrii similitudinem ad veram pervenies Martyrum dignitatem.*

S. Laurent. Justin. serm. de S. Martino : *Sanctorum,* inquit, *collega exstitit, et Martyrum consors cujus animam etsi gladius persecutoris non abstulit, palmam tamen martyrii non amisit, etc. Magnum est hoc martyrii genus, ultro se pro Christi honore dare periculis;* et post pauca : *Toties martyrii promeruit palmam, quoties se inimicis fidei disputando opposuit;* deinde : *Erat plane et hoc singulare martyrium, ut cum infirmantibus pariter infirmaretur, etc. Audi sine ferro Martyrem, ex sola charitate morientem. Quotidie morior* (inquit Paulus) *propter gloriam vestram;* ad extremum : *Merito Sancto huic martyrii non est deneganda corona, qui Ecclesiarum curam gerens, ac proximorum salutem zelans, nec mori timuit, nec vivere recusavit.*

Illustre martyrii exemplum dedit Martinianus cum sociis Martyribus, qui ob heroica fidei et Apostolatus opera, à Geiserico rege Ariano dire excruciati, fortes spe coronæ in tormentis perstitere. Audi Victorem Uticensem lib. 1. Persec. Wandal. *Jubet* (Geisericus) *famulos Dei ligatis pedibus post terga currentium quadrigarum, inter spinosa loca silvarum pariter interire, ut ducta atque reducta dumosis lignorum aculeis innocentium corpora carperentur; ita deligans, ut exitum suum invicem perviderent. Qui cum è vicino currentibus Mauris sese mutuo conspicerent, vale sibi in angusto fugæ unusquisque ita dicebant : Frater, ora pro me. Implevit Deus desiderium nostrum, táliter pervenitur ad regnum cœlorum. Itaque orando atque psallendo, gaudentibus Angelis, pias animas emisere, ubi usque in hodiernum diem non desinit ingentia mirabilia Jesus Christus Dominus noster operari.*

Quoniam Deus tentavit eos, et invenit illos dignos se.] Deus non tentat, id est, non sollicitat aliquem ad peccatum; hoc enim diaboli est opus : *Deus enim intentator malorum est,* ait S. Jacob cap. 1; dicitur tamen tentare, id est probare et explorare hominum fidem et virtutem, cum eis paupertatem, morbum, infamiam, persecutionem, mortem, martyrium immittit, aut immitti permittit : etsi enim Ipse præsciat eorum fidem et virtutem, tamen vult ut ipsi eam exerceant, aliisque testatam faciant, uti ostendi Jacob. 1. Ita S. Gregor. 23. Moral. cap. 18 : *Ecce,* inquit, *inter adversa validius fidei robur emicuit; ecce concisa est integritas carnium, sed patefacta sunt ossa virtutum. Hinc*

de eis per Sapientiam dicitur: Deus tentavit illos, et invenit illos dignos se. Tentati sunt quippe adversitate plagarum, sed digni inventi sunt nudatione ossium. Nam quia hæc eorum illa tentatio est, quæ ex flagellis adhibetur, illic aperte declaratur, dum sequitur: Tanquam aurum in fornace probavit illos, et quasi holocausti hostiam accepit illos.

Accipe hujus rei elegantia symbola: Anthracites lapis ignitus et carbo, si jaciatur in ignem, velut inter mortuos exstinguitur; at contra aquis perfusus exardescit, inquit S. Isid. lib. 16. Orig. cap. 13. Gagates lapis accenditur aqua, oleo restinguitur, ait Plin. lib. 36. c. 19. Ita justi oleo voluptatis peruncti torpescunt; at aqua tribulationis aspersi, in virtute exardescunt, Deoque fiunt gratiores et digniores. Dionysias lapis fuscus est, rubentibus notis sparsus. Idem si aquæ mixtus conteratur, vinum fragrat, et quod in illo odore mirificum est, ebrietati resistit, ait Solin. in Polyhist.

Sic prorsus virtus inter adversa exerit vires suas; nam ut vulgato fertur proverbio, παθήματα solent esse μαθήματα, juxta illud Ovid. Trist. lib. 4. eleg. 3:

> Materiamque tuis tristem virtutibus imple;
> Ardua per præceps gloria vadit iter.
> Hectora quis nosset, felix si Troja fuisset?
> Publica virtutis per mala facta via est.

Ita noster Causin. l. 11. Parab. Hist. c. 32 et seq.

Et invenit eos dignos se,] sua gratia, amicitia, hæreditate, regno et gloria cœlesti. Hinc patet justos non tantum ex congruo, sed et condigno mereri gloriam cœlestem; licet enim opera in se nude spectata, v. g. dare eleemosynam pauperi, non mereantur tantam gloriam, juxta illud: *Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam*, Rom. 8. 18; tamen quatenus illa manant à gratia Dei homineque Deo grato, eatenus condigna sunt tantæ gloriæ. Gratia enim commensuratur gloriæ, ejusque est quasi semen et inchoatio. Assignat hic finem, ob quem Deus tribulationes et martyria justis immittit, aut permittit, ut scilicet eos probet, exerceat, dignosque suo regno efficiat. Audi Luciferum Calarit. tract. *Moriendum esse pro filio Dei*: *Tormentis namque Martyres confortari*, inquit, *et ipsa probationis passione coronari, aperiunt ita S. Script. Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus. Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes illorum immortalitate plena est; in paucis vexati, in multis bene disponentur; quoniam Deus tentavit illos, et invenit eos dignos se.*

Audi et Euseb. Emissen. hom. de sanctis Martyr. Epiphodio et Alexandro, ubi pathetice sic Martyres loquentes et exhortantes inducit: *Num nobis ad cor nostrum clamat cognati viva vox sanguinis? Discite, inquit, ex nobis fidem quærendo acquirere, vivendo excolere, moriendo servare; discite plus peccatum timere, quàm gladium; discite propter vitam magis justitiam amare, quàm vitam, fidemque et timorem Dei. Quem nos in media belli tribulatione servavimus, observate, ne vos in pace vel pacis securitate perdatis. Cavete ne anchoram spei ac religionis, quam nos custodivimus in fluctu, vos amittatis in portu. Cavete ne vitam bonam, si quando afflictionibus subditam videritis, miseram judicetis. Cavete ne in arena mundi, in qua ad subeundos agones missi sumus, aliquam felicitatem exspectandam putetis. Beatitudo hic parari potest, non potest acquiri. Non hic quæras quod hic nullus Sanctorum consummatus vel consummato labore nullus Confessor obtinuit. Non hic quæras quod hic nec Christus invenit. Si mundus pacem haberet, gloriam Martyres non haberent; si examinatio non præcederet, tribulationis periret occasio.*

Audi et S. Paulinum epistol. 4. ubi citans illud Cant. 5. 11: *Caput ejus aurum optimum: Hoc aurum*, ait, *forma sanctorum est, qui in capite corporis ut lumina micant, et sunt aurum ignitum Deo; quia videlicet eos per examina passionum*) *in hujus mundi fornace conflatos invenit* (*ut scriptum est*) *dignos se, et in his sacram imaginis suæ percussit monetam, imprimens cordibus et linguis eorum veritatis suæ verbum, eosdemque ipsos statuens nummularios, ut secundùm suam formam probabiles Domino caderent nummos et abolita de nobis figura Cæsaris Matth. 22. rivum regis æterni numisma signarent, et spiritu redemptionis inscripti, cervice jam jugo libera, et salutis titulo præmunita fronte caneremus, Psalm. 4. Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine. Summa itaque ope enitamur, ita nos comparare, ut divini capitis* (*quod nobis per gratiam Dei Christus est*, *crines et aurum esse mereamur.*

6. Tanquam aurum in fornace probavit illos,] q. d. Sicut aurum in fornace expurgatur à scoria, et fulgidius resplendet; sic Deus justos per tribulationes et martyria, à fece vitiorum venialium purgat, ac patientia et virtute fortiores clarioresque efficit. Unde Hugo Victor. tract. de filia Jephte: *Hunc imitata*, ait, *multa Martyrum millia usque ad mortem pro veritate certarunt, et ab inimicis sævientibus immolata sunt; de quibus dicit Script. Tanquam aurum in fornace probavit eos.* Primus hac gnome usus est S. Job. cap. 23. 10. dicens: *Ipse* (Deus) *scit viam meam, et probavit me quasi aurum, quod per ignem transit;* deinde David Psalm. 65. 10: *Probasti*, inquit, *nos Deus; igne nos examinasti, sicut examinatur argentum, etc. Transivimus per ignem et aquam, et eduxisti nos in refrigerium;* tertio, Salomon Prov. 17. 3: *Sicut igne*, inquit, *probatur argentum, et aurum camino, ita corda probat Dominus;* quarto, Isaias cap. 48. 10: *Ecce*, inquit, *excoxi te, sed non quasi argentum, elegi te in camino paupertatis;* quinto, Daniel cap. 11. 35: *Et de eruditis ruent* (in persecutione Antiochi et Antichristi) *ut conflentur, et eligantur et dealbentur;* sexto, Zachar. cap. 13. vers. 9: *Ducam tertiam partem per ignem, et uram eos sicut uritur argentum, et probabo eos sicut probatur aurum;* septimo, Malachias cap. 3. 2. de Christo ait: *Ipse enim quasi ignis constans et quasi herba fullonum; et sedebit conflans, et emundans argentum, et purgabit filios Levi, et colabit eos quasi aurum et argentum.* Unde fiet id quod sequitur: *Et erunt Domino offerentes sacrificia in justitia*, utpote jam plene purificati et justificati; octavo, Ecclesiast. cap. 2. 5: *Quoniam*, inquit, *in igne probatur aurum et argentum; homines vero receptibiles* (Deo accepti) *in camino humiliationis.*

En tibi tot Prophetarum testimonia, quibus hanc gnomen Deus omni ævo per oracula, æque ac exempla confirmavit. Æterna est lex à Deo sancita, ut justi omnes tribulatione, velut igne probentur, purgentur, perficiantur; nemo ab ea excipitur, uti multis ostendit Judith cap. 8.

21. et Mathathias 1. Machab. 2. 52. Noli ergo et tu excipi, ne pariter excidas à justitia. Præclare Tertull. in Scorpiaco, cap. 7 : *Audi enim*, inquit, *et alibi dicentem Deum : Uram illos sicut uritur argentum, et probabo illos sicut probatur aurum, utique per tormenta ignium et suppliciorum; per martyria fidei examinatoria*; et S. Aug. in Psal. 61 : *Verumtamen Deo subjecta esto, anima mea; quoniam ab ipso patientia mea : Venit*, inquit, *tribulatio mea, venit et patientia mea, et purgatio mea. Numquid lucet aurum in fornace artificis? in monili lucebit, in ornamento lucebit; patiatur tamen fornacem, ut purgatum à sordibus veniat ad lucem; fornax ista, ibi palea, ibi aurum, ibi ignis, ad hanc flat aurifex; in fornace ardet palea, et purgatur aurum; illa in cineres vertitur, à sordibus illud exuritur. Fornax mundus, palea iniqui, aurum justi, ignis tribulatio, aurifex Deus. Quod vult ergo aurifex, facio; ibi me ponit artifex, tolero; jubeor ergo tolerare, novit ille purgare. Ardeat licet palea ad incendendum me, et quasi consumendum me; illa in cinerem vertitur, ego sordibus careo. Quare? quia Deo subjicietur anima mea, quoniam ab ipso patientia mea.*

In eodem igne aurum rutilat, palea fumat; sic in eadem tribulatione pius sua patientia fulget, impius murmurat, suaque impatientia turpatur; ignis aurum probat, miseria fortes viros. Unde Ennodius Ticinensis :

> Mundior excocti fulgescat luce metalli,
> Munera disponit qui dare digna Deo.

S. Aug. in Psal. 21 : *Fornax aurificis*, inquit *magni Sacramenti res est; ibi ignis non diversis diversa agit, paleam in cineres vertit, auri sordes tollit.* Sic S. Savinianus Trecensis ad Aurelianum Imperatorem : *Excoque*, inquit, *carnem igne totius tribulationis, ut resudet in me, si quid est æruginis. Nam thus magis flagrat injectum ignibus.* Rursum S. Aug. serm. de S. Laurentio : *Aurum*, inquit, *purgatur venenis vehementissimis, sicut rosa suavius olet juxta allia;* Synesius lib. de Providentia : *Liquatur cera*, inquit, *et induratur lutum, et tamen non est caloris diversa natura.* Hercules, ut hominem exuat, Oetæis ignibus concrematur. Rursum, ut ignis paleam exurit, aurum nitidius reddit; sic calumniæ vanum aut vacuum absumunt, vera virtute gravem illustrant. Sicut uno eodemque igne lignum nigrescit in carbonem, lapis albescit in calcem :

> Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum,
> Tempore sic duro est inspicienda fides.

Nam *quod terrulentum et sordidum, flammis necesse est decoqui*, ait S. Laurentius apud Prudentium. *In fornace aurificis, si aurum non es, simul ardes; si aurum es, palea tua malus; si tu es palea, simul eris et fumus*, ait S. August. ser. 53. de Verbis Domini. Dixerat antea Tertullianus de Habitu muliebri, cap. 5 : *Terra plane gloriosior, quando in maledictorum metallorum feralibus officinis, pœnali opere deplorata, in igne nomen terræ relinquit, atque exinde de tormentis in ornamenta, de suppliciis in delicias, de ignominiis in honores metalli refuga mutatur.* Imo Sappho poetria aurum vocat *filium solis*, quod noctu ut ignis coruscet et velut ardeat; aurum vero non cremari igne, sed purgari propter argenti vivi et sulfuris optimas conditiones, testatur Albertus Magnus l. 3. tract. 2. c. 5. de Mineral. et lib. 4. cap. 6. Nec fit minoris ponderis in igne, quia constat ex sicco et humido subtilissimis, nec habentibus aliquid impurum aut admixtum, uti docet S. Thomas, Meteorologicorum, digressione de coloribus. Marsilius Ficinus in Plotinum Ennead. 2. lib. 1. cap. 6. ait propter arctissimam connexionem aurum esse indissolubile, et per viscosum humorem liquescere ad ignem; et quia non est terræ particeps, æruginem non contrahere; ac fulgorem sortiri à specie et idea solari; atque quo sæpius arserit, et apparuerit igni simillimum colore, eo fieri melius. Idem prorsus dicas de patiente in tribulatione.

Tribulatio ergo est fornax, quæ probat homines; fortes enim et sancti in ea constantes egrediuntur splendentes ut aurum; pusillanimes vero remanent ut scoria. Memorabile est quod scribit Victor Uticens. lib. 1. Persecut. Wandal. Geisericum Arianum regem, cum insignem fidei heroem, nomine Masculan, damnasset ad mortem, secreto jussisse ut, si in mortis articulo fidem negaret, occideretur; si in fide persisteret, liber dimitteretur : *Nam si gladio*, inquit, *peremeritis, Romani Martyrem prædicabunt;* audi Victorem : *Qui* (Masculan) *cum fortis atque invictus maneret, jubet eum subire sententiam capitalem; ita tamen callidus occulte præcipiens ut, si in illa hora vibrantis gladii pertimesceret ictum, magis eum occideret, ne Martyrem gloriosum fecisset; si autem fortem in confessione conspiceret, à gladio temperaret. Sed ille, ut columna immobilis Christo solidante fortis effectus Confessor, revertitur gloriosus. Et si Martyrem invidus hostis noluit facere, Confessorem tamen nostrum non potuit violare.* Quàm insipiens et infelix fuisset Masculan, si in morte à fide defecisset! perdidisset enim corpus et animam, et à morte præsenti transiisset ad æternam; nunc autem in fide constans, utrumque ad utramque vitam conservavit, et gloriam æternam in cœlo et in terra peperit.

Subjicit Victor probationem Saturi, procuratoris domus Hunerici regis, qui cum et à regiis ministris et ab uxore acerrime tentaretur ad negandam fidem, intrepide respondit : *Tanquam una ex insipientibus mulieribus loqueris; formidarem, mulier, si sola esset hujus vitæ amara dulcedo; artificio, conjunx diaboli ministraris. Si diligeres maritum, nunquam ad secundam mortem attraheres proprium virum. Distrahant filios, separent uxorem, auferant substantiam, mei Domini ego securus de promissis verba tenebo : Si quis non dimiserit uxorem, filios, agros, aut domum, meus non poterit esse discipulus. Quid ultra? discedente muliere cum filiis refutata, confortatur Saturus ad coronam, discutitur, exspoliatur, pœnis conteritur, mendicus dimittitur. Interdicitur ei prodeundi accessus, totum ei tulerunt, stolam tamen Baptismatis auferre non potuerunt.*

Idem, lib. 3, narrat Hunericum dolose hoc juramentum Catholicis obtulisse : Jurate, inquit, vos desiderare ut filius meus Hildericus mihi in regno succedat, et vos Ecclesiis vestris restituam. Sapientiores dolum suspicati, jurare noluerunt, dicentes in Evangelio prohibitum sibi esse juramentum, Matth. 5. 34. Simpliciores jurarunt. Tum rex his dixit : Ite in exsilium, quia contra Evangelium jurastis. Similiter non jurantibus ait : Quia regnum filii mei non optatis, idcirco jurare noluistis; quam ob causam jubeo

vos in Corsicam relegari. Anguinum ergo et vulpinum fuit hoc ejus juramenti postulatum; atque utrimque cornutum, ut certo omnes orthodoxos configeret et perderet.

Mystice, per *aurum* gloriam divinitatis et felicitatis æternæ accipit Philo Carpathius in Cant. tom. 1. Biblioth. SS. Patrum, p. 664 : *Tanquam aurum in fornace probavit eos, etc. Comparantur auro*, inquit, *propter fidei probationem; et ærumnarum tentationumque firmissimum argumentum. In his enim et singulis electorum animabus resplendet aurum, dum eis divinitatis suæ potentiæ contemplationem ostendit, ex qua, dum pulchritudo cœlestium gaudiorum paululum monstratur, quasi reclinatorium aureum sit electis; in quo se vel in hac mortali luce contemplando refocillent, ac requiescant.*

Et quasi holocausti hostiam accepit illos.] Græce quasi *holocaustum hostiæ;* S. Cyprian. de Exhort. mart. cap. 12. et Lucifer Calar. Apol. pro S. Athanas. legunt : *Quasi holocaustam hostiam;* Vatablus : *ut solidum sacrificium excepit;* Anastasius Nicenus quæst. 9. in S. Script. legit : *Et tanquam oblationem sacrificii.* Omnes justi patientes adversa ex amore Dei sunt ejus holocausta, sed præsertim Martyres, qui totos se in holocaustum Deo offerunt. Triplex erat Judæorum hostia, sive victima, uti dixit Levit. 1. 2 et 3. scilicet hostia pro peccato, hostia pacifica, quæ scilicet offerebatur pro pace et salute cujuspiam, et holocaustum, quod totum cremabatur Deo; hoc enim significat græce ολοκαυςον, cum ex cæteris hostiis solus fere adeps et sanguis cederet Deo; reliqua vero cederent sacerdoti, et laicis hostiam offerentibus. Igitur pœnitentes sunt quasi hostia pro peccato, quia pro eo carnis macerationem Deo offerunt; innocentes sunt quasi hostia pacifica; quia mentis puritatem Deo consecrant. Martyres vero sunt quasi holocaustum, quia et carnis macerationem, et mentis puritatem, et vitam et omnia quæ habent, Deo per martyrium dedicant. Unde Themisthius apud Stobæum serm. 120. ait vicina et cognata esse hæc tria, scilicet τελευταν, id est mori, et τελεται, id est victimæ, et τελεισθαι, id est initiari sacris. Hoc holocaustum martyrii sibi ambiebat S. Ignatius. Unde epistola ad Tarsenses palam ardenti voce protestatur : *Paratus sum ad ignem, ad bestias, ad gladios, ad crucem, tantum ut Christum videam Salvatorem meum et Deum, qui pro me mortuus est;* et in epist. ad Rom. *Si bestiæ noluerint me vorare, ego ipsis vim ingeram, ego urgebo. Ignoscite mihi, ego scio quid mihi expediat.* Pluribus ibidem eumdem testatur ardorem. S. Ambros. in Exhort. ad Virgines : *Quàm bonus*, ait, *est Dominus, pro quo dulces et injuriæ sunt, et grata mors! Et bene grata, quæ acquirit immortalitatem.* B. Petr. Damiani, serm. de S. Petro Apost. *Fortiter diligit, qui cum necesse fuerit, pro Salvatoris fide corpus et animam tormentis exponit. Hic est fructus operis, laboris consummatio, probatio dilectionis, etc.*

Simili modo mystici Martyres, æque ac holocausta sunt Religiosi, qui totos se Deo devovent, scilicet bona externa per votum paupertatis, corpus per votum castitatis, animam et mortem per votum obedientiæ, uti pulchre ostendit S. Thom. 2. 2. q. 18. art. 7. ac noster Hieron. Platus, lib. 2. de Bono status Relig. cap. 13 et 15.

Porro fideles omnes sunt sacrificia et holocausta Dei, si omnia ad ejus legem et honorem referant. Nam ut ait S. August. 10. de Civit. cap. 6 : *Corpus nostrum cum per temperantiam castigamus, si hoc quemadmodum debemus propter Deum facimus, ut non exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato, sed arma justitiæ Deo, sacrificium est. Ad quod exhortans Apostolus ait : Obsecro itaque vos, fratres, per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum. Si ergo corpus, quo inferiore, tanquam famulo, vel tanquam instrumento utitur anima; cum ejus bonus et rectus usus ad Deum refertur, sacrificium est; quanto magis anima ipsa cum se refert ad Deum, ut igne amoris ejus accensa, formam concupiscentiæ secularis amittat, eique tanquam incommutabili formæ subdita reformetur! hinc ei placens, quod ex ejus pulchritudine acceperit sacrificium. Quid enim Apostolus consequenter adjungens : Et nolite conformari, inquit, huic seculo, sed reformamini in novitate mentis vestræ, ad probandum quæ sit voluntas Dei, quod bonum et beneplacitum et perfectum.*

Vide S. Gregor. homil. 22. in Ezechiel. ubi docet fidelem esse templum Dei, mentem et cor esse altare, hostiam vero esse corpus. Fidelis enim per tria bonorum operum genera omnia sua dicat Deo, scilicet per eleemosynam offert bona externa, per jejunium offert corpus, per orationem et devotionem offert animam et voluntatem. Ita S. Thom. 2. 2. q. 85. art. 3. ad 7. Quare, qui sic operantur, quæ sunt Dei, ut tamen et quædam seculi non relinquant, hi sacrificium quidem, sed non holocaustum Deo offerunt, ait S. Gregor. hom. 12. in Ezech.

Nota : Pro *holocausti* græce est ολοκαρπωμα, quod noster à Castro censet significare oblationem frugum, ut dum manipulus spicarum adolebatur Deo die secunda paschalis, cum holocaustum sit animalium, puta boum, ovium, columbarum, quæ totæ comburebantur Deo. Verum horum quoque animalium sacrificium, sive holocaustum à Septuag. vocatur ολοκαρπωμα, ut patet Levit. 1. seq. Quare ολοκαρπωμα idem est quod holocaustum, ita dictum, quod totum per ignem et fumum cederet in καρπον, id est fructum, usum, cultumque Dei, sicut dixi Levit. 1.

Et in tempore erit respectus eorum.] *Et*, id est *idcirco*, q. d. Quia justi, præsertim Martyres, suam constantiam in tormentis, velut aurum in fornace Deo probavere, seque in holocaustum Deo obtulere, idcirco erit eorum respectus, græce επισκοπη, id est visitatio, inspectio, speculatio, respectus, hoc est, Deus visitabit eos sua beneficentia, præmiando eos corona gloriæ martyrio debita, ac præsertim corpora eorum, quæ tam atrocia tormenta sustinuerunt, exornando dotibus immortalitatis, quas mox subdit. Unde Græca hanc gnomen cum sequenti nectunt, sicque legunt : *In tempore visitationis suæ fulgebunt*, q. d. In die judicii, cum Deus visitabit et examinabit singulorum facta, tunc patientes et Martyres mira gloria donabit, ut fulgeant velut stellæ in cœlo. Tunc ergo respiciet Deus illos, quos nunc despicit mundus. Simili phrasi v. 13. dicitur de virgine vel cœlibe : *Habebit fructum in respectione animarum sanctarum.* Et cap. 4. v. 15 : *Et respectus in electos illius. Respectus* ergo hìc est re-

tributio, merces, præmium, quod intuitu et respectu bonorum operum, præsertim patientiæ, datur justis et Martyribus. Unde nonnulli vertunt: *In tempore præfecturæ ipsorum refulgebunt.* Hinc et explicans subdit: *Judicabunt nationes, et dominabuntur populis.*

Rursum, visitatio hæc et respectus ad præsentem vitam referri potest, q. d. Ad horam latent et deprimuntur justi; sed ἐν καιρῷ, id est, cum tempus opportunum fuerit, Deus faciet ut palam inspiciantur et celebrentur. Ita fecit, ut Martyrum fortitudo et sanctitas in tormentis elucens toto orbe, quin et ab ipsis Gentilibus et tortoribus celebraretur. Unde iterum aliqui sic exponunt: *In tempore visitationis*, id est examinationis, tentationis, patientiæ et martyrii sui, Deus faciet ut patientes et constantes magna virtute, laude et gloria fortitudinis fulgeant.

7. FULGEBUNT JUSTI, ET TANQUAM SCINTILLÆ IN ARUNDINETO DISCURRENT.] *Fulgebunt* sicut stellæ, imo *sicut sol in regno patris eorum*, uti huc alludens explicat et testatur Christus, Matth. 13. 43. Stellæ enim in cœlo sunt quasi scintillæ in arundineto, quoad similem, tum splendorem, tum colorem, tum multitudinem, tum pulchritudinem, tum efficaciam, tum gloriam, tum varietatem, tum celeritatem. Unde illud Poetæ: *Vos æterni ignes*, id est, vos æternæ stellæ. Vide dicta Daniel. 12. 3 et 1. Corinth. 15. 41.

In Græco τὸ *fulgebunt* nectitur præcedenti sententiæ, hoc modo: *In tempore visitationis*, vel *respectus, eorum fulgebunt.* Unde S. Athan. Apolog. pro fuga, hæc explicat de præsenti vita, non futura, refertque ad justos persecutionem fugientes; qui hac fuga magis, ut scintillæ resplenduerunt, ac populos docuerunt, et insigne fortitudinis decus gloriamque obtinuerunt, uti obtinuit ipse, velut eorum primipilus, per continuam 46 annorum fugam. Quem secutus noster à Castro, hæc et sequentia sic explicat, q. d. *In tempore*, quo erit *respectus*, seu visitatio *eorum*, hoc est, cum tribulatione probabuntur, ut aurum in igne, fulgebunt clariores evadentes, ut aurum ex igne erutum refulget. Nam virtus eorum summaque constantia elucescit, et celebris et admirabilis omnibus fit. Et sicut scintillæ prehendunt paleas, et facile discurrunt inter arundines; ita illi inter improbos, leves et inconstantes attollunt caput, et tangunt invidia suî excellentia eorum, et silentium injiciunt illis: sic condemnabunt sua virtute infirmitatem nationum, et sua constantia levitatem cruciantium eos, et efferent caput super omnes populos, quantum effert civitas supra montem posita et lucerna super candelabrum collocata. Erunt igitur reges populorum, et Dominus rex illorum erit. Hunc sensum verum esse experimento comprobat subjectis illis verbis: *Nam qui fiduciam habent in illum, intelligent*, experienturque hanc veritatem. Hæc ipse.

Verum alii magis apposite et genuine, hæc et seqq. referunt ad futuram vitam et gloriam cœlestem, non ad præsentem. Id enim verba plane significant. Id etiam omnino exigit quod ait v. 2: *Visi sunt oculis insipientium mori, et æstimata est afflictio exitus illorum, et quod à nobis est iter, exterminium; illi autem sunt in pace;* quæ verba non possunt accipi, nisi de mortuis et beatis. Ita censent Clemens Alex. lib. 4, Strom. cap. 6, S. Cyprianus Exhort. ad Martyr. cap. 12, S. Bonavent. Lyranus, Dionys. Franc. Suarez 3. p. tom. 2. disp. 48. sect. 1. et seq. et alii passim, qui voce *fulgebunt* censent notari dotem claritatis, voce *discurrent* dotem agilitatis, quæ erit in corporibus Beatorum, præsertim Martyrum, qui obscuritate carcerum claritatem hanc, et suis vinculis agilitatem hanc meruerunt. Porro S. Bonav. in 4. dist. 49. p. 2. art. 2. q. 1. censet quatuor dotes corporis gloriosi significari hisce verbis, cum dicitur: *Fulgebunt justi, et tanquam scintillæ in arundineto discurrent.* Nam *in fulgore*, inquit, *significatur claritas; in justitia impassibilitas, quia justitia est perpetua et immortalis, in scintilla subtilitas, in discursu agilitas.* Addit deinde subtiliter quod numerus harum quatuor dotum deduci possit ex duplici causa, scilicet formali et materiali: primo, ex formali, quia cum in corpore nostro, inquit, sit natura et forma duplex, scilicet elementaris, quæ modo dominatur; et cœlestis, quæ est natura lucis, quæ erit sicut formalis et completiva corporis gloriosi, hæc dominabitur in resurrectione. Igitur quia lux habet istas quatuor proprietates, sicut patet in radio, scilicet claritatem, quia illuminat; impassibilitatem, quia nihil ipsum corrumpit; agilitatem, quia subito vadit; penetrabilitatem, quia corpora diaphana sine eorum corruptione pertransit; sic etiam corpus gloriosum, in quo dominatur natura lucis, quatuor habet dotes; secundo modo accipitur secundùm causam materialem sic: Corpus nostrum est compositum ex quatuor elementis, et quia elementa sunt imperfecta, quadruplicem habet ab eis defectibilitatem. Ab aqua, quæ est elementum humidum et passibile, habet passibilitatem et corruptionem; unde humidum aqueum corpus corrumpit. A terra vero habet obscuritatem, quia est elementum opacum. Ab igne animalitatem, quia calor consumit continue; ideo continua indiget alimonia ciborum. Ab aere vero habet infirmitatem; aer enim facillime immutatur et cedit cuilibet impellenti. Quoniam igitur quatuor isti defectus debent per bona opposita removeri ad hoc, quod corpus sit perfectum perfectione completa, ideo quatuor sunt dotes. Contra corruptionem impassibilitas, contra obscuritatem claritas, contra animalitatem spiritualitas, id est agilitas; contra infirmitatem virtus sive penetrabilitas, id est subtilitas. Et hæc ultima sumptio convenientior est inter omnes, quoniam correspondet auctoritati et rationi; auctoritati Apostoli, ita enim sumit Apostolus 1. Cor. 15: *Seminatur in corruptione, surget in incorruptione;* ecce impassibilitas: *Seminatur in ignobilitate, surget in gloria;* ecce claritas: *Seminatur in infirmitate, surget in virtute;* ecce penetrabilitas, id est subtilitas: *Seminatur animale, surget spiritale;* ecce agilitas. Unde Apostolus sumit dotes per comparationem ad illos quatuor defectus, quos removent. Similiter S. August. de Civit. Dei, lib. 22. cap. 19: Aberit à corporibus nostris, ait, omnis deformitas, omnis tarditas, omnis infirmitas, omnis corruptio. Omnis deformitas per claritatem, omnis tarditas per agilitatem, omnis infirmitas per subtilitatem, vel penetrabilitatem, omnis corruptio per impassibilitatem. Hucusque S. Bonav.

Potest quoque τὸ *fulgebunt* referri ad famam posthumam Martyrum, qua gloria, miraculis, festis, templis, imaginibus, cultu, invocatione refulgent in terra, æque ac in cœlo: *Magna*,

enim, ait S. Cyprian. de Laude martyrii, *est claritas, vitam salutis æternæ honestate passionis ornare; magna sublimitas, ante ora Domini aspectumque Christi potestatis humanæ tormenta non horrere, sed contemnere. Sic Daniel minas regis, leonum frementium rabiem per constantiam fidei suæ vicit.*

Denique pro *fulgebunt*, græce est ἀναλάμψουσι, id est, *desuper resplendebunt*, de supernis miro fulgore illustrabuntur, è cœlo recepto splendore inflammabuntur, atque instar fulgentissimarum lampadum irradiabunt; quia scilicet à Christo Christique gloria velut sole desuper illuminante, Martyres suæ claritatis radios et fulgores haurient et rapient: ἀνὰ enim in compositione significat *re*, vel *sursum*.

TANQUAM SCINTILLÆ IN ARUNDINETO DISCURRENT.] Arabicus: *Fulgebunt justi tanquam cursus scintillarum in arundineto;* græce ἐν καλάμῃ, id est, *in stipula;* hæc enim crebriores jacit scintillas, quàm arundo. Unde illud Ovidii 4. Fastor.

> Moxque per ardentes stipulæ regnantis acervos,
> Trajicias celeri strenua membra pede.

Sensus est, q. d. Sicut stipulæ, vel arundines siccæ ab igne correptæ, illicò in scintillas abeuntes celerrime evolant, et emicant quaquaversum; sic pariter corpora justorum et Martyrum fulgida, velut quædam fulgetra huc illuc ad libitum agillime discurrent, ac velut scintillæ emicabunt et volabunt.

Tropol. S. Hieron. (vel quisquis est auctor: stylus enim dissidet à stylo S. Hieron.) Epist. 7. de viro perfecto, tom. 9: *Arundinetum*, ait, *sunt infideles, inter quos justi in hoc mundo non sistunt, nec pedem mentemque figunt, sed quasi peregrini anhelantes ad cœlum discurrunt. Quid est*, ait, *quod astris per arundineta comparati volutabunt, et in siderei forma fulgoris stirpes terrarum miserrimas permeabunt, cum longe incongrue misceantur, vel fulgores arundinetis, vel arundineta fulgoribus?* ac respondet: *Intellige per arundineti imagines infideles homines et incredulos demonstrari, eorumque corpora superficie grata, et interius cassa virtutibus; quæ ubi primum spiritus vanitatis inflarit, sibila serpentis imitentur, et sanos partus, viperarum progenies obsequantur. Scintillæ, ait, in arundineto: Sancti ergo inter peccatores, quoniam non omnis caro eadem caro. In arundineto, ait, id est, vacua luce corpora, et alienis arsura fulgoribus, quibus Sanctorum claritas futura pro pœna est; quoniam Deus ignis consumens est, et justi in imaginem Deitatis advenient.* Et S. Gregor. 33. Moral. c. 3: *Arundinetum*, ait, *vitam secularium appellat, qui more arundinum per temporalem gloriam foris quasi ad alta proficiunt, sed intus à soliditate veritatis inanescunt.* Rursum S. Bonav. Hugo et Isidor. Pelus. lib. 1. Epist. 5: Impius, inquiunt, est arundo, quia crescit arundo in luto, cedit vento, inanis est, instabilis, sonora, levis, vilis, infirma et igni apta; talis prorsus est impius; inter impios ergo discurrunt justi; similes scintillis ob subtilitatem, parvitatem, agilitatem, processionem de igne magno, et magnam aliarum rerum (puta proximorum) inflammationem, sive per charitatem eos convertendo, sive per zelum justitiæ eos pudore confusionis (et dolore gehennæ succendendo, fulminata una cum Christo sententia damnationis, quæ eos velut paleas et arundines instar jacti fulminis afflabit, et siderabit. Sic Apostoli quasi scintillæ discurrentes in arundinetis, imo spinetis cunctarum gentium, omnes igne amoris divini inflammarunt.

8. JUDICABUNT NATIONES, ET DOMINABUNTUR POPULIS.] Justi omnes in judicio universali judicabunt gentes infideles, et populos impios judicio, non proprie dicto, sed metaphorico et comparativo; quia scilicet suæ vitæ et virtutum exemplo, tacite condemnabunt sceleratam vitam impiorum, quam proinde etiam viva voce redarguent, et dignam gehenna asserent. Sic Christus ait Lucæ 11. 31: *Regina Austri surget in judicio cum viris generationis hujus, et condemnabit illos: quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis; et ecce plus quàm Salomon hic. Viri Ninivitæ surgent in judicio cum generatione hac, et condemnabunt illam, quia pœnitentiam egerunt ad prædicationem Jonæ; et ecce plus quàm Jonas hic.* Hac ratione multi ex Patribus acceperunt judicium Sanctorum, ut S. Hieron. in 50. Isaiæ: *Judicat*, ait, *quis cum Domino non auctoritate regnantis, sed comparatione virtutum, quomodo et Apostoli judicant duodecim Tribus Israel, et Ninivitæ et regina Saba populum Judæorum.*

Unde pie et pathetice S. August. in Medit. c. 4: *Tot*, inquit, *judicibus inops astabo, quot me præcesserunt in opere bono; tot arguentibus confundar, quot mihi præbuerunt bene vivendi exempla; tot convincar testibus, quot me monuerunt proficuis sermonibus, seque imitandos justis dederunt actionibus.*

Apostoli vero ac viri Apostolici et Religiosi, præsertim Martyres, qui omnia pro Christo reliquerunt, quin et vitam pro illo in holocaustum obtulerunt, in judicio proprie judicabunt tanquam Assessores Christi, ejus sententiam approbantes et confirmantes. Hoc est enim quod eis promittit Christus, dicens Matth. 19. 28: *Amen*, inquit, *dico vobis quod vos, qui secuti estis me, in regeneratione, cum sederit Filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis et vos super sedes duodecim, judicantes duodecim Tribus Israel.*

Quare in judicio Martyres judicabunt et damnabunt suos olim reges et judices, à quibus inique judicati et occisi sunt, puta Machabæi judicabunt Antiochum, S. Petrus et Paulus Neronem, S. Laurentius Decium et Valerianum, S. Sebastianus Diocletianum, etc. Unde S. Cyprianus Exhort. Martyr. cap. 12: *Quando ergo*, ait, *judicaturos vos, et regnaturos cum Christo cogitatis, exsultetis necesse est, et futurorum gaudio præsentia judicia calcetis.* Et Tertull. ad Martyres cap. 2: *Judex exspectatur*, ait, *sed vos estis de judicibus ipsis judicaturi.*

ET REGNABIT DOMINUS ILLORUM IN PERPETUUM.] Pronomen *illorum* non refertur ad τὸ *Dominus*, sed ad τὸ *regnabit*, q. d. Dominus Deus *regnabit illorum*, id est, regnabit super eos, vel *in eis*, ut vertit Vatablus. Est græcismus. Græce enim est βασιλεύσει αὐτῶν, id est, quasi rex dominabitur eorum. Significat ergo quod rex justorum et Martyrum non erit Antiochus, Nero, vel Decius, uti fuit olim in hac vita; sed ipse Deus, qui in eis regnabit per amorem, et per gloriam, aspirando et communicando eis omne suum gaudium, omnes opes, omne regnum, omnem felicitatem, faciendo eos reges totius universi, juxta illud: *Regnum et potestas dabi-*

tur populo sanctorum Altissimi, Daniel. cap. 7. v. 27. Quare tunc Deus erit omnia in omnibus, 1. Cor. 15. 28.

9. Qui confidunt in illo, intelligent veritatem: et fideles in dilectione acquiescent illi, quoniam donum et pax est electis ejus.] Græce πεποιθοτες, quod est participium præteritum, q. d. Antea confisi in Deo.

Celebravit hucusque justorum in adversis fortitudinem, et Martyrum in tormentis constantiam; nunc, qui et quales illi sint ostendit; nimirum qui confidunt in Deo, et fideles sunt in dilectione: quo simul declarat qua via, quibusque mediis ad illam fortitudinem et constantiam perveniatur; nimirum confidentia in Deum, et amore fideli erga Deum. Sensus ergo est, q. d. Hi sunt justi patientes, qui ob patientiam fulgebunt, et velut scintillæ discurrent, judicabunt nationes, et in æternum regnabunt cum Deo, qui scilicet jam ante toti confisi Deo, omnem suam spem in eo locarant. Ex hac enim spe roborati à Deo (Deus enim in se sperantes, seque in adversis invocantes exaudit, solatur et roborat) fortiter adversa et tormenta quælibet sustinuerunt. Hi ergo illuminati à Deo intelligent veritatem eorum quæ dixi, scilicet justorum animas non interire cum corpore, sed esse in manu Dei, ab eoque confortari, curari et beari in æternum, ut in gloria cœlesti velut soles refulgeant, ac velut reges dominentur populis infidelibus et impiis. Rursum, justi constantes, patientes quasvis tribulationes, sunt illi qui fideles sunt in dilectione et amore Dei. Hi enim acquiescent illi, græce προσμενουσιν αυτῳ, id est, permanebunt apud eum, id est, ei in hac vita firmiter adhærebunt, ejusque cultui legique obedient. Unde unus ex illis dicebat: *Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas? etc. Certus sum quia neque mors, neque vita, neque Angeli, etc.* Causam subdit: *Quoniam donum et pax est electis Dei.* Sic quoque legit S. August. in Speculo et codex Vaticanus, q. d. Justi adeo sunt confidentes in Deum, Deique amantes, ideoque adeo in adversis constantes, quia sciunt Deum amicos suos electos nunquam deserere, sed iis adesse et opitulari, ideoque suum donum multiplicis gratiæ et virtutis, suamque pacem, id est, omne bonum, ac præsertim requiem æternam in cœlo, eis communicare, juxta illud Rom. 8. 29: *Nam quos præscivit et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinavit, hos et vocavit; et quos vocavit, hos et justificavit; quos autem justificavit, hos et glorificavit. Quid ergo dicemus ad hæc: Si Deus pro nobis, quis contra nos?*

Porro Græca jam aliter habent et nonnulla addunt: *Quoniam*, inquiunt, *gratia et misericordia sanctis ejus et visitatio*, vel *respectus*, *in electis ejus.* Quæ verba clarius sensum jam datum exprimunt, q. d. Deus sanctis suis dat gratiam patientiæ et constantiæ in hac vita, ac gloriam electis suis in futura. Porro hæc verba habentur in Vulgata, cap. seqq. v. 15, et inde videntur huc in Græcum translata, uti solerter advertit Jansenius.

10. Impii autem secundum quæ cogitaverunt, correptionem habebunt: qui neglexerunt justum, et a Domino recesserunt.] Transit à justis ad impios, horumque sortem cum illorum sorte per antithesin componit, opponit et postponit; quod sicut illorum sors est felicissima, sic horum sit infelicissima, etiam in hac vita. Sensus ergo est, q. d. Sicut pii recipient gloriam secundùm suas patientiæ cogitationes et passiones; sic impii recipient correptionem; græce επιτιμιαν, id est, mulctam et pœnam; Vatablus, *mulctabuntur*; alii, *punientur*, secundùm suas injuriæ et scelerum cogitationes et persecutiones, quibus pios spoliarunt, vexarunt, occiderunt. Unde explicans subdit: *Qui neglexerunt justum*, id est, eum velut vilem et neglectum omnibus probris malisque affecerunt. Est miosis. Vel *neglexerunt justum*, in neutro genere, id est, justitiam violarunt, omne jus fasque conculcarunt, idque magis respondet illi, quod explicans subdit: *Sapientiam enim et disciplinam qui abjicit, infelix est.*

Secundum quæ cogitaverunt,] id est, pro merito pravarum cogitationum et volitionum; ex hisce enim procedunt pravi sermones et pravæ operationes, inquit S. Bonav. Lyran. et Dionys. Aut secundo, quasi dicat: Corripientur et punientur, prout ipsi conscientia dictante dum peccarent, cogitaverunt, id est, augurati et ominati sunt; supplicia quæ timuerunt, reipsa eis obvenient; incident in mala, quæ expaverunt, juxta illud Job 3. 25: *Quia timor, quem timebam, evenit mihi.* Magna enim supplicii pars est, præsagitio, angor, pavor, jugisque formido illius velut capiti imminentis. Nam ut dicitur Proverb. 10. 24: *Quod timet impius, veniet super eum, desiderium* (quoque) *suum justis dabitur.*

Et a Domino recesserunt.] Ad diabolum velut apostatæ perfidique et sacrilegi proditores; unde græce est, και του κυριου αποσταντες, q. d. Apostatantes à Domino, illique rebellantes, quia spreta justitia dederunt se totos injustitiæ et sceleribus. Agit maxime hic et toto libro de tyrannis et injustis judicibus, qui ut suæ ambitioni, avaritiæ, libidini et tyrannidi plane indulgeant, tandem apostatant à fide et Deo, fiuntque hæretici vel athei, quales multos hoc ævo vidimus. Unde Cantacuzenus legit: *Qui neglexerunt Dominum, et à justitia recesserunt. Primum enim*, ait, *illud est ut negligatur Dominus, et ab ejus gloria simul et cultu recedatur; deinde ut illius quoque præcepta contemnantur.*

11. Sapientiam enim et disciplinam qui abjicit, infelix est: et vacua est spes illorum, et labores sine fructu, et inutilia opera eorum.] *Disciplinam* græce παιδειαν, id est instructionem, eruditionem, castigationem puerorum, qua scilicet puerilis hominum levitas, petulantia et cupiditas corripitur et castigatur. Hinc et ipsa virga, sive flagellum, ipsaque flagellatio, vulgo vocatur *disciplina.* Rursum omnia adversa quibus Deus justum erudit, purgat et perficit, sunt disciplinæ Dei. Audi Apost. Hebr. 12. 5: *Fili mi, noli negligere disciplinam Domini, neque fatigeris, dum ab eo argueris. Quem enim diligit Dominus, castigat; flagellat autem omnem filium, quem recipit; quis enim filius, quem non corripit pater? Omnis autem disciplina, in præsenti quidem videtur non esse gaudii, sed mœroris; postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet justitiæ.* Nam ut ait S. Cyprian. initio libri de Disciplina et habitu Virgin. *Disciplina est custos spei, retinaculum fidei, dux itineris salutaris, fomes ac nutrimentum bonæ in-*

dolis, magistra virtutis. Facit in Christo manere semper, ac jugiter Deo vivere, et ad promissa cœlestia, et divina præmia pervenire. Hanc et sectari salubre est, et aversari et negligere lethale.

Disciplina ergo est instructio et formatio morum ad omnem honestatem et virtutem. Hanc *qui abjicit* græce ἐξυθενων, id est contemnens, vilipendens, nihil faciens: qui scilicet ea, quæ agere debet, discere negligit; aut si scit, opere non exsequitur, *infelix est;* græce ταλαιπωρος, id est, ærumnosus, miser, calamitosus; quia in multas ærumnas Deo vel homine vindice incidet, juxta illud Psalm. 2. 10: *Et nunc, reges, intelligite, erudimini, qui judicatis terram. Servite Domino in timore, et exsultate ei cum tremore. Apprehendite disciplinam, ne quando irascatur Dominus, et pereatis de via justa.* Ex adverso: *Beatus homo, qui invenit sapientiam;* ut ait et fuse describit Salomon, Proverb. 3. 13. et seq. et Eccli. cap. 1. 19. et seq. Sapienter S. Leo, serm. 7. de Epiphan. *Tota*, ait, *sapientiæ Christianæ disciplina non in abundantia verbi, non in astutia disputandi, nec in appetitu laudis et gloriæ, sed in vera et voluntaria humilitate consistit.* Paulo aliter legit et explicat. S. August. (vel quisquis est auctor, stylus enim dissonat à stylo S. August.) tract. de Bono disciplinæ, cap. 5. ubi sic ait: *Ecce dicit Propheta, qui spernit disciplinam, odit animam suam. Et vere ut dixit, ita est; nam hostis est et inimicus animæ suæ, qui, spretis disciplinæ monitis, diabolicis occupatur officiis. Dicunt aliquanti disciplinam satis duris legibus constitutam. Loquantur ista satis miseri, quos ad omne facinus ille diabolus auctor mortis invitat, quorum mentes insatiabilis gula possidet, super quos regnat ebrietas, quos turpis luxuria captivos tenet, et à quibus nunquam superbia ingrata discedit. Illis autem quibus est studium honestæ fidem servare continentiæ, humilitati pietatique servire, dulce disciplinæ onus est, et leve jugum Domini, quod non gravat, nisi aut perditos, aut perituros.*

VACUA EST SPES ILLORUM,] insipientium, id est impiorum, cum sapientum et justorum *spes immortalitate plena sit*, ut dixit vers. 4. Ratio à priori est, quod impius careat gratia et charitate, quæ est principium et fons omnis meriti de condigno, quare esto impius oret, jejunet, det eleemosynas, etc. tamen per ea non meretur vitam æternam et gloriam cœlestem: opera ergo ejus, etiam aliàs bona et meritoria, in ipso quasi inania, et mercede vacua sunt. Rursum *vacua est spes illorum*, quia opes, gloriam et felicitatem, quam sperant, non assequuntur. Hinc *labores sine fructu*, græce ανονητοι, id est sine utilitate et pretio sunt, imo vero noxii et exitiales; quia laborant serviuntque peccato et dæmoni, ad æternam suam damnationem. Aliqui legunt ανοητοι, id est fatui, stulti, insensati sunt labores impiorum, quia ipsi sunt insensati et stulti. Hinc et *inutilia opera*, imo perniciosa, quia impia. Perperam Hugo, Holcot, Dionys. et Glossa legunt, *inhabitabilia opera*, sicque exponunt, q. d. In quibus Deus non inhabitat, vel quæ habitationi, convictui et societati hominum repugnant; vel quæ eos ab habitatione Ecclesiæ, tum militantis, tum triumphantis, puta à cœlo, excludunt. Verum parerga sunt hæc omnia: græce enim est αχρηςα, id est inutilia.

Laborant ergo pii et impii, sed pii parvi laboris magnam referunt mercedem, scilicet æternum gloriæ pondus, ut ait Apost. 2. Corinth. 4; impii vero magni laboris nullam referunt mercedem, sed ingentem pœnam, tum præsentem, tum futuram, puta incendia gehennæ. Quam ergo pii sapientes sunt, impii vero amentes et insipientes!

12. MULIERES (uxores) EORUM INSENSATÆ (αφρονες, id est amentes, stultæ) SUNT ET NEQUISSIMI (græce, πονηρα, id est pravi, nequam per antonomasiam, id est nequissimi) FILII EORUM,] q. d. Insipientium, id est impiorum, inter alias hæc sors et pœna est, quod uxores et filios habeant sibi similes, puta insipientes, id est pravos, sceleratos et impios. Maritus enim velut paterfamilias toti familiæ suam insipientiam, id est sua vitia, verbo et exemplo affricat et instillat, juxta illud: *Mali corvi malum ovum.* Et illud Senecæ in Hippolyt.

> Redit ad auctores genus,
> Stirpemque primam degener sanguis refert.

Et illud lib. 4. Esdræ, c. 9. 17: *Qualis ager, talia et semina; et quales flores, tales et tincturæ; et qualis operator, talis et creatio; et qualis agricola, talis et cultura.*

Secundo, proprie per *insensatas* intelligit adulteras, et consequenter per filios *nequissimos* accipit spurios et adulterinos, q. d. Hæc est pœna impiorum, ut, cum ipsi sint infideles Deo, uxores pariter experiantur sibi infideles et adulteras, quæ proles ex alio viro, puta adultero, susceptas marito quasi proprias arrogent et substituant. De adulteris enim et adulterina sobole in seqq. agitur ita Jansen. Hinc disce viros, qui fidem Deo datam violant, impieque vivunt, Deo vindice id consequi, ut nec ab uxoribus eis fides præstetur, nec à filiis honor. Docet hoc Apost. Rom. 1. 21: *Qui*, inquit, *cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt; propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ: nam feminæ eorum immutaverunt naturalem usum, in eum usum qui est contra naturam.* Hinc apud hæreticos eorumque prædicantes tot sunt adulteria, fornicationes et incestus, sed occulti: qui enim fidem Deo non servat, quomodo servabit homini? qui credit vel docet castitatem servatu impossibilem, quomodo eam servabit; imo quomodo credet eam sibi possibilem?

Moraliter discant hic mariti, si probas et castas velint habere uxores et proles, ipsi eis probitatis et castitatis exemplo præeant; hoc enim sequentur ipsæ, ac Deus mariti probitatem, hoc congruo suorum præmio remunerari solet; si enim maritus sit improbus et incestus, improbam et incestam habebit uxorem ac liberos. Rursum, si mater sit impudica, impudicitiam ab ea discet filia. Ita communiter fieri videmus, etsi subinde contrarium per extraordinariam Dei providentiam contingat. Hinc D. Ambros. lib. 3. de Virgin. loquens de Herodiade: *Quid*, ait, *potuit filia de adultera Matre discere, nisi damnum pudoris?* Ideoque Ezechiel Propheta cap. 16. 44: *Sicut*, ait, *mater, ita et filia ejus.* Et in hanc sententiam Gloss. in cap. *Si quis cum militibus*, 6. quæst. 1. adducit versum vulgarem.

> Insequitur leviter filia matris iter.

Unde et Virgilius in Bucolicis ecloga 1.

Si canibus catulos similes; sic matribus hœdos
Noram.

Cujus auctoritate Columella lib. 3. Rei rusticæ : *Nihil*, inquit, *dubium quin ipsa natura sobolem matre similem esse voluerit.* In idque alia quædam scribit, trahitque etiam ad vineta. Diogenes Cynicus, teste Laertio, cum ebrium in foro vidisset : *Illius*, inquit, *pater ebrius fuit.* Horat. lib. 4. Carm. ode 24. sic canit : *Dos est magna, parentum Virtus.*

Porro adulterorum uxores sæpe esse adulteras liquet, tum experientia, tum ratione. Adulterium enim viri facit uxorem impudicam ; tum quia dat illi exemplum libidinis, viri enim mores uxori sunt speculum, quod ipsa imitetur. Tum quia illi suggerit modum se vindicandi : uxor enim videns fidem sibi à marito datam non servari, fidem pariter ei non servat, utque injuriam per adulterium ab eo illatam vindicet, similem illi injuriam per adulterium irrogat. Ovidius libro de Art. exemplum dat Agamemnonem et Clytemnestram :

Dum fuit Atrides, *inquit*, una contentus, et illa
Casta fuit : vitio est improba facta viri.

Et mox :

Et male peccantem Tyndaris ulta virum est :

Quocirca Arist. lib. 1. Oeconom. c. 4 : *Primum*, inquit, *leges sint viro ad uxorem, ut injuria cesset, sic nec ipse injuriam patietur. Est autem* (ut ille paucis interjectis scribit) *viri injuria externarum mulierum congressio.* Et ut scribit Seneca ad Lucil. epist. 95 : *Gravissimum est in uxorem injuriæ genus, habere pellicem.* Quocirca sapienter maritum admonet Lactant. lib. 6 : *Exemplo*, ait, *continentiæ docenda uxor, ut se caste gerat. Iniquum est enim, ut id exigas, quod ipse præstare non possis.* Et paulo post scribit uxorem ejus, qui circa corrumpendas alienas uxores occupatur, exemplo incitatam aut imitari se putare, aut vindicare. Idque est, quod ipse S. Augustinus similiter in cap. *Si dictari*, 32. q. 6. monebat, ut, quales volumus uxores nostras invenire, et ipsæ nos inveniant, et si intactas quærimus, intacti simus. Hac de causa Job ille vir rectus et timens Deum cap. 31. 9 : *Si deceptum est*, ait, *cor meum super muliere, et si ad ostium amici mei insidiatus sum; scortum alterius sit uxor mea, et super illam incurventur alii.* Sed et Æsopus apud Planudem, ita Ennum filium monet : *Semper uxori tuæ adhære, ne alterius viri periculum velit facere.* Huc quoque pertinet illud Osee 4. 14 : *Non visitabo super sponsas vestras cum adulteraverint, quoniam ipsi cum meretricibus conversabantur.* Tanquam scilicet quodammodo excusentur mulieres adulteræ, ob virorum suorum adulteria. Hinc Seneca epist. 94. ad Lucilium : *Improbus est*, inquit, *qui ab uxore pudicitiam exigit, ipse alienarum corruptor uxorum.* Denique S. August. tract. de Decem chordis : *Si caput*, inquit, *est vir, melius debet vivere, et præcedere in omnibus factis suis uxorem, ut illa imitetur virum.* Nam ut ait Pacatus in Panegyr. ad Theodos. imperat. *Imperata correctio exasperat, blandissime autem jubetur exemplo.*

13. Maledicta creatura eorum, quoniam felix est sterilis : et incoinquinata, quæ nescivit thorum in delicto, habebit fructum in respectione animarum sanctarum.] Syrus : *Maledicta est progenies eorum, quoniam melius est sterilis quæ non est coinquinata, quæ ignoravit lectum casus*, vel *ruinæ* ; Arabicus : *maledicta conditio eorum, quoniam sterilis quæ non habet maculam, in se beata, quæ nescivit lectum in ruina.*

Opponit piorum prolem proli impiorum, q. d. *Creatura*, græce γένεσις, id est generatio et progenies, puta filii et filiæ sunt maledicti, id est impii et scelerati; tum quia parentes vitia uti corporis, sic et animæ, in proles generando trajiciunt: utrimque enim infectum est semen parentum. Unde videmus, si parentes sint calculosi, podagrici, epileptici, ebriosi, libidinosi, adulteri, filios quoque iisdem morbis et vitiis obnoxios, tum quia parentes impii impie educant suas proles, ac vitiorum, quibus obnoxii sunt, exempla, quotidie filiis suis præbent. Quid enim discat filius à parente, quem quotidie rixari, jurare, inebriari videt, nisi ut et ipse rixetur, juret, seseque inebriet? Paternum enim et domesticum exemplum potens est et efficax in animis filiorum; quare eos suorum vitiorum hæredes relinquit. Ex adverso *felix est* mulier *sterilis et incoinquinata, quæ nescivit thorum in delicto*, id est quæ cubile et lectum adulterii et fornicationis ignorat, id est, quæ immunis est ab adulterio et fornicatione, licet enim sit sterilis, tamen non carebit suo fructu et prole in judicio, quo Deus visitabit, judicabit, respiciet et præmiabit animas castas et sanctas. Præfert ergo mulierem probam et castam, licet sterilem, impiæ et incestæ, licet fecundæ et prolibus abundanti, quod hæc proles impias generet, educet et formet; illa vero præmium illustre suæ castitatis consequatur à Deo. Unde Budæus in Pandectas vertit : *Exsecrabilis eorum genitura, quando beata sterilis non inquinata.* Non enim omnem sterilem beatificat, ait Jansen. sed non inquinatam; sicut nec vers. seq. omnem spadonem, sed eum, qui non est operatus iniquitatem, et non cogitavit prava contra Deum. Unde et S. Hieron. in cap. 56. Isaiæ et 9. Osee legit : *Beata sterilis immaculata, quæ non cognovit stratum in delicto*, vel *cubile in peccato*, puta in adulterio; hoc enim ob enormitatem antonomastice dicitur delictum, vel peccatum. Vatabl. *Sane beata est sterilis incontaminata, quæ concubitum flagitio non novit, fructum in cognoscenda animarum causa capiet.* Per *sterilem* nonnulli accipiunt conjugatam, quæ servat castitatem conjugalem, et thorum immaculatum in matrimonio. Ita Hugo et D. Thom. et Noster à Castro, qui apposite et contraposite sic exponit : Maledicta creatura, id est proles impiorum, utpote ex adulterio habita, q. d. Infelix illa uxor quæ, quod non generet ex viro suo, et ipsa flagitium committit maculando thorum viri sui, et filios generat exsecrandos. Sane multo felicior est infecunda, quæ contenta orbitate filiorum, non est passa maculare aut coinquinare lectum suum delicto; nempe quod non cognovit thorum seu lectum in delicto, pro non cognovit delictum in thoro per hysteron proteron, hoc est, concubitum flagitiosum : Deum enim prætulit filiis.

Melius tamen, plenius et perfectius alii per *sterilem incoinquinatam* accipiunt virginem: hæc enim sola est *incoinquinata*, id est incorrupta, non marcida, quæ florem virginitatis illibatum servat : mox enim cap. 4. in virginitatis laudes

excurrit. Nam conjugata in veteri testamento si esset sterilis, non tam benedicta, quàm maledicta censebatur, utpote carens communi dono illius ævi, scilicet fecunditate. Ita de virgine hunc locum accipit Ecclesia in officio Ecclesiastico de Communi Virginum, et S. Hieron. loco jam citato, ac S. Ambros. lib. 1. de Virgin. ubi legit : *Melior sterilitas cum virtute.* Sic et Holcot, Dionys. et noster Gabriel Vasquez, quem audi : Nescire thorum in delicto, non est, non violare thorum per adulterium, sed idem quod esse sine uxore, cum qua quis in eodem thoro cubare posset, eo quod eunuchus vel sterilis sit, et tamen esse plenum bonis operibus : sicut è contra fecundus, et qui filios habet, etiam ex legitimo thoro, tamen legem Dei non servat, dicitur scire thorum in delicto, id est scire thorum et habere fructum matrimonii, et simul contra legem Dei peccare. Ita Vasquez 3. p. tom. 2. disp. 124. n. 47.

Idem patet ex versu seq. ubi quod hic dixit de femina, dicit de viro, eumque vocat *spadonem*, id est eunuchum, qui nequit aliud esse, quàm virgo. Idem exigit præmium eminens utrique promissum vers. 14 : *Dabitur enim illi fidei donum electum, et sors in templo Dei acceptissima*, quod utique non conjugatis, sed virginibus datur.

Igitur *quæ nescivit thorum in delicto*, idem est quod, *quæ nescivit delictum* (puta adulterium, fornicationem) *in thoro*, id est lecto, qualis tum est conjugata per castitatem conjugalem, tum potius virgo per castitatem virginalem, ideoque dicit, non *quæ nescivit delictum in thoro*, sed *quæ nescivit thorum in delicto*, q. d. Virgo adeo abest et abhorret à delicto adulterii et fornicationis, ut ipsum thorum sive lectum concubitus, quo delinqui potest, et quo delinqui solet, ignoret, q. d. Virgo omnem concubitum, omnem copulam ignorat.

Sensus ergo planus et plenus est, q. d. Maledicta est generatio, id est tam parentes, quàm proles adulterinæ et sceleratæ impiorum, quià ex adverso benedicta et felix est generatio et stirps piorum. Nam felix est uxor coinquinata, ideoque quoad prolem corporalem sterilis, quæ omnem omnino thorum et concubitum, quo delinqui solet, ignorat; habebit enim fructum copiosum in respectione animarum sanctarum.

Excurrit hic Sapiens in vituperium libidinis, et encomium castitatis et virginitatis, quia sapientiæ comes, imo soror, est castitas et virginitas. Unde S. Gregorio Nazianz. teste Ruffino, per visum utraque specie feminea et virginea apparuit, illoque feminas aversante, vultumque avertente, ab eis audivit : *Ne ægrè feras, ô juvenis, nostrum conspectum : sorores enim sumus, tibique familiares : uni nomen est sapientia, alteri castitas. Visitare te venimus, quia jucundum nobis in anima tua habitaculum præparasti.*

Quocirca amor sapientiæ tuetur castitatem, castitas vicissim incitat ad studium sapientiæ. Olim multis Religiosis hoc dedi consilium, et etiamnum do, ut, si velint puritati animæ, et bono Religionis suæ consultum, in eam inducant cum pietate studium litterarum, præsertim Theologiæ et sacræ Scripturæ : per hoc enim tollitur otium, quod est causa omnis mali, ac mens à carne carneisque voluptatibus elevatur ad cognitionem, et gustum rerum divinarum : tertio, homo fit doctus, ut et alios docere, et ad perfectionem erudire possit : quare experientia constat, nil ita reformare Religionem et disciplinam monasticam, ac studia litterarum pietati juncta. Sane in Societate nostra multi mirantur hæc tria ita contraria conjungi, scilicet tantam humilitatem cum tanta scientia, tantam obedientiam cum tanta prudentia, tantam castitatem cum tanta juventute; sed causa post Dei vocationem et gratiam, est assiduum studium sapientiæ. Semper enim discimus et docemus, quo fit, ut casti simus, et tentationes carnis vel non sentiamus, vel per Dei gratiam superemus, juxta illud S. Hieronym. *Ama scientiam Scripturarum, et vitia carnis non amabis.* Tantum curent studiosi sapientiæ, ante omnia studere cognitioni Dei et sui ipsius, ut Deum summe revereantur, seipsos summe despiciant; nam alioqui *Scientia inflat, charitas ædificat*, ait Apostol.

Hujus sententiæ veritatem insigni phœnicis et viperæ apologo aureis gnomis ceu gemmis insperso, repræsentat Cyrillus l. 4. Apolog. moral. c. 7 : *Vipera*, inquit, *phœnicem solitariam recumbentem reperiens, salutavit, et dixit, ut quid tu sola sedes, ubi est tui generis amica societas : cui illa : quippe sola sum in genere meo, nec ullius in me est sexus discretio : una tantum sum et singularis in mundo. Quo audito, mirata valde vipera dixit : Numquid tibi soli fuit illiberalis natura, cum cæteris animalibus tam sit in generationis suavissimo gaudio, et gratissimo prolis bono? Ad quid tibi pulchritudo hæc, postquam privata es vitæ conjugalis dulcedine, et coeundi delectatione? Nempe si moritura es, tota deficies ; sin immortalis, in æternum es tristis. Quid plura? In hac tua castitate, tibi oculis clausis et obturatis, quid malum bonumque sit nunquam senties, neque nosti. Ad hæc illi phœnix, venereorum non ignara fastidii, et puritatis non inscia gaudii, minime turbata respondit : Ibi est summa et gaudiosa societas, ubi totius speciei intima est unitas. Igitur quia singularis specie sum assimilata cœlestibus, gaudeo intentissime, totam et non partialem me esse exsulto. Tota enim res, tota vis in me una; et omnis bonitas meî, speciei est clara. Quod si generationis lepore non fruor, etiam aurum, sapphirus, stella, orbis et animus non generant, nec minus inde pretiosa se putant. Indignior enim à primo bonitatis fonte per dissimilitudinem elongata natura, semper in sua unitate esse non potuit : sed ex divisione successivæ generationis pensatur solatium, cur non etiam ejus desudationis tormentum? Quanquam enim fœtus una instantanea delectatione concipitur, tamen abominatione fovetur, labore portatur, timore servatur, dolore parturitur, periclitatione gignitur, fœtore nutritur, servitute augetur, anxietate diligitur, et in puncto cum maxima tribulatione amittitur. An forte tu sola gaudeas de generatione, experientia disces, concipies enim delectabiliter, et lethaliter paries; cum prolem nutriveris, tunc propter eam te perdendo ipsam amittes. Atque ita paras tibi, charissima, cibum mortis. Dic amabo, quænam gratia gallinæ est, quæ pullos genitos tanto amoris impetu fovet? Nonne ab eis cum creverint, ignoratur?* Ex quibus castitatem sibi suîque similibus gratulans, concludit : *Hoc ergo meum gaudium est generare meipsam; meum solatium est, fovere meipsam, dum sine divisione et maculatione, igne purificante, meipsam genero; et cum senio gravis deficio, tunc innovata resurgo, et sic verius semper vivo. Cinis enim meæ resolutio-*

nis, semen est vivificum novæ vitæ. Ne dicas certe in vacuum me depravasse, vel depurasse naturam, cum sim gemmatæ et floridæ castitatis exemplum; et hoc non solum delectationem veneream me nescivisse non tribulor, sed inviolabili puritate ligatu eam nunquam me noscituram delector. Tua ergo scientia, imo concupiscentia sit boni et mali, quo momentanea dulcedine coitus, furore libidinis insanis, et perdis in æternam vitam et caput. Quo dicto, ab invicem sunt divisi.

HABEBIT FRUCTUM IN RESPECTIONE (græce rursum est, εν επισκοπῃ, id est in visitatione, inquisitione, examine, respectu) ANIMARUM SANCTARUM] id est, cum singularum merita visitabuntur, dijudicabuntur et præmiabuntur, uti legit et explicat S. Hieronym. in cap. 56. Isaiæ. Τὸ *sanctarum* non est in Græco, sed subintelligitur; non enim præmiabuntur animæ, nisi sanctæ. Hoc ergo addidit Vulgatus ad contrahendum nomen respectionis, ut significet remunerationem sanctitatis. Sensus ergo est, q. d. Castæ et virgines esto sint steriles, id est careant prole; suum tamen habebunt fructum, id est mercedem, in futuro seculo, puta in die judicii, quo Christus omnium dicta factaque visitabit, id est examinabit, judicabit et coronabit. Potest Secundo, cum Petro Nannio per *fructum* accipi proles: hæc enim merces apte respondet sterilitati, q. d. Virgo licet sit sterilis, nec corporales generet filios; non tamen carebit sua prole spirituali, prole, inquam, virtutum ex castitate manantium, quomodo proles castitatis, est oratio, meditatio, abstinentia, eleemosyna, etc. ac gloria et aureola iis respondens in cœlo. Rursum proles virginum sunt alii Sancti, quos virgines suo verbo et exemplo ad sanctitatem et virginitatem impulerunt: hi enim sunt filii spiritus, non carnis. Qua phrasi S. Ambros. libr. de Arca et Noe cap. 4: *Probati viri genus, ait, prosapia virtutis est: et sicut hominum genus homines sunt, ita animarum genus virtutes sunt.*

Alludit ad Isaiæ cap, 56. 3: *Et non dicat eunuchus: Ecce ego lignum aridum, etc. Dabo eis in domo mea, et in muris meis locum, et nomen melius à filiis et filiabus: nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit.* Ubi fuse hac de re egi. Quare hîc plura non addam.

Nota hîc ante Christum in veteri testamento exstitisse laudem et consilium Evangelicum cœlibatus et virginitatis; licet enim hæc prophetice accipi possint de novo testamento, ubi hæc verissima esse conspiciuntur; Sapiens tamen in genere loquitur de omnibus castis, etiam sui ævi, ut patet. Unde S. Ignatius epist. ad Philadelph. tradit in veteri testamento virgines fuisse Eliam, Eliseum, Josue, Jeremiam, Melchisedech et Joannem Baptistam: virgines quoque fuere filii Prophetarum, de quibus in libris Regum crebra fit mentio.

Præclare S. Gregor. Nazianz. in Carm. de Virginitate, hæc ei dat elogia:

> Virginitas res est omni mirabilis ævo.
> Virginitatis amor mentes ad sidera tollit.

Prima Trias virgo est, hoc est, prima virgo est SS Trinitas.

> Virginitas magni pars inclyta Christi
> Virginitas promptissima cœli
> Semita, consiliisque Dei sapientibus hærens.
> Virginitas (*Danielis*) fulvos potuit sopire leones.
> Virginitas Angelorum vita.
> Virginitas decoratur conjuge Christo.

14. ET SPADO (græce eunuchus) QUI NON OPERATUS EST PER MANUS SUAS INIQUITATEM, NEC COGITAVIT ADVERSUM DEUM NEQUISSIMA (repete ex v. præcedenti, *Felix est.* Rationem subdit) DABITUR ENIM ILLI FIDEI DONUM ELECTUM.] Laudavit virginem feminam, hîc à pari laudat virginem virum, illumque virgini feminæ combinat et adæquat, q, d. Sicut dixi felicem esse feminam sterilem et incoinquinatam, id est virginem, sic pariter felicem esse prædico virum virginem: qui scilicet per propositum vel votum castitatis, quasi spado vel eunuchus, se castravit propter regnum cœlorum, juxta consilium Christi Matth. 19. 12. puta, qui ex amore puritatis omnem libidinis usum sibi interdixit, ideoque *Non operatus est per manus suas iniquitatem*, puta pollutionem, tactus impudicos, aliaque scelera, tum libidinis, tum aliorum vitiorum, *Nec cogitavit adversus Deum nequissima*, græce πονηρα, id est mala et prava, q. d. Qui nec per actus manuum, nec per pravas cogitationes mentis in Deum peccavit; qui manus ab opere vetito, et mentem à mala cogitatione, præsertim venerea (hac enim sæpe peccatur etiam à continentibus, per internam libidinis delectationem morosam, etiamsi actus externus absit, imo horrori sit) cohibuit, imo manibus multa bona operatus est, et mente multa pia cogitavit et destinavit. Est miosis. Virgines enim liberæ ab oneribus conjugii totæ vacant Deo piisque cogitationibus et operationibus, ideoque merentur tantum præmium, quantum subdit.

Minus apposite Dionys. *spadonem* accipit per naturam, qui scilicet natus est eunuchus, vel castratus ab hominibus: *Hic enim*, inquit, *cogitare potest contra Deum, ac murmurando dicere: Cur me creasti eunuchum et impotentem ad generandum?* Ab hoc enim murmure abstinere est præceptum, ideoque laus exigua, quæ tamen magna huic spadoni datur, cum subditur: *Dabitur enim illi fidei donum electum, etc.* Ergo spado hîc non per naturam, sed per voluntatem et virtutem intelligitur, puta cælebs et virgo. Magis apposite Noster à Castro spadonem accipit virum conjugatum, sed orbum liberis, propter uxoris fortasse sterilitatem, qui ita fidelis est legi Dei, ut superet filiorum cupidinem, quæ adeo populum illum occupabat, ut multi non vererentur ex alienis uxoribus filios sibi procreare contra Dei præceptum. Ille ergo eunuchi nomine hîc commendatur, qui ita adhærebat divino præcepto, ut, ne illud transgrederetur, sua fidelitate vinceret amorem filiorum, et opprobrium quod sterilibus eo tempore oriebatur. Nam id ostendit quod dicit: *Felix sterilis immaculata, quæ nescivit thorum in delicto;* et felix eunuchus, *qui non est operatus iniquitatem:* at infelices impii, qui ex adulterio filios procreant. Nam ejusmodi filii profani erunt, et delebuntur tanquam ex iniquo thoro nati. De ejusmodi ergo eunuchis loquitur hæc ipse. Licet enim spado significet proprie eunuchum, qui nequit esse maritus, utpote impotens ad copulam conjugalem, tamen ad orbum, qui filios alia de causa procreare nequit, extendi potest. Omnia hæc eo spectant, ut præferant carentiam filiorum cum virtute, copiæ filiorum cum vitio:

unde cap. sequent. v. 1. Græcus habet : *Melius est esse sine filiis cum virtute.*

Dabitur enim illi fidei donum electum, et sors in templo Dei acceptissima.] Græce: *Dabitur enim fidei gratia electa, et sors in templo Domini acceptior, jucundior* vel *gratior ;* vel ut S. Hieronym. in 56. Isaiæ, *delectabilis.* Græce est, θυμηρεςερος, id est animo placentior à θυμω αρεσκω, id est *animo placeo;* aliqui legunt : θυμηδεςερος, id est *animo delectabilior,* à θυμον ηδω, id est *animum oblecto;* sed eodem redit sensus.

Quæres, quodnam *fidei donum electum* hîc promittatur spadoni voluntario, puta virgini ? Primo, Lyran. accipit fidei donum omnibus electis commune. Secundo, S. Bonavent. et Vatabl. accipiunt fidem, non quamlibet, sed efficacem et eminentem, quæ in spe beatificat, esto necdum in re, atque ex Dei electione datur, ac homines efficit perfectos. Tertio, Cantacuzenus accipit collocationem ad dexteram Christi in die judicii : hoc enim est proprium et eximium electorum donum. Quarto, Dionys. accipit donum puritatis internæ et interioris profectus. Quinto, magis plane et genuine Noster à Castro explicat, q. d. Ut fides, id est fidelitas ejus in Deum, qua contra tentationes carnis, quæ creberrimæ et vehementissimæ sunt, constanter dimicavit, coronetur insigni et exquisita gratia Dei, quam explicat, dum subdit : *Et sors in templo Dei acceptissima;* græce : *Gratior et jucundior.* Hæc ergo sors et gratia electa, promissa virginibus, est peculiaris sensus et gustus rerum spiritualium, cœlestium et divinarum, quem Deus eis impertitur. Congruum enim est, ut qui amore Dei privant se voluptatibus carnis, spiritus consolationes persentiscant; ut qui hominem sponsum renuunt, sponsum accipiant Deum et Christum : ut qui liberos à se abdicant, Angelorum et Sanctorum consortio fruantur : sic enim fruuntur virgines, quæ in templis et oratoriis vacant orationi, lectioni, concioni, meditationi rerum cœlestium, ac piis operibus. Hæc est beata sors Magdalenæ, quam ei attribuit Christus, dicens : *Optimam* (id est sanctissimam, perfectissimam, summe meritoriam æque ac jucundissimam) *partem sibi elegit Maria, quæ non auferetur ab ea,* Lucæ 10. v. 42. Gratia ergo electa virginum est, vita et conversatio angelica, qua liberi et vacui cura conjugum, filiorum, ancillarum, quietam agunt vitam in Dei obsequio et cultu, ubi crebro sentiunt multitudinem dulcedinis Domini, delicias charitatis, gloriam conscientiæ, pacem et gaudium spiritus : quæ est unctio docens de omnibus, et manna absconditum, quod nemo novit, nisi qui accipit, juxta illud Apostoli 1. Cor. 7. v. 34 : *Virgo cogitat, quæ Domini sunt, ut sit sancta corpore et spiritu: quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro.* Et mox virginitatis fructum et mercedem affert, *Quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi,* vel ut alii legunt *observandi,* quod sane est donum electum, imo angelicum, quod summam in cœlis laudem et gloriam promeretur. Unde Holcot et Lorinus per *donum electum* accipiunt peculiarem coronam virginum, quæ aureola dicitur : hæc enim dabitur fidei, id est, fidelitati eorum, qua respuentes omnes maritos terrenos, uni Christo, ceu sponso, fidem castitatis dederunt et servarunt, juxta illud 2. Cor. 11 : *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo.* Hinc rursum *fides* hîc proprie accipi potest. Virgines enim, quæ tota vita se continent, et assiduos carnis insultus mortificando strenue pro castitate decertant, merentur fidei donum electum, id est eximiam rerum cœlestium, quas fide credimus, cognitionem, amorem, sensum et gustum, ut jam explicui.

Denique *fidei donum electum* posse tribui, non solis virginibus, sed et conjugibus illiberis; utrosque enim opponit et anteponit adulteris, prole adulterina abundantibus. Conjugii enim et conjugum donum electum est triplex, scilicet fides, proles, et Sacramentum. Fides est fidelitas et conjugalis amor, qui supplet defectum prolium. Unde Elcana dicebat Annæ uxori sterili : *Nunquid non ego melior tibi sum, quàm decem filii?* l. 1. Reg. 1. Sacramentum, quia conjugium in nova lege est Sacramentum, et gratiam confert. Verum *donum electum* magis proprie et plene competit virginibus.

Et sors in templo Dei acceptissima.] Quænam hæc sors virginibus promissa? Aliqui hanc sortem interpretantur peculiarem curam, et singulare Dei patrocinium. Verum hæc mystica est sors. Litteralis ergo est illa, quam dixi, scilicet peculiaris gratia, quæ datur virginibus, ut aveant et gustent totæ servire Deo, ideoque ire de virtute in virtutem, ut animas suas perficiant, quo plene placeant sponso suo Deo et Christo, quæ est sanctissima, æque ac quietissima et jucundissima sors et vita Magdalenæ, uti jam exposui.

Alludit ad eunuchos per naturam : hi enim velut exsecti, mutili et semiviri, Ecclesia Mosaica arcebantur, Deuteron. 23. v. 1, uti etiamnum Jure Canonico arcentur Sacerdotio. Sensus est, q. d. Eunuchi per naturam arcentur templo Dei ; at ego eunuchos per virtutem et gratiam in meo templo, id est, in mea Ecclesia, tum militante, tum triumphante, velut primos, primo optimoque loco collocabo.

In Ecclesia enim militante à Christo, Apostolis et Patribus, virgines præferuntur viduis et conjugatis. Unde à Tertull. lib. de Pudicitia, S. Cypriano, S. Athanasio, S. Basilio, ac S. Chrysost. tract. de Virgin. status virginum vocatur *Flos morum, honor corporum, decor sexuum, integritas sanguinis, fides generis, fundamentum sanctitatis, præjudicium omnis bonæ mentis, flos Ecclesiastici germinis, gaudium Prophetarum, gloria Apostolorum, Angelorum vita, corona Sanctorum; beata species Deoque digna, cui nihil comparandum, angelica corona, super hominem perfectio.* De Constantino Magno refert Eusebius lib. 4. Vitæ ejus, ipsum virgineum chorum tantum non adorasse; istic se habere Deum, cui puellæ se devoverunt, arbitratum.

Alludit ad Isaiæ 56. 5 : *Dabo eis* (eunuchis, id est virginibus) *in domo mea, et in muris meis locum;* Hebr. יד *iad,* id est, *manum,* hoc est separatam et selectam sortem, gradum, locum; *et nomen melius à filiis et filiabus.* Quod S. Hieron. et Cyril. ac S. Basil. lib. de S. Virgin. interpretantur, ut casti non solum in domo Dei habitent, sed ea etiam gloria et dignitatis excellentia illustrentur, quæ omnem splendorem, quem liberorum procreatio et successio afferre potuissent, longe superet : imo, ut docet S. August. de S. Virgin. cap. 25. gloria quadam propria et excellenti præ aliis Sanctis potiantur, quæ à Scholasticis Aureola nuncupatur. Addit Noster à

Castro, olim spadones et castos in templo præcipuis quibusdam ministeriis fuisse deputatos, uti de Rechabitis ob similem sanctimoniam asserit Jerem. c. 35. vers. ult. Videntur ergo cælibes inter Levitas et Sacerdotes honore et dignitate excelluisse, ac præsertim inter cantores; sicut hodie videmus eunuchos et exsectos in templis, cæteris voce et cantu eminere, idque innuitur vers. 16. ut ibi ostendam. Rursum apud Judæos in templo erat gynæceum, id est, locus honoratus virginum, inter quas præsentata et educata fuit B. Virgo. Unde illæ dicuntur excubare ad ostium tabernaculi, Exod. c. 38. vers. 8. 1. Reg. 2. v. 22. 2. Machab. 3. v. 19. ibi enim vacabant orationi, jejunio, mortificandis passionibus, sanctitati, perfectioni, æque ac operi manuali, texendo, sarciendo, ornando vestes et res templi.

Sic pariter apud Christianos nemo admittitur ad ministerium templi, ut sit Episcopus, Sacerdos, Diaconus, nisi virgo aut cælebs profiteatur castitatem. In monasteriis vero, quæ sunt semnæa et templa Dei, solemne ab omnibus fit castitatis votum, quibus proinde mirus honos à regibus et principibus omni ævo tributus legitur. Ut taceam alios, S. Helena Imperatrix, Constantini Magni mater, teste Ruffin. l. 2. Histor. cap. 8. virgines, quas Hierosolymis reperit Deo sacratas, ad prandium invitatas tanta devotione curavit, ut indignum crederet si famularum uterentur officiis, sed ipsa manibus suis habitu succincta eis cibum apposuit, poculum porrexit, aquam manibus infudit.

Audi S. Bernard. epist. 42. ad Henricum Senonensem Archiepisc. *Quid castitate magis decorum, quæ mundum de immundo conceptum semine, de hoste domesticum, angelum denique de homine facit? Differunt quidem inter se homo pudicus et angelus, sed felicitate, non virtute; sed etsi illius castitas felicior, hujus tamen fortior esse cognoscitur. Sola est castitas, quæ in hoc mortalitatis et loco et tempore, statum quemdam immortalis gloriæ repræsentat. Sola inter nuptiarum solemnia, morem beatæ illius vindicat regionis, in qua neque nubunt, neque nubuntur, præbens quodammodo terris cœlestis jam illius conversationis experientiam;* Et mox : *Hoc itaque tantæ pulchritudinis ornamentum, digne dixerim sacerdotium honorare, quod dilectum Deo et hominibus faciat sacerdotem; cujus quippe memoria, non in carnis successione, sed in spiritali benedictione sit, reddatque similem in gloria Sanctorum, in hac licet adhuc regione dissimilitudinis constitutum.*

Rursum in templis olim (uti etiamnum Romæ, et per totam Italiam fit) separatus à viris erat locus feminarum, in eoque primo loco degebant virgines. Testis est S. Clemens lib. 2. Constitut. Apost. c. 61 : *Adolescentulæ*, ait, *si sit locus, seorsum maneant, etc. Virgines, et viduæ, et anus primæ omnium, vel stent, vel sedeant;* S. Gregor. Nazianz. in somnio Anastasiæ : *Sanctæ virgines*, ait, *una cum gravibus matronis è sublimi tecto castissimas sermonibus meis aures inclinabant.* Clarius et nervosius S. Ambros. ad Virginem lapsam : *Nonne*, ait, *vel istum locum tabulis separatum, in quo in Ecclesia stabas, recordari debuisti, ad quem religiosæ matronæ et nobiles certatim currebant tua oscula petentes, quæ sanctiores et meliores te erant? nonne vel illa præcepta, quæ oculis tuis ipse inscriptus paries ingerebat, recordari debuisti? Divisa est mulier, et virgo, quæ non est nupta, cogitat quæ Domini sunt, quomodo sit sancta corpore et spiritu. Tu autem in contrarium vertens dictum, etc.*

Præclare Tertull. de Cultu feminarum cap. 1 : *Cum omnes*, ait, *templum simus Dei, illato in nos et consecrato Spiritu Sancto, ejus templi antistes et æditua pudicitia est, quæ nihil immundum, nec profanum inferri sinat, ne Deus ille, qui inhabitat, inquinatam sedem offensus derelinquat.*

Virginum ergo, præsertim Religiosorum et Religiosarum, *Donum electum*, et *sors in templo Dei acceptissima*, est occupatio nobilissima ac dignissima, puta Deum et sponsum suum Christum assidue contemplari, Deum perfecte amare, cupiditates resecare, animam omni virtute et sanctitate imbuere et roborare, ut tentationibus, dæmonibus, totique mundo superiores existant, iisque dominentur : quia *Judicabunt nationes, et dominabuntur populis.* Hi ergo sunt electi et dilecti, quos Deus, ut perfectos, ideoque charissimos filios singulariter amat; B. Virgo, ut proles pulcherrimas, diligit; sancta Ecclesia, ut pretiosissimas gemmas, quibus illustris et splendida ac decora procedit, cordi habet.

Ipsi denique sunt aliis Ecclesiæ filiis meliores et pulchriores, quia curiam Dei ornant, palatium æterni regis ædificant, et nobilitatem Ecclesiæ constituunt. Vide quo pacto perfectio est arctissima cognatio cum Deo, quæ perfectos viros, non utcumque filios Dei facit, sed filios charissimos Dei, et patri simillimos et conjunctissimos efficit. Qui ut filii Dei, et hæredes regni cœlestis, omnibus virtutibus, tanquam regalibus indumentis vestiuntur, cibis delicatissimis sanctorum desideriorum et piarum cogitationum reficiuntur, et angelis velut regiis ministris cinguntur, et patris sui occupatione, scilicet divina contemplatione, delectantur, et nihil aliud quærunt, nisi Dei similes esse, et in omnibus Dei filios et servos ob divinum honorem sese exhibere. Ita noster Alvarez de Paz lib. 4. de Dignit. perfectionis p. 1. c. 8 et 9. Ita et S. Hier. in c. 56. Isaiæ, et interpretes hoc loco.

In Ecclesia vero triumphantes virgines proxime sequuntur Agnum quocumque ierit, et cantant canticum novum, quod nemo potest dicere nisi virgo, Apoc. 14. v. 3. Unde de iis subdit : *Hi empti sunt ex hominibus primitiæ Deo et Agno.* Vide ibi dicta.

Denique per *fidei donum electum*, et per *sortem in templo Dei acceptissimam*, possent accipi filii parentum sterilium, quos ob castitatis et sanctitatis meritum Deus parentibus dedit, fecitque gloriosos atque eximios, suos quasi in templo administros, uti fecit Samuelem, Joannem Baptistam, et Jesum Christum, aliosque de quibus dicam vers. 16.

Audi S. Gregor. 3. part. Past. c. 29 : *Eunuchi quippe sunt, qui, compressis motibus carnis, affectum in se pravi operis abscindunt. Quo autem apud Patrem loco habeantur ostenditur, quia in domo Patris, videlicet in æterna mansione, filiis præferuntur. Audiant quod per Joannem dicitur; Hi sunt, qui cum mulieribus non sunt coinquinati, virgines enim sunt, et sequuntur Agnum quocumque ierit.* Apoc. 14. 4.

Porro, quia *vita Sanctorum est interpretatio Scripturarum*, ut ait S. Hieronym. disce ex Vita S. Emerici (quam ex Bonfinio et aliis descripsit Surius 5. Nov.) quam castitas in templo Dei sit

clara et pulchra, quæ non solum illam possidentes, sed et per illos etiam alios atros et spurcos efficiat Deo speciosos et fulgidos. Nam S. Emericus, filius S. Stephani primi Hungarorum regis, cum nocte orans in Ecclesia S. Georgii, cogitaret quodnam posset gratissimum Deo munus offerre, ecce eum cœlesti fulgore vox de cœlo: *Præclara*, ait, *res est virginitas. Itaque mentis et corporis virgineam integritatem à te exigo. Hanc offeras Deo, et in ea constanti animi proposito perseveres.* Obsecutus est ille, statuitque virgo permanere. Verum cum pater juberet ut uxorem forma, genere et moribus spectatissimam duceret, quæ filios regni hæredes pareret, paruit ipse, sed cum uxore quasi cum sorore vixit in perpetua virginitate. Rarum hoc in juventutis flore et regiis deliciis puritatis exemplum: sed ipse carnem, ne lasciviret, jejuniis edomabat. Contigit ut Conradus quidam, qui spurcissima et enormia scelera perpetrarat, illorum pœnitens, Pontificis jussu loricam ferream ad nudum corpus astringeret, cum charta, in qua ejus crimina scripta erant, ac varia Sanctorum sepulcra viseret, donec lorica solveretur, et scriptura oblitteraretur. Cum varia visisset incassum, venit tandem ad sepulcrum S. Stephani, ubi orans ab eo audit: *Surge, amice, et Emerici filii mei monumentum, quod juxta est, adito. Ille quod carnis servanda integritate præcipuam apud Deum gratiam promeruerit, facinorum tuorum veniam tibi impetrabit. Ex eorum enim numero est, qui non inquinaverunt vestimenta sua sequunturque Agnum quocumque ierit, et ante thronum Dei cantant canticum novum.* Evigilat homo illico, ad B. Emerici sacellum se confert, fundit preces, atque opinione celerius dissiliunt ferrei nexus, charta resignata nullum habet litteræ vestigium: id audiens Ladislaus Hungariæ rex, honorifice elevari curavit corpus S. Emerici, eumque Sanctorum catalogo ascribi ad diem 5. Novembr.

15. Bonorum enim laborum gloriosus est fructus, et quæ non concidat radix sapientiæ.] *Gloriosus*, qui scilicet non tantum ad præsens tempus, sed et in æternum coram Deo et Angelis duraturam gloriam conciliat. Virginum labores gloriosi, ideoque gloriosos præmiorum fructus producentes (cujus rei symbolo apud Romanos olim, ad templum honoris non patebat aditus, nisi per templum virtutis, teste Plutarch. in Moral.) sunt assiduæ luctæ cum carne, orationes, jejunia, eleemosynæ, studium, doctrina, prædicatio, zelus animarum, quibus vacant virgines, quia rebus terrenis non occupantur, etc. Hinc virginibus à Christo assignatur fructus centesimus, viduis sexagesimus, conjugibus trigesimus, Matth. 13. 23. Hinc et Christus noluit virginitatem, utpote rem adeo arduam, præcipere, sed tantum consulere: *Qui potest*, inquit, *capere, capiat;* Matth. 19. 12. Nam ut ait S. Augustinus serm. 250. de Tempore: *Sola duriora sunt prælia castitatis, ubi quotidiana est pugna, et rara victoria.* Hinc lectulum castum Salomonis ambiunt sexaginta ex fortissimis Israel, Cantic. 3. 7. Quin et veteres Palladem virginitatis et sapientiæ deam, armatam pingebant. Et Astrologi signum Virginis in cœlo medium collocant inter Libram et Leonem, ut indicent virginitatem indigere leonina fortitudine, et librata temperantia. Vide S. Gregor, l. 6. in lib. Reg. c. 1 et 2.

Porro fructus virginitatis sunt ejus præmia et aureola, quæ recensui v. præced.

Et quæ non concidat radix sapientiæ.] Græce, *et quæ cadere nequit* (id est firma et stabilis est) *radix sapientiæ.* Dat causam, cur bonorum laborum gloriosus perennisque sit fructus, quia scilicet eorumdem radix est sapientia, quæ nunquam concidit, nec marcescit, sed semper viva, virens et vegeta fructus hosce progerminat. Per *sapientiam* intellige, non speculativam, sed practicam, puta prudentiam et virtutem præsertim castitatem et cælibatum. Hæc enim juges profert orationis, mortificationis, eleemosynæ aliorumque bonorum operum fructus. Hunc fructum opponit et præponit fructui, id est, proli, impiorum et luxuriosorum, qui ex alienis uxoribus, vel ex alienigenis (quod lege veteri vetitum erat) proles suscitabant. Unde de iis subdit: *Filii autem adulterorum in inconsummatione erunt.* Porro *radix sapientiæ* accipi potest ipsa sapientia, uti jam dixi, sicut virtus castitatis est ipsa castitas: vel præcise radix sapientiæ, id est virtutis, est timor Dei, juxta illud: *Initium sapientiæ timor Domini.* Eccli. 1. 16. Vide ibi dicta. Hic enim timor non decidit, nec deperit, sed manet in æternum. Aliter noster Lorinus, qui per *radicem sapientiæ* accipit cognitionem Dei et sui ipsius: scilicet scire se nihil esse, nec posse esse castum suis viribus, sed hoc esse donum Dei, ut et cætera omnia. Hoc enim practice nosse est radix et causa castitatis, uti docet Sapiens cap. 8. v. ult. Additque apposite: Recte autem de castitate prius locutus, quæ est σωφροσύνη, radicem ejus dixit esse φρόνησιν. Maxima enim requiritur ad castitatem prudentia et sapientia, eaque est ceu radix illius: rursus vero prudentiam atque sapientiam σώζει, id est conservat et custodit, castitas atque temperantia. Unde illud Apostoli, quod legimus: *Sapere ad sobrietatem*, εἰς τὸ σωφρονεῖν, S. Hieronymus lib. 2. contra Jovin. vertit: *ad pudicitiam;* licet S. August. epist. 47. legat: *ad temperantiam;* Irenæus l. 5. cap. 20, *ad prudentiam.*

Posset secundo per *fructum bonorum laborum* accipi proles sterilium; hæc enim directe opponitur proli adulterorum, q. d. Proles, quas Deus subinde dat parentibus sterilibus, sed castis et piis, eo quod noluerunt quærere proles ex alienis vel alienigenis uxoribus, quia hoc lege erat vetitum, sunt gloriosus castitatis et pietatis eorum fructus, ideoque Deus eas solet evehere, facereque Prophetas, pontifices, vel Sanctos eximios et gloriosos: uti Abrahæ et Saræ sterilibus dedit filium Isaac Patriarcham, ex quo prognati sunt Jacob omnesque Patriarchæ et Israelitæ, ipseque Christus: qui proinde recte à Deo vocatus est Isaac, id est risus et gaudium parentum, æque ac posterorum omnium. Sic Deus Manue et uxori sterilibus filium dedit Samsonem, qui fuit robur et vindex Israelis, Jud. 13. Sic Annæ sterili dedit filium Samuelem, qui fuit judex Israelis, ac sub Heli Deo in templo ministravit, 1. Regum 2. Zachariæ et Elisabeth sterilibus dedit filium Joannem Baptistam, qui fuit præcursor et index Christi, ideoque in eremo, velut in templo, quasi Angelus inter Angelos vixit. Sic denique B. Virgini non ex natura, sed ex voto virginitatis sterili filium dedit Christum Jesum, qui fuit salvator et redemptor totius orbis. Vide ergo ut Deus sterilitatem castam et

sanctam remuneretur fructu, id est prole sancta et gloriosa, quæ Deo velut in templo jugiter assistat, famuletur et obsequatur, uti fecere omnes jam nominati. Ubi nota, omnes qui ex parentibus sterilibus nati fuere, evasisse in viros eximios et gloriosos, utpote dono Dei datos parentibus et mundo, ad ejus salutem: ideoque Deus singulis nomen proprium imposuit, quod officium et gloriam eorum præsignificaret. Et hoc est *donum fidei electum, et sors in templo Dei acceptissima,* de qua dixit v. 14. Hisce jam opponit fructum, id est prolem, impiorum, qui cum ex suis uxoribus proles non habeant, vel deformes habeant, quærunt contra jus et fas alias pulchras, ut ex iis filios pulchros suscitent. De his ergo ait:

10. Filii autem adulterorum in inconsummatione (ita legendum cum Græcis et Roman. non *in consummatione*, uti legunt multi, nec inepte. Sensus est enim, q. d. *cito consummabuntur*, id est, consumentur et morientur) erunt.] Græce est, ἀτέλεστα ἔσται, quod duo significat: Primo, *inconsummati* vel *imperfecti erunt*, ad consummationem vel perfectionem, sive corporis, sive ætatis, sive prosperitatis, non pervenient. Secundo, *non initiati, nec sacri erunt*, sed profani. Unde Tigur. vertit: *Filii adulterorum vero sacris arcebuntur.* Sic et Osorius. Sensus est, q. d. Filii parentum fidelium et castorum solent esse consummati et perfecti, tum in natura, tum in gratia, ideoque sacri et quasi sacerdotes Dei: filii vero parentum adulterorum non semper, sed crebro sunt imperfecti, tum in natura, ut ad plenam perfectamque ætatem non perveniant, ideoque imbecilles, languidi vel manci misere vivunt, ac parum vivaces cito moriuntur; tum in gratia et virtute, ideoque profani et exosi Deo, quasi adulterorum parentum adulterini et impii filii. Sic filius Davidi natus ex adulterio cum Bethsabee, à Deo cita morte percussus est. 2. Reg. 12. 18. Her et Onan filii Judæ luxuriosi nullos genuerunt filios, sed et ipsi celeri nece à Deo mulctati sunt, Gen. 38. v. 7. et seq. Abimelech filius spurius Gedeonis occidit 70 fratres suos, seque fecit tyrannum Israelis; ideoque paulo post à muliere interfectus est, Judic. 9.

Causa duplex est: Prima divina, quod scilicet Deus hac pœna congrue puniat adulteros, ut in quo peccaverunt, puta in filiorum generatione, in eodem puniantur. Secunda naturalis, quod adulteri cæterique libidinosi crebro veneris usu spiritus viresque exhauriant, itaque vim generandi debilitent; quo fit ut languidos et debiles, æque ac vitiosos sibique similes generent filios.

Hunc esse sensum liquet, quia sic se explicat Sapiens, cum subdit: *Et ab iniquo thoro semen exterminabitur,* q. d. Filii nati ex adulterio, vel ex conjugio cum alienigenis lege vetito, ad plenam et perfectam ætatem non excrescent, non pervenient ad statum et gradum honoratum et stabilem, sed premature dedecorose morientur. Causam dat Theognis:

> Non etenim, *inquit*, è squilla rosa nascitur aut hyacinthus.
> Sed neque ab ancilla filius ingenuus.

Rursum, exterminabuntur ab Ecclesia Domini, juxta legem Deut. 23. 2: *Non ingredietur mamzer, hoc est de scorto natus, in Ecclesiam Domini, usque ad decimam generationem,* ita à Castro.

Sic ut alios taceam, hoc seculo Henricus VIII. Angliæ rex; cum ex Catharina uxore sua non posset habere prolem masculam, eam repudiavit, et duxit Annam Bolenam, ex eaque Elisabetham genuit, sed in ea omnis ejus stirps et progenies defecit, etiamsi successive sex duxisset uxores. Sic et principes mystice adulteri, id est apostatæ, puta qui à fide et Ecclesia deficientes fiunt hæretici vel idololatræ, sæpe non habent proles, vel non longævas, quæ in secunda vel tertia generatione deficiant, uti contigit Zamri, Osee, Jehu et aliis regibus Israel idololatris. Lege lib. 3 et 4. Regum. Idem hoc seculo fieri vidimus in nobilissimis familiis. Quocirca Optatus Milevitan. l. 4. contra Parmen. *Filii adulterorum inconsummati. Hoc*, inquit, *de hæreticis dictum est, apud quos sunt Sacramentorum falsa connubia, et in quorum thoris iniquitas invenitur, ubi in exterminium fidei corrupta sunt semina. Dum Valentinus filium Dei in phantasmate, non in carne fuisse contendit, fidem suam suorumque corrupit. Nativitatis eorum semen exterminatum est, qui non crediderunt Filium Dei in carne natum de Virgine Maria, et passum in carne.*

Porro Gratian. dist. 58. can. 12. *Cenomanensem*, sic legit, sicque explicat, q. d. Filios adulterorum, utpote vitiosos, juxta canones, non esse sacris initiandos. Sic enim ait: *Quod autem vitium originis semini imputari negatur, videtur esse contrarium illi sententiæ: Adulterorum filii abominatio sunt Domino; sed, sicut supradictum est de presbyterorum filiis, ita et hoc de filiis adulterorum intelligendum videtur, ut illi dicantur esse abominatio Domino, ad quos paterna flagitia hæreditaria successione descendunt.*

Unde ibidem c. 9. scribit S. Bonifacius Martyr Anglorum regi, vitia adulterorum in proles proseminari. *Si gens Anglorum*, inquit, *spretis legalibus connubiis, adulterando et luxuriando, ad instar Sodomiticæ gentis fœdam vitam duxerit; de tali commistione meretricum æstimandum est degeneres populos, et ignobiles, et furentes libidine fore procreandos, et ad extremum universam plebem ad deteriora et ignobiliora vergentem, et novissime nec bello seculari fortem, nec in fide stabilem, nec honorabilem hominibus, nec Deo amabilem esse venturam, sicut aliis gentibus Hispaniæ, et Provinciæ, et Burgundiorum populis contigit; quæ sic à Deo recedentes fornicatæ sunt, donec vindex talium criminum ultrices pœnas per ignorantes legem Dei, id est per Saracenos, venire et sævire permisit.*

Objicit S. Justinus quæst. 78. ad Orthodox. qua ratione vera sit hæc sententia, cum genealogia Christi ducatur ex David adultero? Respondet David pœnituisse, atque Uriæ defuncti relictam viduam, quam prius, vivente viro, violaverat, uxorem duxisse, Deumque pœnitentiam David eo quoque modo honorare voluisse, ut mentio nominatim fierit uxoris quondam Uriæ.

S. Ambr. vero ser. 9. de Joanne Baptista t. 5. adulterorum filios non initiatos, uti ipse pariter legit, interpretatur viles, spurios et infames. Agens enim contra concubinarios sic scribit: *Sed dicet aliquis: Uxorem non habeo, et ideo ancillam mihi sociavi. Audi quid dicat Scriptura ad Abraham: Ejice ancillam, et filium ejus; non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Si igitur ancillæ filius hæres non est, ergo nec filius est. Cur ergo quæritur tale conjugium, de quo susceptus filius, nec successionis possit hæres esse,*

nec sanguinis? Nec enim habere potest hæreditatis consortium, qui non habet originis privilegium. Cur, inquam, quæritur tale contubernium, de quo nati filii matrimonii, sed testes sint adulterii? cur hujusmodi suscipiantur adulterini, qui patri pudori sint, non honori? Dicit Scriptura : Adulterorum filii non initiati erunt, et ab iniquo thoro semen exterminabitur : Mulier igitur quæ si talibus moribus prædita est ut mereatur consortium, mereatur et nomen uxoris : præsta concubinæ tuæ libertatem et nomen uxoris, ne tu adulter sis potius quàm maritus.

Et ab iniquo thoro semen exterminabitur.] *Iniquo*, id est injusto, puta adulterino. Adulterium enim est contra justitiam ; adulter enim corpus ex justitia debitum addictumque uxori, illi subtrahit, datque adulteræ ; quare uxori gravem facit injuriam. Rursum, *iniquo*, græce παρανόμου, id est illicito et lege vetito, qualis est copula soluti cum meretrice vel alienigena et idololatra : quæ licet non sit contra justitiam, lege tamen Dei est prohibita, utpote nocens educationi prolis ac bono reipub. Unde S. Hier. in c. 9. Oseæ legit : *Ex iniquo concubitu semen peribit;* Vatabl. *Ex illegitimo concubitu semen abolebitur:* Osorius et Carthus. *Conjugati adulteri privabuntur prolis fœcunditate*, aut si quæ proles eis nascatur, infelix vivet, et interibit immatura. Ita sæpe fiebat olim et etiamnum fit, at non semper, ob alia secreta Dei judicia.

Porro hæc sententia vera est, non tantum in adulterinis filiis, sed in legitimis. Sæpe enim ex hac lege sterilitatis à Deo lata contra adulteros fit, ut qui ex alieno thoro filios quærit, neque ex suo quidem suscipiat. *Sic concluserat Dominus omnem vulvam domus Abimelech, propter Saram uxorem Abrahæ*, quam sibi vindicarat Abimelech. Genes. 20. 18. Quare si adulter fuerit rex, regno dejicietur posteritas ; si castus, proles in regno firmabuntur. Ita non raro fit.

17. Et si quidem longæ vitæ erunt, in nihilum computabuntur, q. d. Impii et adulterini impiorum adulterorum filii, si quando diutius vivant, sintque longævi; nullius tamen erunt pretii, viles et abjecti; et sine honore erit novissima senectus illorum,] q. d. Quo diutius vivent, eo magis erunt inhonorati et dedecorosi ; tum quia cum ætate crescit eorum impietas et infamia; tum quia, cum juxta legem Deut. 23. 1. velut infames repellantur ab Ecclesia et societate cæterorum Israelitarum ; quo diutius vivent diutius majusque erit eorum dedecus, infamia et probrum præsertim quia senectus ipsa tot miseriis onusta, per se solet esse despicabilis et contemptibilis; cui si accedat ignominia natalium æque ac morum et vitæ, duplex, imo triplex et quadruplex consurget turpitudo et infamia. Candorem enim argenteæ quasi canitiei plumbo, imo cœno, inspergunt turpitudinis. Hinc S. Hier. in cap. 9. Oseæ sic legit : *Cum longi fuerint temporis, reputabuntur in nihilum, et ignobilis in novissimis erit senectus eorum.* Vere Ecclesiast. cap. 25. v. 3. *Tres*, inquit, *species odivit anima mea, et aggravor* (nauseo et indignor) *valde animæ illorum ; pauperem superbum, divitem mendacem, senem fatuum et insensatum;* græce senem *adulterum et imminutum intellectu*, quales fuere senes illi, quos increpat Jerem. cap. 29. 22. et illi insidiantes Susannæ, Daniel. 13.

Egregie hanc gnomen pertractat S. Fulgent. epist. 2. cap. 3. et 4. ubi Gallam de morte mariti juvenis consolatur : *Tales*, inquit, *quantumlibet longævi moriantur, acerbo funere demerguntur, et quamvis ætas eorum matura videatur in corpore, mortifera tamen mundi dilectio, immaturæ mentis acerbitatem retentat in corde : Christianus autem, qui in timore Dei vixerit, quacumque fuerit defunctus ætate corporis, non acerbo funere mergitur, sed placita Deo subnixus maturitate transfertur : legimus namque in eodem Sapientiæ libro : Quia senectus honorabilis est non diuturna, neque numero annorum computata; cani sunt autem sensus hominis, et ætas senectutis vita immaculata.* Et inferius : *Sicut enim vita mala, quanto magis fuerit temporaliter prolongata, tanto magis delinquentibus multiplicat pœnam; sic vita bona, quamvis hîc brevi tempore terminata, magnam sempiternamque conquirit bene viventibus gloriam. Vita igitur mala immaturos acerbosque senes demerget in tartarum; vita vero bona defunctos juvenes maturos perducit ad regnum.*

18. Et si celerius defuncti fuerint, non habebunt spem,] melioris, honoratioris et felicioris vitæ, quia cum in vita vixerint impie et infamiter, nullam post mortem sperare possunt aliam mercedem, nisi supplicium et opprobrium sempiternum in gehenna, juxta illud Isaiæ cap. 66. v. ult. *Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non extinguetur; et erunt usque ad satietatem visionis omni carni.*

Nec in die agnitionis (græce διαγνώσεως, id est dijudicationis, discretionis, examinis, animadversionis, condemnationis, puta in die judicii, quo causa cujusque cognoscetur et dijudicabitur, ac pro meritis condemnabitur) allocutionem.] Græce, παραμύθιον, id est consolationem, q. d. Non habebunt impii in die judicii ullam allocutionem, qua vel sua scelera excusent, vel eorum supplicium deprecentur, vel suas miserias consolentur; nec enim ipsi loqui pro se poterunt, nec quis alius pro eis loqui audebit; sed omnes obmutescent et obstupescent. Erunt enim ab omnibus omnino hominibus et creaturis deserti, imo omnibus invisi et exosi, ideoque in summa rerum desperatione; omnis enim creatura consurget contra impios ad vindicandam injuriam sui creatoris, juxta illud cap. 5. 21 : *Pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos.* Magna hæc erit damnatorum afflictio, cum nec à Christo, nec à B. Virgine, nec ab angelis, nec ab amicis, nec à parentibus, nec ab ullo mortalium vel verbulum unicum blandæ allocutionis aut consolationis, accipient. Sic *allocutio* pro consolatione, ac doloris lenimine, vel medicamento accipitur à Seneca in Troade :

Alios parentes alloqui in luctu decet.

Ubi vide nostrum Delrio, qui plura hujus significationis affert testimonia. Et à Catull. in Hendec. ad Cornific.

Qua solatus es allocutione.

Porro S. Fulgent. epist. 2. c. 3. pro *agnitionis* legit, *magnitudinis* (nescio unde) sicque pie et pathetice explicat : *Non habebunt spem, nec in die magnitudinis allocutionem. Quæ est autem dies magnitudinis, nisi dies, in qua non judicandus; sed judicaturus veniet Dominus? Nunc enim, cum venit ut pro nobis judicaretur, non fuit dies magnitudinis; sed minorationis, in qua minoratus est paulo minus ab angelis ; tunc autem erit dies magnitudinis, quando secundum Joannis attestatio-*

nem, omnes mali abscondi cupient in cavernis montium, dicentes montibus et petris: Cadite super nos, et abscondite nos à conspectu Patris sedentis super thronum, et ab ira Agni, quoniam venit dies magnus iræ illorum, et quis poterit stare? Apoc. 6. *In hac die magnitudinis, mali non habebunt allocutionem, sed increpationem. Non enim audient : Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum, quod vobis paratum est à constitutione mundi; sed dicetur eis : Ite, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus.*

19. Nationis enim iniquæ diræ sunt consummationes,] id est, diri fines, diri exitus, q. d. Impiorum fines et exitus sunt acerbissimi, tristissimi, funestissimi; quia fulminante Christo sententiam damnationis, ibunt in mortem præsentem et æternam, puta in gehennam et ignem æternum. Minus recte nonnulli codices legunt : *Nationes enim iniquæ diræ sunt consummationis,* licet eòdem redeat sensus.

Adde adulterium à plerisque gentibus, etiam hæreticis, quin et ab infidelibus, morte puniri, uti ostendit Tiraq. leg. 13. connub. n. 6. et seqq.

Porro harum omnium minarum et pœnarum, quæ hîc impiis et adulteris intentantur, exemplum illustre est in filiis Heli, quos propter incestas libidines, adulteria, sacrilegia Deus cum patre Heli hisce pœnis mulctavit : *Ecce dies veniunt*, inquit, *et præcidam brachium tuum, et brachium domus patris tui; ut non sit senex in domo tua. Et videbis æmulum tuum in templo, in universis prosperis Israel; et non erit senex in domo tua omnibus diebus. Verumtamen non auferam penitus virum ex te ab altari meo; sed ut deficiant oculi tui, et tabescat anima tua; et pars magna domus tuæ morietur, cum ad virilem ætatem venerit. Hoc autem erit tibi signum, quod venturum est duobus filiis tuis, Ophni et Phinees: In die uno morientur ambo,* 1. Reg. 2. v. 32.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit castam piamque sobolem præferre incestæ et impiæ, quod illa sæpe longæva sit, honorata et prospera; hæc brevis ævi, infamis et infausta. Esto enim casti justique subinde morte cita præoccupentur, ac velut flos purpureus aratro succidantur; tamen excipit eos melior vita, ac major fama et gloria. Quare ætas senectutis est vita immaculata; et justus consummatus in brevi explevit tempora multa.

1. O quam pulchra est casta generatio cum claritate ! immortalis est enim me-
moria illius : quoniam et apud Deum nota est, et apud homines. 2. Cum
præsens est, imitantur illam : et desiderant eam, cum se eduxerit, et in
perpetuum coronata triumphat incoinquinatorum certaminum præmium
vincens. 3. Multigena autem impiorum multitudo non erit utilis, et spu-
ria vitulamina non dabunt radices altas, nec stabile firmamentum colloca-
bunt. 4. Et si in ramis in tempore germinaverint, infirmiter posita, à vento
commovebuntur, et à nimietate ventorum eradicabuntur. 5. Confringentur enim rami incon-
summati, et fructus illorum inutiles, et acerbi ad manducandum, et ad nihilum apti. 6. Ex
iniquis enim somnis filii qui nascuntur, testes sunt nequitiæ adversus parentes in interrogatione
sua. 7. Justus autem si morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit. 8. Senectus enim vene-
rabilis est non diuturna, neque annorum numero computata : cani autem sunt sensus hominis,
9. et ætas senectutis vita immaculata. 10. Placens Deo factus est dilectus, et vivens inter
peccatores translatus est. 11. Raptus est ne malitia mutaret intellectum ejus, aut ne fictio
deciperet animam illius. 12. Fascinatio enim nugacitatis obscurat bona, et inconstantia con-
cupiscentiæ transvertit sensum sine malitia. 13. Consummatus in brevi explevit tempora multa :
14. placita enim erat Deo anima illius ; propter hoc properavit educere illum de medio iniqui-
tatum. Populi autem videntes, et non intelligentes, nec ponentes in præcordiis talia : 15. quo-
niam gratia Dei et misericordia est in sanctos ejus, et respectus in electos illius. 16. Con-
demnat autem justus mortuus vivos impios, et juventus celerius consummata, longam vitam
injusti. 17. Videbunt enim finem sapientis, et non intelligent quid cogitaverit de illo Deus, et
quare munierit illum Dominus. 18. Videbunt et contemnent eum : illos autem Dominus irri-
debit. 19. Et erunt post hæc decidentes sine honore, et in contumelia inter mortuos in perpe-

tuum : quoniam disrumpet illos inflatos sine voce, et commovebit illos à fundamentis, et usque ad supremum desolabuntur : et erunt gementes, et memoria illorum peribit. 20. Venient in cogitatione peccatorum suorum timidi, et traducent illos ex adverso iniquitates ipsorum.

1. O QUAM PULCHRA EST CASTA GENERATIO (id est casta natio, puta casti homines; hos enim opponit nationi pravæ, de qua cap. præcedenti v. ultimo : ergo significat omnes genitos, sive natos) CUM CLARITATE!] Græce, κρεισσων ατεκνια μετα αρετης, hoc est, *melior est orbitas*, sive carentia, *filiorum cum virtute;* melius est esse illiberem, id est sine liberis, et virtute præditum, scilicet quàm habere liberos ex adulterio, adulterinos et improbos, uti præcessit. Unde S. Ambros. lib. 1. de Virgin. legit : *Melior est sterilitas cum virtute;* S. Hieron. in cap. 9. Osee : *Melius est filios non habere cum virtute;* S. Cyprian. lib. de Singular. Cleric. *Melius est esse sine filiis cum claritate;* Syrus : *Melius est esse sine filiis cum gloria;* Arabicus : *Res præclara privatio filiorum cum virtute. Integritas,* ait B. Petrus Chrysol. ser. 146, *est cæleste consortium; virginitas juncta Christo copula est virtutis.* Virgines ergo sunt angeli terrestres et homines cœlestes, ideoque sponsæ Christi.

Noster pro ατεκνια videtur legisse αγνογονια, id est *casta generatio*, vel castitatis, aut castorum generatio ; licet enim hæc vox composita Græcis non sit in usu, simplicia tamen, ex quibus componitur, sunt usitata. Auctor enim libri hujus multas voces novat, noveque componit. Sane videtur Noster aliud habuisse Græcum exemplar, diversum à modernis. Nam moderna non habent exclamationem *ô*, nec τὸ *quàm pulchra.*

Aut potius Noster solerter per orbitatem filiorum intellexit, non nudam orbitatem et sterilitatem; hæc enim non est pulchra, sed potius deformis : prudenter ergo adverte sterilitatem ex virtute, puta ex pulchra castitate, manantem. Unde vertit : *ô quàm pulchra est generatio casta,* id est natio, q. d. O quàm pulchri sunt homines casti, ô quàm pulchra est castitas et castorum cœtus, sive ii sint conjuges, sive cœlibes et virgines. Sapiens enim per antithesin hîc opponit et anteponit castos steriles adulteris prole abundantibus ; casti enim *cum virtute*, id est ex virtute, puta ex amore castitatis, vel conjugalis, vel virginalis, malunt orbari filiis, quàm perdere virginitatem, aut se polluere adulterio, esto ex eo liberos sperare possent. Horum enim virtus, puta castitas et virginitas, clarior et illustrior est omni laude et gloria, quam sperare possent ex filiis. Sensus ergo est, q. d. Melius, id est, præclarius, laudabilius et gloriosius est carere filiis, si iis careas ex virtute, puta ob amorem castitatis, qua non vis adulterari aut perdere virginitatem, quàm prolem habere copiosam adulterinam et improbam. Ita S. Ambr. lib. 1. de Virgin. ubi hanc gnomen applicans virginibus, sic videtur explicare, q. d. *Melior est sterilitas,* id est, melior est virginitas. Quia enim illo legis veteris ævo ob exspectationem Messiæ, quem singuli ex sua stirpe nasci optabant, sterilitas erat probrum, censebaturque maledictio et infamia ; fecunditas vero æstimabatur benedictio et gloria ; hinc multi, qui uxores habebant steriles, ut ex eis suscitare filios non possent, divertebant ad alias, etiam alienigenas et idololatras, ut ex iis proles procrearent. Horum insipientiam et perversitatem redarguit hîc Sapiens, docetque longe præstantiorem esse castitatem quamlibet, etiam illiberem et orbam, quavis fecunditate et prolibus, præsertim spuriis, adulterinis et improbis; eo quod castitas sit virtus illaque eximia, fecunditas vero adulterina ingens sit vitium et scelus ; unde pudicitiam et puritatem Ægyptii hieroglyphice denotabant per ignem et aquam, quod his elementis omnis lustratio fiat et expiatio, ait Horus Apollo lib. 2. Hierogl. cap. 41. Jam quantum castitas illustrat et quasi inargentat hominem, tantum libido conspurcat et deturpat; quàm enim gloriosa est puritas, tam probosa est impuritas, quæ ex hominibus facit sues et porcos, uti docet S. Basil. in psal. 1. Sensus ergo est, q. d. Filius vel filia est pulcher facie; at castus et virgo pulchrior est virtute: filia decora est vultu, at sæpe indecora et impudica mente; virgo vero et vultu speciosa est, et mentis virginitate longe speciosior. Pulcher pater pulchrum sibique similem sæpe generat filium, juxta illud Virgilii 6. Æneid.

Teucri pulcherrima proles.

Et libro 7 :

Satus Hercule pulchro.

Et libro 4 :

Quo pulchrior alter
Non fuit Æneadum.

At hanc pulchritudinem corporis sæpe deturpat deformitas libidinis : nam *lis est cum forma magna pudicitiæ*, uti deturpavit filias Augusti Imp. de quo Sueton. in ejus Vita : *Cujus felicitatem*, inquit, *infelicem fecerunt filia, neptis et nepotes, adeo ut ipse ad eorum mentionem proclamare soleret utile esse sine nuptiis manere, et absque liberis interire; appellare quoque illos vomicas et carcinomata sua :* qua ratione Euripides dixit, ατεκνον, id est *carentem liberis, infortunio esse felicem.* Ruben, Genes. cap. 49. 3, dicitur *principium*, seu *præcipuum et caput, doloris patris;* quia paterni thori violator fuit.

Audi Tertull. lib. de Bono pudicitiæ, cap. 1 : *Pudicitia*, ait, *flos morum, honor corporum, decor sexuum, integritas sanguinis, fides generis, fundamentum sanctitatis, præjudicium omnis bonæ mentis; quamquam rara, nec facile perfecta, vixque perpetua, tamen aliquatenus in seculo morabitur, si natura præstruxerit, si disciplina persuaserit, si censura compresserit.* Tertullianum ceu magistrum secutus more suo S. Cyprianus, lib. de Bono pudic. *Pudicitia*, ait, *est honor corporum, ornamentum morum, sanctitas sexuum, vinculum pudoris, fons castitatis, pax domus, concordiæ caput, etc. Pudicitia nihil ornamentorum quærit, decus suum ipsa est. Hæc nos commendat Domino, connectit Christo : hæc expugnat omnia de membris illicita desideriorum prælia, pacem nostris corporibus inducit : beata ipsa, et beatos efficiens.* Et paulo post impudicitiæ hæc dat epitheta : *Cupiditatum infesta rabies, incendium conscientiæ bonæ, mater impæ-*

nitentiæ, ruina melioris ætatis, contumelia generis, expugnans sanguinis et familiæ fidem, alienis affectibus suos inferens filios, in aliena testamenta sobolem ignoti et corrupti generis inducens. S. Gregor. Turon. lib. de Gloria Confess. cap. 106. narrat se vocatum ad exsequias S. Radegundis tum defunctæ, aitque de ea : *Sancta facies Radegundis de feretro ita fulgebat, ut liliorum rosarumque sperneret pulchritudinem.* Et c. 51. narrat de S. Severo presbytero lilium ab eo templo oblatum, cum per totum annum jam esset aridum ; tamen recurrente ejus transitus anniversaria die in vere, quotannis revirescere et reflorere solere.

Porro cum triplex sit castitas, scilicet conjugalis, vidualis, virginalis, quælibet præstat fecunditate et filiis adulterinis ac infamibus. Castitas enim conjugalis pulchra est, vidualis pulchrior, virginalis pulcherrima. De conjugali hanc gnomen accipit Lyranus et Holcot, cæteri de virginali, ut S. Cyprianus (vel potius Origen. ut censet Pamel.) tract. de Singular. Cleric. S. Ambros. lib. 1. de Virgin. S. Bern. epist. 42. Petrus Blesensis, epist. 36 ; imo Ecclesia in Officio Ecclesiast. SS. Virginum. Sic et Cantacuzenus aliique interpretes hic.

Hinc S. Aldhelmus lib. 1. de Virg. narrat angelum triplicem castitatem, scilicet virginalem, vidualem et conjugalem, hisce gradibus discriminasse, *ut sit virginitas aurum, castitas argentum, jugalitas* (conjugium) *æramentum ; ut sit virginitas divitiæ, castitas mediocritas, jugalitas paupertas; ut sit virginitas pax, castitas redemptio, jugalitas captivitas; ut sit virginitas sol, castitas lucerna, jugalitas tenebræ; ut sit virginitas dies, castitas aurora, jugalitas nox ; ut sit virginitas regina, castitas domina, jugalitas ancilla; ut sit virginitas patria, castitas portus, jugalitas pelagus; ut sit virginitas homo, castitas semiviva, jugalitas corpus; ut sit virginitas purpura, castitas rediviva, jugalitas lana.*

Hanc gnomen insigni rosæ, lilii et ficus apologo graphice repræsentat Cyrill. lib. 4. Apolog. moral. cap. 8 : *Rosa*, inquit, *et lilium juxta ficulneam sunt exortæ; quæ cum expandissent floribunda folia nitore splendentia, et rorem suavitatis manantia, aromaticique odoris fragrantiam effudissent, et illa floris luce orbata acerbum in fructum pariter pullulasset, invidentiæ lacte pruriens mox invectivam proposuit, dicens : Post tam amœnam rutilantiam floridam, ubi fructus vestri? Vanum quippe est florere sine fructu. Siquidem ligat natura sagax fructum in flore, et ob ipsum vernantem florem germinat. At illæ, mox radicem eloquii subodorantes, pacifica ratione dixerunt : Bene scimus quod propter pruritum generationis perdidisti gloriam floris, et idcirco jam exspoliata es foliis, dum sic loqueris. Nempe fructum paris dulcissimum, sed tamen pateris in radice pruritum, quo florem amisisti. Nobis autem ex plena puritate et suavitate substantiæ, flos ipse fructus est. Unde in nobis flos et fructus minime distinguuntur, quoniam redundante puritatis flore, et odoriferæ sublimitatis humore in nobis idipsum factum est flos et fructus. Nonne vapor terræ purissimus, totus floridum in aurum concrescit, et ros dulcissimus cœli virginitate vernante in margaritam congemmascit? Igitur rosa, et lilium, et flores fructiferi, et fructus floridi sunt.* Deinde plura in laudem virginitatis subjiciens, eamdem comparat lilio, rosæ, magneti, sapphiro, smaragdo : *Fructus*, inquit, *est dulcissimus, decor præstantissimus, odor suavissimus, valor totus. Nimirum ipsa est naturæ ac virtutis clarissima gemma, summa temperantia, perfecta victoria, spiritus supra germen, gloria tota. Ut rosa igitur fragrans, et lilium rutilans est sancta virginitas, flos et fructus ; ad cujus quidem fragrantiam unicornis attractus suaviter currit, cujus dulcedine ferocitas ejus mansuescit, cujus puritate validissima ejus potestas delectata, quasi victa in nitido gremio virginali, reverentialiter prostrata recumbit. O virtus magnetica virginitatis, ad se trahens naturam! ô sapphirus mirabilis castitatis, omnem fugans et destruens famam venenosam ! ô smaragdus rutilans perpetuæ viriditatis, puritas inviolatæ integritatis amatrix, fetidam Veneris nullatenus patiens corruptelam! Ad hæc ficulnea stupefacta conticuit.*

Vis pulchritudinis sanctæ virginitatis specimen et speculum? S. Pulcheria Augusta filia Arcadii Imp. virgo fuit perpetua et gloriosa, utpote quæ Theodosium Imp. fratrem suum juniorem, in pietate omnique virtute ad regimen educavit, eoque mortuo ipsi succedens in imperium, nupsit Marciano, eumque creavit Augustum, ut majori auctoritate regnum administraret; sed virginitatem, quam antea Deo voverat, in matrimonio conservavit, ac totam se fidei tuendæ, et hæresi Eutychetis exstirpandæ impendit. Quapropter tota Synodus Chalcedonensis ei acclamavit : *Nova Helena, munimen Orthodoxorum, et gloria Ecclesiarum.* Denique quod in Imperatoribus rarum est, sua castitate, justitia et sanctitate meruit catalogo Sanctorum adscribi die 10. Septembris.

Talis quoque fuit S. Cunegundis, quæ castitatem pariter cum Henrico Imp. marito suo conservavit, atque in ejus testimonium nudis pedibus illæsa super candens ferrum ambulavit, ac mortuo marito monasterium à se fundatum ingressa, monachamque professa, quindecim annos mira humilitate, abstinentia et pœnitentia traduxit. Unde Sanctorum fastis adscripta legitur die 3. Martii. Nimirum in tanto Imperii fastigio castitas, quasi sol toti orbi clarius effulget.

S. Elzearius, comes Arriani, cum conjuge Delphina intactam servavit virginitatem. Quocirca D. Mablina nobilitate et pietate illustris vidit in spiritu sanctum juvenem splendide indutum ; per amplam planitiem manibus ferentem vexillum candidum et illustre, cujus elegantia et splendor totum aerem et planitiem illam illuminaret. Sequebatur autem eum innumera multitudo hominum cujusvis ætatis, sexus et ordinis. Cumque illa visionis explicationem à Deo posceret, audivit : *Hæc est virginitas et sanctitas Elzearii, quem totus orbis venerabitur, et multi eum sequentur.* Ita habet ejus Vita apud Surium cap. 16. ad diem 17. Septembris.

Præclare S. Ignatius epist. 13. ad Heronem : *Virgines*, ait, *serva, ut pretiosa Christi monilia.* Et S. Cyprianus, lib. de Habitu virginum : *Flos*, inquit, *est ille Ecclesiastici germinis, decus atque ornamentum gratiæ spiritualis, læta indoles laudis et honoris, opus integrum atque incorruptum, Dei imago respondens ad sanctitatem Domini, illustrior portio gregis Christi. Gaudet per illas, atque in illis largiter floret Ecclesiæ matris gloriosa fecunditas, quantoque plus copiosa virgini-*

tas numero suo addit, tanto plus gaudium matris augescit. Sic Vestalium virginitas Romanis erat admirationi, cum tamen illa esset emptitia, temporaria, ac fastu plena, ait S. Ambrosius in Symmachum. Nam ut ait Naumachius illustris poeta, sed gentilis:

Pulchrum est corpus castum habere, intactamque manere
Virginem, et puris semper cogitationibus delectari, etc.
Permanere quasi reginam imbecillium mulierum,
Oculum splendidum ad eam vitam erigendo,
In qua gloriosæ veræque sunt nuptiæ, ubi commixta
Divinis verbis, lumine plenas meditationes parit.

His virginitatis elogiis accensus S. Casimirus, regis Poloniæ filius, eam ita adamavit, ut, etiamsi medici assererent eum morbo, quo laborabat, liberari non posse, nisi uxorem duceret, ad idque pater et regni proceres eum urgerent, ipse tamen constanter responderit: *Malo mori virgo, quàm vivere non virgo.* Dixit, et fecit, ideoque velut virginitatis hostia, in sanctorum virginum album ab Ecclesia inscriptus est die 4. Martii. Fuit ergo ipse velut armelinus, qui à venatoribus luteo aggere circumdatus, mavult capi et mori, quàm egredi et fœdari. Unde cives ejus Lithuani hoc ei anagramma dederunt: *Casimirus, sum ac iris*, in quam scilicet irradians Sol justitiæ suum ei castitatis fulgorem afflavit. Et hoc epitaphium:

Sponte cadis, sed amore cadis, Casimire, pudoris.
Mirus, te Christo mirificante, cadis.

Fuit è primis Societatis nostræ Patribus P. Jacobus Ledesma, insignis theologus, ac religiosa morum sanctitate conspicuus. Huic sub initium vocationis de perpetuanda castitate formidanti, Brixiæ apparuit B. Virgo sole pulchrior, comitata S. Maria Magdalena, S. Catharina Alexandrina, et S. Catharina Senensi, eique donum castitatis per omnem vitam promisit: quæ dum in cœlum rediret, tres ejus comites jam recensitæ hoc carmen suaviter modulabantur: *O quantum est donum castitatis, quod Deus confert pietatis!* Ita refert noster P. Franc. Sacchinus parte 2. Histor. Societatis Jesu, lib. 1. num. 65. Lege vitam S. Juliani et Basilissæ conjugum, sed virginum, ac mira hac de re invenies. Exstat apud Surium die 9. Januarii.

Vide S. Athanas. Tertull. Cyprian. August. Basilium de laudibus virginitatis, ac Climachum gradu 15, et Cassianum collat. 12.

Audi unicum S. Athanas. hac exclamatione tract. de Virg. concludentem: *Magna virtus continentia, magna gloria castitas, magna sunt virginitatis præconia. O virginitatis divitiæ incomprehensibiles! O virginitas corona immarcescibilis! O virginitas templum Dei et Sancti Spiritus domicilium! O virginitas margarita pretiosa apud multos latens! à paucis vero vix invenitur. O continentia amica Dei, et apud Sanctos laudata! O continentia vulgo invisa, sed iis, qui te digni sunt, nota! O continentia mortem et inferos effugiens, et immortalitati adhærens! O continentia gaudium Prophetarum, Apostolorum gloria! O continentia Angelorum vita, et sanctorum hominum corona! Beatus qui te tenet, beatus qui per patientiam tibi constanter adhæret; quoniam postquam paululum laboraverit, multa recipiet munera in te. Beatus qui per totum hoc tempus jejunarit, quia in æterna Hierosolyma habitabit, cumque Angelis choreas ducet, cumque sanctis Prophetis et Apostolis requiem habebit.*

Symbolice, quàm pulchra est generatio Christi, tum æterna et divina, tum temporalis et humana! utraque enim est casta et virginea, quia æterna facta est sine matre, humana sine patre ex Spiritu Sancto. Unde Christus in cœlis est ἀμήτωρ, id est, carens matre: in terris vero ἀπάτωρ, id est, carens patre. Utraque pariter est clara, imo clarissima. Unde de priori dicitur Psal. 109: *Tecum principium in die virtutis tuæ in splendoribus sanctorum, ex utero ante luciferum genui te.* Ita Angelus de Paz, Expos. in Symbol. c. 14.

Cum claritate.] Græce *cum virtute*, inter quas quia eminet charitas, hinc S. Bernard. et Petrus Blesensis epist. 36. legunt, *cum charitate.* Audi S. Bernard. epist. 42. ad Henricum: *Castitas sine charitate lampas est sine oleo; subtrahe oleum, lampas non lucet; tolle charitatem, castitas non placet. Sed, ô quam pulchra est (ut Sapiens clamat) casta generatio cum charitate! cum illa, inquam, charitate, quam describit Apostolus de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta.*

Noster vertit, *cum claritate*, quia græcum ἀρετή, et latinum *virtus*, sæpe significat vires, robur, excellentiam, præstantiam, celebritatem, gloriam. Unde illud Virgilii:

Tunc pudor incendit vires, et conscia virtus.

Igitur τὸ *cum claritate*, primo accipi potest, ut sit idem quod græcum *cum virtute*; virtus enim sola parit laudem et claritatem: unde à Poetis *virtus* sæpe vocatur laus, uti alibi ostendit. Secundo et genuine τὸ *cum claritate* idem est quod *clara*, ac jungendum est cum τῷ *quàm pulchra*, q. d. O quàm pulchra et clara est casta generatio, sive natio! Castitas enim solet sibi sociare cæteras virtutes; habet ergo laudem, decorem, claritatem et gloriam aliarum virtutum, eo quod sit ἀρετή, id est robur et fortitudo Martia, quæ omnia superat, ac victrix de omnibus cupiditatibus triumphat: quæ sane ingens est ejus claritas et gloria.

Mystice, Lyranus accipit *claritatem* conscientiæ, quæ justis datur, præsertim castis; quocirca experientia constat castitatem esse matrem sapientiæ, facereque ut conscientia æque ac ingenium et mens mira charitate polleat et resplendeat.

Porro græcum ἀρετή, id est virtus, indicat castitatem egere magna fortitudine et robore militari, et quasi Martio; Ἀρετή enim dicta est ab Ἄρης, id est Mars. Virgines ergo sunt quasi Martes, qui assidue pro castitate duro ac difficili prælio confligunt. Sic et virtus dicta est à vi, et à viro, quasi virilis: castitas enim facit viragines viriles, et quasi viros, ac virili vi omnibus tentationibus mundi, carnis et dæmonis resistit. Sensus ergo est, q. d. Filii, stipantes suos parentes, illis sunt pulchritudini et robori, indeque claritati et gloriæ; at major est castitatis et virginitatis pulchritudo, robur et claritas, quam ipsa castis communicat, ut ob hasce tres dotes celebris et gloriosa sit, castosque gloriosos faciat apud Deum, æque ac apud Angelos et homines universos.

Denique S. Cyprianus (sive Origenes, ut volunt nonnulli), tract. de Singul. Clericorum, paulo ante finem, totum hunc locum citat, et ex eo probat Clericos et castitatis studiosos non posse habitare cum feminis. Sic enim ait: *Me-*

lius est esse sine filiis cum claritate; non est sine filiis cum claritate, nisi singularitas sola, quam non solum conscientia sua nullis sordibus maculat, sed etiam nullæ opiniones suspectæ paritatis infamant. Nam si castitas, quod est difficile, masculum et feminam pariter in virginitate conservet; non habet claritatem, quia communitas ipsa non potest nisi quibusdam probrositatum tenebris obscurare. Singularitas vero ita clara est omnibus et exerta, ut cunctis splendore sui candoris pura manifestetur et lucida.

IMMORTALIS EST ENIM MEMORIA ILLIUS : QUONIAM ET APUD DEUM NOTA EST, ET APUD HOMINES,] quam proinde nulla temporum, nulla vicissitudinum, nulla seculorum delebit oblivio; sed ejus memoria et gloria perennis florebit tamdiu, quamdiu Dei et Angelorum hominumque omnium durabit æternitas.

Probat castæ generationis, sive nationis et gentis pulchritudinem et claritatem, ex eo quod immortalis sit memoria, et æterna gloria illius apud Deum et homines : quam proinde opponit et anteponit fluxæ et caducæ filiorum propagationi, cujus memoria et fama ad modicum tempus durat, et cum filiis interit. Errant ergo, qui per filios quærunt immortalitatem, ac suum nomen et stirpem æternare satagunt, cum vera immortalitas quærenda sit ex virtute et castitate : hæc enim apud Deum et homines æternam habet laudem et gloriam. Generatione perpetuatur corruptibilium species, cum individua perpetuari nequeant, teste Arist. de Generat. at justi castique memoria, quin et anima, ejusque felicitas et gloria, perpetuatur in ipso ejus individuo.

Græca significantius habent : Αθανασια γαρ εστιν εν μνημη αυτης, id est, *immortalitas enim est in memoria illius*, scilicet virtutis, quæ præcessit; virtutis, inquam, qua quis sterilis esse mavult et illiberis, ex amore virginitatis vel castitatis conjugalis, quàm ex alienis vel alienigenis filios procreare.

Hoc est quod ait Ecclesiast. c. 44. 14 : *Nomen eorum* (justorum, præsertim heroum, quales sunt virgines et Martyres) *vivit in generationem et generationem. Sapientiam ipsorum narrent populi, et laudem eorum nuntiet Ecclesia*, etc. c. 49. *Memoria Josiæ in compositionem odoris facta opus pigmentarii; in omni ore, quasi mel indulcabitur ejus memoria, et ut musica in convivio vini.* Et Psaltes Psal. 111. 7 : *In memoria æterna erit justus.*

ET APUD HOMINES,] tum probos castosque, tum improbos et incestos, qui virgines et castam vitam suspiciunt et admirantur, ut angelicam et divinam, quæ ipsorum omnisque naturæ vires superet et transcendat, ut docet S. Ambrosius lib. 2. de Virg. et S. Basil. de Virg.

Symbolice noster Alvarez de Paz, lib. 4. de Dignitate perfect. parte 3. cap. 37, totum hunc locum de justis et sanctis sic exponit : Casta generatio, inquit, non est alia quàm multitudo justorum, quæ mente pulchra est, quia gratiæ decore nitet; et corpore casta, quia honestatis nitore emicat; et luce sapientiæ clara, quoniam rerum cœlestium cognitione resplendet : cujus memoria, nec apud Deum, nec apud homines perit. Non apud Deum, quia Sanctos semper secum habet, et nunquam à proposito eos clarificandi discedit. Non apud homines, quia hi celebrent eorum memoriam non deserunt, quos sibi semper patronos apud Deum et mediatores agnoscunt, adeo ut, quia non potest Ecclesia omnium Sanctorum festa sigillatim celebrare (sunt enim illi innumerabiles), neque potest omnes perfectos et justos ex nomine cognoscere, aut eorum specialem memoriam habere, dies festos celeberrimos quotannis instituerit, in quibus (jubente Deo) Sanctorum omnium choros honoraret, et eos ad memoriam fidelium adduceret. Omnes etiam illos frequenter invocat, dum in supplicationibus publicis canit : *Omnes Sancti et Sanctæ Dei, intercedite pro nobis.*

2. CUM PRÆSENS EST, IMITANTUR ILLAM : ET DESIDERANT EAM, CUM SE EDUXERIT.] S. Cyprianus legit, *cum se abduxerit*, cum scilicet per martyrium aut mortem castorum vel virginum, castitas vel virginitas cum eis se in cœlum subduxerit. Græce est, *desiderant recedentem*, ideoque absentem. Sensus est, q. d. Castitas adeo speciosa est, ut, cum se præsentem in castis exhibet, multos trahat ad suì amorem et imitationem : cum vero absens est, suì acuat desiderium; præsentia bona enim sæpe fastidimus, absentia desideramus et studiose requirimus, juxta illud Horatii lib. 3. Carm. Ode 24 :

> Virtutem incolumem odimus,
> Sublatam ex oculis quærimus invidi.

Et illud : *Minuit præsentia famam.* Verum viris probis castitas cum adest, mirabilis et imitabilis est; cum vero abest, desiderabilis. Exemplum est in S. Aug. qui concubinæ astrictus, ab ea se expedivit per exempla sanctarum virginum. Audi eum, l. 8. Confess. 11 : *Aperiebatur*, inquit, *ab ea parte, qua intenderam faciem, et quò transire trepidabam, casta dignitas continentiæ, serena et non dissolute hilaris, honeste blandiens, ut venirem, neque dubitarem, et extendens, ad me suscipiendum et amplectendum, pias manus, plenas gregibus bonorum exemplorum. Ibi tot pueri et puellæ; ibi juventus multa, et omnis ætas, et graves viduæ. et virgines anus, et in omnibus ipsa continentia nequaquam sterilis, sed fecunda mater filiorum gaudiorum de marito te, Domine. Et irridebat me irrisione exhortatoria, quasi diceret : Tu non poteris, quod isti et istæ? an vero isti et istæ in semetipsis possunt, ac non in Domino Deo suo? Dominus Deus eorum me dedit eis. Quid in te stas, et non stas? Projice te in eum, noli metuere, non se subtrahet ut cadas. Projice te, securus excipiet te, et salvabit te. Et erubescam nimis.* Quocirca S. Basil. hom. de S. Gordio Martyre ait : *Cum in sanctis voluminibus Mosis vitam, morum lenitatem, nostræ naturæ magnopere optatam audimus, statim æmulamur. Joseph dum audimus, aut legimus vitam illius, assequi castitatem magnopere cupimus. Si vero Samsonis narratur historia, ad illius imitandam fortitudinem accendimur.*

ET IN PERPETUUM CORONATA TRIUMPHAT INCOINQUINATORUM CERTAMINUM PRÆMIUM VINCENS.] Græce est, αμιαντων αθλων αγωνα νικησουσα, id est, *immarcescibilium* vel *incorruptibilium certaminum*, vel *præmiorum* (αθλων enim, si ab αθλος masculino derives, idem est quod *certaminum*; sin à neutro αθλον, idem est quod præmiorum, quæ certamina merentur) *agonem vincens*, q. d. Castitas, ac præsertim virginitas, quia durum agonem certaminum et tentationum libidinis, quibus ingentia et immarcescibilia à Deo præmia proposita sunt, generose vincit, hinc co-

rona gloriæ, et laurea sive aureola virginitatis coronata in cœlis triumphat. Hinc S. Cyprianus legit, *incoinquinatorum certaminum prælium vincens.* Ubi nota : *Incoinquinata certamina* accipi possunt *impollula*, quæ scilicet cum tentationibus libidinis, multorum corpora et mentes polluentibus, ita ut vix quis eas evadat, illibatus et impollutus, à castis ita suscipiuntur et superantur, ut ipsi prorsus maneant ab iis intacti et coinquinati. Sin vertas, *incoinquinatorum præmiorum*, per ea intellige, *immarcescibilem gloriæ coronam* castis à Deo propositam, quæ nunquam marcescit, nullo mœrore, dolore aut timore inquinatur, polluitur vel maculatur. Addit Petrus Faber, lib. 2. Agonist. cap. 12. et lib. 3. cap. 4, *incontaminatos* dici agones sanctarum virginum, qui Deo dicantur, ut distinguat eos à contaminatis agonibus, qui in honorem deorum, id est dæmonum, à Gentilibus celebrantur.

Noster pro ἀγῶνα, id est *prælium*, vertit, *præmium* metonymice, quia in agone agonotheta vincenti certamen, sive prælium, bravii loco proponebat præmium, q. d. Castus et virgo in tam periculoso tentationum carnis agone prælium vincens, præmium reportat, scilicet coronam gloriæ, cum qua in æternum triumphat. Posset quoque per hypallagen sic exponi : *Incoinquinatorum certaminum* vel *præliorum præmium vincens*, id est, incoinquinatorum præmiorum certamen vel prælium vincens. Sic Psal. 18. 6. dicitur : *In sole posuit tabernaculum suum*, pro : *In tabernaculo suo posuit solem.* Et Psal. 32. 7 : *Ponens in thesauris abyssos*, pro : *Ponens in abyssis thesauros.* Sic alibi dicitur : *Misit civitatem in ignem*, pro : *Misit ignem in civitatem.* Et : *Calceamenta habebitis in pedibus*, pro: *Habebitis pedes in calceamentis*, sive *calceatos*, Exodi 12. Quomodocumque vertas et exponas, eòdem semper redibit sensus. De corona sive aureola virginitatis vide D. Thomam, S. Bonav. cæterosque Scholast. in 4. dist. 33.

Audi virginum, ideoque Martyrum, gloriosas coronas et triumphos celebrantem S. Ambros. lib. 3. epist. 25. ad Eccles. Vercell. sub finem: *Apud nos*, inquit, *et puellæ de mortis appetentia sublimes, usque ad cœlum erexere virtutum gradus. Quid Theclam, quid Agnetem, quid Pelagiam loquar, quæ tanquam nobilia vitulamina pullulantes, ad mortem, quasi ad immortalitatem festinaverunt ? Inter leones virgo exsultavit, et rudentes bestias exspectavit intrepida. Et ut nostra cum Indorum gymnosophistis conferamus, quod ille verbis gloriatus est, sanctus Laurentius factis probavit, ut vivus exureretur, et flammis superstes diceret : Versa, manduca. Haud degener Abrahamidarum et Machabæorum concertatus puerorum, quorum alii super flammas canebant, alii cum exurerentur, non rogabant ut parceretur, sed invehebantur ut amplius persecutor inflammaretur. Liber igitur sapiens.* Subjicit deinde raram S. Pelagiæ fortitudinem: *Quid autem sublimius sancta Pelagia, quæ vallata persecutoribus, priusquam tamen in eorum conspectum veniret, aiebat : Volens morior, nemo me continget manu, nemo oculo protervo violabit virginem ! Mecum feram pudorem, mecum incolumen verecundiam ; nullum prædones lucrum suæ capient insolentiæ: Pelagia Christum sequetur, libertatem nemo auferet, nemo captivam videbit liberam fidem, insignemque pudicitiam et prosapiam prudentiæ. Quod servum est, hic manebit, nullos in usus debitum.* Dixit et fecit: nam antequam à satellitibus comprehenderetur, ex alto se præcipitans, virgo et Martyr evolavit in cœlum, uti refert idem S. Ambrosius lib. 3. de Virg. S. Chrysostomus et alii.

Audi et triumphos S. Victoriæ virginis et Martyris ; hanc enim hisce verbis ad virginitatem servandam impulit S. Anatolia : *O Victoria, vince diabolum, et esto vera victoria! Ego die qua explicui pretium ornamentorum meorum in pauperes Christi, vidi per visum juvenem auro diadematum splendidum, in vestibus purpureis atque gemmatis, qui grata facie et læto vultu me inspiciens ait : O virginitas, quæ morte non vinceris, quæ à morte perpetua liberas ! O virginitas, quæ non in operibus tenebrarum, sed semper in lumine versaris ! Virginitas purpura regalis est, quam qui induit, reliquis fit eminentior. Virginitas gemma est pretiosa. Virginitas thesaurus est regis immensus. Huic fures insidias tendunt. Hanc tu evigilans sollicite custodi : quantumque te plus habere cognoscis, instantius custodi ne perdas.* His et similibus verbis et factis incitata Victoria, omne pretium ornamentorum suorum et ipsa distraxit pauperibus : sicque factum est ut, agentibus sponsis earum Aurelio et Eugenio, quia nubere illis virgines Christi noluerunt, à Decio Imp. urbe Roma pulsæ, ad prædia sponsorum ducerentur, ubi fame et inedia ita afflictæ sunt, ut vix ad vesperum modicus panis cibarius eis daretur : nulloque pacto efficere sponsi potuerunt, ut vel ad nubendum, vel sacrificandum animi illarum inclinarentur. Beata igitur Victoria in virginitatis proposito invincibiliter persistens, post multa miracula facta, inter quæ plurimas virgines Domino aggregaverat, percussa est gladio in corde à carnifice Taliarcho, qui leprosus factus, intra sex dies vermibus consumptus exspiravit. Hæc omnia ad verbum habet Ado in Martyrol. die 29. Dec. Huc facit illud S. Hier. in Epitaph. Paulæ, de duabus coronis, martyrii scilicet et puritatis : *Illa*, inquit, *corona de rosis et violis plectitur, ista de liliis.* Et illud Prudentii Peri Stephanon hymno 14:

> Duplex corona est præstita Martyri,
> Intactum ab omni crimine virgini,
> Mortis deinde gloria liberæ.

Hinc et Gentiles in agone certaturi vino et venere abstinebant, ut fortiores evaderent, et victoriæ coronam reportarent: experientia enim constabat fortiores, si veneri vacarent, à debilioribus, si ea abstinerent, superari. Audi S. Paulinum, epist. ad Severum : *Confirmemus*, inquit, *animam castitate, quam Apostolus docet, quam etiam carnales athletæ diligenter tuentur, quo nobis impensiore studio servanda est pro immarcescibili corona illa luctantibus, cum etiam pro temporali et fragili corona decernentibus excolatur* ; et S. Ephrem de Virgin. *Fac sis continens animo, vigil spiritu, abstinens cibo, abstinens risu, cogitationum quoque continentiam servans, ut per omnia veluti perfectus athleta innotescas* ; et de luctamine spirituali : *Continentiam habeto*, inquit, *in habitu, continentiam habeto in cibo, continentiam habeto in lingua; abstinentiam in aspectu, in cogitatu, in risu, ut athleta pietatis perfectissimus, in omnibus demonstreris.* Similia habet S. Basil. de Sacr. virg. Porro virgines à Gentilibus florea corona, vel ramis pini

(pinus enim est symbolum virginitatis) coronari solitas docet Carolus Paschasius, l. 2. de Coronis c. 15, et l. 6. c. 28.

Denique virginibus triplex debetur corona: prima, virginitatis; secunda, nuptialis, quia nubunt Deo: olim enim virgines, dum nubebant, coronabantur: tertia, athletica, quia instar athletarum difficilem et durum cum luxuria agonem subeunt et superant. Hinc omnes pene gentes virgines, dum moriuntur, rosis et floribus coronant. Virgo enim est libidinis domitor, dæmonum profligator, passionum et sensuum victor. Cui per omnia quadrat illa Machabæi præclara laudatio: *Similis factus est leoni in operibus suis, et sicut catulus leonis rugiens in venatione. Et persecutus est iniquos, perscrutans eos; et qui conturbabant populum suum, eos succendit flammis; et repulsi sunt inimici ejus præ timore ejus, et omnes operarii iniquitatis conturbati sunt; et directa est salus in manu ejus*, 1. Machab. 3. 4.

Multigena (græce, πολυγονον, id est multiplex, multiplicata, multa) autem impiorum multitudo non erit utilis.) Est antithesis, q. d. Pii et casti sua virtute et castitate pariunt sibi coronas et triumphos æternos; at turba impiorum, esto plurima, inutilis est, imo sua impietate sibi et proximis noxia: sibi enim accersit ignes et tormenta gehennæ.

Dices: Cur ergo Deus creat homines, quos scit fore impios, et cur eos tolerat? Resp. primo, ut in eis ostendat suam justitiam vindicativam, sicut in piis suam ostendit misericordiam per gratiam et gloriam, quam eis elargitur, uti docet Apost. Rom. 9; utque per justitiam exercitam in impios, pii magis agnoscant misericordiam sibi præstitam, Deoque majores gratias agant.

Secundo, ut per impios exerceantur, purgentur et perficiantur pii. Sic Cain exercuit Abelem, Ismael Isaacum, Esau Jacobum, Pharao Mosen, Saul Davidem, Aman Mardochæum, etc. Audi S. August. ser. 52. in Evang. S. Joannis: *Præclare*, inquit, *videtis ergo quia et mali necessarii sunt bonis. In fornace quodam modo aurificis sumus, hoc est in hoc mundo. Si aurum non es, simul ardes; si autem es, palea tua est malus, si et tu palea es, simul eritis fumus.* Et illa verba Psal. 51: *Sicut novacula acuta fecisti dolum: Ecce*, ait, *quid faciunt bonis mali, capillos radunt*, hoc est, ut mox explicat, *oblaturus est malus bona temporalia.*

Tertio, impii piis multa exhibent ministeria circa artes mechanicas, mercimonia, aliasque res temporales, quibus excellunt, utpote toti intenti lucris, fabricis, politiæ, etc.

Et spuria vitulamina non dabunt radices altas, nec stabile firmamentum collocabunt,] q. d. Sicut spuriæ plantæ non agunt altas radices, ideoque cito exarescunt et pereunt; sic adulterorum et impiorum adulterini et impii filii cito deficiunt, nec stirpem aut familiam propagant: spuriæ plantæ enim sunt filii nothi et illegitimi. Unde Syrus vertit: *Et qui sunt ex alieno semine, non dabunt radices in profunditate;* Arabicus: *Non fundabunt radices altas germina eorum. Spuria vitulamina* ergo sunt *adulterinæ plantationes*, uti legunt hic S. Bonav. Lyran. Hugo, Holcot et Dionys. has enim significat græcum νοθα μοσχευματα, id est nothæ, vel spuriæ et adulterinæ plantæ. Nam vox *vitulamina* in nullis lexicis, vel auctoribus classicis modo reperitur. Unde S. Aug. lib. 2. de Doctrina Christ. cap. 12: *Quia*, inquit, *μοσχος græce vitulus dicitur, μοσχευματα quidam non intellexerunt esse plantationes, et vitulamina interpretati sunt. Qui error tam multos codices prævoccupavit, ut vix inveniatur aliter scriptum: et tamen sententia manifestissima est, quia clarescit consequentibus verbis. Namque adulterinæ plantationes non dabunt radices altas, convenientius dicitur, quàm vitulamina, quæ pedibus per terram gradiuntur, et non hærent radicibus. Hanc translationem in eo loco etiam cætera contexta custodiunt.* S. Augustinum sequitur Jansen. qui lectionem Vulgatam, quæ habet *vitulamina*, velut vitiatam, aut minus congruam rejicit, uti S. Bonav. Hugo, Vatabl. Clarius et Polydorus Virgil. in Adagiis Sacris, libro 2, adagio 379.

Verum *spuria vitulamina* legunt hic omnes codices Vulgatæ editionis, quam, quia authenticam probavit Conc. Trident. sess. 4, nulli Catholico jam rejicere fas est. Sic quoque Optatus Milevit. l. 4. contra Parmen. legit: *Spuria vitulamina, et filios adulterarum*, et explicat de hæreticis; *Apud quos*, inquit, *sunt Sacramentorum falsa connubia, et in quorum thoris iniquitas invenitur, ubi in exterminium fidei corrupta sunt semina.* Videtur ergo vox *vitulamina* illo ævo fuisse usu recepta.

Porro *spurius* vocatur, qui ex matre nota, patre ignoto vel ignobili nascitur. Unde veteres denotabant spurium per S. P. quasi dicas, *sine patre; Spurius* autem dicitur à σπορος, id est semen, quod nil habeat à patre nisi semen: nec enim in patris familiam, statum et hæreditatem succedit. Ita S. Isidor. l. 9. Orig. c. 5, Plutarch. in Quæst. Sigonius de Nomin. Roman. et alii. Addit S. Isidor. *spurium* dici quasi *extra puritatem*, id est immundum; alii *spurium* dici censent *spurcum*. Verum prius etymon est genuinum.

Dico ergo apte nostrum Interpretem vertisse, *vitulamina*: primo, quia græcizat, ac imitatur Græcum, qui à μοσχος vocat μοσχευματα, id est à vitulo vitulamina; μοσχευματα, id est, *vitulamina*, Græcis sunt surculi, qui ex arbore dempti seruntur sive plantantur, ut in fruticem arboremve excrescant; item rami tenelli, qui ex arbore in humum deferuntur, ut talea sive clavola ex olea, malleolus ex vite: μοσχευω enim idem est quod surculis ex arbore demptis sero, ramos tenerrimos ex arbore avulsos planto, plantaria seu viviradices instituo. Sic S. Bonav. ait S. Ambros. in quadam epistola scripsisse: *Vos estis nobilia vitulamina*; dici autem à vite, quæ est generosa plantatio. Adde: *Radix* arboris vocatur taurus, cur non et vitulus, vel vitulamen? Audi Quintilianum, lib. 8. cap. 2: *Sicut in his, quæ homonyma dicuntur, ut taurus animal ne sit, an mons, an signum in cœlo, an nomen hominis, an radix arboris, nisi distinctum, non intelligitur.* Sic μοσχος græce et vitulum, et pampinum, et viviradicem, id est plantam, quæ cum viva radice seritur, quasi vivam radicem habens, significat: unde μοσχευμα vocatur stolo, planta tenera, novellus ramus, malleolus vitium, viviradix.

Secundo, quia *vitulamen* est vox latina, et apposite significat vagam, petulantem, et instar vituli vitulantem et lascivientem luxuriam spuriarum plantarum, æque ac adulterorum. *Vitulari* enim Latinis idem est quod lætari, exsul-

tare, lascivire instar vituli : unde vitulamen est ipsa lascivia. Ita Festus, Nonius et alii. Jam sicut homines dicuntur lascivire et vitulari metaphorice, sic et plantæ cum ramis luxuriant. Est enim analogia et similitudo inter propagationem plantarum, bestiarum et hominum : unde sicuti vitulari dicuntur homines, cùm more vitulorum saltant et lasciviunt, sic et plantæ. Quare apposite Interpres noster à stolida et petulca vituli vitulatione, stolidas et lascive luxuriantes plantas, sive stolones vocavit *vitulamina*.

Paulo aliter Cervantius : Vox *vitulamina*, inquit, significat degenerantes, infructuosas, stultas, luxuriantesque plantas, quæ ad truncum vitis, à qua nomen accipiunt, nasci solent, et vitibus officiunt, et in pabulum vitulorum à terra proferuntur à vitulis, seu bobus arata : sic impii ignobiles, degeneres, steriles, stulti et molles in adversis sunt, ut eis succumbant facile: et Christo Domino, *viti veræ*, Joan. 15; *et palmitibus* ejus, sive Ecclesiæ, vineæ Deo jucundissimæ, speciosissimæ et pretiosissimæ, pro viribus detrimentum afferre amant et ardent ; sed non diu vigebunt, non maturescent, ut ingenio respondeant; certa manent supplicia plantas istas, Isaiæ 5, Jeremiæ 12, Ezech. 15.

Sic et alii *vitulamina* non à vitulo, sed à vite deducunt ; sed sic potius dicenda essent *vitilamina*, sicut dicitur *vitiligo*, non *vitulamina*, nisi dicas τὸ *vitulamina* ad vitulum, æque ac ad vitem alludere.

Sed cur *vitulamina*, id est plantæ, vel rami, vocantur *spurii*, qui altas radices non agant?

Resp. primo : Spuriæ herbæ et plantæ sunt, quæ à genuinis degenerant, item falsæ, quæ genuinarum speciem habent, at non vim et indolem. Sic olea in terra sterili sylvescit, et degenerat in oleastrum : spurius ergo ramus oleastri, si inseratur in oleam, vel non coalescit cum ea, nec crescit, vel certe indolem et bonitatem oleæ non capit, nec imbibit. Unde Theophrast. l. 1. de Causis plantarum, c. 7, urbanas arbores ait inserendas esse per inoculationem sylvestribus, non vero sylvestres urbanis, puta oleam inserendam esse oleastro, non vero oleastrum oleæ : *Quamobrem*, inquit, *satis oleastris inserere postmodum, vel inoculare præcipiunt ; coeunt enim et apprehendunt validius, et radix plus attrahens nutrimenti probe fructificare arborem facit. Nam si è contrario sylvestre in urbano severis, tametsi differentia quædam erit, tamen bonæ frugis arbor nunquam profecto redditur.*

Secundo, per *spuria vitulamina*, id est spurias plantas et surculos, accipi possunt rami multiplices et densi, quos arbor vel vitis humore luxurians ad radices suas progignit, sed deinde deficiente humore et succo alere nequit ; unde eosdem sua umbra enecat. Audi Plinium lib. 17. cap. 10 : *Natura et plantaria demonstravit, multarum radicibus pullulante sobole densa, et pariente matre, quas enecet; ejus quippe umbra turba indigesta premitur, ut in lauris, punicis, platanis, cerasis, prunis. Paucorum in hoc genere rami parcunt soboli, ut ulmorum palmarumque. Nullis vero tales pulli proveniunt, nisi quarum radices amore solis atque imbris, in summa tellure spatiantur. Omnia ea non statim moris est in sua locari, sed prius nutrici dari, atque in seminariis adolescere, iterumque migrare. Qui transitus mirum in modum mitigat etiam sylvestres; sive arborum quoque, ut hominum natura novitatis et peregrinationis avida est; sive discedentes virus relinquunt, mansuescuntque tractatu (seu feræ) dum radici avellitur planta. Pullos* Plinius vocat ramos teneros, qui molles sunt et delicati, instar pullorum et puellorum. Simili modo luxuriosi et adulteri magnam spuriorum sobolem progenerant, sed ob exhaustas libidine vires debilem et infirmam, quam deinde ægre et neglectim alunt ; unde omnis illa facile deficit et emoritur, vixque sobolem longævam post se relinquit.

Tertio, plantæ à nativa sua bonitate et indole degenerant, fiuntque spuriæ, si in alium locum priori dissimilem, vel minus sibi commodum transferantur et transplantentur, tuncque facile exarescunt. Audi Columellam, lib. 3. cap. 5 : *Depositæ stirpes valido solo, quamvis celeriter comprehendant atque prosiliant ; tamen cum sint viviradices factæ antequam transferantur, retorrescunt, nec adolescere queunt;* et clarius cap. 9 : *Tantum retulerit, ut in transferendis seminibus similem statum cœli locique, et ipsius vitis habitum observemus; quoniam plerumque degenerat surculus, si aut situs agri aut aeris qualitas repugnent, aut etiam si ex arbore in jugum defertur. Itaque de frigidis in frigida, de calidis in similia, de vineis in vineas transferemus.*

Quarto, spuriæ plantæ sunt, quæ à vermibus erosæ aut carie exesæ, aut aurugine aliove vitio percussæ, vigorem suum perdidere, ideoque marcescunt et tabescunt. Tales rami sunt stolidi stolones, qualis est talea, sive clavola ex olea ; malleolus è vite, qui proinde plantari nequit, ut radices agat et pullulet.

Quinto et optime, spuriæ plantæ et rami sunt, qui alterius speciei ramis semine injecto innascuntur, qui quia in iis altas radices agere nequeunt, hinc crescere non possunt, sed cito exarescunt. Sic Theophrastus, lib. de Causis plantarum cap. 23, narrat visam esse terebinthum nasci in olea, et polypodium in arboribus, et laurum in platano et quercu, causamque subdit : *Cum enim*, inquit, *in partem arboris putredine pene in terram conversam, semen deciderit, pullulat vivitque, alimentum capiens ex subjecta arbore;* sed quia id modicum est, hinc modice pariter vivit, et crescit. Rursum sunt quædam plantæ, quæ natura sua non nisi ramis alienæ arboris innascuntur, quas si ab iis avellas et plantes, ut fiant viviradices, arescunt et moriuntur. Talis est viscus, qui est frutex, ex quo fit viscus, sive gluten. Hic enim frutex arborum nonnullarum ramis adhærens, per hiemem virens, baccas autumno ferens, quibus vescuntur turdi, merulæ, palumbes. Nascitur in quercu, pomis, piris, tiliis, betulis, salicibus, mespilis, cotoneis et aliis arboribus. Si in terra seratur, non prodit; solius arboris comes est, nec nascitur nisi semine per avis alicujus alvum reddito. Fertur, inquit Athenæus lib. 9, si avis visci semen comederit, super quacumque arbore ventrem exoneraverit, viscum nasci. Unde Virgil. 6. Æneid.

Quale solet sylvis brumali frigore viscum
Fronde virere nova (quod non sua seminat arbos)
Et croceo fœtu teretes circumdare ramos.

Idem docet Theophrastus, lib. 2. de Causis plantarum, cap. 23 et 24 : *Hyphear*, inquit, *et stelis in abiete pinoque nascuntur, viscum in quercu, terebintho, etc.* Et c. 25. docet quasdam plantas

indigere aliis, quibus incumbant, ac proinde iis adnasci, quales sunt smilax, serpillum, hedera, quæ proinde si separentur, per se consistere nequeunt, sed exarescunt. Et Plinius lib. 16. cap. 44: *Quædam*, inquit, *in terra gigni non possunt, et in arboribus nascuntur. Namque cum suam sedem non habeant, in aliena vivunt, sicut viscum.* Tales proprie sunt adulteri, qui ex aliena uxore adulterinos filios progignunt, quasi spuria vitulamina, quæ proinde in terra hac generationis et prosapiæ radices non agunt. Subdit Plinius: *Est et in Syria herba, quæ vocatur cadytas, non tantum arboribus, sed ipsis etiam spinis circumvolvens sese. Item circa Tempe Thessalica, quæ polypodion vocatur, et quæ dolichos ac serpillum, Oleastro quoque deputato* (amputato, resecto) *quod gignitur vocant phaunos; quod vero in spina fallonia, hypophæston, calyculis inanibus, foliis parvis, radice alba, cujus succus ad detractiones in comitiali morbo utilissimus habetur. Visci tria genera. Namque in abiete, ac larice stelin dicit Eubœa nasci, hyphear Arcadia. Viscum autem in quercu, robore, ilice, pruno silvestri, terebintho, nec aliis arboribus adnasci, plerique. Copiosissimum in quercu, quod dryos hyphear vocant. In omni arbore, quercu et ilice excepta, differentiam facit odor virusque; et folium non jucundi odoris in utroque, visco amarum et lentum.*

Atque hi sunt fructus amari, quos hic subdit Sapiens dicens: *Et fructus illorum inutiles, et acerbi ad manducandum.*

Concludit Plinius de visco: *Omnino autem satum nullo modo nascitur, nec nisi per alvum avium redditum; maxime palumbis et turdi. Hæc est natura, ut nisi maturatum in ventre avium non proveniat.* Sicut ergo fungi et viscus innascuntur alienæ arbori, nec ab ea se avelli sinunt; sed si eos avellas et plantes, radices non agunt, quinimo emoriuntur et exarescunt, fructus vero eorum sunt insipidi et amari; sic prorsus impiorum et adulterorum impia et adulterina proles non nisi in adulterio, quasi in alieno solo nascitur; hinc per se vitalis non est, nec per se consistere, aut stirpem propagare, et familiam propriam fundare prævalet, sed exarescit et deperit; fructus quoque eorum amarus et acerbus est, uti mox ostendam.

Exemplo sit Augustus Cæsar, qui libidinibus et stupris vacans, proles non nisi similes sibi, nempe duas Julias, filiam scilicet, et ex ea neptem, utramque luxuriosam ad suum probrum reliquit, in eisque ejus soboles extincta est. Idem contingit Julio Cæsari, C. Caligulæ, Neroni, cæterisque imp. adulteriis et luxuriæ deditis, qui nullam prolem tanti imperii hæredem reliquere. Lege Sueton. aliosque, qui vitas Cæsarum scripsere.

S. Augustinus unum ex concubina filium sustulit, nomine Adeodatum; sed et hunc puerum mors sustulit, ita providente Deo, ne tanto Ecclesiæ Doctori futuro infamiam, vel remoram aliquam crearet, de quo ipse ita scribit lib. 9. Confess. c. 6: *Munera tua tibi confiteor, Domine Deus meus, creator omnium, et multum potens reformare nostra deformia; nam et ego in illo puero præter delictum nihil habebam, etc., cito de terra abstulisti vitam ejus, et securior eum recordor, non timens quidquam pueritiæ, nec adolescentiæ, nec omnino homini.* Sic Deus occidit parvulum natum Davidi ex adulterio cum Bethsabee. Causam quærit Theodor. in lib. 2. Regum quæst. 26. ac respondet: *Vivus erat futurus argumentum sceleris paterni; pii ergo regis qui erat etiam Propheta, curam gerens Deus, non sivit eum vivere.*

4. Et si in ramis in tempore (id est, ad tempus; græce enim est πρὸς καιρὸν) germinaverint, infirmiter posita (græce βεβηκότα, id est ascendentia, succrescentia) a vento commovebuntur, et a nimietate ventorum eradicabuntur,] q. d. Esto spuriæ plantæ, id est spurii et adulterini filii, ad modicum tempus succrescant et prosperentur, tamen mox vento quopiam adversitatis concutientur et convellentur, eoque crescente eradicabuntur, præsertim dum vident cogitantque se ab infami parentum luxuria progenitos, ab iisdem negligi, et ab aliis contemni; quo fit, ut et ipsi vicissim parentes parvipendant, nec ab iis corrigi se sinant, sed libere, æque ac ipsi, suæ concupiscentiæ et luxuriæ indulgeant; itaque vitam sibi abbrevient opesque, famam, vitam et animam perdant idque justa Dei vindicta, qui impios cum suo semine et propagine funditus exstirpat, sæpe in hac vita, et semper in futura, juxta illud Isaiæ cap. 64. 6: *Cecidimus quasi folium universi, et iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos.*

Sapientem de more secutus Siracides de adulterinis filiis, ita ex Deo ominatur: *Non tradent filii ejus radices, et rami ejus non dabunt fructum; derelinquet in maledictum memoriam ejus, et dedecus illius non delebitur, etc.* Ecclesiast. 23. 35. Vide ibi dicta.

5. Confringentur enim rami inconsummati, et fructus illorum inutiles, et acerbi (græce, ἄωρος, id est fructus intempestivus, immaturus, crudus, necdum calore solis percoctus, ideoque acerbus) ad manducandum, et ad nihilum apti.] Idem dicit, aliisque et aliis verbis exaggerat. A cap. enim præcedenti vers. 16. huc usque iterando urget et inculcat adulterinorum filiorum vilitatem, infamiam, sterilitatem et vitæ brevitatem; unde eos vocat ramos inconsummatos, id est, qui non perveniunt ad perfectionem et consummationem; et fructus illorum acerbos, id est proles eorum pravas et malignas; imitantur enim suos parentes, quæ proinde ante maturitatem, quasi fructus crudi decerpuntur et avelluntur. Rursum fructus, id est opera, consilia et machinationes eorum aliis sunt acerba, id est noxia et exitialia. τὸ *confringentur*, significat eos mori violenta morte, utpote immatura, et subinde per vim illata. Hinc facit illud Job. 22. 16. de impiis: *Qui sublati sunt ante tempus suum, et fluvius subvertit fundamentum eorum.* Ad hanc Sapientis gnomen alludens S. Paulinus epist. 35. ad Desiderium, ita pie precatur: *Deinde ego ad vigilantiam sollicitudinis excitatus, omni hora paratus assistam et, Domino absente, sim trepidus ut adveniente, securus sim; omni tempore, omni die, me fertilem sibi Christus inveniat, ut nunquam cuiquam operi voluntatis illius immaturus appaream; sed si forte in tempore iracundiæ desideravit à me pacem suam, non sit mens mea per iracundiæ acerbitatem cruda concordiæ, nec exspectem ut sol occidat super iram meam, ne occidat vita mea, si ante clauserit vesper diem, quàm extinxerit pax furorem.* Causamque subdit: *Et hoc est, quod voluit intelligi per Evangelistam nobis indicando, non suo tempore fructum ab arbore se*

petisse, ut omni tempore homo se fructum Deo debere cognoscat; quia bonus Dominus, qui hominem mortalem immortalitati præparat, jam et in hoc sæculo vult eum speciem perpetuitatis induere, ut fructum non accipiat de tempore, sed omni tempore sit maturus illi, cum quo vel in quo mansurus est sine tempore.

6. EX INIQUIS ENIM SOMNIS (perperam multi pro *somnis* legunt, *omnes;* græce enim est ὕπνοις, id est *somnis*) FILII QUI NASCUNTUR, TESTES SUNT NEQUITIÆ ADVERSUS PARENTES IN INTERROGATIONE SUA.] q. d. Filii nati ex iniquo concubitu (qui fieri solet noctu, tempore somni. Sic cap. 7. 2. ait Auctor se conceptum *delectamento somni conveniente;* ubi plura hac de re. Est honesta periphrasis rei turpis; per *somnum* enim recte notat concubitum) *testes* et indices sunt *nequitiæ,* puta luxuriæ et adulterii parentum, de iisque tacite, sed reipsa illos accusant *in interrogatione sua*, id est in inquisitione seu examine, q. d. Si quis inquirat, examinet, aut interroget filios spurios; Quis tuus est pater, quæ mater? intelliget eos fuisse fornicarios, vel adulteros, ideoque sceleratos et infames. Filii ergo spurii *testes* sunt *nequitiæ*, id est luxuriæ et illiciti concubitus parentum; quare parentes, qui suæ famæ consultum volunt, filios spurios celant, et à se ablegant, ac secreto educari curant; qui enim in iis gloriantur, de sua turpitudine et infamia gloriantur. Rursum spurii sunt *testes nequitiæ* parentum, quia sæpe per semen vitiatum parentum, luxuriam, levitatem, iracundiam, aliaque vitia contrahunt, eaque palam ostendunt. Fructus enim mali sunt indices arboris malæ. Hinc videmus non raro spurios esse salaces, versutos, fallaces et vitiosos; qua de causa, æque ac ob infames natales, arceantur sacerdotio et sacris. Adulterina ergo proles est infausta, et laborat infamia, quæ nunquam eluitur. Quare de adulterio recte dixit Job c. 31. 12: *Ignis est usque ad perditionem devorans, et omnia eradicans genimina.* Legitimi ergo filii probiores sunt spuriis, quia illi virtutem, hi vitium parentum participant. Hanc causam dat Aristotel. 3. Polit. cap. 6. Idem apud Stobæum serm. 88: *Causas*, ait, *jam diximus, quoniam videlicet nobilitas virtus est generis; virtus autem res laudabilis studioque digna est. Item genus in quo multi studiosi bonique fuerunt, laudem studiumque meretur. Fit autem tale genus cum principium ejus laudabile fuerit. Principium enim hanc facultatem habet, ut multa efficiat quale ipsum est. Hoc opus, hæc vis est principii, ut plurima sibi reddat similia. Cum igitur unus talis in aliquo genere fuerit, adeoque bonus, ut virtus ab ipso in multas ætates transfundatur, hoc certe genus omni laude studioque dignissimum erit; sic enim permulti fient studiosi homines, si genus humanum sit; nam in equis etiam et canibus, aliisque animalibus eadem ratio est.* Plura hac de re dixi Proverb. 30. vers. 16.

7. JUSTUS AUTEM SI MORTE PRÆOCCUPATUS FUERIT, IN REFRIGERIO ERIT.] Occurrit tacitæ objectioni. Dixit enim impios et adulteros, eorumque filios, quasi acerbos fructus præmatura morte abripi; objiciet quis etiam justos, eorumque filios, subinde præmature mori. Occurrit, et respondet mortem eorum, licet respectu naturæ et ætatis præmatura videatur, ipsis tamen esse maturam, tum quia transfert eos ad quietem et gloriam æternam, tum quia ab ipsis prævisa est, imo expectata et optata; quare mors eos paratos invenit et expectantes eam, quasi transitum ad meliorem vitam. *In refrigerio*, græce *in requie erit.* In Purgatorio enim etiam est requies, ait Dionys. propter certitudinem de salute, suffragia vivorum, et consolationem angelorum. Mors ergo justo est requies, somnus, cessatio à labore et dolore recreatio; ideoque non immatura, sed ipsa maturitas. Unde ex Græco verti potest: *Justus si præverterit* vel *præoccuparit finire*, scilicet vitam vitæque labores; vel *justus si assequatur quod contendit*, si voti compos fiat, si perveniat quo cupit, scilicet ut finiat vitæ labores, *in requie erit.*

Justus ergo hoc sensu non præoccupatur morte, quia ipse mente præconcipit, antevertit et præoccupat mortem. Dum enim mane surgit, præmeditatum habet illud S. Antonii: *Cogita hunc diem tibi fore ultimum.* Sic ergo age, sic vive, quasi opera et merita cum vita finiturus hodie. Et illud S. Hier. *Sic vive, tanquam quotidie moriturus; sic stude, tanquam semper victurus.* Quare justus et sapiens bona quæ destinat, non differt in crastinum, sed eodem die, si potest, exsequitur; si non potest, bonam voluntatem et exsequendi, cum licebit, propositum Deo offert. Memor enim est illius dicti Eccles. cap. 9: *Quodcumque facere potest manus tua, instanter operare; quia nec opus, nec ratio, nec sapientia, nec scientia erunt apud inferos, quo tu properas.* Faciebat id noster P. Joannes Maldonatus, suo ævo Franciæ oraculum, qui quotidie quater faciebat examen mortis. Examinabat enim conscientiam, num quid in ea esset, quod illi angorem aut molestiam creare posset in hora mortis, et si quid tale inveniebat, illico amovebat. Quare componebat se suasque rationes quotidie, quasi eo die moriturus. Nam ut ait Climacus gradu 6: *Non est præsentem diem pie pertransire, nisi hunc esse ultimum totius vitæ nostræ existimemus.*

Transit ab hypothesi ad thesin, à specie ad genus, puta à casto ad justum; qui enim castus est, facile est et justus; qui verò incestus, injustus. Ratio est: prima, quod inter cæteras justitiæ Christianæ partes et virtutes castitas sit difficillima; unde ipsa ut se tueatur et conservet, cæterarum virtutum præsidio indiget. Quare qui eam habet, cæteras quoque habeat oportet; qui vero illas non habet ac proinde injustus est, difficile, imo impossibile est, ut diu castitatem conservet.

Secunda, quia sapientiæ (de qua toto hoc libro agit Sapiens) hoc est prudentiæ et virtutis, individua comes est castitas, sicut insipientiæ comes est libido.

Tertia, quia omnis probus castus est, omnis improbus adulter coram Deo; violat enim, per inobedientiam et peccatum, fidem Deo in circumcisione vel baptismo datam, aut dari debitam, juxta illud: *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo,* 2. Corinth. 11. Quocirca Salomon in Proverbiis, maxime c. 4. 5. 6. et 7. operose filium sive discipulum, quem ad sapientiam instruit, dehortatur à libidine, utpote summo sapientiæ impedimento.

Audi nunc S. Bernard. epist. 105. ad Romanum: *Justus quippe mortem etsi non cavet, tamen non pavet. Denique si morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit. Moritur quidem et jus-*

tus, sed secure, quippe cujus mors, ut præsentis est exitus vitæ, ita introitus melioris. Bona mors si peccato moriaris, ut justitiæ vivas. Hæc mors necesse est ut præcurrat, ut sequatur illa secura. In hac vita quamdiu durat, compara tibi illam, quæ semper durat. Dum vivis in carne, morere mundo, ut post mortem carnis Deo vivere incipias. Quid enim si conciderit saccum corporis tui, dum te subinde circumdet lætitia? O quàm beati mortui, qui in Domino moriuntur, audientes à Spiritu, ut requiescant jam à laboribus suis! Non solum autem, sed et succedit jucunditas de novitate, ac de æternitate securitas. Bona proinde mors justi propter requiem, melior propter novitatem, optima propter securitatem. Econtra mors peccatorum pessima. Et audi unde pessima. Mala siquidem est in mundi amissione, pejor in carnis separatione, pessima in vermis ignisque duplici contritione. Eia ergo festina, exi, recede, moriatur anima tua morte justorum, quo fiant et novissima tua horum similia. O quàm pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus! Fuge, quæso, in via peccatorum ne steteris. Quomodo vivere potes, ubi mori non audes?

Audi et S. Aug. (vel quisquis est auctor) lib. de Vita Christiana cap. 5. tom. 9 : *Sed dicet aliquis : Quid est, quod videmus bonos etiam perire cum malis? Illi non pereunt, sed evadunt, quasi de malorum consortio et persecutionibus liberantur, et ad requiem transferuntur. Illi et plane moriuntur et pereunt, quos de hoc mundo recedentes majoris adhuc judicii supplicium exspectat et pœna. Vocantur enim ante tempus boni, ne diutius vexentur à noxiis; mali vero vel impii tolluntur, ne bonos diutius persequantur. Justi de pressuris, tribulationibus et angustiis vocantur ad requiem; iniqui vero de luxuriis, opibus et deliciis rapiuntur ad pœnam. Illi vero vadunt, ut judicent; isti, ut judicentur. Illi, ut vindicentur; isti, ut in eos vindicta celebretur, ut scriptum est : Justus autem si morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit. Et iterum : Vivens inter peccatores translatus est. Et iterum : Placita enim erat Deo anima ejus, et ideo properavit de medio iniquitatis eripere eum. Et iterum : Cum impii eunt ad mortem, illi autem sunt in pace.*

Vis exempla? accipe. Robertus Holcot hoc loco narrat quemdam bene doctum probumque inter libros repertum esse mortuum, cumque advenientes hoc casu perculsi curiosius in eum intuerentur, viderunt ejus digitum intentum in hanc sententiam : *Justus si morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit.* B. Jordanus, proximus à sancto Dominico Ordinis Prædicator. Generalis, cum navigans Hierosolymam, tempestate navi fracta, fluctibus haustus suffocatusque foret, anno Domini 1236 multique mirarentur et dolerent tam subitum tristemque tanti viri casum, apparuit ipse magna luce æque ac cruce insignitus, dixitque : *Exivi ex hoc seculo ad gloriam Beatorum, et inter Apostolorum choros et Prophetarum evectus sum;* et rursum : *Hoc firmiter teneas, nec dubites, quia salvus erit omnis, qui usque in finem Domino nostro Jesu Christo servierit,* qualicumque morte obierit. Ita habet Leander in ejus Vita, quæ exstat apud Surium celebris, de quo Theodoret. et alii, sed alius tom. 2. die 13. Februarii. Simeon Stylites (non ille de quo Joannes Moschus in Prato Spirit. cap. 57.) fulgure percussus interiit, cujus animam Julianus Stylita vidit cum tripudio et exsultatione ascendere in cœlum. Sic S. Fulgent. epist. 2. cap. 4. hac sententia : *Justus si morte, etc.*, consolatur Gallam de morte mariti in ætate florenti, additque : *His nempe verbis S. Scriptura nos docet, in hoc seculo Christianis fidelibus non vitam longam prodesse, sed bonam. Et ad cognoscendum quantum possibile est cujuslibet defuncti meritum, non quantum vixerit, sed qualiter quisque vixerit, intuendum. Sicut enim vita mala quanto magis fuerit temporaliter prolongata, tanto magis delinquentibus multiplicat pœnam; sic vita bona, quamvis hic brevi tempore terminata, magnum sempiternumque conquirit beneviventibus gloriam.*

Adde, justos subinde cite et violenta morte abripi, ut per eam ceu Purgatorium, expientur nonnulla levia eorum delicta. Sic Nadab et Abiu repentino incendio deflagrarunt, ut eorum leviores defectus hoc igne consumerentur, Levit. 10. Idem de Anania et Sapphira à S. Petro subitanea morte percussis, Actor. 5. multi pie opinantur. Exemplum memorabile est, quod narrat Anastasius Nicenus quæst. 17. in S. Script. Contigit, inquit, ut Anachoretæ cujusdam discipulus ingrediens in urbem, videret principem ejus jam mortuum efferri ad sepulcrum cum magna pompa, unguentis et suffitibus. Cum autem rediisset in desertum, invenit suum præceptorem ab hyæna devoratum. Cœpit itaque angi animo, et propemodum judicio cum Deo contendere, et dicere : Ubi est, ô Domine, justum tuum judicium? Quomodo sceleratus iste princeps, qui te sæpe ad iram provocavit, mortuus est adeo gloriose? hic autem sanctus, qui tibi multum servivit, à fera captus mortem obiit? Cum his ergo et hujusmodi verbis ipse cum Deo disceptaret, adstitit ei Angelus Domini et dixit : *Ille princeps cum esset omnino sceleratus, habuit unum opus bonum; et per honorem illum quem assecutus est dum efferretur, accepit mercedem hujus unius boni, et illuc abiit absolute ac perfecte condemnatus; tuus autem præceptor cum omnia fecisset quæ Deo erant grata, habebat ipse quoque ut homo parvum aliquod delictum, et per hanc mortem hoc amisit, et abiit illuc plene purgatus et expiatus.*

8. Senectus enim venerabilis (græce τίμιον, id est pretiosa, digna, honorata, reverenda, veneranda; S. Hieron in cap. 4. Zachar. vertit, *honorabilis*) est non diuturna (græce πολυχρόνιον, id est *longæva;* S. Hieron. *multi temporis*) neque annorum numero computata; cani autem sunt sensus hominis, et ætas senectutis vita immaculata.] Vatabl. *neque enim honorifica senectus est ea, quæ longo tempore constat, aut quam annorum numero metiaris, sed canos hominibus sapientia conciliat, et ætas senectutis sine labe vita est;* Syrus : *Canities et intelligentia hominis; status autem senectutis, habitaculum quietum :* Arabicus : *Veneratio senectutis non est in multitudine annorum, quia canities sapientiæ hominis, et ætas senectutis semen in quo non est macula.*

Est hoc alterum discrimen justi ab impio, quod justus, etiamsi in ætate juvenili morte præoccupetur, tamen jam prudentia et virtute sit senex; quia senectus non annis, sed virtutibus et meritis æstimatur; impius vero, etiamsi sit ætate senex, tamen ob insipientiam et vitia puerilia vere sit puer, et inter pueros computandus, juxta illud Isaiæ 65. vers. 20 : *Puer cen-*

tum annorum morietur, et peccator centum annorum maledictus erit.

Ratio à priori est, quod senectus venerabilis sit duas ob causas; prior est, ob multi temporis experientiam, indeque comparatam prudentiam; posterior, ob humorum indeque morum compositionem; in senibus enim fervor sanguinis et caloris deficit, ejusque loco succedit frigus, per quod restinguitur æstus libidinis, iræ, cæterarumque passionum. Quare si cui seni hæc duo desint, scilicet prudentia et mores compositi, hic nil habet è senio quod pretio, æstimatione et veneratione sit dignum; si cui vero juveni hæc duo adsint, is habet omne id, quod in senio est pretiosum æstimandum et honorandum. Unde sequitur: *Cani autem sunt sensus hominis*, q. d. Cani capilli puta canities hominis æstimatur et censetur esse non coma cana, sed ipse sensus et prudentia. Nam græce est, πολιὰ δέ ἐςι φρόνησιν ἀνθρώποις, id est, *canities autem est prudentia hominibus.* Et ita legit S. Epiphan. hæresi 67. S. Hieron. in cap. 8. Zachar. vertit: *Cani* (capilli) *autem sunt hominum prudentia;* idem in cap. 24. Isaiæ legit: *Cani hominis sapientia ejus;* alii: *sensata mens hominibus est canities*, id est, facit eos venerabiles, perinde ac si senes et cani essent. Hoc est, quod ait Salomon Prov. 16. 31: *Corona dignitatis senectus, quæ in viis justitiæ reperietur;* et Siracides Eccli. 25. 8: *Corona senum multa peritia, et gloria illorum timor Dei.* Vide utrobique dicta.

Porro physice aliquos pueros canescere, imo canos nasci, tradunt Historici. Unde Cassiod. Senecam putat dici à senis canis, quod cui primum cognomen hoc impositum fuit, canus sit natus; quod et de Numa Pompilio traditur. Tyrrhenum autem, à quo Tyrrhenia, ab ineunte pueritia incanuisse Strabo et alii fabulosum putant. Ego facile crediderim esse verum; etenim patri meo unius noctis lucubratione, adolescenti adhuc idipsum contigisse scio, ait noster Delrio in Herculem Furentem Senecæ, sub initium actus primi. Idem diserte tradit S. Isidorus et Nonius Marcellus, ac Lipsius in Vita Senecæ cap. 1. qui omnes dicunt Senecam idem esse, quod senem vel senecionem.

Hæc sententia est axioma, ab omnibus fidelibus æque ac Ethnicis receptum et probatum. Audi fideles. S. Ambr. epist. 12. ad Valentin. imper. *Erubescat*, ait, *senectus, quæ emendare se non potest: non annorum canities laudanda est, sed morum;* idem lib. 1. Hexamer. cap. 8: *Laudanda est senectus in bonis moribus dulcior, in consiliis utilior, ad constantiam subeundæ mortis paratior, ad reprimendas libidines firmior;* lib. 3. epist. 21. ad Anysium: *Vere*, ait, *senectus ista venerabilis, quæ non canis, sed meritis albescit. Ea enim est reverenda canities animæ, in canis cogitationibus et operationibus effulgens. Quæ est enim vera vita senectutis, nisi vita immaculata, quæ non diebus aut mensibus, sed seculis propagatur, cujus sine fine est diuturnitas, sine debilitate longævitas? quò enim diuturnior, eò fortior; et quò diutius eam vitam vixerit, eò fortius in virum perfectum excrescit;* idem serm. 55. in Domini Resurrect. *Ætates*, inquit, *quædam sunt meritorum. Nam et senectus morum invenitur in pueris, et innocentia infantium reperitur in senibus. Denique quod in junioribus senectus quædam sit honestatis, dicit Propheta: Senectus enim venerabilis, non diuturna, neque annorum numero computatur; canities enim est sapientia in hominibus;* idem lib. 10. in cap. 24. Lucæ sub finem: *Bona senectus*, inquit, *non vitæ longævitate imbecilla ad usum, sed maturitate virtutis ad martyrium præparata, quæ lasciviam corporalium reprimat voluptatum, nec indulgeat cupiditatibus, dulcia quæque declinet, speciosa non appetat. Caro enim concupiscit adversum spiritum et transversarios tramites gradiendi qua velit, diversarum sibi invenit voluptatum. Bona vero mentis senectus, quæ non id quod suave corpori, sed quod menti utile putat, eligit, nec voluptuario corporis rapitur appetitu, sed repugnandi moderamine, quasi in vita, revocatur;* idem lib. 1. de Cain et Abel. cap. 3. Abel juniorem præferens Cain seniori: *Seniori*, inquit, *junior antefertur; quia etsi tempore junior, virtute præstantior est. Innocentia enim tempore posterior est quàm malitia, et quadam suppar ætate; sed meritorum nobilitate antiquior; senectus enim venerabilis est, non annis cana sed moribus. Et ætas*, inquit, *senectutis vita immaculata. Ubi ergo generatio exprimitur, perveniat Cain; ubi disciplinarum fit prædicatio, præcurrat Abel.*

S. Anacletus, tertius à S. Petro Roman. Pontifex, ex hac gnome, æque ac ex simili Proverb. 20. v. 29. ac ex facto Mosis Num. 11. probat in presbyteros eligendos esse seniores, non tam ætate, quam sapientia. Sic enim ait distinct. 84. cap. finali: *Porro Mosi præcipitur, ut eligat præsbyteros, id est seniores. Unde et in Proverbiis dicitur: Gloria senum est canities. Hic vero canities sapientiam designat, de qua scriptum est: Canities hominum prudentia est. Cumque nongentis et amplius annis ab Adam usque ad Abraham vixisse homines legamus, nullus alius prius appellatus est presbyter, id est senior, nisi Abraham, qui multo paucioribus vixisse annis convincitur. Non ergo propter decrepitam ætatem vel senectutem, sed propter sapientiam presbyteri nominantur.*

S. Gregor. lib. 2. Dialog. c. 1. laudans S. Benedictum: *Fuit*, inquit, *vir vitæ venerabilis, gratia Benedictus et nomine, ab ipso suæ pueritiæ tempore cor gerens senile. Ætatem quippe moribus transiens, nulli voluptati animum dedit: sed dum in hac terra adhuc esset, quo temporaliter libere uti potuisset, despexit jam quasi aridum mundum cum flore.*

S. Hieronym. epist. 13. ad S. Paulinum postea Nolæ Episcopum: *Noli*, inquit, *frater charissime, annorum nos existimare numero, nec sapientiam canos reputes; sed canos sapientiam, Salomone testante: Cani hominis prudentia ejus. Nam et Moyses septuaginta presbyteros jubetur eligere, quos ipse sciret esse presbyteros, utique non ævo, sed prudentia judicandos. Et Daniel adhuc puer longævos judicat, atque impudicos senes ætas lascivia condemnat. Noli, inquam, fidem pensare temporibus: ne me idcirco meliorem putes, quod prior in Christi exercitu cœperim militare. Paulus Apostolus et vas electionis de persecutore mutatus, novissimus in ordine, primus in meritis est; quia extremus licet, plus omnibus laboravit. Judas, qui quondam audierat: Tu autem homo, qui simul mecum dulces capiebas cibos: dux meus et notus meus, in domo Dei ambulavimus cum consensu; proditor amici et magistri, Salvatoris arguitur voce et nodum informis lethi trabe nectit ab alta. E contrario latro crucem mutat paradiso et facit homicidii pœnam martyrium. Quanti hodie diu vi-*

vendo portant funera sua, et quasi sepulcra dealbata plena sunt ossibus mortuorum! Tu, audita sententia Salvatoris : Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quæ habes et da pauperibus, et veni sequere me; verba vertis in opera, et nudam crucem nudus sequens, expeditior et levior scandis scalam Jacob.

Cassianus collat. 2. c. 13 : *Divitiæ senum*, inquit, *non sunt canitie capitis, sed industria juventutis, ac præteritorum laborum stipendiis metiendæ. Quæ enim non congregasti*, inquit, *in juventute, quomodo invenies in senectute tua? Senectus enim honorabilis est, non diuturna, neque numero annorum computata. Cani autem sunt sensus hominis, et ætas senectutis vita immaculata.* Unde post pauca subjicit : *Sunt enim nonnulli, quorum etiam, quod est lugubrius, major est multitudo, qui in tempore suo quem ab adolescentia conceperunt, atque ignavia senescentes, auctoritatem sibi, non maturitate morum, sed annorum numerositate conquirunt : de quibus exprobratio illa Domini proprie satis dicitur per Prophetam : Et comederunt alieni robur ejus, et ipse nescivit; sed et cani effusi sunt in eo, et ipse ignoravit. Hos, inquam, in exemplum junioribus non vitæ probitas, nec ulla propositi hujus laudabilis, atque imitanda districtio, sed annositas sola provexit. Quorum canitiem callidissimus inimicus ad deceptionem juniorum in præjudicata auctoritate proponens, etiam illos, qui ad viam perfectionis vel suis vel aliorum potuerunt monitis incitari, subvertere, ac decipere exemplis eorum fraudulenta subtilitate festinat, vel in teporem eos noxium, vel in lethalem desperationem doctrinis eorum institutisque perducens.*

Cassiodorus in Psalm. l. 24. et lib. 9. variar. ep. *Quidam senes*, ait, *morum levitate maculantur, cum vice versa multi juvenes morum gravitate maturi, eadem decorentur.*

S. Bernard. epist. 42. ad Henricum Senonens. *Multos juniorum*, inquit, *videmus super senes intelligere, et moribus antiquare dies, prævenire tempora meritis, et quod ætati deest compensare virtutibus.*

Audisti gnomas patrum Latinorum, accipe nunc eis antistrophas Græcorum, quas citat Antonius in Meliss. p. 2. cap. 18.

S. Basilius : *Nihil interest inter ætatem puerilem et mentem pueros imitantem. Novi quosdam, qui cum in juventute in carnis vitia prolapsi essent, in eis propter consuetudinem ad canos usque perseverarunt.*

S. Gregor. Nazianz. *Turpe est ætatis vigorem deferbuisse, libidinem autem non deferbuisse. Discit aliquid etiam canities, nec cujusvis senectus prudentiæ satis nacta esse videri debet.*

S. Chrysostomus : *Ergo cum senex iisdem quibus juventus morbis laborat, maximum vitium est, ac ne de juventute quidem excusationem habet, neque enim illa potest dicere : Peccata juventutis meæ, et ignorantias meas ne memineris. Vide igitur, ne propter senilia facta juvenilium peccatorum venia te prives.*

Philo : *Qui multum ævi in vitia corporis contriverint sine ulla virtute et probitate, eos longi temporis pueros appellare licet, ut qui nullis disciplinis eruditi sint senectute dignis. Quousque tandem nos senes adhuc pueri erimus? corporibus quidem propter temporis longinquitatem veteres; animis autem propter ignorationem et hebetudinem adhuc pueri.*

Salomonem secuti sunt non tantum Patres, sed et Philosophi. Plato in Timæo Græcos vocat pueros ob ignorantiam antiquitatis, juxta illud : *Bis pueri senes.* Zeno turpe esse aiebat seni ex Commentario sapere, uti refert Seneca ep. 33.

Cicero lib. de Senectute : *Non cani*, ait, *non rugæ repente auctoritatem afferre possunt, sed honeste acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos.* Alexander Magnus apud Curtium lib. 9 : *Ego*, inquit, *me metior non ætatis spatio, sed gloriæ*, quia ætatis arctæ spatium extendit gloria. Cœpit enim ipse regnare anno ætatis XX. ac anno XXXII. totum pene orbem subjugavit.

Seneca lib. de Brevit. vitæ cap. 8 : *Non est*, inquit, *quod quemquam propter canos aut rugas putes diu vixisse. Non ille diu vixit, sed diu fuit. Quid enim illum multum putas navigasse, quem sæva tempestas à portu exceptum huc et illuc tulit, ac viribus ventorum ex diverso furentium per eadem vestigia in orbem egit? Non ille multum navigavit, sed multum jactatus est;* Idem epistol. 36 : *Turpis*, ait, *et ridicula res est elementarius senex: juveni parandum, seni utendum est*, juxta illud : *Juvenis congrega, senex eroga.*

Vis exempla : Accipe è veteri testamento Salomonem, qui duodennis, ut vult S. Ignatius, vel vicennis, puta cum esset circiter viginti annorum, uti verius censent Pineda, Salianus et alii, judicium meretricum stupenda, et plusquam senili maturitate ac sagacitate peregit. 3. Regum 3. 16.

Accipe et Samuelem, Jeremiam et Danielem, qui pueri prophetarunt, et senes iniquos condemnarunt, de quibus audi S. Bernard. epist. 42 : *Meliores bonæ indolis adolescentes inveteratis dierum malorum. Puer centum annorum maledictus est, et est è regione senectus venerabilis, non diuturna, neque numero annorum computanda. Bonus puer Samuel, qui loquenti Deo promptus aderat auditor, dicens : Loquere, Domine, quia audit servus tuus. Ac si diceret : Paratus sum, et non sum turbatus, ut custodiam mandata tua. Bonus et Jeremias, qui ante sanctificatus quàm natus, cum se excusaret de pueritia, nihilominus constitutus est super gentes et regna. Bonus quoque Daniel, cujus spiritum suscitavit Deus, ut convinceret iniqua judicia, et sanguinem innoxium liberaret. Denique cani sunt sensus hominis : et ætas senectutis vita immaculata.*

Tobias albescebat, non canis, sed meritis, ait S. Ambrosius lib. 3. epist. 21.

S. Agnes anno ætatis 13. agonem martyrii obiit incredibili sapientia, æque ac fortitudine; de qua proinde ex S. Ambrosio, canit Ecclesia in ejus Officio Ecclesiast. *Infantia quidem computabatur in annis, sed erat senectus mentis immensa.* In ea ergo erat canities, id est candities, non annorum, sed morum : *Canities enim*, inquit S. Isidor. libr. 11. Origen. cap. 2 : *Vocata est à candore, quasi candities, unde illud : Florida juventus, lactea (id est candida) canities.*

S. Alexander puer et Martyr, sextus S. Felicitatis filius, judici objicienti teneram ætatem, respondit sibi canam esse mentem, uti habet martyrium S. Felicitatis et septem filiorum ejus.

Macarius Alexandrinus vocatus est παιδαριογέρων, id est puer senex (puta Seneca, sive senex canus) quod in puerili ætate senex videretur, ac supra ætatem sapientia et virtutibus præstaret, teste Palladio in Lausiaca cap. 17.

S. Dorotheus narrat, Dositheum discipulum suum, pauco tempore æquasse sanctitatem Seniorum, idque se ex Dei revelatione accepisse.

S. Bernardinus Senensis puer ita erat moribus gravis et compositus, ut senex videretur, adeo ut eo viso, condiscipuli ejus omnes ad modestiam et gravitatem se componerent, dicentes : *Tacete, Bernardinus adest,* uti habet ejus Vita.

Ex Ethnicis : *Demophilus*, ait Pindarus ode 4. Pyth. *Inter pueros erat juvenis, in consiliis vero senex, consecutus centenale ævum.*

10. Placens Deo factus est dilectus, et vivens inter peccatores translatus est.] Clarior erit sensus, si cum Vaticanis ponas comma post *dilectus*, et post *peccatores;* Unde Vatabl. vertit : *Quia Deo placuit ille, charus est habitus, cum inter peccatores viveret, de medio sublatus.*

Sensus est, q. d. Justus cum placeret Deo, vel quia per justitiam placuit Deo, hinc ab eo dilectus est, ideoque dum viveret inter peccatores, ab iis translatus est ad cœtum Patriarcharum in limbo, et post Christum ad cœtum Sanctorum in cœlo, ne, si diutius inter peccatores degeret, pravis eorum verbis et exemplis, velut contagio afflaretur, corrumperetur, macularetur, et in eorum sortem transiret. Hunc esse sensum liquet ex Græco. Ita quoque se explicat Sapiens dum subdit : *Raptus est ne malitia* (peccatorum, inter quos vivit) *mutaret intellectum ejus;* Alludit ad Henoch, qui, ut ait Moses Gen. 5. 21 : *Cum trecentis sexaginta quinque annis vixisset, ambulavit cum Deo, et non apparuit, quia tulit eum Deus.* Quæ verba Septuag. sic transtulerunt : *Et placuit Henoch Deo, et non inveniebatur, quia transtulit eum Deus.* Quam lectionem secutus Ecclesiasticus, dicit c. 44. 16 : *Henoch placuit Deo, et translatus est in paradisum, ut det gentibus pœnitentiam.* Et Paulus ad Hebræos 11. 5 : *Henoch translatus est ne videret mortem, et non inveniebatur, quia transtulit illum Deus : ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo.* Tertul. libr. 3. Carmel. contra Marcionem cap. 2. Scribit Henoch zelo Dei accensum, scelestissimæ illo ævo gentis, ac præsertim gigantum facinora lugentem, eosque à sceleribus revocare conantem, cum se frustra laborare videret, à Deo tandem cum gemitu et lacrymis petiisse et impetrasse, ut à consortio pessimorum hominum abriperetur in paradisum. Ad Henoch alludi censet S. Ambrosius orat. de obitu fratris Satyri, et scribens in Psal. 40 et 45. Ac eum secutus Jansen. Dixi *alludit*, nam ex præcedent. et sequent. liquet proprie et rigide agi hîc non de Henoch vivente, sed de justo per mortem abrepto. Sensus ergo est, q. d. Sicut Henoch inter peccatores vivens, ne eorum contagio pollueretur præmature, si vitam cæterorum illius ævi hominum spectes, à Deo raptus et translatus est in paradisum : sic quilibet justus et electus, ne sociorum vitiis et colluvie maculetur, à Deo cito abripitur, et in limbum ante Christum, post Christum vero in cœlum transfertur.

Est tertium discrimen inter citam mortem justi et impii, quod justus rapiatur è colluvie impiorum ad cœtum Sanctorum; impius vero ex colluvie peccatorum rapiatur ad tartara damnatorum.

11. Raptus est ne malitia mutaret intellectum ejus (græce συνεσιν, id est mentem, intelligentiam, prudentiam ejus; S. Ambrosius legit, *cor ejus*) aut ne fictio (græce δολος, id est dolus) deciperet animam illius.] Syrus, *raptus est ne transmutaret malitia conceptum ejus;* Arabicus : *Translatus et raptus est antequam mutaret contemptio intelligentiam ejus, aut operiret fraus animam ejus;* Vatabl. *abreptus est ne malitia immutaretur sensus ejus, neve anima ejus fraude circumveniretur*, q. d. Justus à Deo dilectus raptus est, ne hominum sui ævi pravitas pravis opinionibus mentem ejus imbueret et depravaret, aut ne illa pravis pravæ generationis consiliis consentiret, aut ne illius dolo deciperetur, sed ut in sua justitia et gratia Dei persistens usque ad finem vitæ, moreretur et salvaretur. Sic ergo justus cito raptus antequam mutaretur, est prædestinatus, ait S. August. de Corrept. et gratia c. 8. et sequent.

Nota τo *fictio*, vel, ut græce est *dolus*. Solent enim impii, ut pium pervertant, dolos et fraudes illi nectere, subornando viros in speciem probos; item mulieres quæ eum in suî amorem et peccatum illiciant : *Porro simulata æquitas duplex est iniquitas,* ait S. August. in Psal. 63. est enim iniquitas, est et simulatio. Hac simulatione et fictione plenus est mundus, pravæ opiniones mundi sunt, ambiendos esse honores, voluptati indulgendum, si quis te læserit esse vindicandum, etc.

Audi S. Cyprian. de Mortal. *Sed et Spiritus Sanctus,* ait, *per Salomonem docet, eos, qui Deo placeant, maturius istinc eximi, et citius liberari, ne, dum in isto mundo diutius immorantur, mundi contactibus polluantur. Raptus est,* inquit, *ne malitia mutaret intellectum illius : placita enim erat Deo anima illius.*

Per *malitiam*, proprie dictam, puta nequitiam accipe cum S. Ambrosio in Psalm. 45. juxta illud Isaiæ 57. 1 : *A facie malitiæ collectus est justus.* Nonnulli tamen per *malitiam* accipiunt afflictionem, laborem, molestias hujus vitæ, quæ sæpe ad peccatum incitant. Sic Judas Machabæus exhortans suos ad pugnam ait : *Melius est nos mori in bello, quàm videre mala gentis nostræ.* Sic Possidius ereptum tradit S. Augustinum ex hac vita, tædio malorum patriæ suæ, præsertim Hipponensis civitatis, cum dimissionem de hoc seculo poposcisset à Deo. Anastasium Papam scribit S. Hieronymus epist. 16. idcirco raptum atque translatum esse, ne orbis caput (Roma) sub tali Episcopo truncaretur, et ne semel latam sententiam precibus suis flectere conaretur.

Hac gnome S. Hieronym. consolatur S. Paulam mœrentem de obitu Blæsillæ filiæ epistol. 25 : *Abraham,* inquit, *Moses, Isaias, Petrus, Jacobus, Joannes, Paulus electionis vas, et super omnia Filius Dei moritur, et nos indignamur aliquem exire de corpore : qui ad hoc forsan raptus est, ne malitia mutaret intellectum ejus : placita enim erat Deo anima ejus, propter hoc properavit eam educere de media iniquitate, ne longo vitæ itinere deviis aberraret anfractibus. Lugeatur mortuus, sed ille, quem gehenna suscipit, quem tartarus devorat, in cujus pœnam æternus ignis æstuat. Nos, quorum exitum angelorum turba comitatur, quibus obviam Christus occurrit, gravemur magis, si in tabernaculo isto mortis diutius habitemus. Quia quamdiu hic moramur, peregrinamur à Domino. Illa, illa nos cupido teneat : Hei mihi, quia peregrinatio mea prolongata est à me, habitavi cum habitantibus Cedar, multum*

peregrinata est anima mea. Si Cedar tenebræ sunt, et mundus iste sunt tenebræ; quia lux lucet in tenebris, et tenebræ eam non comprehenderunt. Deinde hæc accommodans Blæsillæ, ista subjicit: *Faveamus Blæsillæ nostræ, quæ de tenebris migravit ad lucem, et inter fidei incipientis ardorem consummati operis percepit coronam. Revera si seculare desiderium, et quod Deus avertat, delicias vitæ hujus cogitantem mors immatura rapuisset, plangenda erat, et omni lacrymarum fonte ploranda. Nunc vero cum propitio Christo ante quatuor ferme menses, secundo quodammodo propositi se Baptismo laverit, et ita deinceps vixerit, ut calcato mundo semper monasterium cogitarit; non vereris, ne tibi Salvator dicat: Irasceris, Paula, quia tua filia facta est mea filia? indignaris de judicio meo, et rebellibus lacrymis facis injuriam possidenti? Scis enim quid de te, quid de cæteris tuis cogitem.*

Porro Commentatores acutiores, inter quos est Alfonsus Curiel, scribens in hunc Sapientiæ locum, eum sic interpretantur, ut dicant Deum cognoscere futura, non tantum absolute, sed etiam sub conditione, v. g. Quid facturus esset Petrus, si tali loco et tempore tanta carnis tentatione pulsaretur, illine consentiret an non? Scit enim, aiunt, quid in re futurum esset, si conditio tentationis poneretur, etiamsi ipsa nunquam reipsa ponatur. Ideo enim justum sibi dilectum et electum è vita rapit, ne, si vivat, tentatione cadat et pereat. Si dicas: Rapit eum ob periculum casus, ut illo eum eximat; Respondent, id verum esse, at non sufficere: non enim dicitur hîc quod rapiat Deus justum, ut eum periculo lapsus subducat, sed ut lapsui revera futuro eum subtrahat, ait enim: *Raptus est, ne malitia mutaret intellectum ejus, aut ne fictio deciperet animam illius.* Sciebat ergo certo Deus, quod justus hic nisi raperetur, malitia de facto mutaret intellectum illius, et fictio deciperet animam illius, etiamsi communia et ordinaria gratiæ auxilia, quæ cæteri habent, ipsi non deessent. Alioqui enim si non fuisset mutandus, nec decipiendus, Deus hîc contrarium judicans et dicens, in hoc suo judicio falsus fuisset et errasset, quod absit: Dei enim cognitio est scientifica, ideoque certa et infallibilis, cum hominum sæpe sit conjecturalis, probabilis et incerta, ideoque fallibilis et erronea. Rursum certa Dei circa justos æque ac improbos providentia, inquiunt, quam hic Sapiens describit, exigit certam futurorum, etiam sub conditione duntaxat, præscientiam: illi enim velut fundamento incumbit, et innititur, v. g. Decernit Deus rapere justum è tentatione, aut tantam gratiam illi dare, qua scit fore ut de facto tentationi resistat, eamque vincat: prius ergo hanc conditionatam sciat oportet: Si Petro taliter tentato tantam dedero gratiam, fiet omnino ut resistat; dabo ergo illi tantam: alioqui enim aliam majorem illi dare decrevisset. Volebat Deus ostendere suam potentiam et vires in Pharaonem et Ægyptios, cogendo eum ut dimitteret Hebræos, ideoque volebat multiplicare in eos sua prodigia, ac plagis minoribus majores addere usque ad decem. Sciebat ergo antequam decerneret immittere primas plagas ranarum, sciniphum, muscarum, locustarum, quod, si eas immitteret, Pharao eis non flecteretur ad dimittendum Hebræos, itaque ipse occasionem haberet majores plagas grandinum, pestis, fulminum, et necis primogenitorum in eum immittendi, ac potentiam suam toti mundo ostendendi. Si enim Pharao primis plagis cessisset, et dimisisset Hebræos, Deus juste non potuisset in eum posteriores et majores immittere, quod tamen facere destinarat, ut sui terrorem mortalibus incuteret. Præsciebat ergo, antequam primas plagas immitteret, Pharaonis cor iis non flectendum, itaque sibi copiam fore cæteras infligendi. Hoc est quod Mosi prædixit Deus ante omnes plagas: *Ego indurabo*, id est indurari permittam, *cor ejus* (Pharaonis) *et multiplicabo signa et ostenta mea in terra Ægypti, et non audiet vos, etc.* Et c. 9. 16. ait Deus ad ipsum Pharaonem: *Idcirco autem posui te, ut ostendam in te fortitudinem meam, et narretur nomen meum in omni terra.* Et c. 10. v. 1. ait ad Mosen: *Ingredere ad Pharaonem: ego enim induravi cor ejus, et servorum illius, ut faciam signa mea hæc in eo, et narres in auribus filii tui, et nepotum tuorum, quoties contriverim Ægyptios, etc. et sciatis quia ego Dominus.* Deus enim scit omne verum: è contradictoriis autem propositionibus de futuro, sive eæ absolutæ sint, sive conditionatæ, necessario alterutra est vera. Sic ergo determinate Deus utra pars erit vera, quia scit omne verum. Sicut ergo in absolute futuris scit id, quod absolute futurum erit, ut quod Antichristus peccabit, etiamsi nullum hujus rei vestigium exstet, nec exstabit nisi post multa secula: ita pariter scit id, quod conditionate futurum erit, ut si Antichristo talis vel talis tentatio objiciatur, scit quod illi succumbet, vel non succumbet, prout verum erit: par enim et similis utrorumque videtur ratio. In futuris enim sive absolute, sive conditionate necessario altera pars contradictionis est vera, v. g. Si ponatur talis tentatio, erit in Petro consensus, vel non erit: alterutrum enim necessario accidat oportet, ut sit, vel non sit: nullum enim inter hæc duo contradictoria datur medium. Deus ergo, qui scit omne verum, scit determinate quod erit, vel non erit. Ratio à priori est, inquiunt, immensitas mentis et aciei divinæ. Ipsius enim vis penetrandi, cernendi, cognoscendi quaquaversum est infinita, quare plene usque ad fundum penetrat, perspicit et comprehendit omnes res et causas, etiam contingentes et liberas. Scit ergo quid liberum arbitrium cujusque hominis vel angeli sit facturum, si hæc illave tentatio aut conditio ponatur; quia propensiones, nutus, actus etiam abditos, latentes et occultissimos, plane et plene pervidet, et comprehendit: perinde ut homo acutissimi visus perspicit omnia, quæ in vitrea pyxide conclusa sunt. Hinc Davide interrogante: *Si tradent me viri Ceilæ, et viros qui sunt mecum, in manus Saul? dixit Dominus: Tradent;* 1. Reg. 23. 12. et tamen de facto non tradiderunt, quia David id à Deo audiens profugit ex Ceila, uti ibidem subditur. Sic Christus ait: *Si in Tyro et Sidone factæ essent virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio et cinere pœnitentiam egissent;* Matth. 11. 21: *Et nisi breviati fuissent dies illi, non fieret salva omnis caro, sed propter electos breviabuntur dies illi;* Matth. 24. 22. Hæc Alfonsus Curiel et Commentatores jam citati. Verum quæstionis jam dictæ pertractatio proprie pertinet ad Scholasticos. Vide Suarez, Vasquez, Molinam, Gregorium de Valentia, etc. 1. part. quæst. 14, art. 13. et Curiel hîc. Mihi enim magnum mare restat arandum, ideoque ad ulteriora pergendum.

Denique S. Aug. libr. 1. de Prædest. Sanctorum c. 14. recte valideque ex hoc loco confutat Semipelagianos, docentes quemque à Deo prædestinari et gratia donari, vel reprobari et gratia privari ex cujusque merito vel demerito, non absolute, sed conditionate præviso, v. g. Deum hunc parvulum in infantia moriturum prædestinasse, quia præsciebat eum bene operaturum, recteque sua gratia usurum, si supervixisset; illum vero reprobasse, quia præsciebat eum male operaturum, maleque sua gratia usurum, si ei vita superstes fuisset. Directe enim contrarium docet hîc Sapiens, scilicet ideo rapi è vita justum à Deo, ne malitia eum mutet : mutandum ergo prævidebat Deus, ni prius eum raperet. Rapuit ergo ne mutaretur, sed perstaret in justitia, itaque eligeretur ad gloriam, et salvaretur; alioqui sic raptus reprobandus erat et damnandus, non prædestinandus et eligendus, juxta sententiam Semipelagianorum. Audi S. Augustinum : *Raptus est ne malitia mutaret intellectum ejus. Dictum est enim secundum pericula vitæ hujus, non secundum præscientiam Dei, qui hoc præscivit, quod futurum erat, non quod futurum non erat, id est quod ei mortem immaturam fuerit largiturus, ne tentationum traheretur incerto, non quod peccaturus esset, qui mansurus in tentatione non esset. De hac quippe vita legitur in libro Job : Numquid non tentatio est vita humana super terram? sed quare aliis concedatur, ut ex hujus vitæ periculis, dum justi sunt, auferantur; alii vero justi, donec à justitia cadant, in eisdem periculis vita productiore teneantur, quis cognovit sensum Domini? Et tamen hinc intelligi datur, etiam illis justis, qui bonos piosque mores usque ad senectutis maturitatem, et diem vitæ hujus ultimum servant, non in suis meritis, sed in Domino esse gloriandum : quoniam qui vitæ brevitate rapuit justum, ne malitia mutaret intellectum ejus, ipse in quantacumque vitæ longitudine custodit justum, ne malitia mutet intellectum ejus. Cur autem hic tenuerit casurum justum, quem priusquam caderet hinc posset auferre, justissima omnino, sed inscrutabilia sunt judicia ejus.* Et inferius id probat exemplo parvulorum, *quorum cum alii baptizati, alii non baptizati, vitæ hujus terminum sumunt, satis indicant misericordiam et judicium : misericordiam quidem gratuitam, judicium debitum. Si enim judicarentur homines pro meritis suæ vitæ, quæ non haberent, morte præveniente, sed habituri essent si viverent; nihil prodesset ei qui raptus est, ne malitia mutaret intellectum ejus; nihil prodesset eis qui lapsi moriuntur, si ante morerentur, quod nullus dicere Christianus audebit.* Per præscientiam initio nominatam S. August. accipit absolutam, ut patet ex ratione quam subjungit, non conditionatam; hanc enim eum agnovisse liquet libr. de Bono persever. cap. 3. et Enchir. cap. 94. et de Corrept. et gratia cap. 8. et seq. Tantum ergo vult dicere S. August. merita sub conditione futura, non esse vere merita, ac proinde non esse absolute à Deo prævisa, ut propter ea præmium pœnamve decernat.

Tropol. ex hoc loco S. Cyprianus lib. de Mortalitate, quem citat S. Aug. de Prædest. Sanctor. cap. 14. docet mortem justis esse utilem et appetendam, quia eos eximit periculis et tentationibus hujus vitæ, facitque securos et impeccabiles. *Cur non*, inquit ex S. Cypriano S. Aug. *cum Christo futurus, et de Domini pollicitatione securus, qui ad Christum vocaris, amplecteris, et quod diabolo careas gratularis?* Et alio loco : *Pueri*, inquit, *periculum lubricæ ætatis evadunt.* Idemque alio loco : *Quid non*, inquit, *properamus et currimus, ut patriam nostram videre, ut parentes salutare possimus? Magnus illic nos charorum numerus exspectat, parentum, fratrum, filiorum, frequens nos et copiosa turba desiderat, jam de sua incolumitate secura, adhuc de nostra salute sollicita.*

Proprie vero hac gnome docemur petere à Deo, ut nos rapiat è vita cum sumus in justitia, id est in statu gratiæ, atque ingruunt tentationes, quæ nobis periculum peccandi et à gratia excidendi creant. In hoc enim raptu opportuno consistit nostra prædestinatio, electio et salus æterna, uti docet S. August. de Corrept. et gratia c. 8. Quem enim Deus ita rapit, is habet magnum illud perseverantiæ donum, cum eoque moritur et salvatur, quod proinde sub meritum non cadit, sed humili prece assidue à Deo flagitandum est, uti ex S. August. docet Concil. Trident. sess. 6. Quot sunt in cœlo, qui nisi cito è vita et tentatione rapti fuissent, nunc essent in inferno? et quot sunt in inferno, qui si cito rapti fuissent, modo essent in cœlo? Mors ergo tempestiva et congrua non odii, sed summi amoris, imo prædestinationis, et electionis divinæ certum est signum, imo proprius effectus.

Vidit id ipsum per umbram Seneca, qui in Consol. ad Martiam cap. 83 : *Facilius*, inquit, *ad superos iter est, animis cito ab humana conversatione dimissis; minus enim fæcis ponderisque traxerunt : antequam obducerentur. et altius terrena conciperent, liberati, leviores ad originem suam revolant, et facilius quidquid est illud absoluti transfluunt. Nec unquam magnis ingeniis chara in corpore mora est. Exire atque erumpere gestiunt, ægre has angustias ferunt, vagi per omne sublime, et ex alto assueti humana despicere. Inde est, quod Plato clamat, sapientis animum totum in mortem prominere, hoc velle, hoc meditari, hac semper cupidine ferri in exteriora tendentem.*

Porro S. Gregor. Nyssen. tract. de Infantibus qui præmature abripiuntur, pulchram dat similitudinem. Sicut, inquit, pædagogus sapiens puerum cito abducit è convivio longiore, in quo multæ sunt epulæ et vina delicata, quæ gulam insidiose ad excessum sollicitant, indeque vomitum et crapulam creant : sic Deus infantes ex hoc vitæ convivio cito abducit, ne ejus voluptatibus inebrientur et demententur.

Aliud simile ignis affert Plutarch. Consol. ad uxorem. *Nam sicut ignis*, ait, *si eum exstinxeris, mox accendas, excitatur, et concipit flammam ocius : ita animus, si quàm citissime hinc avolet,*

pervolat extemplo fera limina Ditis,

prius quàm ingenti rerum humanarum amore sit imbutus et delinitus, atque quasi ex veneno contabescat.

12. Fascinatio enim nugacitatis obscurat bona, et inconstantia concupiscentiæ transvertit sensum sine malitia.] Græce ἀκάκον, id est malitiæ expertem, insontem, innocentem; Vatabl. *Fascinum enim vanitatis, quæ honesta sunt obscurat; et concupiscentia vaga sinceram mentem pervertit.* Pro *nugacitatis* græce est φαυλότητος id est malitiæ, improbitatis, nequitiæ, vel vilita-

tis, vanitatis, levitatis, ineptiæ : nugacitas ergo est malitia nugax, hoc est, nugis suis illiciens, fascinans, et in perniciem deducens hominem. Unde Syrus vertit : *Zelotypia mali corrumpit bona;* Arabicus : *Quoniam corpus malitiæ obnigrat bona.*

Fascinum est genus incantationis, quo homines ita ligantur, ut liberi non sint, nec mentis compotes, sæpe ad extremam maciem deveniant; item quo magi perstringunt oculos et sensus, ut videantur sibi videre, audire, sapere res pulcherrimas, quas revera non vident, nec audiunt, nec sapiunt. Unde græcum βασκαίνω, id est fascino, dicitur, quasi φασκαίνω, id est φάεσι καίνω, hoc est oculis (aspectu) occido, juxta illud Virgilii, Ecloga 3 :

Nescio quis teneros oculus mihi fascinet agnos.

Hinc contra fascinum à Gentilibus colebatur et invocabatur deus Fascinus, de quo Plinius l. 28. c. 4 : *Religione*, ait, *mutatur et Fascinus, imperatorum quoque non solum infantium custos, qui deus inter sacra Romana à Vestalibus colitur, et currus triumphantium sub his pendens defendit medicus invidiæ, jubetque eosdem recipere.* Jam

Primo, Franc. Valesius Sacr. Philosoph. cap. 68. censet fascinum nihil esse, nisi falsam vulgi existimationem, et superstitiosum timorem, quo ex recepta apud rudes falsa opinione, multi timent infici ab oculis vetularum, vel lipporum, vel invidorum, cum à parte rei oculi hi intuentem lædere nequeant. Sapientem igitur hic à vulgi credulitate, licet falsa, mutuare phrasin et metaphoram. *Fascinatio* igitur *nugacitatis*, inquit, vocatur concupiscentia oculorum, hoc est avaritia et cupiditas rerum alienarum; quia enim is morbus concipitur oculis, vocatur per allegoriam *fascinatio;* dicitur vero *nugacitatis*, quia bonorum fallacium, juxta illud Psalmi 4 : *Filii hominum, usquequo gravi corde? utquid diligitis vanitatem, et quæritis mendacium?* hoc est, vana et mendacia bona. Itaque concupiscentia oculorum est fascinatio nugacitatis. Hæc obscurat bona, quia, ut dicitur 1. ad Timotheum 6, cupiditas radix est omnium malorum, et ut ibidem Sapient. dicitur, instantia cupiditatis transvertit sensum sine malitia. Itaque locutio illa Sapientiæ de fascinatione allegorica est : allegoria vero accipitur à vulgari opinione. Huc usque Valesius.

Idem docet S. Hier. in c. 3. ad Galat. v. 1. ac S. Chrysost. ibidem, et S. Basil. hom. 11. de Invidia, et noster Delrio in Magicis lib. 1. cap. 3. quæst. 4. et seq. Hinc aliqui fascinum derivant à φασκαίνω, id est *invideo;* hoc autem idem est quod *nimium video :* qui enim invidet, à videndo et invidendo nequit oculos avertere.

Verum hæc vera sunt, si naturam spectes; nullum enim est naturæ fascinum; non autem si magiam : per eam enim dæmon perstringit et fascinat oculos, aures, omnesque sensus et membra, eosque inficit, morboque et morte non raro afficit, ut patet quotidiana sagarum experientia. Vide Delrio in Magicis, lib. 3. parte 1. q. 3. sect. 1, ubi fuse ostendit fascinum non fieri per naturam, sed per magiam et dæmonem, ejusque esse præstigias. Hinc

Secundo, aptius Noster à Castro *fascinationem* hanc tribuit suasioni et consilio impiorum sociorum, vel doctorum, vel consiliariorum, qui mala velut bona suadent et consulunt, q. d. Malitiæ, seu improbitatis fascinum obscurat bona, hoc est, lædit et corrumpit, quemadmodum fascinator oculis aspectuque faciem infantis, quem aspicit, ita inficit, ut quandoque enecet : sic pravitas, vel potius improbus homo, lædit ac corrumpit pravis suis opinionibus, quæ bona sunt, ut simplex vir mala putet; et contra bona putet, quæ vere mala sunt.

Huc accedit noster Delrio loco jam citato : *Fascinum nugacitatis*, inquit, est fascinum vile, nugax et nihili, phrasi Hebræa. Sic enim significat à vilissimis et à minimi pretii quisquiliis terrenis, maxime à nugatoria et adulatoria laudatione, ita nos perstringit et ludificari, ut ad vera bona prorsus cæcutiamus, ut bona pro malis, mala pro bonis habeamus; terrena cœlestibus, sempiternis interitura præferamus : fascinationis vero nomen usurpat, quia vulgus Judæorum falsam illam fascinationem credebat contingere, adeo ut hujusmodi fascinatorem oculum Saræ impii recutiti tribuere non vereantur, quos Abulens. in 21. c. Genes. refellit. D. Bonav. Comment. in v. illum 12. vidit alludi ad fascinationem, et ideo dicit : Secundùm quod homines maligni dicuntur laudando pueros fascinare, satis indicans quanti illa faceret. Hæc Delrio.

Huc facit illud Festi Pompeii : *Fascinum et fas à fando nominantur*, quia fascinum fiebat per verba loquendo, ac præsertim laudando. Credebant enim Ethnici laudatione fieri fascinum puerorum, vel formosorum. Sic pariter laus fascinat et dementat multos, ut plus se esse æstiment, quàm sint, planeque alios et eximios præ cæteris sese autument, quæ magna est nugacitas, tum laudantis, et lepore jocisque suis adulatoriis audientem dementantis; tum ejus qui laudibus suis pascitur, et ultro dementari se sinit. Hi ergo laudatores sunt nugivendi, quia nugosas suas laudes vendunt. Sic olim *nugivendus* dicebatur, qui aliquid mulieribus venderet, ait Nonius. Nam omnia quibus mulieres utuntur, pro rebus vanis et inanibus habentur.

Rursum ex adverso βασκανία, id est fascinatio, significat invidentiam, criminationem et obtrectationem; hæc enim sæpe fascinat, tam invidum, quàm eum cui invidet, dum ejus obscurat et evertit bona opera; dum enim ea criminantur impii, ab iis sæpe cessant pii ex metu humano, ne impiorum maledicentiam in se provocent.

Posset, tertio, quælibet concupiscentia et illecebra peccati vocari *fascinatio nugacitatis;* quia ipsa rationem, virtutem, honestatem obvelat, tegit et obscurat sua nugaci illecebrosaque pulchritudinis et vanitatis specie ac fuco. Species enim voluptatis, qua se obtegit malitia et vanitas peccati, ita fascinat rapitque mentem, ut peccati turpitudinem sub ea latentem non videat, non consideret multo minus virtutis decorem et honestatem. Voluptates ergo sunt quasi Sirenes, quæ hominem illecebrosa sua specie et cantu fascinant, ligant et necant.

Rursum *fascinatio nugacitatis* sunt phantasmata innumera et vivacia, quæ menti suggerit ira, libido, invidia, superbia, cæteræque passiones; hæ enim interius in capite tanta vi turba et tumultu perstrepunt, ut animam ob-

nubilent, fascinent, et sæpe à vero recloque abducant.

Quod ergo dicit Paulus Galatis, cap. 3. 1 : *O insensati Galatæ, quis vos fascinavit non obedire veritati, ante quorum oculos Jesus Christus præscriptus est in vobis crucifixus?* q. d. Quis vos incantavit, et oculis aspectu maleficis, veluti præstigio imposuit, ut quod coram cernitis non videatis, et quod non est, id vos cernere putetis? Idem dicas guloso, luxurioso, acedo, iracundo, superbo, avaro : Quis te fascinavit stolide, ut ob fictam et fallacem speciem voluptatis, gulæ, luxuriæ, acediæ, iræ, superbiæ, avaritiæ relinquas et contemnas rationem, virtutem, legem, cœlum ipsumque Deum? quis te suis præstigiis ita dementavit, ut per modicum mellis æternum fel tibi coemas? ut per guttam dulcedinis, mare amaritudinis et dolorum tibi accersas? ut ob gustus tactusque exilem titillationem, velis ardere jugiter in æternis gehennæ incendiis? ô stupor, ô fascinum, ô amentia, ô vesania! Quis error, quod fascinum, quis furor te cogit nugas pueriles, viles, exiles rebus veracibus, solidis, pretiosis; torrena cœlestibus, momentum æternitati, gehennam paradiso, creaturam Creatori anteferre? Vide quæ de nugis et nugacitate dixi Sophoniæ 3. v. 18.

Et inconstantia (S. Fulgent. epist. 2. cap. 4. legit, *instantia;* concupiscentia enim instat, sollicitat urgetque hominem, ut rem concupitam prosequatur) concupiscentiæ transvertit sensum sine malitia.] Pro *inconstantia* græce est ῥεμβασμός, id est evagatio, error (unde gallicum *rêver* et *rêverie*), agitatio, turbo, vertigo, circuitio, gyratio, circumrotatio : hinc ῥέμβων est funda, quæ lapidem rotando jacit. Huic voci pariter affinis est ῥόμβος, id est turbo, rhombus, quod est instrumentum, cui feminæ fila, quæ neverunt, circumvolvunt : quo pariter pharmaceutriæ, sive veneficæ, utebantur ad fascinum, puta ad lunam tortis filis deducendam. Unde illud Martialis, lib. 9:

> Quæ nunc Thessalico lunam deducere rhombo.

Et illud Propertii, lib. 2. eleg. 21:

> Deficiunt magico torti sub carmine rhombi.

Hinc Cervantius vertit: *Et rhombus* (circumrotans) *cupiditatis mentem simplicem labefactat.* Hæc igitur vagatio et rotatio concupiscentiæ transvertit sensum sine malitia, græce ἄκακον, id est innocentem, sinceram, simplicem, puram. Concupiscentia ergo est turbo, et instar turbinis hominem in orbem gyrat et rotat, ut nunc ad hoc, nunc ad illud, nunc ad aliud concupiscendum, instar turbinis volvatur et rotetur.

Causa est primo, quod concupiscentia sit pruriens et petulans : unde petulanter ab una voluptate ad aliam transcurrit et transilit, ut curiose exploret ubinam sit voluptas major.

Secundo, quod animum eadem non satiet, utpote vilis et exilis, ideoque illico suî fastidium in eo creet; quare animus, ut se hac satie et tædio levet, aliud et aliud voluptatis objectum quærit dicens : *Affer, affer*, Proverb. 30. 15.

Tertio, quod voluptates æque ac vitia inter se connexa sint. Acedia enim trahit et incitat ad gulam, gula ad luxuriam, luxuria ad iram, ira ad superbiam. Vide dicta Thren. 1. 8. Audi Cassiodor. tract. de Amicitia : *Dum post rei desideratæ obtentum majori se sentit indigentia laborare, præoptata incipit fastidire, et denuo in alterius rei succenditur appetitus ; non tamen satianda, sed alterius falsæ felicitatis imaginatione fallenda. Hic est circuitus impiorum. Hæc est vituperatio multorum commorantium in circuitu. Hæc est mola Samsonis, quam decisis virtutum crinibus, et effossis prudentiæ oculis circumvolvit, sequens cupiditatum circuitum, etiam relicto compendio charitatis. Caput, inquit, circuitus eorum, labor labiorum ipsorum operiet eos.* Hoc est quod ait Psaltes Psal. 82. 14 : *Deus meus, pone illos ut rotam*, q. d. ait Origen. *Sic illos versa et circumvolve, ut nulla sit quies, sicut rotæ hæc est natura, versari et circumvolvi.* Et Euthym. *Fac*, inquit, *eos continue instabiles et crebris mutationibus circumactos. Sic enim rotæ poterunt comparari.* Addit S. August. *Pone illos ut rotam, quod rota ex his quæ retro sunt extollitur, ex his quæ ante sunt dejicitur ; sic fiunt omnes inimici populi Dei.* Et S. Greg. 16. Moral. 25 : *Ut rota ponuntur iniqui, quia in circuitu laboris missi, dum ea quæ ante sunt negligunt, et ea quæ deserenda sunt sequuntur, et posterioribus elevantur, et in anterioribus cadunt.* Et Procopius in Isaiæ 54 : *Est*, inquit, *errantium cor instabile, ebriorumque more cupiditatibus agitatur et vacillat ; quolibet enim spiritu circumagitur, et quod est in proverbio, rapiuntur cupiditatum* ῥεμβασμῷ, *id est, turbine.* Vide dicta Isaiæ 57. 20.

Quocirca S. Chrysost. hom. 7. in Acta : Πονηρός, inquit, *id est malus, dicitur* παρὰ τὸ πονεῖν, *id est à laborando ; sic videlicet Scriptura malitiam semper vocat laborem, ut quando dicit : Sub lingua eorum fatigatio et dolor*, ps. 107. Quin et Seneca de Vita beata, c. 28 : *Nonne, ait, nunc quoque, etiamsi parum sentitis, turbo quidam animos vestros rotat et involvit, fugientes petentesque eadem ; et nunc in sublime alligatos, nunc in infima allisos rapit?* Deluduntur ergo ab infido mundo, et à fallaci dæmone, sicut parasiti ab Heliogabalo Imper. De quo ita scribit Lamprid. in ejus Vita : *Parasitos ad rotam aquarum ligabat, et cum vertigine sub aquas mittebat, rursusque in summum revolvebat, eosque Ixionios amicos vocavit.* Adulatio ergo, æque ac cupiditas, est Ixionis rota.

Duas ergo mali et peccati radices hîc notat Sapiens, scilicet pravitatem opinionum et consiliorum in intellectu, quæ est fascinatio nugacitatis; et vagam cupiditatum intemperantiam in appetitu et voluntate, quæ est inconstantia concupiscentiæ. Utraque plenus est hic mundus ; quare Deus provida sua benignitate justum ex eo cito per mortem educit, ne in hosce ejus laqueos incidat, capiatur et pereat.

Transvertit,] id est invertit, pervertit, ut vertit Vatabl. transmutat ex bono in malum, itaque in aliam (hoc enim est, ἄλλος) speciem transformat et transfigurat, ut vertit Noster c. 16. 25. Græce μεταλλεύει, id est quasi metalla effodit, cavat et eruit, ut Noster vertit Deut. 8. 9, q. d. Sicut fossores fodiendo è terræ visceribus eruunt aurum, argentum cæteraque metalla ; sic concupiscentia è visceribus mentis effodit, eruit et exhaurit omnem sensum, omnem prudentiam, omnem sinceritatem, omnem innocentiam et virtutem, eamque per vitium invertit et pervertit ; hæc enim est pretiosa ut aurum, imo auro et argento pretiosior : quæ

proinde si cum cupiditate et vitio commutetur, plane depravatur, vitiatur et pervertitur; perinde ac si aurum in æs, argentum in plumbum verteretur et perverteretur, juxta illud Jerem. 6. 30 : *Argentum reprobum vocate eos.* Vide ibi dicta.

13. CONSUMMATUS IN BREVI EXPLEVIT (S. Fulgentius legit, *replevit*) TEMPORA MULTA.] Græce μακρους, id est *longa*, q. d. Justus, qui brevi tempore per gratiam Dei, suamque cum illa studiosam cooperationem, evasit in prudentia et virtute perfectus, hic censendus est diu et per multa tempora vixisse. Græce est τελειωθεις, id est, quia ad complementum et consummationem pervenit, virtutis scilicet, et vitæ justæ; in hunc enim ceu unicum finem à Deo vitæ spatium mortalibus datum et dimensum est : consummatus ergo in virtute, censetur ad suam mensuram perfectæ ætatis (puta virtutis) pervenisse, licet ætate et annis sit juvenis. Nam quæ alii per multos annos egissent, hic paucis absolvit, eamque sanctitatem brevi adeptus est, quam alius longo tempore sibi non comparasset, ait Clarius. Unde S. Bonav. explicat, q. d. *Perfectus in gratia modico tempore explevit meritum, quod alii acquirunt per multa tempora.* Pertinet enim hæc gnome ad illam v. 8 : *Cani autem sunt sensus hominis, et ætas senectutis vita immaculata.* Eò enim redit. Ex adverso de impio dicitur : *Puer centum annorum morietur*, Isaiæ 65. 20.

Consummatus ergo non est idem quod consumptus, mortuus, defunctus, ut vertit Vatabl. et Guarinus : *Exiguo*, inquit, *vitæ spatio perfunctus vel defunctus paucis longa tempora explevit*; sed perfectus in virtute, qui scilicet per crebros, intensos et heroicos virtutum actus, parvo tempore ad culmen sanctitatis evasit. Unde S. Ambrosius in funere Theodosii Imper. *Perfecta*, ait, *est ætas*, *ubi perfecta est virtus.* Tempora ergo multa vocantur, quæ plena sunt bonis operibus; pauca vero aliorum, quæ iis sunt vacua, juxta illud Job 7. 3 : *Sic et ego habui menses vacuos.* Ubi S. Gregor. lib. 8. Mor. cap. 5 : *In hac vita*, inquit, *quædam laboriosa sunt, quædam vacua, quædam vero vacua simul et laboriosa. Amore quippe conditoris præsentis vitæ tribulationibus exerceri laboriosum quidem est, sed vacuum non est. Amore autem seculi voluptatibus solvi, vacuum quidem est, sed non laboriosum. Amore vero ejusdem seculi adversa aliqua perpeti, et vacuum est et laboriosum : quia et ex adversitate mens afficitur, et remunerationis præmio non repletur. In his itaque sancta Ecclesia, qui in ea jam positi adhuc voluptatibus defluunt, et proinde fructu boni operis non ditantur, menses vacuos ducit; quia vitæ tempora sine retributionis munere expendit.* Qui ergo sapis, annos vacuos virtutibus imple.

Sic Christus Dominus vixit tantum 33 annis, totidem fere S. Joannes Baptista, iisque paucis ad quantum meritorum cumulum pervenit? Sanctus Antonius de Padua, ardens et Apostolicus prædicator, vixit annis duntaxat 36. S. Casimirus, 25. Tres fuere filiæ S. Sophiæ, omnes gloriosæ virgines et Martyres, scilicet, S. Fides duodennis, S. Spes decennis, S. Charitas novennis martyrium fortiter obiit : Ecclesia earum triumphum celebrat die 1. Aug. Sic P. Gaspar Barzeus Zelandus, S. Francisci Xaverii socius, imo vicarius, vir Apostolicus, septem annis quibus in Soc. Jesu vixit, è quibus quinque exegit in India, puta Goæ et Armuziæ, tanta vel multitudine quasi infinita, vel rei magnitudine admiranda perpetravit, vere ut dixerit quidam de eo ex India scribens, quod in brevi consummatus expleverit tempora multa, ait noster Trigaultius in ejus Vita, cap. 14. Lege Vitam ejusdem, et obstupesces. Is autem quem citat, fuit P. Antonius Quadrius Indiæ præpositus Provincialis Societatis Jesu, ut patet ex fine Vitæ.

Atque ut alios taceam, B. Aloysius Gonzaga, Societatis nostræ Religiosus, consummatus est anno ætatis 24. Quocirca ipse ad raptum hunc et transitum ab hac vita ad cœlestem assidue suspirabat. Cum enim Cardinalis Bellarminus, ejus tum confessarius, eum hortaretur ut à Deo vitam longiorem postularet, quod ejus exemplo cæteri instruerentur, venia petita, negavit id exsequi se posse : *Quia non potest*, inquit, *à Deo major homini conferri gratia, quàm ad se illum evocare, dum in gratia reperitur*, in cujus gratia se tunc esse sperabat. Idem in quadam epist. quam recitat B. Virgilius Ceparius in ejus Vita, lib. 2. c. 8. in fine : *Dies*, inquit, *lætos transigo, sperans intra paucos dies futurum, ut evocer à Deo è terra morientium ad patriam viventium; ab hominum consortio, ad Angelorum Sanctorumque societatem.* Fuit enim ipse puritate et sanctitate angelus. Unde merito Auditores Rotæ, Romæ examinato canonizationis ejus processu, eidem titulum *Angelici* dedere. Septennis enim cœpit Deo servire, totumque ei se addicere : novennis virginitatem Deo et B. Virgini dicavit et vovit. Nunquam per omnem vitam peccavit lethaliter, nunquam stimulos carnis expertus est, nunquam distractionem in oratione sensit, uti iidem ex testimonio confessariorum ejus, ac nominatim Cardinalis Bellarmini, aliorumque virorum gravium affirmant.

Vidit idipsum per umbram Seneca, epist. 69 : *Portus petendus*, inquit, *nunquam recusandus; in quem si quis intra primos annos delatus est, non magis queri debet, quàm qui cito navigavit.*

Sic Homerus Diomedem inter Græcos nuncupat ætate minimum, prudentia maximum, Demophilum vocat Pindarus annis juvenem, consiliis senem. Appium Claudium natu minimum, senatoribus natu maximis Livius anteponit. Puer Ascanius à Marone commendatur 9. Æneid. :

Ante annos animumque gerens, curamque virilem.

Audi S. Ambr. in ps. 118. serm. 18 : *Liquet igitur*, inquit, *quod non senectutis longævitas eligatur, sed custodia verborum Dei. Denique ipse Moyses Jesum Nave et Caleb juvenes præ cæteris approbabat, quorum consilium in terra electione magis quàm multorum seniorum et ipse secutus est, et Deus prætulit.*

Posset rursum τελειωθεις verti, primo, *immolatus*; secundo, *consecratus*; tertio, *gloria et honore coronatus*, q. d. Justus omnes suas actiones et passiones offerens, immolans et consecrans Deo, per eas, licet modicas et breves, æterna gloria coronatur instar Christi, de quo ait Paulus : *Decebat enim eum propter quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auc-*

torem salutis eorum per passionem consummare, Heb. 2. 10. Vide ibi dicta.

Aliter hanc sententiam explicat S. Bernard. serm. 253. ad Guarinum; nimirum, q. d. Justus licet parvo tempore vivat, tamen consummat et implet tempora multa; quia animo amplectitur totam æternitatem, ita ut, si in æternum viveret, vellet semper Deo servire, et ire de virtute in virtutem. Audi S. Bernard. *Quomodo enim non explevit omnia tempora, qui transivit ad æternitatem? Quanta sane tempora, non longævitate, sed longanimitate, hoc est, non annorum serie, vel dierum numero, sed devotione et inexstinguibili semper proficiendi desiderio percurrere potuit, tanta sibi in meritis non immerito vindicavit. Retinet quippe virtute, quod amisit in tempore. Porro vera virtus finem nescit, tempore non clauditur.* Et paucis interjectis: *Justus nunquam dicit: Satis est; sed semper esurit sititque justitiam, ita ut, si semper viveret, semper quantum in se est, justior esse contenderet, semper de bono in melius proficere totis viribus conaretur. Non enim ad annum vel ad tempus instar mercenarii, sed in æternum divino se mancipat famulatui.* Unde concludit: *Sempiterna itaque justi esuries sempiternam meretur refectionem, et licet in brevi consummetur pro tempore, judicatur tamen explesse tempora multa pro virtutis perpetuitate.*

14. PLACITA ENIM ERAT DEO ANIMA ILLIUS, per justitiam inhærentem, et gratiam illi infusam à Deo ob merita Christi: PROPTER HOC PROPERAVIT (Dominus, qui præcessit) EDUCERE ILLUM DE MEDIO INIQUITATUM.] S. Fulgent. *de media iniquitate.* Græca habent duntaxat: *Propter hoc festinavit de medio iniquitatum*, scilicet egredi justus, uti Abraham ex Ur Chaldæorum, Lot è Sodomis, Moses et Hebræi ex Ægypto. Verum melius Noster τὸ *properavit* refert ad Deum, ideoque subaudit τὸ *educere illum.* Deus enim rapuit justum, uti dixit v. 11. Non ergo justus eripuit seipsum; Deus enim omnis gratiæ, liberationis, perseverantiæ, bonæ mortis et salutis nobis est origo, fons et causa prima et præcipua.

POPULI AUTEM VIDENTES, ET NON INTELLIGENTES, NEC PONENTES IN PRÆCORDIIS TALIA,] subaudi, mirati sunt et murmurarunt, vel contra justum, quasi ipse suis sceleribus meritus sit citam mortem; vel contra Deum, quod justum innocentem subita morte mulctarit. Simplicius et germanius per hebraismum exponas, q. d. Populi infideles, vel imperiti et rudes *videntes*, id est viderunt, citam justi mortem, et causas jam dictas *non intelligentes*, id est, non intellexerunt, nec eas cordi habuerunt. Hebræi enim sæpe usurpant *benoni*, id est participium, præsertim præteritum (nam in Græco hîc sunt aoristi ἰδόντες et νοήσαντες, qui habent significationem præteriti, q. d. Cum vidissent, non intellexerunt) pro ipso præterito. Similis enallage est Rom. 12. 11: *Spiritu ferventes, Domino servientes, spe gaudentes, in tribulatione patientes, orationi instantes*, etc. hoc est, spiritu fervete, Domino servite, spe gaudete, in tribulatione patientes estote, orationi instate. Et 2. Cor. 10. 12: *Sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes et comparantes* (id est metimur et comparamus) *nosmetipsos nobis*, etc. Hunc esse sensum liquet, quia ita Sapiens se mox explicat v. 17. dicens: *Videbunt enim finem sapientis, et non intelligent quid cogitaverit de illo Deus*, etc.

15. NEC PONENTES IN PRÆCORDIIS (græce, ἐν διάνοια, id est in mente, intellectu, cogitatione, q. d. Non cogitant) TALIA; græce, *tale*, nimirum id quod sequitur, QUONIAM GRATIA DEI, ET MISERICORDIA EST IN SANCTOS EJUS, ET RESPECTUS IN ELECTOS ILLIUS,] q. d. Populi infideles, vel rudes non intelligunt, nec cogitant quod cita mors Sanctorum est insignis Dei gratia et misericordia, qua Sanctos hujus mundi periculis eripit, ac respicit visitatque electos suos, transferendo eos à laboribus vitæ præsentis ad præmia æterna, quæ sua continentia, mortificatione et virtute commeruerunt. Unde Vatablus, totum hunc versum connectens, clare vertit: *Vulgus autem videns hoc non intelligit, nec animadvertit hoc ipsum* (quod cito è vita rapiantur justi) *beneficium ac misericordiam in sanctos ejus esse, electorumque ipsius habitam rationem.* Putat enim vulgus mortem præmaturam juveni pulchro, diviti et nobili summum esse malum et maleficium; quia ignorat vitam futuram et gloriosam, in quam transcribitur. Sic hodie mundani, qui vident adolescentes nobiles cito in religione, quam amplexi sunt, mori æstimant eos infelices et miseros; quia nesciunt, nec cogitant hac morte assecurari eis Dei gratiam et gloriam æternam. Unde Cervantes sic per amplificationem exponit: *Hoc illos latuit, nempe quod gratia, beneficium et favor, ac misericordia, seu affectus tenerrimus atque suavissimus, gratia misericordissima, et misericordia gratiosissima Dei sit erga Sanctos suos, et erga electos suos providentia singularis, inspectio, observatio et visitatio, et illorum ratio maxima habeatur ab eo.*

Minus recte Hugo et alii per *gratiam* accipiunt gratiam justificantem, per *misericordiam* gratiam comitantem, vel subsequentem.

ET RESPECTUS (græce, ἐπισκοπή, id est inspectio, observatio, respectus, ratio, cura, visitatio ad præmiandum justi labores et dolores pro Deo et pietate susceptos, uti dixi cap. 3. 6.) IN ELECTOS ILLIUS,] quos sibi Deus ab æterno ante omnem prævisionem operum per gratiam prædestinationis elegit, ut per eam toto vitæ tempore perseverantes in justitia, ab eodem eligerentur et destinarentur ad gloriam æternam, q. d. Deus peculiarem electorum suorum habet respectum, id est rationem, curam et providentiam, ideoque eos rapit antequam in tentationes incidant et peccent, ut eorum juventutem in pietate exactam præmiet gloria cœlesti.

16. CONDEMNAT AUTEM JUSTUS MORTUUS (græce, θανών pro quo Vatican. legit καμών, id est *laborans*) VIVOS IMPIOS, ET JUVENTUS CELERIUS CONSUMMATA LONGAM VITAM (Lucifer pro S. Athanasio legit, *longævitatem*; græce est, πολυετὲς γῆρας, id est *multorum annorum senectutem*; Vatican. *longævam senectutem*) INJUSTI.] Est hæc condemnatio non verbalis, sed realis per vitæ comparationem et exemplum: *Justi enim vita redarguit peccatorem, quem tacite auctoritate majore condemnat, quàm si voce loqueretur*, ait S. Ambrosius in Psal. 36, q. d. Justus mortuus non verbis, sed factis condemnat vivos impios, quia maluit ipse pie mori, quàm impie vivere: quod faciunt impii. Pia ergo eorum mors in juventute

obita, reipsa condemnat impiam vitam senis injusti, qui senium vitiis et sceleribus deturpat et commaculat: quo enim quis diutius et pejus vivit, eo magis est vituperandus et damnandus. Loquitur in genere de quolibet justo, licet Glossa arctet ad Martyrem, Cantacuzenus vero ad Christum à Judæis occisum: quia juvenis Christus quamvis interfectus, vitalis tamen mors ejus, inquit, in ipsum credentes ab interitu vindicabit, ac immortalitate donabit: illos vero qui non crediderunt, et præsertim qui desævire in ipsum sunt ausi, aperte redarguet atque damnabit; redemptionis quoque mysterium, quod ipse florenti absolvit ætate, peccati legem, quæ consenuerat, de medio tollet. Hæc ipse vere, sed arcte. Loquitur enim Sapiens de quolibet justo, sed maxime de Christo, qui justorum est Princeps, et Sanctus sanctorum. Hinc Barlaam septuagenarius, rogatus à Josaphat quot esset annorum, respondit: Quadraginta quinque: *Quia tot*, inquit, *duntaxat servivi Deo*, *reliquos vero quibus servivi mundo*, *annos non vitæ*, *sed mortis computo*, juxta illud: *Vixit*, *dum vivit bene.* Ita Damasc. in ejus Vita.

Rursus *condemnat*, id est, in die judicii condemnabit mortuus iniquos senes, qui diu vixerunt, dum approbabit sententiam Christi eos ob vitia, in quibus consenuerunt, gehenna dignos judicantis.

17. VIDEBUNT ENIM FINEM SAPIENTIS, ET NON INTELLIGENT QUID COGITAVERIT DE ILLO DEUS, ET QUARE MUNIERIT ILLUM DOMINUS.] Hæc gnome pertinet non ad id quod immediate præcessit: *Condemnat autem justus mortuus vivos impios*; sed more Hebræo paulo remotius ad τὸ vers. 14: *Populi autem videntes*, *et non intelligentes*; hæc enim verba illis ex æquo respondent, explicantque quid videbunt et non intelligent, scilicet quod populi videbunt finem, id est exitum et mortem præmaturam sapientis, hoc est justi, et non intelligent ejus causam; quare scilicet illum tam cito è medio vitæ cursu et flore rapuerit Deus, quidque de eo facere cogitarit; quia præsentis vitæ amore ebrii, futuræ vitæ gloriam non capiunt: unde mortem citam reputant summam esse infelicitatem.

ET QUARE MUNIERIT ILLUM DOMINUS.] Triplex est hìc lectio. Prima, Complut. et Regia: *Quare minuerit illum* (vitæ illius annos et dies, ait Rabanus, et ex eo Holcot) *Dominus.* Verum Græca et Latina cætera constanter legunt, *munierit*, non *minuerit.* Secunda est Græcorum jam codicum: *Et quare munierit* ἑαυτον, id est, *seipsum Dominus*, q. d. Quare suum decretum de justo cita morte rapiendo, tutum firmumque fecerit Dominus. Tertia et genuina est Vulgatæ et aliorum, qui pro ἑαυτον legentes αὐτον vertunt, *et quare munierit illum Dominus*, id est, quare Deus justum cito rapiens, eum à peccato, lapsu et damnatione tutum rectumque conservarit; cur ejus saluti caverit, omneque ab ea periculum propulsarit. Hoc enim significat græcum ησφαλισατο, id est securitate donarit, caverit, tutatus sit. Hinc Vatabl. vertit, *et quorsum eum Dominus tuto conservarit*; Clemens Alex. lib. 6. Strom. *Videbunt*, inquit, *mortem sapientis*, *et non intelligent quid de eo decreverit*, *et ad quid eum stabilierit Dominus.* Justus enim, Deo dante, ut palma omnibus renitentibus obluctatur, et quo magis cæditur, eo altius se erigit, magisque efflorescit, juxta illud psal. 131: *Inimicos ejus induam confusione*; *super ipsum autem efflorebit sanctificatio mea.* Ubi Arnobius: *Christus*, inquit, *comparatur ipsi palmæ semper florenti*, *qui ad dexteram Dei sedens*, *victoribus suos ramos porrigit*, *de floribus suis coronam tribuens*, *et de fructibus perpetua refectione saginam impertiens.*

18. VIDEBUNT (inquam finem, id est citam mortem justi) ET CONTEMNENT (græce, ἐξουθενήσουσιν, id est *nihili facient*) EUM: ILLOS AUTEM DOMINUS IRRIDEBIT.] Qui enim justum contemnit, tacite Deum contemnit. Sicut qui servum vel legatum contemnit, ejus herum vel dominum contemnit. Deus autem sicut se suosque honorantes honorat; ita vicissim se spernentes spernit, juxta illud Dei ad Heli: *Quicumque glorificaverit me*, *glorificabo eum*: *qui autem contemnunt me*, *erunt ignobiles*, 1. Reg. 2. 30; et illud Isaiæ 33. 1: *Væ qui prædaris*, *nonne et ipse prædaberis? et qui spernis*, *nonne et ipse sperneris?* Alludit ad illud Davidis psal. 2. 4: *Qui habitat in cœlis*, *irridebit eos*, *et Dominus subsannabit eos*; et psal. 36. 13: *Dominus autem irridebit eum*, *quoniam prospicit quod veniet dies ejus.*

19. ET ERUNT POST HÆC DECIDENTES SINE HONORE.] Vatabl. *turpiter corruent*; græce, ἔσονται εἰς πτῶμα; quod primo, cum Nostro vertas: *Erunt in ruinam* vel *casum*, vel *lapsum inhonorum*, id est honoris expertem, turpem et ignominiosum, q. d. Impii esto ad tempus hìc opibus et honoribus exaltentur; tamen tandem ex apice hoc mundanæ felicitatis et gloriæ decident, ruentque in inopiam, miseriam, vilitatem et infamiam, velut in abyssum, præsertim in morte, et post mortem in gehenna.

Secundo, vertas: *Erunt in vile cadaver.* Mors enim ex vivis, lautis et splendidis faciet turpia et fœda cadavera; quo enim delicatius nutrita sunt corpora in vita, eo magis putrescunt et fœtent post mortem. Græcum enim πτῶμα derivatur à πίπτω, sicut cadaver à cado. Ita Jansen.

Tertio vertas: *Erunt sicut oleæ deciduæ*, vel sicut poma ab arbore excussa, et in terram cadentia, vel sicut arbor evulsis radicibus in humum projecta, abjecta et ingloria. Sic superius v. 3. et 4. comparavit impios arboribus vento agitatis et evulsis. Hæc omnia enim significat græcum πτῶμα. Ita Petrus Nannius hìc.

Nonnulli hæc omnia, ut superius dixi, accipiunt de tyrannis occidentibus Martyres: Cantacuzenus vero accipit de Judæis Christum crucifigentibus: hi enim ob infame hoc Christicidium à Tito excisi, venditi, ad bestias damnati; exsules et vagi, toti orbi ludibrium facti sunt. Verum plene et adæquate hæc accipias de impiis quemlibet justum persequentibus.

ET IN CONTUMELIA INTER MORTUOS IN PERPETUUM.] Lucifer Calarit. Apolog. pro S. Athanasio legit: *Erunt in contumelia mortis in perpetuo*; Vatabl. *Et ignominia inter mortuos perpetua laborabunt*, tum apud homines, tum apud superos, tum apud inferos: ibunt enim in gehennam, ubi erunt ludibrium dæmonum, juxta illud: *Evigilabunt alii in vitam æternam*, *alii in opprobrium*, *ut videant semper*, Daniel. 12. 3. Et: *Vermis eorum non morietur*, *et ignis eorum non exstinguetur*; *et erunt usque ad satietatem visionis omni carni*, Isaiæ 68. v. ult. τὸ *inter mortuos* idem est quod inter damnatos: cada-

vera enim impiorum putrescent in sepulcro, animæ vero cruciabuntur perpetim in gehenna cum damnatis, juxta illud psal. 48 : *Sicut oves in inferno positi sunt* (Theodoretus, *constituerunt seipsos ;* unde extricari non valeant), *mors depascet eos ;* S. Hieronym. *mors pastor erit eorum ;* et subdit : *Merito pascuntur à morte, qui Christum noluerunt habere pastorem bonum*, Joan. 10. Et illud S. Gregor. lib. 15. Moral. cap. 42, ubi expendit illud. Job 10. 18 : *Luet quæ fecit omnia, nec tamen consumetur. Non morte consumitur, inquit, quia si consumeretur vita morientis, etiam pœna finiretur ; sed ut sine fine crucietur, vivere in pœna compellitur, ut cujus vita mortua hic fuit in culpa, illic ejus mors vivat in pœna.*

QUONIAM DISRUMPET ILLOS INFLATOS SINE VOCE,] q. d. Sicut uter inflatus et vento turgidus, magno fragore diffringitur et rumpitur : sic Deus impios fastu tumidos, in morte magno fragore et dolore disrumpet, facietque αφωνους, id est sine voce (aliqui legunt αφρονους, vel potius αφρονας, id est amentes, ut scilicet mente, id est consilio et judicio, carere, et omni ratione destituti videantur); porro *sine voce*, id est elingues et mutos, instar piscium, ut nec loqui possint, nec, si possent, mutire vel hiscere audeant, præ confusione et conscientia scelerum. Hinc ille non habens vestem nuptialem in nuptiis cœlestibus Agni, obmutuit; unde ligatis manibus et pedibus projectus est in tenebras exteriores, Matth. 22. 12.

Porro græca, verba transponunt : sic enim habent : *Quoniam rumpet illos sine voce inflatos*, vel, ut nonnulli legunt, *inflammatos.* Unde Cervantes τὸ *sine voce* refert ad *inflammatos*, sicque explicat : *Sine voce*, hoc est, quasi flamma, blando pariter et acri silentio absumente ac degluliente impios, emissa cœlitus, et absque ulla resistentia, sine hujus vel illius rami sese frangentis, ac veluti conquerentis fragore, integros illos penitus perdet, profligabit, dimovebit, et igne iræ divinæ sic devorabit, ut transferat quoque de loco suo in infernum.

Interpres noster pro πρηνεις videtur legisse πρηθεις, à πρηθω, id est *inflo*, vel *inflammo ;* unde vertit, *inflatos*, idque apte cohæret cum verbo *disrumpet.* Alii vertunt, *inflammatos*, imo nonnulli pro *inflatos* censent legendum, *inflammatos ;* unde πρηστηρ est prester, hoc est igneus turbo. Vatabl. vero et alii legentes πρηνεις, à πρηνιζω, id est præcipito, aut in caput propendeo, vertunt, *pronos*, demissos, vel præcipites. Unde Vatablus vertit : *Quoniam conquassabit illos interclusa voce præcipitatos.* Præcipitabit enim eos in tartara. Porro disrumpet Deus impios, primo, in morte, cum animam avellet et abrumpet à corpore : quæ avulsio ob summam animæ cum corpore unionem, est amarissima. Secundo, in judicio abrumpet, dividet et separabit eos à societate Angelorum et Beatorum. Tertio, in gehenna disrumpet eos tormentis, verberibus, plagis et doloribus acerrimis, ut membratim dilaniari et disrumpi videantur. Alludit ad tormentum rotarum, in quibus latronibus brachia et membra confringuntur; et ad rotas, quibus Martyres circumacti, per suppositos cultros et gladios laniabantur et rumpebantur. Similes enim rotas, sed longe atrociores in gehenna viderunt Sancti, qui eo in spiritu à Deo rapti fuere, quibus damnatorum corpora distorquebantur et discerpebantur, sed ita ut semper rediviva ad nova tormenta persisterent. Vide auctores, qui de tormentis inferni scripsere, ac præsertim Dionys. Carthus. de pœnis inferni, art. 47. et seq. et de judicio animæ, cap. 21. et seq. Quarto et genuine, græcum ρηγνυμι significat cum vehementia et fragore elidere, et superne decidere, uti procellosa pluvia et grando solet. Item divelli et abripi, uti terræ hiatu absorbentur arbores, domus, magnæque moles. Simili enim modo corpora damnatorum inflata, crassa et ponderosa instar plumbi ex valle Josaphat, ubi à Christo judicabuntur et damnabuntur, dehiscente terra magno impetu et fragore elidentur, divellentur, abripientur et corruent in imum tartari, quæ omnia Noster innuit voce *disrumpet*, id est, abrumpet.

ET COMMOVEBIT ILLOS A FUNDAMENTIS,] id est, ut Vatabl. *funditus eos commovebit*, sicut commoventur et conquassantur arbores, domus, vel ostia, cum à fundamentis et cardinibus evelluntur. Alludit ad illud Job 22. 16 : *Fluvius subvertit fundamentum eorum qui dicebant Deo : Recede à nobis.* Hebr. est, *fluvius effusus* (Septuag. *fluens*) *fundamentum eorum.* Alludit ad aquas diluvii. Fluvius hic significat impetum iræ Dei in improbos, et citam eorum consumptionem, ac inundantium in eos calamitatum immensam vim et molem.

ET USQUE AD SUPREMUM DESOLABUNTUR,] id est, *extreme desolabuntur*, ait Vatabl. ut nihil eorum salvum remaneat : par enim est ut impii, qui in hac vita summas habuere delicias, consolationes et gaudia, in futura pariter summas habeant mœstitias, desolationes et tormenta.

ET ERUNT GEMENTES.] Græce, *et erunt in dolore multiplici et maximo*, qualis est parturientium : hunc enim significat οδυνη. Cruciabuntur enim igne et tormentis gehennæ.

ET MEMORIA ILLORUM PERIBIT] eo sensu, quem superius dedi.

20. VENIENT IN COGITATIONE PECCATORUM SUORUM TIMIDI.] Græce, *venient* εν συλλογισμω, id est in syllogismo, puta in ratiocinatione, supputatione, collectione, q. d. Impii in mente et memoria sua, dictante conscientia, in unum quasi cumulum colligent omnia sua scelera vitæ anteactæ, quo fiet ut summo timore percellantur, et extremo pudore consternentur. Hinc Vatabl. vertit : *Prodibunt pavidi peccatorum suorum reputatione*, prodibunt scilicet, ut rationem singulorum factorum, dictorum et cogitatorum Christo judici exactam reddant. Unde pavidi secum reputabunt quid Christo sint responsuri, et nihil appositum invenient.

ET TRADUCENT (græce ελεγξει, id est palam coarguent et convincent, omnibusque ut reos convictos spectandos proponent, ILLOS EX ADVERSO INIQUITATES IPSORUM,] ut eas negare, palliare, vel excusare nequeant : conscientia, quæ est mille testes, in die judicii ostendet, non solum ipsismet impiis, sed omnibus hominibus et Angelis omnia eorum crimina, juxta illud :

Cunctaque cunctorum cunctis arcana patebunt.

Hinc Vatablus vertit : *Suisque sceleribus coram convincentur.* Sic. cap. 2. 14 : *Factus est nobis*,

inquit, *in traductionem*, id est in publicam reprehensionem.

Minus recte Cantacuzenus : Traducent, inquit, hoc est, seorsum ducent, et abducent impios à societate Sanctorum; græcum enim ἐλέγξει idem est quod redarguent. Hoc est quod impio improperat Jerem. c. 2. 19 : *Arguet te malitia tua, et aversio tua increpabit te*, q. d. Non opus erit accusatore vel teste, quia ipsa conscientia tua scelera toti orbi pandet, accusabit et testabitur. Et Job, cap. 15. 24 : *Terrebit eum tribulatio, et angustia vallabit eum, sicut regem qui præparatur ad prœlium.*

Expende singula Sapientis verba à v. 18. huc usque, et totidem impiorum ac damnatorum in gehenna pœnas reperies : singula enim novum intentant supplicium. Porro Holcot singulas pœnas culpis congrue sibi respondentibus ita apposite adaptat et adæquat. Decidentium impiorum, præsertim tyrannorum, dejectio, inquit, sumet pœnam de ambitiosa eorum superbia : contumelia respondebit contumeliæ qua Sanctos affecerunt, irrisio pariter irrisioni, perpetuitas irrogabitur obstinationi, qua vitam in peccatis perpetuarunt usque ad mortem ; disrumpentur, sicut pios disruperunt : erunt sine voce et muti, quia Sanctos inauditos condemnarunt; nec eis spatium se defendendi, aut facultatem loquendi dederunt; commovebuntur à fundamentis, quia funditus pios exstirpare conati sunt : desolatio succedit consolationi carnali, gemitus risui, voluptatibus et deliciis ; memoria eorum peribit, quia ipsi obliti sunt Dei legis, virtutis et salutis suæ.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

GRAPHICE DESCRIBIT IMPIORUM IN INFERNO VERAM, SED SERAM POENITENTIAM ET COMPLORATIONEM, QUOD SCILICET VIDENTES PIORUM, QUOS PERSECUTI SUNT, GLORIAM, ET SUA SUPPLICIA, PRÆTERITA HUJUS VITÆ GAUDIA VANITATIS ET FUGACITATIS ACCUSABUNT. EX ADVERSO, VERS. 16, DESCRIBIT JUSTORUM GLORIAM ET REGNUM ÆTERNUM, QUODQUE DEUS IN DIE JUDICII PRO IIS CONTRA IMPIOS DEPUGNABIT, IN EOSQUE OMNIA IRÆ SUÆ TELA ET FULMINA EJACULABITUR.

1. Tunc stabunt justi in magna constantia adversus eos qui se angustiave-
runt, et qui abstulerunt labores eorum. 2. Videntes turbabuntur timore
horribili, et mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, 3. dicentes intra
se, pœnitentiam agentes, et præ angustia spiritus gementes : Hi sunt
quos habuimus aliquando in derisum, et in similitudinem improperii. 4. Nos
insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, et finem illorum sine ho-
nore. 5. Ecce quomodo computati sunt inter filios Dei, et inter sanctos
sors illorum est. 6. Ergo erravimus à via veritatis, et justitiæ lumen non luxit nobis, et sol
intelligentiæ non est ortus nobis. 7. Lassati sumus in via iniquitatis et perditionis, et ambu-
lavimus vias difficiles, viam autem Domini ignoravimus. 8. Quid nobis profuit superbia ? aut
divitiarum jactantia quid contulit nobis ? 9. Transierunt omnia illa tanquam umbra, et tanquam
nuntius percurrens; 10. et tanquam navis, quæ pertransit fluctuantem aquam : cujus, cum
præterierit, non est vestigium invenire, neque semitam carinæ illius in fluctibus : 11. aut
tanquam avis, quæ transvolat in aere, cujus nullum invenitur argumentum itineris, sed tantum
sonitus alarum verberans levem ventum, et scindens per vim itineris aerem; commotis alis
transvolavit, et post hoc nullum signum invenietur itineris illius : 12. aut tanquam sagitta
emissa in locum destinatum, divisus aer continuo in se reclusus est, ut ignoretur trans-
itus illius : 13. sic et nos nati continuo desivimus esse, et virtutis quidem nullum signum
valuimus ostendere ; in malignitate autem nostra consumpti sumus. 14. Talia dixerunt in in-
ferno hi qui peccaverunt : 15. quoniam spes impii tanquam lanugo est, quæ à vento tollitur ;
et tanquam spuma gracilis, quæ à procella dispergitur ; et tanquam fumus, qui à vento diffusus
est ; et tanquam memoria hospitis unius diei prætereuntis. 16. Justi autem in perpetuum
vivent, et apud Dominum est merces eorum, et cogitatio illorum apud Altissimum. 17. Ideo
accipient regnum decoris, et diadema speciei de manu Domini : quoniam dextera sua teget eos,
et brachio sancto suo defendet illos. 18. Accipiet armaturam zelus illius, et armabit creaturam
ad ultionem inimicorum. 19. Induet pro thorace justitiam, et accipiet pro galea judicium cer-

tum, 20. sumet scutum inexpugnabile æquitatem; 21. acuet autem duram iram in lanceam, et pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos. 22. Ibunt directe emissiones fulgurum, et tanquam à bene curvato arcu nubium exterminabuntur, et ad certum locum insilient. 23. Et à petrosa ira plene mittentur grandines, excandescet in illos aqua maris, et flumina concurrent duriter. 24. Contra illos stabit spiritus virtutis, et tanquam turbo venti dividet illos: et ad eremum perducet omnem terram iniquitas illorum, et malignitas evertet sedes potentium.

1. Tunc stabunt justi in magna constantia adversus eos qui se angustiaverunt.] *Tunc*, scilicet in die judicii, cum desolabuntur et damnabuntur impii, uti dixit in fine cap. præcedentis.

Stabunt justi in magna constantia,] hoc est, *cum immobili securitate et insuperabili fortitudine*, ait Dionys. Græca habent in singulari: *Tunc stabit justus* (scilicet quilibet, hoc est omnes justi. Est synecdoche) *in multa* παρρησια, *id est loquendi libertate, confidentia, audacia, contra faciem eorum qui afflixerunt eum*, puta contra faciem impiorum qui tunc erunt timidi et pavidi, uti dixit cap. præced. versu ult. ideoque non stabunt recti; sed tremuli et curvi, hoc est, non levabunt caput, nec cervices erigent, sed veluti pondere scelerum oppressi procumbent, juxta illud psal. 1: *Non resurgent impii in judicio*. Unde sanctus August. lib. 2. contra Gaudent. cap. 37. Donatistis, qui se jactabant justos, hoc loco abutentibus respondet: *Absit, absit*, inquit, *ut stent cum magna constantia, cum stabunt cum tam mala conscientia*. Hinc Syrus vertit: *Stabunt justi cum magna fiducia ante eos qui angustiaverunt eum*, scilicet Deum, de quo sermo præcessit; Arabicus: *Tunc stabit justus cum magna fiducia adversus faciem eorum qui eum contristaverunt.*

Et qui abstulerunt labores eorum,] id est, bona labore eorum parta, vel labori eorum debita fraudarunt, vel expilarunt. Ita S. Bonavent. Lyranus, Dionys. et S. Augustinus, epist. 50. ad Bonifacium.

Minus apte Hugo exponit, q. d. Qui exemerunt illos vita laboriosa, inferendo eis mortem.

Pro *abstulerunt*, græce est αθετουντων, quod secundo verti potest: *qui reprobarunt*, vel *vituperarunt*. Tertio, *qui irritarunt*, id est, cassos et irritos fecerunt labores eorum, ut suo carerent fructu, de quo mox plura. Porro Arabicus vertit: *qui negaverunt laborem* (mercedem laboris) *ejus*.

Porro confidentiam et constantiam hanc, ait S. Bonav. justis afferet justitia causæ, parata probatio; advocatus Christus, Spiritus Sanctus, Beata Virgo, adversariorum impotentia; amicitia affinitasque cum judice, benevolentia assessorum Apostolorum, familiaritas cum Angelis judicis officialibus.

Nota, primo, τὸ *stabunt justi*, scilicet tanquam milites victores et triumphatores impiorum. Esto enim in judicio primarii justi, uti Apostoli et Religiosi, virique Apostolici cum Christo sedebunt judicantes duodecim Tribus Israel, id est, omnes gentes, Matth. 19; tamen cæteri communes justi adstabunt Christo judici, tum quia ab eo erunt judicandi et adjudicandi cœlo; tum quia vincentium est stare, victorum jacere. *Imperatorem stantem mori decet*, aiebat Vespasianus Imper. teste Suetonio; multo magis milites Christi, puta justos et beatos, stare decet. Sic S. Stephanus vidit Christum stantem à dextris virtutis Dei, Actor. 7. Beati enim in cœlo stant tanquam gloriosi triumphatores, uti ibidem dixi. Lazarus inter cætera jacebat ad mensam divitis, cupiens satiari de ejus micis, velut canis, Luc. 16; at in cœlo stabit, et dives jacebit.

Nota, secundo, τὸ *adversus eos*, vel, ut græce est, *contra faciem eorum*. Primo, idem est quod *coram eis*. Justi suam gloriam spectandam objicient impiis qui eos afflixerunt et occiderunt, ut videant quàm dispar sit vitæ ipsorum, ac suæ exitus et terminus, nec ipsos interiisse, se vitam miseram commutasse in beatam et gloriosam, quod valde impios cruciabit, sicut divitem Epulonem cruciabat gloria Lazari, ad quam ex inferno non poterat emergere, Lucæ 16. Secundo, proprie, τὸ *contra faciem eorum* significat; quod in die judicii Sancti, præsertim Martyres, insurgent contra tyrannos, qui se cruciarunt et necarunt, eosque coram Christo accusabunt, et cum eo condemnabunt. Unde S. Bonav. et Glossa: *Accusabunt*, inquiunt, *justi persecutores suos, et sancti Martyres tyrannos qui eos adduxerunt in angustias*. S. Petrus et Paulus ergo in die judicii impietatis arguent et condemnabunt Neronem, S. Sebastianus Diocletianum, S. Laurentius Valerianum, S. Cæcilia Almachium (unde S. Valerianus S. Cæciliæ sponsus, Almachio totum hunc Sapientis locum recitavit, et minando objecit), S. Vincentius Dacianum, etc. Unde noster Edmundus Campianus, vere Campianus, hoc est athleta Christi, cum in Anglia hæreticorum Ministros ad disputationem provocaret, invictis decem rationibus armatus, illas ita concludit. Reginam enim modeste, sed libere alloquens: *Veniet*, ait, *Elisabetha, dies ille, qui tibi liquide commonstrabit utri te dilexerint, Societas Jesu, an Lutheri progenies*. Acerbius septem Machabæi fratres excruciati ab Antiocho tyranno, eidem Dei judicium et tormenta gehennæ comminati sunt, 2. Machab. 7.

Nota tertio: Pro *et qui abstulerunt labores eorum*, græce est, *qui spreverunt, vituperarunt, irritarunt labores eorum*; quod non tantum de bonis et opibus, sed et de laboribus proprie accipias, q. d. Justi in judicio redarguent impios, quod labores suos salutares, quibus ipsos aliosque ad Dei cultum et salutem æternam provehere satagebant, spreverint, obscurarint, impedierint, cassos et irritos fecerint, itaque Deo honorem, aliis exemplum, sibi salutem inviderint et eripuerint, dum pia justorum monita, æque ac mores deriserunt et exploserunt. Quæ omnia tunc magna libertate et fortitudine, justi exprobrabunt impiis in os et faciem, dicentque: Meministi, ô Nero, ô Deci, ô Diocletiane, cum tuo tribunali vinctus adstarem, me hæc tibi prædixisse; at non credidisti mihi, nunc ergo

invitus crede et experire, tum nostram felicitatem et gloriam tum tuam infelicitatem et gehennam. Hæc est illa dies, quam expectavimus, tibique intentavimus fore, ut passioni et martyrio nostro merces perpetua, tuæ vero tyrannidi incendia sempiterna decernerentur. Nonne veri Prophetæ fuimus? cerne et crede, ac sero, ad tuam majorem confusionem et condemnationem. Recordaris nos ad hunc diem provocasse, nos ad hoc tribunal appellasse, appellationem nostram audire noluisti, sed irrisisti. Audivit et exaudivit eam Christus; tunc nos rei fuimus, tu judex; nunc vice versa tu reus es, nos judices. Audi ergo nostram, imo Christi de te sententiam, eamque irrevocabilem, sed justissimam, ideoque ex zelo justitiæ, non vindictæ in te dictatam. Quia Christi hostis fuisti, Sanctos ejus occidisti, Ecclesiam oppugnasti, fidem evertisti, ito, impie, ito, scelestc, ito, maledicte, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus.

2. Videntes (Cantac. addit *eum*, scilicet justum) turbabuntur timore horribili.] *Videntes* scilicet, non justi, sed impii qui justos afflixerunt. A justis enim transit ad impios. Græce est aoristus ἰδόντες, q. d. Cum viderint, vel postquam viderint impii tantam justorum gloriam et constantiam percellentur extremo pavore et angore; videbunt enim jam de se suaque salute esse conclamatum et desperatum : videbunt suos esse judices, qui olim ipsorum fuere rei, damnati ab ipsis ad mortem atrocem : quare jam simile, imo atrocius judicium et damnationem ab eis exspectantes, pavebunt extreme. *Spectabitur illic tortor à Martyribus semper, qui Martyres in suppliciis spectavit ad tempus*, ait S. Cyprianus ad Demetr.

Adde, videbunt majestatem iramque judicis, deformitatem corporum suorum, et horridas spectrorum formas à dæmonibus assumptas; unde consternati dicent *Montibus et petris : cadite super nos et abscondite nos à facie sedentis super thronum et ab ira Agni*, Apocal. 6. 16.

Et mirabuntur in subitatione (id est insubita adeptione, ait S. Bonaventura, Hugo, Dionys. et Glossa) insperatæ salutis.] Græce, ἐκπήσονται ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας, id est, stupebunt, et quasi extra se in exstasin rapientur in paradoxo, id est, in opinatione salutis, id est, propter admirabilem et inopinatam salutem, gloriamque justorum, quos ipsi perditos, et in morte plane quoad animam et corpus interiisse existimabant. Παράδοξον enim est qui novum, admirabile, inexspectatum, insolens, præter opinionem hominum, incredibile, qualia sunt paradoxa Ciceronis et Philosophorum. Sic gloria justorum impiis inexspectata accidet, videbiturque esse aliquod paradoxum, et quasi miraculum; quare eis admirationem, stuporem, pavorem, et quasi exstasin injiciet. Sic fratres Joseph, eum à se venditum reputantes mortuum, cum jam vivum et principem Ægypti viderent : *Non poterant respondere nimio timore perterriti*, Genes. 45. v. 3. Nihil enim ita affligit, quam subita commutatio ex summa felicitate et gloria in summam infelicitatem et vilitatem. Rursum nihil ita pungit oculos inimici quam si ex alto in imum se cadere inimicum vero ex imo in altum erigi suscipiat, uti contigit Mardochæo cum Aman. Unde S. Bonav. Hugo et Dionys. hanc *subitationem* salutis interpretantur, quod subito, ex improviso et repente justi assequantur tantam salutem et gloriam.

3. Dicentes intra se.] S. Cyprianus et Lucifer pro S. Athanasio legunt, *inter se*. Utrumque significat Græcum ἐν ἑαυτοῖς, et utrumque erit verum. Primo enim *dicent*, id est, cogitabunt intra se, deinde ex vehementia doloris in vocem et complorationem erumpent, dicentque imo clamabunt inter se, ita ut justi eminus positi facile audire queant. Unde codex Vaticanus legit : *Dicent sibi invicem pœnitentes, et propter angorem spiritus gementes.* Lucifer : *Dicent inter se pœnitentiam habentes.* vatabl. *Pœnitentia tacti*, sed sero. Antonius in Melissa p. 2. cap. 74. legit: *Tunc dicent in seipsos*, id est, contra semetipsos invehentes et debacchantes acri et vehementi increpatione et objurgatioue.

Pœnitentiam agentes.] Talis fuit Antiochi pœnitentia, 2. Machab. 9. 13. et Esau, Hebr. 12. v. 17. et Judæ proditoris, Matth. 27. 3. Horum enim pœnitentia ex odio et timore non culpæ, sed pœnæ manavit.

Et præ angustia spiritus gementes.] Quia, ut ait Cantacuz. gemitus et suspirii causa est spiritus angustia, et respirandi difficultas; cum enim præcordia dolore comprimuntur, indeque major spiritus, sive anhelitus vis intercipitur, qui deinde simul totus erumpere satagit, in gemitum et suspirium erumpit. Huc facit illud Isaiæ 65. 14. *Vos clamabitis præ dolore cordis, et præ contritione spiritus ululabitis.*

Hi sunt quos habuimus aliquando in derisum.] S. Cyprianus et Lucifer, *in risu*. Græca, S. Cyprianus, Lucifer et alii hæc omnia nervosius legunt in singulari de quolibet justo, hoc modo : *Hic erat, quem habuimus aliquando in derisum, et in parabolam improperii*, id est, in parabolam probrosam in fabulam ignominiosam, in proverbium contumeliosum, quo utuntur homines, cum volunt cuipiam improperare, vel conviciari. Dicent enim : Fias infamis, deridearis, sisque fabula, ludibrium et probrum hominum, sicut factus est talis, qui simulabat se justum. Sic psal. 43. v. 16. dicitur : *Posuisti nos in similitudinem*, (græce *in parabolam*) *in Gentibus, commotionem capitis in populis.* Et paulo post : *Posuisti nos opprobrium vicinis nostris, subsannationem et derisum his, qui sunt in circuitu nostro.* Sic Job queritur capite 17. 6 : *Posuit me*, inquit, *quasi in proverbium vulgi, et exemplum sum coram eis.* Et cap. 30. 9. *Nunc in eorum canticum versus sum, et factus sum eis in proverbium*, in fabulam. Similia sunt Jerem. 48. 52. Deut. 28 37. Ezechiel. 16. 44. et alibi. Cantacuzenus hæc omnia refert ad Christum; de quo scriptum est Apoc. 1. 7. *Ecce venit cum nubibus, et videbit eum omnis oculus, et qui eum pupugerunt; et plangent se super eum omnes tribus terræ.* Verum de quolibet justo loquitur Sapiens ut dixi, sed maxime de Christo, qui est justus antonomastice, utpote Sanctus Sanctorum.

4. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, et finem illorum sine honore] Ita principes Jehu regis de Propheta ad eum misso ab Eliseo, aiunt : *Quid venit insanus iste ad te?* 4. Reg. 9. 11. Et Festus ad Paulum : *Insanis, Paule: multæ te litteræ ad insaniam convertunt*, Actor 26. 24. Et ipse Paulus : *Tanquam purgamenta hujus mundi facti sumus, omnium peripsema usque adhuc.* Et : *Nos stulti propter Christum*, Cor. 4. v. 10 et 13. Quin et Christus ipse ob crucem

suam Gentibus fuit stultitia, Judæis vero scandalum, ut idem ait 1. Corinth. 1. 23. Adeoque cognati Christi ipsum æstimantes furiosum, ligare voluerunt, Marci 3. 21. Denique Sancti nonnulli humilitatis et mortificationis studio stultos se simularunt, uti fecit Simon cognomento Salus, id est stultus.

Mundani ergo vitam sanctorum æstimant insaniam; quia mundanis insanum videtur carnem domare jejuniis, ciliciis, disciplinis affligere, mortificare sensus, appetitus coercere. Audi S. Gregor. Nazianz. in laude S. Gorgoniæ: *O animam corpus propemodum etiam sine cibo, velut exspers materiæ retinentem. Vel, ut rectius loquar, o corpus sibi ipsi moriendi necessitatem etiam ante mortem imponens, ut libertatem consequeretur anima, nec à sensibus impedimenti quidquam acciperet!* Et post pauca: *O tenera membra in terram provoluta, seque aspere præter naturam exercentia! O lacrymarum fontes præ tribulatione profusarum, ut in exsultatione messem faciant! O nocturnum clamorem nubes penetrantem, atque ad Deum pervadentem!* Et S. Paulin. epist. 10 ad Severum de Melania: *Cui refectio in jejunio, requies in oratione, et panis in verbo, habitus in panno, lectus in sagulo et centone, durus in terra, etc. et sanctæ animæ in Domino vigilare requiescere est* Et S. Hieron. epist. 1. ad Heliodorum: *Super nudam metuis humum exesa jejuniis membra collidere? Sed Dominus tecum jacet. Squalidi capitis horret inculta cæsaries? sed caput tuum Christus est. Infinita eremi vastitas te terret? sed tu paradisum mente deambula.* Huc etiam facit quod de B. Epiphanio Ticinensi Episcopo scribit Ennodius in ejus Vita: *Talem bellatrix dexteræ animæ suæ certaminibus reddebat carnem, ut illi opus esset postea pro necessitate succurri.* B. Petrus Damian. ser. 39. de SS. Donat. et Hilar. Mart. *Mollioris vitæ latitudinem sprevit* (B. Donatus) *abstinentiæ rigore illecebrosa carnis incentiva calcavit; et antequam per dignitatem sacerdotalis officii ejus prædicaret lingua, prædicabat jam efficaciter sub honestis et disciplinatis moribus vitæ.* Et paulo post: *Sulcabat terram suam vomere disciplinæ, ut uber segetum proventus erumperet, et illucescente cœlestis gratiæ radio fertilius germinaret, etc.*

5. Ecce quomodo computati sunt inter filios Dei, et inter sanctos sors illorum est.] Græca non habent τὸ *ecce*: et cætera habent in singulari, hoc modo: *Quomodo computatus*, vel *annumeratus est* (justus) *in filiis Dei, et in sanctis sors illius est? filios Dei* vocant, non per gratiam solum, sed per gloriam, quí scilicet velut hæredes Christi hæreditatem felicitatis æternæ possident; hæc enim est sors hæreditaria, æque ac beata et felix Sanctorum et Beatorum. Quanta dignitas sit esse filium Dei, multis ostendi Osee 1. v. 10. in fine. Vere *nimis honorificati sunt amici tui Deus, nimis confortatus est principatus eorum.* Psalm. 138. 17.

6. Ergo erravimus a via veritatis, et justitiæ lumen non luxit nobis, et Sol intelligentiæ (ita Roman. sed Regii habent, *sol justitiæ*; alii, *sol* duntaxat) non est ortus nobis.) Vere S. Hier. ad Lætam: *Venena*, ait, *non dantur, nisi melle circumlita, et vitia non decipiunt, nisi sub specie umbraque virtutum.* Impii ergo hìc damnant seipsos erroris et stultitiæ triplicis: primo, quod erraverunt à via veritatis, id est, veræ virtutis, vel etiam veræ fidei, uti à fide aberrant hæretici, Ethnici et athei; secundo, quod justitiæ lumen, puta lumen rationis et prudentiæ iis non luxerit, eo quod illud spreverint, volentes degere in tenebris voluptatis et concupiscentiæ; tertio, quod sol intelligentiæ, id est, Deus et Christus, qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, iis non sit ortus, eo quod ipsi fenestras cordis clauserint, itaque ejus radios ad intelligendum ea quæ sunt Dei et salutis, excluserint. De hoc sole ait Malach. cap. 4. 2: *Et orietur vobis timentibus nomen meum sol justitiæ, et sanitas in pennis ejus.* Ubi plura hac de re dixi. Audi S. Ambr. in Psalm. 21: *Solem hìc justitiæ arbitror designari, hoc est Christum Dominum, qui nobis ignorantiæ tenebris et peccatorum cæcitate submersis cœlestis doctrinæ suæ lumen infudit, et quos non habebamus oculos cordis inseruit; et velut radios quosdam Apostolos suos misit, qui nos de nocte teterrima delinquentiæ liberarent, et paulatim resolutis in nobis tenebris peccatorum matutina susceptione consuescerent, ut perfecti facilius possemus tolerare solis ardorem, hoc est, primum nos præceptis simplicioribus erudirent, quo capaciores efficerent cœlestium secretorum.* Idem, serm. 10. de Nativit. Christi: *Hic*, ait, *est sol novus, qui claustra penetrat, inferna reserat, corda rimatur. Hic novus est sol, qui spiritu suo vivificat mortua, corrupta reparat, suscitat jam defuncta, vel qui calore suo purgat sordida, exurit florida, decoquit vitiosa. Ipse, inquam, est, qui in cunctis actibus nostris perspicit omnia opera nostra, et non tam condemnat crimina, quàm emendat. Hic plane est sol justus et sapiens, qui non sine discretione, sicut istius sol mundi, bonis ac malis similiter circumfertur, sed quodam judicio veritatis sancto lucet, occidit peccatori.* Audi et S. Gregor. lib. 34. Moral. cap. 12: *Omnes impii in extremi die judicii, cognita sua damnatione, dicturi sunt: Erravimus à via veritatis, et lumen justitiæ non luxit nobis, et sol non est ortus nobis, ac si aperte dicant: Interni nobis luminis radius non refulsit. Unde et Joannes ait: Mulier amicta sole, et luna sub pedibus ejus. In sole enim illustratio veritatis, in luna autem, quæ menstruis suppletionibus deficit, mutabilitas temporalitatis accipitur. Sancta autem Ecclesia, quia superni luminis splendore protegitur, quasi sole vestitur; quia vero cuncta temporalia despicit, lunam sub pedibus premit.* Hoc est quod ait Isaias, cap. 6. 9. et ex eo Paulus Rom. 11. 8: *Dedit illis Deus spiritum compunctionis; oculos, ut non videant; et aures, ut non audiant.* Vide ibi dicta.

Hunc damnatorum serum et inconsolabilem gemitum graphice exprimit S. Cyril. orat. de exitu animi, et secundo adventu: *Non posset*, ait, *ullum hominum os metum illorum terroremque declarare; nulla hominis labia satis magnam vim habent, ad dicendum illorum statum atque ploratum: Gemunt continenter et sine intermissione, sed nullus est qui misereatur; vociferantur ex profundo, sed nullus est qui exaudiat; lamentantur, sed nullus est qui liberet; exclamant et plangunt, sed nullus est qui commoveatur. Tunc ubi hujus mundi jactantia? ubi inanis gloria? ubi deliciæ? ubi voluptas? ubi petulantia? ubi apparatus? ubi requies? ubi ornatus? ubi pecuniæ? ubi nobilitas? ubi tunc delectatio? ubi corporis virilitas? ubi falsa illa et inutilis mulierum pulchritudo? ubi tunc impudens et effrænata audacia? ubi tunc vestimentorum comptus? ubi pec-*

candi impura et frivola delectatio? Vide totam ejus orationem.

Similia habet S. Ephrem, qui plenus spiritu compunctionis instar turturis ubique gemit. Audi eum tract. de Variis tormentis inferni: *Tunc amarissime illacrymantes, ejulantesque dicent: O quo pacto in negligentia atque torpore tempus nostrum transegimus? O quomodo illusi sumus? O quomodo divinam Scripturam audientes irridentesque nos ipsos irrisimus? Ibi Deus loquebatur nobis per Scripturas, et non attendebamus, hîc jam clamamus, et ipse suam à nobis faciem avertit. Quid nobis proderunt fines mundi? Ubinam qui nos genuit pater, ubi quæ nos peperit mater? ubi filii? ubi amici? ubi divitiæ? ubi substantiæ atque possessiones? ubi turbæ? ubi convivia? ubi varii et intempestivi cursus? ubi reges atque potentes? Quomodo à nullo eorum salvari modo possumus, neque vero nobis ipsis opem ferre? At penitus derelicti sumus, et à Deo et a Sanctis ejus.* Prosequitur deinde ulteriora eorum lamenta: *Quid faciemus? non est amplius pœnitentiæ locus, non valet amplius deprecatio atque intercessio. Nulla amplius lacrymarum utilitas. Non amplius qui oleum nobis vendant, apparent pauperes atque mendici: soluta est enim omnis celebritas. Dum nobis erat tempus, suppeterentque facultates, ipsique venditores olei clamitarent: Emite, obturatis nostris auribus, nec audire nec emere oleum voluimus; modo autem quærimus, et non invenimus. Nulla amplius nobis miserabilibus reliqua est redemptio, nulla amplius misericordia, neque enim sumus digni. Justum est Dei judicium. Non jam amplius Sanctorum adspiciemus ordines. Non amplius lucem illam veram contuebimur, orbati sequestratique sumus ab omnibus.* Denique ultimum eorum vale ita pathetice describit: *Dicendum quid restabit? Valete, justi universi, Valete, Apostoli, Prophetæ, Martyres. Vale, cœtus Patriarcharum. Vale, Monachorum agmen. Vale, crux speciosa atque vivifica. Vale, cœlorum regnum, omni fine carens. Vale, superna Jerusalem, primitivorum mater. Vale, paradise voluptatis. Vale etiam tu domina Dei genitrix, mater amatoris hominum Dei. Valete, patres ac matres; filii atque filiæ, nullum siquidem vestrûm visuri sumus ultra. Postea vero abiturus est unusquisque in præparatum sibi ob prava sua opera tormentorum locum, ubi vermis eorum non moritur, neque ignis extinguitur.*

7. Lassati sumus in via iniquitatis et perditionis.] Græce, *repleti* vel *satiati sumus viis iniquitatis*, id est, ambulavimus per vias iniquas usque ad satiem, puta ad lassitudinem. Saties enim in ambulando est corporis lassitudo, sicut saties in eo comedendo est ventris plenitudo. Unde Noster solerter vertit: *lassati sumus.* Hinc græci πονηριαν, id est, malitiam et iniquitatem, derivant à πονος, id est, labor et à πονειν, id est laborare, eo quod omnis iniquitas plena sit laboris et molestiæ. Unde et in Scriptura ipsa vocatur *labor* et *dolor*, uti docet S. Chrysost. in Psalm. 130. et hom. 7. in Acta. Hinc et amor ipse vocatur labor et dolor, quia eum parit. Nam sine dolore non vivitur in amore, præsertim mundano et carnali. Unde illud de senibus Susannæ castitati insidiantibus, Daniel. 13. 10: *Erant ergo ambo vulnerati amore ejus, nec indicaverunt sibi vicissim, dolorem suum; erubescebant enim indicare sibi concupiscentiam suam.* Amor ergo est dolor. Huc facit illud Virgil. de Didone, amore Æneæ saucia:

Vulnus alit venis, et cæco carpitur igne.

Idem locum habet in amore casto et sancto. Unde Cant. 5. ait sponsa: *Quia amore langueo.* Symmach. *Quia vulnerata amore ego sum.*

Et ambulavimus vias difficiles.] Græce, διωδευσαμεν ερημους αβατους, id est, *pervasimus eremos* (Lucifer pro S. Athanas. legit *eremias*) *invias*, puta solitudines inaccessas, et deserta impermeabilia, nimirum mille periculis, mille molestiis obsita; Syrus: *Ambulavimus in deserto sine duce;* Arabicus: *Ambulavimus vias inambulabiles*, vel in *desertis inextricabilibus.* Ita vocant viam iniquitatis, voluptatis et concupiscentiæ, tum quia meatu est difficillima; tum quia deserta à Deo omnique bono; tum quia per eam via nulla est ad felicitatem; tum quia ducit ad desolationem æternam. Vide S. Greg. Nazianz. tract. de Vitæ itineribus. Considera, an non avaro sit difficile maria et terras obire, ut opes congreget? guloso ventrem infarcire, ut capite doleat, stomacho nauseet, membris torpeat, febribus æstuet, crapula milleque morbis crucietur? luxurioso veneri vacare, ut luem veneream, sordes, vomicas et carcinomata patiatur? superbo, irato, invido, ut mille animi æstibus, timoribus et doloribus agitetur, dum se despici, æmulum suspici sibique anteferri videt? Hîc verum est illud Psalm. 13. 3: *Contritio et infelicitas in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt.* Nam ut recte ait noster Lorinus, aut fœdantur luto intemperantes, aut lapidibus læduntur avari, aut arduo lassantur ascensu ambitiosi, aut spinis cruentantur iracundi, aut tenebris invidi cæcantur, aut turba adulatores comprimuntur, malisve exemplis, aut inæqualitate et confragositate acediosi retardantur. Ex adverso de via justorum dicitur Proverb. cap. 4. v. 18: *Justorum autem semita, quasi lux splendens, procedit et crescit usque ad perfectam diem.* Et Proverb. 15. v. 19: *Iter pigrorum quasi spes spinarum, via justorum absque offendiculo.* Porro impii difficultatem hanc, quasi amore ebrii et stupidi, sæpe non sentiunt, aut non advertunt. Causam dat Auctor imperfecti apud S. Chrysost. homil. 28. in Matth. citato enim hoc Sapientiæ loco, subdit: *Ergo laborant multum, et conteruntur in seculo, sed laborem non sentiunt; spiritus enim qui seducit eos, ipsos delectat in malo. Sicut enim qui suscipiunt jugum Christi, Christus eos delectat in spiritu, ne fatigentur in bonis operibus; sic et qui jugum suscipiunt diaboli, diabolus eos delectat et decipit, ne discedant à malo impii usque ad mortem suam. Ideo dicit Christus: Jugum enim meum suave est, et onus meum leve. Nam etsi corpore non gravantur peccatores, nec laborant; animæ tamen eorum gravatæ sunt et laborant, dicente Propheta de onere peccatorum: Quoniam iniquitates meæ superposuerunt caput meum, sicut onus grave gravatæ sunt super me. Et iterum Zacharias, iniquitatem super talentum plumbi sedere conscribit*, cap. 5. 8.

Viam autem Domini ignoravimus.] Hæc est via regia virtutis, amanti plana et facilis, quæ recta ducit ad felicitatem et cœlum.

8. Quid nobis profuit (imo vero quantum obfuit) superbia? aut divitiarum jactantia quid contulit nobis?] Nil nisi mille curas,

animi ægritudines, scelera, mordacia conscientiæ tormina, ac corporis mentisque supplicia præsentia et æterna. S. Cyprianus et Augustinus legunt : *Divitiarum jactatio ;* Lucifer : *Divitiæ cum exsultatione*, Græca : *Divitiæ cum jactantia quid contulerunt ?* Nam divitiæ sine jactantia multum conferunt ad virtutem, puta ad eleemosynam, per quam divites sibi emunt cœlum; verum jactatio vel jactantia opum non prodest, sed obest, quia excitat superbiam, iram, invidiam, etc., quæ recta ducunt ad tartara. Pro *jactantia* græce est αλαζονεια, id est superbia, fastus, insolentia, ostentatio, arrogantia, hæc omnia pariunt divitiæ, ni virtute regantur; unde multos tales videmus divites. Syrus : *Quam utilitatem attulit elatio, aut quam utilitatem attulit nobis habitatio superbiæ nostræ ?* Arabicus : *Et quid attulerunt nobis divitiæ cum magnificentia ?*

9. Transierunt omnia illa tanquam umbra (cujus cum vita analogias recensui Eccles. cap. 7. 1. et c. 8. 13.) et tanquam nuntius percurrens.] Ita Rom. et hoc significat Græcum παρατρεχουσα. Quare minus recte alii legunt : *Præcurrens nuntius.* Hic non intelligitur masculine, ut sit idem, quod vir nuntians, sive cursor, sed neutre, ut sit idem quod *nuntium ;* græce enim est αγγελια, id est annunciatio, nuntium, rumor, fama ; nuntium enim cum affertur, tamdiu duntaxat consistit, quamdiu ab ore dicentis ad aures audientis perfertur. Rumores sæpe falsi sunt, et sive veri, sive falsi sint, cito pertranseunt et evanescunt instar somnii. Cum essem Lovanii, quotidie per urbem rumores miri, sed ficti spargebantur, multosque commovebant, sed illico evanescebant. Inquisitum est in auctores, et deprehensi sunt duo, qui quod noctu somniarant, mane in vulgus spargebant. Tales sunt opes et voluptates omnes hujus vitæ. Id clare vident singuli in morte. Unde nuper Philippus III, pius Hispaniarum Rex moriturus aiebat : *Nihil prodest regem esse, nisi ut in morte cruciet fuisse.*

Nota : Primo, Impii hîc rerum evidentia suaque jactura et damno convicti serio, sed sero, agnoscunt vanitatem suarum opum, honorum et voluptatum, quod scilicet cito abeant et evanescant, nullo relicto suî vestigio. Unde eas comparant rebus summe fugacibus, scilicet primo umbræ ; secundo rumori, tertio navi aquam sulcanti, quarto avi per aerem transvolanti, quinto sagittæ emissæ. Quid umbra inanius ? quid rumore vanius ? quid navi fugacius ? quid ave volante velocius ? quid sagittæ jactu ocius et pernicius ?

Nota secundo, hîc esse mimesin, sive imitationem, non tam verborum, quàm sensus impiorum. Imitatur enim Sapiens refertque non tam dicta vel dicenda, quàm ipsa sensa eorum; nil enim cogit nos dicere, quod impii in die judicii complorantes, iisdem hisce similitudinibus omnibus sint usuri ; sufficit, quod hisce vel similibus utantur, perinde ac facit S. Gregor. Nazianz. orat. 10 : *Ejusmodi*, ait, *vita nostra est, fratres, qui fluxam vitam ducimus ; ejusmodi in terra ludus, ut cum non simus, nascamur ; cum nati simus, rursus dissolvamur. Insomnium sumus minime consistens, spectrum quoddam quod teneri non potest, avis prætereuntis volatus, navis in mari vestigium non habens, pulvis, vapor, ros matutinus, flos suo tempore nascens, et suo tempore marcescens. Homo sicut fœnum dies ejus, tanquam flos agri sic efflorebit. Pulchre S. David his verbis de nostra imbecillitate philosophatus est, quemadmodum et in illis : Paucitatem dierum meorum nuntia mihi. Quin etiam dies humanos palmi mensuram esse definit. Nam quid de Jeremia quispiam dixerit? qui cap.* 20. *etiam matri succenset se in lucem editum dolens, idque propter aliena peccata.*

10. Et tanquam navis, quæ pertransit fluctuantem aquam : cujus, cum præterierit, non est vestigium invenire, neque semitam carinæ illius in fluctibus.] Pro *carinæ* græce est πορειας; id est, *itineris* (aliqui perperam legunt τριβων, id est, semitarum) vel ingressus, aut meatus ejus inter fluctus : hunc enim illico ubi navis pertransiit, fluctus obruunt. Verum exemplaria correcta pro πορειας habent τροπιος, id est carinæ. uti vertit Noster. *Carina* proprie est ima pars navis, ejusque fundus et quasi venter, qui aquam subintrat et sulcat, non relicta semita, sive non terendo viam.

Vox *fluctuantem* et *fluctus* notant pericula navis et navigantium, ut nunc fluctibus in cœlum attolli, nunc in abyssum deprimi videantur, juxta illud psalm. 106. 26 : *Ascendunt usque ad cælos, et descendunt usque ad abyssos : anima eorum in malis tabescebat.* Et illud Ovidii :

> Tollimur in cœlum, nunc imas radimus undas.

Longe majora sunt pericula hujus vitæ, præsertim voluptuariæ impiorum.

Apposite voluptas et vita comparatur navi et navigationi ob æquam utriusque brevitatem, fugacitatem, pericula et naufragia. Navis enim est currus marinus, quo multi merguntur. Nota est historia Jonæ natantis et navigantis in ventre ceti, et ad Deum suspirantis, cap. 2. 6 : *Circumderunt me aquæ*, inquit, *usque ad animam, abyssus vallavit me, pelagus operuit caput meum. Ad extrema montium descendi, terræ vectes concluserunt me in æternum.* Hinc Sodalis apud Stobæum serm. 121 : *Mors*, inquit, *omnium mortalium portus est.* Hinc et priscorum sepulcra erant ad mare et portus, unde ibidem sepulti sunt Aiax et Cato, teste Plutarch. in eorum Vita, ac Mathathias cum filiis Machabæis, ut patet 1. Machab. 13. 29. Hinc illud Propertii, lib. 3. eleg. 5.

> Ite, rates curvæ, et læti contexite causas :
> Terra parum fuerat, fatis adjecimus undas.

Et illud Alexidis apud Stobæum serm. 59 : *Quisquis*, ait, *mare navigat, is aut insanit, aut mendicus est, aut mori cupit ; ex his tribus non fieri potest, quin unum saltem verum sit.* Quibus congruit Plinius, lib. 2. cap. 47. dicens : *Nec tamen sævitia tempestatum concludit mare ; piratæ primum coegerunt mortis periculo in mortem ruere, etc., nunc idem hoc avaritia cogit.* Addit Stobæus ex Sophocle :

> Mare navigantes plane sunt homines miseri,
> Quibus neque dæmon, neque deorum aliquis unquam
> Divitiarum dignam tribuerit gratiam ;
> Similes autem urinantibus mergis.
> Sæpenumero de navibus mare circumspectantes
> Sedemus ad littora conversi, illa vero adhuc eminus
> Alluuntur, modicum autem lignum mortem prohibet.

Addit Plin. in Proœm. lib. 19 : *Quot velis navigatur, tot modis provocari mortem.*

Porro recte per hanc vitam navigandi methodum docet S. Gregor. Nazianz. orat. 3. de pace : *Ne æmulemini*, inquit, *mercatores, qui partim nimis mercibus onerata navi ventrem potius disruperint, navimque aquis demerserint, quàm ut ex inexplebili aviditate fructum capiant, et dum pauca lucra capiant, gravissimis damnis afficiuntur; cavendum ergo ne graventur corda, etc.*, ut Luc. 21. 34. cavetur. Et S. Chrysogonus Martyr scribens S. Anastasiæ, Christi gratia in vincula conjectæ, sic ait : *Idem omnes mare navigamus, et corpora nostra ejus fluctus sulcant, veluti navigia, quæ animæ perinde ac naucleri gubernant; ex his autem navigiis aliqua tam fortia, tam bene compacta sunt, ut perfacile scindant impetu maris undas, et per medios fluctus absque detrimento pertranseant ad portum exoptatum; tam alta fragilia, at passim de salute periclitentur, gaude ergo, Anastasia; etsi enim tua ista navigatio non sine maximis tempestatibus et periculis agitur, brevi atque feliciter cursus navigationis tuæ finietur, atque in portum exoptatum, Christo fruitura cum martyrii palma pervenies.*

Vide B. Petrum Chrysolog. serm. 8. de Jejunio, et S. Chrysost. orat. de Philogonio, et S. Maximum hom. 2. de S. Eusebio. Porro Plinius lib. 32. cap. 4. ait : *Licet incredibile dictu, aliqui tradunt tardius ire navigia testudinis dextrum pedem vehentia.* Sed hoc fabulosum et superstitiosum videtur, si litteram spectes; verum tamen est, si tropologice intelligas; pes enim testudinis est affectus acedi, tardi et pigri, qui navim et navigationem suam in portum felicitatis sua inertia multum remoratur et retardat. Ergo vitam humanam navigationi esse persimilem liquet, et ex humani corporis fabrica universim ac sigillatim per partes inspecta, et primo, ex loco ubi ea ædificata est à Deo : pene enim ad hujus normam generationes cæteræ; secundo, varietate rerum, quibus constat; tertio, ventorum flabris, quibus movetur; quarto, ex spina, capite, lingua, umbilico, et id genus aliis, quæ singularem cum carina, puppi, clavo et anchora habent analogiam. Solet navis construi atque compingi ad sinus et ripas aquarum, in quas proximas facile jam perfecta conjici possit; sed ita ut machinis opus sit, ut de navibus propter intermissam navigationem in littus subductis, et transacta hieme in mare deducendis, à parte totum nominans, canit Lyricus lib. 1. ode 4.

> Solvitur acris hiems grata vice veris et Favonî,
> Trahuntque siccas machinæ carinas.

Sic et corpus Adæ propter, sive juxta aquas Genes. 2. 7 : *Formavit Dominus Deus.* Audi S. Greg. lib. 6. Epist. 26 : *Vita nostra naviganti similis est, is qui navigat stat, sedet, jacet, vadit, quia impulsu navis ducitur; ita et nos sumus, qui sive vigilantes, sive dormientes, sive tacentes, sive loquentes, per momenta temporum quotidie ad finem tendimus.*

11. Aut tanquam avis, quæ transvolat in aere, cujus nullum invenitur argumentum itineris, sed tantum sonitus alarum verberans levem ventum, et scindens per vim itineris aerem, commotis alis transvolavit, et post hoc nullum signum invenitur itineris illius.] Græca pro *sed tantum sonitus*, clarius habent : *percussio vero, seu ictus turbans verberatum aerem levem, et scissum vi stridoris motis alis pertransiit, et post hoc non est signum inventum meatus in eo.* Πληγη, in dandi casu habent multi codices cum Vaticano, quod vertitur, *ictu* aut *percussione*, ut *avis* sit suppositum verbi *pertransiit;* at, ut in Complutensi et Regio legitur, in recto πληγη, *ictus* vel *percussio.* Vulgatus sensum recte explicuit. Idem pro πληγη, id est percussio, vertit *sonitum*, quia avis percutiens alis aerem, volando excitat sonitum; est metonymia : *Scindens per vim itineris aerem*, id est, scindens per vim, sive violentiam aerem, quem secat iter faciendo; sive scindens aerem per vim, quam facit itinerando, puta volando. Perinde igitur omnia hujus mundi gaudia illico transeunt, imo transvolant, instar avis per aerem transvolantis.

12. Aut tanquam sagitta emissa in locum destinatum (græce *in scopum*, qui sagittariis tangendus præfigitur) divisus aer continuo in se reclusus est, ut ignoretur transitus illius.] To *sagitta emissa* non est nominativi, sed ablativi casus, ut patet ex Græco. Noster videtur legisse ανεκλειθη, id est, *reclusus est;* aer enim dum in se redit, in se quasi clauditur, unitur et coit, jam legunt ανελυθη, id est, *resolutus est;* aer enim sagitta divisus stringitur et condensatur; at post eam solvitur, laxatur, et in se quasi solutus redit. Sensus est, q. d. Sicut postquam sagitta in scopum destinatum emissa est, illico aer per eam divisus in seipsum revolvitur ac redit, ita ut ignoretur ejus trajectus vel transitus; sic prorsus vita nostra, ubi ad mortis metam devenit, nullum suî relinquit vestigium, sed res omnes in sese redeunt, ac opes ad hæredes transeunt, domus ab aliis habitantur, agri et vineæ ab aliis coluntur, perinde ac si herus eorum jam defunctus numquam eas possedisset, sed tantum eas instar sagittæ celerrime pertransisset, vel potius pervolasset. Rursum sicut aer sagitta divisus, post eam illico coit in sese; sic sublato factioso qui remp. in schismata dividit et secat, illico illa coit in sese, reconciliatur et tranquillatur. S. Gregorius, lib. 16. Moral. cap. 5, iisdem fere similitudinibus inanitatem rerum temporalium repræsentat : *Carnalis gloria*, inquit, *dum nitet, cadit; dum apud se extollitur, repentino intercepta fine terminatur. Sic namque aurarum flatu in altum stipula rapitur, sed casu concito ad ima revocatur. Sic ad nubila fumus attollitur, sed repente in nihilum tumescendo dissipatur. Sic ab infimis nebula densescendo se erigit, sed exortus hanc solis radius, ac si non fuerit, abstergit. Sic in herbarum superficie nocturni roris humor aspergitur, sed diurni luminis subito calore siccatur. Sic spumosæ aquarum bullæ inchoantibus pluviis excitatæ ab intimis certatim prodeunt, sed eò celerius diruptæ depereunt, quò inflatæ citius extenduntur. Cumque excrescunt ut appareant, excrescendo peragant ne subsistant.*

Nota hîc gradationem : primo, enim comparant impii fugacitatem suarum voluptatum umbræ, quæ fugit, sed pedetentim et lente; sequitur enim pari passu suum corpus; secundo, nuntio, quod velocius est umbra; nuntium enim perferunt cursores. Unde nuntium sive famam ita pingit Virgil. 4. Æneid.

> Fama malum, quo non aliud velocius ullum,
> Mobilitate viget, viresque acquirit eundo;
> Parva metu primo, mox sese attollit in auras,

Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit,
Illam terra parens ira irritata deorum,
Progenuit pedibus celerem et pernicibus alis.

Tertio, comparant eam navi, quæ ventis acta velocior est cursore et nuntio. Navis enim est quasi currus marinus ventis alatus et impulsus, juxta illud Tibulli:

Ipsa levi fecit volitantem flumine currum.

Quarto, avi, quæ volatu suo superat cursum tam navis, quàm cursoris: quinto, sagittæ, quæ omnium est velocissima; maximo enim fertur impetu. Simili gradatione utitur Job c. 9. v. 25 et 26: *Dies mei*, inquit, *velociores fuerunt cursore; fugerunt, et non viderunt bonum, pertransierunt quasi naves poma portantes* (quæ celerius cæteris navigant, ne poma marcescant) *sicut aquila volans ad escam.*

Ergo re profundius perpensa non est sagitta, quæ tam cito ex arcu in scopum insiliat; non est avis, quæ ocius transvolet, non est navis quæ Aquilone impulsa ita raptim per mare decurrat; non est umbra, tam subito apparens et disparens; non est ventus, tam rapide per terram fluitans; non est fulmen ita velociter è cœlis in terras delapsum, quàm velociter ab ortu rapimur ad occasum, à vita ad mortem, à cunis ad tumulum; nec prius ad vivendum, quàm ad moriendum in orbem ingredimur, par est progressus vitæ et mortis; nascendo morimur, pulvis sumus, et in pulverem statim reversuri. Quicumque ergo mortalis es, et morte damnatus, assidue de morte cogita, et ad mortem te compara.

Tempus itaque velocibus omnibus velocius est, quo decurrit vita nostra, omnisque ejus voluptas. Tum quia tempus est mensura motus primi mobilis, qui est velocissimus; quævis enim stella octavi cœli, sive firmamenti in æquinoctiali posita, singulis horis conficit 43 milliones milliarium; longe plus spatii conficit nonum cœlum, ac magis decimum, multoque magis undecimum, si quod sit; nam nonnulli Mathematici neoterici plures quàm decem cœlos se invenisse asserunt. Cogita ergo quàm velox sit tempus. Vide dicta Genes. 1. v. 14. Tum quia ex tempore nihil est præsens, nisi nunc, id est, instans vel momentum temporis, tempus enim præteritum non est, sed fuit: futurum non est, sed erit; nunc autem per instans unicum dumtaxat durat; quare in instanti est, et in instanti esse desinit; in instanti ergo, id est celerrime, transit et avolat. Unde sequitur.

13. SIC ET NOS NATI CONTINUO DESIVIMUS ESSE (Vatabl. *defecimus*:) ET VIRTUTIS QUIDEM NULLUM SIGNUM VALUIMUS OSTENDERE: IN MALIGNITATE AUTEM NOSTRA CONSUMPTI SUMUS.] τὸ *continuo* non est in Græco, sed subintelligitur, uti patet ex jam dictis, et ex similitudinibus allatis; nam motus umbræ, nuntii, navis, avis et sagittæ continuo transeunt et desinunt; ergo et vita nostra, quæ illis simillima est, continuo transit et desinit: *Quotidie morimur*, ait Seneca epist. 24, *quotidie enim demitur aliqua pars vitæ; et tunc quoque cum crescimus, vita decrescit, infantiam amisimus; deindè pueritiam, deinde adolescentiam; usque ad hesternum quidquid transiit temporis periit; hunc ipsum, quem agimus diem, cum morte dividimus. Quemadmodum clepsydram non extremum stillicidium exhaurit, sed quidquid ante defluxit; sic ultima hora, qua esse desinimus, non sola mortem facit, sed sola consummat. Tunc ad illam pervenimus, sed diu venimus: Mors non una venit, sed quæ rapit ultima, mors est.* Hinc S. Augustinus lib. 13. de Civit. cap. 10 et 11. docet vitam nostram non esse aliud quàm continuum cursum ad mortem.

ET VIRTUTIS QUIDEM NULLUM SIGNUM VALUIMUS OSTENDERE. Non *valuimus*, quia non voluimus; voluntatem enim nostram ita occupavimus voluptatibus, ut virtuti vacare non vellet, nec valeret; vires enim ejus omnes exhausimus in gustu sensuque voluptatum, quare plenæ et perfectæ virtutis, præsertim eminentis et heroicæ, ac imprimis gratiæ et charitatis divinæ, nullum actum edere potuimus; etsi virtutis humanæ, ut eleemosinæ, aliquos actus ediderimus; sed IN MALIGNITATE (græce, ἐν κακίᾳ, id est in malitia) NOSTRA, hoc est primo, propter malignitatem nostram; secundo, nostromet vitio in interitum corruimus: tertio, cum omni astutia et prudentia nostra nescimus consulere nobismetipsis; sed CONSUMPTI SUMUS,] græce κατεδαπανήθημεν, id est sumptu et impensa exhausti sumus, quasi dicat, Omnem sumptum, omnem expensam, omne pretium, omne impendium, tum temporis, tum opum, tum sanitatis, tum virium sive corporis, sive animæ, impendimus et expendimus in nostras malas et pravas voluptates: quare in iis quoad omnia exhausti et consumpti sumus; ô nos dementes! Si enim hæc in Dei obsequium, uti debebamus, impendissemus, non fuissemus consumpti; sed in vita, gratia et gloria consummati. Jam autem opes, famam, corpus, animam, omniaque nostra impendimus, fecimusque pretia nostri exitii; iis enim quasi pretio carissimo emimus et comparavimus nobis tormenta gehennæ, ô stoliditatem, ô vesaniam nostram, æternis ardentibusque lacrymis deplorandam!

14. TALIA DIXERUNT IN INFERNO HI QUI PECCAVERUNT.] Hæc verba non exstant in Græco, sed subintelliguntur. Ex dictis enim liquet huc usque locutos esse impios. Per *infernum* accipe, non gehennam, sed locum inferiorem in valle Josaphat, in quem conjiciendi sunt impii velut rei in die judicii, ut excipiant sententiam damnationis à Christo, indeque deturbentur in infernum gehennæ. Hæc enim impiorum cum piis disceptatio instituenda est in die judicii, non in gehenna, ut patet ex dictis; licet eorum comploratio duratura sit in gehenna per omnem æternitatem. Ita Dion. et Noster à Castro. Unde secundo, infernus hìc accipi potest pro gehenna, ut impii in die judicii damnandi, dicantur esse in inferno, quia adjudicati inferno mox in infernum ibunt, ut jam alterum pedem habere videantur in inferno, etsi reipsa in eo necdum sint, nec ejus tormenta sentiant unde nec eorum meminerint; sed ubi in eo illa senserint, continuabunt, et mille ejulatibus augebunt sua hæc lamenta. sicut ergo reus ob scelera suspendendus concionatur è patibulo, ut suo exemplo cæteros à furtis et sceleribus absterreat; sic hìc concionantur impii ex inferno. ac sua comploratione omnibus inclamant illud Virgil. 6. Æneid.

Discite justitiam moniti, et non temnere divos.

15. QUONIAM SPES IMPII TANQUAM LANUGO EST, QUÆ A VENTO TOLLITUR; ET TANQUAM SPUMA GRA-

CILIS, QUÆ A PROCELLA DISPERGITUR; ET TANQUAM FUMUS, QUI A VENTO DIFFUSUS EST ET TANQUAM MEMORIA HOSPITIS UNIUS DIEI PRÆTEREUNTIS.] Confirmat Sapiens dicta impiorum, quod scilicet voluptates transeant illico instar umbræ, nuntii, navis, avis et sagittæ, aliis quatuor similitudinibus, scilicet lanuginis, spumæ, fumi et hospitis. Legit Noster χνοῦς, id est lanugo, jam legunt χοῦς, id est pulvis. Lanugo est mollis lana; item primi genarum barbæque pili, item plumæ, pappi, villi, qui lanæ habent similitudinem. Unde Plinius lib. 25. cap. 13. Senecio herba dicitur, quasi senis lanugine, inquit, et canis pilis vestita, eo quod in pappos abeat, et lanuginem carduorum floribus similem habeat; sic villi et flocci arborum, herbarum et plantarum vocantur earum lanugo, quæ per aerem volitat, et et vento levissimo impellitur, præsertim in autumno, cum à tenui aura difflatur. Spuma fit ex fluctibus maris vel fluminis inter se collisis, cui simile est illud, *homo bulla;* unde notat hominem opibus, viribus, scientia, honore inflatum et turgidum, cujus inflatio et fastus instar spumæ levi adversitatis procella dissipatur. Fumus ex igne assurgit, notatque ambitionem vel iræ impetum, qui instar fumi quò altius attollitur, eò citius evanescit, juxta illud: *Dejecisti eos dum allevarentur,* psalm. 72. 18; et: *Deficientes quemadmodum fumus deficient*, psalm. 36. 20. *Memoria hospitis diei unius prætereuntis*, cum ipsa die desinit; sic et vita nostra cum ipsis ejus diebus, adeoque ultimo ejus die desinit. Hospites ergo hic sumus, peregrini et advenæ unius diei, sicut et omnes patres nostri.

Simili modo et schemate Patres voluptates vitæ hujus comparant ventis, mari, procellis, somnis ob similem inconstantiam et fugacitatem. Audi Gregor. Nazianz. orat. de Pauperibus amandis: *Nihil est in rebus humanis natura stabile, nihil æquabile, nihil sufficiens, nihil in eodem statu permanens; sed omnia quadam veluti rota circumvolvuntur, diversas sæpe diebus singulis, etiam horis, vicissitudines afferente; ut instabilibus ventis, et navigii mare secantis vestigiis, et fallacibus noctis insomniis, quorum brevis est gratia, et his quæ per ludum in arena fingunt pueri, magis fidendum sit, quàm præsenti hominum prosperitati. Quare prudenter faciunt, qui propterea quod non fidunt rebus præsentibus, rationibus suis consulunt in futurum; et propter instabilem humanæ felicitatis conditionem, benignitatem et misericordiam, quæ nunquam deficit, complectuntur.*

Audi Nazianzeno perfamiliarem S. Basilium in princ. Proverb. *Sicut mare in eodem statu consistere non diu potest; sed quod vides tranquillum, paulo post ventorum impetu turbatum aspicies; quodque horridum et undis fervens ac tumidum, mox multa quiete consistere videbis; sic humanæ res facile utrimque convertuntur.*

Audi et Orig. hom. 5. in Psalm. 36: *Si naviges, in navi positus vides terras, ac promontoria, ac montes transeuntia, non quod illa continuo moveantur, sed quia tu, vento prospere flante, transis, illa se subducere videntur ac ferri; ita et in hoc seculo, si sancto Spiritu mentem tuam perflante et spirante, secundo ac prospero naviges cursu, pertransibis sensu tuo omnia hæc quæ videntur, quia temporalia sunt, et intuens illa quæ æterna sunt, sine dubio dices; quia hæc omnia, quæ videntur, jam non sunt, quia nec futura sunt.*

16. JUSTI AUTEM IN PERPETUUM VIVENT, ET APUD DOMINUM (græce *in Domino*, id est apud Dominum, vel proprie q. d. In Domini Dei visione et possessione, sita est beatitudo justorum) EST MERCES EORUM, ET COGITATIO ILLORUM APUD ALTISSIMUM.] Redit ad antithesin, docetque quàm justorum sors felix antecellat sorti infelici impiorum. Justi ergo in perpetuum vivent vitam felicem et beatam; impii vero, esto victuri sint in gehenna, tamen quia vivent in perpetuis cruciatibus, hinc vita eorum potius mors dicenda est, quàm vita. *Apud Dominum est merces eorum,* scilicet eorum labori et patientiæ decreta et reposita, ut illam eis post mortem tribuat. Rursum *apud Dominum*, q. d. Non homo, sed Deus hanc mercedem tribuet, qui cum sit liberalissimus et magnificentissimus, dignam se mercedem justis largietur, puta divinam, cœlestem, immensam, perpetuam, imo seipsum, juxta illud Dei ad Abraham: *Ego protector tuus sum, et merces tua magna nimis*, Genes. 15. 1.

Vox *merces* arguit justos bonis operibus mereri gloriam æternam. Merces enim correlativa est meriti. Merces enim meriti est merces, et vicissim meritum mercedis est meritum. Huc facit illud Christi Apocal. 22. 12: *Merces mea mecum est, reddere unicuique secundum opera sua.*

ET COGITATIO ILLORUM APUD ALTISSIMUM.] Græce, φροντίσις, id est cogitatio, cura, tam active, quàm passive accipi potest. Active, q. d. Deus est merces justorum, quia ipsi omnes suas cogitationes et curas dirigunt ad Deum; non enim aliud cogitant, quàm qua ratione ei magis placere queant, eumque magis ament et colant. Rursum justi non cogitant, nec curant, aut sunt solliciti de seipsis, sed omnem suam sollicitudinem projiciunt in Deum, ut ait S. Petrus; sciunt enim se Deo esse curæ, dicuntque cum Psalte: *Dominus regit me* (hebr. *Dominus pastor meus*, qui me quasi ovem suam pascit et regit) *et* (idcirco) *nihil mihi deerit; in loco pascuæ ibi me collocavit*, psalm. 22. 1. Ita S. Bonavent. Hugo, Dionys. et Holcot.

Passive, q. d. *Cogitatio illorum*, scilicet justorum, id est sollicitudo et cura de justis, est apud Altissimum, non enim rex, non pontifex, sed ipse Deus, curat res justorum, cogitatque quomodo eos gratia et gloria exornet, ac contra omnes hostes omniaque mala tueatur et protegat, atque mercedem laboribus et afflictionibus eorum tribuat condignam, imo superemimentem. Ita Cantacuzen. Osorius, Lyranus et alii. Hic sensus magis respondet ei quod præcessit: *Et apud Dominum est merces eorum.* Uterque tamen connexus est; ideo enim Deus cogitat de justis, eosque curat, quia justi omnes suas cogitationes, spes et curas à se abdicarunt, easque conjecerunt in Deum, juxta illud Christi ad S. Catharinam Senensem: *Filia, assidue cogita de me, et ego cogitabo de te.* Notat securitatem et perpetuitatem mercedis justorum, quod Deus ejus in se cogitationem et curam susceperit, juxta illud Christi: *Oves meæ vocem meam audiunt, et ego cognosco eas, et sequuntur me, et ego vitam æternam do eis, et non peribunt in æternum, et non rapiet eas quisquam de manu mea.* Joan. 10. 27. Mercedem hanc explicat dum

subdit : *Ideo accipient regnum decoris, et diadema speciei de manu Domini.* Cogitationem vero sive curam Altissimi de eis explicat, dum addit : *Quoniam dextera sua teget eos.*

Tropolog. noster Alvarez de Paz tract. de natura contempl. lib. 5. p. 2. cap. 3. hæc adaptat viris perfectis et contemplativis. Alii enim imperfecti, cum operibus interdum infructuosis intendant, partim moraliter moriuntur, et partim vivunt. His autem, qui vitam perfectam et in Deo suspensam habent, et omnia quæ agunt ad illum dirigunt, bene dicitur, quod semper vivunt : *Apud Dominum est merces eorum;* quia pro suis laboribus nihil ex mundo quærunt : *Et cogitatio illorum apud Altissimum;* quoniam ex illa simplicissima et purissima inspectione Dei, ita divinis merguntur, ut diebus et noctibus aliud, quàm Deum cogitare non libeat.

17. Ideo accipient regnum decoris (Vatabl. *regnum præclarum*) et diadema speciei (græce, κάλλους, id est *pulchritudinis;* quare perperam aliqui legunt *spei* pro *speciei*) de manu Domini : quoniam dextera sua teget eos, et brachio sancto suo defendet illos.] Syrus : *Propterea accipient regnum gloriosum, et coronam pulchritudinum de manu Domini;* Arab. *Propterea accingentur regno decoris de manu Dei, et corona pulchritudinis gloriæ,* q. d. Quia merces justorum est apud Dominum; hinc ab eo accipient *regnum*, non tale quale, sed *decoris*, id est decentissimum, opulentissimum et ornatissimum; *et diadema speciei*, id est speciosissimum, pulcherrimum, elegantissimum. *Diadema* est redimiculum regium et regum insigne, puta fascia candida, qua reges caput circumligabant, cui Romani addebant lauream, id est coronam contextam ex foliis lauri; utriusque loco postea labente Imperio Romano, et Constantinopolitano florente, successit corona textilis ex auro et gemmis, qua reges et imperatores caput redimire solebant, teste Curopalata lib. de Officialibus. *Diadema* est Græca vox, dicta à διαδέω, id est circumligo, cingo, corono. Hæc fascia laurea et corona aurea non erit Beatis in cœlo, sed aliud eis dabitur regni insigne longe nobilius, Igitur *diadema* notat justos fore reges in cœlo; quia scilicet regnum Christi cœleste, omnemque ejus gloriam obtinebunt velut victores mundi, carnis et diaboli. Diadema enim insigne est, tum regis, tum victoris. Beati autem et victores et reges sunt gloriosissimi; dominantur enim toti cœlo, totique terræ. *Diadema* ergo hic gloriam regalem capitis, totiusque corporis et animæ Sanctorum significat. Alludit ad Isaiæ 62. 3 : *Et eris corona gloriæ in manu Domini, et diadema regni in manu Dei.* Vide ibi dicta, et Apoc 2. v. 10. et c. 4. v. 10. et c. 5. v. 10.

Porro regnum hoc et gloriam Beatorum graphice describit S. Aug. serm. 1. de Verbis Apostoli : *Qualis*, inquit, *sit gloria futura, et quibus divitiis floreat, laudare possumus, explicare non possumus, quia legimus : Nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Dominus diligentibus se. Quis est igitur ipse Deus, qui talia et tanta præparavit? quid nisi inæstimabilis, ineffabilis, incomprehensibilis ultra omnia, extra omnia, præter omnia, Si quæras magnitudinem, major est; si pulchritudinem, pulchrior; si dulcedinem, dulcior; si splendorem, fulgidior; si justitiam, justior; si fortitudinem, fortior, si pietatem, clementior.* In cœlo ergo, ut ait Isaias cap. 60. 19 : *Erit tibi Dominus in lucem sempiternam, et Deus tuus in gloriam tuam;* et ut ait Psaltes psalm. 144. 11 : *Gloriam regni tui dicent, etc. et gloriam magnificentiæ regni tui;* et psalm. 29. 4 : *Posuisti in capite ejus coronam de lapide pretioso;* huc facit illud Cant. cap. 3. 11 : *In diademate quo coronavit eum mater sua;* et Cant. 4. 8 : *Veni, coronaberis.* Beati ergo possident regnum decoris et speciei, hoc est pulcherrimum, opulentissimum, splendidissimum, quietissimum, felicissimum; cum reges in terra regnum possideant molestissimum, miserrimum, infelicissimum, in quo continuis curis, molestiis, periculis torquentur et æstuant. Unde Antigonus rex cernens filium ob regnum insolentem : *An non*, inquit, *novisti, fili, nostrum regnum esse nobilem servitutem?* Testis est Ælianus lib. 2. Variar. histor. Simile fuit dictum Cardinalis Bellarmini: *Nescitis*, inquit, *quantæ sub hac purpura lateant spinæ.* Quocirca Antiochus magnus, cum à L. Scipione ultra Taurum montem submotis imperii finibus, Asiam vicinasque ei gentes amisisset : *Gratias egit populo Romano, quod magna parte curarum per eos liberatus esset.* Quàm ergo desipiunt, qui regnandi jus semper extendere satagunt; quid enim aliud, nisi curas intolerabiles menti, et pericula immensa conscientiæ accersunt? nec enim unius hominis animus esto vigilantissimus, tot negotiis par esse potest. Adrianus aiebat : *Miseram esse imperatorum conditionem, quibus de affectu tyrannidis, nisi occisis, non credatur.* Ita volcatius in Avidio Otho Imp. dicere solebat ad suos : *Nescitis, amici, quid sit Romanorum gubernare imperium; mihi credite jam experto, qui jam mori malo quàm imperare.* Saturninus hortantibus militibus, ut imperium susciperet, ait : *Nescitis, ô milites, quantum mali sit imperare; gladii ut appendentes cervicibus immineant, hastæ undique, spicula, ipsi custodes timentur, ipsi comites formidantur, non cibus pro voluntate, non iter pro auctoritate, non bella pro judicio, non arma pro studio.* Ita Annal. Imp. Denique diuturniora videmus parva imperia et regna, quàm magna; hæc enim mole sua ruunt, seque obruunt. Unde Paulus Paruta in Discurs. Politicis, causam cur respubl. Veneta tamdiu steterit, assignat, quod ditioni suæ conservandæ magis studuerit quàm ampliandæ.

Quoniam dextera sua teget hos, et brachio sancto suo defendet illos.] τὸ *sancto suo* jam non est in Græco. Vox *quoniam* est causalis; dat enim causam primo, cur regnum justis dandum à Deo sit decorum et speciosum, quia scilicet Deus eos ad dexteram suam in die judicii collocans, eos teget, ne quis hostis, vel quod malum eis ingruere queat; imo Deus hostes eorum, puta impios oppugnabit, omnibusque iræ suæ telis appetet et prosternet, ut sequitur, quo fiet, ut justi suo gloriæ regno sine ullo hostium vel malorum metu pacifice et jucunde perfruantur in æternum, imo de justa hostium vindicta gaudeant et exsultent, juxta illud : *Lætabitur justus cum viderit vindictam, manus suas lavabit in sanguine peccatoris*, psal. 57. 11.

Secundo, τὸ *quoniam* pertinet ad τὸ *et cogitatio illorum apud Altissimum*, ac per effectum explicat causam, q. d. Justi omnes suas cogitationes defixerunt in Deo; hinc Deus vicissim eos in

suam providentiæ cogitationem et curam recipit. Quocirca, ut curam hanc ostendat, dextera sua teget eos contra omnes hostium et adversitatum incursus, perinde ut gallina vel aquila alis suis tegit pullos, juxta illud Deut. 32. 11 : *Sicut aquila provocans ad volandum pullos suos* (ubi Sept. habent idem verbum, quod hîc est, scilicet σκεπασει. *Sicut aquila*, inquiunt, *tegit nidum suum*) *et super eos volitans, expandit alas suas, et assumpsit eum, atque portavit in humeris suis.* Et sicut columna nubis obumbrans castra Hebræorum in deserto, eos ab æstu solis omnisque aeris injuria protegebat, Exodi 13. et Num. 9.

Pro *defendet* græce est, υπερασπιει, id est valide, objecto quasi clypeo defendet, proteget, propugnabit ; unde subdit : *Accipiet armaturam zelus illius, etc. sumet scutum inexpugnabile æquitatem*, ασπις enim est parma, scutum, clypeus; ασπιστης est bellator, scutatus; υπερασπιστης, qui scuto suo alium tegit et defendit, velut satelles, stipator, latro, propugnator. Sic Deus ait Abrahæ, Gen. 15. 1 : *Ego protector tuus sum ;* græce εγω υπερασπιζω σου. Et David ait Deo psalm. 30. 5 : *Quoniam tu es protector* (græce, υπερασπιστης) *meus ;* et psal. 83. 10 : *Protector* (græce, υπερασπιστα) *noster aspice Deus;* et psalm. 17. 3 : *Protector* (hebr. מָגֵן *magen*, id est scutum; Septuaginta υπερασπιστης) *meus et cornu salutis meæ.* Sic passim in Psalmis David Deum vocat et invocat, quasi suum *magen*, id est clypeum et scutum; ubi Septuag. semper vertunt υπερασπιστης. Noster vero vertit, *Protector*, ut psalm. 27. 9. et 32. 20. et 58. 12. et 113. v. 17. 18. 19. et 143. v. 2. vel juxta alios, 3. Vox ergo *defendet* bellum Dei in impios non tantum defensivum, sed et offensivum significat, ut patet ex seq. *Defendet* ergo, id est, vindicabit, sternet, acriterque puniet. Sic Nabuchodonosor *juravit quod defenderet*, id est, vindicaret, *se de omnibus regionibus his*, Judith. 1. 12. Sic Apostolus ait : *Non nosmetipsos defendentes*, id est vindicantes, Rom. 12. 19. Vide ibi dicta.

18. Accipiet armaturam zelus illius, et armabit creaturam ad ultionem inimicorum.] Declarat quomodo Deus egregie armatus, in die judicii futurus sit justorum defensor et hyperaspistes ; acri enim impiorum offensione et justis illata ab illis injuria irritatus, ultionis armabitur zelo, omneque genus armorum induet, imo omnem creaturam ad vindictam de impiis sumendam incitabit et exstimulabit. Græce est, ληψεται πανοπλιαν τον ζηλον αυτου, id est *accipiet armaturam omnem zelum suum;* Vatabl. *pro omni armatura proferet indignationem suam ;* hæc enim erit illi pro omni armorum genere, eademque armabit omnes creaturas. Juxta hanc lectionem panoplia, sive omnis armatura Dei est ipse ejus zelus, id est indignatio et cupido justæ de eis vindictæ : hæc enim eadem est cum justitia, judicio certo et æquitate, in quibus omnis Dei panoplia consistit, uti sequitur; atque hæc ipsa Dei mentem et potentiam exstimulat, ut omnia tormentorum genera excogitet, eaque in impios potenter effundat, juxta illud : *Zelus et furor viri non parcet in die vindictæ*, Prov. 6. 34 ; et : *Apprehende arma et scutum, et exsurge in adjutorium mihi. Effunde frameam, etc.* psalm. 34. vers. 2 ; et : *Gladium suum vibravit, arcum suum tetendit, et paravit illum*, ps. 7. 13.

Verum melius Noster pro ζηλον in accusativo legit ζηλος, id est zelus in nominativo. Nam zelus justitiæ justæque vindictæ pro piis de impiis sumendæ, non est panoplia Dei, sed Deum excitat ut panopliam induat, eaque se armet ad sumendam de impiis vindictam. Panoplia Dei enim in sequenti enarratur, cum ait : *Induet pro thorace justitiam, etc.* q. d. Deus pro thorace ferreo, sive lorica induet justitiam, pro galea judicium certum, pro scuto æquitatem, pro lancea iram, pro arcu emissiones fulgurum, pro catapulta vibrationem grandinum. Porro *zelus* notat summam Dei indignationem. Tres enim sunt gradus iræ, scilicet ira, furor et zelus, uti ostendi Prov. 27. v. 4.

Describit hîc Deum ανθρωποπαθως, id est humano more, velut regem potentissimum omni armorum genere instructum, qui cum exercitu pergit ad ulciscendum se de hostibus, à quibus magna est affectus injuria.

Armabit creaturam.] Non ipse Deus armatus ad prælium prodibit, ait Cantacuz. id enim Deo foret indignum, si armis ad hostes profligandos indigeret ; pro armis ergo utetur creaturis. Interius igitur, puta in mente sua, Deus induet panopliam virtutum ad vindictam exstimulantium, quales sunt justitia, æquitas, judicium certum, etc. exterius vero omni genere creaturæ utetur, ad vindictam hanc opere exercendam.

Ratio est, quam dat S. Hier. in c. 8. S. Matth. *Quod omnes creaturæ*, inquit, *sentiant creatorem non errore hæreticorum, qui omnia putant animantia, sed majestate conditoris, quæ apud nos insensibilia, illi sensibilia sunt.*

Omnis ergo res creata naturali sensu sentit suum creatorem ; quare eodem ejus injuriam vindicare exoptat, idem factura appetitu rationali, si eum haberet. Unde ad id faciendum omnes suas vires Deo permittente, imo inoperante et incitante, in die judicii in impios expromet.

Similem panopliam Deo dat Isaias cap. 59. 17 : *Indutus est*, inquit, *justitia ut lorica, et galea salutis in capite ejus ; indutus est vestimento ultionis, et opertus est quasi pallio zeli.* Pleniorem panopliam militi Christiano dat S. paulus Ephes. 6. vers. 14 et seq. ut ea à capite ad talos obarmatus omnibus dæmonum phalangibus resistat ; nimirum in capite pro galea dat ei spem; in pectore pro thorace, vel lorica, dat ei justitiam : in lumbis pro baltheo, sive cingulo, dat veritatem, id est integritatem; in pedibus pro ocreis, dat alacritatem ad viam Evangelii ineundam et propagandam ; in dextra pro gladio dat ei verbum Dei ; in sinistra pro scuto fidem assignat. Vide ibi dicta.

Tropolog. sapienter S. Bernard. serm. 1. in festo omnium Sanctorum : *Anima*, inquit, *si regnare desiderat super membra sua, necesse est ut sit ipsa superiori suo subjecta, quoniam talem inveniet inferius suum, qualem se exhibuerit superiori. Armatur enim creatura ad ulciscendam sui injuriam creatoris. Et ideo noverit anima, quæ rebellem sibi invenit carnem suam, se quoque minus quàm oporteat superioribus potestatibus esse subjectam.*

19. Induet pro thorace justitiam, et accipiet pro galea judicium certum.] Pro *certum* perperam aliqui legunt, *rectum ;* græce enim est ανυποκριτον, id est sincerum, non fucatum,

non hypocriticum, carens omni simulatione et dissimulatione, æque ac personarum acceptione, ut nullius prece vel pretio se corrumpi sinat, nullius etiam favore, metu vel respectu à justo judicio declinet. Græca ergo habent : *Induet thoracem justitiam; et circumponet galeam, judicium sincerum;* S. Chrisost. in psalm. 44. legit : *Induet thoracem justitiæ;* additque : *Non aliunde operationem suscipit* (Deus) *sed ipse sibi sufficit.*

Thorax, sive lorica Dei recte ponitur *justitia*, qua Deus injurias justis ab impiis illatas juste vindicabit, eorumque scelera pro meritis castigabit et puniet, ut sic justitiæ suus decor reddatur, Deique justitia, justaque vindicta toto orbe ab omnibus Angelis et hominibus timeatur, colatur et adoretur. Ratio est, quod lorica tegat pectus et ventrem ; ibi autem est cor et viscera, in quibus est sedes compassionis et misericordiæ. Ergo ne Deus aliqua flectatur compassione, videns tam horrenda impiis supplicia irrogari, pectus, cor et viscera obarmat lorica justitiæ, quæ nullum misericordiæ sensum admittat, et nil nisi justum decerni fierique sinat. In hac vita Deus justitiam misericordia temperat ; unde de eo dicitur : *Cum iratus fueris, misericordiæ recordaberis;* Habacuc. 3. 2. et psal. 76. 10 : *Nunquid obliviscetur misereri Deus? aut continebit in ira sua misericordias suas?* In futura vero arguet impios in furore et judicio, psalm. 6. 2. ibi enim erit judicium sine misericordia, Jacob. 2. vers. 13.

Capiti vero congrue pro galea datur *judicium certum*, id est simplex, sincerum, integrum ; quia enim facile judicium capitis corrumpitur per munera, per favores, per amicitias, per metus, per respectus humanos ; hinc ut illos excludat, obarmatur sinceritate, integritate, incorruptione, ut in ferenda contra impios supplicii sententia nil respiciat, nisi demeritorum quantitatem, illique juste supplicium adæquet. *Certum* enim, teste Sipontino, dicitur à cerno, id est video, idemque est quod clarum et indubitatum, ita ut ipsa rei veritas sit manifesta, oculisque quasi cerni videatur sine ullo fuco, velo aut tegmine; quia ea, quæ cernimus, clara et indubitata sunt, nihilque habent fictionis aut fuci. Hinc *certum* opponitur simulationi et hypocrisi, ut certus amor vocatur non simulatus ; certa fides ea quæ non est ficta ; certus amicus is qui non simulat, sed vere amicum se præstat.

20. Sumet scutum inexpugnabile, æquitatem.] Græce, οσιοτητα, id est Primo, sanctitatem ; Secundo, æquitatem, jus, fas; Tertio, religionem et numinis observationem cultumque; Quarto, expiationem : Deus enim in die judicii expiabit terram et mundum, ideoque impios, qui eam suis sceleribus contaminarunt, quasi sordes ex ea everret, eosque quasi catharmata et piacula, terra hiante absorbebit et retrudet in tartara, quasi in imam fœdamque cloacam.

Sanctitas ergo, id est plena innocentia et puritas, armat hîc sinistram Dei, quasi scutum inexpugnabile, ut ea indutus à nullo possit sævitiæ vel crudelitatis in impios accusari : impii enim et damnati jaculabuntur ex desperatione et furore quasi rabidi canes maledicta in Deum, eumque vocabunt crudelem, tortorem et tyrannum, quod ipsos tam dire excruciet : at Deus omnes has criminationes et maledicta, scuto sanctitatis excipiet et repellet : ostendet enim se non passione, sed sanctitate moveri ad hanc tam atrocem in impios vindictam, seque sancte, æque ac religiose agere causam singulorum : adeo ut qui recto rationis oculo vindictam hanc Dei intuentur, clare videant illam sanctam esse, et à sanctitate sanctoque Deo proficisci. Sic Christi sanctitas in corripiendis et castigandis peccatoribus, præsertim Scribis et Pharisæis, tanta erat, ut ipse se suaque facta hostibus judicanda offerret : *Quis*, inquit, *ex vobis arguet me de peccato?* Joan. 8. 46. Magnum sane et impenetrabile est scutum, quod petitur ab innocentia et vitæ sanctitate. Minus recte Dionys. Carth. per *æquitatem* accipit επιεικειαν sive moderationem, qua Deus moderatur supplicia, et citra condignum reprobos puniet : omnia enim hîc spirant severitatem, iram et vindictam acrem Dei in impios.

21. Acuet autem duram iram in lanceam.] Græce, *in romphæam*, id est in gladium, vel in lanceam acute ferientem, et vehementer vulnerantem. Ita ergo erit Deo loco lanceæ et gladii, qua feriat, lædat, pungat et penetret impios usque ad ossa. *Dura ira* est dura vindicta, dura pœna à Deo immissa. In Deum enim non cadit ipsa passio iræ, sed ejus effectus ; scilicet vindicta. Dicitur ergo irasci Deus, cum vindicat et punit, ait S. August. idque facit ex tranquillissimo amore justitiæ, non ex perturbatione iracundiæ. Huc usque assignavit arma defensiva Dei, scilicet loricam, galeam et scutum ; jam offensiva depromit, scilicet lanceam, arcum, catapultam, etc. Pro *duram*, uti legunt Rom. alii legunt, *diram*. Utrumque significat Græcum αποτομος. *Dirus* dicitur, quasi *Dei ira natus*, ait Festus. Et Sipontinus : *Sunt*, inquit, *qui à Deo dirum deductum existiment*, hoc est crudele, infestum, et quasi deorum ira immissum. Hinc illud Livii l. 10 : *Diris funeribus iras deorum contraxit.* Hinc et dira lues, dirus mœror, dirus furor, dira pugna. Diræ quoque vocantur furiæ. Dira ergo Dei ira exagitabit impios, ut diris devoti, ac dirarum omnium, hoc est dæmonum, crudelibus agitationibus et exsecrationibus traditi esse videantur.

Tropolog. hæc omnia facile est adaptare justis generose certantibus contra vitia amentia et insensata, pro quibus Deus omni armorum genere depugnat, ut eis victoriam et triumphum conciliet.

Et pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos.] Quando *in pœnam delinquentium et elementorum adversitas militabit*, ait S. Gregor. lib. 6. Moralium c. 6. Syrus : *Faciet* (Deus) *cum ipso mundo bellum cum contemptoribus;* Arabicus : *Et mundus pugnabit cum illo, et lampades fulgurum ostendet adversus insensatos;* Pertinent hæc ad illud v. 18 : *Et armabit creaturam ad ultionem inimicorum.* Illud enim hîc explicat, ostenditque omnia et singula elementa in impios insurrectura, et contra eos pugnatura: eo quod omnibus et singulis impii sint abusi in creatoris offensam et injuriam, ideoque tunc pro eo militabit omnis creatura. Hanc rationem dat S. Gregorius hom. 35. in Evangel. *Quia ergo*, inquit, *omnia consummanda sunt, ante consummationem omnia perturbantur : et quia in cunctis deliquimus, in cunctis ferimur, ut impleatur quod dicitur : Et pugnabit pro eo orbis terrarum contra insensatos. Omnia namque quæ ad usum vitæ accepimus,*

ad usum convertimus culpæ : sed cuncta, quæ ad usum pravitatis inflexímus, ad usum nobis vertuntur ultionis. Tranquillitatem quippe humanæ pacis ad usum vertimus humanæ securitatis : peregrinationem terræ pro habitatione dileximus patriæ : salutem corporum redegimus in usum vitiorum : ubertatis abundantiam, non ad necessitatem carnis, sed ad perversitatem intorsimus voluptatis : ipsa serena blandimenta aeris, ad amorem nobis servire coegimus terrenæ delectationis. Jure ergo restat, ut simul nos omnia feriant, quæ simul omnia vitiis nostris male subacta serviebant, ut quot prius in mundo incolumes habuimus gaudia, tot de ipso postmodum cogamur sentire tormenta. Annon ergo impii fuere amentes et insensati, qui ob modicam voluptatem, pecuniam, honorem, iram vindictamque tantam Dei et creaturarum omnium sibi accersiverunt? qui momentum æternitati, gehennam cœlo, dæmonem Deo prætulerunt.

Producit igitur hîc Sapiens exercitum instructum multiplici acie creaturarum omnium, quem Deus in impios immittet sub diem judicii, idque partim paulo ante judicium, partim in ipso judicio, vel paulo post judicium. Ante judicium enim omnes creaturæ affligent impios Antichristi asseclas et præcursores, ut patet Apocal. toto cap. 8. et cap. 16. et cap. 9. vers. 4. Ubi describuntur plagæ mundi novissimæ, eæque gravissimæ, et ex omnibus elementis manantes.

In judicio vero, scilicet mox ubi illud peractum fuerit (de hoc enim tempore hîc agi patet ex v. 1. et ex proxime præcedent. v. 16 et 17. Non enim impii visuri sunt gloriam justorum, illisque eam invisuri, nisi in die judicii) Deus in impios per omnes creaturas horrende detonabit. Data ergo à Christo damnationis sententia in reprobos, illico, ut ex hoc loco colligitur, omnia elementa et cœli in eorum vindictam assurgent, quasi lictores et administri Christi Domini et creatoris sui, nimirum cœli, ignis et aer, vibrando in eos ignem, fulgura, ventos et grandines : mare, effervescendo et exundando, ut eos cum terra obruat : terra, sub pedibus eorum se aperiendo, et hiando in infernum. Porro exercitum hunc creaturarum depugnantium contra impios, Sapiens dividit in quatuor turmas, sive acies. Prima est cœlorum et angelorum, qui fulmina torquebunt in reprobos. Secunda est aeris, qui grandines instar lapidum vibrabit in impios. Tertia maris et fluminum, quæ aquarum diluvio mergent, obruentque sceleratos. Quarta terræ, quæ ventos, turbines et procellas in eosdem immittet.

Rationem à priori dat S. Anselm. lib. de Similitud. c. 101 : *Etenim si servus*, inquit, *alicujus à domino suo recederet, et inimico domini sui adhæreret, non solum ipsum dominum exacerbaret, sed et totam ejus familiam justissime irritaret. Cum igitur Dominum creatorem cunctorum offenderimus, adversus nos omnem creaturam, quantum spectat ad meritum nostrum, in iram commovimus. Potest ergo justa consideratione nobis terra dicere : Non debeo vos sustinere, sed potius absorbere; quoniam à creatore meo non timuistis peccando recedere, et inimico ejus diabolo servire et adhærere. Potest etiam cibus dicere et potus : Non meruistis, ut vos pascere debeamus, imo potius, ut confusionem et necem vobis præparemus : ab illo enim peccando recessistis, per quem nec ales esurit. Sol quoque : Vobis ad salutem non debeo lucere, sed ad vindictam Domini mei, qui est lux lucis et fons luminis, penitus coercere. Sic et singulæ quoque creaturæ contra nos possunt surgere irrefragabili ratione.* Aliam dat S. Cyrill. l. 2. in Isaiam c. 13 ; *Semper*, ait, *irato Deo, simul etiam ad iram exacuitur serva creatura, perpetuo eam huc excitante eo qui omnibus imperat. Succensuit enim ille Ægyptiis : creatura autem nihil agere non potuit. Transivit quippe in sanguinem aqua, scaturivit terra ranas, cœlum demisit grandinem, profundæ tenebræ trium dierum spatio per totam eorum regionem dissipatæ sunt, sicut scriptum est. Itaque inquit : Irascetur etiam ipsum cœlum; et velut à fundamentis terra concutietur propter furorem iræ Domini. Pugnabit etiam una adversus stultos ipsa creatura, et commoto Domino, etiam ipsa ad hoc propemodum instructa est. Omnia siquidem cum suprema voluntate conspirant atque concurrunt, et nihil est in rerum natura, quod non divino nutu et consilio cadat.*

Sic in passione Christi cœli et elementa, quasi indignantia creatorem suum occidi, commota et concussa sunt; ac, nisi Deus illa continuisset, suis telis et fulminibus afflassent deicidas Judæos. Unde S. Dionys. uti ipse refert epistol. ad Demophil. visa miraculosa solis eclipsi, exclamavit : *Aut Deus naturæ patitur, aut mundi machina dissolvetur.* Sic rursum Deus per Mosen decem plagas Pharaoni et Ægypto immittendo, in eis omnem creaturam contra Ægyptios armavit. Unde S. August. (vel quisquis est auctor : multa enim arguunt non esse S. Augustini) libr. 1. de Mirab. Script. c. 9 : *Istarum*, ait, *plagarum modus ex terra, aquis, animantibus, aere, igne, nubibus, cœlo, angelis convenerat, ut ostenderetur quod contra Deo rebelles et contumaces sese pariter universus orbis armabat.*

22. Ibunt directe emissiones fulgurum, et tanquam a bene (perperam Hugo legit, *habenæ*, explicatque, q. d. Tanquam si habenis regerentur) curvato arcu nubium exterminabuntur, et ad certum locum insilient.] Græce, *ferentur directa* (Vatabl. *probe collimata*) *jacula fulminum, et tanquam ab intentissimo arcu nubium ad scopum desilient. Directa*, inquit à Castro, vocat directe contorta et collimata, quæ non aberrent. *Jacula*, βολίδες hastæ sunt missiles, vel jacula missilia, quæ quod emittantur à Deo, Vulgatus vocavit *emissiones*. Intentissimum arcum, vocat adductum et vehementer inflexum, ut remissus postea majore torqueat et feriat vi. Hujusmodi ergo jacula desilient in insensatos, ut perdant eos, tanquam in scopum, nec aberrabunt. Addidit Vulgatus, *exterminabuntur*, nempe jacula, cum verbum illud non legatur in Græco ad vim significandam jaculorum, quæ extra nubium terminos ejicientur ex arcu nubium contra impios.

Bene curvato arcu.] q. d. Sicut dum sagittarius arcum profunde incurvat, ut magno impetu ad suum statum rediens, magna vi jaciat sagittam, fortiusque scopum configat : sic Deus arcum iræ et vindictæ suæ vehementer curvabit et intendet, ut vehementes fulgurum sagittas in impios ejaculetur. Alludit ad arcum cœlestem; sive Iridem : hæc enim pluviarum, et comitanter tonitruorum fulminumque, est mater et causa. Unde Seneca libr. 1. Natur. quæst. cap. 6 : *Arcus*, inquit, *a meridie ortus magnam vim aquarum vehit; si circa occasum refulsit, rorabit.* Pli-

nius. lib. 18. c. 35 : *Arcus*, ait, *cum sunt duplices, pluvias nuntiant;* Virg. 1. Georg. *Aut bibit ingens arcus.* Ovid. 1. Metamorph.

> Nuntia Junonis varios induta colores,
> Concipit Iris aquas, alimentaque nubibus affert.

Porro Plin. lib. 2. c. 50 et 55. ait quædam esse bruta fulmina et vana quæque nulla veniant ratione naturæ : iis percuti montes, iis maria, omnesque irritos jactus. Alia esse fatidica, ex alto statisque de causis, et ex suis venire sideribus. Hæc tamen partitio superstitionem magis, quam philosophiam olet. Omnia enim fulmina causam habent physicam, et tam ea quæ montes, quam quæ cætera loca hominesve percutiunt, ad influxum siderum exhalationes evocantium, ut ad causam referri debent : ac nullum ex iis fatidicum est, si fatum sumatur prout significat contextum et seriem rerum humanarum, indeflexa et inevitabili necessitate succedentium, velut Stoici putabant : alioqui certum est fulmina prodire ex certa et directa, ut hîc ait Sapiens, providentia Dei; vide nostros Conimbric. in Meteora tract. 2. c. 5 et 6.

Hæc est prima acies et phalanx exercitus Dei, conflati ex omnibus creaturis. Acies, inquam, cœlorum et angelorum, qui ex alto tonitrua et fulmina, quasi bombardas horrisonas et igneas explodent et jaculabuntur in impios et reprobos ante diem, et in ipso die judicii, quibus eos à Christo damnatos adigent in tartara, perinde ac iisdem fulminarunt Sodomitas. Gen. 19. Hæc ergo erit legio fulminatrix, similis illi Christianorum, quæ sub M. Antonino Imper. suis precibus exercitui sui afflicto pluviam, ac simul saxa et fulmina vibrata in hostes à Deo impetravit, teste Eusebio lib. 5. Histor. c. 5, et Tertull. Apolog. cap. 5.

Hanc Dei aciem graphice depingit Psaltes Ps. 17. 9 : *Ascendit*, ait, *fumus in ira ejus, et ignis à facie ejus exarsit, carbones succensi sunt ab eo.* Et v. 14 : *Et intonuit de cœlo Dominus, et Altissimus dedit vocem suam, grando, et carbones ignis : et misit sagittas suas, et dissipavit eos, fulgura multiplicavit, et conturbavit eos.* Et Job c. 37. 5 : *Tonabit Deus in voce sua mirabiliter, qui facit magna et inscrutabilia.* Noster Lorinus probabiliter censet hisce fulminibus excitandum ignem conflagrationis, quo deflagrabit totus mundus, qui reprobos tum viventes magno cruciatu et dolore comburet, occidetque, ac mox resuscitatos ac judicatos, damnatosque à Christo convolvet in tartara. Porro mira et inscrutabilis est fulminum velocitas, impetus, efficacia, adeo ut Gentiles censuerint Deum iratum tonare ac fulminare, ut impios, præsertim perjuros vel sacrilegos, ulciscatur, ac proinde, quæ fulmine tangerentur, esse nefasta ac mali ominis, teste Plinio l. 14. c. 19. Livio lib. 2. decade 3. Julio Obsequente l. de prodigiis c. 71. 83. 87. Sic Anastasius Imp. hæreticus fulmine ictus interiit. Hinc fulgura vocantur *sagittæ* Dei, Psalm. 7. 17. et 17. 15. et 119. 4. ac fulgurans hasta Dei, Habacuc 3. 11. Huc facit illud in epinicio Deboræ ob victoriam de Sisara : *De cœlo dimicatum est contra eos : stellæ manentes in ordine et cursu suo, adversus Sisaram pugnaverunt,* Judic. 5. 20.

ET AD CERTUM LOCUM INSILIENT] quem scilicet Deus ictui sui fulminis destinarit. Hinc fulmen quasi animatum foret, et unum ab alio discerneret, hunc tangit, non illum, licet vicinum; ensem afflat, illæsa vagina; æs liquat, intacta crumena; embryonem necat, salva matre; vinum absumit, dolio integro, ovum sorbet, intacto cortice. Sic fulmina et plagæ immissæ à Mose tangebant Pharaonem et Ægyptios, illæsis Hebræis, Exodi 9. 26. Sic in die judicii fulmina Dei insilient in reprobos, non in electos, licet eis vicinos. Hanc plagam sub finem mundi fore docet S. Joannes Apoc. cap. 16. 17 : *Et septimus angelus effudit phialam suam in aerem, et exivit vox magna de templo à throno, dicens : Factum est. Et facta sunt fulgura, et voces, et tonitrua, et terræ motus factus est magnus, qualis nunquam fuit ex quo homines fuerunt super terram : talis terræ motus, sic magnus. Et facta est civitas magna in tres partes; et civitates Gentium ceciderunt, et Babylon magna venit in memoriam ante Deum, dare illi calicem vini indignationis iræ ejus. Et omnis insula fugit, et montes non sunt inventi.*

23. ET A PETROSA IRA PLENÆ MITTENTUR GRANDINES.] Græce εκ πετροβιλου θυμου πληρεις ριφησονται χαλαζαι, id est, ab ira petrarum, sive saxorum jaculatrice, puta ab ira Dei petras jaciente, plenæ grandines vibrabuntur, id est densæ, confertæ, graves, ponderosæ, non cavæ, vacuæ, et leves, ut fit cum in grandinatione depluunt saxa. Unde Vatabl. vertit : *Grandinesque confertim et furore lapidante vibrabuntur.* Alludit ad balistas et catapultas, quibus olim saxa in mœnia urbis, vel in hostes vibrabant, de quibus vide Vegetium, Valtrinum et Lipsium in Poliorcericis.

Secunda est hæc Dei acies aerea, quæ grandines numerosas et ingentes, velut petras et saxa, torquebit in reprobos, sicut easdem contorsit in Ægyptios, Exodi 9. v. 18. et seq. et in Chananæos sub Josue c. 10. 11. et Eccli. 46. 6. Unde S. Joannes Apoc. 16. 21. hanc grandinem sub finem mundi à Deo jaculandam in impios, ita describit : *Et grando magna sicut talentum* (talentaris) *descendit de cœlo in homines; et blasphemaverunt Deum homines propter plagam grandinis, quoniam magna facta est vehementer.* Vide ibi dicta. Hoc est quod ait Job c. 38. 22 : *Nunquid ingressus es thesauros nivis, aut thesauros grandinis aspexisti : quæ præparavi in tempus hostis, in diem pugnæ et belli ?*

EXCANDESCET IN ILLOS AQUA MARIS ET FLUMINA CONCURRENT DURITER.] Perperam aliqui legunt, *candescet*, explicantque, q. d. Candidam spumam ejiciet vel stridebit instar candentis ferri. Τὸ *excandescet* significat, quod magno æstu, impetu et furore mare in impios æstuabit, perstrepet et exundabit.

Tertia est hæc Dei acies marina, quæ horrendas in mari et fluminibus tempestates, fluctuum collisiones, fragores aquarum, elationes, procellas, fremitus et inundationes excitabit, tum ut impios percellat, tum ut eos mergat et sorbeat, de quibus Christus ait Lucæ, 21. 25. quod erit *in terris pressura gentium præ confusione sonitus maris et fluctuum, arescentibus hominibus præ timore et exspectatione, quæ supervenient universo orbi.* Et S. Joannes in Apoc. c. 8. 8 : *Et secundus Angelus*, inquit, *tuba cecinit : et tanquam mons magnus igne ardens missus est in mare, et facta est tertia pars maris sanguis, et mortua est tertia pars creaturæ eorum, quæ habebant animas in mari, et tertia pars navium interiit. Et tertius angelus tuba cecinit : et cecidit de cœlo stella magna ardens tanquam facula, et cecidit in tertiam partem fluminum, et in fontes*

aquarum : et nomen stellæ dicitur Absinthium, et facta est tertia pars aquarum in absinthium : et multi hominum mortui sunt de aquis, quia amaræ factæ sunt; Et c. 16. v. 3 : *Et secundus angelus effudit phialam suam in mare; et factus est sanguis, tanquam mortui, et omnis anima vivens mortua est in mari;* Et v. 12 : *Et sextus angelus effudit phialam suam in flumen illud magnum Euphratem : et siccavit aquam ejus, ut præpararetur via regibus ab ortu solis.* Inter quindecim signa prævia judicio, quæ ex S. Hier. (sed in eo id non reperitur) recitant S. Bonavent. Holcot et alii, primum est, quod mare quindecim cubitis supra omnes montes se attollet. Idem ex Judæorum traditione (penes quos sit fides) confirmat Euseb. Emissenus (vel potius S. Eucherius, ut vult Baronius; aut Faustus Regiensis, ut vult Bellarm. aut, ut censent alii, S. Maximus, vel Cæsarius : constat enim ex ipsis homiliis auctorem earum non fuisse Græcum vel Syrum, qualis fuit Eusebius Emiss. sed Latinum, imo Gallum è monasterio Lirinensi promotum ad Episcopatum) hom. 2. de Adventu : *His autem*, inquit, *convenire videntur quædam, quæ in Annalibus Judæorum scripta referuntur, in quibus mare super omnes montes quindecim cubitos altius exaltari narratur stantibus aquis, et in nullam partem fluentibus. Et deinde tantum in abyssum demergetur, ut vix ab inspicientibus videri valeat. Postmodum vero revertetur in locum suum, et tunc fortasse illa confusio sonitus maris et fluctuum fiet, de qua hic modo loquitur. Neque enim tanta maris fluctuumque commotio, sine magna confusione et sonitu, fieri poterit.*

Congrue fervor hic furorque maris puniet fervorem et furorem impiorum, quo ipsi æstuarunt ad explendas suas concupiscentias et libidines, juxta illud Isaiæ 57. 20 : *Impii autem quasi mare fervens, quod quiescere non potest, et redundant fluctus ejus in conculcationem et lutum.*

Flumina concurrunt (græce, συγκλυσουσιν, id est inundabunt, mergent, obruent :unde κατακλυσις et κατακλυσμος, est inundatio et diluvium, uti fuit cataclysmus universalis tempore Noe) duriter.] Græce αποτομως, id est rigide, sæve, præfracte, præcipitanter. Unde Vatabl. vertit : *Et flumina prærupta concurrent,* scilicet sordes terræ, puta impios, qui terram suis sceleribus macularunt, everrent et abradent ab ea.

24. Contra illos stabit spiritus virtutis, et tanquam turbo venti dividet illos : et ad eremum perducet omnem terram iniquitas ita Rom. et Græca; perperam ergo aliqui legunt, *iniquitatis)* illorum, et malignitas evertet sedes potentium.] *Spiritus virtutis* est ventus potentiæ, hoc est, potens, validus et vehemens, qualis est turbo, qui omnia in orbem agit et rotat, procella, typho et prester : qui adeo validi sunt, ut naves, domos et montes evellant, et in alium locum transferant. Pro *dividet* græce est, εκλικμησει, id est, eventilabit, jactabit. Sicut enim vanno eventilantur paleæ, ut sola maneant tritici grana : sic Deus vento hoc eventilabit reprobos, ut soli remaneant justi.

Pro *ad eremum deducet,* græce est, ερημωσει, id est, desolabit, desertam et desolatam faciet terram. De his ventis ait Eccles. c. 39. 33 : *Sunt spiritus, qui ad vindictam creati sunt, et in furore suo confirmaverunt tormenta sua.*

Est hæc quarta acies Dei, ventorum et procellarum, tum super terram, tum sub terra grassantium : super terram enim sternent homines, segetes, arbores, pomos, etc. Sub terra excitabunt terræ motus adeoque ut nonnulli censent, totam terram in die judicii è suo centro convellent, ut impios percellant et obruant. Notum est ex historiis, quantas strages terræ motus ediderint Constantinopoli, in Asia, Bithinia, cæterisque provinciis : at iidem longe majores edent sub diem judicii, adeo ut omnes domos, arces, mœnia, urbes, etc. Concutiant, dejiciant et sternant, ut totam terram videantur desolare, et in eremum sive solitudinem redigere, juxta illud Nahum c. 1. v. 3 : *Dominus in tempestate et turbine viæ ejus;* Et Jer. 23. 18 : *Ecce turbo Dominicæ indignationis egredietur, et tempestas erumpens super caput impiorum veniet.* Omnes hosce turbines et procellas procurabunt angeli : hi enim sunt administri divinæ providentiæ et vindictæ.

Ad eremum, (id est, ad extremam solitudinem et desolationem), perducet omnem terram.] Hoc enim est ερημωσει, juxta illud Isaiæ 13. 9 : *Ecce dies Domini veniet, crudelis, et indignationis plenus, et iræ furorisque ad ponendam terram in solitudinem, et peccatores ejus conterendos de ea.* Quare impertinens est multorum expositio, qui per *eremum* intelligunt infernum, q. d. Iniquitas terram, id est, incolas terræ, perducet ad infernum, ubi summa erit desolatio.

Et malignitas, id est, peccatum, non tantum factum ex malitia, ut vult Holcot, sed quodlibet : græce enim est κακοπραγια, id est, mala operatio, peccatum, scelus, malitia, ut vertit Vatabl. præsertim fraus et dolus, evertet sedes potentium.] Puta palatia, arces regias, urbes splendidas et magnificas regum et principum. Est Epiphonema, q. d. Peccatum est noxa et pernicies hominum, totiusque orbis : ipsum enim evertet in die judicii omnes terræ arces et urbes, quia propter peccatum omnia hæc diruent angeli.

Porro urbis cujusque et regni, æque ac orbis, ruina et excidium, à Deo fieri solet ob duo maxime peccata, scilicet injustitiæ, et religionis violatæ, præsertim per dolum et hypocrisin. Ob utrumque mundus periit diluvio tempore Noe, ac peribit igne sub diem judicii.

Huc facit, quod scribit Eusebius Emiss. hom. 2. de Adventu : *Terra quoque sua signa dabit, quia terræ motus tam magni fient, ut pene omnia manu facta ruant, omnesque lapides etiam parvi conscindantur. Et feræ de montibus descendentes inter homines manebunt, nullique nocebunt. Ipsi quoque homines quasi amentes et præ timore arescentes, huc illuc discurrentes tabescent : et his quidem Evangelii verba convenire videntur, quibus Dominus ait : Arescentibus hominibus præ timore et exspectatione, quæ supervenient universo orbi.*

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Reges et principes sui officii serio admonet, quod, si male illud obeant, a Deo judicandi et graviter plectendi sint : potentes enim potenter tormenta patientur. Unde vers. 10. adhortatur eos ad studium sapientiæ legisque Dei, cujus proinde vers. 19. elogia, dotes, et effectus (ac præsertim pulchritudinem et comitatem, qua omnes sui cupidos præoccupat, seseque prior iis offert) recenset, quod scilicet præstet incorruptionem, proximum Deo efficiat, et deducat ad regnum perpetuum.

1. Melior est sapientia quam vires : et vir prudens quam fortis. 2. Audite ergo
reges et intelligite, discite judices finium terræ. 3. Præbete aures vos, qui
continetis multitudines, et placetis vobis in turbis nationum : 4. quoniam
data est à Domino potestas vobis, et virtus ab Altissimo, qui interrogabit
opera vestra, et cogitationes scrutabitur : 5. quoniam cum essetis ministri
regni illius, non recte judicastis, nec custodistis legem justitiæ, neque
secundum voluntatem Dei ambulastis. 6. Horrende et cito apparebit vobis :
quoniam judicium durissimum his, qui præsunt, fiet. 7. Exiguo enim conceditur misericordia :
potentes autem potenter tormenta patientur. 8. Non enim subtrahet personam cujusquam Deus,
nec verebitur magnitudinem cujusquam : quoniam pusillum et magnum ipse fecit, et æqualiter
cura est illi de omnibus. 9. Fortioribus autem fortior instat cruciatio. 10. Ad vos ergo reges
sunt hi sermones mei, ut discatis sapientiam, et non excidatis. 11. Qui enim custodierint
justa juste justificabuntur : et qui didicerint ista, invenient quid respondeant. 12. Concupiscite
ergo sermones meos : diligite illos, et habebitis disciplinam. 13. Clara est, et quæ nunquam
marcescit sapientia, et facile videtur ab his qui diligunt eam, et invenitur ab his qui quærunt
illam. 14. Præoccupat qui se concupiscunt, ut illi se prior ostendat. 15. Qui de luce vigilave-
rit, ad illam non laborabit : assidentem enim illam foribus suis inveniet. 16. Cogitare ergo de
illa, sensus est consummatus : et qui vigilaverit propter illam, cito securus erit. 17. Quoniam
dignos seipsa circuit quærens, et in viis ostendit se illis hilariter, et in omni providentia occur-
rit illis. 18. Initium enim illius, verissima est disciplinæ concupiscentia. 19. Cura ergo disci-
plinæ dilectio est : et dilectio, custodia legum illius est : custoditio autem legum, consumma-
tio incorruptionis est : 20. incorruptio autem facit esse proximum Deo. 21. Concupiscentia
itaque sapientiæ deducit ad regnum perpetuum. 22. Si ergo delectamini sedibus et sceptris, ô
reges populi, diligite sapientiam, ut in perpetuum regnetis. 23. Diligite lumen sapientiæ om-
nes qui præestis populis. 24. Quid est autem sapientia, et quemadmodum facta sit referam : et
non abscondam à vobis sacramenta Dei, sed ab initio nativitatis investigabo, et ponam in lucem
scientiam illius, et non præteribo veritatem : 25. neque cum invidia tabescente iter habebo :
quoniam talis homo non erit particeps sapientiæ. 26. Multitudo autem sapientium sanitas est
orbis terrarum : et rex sapiens stabilimentum populi est. 27. Ergo accipite disciplinam per ser-
mones meos, et proderit vobis.

1. Melior est sapientia, quam vires; et vir prudens, quam fortis.] Hæc Gnome jam deest in Græco, ipsa autem initio capitis ponitur quasi thema et argumentum, quod toto capite pertractatur; quia enim reges suum robur et splendorem collocant in viribus et fortitudine suorum militum, urbium et opum, uti fecit primus orbis rex et tyrannus Nemrod, sed imprudenter et frustra; hinc illud elidit, docetque regni firmamentum magis esse sapientiam quam vires, ac proinde eos ad studium sapientiæ incitat. Huic gnomæ similis est illa Proverb. cap. 16.

vers. 32 : *Melior est patiens viro forti, et qui dominatur animo suo, expugnatore urbium;* et illa Eccles. 9. 16 : *Et dicebam ego meliorem esse sapientiam fortitudine.* Unde putant nonnulli hanc gnomen ex illis esse desumptam. Vide ibi dicta.

Est ergo hîc conclusio, educta ex principiis assignatis cap. præced. Ibi enim descripsit impiorum in die judicii gemitus, quod in vita studuerint vanitati opum, deliciarum et honorum, neglecta veritate sapientiæ, quare sibi iram et vindictam Dei, omniumque creaturarum accersiverunt. Ex quibus hîc concludit. Ergo, ô reges et principes, si sapitis, si acrem Dei vindictam vitare cupitis, studete veritati, non vanitati; vacate sapientiæ, non cupiditati. Hic enim est scopus totius libri. Unde subdit.

2. Audite ergo, reges, et intelligite, discite, judices finium terræ.] *Audite* meam adhortationem ad studium sapientiæ. Alludit ad illud psalm. 2 : *Et nunc, reges, intelligite, erudimini, qui judicatis terram.* Reges enim et principes, qui rempub. regunt, totius populi sunt ductores et doctores. Docent enim eum civiliter. id est juste, probe et concorditer vivere: unde rex Hebr. et magis Chald. vocatur מלך *melech*, id est, consultor. Radix enim מלך *malach*, id est regnare, significat regnum consilio, prudentia, legibus administrare, ac legitime gubernare; hinc chaldaice מלכי *milki*, est consilium meum. Vide dicta Daniel. cap. 4. vers. 24. Latine quoque *Magistratus* dicitur, quasi magister populi, ait Varro lib 4. de Lingua Latina. Sicut enim magister docet regitque pueros, sic princeps populum. Rursum sicut anima est auriga corporis, sic princeps populi; ipse enim in eo est id, quod mens, sensus, ratio est in corpore, ac quod sol est in orbe. Instar solis enim subditos omnes lustrat et illustrat, celerique motu et influxu in singulos diffusus cunctis suam lucem, id est, sapientiam, providentiam, vigilantiam et beneficentiam impertit; quare magna sapientia polleat oportet. *Discite* ergo eam, *ô judices*, id est, principes, *finium terræ.* Olim enim præcipuum munus regum et principum erat judicare, et lites populi decidere; inde hæc vox per ampliationem ad quodvis regis officium extenditur, ut judicare sit idem, quod juste regere et gubernare, uti dixi cap. 1. vers. 1. puta præcipere, prohibere, permittere, punire, et præmiare, hi enim sunt quinque dominii et jurisdictionis actus sive officia. Porro, quia nemo nascitur sapiens, hinc sapientia magno studio etiam à regibus discenda est; nemo enim recte docet, nisi qui prius recte didicit. Rursum quia sapientia est vasta et quasi immensa, hinc semper discenda est, etiam à senibus, uti Cato aiebat se discere quotidie, etiam in senio, usque ad mortem, ac senescendo discere et discendo senescere. Tò ergo *discite* significat reges debere esse dociles, ut libenter doctiores rerumque peritos audiant, ab iisque ea quæ ignorant discant. Multi enim dignitate, quam habent, inflati nolunt à quoquam doceri, sed volunt omnes docere, etiam illa quæ nesciunt, quæ magna est superbia, æque ac imprudentia. Quocirca Salomon postulans sapientiam à Deo poscit pariter *cor docile;* hebr. *cor audiens;* Septuag. *cor sapiens.* (nam ut ait Plato : *Sapiens est docilis*) 3. Reg. 3. 9. Et S. Paulus 2. Tim. 2. 24. vult servum Dei esse docibilem, ut sana prudentum consilia audiat, iisque obediat. Multi enim non audent principes monere et docere, quia experiuntur illos monita ægre accipere, et bene monentes aversari. Quocirca Demetrius Phalereus suadebat Ptolemæo regi, legere libros ethicos et politicos; illos enim ideo scribi, quod nemo principibus veritatem dicere audeat. Ita Plutarch. in Apophtheg. Alii suasere regibus, ut secretos fidosque habeant syndicos, qui quæ de ipsis ipsorumque regimine à populo dici audiunt, iisdem referant. Hæc enim est miseria principum, ut sæpe ea, æque ac publicas populi necessitates ac calamitates ignorent, eo quod aulici, ut principi adulentur, ea celent vel extenuent. Hac de causa Franc. Valesius Franciæ rex, mutato habitu, solebat vespere obire hospitia, ac audire quid de se ibidem diceretur, qua in re magnam se colligere regendi industriam asserebat.

3. Præbete aures vos, qui continetis multitudines.] *Continetis,* scilicet vestro imperio et gubernatione, ceu fræno. Græce enim est, κρατουντες πληθους, id est, qui imperatis et dominamini multitudini, eamque manu quasi injecta apprehenditis, tenetis, occupatis, vincitis, domatis, ac vestris legibus, edictis, imperiis, quasi vinculis, colligatis, vestroque jussu et nutu, quasi pugno constringitis, ut eam versetis in omnem partem, ac de ea faciatis quidquid vobis lubet et libet, idque non raro imperiose et tyrannice; quibus S. Petrus intonat : *Non dominantes in cleris*, epist. 1. cap. 5. 2. Unde sequitur:

Et placetis vobis (græce, γεγαυρωμενοι, id est, superbientes, insolescentes, gloriantes, exsultantes, instar equi superbe subsultantis, aut leonis ferocientis) in turbis nationum.] quod scilicet multis imperetis, idque sæpe pro libito et ex fastu. Quos proinde sapienter monet Ecclesiast. cap. 32. 1. *Rectorem*, inquit, *te posuerunt? noli extolli; esto in illis quasi unus ex ipsis.* Ubi fuse hac de re egi.

Præclare S. Bernard. loquens in persona Dei : *O homo, ait, si te videres, tibi displiceres, et mihi placeres, sed quia te non vides, tibi places, et mihi displices.* Unde subjicit pœnam condignam : *Veniet tempus, cum nec mihi, nec tibi placebis; mihi, quia peccasti; tibi, quia in æternum ardebis.*

Egregie hoc argumentum tractat S. Gregor. parte 2. Pastor. cap. 6. ubi inter multa hæc de illo dat documenta vel axiomata : *Apostatæ Angelo similis efficitur, dum homo hominibus similis esse dedignatur. Plerumque ergo, dum ex subditorum affluentia animus inflatur, in luxum superbiæ, ipso potentiæ fastigio lenocinante corrumpitur, etc. Quam tamen potestatem ille recte dispensat, qui sollicite noverit et sumere ex illa quod adjuvat, et expugnare quod tentat, et æqualem se cum illa cæteris cernere, et tamen se peccantibus zelo ultionis anteferre;* et post nonnulla : *Cum delinquentes subditos præpositi corrigunt, restat necesse est ut sollicite attendant, quatenus per disciplinæ debitum culpas quidem jure potestatis feriant, sed per humilitatis custodiam æquales se ipsis fratribus qui corriguntur agnoscant; quamvis plerumque etiam dignum est, ut eosdem quos corrigimus tacita nobis cogitatione præferamus.*

Huc facit vetus emblema. Lacedæmonii enim pingebant Apollinem sapientiæ præsidem præ-

ditum quatuor auribus et totidem manibus, quo significabant sapientiam multarum rerum auscultatione, ac multarum virtutum operatione comparari. Nam, ut ait Horatius :

> Res gerere, et captos ostendere civibus hostes,
> Attingit solium Jovis.

Ita Pierius Hierogl. 33. cap. 25.

4. QUONIAM DATA EST A DOMINO POTESTAS (judicandi, præcipiendi, regendi, imperandi) VOBIS, ET VIRTUS (græce, δυναςεια, id est principatus, dominatus, dynastia; virtus ergo non moralis, quæ opponitur vitio, sed politica, puta potestas regendi hic intelligitur) AB ALTISSIMO, QUI INTERROGABIT (εξετασει, id est examinabit, scrutabitur, inquiret, item ventilabit, discutiet, judicabit, puniet, cruciabit, et tormenta infliget, uti vertit Noster vers. 7 et 9.) OPERA VESTRA, ET COGITATIONES (græce, βουλας, id est, consilia, cogitata, volita) SCRUTABITUR.] Nam, ut ait Apost. Rom. 13. 1 : *Non est potestas nisi à Deo.* In Deo enim est eminentissimum et summum in res omnes, tam rationales, quàm irrationales, utpote creaturas suas (quæ ab eo omne suum esse per creationem acceperunt, idemque singulis momentis per influxum conservationis accipiunt) jus et dominium, ut omnibus et singulis possit præcipere, quidquid ei libuerit, de eisque disponere pro suo arbitrio. Ipse ergo summus est legislator, à quo omnis lex justa descendit; ipse potentissimus omnium Angelorum et hominum judex et vindex; ipse supremus omnium dominus, à quo omne dominium, omnis potestas, omnis jurisdictio in Angelos et homines, etiam reges et Pontifices derivatur. Ipse enim est *Rex regum, et Dominus dominantium*, 1. Timoth. 6. Unde Esther cap. 13. vers. 9. orat. et profitetur : *Domine rex omnipotens, in ditione tua cuncta sunt posita, et non est qui possit tuæ resistere voluntati si decreveris salvare Israel. Tu fecisti cœlum et terram, et quidquid cœli ambitu continetur. Dominus omnium es.*

5. QUONIAM CUM ESSETIS MINISTRI REGNI ILLIUS, NON RECTE JUDICASTIS, NEC CUSTODISTIS LEGEM JUSTITIÆ; NEQUE SECUNDUM VOLUNTATEM DEI AMBULASTIS.] το *justitiæ* non est in Græco, sed intelligitur. Sensus est, q. d. Putastis, o reges superbi, vos summos et absolutos esse principes, nec cuipiam esse subjectos, cum tamen Dei, qui est Rex regum, essetis vicarii et ministri, imo instrumenta dumtaxat; hinc *non recte judicastis*, id est iniquas sententias in judicando, et iniquas leges in imperando tulistis : *Neque custodistis legem justitiæ*, sed ex avaritia et cupiditate justitiam pervertistis, ac iniqua tributa et onera subditis imposuistis : *Neque secundum voluntatem Dei*, sed secundum vestram ambitionem, *ambulastis*, immemores illius moniti Josaphat regis : *Videte quid faciatis; non enim hominis exercetis judicium, sed Domini; et quodcumque judicaveritis in vos redundabit. Sit timor Domini vobiscum, et cum diligentia cuncta facite; non est enim apud Dominum iniquitas, nec personarum acceptio, nec cupido munerum*, 2. Paral. 19. 6. Hæc cogitent judices et principes. Hic enim acer eis est stimulus ad omnem justitiam et modestiam, quod scilicet Christi tribunali velut rei astabunt, ut ipsi rationem judicii vel regiminis sui reposcenti exactam reddant.

Igitur tribus hisce sententiæ partibus tria videntur notari vitia judicum et principum, scilicet corruptum judicium, iniquum regimen, et neglectus religionis sive cultus Dei : si quis tamen omnia ad unum et idem, scilicet ad corruptum judicium spectare contendat, contentiosum cum eo funem non traham. Unde S. Bonaventura ex tribus hisce sententiis : *Non recte judicastis, neque custodistis legem justitiæ, neque secundum voluntatem Dei ambulastis;* primam esse ait, cum non subest causa justa, secundam, cum non servatur ordo; tertiam, cum prava intentione quid à judice fit. Cantacuzenus vero : Prima, ait, significatur ex corruptela munerum acceptorum devians à regula et præscripto rationis lata sententia, secunda, personarum acceptio, dum non æque omnes judicis negligentia aut indulgentia, sive spe, sive timore, observant legem, tertia, cum ostenditur religio et cultus Dei. Quæ sententia valde apposita et genuina videtur. Minus apte Cervantes primam refert ad officium debitum proximis; secundam ad debitum sibiipsis; tertiam ad debitum Deo. Porro tales avaros et injustos principes, necesse est esse hominibus æque ac Deo exosos, ideoque miserrimos. Audi Platonem l. 9. de Republ. *Animum*, inquit, *tyrannicum, mendicum semper atque inexplebilem esse necesse est.* Et mox : *Longe cunctorum dico hunc esse miserrimum.* Et nonnullis interjectis : *Est autem reipsa, quamvis alicui non videatur, vere tyrannus, vere servus extremæ servituti adstrictus, qui appetitus suos explet nunquam, sed plurimis indiget semper, atque inops revera esse apparet, si quis penetralia animi ejus inspexerit.* Quocirca Basil. Imp. exhort. ad Leonem filium cap. 27. inculcat ei pecuniæ contemptum, et justam vectigalium moderationem : *Rempublicam*, inquit, *optime administrabis, si pecuniæ publicæ curam habebis, eique justis rationibus colligendæ studebis non ex oppressione, vel lacrymis subditorum corradendæ : pecunia enim si juste colligitur, possidenti multum affert emolumenti, et nervos imperio addit; quæ vero ex lacrymis subditorum, atque ex iniquitate corrasa fuerit, etiam juste collectam dissipabit. Attrahet enim Deum, qui justitiæ leges condidit, ad vindicandam injuriam, ignisque non ita celeriter paleam consumit, ut male et injuste congestæ opes, etiam jure partas in perniciem secum abducunt.*

6. HORRENDE ET CITO APPAREBIT VOBIS.] Græce, επιςησεται, id est, instabit, ingruet, imminebit super vos, scilicet summus judex Deus, sicut judex instat reo, exactor tributario, creditor debitori, rigidum contra vos instituens examen, rigidius judicium, et rigidissimum supplicium. Unde explicans subdit:

QUONIAM JUDICIUM DURISSIMUM HIS, QUI PRÆSUNT FIET.] Vatabl. *Quoniam judicium rigidissimum in proceres exercebitur.* Pro *durissimum* græce est, αποτομος, id est *durum*, sed antonomastice et per excellentiam, hoc est *durissimum*. Ratio est, quod graviora sint peccata judicum et principum, quàm sint subditorum et privatorum. Primo, quia sunt personarum sublimium, quarum status et eminentia majorem virtutem et perfectionem exigit. Unde Psalm. 81. 1. dicitur: *Deus stetit in synagoga deorum* (id est judicum) *in medio autem deos dijudicat.* Secundo, quia toti populo dant scandalum, suntque peccati illecebra. Nam *regis ad exemplum totus componi-*

tur orbis. Tertio, quia eorum injusta judicia æque ac leges et edicta gravia damna, tum facultatibus, tum corpori, tum animæ inferunt; non uni subdito, sed pluribus, imo toti reipublicæ. Quocirca Deus jussit Mosi, ut principes tribuum Israel fornicantes cum filiabus Moab, et earum idola colentes, suspenderet contra solem in patibulis, Num. 25. 4. Addit Origenes ibidem homil. 20. eos suspensos fuisse, eo quod populum non docuissent, non monuissent, non sollicite arguissent. Unde concludit : *Hæc si cogitarent homines, principatus non ambirent.* Hinc iniqui reges et tyranni horrende metuunt omnia, pleni sunt pavore, ac omnia tuta timent. Graphice hunc eorum horrorem et pavorem depingit Xenophon in Hierone : *Jam vero*, inquit, *metuere turbam, metuere solitudinem, metuere satellitis absentiam, metuere ipsos etiam custodes, ac nec inermes illos velle habere apud se, nec armatos videre libenter, an non res est misera? Postremo huc compelli, ut pro liberis habere cupias servos, et ex servis cogaris facere liberos? an non hæc tibi videntur argumenta animi terroribus attoniti perculsique? Porro non solum ipse metus, tunc cum insedit animo, molesta res est; sed dum nusquam non adest ac circumfertur, fit omnium rerum jucundarum corruptela.* Exempla sunt in Pharaone, Exodi 1. et seq. in Athalia, 4. Reg. 11, in Herode infanticida, Matth. 2.

Hisce de causis viri sancti fugerunt regimen, tum Ecclesiasticum, tum civile. Sic Episcopatus fugêre S. Clemens, S. Gregorius Thaumaturgus, S. Athanasius, S. Basilius, S. Chrysostomus, S. Nazianzenus, S. Gregorius Magnus, S. Ephrem, S. Augustinus, S. Ambrosius, S. Fulgentius, et plurimi alii : qui tamen Episcopatu fuere dignissimi, eumque præclarissime gesserunt. Unde Leo Imp. anno Domini 469. l. 31. C. de Episc. et Cler. *Profecto*, ait, *non est dignus sacerdotio, nisi fuerit ordinatus invitus;* inviti enim apprehendunt Episcopalis oneris magis quàm honoris periculum, ideoque in ejus officio sunt solliciti et strenui. Certe Canonicus ille S. Victoris, quem memorat Thomas Cantip. l. 1. exempl. c. 20. post mortem apparuit amico, eique dixit : *Si de numero Episcoporum fuissem, in damnationis periculum incidissem, et de numero electorum non essem.* Similia dixere plures alii.

S. Thomas Aquinas tria in votis habebat: Primo, cognoscere quid animæ fratris sui Landulfi in bello occisi contigisset, an salus, an pœna; secundo, puritatem mentis primævam; tertio, ad nullos honores, vel prælaturas promoveri. Unde Archiepiscopatum Neapolit. sibi à Clemente IV. oblatum recusavit, atque in morte sibi gratulatus est, Deoque gratias egit, quod trium votorum horum se compotem fecisset.

Denique audi S. Greg. epist. 6. lib. 6. et l. 7. epist. 110 : *Sicut*, inquit, *is qui invitatus renuit, quæsitus refugit, sacris est altaribus admovendus; sic qui ultro ambit, vel importune se ingerit, est procul dubio repellendus. Nam qui sic nititur ad altiora conscendere, quid agit, nisi ut crescendo decrescat, et ascendendo descendat?*

Regnum vero et principatum civilem abdicarunt, ac vitæ quietæ, sanctæ et religiosæ se dederunt S. Josaphat rex conversus à S. Barlaam, teste S. Damasceno in Histor. S. Carlomannus Caroli Magni patruus, Pipinus Caroli Magni filius primogenitus, Lotharius Imper. Caroli Magni ex Ludovico patre nepos, à quo Lotharingia nomen accepit, cum prius Austrasia diceretur : Rachisius Italiæ rex anno Domini 741, Bamba rex Hispaniæ anno Domini 674, Veremundus rex Castellæ anno Domini 786, Ramirus rex Aragoniæ anno Dom. 1150, Sigebertus rex Northumbriæ in Anglia anno Domini 640, Ethelredus ibidem rex Merciorum anno Domini 704, ejusque frater in regno successor Coenredus, Offa item rex Orientalium Saxonum, æque ac Inus anno 740, Trebellius rex Bulgarorum anno 862, Joannes Brena Imper. Constant. Henricus rex Cypri, Joannes rex Armeniæ, S. Ludovicus Caroli II. Siciliæ regis filius anno Domini 1297, ac hoc nostro in seculo Carolus V. Imp. Plures recenset noster Hier. Platus lib. 2. de Bono status relig. cap. 26. et seq. Nimirum *vita privata, vita beata.* Quàm ergo desipiunt, qui principatus et prælaturas ambiunt! cum enim vix animæ suæ rationem Deo reddere queant, onerant insuper eam obligatione tot animarum salvandarum, quot curam suscipiunt, quæ sane stupenda est insania, uti fuse ostendit S. Bernardus epist. 42. ad Henricum Senonens. Archiepiscopum.

7. Exiguo enim conceditur misericordia : potentes autem potenter tormenta patientur.] Syrus : *Potentes potenter interrogabuntur;* Arabicus : *De potentibus autem investigabitur scrutatione potenti;* græce, *minimus enim* συγγνωστός, id est, *ignoscibilis* vel *veniabilis*, id est, *dignus est venia* et misericordia; validi *autem valide examinabuntur;* item *judicabuntur et punientur.* Græce enim est ἐτασθήσονται, quod est futurum primum ab ἐτάζω, cujus verbi significata recensui vers. 4 : *Exiguo*, id est pauperi, plebeio, privato; hunc enim sæpe necessitas adigit ad peccatum, vel certe hic peccato suo minus alios lædit, ideoque venia dignus videtur. Unde *exiguo* opponit *potentes*, id est reges et principes, qui sua potentia ad fastum abutuntur, ut alios opprimant. Hinc Vatablus vertit : *Nam plebeius homo venia dignus sit, in potentes autem inquiretur acriter*, id est, severa et rigida ab eis reposcetur ratio, quomodo potestate sibi commissa usi vel abusi sint. Nam *cui plus datum est, plus requiretur ab eo.* Causas recensui v. præced. Ita sanctus Cyprianus, lib. 3. Testimoniorum ad Quirinum, n. 112 : *Gravius*, inquit, *judicari de his qui in seculo plus habuerunt potestatis, apud Salomonem docetur : Exiguo enim conceditur misericordia; potentes autem potenter tormenta patientur. Et in Psal.* 2 : *Et nunc reges, intelligite, emendamini* (sic enim ipse legit, pro quo nos legimus, *erudimini*), *qui judicatis terram.* Theodor. quæst. 43. in Deut. in exemplum statuit Mosen. Quærit enim cur Moses ob leve dubitationis delictum à Deo exclusus sit è terra sancta; populus vero gravius peccans in eam sit inductus? ac respondet : *Per hæc docet nos Dominus se summam virtutem à perfectis exigere, et, cum erga alios homines graviter peccantes sit longanimis, sanctis tamen hanc veniam non concedere; quod quidem sapiens dixit aliquis: Tenuissimus venia et misericordia dignus, potentes autem potenter torquebuntur. Et Dominus in Evangelio : Cui modicum datum fuerit, modicum exigetur ab eo.* Eadem ad verbum habet, et ex Theodor. transcripsit Anastasius Nicenus q. 35. in Script. Horribilius est exemplum in Pharaone, quem sibi reluctantem nolentemque Hebræos dimittere ex Ægypto, Deus decem atrocibus plagis

afflixit, ac tandem cum omnibus copiis mersit in mari Rubro, Exodi 7. et seq. et in Nabuchodonosor, quem ob fastum Deus transformavit in bestiam, Daniel. 4; et in Antiocho, quem vermibus et diris cruciatibus consumpsit, 2. Mach. 9.

Recentius exemplum præbet Mauricius imp. de quo ita ex Cedreno scribit Baronius, tom. 8. anno Christi 602. pag. 158. in fine. Plane accidit secundùm illud Sapientiæ: *Audite, reges, et intelligite: Horrende et cito apparebit vobis, quoniam judicium durissimum his, qui præsunt, fiet.* Ita quidem patefactum est horrendum Dei judicium adversus Mauricium imperatorem, dum de facinore haud pridem perpetrato persolvit pœnam (uti licuit) talionis: dum enim passus esset tot millia innocentium Christianorum à diro barbaro immanissime cædi, quos minimo potuisset redimere pretio, reus factus innoxii effusi sanguinis, ipse à tyranno unà cum insontibus filiis crudelissime necatus est, nullo adjuvante, eripiente nemine. Sentiens vero ipse manum esse hanc Domini porrectam ad ulciscendum, specimen edidit probatissimi Christiani, conficiens sibi ex calice iræ Dei, poculum medicinæ, quod prodesset ad peccatorum suorum purgationem et perfectam salutem animæ consequendam. Sed age jam cuncta eodem, quo se habuerunt, ordine recenseamus. Hæc Baronius qui pergit enarrare quomodo Mauricius à Phoca invasore Imperii, filiis, regno et vita privatus sit, dicens: *Justus es, Domine, et rectum judicium tuum.*

Apposite hanc gnomen sacerdotibus applicat S. Isidorus lib. 2. Offic. cap. 5: *Quapropter*, inquit, *quia lex peccatores à servitio removet, consideret se unusquisque, sciens quia potentes potenter patientur tormenta: retrahat se ab hoc non tam honore, quàm onere, et aliorum locum, qui digni sunt, non ambiat occupare. Qui enim in erudiendis atque instituendis ad virtutem populis præerit, necesse est ut in omnibus sanctus sit; et in nullo reprehensibilis habeatur. Qui enim alium de peccatis arguit, ipse à peccato debet esse alienus. Nam qua fronte subjectos arguere poterit, cum illi statim possit correptus ingerere. Ante doce te quæ recta sunt: quapropter qui negligit recta facere, negligat recta docere.* Et S. Hieron. in cap. 1. epist. ad Titum, cujus verba citantur 8. q. 1. can. 19: *Illud inferendum est*, inquit, *adversus eos qui de Episcopatu intumescunt, et putant se non dispensationem Christi, sed imperium consecutos, quia non statim omnibus his meliores sunt quicumque Episcopi non fuerint ordinati; et ex eo quod Episcopi electi sunt, ipsi se magis existiment comprobatos; sed intelligant propterea quosdam à sacerdotio remotos, quia eos vitia liberorum impedierint. Si autem peccata filiorum justum ab Episcopatu prohibent; quanto magis se unusquisque considerans, et sciens quia potentes potenter tormenta patientur, retrahit se ab hoc, non tam honore, quàm onere, et aliorum locum, qui magis digni sunt, non ambit occupare?*

Denique Glossa in illud Malach. 1: *Maledictus dolosus, qui habet in grege suo masculum, et votum faciens immolat debile Domino:* Aliquando, inquit, homo bene creatus à Deo habet ingenium aptum sacris disciplinis, sed tradit luxuriæ et inertiæ; habens masculum offert debile, id est, orationem aliqua animi perturbatione corruptam: hic sentiet in se esse completum, quod scriptum est: *Potentes potenter tormenta patientur.*

NON ENIM SUBTRAHET PERSONAM CUJUSQUAM DEUS, QUI EST OMNIUM DOMINATOR, NEC VEREBITUR MAGNITUDINEM CUJUSQUAM: QUONIAM PUSILLUM ET MAGNUM IPSE FECIT, ET ÆQUALITER CURA EST ILLI DE OMNIBUS.] Ita habent Græca et multi codices Latini. Sed τὸ *qui est omnium dominator*, delent Romani, ac S. August. in Speculo, et Lucifer pro S. Athanasio.

8. NON ENIM SUBTRAHET,] scilicet judicio suo et vindictæ. Ex Græco nonnulli vertunt cum Jansenio: *Non formidabit vultum alicujus, non se metu illius demittet* vel *contrahet*, ut illi cedat, vel illum libere judicare et damnare non audeat. Hoc enim est ὑποστέλλομαι. Hinc Romani in Addit. ad edit. Septuag. vertunt: *Non subtrahet vultum* (quasi ex pudore vel timore potentis) *omnium Dominus*, q. d. Deus non ducitur gratia vel metu; non enim formidabit, reverebitur, aut dissimulabit peccatum alicujus, eo quod vultum habet augustum, magnificum, regium; ipse enim est omnium Dominus: quare nullam vultus vel personæ rationem habebit, ut quem rigido suo judicio eximat; sed æque juste et rigide de rege ac de plebeio judicabit, quia *æqualiter est illi cura de omnibus.* Sic Plato dixit Deum in judicio, nec Achillis, nec Thersitis habiturum rationem, nec summi, nec infimi. Ubi nota: To *cujusquam* non est in Græco, sed tantum *non subtrahet personam* vel *vultum*, sive alienum, uti intellexit noster Interpres; sive etiam suum, ut scilicet Deum ipse ex metu vel pudore cum potentibus personam mutet, et vultum contrahat demittatque (uti nautæ contrahunt vela ingruente tempestate), sicut faciunt timidi judices, qui cum pauperibus personam leonum induunt, cum divitibus et potentibus personam muris, ut hiscere non audeant; hoc enim est proprie ὑποστέλλομαι. Deus ergo eadem persona et eodem vultu justo et constanti judicabit potentes, quo plebeios.

ÆQUALITER CURA EST ILLI DE OMNIBUS.] Græce, ὁμοίως, id est *similiter, pariter*, προνοεῖται, id est *providet, curam gerit de omnibus*; S. August. in Speculo legit, *pro omnibus.* Sensus est, q. d. Deus æqualiter curam habet omnium, scilicet tam vulgarium, quàm potentum: non enim ita curat potentes et principes, ut pauperes et plebeios negligat; sed tam horum, quàm istorum, adeoque rerum omnium, communem et æqualem habet providentiam, ita tamen ut cuique provideat pro cujusque statu, conditione et exigentia. Unde non ait: *Æqualis*, sed *æqualiter est illi cura de omnibus.* Sic rex æqualiter curat totum regnum et unam regni urbem, sed inæquali et dispari cura: mavult enim perdere unam urbem, quàm totum regnum. Hinc Arabicus omittit τὸ *æqualiter*, sicque vertit: *Propterea providet omnibus, et gubernat omnia.* Sic et Syrus.

Errat ergo, primo, Averroes in 12. Metaph. comm. 51 et 52, docens Deum tantum curare res incorruptibiles, quæ sunt supra lunam; non corruptibiles, quæ sunt sub luna. Idem sensisse Aristotelem censet S. Ambrosius 1. Offic. cap. 13, Nazianz. orat. 1. de Theolog. Clemens Alex. 5. Strom. Euseb. Epiphan. Theodor. et ex iis noster Gabr. Vasquez 1. part. q. 22. disp. 87. cap. 1; sed alii, ut Suarez in Metaph. disp. 50. sect. 15, ab hoc errore liberant Aristotelem. Certe multorum olim fuit hic error, ut indicat Job c. 22. 14, dicens ex eorum sensu: *Nubes*

latibulum ejus, nec nostra considerat, et circa cardines cœli perambulat.

Errat, secundo, Cicero l. 2. de Divin. docens Deum non cognoscere futura contingentia, v. g. actiones liberas quas facturi sumus; alioqui, inquit, illæ jam determinatæ forent et necessariæ, non contingentes et liberæ. Nam, ut ait S. Dionys. de Divin. nomin. cap. 7, si in rebus est aliquid non cognitum à Deo, oportet ut illud divina providentia vacet. Unde S. August. lib. 5. de Civit. cap. 9: Cicero, inquit, *dum homines vult facere liberos, facit sacrilegos*, imo atheos; qui enim negat in Deo numen, sive providentiam futurorum, negat Deitatem et Deum: hæc enim duo ita connexa sunt, ut qui astruit vel negat unum, astruere vel negare cogatur et alterum. Neque enim præscientia Dei inducit rebus futuris necessitatem, quia præsupponit res ipsas libere futuras; hæ enim sunt ejus objectum. Ideo enim præscit Deus libere futuras, quia libere ab homine futuræ sunt: non vero ideo futuræ sunt, quia Deus eas prævidet futuras.

Errat, tertio, R. Moses lib. 3. Doctoris dubiorum cap. 18, censens Deum tantum habere curam hominum singulorum, cæterorum vero habere curam quoad speciem, non quoad individua singula, non curare ergo singulos culices, muscas, pulices, etc. Idem videtur dicere S. Hieron. in cap. 1. Habacuc, sed ibidem ipsum ab hoc errore purgavi. Sapienter S. Ambrosius l. 1. Offic. cap. 13: *Quis operator*, inquit, *negligat operis sui curam? quis deserat et destituat, quod ipse condendum putavit: Si injuria est regere, nonne est major injuria fecisse? cum aliquid non fecisse, nulla injustitia sit; non curare quod feceris, summa inclementia.*

Errant, quarto, Pelagiani et Semipelagiani, ut Cassianus et Faustus Rhegiensis Episcopus, qui ex hac gnome colligunt, æque in omnium hominum arbitrio esse habere gratiam Dei, ut quilibet sit sanctus, qui voluerit esse sanctus: quia Deus, inquiunt, æqualiter se habet ad omnes, omnibusque suam gratiam offert, si per liberum arbitrium eam velint petere et excipere. Verum hos refellit S. August. epist. 106 et 107. et alibi sæpe, ac Hilarius et Prosper epist. ad S. August. Sensus ergo genuinus hujus sententiæ: *Æqualiter cura est illi de omnibus*, q. d. Deus non magis amat, nec magis curat magnum quàm parvum, divitem quàm pauperem, nobilem quàm ignobilem, uti homines faciunt; sed æqualem (proportionaliter tamen, secundùm cujusque gradum, officium et meritum. Unde græce est ὁμοίως, id est *similiter:* æqualitas ergo hæc sita est in similitudine) tam horum, quàm istorum providentiam habet, ut omnibus per omnia de necessariis provideat; nihil enim subtrahitur à providentia Dei, quia illa res omnes nulla excepta, quantumvis infima et vili, gubernat. Unde aliqui τὸ *æqualiter* exponunt *communiter*. Hinc et Antonius in Melissa, p. 2. cap. 2, legit: *Æqualiter omnium commodis prospicit et consulit;* Clemens Alexand. 6. Strom. *Similiter omnibus providet, et omnium curam gerit*, uti sol similiter quantum est ex se, omnia illuminat. Maxime vero Sapiens loquitur de æquali providentia in judicio, et justa retributione pœnarum et præmiorum, ut patet ex præced. ubi opponit hanc Dei curam acceptioni personarum, quæ tantum locum habet, cum aliqua qualitas impertinens spectatur, ac propter eam alter alteri præfertur in officio, beneficio, præmio, judicio: non autem opponit eam liberali Dei prædestinationi, ac liberæ dilectioni et electioni ad bona, tum naturalia, tum supernaturalia. Non secundùm hanc Deus alios aliis magis amat et curat, ut justos quàm injustos, electos quàm reprobos, B. Virginem quàm communem Sanctum, ut patet Roman. 9. et seq. Deut. 4. 8. Sapient. 4. 11. Matth. 13. 11. Actor. 14. 15. Ita S. August. toto lib. de Prædest. Sanctor. et totum Concil. Arausicanum. Sapiens ergo non loquitur de beneficio gratiæ, sed de retributione beneficiorum atque pœnarum. Præcedit enim illud: *Horrende et cito apparebit vobis, quoniam judicium durissimum his, qui præsunt, fiet. Itaque sententia hujus loci est, in extremo judicio Deum non accepturum personas regum et principum, sed ex æqualitate justitiæ sententiam esse laturum*, ait Bellar. l. 2. de Gratia et libero arb. c. 3.

Porro S. Cyprianus, lib. 3. epist. 8. ad Fidum, docet Deum æqualiter curam habere infantium ac adultorum: quare infantes statim esse admittendos ad gratiam Baptismi, nec exspectandum octavum diem, uti exspectabant Judæi, ut eos circumciderent; eo quod *Spiritus Sanctus*, inquit, *non de mensura* (ætatis et staturæ), *sed de pietate atque indulgentia paterna æqualis omnibus præbeatur. Nam Deus ut personam non accipit, sic nec ætatem, cum se omnibus ad cœlestis gratiæ consecutionem æqualitate librata præbeat patrem: librata*, id est expensa, considerata, et admensa pro cujusque statu, exigentia et conditione.

Denique S. Thom. 1. p. q. 20. articul. 3. docet Deum æqualiter diligere omnia, quia omnia amat uno et simplici actu voluntatis, et semper eodem modo se habente; licet ex parte objecti voliti magis bonum velit uni, quàm alteri, sive quia ex æquali sapientia et bonitate omnia administrat, licet æquali hac cura sua, inæqualia variis bona dispenset. Nam uno actu simplici his majora, illis minora distribuit. Idem docet 1. 2. q. 112. art. 4. ad 1. et S. Aug. tract. 110. in Joan. *Omnia*, inquit, *diligit Deus quæ fecit, et inter ea magis diligit creaturas rationales; et illis eas amplius quæ sunt membra unigeniti sui, et multo magis ipsum unigenitum suum.*

Moraliter, disce hic à Sapientia divina minimos et minima non spernere, sed illa æque ac magna et magnos curare; Deus enim creans omnia non dixit: Omittamus culicem, quia vilis et parvus est, sed eum æque ut elephantem creavit, et creatum gubernat. Similiter fac et tu.

9. FORTIORIBUS AUTEM FORTIOR INSTAT CRUCIATIO.] Græce, *fortibus* (vel potentibus) *vero valida incumbit scrutatio*, vel *perquisitio*, vel *examinatio;* Vatabl. *Potentes autem vehemens manet inquisitio.* Noster vertit, *cruciatio*, tum quia judicialis reorum inquisitio fit per cruciatus et tormenta, quæ proinde Quæstiones vocantur; tum quia ejus finis est cruciatus, qui reis pro pœna à judice decernitur et infligitur. Est metonymia et metalepsis; ponitur enim causa pro effectu, et antecedens pro consequentibus: ex examine enim judiciali sequitur confessio reorum, ex confessione cognitio scelerum, ex cognitione fertur sententia, ex sententia infligitur supplicium et cruciatus.

Noster vertit, *fortioribus et fortior*, pro *fortibus et fortis*, quia sub positivo intelligitur comparativus et superlativus : si enim forti fortis instat cruciatio; ergo ex justa proportione, fortiori instat fortior, et fortissimo fortissima, idem dicit aliis verbis per exaggerationem, cum eo quod paulo ante dixit : *Potentes potenter tormenta patientur*, q. d. Reges et principes, qui alios sua potentia oppresserunt, potenter pariter à Deo opprimentur et cruciabuntur.

10. AD VOS ERGO REGES SUNT HI SERMONES MEI, UT DISCATIS SAPIENTIAM, ET NON EXCIDATIS,] id est, ne cadatis in peccatum, indeque in iram et vindictam Dei, ne delinquatis, ne offendatis, ne excidatis statu justitiæ, indeque regno et vita; hoc enim est græcum, μὴ παραπέσητε, unde παράπτωμα est delictum, offensa, peccatum.

Rursum reges compellat, ut eos acrius exstimulet ad monita hæc sapientiæ de modestia et justitia capessenda. Raros enim hac de re habent monitores, ac ob potentiam magnas habent ad fastum et injuriam illecebras et impulsus. Unde pro *reges* græce est τύραννοι, id est tyranni; Lucifer pro S. Athanasio legit : *ô mali tyranni;* S. Augustinus in Speculo, *mali reges*. Tyrannus enim olim vocabatur rex, princeps, dominus, omnem habens in subditos potestatem. Unde illud :

Ad generum Cereris (*ad Plutonem*) sine cæde et sanguine pauci
Descendunt reges, et sicca morte tyranni.

Multi enim reges fuere occisi. Sic Aristoph. Jovem vocat Deorum tyrannum, id est regem; ille enim est late tyrannus, id est late regnans et dominans. Reges ergo vocabantur tyranni ob fortitudinem : *Fortes enim reges tyranni vocabantur; nam tiro fortis*, ait Isidor. l. 9. Etym. c. 9. Hinc Athen. lib. 13 : *O amor*, inquit, *tyranne* (id est rex et imperator) *deorum et hominum ;* nihil enim fortius est amore. Stephanus vero lib. de Urbibus in voce τυρρηνία, tyrannum dictum putat à Tyrrhenia, quæ olim fuit urbs et provincia juxta Hadriam, cujus cives vocabantur Tyrrheni : unde tyranni. Porro Tyrrhenia nunc vocatur Hetruria, et Tyrrheni sunt Hetrusci sive Tusci, quorum caput est Florentia, uti fuse demonstrat Philip. Cluverius in descript. Italiæ lib. 2. cap. 1. Hetruscorum enim colonia fuit Hadria urbs, juxta Venetias, à qua vicinum mare dictum est Hadriaticum. Olim enim Tusci fuere potentes, et ditiones suæ fines extendederunt à mari Infero sive Hetrusco, usque ad mare Superum sive Hadriaticum, teste Livio, l. 5. Verisimilius alii censent vocem *tyrannus* derivari ab Hebræis et Palæstinis ; Hebræi enim vocant principes שרים *sarim*, Philisthini vero סרנים *seranim*. Unde quinque satrapæ Philisthiim, puta satrapæ Gazæ, Azoti, Ascalonis, Geth et Accaron, passim in Hebræo vocantur *seranim*. *Seranim* ergo est vox Phœnicia, vel potius Philisthæa : pro qua Chaldæi, qui de more *samech* Hebr. et Syrorum mutant in *tet* vel *tau*, dicunt טורנים *turanim*, ut patet Josue 13. 3. unde *tyranni*. Rursum *seranim* hebr. et syriace significat axes in rotis, quibus rotæ fulciuntur et volvuntur, ut patet 3. Reg. 7. v. 30; hinc principes vocantur *seranim*, quod sint velut axes in rota, id est fulcra populi, et cardines rerum agendarum, sicut græce βασιλεὺς dicitur quasi βάσις λαοῦ, id est basis populi : et hebr. אדון *adon*, id est dominus, quasi אדן *eden*, id est fulcrum, sustentaculum, eo quod dominus sit columen et sustentator familiæ vel reipubl. cui præest. Verum crescente fastu, cum superbi reges sua potestate abuti cœperunt, tyranni nomen ad illos solum restrictum est, qui per insolentiam imperii viribus abutebantur, ac posthabita ratione et æquitatis moderatione, vi et quadam animi libidine dominabantur ; libido ergo et crudelitas fecit ut nomen tyranni male audierit. Quocirca reges hîc serio monet Sapiens, ne in tyrannos degenerent; sed sapienter, id est modeste et juste, subditos regant, et rempubl. administrent ; sic enim latissime, quietissime et diutissime regnaturos, uti fecere Romani, de quibus Poeta cecinit :

Romanæ spatium est urbis et orbis idem.

Mystice reges sunt, qui suis affectibus imperant, et mundi vanitates calcant, quales sunt Religiosi. Hi ergo ex instituto et professione sua toti vacent sapientiæ, id est contemplationi, virtuti et perfectioni ; cætera enim sunt nugæ et vanitas vanitatum.

UT DISCATIS SAPIENTIAM.] *Sapientia* hîc prudentiam et virtutem omnem ethicam, ac politicam, præsertim scilicet scientiam recte regendi, complectitur : hæc enim regi et principi est propria et summe necessaria. Idem suasit Mæcenas Augusto Cæsari, cujus sapientem orationem recitat Dio. lib. 52, ubi inter alia ait : *Vives velut in quodam orbis terrarum theatro, nec fieri poterit ut vel minimum peccatum tuum lateat ; nihil enim sine arbitris, sed semper in magna hominum multitudine ages ; et perscrutari acta principum omnes homines lubentissime solent. Qui si semel compererint te alia aliis præcipere, alia ipsum agere, non jam minas tuas metuent, sed facta imitabuntur.* Unde pluribus interjectis infert : *Ideo splendorem tu tibi præclaris facinoribus para : statuas tibi, neque aureas, neque argenteas fieri unquam sine ; nam non modo magnis sumptibus eæ constant, sed insidiis etiam opportunæ, ac parum diuturnæ sunt ; benefaciendo autem alias tibi statuas in ipsis hominum animis, nulli interitui obnoxias effice. Templum quoque nullum tibi patere ædificari, quippe in hujusmodi res incassum multæ pecuniæ insumuntur, quas necessariis rebus impendere præstat. Etenim divitiæ magnæ, non tam multa accipiendo, quàm non multos sumptus faciendo colliguntur; et id genus res nullam gloriam adferunt.* Causam et rationem à priori subjicit : *Virtus enim multos quidem diis æquat, sed nemo tamen unquam mortalium suffragiis Deus effectus est. Itaque tibi si bonus sis ac recte imperes, universa terra templum erit, pro delubris omnes urbes, omnes homines pro statuis, quorum in animis semper cum gloria insidebis : qui vero imperium summum male gerunt, eos ista ornamenta, quamquam in omnibus urbibus posita, tantum abest ut decorent, ut etiam reprehensionibus hominum exponant, quum sint trophæa quædam malitiæ eorum, ac injustitiæ monumenta; quæ quo diutius perduraverint, eo longius quoque infamia istorum permanet. Itaque si revera immortalis fieri cupis, ita ut dixi agendum tibi est.* Denique summatim omnia unico sapientiæ monito concludens : *Unum*, inquit, *dicam quòd caput est et summa omnium eorum quæ vel dicta sunt, vel dicenda restant. Si hæc tua sponte omnia egeris, quæ*

velles alium in te imperium habentem agere; nulla in re peccabis, omnia prospere conficies, vitamque exinde et suavissimam et tutissimam duces. Qui etiam non patris ac servatoris loco te omnes et suscipiant et diligant, quum viderint te modestum, vitæ integræ, bello ac pace præstantem?

Huc facit disceptatio septem Græciæ sapientum de gloria principis, qua in re illa consistat: plerique enim eorum asseruere illam consistere in humilitate et modestia. Audi Plutarch. eorum sententias recitantem in Convivio septem sapientium: *Cæterum Solon paululum moratus: Mihi, ait, videtur hac ratione maxime gloriam consecutus, sive rex, sive tyrannus, si unius imperium in popularem reipub. statum civibus convertat. Subjecit Bias: Si primus pareat legibus patriæ. Post hoc Thales pronuntiavit eum sibi principem videri beatum, qui naturæ ordine senex moriatur. Quartus Anacharsis: Si solus sit prudens. Quintus Cleobulus: Si familiarium nemini fidat. Sextus Pittacus: Si subditos princeps ita condocefaciat, ut non ipsum, sed ipsius causa metuant. Ultimus Chilo: Principem nihil meditari debere mortale, sed omnia immortalia.*

Qui enim custodierint justa (S. Augustinus in Speculo legit, *justitiam*) juste, justificabuntur (ita Romana et Græca: male ergo quidam legunt, *judicabuntur*) et qui didicerint ista (ita Rom. et Græca: male ergo nonnulli pro *ista* legunt, *justa;* licet idem sit sensus) invenient quid respondeant,] q. d. Vos, ô reges et principes, audite hæc mea de sapientia, id est de justitia, puta de virtute et sanctitate, monita; quia qui ea custodierit juste et sancte, hic in tribunali Christi, ubi, ut præcessit, durissimum judicium his qui præsunt fiet, et fortioribus fortior rigidiorque instabit examinatio et cruciatio, justificabitur, id est justus et sanctus à Christo pronuntiabitur, ac gloria æterna præmiabitur: *et qui didicerint ista*, jam dicta, *invenient quid* judici, ipsos de vita et regimine reipubl. examinanti, *respondeant*; græce, *invenient apologiam*, qua se contra omnes objectiones, ac hominum dæmonumque criminationes tueantur et defendant: *invenire* enim est consilii, *reperire* fortunæ, ait Valla. Unde græce est: Οι γαρ φυλαξαντες οσιως τα οσια οσιωθησονται, id est, *qui custodiunt sancte sancta, sanctificabuntur*, id est per exercitium operum sanctorum fient sancti, et sanctiores, ac in die judicii sancti à Christo coram toto mundo declarabuntur, laudabuntur et coronabuntur. Unde Vatablus vertit: *Qui sanctitates sancte coluerint, ii sancti censebuntur.*

Nota non sufficere ad sanctitatem, ut quis faciat opus justum et sanctum, sed requiri insuper ut id juste et sancte fiat, v. g. non sufficit dare eleemosynam, sed oportet ut illa fiat ex proprio, non ex rapto, vel alieno; item ut fiat recta intentione, non prava, qualis est, cum illam das ut pauperem pertrahas ad hæresin vel luxuriam: sic enim eleemosyna contaminatur, fitque actus imperatus ab hæresi, vel luxuria. Nam ut ait S. Dionys. Bonum constat ex integra causa, malum autem ex singulis defectibus. Unde si operi bono aliqua desit conditio requisita, jam non bonum est, sed mancum et defectuosum, uti docet S. Thomas et Scholast. imo Arist. in Ethicis: *Justum*, inquit, *juste fieri debet.* S. Cyprian. (vel quisquis est auctor, certe priscus est et gravis) de Singul. Cleric. *Sanctum*, ait, *non est, quod geritur sanctum, nisi sancte peragatur sicut Salomon asserit dicens: Qui enim custodierint juste justa, justificabuntur. Sinceriter ergo sinceritas ipsa servanda est, et omne quod voti est, etiam in actu signandum est, ne aliud vota commendent, et aliud actus insinuent.* Probat ex illo Pauli 2. Timoth. 2. 5: *Qui certat in agone, non coronatur, nisi legitime certaverit.* Idem significatur Cant. 5. 14: *Manus ejus* (sponsi, puta Christi) *tornatiles, aureæ, plenæ hyacinthis.* In quæ verba commentans Guilielmus cognomento Parvus, sed sensu et sapientia magnus, qui floruit anno Dom. 1200: *Manus*, inquit, *sponsi sunt, qui piis actionibus insistunt. In manibus autem sponsi tria notantur, tornatiles*, id est, *recte et probe concinnatæ sine tortuositate, asperitate aut angulis, id est non tantum pie, sed juste ac pure agentes. Ita enim circa indigentium necessitates revelandas desudant, ne, dum illis prospiciunt, per vim aut dolum aliis noceant: si alios defraudant, ut aliis consulatur; si fenerantur vel furantur, quod in usus pauperum expendant, tortæ et angulosæ manus sunt: propterea debent esse aureæ*, hoc est, *apud Dominum in cunctis actionibus auro charitatis præfulgidæ.* Tertio, *debent esse plenæ hyacinthis, hoc est decenti, et quasi gemmea quadam actionis specie, etiam foris coloratæ. Duo enim sunt, quæ maxime actionem commendant, animus agentis, et exterior species actionis. Bona intentio commendat opus apud Deum, honesta operis superficies commendat illud apud homines: quando nihil à pietate charitatis alienum in radice intentionis, et nihil indecens in superficie actionis, tunc manus est, non tantum aurea, sed plena hyacinthis*, etc.

Invenient quid respondeant.] *Contemplabor*, ait Habacuc c. 2. 1, *ut videam quid dicatur mihi, et quid respondeam ad arguentem me.* Qui ergo sapit, sic opera singula faciat, tam sancte et perfecte, ut possit eorum rationem reddere Christo in die judicii, ne ipse quid in iis carpere possit: *Quia, quod dici sine gemitu non potest, in illa districtione ultimæ increpationis omne argumentum cessat excusationis; quippe quia ille foris increpat, qui testis conscientiæ intus animum accusat*, ait S. Gregor. homil. 38. in Evang. Unde tunc impii obmutescentes non habebunt excusationem, qua se defendant, et sua scelera extenuent.

12. Concupiscite ergo sermones meos, diligite (græce, ποθησατε, id est optate et desiderate) illos, et habebitis disciplinam.] Græce, παιδευθησεσθε, id est *erudiemini*, fietis eruditi, acquiretis παιδειαν, id est disciplinam, hoc est morum castigationem et compositionem; sicut pueri per increpationes, verbera et flagella discunt mores suos ad honestatem, tum internam, tum externam componere. Caro enim et concupiscentia nostra est cæca et cupida, instar pueri; unde flagellis castiganda et ad virtutem conformanda est. Hinc flagellum et flagellatio vocatur *disciplina*, de qua prudenter dixit Petrus Blesensis (qui coævus S. Bernardi floruit anno Domini 1160, teste Trithemio) serm. 6: *Duo sunt, quæ hominem mirabiliter à peccato præservant, frequens confessio, et frequentior disciplina*, idemque crebro alibi inculcat, ut epist. 16. 27. 46. 57. etc. Sicut enim caro sine sale putrescit, sic corpus sine mortificatione corrumpitur, et ad vitia diffluit, uti alibi pluri-

bus ostendit. Sapienter S. Chrys. homil. 34. ad Popul. *Pœnitentiæ pharmacum*, inquit, *maximum est nostrorum vulnerum remedium, sic animarum ulcera curans et abolens, ut neque cicatrix, neque verruca appari tura sit, quod in corporis vulneribus non est possibile.*

Porro disciplina, tam exterius corpori, quàm interius menti ad castigandos ejus inordinatos affectus, assidue adhibenda est. Unde Richard. de S. Vict. in c. 2. Cant. c. 2: *Ille*, ait, *perfectæ virtutis est, qui virtute spiritus, et voluntates carnis, et voluntatem cordis potenter comprimit.* Nam ut idem ait l. de Præp. ad contemp. cap. 32: *Disciplina corporis absque disciplina cordis inutilis est.* Vide Cassian. lib. 5. de Instit. renunc. cap. 21. et 22. Sicut ergo studium est via et methodus ad scientiam: sic disciplina et morum affectuumque juxta legem Dei castigatio et reformatio est via et methodus ad sapientiam divinam. Causam dat S. Bern. serm. 58. in Cant. *Quis enim ita ad unguem*, inquit, *omnia à se superflua resecavit, ut nihil se habere putet putatione dignum? Credite mihi, et putata repullulant, et effugata redeunt, et re accenduntur exstincta, et sopita denuo excitantur. Parum est ergo semel putasse. Sæpe putandum est, imo, si fieri possit, semper; quia semper quod putari oporteat, si non dissimulas, invenis. Quantumlibet in hoc corpore manens profeceris, erras, si vitia putas emortua, et non magis suppressa. Velis nolis, intra tuos fines habitat Jebusæus, subjugari potest, sed non exterminari.* Et infra: *Scrutemur*, inquit, *juxta Prophetam vias nostras, studia nostra, et in eo judicet se quisque profecisse, non cum non invenerit quod reprehendat, sed cum quod invenerit reprehendet. Tunc te non frustra scrutatus es, si rursum opus esse scrutinio advertisti.*

Hinc S. Cyprianus serm. de Jejunio: *Quotquot*, inquit, *viros virtutum vidimus, sine jejunio non legimus ascendisse; nec aliquid magnum moliti sunt, nisi prius abstinentia præcessisset. Quoties aliquid à Deo obtinere conati sunt, jejuniis incubuere et lacrymis, et pernoctantes in orationibus, ciliciis carni hærentibus, supplices beneficia postularunt.* Pinufius Abbas apud Cassian. lib. 4. de Instit. renunc. cap. 34. et 35. hanc perfectam Christiani, imo Religiosi, ideam proponit: *Mortificatas et crucifixas cum Christo habere concupiscentias et affectus carnales universos. Sicut ergo crucifixus quis, tam non pro animi sui motu membra sua quoquam movendi habet potestatem, ita et nos voluntates nostras ac desideria non secundùm id quod nobis suave est ac delectat ad præsens, sed secundùm legem Domini, quo nos illa constrinxerit, applicari debemus.*

Mortificatione magis indigent, qui in assiduis deliciis, libertate, dominio versantur, quales sunt reges, principes, Prælati, divites et opulenti. Theodoretus in Philoteo, cap. 28, narrat Thalilæum per decem annos rotæ se inclusisse, ut se erigere non posset, sed semper sederet incurvatus faciem habens genibus affixam. Cumque ab eo percunctaretur Theodoretus cur se adeo affligeret, respondit: *Mortificatio carnis est fuga pœnæ infernalis.* Crebra ergo cogitatio instantis mortis metusque gehennæ docent veram mortificationem et disciplinam, quæ fuit communis vox SS. Anachoretarum.

13. Clara (Vatabl. *præclara*) est, et quæ nunquam marcescit sapientia, et facile videtur ab his qui diligunt eam, et invenitur ab his qui quærunt illam.] Græce: λαμπρὰ καὶ ἀμάραντός ἐστιν ἡ σοφία, id est, *splendida et immarcescibilis est sapientia*, puta ipsa prudentia, virtus et sanctitas: tum quia ipsa in se est qualitas nobilissima, et instar amaranti incorruptibilis et æterna; tum quia suî studiosos nobilitat, claros facit et æternos. Comparat sapientiam amarento flori vel spicæ: de quo ita scribit Plinius lib. 21. c. 8: *Amaranto non dubie vincimur. Est autem spica purpurea verius, quàm flos aliquis, et ipse sine odore, mirumque in eo gaudere decerpi, et lætius renasci. Provenit Augusto mense: durat in autumnum. Alexandrino palma, qui decerptus asservatur. Mirumque postquam defecere cuncti flores, madefactus aqua reviviscit, et hibernas coronas facit. Summa ejus natura in nomine est appellato, quoniam non marcescat.*

Talis prorsus est sapientia, quæ nunquam marcescit, sed semper reviviscit, estque purpurea, id est ignea: purpura enim et colore et nomine est πῦρ πῦρ, id est *ignis ignis.* Huic affine est illud Ps. 11. 7: *Eloquia Domini eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum.* Sapientia enim est ipsa lex, sive eloquia et dicta Dei, quæ excipit, amat et opere exsequitur ipsa virtus. Et Ps. 18. 8: *Lex Domini immaculata convertens animas; testimonium* (id est ipsa lex, quæ testatur quid Deus à nobis fieri velit) *Domini fidele sapientiam præstans parvulis. Justitiæ Domini rectæ, lætificantes corda: præceptum Domini lucidum, illuminans oculos. Timor Domini Sanctus, permanens in seculum seculi.* Hinc sapientia *facile videtur ab his qui diligunt eam.* Ipsa enim velut fax in Pharo, omnes in hoc seculo navigantes illuminat, iisque viam ad portum salutis prælucet; qui ergo eam diligit, luci illius aperiat oculos, et eam conspiciat. Nam ut ait S. Aug. lib. de Moribus Ecclesiæ, cap. 1: *Scientiam veritatis neque omnes à quibus quæritur, docere possunt, neque omnes, qui quærunt, discere digni sunt. Et diligentia igitur et pietas adhibenda est; altero fit ut scientes inveniamus; altero, ut scire mereamur.* Philosophia ergo est via ad sophiam, hoc est, amor sapientiæ est via ad sapientiam. Amor enim vires mentis exacuit, et omnes difficultates superat.

Commendat sapientiam à tribus: Primo, à necessitate; secundo, à pulchritudine, splendore et excellentia, æque ac à facilitate et comitate; tertio, ab utilitate. A necessitate commendavit illam ab initio capitis huc usque, quod sine sapientia reges subituri sint terribile Dei judicium et tormenta. A pulchritudine hîc eam commendat, æque ac à facilitate eam assequendi: ab utilitate eam commendabit vers. 19. et seq. Hîc ergo eam laudat à specie et benignitate singulari, qua prior sese offert suî cupidis, eosque ad se suîque studium allicit et invitat: cujus contrarium faciunt speciosæ feminæ, quæ sua forma superbiunt et quæri volunt, non quærere, juxta illud:

Factus inest pulchris, sequiturque superbia formam.

Sic et scientia secularis inflat.

14. Præoccupat qui se concupiscunt, ut illis se prior ostendat.] Vatabl. *Ultro se cupidis offert cognoscendam;* Pagnin. *Præoccupat cupientes, ut prænoscatur*; Clemens Alexandrinus 9. Strom. *Prævenit eos qui cupiunt, ut prænoscant.* Sic de Sapientia ait Ecclesiast. cap. 15. vers. 1. et seqq. quod quærentibus justitiam *obviabit quasi mater*

honorificata, et quasi mulier à virginitate suscipiet illum. Vide ibi dicta. Dupliciter hæc gnome accipi potest: Primo, ut τὸ *ut* referatur ad *præoccupat*, et τὸ *qui concupiscunt*, accipiatur materialiter, quasi dicat: Sapientia, puta Deus Deique gratia, prævenit eos qui se concupiscunt, ita ut illis se prior ostendat, in eisque sui concupiscentiam et desiderium excitet. In hoc enim consistit præventio gratiæ, et præoccupatio Dei, quod ipse omne nostrum desiderium præveniat, imo illud suscitet, uti docet Concil. Trident. sessio 6; item Arausican. et Milevit. et Sanctus Augustinus passim contra Pelag. Pelagianorum enim error erat, initium virtutis et salutis non esse à Deo, sed ex nobis; hominem enim per liberum arbitrium se disponere ad gratiam, eamque à Deo poscere, itaque impetrare: quod plane falsum et erroneum est. Deus enim et Christus est quasi sol, qui sua luce et gratia omnes prævenit, nec ab ullo præveniri potest.

Secundo, ut τὸ *qui concupiscunt* accipiatur in sensu formali, ac τὸ *ut* referatur ad *qui se concupiscunt*, q. d. Sapientia præoccupat eos qui eam concupiscunt, et petunt ut illa se præoccupet, et prior se illis ostendat. Præoccupet, inquam, ad ipsam sapientiam confuse jam cognitam, particulatim et distincte cognoscendam; ignoti enim nulla cupido: quare prius est hominem in confuso cognoscere et concupiscere sapientiam, quàm ab illa particulatim præoccupari et edoceri; sed illud ipsum confuse cognoscere et concupiscere sapientiam manat ab alia priore præoccupatione sapientiæ, scilicet prima et generali. Primo enim Deus in anima excitat generalem et confusam cognitionem, et concupiscentiam sapientiæ, virtutis et salutis, ut anima illam postulet à Deo. Cum ergo anima illam postulat, Deus illam ei particulatim, sed sensim et per gradus infundit. Primo enim per fidem illam illuminat; secundo, spem salutis ingerit; tertio, dolorem peccatorum immittit: quarto, actum amoris et contritionis excitat: quæ est ultima et proxima dispositio ad gratiam et justitiam, uti docet Trident. sess. 6. Sic Ecclesia, et fidelis quisque ac justus, assidue orat ut nova Dei gratia præveniatur ad nova et heroica sapientiæ, id est virtutum, opera edenda. Sed hæc ejus oratio manat ab alia priore gratia præveniente, quæ eum ad orandum excitavit. Hæc enim est oratio Ecclesiæ in Dominica XVI. post Pentecosten: *Tua nos, quæsumus Domine, gratia semper et præveniat et sequatur, ac bonis operibus jugiter præstet esse intentos.* Uterque sensus verus est, uterque congruus, uterque demonstrat insignem humanitatem, benevolentiam, liberalitatem, sollicitudinem et philantrophiam Dei nostri; quia ipse suo amore, vocatione et gratia nos indignos, imo peccatores et hostes suos prævenit, ut suos amicos, imo filios et hæredes efficiat. Utrobique ergo Deus nos præoccupat; utrobique sapientia, id est Dei illuminatio et gratia, nos prævenit, utrobique primas in studio sapientiæ occupat et anticipat: nam et primitus animæ sese confuse cognoscendam offert, suique generalem cupidinem excitat: deinde ab ea confuse cognita et concupita, in ea specialem, eamque ardentiorem sui concupiscentiam suscitat, idque in dies magis et magis, ut ejus munere gliscat animo exorta cupido, donec illa sui fiat cupidissima, totaque ejus amore inflammetur. Hinc Christus, Joan. 4. 14. sic de sapientia loquitur Samaritanæ sub aquæ nomine: *Aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Et Joan. 7. 38. clamans in templo: *Si quis sitit*, ait, *veniat ad me; et qui biberit de aqua, quam ego dedero ei, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ.* Et Apoc. 3. 20: *Ego sto ad ostium et pulso, si quis audierit vocem meam, et aperuerit mihi januam, intrabo ad illum, et cœnabo cum illo, et ipse mecum.* Et S. Aug. 11. Confess. 2: *Per Christum*, ait, *quæsisti nos, non quærentes te; quæsisti autem, et quæremus te.*

Mystice, Beata Virgo, velut æternæ Sapientiæ mater, præoccupare dicitur eos qui se desiderant, et obviare illis qui se inquirunt. Quia nemo tanta celeritate ad implorandam Virginem currit; quin ipsa Virgo ad imploratorem suum audiendum velocior præcurrat. Unde Cant. 4. v. 5. hinnulis comparatur; quia, ut hi, interprete Richardo Victorino, veloces sunt ad currendum; ita B. Virgo ad succurrendum. Immo et à D. Epiphanio, ser. de ejus laudibus, currus Cherubicus appellatur; quia ut hic decem millibus multiplex citatissimus volat: ita et illa innumeris misericordiæ alis elata festinat, ut patrocinetur. Nec mirum, cum matris, non judicis munere fungatur. Quo nomine velocior aliquando ad auxilium ferendum Virgo mater, quàm ejus filius Christus Dominus videtur, ut D. Anselmus lib. de Excellentia Virginis, c. 7, asserit: *Velocior est*, inquit, *nonnunquam salus memorato nomine ejus* (id est Mariæ), *quàm invocato nomine Domini Jesu*; et rationem reddit, *quia ad Christum, tanquam ad Judicem pertinet etiam punire: ad Virginem, tanquam ad patronam, non nisi misereri.*

Moraliter disce hîc, Christiane, imitari æternam Sapientiam, puta Christum ejusque matrem, ut tam inimicos, quàm amicos amore et honore prævenias, juxta illud Apost. Rom. 12: *Honore invicem prævenientes.* Hoc enim exigit perfecta charitas et beneficentia. Si ergo vis amari, ama: magnes enim amoris est amor; hinc Christus prius homines prævenit, factus homo, ut eos ad se redamandum cogeret. Huc facit illud Luciani:

> Gratia quæ tarda est, ingrata est gratia: namque
> Cum fieri properat, gratia grata magis.

Audi Senec. l. 2. de Benef. c. 1: *Gratissima sunt beneficia parata, facile occurrentia, ubi nulla mora fuit, nisi in accipientis verecundia. Optimum est antecedere desiderium, cujusque proximum sequi, illud melius, occupare antequam rogemur: quia cum homini probo ad rogandum os concurrat* (alii aptius legunt, *corruat*) *et suffundatur robore; qui hoc tormentum remittit, multiplicat munus suum. Non tulit gratis, qui, cum rogasset, accepit. Quandoquidem ut majoribus nostris gravissimis visum est: Nulla res carius constat, quàm quæ precibus empta est;* et inferius: *Ideo divinanda cujusque voluntas, et cum intellecta est, necessitate gravissima liberanda est. Illud beneficium jucundum victurumque in animo scias, quod obviam venit. Si non contingit prævenire, plura rogantis verba intercidamus, ne rogati videamur; sed certiores facti statim promittamus, facturosque nos etiam antequam interpellaremur, ipsa festinatione approbemus.*

15. Qui de luce vigilaverit ad illam non laborabit: assidentem enim illam foribus suis

INVENIET,] q. d. Qui manicaverit, qui mane primo diluculo illam quæsierit orando, invocando, meditando, studendo, non laborabit, ut eam inveniat, quia ipsa mane ad se vigilanti assistit et assidet. Notat matutinum tempus, velut primum et aptissimum, dandum esse sapientiæ, id est orationi, studio et rebus divinis, juxta illud Ps. 62. vers. 2 : *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo.* Et Proverb. 8. 34 : *Beatus homo qui audit me, et qui vigilat ad fores meas quotidie, et observat ad postes ostii mei.* Vide ibi dicta. Sed vigilantissimos quosque superat et prævertit vigilantia sapientiæ. Sic S. Magdalena ante auroram ivit ad sepulcrum Christi, ut eum quæreret, ideoque prima et ante Apostolos eum resurgentem videre meruit.

Pro *assidentem*, græce est πάρεδρον, quo nomine Philosophi vocabant suos deos et genios familiares. Sicut Socrates genium habuit paredrum, id est assessorem. Sic hæresiarchæ habuerunt dæmones paredros. Tales quoque habent magi in annulis; at justorum paredrus est Deus, Deique sapientia et gratia, qua de re rursum dicetur c. 9. 4.

Narrat Suetonius in Galba, c. 14. et 18. illi hoc omen, tam adepti, quàm adempti imperii fuisse datum: *Somniavit, ait, fortunam dicentem stare se ante fores defessam, et nisi ocius reciperetur, cuicumque obvio prædæ futuram. Evigilans aperto atrio simulacrum æneum deæ, cubitali majus, juxta limen invenit, et in larario collocatum coluit. Longe post monile pretiosissimum fortunæ destinatum, Veneri Capitolinæ imposuit. Proxima nocte somniavit speciem fortunæ, quærentis fraudatam se dono destinato, minantisque erepturam et ipsam, quæ dedisset;* ac paulo post imperio et vita privatus est. Vera sapientia, et fortuna fortunans est Deus, à quo omnis nostra salus et beatitudo proficiscitur: illum ergo se nobis offerentem cupide excipiamus, exceptum constanter teneamus et colamus, ut ille sua bona et dona in nobis conservet, adaugeat et perpetuet in æternum.

16. COGITARE ERGO DE ILLA, SENSUS EST CONSUMMATUS: ET QUI VIGILAVERIT PROPTER ILLAM, CITO SECURUS ERIT.] Pro *cogitare*, græce est ἐνθυμηθῆναι in aoristo, id est, cogitasse, in animo versasse et volutasse, intellexisse et menti impressisse, ut scilicet illa menti jugiter obversetur, ac de ea assidue cogites. Unde Noster apte vertit, *cogitare* in præsenti. Adde sæpe præteritum sumi pro præsenti, præsertim apud Hebræos, qui carent præsenti. Pro *sensus consummatus*, græce est φρονήσεως τελειότης, id est, *sapientiæ perfectio est;* vel *prudentiæ et intelligentiæ consummatio est;* vel *prudentia perfecta est;* quare perperam Holcot per *sensus*, corporis sensus hîc accipit, q. d. Sapientia corrigit et perficit vitia et defectus sensuum corporeorum, puta visus, auditus, gustus, etc.

Sensus ergo primo esse potest, q. d. Qui assidue sensum, id est, sapientiam et prudentiam, ejusque dogmata et dictamina mente versat, ut ea semper ob oculos habeat et juxta ea actiones suas instituat et dirigat, hic perfecte sapiens et prudens est : *Et qui vigilaverit propter illam,* ut sapientiam ejusque præcepta cognoscat mentique imprimat, hic *cito securus erit*, græce ἀμέριμνος ἔσαι, id est, sine cura (*securus* enim idem est quod *semotus à cura*) sine sollicitudine erit, puta quietus et tranquillus erit, indeque hilaris et lætus; nam *secura mens quasi juge convivium:* quia talis sapienter, juxta dictamen sapientiæ vitam instituet; unde securus erit, tum à peccato et lapsu, tum à periculis, quæ actiones difficiles comitari et subsequi solent; hæc enim sapientia prævidet et providet; unde ea vel fugit, vel abigit et propulsat, vel tolerat et fortiter superat. Securitatem ergo et tranquillitatem animo præstat sapientia, cum insipientia et imprudentia mille eis curas, angores, pericula, infelices actionum successus et damna afferat, ait Cantacuzenus.

Posset, secundo, planius sic exponi, q. d. Perfecte prudens est, qui non de rebus mundi vanis, caducis, curiosis et futilibus, sed de vera sapientia, quæ eum ad virtutem et felicitatem perducat, cogitat et sollicitus est, quomodo scilicet illam adipisci queat. Porro securus erit, quod eam adipiscetur, qui ad eam mane *vigilaverit*, id est, qui eam studiose quæsierit et vestigarit : inveniet enim eam sibi ultro occurrentem et assistentem, imo præoccupantem, uti paulo ante dixit : ita à Castro. Unde Vatabl. vertit : *Nempe de illa cogitare ad sapientiæ perfectionem pertinet, et qui vigilaverit propter eam, cito securus fuerit.* Hinc Cicero, teste S. Augustino lib. 1. contra Academ. c. 3, beatum asserit eum qui studet veritati indagandæ, etiamsi eam non assequatur. Multo magis beatus in spe dicendus est, qui in hac vita incipit studere sapientiæ et veritati, quæ Deus est, cognoscendæ, ut in cœlo eum perfecte videre mereatur, fiatque beatus in re.

Tertio, Cantacuzenus sic exponit, q. d. Perfecta prudentia et intelligentia est cogitare de vera sapientia discenda et comparanda. Sicut enim finis domus est tectum, hoc est, ea tegi contra cœli hominumque injurias; urbis finis est civium salus; medicinæ finis est sanitas; sic omnis scientiæ et intelligentiæ finis est vera sapientia, quæ hominem recte vivere docet et ad beatitudinem recta ducit.

Quarto, noster Lorinus : Post acquirendæ facilitatem sapientiæ, inquit, felicitatem persequitur in ejus acquisitione. Hæc autem est duplex, perfectio intellectus et mentis securitas; sive tum erroris, tum mali exclusio; ita ut falsas evellat opiniones, inflammando mentes veritatis cognitione, ac demat sollicitudines, et curas inanes expellat.

Ex hisce quatuor sensibus secundus planior et accommodatior videtur, eumque exigit vox illativa *ergo* (licet in Græco sit γὰρ, id est *enim*, sed γὰρ subinde significat *certe, utique, nimirum, igitur*), quæ hanc gnomen cum præcedenti colligat, ex eaque educit et colligit, q. d. Sapientia adeo prompta et prona est ad se communicandum, ut præoccupet suî cupidos, seseque prior illis ostendat. Ergo cogitare de illa est sensus consummatus, id est perfecta prudentia et sapientia; nam sapientia ex sua promptitudine ultro et illico de se cogitanti occurret, eumque plenam et perfectam sapientiam edocebit : quare qui vigilaverit ad eam, cito securus de sapientia adipiscenda, deque omni alia cura, et re feliciter conficienda evadet. Hunc esse sensum liquet ex causa, quam Sapiens subdit : *Quoniam dignos se ipsa circuit quærens, etc. et in omni providentia occurrit illis.* Est metonymia; cogitatio enim et studium sapientiæ vocatur *sapientiæ perfectio,* non consummate, sed inchoative, quia ad eam est via,

ad eamque sensim studiosum perducit. Verba enim et nomina Hebræorum sæpe actum non perfectum, sed inchoatum significant, uti jam sæpius monui. Porro cogitatio sapientiæ inducit sapientiam; quia qui sæpe de aliqua re cogitat, illam deamat : sapientia autem amata ultro occurrit amanti, seseque illi communicat.

Mystice, consummatio sapientiæ et securitas mentis est, res divinas diligenter cogitare, meditari, concupiscere, amare. Hanc autem sapientiam à Spiritu Sancto progenitam, hanc securitatem à bona conscientia manantem nemo habet, nisi qui charitate erga Deum et proximum pollet.

17. Quoniam dignos se ipsa circuit quærens, et in viis ostendit se illis hilariter, et in omni providentia occurrit illis.] Dat causam, cur cogitare de sapientia sit sensus consummatus, et cur vigilans ad illam securus sit futurus, quia scilicet illa dignos se, id est, de se cogitantes, seque studiose vestigantes, circuit et quærit, ut ultro *in viis*, id est in omnibus vitæ actionibus, institutis, officiis, tum privatis, tum publicis, ac præsertim in gubernanda republica, hilariter se suaque omnia iis ostendat, et communicet; imo illis occurrit *in omni providentia;* græce επινοια, id est, consilio, ingenio, solertia, consideratione, excogitatione, inventione, prudentia; quasi dicat : Sapientia mille modos et rationes solerter excogitat et adinvenit, quibus suî cupidis summa cura et providentia occurrat et succurrat. Deus (qui est ipsa sapientia), inquit Nazianz., amat amari, quærit quæri, sitit sitiri, hinc mille modos adinvenit, quibus animas ad se trahat et convertat. Unde Vatabl. vertit: *Summo studio, occurrit illis;* Noster vertit, *providentia*, quia sapientiæ et prudentiæ potior pars est prospicere futura, eaque si bona sint, accersere: si mala, avertere. Simili modo, sed contrario fine meretrix luxuriæ et voluptatis occurrit juveni incauto, illumque suis deliciis inescat, dementat, perdit et necat, uti describitur Prov. 7. 14. et seq.

Posset secundo, επινοια referri, non ad sapientiam, sed ad studiosum sapientiæ; huic enim in omni επινοια, id est cogitatione et deliberatione occurrit, seseque sistit sapientia, q. d. Quandocumque animus prudens aliquid prudenter et provide cogitat et meditatur, ibi statim occurrit sapientia, ipseque Deus; quare saluberrimum est de sapientia, deque Deo et rebus divinis cogitare et loqui : ibi enim illico inserit se Deus, sicut Christus inseruit se discipulis euntibus in Emmaus, cum de se loquerentur. Ita Cantacuzenus et Jansen.

Hic sensus appositus quoque videtur, satisque respondet Græco : Το *enim in omni providentia*, vel, ut nonnulli legunt, *prudentia occurrit* : respondet τω *in viis ostendit* : prudentiæ enim et providentiæ humanæ munus est, ut homini prudenter vias, id est actiones suas naturales, instituere volenti, seseque consulenti, suggerat in omnibus rationes et media opportuna, quibus idipsum efficiat. Prudentia vero et sapientia divina, multo magis id præstat in actionibus supernaturalibus et divinis. Omnes hæ metaphoræ significant Deum suam sapientiam (puta sua præcepta et consilia, sua divina lumina) libentissime communicare his qui eam cupiunt, imo ad hoc gestire, ut ultronea voluntate, et benignissima liberalitate beneficia sua in cupidos profundat : quare par est ut homines simili voto respondeant et occurrant Deo, ut eam ab illo ardenter postulent et exquirant, uti sponsa quæsivit sponsum, dicens : *Surgam et circuibo civitatem, per vicos et plateas quæram quem diligit anima mea*, Cant. 3. 2. Ita Christum quæsivit Magdalena, ideoque invenit magno suo bono et felicitate.

Uterque sensus jam datus, congruus est et connexus. Eadem enim est prudentia et providentia, quæ ab homine quæritur consuliturque, et quæ homini quærenti consulentique occurrit, rationesque prudenter operandi in omnibus rebus, præsertim gravioribus et magis arduis, suggerit. Sapientiam matrem suam imitentur viri sapientes, ut zelum ejus induentes circumeant quærentes dignos et dispositos, quibus sapientiam suam communicent, illisque eam ostendant, non tarde, tetrice, morose, sed celeriter, hilariter, jucunde (*hilarem enim datorem diligit Deus*, 2. Cor. 9.) atque in omni providentia illis occurrant et succurrant, uti fecit Christus Dominus, S. Petrus, S. Paulus, cæterique Apostoli et viri Apostolici ac Religiosi, qui animas ad Dei cognitionem et amorem traducere satagunt.

Symbolice, S. Greg. 26. Mor. c. 8. per *vias* accipit creaturas, quibus ascendimus ad creatorem. *In viis*, inquit, *ostendit se illis hilariter, et omni providentia occurrit illis. Viæ quippe ad creatorem sunt opera considerata creatoris. Quæ dum facta cernimus, potentiam factoris miramur. In istis viis à sapientia omnis nobis providentia occurritur; quia factoris nobis virtus inquirenda proponitur in omne, quod mirabiliter factum videtur; et quocumque se verterit anima, si vigilanter intendit, in iisdem ipsis Deum invenit, per quæ reliquit, ejusque potentiam ex eorum rursus consideratione cognoscit, quorum amore deseruit; et per quæ perversa cecidit, per hæc conversa revocatur.*

Huic expositioni favet Græcum φανταζεται, quod Noster vertit, *ostendit*, scilicet quasi per visum et phantasma : per phantasmata enim rerum creatarum mens assurgit ad pure contemplandum earum creatorem, ibique quietem, hilaritatem et omne bonum invenit, ut dicat cum S. Francisco : *Deus meus et omnia.* Nam ut sapienter ait S. August. l. 4. Confes. 10 : *Quaquaversum se verterit anima hominis, ad dolores figitur alibi præterquam in te.*

18. Initium enim illius verissima est disciplinæ concupiscentia.] Græce αρχη γαρ αυτης η αληθεςατη παιδειας επιθυμια ubi το αληθυςατη tam referri potest ad αρχη, id est *initium*, hucque inclinat articulus η quàm ad επιθυμια, id est *concupiscentia.* Ad αρχη refert Cantacuzenus, Jansenius et Osorius; unde vertunt : *Initium enim illius verissimum est, disciplinæ concupiscentia*, q. d. Varia assignari solent initia sapientiæ, sed verissimum ejus initium est concupiscentia disciplinæ, sive, ut ait Osorius, verissimum sapientiæ fundamentum, illius cupiditate et inflammato desiderio continetur.

Noster vero, Vatabl. et alii το αληθεςατη, referunt ad επιθυμια, unde vertunt : *Initium enim illius, verissima est disciplinæ concupiscentia.* Probat enim id quod dixit sapientiam occurrere, imo præoccupare eos qui se concupiscunt, ex eo, quod concupiscentia disciplinæ sit initium sapientiæ : disciplina enim est comes et soror sapientiæ. Sensus ergo est, q. d. Dixi sapien-

tiam occurrere non omnibus, sed suî cupidis; quia concupiscentia, sive desiderium disciplinæ (quæ parit sapientiam) non quale quale, sed verissimum, id est purissimum, ac plane remotum ab omni simulatione, fuco et cupiditate; item verissimum, id est integrum, quod totum sapientiæ incumbat, nec ad alia desideranda se distrahat (postulat enim totum hominem) est verum et proprium sapientiæ practicæ, salutiferæ et divinæ initium. Multi enim concupiscunt disciplinam, ut per eam ad honores, opes et status promoveantur; hi non habent concupiscentiam ejus veram et sinceram, ideoque non habent initium sapientiæ. Porro disciplina, ut dixi v. 12. est castigatio pravarum affectionum et cupiditatum; per hanc enim datur initium sapientiæ et virtuti, si nimirum disciplina concupiscatur verissime, id est non ambitiose, non curiose, non torpide, non quæstuose, non partite; sed humiliter, candide, ferventer, pie et pure, totaliter et integre. Sicut enim desiderium sanitatis, scientiæ, artis, est initium sanitatis, scientiæ et artis; sic philosophia est initium sophiæ, id est, sic amor et desiderium sapientiæ, sive virtutis, magnum est sapientiæ et virtutis principium, juxta illud:

> Dimidium facti, qui bene cœpit habet.

tum quia, qui vehementer aliquid desiderat, totus in illud incumbit, omnes vires explicat, omnes difficultates subit et superat; tum quia virtus consistit in voluntate, cujus actus est desiderium. Quid enim est humilitas, nisi amor et desiderium se dimittendi? Quid est patientia, nisi amor patiendi? Quid charitas, nisi desiderium amandi? Quare quantum, quamque ardens et efficax est in voluntate desiderium virtutis, tanta implicite in ea, tamque ardens et efficax est ipsa virtus. Qui ergo in virtute quapiam crescere satagit, ejus desideria in se ardentia et efficacia crebro excitet: sic mirifice in ea proficiet. Tantus igitur in virtute es, quantus in ea efficaciter esse vis. Hoc desiderium sapientiæ habebat S. August. lib. 11. Confess. cap. 2: *Sicut*, inquit, *castæ deliciæ meæ Scripturæ tuæ, nec fallar in eis, nec fallam in eis.* Hinc et justificationis initium, et ad illam dispositio est, ut peccator gratia Dei præventus justitiam concupiscat, illamque à Deo postulet, utque Christum velut justitiæ fontem diligere incipiat, ait Concil. Trid. sess. 6.

Objicies: *Initium sapientiæ est timor Domini.* Psalm. 110. 10. quomodo ergo hic dicitur, quod initium sapientiæ sit disciplinæ concupiscentia; respondetur: Timor Domini est disciplinæ concupiscentia, quia timor hic est amor Dei, qui secum affert concupiscentiam et amorem disciplinæ. Vide dicta Eccli. 1. 16.

Moraliter, hic disce initium et vitam ad sapientiam, id est virtutem et perfectionem, esse ingens ejus desiderium. Audi nostrum Alvarez de Paz de Perfect. in prooem. Sicut summa humani cordis perversitas à desiderio mali sumit exordium, quo desiderio animus excitatus et victus malum semel patrat, et ex uno peccato in aliud ruit, quousque ad consuetudinem veniat, et ex consuetudine in cordis duritiem, ac in extremam miseriam cadat; ita ejusdem cordis summa perfectio à desiderio boni incipiat necesse est, quod desiderium vires accumulans, et mentem hominis sæpe sollicitans in opus prodeat, et ex bonorum operum iteratione virtutis consuetudinem pariat, et ex bona consuetudine in amorem boni propter seipsum, atque adeo in ipsam perfectionem ascendat. Hoc desiderium est janua, per quam humana mens in sanctuarium, sive in ipsam sanctitatem, ingreditur. Est ventus, quo navigium cordis impulsum, à seipso, et à rebus terrenis discedit, et felici cursu in puritatem enavigat. Est primus gradus, quo quis à malo desciscit, et sensim paulatimque progrediens, tandem in perfectæ virtutis possessione collocatur.

19. CURA ERGO DISCIPLINÆ, DILECTIO EST; ET DILECTIO, CUSTODIA LEGUM ILLIUS EST; CUSTODITIO AUTEM LEGUM, CONSUMMATIO INCORRUPTIONIS EST.] Ex eo quod dixit sapientiam occurrere iis qui se cupiunt, commendat cupiditatem sapientiæ, et in ejus laudes excurrit, atque per gradationem et soritem, id est acervalem syllogismum, ejus dotes et fructus eximios enumerat. Pro *ergo* græce est δὲ, id est *autem*, *vero*, ut gradatio incipiat v. præced. q. d. Initium sapientiæ est disciplinæ concupiscentia; concupiscentia autem disciplinæ, ejusdem parit curam et sollicitudinem: cura parit dilectionem, dilectio custodiam legum, hæc incorruptionem, quæ facit proximum esse Deo per regnum æternum quod disciplinæ, sive sapientiæ, cupido affert. Aut ut Noster à Castro, q. d. Verissimum initium sapientiæ est ejus cupiditas: cupiditas curam auget, cura amorem, amor ad observantiam legis animam accendit; porro observantia divinæ legis certum reddit hominem de futura incorruptione: incorruptio vero ad Deo fruendum perducit; cupiditas ergo sapientiæ deducit ad Dei regnum.

Verum, quia non dicit Sapiens: *Concupiscentia disciplinæ est cura disciplinæ*, sicut dicit: *Cura disciplinæ dilectio est, et dilectio custodia legum illius est*, etc. hinc Noster aptius censuit hic inchoandam esse gradationem, atque concupiscentiam disciplinæ esse eamdem cum cura disciplinæ: qui enim aliquid concupiscit, curat et sollicitus est, ut idipsum assequatur. Unde pro δὲ, id est, *vero* vertit, *ergo*, quæ sæpe est particula non illativa, sed sermonis inchoativa, idemque valet, quod *itaque*. Idem valet subinde Græcum δὲ et Latinum *vero*, ut scilicet sit particula non adversativa, sed expletiva vel ornativa. Unde Terent. in Eunucho:

> Id vero, inquit, quod ego puto mihi palmarium
> Me reperisse.

Ubi Donatus: Nisi, inquit, ornativum esset *vero*, nihil significaret. Sensus ergo est, q. d. *Initium sapientiæ* et consequenter felicitatis, omnisque boni, est concupiscentia sive cura disciplinæ. Ostendit deinde idipsum per partes gradatim scandendo usque ad regnum æternum, aitque: *Cura ergo disciplinæ*, etc. q. d. Itaque concupiscentia sive cura disciplinæ est dilectio, id est conciliat dilectionem, sive charitatem; quantum enim per disciplinam et castigationem reprimitur et decrescit cupiditas, tantum dilatatur et accrescit charitas, adeoque plena charitas est nulla cupiditas, ait S. Augustinus. *Dilectio vero custodia legum illius est*, id est, charitas impellit, suadet et efficit custodiam legum; qui enim Deum amat, utique ejus mandata custodit; sicut qui amat regem,

ejus jussa exsequitur; et qui diligit amicum, ejus voluntatem explet.

Custoditio (græce, προσοχὴ, id est attentio, diligens auditio, et accurata diligentia ad leges Dei, quas audivimus et cognovimus, custodiendas et observandas) autem legum consummatio (græce, βεβαίωσις, id est confirmatio) incorruptionis est.] S. Athanas. de Incarnat. Verbi. *Attentio et observatio legum, constabilitio est immortalitatis;* Vatabl. *Observatio legum, integritatis, vel immortalitatis, constitutio est,* id est statumen, basis et firmamentum est. Incorruptio hæc vel integritas, tum generatim pro virtute et puritate accipi potest, q. d. Custodia legum facit, ut homo sit integer et perfectus secundum omnes virtutes, omniumque virtutum leges et præscripta. Ita Hugo, tum proprie pro castitate, q.d. Custodia legum affert castitatem (hæc enim una est ex legibus à Deo sancitis, et cæterarum legum decus et complementum) quæ facit, ut homo sit integer et incorruptus, tam mente, quàm corpore. Unde Climacus gradu 15. et Basil. lib. de Virginit. docent castitatem esse virtutem, quæ homines faciat Angelos, illamque esse, tum semen, tum typum futuræ incorruptionis in gloria cœlesti, imo illam homini indere similitudinem Dei integri et incorruptibilis, quantum fas est mortali, mente æque ac corpore Dei assimilari. Unde sequitur: *Incorruptio autem facit esse proximum Deo.* Hinc et multorum multarumque virginum corpora post mortem incorrupta manserunt, et etiamnum manent. Hinc rursum ex Græco vertas: *Custodia legum est firmamentum immortalitatis;* quia sicut violatio legis, de non comedendo pomo vetito facta ab Adamo, fuit causa corruptionis et mortis, tam ejus, quàm posterorum omnium, sic custodia legum est causa incorruptionis et immortalitatis, quia illam meretur consequi in futura resurrectione. Ita Lyranus et Dionysius.

Nota. Omnes hæ gradationes et gnomæ in sensu, non formali, sed causali explicandæ sunt. Non enim custodia legum est consummatio incorruptionis et immortalitatis formaliter, ut patet; sed causaliter, quia scilicet eam causabit, ac plenam et consummatam immortalitatem Beatis afferet in cœlo. Hinc Clemens Alex. lib. 6. Strom. paraphrastice sic vertit, vel potius explicat: *Ergo dilectio cognitionis facit alienum ab interitu, et eum qui est regalis prope Deum extollit.* Pro quo Noster vertit.

20. Incorruptio autem facit esse proximum Deo.] Græce: *incorruptio autem facit esse prope Deum*, id est proxime Deo. Sæpe enim positiva pro superlativis usurpantur. Syrus: *Veritas, quæ non corrumpitur, et opus quod est sine corruptione, approximant ad Deum;* Arabicus: *Et privatio tentationis ponit hominem proximum Deo;* Arabes tentationem vocant omne malum, omnem corruptionem. Pergit in gradatione, q. d. Integritas mentis, quam affert custodia legum, facit ut homo sit similis Deo per gratiam et sanctitatem, eademque faciet ut homo sit Deo similis in cœlo per immortalitatem et gloriam, juxta illud: *Cum apparuerit similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est*, 1. Joan. 32. Visio enim Dei nos beabit, facietque ei similes. Unde S. Iren. lib. 4. contra hæres. c. 75: *Visio Dei*, inquit, *efficax est incorruptelæ; incorruptela vero proximum facit esse Deo*, qui et paulo ante: *Subjectio Dei*, inquit, *incorruptelæ perseverantia est; incorruptela autem gloria infecti*, q. d. Incorruptio est dos et gloria propria Deo, qui non est factus, sed per se semper exstitit; à quo eamdem participant justi et beati, illi plane subjecti et uniti. Esto enim damnati sint futuri quoque immortales; tamen erunt in perpetuis tormentis; unde erunt corruptibiliter incorruptibiles, et mortaliter immortales. S. Bonavent. per *incorruptionem* accipit virginitatem; hæc enim facit integros mente et corpore, ac proximos Deo, imo castas animas facit sponsas Dei. Unde virgines proxime sequuntur Agnum quocumque ierit Apoc. 14. 4. Verum hæc partialis est incorruptio; totalis vero est custodia legum, quæ competit omnibus justis. Huc facit illud Plinii in Panegyr. Trajani. Nil præstabilius aut pulchrius deorum, quàm castus et sanctus, et diis simillimus princeps. Et illud, quod scribit Plutarch. lib. Quod cum principe philosophandum sit, Minoem esse Jovis discipulum: *Non enim*, inquit, *privatos homines, vel otiosos deorum voluerunt esse discipulos, sed reges, qui sapientiam et virtutes animi consecuti, ea essent ad utilitatem omnium conversuri.*

Huc quoque facit illud Arist. 10. Ethic. cap. 8; *Qui mente operatur, et eam colit, disponitur optime, is amicissimus diis immortalibus esse videtur. Nam si dii curam humanarum rerum, ut existimatur, aliquam habent; rationi sane consentaneum fuerit, ipsos eo gaudere quod est optimum, maximeque sibi cognatum; hoc autem fuerit ipsa mens; et in eos, qui maxime hoc amant atque honorant, beneficia vicissim conferre, tamquam curam habentes eorum, quæ sibi sunt chara, ac diligentiam adhibentes, et recte beneque agentes. At constat hæc omnia maxime sapienti inesse; amicissimus igitur sapiens ipse diis immortalibus est; eumdem autem conveniens est et felicissimum esse; quare sapiens hoc quoque modo maxime fuerit felix.*

21. Concupiscentia itaque sapientiæ deducit ad regnum perpetuum.] Hæc est clausula et culmen gradationis, atque soritis, q. d. Concupiscentia disciplinæ, et illi connexæ sapientiæ, facit incorruptos et proximos, imo similes Deo per gratiam et gloriam, itaque tribuit eis regnum Dei perpetuum, eosque facit reges cælestes et æternos; hoc enim regnum debetur, ac paratum et promissum est sapientibus, id est justis, qui custodiunt legem, ac per integritatem vitæ proximi sunt Deo; hoc enim ut notum Sapiens hìc subaudiendum relinquit. Quis ergo non concupiscat, quis non ambiat sapientiam, id est, virtutem et sanctitatem, quæ suî studiosos adeo beat, exaltat, glorificat? Noster à Castro censet, hìc agi de regno terreno, non cœlesti, idque probat ex v. sequenti. Verum esto superficie tenus hæc gnome accipi possit de regno terreno, quod longævum et per multa secula propagatum præstat sapientia, uti præstitit Davidi; tamen plene et perfecte accipienda est de regno cœlesti; hoc enim solum est perpetuum, facitque Beatos, incorruptos, immortales et proximos Deo; licet enim Τὸ *perpetuum* non sit in Græco; tamen satis ex sequenti versu intelligitur. Unde illud legit S. August. in speculo, Cantacuzenus et alii. Nam regnum, non tantum terrenum, ut

vult à Castro, sed etiam cœleste promitti Judæis in veteri testamento liquet ex c. 5. 17 : *Ideo accipient regnum decoris, et diadema speciei de manu Domini.* Et clarius Daniel. 7. 27 : *Regnum autem et potestas, et magnitudo regni, quæ est subter omne cœlum, detur populo sanctorum Altissimi, cujus regnum, regnum sempiternum,* etc.

Similem gradationem et soritem per similes gnomarum et præmiorum, velut annulos connexum et concatenatum videre est in Codice legum Visigothorum lib. 1. tit. 2. c. 6. qui annexus est Cassiodoro: *Sicut modestia principum,* inquit, *temperatio est legum; ita concordia civium, victoria est hostium. Ex mansuetudine etenim principum, oboritur dispositio legum; ex dispositione legum, institutio morum; ex institutione morum, concordia civium; ex concordia civium triumphus hostium; sicque bonus princeps internaregens, et externa conquirens, dum suam pacem possidet, et alienam litem abrumpit, celebratur et in civibus rector, et in hostibus victor; habiturus post labentia tempora requiem sempiternam; post luteum aurum, cœleste regnum; post diadema et purpuram, gloriæ coronam. Quin potius nec deficiet essè rex; quoniam dum regnum terrenum relinquit, et cœleste conquirit, non erit amisisse regni gloriam, sed auxisse.*

Hoc enim omnibus votis optandum et orandum est regibus, ut cum S. Ludovico de regno isto terreno et caduco ad cœleste et æternum transferantur. Omnis enim gloria regni terreni instar umbræ pertransit, et instar fumi statim evanescit.

22. SI ERGO DELECTAMINI SEDIBUS (thronis regalibus) ET SCEPTRIS, Ô REGES! (græce, *ô tyranni!*) POPULI, DILIGITE SAPIENTIAM, UT IN PERPETUUM REGNETIS.] Pro *diligite*, græce est τιμήσατε id est honorate, in pretio habete, raram et charam ducite. Pro *sceptris* S. August. in Speculo legit, *stemmatibus* : S. Bonavent. *schematibus*, sed perperam. Sensus est, q. d. O reges, si regnum et regnare vos delectat, diligite sapientiam, ut sapienter, id est æque, juste et probe regnum administretis; sic enim regnabitis in seculum, ut habent Græca, id est, longævum et diuturnum vobis durabit regnum in terris, atque ex eo ad regnum in cœlis æternum transferemini. Quid enim vobis proderit, ait Cantacuzenus, si à solio non ad cœlum, sed ad cœnum gehennæ, si a purpura ad ignem, à sceptro ad vincula, à corona ad ergastula inferorum traducamini? Quid profuit Salomoni tanta regni opulentia, majestas et gloria? imo quid non obfuit, cum ei sapientiam excusserit, eumque feminarum et idolorum mancipium fecerit, ut jure de ejus salute dubitetur? Audiant ergo omnes S. Greg. hom. 15. in Evang. : *Si ergo, fratres carissimi, vere esse divites cupitis, veras divitias amate; si culmen veri honoris quæritis, ad cœleste regnum tendite; si gloriam dignitatum diligitis, in illa superna Angelorum curia ascribi festinate.*

Iterum compellat et adhortatur reges et principes, ad studium sapientiæ, id est, prudentiæ et virtutis, ex eo quod sapientia regnum stabiliat et perpetuet. Hinc liquet librum hunc maxime ad principes spectare, eisque scriptum et dicatum esse. Assignat ergo hic veram rationem et modum regni acquirendi, administrandi, conservandi et propagandi, nimirum sapientiam, id est, justitiam et probitatem; cujus reges admonet solium judiciarium et sceptrum, quod justitiæ est typus et symbolum. Sceptrum enim primitus erat baculus, vel virga recta. Unde Hebr. vocatur שבט, id est, virga, baculus, vel pedum pastorum, ut significetur regem esse pastorem populorum, ut ait Homerus, ac proinde eadem æquitate, benignitate, cura et vigilantia debere regere populum, qua pastor regit oves. Porro baculus hic olim ære, deinde auro ornabatur, non ad severitatem, sed ad firmitatem et durationem, uti ostendit noster Martinus de Roa, libr. 2. Singul. cap. 5. Idem significat pedum pastorale, quo utuntur omnes Episcopi, excepto Pontifice, qui universalis est omnium pastor. Pedum, inquit Paulus Juriscons. est pastoralis baculus incurvus, ita dictus, quia illo oves pedibus comprehenduntur. Baculum habet Episcopus, ait Beda, in Collect. ut subditos regat, infirmos sustineat. Consecrans Episcopum, tradit ei pedum, dicitque ut habet Ordo Rom. *Accipe baculum pastoralis officii, potestatem ligandi atque solvendi, et sis in corrigendis vitiis perseverans, judicium sine ira tenens, in fovendis virtutibus auditorum animos demulcens, in tranquillitate severitatis censuram non deserens;* vel, ut in eodem libro : *Accipe baculum sacri regiminis signum, ut imbecilles consolides, titubantes confirmes, pravos corrigas, rectos dirigas in viam salutis æternæ, habeasque potestatem erigendi dignos, et corrigendi indignos cooperante Domino nostro.* Hinc carmen de pedo, ejus tres partes, triaque officia significans :

Curva trahit, quos recta regit, pars ultima pungit.

Vide Joannem Stephanum Durantum, lib. 2. de Ritibus Ecclesiæ c. 9. n. 38. et seq. et Josephum Stephanum lib. de Potest. Pontif. cap. 8. n. 5.

Huc facit sapientiæ emblema. Sapientia enim pingitur ut heroina, dextra librum tenens, sinistra sceptrum; liber notat studium quo acquiritur sapientia: sceptrum notat honores et imperium, quos ipsa confert. Unde Cicero lib. 1. de Orat. et in Tuscul. exclamat : *O vitæ Philosophia dux, ô virtutis indagatrix, expultrixque vitiorum, quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? Tu urbes peperisti, tu dissipatos homines in societatem vitæ convocasti.* Aristoteles lib. 1. Rhetor. *Sapere,* inquit, *est quiddam aptum ad imperandum.* Vespesiani Imperat. teste Philostr. lib. 5 cap. 10. et 11. hoc erat votum : *O Jupiter da, ut sapientibus imperem, et mihi sapientes. Quocirca sapientibus viris fores patere volo.* Senec. epist 108. scribit de Attalo præceptore suo : *Ipse se regem esse dicebat, sed plusquam regnare mihi videbantur, cui liceret censuram agere regnantium.* Plutarch. lib. de Iside tradit, Ægyptios solere regem eligere ex sacerdotibus ob sapientiam, vel militibus ob fortitudinem; sed hos sacerdotibus operam navasse, ut discerent sapientiam. Platonis nota vox est : *Florerent et felices forent civitates, si aut philosophi imperarent, aut imperatores philosopharentur,* uti fecit Antonin. Imper. idcirco cognominatus Philosophus, cujus etiamnum scripta philosophica exstant. Theodosius Imp. Arcadium et Honorium filios suos in disciplinam dedit Arsenio, sapientia et sanctitate celebri; quin et Philippus rex Alexandrum Magnum filium suum erudiendum tradidit Aristoteli. Deni-

que ipsa sapientia palam proclamat Prov. 8. *Per me reges regnant, et legum conditores justa decernunt. Philosophia*, ait Cicero, *omnia quæ cadere in hominem possunt, subter se habet, eaque casus contemnit humanos.* Unde Diogenes rogatus : *Quid ei Philosophia boni contulisset?* respondit : *Hoc, ut comparatus sim ad omnem fortunam.* Et Dionysius tyrannus regno Siciliæ pulsus rogatus : *Quid boni è Platone ejusque philosophia hausisset? ut æquo animo*, ait, *hanc fortunæ commutationem feram; ipsa enim docet animo et passionibus imperare et dominari.* Quocirca Zeno dicebat sapientes philosophos, non tantum esse liberos, sed et reges. Cum Cyrus filium Cambysen designaret imperii successorem : *Te, mi Cambyses*, dixit, *scire volo, non aureum hoc sceptrum esse, quod regnum tibi conservet; sed amici fideles regibus et verissimum et tutissimum sceptrum sunt. Id negari non potest; at multo melius ab ipsa sapientia præsidium est, per quam reges regnant.* Ita Xenophon lib. 8. Cyripædiæ.

Porro, quantum sapientia, id est, probitas, pietas, piaque parentum educatio, regales familias prolesque illustret, ac honoribus, opibusque et regnis æque ac sanctitate et meritis adaugeat, in iisque stabiliat et confirmet, liquet ex familia Caroli Magni, quæ continuos per multa secula duces, regesque protulit, rerum gestarum gloria in cœlo æque ac in terra conspicuos, idque ex pia institutione S. Modoaldi Archiepiscopi Trevirensis, et S. Arnulphi Episcopi Metensis, à quibus prognata descendit. Nam Itta S. Modoaldi soror, pietate præstans, nupsit Beato Pipino primo Brabantiæ Duci, qui Dagobertum regem Francorum, cujus domui præerat, in luxuriam effusum, reprehendit, refrænavit, ac ad vitam castam probamque reduxit. Unde hæc Pipino dantur elogia in Vita S. Modoaldi : *Pipinus probatissimæ vitæ fuit, ac purissimæ famæ, sapientiæ domicilium, consiliorum thesaurus, defensio legum, controversiarum finis, munimentum patriæ, decus curiæ, via ducum, et disciplina regum.* Eo vita functo uxor ejus B. Itta, à sancto Amando sacrum velum, sanctæque religionis habitum suscepit, in eoque sancte vitam finivit. Horum proles fuere duæ filiæ, S. Gertrudis monasticen æque ac mater professa Nivellis in Brabantia, ubi etiamnum religiose colitur, ac beata Begga, quæ nupta Ansigiso, S. Arnulphi Metensis Episcopi filio, ex eo genuit Pipinum secundum, qui Theodoricum regem Francorum prælio superavit. B. Begga, mortuo marito, monasterium Andanæ construxit, in eoque monasticen professa, meruit in catalogum Sanctorum referri; unde dies ejus natalis in Martyrologio recolitur die 17 Decembris. Pipini secundi filius fuit Carolus cognomento Martellus, eo quod Saracenos instar mallei contuderit; unde ejus elogium celebratur : *Nolo regnare sed volo regibus imperare.* Martelli filii fuere B. Carlomannus, qui, relicto Ducatu, monasticam vitam amplexus in Monte Cassino, humilitatis Religiosæ exemplo præfulsit; et Pipinus tertius cognomento Brevis, qui merito prudentiæ suæ et virtutis, acclamantibus ducibus et populis, à Stephano Papa creatus et coronatus est Francorum rex anno Domini 753. Pipinus hic Romam et Italiam ab Aistulphi regis incursibus liberavit. Pipini hujus filius fuit Carolus rerum gestarum gloria Magnus, cui proinde Leo III. Pont. Imperii coronam imposuit. Carolo successit filius Ludovicus, cognomento Pius. Ludovico successit filius Lotharius, (à quo Lotharingia, illi subjecta nomen accepit), qui Augustus Imperator, ac paternæ religionis hæres, post plurima tam sapienter, quam fortiter gesta, regnum filiis suis divisit, relictoque seculo, ac sanctæ conversationis habitu in monasterio Prumiensi suscepto, in eodem cursum vitæ feliciter consummavit. Hæc omnia habent Francorum Annales, ac Vita S. Modoaldi, à Stephano Abbate Leodiensi viro gravi graviter conscripta, quæ exstat apud Surium, die 12. Maii. Hosce velut avos et atavos imitentur Galliæ reges et principes, cæterique omnes, si regnum perpetuare, ac justitia et probitate rempubl. efflorere peroptant; erudiantur horum exemplo potentes, qui judicant terram. Fusius hæc narravi, quia, ut ait S. Hieron. *Vita Sanctorum est interpretatio Scripturarum.*

23. Diligite lumen sapientiæ omnes qui præestis populis.] Hæc gnome non est in Græcis codicibus, sed Latinis omnibus. Hinc veteres clypeum rotundum dicabant Palladi, quo significabant orbem totum regi à sapientia; sapientiæ enim præses erat Pallas. Unde Martianus Capella de Pallade canit :

Hinc tibi dat clypeum sapientia, quod regat orbem.

Ita Pierius Hierogl. 42. cap. 42. Dictum est vetus. *Romanorum clypeus fuit Fabius Maximus : gladius vero Marcellus.* Porro principes sunt doctores et ductores populi; quanta ergo eos luce sapientiæ pollere oportet, ut omnes sua doctrina, sanctaque vita illuminent. Unde ab Isaia cap. 29. 10. vocantur oculi : *Miscuit*, inquit, *vobis Dominus spiritum soporis, claudet oculos vestros, Prophetas et principes vestros.* Quocirca principes orationi se addicant, ac cum Salomone à Deo sapientiam postulent, ac in dubiis ad Deum recurrant. In oratione enim Moses luce Dei afflatus cornua, id est radios lucis faciei affixos, accepit, Exodi 34. 30. Quin et Augustus Cæsar, inquit Sueton. c. 79. Vitæ ejus : *Oculos habuit claros ac nitidos, quibus etiam existimari volebat inesse quiddam divini vigoris; gaudebatque si quis sibi acrius contuenti, quasi ad fulgorem solis vultum submitteret.* Tiberius quoque Augusti successor, ut ait Suetonius cap. 68. Vitæ ejus : *Prægrandibus fuit oculis, et qui (quod mirum esset) noctu etiam et in tenebris viderent, et cum primum à somno patuissent.* Hæc est claritas oculorum corporis, sed illi præstat fulgor oculorum mentis.

Sapienter S. Thomas lib. 3. de Regimine principum cap. 3. regem comparans angelo primo, qui proxime à Deo illuminatur, et cæteros illuminat : *Irradiationis jam dictæ*, inquit, *ad bonum regimen necessariæ et in Principe et in subditis, motum circularem cognoscimus rectum et obliquum. Motus rectus ideo dicitur, quia fit per divinam illuminationem super principe ad bene regendum, et à principe in populum meritis principis. Sed obliquus est, quando per divinam illuminationem sic subditos regit, quod virtuose ipsi vivunt et insurgit in eis divina laus et gratiarum actio, ut sit quasi quædam arcualis figura ex chorda recta et arcu obliquo. Sed circularis motus divinorum radiorum dicitur, quando divina illuminatio irradiat principem, et à principe subditum, ex qua quidem elevatur ad Deum contemplandum et diligendum; qui ideo circularis motus vocatur, quia est ab eodem in idem. Nam à Deo*

in principem, ab hoc in subditos, ab his ad Deum redditur.

Denique, quam sapientia necessaria sit principi, præclare docet Plato lib. 5. de Republica, Stobæus serm. 46. qui est de regno, Lipsius 1. Polit. c. 10. Tiraquel. lib. de Nobilit. cap. 5. et noster Pineda lib. 7. de Rebus Salomon. c. 9.

24. QUID EST AUTEM SAPIENTIA, ET QUEMADMODUM FACTA SIT REFERAM : ET NON ABSCONDAM A VOBIS SACRAMENTA DEI, SED AB INITIO NATIVITATIS INVESTIGABO, ET PONAM IN LUCEM SCIENTIAM ILLIUS, ET NON PRÆTERIBO VERITATEM.] Hucusque fuit parænesis sive adhortatio ad sapientiam, nunc ejus originem, naturam et dignitatem, modumque eam assequendi describit, quasi dicat. Hactenus omnes adhortatus sum ad sapientiam; nunc ut efficacior sit mea exhortatio, explicabo ejus naturam, originem et definitionem; quidnam scilicet sit sapientia, quomodo facta, græce εγενετο, id est, orta sit; tum in se ex Deo, idque præcipue; tum in me, id est, quomodo ego eam adeptus sim per orationem. Loquitur auctor in persona Salomonis, ut patet capite seq. vers. 5.

ET NON ABSCONDAM A VOBIS SACRAMENTA DEI.] Græce *mysteria*, et το *Dei* non est in Græco, sed intelligitur. Mysteria enim propria sunt Dei, præsertim origo sapientiæ; hæc enim ab æterno in Deo abscondita, ab eo in tempore hominibus revelata fuit, juxta illud Job 28. 20. *Unde ergo sapientia venit? et quis est locus intelligentiæ? Abscondita est ab oculis omnium viventium, etc. Deus intelligit viam ejus, et ipse novit locum illius.* Idem videre Philosophi. Nam Plutarch. libro de Iside narrat templo Minervæ, quæ dea credebatur sapientiæ (in cujus capite et galea sphinx visebatur, teste Pausan. in Attic. sphinx autem implicatarum et abstrusarum rerum erat symbolum) hoc emblema fuisse inscriptum : *Ego sum omne quod existit, est, et erit, meumque velum nemo adhuc mortalium revelavit.* Additque Deum ab Ægyptiis nuncupatum Amum, vel Amonem, id est occultum, eoque nomine ab eis invocatum, ut se revelare dignaretur.

SED AB INITIO NATIVITATIS; græce γεννησεως, id est generationis et originis, tum meæ, ut vult Hugo et Lorinus; tum potius ipsius sapientiæ, ipsam INVESTIGABO.] Unde Vatab. *Sed à prima origine cognitionem ejus investigabo.* Id facit cap. sequenti, ubi narrat originem sapientiæ, tum in se, quod scilicet orta sit ex Deo vers. 25. tum in Salomone, qui ibidem v. 1. et seq. operose narrat exordia nativitatis suæ, atque ex ejus ignorantia, tenebris et ærumnis, ascendisse se ad invocandam obtinendamque sapientiam commemorat.

ET PONAM IN LUCEM; græce, εις το εμφανες, id est in perspicuum, SCIENTIAM ILLIUS (Vatab. *palam faciam cognitionem ejus*) ET NON PRÆTERIBO VERITATEM,] non parcam veritati, nec eam celabo ex invidia aliove pravo affectu, ut sequitur, sed candide et liberaliter omnibus communicabo.

Mystice, de nativitate Christi hæc accipit Phœbadius in Gallia Episcopus lib. contra Arianos tom. 5. Biblioth. ubi cum docuisset à Spiritu Sancto nobis revelari Filium, omnemque veritatem, adjecit : *Est enim Spiritus notitiæ et veritatis, per quem Salomon de Dominica nativitate Sap. 6. Quid sit, inquit, sapientia et quemadmodum facta sit referam, et ab initio nativitatis investigabo eam*; unde ipse infert : *Ergo per eumdem Spiritum possumus invenire, quod quærimus.*

25. NEQUE CUM INVIDIA TABESCENTE ITER HABEBO : QUONIAM TALIS HOMO (invidus) NON ERIT PARTICEPS SAPIENTIÆ.] Unde liquet τὸ *tabescente* non referri ad τὸ *invidia*, sed ad hominem invidum, q. d. Nulla mihi sit communicatio, nullum consortium cum invido, qui ex invidia sapientiam celat, eamque aliis invidet : hic enim nequit particeps vel capax esse sapientiæ, quia invidiæ livor eum excæcat et obnubilat, ut sapientiam, quæ benevola est suique communicativa, cernere non possit; qua de causa ipsa sapientia fugit invidum et malevolum, juxta illud cap. 1 : *In malevolam animam non introibit sapientia;* quia sapientia hæc est ipsa sanctitas, bonitas et charitas, cui ex diametro adversatur invidia. Unde Vatabl. vertit : *Neque vero tabido invidia concessero, qui non potest sanum habere de sapientia judicium;* hoc est, ut ait Noster a Castro: *Non imitabor invidia tactum, ne communicem sapientiam;* non versabor, nihil commune habebo, nec cum eo agam qui invidia tabescit; quo verbo natura livoris et invidiæ significatur, nam :

> Livor tabificum malis venenum,
> Intactis vorat ossibus medullas,

sapientia enim se omnibus communicat, quia *sapientia absconsa et thesaurus invisus, quæ utilitas in utrisque?* Eccl. 20. 32. et veteres apertas dixerunt Musarum fores, quoniam dona Dei candide ac liberaliter sunt communicanda.

Hinc et Plato asseruit invidentiam procul esse à Deo, et à choro divino. Atque eum de more secutus Philo lib. *Quod omnis probus sit liber;* Sapientia, inquit, cum nihil ea sit divinius, et magis expositum, nunquam claudit suum auditorium, sed patentibus janUis admittit sitientes. Id secutus Salomon cap. seq. vers. 13. ait : *Quam sine fictione didici, et sine invidia communico,* instar solis, qui omnibus lucis suæ radios impertit.

26. MULTITUDO AUTEM SAPIENTIUM, SANITAS (græce, σωτηρια, id est salus) ET ORBIS TERRARUM : ET REX SAPIENS, STABILIMENTUM POPULI EST,] hoc est, firmus et stabilis populi status consistit in prudentia regis. Dat causam, cur nolit rem habere cum invidis, nec eos imitari, qui sibi soli volunt sapere, caventque ne multi eis in sapientia evadant similes, quia scilicet optandum est multos esse sapientes; horum enim multitudo est sanitas, id est salus, orbis terrarum, quia sapientes sua doctrina sanctaque vita, omnes ad virtutem et salutem perducere satagunt; quare rex sapiens est stabilimentum, id est basis et columen populi, quia eum in omni virtute et bono erudire, conservare et promovere satagit : *Non ait Scriptura,* inquit, S. August. lib 4. de Doctrina Christiana cap. 5, *multitudo eloquentium, sed sapientium, sanitas est orbis terrarum;* addit tamen S. August. *Sed salubri suavitate, vel suavi salubritate quid melius? quanto enim magis illic appetitur suavitas, tanto facilius salubritas prodest.* Quocirca Carolus Magnus instaurans per totum regnum suum studia litterarum, exclamavit : *O utinam haberem duodecim Clericos ita doctos et omni sapientia instructos, uti fuere Hieronymus et Augustinus!* Cui subindignans Albinus Flaccus Caroli magis-

ter : *Creator cœli et terræ*, inquit, *similes illis plures non habuit, et tu vis habere duodecim?* Ita refert Sangallensis lib. 1. de Gestis Caroli Magni.

Porro vox *sanitas* et *salus* significat sapientem esse medicum, qui curet aliorum infirmitates. Unde S. Basil. regul. 30. inter fusius disputatas, cum quæsisset, qua animi affectione superior aliorum curam suscipere debet? respondet : *Ut qui sauciis multis ministrat, et saniem de singulis illorum vulneribus abstergit, et pro natura uniuscujusque mali remedia ei adhibet accommodata; munere illo neutiquam ad animarum elationem uti consuevit, sed ad demissionem potius et sollicitudinem et majorem quamdam curam; itidem, ac multo etiam magis, is, cujus totius fratrum societatis sanandæ provincia est delegata, perinde ut qui omnium minister sit, et rationem de unoquoque illorum redditurus, sit secum agitare animo, et contendere anxie debet.* Cantacuzenus exemplum dat Mosen, qui stetit in confractione, et Deo volenti ob adoratum vitulum perdere populum restitit, eique veniam et salutem impetravit. Exodi 32. et Zorobabel, qui populum è captivitate Babylonica in patriam et libertatem reduxit.

Audi S. Gregor. 9. Moral. cap. 10 : *Sub quo curvantur, qui portant orbem. Ipsi enim orbem portant, qui curam præsentis seculi tolerant. Tantorum quippe pondera unusquisque sustinere compellitur, quantis in hoc mundo principatur. Unde et terræ princeps, non incongrue Græco eloquio* βασιλεὺς *dicitur :* λαὸς *enim populus interpretatur :* βασιλεὺς *igitur* βασις λαοῦ *vocatur, quod Latina videlicet lingua basis populi dicitur; quia videlicet ipse super se populum sustinet, qui motus illius potestatis pondere fixus regit. Quò enim subjectorum suorum onera tolerat, eò quasi superpositam columnam basis portat.*

Talis fuit Amalasventha (quæ vox gothice et belgice *cœli filium* significat) Theodorici regis Gothorum Ariani et impii Catholica et pia filia, patri, deficiente prole mascula, in regno Italiæ succedens, quæ mira sapientia et probitate illud administravit, ac Symmachi et Boetii (quos pater injuste occiderat) liberis bona restituit, Athalaricum filium suum bonis ac doctis magistris instituendum tradidit; sed obstitere Gothi, qui Gothica barbarie jactabant litteraria cultura effeminari animum, ad timorem traduci, abduci ab armis et bellandi audacia, quod rex, qui ferulam magistri timere didicisset, multo magis gladios et tela hostium expavesceret. Quibus illa licet invita cessit, sed magno filii et Gothorum malo, uti exitus declaravit. Ita Procopius lib. 1. Belli Gothici, et Baron. ad annum Domini 526. sub Justiniano Imper. huic enim coæva et confœderata fuit Amalasventha.

Ludovicus XI. Galliæ rex, Carolum filium omnium expertem artium voluit, ne esset in capiendis consiliis refractior, tenaciorque sensus sui, et sane id accidit; nam jam regem vilissimi duo tresve homuli, huc illuc magna cum subditorum indignatione damnoque circumegerunt. Erravit ergo. Vera enim Philosophia, teste Platone, docilis est et sanis consiliis obsequens, adeoque acute inter consilia et consiliarios, discernere novit, ut sciat quæ proba sint, quæ improba, quæ sana, quæ noxia; qui privatum commodum spectent, qui publicum.

Rursum hujus sententiæ clarissimum est exemplum in Sodomis, quibus pepercisset Deus, si in eis invenisset decem justos, Genes. 18. 32. Vide S. Ambros. lib. 1. de Abraham c. 5 : *Propter paucorum justitiam*, inquit, *impunitatem toti populo promittit. Unde discimus quantus murus sit patriæ vir justus, quemadmodum non debeamus invidere viris sanctis, nec temere derogare. Illorum etenim nos fides servat, illorum justitia ab excidio defendit; Sodoma quoque si habuisset viros decem, potuit non perire.*

Ratio à priori est, quod justi sint membra reipublicæ, eaque nobilissima, quæ totam rempubl. sua justitia quasi velant, imo ei suam justitiam communicant, juxta illud psalm. 118 : *Particeps ego sum omnium timentium te.* Quare Deus toti reipubl. parcit, quia videt in ea plures exstare justos; sicut enim membrum particeps est totius corporis, sic vicissim corpus participat membri bonitatem et sanctitatem. Adde quod ait S. Ambrosius in psal. 118. Octon. 10. ad illa : *Qui timent te videbunt me, et lætabuntur; plerisque justi aspectus admonitio correctionis est, perfectioribus vero lætitiæ est. Quàm pulchrum ergo, ut videaris et prosis? Bonum ergo vir justus. Propterea denique Paulus Apostolus ascendit Hierosolymam, ut justos videret; et cum Petro mansit diebus quindecim, ut ex ejus aliquid cohabitatione proficeret.*

Probat idipsum similitudine avis quæ dicitur icterus, eo quod ictericos sanet, de qua Plinius lib. 30. cap. 11 : *Avis icterus, ait, vocatur à colore, quæ si spectetur, sanari id malum tradunt, et avem mori;* Huc alludens S. Ambrosius ait : *Nam si est tanta vis in naturalibus, ut animal visum prosit ictericis, ita ut mortui quoque corpus ejus animantis prodesse dicatur, si fuerit demonstratum iis, qui in hujusmodi inciderint passionem; dubitare possumus, quod justi sanet aspectus? Ergo vile animal irrationabile tantam virtutem habet, ut sanare possit hominem momento exiguo quo videtur; homo justus, si tamen cum fide ab eo conspiciatur, qui utilitatem ab eo percipere desiderat, nihil conferet? Nonne vel ipsi oculorum radii virtutem quamdam videntur infundere iis, qui fideliter eum videre desiderant? Sed quemadmodum justus lætificat cor innocentium cum videtur, ita et improbi justorum cognitione torquentur quia vel tacitis Sanctorum moribus arguuntur. Torquet castitas incontinentiam, avaritiam liberalitas, impietatem fides;* et nonnullis interjectis : *Ipse quoque serpens mori dicitur, si fuerit hominis præventus aspectu. Ergo si tanta virtus, vel in oculis serpentis, vel in oculis est hominis, ut si alter alterum prior viderit, possit occidere; non est virtus in oculis justi, qui repletus virtutis est gratia, cum præsertim tantum operetur fides, ut et illa quæ fimbriam Domini tetigit, sanaretur, et ille, cui intendit Dominus Jesus, statim ex ejus oculis gratiam sanitatis hauriret? Sed qui videt justum, debet scire quid videat, non illum videt in corpore, non in vestimento, non in patrimonio, non in vultu, sed intus videt. Non, inquam, illum videt nisi ejus viderit mentem, nisi ejus sermonem intenderit, nisi sensum illius potuerit comprehendere, sapientiam de tractatu ejus assumere. Tunc igitur lætabitur, cum ista perspexerit, cum ista cognoverit. Ita ergo et nos sicubi audiverimus justum, festinemus videre, sicut illa mulier quæ audivit in domo Pharisæi discumbere Dominum Jesum, et ingressa est, et ejus pedes perfudit un-*

guento. Illius imitatores simus; quia Ecclesiæ in illa muliere figuram esse quis dubitet? Sicubi ergo justus sedeat, sicubi accumbat, festinemus videre eum. Pretiosum est videre virum justum, ut videas eum secundum imaginem Dei. Quod foris est, nihil prodest; quod intus est, sanat. Sane et in eo qui foris est, illum qui intus est frequenter aspicimus; unde tandem concludit: *Gentiles lignum adorant, quia Dei imaginem putant; sed invisibilis Dei imago non in eo est quod videtur, sed in eo quod non videtur. Vides ergo, quia inter multas Christi imagines ambulavimus? Caveamus ne coronam imagini detrahere videamur, quam unicuique Christus imposuit.* Qui ergo justum videt, amat, honorat, imitatur, in eo velut in imagine Christum videt, amat, honorat, imitatur, ideoque ab eo in mente, et sæpe in corpore, sanatur ab infirmitate, qua detinetur.

Multitudo igitur sapientium, id est justorum virtute præditorum, præsertim eminentium, qui doctrina vel consilio pollent, ut alios doceant, et regant, vel dirigant, est salus totius orbis.

27. ERGO ACCIPITE DISCIPLINAM PER SERMONES MEOS, ET PRODERIT VOBIS,] imo multa et maxima dona, quæ recenset cap. sequent. conciliabit. Est miosis. Carneades philosophus ita se mirifice doctrinæ operibus addixerat, ut cum cibi capiendi causa recubuisset, cogitationibus inhærens, manum ad mensam porrigere oblivisceretur, et Melissa uxor inediæ succurrendi officio, dexteram ejus necessariis usibus adaptaret. Cato junior ne in curia quidem dum senatus cogitur, temperare sibi voluit, quo minus Græcos libros lectitaret; qua quidem industria ostendit aliis tempora deesse, alios temporibus superesse. De Varrone scribitur, quod in eodem lectulo et spiritus ejus, et egregiorum operum cursus extinctus est. Cleanthis philosophi tam pertinax fuit discendi studium, ut ne diurno tempore à Chrysippi lectionibus abesset, nocturnum extrahendæ aquæ ad inopiam suam sustentandam impenderet. Hæc horum hominum circa humanas disciplinas sequendas industria et diligentia, nostram circa res divinas et animæ salutem procurandam, supinam negligentiam et ignaviam, si non vehementer nunc excitat, postea graviter condemnabit.

SECUNDA PARS LIBRI

IN

QUA, POST ELOGIA ET PARÆNESIM SAPIENTIÆ, EJUS ORIGINEM OSTENDIT ESSE DEUM.

CAPUT SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Auctor in persona Salomonis docet id quod promisit in fine cap. præced. scilicet originem sapientiæ, modumque eam assequendi per suum ipsius exemplum, qui licet rex fuerit, tamen quoad naturam, vitam et mortem plane aliis hominibus sit similis, ut proinde, sicut ipse assecutus est sapientiam, sic cuilibet homini eam assequi liceat. Igitur primo, narrat se editum in lucem vitam adeptum fragilem, miseram, abjectam, et morti obnoxiam, ideoque a Deo enixe postulasse et impetrasse culmen sapientiæ, ut per eam vitæ ærumnis mederetur. Inde secundo, v. 11, asserit se per eam adeptum omnia bona, quin et scientiam elementorum, coelorum, stellarum, ventorum, plantarum, omniumque rerum naturalium, quæ sunt in orbe. Mox v. 22. sapientiæ dotes multiplices enumerat, ejusque originem assignat. Denique v. 28. docet neminem a Deo diligi, nisi præditum sapientia, utpote quæ sole sit speciosior. Ex hisce omnibus colligendum relinquit quid sit homo per originem et naturam, quid vero per sapientiam et gratiam.

1. SUM quidem et ego mortalis homo, similis omnibus, et ex genere terreni
illius, qui prior factus est, et in ventre matris figuratus sum caro, 2. de-
cem mensium tempore coagulatus sum in sanguine, ex semine hominis, et
delectamento somni conveniente. 3. Et ego natus accepi communem aerem,
et in similiter factam decidi terram, et primam vocem similem omnibus
emisi plorans. 4. In involumentis nutritus sum, et curis magnis. 5. Nemo
enim ex regibus aliud habuit nativitatis initium. 6. Unus ergo introitus est
omnibus ad vitam, et similis exitus. 7. Propter hoc optavi, et datus est mihi sensus : et invo-
cavi, et venit in me spiritus sapientiæ : 8. et præposui illam regnis et sedibus, et divitias nihil
esse duxi in comparatione illius. 9. Nec comparavi illi lapidem pretiosum : quoniam omne aurum
in comparatione illius arena est exigua, et tanquam lutum æstimabitur argentum in conspectu
illius. 10. Super salutem et speciem dilexi illam, et proposui pro luce habere illam : quoniam
inexstinguibile est lumen illius. 11. Venerunt autem mihi omnia bona pariter cum illa, et innu-
merabilis honestas per manus illius, 12. et lætatus sum in omnibus : quoniam antecedebat me
ista sapientia, et ignorabam quoniam horum omnium mater est. 13. Quam sine fictione didici,
et sine invidia communico, et honestatem illius non abscondo. 14. Infinitus enim thesaurus est
hominibus : quo qui usi sunt, participes facti sunt amicitiæ Dei, propter disciplinæ dona com-
mendati. 15. Mihi autem dedit Deus discere ex sententia, et præsumere digna horum quæ mihi
dantur : quoniam ipse sapientiæ dux est, et sapientium emendator : 16. in manu enim illius,
et nos, et sermones nostri, et omnis sapientia, et operum scientia et disciplina. 17. Ipse enim
dedit mihi horum, quæ sunt, scientiam veram : ut sciam dispositionem orbis terrarum, et vir-

tutes elementorum, 18. initium, et consummationem, et medietatem temporum, vicissitudinum permutationes, et commutationes temporum, 19. anni cursus, et stellarum dispositiones, 20. naturas animalium, et iras bestiarum, vim ventorum, et cogitationes hominum, differentias virgultorum, et virtutes radicum. 21. Et quæcumque sunt absconsa et improvisa, didici; omnium enim artifex docuit me sapientia. 22. Est enim in illa spiritus intelligentiæ, sanctus, unicus, multiplex, subtilis, disertus, mobilis, incoinquinatus, certus, suavis, amans bonum, acutus, quem nihil vetat, benefaciens: 23. humanus, benignus, stabilis, certus, securus, omnem habens virtutem, omnia prospiciens, et qui capiat omnes spiritus: intelligibilis, mundus, subtilis. 24. Omnibus enim mobilibus mobilior est sapientia: attingit autem ubique propter suam munditiam. 25. Vapor est enim virtutis Dei, et emanatio quædam est claritatis omnipotentis Dei sincera: et ideo nihil inquinatum in eam incurrit. 26. Candor est enim lucis æternæ, et speculum sine macula Dei, majestatis, et imago bonitatis illius. 27. Et cum sit una, omnia potest: et in se permanens omnia innovat, et per nationes in animas sanctas se transfert, amicos Dei et Prophetas constituit. 28. Neminem enim diligit Deus, nisi eum qui cum sapientia inhabitat. 29. Est enim hæc speciosior sole, et super omnem dispositionem stellarum, luci comparata invenitur prior. 30. Illi enim succedit nox, sapientiam autem non vincit malitia.

1. Sum quidem et ego mortalis homo, similis omnibus et ex genere terreni illius (hominis) qui prior factus est, et in ventre matris figuratus sum caro.] Arabicus: *Filius sum genitus ex homine terreno, primo creato;* Syrus: *Filius sum primogeniti terræ.* Sub carne, utpote potiori hominis parte, intellige sanguinem, ossa totumque hominem. Est synecdoche. Caro monet hominem suæ infirmitatis; quid enim hominis carne infirmius, vilius, spurcius? Vis nosse teipsum, ô homo? considera ærumnas, sordes, labores, et dolores innumeros et assiduos carnis tuæ, et scies quis et qualis sis. Hinc S. Joannes, cap. 1, ut ostenderet summam in Verbi incarnatione dignationem et demissionem, non dixit: *Verbum homo;* sed, *Verbum caro factum est,* id est, homo carneus. Sensus est, q. d. Ego Salomon licet sim rex, tamen sum mortalis, et *similis;* græce, ισος, id est *æqualis*, cæteris hominibus. Sum enim filius Adæ et Evæ peccatorum, ad mortem cum tota progenie damnatorum, ideoque et ego in peccato originali conceptus, prius ad mortem damnatus, quàm natus sum; atque perinde ut Adam, sum adam formatus ex adama, id est homo ex humo, terrenus ex terra. Denique in ventre matris *figuratus sum;* græce, εγλυφην, id est *sculptus sum*, caro, q. d. Mater nec potuit, nec scivit modum me formandi in utero, sed Deus velut artifex et sculptor ex informi vilique semine figuravit, imo sculpsit me carnem, id est hominem carneum, suis membris, ossibus, nervis, musculis, venis, etc., mira arte distinctum, et instar imaginis suæ expictum, figuratum et exsculptum. Unde psal. 138. v. 15: *Et substantia mea in inferioribus terræ;* hebr. est רקמתי *ruckamti* (unde Italicum, *recamato*), id est acu pictus sum in utero matris meæ: רקם *rokem* enim est phrygio, qui varie acu pingit arte et opere phrygionico. Pro *qui prior factus est*, græce est, πλωτοπλαςου, id est, qui primus ex luto fictus formatusque: πλαττω enim est, instar figuli lutea vasa formo et fingo. Videtur ergo Deus, primo, ex limo finxisse hominis statuam in omnia hominis membra distinctam, deinde eam in carnem humanam convertisse, ac denique in eam animam infudisse, itaque fecisse hominem in animam viventem, ut scilicet esset animal vivens, uti dixi Genes. 2. v. 7. Unde Esdræ lib. 4. cap. 3. vers. 5. dicitur: *Dedisti Adam corpus mortuum; sed et ipsum figmentum manuum tuarum erat, et insufflasti in eum spiritum vitæ, et factus est vivens coram te.*

Docet hîc Salomon reges et quoslibet homines, ne se ob regiam dignitatem, opes, scientiam, ingenium, artes aliasve dotes extollant, ac dii quidam videri velint, uti voluit Alexander Magnus, Nabuchodonosor, Antiochus, et alii; sed memores suæ originis et naturæ ad ærumnas et mortem damnatæ cristas demittant, ac instar pavonis, non ocellatam suam caudam contemplantes intumescant, sed fœdos suos pedes intuentes fastum ponant, ac similes se cæteris mortalibus agnoscant, Deoque opifici suo humiliter se submittant, eumque colant et invocent. Hæc enim est vera sapientia, scilicet nosse seipsum, et nosse Deum, ac dicere cum S. Francisco: Quis tu, Domine? quis ego? Tu abyssus sapientiæ, potentiæ, virtutis, omnisque boni; ego abyssus nihili, ignorantiæ, infirmitatis, peccatorum, omnisque mali.

Idem hoc monitum, teste S. Athanasio, dedit S. Antonius Constantino Magno ejusque filiis Constanti et Constantio litteras suas exposcentibus: *Reges seculi,* inquit, *ad nos miserunt epistolas; quæ hîc Christianis adhibenda miratio est? Licet enim diversa sit dignitas, attamen eadem nascendi moriendique conditio est. Illa sunt veneratione omni percolenda, illa toto animi affectu retinenda sunt, quod hominibus Deus legem scripserit, quod per filium suum propriis Ecclesias ditaverit eloquiis;* et post nonnulla: *Laudavit primum quod Christum colerent, deinde salutaria persuasit, ne magnam putarent regiam potestatem, ne præsentis carnis imperio tumentes, se homines esse nescirent, et judicandos à Christo obliviscerentur. Ad postremum clementiæ circa subjectos et justitiæ, curæ quoque inopum admonuit, atque unum sempiternum esse regem omnium seculorum, Jesum Christum epistolis testatus est. His principes susceptis vehementissime lætabantur.* Idem scripsit B. Petrus Damiani Agneti Augustæ,

lib. 2. epist. 5; ac citans totum hunc Salomonis locum, ex eo ita concludit : *Erubescant ergo cordis elata supercilia, et qui se considerat inter ortum et exitum communi cum cæteris naturæ lege constringi, desinat de sublimiori gloriæ singularitate jactari.* Deinde Agnetem laudans, quod perspecta hac regum misera conditione, relictis Imperii pompis post mortem Henrici II. Imper. mariti sui, appetita à viris principibus ad secundas nuptias, eas refutasset, atque ex Augusta facta esset Sanctimonialis, eam hortatur ut in sancto instituto perseveret, et perseverantiæ pedem immobiliter figat : *Nam quæ dudum*, inquit, *terreni fueras uxor Imperatoris, nunc per sanctæ professionis dotem sponsa facta es Redemptoris. Sic igitur ei te in vera cordis humilitate substerne; sic illi glutino fervidæ charitatis unire, ut cum mystica illa sponsa congruenti valeas voce cantare : Inveni quem diligit anima mea; tenui eum, nec dimittam.*

Quin et Alexander Magnus, qui Jovis Hammonii filius, Deusque credi volebat, vulneratus, ex vulnere se mortalem cognovit : *Omnes*, inquit, *jurant me Jovis esse filium, sed vulnus hoc hominem me esse clamat.* Ita Plutarch. in Apophtheg.

2. Decem mensium tempore coagulatus sum in sanguine (materno; matris enim semen rubeum est, ac potius sanguis videtur, quàm semen, ut patet ex ejus residuo sanguine menstruo) ex semine hominis (græce ἀνδρος, id est, viri) et delectamento somni conveniente.] Tò *decem mensium tempore* magis pertinet ad τὸ *figuratus sum caro*, quàm ad *coagulatus sum*. Nam hæc coagulatio breviori fit tempore; figuratio vero et plena organizatio fit decem mensibus. Sub sanguine, non tantum semen semine sanguineum, quod cum semine viri potius habet rationem agentis, quàm materiæ elaborandæ; sed et verum sanguinem ab utroque semine attractum, et in prolem elaborandum accipe. Sanguis ergo maternus materiam formando prolis corpori, ac deinde alendo subministrat. Ita Galenus, lib. 2. de Natur. facult. cap. 3. Idem, lib. 1. de Semine cap. 9, quatuor formationis fœtus tempora recenset : Primum, *cum semen nihil aliud quàm genitura est;* secundum, *cum substantia factus, carnea jam et non amplius seminalis apparet, quem Hippocrates vocat fœtum;* tertium, *cum jam trium principiorum, cordis, cerebri, jecoris distinctio et formatio evidentior conspici potest, reliquorum autem membrorum obscurior quædam delineatio;* quartum, *cum brachia et crura distincte absoluta cernuntur, neque amplius fœtum, sed infantem appellat Hippocrates; cum cum palpitare et moveri, ut animal jam perfectum inquiat.* Plura vide apud Galenum et Hippocratem, libro de Formatione fœtus.

Communis sententia est fœtum utero matris gestari novem duntaxat mensibus, illudque assignatur 2. Machab. 7. 27. Sapiens tamen hìc decem menses assignat. Idem faciunt multi auctores classici, ut Virgil. in Pollione :

Matri longa decem tulerunt fastidia menses.

Et illud Plautinum in Amphitryone : *Decimo post mense nascitur puer.* Quibus concinit Ovidius 1. Fastorum, ubi locutus de Romulo, qui annum decem tantum mensibus complebat, subdit rationem qua ducebatur.

Quod satis est utero matris, dum prodeat infans,
Hoc anno statuit temporis esse satis.

Accedit jus civile. Nam in 6. tit. 29. de posthumis hæred. institut. legitimi hæredes censentur filii posthumi, qui decimo mense à patris interitu nascuntur. Tertull. lib. de Anima, cap. 37 : *Legitima*, inquit, *nativitas ferme decimi mensis ingressus est;* et rationem addit moralem : *Ut decem*, inquit, *menses decalogo magis inaugurent hominem, ut tanto temporis numero nascamur, quanto disciplinæ numero renascentur.* Consentit D. Ambrosius serm. 15. in psalm. 111, ubi locutus de naturali amore erga parentes : *Non possum*, inquit, *salvo pietatis jure odisse patrem, cui debeo quod creatus sum, nec matrem, longo decem mensium fastidio pii fœtus onera portantem.* Idem censet S. Aug. lib. 3. de Trin. cap. 5. et epist. 3. ad Volusian. Denique B. Petrus Damiani, lib. 2. epist. 21. et in ordine 42, refert *plerosque Ecclesiæ Doctores* in ea esse sententia, ut asserant *decem mensibus hominem in materno utero coalescere, nec intra novem mensium spatium fateantur exire.* Quod tamen ipse interpretatur de decem mensibus triginta tantum dierum, iisque non impletis, sed tantum inchoatis. Sic enim et Christus Dominus, qui conceptus 25. Martii, et natus 25. Decembris, novem tantum menses implevisse videbatur; in decimum nihilominus dicendus est excurrisse, cum ex illis novem mensibus quinque unum et triginta dies sortiantur, atque ideo ultra novem menses quinque dies, qui decimum inchoant, supersint. Si igitur decimestre est spatium, quo uterus gestatur, seu fœtus maturescit, recte 1. Reg. 1. 20. in nativitate Samuelis vocatur *circulus dierum*; nam denarius à Mathematicis appellatur numerus sphæralis seu circularis, ut Georgius Venetus de Harmonia mundi, Cantic. 1. tom. 8. et c. 3. testatur. Ita noster Alphons. Mendoza in lib. 1. Reg. cap. 1. vers. 20.

Adde ex Aristot. lib. 7. Histor. animal. cap. 4. cæteris animalibus certum et determinatum esse conceptionis et pariendi tempus, homini vero incertum et varium. Nam et septimo mense, inquit, et octavo, et nono, mater parere potest, et quod plurimum accidit, decimo; nonnullæ etiam undecimum attingunt, aliquæ etiam decimum tertium, ait Plinius libro 7. capite 5; quin et subinde decimum quartum, ait Avicenna lib. de Anima. Verum hi partus sunt monstruosi, ideoque eos jura non admittunt. Optimi ergo et perfectissimi nascendi fines novem vel decem mensibus terminantur. Adjungit Rabanus, quem citat Holcot, natos decimo mense esse perfectiores, magisque vitales, velut perfectissimo tempore genitos. Sic et Hippocrates lib. de Septimestri partu, et lib. de Natura fœtus, præfert cæteris natos mense decimo, non completo, sed inchoato. Unde Theocritus, idyllio 24, Herculem virorum fortissimum asserit mense decimo prognatum. Idem de cæteris heroibus docet Pineda, lib. 1. de rebus Salomonis, cap. 7. Hinc et S. August. lib. 83. quæst. q. 36. et lib. 4. de Trin. cap. 5. ait Christum natum post 276 à conceptione dies, id est, post novem menses exactos, et decimum inchoatum per sex dies, si cuilibet mensi 30 dies assignes. Idem asserit sanctus Chrys. serm. de

sancto Joanne Baptista, etsi dies præcise non numeret. Si tamen omnes dies anni in duodecim menses æqualiter partiaris, cuilibet mensi obvenient 30 dies et decem horæ cum dimidia; quo posito, decimus mensis Christi in utero matris, erit inchoatus tantum per unum diem et sesquihoram circiter. Imo noster Pineda loco jam citato, num. 20, naturalissimum et perfectissimum partum requirere à conceptione decem menses integros, probat ex partu Christi Domini, qui fuit perfectissimus; ipse enim primo conceptionis suæ instanti fuit à Spiritu Sancto perfecte formatus, organizatus et animatus, quod in cæteris feminis tantum contingit die quadragesimo à conceptu; quod si novem mensibus, quibus Christus fuit in utero, hosce 40 dies addas, utique decem menses integros invenies, quos partus perfectissimus exigere videtur. Addit Petrus Bongus in Myster. num. cap. 45. primogenitos decem mensibus saltem inchoatis utero gestari. Ergo dum decem menses sibi attribuit Salomon, significat accidisse sibi, quod et primogenitis ut quinque diebus supra novem menses gestatus fuerit, atque adeo, ut in ipsa gestatione jam prænuntiaret fore ut primogeniti jure in regnum paternum successurus esset, quamvis minime esset primogenitus.

Aliter hæc conciliat Franc. Valesius S. Philosoph. cap. 83, ubi asserit maxime naturalem et communem nascendi periodum esse novem à conceptu menses. Sapientem ergo, cum hîc decem menses assignat, non solares intelligere, sed lunares, quibus Hebræi utebantur, eosque non integros, sed novem integros, et decimum currentem; novem vero menses communes, sive solares, quos assignat auctor Machab. l. 2. c. 2. v. 27. faciunt novem menses lunares, et totidem fere dies, qui decimum mensem inchoant. Quare idem in re hîc præscribit nascendi tempus, quod 2. Machab. cap. 7. vers. 27. Hæc ipse. Porro hæc omnia ærumnosam hominis nativitatem vitamque significant. Nonne enim ærumnosum est latuisse per decem menses in tenebroso et fœdo matris utero, velut in carcere, vel sepulcro.

Audi B. Petr. Damiani lib. 7. epist. 5. ad Agnetem Augustam: *Decem mensium tempore coagulatus sum ex sanguine et semine hominis, et delectamento somnii convenientis; si non pigeat vigilanter advertere quæ mens hæc audiens typho valeat arrogantiæ superbire, et quis continuo non compellatur sese nosse putredinem, dum tam obscenam ortus sui considerat fœditatem, dicens intra se: Quid superbis, terra et cinis?*

Audi S. Bernard. in Medit. cap. 2: *Quid ego sum? Homo de humore liquido. Fui enim in momento conceptionis de humano semine conceptus, deinde spuma illa coagulata modicum crescendo caro facta est.* Porro materiæ huic humanæ multis nominibus arborum et plantarum semina præferuntur. Primo, quod hæc munda sunt, et sine ullo horrore in sinum mittuntur, oculis videntur et manibus atteruntur; illa vero materia adeo impura est et fœtida, ut nec manu tangi, nec oculis sine rubore aspici possit; secundo, arborum semina purissima quadam emanatione procedunt; sed materia hæc emanat, non sine pruritu carnis, fervore libidinis, et fœtore luxuriæ. Ideo conceptio hominis tenebras amat, et tanquam res obscena, et quæ genitori ignominiæ est, lucem fugit, et aliorum etiam familiarissimorum aspectum exhorret; tertio, semina arborum atque etiam animalium nullo peccato, nullaque iniquitate inficiuntur; at hæc materia ejusque emanatio sæpissime aliquo peccato, saltem levi fœdatur, quod parentes ex nimia delectatione solent contrahere; quarto, illa semina durabiliora sunt, ac multis diebus, et mensibus, et annis incorrupta servantur; nam et vidimus aliqua post tres aut plures annos germinasse; hoc vero semen quasi momentaneum, post modicum temporis corruptionem subit, et incorruptelam pertransit; quinto, tandem arborum semina semel putrefacta, et in arbusculam vel plantulam versa, purissimo terræ humore concrescunt; at semen hominis in corpus humanum coagulatum, cibo spurcissimo augetur. Sed attende, inquit Innoc. lib. 1. de Contemptu mundi cap. 4, quo cibo conceptus nutriatur in utero. Profecto sanguine menstruo, qui cessat in femina post conceptum, ut ex eo conceptus nutriatur in femina, qui fertur esse tam detestabilis et immundus, ut ab ejus contactu fruges non germinent, arescant arbusta, moriantur herbæ, et amittant arbores fœtus, et, si canes inde comederint, in rabiem efferentur. Ecce, homo, parentes tuos, ex quorum dignitate glorieris, duo hæc semina viri et feminæ libidinose commixta, in quibus nominandis jam modestiæ et pudicitiæ metas transilimus. Ita noster Alvarez de Paz, l. 4. de Cognitione sui, p. 2. c. 5.

Et delectamento somni (græce, ὕπνῳ, id est *somno*) convenienti.] Ita Rom. et Græca; minus recte ergo S. Ambros. serm. 8. in psalm. 118. et S. Bonavent. hîc legunt, *somni* (alii, *somnii*) *convenientis*. Græce est, ἡδονῆς ὕπνῳ συνελθούσης, id est *ex voluptate* vel *delectatione, quæ venit cum somno*, sive quæ concurrit cum tempore somni, id est, quæ noctu peragitur. Honesta periphrasi circumscribit actum generationis. Addit S. Bonavent. et Carthus. actum hunc vocari *somnum*, quia rationem ligat, et illico transit, sicut delectatio somni. Verum prius duntaxat significat græcum συνελθούσης ὕπνῳ, id est, *convenientis somno*, id est venientis cum somno, comitantis somnum. Somnus enim, post conceptionem, eam adjuvat et promovet, uti docent philosophi et medici. Unde Job, cap. 3. v. 3: *Pereat*, inquit, *dies in qua natus sum, et nox in qua dictum est: Conceptus est homo.* Perperam ergo Lyranus, Clarius et Holcot hæc accipiunt de dulci infantium somno, quo jugiter absorpti in utero matris decem transigunt menses. Minus quoque genuine Jansen. delectationem somno convenientem exponit eam quæ decet somnum, quæque congruit nocti ob actus fœditatem et verecundiam. Positus est enim, inquit, genitivus pro dativo, puta *somni* pro *somno*: hæc ipse. Porro quia Noster vertit, *somni* in genitivo, qui referri debet ad τὸ *delectamento*, non ad *conveniente*, id est simul veniente, ut patet ex syntaxi; hinc Salomon ait se coagulatum ex sanguine feminæ et semine viri, *et delectamento: et* significat, *id est* (est appositio), q. d. Quod est delectamentum somni, id est, noctis, *conveniens*, id est, simul in unum veniens et conveniens ad generandam et formandam prolem. Τὸ ergo *conveniens* significat confluxum et concursum seminis virilis et feminei, qui fit per congressum viri et feminæ ad generandam prolem. Sic dicitur Matth. 1. 18: *Cum esset desponsata mater ejus Maria Joseph, antequam convenirent;* sic enim honeste vocatur congressus

conjugum. Honesta ergo periphrasi circumscribit delectationem actus maritalis quo fit ut delectabiliter concurrat semen tam maris, quàm feminæ ad formandum embryonem, illamque vocat *somni;* tum quia noctu fit, cum solent homines somnum capere; tum quia somnus multum juvat conceptionem; somnus enim præcedens conceptionem in utroque parente semen concoquit, elaborat et maturat; subsequens vero in femina facit ad concepti seminis intentionem, digestionem et perfectionem, uti docent Galenus et medici. Sic cap. 6. ait : *Ex iniquis enim somnis filii qui nascuntur.*

Salomon fœditati materiæ, puta sanguinis et seminis, ex quo formatus est, addit fœditatem actus, quo conceptus est, ut originis suæ vilitatem et fœditatem ostendat; hic enim actus adeo fœdus est, ut lucem fugiat, ac somnum et noctem, id est tenebras et latebras, quibus se occultet, quærat. Ipse enim homini eripit usum rationis (unde philosophus eum definivit esse modici temporis epilepsiam), eumque quasi in brutum et bestiam transformet. Nullus enim actus magis brutus et bestialis est, quàm venereus. Unde Alexander Magnus duabus potissimum rebus, quum Deus à multis prædicaretur, se quod mortalis esset deprehendere dicebat, somno et coitu, quod hæc præcipue proderent humani corporis imbecillitatem; ad cætera invictus erat. Somnus enim mortis imago est, et coitus species est morbi comitialis. Ita Plut. in Alexandro.

Porro singula pene verba hujus versus et præcedentis habent emphasim, novasque et singulas hominis nascentis ærumnas continent, ut patet sigillatim ea expendenti.

3. ET EGO NATUS ACCEPI (græce, ασπασα, *attraxi.* S. Ambrosius, ser. 8. in Psalm. 118, *hausi*) COMMUNEM, non tantum cum cæteris hominibus, sed etiam cum bestiis omnibus, AEREM, ET IN SIMILITER FACTAM DECIDI TERRAM, ET PRIMAM VOCEM SIMILEM OMNIBUS EMISI PLORANS.] Syrus : *Sicut quilibet homo cœpi plorare;* Arabicus, *et veni plorans.* Salomon tres hîc nativitatis suæ ærumnas recenset : primum, quod attraxerit aerem communem omnibus, etiam brutis, quasi ab aere tenuissimo penderet ejus vita, ac fugientem animam cogeretur respirando fovere et conservare. Vide ergo quàm caduca et occidua sit vita, quæ à re tenuissima et fugacissima, qualis est aer, dependet : pendet ergo ex aere et flatu, quasi ex filo, qui si desit, animam efflari necesse est. Nam ut ait Galenus, l. de Utilitate respirationis, cap. 1 : *Cum ne momentum temporis sine respiratione sufficere possimus, manifestum est eam ad nullam particularem actionem, sed ad ipsam vitam pertinere.* Secunda, quod in similem cæteris terram deciderit, quasi terræ filius ab ea alendus, et in eam ceu matrem post mortem rediturus. Tertia, quod prima ejus vox fuerit ploratus, quo vitæ ærumnas, quas naturæ instinctu sibi imminere augurabatur, deplorabat.

Rursum hisce tribus innuit se compositum è quatuor elementis; ideo enim aerem attrahit, quia eo constat; iisdem enim rebus res alitur, quibus constat, ait Aristot. Rursum sub aere intellige ignem; ideo enim homo aerem frigidum attrahit, ut ignem, id est calorem cordis et sanguinis refrigeret. Terra intelligitur in eo quod terrestris suo pondere in terram decidit : aqua in ploratu et imbre lacrymarum. Ex quibus colligendum relinquit hominem habere corpus, non cœleste, lucidum, simplex et incorruptibile, sed elementarium, opacum, mixtum, corruptibile, quod defectus et vitia omnia quæ elementis insunt ex iis sugat et hauriat. Unde fit ut homo ex igne trahat levitatem, bilem et superbiam; ex aere, inconstantiam et ostentationem; ex aqua, fluxum et defluxum; ex terra, crassitiem et hebetudinem.

Porro infans in utero matris post formatum pulmonem respirat, aeremque internum attrahit, ait ex Hippocrate Galenus lib. *An animal sit id quod in utero est*, c. 3; sed id negat Aristot. lib. de Spiritu, c. 3. ubi docet fœtum in utero mox formato corde habere pulsum, ac deinde ali et nutriri, ultimo respirare : *Nam tum primum respirat*, inquit, *ubi in lucem editus fuerit partus.* Idem docent alii, quibus hîc favet Salomon. Rursum Aristot. lib. 2. de Generat. animal. cap. 4. et ejus asseclæ tradunt puerum in utero per umbilicum attrahere alimentum et nutriri, licet aliqui censeant per os nutriri, ideoque mox ut natus est, os mammæ matris admovere, ut lac sugat. Ita Galenus loco citato, et Fortunius Lycetus lib. 1. de Ortu animæ humanæ, c. 44. Omittit sic Salomon puerperæ fastidia, partus dolores, infantis pericula, infirmitatem, spurcitiem, de quibus Plutarch. l. de Amore prolis : *Nihil*, inquit, *est ita imperfectum, inops, nudum, informe, spurcum, ut homo à partu statim conspectus, cui soli fere ne exitum quidem in lucem mundum natura concessit, sed sanguine inquinatus taboque oppletus, et occiso magis, quàm nato similis, à nemine tangi, tolli, suaviari et amplexu foveri potest, nisi natura insitum gerente amorem.*

ET IN SIMILITER FACTAM (græce ομοιοπαθη, id est *similiter* vel *similia passam*, ut vertit Pagnin. Arias et Lorinus) hoc est, similibus passionibus, qualitatibus, incommodis, miseriis et ærumnis obnoxiam, quales sunt calor, frigus, æstus, siccitas, fames, sitis, morbi, etc. DECIDI TERRAM.] Vatabl. *At in ejusdem ingenii terram excidi*, q. d. Licet nascerer filius regis Davidis, tamen nascendo effusus sum in terram, non molliorem, neque meliorem, sed similem cæteris, more aliorum hominum et animantium : sicut enim cœlum unum est omnibus, sic et una omnes excipit terra, juxta illud Prudentii : *Una omnes gradiuntur humo*, æque ac unius aeris haustu vivunt. Hinc in terra calorem, frigus, siccitatem, humiditatem, cæterasque qualitates, mutationes et perturbationes sensi et passus sum, æque ac reliqui homines et animalia.

Porro, ne infans dum nascitur allisu ad terram lædatur, excipitur ab obstetricibus. Unde S. Ambros. epist. 64. quæ est ad Syagrium : *Obstetrices dicuntur, eo quod obstant ne fœtus laxatis uteri genitalibus in terram defluat.* Et Claud. lib. 10:

> Quem prima meo de matre cadentem
> Excepi gremio.

Et Job, c. 3 :

> Cur exceptus genibus ?

Censet noster Pineda lib. 1. de Rebus Salom. c. 12. n. 4. hîc respici ad priscorum Romano-

rum ritum, qui pueros recens natos deponebant in terra, ac Opem deam, ut ei opitularetur, invocabant, teste Festo. Idque primo, inquit Varro lib. 2. de Vita pop. Rom. ut infans auspicaretur vitalis ac rectus esse; secundo, ut velut filius terræ ac piæ matris opem et alimenta imploraret, ait Macrobius, libro 1. in somn. Scipionis, et S. Aug. libro 4. de Civitate c. 11. quem audi: *Ipse* (Jupiter sive Deus) *opem ferat nascentibus, excipiens eos sinu terræ, et vocetur Opis. Ipse in vagitu os aperiat, et vocetur Deus Vagitanus. Ipse levet de terra, et vocetur dea Levana. Ipse cunas tueatur, et vocetur dea Cunina. Non sit alius, sed ipse in deabus illis, quæ fata nascentibus canunt, et vocantur Carmentes. Præsit fortuitis, voceturque Fortuna. In dea Rumina mammam parvulo immulgeat, quia rumam dixerunt veteres mammam. In dea Potina potionem ministret. In dea Edulica escam præbeat. De pavore infantium Pavenlia nuncupetur.* Tertio, ut terram omnium mortalium matrem esse profiteretur, de quo Philo, l. de Mundi opificio. Quarto, ut se in terram rediturum præsignificaret, juxta illud Lucretii, l. 5:

Omniparens eadem rerum commune sepulcrum.

Hic Romanorum fuit ritus, verum an idem fuerit Hebræorum, præsertim tempore Salomonis, difficile est credere, difficilius probare.

Porro homo nascens, primo, caput emittit, ultimo pedes. Audi plinium, lib. 7. c. 8: *In pedes*, inquit, *procedere nascentem contra naturam est, quo argumento eos appellavere Agrippas, ut ægre partos, qualiter M. Agrippam ferunt genitum, unico prope felicitatis exemplo in omnibus ad hunc modum genitis.* Et infra: *Neronem quoque paulo ante principem, et toto principatu suo hostem generis humani, pedibus genitum parens ejus scribit Agrippina: Ritu naturæ capite hominem gigni mos est, pedibus efferri.*

Audi et Aristot. l. 7. Histor. animal. c. 8: *Situs in utero quadrupedum omnium extensus est; expedum autem obliquus, ut piscium; bipedum vero inflexus contractusque, ut avium: homo etiam in semel conglobatus sic gestatur, ut nasum inter genua, oculos super genua, aures extra genua habeat. Omnibus æque animalibus caput primum superius est: sed cum creverint et jam exitum appetant, deorsum deducitur. Ita fit ut omnibus partus secundùm naturam in caput; contra naturam in pedes, aut inflexo, circumactoque corpore agatur.* Et c. 10: *Nascuntur secundùm naturam cætera etiam animalia versa in caput, sed pueri manus quoque ad costas porrectas extensasque habent. Qui cum exierint, vocem statim emittunt, et manus in os admovent. Excrementum etiam reddunt, alii statim, alii brevi, sed omnes intra diem; quod excrementum pluris quàm pro infantis magnitudine est. Papaverculum hoc mulieres vocant, colore cruentum, atque admodum nigrum et piceum est, mox lacteum jam et albidum redditur; sugit etiam confestim ubera infans. Vocem, antequam egrediatur, nunquam emittit; etiamsi cum difficulter egreditur, caput exstet, corpus intus sit totum.*

Et primam vocem similem omnibus emisi (legit cum Complut. et S. Ambrosio ἧκα, id est, *emisi;* jam Vatican. et cæteri legunt ἴσα, id est *æque*) plorans.] Græce κλαίων, id est, *vagiens*, (quasi κλάων, id est *frangens*, inquit Eustach. in Odys. 4; quia vagitus fit per quamdam membrorum violentam quasi effractionem, seu compressionem) et ut ait Tertull. lib. de Anima, c. 9: *Vagitu vitam salutans.* Nam infantes primis ab ortu quadraginta diebus vigilantes non vident, nec lacrymantur, sed vagiunt: exactis vero 40 diebus lacrymas fundunt, ut docet Arist. l. 7. Hist. anim. c. 10. Idem, 7. Polit. c. 17, quem sequitur Avicenna, causam physicam assignat, quod vagitus hic et ploratus faciat ad vocis exercitium, et ad corpus roborandum. Verum causa propria moralis est, scilicet peccatum originale, in quo nascuntur, cujus hic vagitus est index et pœna. Nam cætera animalia in ortu non vagiunt, imo nullam vocem emittunt.

Unde notant Lyran. Holcot, Lorinus, Pineda cæterique interpretes, masculos dum nascuntur vagiendo vagitum auspicari ab A, quæ est prima littera nominis Adæ protoplasti: feminas ab E, quæ est prima nominis Evæ, quasi de eorum lapsu queritentur. Hinc et Christus, ut per omnia nobis assimilaretur, nostramque culpam lueret et expiaret, vagiendo natus est, juxta illud Fortunati: *Vagit infans inter arcta conditus præsepia.*

Causa physica est, quod infantes nascendo magnam sentiant mutationem; transeunt enim nudi ab utero molli et calido ad terram duram et aerem frigidum: rursum à tenebris et somno ad insolentem lucem et vigiliam, etc. quibus omnibus percelluntur, ac dolentes vagiunt. Ita Alexand. in Problem.

Causa symbolica est, quod infans præsentiat, præsagiat, et quasi *nesciens prophetet,* ait S. Aug. 21. Civit. cap. 14, mille vitæ ærumnas sibi subeundas, quas deplorat. Unde Lucretius lib. 6. ait:

Vagituque locum lugubri complet, ut æquum est;
Cui tantum in vita restat transire malorum.

Hac de causa Thraces, Gadenses, Trausi et Causiani nascentes lacrymis, morientes gaudio et risu prosequebantur, teste Alex. ab Alex. l. 2. Genial. c. 25.

Si cui homini Deus revelaret omnes afflictiones corporis et animæ, illi subeundas per reliquum vitæ, horreret, ploraret, et pene desperaret, quid ni ergo eas omnes præsentiens infans ejulet? Audi S. Aug. lib. 21. de Civit. c. 14: *Quis non exhorreat et mori eligat, si ei proponatur, aut mors perpetienda, aut rursus infantia? quæ quidem non à risu, sed à fletu orditur hanc lucem, quod quid malorum ingressa sit nesciens prophetat quodam modo.* Unde Plinius ignorans veram vagitus causam, scilicet peccatum originale, et naturæ per illud corruptionem, naturam ipsam velut novercam accusans, in proœmio lib. 7. queritur: *Hominem tantum nudum,* inquit, *et in nuda humo, natali die abjicit ad vagitus statim et ploratum, nullumque tot animalium aliud ad lacrymas, et has protinus vitæ principio,* etc. *flens, animal omnibus imperaturum.* Additque *non fari, non ingredi, non vesci, breviterque hominem scire nihil sine doctrina, non aliud naturæ sponte, quàm flere.*

Priscis Latinis infantes vagiendo *va* sonare videbantur: unde per onomatopœiam *vagire* dicti sunt, ac Vagitanus (qui et levi nominis flexu Vaticanus dictus est) deus, ut iis auxilio esset, implorabatur, ait Varro. Audi Gellium, l. 16. cap. 17: *Vaticanus Deus nominatus, penes quem essent vocis humanæ initia, quod pueri si-*

mul atque parti sunt eam primam vocem edunt, quæ prima in Vaticana syllaba est. Idcirco vagire dicitur, exprimente verbo sonum vocis recentis. Romæ Deus hic colebatur in monte, qui ex eo etiamnum Vaticanus nuncupatur, quem nunc occupat corpus, sepulcrum et basilica S. Petri, qui omnes Christianos, quasi modo genitos infantes lacte suæ doctrinæ aluit et pavit, verus utique eorum Vagitanus. Unus hic excipitur Zoroastres, qui in ortu suo non vagiit, sed risit, ut refert Solinus l. 1. de Mirab. mundi, c. 3, et hoc fuit portentum malumque omen; nam postea fuit artis magicæ inventor. Cardanus lib. de Rerum varietate, cum de hominis natura agit, cum non nisi post aliquot dies ridere tradit, primumque risum, quem edit, non nisi in somnis existere, quo significari ait nullum, nisi confecto hujus vitæ curriculo, verum ac certum gaudium esse. Nam ut ait S. Augustinus, omnino nihil aliud est tempus vitæ hujus, quàm cursus ad mortem. Unde Seneca, l. 4. epist. 24, vitam comparat clepsydræ, ex qua aqua vel arena sensim citoque tota defluit et deficit: simili enim modo defluunt dies vitæ, quibus mors succedit.

Denique infantes nati deponuntur in terram quasi matrem, ut eam velut mox futurum sibi sepulcrum salutent, et inter infantiles vagitus funebres monodias ac nænias modulentur, juxta illud S. Bern. ser. de S. Martino: *In terra*, inquit, *orimur, in terra morimur*, q. d. Prima vivendi sedes est ultima moriendi; nec majori discrimine ortus et interitus ab invicem separantur, quàm hæc duo verba: *Orimur* et *Morimur*, quæ una tantum littera distinguuntur.

4. In involumentis nutritus sum, et curis magnis.] Græce, ἐν σπαργάνοις, id est, in fasciis et involucris infantilibus. Unde et Christum, qui est verus Salomon, ut nobis esset similis, ἐσπαργάνωσε, id est, *pannis involvit*, id est fasciavit, Virgo Deipara, Lucæ 2. 7; idque primo, quia cum cætera animalia pilis vetita nascantur, solus homo plane nudus nascitur, ideoque fasciis, quasi vestibus involvendus est. Audi Plinium de natura quasi noverca hominis queritantem in proœmio l. 7: *Ante omnia unum animantium cunctorum alienis velat, cæteris varie tegumenta tribuit, testas, cortices, coria, spinas, villos, setas, pillos, plumas, pennas, squamas, vellera, truncos etiam arboresque cortice, interdum gemino, à frigoribus et calore tutata est; hominem tantum nudum, et in nuda humo natali abjicit die*, etc. et Plut. l. de Amore prolis: *Nihil*, ait, *est ita imperfectum, inops, nudum, informe et spurcum, ut homo à partu statim conspectus, sanguine inquinatus, taboque oppletus, occiso magis quàm nato similis.* Hac sola purpura indutus prodit in lucem princeps æque ac plebeius homo; ex eadem quisque tela conspicitur vestitus.

Secundo, fasciis eget infans, ut iis mollia ejus membra stringantur, confirmentur et solidentur, ne ex vagitu et ineptis pueri motibus luxentur, labefactentur, aut distorqueantur. Molestæ ergo sunt infanti fasciæ, ac quasi compedes ejus et vincula, quibus constringitur, sed necessariæ ad salutem. Unde Galenus, l. 1. de Sanitate tuenda, c. 7 et 2. de Motu musc. c. 7. et de Caus. morb. c. 7, docet *conducere plurimum tuendæ valetudini infantili, ut fasciis deligetur infans, sed corpori prius toti sale modice inperso, ut membra melius consolidentur atque firmentur, et, nisi commode fascientur infantes, quorum sunt mollia peneque fluxibilia corpora, facile inverti et corrumpi membri cujusque figuram.* Catoni propterea Censorino tantæ curæ fuit apud Plutarch. *ut nisi se spectante liberos fasciari permiserit.*

Tertio, fasciæ juvant ut infans, qui quasi quadrupes nascitur, ac manibus pedibusque repit ut rana, cito consolidatis membris et pedibus, iis incedere valeat bipes ut homo. Quàm vero hoc sit miserum describit Plinius loco jam citato: *Ab hoc*, inquit, *lucis rudimento, quæ ne feras quidem inter nos genitas, vincula excipiunt, et omnium membrorum nexus, itaque feliciter natus jacet manibus pedibusque revinctus: flens animal cæteris imperaturum, et à suppliciis vitam auspicatur, unam tantum ob culpam, quia natum est: heu dementiam, ab his initiis existimantium ad superbiam se genitos!* Hæc ille.

Unde hæ fasciæ repræsentant institas, ligamina, sindones et lintea, quibus puer post mortem involvendus est, ut inferatur in sepulcrum. Puer ergo, in cunis fasciatus, speciem habet defuncti jacentis in sarcophago; quia nascitur moriturus, gignitur ut sepeliatur. Sub fasciis cunas cæteraque similia intellige. Accedunt varii dolores, quos ex nimia vel inconcinna fasciatione, multisque aliis incommodis patitur puer, et explicare nequit, sed vagiendo et plorando eos prodit: ad quos leniendos tria remedia suggessit natura. Audi Galenum, lib. 1. de Sanitate tuenda, c. 7: *Tria hæc doloris infantium remedia nutricibus ipso usu edoctis inventa videamus, scilicet nutricis papillam ori inditam, motum mediocrem, vocis modulationem. Rursusque triplicem excogitatam dimotionem infantium in cunis, in lectulis pendentibus, in suis ipsarum nutricum ulnis.*

Et curis magnis.] Τὸ *magnis* jam non est in Græco. Perperam P. Nannius pro *curis* legit, *cunis*; forte in aliquo exemplari pro φροντίσι, id est *curis*, scriptum legit, φορτίσι, id est *naviculis onerariis*, quæ cunarum speciem referunt; aut φορμοῖσι: φορμὸς enim est sporta, vas, corbis, quibus similes sunt cunæ. Porro in cunis, magnis curis et sollicitudinibus parentum, obstetricum, nutricum, pædagogorum alitur et educatur infans: unde varios morbos, ac non raro mortem subit: quocirca illi servando Gentiles Cuninam deam præficiebant, ait Varro, et ex eo S. August. 4. de Civit. 11.

Porro Gentiles heroum filios recens natos ponebant in clypeo, ut ad bellum eos erudirent. Unde positus est in scuto apud Theocritum Hercules, itidemque Iphiclus ab Alcmena parente:

> Cum ambos lavisset, et lacte replevisset,
> Posuit super scutum æreum quod Pterelæ
> Amphitryon, pulchram armaturam ademerat interfecto.

Quin et Lacænæ in clypeo pariebant, auctore Nonno Dionys. 41. Denique curas has exstimulat amor, præsertim matris erga prolem; quia enim impense eam amat, hinc impense eam curat. Mensura enim curæ est amor. Unde Anacharsis, rogatus *cur conjugio abstineret*, respondit: *Quia nimis amarem prolem ex eo natam.*

5. Nemo enim ex regibus aliud habuit nativitatis (græce γενέσεως, id est ortus) initium.] Sub ortu accipe conceptionem, nativitatem, educa-

tionem : quæ omnia mille periculis et incommodis, ideoque mille curis et anxietatibus sunt obnoxia in homine, non autem in cæteris animalibus, quibus proinde longe infelicior et ærumnosior est homo: dicit hoc Salomon, non tam ut cæteris regibus, quàm ut reliquis hominibus plebeiis sese assimilet et adæquet.

6. Unus ergo introitus est omnibus ad vitam, et similis (græce, ιση, id est æqualis) exitus.] Idem ergo est hominis principium, idem finis, solis vero mediis vitæ itineribus discrepant; qui ergo sapit, ea præclare obeat. Pro *ergo* græce est δε, id est autem; sed δε subinde est illativum, et æquipollet *ergo*, ut superius monui. Pro *introitus* græce est εισοδος, quæ vox est theatralis, et adaptatur personis scenicis in theatrum prodeuntibus, ut in comœdia agant personam, hic regis, ille servi, iste militis. Unde εξοδιον vocabatur carmen, quod in fine comœdiæ canebatur, teste Polluce lib. 4. Similis *est introitus ad vitam;* per eam enim ingredimur in theatrum hujus mundi, ut personam comicam agamus, hic sacerdotis, ille principis, iste plebeii. Unde August. Cæsar, teste Sueton. moriturus ad amicos ait : *Satisne belle personam nostram egimus ?* Illis respondentibus, *belle*, attrahens claudensque lectuli cortinas : *Valete ergo*, inquit, *et plaudite*, uti dicunt scenici finita jam comœdia. Homo ergo in hac vita est mimus et histrio in tragœdia, quæ coram Deo, Angelis et hominibus exhibetur, juxta illud Pauli : *Spectaculum* (græce θεατρον, id est *theatrum*) *facti sumus mundo, et Angelis, et hominibus*, 1. Cor. 4. 9. Quisque ergo videat ut decore personam suam agat, ut Deo illius bene actæ rationem exposcenti exactam reddat.

Secundo, εισοδος convenit navigantibus, qui navim ingrediuntur, ut in portum à se prætensum enavigent : sic ingredientes in vitam, ingredimur in mare mille tempestatibus et periculis piratarum obnoxium, ut per illud duce Deo, et afflante Spiritu Sancto in portum salutis enavigemus.

Tertio, εισοδος convenit ingredientibus nundinas et forum, ut in eo merces emant aut vendant. Sic vita nostra est mercatus et nundinæ, ait S. Gregor. Nazianz. in quem nascendo ingredimur, ut in eo merces virtutum, meritorum et bonorum operum, quibus mereamur salutem et vitam æternam, comparemus.

Quarto, εισοδος et εξοδος, id est, ingressus et egressus, competit soli orienti et occidenti, æque ac lunæ et stellis. Mane enim sol oriens ingreditur in nostrum hemispherium, vespere occidens egreditur. Sic homo celerrime per vitam et mundum pertransit, ut in nativitate quasi mane oriri, in morte quasi vespere occidere videatur. Sicut ergo sol velocissime eodem die transit ab ortu ad occasum; sic homo à vita celerrime decurrit ad mortem, adeoque vita ejus non est aliud quàm transitus continuus ab ortu ad occasum et mortem.

Quinto, εισοδος convenit athletis, cursoribus et curribus in stadium pro præmio ingredientibus, in eoque ad metam celerrime decurrentibus. Sic enim vita nostra est stadium, in quo certamus et decurrimus ad metam et palmam cœlestem. Quare mors sapientibus et sanctis non tam est finis vitæ, quàm mortis, ac veræ vitæ initium, et æternitatis janua, uti passim docent SS. Patres, quin et Philosophi. Audi paucos è multis. Maximus Tyrius Platonicus, sermon. 25 : *Hoc*, ait, *quod mortem homines vocant, idipsum est immortalitatis initium, et futuræ vitæ procreatio.*

Indi Brachmanes apud Strabonem, l. 15, affirmant *mortem esse nativitatem ad illam veram atque felicem vitam.* Pallad. l. 1. Florileg. *Anima è corpore tanquam è carceribus mortis fugit ad Deum immortalem.* Apoll. Tyaneus apud Phil. l. 7 : *Nos*, inquit, *homines in carcere sumus omni tempore, quod nos vitam appellamus, et qui primi domos invenerunt, non animadvertisse videntur, quod alio carcere seipsos circumdarent.* Cicero in Caton. major. *Dum sumus in his conclusi compaginibus corporis, munere quodam necessitatis, et gravi operi perfungimur : est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, et quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ æternitatique contrarium.* Idem, in Somnio Scipionis, agens de Heroibus Roman. *Qui*, inquit, *è corpore tanquam è carcere evolarunt.* Themistius apud Stob. ser. 121 : *Videtur*, inquit, *ipsum* του θανατου, id est mortis, *nomen, hominem è vita migrantem, non ad locum aliquem sub terram referre, sed extollere* ανω εις θεον, *hoc est sursum ad divinam sedem. Sic enim probabile est animam veluti à vinculo corporis, quod exspiravit, solutam, tum demum vere respirantem, seque recreantem, Deo sociari, et ab eo pendere.* Idem Themistius ibid. *Mortis*, ait, *affectum subire, simile est initiationi in magnis aliquibus sacris; quocirca ut ipsa vocabula, sic etiam res inter se consimiles sunt;* τελευταν *enim mori est;* θελεται, *sacra;* τελεισθαι, *initiari. Nam post mortem mirabilis quædam lux occurrit, aut loci puri, aut amœna prata defunctos excipiunt, in quibus voces, choreæ, et venerabiles de rebus sacris narrationes resonant : illic homo jam perfectus initiatus, sui juris factus et liber, coronatus obambulans sacra celebrat, et conversatur cum viris sanctis purisque, profanam in terra et impuram turbam inspiciens, quæ in profundo cœno et caligine à seipsa conculcatur et compellitur.*

Ex quibus omnibus recte concludit S. Maximus Episcopus Taurin. in Cent. 5. c. 76 : *Non puto finem vitæ hujus justum esse mortem appellare, sed recessum à morte, separationem à corruptione, tenebrarum subductionem, ut in summa dicam omnium consummationem malorum.*

7. Propter hoc optavi, et datus est mihi sensus : et invocavi, et venit in me spiritus sapientiæ.] Subdifficilis est hoc loco nexus : non satis enim liquet quid referat τὸ *propter hoc*. Respondet primò Noster à Castro, sicque explicat, q. d. *Propter hoc*, id est, propter ærumnas meas jam recensitas, quia scilicet vidi me natum in summa miseria, nec posse meis viribus ac industria sapientiam comparare, in hoc volui præferri aliis, quod confugi ad sapientiæ auctorem et largitorem : cognita ergo infirmitate mea, et Dei summam potentiam et liberalitatem optavi.

Secundo, magis genuine noster Lorinus : Humanæ, inquit, imbecillitatis consideratio impulit eum ad concupiscendam et poscendam à Deo sapientiam, responditque voto ac precibus eventus et animæ, quam sciebat esse immortalem, accommodatam perfectionem adeptus est : philosophia enim mortalitatis meditatione gignitur.

Tertio, Jansen. quia commune est omnibus

initium nativitatis, et quia vidi me sicut reliquos homines natum in ignorantia, ideo optavi sensum et sapientiam, quæ hanc ignorantiam dirigeret, imo depelleret.

Quarto, noster Pineda l. 1. de Rebus Salomonis capite 12 : *Propter hoc*, inquit, quod scilicet viderem me ex naturæ primordiis cæteris nihilo meliorem, *optavi* (votum concepi, qua me ratione excellentiorem efficerem) *et datus est mihi sensus* (intelligentia, scientia, prudentia.) Nam ea nomina, quæ discrimen aliquod inter homines efficiunt, non sunt naturæ, sed vel fortunæ, ut liberi et servi, regis et subditi, divitis et pauperis; vel virtutis, laboris et industriæ, ut probi vel improbi, sapientis vel stulti, digni indignive laude.

Vivere commune est, sed non commune mereri.

inquit Prudentius disputans adversus Symmachum. Et Felix Minutius : *Generosus es? Parentes tuos laudas : Omnes enim pari sorte nascimur; virtute distinguimur.* Idem Pineda. l. 6. c. 9. Hinc illa, inquit, Salomonis in eam quæ vera ex virtute laus et gloria est, animi accensio et incitatio, vere regio et excelso animo digna; nam cum eadem essent omnibus vitæ primordia, et similes progressiones et exitus : *Propter hoc* (ut aliis excelleret) *optavit, et datus est illi sensus; invocavit, et venit in illum spiritus sapientiæ, et præposuit illam regnis et sedibus.* Sap. 7. 7. atque hæc est illa famæ et nominis immortalitas, quam sibi proponebat et expetebat Sap. 8. 13 : *Habebo immortalitatem, et memoriam æternam his, qui post me venturi sunt, relinquam.*

Omnia hæc vera, et huic loco apposita sunt et congrua. Salomon enim, quia duplicem personam sustinebat, duplicem hic postulat sapientiam, scilicet unam, quæ eum ut personam privatam instrueret, alteram quæ eum ut personam publicam dirigeret. Sensus ergo est, q. d. Quia vidi me natum in tanta miseria et ignorantia, optavi et postulavi sensum et prudentiam, quæ me doceret in vita tam misera et cæca recte sapienterque vivere, ac miserias vitæ vel prudenter curare, vel fortiter sustinere : ejus vero concupiscentias inordinatas et noxias generose cohibere et frænare; denique à voluptate hujus vitæ, utpote brevis et caducæ, mentem avocare, eamque ad futuram vitam in cœlis beatam et æternam ambiendam, totisque viribus prosequendam traducere.

Rursum, quia rex sum (hæc enim oratio videtur esse illa, qua initio regni postulavit à Deo sapientiam ad regendum, 3. Reg. 3.) postulavi sapientiam non plebeiis communem, sed regalem, omnibus superiorem et excellentiorem, qua subditis antecellerem, eosque sapienter regerem et dirigerem ad pacem et felicitatem tum præsentem, tum æternam. Rex enim æmulari debet Dei sapientiam et sanctitatem. Nam ut ait Polybius apud Stobæum ser. 6 : *Honestum deorum est, aut eorum qui diis proximi censentur.* Et Jamblichus epist. ad Agrippam : *Oportet*, inquit, *legibus præfectum summe purgatum esse, juxta summam legum rectitudinem, ac neque seductione, neque fraude falli per ignorantiam, neque vim inferioribus inferre, nec ulla occasione injusta allici; nam servatorem et custodem legum, tam incorruptum oportet esse, quam summe fieri potest in humana natura.*

Optavi,] græce ηὐξάμην, id est, optavi, oravi, supplicavi, votum concepi. Optare enim facit orare et postulare; imo desiderium suum patefacere Superiori, præsertim Deo, est orare; juxta illud ps. 10. 17 : *Desiderium pauperum exaudivit Dominus, præparationem cordis eorum audivit auris tua.* Hinc solerter Noster vertit, *optavi* potius quàm *oravi*, ut orationis fontem indicaret, scilicet optationem et vehemens sapientiæ desiderium; præsertim quia orationem mox exprimit, dum subdit : *Et invocavi.*

Moraliter docet hîc, initium sapientiæ et sanctitatis esse ingens ejus votum et desiderium, juxta illud Christi : *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat,* Joan. 7. 37 : Hinc Christus à Jacob Patriarcha vocatur *desiderium collium æternorum*, Genes. 49. et Apostoli in Pentecoste per decem dies desiderantes, et invocantes receperunt Spiritum Sanctum. Idem fac et tu, ac cum Ecclesia ardenti affectu, magnaque obtinendi fiducia suspira et supplica : *Veni, creator Spiritus, reple tuorum corda fidelium.* Ita S. Thomas Aquinas profitebatur se sapientiam suam magis oratione, quàm studio impetrasse. Nam *omnis sapientia à Domino Deo est*, Eccli. cap. 1. v. 1.

Sensus,] græce, φρόνησις, id est, prudentia, scientia, intelligentia; Noster vertere solet, *sensus*, ut scilicet in omnibus sensate, sapienter et honeste me gererem.

8. Et præposui illam regnis et sedibus (græce, *sceptris et thronis*, quæ regis et regni sunt insignia) et divitias nihil esse duxi in comparatione illius,] græce ἐν συγκρίσει, id est, *in dijudicatione illius*, si cum sapientia dijudicentur et in judicio certent utra alteri præstat. Rationem à priori dat ipsa sapientia Prover. 8. 14, dicens : *Meum est consilium, et æquitas; mea est prudentia, mea est fortitudo; per me reges regnant, et legum conditores justa decernunt.* Et v. 18 : *Mecum sunt divitiæ et gloria, opes superbæ et justitia. Melior est enim fructus meus auro et lapide pretioso, et genimina mea argento electo.* Vide ibi dicta.

Hinc multi fideles, quin et philosophi (ut Crates, Democritus, Anaxagoras) abjecerunt opes, et abdicarunt regna, ut vacarent sapientiæ et sanctitati, quorum nonnullos superius recensui. Nam opes et regna sæpe invitis eripiuntur, sapientia et sanctitas invito eripi nequit. Sic Apostoli dixerunt Christo, qui est dux sapientiæ : *Ecce nos reliquimus omnia, et secuti sumus te.* Matth. 19.

9. Nec comparavi illi lapidem pretiosum; quoniam omne aurum in comparatione illius, arena est exigua; et tamquam lutum æstimabitur argentum in conspectu illius,] q. d. Sapientia longe præstantior est omni auro et gemmis; sapientiæ aspectu obscuratur auri fulgor, infuscatur argenti candor, hebescit margaritarum nitor, et quidquid illustre et pretiosum est, sordescit et vilescit, adeoque ipse Plutus (græce enim est πλοῦτον) quem gentiles ut opum Deum adorant. Quid enim est argentum et aurum, nisi terra alba et rubra, ait S. Bern. ser. 4. de Adventu. Pro *in comparatione* græce est, ἐν ὄψει, id est in visione, in conspectu. Hinc Plato, lib. 3. de Republ. sapientes et virtute eximia præditos ait conflatos ex auro et argento, sed cœlesti, quod terreno præstet, cæteros ex ære et ferro. Audi eum : *Deus effector hominum principibus reipublicæ, qui cæteros præcedebant, miscuit pectori aurum cæleste, id est virtutes di-*

vinas, ut alta quadam et excelsa mente essent : illis autem, qui hos adjuvarent in gubernando rempubl. cœleste pectoribus indidit argentum, id est præclarum virtutum ornamentum, etiamsi substiterint infra dignitatem priorum; ut et ferrum et æs miscuit agricolis et aliis opificibus, qui reipublicæ serviunt. Addit tamen : *Eos quibus Dominus aurum et argentum cœleste pectoribus miscuit, contemnere debere terrenum aurum et argentum, neque loculos habere oportere, neque sequi opes.*

Alludit ad Job 28. 15 : *Non dabitur aurum obrizum pro ea, nec appendetur argentum in commutatione ejus*, nec sapphirus, nec topazius, nec Indiæ colores cæteraque, quæ subdit. Quare stultorum vox est illa apud Horatium lib. 1. epist, 1 :

O cives, cives, quœrenda pecunia primum,
Virtus post nummos.

Pro *pretiosum*, græce est, τιμιον, nonnulli legunt, τιμητον, id est *honorarium*. Sunt qui legunt ατιμητον, id est vilem, inhonorabilem, despectum, quo velit significare quemvis lapidem pretiosum sine honore, ac sine pretio esse, si cum sapientia compareτur. Unde sic legunt : *Non comparavi ei lapidem, tanquam despectui habitum præ sapientia;* sed communis lectio habet, τιμιον, id est, *pretiosum*. Huc faciunt duæ Christi parabolæ, prior de thesauro abscondito in agro Matth. 13. 44. *quem qui invenit homo, abscondit, et præ gaudio illius vadit et vendit universa quæ habet, et emit agrum illum.* Et de pretiosa margarita inventa ibidem v. 46. quam ut compararet industrius negotiator, *abiit et vendidit omnia quæ habuit, et emit eam.* Nam sapientia thesaurus est et margarita unica. Quod si *in Christo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ Dei absconditi.* Coloss. 2. 3. jure optimo Apost. ad Philip. 3. 8 : *Existimo, ait, omnia detrimentum esse, propter eminentem scientiam Jesu Christi Domini mei; propter quem omnia detrimentum feci, et arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam.*

10. Super salutem et speciem (græce, *super sanitatem et formam*, sive *pulchritudinem*) dilexi illam, et proposui pro luce habere illam; quoniam inextinguibile est lumen illius.] *Proposui pro luce habere illam*, alii vertunt, *præ luce*, q. d. Anteposui illam luci. Hinc græce est προειλαμην, id est *elegi*. Unde Vatabl. *usumque ejus luci prœoptavi*, vel *prœelegi, ut cujus splendor supprimi non possit.*

Noster aptius vertit : *Proposui pro luce :* græcum enim αντι φωτος. Primo, verti potest, *pro luce*, vice lucis, instar lucis; secundo, *super lucem*, præ luce. Duo enim significat Salomon. Primo, sapientiam se præposuisse luci; secundo, se vice lucis non alio lumine usurum, quàm ipsa sapientia. Sapientia enim est lux lucidissima, quæ mentem illuminat ad omnia cognoscenda, et rite peragenda. *Lucem* hìc tum externam solis, tum internam, puta lumen oculorum, accipe, q. d. Sapientiam chariorem habui, non tantum luce solis, sed et meis oculis, et luce visuque oculorum, adeoque seposito visu oculorum, in rebus agendis statui non alio uti visu, non aliis oculis, nisi ipsius sapientiæ; hæc enim per omnes rerum tenebras viam ostendit, secureque deducit ad metam vitæ æternæ.

Huc usque sapientiam præposuit bonis externis, sive fortunæ, uti sunt aurum et argentum; nunc præponit eamdem bonis internis, uti sunt sanitas sive valetudo, forma sive pulchritudo, visus et intuitus lucis; quibus tantum sapientia præstat, quantum corpori animus, cujus ipsa est sanitas, pulchritudo et visus.

Super salutem et speciem dilexi illam.] Primo plane, quasi dicat : Magis amavi et optavi sapientiam, quàm corporis sanitatem, robur et decorem, quia sapientia, utpote spiritalis et dos nobilissima, præstat omni rei et doti corporeæ. Innuit sapientes sæpe minus pollere robore corporis, et robustos admodum minus pollere sapientia. Sic enim Deus dona sua distribuere et partiri solet. Adde, corpus alias dispositiones exigere ad robur, et subinde contrarias ad sapientiam requiri. Unde illud :

Ingenio pollet, cui vim natura negavit.

Secundo, Petrus Blesensis epist. 81. censet hìc sapientiæ studiosos invitari ad laborem et studium sapientiæ, etiam cum jactura sanitatis et formæ, quod par sit rem tantam, quanta est sapientia, quavis corporis jactura emi. Hinc videmus studiosos laborare stomacho, capite, phlegmate, fierique macilentos, valetudinarios et decolores, ideoque brevis esse ævi; studendo enim exhauriunt optimos spiritus, et calorem à stomacho avocant ad cerebrum, ex quo oritur stomachi indigestio, cruditas, flatus, phlegmata, vertigines, hemicrania, etc. Sic Aristoteles naturali stomachi infirmitate laborabat, eamque calidi olei utriculo ventri admoto levare solebat, ait Ammianus libr. 16. ut mirum sit eum ad ætatem 63. annorum pervenisse, et assiduos dolores tamdiu tanta animi virtute sustentasse : *Fuit enim in lucubrando studio infatigabilis*, ait Laertius in ejus vita, *qui cum cubitum se conferret, in manus globum œneum capiebat, ut cadentis in pelvim globi sono excitaretur. Aristotelem*, inquit Censorinus de die natali, *ferunt naturalem stomachi infirmitatem, crebrasque morbidi corporis offensiones virtute animi diu sustentasse, ut magis mirum sit ad annos sexaginta tres eum vitam pertulisse, quam ultra non protulisse.* Blesensem sequitur Pineda l. 3. de Reb. Salomonis c. 3. n. 8. Sapientia, inquit, est mortis et mortalitatis antidotum. Sapient. 8. v. 17. Quare quamvis corporis vires sapientiæ studio atque vigiliis extenuentur, et ad mortem celeri gradu sapiens contendat; ex altera tamen parte nominis immortalitate, quæ sapienti debetur, vitæ brevioris jactura abunde compensatur : propterea enim addidit : *Super salutem et speciem dilexi illam*, Sap. 7. 10. Idem l. 3. c. 10. n. 5. Salomon, ait, exercuit cum labore, attentione et mentis intentione scientias sine labore acceptas; aliquando etiam cum defatigatione quadam virium corporis, stomachi languore, capitisque lassitudine aliqua. Prætervehuntur aliquando ultra modum sapientum vigiliæ et lucubrationes, ut cum ipso Salomone cogantur dicere : *Super salutem et speciem dilexi sapientiam;* et ne sapientiæ desint, desunt valetudini curandæ, desunt sibi ipsis, ac vitæ necessariis desunt. Verumenimvero moderatio adhibenda est studio, quam ipsa sapientia præscribit, ne vires corporis læ-

dantur, itaque usus et exercitium sapientiæ intercidatur, juxta illud :

Omnibus in rebus modus est pulcherrima virtus

Et illud :

Omnis satietas mala; studiorum autem pessima.

Tertio idem Pineda lib. 3. c. 3. n. 5. censet hic respici ad orationem Salomonis, qua à Deo non postulavit sanitatem, nec pulchritudinem aut pulchras uxores, sed sapientiam, 3. Reg. 3. 11.

Huc facit illustre exemplum in Hermanno, cui à contractis membris cognomen fuit Contracti, qui cum esset filius Comitis, monasticen professus in Ordine S. Benedicti, enixe petiit à B. Virgine, cui erat addictissimus sanitatem sibi restitui ; quæ per visum apparens illi hoc responsum dedit : *Fili charissime, tuis precibus sedulis invitata duorum tibi optionem impetravi ; elige quod volueris. Contractus permanebis, et omnium Scripturarum scientiam accipies, tam divinarum, quam humanarum ; vel sanitatem corporis accipiens, idiota permanebis, et Ecclesiasticam cathedram ascendes. Jam alterum ex iis, quod volueris elige, quoniam ambo habere non poteris.* Hermannus autem considerans quod Regina cœli singulariter suadebat, elegit remanere contractus, et scientiam Scripturarum accipere, magis quàm corporis sanitatem absque doctrina possidere. Erat enim jam tunc, licet rudis et idiota, devotus tamen et Scripturarum amore accensus. Ex illo tempore in omni doctrina ultra omnes contemporaneos suos proficiens, excellentissimæ opinionis vir factus est ; trium linguarum, Latinæ scilicet, græcæ et Arabicæ, ita peritus exstitit, ac si natus in eis fuisset ; floruit anno Domini 1060. auctorque fuit hymni *Salve Regina*, et aliorum plurium. Porro ægritudo illi patientiæ et sanctitatis fuit materia et stimulus. Ita Trithemius de Viris illustribus Ordinis S. Benedicti lib. 2. c. 84.

Porro quàm parvi facienda sit sanitas et forma præ sapientia, docet S. Aug. ser. 42. de verbis Domini : *Nam salus hominis quæ reddita est corpori, quanti temporis fuit? Quæ est enim vita vestra, dicit Scriptura ? Vapor, inquit, ad modicum apparens, deinceps exterminabitur. Quod ergo illius hominis corpori reddita est sanitas, reddita est nonnulla diuturnitas vapori. Non itaque pro magno illud habendum est ; vana salus hominis. Et recolite, fratres, illud propheticum et evangelicum : Omnis caro fœnum, et omnis honor carnis ut flos fœni; fœnum aruit, flos decidit ; verbum Domini manet in æternum.* Et post pauca : *Tota quippe ista vita intelligentibus tribulatio est. Sunt enim duo tortores animæ non simul torquentes, sed cruciatus alternantes. Horum duorum tortorum nomina sunt timor et dolor. Quando tibi bene est, times ; quando male, doles. Seculi hujus quem non decipit prosperitas, non frangit adversitas.* Utrumque docet et præstat sapientia. Sic gentiles Palladem deam sapientiæ præferebant Veneri deæ pulchritudinis, et Hygiæ, sive Valentiæ, deæ sanitatis.

Et proposui (græce προειλόμην, id est judicavi, decrevi) pro luce habere illam.] Jam dedi hujus loci sensum, dixique præferri hic sapientiam luci, tum solis, tum oculorum. Quid charius et lucidius oculis ? quid sole, qui est cor. mens et oculus mundi ; utique sapientia, cujus aureum jubar solari antecellit : illam ergo prædilexi et prætuli rebus omnibus, quæ lucent et radiant oculis mortalium. Addit Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 4. n. 12. et ex eo Cervantius, per *lucem* accipi ipsos sapientiæ oculos pulcherrimos. Salomon, inquiunt, sapientiam quærit sibi sponsam asserens : *Amator factus sum formæ illius*, sed illius luminibus potissimum captus ; nam proposuit pro luce habere illam, quoniam inextinguibile est lumen ejus. Illius lumina mirabiliter radiant, imo tota ipsa candor, radius est æternæ lucis, Sap. 7. 26. imo lumen jucundissimum et utilissimum; nam et illa est speciosior sole et super omnem dispositionem stellarum, quæ poetis cœli ac Jovis oculi dicuntur, lucique comparata invenitur prior, illi enim succedit nox ; sapientiam autem non vincit malitia. Hujus rei symbolo legimus Gen. 29. 17. captum Jacob non tantum decora facie, sed venusto aspectu Rachelis, quam non solum commendabat pulchritudo eximia, sed lumina oculorum, quorum maxima ratio ad speciei illustrationem accidit ex oppositione, velut umbræ Liæ lippientibus oculis. Illorum maxima est vis, Cant. 6. 4. *Averte, ait, oculos tuos à me, quia ipsi me avolare*, Hebr. *extolli, superbire, fecerunt.* Sapientia ergo est Lucina et lampas, in cursu hujus vitæ illuminatrix, vivificatrix, et victrix.

Symbol. idem Pineda ibidem c. 3. n. 8. per *lucem* accipit regnum ; hujus enim symbolum est lucerna et lux, quia olim regibus præferebatur ignis lucidus, uti ostendi Jerem. 1. 13. q. d. Proposui *pro luce*, id est pro regno, habere illam ; *quoniam inextinguibile*, id est perpetuum *est lumen*, id est regnum, et regius splendor *illius*.

Quoniam inextinguibile est lumen illius.] græce, ὅτι ἀκοίμητον τὸ ἐκ ταύτης φέγγος, id est, *quia insomnis, pervigil, irrequietus est fulgor* sive *splendor, qui ex ea*, scilicet procedit et profluit; Cervantes : *Immortale, quod ex hac est jubar;* Vatabl. *Splendor ejus supprimi non potest ;* alii : *Effulgentia ejus nullam subit tenebrarum vicissitudinem.* Sensus est q. d. Proposui sapientiam habere pro luce, quia omnis alia lux solis, lunæ, diei, fundit lumen, sed quod vespere extinguitur deficit, et quasi dormit per noctem usque ad mane, quo rursum sol et dies oritur; at sapientiæ lux fundit lumen quod numquam extinguitur, deficit aut dormit, sed pervigil et luminosum semper perdurat ; cum ex adverso lux oculorum pariter cum homine noctu sopiatur et dormiat, lux quoque solis vespere occidat, et, ut vulgus loquitur, eat cubitum et dormitum. Occubitus enim solis plebeiis videtur esse ejusdem decubitus, quies et somnus, juxta illud Virgilii 4. Æneid. :

Tithoni croceum linquens aurora cubile.

ita à Castro. Huic luci, inquit, ex sole mananti noctium successione accidit quies et nox, ut ait versu ultimo hujus capitis, in qua nocte quiescit homo à labore et somnum capit; at lumen sapientiæ nullo somno intermittitur, numquam quiescit, semper in vigilia est, et in continuum laborem inducit; nam diu noctuque per somnium et per vigiliam ita affulget homini, ut cum ad laborandum in animi cultura

excitet et accendat. Et hac ratione lumen sapientiæ dicitur inextinguibile, quia ubi est, numquam non illuminat, quemadmodum de amore dixit S. Gregor. hom. 30. in Evang. quod numquam sit otiosus, sed magna operetur, si est, quia semper urget ad operandum.

Causa à priori est, quod sapientia sit radius divinæ lucis, oriaturque et manet à Deo, *apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio*, Jacobi 1. 17. Vide ibi dicta.

Igitur lumen sapientiæ est inextinguibile. Primo, quia in se numquam extinguitur, deficit aut variatur; sed idem semper et æquale suique simile perseverat. Secundo, quia semper hominem illuminat et inflammat, instigatque ad bona opera, ut etiam noctu legem Dei et verba sacræ Scripturæ ruminet, meditetur, ac de Deo cogitet, eumque adoret et invocet, juxta illud S. Hieronymi ad Eustochium: *Esto cicada noctium.* Et illud Psaltis: *In lege ejus meditabitur die ac nocte.* Psal. 1. 2. Et illud Mosis: *Meditaberis in eis sedens in domo tua, et ambulans in itinere, dormiens atque consurgens,* Deut. 6. 7. Vide ibi dicta. Et illud de muliere sapienti et forti: *Non extinguetur in nocte lucerna ejus*, Prov. 31. 18. Tales fuere Essæi sub S. Marco, de quibus Philo lib. de Therapeutis: *Nullæ pene,* inquit, *aliæ inter dormiendum offerebant se illis imagines, nisi rerum cœlestium. Quorum elapsa in somnis verba juniores vigilantes attentissimi, scriptis utpote pretiosissima, excipiebant.*

Tales quoque fuere Acœmetæ, id es Religiosi non dormientes, sed jugiter psallentes et meditantes; quales fuere Studitæ, quorum præses fuit magnus ille Theodorus Studita, à jugi meditatione et studio ita cognominati, de quibus alibi dixi. Apud Græcos certamen erat cursus, in quo qui decurrendo lumen lampadis accensum servabat, vincebat; qui vero extinguebat, vincebatur. Audi Pausaniam in Atticis: *Ara est, in qua homines in urbem accensas lampades præferentes decurrunt. In eo autem certamen est, ut in cursu accensæ conserventur; cujus enim fax extincta fuerit, palma in medio relinquitur.*

Pari modo Christianus lampadem fidei et charitatis oleo bonorum operum foveat, et accensam teneat oportet usque ad ultimum vitæ diem. Nam virgines sapientes oleum habentes, eoque lampades accensas foventes, admissæ sunt ad nuptias cœlestes; eo vero carentes, et lampades habentes extinctas, ab iis exclusæ fuerunt, Matth. 25. 7.

11. Venerunt autem mihi omnia bona pariter cum illa, et innumerabilis honestas per manus illius.] *Omnia bona* sunt opes, fama, gloria, regnum, victoria, etc. *innumerabilis*, id est plurima. Est hyperbole; nam omnes opes Salomonis, licet plurimæ, absolute tamen numerari poterant, utpote finitæ.

Ne quis Salomonem temeritatis accuset, quod sapientiam cæteris bonis prætulerit, eamque in sponsam sibi delegerit, ostendit eam non indotatam ad se venisse, sed pro dote attulisse bona omnia. Id ita reipsa accidisse patet 3. Reg. 3. 11. ubi Deus ait Salomoni: *Quia postulasti verbum hoc, et non petisti tibi dies multos, nec divitias, aut animas inimicorum tuorum; sed postulasti tibi sapientiam ad discernendum judicium; ecce feci tibi secundum sermones tuos, et dedi tibi cor sapiens et intelligens; in tantum, ut nullus ante te similis tuî fuerit, nec post te surrecturus sit. Sed et hæc, quæ non postulasti, dedi tibi divitias, scilicet et gloriam, ut nemo fuerit similis tuî in regibus cunctis retro diebus.* Unde Christus Matth. 6. adducto exemplo ex gloria Salomonis, conclusit versu 33: *Quærite ergo primum regnum Dei, et justitiam ejus, et hæc omnia adjicientur vobis. Adjicientur* dixit, non sine emphasi, quia exteriora bona, etiam non petentibus, et suis quoque inimicis largitur, quasi adjectanea, imo rejectanea. Sic cum Sapientia increata, puta cum Filio suo Deus nobis omnia donavit. Rom. 8. 32. cum sapientia vero creata, id est cum gratia et charitate, reliquæ nobis proveniunt virtutes, velut proprietates ex essentia et natura gratiæ promanantes; externa quoque bona, quatenus prosunt ad gratiam et salutem.

Honestas, id est virtus, quæ spectat bonum honestum, ac præsertim modestia, ait S. Bonavent. et Dionys. Verum græce est πλοῦτος, id est opes, divitiæ; hæ enim in Script. vocantur *honestas*, quia possidentem faciunt honestum et honorabilem, ut ab omnibus colatur; sic *honorare* vel *honestari*, significat ditare, ut 1. Timoth. 5. 17: *Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore*, id est stipendio, *digni habeantur.* Et v. 3: *Viduas honora* (sustenta) *quæ vere viduæ sunt.* Sic *honestas* pro opibus, et *honestare* pro divitem facere, sumitur hoc cap. v. 13. et c. 8. v. 18. et 10. 10. et Ecc. 11. v. 14. et 23. Est ergo metalepsis; divitias enim consequitur honestas, victus, vestitus et familiæ. Unde et prisci Latini *honestum* sumebant pro divite, ut docet Asconius in Verrinam 3. et Ulpianus l. 52. D. de furtis, Titium honestum opponit Titio egeno. *Cum,* ait, *Titio honesto pecuniam credere vellem, subjecisti mihi alium Titium egenum, quasi ille esset locuples.*

Per manus illius,] græce, *in manibus illius*, id est primo, in ejus arbitrio et potestate, quasi ab ea manans et pendens; secundo, q. d. Liberaliter per manus illius erogabatur. Manus enim symbolum sunt, primo, potestatis et dominii; secundo, liberalitatis et beneficentiæ. Unde *donum*, græce dicitur δῶρον quæ vox palmam significat, sive manum explicatam et extentam, qua dona erogamus. Unde Plinius lib. 35. cap. 14: *Græci antiqui*, ait, *doron palmam vocabant, et ideo dora munera, quia manu darentur.* Tertio, laboris et operationis; unde per manus sapientiæ innuit eam, non esse otiosam, sed operosam; nec otiosis, sed operosis suas opes conferre. Quarto insuper, contentionis et pugnæ, ut notet sapientiam magnam debere cum insipientia et concupiscentia subire luctam cum eaque crebro manus conserere, ut eam subigat et obsequentem reddat. Hinc Plutus, id est deus divitiarum præses, pingebatur cum signo Fortunæ et Minervæ (quæ dea erat sapientiæ) Erganes, id est operatricis, inquit Plutarch. Hesiodus, Aristoph. et alii. Unde Pausan. lib. 1. et 6. qui est Eliac. ait: *In arce Minervæ fanum est, signumque auro et ebore fabricatum. Phidiæ aiunt opus fuisse; insistit Deæ cassidi gallus gallinaceus, quod opinor, hæc est avis omnium pugnacissima, vel fortasse, quod Minerva cognomento Erganæ sacra est.* Gallus pugnax et pervigil resistit capiti Minervæ, ut notet sapientiam et opes, non otio, sed assidua vigilia, labore et contentione comparari. Mi-

nervæ ergo, sive Palladi, armatæ cœli terræque bona, perinde ac duci milites subduntur. Huc facit illud Horatii lib. 1. epist. 1 :

> Ad summam sapiens uno minor est Jove, dives,
> Liber, honoratus, pulcher, rex denique regum.

Hinc Salomon post collatam sibi sapientiam mirabiliter cœpit ditescere : per eam enim naves misit in Ophir, quæ auri copiam ei afferebant, multaque alia solerter adinvenit, quibus immensas opes et gloriam sibi comparavit, uti ostendit Pineda lib. 4. de Rebus Salomon. c. 4.

12. ET LÆTATUS SUM IN OMNIBUS; QUONIAM ANTECEDEBAT ME ISTA SAPIENTIA,] quasi dux deducens me ad omnia bona jam dicta. Unde græce est ἡγεῖται, id est dux est sapientia, q. d. Quoniam sapientia dux est, auctor, caput, fons et mater omnium bonorum; quia Deus scilicet, auctor et amator sapientiæ, ea omnia large elargitur sapientiæ studiosis.

Igitur minus apte ad hunc locum Holcot exponit, q. d. Sapientia quasi dux mihi præibat in omni negotio per sapiens providumque consilium, ut omnia prudenter agerem et transigerem : quia hac de re hic non agitur. Sensus ergo est quem dedi, sic enim se explicat hemistichio sequenti dicens : *Et ignorabam quoniam horum omnium mater est.* Perperam Complut. pro *horum* legunt, *bonorum* et alii *honorum*. Pro *mater* græce est γένεσις id est *genitrix:* alii legunt γένεσις id est *generatio*, id est generatrix. Sic Philo lib. de Profugis asserit, sapientiam esse filiam Dei, sed merito patrem dici posse (symbolice scilicet et emblematice) et esto nomen habeat femininum, habere tamen virtutem masculam, imo vires et actiones virorum perfectissimorum. Sic sapientia de se ait : *Ego mater pulchræ dilectionis, et timoris, et agnitionis, et sanctæ spei*, Eccli. 24. 24. Vide ibi dicta. Porro quod ait *ignorabam*, intellige antequam eam ejusque dotes plane perspectas haberem, et experientia cognovissem ; at ubi ea perspexi et expertus didici, plane agnovi omnium bonorum matrem esse sapientiam.

13. QUAM SINE FICTIONE (græce, ἀδόλως, id est, *sine dolo*) DIDICI, ET SINE INVIDIA (græce, ἀφθόνως, quod per homioptoton pulchre respondet τῷ ἀδόλως) COMMUNICO, ET HONESTATEM ILLIUS NON ABSCONDO].

Fictio hæc, sive dolus consistit in eo, quod quis sapientiam non sincere propter ipsam, puta ex amore sapientiæ, sed propter aliud quærat et discat, puta ut per eam opes, honores, status adipiscatur. Sicut Simon Magus ficte et dolose voluit emere Spiritum Sanctum, qui est auctor sapientiæ, non ut eo sanctificaretur, sed ut per eum acciperet potestatem faciendi miracula, ex eaque Magni nomen apud homines consequeretur, Actor. 8. 19. Sensus ergo est. q. d. Ego Salomon quæsivi et didici sapientiam, tum à matre et patre meo, tum à Nathan Propheta, tum maxime à Deo, qui mihi illam infudit; quæsivi eam, inquam, non ficte, sed sincere puraque intentione, et recto fine, quem ipsa poscit, scilicet ut per eam recte et sancte viverem, utque eamdem alios docerem : unde sine invidia large et liberaliter eam quibuslibet communico, tum per vocem, tum per hæc scripta mea; et *honestatem*, græce πλοῦτον, id est divitias ejus à me per experientiam compertas, ac paulo ante à me recensitas *non abscondo*, sed ubique prædico et propalo. Nam, ut dixit cap. 1. 5 : *Spiritus Sanctus disciplinæ effugiet fictum.* Vide ibi dicta.

Nonnulli non incongrue τὸ ἀδόλως, id est sine fictione, sine dolo et fraude, passive accipiunt, q. d. Non sum fraudatus opinione, quam de sapientia conceperam, quod bona omnia, quæ mihi promittebat reipsa præstaret. Unde Vatabl. vertit : *Hanc citra frustrationem didici.*

Denique ex hoc loco demonstrat noster Pineda. l. 3. de Salomone c. 27. Salomonem fuisse publicum sapientiæ professorem.

Moraliter hinc disce, vere sapientem non esse invidum, nec arctum, sed liberaliter se suaque communicare et impendere in aliorum commodum et salutem, perinde ac Deus sua large omnibus impertit, ac sicut sol radios lucis suæ omnibus immittit. Sic Apostoli, ait S. Iren. l. 3. c. 14. nulli invidentes, quæ didicerant ipsi à Domino, ultro omnibus communicabant. Sapienter S. Basil. orat. 6. de Instit. et admon. *Discendum est*, inquit, *absque ullo pudore, et docendum absque invidia ; et si quid ab altero hauserimus, idipsum non est celandum, sicut improbæ mulieres solent dum spurios partus supponunt, sed grato animo dicti auctor prædicandus atque aperiendus est.* Rabanus Maurus et Alcuinus Flaccus Magister Caroli Magni, Bedæ discipuli, cum scholas Parisiis aperirent, omnes gratis docebant, itaque Academiæ nobilissimæ et antiquissimæ initium dederunt, uti habet eorum Vita. Idem facit Societas nostra, quæ ultro et gratis omnes docet omnia, quæ ad liberales artes et Theologiam pertinent. Galenus libr. 1. Methodi cap. 1. asserit se vel unius studiosi gratia omnia dicturum scripturumque. Plato uno Aristotele discipulo contentus alacriter docebat, illoque præsente etiamsi cæteri abessent, dicebat *Auditorium* est, teste Laertio, Plutarch. et aliis. Plinius l. 25. c. 1. et 2. laudat veteres, ut M. Catonem omnium bonarum artium magistrum, Orpheum, Musæum, Hesiodum, etc. qui ea quæ norant de viribus herbarum scripto vulgarunt. *Nihil ergo*, inquit, *intentatum inexpertumque illis fuit, nihil deinde occultatum, quod non prodesse posteris vellent. At nos elaborata iis abscondere atque supprimere cupimus, et fraudare vitam etiam alienis bonis. Ita certe recondunt, qui pauca aliqua novere invidentes aliis, et neminem docere in auctoritatem scientiæ est.*

Ratio à priori est, quam dat S. Thomas in illud 1. Corin. 3 : *Cum sit inter vos zelus et contentio nonne carnales estis ? Zelus*, inquit, *et contentio non habet locum, nisi in carnalibus hominibus, quia ipsi ad bona corporalia afficiuntur, quæ simul à pluribus integre possideri non possunt ; et ideo propter hoc, quod aliquis bonum aliquod corporale possidet, alius impeditur à plena possessione illius ; et ex hoc sequitur invidia, et per consequens contentio. Sed spiritualia bona, quibus spirituales afficiuntur, simul à pluribus possideri possunt, et ideo bonum illius non est alterius impedimentum, et propter hoc in talibus, nec invidia, nec contentio locum habet. Unde Sapiens c. 7. ait, Sine invidia communico :* quod Deus iis, qui libenter alios docent, doctrinam largiter communicet et adaugeat, juxta illud Christi : *Qui enim habet* (qui dato et habito utitur ad aliorum commodum) *dabitur ei, et abun-*

dabit; qui autem non habet (non utitur), *et quod habet auferetur ab eo*, Matth. 13. 12. Vide parabolam talentorum, ac præmia eorum qui ea erogarunt. Matt. 25. 21 Hinc sapienter R. Ismael in *Pirke avoth*, id est in Sententiis patrum c. 4 : *Qui eo fine discit*, inquit, *ut alios postmodum doceat, illi Deus et discendi gratiam confert et docendi; et qui hoc animo discit, ut suos ipsius mores instruat, dat illi Deus unde discat et doceat, et quod alios docuit, in opus et praxim redigat.*

Illustre exemplum est in S. Aug. qui Florentinæ offerens sua in docendi operam epist. 132 : *Superest*, inquit, *ut promas ipsa, si quid ex me quærendum putas. Aut enim scio, quod inquisieris, et non negabo; aut ita nescio, ut nullo fidei salutisque detrimento nesciam, et hoc etiam teipsam, si potuero, faciam reddita ratione securam; aut certe si nescio et tamen sciendum est; vel impetrabo à Domino, ne tibi desim; nam sæpe officium impertiendi, meritum est accipiendi; vel ita tibi respondebo, ut noveris pro hac ipsa re, quam pariter nescimus, ad quem pulsare debeamus.* Et post nonnulla : *Equidem etiam iis rebus, quas utcumque scio, magis te cupio esse scientem, quam scientiæ nostræ indigentem. Neque enim, ut quod scimus doceamus, aliorum ignorantiam optare debemus. Multo quippe melius omnes sumus dociles Deo, quod utique in illa superna patria, cum in nobis completum fuerit, quod promissum est, perficietur, ut non dicat homo proximo suo : Cognosce Dominum. Omnes enim cognoscent eum sicut scriptum est à minore usque ad majorem eorum.*

Excellens hac in re fuit Cosmas Scholasticus, de quo ita scribit Joannes Moschus oculatus testis in Prato spirit. c. 172. *Erat*, inquit, *vir iste humilis, misericors, abstinens, virgo, quietus, sine ira, socialis, peregrinorum susceptor, amator pauperum. Plurimum itaque nobis utilitatis contulit vir iste mirabilis, non solum ex aspectu, sed etiam ex doctrina sua, et quod magnam haberet librorum copiam super omnes qui erant in Alexandria, eosque prompte ac libenter volentibus accommodaret.* Subdit deinde ejusdem vitam et virtutes : *Erat autem et nihil possidens. In tota namque domo ejus nihil vidisses aliud, quam libros, et scabella, et lectulum, et mensam. Licebat vero omnibus ingredi, et interrogare, quæ ad utilitatem pertinerent, et legere. Diebus autem singulis intrabam ad eum ipse, et, teste veritate, numquam ad illum ingressus sum, quin ipsum aut legentem, aut scribentem contra Judæos, invenirem. Magno enim fervebat zelo convertendi gentem illam ad veritatem.* Additque, eum talem vitam constanter egisse per 33. annos.

B. Philippus Nerius dictitabat, servum Dei salutis proximorum studiosum debere omnium horarum esse virum, ut quolibet tempore cuilibet sui facultatem præbeat; idque ipse factitabat, eaque de causa adventantibus clavem cubiculi sui tradebat, ut sine pulsu ad se ingredi possent, opis vel consilii petendi causa, quando et quoties luberet.

Denique primos doctores sapientiæ, qui eam studiose posteris tradiderunt, et per multa secula propagarunt, fuisse Adam, Noe, Abraham, Joseph, Mosen, Davidem ostendit Pineda, lib. 3. de Rebus Salomonis c. 27.

14. INFINITUS (græce ανεκλειπης, id est indeficiens, inexhaustus) ENIM THESAURUS EST HOMINIBUS.] Dat causam, cur sine invidia sapientiam ultro communicet, quod scilicet ejus thesaurus sit indeficiens, instar fontis vel putei perennis, unde quo plus aquæ exhauritur vel effluit, eo plus succedit rursusque affluit. Quare ne verearis, ô doctor, alios docere, metuendo ne tua doctrina deficiat, vel tibi ipsi non sufficiat, quia docendo crescet tibi doctrina, tum ex ipso ejus usu et exercitio, tum ex Dei remuneratione et dono; sicut lux candelæ, si aliam et aliam accendat, non minuitur, sed augetur; et sicut oleum Eliæ, quo in plura vasa effusum fuit, eo pariter magis fuit multiplicatum, 3. Reg. 17. 12.

QUO QUI USI SUNT, PARTICIPES FACTI SUNT AMICITIÆ DEI,] græce προς θεον εστειλαντο φιλιαν, id est *contraxerunt* vel *strinxerunt ad Deum*, vel *cum Deo, amicitiam*, arctam scilicet et strictam. Vatabl. *amicitiam cum Deo junxerunt*; Pagnin. *seposuerunt ad Deum amicitiam.* Alia est hæc ratio, cur suum sapientiæ thesaurum aliis libenter communicet, quod scilicet, qui eo utuntur in aliorum bonum docendo, consulendo, etc. propter insignem hanc charitatem, strictam cum Deo amicitiam ineant; Deus enim est primus sapientiæ Doctor, qui alios doctores sibi socios quærit, ut eam in omnes dispergat; quare eos in suum consortium et amicitiam, imo in suum doctoratus officium gradumque associat : *Divinorum enim operum divinissimum est, Deo in salute animarum cooperari*, ait S. Dionys. Atque angelorum munus est alios illuminare, purgare et perficere. Hinc patet, quod vera inter Deum et justum intercedat amicitia, quæ sita est in charitate. Nam primo, per hanc fimus *divinæ consortes naturæ*, ideoque quodammodo æquales Deo. Secundo, per hanc fit mutuus amor, et mutua communicatio bonorum inter Deum et justum. Tertio, per hanc singulariter justus amat Deum, non propter utilitatem propriam. Quarto, per hanc anima intime unitur Deo, juxta illud : *Qui autem adhæret Domino, unus spiritus est.* Ad veram enim amicitiam requiruntur et sufficiunt hæc quatuor, scilicet æqualitas, mutua benevolentia, singularitas et unio. Ita D. Thomas 2. 2. q. 23. art. 1. et ibidem fusius Franc. Suarez, Gregorius de Valentia et alii.

PROPTER DISCIPLINÆ (tradendæ et docendæ) DONA COMMENDATI,] græce δια τας εκ παιδειας δωρεας συσταθεντες, id est, *Propter ea, quæ ex disciplina promanant dona constituti, compositi*, vel *commendati.* Per doctrinam enim et disciplinam auditorum ignorantia dispellitur, errores abiguntur, veritate mens imbuitur, vitia castigantur, virtutes inseruntur, gratia et salus æterna procuratur, quæ omnia doctores Deo, Angelis et hominibus mirifice commendant. Quocirca viri sapientes, amici, imo consultores et magistri fuere Regum et Imperatorum, ut Seneca Neronis, Apollonius Augusti, Aristoteles Alexandri Magni, Aristæas Ptolemæi Philadelphi, Lactantius Constantini, Alcuinus Caroli Magni. Alii per *dona disciplinæ* accipiunt bona omnia, quæ paulo ante sapientiam comitari et ab ea profluere asseruit; hæc enim sapientem apud omnes commendant, atque amabilem pariter et admirabilem efficiunt.

Proprie συστατεντες, quod Noster vertit, *com-*

mendati, idem est inquit Cervantius, quod cum Deo sibi amicissimo stantes, consistentes, excitati, erecti ex terræ scilicet pulvere, collocati, constituti secundum Deum, stabiliti, firmati, alias ex sese ruituri in barathra errorum. Sic Plato in Timæo, et Polyb. lib. 2. Præterea studiose excepti, culti, in cœtum, congressum, colloquium et contubernium admissi, nempe ipsius Dei, quocum amoris vinculo adstricti. Quæ officia præstamus iis, quos habemus commendatos.

Denique συςαθέντες sunt cohærentes, conspirantes, concordes et consonantes, certe una cum Deo Deique gratia, atque dono ipsius, eos in tantum fastigium dignitatis evehentis, reddentisque consortes divinæ naturæ, et pulcherrima bonorum harmonia suavissimos. Nam *systema* apud musicos est constitutio et plenum modulationis corpus, ex consonantiarum conjunctione consistens, quale est diapason, diapente, etc. apud Boetium l. 4. de Music. c. 14.

Moraliter disce hìc dignitatem doctorum sapientiæ, quod scilicet præ cæteris justis et doctis sint amici Dei, quia plurimos doctos, id est probos, sanctos, Deique amicos, efficiunt. Hi enim sine fictione docent quod à Deo didicerunt, quia non alio fine docent, quàm quem Deus et sapientia ipsa requirit, scilicet ad Dei notitiam cultumque propagandum, et ad animas salvandas; qui enim alio fine docet, v. g. ad ambitionem vel lucrum proprium, ficte et dolose sapientia utitur, imo abutitur. Hinc rursum verus doctor sapientiæ sine invidia sua communicat, quia nil tam alienum à sapientia, quàm invidia; sapientiæ enim spiritus *suavis est, amans bonum, benefaciens, humanus, benignus*, etc. ut audiemus v. 22. Unde Ecclesiast. c. 20. 32: *Sapientia absconsa*, inquit, *et thesaurus invisus, quæ utilitas in utrisque? Melior est qui celat insipientiam suam, quàm homo qui abscondit sapientiam suam.* Et Apostol. Ephes. 4. 11: *Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios vero Evangelistas, alios autem pastores et doctores* (non propter se, ut sibi soli sapiant, sed ut alios doceant, nimirum) *ad consummationem sanctorum in opus ministerii. In ædificationem corporis Christi.* Unde Paulus*: Væ mihi est*, inquit, *si non evangelizavero*, 1. Corinth. 9. 16.

15. MIHI AUTEM DEDIT DEUS DICERE EX SENTENTIA, ET PRÆSUMERE DIGNA HORUM QUÆ MIHI DANTUR: QUONIAM IPSE SAPIENTIÆ DUX EST, ET SAPIENTIUM EMENDATOR.] Pro *dedit* S. Gregor. et Cantacuzenus legunt, *det*, quod est optantis, cum prius sit asserentis. Declarat quomodo sapientiam sine fictione didicerit, et sine invidia communicet, quod scilicet Deus ei dederit facultatem et donum loquendi ex sententia, ut nimirum animi sui sensa, et quæcumque mente concepit, libere, facile, methodice, clare, gratiose, nervose eloqui valeat, ut auditores ea facile intelligant, capiant, retineant et exsequantur. Multi enim sunt viri docti in seipsis, sed sua sensa eloqui non valent: unde inepti sunt ad docendum. Docti ergo, ut fiant doctores congrui, egent gratia et facilitate se explicandi, influendique in animos auditorum, ut iis illa perspicue ostendant et efficaciter persuadeant. Ita hodie videmus nonnullos doctores, sed mutos et elingues; alios vero disertos et facundos, qualis fuit Salomon. Pergit hic enarrare Salomon quæ et quanta per sapientiam cognoverit, ut deinde v. 22. in ejus laudes et elogia sese effundat. Porro id facit non ex fastu, sed ex gratitudine: omnia enim refert in Deum, quasi sapientiæ omnisque boni fontem. Nam ut ait S. August. in Psalm. 85. 2. cum Psaltes ibidem ait: *Custodi animam meam, quoniam sanctus sum: Non est ista superbia elati, sed confessio non ingrati; imo et habere te cognosce*, inquit, *et nihil ex te habere, ut nec superbus sis, nec ingratus; dic Deo tuo: Sanctus sum, quoniam sanctificasti me, quia accepi, non quia habui; quia tu dedisti, non quia merui.*

DICERE EX SENTENTIA.] Græce, εἰπεῖν κατὰ γνώμην. Porro γνώμη multa significat: Primo, sententiam: nam gnomæ vocantur sententiæ graves, parabolæ et proverbia. Hoc secutus Vatabl. vertit: *Deus dedit mihi sententiose loqui.* Secundo, voluntatem, qua quis aliquid in mente statuit et decrevit. Unde Budæus, et ex eo Jansen. κατὰ γνώμην, inquit, est propria sponte, libere et lubenter loqui. Hoc secutus S. Bonaventur. explicat, q. d. Ut firmus certusque pronuntiem de rebus, non hæsitans, non cunctabundus, sed quasi potestatem habens. Tertio, ingenium, judicium, consilium. Unde aliqui explicant, q. d. Deus dedit mihi gratiam loquendi ingeniose, subtiliter et erudite, sed simul cum judicio et consilio utili prudentique, quod auditoribus ubique suggero; quo fit, ut ubique proferam ea, quæ congrua sunt ingenio, consilio et judicio prudentiæ. Unde Clarius vertit: *Dei dono habeo, ut loquar erudite quæ sentio.* Quarto, opinionem et existimationem, q. d. Deus dedit mihi ita sapienter loqui sicut congruum est opinioni, quam de me homines conceperunt. Quinto, nonnulli censent gnomen subinde significare gnomonem, indicem et regulam, qualis est stylus in horologio, qui per umbram horas singulas notat et indicat, q. d. Ego in omnibus dictis sequor lucem ductumque rationis et Dei, instar umbræ et stylii in horologio. Verum hoc alienius videtur. Sexto et genuine, γνώμη significat sensum. Unde Petrus Nannius vertit: *Deus dedit mihi, ut secundum mentem eloquar, et animi sententiam exprimere valeam*, ut scilicet quæ sapienter mente concepi, sapienter ore eloquar, non tantum quoad rem, sed etiam quoad methodum et modum, quo ea in animo et cogitatione mea depinxi. Unde viri sapientes, et egregii oratores apud principes vel populum peroraturi, non tantum puncta dicenda, sed etiam ordinem et modum, quo singula dicturi sunt, mente præconcipiunt, ut unum ex alio dependeat, sicut annuli in catena; ac unum ex alio fluat, sicut latices ex fonte. Porro sapienter dicere tria requirit. Primo, ut quis ea prius præmeditetur, uti jam dixi: Secundo, ut ea proferat sapide, jucunde, hilariter, gratiose: Tertio, ut ea promat cum pondere, nervose, efficaciter et apposite ad persuadendum. Tota enim vis fructusque oratoris et orationis consistit in persuadendo, ait Tullius.

Porro quam fatua sit eloquentia sine sapientia, demonstrat apologus ranæ et anguillæ, appositis epithetis venustus, apud Cyrill. l. 2. Apolog. moral. c. 16. cui titulus: Contra arrogantes ex eloquentia: *Ranuncula in fonte genita*, inquit, *sine voce cum cauda, procedente die dum cresceret, ac mutata forma, perdita caudula, loquacitatis inquietissimæ ampullas accepisset; natantem ibidem*

aspiciens, sine sono caudatam anguillam, mox eloquii vento tumens coram illa naturæ cœpit arrogantiæ suæ grates referre, dicens : Gratias tibi ago, quod non solum subtraxisti mihi caudam bestialitatis opprobrium, sed etiam rationalis gloriæ facundiam tribuisti. Hoc autem cum audisset anguilla, et tumorem fastus ejus ex ampullosa fabulatione notasset, ut superbam confunderet, è contra subjunxit : Ego sane, soror, naturæ gratias offero, quod acutissimum jactantiæ sonitum à me abstulit, et mihi in effugium salutare longiorem astutiæ caudam dedit. Ut quid, Charissima, pestifero vento loquacitatis inflaris? Non attendis, quod inflata lingua dum eructat facundiam, bullit stultitiam? quia flatu superbiæ venenata mox à mente sapientiam fugat. Verum quid est eloquentia sine sapientia, nisi incondita lingua, furiosa potentia, bucca sine fronte, equina dementia, ars incomposita, et dulcedo non modicum venenosa? Ex quibus concludit, et hoc epimythium colligit : *Malo igitur sine vocis artificio cum formica gaudere prudentia, quam vocis tonitruo insanire cum asino, vel etiam cum jubilo captiva vernare cum philomela. Malo certe in æternum non loqui, quam locutione sempiternùm captivanda in superbiam erigi. Quo dicto sub limo se abscondit.*

Salomon ergo eloquentia æque ac sapientia excelluit : et tam illa, quam hæc insigne est regum et principum decus, uti hîc ipse insinuat. Unde de Calliope, quæ eloquentiæ erat dea, sic canit Hesiodus in Theogonia,

Quæ reges etiam comitatur rite verendos.

Eloquentes fuere Julius Cæsar, Augustus, Tiberius, Claudius Imp. teste Tacito libr. 13. Annal. sub initium, item Diomedes, Ulysses, Nestor, Pericles et Alexander Magnus, quem Dio lib. 2. de Regno ita patri Philippo loquentem inducit : *Rhetorica quidem opus est regi : nam tu frequenter rescribere cogeris, et contradicere Demostheni rhetori valde vehementi et impostori, atque aliis quoque, qui Athenis rempubl. administrant.* Hæc est illa Gallici Herculis imago apud Lucianum : *Catenulis aureis confertissimam hominum multitudinem trahens, omnes auribus vinctos, et quidem neque de fuga cogitantes, neque omnino restitantes, aut pedibus in diversum renitentes, sed sponte festinantes, innexis tamen catenulis summæ Dei linguæ perterebratæ, et :*

Quamvis durissima corda,
Eloquio pollens ad sua vota trahit.

Pyrrhus Epiri rex dictitabat, plures se urbes subjecisse eloquentia Cyneæ oratoris sui, quàm armis, teste Valerio Maximo.

Mystice S. Gregor. 23. Moral. c. 10. vel 17 : *Fit plerumque*, inquit, *ut fortiter dicant, sed tamen juxta ea quæ dicunt vivere nesciant. Unde bene quidam sapiens dixit : Mihi autem Deus det hæc dicere ex sententia. Sententia quippe à sensu vocata est. Et recta, quæ intelligit, non ex sola scientia, sed ex sententia dicere appetit; qui nequaquam tantummodo sciendo dicere, sed sentiendo desiderat experiri quod dicit.*

Et præsumere.] Græce ἐνθυμηθῆναι, id est cogitare et mente concipere ea, quæ digna sunt donis, quæ mihi à Deo data sunt et indices dantur, sive quemadmodum decet dona mea. *Præsumere* ergo est præconcipere, sive mente prius comprehendere et complecti ea, quæ pro dignitate rei eloquenda sunt. Qui enim recte vult dicere, prius quid et qualiter dicendum sit præmeditetur oportet.

Aliter Hugo : Cogitare, inquit, digne de datis, est pro donis acceptis gratias agere. Nihil enim dono ita dignum est, ac gratiarum actio. Alii : Cogitare, inquiunt, digne de datis, est cogitare quomodo ea, quæ nobis data sunt ad aliorum commodum, apte in eos dispensemus. Melius noster à Castro : Præsumere, inquit, est præconcipere digna datis. Hoc pertinet ad gravitatem sententiarum, cui illa orationis facultas respondet : Nam sunt, ut ait Cicero de Oratore, qui recte sentiant, cum tamen id, quod sentiunt, non possint ornate distincteque dicere. Duo ergo sibi à Deo data gratulatur Salomon, et in loquendo facundiam; et præeligere, quod Vulgatus dixit, *præsumere* ex cogitatis ea, quæ dicturus esset gravia et digna tantis donis : id est talia, qualia decet dona à Deo data, et datorem eorum Deum, non levia ac ludicra et inutilia; sed gravia, seria et multæ utilitatis utpote ex sapientia profecta.

Cantacuzenus pro διδομένων, id est, *quæ dantur*, legit, λεγομένων, id est, *quæ dicuntur*, ut enim oratio sit congrua, debet esse digna rebus quæ dicuntur.

Quoniam ipse sapientiæ dux est.] Græce ὁδηγός, id est dux viæ, sive itineris, quo scilicet è terra ad cœlum cœlestemque vitam contendimus; sicut columna ignis per noctem, et nubis per diem præiens castra Hebræorum, eis erat ὁδηγός, id est dux viæ per desertum in terram promissam. Exodi 13. 21. Deus ergo est noster ὁδηγός, id est viæ in cœlum dux, monstrator, inquit Cervantes, præceptor, coryphæus, princeps, auspex suaviter pelliciens, et potentia fortiter impellens, æstimator omnia suis momentis librans æqua lance, ac magni æstimans eos, quos instituendos atque regendos habet, moderator, rector, auriga, et gubernator, institutor formatorque eorum, quos sapientia imbuendos suscepit; uti dicitur magister Rhetorices, Philosophiæ, Theologiæ, imo dux et princeps, v. g. Medicinæ Galenus, Philosophiæ Aristoteles, Theologiæ S. Aug. et S. Thomas, qui ut dux cæteris quos ducit præstat, præitque in via, sicut magister puero, dux militi, strategus exercitui, stella Magis, doctrina et exemplo prælucens. Nam recte dux dicitur sapientiæ, qui discipulorum agmina sicut acies militum ductat, item imperator, primipilus in gymnastica gymnasiorum exercitatione, quasi militari. Gentilibus viæ, æque ac sapientiæ et sermonis, præses et dux erat Mercurius, græce ἑρμῆς, id est interpres et nuntius, ita dictus, quasi medicurrius, inquit Arnobius, et ex eo Giraldus syntag. 9. hoc est medius currens, quod sermo medius inter homines sit : ideoque et Nuncius dictus, quia per sermonem omnia enuntiantur, ait S. August. lib. 7. de Civit. 14. Unde Julianus Apostata, teste Ammiano, nocte dimidiata semper exsurgens occulte Mercurio supplicabat, quem in mundo velociorem sensum esse motum mentium suscitantem, Gentiles tradidere. Verum verus fidelium Mercurius non est alius, quam Deus et Christus.

Et sapientium emendator.] Græce διορθωτής, id est moderator, director, erector, corrector, rectificator, bene dispositor, qui scilicet hærentem et incertum quid agat dicatque moderatur et dirigit, labentem erigit, errantem corrigit,

curvum rectificat: διορθόω enim idem est quod moderor, dispono, dirigo, erigo, corrigo, reparo, rectum facio : sicut pædagogus puerum incongrue loquentem, scribentem vel ambulantem emendat, hoc est, corrigit, erigit, dirigit. Nam Deus tribuit hominibus et sapientiam cordis, qua cogitent et eligant quæ sint dicturi ; et eloquentiam sive moderationem orationis : nam corrigit, disponit et moderatur quæ dicenda sunt. Unde subdit quod in manu ejus sunt tum nos, tum sermones nostri. Rursum διορθόω est moveo, ceu ventus naves, ut recta in portum tendant, teste Athenæo lib. 13. Item prospero, in meliorem statum restituo, et felici successu uti facio. Unde Orthosia dicitur Diana (cujus meminit Pindarus in Olymp. Lycophron et Phavor. teste Giraldo syntag. 12. de diis Gentium), quod vitam hominis erigat, statuat, dirigat, secundet, et parientes, non solum natos, sublevet, expertes dolorum faciat, allevatos dirigat, et felices reddat : et Jupiter Orthosios ab eisdem effectibus, erigendis scilicet excitandisque labescentibus. Deus ergo dicitur σοφῶν διορθωτής, id est, primo, *sapientum stator*, perinde ac recens natorum infantium, ait Cervantius, qui constituit, servat et format stantes et rectos. Secundo, erector eorum, qui eos, si in via cespitent, nutent, labascant, corruant, erigit sublevatque, et in locum suum reducit. Tertio, qui illos, qui adversis flatibus à tramite et via sapientiæ deflectere faciles sunt aut amant, spiritu suo velut navim in portum salutis dirigit. Quarto, qui eosdem deprehensos et reprehensos corrigit et emendat, et sic pristino statui, integritati et incolumitati, instar medici et chirurgi restituit, restitutos instituit, et confirmat omni labe purgatos, quibus omnia prospera et votis annuentia contingunt ; et sic prosperum iter eis facit Deus salutarium ipsorum, psal. 67. 20. Ita Deus correxit, vel per Aaronem direxit, vitium linguæ Mosis, quem legatum destinabat ad Pharaonem pro liberatione Hebræorum, Exodi 4. Sic Christus correxit ignorantiam Nicodemi, Joannis 3. et Samaritanæ, Joan. 4. Scribarum et Pharisæorum, S. Petri, S. Joannis et Jacobi, cæterorumque Apostolorum et discipulorum, ut patet passim in Evangeliis. Denique Deus est sapientum emendator, cum eos de sapientia, vel bonis operibus præsumentes, et vane gloriantes arguit, castigat, humiliat. Ita Lyranus, Hugo et Dionys. Vere Ethicus : *Supra modum si quis sapit, bis desipit. Nemo sapit minus quàm qui nimis. Intra modum quisquis sapit, vere sapit.* Hoc est quod Ecclesia et fidelis quisque implorando opem Spiritus Sancti, qui verus et summus est sapientiæ doctor, obsecrat : *Veni, creator Spiritus, etc.*

Accende lumen sensibus,
Infunde amorem cordibus,
Infirma nostri corporis
Virtute firmans perpeti.

Et :

Flecte quod est rigidum,
Fove quod est frigidum,
Rege quod est devium.

16. In manu enim illius, et nos, et sermones nostri,] q. d. In Dei arbitrio, potestate et providentia (horum enim symbolum est manus) est regere et moderari, tam nos, quàm sermones nostros. Pro *sermones* græce est λόγοι, quod tam sermones, quàm rationes, cogitationes, ratiocinationes, discursus significat : hos enim omnes dirigit Deus. Sed melius hoc loco Noster vertit, *sermones :* quia agitur de eloquentia. Hinc S. August. libr. 4. de Doctrina Christiana, cap. 6, prædicatorem monet *ut sit prius orator Dei, quàm dictor : quia ut dicatur à nobis, quod oportet et ut oportet, non facit nisi ille, in cujus manu sumus, et nos et sermones nostri, etc.* Et Bernard. epist. 87. ad Ogerium : *Si aliquid forte à me audisti quod possit prodesse tibi, gratias Deo age, in cujus manu sunt, et nos et sermones nostri.* Nam in manu Dei est vita et flatus noster, Daniel. 5. 23. Ipseque omnia opera, tum naturalia, tum potius supernaturalia operatur in nobis, Isaiæ 26. 12. Omnis enim nostra sufficientia ex Deo est, 2. Corinth. 3. 5. Denique *hominis est animam præparare, et Domini gubernare linguam*, Proverb. 16. 1. Quare initio sermonis cujuslibet orandum cum Davide : *Domine, labia mea aperies, et os meum annuntiabit laudem tuam*, Psal. 50. 17.

Et omnis sapientia,] græce, φρόνησις, id est intelligentia, prudentia, scientia. Significat ergo scientiam speculativam, vel potius prudentiam sibi à Deo infusam.

Et operum scientia, et disciplina.] Ita Rom. græce duntaxat est ἐργατιῶν ἐπιστήμη, id est, *opificiorum scientia ;* Prosper libr. 1. de Vocatione Gentium c. 9. legit, *et operum scientia et disciplina ;* Complut. *et operum scientiæ disciplina.* Omnia hæc eòdem redeunt et idem significant, scilicet *opificiorum scientiam*, ut habent Græca, id est peritiam artium mechanicarum et agriculturæ. Idem ergo est *disciplina* quod *scientia*, puta cognitio sive peritia. Significat Salomon cum sapientia speculativa sibi inditam à Deo scientiam factivam sive practicam, puta artium mechanicarum, uti architectonicæ, mathematicæ practicæ, fabrilis, agriculturæ, nauticæ, etc. Has enim exercuit in fabrica templi, in cultura agrorum, in missione navium in Ophir. Sic Cato exercitus Romani dux peritus erat rei rusticæ, de eaque libros conscripsit, adeoque nulla ars neque privatæ, neque publicæ rei gerendæ ei defuit, ait Livius lib. 43. 34. Hinc Vitruvius dedicat Augusto Imp. sua scripta de Architectura : *Ut majestas,* inquit, *imperii publicorum ædificiorum per se nota haberet opera, et egregias auctoritates.*

Tropolog. *operum scientia* est, quæ non tam verbo, quàm opere et exemplo docet sapientiam et virtutem, ideoque efficacissima est, de qua S. Hieronymus ad Nepotian. ep. 2 : *Non confundant opera tua sermonem tuum, ne, cum in Ecclesia loqueris, tacitus quilibet respondeat : Cur ergo hæc, quæ dicis, ipse non facis? delicatus magister est, qui pleno ventre de jejuniis disputat ;* S. Amb. serm. 79. de sanctis Martyribus : *Benefacere, prima doctrina est. Cessantibus enim verbis, hoc ipsum docet hominem opus optimum, quod videtur : quod etsi voce aures non excitet, virtute tamen corda compungat. Quis enim bonum factum videns non gaudeat, miretur, imitetur, ac veluti tacito magistro utens ejus exemplo doceatur? Dictis igitur facta præcedunt ; imo sine factis dicta nihil prosunt.* Plura ibi de eadem re. S. August. serm. 3. de Verbis Domini : *In doctore molesta est causa dicere, nec facere.* S. Gregor. Pastoral. par. 2. c. 3 : *Illa vox libentius auditorum corda penetrat,*

quam dicentis vita commendat; Tertull. initio lib. de Patientia : *Dicta factis deficientibus erubescunt;* S. Leo Pontif. serm. in Nat. S. Laurentii : *Validiora sunt exempla, quàm verba; et plenius est opere docere, quàm voce;* S. Bern. serm. 76. in Cant. *Si pastor doctus quidem fuerit, non sit autem bonus; verendum ne non tam nutriat doctrina uberi, quàm sterili vita noceat.* B. Petrus Damiani ser. de sanctis Apost. Petro et Paulo : *Bonus et perfectus magister* (Paulus) *qui fidem facit verbis opere meliore.* Guaricus Abbas Igniacensis ser. 2. de Pentecoste : *Suspecta mihi hæc est consolatio, si dicam, et non faciam, si suppetant suffragia linguæ, cum desint merita vitæ.* Ennodius ad Maximum Episcopum in oratione ei dicenda : *Plus agendo populum instituis, quàm loquendo. Illa monita discipulorum conscientiam eruderant, quæ præbentur exemplo.*

17. Ipse enim dedit mihi horum quæ sunt (græce, τῶν ὄντων, id est *entium* vel *existentium*) scientiam veram;] græce ἀψευδῆ, id est non falsam, non mendacem, sed veram et genuinam. Hinc primo, aliqui docent Salomoni inditam à Deo fuisse scientiam omnium entium, id est Metaphysicam, quæ pro objecto habet ens, ac considerat latitudinem entis. Secundo, alii scientiam entium realium, etiam quæ actu non existunt, sed tantum sunt possibilia. Ita S. Bonav. Tertio, alii omnium entium, quæ in rerum natura existunt, puta Physicam. Ita Jansen. De iis enim se explicat in sequenti. Unde Salomon vocatur *summus physiologus* ab Euseb. l. 11. Præpar. c. 6. Quarto, scientiam omnium entium, tam naturalium, quàm supernaturalium, puta Theologiam, quam proinde tempore Salomonis floruisse ex hoc loco docet Melchior Canus, l. 12. de Locis, cap. 2.

Verius est omnium entium, non possibilium, sed existentium scientiam Salomoni inditam, idque quoad speciem, non quoad individua. Nam individuorum omnium nec ipse Adam habuit, ut sciret quot lapilli jaceant in flumine, quot in individuo nascantur muscæ, apes, culices, quot volatus, gyros et bombos edant, etc. uti docet S. Thomas, 1. p. q. 94. art. 3. Idem de Christo sentit Franc. Suarez, 3. p. quæst. 12. sub finem. Quia, inquit, hoc nec ad perfectionem scientiæ, nec naturalis prudentiæ videtur necessarium. Idem docent Scotus, Gabriel, Almainus et alii.

Ut sciam dispositionem orbis terrarum.] Græce σύστασιν κόσμου, id est, ut Anastas. Nicen. quæst. 39. et Jansen. *mundi constitutionem;* alii, *constructionem*, ut scilicet cognoscam qua ratione constructus et constitutus sit mundus, quibus partibus constet, et quo ordine nexuque dispositis. S. Ambros. lib. de Fide resurr. legit : *compositionem;* Origen. hom. 21. in Lucam : *rationem mundi;* noster Lorinus : *Constitutionem ex partibus suis, et secundùm variam collocationem rerum quæ in mundo sunt, earumque coagmentationem*, præsertim quoad primarias et præcipuas mundi partes : hanc enim plene cognovit Salomon ex primis principiis et causis, quibus res constitutæ sunt. Id enim innuit vox σύστασιν. Rursum S. Ambros. lib. de Salomone, tom. 2. c. 1 : *Noverat* (Salomon), inquit, *mundanæ dispositionis introitum, qualiter esset hoc cœlum omne, quod cernimus, ardua sublimitate suspensum; quemadmodum fieret aeris istius circumjectus, et fusus æquo moderamine, libratus in medio; quibus modis pigro ad imum delapsa pondere terra subsisteret; qua ratione intra certas littorum metas liquidi elementi impatiens fluctus lapsus exæstuet, etc.* Ita ipse, paraphrastice exponens locum Sapientiæ, de quo agimus : alludens, ut apparet, ad illud Poetæ 1. Metam.

> Ignea convexi vis, et sine pondere cœli
> Emicuit, summaque locum sibi legit in arce,
> Proximus est aer illi levitate locoque;
> Densior his tellus, elementaque grandia traxit,
> Et pressa est gravitate suî : circumfluus humor
> Ultima possedit, solidumque coercuit orbem.

Hinc patet Salomonem non tantum fuisse cosmographum, sed etiam geographum, qualem debere esse principem docet Lipsius Exempl. Polit. c. 8; ac tales fuisse Adamum et Noe docet Arias in Apparatu. Denique Abulens. in l. 3. Reg. c. 3. v. 11. docet scientiam Salomonis fuisse indelebilem, eo quod non per actus et species objectorum esset acquisita, sed à Deo infusa, idque in gradu perfecto; quare nec per cessationem ab actu, nec per actus contrarios, aut deceptionem potuisse deleri.

Et virtutes (græce ἐνέργειαν, id est energiam, vim, efficacitatem) elementorum] quam scilicet vim habeant in agendo singula elementa. Repete ad omnia, *ut sciam.* Primus *Salomon doctrinam calidorum et frigidorum, siccorum et humidorum tradidit,* ait Anastas. Nicenus.

18. Initium et consummationem (Anast. Nicen. q. 39. legit, *finem*) et medietatem temporum.] Origen. hom. 21. in Lucam pro *temporum* legit, *seculorum :* hæc enim è temporibus conflantur; S. Ambros. lib. 2. de Abraham c. 7. legit : *Principium rerum : Quod principium rerum,* inquit, *quis finis, quæ sunt media.* Sensus est, q. d. Deus dedit mihi, ut cognoscerem totum decursum temporis à principio usque ad finem, et omnium quæ in tempore naturaliter accidunt, ut scilicet nossem quomodo quisque dies, mensis, annus, seculum incipiat, progrediatur et desinat. Philosophi enim est rerum principia, progressus et exitus perspicere. Cave ergo hinc inferas, Salomonem cognovisse, quo die finiendus sit mundus, et quo die futurum sit judicium. Hoc enim negat Christus, Marci 13. 32.

Vicissitudinum permutationes, et commutationes temporum.] Ita Græca et Rom. Perperam ergo aliqui legunt : *Consummationes temporum* (alii, *omnium* (addunt que, *morum mutationes, et divisiones temporum :* quæ duo verisimile est ex alia versione, vel alicujus interpretatione in margine prius ascripta, postea relata in textum: S. Ambros. lib. 2. de Abraham c. 7. pro his omnibus tantum legit: *Divisiones temporum;* lib. vero de Salomone cap. 1. legit : *Divisiones et mutationes temporum;* Origen. hom. 21. in Lucam : *Temporum varietates, et translationes mensium.* Pro *vicissitudinum* græce est τροπῶν, id est conversionum : perperam aliqui vertunt, *morum :* sic enim scribendum esset accentu acuto τρόπων; τρόποι enim sunt mores, qui huc non pertinent : jam vero scribitur τροπῶν per accentum circumflexum, à τροπαί, id est conversiones, item solstitia, quod in eis sol cursum mutet et convertat. Nam in solstitio æstivo à Tropico Cancri cursum reflectit ad Tropicum Capricorni : in solstitio vero hiemali à Tropico Capricorni redit ad Tropicum Cancri : nec enim ultra duos hos Tropicos sol progreditur. Unde Vatablus vertit :

Solstitiorum vicissitudines. Ita Cantacuz. Clarius, Lorinus, à Castro. Hinc et τροπαι vocantur venti solstitiales. Gaza exponit, *flatus tropæos*, id est quos versarios seu reciprocos nuncupamus. Per *commutationes temporum* intellige cæteras temporum vicissitudines, quales sunt dierum ac noctium, ait S. Bonavent. æstatis et hiemis, veris et autumni (quas pariter Cicero Tuscul. 1. vocat commutationes temporum quadripartitas ad maturitatem frugum, et ad temperationem corporum aptas (item mensium successiones, lunationes, lunæque incrementa et decrementa.

19. ANNI CURSUS, ET STELLARUM DISPOSITIONES.] Pro *cursus* græce est κυκλους, id est circuitus vel circulos: anni enim in orbem eunt et redeunt. Unde annus heb. dicitur שנה *scana* à revolutione: græce ενιαυτος, quod in se redeat; latine *annus*, quasi *anus*, id est annulus, quod in se revertatur; unde illud:

Atque in se sua per vestigia volvitur annus.

Pro *dispositiones* græce est θεσεις, id est theses, positiones et situs stellarum seu siderum, eorumque motus, ortus, occasus, concursus, eclipses, etc., quæ naturaliter certo sciri possunt ex astronomia. Fuit ergo Salomon astronomus, at non astrologus judiciarius, ut ex astris et horoscopo divinaret de futuris contingentibus et actionibus liberis. Hoc enim temerarium est, stultum et impossibile.

20. NATURAS ANIMALIUM (tam cicurum et domesticorum, quàm ferorum et agrestium) ET IRAS BESTIARUM, VIM VENTORUM, ET COGITATIONES HOMINUM, DIFFERENTIAS VIRGULTORUM, ET VIRTUTES RADICUM.] *Iras*, græce θυμους, id est animos, iras, furores, qualis scilicet cujusque feræ sit ira, quibusque rebus irritetur, uti elephanti irritantur viso sanguine, bubali viso colore rubro et purpura. Unde nuper bubalus Romæ furibundus incurrit in Pontificem purpuratum, eumque confecisset, nisi aulicus quidam medium se interjecisset, suaque morte mortem Pontificis redemisset.

Minus recte Vatablus cum Cantacuzeno vertit, *affectus*, exponitque de cicuratione ferarum; esto Salomon, ex plena cognitione naturæ iræ ferarum, potuerit quoque nosse modum eas placandi et cicurandi. Sicut elephanti bilem infringi hausto hordei succo scribit Plinius, l. 8. cap. 7: hordeum enim refrigerat; unde medici febricitantibus hordeatum præscribunt. Hinc morale hoc dogma elicit Seneca Epist. 85: *Sapiens est artifex domandi mala; dolor, egestas, ignominia, carcer, exsilium, et cætera horrenda, cum ad hunc pervenere, mansueta sunt.*

Denique per φυσεις, id est, naturas animalium, intellige naturales differentias singulorum, proprietates, qualitates, indoles, instinctus, opportunitates ad hominum usus, aliaque id genus. Nam ut ait S. Basil. hom. 9. Hexam. *Animalia singula diversis proprietatibus inter sese variisque non mediocriter distinguuntur. Est enim bos quidem constans strenuusque: asinus autem piger; equus libidine incenditur, petitque impetuose femellam; lupus mitescere nequit, vulpes insidiosa est, et ad dolos natura concinnandos sagax; cervus timidus, laboriosa formica, canis gratiosus est, et initæ semel amicitiæ tenax ac memor; simul enim animalia singula cum sua peculiari natura creata sunt. Una cum leone animositas, et ad incandescentiam iræ propensio illi assignata est, vita solitaria, expers societatis ad ea quæ genus subeunt idem.*

VIM VENTORUM.] Græce πνευματων βιας, id est, *spirituum violentias*, impetusque violentos, quod tam de ventis, quàm de dæmonibus accipi potest. Dæmonum enim major est vis et impetus, quàm ventorum; ideoque nisi Deus eos infringeret, nullus hominum eorum tentationi et impulsui resistere posset. Unde Salomon dicitur scripsisse exorcismos ad reprimendos et expellendos dæmones, multo magis cognovit Salomon ventorum vim et indolem; unde scilicet eorum sit ortus, motus et violentia, occasus, frigus, calor, humor, siccitas, salubritas vel morbida qualitas, quæ tanto studio rimantur Physici, et probabilia duntaxat afferunt. Porro quanta sit ventorum vis liquet ex tempestatibus, quas in mari, et terræ motibus, quos in orbe cient. Unde Poeta:

Qua data porta ruunt, et terras turbine perflant.

Hinc à priscis sapientibus Dei majestas occulta hoc hieroglyphico repræsentabatur. Exhibebatur in tabula vir poplitibus se excipiens, erectis in cœlum oculis, vel pronus in faciem, adspirantium ventorum strepitum perhorrescens, cum hoc versiculo:

Ανεμων πνεοντων την ηχω προσκυνει,

Hoc est:

Flantium ventorum sonum adora.

Iamblicus interpretatur, q. d. Deum cum minime videre possis, at certe per res creatas sparsum, et in iis tacito quodam horrore spirantem debet venerari. Porro D. Dionysius Cœlestis hierarch. cap. 15. Deum venti nomine commode designari ostendit, propter naturalem vim movendi atque animandi, et celerem insuperabilem discessum, et nobiliorum principiorum atque finium incognitas atque invisibiles latebras. Ita noster Causin. lib. 1. Parab. histor. cap. 24. Vide dicta Amos 4. 13.

COGITATIONES HOMINUM.] Solus Deus certo cognoscit et pervidet secretas cordis cogitationes et volitiones. Angeli ergo et homines sapientes eas tantum conjectant ex signis physiognomicis similibusque conjecturis, juxta illud: *Quomodo in aquis resplendent vultus prospicientium, sic corda hominum manifesta sunt prudentibus*, Prov. 27. 19. Et illud: *Ex visu cognoscitur vir, et ab occursu faciei cognoscitur sensatus*, Eccli. 19. 26. Vide utrobique dicta, et Aristot. in Physiognomia. Sic litigantibus de prole meretricibus Salomon solerter conjecit, ex amore materno, quænam esset vera prolis mater, 3. Reg. 3. 16; et ex postulatione Adoniæ petentis sibi dari uxorem Abisag, quæ Davidem senem calefecerat, conjecit Adoniam affectare Davidis regnum, 3. Reg. 3. v. 22. Noster à Castro per *cogitationes*, græce διαλογισμους, accipit non singulorum hominum mentis cogitata, sed universim communes dialogismos, discursus, sive ratiocinationes hominum.

DIFFERENTIAS VIRGULTORUM (græce φυτων, id est *plantarum*; S. Ambros. lib. 2. de Abraham c. 7. legit, *herbarum*; lib. vero de Salom. cap. 1. legit, *arborum*] ET VIRTUTES RADICUM.] Salomon enim *disputavit super lignis, à cedro quæ est in Libano, usque ad hyssopum quæ egreditur de pariete; et disseruit de jumentis, et volucribus*,

et reptilibus , et piscibus , 3. Reg. 4. 33. Vide Pinedam, lib. 3. de Rebus Salomonis, cap. 23, ubi docet Salomonem medicinæ et magiæ naturalis fuisse peritissimum, id est, exactissime rerum naturas, vires, proprietates, sympathias, antipathias calluisse, prætereaque divinare atque efficere potuisse mirifica quædam, quæ rerum causas ignorantibus, aut præstigiosa, aut miraculo proxima viderentur; quæ est ipsa magiæ naturalis propria ratio; et quæ nomine absconditorum et improvisorum recte possumus interpretari. Vide de his Euseb. 4. de Præpar. cap. 1.

21. Et quæcumque sunt absconsa et improvisa, didici: omnium enim artifex docuit me sapientia.] Videtur Noster legisse ἀφανῆ, id est, *obscura, improvisa;* jam contrarie legunt ἐμφανῆ, id est, *manifesta* et *perspicua*, ut vertit Cantacuzenus, Vatablus et Jansen. Aut potius ἐμφανῆ vocantur ea quæ subito vel inopinato incidunt, et ex improviso apparent, ut præviderí ac provideri nequiverint, ac proinde causas habent occultas, ut opponantur absconsis, quæ tam quoad substantiam, quàm quoad causam latent et sunt abscondita. Talia ἐμφανῆ sunt fulgur illico apparens et disparens, parelii, hiatus, cæteraque aeris phœnomena; item terræ motus, maris exundationes, procellæ, tempestates, turbines, etc. Huc pertinet vis magnetis (licet id neget Guilielm. Gilbertus Angliæ medicus l. 1. de Magnete, cap. 1, ejusque cognitionem sibi velut primo inventori vane arroget) virtutes gemmarum, lapidum, herbarum, ambræ, succinorum, etc., quas cognitas fuisse Salomoni non est dubium. Ita Lyran. Cervantius et alii. Abulensis vero in lib. 3. Reg. cap. 3. quæst. 9. per *improvisa* accipit somnia, ex quibus medicus et physicus conjicere potest qualis sit complexio et humorum temperies in corpore.

Ex dictis recte colligit noster à Castro Deum bonorum largitorem affluentius et abundantius donare, quàm postuletur; siquidem Salomoni sapientiam ad gubernandum postulanti, adjecit scientiam omnium rerum naturalium tam affluenter, ut solo primo parente fuerit hac in parte inferior. Nam in primis largitus est summam eloquentiam, scientiam de moribus, omnes artes, philosophiam naturalem, astrologiam, chronologiam, historiam naturalem, logicam, et demum alia quæcumque nosci possunt. Audi S. Ambros. in cap. 30. Prov. sub initium: *Tam locuples possessor sapientiæ Salomon, cum omnia cognovisset quæ in arcanis abditarum dispositionum tenebantur absconsa, noverat mundanæ dispositionis introitum, qualiter esset hoc cœlum omne quod cernimus abdita sublimitate suspensum*, et cætera de elementis, quæ superius recitavi; ac subdit: *Quod principium rerum, quis finis et quæ sunt media. Quem iterum divisiones et mutationes temporum non latebant, qui comprehenderat qualiter sibi annorum mutua vicissitudo, redeunte orbe, succederet; quæ causa varios stellarum ageret cursus, præcedendo se nonnunquam, aut subito subsequendo; unde earum esset ortus, aut obitus; et alia multa, quæ sapientia docente cognoverat.*

Omnium enim artifex docuit me sapientia.] Per artem enim, ideam et industriam sapientiæ divinæ creata sunt omnia, æque ac conservantur et gubernantur, juxta illud Proverb. 8. 30: *Quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens, etc.*

Porro *sapientia* hæc, tam creata et Salomoni infusa accipi potest, quàm increata, quæ est in Deo, sive ea sit essentialis, et tribus personis Sanctæ Trinitatis communis, sive notionalis et soli Verbo, sive Filio, propria. de qua intellexit S. August. l. 4. de Trinit. cap. 20. et S. Ambros. lib. de Incarnat. Domin. Sacram. in fine, Gregorius Bæticus lib. de Fide contra Arianos, Origen. l. 1. Periarchon, c. 2. et alii veteres, qui hinc probant Filium non esse creaturam, sed creatorem, ideoque Deum; imo sic explicat Concil. Sardicense Epistola ad omnes Episcopos, dicens: *Nullus nostrûm negat Filium genitum ante omnia, opificem Archangelorum, et mundi et humani generis; quoniam ait: Omnium artifex sapientia docuit me*, juxta illud Joan. 1: *Omnia per ipsum facta sunt.* Quia enim Filius à Patre generatur et procedit per intellectum, ut verbum mentis; hinc ei appropriatur ars, idea, scientia, sapientia, quodque ipse sit artifex et principium creaturarum, ut docet D. Thom. 1. p. quæst. 45. art. 8.

Igitur *sapientia* hîc generalissime accipitur abstrahitque, et communis est creatæ et increatæ: ideoque hæc applicari possunt, tum increatæ, sive essentiali, sive notionali; tum creatæ, sive participatæ. Unde subinde Sapiens ab increata ad creatam transit, idque maxime facit initio, cap. 9, ubi eam sibi à Deo communicari et infundi efflagitat; hæc enim nequit alia esse, quàm donum creatum.

Hinc rursum *sapientia* hîc amplissime sumitur pro quavis cognitione rerum, tam cœlestium et divinarum, quàm agendarum ex virtute et præscripto prudentiæ, atque efficiendarum per artem. Inducitur enim hîc sapientia, uti idea, ars et artifex omnium rerum naturalium, artificialium et moralium; quare non solum omnem scientiam, omnem ethicam, sed et artem quamlibet complectitur. Unde v. 24. ait: *Omnibus enim mobilibus mobilior est sapientia; attingit autem ubique propter suam munditiam.* Sic quoque sapientia sumitur Proverb. 8. 22. et seqq. ubi dicitur per sapientiam creatos esse cœlos, elementa, cæteraque omnia, ac per eamdem regi.

Denique hæc sapientia v. 23. dicitur habere *omnem virtutem*, id est, vim et potentiam, quod scilicet omnia possit, sitque omnipotens, item quod omnes spiritus capiat, et omnia prospiciat et attingat ubique, quæ proprie competunt sapientiæ increatæ; participative tamen tribuuntur creatæ; hæc enim potest dici omnipotens, quia hanc Deus creationi et creaturis omnibus applicat, indit et communicat. Omnia enim in sapientia fecit, et nihil est in cujus sapienti creatione, ordine et dispositione non reluceat mira Dei sapientia.

Verum enim vero proprie et genuine loquitur hîc Salomon de sapientia increata et essentiali, quæ commune est attributum divinitatis, sive Dei, et ac proinde commune tribus personis SS. Trinitatis; huic enim proprie competunt dotes jam recensitæ, de quo S. August. lib. 7. de Trinitate, cap. 2 et 3; per hanc enim Deus et creavit mundum, et eum conservat et providet ac prospicit omnibus rebus, dum divinis sedibus assistit. In hac est spiritus intelligens, hoc est, hæc divina sapientia spiritum cœlitus de-

mittit in sui amatores, qui mentem eorum excitat ad intelligendum, sanctitate dedicat, atque cætera donat ac præstat, quæ hominum saluti et divinæ gloriæ conducentia sunt. Hæc autem omnia cum Deus homini tribuat, et non tantum Filius, aut Spiritus Sanctus, cumque aptius de divino sapientiæ attributo exponantur, quæ artifex omnium est et sedium divinarum assistrix, quæ Filio et Spiritui Sancto non apte conveniunt; merito de ea hæc explicanda sunt, ex qua omnia ornamenta et charismata sibi tribui postulabat Salomon, ac suo exemplo nos postulare docet. Ita à Castro, imo S. August. lib. 4. de Genesi ad litt. cap. 12. et lib. de Natura boni cap. 28. et lib. 1. de Incarn. verbi cap. 13.

Pulchram et piam de artifice omnium sapientia contemplationem habet noster Alvarez de Paz, tom. 3. lib. 3. p. 3. decade 3. contempl. 22.

22. Est enim in illa spiritus intelligentiæ sanctus, unicus, multiplex, subtilis, disertus, mobilis, incoinquinatus, certus, suavis, amans bonum, acutus, quem nihil vetat, benefaciens.] Effundit se hìc Sapiens in sapientiæ laudes per 26 epitheta et elogia, ut cunctis hominibus ejus desiderium et studium excitet, utque ostendat merito eam esse omnium artificem, meritoque se ab ea potuisse omnia doceri.

Multi hæc intelligunt de Spiritu Sancto, qui est tertia in SS. Trinitate persona, voluntque hìc Spiritus Sancti proprietates et attributa recenseri. Hic enim est in Sapientia increata et ingenita, puta in Verbo et Filio, ut in suì origine; procedit enim et spiratur à Filio, ac sapientiam suis amicis affluenter largitur, 1. Cor. 12. 11. Joan. 14. 26. et cap. 16. 13. Nam veteres per sapientiam hìc accipiunt Filium, ut dixi; et recte. Ita S. Ambros. lib. 3. de Spiritu Sancto, cap. 19 et 23. S. Gregor. hom. 5. in Ezech. S. August. Epist. 102. S. Bernard. serm. 3. de Pentecoste, qui hinc probant Spiritus Sancti divinitatem, dotesque divinas, S. Bonavent. Cantacuz. Lyran. Hugo, Holcot, Dionys. et alii multi. Imo Cantacuzenus asserit auctorem clarius multo, quàm cæteros omnes Prophetas, qui ipsum vel præcesserunt, vel consecuti sunt, de Spiritu Sancto verba fecisse: Lyranus et Holcot addunt exponi modum, quo directus sit auctor in supernaturali contemplatione, nempe per Spiritum Sanctum à sapientia communicatum.

Spiritus Sanctus enim indit suis spiritum, id est impulsum, ad amandum verum et summum bonum, quod est ipse Deus, idque per multiplicia officia et varias virtutes, quæ sequentibus epithetis designantur. Denique Nazian. orat. 44. similia, imo eadem epitheta dat Spiritui Sancto: *Erat igitur*, inquit, *semper perceptibilis, non particeps; perficiens, non ab alio perfectus; explens, non expletus; sanctificans, non sanctificatus; deificans, non deificatus, ipse semper et secum et cum iis, quibus adjunctus est, idem et æqualis: Invisibilis, temporis expers, nullo loco inclusus, immutabilis qualitate, quantitate, forma et tactu carens, seipsum movens, ac sempiternum motum habens, arbitrii sui per se potens, omnipotens (tametsi ad primam causam, ut omnia ea, quæ unigeniti sunt, ita etiam, quæ Spiritus Sancti sunt, referantur) vita et vivificus, lux et lucis largitor, bonitas ipsa et fons bonitatis, Spiritus rectus, principalis dominus, mittens, segregans, templum sibi exstruens, viam præmonstrans, arbitratu suo operans, gratiasque dividens, spiritus adoptionis, veritatis, sapientiæ, prudentiæ, scientiæ, pietatis, consilii, fortitudinis, timoris.*

Secundo, si sapientiam creatam hìc accipias (uti posse accipi paulo ante dixi), pariter hæc epitheta competunt spiritui ejus creato; in sapientia enim creata est spiritus intelligentiæ, id est intelligentia creata, hoc est, aspirata vel inspirata à Deo; hoc enim significat τὸ *spiritus*, cum dicitur spiritus intelligentiæ, spiritus sapientiæ, spiritus consilii, spiritus pietatis, spiritus timoris Domini; nimirum hæc dona et virtutes à Deo aspiratas esse Christo et Sanctis, quæ eos instar spiritus et venti impellunt ad timorem, consilium, intelligentiam, et per hæc ad ipsum Deum (ad Deum enim impellit sapientia, omnisque sapientiæ vis et spiritus), ut patet Isaiæ 11. et Exodi 28. 3. et cap. 31. v. 3. Vide ibi dicta.

Tertio plane, proprie et genuine, sicut sapientia hìc increata essentialis intelligitur propria Deo, et communis tribus personis SS. Trinitatis; sic et spiritus: ipsa enim est spiritus, id est, spiritalis dos et attributum Dei, hominemque ut spiritus impellit ad suì, id est ad Dei, cognitionem et amorem. Ita S. August. lib. 4. de Genesi ad litt. cap. 12. et lib. de Natura boni cap. 28. et lib. 1. de Incarn. Verbi cap. 13.

Est enim in illa spiritus intelligentiæ.] Græce πνεῦμα νοερὸν, id est, *spiritus intelligens*. Unde à S. Dionys. Areop. et à S. Gregor. Nazianz. angeli vocantur νοεραὶ φύσεις, id est, intellectuales naturæ, quæ videlicet sunt intelligentiæ abstractæ, hoc est, à materia sejunctæ, et incorporeæ, puræque mentes et spiritus intelligentes. Et sic nonnulli censent sapientiam, quæ est attributum Dei, æque ac Spiritum Sanctum, hìc vocari *spiritum intelligentiæ*, eo quod sit immaterialis, incorporeus, spiritalis et intelligens.

Melius S. Greg. Nazianz. orat. 5. de Theolog. *Spiritum intellectilem*, ut ipse vocat, interpretatur spiritum sapientissimum. Unde Vatablus vertit: *Est enim in illa spiritus sagax;* S. Ambros. in Symbol. cap. 7: *Spiritus Domini intelligens*, S. Gregor. hom. 5. in Ezech. *Spiritus intellectus.*

Tertio et plenissime, sapientia Dei vocatur *spiritus intelligentiæ*, vel *intelligens*, tum quia intelligit cuncta, ac magna vi intelligendi et penetrandi omnia usque ad fundum, prædita est; tum quia Angelis et hominibus tribuit vim intelligendi, juxta illud Job 32. 8: *Inspiratio Omnipotentis dat intelligentiam.* Ita S. August. locis jam citatis. Nam ut ait Plinius lib. 2. cap. 7: *Deus totus est oculus, totus visus, totus auditus.* Igitur per *spiritum intelligentiæ*, quem sapientia Dei increata intelligentissima, imo ipsa intelligentia in abstracto nobis aspirat, accipias impulsum et amorem intelligendi et cognoscendi ea quæ salutis sunt, quæ scilicet Deo placita sunt, et spirituali profectui necessaria vel utilia. Nam diligere, et sollicitum esse ut intelligas quæ Dei et virtutis sunt, initium est salutis, quo qui caret, incapax est gratiæ et gloriæ. Hoc est quod Salomonem secutus Siracides ait Eccli. 4. 12: *Sapientia filiis suis vitam inspirat*, sive insufflat. Simile est illud Virgilii 6. Æneid.

Magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates.

Symbol. S. Bonavent. *Spiritus intelligentiæ*, inquit, *est in sapientia*, id est in Christo, secundùm humanitatem in eo habitando, secundùm divinitatem ab illo emanando.

Tropol. hæc omnia sapientiæ attributa charitati et perfectioni virtutum (quæ summa est sapientia) accommodat noster Alvarez de Paz, lib. 4. de Dignit. perfect. p. 1. cap. 1 et 4.

Sanctus.] Hinc multi, uti dixi, hæc accipiunt de Spiritu Sancto, qui in se per essentiam et originem, sive vim processionis (procedit enim ut amor Patris et Filii, qui est purissimus et sanctissimus) sanctus est, et sanctificat Angelos æque ac homines. Verum cum cætera omnia proprie accipiantur de ipsa sapientia, quæ propria est Deo, et communis tribus personis SS. Trinitatis, hoc quoque *sancti* epitheton Deo divinæque sapientiæ attribuendum est, q. d. Sapientia divina, ipseque Deus, est spiritus summe intelligens et perspicax, sed ita ut simul sit sanctus. Vana enim est sapientia et intelligentia, quæ sanctitate destituitur; finis enim intelligentiæ est sanctitas, ut bonum virtutis, quod intelligis, sancte ames, et pia voluntate complectaris, opereque exsequaris.

Porro *sanctitas*, inquit S. Dionysius de Divin. nomin. cap. 12, *est ab omni scelere libera, et omnino perfecta, et omni ex parte immaculata puritas*. Sanctitas ergo est amor Dei: Deus enim est summa puritas; ipse enim est lex æterna rerum agendarum, quæ est objectum et regula sanctitatis, idque non per qualitatem aliquam advenientem, sed per ipsam suam essentiam et substantiam. Unde Seraphini ei jugiter acclamant: *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus sabaoth, plena est omnis terra gloria ejus*, Isaiæ 6; et Psaltes Psalm. 144: *Justus Dominus*, inquit, *in omnibus viis suis, et sanctus in omnibus operibus suis.* Hinc sequitur ut, si creatura fieri velit sancta, debeat per amorem jungi Deo; ac quo magis illi jungitur, eo magis sanctificari; sic enim magis recedit et separatur à rebus et affectibus terrenis, quæ eam inquinant, juxta illud Levit. 11. 44: *Sancti estote, quia ego sanctus sum.* Qui ergo sanctitatem optat, à creaturis se sequestret, et in fundum animæ, ubi Deus quasi in templo suo habitat, se recipiat, ut ibi procul à rerum externarum strepitu, in silentio cum Deo suo versetur, ipsum amet, colat et adoret.

Simili modo sapientia et doctrina creata, si vera sit et divinæ imitatrix, omnem suam speculationem et intelligentiam ad sanctitatem suam, æque ac alienam, velut ad scopum et finem referat oportet, quasi ipsa doctos facit sanctos. Quocirca Deus hunc suum sapientiæ spiritum intelligentem et sanctum, communicavit S. Patribus et Ecclesiæ Doctoribus, uti S. Athanasio, S. Basilio, S. Nazianzeno, S. Chrysostomo, S. Hieronymo, S. Ambrosio, S. Gregorio, S. Bernardo, ac deinde S. Thomæ Aquinati, qui tam sanctus fuit, quàm doctus et intelligens, indeque dictus est Doctor Angelicus, et S. Bonaventuræ, qui charitatis ardorem sapientiæ conjunxit, ac lectorem tam amore Dei accendit, quàm cognitione rerum divinarum illuminat, indeque dictus est Doctor Seraphicus. Ili duo sui ævi fuere quasi oculi, imo soles. Vere Picus Mirandul. in Apol. post initium: Est, inquit, in Joanne Scoto ingenium vegetum atque discussum, in S. Thoma solidum et æquale, ideoque moderatum, compositum, ad omnemque honestatem, virtutem et sanctitatem comparatum.

Unicus,] μονογενής, id est *unigenitus*, ut vertit S. Hieron. in cap. 16. Ezech. quod proprie Verbo sive Filio, qui est Sapientia à Deo Patre genita, competit: vel *unigenus*, sive unius generis, qualis est sapientia divina communis toti SS. Trinitati, q. d. Sapientia increata Dei est unius generis, tum quia in se unica est et simplicissima, utpote eadem cum divinitate: ita Lyran. tum quia in suis actibus et operationibus unum eumdemque tenorem, normam et regulam communem servat, nimirum legem æternam: atque unum eumdemque finem spectat, scilicet Dei honorem et gloriam. Eadem tamen est multiplex ob immensitatem perfectionis, quæ in se licet una et simplex, virtute tamen continet omnes omnium creaturarum, etiam possibilium perfectiones, quæ numero sunt infinitæ, ideoque ad multas imo innumeras species, actus et opera se extendit, et quasi partitur ipsum genus sapientiæ. Omnes enim species et effectus sapientiæ, in uno genere et ratione communi sapientiæ conveniunt, atque in universali dictamine ac legibus communibus sapientiæ coeunt, juxta illud 1. Corinth. 12. v. 4: *Divisiones gratiarum sunt, idem autem Spiritus. Et divisiones ministrationum sunt, idem autem Dominus. Et divisiones operationum sunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Vide ibi dicta. Si daretur una gemma purissima atque pulcherrima, quæ simul esset adamas, et carbunculus et smaragdus, et sapphirus et topazius, et cætera quæ in opibus computantur, quàm pretiosa esset et admiranda! O igitur substantia simplicissima, quæ omnia es, quàm nobis diligenda, et super omnia æstimanda existis! Tu es sapientia, tu bonitas, tu justitia, tu omnis alia vera perfectio.

Idem imitatur sapientia creata, infusa et participata. Nam, ut ait noster à Castro, sicut divina sapientia una cum sit, tam diversas virtutes et opera ad unam Dei gloriam omnia in mundo operatur ac refert; ita hic spiritus ex illa profectus, omnia hominis munia et omnia officia unius generis efficit, dum unum omnibus finem præstituit, ad hoc ea omnia dirigens, ut voluntati divinæ subserviant, eamque tanquam regulam sequantur; et uno amoris vinculo omnia colligantur, et tanquam pretioso auro exornantur, atque ex hac parte habet spiritus sapientiæ, ut sit pacificus; nam ita S. Jacobus, cap. 3. v. 17, vocavit sapientiam, quæ de sursum est, pacificam, et S. Paulus ad Epist. 4. 3. scribit: *Solliciti servare unitatem spiritus in vinculo pacis; unum corpus et unus spiritus, sicut vocati estis in una spe vocationis vestræ; unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus et pater omnium, qui est super omnes, et per omnia et in omnibus nobis.* Sic quoque S. Bonavent. Glossa, Lyran. et Hugo.

Tropol. Richard. de S. Victor. in Cant. cap. 33. Spiritus Dei, inquit, unicus est et multiplex, quia cum unus sit, diversis tamen modis mentes visitat et afficit. Nunc animam timoribus et desideriis præparat, nunc jam paratam suis donis promovere non cessat. Non semper uno affectu, sed diversis animam tangit, prout secundùm statum et dispositionem suam necesse est. Unde nunc ad salutarem compunctionem,

nunc ad amorem, nunc ad gratiarum actionem, nunc ad desideria et exercitationem alicujus virtutis accendit; modo cor tangit, modo semetipsum abscondit, et iterum ut opus perficiat adinvenit. Si non aperiamus, ad januam exspectat, et aliquando quidem efficacius pulsat, aliquando vero ob culpam nostram justo judicio cessat.

MULTIPLEX.] Græce πολυμερής, id est multimembris, multarum partium, multis constans partibus, ut mundum vocat Aristot. Gregor. Nazianz. orat. 5. de Theologia, hunc locum referens de Spiritu Sancto, *multiplex* explicat, *agendi facultate varius* ac multiplex, vel quod, unus cum sit, per singulas mundi partes se quasi per ramos diffundat et multiplicet, ac varios sapientiæ modos in eis efficiendis ac conservandis operetur; vel potius propter varias gratias diversaque dona, et multiplicia officia, quæ unus cum sit, exercet, sive in Ecclesia universa, sive in hominibus singulis.

Hac de causa Spiritus Sanctus, descendens in Apostolos in Pentecoste, apparuit supra eos in specie linguarum dispertitarum, sive flammæ dissectæ, ut multiplicitatem donorum, quam eis indebat, repræsentaret. *Multiplex*, ait S. Ambr. in Symbol. c. 7. *appellatur, eo quod multa in se habeat, et per ea omnia unus est, nec in aliquid eorum quæ operatur ipse mutatur, sicut imago ex annulo, quæ in ceram transit, et annulum non relinquit.* Audi et S. Aug. epist. 102. ad Evodium: *Legitur quidem et spiritus sapientiæ multiplex, sed recte dicitur etiam simplex. Multiplex enim quoniam multa sunt, quæ habet; simplex autem, quia non aliud quàm quod habet, est. Sicut dictus est Filius habere vitam in semetipso et eadem vita ipse est; homo autem Verbo accessit, non Verbum in hominem convertibiliter accessit; atque ita et Filius Dei simul cum homine suscepto dicitur: unde idem Filius Dei incommutabilis est atque coæternus Patri, sed in Verbo solo: et sepultus est Filius Dei, sed in carne sola,* q. d. Christus, qua Deus, unicus est et immutabilis; qua homo, multiplex, mutabilis et passibilis.

Audi et S. Bern. ser. 3. de Pentecoste hæc adaptantem Spiritui Sancto: *Vere multiplex Spiritus, qui tam multipliciter filiis hominum inspiratur, ut non sit qui se abscondat à calore ejus. Siquidem conceditur eis ad usum, ad miraculum, ad salutem, ad auxilium, ad solatium, ad fervorem. Ad usum quidem vita bonis et malis, dignis pariter et indignis communia bona abundantissime tribuens; ita ut videatur hic discretionis limitem non tenere. Ingratus, qui in his quoque beneficium Spiritus non agnoscit. Ad miraculum, in signis et prodigiis, in variis virtutibus, quas per quorumlibet manus operetur: ipse est antiqua miracula suscitans, ut ex præsentibus fidem astruat præteritorum. Sed quia nonnullis hanc quoque gratiam sine propria utilitate largitur, tertia infunditur ad salutem, cum in toto corde nostro revertimur ad Dominum Deum nostrum. Porro ad auxilium datur, cum in omni colluctatione adjuvat infirmitatem nostram. Nam cum testimonium perhibet spiritui nostro, quod filii Dei sumus, ea inspiratio est ad consolationem. Datur etiam ad fervorem, cum in cordibus perfectorum vehementius spirans, validum ignem charitatis accendit, ut non solum in spe filiorum Dei, sed etiam in tribulationibus glorientur: contumeliam gloriam reputantes, opprobrium gaudium, despectionem exaltationem.*

Denique B. Petrus Damiani, libr. de *Dominus vobiscum*, c. 6: *Unus est Spiritus*, inquit, *in majestatis essentia, multiplex per diversa charismatum dona quæ dat Ecclesiæ sanctæ, quam replet, ut et universitate sit una, et in suis partibus sit tota.* Unde colligit, licet Ecclesia personarum sit multiplicitate (adde quoque, rituum nonnullorum) diversa; in unum tamen esse Sancti Spiritus igne conflatam, atque ideo etsi per corporalem situm partibus videatur dividi, unitatis tamen intimæ Sacramentum nullatenus à sua valere integritate corrumpi.

SUBTILIS,] græce λεπτόν, id est tenuis, gracilis, macilentus, rarus et extenuatus, quia omnia pervadit et penetrat (unde S. Ambros. lib. 3. de Spiritu S. c. 7. legit, *penetrabilis*) etiam profunda Dei, 1. Corinth. 2. 10. Hoc est quod ait Apost. Hebr. 4. 12: *Vivus est sermo Dei, et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti, et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarum, et discretor cogitationum et intentionum cordis.*

Apposite post *sanctus* subjungit, *subtilis;* quia sicut aer purus, æque ac cibus levis et subtilis generat ingenium subtile, ut docent medici: sic pariter sanctitas, id est secretio à rebus terrenis, facit hominem subtilem, spiritalem et divinum. Nam ut vulgo dicitur: *Pinguis venter non gignit sensum tenuem.* Tritum est illud Horatii libr. 2. Serm. satyra 2:

> Corpus onustum
> Hesternis vitiis, animum quoque prægravat ipsum,
> Atque affigit homo divinæ particulam auræ.

Sic Gellius, l. 4. c. 19, ex medicis docet pueros cibo somnoque largiore utentes fieri crassos et obtusos.

Hunc subtilitatis spiritum in speculativis, sapientia præ aliis communicavit Joanni Scoto Ordinis S. Francisci, qui illum ut suum in Theologia et Philosophia magistrum colit et sequitur. Unde vulgo vocatur *Doctor subtilis*; à Scaligero exercit. 324. vocatur *lima veritatis*; ab aliis, *cos ingeniorum, philosophorum phœnix, et inter philosophos quidam Deus;* ab aliis, *subtilitatis miraculum, arcanorum Apollo, Seraphicæ Religionis columen, Sorbonæ gloria.* Dubitat Cardanus lib. 16. de Subtilit. quis subtilior, an Aristoteles, an Euclides, an Scotus? Porro hæc subtilitas partim ei naturalis fuit à subtilitate ingenii, qua excelluit; partim supernaturalis, opusque gratiæ et Spiritus Sancti, cujus ipse, utpote Religiosus, fuit instrumentum et organum. Unde Joannes Major in 4. distinct. 38. q. 10. eum vocat humillimum, Apostolicum, pauperrimum, imo Summo Pontificatu dignum. Et D. Bernard. de Soria in report. impressa Parisiis anno 1517. ita de eo canit:

> Scotus adest fidei lampas, Christique Sybilla,
> Interpresque Dei, castrum insuperabile veri;
> Scriba Jovis mundique oculus, conviva Tonantis,
> Ingenii claro penetravit acumine cuncta.

Porro subtilitas hæc rebus intenta verborum elegantiam respuit. Unde Picus Mirandul. epist. ad Hermolaum, Scotum cum Lucretio comparans: *Est*, inquit, *huic* (Scoto) *os insipidum, illi* (Lucretio) *mens desipiens; hic, infantissimus dicendo, sentit ea quæ laudari dicendo satis non*

possunt : *ille fando eloquentissimus loquitur nefanda.* Cum argueretur à quodam de studio contradicendi, quod ubique sese opponeret D. Thomæ Doctori sancto, subtiliter respondit : Si Doctor est, disputet mecum ; si sanctus est, oret pro me. Ego enim studio veritatis, non contradictionis, cum illo disputo. Sicut enim ex collisione lapidum exsilit ignis, sic ex confricatione ingeniorum per disputationes subtiles elicitur et emicat veritas. Cos ergo subtilis ingenii est contradicentis argumentatio.

Sanctior est subtilitas in practicis, quæ mille modos et praxes virtutum, quibus in dies magis placeat Deo, magnosque meritorum cumulos coacervet, subtiliter excogitat et adinvenit : qualem videre est in Vitis Sanctorum ; ut qui eas legit, facile eamdem addiscat et usurpet. Hæc maxime sita est in subtili intentione cujusque operis, ut scilicet quodque opus optimo fine, puta propter amorem et honorem Dei, fiat : cui si addas alias aliarum virtutum intentiones et fines, v. g. si comedas, studeas, labores, ambules, ores, ut honores et ames Deum, insuper ut abstinentiam, patientiam et pœnitentiam exerceas, ut proximo prodesse valeas, similesque ob fines, subtiliter et facillime virtutes earumque merita mire adaugebis. Summa subtilitas sanctitatis est, multa magnaque agere et pati pro amore Dei.

Hìc multi interserunt aliud epitheton Spiritus sapientiæ, scil. *modestus.* Ita S. Bonavent. Hugo, Glossa et Holcot. Verum hoc non habent Græca, nec Romana, nec cætera Latina correctiora.

Disertus,] græce τρανον, id est primo, clarus, planus, perspicuus et disertus ; Vatabl. *illustris.* Ratio à priori est, quod qui bene res intelligit et comprehendit, facile et copiose eas eloqui potest, itaque est disertus : sapientia enim parit eloquentiam. Unde sapientia *linguas infantium facit* τρανας, id est *disertas*, ut dicitur c. 10. v. 21, juxta illud Ps. 44 : *Diffusa est gratia in labiis tuis.* Et illud Ps. 8 : *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem*, uti fecit in ore S. Agnetis, S. Priscæ, S. Viti, S. Celsi, aliorumque puerorum et puellarum, qui tyrannis pro castitate et fide restiterunt usque ad mortem et martyrium ; itaque sapienter et diserte eis responderunt, ut fecerint eos obmutescere. Hoc est quod suis promisit Christus dicens : *Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis*, Matth. 10. 19. Sic Nazianz. Orat. 2. huc alludens Spiritum Sanctum vocat τρανον, id est perspicuùm et disertum, imo τρανωτικον παντων, id est illustrantem omnia : quia quidquid in nobis est luminis, id habemus ex illustratione Spiritus Sancti ; et quia omnia nobis explicat et illustrat, ut eadem alios clare docere et efficaciter persuadere valeamus, juxta illud quod Isaias cap. 35. 6. prædixit, quod *aperta erit lingua mutorum*, ut Apostolorum, qui Actuum 2. 4. Spiritui Sancto edocti *cœperunt loqui variis linguis magnalia Dei, prout Spiritus Sanctus dabat eloqui illis.* Et actuum 6. 10, Judæi disputantes cum Stephano non poterant resistere sapientiæ et Spiritui qui loquebatur.

Secundo, τρανον verti potest, *integer, solidus, adultus, verus.* Ita Complut. et Cantacuzenus, qui idipsum sic exponit, q. d. Spiritus Sanctus est indissolubiliter magnus, integer, perfectus, atque omnis magnitudinis, amplitudinis, integritatis et perfectionis effector, omnem rerum earumdem coagmentationem continendi vim habens, et magnarum rerum efficacissimarum causa. Igitur Spiritus Sanctus est integer, solidus, adultus, id est vividus, vegetus, vigorosus et efficax in operando.

Mobilis,] græce ευκινητον (quæ vox in Græco præponitur τω τρανον, id est *disertus*), id est *bene mobilis*, ut vertit S. Ambros. lib. 3. de Spiritu Sancto, cap. 19. (licet nonnulli codices S. Ambr. habeant, *bonus mobilis*, sed perperam) ; Vatabl. vertit, *vegetus.*

Jam primo, noster Lorinus opinatur sapientiam et Spiritum Sanctum dici mobilem, eo quod facile à nobis moveri, id est precibus flecti et persuaderi, potest.

Secundo, alii τὸ *mobilis* referunt ad τὸ *disertus*, quod præcessit, q. d. Sapientia et Spiritus Sanctus faciunt suî compotes disertos, ut linguam habeant mobilem et volubilem ad diserte loquendum et disserendum ; at non ita ut properando verba præcipitent, sicut faciunt nonnulli concionatores populares, ut suî admirationem concitent, in quos acriter invehitur Seneca epist. 40 : *Hæc popularis oratio*, inquit, *nihil habet veri, movere vult turbam, et inconsultas aures impetu rapere, tractandam se non præbet, aufertur. Quomodo autem regere potest, quæ regi non potest? Quid? quod hæc oratio, quæ sanandis mentibus adhibetur, descendere in nos debet. Remedia non prosunt, nisi immorentur. Multum præterea habet inanitatis et vani; plus sonat, quàm valet. Lenienda sunt, quæ me exterrent; compescenda, quæ me irritant; discutienda, quæ fallunt; inhibenda luxuria; corripienda avaritia. Quid horum raptim potest fieri? quis medicus ægros in transitu curat? Quid? quod ne voluptatem quidem ullam habet talis verborum sine delectu ruentium strepitus.*

Tertio et genuine, q. d. Sapientia et Spiritus Sanctus est mobilis, id est agilis, motivus et efficax, tum in se, quia scilicet in omnes partes facile se movet, atque ad omnia negotia facile occurrit ac præsto adest, ut rite gerantur. Sapientia enim cito suggerit sana consilia, præsertim ubi periculum, vel opus difficile ingruit, juxta illud Boetii de Deo, lib. 3. de Consol. metro 9 :

Stabilisque manens dat cuncta moveri.

Tum quia compotes facit agiles, alacres et expeditos ad omne bonum, juxta illud Ezech. 1. 20 : *Quocumque ibat spiritus, illuc eunte spiritu, et rotæ pariter elevabantur, sequentes eum; spiritus enim vitæ erat in rotis.* Et illud Pauli Rom. 8. 14 : *Quicumque spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei.* Hinc Spiritus Sanctus descendit in Apostolos specie spiritus, id est venti vehementis, ut significaret se eos impellere ad opera heroica, et ad vehementiam efficaciamque concionandi, cui nemo resistere posset. *Nescit tarda molimina Spiritus Sancti gratia*, ait S. Ambros. in illud cap. 1. S. Lucæ : *Abiit* (Maria) *in montana cum festinatione.*

Denique S. Gregor. hom. 5. in Ezech. stabilem cum mobili conciliat : *Omnipotentis ergo Spiritus*, inquit, *ut ubique præsentia signaretur, simul et mobilis et stabilis dicitur, quia ubique etiam nescientibus occurrit. Tenens ergo omnia sta-*

bilis ; præsentem se omnibus exhibens, mobilis appellatur.

Rursum stabilis est in promissis, ut sit impossibile mentiri eum ; mobilis in iis præstandis : stabilis, nos contra mala stabiliendo; mobilis, bona communicando: stabilis in contemplatione ; mobilis in actione; mobilis in via ; stabilis in patria.

INCOINQUINATUS.] ἀμόλυντον, id est, incontaminatus, immaculatus, impollutus, uti legit S. Ambrosius, carens omni labe et macula, omnibus sordibus et tenebris. Deus enim est mera ac pura lux, et tenebræ in eo non sunt ullæ, 1. Joan. 1. 5. Nam ut ait S. Ambr. l. de Spiritu sancto cap. 19. et in Symbol. cap. 7 : *Sicut lumen tenebras non recipit, sic et Spiritus sanctus per naturam habet, ut omnium sordium incapax sit : sed et omnium sordium,* ut ait Cantac. *expiandarum vim habet, nihilque vel esse, vel permanere inquinatum patitur , ac sine ulla invidentia cunctis rebus illucescit, cunctasque maculas delet.*

Hinc symbolum sapientiæ et sapientis est apis, quæ purissima est, puros amat, impuros fugit, adeoque feminas veneri operam dantes invadit et aculeis configit, uti dixi Prov. 6. 6. Præclare S. Gregor. Nazianz. in Carmin. *Pro viribus tuis,* inquit, *teipsum lustrato, vita splendida renovato. Sic enim Deum mentis intelligentia comprehensum percipies. Nec frustra vulgo dicitur, Deum ad templum suum accurrere. Quippe purus cum sit, non nisi purus homo potest ipsius habitaculum esse.* Hinc illud Cant. 4. 11 : *Favus distilians labia tua ,* quia ut explicat Richard. Victor. *Labia devotæ animæ spiritualis dulcedinis liquore fluunt, et aliis ad ædificationem hunc fundunt. Hunc favum congerunt de diversis Script. floribus : hos perquirit, his insidet, de his suavitatem spiritualis dulcedinis extrahit, scientiam inflantem segregat et contemnit , ædificationem potius perquirit , suaveolentes sententias , non pomposam eloquentiam eligit.* Et Petrus Cellensis lib. 1. epist. 12: *Discurre,* ait, *per amœnissimos Script. campos , lege quasi apis, et reconde in alveolo memoriæ suavissimi odoris flores, castitatis lilium, olivam charitatis, patientiæ rosam, uvas spiritualium charismatum.* Vide quæ de ape dixi Proverb. 6. 6.

CERTUS.] Græce , σαφές , id est *manifestus,* ait S. Ambros. perspicuus , indubitatus : Vatabl. *evidens.* Noster, *certus,* ut nec ipse erret, nec in errorem inducat sese habentem. Differt ergo à τρανόν, quod σαφές sit certus de veritate, ut in sentiendo nón erret ; τρανόν vero sit conspicuus et disertus in eloquendo, ut alios edoceat. Hinc Philoponus l. 1. Poster. sub finem; à σαφές censet dici σοφίαν , id est sapientiam, quasi σαφίαν , quia res divinæ circa quas versatur, per se ac natura sua sunt certissimæ et manifestæ. Hinc S. Ludovicus rex Franciæ moriturus inter alia documenta, quæ Philippo filio reliquit, hoc interserit : *Si quid possideas rei alienæ , etiamsi id acceperis à majoribus tuis, incunctanter restituas justo possessori, ubi certo id tibi constiterit. Sin autem dubia res est, cura ut viri sapientes accurate, et sine mora inquirant.* Ita Gaguinus lib. 7. de Gestis Francorum.

Et S. Thomas Aquinas in epist. qua cuidam petenti præscribit modum acquirendi scientiam et sapientiam: *Tardiloquum* , inquit , *te esse jubeo : conscientiæ puritatem amplectere : orationi vacare ne desinas : omnibus amabilem te exhibe : nihil penitus quære de factis aliorum,* etc. *ea quæ agis et audis, fac ut intelligas, de dubiis te certifices.* Intellige quoad fieri potest. Nam multa in hac vita sunt obscura et probabilia dumtaxat, in quibus certitudo et evidentia haberi nequit. Quare sæpe in agibilibus probabilem dumtaxat opinionem sequi debemus : sed hæc in praxi certa est. Cum enim nequimus habere evidentiam, certum est in praxi licere sequi sententiam probabilem dumtaxat. Addit Cervantius : Sepia, inquit, dicebatur Arist. philosophorum princeps et coryphæus, qui velut affuso atramento celabat aliquando veritatem , de quo Sap. 1. 11, est illud, *sermo obscurus :* at Spiritus hic sanctus, et qui eo edocti sunt, uti doctrinam certam absque errorum aut dubitationum nebulis , veram, absque falsitatis tenebris , sinceram, absque hypocrisis dolis, claram, absque caligine ignorationis, hauriunt ; ita ex participatione hujus spiritus docentis, certi, veri, sinceri et præclari sunt. Hinc à Christo Spiritus sanctus vocatur Spiritus veritatis, Joan. 14. 17.

Aliqui *certus* exponunt firmus, fidelis, constans in promissis, propositis, dictis et factis.

SUAVIS.] Græce, ἀπήμαντον, id est *illæsus ;* S. Ambrosius : *inviolabilis ;* alii. *incolumis et incolumes reddens ;* alii : *prosper ;* Vatabl. *innocuus,* qui nocere nequit, et cui noceri non potest. Sic et Cantacuzenus : quod Noster profunde vertit : *suavis,* q. d. Adeo bonus et benignus est spiritus sapientiæ , ipseque Spiritus sanctus, ut non tantum nemini noceat, sed et omnibus prodesse studeat. Adeo enim suavis est, ut omnes incolumes servare, fovere, solari, erigere et promovere satagat. Unde vocatur *Paracletus,* id est consolator, talesque efficit Sanctos, præsertim qui animarum lucro student. Sic ab Ethnicis suis Jupiter dicebatur Apemius (quæ vox alludit ad ἀπήμαντον) qui tristes noxas pellit à foribus, seu qui damna et calamitates avertit: de quo Pausan. in Attic. dicens: *In Hymeto Pluvii Jovis ara, in Parthenete Jupiter ex ære; est etiam ara ibidem alia, ad quam Jovi, quem modo Pluvium, modo Apemion, id est innoxium, appellant, rem divinam faciunt,* etc. Atque hujus suavitatis specie , colore et imitatione induti visuntur hoc Spiritu præditi. Est enim, ait hoc loco Holcot : *Facies domini, famulus ; magistri speculum, discipulus ; regni moderator, rex :* ita et suaves de familia sunt Spiritus sancti, qui et ipse suavissimus est, ac suorum ingenia, mores, sermones suavitate condit eximia , ut nonnisi mel et nectar vultu et ore spirare ac fundere videantur, juxta illud Pauli : *Exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros , in multa patientia,* etc. *in longanimitate, in suavitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta,* 2. Corinth. 6. 6. Et : *Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos , qui spiritales estis, hujusmodi instruite in spiritu lenitatis, considerans teipsum, ne et tu tenteris. Alter alterius onera portate, et sic adimplebitis legem Christi,* Galat. 6 , 1. Hinc Spiritus sanctus dicitur osculum et suavium Dei, et ut S. Bern. ait serm. 1. de Spiritu Sancto; *Dulcissimum quod est in Deo ;* juxta illud Cant. 1 : *Osculetur me osculo oris sui.* Hinc et sapientia de se dicit : *Spiritus meus super mel dulcis,* Eccl. 24. 27. Et Sap. cap. 12. 1 : *O quàm bonus et suavis est, Domine, spiritus tuus in omnibus!* Nimirum:

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci.

Hinc Deus apparuit Eliæ in spiritu leni: *Non, inquit, in spiritu Dominus, non in commotione Dominus, non in igne Dominus*, sed in sibilo auræ tenuis, 3. Reg. 19. 11.

AMANS BONUM.] Græce φιλάγαθον, Vatabl. *boni studiosus*, ut scilicet hominem in virtute omnique bono promoveat. *Charitas* enim (quæ est comes sapientiæ et spiritus sancti) *non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet*, 1. Cor. 13.

Porro φίλος in φιλάγαθος, inquit Cervantius: Primo, est studiosus boni; secundo, amicitiæ fœdere sociatus cum bono; tertio, placitus, gratus, familiaris, charus; quarto osculans et suavians; quinto, philtro amoris ad se rapiens.

ACUTUS.] ὀξύ, quod nonnulli accipiunt pro ὠκύ, id est velox, quod secutus Cantacuzenus explicat, q. d. Sapientia et Spiritus sanctus ubique præsto est, velociter invocantibus se sistit; imo eorum orationem prævenit et prævertit, uti dixit cap. 6. 14. Perperam Glossa, Hugo et Bonav. pro *acutus* legunt, *actum*, nectuntque præcedenti epitheto, hoc modo: *Amans bonum actum*, vel *actus*, uti alii legunt, in genitivo.

Dicitur Spiritus sapientiæ *acutus*, non hebes vel obtusus. Primo, quod instar acus habeat acumen intelligendi et penetrandi omnia, etiam occulta, arcana et obscura, sitque perspicacissimus; secundo, quod intellectus apicem exacuat, faciatque de qualibet re acute disserere, atque in dicendo et disserendo æque ac in agendo sit argutus, solers, callidus et vafer. Addit Cantacuzenus, quod in rebus minimis, quæ ob exiguitatem dividi nequeunt, totus perfecte ac penitus adsit; tertio, quod instar gladii acuti resecet malum à bono, vitium à virtute, fucum à veritate, imperfectum à perfecto, amorem proprium ab amore divino, ut mentis intentionem acuat et rectificet; quarto, quod voluntatis aciem exacuat ad bonum, quod melius est et perfectum, totis viribus ambiendum; quinto, quod suî sapore gustuque acuto intimos animæ sensus penetret, pungat et feriat: sicut acetum acore suo saporem ciborum exacuit ac palatum pungit feritque; itaque orexin et appetitum excitat, et quasi stomachum acuit, juxta illud Plinii epist. 123: *Ut enim, si cœnam tibi facerem, dulcibus cibis acres acutosque miscerem, ut obtusus ille et oblitus stomachus his excitaretur.* Tale acetum menti ingerit sapientia, cum illam de erroribus et defectibus suis, vel interius per inspirationem, vel exterius per acrem mordacemque Superioris reprehensionem castigat. Talis fuit S. Joannes Baptista, et Christus Dominus: unde de eo cecinit Isaia cap. 49. 2: *Posuit os meum quasi gladium acutum: in umbra manus suæ protexit me, et posuit me sicut sagittam electam: in pharetra sua abscondit me*; sexto, *acutus*, id est acer, biliosus, acerbus, iracundus, indignans. Sic enim ira vocatur acuta. Iram autem Sancti induunt, cum zelantur pro Dei honore, ut ejus offensas avertant. Ira enim est cos virtutis et zeli. Sic Actor. 17. 16 dicitur: *Paulus autem cum Athenis eos exspectaret, incitabatur spiritus ejus in ipso, videns idololatriæ deditam civitatem;* græce, παρωξύνετο, id est *acuebatur, inflammabatur, irritabatur spiritus ejus in ipso, videns idololatram civitatem existentem.*

QUEM NIHIL VETAT.] Græce, ἀκώλυτον, cujus prima et optima versio Vulgati interpretis est, *quem nihil vetat;* secunda Complut. Dionys. Holcot et aliorum, *qui nihil* vel *neminem vetat*; tertia S. Ambros. lib. de Incarn. *providens, possibilis;* quarta Vatabl. *prohiberi nescius;* quinta Jansen. Pagnini, Montan. *expeditus;* sexta Cantacuz. *cujus potentiæ resisti non potest;* septima, ad verbum ex Græco, *quem nihil reprimit, prohibet, avertit, arcet*, quo minus pergat in eo, quod semel cœpit.

Igitur, quod in multis Vulgatæ exemplaribus olim legebatur: *Quem nihil vetat benefacere*, recte ex Græco et correctioribus Vulgatæ exemplaribus correxerunt Romani: *Quem nihil vetat, benefaciens; benefaciens* enim est aliud epithetum, de quo mox.

Sensus est q. d. Sapientiæ divinæ, æque ac Spiritus sancti, tanta est providentia et potentia, ut nullus eam remorari, prohibere, inhibere, sistere vel impedire valeat; sed ipsa potius omnes et omnia sibi obsistentia impediat, sistat, dispellat et disjiciat. Est miosis. Unde S. Ambrosius legit, *providens, possibilis.* Et Cantacuzenus: Ejus, inquit, potentiæ resisti non potest, permeat corpora, animas, mentes: non impeditur cujusquam duritia aut repulsa, *Nec est qui se abscondat à calore ejus*, Psalm. 18. 7. Nulla est tanta malitia, quæ vincat sapientiæ bonitatem, ut dicitur hoc cap. v. ult. Sic Saulus illi resistere nequivit, sed ab ea audivit: *Durum est tibi contra stimulum calcitrare*, ideoque ex Saulo factus est Paulus, Actor. 9. Nullum cor, quantumvis durum, gratiæ Dei efficaci resistit: ideo enim datur, ut cordis durities auferatur, ait S. Augustinus. Unde Noster à Castro ἀκώλυτον exponit, *Expeditus, cui agenti nihil obstat, prohiberi nescius; nullius imperio addictus, qui non possit prohiberi:* ita enim vi sua pervadit omnia, ut impedimenta quæque perrumpat. Gregor. Nazianz. explicuit *minime impeditus*, hoc est, *liberam habens potestatem.*

BENEFACIENS.] Græce εὐεργετικόν, id est *beneficus;* Pagnin. et Montan. *pronus, celer et velox ad beneficia præstanda*; bene, rite, recte, faciliter, feliciter, apte, præclare faciens, operans, benefaciens; S. Ambrosius, *munificus*, qui liberalis est in suos, eosque pariter facit liberales. *Dat omnibus affluenter, nec improperat.* Jacob. 1. 5. Sic Christus *pertransiit benefaciendo et sanando omnes oppressos à Diabolo*, Actor. 10. 38. Bonum enim est suî diffusivum. Hinc Deus quia summe bonus, summe pariter se suaque etiam impiis et ingratis communicat, uti docet S. Dionys. de Divin. nomin. in Bono. Proprium ergo Dei et divinitatis opus est, benefacere. Hinc illud epist. 3. Joan. v. 11: *Qui benefacit ex Deo est;* Et illud Pauli, imo Christi: *Beatius est magis dare, quàm accipere*, Actor. 20. 35. Et illud Nazianz. orat. de cura pauperum: *Esto calamitoso Deus:* nulla enim alia dote magis homo accedit ad Deum, quàm beneficentia, ut docet ibidem Nazianz. et S. Leo serm. 40. Deus enim est immensus beneficentiæ sol, radios bonitatis suæ in omnes et omnia diffundens. Græcum εὐεργετικόν proprie idem est, quod *benefactivus;* ita scilicet ut non tantum per se benefaciat, sed et aliis omnibus benefaciendi facultatem simul et voluntatem aspiret, adeoque quod beneficiis ejus rite utamur, id ex ipsomet, tanquam ex uberrimo fonte, hauriamus: cumque suis bonis et donis eximie aliquem auget, id eo consilio facit, ait S. Leo ser. 40. ut illa per divitis manum in alios derivet; ut cum aquas in

thesaurum sive arcam congregamus, id facimus, ut inde per euripos in multorum domus derivemus. Reges, Imperatores, Pontifices unum aut alterum seligunt, cujus manu fiant eleemosynæ: at Deus tot ei muneri præficit, quot sua bona distribuit. Quocirca veteres, teste Eusebio lib. 1. de Præparat. et Plinio lib. 2. cap. 7. beneficos velut vivas Dei imagines, et simulacra divino numine imbuta, venerabantur, quin et reges vocabantur Evergetæ, id est benefici, ut ait Christus Lucæ 22. 25.

23. Humanus, benignus, stabilis, certus, securus, omnem habens virtutem, omnia prospiciens, et qui capiat omnes spiritus: intelligibilis, mundus, subtilis.]

Humanus, benignus.] Græce est una vox φιλάνθρωπον, id est hominum amator: unde φιλανθρωπία a Paulo ad Titum 3. 4. vocatur insignis ille Christi amor in homines, quo se eorum causa hominem fecit, id est hominum cognatum et fratrem. *Humanus* ergo idem est, quod amans homines, ita ut totus eorum saluti incumbat. Sapientia enim divina hominis causa totum mundum creavit, angelos illi custodes dedit; quin et verbum in carnem, ac Spiritum sanctum in Apostolos cæterosque fideles misit, ac innumera eis dona contulit, et indies confert. Hinc Philippus Solitarius lib. 3. Dioptræ c. 3. et 5. notat Deum nusquam dici φιλάγγελον, sicut dicitur φιλάνθρωπος. Nam *nusquam angelos apprehendit, sed semen Abrahæ*, ait Apostolus Hebr. 2. 16. Quocirca S. Chrysostom. Deum magis amasse homines, quàm angelos docet hom. 21. in Gen. imo magis in dies amat, præsertim cum seipsum in Eucharistia hominibus in epulum proponit: ibi enim *divini sui erga homines amoris thesauros in homines effundit*, ut ait Trident. sess. 13. imo S. Joan. c. 13: *Cum dilexisset suos*, inquit, *qui erant in mundo, in finem* (tum vitæ, tum amoris, id est extremo amore) *dilexit eos.*

Stabilis.] Tum quia spiritus sapientiæ, æque ac Spiritus Sanctus, idem semper est, sibique constat, et est immutabilis; tum quia fidelis est, et quæ promisit infallibiliter præstat, tum quia animas, quas inhabitat, facit in bonis propositis et operibus stabiles, constantes et perseverantes, ut in iis confirmentur, sintque sancitæ et sanctæ.

Certus.] Græce, ἀσφαλές, id est firmus, munitus, tutus ab omni hoste, adversitate, periculo, ideoque securus, ut sequitur. S. Ambros. vertit *integer*; S. Bonavent. *Constans in bono. Certus* ergo hìc aliud significat, quàm paulo ante; ibi enim græce est σαφές, id est manifestus, perspicuus, evidens; hìc vero est ἀσφαλές, id est tutus, cautus, carens periculo, integer, bene munitus et custoditus, certus se nihil detrimenti passurum; item minime titubans fallente pedis vestigio, haud periculosus, qui titubare aut falli nescit, qui frustrari vel frustrare nequit, sed firmus certusque est in omnibus, cui te tuaque omnia indubitanter credere possis; cum homines etiam sapientes et potentes sæpe titubent, vacillent, lapsent, cespitent. Gentiles Neptuno maris Deo cognomen dedere Asphalii, id est tuti et securi, ob navium in portubus tutam à tempestatibus fidamque stationem, eique juxta portum templum erexere, teste Pausania lib. 3 et 7. Verum hoc Asphalii cognomen, non nisi Sapientiæ Dei et Spiritui Sancto competit.

Securus.] Græce ἀμέριμνον, id est *sine cura;* S. Ambrosius, *sine sollicitudine*, tranquillus, quietus, eo quod tutus sit et bene munitus, uti præcessit, ac suos securos, tranquillos ac lætos præstet. Nam *secura mens, quasi juge convivium*, Prov. 15. 15. Sancti ergo in quibusvis periculis, tentationibus et tribulationibus secure dormiunt in providentia et cura Spiritus Sancti, sicut infans dormit in sinu matris, juxta illud S. Petri ep. 1. c. 5. 7: *Omnem sollicitudinem vestram projicientes in eum, quoniam ipsi cura est de vobis.* Hinc *justus* Spiritu Sancto rectus et protectus, *quasi leo confidens* in quibusvis terriculamentis *absque terrore erit*, prov. 28. 1. nec timet, sed gaudet vitam præsentem perdere, ut beatam et æternam mereetur, Matth. 10. 28. Vide Isaiam cap. 4. 6. et cap. 32. 18. et cap. 48. 22.

Omnem habens virtutem.] Græce παντοδύναμον, id est *omnipotens*, vel *qui omnia potest*, uti legit S. Ambrosius; vel *omnipotentia præditus*, uti vertit idem S. Ambros. l. 3. de Spiritu Sancto, q. d. Sapientia Dei omnia potest, adeoque suos facit quasi omnipotentes, juxta illud Pauli: *Omnia possum in eo, qui me confortat.* Philip. 4. 13. quia *si Deus pro nobis, quis contra nos?* Rom. 8. 31. Sapientia enim Dei et Spiritus Sanctus potest omnia creare, æque ac gubernare, tam quæ naturæ sunt, quàm quæ gratiæ; tam quæ artis sunt, quàm quæ virtutis; tam quæ juris, potestatis et dominii sunt, quàm quæ medicinæ et sanitatis. Omnibus enim morbis tam corporis, quàm animi saluberrima et efficacissima exhibet pharmaca. Denique potest armare validissimos exercitus angelorum, hominum, animalium et creaturarum omnium contra impios hostes suos, uti dixit in fine cap. 5. Unde Apostolos induit virtute ex alto, Lucæ 24. 49. ut omnes principes, populos, philosophos, omnes mundi delicias æque ac terrores, omnia tormentorum et martyriorum supplicia forti animo adirent, et superarent.

Hanc sapientiæ divinæ vim veteres Mythologi, et Hieroglyphici repræsentarunt per hastam Palladis. Audi Pierium Hierog. 42. cap. 19. Quod Palladem armatam ubique conspiciamus, indicat arma parum proficere, nisi quæ per sapientiam administrantur; nam stulto præcipitique ingenio imperatores quot et quantas, et sibi et reipublicæ calamitates attraxerint, ut alia dissimulem, clades illæ insignes ad Trebiam, ad Trasimenum, ad Cannas acceptæ facile ostenderunt. Porro autem hasta in manu Palladis, ingenii vim atque promptitudinem ostendit. Unde apud Martianum legas:

Hasta etiam vibrans penetrabile monstrat acumen.

Hoc est quod canit Psaltes psalm. 32. 6: *Verbo Domini cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum*, ubi per Spiritum S. Basil. et Cyrillus intelligunt Spiritum Sanctum.

Omnia prospiciens.] Vatabl. *omnia prospiciens;* græce πανεπίσκοπον, id est, *qui omnia spectat*, vel *speculator est omnium*, uti locis citatis legit S. Ambros. vel *lustrans omnia*, uti legit S. Gregorius; vel ad verbum *omnium episcopus*, id est inspector, q. d. Dei sapientia et providentia, æque ac Spiritus Sanctus agit totius mundi Episcopum; nam instar Episcopi ex altissima æternitatis suæ specula omnia inspicit et circumspicit, etiam secreta cordium, omnia scrutatur, et visitat, utrum suo munere rite fungantur.

Rursum omnibus prospicit et providet de rebus necessariis et utilibus. Ita Cantacuz. Denique singulis inspirat curam et providentiam futurorum, ut quisque suæ saluti et futuræ felicitati prospiciat. Nam *Circumspicimus præsentia, prospicimus futura,* ut ait Donatus. Idem ergo faciat Episcopus in sua diœcesi, rex in suo regno, dux in suo ducatu, magistratus in sua civitate, paterfamilias in sua domo, ac fidelis quisque in sua anima. Sic quisque in suo officio et gradu imitabitur Dei sapientiam. Unde S. Aug. tract. 51. in Joannem, fidelem quemque, etiam laicum alloquens : *Cum ergo*, inquit, *auditis, fratres, Dominum dicentem : Ubi ego sum, illic et minister meus erit; nolite tantummodo bonos Episcopos et clericos cogitare; etiam vos pro modulo vestro ministrate Christo, bene vivendo, eleemosynas faciendo, nomen doctrinamque ejus, quibus potueritis prædicando; ut unusquisque, etiam paterfamilias, hoc nomine agnoscat, paternum affectum suæ familiæ se debere pro Christo; et pro vita æterna suos omnes admoneat, doceat, hortetur, corripiat*, *impendat benevolentiam, exerceat disciplinam; ita in domo sua Ecclesiasticum, et quodammodo Episcopale implebit officium ministrans Christo, ut in æternum sit cum ipso.*

Huc alludens Ecclesia Sabbato post Pentecosten, ita orat et obsecrat : *Spiritum Sanctum, Domine, quæsumus, benignus infunde, cujus et sapientia conditi sumus, et providentia gubernamur.* Nam ut ait S. Chrysost. ser. 1. de Spiritu sancto : *Ipse est spiritalis mentium nostrarum sol, interni nostri hominis lumen, lucifer in pectoris cœlo.*

Et qui capiat omnes spiritus ; intelligibilis, mundus, subtilis.] Ita Rom. Verum Græca hæc omnia legunt in genitivo, qui Latine vertitur per accusativum, referuntque ad unum idemque spiritus sapientiæ officium ; sic enim habent : *Et qui omnes capiat spiritus intelligibiles* (Vatabl. *rationales*) *mundos, subtilissimos ;* itaque legit Nazianz. orat. 37. cum ait : *Per omnes spiritus penetrans, intellectiles, puros, tenuissimos* (*hoc est per angelicas, ut opinor, copias*) *quemadmodum et per Propheticos et Apostolicos;* et S. Ambrosius : *Et per omnia,* ait, *penetrans spirituum intelligibilium.*

Sic quoque legunt nonnulla Biblia Latina, ac S. Bonavent. Rabanus, Vatabl. Clarius, Jansen. ac Cantacuzenus, qui per tria ultima spirituum epitheta, censet denotari tres angelorum hierarchias, quibus dominatur Spiritus Sanctus, q, d. Spiritus Sanctus capit, id est perficit (ideoque in eis degit et residet) spiritus intelligibiles, id est Angelos perfectissima intelligentia præditos, quales sunt omnes primæ hierarchiæ, puta Cherubim, Seraphim et Throni; item omnes spiritus mundos, id est omnes Angelos secundæ hierarchiæ, puta Dominationes, Principatus et Potestates, qui ob puritatem affectuum liberi sunt ab omni animi passione et perturbatione, ideoque idonei ab regendum et imperandum. Denique Spiritus Sanctus capit omnes spiritus subtilissimos, id est omnes Angelos tertiæ hierarchiæ, quales sunt Virtutes, Archangeli et Angeli, qui quia sunt spiritus subtilissimi, hinc nobis sunt invisibiles. Favet huic lectioni, quod ipse spiritus sapientiæ paulo ante vocatus sit νοερον, id est *intelligens*, item incoinquinatus, id est *mundus*, denique *subtilis*. Ergo id non videtur, repetendum hoc loco, sed legendum in plurali, *intelligibiles, mundos, subtiles*, ac referendum ad spiritus creatos, quales sunt Angeli.

Verum pleraque exemplaria Latina constanter legunt in nominativo, *intelligibilis, mundus, subtilis*, itaque legit Editio à Romanis correcta. Concludens enim Sapiens repetit et inculcat tria præcipua sapientiæ Divinæ et Spiritus Sancti epitheta, quæ causa sunt, cur ipse capiat omnes spiritus. Facilis est lapsus ex ο in ω, ut pro νοερον scriptum sit νοερων; pro καθαρον καθαρων; pro λεπτοτατον λεπτοτατων, hoc est, pro *intelligibilis* scriptum sit, *intelligibiles; pro mundus, mundos;* pro *subtilis*, *subtiles.*

Sensus ergo est, q. d. Spiritus sapientiæ, æque ac Spiritus Sanctus *capit*, id est intime permeat, penetrat, occupat, continet et complectitur omnes spiritus, tum hominum, tum Angelorum, eo quod ipse summe sit intelligens, mundus et subtilis, imo sit ipsa increata immensaque intelligentia, munditia (sive puritas) et subtilitas, ideoque omnis omnium spirituum creatorum, puta hominum et Angelorum, intelligentia, munditia et subtilitas ab eo ceu perenni fonte dimanat et profluit, uti paulo ante dixi. Hosce ergo omnes ipse in se capit et continet; primo, quia omnes eorum dotes et perfectiones, non tantum eminenter, sed et formaliter in se continet; verum infinities plenius et perfectius, quam sint in hominibus et Angelis, utpote creaturis suis, quas ipse ut creator in infinitum superat et transcendit; secundo, quia omnes eorum secretissimas cogitationes, volitiones, intentiones scrutatur et pervidet; tertio, quia omnes purgat, illuminat et perficit; intellectum eorum sua luce illustrando, et voluntatem amore inflammando; itaque illas cæterasque animæ potentias agit et impellit ad omne bonum. Denique ipse dat omnibus essentiam et proprietates, imo quidquid habent, sive id sit naturale, sive supernaturale. Insuper eis communicat vim penetrandi et capiendi spiritus quoslibet, indendo eis donum discretionis spirituum, per quod secretas cordium intentiones perspiciant et discernant. Porro Spiritus hic dicitur *intelligibilis*, græce νοερον, id est summa vi intelligendi præditus, omniaque intelligens, et à nobis intelligi faciens. *Mundus,* quia omnis non tantum peccati et labis, sed et materiæ est expers, purissimusque est spiritus; item S. Bonav. Item quia omnes hominum sordes, vitia et scelera expurgat et mundat per gratiam; æque ac morbos, miserias et mortem expurgabit et mundabit per gloriam. Ita Hugo. Denique *mundus;* quia ipse est lux purissima et splendidissima. *Subtilis*, ob causam superius recensitam.

Denique nonnulli per *spiritus* accipiunt dona Spiritus Sancti; hæc enim, ut sua, Spiritus Sanctus in se continet, et à se electis et dilectis prout vult dispertit et communicat. Cum ergo deitas, uti docet S. Cyrillus in Concilio Ephesino, omni loco, mensura, circumscriptione, magnitudine superior, à nullo capi comprehendique possit, imo omnia capiat et comprehendat, id attributum sapientiæ infert et confirmat ipsius deitatem.

Proprie, ut dixi vers. 21 et 22. hæc omnia epitheta competunt sapientiæ divinæ, quæ divinitatis est attributum commune toti SS. Trinitati, quæque Deo est quasi idea, ars et artifex om-

nium agendorum, tam in naturalibus, quàm in moralibus et supernaturalibus; unde concludens subdit: *Omnibus enim mobilibus mobilior est sapientia.* Eadem tamen recte tribuuntur Filio, qui est Sapientia Patris genita, ut docent S. Ambr. S. Aug. S. Nazianz. Chrysost. Basilius et alii; ac Spiritui Sancto, qui essentialiter non differt, imo idem est cum sapientia divina, ait Cantacuzenus et Hugo; Spiritus Sanctus enim proprie est *Spiritus intelligentiæ, sanctus*, ut dixit vers. 22.

Nota. Græce est δια παντων χωρουν πνευματων, quod primo, Noster vertit: *Qui capiat omnes spiritus;* Syrus: *Et omnes spiritus tenet;* Arabicus: *Pertransiens per spiritus castos;* secundo, S. Ambrosius: *Per omnia penetrans spirituum;* tertio, Vatablus: *Omnesque spiritus penetrans*, quarto, Pagnin. et Mont. *Ad omnes capax spiritus;* quinto Jansen. *Per omnes procedens spiritus;* sexto, Lorin. *Per omnes penetrans spiritus;* septimo, octavo et nono, Cantacuzenus: *Per omnes pervadit spiritus, perficit et peragit, quos omnes infinitis partibus superat;* undecimo, alii vertunt: *Continens omnes spiritus*, sicut locus continet locatum; duodecimo, *comprehendens, perspiciens et intelligens omnes spiritus;* vel passive *comprehensus, perspectus, intellectus ab omnibus spiritibus;* decimotertio, *uniens omnes spiritus;* decimoquarto, *proficiscens per omnes spiritus.* Hæc omnia enim significat χωρεω. Igitur spiritus sapientiæ Dei, ac Spiritus Sanctus omnes spiritus, etiamsi sapientissimi sint et astutissimi, comprehendit in astutia sua, eorum excellentias in se continet, eos sua manu ut sapientia, sic et potentia tenet, omnia illorum penetrans et pervadens, imo et perficiens et uniens; et novem hierarchicos ordines ad unius curiæ cœlestis concentum redigens, eos subjectos tenens; et quamvis velut in phalanges et exercitus distributi sint militiæ cœlestis, Luc. 2. et eorum quilibet æquivaleat integro exercitui, juxta illud psalm. 33: *Immittet*, hebr. חונה *chone, id est, castrametabitur Angelus Domini in circuitu timentium eum;* tamen singulos et omnes capit, id est tenet, occupat et comprehendit spiritus sapientiæ Dei, ipseque Spiritus Sanctus.

24. OMNIBUS ENIM MOBILIBUS MOBILIOR EST SAPIENTIA; ATTINGIT AUTEM UBIQUE PROPTER SUAM MUNDITIAM.] Græce πασης γαρ κινησεως κινητικωτερον σοφια, id est *omni motu magis motivum quid est sapientia*, q. d. Sapientia vi et celeritate motus sui vincit omnem motum, quantumvis celerem et violentum; sapientia in movendo et operando efficacior et velocior est quovis motu et actione, ac quovis movente et agente. Unde S. Fulgent. in respons. 6. ad Arianos legit: *Omnium mobilitantium mobilior est sapientia;* et S. August. lib. 4. de Genes. ad litt. cap. 12: *Motus ejus* (sapientiæ) *agilior et celerior est omnibus motibus*, etiam angelorum et cœlorum, adeoque motu primi mobilis. Conjunctio causalis *enim* dat causam, cur spiritus sapientiæ permeet ac penetret spiritus hominum et Angelorum, quantumvis puros et subtiles, quia videlicet celerrime, imo in instanti, pervadit omnia, non minus quàm spiritus (ventus vel aer) subtilissimus et tenuissimus penetrat intima quæque domus; et sol sua luce abdita quæque ingreditur et illustrat; nam à sapientia habent quod intelligant et sapiant.

Ita hinc locum explicat S. Gregor. Nazianz. orat. 37. quæ est. 5. de Thelog. *Per omnes*, inquit, *spiritus penetrans, intelligentes puros, tenuissimos, (hoc est per angelicas, ut opinor, virtutes) quemadmodum et per Propheticos et Apostolicos, eodem temporis momento, nec tamen in iisdem locis (alii enim eorum alibi fusi ac sparsi erant;) quod quidem perspicue ostendit, eum nullius loci circumscriptione coerceri.* Quæ verba explicans Elias Cretensis sic ait: *Quanquam enim Prophetæ et Apostoli dispersi essent, alii alibi, nec in eisdem locis degerent, tamen eodem temporis momento Spiritus Sanctus omnibus aderat, in aliis propheticæ munus efficiens, in aliis infinitas rerum divinarum indicationes.* Cito hîc Nazianz. ex versione Biblii, ne mireris lector verba hîc Nazianz. diversa ab iis, quæ ex alia versione citavi initio versus præcedentis.

Objicit S. Thom. 1, p. q. 9. art. 1. ad 2. Sapientia prima et increata est ipse Deus; Deus autem est immutabilis, et immobilis; quomodo ergo sapientia hîc dicitur *mobilior omnibus mobilibus*? Respondet: *quod sapientia dicitur mobilis esse similitudinarie, secundum quod suam similitudinem diffundit usque ad ultima rerum: nihil enim esse potest quod non procedat à divina sapientia per quamdam imitationem, sicut à primo principio effectivo et formali, prout etiam artificiata procedunt à sapientia artificis. Sic igitur in quantum similitudo divinæ sapientiæ gradatim procedit à supremis, quæ magis participant de ejus similitudine, usque ad infima rerum, quæ minus participant, dicitur esse quidam processus et motus divinæ sapientiæ in res; sicut si dicamus solem procedere usque ad terram, in quantum radius luminis ejus usque ad terram pertingit. Et hoc modo exponit Dion. cap. 1. cœl. hierarch. dicens; quod omnis processus divinæ manifestationis venit ad nos Patre luminum moto.*

Moraliter, sapientia Dei ac Spiritus Sanctus suos, quos possident, faciunt mobiles, agiles et celeres ad omne bonum, juxta illud psalm. 103. 4. et Hebr. 1. 7: *Qui facit Angelos suos spiritus, et ministros suos sicut flammam ignis;* et illud Cantic. 2. 8: *Ecce iste venit saliens in montibus, transiliens colles.* Sic B. Virgo plena Verbo et Spiritu Sancto *abiit in montana cum festinatione*, Lucæ 1. Sic Magdalena, Petrus et Joannes cucurrerunt ad sepulcrum, Joan. 20. 4. Sic Abraham cum Sara et famulo cucurrit ad excipiendos hospites, Genes. 18. Nam *Nullus piger est in domo sapientis*, ait S. Ambros. l. 1. de Abraham c. 5.

ATTINGIT AUTEM UBIQUE PROPTER SUAM MUNDITIAM.] Græca addunt, και χωρει δια παντων, id est, *penetrat et pervadit omnia.* Ita Vatabl. quia sapienter omnia efficit, disponit, conservat, ordinat, alit, fovet, vivificat, gubernat; hi enim sunt actus providentiæ, quæ est pars sapientiæ Dei Vel, ut Pagnin. et Arias, *capax est per omnia* vel *capit omnia*, quasi locus et fundus rerum omnium. Vide dicta in fine versus præcedentis.

Munditiam primo, cum S. Bonavent. intelligas abstractionem ab omni materiæ fæce; secundo, cum Lyran. Rikel. Holcot separationem ab omni defectu, atque permixtione indigna actu illo puro; tertio, *munditiam* cum Carensi capias pro luce scientiæ; quarto, cum Lorino pro simplicitate naturæ purissimæ instar lucis, in qua nullæ tenebræ, 1. Joan. 1. 5.

Causa ergo cur sapientia omnibus mobilibus sit mobilior, omniaque attingat et penetret, est

ejus omnimodo munditia et puritas; hæc enim parit subtilitatem summam, quæ omnia penetrat et pervadit; sicut vapor (hoc enim exemplum subdit Sapiens) sua subtilitate penetrat aquam, terram, aerem et cœlum; idem facit ventus; et sicut anima, quia subtilis, insinuat se in omnia corporis membra, ac Angelus quia spiritualis, omnia corpora pervadit. Denique sicut, sol, inquit à Castro, cum in cœlo sit, progredi dicitur usque ad terram, quousque ad illam ejus radii perveniant, et luce sua omnia permeat, etiam loca sordida, nec tantillum maculatur: ita quatenus divinæ sapientiæ similitudo gradatim progreditur per effecta à supremis ad infima, dicitur moveri et omnia pervadere, nec tamen in aliquo à rebus sordidis, in quibus ipsa quoque relucet, inquinatur propter suam puritatem. Quod perspicuum fit in peccatis permittendis, è quibus quàm sapienter multa eruat bona, multa hominibus commoda, et Deo multam pariat gloriam divina sapientia, certius est, quàm ut à me oporteat explicari. Dei enim sapientia, quæ non est aliud quàm ipse Deus, nihil habet materiæ, nihil fæcis, nihil mistionis, nihil potentiæ, ut habent Angeli, sed est actus purissimus, ideoque nullis locis, vel limitibus terminatur, sed omnia subit, et per omnia sese expandit. Unde Damascen. lib. 1. de Fide cap. 8. docet Dei essentiam cuncta implere, continere, complecti, præhabere, pervadere sine ullius sordis vel labis contagione; imo omni loco et substantia, quam implet, esse longe sublimiorem et celsiorem, ideoque ab omnibus esse semotam, secretam et separatam. Hinc Holcot elicit, Deum in omni creatura posse adorari, cum in ea realiter existat, eamque contineat et conservet, velut ejus anima et spiritus; at ob periculum vel suspicionem idololatriæ id non expedire; quare Deum tantum adorandum esse iis in rebus, quæ vel à Deo, vel ab Ecclesia ex instituto proponuntur ad hoc, ut in iis adoretur. Vide Bellarm. lib. 1 et 2. de cultu Sanctorum, et Gabr. Vasquez lib. 2. de Adorat. disp. 1.

25. VAPOR EST ENIM VIRTUTIS DEI, ET EMANATIO QUÆDAM EST CLARITATIS OMNIPOTENTIS DEI SINCERA; ET IDEO NIHIL INQUINATUM (S. Ambros. lib. 3. de Spiritu Sancto cap. 19. vertit, *maculosum*) IN EAM INCURRIT.] Pro *vapor* Syrus vertit, *exhalatio;* Arabicus, *facies.*

Probat quod sapientia sit munda, omniaque penetret per munditiam, id est mundissimam subtilitatem, ex eo quod ipsa sit quasi vapor virtutis Dei, et emanatio claritatis Dei, qua occasione simul demonstrat sapientiæ originem, quod scilicet origo ejus sit Deus, æque ac naturam, dignitatem et majestatem, quod scilicet sit divina.

Loquitur propriè, uti jam sæpius monui, de sapientia, quæ est attributum Dei et deitatis, ideoque communis est tribus personis SS. Trinitatis. Hæc ergo est *vapor,* id est similis vapori, instar vaporis, *virtutis*, græce δυνάμεως, id est *potentiæ Dei*, quem scilicet potentia Dei ex se quasi exhalat et exspirat, quasi vigorem suum, ait Origen. 1. Periarchon cap. 2. et ex eo S. Aug. vel quisquis est auctor. lib. 1. de Incarn. Verbi cap. 13. qui proinde ibidem pro *vapor* vertit *vigor.* Talis enim est vapor Dei, nimirum vigorosus et efficax, cum vapor creaturæ nil sit, nisi fumus evanescens. Unde Eccl. 1. 1, pro *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas;* Aquila vertit: *Vapor vaporum, et omnia vapor.* Sapientia ergo proprie non est vapor exhalans ex Deo, cum in Deo nullus sit vapor, nulla exhalatio, nullum accidens, sed omnia sint unum idemque cum Deo Deique essentia; vocatur tamen *vapor* anthropopathῶs nostro modo concipiendi, quo concipimus res divinas ex analogia rerum, quas videmus in creaturis. Unde sicut in homine sapientia est qualitas et accidens, quod oritur ex anima accedente doctrina et studio; sic concipimus pariter in Deo deitatem esse quasi substantiam; sapientiam vero esse quasi qualitatem et proprietatem ex deitate manantem, et quasi evaporatam exhalatamque. Vapor autem notat Primo, sapientiam ejusdem cum Deo esse substantiæ; vapor enim ejusdem naturæ est cum re, è qua evaporatur, ut docet Aristot. sect. 13. probl. et de Sensu et sensili cap. 2; secundo, eamdem à Deo oriri sine commistione corporum, sine fæce et labe, esseque plane puram et mundam, sic enim oritur vapor è corpore; tertio, eamdem esse mobilem, subtilem et sublimem; talis enim est vapor, qui proinde è terra sursum in cœlum ascendit; quarto, eamdem esse vividam et vigorosam, ac in se habere quidquid est præstans in Deo; sic enim vapor præsertim ex rebus odoratis vel distillatis (quocirca Eccli. cap. 24. 20. sapientia se comparat vapori et odori balsami, cinnamomi, ac libani, id est thuris) totum earum succum haurit et imbibit; unde mire redolet, estque fragrantissimus. Hinc ait, quod sapientia sit *vapor potentiæ Dei;* q. d. Sapientia totam omnipotentiæ divinæ vim, ex qua quasi exhalat, haurit et imbibit. Sensus ergo est, *Vapor est virtutis Dei, etc.*, q. d. Sapientia est quiddam subtile et odoratum, quod à Deo efflatur, hominemque divino quodam vapore et odore recreat, ut oleat Deum, ejusque vita et sermo spirent quid divinum.

Primo, ergo sapientia Dei in se est quasi vapor. Ita S. August. loco jam citato, et Origen. 1. Periarchon c. 2.

Secundo, eadem est quasi vapor, quatenus à Deo, Deique potentia et potenti operatione in creaturas emanat et exhalat. Probat enim id, quod dixit sapientiam omnem habere virtutem, omniaque attingere et pervadere, q. d. Ait Noster à Castro: Sicut ex aquarum expiratione, ut ait Cicero lib. 2. de Natura Deorum, solis calore oritur vapor, sive tenuis quædam exhalatio, quæ deinde in terram defluens illam fœcundat, ita ex omnipotentia Dei operante in rebus omnibus, easque producente, statim subtilissima ac purissima prodit sapientia, quæ res omnes Dei potentia factas distinguit, ornat, et pulchras facit, intelligenti cognoscendas et miris modis fœcundas. Supponit igitur potentiam Dei omnia operantis sapientia, ut rem speciosam species, et ut dispositio orationis inventionem, et ut orbis invisi conditionem, ipse ornatus ejus, ac dispositio et distinctio; et ut ex proportione partium corporis et mundi prodit pulchritudo et species, ita ex operibus Dei omnipotentiæ prodit sapientiæ ejus pulchritudo, instar vaporis cujusdam.

Idipsum à Salomone didicit Plato, qui sapientiam censuit esse vaporem, sive calorem et ignem cœlestem ac divinum. Unde in Protagora fingit Prometheum virum prudentissimum (ἀπὸ τῆς προμηθείας, id est à providentia nuncupatum) ignem è cœlo furatum, quo homines in terra in-

formes ex luto factos fictosque calefaceret, animaret, vivificaret, ut jam cœlestes, imo divinæ consortes naturæ, effecti vitam sapienter, id est juste sancteque, traducerent. Ignis enim hic est sapientia. Addit deinde Jovem è cœlo Mercurium in terram misisse, ut hominibus inderet pudorem et justitiam, utpote quæ sint civitatum ornamenta et vincula, ac injurias arceant, et amicitias concilient. Et Plutarch. lib. de Iside, negat hominem vel majus munus accipere posse, vel Deum majus dare, quàm veritatem; hanc enim propriam esse Deo, reliqua velut non sibi propria et peculiaria, Deum hominibus elargiri, insuper nec argentum et aurum Deo beatitudinem, nec tonitru et fulmen vim afferre, sed utrumque ei tribuere scientiam et prudentiam.

Tertio, Patres per sapientiam accipiunt genitam, puta Filium: huic enim competunt analogiæ vaporis jam dictæ. Unde Dionys. Sicut, ait, vapor elevatur ab aqua virtute solis; sic ab omnipotente Patre procedit Filius. Audi Euseb. lib. 4. de Demonstr. cap. 3: *Unius ergo Patris unum esse filium oportet. Nam si fragrantiæ genus unum ex aliqua subjecta re proficiscatur, unum quoque et eumdem qui in omnes diffundatur, suavem odorem, non diversos et plures fateri par est. Cum igitur primum illud solumque bonum, qui est omnium regnator Deus, divinam vitalemque fragrantiam, quæ animo et cogitatione dumtaxat apprehendi potest, produxit, unam hanc fas est intelligere, plures nefas. Quid enim esse potest, quod quidem ab hac diversum sit, quæ in omnibus Patri similis est, quod non submissius sit ac deterius? quod neutiquam nobis in Filii Theologia introducendum. Vapor enim est virtutis Dei, ac defluentia mera gloriæ omnipotentis. Nam ex benevolenti corpore, verbi gratia ex unguento aliquo, aut etiam ex floribus atque odoramentis, quæ de terra nascuntur, benevolens quidam flatus præter illud primum subjectum corpus, in omne quod extrinsecus ambit, profunditur; ac dum latius refunditur, ipsum quoque aerem complet. Non sane privatione aliqua, aut diminutione, aut sectione, aut divisione ejus, quod primum subjectum est, corporis; sed illo manente in propria sede, et eamdem penes se conservante naturam, fragrantiamque illam procreante, nihilo deterius priore, ipsum quoque quod procreatur benevolens et fragrans genus* (hoc est generatio, seu genitum et filius, juxta id Actor. 17. 28. 29. *Ipsius enim et genus sumus; genus ergo cum simus Dei, etc.*) *cum propriam habeat sedem atque naturam, hac ipsa, quàm maxime fieri potest, id quod simillimum sit naturæ procreantis, imitatur.*

Hinc rursum per *vaporem* accipias halitum qui ex ore afflatur. Unde Nannius vertit: *Siquidem à divina virtute afflatur,* juxta id, quod de se ait sapientia Eccli. 24: *Ego ex ore altissimi prodivi, primogenita ante omnem creaturam.* Filius enim est Verbum illud bonum, quod ore suo eructavit Pater æternus.

Denique subtiliter Origen. 1. Periarch. c. 2. et ex eo S. Aug. vel potius S. Aug. assectator vel affectator, l. 1. de Incarna. Verbi c. 13. hæc omnia exponens de Sapientia genita, id est Filio, sic disserit: *Ait autem sapientiam vaporem esse non gloriæ omnipotentis, neque æternæ lucis, neque inoperationis Patris, nec bonitatis ejus. Neque enim conveniens erat alicui horum ascribi vaporem; sed cum omni proprietate ait virtutis Dei vaporem esse sapientiam. Intelligenda est ergo virtus Dei, qua viget, qua omnia visibilia et invisibilia, vel instituit, vel continet, vel gubernat, quia ad omnia sufficiens est, quorum providentiam gerit, quia velut unita omnibus adest. Hujus ergo totius virtutis tantæ et tam immensæ vapor, et, ut ita dixerim, vigor ipse in propria subsistentia effectus, quamvis ex ipsa virtute, velut voluntas ex mente procedat; tamen et ipsa voluntas Dei nihilominus Dei virtus efficitur. Efficitur ergo virtus altera in sua proprietate subsistens, ut ait sermo Scripturæ. Vapor quidem primæ et ingenitæ virtutis Dei.*

Addit deinde Filium esse coæternum Patri, sicut vapor coævus est rei natura sua evaporanti, atque concludit: *Secundum Apostolum vero dicentem, quia Christus Dei virtus est,* 1. *Cor.* 1. *jam non solum vapor virtutis Dei, sed virtus ex virtute dicenda est.*

Mystice et participative, hæc adaptes B. Virgini, quæ vapor est charitatis, et candor puritatis divinæ. Unde S. Ildefonsus orat. 1. de Assumpt. *Unde, quæso,* ait, *vos filii imitamini signaculum fidei vestræ, Mariam, quam velut ignis ferrum, Spiritus Sanctus totam decoxit, incanduit et ignivit; ita ut in ea Spiritus Sancti flamma tantum videatur, nec sentiatur, nisi tantum ignis amoris Dei;* et S. Bernard. serm. in illud: *Signum magnum: Longe,* inquit, *aliter Maria meruit non velut summatim tangi, sed operiri magis undique, et tamquam ipso igne concludi* (scilicet igne amoris Dei, de hoc enim sermo est) *candidissimus sane et calidissimus hujus mulieris amictus, cujus omnia tam excellenter irradiata noscuntur, ut nihil in eo non dico tenebrosum, vel minus lucidum, sed ne tepidum quidem, aut non ferventissimum liceat suspicari;* idem in serm. cui titulus: *Laus Mariæ: In circuitu ejus,* ait, *acies validas spiritualium virtutum suo se invicem ordine tuentium (siquidem ordinatione tua perseverat dies) sed et innumerabilium beatorum spirituum militiam, ad ministerium tantæ principis delegatam fuisse, nullatenus ambigimus; utpote qui custodirent lectulum Salomonis gratissimum, ac providerent ne præparatum æterno regi hospitium alienus hospes invaderet;* S. Bernardo succinit S. Anselm. in lib. de Excellentia Virginis cap. 3: *Nulli,* inquit, *dubium, castissimum corpus et sanctissimam animam, funditus ab omni fuisse macula peccati jugi Angelorum custodia protectam, utpote aulam quam suus et omnium creator Deus corporaliter inhabitaturus erat, et ex qua hominem in suæ personæ unitatem ineffabili fuerat operatione suscepturus.*

ET EMANATIO QUÆDAM EST OMNIPOTENTIS CLARITATIS DEI SINCERA.] Græce καὶ ἀπόρροια τῆς τοῦ παντοκράτορος δόξης εἰλικρινής, id est *limpidus omnipotentis gloriæ rivus.* Ita Nannius: ἀπόρροια enim est fluxus, effluentia, defluvium, flumen, rivus, qui ex fonte vel scaturigine manat, scaturit et defluit: ἀπορρέω enim est fluo, defluo, profluo. Vatabl. *Sincere promanat à majestate Omnipotentis;* S. Anselm. tract. de Spiritu Sancto legit: *Manatio Omnipotentis gloriæ.* Noster pro *gloria* hic et alibi vertit, *claritatem.* Utraque enim significat claram et gloriosam majestatem Dei. Unde Arabicus vertit: *Et gloria continens omnia;* Syrus: *Et stabilitas,* vel *firmitas in gloria ejus.*

Comparavit sapientiam vapori à re vapida exhalanti, nunc comparat eam rivo, vel flumin

ex fonte mananti et profluenti. Idem facit Eccl. cap. 24. 35. ubi sapientiam comparat quatuor fluminibus paradisi, scilicet Tigri, Euphrati, Phison, et Geon. et vers. 40. ait: *Ego sapientia effudi flumina; ego quasi trames aquæ immensæ de fluvio; ego quasi fluvii dioryx, et sicut aquæductus exivi de paradiso. Dixi: Rigabo hortum meum plantationum, et inebriabo prati mei fructum; et ecce factus est mihi trames abundans, et fluvius meus appropinquavit ad mare. Quoniam doctrinam quasi antelucanum illumino omnibus, et enarrabo illam usque ad longinquum; penetrabo omnes inferiores partes terræ, et inspiciam omnes dormientes, et illuminabo omnes sperantes in Domino.*

Porro quod sapientia manet et profluat ex Deo sicut aqua limpida è fonte, notat primo, sapientiæ identitatem in substantia cum Deo; aqua enim manans ex fonte ejusdem substantiæ est cum aqua ipsius fontis. Rursum sapientiæ puritatem; quid enim purius et limpidius aqua, quæ omne impurum abluit? tertio, τὸ *emanatio omnipotentis Dei*, significat sapientiam esse omnipotentem æque ac Deum. Audi ex Origin. 1. Periarch. cap. 2. S. August. de Incarn. Verbi cap. 13. qui per sapientiam accipit Filium: *Sed quoniam gloriam dixit esse omnipotentis, cujus gloria aporrhœa dicitur, id est sapientia, hoc intelligi datur, quod etiam in omnipotentia gloriæ societatem habeat sapientiæ, per quam Deus Omnipotens dicitur. Per sapientiam, quæ est Christus, tenet Deus omnium potentatum, non solum dominantis auctoritatem, verum etiam subjectorum spontaneum famulatum;* et post nonnulla: *Deus Pater omnipotens est, eo quod potentatum omnium teneat, id est cœli, et terræ, maris, et omnium quæ in eis sunt. Horum autem potentatum gerit per Verbum suum, quia in nomine Jesu omne genu flectitur cœlestium, terrestrium et infernorum. Et si omne genu flectitur Jesu, sine dubio Jesus est omnipotens, cui subjecta sunt omnia. Et ipse est, qui, potentatum agit in omnibus, et per quem subjecta Patri sunt omnia. Per sapientiam namque, id est verbo et oratione, non vi et necessitate subjecta sunt. Et ideo in eo ipso, quod obtinet omnia, gloria sua est; et hæc est omnipotentiæ purissima ac limpidissima gloria, cum ratione ac sapientia, non vi ac necessitate cuncta subjecta sunt.*

SINCERA,] εἰλικρινὴς, id est vera, non fucata; sincera, non ficta; pura, liquida, perspicua, aperta, manifesta, et ad radios solis (qui ἥλιος dicitur) examinata, comparata et probata, q. d. Sapientia est emanatio, seu defluxus omnipotentis gloriæ sincerus, sive purissimus; nam defluit vel emanat sapientia, quasi rivus purissimus ex purissimo fonte gloriæ, aut majestatis Dei; quomodo enim non pura prodiret ex fonte tam puro? idcirco nihil polluti in ea cadit, propter suam puritatem, ut dictum fuerat. Origenes et Augustinus dictis locis de Filio Dei, et hoc intelligunt; nam Dei Filius aporrhœa est gloriæ purissimæ ac limpidissimæ omnipotentis Dei, quia emanat omnipotens ab omnipotente, et gloriosus à glorioso, non gloria mutabili ac caduca, sed purissima ac limpidissima, quæ ex bono prodit immutabili, et quod Deo convenit natura sua. Audi S. August. *Purissima vero ac limpidissima gloria sapientiæ, satis convenienter dictum est ad dictionem ejus gloriæ, quæ non pura, nec sincera gloria dicitur. Omnis enim natura, quæ convertibilis et commutabilis est, etiamsi glorificetur in operibus justitiæ, vel sapientiæ, per hoc ipsum, quod accidentem habet justitiam vel sapientiam, et quod accidit etiam discedere potest, gloria ejus sincera ac limpida dici non potest: Sapientia vero Dei, quæ est unigenitus Filius, quoniam in omnibus inconvertibilis est, et incommutabilis, et substantiale omne bonum in eo est, quod utique mutari ac converti nunquam potest, idcirco pura ac sincera gloria ejus prædicatur.*

Denique Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis cap. 26. per sapientiam accipit Theologiam Salomoni à Deo cum scientiis naturalibus inditam, ac eidem hæc omnia pulchre adaptat: *Vapor,* inquit, *est virtutis Dei*, q. d. Cum ipsa virtus, et magnitudo potentiæ Dei non possit homini communicari et infundi: hinc ex illa magnitudine suprema efflatur quiddam tenue, quiddam subtile et odoratum, quod divinum est, et Deum olet. Eo cum perfunditur homo, id est cum Theologia imbuitur, divino quodam vapore et odore recreatur. Potentiam Dei tunc si non habet homo, tamen illam olet, tamen cognoscit, tamen percipit, tamen repræsentat, tamen divinus habetur. Est item *Emanatio quædam claritatis omnipotentis Dei sincera*, q. d. Limpidus est omnipotentis gloriæ rivus, quod dictum est, tum propter hanc sinceritatem, tum propter id quod sequitur: *Nihil inquinatum in illam incurrit.* Quod idem est ac si diceret: *Nihil inquinamenti in illam illabitur.* Crediderim dictum cum allusione quadam ad Nilum, qui neque clarus limpidusve emanat, sed ex obscurissima scaturigine erumpens; neque defluit albus et illustris, sed atratus et turbidus. Hæc Pineda.

26. CANDOR EST ENIM LUCIS ÆTERNÆ, ET SPECULUM SINE MACULA DEI MAJESTATIS, ET IMAGO BONITATIS ILLIUS.] Syrus: *Splendor est lucis sapientia, et incorruptibile speculum gloriæ omnibus servis Dei, et forma gratiæ illius;* Arabicus: *Quia ipsa est splendor lucis perpetuæ, et speculum operis Dei, in quo non est macula*, q. d. Sapientia est radius divini Numinis, quasi luminis et solis increati. Nota. Pro *candor* græce est ἀπαύγασμα, id est splendor, fulgor, exsplendescentia; unde pro *candor* multi vertunt, *splendor*. Ita S. Ambr. lib. 1. de Fide cap. 4. Concil. Tolet. XI. imo ita vertit Vulgatus Interpres Hebr. 1. 3. Sensus est, q. d. Sapientia est candor, id est splendor Dei et deitatis, quæ est lux æterna et increata, hoc est majestas immense lucida et gloriosa. Sicut ergo à sole manat radius et splendor; sic à Deo et deitate manat sapientia, quæ instar radii divini resplendet. Rursum sicut purissimum, quod ex luce solis prodit, est candor seu splendor, qui omnia penetrat absque eo quod ab ulla re inquinetur aut obscuretur; ita ex luce solis intelligibilis Dei prodit purissima sapientia omnia illustrans, omnia ut splendor penetrans, atque ita elucet in omnibus, ut nihil sit quod eam coinquinet, aut obscuret.

Audi S. August. lib. 4. de Trinit. cap. 20: *Candor lucis æternæ quid aliud est, quàm lux lucis æternæ? Candor quippe lucis, quid nisi lux est, et ideo coæternæ luci, de qua lux est? Maluit autem dicere, Candor lucis, quàm Lux lucis* (interpres Latinus nempe) *ne obscurior putaretur ista quæ manat, quàm illa de qua manat. Ac ne minor videatur lux quæ genuit, dictum est, Candor est lucis; nec enim major ex minore manat.*

Philo, lib. 1. de Monarch. *Sicut lux à nullo illustratur, sed seipsa ostendit; sic Deus, qui nullis hominum operibus illustrari potest, divina sua essentia solus seipsum illustrat.* Thalassius ad Paulinum presb. *Quod lux est videntibus et visis, hoc Deus est intelligentibus et intellectis.* Plato in Alcib. *Sicut specula evidentiora sunt, quàm oculi pupilla, et puriora; sic quoque Deus optima animæ nostræ parte purius quidpiam ac splendidius est.* S. Basil. in c. 1. S. Joannis Deum comparat soli, cujus pulchritudinem et fulgorem omnes mirantur; sed si quis penitius eum intueri velit, non tantum minus eum videbit, sed et oculorum aciem perdet, atque excæcabitur.

Loquitur proprie de sapientia essentiali, quæ est attributum Dei commune tribus personis. Comitanter tamen loquitur de sapientia notionali, quæ est Verbum sive Filius, uti docent passim Patres, imo Apost. Hebr. 1. 3. Filius enim procedit à Patre, sicut splendor vel radius a sole; unde splendor, qui est ejusdem substantiæ cum luce solis, illique coævus, et ab ea inseparabilis, ac indeficiens, notat Filium esse consubstantialem et coæternum Patri, ab eoque inseparabilem, ac deficere non posse, uti docet S. Chrysost. in epist. ad Hebræos, cap. 1. 3. S. August. tract. 20. in Joan. Damasc. lib. 1. de Fide, cap. 9. et S. Basil. lib. 2. contra Eunom. quem audi: *Totum Patrem in seipso Filius habet, ut imago genita, et splendor majestatis Dei ex tota ejus majestate resplendens; et absurdum est majestatem Dei non habere splendorem, et non unà cum Deo semper fuisse.* Hinc in Symbolo Nicæno Filius vocatur *lumen de lumine, Deus de Deo.* Hæc similitudo splendoris et sapientiæ per multa similis est, at non per omnia; nam splendor est accidens solis, sapientia vero est essentia Dei. Rursum splendor est numero diversus (imo, ut aliqui volunt, etiam specie et essentia differt) à luce solis; at sapientia eadem numero est cum deitate. Ad hæc splendor solis augetur, minuitur, hebetatur et obtunditur per nubes aliaque corpora opaca; at sapientia Dei augeri, minui vel obtundi nequit, sed in eodem semper tenore perdurat.

Porro Filius proprie est splendor Patris, qua Deus, participative etiam, qua homo. In humanitate enim Christi resplendet gloria deitatis; quia *in ipso* (Christo qua homo est) *inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter*, ut ait Apostolus Coloss. 2. 9. Unde Honorius III. c. *Sane cum olim*, de Celebr. Missarum jubet Eucharistiam deferri præeunte lumine; quia ipsa est candor lucis æternæ. Et Julius III. in bulla erectionis Confratern. S. Sepulcri constit. 38: *Cum*, inquit, *in altaris ministerio immoletur Dominus noster Jesus Christus Dei Filius, qui candor est lucis æternæ, congruit hoc non in noctis tenebris fieri, sed in luce, puta in aurora, vel clara jam luce.* Vide dicta Hebr. 1. 3.

Sapiens hic ostendit nobilitatem sapientiæ ex ejus origine, quæ est ipse Deus, atque ex ejus summa cum Deo conjunctione; unde primo, comparavit eam vapori exhalanti è re calida; secundo, rivo mananti è fonte; tertio, hic splendori quem sol emittit: Deus Pater enim est quasi lux et sol splendorem emittens, ut docet S. Dionysius cap. 4. de Divin. nomin. quarto, speculo sine macula; quinto, imagini.

Huc alludens noster Lyricus, docte et eleganter divina Sapientia ita canit:

Diva terrarum pelagique præses,
Pura sinceri soboles sereni,
Mentis arcanum jubar, et coruscæ
Filia lucis.

Par Patri natum sine matre Numen,
Candor aspecti sine nube veri,
Ingenì proles, genialis almi
Pectoris ardor.

O sacer mundi lepor, ò decora
Fabra naturæ facies, paternæ
Mentis exemplum, liquidi serenus
Luminis imber.

Patris interpres, similisque voci,
Nata fecundo Genitoris ore,
Vena virtutum, generosa pulchri
Mater honesti.

Cœlibis Patris generata partu,
Cœlibis matris generanda partu,
Lumen, et verum semel elocuti
Copia veri.

Tropol. candor notat sapientiam, et sapientes esse candidos, sinceros, securos, veraces, fidos; non suspicaces, fictos, dubios, fallaces. Nam ut ait Seneca epist. 3: *Multi fallere docuerunt, dum timent falli; nihilque magis cavendum est, quàm ut diffidere videaris.* Et nonnullis interjectis: *Nulli fidem adhibere unum idemque vitium est, atque omnibus credere.*

Audi S. Bernard. ser. 17. in Cantica: *Sapientia*, inquit, *ambiguum et obscurum non admittit. Pessimæ matris ignorantiæ, pessimæ duæ filiæ sunt, falsitas et dubietas; illa miserior, ista miserabilior; perniciosior illa, ista molestior; cum loquitur Spiritus, cedit utraque, et est non solum veritas, sed certa veritas; est enim veritatis ille spiritus (cui contraria est falsitas) et sapientiæ, quæ cum sit candor vitæ æternæ* (explicuit Bernard. effectum æternæ lucis, nempe quod sit vita participata ex æternæ vitæ fonte, juxta illud Joan. 1: *In ipso vita erat, et vita erat lux hominum, etc.*) *et ubique attingat propter munditiam suam, obscurum ambigui non admittit.*

Idipsum per visum experta est S. Gertrudis. Nam ut habet Vita ejus lib. 2. cap. 22, vidit ipsa Deum, instar speculi solaris, radios in animam suam vibrare: *Cum*, inquit, *ô Domine, applicuisses mihi in veritate tuam faciem optatissimam, afferendo tecum copiam totæ beatitudinis, ego ex divinis tuis oculis persensi per oculos meos ingredi in intima mea lucem quamdam incomprehensibiliter suavem, quæ penetrando omnia mea viscera, videbatur operari in singulis membris meis virtutem quamdam supra modum admirabilem. Videbatur enim exhaurire medullas ossium meorum, ac deinde ipsa ossa cum carne annihilare, sic ut tota substantia animæ meæ non videretur esse aliud, quàm splendor ille divinus qui totam animam ejusque sinus oberrans, illi inæstimabilem et jucundissimam afferebat serenitatem.*

Hujus candoris æque ac sapientiæ exemplum singulare fuit ipse S. Bernardus, qui candorem internum, candore externo vultus, vestium, sermonum, gestuum, actionum repræsentabat; unde eumdem candidis virtutum omnium coloribus ita depingit Auctor Vitæ ejus lib. 3. cap. 1: *Primum maximumque miraculum quod exhibuit*,

ipse fuit; serenus vultu, modestus habitu, circumspectus in verbis, in opere timoratus, in sacra meditatione assiduus, in oratione devotus, et, sicut alios ipse monebat, crebra siquidem experientia persuasus, de omni re magis fidens orationi, quàm industriæ propriæ vel labori. Magnanimus in fide, longanimus in spe, profusus in charitate, summus in humilitate, præcipuus pietate. In consiliis providus, in negotiis efficax, nunquam tamen minor quàm in otio otiosus. Jucundus ad opprobria, ad obsequia verecundus. Suavis moribus, meritis sanctus, miraculis gloriosus, affluens denique sapientia et virtute, et gratia apud Deum et homines. Et post nonnulla: *Apparebat in carne ejus gratia quædam, spiritualis tamen potius quàm carnalis; in vultu claritas præfulgebat, non terrena utique, sed cœlestis; in oculis angelica quædam puritas, et columbina simplicitas radiabat. Tanta erat interioris ejus hominis pulchritudo, ut evidentibus quibusdam indiciis foras erumperet, et de cumulo internæ puritatis et gratiæ copiose perfusus homo quoque exterior videretur.*

Et speculum sine macula Dei majestatis.] Pro *majestatis* græce est, ἐνεργείας, id est, energiæ, efficaciæ, inoperationis, in qua relucet majestas et magnificentia Dei. Unde Origen. et ex eo S. August. de Incarn. Verbi, c. 13, legit: *Et speculum immaculatum inoperationis*, vel *virtutis Dei*, q. d. Sapientia divina est speculum sine macula, id est, levissimum, tersissimum, purissimum, limpidissimum, clare repræsentans Dei essentiam et majestatem, ejusque vim et energiam, in quo scilicet clare intuemur vim operantem, energiam et efficacitatem Dei, quia ipsa sapientia exerit et palam facit vim efficacem, qua Deus operatur omnia in hoc mundo, quæ, nisi sapientia præsto esset, omnino in opus non prodirent, ac ita efficacitas potentiæ Dei operantis non ostenderetur.

Rursum idipsum de Verbo et Filio interpretatur Origen. lib. 1. Periar. cap. 2. et eum sequens S. August. loco jam citato. Filius enim producitur et gignitur per intellectum Patris, tanquam verbum mentis, ideoque perfecta species, sive speculum, in quo relucet res intellecta et cognita. Audi Origen. et Aug.: *Sed et speculum immaculatum paternæ operationis Dei nominatur sapientia esse. Ergo inoperatio virtutis Dei quæ sit, prius intelligenda est: quæ est vigor quidam, ut ita dixerim, per quem inoperatur Pater vel cum creat, vel cum providet, vel cum judicat, vel cum singula quæque in tempore suo disponit atque dispensat. Sicut enim in speculo omnibus motibus atque omnibus actibus quibus is qui speculum intuetur, movetur, vel agit, iisdem ipsis etiam ea imago, quæ per speculum deformatur actibus vel motibus commovetur vel agit, in nullo prorsus declinans; ita etiam sapientia de se vult intelligi, cum speculum immaculatum paternæ virtutis inoperationisque Dei nominatur; sicut et Dominus Jesus Christus, qui Sapientia Dei est, de semetipso pronuntiat, dicens: Quia opera quæ facit Pater, hæc etiam et Filius facit similiter. Et iterum dicit: Quoniam non potest Filius à semetipso facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem. Quoniam ergo in nullo prorsus Filius à Patre virtute operum immutatur ac differt, nec aliud est opus Filii, quàm Patris; sed unus atque idem, ut ita dicam, motus in omnibus est, idcirco eum speculum immaculatum nominavit, ac per hoc nulla dissimilitudo Filii intelligatur à Patre, cum in Evangelio Filius similia facere non dicatur, sed eadem similiter facere.*

Denique sapientia divina, in B. Virgine et Sanctis exercens divinas operationes, facit ut ipsi sint specula, in quibus resplendeat Dei puritas, charitas, sanctitas, majestas. Ita sanctus Bonav. et Holcot, qui hæc adaptant humanitati Christi; Christus enim qua homo fuit, inquit, planum speculum plane docendo; concavum humiliter moriendo, connexum potenter resurgendo. In concavo ima summaque ordine apparent inverso, et ignis à radiis illic allisis excitari solet; quid magis inversum et paradoxum, quàm Deum nasci, pati, crucifigi, mori? Unde in hac meditatione exardescit ignis, psal. 38. 4. Apud Rhodiginum lib. 15. cap. 12. Apuleius scribit *à Socrate frequenter ad specula missos discipulos, ut eis edocti caverent ne pulchritudinem corporis morum turpitudine dehonestarent.* Et Pythagoras *in speculo se non ad lucernæ lumen, sed illustri sole contemplari jubebat*, id est conferre pedem cum doctissimis.

At sapientia jubet fideles intueri hæc vitæ Christi, B. Virginis et Sanctorum specula iisque mores suos conferre, et quoad fieri potest adæquare, ut et ipsi aliis similia in sese exhibeant sanctitatis specula. Denique castitas est speculum, in quo relucet ipsa in creatura Deus.

Et imago bonitatis illius,] q. d. Sapientia Dei adeo bona et benefica est, ut sit clara imago repræsentans bonitatem Dei. Dices: Eadem repræsentat nobis potentiam, providentiam, justitiam Dei; cur ergo dixit *bonitatis*, potius quàm justitiæ, vel potentiæ? Respondetur: Quia Deo velut summo bono propria est bonitas, ac bonitas est causa cur se et sua communicet creaturis, eaque tam liberaliter effundat. Sicut ergo imago exprimit vultum ejus, cujus est imago; sic sapientia divina in res creatas effusa et diffusa clare repræsentat divinam bonitatem, quæ causa est et ratio cur Deus se communicet, et in omnes res creatas diffundat; dans eis quod sint, ac simul quod bonæ et speciosæ sint.

Rursum Patres nomen imaginis attribuunt Filio: *Ipse enim est imago Dei invisibilis*, Coloss. 1. 15. *et figura* (græce, *character*) *substantiæ ejus.* Hebr. 1. 3. Vide ibi dicta: quare Dei Patris bonitatem perfecte exprimit, imo eamdem cum eo bonitatem habet, ait S. August. loco jam citato; atque ex immensa bonitate Pater se totum communicat Filio, ac proinde bonitatis illius imago est Filius. Porro hîc notantur tres Verbi dotes cuique principi consectandæ, scilicet sapientia, potentia, bonitas, quæ quasi sorores se invicem comitantur. Hinc Poetæ pinxerunt sapientiæ deam, puta Palladem sive Minervam, γλαυκῶπα, id est cæsiis oculis, armatam, et inventricem olivæ et olei; cæsii enim oculi cœruleum cœli purissimi colorem referentes, notant perspicacem sapientiam, arma potentiam, oliva bonitatem et beneficentiam.

Insuper sapientia Dei facit homines bonos, imo eodem gradu, quo facit eos sapientes, facit pariter bonos, id est Dei amicos et Deiformes, ac divinæ bonitatis imitatores; adeo ut videantur esse dii quidam terrestres, Dei cœlestis dotes et virtutes in se exprimentes, ac viva quædam Dei in terris simulacra: *Unde et in operatione Patris*, ait S. August. de Incarnat. cap. 18, *quæ esse præstat omnibus clarior ac magnificentior in-*

venitur, cum unusquisque per participationem Christi secundùm id quod sapientia est, et secundùm id quod scientia est, et sanctificatio est proficit, et in altiores profectuum gradus venit; et per hoc, quod participatione Spiritus Sancti sanctificatus est quis purior ac sincerior effectus, dignius recipit sapientiam ac scientiæ gratiam, ut depulsis omnibus expurgatisque pollutionis atque ignorantiæ maculis, tantum profectum sinceritatis ac puritatis accipiat, ut hoc quod accepit à Deo ut esset, tale sit quale Deo dignum est; eo quod ut esset utique pure præstitit, ac tam perfecte, ut tam dignum sit id quod est, quàm est ille qui id esse fecit. Ita namque et virtutem semper esse, atque in æternum manere, percipiet à Deo id is qui talis est, qualem eum voluit esse ille qui fecit. Ita S. August. vel quisquis est auctor; nam phrasis arguit non esse hoc opus S. August. sed alicujus ejus discipuli, qui ejus stylum affectarit, uti recte observarunt Doctores Lovanienses in censura hujus libri. Adde auctorem hunc pleraque, quæ ex eo jam citavi, pene ad verbum descripsisse ex Origene lib. 1. Periarchon cap. 2, uti videbit qui utrumque leget et conferet.

Denique Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis, c. 26. per sapientiam accipit Theologiam Salomoni à Deo infusam. Hæc enim, inquit ipse, est candor et splendor lucis æternæ, puta Theologiæ Dei et Beatorum : ac speculum sine macula Dei majestatis. Sicut enim in speculum incurrunt res objectæ, ut videri videatur illarum imago; ita sane in mente humana, præsertim si limpidam se Deo et sapientiæ præbeat, Deus se conspiciendum præbet, illius majestas, potentia, virtus et reliqua divinæ naturæ attributa : *et imago bonitatis illius,* non solum quod Theologia de Dei bonitate disserat, sed quod videatur postulare ut, sicut sapientia in Deo est cum suprema sanctitate conjuncta, ita etiam eadem sapientia cum sanctitate conjuncta sit in hominis animo et divinam bonitatem atque sanctitatem referat. Propterea enim comparatur cum *flumine,* cum *rivulo,* cum *emanatione,* ut significetur ita sapientia exire ex immenso illo sapientiæ et divinitatis pelago, ut quamvis spatietur per hominis animum, et per latissimos rerum cognoscendarum et creaturarum omnium campos, ac tandem oporteat ortum suum repetere, et in Deum primum sapientiæ fontem desinere. Hoc si non fiat, si sapiens aliquis desipiat, si Deum non quærat, non colat, mirum non minus quàm cum *Jordanis conversus est retrorsum.* Pari enim ratione de Salomone stultescente dictum est. 3. Reg. 11. 9 : *Iratus est Dominus Salomoni, quod aversa esset* (retrorsum conversa) *mens ejus à Domino Deo Israel.*

Mystice, hæc omnia sapientiæ mira et magnifica elogia adaptes B. Virgini. Ipsa enim post Christum, et per Christum, præ omnibus hominibus et Angelis est *vapor virtutis Dei et emanatio quædam claritatis omnipotentis Dei sincera.* Ipsa est *candor lucis æternæ et speculum sine macula Dei majestatis, et imago bonitatis illius.* Ipsa habet omnem virtutem, omnia prospicit, et capit omnes spiritus intelligibiles, etiam Cherubim et Seraphim : ipsa enim est mare sapientiæ, et abyssus puritatis, bonitatis ac gratiarum omnium : imo Patres aiunt gratiam et consequenter gloriam ejus esse quasi infinitam. Sicut enim dos et dignitas maternitatis Dei est quasi infinita : sic pariter velut infinitam ipsa poscit gratiam et gloriam. Nam ut ait S. Thom. 3. p. q. 7. art. 10. in matre Dei fuit gratia tali dignitati proportionata. Audi Patres. S. Epiphan. orat. de laudibus Virginis : *Gratia,* inquit, *sanctæ Virginis est immensa.* Divus Anselmus in libro de Excellentia Virginis, c. 8 : *Immensitatem,* inquit, *gratiæ tuæ et gloriæ tuæ considerare cupienti, ô Virgo, sensus deficit, lingua fatiscit.* Damasc. orat. 2. de Dormitione Virginis : *Virgo,* inquit, *vitæ thesaurus, gratiæ abyssus immensa.* Lucolentissime D. Bonavent. in Speculo, cap. 5 : *Immensa,* inquit, *fuit gratia, qua Virgo fuit plena; immensum enim vas non potest esse plenum, nisi immensum sit illud quo est plenum : Mariæ autem vas immensissimum fuit, ex quo illum, qui cælo major fuit, continere potuit.* Et post nonnulla : *Tu ergo immensissima capacior es cælo; quia quem cæli capere non poterant, etc. Tu capacior es mundo : quia quem totus non capit orbis, etc. Si ergo Maria tam capacissima fuit ventre, quanto magis mente! et si capacitas tam immensa fuit, oportuit quidem ut illa gratia, quæ tantam implere potuit capacitatem, esset immensa.* B. Petrus Damiani, serm. de Nativ. Virginis : *Gloria,* ait, *quæ eam ex hoc mundo transeuntem excepit, principium ignorat, nescit finem.* Verum hæc omnia cum grano salis accipe. Nam sicut maternitas Dei est dos et dignitas entitative et absolute finita, utpote quæ in puram meramque creaturam cadit, cujus capacitas limitata est et finita, nec doni absolute infiniti capax : sic pariter absolute finita est gratia et gloria, quæ huic maternitati congrue respondet et debetur. Dicitur ergo illa à Patribus immensa et infinita, non absolute, sed secundùm quid, puta objective et respective. Primo, quia respicit objectum infinitum, puta Deum : per illum enim B. Virgo vere est mater Dei, sicut visio Dei, licet in se sit qualitas finita; tamen respectu objecti, puta Dei, in quod tendit, dicitur infinita, ut docet S. Thom. 1. p. q. 25. art. 6. ad 4. Secundo, respectu intellectus nostri, quia illum superat copia gratiæ et gloriæ Virginis, ut eam mente definite concipere et adæquare, ac plane comprehendere nequeamus : hoc enim per hyperbolem homines dicunt esse infinitum, quod ipsi comprehendere et definire, sive definite assignare nequeunt. Tertio, quia respectu hominum et Angelorum est infinita. Omnes enim homines et Angeli à Deo in tanta naturæ et gratiæ præcellentia creati, et plures qui creari possunt, nullo modo accedunt ad dignitatem et præcellentiam maternitatis et matris Dei, ac consequenter nec ad ejus gratiam et gloriam : Deus enim Angelis et hominibus admetitur eam gratiæ mensuram, quam eorum capacitas et lex Dei ordinaria postulat : quare ea mensura illis confert gratiam, ut semper gratiæ plurimum donandum supersit, cujus adhuc eorum natura capax est.

Accedit quod juxta insignes Philosophos ac Theologos, qui gradus intentionis gratiæ, et cujuslibet habitus ac potentiæ censent non esse homogeneos, sed heterogeneos, ita ut v. g. gradus secundus intensionis gratiæ sit alterius rationis, et generis à primo, et tertius alterius à secundo, et sic consequenter; plane dicendum est quod, si ulli data est gratia et gratiæ gradus heterogenei, hoc est, diversæ et altioris rationis à nostris, illos datos esse B. Virgini; quia ejus maternitas est heterogenea et altioris ordinis, quàm omnis alia creata dignitas; et quia actus

ejus fuere intensissimi et excellentissimi. Quod si verum est, sequitur quod, licet infiniti à Deo crearentur Angeli cum suis donis et gratiis; nunquam tamen accederent ad gratiam B. Virginis. Ipsa enim numero graduum gratiæ longe superat singulos Angelos creatos et creabiles; cumque hi gradus ponantur heterogenei, inferiores omnes, licet plurium et plurimi, nunquam accedunt ad dignitatem et excellentiam superiorum, utpote altioris ordinis, alteriusque naturæ, sicut æs, licet plurimum, nunquam accedit ad dignitatem auri. Ponamus ergo v. g. summos Angelos singulos habere gratiam ut 50, B. Virginem vero ut mille; quinquagesimus primus ejus gradus gratiæ cum sit altioris ordinis, dignitate superabit omnes gradus gratiæ omnium Angelorum, utpote qui non transcendunt 50; ac proinde inferioris sunt ordinis, conditionis et naturæ. Multo magis eosdem superabit 52 gradus gratiæ B. Virginis, ac magis 53. 54. cæterique deinceps: quia quo superiores sunt, eo nobiliores pariter sunt et perfectiores, ac proinde altioris sunt ordinis, magisque superant gradus se inferiores, quàm hi superent alios sibi subjectos; sicut Angeli primæ hierarchiæ magis superant Angelos secundæ hierarchiæ, quàm hi superent Angelos tertiæ: quia quo quis magis accedit ad Deum, eo altius assurgit magisque perficitur et quasi dilatatur. Id clarum est in cœlis, qui quo superiores sunt, eo majorem habent peripheriam, capacitatem et magnitudinem.

Hinc colligas primo, in B. Virgine esse plenitudinem gratiæ singulari sensu et modo, quatenus creaturæ capacitas prædicto modo, juxta legem Dei ordinariam expleta est. Id voluit S. Cyprian. serm. de Nativit. Christi dicens: *Matri Dei plenitudo gratiæ debetur;* et Sophronius serm. de Assumpt. *Cæteris datur gratia per partes. Mariæ vero tota se infundit gratiæ plenitudo:* quæ verba usurpant S. Bern. Bonav. Damian. et alii. Secundo, de Virgine ait S. Anselm. *Decens erat ut Virgo ea puritate niteret, qua major sub Deo nequeat intelligi;* sub Deo accipe Christum: unde S. Bernard. *Jure ergo Maria sole perhibetur amicta, quia profundissimam Dei sapientiæ, ultra quam credi potest, penetravit abyssum, ut quantum sine personali unione creaturæ conditio patitur, luci illi inaccessibili videatur immersa;* et S. Ambr. quem citat Dionys. Carthus. *Incomprehensibilis*, inquit, *incomprehensibiliter operabatur in matre.* Ratio à priori est dignitas, tum maternitatis, tum mediatricis. Mater enim Dei jure suo à Christo constituta est mediatrix Dei et hominum omnium: quare gratiam non singularem sibi soli, sed universalem velut capitis in omnes fideles refundendam accipit. Docet hoc S. Anselmus lib. de Excellentia Virginis, cap. 9: *Quis igitur*, inquit, *ista perpendens æstimare queat qua laude digna sit, quæ tantorum beneficiorum sola præ cunctis effici debuit mediatrix?* Et paulo anterius: *Pura*, inquit, *sanctitas, et sanctissima puritas, piissimi pectoris ejus, omnem omnis creaturæ puritatem sanctitatemque transcendens, incomparabili puritate hoc promeruit, ut reparatrix perditi orbis dignissime fieret;* et S. Laurent. Justin. serm. de Annunt. *Magna profecto*, inquit, *fuit Mariæ gratia, exuberans atque completa, quæ cœlis dedit gloriam, gaudium præstitit Angelis, seculo pacem refudit, fide docuit gentes, vitiisque finem imposuit. Quomodo non est Maria juxta Gabrielis oraculum, plena gratia, quæ effecta est paradisi scala, cœli janua, interventrix mundi, Dei atque hominum verissima mediatrix?* Et S. Bonaventura in Speculo: *Omnia flumina*, inquit, *intrant in mare, dum omnia charismata Sanctorum intrant in Mariam; flumen enim gratiæ Angelorum intrat in Mariam, flumen gratiæ Apostolorum intrat in Mariam, etc.* Ac demum ubi percurrit omnes Sanctorum conditiones: *Quid mirum*, inquit, *si omnis gratia in Mariam confluxit, per quam tanta gratia ad omnes defluxit? ait enim B. Augustinus: Gratia es plena, Maria, quam apud Deum invenisti, et per totum mundum effundere meruisti.* Audi et Sophron. serm. de Assumpt. *Talibus*, inquit, *decebat Virginem oppignorari muneribus, ut esset gratia plena quæ dedit cœlis gloriam, terris Deum, pacemque refudit, fidem gentibus, finem vitiis, ordinem vitæ, ac moribus disciplinam. Quid mirum si lætitiam et gloriam plenam et superplenam habet in regno, quæ gratiam plenam et superplenam habet in exilio? Quid certe mirum, si tam in cœlo, quàm in terra ejus plenitudo super omnem creaturam sit, de cujus plenitudine omnis natura virescit?* Plura hac de re collegi Eccl. 24. et Prov. 31. v. 10. et sequent.

27. Et cum sit una, omnia potest; et in se permanens omnia innovat, et per nationes in animas sanctas se transfert, amicos Dei et Prophetas constituit.] Sapientia Dei in se est unica, sed in viribus, officiis et artibus multiplex, quia potest, imo facit omnia. Nam sine sapientia nihil fit à Deo. Hoc est quod dixit v. 23: *Omnem habens virtutem.* Ipsa ergo est παντοδύναμος, id est omnipotens, ac una et indivisa in se existens infinitorum vim et perfectionem in se continens: quare una sufficiens est omnibus producendis, continendis, conservandis, gubernandis.

Et in se permanens stabilis, immobilis et immutabilis, omnia innovat,] quia nova semper operatur, ac novos effectus semper producit, tum in natura, tum in gratia. Sic in vere novos producit flores, in æstate novas segetes, in autumno novos fructus, in hieme novas nives, pluvias et glacies: sic innovat omnes hominum gradus et status novos homines veteribus suggerendo, ac deformatos veteres mores per novos viros religiosos corripiendo ac reformando.

Et per nationes in animas sanctas se transfert.] Pro *nationes*, græce est γενεὰς, id est *generationes*, hoc est primo, ætates et secula, q. d. Sapientia per singula secula communicavit se sanctis animabus, à se electis et dilectis. Nullum fuit seculum sapientiæ et sanctitatis expers, sed in quolibet fuere semper aliqui viri sapientes et sancti, amici Dei et Prophetæ, à Deo selecti et consecrati. Unde Vatablus vertit: *Et vicissitudinibus ætatum in animas sanctas se transferens.*

Secundo, per *generationes* accipias cum Nostro, hominum genera et nationes, qui in terra nascuntur, q. d. Nulla est natio, in qua sapientia non habuerit vel habeat aliquos suî discipulos, amicos, et Prophetas, tum proprie dictos, qui scilicet futura et secreta pronuntient; vel per catachresin, *Prophetas*, id est viros eximie sapientes et sanctos; tales enim olim erant Prophetæ. Deus enim non est acceptor ætatum, personarum, vel gentium, *sed in omni gente, qui timet eum, et operatur justitiam, acceptus est*

illi, Actor. 10. 35. Hos ergo Deus constituit, græce κατασκευάζει, id est primo, ædificat et exstruit, tanquam regias basilicas, et animata Dei templa ; secundo, instruit, adornat, concinnat, tanquam sacra Dei oracula ; tertio, docet, præparat, dirigit, quasi orbis doctores, ad eum docendum et convertendum ; quarto, munit et armat contra omnes hominum dæmonumque insultus ; quinto, probat, confirmat, astruit, stabilit virtutibus et miraculis, quasi certis sui sigillis.

28. Neminem enim diligit Deus, nisi eum qui cum sapientia inhabitat,] tanquam cum uxore et sponsa : nam græce est συνοικῶν σοφίᾳ, id est connubio junctus sapientiæ : συνοίκησις enim, id est cohabitatio, vocatur conjugium, quia in eo cohabitant maritus et uxor. Unde cap. seq. v. 2. ait : *Quæsivi sponsam mihi eam assumere;* pro quo S. Ambr. lib. de Viduis legit : *Proposui ergo hanc mihi adducere in conjugium.*

Per sapientiam hìc et omnibus hisce Salomonis libris, practicam intellige, puta prudentiam, virtutem, sanctitatem, charitatem : cum hac enim, imo in hac inhabitat sapientia et Spiritus Sanctus : *Deus* enim *charitas est, et qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo*, 1. Joan. 4. 16. Et : *Si quis diligit me, sermonem meum servabit, et Pater meus diliget eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus*, Joan. 14. 23. Τὸ *inhabitat* significat sapientem, id est sanctum, familiariter et assidue versari cum sapientia, id est sanctitate, charitate et Deo.

29. Est enim hæc speciosior (ita Romana et Græca : male ergo aliqui legunt, *pretiosior*) sole, et super omnem dispositionem stellarum, luci comparata invenitur prior.] Pro *speciosior* græce est εὐπρεπεστέρα, id est formosior, ornatior, modestior, elegantior, magis composita, decora, exculta, præclara et præstans. Dat causam cur Deus adeo diligat sapientiam, et nullum diligat nisi propter illam, puta non nisi illa præditum. Causa est sapientiæ pretium, excellentia, species, pulchritudo et claritas, quæ tanta est, ut vincat jubar solis et omnem dispositionem stellarum, quæ fulgent ut totidem gemmæ ; adeoque superet et præcedat lucem, tum stellarum, tum cujuslibet rei, imo primigeniam illam initio mundi ante solem et stellas à Deo creatam et coacervatam, ex qua deinde in partes divisa sol et stellæ formatæ sunt, uti dixi Genes. 1. Sol enim, stellæ et lux illa primigenia fuere splendor creatus, finitus, materialis, corporeus, mutabilis et occasui obnoxius : at vero sapientiæ splendor est increatus, infinitus, immaterialis, incorporeus, immutabilis, æternus, divinus.

Hujus sententiæ et præcedentis elegans exstat solis et aquilæ apologus, sale sapientiæ conditus, apud Cyrillum lib. 1. Apologorum moralium c. 2. cujus titulus est : *Nihil sibi homo est sine sapientia. In lucidioris aeris*, inquit, *sublimitatem aquila conscendens, solis fixo contuitu ejus mira venustate inspecta, mox eum tali quæstione pulsavit, dixitque : Tu quid es, ô vas admirabile, tam decorum? At ille respondit : Nescio. Tunc illa magis mirata, nimirum quod in lucis fonte hujus ignorantiæ tenebras invenisset, adjunxit : Quomodo est hoc, quod in splendoribus tuis cætera videantur, et tui tu nescius te non vides? cui dixit : Quippe sapientiæ non sum expers. Sola enim illa sui gaudent notitia, quæ sunt in seipsa conversiva. Ad hoc aquila sic arguens dixit : Quomodo igitur perdita est tibi tantæ luciditatis gloriositas, tantæ pretiositatis dignitas, tantæ virtualitatis causalitas, ac tantæ soliditatis perpetuitas? Ex quo namque te ignoras, tu tibi nihil es; nihil siquidem prudentia est fatuo, rutilantia cæco, et eloquentia surdo. Tunc Titan respondit : Etsi nihil mihi sum, tamen ei sum, cujus sunt omnia, quod est quoddam maximum vas sapientiæ. Ipse enim sapiens, cum solus se cognoscendo sit suus, cunctorum etiam, quæ sibi non sunt, intellectu carentium sapientia constitutus est dominus.* Rationem claram mox subjicit, aitque : *Homo enim participio sapientiæ ejusdem* (Gen. 1. 28.) *ex divina imagine decoratus, ab ipso primordio universis rebus mundi visibilibus est præfectus. Nimirum ideo, quia sapientis sunt omnia, cui non prævalet metallorum gemmarumque validitas; quin etiam illi subsidiaria divitiarum servit potestas. Quamobrem* (Prov. 3. 15.) *pretiosior est sapientia cunctis opibus, et omnia quæ desiderantur, ei non valent comparari. Quibus auditis, mox illa dilectione sapientiæ inflammata, petivit à sole ut quid ea sapientia esset, luce definitionis ostenderet. Cui libenter annuens, inquit : Sapientia quidem est illa mentis veritas, qua summum, quod est Deus, fide recta conspicitur, et casta dilectione tenetur. Hac enim qui dotatus est, jam mundi est dominus, et possessor est suus. Quibus diligenter notatis, in propria gaudens illa reversa est.*

Et super omnem dispositionem (græce θέσιν, id est thesin, positionem, situm, collocationem, ordinationem) stellarum.] Primo, à Castro exponit, q. d. Sapientia supra omnem stellarum situm est posita : celsitudine superat stellas et cœlos, quia sedet cum Deo in altissimo divinitatis ejus solio. Secundo, melius idem et alii explicant, q. d. Sapientia suo splendore, ordine, specie, dispositione vincit omnem omnium stellarum splendorem, ordinem, speciem, dispositionem. Unde Vatablus vertit : *Et omnem astrorum seriem superat, lucique comparata potior deprehenditur.* Nominat *dispositionem stellarum*, quia in earum situ et dispositione mirus est ordo, miraque pulchritudo, adeo ut astrorum velut castrorum acies sit ordinata. Unde vocatur *militia cœli*, et exercitus Dei sabaoth, Judic. c. 5. 20. Isaiæ 24. 21. Deut. 17. 3. Rursum stellæ dispositæ sunt in cœlo, ut lumina et oculi in capite: unde à Poetis vocantur Cœli aut Jovis oculi.

Luci comparata invenitur prior.] *Prior*, tum tempore, id est anterior, quia sapientia ab æterno fuit in Deo, illique est coæva, cum lux initio mundi et temporis sit creata; tum dignitate et præstantia. Unde Vatablus vertit, *potior*. De pulchritudine solis, stellarum, lucis dixi Gen. 1. et Eccli. 43. v. 1. et seq. Hunc sensum exigit ratio, quam subjungit. Porro τὸ *et super omnem dispositionem stellarum*, pendet et nectitur cum eo quod sequitur : *Luci comparata invenitur prior*, q. d. Si ultra ordinem lucemque stellarum, sapientiam compares primigeniæ luci, instar solis totum mundum illuminanti in ipso mundi initio, utique sapientia illa luce invenietur prior, tum tempore, tum dignitate, q. d. Si non tantum stellis, sed et luci, quæ in mundo fuit prima et maxima, sapientiam conferas, illa invenietur prior et potior.

30. Illi enim succedit nox, sapientiam autem non vincit (græce κατισχύει, id est prævalet, superat, circumvenit, contendit, coercet) malitia.] Dat causam cur sapientia sit prior, id est

potior et præstantior luce, non solum solis et stellarum, sed et primigenia mundi, eo quod illa instar solis se movens et gyrans per nostrum hemisphærium, vespere occumberet, et transiret ad alterum adversumque mundi hemisphærium, itaque ei succederet nox, ipsaque lux verteretur in tenebras. At sapientia semper sibi constat, nec ipsa in insipientiam, aut malitiam verti potest, nec ab ea vinci. Loquitur proprie de sapientia increata Dei : hæc enim adeo potens est et provida, ut nulla malitia vinci possit, sed potius ipsa omnem malitiam hominum et dæmonum, omnem quoque rerum malitiam, id est duritiem et difficultatem, vincat sibique subjuget. Comitanter tamen et consequenter loquitur de sapientia participata et homini infusa. Esto enim ipsa recedat ab homine, qui à sapientia et sanctitate deficit, transitque ad insipientiam et malitiam; tamen ipsa in se, puta in suo fonte, manet illæsa et intacta apud Deum. Rursum ipsa homini invito et nolenti eripi nequit : quare quamdiu homo eam retinere vult, vinci nequit à malitia.

Hinc patet per sapientiam intelligi prudentiam, justitiam et sanctitatem : nam illi opponit malitiam : hæc enim est practica et summa insipientia.

Pro *malitia* græce est, κακία, id est malitia tam culpæ, quàm pœnæ, puta tam iniquitas, quàm adversitas et calamitas, q. d. Nec culpa, nec pœna vel afflictio ulla vincit sapientiam Dei. Potest quoque abstractum sumi pro concreto, q. d. Malitia, id est, mali et impii persequentes pios non possunt vincere eorum sapientiam et virtutem, quamdiu eam sponte non deserunt. Hinc aliqui legunt : *In sapientiam autem non incidit malitia.*

Exemplum dat S. Bern. homil. 2. super *missus est*, Adam et Evam, Christum et Mariam : illos enim utpote insipientes vicit malitia serpentis et superbiæ ; hi vero utpote sapientes vicere tam illorum insipientiam, quàm serpentis malitiam : *Quid dicebas*, inquit, *ô Adam : Mulier quàm dedisti mihi, dedit mihi de ligno, et comedi? Verba malitiæ sunt hæc, quibus magis augeas, quàm deleas culpam. Verumtamen sapientia vicit malitiam, cum occasionem veniæ quam à te Deus interrogando elicere tentavit, sed non potuit, in thesauro indeficientis suæ pietatis invenit. Redditur nempe femina pro femina, prudens pro fatua, humilis pro superba : quæ pro ligno mortis gustum tibi porrigat vitæ, et pro venenoso cibo illo amaritudinis, dulcedinem pariat fructus æterni. Muta ergo iniquæ excusationis verbum in vocem gratiarum actionis, et dic : Domine, mulier quam dedisti mihi, dedit mihi de ligno vitæ, et comedi ; et dulce factum est super mel ori meo, quia in ipso vivificasti me.*

Idem, serm. de septem donis Spiritus Sancti : *Sapientia*, inquit, *vincit malitiam, dum satanam conterit Dei virtus et Dei sapientia Christus, etc.* Quæ commodius cap. sequenti vers 1. recitabo. Idem, serm. 85. in Cant. dat causam : *Virtus*, inquit, *est vigor animi immobi iter stantis cum ratione. Vel virtus est vigor animi, quod in se est, omnia ad rationem cogens vel dirigens* ; et post plura subjungit : *Et si quis sapientiam virtutis amorem definierit, non à vero deviare videbitur. Ubi autem amor est, labor non est, sed sapor. Et forte sapientia à sapore nominatur, quod virtuti accedens quoddam veluti condimentum sapidam reddat, quæ per se insulsa quodam modo et aspera videbatur. Nec duxerim reprehendendum, si quis sapientiam saporem boni diffiniat. Hunc saporem perdidimus ab ipso pene exortu generis nostri. Ex quo cordis palatum, sensu carnis prævalente, infecit virus serpentis antiqui, cœpit animæ non sapere bonum, ac sapor noxius subintrare.* Causam subdit : *Quia serpentis malitia mulieris insipientiam circumvenit. Sed unde malitia visa est vicisse ad tempus, inde se victam dolet in æternum. Nam ecce denuo sapientia mulieris cor et corpus implevit, ut qui per feminam deformati in insipientiam sumus, per feminam reformemur ad sapientiam. Et nunc assidue sapientia vincit malitiam in mentibus, ad quas intraverit, saporem mali quem illa invexit, sapore exterminans meliori. Intrans sapientia dum sensum carnis infatuat, purificat intellectum cordis, palatum sanat et reparat.*

Porro S. Bonav. in Speculo, cap. 3 : *Quidam*, inquit, *legunt hic Prior, quidam Purior. Utrumque Mariæ stellæ nostræ competit. Maria enim est prior, id est potior, sive dignior. Maria etiam purior est sole et stellis et luce; quia tam dignitate, quàm puritate solem et stellas et omnem lucem superat corporalem, imo etiam spiritualem, id est angelicam creaturam, de qua dicitur : Divisit Deus lucem à tenebris, id est Angelos stantes à cadentibus. Hac utique luce Angelis prior et purior est Maria; prior dignitate, et purior sanctitate. Unde Anselmus exclamans ait : O benedicta super mulieres, quæ Angelos vincis puritate, Sanctos superas pietate!* Hæc Bonavent. Quocirca S. Ephr. oration. de Deipara, agens de ea : *O omnibus*, inquit, *superis exercitibus gloriosior, omnium Sanctorum ac virginum corona ob fulgorem inaccessa, omnium princeps, omnium dux, sacratissima puella. Per te reconciliati sumus Deo meo.*

Tropolog. lux, imo sol, suos patitur defectus: modo enim exsultat ut gigas fulgida radiorum cæsarie coronatus ; modo vero laborat ut Hercules, cæca caligine circumfusus : at sapientia, id est virtus, invicta inter adversa quælibet, sibique similis perstat. Audi Tertull. lib. de Spect. c. 29 : *Vis et pugilatus et luctatus? præsto sunt non parva, sed multa. Aspice impudicitiam devictam à castitate; perfidiam cæsam à fide; sævitiam à misericordia contusam; petulantiam à modestia obumbratam; et tales sunt apud nos agones, in quibus ipsi coronamur. Vis autem et sanguinis aliquid? habes Christi.*

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PERGIT COMMENDARE SAPIENTIAM, EJUSQUE DOTES ET COMMODA MAXIMA PLURIMAQUE RECENSERE, OB QUÆ SALOMON SE EAM IN SPONSAM DELEGISSE, ET SUMMIS VOTIS EXPETIISSE ASSERIT.

1. ATTINGIT ergo à fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter.
2. Hanc amavi, et exquisivi à juventute mea, et quæsivi sponsam mihi
eam assumere, et amator factus sum formæ illius. 3. Generositatem
illius glorificat, contubernium habens Dei : sed et omnium Dominus dile-
xit illam : 4. doctrix enim est disciplinæ Dei, et electrix operum illius.
5. Et si divitiæ appetuntur in vita, quid sapientia locupletius quæ operatur
omnia ? 6. Si autem sensus operatur, quis horum, quæ sunt, magis quàm
illa est artifex ? 7. Et si justitiam quis diligit, labores hujus magnas habent virtutes : sobrie-
tatem enim et prudentiam docet, et justitiam, et virtutem, quibus utilius nihil est in vita
hominibus. 8. Et si multitudinem scientiæ desiderat quis, scit præterita, et de futuris æstimat :
scit versutias sermonum, et dissolutiones argumentorum : signa et monstra scit, antequam
fiant, et eventus temporum et seculorum. 9. Proposui ergo hanc adducere mihi ad conviven-
dum : sciens quoniam mecum communicabit de bonis, et erit allocutio cogitationis et tædii mei.
10. Habebo propter hanc claritatem ad turbas, et honorem apud seniores juvenis. 11. Et
acutus inveniar in judicio, et in conspectu potentium admirabilis ero, et facies principum mira-
buntur me. 12. Tacentem me sustinebunt, et loquentem me respicient, et sermocinantem
me plura, manus ori suo imponent. 13. Præterea habebo per hanc, immortalitatem : et memo-
riam æternam his, qui post me futuri sunt, relinquam. 14. Disponam populos, et nationes
mihi erunt subditæ. 15. Timebunt me audientes reges horrendi : in multitudine videbor bo-
nus, et in bello fortis. 16. Intrans in domum meam, conquiescam cum illa : non enim habet
amaritudinem conversatio illius, nec tædium convictus illius, sed lætitiam et gaudium. 17. Hæc
cogitans apud me, et commemorans in corde meo : quoniam immortalitas est in cognatione
sapientiæ, 18. et in amicitia illius delectatio bona, et in operibus manuum illius honestas sine
defectione, et in certamine loquelæ illius sapientia, et præclaritas in communicatione sermo-
num ipsius : circuibam quærens, ut mihi illam assumerem. 19. Puer autem eram ingeniosus, et
sortitus sum animam bonam. 20. Et cum essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum.
21. Et ut scivi quoniam aliter non possem esse continens, nisi Deus det, et hoc ipsum erat sa-
pientiæ, scire cujus esset hoc donum : adii Dominum, et deprecatus sum illum, et dixi ex totis
præcordiis meis.

1. ATTINGIT ERGO A FINE USQUE AD FINEM FORTITER, ET DISPONIT OMNIA SUAVITER.] Syrus : *Extendit enim animam suam à finibus usque ad fines vere, et disponitur cum omnibus suaviter;* Arabicus: *Et extenditur à fine deserti, et usque ad finem ejus feliciter, et gubernat omnia cum bonitate.* Τὸ *ergo* innuit hæc à præcedentibus pendere et educi. Græca habent δὲ, id est *autem;* prosequitur enim cœpta sapientiæ elogia. Hæ particulæ sæpe commutantur : nam δὲ, id est *autem,* sæpe capitur pro οὖν, id est *ergo ;* et οὖν sive *ergo* sæpe non illativum est, sed inchoativum et continuativum sententiæ. Unde S. Bernard. Hugo, Pagninus et alii caput hoc octavum inchoant ab ultimis verbis c. 7 : *Sapientiam autem non vincit malitia.* Vatabl. vero et Cantacuzenus omnia hæc referunt ad finem c. 7. et c. 8. inchoant à v. 2 : *Hanc amavi, etc.* Sensus ergo est, q. d. Sapientia, ut dixi cap. 7, est emanatio claritatis omnipotentis Dei, omnia potest, omnia penetrat, omnia capit, estque invincibilis : *Attingit ergo à fine usque ad finem fortiter, etc.* Pro *attingit* græce est διατείνει, id est protendit se, extendit, porrigit ; S. August. 4. de Trinit. c. 14. vertit, *pertendit ;* Tigurin. *pertingit;* Budæus in Comment. linguæ græcæ legit διαπνεῖ, id est *perspirat.* Unde Vatabl.

vertit: *Perspirat ab extremo usque ad extremum firmiter, et administrat omnia commode;* sapientia enim est quasi spiritus perspirans omnia *à fine usque ad finem;* græce, απο περατος εις περας, id est, *ab extremo usque ad extremum.* Quæres quænam sint hæc duo extrema.

Respondetur, primo, esse duo extrema mundi, q. d. Sapientia pervadit omnia à summo cœlorum usque ad imum terræ, puta à peripheria mundi usque ad centrum, sive *à convexo cœlorum usque ad medium terræ centrum,* ait Hadrianus Pont. l. 3. de Imag. et ut ait S. Bern. *à summo cœlo usque ad inferiores partes terræ. Attingit autem fortiter, non quidem mobili discursione, vel locali diffusione, vel subjectæ creaturæ tantum officiali administratione; sed substantiali quadam et ubique præsenti fortitudine, qua utique universa potentissime movet, ordinat et administrat. Et hæc omnia nulla suî cogitur facere necessitate: nec enim aliqua in his laborat difficultate, sed disponit omnia suaviter, placida voluntate.* Hucusque S. Bern. tract. de Gratia et l. arb. post medium.

Unde S. August. ep. 57. ad Dardanum, q. 1, ex hoc loco probat sapientiam divinam, sive Deum, esse ubique. Additque: *Sed sic est Deus per cuncta diffusus, ut non sit qualitas mundi, sed substantia creatrix mundi sine labore regens, et sine onere continens mundum.* Hoc profunde meditans et admirans S. Bernard. lib. 5. de Consid. exclamat: *O sapientia potens attingens ubique fortiter! O potentia sapiens disponens omnia suaviter! Res una, effectus multiplex, operationes diversæ. Et illa una res est longitudo propter æternitatem, latitudo propter charitatem, sublimitas propter majestatem, profunditas propter sapientiam.*

Secundo, duo hæc extrema sunt nobilissima et vilissima creatura, q. d. Sapientia pertingit à summo et *maximo angelo usque ad infimum vermiculum,* ait S. Bernardus de Gratia et lib. arb. omnia conservans, vivificans, dirigens, gubernans. Et S. Dionys. c. 7. de Div. nom. disputans de sapientia divina: *Ratio quoque,* inquit, *Deus dicitur in sanctis Litteris, non solum quia rationis, et sensus, et sapientiæ indultor est; sed quia et omnium causas in se uniformiter ante complexus est: et quia per omnia pergit penetrans, ut scriptum est, usque ad omnium finem pertingens à summis substantiis usque ad imas, etc. Idcirco et in omnibus Deus agnoscitur, et seorsum ab omnibus, et ex omnibus quidem, ut dixi, ipsa* (sapientia Dei) *noscenda est: et ipsa est juxta Scripturæ fidem effectrix omnium, et semper cuncta coaptans, ipsiusque omnium indissolubilis convenientiæ atque ordinis causa, semper priorum fines subsequentium initiis jungens, unamque mundi conspirationem et congruentiam decentissime moliens.*

Tertio, S. Bern. de Gratia et lib. arbit. *Sapientia attingit à fine ad finem,* hoc est, inquit, *ab ortu creaturæ ad finem, quem ei destinavit ipse, sive in quem urget natura, vel accelerat gratia, vel concedit causa.* Rursum attingit à principio operis sui (et cujusque rei) usque ad finem, q. d. Nihil inchoatum à se relinquit imperfectum, sed quæcumque inchoat perficit, et constanter ad finem à se intentum perducit. Duo enim sunt extrema operis, scilicet principium et finis. Ad S. Bernard. accedit S. August. 4. de Trin. c. 14: *Diabolo,* inquit, *insidiante et furente utitur ad salutem fidelium suorum excellentissima, sêu celsissima Sapientia Dei, à fine superiore, quod est initium spiritualis creaturæ, usque ad finem inferiorem, quod est mors corporis, pertendens fortiter, et disponens omnia suaviter.*

Allegor. Sapientia Dei attingit à fine ad finem in Christo: per incarnationem enim juncta sunt duo extrema, scilicet summum et imum, puta Deus et homo coeuntes in eamdem hypostasin et personam. Ita S. August. loco jam citato, et epist. 3. ad Volus. opus enim incarnationis fuit opus summæ sapientiæ; summæ fortitudinis et potentiæ, summæ quoque suavitatis et misericordiæ, uti ostendi S. Thom. 3. p. q. 1. art. 1.

Symbol. S. Bonav. per duos fines accipit Patrem et Spiritum Sanctum: *Secunda persona,* inquit, *quæ dicitur Sapientia, attingit à Patre usque ad Spiritum Sanctum, per identitatem substantiæ: fortiter ob Patrem, cui attribuitur potentia; suaviter propter Spiritum Sanctum, cui bonitas.*

Tropolog. S. Bern. de Gratia et lib. arbit. hæc adaptat libero arbitrio: *Sic ergo,* ait, *liberum arbitrium suo conetur præesse corpori, ut præest sapientia orbi, attingens et ipsum à fine usque ad finem fortiter, imperans scilicet singulis sensibus et artubus, tam potenter, quatenus non sinat regnare peccatum in suo mortali corpore,* Rom. 6: *Et sic vindicet antiquam dignitatem et libertatem excussa servitute peccati; curetque hæc agere non minus suaviter, quàm fortiter, hoc est non ex tristitia aut necessitate, sed prompta et alacri voluntate: hilarem enim datorem diligit Deus, atque ita per omnia imitabitur sapientiam, dum et vitiis resistit fortiter, et in conscientia requiescit suaviter. Verum cujus ad talia provocamur exemplo, indigemus auxilio.*

Rursum idem S. Bernard. hæc adaptat charitati. Sic enim scribit serm. 50. in illud Cant. 2: *Ordinavit in me charitatem. O sapientia,* inquit, *qua attingis à fine usque ad finem fortiter, in instituendis et continendis rebus; et disponis omnia suaviter, in beandis et ordinandis affectibus, dirige actus nostros, prout nostra temporalis necessitas poscit; et dispone, prout tua veritas æterna requirit.*

Insuper idem S. Bern. serm. de septem donis Spiritus Sancti, iis hæc accommodat; sic enim ait: *Sapientia vincit malitiam, dum satanam conterit Dei virtus et Dei sapientia Christus. Attingit ergo à fine ad finem fortiter, in cœlo quidem, dejiciendo superbum; in mundo, superando malignum; in inferno, spoliando avarum. Et disponit omnia suaviter; in cœlo stantes Angelos confirmando; in mundo, venumdatos redimendo; in inferno, captivos liberando. Aut si melius placet, accipiamus hoc modo: Ordinata procedit acie adversus septem peccati gradus Spiritus septiformis. Et primus contra negligentiam timor exsurgit, nimirum ipse est, quo concutitur anima, discutitur conscientia, excutitur sopor lethalis, incutitur sollicitudo. Denique qui timet Deum, nihil negligit, sed veretur omnia opera sua;* et pluribus interjectis: *Attingit ergo à fine usque ad finem fortiter sapientia victrix, eradicando singula vitia, singulasque inserendo virtutes. Excutitur siquidem negligentia, ut timoris spiritus repleat mentem; abjicitur curiositas, ut succedat pietas; experientia mali fugatur, apponiturque scientia. Sic et concupiscentiæ prævalet fortitudo, et consilium consuetudinem amputat, et intellectus vigens contemptum amovet, et desperante omnino malitia sapientia regnat. Qua quidem triumphante, de cætero miseram illam animam, quam perniciose negli-*

gentia soporaverat, pejus excitaverat curiositas, attraxerat experientia, tenuerat concupiscentia, ligaverat consuetudo, contemptus in carcerem traxerat, malitia jugulaverat : timor suscitat, pietas blande demulcet, scientia quid actum sit indicans dolorem apponit, quod suum est fortitudo erigit, consilium solvit, intellectus educit de carcere, sapientia mensam ponit, refocillat esurientem, et salutaribus reparat alimentis.

Denique idem S. Bern. de Gratia et lib. arb. hæc adaptat Christo ejusque gratiæ, quæ omnes animæ fines et vires peccato deformatas sibi conformando reformat : *Et revera*, inquit, *cui potius id operis congruebat, quàm Dei Filio, qui cum sit splendor gloriæ, et figura substantiæ Patris, portans verbo universa, ex utroque facile munitus apparuit, et unde reformaret deformem, et unde debilem confortaret, dum et de splendore figuræ fugans tenebras vitiorum redderet sapientem, et ex virtute verbi contra tyrannidem dæmonum potentem efficeret? Venit ergo ipsa forma, cui conformandum erat liberum arbitrium, quia ut pristinam reciperet formam, ex illa erat reformandum, ex qua fuerat et formatum. Forma autem sapientia est, conformatio, ut faciat imago in corpore quod forma facit in orbe.*

FORTITER.] Græce, ευρωςως, id est valide, robuste, valenter, firmiter, animose, constanter; Vatabl. *penitus*; ρωω enim, vel ρωννυμι, idem est quod roboro, valido, confirmo : unde ρωμη est robur, vis, potentia, sanitas, valentia. Inde et urbis Romæ nomen, quam Solinus initio Polyhist. *Valentiam* prius fuisse dictam Latinis tradit, licet alii Romam derivent à *ruma*, id est mamma lupæ, quam Remus, qui et Romus, ejusque frater Romulus suxerunt.

Noster Antonius Fernandius in Vision. visione 6. censet esse metaphoram à communibus rerum mensoribus, qui ad normam exigentes rerum magnitudines, quæ quibus locis conveniant ante sciunt, ne qua sit in ipsa rerum dispositione perturbatio; attingit ergo Deus à fine usque ad finem fortiter, id est, exacta præscientia metitur res omnes quid possint, quid exigant, unde et quousque sufficiant. Hinc vero sequitur quod disponat omnia suaviter, sibi invicem rebus et earum locis apprime respondentibus. Attingit item fortiter, quia ubi creaturæ vires deficiunt, ipse sufficit, ut eò quò vult pertingat.

Rursum fortitudo sapientiæ, providentiæ et gratiæ Dei cernitur in hoc, quod ipse suam voluntatem certissime impleat, et finem intentum obtineat; suavitas vero in eo quod nostram libertatem non lædat, nec naturæ conditionem invertat : non enim cogit liberum arbitrium, sed suaviter alliciendo mulcendoque ei bonum suadet et persuadet. Ita Nyssen. aut potius Nemesius, lib. 7. Philos. cap. 1, Theodor. Epitome divin. decret. cap. de Providentia, Damascen. 2. de Fide, cap. 29.

Eadem suavitas cernitur in rebus naturalibus; nulli enim Deus vim affert, nihil contra cujusquam rei naturam facit, sed solum ut poscit cujusque rei natura. Est enim divina providentia (ut scribit S. Dion. cap. 4. de Divin. nom. p. 4.) *cujusque naturæ conservatrix, eis quæ per se moventur, et libero aguntur arbitrio, convenienter providens, omnibusque et singulis proprie, ut omnium singulorumque natura capit, pro modo cujusque providentissimas bonitates impartiens.*

Ad hæc divinæ providentiæ suavitas in eo se ostendit, quod per viciniora ac faciliora media res ad suos fines deducat, uti patet intuenti omnia elementa et elementaria. Ita S. Chrysost. in S. Matth. cap. 3. Sic Paulus à Deo ignoto Atheniensium sumpsit exordium disserendi de Deo vero et noto, Actor. 17. 23. uti ibidem notat S. Chrysostomus.

Insuper insuperabilis sapientiæ et providentiæ divinæ omnia gubernantis fortitudo in eo elucet, quod rebus etiam summe contrariis ad destinatos providentiæ suæ fines utatur, ut venditione Joseph ad ejus principatum, passione et cruce Christi ad ejus gloriam et hominum salutem, persecutione tyrannorum ad Martyrum coronas et triumphos, peccatis hominum ad ostendendam suam, vel clementiam in condonando, vel justitiam in puniendo. Nam ut sapienter æque ac eleganter ait Boetius lib. 4. de Consol. prosa 6 : *Sola est divina vis, cui mala quoque bona sint, cum eis competenter utendo alicujus boni effectum elicit. Ordo enim quidam cuncta complectitur, ut quod ab assignata ordinis ratione discesserit, hoc idem licet in alium, tamen in ordinem relabatur : ne quid in regno providentiæ liceat temeritati.*

Sic cum Deus peccatorem à suis concupiscentiis adducit ad pœnitentiam, aut hominem vocat ad Religionem, ad Apostolatum, ad martyrium, etc. non facit id violenter, sed suaviter; immittit enim prius menti pias affectiones, velleitates, desideria pœnitentiæ, Religionis, Apostolatus, martyrii, quibus homo illa aveat ambiatque, ac postulet à Deo dicatque cum Saulo in actu suo persecutionis : *Domine, quid me vis facere?* Actor. 9. Id in se expertus S. Aug. ita gratias agendo exsultat, lib. 9. Confess. c. 1 : *Domine, ego servus tuus, ego servus tuus, et filius ancillæ tuæ. Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis. Laudet te cor meum et lingua mea, et omnia ossa mea dicant : Domine, quis similis tibi? Dicant, et responde mihi, et dic animæ meæ : Salus tua ego sum.* Et post pauca : *Quàm suave mihi subito factum est carere suavitatibus nugarum, et quas amittere metus fuerat, jam dimittere gaudium erat! Ejiciebas enim eas à me, tu vera et summa suavitas, ejiciebas et intrabas pro eis omni voluptate dulcior, sed non carni et sanguini; omni luce clarior, sed omni secreto interior : omni honore sublimior, sed non sublimibus in se. Jam liber erat animus meus à curis mordacibus ambiendi, et acquirendi, et volutandi, atque scalpendi scabiem libidinum, et garriebam tibi claritati meæ, et divitiis meis, et saluti meæ, Domino Deo meo.*

DISPONIT.] Græce, διοικει, id est gubernat, administrat, dispensat, tuetur, disponit totum mundum, sicut paterfamilias domum : οικος enim est domus. Mundus autem est parva domus magni Dei, quam œconomice regit ut paterfamilias.

SUAVITER.] Græce, χρηςως, id est, ut Pagnin. *utiliter*; Vatabl. *commode*; item *benigne, dulciter, suaviter.* Unde Christiani à Gentilibus vocabantur Christiani, quasi commodi, utiles, suaves. Huc alludens S. Justinus Apol. 2. pro Christianis : *Christiani esse accusamur*, inquit, *atqui utile et commodum odisse, iniquum est.* Sapientia ergo Dei disponit omnia utiliter, commode, suaviter; quia ut ait S. Augustin. lib. 7. Civit. c. 30 : *Sic administrat omnia quæ creavit,*

ut etiam ipsa proprios (juxta formam sibi inditam) *exercere et agere motus sinat*, imo jubeat et efficiat; adeo ut nulla res in universo reperiatur, quæ in eo non utiliter suo officio fungatur, et universo commoda sit, dum unaquæque res, quantumvis minima, fines sibi præstitutos à natura adipisci conetur.

Efficax ergo est causa prima, puta Deus, sed sese attemperat causis secundis. Unde S. Dion. de Divin. nom. c. 4. part. 4. arguens eos qui dicebant oportuisse nos à Deo ad virtutem cogi: atqui, inquit, *Non est providentiæ divinæ violare naturam, sed ea est naturæ cujusque conservatrix; eis quæ per se moventur, et libero aguntur arbitrio, convenienter providens omnibusque et singulis proprie, ut omnium singulorumque natura capit, promodo cujusque providentissimam bonitatem impartiens*, etc.; et c. 7. ait *Deum in Scriptura vocari Logon, non solum quia rationis et mentis, sapientiæque auctor est, sed etiam quia causas omnium uniformiter in se anticipat, et quoniam singula transeundo pervadit usque ad omnium finem, quemadmodum tradunt eloquia.*

Æque, imo magis suaviter Dei sapientia, puta Christus disponit et dispensat res supernaturales, ut patet in incarnatione ejusdem, passione et morte, de qua recte S. Bern. serm. 1. in die sancto Paschæ: *Vicit*, inquit, *plane sapientia malitiam attingens à fine usque ad finem fortiter, et suaviter universa disponens, sed pro me fortiter, suaviter mihi.* Et in Eucharistia; hæc enim est *cibus fortium et suavitas mentium.* Unde typus ejus fuit manna habens omnem saporis suavitatem, juxta illud Ps. 22. v. 5: *Parasti in conspectu meo mensam, adversus eos qui tribulant me. Impinguasti in oleo caput meum, et calix meus inebrians quàm præclarus est!* Et illud Zachar. 9. 17: *Quid enim bonum ejus est, et quid pulchrum ejus, nisi frumentum electorum, et vinum germinans virgines?* Vide ibi dicta. Idem patet in donis et habitibus gratiæ creatis; hæc enim Deus homini infundit, ut per ea facile et suaviter operetur actus supernaturales, qui per se homini sunt difficiles, imo viribus naturæ impossibiles. Audi S. Thomam 1. 2. q. 110. a. 2: Deus creaturis naturalibus sic providet, ut non solum moveat eas ad actus naturales, sed etiam largiatur eis formas et virtutes quasdam, quæ sunt principia actuum, ut secundùm seipsas inclinentur ad hujusmodi motus. Et sic motus, quibus à Deo moventur, fiunt creaturis connaturales et faciles, secundùm illud Sap. 8: *Et disponit omnia suaviter.* Multo igitur magis illis, quos movet ad consequendum bonum supernaturale æternum, infundit aliquas formas seu qualitates supernaturales, secundùm quas suaviter et prompte ab ipso moveantur ad bonum æternum consequendum; et sic donum gratiæ qualitas quædam est. Eadem ratione probat dandum esse habitum charitatis 2. 2. q. 23. a. 2. Habitus enim gratiæ et virtutum faciunt ut earum actus homini sint faciles, suaves et jucundi, ideoque eos homini Deus infundit.

Tropol. hanc sapientiæ divinæ in gubernando universo ideam et formam imitentur reges, principes, prælati, rectores, etc. ut fortitudinem suavitate condiant; unde nonnulli hoc sibi lemma sumpserunt: *Suaviter et fortiter*; fortitudo enim dat efficaciam gubernationi, suavitas facilitatem et durationem. Nullum enim coactum et violentum est perpetuum. Quare in regendo timori miscendus est amor; si enim solus sit timor, aget homines, non ut homines, sed ut jumenta et bruta: homines enim magis ducuntur amore, quàm timore, et amor non solum suavior, sed et fortior est timore. Nam omnia vincit amor. Huc facit illud: *Blandum imperium imperiosum*, quia quæcumque blande imperat, fortiter impetrat.

Rursum regimen suave æque ac forte et durabile poscit ut rectores sese accommodent subditorum ingeniis, talentis, dotibus et propensionibus quoad fieri potest: nam *nihil invita facies dicesve Minerva.* Sic sapientia Dei accommodat se conditioni causarum secundarum, dum cum necessariis necessario, cum contingentibus contingenter, cum liberis libere, cum audacibus audacter, cum timidis timide, cum infirmis infirme, cum validis valide concurrit et operatur. Superior ergo imitetur Christum, qui fuit leo improbis et obstinatis, agnus vero probis et obsequentibus. Hoc documentum suis inculcavit noster S. Ignatius.

Huc facit illud c. 12. 18: *Tu autem, Domine, cum tranquillitate judicas, et cum magna reverentia disponis nos.* Et illud Psal. 24. 10: *Universæ viæ Domini, misericordia et veritas.* Unde S. Basil. ep. 165. ad Eustath. profitetur se experientia multarum tribulationum didicisse, quod Deus res nostras suavi sua providentia longe melius disponat, quàm nos optare possimus. Idem de seipso asserit S. Ephrem tract. de suî Reprehens. cujus mirabile providentiæ divinæ exemplum fuse recensui, Gen. 42. 18.

2. HANC AMAVI ET EXQUISIVI A JUVENTUTE MEA, ET QUÆSIVI SPONSAM MIHI EAM ASSUMERE, ET AMATOR FACTUS SUM FORMÆ ILLIUS.] Græce κάλλους, id est speciei et pulchritudinis illius; S. Hieron. in cap. 42. Ezech. legit: *Quæsivi sponsam ducere mihi, et amator fui decoris ejus*; S. Ambr. lib. de Viduis: *Proposui hanc adducere mihi in conjugium*; S. Hilarius in Psalm. 127: *Quæsivi sapientiam sponsam accipere mihi ipsi.* Huc facit illud Isaiæ 61. 10: *Induit me Dominus vestimentis salutis, et indumento justitiæ circumdedit me, quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsam ornatam monilibus suis.*

A JUVENTUTE MEA.] A puero enim mater Salomonis ei instillavit desiderium sapientiæ, id est probæ sanctæque vitæ, ut patet Prov. 31. 1; præsertim cum Davide patre defuncto illi in regnum successit annum agens circiter 18. Tunc enim ille videns magnam sapientiam requiri ad regendum tantum populum, eam à Deo postulavit et impetravit, 3. Reg. 3. 10. Significat veterem sapientiæ amorem, ideoque profundum, radicatum et robustum. Nam feminæ quæ sponsæ viris teneris ab annis consuescunt, tenere diligi solent: eoque teneriori amore earum ii tenentur, quo à teneriori ætate conjuges convixere, adolescente amore cum ætate: et quo antiquior amor, eo major esse solet, nobilior, robustior et præstantior, instar arboris et vini, quibus vetustas confert dignitatem, et veluti generis splendorem, gliscente in dies flamma ex consuetudine mutua, quasi ex fomite adjecto. Hinc illud Proverb. 5. v. 18: *Lætare cum muliere adolescentiæ tuæ, cerva charissima, et gratissimus hinnulus; ubera ejus inebrient te in omni tempore, in amore ejus delectare jugiter.*

ET QUÆSIVI SPONSAM.] Hinc opinatur Pineda, lib. 2. de Rebus Salomonis, cap. 1. sub finem,

Salomonem ambiisse sapientiam quasi sponsam, eamque à Deo impetrasse, antequam ambiret filiam Pharaonis, eamque sibi desponderet. Verum hoc valde incertum est, præsertim quia l. 3. Reg. c. 3. v. 1. prius narratur eum duxisse filiam Pharaonis, deinde v. 10. subjungitur ejus oratio, et impetratio sapientiæ. Adde Salomonem ante regnum iniisse conjugium cum Naama, ex eaque genuisse Roboam; Roboam enim, agens 41 annum, patri Salomoni anno 40 regni morienti in regno successit, 3. Reg. 11. 43. et c. 14. v. 21. Ergo uno anno ante regnum suum genuit eum Salomon. Sapientia igitur sponsam sese offert, non tantum virginibus, sed et conjugibus, iisque magis necessaria est ad regendum uxores, filios et familiam. Ipsa enim est sponsa alterius et altioris ordinis, scilicet spiritualis, non carnalis.

Sponsam.] Græce νυμφην, id est *nympham*. Ita græce dicitur sponsa, quasi νεον vel νυν φαινομενη, id est *nove*, vel *nunc apparens*, id est nova nupta, quæ cum prius ut virgo se absconderet, jam nupta in publicum prodit, seseque palam ostendit. Ita Rodig. l. 21. c. 26. ex Eustachio. Ita Salomoni nova è cœlo, velut sidus divinum illuxit et apparuit sapientia. Rursum Nymphas antiqui aquarum deas esse putaverunt, quasi lympharum nomina: veteres enim nympham dicebant, quam nos mutatione unius litteræ lympham, id est aquam. Quandoque nymphæ dicuntur Musæ, quod aqua currendo musicos sonos efficiat. Hinc nymphæ perhibentur fuisse virgines purissimæ. Talis nympha et musa præ omnibus, imo sola ex omnibus est sapientia. Nymphæ quoque dicuntur apes castæ, cum primum formam cœperint habere, teste Plinio lib. 11. cap. 6. Apis cœlestis est sapientia, fundens mel divinum.

Sponsa hebr. vocatur כלה *calla*, id est perfecta, consummata ab omni pulchritudine et ornatu, quo sponsæ præ cæteris decorantur, præstant et amantur, adeo ut quasi reginæ coronis ornentur et coronentur: hinc græcum καλλος, id est pulchritudo, quæ pariter omnes in suî amorem καλει, id est vocat, allicit et rapit, ut ait S. Dion. de Divin. nomin. c. 4. Quid pulchrius sapientia, quæ est *calla*, id est perfecta, completa, suisque numeris omnibus absoluta, ut ne hilum desideres, sive animi, sive corporis dotes in sponsa consideres. Solent decem præ cæteris in sponsa dotes laudari et spectari, quas hoc versu et sequentibus ex ordine sapientiæ attribuit Salomon: Prima est, ut amori simul et venerationi sit; secunda, ut amœnitate floreat; tertia, ut splendeat nobilitate generis; quarta, ut vigeat sapientiæ dignitate; quinta, ut circumfluat divitiarum opulentia; sexta, ut præemineat sanctitate; septima, ut virtutum varietate distinguatur; octava, ut singulari prudentiæ majestate nobilitetur; nona, ut ingenii ac morum placida suavitate dulcescat; decima, ut philosophum, seu sapientem cupidum suî omnigena rerum varietate delectet. Atque has omnes dotes, quarum gustum aliquem in superioribus dedit, nunc Sapiens sponsæ attribuit, eam amabilem pariter et venerabilem docens, pulchram, nobilem, sapientem, divitem, sanctam, optimam, præditam quadruplici virtute, eximie singulariterque prudentem, et cum qua in consortium adducta vita transigi possit omni suavitate et voluptate perfusa. Quæ suo ordine novem primis versiculis (exceptis quinto et sexto, qui divitiis dantur) atque singula singulis continentur. Quibus tantæ sponsæ dotibus, atque omnis generis bonis inde profectis, quæ mox describit, quasi adjectis igniculis inflammatum se juvenem, peneque puerum, illius desiderio asserit, ut eam intimis à Deo precibus efflagitarit et impetrarit. Ita Cervant.

Vox *sponsa* significat summum Salomonis erga sapientiam amorem, teneritudinem, desiderium et delectationem. Rursum summam intimamque, et secretam cum ea conjunctionem, conversationem, familiaritatem, unionem, ut cum ea fieret non caro una, sed spiritus unus, juxta illud: *Qui autem adhæret Domino, unus spiritus est*, 1. Cor. 6. 17. Et illud Jer. 3. 4: *Amodo voca me: Pater meus, dux virginitatis meæ tu es.* Et illud: *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo*, 2. Cor. 11. Vide ibi dicta.

Hinc S. Dion. c. 4. de Divin. nomin. ante finem ait *Amoris quàm charitatis nomen esse divinius. Scribit autem et D. Ignatius: Meus amor cruci affixus est; et in primis Scripturæ sanctæ institutionibus invenies quemdam hæc dicentem de divina Sapientia: Amator factus sum pulchritudinis ejus.* Hæc Dion. Et inferius dicit amorem unire et facere exstasin: *Atque hoc amoris verbum*, inquit, *vim habet faciendi unum, et colligandi præstantique modo res inter se miscendi, qua in pulchro et bono, propter pulchrum ac bonum ante constitit, atque ex bono ac pulchro pulchri bonique causa manat, continetque paria communi inter se conjunctione, et superiora ad inferiorum procurationem impellit: inferioraque cum superioribus conversione corroborat. Dimovet etiam de statu divinus amor, nec suos esse amantes patitur, sed eorum etiam quæ amantur: quod declarant et superiora quæ inferiorum fiunt eis consulendo, et paria mutua inter se cohærentia, et inferiora diviniore ad superiora conversatione. Itaque ut Paulus ille magnus jam divino amore captus, præditusque ejus vi, quæ hominem è statu suo dimovet divino ore: Vivo autem, inquit, jam non ego, vivit vero in me Christus, ut verus amator, et à mentis quemadmodum ipse ait statu dimotus: Deo degit non suam vitam, sed amantis tanquam valde diligendam.*

Mystice hæc omnia adaptes B. Virgini, quæ est *calla*, hoc est perfectissima *musa musarum*, et *nympha nympharum*, præsertim colentibus, amantibus et invocantibus ipsam, quam proinde, ut alios omittam, sibi per annulum despondit S. Edmundus Cantuariensis Episcopus. Audi auctorem Vitæ ejus, c. 6: *Ut autem cura ejus* (castitatis) *conservandæ major ei inesset, de consilio cujusdam sacerdotis coram imagine perpetuæ Virginis sanctissimæ matris Dei, castitatis nuncupavit votum, et illi singulari et incomparabili Virgini se commendans, eam sibi sponsam delegit; atque, ut fœdus cum illa initum prorsus firmum et stabile fore declararet, novo quodam modo eam annulo suo tanquam arrhabone, sibi despondit, annulum illum, quem ea de causa fecerat, ejus imaginis digito infigens, in quo etiam inscripta erat Angelica salutatio.* Fructum eximium subjicit: *Atque ex eo tempore, ut ipse in suo obitu confessus est, quoties illius clementissimæ Virginis imploravit opem, illa in tentatione exitum, in persecutione solatium, in afflictione remedium, in dolore gaudium ei celeriter impetravit. Habuit vero etiam in digito suo annulum, cum quo post

mortem, ut solent Pontifices, sepultus est, cui itidem cunctis admirantibus Angelica salutatio insculpta fuit, ut beatissima virgo ipsum suum sponsum et habere et agnoscere dignaretur. Exstat hæc Vita apud Surium die 20 Novembris.

Et amator factus sum formæ illius.] Est hæc secunda dos sponsæ Salomonis, puta sapientiæ, scilicet forma et pulchritudo; quæ magnum est amoris illicium. De hac dictum est c. 7. v. 29: *Est enim hæc speciosior sole.* Loquitur de sapientia essentiali communi tribus personis, comitanter tamen de notionali quoque, puta de Christo, qui quà Deus, est imago, id est pulchritudo patris, quà homo pulchritudo creaturæ, juxta illud: *Speciosus forma præ filiis hominum.* Ps. 44. Idem à Salomone didicere Plato et Philosophi. Plato enim in Phædro ait: Primum pulchrum omnia pulchra facit; pulchritudo autem hanc dignitatem habet, ut omnium rerum sit illustrissima, ideoque summe amabilis. Sapientiæ vero forma, tanquam facies, si oculis cerneretur, mirabiles suî excitaret amores, imo ardores. Idem de virtute ait Cicero, lib. 1. Offic. Aristot. quem citat Eugubinus in Psal. 44: *Deus,* inquit, *est potentia fortissima, vita immortalis, virtute optimus, pulchritudine speciosissimus.* Vide S. Dionys. c. 4. de Divin. nom. p. 1. et S. Aug. lib. 2. contra Academ. cap. 3 et 1. Retract. 1. ubi ait φιλοσοφίαν esse φιλοκαλίαν, hoc est amorem sapientiæ esse amorem pulchritudinis.

Pulchre in hæc verba pieque scribit Theophil. Alex. epist. 1. Paschali: *In sacris,* inquit, *voluminibus Scripturæ, nivea membra sapientiæ pressis figentes osculis, in ejus hæremus amplexibus, etsi Dominus concesserit viventes cum ea, in illius perseverantes amore cantamus, Sap. 8. 2: Amator fui pulchritudinis ejus. Quotquot enim Scripturas sanctas diligentius legunt, et per picta sermonum cœlestium prata discurrunt, hac beatitudine perfruentur,* etc. Vis exempla? Accipe.

S. Agnes præfecti Romani filium se ambientem respuens, se illi desponsam dicebat, cujus pulchritudinem sol et luna mirantur. Idem, si non verbis, certe reipsa dixere cæteræ S. Virgines et Martyres. Unde illud S. Ignatii: *Amor meus crucifixus est,* cujus meminit S. Dionys. c. 4. de Divin. nom. uti paulo ante dixi.

Hac forma sapientiæ illectus S. Laurentius Justinianus, primus Patriarcha Venetiarum, eam sibi in sponsam accepit annum agens undevigesimum. Sic enim ipse de se scribit in Fasciculo amoris: *Eram vestrî similis, quærens æstuanti desiderio pacem in rebus extrinsecis, nec inveniebam. Tandem quædam virgo sole splendidior mihi apparuit, cujus nomen ignorabam. Hæc propius accedens venusto vultu, placidoque affatu: O juvenis, ait, dilecte, cur effundis cor tuum, et pacem sectando per multa variaris? quod quæris, penes me est: quod concupisti, tibi polliceor; si tamen me in sponsam habere volueris. Cum vero nomen ipsius, et genus, et dignitatem scire peroptarem, se ait sapientiam Dei esse, quæ propter hominum reformationem humanam formam suscepit. Assensi igitur, et dato pacis osculo læta recessit.*

Ita D. Henricus Suso, qui sub annum Domini 1350 doctrina, sanctitate et miraculis claruit, ac mirus sapientiæ fuit amator, unde et Minister æternæ sapientiæ est cognominatus, cum hæc Sapientis verba: *Quæsivi eam mihi in sponsam assumere, et amator factus sum formæ illius,* ad mensam legi audiret, tanto ejus amore exarsit, ut spiritale cum ea connubium contraxerit. Audi auctorem Vitæ ejus, c. 4: *Dum his flagraret desideriis, sapientia tali schemate se illi visendam præbuit. Longe super ipsum ferebatur in columna nubis residens in throno eburneo, micans instar luciferi, et tanquam sol lucens in virtute sua; corona ejus erat æternitas, amictus felicitas, sermo suavitas, complexus omnis boni satietas. Prope erat et longe aberat, sublimis et humilis, præsens et occulta; familiarem se præbebat, nec tamen apprehendi poterat: excelsis cœli fastigiis erat altior, et abysso profundior: attingebat à fine usque ad finem fortiter, et disponebat omnia suaviter. Dum elegantis puellæ specie teneri videbatur, mox pulcherrimi juvenis præ se ferebat imaginem. Nonnunquam ceu artium omnium peritissimam se præbebat amicam, cunctis amabilem. Itaque dulcissime ad eum se convertens, et comiter non tamen sine divina quadam majestate illi arridens, benigne his eum verbis affata est: Præbe, fili, cor tuum mihi. Tum vero vestigiis illius advolutus, medullitus ac humillime illi gratias egit.* Et nonnullis interjectis: *Interim nonnunquam animæ illius sese communicabat ipse propemodum totius boni fons et profluvium, in quo simul reperit quidquid pulchrum, amabile vel desiderabile esset; siquidem id illic modo ineffabili existebat. Hinc quamdam contraxit consuetudinem, ut quoties cantiones amatorias dici vel cantari audisset, corde et animo ad suavissimam amicam suam, ex qua quidquid est amabile procedit, abstracto quodam intuitu sese confestim intro reciperet, sive introrsus raperetur. Neque sane dici possit quoties gratissimam illam amicam lacrymantibus oculis, et in immensum expanso cordis sinu circomplexus sit, et suo pectori suaviter adstrinxerit.*

Porro τὸ *amator* intellige per excellentiam. Amor enim formæ est ardens et violentus, ut videre est in amasiis feminarum, qui earum amore dicunt aguntque admiranda, ut stultescere et insanire videantur, ac patiuntur quælibet dura, ut iis potiantur. Multo ardentior in Salomone et Sanctis est sapientiæ et sanctitatis divinæ amor, juxta illud Cant. 8: *Fortis est ut mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio.* Hinc ἔρως, id est amor, alludit ad Ἄρης, id est Mars, quod amor sit Martius, et polleat fortitudine Martia, instar ferri edomet omnia, prælia quælibet non reformidet, sed ineat dura quæcumque fortiter sustineat, vulnera infligat et suscipiat, juxta illud Cant. 2. 5: *Amore langueo;* Symmach. *Vulnerata dilectione ego sum.* Studiosus ergo sapientiæ, pro ea omnia difficilia capessat, et omnia dura generose sustineat.

3. Generositatem (S. Hilar. in Ps. 127. vertit; *honestatem,* id est honorem, decus, præstantiam, nobilitatem) illius glorificat, contubernium habens Dei: sed et omnium Dominus dilexit illam.] Tertia post amabilitatem et pulchritudinem est hæc sapientiæ dos, scilicet nobilitas et generositas. To *illius* non est in Græco; unde sic aliqui explicant, q. d. Sapientia est generosa, ideoque generositatem discipulis suis commendat, imo *glorificat,* id est miris laudibus et encomiis extollit, jubetque omnibus, ut sint animo non abjecto, vili et depresso, sed excelso, nobili et generoso, ac magna magno animo aggrediantur, ut ab heroicis operibus generosi et heroes esse ac nominari possint. Causa est,

quod ipsa contubernium habeat Dei, id est Deo sit familiaris, cum eoque assidue conversetur; quare à Deo generoso discit generositatem, ut generosa et divina meditetur et moliatur. Hinc et suis jubet assidue per orationem et meditationem versari et ambulare cum Deo, instar Henoch et Noe, ut ab eo discant terrena omnia calcare, ac cœlestia ambire, nec nisi divina cogitare, desiderare, operari; uti fecere omnes Apostoli, Martyres, sancti Doctores, sanctæ Virgines, etc. Unde S. Hieron. *Virtus*, inquit, *poscit animi robur Socraticum*, imo Herculeum; quin et Christus: *Regnum cœlorum*, inquit, *vim patitur, et violenti rapiunt illud*, Matth. 11. Huc facit illud Senecæ epist. 112: *At ille qui philosophiam in remedium suum exercuit, ingens fit animo, plenus fiduciæ, inexsuperabilis et major adeunti. Quod in magnis evenit montibus, quorum proceritas minus apparet longe intuentibus: cum accesseris, tunc manifestum fit quod in arduo summa sint. Talis est, mi Lucili, verus, et rebus, non artificiis, philosophus. In edito stat admirabilis, celsus, magnitudinis veræ: non exsurgit in plantas, nec summis ambulat digitis, eorum more qui mendacio staturam adjuvant, longioresque quàm sunt, videri volunt. Contentus est magnitudine sua. Quidni contentus sit eò usque crevisse, quo manum fortuna non porrigit? Ergo et supra humana est. Par sibi in omni statu rerum, sive secundo cursu vita procedit, sive fluctuatur per adversa et difficilia.*

Græca ad verbum sic habent, ευγενειαν δοξαζει, συμβιωσιν θεου εχουσα, quod primo Jansen. sic vertit et explicat: Sapientia *putat esse nobilitatem habere convictum cum Deo*; δοξαζει enim tam putare, quàm glorificare significat: unde δοξα tam opinionem, quàm gloriam denotat, et participium εχουσα, id est *habens*, more græco ponitur pro infinitivo *habere*.

Secundo, alii, q. d. Sapientia *generositatem glorificat*, hoc est nobilitatem illustrat, puta familiam generosam et nobilem, illustriorem et gloriosiorem reddit, uti patet in Platone, Aristotele, Cicerone, quos sapientia humana celebres et gloriosos effecit: multo magis id patet in S. Augustino, Hieronymo, Chrysostomo, Basilio, S. Thoma Aquinate, cæterisque Ecclesiæ Doctoribus, quos sapientia divina apud omnes gentes per omnia secula nobilitavit. Nobilitas enim generis est externa, utpote excita ab avis et proavis: nobilitas vero sapientiæ et virtutis est interna et propria, utpote proprio labore et studio parta. Unde Cicero gloriatur: *Ego*, inquit, *mea virtute meis majoribus præluxi*. Verum hos sensus elidit τὸ *illius*, quod addidit Noster, et solerter in Græco subintellexit. Unde

Tertio, nonnulli τὸ *illius* referunt ad studiosum sapientiæ, q. d. Sapientia sui studiosos, qui contubernium et conversationem habent cum Deo, velut nobiles et generosos glorificat, id est illustres et gloriosos reddit, uti reddidit Mosen, qui ex consortio Dei radios, et quasi cornua lucis faciei suæ affixa accepit, Exodi 34. 30. Verum græce est femininum εχουσα, id est *habens*, quod proinde ad virum studiosum sapientiæ referri nequit: sic enim dicendum esset masculine εχων.

Quarto, alii τὸ *illius* referunt ad τὸ *formæ*, quod præcessit, q. d. Sapientiæ formam sive pulchritudinem, quæ ipsius est decor, ornatus, nobilitas et generositas, illustrat et glorificat contubernium Dei; pulchritudo enim sapientiæ valde exornatur, ex eo quod ipsa habeat consortium et familiaritatem cum Deo. Unde Arabicus vertit: *Pulchritudo ejus nobilitat, concedens conjunctionem* vel *conjugium Dei*; vice versa Syrus vertit: *Et gaudium, et laus, et gloria Dei in participatione ejus*. Conjuges enim se invicem amant et glorificant.

Quinto et germane, τὸ *illius* refert ad sapientiam, de qua omnis est hic sermo, q. d. Inde patet quanta sit sapientiæ generositas et nobilitas, quod scilicet ipsa habeat contubernium, vel, ut græce est, συμβιωσιν, id est convictum, hoc est summam consuetudinem et familiaritatem cum Deo, cum eoque commoretur, colloquatur, epuletur, dissuavietur, quodque Deus intime illam amet et diligat. Generositatem ergo, id est nobilitatem, ejus illustrat et glorificat ipse convictus Dei. Aut, ut alii, q. d. Sapientia habens contubernium seu convictum cum Deo celebrat eum et glorificat tanquam summam generositatem et nobilitatem. Aut potius, q. d. Sapientiæ generosum genus nobilemque prosapiam, quod scilicet sit orta ex Deo, illustrat et glorificat, quod eadem velut contubernalis et sponsa Dei cum eo intime conversetur, convivat, in eodemque cum eo thalamo et mensa degat, velut ei par et æqualis. Græcum enim συμβιωσις, id est convictus, tribui solet conjugibus, quorum jugis est convictus, summaque conversatio, par et æqualis amor. Sapientia ergo inducitur hic quasi filia et simul sponsa Dei, ideoque duplici hoc titulo nobilissima et illustrissima.

Sic mystice B. Virgo glorificatur, quod ipsa sit genitrix, filia, sponsa Dei; genitrix Dei Filii, filia Dei Patris, sponsa Spiritus Sancti. Græcum enim ευγενεια, id est generositas, nobilitas, à γενος, æque ac Latinum generositas à genere generisque nobilitate nomen accepit, uti docet Tiraquellus de Nobilitate, c. 2. n. 47. et seq. Nobilis enim dicitur, quasi noscibilis, vel notus ex genere, puta ex avis et atavis nobilibus, et ex virtute notis. Sic S. Hilarius in psal. 127. ex hoc loco sapientiam *nobilem sponsam* appellat. Ipsa ergo est eugenia, id est nobilitas æque ac συμβιωσις, id est convictrix et conjunx Dei. Est enim integra nobilitatis sapientiæ ratio, quod ipsa habeat tantam cum Deo consuetudinem, ut non solum ex eo sit orta, sed et cum eo conjunctissime vivat, eoque potiatur familiariter, ceu sponsa sponso; et quod Deus vicissim eam intime diligat: ex utroque enim vera summaque nobilitas oritur. Multi enim sunt filii et filii regum, qui non in mensa parentum, sed à nutricibus aluntur; unde vix vident, vix norunt parentes, nihilque apud eos possunt. At sapientia ita est filia Dei, ut simul sit contubernalis et conviva Dei, jugiterque mensæ et thalamo ejus assideat; plurimum ergo apud eum potest. Est hic ingens stimulus ad sapientiæ studium, quod per eam fiamus generosi, nobiles, contubernales et familiares Dei, ac intime à Deo diligamur. Canonistarum sententia est nobiles, si fiant Religiosi, perdere nobilitatem, utpote jam mundo et seculo mortuos. Unde lib. 5. Decret. titulo 34. de purgat. canonica, c. 1: *Nobilis*, Glossa ait: *Propter crimen perditur nomen dignitatis, sicut per monachatum amittit quis nobilitatem*. Verum recte Tiraquellus lib. de Nobilit. c. 26. id explicat, ut per nobilitatem intelligantur nobiles honores, tituli et di-

tiones, uti sunt regnum, Ducatus, Comitatus, Baronatus; horum enim incapax est Religiosus, per votum paupertatis; idem tamen servat pristinam nobilitatem, quæ sita est in jure sanguinis, quod scilicet prognatus sit ex parentibus nobilibus, Comitibus, Ducibus, Regibus; hæc enim est indelebilis, utpote una cum natura in nativitate accepta. Religiosus ergo nobilitatem suam non amittit, sed alia diviniore auget et duplicat, dum ditiones et regna terræ contemnens, unique vacans Deo, illius fit familiaris et intimus, uti hic docet Sapiens.

Mystice S. Bonavent. Glossa et Hugo: Filius Dei, inquiunt, qui est Sapientia Patris, nobilitatem et generositatem habet ex suo genere et generatione, quod scilicet sit genitus à Deo Patre. Unde idem habet contubernium, id est æqualitatem intimamque conjunctionem cum Patre; illi enim est ὁμουσιος et consubstantialis; unde tam suum, quàm Patris genus glorificat, adeoque in omnibus Patris gloriam quærit et propagare satagit, ideoque factus est homo, crucemque et mortem subiit. Quare Deus Pater Filium quà Deum amat amore simpliciter infinito; quà hominem, amore tanto, qui superet amorem omnium creaturarum simul sumptarum. Nam humanitatem Christi assumpsit ad unionem hypostaticam cum Verbo; quæ est dignitas et gratia tanta, ut longe transcendat omnes dignitates et gratias omnibus creaturis communicatas, etiam unitas et simul sumptas. Christum secutus Paulus, magnus Dei Christique amator et convictor: *Vivo, inquit, ego jam non ego, vivit vero in me Christus*, Gal. 2. 20. Quare Deus illum præ cæteris dilexit, eumque suæ gloriæ præconem, et doctorem Gentium effecit.

Symbol. hæc facile adaptes B. Virgini, cujus nobilitas et generositas tanta fuit, ut ex ea genus duxerit, carnemque sumpserit, ipse Dei Filius, cum quo ipse corporaliter jugem habuit συμβιωσιν, id est convictum, meruitque ipsam Dei Sapientiam ex se incarnatam jugiter videre et audire, ejusque ignitis sermonibus, velut amoris radiis accendi. De quo S. Bern. hom. 1. super missus est: *Maria*, ait, *matrem se agnoscens, majestatem illam, cui Angeli cum reverentia serviunt, cum fiducia suum nuncupat filium, dicens: Fili, quid fecisti nobis sic?* Et mox: *Et erat subditus illis, quis? quibus? Deus, cui Angeli subditi sunt, cui Principatus et Potestates obediunt, subditus erat Mariæ, nec tantum Mariæ, sed etiam Josepho propter Mariam. Mirare sive filii benignissimam dignationem, sive matris excellentissimam dignitatem; utrimque stupor, utrimque miraculum, et quod Deus feminæ obtemperet, humilitas sine exemplo; et quod Deo femina principetur, sublimitas sine socio.* Quo etiam spectasse videtur S. Ildefonsus ser. 1. de Assumptione, ubi cum plurima, quæ Deipara Christo exhibuit obsequia, numerasset, subjicit: *Ergo qui cuncta pascit, cœlestia et terrestria simul regit, hunc sacratissima Virgo lacte carnis aluit et nutrivit; ad cujus deinde nutum universi reguntur, sub ejus disciplina vel arbitrio infans Deus versatur.* Et mox: *B. Virgo gladio passionis Christi vulnerata est in anima. O sanctissima omnium feminarum, quæ cum Deo tale tantumque contubernium habuit in terris; et ecce hodie exaltatur apud eum quem genuit, ut permaneat sine fine gloriosa in cœlis.* Et S. Ephiph. hæresi 78: *Erat*, inquit, *Maria affectatrix Jesu, cum ipso semper existens.* S. Augustinus item, l. de Assumpt. (vel quisquis est auctor) c. 7. to. 9: *Absque dubio*, inquit, *omni opere ministratrix exstitit, quæ hunc in utero gessit, partuque profusum aluit et fovit, in præsepio reclinavit, et à facie Herodis in Ægyptum fugiens abscondit, et omnem infantiam ejus matris affectu ita prosecuta est, ut usque ad crucem, in qua filium jam virum perfectum vidit pendentem, ab ejus indubitanter ministerio non recesserit; consecuta non solum gressibus pedum, tanquam pro amore filii; verum etiam imitatione morum, tanquam pro reverentia Dei. Maria ergo ministra Christi spiritualium operum qualitatibus sicut devotissima exstitit, ita absque dubio religionis fide, et veræ credulitatis charitate secutrix fuit.* S. Bernard. serm. cui titulus: *Signum magnum: Toties Maria filium audivit non modo turbis loquentem in parabolis, sed et discipulis seorsum regni Dei mysteria revelantem; vidit miracula facientem, vidit deinde in cruce pendentem; vidit exspirantem, vidit resurgentem, vidit ascendentem.*

4. Doctrix enim est disciplinæ Dei, et electrix operum illius.] Pro *doctrix* græce est μυςις, id est *mystis*, id est secretorum Dei conscia et quasi secretaria, eorumdemque revelatrix et doctrix, quæ scilicet novit arcana Dei, et quibus vult ea revelat. Rursum *mystis*, id est sacerdotissa et initiatrix; quæ scilicet alios sacris initiat, ac sacerdotes et Prophetas (est enim ipsa prophetis æque ac mystis) constituit, ut dixit c. 7. 27. Secreta enim, sacra præsertim, non nisi sacerdotibus creduntur et committuntur. Unde Vatabl. vertit: *Scientia Dei sacerdos est, et operum ejus antistes;* Nanius, *est enim sacerdos Dei*, id est, mysteriorum Dei conscia et cultrix; Jansen. *est enim arcanorum Dei perita;* Budæus, *initiatrix, dux, interpres;* Cantacuzenus, *residens in consilio Dei, et penitus quæ ad illum spectant noscens*, juxta illud Prov. 8. 12: *Ego sapientia habito in consilio, et eruditis intersum cogitationibus;* μυςης enim vocatur mysteriorum conscius, qui ea velut arcana celat, et non nisi dignis revelat, ita dictus απο του μυειν το σομα, id est ab obsignando ore, quod os habeat clausum et quasi obseratum. Sicut ergo sacerdos et mystes mysteria celat, et quæ divina sunt pro dignitate tractat; ita et sapientia, ac sapiens sapientiæ beneficio initiatus, Deum digne colit et sancte tractat sancta; quin et alios ad hoc idoneos eadem docet, Deumque digne et sancte colere docet. Simili phrasi ait Celsus Jurisconsultus: *Jus est ars boni et æqui, cujus merito nos qui Sacerdotes appellet; justitiam namque colimus, boni et æqui notitiam profitemur;* hæc autem sacra sunt; ergo ejus professores sunt quasi sacerdotes. Dat causam ejus quod dixit: *Sed et omnium Dominus dilexit illam;* quia sapientia est quasi quædam sacerdos, et mystica magistra sanctæ Dei disciplinæ et scientiæ. Deum hominibus declarat et manifestat; nam si, ut dicitur Daniel. 12. 3: *Qui docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, et qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates*, quanto magis quæ omnes erudit, et Dei amicos facit? ita à Castro. Rursum, q. d. Deus diligit sapientiam; nam ex eo quod eam amet, fecit eam suam mystin, id est mysteriorum omnium et secretorum consciam, juxta illud Christi: *Jam non dicam vos servos*, etc.

sed amicos, quia omnia quæcumque audivi à Patre meo, nota feci vobis, Joan. 15. 15; summum enim amoris et amicitiæ signum est, communicare alicui sua secreta. Adhæc fecit eam suam mystin, vel mystida, id est doctricem suorum mysteriorum, ac antistitem suorum sacrorum, ac electricem operum suorum; præfecit ergo eam, tam doctrinæ et sacris, quàm operibus suis, ut quidquid illa eligit, hoc Deus operetur; quod illa negligit, hoc Deus pariter negligat et non operetur. Utrumque autem summi amoris est indicium.

Est hæc quarta dos sponsæ nostræ, puta sapientiæ, quod scilicet ipsa sit sacerdos et mystis, id est doctrix *disciplinæ*, græce ἐπιστήμης, id est *scientiæ Dei*, quod scilicet instruat, et doceat nos scientiam Sanctorum, qua Deum cognoscamus, colamus, amemus ea fide, religione et pietate, qua tantam majestatem decet. Id præstitit Christus, qui est sapientia incarnata, ac summus mystes, sacerdos, et pontifex in æternum secundùm ordinem Melchisedec; unde de illo ait S. Joan. c. 1. 18: *Deum nemo vidit unquam; unigenitus qui est in sinu Patris, ipse enarravit:* qui proinde Isaiæ 9. 6. vocatur *magni consilii Angelus*, id est nuntius, juxta Septuag. Unde et Christus Joan. 7. 16: *Mea doctrina*, inquit, *non est mea, sed ejus qui me misit.* Denique ipse novos mystas, novos sacerdotes, novos legis Evangelicæ doctores, puta Apostolos et Discipulos, instituit, instruxit, consecravit, ac per totum orbem misit et in dies mittit.

Symbolice noster Pineda, lib. 3. de Rebus Salomonis, c. 26. n. 3. per sapientiam accipiens Theologiam, hæc elogia eidem adaptat. Theologia, inquit, Theologum nobilitat, facitque illustrem: Primo, quia ipsa nobilitatem supremam inter omnes scientias obtinet; secundo, assidue conversatur cum Deo, de quo disserit; tertio, conscia est mysteriorum Dei; quarto, divina docet; quinto, tantum excellit scientias naturales, quantum sacerdos laicos; sexto, tam familiaris est Deo, quàm huic sacerdos; septimo, quia Cantacuz. in id. *Hanc amavi ex Theologiæ adytis et penetralibus, animum Salomonis contendisse ad hujusmodi amoris afflationem* affirmat.

Et electrix operum illius,] græce αἱρετις, id est *electrix;* pro quo Anastasius Nicenus in Sacr. Script. quæst. 78. (exstat tom. 6. Biblioth. SS. Patrum) Cantacuzenus et Budæus in Comment. linguæ græcæ, legunt εὑρετις, id est *inventrix operum illius.* Sicut enim canis venaticus olfacit, et olfactu invenit capitque leporem; sic sapientia solerter indagat, et invenit mille agendi operandique modos et rationes. Unde Vatabl. vertit, *antistes operum ejus*, q. d. Sapientia Dei, tum essentialis, tum notionalis, qua Pater æternus produxit Filium, artificiose invenit omnia Dei opera: nam ad miram ejus inventionem pertinet ornatus, varietas, summaque pulchritudo operum Dei. Ipsa ergo, quasi sagacitate quadam admiranda in nihilo olfecit, invenitque opera Dei, quæ cum ipso extra nihilum produxit. Secundo, tantam tamque mirabilem varietatem rerum commentatione et cogitatione adinvenit. Tertio, veluti casu id fecit, hoc est, citra laborem et fatigationem. Quarto, quantum ad opera gratiæ, id fecit inventione crucis, Joan. 3. et Sacramentorum, Eucharistiæ præsertim, Joan. c. 6. et 13. ac sanctitatis animarum, quasi pulchrarum pretiosarumque margaritarum; item resurrectionis, et exaltationis sui corporis veri et mystici, non sine labore, sudore, cruore, etc.

Verum alii passim legunt αἱρετις, id est *electrix*, q. d. Sapientia præest omnibus Dei operibus; quare ex variis quæ sese offerunt, meliora seligit: licet enim duplex sapientiæ, quatenus prudentiam tangit, munus sit, scilicet primo, per eubuliam, id est consultationem et consilium, inquirere et invenire; secundo, per synesin, id est judicium, commodiora et meliora ex eis seligere, teste Aristotele 6. Ethicor. c. 5; tamen hoc illo potius et præstantius est. Unde S. Hilar. in psal. 127. vertit, *in labore utilium operum valida*, q. d. Sapientia in mediis ad finem utilibus eligit magis valida et efficacia. Noster Pineda, lib. 3. de Rebus Salomonis, c. 3. n. 6. vertit, *ponderatrix*, q. d. Sapientia creaturas Dei pro dignitate tractat, eligit optima, negligit viliora; rursum æquissima rationis trutina, cujusque merita atque dignitatem ponderat et examinat, ac cuique id, quod exigit vel meretur, assignat. Sic Christus ex tot millionibus hominum, ex mera gratia duodecim Apostolos elegit viros Apostolicos ad infidelium et hæreticorum conversionem, illisque gratias et dotes ad tantum opus necessarias, vel opportunas liberaliter attribuit et assignat.

5. Et si divitiæ appetuntur in vita, quid sapientia locupletius, quæ operatur omnia?] Græce: *Et si opes sunt appetibilis possessio in vita*, etc. opes enim ab omnibus appetuntur ad victum et vestitum, et ad vitam honeste et splendide transigendam; ipsæ ergo sunt fulcra et nervi vitæ, baculi et viaticum viæ: tanto ergo sunt in amore divitiæ, quanto quæ earum subsidio præsente floret, vigente præstat; absente vero languet, flaccescit, decidit vita. Sensus ergo est, q. d. Sapientia ipsa divitias operatur, et est quasi scaturigo auri, argenti et gemmarum; qui illam possederit, omnes divitias possidebit. Confert sapientiam cum rebus omnibus, et ab ea docet omnes, etsi præstantissimas, superari, quod illa sola habeat eorum omnium usum. Ita à Castro.

Est hæc quinta dos sponsæ, puta sapientiæ, quod sit opulenta, opesque sapienti afferat, ex eo quod *operatur omnia*, hoc est primo, quod sit operosa, non deses et otiosa, suosque stimulet ad laborandum, nec sinat otiari; labor autem parit opes, otium vero inopiam, juxta illud: *Egestatem operata est manus remissa, manus autem fortium divitias parat*, Prov. 10. 4. Secundo, *operatur omnia*, id est, est prudens, solers, industria, efficax in operando; scit enim omnia ea opera seligere, quæ plus lucri afferant, nec desistit, donec lucrum, quod optat, assequatur. Tertio, *omnia operatur* quæ in mundo sunt, nimirum Deus et sapientia divina; ergo et opes, primum spirituales, deinde corporales, juxta illud Christi: *Quærite primùm regnum Dei, et hæc omnia adjicientur vobis*, Matth. 6; et illud Isaiæ, c. 33: *Divitiæ salutis, sapientia et scientia.* Vide dicta c. 7. v. 8. et seq. et Prov. 8. v. 18. Exemplo sit Salomon, cui Deus sapientiam postulanti cum ea opes tantas dedit, quantas nemo unquam regum habuit, 2. Paral. 1. 12. Hinc alchimistæ censent Salomonem peritum fuisse artis chimicæ, quæ alia metalla in aurum transmutat,

indeque tantas opes sibi parasse; illam artem Salomonis ævo in usu fuisse colligunt ex illo psal. 118. v. 119: *Prævaricantes reputavi omnes peccatores terræ;* ubi pro *prævaricantes* hebr. est סיגים *sigim,* quod S. Hieron. vertit, *scorias;* Augustinus vero Nebiensis Episcopus vertit, *alchimias.*

Verum errant; tum quia nulla est ars, quæ metalla possit in aurum, cujus forma est nobilissima, transmutare; tum quia etiamsi id posset præstare ars, tamen tantos ad id requirit sumptus, ut quicumque ea utuntur, depauperantur, et ex opulentis fiant inopes, ut constat experientia. Unde Joannes XXII. c. *Spondent*, in Extrav. l. 5. de Crimine falso: *Spondent*, inquit, *quas non exhibent divitias pauperes alchimistæ; pariter qui se sapientes existimant, in foveam incidunt quam fecerunt.* Et nonnullis interjectis: *Alchimistæ verbis dissimulant falsitatem, ut tandem quod non est in rerum natura, esse verum aurum vel argentum, sophistica transmutatione confingant.* Hinc nonnulli artem chimicam vocant chamicam, id est inventam, à Cham filio Noe impio, quam putant fuisse eumdem cum Zoroastre mago. Plura hac de re vide apud nostrum Delrio l. 1. Disquisit. Magic. c. 5, Pererium de Magia, Conimbr. lib. 2. Physic. c. 7, Pinedam lib. 4. de Rebus Salomon. cap. 21. Sapientia ergo alias verasque artes et modos ditescendi docuit Salomonem, nimirum mittendo classes in Ophir, effodiendo aurum et argentum è venis terræ auriferis, quas ipse sua sapientia deprehendit, indicendo vectigalia majora, agros et vineas totius regni solertius excolendo, mercimonia quæstuosa instituendo, atque omnibus ex rebus sagaciter captando lucrum.

6. SI AUTEM SENSUS OPERATUR; QUIS HORUM QUÆ SUNT, MAGIS QUAM ILLA EST ARTIFEX? Græce, τεχνίτης, id est opifex, faber, artifex, qui artificiosa adinvenit et operatur. Pro *sensus* græce est, φρόνησις, id est prudentia, intelligentia, industria.

Jam primo, per φρόνησιν sive sensum, aliqui accipiunt ipsam sapientiam. Unde Vatabl. vertit: *Et si opifex omnium est sapientia, quid illa in rerum natura est artificiosius?*

Secundo et potius, alii per φρόνησιν, id est prudentiam, vel sensum, accipiunt artem et industriam operandi; sic prudentia pro arte capitur, Exodi 28. 3. Ita Jansen. Loquitur, inquit, de prudentia artificum et operariorum, cum qua comparat sapientiam Dei, docens eam magis esse industriam, quàm prudentiam artis, q. d. Si per artes mechanicas multa fiunt artificiose, quando artificiosior est sapientia, quæ omnes artes adinvenit, et plures adinvenire potest? omnis enim ars, omnisque industria manat à sapientia, ejusque est quasi pars, vel species, ut dixi c. 7. 21. Inducitur hìc sapientia ut sponsa. Mire autem ornat sponsam, quod sit artificiosa, ac manibus elaboret opera magnæ artis et industriæ, uti sunt acupicturæ et phrygionica, iisque conficiat pulcherrima et pretiosissima virorum ac mulierum ornamenta, juxta illud quod de muliere sapiente et strenua dicitur Prov. 31. 13: *Operata est consilio manuum suarum. Manum suam misit ad fortia, et digiti ejus apprehenderunt fusum. Stragulatam vestem fecit sibi; byssus et purpura indumentum ejus*, etc. Ita à Castro, Lorinus, Jansen. Cervantius et Pineda, l. 3. de Rebus Salomonis, c. 3. n. 6. et alii.

Sexta est sponsæ, puta sapientiæ, dos, scilicet quod mira sit artifex; omnia enim artificia et artificiosa opera sapientiæ divinæ, à qua humana dimanat, sunt adscribenda; quare ipsa est inventrix et origo omnium artium. Loquitur toto hoc capite, æque ac præcedenti, de sapientia abstracte et generice, quatenus ipsa idea est et effectrix omnium, tam naturalium, quàm artificialium et moralium, ideoque artes omnes æque ac virtutes complectitur, uti superius monui, et ipsum hic locus evincit.

7. ET SI JUSTITIAM QUIS DILIGIT; LABORES HUJUS MAGNAS HABENT VIRTUTES: SOBRIETATEM ENIM ET PRUDENTIAM DOCET, ET JUSTITIAM, ET VIRTUTEM, QUIBUS UTILIUS NIHIL EST IN VITA HOMINIBUS.] Græce est, *labores hujus sunt virtutes;* et ita legit Clemens Alexandr. lib. 6. Strom. quod vero Clemens addit: *Temperantia enim et prudentia docet justitiam, et magni excelsique animi virtutem, quibus nihil est in vita hominibus utilius,* quoad priorem partem dissonat à Græco et à Vulgata, ut patet intuenti, ac proinde mendoso S. Script. codice usus videtur. Sensus est, q. d. Sapientiæ labor consistit in arduo, puta in exercenda, comparanda et augenda virtute qualibet, ac præsertim in agendo et patiendo dura et ardua, juxta illud: *Agere fortia Romanum est, pati fortia Christianum.* Hinc ἀρετή, id est virtus, alludit ad Ἄρης, id est Mars, quod virtus sit Martia, et fortes heroicosque animos requirat.

Ab arte transit ad prudentiam et virtutem, puta à factiva ad activam, docetque sapientiam esse matrem omnium virtutum, æque ac artium, quæ est septima dos sapientiæ. Nominat duntaxat quatuor virtutes principales, quæ primo, quod sciam, à S. Ambros. lib. 5. in Lucam vocatæ sunt *cardinales*, quasi cardines cæterarum omnium; omnes enim aliæ ad has quatuor, velut ad suos fontes et capita, revocantur, atque in his velut cardinibus honestas omnis nostra revolvitur. Justitiam ergo, quæ hìc primo loco ponitur, generalem intellige, quæ est complexio virtutum omnium, cujus partes sive species primariæ sunt sobrietas, prudentia, justitia specialis, et virtus, græce ἀνδρία, id est fortitudo. Quocirca ex hoc loco Theologi colligunt quatuor esse virtutes cardinales, scilicet prudentiam, justitiam, fortitudinem et temperantiam, quæ subinde naturales sunt et per actus naturales acquisitæ, uti fuere in philosophis; aliquando vero supernaturales, et à Deo in justificatione cum fide, spe et charitate fidelibus infusæ, eo quod ad finem supernaturalem dirigantur, uti docet S. Thom. 1. 2. q. 63. art. 3. imo Concil. Trid. sess. 6. c. 7.

SOBRIETATEM.] græce σωφροσύνην, quæ vox proprie temperantiam in usu tam cibi, quàm veneris, cæterarumque voluptatum aliquo sensu sensibilium, indeque sapientiam et prudentiam significat (unde interpres Anastasii Niceni q. 78. in Script. vertit hoc loco, *sapientiam et prudentiam docet:* sed parum apposite, ut patet); hanc enim parit temperantia, quæ proinde dicta est σωφροσύνη, quasi σώζουσα τὴν φρόνησιν, id est servans prudentiam vel sapientiam; unde et σώφρων dicitur temperans, quasi σαόφρων, hoc est σάος, vel σῶς τὴν φρένα, id est sanus mente. Temperantia enim est mentis sanitas. Ex ad-

verso Euripides in Hecuba, teste Aristot. 2. Rhet. c. 24. apte dixit Venerem vocari Ἀφροδίτην quod ἀφροσύνης id est insipientiæ et amentiæ, sit parens. S. August. lib. 1. de Moribus Eccles. c. 16. legens : *Sobrietatem sapientia docet*, per *sobrietatem* accipit veritatem contemplationis; sed merito idipsum retractat lib. 1. Retract. cap. 7. ubi docet legendum esse, *sobrietatem et prudentiam docet*, uti habent Græca et Noster.

PRUDENTIAM,] φρόνησιν paulo ante vocavit artem, hîc vero vocat *prudentiam*, quæ est antistes et auriga virtutum, ut aiebat S. Antonius teste S. Athanasio in ejus Vita, quin et Socrates omnes virtutes vocabat prudentias. Vide Aristot. 6. Ethic. c. 5. et seq. et S. Thom. 1. 2. q. 57. et 2. 2. q. 47. et seq.

VIRTUTEM,] græce ἀνδρίαν id est fortitudinem, sive virilitatem ἀπὸ τοῦ ἀνδρός, id est à viro : fortitudo enim est virorum, non feminarum, ac virile requirit robur, quale inter feminas quoque præstitere viragines. Fortitudo autem, partim est activa, qualis est militum, qui ardua in bello aggrediuntur; partim et potius passiva, qualis est patientium et Martyrum, qui dura et atrocia forti et invicto animo sustinent : unde ejus partes potentiales vel integrales sunt, fiducia, magnanimitas, securitas, magnificentia, patientia, longanimitas, perseverantia, constantia, ait S. Thom. 2. 2. q. 123 et seq. quem vide.

Omittit hic Sapiens tres virtutes Theologicas, fidem, spem, charitatem, quarum pariter mater est sapientia ; unde ejus allusione S. Sophia, id est sapientia, mater et martyr, tribus filiabus suis harum trium virtutum nomina indidit vocavitque eas, Fidem, Spem, Charitatem, ac una cum eis nobile martyrium obiit, uti videre est in earum Vita, quæ exstat apud Surium 1. Augusti. Omittit autem eas Sapiens, quia agit hic de virtutibus moralibus dumtaxat, quæ consistunt in operibus et laboribus externis. Hi enim sunt sapientiæ *labores*, qui ut ipse ait hoc versu, *magnas habent virtutes : bonorum autem laborum gloriosus est fructus*, uti dixi c. 3. 15.

8. ET SI MULTITUDINEM (perperam Hugo et Idacius lib. 3. contra Varimadum legunt, *similitudinem*) SCIENTIÆ DESIDERAT QUIS, SCIT PRÆTERITA, ET DE FUTURIS ÆSTIMAT : SCIT VERSUTIAS SERMONUM, ET DISSOLUTIONES ARGUMENTORUM : SIGNA ET MONSTRA SCIT ANTEQUAM FIANT ET EVENTUS TEMPORUM ET SECULORUM] Clarè Vatabl. ex Græco vertit : *Si quis item multarum rerum peritiam desiderat, hæc antiqua novit, et futura conjectat : hæc sermonum strophas callet, et ænigmatum explicationes : signa et prodigia præsagit, eventusque tempestivitatum et temporum.*

Contulit sapientiam cum artibus et virtutibus, iisque omnibus eam prætulit, nunc eam confert et præfert scientiis quibuslibet, imo illas omnes à sapientia eminenter contineri, ac nimiam sciendi curiositatem ab ea temperari asseverat. Est ergo hæc dos nona sapientiæ. Unde Clemens Alex. lib. 6. Strom. citato toto hoc versu concludit : *Vides fontem disciplinarum manare à sapientia.*

Pro *multitudinem scientiæ*, græce est πολυπειρίαν, id est *multorum experientiam ;* Vatabl. *multam peritiam ;* hanc enim gignit experientia. Unde Plato libro 7. de Legibus, πολυπειρίαν et πολυμαθίαν, quasi matrem et filiam associavit. Et Sallustius in Jugurtha asserit, nil esse sapientius experientia. Quocirca Philosophi à rerum experientia cœperunt philosophari, et rerum causas indagare.

SCIT PRÆTERITA.] Græce τὰ ἀρχαῖα, id est, *antiqua*, q. d. Sapientia novit historias antiquas et diu præteritas : *Historia enim est testis temporum, lux veritatis, vita memoriæ, magistra vitæ, nuntia vetustatis*, ait Cicero lib. 2. de Oratore. Et S. Gregor. Nazianz. ad Nicobulum : *Historia*, inquit, *est conglobata quædam, ac velut coacervata sapientia, hominumque multorum mens in unum collecta. Jucundum et securum est ex alienis eventibus, vel lætis, vel tristibus, discere quid tibi in simili casu agendum sit. Salubre est*, ait Livius initio lib. 1 : *Omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri, ut inde tibi tuæque reipublicæ, quod imiteris, capias. Inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites.* Quocirca Basil. Imp. ita præscribit Leoni filio cap. 56 : *Per veteres*, inquit, *historias ire ne recusa ; ibi enim reperies sine labore, quæ alii cum labore collegerunt ; atque illinc haurias, et bonorum virtutes, et improborum vitia, varias humanæ vitæ mutationes, et rerum in ea conversiones, mundi hujus instabilitatem, et imperiorum præcipites casus ; et ut verbo complectar, malorum facinorum pœnas, et bonorum præmia, quorum illa fugies, ne in divinæ justitiæ manus incidas, hæc amplecteris, ut præmiis, quæ ea comitantur, potiaris.*

DE FUTURIS ÆSTIMAT.] Græce εἰκάζει, id est assimilat, comparat, conjectat, vivam formam exhibet, repræsentat. Ex præteritorum enim experientia, vel cognitione historica fit conjectura prudens de eventu futurorum. Ita Cantacuz. Prudentes enim comparando præterita similia cum futuris, facile de eorum exitu conjiciunt ; eorum enim formam et vivam imaginem repræsentant præterita. Unde Idacius lib. 3. contra Varimadum vertit, *de futuris præsaga est ;* Clem. 6. Strom. *Conjicit futura*, Anast. Nicen. quæst. 78 : *Futura exquirit*, Pagnin. *Futura imaginatur ;* ergo præter *effata sapientum*, qui anticipatione sapientiæ futura sagaciter prævident, ac salubriter præcinunt : *fata reliqua fatua sunt delirantium pronuntiata.*

SCIT VERSUTIAS SERMONUM.] Græce στροφάς, à στρέφω (id est verto, verso, versute ago, torqueo, circumago) sicut versutiæ dicuntur à verto vel verso, quod per eas plana res versatur in obscurum et alienum sermonem, sive per acutas et subtiles sententias, quales sunt parabolæ, ut patet Eccli. 39. v. 9 et 2. Reg. 14. 20, sive per verba dolose et fraudulenter ad fallendum composita, quales fuere quæstiones captiosæ à Pharisæis Christo propositæ, ut eum caperent in sermone ; sed à Christo per sapientiam deprehensæ et dissolutæ, Matth. 22. 15. et seq. Talia quoque sunt sophismata sophistarum, præsertim hæreticorum, quæ dissolvit et resolvit Dialectica ; unde ejus cognitionem sapienti commendat auctoritate et exemplo Christi et Pauli, S. August. lib. 1. contra Cresconium, cap. 10 et seq.

Audi Clementem Rom. lib. 1. Constit. cap. 6. ubi lectorem à lectione Gentilium ad Lectionem S. Script. traducit : *Nam quid*, inquit, *in lege Dei desideras ? sive enim historias legere cupis*,

habes libros de Regibus, sive sophistica, id est, quæ argute ad sapientiam referuntur et Poetica, habes Prophetas, Job, Proverbia, in quibus plus acuminis, quàm in omni poesi et sapientia sophistarum reperies, quod is, qui solus sapiens est, illa effatus est. Ubi per sophisticam intelligit Dialecticam, qua sophistæ ad sophismata contexenda abutebantur.

Dissolutiones argumentorum,] ingeniosorum, occultorum et argutorum; unde græce est *ænigmatum*, id est, quæstionum obscurarum et difficilium explicatu, *solutiones*; ænigma enim est gryphus, sive scirpus, id est, sermo nodosus et involutus, sive, ut Valla interpretatur, allegoria obscurior, quam divinare magis, quàm interpretari oporteat, qualis est illa Samsonis de favo mellis in ore leonis invento: *De comedente exivit cibus, et de forti egressa est dulcedo*, Judic. 14. Vide dicta Prov. 1. 6. Hinc 3. Reg. 10: *Regina Saba, audita fama Salomonis, venit tentare eum in ænigmatibus; et docuit eam Salomon omnia verba, quæ proposuerat; non fuit sermo, qui regem posset latere, et non responderet ei.* Et Josephus ænigmatum certamen à Salomone cum Hiram rege Tyri initum narrat, l. 8. cap. 2: *Quæstiones ænigmaticas Tyrius rex ad Salomonem transmisit. At ille callens hujusmodi rerum ac prudentissimus, nihil inexplicatum relinquebat, sed omnia ratione pervincens apertissime declarabat.* Et Eccles. cap. 47. 16: *Terram*, inquit, *retexit anima tua, et replesti in comparationibus ænigmata.*

Signa et monstra (græce τερατα, id est, prodigia) scit antequam fiant,] q. d. Sapientia præsagit futuras eclipses, æstus, frigora, pluvias, ventos, tempestates, sterilitatem, fertilitatem, pestem, morbos, etc., ex mathesi, et signis metheorologicis ac prognosticis. Ita Cantacuzen. *Prodigia* dicuntur monstra, quod futura præmonstrent. Audi Ciceronem lib. 2. de Natura deorum: *Prædestinationes, prædictiones et præsensiones rerum futurarum, quid aliud declarant hominibus, nisi ea quæ fiunt ostendi, monstrari, portendi, prædici, etc., ex quo illa ostenta, monstra, portenta et prodigia dicuntur.* Prodigium autem, ait Servius in 3. Æneid. est, quod *in longum tempus dirigit significationem*; ita dictum *quasi porro adigendum*, ait Nonius Marcel.

Eventus temporum et seculorum.] Græce καιρων και χρονων, id est, opportunitatum et temporum, q. d. Sapientia solerter prævidet et prospicit futuras rerum opportunitates, commodaque tempora ex signis prævijs, præsertim metheorologicis jam dictis; unde iis ad suum et reipubl. bonum prudenter et fructuose utitur.

9. Proposui ergo hanc adducere mihi ad convivendum: sciens quoniam mecum communicavit de bonis, et erit allocutio cogitationis et tædii mei.] Perperam Lyran. Dionys. et Glossa legunt: *Ad convivandum*, legendum enim, *ad convivendum*. Nam Græce est προς συμβιωσιν, id est, *ad convictum*, hoc est, ad contubernium, ad familiarem conversationem, S. Ambr. lib. de Viduis legit: *Proposui ergo adducere eam mihi in conjugium.* Conjunx enim est perpetuus conviva suæ conjugi. Nam S. Ambrosius eo loco magis videtur ad hunc v. respicere, quàm ad versus 2.

Communicabit de bonis.] Græce εςαι συμβουλος αγαθων, id est, erit consultrix bonorum, quæ scilicet mihi bona dabat consilia, ait Vatablus vel potius *erit communicatrix bonorum.* Symbola enim vocantur collationes, v. g. convivia, in quibus quisque convivarum suum confert epulum in commune symbolum, de quibus Proverb. 23. 21.

Et erit allocutio cogitationis, (græce φροντιδων, id est *curarum*, cogitatio enim ex etymo est mentis agitatio, collectio, coactio, ait S. Augustinus 10. Conf. 11. Hinc *cogitatio* in Script. sæpe notat anxiam mentis intra se fluctuantis disceptationem, ut patet Matth. 21. 25. et c. 15. 19. Lucæ 1. 29. et alibi) et tædii mei.] *Allocutio*, id est consolatio, blanda enim allocutio est consolatio afflicti. Græce παραινεσις, id est, *exhortatio*, *consolatio*, *admonitio*, ut vertit Jansen. *moderatio*, ut Clarius; *lenimentum*, ut Vatabl. *alleviatio*, ut Glossa. Est hæc decima dos sponsæ, puta sapientiæ, quod sponso suo communicet sua bona, ejusque sollicitudines, labores, dolores et mœrores, suavi prudentique alloquio et consilio leniat et soletur; ad hoc enim uxor data est viro, ut sit ei in adjutorium vitæ tam miseræ et calamitosæ, Genes. 2. Hinc illud Osee 2. 14: *Ducam eam in solitudinem, et loquar ad cor ejus*, id est, blande consolabor eam. Adde ex Agrest. Grammat. *Ut loqui est hominis, eloqui oratoris, obloqui obtrectatoris, sic alloqui est suadentis, vel hortantis, vel blandientis.* Hoc est illud celebre: *Laborantis visitatio* (et magis allocutio) *laboris est sublevatio.* Id videre est in agris et agricolis. Audi S. Gregor. lib. 5. Moral. cap. 5: *Laborantem consolari, est pariter in labore persistere; quia sublevatio est laboris, visitatio collaborantis; sicut cum in itinere comes jungitur, via quidem non abstrahitur, sed tamen de societate comitis levatur labor itineris*, juxta illud: *Comes facundus in via pro vehiculo est.* Talis est sapientia.

Tædii mei.] Græce λυπης, id est, tristitiæ, doloris, mœroris mei. Idipsum expertum se fatetur Severinus Boetius in carcere, scribens libros de Consolatione philosophica, æque ac Thomas Morus in carcere Anglicano commentans in Passionem Christi. Idem experiuntur omnes sapientiæ studiosi. Si tantam voluptatis dulcedinem, ait Cervantius, ob amorem sapientiæ ex Ciceronis Hortensio hausisse se fatetur S. Augustinus lib. 3. Confess. cap. 4: *Ut fastidium ac tædium ex aliarum rerum studio, unius philosophiæ amore levaret*; quam Cicero 2. Offic. vocat *oblectationem animi, requiem curarum non modo à sollicitudine abducentem, sed contra omnes fortunæ impetus strenue armantem*; et lib. 12. Epist. fam. in 23. et Tusc. 5: *Vitæ tranquillitatem largientem*; quanto, quæso, id omne præstantius præstat, non studium adumbratæ sapientiæ, quæ est philosophia, sed sophia ipsa, suo contubernali et sponso, seipsa et allocutione sua? Et quàm belle hæc omnia conveniunt in eamdem increatam, incarnatam, in Eucharistia nos ad suum contubernium, convictum, conjugium, convivium, communionem, consilia, munera, communicationem bonorum omnium, allocutionem invitantem, et admittentem cupidum sui?

10. Habebo propter hanc, claritatem ad turbas, et honorem apud seniores juvenis.] Pro *claritatem* græce est δοξαν, id est gloriam, splendorem, majestatem. Pro *honorem* græce est

τιμὴν, id est honorem, pretium, existimationem inclytam. Decem sponsæ dotibus hucusque recensitis, deinceps quatuor alias adjungit.

Undecima sapientiæ dos hæc est, quod sponso, licet juveni, conciliet gloriam apud populum, et honorem apud senes. Exemplo sit Salomon toto orbe, per omnia secula, ob sapientiæ famam celebris et gloriosus. Sic Plato in Sophista ait, sapientem esse divinum ac diis simillimum, ideoque summis honoribus decorandum.

Juvenis.] Multi id referunt ad sequentia : *Et acutus inveniar*. Verum obstat τὸ *et*. Quare Romani cæterique emendatiores referunt ad τὸ *seniores*, quod præcessit, q. d. Sapientia facit, ut sapiens, licet ætate juvenis, honoretur non tantum à juvenibus sibi coævis, sed etiam à senibus, à quibus licet superetur ætate, eosdem tamen superat sapientia, uti contigit Salomoni, Job, Danieli, Joanni Baptistæ, Christo et Apostolis. Ita Cantacuz. Vatablus, Osorius, Clarius, Jansen. à Castro et alii.

Mystice, sapiens, id est, virtute pollens, vocat se juvenem, esto senex sit, quia in virtute numquam flaccescit, in fervore numquam tepescit, numquam in bonis operibus fit imbecillior, sed dum quotidie proficere satagit, et robustior in bono fieri, floridam sapientiæ juventam retinet et conservat, juxta illud : *Ibunt de virtute in virtutem, videbitur Deus deorum in Sion*. Psalm. 83. 8.

11. Et acutus inveniar in judicio, et in conspectu potentium (græce δυναςῶν, q. d. Dynastarum) ad mirabilis ero, et facies principum admirabuntur (Arias, *stupebunt*) me.] Ultima hæc pars deest in Græco. Sapientia enim facit homines acutos, ut recte de re qualibet in judicio, sive forensi, sive privato judicent, ipsumque punctum difficultatis sagaciter tangant et acute resolvant, uti fecit Salomon in judicio meretricum, 3. Reg. 3. De quo apposite S. Ambros. 2. offic. cap. 8 : *Propterea scriptum*, ait, *Audivit omnis Israel judicium, quod judicavit rex; et timuerunt regem, videntes sapientiam Dei esse in eo ad faciendum judicium. Nec immerito*, inquit, *æstimatus est intellectus Dei esse in eo, in quo occulta sunt Dei. Quid autem occultius, quàm internorum viscerum testimonia, in quæ sapientis intellectus, velut quidam pietatis descendit arbiter, et velut quamdam genitalis alvi vocem eruit, qua maternus patuit affectus?* et cap. 10 : *Justum et sapientem* appellat *Salomonem in hoc judicio, justæ censuræ et callidæ inventionis pleno*, et lib. 3. de Spiritu Sancto cap. 7 : *Non nisi Spiritus Sancti munere Salomonem potuisse*, dicit, *feminarum latentem conscientiam penetrare, idque gladio spiritus acutissimo*. Addit Josephus : *Ex illa die populus velut divina mente prædito obtemperabat*.

Admirabilis ero.] Id est, me meamque sapientiam mirabuntur et obstupescent, ideoque hianti ore excipient et venerabuntur potentes et dynastæ : *Gloria summa*, ait Cicero 2. Offic. *constat ex tribus his, si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam nos honore dignos putat*. Græce est θαυμασθήσομαι, id est admirationi ero, admirationem mei concitabo, portentosus ero, instar cœlestis Iridis, quæ ab admiratione hominum, tantam ejus colorum varietatem et speciem admirantium, Græcis dicta est *Thaumantias*, quasi *admiranda*. Sicut enim Iris ex reverberatione radiorum solis suam formam haurit admirabilem, sic ego ex irradiatione sapientiæ divinæ hauriam omnem meum judicii et ingenii splendorem, quem omnes admirabuntur. Quare Severus Sulpitius lib. 1. Sacr. histor. in Salomone sic ait : *Ita in admiratione ingenii prudentiæque ejus reges vicinarum gentium amicitiam ab eo fœdusque petiere, parati imperata facere*. Longe veriora sunt hæc in Christo, qui est Sapientia incarnata, cujus sapientiam obstupuerunt turbæ, juxta illud : *Omnis enim populus suspensus erat, audiens illum*, Lucæ 19. 48. græce : *Pendebat suspenso animo*, Syrus : *Pendens erat ab eo ad audiendum eum*. Et ministri ad eum capiendum missi, rogati à Scribis, cur eum non adducerent, responderunt : *Nunquam sic locutus est homo, sicut hic homo*, Joan. 7. 46.

Hac ingenii et acuminis dote inter omnes Patres et Doctores Ecclesiæ, velut aquila excelluit S. Augustinus, cui proinde jure meritoque hæc elogia assignat S. Prosper. l. 3. de Vita contempl. cap. 31 : *Sanctus Augustinus Episcopus, acer ingenio, suavis eloquio, secularis litteraturæ peritus, in Ecclesiasticis laboribus operosus, in quotidianis disputationibus clarus, in omni sua actione compositus, in expositione sua fidei nostræ Catholicus, in quæstionibus solvendis acutus, in revincendis hæreticis circumspectus, et in explicandis Scripturis Canonicis cautus*. Et Conc. Tolet. VIII. cap. 2. anno Domini 653 : *Sanctissimus Augustinus*, inquit, *vestigationis acumine cautus, inveniendi arte præcipuus, asserendi copia profluus, eloquentiæ flore venustus, sapientiæ fructu fœcundus*.

12. Tacentem me sustinebunt (expectabunt ut loquar) et loquentem me respicient, (græce *loquenti attendent*, id est, ore et oculis intenti in me, loquentem audient) et sermocinante me plura (diutius me perorante) manus ori suo imponent,] silentium sibi indicentes me attente auscultabunt, præ voluptate et admiratione mearum sententiarum. Audi Cantacuzenum hæc paraphrastice explicantem : *Ero coram dynastis in admiratione, dum ad meam solertiam industriamque respicient, rerum ingeniosam interpretationem, et promptam quæstionum facilemque declarationem. Me tacente præstolabuntur, et me loquente attendent, neque tumultuabuntur; vel dum me ipse colligo, aut tacitus ad memoriam revoco, quæ sunt mihi dicenda, vel dum pergo dicere, resque illis gratissimas ac jucundissimas porrigo; quod si contigerit, ut in his quoque sim longior, diligenter tamen ad ea, quæ dicentur attendent, et ne hiscent quidem; quin etiam si adhuc longius feramur impetu quodam, sibi ipsi ora obstruent admota manu*. Sic Ænea perorante, Dido ejusque asseclæ admirantes *conticuere omnes, intentique ora tenebant*, ait Virgil. Æneid. 2. Magna enim vis est in ore, oculis et vultu dicentis, ait Plutarch. opusc. de Auditu, atque in ipsa actione et pronuntiatione, quæ oculis magis, quàm auribus percipitur; unde intentos in se rapit auditorum aspectus. Quocirca, ut ait Cicero in Oratore, prima pars et laus oratoris est pronuntiatio; unde idem in Catilin. 4 : *Video*, ait, *in me omnium vestrûm ora atque oculos esse conversos*. Sapiens enim orator debet conari, ut vel rerum novitate et insolentia, et gratia et energia dicendi; vel materiæ gravitate, jucunditate et pondere suspensos et intentos in se detineat auditorum animos; sic enim eos fa-

ciet sibi benevolos et attentos. Talis erat Job, qui de se perorante ait cap. 29. 9: *Principes cessabant loqui, et digitum superponebant ori suo, etc. Auris audiens beatificabat me, et oculus videns testimonium reddebat mihi;* annuendo et applaudendo. Et Paulus, cujus facundiam et energiam dicendi stupentes Lycaonii, eum quasi Deum, cœlo lapsum vocabant Mercurium, Act. 14. Et S. Maurilius, qui indicio columbæ designatus Episcopus Andegavensis, et à S. Martino consecratus, sanctitate et miraculis crebris illustris, omnium in se ora auresque rapiebat. Unde erat *sermone silens, et silentio loquens, nihilque ejus jucunditate severius, et severitate jucundius,* ait Fortunatus in ejus Vita.

13. PRÆTEREA HABEBO PER HANC, IMMORTALITATEM: ET MEMORIAM ÆTERNAM HIS, QUI POST ME FUTURI SUNT, RELINQUAM,] uti de facto Salomon reliquit: *Immortalitatem*, græce ἀθανασίαν, accipe, tum nominis et famæ, tum vitæ æternæ, q. d. Nanciscar per sapientiam vitam immortalem apud Deum, et memoriam æternam apud homines, juxta illud Psalm. 111. 7: *In memoria æterna erit justus.* Sic de Josia rege ait Eccles. cap. 49. 1: *Memoria Josiæ in compositione odoris facta opus pigmentarii. In omni ore quasi mel indulcabitur ejus memoria, et ut musica in convivio vini.* Mire enim recreat et animat sapientem, quod memoria ejus erit laudi et exemplo apud posteros; immortalitas enim nominis magnum est mortalitatis vitæ lenimentum, imo Cicero Tuscul. 1. inde colligit animæ immortalitatem. Anima enim non desideraret memoriam æternam, nisi ipsa esset æterna, ut sentire posset, quid de ea dicturi sint posteri; quid enim ad illam pertinerent laudes hominum, si nullus illarum in ea foret sensus? Est hæc duodecima dos sponsæ, id est sapientiæ, scilicet immortalitas vitæ æque ac famæ.

14. DISPONAM POPULOS, ET NATIONES MIHI ERUNT SUBDITÆ.] Est hæc decima tertia dos sapientiæ, quod doceat sapienter regere populos et subditos quoslibet. Per *populos* accipe Israelitas; per *nationes* græce ἔθνη, id est gentes, accipe Idumæos, Moabitas, Ammonitas, cæterasque vicinas gentes Salomoni subditas, 3. Reg. 4. 24.

DISPONAM.] Græce διοικήσω, id est administrabo, œconomice regam, gubernabo, ordinabo, ordinate collocabo, per ordines digeram, cuique suum locum, munus, officium et gradum assignabo. Optima enim gubernandi ratio est, si omnes ordines suo collocentur, et omnia ordine suo gerantur. S. August. lib. de Opere monach. cap. 18. ait: *Ipsa est optima gubernatio, ut omnia suis temporibus* (sub quibus cæteras intelligit circumstantias personarum, ætatum, virium, locorum) *distributa gerantur ex ordine* (*qui*, ut idem ait lib. 1. cap. 10. ex duobus libris, quos de Ordine scripsit: *Est per quem aguntur omnia quæ Deus constituit*) *ne animum humanum turbulentis implicationibus involuta perturbent.*

Vide dicta Proverb. 8. 15. ad illa: *Per me reges regnant, et legum conditores justa decernunt.* Vide et Clement. Alex. in Apologia, ubi Amphionis et Orphei incantationes, orationes sapientiæ et eloquentiæ plenissimas fuisse ait, quarum vi homines, qui antea sub humana figura speciem ferinam belluinis moribus gerebant, ad concentum politicæ disciplinæ redacti sunt; quibus præfert, ut lucem umbris, ut veritatem mendacio, Christum Dominum, quem *sanctum et cœlestem animarum incantatorem* appellat, Anastas. vero Sinaita lib. 4. Hexam. eumdem *lyram cœlestem* nuncupat. Denique ex hoc v. 14. Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis cap. 34. colligit Salomonem regem regum, sapientiæ beneficio, non solum exteris, sed et suis jus dixisse, judicando, decidendo lites, et cuique jus suum attribuendo; idque per se, non tantum per judices à se constitutos.

15. TIMEBUNT ME AUDIENTES REGES HORRENDI: IN MULTITUDINE VIDEBOR BONUS, ET IN BELLO FORTIS.] Sapientia, enim subditis est mansueta, ac rebellibus et hostibus, præsertim tyrannis, horrendis et formidabilibus, est terribilis et horrenda, juxta illud Virgil. 6. Æneid. de arte regnandi:

> Hæ tibi erunt artes, etc.
> Parcere subjectis, et debellare superbos.

Sic Moses metum et horrorem incussit Pharaoni, Exodi 7. et seq. Josue Chananæis cap. 2. 10. Daniel. cap. 2. 26. Nabuchodonosori; Joannes Baptista Herodi, Marci 6. 20. Hinc et sponsa, puta Ecclesia, vocatur *pulchra ut luna, electa ut sol, terribilis ut castrorum acies ordinata*, Cant. 6. 9. Nam, ut ait Nyssen. orat. 13. in Cant. *Ecclesiæ fabricatio ad instar fabricationis est mundi.* Et Cant. 7: *Quid videbis in Sulamite, nisi choros castrorum?*

BONUS.) Id est benevolus, beneficus, clemens, liberalis. Hæ ergo sunt duæ præcipuæ principis dotes, scilicet beneficentia et fortitudo, juxta illud Homeri: *Utrumque, rex est bonus et fortis miles;* quod assidue in ore habebat Alex. Magnus, teste Plutarcho in Moral. rex enim in pace bonus et pacificus sit oportet, in bello vero fortis. Huc facit illud Plutarchi lib. Ad principem ineruditum, et lib. *Cum principe philosophandum: Succenset Deus tonitrua et fulmina, radiorumque projectus minitantibus, qui vero recta ratione præditi, honestate humanitateque ipsum referre conantur, hos studio eorum delectatus, auget, suaque eos æquitate, justitia, veritate ac mansuetudine impertit, quibus nihil est diuturnius.* Vide Dionem orat. 2. de regno, et orat. 49. quæ incipit: *Humanis et eruditis hominibus, neque injucundum magistratum gerere, neque difficile.* Et Aristot. in Quæst. Politic. ubi ait: *Princeps inimicis formidolosus est, si armis et exercitu, multoque veluti ad bellum apparatu instructus fuerit; ea tamen omnia diutius, ceu vana, prius quam his utatur, detineat. Nam et Deus ipse antequam majestatis suæ trepidationem incutiat, inducias quasdam præbet.* Quod si id non juvet, tum demum sua in reos jacula et fulmina contorquet. Audi ex Legibus Visigothorum lib. 1. tit. 2. cap. 6. sanctionem: *Ex institutione morum, ex mansuetudine principum, caque ex dispositione legum oriente, et concordia fit civium, et triumphus hostium; atque sic bonus princeps interna regens, et externa conquirens, dum suam pacem possidet, et alienam litem abrumpit, celebratur in civibus rector, et in hostibus victor.* Audi et Senecam Tragœdum in Octavia colloquentem cum Nerone: *N. Ferrum tuetur principem. S. Melius fides. N. Decet timeri Cæsarem. S. At plus diligi. N. Metuant necesse est. S. Quidquid exprimitur grave est. N. Jussisque nostris pareant. S. Justa impera.* Et Isocratem orat. 2. ad Nicoclem: *Bellicosus sit scientia rei*

militaris et apparatu, sed pacificus, ut nequid præter jus et æquum concupiscat sibique vindicet. Et Musonius apud Stobæum serm. 48 : *Commodum est principi*, inquit, *ut subditis amandus potius, quàm metuendus sit.*

16. INTRANS IN DOMUM MEAM, CONQUIESCAM CUM ILLA : NON ENIM HABET AMARITUDINEM CONVERSATIO ILLIUS, NEC TÆDIUM CONVICTUS ILLIUS, SED LÆTITIAM ET GAUDIUM.] Vatablus : *Nihil enim habet amaritudinis ejus commercium, nec quidquam doloris convictus ejus, sed lætitiam et gaudium ;* cum ex adverso hominum, licet amicissimorum, convictus et nimia familiaritas, sæpe pariat tædium, imo aculeum afferat stimuletque ad iram vel tristitiam.

Est hæc decima quarta sapientiæ laus, quod sapienti, à publicis privatisque negotiis animum ad sapientiam sevocanti, illa afferat ipsi pacem et lætitiam, ac tædia et mœrores ex negotiis contracta, leniat vel abstergat. Ita læto semper animo æque ac vultu apparuere S. Antonius, S. Romualdus, S. Franciscus, S. Dominicus, S. Ignatius, ac prisci Essæi, Anachoretæ et Religiosi, sapientiæ et contemplationi dediti. Vide S. Basilium de Constit. monast. cap. 13. et 14.

Causa hujus pacis et gaudii est prima, serenitas et sanctitas bonæ conscientiæ : *Secura enim mens* est *quasi juge convivium*, Proverb. 15. Secunda, amor et confidentia in Deum. Tertia, spes futuræ gloriæ, quæ omnes vitæ sanctæ, licet asperæ, labores et dolores absorbet. Huc facit illud Eccli. 15. v. 6 : *Jucunditatem et exsultationem thesaurizabit super illum.* Et illud sapientiæ de seipsa : *Spiritus enim meus super mel dulcis, et hæreditas mea super mel et favum.* Ec. 24. 27. Discant à sapientia viri sapientes in conversatione non esse tetrici, austeri, abstracti, duri ; sed amœni, hilares, jucundi, faciles, obsequentes, ut omnibus libenter aures præbeant, eorumque postulatis benevole, quoad possunt, satisfaciant.

Denique ex τω *non habet amaritudinem conversatio illius, nec tædium convictus illius*, D. Thomas 1. 2. q. 35. art. 5. probat delectationem contemplationis esse meram ac puram, nec ullam habere tristitiam sibi oppositam. Experiuntur hoc Ascetæ, qui jugiter cum Deo, cum Christo, cum B. Virgine, cum Angelis et Sanctis versantur : hi enim in terrestri quasi degunt paradiso, et quasi terrestres Angeli, cœlestium delicias in carne prælibant, juxta illud : *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te?* Psalm. 30. 20. et illud : *Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, et torrente voluptatis tuæ potabis eos*, Psalm. 35. 9.

17. HÆC COGITANS APUD ME, ET COMMEMORANS (græce φροντισας, id est *curans*, hoc est cum cura studiose et sollicite considerans) IN CORDE MEO : QUONIAM IMMORTALITAS EST IN COGNATIONE SAPIENTIÆ.] Ita legendum cum Græcis et Rom. Perperam ergo Hugo et Dion. imo S. Fulgent. lib. 3. ad Monimum c. 6. legunt : *Quoniam immortalitas est in cogitatione sapientiæ ;* et alii : *In cognitione sapientiæ;* quam lectionem secutus Idacius Clarius lib. 3. contra Varimad. ut probet Filium esse Patri æqualem et coævum. *id clarius affirmari*, inquit à Salomone Sap. 8. *his verbis : Immortalitas est in cognitione sapientiæ, et amicitiæ illius delectatio bona : item in operibus manuum sapientiæ honestas sine defectione, et in certamine sermonum ejus immortalitas, et vita æterna, in communicatione verborum ejus claritas perpetua.* Ubi pariter addit το *perpetua* et το *immortalitas*, quorum neutrum est in Græco, sed ipse το *immortalitas* hoc v. 17. positum, in cæteris, quæ sequuntur v. 18. repetendum censuit.

Sensus est, q. d. Ego Salomon studiose considerans sapientiam esse immortalem, et eamdem immortalitatem communicare suis cognatis, id est suis filiis et sponsis, qui eam arcte associare et quasi despondere satagunt ; facereque ut sibi cognati, id est conjuncti, affines et devincti, sint immortales : hac de causa ardenter concupivi eam mihi assumere in matrem, imo in sororem et sponsam, juxta illud Prov. 7. 4 : *Dic sapientiæ, Soror mea es : et prudentiam voca amicam tuam.* Græce sunt aoristi λογισαμενος και φροντισας, id est cum reputassem, et sollicite cogitassem, quod sapientia immortales faciat eos, qui secum cognationem vel affinitatem contrahunt, qui scilicet eam sibi devincire et despondere satagunt, juxta illud c. 15. 3 : *Scire justitiam et virtutem tuam, radix est immortalitatis.* Repetit id, quod dixit v. 13 : *Præterea habebo per hanc, immortalitatem, et memoriam æternam*, etc. Huc alludens Thalassius centuria 4. n. 56 : *Lignum vitæ*, ait, *est scientia Dei, cujus purus particeps, permanet immortalis.*

18. ET IN AMICITIA ILLIUS DELECTATIO BONA, ET IN OPERIBUS MANUUM ILLIUS HONESTAS SINE DEFECTIONE, ET IN CERTAMINE LOQUELÆ ILLIUS SAPIENTIA, ET PRÆCLARITAS IN COMMUNICATIONE SERMONUM IPSIUS : CIRCUIBAM QUÆRENS, UT MIHI ILLAM ASSUMEREM.] Hæc quoque superius recensuit, sed hîc repetit per conglomerationem, ut sapientiæ dotes inculcet, et omnes ad ejus studium magis accendat.

DELECTATIO BONA.] Id est honesta, non turpis ; item *bona*, id est *jucunda*, uti vertit Vatabl. juxta illud : *Ecce quàm bonum, et quàm jucundum habitare fratres in unum !*

HONESTAS SINE DEFECTIONE.] Id est opulentia inexhausta, divitiæ indeficientes, sive perennes, ut vertit Vatabl. Vide dicta v. 11. et 14. et Prov. 3. 16. ad illa : *Longitudo dierum in dextera illius, et in sinistra illius divitiæ et gloria.*

IN CERTAMINE LOQUELÆ ILLIUS SAPIENTIA.] Græce εν συγγυμνασια ομιλιας αυτης φρονησις, id est, *in coexercitatione conversationis illius prudentia :* Vatabl. *in usu colloquii* (ομιλια enim, id est colloquium, dicitur ac ομου λαλειν, id est à simul loquendo) *illius prudentia*, q. d. ait Jasen. Per hoc quod quid exercetur cum ea colloquendo, disserendo et conversando, acquiritur sapientia et prudentia ; sicut qui cum viris doctis in gymnasiis colloquuntur et disputant, eorum doctrinam expiscantur et hauriunt : et sicut in disputationibus scholasticis, ubi argumentans rationibus certat cum defendente, acuitur ingenium et veritas elucescit. Unde Eccli. 51. 25. dicitur : *Colluctata est anima mea in illa.* Hinc manarunt Collationes Patrum, de quibus Cassianus, Climacus et alii in Vitis Patrum, in quibus mutua collocutione, et quasi dissertatione de virtutibus, Ascetæ easdem sibi suisque discipulis validius et ardentius imprimebant. Quamquam hic non tam doceatur quomodo acquiratur sapientia, quàm quid fructus et commodi illa acquisita præstet, nimirum illam efficere, ut nostri sermones, discursus, dialogismi, dispu-

tationes sint sapientes, ac sapientiam ubique spirent, omnibusque aspirent, uti faciebant Patres in suis Collationibus.

Præclaritas (græce εὐκλεια, id est celebritas, nomen, laus, claritas famæ, splendor: unde κλυτος est inclytus, celebris, præclarus, splendidus) IN COMMUNICATIONE SERMONUM IPSIUS, q. d. ait noster Lorinus: bene audit ubique sapiens, ejusque verba tamquam axiomata, apophtegmata et gnomæ audiuntur, circumferuntur, laudantur. Dum communicat sermones, inde præclare celebratur: vel enim decus lausque habetur, cum illo conferre et colloqui. Anagog. id longe verius erit apud Beatos in cœlo. Huc facit illud Daniel. 12. v. 3: *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: et qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates*, Minus recte Lyran. Dionys. et Hugo, *præclaritatem* exponunt claritatem et elegantiam sermonis, q. d. Sapiens clare et eleganter sermones suos eloquitur.

Circuibam.] Hæc vox notat ingens et assiduum in Salomone sapientiæ desiderium: sic enim sponsus circuit, ut sponsam quam ambit nanciscatur. Porro circuivit ipse, ait Cantacuz. *Dum diu multumque elaboraret, dum se in omnibus honestis actionibus exerceret, dum omnes, qui sapientia virtuteque præditi essent, alios observaret atque suspiceret, alios etiam in magistrorum ac pædagogorum haberet loco, ac prorsus in hoc studium totus incumberet.*

Ut mihi illam assumerem.] In sponsam et contubernalem, ut dixit v. 2. Confert enim sapientiam cum sponsa carnali, eamque illi præfert. Primo, quod hæc sæpe mortem marito afferat, uti attulit Eva Adamo, et Dalila Samsoni; at sapientiam immortalitatem conciliat sibi devincto et conjuncto, et quasi cognato; secundo, in amicitia cæterarum nuptarum, sæpe est delectatio turpis; at in Sapientia est honestissima. Rursum, cæteræ maritis sæpe exhibent curas, molestias, tædia, jurgia: at hæc jugem sponso præstat delectationem, eamque bonam, id est jucundam et eximiam. Tertio, aliæ sponsæ ait Cervantius, desidia languent, otioque torpent, aut defluunt in deliciis totæ, sæpe illis nulla cura rerum domesticarum, non filiorum filiarumve, non famularum, non item eorum quæ ad victum, quæ ad cultum pertinent, quæ ad opes conservandas, nedum augendas; magni thesauri vix sufficere possunt earum vestibus, monilibus, cupediis: at *In operibus*, sive *ex laboribus manuum illius* (sapientiæ) *divitiæ thesauri indeficientes*, et hos non minori virtute ipsa suis manibus, quasi aureis adamantinisque mœnibus tuetur, *Honestas sine defectione*; quarto, *in certamine loquelæ*; cæterarum enim uxorum contubernio, colloquio, usu, consuetudine et congressu, in palæstra ipsa conjugali, plane virile robur ingeniumque viri languescit: unde suspiciendi admirandique sunt illi, tametsi pauci, qui uxorati una liberis atque libris strenue vacaverunt; eis tamen cælibus in numero et sapientia longe fuere et sunt majores: at in *certamine loquelæ* sponsæ hujus cœlestis, *sapientia* atque prudentia florent vigentque; quinto, ex collatione sermonum cum aliis feminis conjugibus, et earumdem consortio et societate, vir velut ignis cinere obducitur et obscuratur: quid enim è femina et muliere, nisi femineum et molle? Sit exemplo Salomon ipse 3. Reg. 11. cujus opulentiæ, potentiæ et magnificentiæ splendores inaurare non valuerunt, quæ deauravit societas feminarum contubernalium, ait Cervantius. *At præclaritas est in communicatione sermonum sapientiæ*, conjugis omnium purissimæ, quam proinde sibi in sponsam assumere satagit Salomon.

Hæc omnia mystice rite adaptes B. Virgini, quæ fuit sponsa S. Josephi, estque etiamnum quasi sponsa omnium fidelium et piorum.

19. Puer autem eram ingeniosus, et sortitus sum animam bonam.] Syrus: *Puer eram lucidus*, vel *clarus*: Arabicus, *puer eram subtilis, solers*, acutus. Ostendit se ex natura et indole bona ac ingeniosa capacem fuisse sapientiæ, q. d. Cum essem bonæ indolis et ingenii, facile intelligebam quanta esset dignitas sapientiæ, quanta ejus commoda jam à me recensita: quare cum illa propensius optarem et cognoscerem tamen me illa viribus meis non posse assequi, adii Dominum, eumque ut illa mihi largiretur deprecatus sum. Sapienter Tertull. *Deus*, ait, *ita naturam disposuit, ut ea gratiæ aptissimum fundamentum existeret.* Vide S. August. lib. 22. contra Faustum c. 70.

Ingeniosus.] Id est boni, magni, acuti et acris ingenii ad res intelligendas et dijudicandas. Unde Cicero lib. 5. de Finib. *Prioris generis*, ait, *est docilitas et memoria, quæ fere omnia appellantur uno ingenii nomine, easque virtutes qui habent, ingeniosi vocantur.* Et S. Isidor. l. 10. Etymol. litt. 1: *Ingeniosus dictus*, inquit, *quod intus habet vim gignendi quamlibet artem.* Et S. August. lib. 10. de Trinit. c. 11: *In his tribus*, inquit, *memoria, intelligentia, voluntate inspici solent etiam ingenia parvulorum cujusmodi præferant indolem. Quanto quippe tenacius et facilius puer meminit, quantoque citius intelligit, et studet ardentius, tanto est laudabilioris ingenii.*

Sub ingenio ergo hic judicium, memoriam et voluntatem intellige. His enim quatuor excelluit Salomon, cum alioqui sæpe pollentes ingenio, non polleant judicio, et vice versa: ingenii enim parens est temperies calida, judicii frigida. Ingenium lumen est animi; sed hujus ipsius luminis lumen, et oculus oculi est judicium. In ingeniosum cadit subinde error mentis et stultitia, nunquam in judiciosum. Malim hebes haberi, quod vitium pugnat cum ingenio, quam insipiens et stultus, quod adversatur judicio. Audi Maximum Tyrium dissertatione 34: *Plerumque id evenit homini, ut quo facundior est ingenio, eo minus valeat judicio.* At Salomon ingenio excelluit æque ac judicio, ut patet 3. Regum 5 et seq.

Pro *ingeniosus* græce est εὐφυής, quæ vox tria significat. Primo, eum qui industrius est ac amœni et acris ingenii, uti jam explicui: secundo, eum qui bona est indole, ac natura ad virtutem propensus; εὐφυής enim idem est, quod bene natus, natura habilis, bene formatus, bene à natura compositus, ingeniosus, id est naturali quadam ingenii dexteritate ad omnia comparatus: nam φύσις est indoles, puta naturalis ingenii animique bonitas: φύω enim est gigno, produco, planto, in lucem edo. Unde φύσις est natura, potentia rei innata, ingenium, indoles, vis nativa, naturæ habitus et mores. Ingenium enim proprie à Latinis natura vocatur cuique ingenita, à gignendo; ea vero in pueris indoles dicitur estque non solum probitatis, sed indus-

triæ quoque judiciique index. Unde S. Isidor. lib. 10. Etymol. c. 11. sub finem, *genium* derivat ex eo, *quod vim habeat omnium rerum gerendarum, seu à gignendis liberis: unde et geniales lecti dicebantur, qui novo marito sternebantur.* Et Festus: *Geniales deos,* inquit, *dixerunt aquam, terram, ignem, aerem: ea enim sunt semina rerum. Genium appellabant deum, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum. Aufustius: Genius, inquit, est deorum filius, et parens hominum, ex quo homines gignuntur: et propterea genius meus nominatur quod me genuit. Alii genium esse putarunt uniuscujusque loci deum.* Et Nonius Marcellus c. 4: *Ingenium,* inquit, *est naturalis sapientia. Sallust. Catilinæ bello: ingenium nemo sine corpore exercebat. Ingenium veteres dixerunt et sua sponte, vel natura. Nævius Licurgo: Vos, qui regalis corporis custodiam agitis, ite actutum in frondiferos lucos; ingenium arbusta vincta sunt non obscuritas. Sallust. Histor. lib. 3. Castrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. Virgilii. Georg. lib 2: Nunc locus arvorum ingeniis, quæ robora cuique, Quis color.* Hoc significatum secutus Petrus Nannius hoc loco vertit: *Puer eram dexteræ indolis.* Vatabl. *dextero ingenio præditus.*

Tertio, εὐφυής, teste Hesychio, est arbor, natura aut ingenium virescens, bene germinans, copiose succrescens. Id enim huic loco convenit, q. d. Salomonis natura instar boni solis, radiis cœlestis solis, puta gratiæ Dei, calefacta, probitatis et sapientiæ semina probe concipiebat, concepta confovebat, confota explicabat, et increscentia in dies promovebat; quare majora in dies suæ bonæ indolis et ingenii documenta edebat, instar Christi, qui proficiebat ætate, sapientia et gratia apud Deum et homines, Lucæ 2. ita à Castro et Pineda lib. 1. de Rebus Salomonis, cap. 18. *Ut dii immortales,* ait Seneca epist. 96. *nullam didicere virtutem, cum omni editi; et pars naturæ eorum est, esse bonos; ita quidam ex hominibus egregiam sortiti indolem in ea quæ tradi solent, perveniunt sine longo magisterio, et honesta complectuntur, cum primum audierint.*

Denique Aristotel. 3. Ethicorum cap. 9. Is, inquit, est εὐφυής, cui est quid innatum bene, qui sit bene à natura formatus et propensus, quemadmodum enim arbor virescens, et copiose succrescens et germinans, ac coalescens dicitur εὐφυὲς φυτόν, ita ingenium amœnum et acre, quod virescit, germinat, et coalescit in virtute, et in his quæ cum virtute et sapientia conjuncta sunt, dicitur bene à natura institutum, et ad bonum proclive.

Sortitus sum, hoc est, inquit Pineda loco jam citato, non voluntate, non merito meo, sed Dei nutu, qui velut sors in manu nostra non est, accepi animam bonam.] *Solent,* inquit S. August. lib. 10. de Genes. ad litt. cap. 18: *Quæ sorte dantur, divinitus dari.* Et inferius: *Ad auferendam suspicionem præcedentium meritorum sortis nomen accessit.* Vera hæc omnia, si sortis nomen presse accipiatur: nam, si ex usu sacri sermonis, sors non sonat illud fortuitum, sed aliquid proprium et velut hæreditarium. Mihi, inquit, attribuit supremus rerum arbiter Deus, optimam corporis et animæ portionem, præclaram quasi hæreditatem et sortem possessionis meæ.

Animam bonam.] Id est bonæ indolis, ad bonum omne propensam, bonitate naturali, moderatione affectionum, et candore morum præditam. Ita Dionys. Pineda, Jansen. Lorinus, à Castro et alii.

Minus recte Hugo ingenium naturæ, animam bonam gratiæ attribuit; sic et Bonavent. qui id probat ex voce sortis: et Lyran. qui animam bonam assignat puritati affectus, quem hausit Salomon ex institutione Nathan, qui propterea cognomen ei imposuit, *Amabilis Domino.* 2. Reg. 12. 23. Et Holcot, qui putat voce *puer* (puer enim dicitur a puritate) notari munditiem corporis: voce *ingeniosus*, peritiam intellectus; per τὸ *sortitus sum animam bonam*, innui gratiam supernaturalem. Et Hugo Ætherianus lib. de Regressu animarum c. 32. ait Salomonem sortitum esse animam bonam, per datam sibi sapientiæ abundantiam, per quam factus sit magis bonus.

Pejus alii censentes animam esse ex traduce, id est animam filii seminari et traduci ab anima parentis, sicut lumen unius candelæ traducitur et accenditur ab alia candela, sic exponunt q. d. *Puer eram ingeniosus*, græce εὐφυής, id est bonæ naturæ et indolis, quia à natura et indole bona animæ parentis mei sortitus sum et accepi pariter animam bonam, juxta illud Lucani lib. 5.

> Indole si dignum Latia, si sanguine prisco
> Robur inest animis.

Horum sententiam recensens, et cum dubio sequens S. Aug. l. 10. de Gen. ad litt. c. 17: *Puer autem eram ingeniosus,* inquit, *idipsum explicans, quibus causis ingeniosus esset, continuo subjungit. Et sortitus sum animam bonam, videlicet ex paterno ingenio vel corporali temperamento. Denique cum essem, inquit, magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum; quod si maternum intelligatur, ne hoc quidem, quod dictum est. Veni ad corpus, huic opinioni refragabitur, cum ex anima et corpore paterno venisse ad maternum corpus, accipitur, incoinquinatum videlicet, vel à cruore menstruo; dicuntur enim ex hoc ingenia gravari; vel à contaminatione adulterina*, quæ sæpe obest moribus filiorum, et suam pruriginem in illos transfundit. Verum tradux animarum ab Ecclesia jam velut error damnatus est. Docet enim illa omnes hominum animas à Deo creari infundendo, et creando infundi: atque error iste hic satis refellitur ex eo quod subditur: *Et cum essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum*, quæ verba innuunt animam priorem fuisse corpore, non tempore, sed natura, priusque habuisse suam bonitatem, de qua dixit: *Sortitus sum animam bonam;* ac deinde venisse in corpus incoinquinatum, non igitur à semine corporeo, nec per semen parentis transfusa est anima patris in corpus filii.

Præclare Seneca l. 4. de Benef. c. 6: *Insita sunt nobis,* inquit, *omnium ætatum omniumque artium semina, magisterque ex occulto Deus producit ingenia.*

Mystice, S. August. ibid. c. 18. hæc omnia accipit de Christo, qui verus fuit Salomon, id est pacificus et pax nostra: *Quid ingeniosius,* inquit, *illo puero, cujus in annis duodecim seniores sapientiam mirabantur?* Et inferius: *Et quid incoinquinatius illo utero Virginis, cujus caro etiamsi de peccati propagatione venit non tamen de peccati propagine concepit?* Et pluribus interjectis: *Et fortasse ideo ait, Sortitus sum animam bonam: si tamen hoc de illo oportet intel-*

ligi, quia solent, quæ sorte dantur, divinitus dari; aut quod fideliter dicendum est, ne vel illa anima aliquibus operibus præcedentibus ad tantum apicem subvecta putaretur, ut cum ea Verbum caro fieret, et habitaret in nobis; ad auferendam suspicionem præcedentium meritorum, sortis nomen accessit. Et S. Cypr. l. Testim. contra Judæos c. de Nativ. Christi: *Quis*, inquit, *ante nativitatem erat bonus? et quis venit in corpus incoinquinatum et impollutum?* nisi solus Christus, utpote instar roris in Virginem illapsus, in eaque conceptus ex Spiritu sancto.

20. Et cum essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum.] Syrus : *Et propter gratiam meam veni in corpus purum;* Arabicus : *Cum essem bonus, intravi in corpus illius*, scilicet sapientiæ. Hinc Origenistæ docebant animam exstitisse ante corpus, et pro meritis vel demeritis detrudi ac venire in corpus purum, vel maculatum. Verum hic est error jam olim ab Ecclesia damnatus.

Interpretes Orthodoxi hìc se torquent et varie exponunt. S. Bonaventura: *Cum essem magis bonus*, inquit, per gratiam supernaturalem, quàm essem prius ex industria naturali: Holcot: *Cum essem magis bonus*, nempe, quam ingeniosus, et magis in me emineret bonitas moralis, quàm bonitas naturalis ingenii (*veni ad corpus incoinquinatum*) id est proficiendo attigi perfectionem virtutum moralium, ita ut servarem corpus incoinquinatum à passionibus vitiorum. Carthusianus: *Cum essem magis bonus*, proficiendo in virtutibus, *veni ad corpus incoinquinatum*, conservans me ab impuritate.

Verum nihil horum satisfacit, nihil hoc loco germanum est et appositum.

Græce est, μᾶλλονδὲ, id est *magis vero*, vel *imo, potius, cum essem bonus*, ut sit correctio; unde Vatabl. vertit: *Imo bonus ipse cum essem, corpus incontaminatum adeptus sum;* Osorius : *Aut ut rectius dicam, cum ipse natura bonus essem*, nimirum secundum animam, *nactus sum corpus immaculatum*: aut μᾶλλον δὲ, id est *amplius* vel *insuper*, q. d. Cum essem bonus, scilicet quoad animam, quam sortitus sum bonam à Deo, amplius vel insuper veni ad corpus incoinquinatum: bonæ enim animæ, bonum corporis temperamentum, proportionaliter respondet, ideoque naturaliter quasi debetur, ac reipsa à Deo datur. Ita Nannius, Vatabl. et Jansenius, quem audi: μᾶλλον δὲ videtur positum hic, uti et sæpe alibi, pro *vel potius*, ut sit quodammodo corrigentis quod dixerat, et sit sensus: *Aut potius cum essem bonus, veni, id est deveni, ad corpus incoinquinatum. Dixerat : Puer eram ingeniosus, et sortitus sum animam bonam. Ex quibus verbis cum intelligi posset, eum significasse se suo ingenio consecutum animam bonam, idcirco veluti corrigit illum sormonem, dicens: Aut potius cum essem bonus, vel quia eram bonus, perveni ad corpus incoinquinatum. Significans animæ bonitatem, quam ex Dei munere habuit, fuisse causam munditiæ corporis non contra corporis dotibus animæ bonitatem esse paratam, et animæ bonitatem præcessisse, non secutam esse.*

Alii, quibus favet S. August. 10. de Genesi ad lit. c. 17. vertunt: *Ut essem bonus, veni ad corpus incoinquinatum.* Hæc expositio satis græco textui respondet at non latino vulgato; habet enim: *Et cum essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum*, quæ verba licet aliqui, ut sensui jam dato accommodent, exponant per trajectionem τῶ *magis*, q. d. *Et magis*, id est insuper, *cum essem bonus, veni ad corpus incoinquinatum*, atque dent exemplum Prov. 30. 31; *Nec est rex, qui resistat ei;* hoc est, et *rex, nec est qui resistat ei*, uti hæc verba transponendo exponunt Lyran. Dionys. et Jansen. rex enim est quartum animal inter ea, quæ bene gradiuntur; tamen trajectio hæc dura videtur et violenta.

Vulgatæ ergo versioni duplex dari potest sensus magis appositus et concinnus.

Prior est, q. d. Sortitus sum animam bonam, nec tantum animam bonam, sed et corpus bonum. Quare cum magis essem bonus, id est cum à Deo destinatus essem ad majorem plenamque bonitatem, ut essem magis magisque bonus, id est melior, imo complete, per omnia scilicet, tam quoad corpus, quàm quoàd animam bonus, *Veni ad corpus incoinquinatum*. Unde Græce est : *Magis autem bonus existens, veni ad corpus incoinquinatum*, id est melior, imo perfecte bonus exstiti, cum anima in se bona, venit pariter ad corpus bonum et incoinquinatum; corpus enim bonum addidit, et perfecit animæ bonitatem : hæc enim ex corpore bono suæ bonitatis complementum accepit: nam animæ officina est corpus: per illud enim ipsa operatur omnia sua. Quocirca ego Salomon, cum quoad animam essem bonus ex Dei creatione et dono, ejusdem munere adeptus sum corpus optime temperatum et cum anima mirifice congruens, scilicet affectibus moderatum, et animæ conforme ac obediens; hoc enim vocat hic incoinquinatum; passiones enim turbant et inquinant animam. Unde aliqui vertunt : *Quia consequebar majorem bonitatem, veni ad corpus incoinquinatum.*

Posterior, q. d. *Cum essem magis bonus*, id est cum magis magisque in bonitate crescerem, cum indies in bonitate per actus virtutum proficerem, cum majora in dies probitatis et præclaræ indolis indicia ederem, cum adolescerem animo æque ac sapientiæ studio, *Veni ad corpus incoinquinatum*; id est tunc consecutus sum corporis munditiem et donum castitatis, primo virginalis, deinde conjugalis, in eaque assidue profeci et crevi : nam cum scirem hoc esse donum Dei, illud instanter toto corde à Deo expetii, ut sequitur, et impetravi. Hic sensus est accommodus, eumque multis probat et explicat Noster à Castro, cujus verba paucis comprehensa hunc dant sensum, q. d. Ego quidem, cum à puero bona indole præditus fuissem, bonaque mente et ad virtutem propensa; imo quò magis bene eram institutus, eò magis crevi in corpus immaculatum, illud impollutum conservans : nam bona illa indoles qua me Deus sua miseratione donavit, me inducebat ad conservandum corpus meum incoinquinatum usque ad ætatem nubilem; ut ita aptior fierem ad postulandam impetrandamque sapientiam, quæ non habitat in corpore subdito peccatis. Id fecit Salomon juvenis; nam senex corpus suum et animam libidinibus inquinavit.

Mystice; Verbum in incarnatione assumpsit animam bonam, imo optimam, ac, ut illa omni ex parte esset in bonitate completa, adaptavit ei corpus optimum, id est purissimum et perfectissimum; Verbum enim mediante anima assumpsit corpus; quare prius natura (non prius

tempore) assumpsit animam, quàm corpus, ut docet D. Thom. 3. p. q. 6. art. 3.

Ex hac gnome multi probabiliter colligunt animas humanas, licet omnes ejusdem sint speciei, non tamen in naturæ dignitate esse pares, sed unam alia esse meliorem et perfectiorem essentialiter; intra tamen latitudinem ejusdem speciei; atque animam Christi nobilissimam esse præ animabus omnium hominum; non autem à corpore solo melius organizato hanc animæ et indolis diversitatem provenire, uti volunt Durandus, D. Soto, Soncinar, Henricus à Gandavo, Toletus, et nostri Conimbricenses in lib. 2. de anima, c. 1. quæst. 5. ac Philippus Solitarius in Dioptra, c. 2. et seq. ubi docet eam, quæ in hominibus est, functionum diversitatem oriri non ex anima, sed ex varia corporis crisi seu temperamento; sicut imber idem aliud operatur in olea, aliud in vite, et sic de aliis; et sicut sol idem nunc illuminat magis, nunc minus, si liber sit à nube vel caligine, aut iis obductus: et sicut eadem aqua per varios cuniculos, hic amara, alibi dulcis est.

Verum Salomon videtur hîc contrarium significare. Ait enim se sortitum esse animam bonam præ cæteris, id est cæteris meliorem à Deo inditam accepisse. Rursum ingeniosum ait se fuisse ex anima bona et ingeniosa. Unde ex Græco εὐφυής, sic vertas: *Puer eram bonæ indolis, et* (id est, *quia*) *sortitus sum animam bonam.* Nec dicas hanc animæ bonitatem illi à corpore provenisse; subdit enim: *Et cum essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum,* q. d. Prius natura in me fuit bona indoles ex anima bona, deinde ea perfecta fuit per corporis bonitatem et puritatem, cum in corpus hoc anima ingressa est.

Ratio est: Prima, quia si in corpore humano unum alio est melius et perfectius, ergo idem longe magis dicendum in anima. Unde S. Thom. 1. p. qu. 85. art. 7. in corp.: *Manifestum est,* ait, *quod quanto corpus est melius dispositum, tanto meliorem sortitur animam*; tum quia Deus animas attemperat corpori: ergo in nobilius corpus nobiliorem animam infundit; tum quia sic corpus habet hanc graduum latitudinem pulchramque varietatem; ergo multo magis eamdem habet anima, quæ longe corpore est præstantior et sublimior; secunda, quia in Angelis ejusdem chori et speciei, unus, v. g. summus, angelus est præstantior alio, v. g. ultimo; id autem provenit ex anima, ut ita dicam, angeli; non autem à corpore, utpote quo carent: ergo idem dicendum de anima hominis, quæ est naturæ intellectualis et angelicæ. Licet enim D. Thomas opinetur omnes Angelos inter se specie differre, tamen alii passim aliter sentiunt docentque in eadem specie plures esse Angelos sola differentia individuali discretos. Ita censent Alensis, Albertus, Bonavent. Scotus, Gabriel, Durandus, Marsilius, Molina, Vasquez et Suarez, l. 1. de Angelis, cap. 15; tertia, quia in geminis, v. g. in Esau et Jacob, ubi idem est semen, sæpe est diversissima indoles: ergo illa provenit ex anima dispare; quarta, quia animas feminarum dispares esse ab animabus virorum, imo initio dispares fuisse in creatione Adami et Evæ, nemo negarit. Et quis dicere audeat Judam habuisse animam tam nobilem, quàm habuit Christus? quinta, id ipsum arguere videtur tanta ingeniorum, indolis, studiorum, inclinationum varietas et propensio. Videmus enim alios ad studium philosophicum et theologicum, alios ad medicinam, alios ad eloquentiam, alios ad mathesin esse propensos et aptos; ad alias vero scientias ineptos, imo aversos; alios ad speculationem ferri, alios ad praxim; alios ad misericordiam proclives; alios ad severitatem et rigorem; alios ad castitatem, alios ad libidinem; in aliis summam esse memoriam, sed parum acuminis et ingenii; aliis magnum esse acumen ingenii, sed parum judicii et memoriæ; quæ omnia non videntur à solo corpore provenire. Denique si aurum auro præstat, bos bovi, aqua aquæ, terra terræ, lapis lapidi, cur non et anima una præstantior sit altera, præsertim cum anima spiritalis sit, ideoque elevatior et magis illuminata. Accedit articulus Academiæ Parisiensis, quem recitat Henricus Gandav. quodlib. 3. q. 5. et Durand. in 2. d. 32. q. 5. qui sic habet: *Si quis dicit omnes animas ab origine esse æquales, errat; quoniam aliàs anima Christi non esset perfectior, quàm anima Judæ.* Ita docent Magister Sententiarum in 2. distinct. 32. et ibidem S. Bonavent. Albertus, Richard. Joannes Major, Capreolus, Ægidius Ferrar. l. 1. contra Gentes, c. 3, Cajet. 1. p. q. 85. a. 7, Abulens. in c. 15. Matth. q. 656, ac Petrus Nannius, Jansen. et Vatabl. hîc, atque favet S. Aug. l. 4. contra Julian. cap. 3. dum ait: *Cujus* (Dei) *occulto judicio, nec injusto, alii fatui, alii tardissimi ingenii et ad intelligendum quodam modo plumbei, alii obliviosi, alii acuti memoresve nascuntur, alii utroque munere præditi,* etc.

Corpus incoinquinatum,] id est primo, castum et purum; secundo, carens labe, vitio et imperfectione, quæ nocere ingenio aut indoli posset; sed perfectum, bene constitutum, bonæ habitudinis, idoneum frugibus sapientiæ virtutisque secundùm aptam symmetriam et proportionem, ut regi aptarique facile posset ab anima; tertio, per catachresin et metalepsin, *corpus incoinquinatum* est corpus integrum, perfectum, pulchrum, elegans, formosum æque ac vegetum, validum, nervosum, robustum, ideoque pulchra validaque sponsa, puta sapientia, dignum. Nam

Gratior est pulchro veniens de corpore virtus.

Castitas enim, quæ sapientiæ est soror, valde promovet speciem, decus et formam, æque ac robur corporis. Hinc similis est amianto (quæ vox hîc est in Græco) lapidi qui igne non læditur, illique resistit, et integer in igne perdurat, teste Plinio lib. 36. c. 19.

Huc facit illud Boetii, l. 4. de Consol. prosa 6: *Sacri hominis corpus,* inquit, *virtutes ædificarunt;* et nonnullis interjectis: *Est alius cunctis virtutibus absolutus sanctusque ac Deo proximus: hunc contingi quibuslibet adversis, nefas providentia judicat; adeo ut ne corporis quidem morbis agitari sinat.* Hinc et Plato dialog. 6. initio, et uberius in fine dialog. 3, Heroas vocat diis genitos, eorumque conflandis corporibus materiam non nostratem, sed humana nobiliorem, et quasi lapsam è cœlo assignat: iisque non inquinatam communi fæce mortalium, sed fictam ex purissimo divinitatis auro mentem afflat. Ut enim idem in Opificio mundi philosophatur: Ex anima lectissima, simul et corpore præstantissimo, raritatis excellentia paribus, oritur in homine

primum admirabilis ille concentus et harmonia valetudinis optime temperatæ, et pulchritudinis augustæ, quæ separari non possunt : tum exquisita solertia sensuum, et affectionum moderata tranquillitas : tum etiam ad intelligenda divina, et ad humana tractanda, miræ celeritatis et capacitatis ingenium : et ex his ingenuus ac castus philosophiæ et Musarum amor, sine quo nec aliquis potest esse pulcher, nec bonus. His autem si proba educatio et doctrinæ lumen accesserit, extolli ait altius humana dignitate fastigium, hominemque divinæ musicæ participem, ad commune generis humani bonum bonarum artium choros in terris, et virtutum omnium choreas instituere : hæc Plato. Corpus ergo integerrimum est vivum Dei templum, divina fundens oracula.

21. ET UT SCIVI (ex inspiratione sapientiæ, ut sequitur, puta Dei) QUONIAM ALITER NON POSSEM ESSE (græce, *aliter non ero*) CONTINENS, NISI DEUS DET, ET HOC IPSUM ERAT SAPIENTIÆ, SCIRE CUJUS ESSET HOC DONUM : ADII DOMINUM, ET DEPRECATUS SUM ILLUM EX TOTIS PRÆCORDIIS MEIS.] Pro *continens*, græce est ἐγκρατής, quod tria significat : Primo, voti compotem ; secundo, castum ; tertio, continentem : quæ tria huic loco congruunt.

Primo ergo et genuine, sensus est, q. d. Ut cognovi quod non possem esse continens, id est compos voti, potens, et in potestate habens sapientiam, ut scilicet obtinerem illam adeo desideratam; nisi Deus eamdem mihi daret, ipsum adii et pro ea deprecatus sum. Totum enim Salomonis votum erat de sapientia consequenda, ut patet ex dictis. Unde et c. seq. orans et hoc votum suum explicans, non nisi sapientiam à Deo postulat. Ita Nannius, Vatabl. Jansen. Cantacuz. Osorius, à Castro, Emman. Sà, Lorin. et cæteri. *Continens* enim idem est quod tenens, compos, possidens, q. d. Cum scirem me meis viribus non posse obtinere sapientiam, nec obtentam retinere, nec retenta bene uti, nisi per Dei gratiam, hanc imploravi. Sic Eccli, 6. 28. dicitur : *Et continens factus ejus*, id est tenens vel possidens sapientiam, *ne derelinquas eam ;* et c. 15. v. 1 : *Et qui continens est justitiæ*, hoc est compos justitiæ, vel qui adeptus fuerit justitiam, *apprehendet illam*, sapientiam. Et c. 27. 33 : *Ira et furor, utraque execrabilia sunt, et vir peccator continens erit illorum*, id est compos aut particeps illorum erit, vel illis obnoxius. Hinc Arabicus hoc loco vertit : *Et cum cognovissem me non alio modo tenere illam, si Deus non dedisset mihi.*

Secundo, *continens* idem est quod castus, qui se continet et refrenat à libidine, cujus stimuli sunt vehementissimi. Salomon enim postulare videtur castitatem, quasi individuam sapientiæ comitem, metuens ne per libidinem, ad quam natura propendebat, perderet sapientiam, uti in senio eam perdidit : quod hic præsagire videtur. Pertinet ergo τὸ *continens* ad id quod præcessit : *Veni ad corpus incoinquinatum;* illud enim in puritate sua continere et conservare satagebat. *Continens igitur* idem est quod in potestate tenens, frenans et coercens venereas corporis voluptates, earumque domitor, victor et dominus (hoc enim est ἐγκρατής), quod fit virtute castitatis. Ita Glossa, Dionys. Holcot, Hugo Æther. de Regressu animarum cap. 32. ac Tertull. de Veland. virginib. c. 13. et S. August. libr. 6. Confess. c. 11. et epist. 89. quæst. 2. ubi ex hoc loco docet continentiam non esse virium liberi arbitrii, sed gratiæ Dei : *Cum scirem*, inquit, *quod nemo esse potest continens, nisi Deus det. Jubet ergo Deus continentiam, et dat continentiam. Jubet per legem, dat per gratiam, jubet per litteram, dat per spiritum ;* et epist. 143. ad Julianam matrem Demetriadis, cui virginitatis propositum gratulatur, sed monet hoc esse insigne donum Dei, ideoque ab eo infimis precibus lacrymisque postulandum. Idem docet Prosper contra Collat. c. 36. Continentia ergo hic significat castitatem, non solum virginalem, sed et vidualem et conjugalem. Triplex enim hæc castitas est donum Dei, imo conjugalis sæpe majus est donum, quàm virginalis. Experientia enim libidinis, in conjugio, vehemens est stimulus ac tentatio ad eam extra conjugium ex speciosioribus corporibus captandam. Salomon enim cum postulavit hanc continentiam et sapientiam, jam erat maritus, adeoque jam genuerat Roboam, uti superius ostendi. Ita Bellarm. lib. 2. de Monachis c. 31. et lib. 5. de Gratia et lib. arb. c. 7.

Rursum loquitur hic Salomon, non solum de actu continentiæ sive castitatis, sed etiam de habitu, sive ille sit acquisitus, sive infusus : omnes enim habitus, licet acquisiti, sunt dona Dei, qui est auctor omnium bonorum naturalium. Minus recte ergo Scholastici nonnulli ex hoc loco probant præter virtutes acquisitas, dari virtutes morales à Deo infusas. Etsi enim id verius sit; tamen non satis solide ex hoc loco et similibus probatur. Ita Gabriel Vasquez 1. 2. disp. 86. n. 12. Magis tamen loquitur hic Sapiens de actu continentiæ, qui quotidie homini exercendus est, inter tot tamque graves libidinis occasiones et tentationes ; ad quas superandas non sufficit natura, nec habitus naturalis, sed opus est peculiari gratia Dei, eaque frequenti et potenti, ut docet S. August. locis jam citatis, qui ex hoc loco idipsum probat.

Moraliter hic disce quod humilitatis humilisque orationis præmium est castitas, sicut superbiæ condigna castigatio est luxuria, uti docet S. Gregor. 26. Moral. 13 : *Nam multis*, inquit, *sæpe luxuriæ seminarium superbia fuit ; quia dum eos spiritus quasi in altum erexit, caro in infimis mersit. Hi enim secreto prius elevantur; sed postmodum publice corruunt; quia dum occultis intumescunt moribus cordis, apertis cadunt lapsibus corporis.* Humilitas ergo est custos pudicitiæ. Quocirca S. Ignatius epist. ad Philip. *Qui castus est, vel continens*, inquit, *non extollatur, ne perdat mercedem suam;* S. Hieron. epist. ad Demetriadem : *Non solum putes tuum esse, quod tuum est, sed earum, quæ suam in te expressere pudicitiam* (matris atque aviæ) *et honorabilium nuptiarum, cubilisque immaculati pretiosissimum germinavere te florem, qui perfectos afferet fructus, si humiliaveris te sub potenti manu Dei;* S. August. serm. 53. de Verbis Domini : *Audeo dicere : Superbis continentibus expedit cadere, ut in eo ipso, in quo se extollunt, humilientur;* S. Fulgent. ep. 3. ad Probam, de virgin. c. 18 : *Ut integra permaneat Deo dicata virginitas, sicut custoditur integritas corporis, multo amplius custodienda est humilitas cordis. Si qua enim vere virgo est Christi, non potest Christo nisi humilitate conjungi, etc.* S. Bernard. hom. 1. super Missus est : *Pulchra permixtio virginitatis et humilitatis ; nec mediocriter placet Deo illa anima, in qua et humilitas commendat virginitatem, et virginitas exornat*

humilitatem; et paulo post : *Ut placeret virginitas, humilitas procul dubio fecit. Quid dicis, virgo superba? Maria virginem se oblita gloriatur de humilitate, et tu negligendo humilitatem, blandiris tibi de virginitate : Respexit humilitatem ancillæ, etc. Expedit tibi virginem non esse, quàm de virginitate insolescere.* Rursum Cassianus, lib. 2. de Institut. ren. cap. 18 : *Sicut,* ait, *sine humilitate castitas obtineri non potest, ita sine castitate scientia obtineri nequit;* utriusque ergo, imo omnis virtutis omnisque boni centrum est humilitas, humilisque oratio. Unde S. Chrysost. apud Antonium in Melissa, p. 1. cap. 46 : *Oratione,* inquit, *acquiritur conversatio Dei; sejungitur autem à Deo, qui non se conjunxerit ei per orationem. Qui vero separatur à Deo, illum prorsus necesse est adversario conjungi. Oratio custodia est temperantiæ, virginitatis sigillum, iræ castigatio, superbiæ moderatio, animæ memoris injuriarum expiatio, invidiæ demolitio, pacis confirmatio.*

Vis exempla? Accipe. Abbas Serenus apud Cassian. collat. 7. cap. 2, cum pro perfecta castitate impetranda *jugi supplicationi ac lacrymis indefessus insisteret, adveniens ad eum angelus in visione nocturna, ejusque velut aperiens uterum, quamdam ignitam carnis strumam de ejus visceribus avellens, ac projiciens, suisque omnia ut fuerant locis intestina restituens : Ecce, inquit, incentiva carnis tuæ abscissa sunt, et obtinuisse te noveris hodierna die perpetuam corporis puritatem, quam fideliter poposcisti.*

S. Thomas Aquinas juvenis tentatus à scorto, à fratribus submisso, titione illud fugavit, moxque orans pro dono castitatis, vidit angelum zona sibi renes stringentem, dicentemque : *Accipe cingulum castitatis,* ac deinceps per omnem vitam sensu libidinis caruit, uti habet ejus Vita.

S. Cæcilia cilicio armata, cum gemitu orans cum Psalte Psal. 118: *Fiat, Domine, cor meum immaculatum in justificationibus tuis, ut non confundar,* castitatem angelicam, ejusque custodem angelum meruit obtinere; quin et eamdem Valeriano sponso, Tiburtio ejus fratri, multisque aliis aspiravit, ac velut apis argumentosa virginum mella favosque contexuit.

Simile exemplum de Abbate Mose recenset Palladius in Lausiaca c. 22, de Pacone c. 29. Vide S. August. de S. Virgin. c. 39.

Illustre recensque exemplum exstat in Vita S. Elzearii Comitis Arriani, cap. 36. Hic enim cum sponsa sua Dalphina in flore ætatis, ipso festo S. Magdalenæ post Synaxim flexis genibus, junctisque super Missale manibus, perpetuam Deo vovit virginitatem, hac forma : *Domine Jesu Christe, à quo omne bonum et donum proficiscitur, ego peccator fragilis et infirmus, sine tuo speciali dono non possum caste et continenter vivere; sed de tuo singulari adjutorio confidens, voveo et promitto tibi, et sanctissimæ matri tuæ, atque omnibus Sanctis, toto tempore vitæ meæ me caste victurum, et virginitatem servaturum, quam huc usque tua benignitate in me custodivisti, atque hujus promissionis exsequendæ causa, paratus sum quascumque afflictiones et pœnas, atque etiam mortem ipsam perpeti.* Denique S. Virgo Dalphina consimili modo virginitatis votum, quod jam ante secreto fecerat, publice repetivit. Subjunxit D. Garsenda ejus nutrix illud S. Urbani Pontif. de S. Cæcilia : *Domine Jesu Christe, seminator casti consilii, suscipe seminum fructus, quos in Dalphina virgine seminasti.*

Porro mire ad castitatem juvat implorare opem B. Virginis; hanc enim statuit virginum reginam et castitatis præsidem; unde Ecclesia eam invocans supplicat : *Nos culpis solutos, mites fac et castos : vitam præsta puram.*

Tertio, *continens* hic non solum castum, sed et à quolibet alio vitio continentem et abstinentem significat. Unde Syrus vertit : *Agnovi autem quod non possem domare animam meam.* Continentia enim generalis est virtus, quæ, ut docet Arist. toto l. 7. Ethic. iram, gulam, superbiam, avaritiam, acediam, omnemque aliam pravam mentis affectionem, sive concupiscentiam, coercet et refrenat, facitque ut homo in suis actionibus sit moderatus, modumque debitum in omnibus teneat. Hujusmodi autem moderatio est vera sapientia, quam sequenti petit oratione. Unde dicit de sapientia : *Deducet me in operibus meis sobrie,* id est, temperate et moderate, ita scilicet ut in omnibus modum teneam. Hinc Lyran. bene exponit : *Non possem esse continens à vitiis.* Et S. Aug. l. 10. Confess. c. 29. locum hunc tractans, *continentiam* interpretatur abstinentiam ab omnibus vitiis; sic enim Deum alloquitur et obsecrat : *Et tota spes mea non nisi in magna valde misericordia tua. Da quod jubes, et jube quod vis. Imperas nobis continentiam. Et cum scirem, ait quidam, quia nemo potest esse continens nisi Deus det, et hoc ipsum erat sapientiæ, scire cujus esset hoc donum. Per continentiam quippe colligimur et redigimur in unum, à quo in multa defluximus. Minus enim te amat, qui tecum aliquid amat quod non propter te amat. O amor, qui semper ardes et nunquam exstingueris, charitas Deus meus, accende me. Continentiam jubes, da quod jubes, et jube quod vis. Jubes certe, ut contineam à concupiscentia carnis, et concupiscentia oculorum, et ambitione seculi; jussisti à concubitu, et de ipso conjugio melius aliquid, quàm concessisti, monuisti.* Similia habet l. 4. contra Julian. c. 3. et lib. de Peccat. merit. c. 5. et l. de Continentia, c. 1. Porro Aristot. l. 7. Ethic. distinguit continentiam à temperantia, quod hæc plena et perfecta sit virtus; illa vero inchoata duntaxat, eo quod adhuc versetur in lucta et pugna vitii contrarii, ac cum rebellione, et quasi seditione passionum confligat. Verum Salomon hæc duo non distinguit, sed *continentem* vocat temperantem et moderatum in omnibus.

Et hoc ipsum erat sapientiæ scire cujus esset hoc donum.] Ita lege cum Romanis et Græcis; quare minus recte alii legunt : *Et hoc ipsum erat summa sapientia;* alii, *sapientiæ.* Pro *sapientia*, græce est φρόνησις, id est prudentia, intelligentia, sapientia; pro *donum*, græce est χάρις, id est *gratia;* castitas enim est donum gratiæ Dei, idque unum è maximis, ob ejus difficultatem, et tentationes carnis assiduas et periculosissimas. Quàm hoc verum sit docet S. Aug. qui in concubinatu et hæresi existens, putabat continentiam à concubitu sibi esse impossibilem, eo quod illam quæreret in viribus liberi arbitrii. Sic enim ait l. 6. Conf. c. 1 : *Propriarum virium credebam esse continentiam, quarum mihi non eram conscius, cum tam stultus essem, ut nescirem, sicut scriptum est, neminem posse esse continentem, nisi tu dederis. Utique dares, si gemitu interno pulsarem aures tuas, et fide solida in te jactarem curam meam.* Unde idem conversus jam sapientior factus, epist. 143 : *Non tantum,* ait, *in hoc nos adjuvat Deus sua gra-*

tia, ut amando agamus quod discendo jam scimus; sed ut sciamus quid agendum sit. Ita ut nemo possit esse continens, nisi Deus det, et neque hoc ipsum sciens. Quin et Cassian. Collat. 12. c. 4 : *Sciens,* ait, *impurissimæ colluvionis aspergine se protinus maculandum, si vel paululum quid ab eo protectio divina discesserit, ac proinde pro perpetuitate ejus, cum omni contritione et humilitate cordis indefessis est orationibus excubandum.*

Hinc et S. Aug. eadem epist. 143. docet, non tantum in fidelibus, sed etiam in Gentilibus, continentiam esse donum gratiæ Dei, affertque exemplum Polemonis, qui audiens Xenocratem de abstinentia disserentem, ex ebrioso factus est sobrius.

Ex totis præcordiis meis.] Græce, *ex toto corde meo*, id est, ex toto cordis mentisque affectu, gemitu, desiderio et suspirio, additis quoque jejuniis, vigiliis, chameunia, id est humi cubatione (hæc enim carnem macerant, orationem acuunt, et ad castitatem disponunt), ait Cantacuzenus. Qui sic serio, ardenter et quasi toto corde petunt à Deo donum castitatis, impetrant : qui vero frigide, dubie et dimidio duntaxat corde petunt, non impetrant; quia impetrare nolunt. Talis ante conversionem erat S. Aug. quem audi lib. 8. Confes. c. 7 : *At ego adolescens miser valde, miser in exordio ipsius adolescentiæ, etiam petieram à te castitatem, et dixeram : Da mihi castitatem et continentiam, sed noli modo* (en cor non integrum, duplicem animum, inconstantem in viis suis, non directum à Deo); *timebam enim ne me cito exaudires, et cito sanares à morbo concupiscentiæ, quam malebam expleri, quam exstingui.*

Hæc oratio Salomonis est illa de qua 3. Reg. 3. Ex hoc loco discimus eum multis ante diebus in desiderio habuisse, ac in votis sapientiam, eamque à Deo postulasse : unde in nocte dormienti in Gabaon, volens Deus votis ejus satisfacere, jussit ut peteret quod vellet : et postulavit sapientiam, ut sæpe aliàs postulaverat, ac data est illi tam eximia, ut præiret omne genus hominum, ut ait S. Hieronym. in 12. Eccles. (etsi in cap. 2. ejusdem libri dicat Salomonem non fuisse sapientiorem Abraham, Mose et cæteris Sanctis, sed iis qui fuerunt ante se in Jerusalem), quia *postulavit in fide, nihil hæsitans, et postulavit à Deo, qui dat omnibus affluenter, et non improperat,* ut dixit cap. 1. suæ Canonicæ S. Jacobus. Ita à Castro.

CAPUT NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Oratio Salomonis pro impetranda sapientia, cuilibet religioso et sapientiæ studioso, præsertim prælato et principi, usurpanda. Est enim oratio hæc piis affectibus, æque ac rationibus efficacissimis plena, docens sapientiam esse necessariam, tam ad se, quam ad populum sapienter regendum, eo quod ipsa norit omnia, ac sine ea homo ignorans et imbecillus nihil efficiat, quod feliciter succedat. Videtur hæc esse illa oratio qua Salomon impetravit sapientiam, de qua 3. Regum. 3. vers. 9. Ex hac oratione D. Henricus Suso sub annum Domini 1350. confecit Horas de æterna Sapientia, ejus studiosis perutiles æque ac pias. Exstant inter opera ejus, et in Hortulis animæ.

1. Deus patrum meorum, et Domine misericordiæ, qui fecisti omnia verbo
tuo, 2. et sapientia tua constituisti hominem, ut dominaretur creaturæ,
quæ à te facta est, 3. ut disponat orbem terrarum in æquitate et justitia,
et in directione cordis judicium judicet : 4. da mihi sedium tuarum assistri-
cem sapientiam, et noli me reprobare à pueris tuis : 5. quoniam servus
tuus sum ego, et filius ancillæ tuæ, homo infirmus, et exigui temporis,
et minor ad intellectum judicii et legum. 6. Nam et si quis erit consumma-
tus inter filios hominum, si ab illo abfuerit sapientia tua, in nihilum computabitur. 7. Tu ele-
gisti me regem populo tuo, et judicem filiorum tuorum et filiarum. 8. Et dixisti me ædificare
templum in monte sancto tuo, et in civitate habitationis tuæ altare, similitudinem tabernaculi
sancti tui, quod præparasti ab initio : 9. et tecum sapientia tua, quæ novit opera tua, quæ
et affuit tunc, cum orbem terrarum faceres, et sciebat quid esset placitum oculis tuis, et
quid directum in præceptis tuis. 10. Mitte illam de cœlis sanctis tuis, et à sede magni-
tudinis tuæ, ut mecum sit, et mecum laboret, ut sciam quid acceptum sit apud te : 11. scit
enim illa omnia et intelligit, et deducet me in operibus meis sobrie, et custodiet me
in sua potentia. 12. Et erunt accepta opera mea, et disponam populum tuum juste, et

ero dignus sedium patris mei. 13. Quis enim hominum poterit scire consilium Dei ? aut quis poterit cogitare quid velit Deus ? 14. Cogitationes enim mortalium timidæ, et incertæ providentiæ nostræ. 15. Corpus enim, quod corrumpitur, aggravat animam, et terrena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem. 16. Et difficile æstimamus quæ in terra sunt : et quæ in prospectu sunt, invenimus cum labore. Quæ autem in cœlis sunt quis investigabit ? 17. Sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam, et miseris spiritum sanctum tuum de altissimis : 18. et sic correctæ sint semitæ eorum qui sunt in terris, et quæ tibi placent didicerint homines ? 19. Nam per sapientiam sanati sunt quicumque placuerunt tibi, Domine, à principio.

1. Deus patrum meorum, et Domine misericordiæ, qui fecisti omnia verbo tuo.] To *meorum* non est in Græco : Holcot legit, *nostrorum*, puta Davidis et Patriarcharum, præsertim Abrahæ, Isaac et Jacob, qui totius Israelis, id est, populi fidelis et religiosi, fuere patres, eumque optime et sapientissime rexerunt; qua in re ipse illos imitari cum velit, jure idem sapientiæ donum ab eodem auctore Deo postulat. Rursum hi ob fidem et sanctitatem Deo fuere charissimi, adeo ut Deus eorum nomine glorietur, eoque vocari et invocari voluerit, dicens ad Mosen et Hebræos Exodi 3. 15 : *Dominus Deus patrum vestrorum, Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob misit me ad vos; hoc nomen mihi est in æternum, et hoc memoriale meum in generationem et generationem.* Atque sic Deus humano generi suum nomen elargitus est, auctore Philone in libro de Abrahamo, ut habentes refugium ad preces et supplicationes, à spe bona non excluderentur, tribus illis patribus ob Dei oculos præmissis : quod melius facit nunc nomen Jesu Christi Domini nostri, quo nostras omnes preces claudimus et obsignamus. Nam majorum merita, et præcipue Sanctorum, Deo proponere ad postulandum quidpiam, consuevere probi in primis viri. Ita Cantacuzenus, à Castro, Pineda et alii. Deus enim patrum est pariter Deus filiorum, quos ipse patribus dedit, ut filius propter patrum merita se æque ac patribus Deum propitium exhibeat; præsertim quia id olim ipse promiserat patribus, ut cum dixit Abrahæ: *Statuam pactum meum inter me et te, et inter semen tuum post te in generationibus tuis fœdere sempiterno : ut sim Deus tuus, et seminis tui post te,* Genes. c. 17. 7. Et : *Benedicam tibi, et multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, etc. et benedicentur in semine tuo omnes gentes,* Gen. 22. 17.

Domine misericordiæ.] Vatabl. *beneficentiæ ;* Pagnin. *pietatis*, id est summe beneficus, pius, misericors et miserator, qui peccatum homicidii et adulterii patri meo Davidi, et matri meæ Bethsabee misericorditer remisisti, ait Lyran. Unde Lucifer Calar. legit : *Domine misericordiarum.* Hoc titulo gaudet Deus, eoque invocatus postulata audit et exaudit. Misericordiæ enim proprium opus est miserorum misereri, eisque opem ferre ; atque omnes indigent Dei misericordia, ut eam velut sibi patrocinantem coram Deo allegare possint et debeant. Sic pauperes, ut stipem emendicent à divitibus, solent eorum misericordiam et liberalitatem allegare et dilaudare. Emphasim habet τὸ *Domine*, q. d. Tu es Dominus, ac dominaris infinitæ tuæ misericordiæ, æque ac immensæ miseriæ nostræ : illam ergo velut ditissimus et liberalissimus Dominus in nos eroga, ut miseriæ tantæ succurras; abyssus enim miseriæ nostræ invocat abyssum misericordiæ tuæ. Tu enim es primus et summus omnium eleemosynarius, imo *tu es pater misericordiarum, et Deus totius consolationis*, 2. Cor. 1. 3.

Rursum, Deus proprie dicitur *Dominus misericordiæ ;* quia dominium suum ostendit miserendo potius quàm puniendo, vel aliud quid agendo, juxta illud quod orat Ecclesia : *Deus qui omnipotentiam tuam parcendo maxime et miserando manifestas ;* patiens enim et clemens est potens iræ, animique sui et rerum omnium, uti ostendi Prov. 16. 32. ad illa : *Melior est patiens viro forti.*

Qui fecisti.] Conciliat sibi hoc versu Dei benevolentiam tribus Dei attributis, scilicet primo, allegando Dei amorem et fidelitatem, quod scilicet sit Deus patrum suorum, eisque promiserit se eorum posteris benedicturum, id est benefacturum : rogat ergo ut idipsum nunc fideliter, ac reipsa posteris egentibus et invocantibus præstet, ac amorem, quo prosequitur patres, testetur et extendat in filios ; secundo, allegando Dei misericordiam, ut eam sibi misero, eam poscenti more suo exhibeat ; tertio, allegando Dei potentiam, quod scilicet omnia verbo suo fecerit et crearit, ac proinde ei perfacile sit rem hanc petenti annuere. Docet ergo nos hisce tribus titulis stringere, et quasi cogere Deum ad præstandum id quod petimus ; vult enim efficaci ardentique oratione et desiderio stringi et quasi cogi Deus à nobis.

Verbo tuo.] Solo jussu tuo, puta in mente dicendo : Fiat lux, fiant luminaria, etc. Genes. 1. Mystice, Verbo, id est Filio tuo : per hunc enim Deus Pater fecit omnia. Itaque *verbum* notat tum facilitatem, tum sapientiam, qua Deus cuncta creavit. Vide dicta Gen. 1. Verbum denique, id est Filium Dei, tacite doctorem sibi poscit Salomon, qui per incarnationem futurus erat doctor Israelis et gentium omnium. Unde 3. Reg. 3. 9. cum apparuit Deus Salomoni, non Patrem, sed Filium apparuisse censet Pineda et alii. Imo Concil. Sirmiense docet in omnibus Dei apparitionibus veteris Testamenti, Filium duntaxat apparuisse, ut suæ incarnationi, qua visibilis hominibus apparitums erat, præluderet.

Præclare S. Basilius, l. 1. contra Eunomium : *Nonne,* inquit, *cum de Deo audivimus, quod in sapientia omnia fecit, conditricem tunc ejus artem docemur? cum vero quod aperuit manum suam, et implet omne animal benedictione*, Psal. 144. *providentiam ejus, quæ per omnia transiit? cum vero, quod posuit tenebras latibulum suum*, Psal. 17.

12 : *Invisibilis naturæ ejus admonemur? Cum rursus è persona ipsius Dei dicitur*, Malach. 3. 6 : *Ego sum, et alteratus non sum, identitatem æternam incommutabilitatemque divinæ substantiæ discimus?* Quin et Plato : Bonus, inquit, est Deus ; omnia ergo sibi simillima fieri voluit : nam bonus nullius unquam rei invidia tangitur. Et Seneca, lib. 4. de Benef. *Non mentiar, si dixero neminem non amare beneficia sua, cui non causa sit iterum dandi beneficii, semel dedisse. Cui initio non fuisset ratio præstandi, aliquid ei præstamus, quia præstitimus.*

2. Et sapientia tua constituisti hominem ut dominaretur creaturæ, quæ a te facta est.] Græce, *creaturis à te factis.* Incipit jam urgere Deum rationibus ad sapientiam sibi communicandam, ut officio regnandi sibi à Deo imposito recte perfungatur. Unde ablativus *sapientiâ tuâ* potest referri, tum ad Deum, qui sapienter hominem creavit velut mundi regem et dominum, ut illum regeret; tum potius ad hominem, quem Deus sapientia imbuit, ut sapienter mundum gubernaret : id enim magis servit Salomonis proposito, quo Deum stimulat ad sapientiam sibi dandam, velut sibi debitam ad sapienter regendum. Unde pro *constituisti*, græce est κατασκευάσας, id est reformasti, adornasti, concinnasti, docuisti, instruxisti rebus necessariis, sicut vas (hoc enim græcè dicitur σκεῦος) aliquod plene per omnia formatur, concinnatur, adornatur, ut sit elaboratum, perfectum et expolitum ad suos usus. Sic enim Deus in hominis corpus ex limo plasmatum infudit animam rationalem, eique sapientiam indidit, ut homo esset perfectus et idoneus ad regendum orbem.

Prima ergo est hæc ratio, q. d. Domine, qui ineffabili tua sapientia Adamum creasti velut regem mundi, ut dominaretur cæteris creaturis, ne illæ ratione æque ac rectore destitutæ inter se confligerent, aut carerent debita subordinatione, dispositione et gubernatione, ideoque Adamum, ut idipsum præstaret, sapientia tua ipsi indita adornasti et instruxisti; quæso te, ut eamdem mihi quoque indas et communices : me enim constituisti regem Israelis, id est populi fidelis et Ecclesiæ tuæ ; ut ergo munus regium mihi à te impositum rite obeam, sapientiam ad hoc debitam et necessariam mihi elargire : ego enim sum filius hæres Adæ; ac non solum urbis tuæ sanctæ, puta Hierosolymæ, sed et quodam modo orbis totius à te constitutus sum rector ; tum quia me destinati orbis magistrum, ut rerum omnium naturas perscruter, et hominibus explicem : tum quia me urbis tuæ sapientis et sanctæ regem designasti, ut ex me orbis totus veri regis ideam, verumque regendi exemplar hauriat et capiat. Quocirca Salomon Adæ in sapientia, æque ac jure regnandi fuit par vel suppar. Facilius enim fuit Adæ in justitia originali regere creaturas ratione carentes ad nutum obedientes, quàm Salomoni post lapsum regere Hebræos duræ cervicis, et concupiscentiis suis addictos. Unde apud interpretes problema est, utrius sapientia fuerit major, Adæ an Salomonis? et adhuc sub judice lis est, aliis Adæ, aliis Salomoni primas sapientiæ assignantibus.

3. Ut disponat orbem terrarum in æquitate (græce, ἐν ὁσιότητι, id est *in sanctitate*) et in justitia, et in directione cordis judicium judicet.] *Disponat*, id est gubernet; gubernatoris enim est omnia suis locis, ordinibus, gradibus, temporibus, modis et conditionibus ordinare et disponere. Simile est v. 12. Unde græce est διέπῃ, id est dispenset, administret, curet, præsit, moderetur, regat; hinc Deus ab Aristotele (si tamen is est auctor) lib. de Mundo, vocatur ὁ τὸ σύμπαν διέπων, id est, omnia administrans, disponens, gubernans. Talis fuit Adam velut Dei vicarius in terra, juxta illud Genes. 1. 26 : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, et dominetur*, seu *præsit piscibus maris, et volatilibus cæli, et bestiis, universæque terræ, omnique reptili quod movetur in terra.* Hoc est, faciamus hominem, præditum libero arbitrio, ratione et sapientia, in quo sit nobis similis, ut gubernet mundum in sanctitate et justitia, hoc est in cultu et religione veri Dei, et in conservatione justitiæ erga alios homines.

Et in directione cordis judicium judicet.] Græce, ἐν εὐθύτητι ψυχῆς, id est, *in rectitudine animæ*, vel, ut Lucifer pro S. Athanas. legit, *animi :* per quam S. Bonavent. et Hugo intelligunt rectam intentionem, Holcot clementiam, Lyran. dictamen rectæ rationis. Melius Osorius animi æquitatem et rectitudinem accipit, q. d. Adam constitutus est à Deo rector mundi, ut animo æquo et recto, ac ab omni sinistro affectu, passione, personarum acceptione libero, in neutram partem propendendo, justum suum judicium exerceret, et jus suum cuique diceret ac tribueret : rectitudo enim hæc adversatur obliquitati, qua quis ob metum vel favorem deflectit à recta justitiæ norma et regula, cujus fons et origo est lex æterna in mente Dei : qui proinde judici in mente assidue cogitandus est, ut recte judicet, juxta consilium Josaphat regis 2. Paralipom. cap. 19. v. 6. Unde Job, c. 34. v. 14 : *Si direxerit*, inquit, *ad eum cor suum, spiritum illius et statum ad se trahet.* Addit noster Lorinus rectitudinem vel directionem cordis posse significare promptitudinem, facilitatem, ac quasi explanationem et levitatem asperitati, hæsitationi et obscuritati contrariam. Multi enim in judicando sunt obscuri, implexi, hæsitantes, tardi, asperi, cum judex debeat esse clarus, resolutus, expeditus, planus, æquus et facilis.

Hinc tropolog. infert Cantacuzenus : Ille, inquit, erit perfectus rex, qui ex prima mundi administratione et regno homini à Deo commendato, rationem addiscit gubernandi *in æquitate*, id est sancte quoad se; *in justitia*, quoad cognoscendas aliorum naturas et necessitates, ad reddendum unicuique quod suum est, instar Adami cognoscentis singula, et dominantis in omnia, et *in directione cordis*, se omniaque sua conferentis in veri Dei religionem et cultum : hoc enim affert *cor rectum.* Rectus enim illud totum, quantum quantum est, dirigit in Deum.

4. Da mihi sedium tuarum assistricem sapientiam.] Syrus : *Da mihi sapientiam à conspectu sedis tuæ;* Arabicus : *Da mihi sapientiam eorum qui frequentant te;* græce : Δός μοι τὴν τῶν σῶν θρόνων πάρεδρον σοφίαν, id est : *Da mihi tuorum thronorum paredram*, id est, *assidentem sapientiam.* Cantacuzenus per *thronos* accipit tertium ordinem Angelorum primæ hierarchiæ, qui vocantur Throni : his enim insidet Deus post Seraphim et Cherubim, juxta illud psalm. 79. 2 : *Qui sedes super Cherubim, manifestare coram Ephraim.* Magis ad litteram per *thronos* accipias sedes regales ; reges enim sedent in thronis regiis ; unde in iisdem metaphorice sedere dicitur Deus, qui est

Rex regum et Dominus dominantium; quo significatur summa et eminentissima Dei potestas et dominium in omnes reges et principes, imo in omnes Angelos totumque orbem.

Assistricem.] græce παρεδρον. Alludit ad assessores jurisperitos, qui ex veteri more dantur judicibus junioribus vel imperitioribus, ut ex eorum admonitu sententiam rectam dicant: hi enim vocabantur παρεδροι, deinde συγκαθεδροι, teste Ulpiano ff. de excus. lib. 10. et Modestino ff. de offic. Assess. lib. 1, nisi malis alludi ad Angelos vel genios paredros: sic enim reges habent suos Archangelos paredros, qui eos in regendo dirigant. Unde Michael Archangelus erat paredrus Hebræorum, alius Archangelus erat paredrus Græcorum, alius Persarum, Daniel. 10. Sic et Socrati suus fuit genius paredrus, id est Angelus vel dæmon, cujus consilio omnia agebat, teste Platone et Laertio in ejus Vita. Sic magi habent paredros dæmones, qui eis arcana revelant. Sic S. Irenæus, libro. 1. cap. 9 et 20, docet Simonem Magum et Marcum habuisse genios paredros, qui utique non alii erant quàm dæmones familiares; qualem etiam se habuisse asseruit Lutherus lib. de Missa angulari, et Zuinglius libr. de Supplemento Eucharistiæ, et Calvinus epist. ad Bucerum. A Bucero enim monitus ipse ut conviciis abstineret, respondit hunc sui non ingenii, sed genii esse morbum. Vide Fevardentium in Irenæum loco jam citato, ubi variis ex antiquitate exemplis docet quod, sicut Ecclesiæ paredrus adest Spiritus Sanctus et sapientia, sic et hæresiarchis paredrus assideat dæmon.

Est prosopopœia. Sapientiæ enim hic datur persona, quasi angeli vel consiliarii, qui Deo assistat, ut sapienter omnia disponat, ac ab eo mittatur in terram, præsertim ad reges et principes, ut eos dirigat doceatque sapienter munus suum obire, ac subditos regere, Prov. c. 1. v. 20, Job. c. 28. v. 12.

Sic Poetæ fingunt Jovi assidere θεμιν και δικην, id est æquitatem et justitiam, quam velut virginem integram asserunt esse deam judiciorum præsidem, quod lites dirimat et decidat. Unde Arist. lib. de Mundo: Deus, ait, è vestigio comitem habet justitiæ præsidem, quam Δικην nominant, divinæ legis vindicem; simul ac quidquam sanctionum ejus prætermissum est.

Orat ergo Salomon dicitque: Da, Domine, ut sapientia, quæ tibi quasi summo omnium gubernatori assistit, mihi quoque regi consilii indigo assistat, tam in regendo, quàm in jure dicendo: nam sine sapientiæ consilio, reges nihil agere, nihil decernere debent. Da igitur mihi illam velut παρεδρον, imo προεδρον, id est præsidem et antistitem, quæ mecum in solio regali sedeat, imo sola illud occupet; lubens enim omne illud ipsi cedam, ut juxta eam considentem, ego velut discipulus astem. Continue ergo mihi adsit, adsideat et præsideat, nec unquam à meo latere discedat, ut ejus magisterio erudiar, et discam quid dicere, quid decernere, quid judicare debeam; illi enim velut magistræ in disciplinam me dedo, ipsi ut reginæ me subdo; illa ergo ceu regina à dextris mihi assistat, meque in omnibus regat et dirigat, necubi errem aut cespitem.

Et noli me reprobare a pueris tuis.] *Puer* in Scriptura vel filium, vel servum significat, electum et dilectum. Sensus ergo est, q. d. Noli me rejicere ex numero filiorum et famulorum tuorum, quos velut tibi dilectos tua sapientia donasti et dotasti; nam ego sum tibi filiusfamilias, natus ex ancilla tua, ut sequitur. Jam primo, Cantacuzenus per pueros accipit Angelos, præsertim supremos Deo assistentes, puta Cherubinos (qui à scientia et sapientia nomen acceperunt) et Seraphinos, qui à Deo lumen accipiunt, quo alios inferiores illuminent. Hi enim sunt proximi Deo, quasi primi ejus familiæ pueri, id est filii vel famuli. Simili enim modo optat Salomon pro tanto regis munere, instar Angeli, Cherubini et Seraphini Deo familiarissimus esse, et lumen ab illo accipere, quod in sibi subditos et populares refundat. Secundo, et magis ad litteram, per pueros accipias patres et patriarchas divinorum scientia præstantes, puta Abraham, Isaac, Jacob, Davidem, etc., cum quibus etiam ut annumeretur velut filius et hæres, ac sapientiæ dono insigniatur, Salomon obsecrat. Tertio, alii apposite per pueros accipiunt reges, judices et principes, qui familiares Dei esse videntur, et quasi à secretis, à consiliis, quibus cum providentiæ suæ arcana communicat, juxta illud psal. 81. 1: *Deus stetit in synagoga deorum* (hebr. *elohim*, id est principum et judicum), *in medio autem deos dijudicat.* Principes ergo et judices sunt pueri è familia *elohim*, id est, Dei omnia judicantis et gubernantis, ut sensus sit, q. d. Soles, ô Domine Deus, regibus assistricem tuam communicare sapientiam, uti Davidi patri meo communicasti; noli ergo mihi ejus filio et hæredi, pariterque regi eam denegare, ne ineptus sim qui Israelem regam, ac regio munere et nomine indignus inveniar. Noli ergo me gradu hoc, ordine et potestate movere; noli me ejicere, abdicare, ac veluti censura notare, præterire, et inter ejectos præteritosque censere; hoc enim est αποδοκιμαζειν; unde Senatores, qui ob insipientiam culpamve senatu submovebantur, vocabantur Αποδεδοκιμασμενοι, teste Festo et Budæo in Comment. linguæ græcæ, part. 68. Orat ergo ne ex regum sapientum albo reprobetur et eradatur ob imperitiam, ignorantiam vel insipientiam, velut indignus et rejectaneus, juxta illud Isaiæ 32. 5: *Non vocabitur ultra is, qui insipiens est, Princeps; neque fraudulentus appellabitur, Major; stultus enim fatua loquetur, etc.*

Tropolog. *Noli me reprobare à pueris tuis*, id est, ne sinas me labi in peccatum, ut priver tua gratia ac statu graduque filiorum Dei, fiamque servus et mancipium diaboli, ac fomes mortis et gehennæ. Ita noster Alvarez de Paz, de Vita spirituali lib. 1. p. 7: Quid est, inquit, noli me reprobare à pueris, nisi noli permittere ut à sapientia derelictus, quæ omnis bonitatis est fons, servi et amici tui, ô Domine, dignitatem amittam? Nam sine sapientia, id est, sine luce divinitus indita, nec peccatum agnosco, unde nec detestor; nec virtutis decorem video, unde nec amo, nec sequor, nec amplector. Non est autem aliquis servus tuus et amicus tuus, sine odio peccatorum, sine amore virtutum.

5. Quoniam servus tuus sum ego, et filius ancillæ tuæ.] Puta Bethsabee, quæ post adulterium cum Davide pœnitens probans vitam duxit, nec tantum sapientiæ, sed et prophetiæ spiritu à Deo dotata fuit, uti ostendi Proverb. 31. 1. Usurpat verba patris sui Davidis psal. 115. 6. Rursum et potius per τὸ *ancillæ* insinuat

suam infirmitatem, et sapientiæ necessitatem, q. d. Ego sum filius *ancillæ tuæ*, id est, mulieris miseræ, ex qua tanquam ex fonte quidquid infirmitatis, aut imbecillitatis, vel ignorantiæ est in me, profectum est. Nam ut dixit Job, c. 14. 1: *Homo natus de muliere, brevi vivens tempore, repletur multis miseriis.* Unde statim subditur : *Homo infirmus, et exigui temporis.*

Secunda est hæc ratio, qua Salomon urget, et jure servitutis obstringit Deum ad dandam sibi sapientiam, q. d. Ego in familia tua dego, et inter domesticos tuos censeor, imo quasi verna in tuî obsequio et servitute natus sum ; quasi fidelium parentum te colentium fidelis filius, verusque tuî cultor, sed ancillæ miseræ miser filius. Tua ergo interest ut ego servus tuus sapiam, et sapienter negotia mihi à te commissa administrem. Heri enim honor, utilitas et lucrum pendent ex servi sapientia et industria, si scilicet solerter res ejus obeat, administret et peragat. Unde officium servi allegans David orat : *Servus tuus sum ego, da mihi intellectum, ut sciam testimonia tua*, psal. 118. 125. Heri enim est servo de necessariis providere ; provide ergo mihi de sapientia necessaria ad regendum.

Porro Salomon in hac oratione ita se amatorem sapientiæ cupidum prodit, ut eam tamen jam magna ex parte videatur consecutus (hæ enim rationes ejus sapientissimæ sunt) perinde ac is, qui amorem Dei à Deo ardentissimis votis efflagitat, amoris divini jam compos est. Is enim in eo inhabitans, ipsum ad tam ardentem postulationem exstimulat, summe desiderans ut in dies magnis incrementis augeatur et inardescat.

Tropologice rex et princeps, qui servit Deo, subditorum quoque se servum agnoscat, ut eorum commodis serviat ; qui enim serviunt Deo, serviunt et proximo propter Deum. Hinc Pontifex vocat se servum servorum Dei.

Allegor. Christus quatenus homo, est servus Dei, Isaiæ 49. 5. et filius B. Virginis, quæ se vocat ancillam Dei, Lucæ 1. Ita Glossa interlin.

Homo infirmus, et exigui temporis, et minor ad intellectum judicii et legum.] *Infirmus*, græce ἀσθενής id est, debilis viribus, tum corporis, tum animi, præsertim judicii, ingenii, fortitudinis et constantiæ ad resistendum potentibus pauperes opprimentibus, ac ad ferendum tot tantaque regni onera.

Et exigui temporis,] tum quia Salomon juvenis sub annum ætatis vicesimum iniit regnum, cum sapientiam à Deo postulavit, uti hic postulat. Unde ipse pro ea orans ait 3. Reg. 3. 7 : *Ego autem sum puer parvulus, et ignorans egressum et introitum meum*, hoc est, quid agam, quomodo rem ordiar, quomodo finiam nescio ; modicam enim et pauci temporis habeo experientiam, et consequenter modicum prudentiæ et sapientiæ ; hanc enim parit experientia : tum quia vita mea brevis est ; ideoque non sufficit ad addiscendam sapientiam tam variam et multiplicem, quæ requiritur ad gubernandum, juxta illud Hippocratis : *Ars longa, vita brevis.* Unde Tigurina vertit : *Brevique tempore duraturus, et minor ad intellectum judicii et legum* ; Vatablus : *Adeoque junior, quàm ut justitiam legesque possim intelligere.* Rursum et potius *minor*, græce ἐλάσσων, id est, *minus sufficiens, et succumbens intelligentiis judicii et legum*, id est imbecillior quàm ut judicia et leges possim intelligere, quibus regem instructum esse oportet. Regem enim Israel oportebat nosse omnes leges Dei, morales, cæremoniales, et præsertim judiciales (juxta has enim judicare debebat), uti jubet Deus Deut. 17. 18. et Josue 1. 8. Adde his leges municipales et jus consuetudinum, ac similia quorum rex et judex peritus esse debet. Porro leges à Deo Judæis in Pentateucho sancitas dividunt Hebræi in affirmativas, easque numerant 218, et negativas, easque numerant 265, teste R. Mose in Duce dubiorum cap. 56. et 57.

Est hæc tertia ratio urgens Deum ad dandam sapientiam, petita ex humili confessione propriæ infirmitatis, indigentiæ et necessitatis. Confitetur enim suam ignorantiam, ut sapientiam nanciscatur. Nam *oratio humiliantis se penetrat nubes*, Eccli. 35. 21.

Moraliter Cantacuzenus censet dici hominem infirmum, et minorem ad intellectum judicii et legum ; quoniam ex quo semel legem transgressus est, tum ad servandam legem, tum ad exigendam legis observationem imbecillus et inefficax est ; ergo sapientia, quæ legem servare docet, eadem ipsa bene imperare docet ; quæ à subditis legem exigit, prius illam exigit ab ipso exactore, cui prius imperat facienda, quàm subditis.

6. Et si quis erit consummatus inter filios hominum, si ab illo abfuerit sapientia tua, in nihilum computabitur.] Est hæc quarta ratio petita à necessitate sapientiæ, q. d. Sapientia a deo homini, præsertim principi necessaria est, ut, licet sit vir, imo senex, omnibus corporis animique dotibus instructus ; si tamen careat sapientia, nullius sit pretii, et nihili æstimandus ; quanto magis ergo mihi, qui juvenis sum infirmus, inexpertus, omniumque indigus, opus est sapientia ? Huic affinis est gnome cap. 13. 1: *Vani sunt omnes homines, in quibus non subest scientia Dei.* Qui enim Deum practice noscit, hic vere sapiens est, vere magnus, vere beatus, licet cætera nesciat ; qui vero Deum practice nescit, nihil scit, etiamsi cætera sciat. Unde illud :

Qui Jesum noscit, sapit, etsi cætera nescit :
Qui Jesum nescit, nil scit, si cætera noscit.

7. Tu elegisti me regem populo tuo, et judicem filiorum tuorum et filiarum.] Quinta et potissima est hæc ratio, quod Salomon à Deo electus sit rex non Gentilium, sed Israelis, id est populi sapientis, fidelis et religiosi ; quare regem populo longe sapientiorem, fideliorem et religiosiorem esse oportebat, ut populum in sapientia, fide et religione promoveret, alioqui grave scandalum illi daturus et grave supplicium in Dei judicio subiturus. Hinc patet Salomonem à Deo electum esse in regem, ut Davidi in regno succederet, idque satis insinuatur 1. Paralip. 29. 1 ; quare licet ætate esset minor, prælatum tamen fuisse Adoniæ cæterisque fratribus natu majoribus, ideoque unum ipsum è populo Dei electo fuisse electissimum ; unus enim ex omnibus electus fuit in regem populi à Deo selecti et dilecti, quem proinde Deus hîc vocat suos filios et filias ; quo significat eum ipsos regere debere non ut tyrannum, nec tam ut regem, quàm ut patrem, et patrem filiorum Dei, hoc est magno amore, cura et reverentia. Quocirca ex hac electione Salomon Deum urget ad dandam sibi sapientiam, q. d. Tu, Domine, me elegisti in regem Israelis ; tuum

ergo est dare mihi sapientiam ad hoc regimen, non tantum necessariam, sed et utilem commodamque. Hinc rursum patet hunc librum esse Salomonis, eo modo et sensu, quo in proœmio exposui.

Moral. hìc disce, fidelis et Christiani esse regere Israelem, id est populum Dei, ut in Dei lege, cultu, obsequio eum contineat et promoveat, dirigatque ad veram salutem et felicitatem æternam. Hujus rei causa voluit Deus Salomonem ædificare sibi templum ut in eo coleretur, ut sequitur, adeoque templi fabrica præcipuum fuit Salomonis opus, ob quod Deus eum videtur regem creasse. Regum ergo fidelium est primo religionem, deinde justitiam et rempublicam curare et stabilire. Hujus enim basis et columen est religio et pietas. Ita fecere Constantinus Magnus, Theodosius, Carolus Magnus, etc., qui proinde felicissimi et gloriosissimi evasere.

Ut alios taceam, hac in re enituit olim Angliæ regum devotio, qui regnum Angliæ Ecclesiæ et Pontifici Romano subjecerunt, ac tributarium effecerunt. Ita ad Leonem IV. Pont. sanctitate illustrem, qui vita functus est anno Domini 855. ex Anglia venit Agelolphus rex cum filio, regnumque suum Romanæ Ecclesiæ, singulis familiis nummo aureo in singulos annos imposito, tributarium fecit. Ita Platina, Baron. et alii.

S. Richardus Angliæ rex, dimisso regno, ac filiis apud S. Bonifacium Moguntiæ relictis, vili vestitu incognitus peregrinatus est, Romamque contendit; sed in itinere morbo correptus, Lucæ vita functus, ad cœleste regnum migravit anno Domini 771. ac miraculis claruit. Ita rex patriæ exsul factus, mundi spretor, et suî contemptor, regiam coronam pro æterna vita disposuit, ac purpuram cum sacco commutavit. Filii ejus fuere S. Willibaldus, qui deinde creatus est Episcopus Eistatensis, et alter Winibaldus electus Abbas Heidenhemensis; filia vero Walpurga facta monialis, creata est Abbatissa, atque omnes ob præclare gesta Sanctorum catalogo ascripti sunt. Ita habet ejus Vita et Arnoldus Wion in Ligno vitæ lib. 4. Philip. Ferrar. in Catalogo Sanctorum Italiæ, et alii.

Eduardus III. Angliæ rex, adeo in Deum et Ecclesiam Rom. pius exstitit, ut cœleste à Deo privilegium acceperit, illudque velut hæreditarium ad posteros Angliæ reges transmiserit, nimirum ut manuum tactu sanent strumas, annulisque certo ritu consecratis, membrorum stupori medeantur, teste Polydoro Virgilio lib. 8.

Denique Anglia pios reges in Sanctorum catalogum ascriptos, numerat duos Eduardos, Edmundum Martyrem, duos Ethelbertos, Osualdum, Chenelmum, et Richardum jam recensitum. Qui præsens Angliæ schisma spectat, an non jure exclamet: *O domus antiqua, quàm dispare domino dominaris?* Considerent hæc Angli, et postliminio ad avitam patrum fidem, pietatem, felicitatem et gloriam revertantur. Legant ampla duodecim privilegia, olim Angliæ regibus Catholicis à Deo concessa, quibus jam per hæresim privati sunt, apud Thomam Bozium de signis Ecclesiæ; signo 92. lib. 21.

8. ET DIXISTI ME ÆDIFICARE TEMPLUM IN MONTE SANCTO TUO, ET IN CIVITATE HABITATIONIS TUÆ ALTARE; SIMILITUDINEM TABERNACULI SANCTI TUI, QUOD PRÆPARASTI AB INITIO.] Sexta est hæc ratio, quod Salomon à Deo jussus sit ædificare ipsi templum, juxta ideam à Deo Mosi in fabrica tabernaculi præscriptam; ejus ergo symmetriæ, id est proportiones et dimensiones, per omnia fuere divinæ; quare ad hoc fabricandum magna opus erat sapientia. *Montem sanctum* vocat montem Moria, quem sanctificavit Abraham, offerendo in eo filium Isaac; et postea Christus, dum in ejus colle, puta in Calvaria, seipsum Deo obtulit ad nostram redemptionem et sanctificationem. Vide dicta Genes. 22. 14.

SIMILITUDINEM (græce μίμημα, id est imitationem) TABERNACULI SANCTI TUI, QUOD PRÆPARASTI (id est prius parasti, et jam ante fabricasti) AB INITIO.] Sinagogæ institutæ, quando scilicet per Mosen populum hunc ex Ægypto eduxisti, tibique in ecclesiam selegisti, q. d. Jussisti me ædificare templum adinstar tabernaculi, quod Moses fabricavit, juxta ideam ipsi à te in monte Sina ostensam, Exodi 25. et seq. Tabernaculi duæ erant partes, Sanctum et Sanctum sanctorum. In Sancto erat altare thymiamatis, candelabrum septem calamis et lucernis lucens, et mensa panum propositionis. In Sancto sanctorum erat arca testamenti (in qua erant tabulæ decalogi digito Dei inscriptæ, virga Aaron, et juxta eam manna) cum Cherubim, et propitiatorio. Ante Sanctum sub dio erat altare holocaustorum, in quo Deo mactabantur victimæ. Unde præ cæteris meminit hìc altaris, quia illud erat præcipuum templi decus et instrumentum ad sacrificandum colendumque Deum. Porro altare Mosis in Tabernaculo habebat quinque cubitos in longitudine, et totidem in latitudine. Verum Salomon pro toto Israele, imo pro exteris è toto orbe religionis ergo ad templum confluentibus, majus et capacius altare erexit, servata tamen proportione altaris tabernaculi. Nam ut dicitur 2. Paral. 4. vers. 1: *Fecit altare æneum viginti cubitorum longitudinis, et viginti cubitorum latitudinis, et decem cubitorum altitudinis.* Vide dicta Exodi 25. et seq. Porro templum erat domus Dei et imago cœli, in quo Deus colebatur assiduis victimis et thure, sive thymiamate; idem erat imago regni sacri et divini; in templo enim Deus, velut in suo regno regnabat, omniaque suis legibus et cæremoniis dirigebat ad suî cultum, et populi religionem. Quare jussit Deus Salomoni fabricare templum, ut ex eo acciperet ideam regnandi. Nam in templo omnia erant suis locis, ordinibus, gradibus concinne et religiose disposita; ac Pontifex velut vicerex Dei, imperabat tot millibus sacerdotum et Levitarum, atque laicis omnibus ad templum venientibus, adeo ut aspicere Levitarum et sacerdotum ordines idem esset, ac cernere militum sacrorum aciem optime ordinatam. Hinc in templo summa erat quies, summa pax, summa unio, quæ omnia in regno imitari et procurare debet rex. Vide nostrum Vilalpandum tom. 2. de Templo p. 2. lib. 5. disp. 2. c. 29. 30 et 31. ubi docet templum habuisse similitudinem tabernaculi et castrametationis populi, idem quoque ad similitudinem mundi, cœli, et hominis extructum fuisse.

9. ET TECUM SAPIENTIA TUA, QUÆ NOVIT OPERA TUA, QUÆ ET AFFUIT TUNC CUM ORBEM TERRARUM FACERES, ET SCIEBAT QUID ESSET PLACITUM OCULIS TUIS, ET QUID DIRECTUM IN PRÆCEPTIS TUIS.] τὸ *tua* non est in Græco. Nonnulli hanc gnomen absolute sine nexu, ut per se consistentem accipiunt, q. d. Ac tecum, ô Domine, ab olitanis

temporibus erat sapientia, quæ novit opera tua, et tibi adfuit cum orbem creares, uti ipsa de se profitetur Prov. 8. 27 : *Quando præparabat cœlos, aderam, etc. cum eo eram cuncta componens;* Hebr. אמון *amon*, id est eram apud Deum, quasi alumnus et nutritius creaturarum, eas alendo, fovendo, gubernando. Illam ergo mitte è cœlis ad me, ut mihi pariter sit *amon*, id est nutritius et rector.

Verum aptius Græcoque consonantius, alii hanc gnomen nectunt præcedenti, puta fabricæ tabernaculi, q. d. Tu, Domine, olim fabricasti tabernaculum per Mosem, et nunc templum per me Salomonem, ac tecum idipsum fabricavit sapientia tua; hæc enim tibi suggessit ideam et exemplar pulcherrimum tabernaculi et templi, juxta quam ædificares illud. Hæc enim *novit opera tua*, id est operum tuorum rationem, formam, dispositionem, æque ac scopum et finem. Unde eadem tibi *affuit tunc, cum orbem terrarum faceres.* Meminit fabricæ orbis, quia hæc fuit idea fabricæ templi; mundus enim est imago templi; ac templum vicissim est quasi parvus mundus, unde illud c. 18. 24 : *In veste poderis; etc. totus erat orbis terrarum.* Hinc sicut templum, sic et mundus est domus angusta Dei, et, ut Philo ait : *Mundus est templum sanctum Domini.* Rursum, sicut sapientia primitus condiderat et disposuerat mundum quasi regnum, in quo Adam, sive homo, velut rex, omnibus creaturis dominaretur sobrie, modeste, sancte, juste et religiose, uti dixit vers. 3. Sic eadem hîc designat et disponit templum, sive Ecclesiam Israel velut regnum, in quo regnet Salomon pacifice, pie et juste. Quare eamdem sapientiam ad perficiendam templi fabricam æque ac ad regni regimen jure sibi deposcit Salomon, præsertim cum eamdem olim Deus indiderit Beseleel et Ooliab architectis ad fabricandum tabernaculum, Exodi 31. 2.

Et sciebat, id est olim sapientia sciebat, cum orbem conderet, et etiamnum scit, quid sit placitum oculis tuis, et quid directum; græce εὐθὲς, id est rectum in præceptis tuis.] Id est, quid rectissime velis, decernas, jubeas et præcipias, quasi dicat : Da ergo et mihi hanc sapientiam, ut sciam quid tibi sit placitum gratumque, quidque directe voluntati tuæ, legi et præceptis concordet et consonet, ut idipsum tum in fabricando templo, tum in administrando regno exacte sequar et exsequar. Pro *placitum* græce est ἀρεστὸν, unde Gallicum *arrest*, id est decretum Curiæ, sive placitum. Significat sapientiam habere absolutissimam cognitionem voluntatis divinæ, atque consiliorum et præceptorum ejus, quæ vel nobis dedit, vel rebus à se factis indidit.

10. Mitte illam de cœlis sanctis tuis, et a sede magnitudinis tuæ.] Græce *et à throno gloriæ tuæ mitte illam.* τὸ enim *mitte* repetit, ut ardorem desiderii significet. Anthropopathῶs hæc dicuntur : Deus enim cum sit purissimus spiritus, non eget throno, nec in eo sedere potest, cum hoc sit corporum. *Thronus gloriæ* ergo vocatur locus, putà celsitudo cœli empyrei, ubi Deus Beatis gloriam suam ostendit et communicat. Inducitur ergo hîc sapientia ut persona sapientissima, quæ throno Dei assistat, illique suggerat omnia quæ agenda sunt, ac deinde eadem sapientissime exsequatur. Eamdem sibi mitti postulat Salomon, ut throno suo in terris assistat secum, séque in regendo dirigat, ut sciat quid agendum sit, ac deinde idipsum sapienter secum exsequatur. Sapientiæ enim duæ sunt partes : Prima, prudenter rem mente concipere et designare; secunda, rem sapienter conceptam sapienter exsequi et peragere. His omnibus significat se obsecrare, ut Deus increata sua sapientia sibi assistat, ejusque rivulum et radium, scilicet sapientiam creatam, menti suæ aspiret et indat, ut prudenter omnia prospiciat, ordinet et perficiat, tum quæ ad templi fabricam, tum quæ ad populi gubernationem spectant; certus nihil operari sine illa, ac per illa omnia referre ad Dei gloriam, ac suam populique salutem.

Symbolice, petit Salomon sibi mitti Filium, cui ceu Verbo attribuitur sapientia, ut eam se doceat. Ita D. Thom. 1. p. q. 43. art. 5. Nam *mitti personam divinam*, ait, *ad aliquem per invisibilem gratiam, significat novum modum inhabitandi illius personæ, et originem ejus ab alia*, quod scilicet Filius oriatur et gignatur à Patre. Vide ibidem Scholast. et Magistrum lib. 1. Sentent. dist. 14 et seq. Deus Pater enim per Filium sapientiam, gratiam, omneque bonum nobis elargitur. Hac de causa Ecclesia omnes suas orationes et Collectas ad Deum Patrem concludit hac forma : *Per Dominum nostrum Jesum Christum, etc.* Cujus consuetudinis origo antiquissima est, ut patet ex Canone Missæ, cujus auctor perhibetur S. Petrus, in eo enim omnes orationes clauduntur hoc modo : *Per Christum Dominum nostrum.* Idem videre est in Liturgia S. Jacobi et S. Marci, licet non tam crebro quàm in Canone. Initium et radix hujus formulæ, fuit illud dictum Christi : *Petite in nomine meo et accipietis;* et : *Si quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis*, Joan. 16. 23. et sequent. Unde Christi præceptum secutus S. Paulus ita sancit Hebr. 13. 15 : *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, id est, fructum labiorum confitentium nomini ejus.* Et alibi passim docet Christum esse nostrum mediatorem apud Patrem, intercedere pro nobis, etc. Unde ipse crebro et alternis sæpe versibus interponit et ingeminat nomen *Jesu Christi.* Idem fecit S. Petrus cæterique Apostoli. Postea vero, cum Pelagius hæresiarcha tempore S. August. gratiæ Christi detraheret, Ecclesia ut illum confutaret, omnes plane orationes concludit : *Per Dominum nostrum Jesum Christum, etc.* itaque fecit S. Gregorius, qui plurimas Officii Ecclesiastici Collectas composuit ut patet ex ejus Antiphonario. Plura vide apud Amalarium, Walafridum, Durandum, et cæteros qui de Officiis Eccles. scripsere.

Subtiliter S. Bonav. *Sapientia increata*, inquit, *dicitur esse in sinu Patris, gigni ex utero, ex ore procedere; primum, propter occultationem; secundum, propter consubstantialitatem; tertium, propter manifestationem; at de cœlo mitti, propter illuminationem; sedere in anima, propter tranquillitatem.*

Ut mecum sit, et mecum laboret, ut sciam quid acceptum sit apud te.] Et ubi scivero exsequar. Græce, ἵνα συμπαροῦσα μοι κοπιάσῃ id est, *ut simul præsens*, vel *assistens mihi laboret*, id est, *mecum laboret*, vel *collaboret*, ut legit Cantacuzenus. Sapientia enim et gratia Dei, non sola operatur bonum opus, ut vult Calvinus, sed simul cum mente et libero arbitrio hominis, cui illa cooperatur. A gratia enim habet opus, quod sit sanctum gratumque Deo; à libero vero

arbitrio, quod sit humanum et liberum. Unde huc alludens Paulus : *Abundantius*, ait, *omnibus laboravi, non ego autem* (solus,) *sed gratia Dei mecum*, 1. Cor. 15. 10. hoc est, ut explicat S. August. lib. de Gratia et libero arbitrio cap. 15 : *Non autem ego, sed gratia Dei mecum, id est, non sola, sed gratia Dei mecum, ac per hoc nec gratia Dei sola, nec ipse solus, sed gratia Dei cum illo.*

Græcum κοπιάσῃ, significat laborem cum molestia et fatigatione ; per hanc enim homini paranda est virtus, et servorum (qualem se esse fassus est v. 5.) est assidue laborare pro hero. Petit ergo sapientiam, quæ secum non solum laboret, sed et laborare doceat, ac labori præsit, illumque urgeat et exigat. Unde noster Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis cap. 6. n. 3. censet esse metaphoram ab exactoribus, qui servis laborantibus assistunt, opus exigunt, et in laborando instant, nec sinunt servos aut dormire, aut segniter agere. Ait itaque, Nec me permittas torpescere aut dormitare in regio munere exercendo, quippe qui regnant, Dei munus et opus faciunt. Exigat igitur à me sapientia mei laboris pensum, instet, et sicut ego, quippe rex, in medio sum populi instar exactoris et episcopi inspectantis subditos, atque urgentis ut opus peragant, itaque videor cum illis laborare ; ita cum *servus sim ego tuus*, laboranti mihi, ut opus tuum peragam, adhibe exactricem, assistricem, inspectatricem sapientiam. Sapientia ergo est velut rex aut regina apum, quæ assidue alveare obit et circumit, ut omnes apes urgeat ad laborem assiduum, ut scilicet favos quasi domos continue extruant, in iisque mella conficiant et condant. Eadem facit, ut labor suum sortiatur effectum et fructum. Nam sapientia adjuvante et dirigente, quis labor non felix, aut non fructuosus fuerit ? Eadem cum laborante collaborans, magnum illi præbet solatium æque ac auxilium. Quis enim laborem subterfugiat, cui secum humerum subjicit, et quasi succollat Deus ? *Magna corona est communionem habere cum Deo*, ait S. Chrysost. homil. 11. in epist. ad Rom. et S. Hieron. epist. 2. ad Heliodorum, cum impellens ad vitam religiosam : *Paupertatem*, inquit, *times? sed beatos Christus pauperes appellat. Labore terreris? at nemo athleta sine sudore coronatur. De cibo cogitas? sed fides famem non timet. Super nudam metuis humum exesa jejuniis membra collidere? sed Dominus tecum jacet*, q. d. Hæc una Dei societas, ut cæteræ absint consolationes, quidquid tibi laboriosum accidere potest, demulcebit. Et S. Ambros. lib. 2. de Abraham : *Exercitata*, inquit, *mens, non aquilarum præfert imagines, nec dracones, sed in cruce Christi, et Jesu nomine progreditur ad prælium, hoc signo fortis, hoc vexillo fidelis.*

11. Scit enim illa omnia, et intelligit, et deducet me in operibus meis sobrie, et custodiet me in sua potentia.] Græce, *in sua gloria*, id est gloriosa potentia ; nam ut ait Sallust. procemio in Catilinam : *In maximo imperio maxima est gloria*, q. d. Sapientia me custodiet per suam potentem gloriam et majestatem, ut gloriam sibi comparet vel ex meis actionibus, vel ex meâ gubernatione et custodia, ut scilicet Deus gloriosus appareat in suo ministro.

Tria hic munia sapientiæ notat, eaque sibi dari deposcit. Primum est, scientia et intelligentia rerum agendarum, sive per virtutem, sive per artem, puta architectonicæ et fabricæ templi ; secundum, in exsequendo et operando, prudentia, discretio, regula, norma et modus : quem significat τὸ *sobrie*, græce σωφρόνως, id est moderate, discrete, sapienter, prudenter ; postulat ergo auream mediocritatem, quæ omnium actionum nostrarum debet esse norma ; hæc enim modum præscribit operationi, ne remissius aut ardentius quis operi incumbat, quàm recta ratio flagitat ; tertium est, actionis et operis custodia, ne ab hoste vel alia causa impediatur ; hanc enim præstat pervigil sapientiæ providentia, indeque potentia, quæ omnia impedimenta solerter prævidet, et potenter discutit.

12. Et erunt accepta (Deo et hominibus) opera mea, et disponam (moderabor, administrabo, gubernabo, ut dixi v. 3. græce, διακρινῶ, id est dijudicabo, hoc est, jus suum cuique tribuam ; est enim hoc verbum forense et judiciale) populum tuum juste, et ero dignus sedium (græce, *thronorum*) patris mei.] Sedes sive throni in plurali, notant multas provincias et judiciorum tribunalia, quibus per suos judices et præfectos præsidebat Salomon. Optat ergo illa omnia à sapientia dirigi, quia omnium ei cura ex officio incumbebat, ut imitetur Davidem patrem suum, qui sapienter et sancte Israelem totum gubernarat. Nam sæpe filii à parentum, præsertim principum, virtute et moribus degenerant, cujus rei causam dedi in Proverbiis. Unde illud : *Heroum filii noxæ.* Et illud Homeri Odyssea 2 :

> Pauci enim filii similes patri sunt.
> Plures pejores, pauci autem patre meliores.

Augustus Cæsar, Juliæ filiæ et neptis dedecora, quasi vomicas perosus, teste Sueton. exclamabat :

> O utinam cælebs vixissem, orbusque perissem !

Plutarch. in Apophth. Lacon. narrat Damatriam filium, qui in bello inerter se gesserat, occidisse, cum diceret : *Nequaquam convenire, ut ex fortissimis parentibus natus filius ignavus superstes esset.* Idem fecit simili filio altera Lacæna, de qua hoc apud eumdem exstat epigramma :

> Germen iners abeas ad tartara, teque perosus
> Eurotas cervis nec det aquam timidis.
> Ignavus catulus, mala sors, hinc vade sub orcum :
> I Sparta indignus, quem nec ego peperi.

13. Quis enim hominum poterit scire consilium Dei ? aut quis poterit cogitare quid velit Deus ?] Septima est hæc ratio petita à celsitudine Dei, q. d. Rex à Deo constitutus est ejus in terris vicarius et interpres ; quare ex Dei voluntate et mente populum regat oportet. At quomodo illam adeo arcanam expiscabitur et resciet, nisi internuncia ejus sapientia? Illam ergo, ô Domine, mitte ad me. Ad hanc gnomen allusit, imo eam quasi citavit S. Paulus Roman. cap. 11. vers. 14. dicens : *Quis enim cognovit sensum Domini ? aut quis consiliarius ejus fuit?* et 1. Corinth. 2. 16 : *Quis enim cognovit sensum Domini?* Hinc Moses in omnibus dubiis populi regimen concernentibus, confugiebat ad tabernaculum, ibique Deum consulebat, et ab eo responsa accipiebat. Idem à Deo jubetur facere Josue per pontificem Eleazarum, Numeror. cap. 27. vers. 21. Utrum-

que imitentur Principes et Prælati, ut in rebus perplexis Deum per orationem consulant.

Pulchre hunc locum perurget S. Cyprian. de Singular. cleric. docetque Dei consilium et voluntatem unicam esse justitiæ normam, justique regiminis formam. Sic enim ait: *Cujus* (Dei) *ita sunt mandata servanda, ut si aliquid jusserit, quod secundum homines injustum esse videatur, justum credatur et fiat, et si justum jusserit, justum reputetur et fiat; cum sine justitia non potest esse, quod mandat, qui potens est injustitiam justificando vocare justitiam, et justitiam reprobando injustitiam probare transversam, cujus voluntas est sola et vera justitia.* Rationem subdit: *Si enim totum quod gerimus ad hoc tantummodo gerimus, ut Domino placeamus, profecto hoc solum erit justum, quidquid voluerit, et jusserit, et probaverit Deus, cui placere gestimus. Nam cum servi non possint à semetipsis scire, quid suis Dominis placeat, nisi dominorum sequantur imperia; et utique homines hominum similium sibi non valeant utilitates agnoscere, nisi acceperint quod observent. Multo magis mortales nesciunt immortalis Dei justitiam comprehendere, nisi ipse justitiarum suarum dignetur judicia demonstrare, sicut Salomon approbat; dicens: Quis enim hominum poterit scire consilium Dei, aut quis poterit cogitare quid velit Deus? Cogitationes enim mortalium timidæ, et incertæ providentiæ nostræ.*

14. Cogitationes enim mortalium timidæ, et incertæ providentiæ nostræ.] Syrus: *Cogitationes enim mortalium imbecillæ, nequæ, firmæ sunt conceptiones eorum;* Arab. *Cogitationes mortalium sunt timores, et conceptiones*, vel *visiones eorum periculosæ.* Probat homines, præsertim reges, debere niti consilio sapientiæ et providentiæ Dei, eamque assidue implorare, ex eo quod hominum cogitationes, græce λογισμοὶ, id est ratiocinationes, discursus et consilia sint timida; græce δειλοὶ, id est misera, timida, debilia, ignava, ut metuant de rei successu, ideoque tarde et segniter eam aggrediantur et prosequantur, imo non audeant ardua tentare et moliri, præsertim quia nesciunt, an Deus id velit et gratum habeat, ut conatus nostros secundet et prosperet.

Et incertæ providentiæ nostræ.] Putamus enim nostris ratiunculis et consiliis invenire media ad rem conficiendam apposita, et in executione invenimus ea debilia, infirma, defectuosa, fallacia, ac in infelicem exitum desinere; quare consulere debemus Dei providentiam, utpote securam et certam, ab eaque toti pendere. Græce ἐπισφαλεῖς αἱ ἐπίνοιαι ἡμῶν, id est, *Fallaces nostræ opiniones*, ut vertit Vatabl. quia nil fere certo scimus, sed tantum opinamur; alii: *Periculosæ adinventiones nostræ;* alii: *Instabiles conceptiones nostræ;* alii: *Periculo subjacent excogitata à nobis consilia;* tum quia pendent à circumstantiis plurimis et sæpe ignotis; tum quia mille casibus et modis impediri evertique possunt; tum quia in discursu sæpe hallucinamur, et paralogizamus ex mentis debilitate et cæcitate. Hinc interpres S. Chrysost. in psal. 143. vertit: *Rationes hominum timidæ, et labiles inventiones eorum.* Octava est hæc ratio, petita ab infirmitate, ignorantia et improvidentia hominis; hæc enim directione sapientiæ et providentiæ Dei indiget. Unde prudenter Josaphat rex: *Cum ignoremus*, ait, *quid agere debeamus, hoc solum habemus residui, ut oculos nostros dirigamus ad te*, 2. Paral. 20. 12.

15. Corpus enim, quod corrumpitur, aggravat animam, et terrena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem.] Syrus: *Corpus enim corruptionis gravius est anima*, vel *grave est adversus animam;* Arabicus: *Corpus corruptibile onerat animam, et terrenum habitaculum valde aggravat intellectum multiplicis sollicitudinis*, vel *anxietatis;* græce *corpus enim corruptibile degravat animam* (incorruptibilem) *et terrenum habitaculum*, sive *tabernaculum, deprimit mentem* πολυφρόντιδα, id est, *multarum curarum, multa curantem*, ut legit S. Augustin. lib. 2. contra Julian. Pelag. et multis curis æstuantem. Dat causam, cur cogitationes hominum sint timidæ, et incertæ providentiæ, quia scilicet corpus degravat mentem, ut non videat verum spirituale, sed tantum umbras corporeas, quæ sæpe fallaces sunt, oculumque intuentis fallunt, et decipiunt. Audi S. Bernard. serm. de Septuag. *Sane non simpliciter corpus, sed corpus quod corrumpitur, aggravat, ut immunem ab hoc gravamine primi parentis animam noveris exstitisse, donec adhuc corpus gereret incorruptum. Nimirum in libertate posuit eum Deus, ut inter summa et infima versans, et in illa excederet sine difficultate, et ad hæc sine illecebra aut necessitate descenderet; illa penetrans naturali vivacitate et puritate mentis; hæc auctoritate dijudicans præsidentis. Denique adducta sunt animalia ad Adam, ut videret quid vocaret ea, non ipse aliqua curiositate ductus est, ut videret ea. Non sic in nobis libera ratio, sed undique ei luctandum est. Sic enim et ab infimis visco quodam captiva tenetur, et à summis indigna repellitur; ut nec ab his sine dolore possit avelli, nec ad illa sine magno gemitu, vel raro queat admitti.*

Pro *deprimit* græce est βρίθει (quasi βορίζει, à βορὴ, id est cibus) id est præ gravedine cibi vel potus, quasi dormitat corpus, et mentem pariter dormitare facit, ut cæcutiat, et quasi somnians phantasmata confundat, ut unum pro alio, falsum pro vero, dubium pro certo, fucatum pro sincero imaginetur, eligat et amplectatur. Sic enim prorsus experimur mentem, dum speculari vult verum, præsertim cœleste et divinum, degravari gravitate et pondere corporis, ac velut in somno variis phantasiis falsis et erroneis agitari, quibus offuscata dum credit et fidem adhibet, quasi nesciens et sopita decipitur, et in errorem inducitur, uti videmus fieri in phreneticis, et ebriis ac dormientibus; hi enim quod imaginantur et somniant, licet insulsum et stultum, verum tamen et prudens putant. Idem prorsus accidit homini vigilanti, præsertim curis et cupiditatibus æstuanti. Cupiditates enim phantasiam ita afficiunt et imbuunt, ut quod illæ cupiunt, hoc phantasiæ pulchrum, verum et eligendum videatur. Hinc sæpe bonus dormitat Homerus, mens scilicet alioqui sapiens obnubilatur, confunditur, hallucinatur et errat; videt enim rem quasi per nebulam et fumum vaporum, qui è stomacho ascendunt ad cerebrum, illudque miris phatasmatibus imbuunt, quibus res prorsus alia videtur, quàm in seipsa sit; nam pro vera rei specie phantasiæ, indeque menti (quæ tota pendet à phantasia) obtruditur fictum falsumque phantasma, pro vera ratione sophisma, pro vero syllogismo paralogismus, pro certa scientia opi-

nio apparens, sed fallax; quo fit ut homines subinde, dum maxime sibi sapere videntur, tum maxime desipiant.

TERRENA INHABITATIO, græce γεῶδες σκῆνος, id est terrenum tabernaculum; ita vocat corpus; in eo enim, quasi in tabernaculo modico tempore habitat anima, quia in eo peregrina est tenditque ad cœlum, unde originem accepit; corpus vero, quia terreum, et ex terra factum, animam cœlestem ad terrena DEPRIMIT.] *Sensum*, id est mentem, πολυφροντίδα, id est multarum curarum vocat; multasque res meditantem, et multis curis agitatam anxiam et sollicitam, qualis est regum et principum, quæ proinde hinc curis pressa, inde corporis pondere degravata, ponderi et errori succumbat oportet, ni sapientiæ et gratiæ divinæ præsidio erigatur et fulciatur; quam proinde assidue implorandam docet Salomon. Huc alludens S. Paulus 2. Corinth. 5. 1: *Scimus*, ait *quoniam si terrestris domus nostra hujus habitationis dissolvatur, quod ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cœlis, nam et in hoc ingemiscimus, habitationem nostram, quæ de cœlo est, superindui cupientes.* Vide ibi dicta. Hinc et Plato in Cratylo censet corpus dici σῶμα, quasi σῆμα, id est sepulcrum, tamquam in eo anima, ejusque vis quasi in tumulo sepulta jaceat. Unde philosophus ille miseram animæ suæ sortem miserans: *Animula,* inquit, *sensitivum cadaver gestas.* Porro multiplex est analogia corporis et tabernaculi; nam instar tabernaculi corpus nostrum pelle tegitur, contra externas injurias cœli: nervis ceu funiculis distenditur; ossa velut malus aliave armamenta sustentant illud, clavorum instar, quibus figatur firmeturque, videntur pedes; avellitur morte hoc tabernaculum; corrugatur cutis, laxantur nervi, nutant pedes. Ita Pineda in Job. c. 18. v. 14.

Corpus ergo aggravat animam et mentem, quia eam uni rei, puta veritati et Deo, intentam, deorsum abstrahit ad res corporeas et sensibiles, eamque distrahit per varias imaginationes et phantasmata, quibus phantasia instar equi vagi in campo pabulum carpentis assidue oberrat. Unde S. August. 10. Confess. cap. 40. ad uniendam cum Deo mentem suspirans: *Neque in his omnibus,* ait, *quæ percurro, consulens te, invenio tutum locum animæ meæ, nisi in te, quo colligantur sparsa mea, nec à te quidquam recedat ex me. Et aliquando intromittis me in affectum multum inusitatum introrsus, ad nescio quam dulcedinem; quæ si perficiatur in me, nescio quid erit, quod vita ista non erit. Sed recido in hæc ærumnosis ponderibus, et resorbeor solitis, et teneor, et multum fleo, sed multum teneor. Tantum consuetudinis sarcina degravat. Hic esse valeo, nec volo; illic volo, nec valeo. Miser utrobique;* et Nazianz. in Carm. 9:

> Nunc, *ait*, cum collecta est ratio, jamque ipse senectæ
> Ad metam accessi, miser heu! velut ebrius erro,
> Ac sæva obliquus pugna me deprimit anguis,
> Et recte consulta rapit furtimque palamque;
> Interdum mea mens ad regem fertur olympi:
> Interdum in mundum devexo corpore vergit,
> A quo animæ graviter læsa est pars maxima nostræ.

Vide Cassian. collat. 23. cap. 7.

Secundo, quia corpus mentis aciem sua gravitate hebetat et obtundit, eamque sibi quasi similem, crassam, gravem et onerosam efficit, juxta illud Virgil. 6. Æneid.

> Noxia corpora tardant,
> Terrenique hebetant artus, moribundaque membra.

Tertio, quia eam fatigat et delassat, ut diu non possit continuare speculationem, orationem, meditationem; sicut lorica et arma Saulis degravabant et lassabant Davidem, ut non posset progredi.

Quarto, quia eam suis phantasmatibus obnubilat, illudit et decipit, uti initio dixi. Ad hæc corpus animæ quasi vincula et compedes injicit, ne sursum avolare possit.

Quinto, quia cum mente appetitum et voluntatem ad bona spiritualia anhelantem, deprimit ad amanda sectandaque bona corporea, terrena et caduca. Unde Apost. gemens suspirat: *Video aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me in lege peccati, quæ est in membris meis. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus?* Rom. 7. 23. Et sponsa amore sponsi languens, ad eum suspirat, *donec aspiret dies* beatæ æternitatis, *et inclinentur umbræ* corporis et miseræ mortalitatis, Cant. 2. 17. Et Job cap. 7. 20: *Factus sum*, inquit, *mihimetipsi gravis.* Vide S. Prosperum epist. ad Demetriad. non longe a fine, ubi docet, tentationes homini oboriri à corpore, ejusque concupiscentia degravante, sed eas vinci à charitate mentem ad Deum sublevante. Hinc videmus longe majorem partem hominum, per omnem pene vitam occupari circa corpus, ut illi de victu, vestitu, cæterisque commodis et voluptatibus provideant; ita ut parum et raro de anima, ejusque æterna salute cogitent. Quocirca ex hac gnome S. Cyprian. de Singular. Cleric. probat cavenda esse feminarum consortia, ne iis Clerici cohabitent: *Tunc ergo,* inquit, *cavenda sunt feminæ participia, quando geritur carnalium curarum continua unanimiter frequentia; quoniam inter curas suas caro semper incitamenta cupidinis provocat, et illic parit fomenta peccandi, ubi pertractans commoda sua, temporalis vitæ cogitationibus senserit paululum relaxari, sicut Salomon asserit dicens: Deprimit terrena cogitatio sensum multa cogitantem.* Nam ut solerter advertit S. Bernard. serm. 81. in Cant. *Peccato factum est, ut corpus quod corrumpitur aggravet animam, sed amore, non mole. Nam quod surgere anima per se jam non potest, quæ per se cadere potuit, voluntas in causa est, quæ corrupti corporis vitiato ac vitioso amore languescens et jacens, amorem justitiæ pariter non admittit.* Deinde quomodo voluntas hæc fiat necessitas, pulchre declarat: *Ita nescio quo pravo et miro modo ipsa sibi voluntas, peccato quidem in deterius mutata necessitatem facit; ut nec necessitas, cum voluntaria sit, excusare valeat voluntatem; nec voluntas, cum sit illecta, excludere necessitatem. Est enim necessitas hæc quodammodo voluntaria. Est favorabilis vis quædam premendo blandiens, ac blandiendo premens; unde sese rea voluntas, ubi semel peccato consenserit, nec excutere jam per se, nec excusare tamen ullatenus de ratione queat. Inde querula illa vox, veluti gementis sub onere necessitatis hujus: Domine,* inquit, *vim patior, responde pro me.*

Hac de causa apposite S. Gregor. Nazianz. corpus vocat echeneidem, sive Remoram; sicut enim hic piscis exiguus affigens se navibus

earum cursum remoratur et sistit; ita et corpus animam. Sic enim canit in Præceptis ad Virgines :

> Nec vitæ ipsa tuæ immittas echeneida carnem,
> Quæ velut invicta properantem compede puppim
> Detinet, ac tantam cogit subsistere molem.

Unde suadet arctandam esse mentem et amorem ; sicut enim arctata aqua in exiguo canali sursum exilit, ita arctata mens exilit ad Christum :

> Non secus, *inquit*, ipse tuum qui sic arctatur, amorem
> Te jubeo ad Christum sublato tollere fluctu.

Porro Remora est piscis magnitudine cubiti, fusco colore, similis anguillæ, ait Oppianus lib. 1. de Piscibus. Addit Plutarch. in Sympos. decade 2. cap. 7. Remoram retardare navim, quia auget ejus humiditatem; sic et corpus animam facit humidam, ideoque gravem et cæcam; nam anima sicca est sapientissima. Anima ergo in corpore velut in ergastulo inclusa tenetur; et membris ejus quasi compedibus prægravatur. Est animæ corpus pro nebula, quæ illam cœlestia clare videre non sinit. Est ei pro illecebra, quæ ad malum et vetitum pertrahit. Est ei pro catena, quæ affectuum pennis vix ad sublimia volare permittit. Unde suspirat Psaltes : *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, et volabo, et requiescam?*

Denique audi S. Bernard. serm. 3. de Ascens. *Nos autem in regione ista sumus, ubi plurimum est malitiæ, sapientiæ parum, quia corpus quod corrumpitur, aggravat animam, et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. Per sensum hic arbitror intellectum designari, qui tunc vere deprimitur, cum multa cogitat, cum non colligit se circa illam unam et unicam meditationem, quæ concipitur de civitate illa, cujus participatio ejus in idipsum. Hujusmodi intellectum oportet deprimi, et distrahi per multa multis et multiplicibus modis. Animam vero hic æstimo dici affectiones, quæ corrupto corpore diversis passionibus afficiuntur, quæ mitigari nunquam possunt, ne dicam sanari, donec voluntas unum quærat, et tendat ad unum. Duo ergo sunt, quæ in nobis purganda sunt, intellectus et affectus; intellectus, ut noverit; affectus, ut velit.* Subjicit deinde exempla Eliæ et Henoch : *Felices et vere felices illi duo viri, Elias et Henoch, quibus omnes materiæ et occasiones ablatæ sunt, quæ eorum intellectum impediant aut affectum, quia soli Deo viventes, nec noverunt nisi Deum, nec cupiunt nisi Deum. Denique et de Henoch legitur : Quia raptus est, ne malitia mutaret intellectum ejus, aut ne fictio deciperet animam ejus; intellectus noster turbatus erat, ne dicam cœcatus, affectus inquinatus erat, et multum inquinatus; sed Christus intellectum illuminat, Spiritus Sanctus affectum purgat.*

Quod corrumpitur.] Dat causam, cur corpus aggravet animam, quia scilicet est corruptibile. Nam primo, quod est corruptibile, hoc est materiale et terrestre (res enim immateriales et cœlestes sunt incorruptibiles) ideoque grave et ponderosum, sicut terra est gravis et ponderosa; secundo, quia corpus corruptibile et terrestre in dies corrumpitur, et in terram, ex qua formatum est, devergit, et in eam ceu matrem et originem suam redire gestit; unde secum animam deprimit, ut in terrena devergat et propendeat; tertio, quia corpus corruptibile hominem occupat, ut corruptioni ejus continuo occurrat, itaque à cœlestibus avocat. Corpus enim dum famet, cogit hominem cibum sumere, ut fami succurrat; dum sitit, cogit hominem bibere; dum fatigatur, cogit hominem quiescere; dum friget, cogit calefacere; dum dormitat, cogit dormire, etc. Hæ sunt necessitates corporis, quibus anima invita servire cogitur. Unde pro iis orandum cum Psalte : *De necessitatibus meis eripe me,* ps. 24. 17. Clarum hoc est in ægrotis, qui toti sunt in corpore curando, ejusque valetudine recuperanda, ut nec studere, nec meditari, nec laborare, nec quid aliud agere valeant. Imo et in sanis; hi enim tertiam fere diei vitæque partem, dormiendo transigunt; duas reliquas diei partes sæpe labori manuali, prandio, cænæ, recreationi, confabulationi, etc. impendunt, ut vix dimidiam horam inveniant, quam dent orationi et Deo. Hinc Origenistæ et Pythagorici censuerunt, animam à Deo creatam perfectam ante corpus, sed ob peccata à se admissa detrusam in corpus quasi in carcerem, ut scelerum pœnas lueret. Manichæi vero, inquit S. August. lib. de Hæresibus, in 46 : *Etsi utantur conjugibus, conceptum tamen generationemque devitant, ne divina substantia, quæ in eos per alimenta ingreditur, vinculis carneis ligetur in prole.* Verum hæ sunt Manis maniæ et vesaniæ.

16. Et difficile æstimamus (græce, εικαζομεν, id est imaginamur, conjectamus) quæ in terra sunt; et quæ in prospectu (græce, *quæ in manibus*) sunt, invenimus cum labore. Quæ autem in cœlis sunt, quis investigavit?] Græce, εξιχνιασε, id est *investigabit*, q. d. Nemo investigavit, nemo etiam investigabit per se, sine duce sapientia. Cantacuzenus per εικαζομεν, id est *imaginamur*, censet notari sensus, tum externos, tum internos, per quos à rebus sensibilibus hauriuntur imagines, id est species, quæ menti imprimuntur, ut res cognoscat, non uti sunt in se suaque essentia, sed per species quasi per colores, quibus res vestiuntur, depinguntur et quasi colorantur; quare naturas et substantias rerum non cognoscimus, sed tantum externas earum formas et picturas. Omnia hæc ostendunt, quomodo corpus degravet animam et mentem.

17. Sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam, et miseris spiritum sanctum tuum de Altissimis?] Pro *sciet*, græce est præteritum *scivit;* S. Cyprian. de Singular. Cleric. legit, *scit;* per præteritum enim cætera tempora denotat, puta præsens et futurum. Hinc et S. Hieron. in cap. 12. Zachar. pro *dederis* et *miseris* legit, *dedisti* et *misisti*. Pro *sensum*, græce est βουλην, id est consilium, mentem, voluntatem. Spiritus Sanctus, tum creatus hic sumi potest, puta gratia et charitas; tum increatus, puta tertia persona Sanctæ Trinitatis. Huic enim appropriatur illuminatio et sanctificatio; unde Ecclesia eum invocans ait :

> Accende lumen sensibus,
> Infunde amorem cordibus,
> Infirma nostri corporis
> Virtute firmans perpeti.

18. Et sic (male Lyran. et Dionys. legunt, *si*)

CORRECTÆ SINT SEMITÆ EORUM QUI SUNT IN TERRIS, ET QUÆ TIBI PLACENT DIDICERINT HOMINES?] Notat duplicem effectum sapientiæ et Spiritus Sancti. Primus est, quod doceat ea, quæ sunt grata Deo; secundus, quod ad ea opere explendum, gratiam roburque suggerat, per quam mentes reformat, et mores corrigit. Pro *correctæ*, S. Cyprianus de Singular. Cleric. legit, *directæ*.

19. NAM PER SAPIENTIAM SANATI SUNT QUICUMQUE TIBI PLACUERUNT A PRINCIPIO.] Hæc ultima verba desunt in Græco. Pro *sanati sunt*, græce est, ἐσώθησαν, id est servati vel salvati sunt, hoc est, liberati sunt à periculis mortis, tum corporis, tum animæ. Unde horum exempla deinceps recenset usque ad finem libri. Quocirca ab hoc versu caput decimum inchoant nonnulli. Simili modo Sapientem imitatus S. Paulus Hebr. 11. toto capite probat omnes, qui ab origine mundi salvati sunt, per fidem fuisse salvatos.

TERTIA PARS LIBRI,

IN

QUA SAPIENTIÆ, EJUSQUE FRUCTUUM EXEMPLA È PATRUM HISTORIA RECENSET : QUIBUS SAPIENTIÆ PRÆSTANTIAM AC DOTES HACTENUS RECENSITAS CONFIRMAT.

CAPUT DECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Salutem, quam per sapientiam adepti sunt Adam, Noe, Abraham, Loth, Jacob, Joseph, Moses, Hebræi transeuntes mare rubrum, mersis in eo Ægyptiis, commemorat.

1. Hæc illum, qui primus formatus est à Deo pater orbis terrarum, cum solus esset creatus, custodivit, 2. Et eduxit illum à delicto suo, et dedit illi virtutem continendi omnia. 3. Ab hac ut recessit injustus in ira sua, per iram homicidii fraterni deperiit. 4. Propter quem, cum aqua deleret terram, sanavit iterum sapientia, per contemptibile lignum justum gubernans. 5. Hæc et in consensu nequitiæ cum se nationes contulissent, scivit Justum, et conservavit sine querela Deo, et in filii misericordia fortem custodivit. 6. Hæc justum à pereuntibus impiis liberavit fugientem, descendente igne in pentapolim : 7. quibu in testimonium nequitiæ fumigabunda constat deserta terra, et incerto tempore fructus habestes arbores, et incredibilis animæ memoria stans figmentum salis. 8. Sapientiam enim prætereuntes, non tantum in hoc lapsi sunt ut ignorarent bona, sed et insipientiæ suæ reliquerunt hominibus memoriam, ut in his, quæ peccaverunt, nec latere potuissent. 9. Sapientia autem hos, qui se observant, à doloribus liberavit. 10. Hæc profugum iræ fratris justum deduxit per vias rectas, et ostendit illi regnum Dei, et dedit illi scientiam sanctorum : honestavit illum in laboribus, et complevit labores illius. 11. In fraude circumvenientium illum affuit illi, et honestum fecit illum. 12. Custodivit illum ab inimicis, et à seductoribus tutavit illum, et certamen forte dedit illi ut vinceret, et sciret quoniam omnium potentior est sapientia. 13. Hæc venditum justum non dereliquit, sed à peccatoribus liberavit eum : descenditque cum illo in foveam, 14. Et in vinculis non dereliquit illum, donec afferret illi sceptrum regni, et potentiam adversus eos, qui eum deprimebant : et mendaces ostendit, qui maculaverunt illum, et dedit illi claritatem æternam. 15. Hæc populum justum, et semen sine querela, liberavit à nationibus, quæ illum deprimebant. 16. Intravit in animam servi Dei, et stetit contra reges horrendos in portentis et signis. 17. Et reddidit justis mercedem laborum suorum, et deduxit illos in via mirabili : et fuit illis in velamento diei, et in luce stellarum per noctem : 18. transtulit illos per mare rubrum, et transvexit illos per aquam nimiam. 19. Inimicos autem illorum demersit in mare, et ab altitudine inferorum eduxit illos. Ideo justi tulerunt spolia impiorum, 20. Et decantaverunt, Domine, nomen sanctum tuum, et victricem manum tuam laudaverunt pariter : 21. quoniam sapientia aperuit os mutorum, et linguas infantium fecit disertas.

1. **Hæc illum, qui primus formatus est a Deo pater orbis terrarum, cum solus esset creatus, custodivit.**] *Hæc*, scilicet sapientia, de qua hìc omnis est sermo; græce: *Hæc protoplastum mundi patrem, solumque creatum conservavit*, q. d. Sapientia Adamum, qui primo solus à Deo fuit creatus et plasmatus, ut esset pater omnium hominum totius mundi, custodivit, ne quo casu læderetur aut interiret, præsertim ne à feris, serpentibus, venenatis herbis, fulminibus et procellis, vel à dæmonibus occideretur, itaque tota hominum stirps exstingueretur, sed ut viveret vegetus, sanusque perseveraret ad annum ætatis 930; itaque genus humanum per multos filios et filias, ac nepotes et neptes propagaret. Adam vocatur *protoplastus*, quia corpus ejus à Deo ex luto plasmatum et efformatum est, sicut à figulo finguntur et formantur vasa et simulacra ex luto et creta; ac deinde Deus in plasma, sive corpus hoc, animam inspiravit et infudit, itaque factus est homo in animam viventem, id est animal vivens, homoque rationalis. Vide dicta Gen. 1. et 2. Unde homines Deo fictori et factori suo obmurmurantes, quod alios se non formarit, nec alio meliore modo et conditione eos finxerit, ut aliam sortem, statum et gradum eis daret, redarguens Isaias cap. 29. 16: *Perversa*, ait, *est hæc cogitatio; quasi si lutum contra figulum cogitet; et dicat opus factori suo: Non fecisti me; et figmentum dicat fictori suo: Non intelligis.* Quo alludens S. Paulus Rom. 9. 20: *O homo!* ait, *tu quis es, qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum ei qui se finxit: Quid me fecisti sic? An non habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam*? Clare vero et fuse Jeremias, cap. 18. 6: *Ait Dominus: Ecce sicut lutum in manu figuli, sic vos in manu mea domus Israel.* Et v. 11: *Ecce ego fingo contra vos malum.* Deus ergo est nostri corporis, conditionis et sortis plastes, sive figulus; lutum est terra et limus; plasma sive figmentum est corpus nostrum. Vide dicta locis jam citatis. Idem à Mose didicere Plato et Philosophi. Unde Aristophanes: *πλασμα*, inquit, *πηλου ανθρωπος*, hoc est, *plasma*, sive *figmentum*, *luti est homo.* Et Lucianus in Prometheo ait Minervam, quæ est dea sapientiæ, finxisse hominem implendo spiritu lutum, et plasmata, hoc est simulacra sua, è luto efficta animando. Et Cicero pro Murena de Catone juniore ait: *Finxit te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, justitiam, ad omnes denique virtutes magnum hominem et excelsum.*

A Deo,] concurrentibus tamen ad materiam præparandam Angelis, ut dixi Genes. 1. et 2. Tò *à Deo* jam deest in Græco.

Pater orbis terrarum,] id est, pater omnium terrigenarum, hoc est, omnium hominum, qui ex terra formati, terræ destinati sunt incolæ et domini, ideoque propter eos terra, totusque hic mundus corporeus à Deo productus est. Denique tam Adam, quàm quisque homo ex eo prognatus, est mundi imago, imo microcosmus, id est parvus mundus. Porro hæretici Paterniani, inquit S. August. lib. de Hæresibus in 85, inferiores partes humani corporis, non à Deo, sed à diabolo factas opinantur, et omnium ex illis partibus flagitiorum licentiam tribuentes, impurissime vivunt. Hos enim Venustianos quidam vocant. Verum hæc est hæresis venerea.

Ad litteram ergo *pater orbis terrarum* fuit Adam, à quo omnes terrigenæ prognati sunt. Mystice est Christus, à quo omnes terrigenæ redempti et regenerati sunt. Rursum, patres tales sunt Apostoli et viri Apostolici, qui orbem ad Christum converterunt. Ab uno exemplo disce omnes. Inter eos in Pentapoli Italiæ, urbeque Fanensi (ita dicta à prisco Fortunæ fano) eminuit S. Paternianus, anno Domini 300, sub Diocletiano Imp. qui patre Ovinio Paterno Consule Romano genitus, Diocletiani sævitiam fugiens, angeli Raphaelis ductu, velut alter Tobias, in silvam semotam concessit, ibique cum multis asseclis monasticen exercuit, suumque ductorem æmulatus, vixit purissime instar angeli, ac creatus Abbas miram virtutum fragrantiam per totam illam Italiæ oram sparsit; atque inter alia fortitudinis facinora, diabolum specie puellæ profugæ se ad nefas sollicitantem, manum igni ardenti imponens, velut fulgur in diabolum intorquens, eum fudit fugavitque. Insuper, dum rerum inopia cum monachis laboraret, patritius Senogalliensis ab angelo monitus, jumenta cibis onusta ad eosdem misit, quæ, cum locus esset incognitus, angelo duce recta ad ipsum deducta sunt. Miraculis perpluribus claruit, claudis gressum, cæcis visum, energumenis libertatem, sanitatemque restituit. Creatus Fanensis Episcopus, qua verbo, qua exemplo, ac præsertim incensa in omnes charitate, velut pater omnium, solari singulos, hortari, instruere et ad salutem traducere sategit. Erat enim fide eximius, spe magnanimus, charitate flagrans, sapientia plenus, in eleemosynis largus, humilitate mitis, justitia severus, sanctitate singularis. Hinc factum ut omnes ei acclamarent: *Pater noster es tu*, juxta illud Elisei ad Eliam: *Pater mi, currus Israel et auriga ejus*, 4. Reg. 2. Quibus in laboribus pietatisque officiis cum 42 annos sanctissime exegisset, ab angelo mortis tempus modumque edoctus, magno omnibus relicto suî desiderio, gloriosus ad Deum migravit die 13. novembris, corpore suavem exhalante odorem. Quocirca è cœlo paternum in suos Fanenses conservans affectum, persæpe factiones civium dissipavit, inimicitias sustulit, pacem redintegravit, cædes impedivit, pestem famemque depulit; quin et hostes profligavit, ac nominatim cum Urbinates Fanum obsidione cinxissent anno Domini 1517, habitu pontificali vultuque augusto, spectandum se exhibens, civibus animos addidit, hostesque terrore perculit et in fugam egit; perinde ac S. Jacobus sæpius Hispaniam, S. Ambrosius Mediolanum à Conrado Imp. obsessum, S. Benedictus Nursiam, S. Faustinus et Jovita Brixiam ab hostium incursu defenderunt et propugnarunt. Sacrum ejus corpus, sepulcro ejus reserato anno Domini 1551. sub Julio III. Pont. post mille ducentos annos, repertum est integrum, vultu hilari et angelico; perinde ac si recenter sepulturæ fuisset traditum, miram undique fragrantiam spargens, cujus odore multi ægri sanitati restituti sunt. Quocirca Fanenses imagini ejus hoc epigramma supplices posuere:

O Pater, ô custos, nostris qui raptus ab oris,
Invitus visus cedere, mane redis.

Cum enim sacrum ejus corpus Forosempronienses pio furto sustulissent, illudque tota nocte curru Forum Sempronii versus vexissent, mane tamen eodem loco unde sublatum fuerat, inventum est. Ejus templum auxit et decoravit Justinianus Imper. ad quod dum more suo devotionis ergo contendit agricola, Argillam flumen sicco pede pertransiit. Hæc ex publicis Fanensium tabulis accepi, ac ingenti imagine expressa, Romæque excusa et approbata conspexi. Basilica Sancti peramplis, tum prædiis, tum privilegiis, dotata fuit à Zacharia aliisque summis Pontificibus, ac à Frederico Imper. diruta, restituta ab Innocentio IV. Pontif. Jure ergo S. Paternianus Italiæ, imo orbis terrarum, pater spiritalis et cœlestis nuncupari potest.

Cum solus esset;] Adam enim primo solus à Deo formatus est, deinde ex costa ejus fabricata est Eva, ut ex èa filios procrearet et genus humanum propagaret, quæ proinde dicta est *mater viventium;* præsertim quia ex ea nascitura erat B. Virgo, quæ Christum auctorem vitæ erat paritura: Christus enim ex femina, puta ex B. Virgine, Evæ filia, natus est sine opera viri, ex virtute Spiritus Sancti.

Custodivit] Adamum custodem paradisi, tum quoad corpus, ne quo casu læderetur aut moreretur, uti dixi; tum quoad animam, ne peccaret in statu innocentiæ, antequam deciperetur ab uxore; ac, postquam ab ea deceptus peccavit, et innocentiam ac justitiam originalem deperdidit, custodivit eum ne plane interiret et damnaretur, sed gratiam et pœnitentiam ei suggessit, qua à peccato resurgeret et salvaretur. Unde sequitur:

2. Et eduxit illum a delicto suo.] Complut. legunt ἐξείλατο, id est exemit, extulit; alii, ἐξέτεινεν, id est extendit vel extraxit, asseruit, aut vindicavit eum à delicto et lapsu suo; Syrus: *Liberavit eum à casu animæ illius;* Arabicus: *Et redemit eum à seductione ejus.* Hinc patet Adamum pœnituisse de suo inobedientiæ, qua pomum à Deo vetitum comedit, peccato, ideoque illud ipsi fuisse remissum; imo veteres ex communi Ecclesiæ traditione et consensu tradunt Adamum esse salvatum: quare temerarium est id negare, et favet hic Sapientiæ locus. Hæc omnia docet S. Aug. epist. 99. ad Evodium, ubi sic ait: *De illo primo homine patre generis humani, quod Christus, cum descendit ad inferos, inde eum liberavit, Ecclesia fere tota consentit; quod eam non inaniter credidisse credendum est, undecumque hoc traditum sit, etiamsi Canonicarum Scripturarum hîc expressa non proferatur auctoritas.* Idem tradit S. Irenæus lib. 3. c. 34, Epiphan. hæresi 46, S. Hilar. in psal. 119. et Canone 8. in Matt. S. Hier. in psal. 98. et in cap. 20. Matth. Nazianz. orat. in S. Cyprian. S. Athan. serm. de cruce, S. Basil. Exhortat. ad baptismum, Origen. in c. 5. ad Roman. S. Thom. l. 4. contra Gentes, c. 52. et 53, Hugo Victor. in Gen. c. 3. qui id probat ex illis Dei verbis: *Inimicitias ponam inter te et mulierem,* etc. Gen. 3. 15, ac cæteri unico excepto Ruperto in c. 3. Gen. cap. 31. cui assentiuntur veteres hæretici, ut Tatianus, Saturninus, Severus, Marcion, Valentinus, qui dixerunt Adamum esse damnatum, teste S. Epiphan. hæresi 46. et aliis. Addit S. Aug. lib. 2. de Peccat. merit. cap. 34. (et referetur de Pœnitent. dist. 1. cap. 83. *Sicut primi homines*) quem sequitur S. Anselm. libr. *cur Deus homo*, cap. 16. de utroque parente, hoc est de Eva æque ac Adamo, merito id credi. Probat idipsum Iren. l. 3. cap. 37. et Tertull. lib. de Pœnitentia in fine, ex eo quod confessi sint peccatum, quodque induerint se perizomatis et foliis ficulneis, quasi sacco et cilicio in signum pœnitentiæ. Et S. Ambros. asserit Adam post culpam statim ejectum de paradiso, separatum à deliciis, et ut ageret pœnitentiam, vestitum tunicam pelliceam, non sericam. S. Chrysostomus idipsum probat ex singulari amore, quo Deus ipse convenit lapsum et erexit. S. Gregorius lib. 6. epistol. 31. ad Eulogium, scribit Adæ animam in peccato mortuam non à substantia vivendi, sed à qualitate vivendi; tamen postmodum per pœnitentiam ad vitam rediisse. Leo IX. cap. *Hi duo,* de consecr. dist. 1, reddit rationem cur *Gloria in excelsis* et *halleluia* in Septuagesima intermittantur: Quia, inquit, peccavit primus homo; cur in Paschate repetantur: Quoniam Christo resurgente resurrexit ille lapsus protoplastus. S. Epiphanius quoque hæresi 46: *Castigatione,* inquit, *non vulgari plexus est, et è regione paradisi in exsilium actus, quo memor esse bonæ vitæ per pœnitentiam in memoriam revocatæ.* Quin et Hebræorum sententia est, in suo diuturnissimo exsilio Adam se consolatum psal. 92: *Dominus regnavit, decorem indutus est,* etc. à se composito.

Denique communis est Patrum sententia, Adamum in monte Calvariæ esse sepultum, ut qui primus peccati fuerat auctor, primus vim sanguinis Christi in eodem crucifixi sentiens salvaretur. Ita censent S. Athanas. Orig. Basil. Chrysost. Epiphan. Tertull. Cyprian. Aug. Ambros. Hier. et alii quos citat noster Pererius l. 7. in Gen. cap. 46. Porro quod objicit Rupert. Adamum opponi Christo, Roman. 5. et alibi, quod Adam peccati, mortis et damnationis fuerit auctor; Christus vero gratiæ, vitæ et felicitatis æternæ, verum est quoad initia Adæ quando peccavit, non quoad sequentia, et præsertim exitum vitæ, quando per gratiam Christi illi promissi et ex illo nascituri, pœnitens veniam et salutem consecutus est. Decebat enim Deum, qui eum crearat, non sinere opus suum, puta protoplastum perdi, sed eum à lapsu elevare, renovare et quasi recreare. Decebat quoque Christum, qui genus humanum redimere venerat, ut generis humani caput et patriarcham, ideoque suum quoque patrem, redimeret et salvaret: *Ut, cum salvatur homo,* inquit S. Irenæus lib. 3. cap. 34, *oporteat salvari eum qui prior formatus est homo.* Unde Adamum à Christo descendente in limbum ex eo fuisse eductum, ac cum Christo resurrexisse, docent Origen. tract. 35. in Matth. S. Athanas. orat. de Passione, S. August. qu. 161. in Gen. S. Macarius homil. 11. Vide Bellarm. lib. 3. de Amissione gratiæ et statu peccati cap. ult. et Pererium lib. 7. in Gen. Narratur in historia Passionis Christi, sub nomine Nicodemi, Christum in inferno, id est in limbo, manum Adam tenuisse et dixisse: *Pax tibi cum omnibus filiis tuis justis meis;* Adamum vero respondisse Christi genibus advolutum cum lacrymis et voce magna (tamen nondum receperat corpus, imo non certo constat adhuc an receperit): *Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me, nec delectasti inimicos meos super me. Domine Deus meus,*

clamavi ad te, et sanasti me: eduxisti ab inferis animam meam, salvasti me à descendentibus in lacum, psal. 29. 1. et seq. Verum hic Nicodemi liber est apocryphus. Complut. et Regii, nec non Hugo, Lyran. Dionys. hic addunt: *Et eduxit illum de limo terræ.* Verum idipsum delent Græci et Romani. Probabiliter suspicatur Franc. Lucas in Notis hic verba hæc hoc modo irrepsisse. Quispiam, inquit, pro illis verbis: *Et eduxit illum à delicto suo*, supposuit, *et eduxit illum de limo terræ;* conveniunt enim litteris *delicto* et *de limo*, et in aliquibus libris legitur tantum: *Et eduxit illum de limo terræ.* Postea retulit alius utrumque in textum, nempe id quod jam dixi, et illud: *Et eduxit illum à delicto suo.*

Et dedit illi virtutem continendi (Syrus et Arabicus, *tenendi*) omnia] scilicet suo dominio et imperio; nam græce est κρατῆσαι πάντων, id est *dominandi omnibus*, sicut rex dominans omnibus omnia continet arbitrio: Deus enim Adæ dedit potestatem in omnia animalia cæteraque terrena, juxta illud Gen. 1. 28: *Dominamini piscibus maris, et volatilibus cœli, et universis animantibus, quæ moventur super terram;* quæ potestas homini post peccatum reddita et renovata est, licet non ea plenitudine et perfectione, qua data fuerat primitus Adæ, dum Deus post diluvium dixit Noe et filiis ejus: *Terror vester ac tremor sit super cuncta animalia terræ, et super omnes volucres cœli, cum universis quæ moventur super terram; omnes pisces maris manui vestræ traditi sunt.*

Tropolog. Deus dedit Adæ robur et vires κρατῆσαι, id est superandi omnia vitæ pericula, adversa et tentamenta, quæ post peccatum eum undique invaserunt et quasi circumvallarunt; ad illa enim vincenda, Deus illi gratiam et fortitudinem suggessit.

Quare immerito Rupertus, loco jam citato, auctorem hujus libri errasse dicit, eo quod Adæ tribuat virtutem continendi omnia, quæ soli Christo competit, ideoque librum hunc esse apocryphum. Jam enim ex decreto Concilii Tridentini constat hunc librum esse Canonicum.

3. Ab hac ut recessit injustus in ira sua, per iram homicidii fraterni (male aliqui legunt, *fraternitatis;* et alii, *fraternitas*) deperiit.] Græce, *ab hac* (sapientia) *apostatans injustus* (Cain), ἀδελφοκτόνοις συναπώλετο θυμοῖς, id est, *fratricidalibus simul deperiit furoribus*, indignationibus et furiis; quia scilicet ira et furor Cain duos perdidit, nimirum Abelum cæde, et ipsum Cainum scelere, inquit Nannius; dum enim Cain Abeli corpus transfodit, suam ipsius animam confodit. Hinc Philo lib. *Quod deterius potiori insidietur: Insurrexit,* ait, *Cain in Abelem fratrem suum, et interfecit ipsum. Prima quidem specie Abelem occisum subindicat; sin autem diligentius rem expendas, ipsum Cain, à seipso; proinde sic legendum: Insurrexit Cain, et occidit seipsum*, etc. Ita ipse more suo symbolice, non genuine ad litteram. Nam Cain mox à cæde Abel cœpit cum jugi tremore et pavore velut furiis agitatus huc illucque vagari, omnibusque fuit abominabilis et exsecrabilis, ut tradunt Hebræi. Unde videtur Cain in scelere perseverasse impœnitens, ac ex uno in aliud corruisse, ideoque periisse, esseque damnatus. Addunt Paulus Burgensis, Dionys. et Oleaster in Genes. cap. 4. Cainum mersum esse diluvio tempore Noe. Verum hoc est improbabile. Sic enim Cain vivere debuisset plus mille et sexcentis annis; tot enim fluxere ab Adam et Cain usque ad diluvium. Illud tamen verum est posteros Cain patris sui homicidium imitantes, omnes periisse diluvio, ac proinde Cainum pariter eo periisse, quia eo tota ipsius prosapia periit et exstincta est; imo Cain suo scelere totum orbem perdidit diluvio, uti dicetur versu 4. Sensus ergo est, q. d. Cain recedens à sapientia per iram, ex invidia in Abelum fratrem concitatam; quia scilicet respexit Dominus ad Abel et ad munera ejus, ad Cain autem et ad munera ejus non respexit, furore quo fratrem interfecit, et ipse periit, dum fraternæ charitatis jura violavit, et prior ipse mortem peccato in orbem inductam intulit fratri, quàm ipsa natura. Itaque destitutus à sapientia fratrem interfecit, et ipse in gravissimum barathrum decidit fratricidii.

Ostendit sapientiæ necessitatem et dignitatem à contrario, puta ex damnis insipientiæ; impii enim destituti sapientia, velut luce et duce, in gravissima scelera corruerunt: cujus rei exemplum est Cain primogenitus Adæ, qui per summam stultitiam fratrem suum Abel, non alia de causa occidit, quàm quod Deus ejus innocentia et sacrificio fuerit delectatus, et ut ait Joannes sua epist. 1. cap. 3. 12: *Quoniam opera ejus maligna erant, fratris autem justa.* Unde Paulus ad Hebr. 11. 4: *Fide,* ait, *plurimam hostiam Abel, quàm Cain, obtulit Deo, per quam testimonium consecutus est esse justus, testimonium perhibente muneribus ejus Deo, et per illam defunctus adhuc loquitur.* Refertur hæc historia fratricidii Cain Genesis 4. cap. Sicut ergo Romulus Romæ conditor, Remum occidens, fratricida fuit; sic et primus Adæ filius, et primus urbis Henoch in orbe conditor, perempto Abele, fratricida exstitit. Addit Cantacuzenus Cainum simili nece punitum; occisum enim esse eum casu à Lamech nepote suo in venatione, cum Lamech cæcutienti Tubalcain filius, Cainum sub herbis latitantem pro fera ostendisset, ideoque et ipsum Tubalcain à parte Lamech indignante interfectum. Verum hæc habent parum probabilitatis, uti ostendi Gen. 4. 33. Vide de scelerata vita Cain Josephum 1. Antiq. c. 3; de infelici vero morte S. Ambros. lib. 2. de Cain, cap. 9. et 10, et S. Augustinum serm. 104. de Temp.

4. Propter quem (Cain), cum aqua deleret terram, sanavit iterum sapientia, per contemptibile lignum justum gubernans.] Græce: *Propter quem dimersam diluvio terram sapientia iterum servavit, cum justum exiguo ligno gubernasset;* Origen. tomo 20. in Joannem, *vili ligno justum gubernans;* alii, *per vile lignum justo gubernato.* Græce enim est εὐτελοῦς, id est simplex, vile, tenue lignum, quod tanto diluvio et aquarum vi molique per se resistere non poterat, ideoque *contemptibile*, ut vertit Noster, præsertim quia homines illius ævi contemnebant arcæ fabricam, ac Noe ejus fabricatorem velut delirum deridebant. Ita S. Bonavent. et Lyran. Græca hic variant; nonnulla enim legunt δι' ὅν, id est *propter quem*, scilicet Cain: alia δι' ὅ, id est *propter quod*, scilicet scelus parricidii sive fratricidii Cain. Eòdem ergo redit utraque lectio. Sensus est, q. d. Impius homicida, imo

fratricida Cain, suo exemplo posteros ad idem scelus, cæteraque quælibet impulit; quo factum est ut Deus, tot tantaque eorum scelera perosus, impiam gentem totumque orbem diluvio merserit. Verum sapientia justum piumque Noe tunc servavit in arca, ut ipse esset seminarium humanæ posteritatis, ne illa diluvio tota interiret, sed per ejus filios et nepotes servaretur et propagaretur. Vide dicta Genes. 6. et seq. Hinc Origen. in Joannem tom. 20. paulo post initium: *Quod vero*, inquit, *diluvium seminis Cain delendi causa factum fuerit, Sapientiæ liber Salomoni inscriptus his verbis docet: Recedens autem ab ipsa (sapientia) injustus in ira sua periit, cum animis fratricidis, per quem inundatam terram rursus servavit sapientia, vili ligno justum gubernans.* Est hoc tertium exemplum, idque geminum. Per antithesin enim bifariam ostendit quanta sit utilitas sapientiæ; nam orbem perdidit insipientia et impietas Caini et posterorum ejus gigantum, inducendo diluvium: hunc servavit et restauravit sapientia et justitia Noe per arcam; unde nonnulli cum Jansenio illud Genes. 4. 15. de Caino dictum: *Septuplum punietur*, sic intelligunt, q. d. Deus differet Caini punitionem usque in septimam generationem; tunc enim Caini posteri mensuram peccatorum ejus implebunt, qua impleta Deus toti orbi inducet diluvium, ut eo impios cum impietate submergat. Cain ergo fuit dux, pater et princeps impiorum, ob quos Deus immisit diluvium. Audi Joseph. lib. 1. Antiq. c. 3: *Cæterum tantum abfuit ut hac castigatione in melius vitam mutaverit, ut pejor etiam sit factus, suis voluptatibus vel cum aliorum injuria indulgens, et facultates domesticas per vim ac rapinas accumulans, accitis undecumque latrociniorum et nequitiæ sociis, magister illis ad facinorosam vitam est effectus. Ad hæc simplicem hactenus vivendi rationem excogitatis mensuris et ponderibus immutavit, pristinamque sinceritatem et generositatem ignaram talium artium, in novam quamdam versutiam depravavit.* Et post pauca: *Superstite etiam tum Adamo Caini soboles sceleratissima evasit, dum posterior quisque fit deterior, nec solum imitatur priorum vitia, sed et superat.*

Nota τὸ *sanavit*, q. d. Cain cum posteris, per diluvium vulnus pene lethale et irreparabile inflixit toti orbi totique humano generi; sed sapientia huic vulneri manum medicam adhibuit, illudque sanavit servando Noe per contemptibile lignum, id est per vilem et exilem arcæ fabricam, ut ille esset pater novi mundi et seculi, ac orbem pene deletum obrutumque suis ruinis et cineribus, velut phœnicem redivivum suscitaret. Hoc est quod de Noe inter ejus elogia recenset Ecclesiast. c. 44. 17: *Noe inventus est perfectus, justus, et in tempore iracundiæ factus est reconciliato. Testamenta seculi posita sunt apud illum, ne deleri possit diluvio omnis caro.* Et Paulus ad Hebr. 11. 7: *Fide Noe, responso accepto de iis quæ adhuc non videbantur, metuens aptavit arcam in salutem domus suæ, per quam damnavit mundum, et justitiæ, quæ per fidem est, hæres est institutus*; vide ibi dicta.

Porro S. Ambrosius lib. 1. Offic. c. 25. Noe à quatuor virtutibus cardinalibus celebrat: *Noe*, inquit, *quàm sapiens, qui tantam fabricavit arcam! quàm justus, qui ad semen omnium reservatus solus ex omnibus, et præteritæ generationis superstes est factus, et auctor futuræ, mundo potius et universis quàm sibi natus! quàm fortis, ut diluvium vinceret! quàm temperatus ut diluvium toleraret! quando introiret, qua moderatione degeret, quando corvum, quando columbam dimitteret, quando reciperet revertentes, quando exeundi opportunitatem agnosceret!*

Nota, secundo, τὸ *gubernans*: Noe enim arcæ undique tectæ erat inclusus, totusque pendebat à Dei providentia et gubernatione; quare non alius potuit esse arcæ nauclerus et gubernator, quàm Deus. Audi S. Chrysost. hom. 21. in Genes.: *An non*, inquit, *arcam hinc et illinc moveri, et non submergi à tanta aquarum vi, cum nullus esset gubernator, supernæ erat gratiæ? Non enim dicere potes quod fuerit ad modum navis, ut arte quadam illius iter dirigi potuerit* (velis vel remis). *Arca erat undequaque clausa et munita, et propter præceptum conditoris, non solum eam lædere non potuit aquarum impetus, sed sublimior illis facta inhabitantes admodum securos fecit.* Similia habet S. Aug. lib. 15. de Civit. cap. 27. et S. Ambros. l. de Arca et Noe cap. 21. Simile exemplum senis naufragi, quem in navi fluctibus in varias oras jactatum mira providentia gubernavit Christus, narrat S. Paulinus epist. ad Macarium.

Tropolog. simili cura Christus justum et electum quemlibet gubernat, ut per tot hujus vitæ procellas salvus enatet vel enaviget ad portum salutis. Quare justus dicat cum Poeta:

> Per tot discrimina rerum
> Tendimus in cœlum, sedes ubi fata quietas
> Ostendunt nobis.

Denique nota τὸ *iterum*, q. d. Adam primo perdidit orbem, dum peccavit, ac peccatum in omnes posteros transmisit; merebatur enim ipse cum omnibus posteris à Deo perdi et occidi, sed sapientiæ divinæ bonitas eum à peccato eduxit, ac posteris de Christo salvatore providit. Secundo, Cain cum posteris orbem perdidit diluvio, sed iterum eum salvavit sapientia, per Noe diluvium superans, et orbem restaurans.

5. HÆC ET IN CONSENSU NEQUITIÆ (aliqui legunt, *superbiæ*) CUM SE NATIONES CONTULISSENT (alii legunt, *extulissent*; aliqui, *confudissent*), SCIVIT JUSTUM, ET CONSERVAVIT SINE QUERELA DEO, ET IN FILII MISERICORDIA FORTEM CUSTODIVIT.] Pro ἐγνω, id est scivit, aliqui legunt εὗρε, id est invenit. Pro *sine querela* græce est, ἄμεμπτον, id est *inculpatum*, idque *Deo*, qui scilicet adeo erat integer vitæ scelerisque purus, ut ne Deus quidem in eo aliquod crimen notare et culpare posset. Pro *cum se nationes contulissent*, græce est, ἐθνῶν συγχυθέντων, id est, *cum se gentes confudissent*, id est commiscuissent, conjunxissent, conspirassent, scilicet ad ædificandam turrim Babel duce et instigatore Nemrod, primo orbis rege et tyranno, ut scilicet hac turri altissima à diluvio, si quando rursus ingrueret, se defenderent, ut vult Josephus; aut potius, ut Nemrod superbus ibi regni et tyrannidis suæ arcem locaret, ex qua in omnes dominari, omnesque sibi subjectos continere et coercere posset, ait Hugo Victor. in Gen. imo ex qua ipse in cœlum conscendere, ac contra Deum se defendere posset, ut indicat S. Aug. lib. 16. de Civit. c. 4. Unde Poetæ fabulati sunt Titanes,

cum Jove pugnantes, montes montibus imposuisse, ut in cœlum conscenderent, juxta illud Virgilii 1. Georg.

Ter sunt conati imponere Pelio Ossam :
Ter pater exstructos disjecit fulmine montes.

Tunc Deus *scivit*, id est cognovit, amavit, et conservavit, *justum sine querela*, ut superbiæ, atheismo et tyrannidi Nemrod et fabrorum turris Babel, non consentiret, sed in Dei fide et cultu fidelis persisteret; unde Deus illum unum sibi delegit, cum reliquos omnes aversatus, illorum linguas confudit, itaque fabricam Babel impedivit, fabrosque per totum orbem dispersit : lingua ergo puniti sunt, quia lingua peccarunt. Nam ut ait S. August. lib. 16. de Civit. c. 4 : *Quoniam dominatio imperantis in lingua est, ibi damnata est superbia, ut non intelligeretur jubens homini, qui noluit intelligere, ut obediret Deo. Sic illa conspiratio dissoluta est.*

Quæres quis fuerit hic justus. Nonnulli putant fuisse Heber ; illius enim ævo facta est fabrica turris Babel ; unde ipse filium tunc natum vocavit *Phaleg*, id est *divisio*, eo quod tunc à Deo fabrorum Babel confusæ et divisæ sint linguæ. Hinc S. August. l. 11. de Civit. c. 11. docet Heber immunem fuisse ab impietate fabrorum horum, et consequenter à confusione linguarum, ideoque ipsum cum vera Dei fide et pietate pristinam linguam retinuisse, quæ proinde ab Heber dicta sit Hebræa.

Verum quod sequitur : *Et in filii misericordia fortem custodivit*, clare notat Abraham, non Heber. Quare nonnulli putant hìc notari bellum Abrahæ, quod gessit contra quatuor reges totidem gentium, cum iis cæsis liberavit Lot, Genes. 14.

Melius alii referunt ad vocationem Abrahæ, quando, omnibus gentibus ad idololatriam deflectentibus, Deus eum evocavit ex Ur Chaldæorum in Chanaan, ut ibi sibi soli serviret. Hæc gentium à Deo apostasia, et defectio ad idola, cœpit in fabrica turris Babel, quæ facta est sub annum centesimum, vel potius centesimum septuagesimum, à diluvio, ac deinde in dies crevit et propagata est usque ad Abraham, qui natus est anno 292 à diluvio ; quare alludit hìc ad fabricam Babel, sed per eam designat ævum idololatriæ, quæ tunc cœpit et duravit per multa secula, à qua Deus Abraham ejusque posteros evocavit, et sibi in populum fidelem, suamque Ecclesiam et Synagogam separavit. Alludit enim ad illud Genes. 15. 7 : *Ego* (sum) *Dominus, qui eduxi te de Ur Chaldæorum.* Vide Judith, c. 5. v. 7. Unde colligas Abrahamum nunquam coluisse idola, licet id opinetur Sanct. Chrys. sed semper Deum verum, uti pluribus ostendi Genes. 11. v. 26.

Addunt Hebræi in *Seder olam* fabricam turris Babel factam esse ultimo anno vitæ Phaleg, qui fuit annus à diluvio trecentesimus et quadragesimus (vixit enim Phaleg 239 annis, Genes. 11. 18.) ; quo anno Abraham, utpote natus anno 292 à diluvio, jam erat 48 annorum ; quare aiunt Abraham æque ac Noe, qui tum adhuc vivebat, interfuisse fabricæ turris Babel : Heber enim indidisse filio nomen Phaleg spiritu prophetico, quo providebat sub finem vitæ ejus fabricandam turrim Babel, ideoque dividendas linguas : hæc Hebræi. Verum verius est turrim Babel frabricatam anno centesimo, ut vult S. August. vel potius anno centesimo septuagesimo à diluvio, ob rationes quas attuli Genes. 10. 25 ; quare fabrica hæc 122 annis præcessit nativitatem Abrahæ.

Et in filii misericordia fortem custodivit.] Ita legendum cum Romanis et Græcis. Quare minus recte Complut. legunt : *Et in filiis misericordiam fortem custodivit* ; alii : *Et in filiis misericordiæ fortem custodivit*, q. d. Deus postquam confusione linguarum punivisset impios fabros Babel, ascivit sibi Abraham, suamque gratiam et misericordiam in ejus posteros firmam stabilemque conservavit. Ita Lyran. Hugo, Holcot et Dionys. Verum legendum est cum Romanis, *in filii misericordia* ; græce, ἐπὶ τέκνου σπλάγχνοις, id est *in filii visceribus*, quod nonnulli sic exponunt, q. d. Deus Abrahamum eo affectu complexus est, quo pater solet filium prosequi; Deus ob intimum et visceralem erga Abraham, quasi filium suum, amorem fecit eum resistere peccatoribus undequaque circumfusis, eumque ad sceleris communionem tentantibus ; unde Vatabl. vertit : *Et ut erga filium animata, conservavit constantem.* Sic Apost. ait Philip. 1. 8 : *Testis mihi est Deus quomodo cupiam vos in visceribus Jesu Christi*, quod scilicet vos diligam eo affectu, quo Christus vos *in visceribus*, id est intime, diligit.

Secundo et genuine, q. d. Deus Deique sapientia effecit ut Abraham fortiter vinceret visceralem amorem et commiserationem erga filium suum Isaac, quando Deo jubente eum immolare voluit, Genes. 22. Vide ibi dicta. Abraham enim ex intimis visceribus diligebat Isaac; unde summa commiseratione commota sunt ejus viscera, cum jussus est eum mactare; sed fortitudo obedientiæ et amoris divini vicit omnem amorem et miserationem humanam, etiam filii unigeniti, qualis erat Isaac. Magno enim animi robore opus fuit Abrahæ, ut immolaret filium unicum, per miraculum natum, totamque suam spem posteritatis. Deus enim promiserat Abrahæ propagandam ejus posteritatem per Isaac, ex eoque nasciturum Christum. Quare Abraham *contra spem* naturæ *in spem* gratiæ et promissionis divinæ *credidit*, scilicet ex Isaac à se immolato nasciturum sibi prolem à Deo promissam ; credebat enim Deum Isaac à morte suscitaturum, Roman. 4. 18. Heb. 11. 19. Annon hæc fuit magna fortitudo fidei et obedientiæ ? Hinc Abraham à S. Ambrosio vocatur *pater fidei, pater omnium credentium, princeps familiæ gentium et generationis Domini, pater electionis et piæ confessionis.* Unde Philo, lib. de Abraham, ejus virtutem et robur longe extollit super omnes Gentiles, qui se aut suos amore parentum vel patriæ morti obtulerunt, aut devoverunt, uti fecere Codrus rex Athenarum, Menœceus, Aristogiton, Iphigenia, Leonidas, Epaminondas, Junius Brutus et Decii. Hi enim partim ex vanæ gloriæ studio, partim inviti et coacti, ad graviora mala cavenda id fecerunt. At Abraham non coactus, sed sponte et ultro, unius Dei amore, ut ejus voluntati satisfaceret, suum Isaac propria manu jugulare, mactare et concremare Deo destinabat. Quocirca vere de Bruto primo Romæ consule, filios, eo quod cum Tarquiniis contra rempu-

blicam conspirassent, ad mortem condemnante cecinit Virg. 6. Æneid.

Vicit amor patriæ, laudumque immensa cupido,
Infelix, utcumque ferent ea fata minores.

Secus fuit in Abraham, qui vicit amorem filii robore amoris divini. Unde mira ejus ex misericordia et fortitudine harmonia digna est, quæ magnis laudibus celebretur : nam filium sine misericordia jugulare, tyrannicum esset, imo et belluinum: sine obedientia illæsum custodire, impium esset et penitus injustum : utrumque vero conjungere, et cum misericordia erga filium obedientiam erga Deum conciliare, fortis ac generosi animi indicium singulare. Qua de causa Deus hanc Abrahæ in obediendo fortitudinem quasi admiratus, cum juramento ei promisit, Genes. 22. 18 : *Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia fecisti hanc rem, et non pepercisti filio tuo unigenito propter me.* Quocirca S. Ambros. lib. 2. de Cain et Abel, c. 1. de hac oblationis Abrahæ fortitudine sic scribit : *Quem* (Isaac) *sacrificii modo obtulit pater nullius motu passionis inflexus humanæ, mundam offerens Deo hostiam, vacuamque formidinis, et corporeæ cupiditatis immunem, cum ipsa pietas patris devotioni cederet immolantis,* q. d. Devotio Abrahæ erga Deum vicit pietatem erga filium Isaac, ut eum pro Deo immolare destinaret. Idem, lib. 1. Offic. c. 25 : *Adverte,* ait, *hîc omnes virtutes in uno facto. Fuit sapientiæ, Deo credere, nec filii gratiam anteferre auctoris præcepto : fuit justitiæ, acceptum reddere : fuit fortitudinis, appetitum ratione cohibere. Ducebat hostiam pater, interrogabat filius : tentabatur affectus patrius, sed non vincebatur. Repetebat filius appellationem paternam, compungebat paterna viscera, sed non minuebat devotionem. Accedit et quarta virtus temperantia. Tenebat justus et pietatis modum, et exsecutionis ordinem. Denique dum sacrificio necessaria vehit, dum ignem adolet, dum filium ligat, dum gladium educit, hoc immolandi ordine meruit ut filium reservaret.* Et S. August. ser. 73. de Tempore : *Hilarius,* inquit, *accingebatur, qui nec timorem facinoris formidavit, nec implere quod jussus est degener animus dubitavit: spes illa futura tot gentium jubetur occidi paterna manu. Devotus pater eo voto suscepit parricidium, quo susceperat filium : nec refert utrum impendat, aut perdat, dum quoquo modo quod acceperat reddat. O Domine piissime, quem scis patri dilectum, quid imperas victimandum?* Et post nonnulla : *Videte, fratres, Abraham patientia fortem, devotione constantem, non cum aliqua fera luctantem, sed cum natura pugnantem. Devotio dicebat: Percute; pietas clamabat: Parce. Illa revocabat, ista provocabat, Filius tunc moriturus jacebat, erigit dexteram feriturus.*

Paulo aliter vertit Syrus : *Et Abraham filium misericordiarum* (id est summe misericordem) *custodivit.* Deus enim misericordes tuetur et custodit. Unde Arabicus : *Et custodivit eum in clementia,* vel *pietate illius in filium suum,* q. d. Deus Abraham ob pietatem in filium, quem tenerrime amabat, custodivit, ut, dum jussu Dei vellet eum immolare, cum tamen actu non immolaret, sicque et filium patri, et patrem filio à morte servavit et custodivit, dum per Angelum stitit ejus manum et gladium, ac præceptum de immolando filio revocavit.

Allegor. *in visceribus filii,* id est per viscera Christi Abrahæ filii; ejus enim meritis, ejus misericordia viscerali præstitum est Abrahæ, ut suum Isaac Christi antitypum, Deo fortiter immolare vellet. Ita à Castro. Est hoc quartum sapientiæ exemplum editum in Abraham, sequitur quintum editum in Lot et Pentapolitis.

6. HÆC JUSTUM (Lot) A PEREUNTIBUS IMPIIS LIBERAVIT FUGIENTEM, DESCENDENTE IGNE IN PENTAPOLIM.] Celebrat liberationem Lot, qua, dum igne sulphureo, et quasi fulmineo siderata conflagraret Pentapolis ob ejus scelera, præsertim libidinis contra naturam, ipse castus justusque per Angelos hoc incendio eductus et liberatus est. Pentapolis vocabatur illa regio, quia erant in ea quinque civitates, scilicet Sodoma, Gomorrha, Adama, Seboim et Segor, licet ultimæ Segor parcitum sit à Deo, ob preces Lot in eam confugientis. Jam tota Pentapolis versa est in mare salsum sive mortuum, quod à bituminis copia vocatur lacus Asphaltites. Vide dicta Genes. 19. *Pentapolis* ergo græce idem est quod latine *quinque urbes,* sive regio complectens quinque urbes. Porro Pentapoles in variis orbis partibus fuere variæ. Prima hæc fuit in Palæstina, cujus quinque urbes infanda libidine infames, ideoque cœlesti igne crematæ, fuere jam nominatæ. Secunda fuit in Africa, de qua Plinius lib. 5. cap. 5. in qua celebrarunt Concilium anno Domini 411 Episcopi quinque urbium, scilicet Berenices, Arsinoes, Ptolemaidis, Apolloniæ et Cyrenes. Tertio, Ptolemæus lib. 5. aliam Pentapolim ponit cujus quinque urbes recenset, Laodiceam, Antiochiam, Amaseam, Ptolemaidem, Palmiram. Quarto, in Concilio Ephesino invenitur Zenobius Episcopus Barræ civitatis in Pentapoli. Quinto, Italiæ Pentapolis fuit in Umbria, puta in Gallia Senonum, sive agro Gallico ad mare Adriaticum testibus Reginone, Paulo Diacono, Nicephoro ac Sigonio libro de regno Italiæ, cujus quinque urbes sunt, Ancona, Senogallia, Fanum, Pisaurum, Ariminum. Et quia Fanum erat meditullium cæterarum quatuor; hinc ea in urbe erat supremum tribunal hujus Pentapolis, quæ proinde dicta est *Urbs juris,* pro quo corrupte nonnulli legunt *uris,* cujus Episcopi sanctitate celebres, ideoque tutelares fuere S. Paternianus anno Domini 300, S. Eusebius anno Domini 500, sub Symmacho Pontif. S. Fortunatus anno Domini 592, S. Ursus anno Domini 625; cujus festum Fanenses celebrant 15 Maii : quod dum spernit agricola nomine Leo, monitusque superbe obstreperet : *Si ille est Ursus, ego sum Leo* (vel, ut alii verius, *ego sum canis*) terra dehiscente, vivus cum bobus et aratro absorptus est : voraginis vestigium in hodiernum diem exstat in villa dicta *de Bellocchi.*

DESCENDENTE IGNE,] ut Pentapolitæ, qui arserant libidine, arderent igne, utque terra adeo nequam cremaretur, ne quod malum semen in ea restaret, quod fructum perversum germinaret. Unde Origen. in Joan. tom. 20. citans hunc locum, Sodomæ conflagrationem magis tribuit bonitati, quàm iræ Dei : *At certe,* ait, *Dei boni officium fuit Sodomorum terram delere, et quidquid relictum fuisset ex ea humiditatis, arefaciendo, ne in posterum oriretur vitis Sodomorum, neque malleolus Gomorrhæ, neque uva iræ, neque botrus amaritudinis, ac ne vinum quidem, furor draconum, et venenum aspidum insanabile. Simile quiddam dices etiam de Ægyptiis, de quibus dic-*

tum est : Occidit in grandine vineas eorum, et moros eorum in pruina. Boni enim Dei est interficere vineas Ægyptiorum, et moros impiorum.

7. Quibus in testimonium nequitiæ fumigabunda constat deserta terra, et incerto tempore fructus habentes arbores, et incredibilis animæ memoria stans figmentum salis.] Tria profert impiorum Pentapolitanorum nequitiæ,æque ac divinæ in eos vindictæ testimonia, quæ permanserunt et permanent usque in hodiernum diem, ut divinam in impios iram mortalibus testentur, eosque à sceleribus absterreant. Primum est *terra deserta* fumigans ; hìc enim fumus judicii Dei in se acti, puta incendii, quo conflagravit Pentapolis, index est, ac symbolum incendii infernalis, quo ardent Sodomitæ cæterique impii. Sensus ergo est, q. d. In Pentapolitanorum sceleris vindictam et testimonium *constat*, id est, exstat terra eorum in solitudinem redacta, quæ etiamnum fumigat, quasi ignis è cœlo pluvii. quo deflagravit, reliquias adhuc servans. Exhalat enim continuum fumum et sulphur, ut ait Philo lib. de Abraham : Exhalat, inquam, tum mare Mortuum, sive lacus Asphaltites, tum terra illi adjacens et vicina, uti mox ostendam. Unde Borchardus lib. 1. Histor. c. 5. et 6 : *Mare Mortuum,* ait, *semper est fumans et tenebrosum, quasi os inferni, sicut oculis meis aspexi, ob tetrum vaporem inde fumantem, qui quocumque deferente vento pertingat, cuncta sterile facit.* Pentapolis ergo est umbra et imago gehennæ. Spectate eam, pæderastæ, ac in ea, quod vos manet supplicium intuemini. Discite munditiam moniti, ac horrere Tonantem.

Secundum est : *Incerto tempore fructus habentes arbores ;* græce, ατελεσιν ωραις καρποφορουντα φυτα, id est, *imperfectis tempestatibus fructus ferentes plantæ;* ωραι ατελεις dicuntur tempora frugum inchoata, nunquam perfecta. Plantæ ergo Pentapoleos ita semper se habent, ac si nunquam esset certum tempestivumque maturis frugibus tempus, id est feruntfructus, qui nunquam ad maturitatem perveniunt. Terra enim à Deo maledicta vim maturandi non habet : unde aliqui vertunt : *Imperfecta maturitate fructus ferentes plantæ ;* ωρα enim significat tempestivitatem maturitatis, sive tempus maturandis frugibus à natura destinatum, quod in Pentapoli semper est imperfectum, id est intempestivum et immaturum, ideoque semper producit fructus immaturos, imperfectos, ac necdum plene formatos. Unde Origen. tom. 20. in Joannem habet : *Et plantæ intempestivum fructum ferentes.* Sic et Vatablus noster vertit : *Incerto tempore*, quia nullum certum tempus est, quo in Pentapoli fructus maturescant, uti fit in aliis regionibus, quia semper sunt immaturi : fructus ergo incerti temporis sunt intempestivi et immaturi. Nam fructus qui certo et à natura statuto tempore, v. g. in autumno non maturescunt, nunquam maturescunt. Ad maturationem enim requiritur calor, sed temperatus ; calore caret hiems, temperie æstas : quare hiems fructus maturare nequit ; æstas vero eos non maturat, sed adurit. Unde Arabicus : *Et plantæ ejus fructificabunt in temporibus fructus imperfectos ;* Syrus : *Et arbores quæ sunt intra eas civitates fructus non faciunt.* Nota Pentapolim, quæ olim erat amœnissima et fertilissima, ut vocaretur Paradisus Dei, post scelera et ultionem Dei versam esse, partim in lacum Asphaltitem sive mare Mortuum, partim in terram exustam, in qua, ut ait Joseph. lib. 5. de Bello, c. 5 : *Adhuc divini ignis reliquias, et oppidorum quinque videre licet imagines, et renascentes in fructibus cineres, qui colore quidem sunt edulibus similes, carpentium vero manibus in fumum dissolvuntur et cinerem.* Idem tradit Solinus Polyhist. c. 37. et Tacitus l. 5. Histor. ac Tertul. in Carmine de Sodoma, et S. Aug. 21. Civit. cap. 8. Denique Jansen. ex Græco clare vertit : *Et imperfecta* vel *inconsummata pulchritudine et maturitate fructificantes arbores ;* ωρα enim hìc, inquit, non tam tempus significat, quàm pulchritudinem et maturitatem; unde ωραιος, id est pulcher vel maturus.

Tertium est, *incredibilis* (græce, απιςουσης, id est *incredulæ*) *animæ memoria*, græce μνημειον, id est monumentum, *stans figmentum salis ;* græce ςηλη, id est *columna salis*, vel simulacrum salis, aut titulus salis, uti sunt lapides titulares, qui in memoriam personæ vel rei alicujus eriguntur. Designat uxorem Lot, quæ cum eo fugiens è Sodoma, ac contra præceptum Angeli curiose respiciens retro, ut conflagrantem Sodomam aspiceret, ob incredulitatem et inobedientiam versa est in statuam salis, metallici scilicet, quod imbribus resistit, et soliditate sua ædificiis est utile, teste Plinio. Vocatur *incredula*, quia non credidit quidquam referre ad incolumitatem et salutem suam, si respiceret retro, nec ne. Jusserat autem Deus per Angelum, ne retro respiceret, tum ad obedientiam ejus exercendam, tum ut citius fugeret à Sodoma, tum ut omnem misericordiam, communionem et memoriam impiissimorum Sodomitarum ei adimeret. Hinc liquet statuam hanc superfuisse tempore Salomonis, imo Josephus eam se vidisse docet lib. 1. Antiq. quin et etiamnum eam exstare inter Engaddi et mare Mortuum docent oculati testes Borchardus, Bredenbachius, Saligniacus, et ex iis Adrichomius in Descriptione Terræ Sanctæ. Addit Tertul. in Carmine de Sodoma, duo de statua hac rara inaudita.

1. Quin etiam si quis mutilaverit advena formam,
Protinus ex sese suggestu vulnera complet.
2. Dicitur et vivens alio jam corpore sexus,
Munificos solito dispungere sanguine menses.

q. d. Patitur menstrua more mulierum. Sapienter S. Prosper lib. 1. de Prædict. et promis. c. 16: *Hæc salis statua,* inquit, *suo exemplo fatuos condivit, in proposito sancto, quò tendunt proficientes, noxia curiositate retro non debere respicere.* Eamdem causam cur in sal potius, quàm in quid aliud sit versa, dat Rupert. Et S. Aug. ser. 29. de Verbis Domini secundum Lucam : *Nihil ergo,* inquit, *tam inimicum spei quàm retro respicere, id est, in eis rebus quæ prætertabuntur et transeunt, spem ponere; sed in his quæ nondum datæ sunt, sed dandæ quandoque quæ nunquam transibunt, non sperare. Quando autem scatet tentationibus mundus velut pluvia Sodomæ sulphurea, metuendum est exemplum uxoris Lot. Retro enim respexit, et ubi respexit, ibi remansit. In salem conversa est, ut prudentes condiret exemplo.* Deinde spem comparans ovo, ex quo speratur pullus, qui nondum est : *Ovo tuo,* inquit, *scorpium time ; vide, quia de cauda percutit, quam retro habet. Non ergo perimat scorpius ovum tuum, mundus iste spem tuam;* etc. *ut retro respicias, id est, ut in rebus præsentibus spem ponas, et ab eo quod promisit Christus, et nondum dedit, sed,*

quia fidelis est, dabit, avertas animum tuum. Plura de Pentapolis strage dixi Genes. 19.

8. SAPIENTIAM ENIM PRÆTEREUNTES, NON TANTUM IN HOC LAPSI SUNT UT IGNORARENT BONA, SED ET INSIPIENTIÆ SUÆ RELIQUERUNT HOMINIBUS MEMORIAM, UT IN IIS QUÆ PECCAVERUNT, NEC LATERE POTUISSENT,] id est possent. Pro *prætereuntes* græce est, παροδευσαντες, id est extra viam excedentes, exorbitantes, scilicet à sapientia. Pro *lapsi sunt* græce est, εβλαβησαν, id est læsi sunt, damnum incurrerunt, in detrimentum lapsi sunt. *Ut ignorarent bona,* græce καλα, id est honesta, item utilia et jucunda honestis annexa. Sensus est, q.d. Impii Pentapolitæ cæterique eis similes sua insipientia duplex sibi damnum accersiverunt. Prius, quod vera bona virtutis, ac consequentis ex ea felicitatis et gloriæ, ignorarint, ideoque in scelera Deique vindictam acerrimam inciderint. Posterius est publicum dedecus et infamia, quod scilicet eorum scelera latere non possint, sed statuta sint in publicum toti mundo paradigma et exemplum, per monumenta vindictæ, quæ Deus superesse totique orbi ostentare voluit, ut eorum exemplo cæteri sapiant, ac Deum timeant, et ab ejus offensa se coerceant.

9. SAPIENTIA AUTEM HOS, QUI SE OBSERVANT, A DOLORIBUS (græce, *à laboribus*, sed labores post lapsum hominis sunt dolorosi, æque ac dolores laboriosi) LIBERAVIT.] Pro *qui se observant* græce est, θεραπευοντες αυτην, id est religiose illam colentes et venerantes. Unde à S. Dionys. de Eccles. hierarc. Religiosi et monachi vocantur θεραπευται, quasi religiosi Dei unius cultores, totique ejus obsequio addicti. Sapientia enim sacra est, utpote divina, imo idem cum Deo: sacrum ergo et divinum cultum sibi deposcit. Est antithesis, q. d. Sapientia suos desertores, v. g. Sodomitas, castigavit; ac suos cultores, ut Lot, ab ærumnis malisque liberavit.

Huc usque protulit exempla Cainitarum qui suis sceleribus diluvii causa exstitere, et Pentapolitarum, qui suis libidinibus incendium è cœlis in se provocarunt, quæ sunt exempla vindictæ, quam exercuit sapientia in suî contemptores. Deinceps vero profert exempla proborum, qui sapientiæ obsequentes et devoti, per eam à malis liberati sunt, ac bonis ditati. Primus eorum est Jacob, de quo subdit :

10. HÆC PROFUGUM IRÆ (ab ira, ob iram) FRATRIS JUSTUM DEDUXIT PER VIAS RECTAS, ET OSTENDIT ILLI REGNUM DEI, ET DEDIT ILLI SCIENTIAM SANCTORUM : HONESTAVIT ILLUM IN LABORIBUS, ET COMPLEVIT LABORES ILLIUS,] q. d. Sapientia Jacobum fugientem iram fratris, dum scilicet fugeret fratrem Esau, sibi ob præceptam patris Isaac benedictionem infensum et iratum, recta deduxit ad pacem et felicitatem. Deduxit enim eum ad domum Laban avunculi sui, ubi et opibus, et uxoribus et prolibus locupletatus est. Quare fecit ut Jacob tantum iter, quantum est ex Chanaan in Mesopotamiam, ubi habitabat Laban, per tot pericula, an fractus, difficultates et insidias, quas illi parabat Esau, illæsus et securus perageret; nam *semitis*, ut habent Græca, *rectis*, id est securis, tutis, facilibus, expeditis, deduxit eum ad suos amicos et cognatos, juxta id quod ei pollicitus erat Deus : *Et ero custos tuus quocumque perrexeris, et reducam te in terram hanc; nec dimittam nisi complevero universa quæ dixi,* Genes. 28. 15. Vox ergo, *deduxit per vias rectas*, significat singularem et continuam Dei curam et providentiam, quæ Jacobum per vias omnes tam difficiles et periculosas, necubi laberetur, caperetur, etc. salvum, vegetum et lætum perduxit ad suos; perinde ac mater deducit infantem, et pædagogus discipulum, per vias lutosas et salebrosas tutum et incolumem.

Quocirca S. Ambros. l. 2. Offic. c. 25. Jacobum ab omnibus quatuor virtutibus cardinalibus dilaudat : *Quid, inquit, sapientius sancto Jacobo, qui Deum vidit facie ad faciem, et meruit benedictionem ? Quid justius, qui ea quæ acquisierat, oblatis muneribus, cum fratre divisit ? Quid fortius, qui cum Deo luctatus est? Quid modestius, qui modestiam ita et locis et temporibus deferebat, ut filiæ injuriam mallet prætexere conjugio, quàm vindicare; eo quod inter alienos positus amori potius consulendum, quàm odia colligenda censebat.*

Tropolog. S. Bernard. serm. in hæc Sapient. verba : *Justum deduxit Dominus*, inquit, *et non alius, quia ipsius est de via iniquitatis ad viam veritatis reducere, et deducere per eam. Per vias,* inquit, *rectas. Viæ Domini, viæ rectæ, viæ pulchræ, viæ plenæ, viæ planæ. Rectæ sine errore, quia ducunt ad vitam. Pulchræ sine sorde, quia docent munditiam. Plenæ multitudine, quia totus jam mundus est intra Christi sagenam. Planæ sine difficultate, quia donant suavitatem ; jugum enim ejus suave est, et onus ejus leve.*

ET OSTENDIT ILLI REGNUM DEI.] Cum scilicet Jacob, ut dicitur Genes. 28. 12, *vidit in somnis scalam stantem super terram, et cacumen illius tangens cœlum : Angelos quoque ascendentes et descendentes per eam, et Dominum innixum scalæ dicentem sibi,* etc. *Benedicentur in te et in semine tuo cunctæ Tribus terræ, et ero custos tuus quocumque perrexeris.* Qua visione significabatur Deum curare res Jacob, eumque singulari sua providentia per Angelos ducturum in Mesopotamiam, indeque salvum reducturum in Chanaan. *Regnum Dei* ergo vocat cœlum, in quo scalæ innixus consistebat Deus ; Deus enim in cœlo regnat, regitque omnia cœlo subjecta per Angelos. Scala ergo hæc erat symbolum regnantis et regentis omnia Dei. Unde rursum *ostendit illi regnum*, id est regimen Dei, q. d. Ostendit ei modum regendi Dei, quo scilicet Deus è cœlo sua providentia, per Angelos euntes et redeuntes, subjectum hunc mundum regit et administrat. Hinc Jacob ait : *Quàm terribilis est locus iste ! non est hîc aliud, nisi domus Dei, et porta cœli.* Unde et locum vocavit *Bethel*, id est domus Dei. Quocirca nonnulli putant tunc Jacobo à Deo revelatam fuisse suam prædestinationem et electionem ad cœlestem gloriam. Vide dicta Gen. 28. Hinc Arabic. vertit : *Fecit illum hæreditare regnum Dei.*

Alleg. S. Aug. serm. 79. de Temp. *Scala*, inquit, *ad cœlos attingens, crucis figuram habuit. Dominus innixus scalæ, Christus crucifixus ostenditur. Angeli ascendentes et descendentes per eam, Apostoli et Apostolici viri, et omnes doctores Ecclesiarum intelliguntur ; ascendentes, quando perfectis perfecta prædicant ; descendentes, quando parvulis et imperitis simplicia quæ intelligere possint, insinuant.*

Tropolog. S. Bernard. loco jam citato : *Et ostendit illi regnum Dei. Regnum,* ait, *Dei conceditur, promittitur, ostenditur, percipitur. Conceditur in prædestinatione, promittitur in vocatione, ostenditur in justificatione, in glorificatione percipitur. Unde est illud : Venite, benedicti*

Patris mei, percipite regnum Dei. Sic enim ait Apostolus : Quos prædestinavit, hos et vocavit ; et quos vocavit, illos et justificavit; quos autem justificavit, illos et magnificavit. In prædestinatione est gratia, in vocatione potentia, in justificatione lætitia, in magnificatione est gloria.

Et dedit illi scientiam (græce γνωσιν, id est cognitionem) sanctorum,] in neutro genere, id est rerum sanctarum, vel *sanctorum*, scilicet mysteriorum Dei; Jacob enim in illa visione scalæ, quasi in raptu mentis illuminatus à Deo, multa cognovit divina mysteria, præsertim Dei providentiam, quam habet erga suos, concernentia. Unde tunc ei, id est posteris ejus, à Deo promissa est possessio terræ Chanaan, filiorum ac nepotum propagatio, imo Christus ex semine ejus nasciturus, qui benedicturus erat omnes gentes, ut patet Genes. 28. 13. Quare Jacob hac revelatione excitatus fuit ad pietatem, sanctitatem, atque ad Deum toto corde amandum et colendum. Unde ibidem altare Deo erexit, illique votum decimarum nuncupavit, ac locum ungendo oleo Deo consecravit, vocavitque *Bethel*, id est domus Dei, ubi proinde posteri Deum magna veneratione coluerunt. Hinc Syrus vertit : *Dedit illi scientiam veritatis*, id est veræ justitiæ, religionis et sanctitatis.

Moral. disce *scientiam sanctorum* esse scientiam practicam, qua quis studet Deo per omnia servire et placere. Hæc enim est scientia, non mundanorum, non politicorum, non etiam philosophorum, nec Theologorum, sed *sanctorum*, quam primitus docuit Joannes Baptista, qui à Deo missus est : *Ut convertat corda patrum in filios, et incredulos ad prudentiam justorum, parare Domino plebem perfectam.* Lucæ 1. 17. Audi S. Bernard. loco jam citato : *Scientia Sanctorum est, hic temporaliter cruciari, et delectari in æternum. Et in contrarium scientia malorum relabitur. Alia est scientia mundi, quæ docet vanitatem, et alia scientia carnis, quæ docet voluptatem. Illa tanquam pater, ista tanquam mater nobis est. Sicut enim mater filio suo semper optat quietem, et omnem prorsus laborem claudit à filio suo ; sic caro incrassata, impinguata, dilatata recalcitrat, nec minimis saltem digitis patitur se contingi. Et sicut pater vult filium suum huc illucque discurrere, ut addiscat unde aliquando magnificetur ; sic et mundus vult hominem multis laboribus intricari, ut habeat unde superbiat, unde infletur, et desipiat de vanitate in idipsum.*

Honestavit illum in laboribus.] Græce, ευπορησεν αυτον εν μοχθοις, id est *ditavit eum in ærumnis*, vel *per ærumnas*, et molestos labores, quos Jacob per quatuordecim annos subivit pascendo greges Laban, ut Rachele uxore potiretur ; sed per hos labores valde ditatus est ovibus æque ac prolibus, uberemque proventum honoris æque ac sobolis adeptus est. Sic sæpe *honestas* in Script. sumitur pro opulentia. *Honestas* enim dicitur, quasi *honoris status*, ut aiunt Jurisconsulti ; honorem autem conciliant opes : divites enim ab omnibus coluntur et honorantur.

Et complevit labores illius.] Græce, επληθυνεν, id est *multiplicavit*, hoc est, multiplici mercede et fructu compensavit labores illius, dum scilicet greges Jacob præ gregibus Laban, copiosa fœtura et proventu adauxit et multiplicavit. Sic igitur Deus labores Jacobi, qui primis annis steriles et fructu vacui videbantur, posteriori tempore magnis ovium opumque incrementis cumulavit, Genes. 30. 43. et c. 31. 9.

Tropol. et mystice, Ecclesia in officio Eccles. hæc adaptat sanctis Confessoribus et Martyribus, Unde S. Bonavent. censet hîc notari insignia sex beneficia, quæ Deus justis et Sanctis confert. Primum, est justificare; id notat vox *justum:* Secundum, deducere in profectu conversationis; tertium, ostendere regnum in gratia vel secreto contemplationis: Quartum, dare scientiam Sanctorum, instruendo in agnitione divinæ voluntatis: Quintum, honestare in laboribus, ditando meritis : Sextum, complere labores, tribuendo præmium cum perseverantia.

Accedit S. Bernard. loco jam citato: *Et complevit*, inquit, *labores illius, vel illic in perseverantia, ut usque ad finem justitiam non relinquat; vel illic in gloria, ut gaudeat in æternum. Felix utraque completio cum et hîc moritur justus plenus dierum ; et illic oritur in plenitudine dierum, utrobique plenus, et hic gratia, et illic gloria, quia gratiam et gloriam dabit Dominus.* Beatus ergo est is, cui Deus multiplicat labores et dolores ; sic enim et multiplicat eorum fructus ac coronas.

11. In fraude circumvenientium illum affuit illi.] Græce εν πλεονεξια κατισχυοντων αυτον παρεστη, id est, *in avaritia iniqua et fraudulenta* (Complut. *in superioritate*) *invalescentium*, vel *prævalentium, illi astitit*, πλεονεξια enim est plus habendi acquirendique cupiditas immodica, avaritia, quæ sibi partem justo majorem præcidit, improba alieni cupiditas, et vitium ejus, qui in omni re præcipuum quippiam habere vult, ita dicta à πλεον εχειν, id est à plus habendo, quàm jus postulet aut permittat, cum scilicet quis fraudatis aliis, plus sibi usurpat, quàm par est. Unde à Cicerone vocatur *fraudatio* et *circumscriptio.* Sic Laban hîc fuit fraudator et circumscriptor Jacobi. Sensus enim est, q. d. Cum Jacob à Laban socero, et filiis servisque ejus per avaritiam et fraudem opprimeretur, sapientia et Deus affuit Jacobo, fecitque ut fraus hæc in ejus bonum cederet, eumque locupletaret. Unde sequitur : *Et honestum fecit* (græce, επλουτισεν, id est ditavit) *illum.* Historia narratur Gen. 31. v. 6. et seq. Vide ibi dicta.

12. Custodivit illum ab inimicis, et a seductoribus (græce ενεδρευοντων, id est insidiatoribus) tutavit illum.] Scilicet à Laban socero, qui Jacob fugientem cum uxoribus ac filiis insecutus est : dixit enim illi Deus in somniis: *Cave ne loquaris contra Jacob quidquam durius.* Ab Esau quoque, qui illi insidiabatur; tum etiam à Chananæis, à quibus in magno periculo fuit, ne penitus cum universa familia deleretur, cum Simeon et Levi filii ejus furore perciti, ob sororem Dinam à Sichem violatam, Sichimitas omnes crudelissime occiderunt. Genes. 34. à quibus periculis sapientia eum tutata est.

Et certamen forte dedit illi ut vinceret, et sciret quoniam omnium potentior est sapientia. ; Syrus : *Et in forti certamine justificavit eum*] Arabicus : *Et gubernavit illum ingruente ei forti certamine, ut sciat quod bonus cultus* (id est pietas et devotio) *factus est fortior omnibus rebus* ; græce αγωνα ισχυρον εβραβευσεν αυτων, id est, *Agonem durum subire et vincere dedit illi;* Vatabl. *Obeundum ei arduum certamen constituit.* Ubi nota το εβραβευσεν, q. d. Sapientia et Deus, quasi brabeuta, instituit et proposuit Jacobo,

quasi agonistæ et certatori duramluctam et certamen, æque ac condigna certaminis victoriæque præmia et bravia ; dum scilicet eum objecit avaritiæ Laban, atque iræ et persecutioni Esau, ac Chananæorum, cæterorumque hostium, dum objecit ei angelum, cum quo luctans et vincens, ab eo benedictionem omnium bonorum fertilem accepit, ac gloriosum nomen adeptus est; nam colluctator ejus angelus, sinens se ab eo vinci, nuncupavit eum *Israel*, id est *prævalens* vel *dominans Deo*, Genes. 32, 28. vide ibi dicta. Deus ergo Jacobo cæterisque suis athletis, ac præsertim Martyribus, durum objicit agonem et certamen, hoc fine, ut vincant, et victores coronentur : qua de causa idem ipse vires eis suggerit ad vincendum. Hoc enim significat τὸ *ut vinceret*, q. d. Ideo Deus fortia et dura suis objicit certamina, ut quò durior est lucta, eò gloriosior sit eorum victoria, ac illustriores coronæ et trophæa. Audi S. Bernard. serm. de S. Martino, celebrantem hanc ejus vocem : *Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, non recuso laborem, fiat voluntas tua ;* illam enim admirans exclamat : *O vere sanctissimam animam, ô inæstimabilem charitatem, ô obedientiam singularem ! Bonum certamen certasti, cursum consummasti, fidem servasti; de reliquo superest tibi corona justitiæ, quam reddet tibi Dominus hodie justus judex ; et adhuc dicis : Non recuso laborem, fiat voluntas tua.* Deinde ipsum comparat cum Abraham : *Obtulisti plane Isaac, unicum illum, quem diligis, quod in te est jugulasti; immolasti singulare gaudium tuum pia devotione, paratus iterum redire in pericula, innovare certamina, denuo subire laborem, sustinere tribulationem, prolongare tentationem, deinde differri adhuc ab illa tanta felicitate, et diu desiderata societate spirituum beatorum, atque in hujus mortalitatis ærumnas ab ipso introitu gloriæ revocari; postremo (quod maximum est) à Christo tuo peregrinari diutius, si modo ipse voluisset.*

Idem ser. de S. Clemente, qui proxime sequitur, sic ait : *Beato Clementi certamen forte dedit, ut vinceret, et disceret quoniam omnium potentior est sapientia. Vestrum autem certamen quale est, fratres mei? Quotidie vobis suggeritur in cordibus vestris : Frange Ordinem tuum, murmura, detrahe, age remissius, infirmitatem simula, responde ei qui forte durius locutus est, ut satisfacias desiderio tuo; nec dicitur cuiquam : Nisi hæc feceris, morieris : sed ut multum, cum difficultate et labore resistes animo tuo : et quis sustineret tanta? Hæc enim intus audire, hæc respondere consuevimus exhortantibus nos, aut foris homini aut intus Spiritui Sancto. Si ergo in hujusmodi certamine periclitamur, si vix resistimus, si interdum etiam succumbimus, quid in illo tam gravi certamine faceremus? Si juncis fragilibus cedit infirmitas nostra, quomodo telis resisteret? Videtis quomodo ad nihilum redacti sumus, et sicut solent mulieres aut parvuli pugnantes laudamus alios, pugnare ipsi non possumus.* Considera, quàm forte certamen obierit S. Laurentius in craticula, S. Vincentius in eculeo, S. Sebastianus in scopo, S. Agnes in rogo.

Mystice, certamen forte est, quo homo vitia debellat, concupiscentiam subjugat, imo suos affectus ac seipsum superat, itaque virtutem ipsam, quin et Deum quasi vincit, sibique devincit. Magnum est hoc certamen, quo homo Deum insuperabilem superat; ideo tamen superat, quia ipse vult superari, atque à luctante et laborante possideri.

ET SCIRET QUONIAM OMNIUM POTENTIOR EST SAPIENTIA.] Pro *sapientia* græce est εὐσέβεια, id est pietas, religio, Dei cultus, devotio, ut vertit Arabicus, q. d. Deus forte certamen dedit Jacobo, ut ipse ex eo disceret, quod omnibus certaminibus, luctis et hostibus fortior sit Dei cultus et religio; hæc enim Deum sibi devincit et obligat, ut religiosum suî cultorem faciat in omni certamine superiorem, victorem et triumphatorem. Hinc liquet, quid toto hoc libro per *sapientiam* intelligatur, nimirum εὐσέβεια, id est verus Dei cultus, per vera officia hominis fidelis Deum timentis, amantis et colentis, quia omnia, quæ Deus jubet, vel sibi grata fore significat, illico magno ardore amplectitur et exsequitur, uti dixi initio libri, ac sæpe alias toto operis decursu. Intellige hæc de sapientia creata, quæ homini tribuitur. Nam increata in Deo est ipsa ejus immensa sapientia et sanctitas, à nobis summa reverentia et pietate colenda et veneranda, quæ idea est et artifex rerum omnium tum naturalium, tum moralium, tum supernaturalium, uti dixi cap. 7.

13. HÆC VENDITUM JUSTUM NON DERELIQUIT, SED A PECCATORIBUS LIBERAVIT EUM, DESCENDITQUE CUM ILLO IN FOVEAM.] Transit à Jacobo patre ad filium Joseph, quem à fratribus venditum sapientia custodivit et evexit ad principatum Ægypti. *Peccatores* vocat fratres ejus, qui ex invidia eum occidere cogitabant, sed ad preces Judæ eum vendiderunt Ismaelitis. Græce est ἐξ ἁμαρτίας, id est *à peccato*, scilicet adulterii, liberavit sapientia Josephum; ad hoc enim illecta ejus pulchritudine sollicitabat eum hera, uxor Putipharis, sed sapientia tantam illi dedit castitatem et constantiam, ut responderet : *Quomodo ego possum hoc malum facere, et peccare in Deum meum?* Genes. 39. 9. Hinc S. Ambr. l. de Joseph. c. 1 : *Jure*, inquit, *mirandus* (Joseph) *qui hoc fecit ante Evangelium, ut læsus parceret, appetitus ignosceret, venditus non referret injuriam; sed gratiam pro contumelia solveret ; quod post Evangelium omnes didicimus, et servare non possumus.* Et cap. 5 : *Ille dominus, qui amantis non excepit faces, qui lenocinantis vincula non sensit, quem nulla mortis formido perterruit; qui maluit liber criminis mori, quàm potentiæ criminosæ eligere consortium, ille liber, qui turpe credidit vicem gratiæ non referre.* Et post nonnulla : *Itaque vestem exuit, crimen excussit, et relictis quibus tenebatur exuviis, spoliatus quidem, sed non nudus aufugit, qui erat tectior indumento pudoris.* Suspicatur noster Lorinus, notari hic peccatum pæderastiæ, ad quod fratres Josephum, ob insignem ejus formam, sollicitarint ; unde ipse eos apud patrem accusavit de crimine pessimo, Genes 37. 2. vide ibi dicta. Vere S. Aug. serm. 83. de Temp. *Magnus*, inquit, *plane vir* (Joseph) *qui venditus servire tunc nescivit, ingenuam adamatus non redamavit, rogatus non acquievit, apprehensus aufugit.*

DESCENDITQUE CUM ILLO IN FOVEAM.] Græce, *in lacum*, id est in cisternam, in quam fratres eum projecerant, inquit Hugo. Rursum *in lacum*, id est in carcerem, in quem herus Putiphar eum, ab uxore accusatum de adulterio, conjecit : unde per epexegesin mox explicans subdit : *Et in vinculis non dereliquit illum.* Ita passim inter-

pretes Sic. Jeremias à Judæis in lacum conjectus est, quasi in carcerem, Jerem. 37. 15. et cap. 38. v. 6. et seq. Disce hîc non timere carceres, cruces, ærumnas quaslibet pro Deo, quia Deus ad illas tecum descendit, illas tecum subit et superat, juxta illud : *Cum ipso sum in tribulatione*, Ps. 90. Et : *Si ambulavero in medio umbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es*, psal. 22. Et illud : *Deus in medio ejus, non commovebitur*, psal. 45. 6. ubi S. August. *Sæviat*, inquit, *mare, conturbentur montes, Deus in medio ejus, non commovebitur*. Vide S. Bern. ep. 42. ubi inter alia ait : *Ipsam denique si necesse est intrare gehennam, securus medias penetrans flammas læta decantet conscientia; et si ambulavero in medio umbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es.*

14. ET IN VINCULIS NON DERELIQUIT ILLUM, DONEC AFFERRET ILLI SCEPTRUM REGNI, ET POTENTIAM ADVERSUS EOS QUI EUM DEPRIMEBANT : ET MENDACES OSTENDIT, QUI MACULAVERUNT ILLUM, ET DEDIT ILLI CLARITATEM ÆTERNAM.] Vide hic potentiam et beneficentiam sapientiæ, quæ Josepho vincula convertit in sceptra, compedes in stolam byssinam, catenas in torquem aureum, carcerem in solium regium. Pro *sceptrum* græce est *sceptra*, quæ vox notat multiplex et omnigenum Josephi imperium in Ægypto : Pharao enim eum evexit, ut esset omnium quoad omnia in tota sua ditione gubernator et princeps, adeoque regis quasi rector et rex ; quare etsi non regio nomine, regia tamen dignitate et potestate eum ornavit. Nam, ut dicitur Genes. 41. 42 : *Tulit annulum de manu sua, et dedit eum in manu ejus, vestivitque eum stola byssina, et collo torquem aureum circumposuit, fecitque eum ascendere super currum suum secundum, clamante præcone ut omnes coram eo genu flecterent, et præpositum esse scirent universæ terræ Ægypti.*

Moraliter, disce ex Josepho labores et cruces, certam esse viam ad gloriam et regnum ; dum ergo in iis versaris, eosque superas, certus esto de victoria, triumpho et gloria, quem tibi adornat Christus, qui in te et pro te certat et vincit. Audi S. Bernard. serm. 47. in Cant. : *Utrumque es mihi, Domine Jesu, et speculum patiendi, et præmium patientis*, seu, ut paulo ante dixerat : *Pugnantis forma, et gloria triumphantis. Tu doces manus meas ad prælium, exemplo virtutis tuæ : tu caput meum post victoriam tuæ coronas præsentia majestatis; sive quia pugnantem te specto, sive quia te exspecto non solum coronantem, sed etiam coronam, in utroque mirabiliter tibi me allicis, utcrque funis vehementissimus ad trahendum.* Et S. Ambr. l. de Joseph. c. 5 : *Non turbentur*, inquit, *innocentes cum falsis criminibus appetuntur, cum oppressa justitia traduntur in carcerem. Visitat Deus et in carcere suos, et ideo ibi est plus auxilii, ubi est plus periculi. Sed quid mirum, si visitat Deus in carcere positos qui seipsum in suis in carcere inclusum memoravit? In carcere, inquit, eram, et non venistis ad me*, Matth. 25. v. 43. Et Philo lib. de Joseph : *Jam locus*, inquit, *non tam carcer erat, quam disciplinæ meditatorium.* Unde S. Cyprian. lib. 4. epist. 1. ad Martyres ex veteri editione : *O beatum*, inquit, *carcerem, quem illustravit vestra præsentia! O tenebræ sole ipso lucidiores, ubi constituta sunt Dei templa!* Quin et Seneca Consol. ad Albinam : *Carcerem*, ait, *intravit Socrates, ignominiam ipsi loco detracturus; neque enim poterat carcer videri, in quo Socrates erat.*

ET POTENTIAM ADVERSUS EOS, QUI EUM DEPRIMEBANT.] Græce και ἐξουσίαν τυραννούντων αὐτοῦ, id est *et potentiam eorum*, id est, in eos, *qui eam tyrannice exercebant contra ipsum.* Τὸ enim τυραννούντων, duo significat : Primum, *qui dominabantur ei*; secundum, *qui tyrannizabant eum*, id est qui tyrannidem in eum exercebant, qui tyrannice eum opprimebant ; Joseph enim factus Ægypti princeps à fratribus, qui eum tyrannice vendiderant, adoratus est. Idem heram suam et herum Putipharem (si adhuc in vivis erant) ejusque famulos et administros, qui eum de adulterio accusarant et in carcerem compegerant, sibi subjectos habuit.

ET MENDACES OSTENDIT, QUI MACULAVERUNT ILLUM.] Græce τοὺς μωμησαμένους αὐτὸν, id est qui eum accusarant, criminati erant, falsoque adulterii insimularant. Horum enim falsitatem et mendacium ostendit. Primo, per insignem castitatem et sanctimoniam Josephi, quæ adeo in vultu, gestibus et actibus omnibus elucebat, ut videretur angelus quidam terrestris ; secundo, per donum prophetiæ, ob quod à Pharaone evectus est ad principatum; hoc enim donum non nisi castis datur ; tertio, aliis indiciis et signis, quæ tacet Scrip. Putiphar cognovit uxoris mendacem accusationem, et Josephi innocentiam. Forte etiam ipsa uxor virtutem Josephi admirata, vel coacta à Deo, facti pœnitens crimen et criminationem suam falsam confessa est, uti aliàs sæpe accidit, Deo cogente falsos accusatores, præsertim in crimine fornicationis, falsitatem suam aperire et confiteri, cujus rei passim exstant exempla in Vita S. Marinæ, S. Eugeniæ, S. Irenes Lusitanæ, etc.

ET DEDIT ILLI CLARITATEM (græce, δόξαν, id est gloriam) ÆTERNAM,] Joseph enim in Ægypto ac per totum orbem tantum nomen obtinuit, ut vocaretur Salvator mundi, Genes. 41. v. 45. Ejusdem virtus et gloria etiamnum perennat et perennabit in omne ævum. Anagog. gloriam felicitatis æternæ in cœlo adeptus est Joseph. Ita S. Bonavent. qui et Tropolog. in sex justis hucusque recensitis, notat sex tentationum species et modos, à quibus eripit sapientia, juxta illud Job. 5. 19 : *In sex tribulationibus liberabit te, et in septima non tanget te malum.* Adam vel Eva sunt à diabolo liberati; Noe a fomite, quo corrupta erat omnis caro ; Abraham ab interna superbia, cujus exemplum turris ædificatores præbebant ; Loth ab externo pravo exemplo, et improba sollicitatione Sodomitarum ; Jacob à dolis ac inimicitiis ; Joseph ab adversitatibus mundi. Rursum notat inimicum triplicem, diabolum, carnem, mundum, quos adumbrabant tres hostes Salomonis, variis nos modis adoriri. Nam diabolus aggressus est primos parentes visibiliter; Abraham invisibiliter. Carnis tentatio secundum naturalem usum objecta est Noe; Loth contra naturam. Mundus fraudibus egit cum Jacob ; vi atque sævitia cum Joseph.

Hucusque exempla sapientiæ recensuit ex Genesi, quod sequitur petitum est ex Exodo.

15. HÆC POPULUM JUSTUM, ET SEMEN SINE QUERELA (græce, ἄμεμπτον, id est irreprehensibile, inculpatum) LIBERAVIT A NATIONIBUS, QUÆ ILLUM DEPRIMEBANT.] Græce, θλιβόντων, id est *affligebant*, tribulabant, stringebant, elidebant, q. d. Sapientia liberavit Israel, puta Hebræos, ex Egypto, duce Mose, cum Ægyptii eumdem opprimerent. Lege Exodi c. 1. et seq. Hebræos vocat *populum*

justum; græce ὅσιον, id est *sanctum* et incul-patum: Primo, ob Dei vocationem et electionem; quia Deus Hebræos ex omnibus gentibus selegerat sibi in populum, id est in Synagogam et Ecclesiam, ut ab eo sacrificiis et legibus à se sancitis coleretur. *Sanctum* ergo, id est fidelem et Dei cultui deputatum; item *sanctum*, id est sanctorum patriarcharum stirpem et posteritatem. Nam *si delibatio sancta est, et massa; et radix sancta, et rami,* inquit Apost. Roman. 11. 16. Sic Apostolus initio Epist. Romanos, Corinthios, Ephesios etc. vocat sanctos, quia vocati erant ad Dei fidem, cultum et sanctitatem. Unde et Ecclesia dicitur sancta; secundo, quia inter priscos primosque Hebræos multi erant sancti, ut Abraham, Isaac, Jacob, Joseph, Moses, Josue, et cæteri, qui à Pharaone opprimebantur. Oppressio enim facit sanctos, cogitque ad Deum confugere; unde non leguntur Hebræi in Genesi et Exodo coluisse idola, usque ad exitum ex Ægypto, cum in Sina, absente Mose, fabricarunt et adorarunt vitulum aureum, Exodi 32. Sic Ecclesia dicitur sancta, quia multi in ea sunt sancti, etsi plures sint impii. A potiori enim et digniori parte res denominatur.

16. Intravit in animam servi dei (Mosis) et stetit contra reges horrendos in portentis et signis.] Græce; *restitit regibus terribilibus per miracula et signa. Reges* vocat regem Pharaonem, qui unus licet, suo tamen fastu, tyrannide, dolo et fraude multiplici, erat instar multorum. Sic de David unum Goliath necante cecinerunt: *Percussit Saul mille, et David decem millia,* 1. Reg. 18. 7. Et Nicetas in orat. 40. Nazianz.: *Adversus spiritualem Goliath strenue ac fortiter pugna,* inquit, *atque multiplices illius vires et machinas, velut chiliadas quasdam et myriadas in partem redige.* Est anallage frequens Hebræis, præsertim poetis. Notat decem plagas Pharaoni in Ægypto inflictas à Deo per Mosen, quibus eum coegit dimittere Hebræos, vide dicta Exodi 7. et seq. Deus enim animam Mosi possidebat, per eumque omnia loquebatur, jubebat et operabatur tam mira et portentosa.

17. Et reddidit justis (Hebræis, fidelibus Dei cultoribus) mercedem laborum suorum.] Servierant Hebræi Ægyptiis in operibus agriculturæ et fabricis, sed debita mercede eos defraudarant Ægyptii; hanc ergo, jubente Deo, sibi recompensarunt Hebræi, spoliando Ægyptios; quare hoc spolium, non tam spolium fuit, quam justa debitaque laborum et injuriarum merces. Acceperunt enim mutuo vasa aurea et argentea, vestes aliasque res pretiosas ab Ægyptiis, quas nunquam reddiderunt, sed exeuntes ex Ægypto secum ea detulerunt, vide dicta Exodi 12. 36.

Et deduxit illos in via mirabili, et fuit illis in velamento diei, et in luce (græce εἰς φλόγα, id est *in flammam*) stellarum per noctem.] Syrus: *Et deduxit eos per mare rubrum terribile, et deambulare eos fecit per aquas fortes, et fuit illis in tabernaculum per diem, et pro luce stellarum in nocte;* arabicus: *Et deduxit eos per viam mirabilem, et facta est illis in die lux, et noctu pro ortu stellarum splendor.* Notat iter Hebræorum per desertum in Chanaan, quod sane fuit mirabile multis titulis. Deus enim omnes Hebræos, quorum numerus ascendebat ad tres milliones, sive tricies centena millia hominum, per 40. annos aluit in deserto arido et sterili, cibo cœlesti, puta manna, ac aqua è petra scaturiente potavit, atque vestes omnium servavit incorruptas, imo fecit, ut vestes cum pueris crescerent; conservavit eos ab omni injuria aeris, et incursu hostium; dedit eis columnam ignis et nubis, quæ velut dux iter præiret, ducente eam angelo, puta S. Michaele, qui olim Synagogæ, nunc Ecclesiæ est custos et præses. Unde quòcumque movebatur columna, eò iter intendebant castra Hebræorum; ubicumque vero consistebat columna, ibi castra figebant et ipsi. Porro hæc columna per diem opaca erat ut nubes, ut Hebræos protegeret à radiis et æstu solis; per noctem vero splendida ut lux, ut in tenebris lumen eis præberet. Fuit ergo eis *in velamento diei;* græce, *in velamentum per diem,* quia columna hæc cum iter agerent, per diem expandebat se, ut ait Nyssenus, et quasi aliam nubem, quæ tota Hebræorum castra obumbraret, et contra radios solis obvelaret, ex se spargebat; noctu vero contrahebat se, lucebat ut stella; imo ut stellarum congeries et multitudo. Unde fuit eis *in luce,* id est pro luce et splendore, *stellarum,* vel ut græce est, *in flammam siderum;* coruscabat ergo hæc flamma in columna, sicut lux flammea Hesperi, aut sicut fax flammea in Pharo, ut à totis Hebræorum castris eminus videri posset quod difficile fuisset in igne; ignis enim obscurius et hebetius lucet, vide dicta Exodi 13. v. 21. et Nu. 9. 15. et seq.

Mystice, mira est Dei via, modus et ratio, qua electos suos in hujus vitæ deserto, per tot casus, insidias, pericula, hostes, ærumnas, labores, tentationes, cruces, martyria deducit ad terram viventium eis promissam in cœlis. Hujus itineris dux est columna ignis et nubis, id est Spiritus sanctus, qui Sanctos in dubiis illuminat, ut lux, in adversis et ardore tentationis obumbrat, refrigerat et protegit, ut nubes, in tepore et frigore pusillanimitatis accendit et inflammat, ut ignis et flamma. Consideret quisque justus et religiosus modos et vias, quibus per omnem vitam Dei sapientia et providentia eum in via justitiæ deduxit, servavit, promovit, et miras agnoscet, admirabitur et obstupescet immensasque Deo gratias aget. Id faciunt Beati in cœlo, ubi clare vident pericula plurima salutis in quæ incurrerunt, quæque Dei providentia salvi et incolumes evaserunt, ideoque perennes Deo laudes canunt.

18. Transtulit (græce διεβίβασεν, id est trajecit, transmisit, traduxit) illos per mare rubrum, et transvexit illos per aquam nimiam.] Loquitur de transitu Hebræorum per mare rubrum, non quod ipsi supra aquas maris ambularint, ut vult R. Samuel Marochianus lib. de Adventu Messiæ cap. 15. sed quod Deus per Mosem virga percutiens mare rubrum illud diviserit, ita ut per siccum ejus alveum illæsi transirent. Historia narratur Exodi cap. 14. Unde Vatabl. vertit: *Dedit eis transitum per mare rubrum, et per aquas plurimas traduxit eos.*

19. Inimicos autem illorum demersit in mare.] Dum, postquam mare sicco pede transiissent Hebræi, Deus aquas maris in suum alveum revolvit, iisque insequentes Ægyptios cum Pharaone obruit et submersit, Exodi 14.

Et ab altitudine inferorum eduxit illos.] Vatabl. vertit: *Undis autem obruit hostes eorum, et imas profundi scatebras in eos emisit;* melius alii, *ex profunditate abyssi ebullire,* id est æstu maris impellente ascendere *fecit illos,* quod

Hugo, Lyran. Dionys. et alii intelligunt de Hebræis, q. d. Deus Hebræos descendentes in alveum siccum maris rubri quasi in abyssum, inde eos incolumes ascendere fecit et eduxit. Simili enim modo ait Ecclesiast. c. 51. 7. se eductum à Deo *de altitudine ventris inferi*. Melius Cantacuzenus, Jansen. et alii exponunt de Ægyptiis, q. d. Deus Pharaonem et Ægyptios in mare rubrum, quasi in abyssum et voraginem profundissimam jam demersos et suffocatos, rursum æstu maris in superficiem ejus egurgitavit, et velut despumavit in littus, ut ibi eorum arma et spolia diriperent Hebræi, uti dixi Exodi 14. 31. et hic sequitur. Hoc enim significat græcum, ανεβρασεν, id est efferbuit, exæstuavit, æstuando expulit, æstu et agitatione ejecit, egurgitavit; unde αναβρασεις, vocantur æstuaria, hoc est fossæ, sive concavitates marinis aquis ex inundatione pelagi refertæ, per quas in mediterranea instar fluviorum navigantes ascendunt ad vicina, præsertim oppida. Idem accidisse testatur Josephus lib. 2. Antiquit. cap. ult. et Philo lib. de vita Mosis, nimirum Ægyptios mari rubro mersos, vi ventorum et fluctuum ejectos in littus, ut de eorum cæde victores exsultarent Hebræi, eorumque spolia diriperent. Hoc est quod subdit:

Ideo justi (fideles Hebræi) tulerunt spolia impiorum.] Ægyptiorum jam mari rubro mersorum, et vi fluctuum in littus ejectorum. Unde Josephus lib. 2. cap. ult. asserit, altera post submersionem die, cum æstus et ventus arma Ægyptiorum in littus expulisset, Mosen ea collegisse, et in Hebræos viritim distribuisse. Hic impletum est illud Proverb. 13. 22: *Custoditur justo substantia peccatoris.* Ex hoc loco probat S. Augustinus epist. 48. ad Bonifacium, hæreticos juste posse puniri privatione bonorum, eaque transcribi ad fideles Orthodoxos.

20. Et decantaverunt, Domine, nomen sanctum tuum, et victricem manum tuam laudaverunt pariter.] Græce est υμνησαν, id est hymnum cecinerunt. Pro *victricem*, græce est υπερμαχοντα, id est super pugnacem, id est pugnacissimam, fortissimam, bellicosissimam. Pro *pariter*, græce est ομοθυμαδον, id est uno animo, uno ore, communi omnium consensu, unanimi omnium voce et consonantia; unanimiter concinentibus omnibus, viris, mulieribus et pueris. Cecinerunt enim Deo carmen eucharisticum, quo triumphantes Deum victoriæ tantæ de Pharaone merso auctorem, omnes unanimiter collaudarunt, viri quidem omnes præeunte et præcinente Mose, feminæ vero, præcinente Maria sorore Mosis: *Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est; equum et ascensorem dejecit in mare*, etc. Ex. 15. 1. et seq.

21. Quoniam sapientia aperuit os mutorum, et linguas infantium fecit (græce, εθηκε, id est *posuit*) disertas,] q. d. Sapientia Hebræorum, qui prius obsessi à Pharaone præ metu videbantur muti, et infantes elingues, ac hiscere non audebant, mersis Ægyptiis, animos laxavit, oraque resolvit ut epinicion jam libere, diserte et alacriter Deo canerent. Rursum nihil obstat, inquit Noster à Castro, verba *mutorum* et *infantium* proprie accipere, ac affirmare pueros balbutientes et adhuc infantes, simul cum parentibus et cæteris viris ac feminis, laudes quoque cecinisse gratulatorias, cum infantium maxime loquelis delectetur Deus; nam *ex ore infantium et lactentium perfecit laudes, propter inimicos suos et ultores.* Psalm. 8. Sic et Dionys. Carthus. opinatur forsitan aliquos naturaliter mutos, tunc supernaturaliter loquendi canendique usum recepisse, ac in nonnullis infantibus anticipatum fuisse linguæ usum.

Mystice, Ecclesia in officio Eccles. totum hoc caput adaptat Confessoribus et Martyribus, ac apposito sensu de iisdem illud explicat Dionys. Carthus. et interpolate Hugo.

CAPUT UNDECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Prosequitur sapientiæ paternam providentiam erga Hebræos post exitum ex Ægypto, ac eamdem per antithesin comparat cum vindicta, quam eadem sapientia inflixit Ægyptiis. Unde Primo, celebrat miraculum aquarum e petra jussu Dei scaturientium, ad levandam sitim Hebræorum, illudque opponit miraculo, quo Deus aquas Ægypti vertit in sanguinem, ad potandum puniendumque Ægyptios, qui pueros Hebræorum occiderant Secundo, v. 19. docet Deum punivisse Ægyptios per viles bestias, ut ranas, muscas, serpentes, quos antea ipsi coluerunt quasi deos, ut eorum superbiam castigaret, et suam potentiam ostenderet. Denique v. 21. ostendit miram Dei clementiam, qui cum sua omnipotentia potuisset solo nutu afflare et annihilare Ægyptios, modice tamen per exilia et vilia animalia eos castigarit, ut converterentur ad pænitentiam, et veniam impetrarent. Omnia enim, inquit, in mensura, et numero, et pondere disposuisti.

1. Direxit opera eorum in manibus prophetæ sancti. 2. Iter fecerunt per de-
serta, quæ non habitabantur : et in locis desertis fixerunt casas. 3. Stete-
runt contra hostes, et de inimicis se vindicaverunt. 4. Sitierunt, et invo-
caverunt te, et data est illis aqua de petra altissima, et requies sitis de lapide
duro. 5. Per quæ enim pœnas passi sunt inimici illorum, à defectione po-
tus sui, et in eis, cum abundarent filii Israel, lætati sunt; 6. per hæc,
cum illis deessent, bene cum illis actum est. 7. Nam pro fonte quidem sem-
piterni fluminis, humanum sanguinem dedisti injustis. 8. Qui cum minuerentur in traductione
infantium occisorum, dedisti illis abundantem aquam insperate, 9. Ostendens per sitim, quæ
tunc fuit, quemadmodum tuos exaltares, et adversarios illorum necares. 10. Cum enim tentati
sunt, et quidem cum misericordia disciplinam accipientes, scierunt quemadmodum cum ira ju-
dicati impii tormenta paterentur. 11. Hos quidem tanquam pater monens probasti : illos autem
tanquam durus rex interrogans condemnasti. 12. Absentes enim et præsentes similiter tor-
quebantur. 13. Duplex enim illos acceperat tædium, et gemitus cum memoria præteritorum.
14. Cum enim audirent per sua tormenta bene secum agi, commemorati sunt Dominum, admi-
rantes in finem exitus. 15. Quem enim in expositione prava projectum deriserunt, in finem even-
tus mirati sunt, non similiter justis sitientes. 16. Pro cogitationibus autem insensatis iniquitatis
illorum, quod quidam errantes colebant mutos serpentes, et bestias supervacuas, immisisti illis
multitudinem mutorum animalium in vindictam : 17. ut scirent, quia per quæ peccat quis, per hæc
et torquetur. 18. Non enim impossibilis erat omnipotens manus tua, quæ creavit orbem terrarum
ex materia invisa, immittere illis multitudinem ursorum, aut audaces leones, 19. aut novi ge-
neris ira plenas ignotas bestias, aut vaporem ignium spirantes, aut fumi odorem proferentes,
aut horrendas ab oculis scintillas emittentes : 20. quarum non solum læsura poterat illos exter-
minare, sed et aspectus per timorem occidere. 21. Sed et sine his uno spiritu poterant occidi
persecutionem passi ab ipsis factis suis, et dispersi per spiritum virtutis tuæ : sed omnia in men-
sura, et numero, et pondere disposuisti. 22. Multum enim valere, tibi soli supererat semper :
et virtuti brachii tui quis resistet ? 23. Quoniam tanquam momentum stateræ, sic est ante te
orbis terrarum, et tanquam gutta roris antelucani, quæ descendit in terram. 24. Sed misereris
omnium, quia omnia potes, et dissimulas peccata hominum propter pœnitentiam. 25. Diligis

enim omnia quæ sunt, et nihil odisti eorum quæ fecisti : nec enim odiens aliquid constituisti, aut fecisti. 26. Quomodo autem posset aliquid permanere, nisi tu voluisses ? aut quod à te vocatum non esset, conservaretur ? 27. Parcis autem omnibus : quoniam tua sunt, Domine, qui amas animas.

1. Direxit opera eorum in manibus prophetæ sancti.] Mosis. Pro *direxit* græce ευοδωσεν, id est bene direxit, bona via duxit, prosperavit, fecit ut felices exitus haberent opera et itinera Hebræorum in deserto, per spatium quadraginta annorum. *In manibus*, id est per ductum, actionem, directionem et gubernationem Mosis, ac, ut verbo dicam, per Mosen velut Dei ministrum et instrumentum. Manus enim est instrumentum instrumentorum : unde in Scriptur. causam instrumentalem designat. Sic in Prophetis sæpe dicitur : *Factum est verbum Domini in manu Aggæi Prophetæ, Isaiæ, Zachariæ, etc.* Id est, per Aggæum, Isaiam, Zachariam, qui erant manus, id est instrumentum, puta os Dei. Prophetia enim proprie fit ore, non manu. *In manu* ergo, hoc est opera et ministerio Mosis Deus Hebræos feliciter gubernavit, et deduxit per vastas Arabiæ solitudines, ut in deserto arido abundarent cibo, potu, veste, cæterisque rebus necessariis. Sic in manu Judæ Machabæi *directa est salus*, id est opera et ductu Judæ parta est Hebræis victoria, 1. Machab. 3. v. 6. Salus enim populi pendet à duce, rege, principe bono et sapiente. Sic salus Hebræorum consistebat in Mose, utpote Propheta, eoque sancto. Felices resp. et regna, quæ reges habent sanctos et sapientes, quales plures hoc ævo habemus, per quos provide Deus populos eis subditos benedicit, hæreses profligat, fidem orthodoxam restituit, Ecclesiæ jura et fines propagat. Illi sit laus et gloria. Porro, quomodo sapientia direxerit opera Hebræorum, explicat dum subdit :

2. Iter fecerunt per deserta quæ non habitabantur, et in locis desertis fixerunt (male multi legunt, *fecerunt*) casas.] Græce εν αβατοις επηξαν σκηνας, id est, *in inviis fixerunt tentoria*, puta in Arabia deserta, cujus proinde incolæ, eo quod non in domibus, sed in tentoriis habitant, dicti sunt Scenitæ, teste Plinio lib. 6. 18. et Nomades, eo quod pascant greges, indeque victitent.

Alludit ad Deuteronom. 32. 10 : *Invenit eum in terra deserta, in loco horroris et vastæ solitudinis.* Ubi Sept. vertunt, αυταρκησεν, id est *sufficientia*, vel *necessaria tribuit ei in deserto, in siti æstus, in terra inaquosa*, id est aquis carente et arida : *in siti æstus*, id est siti æstuosa, siticulosa, et calore solis æstuante et exusta ; Aquila εν ατακτω, κοινητω, ηφανισμενη, id est *in terra inculta, inhabitabili, horroris plena.*

3. Steterunt contra hostes, et de inimicis se vindicaverunt.] Hebræi enim in deserto, duce Deo, hostes permultos iter suum impedientes repulerunt et prostraverunt, quales fuere Amalecitæ, Exod. 17. Arad rex Chananæus, Numer. 21. vers. 1. Moabitæ, Numer. 25. Madianitæ, Numer. 31. v. 2. Sehon rex Hesebon, et Og rex Basan, Deuter. cap. 2. vers. 32 et cap. 3. v. 1. et similes.

4. Sitierunt, et invocaverunt te, et data est illis aqua de petra altissima, et requies sitis de lapide duro.] Pro *altissima* græce est ακροτομου id est *abrupta*, quasi dicat, *ab alto secta*, ideoque *dura*, ut alii vertunt. Alludit ad Deuteron. 8. 15. ubi Noster vertit, *de petra durissima;* Septuag. vero, quos more suo sequitur Sapiens, vertunt ακροτομου erat enim hæc petra sita in alto monte Oreb, qui est jugum montis Sinai, Exodi 17. vers. 6. Quare non est necessum dicere, Nostrum pro ακροτομου legisse ακροτατου, id est *altissima*, licet id opinetur Jansen. *Requies sitis*, græce ιαμα διψης, id est, *remedium*, vel, *curatio sitis* (nam sicut cibus famis, sic aqua sitis remedium et levamen est) *de lapide duro.* Notat miraculum petræ, quæ per Mosen percussa, Hebræis in deserto sitientibus largissimas fudit aquas, easque limpidissimas et dulcissimas, ait Josephus, idque bis ; semel in Raphidim et Oreb. Exod. 17. altera vice in Cades, Num. 20. vers. 11. Tradunt Hebræi, et ex eis Cantacuzenus, petram hanc currui impositam vectamque, comitatam fuisse Hebræos per desertum quocumque pergerent, ac ubique jugi suæ aquæ profluvio eos potasse, idque videtur innuere Apost. 1. Cor. 10. vers. 4 : *Bibebant autem de spiritali consequente eos petra ;* idque ibidem dicere videtur S. Chrysost. Ambrosiaster, Photius apud Œcumen. et S. Thom. qui vel petram ipsam, vel certe rivum aquarum ex petra scaturientem Hebræos secutum innuunt. Verum id fabulosum videtur, et alius est Apostoli sensus, ut ibidem ostendi. Æque fabulosum est, quod iidem tradunt, Hebræis datas aquas propter merita Mariæ sororis Mosis ; columnam nubis quæ præiret castra, propter merita Aaronis ; manna vero propter merita Mosis : quare post mortem Mariæ cessasse aquas ; post mortem Aaronis evanuisse columnam ; post mortem Mosis defecisse manna : id enim falsum esse liquet ex historia Mosis in Pentateucho, uti ibidem ostendi.

5 et 6. Per quæ enim pœnas passi sunt inimici illorum, a defectione potus sui, et in eis, cum abundarent filii Israel, lætati sunt ; per hæc, cum illis deessent, bene cum illis actum est.] Sensus est, q. d. Sicut in Ægypto Ægyptii per aquas omnes à Mose versas in sanguinem, siti cruciati sunt ; Hebræi vero aquas habentes puras, easque bibentes, læti sunt : ita et post exitum ex Ægypto, cum iisdem Hebræis deessent aquæ in deserto, bene cum illis actum est, dum petra à Mose percussa largissimas eis profudit aquas, quare per quæ puniti sunt Ægyptii, per hæc Hebræi beneficio affecti sunt : aquæ enim sanguineæ cruciantes Ægyptios, cum puræ et largæ datæ sunt Hebræis, eosdem mire recrearunt in deserto, uti eosdem ante recrearant in Ægypto. Hunc esse sensum liquet ex sequent. et ex Græco, qui sic habet, *Per quæ enim cruciati sunt inimici illorum, per hæc ipsi indigentes beneficium acceperunt.* Noster vero, ut prius hemistichium plenius explicaret, addidit : *A defectione potus sui, et in eis, cum abundarent filii Israel, lætati sunt.* Vide historiam Exodi 7. Igitur το *cum abundarent*, intellige, Hebræi in Ægypto aquis puris et potabilibus, quibus care-

bant Ægyptii utpote aquis versis in sanguinem. Licet Noster à Castro id intelligat de Hebræis aqua è petra elicita à Mose potatis, non in Ægypto, sed in deserto. Sed prius aptius est magisque respondet Græcis, qui totum priorem versum accipiunt de plaga aquarum versarum in sanguinem quæ contigit in Ægypto, non in deserto, juxta sensum jam assignatum.

7. Nam pro fonte quidem sempiterni (græce, ἀεννάου, id est perennis, jugiter fluentis) fluminis (Nili) humanum sanguinem dedisti injustis.] q. d. Pro aquis Nili dedisti Ægyptiis bibere humanum sanguinem, dum aquas Nili vertisti in sanguinem, Exodi 7. v. 19. Græce est αἵματι λυθρώδει, id est *sanguine cruento*, sanioso, tabido, turbati, scilicet Ægyptii. Male Isidorus Clarius legens λυτρώδει, vertit, *redemptorio sanguine*, explicatque de sanguine agni paschalis, qui illitus postibus domorum Hebræorum, eas servavit intactas ab angelo percutiente primogenita Ægyptiorum; aut de aquis Nili versis in sanguinem: hic enim sanguis signum erat, Deum velle ulcisci innocentem sanguinem infantium Hebræorum occisorum ab Ægyptiis, ideoque velle eos ex Ægypto liberare et educere.

8. Qui cum minuerentur in traductione infantium occisorum, dedisti illis abundantem aquam insperate,] q. d. Cum Ægyptii ob aquas versas in sanguinem, indeque consequentem sitim, viribus, vita et numero minuerentur (multos enim necabat, vel sitis, vel potus aquæ sanguine corruptæ, teste Philone et Josepho) idque juste, utpote *in traductione*, græce ἔλεγχον, id est ob correptionem et ultionem infanticidii Hebraici: aquis enim sanguineis merito puniti sunt Ægyptii, qui eas sanguine et morte infantium Hebræorum macularant. Tunc *Dedisti illis*, scilicet Hebræis in deserto siti laborantibus, *abundantem aquam*, scaturientem ex petra.

Græca significantius habent, εἰς ἔλεγχον νηπιοκτόνου διατάγματος, id est *ad redargutionem* vel *exprobrationem infanticidalis edicti.* Aquæ enim sanguineæ reipsa exprobrabant Ægyptiis infanticidia Hebræorum. Unde Vatabl. vertit: *Ad exprobrandum illis de occidendis infantibus edictum.* Hinc patet nonnullos perperam τὸ *qui cum minuerentur*, referre ad Hebræos, q. d. Cum Hebræi ob infanticidia suarum prolium minuerentur numero. Ex Græco enim liquet referendum esse ad Ægyptios eo sensu, quem dedi. Ita Cantacuzenus, Osorius, Vatabl. Jansen. Clarius, à Castro et alii. Vide dicta Exodi 7. 20.

Porro interpres noster Græca non ad verbum, sed ad sensum fideliter et clare reddidit: Græca enim ad verbum sic habent, *Pro quidem fonte perenni fluminis sanguine cruento perturbati, in correptionem infanticidalis præcepti dedisti illis abundantem aquam insperato.* Ubi τὸ ταραχθέντες, id est *perturbati*, per hebraismum (Hebræi enim carent casibus: unde uno casu et terminatione exprimunt omnes) idem est, quod *perturbatis*, vel, cum perturbarentur et consternarentur Ægyptii, quod Noster vertit, *cum minuerentur*, animo scilicet, æque ac viribus, vita et numero.

9. Ostendens per sitim, quæ tunc fuit, quemadmodum tuos exaltares, et adversarios illorum necares.] Græce ἐκόλασας, id est *castigasti*, dum scilicet eos morte mulctasti, q. d. Fecisti ut Hebræi in deserto sentientes sitim, ex eaque cognoscentes quantum malum sit sitis, inde discerent quam in eos beneficus fueris, ô Domine, dum eos aqua è petra miraculose potasti et exaltasti; hostes vero eorum, puta Ægyptios, siti et aquis sanguineis necasti. Ægyptii enim carent pluvia, quia Ægyptus fœcundatur exundatione et oblimatione Nili. Quocirca Ægyptii Nilum pro deo suo habebant, teste S. Athanas. orat. contra idola, et Plinio lib. 8. cap. 46. Unde illa vetus Nili salutatio: *Jupiter Ægypti Nile*, de qua Rhodiginus lib. 27. cap. 6. quare ingens Ægyptiis fuit pœna, cum Nilus, qui prius eis dabat messem et vitam, jam sanguine vitiatus eis afferret sterilitatem et mortem.

Porro τὸ *necares* idem est quod *necasses*, et si opus fuisset deinceps necaturus fuisset: nex enim Ægyptiorum per sitim, annum et amplius antecessit scaturiginem aquæ è petra datæ Hebræis in deserto. Sapiens enim pulchra antithesi ostendit providentiam Dei benignam in pios, et ultricem in impios, per eamdem aquam, licet diverso tempore exhibitam.

10. Cum enim tentati sunt: et quidem cum misericordia disciplinam accipientes, scierunt quemadmodum cum ira judicati impii tormenta paterentur.] Exaggerat quod dixit, q. d. Cum Hebræi tentati et afflicti sunt per modici temporis sitim, per eamque misericorditer à Deo castigati in deserto, ex ea didicerunt quanta ira Deus in Ægyptios exarserit, utpote quos longa siti afflixit, et tandem enecavit, q. d. Ideo Deus piis cruces immittit modicas et breves, ut ipsi discant illas æquo animo ferre, cum eas comparant cum crucibus longe majoribus, quibus Deus impios torquet, eisque animam et vitam extorquet: quare de sua sorte non quærantur, sed ea contenti Deo gratias agant, nec impiis invideant, sed potius condoleant, unde explicans subdit:

11. Hos quidem (pios Hebræos) tanquam pater monens probasti: illos autem (impios Ægyptios) tanquam durus rex interrogans, id est examinans per quæstionem et torturam sitis, condemnasti.] Græca invertunt, *condemnans interrogasti*, vel ad damnationem examinasti, et in quæstione exagitasti: hoc est, de Ægyptiis quæstionem habuisti, eos sitis cruciatu, quasi tormento adhibito torsisti vel examinasti: aqua enim sanguinea et sitis fuit quasi tortura, qua Ægyptios torsit et examinavit Deus, q. d. Quare vos, infantes Hebræorum in aquas projecistis? cur eos aqua mersistis et necastis? cur sanguine innocenti aquas fœdastis? Fœdastis illas, fœdatas nunc bibite; cruciastis eos aquis, nunc eisdem cruciamini et vos; aquis illos necastis, nunc et aquæ vos necent, et innocentum necem vindicent.

12. Absentes enim et præsentes similiter torquebantur,] quasi dicat, Ægyptii sive absentes ab Hebræis, sive iis mixti et præsentes, eadem siti torquebantur. Ex eodem enim Nilo, vel fonte, aquas sanguineas et impotabiles hauriebant Ægyptii, ex quo Hebræi puras et limpidas, ait Joseph. 2. Antiq. c. 13. ita Cantacuzenus. Aut potius, q. d. Ægyptii ab Hebræis jam Ægypto egressis, et in deserto aquam è petra bibentibus absentes, æque ac illis in Ægypto adhuc degentibus præsentes cruciati sunt. Modum cruciatus explicat in sequentibus. Hunc verum esse sensum patebit ex eo quod sequitur: *Et gemitus cum memoria præteritorum;* Et: *Non similiter justis sitientes.* Ita Jansen. Lorinus, à Castro.

Quarto, minus apposite Lyranus exponit, q. d. Ægyptii, sive præsentes Pharaoni, sive ab eo absentes; et Holcot, sive præsentes essent aquis, sive absentes, siti torquebantur; et Hugo, qui hæc accipit de Chananæis et Amalecitis.

13. DUPLEX ENIM ILLOS ACCEPERAT TÆDIUM ET GEMITUS CUM MEMORIA PRÆTERITORUM.] Primus enim dolor Ægyptiorum erat sitis, quod non possent bibere aquas cruentas et saniosas. Secundus erat dolor invidiæ, quo cruciabantur videntes Hebræos ex eodem fonte haurire aquas limpidas, ex quo ipsi hauriebant tabidas. Accedebat *memoria præteritorum*, qua Ægyptii memores præteritarum plagarum à Mose sibi immissarum, à quibus intacti fuerant Hebræi, hac memoria, per plagam sitis renovata cruciabantur. Ita Cantacuzenus et Osorius.

Aut potius conformiter ad sensum secundo loco versu præcedenti assignatum, primus dolor Ægyptiorum erat, quo ipsi ex invidia, aliena, Hebræorum hostium suorum scilicet, felicitate, audita miraculosa aquæ è petra eis scaturientis copia, cruciabantur. Secundus dolor erat ex malis propriis, scilicet sitis et aliarum plagarum, quas propter Hebræos passi erant: quæ licet jam transiissent, illarum tamen effectus et memoria eos adhuc torquebat: multi enim per sitim macie et morbis confecti ægre trahebant animam, alii per sitim afflictos vel exstinctos lugebant suos fratres, filios, parentes, uxores, amicos, etc.

Minus recte Lyran. hæc de Hebræis accipit, q. d. Hebræi duplici dolore cruciabantur: Primo, ex tolerantia præsentis calamitatis sub Pharaone; secundo, ex memoria præteritæ felicitatis sub Josepho. Nam ut ait Boetius: *Infelicissimum infortunii genus est fuisse felicem.*

ET GEMITUS CUM MEMORIA PRÆTERITORUM.] Ita legunt codices Latini, Græcique Romæ correcti; Complut. legunt, καὶ στεναγμὸς μνημῶν τῶν παρελθόντων, id est, *et gemitus memoriarum præteritorum;* Vaticanus, μνημῶν τῶν παρελθουσῶν, id est, *memoriarum præteritarum;* Jansenius vero mallet legi μνήμων cum accentu acuto, indeque verti: *Et gemitus memor præteritorum.* Verum omnia eòdem redeunt, dantque sensum quem paulo ante assignavi.

14. CUM ENIM AUDIRENT PER SUA TORMENTA BENE SECUM AGI, COMMEMORATI SUNT DOMINUM,] id est *cum illis* (hoc enim significat græcum αὐτοὺς); unde Græca sic habent: *Cum enim audirent per propria tormenta illos* (Hebræos) *beneficio affectos, senserunt Dominum.* Sic sæpe alibi pronomen reciprocum sumitur pro absoluto, et vice versa, ut Lucæ 1. 51: *Dispersit superbos mente cordis sui,* id est, *eorum,* ut patet ex Græco. Sensus est, q. d. Cum Ægyptii intelligerent suas plagas et calamitates verti et cedere in bonum et felicitatem Hebræorum, quos persequebantur, scilicet se aquarum penuria cruciatos; Hebræos vero aquarum copia donatos, *commemorati sunt Dominum,* id est compulsi et coacti agnoverunt Deum Hebræorum, ejusque vires et potentiam confessi sunt: unde græce, *senserunt Dominum mirantes in finem exitus,* id est *eventus,* ut sequitur, q. d. Ægyptii admirati sunt tragicum suæ pertinaciæ finem et exitum, puta suam suorumque cladem et stragem: indeque agnoverunt omnipotentem Dei manum et vindictam; sed sero: agnoverunt enim easdem res, v. g. aquas, sibi esse noxias et exitiales; Hebræis vero commodas et vitales: quare Deum pugnare pro Hebræis, ac propter eos se oppugnare, imo expugnare senserunt.

15. QUEM ENIM IN EXPOSITIONE PRAVA PROJECTUM DERISERUNT, IN FINEM EVENTUS MIRATI SUNT, NON SIMILITER JUSTIS SITIENTES. Ita Græca et Roman. Perperam ergo Complut. Regii et alii pro *sitientes* legunt, *faciens,* q. d. Deus enim similiter fecit Ægyptiis et Hebræis, quia illos siti enecavit, hos aqua è petra potavit. Verum corrigendum est *sitientes.* Sensus est, q. d. Ægyptii *Dominum,* puta Deum, quem antea, cum servorum ejus, scilicet Hebræorum, infantes in Nilo exponi et submergi cogerent, projecerant, id est abjecerant, nihil æstimarant, imo deriserant; græce ἀπειπὸν χλευάζοντες, id est, *negaverant subsannantes;* hunc *in finem eventus,* id est, ut græce, *in fine* vel *exitu eventuum,* cum scilicet tandem acrem ejus per tot plagas vindictam experirentur, admirati sunt, *non similiter justis sitientes,* q. d. Eo quod alium in sua siti experti sint Deum, quam Hebræi: nam hi aquam divinitus acceperunt; illi pro aqua sanguinem impotabilem hauserunt. Ita Jansen.

Secundo, pressius τὸ *quem* referas ad Mosen, q. d. Ægyptii Mosen, quem infantem exponi coegerant, et ut abjectum riserant; hunc tandem mirati sunt in exitu, quo Hebræos eduxit ex Ægypto: tunc enim ejus plagas, quas Deo auctore ipsis inflixit, senserunt, ac præsertim cum ab eo aquis sanguineis et siti percussi sunt; Hebræi vero minime. Videtur notare insidias Ægyptiorum, quibus coactus est Moses aulam regiam Pharaonis deserere, et fugere in Madian ne interficeretur, ut referunt Josephus lib. 2. Antiq. c. 5. et Philo lib. de Profugis, et lib. 1. de Vita Mosis, et Paulus ad Hebr. 11. 24: *Fide,* inquit, *Moses grandis factus negavit se esse filium filiæ Pharaonis, magis eligens affligi cum populo Dei, quàm temporalis peccati habere jucunditatem, majores divitias æstimans thesauro Ægyptiorum improperium Christi.* Quo verbo indicat improperatum fuisse Mosi, ac risu et sannis exceptum ex Ægypto profligatum. Ita Lyran. Dionys. Lorinus, à Castro et alii.

Minus recte Lyran. exponit de Hebræis, q. d. Hebræi Mosen, quem initio ut imbecillem riserant, postea plagas inferentem Ægypto mirati sunt. Hucusque de plaga sitis: sequuntur aliæ per bestiolas Ægyptiis immissæ.

16. PRO COGITATIONIBUS AUTEM INSENSATIS INIQUITATIS ILLORUM, QUOD QUIDAM ERRANTES COLEBANT MUTOS SERPENTES, ET BESTIAS SUPERVACUAS, IMMISISTI ILLIS MULTITUDINEM MUTORUM ANIMALIUM IN VINDICTAM,] q. d. Quia Ægyptii fuere superstitiosissimi, ideoque pro diis coluere bestias varias: hinc Deus ad castigandam hanc eorum superstitionem et idololatriam, per Mosen immisit in eos bestiolas varii generis, quæ eos cruciarent. Secunda enim plaga Ægypti fuit innumera multitudo ranarum, Exodi 8. 2. Tertia fuit sciniphum, Exodi 8. 16. Quarta fuit muscarum, Exodi 8. 21. Octava fuit locustarum, Exodi 10. 4; vide ibi dicta.

Pro *iniquitatis,* perperam aliqui legunt, *iniquitates;* adduntque, *prodeunt.* Ita Glossa Interlin. vel *secutæ sunt.* Ita Hugo. Pro *mutos,* græce est, ἄλογα, id est expertes sermonis, id est mutos; vel expertes rationis, id est irrationales: λόγος enim et sermonem et rationem significat: atque ani-

malia, quæ carent ratione, carent et sermone : sermo enim est index rationis et mentis.

Pro *bestias supervacuas*, græce est κνωδαλα ευτελη, id est bestiolas viles : κνωδαλον enim significat animalia omnis generis, tam terrestria, quàm aquatica et aerea : dicta sunt κνωδαλα à κυσιν αλισκεσθαι, id est quod canibus capiantur, ait Aristophanes in Vespis. Unde Homerus Odyss. ρ.

Κνωδαλα οσσα περ ηπειρος τρεφει, ηδε θαλασσα.

hoc est, *bestias, quas terra nutrit vel mare.* Significat Ægyptios omnis generis animalia coluisse. Nam ut ait S. Bonaventur. sub specie serpentis colebant Æsculapium, Jovem sub arietis, Mercurium sub canis, Apim sub bovis. Proprie tamen κνωδαλα, ait Nannius hîc in c. 6. 16, sunt marina sive aquatilia animalia, ita dicta à κινεισθαι εν αλι, id est quod moveantur in mari. Sub quibus Sapiens intelligit ranas, muscas, scarabæos, aliaque finitimæ naturæ. Nicander in Theriacis κνωδαλα pro insectis et reptilibus usurpat. Oppianus vero certum serpentum genus facit, sub quo has species constituit, αιμορροιδες, quibus à sanguinis fluxu nomen est : κεραστας quorum corniculata capita : τριχοφθορους, à defluvio capillorum dictos : et τειχορους quod parietem perfodiant.

Porro Ægyptios pro diis coluisse ex terrestribus animantibus leones, cynocephalos, canes, feles, lupos, serpentes et aspides tradunt Philo in lib. de Decalogo, Tertull. in Apolog. cap. 24, Cyprian. lib. ad Demetrian. n. 5. et Athenagoras in Apolog. pro Christianis; ex aquaticis, crocodilos et pisces alios; è volucribus, ibides et accipitres, eodem Philone auctore liquet. Hinc illud Virgilii lib. 8. Æneid. de Ægypto:

Omnigenûmque Deûm monstra, et latrator Anubis.

Hac de causa Christus infans fugiens Herodem delatus fuit in Ægyptum, ut ejus deos everteret, ac de eis triumpharet ; unde eo ingrediente idola Ægypti corruerunt, uti prædixerat Isaias cap. 19. 1 : *Ingredietur Ægyptum,* inquit, *et commovebuntur simulacra Ægypti;* vide ibi dicta. At vero nusquam legimus Ægyptios adorasse ranas, sciniphes, muscas, locustas, quas Deus per Mosen eis immisit. Cum ergo ait Sapiens eos per mutas bestias punitos, quia mutas bestias adoraverunt, intellige bestias easdem in genere, non in specie. Denique Ægyptios non tantum canem, arietem, vulturem, sed et scarabæum coluisse quasi numen docet Euseb. lib. 3. de Præparatione, c. 2.

17. Ut scirent quia per quæ peccat quis, per hæc et torquetur.] Syrus, *retribuetur;* Arabicus: *Ut sciant quod iis rebus, quibus homo peccat, crucietur,* q. d. Quia Ægyptii bestias coluerunt, hinc per viles bestias, non ejusdem, sed alterius speciei puniti sunt. Causam subdit Sapiens versu sequenti. Huic gnomæ succenturiantur leges talionis latæ, tum à Deo, tum à principibus. Notum est illud Dei mox à diluvio : *Quicumque effuderit sanguinem humanum, fundetur sanguis illius,* Genes. 9. 6 ; et illud Christi : *Omnes qui acceperint gladium, gladio peribunt,* Matth. 26. 52; et illud Isaiæ c. 33. 1 : *Væ qui prædaris, nonne et ipse prædaberis? et qui spernis, nonne et ipse sperneris?* Et illud Habacuc cap. 2. 8 : *Quia tu* (ô Babylon) *spoliasti gentes multas, spoliabunt te omnes qui reliqui fuerint de populis.* Denique, *qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.* Lucæ 6.

Moraliter hîc disce quodlibet vitium sibiipsi esse supplicium, suumque sibi afferre tormentum. Sic gula parit crapulam, vigiliam, dolores capitis et stomachi, quibus ipsa punitur. Hinc dives Epulo lingua in igne gehennæ punitus est, quia lingua peccarat. Libido parit luem veneream, pluresque morbos, quibus ipsa plectitur. Avaritia parit mille curas, sollicitudines, ærumnas, dolores, quibus ipsa mulctatur. Superbia parit innumeros angores animi, quod honoribus quos ambit non potiatur, sed potius ubique humilietur et deprimatur. Ira parit mille animi tumultus et fremitus, qui iratum assidue lancinant ac lacerant. Acedia parit inopiam, famem, nuditatem, quibus ipsa castigatur. Invidia invidum magis torquet, quàm æmulum : nam instar viperæ invidi viscera dolore et angore rodit et corrodit. Quare vere recteque S. Augustinus : *Jussisti, Domine, et ita est, ut sibi pœna sit omnis inordinatus animus.* Et S. Chrysostom. in Psalm. 3 : *Unde est fons peccati,* inquit, *illinc est plaga supplicii.*

Rabbini viros quinque recensent, qui iis in rebus quibus excelluerunt, et forte superbierunt, puniti sunt. Primus est Samson, qui in suo robore ; secundus Saul, qui in collo altiori ; tertius Absalon, qui in coma densa et venusta, unde ex ea suspensus interiit ; quartus Sedecias rex, qui in oculis bellis, ideoque excæcatus est ; quintus Asa rex, qui in pedibus, unde pedum languore percussus est 3. Regum 15. 23. Ita ipsi : *Plerumque ea in quibus peccamus, fiunt flagella peccantium,* ait Rupert. in c. 2. Joannis, ac vitia juste fiunt supplicia. Pulchro emblemate idipsum repræsentant nonnulli, qui pingunt equum, quem stimulat insidens Cupido, fugere, sed alligatum caudæ suæ lapidem molarem post se reptare, de quo carmen :

Ut fugit, et semper sequitur sua damna caballus,
Qui trahit heu scabræ pondera dura molæ :
Sic fugiet, semperque miser sua damna sequetur,
Qui fugit ultorem post sua terga Deum.

18. Non enim impossibilis erat omnipotens manus tua, quæ creavit orbem terrarum ex materia invisa, immittere illis multitudinem ursorum, aut audaces leones.] *Impossibilis*, id est *impotens;* ου γαρ ηπορει, id est *non aporiabatur,* id est non angustiabatur, non arctabatur.

Pro *materia invisa*, græce est αμορφου, id est *informi*, uti legit S. August. de Fide et symbolo c. 2; Syrus, *ignota.* Alludit ad Genes. 1. 2 : *Terra autem erat inanis et vacua;* ubi Septuag. vertunt, *invisibilis et incomposita;* Aquila et Theodotion, *inane et nihil.* Unde primo, Eugubinus idem ait mundum creatum esse ex materia invisa, id est ex nihilo ; nihil enim est invisum, quia quod non est, videri nequit.

Secundo, Seleuciani et Hermiani, hæretici, teste S. August. et Epiphanio lib. de Hæresibus, hinc opinati sunt materiam primam ab æterno Deo coexstitisse, ex qua ipse in tempore mundum formavit indendo materiæ formam ; vel potius formas, quas jam habet. Verum hæc est hæresis.

Tertio, Philo lib. de Mundi opificio per *materiam invisam* accipit ideam ex qua factus est mundus : hæc enim invisibilis præexstitit in mundo intelligibili, puta in mente Dei. Verum hoc symbolicum est et mysticum.

Quarto, alii dicunt præpositionem *ex* signifi-

care ordinem non temporis, sed naturæ. Materia enim prius natura creata est à Deo, quàm forma : materia enim est subjectum, cui inhæret forma, q. d. Manus tua, Domine, creavit orbem terrarum constantem ex informi materia, quam eadem manus tua prius natura condidit, ut ex ea totum orbem formaret. Verum hoc subtilius est et extra propositum : Deus enim non eduxit formam mundi ex ejus materia, sed simul tam tempore, quàm natura materiam et formam ex nihilo creavit, univitque. Adde, etsi materia in genere causæ materialis prior sit forma, tamen vicissim forma in genere causæ formalis prior est materia : forma enim dat esse rei, ac proinde materiæ dat certam naturam et speciem.

Dico ergo Deum creasse κοσμον, id est mundum, non quoad substantiam, sed quoad ejus ornatum (hunc enim significat κοσμος) et species *ex materia invisa,* id est informi. Assignat enim Sapiens hîc causam materialem non creationis mundi, sed rerum et specierum creatarum. Nam primo mundi die, Deus ex nihilo creavit hæc tria, cœlum, terram et abyssum, id est copiam immensam aquarum, sed rudia et informia; deinde sequentibus sex diebus ex iis velut ex materia invisa, id est rudi et informi chaos, omnes mundi res et species formavit, ornavit et figuravit. Græcum enim κτιζω quod Noster vertit, *creare,* significat generatim fabricare, condere, formare. Quare, per *materiam invisam*, non intelligit Sapiens materiam primam omni omnino forma carentem (hujus enim nec in Genesi, nec alibi ulla fit mentio), sed corpora simplicia, quæ invisa erant propter tenebras, quæ erant super faciem abyssi, ac ob carentiam decoris et ornatus sui. Unde eadem dicuntur informia, quod carerent forma non substantiali, sed accidentali.

Primo ergo mundi die cœlum et terra creata sunt rudia et informia, id est inornata, ac deinde suis formis accidentalibus, puta luce, motu, sole, luna, stellis, omnique alio ornatu, reliquis diebus decorata, pulchra facta sunt et spectabilia. Sic Apostolus ad Hebr. 11. 3. ait non creata, sed *aptata esse secula verbo Dei, ut ex invisibilibus visibilia fierent;* quia primo mundi die, antequam lux fieret, terra non erat aspectabilis, omni etiam ornatu carebat : nec enim eam vestiebant herbæ et plantæ, non homines et animalia incolebant, aquis quoque cooperta erat : quare nec videri poterat, nec videri digna erat. Ita passim Patres et Interpretes in Genes. 1. vers. 2.

19. AUDACES LEONES.] Interpres Origenis 4. Periarch. c. penult. vertit, *feroces leones.* Ferocia enim facit eos audaces.

20. AUT NOVI GENERIS IRA PLENAS (græce, νεοκτιςου θυμου, id est recenti, vel recens creato furore plenas : non enim erat opus Deo ad hanc vindictam novas creare bestias, sed suffecisset jam creatis novam indere sævitiam et furorem) IGNOTAS BESTIAS, AUT VAPOREM IGNIUM SPIRANTES, AUT FUMI ODOREM PROFERENTES, AUT HORRENDAS AB OCULIS SCINTILLAS EMITTENTES : QUARUM NON SOLUM LÆSURA POTERAT ILLOS EXTERMINARE, SED ET ASPECTUS PER TIMOREM OCCIDERE.] Pro *vaporem ignium spirantes,* græce est, πυρπνοον φυσωντας ασθμα, id est *ignivomum*, vel *flammivomum*, *spirantes anhelitum*, uti spirarunt serpentes igniti flatuque ardentes à Deo immissi in Hebræos murmurantes, Numer. 21. 6. Deuter. 8. 15. Hinc pisces dicti Physeteres quasi flatores, quos Strabo libr. 15. scribit fluctum maximum et accumulatum, ac caliginem reflationibus excitare, ut navigantes ea, quæ præ oculis habent, cernere nequeant.

FUMI ODOREM PROFERENTES.] Græce, βρομους λικμωμενου (alii legunt λικμωμένους) καπνου, id est *sonitus ventilati fumi*, id est spirantes cum sonitu, fremitu et stridore fumum, reciprocatu anhelitus ventilatum. Ita Nannius et Jansen. juxta illud Ovidii 7. Metamorph.

Æripedes tauri vulcanum naribus afflant.

Et de Leviathan sive balæna ait Job, c. 41. 9. et seq. *Sternutatio ejus splendor ignis, et oculi ejus ut palpebræ diluculi.* Tales esse balænas in Norwegia scribit Olaus Magnus, l. 21. c. 5. Tales ergo bestiæ fremunt, et cum fremitu fumum exspirant, utroque terribiles, ut audientes et intuentes percellant et pene exaniment.

HORRENDAS AB OCULIS SCINTILLAS EMITTENTES.] Græce αςραπτοντας, id est fulgurantes, quasi fulgura et fulgetra vibrantes : nam ex oculis emicans ardor indicat internum furorem, à quo promanat.

21. SED ET SINE HIS UNO SPIRITU POTERANT OCCIDI, PERSECUTIONEM PASSI AB IPSIS FACTIS SUIS, ET DISPERSI PER SPIRITUM VIRTUTIS TUÆ : SED OMNIA IN MENSURA, ET NUMERO, ET PONDERE DISPOSUISTI.] q. d. Quinimo poterat Deus sine ursis, leonibus, aliisque bestiis, uno spiritu, id est uno flatu, imo uno verbo soloque jussu et nutu suo, afflare et occidere Ægyptios : sed iram tuam moderatus es, Domine, quia omnia certa quadam ratione, moderatione et æquitate moderaris, temperas et mensuras.

Pulchre pieque Rupert. lib. 1. in Exod. c. 34 : *Grande*, inquit, *spectaculum Deus universo orbi præstitit, cum superbiam Ægyptiorum, non de leonibus et ursis, sed de ranis domuit et muscis.* Et rursus cap. 38 : *Ecce,* inquit, *quales instruxit acies, quibus ex ordinibus sua castra complevit Dominus pugnando pro Israel : ranæ, cyniphes, muscæ atque locustæ fuerunt castrorum ejus acies: et ex ejusmodi cohortibus totas contra fortes Ægyptios composuit legiones, singuli milites secundùm se breves quidem et infirmi, verum pro exercitibus Pharaonis satis valentes, duce imperio Dei. Nempe quod multus hominum exercitus facere non potuisset, istæ phalanges locustarum strenua peregere militia.*

UNO SPIRITU.] Cantacuzenus per *spiritum* accipit ventum validum, v. g. presterem vel ecnephiam, qui domos, arbores, turres sternit, imo evellit et aliò transfert. Alii Angelum : hic enim in castris Sennacherib una nocte cecidit 185 millia Assyriorum, 4. Reg. 19. 35. Simplicius accipias flatum vel anhelitum : hic enim magis significat Dei vim et potentiam, qua tam facile poterat Ægyptios omnes necare, quàm facile homo respirat. Sic enim ait Job cap. 4. 8 : *Vidi eos qui operantur iniquitatem, et seminant dolores, et metunt eos, flante Deo perisse, et spiritu iræ ejus esse consumptos.*

PERSECUTIONEM PASSI AB IPSIS FACTIS SUIS.] Græce, υπο της δικης διωχθεντες, id est *à judicio*, vel *à causa criminali* (qua eorum scelera à judice cognoscuntur, damnantur et plectuntur. Unde Noster vertit, *ab ipsis factis suis*) *impulsi* vel *propulsati*, q. d. Poterant Ægyptii occidi à Deo solo halitu, sola voce, sola sententia, sicut judex

persequitur, condemnat et occidit reum sua sententia, qua eum ob malefacta morti addicit; sed judex hanc sententiam physice inefficacem ad occidendum exsequitur per carnificem, qui reum plectit: Dei vero sententia non eget exsecutore vel carnifice, quia per se ipsam efficax est, et ultionem reipsa peragit. Nam Dei dicere, est facere. Unde *verbo Dei cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Sic S. Augustinus, libr. 2. contra epist. Petiliani cap. 19, illi conquerenti quod Catholici persequerentur Donatistas respondet, non Catholicos, sed malefacta et scelera Donatistarum persequi ipsos velut auctores.

Et dispersi per spiritum virtutis tuæ,] λικμηθέντες, id est agitati quasi ventilabro, q. d. Poterat Deus solo flatu suæ potentiæ, velut vano vel ventilabro, Ægyptios dispergere, id est dispellere, disjicere, perdere, sicut disjiciuntur paleæ cum eventilantur, ut tenues vanescant in auras. Simili tropo ait Jeremias cap. 15. 7: *Et dispergam eos,* ait Deus, *ventilabro in portis terræ; interfeci et disperdidi populum meum.* Et Isaias, c. 41. 16: *Ventilabo eos, et ventus tollet, et turbo disperget eos.* Et Zachar. cap. 1. 19: *Hæc sunt cornua, quæ ventilaverunt Judam et Israel.* Et Daniel. cap. 8. 4: *Vidi arietem cornibus ventilantem contra Occidentem.*

Sed omnia in mensura, et numero, et pondere disposuisti.] Loquitur proprie de pœnis Ægyptiis à Deo inflictis, earumque congrua moderatione. Unde Syrus vertit: *Omnia in mensura noxia, et in ordine, et in pondere induxisti in eos;* Arabicus: *Quoniam omnia ordinasti cum numero, et potentia, et mensura,* vel *pondere,* id est summa æquitate et ratione disposuisti omnia, ac admensus es pœnas Ægyptiis juxta tuam non potentiam, sed sapientiam et æquitatem. Est metaphora ab humanis negotiationibus, in quibus æquitas et justitia servatur in mensurando, numerando et ponderando. Sensus ergo est, q. d. Ideo Deus Ægyptiis immisit non leones et ursos, qui eos laniarent, sed muscas et ranas, quæ eos duntaxat vexarent, quia non volebat eos occidere, sed moderate castigare et emendare, juxta illud Isaiæ 28. 17: *Ponam judicium in pondere, et justitiam in mensura.* Punire in mensura, ait S. Bonavent. hìc, est punire non plus quàm exigat culpæ quantitas; in numero non plus quàm multiplicitas; in pondere, non plus quàm peccati ferat conditio sive qualitas. Huc pertinet sententia in Baltassarem lata: *Mane, tekel, phares,* Daniel. 5. 25. Vide ibi dicta. Hinc S. Michael judicii divini circa animas administer, pingitur cum gladio et statera, quasi meritorum et demeritorum, præmiorum et suppliciorum libripens, qui omnia ad amussim librat et adæquat.

Huc facit exemplum blasphemi, qui, ut narrat Nicephorus libro 1. cap. 20. armatus Deum provocabat ad duellum; immisit ei Deus exilem muscam, quæ per galeæ foramen ita assidue eum exagitavit, ut cum ea luctando fessus victusque, suam amentiam confiteretur. Nam, ut ait Philo lib. 1. de Vita Mosis: *Homines cum bella gerere volunt, auxilia sibi consciscunt potentissima, quibus infirmitatem suppleant: Deus vero omnipotens et nullius egens, si quando vult tanquam instrumentis quibusdam uti ad exigenda supplicia, non valida eligit, sed vilia parvaque atque ita noxios plectit; quod tunc etiam Ægyptiis accidit.*

Verum hæc sententia generalis, non solum in pœnis et præmiis, sed in omni omnino re locum habet, ac verissima est; at quo modo et sensu?

Primo, S. Aug. lib. 4. de Genesi ad litteram cap. 3. 4. 5. hæc tria applicat ipsi Deo, per eaque accipit ideas divinas, juxta quas omnia juste apteque fecit et disposuit. Deus enim est prima et increata mensura omnia mensurans, et numerus omnia numerans, et pondus omnia ponderans; unde ab eo omnes creaturæ suam mensuram, numerum et pondus mutuantur et hauriunt. Hæc enim est cujuscumque rei mensura, numerus et pondus, quæ ideæ suæ in mente Dei respondet, quamque illi Deus sua sapientia et providentia admetiri decrevit. Audi S. Augustinum Dialogo quæst. ad Orosium, quæst. 39: *Numerus, et mensura et pondus, ipse Deus est; ipse est numerus sine numero, à quo est omnis numerus; ipse est mensura sine mensura, à quo est omnis mensura; ipse est pondus sine pondere, à quo est omne pondus. Omnia ergo in numero, et mensura et pondere disposuit tanquam si diceret: Omnia in se disposuit.*

Idem S. August. (vel quisquis est auctor) libro Sententiarum unius et viginti cap. 18. mensuram attribuit Patri, numerum Filio (qui est numero secunda persona), pondus Spiritui Sancto, qui et Amor dicitur. S. Bonavent. per mensuram sumit clementiam Spiritus Sancti omnia conservantis: per numerum, sapientiam Filii ordinantis; per pondus, potentiam Patris operantis.

Huc accedit S. Bernard. ser. 1. de Septuag. ubi asserit Deum in hac vita omnia disposuisse in mensura, numero et pondere; in futura vero, puta, in cœlesti beatitudine, sine mensura, numero et pondere; quia ibi omne bonum nostrum erit Deus, qui quaquaversum est immensus; etsi idem ipse, ibi quoque justa et certa mensura, meritis cujusque commensa, singulis Beatis se suamque gloriam communicabit. Quocirca sanctus Bernardus ibidem cœlestem Patrem alloquens ait: *In te nec pondus utique, nec mensura, sed satietas est et affluentia summa; sed nec habes numerum,* scilicet qualem habent res terrenæ, sed alium cœlestem dignum Deo et beatis.

Secundo, idem S. Bernard. ser. 51. inter parvos, mensuram attribuit loco et tempori, cuique rei attributo et admenso; numerum partibus rei corporeæ, aut varietati et mutabilitati rei incorporeæ; pondus dignitati rei.

Tertio, auctor Hypognosticon (apud S. Aug. tom. 7.) lib. 6. cap. 4. per mensuram accipit rei qualitatem, per numerum quantitatem, per pondus rationem peræquatam.

Quarto, magis apposite S. August. lib. 4. de Gen. ad litteram, cap. 3: *Mensura,* ait, *omni rei modum præfigit, et numerus omni rei speciem præbet, et pondus omnem rem ad quietem et stabilitatem trahit.* Igitur Deus disposuit omnia in mensura, numero et pondere, id est in modo, specie et ordine. Idem August. lib. de Natura boni, cap. 3: *Hæc tria,* ait, *modus, species et ordo, tanquam generalia bona sunt in rebus à Deo factis; et ita hæc tria ubi magna sunt, magna bona sunt; ubi parva, parva bona sunt; ubi nulla, nullum bonum est.* S. Augustinum sequitur S. Th. 1. p. q. 5. art. 5. ubi docet omnem rem, sive omne bonum habere mensuram, quæ cuilibet rei certum modum ex determinatione suorum principiorum, sive causarum, tam efficientium,

quàm materialium, præscribit et præstat; habere numerum, qui cuique rei suam formam et speciem præbeat; habere pondus, id est inclinationem ad suos actus suumque finem, ac proinde hoc pondus rem ipsam ad suam quietem et stabilitatem trahere. Idem, quæst. 45. articul. 7: *Mensura*, ait, *referlur ad substantiam rei limitatam suis principiis, numerus ad speciem, et pondus ad ordinem*, indeque evincit in qualibet re esse vestigium, sive repræsentationem SS. Trinitatis. Nam *secundùm quod res est quædam sententia creata*, inquit, *repræsentat causam et principium, et sic demonstrat personam Patris, qui est principium, non de principio. Secundùm autem quod habet quamdam formam et speciem, repræsentat Verbum, secundùm quod forma artificiati est ex conceptione artificis. Secundùm autem quod habet ordinem, repræsentat Spiritum Sanctum, in quantum est amor, quia ordo effectus ad aliquid alterum, est ex voluntate creantis.* Rationem à priori dat Plato dialog. de natura, quod fas non erat, nisi pulcherrimum facere eum qui est optimus; pulchritudo autem consistit in justa ratione et proportione, puta in mensura, numero et ordine.

Huic gnomæ antistropha est illa 4. Esdræ 4. 36: *In statera ponderabit seculum, et mensura mensuravit tempora, et numero numeravit tempora.* Omnia ergo plane suis constant numeris, appenduntur ponderibus, mensuris discreta subsistunt. Pythagoras omnia quæ fiunt, numeris constare asseruit, ex eorumque harmonia et concentu universa generari. Est autem numerus, ait, extensio atque actus seminalium rationum in unitate regnantium, numerus præterea est in divina mente consistens, à quo et ex quo omnia componuntur et permanent, ordine quodam indissolubili invicem distributa. Pythagoram magistrum seculi Pythagorici censuerunt omnia fieri per numeros; hosce enim rebus omnibus dare harmoniam et concentum pulcherrimum; Deum ergo mundum hunc numerosa et summe concinna proportione administrare instar citharœdi, qui citharam ad numeros scitissime pulset, ac suavissimam efficiat harmoniam et melodiam. Et Plato in Timæo docet mundum factum esse per cubum ternarii, id est per 27, in quo numero omnis harmonia et consonantia consistit; nam ter tria faciunt novem, ter novem faciunt 27, ex quo Valentinus hæreticus suos triginta Æones quasi numina accepisse videtur, de quibus Tertullianus libro contra Valentinum. Virg. vero, lib. 22. Æneid. de bilance fatorum Æneæ et Turni, ita canit:

> Jupiter ipse duas æquato examine lances
> Sustinet, et fata imponit diversa duorum,
> Quem damnet labor, et quo vergat pondere lethum.

Igitur, ut rem in summam genuine, clare et methodice colligam: Deus primo disposuit omnia *in mensura*, dum fecit ut res quælibet habeat suam quantitatem et mensuram, in longitudine, latitudine et crassitie, v. g. ut homo habeat mensuram sex pedum in altitudine, sesquipedem in latitudine, pedem in crassitie, ut hæc arbor tantam habeat mensuram altitudinis, alia aliam, ut cœli sint tam magni, non majores, nec minores, etc.

In numero,] ut verbi gratia cœli sint undecim, non plures; elementa sint quatuor, non plura, nec pauciora; tot sint species animalium, piscium, avium, serpentium, totque singularum individua, non plura, nec pauciora; tot Angeli, tot homines, tot electi, tot reprobi, tot metalla, tot arbores, tot flores, tot arenæ, non plures.

In pondere,] ut quodque habeat suam gravitatem, locum et ordinem, v. g. ut terra sit ponderosissima, ideoque ima, deinde super eam sit aqua, super aquam sit aer, super aerem sint cœli suo quique ordine et gradu. Rursum ut quodque habeat suum pondus, id est inclinationem, propensionem, impulsum, impetum. Vide Valles. S. Philosoph. cap. 70.

Secundo, dum fecit ut res quælibet in entitate, sive genere entis et rerum, suam habeat entitatis mensuram, numerum et pondus.

Tertio, dum fecit ut eadem habeat in suis potentiis, qualitatibus, accidentibus, dotibus, actibus. Creavit enim Deus substantias non nudas, sed vestitas accidentibus sibi propriis, et congruis ad suas operationes, atque omnes inter se velut chordas discordes in cithara ita coordinavit, ut concordem harmoniam efficiant. Vide quàm aurum sit fulvum, quàm gemmæ corruscent, quàm lilia albicent, quàm rosæ purpurascant, quàm aves suis coloribus et plumis sint distinctæ. Hinc Hugo Cardinalis hoc loco ex Rabano interpretatur de veritate, judicio, justitia; quoniam Deus rebus dedit verum esse, distinctionem sine confusione, debitam cuique perfectionem. Holcot hæc tria exponit, limitatam perfectionem, tam in essentia, quam in potentia; distantiam certam à Deo, quomodo numeri ab unitate distant; sunt enim essentiæ sicut numeri; naturalen appetitum ad id in quo natura perficitur, quod est rei cujusque pondus.

Denique huc facit illud S. Bernardi ser. 3. in Pentecoste: *Tria in magno hujus mundi opere cogitare debemus, videlicet quid sit, quomodo sit, ad quid sit constitutus. Et in esse quidem, rerum inæstimabilis potentia commendatur, quod tam multa, tam magna, tam multipliciter, tam magnifice sunt creata. Sane in modo ipso sapientia singularis elucet; quod hæc quidem sursum, hæc vero deorsum, et in medio ordinatissime sint locata. Si vero ad quid factus sit mediteris, occurrit tam utilis benignitas, tam benigna utilitas, quæ etiam in gratissimos quosque multitudine et magnitudine beneficiorum possit obruere. Potentissime siquidem ex nihilo omnia, sapientissime pulchra, benignissime utilia sunt creata.*

Moraliter, disce à Deo Deique providentia ordinem, modum et modestiam. Deus enim tam apposite singula inter se ordinavit, ut inter ea summus sit ordo, decor, concordia, harmonia, quies et modestia, juxta illud: *Concentum cœli quis dormire faciet?* Job 38. 37. Inter aves vide pavonem caudam suam ocellatam explicantem, et tot gemmis, quot oculis distinctam; vide simul incessum pavonis, qui lentus est, maturus et modestus; hic docet te in tua sapientia et dotibus non exsultare, sed modestiam præ te ferre. Vere quidam dixit: Religiosus sit turtur in cella, accipiter in schola, in mensa passer, ut communia comedat: in ambulacro pavo, ut quiete incedat, ne quem turbet vel excitet. Universum ergo est speculum et typus modestiæ, adeoque modestia originem habet à Deo, qui per essentiam modestissimus et quietissimus est. Unde S. Ambrosius, 1. Offic. cap. 18: *Dives, ait, est modestia, quia portio Dei est.* Mundus ergo totus quietus, silens et modestus incla-

mat nobis studium quietis, silentii et modestiæ. Rursum hic ordo et quies est sepes et munimentum singularum creaturarum, ut everti aut lædi nequeant. Sic modestia est sepes, munimentum, custodia et tutela omnium virtutum internarum. Insuper hic ordo et compositio est decor creaturarum. Vide ut aves suis plumis decore vestiantur et muniantur, poma, pyra, nuces, etc. suis corticibus, animalia sua pelle et pilis; tua vestis, tuus color, tuus decor, tuus custos et tutor est modestia.

Porro, sicut creaturæ omnes et singulæ, non in una parte et actione duntaxat, sed in omnibus et singulis sunt rite ordinatæ et compositæ; ita et tua modestia extendere se debet ad totum corpus, ut omnes ejus partes, motus, actiones, gestus ad modestiam fingat et componat, juxta monitum S. Petri ep. 1. c. 1. 15: *Secundùm eum, qui vocavit vos, sanctum, et ipsi in omni conversatione sancti sitis.* Et illud sponsi de sponsa: *Quàm pulchri sunt gressus tui in calceamentis, filia principis!* Cant. 7. 1. Intuere reginam in publicum procedentem: vide quàm sit composita, quàm ornata, quàm modesta; nihil in ea invenies incompositum; ita et corpus tuum per modestiam compone. In Vita S. Mechtildis legimus eam ita modestam et silentem fuisse, ut videretur esse muta; et si cum ea loquereris, putares te cum Angelo loqui.

Hoc est quod ait Ecclesiast. 27. 12: *Sanctus in sapientia sua manet sicut sol, stultus sicut luna mutatur.* Sicut ergo sol quaquaversum per suos radios suum decorem ostendit, ac per nubem transparet, et in ea parelium quasi alium solem efficit: ita quisquis es fidelis, præsertim Religiosus vel sacerdos, animam sapientiæ et virtutis sole illustra, ut ille in omnibus tuis moribus et actibus, quasi parelius transpareat et resplendeat. Esto quasi quidam in terra obambulans sol, imo Deus, et quasi sanctus in carne Angelus. Tale fuit Verbum incarnatum, quod radios divinitatis per humanitatem evibravit. Unde S. Hier. in c. 9. 9. Matthæi agens de ejus vocatione et sequela Christi: *Certe*, inquit, *fulgor ipse et majestas divinitatis occultæ, quæ etiam in humana Christi facie relucebat, ex primo ad se videntes trahere poterat aspectu.* Et in c. 21. dans causam, cur nemo restiterit Christo, cùm flagello ejecit vendentes è templo, mensas evertit, aliaque fecit, quæ infinitus non fecisset exercitus: *Igneum enim quiddam*, inquit, *atque sidereum radiabat ex oculis ejus, et divinitatis majestas lucebat in facie.* Tu, ô sacerdos, tu, ô fidelis, habes Christum in anima tua per gratiam habitantem; tu sæpe, imo quotidie, Christum in Eucharistia recipis: ostende ergo Christum habitare in anima tua, sicut habitavit in humanitate à se assumpta; fulgor virtutis ejus in tuo vultu, in tuis verbis, in tuis moribus, in tua modestia resplendeat: *An nescitis*, inquit Apostolus, *quia membra vestra templum sunt Spiritus Sancti*, etc. *et non estis vestri? Empti estis pretio magno; glorificate et portate Deum in corpore vestro*, 1. Corinth. 6. Esto ergo templum Dei; tua mens sit Sanctum sanctorum, tuum corpus sit Sanctum Spiritus Sancti, ut in eo sit altare thymiamatis, puta devotionis et divinæ laudis, candelabrum scientiæ et doctrinæ, mensa benignitatis et beneficentiæ. Ita tulit Christum in suo utero B. Virgo Deipara, ac proinde in ejus oculis, voce, membris, totoque corpore effulgurabat ejus majestas, sanctitas, puritas, modestia, devotio, *ut ipsa corporis species simulacrum fuerit mentis, figura probitatis*, ait S. Amb. lib. 2. de Virgin. Narrat Dionys. Carth. in c. 3. de Divin. nom. Sancti Dionysii Areopagitæ, hunc è Græcia in Judæam venisse; ibique B. Virginem convenisse, ac tanta claritate fulgentem ejus vultum conspexisse, ut præ nimio stupore deficiens in terram ceciderit, dixeritque: *Nisi ratione naturali et fide cognovissem unicum esse Deum, hanc ipsam Virginem pro dea haberem.*

Hac de causa jusserat olim Deus pontifici ingressuro in templum sub pœna mortis, ut vestiret se tunica hyacinthina, ex qua inferne circumquaque dependerent tintinnabula 72: *Ut audiatur sonitus*, inquit, *quando ingreditur et egreditur sanctuarium in conspectu Domini, et non moriatur*, Exodi 28. 35. Causam dat S. Hieron. de Vestibus Pontif. *Ut gressus*, inquit, *pontificis, et motus, et universa vocalia sint. Veritatem mente concipiat, et toto eam habitu resonet et ornatu, ut quidquid agit, quidquid loquitur, doctrina sit populorum.* Omnia ergo sua membra, omnes actiones et sermones, gestus et motus, in mensura, numero et ordine disponat, ut in suo microcosmo referat et repræsentet macrocosmum, imo auctorem macrocosmi Deum æternum et Sanctum sanctorum.

22. Multum enim valere tibi soli supererat (minus recte Complut. legunt, *superat*. id est superest et restat, licet eòdem redeat sensus) semper: et virtuti brachii tui quis resistet?] Græce: *Multum viribus pollere tibi adest semper, et robori brachii tui quis contra stabit?* Vatabl. *Etenim ampla* (alii, *magnifica*) *penes te potestas semper est*, etc. Brachium datur Deo anthropopathως, ac symbolum est Dei potentiæ, fortitudinis et roboris invicti, imo omnia vincentis et sternentis.

23. Quoniam tanquam momentum stateræ, sic est ante te orbis terrarum (græce non est τὸ *terrarum*, sed tantum *totus mundus*) et tanquam gutta roris antelucani (græce *ορθρινη*, id est matutini, quæ mane ante lucem ex frigore nocturno condensata constrictaque, radiis solis refractis tepescens, liquatur, ac rorulenta delabitur in terram) quæ descendit in terram] Vatabl. *humi delapsa.* Sic et Syrus; Arabicus vero: *Et omnis orbis terrarum coram te, tanquam depressio linguλæ bilancis*, etc. *Momentum* ergo est minima inclinatio, depressio, nutus aut devergentia bilancis ad imum vergentis. Græce enim est *ροπη εξπλαςιγγων*, id est vergentia vel inclinatio ex lancibus vel trutinis, quæ scilicet cum semper agitentur, semper hinc una pars præ alia magis minusve est pendula; una enim elevata, altera inclinatur, dependet et deprimitur. Probat Deum multum valere, id est esse robustum et potentem, ex eo quod totum orbem, omnesque ejus vires manu contineat velut stateram. Sensus ergo est, q. d. Sicut propensio et inclinatio lancis res minima est et minimi momenti, sic etiam minimus est mundus universus respectu Dei. Secundo, sicut instabilis et transiens est lancis inclinatio, sic et mundus transit et præterit coram Deo. Tertio, sicut lanx è jugo sive librili suspensa, mi-

nimo motu et quasi atomo tenentis eam potest agitari, et in adversam partem inclinari : sic et mundus totus est in manu Dei per omnia, ut quocumque Deus vult, eò mundus illico inclinetur, vergat et propendeat. Sicut ergo libripens regit dirigitque lances; sic Deus librat regitque mundum, omnesque homines, Angelos, cæteraque quæ in mundo sunt. Simile est de gutta roris, quæ ante lucem descendit, et statim ortu solis siccatur ; sorbetur enim vel à terra, vel à sole, et evanescit ; talis plane est orbis coram Deo. Si enim Deus ab orbe retraheret suum concursum, quo eum sustentat, illico orbis in nihilum suum relaberetur. Vide dicta Isaiæ 40. v. 12. 15. 17. ubi ait : *Ecce gentes quasi stilla situlæ, et quasi momentum stateræ reputatæ sunt.* Addit S. Ambros. in Psal. 1. stateram hanc notare Deum omnia cum justitia condidisse, atque in nobis divinæ justitiæ tantum esse momentum.

Ite nunc, reges et principes, ad hoc stateræ momentum ; ite et in sceptris vestris, si lubet, superbite, regna regnis adjicite, imperium Asiæ et Europæ ambite. Heu ! quid agitis ? pro momento belligeratis, in puncto luditis, guttam immensa cupiditate sititis. Ite, mortales, terræ et terrenis velut talpæ inhiate, prædia ampla concupiscite, palatia æternitati figite, opes opibus, honores honoribus accumulate. Quid tantis vitæ totius impendiis molimini ? Ut punctum hoc terræ in millies millena puncta partiamini, ut puncti centies millesimam partem occupetis. Quin Dei favorem et gratiam ambitis ? ille digito claudit et librat totum hunc terræ cœlique globum ; ille mille mundos, imo milliones mundorum longe hoc perfectiores in instanti condere potest. Ille in se continet opes, honores, voluptates infinities majores, quàm totus hinc mundus ostentet. Ille in se sperantes facit omnipotentes, ait S. Bernard. Ille se amantes efficit felices, et beat æterna gloria. Ille vastissimum cœli empyræi ambitum, imo totius orbis dominium vobis promittit; cur ergo momentum immensitati, guttam mari, instans æternitati antefertis ? O quàm magnus es, Domine, in cujus conspectu totus orbis est instar momenti et guttæ ! *Domine, Dominus noster, quàm admirabile est nomen tuum in universa terra ! Quoniam elevata est magnificentia tua super cœlos. Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum. Magnus Dominus, et laudabilis nimis, et magnitudinis ejus non est finis. Magnus est, et non habet finem, excelsus et immensus.* Nam, ut ait S. Gregor. Nazianz. Orat. in Natalitia loquens de Deo : *Universum esse in seipso, nunquam inceptum, nunquam desiturum complexus continet, tanquam infinitum quoddam et interminatum essentiæ pelagus.* Et in Carm. : *In te omnia permanent, ad te confertim festinant omnia.* Et S. Dionysius de Divin. nom. cap. 5 : *Deus*, inquit, *non quovis modo est ens, sed simpliciter et incircumscripte totum esse in se pariter complexus et anticipans.* Et S. Cyprian. lib. Quod idola non sunt dii : *Mundi unus est rector, qui universa, quæ sunt, verbo jubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hic nec videri potest, visu clarior est ; nec comprehendi, tactu purior est ; nec æstimari, sensu major est, et ideo sic eum digne æstimamus, dum inæstimabilem dicimus.*

Vidit, imo à Salomone didicit, idipsum Plato, et ex eo Seneca, qui Præfat. lib. 1. Natur. quæst. *Cum te*, inquit, *in illa vere magna sustuleris, quoties videbis exercitus subrectis ire vexillis, et quasi magnum aliquid agatur, equitem modo altiora explorantem, modo à lateribus affusum, libebit dicere : It nigrum campis agmen. Formicarum iste discursus est in angusto laborantium. Quid illis et nobis interest, nisi exigui mensura corpusculi ? Punctum est illud in quo navigatis, in quo bellatis, in quo regna disponitis, minima etiam, cum illis utrimque oceanus occurrit. Sursum ingentia spatia sunt, in quorum possessionem animus admittitur ; at ita si minimum secum ex corpore tulit, si sordidum omne detersit, et expeditus levisque ac contentus modico emicuit.* Et nonnullis interjectis : *Quid est Deus ? Mens universi. Quid est Deus? quod vides totum, et quod non vides totum. Si demum magnitudo sua illi redditur, qua nihil majus excogitari potest. Si solus est omnia, opus suum et extra et intra tenet.*

24. SED MISERERIS OMNIUM (hominum : græce enim est πάντας, quod est masculinum, non neutrum), QUIA OMNIA POTES, ET DISSIMULAS PECCATA HOMINUM PROPTER POENITENTIAM,] q. d. Cum posses perdere Ægyptios cæterosque peccatores, ex eo quod totum orbem velut momentum stateræ manu contineas; tamen iis pepercisti et parcis, quia misericors es, et misereris omnium : tua enim misericordia æquatur tuæ omnipotentiæ, imo ea vestitur et armatur, quare per eam fit immensa et omnipotens : quocirca per eam dissimulas peccata hominum, hoc fine, ut ipsi pœnitentiam agant, itaque eos in gratiam recipias, ac viscera misericordiæ in eos effundas.

Nota illationem : non dicit, *misereris omnium*, quia misericors es ; sed *quia omnia potes*, id est quia omnipotens es. Ratio est prima, quia Deus ex eo quod omnipotens est, omnia quasi nihilum, ideoque indigna sua ira et indignatione reputat, juxta illud Poetæ :

Dignum te Cæsaris ira
Nullus honor faciet.

Sic leo latratus canis non æstimat dignos ira sua. Secunda, quia iram posse cohibere, et peccantibus posse parcere, excelsi et generosi est animi, et qui non impotens sit suî, sed potens maxime ad sibi, quidquid tandem acciderit, imperandum : quo fit ut hæc in Deo excellens natura, ejus animi magnitudinem et omnipotentiam declaret. Unde S. Fulg. epist. 7. ad Venantium, c. 4 : *Deus*, ait, *multus est ad ignoscendum; in hoc multo nihil deest, in quo est omnipotens misericordia, et omnipotentia misericors ; tanta est autem benignitas omnipotentiæ et omnipotentia benignitatis in Deo, ut nihil sit quod nolit, aut non possit relaxare converso.* Denique idem canit Ecclesia, cum dicit : *Deus qui omnipotentiam tuam parcendo maxime et miserando manifestas :* vide et Senecam libro de Ira, et in Sapiente : *Sapiens*, inquit, *injuria superior est.* Hinc Cato, alapa percussus, negavit ad se injuriam pervenisse. Idem Seneca, l. 1. de Clementia, c. 3 : *Nullum*, ait, *ex omnibus clementia magis quàm regem et principem decet. Istæ enim virtutes magnis viris decori gloriæque sunt, si illis salutaris potentia est, pestifera vis est valere ad nocendum.* Tertio, *misereris*, id est condonas peccatori pœnam et culpam propter pœnitentiam, ut sequitur, *quia*

potes omnia : quia condonare peccata opus est summæ potentiæ, ac majoris, quàm sit creare cœlum et terram, ob rationes quas cum S. Chrysost. et S. August. affert S. Thomas, 1. 2. p. 114. art. 9. Sic judex potest, imo tenetur punire reum, sed non potest ei culpam indulgere; hoc enim est regis aut summi principis. Ergo majoris potentiæ est misereri, quàm punire; hoc enim rex inferioribus committit, illud quasi opus regium sibi reservat. Huc facit illud S. Fulgentii epist. 7. cap. 13 : Si misericors est Deus, universa potest peccata dimittere. Non est perfecta bonitas, à qua non omnis malitia vincitur. Quarto, et optime, *misereris omnium*, scilicet creaturarum, dando ea quibus indigent, *quia omnia potes*, q. d. Quia tu, qui ditissimus es et potentissimus, potes supplere et ditare omnium creaturarum indigentiam et miseriam ; tu enim in omnibus potes omnia; aut potius, q. d. Licet possis perdere orbem terrarum solo nutu, ut præcessit; tamen id non facis, sed misereris, id est cum et peccatores in eo conservas, quia potes omnia, uti creare, ita et in suo esse misericorditer conservare. Nam ut ait v. 27 : *Parcis omnibus, quoniam tua sunt, Domine.* Hoc est quod ait c. 12. 16 : *Et ob hoc quod omnium Dominus es, omnibus te parcere facis.* Ita à Castro. Dei enim misericordia est omnipotens, tam in miserendo, quàm in operando; nulla enim tanta est miseria, quam curare non valeat velitque Dei misericordia. Quare sicut miseriæ hominum sunt infinitæ ; sic pariter misericordia Dei est infinita. Quocirca abyssus miseriæ nostræ invocat abyssum divinæ misericordiæ. Ideo enim Deus permittit, vel immittit tot tantasque miserias hominibus, ut habeat objectum, in quod exerat divitias misericordiæ suæ. Hæc enim omnes omnium hominum et creaturarum miserias, in immensum superat et transcendit. Unde illud Psaltis : *Misericordia Domini plena est terra.* Et : *Miserationes ejus super omnia opera ejus.*

Et dissimulas peccata hominum propter pœnitentiam,] græce *in*, vel *ad*, *pœnitentiam*, q. d. Deus dissimulat et punire differt peccata hominum hoc fine, ut ipsi culpam agnoscant et pœnitentiam agant, juxta illud Rom. 2. 4 : *An divitias bonitatis ejus, et patientiæ, et longanimitatis contemnis? ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit ?* id est adducere cupit et conatur. Et illud Isaiæ 30. 18 : *Exspectat Dominus ut misereatur vestri.* Ita Cantacuzenus, Vatabl. Osorius et Jansen.

Quare minus genuine multi sic explicant, q. d. *Dissimulas*, id est, condonas peccata hominum propter pœnitentiam, quam ipsi egerunt vel agunt.

Hinc S. Thomas, 3. p. q. 86. artic. 1, docet erroneam esse opinionem illorum qui sentiunt aliquem in hac vita pœnitentiam agere et mores suos emendare non posse.

Porro pœnitentia non est nuda resipiscentia, et morum mutatio, ut volunt Lutherus, Beza et Erasmus in cap. 3. S. Matthæi, et 1. Corinth. 7. et Calvinus lib. 3. Instit. c. 3. §. 5, sed et dolor, contritio et detestatio peccatorum commissorum, eorumque punitio, castigatio et satisfactio. Quare iidem perperam etymon pœnitentiæ dant, ut dicatur à *pone*, id est, post vel posterius, quasi *pœnitere* idem sit quod *posterius consilium tenere*, cum Patres et prisci Latini *pœnitentiam* à *pœna* derivent, ut idem sit quod *pœnæ tenentia*, ut ait S. Aug. libro de Vera et falsa pœnitentia cap. 19. et S. Isidor. lib. 3. Etymol. cap. ult. Unde Ausonius, epigram. 22. de occasione et pœnitentia, eam ita loquentem inducit :

> Sum dea, quæ facti non factique exigo pœnas,
> Ut te pœniteat, sic metanœa vocor.

Et Lactant. lib. 6. c. 24 : *Resipiscit*, inquit, *ac mentem suam quasi ab insania recipit, quem errati piget, castigatque seipsum dementiæ, et confirmat animum suum ad rectius vivendum.* Vide Bellarm. libr. 1. de Pœnit. cap. 7.

25. Diligis enim omnia quæ sunt (omnes res à te creatas, quæ à te suum esse acceperunt : peccatum autem Deo ita exosum non est res à Deo creata, sed ab homine facta ; unde explicans subdit) et nihil odisti eorum quæ fecisti : nec enim odiens aliquid constituisti aut fecisti,] græce, κατεσκεύασας, id est, præparasti et ordinate composuisti. Septuag. Romæ correcti habent : *Neque enim odio habens aliquid constituisses;* et sic legit S. Augustinus, q. d. Misereris omnium, quia omnia diligis velut opera tua ; ergo illa odio prosequi nequis; condidisti enim ea ex amore : ideo enim ea fecisti, ut tuam bonitatem eis ostenderes, tuumque esse eis communicares. Hinc Genes. 1. dicitur : *Vidit Deus cuncta quæ fecerat, et erant valde bona.* Nam ut docet S. Thomas 1. part. q. 20. a. 2. amor noster amat res, quia bonæ sunt; Deus vero amat res, non quia bonæ sunt, sed ut eas faciat bonas : amor enim ipsius est causa bonitatis rerum. Pro *odisti* græce est ἐβδελύσσῃ, id est abominaris, adversaris, exsecraris. Apage ergo, Calvine, qui doces Deum reprobos creasse ad damnationem et gehennam, ideoque ad peccatum, quo mererentur gehennam. Facis ergo Deum auctorem peccati ; ac proinde Deus tuus, non alius quàm diabolus sit oportet. Diabolus enim est auctor omnis mali ; sicut ex adverso Deus omnis boni est fons et origo. Et si Deus odit, et in gehena castigat peccatum, quomodo illud facit? *nihil* enim *odisti, Domine, eorum quæ fecisti ;* et ut ait S. Fulgent. *Deus non est illorum auctor, quorum est ultor.* Quare Deus diligit omnes homines, qua homines sunt ; odit vero nonnullos, qua peccatores sunt ; quia scilicet peccata, quæ ipse odit, instigante diabolo perpetrarunt. Odit ergo opus nostrum, quod peccando fecimus nos ; amat vero opus suum, quod ipse fecit, scilicet naturam et gratiam, ait S. Aug. tract. 110. in Joannem.

Ex hoc loco et similibus patet in Deo verum et proprie dictum esse actum amoris, quo non tantum amat seipsum, sed et omnia creata, præsertim Angelos, animas et homines sanctos. Dices : Ergo actus amoris, quo Deus amat creaturas, cum sit liber, et possit abesse à Deo, addit aliquid ad actum amoris, quo Deus amat seipsum, imo ille actus huic accedit : ergo Deo ejusque actui potest aliquid addi ; quod est absurdum, cum omnia, quæ sunt in Deo, sint idem cum Deo et Dei essentia infinita, cui nihil addi potest.

Respondetur exterius tantum addi actui Dei objectum, puta creaturam, quæ amatur : interius vero nihil addi actui Dei, quo amat seipsum. Hic enim cum sit infinitus, purissimus, simplicissimus, perfectissimus, sine ulla sui

mutatione, vel additione, extendit se ad amandum creaturas, cum eas vult amare, ideoque eas creat et beat. Actus enim ille est velut pelagus immensum, quod creaturam velut guttam absorbet sine ullo suî incremento. Nam ut dixit v. 23: *Tanquam momentum stateræ, sic est ante te orbis terrarum, et tanquam gutta roris antelucani.* Quocirca, uti profunde et clare præ aliis explicat illustrissimus Dominus Augustinus Oregius, Sanctissimi Domini Nostri Urbani Octavi Eleemosynarius, æque ac Theologus, tract. 1. de Deo uno cap. 14. q. 1. Si Deus ab æterno voluisset amare et creare, quæ de facto noluit, et vice versa noluisset, quæ voluit; in Deo nulla fuisset futura mutatio. Nam per eumdem indivisibilem suæ voluntatis actum, qui est divina substantia, æquivalens infinitis volendi aut nolendi actibus, voluisset quæ noluit, et noluisset quæ voluit. Non enim ex eo quod voluntatis divinæ mutetur objectum secundarium, ad quod libere terminatur, sequitur mutari Deum, sed sat est mutari creaturas. Et sicut non mutatur Deus ex eo, quod coexistat per suî immensitatem iis rebus, quibus antea non coexistebat, ita pariter non intelligitur mutari Deus, si intelligatur voluisse ab æterno esse ea, quæ non sunt, vel non esse, quæ sunt. Ob infinitam enim perfectionem actus divini intellectus et voluntatis, potest Deus unico, simplicissimo et indivisissimo actu intelligere ab æterno habituras existentiam res omnes, quæ sunt eam habituræ in quacumque temporis differentia; et per eumdem etiam actum cognoscit, non habituras existentiam res, quæ non existent. Ita per eumdem simplicissimum actum vult ea existere, quibus decrevit dare existentiam, et non vult existere ea, quæ non decrevit producere, sed voluit remanere tantum intra numerum rerum possibilium. Non intelligeretur ergo mutari Deus, si ab æterno intelligeretur voluisse, quæ noluit, et quæ voluit noluisse; sicut uno eodemque actu vult ea, quæ vult, et non vult ea quæ reprobat, et quibus decrevit non dare existentiam.

26. Quomodo autem posset aliquid permanere, nisi tu voluisses? aut quod a te vocatum non esset, conservaretur?] *Vocatum*, id est, creatum, et voce Dei ex nihilo in rerum naturam et existentiam evocatum; Dei enim dicere est facere, Dei vocare est creare. *Dixit enim et facta sunt* omnia. Ita S. Athanas. serm. 3. contra Arianos. Simili phrasi Apostol. Rom. 4. 17. ait de Deo: *Qui vivificat mortuos, et vocat ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt*, dum ex non entibus facit entia, et ex non existentibus existentia; non entia enim ita parent Deo, sicut entia, quare si à Deo vocentur, illico se sistunt et existunt. Probat Deum diligere opera sua, etiam homines peccatores, v. g. Ægyptios; quia illos et illa conservat. Nam sine Dei concursu illa sustentante permanere non possent, sed illico redirent in nihilum, ex quo à Deo evocata et creata sunt. Conservatio ergo hominum et creaturarum est quasi continuatio primæ creationis, et quasi continua eorum creatio. Sicut ergo Deus primitus illa creavit ex amore, sic eadem conservat ex amore.

Porro, ut erudite notat noster Lessius libr. 10. de Attributis divin. c. 3. Hæc creaturarum à Deo conservatio, licet unica sit et unius modi; quadruplici tamen modo concipi potest; primo, per modum sustentationis, quasi creatura Deo, veluti firmissimo fundamento et fundo, sit innixa et ipse eam inferne quasi sustineat, ne in centrum sui nihili recidat. Sic S. Dionysius de Divin. nomin. cap. 10. Deum vocat sedem omnipotentem, fundum, fundamentum omnium. Et S. Gregorius 2. Moral. c. 12. ait Deum esse infra omnia, et subtus creaturam sustentare. Secundo, per modum suspensionis: Deus enim creaturam ex abysso nihili quasi trahit sursum versus seipsum ad esse, et ad speciem certam et in ea illam quasi suspensam tenet, ne in suam abyssum, unde educta est, recidat. Tertio, per modum influxus et subministrationis. Sic D. Aug. libr. 4. de Genesi ad lit. c. 12. et S. Dionysius supra, conservationem vocant operationem, largitionem indesinentem, subministrationem esse et naturæ. Idem significatur, cum Deus dicitur omnium esse, omnium vita. Quarto, per modum connexionis et constrictionis. Sicut enim res fluxa, nisi assidue constringatur et connectatur suis partibus, statim diffluit et dissolvitur, ita nisi Deus interius constringat et connectat particulas omnes minimas, aut totalitates rei, ipsa tota in nihilum solvetur. Hoc significant Patres cum dicunt, Deum omnia continere et constringere.

27. Parcis autem omnibus: quoniam tua sunt, Domine, qui amas animas.] Syrus: *Quia tua sunt, Domine, omnia, diligis animas*, propter quas cætera omnia creasti. Hæc est altera ratio, quare Deus Ægyptios cæterosque peccatores non illico occidat, sed moderate castiget ut resipiscant et salventur; quia scilicet res omnes, ac præsertim animæ, sunt possessio et peculium Dei: quia enim Deus omnes creavit, hinc in omnes velut res suas plenum habet proprietatis dominium, omnesque ut sui juris ex asse possidet. Nam, ut sapienter ait Cantacuzenus, boni heri et possessoris est, ita res suas procurare, ut iis parcat, nec temere eas perdat, aut inutiliter sine fructu prodigat et consumat. Quare si nos, in quibus viget concupiscentia et luxus, res nostras non prodigimus sine utilitate et commodo, quanto magis omnium procurator, et qui omnia providet procuratque Deus, qui omnes capillos nostros in numerato habet, curabit res nostras, non tantum ut sint, sed et ut bene riteque constituti sint.

Unde Nota. Pro τῶ *Domine, qui amas animas* græce significantius est δέσποτα φιλόψυχε, id est, *Domine, animarum adamator:* Deus enim animas, ut cæteris omnibus creaturis nobiliores et pretiosiores, singulariter amat et diligit; ipse enim proprio ore animam homini inspiravit, eamque ad suam imaginem sibi simillimam condidit, Genes. 2. 7. Ipse propter animas, puta propter homines, totum mundum, et omnia quæ in eo sunt, creavit; ac ne animæ lapsæ in peccatum perirent, Christum in carnem et in crucem misit. Vide ergo, ô homo, quàm animam tuam diligere, ejusque salutem curare debeas, ac deinde animas quoque cæterorum hominum, quas ita dilexit Deus, quasque Christus pretioso suo sanguine redemit; nimirum hæc fuit φιλανθρωπία, id est, eximius ille amor Dei in homines, quem adeo celebrat et inculcat Apostolus ad Titum, cap. 3. v. 4. Hoc est, quod Deus per Ezechielem proclamat. c. 18. 4: *Ecce omnes animæ meæ sunt; ut animæ patris, ita et anima*

filii mea est. Hinc recte colligas Deum cuique animæ dare auxilium sufficiens ad salutem.

Rursum, tu *Domine, amas animas*, id est vitas etiam Ægyptiorum cæterorumque impiorum, ideoque eos non statim occidis, sed moderate castigas, ut resipiscant et mortem evadant, ac vitam assequantur, præsentem longævam, futuram vero æternam. Idipsum illustri visione Christus demonstravit Carpo, quam recenset S. Dionys. ep. 8. ad Demophilum.

CAPUT DUODECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Prosequitur idem argumentum Dei bonitatis et clementiæ, quomodo scilicet Deus impios Chananæos illico non perdiderit, sed modice castigarit, et ad poenitentiam invitarit, ut hoc exemplo cæteris peccatoribus spem veniæ daret, eosque ad poenitentiam et morum correctionem alliceret.

1. Quam bonus et suavis est, Domine, spiritus tuus in omnibus ! 2. Ideoque
eos, qui exerrant, partibus corripis : et de quibus peccant, admones et
alloqueris : ut relicta malitia, credant in te, Domine. 3. Illos enim antiquos
inhabitatores terræ sanctæ tuæ, quos exhorruisti, 4. Quoniam odibilia
opera tibi faciebant per medicamina, et sacrificia injusta, 5. et filiorum
suorum necatores sine misericordia, et comestores viscerum hominum, et
devoratores sanguinis à medio sacramento tuo, 6. Et auctores parentes animarum
inauxiliatarum, perdere voluisti per manus parentum nostrorum, 7. ut dignam perciperent
peregrinationem puerorum Dei, quæ tibi omnium charior est terra. 8. Sed et his tanquam
hominibus pepercisti, et misisti antecessores exercitus tui vespas, ut illos paulatim exterminarent.
9. Non quia impotens eras in bello subjicere impios justis, aut bestiis sævis, aut verbo
duro simul exterminare : 10. Sed partibus judicans dabas locum pœnitentiæ, non ignorans,
quoniam nequam est natio eorum, et naturalis malitia ipsorum, et quoniam non poterat mutari
cogitatio illorum in perpetuum. 11. Semen enim erat maledictum ab initio : nec timens aliquem,
veniam dabas peccatis illorum. 12. Quis enim dicet tibi : Quid fecisti ? aut quis stabit contra
judicium tuum ? aut quis in conspectu tuo veniet vindex iniquorum hominum ? aut quis tibi
imputabit, si perierint nationes, quas tu fecisti ? 13. Non enim est alius Deus quam tu, cui cura
est de omnibus, ut ostendas quoniam non injuste judicas judicium. 14. Neque rex, neque
tyrannus in conspectu tuo inquirent de his quos perdidisti. 15. Cum ergo sis justus, juste omnia
disponis, ipsum quoque qui non debet puniri, condemnare, exterum æstimas à tua virtute.
16. Virtus enim tua justitiæ initium est : et ob hoc quod omnium Dominus es, omnibus te parcere
facis. 17. Virtutem enim ostendis tu, qui non crederis esse in virtute consummatus et horum,
qui te nesciunt, audaciam traducis. 18. Tu autem dominator virtutis, cum tranquillitate
judicas, et cum magna reverentia disponis nos : subest enim tibi, cum volueris, posse. 19. Docuisti
autem populum tuum per talia opera, quoniam oportet justum esse et humanum, et bonæ
spei fecisti filios tuos : quoniam judicans das locum in peccatis pœnitentiæ. 20. Si enim inimicos
servorum tuorum, et debitos morti, cum tanta cruciasti attentione, dans tempus et locum, per
quæ possent mutari à malitia ; 21. cum quanta diligentia judicasti filios tuos, quorum parentibus
juramenta et conventiones dedisti bonarum promissionum ? 22. Cum ergo das nobis disciplinam,
inimicos nostros multipliciter flagellas, ut bonitatem tuam cogitemus judicantes : et cum
de nobis judicatur, speremus misericordiam tuam. 23. Unde et illis, qui in vita sua insensate
et injuste vixerunt, per hæc, quæ coluerunt, dedisti summa tormenta. 24. Etenim in erroris
via diutius erraverunt deos æstimantes hæc, quæ in animalibus sunt supervacua, infantium insensatorum
more viventes. 25. Propter hoc tanquam pueris insensatis judicium in derisum dedisti.
26. Qui autem ludibriis et increpationibus non sunt correcti, dignum Dei judicium experti

sunt. 27. In quibus enim patientes indignabantur, per hæc quos putabant deos, in ipsis cum exterminarentur videntes, illum, quem olim negabant se nosse, verum Deum agnoverunt: propter quod et finis condemnationis eorum venit super illos.

1. QUAM BONUS ET SUAVIS EST, DOMINE, SPIRITUS TUUS IN OMNIBUS ?] scilicet rebus creandis, conservandis, alendis, gubernandis; ac præsertim in hominibus, tam in decernendis pœnis, quàm in assignandis præmiis hujus vitæ, quin et futuræ; nam Deus præmiat Beatos in cœlo ultra meritum, et damnatos in inferno cruciat citra demeritum: merentur enim illi amplius torqueri. Syrus : *Quoniam spiritus tuus bonus inhabitans est in omnibus ;* Arabicus : *Quoniam spiritus tuus bonus est in omnibus;* græce, *Nam incorruptibilis spiritus tuus est in omnibus*, omnia scilicet conservans, etiam impios, sed ita ut ab eis non vitietur, nec polluatur. *Incorruptibilis* ergo est, tum quia nec ab ira, nec à vindicta, aliave passione vinci et corrumpi se sinit, sed ingenitam in omnes bonitatem et suavitatem jugiter custodit, ut vertit Noster; tum quia res à se factas, etiam homines impios non perdit, nec corrumpit, sed conservat, ac ad pœnitentiam et salutem invitat; tum quia sceleribus hominum, quos creat, alit et conservat, non maculatur, nec corrumpitur; tum quia res corruptas, ac præsertim homines peccato perditos, per pœnitentiam reficit et restaurat.

Spiritum Dei accipe, communem tribus personis S. Trinitatis, q. d. O Domine, quam in omnibus rebus, etiam impiis; ostendis te suavem et benignum ex ingenito tibi suavitatis et benignitatis spiritu. Tu enim es φιλόψυχος, id est singularis animarum amator, uti paulo ante dixit. Es autem talis *in omnibus*, quia omnes afflas et impellis ad bonum, omnibus inspiras pietatem, omnes incitas ad virtutem, ad pœnitentiam, et ad odium vitiorum. Potest quoque accipi spiritus notionalis, puta Spiritus Sanctus; huic enim, utpote per amorem procedenti à Patre et Filio, appropriatur bonitas et suavitas. Unde ex eo quod Spiritus hic vocatur *incorruptibilis*, probat S. Athanas. epist. ad Serapionem, Spiritum Sanctum esse Deum.

Tropol. Methodius in Catena Job. cap. 27. per spiritum incorruptibilem, accipit conscientiam incorruptam, quam Deus cuique indit; quæ facit, ut de Deo, etiam cum peccata punit, recte sentiamus, nec ejus severitatem, sed nostram malitiam accusemus.

Spiritus hic suavitatis et bonitatis connaturalis est Deo, ideoque illi commensus, infinitus et immensus, ac proinde infinito honore colendus, et infinito amore, si fieri posset, redamandus, æque ac imitandus. Præclare S. Leo serm. 10. de Quadragesima : *Si dilectio Deus est*, ait, *nullum debet habere terminum charitas, quia nullo potest claudi fine divinitas.* B. Laurentius Justinianus serm. de S. Andrea : *Est inquieta res amor, non contenta limitibus, singularitatem non patiens, nunquam dormitans, semper operans, evidentissimis per se manifestata indiciis, quæ nescit medium personarum*, etc. Amor enim transformat hominem in Deum. Nam, ut ait Sanctus Gregorius Nyssenus', orat. de pueris præmature mortuis : *Homo à Deo factus est, ut esset divinæ virtutis animatum quoddam simulacrum.*

Has delicias suavitatis divinæ gustavit Psaltes dicens : *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te!* Psal. 30. 20. Et sponsa, cum iis ebria exclamabat : *Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo.* Cant. 2. Et S. Magdalena, cum pœnitens et amans suavissimas funderet compunctionis lacrymas. Easdem sentiunt vere pœnitentes et compuncti. Noster S. Franciscus Xaverius in mediis persecutionibus, ærumnis et laboribus Indicis, iis ita abundabat, ut cor ejus non caperet, unde hæ ejus erant voces, *Satis est, Domine, satis est.*

Hanc spiritus divini suavitatem senserat S. August. unde in Soliloq. c. 22. ita cum eo dissuaviatur : *Renuit consolari anima mea, ut digna habeatur tuis consolationibus æternis; quia justum est ut amittat te, quicumque in aliquo alio magis consolari eligit, quàm in te. Et obsecro, summa veritas, te per te, non permittas me in aliqua consolatione vana consolari, quàm in te; sed peto ut omnia mihi amarescant, ut tu solus dulcis appareas animæ meæ, qui es dulcedo inæstimabilis, per quam cuncta amara dulcorantur. Tua enim dulcedo Stephano lapides torrentis dulcoravit, tua dulcedo craticulam B. Laurentio dulcem fecit. Pro tua dulcedine ibant Apostoli gaudentes à conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine tuo contumeliam pati. Ibat Andreas securus ad crucem et gaudens, quoniam ad tuam dulcedinem properabat. Hæc enim tua dulcedo ipsos Apostolorum principes sic replevit, ut pro ipsa crucis patibulum unus eligeret, alter quoque caput ferienti gladio supponere non timeret. Pro hac emenda Bartholomæus propriam pellem dedit. Pro hac quoque gustanda veneni poculum intrepidus Joannes potavit. Hanc vero ut gustavit Petrus, omnium inferiorum oblitus clamavit quasi ebrius, dicens : Domine, bonum est nos hic esse, faciamus hic tria tabernacula.* Unde concludit : *Hæc est enim illa beatitudo, Domine Deus noster, quam exspectamus daturum te nobis, pro qua tibi, Domine, continue militamus, pro qua tibi mortificamur tota die, ut in tua vita tibi vivamus.*

Rursum ex hac gnome disce regulam discretionis spirituum, qua scilicet discernas spiritum tuum et cujusque alterius, an bonus sit, an malus. Vis scire quo agaris spiritu, præsertim in corripiendo et castigando, vide an id quod agis, facias suaviter, an dure; benigne, an rigide; leniter, an aspere; modeste, an imperiose. Si prius invenias, scito esse spiritum Dei; si posterius, esse spiritum mundi vel diaboli. Spiritus Sanctus enim in homine suavitatem et dulcorem quemdam sibi similem efficit, tam in dicendo, monendo, imperando, quàm in agendo et operando; spiritus vero mundi, duritiem et asperitatem; nam Spiritus Sanctus est suavis, benignus, lenis, modestus; spiritus vero mundi est durus, rigidus, asper, imperiosus. Unde Apostol. Galat. 6. 1 :

Fratres, inquit, *etsi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos, qui spirituales estis, hujusmodi instruite in spiritu lenitatis.* Et S. Petrus epist. 1. c. 3. 4. Christi spiritum ita describit, eumque in Christianis deposcit: *Qui absconditus est cordis homo*, inquit, *in incorruptibilitate quieti et modesti spiritus, qui est in conspectu Dei locuples.* Vide utrobique dicta.

2. IDEOQUE EOS, QUI EXERRANT, PARTIBUS (male legit Hugo *patribus*, q. d. Qui à patrum doctrina aberrant) CORRIPIS, ET DE QUIBUS PECCANT, ADMONES ET ALLOQUERIS (Lucifer pro S. Athanas. *Admonens alloqueris*, leniter castigas, ut non tam castigare, quàm eos admonere, et suaviter alloqui, id est consolari, videaris) UT RELICTA MALITIA, CREDANT IN TE, DOMINE.] *Credant*, id est, te agnoscant; colant, ament, revereantur, et per omnia obediant. Qui enim vere credit Deum esse Deum, illumque apprehendit et æstimat pro dignitate, uti par est, hic utique eum reveretur, amat et colit. ita S. Bonavent. Lyran. Hugo et alii.

Porro aliter Dionys. Errantes, inquit, *corripis partibus*, id est per partes, dum non simul omnes è medio tollis, sed tantum illarum partem aliquam, quæ cæteris statuatur in exemplum.

Vatablus pro διο, id est *ideo*, per diæresin legit δι᾽ ὁ, id est *per quem*, scilicet πνευμα, id est *spiritum*, q. d. Per spiritum tuum suaviter corripis et admones eos, qui errant et peccant. Spiritus tuus suavis causa est et administer moderatæ pœnæ, qua paulatim castigas impios.

Vox *alloqueris* notat internam Dei inspirationem et locutionem; qua ipse in animis peccatorum loquitur, et in memoriam reducit, quanta et quàm gravia peccata commiserint, quorum ipsi non recordantur, ideoque se posse, et ex justitia debere, eos acriter punire ac perdere pro meritis; sed ex clementia malle se moderate castigare, ut resipiscant et salventur; quod si id facere negligant, majora, imo æterna, eos manere supplicia, aliaque his similia salubriter inspirat, quæ eos ad pœnitentiam moveant, qualia amicus amico suggereret, ut ejus bono consulat.

3. ILLOS ENIM ANTIQUOS INHABITATORES TERRÆ SANCTÆ TUÆ, QUOS EXHORRUISTI.] Græce μισησας, id est *odio habens*, vel *cum odio habuisses*. Pendent hæc et sequentia à verbo *perdere voluisti* v. 6. Significat Chananæos incolas Palæstinæ ob enormia eorum scelera, à Deo per Josue et Hebræos fuisse ejectos et excisos.

4. QUONIAM ODIBILIA OPERA TIBI FACIEBANT PER MEDICAMINA.] Græce δια φαρμακειων, id est *per veneficia*, per quæ tum venena proprie dicta accipe, q. d. Chananæi veneno homines necabant, uti etiamnum faciunt nonnulli Barbari apud Indos; tum incantationes et maleficia, quibus sagi et magi ope dæmonis incantant, perdunt et occidunt homines, animalia, segetes, etc., q. d. Deus perdidit Chananæos, quia dediti erant veneficiis et maleficiis, erantque magi et malefici; hæc enim scelera præ cæteris exosa sunt Deo.

ET SACRIFICIA INJUSTA.] Græce ανοσιους, id est, non sancta, non pia, sed impia et scelesta. Est miosis. Talia sunt quæ fiunt diabolo vel idolis in injuriam veri Dei, item quæ fiunt ex victimis hominum, ut sequitur, aut ex rebus obscenis et impuris, qualia erant sacrificia Veneris, Priapi, Bacchi, etc.

Pro *sacrificia* græce est τελεται, quæ vox secundo, significare potest initiationes aut sacra, quibus quis initiatus sit, aut alios initiet, q. d. Chananæi erant sacerdotes sacris impiis initiati, et alios iisdem initiantes et consecrantes.

5 et 6. ET FILIORUM SUORUM NECATORES SINE MISERICORDIA, ET COMESTORES VISCERUM HOMINUM, ET DEVORATORES SANGUINIS A MEDIO SACRAMENTO TUO, ET AUCTORES PARENTES ANIMARUM INAUXILIATARUM PERDERE VOLUISTI PER MANUS PARENTUM NOSTRORUM.] Pergit recensere scelera Chananæorum, ob quæ Deus eos disperdit. Primum est, quod filios suos necarent sine misericordia, præsertim dum eos immolabant idolis.

Secundum, quod homines hominumque viscera comederent; per *viscera* non sola exta, sed et carnem omnem intellige, juxta illud Virgilii:

Et solita imponit taurorum viscera flammis.

Unde visceratio priscis erat carnis crudæ distributio, quæ fieri solebat in festis solemnibus, vel in funere excellentis personæ. Hinc lib. 8. Livius refert, populo viscerationem datam à M. Flavio in funere matris. Itaque Chananæi turpius in hoc delinquebant, quod viscerationem dabant carnium, non aliorum animantium, sed humanarum, et fortasse filiorum, quos immolabant; quo quid immanius et horribilius? Ita à Castro.

Tertium, quod vorarent sanguinem *à medio sacramento tuo;* græce εκ μεσου μυσαθειας σου, id est, *interposito juramento tuo*, q. d. Chananæi cum fœderibus, aliisque contractibus et rebus interponerent juramentum, illud sanciebant potu sanguinis humani, uti etiamnum Barbari nonnulli faciunt, atque olim fecit Catilina in sua conjuratione contra patriam, puta Romam, uti asserit Cicero in Catilin.

Aut potius *à medio sacramento*, id est sacrificio, *tuo*, q. d. Chananæi cum Deo, qui tu solus es, Domine, sacrificarent homines, quin et filios, sacrificium illud consummabant epulo sive convivio, in quo carne et sanguine humano oblatis et sacrificatis vescebantur; hæc ergo tollebant de *medio sacramento*, id est sacrificio, uti etiamnum faciunt Brasilii; atque olim Gentiles Saturno filios suos devoranti, humana hostia, imo filiis suis immolatis sacrificasse notissimum est ex Plutarcho, Eusebio, Clemente Alex. Cyrillo et aliis; uti et illud sacrificantes, scilicet de sacrificiis suis comedisse. Sane Chananæos, et illorum exemplo Hebræos, filios suos immolasse Moloch, liquet 4. Regum 23. 10. Psalm. 105. 37. Levit. 18. 21 et 27. ubi fuse hac de re egi. Sensus ergo est, q. d. Non satis erat Chananæis mactare filios per parricidium, sed et eorum mactatione voluerunt litare Deo, eumque placare et venerari per sacrilegium, quæ summa erat Dei injuria et blasphemia. Hac enim immolatione significabant Deo placere hæc parricidia, imo per ea Deum coli velle, cum hoc diabolo sit proprium, qui non nisi sceleribus pascitur et colitur.

Posset quoque devoratio sanguinis non solius humani, sed cujusvis animalis immolati, puta bovini, ovini, caprini, accipi. Sanguinem enim quemlibet bibere, nota et causa est crudelitatis. Unde Judæis Deus vetuit esum sanguinis, jussitque sanguinem omnem sibi soli libari et effundi. Sanguis ergo Deo debitus erat et sacer, quia

anima et vita sita est in sanguine. Sicut ergo anima Deo quasi sacra est, sic et sanguis. Vide dicta Gen. 9. 4. Levit. 7. 26. et Deuter. 12. 23. et seq. Quare τo *à medio sacramento tuo*, exponi posset, *à media sacra lege tua*, q. d. Hi voratores sanguinis sanguinem tibi ex lege tua sacrum et sanctum, sacrilege sibi surripuerunt et potaverunt. Quocirca in Græco elegans et nervosa est antithesis, θοιναν αιματος, id est, convivium vel convivas sanguinis: θοινα enim dicitur hoc epulum à θεος et οινος, quod in festis deorum largius vinum bibere solerent, ait Athen. lib. 2. quasi dicat, in θοινα, id est, in convivio sacro, fit Dei epulum ex vino; at hoc Chananæorum fiebat ex sanguine. Erat ergo convivium non vini, sed sanguinis, ideoque cruentum, horrendum, ac Deo invisum et exosum.

Nota Codices Græci hìc mire variant. Primo enim Jansen. legit μυςας εκμουσου, θιασμουσου, id est, mystes et sacerdotes exsecrandi cultus tui, quo scilicet Chananæi te colebant humana victima et sanguine. Aut. εκμυσου, μυςαστε θιας σου (ut habet Aldina editio) sic ut τo εκμυσσου referatur ad αιματες, q. d. Exsecrandi sanguinis erant devoratores; deinde subdatur μυςαστε θιας σου, id est, *et quoque erant mystæ*, id est, occultatores et suppressores, veri *cultus tui*, quem ipsi acceperant à Noe, Abraham, cæterisque patribus, qui olim ibidem verum Deum vera religione coluerant.

Secundo, Petrus Nannius legit και σπλαγχνοφαγων ανθρωπινων σαρκων θοιναν, id est, *et intestina vorare* soliti erant, nimirum *humanarum carnium epulas*. Deinde και αιματος εκμυσουν, id est, *et sanguinem abligurierant*. Mox μυςαστε θιασου, id est, *et sacrificos*, sive *flamines thiasi*. Est autem thiasus proprie chorus bacchantium, sive Mænadum; dictus θιασος, απο του θειμα ασαι, id est, *divina cantare*; aut απο του θεειν id est *à currendo*; currebant enim quasi lymphatici. Hinc θιασαι et χορευσαι, id est, choros ducere, saltare, tripudiare. Unde Virgil. ecloga 5. in Bacchide:

> Instituit Daphnis thiasos inducere Baccho.

Erat ergo thiasus saltatio, chorea et pompa, quæ Baccho in sacrificio exhibebatur; item convivium sacrum et convivantium cœtus. Unde Clemens Alex. orat. Protrep. thiasum vocat insanum, puta thyrsum Bacchicum. Hinc et Romani in editione Græca, in Notis annotant quosdam legere hìc, εκ μεσου μυςασ θιασου, id est, *mystas è medio initiatos thiaso*, id est, choro bacchantium, sicque legit Cantacuzenus.

Tertio, alii pro θιας σου legunt θειασμου, id est, furorem divinum, quo aguntur fanatici, quem Plato ενθουσιασμον vocat. Unde Vatablus legit, μυςαστε θειασμων, vertitque, *et sacerdotes divini furoris*, vel *sacerdotes fanaticos*. Nam θειασειν est numine afflari, nec compotem esse suî; unde θειασμος, est afflatus, divinatio, convivium.

Quarto, Vaticanus codex correxit εκ μεσου μυςαθειας σου, q. d. *E medio sacramenti tui*, vel *arcani divini tui*; ut vox μυςαθειας novata (nam alibi non invenitur, et Auctor hujus libri plura alia novat) et conflata sit ex μυςης θειας, q. d. Arcanum divinum. Sic videtur legisse, vulgatus interpres, nisi malis ipsum legisse, εκ μεσου μυςοθειασμου σου, id est, *ex medio mystico cultu*, id est sacramento, vel sacrificio, *tuo*.

Quare alienum et coactum videtur, quod Lyran. Hugo, à Castro et nonnulli alii censent, per *sacramentum* accipi terram sanctam, eamque vocari *mediam*, quia sita erat in medio climate terræ habitabilis, q. d. Hos omnes idolorum cultores voluisti perdere è medio sacramenti tui, id est è medio terræ, in qua tua sacramenta constituisti, arcana tua, aut cultum tuum; nempe è medio cultorum tuorum; non enim decens erat, ut in medio tot impiorum pius populus moraretur, aut inter tot exsecranda sacra cultus Dei verus exerceretur. Unde Complut. et Regii verba transponunt sicque legunt: *Et devoratores sanguinis, et auctores parentes animarum inauxiliatarum perdere voluisti à medio sacramento tuo;* id est, à media terra sancta.

Minus quoque proposito satisfacit, quod suspicatur noster Lorinus, μυςαθειας positum videri pro μυςαδειας: μυςαδης autem à Phavorino vocatur collegium, societas sive cœtus vatum, huncque à Nostro vocari *sacramentum*, quasi sacrilegi hi Chananæi fuerint *ex medio sacramenti*, id est, sodalitii sacri Deo, hoc est sacerdotum, qui rite quondam coluissent Deum, sed ab iis defecissent ad idola, et deos Gentium, eorumque sacra sacerdotia et fana profana.

Et auctores parentes animarum inauxiliatarum perdere voluisti.) *Auctores* scilicet cædis et necis filiorum; hos enim paulo ante vocavit, *filiorum suorum necatores*, idque significat Græcum αυθεντας, quod Gaza, Budæus, aliique vertunt αυτοχειρα, id est eum, qui sua manu sibi aut suis manus infert, et mortem consciscit. Sic enim Euripides, Æschylus, aliique prisci hanc vocem usurpant, sed posteriore ævo vox αυθεντης usurpata fuit pro auctore, imo ab ea derivant nomen *auctor;* licet Servius in illud lib. 12. Æneid. *Auctor ego audiendi, auctor* derivet ab *augeo*. Unde αυθεντεω est approbo, auctoritatem addo; et αυθεντια est potestas, auctoritas; et αυθεντικως, id est *authentice*, idem est, quod cum auctoritate, vel auctore certo. Pro γονεις, id est *parentes*. Vatablus legit φονεις, id est *occisores;* sed omnia exemplaria habent γονεις. Verum tamen est, quod apud Chananæos γονεις erant φονεις, id est, parentes erant filiorum cæsores, ideoque non tam parentes, quàm perditores. Rursum, pro, αυθεντας Cantacuzenus legit λυθεντας, id est *solutos*, quippe qui vincula naturæ, inquit, perruperint, ut genitores esse desinere viderentur, quorum erant interfectores.

Sensus est, q. d. Apud Chananæos ipsimet parentes, qui filios suos inauxiliatos, id est, quibus nemo alius auxiliabatur (quis enim auxiliaretur filiis, quos parentes ipsi sacrificabant, qui in eos summum jus et potestatem habebant?) jure naturæ, imo jure paterno, maxime tutari, et à nece vindicare debuerant, cum et ursi, pardi, cæteræque bestiæ pro catulis tuendis usque ad mortem depugnent; hi, inquam, illos ipsos filios suos, sua manu mactabant et immolabant. Ita Romani in suis Notis, Jansenius et Nannius, qui pro αβοηθητων, id est *inauxiliatarum*, legit βουθυθεντων, id est, *mactatarum instar boum*, vel taurorum. Proles vocat *animas* synecdochice et metonymice, quia parvuli à parentibus tenere diliguntur, quasi ipsorum forent animulæ; ideoque barbari et plusquam ferini sunt, qui eas necant, præsertim inauxiliatas et omni ope destitutas. Unus fuit S. Franciscus Xaverius, qui Bernardum Japonium hospitis sui in Japone filium à patre paupere, quod eum alere non posset, neci destinatum

eripuit, aluit, instruxit, et in Societatem Jesu admissum, Romam ad S. Ignatium transmisit; bis utique Bernardi pater, quod vitam tam corpori, quàm animæ dederit. At quis dabit nobis plures Xaverios?

PERDERE VOLUISTI PER MANUS PARENTUM NOSTRORUM.] Per manus Josue et Judicum, qui eum secuti sunt.

7. UT DIGNAM PERCIPERENT PEREGRINATIONEM PUERORUM DEI, QUÆ TIBI OMNIUM CHARIOR EST TERRA.] Primo, Lyran. per modicam verborum metathesin, id est transpositionem, sic exponit, q. d. Patres nostri, puta Josue et Hebræi, expulere Chananæos, ut ipsi locum expulsorum occuparent, ac perciperent *peregrinationem*, græce ἀποικίαν, id est, coloniam *puerorum*, id est, servorum et filiarum *Dei*, puta Abrahæ, Isaac et Jacob in terra Chanaan, *quæ tibi omnium charior*, id est charissima, *est;* in illa enim peregrinati sunt Abraham, Isaac et Jacob, unde eamdem Deus ipsis, id est, eorum posteris promisit, ideoque eamdem, expulsis Chananæis, Hebræis per Josuè donavit et tradidit.

Secundo, q. d. Ideo impulisti impios Chananæos, ut eorum *terra*, id est, terræ et regiones, quæ tibi cæteris erant chariores, perciperent novam dignamque se peregrinationem, hoc est peregrinorum et advenarum coloniam; coloniam, inquam, filiorum Dei, id est, fidelium et piorum Israelitarum. Hinc sensum exigunt Græca, quæ habent verbum singulare: *Ut dignam reciperet coloniam filiorum Dei, quæ tibi omnium pretiosissima*, vel *honoratissima est terra.* Ita vocatur Judæa propter Dei electionem et benedictionem, quia Deus eam elegerat, ut in ea conderet sibi templum in quo habitaret, æque ac Synagogam sive cœtum populi fidelis, à quo ritibus et sacrificiis à se sancitis legitime coleretur. Denique, quia in ea nasciturus, prædicaturus et moriturus erat Christus, itaque genus humanum redempturus, æque ac B. Virgo, Apostoli, cæterique primi fideles, ob quæ terra ista tot sanctorum hominum, torque sacrorum mysteriorum ferax, merito Sancta vocatur.

Quare impertinens est Hugonis et aliorum interpretatio, qui τὸ *perciperent* interpretantur *intelligerent*, q. d. Ut intelligerent Chananæi, æque ac Hebræi, Chananæos indignos esse hac terra, utpote impios et idololatras; Hebræos vero illa esse dignos, utpote pios et veros verique Dei cultores.

8. SED ET HIS (Chananæis impiis) TANQUAM HOMINIBUS PEPERCISTI, ut non statim eos perderes et occideres per Josue et Hebræos, sed prius leniter castigasti, quasi admonens eos Vocansque ad pœnitentiam; ET (idcirco) MISISTI ANTECESSORES EXERCITUS TUI VESPAS, UT ILLOS PAULATIM EXTERMINARENT.] Quasi dicat. In Chananæos præmisisti vespas et crabrones ante adventum Josue et Hebræorum, tum ut Chananæis dares tempus pœnitentiæ; tum ut, si pœnitere nollent, eos ita attereres, ut facile vinci et occidi possent per succedentes Josue et Hæbræos. Has vespas se præmissurum Mosi promiserat Deus Exodi 23. v. 28. vide ibi dicta. Notat ibidem Oleaster hebr. צרעה *tsira*, id est, vespa vel crabro, derivari à צרע *tsara*, id est, leprosus fuit, quod vespæ hæ cum lepra cognationem habuerint, vel in colore, vel in odore, vel potius quod molestæ essent leprosis, esseque muscas magno longoque corpore deserta colentes, vario colore, similes leprosis, jumentis infestas, atque ab apibus parum differre. Aut potius, ut alii, quod acrem figant aculeum, eoque ita carnem pungant, ut eam leproso similem efficiant.

Hinc et latine vocantur *crabrones*, vel *cabrones*, à *cabo*, id est caballo, ait Isidor. lib. 12. Etymol. cap. ult. quod ex caballi carne putida nascantur, sicut de tauris et bobus nascuntur apes, de mulis fuci, de asinis vespæ. Unde et vespæ et crabrones carne vescuntur, teste Aristot. et Plinio. Scaliger tamen Comment. in Varronem, et ex eo Aldrovandus malunt à *cracio*, id est gracilis sum, Ennio dici *Craber* et *Crabro.* Sicut σφηκώδεις graciles dicuntur apud veteres Comicos: hinc crabrones græce vocantur σφῆκες, quia gracili sunt corpore, et circa ventrem quasi in cuneum contracto. Addit Plinius lib. 11. cap. 53. crabrones comedere serpentes et viperas, ideoque morsus eorum esse venenatos. Adde, eos ira et furore fervere, eamque bombo æstuante et susurro, quasi indignante furenteque significare; ideoque maxime audaces esse agiles, celeres, pertinaces, ac figere aculeum pestilentissimum. Hinc adagium: *Noli irritare crabrones.* Novem enim crabrones sufficiunt ut suis aculeis equum occidant. Audi Plinium lib. 11. cap. 21: *Ictus eorum haud temere sine febri est. Auctores sunt ter novenis punctis interfici hominem.* Denique crabrones sunt vespis similes, sed majores, alati, spiculisque armati; Galli *Frelons* vocant, Belgæ *Horselen*, Itali *Calauroni*, Hispani *Tavarros*, Germani *Horlits;* Septuag. et ex iis Sapiens hîc vocat σφῆκας, Chald. Exod. 23. nuncupat parvas aviculas, quæ oculos Chananæorum impeterent; crabrones enim majores apibus, similes sunt parvis avibus.

Porro, crabrones Deum in Chananæos præmisisse, testatur Josue cap. 24. 12. dicens: *Misique ante vos crabrones, et ejeci eos de locis suis, etc.*

Simili modo S. Jacobus Nisibites, Saporem Persarum regem abegit ab obsidione Nisibis, immissa divinitus in ejus exercitum infinita multitudine culicum et sciniphum, qui in equorum hominumque oculos, aures, nares, ora involantes, eos pene ad insaniam adigebant, itaque fugere compulerunt, ut narrat Theodoret. in Philotheo, sive in Histor. Patrum cap. 1. Vide hîc rursum, ut superbiam et ferociam hominum sternat Deus per viles et exiles vespas et crabrones. In Italia, aliisque locis, nonnulli montes sunt inculti et inhabitabiles, ob copiam et insultus vesparum.

Cum Amurates Turcarum rex Albam Græcam oppugnaret, oppidani teste Bonfinio lib. 4. dec. 3. præter alia, etiam apum examina in Turcas mittebant, ut aculeis petiti graviter angerentur. Imo Henrici Imper. Dux, obsessus à Giselberto Lotharingiæ rege (lego *Duce*) irrumpentes equites objectis apum alvearibus inhibuit, quarum aculeis in furorem versi equi, sessores, ut ait Vitichindus lib. 1. Gest. Sax. vel excussere, vel ad pugnandum inutiles reddidere. Anno salutis 1512. auspiciis Emmanuelis Lusitaniæ regis, Lupus Barriga in Mauritaniæ oppidum Xiamaticense, quod appellant *Tornli*, impetum fecit, referente Osorio lib. 8. Rerum Emman. hostes cum se in ultimum discrimen adductos cerne-

rent, alvearia apum innumerabilia, quibus abundabant, incensa in mœnibus dimisere; Lusitani et alveariorum flammis ambusti, et apum aculeis stimulati, oppugnationem deserere coacti sunt.

9. Non quia impotens eras in bello subjicere impios justis, aut bestiis sævis, aut verbo (male Dionys. legit, *bello*) duro simul exterminare.] Græce: *Non impotens in instructione aciei*, vel *in acie instructa*, (Vatabl. *Dimicatione prælii*) *impios sub manum*, vel potestatem *justorum tradere, aut feris truculentis, aut verbo severo simul abolere*, q. d. Immisisti in Chananæos vespas, non quod majora in eos vibrare non posses; poteras enim in prælio eos conterere, leonibus, pardis, ursis objicere, imo unico verbo, id est, nutu et jussu, disperdere et delere. Male Pelicanus pro *verbo* vertit *peste:* licet enim hebr. דבר *dabar*, id est verbum, si aliis punctis legas דבר *deber*, significet pestem; tamen Græcum λόγος non pestem, sed verbum dumtaxat significat. Hic autem liber primitus scriptus est græce, non hebraice. Adde, hic notari facilitatem potentiæ divinæ, qua non peste, nec bestiis, nec aciebus, sed solo verbo poterat eos annihilare. Idem dicit de Ægyptiis per ranas, sciniphes et locustas à Deo castigatis cap. præced. vers. 18.

10 et 11. Sed partibus judicans dabas locum pœnitentiæ, non ignorans quoniam nequam est natio eorum, et naturalis malitia ipsorum, et quoniam non poterat mutari cogitatio illorum in perpetuum. Semen enim erat maledictum ab initio: nec timens aliquem, veniam dabas peccatis illorum,] q. d. Potuit Deus omnes impios Chananæos simul disperdere, sed noluit, ut *partibus*, id est, per partes paulatim) hoc enim est Græcum κατὰ βραχὺ) eos *judicans*, id est, puniens et castigans per vespas, daret eis *locum*, occasionem et tempus *pœnitentiæ*. Porro, tanta fuit Dei clementia, ut Chananæorum improbitate vinci se non permiserit, ut, licet sciret eos ita ingenita sibi perversitate perversaque indole depravatos, atque à sua prima origine impios errores, velut cum lacte suxisse, nec non domesticis malis exemplis institutisque aluisse, sed et ob diuturnam peccandi consuetudinem, sic esse morbum illum in eorum animis confirmatum, ut sanari nullo modo propter contumaciam tantam posset; denique adeo dira exsecratione devinctum, ut omnem respuerent disciplinam; licet, inquam, hæc omnia probe nosset, tamen tanta fuit in eos Dei benignitas, ut noluerit eos illico exterminare, sed per vespas castigare, ac per partes merita supplicia in eos immittere; non quod aliquem timens, vel alicujus personam respiciens, eis veniam daret; sed ut ostenderet immensam suam in eos clementiam, ac ex parte sua faceret quidquid opus erat, quod eos ad pœnitentiam allicere posset.

Nequam est natio eorum.] Græce, prava γένεσις, id est generatio, origo, prosapia natales, parentes ac avi eorum; ac similis generationi educatio et institutio. Erant enim Chananæi posteri Cham, ejusque filii Chanaan, quasi corvini corvorum pulli, ac impiorum parentum impii filii. Aut generatio vel *natio*, significat totam Chananæorum stirpem et gentem, quæ in Cham et Chanaan progenitoribus fuit corrupta, et in corruptione hac continue propagata.

Et naturalis (græce ἔμφυτος, id est ingenita, insita, innata) malitia ipsorum.] Non quod aliqua natura à Deo creata sit mala, ut calumniabantur Manichæi, et nuper Illyricus Lutheranus: sed *naturalis*, tum quia in eam natura hominum peccato originali depravata, est proclivis et prona; tum quia eam à suis parentibus imbiberant, et longa consuetudine, quasi in naturam converterant. Ita Aug. lib. 2. de Nuptiis et concup. cap. 8. qui hinc contra Pelagianos probat peccatum originale.

Hinc tales dicuntur alienari à Deo, sive peccare à vulva et errare ab utero, Psalm. 57. 4, quia vix nati dedunt se sceleribus, et prava complexione, et ex vitiosa educatione parentum, et ex assidua consuetudine peccandi. Consuetudo enim est altera natura.

Non poterat mutari cogitatio illorum in perpetuum.] Id est, ut græce οὐ μὴ ἀλλαγῇ, id est, *quod nequaquam mutaretur*, nec facile mutari posset, ita radicata et quasi ingenita improbitas; absolute tamen mutari poterat. Cur enim alioqui dedisset eis Deus locum pœnitentiæ, ut dixit v. 10. si non poterant mutari et pœnitere?

Nil ergo habent hic hæretici contra liberum arbitrium, aut ii qui censent obduratos et obstinatos in malo carere auxilio sufficienti, ut cor suum emolliant et sensim convertantur, pro rigida hac sua sententia.

Semen enim erat maledictum ab initio.] Non tam in Adam per peccatum originale omnibus posteris ab eo ingeneratum, uti explicat sanct. August. loco jam citato; sic enim omnes homines in Adamo fuere maledicti, cum hic soli Chananæi vocentur *semen maledictum;* quàm in parentibus suis Cham et Chanaan. His enim Noe pater ab eis irrisus maledixit, dicens Genes. 9. v. 25: *Maledictus Chanaan* (cum patre suo Cham, qui Noe parentem suum ex temulentia incanta nudatum illusit) *servus servorum erit fratribus suis*. Qua maledictione non soli Cham, sed filio ejus Chanaan et Chananæis ex eo nasciturìs, ac impietatem et scelera ejus imitaturis maledixit. vide dicta Genes. 9. v. 25. Hæc maledictio etiamnum durat; unde videmus Æthiopes et Mauros, quos vulgo Nigros vocant, qui ex Cham prognati sunt, magna ex parte esse mancipia, esseque obtusioris ingenii et vilioris præ cæteris servis conditionis.

Nec timens aliquem veniam dabas, q. d. Solent timidi judices et principes judicia pervertere vel suspendere ex timore, ne damnatus, ejusve cognati et amici damnantem damno simili vel majore afficiant. At Deus hanc impunitatem et dilationem pœnæ non tribuit Chananæis, eo quod aliquid timeret vel revereretur, cum ipse omnibus sit terribilis et reverendus, juxta illud Job cap. 22. 4: *Numquid timens arguet te, et veniet tecum in judicium?* Deus enim non est sicut homo et tyrannus, qui, ut ait Tragicus: *Timet mentes, metus in auctorem redit*.

Rursum sic exponas, q. d. Tu, Domine, nullius rei timore adduci potuisti, ut Chananæis veniam dares; quare licet supplicium differres, ut eos ad pœnitentiam alliceres; tamen cum eos impœnitentes et obstinatos vidisti, plene et plane illud eis irrogasti, eosque omnino disperdidisti. Hic sensus verior videtur; illum enim exigunt ea quæ sequuntur.

12. Quis enim dicet tibi: Quid fecisti? aut

QUIS STABIT CONTRA JUDICIUM TUUM? AUT QUIS IN CONSPECTU TUO VENIET VINDEX INIQUORUM HOMINUM? AUT QUIS TIBI IMPUTABIT, SI PERIERINT NATIONES, QUAS TU FECISTI.] Probat quod dixit; *Nec timens aliquem, veniam dabas peccatis illorum*, scilicet quod Deus nullius timore pepercerit Chananæis, sed ad tempus supplicium distulerit, ut pœniterent, quod cum facere nollent, omnino eos delevit per Josue et Hebræos. Hac de causa quatuor rationes et modos timoris assignat, quibus judices timidi solent judicium pervertere, ac reis veniam dare, illasque omnes à Deo removet, ut ejus judicium rectum, forte et incorruptibile ostendat; quia, ut solerter advertit Holcot, declinant judices à justitiæ rigore, aut propter superiorum judicum revocationes, aut propter interpositas appellationes, aut propter futuras visitationes, aut propter sequentes persecutiones. Deus est judex supremus, ut non sit qui cognoscere valeat et revocare sententias ejus, vel ad alium appellare, vel irritare decreta, vel ob pœnas, quas de noxiis sumpserit, intentare quid molestum.

QUIS ENIM DICET TIBI: QUID FECISTI?] Quis quasi te superior rationem factorum à te reposcet? Omnes enim et omnia tu fecisti, imo ex nihilo creasti: *Numquid dicet lutum figulo suo: Quid facis?* Isaiæ 45. 9. Quare omnes et omnia dicant oportet cum eodem Isaia cap. 64. 8: *Et nunc, Domine, pater noster es tu, nos vero lutum; et fictor noster tu, et opera manuum tuarum omnes nos.* Nullus ergo te est superior, sed omnes subditos tibi sese fateantur planeque substernant oportet.

QUIS STABIT CONTRA JUDICIUM TUUM?] Græce, *aut quis resistet*, vel *opponet se judicio tuo*, quo damnaveris vel deleveris Chananæos; ut ab eo ad alium judicem appellare audeat?

AUT QUIS IN CONSPECTU TUO VENIET VINDEX INIQUORUM HOMINUM?] Græca hoc membrum sequenti postponunt, sicque illud efferunt; ἢ τίς εἰς κατάστασιν (male Aldina editio habet κατάστησιν, id est *in constitutionem*) σοι ἐλεύσεται ἔκδικος κατὰ ἀδίκων ἀνθρώπων, id est, ut habet editio Romana, *aut quis ad standum contra te veniet vindex pro iniquis hominibus?* Minus recte Vatabl. *Aut quisnam contra te vindex injustorum hominum intercedat?* Melius Jansen. *Quis veniet tibi in oppositionem et resistentiam, ut vindictam sumat de te pro iis malis, quæ impiis intulisti?* Agitur enim hîc non de mediatore vel intercessore, sed de ultore, defensore et vindice; hic enim vocatur ἔκδικος: unde et Latini *Ecdici* vocabantur Tribuni plebis, qui plebis causam contra vim et injuriam optimatum tuebantur pleno jure et potestate, teste Cicerone lib. 13. ep. 56. et Budæo in Pandect. At nullus talis Ecdicus, nullus Tribunus plebis Chananæis cæterisque impiis contra Deum dari potest.

AUT QUIS TIBI IMPUTABIT, SI PERIERINT NATIONES QUAS TU FECISTI? Græce τίς δὲ ἐγκαλέσει σοι, id est, *Quis vero accusabit te*, aut *in crimen vocabit*, quod perdideris Chananæos, quorum jure creationis plenus summusque vitæ et necis es Dominus, jure vero legislatoris scelerum ipsorum supremus es judex et vindex. Quare si Deus omnes Angelos et homines sanctos beatosque, qui in cœlo sunt, vellet addicere æternis gehennæ tormentis, nullam illis aliisve faceret injuriam vel injustitiam, quia faceret Creator de creaturis suis, quod figulus facit de vasis suis luteis. Sed hoc non esset conforme ejus bonitati, æquitati et clementiæ, quæ summe est φιλάνθρωπος et φιλόψυχος, uti dixit cap. præcedenti v. ultim. imo tormenta illa proprie pœnæ rationem habere non possent, nec Deus diceretur punire beatos, sed cruciare dumtaxat et affligere; pœna enim esse nequit, ubi non est culpa. Pœna enim et culpa sunt correlativa. Unde pœna est culpæ pœna, sive punitio; vicissim culpa omnis pœnæ est meritoria; omnis enim culpa meretur condigne pro sua quantitate puniri et castigari, ac vice versa pœna omnis condignam et commensam sibi culpam exigit et præsupponit.

13. NON ENIM EST ALIUS DEUS QUAM TU, CUI CURA EST DE OMNIBUS, UT OSTENDAS QUONIAM NON INJUSTE JUDICAS JUDICIUM,] q. d. Nullus enim est te superior, qui te in judicium vocet. Hic enim superior deberet esse alius Deus, isque te major; quod fieri nequit. Græce, *Non enim est Deus præter te, qui curam habes omnium, ut ostendas quod recte judicasti.* Nota. Cum ait: *Cui cura est de omnibus*, probat alium nullum esse Deum, ex eo quod nullus alius curam habeat omnium. Hæc enim cura soli Deo competit; hic enim solus omnium habet providentiam. Quare providentia sive numen, est de ratione et essentia Dei ac divinitatis. Unde qui providentiam Deo adimit, adimit ei quoque divinitatem. Hinc Vatabl. vertit: *Neque enim præter te Deus est alius, qui curam agat omnium, quo te demonstras non injuste judicare.* Quia enim Deus summam omnium habet curam et providentiam, hinc impossibile est, ut injuste judicet, ut scilicet innocentem condemnet et puniat, nocentem vero absolvat et præmiet. Hinc colligendum relinquit, Deum à nemine posse reprehendi, vel injustitiæ accusari, quod Chananæos similesque impios puniat et disperdat, eo quod ipse omnium habeat curam, ac proinde omnium sit pater et provisor, æque ac justissimus judex et vindex.

14. NEQUE REX, NEQUE TYRANNUS IN CONSPECTU TUO INQUIRENT DE HIS QUOS PERDIDISTI. Græca significantius habent ἀντοφθαλμῆσαι, id est ex adverso obtueri, vultum vultui opponere, fixe oculos in alterum intendere, ut ei se opponat vel litem moveat, velut illi iratus et indignans, uti solent in judicio litigantes se mutuo, ac judicem, facie obversa torvaque aspicere et intueri, q. d. Nullus rex, sive legitimus, sive illegitimus et tyrannus, audebit te tuumque judicium ex adverso intueri, ut contra illud se opponat ac rationem exposcat, cur Chananæos, cæterosque impios perdideris et perdas. Unde Vatablus vertit: *Neque rex aut tyrannus pro iis quos punieras* (hoc enim est ἐκόλασας) *oculos contra te attollere audeat.*

15. CUM ERGO SIS JUSTUS, JUSTE OMNIA DISPONIS.] Græce διέπεις, id est regis, moderaris; Vatabl. *gubernas.* Notat S. Thom. 1. p. quæst. 21. art. 1. in Deo non esse justitiam commutativam, quia non potest commutare aliquid cum quoquam, quod prior ipse non dederit, juxta illud Rom. 11: *Quis prior dedit illi, et retribuetur ei?* sed distributivam. Nam ut ait S. Dionys. cap. 8. de Divin. nom. *Oportet videre in hoc veram Dei esse justitiam, quod omnibus tribuit propria, secundum uniuscujusque existentium dignitatem, et uniuscujusque naturam in proprio salvat ordine et virtute;* idem S. Thom. 1. 2. q. 61. art. 5: *Fortitudo Dei*, ait, *est ejus immutabilitas, justitia*

vero Dei est observatio legis æternæ in suis operationibus.

IPSUM QUOQUE, QUI NON DEBET PUNIRI, CONDEMNARE, EXTERUM ÆSTIMAS A TUA VIRTUTE.] Ita corrigendum legendumque cum Romanis et Græcis. Perperam ergo multi codices contrarie habent : *Ipsum quoque qui non debet puniri condemnas, et exterum æstimas à tua virtute,* idque varie explicant. S. Gregor. 3. Moral. cap. 11. mystice explicat de Christo, q. d. Christus quæ non rapuit, exsoluit, et cum Pater puniendo, cuncta recte disposuit, ac justificavit peccatores, quorum ille injustitiæ damna sustinuit. Alii ad litteram exponunt, q. d. Deus subinde eos, qui judicio hominum videntur justi, nec puniendi, punit et condemnat; quia occulta in eis peccata videt, quæ homines non vident. Alii, q. d. Deus subinde castigat eos qui peccatis suis id non meruerunt, ut nos majori gratia et gloria donet, uti fecit S. Job. Ita Lyran. Alii hinc probant peccatum originale, q. d. Deus parvulos, qui non debent puniri ob propria peccata, quæ nulla commiserunt, condemnat et reprobat ob peccatum originale, quod contraxerunt ex Adamo. Idem de adultis reprobis ex hoc loco et similibus censent Durand. Greg. Marsil. et alii, quos recenset et refutat Vasquez 1. p. disp. 95. art. 7. num. 3. et 37. Hi hunc locum sic exponunt, q. d. Deus ante omnem prævisionem meritorum vel demeritorum, damnandos reprobavit, id est exclusit à suo regno et gloria cœlesti. Verum hæc non solum dura, sed et huic loco impertinentia, imo aliena et violenta sunt. Totus enim hic locus commendat æquitatem et clementiam Dei.

Longe durius, imo plane barbarum et tyrannicum est, quod ex hoc loco probare contendit Calvinus lib. 3. Instit. cap. 21. et sequent. scilicet Deum ante omnem peccatorum prævisionem eos qui damnandi sunt, positive destinasse ad pœnas gehennæ æternas. Hoc enim non Dei foret opus, sed diaboli. Longe secius, Deique immensa bonitate dignius S. Paulus 1. Timoth. 2. 4 : *Deus*, inquit, *omnes homines vult salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire.* Probat id ex Deo et Christo, dum subdit : *Unus enim Deus; unus et mediator Dei et hominum homo Christus Jesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus,* q. d. Christus pro omnibus hominibus redimendis natus et crucifixus est; ergo vult omnes salvos fieri, quantum est ex parte sua. Et S. August. epist. 106. docet Deum ante peccatum neminem reprobare vel damnare; hoc enim esse iniquum. Audi eum : *Hæc massa* (posterorum Adæ) *si esset ita media, ut quemadmodum nihil boni, ita nec mali aliquid mereretur, non frustra videretur iniquitas, ut ex ea fierent vasa in contumeliam;* et inferius : *Quemquam vero immeritum, et nulli obnoxium peccato, si Deus damnare creditur, alienus ab iniquitate non creditur.*

Quocirca S. August. lib. 83. quæst. q. 53. expuncto *non*, sic legit : *Eum quoque qui debet puniri condemnas,* etc. sic enim in S. August. restituerunt Doctores Lovanien. cum prius legeretur addito *non*. Verum cum Romanis et Græcis plane legendum est contrarie : *Ipsum quoque, qui non debet puniri, condemnare, exterum æstimas à tua virtute,* id est potentia, ut habent Græca, vel robore, q. d. Esto sis potentissimus, ô Domine, et robustissimus, tamen potentia tuâ non uteris ad plectendum innocentes, imo eos plectere exterum et alienum æstimas à tuo robore; tuum enim robur et potentia est æquissima et justissima, æque ac benignissima, adeoque omnipotentia tua in te idem est cum tua bonitate et clementia. Multi enim homines, ut videantur potentes, innoxios vexant; sed hæc potentia est tyrannis, magnaque animi impotentia; Dei autem potentia vera est potentia, quia vera est æquitas veraque justitia.

Unde Concil. Arausicanum can. 3 : *Injustitiam,* ait, *Deo dare convincitur, qui mortem, quæ est pœna peccati, sine peccato* (Adæ et originali) *quod est meritum mortis, ad nos transire dicit.* Injustitiam intellige, posita jam lege ac pacto Dei cum Adamo, quo illi ejusque posteris, si in justitia perseveraret, promisit gratiam, gloriam et vitam perennem; alioqui absolute jure creationis poterat Deus Adamum non peccantem, et in justitia persistentem, cum posteris omnibus morti addicere, uti dixi vers. 12.

Porro, sicut alienum est à Dei potentia condemnare innocentem, sic et alienum est à Dei sapientia ignorare innocentem; quemcumque ergo ipse condemnat, ille certo nocens est. Secus fit apud homines, ubi judices ob ignorantiam, sæpe per tormenta cogunt innocentes se confiteri nocentes, ac confessos condemnant. Quam humanæ ignorantiæ miseriam deplorans S. August. lib. 19. de Civit. cap. 19 : *Cum quæritur,* inquit, *utrum sit nocens, cruciatur; et innocens pro incerto scelere luit certissimas pœnas; non quia illud commisisse detegitur, sed quia non commisisse nescitur, ac per hoc ignorantia judicis plerumque est calamitas innocentis.*

16. VIRTUS ENIM TUA JUSTITIÆ INITIUM EST; ET OB HOC QUOD OMNIUM DOMINUS ES, OMNIBUS TE PARCERE FACIS.] Sic et Syrus. Arabicus vero : *Et dominatio tua efficit in omnibus, ut propitieris omnibus.* Pro *virtus* græce est ἰσχὺς, id est vis, robur, fortitudo; quare perperam Holcot, Hugo et alii per *virtutem* accipiunt pietatem et misericordiam. Lyran. vero explicat, q. d. Deus per omnipotentiam suam justificat impium. Nam, ut ait S. August. majus opus est justificare impium, quàm creare cœlum et terram. Verum hac de re hîc non agitur. Dat enim causam cur insontem, qui non debet puniri, condemnare, exterum sit à Dei virtute et potentia; quia scilicet in hominibus et animalibus, fortitudo sæpe est initium injustitiæ et tyrannidis, ut opprimant debiles et pauperes; at in Deo fortitudo est principium, imo principatus (utrumque enim significat græcum ἀρχὴ) justitiæ et clementiæ, ut sequitur. Ratio est prima, quod in Deo potentia juncta mixtaque sit justitiæ, æquitati et clementiæ, ita ut una sine altera esse nequeat, sed ubi una est, altera quoque adsit oportet; unde una alterius est quasi initium, quia illam secum adducit, in hominibus vero, qui multum habent cupiditatis, et modicum roboris ac potentiæ, ideoque dominandi, et fines imperii extendendi sunt avidi, potentia sæpe excludit justitiam et clementiam, ideoque ferina est et tyrannica, et idcirco impotens, invalida, et parum durans.

Secunda, quod potentia in Deo nostro modo concipiendi, oriatur ex ipsa divinitate, quæ perfectissima est et sanctissima, ac rectæ rationi,

virtuti et legi æternæ summe conformis; quare talis quoque ejus potentia sit oportet, ideoque optima, piissima et æquissima, ac omnis justitiæ initium et fundamentum. Adde quod in Deo potentia sit summa et immensa, ut ei nil addi possit, nisi ut eam ostendat et communicet creaturis per æquitatem et beneficentiam; quare ejus fons est, principium et origo. Deus ergo summe beneficus est, quia summe plenus, summeque potens; sicut flumen exundat, agrosque fecundat, quia summe plenum est et validum. Hanc rationem dat Sapiens v. sequenti.

Tertia, quia vera potentia est magnanima et generosa; magnanimi autem sunt æqui et clementes: quare summa potentia est summe æqua et clemens, imo est summa æquitas et clementia. Hoc est quod subdit: *Et ob hoc, quod omnium Dominus es, omnibus te parcere facis*, q. d. Tua potestas summumque omnium dominium te impellit ut omnibus parcas, et in omnes sis beneficus et clemens; quia, ut ait Glossa interlin. *qui præest potentia, mitescit natura;* ut quo major est, eo sit clementior, quæ est virtus boni principis, nempe ut et dominus sit subditorum et pater, sicut Christus dixit Matth. 11. 25: *Confiteor tibi, Pater, Domine cœli et terræ;* nam potentiam domini libere opprimere potentis, patris affectus frenat ac temperat. Unde priscos Romanos quasi leoninos, tum robore, tum clementia laudat S. August. lib. 5. de Civit. cap. 12. quorum hoc erat axioma teste Virgilio 6. Æneid.

Parcere subjectis, et debellare superbos.

Vide Senecam lib. de Clementia, ubi vocem Neronis initio regni extollit; qua cum subscriberet sententiæ rei capite plectendi, exclamavit: *Utinam nescirem litteras!* Vera ergo potentia debet niti justitia, ut duret, juxta illud: *Justitia firmatur solium,* Proverb. 16. 12. Potentia igitur carens justitia, impotentia est, citoque perit, uti patet in tyrannis. Vide dicta, c. præced. v. 24. ad illa: *Misereris omnium, quia omnia potes.*

Moraliter, discant à Deo pugnaces et duellatores, qui quod viribus et arte digladiandi polleant, obvios quoslibet provocant ad duellum, vires suas metiri æquitate et justitia, ne leones et tigrides potius esse videantur, quàm homines; tigrides enim jus suum metiuntur robore. Quocirca justo Dei judicio, provocantes ad duellum, sæpe in duello succumbunt et vincuntur ab infirmioribus. Provocati vero ad duellum respondeant quod Augustus Cæsar Antonio ad id provocanti respondit: *Antonio, si perire velit, sat multas ad interitum esse vias.* Ita Plutarchus in Antonio.

17. Virtutem (ἰσχύν, id est robur, potentiam) enim ostendis tu, qui non crederis esse in virtute (δυνάμεως, id est *potentia*) consummatus, et horum, qui te nesciunt, audaciam traducis,] q. d. Vires tuas et robur, ô Domine, ostendis et exeris in eos qui non credunt te esse in potentia consummatum, esseque omnipotentem, quales fuere infideles impiique Sodomitæ, Ægyptii, Chananæi, qui tuum brachium irritare, teque quasi ad duellum provocare ausi sunt; unde eorum audacem temeritatem *traducis*, punis et castigas. Nam, ut paulo ante dixi, vera fortitudo est, *parcere subjectis, et debellare superbos,* ut illi scilicet coacti tuum robur et manum omnipotentem agnoscant, colant et vereantur. Unde Syrus et Arabicus vertunt: *Et tu dominator omnium virtutes demonstrasti, et non crediderunt; tantummodo virtutibus consummationis eos, quos agnoscis, potenter redarguis.*

Et horum, qui te nesciunt, audaciam traducis.] Complut. Regii aliique codices habent: *Et hos qui te nesciunt, in audacia traducis;* græce ἐξελέγχεις, id est arguis, punis, castigas; Lyran. Hugo et alii legunt: *In audaciam traducis,* q. d. Infideles, qui te nesciunt, sinis audaciores fieri, et in audacia obfirmas, ut audacter ex uno scelere in aliud corruant. Verum *traducis* idem est quod corripis et flagellas, uti jam dixi. Græca contrarie habent: *Et in scientibus audaciam redarguis.* Unde et S. August. lib. 83. quæst. quæst. 53. legit: *Sed in iis, qui sciunt, audaciam traducis;* Vatabl. *Et contumacia præditos redarguis;* Syrus et Arabicus: *Eos quos agnoscis potenter redarguis.* Verum in Græco excidisse videtur negatio, μὴ, id est *non*, quam legit Noster, ideoque vertit: *Qui te non sciunt*, id est *nesciunt.* Utraque tamen lectio conciliari potest; impii enim sciunt Deum Deique potentiam speculative, at non practice, quia eam non satis sunt experti, ideoque non timent, nec verentur; quare Deus eorum hanc audaciam traducit, id est acriter corripit et plectit, ut eam timere discant, uti de Philosophis, *qui cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt,* docet Apost. Rom. 1. Ubi nota Deum maxime solere in audaces et insolentes sævire, quales fuere Pharao, Ægyptii et Chananæi, ut eorum superbiam, insolentiam et audaciam retundat et frangat, faciatque humiles, modestos, et sibi reverenter subditos. Unde aliqui quod est in Græco: *Qui sciunt audaciam,* exponunt, *eos qui sunt audaces,* corripis et plectis.

18. Tu autem dominator virtutis, cum tranquillitate judicas, et cum magna reverentia disponis nos; subest enim tibi, cum volueris, posse.] Deus dicitur *dominator virtutis*, hoc est primo, qui dominatur suæ potentiæ, ut vertit Vatabl. æque ac animo, ac suæ iræ et zeli sapientissimus est moderator. Unde græce est, δεσπόζων ἰσχύος, id est dominans robori aut potentiæ; secundo, per hebraismum, quasi dicat: Dominator potentissime et robustissime. S. August. loco citato legit: *Tu autem Dominus virtutum*, id est exercituum, qui scilicet angelis, cœlis, elementis, omnibusque creaturis dominaris, easque cum vis in aciem contra hostes tuos educis. Tu enim sub tua potestate omnem aliorum potentiam contines, ne limites excedat cohibes, ac pro libito laxas et remittis. Sensus est, q. d. Etsi quandoque potentiam tuam in eos qui eam non credunt exeras, ut te dominatorem virtutis, id est potentissimum, ostendas, tamen id facis, non ex passione iræ, sed cum tranquillitate animi, justitiæ studiosi, ideoque cum *magna reverentia*, id est moderatione, velut reveritus nos, disponis et gubernas nos, ut omnes intelligant te non juxta potentiam et iram, sed juxta æquitatem et clementiam punire peccatores; si enim juxta potentiam eos plecteres, illico omnes disperderes et annihilares. *Subest* (πάρεστι, id est *adest*) *enim tibi, cum volueris, posse*, ut quidquid velis, possis et opere perficias. Potentia enim tua adæquatur tuæ voluntati; unde tanta est, quanta est voluntas tua.

Cum tranquillitate (Arabicus: *Cum simplicitate*) judicas.] Græce ἐν ἐπιεικείᾳ, id est in

epiikia, cum mansuetudine et æquitate, non pro potestate, vel ira; cum moderatione et temperamento, non pro rigore justitiæ; quia dum peccatores punis, non exeris omnes tuas vires, nec indulges iræ, nec scelera pro gravitate et merito castigas; sed justitiam clementia temperas, punisque citra condignum, ideoque *cum tranquillitate judicas*, ut solerter vertit Noster. Licet ergo Deus sit zelator justitiæ, tamen zelus hic, qui in nobis purturbationem affert, in Deo summam habet pacem et tranquillitatem ob ejus eminentem, tum sanctitatem, tum omnipotentiam. *Subest enim tibi, cum volueris, posse.*

Et cum magna reverentia disponis nos.] Dionysius *reverentiam* non hominum, sed Dei accipit, q. d. Deus magnifice gubernat, uti decet ejus majestatem omni reverentia dignam; secundo, Salvianus lib. 2. de Providentia, reverentiam hominum accipit, q. d. Deus respicit culmen dignitatis humanæ, illudque honore prosequitur et quasi reveretur.

Verum dico: Græce est μετα πολλης φειδους, id est *cum multa parcitate*, parcendi studio, parcimonia, indulgentia, venia, misericordia gubernas nos, parcens culpæ et pœnæ, si non in totum, certe magna ex parte, perinde ac si nos revererercris. Est catachresis. Sic parens cum castigat filium tenere dilectum, reverenter id facit et coactus; unde manus ei tremunt, ac post verbera eas retrahit et cohibet; sic pædagogus, qui regis filium regni hæredem flagellat, cum tranquillitate et reverentia id facit, ut muneri sibi à patre rege injuncto satisfaciat. Sic et tu, Domine, quasi reverenter nos punis, quia ut filios tuos aspicis, et *in virga virorum* (hebr. אנשים *anascim*, id est infirmorum, debilium, id est debili et languida castigatione) arguis, atque in plagis filiorum hominum, 2. Reg. 7. vers. 14. Et sicut, qui lavat purgatque vitrum, caute id facit, ne vitrum rei cuiquam illidat et frangat; et sicut figulus delicate tractat purgatque vasa lutea, ne ea rumpat: sic et Deus caute nos tribulationis sale fricat, ut sordes defricet, non ut corpus luteum rumpat. Ita Cantacuzenus. Hinc Syrus vertit: *Et cum omni pietate* vel *benignitate gubernas nos;* Arabicus: *Multa pietate moderaris nos.* Reverentia ergo, ut vertit Noster, est pietas, benignitas, moderatio, indulgentia, uti notant Romani in notis ad Græcam versionem.

Subest enim tibi, cum volueris, posse.] Arabicus: *Et cum volueris, potentia apud te est;* Syrus: *Si volueris, parata est virtus;* Vatabl. *Nempe tibi cum vis, potentia præsto est*, q. d. Non castigas illico scelera, nec condigne pro meritis, quia id potes quando et quomodo vis; cum enim volueris, nullus effugiet tuas vires et manus. Notat S. Bonav. potentiam præcedere voluntatem, dici hîc tamen vice versa, *subest tibi, cum volueris, posse;* quia licet potentia præcedat in essendo, voluntas tamen præit in agendo; quia applicat potentiam ad agendum: Deo enim tam facile est posse, quàm velle. Rursum hæc omnipotentia in Deo est ratio; quare zelo vindictæ, dum scelera castigat, non perturbetur, sed cum tranquillitate judicet et puniat: *Subest enim tibi, cum volueris, posse*, q. d. Ideo non turbaris, si adversum te, aut adversus tuos aliqui insurgant, sed quoad congruit, hominum audacias tranquillus exspectas. Cum autem tempus est obsistendi, et medelam tuis afferendi, et iniquos puniendi, ita resistis et punis exterius, ut in summa pace maneas, et interius nullo motu, à quo longissime abes, indignationis efferveas. Catellus adversus leonem oblatrat, hic vero quietus transit, quia prorsus nullum malum ab eo sibi referri timet; at cum oportet, manum levat, et quasi nihil agens, illum discerpit. Sic universi hostes tui et servorum tuorum, nullius momenti catelli sunt, quos velut irridens, eos absque ulla perturbatione compescis. Respicis terram, et facis eam tremere; tangis montes, et fumigant; et per Jeremiam ais: *Numquid me ad iracundiam provocant?* quasi dicat: Non, *sed semetipsos in confusione vultus sui*, Jerem. 7. 16. Ita noster Alvarez de Paz tom. 3. contemplat. 29. de pace Dei.

Moraliter, discant hîc à Deo principes, judices, superiores modum regendi, judicandi, puniendi. Si enim Deus cum tranquillitate judicat, et cum magna reverentia disponit nos, cum quanta homines, qui ejusdem naturæ et conditionis sunt, cum subditis et reis idipsum facere par est? uti subdit Sapiens. Quare graviter errant, qui ex imo in summum honoris gradum evecti insolescunt, ac superbi insolenter potestate sua ad aliorum perniciem utuntur et abutuntur; quo fit ut omnium odia, ac non raro ruinam, imo necem sibi adsciscant. Audiant Auson. Exhort. ad modestiam:

> Fortunam reverenter habe, quicumque repente
> Dives ab exili progrediere loco.

Præclare S. August. lib. 1. Confess. cap. 4. Deum principem, judicem et vindicem ita pingit: *Amas, nec æstuas; zelas, et securus es; pœnitet te, et non doles; irasceris, et tranquillus es.* Homo ergo cum sit imago Dei, debet esse et imitago Dei, ut ejus sanctitatem, beneficentiam et perfectionem imitetur, juxta illud: *Estote vos perfecti, sicut et Pater vester cœlestis perfectus est*, Matth. 5. v. 48; et illud: *Serve nequam, etc. nonne oportuit et te misereri conservi tui, sicut et ego tuî misertus sum?* Matth. 18. 33. S. August. in Psalm. 102. Deum ita loquentem inducit: *Non mihi placent peccata, sed longanimitate quæro recte facta. Si punirem peccatores, non invenirem confessores.*

Hoc sapiebat Theodosius junior Imp. qui rogatus cur eos, à quibus lædebatur, supplicio capitis non mulctaret: *Utinam*, ait, *mihi liceret et mortuos ad vitam revocare!* Rodulphus Imp. cum post morum mutationem clementior suis fuisset, quàm ab initio imperii, objurgatus ob id: *Severum*, inquit, *et immitem fuisse me aliquando pœnituit, lenem et placabilem nunquam.* Ita Æneas Sylvius, lib. 2. Comment. de gestis Alfonsi. Alfonsus Aragonum rex, cum argueretur aliquando quod nimis mitis ac lenis esset erga suos, ut qui nonnunquam etiam iis, qui vel graviter in ipsum deliquissent, ignosceret: *Malo*, ait, *multos mea clementia servare, quàm paucos mea severitate perdere. Hominis sane clementia est, belluarum autem feritas. Quare principem in privatis injuriis facilem ad ignoscendum, in iis autem quæ lædunt rempubl. severum esse oportere, ita tamen ut non hominem, sed crimen ipsum insectari et punire videatur.* Ita Panorm. lib. 2. de Gestis Alfonsi, qui et lib. 3. has ejus cœlestes voces recensct. *Per justitiam bonis*

gratus sum, per clementiam malis; nihil enim ita adversariorum animos flectit, quàm lenitatis et placabilitatis nomen.

B. Franc. Borja dux Gandiæ, et vicerex Cataloniæ, cum ex officio sontes plectere cogeretur, illacrymabat, ac ut pie morerentur satagebat; pro plexorum animabus vero triginta Missarum sacrificia in singula capita offerri curabat. Idem factus societatis Jesu Generalis, delinquentium pœnas magna ex parte in se recipiebat, et cruciatu corporis sui expiabat. Idem à Salomone didicere Philosophi, quorum axiomata refert Anton. in Melissa, Plutarch. in Apophtheg. et alii, ut Demonactis : *Non esse irascendum hominibus, sed vitiis. Nam hominis est peccare, Dei vero aut hominis Dei proximi peccata emendare;* Antigoni regis Macedon. *Clementia plus potest, quàm violentia.* Cato senior admonebat eos qui potentes essent, ut parce uterentur sua potestate, quo semper uti possent, sentiens clementia et comitate potentiam fieri diuturnam, ferocia brevem. Cum Cæsar rerum potitus, Pompeii statuas dejectas honorifice reposuisset: *Cæsar*, inquit Cicero, *dum pompeii statuas reponit, suas stabilit*, sentiens illum hoc non in Pompeii gratiam facere, sed ut sibi clementiæ simulatione favorem apud cives conciliaret, atque hoc pacto suum regnum constabiliret. Plutarch. in Rom. Apophtheg. Trajanus Imper. cum à suis nimiæ lenitatis argueretur, *talem se Imperatorem esse privatis*, respondit : *Quales sibi esse Imperator privatos optaret.* Ejus successor Adrianus : *Principibus*, ait, *in privatis offensis debet esse satis, potuisse ulcisci.* Alexander Severus Imper. cum ejus improbantes humanitatem et clementiam Mammæa mater, uxorque Memmia, sæpe dicerent : *Molliorem tibi potestatem et contemptibiliorem imperii fecisti*, respondit : *Sed securiorem et diuturniorem.* Ita Vita Cæsar. Thyrræum Pittaci filium Cumis faber quidam ærarius impacta securi occidit; Cumani homicidam vinctum miserunt ad Pittacum, ut de eo supplicium sumeret. At ille cognita causa dimisit hominem, dicens *ignoscentiam esse potiorem pœnitentia*, sentiens utilius esse condonare, quàm meminisse injuriæ et ulcisci. Sunt qui referant homicidam ab Alcæo fuisse dimissum, cum hoc elogio : *Melius est ignoscere, quàm punire.* Ita Laert. lib. 1.

Porro eadem pax et tranquillitas non in sola punitione, sed in omnibus actionibus adhibenda est, præsertim ubi multæ occupationes hominis animum distrahunt et perturbant. Tunc enim viri sapientes et spiritales omnem spem in Deo defigentes, omnia ordinate, quiete et tranquille peragunt. Audi S. Gregor. 18. Moral. cap. 25. vel juxta aliam edit. 29. Explicans enim illud Job 28 : *Et mare : Non est mecum. Cum occupationes*, inquit, *extrinsecus perstrepunt, intrinsecus in amore pacatissima quies tenetur ; atque occupationem tumultus exterius perstrepentis dispensat interius præsidens judex ratio, et tranquillo moderamine, ea quæ circa se sunt, minus tranquilla disponit. Sicut enim vigor mentis frenandis præest motibus carnis, sic sæpe super impositos tumultus occupationis bene regit amor quietis ; quia exteriores curæ, si perverso amore non appetuntur, non confuso, sed ordinato animo ministrari queunt.*

19. Docuisti autem populum tuum per talia opera, quoniam oportet justum esse et humanum, et bonæ spei fecisti filios tuos ; quoniam judicans das locum in peccatis pœnitentiæ.] Quasi dicat : Tuo hoc, Domine, clementiæ in Ægyptios et Chananæos : exemplo docuisti fideles tuos, justitiæ miscere humanitatem et beneficentiam ; item spem eis dedisti veniæ, ut cum peccarent, si de peccatis vere pœniteant, iterum eos sis in gratiam recepturus ; hanc enim uti Chananæis obtulisti, ita multo magis servis et filiis tuis offers; quia tu, Domine, es pater misericordiarum, et Deus totius consolationis, 2. Corinth. 1.

Oportet justum esse et humanum.] Τὸ *et* non copulat, sed auget, valetque *etiam, quoque;* nam græce est, δεῖ τὸν δίκαιον εἶναι φιλάνθρωπον, id est, *decet eum, qui justus est, esse quoque humanum*, imo philanthropum: justitia enim humana est; quæ vero inhumana et sæva est, potius crudelitas et sævitia est, quàm justitia; hinc summum jus, summa est injuria : *Noli esse justus multum*, ait Eccles. cap. 7. 17. *Misericors et miserator, et justus Dominus*, psalm, 111. 4. *Misericordia et veritas obviaverunt sibi, justitia et pax osculatæ sunt*, psal. 84. 11. Debet ergo justitia misceri benignitate, ut neque severitate subditos exacerbet, neque nimia lenitate et laxitate disciplinam solvat, uti docet S. Gregor. 20. Moral. cap. 8.

Bonæ spei (bene sperare) fecisti filios tuos.] Græce, εὐέλπιδας ἐποίησας, id est, *bene sperantes effecisti, quoniam das in peccatis pœnitentiam ;* Vatabl. *Bona spe filios tuos imbuis, qui locum concedis pœnitentiæ peccatorum. Filios* vocat Hebræos, quia fideles et veri Dei cultores, ac vocatos ad Dei hæreditatem, puta ad ejus gratiam et gloriam. *Quoniam judicans*, id est puniens, *das locum in peccatis pœnitentiæ*, q. d. Ita punis, imo ideo punis, ut peccantes moveas ad pœnitentiam ; quare magnam nobis das spem veniæ, ut, si peccamus, de ea non desperemus, sed pœniteamus, et confidenter tuam indulgentiam imploremus. Ita S. Bonavent. At simplicius, q. d. Cum judicas, id est sententiam fers in aliquem, cumque ob peccata ad meritam pœnam condemnas, non illico illam executioni mandas, pœnamque ei decretam infligis, sed longanimis eam differs, ut reus imo damnatus pœniteat, pœnamque pœnitens et supplex evadat. Ita à Castro.

20 et 21. Si enim inimicos servorum tuorum, et debitos morti, cum tanta cruciasti attentione, dans tempus et locum, per quæ possent mutari a malitia ; cum quanta diligentia judicasti filios tuos, quorum parentibus juramenta et conventiones dedisti bonarum promissionum.] Est argumentum à minori ad majus, aut potius à minus verisimili ad magis verisimile ; quasi dicat : Si Chananæos hostes servorum tuorum, puta Hebræorum, *debitos morti*, id est morti obnoxios, mortis reos, morti addictos, ob suas scelerum culpas et debita, cum tanta cruciasti *attentione*, græce προσοχῆς, id est circumspectione, cautione, moderatione, provida cura et attentione, ne modum excederes in puniendo, utque modicas eis pœnas easque sensim infligeres, quæ non tam læderent eos, quàm provocarent ad pœnitentiam, itaque tam mentem à malitia, quàm corpus à plagis liberarent, ac sanitati restituerent : *Cum quanta diligentia*, græce, ἀκριβείας, id est, sollicita, exacta, exquisita consideratione, animadversione, cautione,

cura et studio; unde Vatabl. vertit : *Sollicitudine;* alii vertunt, *tenacitate et parcitate* (sic enim tenaces et parcos vocamus sollicitos, et attentos ad rem) *judicasti,* id est *rexisti;* ut vertit Vatabl. *gubernasti;* item peccantes castigasti, punivisti ; *filios tuos,* fideles Hebræos, *quorum parentibus,* Abrahæ, Isaac et Jacob, *juramenta et conventiones dedisti bonarum promissionum,* id est, promisisti et pactus es cum juramento te posteris eorum daturum terram promissam lacte et melle manantem, omnemque tuam benedictionem? Id fecisse Deum patet ex historia Exodi, Numer. et Deuter. unde Vatablus vertit : *Quanta sollicitudine rexisti filios tuos, quorum patribus bonas promissiones jurejurando pactionibusque firmasti?*

Ad τὸ *attentione*, Græci Vaticani addunt δεήσεως, id est *deprecatione*, et ut nonnulli Latini codices legunt, *obtestatione,* item *parcimonia et indigentia,* quasi Deus ex nimia clementia indigeret careretque suppliciis, quibus eos afficeret; quo figurate significatur Deum ultum se de Chananæis, cum tanta attentione, quantam diximus, et cum tanta obtestatione, petendo ab illis, et obtestando, nisi sibi consulerent, tandem perituros, et cum tanta parcimonia, moderatione, indigentia, ac si Deus illis indigeret, ac propterea nollet eos perdere. Quod ostendit summam Dei nostri sustinentiam ac clementiam. Est catachresis et charientismus. Hinc illud Apostoli : *Pro Christo ergo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos, obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo,* 2. Corinth. 5. 20. Vide et obstupesce dignationem, demissionem et clementiam Dei nostri, qui quasi injuriam fecerit, non acceperit, obsecrat peccatores, ut ad se salutemque suam redire velint.

22. CUM ERGO DAS NOBIS DISCIPLINAM, INIMICOS NOSTROS MULTIPLICITER FLAGELLAS, UT BONITATEM TUAM COGITEMUS JUDICANTES; ET CUM DE NOBIS JUDICATUR SPEREMUS MISERICORDIAM TUAM,] q. d. Cum tu, Domine, peccantes velut pueros (hoc enim est παιδεύων) tuos virga disciplinæ castigas, ut emendes, tunc nostros inimicos, quales fuere Chananæi cæteræque gentes idololatræ, multis magnisque suppliciis flagellas, ut cogitemus, et judicantes discernamus quanta sit bonitas tua in nos, ac sævitia tua in hostes nostros idololatras; eaque de causa cum rursum peccantes à te judicamur, id est corripimur et castigamur, speremus similem à te clementiam et misericordiam, ideoque tibi nos humiliter corde contrito subdamus, ac constanter adhæreamus, nec ad idola deosque Gentium declinemus; si enim id fecerimus, cum ipsis longe gravius à te flagellabimur. Hæc enim eò spectant, ut Dei cultum et idolorum ac gentium idololatrarum odium in Hebræis, ad idola proclivibus, stabiliat, ut patet ex sequenti.

MULTIPLICITER.] Græce, ἐν μυριότητι, id est in multis millibus, in myriadibus; μυρία enim sunt decem millia. Unde myrias significat innumeram et quasi infinitam multitudinem. Dices : Quomodo ergo superius laudavit Dei clementiam, quod Chananæos paucis modicisque plagis castigaret? Resp. Initio fuere illæ paucæ et modicæ, ut invitaret eos ad pœnitentiam; at ubi illi impœnitentes in suis sceleribus se obfirmarunt, Deus plagas plagis addidit sine fine, donec eos contereret.

UT BONITATEM TUAM COGITEMUS JUDICANTES.] Pro *cogitemus*, græce est μεριμνῶμεν, id est, simus solliciti, ne scilicet bonitatem tuam gravius offendamus, et ab ea excidamus, itaque pro bonitate iram et sævitiam tuam cum impiis Chananæis incurramus, sed eam justo rationis veritatisque judicio judicantes, appendentes et æstimantes, eidem firmiter agglutinemur, ut, cum iterum ob delicta quæpiam à te judicati, id est, puniti fuerimus, *speremus*, græce, *exspectemus*, pristinam in nos *misericordiam tuam,* ad eamque confidenter recurramus, ut illam implorantes delictorum veniam et gratiam consequamur. Hic maxime genuinus et simplicissimus est sensus. Huc pertinet expositio Cantacuzeni, q. d. *Ut cogitemus judicantes,* id est, ut assidue meditantes bonitatem Dei, judicemus nos ipsi, ac prudenter æstimemus quot quantaque simus à Deo bona consecuti. Et Dionys. q. d. Ut prudenter discernamus correctionem nostram à reproborum perditione, quare flagella Dei in piis generant spem, in impiis desperationem.

Secundo, tamen apposite Nannius, Jansen. Vatabl. à Castro, et alii sic exponunt, q. d. Ideo nos leviter ut pueros virga disciplinæ judicas, id est punis et castigas, ut nos pariter judicantes, id est cum judicia exercemus, aliosque judicamus et castigamus, hujus tuæ lenitatis et bonitatis simus memores, eamque imitemur, ac severitatem lenitate temperemus; nec rigidi simus reorum censores et judices, sed benigni correctores. Sic enim vicissim à te vel ab aliis *judicati,* id est censi, reprehensi, puniti, moderationem et misericordiam tuam nobis sperare poterimus, juxta illud Christi : *Nolite judicare* (severe et rigide), *et non judicabimini; in quo enim judicio judicaveritis, judicabimini; et in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis,* Matth. 7. 1. Huc accedunt S. Bonav. Lyranus et Hugo, qui censent nos hic moneri docerique ut, cum alios judicamus et punimus, faciamus hoc modeste; sicut Deus modeste nos punivit et punit, juxta illud Apostoli Ephes. 4. ult. *Estote autem invicem benigni, misericordes; donantes invicem, sicut et Deus in Christo donavit vobis,* id est, condonavit omnia peccata per merita et gratiam Christi.

23. UNDE ET ILLIS, QUI IN VITA SUA INSENSATE ET INJUSTE VIXERUNT, PER HÆC, QUÆ COLUERUNT, DEDISTI SUMMA TORMENTA.] Græce : *Quamobrem eos, qui in insipientia vitæ vixerunt injuste, per proprias cruciasti,* vel *torsisti, abominationes,* id est per res abominandas, quas scilicet ipsi coluerunt ut deos; Vatabl. *Quocirca et injustos in stolida vita versatos homines per suas ipsorum impuritates excruciavisti,* q. d. Chananæos impios acriter torsisti per viles bestiolas, puta vespas et crabrones, quas vel quarum similes ipsi pro diis coluerant, itaque numina reorum vertisti eis in supplicia et fulmina. Notum est in Script. *abominationes* vocari idola et idololatriam, utpote res summe abominandas et exsecrandas. Redit enim ad ostendendum atroces pœnas, quibus Deus idololatras afflixit ob nefas idololatriæ, quod proinde sequent. cap. exaggerat multisque insectatur. Sic cap. 11. v. 16. dixit Ægyptios punitos per serpentes quos coluerant ut deos, *ut scirent quia per quæ peccat quis, per hæc et torquetur.*

24. ETENIM IN ERRORIS VIA DIUTIUS ERRAVERUNT, DEOS ÆSTIMANTES HÆC, QUÆ IN ANIMALIBUS SUNT

SUPERVACUA, INFANTIUM INSENSATORUM MORE VIVENTES.] Græce, ψευσθεντες, id est decepti, ludificati more infantium. Perperam pro *animalibus*, Complut. legunt, *animabus*; et alii, *manibus*, q. d. Chananæi lignea idola manibus refecta coluerunt. Græce enim est ζωοις, id est *animalibus*. Sensus est, q. d. Chananæi per idola errando et vagando, eò amentiæ progressi sunt, ut *animalia supervacua*; græce, των εχθρων ατιμα, id est *hostium vilia*, hoc est, apud hostes vilia et infamia, tum quia hostilia, tum quia in se vilia et spurca, velut numina adorarint, quasi infantissimi et stolidissimi pueri, qui cum araneis, vespis, apibus, bufonibus, aliisque bestiis vilibus et mortiferis ludunt, ideoque ab eis pungunlur, et subinde necantur. Sic enim Chananæi coluere Beelzebub, id est Deum muscam: habebat enim caput muscæ; crocodilos, feles, cynocephalos et canes, qui homines mordent, lacerant, necant, vorant, ideoque ea vocavit εχθρα, id est hostilia; et ατιμα, id est vilia, inhonora, fœda, infamia.

Nota, Græce est: των πλανης οδων μακροτερον επλανηθησαν, id est, *longius errarunt quàm erant erroris viæ*; hoc est, longius, ipsas etiam erroris vias egressi, errarunt quàm videbatur fieri posse, ut homo erraret. Est hyperbole. Sic ait Virgil. 6. Æneid. :

> Extra anni solisque vias, ubi cœlifer Atlas
> Axem humero torquet, stellis ardentibus aptum.

Sic valde stultum vocamus stultiorem ipsa stultitia; valde sapientem, sapientiorem ipsa sapientia, per hyperbolem; ita Jansen. à Castro et alii. Verum Noster, æque ac Nannius, Vatablus et alii subaudiendo propositionem μετα, vel επι, simplicius vertunt: *In erroris via diutius erraverunt.*

25. PROPTER HOC TANQUAM PUERIS INSENSATIS JUDICIUM IN DERISUM DEDISTI.] Græce: *Propter hoc velut pueris ratione carentibus judicium*, sive *pœnam, in ludibrium misisti*. In Græco est pulchra paronomasia; παις enim, id est puer, dicitur quasi παιζων, id est ludens; εμπαιζω est illudo, ludifico; εμπαιγμος (quæ vox hîc in Græco est) ludificatio; εμπαιγμα ludificamentum, quo alicui illudimus, q. d. Quia Chananæi velut pueri, pueriles res et bestiolas pro diis coluerunt; hinc eosdem quasi pueros per easdem, puta per vespas et crabrones, quasi puerilibus et ridiculis pœnis, sed acribus, castigasti et quasi ludificasti.

26. QUI AUTEM LUDIBRIIS ET INCREPATIONIBUS (id est, *ludibriis increpationis*, ut habent Græca. Est hendiadys) NON SUNT CORRECTI (græce, μη νουθετηθεντες, id est *non sunt admoniti*, non sunt hac admonitione emendati) DIGNUM DEI JUDICIUM EXPERTI SUNT.] Græce, *experientur*, id est experti sunt. Loquitur enim de Chananæis præteritis, q. d. Chananæi, qui ludicris vesparum pœnis non sunt emendati, hi durum judicium, id est supplicium, subierunt, cum à Josue et Hebræis funditus sunt excisi, et ad internecionem deleti. Pro *ludibriis*, græce est, παιγνιοις; παιγνιον autem est ludicrum, lusus, ludibrium, uti sunt aviculæ, apes, muscæ, ranæ, quibus ludunt pueri; iisdem enim quasi ridiculis et puerilibus nugis, Deus castigavit Ægyptios et Chananæos. His opponit dignum *Dei judicium*, id est serium graveque supplicium mortis et exterminii totius gentis Chananæorum, quo Deus toti mundo suam in puniendo omnipotentiam, æque ac justam iram et vindictam ostendit.

27. IN QUIBUS ENIM PATIENTES INDIGNABANTUR (multi codices addunt, imo præponunt: *In his enim quæ patiebantur, moleste ferebant;* quæ verba videntur addita ex alia versione: unde Romani ea delent; idem enim dicunt et repetunt) PER HÆC QUOS PUTABANT DEOS, IN IPSIS CUM EXTERMINARENTUR VIDENTES, ILLUM, QUEM OLIM NEGABANT SE NOSSE, VERUM DEUM AGNOVERUNT; PROPTER QUOD ET FINIS CONDEMNATIONIS EORUM VENIT SUPER ILLOS.] q. d. Chananæi, dum paterentur acres morsus vesparum et vilium bestiolarum, indignabantur quod per illas, quas, vel quarum similes, ut deos coluerant, exterminarentur; quare *videntes* et sentientes, id est animadvertentes, Deum Hebræorum, quem olim negabant se nosse, has plagas sibi intligere, cum ut verum Deum agnoscere coacti sunt, ut patet Judith 5. 20. Josue 2. 9; sed sero, et invite ac coacte: quocirca æquum fuit ut extrema clade plecterentur, quare *finis condemnationis*, id est extrema damnatio, excidium et exterminium, *venit super eos*, cum scilicet à Josue et Hebræis per bella funditus sunt aboliti. Alii hæc referunt ad Ægyptios, qui à Mose mersi sunt in mari Rubro. Sed de Ægyptiis egit, c. 11; hoc vero c. 12. agit de Chananæis. Ita S. Bonav. Dion. et alii.

Pro *patientes* Complut. et Regii legunt, *impatientes*. Utrumque verum, patientes enim corpore fiebant impatientes animo. Unde ex Complut. sic clare vertit Jansen. *Nam cum in his, in quibus patientes indignabantur, in his scilicet quos putabant esse deos, quando per ea puniebantur, sensissent eum quem olim negabant se nosse, tunc verum agnoverunt Deum.* Significare vult Pharaonem cum suis, qui prius dicebat: *Nescio Dominum, et Israel non dimittam*, priusquam ranis et muscis, quas pro diis colebant, eos Deus afflixisset, non sine magna illorum indignatione, qui ægre ferebant se à suis diis affligi, et à rebus tam levibus; tum demum agnovisse Dominum, ita ut diceret: *Peccavi: Dominus justus, et ego et populus meus impii. Orate Dominum*, etc. Verum jam dixi hîc agi proprie de Chananæis. Si quis tamen per complexionem cum Cantacuzeno, hæc tam de Ægyptiis, quàm de Chananæis accipi malit, non repugnabo: nam in sequentibus de utrisque mistim loquitur.

Pro *venit*, multi legunt, *veniet*, scilicet in die judicii, *finis condemnationis* reproborum, qui damnabuntur et detrudentur in gehennam. Verum græce est, απηλθε, id est *venit*, in præterito. Loquitur enim de transacto Chananæorum excidio.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Occasione Ægyptiorum et Chananæorum, quos Deus ob scelera præsertim idololatriæ excidit, incipit tractare de idololatria; hæc enim maxime primæ veritati et principio sapientiæ, quod est agnoscere, timere et colere Deum verum, quasi ex diametro repugnat. Triplicem autem idololatriæ speciem assignat: Primam, qua animalia viva colebant pro diis; secundam, qua elementa et corpora coelestia; tertiam, qua imagines et idola; ac de his omnibus mistim pertractat per quatuor capita. Igitur hoc cap. insectatur eos qui ex creaturis non agnovere Creatorem, sed creaturam quasi Creatorem coluerunt a v. 1. ad v. 10. Inde ad finem capitis gravius increpat eos qui idola lignea, lapidea, testacea ab artifice efformata ut deos adorant, invocant, de futuris consulunt, eorumque opem implorant.

1. Vani autem sunt omnes homines, in quibus non subest scientia Dei: et de
his, quæ videntur bona, non potuerunt intelligere eum qui est, neque
operibus attendentes agnoverunt quis esset artifex; 2. sed aut ignem, aut
spiritum, aut citatum aerem, aut gyrum stellarum, aut nimiam aquam,
aut solem et lunam, rectores orbis terrarum deos putarunt. 3. Quorum si spe-
cie delectati, deos putaverunt; sciant quanto his dominator eorum speciosior
est: speciei enim generator hæc omnia constituit. 4. Aut si virtutem et opera
eorum mirati sunt, intelligant ab illis quoniam qui hæc fecit, fortior est illis: 5. à magnitu-
dine enim speciei et creaturæ, cognoscibiliter poterit Creator horum videri: 6. sed tamen ad-
huc in his minor est querela. Et hi enim fortasse errant, Deum quærentes, et volentes inve-
nire. 7. Etenim cum in operibus illius conversentur, inquirunt: et persuasum habent quoniam
bona sunt quæ videntur. 8. Iterum autem nec his debet ignosci. 9. Si enim tantum potuerunt
scire, ut possent æstimare seculum: quomodo hujus Dominum non facilius invenerunt? 10. In-
felices autem sunt, et inter mortuos spes illorum est, qui appellaverunt Deos opera manuum ho-
minum, aurum et argentum, artis inventionem, et similitudines animalium, aut lapidem inu-
tilem opus manus antiquæ. 11. Aut si quis artifex faber de sylva lignum rectum secuerit, et
hujus docte eradat omnem corticem, et arte sua usus, diligenter fabricet vas utile in conversa-
tionem vitæ, 12. reliquiis autem ejus operis, ad præparationem escæ abutatur: 13. et reliquum
horum, quod ad nullos usus facit, lignum curvum, et vorticibus plenum, sculpat diligenter per
vacuitatem suam, et per scientiam suæ artis figuret illud, et assimilet illud imagini hominis,
14. aut alicui ex animalibus illud comparet, perliniens rubrica, et rubicundum faciens fuco co-
lorem illus, et omnem maculam, quæ in illo est, perliniens: 15. et faciat ei dignam habitatio-
nem, et in pariete ponens illud, et confirmans ferro, 16. ne forte cadat, prospiciens illi, sciens
quoniam non potest adjuvare se: imago enim est, et opus est illi adjutorium. 17. Et de sub-
stantia sua, et de filiis suis, et de nuptiis votum faciens inquirit. Non erubescit loqui cum illo,
qui sine anima est: 18. et pro sanitate quidem infirmum deprecatur, et pro vita rogat mortuum,
et in adjutorium inutilem invocat: 19. et pro itinere petit ab eo qui ambulare non potest,
et de acquirendo et de operando, et de omnium rerum eventu petit ab eo qui in omnibus est
inutilis.

1. Vani autem sunt omnes homines, in quibus non subest scientia Dei : et de iis quæ videntur bona, non potuerunt intelligere eum qui est, neque operibus attendentes agnoverunt quis esset artifex.] Hoc est thema totius capitis et trium sequentium, nimirum ostendere tum vanitatem idololatrarum, Philosophorum cæterorumque hominum, qui creaturis fruuntur tum oppositam veritatem fidelium Dei cultorum, qui Deum agnoscere, colere et amare satagunt: hæc enim vera est sapientia, cum prior sit vana, imo mera vanitas et insipientia. Græce : *Vani enim*, vel *stulti* (utrumque enim significat ματαιοι, unde Italorum *matti*, id est stulti) *sunt omnes homines natura, in quibus fuit ignorantia Dei. Natura*, græce φυσει, id est naturali indole, propensione, corruptione, item per se, sponte sua. Sicut enim omnis res creata, quatenus ex nihilo creata est à Deo, vana est, et ad suî nihilum vergens et propendens; sic et homo, præsertim post lapsum Adæ, quo natura humana corrupta est, mortique obnoxia effecta. Ex hoc enim lapsu enata est in homine concupiscentia, quæ eum ad res vanas, noxias et mortiferas inclinat, atque ignoratio Dei rerumque divinarum, quæ ad salutem et felicitatem ducunt; ex qua prognata est multitudo idolorum, hæresum, errorum et scelerum. Syrus : *Vani sunt homines, qui non agnoscunt Deum;* Arabicus : *Quoniam omnes homines, in quibus est defectus scientiæ, vere vani sunt, τὸ quoniam,* vel ut græce est, μεν γαρ, id est *siquidem*, *etenim*, dat causam cur Chananæi in tot tantaque scelera prolapsi sint, tantaque graviter à Deo puniti ; quia scilicet Deum verum non agnoverunt, nec reveriti sunt.

Scientiam Dei intellige non tantum speculativam, sed et practicam conjunctam cum Dei cultu, timore, obedientia et amore. Vani ergo et stulti fuerunt idololatræ, qui Deum ignorantes, idolum coluerunt et colunt. Vaniores et stultiores fuere Philosophi, qui cum Deum per scientiam naturalem cognovissent, eum tamen non ut Deum ea pietate et puritate, qua par erat, coluerunt et glorificaverunt, quos proinde acriter castigat Apost. Rom. 1. Vanissimi et stultissimi sunt fideles, qui cum Deum per fidem cognoscant, certamque ex ea habeant spem æternæ felicitatis, eum tamen ejusque legem spernunt, ut illicitis suis voluptatibus perfruantur. Hi enim verbis Deum confitentur, sed factis negant; quare quo majorem habent Dei cognitionem, eo majorem malitiam, ideoque majorem damnationem sibi accersunt. Nam *servus, qui cognovit voluntatem domini sui, et non fecit*, etc. *vapulabit multis*, Lucæ 12. 47. Vide dicta Eccles. 1. 1. ad illa : *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas, præter amare Deum, et illi soli servire.* Hoc est quod queritur Isaias cap. 5. 13 : *Propterea captivus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam.* Et Osee, cap. 4. 6 : *Conticuit populus meus, eo quod non habuerit scientiam ; quia tu scientiam repulisti, repellam te, ne sacerdotio fungaris mihi.* Et Baruch, cap. 3. 28 : *Et quoniam non habuerunt sapientiam, interierunt propter suam insipientiam.* Huc facit illud alibi à me citatum, sed huic loco proprium, ideoque iterandum :

> Qui Christum noscit, sat scit si cætera nescit:
> Qui Christum nescit, nil scit si cætera noscit.

Talis fuit S. Paulus qui 1. Cor. 2. 2 : *Non enim*, inquit, *judicavi me scire aliquid inter vos, nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum.* Et S. Greg. Nazianz. qui in carm. de Beatitudinibus ita canit :

> Felix à mundo abstractus, qui vivit eremo
> In rigida, et mentem tollit ad astra suam.
> Felix qui multis junctus, non plurima versans
> Distrahitur, pectus sed dedit omne Deo.

Igitur, sicut uter vel follis vino vacuus, sed vento turgidus, vanus est, quia nil in se habet solidi; sic philosophus, orator, Theologus Dei practica cognitione, gratia et amore destitutus, et inani scientiæ vento fastuque inflatus, vanus est et stultus ; bulla est vento tumida, quæ mox ab aere difflabitur ; pappus est, cujus villos mox aura disperget : vapor est, fumus est, qui mox tenues vanescet in auras.

O æterna veritas, et vera charitas, et chara æternitas ! Tu es Deus meus, ad te suspiro die ac nocte, ait S. Aug. l. 7. Confess. Et S. Bernard. moriens apparens Guilielmo de Monte Pessulano dixit se in montem Libanum (in cœlum) ascendere, addiditque : *Nulla hic scientia, nulla veri cognitio ; sursum scientiæ plenitudo, sursum vera notitia veritatis.* Ita habet ejus Vita.

Quin et Philo, lib. de Temulentia : Sicut sol, ait, exortu suo stellas abscondit, tanto suo splendore perfusis nostris oculis ; ita quoties animæ oculi sincero, puro fulgidissimoque luciferi Dei sensibili splendore irradiantur, nihil aliud possunt inspicere. Affulgens enim ejus qui est cognitio nihil non illustrat ; ut etiam quæ sunt per se splendidissima, collatione hac obscurentur.

Denique S. Justinus initio Dialog. contra Tryph. docet veram philosophiam et sapientiam consistere in Dei cognitione et cultu, eamque frustra se quæsivisse apud Platonicos, Stoicos, Epicureos, cæterosque Philosophos, ac tandem admonitu cujusdam Sancti invenisse in S. Script. puta in libris Apostolorum et Prophetarum.

Et de iis quæ videntur (perperam in Regiis contrarie legitur, *quæ non videntur*) bona, non potuerunt intelligere eum qui est.] Græce : *Et de bonis visibilibus non valuerunt cognoscere τον οντα*, id est, *existentem.* Deus enim græce dicitur τὸ ον, id est *ipsum ens*, in genere neutro ; vel ὁ ων, id est *qui est*, in genere masculino; quia Deus est primum, summum, increatum, æternum, immensum ens, quod per se existit, et à seipso suum esse habet, in quo est omnium entium rerumque plenitudo et perfectio, vel formaliter, vel eminenter : denique à quo omnia et singula totum suum esse accipiunt; quare ipse est essendi oceanus, et essentiæ pelagus infinitum. Porro ait : *Ex his quæ videntur bona*, id est ex entibus visibilibus, quæ à Deo creata sunt bona. *Vidit* enim *Deus cuncta quæ fecerat, et erant valde bona*, Gen. 1. Bonum enim et ens convertuntur. Bonum enim est passio et proprietas entis : quare quantum est ens, tantum est et bonum ; unde Deus, qui est summum ens, pariter est summum bonum. Sensus est, q. d. Idololatræ non valuerunt ex entibus bonisque finitis cognoscere ens et bonum infinitum, à quo illa omne suum esse omnemque bonitatem hauserunt : *non valuerunt*, quia non voluerunt : *excæcavit enim illos malitia eorum*, ut dixit c. 2. 21; quia scilicet magis amarunt tenebras, quàm

lucem : vanitati enim et vanis concupiscentiis addicti, noluerunt aperire oculos Soli justitiæ, puta Deo, ut eum agnoscerent sancteque colerent. Nam eos ex creaturis potuisse et debuisse agnoscere creatorem, clare asserit vers. 5. Deus enim est suum et aliorum omnium esse: si ergo tuum et aliorum esse cognoscas, atque oculos ad ejus auctorem velis attollere, illico cognosces et Deum, à quo tuum et aliorum esse magis dependet, quàm à teipso, et a tua essentia : nisi enim Deus hanc continue conservaret, illico ipsa in nihilum suum rueret et rediret. Quare si rogeris : *Quis es tu?* respondeas cum S. Joanne Baptista : *Ego sum, qui non sum.* Sicut Deus à Mose rogatus : Quis es, Domine? vice versa respondit : *Ego sum, qui sum.*

Nota. Proprium Dei nomen est *ens*, vel *qui est*, unde illud Deo dederunt Prophetæ, Apostoli et Theologi, æque ac Philosophi. Prophetæ, ut Moses, qui interrogans Deum quo nomine vocaretur, ab eo audivit : *Ego sum qui sum*, sive *Ego sum Jehova*, id est, *qui est*, Exod. 3. 14. et cap. 6. 3. vide ibi dicta. Job. c. 14. 4 : *Quis potest facere mundum de immundo conceptum semine ? nonne tu qui solus es?* David. Psal. 101. 28 : *Tu autem idem ipse es.* Jerem. cap. 51. 19 : *Qui fecit omnia, ipse est, et Israel sceptrum hæreditatis ejus, Dominus exercituum nomen ejus.* S. Joan. Apoc. 1. 8 : *Qui est, et qui erat, et qui venturus est.* Esther. c. 14. 11 : *Ne tradas Domine sceptrum tuum*, inquit, *his qui non sunt*, id est idolis et idololatris. Solus enim Deus proprie pleneque est; idola vero et res cæteræ potius non sunt, quam sunt; tum quia ex se non sunt, et quod sunt à Deo acceperunt; tum quia peccati malitia est quodammodo infra nihil, ideoque primus ejus auctor diabolus, vocatur *is qui non est*, et peccatores vocantur *socii ejus qui non est*, Job. 18. 15. Unde Ezechiel c. 28. 19. loquens de superbo rege Tyri qui erat typus diaboli : *Nihil*, inquit, *factus es, et non eris in perpetuum.*

Theologi, ut S. Justin. initio Dialogi contra Tryphon qui Deum ita definit : *Quod in eodem similique habitu ac statu semper est, cæterisque omnibus causa est cur sint, id Deus est.* S. Greg. Nazian. jambico 15 : *Quid est Deus ? Est*, inquit, *ens, primum omnium et summum bonum. Quid est angelus ? prima Dei creatura. Quid dæmon ? devians à bono. Quid est materia ? formarum basis. Quid forma ? materiæ decor. Quid cœlum? rerum caducarum et firmarum limes. Quid astra? flamma, circuli cursum tenens. Quid ævum ? quod absque tempore assidue fluit. Quid tempus? mensura motus, quem sol facit. Quid homo? figmentum et imago nobilis Dei. Quid vita? nexus carnis et mentis. Quid mors ? utriusque divulsio. Quid mens ? visus interior nullum terminum habens. Quid voluntas ? motus mentis. Quid ratio? quæ verum vestigat. Quid sermo ? qui idipsum eloquitur. Quid liberum arbitrium ? velle moveri quo libet.* Hæc Naz. S. Anselm. in Prosolog. cap. 22. plenius et profundius de Dei esse et essentia philosophatur, quem audi : *Tu solus Dominus es quod es, et tu es qui es. Nam quod aliud est in toto, et aliud in partibus : et in quo aliquid est mutabile, non omnino est quod est, et quod incepit à non esse et potest cogitari non esse ; et nisi per aliud subsistat, redit in non esse, et quod habet fuisse, quod jam non est, et futurum esse, quod nondum est, id non est proprie et absolute. Tu vero es, quod es, quia quidquid aliquando, aut aliquo modo es, hoc totus et semper es, et tu es, qui proprie, et simpliciter es, quia nec habes fuisse aut futurum esse, sed tantum præsens esse, nec potes cogitari aliquando non esse*, etc.

Hinc Evagrius apud Socratem lib. 6. Tripart. c. 21. ait Deum non posse definiri, eo quod non habeat genus, aut differentiam, aut speciem, sed sit plenitudo entis omniumque generum, specierum et rerum. Attalus Martyr apud Euseb. lib. 6. Histor. c. 3. à tyranno rogatus; *quod nomen Deus haberet? Qui plures sunt*, inquit, *nominibus discernuntur, qui autem unus est, non indiget nomine.*

Philosophi, ut Plato, qui in Timæo Deum vocat τὸ ὂν, id est ipsum ens. Aristot. lib. 8. Phys. Deum nuncupat primum ens, causam primam, primum movens, quod cætera omnia movet. Unde idem moriturus dicitur sic Deum invocasse : *Nudus in hunc mundum veni, miser vixi, dubius morior, quo venturus sim nescio : attamen tu ens entium, causa causarum, miserere meî.*

Thales Milesius rogatus, quid in rerum natura esset vetustissimum ? respondit : Deus, quia numquam esse cœpit. Idem rogatus, *Quid esset Deus?* respondit : *Quod principio et fine caret*; vel, *Quod semper est*, teste Laertio l. 1. in ejus Vita.

Apuleius lib. de Mundo : *Quid est Deus? Quod*, inquit, *in triremi est gubernator, in curru rector, præcentor in choris, dux in urbe, imperator in exercitu, hoc est in mundo Deus.*

Alexander Magnus, cum in Ammonis templo à vate dictus esset Jovis filius : *Nihil*, inquit, *mirum: nam Jupiter omnium quidem natura pater est, sed ex his optimos quosque peculiariter suos facit.*

Pythagoras, teste Philosopho lib. 1. de Cœlo : *Ipsa tria*, ait, *omnia sunt; ipsum vero ter est ipsum*, sive *id quod omni ex parte est.* Unde aliqui suspicantur eum SS. Trinitatem cognovisse, saltem per umbram et obscure.

Orpheus Deum vocavit principium, medium et finem universi. Principium, inquam, ut omnia producentem : medium, ut producta ad se trahentem : finem autem, ut perficientem ad seipsum redeuntia.

Trismegistus Dialog. 5. loquens de Deo : *Nihil*, ait, *est in omni natura, quod ille ipse non sit. Est ille siquidem, quæ sunt : est ea etiam, quæ minime sunt : quæ quidem sunt, deduxit in lucem ; quæ vero non sunt, occulit in seipso.* Hinc Suidas asserit Hermam, sive Mercurium, Ægyptiorum sapientissimum, qui Mosi fuit pene coævus, dictum esse Trismegistum, quod de sancta Trinitate divino quodam spiritu locutus sit, dicens : *Et erat lumen intellectuale, et erat semper mens luminosa, et spiritus omnia continens. Extra hanc non est Deus, non angelus, non substantia ulla alia : omnium enim est Dominus, et Pater, et Deus, et fons, et vita, et potestas, et lumen, et mens, et spiritus, et omnia in ipso et sub ipsum sunt ;* licet alii per hæc, ipsum dumtaxat attributa deitatis notasse velint. Verius clemens Alex. lib. 6. Strom. eum Trismegistum, id est ter maximum, cognominatum ait, quod maximus esset rex, philosophus et sacerdos.

NEQUE OPERIBUS ATTENDENTES AGNOVERUNT, QUIS (qualis et quantus) ESSET ARTIFEX.] *Quis* scilicet cœlos, stellas, elementa, omniaque quæ in mundo sunt ex nihilo crearit, tamque artificiose quoad omnia efformarit; quis eadem tanto ordine disposuerit, tantaque concordia consociarit; quis illa ipsa continue conservet, foveat, augeat,

propaget, uti pulchre docet Nazianz. orat. 34. quæ est secunda de Theolog. qui et apposite Deum comparat citharœdo, in domo citharam scite pulsanti, cujus melodiam foris audis, ejusque peritiam miraris, sed personam non vides. Sic enim Deus hunc mundum quasi citharam harmonice movet, ac suavissimum ex omnium quæ in eo sunt consonantia concentum efficit, quem omnes stupent, ejusque auctorem admirantur, sed personam intueri nequeunt.

2. SED AUT IGNEM, AUT SPIRITUM, AUT CITATUM AEREM, AUT GYRUM STELLARUM, AUT NIMIAM AQUAM, AUT SOLEM ET LUNAM, RECTORES ORBIS TERRARUM DEOS PUTAVERUNT.] idololatria veterum in eo sita fuit, quod solem, cœlumque et alias creaturas coluerint pro creatore; cujus origo et ratio fuit. Prima, quod nihil esse crederent præter visibilem hunc mundum. Quare negabant esse Deum, qui esset spiritus invisibilis. Ita Plato in Cratylo, quem citat Euseb. lib. 3. de præpar. cap. 1: *Vetustissimos Græcorum*, inquit, *cœlum, stellas, solem et lunam, quæ nunc etiam multi barbarorum colunt, deos putavisse manifestum est.* Sic et *Sadducæi dicunt non esse resurrectionem, neque angelum, neque spiritum*, ait S. Lucas Actor. 23. 8. Putabant enim nihil esse ultra ea, quæ oculis cernimus; ac quod non est spectabile, non esse in rerum natura, uti etiamnum putant athei, ac homines crassi et animales. Secunda causa fuit pulchritudo, utilitas, vis et efficacia creaturarum, ut solis, cœli, siderum, aquæ, ignis, terræ; hæc enim illexit rudes homines ad ea colendum et invocandum, quod iis indigere se sentirent, earumque vim et opem experirentur. Ita Euseb. lib. 3. de Præpar. cap. 2. Accessit, et errorem adjuvit Philosophorum mystica Theologia, et Poetarum elegantes fabulæ, qui ignem vocavere Vulcanum, spiritum æthereum Jovem, aerem Junonem, aquam Thethym vel Neptunum, terram Cererem, solem et lunam phœbum et Dianam. Sic et stellis nomina deorum dederunt, eisque mundi dominium assignarunt; inde ortus error, ut alii cœlum, alii solem, alii aerem, alii ignem, alii terram, alii aquam, alii quid aliud mundi et rerum omnium primum principium ponerent et crederent, teste Arist. lib. 1. Physic. Inde eadem superstitio rudique vulgo pro diis habita, et ut numina adorata fuere, uti docet S. Augustinus libro 4. de Civit. cap. 10. et Euseb. libro 3. de Præpar. cap. 2. quem audi: *Ægyptii Osirim et Isim solem et lunam esse aiunt, Jovem spiritum, qui per omnia transeat, Vulcanum ignem, terram Cererem, Oceanum humiditatem, ac Nilum fluvium asserunt, cui deorum generationem attribuunt; aerem Minervam appellarunt; quos quandoque deos aera dico, aquam, ignem, terram et spiritum per universum orbem transire contendunt, et in varias formas hominum atque animalium commutari, quorum cognomines apud se homines floruisse, Solem, Saturnum, Opim, præterea Jovem, Junonem, Vulcanum et Vestam, quæ omnia Manethus latius scripsit; compendiosius autem Diodorus his verbis: Osiris et Isis sol et luna secundum Ægyptios sunt, à quibus trinis temporibus, vere, æstate ac hieme, invisibili modo circumductis mundus gubernatur, et omnia nascuntur, aluntur et augentur.*

Hæc Euseb. ex Diodoro, idemque confirmat ex Plutarcho, subjicit deinde ex Porphirio: *Aquam deinde atque ignem apprime venerantur, et in omnibus sacris adhibent, quia maxime salutis humanæ causa hæc elementa sunt.* Denique ita concludit: *Ita generosa Græcorum ac Ægyptiorum Theologia ad sublimiora nos perducere fabularum allegoriis pollicita, ad corpora rursus deduxit: nec aliud quam ignem et aquam, et partes mundi colere adhortata est. Quomodo igitur Salvatoris nostri Evangelium mirabile non est, quo solis et lunæ, totiusque mundi creatorem decenti fide colere, nec elementa corporum, nec visibilia quædam, sed eum, qui per hæc invisibiliter cognoscitur, creantem intellectum solum admirari, solumque adorare didicimus? qui per omnia penetrans, cum sit incorporalis, solo intellectu percipitur: imo vero ineffabilis, et incomprehensibilis est. Panditur autem atque perspicitur per ea, quæ facit, quæ producit, gubernat, conservat, omnibus invisibiliter assistens, non cœlestibus solum, verum etiam terrestribus, magnificentiam operum suorum per hæc ostendens, quæ illi deos putarunt.*

Elogia ergo et nimiæ laudes, ac quasi adulationes Poetarum, quibus ipsi res creatas quasi divinas ac deos celebrarunt, rude vulgus impulit, ut eas deos crederet et adoraret, uti docet Lactant. libro 1. cap. 10 et 11.

SPIRITUM.] Aerem subtiliorem, aut ventum; ventos enim quasi deos cultos fuisse docet Seneca l. 4. Natur. quæst. c. 17. Hinc Æolus ventorum deus et rector. Denique Plato censuit Deum esse spiritum et animam mundi. Unde Virgilius:

> Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
> Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

Et alius:

> Juppiter est quodcumque vides.

Adorabant ergo solem, lunam, stellas, elementa, velut corpus et membra Dei. Audi S. Aug. l. 4. de Civit. c. 11: *Ipse in æthere sit Jupiter, ipse in aere Juno, ipse in mari Neptunus; in inferioribus etiam maris ipse Salacia, in terra Pluto, in terra inferiore Proserpina; in focis domesticis Vesta, in fabrorum fornace Vulcanus; in sideribus sol, luna et stellæ; in divinantibus Apollo, in merce Mercurius, in Jano initiator, in Termino terminator; Saturnus in tempore, Mars et Bellona in bellis, Liber in vineis, Ceres in frumentis, Diana in sylvis, Minerva in ingeniis.*

AUT CITATUM AEREM.] Græce, ταχινὸν ἀέρα, id est, celerem mobilemque aerem, quæ dicta est Juno; nam ex ἀέρ, id est aer, fit ἥρα, id est Juno. Unde Macrob. lib. 1. in Somn. Scipion. cap. 17: *Juno*, inquit, *aerea cognominata est, quod ipsa aer putaretur, et aeris arbitra.* Ratio est, quod Anaximenes, aliique plures censuerint omnium rerum principem esse aerem, sicut Thales censuit esse aquam, Heraclitus ignem, Democritus atomos, Pythagoras numeros, teste Aristotele libro 1. Physicorum.

AUT GYRUM STELLARUM.] Id est stellas Zodiaci, hic enim est gyrus et circulus, ac quasi zona et cingulum cœli. Ita Lyran. Hugo, Dion. et alii. Hæ enim stellæ, ac præsertim sol obiens Zodiacum, fruges, fructus, omnesque res in terra producunt. Unde ζωδιακός, dicitur à ζωή, id est vita, quod motu suo vitam rebus sublunaribus conferat. Hinc constellationes Zodiaci præcipue sunt duodecim, quæ et signa vocantur, quia animalium quamdam habent similitudinem, de quibus carmen:

> Sunt aries, taurus, gemini, cancer, leo, virgo,
> Libraque, scorpius, arcitenens, caper, amphora, pisces.

Secundo, plenius et planius per *gyrum stella-*

rum accipe constellationes, quæ ex multis partialibus stellis integrantur, itaque quasi gyrum stellarum conficiunt, aut potius orbem stelliferum, sive cœlum stellatum, puta cœlum octavum, scilicet firmamentum; hoc enim tot tantisque stellis, velut pyropis aut ignibus, distinctum et variegatum, multi censuerunt esse Numen et Deum. Unde in Scriptura vocatur *militia cœli*, quam adorarunt ipsi quoque Judæi, ut patet *4*. Reg. 23. 5. Ita S. Bonavent. Osorius, et alii. Hinc Planetis dedere nomina deorum; summum enim Planetam vocavere Saturnum, secundum Jovem, tertium Martem, quartum Phœbum, quintum Dianam, sextum Venerem, septimum Mercurium. Ita S. August. libro 7. de Civit. cap. 15. et 16: *Apollinem, inquit, quamvis divinatorem et medicum velint, tamen ut in aliqua parte mundi statuerunt, ipsum etiam solem esse dixerunt; Dianamque germanam ejus similiter lunam, et viis præsidere; unde et virginem volunt, quod via nihil pariat; et ideo ambos sagittas habere, quod ipsa duo sidera de cœlo radios terras usque pertendant. Vulcanum volunt ignem mundi, Neptunum aquas mundi, Ditem patrem, hoc est Orcum, terrenam et infimam partem mundi; Liberum et Cererem præponunt seminibus, vel illum masculinis, illam femeninis; vel illum liquori, illam vero ariditati seminum. Et hoc utique totum refertur ad mundum, id est ad Jovem, qui propterea dictus est progenitor genitrixque quod omnia semina ex se emitteret, et in se reciperet.* Subjucit Minervam esse summum æetherem. Vestam esse ignem mundi leviorem, Cererem esse terram.

AUT NIMIAM AQUAM.] Græce βιαιων υδωρ, id est, *violentam aquam*, puta mare fluctibus agitatum, exundans omniaque obruens. Hinc Thales censuit, aquam esse rerum omnium principium, imo cœlos, aves, pisces, animalia, etc. facta esse ex aquis, sive ex abysso primigenia, plurimorum est sententia, uti ostendi Genes. 1. sub initium. Hinc et *aqua* dicitur, quasi *à qua omnia.* Porro, aquam nomine Tethyos vel Neptuni, ut deum coluere Persæ, et Germani, sed maxime Ægyptii, qui Nilum suum, utpote agros exundatione sua irrigantem et fœcundantem, velut Deum coluerunt, teste S. Athan. orat. contra Gentes. Unde Claudianus epigr. 6:

> Ægyptus sine nube ferax, imbresque serenos
> Sola tenet, secura poli, non indiga venti,
> Gaudet aquis, quas ipse vehit, Niloque redundat.

AUT SOLEM ET LUNAM.] Græce, φωςηρας ουρανου, id est, *luminaria cœli*, quorum unum, scilicet sol præest diei, alterum, scilicet luna, nocti, Gen. 1. Horum enim præ stellis species et fulgor dementes hominum mentes rapuit, ut deos esse censerent. Hinc Persæ solem coluerunt nomine Mithræ, Ægyptii nomine Osiris, et lunam nomine Isidis; alii nomine Phœbi et Dianæ; alii nomine Apollinis et Lucinæ. Unde et Plinius libro 2. cap. 6. et 7. de Deo dubitans: *Si quis, inquit, sit Deus, non alius erit quam sol.*

RECTORES ORBIS TERRARUM.] Græce, πρυτανεις, Ita Athenis vocabantur primi magistratus, qui civilia et sacra procurabant. *Rectores orbis* ergo vocat deos mundi gubernatores, quibus Gentiles tribuebant summam potentiam, providentiam et divinitatem, Deo uni et vero propriam.

3. et 4. QUORUM SI SPECIE DELECTATI, DEOS PUTAVERUNT, SCIANT QUANTO HIS DOMINATOR EORUM SPECIOSIOR EST, SPECIEI ENIM GENERATOR HÆC OMNIA CONSTITUIT. AUT SI VIRTUTEM ET OPERA EORUM MIRATI SUNT INTELLIGANT AB ILLIS, QUONIAM QUI HÆC FECIT, FORTIOR EST ILLIS.] Pro *speciosior*, græce est βελτιων, id est *melior*; S. Cyprian. libro 3. Testim. cap. 59. *pretiosior* Pro *generator*, græce est γενεσιαρχης, id est, *generationis auctor* vel *princeps*. Unde ad verbum vertas, *nam pulchritudinis genesiarcha creavit ea. Genesiarcha*, id est auctor, sive prima origo, vel princeps pulchritudinis generandæ.

Mundus græce dictus est κοσμος, id est *ornatus*, à sui specie et pulchritudine. Unde Lactantius libro 1. Ita Dei cap. 10: *Opus mundi*, ait, *quo nihil potest esse, nec dispositius ad ordinem, nec aptius ad utilitatem, nec ornatius ad pulchritudinem, nec majus ad molem.* Vide dicta Gen. 1. Verum errarunt Gentiles, quod in hac creaturarum specie defixi constiterint, nec assurrexerint ad rimandum earum opificem et creatorem. Scire enim poterant et debebant, quod creaturæ seipsas producere et creare nequiverint, ac proinde quod creatæ sint ab alio, puta à Deo. Unde S. Athanas. l. de Incarn. *Mirum est*, inquit, *quod nihil ex rebus creatis errabat in Numine intelligendo, præter solum hominem; non sol, non luna, non cœlum, non astra, non aqua, non æther immutant suum ordinem, sed agnoscentes suum opificem et principem, Rationem, Verbum Dei, eo tenore permanent, quo condita sunt. Soli autem homines aversi ab illa bona statione veritatis, iisque quæ non erant effectis, Dei honorem, ac ejus cognitionem dæmonibus et hominibus in lapide effigiatis dedicaverunt.*

Hinc S. Dionys. de Divin. nomin. cap. 1. ait Deum esse pulchrum, et per omnia pulchrum, et supreme pulchrum et semper eodem modo pulchrum, et universi pulchri principalem pulchritudinem in seipso ante omnia habere, ac proinde ipsum esse fontem omnis pulchritudinis, et causam omnium pulchrorum quæ in mundo sunt.

Et Boetius l. 3. de Consol. metr. 9.

> Tu cuncta superno
> Ducis ab exemplo, pulchrum pulcherrimus ipse
> Mundum mente gerens, similique in imagine formans.

Unde et Plato epist. 2. ad Dionys. regem, Deum nuncupat causam pulchrorum omnium. Platonem de more sequitur Philo libro de Opificio mundi. Quocirca pathetice exclamat S. Aug. l. 10. Conf. c. 27: *Sero te amavi, pulchritudo tam antiqua et tam nova; sero te amavi; et ecce intus eras, et ego foris; et alibi te quærebam, et in ista formosa, quæ fecisti, deformis irruebam.* Idem in Soliloq. cap. 31: *Circumibam*, inquit, *omnia quærens te, et propter omnia derelinquens me. Interrogavi terram si esset Deus meus, et dixit mihi, quod non, et omnia quæ in ea sunt, hoc idem confessa sunt. Interrogavi mare, abyssos et reptilia, quæ in eis sunt, et responderunt: Non sumus Deus tuus, quære super nos eum. Interrogavi stabilem aerem, et inquit universus aer cum omnibus incolis suis: Fallitur Anaximenes, non sum ego Deus tuus. Interrogavi cœlum, solem, lunam et stellas: Neque nos sumus Deus tuus, inquiunt. Et dixi omnibus his, qui circumstant fores carnis meæ: Dicite mihi de Deo meo, quod vos noscitis, dicite mihi aliquid de illo. Et clamaverunt omnes voce grandi: Ipse fecit nos. Interrogavi proinde mundi molem; dic mihi si es Deus meus, an non? Et respondit voce forti: Non sum, inquit, ego, sed per ipsum*

sum ego, quem quæris in me, ipse fecit me; super me quære eum, qui regit me, qui fecit te. Interrogatio creaturarum, profunda est consideratio ipsarum; responsio earum, attestatio ipsarum de Deo, quoniam omnia clamant, Deus nos fecit, quoniam, ut ait Apostolus: Invisibilia Dei per ea quæ facta sunt, à creatura mundi intellecta conspiciuntur. Et post nonnulla : *Tu, Domine, principium omnium atque finis, qui es ante primordia seculorum, et ante omnes seculorum origines. Tu es Deus meus, et Dominus omnium bonorum, quæ creasti, et apud te omnium stabilium sunt causæ, et omnium mutabilium apud te immutabiles stant et manent origines, et omnium rationalium et irrationalium atque temporalium sempiternæ vivunt rationes.* Eadem habet libro 10. Confess. cap. 6. ubi et addit : *Domine, amo te. Percussisti cor meum verbo tuo, et amavi te; sed et cœlum et terra, et omnia quæ in eis sunt, ecce mihi undique dicunt, ut te amem, nec cessant dicere omnibus, ut sint inexcusabiles. Altius autem tu misereberis, cui misertus eris, et misericordiam præstabis, cui misericors fueris. Alioquin cœlum et terra surdis loquuntur laudes tuas.*

Si virtutem et opera eorum mirati sunt.] Græce, εἰδὲ δύναμει καὶ ἐνεργεία ἐκπλαγέντες id est, *Si potentia et efficacia perculsi sunt, intelligant ab ipsis, quoniam qui hæc constituit fortia, fortior est illis,* q. d. Si miram vim agendi in sole, cœlis, stellis, igne, herbis, plantis, ventis, procellis, fulminibus, etc. idololatræ admirantur, ideoque ea colunt, multo magis mirentur et colant omnipotentiam Dei, qui has vires creaturis indidit, sed ita ut sibi longe majores reservarit, unde et alias creaturas iis quas creavit, longe efficaciores et fortiores creare potest : ac vires, quas jam creatis dedit, ad libitum revocat et adimit, uti igni ademit vim urendi tres pueros fideles in fornace Babylonica, leonibus ademit ferociam, ne nocerent Danieli, c. 6. soli, lunæ et cœlis ademit motum et cursum, cum ea stitit ad imperium Josue cap. 10. 13. mari ademit suam continuationem et alveum, cum illud divisit ad imperium Mosis, ut Hebræi sicco pede transirent, Exodi 14.

Trismegistus in Pimandro Deum comparans agricolæ : *Aspice,* inquit, *agricultorem semina in terræ gremium diffundentem, alibi quidem triticum, hordeum alibi, alibi vero reliqui generis semina. Aspice eumdem vites, malosque et ficus repastinantem atque amputantem. Eodem modo Deus ipse, in cœlum quidem serit immortalitatem, in terram vero mutationem, in totum denique mundum vitam ac motum.* Lactantius lib. 7. c. 3 : *Si Deus,* inquit, *fecit mundum, fuit ergo sine mundo; si regit, utique sicut mens corpus regit, sed tanquam dominus domum, navimque gubernator, auriga currum; nec tamen misti sunt iis rebus, quas regunt.*

5. A magnitudine enim speciei et creaturæ cognoscibiliter poterit creator horum videri.] Græca hîc variant : Vaticana enim habent, *à magnitudine enim speciei,* vel *pulchritudinis creaturarum;* Complut. et Regia, *ex magnitudine enim, et pulchritudine, et creaturis;* S. Chrysost. hom. 4. in Gen. *ex magnitudine et specie creaturarum universi conditor decenter consideratur;* S. Gregor. 26. Moral. c. 8 : *Per magnitudinem creaturæ et speciem potest intelligibiliter creator videri.* Pro *cognoscibiliter,* græce est ἀναλόγως, id est analogice, sive per analogiam, comparationem, proportionem, collationem, illationem. Sensus ergo est, q. d. Ex magnitudine pulchritudinis et molis, virtutisque creaturarum, analogice cognosci potest, quanta sit magnitudo, tam pulchritudinis, quam immensitatis, perfectionis et omnipotentiæ ipsius creatoris : tum quia ex effectu cognoscimus causam, ac *ex operibus cognoscitur opifex,* ait S. Athanas. lib. 1. contra Gentes : tum quia, si tanta est pulchritudo, quantitas, perfectio et potentia in Angelis, sole, cœlis, aliisque creaturis finitis et limitatis, quanta debet esse in creatore infinito et quaquaversum illimitato, qui cœlum et terram implet sua essentia, præsentia et potentia, imo supra cœlum per spatia illa vacua sua immensitate in immensum se extendit? Hæc enim est analogia, et comparatio analogica creaturæ cum creatore. Hinc Dei magnitudo, majestas, potentia, cæteraque attributa absolute sunt infinita, ita ut eis nil addi possit; adeo ut totus mundus ne vel hilum Deo adjiciat, sed Deus solus tantus est, quantus est Deus cum mundo conjunctus : quia Deus est immensus plane et infinitus : infinito autem nil addi potest. Sicut ergo umbra solis soli nil addit lucis, sic nec mundus quidquam bonitatis vel perfectionis addit Deo. Mundus enim est umbra Dei.

Alia similitudine idipsum declarat S. Justin. in Resp. ad Orthodox. *Sicut,* ait, *quod unum vel unitas est numeri principium, nil confert ad ejus perfectionem; nam et cum non esset numeri principium, perfectum erat, et factum principium numeri, non auctum est : sic Deus ante creationem erat perfectus, et post creationem non est auctus. Nihil ergo eorum, quæ ex creatione sunt, Deum auget.*

Quocirca ex hac Sapientis gnome, et ex illa Apostoli Rom. 1. 20 : *Invisibilia enim ipsius per ea, quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur,* certum est viribus naturæ cognosci posse Deum esse, esseque unum. Vide rationes naturales, quibus idipsum probat Damasc. lib. 1. de Fide c. 5. Richard. de S. Victor. lib. 1 et 2. de Trinit. S. Thomas l. 1. contra Gentes cap. 43. Hoc est quod ait S. Dionys. c. de Divin. nom. Deum conspici ex ordinatissima creaturarum omnium dispositione. Idem epistol. ad Titum : Mundi fabrica, ait, divinarum rerum, quæ non videntur, est integumentum. Et Plato in Sympos. asserit ex pulchritudine rerum creatarum pulchritudinem quamdam admirandam divinitatis cerni. Nam *cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum;* Ps. 18. 1. Et : *Plena est omnis terra gloria ejus;* Isaiæ 6. 3. Unde huc alludens Apostolus Roman. 1. 20. ait : *Invisibilia enim ipsius* (Dei) *à creatura mundi per ea, quæ facta sunt, intellecta, conspiciuntur, sempiterna quoque ejus virtus et divinitas,* ubi plura hac de re annotavi.

Vide Theodoret. serm. 1 et 2. de Providentia, S. Prosperum lib. 2. de Vocat. Gentium cap. 4. S. Ambros. et Basilium in Hexamer. Vide et Job. c. 38. et seq. ubi Deus ex magnitudine terræ, maris, nubium, pluviarum, tonitruorum, fulminum, Behemor, id est elephanti, ac Leviathan, id est ceti, sive balenæ, etc. suam magnificentiam arguit, imo S. Job. ad oculum repræsentat.

Porro S. Cyrill. libr. 1. contra Julian. hasce de Deo uno et vero recitat Gentilium Philosophorum et Poetarum sententias. Orphei : *Unus*

est, per se existens, unius progenies omnia facta sunt. Ipse autem in illis melior est. Neque illum quis intuitus est ex mortalibus, ipse vero omnes videt. Et post alia iterum : ipse enim firmatus est in æreo cælo, aureo in throno, super terram autem pedibus vadit. Manumque dexteram ad fines Oceani undequaque extendit : tremunt enim in circuitu montesque magni, et flumina, civitates profundumque jucundi maris.

Pythagoræ : *Deus quidem unus et ipse non, ut quidam suspicantur, extra mundi gubernationem, sed in ipso totus in toto circulo, omnes generationes considerat, contemperatio existens omnium seculorum, et lux suarum virtutum et operum, principium omnium, lumen in cælo, et pater omnium, mens et animatio omnium, circulorum omnium motio.*

Platonis : *Nam patrem et factorem universi hujus invenisse, arduum opus est; et inventum omnibus enuntiare impossibile.* Rursum, inquit, sensit Plato *de uno Deo, nomen quidem illi nullum congruere, neque humanam cogitationem posse comprehendere; sed appellationes, quæ de eo dicuntur, à posterioribus esse; abusiveque de ipso dici. Quod si omnino aliquid, nominibus quibus utimur, de eo dicere audendum, magis appellationem unius, et boni ei tribuendam : nam illud insinuat circa ipsum simplicitatem, atque per hoc sufficientiam : nullo enim opus habet, nec partibus, nec substantia, nec virtutibus, nec efficaciis, sed est omnium horum auctor. Boni autem vocabulum commendat nobis, quod ab ipso omne quod bonum est, dum alii pro virili imitantur illius, si ita licet dicere, proprietatem, perque illam salutem accipiant.*

Mercurii Trismegisti, sive Hermetis ter maximi : *Deum intelligere quidem difficile, eloqui autem impossibile, si cui etiam intelligere possibile. Incorporeum enim corpore significare impossibile, et perfectum imperfecto comprehendere non possibile, et sempiternum conferre cum momentaneo difficile. Nam hoc quidem semper est, illud autem prætergreditur : et hoc quidem verum est, illud sub apparentia adumbratur : quantum igitur infirmius à fortiore, et minus à meliore distat, tantum etiam à divino et immortali mortale. Proinde si quis incorporeus oculus egrediatur à corpore ad contemplationem pulchri, et subvolet ac contempletur, non figuram, non corpus, non species intueri quærens, sed illud potius quod omnia facere potest, quod quietum, quod tranquillum, quod solidum, quod inconvertibile, quod ipsum omnia et solum, quod unum, quod ipsum ex seipso, quod ipsum in seipso, quod sibi ipsi simile; quod neque alii simile est, neque sibi dissimile. Et iterum ille : Itaque de illo uno et solo bono intelligens, nihil impossibile dixeris. Omnis enim virtus ipse est; neque in aliquo ipsum cogites esse, neque iterum quasi extra aliquem. Ipse enim est qui sine termino omnium est terminus; et qui à nullo comprehenditur, omnia in se comprehendit. Quoniam quod discrimen est corporum ad incorporea, et genitorum ad ingenitum, et necessitati subditorum ad libere existens, vel terrenorum ad cœlestia, et corruptibilium ad sempiterna? non quod aliud quidem libere existat, aliud autem necessitati subditum. Quæ autem infra imperfecta sunt, corruptibilia sunt.*

Sophoclis : *Unus verissime unus est Deus, qui cœlum ordinavit, et terram ingentem, pontique jucundam undam, et ventorum vim. Plerique autem mortales corde errantes, extruimus in animarum jacturam deorum imagines ex lapidibus et lignis, vel ex auro fabricatis, vel elephantinis figuris, sacrificiaque illis et ferias otiosas apparantes, eos colere arbitramur.*

Xenophontis : *Igitur manifestum quod magnus sit et potens, omniaque concutiat et confirmet, ignotum autem qualis sit figura, neque enim videtur esse lucidissimus sol, neque hic videtur permittere, ut ipse cernatur : sed si quis imprudenter eum spectet, oculis privatur.*

Moraliter hic disce à creaturis assurgere ad creatorem, ac in singulis Deum intueri. In iis enim Deus suam pulchritudinem expressit, vel potius adumbravit, uti sol seipsum exprimit in parelio. Lege Bellarm. lib. de Ascensu mentis in Deum. Hinc mundus hic S. Antonio, S. Bened. S. Bern. cæterisque Anachoretis fuit volumen deitatis, in quo scilicet ipsi Deum Deique magnificentiam legerunt et contemplati sunt. Præclare S. August. in Ps. 26 : *Circuivi,* ait, *et immolavi in tabernaculo ejus hostiam jubilationis. Immolamus hostiam jubilationis, immolamus hostiam lætitiæ, hostiam gratulationis, hostiam gratiarum actionis, quæ verbis explicari non potest. Immolamus autem, ubi? In ipso tabernaculo ejus, in sancta Ecclesia. Quid ergo immolamus? Abundantissimum et inenarrabile gaudium, nullis verbis, voce ineffabili. Hæc est hostia jubilationis. Unde quæsita, unde inventa est? Circumeundo, inquit, circuivi et immolavi in tabernaculo ejus hostiam jubilationis. Circumeat animus tuus per universam creaturam, undique tibi clamabit creatura: Deus me fecit. Quidquid te delectaverit in arte, artificem commendat, magisque si circumeas universa, consideratio concipit artificis laudem. Vides cœlos, magna opera Dei sunt. Vides terram, Deus fecit, semina innumera, diversitates germinum, multitudinem animalium, Circui adhuc cœlos usque ad terram, nihil relinquas. Undique tibi omnia resonant conditorem. Et ipsæ species creaturarum voces sunt quædam creatorem laudantium. Quis autem explicet laudibus universam creaturam? quis illam explicet laudibus? quis digne laudet cælum et terram, mare et omnia quæ in eis sunt?* Et post nonnulla : *Quis digne laudet Angelos, Sedes, Dominationes, Principatus et Potestates? quis digne laudet hoc ipsum, quod in nobis viget vegetans corpus, movens membra : sensus exercens, et memoria tam multa complectens, intellectu tam multa discernens, quis digne laudet? at si in istis creaturis Dei sic laborat humanus sermo, in creatore quid agit, nisi sola restat sermone deficiente jubilatio? Circuivi et immolavi in tabernaculo ejus hostiam jubilationis.* Idem ser. 143. de Tempore : *Interroga,* inquit, *pulchritudinem terræ, interroga pulchritudinem maris, interroga pulchritudinem dilatati et diffusi aeris, interroga pulchritudinem cæli, interroga ordinem siderum, interroga solem fulgore suo diem clarificantem, interroga lunam fulgore suo sequentis noctis tenebras temperantem, interroga animalia, quæ moventur in aquis, in terris, quæ volant in aere, latentes animas, perspicua corpora, visibilia regenda, invisibiles regentes : interroga ista. Respondent tibi omnia : Ecce, vide, pulchra sumus : pulchritudo eorum confessio eorum est. Ista pulchra mutabilia quis fecit, nisi incommutabilis pulcher in seipso?*

Quid ergo est *mundus? est liber divinitatis*, ait Trismegistus ac S. Basil. hom. 11. in Hexam. et S. Chrysost. in Ps. 148. Quid est *seculum? est speculum divinorum*, ait idem Trismegistus; imo

S. Paulus 1. Cor. 13. in quo resplendet divina majestas. Quid est mundus? est *lyra* vel *cithara* suavem edens divinæ providentiæ concentum cujus lyricen vel citharœdus est Deus. Ita sanct. Athanas. orat. contra idola, et S. August. 10. Confess. cap. 6. Quid est orbis? est *pictura* pulcherrime variegata (instar campi, qui est quasi tapes floribus herbisque varie coloratus) cujus Apelles et pictor est Deus. Ita S. Athanasius et S. Aug. locis jam citatis. Quid est orbis terræ? *est mundi totius templum*, ait Trismegistus apud S. August. lib. 8. de Civit. cap. 23. Quid est mundus? est colossus, est basilica, imo civitas pulcherrima, cujus artifex et conditor est Deus, Hebr. 11. 10. Quocirca S. Basil. orat de S. Julitta ait : *Nox tibi nova precandi Numinis argumenta subjiciat. Cum cœlum suspicis, et in siderum pulchritudinem intueris, rerum aspectabilium Dominum roga, et optimum hujus universitatis opificem Deum venerare.* S. Paulin. ep. 4. ad Sever. *Omnia sub sole vanitas. Proinde super solem veritas. Ita qui in veritate consistunt, etsi intra mundum vivant habitatione corporea, tamen supra mundum sunt conversatione cœlesti, et astrorum choros, vel cœlorum polos evolantes spiritu scandunt et supervadunt, celsioresque elementis agunt, etc.* B. Laurent. Justin. serm. de S. Martino : *Oculis aspiciebat in cœlum, ubi cordis sui repositum sciebat esse thesaurum. Est enim Christus Dominus humilium thesaurus, pauperumque divitiæ. O Israel, quam magna est domus Dei, et ingens locus possessionis ejus!* Baruch. 3. 24. Si terram et terrena calcas, punctum cœlo vastissimo commutas. Quanta vero est summa illa Dei cœlo præsidentis magnitudo et majestas? Si totum cor ei dedas, totum das quod potes, sed reipsa parum das. Etiamsi Deo mille dares corda, etiamsi immensis animis et ardoribus Seraphicis illi servires; etiamsi mille millionibus annorum ad sudorem pro eo laborares : quid hæc sunt ad Deum? quid ad tantum charitatis et magnificentiæ profluvium?

6 et 7. SED TAMEN ADHUC (*adhuc*, non est in Græco) IN HIS MINOR EST QUERELA. ET HI ENIM FORTASSE ERRANT, DEUM QUÆRENTES, ET VOLENTES INVENIRE. ETENIM CUM IN OPERIBUS ILLIUS CONVERSENTUR, INQUIRUNT : ET PERSUASUM HABENT, QUONIAM BONA SUNT QUÆ VIDENTUR.] Pro *querela*, græce est μεμψις, id est reprehensio, culpa.

A prima specie idololatriæ eorum, qui coluerunt solem, lunam, aliasque creaturas, progreditur ad secundam speciem eorum, qui coluerunt idola, id est statuas arte hominis factas, hancque illa deteriorem et graviorem ostendit, ut præ hac illa veniabilis et venia quodammodo digna, vel certe minus indigna videatur. Sensus est, q. d. Solicolæ, cælicolæ, cæterique aliquam creaturam divino honore colentes, minus culpandi videntur præ illis, qui idola fecerunt et adorarunt. Forte enim ipsi idcirco in cultu solis alteriusve creaturæ errarunt, quod cum Deum quærerent et vellent invenire, solem, stellas, aliasque res creatas ob eximiam pulchritudinem considerantes, illis inhæserint, nec ad Deum, quem oculis videre non poterant, mentem sustulerint : quare soli aliisque rebus eximie pulchris, quibus nil pulchrius aspiciebant, divinitatem tribuebant.

Nota τὸ *fortasse*, non referri ad *errant* præcise: certum est enim eos errare in cultu et adoratione creaturarum, sed ad τὸ *errant Deum quærentes*, q. d. Forte hi aliqua ratione à gravitate sceleris idololatriæ, si non in totum, saltem in parte excusari possunt, quod fortuitus eorum fuerit error : cum enim quærerent Deum, fortuito incurrerunt in speciosas creaturas, cumque alium Deum non reperirent nec aspicerent, illas pro diis habuerunt. Ita Dionys. Jansen. Cantacuzen. et alii. Unde ait : *Cum in operibus illius conversentur*, id est, cum occupent se operibus Dei considerandis, *persuasum habent*; græce, πειθονται τῃ οψει, id est *persuadentur aspectu*, credunt oculis, *quoniam bona*; græce, *pulchra*, *sunt, quæ videntur*; q. d. Lenocinio oculorum decepti pulchras has creaturas coluerunt, cum pulchrius nil cernerent, nec Deum pulcherrimum oculis contueri possent.

8 et 9. ITERUM AUTEM NEC HIS DEBET IGNOSCI. SI ENIM TANTUM POTUERUNT SCIRE, UT POSSENT ÆSTIMARE SECULUM; QUOMODO HUJUS DOMINUM NON FACILIUS INVENERUNT?] Est Correctio. Ne quis enim, ex eo quod extenuavit solicolarum etc. culpam, eos culpa liberet, idcirco hìc eorum errorem arguit, ac venia dignum negat, q. d. Ne hac quidem excusatione studii, et intentione quærendi Deum veniam merentur; quia ex seculo, id est ex mundo, hoc est ex mundi creaturis, facile potuerunt et debuerunt ascendere ad opificem, et agnoscere creatorem : unde ad eum debuerunt oculos mentis attollere. Pulchra claraque ratione et similitudine idipsum demonstrat Trismegistus Dialogo 5 : *Etenim cum statuam et imaginem absque fabro et pictore fieri nullus asserere audeat, miram mundi hujus constructionem sine conditore constitisse putabimus? ô cæcum homunculum! ô nimis impium! ô profundis obrutum ignorantiæ tenebris! Cave, cave, ô fili mi Tati, ne unquam artificium prives artifice.*

ÆSTIMARE SECULUM.] Græce ςοχασασθαι, id est Primo, observare, consulere, et sagacitate tua penetrare naturam hujus mundi; Secundo, conjectare et conjectura assequi, ac per effectus et signa cognoscere *seculum*, id est mundum, ac res naturales, quæ sunt à Deo creatæ in mundo; Tertio, collimare, in scopum intendere, ac mundi indolem, dotes et proprietates, velut album collimatori propositum, acie mentis figere. Sic enim Aristot. et Philosoph. tota mentis intensione naturas elementorum, animalium, aliarumque rerum physicarum scrutati, easdem intellexerunt et comprehenderunt; sed ibi defixi ad opificem et creatorem Deum oculos non sustulerunt, ideoque *evanuerunt in cogitationibus suis*, ut ait Apost. Rom. 1. Idem hodie videre est in multis Philosophis, Astrologis, Mathematicis, mercatoribus, artificibus : adeoque major pars hominum creaturæ alicui inhæret, et obliviscitur Creatoris, quæ magna et summe miseranda est mortalium vanitas et cæcitas.

10. INFELICES (ταλαιπωροι, id est miseri, ærumnosi, calamitosi) AUTEM SUNT, ET INTER MORTUOS SPES ILLORUM EST, QUI APPELLAVERUNT DEOS OPERA MANUUM HOMINUM, AURUM ET ARGENTUM, ARTIS INVENTIONEM, ET SIMILITUDINES ANIMALIUM; AUT LAPIDEM INUTILEM OPUS MANUS ANTIQUÆ,] q. d. Idololatris iis qui colunt solem, lunam, aliasve res creatas, longe miseriores sunt et infeliciores idololatræ illi, qui colunt idola et simulacra ex auro, lapide, ligno, argilla ab artifice humana arte efformata : quia illi colunt opera Dei; hi vero opera hominum; puta fabrorum, figulo-

rum, pictorum, etc. Ita S. Athanas. orat. contra idola, qui et addit, quod fabri non possunt fabricare deos, sed fabriles duntaxat statuas, easque inanimas, quas animare et vivificare nequeunt, multo minus deificare. Deus autem inanima potest animare, humana deificare, et ex hominibus deos efficere, juxta illud : *Ego dixi, Dii estis, et filii Excelsi omnes;* Psalm. 81. 6. Imo Deus hominem uniens Verbo in Christo, illum vere Deum effecit : *Nimis enim stultum est credere, deos, quos fecerunt homines, plus valere apud eos, quos fecit Deus, quam valent ipsi homines, quos idem ipse fecit Deus,* ait S. August. lib. 8. de Civit. c. 24.

Inter mortuos spes illorum est.] Græce, *in mortuis spes illorum sunt,* hoc est Primo, q. d. Hi idololatræ in idolis inanimis et mortuis spes suas defigunt, ac deos non vivos, sed insensiles invocant. Hinc Secundo Vatabl. vertit, *mortua est spes illorum,* id est carent omni spe, quia illam defixerunt in idolis mortuis, quæ eos juvare, imo audire nequeunt; quare spes eorum est desperata, ideoque non est spes, sed desperatio. Tertio, q. d. Adeo sunt desperati, ut quasi in numero damnatorum, qui omnem salutis spem abjecerunt, esse videantur. Aut, q. d. Sicut mortui non habent spem vitæ, sic idololatræ non habent spem salutis; sed sicut illorum vita, sic horum salus est desperata, quia carent fide et cognitione Dei, à quo solo salvari possunt. Quarto, q. d. Non sperant, hoc est, non exspectant nisi mortem et damnationem, ut inter mortuos et damnatos deputentur : hoc enim et nil aliud eos manet et exspectat. Ex adverso de fidelibus et justis dixit c. 3. 4 : *Spes illorum immortalitate plena est.* Omnes hi sensus veri sunt et appositi, sed primus planior et simplicior videtur. Hoc est quod canit Psaltes : *Similes illis fiant qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis.* Psal. 113.

Aurum et argentum (puta aurea et argentea simulacra, statuas ex auro et argento fabricatas: statuas, inquam, inanimas deorum, imo hominum defunctorum) deos appellaverunt.] Fovit juvitque errorem et superstitionem diabolus, qui, ut ex Trismegisto docet S. August. l. 7. de Civit. cap. 6. et lib. 8. cap. 23. et seq. in simulacra se insinuans, per illa loquebatur, dabatque responsa et oracula; unde illa velut numina à populo consulta et culta sunt. Sed audi Aug. *At ille* (trismegistus) *visibilia et contrectabilia simulacra, velut corpora deorum esse asserit. Inesse autem his quosdam spiritus invitatos qui valeant aliquid, sive ad nocendum, sive ad desideria eorum nonnulla complenda, à quibus eis divini honores et cultus obsequia deferuntur. Hos ergo spiritus invisibiles per artem quamdam, visibilibus rebus corporalis materiæ copulare, ut sint quasi animata corpora illis spiritibus dicata et subdita simulacra; hoc esse dicit deos facere, eamque magnam et mirabilem deos faciendi accepisse homines potestatem.*

Nota hìc Gentilium sapientissimos, qualis fuit Trismegistus, censuisse idola esse corpora et membra deorum, puta dæmonum : itaque ea adorasse, sicut nos adoramus humanitatem et corpus Christi. Porro quis, quantus et quam antiquus fuerit hic Trismegistus, ita declarat idem S. August. lib. 18. c. 39 : *Nam quod attinet ad philosophiam, quæ se docere aliquid profitetur, unde fiant homines beati, circa tempora Mercurii, quem Trismegistum vocaverunt, in illis terris ejusmodi studia claruerunt, longe quidem ante sapientes vel philosophos Græciæ; sed tamen post Abraham, Isaac, Jacob et Joseph, nimirum etiam post ipsum Moysen. Eo quippe tempore quo Moyses natus est, fuisse reperitur. Atlas ille magnus astrologus, Promethei frater, maternus avus Mercurii majoris, cujus nepos fuit Trismegistus ille Mercurius.*

Artis inventionem.] ἐμμελέτημα, id est meditationem, excogitationem, fabricationem, hoc est opus ingeniosa arte excogitatum et elaboratum. Refer hæc ad *aurum et argentum* per appositionem, q. d. *Aurum et argentum arte fabricatum, etc. deos appellavere.* Sic et S. Paulus idolum vocat *sculpturam artis et cogitationis hominis,* id est simulacrum ab homine artificiose excogitatum et sculptum, Actor. 17. 29. S. Augustin. vero apte idola vocat phantasmata hominum : nam libro de vera relig. c. 37. cum dixisset alios adorare solem, alios lunam, alios stellas, subjicit : *Sed inter hos illi sibi videntur religiosissimi, qui universam simul creaturam, id est, mundum totum cum omnibus quæ in eo sunt, et vitam qua spiratur et animatur, quam quidam corpoream, quidam incorpoream esse crediderunt. Hoc ergo totum simul unum Deum magnum esse arbitrantur, cujus partes sint cætera. Non enim universæ creaturæ auctorem conditoremque noverunt. Inde est quod in simulacra præcipitantur, et ab operibus Dei usque in opera sua demerguntur, quæ tamen adhuc visibilia sunt. Est enim alius deterior et inferior cultus simulacrorum, quo phantasmata sua colunt, et quidquid animo errante cum superbia vel tumore cogitando imaginati fuerunt, religionis nomine observant.*

Quocirca apposite idem S. August. q. 29. in Josue, ait mystica et maxima idola esse phantasmata cordis et cupiditatis nostræ, cum quis scilicet sectatur et colit honores, opes, delicias, quas sibi imaginatur, et ut summum bonum repræsentat : quæ proinde plane demolienda et eradicanda esse asserit.

Aut lapidem inutilem,] q. d. Non tantum aurea et argentea simulacra, sed et lapidea ex inutili et vili lapide efformata, *deos appellaverunt,* uti etiamnum Romæ videmus priscorum deorum vivos in marmore vultus.

Opus manus antiquæ.] Simulacro enim venerationem auxit, quod esset opus antiquum antiqui artificis; sicut etiamnum Romæ et alibi priscæ Romanorum statuæ, ob vetustatem majoris sunt pretii. Accessit vetularum et vulgi superstitio, credentium simulacra post certam annorum periodum miram sortiri virtutem; de qua vide Guilielm. Parisiens. lib. de Legibus c. 23. et Delrium in Magic.

Porro primi ex Gentilibus Christiani in odium idololatriæ tunc grassantis, ut longissime ab idolis pristinis se recessisse testarentur, nullis imaginibus, præsertim Dei, utebantur in templis, unde à Gentilibus vocabantur athei; quam calumniam refellunt S. Justinus, Arnobius, Athanas. August. Tertull. et alii, qui apologias pro Christianis contra Gentes scripsere. At cum per Constantinum idololatria sublata fuit, ut jam non foret recidivæ in illam periculum, fideles induxere imagines Christi, B. Virginis et Sanctorum in templa, uti Romæ vetustissimas, tum in templis, tum in cryptis conspicimus, quarum usum probavit Ecclesia, sanctumque defi-

nivit in Synodo VII. Generali, quæ fuit Nicena II. et Trident. sess. 25. sub initium. Imagines enim sunt rudium libri, in quibus legunt gesta Christi et Sanctorum, ut illa imitentur, et illos venerentur.

Hactenus de simulacris ex auro, argento, lapide fabricatis; nunc subjicit similia ex ligno fabrefacta, quæ crebriora sunt, ac eorum vilitatem et indignitatem demonstrat, ait ergo :

11 et 12. AUT SI QUIS ARTIFEX FABER DE SYLVA LIGNUM RECTUM SECUERIT, ET HUJUS DOCTE ERADAT OMNEM CORTICEM, ET ARTE SUA USUS, DILIGENTER FABRICET VAS UTILE IN CONVERSATIONEM VITÆ, RELIQUIIS AUTEM EJUS OPERIS AD PRÆPARATIONEM ESSE ABUTATUR.] *Aut si quis*, repete ex v. præced. : *appellaverunt deos opera manuum hominum*, puta simulacra, uti ex auro, argento et lapide, sic et ex ligno fabricata, quorum vanitatem vanamque superstitionem graphice hoc versu et sequenti depingit; quod scilicet faber lignarius secans arborem, illamque decorticans, ex illa fabricet arcam, mensam, fenestram, aliudve instrumentum utile ad communes usus hujus vitæ; ex ejus vero reliquiis et rejectamentis, partim accendat ignem, quo escam coquat; partim faciat idolum, hoc est effigiem hominis vel animalis, quam perpolitam in templo collocet, clavisque ferreis aræ affigat, ne labatur et corruat. Eodem plane modo idolorum fabricam depingit et subsannat Baruch toto cap. 6. Jerem. cap. 10. et Isaias cap. 44. 9. et seq. quos hîc Sapiens imitari videtur. Quare quæ ibi dixi, hîc non repetam, ideoque paucis, quæ sequuntur perstringam.

ARTIFEX FABER.] græce, υλοτομος τεκτων, id est *materiæ cæsor*, faber materiarius vel lignarius, qui materiam parat ad aliquod opus. At verbum υλοτομος, idem est, quod silvam cædens; silva enim dat arbores, quasi materiam fabris ad opera fabrilia : υλη enim est silva, indeque materia : Latini enim sæpe græcam aspirationem vertunt in litteram S; ut pro υπερ dicunt *super*, pro υς dicunt *sus*, pro υλη dicunt *silva*; unde ολη significat quamlibet materiam, sed præ omnibus cæduam. Sensus est q. d. Mechanicus et vilis faber fabricavit idolum : ipse ergo præstantior est idolo, quia opifex præstat suo opere, et anima præditus præstat idolo inanimo; unde puderet fabrum adorare idolum à se factum, quia scit idolum omnem formam et pulchritudinem à se accepisse; quare cum ipse non sit Deus, multo minus idolum esse Deum, cum ipse deos fabricare nequeat.

LIGNUM RECTUM,] græce, ευτηκτεν φυτον, id est plantam vel arborem, quæ facile colliquescit (τηκω enim est liquo, mollio, tabefacio) resolvitur, putrescit, corrumpitur. Alii legunt ευτυκτεν, id est facilem factu, elaboratam eleganter; Vaticani legunt ευκινητεν, id est bene mobilem, quod facile obediat manui artificis; non enim à quercu solet exscindi simulacrum. Alii ευτεκτεν id est bene genitam, recte natam et formatam.

Noster apposite vertit, *rectum*, quia quæ recta sunt facilius formantur : unde dicuntur ευκτηδονα δενδρα, *Arbores quarum venæ et fibræ recte fluunt.* Hinc Complut. vertunt, *rectum;* vatabl. *eximium;* alii, *accommodatum, aptum, tractabile*: Cantacuzenus exponit idoneum, rectum, agile.

Pro *diligenter*, græce est, ευπρεπως, id est decenter, decore, concinne, eleganter. Pro *utile* perperam Lyran. Hugo, Dionys. legunt, *inutile.*

IN CONVERSATIONEM VITÆ,] græce εις υπηρεσιαν ζωης id est *in ministerium vitæ.*

Pro *reliquiis*, græce est αποβλημματα, id est rescissamenta, rejectamenta, residua à ligno resecta. Græca ergo sic habent, *Rejectamenta vero operis in præparationem escæ expendens satiatus est.* Exaggerat vilitatem materiæ idolorum; siquidem ex eodem ligno conficitur idolum, ex cujus ramentis, seu ramis, cibus coquitur, quo recreetur et saturetur.

ABUTATUR,] id est utatur. Sic Cicero Action. 3. in Verrem, et lib. 9. epist. 6. ait, se tempore et vacatione, quàm sibi respub. concedebat, abuti, id est uti, ad studium. Sic Jurisconsulti dicunt, nos uti rebus, quæ usu non consumuntur; abuti vero iis quæ usu consumuntur, qualia hîc sunt ligna, quibus ignis ad coquendum accenditur. Unde Cato de Re rustica c. 76. ait : *Donec omnem caseum cum melle abusus eris*, id est consumpseris. Rursum abuti apud Ciceronem et alios classicos est abunde vel copiose uti; sicut lignis multis ad ignem culinæ copiose utimur, ideoque abutimur.

13. ET RELIQUUM HORUM, QUOD AD NULLOS USUS FACIT, LIGNUM CURVUM, ET VORTICIBUS PLENUM, SCULPAT DILIGENTER PER VACUITATEM SUAM ET PER SCIENTIAM SUÆ ARTIS FIGURET ILLUD, ET ASSIMILET ILLUD IMAGINI HOMINIS.] Pingit hîc fabrum lignarium sculpentem simulacrum, sive idolum, ut ostendat illud nil habere numinis, sed merum esse figmentum cogitationis et operationis artificis, ad illius arbitrium et libitum fabrefactum. Singula pene verba habent emphasim, et peculiarem idoli vilitatem denotant. Unde ait Primo : *Reliquum horum*, græce, το δε εκ αυτουν αποβλημα, id est *eorum rejectamentum*, q. d. id est quod ex lignis rejicitur, quasi segmentum ineptum ad formandum vas, et ad struendum ignem, hoc fecit simulacrum et idolum. Secundo, *Quod ad nullos usus facit*, q. d. Inutile ad omnia. Tertio, *curvum*, græce, σκολιον, id est tortuosum, obliquum, distortum. Quarto, *vorticibus plenum;* græce, οζοις συμπεφυκος, id est cum nodis natum, nodosum, ramosum : οζος enim est nodus (indeque ramus enascens. Noster nodos vocat *vortices*, vel, ut Vatican. habet, *vertices* (idem enim sunt *vortex* et *vertex*) quod in seipsos vertantur et contorqueantur instar rotationis et vertiginis, uti faciunt vortices aquarum juxta illud Ovidii lib. 4. de Ponto, *Crebro vertices tortus Halys.* Lignum enim enode planum est, pulchrum et facile elaboratu; nodosum vero, asperum, deforme et difficile. Quinto, quod illud *sculpat diligenter per vacuitatem suam;* græce εν επιμελεια αργιας αυτου, id est in diligentia, cura, industria otii sui. *Vacuitas* ergo hîc non lignum excavatum, ut vult. S. Bonavent. nec vacuum cerebro sive amentem, ut vult Dionys. sed otium significat, q. d. Lignum idoli adeo rude est, ut à fabro magno studio, cura et arte sculpti polirique debeat, sed ipse aliis rebus ad familiæ sustentationem necessariis occupatus, idipsum scalpit sculpitque tantum per otium, cum scilicet ab aliis operibus

magis urgentibus otiatur. Idolum ergo est opus otii, ideoque neglectum, impertinens et nullius momenti. Sexto, addit quod *per scientiam suæ artis figuret illud;* græce, ἐν ἐμπειρίᾳ συνέσεως, id est *in experientia intellectus*, hoc est, per experientiam, qua crebro sculpendo, scientiam et artem affabre sculpendi sibi comparavit. Igitur idolum ignorans et carens mente, indiget scientia, mente et arte hominis sculpentis, ejusque est opus et figmentum: hic enim dat illi suam formam et figuram, omneque decus; at divinitatem, quam non habet, ei tribuere nequit. Septimo, *assimilet illud imagini hominis,* q. d. Idolum adeo non est Deus, ut ne quidem sit homo vivens, sed imago tantum mortua hominis vivi ab homine efficta. Ergo non verus, sed fictus pictusque est Deus. Unde Horatius illud ridens l. 1. Serm. satyra 8:

> Cum faber incertus scamnum faceretne Priapum,
> Maluit esse deum.

Pleraque ergo idola habuere speciem hominis, quia deos omnes constat fuisse homines; homines enim insignes ob fortitudinem, imperium, beneficentiam, aut beneficium reip. præstitum, à populo relati sunt inter deos. Audi Tertull. lib. de Idolol. c. 15: *Recogitemus omnem idololatriam in homines esse culturam, cum ipsos deos nationum homines retro fuisse apud suos constet.* Idem docet S. August. toto cap. 26. lib. 8. de Civit. et S. Cyprian. lib. *quod idola non sunt dii.* Constat Saturnum, Jovem, Minervam, Mercurium, Cererem, Venerem fuisse homines, uti fuse docet Tertull. Apolog. 11. ubi pariter ostendit quod iidem fuerint scelerati.

Porro tam operose Sapiens æque ac Prophetæ vanitatem idolorum vilitatemque describunt, quia primitus idololatria consistebat in adoratione deorum in templis vacuis, sine ullis eorum simulacris, tumque parcior et rarior erat; postea vero cum deorum fabrefacta sunt simulacra, eaque eleganter sculpta, depicta, et auro gemmisque ornata; tunc illa, utpote oculis conspicua, passim ab omnibus coli cœpere, itaque valde per idola crevit idololatria, ut docet Tertull. lib. de Idololatria, c. 3. Unde et S. Aug. l. 4. de Civ. c. 30. ait Ciceronem risisse idola et idololatras, et cap. 31. asserit Varronem Romanorum doctissimum censuisse Deum non esse idolum, sed *animam motu et ratione mundum gubernantem;* ac mox de eodem subjicit: *Dicit etiam antiquos Romanos plus quàm annos centum et septuaginta deos sine simulacro coluisse. Quod si adhuc, inquit, mansisset, castius dii observarentur. Cujus sententiæ suæ testem adhibet inter cætera etiam gentem Judæam, nec dubitat cum locum ita concludere, ut dicat: Qui prima simulacra deorum populis posuerunt, eos civitatibus suis et metum dempsisse, et errorem addidisse, prudenter existimans deos facile posse in simulacrorum stoliditate contemni. Quod vero non ait: errorem tradiderunt, sed, addiderunt, jam utique fuisse etiam sine simulacris intelligi vult errorem.* Idem testatur Plutarchus in Vita Numæ Pompilii secundi Romanorum regis, qui Romulo successit: *Hic,* inquit, *Romanos prohibuit existimare imaginem Dei aut hominis speciem, aut animalis habere formam. Nec fuit apud eos neque ficta Dei prius species, sed in prioribus centum et septuaginta annis, templa quidem ædificabant, sacraque tuguria erigebant; simulacrum vero corporeum nullum dicabant. Perinde atque nefas esset deterioribus meliora assimilare, neque aliter atque intelligentia Deus percipi posset.* Idem docent Clemens Alexand. lib. 1. Stromat. Euseb. et alii. Post Numam ergo Tarquinius Priscus, vanitate et stultitia Græcarum superstitionum Hetruscarumque domi imbutus, Romanos edocuit simulacra diis ponere; unde ipse Capitolium ædificavit, illudque Jovi dedicavit.

Imo prisci Gentiles prima simulacra deorum fecerunt absque effigie hominis vel animalis, in rudi trunco, vel informi ligno, maxime dum ea figerent ad discriminandos agrorum ditionumque terminos. Unde Lucanus, lib. 3:

> Simulacraque mœsta deorum
> Arte carent, cæsisque exstant informia truncis.

Postea deo Termino faciem hominis dedere, sed truncam sine manibus, brachiis, pedibus, etc. uti adhuc videre est Romæ in priscis Termini imaginibus. Denique crescente arte æque ac superstitione, deos pinxerunt et sculpserunt plena et perfecta effigie hominis, eamque coloribus, purpura, coronis aureis, sceptro ornarunt, ut eam venerabilem rudibus efficerent; atque tum idololatria adeo increvit, ut idola etiam plateas, forum, balnea, stabula et domos replerent, uti testatur Tertull. lib. de Spectac. c. 8; unde addit: *Totum seculum Satanas et Angeli ejus repleverunt.*

14. Aut alicui ex animalibus illud comparet, perliniens rubrica, et rubicundum faciens fuco colorem illius, et omnem maculam, quæ in illo est, perliniens.] Crevit superstitio idololatriæ, ut idola fingerent effigie non hominis, sed animalis cujuspiam, ejusque vilis et abjecti (hoc enim est græcum εὐτελεῖ) puta canis, felis, simiæ, muscæ, qualis erat Beelzebub.

Perliniens rubrica.] Græce μιλτῶ, id est *minio*, sicut prisci librorum vel capitum titulos rubeo colore notabant, qui inde rubricæ sunt dicti. Prisca ergo idola tingebantur rubeo colore, velut purpureo et igneo; purpura enim est vestis regum; ignis vero index divinitatis, ut significarent deos esse reges universi, fulminaque et ignes vibrare. Porro hunc colorem vocat *fucum*, quia eo obducentes statuam idoli, tegebant omnes ejus maculas, fœdos colores et sordes; ut subdit Sapiens; quod erat facere fucum populo. Fucus enim vocatur *unguentum*, vel *pigmentum*, quo mulieres tinguntur et colorantur, ut pallorem luridum, ac vitia corporis oblegant; quare fuco rubrum vel roseum colorem faciei inducunt. Unde Comicus:

> Nam isthæc veteres, quæ se unguentis unctitant
> Vetulæ, edentulæ, quæ vitia corporis fuco occultant.

Denique fucus quolibet colore fieri potest. Totum hunc locum à versu 11. clare et eleganter vertit Vatablus hoc modo: *Aut cum quis faber materiarius eximiæ arboris succisæ, omnem circa corticem scite destrinxit, et inde vas usui vitæ profuturum artificiose pulchreque fabricavit; opificii vero recisamentis apparando cibo consumptis satiatus, resectum inde nullius usus ineptum sumpsit truncum ramisque nodosum, per otium sculpsit diligenter, et vacans perite formavit, adeoque hominis figuravit effigie, aut animalis cujuspiam vilis simulacrum effinxit. Deinde mi-*

nium et fucum illinendo, conciliavit ei ruborem, et omnem in eo maculam obduxit.

15 et 16. ET FACIAT EI DIGNAM HABITATIONEM, ET IN PARIETE PONENS ILLUD, ET CONFIRMANS FERRO, NE FORTE CADAT, PROSPICIENS ILLI, SCIENS QUONIAM NON POTEST ADJUVARE SE: IMAGO ENIM EST, ET OPUS EST ILLI ADJUTORIUM, q. d. Deinde idolo quasi numini exstruit sacellum, altare, templum, aut potius ædiculam, tabernaculum, vel thecam, cui includatur, uti Demetrius argentarius faciebat ædiculas argenteas Dianæ, Actor. 19. 24; primitus enim non erant templa: nam primus Salomon Hebræis templum erexit, imo Xerxes Magorum consilio templa combussit; quod, ut scribit Cicero libr. 2. de Legibus, mundus totus esset templum, nec domibus includendi forent dii, sed ipsis omnia patentia deberent esse ac libera, ideoque oraturi altos montes conscendebant; idola ergo domestica in domorum cubiculis, puta in Larariis vel Oratoriis collocabant (omnia enim hæc spectant ad vilitatem idolorum demonstrandam), ibique in pariete illa collocabant, ac clavis affigebant firmabantque, providentes illis ne caderent; quia sciebant illa non posse seipsa sustinere, sed ope aliena indigere, eo quod idolum non aliud sit, quàm imago imbecilla, quæ opus habet alterius auxilio et sustentaculo. Idem idolis improperat Jerem. cap. 10. 4: *Clavis*, inquit, *et malleis compegit, ut non dissolvatur*, etc. *portata tollentur, quia incedere non valent.* Et Baruch cap. 6. 26: *Si ceciderint*, ait, *à semetipsis non consurgunt; neque si quis eum statuerit rectum, per semetipsum stabit.* Vere S. Aug. serm. 29 de Verbis Domini: *Deus aureus*, ait, *et Deus ligneus ad pretium dispares sunt; at habere oculos, et non videre pares sunt.*

17. ET DE SUBSTANTIA SUA, ET DE FILIIS SUIS, ET DE NUPTIIS VOTUM FACIENS INQUIRIT, NON ERUBESCIT LOQUI CUM ILLO QUI SINE ANIMA EST;] græce: *Tandem pro possessionibus, pro nuptiis suis, et pro liberis illi* προσευχομενος, id est, *orans*, vel *vota nuncupans, in animo verba facere non erubescit.* Ita Vatabl. Quare τὸ *inquirit* non est in Græco, sed subauditur et sententiæ vim adauget, q. d. Quænam est illa vesania, ut idolo ligneo et stupido vota faciant ad hoc, ut felices sortiantur nuptias, liberos et possessiones, ab eoque inquirant num eas assecuturi sunt, an non? cum idolum inanime, nec loqui, nec audire, nec intelligere, multo minus prophetare valeat. Vide Baruch, cap. 6. 33. et seqq. Porro Hebræos, Gentiles et Christianos, cum quid à Deo vel ab idolis postularent, solitos precibus addere vota, ut facilius rem impetrarent, notissimum est. Audi Valer. Max. l. 1. cap. 1: *Prisco etiam instituto rebus divinis opera datur; cum aliquid commendandum est, precatione; cum exposcendum, voto; cum solvendum, gratulatione; cum inquirendum, vel extis, vel sortibus; impertito, cum peragendum solemni ritu sacrificio; quo etiam ostentorum ac fulgurum denuntiationes procurantur.*

18 et 19. ET PRO SANITATE QUIDEM INFIRMUM DEPRECATUR, ET PRO VITA ROGAT MORTUUM, ET IN ADJUTORIUM INUTILEM INVOCAT. ET PRO ITINERE PETIT AB EO QUI AMBULARE NON POTEST; ET DE ACQUIRENDO, ET DE OPERANDO, ET DE OMNIUM RERUM EVENTU PETIT AB EO QUI IN OMNIBUS EST INUTILIS.] *Infirmum*, non ægrum, sed invalidum et impotentem; hoc enim est ασθενη. *Mortuum*, id est, anima et vita destitutum. Est catachresis. Proprie enim *mortuus* dicitur, qui aliquando vixit, vitæque est capax: idolum autem vitæ est incapax. *Inutilem*, græce απειροτατον, id est, inexpertissimum, ignarissimum et ignavissimum, utpote, qui nunquam potuerit experiri, et per experientiam aliquid cognoscere. Petrus Nannius legit απορωτατον, id est, egentissimum, et ope consilioque destitutissimum, ut totus sermo per antitheses decurrat, q. d. Pro ope invocat opis indigum, et ut Vatablus vertit, *extreme inopem.* Noster videtur legisse αχρειοτατον, id est, *inutilem;* aut αναπηροτατον, id est, summe cæcum, mutilum et mancum; aut απηροτατον, id est, pera et crumena extreme destitutum, hoc est, pauperrimum.

ET PRO ITINERE PETIT AB EO QUI AMBULARE NON POTEST.] Vatabl. Pro *itinere faciendo, ne gradum quidem facere valenti supplicat*, q. d. Idololatra, ut felix habeat iter, invocat idolum velut ducem itineris, qui nec pedem quidem movere potest, juxta illud: *Pedes habent, et non ambulabunt*, Ps. 113. Sic Romani Deam itineris *Iterducam* et *Domiducam* vocabant et invocabant; Fessi vero Deam *Fessoniam*, teste S. August. 7. de Civit. cap. 3.

DE ACQUIRENDO,] etc. Græca clare et eleganter habent: *Pro quæstu, opificii successu, manuumque dexteritate et prospero successu, ignavissimum manibus rogat gnavitatem, agendi facilitatem, dexteritatem, potentiam et efficaciam;* hæc enim omnia significat ευδρανειον, vel, ut alii legunt, ευδρανειαν, cui pulchre opponit αδρανεστατον, id est, ignavissimum, imbecillimum, impotentissimum idolum. Porro pro acquisitione opum et quæstu, Gentiles invocabant Deum Plutum (πλουτος enim est pecunia) sive ditem, quasi divitem. Sic pecuniæ præerat Dea Pecunia, æri Æsculanus, argento Argentinus; cur non et auro Aurinus? ait S. August. 4. de Civit. cap. 21. qui et libr. 7. cap. 12. ait Jovem ipsum vocatum Pecuniam: *Pecuniæ enim obediunt omnia.* Rursum Arnobius, libr. 4. contra Gentes, vocat Deos Lucrios lucro præpositos. Vide dicta Eccles. 10. 19. Pro opere vero, operisque successu invocabant Mercurium, Minervam et Vulcanum.

Ex dictis patet turpissime errare Calvinum, qui libr. 1. institut. c. 11. § 9. et 10. asserit Gentiles non fuisse tam stupidos, ut lapides et ligna adorarent. Quare Sapientem et Prophetas, cum idola eorum reprehendunt, reprehendere id quod Christiani jam faciunt, videlicet quod Deum in ligno et lapide, id est, in lignea vel lapidea imagine carnaliter venerantur, falsissimum esse patet ex toto hoc loco, et clarius ex c. 6. Baruch, et Isaiæ c. 44. et Jerem. 10. et psal. 113. Hi enim Prophetæ fuse et operose ex vilitate materiæ, artificii, sculpturæ, etc. toti sunt in eo, ut rudi populo eximant opinionem Deitatis idoli, et persuadeant in idolo nil esse Numinis, nil Divinitatis. Unde Baruch, post singula argumenta, crebro iterando infert et concludit: *Unde vobis notum sit quia non sunt dii.* Ex quibus clarissimum est Gentiles ipsa idola lapidea et lignea, velut deos et numina coluisse. Idem clarissime docent omnes Patres, qui contra idola scripserunt, ut Tertull. S. Justin. S. Athanas. S. Cyprian. Athenagoras, Arnobius, Felix Minutius, S. August. et alii, qui passim

rident Gentiles, quod lapides et ligna pro diis colant. Idem disertis verbis, quæ ex S. Augustino recitavi v. 10. docet Mercurius Trismegistus, summus et antiquissimus Gentilium Philosophus et Theologus.

Neque mirum homines simplices tam stupidos fuisse, ut idola adorarent, quia etiamnum tales esse scimus in Japone et Indiis: nam error hic tot seculorum usu roboratus, atque oraculis, quæ dæmones per idola loquentes reddebant, aliisque eorum gestibus et ludificationibus circa idolum factis; quibus illa animata imo divina esse populo persuadere conabantur, confirmatus, quasi de manu in manum tradebatur posteris; uti et alia non minus stupenda ipsorum infamia crimina, quæ proinde ipsi licita putabant, sicut legimus apud Laertium, Plutarch. et alios.

Ubi nota Gentiles sagaciores et doctiores, uti asserit Trismegistus apud S. August. libr. 8. de Civit. cap. 23, existimasse *quosdam quidem deos, scilicet idola fieri manibus hominum, unde et plurima esse et ejusdem Dei, v. g. Jovis;* sed idola hæc esse corpus Dei; Deum vero esse spiritum inclusum in idolo, quasi ipsius animam, quem spiritum alii putabant esse animam hominis mortui, cui idolum erigebant; alii dæmonem, sive ab idoloplastis invocatum, sive sponte se hominum superstitioni et idolis inserentem, uti loco citato ait Trismegistus, alii vero esse animam universi, aut animam solis, lunæ, terræ, etc. uti refert Euseb. lib. 3. de Præpar. cap. 3. et S. Aug. 7. de Civit. cap. 5. et seq. Plura vide apud Gyraldum de diis Gentium Syntagm. 1.

Porro, quibus quantisque artibus et actibus dæmones ludificarint Paganos, ut idolorum animæ esse crederentur, declarat S. Cyprianus libr. de Idolol. non longe à principio: *Hi ergo spiritus,* inquit, *sub statuis atque imaginibus consecratis delitescunt: hi afflatu suo vatum pectora inspirant, extorum fibras animant, avium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsa veris semper involvunt; nam et falluntur et fallunt; vitam turbant, somnos inquietant, irrepentes etiam in corporibus occulte mentes terrent, membra distorquent, valetudinem frangunt, morbos lacessunt, ut ad cultum suî cogant, ut nidore altarium et rogis pecorum saginati remissis, quæ constrinxerant, curasse videantur. Hæc est de illis medela, cum illorum cessat injuria; nec aliud illis studium est quàm à Deo homines avocare, et ad superstitionem suî ab intellectu veræ religionis avertere, cum sint ipsi pœnales, quærere sibi ad pœnam comites, quod ad crimen suum fecerint errore participes.*

Dices: Sapientiores Gentilium agnoverunt Deum verum, eumque in idolo coluerunt, sicut Christiani eum colunt in imagine; atqui illi reprehenduntur hîc ut idololatræ, ergo et Christiani. Resp. Vix invenies aliquem, qui Deum verum coluerit in idolo: nam qui Deum verum agnoverunt, spreverunt et riserunt idola, ut Socrates, Plato, Aristoteles, Cicero, Lucretius; aliqui tamen ex metu populi, ne occiderentur, uti occisus fuit Socrates quasi deorum contemptor, ea publice coluerunt, non sponte, sed quasi coacti: cum privatim et secreto ea aspernarentur, et unum Deum creatorem omnium colerent. Sed demus nonnullos in idolo Deum verum adorasse, illi errarunt in eo quod putarent idolum esse corpus Dei, uti jam dixi, eoque Deum delectari, seseque in eo includere et occultare; aut certe Deum idolo esse similem, vel habere similia membra humana, vitulina, serpentina; ideo enim hæc membra idola dabant; et variis varia, ac consequenter Deo vero affingebant corpus, membra, aliaque quæ falsa sunt; sicque consequenter colebant Deum non verum, qui purus est spiritus, sed corporeum et falsum. Denique censebant idolum esse aliquid Dei, ac proinde habere aliquid virtutis divinæ, aliquid Numinis, aliquid Divinitatis, quidquid illud esset. Quid enim illud esset in particulari, ipsi nec exprimere, nec intelligere, nec capere poterant.

Nil tale habent Christiani; nec enim in imagine, etiam Dei, aliquid numinis, aut spiritus et vitæ, aut corporeæ similitudinis collocant, sed nudam repræsentationem Dei, eamque analogicam, quatenus scilicet res et imago corporalis spiritualem repræsentare potest, quæ propria et nuda est ratio imaginis, scilicet repræsentare suum prototypum; ac proinde recte Theologi ex S. Basilio et Damasceno docent honorem imaginis natura sua referri ad prototypum. Porro imagines hominum visibilium, puta Christi et Sanctorum, crebræ sunt apud Christianos; Dei vero invisibilis paucæ, ne rude vulgus censeat Deum habere corpus imagini simile. Quocirca non est pingendus Deus, nisi eo modo et forma, qua ipse in S. Script. legitur Sanctis, ut Abrahæ, Mosi et Prophetis apparuisse, ac rudibus explicandum est quid sibi illa forma velit; Deum enim esse incorporeum, omnique forma et figura carere, uti docet Synodus VII. Act. 3. et seq.

Denique, si qui sapientum Deum verum in idolo, ut in mera imagine coluerunt, proprie hîc non taxantur, nec peccarunt formali et proprie dicta idololatria; sed peccarunt, tum peccato scandali, quod suo exemplo populum in idololatria sua confirmarint, tum peccato professionis falsæ fidei et idololatriæ; participando enim cum idololatris in communi et publico cultu idoli profitebantur exterius fidem et cultum idoli, etiamsi interius non idolum, sed Deum in idolo, ut in imagine adorarent. Adde idolum esse imaginem non veri Dei, sed falsi; nec enim cuique licet Deo vero imaginem dare, quam ipse illi affinxit, sed quam Deus et Ecclesia approbant. Quare qui idolum colit, Deum non verum, sed falsum colit, quem scilicet idoloplastæ et idololatræ sibi finxerunt et formarunt, neglecto Deo vero creatore cœli et terræ; quicumque ergo idolum colit, Deum falsum colit, et idololatra est. Unde et pleraque idola tam deformia et horrida sunt, ut ipsa suî forma et specie dæmonis simulacra esse videantur. Atra enim sunt instar Æthiopum, capite bovino, vultu sævo et minaci, oculis ingentibus et scintillantibus, fronte taurina, et subinde cornuta, naso thrasonico, labris crassis et porcinis; rictus oris est diductus velut canis ringentis, os patulum et hians instar lupi, idemque ingens et concavum instar furni, ut scilicet in eo facilius dæmon voces articulatas formaret,

quibus responsa et oracula ederet. Qualia Romæ præsertim in Vaticano permulta conspicimus.

Mystice, hæc omnia adaptes hæresi, et cuivis cupiditati. Idolum enim hæretico est hæresis, superbo honor, avaro aurum, guloso venter, luxurioso venus, acedo somnus, iracundo vindicta, invido livor, uti docent S. August. S. Gregor. et cæteri Doctores, imo S. Paulus Philip. 3. 19. et Ephesi. 5. 5.

CAPUT DECIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Prosequitur invectivam in idola, eamque inchoat ab exemplo navigantium, qui insipienter nave vilius idolum invocant, qua occasione navis inventionem per arcam Noe Deo auctori tribuit et celebrat. Inde vers. 14. idolorum initium et originem, ac propagationem, et incrementa assignat. Denique vers. 23. sacrilegia idololatrarum sacrificia, imo parricidia, adulteria, furta, perjuria recenset, ac idololatriam omnium scelerum esse fontem, imo cloacam asseverat.

1. Iterum alius navigare cogitans, et per feros fluctus iter facere incipiens, ligno portante se, fragilius lignum invocat. 2. Illud enim cupiditas acquirendi excogitavit, et artifex sapientia fabricavit sua. 3. Tua autem, Pater, providentia gubernat : quoniam dedisti et in mari viam, et inter fluctus semitam firmissimam, 4. ostendens quoniam potens es ex omnibus salvare, etiamsi sine arte aliquis adeat mare. 5. Sed ut non essent vacua sapientiæ tuæ opera : propter hoc etiam et exiguo ligno credunt homines animas suas, et transeuntes mare per ratem liberati sunt : 6. sed et ab initio cum perirent superbi gigantes, spes orbis terrarum ad ratem confugiens, remisit seculo semen nativitatis, quæ manu tua erat gubernata. 7. Benedictum est enim lignum, per quod fit justitia. 8. Per manus autem quod fit idolum maledictum est et ipsum, et qui fecit illud : quia ille quidem operatus est ; illud autem cum esset fragile, Deus cognominatus est. 9. Similiter autem odio sunt Deo impius et impietas ejus. 10. Etenim quod factum est cum illo, qui fecit, tormenta patietur. 11. Propter hoc et in idolis nationum non erit respectus : quoniam creaturæ Dei in odium factæ sunt, et in tentationem animabus hominum, et in muscipulam pedibus insipientium. 12. Initium enim fornicationis est exquisitio idolorum : et adinventio illorum corruptio vitæ est. 13. Neque enim erant ab initio, neque erunt in perpetuum. 14. Supervacuitas enim hominum advenit in orbem terrarum : et ideo brevis illorum finis est inventus. 15. Acerbo enim luctu dolens pater, cito sibi rapti filii fecit imaginem : et illum, qui tunc quasi homo mortuus fuerat, nunc tanquam deum colere cœpit, et constituit inter servos suos sacra et sacrificia. 16. Deinde interveniente tempore, convalescente iniqua consuetudine, hic error tanquam lex custoditus est, et tyrannorum imperio colebantur figmenta. 17. Et hos quos in palam homines honorare non poterant, propter hoc quod longe essent, è longinquo figura eorum allata ; evidentem imaginem regis, quem honorare volebant, fecerunt : ut illum, qui aberat, tanquam præsentem colerent sua sollicitudine. 18. Provexit autem ad horum culturam, et hos qui ignorabant, artificis eximia diligentia. 19. Ille enim volens placere illi, qui se assumpsit, elaboravit arte sua, ut similitudinem in melius figuraret. 20. Multitudo autem hominum abducta per speciem operis, eum, qui ante tempus tanquam homo honoratus fuerat, nunc deum æstimaverunt. 21. Et hæc fuit vitæ humanæ deceptio : quoniam aut effectui, aut regibus deservientes homines, incommunicabile nomen lapidibus et lignis imposuerunt. 22. Et non suffecerat errasse eos circa Dei scientiam, sed et in magno viventes inscientiæ bello, tot et tam magna mala pacem appellant. 23. Aut enim filios suos sacrificantes, aut obscura sacrificia facientes, aut insaniæ plenas vigilias habentes, 24. neque vitam, neque nuptias mundas jam custodiunt, sed alius alium per invidiam occidit, aut adulterans contristat : 25. et omnia commixta sunt, sanguis, homicidium, furtum et fictio, corrup-

tio et infidelitas, turbatio et perjurium, tumultus bonorum. 26. Dei immemoratio, animarum inquinatio, nativitatis immutatio, nuptiarum inconstantia, inordinatio mœchiæ et impudicitiæ. 27. Infandorum enim idolorum cultura omnis mali causa est, et initium, et finis. 28. Aut enim dum lætantur, insaniunt: aut certe vaticinantur falsa, aut vivunt injuste, aut pejerant cito. 29. Dum enim confidunt in idolis, quæ sine anima sunt, male jurantes noceri se non sperant. 30. Utraque ergo illis evenient digne, quoniam male senserunt de Deo, attendentes idolis, et juraverunt injuste, in dolo contemnentes justitiam. 31. Non enim juratorum virtus, sed peccantium pœna perambulat semper injustorum prævaricationem.

1 et 2. ITERUM ALIUS NAVIGARE COGITANS, ET PER FEROS FLUCTUS ITER FACERE INCIPIENS, LIGNO PORTANTE SE, FRAGILIUS LIGNUM INVOCAT. ILLUD ENIM CUPIDITAS ACQUIRENDI EXCOGITAVIT, ET ARTIFEX SAPIENTIA FABRICAVIT SUA.] Græce: *Rursus quis ad navigandum se comparans, et feros pertransiturus fluctus, navigio ipsum portante, putrius lignum inclamat. Nam illud quidem lucrorum cupiditas excogitavit, artifex autem sapientia confecit: tua vero, pater, providentia gubernat.* In Græco enim non est τὸ *sapientia sua*, sed tantum *artifex sapientia*, quæ dicitur fabricasse navim, quam in mari Dei providentia gubernat. In Latino est τὸ *sapientia sua*, q. d. Artifex, puta faber, per sapientiam suam fabricavit navim: Sensus est, q. d. Vide et disce hic novam idololatrarum dementiam. Ecce tibi nautæ navim construunt ex lignis solidis, et artificiose compactis, ut sævis maris fluctibus, ventis et procellis resistat: hi autem pro felici navigatione invocant idolum ex viliore ligno, uti ostendi cap. præced. v. 13. et seq. confectum: nautarum enim Deus et idolum est Neptunus, item Castor et Pollux, Actor. 28. 11. Sicut Christianorum in mari periclitantium non dii, sed apud Deum advocati sunt B. Virgo, S. Paulus, S. Clemens, S. Nicolaus, S. Selmus, S. Franciscus Xaverius, uti dixi Actor. 28. 11. Utquid ergo Neptunum è ligno vili et putri fabricatum colunt? cur non potius navim suam è ligno forti et pulchro rite compactam invocant? illam enim cupiditas lucri per transvectionem mercium, quæ navi fit, conquirendi ingeniose excogitavit, et artifex, puta faber lignarius per suam sapientiam, id est ingenium, et artem industrie affabreque fabricavit; ideoque robustiorem æque ac elegantiorem, quàm sint idola effecit. Unde Propertius, l. 3. de Navi et Naufragio:

> Ergo sollicitæ, *inquit*, tu causa pecunia vitæ es:
> Per te immaturum mortis adimus iter.
> Natura insidians Pontum substravit avaris.

Gentiles navis inventionem tribuunt Jasoni et Argonautis, navigantibus Colchos ad rapiendum vellus aureum, utpote antiquissimis. Ita Plinius, lib. 3. cap. 26. Tertul. lib. de Corona militis cap. 8. tribuit Minervæ; Clemens Alex. 1. Strom. Atlanti, alii Danao, alii Neptuno, alii Prometheo, qui Mosi fuit coævus, uti superius dixi ex S. Aug. alii Phœnicibus, alii Cretensibus; diversis enim in locis diversi ejusdem rei potuerunt esse auctores. Verum his omnibus anterior fuit arca Noe, Genes. 6. Hæc ergo prima, quod sciamus, fuit orbis navis, etsi ante eam homines navigasse in ratibus, truncis arborum excavatis, ut etiamnum faciunt Indi, et scaphis sit verisimile. Vide Plinium lib. 7. cap. 56. et Polydorum, Virgil. l. 3. de Invent. c. 15.

Præ cæteris ponit exemplum navigantium, quia hi ob assidua vitæ pericula proni sunt ad invocandos deos. Nam ut ait Psaltes Psalm. 106. 26: *Ascendunt usque ad cœlos, et descendunt usque ad abyssos; anima eorum in malis tabescebat. Turbati sunt, et moti sunt, sicut ebrius, et omnis sapientia eorum devorata est. Et clamaverunt ad Dominum cum tribularentur*, etc. Unde illud vulgo tritum: *Qui nescit orare, naviget mare.* Vide Jonæ cap. 1. Hinc Cato, teste Plutarch. de tribus dolebat: primo, quod in hac vita tam incerta et brevi, vel unus dies sine fructu illi effluxisset; secundo, quod secretum suum credidisset mulieri; tertio, quod navigio fecisset iter, quò terrestri via poterat pervenire. Eadem hæc tria vota Aristoteli tribuit Antonius in Melissa part. prima, serm. 17. et Alexandro Magno Stobæus; sed loco primi ponunt, quod unum diem intestatus mansisset.

3 et 4. TUA AUTEM, PATER, PROVIDENTIA (multi addunt, *cuncta*, sed illud delent Romani et Græci) GUBERNAT, scilicet lignum, hoc est, navim jam dictam: QUONIAM DEDISTI ET IN MARI VIAM, ET INTER FLUCTUS SEMITAM FIRMISSIMAM. OSTENDENS QUONIAM POTENS ES EX OMNIBUS SALVARE, ETIAMSI SINE ARTE ALIQUIS ADEAT MARE.] Pro *sine arte*, uti legunt Rom. et Græci, perperam alii legunt, *sine rate*, licet eòdem redeat sensus: per *artem* enim, nauticam intelligit, in qua primæ fuere rates. Noster à Castro providentiam hanc Dei restringit ad Hebræos quos Deus sive navi per mare Rubrum à se divisum sicco pede deduxit. Melius alii attribuunt navi, de qua sermo præcessit, q. d. Frustra nautæ invocant sua idola, puta Neptunum et Castores: tua enim providentia, ô Domine, qui es pater omnium, navim in mediis fluctibus, æque ac cætera cuncta, gubernat et dirigit, quæ tanta tamque potens est, ut etiam Hebræis in mari Rubro sine navibus patefecerit viam, ut inter ejus altissimas aquas et fluctus per semitam firmissimam, græce ἀσφαλῆ, id est, tutam, securam, puta per siccum maris alveum illæsi transirent: quo miraculo ostendisti te posse homines ex omnibus maris periculis salvare, perque illud dare iter pervium cum volueris, etiamsi quis sine arte et rate illud adierit. Unde S. Chrysost. hom. 11. in Genes. obstupescit Dei sapientiam et providentiam, quæ docet nautas et naucleros tempus, viam, et diverticula in vastissimo æquore, ut sciant in qua plaga mundi versentur, quam viam inire, quæ diverticula capessere debeant.

Moraliter, hic disce quanta quàmque singularis sit Dei providentia, quæ singulas naves, et navigantes in medio mari gubernat, ac pari ratione singulos homines, animalia, plantas et creaturas alias, adeoque totum mundum regit

et gubernat. Mundus enim est quasi navicula, cujus nauclerus est Deus, uti docet Aristot. (vel quisquis est auctor) lib. de Mundo. Exemplum admirabile Senis cujusdam naufragi, cui nomen Valgius, vel Victor, qui in navi sociis atque carinæ retinaculis amissis, per varias regiones undis maris jactatus, mira Dei providentia servatus est, narrat S. Paulinus epist. ad Macarium. Simili modo in cæteris navigantibus vastum, cæcum, et procellosum mare in navi tam exigua et invalida, singularis elucet Dei cura et providentia. Navigantes enim vix tribus palmis (quibus navis eminet mari) distant à morte. Unde Juven. satyr. 14 :

> I nunc, *ait*, et ventis animam committe, dolato
> Confisus ligno, digitis à morte remotus
> Quatuor, aut septem, si sit latissima teda,

id est, pinus, ex qua fit navis; et Ovidii lib. 2. de Ponto :

> Nam prope tam lethum, quàm prope cernit aquam.

Sic et Anacharsis apud Laert. ait navigantes quatuor digitis, quibus crassa est navis, distare à morte.

Errarunt ergo primo, Epicurus, Heraclitus et Democritus concedentes quidem Deum, sed ei adimentes providentiam, eo quod putarent omnia evenire ex necessitate naturæ, teste Lactantio lib. 1. de Ira Dei, c. 9 et 10.

Secundo, erravit Cicero, qui eamdem Deo ademit, sed alio ex capite, quod scilicet adimeret Deo cognitionem futurorum contingentium, putans illam repugnare libero hominis arbitrio, teste S. August. lib. 5. de Civit. c. 9.

Tertio, erraruut alii, qui singulas res pendere censuerunt à suis causis, non à Dei providentia; Deum enim movere primum mobile; cætera vero ab illa moveri, uti ait Aristotel. 12. Metaphys. cap. 2. textu 37. Unde hunc errorem Aristoteli tribuunt Nazianz. orat. 1. de Theolog. Clemens VIII. Stromat. Ambros. l. 1. Offic. c. 13. et alii : videbatur enim Aristoteli indignum Deo curare res singulares etiam minimas, ut culices, pulices, etc.

Quarto, errarunt illi qui dixerunt Deum per se curare res universales et incorruptibiles; particulares vero et corruptibiles curare per intermedios genios, sive Angelos; quem errorem Platoni tribuit Nyssen. lib. 8. Philos. cap. 3 et 4. Plato tamen, lib. 10. de Legibus, fuse ostendit Deum curare res minimas : perfectissimus enim artifex, inquit (qualis est Deus), etiam minimorum in arte cognitionem curamque habet.

Hos errores recensent et confutant S. Chrys. libris sex, et Salvianus libris octo de Providentia, S. Ambros. 1. Offic. c. 13, S. Aug. lib. 5. de Civit. c. 9 et 10, S. Thomas l. 3. contra Gentes, c. 71. et seq. ac Sapiens hoc loco.

Porro huic Sapientis gnomæ consonant omnium patrum et probatorum Philosoph. sententiæ. S. Basil. in Hexam. homil. 7 : *Nihil est prorsus*, ait, *quod sub providentiam Dei non cadat : nihil est omnino, quod à Deo neglectum sit : omnia explorat, omnia conspicit oculus ille pervigil : omnibus adest, facultatem salutis cuique præstat.* S. Hieron. in caput Jeremiæ 9 : *Omnia*, inquit, *Dei providentia atque justitia gubernantur.* Et in Matth. 7 : *Si parva et vilia animalia absque Deo auctore non decidunt, et in omnibus est providentia, et quæ in his peritura sunt sine Dei voluntate non pereunt, vos qui æterni estis, non debetis timere, quod absque Dei vivatis providentia.* S. Ambros. 1. Offic. libr. cap. 13 : *Quidam putant*, inquit, *Dei providentiam usque ad lunam descendere. Et quis operator negligat operis sui curam? quis deserat et destituat quod ipse condendum putavit? Si injuria est regere, nonne est major injuria fecisse? cum aliquid non fecisse nulla injustitia sit; non curare, quod feceris, summa inclementia. Revera, si in Deo vivimus, movemur, et sumus, ipsumque per terras meare, per tractus maris, cœlumque profundum aiunt; quare optimam illius dignitatem, nempe providentiam ab eo auferendam esse arbitrantur?* S. August. lib. 3. Confess. cap. 11 : *O tu, bone Omnipotens*, inquit, *qui sic curas unumquemque nostrûm, tanquam solum cures, et sic omnes tanquam singulos.* Et l. 5. de Genesi ad litteram, c. ult. *Quid absurdius et insulsius sentiri potest, quidque dementius, quàm putare nullum esse divinæ providentiæ judicium de moribus hominum, qui curat etiam minutissima animalia, dracones, abyssos, grandines, nives, imbres, et tempestates, quæ faciunt verbum ejus?* Psal. 148. S. Chrysost. in psal. 124 : *Deo*, inquit, *multa debemus, quod nos fecerit, quod tales creaverit, quod factos regit et continet, et quod quotidie tam privatim, quàm communiter providet, nostrique curam gerit, idque clam et aperte, nobisque scientibus et nescientibus.*

Huc accedunt gnomæ philosophorum. Trismegistus : Deus, inquit, est factor et provisor omnium; unde hac de re lib. Scribens eum indigitat *Pimander*, id est, Pastor hominum, qui scilicet homines regit, sicut Pastor oves. Orpheus de Deo sic ait : *Omnia intus inspicis, omnia intus audis, omniaque distribuis.* Sed quomodo fieri potest ut Deus sit, agat vero nihil? Si enim Deus est, aget aliquid præclarum, inquit Cicero; nihil autem est præclarius mundi administratione. Mundus ergo et à Deo conditus est, et Dei administratione gubernatur; unde in calce libri primi de Natura Deorum : *Si maxime talis est Deus*, inquit, *ut nulla gratia, nulla hominum charitate teneatur, valeat; quoniam nihil propitius homini facere potest.* Stulte igitur dictum est à Lucretio :

> Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur irâ.

Lactant. lib. 1. c. 2. Democritus omnia fortuito regi ac fato dicebat : cujus sententiæ confirmator est Epicurus, sed et antea Protagoras, qui deos in dubium vocavit, et postea Diagoras, nonnullique alii qui non putaverunt deos, quos tamen cæteri philosophi, ac maxime Stoici retuderunt, dicentes nec fieri mundum sine divina ratione potuisse, nec constare, nisi summa ratione regeretur. Euripides in epist. ad Sophoclem, quod tempestate non periisset, in Dei providentiam retulit. Maro, Æneid. 6, Elysios campos decantat. Phocylides ait : *Si tu male judicaveris, te Deus postea judicabit.* Hippocrates pluribus Gentium diis sacra decrevit, et supplicationes varias instituit. Theophrastus in Metaphysicis omnia divinæ providentiæ retulit : Deum divinum esse principium ait, per quod omnia sunt et permanent. Ammonius, librum de Interpretatione expositurus, exoptat sibi divinitus provideri. Aristoteles 1. Ethicor. ait felicitatem Deorum muneri acceptam referri debere. In 5 vero Ethicor. precibus postulandum cen-

suit, ut quæ simpliciter bona sunt, iis ipsis etiam, qui optant, essent bona; justi, quod est à lege, partem esse sacrificia facere; unde post paululum, divina decreta humanis præstantiora sanxit. In 10 Ethicor. ait hominem, qui mentem excoleret, Deo esse amicissimum.

5. SED UT NON ESSENT VACUA SAPIENTIÆ TUÆ OPERA: PROPTER HOC ETIAM ET EXIGUO LIGNO CREDUNT HOMINES ANIMAS SUAS, ET TRANSEUNTES MARE PER RATEM LIBERATI SUNT.] Dat causam cur Deus, qui sine navi poterat homines per aquas transferre, uti transtulit Hebræos, voluerit usum navis et navigandi introducere, scilicet, ut insulani cum cæteris hominibus haberent commercium familiare.

Græce est elegans paranomasia, *ne essent Sapientiæ tuæ* αργα εργα, id est, *otiosa negotia* et inutilia opera, quæ scilicet in insulis et transmarinis regionibus creasti, formasti, collocasti; idcirco navis et navigandi usum hominibus inspirasti, ut quæ in insulis sunt pretiosa, ibique quasi delitescunt, per naves ad nos adveherentur, ac vicissim nos nostra, quibus carent insulani, ad eos transveheremus, itaque esset mutua mercium et bonorum communicatio. Hoc fine, et hac de causa, exiguo ligno, id est, navigio credunt homines animas, id est, vitas suas, sperantes se per illud tua providentia duce incolumes navigaturos, ac maris pericula superaturos: unde per eamdem plerique transeuntes mare, per ratem liberati sunt ab hisce periculis, et in dies liberantur. Ita Lyran. Holcot, Dionys. et alii. Secundo, Osorius, Jansen. et à Castro verius et ad sequentia conformius explicant de arte navigandi, et naves conficiendi, in qua maxime elucet divina sapientia, q. d. Voluisti, ô Domine, hoc fieri per navigationem, ne opera tua essent otiosa, hominesque inertia languerent, sed potius laborarent, et industriam adhiberent in fabricandis navibus, et scientia navigandi, et siderum observatione, ac marium, littorum, insularum, et transmarinarum regionum lustratione. Huc facit illud Senecæ in Medea Act. 2:

> Audax nimium, qui freta primus
> Rate tam fragili perfida rupit;
> Terrasque suas post terga videns,
> Animam levibus credidit auris;
> Dubioque secans æquora cursu,
> Potuit tenui fidere ligno,
> Inter vitæ mortisque vias,
> Nimium gracili limite ducto.

Pittacus, rogatus quid fidum esset, respondit: terram. Quid infidum? mare. Plato assidue monebat fugiendum esse mare, perinde ac improbitatis magistrum. Laodamas ille Homericus nihil miserius esse dicebat, quàm virum fortem ponto exagitari. Anacharsis dubitabat an navigantes inter vivos vel mortuos essent referendi, teste Laertio lib. 1. c. 6. Callimachus dicebat jucundissimum esse mare, sed si quis è terra illud contemplaretur; quem imitatus Horatius ait:

> Neptunum procul à terra spectate furentem.

Eadem mystice dicas de mundo, qui est mare magnum, mille habens tentationum, tribulationum, periculorum, calamitatum fluctus, syrtes et æstus.

TRANSEUNTES MARE.] Græce, κλυδωνα, id est tempestatem, fluctus, procellam, hoc est mare fluctibus et procellis æstuans.

PER RATEM.] Pro *ratem*, græce est σχεδια, id est, navis ex tempore facta, ac tumultuario et subitario opere compacta, quales fuere primæ naves, quæ non erant aliud nisi rates, id est, arbores, sudes vel trabes colligatæ. Cantacuzenus hæc accipit de cymba, quæ, naufragio facto, ex residuis navis partibus tumultuarie à naufragis compingitur, ut per illam periculum evadant, et quasi enatent.

6. SED ET AB INITIO CUM PERIRENT SUPERBI GIGANTES, SPES ORBIS TERRARUM AD RATEM CONFUGIENS, REMISIT SECULO SEMEN NATIVITATIS, QUÆ MANU TUA ERAT GUBERNATA.] Perperam pro *spes*, ut habent Romani et Græci, nonnulli legunt *spem*. Probat usum et utilitatem navis ex arca, per quam Noe cum tribus filiis, et totidem uxoribus, evasit diluvium immissum orbi ob scelera, præsertim ob fastum et tyrannidem gigantum, idque ductu Dei. Arcam enim gubernare non poterat Noe, utpote arcæ undique clausæ inclusus; sed solus Deus, qui id more suo faciebat ministerio Angelorum. Arca ergo fuit prima ratis, id est, navis mundi, cognita saltem et publica. Unde Joseph, lib. 1. Antiquit. cap. 3, arcam appellat *navim*. Noe enim longe antecessit Jasonem, Argonautas, Danaum, Neptunum, cæterosque omnes, quibus Gentiles navis et nauticæ artis inventionem tribuunt. Porro Noe vocatur *spes orbis terrarum*, quia cæteris omnibus aquis diluvii mersis, ipse solus cum suis filiis in arca servatus est, ut post diluvium genus humanum generando propagaret, ne illud intercideret et interiret. Sic Ascanius Æneæ filius à Virgil. 12. Æneid. vocatur *spes altera Romæ*. Et pater filium unicum vocat spem baculumque senectutis suæ, Tobiæ 5. 23. Noe ergo *remisit seculo semen nativitatis*; græce, *reliquit mundo* σπερμα γενεσεως, id est *semen genitale*, vel *generationis*. Tres enim ejus filii fuere quasi tria semina, ex quibus succrevit tota propago, et posteritas hominum. Fuit ergo Noe Janus bifrons, ac novi seculi parens, æque ac primus navis et nauticæ artis inventor. Vide dicta Genes. 6.

BENEDICTUM (Vatablus, *Felix*) EST ENIM LIGNUM, PER QUOD FIT JUSTITIA;] Syrus: *Benedictum est lignum, ex quo apparet* vel *videtur justus*; Arabicus: *Quoniam benedicta trabs, per quam fit justitia*.

Primo, aliqui apud Jansenium per *lignum* accipiunt furcam vel patibulum, quo fit justitia de sontibus; fures enim et latrones in eo suspenduntur publice, ut quicumque eos vident, metu similis suspendii contineant se à furtis et latrociniis, quod est magnum reipubl. bonum et benedictio.

Secundo, alii hæc accipiunt de navi qualibet, qua quis recte utitur ad justa mercimonia, et commoda reipublicæ. De navi enim est hic omnis sermo. Per navim ergo fit justitia, id est, exercetur justa mercatura.

Tertio, et genuine, per *lignum* accipias arcam Noe, q. d. Benedicta sit arca, per quam juste condemnati sunt scelerati gigantes, totusque mundus, ac servatus fuit justus piusque Noe; impii enim ex arca eliminati, et quasi profligati, periere diluvio, ex quo pius Noe per arcam enatavit. Opponit ligneam arcam ligneis idolis, quod hæc neminem à diluvio aliove malo liberaverint, aut servare potuerint; à quo tamen

Noe, totamque posteritatis spem, et semen liberavit arca; illa ergo sit benedicta, idola vero maledicta, ut sequitur. Unde S. Ambrosius in psalm. 118. serm. 8. legit: *Benedictum lignum, quod fit per justitiam; maledictum autem lignum, quod fit per manum hominum*, quale est idolum. Verum recte Romani in editione S. Ambros. id correxerunt, ut legatur: *Benedictum lignum, per quod fit justitia*, uti habet editio Vulgata et Græca. Ita enim legisse S. Ambros. ex verbis, quæ subjicit, liquet.

Addunt aliqui justitiam per arcam esse factam, eo quod Sem fuerit idem cum Melchisedec, qui ex etymo fuit rex justitiæ, ac ex diluvio evadens fuit publicus ductor ac doctor justitiæ. Verum Melchisedec alius fuit à Sem, longeque eo posterior, ut ostenditur Genes. 14.

Mystice: *Benedictum lignum, per quod facta est justitia;* justaque satisfactio pro peccato Adæ, et peccatis totius mundi, est crux Christi, quam proinde repræsentavit arca Noe; hæc enim crux idola et idololatriam destruxit; unde iis hìc opponitur, atque gratiam, justitiam, et salutem omnibus in Christum crucifixum rite credentibus, contulit. Unde S. Chrysost. Orat. de Festo crucis legit: *Benedicite lignum, per quod fit justitia;* S. German. de Exaltat. Crucis legit: *Benedicite lignum, per quod fit salus;* Leontius, qui floruit anno Christi 620. Orat. de cruce Christi: *At Salomon ait: Benedictum est lignum, per quod salus comparatur;* Anonymus apud Gretserum, tom. 2, de Cruce legit: *Benedictum sit lignum, per quod facta est salus in medio terræ.* Sic et S. Bonavent. Holcot, Hugo, Dionys. hìc per *lignum* accipiunt crucem Christi, æque ac S. August. 15. de Civit. 26. Clemens Alex. 6. Strom. cap. 4. Cyrillus Jeros. Catech. 19. et plures alii: Christus ergo in cruce nostram maledictionem in se suscepit, et expiavit; ac convertit in benedictionem, juxta illud Galat. 3. 13: *Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum; quia scriptum est: Maledictus omnis, qui pendet in ligno, ut in Gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Jesu, ut pollicitationem spiritus accipiamus per fidem.* Vide ibi dicta. Porro S. Ambros. loco jam citato, acute per *justitiam* accipit misericordiam: *Benedictum*, ait, *lignum, per quod fit justitia*, id est misericordia; hanc enim Christus in cruce exercuit, dum suo cruore nos abluit, nobisque veniam impetravit. Additque misericordiam vocari *justitiam*, quia Deus *sciens secundùm corporis fragilitatem corruptelæ patere hominem, quasi justus, fragili lubricæque naturæ delicta concessit*, præsertim in posteris Adæ, qui peccatum non fecerunt, sed ex Adamo duntaxat nascendo contraxerunt: *In illum* (Adamum), inquit, *juxta severitatis præcessit sententia, quia scire voluit quod scire non profuit. Nobis autem, qui hæreditario vinculo tenemur astricti, qui in hac carne sumus, quæ priorum judicio detrita jam atque assuefacta peccatis, non poterat emergere, quasi justis indulsit. Juste enim ignovit hæredi, qui præjudicio laborabat auctoris. Est ergo justa misericordia.*

Denique, per lignum crucis facta est justitia, id est, justum sacrificium pro peccato, quod ex æqualitate justitiæ, ob dignitatem victimæ immolatæ, puta Christi crucifixi Filii Dei, satisfaceret offensæ Dei, ac honorem illi per peccatum ablatum restitueret, dum Christus moriendo in cruce ejus rei causa, infinitam reverentiam cultumque Deo exhibuit. Sicut enim offensa Dei facta peccato Adæ cæterorumque hominum, ob personam et majestatem immensam Dei, quæ offenditur, fuit infinita; sic pariter infinita est persona Christi, quæ se in victimam Deo obtulit ad huic offensæ satisfaciendum. Adde: infinita humiliatio Verbi, qua se humiliavit descendens in carnem et crucem, ut peccata expiaret, ex æquo respondit infinitæ vilitati, contemptui et injuriæ, quam Adam superbiens peccando Deo irrogavit, imo eam longe superavit. Ex adverso idolum est lignum, per quod fit summa injustitia et injuria Deo, dum divinitas Deo adimitur, et transcribitur in idolum, ac aræ, templa, religio, cultus, sacrificia uno Deo debita transferuntur ad idolum. Benedictum ergo est lignum crucis, per quod fit summa justitia; maledictum vero lignum idoli, per quod fit summa injuria Deo.

8. Per manus autem, quod fit idolum, maledictum est et ipsum, et qui fecit illud: quia ille quidem operatus est, illud autem cum esset fragile Deus cognominatus est.] S. Ambros. legit: *Maledictum autem lignum, quod fit per manum hominum;* Græce: *At manufactum* (lignum manu artificis fabrefactum, puta idolum) *maledictum ipsum, et qui fecit illud; quoniam hic quidem effecit, illud vero Deus nominatus est, cum esset corruptibile;* Vatablus: *Felix enim lignum, per quod justitia exercetur; manufactum autem infelix est, tam ipsum, quàm ejusdem fabricator. Hic ut operis auctor; illud, ut nomen Dei, cum corruptioni obnoxium sit, adeptum.* Sensus est, q. d. Benedictum sit lignum arcæ, per quod salvatus est justus Noe; injusti vero gigantes mersi diluvio; æque ac lignum crucis Christi, per quod justificatus et salvatus est mundus; quare omnes illud benedicant, laudent, venerentur. At meledictum sit lignum idoli, æque ac ejusdem fabricator; ut omnes utrumque detestentur et exsecrentur; idolum quidem ut summe Deo injurium, ac hominibus exitiale, cum illos alliciat ad idololatriam, quæ summum est flagitium; fabricator, quia opus tam Deo injurium et hominibus noxium fabricatus est. Notat Sanct. Thom. 2. 2. q. 76. art. proprie non benedici vel maledici creaturæ alicui nisi rationali, irrationali vero duntaxat in ordine ad rationalem. Idolum ergo irrationale maledicitur, quatenus rationali homini est occasio idololatriæ. Rursus quatenus idoli maledictio refertur et cadit in dæmonem, qui idolo insidet et præsidet: Dæmon enim maledictionis, id est, damnationis æternæ et exsecrationis Dei, Angelorum et hominum ob suam malitiam est reus, illique addictus et obnoxius.

Mystice, benedicta est crux, id est, mortificatio carnis et cupiditatis, per quam fit justitia; quia per illam caro subditur spiritui, cui ex justitia subjici debet. Maledictum vero lignum scientiæ boni et mali, quod Evam et Adamum illexit ad inobedientiam, gulam, summamque Dei injuriam et offensam. Similiter maledicta radix, et arbor concupiscentiæ, quæ injuste se opponit rationi et spiritui, ut illi dominetur cui servire debet.

9. Similiter autem odio sunt Deo, impius et impietas ejus.] Græce: *Nam ex æquo invisi sunt Deo impius et ejusdem impietas.* Ita Vatablus. Dat causam cur idoloplastes, æque ac idolum,

sit Deo invisus; quia scilicet tam exosus est Deo impius, quàm impietas. Impius autem est idoloplastes, qui idolum velut impietatem, id est, impiæ idololatriæ objectum et causam fabricatus est. Porro impietas formaliter et materialiter invisa est Deo; impius vero formaliter tantum, quatenus scilicet impius est, invisus est Deo; non vero materialiter: Nam impius quatenus Dei creatura et substantia est puta homo, vel angelus à Deo amatur et diligitur, quia ut pulchre ait S. Hieron. (vel quisquis est auctor) Epist. 6. ad amicum ægrotum tomo 9: *Amat Deus hominem, ut artifex fabricam; sed odit mala opera, quibus fabrica urgetur in lapsum, et cogitur in labinam* (quæ est labi in lapsum et ruinam) *et qui mala opera odit, malorum operum non potest amare factorem, sicut Salomon sapientissimus protulit: Odio sunt*, inquit, *Deo impius et impietas ejus;* talis enim est opifex, quale est opus, quare si opus sit pium Deoque gratum, opifex ejus pariter erit pius Deoque gratus; sin opus sit impium, Deoque invisum, opifex pariter, et ut Græca habent εν ισω, id est in æquali, ex quo, æqualiter erit impius, Deoque invisus. Præclare S. Cyrill. Alex. homil. 12: *Rebus creatis*, inquit, *Conditoris sui gloriam impertiri nihil aliud est, quàm Conditorem ipsum in rerum creatarum ordinem referre.*

10. Etenim quod factum est, cum illo, qui fecit tormenta patietur.] Græce κολασθησεται, id est, *punietur*. At quomodo idolum inanime tormenta pati potest? Resp.: primo Cantacuzenus, quia idolum, et idololatria puniuntur non in se, sed in ipso idololatra, dum is à Deo in gehenna cruciatur: sicut furtum, et homicidium punitur in fure, et homicida, qui suspenditur; secundo, Lyranus respondet idolum puniri, dum dæmon ejus præses, et per illud responsans in inferno punitur et uritur; tertio, idola Saturni, Jovis, Martis, Veneris torquentur, dum ipse Saturnus, Jupiter, Mars, Venus in gehenna cruciantur et ardent, hi enim idololatriæ et scelerum hominibus fuere auctores; quarto, ipsum idolum punitur, dum à fidelibus conspuitur, dejicitur, frangitur, destruitur, comburitur, uti fecere primi Christiani et Martyres.

11. Propter hoc et in idolis nationum non erit respectus: quoniam creaturæ Dei in odium factæ sunt, et in tentationem animabus hominum, et in muscipulam pedibus insipientium.] Græca jam contrarie habent: *Quapropter et in simulacra gentium* επισκοπη εσαι, id est, *inspectio, inquisitio, visitatio, punitio erit*, Vatablus. *In simulacra inquiretur.* Noster videtur legisse negationem ουκ, id est, *Non erit inspectio vel respectus.* Sed eodem redit sensus, q. d. Deus non respiciet dignitatem idoli, quod scilicet ab idololatris colatur ut Numen; quare illi non parcet, sed illud puniet, diruet, comburet velut lignum vile, et flammis addictum. Aut, q. d. Tempore Christi cum gentes ab idolis ad Deum verum convertentur, tunc non amplius respicient nec reverebuntur, aut colent idola; sed ea vilipendent et confringent. Tunc ergo nullus respectus, nullus honor, nulla reverentia deferetur idolis. Quare alienus videtur sensus S. Bonavent. Lyran. et Dionys. qui exponunt, q. d. Deus idola, id est, dæmones puniet æternis ignibus; quocirca amplius ad eos non respiciet, ut misereatur et parcat, quia sicut culpa eorum est irremissibilis, sic et pœna interminabilis.

Quoniam creaturæ Dei in odium factæ sunt.] Græce εις βδελυγμα, id est, *in abominationem*, q. d. Aurum, argentum, æs, lignum, quæ sunt inter creaturas Dei præcipuæ, magisque in usu hominum, ab impiis conversa sunt in abominationem, dum scilicet ex iis fabricarunt abominanda idola aurea, argentea, ærea, lignea, lapidea, quibus attribuerunt divinitatem, ac sacrificia et honores divinos cum summa Dei injuria, et Creatoris contumelia; unde propter ea pariter idoloplastæ et idololatræ incurrerunt in odium Dei, Angelorum et hominum recte sentientium. Quocirca Græca habent: *Quoniam in creatura Dei ad abominationem facta sunt*, scilicet ipsa idola, q. d. Cæteræ omnes creaturæ sunt bonæ, et à Deo benedictæ, at sola in iis idola sunt maledicta, et abominanda, tum Deo, tum Angelis et hominibus. Addit Cantacuzenus etiam sibiipsis et propriæ naturæ, eo quod aurum, argentum, lignum per abusum idololatriæ, qua ex eis fabricata, et culta sunt idola, degenerarint à suo fine, qui est Deo creatori suo servire, ac deinde hominibus ad salutem eorum opitulari; quo factum est, ut non tantum Deo, sed et hominibus sint in abominatione. Unde Syrus vertit: *Et fecerunt ea in immunditiam*, Arabicus: *Quia facta increatura contemptio*, Vatablus: *Quoniam in opificio Dei ad nefas deformata sunt.*

Minus genuine ergo Lyran. et Dion. per creaturas accipiunt dæmones, qui, inquiunt, secundùm bonam naturam creaturæ sunt Dei, adeoque bonæ; at per propriæ voluntatis perversitatem facti sunt in odium, quia seipsos fecerunt Deo odibiles et eos, quos tentando superant, ac ad idololatriam pelliciunt, Deo faciunt exosos. Minus quoque apte Hugo per creaturas accipit homines, qui faciunt, vel colunt idola.

Et in tentationem animabus hominum.] Græce: *In scandala animabus*, Syrus: *In offendiculum vel offensam animarum hominum*, Arabicus: *Seduxerunt animas hominum*, dum idola pulchritudine et pretioso ornatu suo, rudium animas pellexerunt in superstitionem, et idololatriam.

Et in muscipulam pedibus insipientium.] Sicut enim mures insipientes capiuntur muscipula, dum illecti nidore casei eam apertam subeunt, sed lignum quod illam sustinet (scandalum dicitur; unde nomen scandali translatum ad quodvis offendiculum) tactu casei incaute evertentes, à muscipula in se revoluta concluduntur, et opprimuntur; sic pariter homines pulchritudine idolorum, æque ac dulcedine vini, Veneris, honorum illecti, illam ambiunt illaque se inebriant; itaque mentem et Dei gratiam, ac salutem, vitamque præsentem et æternam sibi adimunt.

Pro *in muscipulam*, græce est, *in laqueum*, Vatablus: *Ad pedes insipientium illaqueandos*, Syrus: *Retia pedibus stultorum;* alii: *In decipulam* vel *tendiculam*. Loquitur proprie de specie auri, argenti, colorum, et ornatus idolorum, qua illecti rudes et insipientes homines ea deos esse censuerunt, ut Numina coluerunt, indeque in fornicationem, omniaque scelera prolapsi sunt, ut patet ex ratione, quam subdit. Generatim tamen hæc sententia de qualibet creatura ad quodlibet illiciente accipi potest. Ita enim videmus homines post lapsum, ab auro illici ad avaritiam et furtum, à vino delicato ad ebrietatem et crapulam, à dignitatibus ad am-

bitionem et fastum, à scientia ad curiositatem et superbiam, à specie mulierum ad luxuriam, etc. Unde S. Antonius teste S. Athanas. vidit totum mundum plenum laqueis; cumque rogaret Dominum: *Quis illos evadet?* audivit, *humilitas.* Hoc est, quod ait Job cap. 18. 8: *Immisit impius in rete pedes suos, et in maculis ejus ambulat; tenebitur planta illius laqueo; etc., abscondita est in terra pedica ejus, et decipula ejus super semitam.* Et S. August. in Soliloquiis c. 16: *Inimicus*, inquit, *ut occidat, semper vigilat sine somno et nos, ut custodiamus nos, nolumus evigilare à somno. Ecce tetendit ante pedes nostros laqueos infinitos, et omnes vias nostras variis replevit decipulis ad capiendas animas nostras. Et quis effugiet? laqueos posuit in divitiis, laqueos posuit in paupertate, laqueos tetendit in cibo, in potu, in voluptate, in somno, et in vigilia; laqueos posuit in verbo, et in opere, et in omni via nostra. Sed tu, Domine, libera nos de laqueo venantium et à verbo aspero, ut confiteamur tibi dicentes: Benedictus Dominus, qui non dedit nos in captionem dentibus eorum. Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium. Laqueus contritus est, et nos liberati sumus.* Subdit deinde laqueos hos tendi in tenebris; unde, ut eos videat et caveat, poscit lumen à Deo: *Et tu quidem Domine lux mea, illumina oculos meos; ut videam lumen, et ambulem in lumine tuo, et non impingam in laqueos ejus. Quis enim evadet laqueos istos multos, nisi videat eos? Et quis videbit eos, nisi quem illuminaveris lumine tuo? Ipse enim pater tenebrarum laqueos suos abscondit in tenebris suis, ut capiantur in eis omnes, qui sunt in tenebris suis, qui sunt filiis tenebrarum harum, non videntes lumen tuum, in quo qui ambulat non timebit, qui enim ambulat in die, non offendit; qui autem in nocte ambulat, offendit, quia lux non est in eo.*

Apposite S. Thom. 1. p. q. 65. art. 1. ad 3. notat creaturas natura sua ducere homines ad creatorem, quod vero ab eo abducant, ducantque ad malum et ruinam, id fieri non creaturarum vitio, sed culpa eorum, qui insipienter eis utuntur. Idem 1. 2. q. 79. art. 1. ad 2. Cum dicitur: *In tentationem*, τὸ *in*, inquit, *non ponitur causaliter, sed consecutive. Non enim Deus fecit creaturas ad malum hominum, sed hoc consecutum est propter insipientiam hominum. Unde subditur; et in muscipulam pedibus insipientium, qui scilicet per suam insipientiam utuntur creaturis ad aliud, quàm ad quod factæ sunt.*

12. INITIUM ENIM FORNICATIONIS EST EXQUISITIO (græce ἐπίνοια, id est, excogitatio) IDOLORUM, ET ADINVENTIO ILLORUM CORRUPTIO VITÆ EST.] Dat causam, cur dixerit *creaturæ*, puta aurea, argentea, et lignea idola *facta sunt in odium et in tentationem animabus hominum*, quia scilicet idola eisdem sunt initium et causa fornicationis, ac corruptionis morum totius vitæ. Idololatria enim invexit libidines, ebrietates, et omnem scelerum colluviem. Hugo, Holcot, Dionys. et alii per fornicationem intelligunt idololatriam; hæc enim est mystica fornicatio, qua anima relicto Deo sponso, idolis et dæmonibus, quasi adulteris adorando se substernit. Hinc idola vocantur *Baalim*, id est, mariti, sed adulterini. Unde Prophetæ passim idololatriam vocant fornicationem, vel adulterium, ut Ezechiel c. 16. 26. Jerem. c. 2. 16. Osee 2. 5. Nahum. 3. 4, etc. Sic sensus est, q. d. Exquisitio et fabricatio idolorum, est causa fornicationis, id est, idololatriæ; ad hanc enim invitant et alliciunt idola.

Verum hic sensus tum alienus videtur, tum exilis, qui enim nescit idola allicere ad idololatriam; Malim ergo fornicationem proprie accipere, præsertim quia ei jungitur corruptio vitæ, id est, morum omnium licentia et vitiatio, quæ communiter fornicationis solet esse comes, imo proles et filia. Sensus ergo est, q. d. Idola et idololatria est initium et causa fornicationis (sub qua cæteras libidinis species accipe per Synecdochen) indeque omnes probos honestæ vitæ mores depravat et corrumpit. Fornicatio enim secum inducit commessationes, ebrietates, rixas, pugnas, cædes, omnemque criminum catervam.

Causa est Prima, quod idololatria sit summa Apostasia et recessus à Deo, qui est ipsa sanctitas et puritas, ac transitus ad dæmonem, qui est quasi ipsa impuritas et pravitas. Dæmon enim obstinatus in malo ob odium, quo prosequitur Deum et homines, qui sunt Dei imagines, ac destinati ad gloriam cœlestem, ex qua ipse excidit, per invidiam furit, ut homines ad omne nefas, præsertim ad libidinem, in quam scit eum ex natura corrupta summe esse proclivem, pertrahat; quare sicut Deus castitate coli vult, sic dæmon libidine; ut patet ex sacris Priapi, Veneris, etc. Hinc sicut veros fideles videmus puritatis studiosos et castos; sic idololatras et hæreticos cernimus incestos, quare cum quis labitur in luxuriam, gradum facit ad hæresim.

Secunda, quod nemo castus esse possit sine peculiari et continuo adjutorio gratiæ Dei. Gratia autem est comes fidei: Fide ergo destituti carent pariter et gratia castitatis: Deus enim gratiam hanc tam singularem fere, non nisi fidelibus sanctisque impertitur.

Tertia, quia, ut ait Ambrosiaster in cap. 1. ad Roman. idololatræ *Deum incuriosum colentes, atque per hoc negligendum, magis hebetati sunt, et ad omnia mala admittenda facti promptiores;* quia magnum frænum scelerum hominibus est metus Numinis, puta veri Dei, ne ab eo pro meritis castigentur; quo per idololatriam ablato, laxant idololatræ fræna cupiditatibus ruuntque in omnia dedecora. Non enim timent idola lignea et muta, nec ab eis vindictam exspectant. Hoc est quod ait Apost. *Desperantes* (destituti fide et spe) *tradiderunt semetipsos impudicitiæ in operationem omnis immunditiæ*, Ephes. 4. 17.

Quarta, quia idololatræ colunt Jovem, Priapum, Venerem, etc., qui fuerunt homines impurissimi, ac adulteriis et libidinibus infames; quare putant sibi non tantum licere, sed decori esse, si adulterentur et luxurientur, ut deos suos imitentur. Unde ille Adolescens apud Comicum: *Ego*, inquit, *non faciam quod Jupiter fecit?* uti fusius narrat S. August. lib. 2. de Civit. cap. 7. Hinc S. Athanas. Orat. contra Idola, docet institutam esse idololatriam *desiderio eorum, qui stupris et propudiis pleni in figmentis repræsentantur.* Fabulæ enim, comediæ, et tragœdiæ Poetarum plenæ sunt hisce Jovis, Martis, Veneris, etc., libidinibus, qui eas, quasi Deorum facinora decantant et celebrant. Quocirca turpissimam Deorum vitam cultores idolorum imitandam sibi proposuerunt. Addit S. Athanas. originem idolorum investigans: *Fere omnes civitates omnibus libidinibus scatent ob immanitatem morum, quam in suis conspiciunt. Neque*

est in hoc genere Deorum, quem castum appelles. Olim certe Phœnissæ mulieres ante idola prostituebantur, dedicantes numinibus suum quæstum, persuasæ meretricatu ea propitiari, ac prosperitatem rerum inde nasci. Idem factitarunt mulieres Babyloniæ, Persicæ, Armenicæ et aliæ, ut dixi Baruch. 6. 42. Prosequitur S. Athanas. *Viri quoque, abdicato sexu, nec se amplius mares esse ferentes, mulierum naturam affectaverunt, tanquam ita honorifica grataque matri Deorum facturi essent; omnes autem in turpissimis vivant, et certamen inter se pravitatis suscipere videntur, et ut dixit S. Paulus: Mulieres eorum mutaverunt usum.* Lege S. Paulum Roman.

Notum est Isidis Sacerdotes fuisse impiissimos. Scitum est Paulinam matronam castam à Decio Mundo appetitam, cum eam pellicere non posset, per Sacerdotes Isidis ei persuasisse Deum Anubidem ea frui velle; itaque pro Anubide Decium se substituisse, eaque abusum esse. Rem narrat Joseph. lib. 18. Antiq. 4. et Hegesip. lib. 2. cap. 4.

Hinc Balaam Moabitis hoc consilium dedit vincendi Hebræos, scilicet, ut speciosas virgines ad castra Hebræorum submitterent, quæ eos ad fornicationem simul, et cultum Beelphegor pellicerent; itaque factum, ut patet Num. 25. uti ibidem ostendi.

Symbolice, idolum est phantasma speciosæ virginis vel meretricis, quod hominem adigit ad fornicationem. Homines enim carnales, qui oculos jaciunt in formam feminarum, eam velut idolum sibi imprimunt, quod adeo versant et adamant, ut de alia re cogitare nequeant; quare cum eo fornicantur mente assidue, ac corpore, cum femina potiri possunt; quocirca amasias, quasi deas quasdam suspiciunt, colunt et venerantur. Qui ergo castus manere cupit, claudat oculos, et idola hæc à mente excludat, ut dicit S. Job cap. 31. 1: *Pepigi fœdus oculis meis, ut ne cogitarem quidem de virgine.* Huc facit, quod ait S. Isidor. lib. de Summo bono cap. 39. et citatur 32. q. 7. can. 15: *Non solum. Non solum*, inquit, *de commissa fornicatione peccatum regnat in homine, sed si adhuc delectetur atque animum teneat, procul dubio regnat. Fornicatio carnis, adulterium est. Fornicatio animi, idolorum est servitus. Est autem spiritualis fornicatio, de qua Dominus ait: Omnis, qui viderit mulierem ad concupiscendam eam, jam mœchatus est eam in corde suo.* Matth. 5. 28. Idem applices cuilibet alteri phantasmati, iræ, vindictæ, gulæ, superbiæ, avaritiæ, quod iracundus, gulosus, superbus, avarus, velut idolum colit, ut illud opere expleat, ejusque usu et voluptate fruatur. Vide S. Cyprianum Prolog. de Cardin. operib. pulchre de his concupiscentiæ idolis disserentem.

13. Neque enim erant ab initio, neque erunt in perpetuum.] Probat idola esse corruptionem vitæ, quia primitus cum Deus naturam instituit, vitamque homini dedit, non erant idola; quare illa non sunt conformia, sed difformia naturæ, vitæque hominum, illamque corrumpunt: quapropter ipsa quoque non erunt in perpetuum, sed ut corruptelæ totius vitæ corrumpentur, destruentur et peribunt; præsertim prædicante contra illa Paulo, et Apostolis. Demonstrat idololatriam esse inventum hominum, non autem institutionem naturæ, vel ejus auctoris Dei, quia id quod hominem detorquet à Deo, et hominis naturam corrumpit, Deo congruere, ac naturæ conforme esse nequit. Porro idola saltem publica non fuisse ante diluvium multi sentiunt, idque tum ob recentem creationis et creatoris mundi memoriam, tum, quia eo tempore nullus erat rex vel tyrannus, qui ad idolorum cultum plebem cogeret, sed quisque pro suo vivebat arbitratu, ita affirmat Sanct. Clement Roman. lib. 1. Recognit. et lib. 4. Sub finem, Epiphan. Præfat. lib. de Hæresib. et in initio Panarii, Damas. cen. initio lib. de Hæresib. ac cæteri, qui originem idololatriæ seculo diluvium secuto assignant, inter quos præcipuus est, S. Cyrillus l. 1 et 3. contra Julian.

Intellige hoc de idololatria, quæ sit nota ex S. Script. vel aliis historiis, uti seipsum explicat S. Cyrillus, et cæteri. Nec enim Scriptura, nec ulla historia clare asserit, idololatriam fuisse ante diluvium. Nam ex signis et conjecturis valde probabiliter conjicere licet contrarium, scilicet idololatriam fuisse ante diluvium, imo fuisse causam diluvii; idque diserte docet Tertull. lib. de Idololatria. Et probatur primo, quia Genes. 6. dicitur: *Omnis caro corruperat viam suam.* Hæc autem corruptio naturaliter inducit Atheismum et idololatriam, uti post diluvium induxit. Hinc Serenus Abbas apud Cassianum Collat. 8. cap. 21. docet filios Dei, id est, filios Seth, cum ingressi sunt ad filias hominum, id est, filias Cain addixisse se maleficiis, superstitionibus et dæmones coluisse; qui cum non sint visibiles, verisimile est in simulacro et idolo se hominibus videndos et colendos præbuisse, uti fecerunt apud Gentiles post diluvium; et etiamnum faciunt apud Indos. Similia narrat Serenus de Cham filio Noe. Secundo, quia Gigantes, propter quos Deus induxit diluvium, fuere impiissimi, imo Athei et Theomachi, uti de suis Titanibus, quos Gigantes fuisse non est dubium, narrant Poetæ. Gigantes enim cum Numen Deumque spernerent, ac suo robore et fastu omnes opprimerent sibique subjicerent, videntur voluisse haberi et coli tanquam dii, uti fecit Mazentius ille dicens apud Virgilium:

Dextra mihi Deus est, et telum quod missile libro.

Porro memoria Creatoris Dei et creationis mundi cito, diuque ante diluvium ex animis impiorum evanuit, uti jam dicta demonstrant. Adde diluvium tarde, puta post 1500 annos à creatione mundi contigisse. Hinc et Hebræi in Berescit Rabba, id est Genesi magna ad c. 4. Gen. vers. 17. tradunt tempore Enos, qui fuit nepos Adæ ex Seth filio, homines illius ævi abjurasse fidem unius Dei, tuncque idololatriam incepisse, ideoque se illi opposuisse Enos, ac cœpisse invocare nomen Domini, scilicet proprio et publico cultu: licet alii aliter sentiant.

14. Supervacuitas (græce κενοδοξία, id est, inanitas, vana gloria et ambitio, *hæc*, idolorum scilicet idololatriæ) advenit in orbem terrarum,] q. d. Per vanitatem et ambitionem hominum ingressa est in orbem terrarum idololatria; ipsa enim non est aliud, quam mera vanitas et ambitio, ideoque cito peribit et evanescet. Nam homines ambitiosi honores divinos sibi appetentes, idolum in mundum invexerunt. Pro *advenit*, ut habent Roman. et Græca, alii legunt *adinvenit*; sed eodem redit sensus. Unde alii legentes κενοδοξία, in ablativo vertunt: *Vana gloria* vel *ambitione idola ingressa sunt in mundum.* Ita S. Athanas. orat. contra Idola, et Vatabl.:

Quippe hominum ambitione, inquit, *in mundum introducta sunt.* Quamvis autem ambitio prima fuerit homini causa idola effingendi, eisque sacrificandi; tamen invidia diaboli, odiumque quo Deum hominesque prosequitur, ut scribit Tertull. in libr. de idololatria, hunc ignem accendit et auxit.

ET IDEO BREVIS ILLORUM FINIS EST INVENTUS.] Pro *inventus*, græce est, ἐπενοήθη, id est excogitatus, destinatus est, scilicet à Deo. Ita Clarius, Vatabl. et alii. Unde et S. Athan. legit : *Et ideo compendiaria eorum consummatio excogitata est*, q. d. Sicut vanitas vanaque ambitio excogitavit idola, ita Deus ex adverso huic vanitati et malo coercendo statim excogitavit remedium, quo illam sensim attereret et consumeret, nimirum vocando Abraham ad sui cultum, ac in ejus familia et gente erigendo Synagogam, veramque unius Dei fidem et religionem, quæ ex diametro idololatriæ obsisteret, donec eam deleret per Christum et Apostolos. Alioquin enim constat idololatriam diu durasse, scilicet usque ad Christum per tria pene millia annorum, nisi quis dicat hic esse prophetiam de re proxime futura, si spectes tempus auctoris, qui hæc scripsit, ut τὸ *inventus sit*, prophetice capiatur pro *invenietur*, q. d. Brevi finis idololatriæ invenietur aderitque : instat enim adventus Messiæ, qui eam abolebit. Hic enim liber Scriptus videtur sub tempora Ptolomæi Philadelphi et Septuag. interpretum, ducentis annis ante Christum, qui subvertit idola.

Porro Petrus Nannius pro διὰ τοῦτο, legens διὰ τὸ, sic vertit et explicat, q. d. Propter brevitatem vitæ hominum excogitata sunt idola, seu imagines mortuorum, ut scilicet brevitatem vitæ suorum longævitate memoriæ eorumdem, per imagines et idola compensarent. Verum Codices plerique omnes habent διὰ τοῦ, non διὰ τό.

15. ACERBO ENIM LUCTU DOLENS PATER, CITO SIBI RAPTI FILII FECIT IMAGINEM : ET ILLUM, QUI TUNC QUASI HOMO MORTUUS FUERAT, NUNC TAMQUAM DEUM COLERE COEPIT, ET CONSTITUIT INTER SERVOS SUOS SACRA ET SACRIFICIA.] *Sacra* intellige festa, templa, altaria, thura, aliosque sacros culturæ modos et ritus. Ita Dionys. Pro *acerbo* græce est, ἀώρῳ : ἄωρον autem vocatur id quod in fructibus est intempestivum, ideoque acerbum, utpote immaturum, quod calore solis non est coctum, sed adhuc acerbum manet : transfertur ad vitæ incommoda, et mala, et ad hominis celerem decessum, ut patet cap. 10. vers. 7. Luctus ergo acerbus seu intempestivus dicitur, quod filius ante tempus raptus lugeretur. *Sacra*, græce, *mysteria et sacrificia*, hoc est, cæremonias et ritus, et quidquid ad cultum pertinet, paravit, sacrificiaque constituit. Hinc Arabicus vertit: *Quia genitor propter dolorem suum ingemisit gemitu infinito, propter subitam ablationem filii sui : exemplo fecit illi simulacrum, et hominem permanentem ab initio venerati sunt tanquam Deum.* Obscurius Syrus : *Sacrificium enim mœstitiæ sumpsit pater cum tremore animantium, atque filius ejus tolletur, quia fecit formam homini, tunc mortuus est, et fecit nunc eum comparationem Dei. Et dedit iis qui sub manu sua sunt mysteria ministerii.*

Probat idola non semper fuisse, sed esse nuperrimum hominis inventum, ex eo quod illa adinventa sint à parentibus, ad leniendum dolorem conceptum ex præpropera morte filiorum vel charorum, quod scilicet ut eorum memoriam sibi ad aliquale solatium conservarent, fecerint eorum imagines, easque velut idola cum suis coluerint. Amor enim parentum in filios est cæcus et amens, ut filiorum aspectu, cultu et laude non satientur, donec divinos honores eis tribuant; O magna generis humani calamitas! Amoris signa transtulit in incitamenta peccati, et quod primo charitati serviebat, fecit, ut tantæ Dei injuriæ deserviret. Triplex ergo nefas imprudenter et sacrilege commisit. Primum, quod filii imaginem velut idolum ad doloris lenimentum asservarit, cum eo potius dolorem auxerit. Nam per imaginem redeunte filii memoria, renovabatur patri dolor de ejus morte : ac quoties eam aspiciebat, toties velut ictu cultri cor ejus perforabat. Nimirum ignorabat, quod dolorum et miseriarum medicina sola sit oblivio; secundum, quod amore et honore filii excluserit amorem et honorem Dei, ac idolum filio quasi Dei æmulum, in summam ejus injuriam constituerit, atque à suis per sacra et sacrificia, coli voluerit; tertium, quod posteris fuerit causa idololatriæ omniumque scelerum, quæ ex illa oriri nata sunt. Quocirca Olympias Alexandrum magnum filium, cum se Jove natum venditaret, festive castigavit. *Nam cum is*, inquit Gellius lib. 13. cap. 4. *ad matrem ita scripsisset : Rex Alexander Jovis Ammonis filius Olympiadi matri salutem dicit. Olympias ei rescripsit ad hanc sententiam : Amabo, inquit, fili mi, quiescas, neque deseras me, neque criminere adversum Junonem. Malum mihi prorsum illa magnum dabit, cum tu me litteris tuis pellicem illi esse confiteris. Ea mulieris scitæ atque prudentis erga ferocem filium comitas, sensim et comiter admonuisse eum visa est, deponendam esse opinionem vanam, quam ille ingentibus victoriis et adulantium blandimentis, et rebus supra fidem prosperis imbiberat, genitum esse sese de Jove.*

Gravis est hic et obscura quæstio de Origine idolorum et idololatriæ, à quo scilicet, quando, et quomodo inceperint? Calvin. lib. 1. Institut. c. 11. §, 8. ex hoc loco contendit librum hunc non esse Canonicum, et auctorem falsi insimulat, eo quod Rachel, inquit, legatur furata idola patris sui. Genes. 31. 19. quæ tamen non erant imagines mortuorum : illud autem contigit, antequam in consecrandis imaginibus mortuorum consuetudo invalesceret. Verum utrumque Calvino est probandum; utrumque enim est falsum: Prius, quia idola Rachelis vocantur Hebr. *teraphim*, quæ simulacra sunt hominis vel hominem repræsentantia, ut patet 1. Reg. 19. 13. ubi Michol pro Davide marito suo, qui à servis Saulis quærebatur ad necem, ut eos similitudine corporis humani falleret, in lecto supposuit *theraphim*, id est, simulacrum hominis, ac proinde Davidi simile. Posterius quoque falsum est, quia longe ante Rachelem Ninus Primus rex Assyriorum, cujus anno regni 43. natus est Abraham avus Jacobi, cujus uxor fuit Rachel; Ninus, inquam, Belo Patri suo vita functo posuit imaginem, et idolum ad adorandum, uti mox ostendam. Porro Calvinum refellit Sanct. Athanas. libr. contra idola, qui hanc de origine idolorum Sapientis sententiam disertis verbis citat et probat, æque ac cæteri doctores et interpretes, atque tota Ecclesia, quæ hunc librum ut canonicum, et à Spi-

ritu sancto dictatum recepit, ac in Concil. Trid. sess. 4. talem esse definivit.

Pro resolutione quæstionis, suppono idololatriam posse esse sine idolis, imo fuisse ante idola, scilicet cum dii sine simulacris, aut solis templis, et ædibus vacuis colerentur, ut diserte docet Tertull. initio lib. de idololatria, et Plutarch. in Vita Numæ docet ex illius præcepto annis 170. ab Urbe condita nullam in templis Romæ imaginem, neque pictam, neque fictam fuisse conspectam. Idem habet Dion. Halicar. addens Tarquinium Priscum docuisse Romanos simulacra diis ponere. Hoc enim vult varro apud Aug. 4. de Civit. 31.

Dico Primo, idololatria videtur statim cœpisse à diluvio, non tamen idola. Probatur primo: quia Nemrod filius Chus, filii Cham, filii Noe Gen. 10. superba tyrannide populum sollicitavit, ut à Deo deficeret ad se. Ita Joseph. Antiq. libr. 4. et Sanct. August. 16. de Civit. 4. et passim alii consentiunt, eum auctorem fuisse, et præfectum ædificandæ turris Babel contra Deum, unde ipse cum suis punitus est à Deo, quando ut ait S. Aug. l. 16. de Civit. c. 11. Solus Heber tunc cum suis, quasi Dei populus pristinam linguam, puta Hebræam æque ac fidem ac pietatem retinuit: Nemrod vero cum reliquis sibi obsequentibus utraque fuit spoliatus. Addit Hugo de S. Victor. in Genes. cap. 10. Nemrod homines ad idololatriam induxisse, ut ignem quasi Deum colerent, quem errorem postea Chaldæi sunt secuti. Unde Abraham liberatus dicitur de Ur, id est, de igne Chaldæorum. 2. Esdræ 9. vers. 7; secundo, quia Cham filius Noe homo pessimus, artis Magicæ fuit auctor (Magi autem dæmonem colunt.) Ita Cassian. Col. 8. 21. et Berosus Annianus et alii, qui Berosus docet eum inde Zoroastrem dictum, ejusque pestifera dogmata secutos Ægyptios, qui illum sibi fecerunt inter deos Saturnum adolescentiorem. Favet ratio, nam videmus pessimos mores, quales fuerunt Cham et posterorum, fere in infidelitatem, hæresim, aut atheismum degenerare.

Dico Secundo: Ninus Primus rex Assyriorum, primus pariter idolum celebre Beli patris sui mortui, qui aut Nemrod fuit, aut ejus successor, publica regis auctoritate sub annum trecentesimum post diluvium proposuit, illudque asylum reis constituit. Ita S. Ambr. in cap. 1. ad Roman. S. Cyrill. libr. 3. contra Julian. non longè ante finem, S. Hieron. in Osee 2. Euseb, in chronico et alii passim, indeque; prisca idola dicta sunt Bel, Baal, Baalim, Belial, Beelphegor, Beelzebub et plurima talia; significat autem *bel*, vel *baal*, Hebraice Dominum, quomodo nos Deum Dominum vocamus Antonomastycè. Vide dicta Genes. 10. vers. 10. Quare quod Græci teste S. Cyrillo libro 1. contra Julian. volunt Cecropem eorum regem primum finxisse simulacrum, idque nominasse Jovem summum Deorum, aras illi statuisse, et bovem immolasse, vel falsum est, vel intelligendum primum fuisse in Græcia. Sic et quod S. Hieron. Procemio in epist. ad Titum, ac Didymus libr. Exegesis asserunt, à Cretensium rege Melisso cœpisse idololatriam, Diodor. et Euseb. à Phrygibus, Lactant. libr. 2. de Falsa religione à Chananæis, quia eorum conditor Chanaan ab avo Noe maledictus, primus à veri Dei cultu ad simulacra defecit. Hæc, inquam, vel falsa sunt, vel intelligenda sic, quod suis in locis et provinciis dumtaxat fuerint primi idololatriæ auctores. Sic Atlantides Africæ populi primum apud se regnasse Deum ουρανον, id est, *cœlum* falso gloriabantur. Phœnicibus vero æque falso Theologiæ et religionis initium arrogat Sanchuniathon Berytius apud Euseb. libr. 1. præpar. Hinc pariter liquet errare Hebræos, qui teste Isidoro lib. 8. Etymol. cap. 11. tradunt primum idoli factorem fuisse Ismaelem, quin et idolo nomen Ismael fuisse.

Dico tertio, ante hoc Nini idolum celebre et universale, fuerunt alia privata, imo et publica, sed non tam universalia, quam Nini. Patet, nam Ninus fuit coævus Abrahæ. Abraham enim est natus anno 43. Nini. Ita Euseb. S. Hieron. August. Cyrill. Beda, Isidor. Ante Abraham autem fuisse idola patet, quia Thare pater ejus et reliqui Chaldæi erant idololatræ, ut habet communis Hebræorum traditio, et patet Josue ult. vers. 2. Rursum Epiphanius initio lib. 1. de Hæresib. atque ex eo et Philone Suidas Verbo *Sarug*, docent idololatriam in cultu imaginum sive picturarum cœpisse à Sarug, qui avus fuit Thare, et Septimus à Noe. A Sarug ergo videtur cœpisse idololatria imaginum, non tamen statuarum.

Dico Quarto, causa et initium idolorum fuit fabrica imaginum defunctorum. Fecerunt enim idola, ut filiorum, aut majorum, aut regum, aut inventorum artium, aut beneficorum et amicorum memoria servaretur. Tales ergo homines defuncti habiti sunt dii, cum ipsi quasi in cœlum recepti colerentur, pro quibus deinde se in terris dæmonia colenda supposuerunt, et sibi sacrificari à deceptis et perditis hominibus flagitarunt, inquit August. 12. contra Faustum 17. Cyprian. initio libr. de idol. Vanitate, Herodot. lib. 1. Tertull. Apolog. cap. 21. Euseb. 7. Præpar. 7. Lactant. lib. 1. c. 17. Idem de Sarug docet Suidas supra: *Hoc*, inquit S. Cyprian. *Ita esse Alexander Magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suæ potestatis sibi proditum de diis hominibus, à sacerdote secretum, quod majorum et regum memoria servata sit, inde colendi et sacrificandi ritus inoleverit.* Hinc et à sepulcris regum et clarorum virorum templorum originem deducit Eusebius lib. 2. de Præpar. c. 8. Lactant. et Clemens Alex. in Protreptico: *Superstitio*, inquit, *templa condere persuasit: quæ enim prius hominum sepulcra fuerunt, magnificentius condita templorum appellatione vocata sunt.* Sic et apud Christianos templa erigebantur ad sepulcra martyrum, indeque martyria vocabantur, uti dixi Apoc. 6. 7.

Hac de causa S. August, 18. de Civit. 4. docet, Serapidis simulacrum digito ad os admoto, indicare solitum, ut taceretur Serapidem fuisse hominem, imo et pœnam mortis constitutam iis, qui Serapidem hominem fuisse dicerent, cum tamen vere hominem fuisse constaret. Ritum apotheoseos Cæsarum, sive relationis Cæsarum in Deos habet Herodia lib. 4. initio. Neque aliud vult hic Sapiens. Tantum enim vult dicere, ex nimio affectu et dolore suorum initium sumpsisse idololatriam, quod apud varias gentes diversimode factum, apud quosdam patre extruente imaginem filii, apud alios filio patris, apud alios marito uxoris, apud alios aliis defunctis, ut insinuat Sapiens vers. 21. idolum ergo finxit defunctorum amor, et ambitio, provexit adulatio et metus principum; firmavit fraus

dæmonum, splendor idolorum, tot seculorum error et usus.

Dico quinto, magis obvium et proclive est, ut filio pater, quàm ut filius patri aut alteri imaginem et idolum erigat; ac consequenter idolum filii, vel primum, vel inter prima fuisse videtur. Probatur primo, quia huc inclinant verba Sapientis, cui nihil ei antiquitate contrarium afferri potest, et alia ex parte omnino est verisimile auctorem hujus libri virum ubique pium, doctum, et gravem traditione accepisse hanc suam sententiam; secundo, quia patres magis amant filios maxime teneros, quàm filii ament patres: ergo proclivius amor et dolor parentum, iis excussit imagines erigendas filiis defunctis, quàm contra; maxime cum patres per filios quasi semper esse et vivere cupiant, non contra. Probatur tertio, exemplis. Nam Lactant. lib. 1. de falsa religion. cap. 15. ex Cicerone docet ipsum Tulliolam suam filiam defunctam, deam facere conatum erecto illi simulacro, idque imitatione veterum; ergo veterum hic mos fuit. Rursum Fulgent. lib. 1. de Diis gentium initio c. de idolo, ex Diophante Lacedæmonio antiquissimum habet exemplum idoli, quod Synophanes Ægyptius splendidus filio demortuo erexit; additque inde idolum dictum quasi ειδος ωδωνης, id est, species doloris: hic autem in morte filiorum acerbissimus est.

Huc accedit Noster Hieronym. Pradus cap. 8. Ezechiel. sub finem, ubi Primo asserit, hunc Synophanem fuisse primum (quod etiam asserit Holcot) idololatram, esseque eum, quem hic notat Sapiens, et hinc Hebr. idola dicit *atsabim aven*, id est dolores, labores; secundo, Ægyptios auctores idololatriæ exstitisse; tertio, hunc filium videri esse Adonidem: ειδος ωδυνης enim corruptum videtur in nomen Adonis. Unde Stephanus lib. de Urbibus: Amathus, inquit, fuit urbs Cypri vetustissima, in qua Adonis Osiris colebatur, qui cum Ægyptius esset, Cyprii et et Phœnices perpetuum sibi fecerunt; tertio, Epiphan. initio lib. de Hæresib. et ex eo Suidas voce *Abraham* docet Thare, qui avum habuit Sarug, et Abraham filium, primum ante Saturnum, Jovem, Rheam, ac Junonem, et alios deos, statuas ex luto arte figulari, id est, idola statuarum fecisse, illumque esse primum, cujus filium scilicet, Aram Script. meminit ante patrem esse defunctum, quasi innuat, id ideo factum, quod Thare primus filio defuncto idolum erexerit, ideoque à filio Abrahamo de idolorum cultu gravissime reprehensum. Et sane si Thare primus statuas idololatricas finxit mortuis, non dubium, quin vel maxime filio Aram, et parvulo defuncto, si quem talem habuit, finxerit; quæ si vera sunt, videtur hìc Sapiens notare hunc Thare, quod primus statuam filio defuncto erexerit. Nam Sapiens hìc de imagine statuæ loqui videtur. Unde v. 17. Græce vocat γλυπτα, id est sculpta: et v. 21. lapides et ligna. Si tamen ad imagines pictas Saruc quis hæc referat, non repugno, sed vellem auctorem priscum, qui Sarug imagines filio defuncto primum erexisse diserte asserat. Quare quod Julius Higinius lib. 1. Fabularum cap. 274. ait Dædalum Eupolami filium primum Deorum simulacra fecisse, accipiendum est inter Græcos, vel Athenienses: nam ante hunc fuerunt Chaldæi, Thare et Sarug.

Denique Victor Massiliensis docet, Nemrod doloris gratia statuam posuisse filio, quem unicum amiserat, ac ad eam sacra fecisse, hostias immolasse, et idololatriæ auctorem exstitisse. Huc accedit noster Sebast. Barradius tom. 4. in Evang. part. 50?. ubi opinatur, Ninum, vel quem alium primum filio suo, qui ab avo vocatus sit Belus vel Baal, idolum publicum constituisse; nec enim de privato, sed de publico idolo loqui hic Sapientem. Idem opinatur Guiliel. Parisiensis lib. de Legibus c. 23.

Verum Euseb. S. August. Cyrill. et cæteri docent Ninum Belo patri suo, non filio primum idolum posuisse.

Porro, quod Lactantius lib. 1. Instit. c. ult. ex Theophilo et Thalo ait, Belum Saturno, qui sator fuit Deorum tempore fuisse æqualem, et utrumque uno tempore adolevisse, cæteri passim confutant. Saturnus enim et Jupiter longe posteriores fuere Belo, Nemrod, Nino et Abrahamo: Saturnus enim in Creta regnavit, ac inde fugatus à Jove filio, in Italia et Latio, centum annis ante bellum Trojanum, quod contigit sub tempora Samsonis, qui multis seculis, non tantum Belo et Abrahamo, sed et Mose fuit posterior, teste Euseb. in Chron. Unde Epiphan. Præfat. lib. 1. contra Hæreses sic ait: *Postea* (post Thare et Abraham) *deificarunt, aut infelices tyrannos, aut præstigiatores spectra orbi terrarum exhibentes, monumenta ipsorum venerantes, et longo tempore postea Saturnum, et Jovem, Rheamque ac Junonem, et alios deinceps.* Accedit, quod Saturnus et Jupiter sint Latina nomina. Latini autem Babyloniis, Assyriis et Hebræis, qualis fuit Nemrod et Bel sive Belus, longe fuere posteriores: dicitur enim Latine Jupiter, quasi juvans pater: Saturnus, quasi satur annis, teste Cicerone lib. 2. de Natura Deorum. Quin et Lactant. ipse loco citato: *Agamemnon*, inquit, *qui gessit bellum Troicum* (Trojanum) *Jovis abnepos fuit, et Achilles Aiaxque pronepotes, et Ulysses eodem gradu proximus fuit.* Ergo non diu ante bellum Trojanum vixit Jupiter, cum Bel sive Belus multis seculis ante illud exstiterit. Bellum enim Trojanum exstitit paucis annis ante Samsonem. Imo Noster Salianus in Annal. Trojam captam asserit anno ultimo Ahialon Judicis Israel, cui successit Abdon judicans Israel octo annis, deinde Samson. Unde Eusebius in Chronico à Nativitate Abrahæ, qui natus est anno Nini (qui Belo successit) 43. usque ad captam Trojam numerat annos 825. à nativitate vero Moysis ad captam Trojam numerat annos 310.

Error inde accidit, quod cum Latini suum Jovem et Saturnum censerent esse primos et antiquissimos Deorum, ac talem pariter apud Assyrios audirent esse Belum, inde concluserint Belum fuisse eumdem, vel certe coævum Saturno, cum Belus longe anterior fuerit, æque ac Assyrii anteriores fuere Latini. Inde rursum factum, ut nonnulli nomen Jovis extenderint ad Belum, eique dederint nomen Jupiter Belus, ac Beli patrem vocent Saturnum: sed nimirum nominibus abutuntur, et hic abusus parit confusionem Deorum et temporum. Audi S. Cyprian. initio lib. de Idololatria: *Antrum Jovis in Creta visitur, et sepulcrum ejus ostenditur, et ab eo Saturnum fugatum esse manifestum est: inde Latium de latebra ejus nomen accepit. Hic litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus instituit, inde ærarium Saturni vocatur, et rusti-*

citatis hic cultor fuit, inde falcem ferens pingitur; hunc fugatum hospitio Janus exceperat, de cujus nomine Janiculum dictum est, et mensis Januarius institutus est. Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus, annum incipientem pariter et recedentem spectare videatur.

Denique Saturnus fugiens Jovem regnavit in Italia, cui successit filius Picus, post quem Faunus, qui fuit pater Latini, Æneæ soceri. Hinc collige, quàm parum abfuerit Deorum ætas à Trojano seculo, inquit Genebr. in Chronol. Æneas enim capta Troja fugit in Italiam. Tunc ergo simul floruere præcipui dii, id est, homines inter deos relati à Græcis et Latinis, qui fuere numero duodecim, quos Ennius his duobus versibus complexus est :

Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Jupiter, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Saturnum et Bacchum addit Euseb. l. 4. de Præp. Horum sepulcra olim exstabant in Græcia et Latio, ac præsertim Jovis in Gnoso urbe Cretæ. Ita Euseb. Clemens, Lactant. S. Cyrillus, et alii jam citati. Porro multi ex his fuere filii Saturni, qui proinde Sator Deorum vocatur. Saturnus enim ex Rhea, sive Ope genuit Jovem, Cererem, Junonem, Neptunum, Plutonem, etc. teste Lactant. lib. 1. c. 14. ex Ennio.

Denique S. Thom. 2. 2. q. 94. ex hoc capite colligit quatuor causas et origines idololatriæ. Prima, fuit nimius amor vel timor. Homines enim nimie filium, patrem aut principem amantes, vel nimis venerantes honorem divinum ei impenderunt ; secunda, fuit pulchritudo imaginis, qua naturaliter delectantur et capiuntur homines ; tertia, fuit ignoratio Dei, quia enim Deum alium non inveniebant, hinc creaturis divinitatem attribuerunt ; quarta, fuit fraus dæmonum, qui in idolis coli cupientes per ea dabant responsa, vel mira quædam patrabant.

16. DEINDE INTERVENIENTE TEMPORE, CONVALESCENTE INIQUA CONSUETUDINE, HIC ERROR TANQUAM LEX CUSTODITUS EST, ET TYRANNORUM IMPERIO COLEBANTUR FIGMENTA.] Pro *iniqua*, ut habent Græca et Roman. perperam nonnulli legunt *antiqua*, τὸ *hic error* non est in Græco, qui sic habet : et *impia consuetudo quasi lex custodita est*, scilicet ab impiis : nam pii sciunt impiam consuetudinem nunquam præscribere, nec ulla temporum longitudine roborari, ut vicem legis obtineat. Pro *figmenta* græce est γλυπτα, id est, *sculpta*, scilicet idola. Prima enim idola fuerunt sculptilia, puta imagines Regum, aliorumve hominum, in auro, ære, ligno exsculpta. Significat ergo prima idolá domi fuisse culta ad libitum, sed idololatriam hanc privatam roboratam fuisse publica consuetudine et regum imperio, ut jam amplius libera non esset, sed consuetudine quasi lege sancita, et tyrannorum vi coacta. Sic Ninus coegit suos adorare idolum Beli patris sui. Sic Nabuchodonosor statuam sibi erigens in ea se adorari jussit, Daniel. 3. Sic Nero, Decius, Diocletianus, cæterique Imper. coegerunt idola Jovis, Apollinis, Martis, etc. adorari, ideoque Christianos id facere recusantes ferro et flamma persecuti sunt per trecentos annos, à Christo scilicet usque ad Constantinum, tumque multa centena martyrum millia gloriosa de tyrannis, æque ac idolis virtutum trophæa retulere.

17. ET HOS, QUOS IN PALAM HOMINES HONORARE NON POTERANT, PROPTER HOC QUOD LONGE ESSENT E LONGINQUO FIGURA EORUM ALLATA, EVIDENTEM IMAGINEM REGIS, QUEM HONORARE VOLEBANT, FECERUNT, UT ILLUM QUI ABERAT, TAMQUAM PRÆSENTEM COLERENT SUA SOLLICITUDINE.] Græce : *Ut absenti tanquam præsenti adularentur studiose.* Hæc est altera causa idoli et idololatriæ, scilicet adulatio ; multi enim ut regibus aliisque potentibus adularentur, eorumque gratiam aucuparentur, fecerunt eorum imaginem *evidentem*, græce εμφανη, id est claram, manifestam, et ad vivum expressam, eamque ut Numen colere cœperunt.

Audi S. Cyprian. initio tract. de Idololatria : *Deos non esse, quos colit vulgus, hinc notum est. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa ; inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulacra : quibus et immolabant hostias, et dies festos dando honores celebrabant ; inde posteris facta sunt sacra, quæ primis fuerant assumpta solatia. Et videamus an stet hæc apud singulos veritas, Melicertes et Leucothea præcipitantur in maria, fiunt postmodum maris numina. Castor et Pollux alternis moriuntur, ut vivant. Æsculapius ut in Deum surgat, fulminatur. Hercules ut hominem exuat, Oeteis ignibus concrematur. Apollo Admeti pecus pavit. Laomedonti muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit.*

18. 19 et 20. PROVEXIT AUTEM AD HORUM CULTURAM ET HOS, QUI IGNORABANT, ARTIFICIS EXIMIA DILIGENTIA. ILLE ENIM VOLENS PLACERE ILLI, QUI SE ASSUMPSIT, ELABORAVIT ARTE SUA, UT SIMILITUDINEM IN MELIUS FIGURARET. MULTITUDO AUTEM HOMINUM ABDUCTA PER SPECIEM OPERIS, EUM QUI ANTE TEMPUS TANQUAM HOMO HONORATUS FUERAT, NUNC DEUM ÆSTIMAVERUNT.] Tertia, est hæc causa idololatriæ, scilicet industria artificis insigne, pulchrumque idolum efformantis. Hæc enim pulchritudo idoli hebetes et rudes allexit ad ejus contemplationem, admirationem, et adorationem.

Pro *eximia diligentia*, græce est, φιλοτιμια, id est amor honoris, ambitio, puta ambitiosa, et ut Vatabl. ait, affectata diligentia artificis, qui ut ab imperitante, vel hero, cæterisque ex arte laudem, ac eximii artificis nomen et decus consequeretur, studiose et ambitiose simulacrum elaboravit, uti faciebat Apelles, qui proinde rogatus, cur tam morose, lente, et exacte pingeret ? respondit : *Pingo æternitati.*

Pro *ei qui se assumpsit, etc.* græce est : *Ille enim volens placere*, κρατουντι, id est *dominanti*, puta Principi, qui idolum formandum dedit. Ita Vatabl. Jansen. Osorius ; aut potius κρατουντι, id est suo hero et domino, qui illum quasi prehendit, et pretio ad formandum Principis idolum conduxit. Agitur enim de eo, qui Principi absenti adulans, ejus imaginem quam elegantissimam confici curat. Unde Noster solerter vertit : *Et qui se assumpsit.* Ita Lyran. Hugo, Dionys. et alii.

ELABORAVIT.] Græce ἐξεβιασατο ; id est, vi per artem effecit, vel summa vi artis incubuit, summam vim et contentionem in elaborando adhibuit, toto conatu efformavit. Ita Nannius : *Ut similitudinem in melius figuraret.* Græce *Elaboravit arte similitudinem in pulchrius*, vel ad majorem pulchritudinem et venustatem, id est,

quàm pulcherrime et elegantissime effinxit, in eaque omnem vim artis ac facultatis adhibuit, et quasi extremum potentiæ exercuit.

Multitudo autem abducta.] Græce εφελκομενον, id est, attracta, illecta. Unde Jansen. censet legendum *adducta*. Sed Romani significantius legunt *abducta*, id est, illecta, seducta; decepta *per speciem operis;* græce *per gratiam operis*, *eum qui ante tempus*, græce προ ολιγου, id est, ante modicum tempus, sive paulo ante, *tanquam homo honoratus fuerat, nunc Deum æstimaverunt*, græce σεβασμα ελογισαντι, id est *rem cultu dignam*, puta Numen *reputarunt*. Unde Vatabl. vertit : *Vulgus autem opificii venustate illectum, quem nuper ut hominem honorarat, nunc Numen existimavit.*

21. Et hæc fuit vitæ humanæ deceptio; quoniam aut affectui, aut regibus deservientes homines, incommunicabile nomen lapidibus et lignis imposuerunt.] Græce : *Et hoc fuit vitæ* εις ενεδρον, id est, *in insidias*, hoc est *insidiosum*, scilicet ad capiendos rudes homines elegantia idoli, ut illud numen esse crederent, itaque agerentur in ruinam et exitium vitæ, tum præsentis, tum æternæ. Pro *affectui aut regibus*, græce est, η συμφορα η τυραννιδι, id est, *aut calamitati aut tyrannidi; calamitati*, hoc est affectui exorto, ex calamitate filii aut cognati, vel parentis amissi et mortui. Refricat enim quod dixit versu 15 : *Acerbo enim luctu dolens pater, cito sibi rapti filii fecit imaginem.*

Incommunicabile nomen lignis et lapidibus imposuerunt,] q. d. Nomen *Jehova*, id est Dei, soli Deo vero proprium, tribuerunt ligneis et lapideis idolis, quæ vocarunt deos, iisque divinitatem ascripserunt, quæ summa fuit stoliditas, æque ac Dei veri injuria.

Tropol. idem facit peccator, dum creaturam Creatori anteponit, ut in ea omnem suum amorem figat, in eaque felicitatem et ultimum suum finem constituat. Talis enim suas opes, honores, veneres, delicias, etc. velut sua idola et numina colit : quare illis quasi divinitatem tribuit, eamque Creatori adimit, cum summa ejus offensa. Nam ipse ait : *Ego Dominus, hoc est nomen meum, gloriam meam alteri non dabo, et laudem meam sculptilibus.* Isaiæ 42. 8. Quocirca cum te creatura quæpiam suî specie velut idolum ad idololatriam, puta ad peccatum allicit, animose illi resiste ac responde, quod Martyres tyrannis responderunt. Tres pueri Hebræi Nabuchodonosori ad suam statuam adorandam urgenti, minantique fornacem Babyloniam generose replicarunt : *Non oportet nos de hac re respondere tibi: Ecce enim Deus noster, quem colimus potest nos de camino ignis ardentis, et de manibus tuis, ô rex, liberare. Quod si noluerit notum sit tibi rex, quia Deos tuos non colimus, et statuam auream, quam erexisti non adoramus.* Dixerunt et præstiterunt; ideoque in mediis ignibus Deo tutante illæsi, Eucharisticum ei cecinerunt. Daniel. 3. vide ibi dicta.

S. Marius, ejusque filii Audifax et Habacuc, Persæ et Martyres generosi, cum idola irridentes, Romæ per urbem colligatis manibus circumducerentur præcone clamante : *Deos nolite blasphemare*, exclamarunt : *Non sunt Dii, sed dæmones, qui et vos perdent et principem vestrum.* Ita habent Acta S. Valentini apud Surium die 14. Februarii.

S. Publia Matrona nobilissima et præstantissima (quam Græci in Menolog. asserunt fuisse matrem sancti Chrysost. et insinuat Theod.) audiens illac transire Julianum Apostatam idolorum patronum, ut eum rideret cum suo Virginum choro cecinit : *Simulacra gentium argentum et aurum, opera manuum hominum. Similes illis fiant qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis;* cumque Julianus indignans juberet eas tacere, Publia cum suis majori alacritate idem occinuit. Quare tyrannus præcipit eam alapis cædi et cruentari. Verum illa contumeliam hanc pro summo honore ducens domum revertitur, et tyrannum ut solebat spiritualibus cantilenis perstringit, ait Theodor lib. 3.

Trinitas Martyrum et virginum sub Diocletiano fuere S. Menedora, Metrodora et Nymphodora sorores, et quasi tria virginitatis dona, quarum de idolis æque ac tormentis triumphum colit Ecclesia die 10. Septembris. Menodora dum per duas horas à quatuor lictoribus cæderetur, Præcone clamante : *Deos cole iisque sacrifica*, intrepide respondit : *An non vides, quod me totam Deo meo sacrificavi? quænam enim est meo sanguini utilitas, dum descendo in interitum, si non eum prius meo sponso sacrificavero?* Quare virgis ossa conterebantur, et confringebantur roseæ genæ martyri, quæ magna voce clamans : *Domine Jesu Christe mea exaltatio, meus amor, ad te, spem meam, confugio, accipe in pace animam meam*, purpureum in ejus manus emisit spiritum. Metrodora idola irridens, et Deos velut dæmones subsannans, per duas horas lampadibus ustulata, et ferreis vectibus contrita sororem secuta, Martyr ascendit ad sponsum. Nymphodora jussa idolis sacrificare, dum ferreis ungulis discerperetur : *Ego*, inquit, *me domino sacrificavi, propter quem pati est voluptas, et mori lucrum;* quare vectibus ferreis pariter confracta, victrix evolavit ad Christum. Felices nymphæ, quæ Angelorum vitam æmulantes, imo superantes duplicem virginitatis et Martyrii lauream meruerunt, atque Angelorum manibus in cœlitum choros translatæ triumphant. Vita earum exstat apud Surium die 10 Septembris.

22. Et (Græce ειτα, id est, *deinde*) non suffecerat errasse eos circa Dei scientiam (Græce γνωσιν, id est, *cognitionem*) sed et in magno viventes inscientiæ (Græce αγνοιας, id est, *ignorantia*) bello, tot et tam magna mala pacem appellant,] q. d. Ad tam perniciosum de Deo errorem accedit quidam quasi errorum circa mores, et vitiorum exercitus, qui tamen obcæcatis idololatris pacatus tranquillusque videtur status, et in tanto scelerum dissidio, tumultu, rixa, et pugna, velut in jucunda pace conquiescunt. Ita Lorinus.

Quæres, quodnam sit hîc magnum inscientiæ bellum? respondent : Primo nonnulli esse bellum, quod idololatræ velut novi Titanes insipienter gerunt cum Deo, dum idolis et Lucifero adhærent, atque sub ejus signis contra Deum militant. Verum hoc bellum paulo ante expressit dicens : *Et non suffecerat eos errasse circa Dei scientiam*, cui jam addit et quasi opponit, quod *in magno inscientiæ bello* vixerint. Unde alii accipiunt bellum, quod idololatræ Creatori repugnantes susceperunt cum omnibus ejus creaturis : hæ enim pro Creatore suo stantes contra omnes ejus hostes, quales sunt idololatræ, depugnant. Idololatra enim (et mystice peccator

quilibet) lacessens et provocans Deum, hoc ipso lacessit, et quasi ad duellum provocat omnes ejus creaturas. Nam ut ait Sapient. 5. 21 : *Pugnabit cum illo* (Deo) *orbis terrarum contra insensatos.*

Secundo, alii bellum inscientiæ sive ignorantiæ interpretantur, quod idololatræ indicunt ipsi veritati et sapientiæ, dum idololatriam veri Dei cultui, superstitionem religioni, falsitatem veritati, hæresim fidei, dæmonem Deo anteponunt.

Tertio et genuine, inscientia sive ignorantia hoc loco non speculativa, sed ethica et practica accipitur, idemque est quod insipientia, imprudentia, error in vita et moribus, vitium, malitia, scelus. Bellum ergo ignorantiæ est illud quo vitium cum virtute, æque ac cum opposito sibi vitio confligit. Nam prodigalitas v. g. confligit cum liberalitate, æque ac cum avaritia; superbia confligit cum humilitate, æque ac cum pusillanimitate; gula confligit cum temperantia, æque ac cum nimia abstinentia, etc. conflictus hosce singularum virtutum et vitiorum graphice depingit S. August. libro de Conflict. virt. et vitior. et Prudentius in Psychomachia. Sensus ergo est, q. d. Impii idololatræ ex idololatria et errore, quo idola Deo vero prætulerunt, inciderunt in alios errores practicos circa res agibiles, puta in vitia omnia, scilicet in sacrilegia, in invidiam, in adulteria, in perjuria, etc. quæ explicando subjicit, ac præsertim in parricidia et homicidia, quibus præterita pietate naturali et justitia, impiis se cædibus maculaverunt, imo filios proprios sacrilege idolis mactarunt et sacrificarunt. In sequentibus enim hoc bellum explicans enarrat scelera, quæ cum infidelitate et idololatria, etiam cum hæresi, et secta Politicorum Atheorumque conjuncta sunt, aut inde consequuntur. *Hæretici* enim, ut ait sanctus Hieronymus in cap. 1. Michææ, *quotidie quod colant reperiunt, ac idola* (errorum) *sibi artifici manu et curiosa mente confingunt.* Bellum ergo hoc idololatrarum est, quo contra omne jus et fas naturæ, proprios filios Moloc et Saturno immolarunt; item quo alienos thoros invaserunt, ac vicinorum uxores per adulteria vitiarunt; quo bona proximorum rapuerunt, aut per artes et fraudes occuparunt, quo denique in omnem injustitiam, libidinem, cupiditatem, impietatem se projecerunt, utpote idolum mutum et ligneum, ejusque numen et vindictam non metuentes. Atque hac ratione tam Deum, quàm Angelos ac homines contra se concitarunt, ut in perpetuis odiis, litibus, rixis, periculis vitam degant. Et tamen tam cæci et stolidi sunt, ut in his tam secure vivant, ac si in plena pace omniumque amicitia degerent. Cantacuzenus τὸ *pacem appellant* explicat, quod idololatræ Deos suos pacificos inscriberent ac celebrarent, ut amicitiæ pacisque præsides, ut penates ac gentilitios ὁμογνίους καὶ φιλίους, id est, consanguineos et amicos, quæ Jovis erant epitheta.

Tropol. bellum ignorantiæ est, quo cupiditas cæca confligit cum charitate, sensus cum ratione, caro cum spiritu, amor mundi cum amore Dei. Ita Hugo : Concupiscentiæ enim sunt quasi quidam tyranni, qui regi suo, puta menti, rebellant, ac contra rationis arcem bellum movent, ideoque perpetuos in anima cient tumultus, rixas, seditiones, conflictus, uti experiuntur illi qui eos edomare nolunt, aut non possunt; et tamen adeo cæci sunt, ut eos non animadvertant, non agnoscant, sed se in pace et hilaritate jucundam agere vitam æstiment. Vide S. August. vel quisquis est auctor, l. de Conflictu virtutum et vitiorum.

Symbolice, ignorantiæ bellum est, quo studiosi scientiæ contendunt et desudant, ut veritatem tot tenebris, tot nebulis, tot opinionibus, tot erroribus quasi hostibus circumseptam, iis profligatis eruant et in lucem educant. Hinc videmus quanto labore et conatu pueri ad scientias enitantur. Notum est bellum Grammaticale, æque ac Logicale.

23 et 24. Aut enim filios suos sacrificantes, aut obscura sacrificia facientes, aut insaniæ plenas vigilias habentes, neque vitam (vitæ castitatem et honestatem), neque nuptias mundas jam custodiunt, sed alius alium per invidiam occidit, aut adulterans contristat.] Græce : *Aut enim sacrificia quibus filios occidunt* (Vatablus, *per parricidia liberorum*) *aut secreta mysteria, aut insanas ex aliis ritibus vel legibus comessationes* (Vatablus, *bacchationes ;* alii, *agentes bacchanalia.* Notat bacchanaliorum et bacchantium insanias et ritus) *agitantes neque vitam jam, neque connubia conservant pura, sed alter alterum, aut insidians occidit, aut adulterans tristitia afficit.* Ecce hoc est ignorantiæ idololatrarum bellum, quod proximis, imo filiis, ipsique naturæ movent per parricidia, homicidia, adulteria, etc. sine ullo Numinis (utpote quod putant esse ligneum et inanime; tale enim est idolum) metu. Per *obscura sacrificia* notat clandestina, lucifuga et nocturna sacra Veneris, Bacchi, Priapi, Cybeles, Isidis, Proserpinæ, etc. quæ plena erant libidinibus et obscenitatibus, ideoque in occultis, umbrosis, vel subterrancis locis, sæpe etiam noctu tantum agebantur, de quibus 2. Machab. 6. 4. Reg. 27. 7, Josephus lib. 18 Antiquit. cap. 4, Tertull. Apolog. cap. 15. 5, Augustin. lib. 6. de Civit. cap. 7, Gyraldus de Diis gentium. Hinc apposite græce vocantur, μυστήρια ἀπὸ τοῦ μύσους, quod sint abominanda, inquit Clemens Alex. in Protrept. adeoque μυστήρια, eorum sunt μιαρὰ φύλλια, id est, prostibula et lupanaria, puta scortationes et obscenitates. Nam ut ait Apost. Ephes. 5. 12 : *Quæ in occulto fiunt ab ipsis, turpe est et dicere.* Hoc est quod ait Minutius Felix in Octavio : *Ubi autem magis à sacerdotibus, quàm inter aras et delubra conducuntur stupra, tractantur lenocinia, adulteria meditantur? Frequentius denique in æditnorum cellulis, quàm in ipsis lupanaribus flagrans libido defungitur.* Delphis etiam publicæ, sive meretriciæ Veneris templum primus Solon erexit, ut scribit Philemon apud Atheneum lib. 13. c. 9, in quo domiciliis prostitutæ feminæ quæstum faciebant. Hinc Juvenalis satyra 9 :

Nam quo non prostat femina templo?

Talia sunt hodie Anabaptistarum nocturna et lucernalia sacra, in quibus exstincto lumine promiscui fiunt concubitus.

Causa fuit quod Jupiter, Venus, Bacchus, Priapus, etc. Dii gentium, fuerint homines impurissimi, ideoque gentes putabant eos colendos omni gula et luxuria, utpote iis gratissima, ut superius dixi. Unde Cantacuzenus vers. 24. de ipsis Diis accipiens : Nam Dii, inquit, vitam non custodiunt mundam, seu βίους, id est vitas,

propter βιας, id est, violentias et impetus, inquit, quos tradunt fabulæ filiorum in parentes, fratrumque inter se, propter vincula absurda et reliquas insidias; non nuptias, propter impudicitiam, quæ Diis affingitur, ac turpes amores et illegitimas cum filiabus, matribus, sororibus commistiones atque mutuos immanes complexus: βιος ergo Deorum fuit βια, id est, vita eorum fuit vis et violentia, ideoque impura et scelerata.

25 et 26. Et omnia commista sunt, sanguis, homicidium, furtum et fictio, corruptio et infidelitas, turbatio et perjurium, tumultus bonorum; Dei immemoratio, animarum inquinatio, nativitatis immutatio, nuptiarum inconstantia, inordinatio mœchiæ et impudicitiæ.] Græce: *Omnia* (alii *omnes*) *autem mixtim*, vel *promiscue habet sanguis et cædes, furtum ac fraus, corruptela, infidelitas, turbulenti motus, perjurium, tumultus bonorum; gratiæ oblivio, animarum inquinatio, generationis immutatio, nuptiarum inordinatio, adulterium et impudicitia.* Vatabl. *Omnia demum occupat sine discrimine sanguis et cædes, furtum et dolus, etc.* Clare Cantacuzenus: *Omnia simul*, inquit, *apud idololatras mala sunt permixta*, vel mixtim sequuntur ex idololatria. Coacervat crimina, quæ ex idololatria prodeunt; quorum primum est: Sanguis et homicidium; hæc duo enim pene idem sunt, sed ad auxesin additur *sanguis*, quod in homicidio fiat fœda et horrida sanguinis effusio. *Sanguis* ergo idem est quod sanguinis effusio. *Fictio*, græce δολος, id est dolus et fraus, q. d. Omnia apud infideles et idololatras plena sunt insidiis et fraudibus. *Corruptio*, id est corrupta concupiscentia, ait sanctus Bonavent. corrupta fides sive fidelitas, ait Dionysius: alii, *corruptio*, id est defloratio virginum. Melius Vatabl. *corruptela*, tum quæ in judiciis, tum quæ in mercibus, contractibus, commerciis, cæterisque rebus fit, q. d. Omnia apud idololatras sunt plena corruptelis. *Infidelitas* est violatio fidei sive perfidia. *Turbatio*, græce ταραχος, id est tumultus, q. d. Apud infideles omnia abundant turbis, tumultibus, dissensionibus, seditionibus. *Tumultus bonorum* est bonarum rerum perturbatio et confusio; vel bonorum hominum vexatio, dum contra fideles et pios tumultuantur infideles et impii. *Dei immemoratio*, q. d. Non sunt memores Dei, occupat eos Dei oblivio. Græca jam habent: χαριτος αμνηςια, id est, *gratia vel beneficiorum oblivio*. Ita Vatabl. Ingratus enim est, teste Seneca, qui beneficium non reddit; ingratior, qui obliviscitur; ingratissimus, qui accepisse se negat, quod accepit. Unde Franc. Lucas in notis hic pro eo quod in Vulgata legitur *Dei*, legendum suspicatur *doni immemoratio*. Verum Romani cæterique Codices habent *Dei* non *doni*, idque genuinum esse contendit et Nannius, linguæ græcæ publicus olim Lovanii Professor.

Animarum inquinatio.] Per gulam, crapulam, et libidinem S. Bonav. intelligit internos luxuriæ motus et delectationes morosas. *Nativitatis*, græce γενεσεως, id est, generationis actusque generandi *immutatio*, per præposteram libidinem, sive cum masculis, sive cum feminis, vel etiam bestiis, uti Jupiter suum habuit Ganymedem, Trajanus Hadrianum, Hadrianus Antonium, teste Spartano. Vatabl. vero vertit, *alienatio progeniei*, cum scilicet proles genita patri non vero, sed falso et alieno ascribitur, uti faciunt adulteræ.

Nuptiarum inconstantia.] Græce αταξια, id est inordinatio, dum scilicet infidelis uxorem repudiat, et aliam aliamque ducit, ut singulis annis, imo mensibus, novum ineat conjugium, idque temporarium duntaxat, uti faciunt nonnulli Æthiopes; aut dum uxores suas aliis viris concedunt, uti fecit Cato; aut cum uxoribus aliorum suas permutant, aliisque modis similibus.

Inordinatio mœchiæ et impudicitiæ.] Græce: *Mœchia et lascivia*, id est, omne genus impudicitiæ. *Inordinatio* addit emphasim *mœchiæ*, notatque mœchiæ addi incestum, sacrilegium, aliudve scelus; impudicitiæ vero addi varios novosque luxuriosos osculandi et contrectandi modos.

27. Infandorum enim idolorum cultura, omnis mali causa est, et initium, et finis.] *Infandorum*, græce ανωνυμων, id est, innominatorum, hoc est, exsecrandorum, adeo ut nec nominari debeant; *infandorum* ergo idem est quod non fandorum, de quibus velut anathematibus fari non licet.

Est epiphonema generatim complectens quod particulatim jam recensuit, scilicet idololatriam esse causam omnium scelerum, initium et finem. Causam dat, quia omnia scelera nasci solent ex infidelitate et idololatria, ac Numinis vindicis contemptu, uti jam ostendi. Simili sensu ait Apostolus: *Radix omnium malorum est cupiditas.* Græce φιλαργυρια, id est avaritia, 1. Timoth. 6. 10.

Initium et finem.] *Initium* idem est quod causa vel occasio. Simili sensu ait Eccles. cap. 10. 15: *Initium omnis peccati est superbia*, quia ex superbia velut ex matre nasci et oriri solet quodlibet peccatum; sic et ex idololatria. Ex ea ergo velut initio et fonte scaturit omne malum, et vicissim in illam ceu in finem et terminum desinit, q. d. Omnia mala nata sunt oriri ex idololatria, ac vicissim in illa terminantur et desinunt. Ita Dion. Qui enim libidinibus aliisque sceleribus sese opplent, tandem fiunt infideles, idololatræ et athei; ut enim sine scrupulo et metu Numinis, Deique vindictæ suis cupiditatibus indulgeant, excutiunt fidem Dei ejusque providentiæ, juxta illud: *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus.* Sic hodie videmus homines carnales et sceleratos fieri hæreticos, ac tandem atheos, eo quod in hæresi nil veræ fidei, sed mera ejus figmenta inveniant. Vide Stanislaum Rescium de Atheismis hæreticorum. Ita S. Thom. 2. 2. quæst. 94. art. 4. ad 1: *Dicitur*, inquit, *idololatria esse causa, initium et finis omnis peccati; quia non est aliquod genus peccati, quod interdum idololatria non producat, vel expresse inducendo per modum causæ, vel occasionem præbendo per modum initii, vel per modum finis, in quantum peccata aliqua assumebantur in cultum idolorum, sicut occisiones hominum, et mutilationes membrorum, et alia hujusmodi. Et tamen aliqua peccata possunt idololatriam præcedere, quia ad ipsam hominem disponunt.* Audi Tertull. initio lib. de Idololatria: *Principale crimen generis humani, summus seculi reatus, tota causa judicii, idololatria.* Subdit deinde in idololatria inesse crimen homicidii, adulterii, stupri: *Idololatres*, inquit, *idem homicida est. Quæris quem occiderit? si quid ad elogii ambitionem facit, non extraneum, nec inimicum, sed*

seipsum. Quibus insidiis? erroris sui. Quo telo? offensa Dei. Quot plagis? quotquot idololatriis. Qui negat idololatrem periisse, is negabit idololatrem homicidium fecisse. Proinde adulterium et stuprum in eodem recognoscas; nam qui falsis Diis servit, sine dubio adulter est veritatis; quia omne falsum adulterium est. Sic et stupro mergitur. Quis enim immundis spiritibus operatus, non conspurcatus et constupratus incedit? Atque adeo Scripturæ sanctæ stupri vocabulo utuntur in idololatriæ exprobratione. Fraudis conditio ea est, opinor, si quis alienum rapiat, aut alii debitum deneget, et utique erga hominem admissa fraus maximi criminis nomen est. At enim idololatria Deo fraudem facit, honores illi suos denegans, et conferens aliis, ut fraudi etiam contumeliam conjungat; ac post nonnulla eidem inesse alia scelera ita docet: *In illa et concupiscentiæ seculi. Quæ enim idololatriæ solemnitas sine ambitione cultus et ornatus? In illa lasciviæ et ebrietates, cum plurimum victus, et ventris, et libidinis causa frequentantur. In illa injustitia. Quid enim injustius ea, quæ justitiæ patrem nescit? In illa etiam vanitas, cum tota ejus ratio vana sit; in illa mendacium, cum tota substantia ejus mendax sit. Ita fit ut omnia in idololatria, et in omnibus idololatria deprehendatur.*

Tropolog. idem dicas de idolo avari, quod est phantasma auri; ac superbi, quod est phantasma excellentiæ; ac luxuriosi, quod est phantasma amasiæ; ac gulosi, quod est phantasma epularum et vinorum. Dum enim quisque hoc suum phantasma velut idolum amat et colit, ut illo fruatur, ruit in omnia scelera. Ut ergo illa caveas, idolum hoc tuum, quod in mente et phantasia tibi fabricasti, evelle, contere et confringe.

28. Aut enim dum lætantur insaniunt, aut certe vaticinantur falsa, aut vivunt injuste, aut pejerant cito.] Ostendit ex idololatria nasci quælibet scelera, ac præcipua enumerat, q. d. Idololatræ effundunt se in ineptas lætitias, bacchantur, et insaniunt, aut fingunt oracula, quibus se suosque ad vitæ licentiam et luxuriam impellunt; aut vivunt injuste aliorum opes diripiendo, fraudando, perdendo, aut temere citoque pejerant. Causam subdit:

29. Dum enim confidunt in idolis, quæ sine anima sunt, male jurantes noceri se non sperant,] id est, lædendos se non timent. Sic Virgil. *At sperate* (id est, timete) *Deos memores fandi atque nefandi*, q. d. Idololatræ, ideo cito pejerant ruuntque in quævis scelera, quia non timent suos deos, puta sua idola, utpote inanima et lapidea vel lignea, quæ injuriam sibi per perjurium aliaque scelera factam non sentiunt, ideoque ulcisci nequeunt: sicut ergo *primus in orbe Deos fecit timor*, ita ex adverso, audax Deorum vel Numinis contemptus, principium et causa est perjurii omnisque nequitiæ.

30. Utraque ergo illis evenient digne, quoniam male senserunt de Deo, attendentes idolis, et juraverunt injuste, in dolo contemnentes justitiam.] *Utraque*, id est, utrorumque retributio, scilicet idololatriæ et perjurii condigna pœna et supplicium obveniet idololatris. Græce est: Αμφοτερα δε αυτους μετελευσεται τα δικαια, id est: *Utraque illis evenient juste*, scilicet *supplicia*. Aut *utraque ipsos punient justi*: μετερχομαι enim subinde idem est quod κολαζω, id est, punio. Ita Lexicographus ex Synesio et Thucydide. Vatican. vertunt: *Utraque autem illos insequentur jura.* Omnia hæc eòdem redeunt. Sensus ergo est, q. d. Utraque (utriusque criminis, scilicet idololatriæ et perjurii) justa vindicta eos invadet, aut pœnam de illis sumet. Utraque supplicii justa causa, ratioque eos corripiet, jusque suum exsequetur: utrumque hoc ad supplicium illis imputabitur, et quod de Deo male senserunt, et quod pejeraverunt. In Græco plurale est: *Utraque justa comprehendent eos*, videlicet supplicia, vel quia duo hæc scelera illis pœnis subjicient. Pro *justitiam*, græce est, οσιοτητος, id est sanctitatem, puta religionem juramenti; hoc enim sanctum est et sancte servandum, ideoque nuncupatur Sacramentum. Licet enim idololatra juret per idolum quod non est Deus, ac proinde in re ipsa non juret nec pejeret, tamen ex mente sua, qua credit idolum esse verum Deum, jurat et pejerat. Error enim idololatriæ, quo quis idola sua putat veros esse deos, efficit ut pejerando sacrilegus habeatur et injustus, ait S. August. epist. 154. ad Publicolam, et habetur 22. quæst. 1. cap. *Movet.*

31. Non enim juratorum virtus (græce δυναμις, id est, *potentia*), sed peccantium poena perambulat semper injustorum prævaricationem.] Pro *juratorum* græce est, ομνυομενων, quod est vocis mediæ, tamque active verti potest, *jurantium*, uti legunt Complutenses et Regii, quàm passive, *juratorum*, id est idolorum, per quæ juratur, idque huic loco aptius convenit, q. d. Esto idola, per quæ jurant idololatræ, nullam habeant virtutem, id est, vim et potentiam puniendi eorum perjuria, ideoque ipsi etiam idololatræ et perjuri ea contemnant, sciantque imbecilla esse et invalida ad se castigandum, tamen *peccantium*, præsertim idololatrarum et perjurorum, pœna à Deo iis intentata *perambulat*, puniens *injustorum prævaricationem*, scilicet idololatriam et perjurium, qua tum falso, tum per falsos deos jurantes duplicem Deo vero injuriam faciunt. Primo, quod Deo vero opponant, et præponant idola et deos falsos; secundo, quod per ea, quæ æstimant Deum esse verum, falso jurent et pejerent; jurant enim et pejerant per ea, perinde ac si per Deum verum jurarent, eumque in testem falsi vocarent; quæ insignis est Dei veri injuria et contumelia.

Pro *pœna* græce est, δικη, id est, causa forensis, quæ apud judicem agitur, lis, actio, judicium, jus, sententia, pœna; item justa vindicta. Unde Δικη à Poetis fingitur esse Dea judiciorum, inde dicta, quod juste lites dirimat, et fontes puniat. Hinc dicitur esse virgo, quia justitia et vindicta pura debet esse, et integra; unde Hesiodus: *Virgo justitia*, inquit, *prognata est Jove.* Hoc ultimum significatum huic loco est aptissimum, q. d. Δικη, id est, vindicta divina per idololatras, perjuros et scelestos perambulat, ut eos comprehendat ac pro meritis feriat et plectat, sicut prætor forum perambulat, ut fures capiat et suspendat. Hinc Deus dixit Caino fratricidæ: *Nonne, si bene egeris, recipies; sin autem male, statim in foribus peccatum aderit?* id est, peccati ultio, velut lictor te persequetur et plectet. Unde Vatabl. hoc loco vertit: *Non enim eorum* (idolorum) *per quos juratum est potentia, sed ultrix peccatorum justitia, prave factorum pœnas ab injustis semper exigit.* Sic et Cantacu-

zenus, Jansenius et alii. Hinc pro *perambulat*, græce est, ἐπεξέρχεται, id est, ut Budæus in Comment. linguæ græcæ p. 99, percursat, invadit, infestat, populatur, in jus rapit, judicat et ulciscitur.

Porro solet vindicta Dei maxime persequi perjuros, utpote læsi Numinis et Nominis divini reos. Hinc qui S. Antonium in testem invocando falsum jurant, solent ab eo sacro igne feriri. Olim in causa dubia reos mittebant ad Oratorium S. Stephani, ut se juramento de crimine objecto purgarent; ac si pejerabant, illico cœlitus castigabantur. Idem de Oratorio S. Martini scribit Gregor. Turon. lib. 8. Histor. cap. 16, ubi inter alia narrat incendiarium quemdam incendium à se commissum negantem, et pejerantem in æde sancti Martini, ultricibus è cœlo flammis fuisse absumptum. Idem fiebat in Oratorio S. Processi et Martiniani, de quibus ait S. Greg. hom. 32. in Evang. *Ad exstincta eorum corpora viventes ægri veniunt et sanantur, perjuri veniunt et à dæmonio vexantur.* Et in Oratorio sancti Felicis Nolensis, ad cujus Ecclesiam S. August. uti ipse refert epist. 137. ad Hippon. misit Bonifacium presbyterum de crimine accusatum, ut se ibi per juramentum purgaret; et si reus esset, per solitam Dei vindictam se proderet. Additque S. August. *Nos novimus Mediolani apud memoriam Sanctorum, ubi mirabiliter et terribiliter dæmones confitentur furem quemdam, quia ad ejus locum venerat, ut falsum jurando deciperet, compulsum fuisse confiteri furtum, et quod abstulerat reddere.* Tale quoque fuit Oratorium S. Apollinaris Ravennæ, ubi Maximus de Simoniæ crimine per juramentum se purgavit, teste S. Greg. lib. 7. epist. 7. et seq. ac super omnes Basilica S. Petri, supra cujus corpus juramento se purgare solebant Episcopi sceleris accusati, teste S. Gregor. lib. 2. epist. 23. et lib. 11. epist. 8. Idem experti sunt gentiles per idola sua jurantes; unde Hesiodus in Ergis, lib. 2. vers. 38:

> Quintas (*dies cujusque mensis*) *ait*, vitato, quia difficiles et graves.
> In quinta enim aiunt furias obambulare
> Juramentum vindicantes, quod contentio genuit demum perjuris.

Et Tibullus:

> Ah miser! et si quis primo perjuria celat,
> Magna tamen tacitis pœna venit pedibus.

Vis exempla? Accipe. Cleomenes cum Argivis septem dierum pepigerat inducias addito jurejurando; nocte dein tertia eos invasit multosque occidit, dicens se pactum de diebus, non de noctibus. Ultio eum secuta est. Nam et urbe, cujus gratia violarat conventa, frustratus est, eo quod mulieres, detractis è templis Deorum armis illum ultæ sunt; perinde quasi Diis ipsis, quos contempserat, pœnas de ipso sumentibus. Postremo versus in dementiam, ipse sibi gladiolo quodam fodit et incidit corpus à talis usque ad loca vitalia, itaque vitam finiit ridens et ore diducto. Agesilaus barbaros, qui jurisjurandi religionem violassent, laudare ac probare solebat, dicens illos nulla re magis Deos sibi infestos reddere, quàm si Sacrosanctum jusjurandum temere violarent. Ita Ælian. lib. 14. de Varia histor. Pericles Atheniensis amico roganti, ut pro se falsum diceret testimonium, cui adjunctum erat jusjurandum, hoc est perjurium, respondit se quidem amicum esse, sed usque ad aram; sentiens aliquousque gratificandum amicis, sed citra juramenti violationem. Denique S. Aug. lib. 1. de Civit. cap. 15. celebrat nobilissimum exemplum M. Attilii Reguli, qui captivus apud Carthaginenses ab iis missus est Romam, ut ageret cum Senatu de commutandis utrimque captivis, prius præstito per Deos juramento, ni id impetraret, se ad eos rediturum. Cum id non impetraret, imo ipsemet Senatui hanc commutationem dissuaderet, ut juramenti fidem servaret, ad Carthaginenses rediit, etiamsi sciret se ab iis excarnificandum, uti et factum est. Addit S. August. alterum de Saguntinis in Hispania exemplum, qui ut fidem Romanis juratam servarent, vivi cremari maluerunt, quàm urbem dedere Carthaginensibus.

Ex hisce omnibus disce quanta reverentia nomini divino sit adhibenda, quàmque veraciter, parce et circumspecte Deus sit nominandus, et in testem invocandus. Quod enim nomini divino defertur, hoc Deo ipsi, cujus est, nomen defertur. Unde Jerem. cap. 10. 6: *Non est*, inquit, *similis tui, Domine; magnus es tu, et magnum nomen tuum in fortitudine. Quis non timebit te, ô rex gentium?* Et Daniel. cap. 3. 52: *Benedictus es, Domine Deus patrum nostrorum, et laudabilis et gloriosus et superexaltatus in secula; et benedictum nomen gloriæ tuæ, sanctum et laudabile et superexaltatum in omnibus seculis.* Et Eccles. c. 39. 19: *Benedicite Dominum in operibus suis, date nomini ejus magnificentiam.* Et Psaltes: *Benedictus Dominus Deus Israel, qui fecit mirabilia solus, et benedictum nomen majestatis ejus in æternum, et replebitur majestate ejus omnis terra, fiat, fiat.* psalm. 71. 18.

CAPUT DECIMUM QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Prosequitur insectari idola et eorum figulos, sive idoloplastes. Igitur initio gratias agit Deo, quod Israelitas ab idololatria puros castosque in sui fide et cultu conservarit; deinde vanitatem et fallaciam idolorum ex ipsis eorum figulis coarguit.

1. Tu autem Deus noster, suavis et verus es, patiens, et in misericordia dis-
ponens omnia. 2. Etenim si peccaverimus, tui sumus, scientes magnitu-
dinem tuam : et si non peccaverimus, scimus quoniam apud te sumus
computati. 3. Nosse enim te, consummata justitia est : et scire justitiam
et virtutem tuam, radix est immortalitatis. 4. Non enim in errorem induxit
nos hominum malæ artis excogitatio, nec umbra picturæ labor sine fructu,
effigies sculpta per varios colores, 5. cujus aspectus insensato dat concu-
piscentiam, et diligit mortuæ imaginis effigiem sine anima. 6. Malorum amatores digni sunt
qui spem habeant in talibus, et qui faciunt illos, et qui diligunt, et qui colunt. 7. Sed et figulus,
mollem terram premens, laboriose fingit ad usus nostros unumquodque vas, et de eodem luto
fingit quæ munda sunt in usum vasa, et similiter quæ his sunt contraria : horum autem vasorum
quis sit usus, judex est figulus. 8. Et cum labore vano Deum fingit de eodem luto, ille qui
paulo ante de terra factus fuerat, et post pusillum reducit se unde acceptus est, repetitus animæ
debitum quam habebat. 9. Sed cura est illi, non quia laboraturus est, nec quoniam brevis illi
vita est, sed concertatur aurificibus et argentariis : sed et ærarios imitatur, et gloriam præfert,
quoniam res supervacuas fingit. 10. Cinis est enim cor ejus, et terra supervacua spes illius, et
luto vilior vita ejus : 11. quoniam ignoravit qui se finxit, et qui inspiravit illi animam quæ ope-
ratur, et qui insufflavit ei spiritum vitalem. 12. Sed et æstimaverunt lusum esse vitam nostram,
et conversationem vitæ compositam ad lucrum, et oportere undecumque etiam ex malo acquirere.
13. Hic enim scit se super omnes delinquere, qui ex terræ materia fragilia vasa et sculptilia
fingit. 14. Omnes enim insipientes, et infelices supra modum animæ superbi, sunt inimici po-
puli tui, et imperantes illi : 15. quoniam omnia idola nationum deos æstimaverunt, quibus
neque oculorum usus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad
audiendum, neque digiti manuum ad tractandum, sed et pedes eorum pigri ad ambulandum.
16. Homo enim fecit illos : et qui spiritum mutuatus est, is finxit illos. Nemo enim sibi similem
homo poterit deum fingere. 17. Cum enim sit mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior
enim est ipse his quos colit, quia ipse quidem vixit, cum esset mortalis, illi autem nunquam.
18. Sed et animalia miserrima colunt : insensata enim comparata his illis sunt deteriora. 19. Sed
nec aspectu aliquis ex his animalibus bona potest conspicere. Effugerunt autem Dei laudem et
benedictionem ejus.

1. Tu autem Deus noster, suavis et verus es, patiens, et in misericordia disponens omnia.] Vatabl. *Tu autem Deus noster, benignus es et verus, et longa patientia* (vel lenitate) *misericordiaque gubernas omnia.* Pro *suavis* græce est χρηςος, id est bonus, benignus, probus, humanus, facilis ad gratificandum, commodus, clemens; item utilis, fructuosus, officiosus, egregius, strenuus. Talis fuit Χρηςος, id est, Christus noster, qui proinde à Gentilibus vocabatur Χρηςος, id est Christus, et Christiani vocabantur Christiani, quia erant benigni et benefici omnibus. Sensus est, q. d. Idololatræ colunt Deos inutiles, imo maleficos; tales enim sunt dæmones, qui à magis invocati exilem opem præstant, ut eisdem majorem noxam, tum in corpore, tum in animo inferant. At Deus noster est utilissimus, æque ac benevolentissimus et beneficentissimus, qui nos omnibus bonis cumulat. Gratulemur ergo nobis de tali Deo Optimo Maximo, quòdque nos à Diis pessimis liberarit. Ita Cantacuzenus, qui notat esse Anti-

thesin inter Deum et idola, qualem assignavi.

Tu autem Deus noster,] non sola creatione (sic enim et idololatrarum et infidelium es Deus), sed et vocatione, religione, et cultu: ad tuî enim fidem et cultum nos Israelitas ex omnibus gentibus vocasti, et tibi selegisti.

Verus,] q. d. Idola sunt dii falsi, ideoque mendaces et fallaces; unde consulti fallunt, et quæ promittunt, opere non præstant. At Deus noster est Deus verus, ideoque verax et fidelis. Unde falli vel fallere nequit, sed quæcumque dicit verissima sunt, et quæcumque pollicetur fidelissime adimplet.

Patiens,] græce μακροθυμος, id est, longanimis, longa patientia multaque tolerantia pollens, ut non statim ad iram conciteris, et ad vindictam prosilias, brutaque jactes fulmina, sed patienter offensas toleres, ut hac patientia et misericordia provoces peccantes ad pœnitentiam, uti superius dictum est. Unde sequitur: *Etenim si peccaverimus*, etc. Longanimitati enim opponitur præceps ira, impatientia, et vindicta, qua pleni sunt dæmones, ideoque furunt, et leves sui neglectus graviter ulciscuntur, ac idololatras et magos, minus sibi obsequentes, pessime excipiunt et mulctant.

Nota hîc quatuor dotes Dei in gubernando: primam, benignitatem et suavitatem; secundam, veritatem et fidelitatem; tertiam, longanimitatem et patientiam; quartam, misericordiam et clementiam. Hasce à Deo discant et poscant reges, rectores et gubernatores.

2. Etenim si peccaverimus, tui sumus, scientes magnitudinem tuam;] græce, τὸ κρατος, id est, robur, vim et *potentiam tuam*, uti legit S. Augustin. lib. de Fide et operib. cap. 22, qua scilicet potes nos punire, cum idola id facere nequeant, ut dixit in fine cap. præcedentis, qua quoque potes nobis peccata condonare, ut ostendas te in gratia et misericordia non minus, ac in vi et robore esse potentem, magnificum, liberalem et divitem, uti Apostolus ait Roman. 10. 12. et alibi; summæ enim potentiæ est peccata remittere, uti superius ostendi. Sensus ergo est: primo, q. d. Idololatræ intrepide pejerant et peccant, quia non timent idola sua muta et bruta; sciunt enim illa non posse ulcisci perjurium aliaque scelera; at nos fideles tui, ô Domine, si ex fragilitate peccaverimus, sive venialiter, sive etiam lethaliter, profitemur ingenue quod non possimus te effugere, ut putabant idololatræ effugere se posse Deos suos; quia tui sumus, tuoque Dominio subjecti. Et scimus summam tuam potentiam, qua nos punire potes quocumque tandem fugerimus, aliter quàm idola imbecilla et impotentia. Nam ut ait David psalm. 138. 8: *Si ascendero in cœlum, tu illic es; si descendero in infernum, ades; si sumpsero pennas meas diluculo, et habitavero in extremis maris: etenim illuc manus tua deducet me, et tenebit me dextera tua.*

Et si peccaverimus, tui sumus,] quoniam scilicet bonum et magnum Deum habemus, qui velit atque possit pœnitentium peccata sanare; non qui nequaquam audeat permanentes in malignitate disperdere. Unde subdit: *Scientes magnitudinem tuam*, cui se subtrahere nequeat aut occultare peccator. Ita S. Aug. loco jam citato, qui proinde recte monet peccatorem non debere sibi blandiri de securitate, cogitando se esse Dei.

Moraliter: *Si peccaverimus, tui sumus.* Tui per pœnitentiam, confessionem, castigationem; tui per contritionem et charitatem, uti tua fuit S. Magdalena, de qua S. Paulin. epist. 4. ad Severum: *Non unguentum in illa Dominus, sed charitatem dilexit, qua prudenter impudens et pie improba, sine opprobrii et repulsæ metu, extraneam sibi domum Pharisæi non invitata, illa vi petulans penetravit, qua rapitur regnum cœlorum; et tantum verbi cœlestis esuriens, non ad opus illius, sed ad pedes Christi concurrit, seque in illis abluit et cibavit; atque ipsos sibi pedes sacrarium, ut ita dixerim, et altare constituit; in quibus libavit fletu, litavit unguento, sacrificavit affectu.* Pœnitens ergo est Dei, quia per contritionem amat Deum, illique se dicat et consecrat. Unde vicissim à Deo in gratiam, amorem et favorem pristinum recipitur. Sic de gentibus à diis ad Deum per Christum convertendis ait Isaias, c. 44. 5: *Iste dicet: Domini ego sum, et ille vocabit in nomine Jacob, et hic scribet manu sua, Domino.* Et David psalm. 118. 94: *Tuus ego sum*, ait, *salvum me fac, quoniam justificationes tuas exquisivi.*

Et si non peccaverimus, scimus quoniam apud te sumus computati.] S. Aug. legit, *deputati*. Græce, *tui censemur*, hoc est, si non peccemus, magis tibi chari, magisque tibi cordi et curæ sumus. Tu enim justos et innocentes quasi amicos, imo filios tibi dilectissimos præ toto mundo amas, protegis, dirigis, promoves ad salutem et gloriam omneque bonum. Si ergo peccemus, tui sumus per potentiam, quia in manus potentis justitiæ tuæ incurrimus; si non peccemus, tui sumus per gratiam et adoptionem. Sive ergo peccemus, sive non peccemus, tui sumus; tu enim es Dominus Deus noster, cujus manus effugere non possumus, sed in eas incidimus quidquid agamus. Legit Vulgatus in Græco εἰ, id est *si*; jam illud deest in Græco, qui proinde sic habet: *Non peccabimus autem, cum sciamus nos tibi æstimatos*, vel tibi curæ et in pretio esse. Hoc enim maxime quemlibet nostrum à peccato avocare debet, quod sciamus nos Deo curæ, charos et in pretio esse, ac à Deo inchoate saltem prædestinatos, ut simus sui filii et hæredes, ac cohæredes Christi: Deus enim omnes fideles et justos destinavit ad gloriam, itaque inchoate eos prædestinavit. Ita S. August. de Fide et Oper. cap. 22. qui legit in præterito: *Non peccavimus*, uti correxerunt Lovanienses, licet contextus exigere videatur, *non peccabimus*, ut habent Græca. Quis enim cogitans se in Dei amicitiam, familiam et familiaritatem adscriptum peccare audeat, ut tantum bonum pro vili cupiditate vendat et prodigat? Quis serio reputans se à Deo electum et vocatum ad tantam gratiam et gloriam, non contendat totis viribus digne vocatione tanta vivere, ut dignum se cœli civem et Angelorum socium exhibeat? *Quis digne cogitans habitationem apud Deum, in qua omnes prædestinatione sunt deputati, qui secundùm propositum vocati sunt, non enitatur ita vivere, ut tali habitationi congruat?* ait S. August. loco citato. Secundo et magis genuine, noster à Castro. Videtur, inquit, Salomon loqui de populi electione præ aliis po-

pulis (non de prædestinatione) de qua Moyses Deuteronom. 32. 8 : *Quando dividebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum juxta numerum filiorum Israel. Pars autem Domini populus ejus, Jacob funiculus hæreditatis ejus.* Hæc igitur cognitio et persuasio, quod sumus de numero populi Dei, et quod sumus adscripti in Catalogum fidelium ejus, maxime nos continet, aut continere debet in omni pudore ac timore, ne peccemus, et eo magis quo magis in ejus familiaritatem insinuamur.

Favet græcum λελογισμεθα, id est, tuis rationibus adscripti sumus, tuo computui assignati, tibi computati : λογίζομαι enim est verbum arithmeticum, et Mercatorum computus designat.

3. NOSSE ENIM TE, CONSUMMATA JUSTITIA EST : ET SCIRE JUSTITIAM ET VIRTUTEM TUAM, RADIX EST IMMORTALITATIS.] Τὸ *justitiam* non est in Græco, sed tantum, τὸ κράτος, id est *virtutem*, id est vim, robur et efficaciam ; Syrus : *Justitiæ perfectio est, ut quis agnoscat te, et ut quis sciat veritatem tuam, radicem immortalitatis ;* Arabicus : *Quia cognitio in te est justitia perfecta, et cognitio potentiæ tuæ radix est privationis mortis. Nosse te,* scilicet non tantum speculative, ut cognovere Philosophi, sed et practice, uti nosse Deum decet et par est, ut scilicet notitia Deo pariat affectum et amorem Dei; in hoc enim amore, sive charitate sita est perfecta justitia : *et scire justitiam et virtutem*, id est potentiam tuam, *radix*, id est, principium *est immortalitatis ;* hæc enim scientia, qua scimus Deum esse justum et omnipotentem, ideoque posse et velle omnia scelera pro meritis punire, ingenerat nobis sanctum Dei timorem, qui nos facit abstinere ab omni peccato, quod est mortis omnisque corruptionis origo, ideoque inducit omnem virtutem, quæ est radix immortalitatis, felicitatis et gloriæ æternæ. Porro scientia hæc, sive notitia Dei habetur per fidem. Unde Apostolus passim ait nos per fidem justificatos et salvatos, quia fide inchoatur cursus ad justitiam, salutem et immortalitatem, Roman. 1. 17. et c. 3. 28. et c. 5. 1. etc. Vide ibi dicta.

Denique τὸ *nosse enim* dat causam præcedentium, cur scilicet professus sit suam de Deo notitiam et fidem, dicens v. 1 : *Tu autem Deus noster suavis et verus es*, etc. Et v. 2 : *Scientes magnitudinem tuam.* Sed proprie et potissime dat causam ejus, quod immediate præcessit : *Et si non peccaverimus, scimus quoniam apud te sumus computati;* vel ut Græca habent : *Non peccabimus autem, ut qui sciamus nos tibi æstimatos, vel tibi curæ esse.* Scientia enim potentiæ et providentiæ Dei causa est, quæ facit nos sedulo cavere omne peccatum, ac exstimulat, ut toto nisu studeamus justitiæ, ad hoc ut Deo placeamus, et ab eo immortalitatem beatam assequamur. Vide cap. 13. vers. 1. et Proverb. 1. 7. Sensus ergo est, q. d. Confessio illa fidei nostræ, qua paulo ante professi sumus te summe benignum, patientem, potentem, misericordem, ac ut talem toto corde amamus et colimus, ideoque vicissim à te amamur, velut toti tui, tibique arctissimo fidei, religionis et charitatis vinculo copulati ; hæc, inquam, est nostra perfecta justitia, ex qua velut radice, pullulat fructus immortalitatis et felicitatis æternæ. Sic Christus ait Joannis 17. 3 : *Hæc est vita æterna* (id est via ad vitam æternam, ejusque quasi principium et inchoatio) *ut cognoscant* (per fidem) *te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum. Fides enim est substantia rerum sperandarum, argumentum non apparentium*, Hebr. 11. 1. Vide ibi dicta.

Tropol. B. Laurentius Justinianus Patriarcha Venet. dictitabat *veram hominis scientiam esse scire hæc duo, scilicet Deum esse omnia, et se nihil.* Ita habet ejus Vita. Ex hac enim scientia et fide sequitur diffidentia suî, et confidentia in Deum ; inde odium suî et amor Dei, quæ est consummata justitia, consistens in tribus virtutibus Theologicis, puta in eximia fide, spe et charitate.

Hinc S. Joannes, Apocal. 15. 2, vidit sanctos futuros in fine mundi, visis septem novissimis orbis plagis, in quibus consummabitur ira Dei, obstupescere, eosque concinentes et exclamantes audivit : *Magna et mirabilia sunt opera tua, Domine Deus omnipotens ; justæ et veræ sunt viæ tuæ, rex seculorum. Quis non timebit te, Domine, et magnificabit nomen tuum ? quoniam tu solus pius es : quoniam omnes gentes venient, et adorabunt in conspectu tuo, quoniam judicia tua manifesta sunt.* Similes eorum voces sunt post excidium Babylonis, cap. 18. 8. et seq. et c. 11. v. 17. et c. 14. v. 7.

Antistropha Salomoni est gnome Jeremiæ, c. 9. v. 3 : *Non glorietur Sapiens in sapientia sua, et non glorietur fortis in fortitudine sua, et non glorietur dives in divitiis suis, sed in hoc glorietur scire et nosse me.*

Anagog. nosse Deum per visionem beatificam est perfecta justitia ; perfecta, inquam, in gratia et gloria, ideoque confirmata, ut in æternum beatus nulla tentatione, nullo casu ab ea excidere queat. Ita Hugo, qui tamen minus recte reddit per Deum intelligi Patrem, q. d. Deum filium agnovimus in incarnatione, Spiritum Sanctum in Pentecoste, dum apparuit in linguis igneis. Item in baptismo Christi, dum apparuit in specie columbæ; at Deum patrem simili symbolo non cognovimus in hac vita, sed cognoscemus in futura ; unde tunc erit perfecta Dei cognitio, amor et justitia. Hoc enim alienum est à mente et scopo Sapientis : hoc etiam non est verum. Nam Pater apparuit in veteri Testamento, æque ac Filius, ac Spiritus Sanctus ; cum tres Angeli apparuerunt Abrahæ repræsentantes tres personas divinas. Item in Baptismo Christi, vox patris intonuit : *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui*, Matth. 3. 17. Eadem vox Patris audita est in transfiguratione Christi, Matth. 17.

4. NON ENIM IN ERROREM INDUXIT NOS HOMINUM MALÆ ARTIS EXCOGITATIO, NEC UMBRA PICTURÆ, LABOR SINE FRUCTU, EFFIGIES SCULPTA PER VARIOS COLORES.] Gratias habet Deo, quod non fuerit ipse quoque in eorum numero, qui falsa numina venerantur, ac fictis decipiuntur imaginibus : sed loquitur Sapiens in persona totius Israelis sive populi fidelis, pii, justi et sancti. Etsi enim multi, imo longe major pars in Israele esset injusta, et in statu peccati mortalis ; tamen totus populus vocatur justus et sanctus, tum quia vocatus erat à Deo ad justitiam ; tum quia populus hic erat prosapia et posteritas Abrahæ, Isaac et Jacob, qui vere erant sancti. Erant ergo sancti, id est, sanctorum Patriarcharum filii ; tum denique quia

multi in populo erant justi. Simili sensu dicitur Ecclesia sancta, et Apostolus omnes fideles initio Epistolarum suarum vocat sanctos, ut ibi dixi.

MALÆ ARTIS EXCOGITATIO,] puta ars sculptoria et pictoria pulchrorum simulacrorum et idolorum, quæ mala dicitur, quia allicit ad ea colendum et adorandum. Græce κακοτεχνος επινοια, id est malevola, malefica, maligna; item dolosa, adulterina, perniciosa, et ad exitium hominum comparata, artis sculptoriæ idolorum adinventio. Vatablus : *Insidiosam inventum;* Jansenius : *Maligna adinventio,* qua scilicet per elegantiam sculpturæ idolorum, rudes incitantur ad idola velut Numina colendum. Noster à Castro, κακοτεχνος, ad verbum ex etymo vertit, *malum texens,* malum moliens, aut mali artifex, *excogitatio*, q. d. Inter cætera beneficia, quibus cumulasti populum tuum, illud eximium est, quod à fallacibus ac perniciosis hominum inventis conservasti eum, qui contra Dei legem multa excogitant, multaque constituunt.

NEC UMBRA PICTURÆ.] Legit Interpres cum Complut. Regiis aliis per diastolen duabus dictionibus, σκια γραφων, id est, *umbra picturæ*. Jam Vaticani per systolen legunt planius et clarius una dictione σκιογραφων, id est, *adumbrantium,* idque nectunt sequenti *labor sine fructu*, q. d. Non decepit nos pictorum, qui pingendo res adumbrant et assimilant, labor infructuosus. Sed eòdem redit sensus. Vocatur umbra picturæ ipsa adumbrata, vel umbrosa, idque primo, quia origo picturæ est umbra : nam prima naturalis corporis effigies sive imago est ipsa ejus umbra ; unde ex umbra didicerunt homines pingere, et pingendo adumbrare. Quocirca Quintil. lib. 10 : *Non esset*, ait, *pictura*, *nisi quæ lineas extremas umbræ, quam corpora in sole fecissent, circumscriberet.* Hunc primæ picturæ fuerunt meræ linearum corporis depicti delineationes, sive circumscriptiones. Audi Plinium, lib. 35. cap. 3 : *Græci*, inquit, *alii Sicyone, alii apud Corinthios repertam* (picturam) *affirmant, omnes umbra hominis lineis circumducta. Itaque talem primam fuisse* (qualem etiamnum Romæ in priscis operibus cernimus) *secundam singulis coloribus et monachromaton*, id est unicolorem, *dictam.* Tertia successit ex variis coloribus et polychromatos, id est, multicolor. Pergit Plinius : *Inventam linearum dicunt à Philocle Ægyptio, vel Cleanthe Corinthio*, etc. *Primus invenit colorare testa (ut ferunt) trita Cleophantus Corinthius.* Idem, lib. 35. c. 5 : *Utraque* (scilicet ars statuaria et pictoria) *cum Phidia cœpit* 83. *Olympiade, post annos circiter* 332. ex quo cœpit ars sculptoria, vel scalptoria in marmore.

Secundo, quia in pictura magnæ artis est bene pingere umbras; per illas enim repræsentantur rerum altitudines, profunditates, montes et valles, distantiæ et intervalla. Sane vidi Romæ per umbras in parietibus alternatas, ita ad vivum hæc repræsentari, ut quemlibet intuentem dubium redderent, an vere in pariete foret ista eminentia et profunditas, an vero per picturam et artem tantum esset efficta et adumbrata. Unde ipsa pictura vocatur *adumbratio*, et pingere *adumbrare*, ac σκιογραφοι appellantur, qui lineamenta umbrasque inducunt, quibus ea quæ plana sunt, in pictura eminere videantur.

EFFIGIES SCULPTA PER VARIOS COLORES.] Pro *effigies*, græce est, ειδος, id est forma, species, figura. Unde diminutivum ειδωλον, id est idolum, q. d. diminuta figura, exilis forma, species parva et contracta, Deiculus, parvus Deus, exiguum Numen.

Pro *sculpta*, græce est, σπιλωθεν, id est maculata, id est, variegata variis coloribus. Maculæ enim vocantur tum notæ, quibus pictores solent imagines et picturas distinguere et illustrare ; tum colorum variegationes. Unde Seneca epist. 126 : *Delectant nos*, inquit, *ingentium maculæ columnarum.* Adde : Sapiens hac voce suggillat idola quasi coloribus, non tam depicta, quàm maculata et sordidata sint, ut ea in odium adducat ; tum quia colores ipsi in se sordidi sunt et maculosi ; tum quia si Deum spectes, utique idola hæc Dei coloribus depicta, maculata dici debent. Deum enim, qui merus est spiritus, ideoque coloris expers, terrestribus fœdisque coloribus picturæ inficiunt et maculant, adeoque Deum exhibent non spiritalem, sed corporeum et coloratum. Noster profundius, σπιλωθεν, vertit *sculpta*, tum ut innuat prisca idola fuisse statuas affabre exsculptas, quæ deinde variis coloribus pingebantur ; tum quia ipsa coloratio et pictura per catachresin vocatur Sculptura; pictor enim pingendo rem variis coloribus, nunc albicantibus et claris, nunc nigricantibus et obscuris, præsertim dum iis rerum eminentias vel profunditates, sive montes et valles repræsentat (unde et græcum σπιλος, non tantum maculas, sed et eminentias resque eminentes, uti sunt rupes, scopuli, insulæ in mari, significat) rem ipsam quasi exsculpit, uti videre est in vitris affabre expictis. Hinc idola quælibet, etiam expicta duntaxat, vocantur *sculptilia* in Scriptura ut Exodi 20. 4 : *Non facies tibi sculptile*, id est, idolum; psal. 105. 19 : *Et adoraverunt sculptile;* Isaiæ 42. 17 : *Qui confidunt in sculptili*, et passim apud Prophetas.

PER VARIOS COLORES;] græce, χρωμασι διηλλαγμενοις, id est coloribus variis et distinctis, varie dispositis et distributis; mira enim in idolis colorum variegatio rudis populi oculos in admirationem, indeque in cultum et venerationem rapiebat. Unde sequitur :

5. CUJUS ASPECTUS INSENSATO DAT CONCUPISCENTIAM, ET DILIGIT MORTUÆ IMAGINIS EFFIGIEM SINE ANIMA;] græce απνουν, id est, sine spiritu et respiratione, id est, inanimem et mortuum.

CUJUS,] scilicet effigiei sculptæ, hoc est idoli. Græca habent in plurali ων, id est, *quorum*, scilicet colorum aspectus, eodem sensu. Pro concupiscentia græce est, εις ορεξιν, id est, in appetitum, in orexin, in concupiscentiam. Ita Complut. et Regii, licet Vaticani legant, εις ονειδος, id est in opprobrium, q. d. Aspectus et cultus idolorum colentibus vertitur in probrum. Sensus Vulgatæ est, q. d. Effigies idoli coloribus variegata et ornata irritat rudium concupiscentiam et appetitum, ut simulacrum tam elegans pulchreque coloratum adament, colant et venerentur.

Secundo, apposite ad Græca noster Pineda in Job, c. 40. v. 16. num. 4, per concupiscentiam accipit libidinem, q. d. Dæmones in idolo latentes, homines idolum, forma masculi aut feminæ pulchræ depictum et coloratum, intuentes, excitant ad turpem concupiscentiam luxuriæ, ut etiam turpi amore diligant ipsam idoli imaginem mortuam et inanimem, uti

Pygmalio rex Cypri, teste Arnobio, lib. 6. contra Gentes, idolum Veneris adamabat ut feminam, ac cum eo, quasi cum femina amplexùs, oscula, aliosque libidinosos gestus tactusque exercebat. Simile alterius exemplum narrat Plinius lib. 36. c. 5. Hinc idololatria in Scriptur. vocatur fornicatio, non solum mystica, sed et realis, quia juxta templa idolorum erant fornices et meretrices, cum quibus advenæ scortabantur. Sicque Pineda explicat illud Job cap. 40. 16. *subumbra dormit*, id est, sub idolo, inquit, latet dæmon, qui proinde vocatur Baal, id est, maritus, excitans ad turpem suî amorem; unde pro *diligit*, græce est, ποθεῖ, id est, desiderat, concupiscit.

6. MALORUM AMATORES, DIGNI SUNT (Addunt Lyran. Hugo, Dion. *morte*, sed τὸ *morte* dele cum Roman. et Græcis) QUI SPEM HABEANT IN TALIBUS (perperam aliqui legunt *in tabulis*) ET QUI FACIUNT ILLOS, ET QUI DILIGUNT (græce ποθοῦντες, id est, qui desiderant) ET QUI COLUNT,] q. d. Justa idololatrarum mala, imo pessima idola amantium pœna est, ipsa idololatria, quod scilicet in diis, hoc est in idolis mutis et brutis, imo diabolicis, ideoque exitialibus, et nocentissimis, spem suam ponant; utpote à quibus nihil boni sperare possint, sed omne malum, idololatrarum, inquam, omnium, tam eorum, qui Deos illos faciunt et fabricant, quàm qui eosdem amant et colunt. Vatabl. *Malorum amatores, talesque spes habere digni talium opifices, amatores, cultores.* Lucas Brugensis in Notis explicat, q. d. Malitiæ omnis uberrimum fontem amant et ii, qui faciunt idola et ii qui fieri colique desiderant, et ii qui colunt, ac proinde digni sunt, qui vanas atque inanes spes in illis habeant. Noster vero à Castro sic: *Malorum amatores*, hoc est capti amore studioque idolorum, et digni qui vanam in illis habeant spem, hi sunt, tam qui ea faciunt, quàm qui desiderant, vel amant, vel colunt. Omnia hæc eodem redeunt.

7. SED ET FIGULUS MOLLEM TERRAM PREMENS, LABORIOSE FINGIT AD USUS NOSTROS UNUMQUODQUE VAS, ET DE EODEM LUTO FINGIT, QUÆ MUNDA SUNT IN USUM VASA, ET SIMILITER QUÆ HIS CONTRARIA; HORUM AUTEM VASORUM QUIS SIT USUS, JUDEX EST FIGULUS.] Pendet hic versus à sequenti v. 8. *Et cum labore*, etc. Ostendit inanitatem et vilitatem idoli ex vilitate materiæ et artificis, puta figuli, q. d. Videte, imo manibus tangite quàm idola sint vilia et lutea, imo merum lutum. En tibi figulus ex eodem luto vasa facit alia munda et pulchra, v. g. patinas, quibus cibi inferantur in mensam; alia contraria, puta sordida et spurca, v. g. matulas ad excipiendum urinam, quod Paulus Roman. 9. ait, *Ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam;* atque hujus discretionis et diversitatis judex, moderator, et arbiter est figulus, qui judicat et eligit hanc luti partem ad formandum ex ea patinas, illam vero ad formandas matulas, aliaque vasa ad alios usus, prout ipsi libuerit et visum fuerit. Atqui figulus ut subdit v. 8. simili modo ex eodem luto fingit idolum, judicatque et eligit ad hoc partem luti, quæ ipsi aptior videtur. Ergo idolum si materiam spectes plane simile, imo idem est cum materia patinarum et matularum, quæ vilissima est, puta lutum; sin artificem spectes, idem est figulus, qui idolum, et qui matulam fingit. Quam ergo vilis est figulus et vile lutum, tam pariter vile est opus ejus, puta idolum ab eo plasmatum. Quare recte Arnob. lib. 6. contra Gentes, Idololatras hoc argumento velut telo pungit et perimit: *Quænam est ergo ratio*, inquit, *ut si omnia hæc corpora intacta atque infecta permanserint, careant vi numinis atque auctoritate cœlesti, ea formas si accipiant hominum, si auriculas, nasos, buccas, labra, oculos, scilia continuo dii fiant, et in ordinem cœlitum referantur*, et censum: *Novitatis aliquid fictio corporibus his addit, ut adjectione ipsa cogamini, aliquod eis credere divinitatis majestatisque collatum*, etc.

Præ cæteris idolis aureis et æreis meminit Luteorum, tum quia hæc plurima erant, et à pauperibus passim parvo pretio comparabantur; tum quia luteorum vilissima est materia, sordidissima plasmatio, sordidissimus artifex; qui tamen plenum in ea habet dominium et imperium, ut mira facilitate ex luto molli formet et fingat illa ea forma et figura, qua ipsi libitum fuerit; quæ omnia vilitatem summam idolorum coarguunt. Unde subdit.

8. ET CUM LABORE VANO DEUM FINGIT DE EODEM LUTO ILLE, QUI PAULO ANTE DE TERRA FACTUS FUERAT, ET POST PUSILLUM REDUCIT SE, UNDE ACCEPTUS EST, REPETITUS ANIMÆ DEBITUM, QUAM HABEBAT,] q. d. Quæ insania est luteum idolum à figulo ex eodem luto, quo patinæ et matulæ sunt formatæ, effectum censere esse Deum, cum et ipse figulus sit homo mortalis ex simili luto et terra à Deo in Adamo protoplasto formatus et plasmatus, ac mox in eamdem terram moriens sit rediturus, cum Deus animam, quam dedit, ab eo repetet. Nec enim homo qualis est figulus, potest formare Deum, nec mortalis immortalem, nec luteus cœlestem: qua ratione enim figulus statuis luteis à se plasmatis Numen inspiret, et divinitatem tribuat?

Solerter Hugo advertit, justum congruumque Dei judicium et vindictam, qua fit ut figulus et idololatra, qui de terra factus animam, id est, rationem sequi noluit, quæ Deum dictabat colendum, et propter quam similis erat ipsi, viliorem ipsi partem, nempe terrenum corpus auscultando, luteum quoque adoret, proprio corpori similem, Deum. Idem mystice faciunt gulosi, luxuriosi cæterique peccatores. Pro *labore vano*, græce est, κακόμοχτος, quod Osorius vertit: *Operarius laboriosus et impius;* alii: *male laborans;* Vatabl. *pessime locans operam.*

REDUCIT SE,] q. d. Figulus brevi moriens redibit in terram, ex qua corpus ejus formatum est, *Repetitus animæ debitum*, moriendi scilicet seu è corpore discedendi; nempe cum Deus ab anima repetit debitum migrandi è corpore, et ad se redeundi, ut debitorum, id est, culparum commissarum, ac præsertim idololatriæ et idolorum à se fictorum rationem exactam Deo vero reposcenti reddat, q. d. Quàm vanum et stultum est credere, quod figulus fingat Deum, qui à Deo suum esse accipit, brevique illud Deo datori restituit, ac rationem illius bene vel male expensi reddet? Hinc Mor. disce animam et vitam non esse nostram, sed Dei, qui illius Dominus ejus usum dumtaxat nobis concessit, eamque quasi mutuo dedit, ut illa scilicet utamur ad Dei voluntatem et laudem; quod si abutamur ad idolum quodpiam honoris, superbiæ, avaritiæ, aut luxuriæ nobis ef-

fingendum, acrem in judicio à nobis rationem sui dati, vel potius mutui reposcit, ejusque abusum æternis ignibus puniet, juxta parabolam talentorum. Matth. 25. 15. tunc abutens audiet à Christo judice illud: *Stulte hac nocte animam tuam repetunt à te; quæ autem parasti cujus erunt?* Lucæ 12. 20. Deus ergo est creditor, homo debitor, debitum est anima ejusque culpæ; mors est debitum naturæ, gehenna est debitum culpæ; quare qui peccat, fructum facit morti secundæ, id est, fructificat gehennæ, ait S. Ambrosius in cap. 7. Roman. Simili modo terra ab hominibus morientibus repetit debitum corporis ex se accepti, juxta illud Eccl. 2. 7: *Revertatur pulvis in terram suam unde erat et spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum.* Vide ibi dicta. HincS. Ambrosius lib. de Bono mortis cap. 10. Probat animæ immortalitatem: *Numquid dixit,* inquit, *moriatur in te anima tua; Non: sed reposcatur à te; quæ data est, reposcitur, vel repetunt à te: repetitur enim anima, non interimitur. Quod repetitur manet; quod interimitur non manet.*

9. Sed cura est illi, non quia laboraturus est, nec quoniam brevis illi vita est, sed concertatur aurificibus et argentariis; sed et ærarios imitatur, et gloriam præfert, quoniam res supervacuas fingit.] Prosequitur ostendere dementiam figuli, sive idoloplastæ, q. d. Figulus fingens idolum luteum, nec labori parcit nec vitæ. Nam non curat nec cogitat laborem, qui ei magnus subeundus est, ut singula membra idoli, instar membrorum hominis distincte, perfecte et eleganter efformet. Rursum, non curat nec cogitat, quod ei brevis vita supersit, quæ rebus utilioribus et saluti æternæ procurandæ erat impendenda, sed lucrum dumtaxat spectat et honorem, ut audiat: Ecce hic est insignis idoloplastes. Quare ambitiose certat cum aurificibus, argentariis et ærariis, ut æque perfecte, imo perfectius idola effingat ex luto, quàm illi ex auro, argento, et ære. Contendit ergo in arte et forma æquare vel superare illos, esto in materia ab iisdem superetur. Juvenalis ridet Ægyptios, quod allia et porros pro diis colerent; aitque:

> O Sanctas gentes, quibus hæc nascuntur in hortis
> Numina.

Simili modo rideas idoloplastas, iisque dicas:

> O sanctos plastos, qui lutea numina plasmant,
> O sanctas palmas, queis condere numina fas est,
> O dios digitos, qui possunt fingere divos.

Non quia laboraturus est.] Labor hîc à variis varie accipitur. Primo, et genuine pro eo, quo figulus operose laborat in formando idolo, singulisque ejus partibus et membris, iisque conservandis ne rumpantur vel frangantur, uti jam dixi. Secundo, quo laborat morbo, quem ex nimio plasmandi labore diurno et nocturno contrahit. Unde Petrus Nannius hic: *Laboraturus*, inquit, id est, *ægrotaturus.* Καμοντες enim vocantur ægri vel mortui, q. d. Figulus intentus lucro, et gloriæ, nimio labore se conficit, perdit et interimit. Tertio, quo laborabit in morte, cum repetetur ab eo animæ debitum, et in gehenna, ubi ardebit ob sua idola, quæ finxit. Ita Jansen.

Concertatur,] græce αντερειδεται, id est, contra adversarium vel æmulum contendit, certat, pugnat, ut artis suæ excellentia plus lucri et gloriæ referat.

Gloriam præfert, quoniam res supervacuas fingit.] Id est, ut græce: *Gloriam æstimat, quod* κιβδηλα, id est, *adulterina fingit.* Vatabl. *Gloriæ sibi ducit, quod fingat imposturas;* alii, *quod fingat adulteria*, id est, res adulteratas et falsatas, puta idola, quæ non sunt numina, sed numinum figmenta et portenta, ideoque sunt dii adulterini et falsati, hoc est adumbrati, picti, ficti et falsi. Græcum enim κιβδηλον, significat rem adulteratam, ementitam, fictam et proprie dicitur de nummis subæratis, cum scilicet aureis æs miscetur, quod eos vitiat et adulterat: Simili enim modo idolum est Deus, non verus, sed ementitus et adulteratus. Quocirca Tertull. libr. de Idolol. cap. 7. asserit, Christianos artifices qui, lucri causa, simulacra fingunt idololatris, ejiciendos esse ab Ecclesia, imo manus eis esse amputandas: *Tota die*, inquit, *ad hanc partem zelus fidei perorabit, ingemens Christianum ab Idolis in Ecclesiam venire, de adversaria officina in domum Dei venire, attollere ad Deum patrem manus matres idolorum: his manibus adorare, quæ foris adversus Deum adorantur; eas manus admovere corpori Domini, quæ dæmoniis corpora conferunt. Nec hoc sufficit. Parum sit si ab aliis manibus accipiant quod contaminant; sed etiam ipsæ tradunt aliis, quod contaminaverunt. Adleguntur in ordinem Ecclesiasticum artifices idolorum. Proh scelus! semel Judæi Christo manus intulerunt, isti quotidie corpus ejus lacessunt; O manus præcidendæ! Viderint jam, an per similitudinem dictum sit: si te manus tua scandalizat, amputa eam. Quæ magis amputandæ, quàm quibus Domini corpus scandalizatur?*

Hac de causa S. Claudius, Nicostratus, Symphorianus, Castorius et Simplicius, sub Diocletiano Imper. gloriosum obiere martyrium, quod cum essent summi Sculptores, nullo modo adduci potuerunt, ut idolorum statuas facerent; et ad solis simulacrum ducti, ut illud venerarentur, numquam commissuros se dixerunt, ut adorarent opera manuum hominum. Quamobrem in carcerem conjecti, scorpionibus cæsi, demum vivi plumbeis loculis inclusi in flumen dejecti, corpora solo, animas cœlo resignarunt, ac gloriosum de idolis triumphum egerunt. Celebrat Ecclesia illorum diem natalem in Octava omnium Sanctorum, ac reliquias eorum veneramur Romæ in Ecclesia Sanctorum quatuor Coronatorum.

10. Cinis est enim cor ejus, et terra supervacua spes illius, et luto vilior vita ejus.] Vatabl. *Pulvis est cor illius; spes item terra vilior, et argilla abjectior vita illius.* Loquitur non de idolo, sed de idoloplasta sive idoli figulo, q. d. Figulus fingens idola, in quibus gloriatur, et jactat suam artem plasmandi, fingit res *supervacuas*, id est, viles, falsas et fictas, quia totum *cor*, id est, cogitationem et curam defigit in luto et cinere, ut scilicet ex luto formet vasa et idola lutea, eaque deinde in fornace coquat urendo ligna, quæ abeunt in cinerem, quare totus luteus et cinereus est, præsertim quia ipse quoque in morte in pulverem et cinerem redibit, juxta illud Adæ ejusque posteris intentatum à Deo: *In pulverem reverteris*, Genes. 3. 19. Sapiens crebro idem hic aliis ver-

bis, iisque obscuris inculcat, ut idolorum odium lectoribus imprimat, uti faciunt Concionatores, cum vitium aliquod prædominans in populo insectantur. Cogor ego Auctorem interpretando assectari, idemque explicando repetere; ne ergo quis me πολυλογίας accuset.

Pro *cinis*, græce est, σποδός, at non simplex, qui τέφρα dicitur, sed sordidus; et in quo extincti carbones permixti sunt, et aliarum rerum reliquiæ, puta fragmenta testarum, quæ igne ardentiore in fornace sæpe dissiliunt et franguntur. In his ergo est totum *cor*, id est cogitatio et occupatio figuli, ut ipse totus cineri et luto immersus, vitam inter cineres non humanam et vitalem, sed cineream et funebrem agere videatur. Ita Lyran. Cinis, inquit, est cor figuli per affectionem, quia ut ait S. August. Diligis terram, terra es; diligis cœlum, cœlum es; Diligis Deum, quid dicam? divinus, imo Deus es: amor enim transformat amantem in amatum; anima enim magis est ubi amat, quàm ubi animat. Idem S. August. lib. 2. de Serm. Domini in Monte, cap. 9: *Quemadmodum*, inquit, *terra appellatus est peccator, cum ei dictum est; Terra es, et in terram ibis: sic cœlum justis è contrario dici potest: Justis enim dicitur, Templum Dei sanctum est, quod estis vos. Quapropter si in templo suo habitat Deus, et sancti templum ejus sunt, rectè dicitur, qui in cœlis es, qui es in sanctis: Et accommodatissima ista similitudo est, ut spiritaliter tantum interesse videatur inter justos et peccatores, quantùm corporaliter inter cœlum et terram. Cujus rei significandæ gratia, cum ad orationes stamus, ad Orientem convertimur, unde cœlum surgit: non tamquam ibi sit Deus, et quasi cæteras mundi partes deseruerit, qui ubique præsens est, non locorum spatiis, sed majestate potentiæ; sed ut admoneatur animus ad naturam excellentiorem se convertere, id est, ad Dominum, cum ipsum corpus ejus quod est terrenum ad corpus excellentius, id est, ad corpus cæleste convertitur.* Et post nonnulla: *Ut cum aliquando cognoverint dignitatem animæ; cæleste etiam corpus excidere, magis eum quærat in anima, quàm in corpore etiam cœlesti.*

Terra supervacua spes illius est.] Id est, terram vilem sperat, puta vile lucrum, vile aurum et argentum; hæc enim nil aliud sunt, quàm terra alba et rubra, ait S. Bernard. græce est: *Terra vilior spes illius, et luto abjectior vita ejus,* quia spem suam habet in luteo idolo, quod ideo terra ipsa vilius est; nam terra uti à Deo creata est, manet id quod est; at idolum habet id, quod non est; existimatur enim Deus, cum minime sit. Unde et abjectius figulus vivit, quàm est ipsa terra seu lutum idoli, quia luto se subjicit, ut servum Domino, et ut creaturam creatori suo. Denique Syrus vertit: *Terra spes ejus et luteum improperii habitaculum illius.* Figulus enim perpetim tractat lutum, ut in eo velut domo sua habitare videatur.

Tropolog. notantur hic tria primaria vitia. Cinis enim, qui ex igne gignitur, notat iram et superbiam; terra, quæ producit fruges et opes, avaritiam: lutum, quod inficit et maculat, gulam et luxuriam. Avari enim idolum est aurum, superbi honor, gulæ et luxuriæ vina, et veneres: sed hæc omnia lutea, id est, vilia et fragilia sunt, ac in terram cineremque cum ipso homine abeunt, juxta illud Job 30. 19. *Comparatus sum luto, et assimilatus sum favillæ et cineri.* Calor enim naturalis velut ignis hominis radicale humidum depascitur. Quocirca moritur homo, corpusque abit in cinerem et terram. Unde cap. 2. 3. dixit: *Qua* (scintilla) *extincta, cinis erit corpus nostrum*, quasi cremium ex igne residuum. Vide ibi dicta.

11. Quoniam ignoravit qui se finxit, et qui inspiravit illi animam, quæ operatur, et qui insufflavit ei spiritum vitalem.] Græce: *Quoniam eum, qui se finxit, nescivit, et qui inspiravit illi vegetam animam, qui insufflavit spiritum vitalem,* q. d. Figulus totum cor habet in idolo quod fingit, quia adeo cæcus est, ut ignoret Deum verum, qui se finxit, imo ex nihilo creavit, quique illi inspiravit animam, quæ semper aliquid operatur, ac spiritum vitalem ei inflavit. Dat rationem, cur dixerit, quod cor figuli sit cinis, ideoque ipse sit terra vilior, et luto abjectior, quia scilicet luto se subjicit quasi suo idolo: non enim cognoscit Deum verum, vitæ suæ et omnium bonorum auctorem et datorem. Pro *quæ operatur* græce est ἐνεργοῦσαν, id est operantem, vegetam, efficacem, quæ non est otiosa et cassa, sed semper est in actu et semper agit aliquid, quod ejus vim et vigorem vitalem demonstrat: quam proinde Cicero Tuscul. 1. continuatam quamdam et perennem motionem nuncupat. Anima enim est vitæ et vitalis operationis, quæ ex vita jugiter manat, fons et origo. Sicut enim fons semper scaturiens nunquam quiescit aut sistit; sic et anima nunquam quiescit, sed semper corpus vegetat, membra vivificat, cerebrum animat, ac in singulas partes corporis per spiritus vitales et animales, vegetationem, vitam, sensum et motum influit; cujus rei index est pulsus, qui in perpetua est agitatione et motu quamdiu homo vivit: qui si cesset, homo moritur. Item *spiritus vitalis,* id est, vis respirandi, et respiratio continua per omnem vitam, qua desinente homo extinguitur et desinit: Quare perperam nonnulli ex hoc loco censuerunt in homine plures esse animas, scilicet duas aut tres, nimirum vegetativam, sensitivam, et rationalem. Una enim est in homine anima rationalis, sed virtute triplex; ipsa enim sola obit omnia munia, quæ in plantis obit anima vegetativa, et in animalibus anima sensitiva, et in angelis anima, ut ita dicam, rationalis. Ipsa ergo vegetat hominem ut crescat; ipsa videt, audit, sentit; ipsa intelligit et ratiocinatur. Posset quoque per *spiritum vitalem* accipi ipsa anima: hæc enim dicitur anima; quatenus corpus animat et vivificat, eadem dicitur *spiritus;* tum, quia ipsa est spiritalis et incorporea; tum, quia homini tribuit vim respirandi; tum, quia spiritus vitales et animales capiti, totique corpori producit et subministrat.

12. Sed et æstimaverunt lusum esse vitam nostram, et conversationem vitæ compositam ad lucrum, et oportere undecumque etiam ex malo acquirere.] Vatabl. *Verum isti ludicram vitam nostram existimant, et cursum ætatis lucrosam nundinationem, ut qui dicant undecumque, etiam ex malo rem faciendam;* Syrus: *Et reputaverunt habitaculum vitæ suæ risum, èt habitaculum suum tanquam tempus et venditionem mercatoris, et omnis mercatura ejus in malo;* Arabicus: *Et censuerunt ætatem nostram lucrum ad induendum* (vel *lucrum confusionis*) *et quia dicunt se in-*

digere, hinc lucrantur ex malo. Assignat radicem mali, puta cur figuli fingant idola, quia scilicet censent omnia, quæ in vita hac geruntur, non esse res serias, a quibus pendeant salus et æterna hominis felicitas, sed ludicras, quibus homines ceu pueri suis pupis modico tempore, quo vivant, ludant: ideoque idola quasi pupas fingunt, ut iis quasi diis ludicris, ludant et illudant hominibus, eorumque opes et bursas, sive per fas, sive per nefas emungant, dum figmenta hæc sua ludicraque idola caro quibuslibet vendunt. Pro *lusum* enim græce est, παίγνιον, id est, ludicrum, lusus, ludibrium, ac præsertim delectamenta, quibus ludunt pueri, uti sunt imagunculæ et effigies, præsertim quas ipsi formant ex terra vel luto: à παίζω enim, id est, ludo dicitur παῖς, id est, puer, quasi lusor; et παίγνιον, id est, res ludicra, qua puer ludit: vel certe à παῖς, dicitur παίζω, id est, ludo, jocor instar pueri. Perperam pro *lusum* nonnulli legunt *luxum.* Unde Lyran. per *lusum* accipit luxum, puta delectationem carnalem. Hugo vero per *lusum* accipit derisum; quo impii pios derident. Dionys. autem, q. d. Idololatræ et impii sectantur bona hujus vitæ, quæ ludicra sunt, negligunt vero bona futuræ vitæ, quæ vera sunt et solida. Verum sensus genuinus est, quem initio dedi, cui adde, lusu hoc notari Atheismum, q. d. Idoloplastæ ludunt suis idolis iisque ditescunt, quia putant hanc vitam merum esse lusum, nec ejus ut rei seriæ rationem exigendam à Deo. Lusus enim merus est lusus, nec ad alium finem refertur, ait Aristot. 10. Ethicor. cap. 6. Sic et hi putant vitam hanc non referri ad futuram, sed ea finita animam cum corpore interire. Quare secure epulantur, ludunt, scortantur, etc. uti dixit cap. 2.

Hinc S. Thomas 2. 2. quæst. 168. art. 2. ad 2. censet hoc loco redargui eos, qui immoderati et nimii sunt in lusu, ut in eo summum bonum et felicitatem constituere videantur, quos ipse redarguit ex dicto Ciceron. lib. 1. de Officiis dicentis: *Non ita generati à natura sumus, ut ad ludum et jocum facti esse videamur, sed ad severitatem potius, et ad quædam studia graviora atque majora.* (idem asserit Aristot. lib. 10. Ethic. cap. 6.) et ex illo S. Chrysost. homil. 6. in Matth. *Non dat Deus ludere,* (lusu nimio vel vetito) *sed diabolus. Audi quid ludentes passi sunt. Sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere,* cum adorarunt vitulum aureum, Exodi 32. Quocirca S. Thomas, ibidem assignat virtutem Eutrapeliam, cujus officium est moderari jocos et ludos, ut nec nimii sint, nec nimis parci; quo fit ut homo, nec nimis levis et ludicrus, nec nimis serius, stoicus et tetricus, sed festive gravis, et graviter festivus evadat: citatque illud Ciceronis lib. 1. de Officiis: Ludo et joco uti quidem licet, sed sicut somno, et quiete: cætera tunc, cum gravibus seriisque rebus satisfecerimus, juxta illud Catonis:

> Interpone tuis interdum gaudia curis,
> Ut possis animo quemvis sufferre laborem.

Memini in Belgio nonnullos ad leniendum dolorem ex publicis calamitatibus conceptum, instituisse societatem ludi, et joci, cujus hoc axioma, et hæc norma erat: *Nec nimis jocosus sis, nec nimis gravis; nec nimis sape, nec nimis desipe.* Sapienter Clemens Alexandr. lib. 3. Pædag. cap. 11: *Non sapit,* inquit, *cui ludus habetur pro serio.* Unde Jerem. cap. 15. 7: *Non sedi,* inquit, *in consilio ludentium.* Et Tobias cap. 3. 17: *Nunquam,* ait, *cum ludentibus miscui me, neque cum his, qui in levitate ambulant participem me præbui.* Ludit mundus cum suis amatoribus, sicut meretrix cum suis amasiis, quos deludit et expilat, perinde ac felis ludit cum mure. Sic Ismael lusit cum Isaac eum persequendo, ideoque domo patris Abrahæ jussu Dei expulsus est. Gen. 21. 10.

Denique Lusus Bachi fuit socius, à quo Lusitaniam nomen accepisse asserit Plinius lib. 3. cap. 1: *Varro,* inquit, *tradit Lusum Liberi patris ac Lysam cum eo bacchantem, nomen dedisse Lusitaniæ, et Pana præfectum ejus universæ.* Lusus autem apud Celtiberos regnavit eo tempore, quo Pharao mersus est in mari rubro. Ita Berosus lib. 5. Vide hìc antiquitatem Lusitaniæ, quæ tempore Moysis et Pharaonis à Luso rege nomen accepit.

Symbolice, vita nostra lusus est puerorum, comœdia est, tragœdia est, sed videat quisque, ut in ea personam suam decenter agat, et lusum hunc sapienter ludat, quia ab illo pendet cujusque salus et felicitas perpetua. Jacimus enim aleam de tota æternitate, eaque vel felicissima vel miserrima, idque irrevocabiliter. Hinc Epictetus Enchir. 23. Tota vita nostra, inquit, mimus est, scena et fabula. Idem dixit Augustus Cæsar moriturus, teste Suetonio.

Plato vitam nostram, præsertim adolescentiam jam liberam, comparabat ludo tesserarum, vel ludo aleæ, ubi et jaciendum est, quod sit commodum, et jactu quod cecidit, recte usurpandum; ac jacere quidem hanc aleam non esse in nostra potestate, sed Dei, fati, aut fortunæ. Si vero recte sapimus, penes nos esse, quæ fortuna obtulit convenienter accipere, et suo quodque disponere loco, ubi et propria maxime conducant, et quæ præter voluntatem eveniunt minime offendant: alioquin ii, qui nulla arte adhibita, nulla prudentia vitam degunt, cum res secundæ afflant, sortem suam extollunt, cum adversæ, dejiciunt. Itaque in utraque fortuna turbantur et nunquam quieti sunt, quo modo ægrotos videmus neque calorem ferre posse, neque frigus. Platonem secutus Plutarch. lib. de Animi tranq. confert hominis vitam ludo tesserarum; quid jactu cadat, inquit, non est in nobis situm; at quod cecidit recte disponere, in nobis est: sic eventus in nobis non est: quod evenit id in bonum vertere, nostri muneris est. Synesius lib. 1. de Providentia: *Sicut,* ait, *in Scena tragœdus, quamcumque ei personam fabulæ choragus imponit, hanc eum belle agere postulat: Ita Deus nobis et fortuna diversa vitæ genera, quasi personas quasdam in hac ingenti mundi fabula induit: neque unius conditio, quam alterius quidquam est, vel melior vel deterior. Eam unusquisque gerit ut potest. Potest autem vir bonus omni loco se recte gerere, sive mendicum ille, sive regem agat. Neque de persona altercari solet. Nam et in tragœdo ridiculum fuerit, hanc illam refugere aut alteram eligere. In aniculæ enim persona, si placeat, corollas et præconia consequitur: contra vero si in regia se turpiter det, explo ditur et exsibilatur; non etiam nunquam lapidibus petitur.* S. Chrysostom. hom. 47. ad Populum: *Vita,* ait, *præsens, ludus est, imo quid pejus; futura vero non ludicra. Quid enim à pueris differrimus ludentibus et domos ædificantibus, nos*

splendidas erigentes domos? Quid autem à prandentibus illis nos delicate viventes? Nihil, nisi quod cum pœna hæc facimus. Si vero nondum rerum veritatem conspicimus, mirandum non est : nondum enim viri facti sumus; cum autem facti fuerimus, sciemus quod hæc sunt puerilia; quoniam et illa viri evadentes dimittimus. Cum autem pueri sumus seria esse putamus et testas et lutum coagmentantes, non minus magna erigentibus septa solliciti sumus, veruntamen statim pereunt et collabuntur: et neque si starent, usquam nobis utilia forent, sicut nec istæ splendidæ domus. Cœli namque civem admittere non possunt. Subdit deinde cœlites hos hominum in terra ludos ridere : *Neque cœlestem habens patriam, in his morari sustineret : sed quemadmodum nos hæc pedibus destruimus, ita et ille judicio subvertit. Et sicut nos pueros in subversione lugentes ridemus, sic et cœlites nos hæc ingemiscentes non tantum rident, verum et deflent, et quoniam misericordia sunt ipsorum viscera, et hinc multum est damnum. Efficiamur ergo viri. Quousque solo reptamus in lapidibus et lignis alium sapientes? Quousque ludimus, et utinam tantum luderemus. Nunc autem et nostram prodimus salutem. Et sicut pueri cum in his studium agunt, litteris neglectis, multa sustinent verbera; sic et nos in his omne studium impendentes, dum spiritales exigemus disciplinas, tunc per opera, nec quas præstemus, habebimus, extremam dabimus ultionem, nec ullus erit, qui nos eruat, sive pater, sive frater.* Eadem habet homil. 24. in Matth. Idem epist. 6 : *Non est,* inquit, *theatralibus scenis præsens vita dissimilis. Nam ut illic ille imperatoris, hic judicis, alter et militis implet officium; ubi autem consecuta nox fuerit, nec imperator agnoscitur imperator, nec judex qui fuerit, judex videtur, nec miles postea, qui prius miles : ita unusquisque nostrum in illius seculi die non personis, sed rebus atque actibus competentem accipiet dignitatem.* Ludite mortales, lusu non vitiorum, sed virtutum. Ludit avarus suis nummis, dum per usuras, fraudes, fas et nefas eos coacervat. Ludit ambitiosus suis officiis et honoribus, quos illicitis artibus sibi comparat. Ludit gulosus suis epulis; luxuriosus suis mulierculis; sed lusum hunc tristis excipit catastrophe, plausum hunc funestus sequitur planctus, dum à lusu itur ad luctum, à jocis ad focos gehennæ : nec meminit cœlestis moniti : *Udo, Udo cessa à ludo, lusum satis Udo,* nisi dum finito vitæ lusu, post mortem cum Udone Magdeburgensi ad tartara damnatur : orbi fit ludus, et ludibrium dæmonum. Itane vili nummo, exili honore, spurca feminæ larva jacitur alea gehennæ, prodigitur beata cœli gloria, luditur, inquam, immensa et interminabilis Æternitas? ô pudor, ô stupor, ô mens amens, ô cor vecors! quam sapientius, sanius, jucundius et felicius ludunt, qui humilitate, charitate, patientia, cæterisque virtutum officiis ludunt, ut ea obeant læti et ludibundi ob certam spem æternæ felicitatis? Quam bene lusum vitæ suæ lusit S. Paulus dicens : *Spectaculum facti sumus mundo, angelis, et hominibus. Nos stulti propter Christum, etc.* 1. Cor. 4. 9. Quam bene eumdem lusere S. Athanasius, S. Chrysostom. S. Antonius, S. Franciscus cæterique Sancti? Quam bene suam personam egere in hac vitæ comœdia et fabula?

ET CONVERSATIONEM VITÆ COMPOSITAM AD LUCRUM.] Græce τον βιον πανηγυρισμον επικερδη, id est, vitam seu vivendi modum, esse nundinas paratas ad lucrum, vel nundinationem quæstuosam, unde Syrus vertit : *Venditionem mercatoris*, id est, mercatum. Sic Pythagoras, teste Cicerone Tuscul. 5. dixit : vitam hominum similem nundinis, quæ in publicis ludis toto Græciæ concursu celebrabantur, ad quos confluebant omnes, hi ut emerent, illi ut venderent. Sensus est, q. d. Idoloplastæ non aliud cogitant, quam lucrum. Formant ergo idola, ut ea vendant, itaque opes coacervent : nec enim alias opes spirituales norunt nec futuram vitam cogitant aut credunt. Simili modo Sanct. Gregor. Nazianz. in Tetrastichis dixit, vitam hanc esse mercatum spiritualem, in qua cuilibet emere liceat merces virtutum, quibus vivat in futuro seculo. Finita enim in morte vita, quasi finitis nundinis, nonnulli fas esse quippiam amplius comparare. Sed audi Nazianz.

Hanc esse vitam nundinas credas velim,
Negotiari si scias, lucrum feres,
Caduca mutans commodis perennibus;
Post tempus illud alterum non suppetet.

ET OPORTERE UNDECUMQUE ETIAM EX MALO ACQUIRERE.] Græce ποριζειν, id est, quæstum facere, q. d. Idoloplastes totus lucro intentus illud captat ex malo, puta ex idolis, quæ fingit, quæque quasi numina carius vendit; quam aut materia aut opera ejus mereatur. Sic rude et cupidum vulgus hodie soli lucro intentum, illud ex qualibet re, etiam mala aucupatur. Avari enim in quæstu summum bonum constituunt, ideoque lucrum sibi proponunt quasi Deum.

Vespasianus Imper. ad rem attentius ex rebus etiam sordidis, uti ex urina captabat vectigal et lucrum : Cum nonnulli objicerent hoc vectigal esse sordidum, respondit : *Lotium fœtet, at aurum non fœtet, ex qualibet enim re bonus et suavis est odor lucri.* Honestius et cordatius Chilon apud Laertium lib. 1. cap. 4 : *Lucrum,* ait, *scelere partum, damnum est, non lucrum.*

13. HIC ENIM SCIT SE SUPER OMNES DELINQUERE, QUI EX TERRÆ MATERIA FRAGILIA VASA ET SCULPTILIA FINGIT.] Probat quod dixit, idoloplasten *ex malo acquirere*, ex eo quod ipse sciat se non posse ex luto, ex quo fingit matulas et patinas, formare et fingere Deos. Quare præ cæteris idololatris et idolorum opificibus, puta argentariis, aurariis et ærariis peccat, quod illi sæpe ignorantia laborent, ac ex argento, auro, ære fabricent idola; in quæ proinde pronius se insinuat superbus dæmon, quæ deinde ad alios quoque usus servire possunt, puta ad repræsentandos reges, vel homines virtute præcellentes, aut si confringantur, aurum, argentum et æs, in pauperes erogari potest : idolum vero luteum ad nihil valet, nisi ut confractum conteratur pedibus. Vilitas ergo et fragilitas terræ ac luti, figulum idoli de sua impietate convincit, si nolit prorsus cæcutire et insanire. Scit enim figulus Deos suos esse fictiles; scit pariter illud vulgo tritum : *Figuli opes, fictiles divitiæ :* scit enim opes suas consistere in vasis figulinis, quæ proinde cum iis facile confringantur et pereant. Quæ res ipsum admonet, ne pro lucro tam fragili tantum idoli nefas committat et fabricet.

14. OMNES ENIM INSIPIENTES, ET INFELICES SUPRA MODUM ANIMÆ SUPERBI, SUNT INIMICI POPULI TUI, ET IMPERANTES ILLI.] Perperam Biblia Benedicti habent : *impetrantes illi.* Sensus est, q. d. Idololatræ hostes populi tui, v. g. Ægyptii, Ammoni-

tæ, Philisthæi, etc. Sunt superbi, insipientes, et infelices, *supra modum animæ*, id est, ut græce est, *super omni anima*, sive præ omni anima, id est, præ omni homine, quia cæteri homines esto sint idololatræ, non tamen Deum Deique veri cultores, puta Israelitas persequuntur, uti faciunt Ægyptii et Philistini, qui proinde gravissime in hac vita vel in futura à Deo punientur. Græce est, *super animas infantium*, velut Vatic. *infantis vecordis*. Nil enim insipientius anima infantis, quæ etsi sit rationalis quoad potentiam, *ratione* tamen ob organorum debilitatem uti nequit; sed infans prorsus est insipiens, et quoad actum irrationalis instar bruti. Τὸ ergo *omnes* non potest referri ad τὸ *animæ*, cum anima sit femininum. Pro *omnes* vero sit πάντες, quod est masculinum.

Magis proprie et presse S. Bonavent. Lyran. et Dionys. hostes inquiunt, Israelitarum dicuntur *superbi supra modum animæ*, id est plusquam anima cujuspiam possit præsumere ex sese extollere, juxta illud Isaiæ 16. 6 : *Superbia ejus* (Moab) *et arrogantia ejus, et indignatio ejus plusquam fortitudo ejus*. Hoc enim videtur innuere. Τὸ *supra modum animæ*, etsi in Græco sit *super animas infantium*, q. d. Præsumentes supra id quod valent concipere, uti faciunt pueri stulti et insipientes. Rursum Vatabl. per infantes accipit stultos. Unde vertit : *Stultorum animis miseriores sunt omnes populi tui inimici, qui eum potentia premunt ; eo quod omnia simulacra gentium pro Diis habeant*. Pro *omnes enim*, græce est, πάντες δὲ, id est, *omnes vero*. Sed hæ particulæ sæpe inter se commutantur, ac δὲ sumitur pro γὰρ, id est, *enim*, et vice versa, uti superius ostendi. Occurrit enim tacitæ objectioni, q. d. Ne mihi idola et idololatras insectanti objicias, hostes Israelis esse sapientes et felices, idque per idola et Deos suos, quos colunt et invocant, eo quod ipsi jam dominentur imperentque populo Dei, puta Israelitis. Dico enim illos præ cæteris Gentibus esse insipientes et infelices, quia colunt muta et stupida idola, non tantum sua, sed et quarumlibet gentium quantumvis fœda et spurca, quo quid insipientius, vel infelicius ? Nam ne Hebræi ex vicinia Ægyptiorum, eorum idololatria inficerentur, præsertim cum eos viderent rerum dominos sibi imperare, hinc contra eos insurgit Sapiens, ac sequent. cap. eorum insipientiam et infelicitatem demonstrat. Eadem de causa Baruch. cap. 6. detonat in idola Babyloniorum, ut Judæos in Babylonicam captivitatem ituros ab iis colendis avertat. Pro *imperantes* perperam Lyran. Hugo et alii legunt *improperantes*, græce enim est, καταδυναστεύοντες αὐτόν, id est, *potentia et vi opprimentes illum*, scilicet populum Dei. Huc facit oratio Esther cap. 14. vers. 7. et sequent. *Et nunc non eis* (Persis hostibus nostris) *sufficit, quod durissima nos opprimunt servitute, sed robur manuum suarum idolorum potentiæ deputantes, volunt tua mutare promissa, ut aperiant ora Gentium, et laudent idolorum fortitudinem, etc.* Id Gorionides narrans, sic Esther facit loquentem : Ecce ipsi non dicunt te (ô Deus) nos in suas manus tradidisse, sed idolis acceptum hoc ipsum ferunt, eaque adorant dicentes : Vos in manus nostras Judæos dedistis.

Ex hoc loco liquet, Salomonem non esse Auctorem hujus libri. Nam ejus ævo nullæ gentes ominabantur Israeli, sed potius Israel per Salomonem dominabatur cæteris gentibus, præsertim vicinioribus. Quare videtur liber hic Scriptus sub tempora Septuagint. interpretum, quando Ptolomæus Lagi pater Philadelphi, ac Ægyptii idololatræ imperabant Judææ, uti dixi in Prooemio. Unde cap. seq. Ægyptios insectari pergit. Quod enim Lyran. censet auctorem libri esse Philonem Judæum, qui post Christum vixit sub Caio Caligula Cæsare, qui Caius misit statuam per totum orbem, quin et Jerosolymam, ut in ea à Judæis cæterisque gentibus adoraretur, ac Judæis id facere renuentibus, multas facessivit molestias, qua de causa ad eum à Judæis missus Philo repulsam tulit. Hoc, inquam, parum verisimile videtur. Quis enim credat hominem Judæum jam abrogato Judaismo, infidelem et perfidum, esse auctorem libri canonici sancti et sacri ?

15. QUONIAM OMNIA IDOLA NATIONUM DEOS ÆSTIMAVERUNT, QUIBUS NEQUE OCULORUM USUS EST AD VIDENDUM, NEQUE NARES AD PERCIPIENDUM SPIRITUM, NEQUE AURES AD AUDIENDUM, NEQUE DIGITI MANUUM AD TRACTANDUM, SED ET PEDES HORUM PIGRI AD AMBULANDUM.] Græce ἀργοί, id est : otiosi, inefficaces, inepti ad ambulandum. Pro *usus*, ut habent Græca et Roman. perperam aliqui legunt *visus*, etsi idem sit sensus. Alludit ad Psal. 113. 4. et Psalm. 134. 16. Verba ex se clara sunt et patent ex dictis S. Cyprian. lib. 3. Testimon. c. 59. pro *digiti manuum*, legit *digiti in manibus*. Sensus est, q. d. Ægyptii omnium gentium Deos coluerunt, puta idola, quæ nec veros digitos, nec veros pedes, nec veras manus habent, sed sunt sicut stipites et trunci, quibus, si ipsi eorum figuli similes fierent, homines esse desinerent. Hinc patet Ægyptios utpote valde superstitiosos, non tantum suos, sed et aliarum gentium Deos coluisse : idem post eos fecere Romani, ut Deos gentium sibi haberent propitios, itaque per eos gentes omnes sibi subjugarent. Sapienter S. August. libr. 1. de Civit. cap. 2 : *Nec ideo Troja, inquit, periit, quia Minervam perdidit. Quid enim prius ipsa Minerva perdiderat, ut periret? An forte custodes suos? hoc sane verum est, illis quippe interremptis potuit aufferri. Neque enim homines à simulacro, sed simulacrum ab hominibus servabatur. Quomodo ergo colebatur, ut patriam custodiret et cives, quæ suos non valuit custodire custodes ?*

16. HOMO ENIM FECIT ILLOS, ET QUI SPIRITUM MUTUATUS EST, IS FINXIT ILLOS,] q. d. Idoloplastes ex luto fecit idola, idemque, qui spiritum à Deo mutuo duntaxat accepit, ut illum ei in morte reddat et resignet, hinc finxit Deos illos luteos : ergo illi non sunt veri Dei, sed ficti.

NEMO ENIM SIBI SIMILEM HOMO POTERIT DEUM FINGERE.] Græce πλάσαι, id est, formare instar figuli, q. d. Nullus idoloplastes potest idolo suo spiritum inserere similem illi, quem ipse à Deo accepit. Quare non potest sibi similem Deum formare, id est, non potest formare idolum, quod habeat animam animæ suæ similem, puta non potest facere idolum animatum et rationale, q. d. Idoli faber et figulus non potest efficere, ut suus Deus, puta idolum, sit homo vivus sibi similis; ergo multo minus potest efficere, ut idolum sit Deus et Numen : Si enim non potest illi animam, quam habet inserere, multo minus poterit et afflare Deitatem, quam non habet : Græca hic variant et mendosa sunt. Quare standum vulgatæ, quæ optime sensum reddit.

17. Cum enim sit mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior enim est ipse his quos colit, quia ipse quidem vixit, cum esset mortalis, illi autem nunquam,] q. d. Idoloplastes non potest sibi similem, puta vivum fingere idolum sive Deum, quia cum sit mortalis, non potest fingere, dareque idolo animam immortalem (hujus enim creator est solus Deus immortalis) quare ipse idolum inanime, et quasi mortuum fingat oportet, qua de causa nefarius est, et iniquis manibus nefas operatur : *Melior est enim ipse his quos colit.* Græce σεβασμάτων αὐτοῦ, id est, suis culturis, puta suis idolis et diis, quos ipse ut fabricavit, sic et adorat et colit : idola enim nunquam habuerunt animam et vitam, quam habet, vel habuit ipse eorum opifex : animatus autem animaque præditus, longe re inanimi melior et præstantior est. Quid ergo magis nefarium, et iniquum, æque ac stultum, quam ut opifex effigiem à se factam et inanimem, ideoque se vivo longe deteriorem extollat super se, faciatque suum Deum, ac ut talem supplex invocet et adoret? Unde S. Cyprian. loco citato pro *melior enim* planius legit *melior autem;* quia ut jam dixi hæ particulæ *enim, autem,* inter se commutantur. Noster tamen profundius vertit *enim,* quia dat causam, cur dixerit idoloplasten facere Deum *manibus iniquis.* Causa enim est, quod iniquum sit, ut homo vivus adoret rem mortuam se longe viliorem, infirmiorem, et invalidiorem, atque ut opifex adoret opus suum, cui ipse dedit esse.

18. Sed et animalia miserrima colunt. Insensata enim comparata his illis sunt deteriora.] Pro *miserrima*, græce est, ἔχθιστα, id est, inimicissima, odiosissima, infestissima, ut serpentes, feles, canes, crocodilos, mures et vermes, quos coluerunt Ægyptii, qui tamen hominibus sunt summe noxii et infesti, ideoque miserrimi : Miserrimum enim est animal, quod homini, qui suus est herus æque ac finis, cui proinde obedire et servire debet, est rebelle et infestum, utpote à suo fine et scopo, ad quem conditum est à Deo creatore, plane aberrans et devium. Lyran. pro *miserrima* legit *miserrimi,* idque licet minus genuine tamen apposite, q. d. Miserrima animalia pro diis coluerunt Ægyptii, ideoque miserrimi et ipsi effecti sunt. Talis enim evadit quisque, qualis est Deus, quem colit.

Insensata enim comparata his, illis sunt deteriora.] Lyran. pro *miserrima*, quod præcessit legens *miserrimi*, sic explicat, q. d. *Insensata* animalia *comparata his,* scilicet hominibus, sunt ipsis hominibus *deteriora,* ut reddat rationem, cur dixerit miserrimos esse, qui colunt animalia, quia scilicet insensata sunt hominibus se colentibus, utpote sensu et ratione præditis deteriora. Alii explicant, q. d. *Insensata,* puta lignea et lapidea idola *comparata his*, nempe animalibus, *sunt ipsis deteriora*, q. d. Ligneum idolum est deterius animali bruto : Si ergo brutum non est Deus, multo minus idolum ligneum est Deus.

Verum hæc parerga sunt, et à Græco dissonantia. Græcus enim sic habet : Ἄνοια γὰρ συγκρινόμενα τῶν ἄλλων ἐστὶ χείρονα, id est, *dementia enim comparata aliis, sunt deteriora.* Unde et nonnulli Codices Vulgatæ pro *illis* habent *aliis :* Ἄνοια Græce proprie est nomen substantivum singularis numeri, significans dementiam, amentiam, furorem : Verum Auctor hujus libri, qui subinde verba Græca novat noveque accipit (uti Superius vidimus) videtur ἄνοια accipere adjective in plurali et in genere neutro, ut sit idem quod ἀνόητα id est, amentia vel *insensata.* Sensus ergo est, q. d. Quæcumque animalia insensata vel amentia, si cum his comparentur quæ colunt Ægyptii, inveniemus hæc illis deteriora; hoc est, animalia ab Ægyptiis culta, cum, si aliis comparentur, amentia inter rationalia sint habenda, hinc illis deteriora sunt; nam cum omnia expertia rationis sint, illa alia magis cum mente humana consonant, quoniam benigna sunt, hominique utilia : hæc vero sunt illi inimica, quod venefica sint, et illi infestissima, ut mireris quæ colant homines, suæ obliti humanitatis. Ita Cantacuzenus, Osorius, Emmanuel Sa, et Christophorus à Castro.

Rursum, si substantive et proprie Græcum ἀνοίᾳ translato accentu ex antepenultima in penultimam accipias in casu dativo, qui Græcis servit pro Latino Ablativo, ut ἀνοίᾳ, sit idem, quod *cum amentia,* per amentiam, propter amentiam, amenter, stulte et *insensate,* uti nonnulli in Vulgata legunt pro *insensata,* sic sensus erit, q. d. Hæc animalia infestissima, quæ colunt Ægyptii, amentia hac, seu propter hanc amentiam, qua capti Ægyptii cultum eis exhibent, comparata cum cæteris animalibus, eis sunt deteriora, quod illa Deo placeant, cum usibus humanis deserviant, ad quos sunt creata ; hæc vero exsecranda, cum usui sibi indebito usurpatæ divinitatis accommodata sint. Hinc Vatabl. vertit : *Ut quæ aliis comparata, deteriora sint propter hanc dementiam.* Ægyptiorum scilicet, qui animalia tam vilia, et exitialia præ aliis animalibus salutiferis pro Diis colunt, ideoque ea coram Deo deteriora, eique magis exosa, utpote quasi divinitatis æmula efficiunt. Dementia enim fuit crocodilos et serpentes comparatos cum equis, bobus, et aliis animalibus, ob hoc pro Diis eligere, quod deteriora sint et magis homini inimica. Hæc enim est demens et insana comparatio et electio. Unde nonnulli legunt *insensate,* id est, insane *comparata,* ut dixi.

Addit Cantacuzenus, Ægyptios pro diis coluisse muscas et vermes ex putri materia prognatos, ideoque naturæ quasi errata ac peccata. quos proinde initio mundi Deus cum cæteris animalibus non creaverit, nec bonos nominaverit, nec eis benedixerit dicens : *Crescite et multiplicamini.* Hæc enim sunt animalia plane insensata, et cæteris omnibus deteriora. Verum quid de horum generatione, vel creatione sentiendum sit dixi Genes. 1.

19. Sed nec aspectu aliquis ex his animalibus bona potest conspicere. Effugerunt autem Dei laudem, et benedictionem ejus.] Pro *conspicere* Codex Montis Animati legit *concupiscere.* Pro *aliquis* nonnulli manuscripti legunt *aliquid*, q. d. Animalia nil boni possunt conspicere. *Tanquam bona,* id est, tanquam pulchra : Hoc enim est, Hebr. טוב *tob* et Græcum καλόν, q. d. Nemo Ægyptiorum crocodilos et serpentes colentium, illorum aspectu delectatur, sed potius exhorret et abominatur ea ut turpia, deformia, et horribilia. Quis ergo credat illos esse Deos, qui sunt pulcherrimi et suavissimi? aut quod eodem redit, q. d. Sed nec, si quis aspiciat aliqua ex his animalibus, bona ea vel pulchra potest conspicere: nulla enim prædita deprehendit pulchritudine, ut propter eam sint amanda et colenda, sed po-

tius videt ea tetra et horrida, ideoque aversanda et explodenda. Græce est : *Neque ea tenus ut desiderentur tanquam in conspectu animalium bona sunt*, id est, crocodili et serpentes inter cætera animalia bona, pulchra, et speciosa, non sunt boni, desiderabiles et delectabiles conspectu; ergo multo minus boni sunt cultu, ut colantur scilicet quasi Dii.

Aliter Cantacuzenus, q. d. Deus initio mundi non creavit muscas et vermes, quos colunt Ægyptii. Unde cum Deus omnia à se creata vidit esse bona Genes. 1. inter hæc bona non vidit nec numeravit muscas et vermes. Addit Vatabl. ex Græco animalia, quæ colebant Ægyptii, puta crocodilos à cæteris animalibus, ut fœdos et tetros vitari ac horreri, q. d. Ergo multo magis iidem ab hominibus non colendi sunt, sed vitandi et cum horrore aversandi, ne animalibus stupidiores esse videantur. Sic enim vertit Vatalus : *Quæque ne animalibus quidem videantur pulchra, ut eorum desiderio tangantur.*

Effugerunt autem Dei laudem, et benedictionem ejus.] *Effugerunt*, non Ægyptii idololatræ, sed animalia, ut crocodili et serpentes ab iis pro Diis culti : Græce enim est, εκπεφευγε, id est, *effugit* in numero singulari, quod Græca Syntaxi eleganter concordat cum neutro plurali ζωα, id est, animalia, q. d. Animalia quæ colunt Ægyptii, aliena sunt à Dei laude et benedictione. Colunt enim ipsi serpentes : serpenti autem jam olim Deus maledixit, eo quod seduxerit Evam dicens : *quia fecisti hoc, maledictus eris super terram.* Genes. 3. Sensus est, q. d. Ægyptii pro Diis colunt serpentes, non tantum exitiales et horridos, sed et à Deo maledictos. Quid ergo boni ab iis sperare possunt? Sunt enim serpentes exosi Deo, hominibus, et animalibus omnibus, ideoque fugiunt lucem, ac hominum, et animalium æque ac Dei aspectum, atque in tenebras et latebras sese abdunt. Hoc notat το *effugerunt*. Ita Osorius, Jansen. Sa, et alii. Rursum effugerunt Dei laudem, quia coguntur ab idololatris ea colentibus negare quodammodo Deo laudem et benedictionem, quam res omnes creatæ reddunt Creatori suo.

Secundo. Noster Lorinus significantius, q. d. Animalia ab Ægyptiis culta *effugerunt*, id est, effugaverunt à se Dei laudem et benedictionem, cum ipsamet sibi Dei laudem usurpaverunt, quando eis delata est ab illis, qui mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis, non tantum corruptibilis hominis, sed et volucrum, et quadrupedum, et serpentum. Rom. 1. 23.

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Capite 12. 13. Docuit veram sapientiam (quæ hujus libri est objectum et argumentum, unde et ei nomen dedit) consistere in Dei veri fide et cultu, quare ei ex diametro repugnare cultum idolorum, ideoque ad idola digressus, eorum vanitatem et perfidiam a cap. 13. huc usque operose demonstravit : nunc redit ad cap. 12. ubi ostendit quanta beneficia Israelitæ per Dei unius, quem colebant, providentiam et beneficentiam sint adepti, Ægyptii vero colentes crocodilos, serpentes, aliaque animalia, per eadem, vel illorum similia sint puniti. Idem ergo argumentum hic repetit et prosequitur, docetque Ægyptios idololatras per bestias, quas colebant, esse exterminatos : Hebræos vero Deum colentes in deserto liberatos a serpentibus, coelesti esca, puta manna, et coturnicibus fuisse pastos.

1. Propter hæc, et per his similia passi sunt digne tormenta, et per multitu-
dinem bestiarum exterminati sunt. 2. Pro quibus tormentis bene disposuisti
populum tuum, quibus dedisti concupiscentiam delectamenti sui, novum
saporem, escam parans eis ortygometram : 3. ut illi quidem concupiscentes
escam propter ea, quæ illis ostensa et missa sunt, etiam à necessaria con-
cupiscentia averterentur. Hi autem in brevi inopes facti, novam gustaverunt
escam. 4. Oportebat enim illis sine excusatione quidem supervenire interi-
tum exercentibus tyrannidem : his autem tantum ostendere quemadmodum inimici eorum exter-
minabantur. 5. Etenim cum illis supervenit sæva bestiarum ira, morsibus perversorum colubro-
rum exterminabantur. 6. Sed non in perpetuum ira tua permansit, sed ad correptionem in
brevi turbati sunt, signum habentes salutis ad commemorationem mandati legis tuæ. 7. Qui
enim conversus est, non per hoc, quod videbat, sanabatur, sed per te omnium salvatorem : 8. in

hoc autem ostendisti inimicis nostris quia tu es, qui liberas ab omni malo. 9. Illos enim locustarum et muscarum occiderunt morsus, et non est inventa sanitas animæ illorum : quia digni erant ab hujusmodi exterminari. 10. Filios autem tuos, nec draconum venenatorum vicerunt dentes : misericordia enim tua adveniens sanabat illos. 11. In memoria enim sermonum tuorum examinabantur, et velociter salvabantur, ne in altam incidentes oblivionem, non possent tuo uti adjutorio. 12. Etenim neque herba, neque malagma sanavit eos, sed tuus, Domine, sermo qui sanat omnia. 13. Tu es enim, Domine, qui vitæ et mortis habes potestatem, et deducis ad portas mortis, et reducis : 14. homo autem occidit quidem per malitiam; et cum exierit spiritus, non revertetur, nec revocabit animam quæ recepta est : 15. sed tuam manum effugere impossibile est. 16. Negantes enim te nosse impii, per fortitudinem brachii tui flagellati sunt : novis aquis, et grandinibus, et pluviis persecutionem passi, et per ignem consumpti. 17. Quod enim mirabile erat in aqua, quæ omnia exstinguit, plus ignis valebat : vindex est enim orbis justorum. 18. Quodam enim tempore, mansuetabatur ignis, ne comburerentur quæ ad impios missa erant animalia : sed ut ipsi videntes scirent quoniam Dei judicio patiuntur persecutionem. 19. Et quodam tempore in aqua supra virtutem ignis exardescebat undique, ut iniquæ terræ nationem exterminaret. 20. Pro quibus Angelorum esca nutrivisti populum tuum, et paratum panem de cœlo præstitisti illis sine labore, omne delectamentum in se habentem, et omnis saporis suavitatem. 21. Substantia enim tua dulcedinem tuam, quam in filios habes, ostendebat : et deserviens uniuscujusque voluntati, ad quod quisque volebat, convertebatur. 22. Nix autem et glacies sustinebant vim ignis, et non tabescebant : ut scirent quoniam fructus inimicorum exterminabat ignis ardens in grandine et pluvia coruscans. 23. Hic autem iterum ut nutrirentur justi, etiam suæ virtutis oblitus est. 24. Creatura enim, tibi Factori deserviens, exardescit in tormentum adversus injustos : et lenior fit ad benefaciendum pro his qui in te confidunt. 25. Propter hoc et tunc in omnia transfigurata, omnium nutrici gratiæ tuæ deserviebat : ad voluntatem eorum qui à te desiderabant : 26. ut scirent filii tui quos dilexisti, Domine, quoniam non nativitatis fructus pascunt homines, sed sermo tuus hos, qui in te crediderint, conservat. 27. Quod enim ab igne non poterat exterminari, statim ab exiguo radio solis calefactum tabescebat : 28. ut notum omnibus esset quoniam oportet prævenire solem ab benedictionem tuam, et ad ortum lucis te adorare. 29. Ingrati enim spes tanquam hybernalis glacies tabescet, et disperiet tanquam aqua supervacua.

1. PROPTER HÆC (græce διὰ τοῦτο, id est, *propter hoc*, scilicet scelus idololatriæ, vel *propter hanc causam*) ET PER HIS SIMILIA PASSI SUNT DIGNE TORMENTA, ET PER MULTITUDINEM BESTIARUM EXTERMINATI SUNT.] Ita legendum cum Romanis et Græcis. Male ergo multi Codices omisso τῷ *per* legunt, *propter hæc et his similia.* Nec enim sensus est, q. d. Propter hæc et similia scelera puniti sunt Ægyptii, sed q. d. Propter hæc animalia, quæ quasi Deos coluerunt Ægyptii, *et*, id est *etiam*, vel pariter *per* animalia his quæ coluerunt *similia*, puta per ranas, sciniphes, locustas, etc. *digne*, id est juste et congrue, *tormenta passi sunt et exterminati;* nam quia bestias coluerunt, hinc bestias ultrices senserunt : *quia per quæ peccat quis, per hæc et torquetur,* ut dixit capite 11. 17. Hæc enim est lex talionis peccato decreta à justa Dei providentia et vindicta. Redit ad plagas Ægypto ob idololatriam per Moysem inflictas, de quibus actum est cap. 11. et 12.

Pro *exterminati sunt*, græce est, ἐβασανίσθησαν, id est, *cruciati sunt*, scilicet extreme usque ad mortem et exterminium. Eodem sensu sæpe in hoc libro hæc vox græca sumitur, ideoque ab interprete nostro vertitur, *exterminati sunt.*

2. PRO QUIBUS TORMENTIS BENE DISPOSUISTI (græce εὐεργετήσας, id est, beneficio affecisti. Vide dicta cap. 3. v. 5.) POPULUM TUUM, QUIBUS DEDISTI CONCUPISCENTIAM DELECTAMENTI SUI NOVUM SAPOREM, ESCAM PARANS EIS ORTYGOMETRAM,] q. d. Tu Domine, Ægyptios idololatras hostes tuos punivisti ranis, locustis, muscis, etc.; hæc enim animalia implebant totam Ægyptum, omnesque cibos et aquas inficiebant et conspurcabant, ut nec esurientes comedere, nec sitientes bibere quidquam possent sine ingenti horrore et nausea; at populo tuo, puta Hebræis in deserto, non solum manna in escam dedisti, sed et cum carnes concupiscerent, dedisti eis concupiscentiam delectamenti, et rem concupitam et deliciosam, puta delicias carnium, quas concupierant, puta ortygometram, id est copiam coturnicum. Unde græce est : *Quibus in concupiscentiam appetitus peregrinum gustum* (saporem) *præparasti ortygometram.* Vatablus : *Cum avidæ ipsius appetentiæ, cibum novi saporis paravisti coturnicem*, sive *ortygometram.* Itaque sensus est : Dedisti ac præparasti cibum avide appetentibus, pro cibo novi et adhuc ab ipsis antea non degustati saporis, ortygometram sive coturnicem. Peccarunt Hebræi gula et murmure, dum pluente è cœlo manna illud velut levem et tenuem cibum fastidientes, murmurarunt contra Moysem, et petierunt solidas crassasque carnes. Sed Deus gulæ eorum indulsit, ac per ventum impulit exercitum coturnicum in castra Hebræorum, ut eas caperent, coquerent, et comederent; idque fecit quotidie per spatium

unius mensis : quo facto punivit eorum gulam et murmur plaga, qua plerosque occidit. Unde locus vocatus est *sepulcra concupiscentiæ*, Num. 19. 34. Unde :

Tropolog. S. August. tractat. 73. in Joannem, sapienter æque ac eleganter docet iræ Dei signum esse, si concupiscentiæ nostræ sua vota concedat, misericordiæ vero si neget. Sic enim ait : *Dicit Jacobus Apostolus cap. 4 : Petitis et non accipitis, eo quod male petatis, aut in concupiscentiis vestris insumatis. Male ergo usurus eo quod vult accipere, Deo potius miserante non accipit. Proinde si hoc ab illo petitur unde homo lædatur exauditus, magis metuendum est ne quod posset non dare propitius, det iratus. An non vidimus Israelitas malo suo impetrasse quod culpabili concupiscentia petierunt? Concupierant enim carnibus vesci, quibus placebatur manna de cœlo. Fastidiebant quippe quod habebant, et quod non habebant impudenter petebant; quasi non melius peterent, non ut cibus qui deerat indecenti desiderio præstaretur, sed ut ille qui aderat sanato fastidio sumeretur. Quando enim nos delectant mala et non delectant bona, rogare potius debemus Deum, ut delectent bona, quàm ut concedantur mala.*

NOVUM SAPOREM] carnium, puta coturnicum, quia manna levius Hebræis amplius non sapiebat. Rursum novus sapor non solum est is quem nondum sis expertus, sed etiam pretiosus et jucundus. Sic vocatur canticum novum, id est, pulchrum et jucundum; vinum novum, mandatum novum, ut diligamus invicem; novum, hoc est eximium et suavissimum. Ita Noster Lorinus. Adde, cum Deus escas alicui mittit, solere dignas se, id est, non communes et vulgares, sed præstantes et eximias mittere, ideoque novum saporem eis indere, ut cæteris escis similibus longe suaviores et sapidiores videantur. Sic vinum, quod ex aqua Christus fecit in Cana Galilææ, fuit optimum et sapidissimum Joannis 2. 10. Exemplum plane simile est in Vita S. Columbani, c. 29. S. Columbanus enim Theodoricum regem Francorum reprehendens ob concubinatum, ab eo pulsus in exsilium, cum sociis fame laboravit : *Sed quamvis alimonia deesset, manebat intemerata atque inconcussa fides, quæ necessarias res à Domino impetraret. Cumque jam triduana inedia laborarent, tanta avium copia eis oblata est, quanta Israelitarum castra coturnicibus advolantibus operuit, ita ut omnem locum illum aves implerent. Intellexit autem vir Dei ob suam suorumque necessitatem has dapes exhiberi; quippe quæ non nisi illo, quo ipse degebat, loco invenirentur. Jubet ergo primum suos laudes et gratias agere conditori, ac deinde dapes capere. Erat profecto mirum illud et stupendum miraculum : Capiebantur aves ut jusserat pater, nec illæ pennigero instructæ volatu se subducebant, sed triduo permansit illud manna avium. Quarto deinde die, quidam Pontifex ex vicinis urbibus frumenti copiam divino instinctu beato Columbano transmisit. Mox igitur ut advenit frumentum, aves illæ Deo jubente omnes avolarunt. Porro Eustachio, qui id temporis sub viri Dei obedientia cum aliis erat, referente cognovimus, neminem tum inter ipsos fuisse, qui se ante illud tempus ejusmodi aves vidisse meminisset. Earum autem talis erat sapor, ut dapes regias vinceret.* Hucusque vitæ Auctor.

ORTYGOMETRAM.] Ὀρτυγες græce vocantur coturnices ab Ortygia insula, quæ est in Græcia, ubi primum visæ sunt, ait Isidorus libro 12. Etymol. cap. 7; sed quid sibi vult τὸ parelcon *metram?* Primo Jans. *metram* censet deduci à μετρον, id est, mensura; quod ortygometra cæterarum coturnicum in volando, dum loca mutant, sit mensura et moderatrix. Verum μετρον scribitur per ε breve, μητρα vero per η longum.

Dico igitur *metram* deduci à μητρα, id est matrix, vel μητηρ, id est mater : ortygometra ergo est coturnicum matrix, sive rex aliis coturnicibus major et nigrior, qui agmen coturnicum præit et deducit, quem proinde cæteræ ut ducem sequuntur non aliter, quàm apes suum regem. Ita Plinius, libro 10. 23. et Aristoteles, libro 8. Historia Animalium, capite 12. Hesychius, Gaza, et alii. Sub ortygometra ergo velut sub duce totum coturnicum exercitum accipe, ut patet Numero 11. 31. ubi Noster Hebr. שלו *scaleu* vertit *coturnices;* Septuag. vero *ortygometram.* Septuag. de more sequitur hic Sapiens. Hinc ortygometram Itali vocant, *il re delle quaglie;* Galli, *le roi* ou *mère des cailles.* Ita Aldrovandus in Coturnice.

Addit Petrus Nannius hoc loco : Video, ait, illud parelcon *metra* adjungi quibusdam animalibus, quando grandiora in eo genere designantur, ut echinometra, id est, echinus major et spinosior, de quo Plinius lib. 9. cap. 21; leonimetra, id est, leo grandior, de quo Gesnerus in Leone : sic ortygometra est coturnix major et crassior; verisimile enim est coturnices illas miraculosas missas ad Hebræos, quasi Dei opus, fuisse aliis majores, pinguiores, suaviores, excellentiores. Plura de tota hac historia dixi Exodi 16. v. 12. et Num. 11. v. 31.

3. UT ILLI QUIDEM CONCUPISCENTES ESCAM PROPTEREA, QUÆ ILLIS OSTENSA ET MISSA SUNT, ETIAM A NECESSARIA CONCUPISCENTIA AVERTERENTUR : HI AUTEM IN BREVI INOPES FACTI, NOVAM GUSTAVERUNT ESCAM.] Pergit ostendere disparitatem escæ Ægyptiorum et Hebræorum, q. d. In Ægyptios immisisti ranas, muscas, locustas, etc. Hebræis vero dedisti manna et ortygometram, *ut illi*, scilicet Ægyptii, cum per famem concupiscerent escam, *propter ea*, scilicet animalia jam dicta, *quæ illis ostensa*, id est, exhibita et *missa sunt* in pœnam, ut escas eorum fœdarent et conspurcarent, hac fœditate et spurcitie nauseantes, *etiam à necessaria concupiscentia*, id est, à cibo concupito et necessario averterentur, cumque fastidirent et exhorrescerent, itaque fame et inedia contabescerent. *Hi autem*, Hebræi scilicet, *in brevi inopes facti*, Græce *ad breve* tempus, *penuria affecti*, puta modico tempore famem experti, *novam gustaverunt escam*, puta ortygometram, quæ novo gratoque sapore mire eos recreavit, q. d. Ægyptii ob immissas ranas, muscas, sciniphes quæ in mensas cibosque turmatim irruebant, eosque inficiebant, non solum iis non sunt satiati, sed et necessarii cibi appetitum amiserunt, ad eumque nausearunt; at Hebræi novi et cœlestis cibi, puta coturnicum delicatissimarum missu novam orexin senserunt, novamque novi saporis in edendo suavitatem perceperunt. Vide dicta Exodi 8. 3. Coturnices enim sunt præpinguis et optimi saporis, ac cæteris pinguiores et sapidiores fuere hæ à Deo Hebræis missæ.

Pro δειχθεισαν, id est *ostensam*, scilicet τροφήν, id est *escam*, cum nimirum pro cibis Deus Ægyptiis ranas, quasi escas ostendit et exhibuit. Vatican. nervosius legit, ἀδειχθεισαν, id est *de-*

formitatem odiosam et detestabilem, scilicet ranarum, et ciborum quos ranæ fœdabant; propter hanc enim Ægyptii etiam necessariorum ciborum concupiscentiam et appetitum omnem aversati sunt : esto enim urgeret eos fames, tamen ciborum spurcities tantam eis nauseam ingerebat, ut omnes abominarentur, ideoque inedia enecarentur. Ita Cantacuzenus, Lyran. Dionys. et alii. Quare minus genuine S. Bonav. et Hugo priorem hujus versus partem accipiunt, non de Ægyptiis, sed de Hebræis, q. d. Deus dedit Hebræis novam escam, scilicet ortygometram, ut per eam, concupiscentiam ciborum, quibus in Ægypto assueverant, illis adimeret. Nam est antithesis manifesta cum ait: *Hi autem*, scilicet Hebræi, quos opponit Ægyptiis; de quibus jam locutus erat.

4. OPORTEBAT ENIM ILLIS SINE EXCUSATIONE QUIDEM SUPERVENIRE INTERITUM EXERCENTIBUS TYRANNIDEM : HIS AUTEM TANTUM OSTENDERE QUEMADMODUM INIMICI EORUM EXTERMINABANTUR.] Græce ἐβασανίζοντο, id est, *cruciabantur*, de quo dixi vers. 1. Sensus est, q. d. Deus immisit Ægyptiis ranas aliaque noxia animalia, quæ eos per fastidium ciborum,indeque per famem et defectum necessarii alimenti perderent, eo quod tyrannice opprimerent Hebræos : Hebræis vero modica fame cruciatis dedit pingues et sapidas coturnices, ut ex modica sua fame metirentur longam et internecinam famem Ægyptiorum, quam scilicet illa ipsos torserit, dum multos eorum exanimavit; indeque recrearentur, ac Dei erga se providentiam agnoscerent, scirentque se Deo curæ cordique esse, imo Deum pro se contra Ægyptios cæterosque hostes pugnasse et pugnare.

SINE EXCUSATIONE,] id est inexcusabilem, inevitabilem, indeprecabilem (hoc enim significat græcum ἀπαραίτητον, item severum, crudelem, sævum; quod huic quoque loco congruit), ut loquitur Gellius libro 6. cap. 16 : *Interitum*, græce ἔνδειαν, id est *penuriam*, scilicet cibi, quæ causat mortem et interitum.

5. ETENIM CUM ILLIS SUPERVENIT SÆVA BESTIARUM IRA, MORSIBUS PERVERSORUM COLUBRORUM EXTERMINABANTUR.

6. SED NON IN PERPETUUM IRA TUA PERMANSIT, SED AD CORREPTIONEM IN BREVI TURBATI SUNT, SIGNUM HABENTES SALUTIS, AD COMMEMORATIONEM MANDATI LEGIS TUÆ.

7. QUI ENIM CONVERSUS EST, NON PER HOC QUOD VIDEBAT SANABATUR, SED PER TE OMNIUM SALVATOREM.] *Sæva bestiarum ira* est furor serpentum, quos Deus immisit Hebræis ob murmur.

Alio exemplo ostendit quàm dispari pœna Deus punierit Hebræos et Ægyptios. Ægyptios enim per ranas, locustas, sciniphes inevitabiliter occidit et perdidit, Hebræis vero contra immissos serpentes remedium assignavit. Cum enim Hebræi in deserto, ob itineris laborem murmurarent contra Deum et Moysen, Deus in murmurantes misit serpentes ignitos, qui suo morsu multos occiderunt; sed cæteris eorum exemplo perculsis et pœnitentibus, orante Moyse Deus illico contra morsum assignavit remedium, jubens à Moyse erigi serpentem æneum, quem qui aspiciebant sanabantur, Numer. 21. vers. 4. et sequent. Vide ibi dicta, nec enim ea hîc repetere opus est. Non ergo voluit Deus perdere Hebræos hac plaga, uti perdidit Ægyptios, sed modica castigatione ad officium et pœnitentiam revocare, ac paucorum supplicio sua jussa publicamque disciplinam sancire.

Apposite in murmurantes immisit serpentes, quia murmurans et detractor in occulto sibilat quasi serpens, ac virus pestiferum maledicentiæ lingua sua pestifera audientibus afflat, juxta illud Eccles. 10. 11 : *Si mordeat serpens in silentio, nihilominus habet, qui occulte detrahit.* Vide ibi dicta. Pro *perversorum*, græce est, σκολιῶν, id est, *tortuosorum*.

AD CORREPTIONEM,] εἰς νουθεσίαν, id est, *in admonitionem*, ut hac pœna monerentur ne murmurarent, sed Deo et Moysi patienter et constanter obsequerentur.

SIGNUM (græce *symbolum*) HABENTES SALUTIS.] Notat serpentem æneum jussu Dei à Moyse erectum, ad sanandum serpentum morsus. Hic enim serpens vocatur *signum* et *symbolum*, quia ipse, utpote æneus et inanimis, non poterat esse causa sanitatis eamque conferre : unde ejus tantum erat signum, quo qui urebantur morsi à serpentibus ignitis, id est, suo morsu urentibus, scilicet eum aspiciendo, hi illico à Deo sanabantur. Hoc est, quod subdit : *Qui enim conversus est*, id est, qui faciem obvertit serpenti æneo, cum intuendo : *Non per hoc quod videbat*, id est, non per serpentem *sanabatur, sed per te omnium salvatorem.* Hic ergo serpens signum erat *salutis*, idque *ad commemorationem mandati legis tuæ*, ut scilicet per illud Hebræi memores fierent, et recordarentur divinæ clementiæ in pœnitentes, ac vindictæ in rebelles et legi inobedientes. Secundo, sic exponas, q. d. Sicut obedientes mandato Dei jubentis aspicere serpentem æneum, si vellent salutem adipisci, sanabantur; ita ex hoc ipso scire poterant et debebant non posse se à cruciatibus, et ab infligendis malis eripi, nisi aspicerent in legem, et ejus mandatis parerent, vel nisi divinis præceptis amplius non obloquerentur, sed assuescerent parere Dei ministris : aut certe se non posse sanitatem comparare, nisi aspicerent in auctorem legis, et à malis liberatorem Christum, quia *sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto : ita oportet exaltari Filium hominis ; ut omnis qui credit in ipsum non pereat, sed habeat vitam æternam.* Joan. 3.

Allegorice, hic serpens quoad figuram similis serpentibus veris et vivis, sed carens illorum veneno, significabat Christum innocentem æstimatum tamen noxium et sceleratum, pro nobis crucifixum; unde æneus erat, ut significaret divinitatem et æternitatem Christi, item crucis Christi claritatem, instar æris tinnuli toto orbe resonantem. Ita S. August. Theodosius Nyssen. imo Christus ipse Joannis 3. 14. cujus verba jam recitavi. Quocirca Cæsarius Arelatensis, hom. 4. de Paschate : *Medela*, inquit, *si volumus, etiam modo nobis completur, quando peccatum ipsius peccati cognitione curatur, et crimen criminis confessione aboletur ; ac sic homo quando dicit cum Propheta, quoniam iniquitates meas ego cognosco, et peccatum meum contra me* (coram me) *est semper, quando bene respicit peccatum suum, sanat morsum serpentis, per serpentis aspectum.*

Porro veri Ophitæ, id est, serpentini (ὄφις enim est serpens) fuere prisci Hæretici, qui ex eo quod Genes. 3. dicitur serpens fuisse callidissimus, ac seducendo Evam scientiæ boni et mali occasionem dedisse, serpentem colebant ut Deum, eumque Christo anteferebant, dicti-

tantes quod ipsa sapientia facta sit serpens. Quocirca Mosen illius potentiam et majestatem admiratum, imaginem ejus fecisse serpentem æneum, quem quicumque morsus à serpente aspiceret sanaretur; imo Christum serpentis hujus vim æmulatum, illi se comparasse dicendo: *Sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis*, Joannis 3. Vide Irenæum, lib. 1. contra hæres. c. 36. Epiphan. hæres. 37. Tertul. August. et alios in hæresi Ophitarum.

8. In hoc autem ostendisti inimicis nostris, quia tu es qui liberas ab omni malo.] Pro *ostendisti* græce est, επεισας, id est, *persuasisti*. Impii enim et pervicaces, quales erant Ægyptii, non credunt verbis, sed credunt plagis et verberibus assidue iteratis, ut vel inviti coactique credant te Deum servatorem tuos liberare à malo, hostes vero eorum perdere. Pergit exaggerare Dei severitatem et vindictam in Ægyptios, ejusque clementiam in Hebræos. Æqualis enim beneficentiæ est liberare à malo et morte, ac conferre bonum et vitam.

9. Illos enim (Ægyptios) locustarum et muscarum occiderunt morsus, et non est inventa sanitas animæ (vitæ) illorum: quia digni erant ab hujusmodi exterminari.] Refricat plagam locustarum et muscarum, Pharaoni et Ægypto à Deo per Moysem inflictam, Exodi 8. 24. et c. 10. 6. Vide ibi dicta.

10. Filios autem tuos, nec draconum venenatorum vicerunt dentes: misericordia enim tua adveniens sanabat illos,] q. d. Hebræos vero, qui tui erant cultores, ideoque filii dilectissimi, morsi à serpentibus, morsus hosce excusserunt aspiciendo serpentem æneum, quem tua misericordia ad sanandum eos suggessit. Hebræos vocat *filios*, tum ob professionem veræ religionis et cultus Dei, tum quia morsu serpentum pœnitentes de murmure ad justitiam se disponebant, eamque reipsa obtinebant, quicumque verum contritionis actum eliciebant.

Dracones vocantur serpentes majores, annosiores, ideoque sæviores, adeo ut cum elephantis depugnent, teste Plinio lib. 8. cap. 11. Tales fuere, qui momordere Hebræos murmurantes. Unde Philostratus, l. 3. de Vita Apollonii Thyanei cap. 2, narrat dracones ignitos montem mari Rubro (juxta quod castra metabantur Hebræi) imminentem occupare, ac horrende sibilare, ut eminus audientes percellantur.

Pro *adveniens* græce est, αντιπαρηλθε, id est, *ex adverso advenit*, tua misericordia, *occurrit opposuitque* se plagis lethiferis à serpentibus inflictis, easque discussit et sanavit. Rursum αντιπαρηλθε, id est, *intercessit, opem tulit, in discrimine venit in auxilium* contra dracones, ne ita morderent ut interimerent; aut si momordissent, tua miseratio præsentaneum eis assignavit remedium serpentem æneum, cujus intuitu sanabantur.

11. In memoria enim sermonum tuorum examinabantur, et velociter salvabantur, ne in altam incidentes oblivionem, non possent tuo uti adjutorio.] Pro *in memoria* perperam Hugo, Dionys. et Holcot legunt *immemoria*, id est oblivio, q. d. Ob immemoriam, id est, oblivionem sermonum tuorum Hebræi pœnis examinabantur et cruciabantur. *In memoria*, græce εις υπομνησιν, id est, in monitionem, in recordationem, in memoriam, ut scilicet sermonum tuorum obliti, eorumdem rursum recordarentur, essentque memores, pœnis *examinabantur* et excitabantur. *Examinabantur*, ita legendum cum Romanis, non *exterminabantur*, uti legunt nonnulli, vel *examinubantur*, uti legunt alii. Græce est, εξεκεντριζοντο, id est, *exstimulabantur*: quod eòdem redit, quò nostrum *examinabantur*. Oblivionis enim additur examen et interrogatio, quasi stimulus ad recordationem rei oblitæ; tardis vero et pigris, uti bobus et asinis subditur stimulus ad diligentiam et velocitatem, ut celerius incedant. Complut. vero et Cantacuzenus, εξεκεντριζοντο, vertunt *inserebantur*, sicut ramus unus arboris alteri inseritur et inoculatur. Simili enim modo Deus memoriam legis ab Hebræis, quasi ablatam et oblitam, per pœnas eis restituit et rursus inseruit. Sensus est, q. d. Hebræi immemores tuæ obedientiæ et tuorum præceptorum, per morsus serpentum excitabantur, ut eorumdem recordarentur. Hi enim morsus aculei et stimuli, quibus pungebantur, excitabant eos ab oblivionis somno et veterno. *Vexatio* enim *dat intellectum.*

Ne in altam (græce βαθειαν, id est profundam: sic alibi sæpe profunda vocantur *alta*, quia alta sunt non sursum, sed deorsum) incidentes oblivionem (tuarum promissionum et præceptorum) non possent tuo uti adjutorio.] Græce: ινα μη απερισπαςοι γενωνται της σης ευεργεσιας, id est, *ne immobiles, vel irretractibiles, àut potius irretrahibiles fierent tuo beneficio;* qui scilicet eo retrahi non possent, quod Noster clare vertit: *Non possent uti tuo adjutorio.* Forte etiam Noster, inquit Jansen. legit, ανυπερισπαςοι, id est, *indefensi*, qui scilicet clypeo beneficentiæ tuæ, Domine, non tegerentur, nec à malorum incursu defenderentur. Sensus est, q. d. Morsu serpentum, ac miraculosa eorum per serpentem æneum sanatione, excitasti, Domine, Hebræos, ut recordarentur tuî tuæque legis, ne in altam ejus oblivionem incidentes, non possent vel præteritis, vel futuris tuis beneficiis ad frugem revocari, itaque desperata foret eorum salus, ut non possent amplius uti tuo adjutorio. Alta enim Dei legisque divinæ oblivio inducit impœnitentiam, obdurationem, et desperationem salutis; quo fit ut Deus tales deserat, suumque adjutorium ab eis subtrahat. Hinc à peccatis, et morte ac gehenna, in quam proni ruunt, retrahi nequeunt: nam *impius cum in profundum venerit peccatorum, contemnit*, Prov. 18. 3.

Secundo, exponi posset, q. d. Ne obliti Dei, ideoque vicissim à Deo oblivioni traditi, velut jam proscripti et perditi, ulterius Dei auxilium experiri non possent, quomodo de mortuis dicitur: *Sicut vulnerati dormientes in sepulcris, quorum non es memor amplius, et ipsi de manu tua repulsi sunt*, Psal. 87. 6.

Tertio, Cantacuzenus explicat, q. d. Ne immemores non possent cogitare de tuis beneficiis, et ab eorum cogitatione detraherentur, nec ab eis traherentur ad eorum Deique benefactoris cogitationem et recordationem.

Quarto, alii, q. d. Ne tuî obliti, non possent tuo amplius uti adjutorio, id est, beneficio, quo eos sanasti. Deus enim non sanabat percussos à serpentibus, nisi qui hoc stimulo excitati oblivionem excutiebant, et ad Deum pœnitentes opis causa recurrebant: impœnitentes enim indigni erant Dei adjutorio.

Quinto, Noster à Castro, apposite et connexe:

His verbis, inquit, redditur ratio novi beneficii contenti in adverbio *velociter salvabantur*. Non enim Deus contentus erat eo beneficio, quod filiis suis conferebat, ut scilicet stimulati venirent in memoriam mandatorum transgressorum; nec diu differebat, uti poterat, sanitatem; sed hoc etiam uberius addebat, ne sanitas differretur multis ac diuturnis medicamentis adhibitis; ut adhibere solent homines, et differre in multos dies curationem et sanitatem, sed statim, celeriter, uno aspectu ænei serpentis sanabantur : cujus rei hæc erat ratio, ne si diu sanitas differretur, obliviosi facti legis Dei, difficile postea retraherentur ab ea oblivione, beneficio sanitatis, quæ ab eis tunc non Deo, sed medicamentis ascriberetur. Huic expositioni favet ratio quam subjungit.

Physice rursum sic exponi posset, q. d. Velociter sanati sunt à morsu serpentum, ne si lente tardeque sanarentur, ardens (erant enim serpentes igniti et urentes) virus serpentum cerebrum invaderet, eosque ageret in phrenesim, maniam et furorem, sicut morsi à canibus rabidis, nisi statim plagæ occurratur, aguntur in rabiem. Acti enim in phrenesim fuissent incurabiles. Insani enim serpentem æneum aspicere non voluissent, sani aspicere non valuissent : præsertim quia aspectus hic debebat fieri ab homine libero, et de murmure suo pœnitente, ac veniam opemque Dei poscente, quod facere nequivissent phrenetici : unde tunc in altam remedii et curæ suî ipsius oblivionem incidentes, non potuissent uti Dei adjutorio, puta serpente æneo dato sibi ad mali remedium.

Ex omnibus hisce explicationibus prima videtur planissima, cui si addas utramque ultimam, evadet illa plena et perfecta, q. d. *In memoria*, vel ut Græca habent : *In memoriam sermonum tuorum examinabantur*, hoc est, ut murmurantes Hebræi fierent memores tuorum præceptorum et obedientiæ tibi, ô Domine, debitæ, morsibus serpentum, quasi examine quodam tuo pungente *stimulabantur*, ut habent Græca ; sed et pœnitentes *velociter sanabantur*, ut agnoscerent scirentque hanc serpentum plagam à te, et murmurantibus immitti, et à pœnitentibus revocari. Si enim diutius sanitatem distulisses, cogitassent hanc serpentum pœnam, vel à te non immissam, sed casu ex loci natura accidisse; vel à te non sanatam, sed ab æneo serpente, aut aeris temperie aliove casu ; aut certe ignito serpentum veneno subito cerebrum penetrante, in phrenesim acti, in oblivionem tuî, rerumque omnium incidissent, nec ab utraque revocari, aut tuo amplius auxilio et serpentis ænei beneficio uti potuissent, utpote rationis jam per phrenesim impotes, deliri et insani.

12. Etenim neque herba, neque malagma sanavit eos, sed tuus, Domine, sermo qui sanat omnia.] Probat Hebræos à morsibus serpentum in deserto velociter sanatos à solo Deo, ut illum agnoscerent et colerent, eo quod in deserto arido et sterili non erant herbæ medicæ, v. g. Dracontea et serpentina, ex quibus fiunt malagmata et emplastra ad curandos hosce morsus. Et esto fuissent, non poterant illa velociter et subito morsus curare, sed lente et pedetentim. Multo minus id facere poterat serpens æneus ; hic ergo signum duntaxat erat curationis, at non causa. Causa ergo sanationis fuit sermo, id est jussio Dei, qui, ut unico verbo dat homini esse et vitam, sic et eamdem morbo aut plaga afflictam solo verbo nutuque, cum ei libitum fuerit, restaurat, juxta illud : *Misit verbum suum et sanavit eos*, psal. 106. v. 20.

Mystice, verbum Dei, præsertim S. Scriptura curat animæ plagas et ægritudines. Nam ut ait S. August. in psal. 36 : *Omnis morbus animæ habet in Scriptura medicamentum suum.* Idem docet S. Chrysost. hom. 12. in Genes. Unde S. Paula quaslibet animæ suæ passiones et afflictiones, appositas ad eas S. Scripturæ sententias ore mentique revolvendo sanabat, uti refert S. Hieronym. in ejus Epitaphio. Idem asserit S. Basil. epist. 1. ad Gregor. Theolog. idque exemplis confirmat. Si enim quis, inquit, tentetur luxuria, habet in Script. Joseph, quem pro castitate usque ad carcerem depugnantem imitetur. Si morbis vexetur, habet patientiam Job sibi in speculum propositam. Si injuriis hostium appetatur, habet Davidem persecutiones Saul sustinentem. Si à subditis probris exagitetur, habet Moysem mansuetissimum, quem æmuletur.

Malagma.] Græca vox est significans medicamentum leniens, sive fomentum à μαλάττω, id est mollio, mitigo, subigo, foveo. Unde Galen. lib. 5. Simplic. Facult. docet malagmata esse pharmaca emollientia, quæ concretas durities emolliunt : hæ autem concretiones tumoresque, inquit, fiunt maxime circa musculorum capita, atque eorum tendones. Additque hæc pharmaca, ut quod concretum est, commode fundant, et sensim per evaporationem discutiant, nec admodum calida, nec admodum sicca esse oportere. Talia sunt ammoniacum, bdellium, butyrum. Porro malagmatum diversæ sunt species, et diversis partibus accommodatæ ad multiplices effectus : quædam enim digerunt materiam, quædam extrahunt, quæ ἐπισπαστικὰ vocantur, quædam aperiendi vim habent, ideoque στομωτικὰ nuncupantur : pleraque certis membris aptantur, ut jecori, lieni, articulis. Sunt malagmata ad strumas, phymata, parotidas, ad aquam intercutem, ad sistendum sanguinem, et id genus alia.

Insuper medici malagmata distinguunt ab emplastris, quod illa proprie sint emollientia, ideoque maxime fiant ex floribus, eorumque surculis : malagmata enim sunt fomenta rei duræ, v. g. Apostemati superposita, ut illud emolliant : emplastra vero sunt pharmaca, quæ cutis meatus constipant, obstruunt et obturant, ideoque componuntur ex rebus metallicis contusis, aut materia viscosa et tenaci, qualis est amygdalum, pompholyx, cerussa, calx lota, cimolia, et id genus, de quibus Galenus lib. 4 et 5. simpl. Facult. Dicitur emplastrum ab ἐμπλάττω, id est, subigo, in massam formo, illino, infarcio, ferrumino, obstruo, impleo.

Verum alii Scriptores sæpe malagma sumunt pro quolibet emplastro, et vice versa, ita hic videtur sumi. Ex dictis colligitur Deum noluisse coli serpentem æneum, sed tantum aspici velut signum, ut omnis curationis laus et honor daretur Deo. Quare licet Catharinus et Sanderus, lib. 2. de Imag. cap. 3, putant Hebræos inclinatione capitis et submissione corporis venerationem exhibuisse serpenti, tamen verius est id eos non fecisse serpenti, sed Deo coram serpente ; imo noster Vasquez, 3. p. q. 25. disp. 104, negat eos se inclinasse coram serpente, sed nude eum duntaxat aspexisse contendit, potuisse tamen

illi aliquam venerationem exhiberi asserit S. August. l. 3. de Trinit. c. 10.

13. Tu es enim, Domine, qui vitæ et mortis habes potestatem, et deducis ad portas mortis et reducis,] q. d. Tu, Domine, sanasti Hebræos lethaliter à serpentibus saucios, quia tu solus plenum habes jus et imperium in vitam et mortem, ac consequenter in vivos et morientes, vel mortuos : quare ad libitum potes vitam in mortem, et mortem in vitam commutare, atque viventes ad portas, id est, ad limina mortis deducere, indeque ad vitam et sanitatem reducere, uti reduxisti Hebræos : portæ mortis enim vocantur metaphorice certa et proxima pericula mortis, qualia afferunt lethales infirmitates, plagæ et vulnera : per has enim velut portas, ingressus est ad ipsam mortem et regionem mortuorum, puta ad sepulcrum et infernum, sicut per portas ingredimur in domum vel urbem. Alludit ad illud Davidis : *Qui exaltas me de portis mortis*, id est, qui liberas me de periculis morti proximis, psal. 9. 14. Et : *Appropinquaverunt usque ad portas mortis, quod vulgo dicimus, ad fauces mortis.* Porro dicit *portas* in plurali, quia plurimæ sunt viæ et modi, quibus ingredimur ad mortem. Rursum, sicut varii sunt introitus ad mortem, sic et varii disparatique sunt exitus. Patres enim ante Christum morientes ibant ad sinum Abrahæ, pueri ad limbum, peccatores ad infernum, justi veniali culpa infecti ad purgatorium, atque in singulis hisce locis varii sunt sinus, gradus, ordines et loca, pro cujusque merito vel demerito. Porro ad litteram, mors hîc æque ac vita intelligitur corporalis, mystice spiritualis. Spiritualiter enim vivit Deo anima per gratiam, et beate per gloriam; moritur vero per peccatum, et damnatur ad mortem secundam per supplicia gehennæ. Unde Cantacuzenus censet anagog. hîc notari resurrectionem, q. d. Deus mortis et vitæ est dominus, hinc electos suos in resurrectione à morte suscitabit ad vitam beatam et æternam.

Antistropha huic gnomæ est illa Annæ matris Samuelis : *Dominus mortificat et vivificat; deducit ad inferos et reducit.* Et utraque anterior illa Moysis, Deuteron. 32. 39 : *Videte quod ego sim solus, et non sit alius Deus præter me : Ego occidam et ego vivere faciam, percutiam et ego sanabo.* Hinc et Christus dicitur habere claves mortis et inferni, Apoc. 1. 18. Vide ibi dicta.

Ad portas mortis.] Græce Ἀδου, id est, *inferni*, quia olim ante Christum morientes omnes ibant ad inferos, saltem ad limbum patrum. Unde infernus vocatur Regio mortuorum, sive quam incolunt mortui. Porro Noster à Castro per *portas inferni* accipit ipsam mortem : mors enim est quasi porta, per quam ingressus est in infernum. Unde idem sic explicat illud Christi Matth. 16. 18 : *Et portæ inferi non prævalebunt adversus eam*, q. d. Nullum est genus mortis, quod poterit confessionem Petri et fidem Ecclesiæ abolere, ut non sit in Ecclesia fidelis et sanctus, qui non libenter mortem oppetat pro ea tuenda. Verum illius loci alius magis genuinus est sensus. Atque hîc *portæ inferni*, vel ut Noster vertit *mortis*, non mortem ipsam, sed pericula mortis et inferni significant. Nec enim Hebræi à morte ipsa, sed à periculis mortis reducti sunt ad sanitatem.

14. Homo autem occidit quidem per malitiam (nonnulli Codices addunt *animam suam* : sed id delendum cum Græcis et Romanis) et cum exierit spiritus, non revertetur, nec revocabit (male Hugo legit *revolabit*, et Glossa *revelabit*) animam quæ recepta est.] Componit, opponit et postponit hominem Deo, q. d. Deus habet vitæ et mortis potestatem. Unde ad libitum potest vivos morti tradere, et mortuos ad vitam revocare. At homo potest quidem per malitiam alterum occidere, eique vitam et spiritum vitalem adimere; sed non potest spiritum, postquam egressus est, reducere, nec animam vitamque revocare *quæ jam* à Deo *recepta*, in aliam vitam, suoque loco pro meritis in æternum assignata, juxta illud Eccles. 11. 5 : *Ibit homo in domum æternitatis suæ.* Pro *non revertetur*, græce est ουκ αναςρεψει, quod Jansen. active vertit, *non faciet reverti*, scilicet occisor animam in corpus occisi; ut respondeat Hebrææ conjugationi *Hiphil*, quæ verbis neutris dat significationem activam.

Pro *nec revocabit* Noster forte legit, ου δε ανακαλεσει, jam legunt ου δε αναλυει, vel ut Aldina habet, ου δε αναλυσει, quod verti potest *non revocabit*, scilicet occisor animam occisi; proprie tamen multi vertunt *non resolvit*, id est non exstinguit animam, q. d. Occisor occidendo resolvit corpus, illudque ab anima separat; at non potest resolvere animam : anima enim simplex est et incomposita, ideoque incorruptibilis et æterna, juxta illud Christi : *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere; sed potius timete eum qui potest et animam et corpus perdere in gehennam.* Matth. 10. 28.

Porro S. Hieronym. in c. 7. Daniel. et S. Ambros. epist. 21. censent animas morientium omnium, tam bonorum, quàm malorum suscipi ab Angelis; sed verius videtur animas bonorum suscipi ab Angelis, ducique in cœlum, uti anima Lazari ab iis ducta est in sinum Abrahæ, Luc. 16. animas vero malorum suscipi à dæmonibus, ut eas secum rapiant in tartara. Exempla Chrysaorii et aliorum recenset S. Gregorius l. 4. Dialogorum.

15. Sed tuam manum effugere impossibile est,] q. d. Anima hominis occisi effugit manum occisoris, qui corpus occidere potest, at non animam : sed tuam manum, ô Domine, effugere nequit; nam ab ea recipitur, ac pro meritis, vel cœlo, vel inferno addicitur; aut in corpus, si ita tibi placitum fuerit, reducitur ut homo resurgat et reviviscat; vel si lethaliter læsus sit, uti fuere morsi à serpentibus, à te, Domine, sanetur. Similiter occisor, et quilibet impius manum tuam vindicem effugere nequit : tu enim omnium, adeoque vitæ et mortis absolutus es Dominus : quare amplissimis providentiæ tuæ brachiis omnes mundi fines, et omnia quæ in iis sunt amplecteris, imo tribus digitis molem terræ appendis, et velut in aere suspensam detines, ac palmo concludis, Isaiæ 40. 12. Unde Psaltes : *Quò ibo*, inquit, *à spiritu tuo? et quò à facie tua fugiam? Si ascendero in cœlum, tu illic es : si descendero in infernum, ades : si sumpsero pennas meas diluculo, et habitavero in extremis terræ, etenim illuc manus tua deducet me, et tenebit me dextera tua.*, Psal. 138. 7; quod secutus Ovidius Poeta ita canit :

> Quò fugis, Encelade? quascumque accesseris oras,
> Sub Jove semper eris.

16. Negantes enim te nosse impii, per fortitudinem brachii tui flagellati sunt : novis aquis, et grandinibus, et pluviis persecutionem passi

(græca addunt, απαραιτητως, id est *inevitabiliter*, ut ea evitare et manum Dei effugere non possent) ET PER IGNEM CONSUMPTI.] Probat neminem posse manum Dei effugere exemplo Pharaonis et Ægyptiorum, qui rebellantes Deo, immissa ab eo plaga septima grandinis horrendæ, adeo ut non tantum herbas, sed et homines ac animalia, quæcumque in agris erant sterneret, ipsius vim, potentiam et numen agnoscere coacti sunt, adeo ut Pharao, qui prius Exodi 5. 2. dixerat Moysi : *Nescio Dominum, et Israel non dimittam*, post plagam grandinis humiliatus et resipiscens dixerit : *Peccavi etiam nunc, ego et populus meus impii*, Exodi 9. 27. Licet enim ibi vers. 23 et 24. grando tantum nominetur, tamen grandini mixtas fuisse aquas et pluviam liquet ex hoc loco et ex Psal. 104. 32 : *Posuit pluvias eorum grandinem*; et ex Philone lib. 1. de Vita Moysis, qui grandini addit imbres, procellas, turbines, collisiones nubium, continua fulgura, tonitrua specie prodigiosa : refertque insolitis tempestatibus arbusta segetesque vastatas periisse, animalia enecta non pauca partim frigore, partim grandine, lapidum in morem, partim fulmine : si quæ vero superessent ex animalibus, ambusta circumtulisse vulnera ad terrorem videntium.

Pro *novis aquis*, græce est υετοις, id est, *pluviis*. Pro *pluviis* vero græce est ομβροις, id est, imbribus; à græco enim ομβρος deductum est latinum imber : *novas* vocat, tum quia in Ægypto vel raro, vel nunquam pluere solet : quare novæ hæ fuerunt et inusitatæ in Ægypto immissæ à Moyse pluviæ; tum quia ingentes fuere et horrendæ, quæ segetes, cæteraque plane prosternerent. Porro υετος, id est, pluvia, differt ab ομβρω, id est, imbre, quod pluvia lenior sit, et subtilior et rarior; imber vero vehementior, grandior et densior. Unde ομβρος dicitur ab ομου ρειν, id est, à simul fluendo, quod in imbre aquæ turmatim confluant et depluant.

ET PER IGNEM CONSUMPTI.] Grandini enim mixtus erat ignis, qui omnia adurebat, ut patet Exodi 9. 24 : *Si grando et ignis mixta pariter ferebantur*. Et Psalm. 104. 32 : *Posuit pluvias eorum grandinem, ignem comburentem in terra ipsorum*. Addit Philo et alii ignem hunc fuisse fulgura ignita, quæ ignem, id est, ignitas sagittas, prunas et carbones ardentes, mixtos procellis et tempestatibus in Ægyptios ejaculabantur et evibrabant. Vide dicta Exodi 9.

17. QUOD ENIM MIRABILE ERAT, IN AQUA, QUÆ OMNIA EXSTINGUIT, PLUS IGNIS VALEBAT : VINDEX ENIM EST ORBIS JUSTORUM.

18. QUODAM ENIM TEMPORE MANSUETABATUR IGNIS, NE COMBURERENTUR, QUÆ AD IMPIOS MISSA ERANT, ANIMALIA : SED UT IPSI VIDENTES SCIRENT QUONIAM DEI JUDICIO PATIUNTUR PERSECUTIONEM.

19. ET QUODAM TEMPORE IN AQUA SUPRA VIRTUTEM IGNIS, EXARDESCEBAT UNDIQUE, UT INIQUÆ TERRÆ NATIONEM EXTERMINARET.] Exaggerat jam dictam grandinis plagam, ejusque mira, et quasi miracula commemorat, quod scilicet in ea res inter se summe contrariæ, scilicet aqua et ignis fœderarentur, contraque impios Ægyptios conspirarent, adeo ut cœlum omniaque elementa, puta ignis, aer, aqua et terra in eorum perniciem conjurasse viderentur. Ait ergo : *Quod enim mirabile erat*, græce παραδοξοτατον, id est, summe paradoxum, summe novum et mirum, superans omnem opinionem, æque ac naturæ vim *in aqua, quæ omnia exstinguit, plus ignis valebat*, q. d. In plaga grandinis, aqua quæ solet ignem exstinguere, adeo enim non exstinguebat, ut ab igne vinceretur, imo ut aqua igni robur et vires adderet; in ea enim majori vi exardescebat ignis, quasi aqua velut oleo aleretur, juxta illud Tragœdi : *Alit unda flammas*. Sic in sacrificio Eliæ, ex victima aquis perfusa exarsit ignis 3. Reg. 18. 34. æque ac ex sacrificio adaquato Nehemiæ, 2. Machab. 1. 20. Sic naturaliter ignes artificiales, qui vulgo Græci vocantur, aquis non restinguuntur, sed potius aluntur; quin et calx aqua non sopitur, sed accenditur, quod velut naturæ miraculum obstupescit S. August. lib. 21. Civit. cap. 4.

Porro, quod ait hoc esse παραδοξοτατον, verum est. Nam naturaliter omnis ignis comburit et consumit ranas, muscas et cætera animalia. Quare licet Aristotel. Plinius et ex iis S. Aug. lib. 21. de Civit. cap. 4. asserant Salamandram vivere in igne, id tamen sic accipi debet, quod ob suum frigus et lentorem aliquandiu resistat igni, et in eo duret; nam si diutius in eo perseveret : tandem ab eo consumitur, uti diserte docent Galenus lib. 3. de Temperam. c. 4, Dioscorid. lib. 2. cap. 16, Albertus Magnus lib. 25. de Animal. et alii. Pyraustæ tamen, quæ sunt animantes alatæ, et grandioribus muscis persimiles, in fornacibus ardentibus naturaliter vivere degereque solent, uti tradit Aristotel. Plinius et alii, sed ita ut nec ex igne generentur, nec eo alantur. Ignis enim nullum animal gignit, inquit Aristot. lib. 5. Histor. anim. cap. 19. Denique animalia omnia sunt corpora non simplicia, sed mixta, ideoque composita ex mixtione quatuor elementorum : quare ex uno solo elemento gigni alique nequeunt. Quod ergo scribit S. Thomas, de virtutibus et vitiis, Chamæleontem ex aere vivere, talpam ex terra, halecem ex aqua, Salamandram ex igne, ex communi vulgi sermone acceptum, et in rigore falsum videtur; sed hoc sensu verum, quod Chamæleon, modico cibo contentus, vivat ex rore et muscis in aere volitantibus, halex ex aqua non pura, sed terrestribus vaporibus, aliisque rebus mixta victitet; talpa ex radicibus terræ se pascat, Salamandra in igne aliquandiu duret.

VINDEX ENIM EST ORBIS JUSTORUM.] Dat causam jam dicti miri vel miraculi conspirationis, scilicet aquæ et ignis contra Ægyptios, quod videlicet orbis, et quidquid in eo est, Deo vindici ad nutum subserviat ad castigandum impios, qui justos, puta fideles Hebræos affligebant. Vide dicta cap. 5. 18.

QUODAM ENIM TEMPORE MANSUETABATUR (græce ημερουτο, id est, mansuescebat, mitescebat, mitigabatur) IGNIS, NE COMBURERENTUR, QUÆ AD IMPIOS MISSA ERANT ANIMALIA.] Nonnulli exponunt, q. d. Ignis cum grandine cœlitus missus in Ægyptios, comburebat Ægyptios, at non animalia, puta ranas, locustas, muscas, quas Deus iis in pœnam per Moysem immiserat. Verum tempore plagæ septimæ, quæ fuit grandinis, jam ante ad preces Mosis cessarant plagæ præcedentes ranarum, locustarum, muscarum.

Dico ergo loqui Sapientem de igne non cœlesti, sed naturali, q. d. Cum Ægyptii ignem ubique accenderent, ut eo objecto sese à ranis, muscis, sciniphibus et aliis bestiis liberarent,

quas Deus immittebat opera Moysis, ut eos plecteret ac plagis afficeret; tunc nullam vim ignis in animalia illa exercebat, sed divina virtute continebat sese ne illa combureret, ut illa Dei voluntati per omnia parerent, ac Ægyptios cruciarent.

Porro hoc mirum sive miraculum, licet à Moyse non sit conscriptum in Exodo, hîc tamen à Sapiente suppletur et exprimitur, æque ac de manna v. 20. quod habuerit omnem saporis suavitatem ad libitum comedentium; quare, quin id revera contigerit dubitare non licet. Ita Dionys. Jansen. et alii; de Ægyptiorum enim plagis omnis est hîc sermo, de quibus etiam accipit S. Bonavent. sed hoc sensu, q. d. Animalia Ægyptiorum, quæ erant in agris, à grandine et igne consumebantur; quæ vero erant domi in stabulis, ab utroque manebant intacta. Verum hoc non erat paradoxum, nec mirum.

Ex dictis liquet minus recte Lyranum hæc accipere de Hebræis, q. d. Hebræi aspicientes serpentem æneum non lædebantur ab igne, id est, ab ignitis serpentibus; longius quoque abire Holcot, qui per animalia accipit tres pueros socios Danielis, qui in fornace Babylonica illæsi ab igne manserunt, Daniel. 3.

SED UT IPSI (Ægyptii) VIDENTES (muscas et ranas igne non absumi) SCIRENT, QUONIAM DEI JUDICIO PATIUNTUR PERSECUTIONEM.] Græce ἐλαύνονται, id est, exagitantur, vexantur, cruciantur à ranis, muscis, locustis, etc., q. d. Deus ranas et muscas à se immissas illæsas in igne conservabat, ut infestarent punirentque rebelles sibi Ægyptios, ut ipsi id videntes agnoscerent hoc non fieri naturæ vi, sed Dei miraculo, ideoque Deum timerent et colerent, ejusque populum, puta Hebræos dimitterent.

ET QUODAM TEMPORE IN AQUA SUPRA VIRTUTEM IGNIS, EXARDESCEBAT UNDIQUE, UT UNDIQUE TERRÆ NATIONEM EXTERMINARET,] q. d. Ignis obsequens Deo ad puniendum Ægyptios se in omnes puniendi partes modosque versabat. Nam parcebat ranis et muscis vexantibus Ægyptios, uti dictum est v. præced. at vero in septima plaga, grandini mixtus ignis, supra omnem naturæ vim exardescebat, ut Ægyptios eorumque sata exterminaret. Per *nationem* nonnulli accipiunt homines et animalia, à grandine et igne percussa. Melius accipias gramina et segetes è terra nascentes, quas in agris consumpsit grando et ignis, sive grando ignita. Græce enim est γεννήματα, id est, genimina sive germina, puta herbas et sata, quæ percussit grando, ut Ægyptios frumenti penuria et fame affligeret. Ita Jansen. à Castro et alii.

Minus recte Holcot accipit ignem, quo conflagravit Pentapolis, ac natio Sodomitarum exterminata et combusta est.

20. PRO QUIBUS ANGELORUM ESCA NUTRIVISTI POPULUM TUUM, ET PARATUM PANEM DE CŒLO PRÆSTITISTI ILLIS SINE LABORE, OMNE DELECTAMENTUM IN SE HABENTEM, ET OMNIS SAPORIS SUAVITATEM.

21. SUBSTANTIA ENIM TUA DULCEDINEM TUAM, QUAM IN FILIOS HABES, OSTENDEBAT: ET DESERVIENS UNIUSCUJUSQUE VOLUNTATI, AD QUOD QUISQUE VOLEBAT, CONVERTEBATUR.] Pro *omnis saporis suavitatem*, græce est, *ad omnem gustum* ἁρμόνιον, id est, *accommodatum*, sive *ut omni gustui congrueret.*

Opponit beneficentiam Dei in pios Hebræos, maleficentiæ et vindictæ ejusdem in impios Ægyptios, q. d. Tu Domine, sicut Ægyptios punivisti sterilitate et fame, vastando eorum segetes per plagam grandinis ignitæ, sive igni commixtæ; sic vice versa Hebræis in deserto omnium rerum inopia laborantibus, dedisti manna cœleste et suavissimum. Unde manna vocat *panem Angelorum*, non comedentium, sed producentium illud ex materia, ad id in nubibus ab ipsis disposita, qua de causa *panis cœli*, id est, aeris et nubium vocatur, Psal. 77. 24. quia manna in aere ab Angelis formabatur. Hinc et vocatur hic panis *sine labore*, scilicet hominum in amando, serendo, metendo, ab Angelis applicando activa passivis confectus.

Nota: Manna hoc miraculosum primo erat instar granulorum pruinæ, sive roris conglaciati; secundo, erat rotundum ut semen coriandri; tertio, sapore erat melleum; quarto, colore candidum et simile crystallo, ut habent Septuag.; quinto, illud collectum pilo, et mola tundebant, et in farinam comminuebant, ex qua tortulas aut panes faciebant, et igne coquebant, uti nos ex farina tritici facimus, et in furno coquimus; sexto, quotidie ex cœlo, id est, ex aere depluebat manna excepto Sabbato. Unde Hebræi die Veneris duplum manna colligebant, scilicet quod sufficeret duobus diebus, Veneris et Sabbati. Aliis diebus si quis servasset manna in crastinum, illud scatebat vermibus. Septimo, quilibet sive multum manna, sive parum collegisset, cum domum rediens illud mensurabat, reperiebat eamdem mensuram, scilicet Gomor, Deo occulte de mente ex manna, quod hanc mensuram excedebat, vel adjiciente quod huic mensuræ deerat; quare Deus tunc eamdem mensuram manna viris, parvulis et feminis admetiebatur, ac tantumdem comedebant parvuli quantum viri. Octavo, cum sol incaluisset, liquefaciebat et consumebat manna, sicut sorbet et consumit rorem. Unde ante ortum solis illud colligere debebant. Vide dicta Exodi 16. ubi omnia quæ ad manna spectant, fuse et exacte pertractavi, illudque expressum fuisse typum Eucharistiæ, maxime quoad rem contentam et effectum, ex S. Cyrillo, Nysseno, Ambrosio et aliis ostendi. Cur enim ibi dicta hîc repetam?

Nota: Manna vocatur *panis Angelorum*, quia Angelorum erat opus, et quia cibus erat delicatissimus et præstantissimus; quæ enim Angelorum sunt, præstantissima sunt, adeoque si Angeli cibo corporali vescerentur, manna vescerentur.

Alleg. manna Eucharistiæ est Angelorum esca, quia idem Christus, qui nos pascit in Eucharistia, pascit beatque Angelos in visione beatifica. Hinc Angeli sacerdoti celebranti reverenter assistunt et ministrant, uti multis exemplis ostendi Num. cap. 4. in fine capitis.

Memorabile est quod legimus de S. Joanne Episcopo Ravennæ, qui cognominatus est Angeloptes, id est, Angelorum conspector, eo quod Angelis familiaris esset, nimirum illi celebranti affuisse Angelum, qui calicem sanguinis Christi de manu Diaconi ereptum, omnibus videntibus et mirantibus, ministrando porrexit; unde ab Angelis in cœlum receptus est anno Domini 432. Ita ex monumentis Ecclesiast. Ravennatis Hieronymus Rubeus, Philip. Ferrar. et alii. Præclare vereque S. Gregor. 4. Dialog. cap. 58: *Quis, ait, fidelium dubium habere pos-*

sit, in ipsa immolationis hora ad sacerdotis vocem cœlos aperiri, in illo Jesu Christi mysterio Angelorum choros adesse, summis ima sociari, terrena cœlestibus jungi, unumque ex visibilibus atque invisibilibus fieri? Idem asserit S. Chrysost. libr. 3 et 6. de Sacerdotio, ac exempla affert, qualia etiam exstant in Vita ipsius sanct. Chrysostomi et S. Basilii.

Tropol. manna est oratio: hac enim ceu pane cœlesti fruuntur Angeli cœlestes, æque ac terrestres, puta viri pii et sancti; hæc quoque miram in anima efficit suavitatem, dum cœlestes à Deo haurit consolationes, instinctus et inspirationes omnium virtutum. Vere S. Bernardus de Consider. ad Eugen. *Oratio*, inquit, *fontem, id est mentem, de quo oritur, purificat; deinde regit affectus, dirigit actus, corrigit excessus, componit mores, vitam honestat et ornat.* Quocirca post filios Israel manna nutritos, legimus nonnullos sanctos orationi et contemplationi deditos, præsertim Anachoretas, qualis fuit Gerardus, qui suasu S. Lydvvinæ sive Lydvvigis secedens in eremum, non nisi manna quod cœlitus in cellam ejus impluebat, alitus est. Vide Vitam S. Lydvvinæ longius ante finem. Vide et nostrum Alvarez de Paz tract. de Oratione part. 1. cap. 6. et sequent. ubi fuse omnes mannæ dotes orationi adaptat.

Rursum manna est sapientia, ac S. Scriptura, præsertim Psalmi, qui affectum omnium suavitatem nobis exhibent. Ita S. Ambros. libr. 1. Epist. 1: *Esca*, ait, *et delectatio alimenti cœlestis sapientia est, qua vescebantur in paradiso locati, qui erat indeficiens animæ cibus, quem vocavit manna divinus Sermo.* Et S. Gregor. 31. Moral. cap. 10: *Manna*, ait, *est verbum Dei, et quidquid bene voluntas suscipientis appetit, hoc profecto in ore comedentis sapit.* Et libr. 6. cap. 9: *Manna*, ait, *omne delectamentum et omnem saporis suavitatem in se habuit, quia divinus sermo in omnibus congruit, et à seipso non discrepans, qualitati audientium condescendit.* Et S. Aug. serm. 91. de Tempore: *Nunc ergo festinemus cœleste manna suscipere. Istud enim manna prout vult quisque, talem saporem sapit. Audi enim et Dominum dicentem his qui accedunt ad se, fiat tibi secundùm fidem tuam. Et tu ergo, si verbum Dei, quod in Ecclesia prædicatur, tota fide et tota devotione suscipias, fiet tibi ipsum verbum quodcumque desideras. Verbi gratia, si tribularis, consolatur te dicens: cor Contritum et humiliatum Deus non despiciet. Si lætaris, prospere cumulat tibi gaudia dicens: Lætamini in Domino et exsultate justi. Si iracundus es, mitigat te dicens: Dominus sanat omnes languores tuos. Si paupertate consumeris, consolatur te dicens: Dominus erigit de terra inopem, et de stercore erigit pauperem. Sic ergo manna verbi Dei reddit in ore tuo saporem quemcumque volueris.*

Denique S. Hieron. in psalm. 147. *Quidquid volueris*, ait, *ex sermone divino nascitur, sicut tradunt Judæi, quoniam manna quando comedebant, secundùm voluntatem uniuscujusque, sic sapiebat in ore.*

Anagog. manna significat ineffabiles regni cœlestis delicias, quas prælibant sancti pro iis certantes in hac vita, juxta illud: *Vincenti dabo manna absconditum.* Apocal. 25. 27. vide ibi dicta.

Omne delectamentum in se habentem, et omnem saporis suavitatem.] Alii vertunt: *Ad omnem voluptatem valentem, et ad omnem gustum congruum, adaptatum et accommodatum.* Nam ut sequitur, manna cuilibet saporem exhibebat, quem ipse sapere et gustare desiderabat. Unde Syrus vertit: *Suaviorem omni dulcedine, et gustabiliorem præ omnibus gustabilibus;* Arabicus: *Panem fortiorem suavitate* (id est, suaviorem) *et præ omnibus delectabilibus.* Unde et cap. 19. 20. manna in Græco vocatur ambrosia, quæ à Poetis dicitur esse suavissimus Deorum cibus.

Substantia enim tua dulcedinem tuam, quam in filios habes, ostendebat.] Ita legendum cum Græcis et Roman. Perperam ergo multi Codices habent in accusativo: *Substantiam enim tuam et dulcedinem tuam, quam in filios habes, ostendebas.* S. Gregor. Nazianz. orat. 49. legit: *Substantia mea dulcedo mea est*, indeque probat contra Arianos in Deo esse substantiam, filiumque esse ὁμούσιον, id est, consubstantialem Patri: *Quæ est enim*, inquit, *substantia Dei, nisi ipsum quod Deus simplex, singulare, purum, nulla concretione permixtum, limpidum, bonum, perfectum, beatum, integrum, sanctum, totum? An tu putas inane aliquid esse et vacuum, quod Deus est? Hoc enim dici blasphemia est, ut inane putetur, per quem cuncta consistunt, qui omnia verbo edidit, ratione composuit, virtute perfecit; cujus nutu et imperio universa reguntur, cuncta deserviunt. Et bene quod de Deo in lege scriptum est: Ego sum, qui sum;* et: *Qui est, misit me.* Exodi 3. Intelligit ergo Nazianz. per substantiam Dei naturam, quæ est dulcissima et suavissima, adeoque ipsa suavitas et dulcedo increata et immensa, quæ proinde seipsam communicans Hebræis, ipsis dulcissimum manna quod omnem saporis suavitatem continebat, exhibuit. Hic sensus valde congruit Græco: *Tua enim hypostasis, id est, tua subsistentia, tuam in filios ostendebat dulcedinem.* Dat enim causam, cur dixerit *paratum panem.* Quæret enim quis, quomodo Hebræi in deserto arido quotidie invenerunt manna velut paratum cibum per continuos quadraginta annos? Respondet causam fuisse Hypostasin Dei, quod scilicet Deus idem semper, suique similis consistens et subsistens, quotidie et continuo cibum hunc Hebræis apparabat. Huc accedunt Victor Uticensis lib. de Cathol. Fide, et S. Fulgent. contra Arian. ad 4. objectionem, qui per *substantiam* accipiunt *filium Dei* suavissimum, quia manna hoc Hebræis parabat; unde et ejus typus ac figura erat manna, juxta illud Joannis 6. 32: *Non Moyses dedit vobis panem de cœlo, sed pater meus dat vobis panem de cœlo verum*, quem explicans v. 35 et 51: *Ego*, inquit, *sum panis vivus, qui de cœlo descendi. Si quis manducaverit ex hoc pane, vivet in æternum, et panis quem ego dabo, caro mea est, pro mundi vita.* Sic et Optatus citatus à Glossa, hunc locum explicat de filio Dei, qui est substantia Patris, ac illum figura et imagine, inquit, panis cœlestis populo Israel cœlitus apparet profluxisse. Passim tamen interpretes, ut Cantacuzenus, Hugo, Jansen. Vatablus per substantiam accipiunt manna, idque non incongrue; manna enim vocatur substantia Dei, quia Dei jussu per Angelos formabatur, dabaturque Hebræis; unde paulo ante manna vocavit Angelorum escam, et paratum panem de cœlo. Vox *substantia*, notat manna fuisse solidæ substantiæ, ita

ut non deluderet palatum Hebræorum, sicut deludit dæmon sagas et magos, dum eis phantasticum exhibet omnium epularum convivium, in quo videntur sibi laute comedere et bibere, sed post convivium æque inanes se sentiunt, et æque fament et sitiunt ac ante, uti vir quidam nobilis in Belgio ad simile convivium à Mago invitatus, sibi contigisse narrare solet. At manna non erat phantasma, sed substantia ac res vere subsistens, quæ proinde Hebræos vere pascebat, alebat, roborabat, ut sani, vegeti, fortes consisterent; quare ejus sapor et suavitas pariter realis erat, et, ut ita dicam, substantialis, non phantasticus et fictus. Hinc pro *substantia tua*, græce est υποςασις σου, id est, *substantia tua*. Sensus ergo est, q. d. *Substantia tua*, id est, manna, quod erat substantia et res solida, à te, Domine, formata, *dulcedinem quam in filios habet ostendebat*, id est, sua dulcedine testabatur, imo repræsentabat ac re ipsa exhibebat dulcedinem amoris et benevolentiæ, qua filios, id est, Hebræos fideles tuos complecteris. Causam subdit modumque exponit dicens: *Et deserviens uniuscujusque voluntati, ad quod quisque volebat convertebatur.* Sic Christus in Oratione Dominica. Lucæ 11. 3. docet nos petere panem quotidianum, græce επιουσιον, id est, essentialem et substantialem, id est, hominis substantiæ necessarium; pari modo manna vocatur hic substantia, id est, panis substantialis, quia Hebræos per 40 annos aluit et sustentavit in deserto.

Denique Osorius per υποςασις, id est, substantiam, accipit constantiam benignitatis, bonitatis et beneficentiæ divinæ, qua continuo per 40 annos Hebræos aluit manna: υποςασις enim est quasi basis, et fundamentum solidum et constans. Pineda vero in Job cap. 22. v. 3. in Digress. per substantiam accipit potestatem sustentandi. Sic et alii perplures.

ET DESERVIENS UNIUSCUJUSQUE VOLUNTATI (Græce επιθυμια, id est, desiderio, concupiscentiæ) AD QUOD QUISQUE VOLEBAT CONVERTEBATUR.] Pro *uniuscujusque* græce est προσφερομενου, id est, oblati vel offerentis se, accedentis, assumentis et esitantis, quod Noster apposite vertit, *uniuscujusque*, scilicet sumentis et comedentis manna. Pro *convertebatur*, græce est μετεκιρνατε, id est, *transtemperabatur*; Syrus: *Et pro cujusque desiderio miscebatur*, sicut cibi miscentur et condiuntur melle, sale, saccharo aliisque condimentis, ut sint sapidiores, ac ad palatum comedentis attemperentur; ac sicut vina austera miscentur, et dulcorantur aqua, aut alio vino dulciori. Arabicus clare: *Et ministrabat perfectionem desiderii sui in quocumque cibo, quem volebant.*

Ex hoc loco censent nonnulli manna, non tantum saporem, sed et substantiam mutasse ad cujusque libitum, ut manna in piscem revera converteretur ei, qui vellet gustare piscem; in perdicem ei, qui vellet gustare perdicem; in ovum ei, qui vellet gustare ovum; ac sic manna perfecte, et quasi ex æquo re præsentasse Eucharistiam, in qua sit transubstantiatio panis et vini in corpus et sanguinem Christi, remanentibus duntaxat speciebus, sive accidentibus panis et vini. Simili enim modo in manna censent remansisse accidentia manna, sed internam substantiam fuisse mutatam ad cujusque comedentis libitum et gustum. Ita censent Claudius de Sainctes de Eucharistia Repet. 7. cap. 3. Nicolaus Villagagnon l. 3. contra Calvin. cap. 52. Thomas Bozius lib. 12. de Notis Ecclesiæ cap. ult. Gregor. de Valentia tom. 4. disp. 6. quæst. 3. §. 4. Favet nonnihil S. August. lib. 3. de Trinit. cap. 1. ac S. Ambros. de iis, qui initian. myst. cap. 9. sed obscure et remote. Probant ex v. 25: *Propter hoc et tunc in omnia transfigurata, omnium nutrici gratiæ tuæ deserviebat ad voluntatem eorum, qui à te desiderabant.*

Verum contrarium longe est verius, manna scilicet mutasse saporem duntaxat, non autem substantiam ad libitum appetentium. Probatur primo, quia tantum hic dicitur manna habuisse in se omne delectamentum, et omnem saporis suavitatem, et ad hunc exhibendum appetentibus se convertisse in quoslibet sapores, juxta eorum appetitum.

Secundo, quia transubstantiatio est miraculorum omnium summum, ideoque soli Eucharistiæ proprium.

Tertio, quia sic manna non fuisset simile, sed dissimile Eucharistiæ; non gustu corporali in Eucharistia tantum sapimus saporem panis; gustu vero mentali tantum sapimus corpus Christi, at in manna Hebræi non sapiebant saporem manna solius, qui erat panis oleati et mellis, sed piscem, perdicem, ovum prout quisque volebat. Si ergo in aliam et aliam substantiam piscis, perdicis, ovi, etc., assidue ad libitum comedentium fuisset conversum, dissimile fuisset Eucharistiæ, in qua non est alia substantia, quàm corporis Christi.

Quarto, hæ substantiales transubstantiationes in manna fuissent plurima et continua miracula, sine necessitate et causa facta à Deo. Ad exhibendum enim cuique saporem, quem volebat, non erat necessum mutare substantiam, sed accidens tantum; sufficiebat enim saporem illum manna indere, quem quisque appetebat.

Quinto, quia Hebræi ad manna nauseabant, suspirantes ad cepas et ollas carnium in Ægypto; unde dicebant: *Anima nostra nauseat super cibo isto levissimo.* Numer. 11. 4. et cap. 21. 5. Ergo revera eis manna non mutabatur in cepe et carnes. Si enim ea habuissent, non ad ea suspirassent. Dices, et retorquebis hoc argumentum, idem est de sapore: in manna enim sapiebant cepe et carnes, et tamen ad ea suspirabant. Resp. suspirabant, quia carnales erant et gulosi, quibus non sufficit sapor, sed præter eum requirunt res ipsas sapidas et solidas, puta veras carnes, veros pisces, etc.

Rursum, si manna habebat duntaxat speciem externam manna, interius vero vertebatur in piscem, carnem, ovum ad libitum edentium, frustra id fiebat. Nam edentes videbant speciem externam manna, non vero internam substantiam piscis, vel carnis sub manna absconditam: Sicut nos in Eucharistia videmus species panis, at non videmus sub iis latentem Christum, sed fide credimus, hanc autem fidem in manna non habebant animales Judæi.

Si dicas, manna plane et per omnia mutatum fuisse in piscem, carnem, etc. etiam quoad speciem externam, ita ut omnino manna desineret tam quoad substantiam, quam quoad speciem externam, repugnat S. Script. quæ ubique asserit Hebræos comedisse, vidisse, sapuisse manna, ac manna habuisse omnem saporis suavitatem. Alioqui enim manna non potuisset esse typus Eucharistiæ, in qua panis transit in cor-

pus Christi, sed remanentibus speciebus panis.

Denique, sicut Auctores contrariæ sententiæ per mutationem manna in substantiam piscis vel carnis, melius repræsentant transubstantiationem in Eucharistia, ita nos dicentes eamdem in manna mansisse substantiam, sed accidentia saporis fuisse variata, melius per hoc demonstramus in Eucharistia accidentia panis et vini manere, ac alere hominem sine illorum substantia. Rursum Eucharistiam unam et eamdem omnem virtutum, rerumque cœlestium saporem et gustum communicanti pro ejus desiderio exhibere. Porro v. 25. mox suo ordine explicabo.

Nota, pro *convertebatur,* græce est μετεκιρνατε, id est, transtemperabatur, et miscendo transfundebatur; Syrus : *miscebatur;* alii : *temperabatur.* Radix enim κιρναω, idem est, quod misceo, inficio, tempero, infundo vinum. Unde Medici οξυκρατον, vocant potum ex aceto et aqua mystum et temperatum. Sic vinum purum et immistum vocatur ακρατον; et ευκρατον, quod rite dilutum et temperatum est. To ergo μετεκιρνατη, significat modum varietatis saporum in manna, quod sicut vinum, si aqua vel alio vino quolibet misceatur, quemlibet vini saporem exhibet. Si enim vino dulci infundas vinum acre, amarum vel alterius saporis, vini dulcedinem inflectes ad acredinem, amariciem, aliumve saporem. Sic pariter Deus in manna nativum ejus melleum saporem, affuso alio sapore ad saporem piscium vel carnium; pro desiderio cujusque comedentis inflectebat. Manebat ergo nativus manna sapor, sed temperatus, dilutus et inflexus ad saporem ejus rei, quam quisque gustare desiderabat. Hoc enim insinuant Hebræi murmurantes dum dicunt : *Anima nostra nauseat super cibo isto levissimo ;* sentiebant ergo et sapiebant levitatem et mollitiem manna, et insuper saporem ciborum, quos appetebant; ac levitas illa, mollities, et dulcedo manna movebat eis nauseam. Cogita te saccharum vel mel affundere piscibus, carnibus reliquisque cibis, et apprehendes quomodo mellea dulcedo manna sapori piscium, carnium reliquorumque ciborum mista, affusa et contemperata fuerit, sed eo modo itaque parce vel largiter, sicut palato et desiderio comedentium congruebat; illi enim suum saporem attemperabat manna. Atque hæc videtur fuisse causa nauseæ et murmuris Hebræorum de manna, quod scilicet, esto in eo saperent omnem saporem, quem vellent, tamen simul saperent saporem mellis, qui erat nativus ipsi manna ; mel enim, saccharum cæteraque dulcia si longius comedantur, facile pariunt nauseam et fastidium. Denique manna per se ubique suum retinebat saporem, sed in palato vescentium, saporem, quem quisque optabat, efficiebat, itaque ad ejus votum quasi transformabatur, id est, aliam saporis formam et rationem suscipiebat et induebat.

Quocirca minus verum videtur, quod censet Holcot hanc varietatem saporum non fuisse in ipso manna, sed in palato comedentium duntaxat, secundum apparentiam et judicium eorumdem. Sic enim fuisset fucatus et phantasticus sapor manna, non realis et substantialis, uti dixi v. 21. nec manna, in se habuisset omne delectamentum et omnis saporis suavitatem, nec deserviens cujusque voluntati ad id, quod quisque volebat, fuisset conversum, quod tamen asseruit v. 1. Denique sic manna non fuisset appositus Eucharistiæ typus, ut pote quæ substantialiter nobis exhibet Christum, omni gratia et delectatione spiritali pollentem, et eamdem sumentibus communicantem. Ita cæteri interpretes. Cum ergo quis Hebræus desideraret comedere piscem, carnem, ovum, Deus ipsi manna indebat saporem piscis, carnis, ovi, quem saperet comedens, perinde ac si piscem, carnem, ovum comederet.

Tropolog. panis omne delectamentum in se habens, et omnis saporis suavitatem, est oratio et contemplatio. Anagogice est gloria cœlestis. Allegor. est Caro Christi in Eucharistia. Unde S. Thomas Opusc. 57. in Officio Venerabilis Sacramenti ad Magnificat, hos illi assignat versus :

Panem de cœlo præstitisti eis,
Omne delectamentum in se habentem.

Et mox hanc Antiphonam : *O quam suavis est, Domine, spiritus tuus, qui ut dulcedinem tuam in filios demonstrares, pane suavissimo de cœlo præstito esurientes reples bonis, fastidiosos divites dimittis inanes.* Ex lectione 4 : *Suavitatem hujus Sacramenti nullus exprimere sufficit; per quod spiritualis dulcedo in suo fonte gustatur, et recolitur memoria illius, quam in sua passione Christus monstravit excellentissimæ charitatis.* Ante lectionem vero hos præmittit versus :

Cibavit eos ex adipe frumenti,
Et de petra melle saturavit eos.

Hinc de nonnullis sanctis devote communicantibus legimus, in S. Synaxi eos favum quasi mellis gustasse. Idem in Antiphona ad Magnificat in secundis Vesperis : *O sacrum convivium, in quo Christus sumitur, recolitur memoria passionis ejus, mens impletur gratia, et futuræ gloriæ nobis pignus datur.* Idem in hymno ad laudes : *Se nascens dedit socium, convescens in edulium, se moriens in pretium, se regnans dat in præmium.* Vis exempla accipe.

In Vitis Patrum lib. 5. Libello 18. de Providentia capite 17 : *Dixit Abbas Pastor : Scriptum est, quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus : Quoniam igitur cervi in solitudine serpentes plurimos glutiunt, et cum accensi eorum veneno fuerint, ad aquas pervenire desiderant ; bibentes autem tentantur à fervore serpentini virus; ita et monachi in solitudinibus habitantes, accenduntur dæmonum malignorum veneno, et propterea desiderant Sabbato Dominico venire ad fontes aquarum, hoc est ad corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi ut purgentur ab omni amaritudine dæmonum malignorum.*

S. Maria Ægyptiaca cum 47. annis in eremo vitam Angelicam egisset, sub mortem sacram synaxim à S. Zozima suscipiens, in cœlum extensis manibus ingemiscens cum lacrymis præ gaudio clamabat : *Nunc dimittis, Domine, ancillam tuam secundum verbum tuum in pace; quia viderunt oculi mei salutare tuum,* itaque prælibans delicias cœlestes, mox emoriens, ad eas tota mente hauriendas evolavit in cœlum. Ita habet ejus vita scripta ab eodem Zozima. Simile legimus de S. Maria Magdalena in ejus ad Christum transitu.

Fertur S. Monica post sacram synaxin quasi deliciis ebria exclamasse : *Cor meum et caro mea exsultaverunt in Deum vivum. Quid hic ago? volemus in cœlum?*

S. Franciscus, ait S. Bonav. in Vita ejus cap. 9 : *Flagrabat erga Sacramentum Dominici corporis*

fervore omnium medullarum, stupore admirans maximo illam charissimam dignationem et dignatissimam charitatem. Sæpe communicabat, et tam devote ut alios devotos efficeret, dum ad immaculati agni degustationem suavem, quasi spiritu ebrius in mentis ut plurimum rapiebatur excessum. Hinc in Christum crucifixum optabat, per excessivi amoris incendium, totaliter transformari; uti et ipsi contigit, dum per Seraphinum sub alis suis crucifixum continentem, sacra quinque vulnerum ejus stigmata carni suæ impressa, raro Christi dono accepit.

S. Catharina Senensis, uti in ejus vita scribit Raymundus ipsius confessarius : *Videbat frequenter in manibus sacerdotis infantem, interdum puerum grandiusculum, quandoque fornacem ardentem, sæpe etiam inæstimabilis suavitatis odores sentiebat. Quoties autem illud summum Sacramentum vel vidisset, vel sumpsisset, novum, idemque ineffabile gaudium in ejus animo existebat; ita ut non raro in ejus pectore cor exsiliret, idque cum tanto sono, ut sociæ circumstantes clarissime audirent; nec erat sonus ille usitatus, sed valde singularis et præter naturæ morem. Solebat autem sancta virgo dicere Thomæ Confessario suo : Tantum gaudium obtinet mentem meam, ut valde admirer posse durare animam in corpore, addebatque : Tantum ardorem sentio in anima mea, ut ignis materialis mihi frigere potius quam urere videatur. Ex hoc autem ardore existit quædam in animam mea renovatio puritatis et humilitatis, ita ut videar mihi rediisse ad ætatem quatuor vel quinque annorum. Tantus quoque inde in me accenditur amor fraternus, ut non solum libenter, sed etiam hilariter pro quocumque proximo velim mortem oppetere.* Et nonnullis interjectis : *Cum autem sacram Eucharistiam ex ejus manibus perciperet facie erat rubicunda et micante, tantaque cum devotione eam accepit, ut maximum stuporem et devotionem ipsi Confessario adferret. Ipsa vero ita fuit in Deum absorpta, ut toto illo die, etiam postquam ad se rediit nullum potuerit verbum eloqui. Dixit autem postea fratri Thomæ Confessario, cum ex ejus manibus sumpsisset sacram Eucharistiam, tale aliquid se vidisse, quod mentem ejus adeo ad se pertraxerit, ut alia omnia, quæ hîc habeantur, velut abominanda stercora ipsi visa sint, non solum opes et voluptates corporis, sed etiam consolationes spirituales; tumque ipsi oranti præstitit id Deus quod diximus, puta mentem inter omnia immotam, quod est revera munus excellens et eximium.*

22. Nix autem et glacies sustinebant vim ignis, et non tabescebant : ut scirent, quoniam fructus inimicorum exterminabat ignis ardens in grandine et pluvia coruscans.

23. Hic autem iterum, ut nutrirentur justi, etiam suæ virtutis oblitus est.

24. Creatura enim tibi factori deserviens, exardescit in tormentum adversus injustos et lenior fit ad benefaciendum pro his, qui in te confidunt.] Redit ad septimam Ægypti plagam, quæ fuit grandinis igni, id est, fulminibus mistæ, qua Deus percussit sata et fruges Ægyptiorum, itaque sterilitate et fame eos multavit. Sicut enim dixit vers. 17. in plaga ista ignem non fuisse aquis, id est, grandine et pluviis extinctum ; sic vice versa hîc ait ignem non liquasse nivem et glaciem, sed, utraque velut deposita contrarietate naturali, inter se fœdus iniisse, ac conspirasse in perniciem Ægyptiorum. Unde Philo libro 2. de Vita Moysis : *Grando*, inquit, *intermixta ignibus nec ipsa liquescebat, nec extinguebat fulmina, sed utraque eodem deferebantur impetu.* Itaque *nix et glacies*, hoc loco idem sunt, quod grando : grando enim non aliud videtur esse, quam aqua vel nix conglaciata. Forte etiam cum grandine, uti mixta fuit pluvia, sic et nix, uti sæpe videmus hæc tria convenire et simul è cœlo descendere, quia hæc tria ex aqua nascuntur, et mox in aquam redeunt. Unde glaciei ænigma hoc dat Symposius :

> Unda fui quondam, quod me cito credo futurum:
> Nunc rigidi cœli duris connexa catenis,
> Nec calcata pati possum, nec nuda teneri.

Ut scirent,] q. d. Ut intelligerent filii Israel, ad quorum hæc referuntur et amplificantur utilitatem, fructus Ægyptiorum ab igne, inter grandinem et pluviam corruscante, fuisse absumptos : unde, escis sublatis, in famem ingentem deciderunt miseri.

Ignis ardens in grandine, et (repete cum Dionys. τὸ *in*) pluvia coruscans.] Hoc enim erat mirum in plaga grandinis, quod in ea arderet ignis, idemque in pluvia grandini mixta coruscaret et effulguraret, cum tamen natura ignis grandini æque ac pluviæ ex diametro repugnet, ac grandinem perimat, vel ab ea extinguatur et perimatur.

Hic autem.] *Hic*, scilicet ignis. Græce est, τουτο neutrum, id est, *hoc*, quia πυρ, id est, refert ignem, quod Græcis pariter est generis neutri. Componit et comparat ignem, quo coquebatur manna, cum igne grandine misto, quo percussa est Ægyptus, idque apposite, quia manna erat instar roris conglaciati, ideoque specie externa referebat grana grandinis, vel sacchari. Sensus ergo est, q. d. Sicut in gratiam Hebræorum fecisti, ô Domine, ut ignis cum grandine conspirans perderet sata Ægyptiorum, sic vice versa fecisti, ut ignis cum manna (quod erat instar grandinis, conspirans, illud non liquaret et absumeret, sed coqueret et solidaret, ut eo velut pane à se cocto pasceret Hebræos. Manna enim molitum vel pistum formabatur in panes vel tortulas, quos igne coquebant, ut patet v. 27. et Num. 11. Manna ergo rorulentum, et instar grandinis constrictum et conglaciatum sustinebat vim ignis, dum vel aquis calidis elixabatur, vel in sartagine frigebatur, vel sub cinere, aut in clibano furnove in panem coquebatur. Quare tunc ignis, ut τραφωσι, (alii minus apte legunt ςραφωσι, id est, *verterentur*) id est, *nutrirentur justi*, scilicet fideles Hebræi, *etiam suî virtutis oblitus est*, qua solet liquare, et absumere grandinem et glaciem, cui simile erat manna, quod tamen ignis non liquabat, nec absumebat, sed durabat et solidabat.

Creatura enim.] Dat causam, cur ignis non absumpserit grandinem percutientem Ægyptios, nec manna pascens Hebræos, quia scilicet ignis erat creatura Dei, qui proinde ipsi ut suo creatori, per omnia deservit et obedit. Quare, illo jubente, conspiravit cum glacie ad torquendum injustos, et in manna velut lentior leniorque factus, illud fovit coxitque, ut eo pascerentur Hebræi, qui in Deum credebant et confidebant. Ita Noster à Castro. Reddit, inquit, generalem rationem duorum tam contrariorum effectuum ejusdem ignis, qui nocuit Ægyptiis et profuit Israelitis. Nam creatura suo obsequens creatori, vim suam ad ejus voluntatem

exerit ac remittit, operamque dat ut supplicio afficiat injustos; justos vero summa cum benignitate conservet et tractet. Unde ex Græco clare ad verbum vertas: *Creatura enim tibi effectori subserviens*, ἐπιτείνεται, *id est, intenditur ad pœnam adversus injustos, et* ἀνίεται, *id est, remittitur ad beneficium pro his qui in te confidunt.*

25. PROPTER HOC ET TUNC IN OMNIA TRANSFIGURATA, OMNIUM NUTRICI GRATIÆ TUÆ DESERVIEBANT, AD VOLUNTATEM EORUM, QUI A TE DESIDERABANT.

26. UT SCIRENT FILII TUI, QUOS DILEXISTI, DOMINE, QUONIAM NON NATIVITATIS FRUCTUS PASCUNT HOMINES, SED SERMO TUUS HOS QUI IN TE CREDIDERINT CONSERVAT.] Repetit et inculcat quod dixit de manna vers. 21. scilicet ipsum suum saporem commutasse ad desiderium comedentium. *Transfigurata*, scilicet creatura, quæ præcessit; sed ibi per creaturam intellexit ignem, hîc vero per eam intelligit manna igne coctum. Græce est μεταλλευομένη, id est, transformata, in aliud commutata, transfigurata. Sanct. August. lib. 3. de Trinit. cap. 11. vertit, *se transfigurans*, q. d. Propter hoc, ut scilicet ostenderes tuam beneficentiam in fideles Hebræos, fecisti ut creatura tua, id est, manna à te creatum se transformaret, et quasi transfiguraret in omnia, id est, in omnes saporum formas, differentias, et species pro appetitu cujusque comedentis; quia manna, æque ut cæteræ creaturæ, *nutrici gratiæ*, id est, beneficentiæ et beneficæ providentiæ tuæ, *deserviebat ad voluntatem eorum, qui à te desiderabant*, ut pro voluntate et desiderio cujusque exhiberet eum saporem, quem quisque optabat, et desiderabat sibi in manna à Deo exhiberi.

Moral. nota hîc creaturas justis transfigurari, id est, aliam formam et figuram exhibere, quàm exhibeant impiis; justis enim exhibent formam, vultumque serenum amici et benefactoris, impiis vero exhibent formam, vultumque severum inimici et ultoris. Sic mare rubrum salvavit Hebræos, mersit Ægyptios. Sic diluvium absorpsit impios, servavit Noe. Sic ignis perdens Sodomam, pepercit Lot, quia creaturæ conformant se suo creatori, qui benignum se ostendit piis, ferocem impiis.

OMNIUM NUTRICI GRATIÆ TUÆ,] græce τῇ παντοτρόφῳ σου δωρεᾷ, id est, *omnia nutrienti tuo dono*, pro quo noster vertit *gratiæ*; δωρεὰ enim est donum, gratia, dos, largitio. Gratia ergo hîc significat gratiosam Dei voluntatem, providentiam et beneficentiam, vel omne beneficium gratiæ ab illa proveniens. Quocirca Sanct. August. in Psal. 144. et epist. 93. docet duplicem esse gratiam, unam creationis, alteram salvationis; sive unam naturalem, alteram supernaturalem. Vide Suarez tom. 1. de gratia Prolog. 3. cap. 2. num. 2. et cap. 3. num. 5. ubi per *nutricem gratiam* accipit amorem gratuitum Dei, sive ipsam Dei charitatem, quæ est primum Dei erga nos donum et maxime liberale ex sola Dei misericordia promanans. Unde idem S. August. de Prædest. Sanct. cap. 15: *gratiam*, vocat, *gratuitam Dei voluntatem, gratis beneficia largientem.*

Unde aliqui hîc vertunt: *Omnia almæ, vel altrici* (*almus* enim dicitur quasi *alens*, ab alendo, ait Festus: unde alma Ceres, alma parens, alma tellus, quia omnia alit) *tuæ benignitati deserviebant*; hæc enim omnium est nutritia; quare Dei benignitate plena est terra, juxta illud: *Imples omne animal benedictione.* Psalm. 144. 16. Et: *Ego quasi nutritius Ephraim, portabam eos in brachiis meis, et nescierunt quod sanarem eos.* Osee 11. 3. Quocirca merito de ingratis hominibus queritur Deus: *Filios enutrivi et exaltavi; ipsi autem spreverunt me.* Isaiæ 1. 2. Et: *Obliti estis Deum qui nutrivit vos, et contristastis nutricem vestram Jerusalem.* Baruch. 4. 8.

AD VOLUNTATEM EORUM QUI A TE DESIDERABANT.] Puta Hebræorum esurientium et desiderantium cibum. Perperam nonnulli legunt: *qui à te desiderati sunt*, id est, quos desiderasti et amasti. Græce est, δεομένων, quod tam *egentium*, quàm *desiderantium* verti potest. Egestas enim facit desiderare et desiderare facit orare, ut obtineas id quo egestatem leves. Audi S. Hieron. in Psalm. 147: *Manna quando comedebant, secundum voluntatem uniuscujusque, sic sapiebat in ore, ac si dixisset: Qui manna comedebat, si desiderabat mala, si pirum, si uvam, si panem, si carnes, secundum qualitatem et voluntatem comedentis, ita et sapor in manna erat. Sic et in carne Christi, qui est sermo doctrinæ, hoc est Scripturarum sanctarum interpretatio, sicut voluimus, ita et cibum accipimus. Si sanctus es, invenis refrigerium; si peccator es, invenis tormentum.*

Ultimis hisce verbis insinuat S. Hieron. justos dumtaxat sensisse in manna hanc saporis varietatem ad libitum, injustos vero tantum gustasse nativum manna saporem, qui erat instar panis oleati et melliti. Idem magis diserte et expresse sentiunt S. August. lib. 2. Retract. c. 9 et 20. S. Gregor. libr. 6. Moral. cap. 9. Abulens. Lyran. Dionys. et alii. Verum tam malis, quàm bonis hanc gratiam, uti et coturnicis, columnam ignis, aquam è petra, etc. fuisse concessam innuit τὸ *uniuscujusque* vers. 21. quod tam malos, quàm bonos complectitur; itaque censet S. Bæsarius Arelat. homil. 7. in Pascha, Hugo Victor. Torniellus, Lorinus et alii, ob rationes quas recensui Exodi 16. vers. 31. Divina plane vis, bonitasque digna Deo, et nisi sacris litteris aperte constaret, plane incredibilis; ut se Deus ad innumerabilem hominum multitudinem quotidie, imo singulis horis ac momentis ita attemperaret, ut in unius cibi temperamento centum sapores disparatos, atque ex difficillimis primarum qualitatum harmoniis toties dispartitos in palatis Hebræorum produceret, ac in stomacho membrisque omnibus nutrimentum generaret.

UT SCIRENT FILII TUI (fideles Hebræi) QUONIAM NON NATIVITATIS FRUCTUS (Græce γενέσεις τῶν καρπῶν, id est, nativitas vel generationes fructuum, hoc est fructus geniti et nati, sive nativi] PASCUNT HOMINES, SED SERMO TUUS græce ῥῆμά σου, id est, *verbum tuum*, puta jussio tua, decretum tuum, HOS QUI IN TE CREDIDERINT CONSERVAT,] dum scilicet viderunt se in deserto sine pane, solo manna cœlesti vixisse per 40. annos, uti Christus in simili deserto jejunans et orationi vacans sine pane vixit 40. dies, ideoque diabolo tentanti, dicentique Matth. 4. 3: *Dic ut lapides isti panes fiant*; respondit: *Scriptum est.* Deut. 8. vers. 3: *Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei*, id est,

omni re, quam jusserit et ordinarit Deus, sicut jussit Hebræos ali manna. De manna enim loquitur Moyses. Deut. 8. 3. Denique non cogitanti de alio sapore et cibo, manna exhibebat saporem panis oleati vel farinæ mellitæ; cogitanti vero et desideranti alium quemlibet saporem, illum ipsum exhibebat. Quocirca probi, cum ex nativo manna sapore mellito sentirent sibi obrepere nauseam, indeque murmur, illi resistebant cogitando se in manna quidvis sapere posse, si ejus desiderium conciperent; improbi vero et ingrati cedebant nauseæ, ob eamque murmurabant. Vide dicta Exod. cap. 16.

27. Quod enim ab igne non poterat exterminari, statim ab exiguo radio solis calefactum tabescebat.] Cantacuzenus explicat de plaga grandinis; hæc enim igni mixta cum eo conspirabat ad vastandum segetes Ægyptiorum, eadem tamen solis radiis liquabatur. Verum alii passim hæc accipiunt de manna; de eo enim omnis est hic sermo, q. d. mirum, imo miraculum erat in manna, quod ipsum igne coqueretur et solidaretur; radiis vero solis calefactum liquaretur, uti iisdem naturaliter liquatur grando et glacies, cui simile erat manna; quare hoc posterius non erat miraculum, licet id velit Abulens. in Exod. 16. quæst. 8. sed prius; nam glaciem, cui simile erat manna, igne non liquari, cum sole liquaretur, utique miraculum est: Ignis enim calidior est sole. Vide dicta Exodi 16. 21. et Numer. 11. 8.

28. Ut notum omnibus esset, quoniam oportet prævenire solem ad benedictionem tuam, et ad ortum lucis te adorare.

29. Ingrati enim spes tanquam hybernalis glacies tabescet, et disperiet tanquam aqua supervacua,], q. d. quia manna, sole incalescente, liquescebat; hinc ante ortum, vel ad ortum solis oportebat illud colligere; qua re significabat Deus, oportere nos prævenire solem ad benedictionem Dei excipiendam, et vicissim ei per gratiarum actionem reddendam, atque summo mane ad ortum lucis Deum laudare, adorare et invocare; qui enim piger et ingratus huic divinæ oblationi, qua Deus mane orantibus offert gratiam, æque ac Hebræis mane offerebat manna, speret post somnum et pigritiam sese Dei gratiam, cum sibi licebit reperturum, fallitur, sicut Hebræi stertentes fallebantur, dum post ortum solis manna quærebant, nam reperiebant illud solis radiis liquatum et dissolutum; liquabatur enim, sicut glacies in hyeme sole incalescente colliquescit et tabescit, id est, in vaporem abit et evanescit. Simili modo ingrati spes *Disperiet tanquam aqua supervacua*, id est, ut Græce, *sicut aqua inutilis diffluet.*

Ad benedictionem tuam.] Benedictio hic reciproca accipitur, scilicet tam ipsa Dei beneficentia, qua Hebræis mane dabat manna, ac mane orantibus dat gratiam, quam Hebræorum et nostra; puta gratiarum actio, qua ob manna, omnemque gratiam à nobis Deo agendæ sunt gratiæ. Ita Franc. Lucas Brugensis in Notis hic, Vatabl. Jansen. Clarius, et alii. Unde græce est ἐπ' εὐχαριστίαν σου: εὐχαριστία autem et gratiam et gratiarum actionem significat. Hinc Venerabile Sacramentum dicitur Eucharistia, quia summam gratiam, puta Christum omnis gratiæ fontem continet, ideoque summam à nobis gratiarum actionem requirit; unde per Antithesin subdit: *Ingrati enim spes*, etc. ubi manifeste εὐχαρίστου, id est, gratum opponit ἀχαρίστῳ, id est, ingrato. Porro hac voce εὐχαριστία, præludit et alludit ad mysticum manna legis novæ, scilicet ad corpus Christi in Eucharistia.

Et ad ortum lucis te adorare,] græce est, ἐντυγχάνειν, id est, occurrere (scilicet Deo) interpellare, orare, intercedere pro rebus tum privatis, tum publicis, q. d. Si Deus adeo diligens est, ut primo mane nobis manna et gratiam suam afferat, utique decet nos simili diligentia Deo occurrere, ut illius gratiam grate excipiamus.

Ortus hic non significat cœli situm, puta Orientem et Orientalem cœli plagam. Hebræi enim orabant conversi non ad Orientem, uti faciunt Christiani, sed respicientes ad Sanctum Sanctorum, quod erat ad Occidentem, uti docet S. Hieron. in cap. 8. Ezech. Ortus ergo hic solis, lucisque exordium significat, puta mane et auroram: tum enim colligendum erat manna, nam post solis ortum ejus radiis liquabatur, ut discerent Hebræi non stertere, sed mane surgere ad orationem et ad parandum cibum, nam diligentibus occurrit, et succurrit Deus. Vult enim jure suo Deus cæteris curis, rebusque anteponi, ac primitias diei sibi dicari, ut ab eo totius diei felicem decursum impetremus. Unde S. Athanas. in psalm 5: *Magnum, ait, certaminis decus, è lecto ipso Deo sistere seipsum, et prævenire in gratiarum actione solem.* Et S. Chrysost. in psal. 5. ad illa; *Manè exaudies vocem meam*, sic ait: *Ab initio diei David dabat Deo primitias. Oportet enim*, inquit, *ad gratias tibi agendas solem prævenire, et ante ortum lucis te interpellare. Tu autem in Imperatore quidem minimè patiaris eum, qui est inferior ante te adorare: nunc autem, sole oriente, ipse dormis, et cedis primo loco creaturæ, nec omnem creaturam prævenis, quæ propter te facta est, nec ei agis gratias, sed cum surgis, manus et faciem lavas, animam autem immundam negligis, etc.*

Idem sanxit Moyses Deuter. 6. 7: *Meditaberis in eis*, etc. *dormiens atque consurgens*, ubi plura hac de re congessi. Esto ergo, ô Christiane, ô Sacerdos, ô religiose philomela auroræ, imo *esto cicada noctium*, uti scribit et præscribit S. Hieron. Eustochio. Sicut enim aves diluculo canunt, ac philomela sua melodia solem prævenit, et venientem quasi allicit, et salutat; sic pariter fideles mane solem justitiæ suis hymnis et precibus salutent oportet. Id fecere Essæi et primi Christiani qui, teste Plinio, antelucanos Christo canebant hymnos; quin et Judæi quotidie mane offerebant juge sacrificium, uti etiamnum fideles mane dicunt, vel audiunt Missæ sacrificium.

Porro hac de causa Christiani orant, non tantum mane in aurora sub ortum solis, sed etiam conversi ad eum orientem, sive ad Orientalem mundi plagam: idque faciunt ex Apostolica traditione, ut ait S. Basilius de Spiritu Sancto cap. 27. Athanasius, vel potius Anastasius, Nicænus in quæst. S. Scripturæ quæst. 13. et alii.

Primo, ut beneficium solis, qui ortu suo hominibus, totique mundo lucem, hilaritatem,

calorem, vitam et fœcunditatem affert, agnoscant, Deoque gratias agant.

Secundo, quia Oriens est nobilior pars mundi: ab Oriente enim oritur lux et sol, qui symbolum et hieroglyphicum est Dei. Unde et Oriens pro luce sumitur. Hanc causam dat S. Justin. li. quæst. quæst. 118. S. Dionys. de Eccles. Hier. p. 2. c. 2. et S. Cyril. Cathec. 1. mystag. Quod igitur Oriens fons velut quidam luminis haberetur, atque Occidens esset hieroglyphicum tenebrarum, inde etiam ea vetus fuit in Ecclesia observatio, ut baptismate initiandus, diabolo prius renuntiaturus, Occidentem versus statueretur, sicque positus, tertio illa renuntiantis verba proferret, idemque postea Christum Dominum confessurus ad Orientem conversus, id totidem vicibus faceret. Idque non tantum S. Dionysius, sed et Cyrillus testatur.

Tertio, quia paradisus ex quo ejecti sumus in Adamo, et ad quem suspiramus situs erat ad Orientem. Ita Damasc. libr. 4. de Fide cap. 13. et S. Cyrillus loco jam citato, ac S. Basilius et Nyssenus apud Moysem Barcepha, libro de Paradiso p. 1. cap. 14.

Quarto, quia Christus crucifixus respiciebat Occidentem, nam dorsum obvertebat Jerosolymæ et Orienti, faciem vero convertebat ad Occidentem, puta versus Romam et Europam; dum ergo oramus conversi ad Orientem in Christum crucifixum respicimus, illique occurrimus. Rursum, Christus ascendens in cœlum ad ortum efferebatur, ibique adoratus est à discipulis, atque ita inde venturus est ad judicium, uti eum ibidem ascendentem in cœlum conspexerunt Apostoli, juxta illud Zachariæ 14. 4: *Stabunt pedes ejus in die illa supra montem olivarum, qui est contra Jerusalem ad Orientem.* Et illud: *Adorabimus in loco ubi steterunt pedes ejus.* Psalm. 131. 7. Hinc et Christus ipse vocatur Oriens. Zacha. 6. 12. Hasce omnes causas affert S. Athanas. in quæst. ad Antiochum qu. 37. sed præsertim primam: *Adoramus*, inquit, *ad Orientem, quia Deus est lux vera, eamque ob causam ad lumen conversi creatum istud, non creatum illud lumen, sed ejus luminis creatorem adoramus, et ex elemento omnium splendidissimo, omnium elementorum splendidissimum creatorem Deum veneramur.* Adverte tamen has quæstiones non esse S. Athanasii Alexandrini. Nam qu. 13. auctor citat S. Athanas. Alex. et qu. 129. S. Gregor. Nazianzen. qui S. Athanasio fuit posterior, imo in iisdem citatur S. Chrysost. Scala Joannis Climaci, Maximus, Nicephorus. Unde liquet auctorem longe posterioris ævi fuisse, ut recte advertit Bellarminus, Sixtus Senensis, Possevinus et alii Scriptor. Eccles.

Porro ex hoc ritu orandi ad Orientem factum est, ut nonnulli rudes Christiani ac Priscillianistæ Hæretici solem orientem adorarent, quos redarguens Sanctus Leo serm. 7. de Nativitate: *De talibus*, inquit, *institutis* (Priscillianistarum videlicet), *illa etiam generatur impietas, ut sol inchoatione diurnæ lucis exsurgens, à quibusdam insipientioribus de locis eminentioribus adoretur. Quod nonnulli etiam Christiani adeo religiosè se facere putant, ut priusquam ad Beati Petri Apostoli Basilicam, quæ uni Deo vivo et vero est dedicata, perveniant, superatis gradibus, quibus ad suggestum arcæ superioris ascenditur, converso corpore ad nascentem se solem deflectant, et, curvatis cervicibus, in honorem se splendidi orbis inclinent. Quod fieri partim ignorantiæ vitio, partim paganitatis spiritu, multum tabescimus et dolemus: quia etsi quidam forte creatorem potius pulchri luminis, quàm ipsum lumen, quod est creatura venerantur, abstinendum tamen est ab hujusmodi specie officii.* Hæc ille idcirco, ne quid commune cum Priscillianistis atque Gentilibus fideles haberent. Vide Baron. tom. 1. anno Christi 58. n. 86. Porro Gentiles solebant Diis primam horam nuntiare, quasi iis matutinæ et primæ salutationes essent gratissimæ. Iidem fores principum mane obsidebant, ut egredientibus obviam prodirent, ac salutem precarentur, uti multis exemplis ostendit noster Pineda in Job c. 31. v. 36. n. 9.

INGRATI ENIM SPES TANQUAM HYBERNALIS GLACIES TABESCET.] S. Thom. 2. 2. qu. 107. articul. 4. notat hac gnome significari, quid ingratus pati mereatur, quidquid justo Dei judicio sæpe illi accidat, scilicet ut ob prioris beneficii ingratitudinem, posteriori, quod sperat, privetur, ejusque spe frustretur. Nam alioqui, inquit, fidelis et liberalis viri est benefacere, etiam ingrato, nisi per beneficia fieret pejor et ingratior; tunc enim ad vitandum hoc malum cessandum est à beneficio. Probat exemplo Dei, qui benefacit ingratis assidue, *Dum solem suum oriri facit super bonos et malos, ac pluit super justos et injustos*, Lucæ 6. et Matth. 6. Confirmat et ratione, quia, inquit, fidelis debet tendere ad hoc, ut de ingrato faciat gratum, quod si facere nequit primo beneficio, forte faciet secundo, tertio, vel quarto, citatque Senecam lib. de Benef. c. 7. qui et cap. 5. causam ingratitudinis, quam tangit hic sapiens, assignat dicens: *Memoriæ minimum tribuit, quisquis spei plurimum*, q. d. Ideo ingrati sunt immemores beneficii præteriti, quia toti sunt pleni spe futuri; quia enim toti anhelant inhiantque novis donis, quæ aucupantur et sperant, hinc obliviscuntur præteritorum.

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Cap. 15. ostendit veram sapientiam consistere in cultu veri Dei, insipientiam in cultu idolorum. Id c. 16. probavit exemplo Ægyptiorum, quibus Deus aquas in sanguinem vertit; ac Hebræorum, quos velut sui cultores Deus in siti aqua de petra potavit, ac in fame coturnicibus et manna cælesti cibavit; nunc idipsum prosequitur et demonstrat per aliam Ægypti plagam, scilicet tenebrarum, quæ ordine fuit nona, in qua Hebræi fruebantur clara luce : Ægyptii vero degentes in densis tenebris, variis spectris, æque ac timoribus exagitabantur. Graphice ergo depingit tenebras Ægyptiacas, ac terrores malæ conscientiæ.

1. Magna sunt enim judicia tua, Domine, et inenarrabilia verba tua : propter hoc indisciplinatæ animæ erraverunt. 2. Dum enim persuasum habent iniqui posse dominari nationi sanctæ : vinculis tenebrarum et longæ noctis compediti, inclusi sub tectis, fugitivi perpetuæ providentiæ jacuerunt. 3. Et dum putant se latere in obscuris peccatis, tenebroso oblivionis velamento dispersi sunt, paventes horrende, et cum admiratione nimia perturbati. 4. Neque enim quæ continebat illos spelunca, sine timore custodiebat : quoniam sonitus descendens perturbabat illos, et personæ tristes illis apparentes pavorem illis præstabant. 5. Et ignis quidem nulla vis poterat illis lumen præbere, nec siderum limpidæ flammæ illuminare poterant illam noctem horrendam. 6. Apparebat autem illis subitaneus ignis, timore plenus : et timore perculsi illius, quæ non videbatur, faciei, æstimabant deteriora esse quæ videbantur : 7. et magicæ artis appositi erant derisus, et sapientiæ gloriæ correptio cum contumelia. 8. Illi enim qui promittebant timores et perturbationes expellere se ab anima languente, hi cum derisu pleni timore languebant. 9. Nam et si nihil illos ex monstris perturbabat : transitu animalium et serpentium sibilatione commoti, tremebundi peribant : et aerem, quem nulla ratione quis effugere posset, negantes se videre. 10. Cum sit enim timida nequitia, dat testimonium condemnationis : semper enim præsumit sæva, perturbata conscientia. 11. Nihil enim est timor nisi proditio cogitationis auxiliorum. 12. Et dum ab intus minor est exspectatio, majorem computat inscientiam ejus causæ, de qua tormentum præstat. 13. Illi autem qui impotentem vere noctem, et ab infimis, et ab altissimis inferis supervenientem, eumdem somnum dormientes, 14. aliquando monstrorum exagitabantur timore, aliquando animæ deficiebant traductione : subitaneus enim illis et insperatus timor supervenerat. 15. Deinde si quisquam ex illis decidisset, custodiebatur in carcere sine ferro reclusus. 16. Si enim rusticus quis erat, aut pastor, aut agri laborum operarius præoccupatus esset, ineffugibilem sustinebat necessitatem. 17. Una enim catena tenebrarum omnes erant colligati. Sive spiritus sibilans, aut inter spissos arborum ramos avium sonus suavis, aut vis aquæ decurrentis nimium, 18. Aut sonus validus præcipitatarum petrarum, aut ludentium animalium cursus invisus, aut mugientium valida bestiarum vox, aut resonans de altissimis montibus Echo ; deficientes faciebant illos præ timore. 19. Omnis enim orbis terrarum limpido illuminabatur lumine, et non impeditis operibus continebatur. 20. Solis autem illis superposita erat gravis nox, imago tenebrarum, quæ superventura illis erat. Ipsi ergo sibi erant graviores tenebris.

1. Magna enim sunt judicia tua, Domine, et inenarrabilia verba tua : Propter hoc indisciplinatæ animæ erraverunt.] Græce *Magna enim tua judicia, et narratu difficilia; propterea imperitæ animæ in errorem inductæ sunt*, q. d. Judicia tua, Domine, quibus fideles tuos Hebræos bonis, v. g. coturnicibus et manna cumulasti, infideles vero Ægyptios malis, v. g. aquis sanguineis cruciasti, sunt alta et arcana, ideoque inenarrabilia sunt *verba*, id est, opera

tua jam dicta, quæ verbis tuis, puta jubendo duntaxat effecisti, ideoque imperitæ animæ, quales erant Ægyptiorum, dum superbe volunt ea scrutari et comprehendere, in errorem inductæ sunt. Nam æstimarunt hæc, vel casu, vel natura, vel fato fieri, non libera Dei providentia et vindicta, ideoque Deo se opposuerunt, nec Hebræos, ut ipse jubebat, voluerunt dimittere. Quocirca in graviores pœnas ab eo inflictas, puta tenebrarum, imprudentes inciderunt. Hunc esse sensum liquet ex iis quæ sequuntur.

2. DUM ENIM PERSUASUM HABENT INIQUI, POSSE DOMINARI NATIONI SANCTÆ, VINCULIS TENEBRARUM ET LONGÆ NOCTIS COMPEDITI, INCLUSI SUB TECTIS, FUGITIVI PERPETUÆ PROVIDENTIÆ JACUERUNT.] Describit nonam Ægypti plagam, quæ fuit densissimarum tenebrarum, q. d. Dum iniqui Ægyptii putarunt se, invito Deo, *posse dominari* genti *sanctæ*, id est, populo Dei, ejusque cultui dicato, puta Hebræis, tenebris nocturnis velut vinculis constricti, domorum suarum tectis inclusi, velut extorres et alieni à Dei providentia, quasi vincti et incarcerati jacuerunt. Unde Lucifer pro S. Athanas. legit : *Vincti tenebrarum catenis, et longa nocte compediti.* Erant enim hæ tenebræ horribiles adeoque densæ, ut viderentur palpabiles, idque per tres dies. Unde tunc : *Nemo vidit fratrem suum, nec movit se de loco suo, in quo erat ; ubicumque autem habitabant filii Israel, lux erat,* Exodi 10. 22. ubi fuse de hisce tenebris egi ; quare ibi dicta hîc non repetam. Addit Philo, lib. 1. de Vita Moysis, Ægyptios hoc tenebrarum triduo adeo fuisse perculsos, ut nec loqui, nec audire, nec comedere possent, sed per silentium fame cruciatos non nisi de tenebris cogitasse. Sic qui habitant sub polo antarctico, continuam habent noctem ab æquinoctio verno usque ad æquinoctium autumnale, puta à die 21. Martii usque ad diem 23. Septembris, uti testantur Plinius libr. 2. cap. 7, Solinus cap. 20 et 24, S. Isidor. lib. 1. Orig. cap. 6, Olaus Magnus in Historia Septentr. Id ad oculum in sphæra demonstrat noster Clavius.

INCLUSI SUB TECTIS.] Septuag. et Philo habent *sub lectis*, quasi toto hoc triduo Ægyptii non ausi fuerint surgere è lectis ; qui enim timent, in lectis tutiores se æstimant.

FUGITIVI PERPETUÆ PROVIDENTIÆ.] Græce, φυγάδες τῆς αἰωνίου προνοίας, id est, *exsules à perpetua providentia;* Vatabl. *ab æterna providentia profugi.* Primo, noster Lorinus sic exponit, q. d. Ægyptii, cum se putarent posse fugere Dei providentiam et vindictam, ab ea velut rei servique fugitivi comprehensi, tenebrarum velut catenis constricti, quasi in carcerem compacti sunt.

Secundo, Jansen. q. d. Ægyptii in tenebris jacuerunt quasi fugitivi, id est, destinati et exsules à providentia Dei, quæ perpetuo homines per solem illuminet. Sic et à Castro : Fugitivi, inquit, hoc est expulsi ac profligati à Dei providentia, quæ per singulos dies homines visitat solis claritate, qua toto illi triduo caruerunt.

Tertio, Petrus Nannius, q. d. Ægyptii in tenebris fuere fugitivi, id est, ignari et expertes æternæ providentiæ, ac ab ejus cognitione relegati, utpote de cujus oculis et aspectu male sentiebant. Negabant enim Dei veri numen, providentiam et vindictam. Unde explicans subdit : *dum putant se latere in obscuris peccatis.* Omnia hæc huic loco congrua et apposita sunt.

Hinc tropol. Cantacuzenus : Fugitivi, inquit, perpetuæ providentiæ sunt qui contemnunt mandata Dei, perpetuam habentis rerum omnium providentiam.

JACUERUNT,] ita Romana et Græca. Perperam ergo nonnulli legunt, *placuerunt;* alii, *latuerunt;* in quibus proinde interpretandis frustra desudant S. Bonaventura, Hugo, Lyranus et Dionysius.

3. ET DUM PUTANT SE LATERE IN OBSCURIS (Græce, ἐπικρυφαίοις, id est, *occultis*) PECCATIS, TENEBROSO OBLIVIONIS VELAMENTO DISPERSI SUNT, PAVENTES HORRENDE, ET CUM ADMIRATIONE NIMIA PERTURBATI.] Græce, καὶ ἰνδάλμασιν ἐκταρασσόμενοι, id est, *et phantasmatibus* vel *spectris conturbati.* Sensus est, q. d. Quia Ægyptii multa in tenebris scelera, ut sacrificia dæmonum, ait Cantacuzenus, de quibus cap. 14. 23. perpetrabant, hinc congrue tenebris densissimis puniti sunt, q. d. eis Deus : Tenebriones estis, lucifugæ estis, tenebras ambitis, tenebras quas amastis accipite : lucem fugitis, fugiat ergo pariter lux à vobis. Tenebras Ægyptiacas vocat *tenebrosum* λήθης, id est, oblivionis *velamentum;* quia illæ Ægyptios eorumque oculos velabant, ut invicem non viderent, ac metu perculsi suorum etiam parentum, filiorum, uxorum, fratrum obliviscerentur, cum de se suaque salute quisque esset sollicitus et anxius ; hinc dispersi et separati ab invicem toto tenebrarum triduo manserunt, Exodi 10. 23.

Rursum, hæ tenebræ velabant Ægyptios, ut à Deo per solis radios non aspicerentur, utpote qui Dei ejusque providentiæ ignorantia, velut cæcitate velatos habebant mentis oculos. Notat ergo hîc triplex velamen : primo Dei, quo Deus solem suum velabat, ne Ægyptios aspiceret vel ab eis aspiceretur; secundo Ægyptiorum, quo tenebris velatos habebant oculos ; tertio peccati, quo Ægyptii non credentes Dei providentiam, et impune peccantes, infidelitate et sceleribus velabant animi oculos.

Porro Petrus Nannius τὸ λήθης accipit ut nomen proprium, significans Lethen fluvium inferni, qui eò descendentibus omnium rerum oblivionem inducere perhibetur. Unde vertit : *Obscuro Lethes operculo*, quia in sequentibus v. 13. asserit Sapiens noctem illam ex ᾅδου, id est orci penetralibus emersisse, quasi illa caligo vere umbra mortis exstiterit, et ex nebulis Lethes contexta fuerit ; unde ex Græco Lethe Latini Lethum, id est mortem, deducunt, in qua est summa caligo et rerum omnium oblivio, tam activa, quàm passiva. Morientes enim obliviscuntur omnium, et vicissim ab omnibus oblivioni traduntur. Censet ergo Nannius Sapientem hic alludere ad Lethen fluvium, quem apud inferos esse Poetæ tradiderunt, cujus aquas si quis gustaverit, illico omnium rerum præteritarum obliviscitur. Hinc ἀπὸ τῆς λήθης, id est, ab oblivione nomen habet. Datus est huic fabulæ locus, quia morientibus omnium rerum oblivio surrexit. Constat autem Lethen fluvium exstare in Africa circa extremum Syrtium cornu, ac Berenicem urbem alluere : sed apud omnes fama est ad ea loca ex inferna in-

undatione prorumpere. Unde Lucanus, lib. 9 :

> Quem juxta Lethes tacitus prolabitur amnis,
> Infernis (ut fama) trahens oblivia venis.

Sic sensus erit, q. d. Ægyptii Cimmeriis hisce tenebris adeo erant obvelati et obcæcati, ut omnium rerum obliti, ex Lethæo inferni amne oblivionem ipsam potasse viderentur. Unde Abulens. in Exodi cap. 10. ait Ægyptios summa caligine circumfusos anima, memoria et imaginatione perturbatis, nec ubi esset cibus, nec ubi potus, nec ubi mensa, aut sedes, vel quid simile recordari potuisse.

DISPERSI SUNT,] non quod Ægyptii vagabundi oberrarent quærentes lucem; nam præ pavore *nemo movit se loco in quo erat*, Exodi 10. 23; sed *dispersi sunt*, id est, disjuncti et separati ab invicem manserunt, ut nemo alium adire, juvare, solari posset, nec vicissim ab eo opem vel consolationem in tanto metu accipere. Nam *nemo vidit fratrem suum*, Exodi 10. 23.

PAVENTES HORRENDE,] tum ob tenebras, tum ob spectra, de quibus mox; ob utraque enim ita erant pavidi et consternati, ut nescirent quò se verterent, imo nec loqui nec hiscere auderent, nec de cibo, potu, veste aliave recogitare possent. Ita Abulensis in Exodi 10. q. 2.

CUM ADMIRATIONE NIMIA PERTURBATI.] Græce est, ἰνδάλμασιν, id est simulacris, visis, larvis, phantasmatibus, spectris conturbati; quibus ita percellebantur, ut ab iis se necandos putarent, si loco se moverent, ac deteriora quæque in singula momenta formidarent et exspectarent. Unde *admiratione nimia*, ut vertit Noster, id est stupore et consternatione insolita, *perturbati*, videbantur attoniti et mentis impotes.

Quænam fuerint hæc spectra in sequenti explicat. Porro spectra hæc partim pariebant pavor et scelerum conscientia; hæc enim, æque ac pavor, tristes vehementesque imaginationes menti objicit, adeo ut pavidus eas sibi auribus audire et oculis cernere videatur; partim ea immittebat eis Deus per Angelos vel dæmones.

4. NEQUE ENIM, QUÆ CONTINEBAT ILLOS SPELUNCA, SINE TIMORE CUSTODIEBAT; QUONIAM SONITUS DESCENDENS PERTURBABAT ILLOS, ET PERSONÆ TRISTES ILLIS APPARENTES PAVOREM ILLIS PRÆSTABANT.] Vatabl. *Neque enim latebra, qua continebantur, securos reddebat ipsos, sed sonitus pavore percellens eos circumstrepebat, et larvæ tristi aspectu truces offerebantur*; alii, *spectra tristia mœstis vultibus apparebant.* Pro *spelunca* græce est, μυχός, id est latebra, recessus, penetrale, intima pars domus vel loci, quale est cubile et lectus; in quo attonitos jacuisse Ægyptios docet Philo et Septuag. Exodi 10. 23. Adde : Quivis locus abditus et obscurus per catachresin vocatur *spelunca*, quia spelunca ob suas cavitates et cavernas, summe est abdita et obscura; unde illud Poetæ : *speluncis abdidit atris*, id est, obscuris et profundis; profunda enim sunt obscura, et obscura videntur esse atra et nigra. Est metalepsis. Non ergo Ægyptii fugerunt ad speluncas proprie dictas, ut vult S. Bonavent. cum nemo ausus fuerit se loco movere, uti dicitur Exodi 10. Simili schemate v. 3. hæc cubicula et loca Ægyptiorum, ob tenebras et pavorem vocavit *carcerem*. Adde initio tenebrarum, sensim lucem adimentium et increscentium, aliquos ex metu fugisse ad antra et speluncas, ibique terrificis sonis et spectris magis fuisse perculsos ob loci horrorem. Ita à Castro.

QUONIAM SONITUS DESCENDENS PERTURBABAT EOS.] Græce : Ἦχοι δὴ καταρράσσοντες αὐτοὺς περιεχόμπουν, id est, sonitus autem perturbantes eos circumstrepebant, vel cum impetu et fragore (quales edit aqua ex apertis fractisque cataractis impetuose erumpens) ipsis obstrepebant, vel soni cum vehementia decidentes et percellentes strepebant circum eos; hoc est, fragores instar tonitrui circumstrepebant, et terrorem incutiebant; videbantur enim eis, quod tonitru ex alto eos feriret, quodque Deus fulmina in capita eorum vibraret.

ET PERSONÆ TRISTES ILLIS APPARENTES.] Græce, φάσματα, id est visiones, apparitiones, spectra, larvæ mœstis dejectisque vultibus tristes et truces eis offerebantur, quæ phasmata, sive phantasmata valde augebant terrorem tenebrarum Ægyptiorum : licet enim hæ essent densissimæ, ut visionem omnem impedirent, tamen in iis subinde intermicabat ignis, ut sequitur v. 7. cujus lumine spectra ab Ægyptiis conspici poterant.

Porro personæ hæ et spectra, non solum imaginaria erant, ut vult Dionys. et S. Bonavent. qui dæmones hominesque defunctos censet objectos phantasiæ Ægyptiorum; sed et realia, quæ oculis corporeis cernebantur, non tantum noctu in somnis, sed et per diem in vigilia, uti docet Abulens. Exodi 10, qui censet tenebras has vocari *horribiles*, propter horribiles umbrarum et larvarum visiones. Rursum spectra hæc videntur fuisse infantium Hebræorum, quos injuste Ægyptii in Nilo merserant; grandium quoque juvenum et virorum, quos iidem nimiis laboribus, flagellis et injuriis occiderant; item dæmonum, quos in idolis suis variis larvis et formis coluerant, uti Apin specie vituli, Anubin specie canis, Hammonem specie arietis, etc. Juste ergo larvis puniti sunt, qui infantes occidendo, animas eorum in umbras et larvas transire putaverunt, ac larvas dæmonum venerando adoraruntt. Insuper larvæ hæ sæpe ab Angelis vel dæmonibus effinguntur; subinde tamen sunt ipsæ animæ defunctorum existentes in purgatorio vel inferno, quæ à Deo sinuntur egredi et apparere vivis, ad eorum vel admonitionem vel castigationem, uti dixi cap. 2. v. 1. ad illa : *Non est qui agnitus sit reversus ab inferis.* Denique umbræ et spiritus, qui apparent, maxime solent esse eorum qui fuere tyranni, violenti, pauperum oppressores, in parentes impii, aut crudeliter occisi, aut misere in fraudem inducti et seducti, uti multis exemplis deprehensum est. Vide nostrum Delrio in Magicis et Thyreum in visionibus.

Nota : Hic multa supplet Sapiens, quæ Moyses tacuit in Exodo. Primo enim harum larvarum Moyses non meminit; secundo, vers. 16, ait Sapiens ignem in tenebris intermicantem perstrinxisse et perculisse Ægyptios, de quo altum est in Exodo silentium; tertio, v. g. ait sibilos serpentum, et strepitus fremitusque bestiarum (de quibus nil habet Moyses) mire exterruisse Ægyptios in densis tenebris pavidos, præsertim cum earum rerum causam ignorarent, ut vers. 13. habent Græca. Unde per catachresin tenebras hasce vers. 2. et 18. vocat *catenam* : adeo enim per eas terrebantur, ut nemo se loco

movere auderet, perinde ac si catena fuisset vinctus. Timor enim homines et animalia ita obstupefacit, ut movere se nequeant, sed quasi stupefacti et attoniti consistant immobiles; quia in timore calor et spiritus animales, qui motus sunt causa, recipiunt se à cerebro ad cor, ut illud velut sedem roborent et muniant : quare cerebrum iis ad motum et sensum, uti vix potest. Porro eo major Hebræis erat consolatio et gaudium quod eodem tempore in clarissima luce degerent, ut dicitur vers. 13.

5. Et ignis quidem nulla vis poterat illis lumen præbere, nec siderum limpidæ flammæ illuminare poterant illam noctem horrendam.] Græce στυγνὴν, id est tristem, molestam, mœstam, odiosam, terribilem, tum ob densitatem tenebrarum earumque continuationem per tres dies, tum propter spectra horrenda tenebris sese immiscentia. Aben Ezra et Cajet. in Exodi 10. per ignem accipiunt lucem cœlestem solis et stellarum, de quibus sequitur, q. d. Ægyptiis lucem dare non poterant sol, luna et stellæ : eisdem tamen domi lucem præbebant candelæ et lucernæ, ad quas edere, bibere, operari et ambulare poterant. Verum hoc contortum et violentum est. Quare proprie accipiendus est ignis, uti accipiunt cæteri interpretes, q. d. Adeo densæ Ægyptiis erant tenebræ, ut nullæ faces, nullæ tædæ, nullæ lucernæ, nulli ignes sua vi, græce βία, id est, violentia (ignis enim vis est violenta, et violenter omnia illuminat et inflammat) posset eas dispellere vel illuminare, tum quia Deus eis concursum suum, qui necessarius est ad agendum et illuminandum, subtrahebat ; tum quia, ut ait Philo lib. 1. de Vita Moysis : *Ignis, quo quotidie utimur, splendor vel aere turbato exstinguebatur, vel vincebatur à crassissimis tenebris, ita ut salvis oculis summe necessarium videndi sensum, tanquam exoculati requirerent.* Ubi nota :Omnis lux terrestris est mixta igni, imo ex eo prodit velut ejus dos et proprietas; quare lux candelæ, lucernæ, facis, etc. revera ignis est lucidus, sive lucens. Idem multi sentiunt de luce cœlesti solis et stellarum, uti dixi Eccles. 43. 3; unde Sapiens hoc vocat limpidas siderum flammas.

Neque stellarum,] q. d. Uti nullus ignis terrestris, sic nulla lux cœlestis Ægyptiis lucem dare poterat, ob causas jam dictas. Unde pro *neque poterant*, græce est οὔτε ὑπέμενον, id est, *non sustinebant, non audebant*, scilicet contra Deum niti, et tam arduum opus aggredi, ut tam densas tenebras ab eo inductas dispellere præsumerent. Creatura enim Creatori obniti et reluctari non audet, nec valet. Unde Philo : *Serena*, inquit, *die repente offusæ sunt tenebræ, continuis densisque nubibus cœlum subtexentibus, et nimia constipatione interclusis radiis siderum, ut dies nil differret à nocturna caligine ; tantus enim fuit horror, id est, densitas aeris caliginosi, ut non admitteret lumen siderum propter horrendam crassitiem.* Juste Ægyptii omni luce cœlesti privantur, qui lucem divinæ cognitionis in Moyse et Hebræis exstinguere satagebant, uti docet cap. 18. 4.

Allegor. hæ tenebræ Ægyptiacæ viva erant imago, adeoque præludium tenebrarum inferni. Ita Hugo : tropol. vero significabant cæcitatem mentis in malo obstinatæ, ait Origen. in Exodi 10. v. 23. quam nec ignis beneficiorum Dei, nec focus gehennæ, nec flammæ concionum, nec sidera inspirationum discutere, aut illuminare valent. Pro *limpidæ flammæ* græce est, ἔκλαμπροι φλογὲς, id est *splendidæ*, fulgidæ, illustres *flammæ* : ita vocat radios solis et stellarum, quia flammarum habent speciem æque ac vim illuminandi et calefaciendi; unde Plato cum suis censuit stellas vera esse ignes ; quem secutus Poeta :

> Vos, *inquit*, æterni ignes, (*id est sidera*) et non violabile numen
> Testor.

6. Apparebat autem illis subitaneus ignis timore plenus : et timore perculsi illius, quæ non videbatur, faciei, æstimabant deteriora esse quæ videbantur,] Ita Græca et Romana. Perperam ergo multi in fine legunt negative, *quæ non videbantur*. Sensus est, q. d. Cum nullus ignis terrestris, nec ulla lux stellarum Ægyptiis posset dare lucem, quæ eis voluptatem facultatemque comedendi, ambulandi et operandi afferret; Deus tamen immittebat eis intermicantes ignes quasi fulgetra, non ad voluptatem, sed ad terrorem, scilicet ad hoc ut spectra horrenda, quæ ipse submittebat, ignis hujus luce videre et spectare possent. Unde *timore perculsi ejus, quæ non videbatur*, scilicet plene et perfecte (utpote impedientibus tenebris) *faciei*, puta spectrorum, *æstimabant deteriora esse quæ videbantur*, q. d. Cum spectra hæc imperfecte, et quasi dimidiate tantum, se suasque facies ostentarent Ægyptiis, ipsi spectra hæc, quæ videbant, æstimabant in se esse deteriora, quàm oculis videbantur ; putabant enim aliqua pejora, quæ non videbant quasi abscondita latere sub iis quæ videbant. Id faciebat horror et metus : hic enim semper deteriora, quàm à parte rei sint, apprehendit, metuit et auguratur, uti videre est in meticulosis et hydrophobis, qui phlegmate frigido abundantes umbras, imo omnia tuta timent, v. g. ne domus ruat, ne flumen eos abripiat, ne quod animal eos invadat et laniet, etc.

Pro *apparebat autem illis subitaneus ignis*, græce est, διεφαίνετο δ' αὐτοῖς μόνον αὐτομάτη πυρὰ, id est, *apparebat autem illis solis* vel *solum spontanea pyra* : ubi singula verba habent emphasim, et novam terroris causam ingerunt. Primo enim, διεφαίνετο, id est apparebat, interlucebat, intermicabat, translucebat, significat ignem hunc obiter et in transcursu, inter tenebras emicuisse, instar coruscationis et fulguris et mox disparuisse, ac post modicum subito et inopinato rursus coruscasse: itaque hac sui ostentatione et disparitione continuum Ægyptiis pavorem incussisse. Fulgura enim et fulgetra mire homines percellunt. Rursum ignem hunc non è longinquo uti fulgura, sed è vicino apparuisse, ita ut Ægyptiorum prope afflaret oculos, ac pene adureret.

Secundo, τὸ *solum* notat Ægyptios solos hæc vidisse, non Hebræos ; rursum nil nisi fulgura cum spectris Ægyptios aspexisse, quoad reliqua vero fuisse densissimas tenebras, quæ omnia simul juncta terrorem augebant ; nam et fulgura in tenebris magis exhorrescimus, quàm in lumine.

Tertio, τὸ αὐτομάτη significat coruscationem hanc fuisse fortuitam, spontaneam, casualem, improvisam, sine prævia causa vel impulsu.

Improvisa autem mala magis terrefaciunt: prævisa enim tela minus feriunt.

Quarto, πυρα significat ingentem fuisse hunc ignem, adeo ut pyram, id est ingentem acervum ignium collucentium efficerent, quæ eis omnium rerum incendium comminabatur. Pyra enim hæc erat fulminea, adeoque non aliud quàm conglobata fulmina esse videbatur. Unde merito metuebant ne fulminibus hisce afflarentur et necarentur, sicut fulmine afflatus fuit Simeon Stylites vir miræ orationis, teste Joanne Mosco in Prato spirituali, c. 57.

Et timore perculsi ejus, quæ non videbatur, faciei, æstimabant deteriora esse, quæ videbantur.] Pro *faciei* græce est, οψεως, id est *visionis*, hoc est rei visæ, puta ignis qui videbatur, et facierum sive spectrorum, quæ per ignem videbantur. Unde Græca ad verbum habent: *Exterriti vero non visa* (plene scilicet et perfecte) *illa visione putabant pejora, quæ cernebantur*, q. d. Magis terrebantur Ægyptii ex eo quod ignem et spectra non plena, sed subobscura facie et superficie viderent: unde putabant ea deteriora et horribiliora esse, quàm revera erant; quia imaginabantur sub visis occultari alia majora, quæ sese videnda non præberent, è quibus sibi damna gravissima, imo mortem et exitium imminere paventes augurabantur, maxime vero timebant ne larvæ et spectra eos invaderent et enecarent. Unde Cantacuzenus exponit eos ignem hæc spectra ostendentem ita exhorruisse, ut mallent esse in densis tenebris, quàm in luce tam formidabili, totque spectris horrenda.

Nota τὸ *ejus, quæ non videbatur, faciei*. Solent enim umbræ et spectra faciem habere umbrosam, atram, obscuram, ac sæpe veste aut velo obtectam instar lugentium: imo subinde non nisi per tenuem umbram sese videnda exhibent, quin et sine umbra, sive facie et specie, solo motu, strepitu, aut voce se auditui objiciunt: ita ut non videantur, sed audiantur duntaxat, uti sese exhibuit umbra Samuelis videndam Pythonissæ, sed audiendam duntaxat Sauli. 1. Reg. 28. 14.

7. Et magicæ artis appositi erant derisus, et sapientiæ gloriæ correptio cum contumelia.] Græce: Μαγικης δε κατεκειντο εμπαιγματα τεχνης, id est: *Magicæ autem artis ludibria jacebant*, vel significantius *apposita erant*, q. d. Non tantum magicæ magorum Pharaonis artes ad avertendas tenebras, cæterasque plagas à Deo per Moysem Ægypto inflictas, *jacebant*, id est, infirmæ erant et invalidæ ad eas avertendas, sed et in derisum appositæ et expositæ sunt; ac in ludibrium abierunt. Deus enim irrisit magiam Ægyptiorum hoc tenebrarum timore, et hisce earum spectris, quæ magi omni sua arte et dæmonum ope, nec à se, nec ab aliis depellere potuerunt; quare ipse Pharao cæterique Ægyptii magos velut impotentes et fallaces objurgarunt et irriserunt, teste Josepho libr. 2. Antiq. cap. 5; vel juxta aliam sectionem 13; ipsique magi cum cæteris Ægyptiis in tenebris hisce et spectris trepidationem et pavorem, quem dissimulare et tegere non valebant, præ se ferentes, ridiculos sese præbuerunt cuivis aspicienti, utpote qui superbe jactassent se per magiam omnia Moysis opera thaumaturga, instar telarum araneæ discussuros; ita se explicat Sapiens, dum subdit: *Illi enim qui promittebant timores expellere se ab anima languente, hi cum derisu pleni timore languebant.* Quocirca hic proprie non agitur de tertia Ægypti plaga, quæ fuit sciniphum, licet id nonnulli velint, in qua victi magi, cum eas instar Moysis producere non possent, suam imbecillitatem confiteri coacti exclamarunt: *Digitus Dei est hic*, Exodi 7. v. 19; sed agitur hic de nona plaga tenebrarum et spectrorum, quæ mirum non solum Ægyptiis, sed et magis ipsis incussit terrorem, itaque ipsos cum magia deridiculos ostendit, omnibusque risu et cachinno exsibilandos proposuit. Igitur ex hoc loco constat magos Pharaonis, licet tertio sciniphum signo à Moyse victos, non cessasse tamen Moysi obsistere, ideoque in nona hac tenebrarum plaga, cum per magiam eam discutere vellent nec possent, ridendos sese omnibus exhibuisse, qua in re magiæ suæ pœnas dederunt. Ita Cantacuzenus.

Huc accedit Vatablus qui vertit: *Interim ludibria artis magicæ jacebant cum calumnia per jactantiam sapientiæ contumeliosa.* Et Jansen. qui sic explicat, q. d. Illæ magorum illusiones, quibus patrando eadem mira, quæ patrabat Moyses, illudebant Pharaoni cæterisque Ægyptiis contra Moysem, jam jacebant, id est, victæ succumbebant, nec poterant Moysi resistere. Id significant Græca. Hic sensus verus est, at non adæquat, nec exhaurit fundum Script. quæ insuper asserit artes magorum cum magis abiisse in derisum et ludibrium.

Secundo, Noster à Castro apposite sic exponit, q. d. Appositi erant derisus, id est ludibria, illusiones et præstigiæ aderant; larvæ enim et spectra ludificabant, et perstringebant oculos magorum et Ægyptiorum, ut putarent se videre horrenda, quæ revera non videbantur: hisce ergo ludibriis oculi magorum, inani et falsa specie rerum capti tenebantur, idque congrua talionis pœna, ut scilicet hisce spectris illuderentur illis qui suis imposturis alios deluserant, ac præstigiis præstringerentur ipsi præstigiatores. Digreditur hic Holcot lect. 189. ut ostendat magicis artibus addictos rideri, non tantum à Deo, Angelis et hominibus, sed et ab ipsis suis dæmonibus.

Et sapientiæ gloriæ correptio cum contumelia,] id est, contumeliosa *correptio*, vel redargutio *gloriæ*, id est, gloriationis *sapientiæ*, id est de sapientia, repete *apposita* erat, q. d. Magi gloriabantur et jactabant se potentiores esse, quàm erat Moyses et Deus Hebræorum: dictitabant enim se nosse magiam, id est, artem magis arcanam et mirificam, quam non norat Moyses: sed Deus per Moysem hanc inanem et superbam gloriationem magorum corripuit, et redarguit cum eorum dedecore et contumelia, dum eis tantum per tenebras et spectra terrorem incussit, ut expallescerent et contremiscerent, à quo omni sua arte magica se liberare, et expedire non valuerunt: quare suo malo didicerunt omnem suam magiam nil valere contra Dei virtutem; nec suas artes posse amoliri supplicium, quo premebantur. Hunc esse sensum liquet ex Græco, qui habet: Και της επι φρονησει αλαζονιας ελεγχος εφυβριςος, quod Compl. vertunt: *Et in prudentia jactantiæ correptio contumeliosa*; Vaticani: *Et jactantiæ de sapientia* (Jansen. *de prudentia*) *erat correptio cum contumelia.* Clare Clarius: *Et arrogantis jactantiæ correptio cum contumelia.* Nam *ubi fuerit superbia, ibi erit et contumelia:*

ubi autem est humilitas, ibi et sapientia, Proverb. 11. 2.

Pro *correptio* græce est, ἔλεγχος, id est redargutio stringens, ratio convincens, demonstratio ostendens vitium et falsitatem. Pavor enim et tremor magorum ad oculum eos redarguebat, eorumque infirmitatem et fallaciam omnibus ostendebat.

8. ILLI ENIM QUI PROMITTEBANT TIMORES ET PERTURBATIONES EXPELLERE SE AB ANIMA LANGUENTE, HI CUM DERISU PLENI TIMORE LANGUEBANT.] Græce: *Hi ridiculo timore languebant*; alii: *Hi eodem timoris morbo ridicule afficiebantur*; Vatablus: *Iidem ridicula formidine laborabant.* Minus recte Cantacuzenus vertit: *Ridicula religione*, vel potius *reverentia* (hanc enim significat εὐλάβεια) *laborabant*, q. d. Magi, ut suam infirmitatem tegerent, dicebant se religione et jussu suorum Deorum prohiberi ne obsisterent Moysi. Hoc enim dicere erat ridiculum, cum Moyses unius veri Dei cultor Ægyptios cum omnibus suis diis ad certamen provocaret, et per tot plagas oppugnaret ac expugnaret. Sensus ergo est, q. d. Magi promittentes se tenebras cum spectris, indeque natos timores penitus depulsuros, hi ipsi iisdem timoribus percellebantur, ut pavidi, anxii, pallidi, tremuli, nescirent quò se verterent. Vocat *ridiculum timorem*, quia timebant umbras et spectra rerum, quæ rèvera non erant, nec reipsa exstabant, uti pueri percelluntur inani umbrarum metu, juxta illud psal. 52. 6: *Ibi trepidaverunt timore, ubi non erat timor.*

9. NAM ETSI NIHIL ILLOS EX MONSTRIS PERTURBABAT, TRANSITU ANIMALIUM ET SERPENTIUM SIBILATIONE COMMOTI, TREMEBUNDI PERIBANT, ET AEREM, QUEM NULLA RATIONE QUIS EFFUGERE POSSET, NEGANTES SE VIDERE.] Pro *nihil ex monstris*, Noster cum Regiis legit, οὐδὲν ταραχῶδες, id est, *nihil monstrosum*: sed Complut. et Vaticani legunt, οὐδὲν ταραχῶδες, id est, *nihil turbulentum* vel terrificum; unde vertunt: *Etsi nihil illos terrificum terruisset*; sensus eòdem redit, q. d. Etsi à parte rei nihil esset monstrosum vel terrificum, quod Ægyptiis terrorem incuteret; tamen cum in tenebris audirent voces, et sonitus animalium transeuntium ad quærendum pabulum, ac præsertim serpentium præ fame et tenebris sibilantium, trepidantes pene examinabantur; adeo ut nec aerem inevitabilem, quem scilicet nemo vitare potest, vellent vel auderent respicere, sed eum velut monstris spectrisque plenum horridumque refugerent, optantes in antris abdi et claudi. Qui enim timore percelluntur, fugiunt videre et videri, adeoque cœlum, aerem et terram oculis aspicere metuunt et horrent. Est metonymia et catachresis. Aer enim, quia subtilissimus, proprie aspici et videri nequit; dicuntur tamen timidi ejus aspectum refugere, tum quia ea quæ in aere visibiliter fiunt, uti spectra et monstra, videre nolunt; tum quia aerem ipsum vitare cupiunt, angulosque et latebras quærunt, quibus se à rebus terrificis, quæ in aere fiunt, subducant et abscondant.

10. CUM ENIM SIT TIMIDA NEQUITIA, DAT TESTIMONIUM CONDEMNATIONIS.] S. Gregor. 27. Moral. cap. 18. legit, *condemnationi*; Complut. et Vaticani, *condemnata*; alii: *Data est in omnium condemnationem*; alii pro μαρτυρεῖ, id est, *dat testimonium*, legentes μάρτυρι, id est, *teste*, vertunt: *Proprio teste condemnata.* Græca enim addunt, ἰδίως, vel ἰδίῳ, id est *proprie*, vel *proprio* quo caret Vulgata. Omnia hæc eòdem redeunt, ac significant nequitiam, id est, pravam sceleratamque conscientiam esse timidam pavidamque, ac timere ultionem pœnasque scelerum, etiam ubi nullæ sunt, eo quod ipsa agnoscat, sibique testificetur se esse ream ac obnoxiam condemnationi, ideoque mereri pœnas quas timet et expavescit. Ipsa ergo nequam conscientia, velut testis et judex hominem condemnat. Nam tacita confessione mutaque voce clamat, ac reo occlamat: Tu talia et tanta scelera perpetrasti; ergo mereris talia et tanta supplicia, quæ sine dubio Deus tibi irrogabit, et forte nunc in hisce tenebris, et terroribus irrogare destinavit. Hinc Syrus vertit: *Quoniam malitia eorum testatur de illis, et condemnat eos, quia fecerunt mala;* Arabicus: *Quia malum est proprietas fraudis, qua testatur illi, et judicat de eo.*

Huic gnomæ affines sunt illæ: *Nocens metuit pœnam, innocens nec casum. Nec spina bonos lædit, vel mus improbum. Mali principii malus finis. Nocens se judice nunquam absolvitur.* Moral. disce hîc quanta sit vis conscientiæ, utpote quæ hominem beatum vel miserum efficiat.

Audi S. Ambros. lib. 1. Offic. *Non*, inquit, *secundùm forensem abundantiam æstimanda est beatitudo singulorum, sed secundùm interiorem conscientiam, quæ innocentium et flagitiosorum merita discernit, vera atque incorrupta pœnarum præmiorumque arbitra.* Et uberius S. Chrysost. homil. 1. in epist. ad Rom.: *Animi*, inquit, *tranquillitatem et lætitiam non principatus magnitudo, non pecuniarum copia, non potentiæ tumor, non corporis fortitudo, non mensæ sumptus, non vestium ornatus, non aliud quidquam rerum humanarum afferre consuevit, præterquam conscientia bona, quam certe qui puram habet, ut pannosus sit, ut cum fame luctetur; tamen tranquillior beatiorque est iis qui inter delicias degunt.* Quocirca merito exclamat Auctor, serm. 10. ad fratres in Eremo apud S. Augustinum: *O scientia sancta, in terra adhuc es, et in cœlis habitas! Gaude, ô anima sancta, sanctâ conscientiâ decorata, gaude cœlesti et æterna gloria.* Vis exempla? Accipe S. Augustin. lib. ad Secundinum Manich. cap. 1: *Senti*, ait, *de Augustino quidquid libet, sola me conscientia in oculis Dei non accuset.* S. Gregor. Nazianz. Orat. 27: *In omnibus*, inquit, *rebus consiliarii loco rationem, Deique justificationes habeo, à quibus plerumque etiam nullo accusante convincor, et rursus condemnantibus multis absolvor.* S. Bernard. ad Eugen. *Quid*, inquit, *in terra quietius et securius bona conscientia? Damna rerum non metuit, non verborum contumelias, non corporis cruciatus, quæ et ipsa morte magis erigitur quàm deprimitur.* Deinde S. Job, cap. 16. 20, bonæ conscientiæ testimonio in tot afflictionibus exsultat: *Ecce*, inquit, *in cœlo testis meus, et conscius meus in excelsis.*

SEMPER ENIM PRÆSUMIT SÆVA (græce χαλεπὰ, id est gravia, molesta, sæva, difficilia, aspera, acerba, dura et dira) PERTURBATA CONSCIENTIA.] Nonnulli Codices addunt: *Frequenter enim præoccupant pessima redarguente conscientia;* sed id delent Romana et Græca. Videtur enim esse alia versio vel certe explicatio sententiæ jam dictæ. Arabicus vertit: *Et ille* (impius) *accipit semper*

res difficiles et perversas. Præsumit, scilicet *timida nequitia*, quæ præcessit : hæc enim perturbatur et terretur à conscientia propria. Nam *conscientia*, hic est ablativi casus. Græce est, συνεχομενη τη συνειδησει, id est, contenta intra conscientiam, vel latens in conscientia, aut conjuncta conscientiæ, cujus vocem et testimonium sibi jugiter occlamans nequitia, et nequam effugere nequit. Alii legunt, συνερχομενη, q. d. Malitia præsumit sæva, quæ malæ conscientiæ congruunt et conveniunt. Alii nervosius legunt, συναγχομενη τη συνειδησει, id est, nequitia constricta, coarctata, vel compressa à conscientia; sicut reus constringitur laqueo, dum strangulatur et suffocatur : simili enim modo conscientia nequitiam et hominem nequam coarctat, angit et strangulat : αγχω enim idem est quod strangulo, stringo, obstricta gula coerceo, obtorto collo in vincula duco, præfoco, ango, constringo fauces sive guttur. Hoc Noster secutus vertit : *Perturbata à conscientia*, q. d. Nequitia et homo nequam, ubique pavidus, semper timet sibi imminere scelerum pœnas : quia constringitur pavoribus conscientiæ, quæ illum suæ nequitiæ arguit, et ad pœnam condemnat. Conscientia enim velut tortor nequitiam et hominem nequam, quasi reum mille timoribus, angoribus, mœroribus, suspicionibus ceu laqueis constringit, coarctat, angustat, strangulat, suffocat.

Pro *præsumit* græce est, προσειληφε, id est assumit, ad se sumit, sibi velut reo applicat, sibi repræsentat : item adjungit et auget, ut mala ingruentia majora suspicetur esse quàm revera sint.

Noster videtur legisse, id est, προειληφε, præsumit, præoccupat, antevertit, præsagit, præcognoscit, prævidet, anticipat animo et mente supplicium, prius quàm reipsa inferatur et ingruat. Nam ut ait Plutarch. libr. de Tranquill. animi : *Facinorosa conscientia in anima instar est ulceris in corpore, utpote, quæ pœnitentiam relinquat lancinantem jugiter, pervellentemque animam*. Et in libro de Sera Numinis vindicta : *Malitia*, inquit, *conjunctum assiduoque ipsam torquentem ac affligentem gestat dolorem; quemadmodum enim flagitiosus quisque ultimo affligendus supplicio, corpore suo propriam fert crucem, ita improbitas ex se ipsa supplicium sibi struit*, etc.

Moraliter, quàm mala conscientia sit timida et pavida graphice describit Job, cap. 15. 11. dicens : *Sonitus terroris semper in auribus illius, et cum pax sit, ille semper insidias suspicatur. Non credit quod reverti possit de tenebris ad lucem, circumspectans undique gladium*. Et Salomon : *Fugit impius nemine persequente*, Proverb. 28. 1. et S. Cyrill. lib. 11. in Joan. capit. 32 : *Magna quædam res conscientiæ certæ stimulus est, qui quando perperam aliquid agimus, etiam nullo præsente ingenti nos metu exagitat*. S. Ambrosius vero, lib. 1. Offic. c. 12 : *Peccator*, inquit, *quamvis foris abundet et deliciis diffluat, odoribus fragret, in amaritudine animæ vitam exigit. Vita facinorosi, ut somnium, aperuit oculos, transivit requies ejus, evanuit delectatio, licet ipsa, quæ videtur, etiam dum vivunt, impiorum requies in inferno sit : viventes enim in inferna descendunt. Vides convivium peccatoris? Interroga conscientiam ejus, nonne gravius fœtet omnibus sepulcris? Intueris lætitiam ejus, opum abundantiam? introspice ulcera, et vibices animæ ejus, cordisque mœstitudinem*; alibi : *Nihil est quod tam summo dolori sit, quàm si unusquisque positus sub captivitate peccati, recordetur unde lapsus sit. Ita gravis culpa est conscientiæ, ut sine judice se puniat, et velare se cupiat, et tamen apud Deum nuda sit*. Elegantissime autem S. Chrysost. homil. 1. de Lazaro, de divitis conscientia ita loquitur : *Explica mihi istius conscientiam, et videbis intus gravem peccatorum tumultum, jugem metum, tempestatem, turbationem. Videbis veluti in curia mentem ad thronum conscientiæ conscendisse regalem, et tanquam judicem quempiam sedentem, et cogitationes loco carnificum adhibentem, in equuleo suspendentem, lateraque conscientiæ radentem ungulis, pro commissis vehementer inclamantem, cum nemo sciat, nisi quod solus Deus hæc videre noverit*. Rem vero exemplo illustrans, sic prosequitur : *Etenim qui committit adulterium, etiamsi millies fuerit dives, etiamsi nullum habeat accusatorem, non desinit tamen intus se ipsum accusare, et voluptas quidem temporaria est, dolor vero perpetuus. Timor undique ac tremor, suspicio et anxietas, angulos metuit, umbras ipsas formidat, suos ipsius famulos conscios, inscios, illam ipsam, quam corrupit, et virum, quem affecit contumelia. Obambulat amarum accusatorem circumferens conscientiam, cum sit suo ipsius judicio damnatus, nec vel ad breve tempus possit respirare. Idem patiuntur et qui rapinam exercent, et qui fraude lucrum faciunt, hoc et ebriosi, et summa, quotquot in peccatis vivunt*. Porro S. Augustinus in psalm. 45 : *Inter omnes*, inquit, *tribulationes humanæ animæ nulla est major tribulatio quàm conscientia delictorum*. Idem in psal. 36. conc. 2 : *Quisquis*, ait, *malus est, male secum est, torqueatur necesse est, sibi ipsi tormentum est : ipse enim est pœna sua, quem torquet conscientia sua. Fugit ab inimico quò potuerit, à se quò fugiet?* Denique Seneca, licet ethnicus : *Bona*, inquit, *conscientia prodire vult et conspici, ipsas nequitiæ tenebras timet. Prima et maxima peccantium pœna est, peccasse : nec ullum scelus impunitum est, quoniam sceleris in scelere supplicium est. Proprium est nocentium trepidare*. Hæc ipse, epist. 27.

Exempla sunt in Adam et Eva, qui post peccatum audientes vocem Dei ambulantis per paradisum, pavidi absconderunt se Genes. 3. in Cain, qui occiso Abele urgente conscientia : *Omnis*, inquit, *qui invenerit me, occidet me*, Genes. 4. 14 ; in fratribus Joseph, qui ab eo dure accepti : *Merito*, inquit, *hæc patimur, quia peccavimus in fratrem nostrum*, Genes. 42. 21. Vide Senecam in Oreste, cujus furias ipse graphice depingit. Et Ciceronem pro Roscio Amerino, ubi sceleratorum et scelerum furias graphice pingit, flammas et faces describit. Ex adverso *charitas* (quam parit probitas, probaque conscientia) *foras mittit timorem*, 1. Joan. 4. 18. Et : *Fugit impius nemine persequente : justus autem quasi leo confidens absque terrore erit*, Proverb. 28. 1. Vide ibi dicta. Nam ut ait S. Gregor. libr. 12. Moral. cap. 21 : *Nil simplici corde felicius, quia quod innocentiam erga alios exhibet, nihil est quod pati ab aliis formidet. Habet enim quasi arcem quamdam fortitudinis, simplicitatem suam. Nec suspectus est pati, quod se fecisse non meminit. Unde bene per Salomonem dicitur : In timore Domini fiducia fortitudinis; qui et rursum ait : Secura mens quasi juge convivium. Quasi enim*

continuatio refectionis est, ipsa tranquillitas securitatis.

Vere S. Ambros. in psalm. 39 : *Quis, ait, puritate pectoris dulcior fructus? Quis cibus suavior quàm is quem animus bene sibi conscii, et mens innocentis epulatur. Hinc illud : Secura mens quasi juge convivium*, Proverb. 15. 15. Vide ibi dicta. Nihil ergo timidius peccatore, nihil audacius justo. Causæ sunt tres. Prima, quod concupiscentia et passiones animi, quæ peccata creant, animum emolliant et effeminent. Earumdem vero victoria, quæ fit per virtutem, animum fortem virilemque efficiat. Secunda, quod conscientiæ stimuli mentem peccatoris jugiter lancinent, rodant, ejusque vigorem excedant : justo vero virtus ipsa quam exercet, et conscientiæ probitas animos addant. Tertia, quod peccator à gratia Dei deseratur, justus vero eadem polleat; gratia autem Dei est omnipotens : nam per eam omnia fieri possunt, quantumvis ardua : sine illa vero nil boni effici potest; unde justus est magnanimus et confidens, peccator autem pusillanimis et timidus instar muris.

11. Nihil enim est timor nisi (nonnulli Codices hìc interserunt, *præsumptionis adjutorium;* Vatablus : *Temeritatis adjumentum;* sed hæc delent Romana et Græca) proditio cogitationis auxiliorum.] Τὸ *cogitationis* in Vulgata potest referri ad τὸ *proditio*, q. d. Timor non est aliud quàm proditio et perditio cogitationis et mentis, quæ, si libera esset à timore, excogitare posset plura auxilia, quibus rem, quam timet, depelleret : jam autem plena timore id præstare nequit. Græca tamen τὸ *cogitationis* referunt ad τὸ *auxiliorum.* Sic enim habent : *Nil enim aliud est timor, nisi auxiliorum è cogitatione vel ratione proficiscentium proditio.* Sed eòdem redit sensus. Timor enim ideo prodit et perdit hæc suî auxilia et remedia, quia perdit et adimit homini cogitationem et rationem, ne possit auxilia hæc cogitare. Metus enim adimit ligatque mentem, motum, memoriam et linguam. Unde pavidi fiunt mentis inopes, immobiles, immemores, elingues, ut nec intelligere, nec movere se, nec recordari, nec loqui valeant, sed corpore et animo quasi obstupescant. Causam dat Aristot. in Problem. sect. 27. quod in metu spiritus et calor confugiant ad roborandum cor : unde extremæ partes frigent et rigent. Hinc pallor in facie, tremor in manibus et labris, stupor in capite et pedibus, algor in cute, rigor in lingua.

Probat quod dixit, timidam esse nequitiam, ideoque sæva semper præsumere; ex ejus rei causa, quæ est, quod timor adeo malum quod timet apprehendat et metuat, ut illi quasi victus succumbat, seseque dedat : quare de ejus auxiliis et remediis adinveniendis cogitare nequit; sed eorum quasi est proditor et perditor. Est metaphora sumpta à militibus timidis in arce obsessis, qui ex timore arcem hosti obsidenti produnt et dedunt. Simili enim modo timor arcem rationis et mentis, quæ varios malum quod timetur, evadendi modos et vias excogitare posset, ita debilitat, stringit et ligat, ut eam prodat tradatque hosti, puta malo quod timetur, ac desperationi, quo fit ut pessima quæque sibi imminere auguretur, eaque vitatu esse impossibilia sibi persuadeat. Timor enim rationi et menti subesse, ac ab ea se regi et moderari sinere debuerat, quare fidem illi debitam fallit, imo illam prodit, dum illi consilium et fiduciam adimit, illamque facit suî impotem, pavidam, anxiam et desperantem. Quocirca hæc timoris proditio in re non est aliud quàm inopia consilii, ac cogitationum defectio et desertio, quod scilicet homo per trepidationem æstumque timoris ita abripiatur, ut prodatur, id est, deseratur à cogitationibus mediorum et auxiliorum, quibus posset malum, quod metuit, evadere. Unde nonnulli ex Græco vertunt : *Nihil est metus, nisi defectus vel desperatio excogitandi consilii.* Sic enim milites timidi, dum ducem deserunt, eum hosti produnt et tradunt. Hinc et prodere Latinis subinde idem est quod abjicere, deserere, dimittere, repellere. Prodere enim idem est quod porro dare, id est, projicere, propellere, excludere, ait Servius. Unde Virgil. lib. 1. Æneid.

> Navibus (infandum) amissis unius ob iram,
> Prodimur, atque Italis longe disjungimur oris.

Prodimur ergo idem est quod *disjungimur.* Sic quoque hìc accipi patet ex versu 14. ubi ait : *Animæ deficiebant traductione*, græce προδοσία, id est, *proditione.*

Moral. hìc disce quantum malum sit timor, utpote qui hominem prodat et perdat. Unde *semper in prælio iis maximum est periculum, qui maxime timent*, audacia pro muro habetur, ait Sallust. de Conjur. Catil. *Quodcumque additur subsidio, id corrumpitur timore fugientium*, ait Cæsar libr. de Bello Civili : *Plerumque in summo periculo timor misericordiam non accipit*, ait idem libr. 7 : *Hæc natura est magnis timoribus, ut quod evenit deterius credant*, ait Tacit. Annal. lib. 15 : *In periculis Reipublicæ, qui singulatim pertimescunt, in timore potius quàm in virtute opprimentur*, ait Jul. Capit. in Max. et Balbino : *Timor mentem agens attonitam, non sinit utiliora decernere*, ait Procop. de Bell. Pers. libr. 2 : *Montium vertices hostium speciem præbent, animo semel timore oppresso*, ait G. Pachim. histor. libr. 4 : *Timidi et ignavi ad desperationem formidine properant*, ait Tacitus libr. 2. Histor. *Qui natus est ejusmodi, ut metuat omnia, etiamsi mus strepitum edat, belluarum simili quadam ignavia timidus habendus est, et qui muscipulam vi morbi timeat*, ait Aristot. 3. Ethic. capit. 7 : *Sine animi præsentia ars contra periculum nihil prodest. Timor enim memoriam excutit et ars amittitur animo languefacto*, ait Thucydides lib. 2 : *Principum timiditas maxima est causa cædium : fiducia suî placidos eos et mansuetos, et à suspicionibus vacuos reddit. Ita ferarum quoque, quæ à cicuratione sunt alienissimæ, timidæ sunt et omni strepitu terrentur : generosæ autem non aspernantur hujusmodi blandam tractationem, qui propter fiduciam suî facilius aliis se committunt*, ait idem in Artaxerxe : *Hæsitabunda et formidolosa peritia, egregium aliquid audere haud quaquam consuevit*, ait Procop. de Bello Goth. libr. 2 : *Timiditas est corrupti legitimi judicii de rebus metuendis, aut non metuendis, sive ignorantia terribilium et non terribilium, et neutrorum*, ait Hierocles libr. de Justitia. Pavidi enim minora mala timent, at majora non apprehendunt, nec timent : quare dum fugiunt minora, incidunt in majora. Sic peccator timens amittere opes, famam, vitam pejerat, sceleraque patrat, quibus cœlum et æternam felicitatem amittit : sapiens vero et constans timenda timet, non timenda non timet. Timenda

vero timet eo modo et moderatione, qua oportet et recta ratio dictat.

Aliter Lyran. Proditio, inquit, hîc idem est quod ostensio et manifestatio. Timor enim in facie efficiens pallorem prodit, id est, manifestat cogitationem auxilii : quia significat quod timens auxilium desiderat et cogitat de illo. Verum hoc frigidius est. Porro Syrus aliò abit : *Quid, ait, est timor, nisi consummatio malitiæ, et adjutor cogitationum, qui est interius?* Vicinius Arabicus : *Quia timor, ait, non est aliud, nisi formido tormentorum propter cogitationem.*

Mystice Hugo : Impius, inquit, timens non cogitat de auxilio Dei; si enim hoc cogitaret, utique diceret : *In Deo speravi, non timebo quid faciat mihi homo*, Psal. 55. 12. Et : *In Domino sperans non infirmabor*, Psal. 25. 1.

12. Et dum intus minor est exspectatio, majorem computat inscientiam ejus causæ, de qua tormentum præstat.] *De qua*, scilicet nequitia, sive malitia supplicium, quasi meritum culpæ fructum, et stipendium sibi producit et exhibet. Pro *inscientiam*, alii legunt per diastolen, *in scientiam*, id est, propter scientiam; alii, *conscientiam;* alii, *potentiam.* Qui *in scientiam* legunt, hunc non ineptum dant sensum, q. d. Dum in timore interne minor est exspectatio mali eventus secundùm se, hanc tamen animus meticulosus majorem æstimat, quod novit et anxie considerat causam, de qua tormentum sibi præstat, id est, torquetur, pavet, angitur, ex eaque conjectat eventus pessimos, et pejores quàm eventuri sint, eosque sibi fingit. Verum legendum est per systolen, *inscientiam.* Græce enim est, ἀγνοιαν, id est, *ignorantiam.* Sensus est, q. d. Quia timor est proditio, et defectio excogitandi contra malum, quod timetur auxilii; hinc dum intus in mente timentis minor est exspectatio auxilii, fit ut magis apprehendatur malum quod timetur, præsertim dum ejus causa nescitur et ignoratur. Ignorantia enim causæ metum auget, eumque majorem efficit. Timidus enim metuit ne in causa, quam non satis perspectam habet, multi effectus pessimi et molestissimi lateant, quos ipse excepturus sit. Unde S. Chrysostom. hom. de Patientia Job, docet ignorantiam causæ, quæ pœnam affert, valde augere calamitatem. Si hoc loco Ægyptii ignorabant causam tenebrarum, spectrorum, mugitus animalium, et sibili serpentium, ideoque putantes in ea deteriora latere multo graviora et duriora sibi imminere formidabant. Hinc Vaticani vertunt : *Majorem computant inscientiam* (id est ignorantiam) *præbentis tormentum causæ.*

Posset quoque verti in ablativo : *Majorem putant ignorantiam præbente tormentum causa*, q. d. Dum minor est exspectatio evadendi malum quod timetur, tunc qui timet majorem putat ignorantiam, hoc est, majus suspicatur esse malum ignoratum, quod futurum sibique obventurum metuit, dum ipsum cruciat causa. Ideo enim magis timet malum imminens ignoratum; quia tam in se habet causam cruciatus, quàm plurium malorum à se ignoratorum, pari modo causam fore metuit et auguratur. Animus enim meticulosus nil nisi tristia, quæ metum augeant suspicari potest.

Quocirca Ægyptii in densissimis tenebris positi, et horridis spectris ac ignibus intermicantibus perculsi, nil nisi funestum, ominosum, minax et horrendum cogitare poterant. Unde Josephus addit : *Illo, inquit, metu imminente, ne forte penitus ab ea caligine absorberentur :* Forte etiam antiquum chaos et mundi confusionem et dissolutionem quamdam formidabant, quasi mundus esset periturus, et in primævum chaos suum rediturus. Sciebant enim Deum sibi esse infensissimum, ac proinde ab eo omnia irarum et dirarum fulmina pavidi exspectabant.

Perperam Vatabl. pro ἀγνοιαν legit ἀγνειαν, ab ἀγνος, quod significat donis incorruptum, qui à justo dimoveri nulla ratione potest, adeoque implacabilem; unde vertit : *Cum intus residens exigua spes magis reputat causæ cruciatum, moventis implacabilitatem*, vel *potentiorem imaginatur implacabilitatem;* nam omnes Codices legunt ἀγνοιαν, non ἀγνειαν : neque ἀγνεια Græcis significat implacabilitatem, sed puritatem et sanctimoniam.

Minor est exspectatio] auxiliorum. Ita passim interpretes, licet Nannius, Clarius et Jans. minorem accipiant exspectationem futuri mali. Nam, inquiunt, pro *minor* græce est, ἡττων, id est inferior, victa et oppressa est exspectatio, sive spes in timidis et pavidis per desperationem. Græce est elegans paronomasia : timor, inquit, est προδοσια, id est, proditio auxiliorum, ideoque in eo minor est, προσδοκια, id est, exspectatio et spes evadendi.

Causæ de qua tormentum præstat.] Quæ scilicet timido tormentum præbet, ut habent Græca, sive ob quam timidus se torquet et cruciat. Causa impiis timidis tormentum præstans est triplex. Prima, est propria culpa, puta scelerum multitudo, gravitas et magnitudo, quam impius non satis perspicit, sed majorem, quàm ipse sciat esse metuit. Ad hæc majus tormentum est pati ob culpam, quàm pati ob justitiam et innocentiam; ob hanc enim pati et occidi est decus et gloria martyrii. Secunda, est quæ impium castigat et punit : sicut Ægyptios hîc cruciabant tenebræ et spectra, quarum vim, numerum et quantitatem ipsi perspicere non poterant. Tertia, est Dei ira et vindicta, quæ multo minus ab impiis perspicitur : quocirca semper metuunt ne illa irrogato supplicio non contenta, alia et alia graviora infligat.

Porro Syrus hîc aliò prorsus abit; sic enim vertit : *Et quod minus est eo* (timore) *abscondit, et ipse est præstantior eo quod ignotum est;* quæ verba obscura sunt et Œdipo indigent.

13. Illi autem, qui impotentem (perperam nonnulli per diastolen legunt, *in potentem;* græce enim est, ἀδυνατον, id est, *impotentem.* Vide Franc. Lucam hîc varias vitiatasque lectiones recensentem) vere noctem, et ab infimis, et ab altissimis inferis supervenientem, eumdem somnum dormientes.

14. Aliquando monstrorum exagitabantur timore, aliquando animæ deficiebant traductione : subitaneus enim illis et insperatus timor supervenerat.] Græca : *Illi autem impotentem vere noctem, ac ex impotentis Orci speluncis advenientem, eodem somno dormientes, tum monstris phantasmatum agitabantur, tum animæ dissolvebantur defectione, subitus enim nec exspectatus timor eis supervenerat.*

Noctem impotentem vocat triduanas et densissimas tenebras Ægypti, quæ fecerunt, ut Ægyptiis continua et triduana esset nox. Sed cur vocatur *impotens?* Primo, Jansen. *impotens*, inquit,

passive, id est, tolerari non potens, intolerabilis : *impotens* ergo, supple, *toleratu*.

Secundo, *impotens* nox active dicitur, quæ superari et illuminari non potest, puta ineluctabilis. Aut rursum passive nox *impotens*, id est, invalida et devicta, quæ scilicet tenebras per radios solis vincere et dispellere non poterat, sed ab iis plane vincebatur.

Tertio, *impotens*, id est, debilis et infirma nox dicitur metonymice ab effectu, inquit à Castro, quod Ægyptios impotentes et invalidos redderet ad quodvis opus humanum, vel tenebrarum caligine impeditos, vel metu debilitatos instar eorum, qui somno compediti nihil operantur. Nam propterea dixit Ægyptios per totam illam noctem eumdem somnum dormisse. Eadem ratione orcum seu infernum vocat impotentem, quod suos hospites reddat impotentes et imbecilles ad quodvis opus.

Quarto, et nervosius, nox dicitur *impotens*, id est, nimis potens, nimia, immoderata, quæ scilicet sua vi toti Ægypto densissimam et insuperabilem caliginem inducebat, quæque Ægyptios potentissime et validissime per tenebras, larvas, spectra, famem, sitim, pavorem, et angorem cruciabat, nullamque eis dabat requiem vel somnum, uti faciunt aliæ noctes.

Denique dicitur *impotens* nox, ait Cantacuzenus, quia quasi exorta videbatur ex profundissimis speluncis inferni impotentis, qui non potest ullum modum imponere malis, quibus afficit eos, quos in se continet, nec cruciamenta moderari ac temperare, sed cæco quodam impetu omnes excruciat. Itaque merito nox illa impotens filia Orci impotentis putabatur. Orcus enim vocatur obscuritas inferorum, ac infernus ipse, ejusque præses Lucifer, qui nullius miseratur, juxta illud Horatii lib. 3. Carm.

Victima nil miserantis Orci.

Impotens enim idem est, quod nimis potens, ait Donatus. Sic vocatur, impotens dominatus, vel tyrannus, id est, nimis potens et imperiosus; unde Quintilianus : *Decemviri*, inquit, *quorum principatus erat immoderatus, à Livio impotentes Domini nuncupantur*. Et Cicero Philip. 5 : *Advolabat*, inquit, *ad urbem à Brundusio homo impotentissimus, ardens odio, animo hostili in omnes cives cum exercitu Antonius*. Et rursum : *Impotens, iracundus, contumeliosus, superbus*. Sic vocatur amor, animus, lætitia impotens, at motus animi impotentes, id est, prævalidi, quos homo frænare nequit, sed potius ipsi potentes homini dominantur, ac ad id quod appetunt prosequendum, velut equum stimulis ardenter adigunt, coguntque.

Quare nimis frigide nonnulli noctem impotentem interpretantur inanem; quia inquiunt non erant veræ tenebræ, cum toto reliquo orbe esset dies, et Hebræis esset clara lux; verum Ægyptiis à Deo obcæcatis videbantur esse tenebræ. Hoc enim falsum est : Erant enim veræ et meræ summæque tenebræ, uti ostendi Exodi 10.

ET AB INFIMIS, ET AB ALTISSIMIS (id est, profundissimis) INFERIS SUPERVENIENTEM.] Græce : *Et ex impotentis Orci speluncis advenientem*. Quasi dicat : nox hæc et caligo erat summa et quasi infernalis. Nota, Script. sicut lucem nostram tribuit cœlo, sic tenebras inferno; tum quia infernus est regio et matrix tenebrarum, sicut cœlum lucis; perinde ac dicitur regio ferax auri, argenti, etc. tum quia à dæmonibus inferni præsidibus hæ Ægypti tenebræ, per densationem aeris et vaporum ex imo terræ eductorum, producebantur. Potissima tamen tenebrarum causa fuit Deus, subtrahens concursum suum soli et luci, ne lumen spargeret in Ægyptios. Simili phrasi dicimus Ætnam, Vesuvium, Heclam, aliosque montes flammivomos, esse os, ostium, fenestras inferni. Sic Virgil. infernum pingit. 6. Æneid. dicens :

Umbrarum hic locus est, somni, noctisque soporæ.

EUMDEM SOMNUM DORMIENTES.] Quia licet Ægyptii in tenebris pavidi essent vigiles, tamen quasi dormientes, attoniti et sopiti ab omni operatione vacabant, et vanis somniis, monstris, græce phantasmatibus, visis et spectris conturbabantur. Hic ergo erat idem quasi somnus insomnis omnium. Rursum idem id est, similis nocti impotenti, erat somnus impotens omnium.

INSPERATUS (id est, inexspectatus, inopinatus, improvisus) TIMOR SUPERVENERAT,] et irruerat in Ægyptios.

DEFICIEBANT.] Græce παρελυοντο, id est, dissolvebantur, et fiebant quasi paralitici, animo magis quàm corpore. Nam à παραλυω, dicitur Paralysis, id est, dissolutio nervorum, membrorum et virium, quæ instar ceræ liquefactæ liquantur et diffluunt.

TRADUCTIONE ANIMÆ.] Græce est, προδοσια, id est, proditione, uti paulo ante v. 11. vertit Noster; hoc est defectu, derelictione, desperatione, q. d. Ægyptii ex pavore quasi deficiebant animo, et patiebantur deliquium mentis. Minus recte nonnulli per traductionem accipiunt separationem animæ à corpore, puta mortem, et alii punitionem.

15. DEINDE SI QUISQUAM EX ILLIS DECIDISSET, CUSTODIEBATUR IN CARCERE SINE FERRO RECLUSUS,] q. d. In tantis tenebris, si quis Ægyptius casu aliquo in foveam vel terram collapsus fuisset, præ pavore et stupore, surgere, aut erigere se non volebat nec valebat, sed hærebat in ea quasi conclusus in carcere, idque *sine ferro*, id est, sine catenis et vinculis ferreis; timor enim instar catenæ eos colligabat et vinciebat. Græce est, εις ἀσιδηρον ειρκτην, id est, *in inferratum* (ferro carentem) *carcerem inclusus*. Ita Lyran. Osorius et alii passim. Hunc sensum exigit, quod habet Vulgata conditionale : *Si quisquam ex illis decidisset*; pro quo græca habent : *Si quicumque illic erat collabens, vel decidens*, scilicet in illas tenebrarum, spectrorum et terrorum angustias, hic in iis quasi in carcere inclusus continebatur, ut se iis expedire aut loco movere non posset, sed in iis immobilis consisteret. Unde sequitur.

16. SI ENIM RUSTICUS QUIS ERAT, AUT PASTOR, AUT AGRI (græce *in deserto*, id est, loco solitario, qualis est ager, pratum, sylva) LABORUM OPERARIUS PRÆOCCUPATUS ESSET (tenebris) INEFFUGIBILEM (id est, inevitabilem, quam nemo fugere, multo minus fugare posset : unde Hugo legit *ineffugabilem*) SUSTINEBAT NECESSITATEM.] Tenebras has tam horribiles tolerandi, ob easque in agro manendi, otiandi, non laborandi, formidandi : nemo enim se movere loco, aut domum redire audebat vel poterat, utpote in

densissimis tenebris constitutus, et quasi incarceratus.

17. UNA ENIM CATENA TENEBRARUM OMNES ERANT COLLIGATI. SIVE SPIRITUS SIBILANS, AUT INTER SPISSOS ARBORUM RAMOS AVIUM SONUS SUAVIS, AUT VIS AQUÆ DECURRENTIS NIMIUM.

18. AUT SONUS VALIBUS PRÆCIPITATARUM PETRARUM, AUT LUDENTIUM ANIMALIUM CURSUS INVISUS, AUT MUGIENTIUM VALIDA BESTIARUM VOX, AUT RESONANS DE ALTISSIMIS MONTIBUS ECHO, DEFICIENTES FACIUNT ILLOS PRÆ TIMORE.] Græce : *Siquidem omnes una tenebrarum catena constricti erant. Sive flatus sibilans, sive densos inter ramos avium sonus suavis ac numerosus, aut murmur aquæ euntis vis ; aut sonus validus præcipitatorum saxorum ; aut salientium animalium cursus non aspectabilis, aut ululantium immanissimarum ferarum vox, sive Echo montium cavernis repercussa, metu illos exanimabat.* Explicat necessitatem jam dictam, eamque vocat *catenam tenebrarum*, quia earum horrore, pavore, et angore ita percellebantur Ægyptii, ut velut attoniti fierent stupidi, et immobiles, perinde ac si catenis in carcere fuissent colligati. Causa à priori erat, quod timor causet frigus, imo ut ait Aristot. 2. Rhetor. 13:

Timor frigiditas quædam est ;

Frigus autem hominem stringit et quasi ligat, ut se loco movere nequeat. Unde Plautus in Amphitr.

Timeo, *inquit*, totus torpeo :
Nunc ubi terrarum sim nescio.
Non miser me commovere possum præ formidine.

Et in Truculento :

Neque vivus, neque mortuus sum, neque quid nunc faciam scio,
Neque ut hinc abeam, neque ut ad hunc adeam scio, timore torpeo.

Mystice, catena scelerum contexitur ex septem vitiis capitalibus quasi è septem annulis, quorum unus trahit alium, illique innectitur, gula enim trahit luxuriam, luxuria iram, ira invidiam, invidia superbiam, superbia avaritiam, avaritia acediam. Ita Hugo, aut ut S. Bonavent. Suggestio diaboli parit cogitationis delectationem, delectatio consensum, consensus operis perpetrationem, hæc iterationem et pravam consuetudinem, consuetudo inverecundam de peccato gloriationem et jactantiam. *Catena* enim dicitur, quod *se capiendo teneat ;* quia in ea annulus annulum capit et tenet.

SPIRITUS SIBILANS.] Puta ventus vel aura tenuiter perstrepens aut halitus et stridor animalis respirantis. Refer hæc omnia ad finem. v. 18: *Deficientes faciebant eos ex timore.* Pavidi enim in tenebris omnia tuta timent, iisque quasi animo deficiunt et exanimantur. Audi Senecam epist. 13 : *Nos et venturo torquemur et præterito, multa bona nostra nobis nocent, timoris tormentum membra reducit, providentia anticipat, nemo tantum præsentibus miser est,* etc. *Plura sunt quæ nos terrent, quæ premunt, et sæpius opinione amplius laboramus. Cito accedimus opinioni, et sic vertimus terga, quemadmodum aliquos pulvis motus, fuga pecorum exit castris, aut quos fabula aliqua sine auctore conterruit : nescio quomodo vana perturbant. Vera enim modum suum habent. Verisimile est aliquid futurum mali, non statim verum est ; quàm multa inexspectata venerunt : quàm multa exspectata nunquam comparuerunt.*

AVIUM SONUS SUAVIS.] Id est concentus avium, præsertim philomelarum et merularum, quæ suavissime canunt initio veris, puta sub Pascha, quando Hebræi egressi sunt ex Ægypto, ac paulo ante hæc plaga tenebrarum contigit ; illa enim et cæteris coactus fuit Pharao, et Ægyptii Hebræos missos facere. Pavidis enim et tristibus omnia jucunda, omnesque melodiæ, videntur mœstæ et funestæ.

Pro *mugientium*, græce est, ὠρυομένων id est, *ululantium*, quod proprie est luporum, sicut mugire boum, hinnire equorum, barrire elephantorum, grunnire porcorum, rugire leonum, quæ omnia hîc per τὸ *mugientium*, Synecdochice intelligit (unde Vatabl. vertit *rugientium*) puta quaslibet quorumlibet animalium voces et fremitus. Omnia enim animalia ad hasce tantas, tamque diuturnas tenebras percellebantur, quia in iis impediebantur à quærenda præda et esca ; unde præ fame et siti horrende mugiebant, et, latrante ventre, rugiebant : quare tot tantisque rugitibus paventes Ægyptii pene exanimabantur. Qui enim timet, percellitur, itaque trepidat, horrescit, pallet, fugit animus, metu membra quatiuntur, quæ res efficit, ut quàm hîc à metu vincitur, tam illic à fiducia deseratur, nec solum viribus defectus, verum etiam spe destitutus. Siquidem cuncta nimium formidantem, necesse est spe quoque destitui. Habet enim metus animi fractionem, et quasi fugam : itaque meticulosos non res solùm atque pericula, verum rumores etiam ipsi incerti et vani, et rosæ, ut dicitur, umbra persæpe terret.

RESONANS DE ALTISSIMIS MONTIBUS ECHO.] *Altissimis*, id est, profundissimis. Græce enim est ἐκ κοιλότητες, id est, ex concavitate montium. Echo enim fit cum vox cavernis repercussa in se redit, sibique quasi respondens id, quod dixit refert et repetit, ita ut rudibus et rei ignaris videatur esse in cavernis absconditus vir responsans, et vocem repetens : quare ipsi mirantur et percelluntur. Echo ergo fit dum aer, indeque sonus in læve concavumque corpus illisus, velut pila repercussus resilit : ob hanc enim repercussionem fit sonus resonus, sive *resonans*, ut apte vertit Noster. Resultans enim aer voces reciprocas, id est, primæ similes reddit. Unde Evodius lib. 4. Epigr. Echo vocat, *imitatricem sermonis, vocis fæcem, verbi caudam.* Echo vox Græca est, ἠχώ, id est, sonus, Echo resonantia, ab ἠχέω, id est, sono, resono, clango. Unde Ovidius 3. Metam. Echo poetice velut Nympham describens, hoc ejus dat ænigma, quo simul insinuat per eam cervos timore percelli, et in retia à venatoribus adigi sic enim canit :

Afficit hunc trepidos agitantem in retia cervos
Vocalis Nymphæ, quæ nec reticere loquenti,
Nec prior ipsa loqui didicit resonabilis Echo.

Ausonius verò Theodosii Imper. familiaris, Echo hoc dat ænigma :

Aeris et linguæ sum filia, mater inanis
Iudicii, vocem quæ sine mente gero :
Extremos pereunte modos à fine reducens,
Ludificata sequor verba aliena meis.
Auribus in vestris habito penetralibus Echo,
At si vis similem pingere, pinge sonum.

Rudes ergo et impii male sibi conscii timent Echo, quasi vocem secretam in cavernis ab angelo, aut sententiam à Numine missam ad scelus castigandum. Nam ut ait Statius Thebaid. 3.

Invigilant animo, scelerisque patrati
Supplicium exercent curæ, tunc plurima versat
Pessimus in dubiis augur timor.

19. OMNIS ENIM ORBIS TERRARUM LIMPIDO ILLUMINABATUR LUMINE, ET NON IMPEDITIS OPERIBUS CONTINEBATUR.

20. SOLIS AUTEM ILLIS SUPERPOSITA ERAT GRAVIS NOX, IMAGO TENEBRARUM, QUÆ SUPERVENTURA ILLIS ERAT,] q. d. Totus reliquus orbis claro solis resplendebat lumine, cum in sola Ægypto densissimæ essent tenebræ, imo in ipsa Ægypto apud Hebræos splendida erat lux, ut dicet cap. 18. 1. Sic et plaga septima, quæ fuit grandinis, et quinta, quæ fuit pestis, ac cæteræ omnes solos tetigere Ægyptios, nullos autem Hebræos, ut patet Exodi 9. 4. et 26. Idem testatur Philo et Josephus. Pro *limpido*, græce est, λαμπρῷ, id est, splendido, nitido, fulgido.

Ex dictis liquet, non recte Jansen. ex τὸ *omnis orbis* colligere, etiam totam Ægyptum luce solis fuisse illustratam, sed eam non vidisse Ægyptios, eo quod oculi eorum essent obcæcati. Nam à toto orbe mox excipit Ægyptios, dicens : *Solis autem illis superposita erat gravis nox.* Adde, hæ tenebræ fuere palpabiles, ut dicitur Exodi 10. non ergo consistebant in oculis Ægyptiorum, nec in sola subtractione concursus Dei, qua luci subtrahebat suam cooperationem ad illuminandum Ægyptios, sed insuper erant crassa caligo, vapor et nebula à Deo inducta, ut dixi Exodi 10.

ET NON IMPEDITIS OPERIBUS CONTINEBATUR.] Id est, distinebatur, occupabatur, q. d. Incolæ totius orbis in luce degebant, seque in suis officiis et operibus late continebant et occupabant; nil enim erat, quod opera eorum impediret, cum tenebræ impedirent Ægyptios, ne quid operari possent. Unde Vatabl. vertit : *Et expeditis frequens erat operibus*, q. d. Reliqui omnes erant in luce, ideoque negotiosi, soli Ægyptii erant in tenebris, ideoque otiosi.

IMAGO TENEBRARUM QUÆ SUPERVENTURA ERAT ILLIS.] Tum in morte et sepulcro, tum magis in inferno et gehenna; longa ergo illa et atra nox Ægypti erat umbra et imago mortis, quæ illi imminebat in gehenna. Sic Job cap. 10. 22. sepulcrum vocat *Terram tenebrosam, et opertam mortis caligine, terram miseriæ et tenebrarum, ubi umbra mortis et nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat.*

IPSI ERGO SIBI GRAVIORES ERANT TENEBRIS.] Ob peccatorum conscientiam, indeque mentis perturbationem, excæcationem, pavorem et angorem. Nullum enim majus est tormentum morsu et remorsu scelestæ conscientiæ. Igitur Ægyptii laborabant duplici caligine, scilicet corporis et mentis, sed hæc illa longe erat gravior, ipsosque magis cruciabat.

Notat hic sapiens triplices imo quadruplices tenebras. Primæ sunt oculorum : secundæ mentis et peccati : tertiæ mortis, quartæ gehennæ. Primæ privant luce solis; secundæ privant gratia Dei; tertiæ privant vita; quartæ visione Dei. Porro tenebræ peccati reliquarum trium tenebrarum sunt causa. Vide ergo quam tenebrosum, horridum et horrendum sit peccatum. Sicut enim ob tenebras Ægyptiis lux videbatur illucida, luna illunis, cœli cæci, sol insolens : sic peccatoribus Deus, cœlum, angeli, virtus, sapientia omniaque bona videntur obscura, atra, tetra, horrida.

Quocirca S. August. in psalm. 45 : *Inter omnes*, ait, *tribulationes humanæ animæ nulla est major tribulatio, quam conscientia delictorum.* Et S. Ambros. lib. 1. Offic. cap. 12. asserit *ipsam, quæ videtur, etiam dum vivunt, impiorum requiem, in inferno esse : Viventes* cum *in infernum descendunt.* Et S. Bernard. serm. 4. de Assumpt. B. Virgin. *Infernus quidem*, ait, *et carcer animæ, rea conscientia.* Hoc est quod Deus impiis minatur. Levit. 26. 36. *Dabo pavorem in cordibus eorum : terrebit eos sonitus folii volantis : et ita fugient quasi gladium : fugient, nemine persequente.* Ubi plura hac de re congessi.

CAPUT DECIMUM OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit componere, opponere, et præponere Hebræos Dei cultores Ægyptiis idololatris. Primo, v. 1. quod in densis Ægyptiorum tenebris Hebræis lux esset clarissima. Secundo, v. 3. quod Hebræi ducem viæ a Deo acceperint, columnam nubis per diem et ignis per noctem; Ægyptii vero sine duce mersi sint in mari rubro. Tertio, v. 6. quod, cæsis ab angelo Ægyptiorum primogenitis, Hebræi nil passi sint. Quarto, v. 20. quod, cum ob seditionem Core Deus immisisset ignem in populum, per thurificationem et deprecationem Aaronis placari se permiserit, plagamque stiterit, cum Ægyptiis fuerit implacabilis, eosque variis plagis per Moysem attriverit, et tandem Pharaonem cum omnibus asseclis in mari suffocarit.

1. Sanctis autem tuis maxima erat lux, et horum quidem vocem audiebant,
sed figuram non videbant. Et quia non et ipsi eadem passi erant, magnifi-
cabant te : 2. et quia ante læsi erant, quia non lædebantur, gratias age-
bant : et ut esset differentia, donum petebant. 3. Propter quod ignis
ardentem columnam ducem habuerunt ignotæ viæ, et solem sine læsura
boni hospitii præstitisti. 4. Digni quidem illi carere luce, et pati carcerem
tenebrarum, qui inclusos custodiebant filios tuos, per quos incipiebat
incorruptum regis lumen seculo dari. 5. Cum cogitarent justorum occidere infantes : et uno
exposito filio et liberato, in traductionem illorum multitudinem filiorum abstulisti, et pariter
illos perdidisti in aqua valida. 6. Illa enim nox ante cognita est à patribus nostris, ut vere
scientes quibus juramentis crediderunt, animæquiores essent. 7. Suscepta est autem à populo
tuo sanitas quidem justorum, injustorum autem exterminatio. 8. Sicut enim læsisti adversarios,
sic et nos provocans magnificasti. 9. Absconse enim sacrificabant justi pueri bonorum, et justi-
tiæ legem in concordia disposuerunt : similiter et bona et mala recepturos justos, patrum jam
decantantes laudes. 10. Resonabat autem inconveniens inimicorum vox, et flebilis audiebatur
planctus ploratorum infantium. 11. Simili autem pœna servus cum Domino afflictus est, et
popularis homo regi similia passus. 12. Similiter ergo omnes, uno nomine mortis, mortuos
habebant innumerabiles. Nec enim ad sepeliendum vivi sufficie*bant* : quoniam uno momento,
quæ erat præclarior natio illorum, exterminata est. 13. De omni*bus* enim non credentes propter
veneficia, tunc vero primum cum fuit exterminium primogenitorum, spoponderunt populum Dei
esse. 13. Cum enim quietum silentium contineret omnia, et nox in suo cursu medium iter habe-
ret, 15. omnipotens sermo tuus de cœlo à regalibus sedibus, durus debellator in mediam exter-
minii terram posilivit, 16. gladius acutus insimulatum imperium tuum portans, et stans replevit
omnia morte, et usque ad cœlum attingebat stans in terra. 17. Tunc continuo visus somniorum
malorum turbaverunt illos, et timores supervenerunt insperati. 10. Et alius alibi projectus se-
mivivus, propter quam moriebatur, causam demonstrabat mortis. 19. Visiones enim, quæ
illos turbaverunt, hæc præmonebant, ne inscii, quare mala patiebantur, perirent. 20. Tetigit
autem tunc et justos tentatio mortis, et commotio in eremo facta est multitudinis : sed non diu
permansit ira tua. 21. Properans enim homo sine querela deprecari pro populis, proferens servi-
tutis suæ scutum, orationem et per incensum deprecationem allegans, restitit iræ, et finem
imposuit necessitati, ostendens quoniam tuus est famulus. 22. Vicit autem turbas, non in virtute
corporis nec armaturæ potentia, sed verbo illum, qui se vexabat, subjecit, juramenta parentum,
et testamentum commemorans. 23. Cum enim jam acervatim cecidissent super alterutrum mor-

tui, interstitit, et amputavit impetum, et divisit illam, quæ ad vivos ducebat, viam. 24. In veste enim poderis, quam habebat, totus erat orbis terrarum : et parentum magnalia in quatuor ordinibus lapidum erant sculpta, et magnificentia tua in diademate capitis illius sculpta erat. 25. His autem cessit qui exterminabat, et hæc extimuit : erat enim sola tentatio iræ sufficiens.

1. SANCTIS AUTEM TUIS MAXIMA ERAT LUX, ET HORUM QUIDEM VOCEM AUDIEBANT, SED FIGURAM NON VIDEBANT ; ET QUIA NON ET IPSI EADEM PASSI ERANT, MAGNIFICABANT TE.] Sanctos vocat Hebræos, quia fideles ad sanctum sancti Dei cultum, ipsamque sanctitatem à Deo vocati erant, eique quasi addicti et consecrati, juxta illud Psalm. 103 : *Facta est Judæa sanctificatio ejus, Israel potestas ejus. Maxima erat lux,* non quod major naturali foret et miraculosa, sed *maxima,* comparatione Ægyptiorum, qui in densis erant tenebris, quodque Deus, dissipatis omnibus nebulis et nubibus, clarissimos solis radios Hebræis exhibuerit. Adde, Hebræis ob disparitatem hanc exsultantibus lucem hanc fuisse maximam, sicut cum iidem per Esther cap. 8. 16. à morte liberati sunt, ipsis *nova lux oriri visa est, gaudium, honor et tripudium.* Vide dicta Exodi cap. 10. v. 23. Fuere ergo Hebræi Dei cultores filii lucis, Ægyptii vero idololatræ filii tenebrarum.

ET HORUM QUIDEM VOCEM AUDIEBANT.] Addunt nonnulli *inimici*, sed id delent Romani et Græci. Verisimile enim est ex commento nonnullorum in textum irrepsisse. Multi enim hæc referunt ad Ægyptios, q. d. *Horum,* scilicet Hebræorum in luce exsultantium, *vocem* jubilationis *audiebant eorum inimici,* scilicet Ægyptii, *sed* ob tenebras, quibus involuti erant, eorum *figuram non videbant :* quare eos, *quia non et ipsi eadem,* puta easdem tenebras, spectra et terrores *passi erant*, quas Ægyptii patiebantur, *magnificabant te.* Græce *beatificabant*, id est, beatos prædicabant. Ita S. Bonaventura, Dionysius, Cantacuzenus et alii.

Alii tamen æque apposite hæc referunt ad Hebræos, q. d. *Horum,* scilicet Ægyptiorum ; in tenebris flexibilem vocem, gemitus et suspiria *audiebant* Hebræi, sed eorum *figuram* ob caliginis densitatem *non videbant,* quocirca se beatos prædicabant, et *magnificabant te,* Domine, eo quod tenebras non paterentur, quas patiebantur Ægyptii. Uterque sensus verus est et appositus. Secundus tamen magis respondet Vulgatæ, quæ habet : *magnificabant te.* Hebræi enim exsultantes magnificabant Deum, cum Ægyptii suas ærumnas miserrime deplorarent.

Vaticanus Codex legit affirmative : *Quoniam quidem et ipsi,* scilicet Ægyptii *passi erant.* Complut. vero et Vulgata nervosius legunt negative ; *Quia non et ipsi,* scilicet Hebræi *eadem passi erant,* quæ Ægyptii.

Pro *magnificabant te,* græce est, ἐμακάριζον, id est, *beatificabant*, id est, beatum prædicabant, tum Israelem, tum ejus ductorem Deum. Beatitudo enim Dei in eo sita est, quod ipse ita affluat bonorum omnium copia, ut eamdem in creaturas, præsertim homines et Angelos effundat, nihilque ab eis recipere valeat, quod significat Hebr. Dei nomen *Saddai,* id est sufficientia, copia, abundantia, hoc est, quod ait Psaltes : *Dixit Domino : Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges.* Psalm. 15. 1 : Hinc *Beatius est magis dare, quàm accipere.* Dare enim est Dei abundantis, accipere vero est hominum indigentium. Actor. 20. 35. Vide ibi dicta.

2. ET QUI ANTE LÆSI FUERANT, QUIA NON LÆDEBANTUR, GRATIAS AGEBANT, ET UT ESSET DIFFERENTIA, DONUM PETEBANT.] Rursum nonnulli ad Hebræos, alii ad Ægyptios hæc referunt ; Græce enim est : *Et quia ante læsi, non nocent, gratias agebant*, q. d. Ægyptii gratias agebant Hebræis, quod se in tenebris positos non læserant, cum ab iis ante fuissent læsi et oppressi. Unde Vatablus vertit : *Quod autem injuria lacessiti non læderent, gratias agebant ipsis, et inimicitiarum veniam rogabant.* Poterant enim Hebræi Ægyptiis in tenebris quasi colligatis talionem rependere, et injurias suas ulcisci, eosque vexare et cruciare, si voluissent.

Verum Vulgata exigit hoc accipi de Hebræis, q. d. Hebræi, qui ante læsi erant ab Ægyptiis, dum viderent se tenebris et plagis Ægyptiorum non tangi, nec lædi, adeoque ab ipsis Ægyptiis amplius lædi non posse, gratias agebant Deo. Et hoc significat Græcum, *quia non nocent*, id est, quia Ægyptii Hebræis amplius nocere non poterant. *Et ut esset differentia donum petebant,* q. d. Hebræi petebant à Deo, ut hoc discrimen differentis providentiæ, puta castigationis Ægyptiorum et servationis Hebræorum continuaret, ac perpetuum faceret, scilicet ut plagæ, quæ tangebant Ægyptios, non tangerent Hebræos ; hoc est, quod ait Moyses Exodi 11. 7 : *Ut sciatis quanto miraculo dividat Dominus Ægyptios ab Israel.*

Porro S. Bonavent. Lyran. Hugo, et Dionys. sic legunt ; *Ut esset differentiæ donum, te Deum* (Holcot *te Dominum*) *donum petebant.* Græce pro *differentia* est, διενεχθῆναι, id est, *differendi,* quod Vatabl. et Nannius accipiunt pro *dissidendi,* unde vulgo differentias unius ab altero vocamus dissidia ; hinc vertit : *inimicitiarum gratiam vel veniam rogabant.* Χάρις enim et donum et gratiam significat, vel ad verbum, ut recte ait Noster à Castro : *Et quod inimicati essent*, sive *quod se inimice erga ipsos gessissent,* aut *differentias*, hoc est, contentiones et inimicitias *contra ipsos exercuissent, gratiam orabant,* puta petebant, ne ipsos Israelitæ ut inimicos tractarent, ut possent ; nolebant enim Israelitas habere inimicos, quos metuebant. Videbant illos habere summam ulciscendi facultatem, deerat tantum voluntas, quæ in animo offenso atque inimico inest. Idcirco postulabant hanc gratiam ab illis, ne inimicarentur, ne scilicet inimicitias ad ipsos exercerent, quod dixit Vulgatus *ut esset differentia,* hoc est, ut longius secederent, et à seipsis discederent, postulabant ; sæpe enim plagis affecti, et calamitatibus propter eos afflicti, eos abire compellebant. Unde Exod. 10. 7 : *Dixerunt servi Pharaonis ad eum : Usquequo patiemur hoc scandalum? dimitte homines, ut sacrificent Domino Deo suo : Nonne vides quod perierit Ægyptus ?* Et c. 12. 33 : *Urgebant Ægyptii populum de terra exire velociter, dicentes : Omnes moriemur.* Hæc à Castro, qui hisce verbis tertium

innuit sensum, quo differentia sumitur pro distantia et discessu. Ægyptii enim petebant ut Hebræi, propter quos tot plagis à Moyse afficiebantur, à Pharaone dimitterentur, itaque Ægypto egrederentur, ac loco à se differrent et distarent, ne quid amplius ab eis paterentur. Verum prior sensus planior est et plenior.

3. Propter quod ignis ardentem columnam ducem habuerunt ignotæ viæ, et solem sine læsura boni hospitii præstitisti.] Vatabl. *Quippe tu columnam igneam itineris ignoti ducem, et ad magnificam peregrinationem solem innocuum his exhibuisti.*

Pro *propter quod*, græce est, ἀνθ᾽ ὧν, id est, *propter quæ*, vel *pro quibus*, quod primo Vatabl. opponit *quippe*, vel *propterea quod*. Rationem reddit, inquit, cur lux ampla suppeteret sanctis, quia scilicet lux hæc fuit columna ignis lucidissima, quæ noctu tota Hebræorum castra illuminabat. Verum lux illa ampla vel maxima, de qua vers. 1. fuit tempore tenebrarum triduanarum Ægypti, iis enim opponitur; columna ignis autem data fuit Hebræis post egressum ex Ægypto; quare lux illa maxima nequit esse columna ignis.

Secundo et genuine, τὸ *propter quod* referas ad id, quod proxime præcessit, *et ut esset differentia, donum petebant*, q. d. Quia Hebræi luce maxima differebant, et præcellebant Ægyptios in densa caligine positos, petebantque hanc differentiam et præcellentiam sibi Dei dono continuari et perpetuari : propter hoc Deus preces eorum exaudiens, continuavit eis hanc lucis statusque differentiam, dando eis columnam ignis lucidissimam, quæ Hebræis noctu lucem clarissimam præberet, quando Ægyptii nocturnis obvolvebantur tenebris: et sic columna hæc ignis tenebris Ægypti, per quamdam prorogationem continuando, opponitur.

Tertio, Noster à Castro, tertiæ *differentiæ* explicationi paulo ante datæ insistens: Quia Ægyptii, inquit, postulabant Israelitas abire, et longe à se recedere constricti angustia plagarum, quibus afficiebantur; propterea tu, ô Domine, eduxisti eos de Ægypto, et itineris ducem te præbuisti per columnam ignis et nubis.

Quarto, idem τὸ ἀνθ᾽ ὧν, id est, *pro quibus* refert ad Hebræos, pro quibus, ô Domine, ducendis tuendisque illa itineris adjumenta præbuisti, quæ referuntur Exodi 13. 21. illis verbis : *Dominus autem præcedebat eos ad ostendendam viam, per diem in columna nubis, et per noctem in columna ignis; ut dux esset itineris utroque tempore. Nunquam defuit columna nubis per diem, nec columna ignis per noctem coram populo.*

Quinto, Noster Lorinus, *propter quod*, quia scilicet Hebræi læsi noluerint se vindicare, ac lædere Ægyptios. Aut, quia Deo grati gratas agebant gratias : Præmium, inquit, hoc fuisse scribitur, sive benignitatis Hebræorum se cum possent, non ulciscentium de Ægyptiis, quos oppresserant tenebræ; sive potius grati adversus Deum animi. Solet enim gratus animus benefactorem ad nova conferenda beneficia provocare. Simile fuit cap. 10. 20. cum post famem Ægypti subjungit per antithesin : *Pro quibus Angelorum esca nutrivisti populum tuum.*

Pro *ignis ardentem*, græce est una vox πυρίφλεγῆ id est, ignardentem, ignitam, igniflammeam : quia speciem habebat flammæ, ut frigus noctis dispelleret suo calore, sed ita moderato, ut Hebræos non ureret. Adde *ardentem* per catachresin idem esse, quod splendentem, fulgurantem instar ignis. Sic vocamus castra ardentia, id est, fulgurantia. Et Virgil. 4. Æneid. *ardentem*, id est splendentem *murice lænam.*

Habuerunt.] Hæc vox non est in Græco, ubi τὸ *columnam*, cæterique accusativi pendent et reguntur à verbo *præstitisti*, sed in hoc verbo intelligitur τὸ *habuerunt*. Unde Noster claritatis causa id expressit.

Solem sine læsura,] id est, non lædentem, non urentem. Græce ἀβλαβῆ, id est, innocuum, ita vocat columnam ignis per appositionem, q. d. Columna ignis, quæ Hebræorum dux iter eis præibat in deserto, noctu clarissima luce totis Hebræorum castris præfulgebat, adeo ut videretur esse sol quidam nocturnus solisque jubar, ita tamen ut Hebræos non torreret, nec læderet : sol, inquam, *boni hospitii*, græce φιλοτίμου ξενιτείας, id est, honorificæ peregrinationis, magnifici pretiosique hospitii, quia scilicet columna hæc, quasi sidus cœleste, magnifice Hebræis prælucebat ad peregrinationem continuam in terram promissam, ac bona hospitia, id est, commodas stationes in deserto per 40 annos eis indicabat. Insuper eos per diem velut hospitii tectum, nube sua tegebat contra solis æstum. Nam columnæ dux, præses, auriga et motor erat Angelus, qui columnæ ignem ita noctu attemperabat, ut Hebræos illuminaret, non vero ureret, ac per diem columnæ nubem ita dilatabat, ut tota Hebræorum castra operiret, eaque ab æstu solis velut umbraculum superne protegeret. Hinc vocatur columna nubis per diem et ignis per noctem : quia per diem erat opaca ut nubes, per noctem splendida ut ignis. Ipsa ergo erat quasi sol magnificæ peregrinationis, id est, lux et dux magnifici exercitus Hebræorum peregrinantis in terram sanctam. Hic enim exercitus incedebat quasi acies cœlestis ordinatissima, et quasi tota Ecclesia Israelis militans Deo, ideoque invicta, cui nil resistere poterat, quin omnia sibi subigeret ; nam Deus per Angelum columnæ præsidem eam ducebat, tegebat, regebat, ac pro ea pugnabat.

Alludit ad solem, qui uti temporum et tempestatum ; sic et locorum ac hospitiorum, commodorum vel incommodorum dat signa, imo velut causa illa ipsa efficit. Nam cum sol mutat in vultu suo colorem, mutat et temporum locorumque sortes, ut ait Virgil. 1. Georg.

> Cæruleus pluviam denuntiat, igneus Euros.
> Sin maculæ incipient rutilo immiscerier igni,
> Omnia tunc pariter vento, nimbisque videbis
> Fervere.

Et post pauca :

> Lucidus orbis erit, frustra terrebere nimbis.
> Sol tibi signa dabit : solem quis dicere falsum
> Audeat ? ille etiam cæcos instare tumultus
> Sæpe monet, fraudemque et operta tumescere bella,
> Ille etiam extincto miseratus Cæsare Romam,
> Cum caput obscura nitidum ferrugine texit.

Et Claudianus in fratres :

> Sol qui flammiferis mundum complexus habenis,
> Volvis inexhausto redeuntia secula motu,
> Sparge diem meliore coma.

Hinc læta sunt hospitia, ubi lucidi sunt soles ;

tristia et mœsta, ubi obscuri et nubili. Sol enim luce sua locis omnibus lætitiam et vitam aspirat.

Allegor. Simili modo stella ducens Magos ad Christum, fuit eis et gentibus sol magnificæ peregrinationis. Unde de ea canit Prudentius: *Stella quæ solis rotam vincit decore et lumine.*

Tropol. talis pariter est fides, ac illustratio et vocatio Spiritus Sancti, qua hunc ad martyrium, illum ad religionem, istum ad sacerdotium, etc. vocat et impellit. Vide dicta Exodi 13. et num. 9, 15. et seq.

4. Digni quidem illi carere luce, et pati carcerem tenebrarum, qui inclusos custodiebant filios tuos, per quos incipiebat incorruptum legis lumen seculo dari.] Pro *incipiebat dari*, græce est, ἤμελλε δίδοσθαι, id est, *dandum erat.* Vatabl. *prodendum erat;* alii: *debebat dari;* alii: *Per quos integerrimum legis lumen orbi erat impertiendum.* Hebræis enim à Deo data est lex, et vera Dei religio in Sina. Exodi 19. quæ deinde ab eis toti orbi communicata est.

Sensus est, q. d. Juste et congrue Ægyptii puniti sunt densis tenebris, eo quod ipsi Israelitas, per quos lux legis divinæ toto orbi spargenda erat, captivos detinerent, itaque simul ipsam quasi lucem legis incarcerare, obscurare et exstinguere conarentur. Quocirca ob exstinctum, quoad ipsis licuit, duplex lumen, primo scilicet externum, id Hebræis eripiendo; secundo internum, veræ religionis cognitionem respuendo; duplici caligine puniti sunt, materiali scilicet in corpore, et spirituali in mente.

Legem vocat incorruptam; primo, quia integra est, justa, pura, sancta, immaculata, convertens animas. Psalm. 18. vers. 8. Secundo, quia nunquam corrumpitur, vel aboletur, sed semper durat, vel in se, vel in suo antitypo, quod repræsentat. Lex enim vetus ceremonialis durat in Christi mysteriis et Sacramentis legis novæ, quæ per veteris ceremonias fuerunt significatæ et adumbratæ; tertio, quia suî observatores ducit ad vitam incorruptibilem et felicitatem æternam.

5. Cum cogitarent justorum occidere infantes, et uno exposito filio et liberato, in traductionem illorum, multitudinem filiorum abstulisti, et pariter illos perdidisti in aqua valida.] Græce: *Cum decrevissent autem ipsos sanctorum occidere infantes, unusque expositus puer* (Moyses) *ad castigationem eorum esset servatus, tu multitudine liberorum orbasti illos, aquarumque vi simul omnes perdidisti.* Pro *in traductionem*, græce est, εἰς ἔλεγχον, id est, in correptionem, redargutionem, castigationem. Sensus est, quasi dicat. Cum Pharao et Ægyptii consilium cepissent Hebræorum infantes, puta masculos omnes mergere in Nilo, unus ex eis à matre expositus à Deo servatus est, puta Moyses, qui Ægyptiorum tyrannidem castigaret, ac vicissim eos multitudine filiorum privaret, occidendo primogenitos eorum, ac deinde omnes, qui Hebræos persequebantur, mergeret in mari Rubro. Congrua enim fuit hæc talionis pœna, ut qui Israelem primogenitum Dei populum afflixerant, primogenitis suis mulctarentur; et qui infantes Hebræorum merserant in Nilo, ipsi pariter mergerentur in mari Rubro. Vide dicta Exodi 1 et 2. Ita Cantacuzenus, Vatablus, Jansen. et alii. Quare perperam nonnulli veteres Græcæ linguæ imperiti, per traductionem accipiunt eductionem Hebræorum ex Ægypto.

6. Illa enim nox ante cognita est a patribus nostris, ut vere (Græce ἀσφαλῶς, id est, secure et certo) scientes quibus juramentis crediderunt, animæquiores essent.] Græce ἐπευθυμήσωσι, id est, lætarentur, hilarescerent, animosiores et fidentiores fierent. Sensus ergo est, quasi dicat. Nox illa Paschalis, qua ab Angelo percutiente occisa sunt omnia primogenita Ægyptiorum, tam in hominibus, quàm in animalibus, prævisa et prædicta fuit, tum à Moyse Exodi 4. v. 22. et clarius cap. 11. v. 5. tum quoad rem, puta quoad stragem Ægyptiorum et liberationem Hebræorum; licet non quoad modum et tempus noctis præcognita, et à Deo cum juramento promissa fuit Abrahæ, Genes. 15. v. 14. et sequent. et Isaac, Genes. 26. v. 3. et Jacob Genes. 28. v. 13. et seq. Idque hoc fine, ut Hebræi videntes hæc Dei promissa impleri, ei plane crederent et confiderent, ac in eo, ejusque singulari providentia læti et securi acquiescerent, non dubitantes, quin Deus simili modo ipsis cætera sua promissa opere compleret, ac reipsa daret illis terram Chanaan possidendam lacte et melle manantem, qui erat scopus promissionum Dei, et terminus peregrinationum Hebræorum.

7. Suscepta est autem a populo tuo sanitas quidem justorum, injustorum autem exterminatio.] Græce: *Suscepta est autem à populo tuo, salus quidem justorum, hostium vero perditio.* Explicat τὸ *animæquiores essent*, velut græce est, *lætarentur*, q. d. Populus tuus vidit et cum gaudio excepit salutem justorum, id est, suorum primogenitorum, quos salvasti et illæsos custodisti ab Angelo percutiente, ac simul vidit interitum injustorum, id est, primogenitorum Ægypti infidelium, quos idem Angelus nocte Paschali morte percussit. Unde Vatabl. vertit: *Populusque tuus et salutem justorum vidit, et hostium interitum.* Magnum enim et duplex, imo triplex fuit Hebræorum hîc gaudium; primum, quod se viderent illæsos à plaga; secundum, quod viderent hostes suos Ægyptios eadem lædi et occidi; tertium, quod viderent eos occidi propter se, ut videlicet hac plaga perculsi victique cederent Moysi et Deo, ac Hebræos liberos ex Ægypto abire permitterent, uti reipsa permiserunt. Sic in Script. crebro legimus, quod quoties Deus populum suum ab hostibus liberavit, id fecerit cum hostium ultione et pernicie, ut hac ratione amorem curamque paternam erga populum suum ostenderet, eisque gaudium, hostibus vero mœrorem duplicaret et triplicaret. Ultio enim hostium oriebatur ex amore amicorum et filiorum, puta Hebræorum. Id videre est passim in libris Judicum, Regum, Machabæorum cæterisque historialibus.

Paulo aliter explicat Noster Lorinus, q. d. Concepit populus spem ex illis jurejurando firmatis divinis promissis fore, ut consequeretur quidem ipse salutem; adversarii vero interitum; vel reipsa postea deprehenderunt veritatem promissorum, licet aliquando addubitassent.

8. Sicut enim læsisti adversarios, sic et nos provocans magnificasti.] Idem dicit et exaggerat: Pro *provocans*, græce est, προσκαλεσάμενος, id est advocans, convocans, provocans, scilicet Deus per Moysem Hebræos ad suî cultum et

amorem, Exodi 12. Pro *sic* noster legit οὕτως, jam legunt τούτῳ, id est, *eo*. Pro *læsisti*, græce ἐτιμώρησω, id est castigasti, punivisti, vindicasti injuriam populo tuo, ideoque tibi ab Ægyptiis illatam, q. p. Sicut castigasti Ægyptios populo tuo, ideoque honori tuo injurios, sic vice versa eadem castigatione provocans, et convocans Hebræos ad tuî cultum magnificasti, id est magna gloria illustrasti, cum eum, victis Ægyptiis, gloriose per tot signa et portenta ex Ægypto armatum eduxisti, et triumphantem in Chanaan induxisti. Unde ex Græco legendo τούτῳ et ὡς id est *sicut;* accipiendo pro *cum*, sic vertas cum Vatabl. *Cum enim inimicos nostros ultus es, tum nos convocatos gloria illustrasti.* Et significantius cum Nostro à Castro : *Cum enim punivisti adversarios, eo vel ea in re nos vocatos gloria affecisti,* hoc est, cum supplicium sumpsisti de inimicis, ea re nos gloria et honore affecisti ; nam in ea quidem ultione et amor Dei erga suos, et honos, quem illis habet, perspicitur. Castigatio ergo et depressio inimicorum, est amicorum exaltatio et glorificatio. Ideo enim Deus castigat infideles, ut fideles suos exaltet et magnificet.

9. Absconse enim sacrificabant justi pueri bonorum, et justitiæ legem in concordia disposuerunt. Similiter et bona et mala recepturos justos, patrum jam decantantes laudes.] Græce: *Occulte enim sacrificabant sancti pueri bonorum, ac divinitatis legem in concordia disposuerunt; eorum pariter et bonorum et periculorum participes futuros justos, patrum jam præcinentes laudes.*

Explicat τὸ *provocans magnificasti*, q. d. Cum nos ad tuî cultum per Moysem in nocte Paschali vocares et provocares, ut nos magnificares et exaltares, nos Moysi tibique obedientes, vocationem et provocationem tuam secuti sumus. Nam juxta tuum Moysisque jussum absconse, id est clanculum ob metum Ægyptiorum, pro felici exitu ex Ægypto immolavimus et sacrificavimus ibi agnum Paschalem, nos, inquam, qui sumus *justi*, id est fideles tui; *pueri bonorum*, id est filii sanctorum Patriarcharum Abrahæ, Isaac et Jacob, tumque *justitiæ legem*, græce *divinitatis*, id est *divinam legem in concordia disposuimus*, id est concorditer unanimi consensu statuimus legem Dei servare : *Similiter bona et mala recepturos*, ut scilicet similiter et æqua sorte pateremur mala et bona pro lege Dei, ac constanter et unanimiter omnia adversa, etiam exilium et mortem pro ea subiremus, ideoque inter epulum agni Paschalis decantavimus *laudes patrum*, qui pro Deo constantissime persecutiones et ærumnas quaslibet pertulerunt.

Et justitiæ græce θειότητος, id est *divinitatis* legem.] Quæres, quænam sit lex divinitatis? Primo, aliqui accipiunt legem de immolando agno Paschali à Deo sancitam. Ita Glossa, sanctus Bonavent. et Hugo. Secundo, alii accipiunt legem à Moyse de præparando se ad exitum ex Ægypto Hebræis præscriptam, et quamvis aliam à Deo in Sina præscribendam, Exodi 19. Ita Lyran. Tertio, pressius Noster à Castro accipit legem justitiæ legalis, sive concordiæ civium, quam subjicit sapiens, qua se omnes Hebræi coram Moyse et Aarone ad Dei cultum, et pro eo ad omnium rerum communionem constringebant, et in egressu, et in profectione, et in ingressu terræ promissæ divinitatis legem vocat, quod obedientes præcepto Dei præcipientis, ut omnes simul exirent, uno consensu statuerunt et in mortem et in vitam abire, ut tanquam unus populus, et bonorum eorumdem, et periculorum similiter fierent participes. Sic et Jansen. ac Vatabl.

Accedit Cantacuzenus, qui asserit Hebræos nocte Paschali inter sacrificandum promisisse se leges Dei, sive quidquid Deus præciperet servaturos. Et Osorius : Lex, inquit, justitiæ et divinitatis erat, ut vitæ officia dirigerent ad sanctitatis legem, sive ad rationes justitiæ et sanctitatis æternæ; quæ sunt in mente et voluntate Dei. Tunc enim Hebræi ab Ægyptiis idololatris se sequestrantes, quasi in unum Dei populum unamque Ecclesiam militantem coeuntes, reipsa professi sunt se velle Deo vero servire, ac in illius religione cultuque quasi sacramento militari se obstrinxerunt, scilicet se pro lege Dei unanimiter decertaturos usque ad mortem. Hoc enim fuit vetus Testamentum, sive pactum cum Deo ab Hebræis initum, sicut novum Testamentum, sive pactum est, quod Christus cum Apostolis et fidelibus instituit, præsertim in ultima cœna, illudque sanxit sacrificio sui corporis Eucharistia.

Similiter et bona et mala recepturos justos.] Vatabl. *Sanctos eorumdem bonorum et periculorum ex æquo consortes fore*, sicut socii in bello promittunt et jurant sibi fidelitatem, omniaque bona et mala singulis fore communia, ut eadem pericula et adversa omnes subeant usque ad mortem. Sic enim in sancto hoc fœdere Hebræi conspirabant, et quasi conjurabant in Dei veri cultum et obedientiam, ac in mutuam societatem, ut omnia tristia æque ac læta unanimiter subirent; quod erat divina in Ecclesia societate confœderari, et quasi contesserari.

Patrum jam decantantes laudes.] Minus recte Lyran. legit. *Patri omnium*, id est Deo. Et Bonav. et Hugo. *Patrias laudes.* Græca enim et Romana habent *Patrum laudes*, græce est, πατέρων ἤδη προαναμέλποντων αἴνους, id est : *Patribus jam præcinentibus laudes*, id est patribus inchoantibus hymnos, quos deinde filii prosequerentur, uti factum est post transitum maris Rubri Exodi 15.

Verum Complut. et Vulgata legunt, προαναμέλποντες id est, *præcinentes*, ubi τὸ *præ* innuit Hebræos cœpisse canere has laudes, antequam Ægyptii sua lamenta ob primogenitorum cædem inchoarent. Unde Vatabl. hanc clausulam ad sequentia eorum lamenta referens, iisque per antithesin opponens, sic vertit : *Et patribus jam hymno præcinentibus, inimicorum contra clamor inconditus clarescebat, comploratioque miserabilis puerorum exoriebatur;* idque magis patebit vers. sequenti, ubi pro *resonabat*, græce est, ἀντήχει, id est, ex altera parte, et quasi ex altero choro sonabat et respondebat.

Porro *laudes patrum* accipi possunt. Primo, laudes, quibus Hebræi patres suos, qui hanc posterorum ex Ægypto liberationem prædixerant, imo sua sanctitate meruerant, laudabant. Ita Cantacuzenus, q. d. Hebræi celebrantes epulum agni, ut, eo peracto, egrederentur ex Ægypto, visa cæde primogenitorum Ægypti, seque ab illa immunes existere, laudabant suos patres Abraham, Isaac et Jacob, quibus hic exitus à Deo fuerat promissus, itaque se mutuo beatos prædicabant, quod tales habuissent pa-

tres, qui omni laude digni essent. Unde sibi mutuo congratulantes de iis deque eorum prophetia, quam jam adimpleri cernebant, exsultantes Deo Eucharisticum carmen modulabantur. Secundo, per *laudes patrum* accipi possunt hymni à patribus ad Deum laudandum compositi, et posteris per manus avorum traditi, ut iis quoque instar patrum Deum laudarent. Tertio, per *laudes patrum* intelligi possunt hymni à Moyse et Aarone compositi, ut iis Hebræi inter sacrificium epulumque agni Deum laudarent, ipsique gratias agerent, quales hymni et doxologiæ exstant etiamnum apud Hebræos in rituali Paschæ, atque ab iis in celebratione agni Paschalis canuntur. Unde et Christus, celebrato Pascha, *hymno dicto exivit cum discipulis in montem Olivarum*, Matth. 26.

Graphice hîc depingit ultimam plagam Ægyptiorum, puta cædem primogenitorum tam hominum, quàm animalium cæterorum, quæ plane discriminavit et dispescuit Hebræos ab Ægyptiis. Angelus enim percussor transiens et transiliens domos Hebræorum, quos velut Dei populum reveritus tangere non audebat, insiliebat in domos Ægyptiorum, eorumque primogenita omnia occidebat, indeque institutum et nuncupatum est festum Paschæ. Pascha enim Hebr. idem est quod transitus vel transultus, scilicet, Angeli percutientis; radix enim פסח *pasach* significat transire, vel potius transilire.

Similis transitus et percussio Angeli fuit Romæ sub Agathone Papa, anno Domini 680, quo Paulus Diaconus libro 6. de Gestis Longobard. c. 5. scribit visibiliter multis Romæ apparuisse bonum et malum angelum noctu per civitatem pergere, et quoties ex jussu boni angeli malus venabulo, quod in manu ferre videbatur, ostium domus alicujus percuteret, tot de eadem domo die sequenti homines interirent, tuncque per revelationem cuidam dictum esse pestem non prius quieturam, quàm in Basilica sancti Petri ad vincula poneretur altare sancti Sebastiani martyris; eo vero facto pestem protinus cessasse. Hæc ille. Exstat autem ibidem hactenus integrum ipsum altare, nec non ejusdem sancti martyris imago musivo opere expressa; sed et ex hoc propagata ad posteros religio est, ut pestis tempore, voti causa imago ejusdem sancti Sebastiani diversis in locis pingi soleret, atque in ejus memoriam altaria erigi et Ecclesias fabricari.

10. RESONABAT AUTEM INCONVENIENS INIMICORUM VOX, ET FLEBILIS AUDIEBATUR PLANCTUS (græce οἰκτρὰ, id est, *miserabilis*) PLORATORUM INFANTIUM.] Pro *resonabat* græce est, ἀντήχει (unde nomen *Echo*, id est resonantia, vocisque reverberatio), id est ex adverso sonabat, et quasi ex altero choro, ἀντίφωνος, antistrophe responsabat; ponit enim hic quasi duos choros sibi responsantes, sed dissona voce et tono, ideoque sibi adversantes, unum Hebræorum præ gaudio incolumitatis suæ hymnos canentium, alterum Ægyptiorum mortem primogenitorum suorum miserabiliter deplorantium. Ita Vatabl. cujus versionem et verba jam recensui. Hinc pro *inconveniens* græce est, ἀσύμφωνος, id est, inconcinnus, inconditus, dissonus, q. d. Erant hic φωναὶ, non σύμφωνοι, sed ἀσύμφωναι, id est, erant soni non consoni, sed dissoni; quare miram non symphoniam et consonantiam, sed dissonantiam efficiebant. Complorationi enim Ægyptiorum responsabat exsultatio Hebræorum. Male autem et inconcinne respondet chorus exsultantium choro complorantium, juxta illud: *Musica in luctu importuna narratio*, Eccles. cap. 22. 6. Pro *audiebatur* græce est, διεφέρετο, id est, quaquaversum differebatur et spargebatur. Pro *ploratorum* græce est, θρηνουμένων, quod aliqui vertunt active, *plorantium*, puta primogenitorum, qui plorabant, cum occiderentur ab Angelo percutiente. Verum Angelus eos subito occidit, nec eis tempus plorandi dedit (exceptis paucis, quos in pœnam parentum ad tempus semivivos reliquit, de quibus v. 18.) Unde Exodi, c. 12. v. 29, referuntur parentes duntaxat planxisse cædem suorum primogenitorum, non vero ipsi primogeniti. Quare melius Noster vertit passive, *ploratorum*, quorum scilicet necem parentes deplorabant.

11. SIMILI AUTEM PŒNA SERVUS CUM DOMINO AFFLICTUS EST, ET POPULARIS HOMO REGI SIMILIA PASSUS,] q. d. Strages hæc primogenitorum fuit universalis omnibusque communis; tam enim primogenita servi vel popularis, id est plebeii, quam domini vel regis Pharaonis occisa sunt ab Angelo, ut patet Exodi 12. 29. Nullus ergo, ne rex quidem ab hac plaga immunis exstitit.

12. SIMILITER ERGO OMNES, UNO NOMINE MORTIS, MORTUOS HABEBANT INNUMERABILES. NEC ENIM AD SEPELIENDUM VIVI SUFFICIEBANT: QUONIAM UNO MOMENTO, QUÆ ERAT PRÆCLARIOR NATIO ILLORUM, EXTERMINATA EST.] Pro *similiter* græce est, ὁμοθυμαδὸν, id est, uno animo, communi consensu, communi voce et comploratione. Nam ut narrat Philo libro de Vita Moysis: *Prima luce cum quisque suos charissimos inopinata nece sublatos videret, cum quibus superiore die suaviter usque ad vesperam convixerat, ut in publico luctu gravissima comploratione impleverunt omnia. Cum enim nemo esset exors ejus calamitatis, unus erat clamor omnium, unusque luctus detinebat regionem universam quacumque patebat. Qui tantisper dum intra privatos parietes se continebat, singulis aliena mala ignorantibus, privatus etiam tum videbatur. Ubi vero alii didicerunt, ex aliis geminabatur comploratio, in tantum gravante dolore publico, ut nullus consolator existeret; quis enim solaretur alterum, indigens ipse consolatione?*

UNO NOMINE MORTIS,] hoc est, eodem mortis genere, puta eadem plaga inflicta ab Angelo; quia enim eadem omnium Ægyptiorum erat culpa, puta oppressio Hebræorum, ac præsertim infantium occisio: hinc pariter eadem omnium fuit pœna, eaque crimini congrua, puta primogenitorum cædes. Sic nomen sumitur pro genere vel specie apud Virgil. cum ait:

> Omnia pœnarum percurrere nomina (*id est, genera*) possem.

Et:

> — Tibi nomina mille,
> Mille nocendi artes.

Rursum *nomina* vocantur debita eorumque syngraphæ, ait Budæus; unde *nomina exigere*, est debita repetere apud Ciceronem. Quare *in nomine*, id est, in culpa et debito mortis: nam, ut dixi, omnes Ægyptii erant rei mortis ob oppressionem Hebræorum. Denique proprie *uno nomine*, id est, eadem de causa, puta ob idem crimen; nomen enim sæpe pro causa usurpatur.

NEC ENIM AD SEPELIENDUM VIVI SUFFICIEBANT.] Nulla enim erat domus, in qua non esset mortuus sepeliendus, imo in eadem sæpe erant plures

primogeniti, v. g. primi filii fratrum, sororum, ancillarum, qui omnes occidebantur ab Angelo. Accedit quod Ægyptii in sepeliendo, ungendo, reliquaque pompa funeris et sepulturæ erant morosi, longi et exquisiti præ cæteris gentibus, ut patet Genes. 50. 2. Insuper Angelus occidit primogenita animalium æque ac hominum, ut patet Exodi 11. vers. 5; hæc autem sepelire debebant, ne aerem labe inficerent.

Præclarior natio illorum,] id est, proles honoratior: tales enim sunt primogeniti, qui cæteris prolibus anteferuntur.

13. De omnibus enim non credentes propter veneficia, tunc vero primum cum fuit exterminium primogenitorum, spoponderunt populum Dei esse.] Græce: *Qui enim nihil credebant propter veneficia, in primogenitorum interitu confessi sunt Dei filium, populum esse.* Vatabl. *Nam cum propter præstigias omnia credere recusarent, post cladem primogenitorum populum, Dei filium* (id est, Deo charissimum) *esse confessi sunt.* Nonnulli legunt, *beneficia;* sed legendum cum Rom. et Græcis, *veneficia*, quæ scilicet sunt maleficorum et sagarum beneficia. Græce est φαρμακείας, id est incantationes, præstigias, magicas artes, quibus Magi Pharaonem et Ægyptios ita dementarant, ut Moysi per Deum tot plagas inferenti fidem non adhiberent, nec Hebræos esse populum Dei crederent.

Spoponderunt.] Græce, ὡμολόγησαν, id est, confessi sunt *populum Dei esse*, q. d. Cum Pharao et Ægyptii antea nollent credere Moysi et Deo, eo quod viderent Magos suos suis veneficiis et incantationibus quædam mira facere similia iis quæ faciebat Moyses, postea tamen videntes tantam tamque universalem et conformem cædem primogenitorum, adeo attoniti et perculsi fuere, ut confessi et palam professi sint Israelem esse populum Dei, idque adeo certo et firmiter ut pro eo spondere auderent, seque vades et sponsores exhibere, præsertim cùm eadem nocte, qua egressus est Israel ex Ægypto, omnia Ægypti templa, vel fulminibus, vel terræ motibus eversa sint, uti tradunt Hebræi, et ex iis S. Hieron. epist. 127. ad Fabiolam. Quocirca Ægyptii Hebræos Ægypto exire non tantum permiserunt, sed et urserunt ac coegerunt.

14. Cum enim quietum silentium contineret omnia, et nox in suo cursu medium iter haberet.

15. Omnipotens sermo tuus de coelo a regalibus sedibus, durus debellator in mediam exterminii terram prosilivit.

16. Gladius acutus, insimulatum imperium tuum portans et stans, replevit omnia morte, et usque ad coelum attingebat stans in terra.] Syrus: *Silentium enim et quies tenebat omnia, et in media nocte factus est stupor; verbum tuum, quod omnia potest, de cœlo venit è throno regni admirabilis, bellatores media perditione evertet super terram, gladium acutum præcepto tuo, quod non accipit personam, attulit, et perfecit omne præceptum, atque ad cœlum pervenit, et stetit super terram;* Arabicus: *Quoniam aqua apprehendit universas creaturas silentio quietis, et æquata* (vel facta) *est illa nox in æquilibrio: vicit verbum tuum bellipotens, terribile, omnipotens de cœlis usque ad medium inimicorum habentium regna, in perniciem eorum, ex terra, accinctum præcepto tuo imperante, carente simulatione, gladio terrificante.*

Pergit exaggerare ultimam Ægypti plagam, nempe cædem omnium primogenitorum tam in animalibus, quàm in hominibus, quæ contigit nocte Paschali, puta 14 luna, sive 14 die mensis primi, qui dicitur Nisan sub medium noctis, uti narratur Exodi 12. v. 29.

Sensus ergo est, q. d. In media nocte Paschali, cum alta esset nox, indeque quies et silentium, cum scilicet Ægyptii secure altum dormirent, ecce tibi repente de cœlo sermo tuus, id est, jussio tua sive edictum, sententia et mandatum tuum severum et pugnax, in Ægyptum exterminio à te destinatam desiliit; gladius, inquam, acutus non fictum, sed sincerum tuum imperium portans, qui replevit omnia cæde et morte primogenitorum omnium, adeo ut videretur è cœlo porrigere se in totam Ægypti terram. Hunc esse sensum liquet ex ipsis Script. verbis, atque ex antecedentibus et consequentibus. Ad litteram ergo loquitur de strage primogenitorum Ægypto inflicta à Deo per Moysem, non de nativitate Christi: illi tamen allegorice hæc omnia accommodat Ecclesia in Officio Ecclesiastico Nativitatis Christi (et Epiphaniæ) quam proinde statim post medium noctis die 25 Decembris jam inchoante contigisse, communis est Doctorum et Ecclesiæ sensus; qua de causa ipsa statim post mediam noctem Missam inchoat in festo nativitatis Christi, ex decreto S. Telesphori Papæ, in sua epistola decretali cap. 2. quod et notavit Damasus Pont. in Vita Telesphori. Vide Suarez 3. part. quæst. 35. sub finem. Idipsum satis colligitur ex illo Lucæ c. 2: *Pastores erant in regione eadem vigilantes, et custodientes vigilias noctis super gregem suum.* Nimirum noctu nascitur Christus, quia venerat noctem infidelitatis et peccatorum mundi sancto suæ nativitatis fulgore discutere et illustrare. Porro allegoria hæc apposita est et congrua. Sicut enim olim Deus sermone, sive verbo, id est, jussu suo; vel verbo, id est, per vindicem Sapientiam, ac per filium suum liberavit Hebræos ex Ægypto, cædendo primogenita Ægyptiorum, atque per hanc operationem et vindictam dicitur de cœlo descendisse in Ægyptum; ita pariter in nativitate Christi proprie Verbum Dei descendit ad unionem hypostaticam cum carne et humanitate à se assumpta in terra, puta in utero B. Virginis, ut homines liberaret per suam redemptionem, passionem, crucem et gratiam, exterminando et debellando peccatum, mortem et diabolum. Ita S. Anselm. in Elucidario, Idacius contra Varimadum, Petrus Blesensis ser. 6. de Nativit. Domini, imo Tertull. libro 5. contra Marc. cap. 9. et S. Aug. in Psal. 109. idem probant ex illo v. 3: *Ex utero ante luciferum,* id est, ante auroram, *genui te.*

Adde incarnationem Verbi, quæ fuit quasi prima nativitas Christi, qua proprie de regalibus cœlorum sedibus descendit in uterum beatæ Virginis factus homo, contigit nocte Paschali, puta 25 Martii, quo die Ecclesia in tanti mysterii memoriam celebrat festum annuntiationis B. Virginis. Nam 25 die Martii, uti mundus olim à Deo fuit creatus, ita post quatuor annorum millia eodem die fuit recreatus per Verbi incarnationem, ac ejusdem post 34 annos eodem die crucifixionem et mortem. Hæc enim tria mysteria contigisse die 25 Martii docui Procemio in acta Apostolorum initio Chronotaxeos.

Hac de causa Prisci Rabbini in libris Cabalæ,

quos citat Ystella in Exod. cap. 18. v. 11. disp. 2. ita scribunt : *In eadem die* (15 Nisan , puta in Paschate (*redimendus est Israel in diebus Messiæ, sicut redempti sunt eadem die , de qua scribitur, In diebus egressionis tuæ ostendam mirabilia.* Quod nota ad Judæos suorum Rabbinorum dictis revincendos. Hinc Ecclesia, in benedictione cerei Paschalis , nocti Paschali hæc concinendo dat elogia , partim litteralia , partim mystica : *Hæc enim sunt festa Paschalia , in quibus verus ille agnus occiditur , cujus sanguine postes fidelium consecrantur. Hæc nox est , in qua primum patres nostros filios Israel eductos de Ægypto, mare Rubrum sicco vestigio transire fecisti. Hæc igitur nox est , quæ peccatorum tenebras columnæ illuminatione purgavit. Hæc nox est , quæ hodie per universum mundum in Christo credentes , à vitiis seculi et caligine peccatorum segregatos reddit gratiæ , sociat sanctitati. Hæc nox est , in qua destructis vinculis mortis , Christus ab inferis victor ascendit. Nihil enim nobis nasci profuit , nisi redimi profuisset.* Unde admirabunda et exsultans in hæc paradoxa exclamando prorumpit : *O mira circa nos pietatis dignatio! O inæstimabilis dilectio charitatis ! ut servum redimeres, filium tradidisti. O certe necessarium Adæ peccatum , quod Christi morte deletum est ! O felix culpa , quæ talem ac tantum meruit habere redemptorem ! O vere beata nox , quæ sola meruit scire tempus et horam , in qua Christus ab Inferis resurrexit ! Hæc nox est , de qua scriptum est : Et nox sicut dies illuminabitur, et nox illuminatio mea in deliciis meis. Hujus igitur sanctificatio noctis fugat scelera , culpas lavat , et reddit innocentiam lapsis , et mœstis lætitiam , fugat odia , concordiam parat , curvat imperia , etc. O vere beata nox, quæ spoliavit Ægyptios , ditavit Hebræos !*

Anagog. ex hoc cædis primogenitorum Ægypti media Paschali nocte peractæ typo , S. Chrys. Theoph. et S. Hieron. (qui ait hanc esse Apostolicam traditionem) asserunt Christum eodem mediæ noctis tempore venturum ad judicium , ad majorem terrorem reproborum , ut eos exterminet et deturbet in tartara. Alii tamen summo mane venturum putant. Nunc singula verba expendamus.

Cum enim quietum silentium contineret omnia (Ita Romana et Græca. Alii legunt, *continerent.* Utrumque verum ; quies enim et silentium noctu occupant omnia , ac vicissim occupatur ab omnibus) et nox in suo cursu medium iter haberet.) Græce : *Et nocte in propria velocitate dimidiata* , id est , sub mediam noctem , vel paulo post dimidium noctis. Tunc enim facta est ab Angelo cædes primogenitorum Ægypti , Exodi 12. 29. Causa fuit ut eo terribilior esset cædes , quo magis erat improvisa , obscura et nocturna , ut hoc terrore perculsi Ægyptii obstinationem excuterent , ac missos facerent Hebræos. Unde Petrus Blesensis silentium hoc vocat *conticinium* , quod est tempus mediæ noctis post galli cantum.

Causa tropologica fuit , ad arcanam divinæ majestatis vim et efficaciam repræsentandam. Nimirum Dei arcani et invisibilis arcana et obscura decet esse opera. Rursum Deo loquente sileant omnes creaturæ oportet , juxta illud : *Sileat à facie ejus omnis terra*, Habacuc 2. 22. Et : *Silete à facie Domini mei*, Sophon. 1. 7. Et : *Sileat omnis caro à facie Domini*, Zachar. 2. 13. Hinc Syrus vertit : *In media nocte factus est stupor.* Moral. hîc disce opera Dei et virorum divinorum non se ostentare , sed peragi in quiete et silentio ; ita generatio Christi divina , qua gignitur à Patre , est summe arcana ; ac humana, qua conceptus et natus est ex B. Virgine , fuit secretissima. Quocirca Christus comparatur aquis *Siloe , quæ vadunt cum silentio,* Isaiæ 8. v. 6. ubi multa de fructu silentii dixi , ac plura Isaiæ 30. v. 15. ad illa : *In spe et silentio erit fortitudo vestra.* Hinc silentes sunt profundi cordis : *Altissima flumina minimo sono labuntur* , ait Curtius. Ex adverso loquaces levi sunt corde, nimirum : *In ore fatuorum cor illorum , et in corde sapientum os illorum*, Eccles. 21. v. 29. Vide ibi dicta.

Omnipotens sermo.] Græcum , λογος , et sermonem et verbum significat, puta jussionem et sententiam Dei , q. d. Sententia dura et aspera lata à Deo in solio cœlesti , per Angelum bellatorem in media nocte exsecutioni mandata , è cœlo desiliit. Ita à Castro.

Allegor. *Sermo* hîc est ipsum Verbum incarnatum.

De coelo.] Complut. addunt *exsiliens* , sed id merito delent Romani et Græci ; mox enim sequitur *prosilivit.*

Durus ,] αποτομος , id est asper , sævus ; Arabicus , *terribilis.*

Debellator.] Græce, πολεμιστης, id est *bellator ;* Arabicus , *bellipotens* , quia ut vertit Syrus : *Bellatores* (Pharaonem et Ægyptios) *media nocte evertit* , juxta illud Exodi 15. 3 : *Dominus conterens bella* , id est, bellatores inimicos ; Chald. *Dominus victor bellorum.*

In mediam exterminii terram prosilivit.] Nimirum in Ægyptum exterminio à Deo addictam : græce est ολεθριας, id est exitialis , vel perniciosæ terræ , ut vertit Vatablus , ideoque exitio addictæ. Τὸ *prosilivit* , vel ut Vatablus *desiliit* , notat Dei vindicis Ægyptios invadentis velocitatem , vim , iram , impetum et efficaciam inevitabilem.

Allegorice , Christus ingenti virtutis et amoris saltu è cœlo in terram desiliit factus homo , juxta illud : *Ecce venit iste saliens in montibus , transiliens colles*, Cantic. 2. 8. In quæ verba commentans S. Bern. serm. 53. in Cant. *En quantum saltum* , inquit , *dedit à summo cœlo ad terras.* Saliit enim magno saltu desultim è cœlo in cœnum , è cœno in crucem , è cruce in infernum , inde resiliit in terram , ac è terra in cœlum.

Gladius acutus insimulatum imperium tuum portans.] Græce : *Omnipotens sermo tuus , etc., gladium acutum* (puta) *insimulatum imperium tuum portans ;* φερων enim cum sit masculinum ad λογος , id est *sermo* , referri debet , non ad ξιφος , id est *gladium* , cum sit generis neutri. Noster videtur legisse neutre φερον, itaque retulisse ad gladium ; sed eòdem redit sensus , q. d. Sermo tuus , ô Domine , fuit quasi gladius acutus , qui *imperium tuum insimulatum* , græce ανυποκριτον , id est, non hypocriticum , non simulatum , non fictum , non comminatorium , sed verum , sincerum , apertum , certum et efficax , planeque exsecutioni mandandum (Angelus enim percutiens non finxit se nolle percutere , cum revera percuteret, sed quod fecit , hoc præ se tulit ; nec tantum comminatus est se velle occidere , sed reipsa occidit) portavit , et detulit in Ægyptum. Porro gladius in Scrip-

tura significat quodlibet instrumentum, et quemlibet modum cædis, puta omnem cladem et stragem. Nam ut ait Varro lib. 4. de Lingua Latina : Gladius dicitur à clade, quod sit ad hostium cladem, dum eos ferit, secat et necat : nam omnis corporis dolor consistit in sectione, sive divisione continui ; nec enim Angelus cædens primogenita Ægypti usus est gladio, aut eo opus habebat ; sed per se immediate primogenita Ægypti suffocando, lacerando, aliove modo lædendo necabat. Unde dicitur acutus, quia, ut ait Apost. Hebr. 4 : *Vivus est sermo Dei et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti.*

Et stans,] scilicet λογος, id est sermo; græce enim est ςας, masculinum, quod ad λογον masculinum referri debet, non ad ξιφος, id est gladium, quod est neutrum. Statio hæc irrevocabilem et immobilem decretoriam Dei jussionem significat, æque ac insimulatum imperium ejusdem auctoritatem, ait S. Bonav.

Replevit omnia morte,] nempe cæde primogenitorum Ægypti.

Et usque ad coelum attingebat stans in terra.] Græce : *Et cœlum quidem attingebat ; descenderat vero, vel ingrediebatur vero in terram,* q. d. Magna potens, cœlestis atque ex cœlo manans, ideoque ingens et inevitabilis erat hæc cædes et vindicta ; quare esto in terra perageretur, vim tamen sortiebatur è cœlo, imo eam inchoabat in cœlo. Nam Verbum Dei mandavit Angelo in cœlo, ut illico in terram descendens percuteret primogenita Ægyptiorum ; quare vim suam omnipotentem explicuit, tam in cœlo, quàm in terra. Aliter Dion. q. d. Angelus exsecutor vindictæ divinæ vim suam extendebat usque ad cœlum aerium, quousque scilicet ambitus virtutis activæ ejus se porrigere poterat. Aliter quoque noster Lorinus, q. d. Vix ea dicta dedit Deus in cœlo, vix increpuit sonus in cœlo jussionis divinæ, cum reipsa peracta est ; simul voluit ipse ut primum dixit, illico quod imperavit factum est. Quod vulgo dicimus : *Dictum, factum ;* et Scripturæ de aliis divinis operibus : *Dixit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt,* Psalm. 148. 5. Sic et à Castro. Notat, inquit, hac phrasi celeritatem completi Verbi Dei, quod adeo celer fuit Angelus percussor in percutiendis primogenitis, et complendo præcepta Dei, ut necdum cœlo relicto, unde mittebatur, jam terram pede calcaret et jussum exsequeretur.

Porro Vatablus vertit : *Et stans omnia morte, cœlum partim attingens, partim solo insistens, complevit ;* quibus verbis innuit Angelum hunc, ut Dei Domini sui plenum in cœlum et terram imperium ostenderet, visum à nonnullis pedem unum collocare in terra, alterum in cœlo, id est in aere, uti Angelus visus S. Joannis, Apoc. 10. v. 2 et 6 : *Posuit pedem suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram, etc., et juravit per viventem in secula seculorum, quia tempus non erit amplius.*

Hoc allegorice recte convenit Verbo incarnato, quod qua Deus cœlum Deumque attingit, qua homo terræ figitur. Unde ejus typus fuit scala Jacob, è terra in cœlum porrecta, cui innitebatur Deus : Christus enim instar scalæ, qua Deus tangit cœlum, qua homo terram. In seipso enim junxit cœlum cœno, Verbum carni, Deum homini.

Simili modo tempore sancti Gregorii, uti ipse refert, lib. 4. Dialog. cap. 36, sagittæ cœlitus lapsæ pestem Romæ inflixerunt, quam ipse litaniis et publica processione, deferens imaginem B. Virginis à S. Luca depictam, sedavit. Cum enim ad molem Adriani (quæ exinde dicta est Castellum sancti Angeli), procedendo pervenisset, visus est Angelus in signum reconciliati Numinis, gladium nudatum in vaginam reponere, eoque symbolo lues cessavit, uti ex priscis monumentis refert Baronius, tomo 8, anno Christi 590.

Simile contigit Davidi offerenti sacrificium ad sedandam pestem, ab Angelo percutiente ob numeratum à Davide populum Israeli inflictam, 3. Reg. ult. 16. Vidit enim Deum dicentem Angelo : *Sufficit, contine manum tuam.*

17. Tunc continuo visus somniorum malorum turbaverunt illos, et timores supervenerunt insperati.

18. Et alius alibi projectus semivivus, propter quam moriebatur, causam demonstrabat mortis.

19. Visiones enim, quæ illos turbaverunt, præmonebant ne, inscii quare mala patiebantur, perirent.] Noster legit δεινων, id est, *gravium,* puta *malorum ;* jam legunt δεινως, id est, *graviter.* Ex Græco clare sic vertas : *Tunc repente visiones quidem somniorum graviter turbarunt eos, timores vero institerunt inexspectati. Et alius aliò abjectus semimortuus, quam ob causam moreretur ostendebat. Nam somnia quæ turbaverunt eos hoc præsignificabant, ne, ignorantes cur mala paterentur, perirent.*

Pro *projectus* græce est ῥιφεις, id est, jactatus, disjectus, ejaculatus magna vi et impetu : nam ῥιψις est projectio, jactus, impetus. Significat ergo hæc vox primogenitos nonnullos tanto impetu ab Angelo fuisse projectos, humique afflictos et allisos, ut consternati prostratique jacerent velut exanimes et semimortui.

Igitur hi tres versus significant cum cæde primogenitorum Deum immisisse terrifica spectra in somnis, indeque timores et angores Ægyptiis, præsertim nonnullis primogenitis, quos non statim occidit, sed semivivos reliquit, eisque in somnis causam tantæ mortis et stragis primogenitorum revelavit, ut ipsi eamdem parentibus indicarent, scilicet se occidi, quia ipsi oppresserant Hebræos, eorumque infantes masculos occiderant ; Hæbræi enim, sive Israel, erat primogenitus Dei populus. Jure ergo Ægyptii primogenitos suos perdiderunt, qui paulo ante primogenitum Dei populum perdiderant. Audi Moysem Exodi 4. 22 : *Hæc dicit Dominus* (tibi, ô Pharao) *filius meus primogenitus Israel. Dixi tibi : Dimitte filium meum, ut serviat mihi, et noluisti dimittere eum ; ecce ego interficiam filium tuum primogenitum.* Hunc sensum plane significat τὸ *causam demonstrabat mortis : visiones enim, quæ illos turbaverunt, hæc præmonebant ne, inscii quare mala patiebantur, perirent ;* ne scilicet stragem hanc tribuerent casui, epidemiæ, pesti, alterive causæ naturali, sed Deo vindici ob afflictum Israelem, ideoque eum liberum ex Ægypto in Chanaan abire permitterent, uti causa ex primogenitis suis cognita de facto abire permiserunt. Hoc enim hac plaga ab eis extorquere intendebat Deus. Porro idipsum tacet Moyses Exodi 12 ; sed Sapiens hic supplet, uti alia

plura, quæ vel majorum traditione, vel Dei revelatione accepit.

Hinc moraliter disce Deum, cum quem punit et plectit, solere non raro eidem causam et culpam, ob quam eum plectit, indicare; sicut judex, cum reum ad furcam condemnat, assignat ei furtum aliudve scelus ab eo commissum, ob quod eum condemnat, ut ipse cæterique sciant quodnam scelus puniatur, itaque illud deinceps caveant. Sic Antiochus, morbis lethalibus afflictus, Deo indicante fassus est se puniri ob clades Hebræis injuste illatas, 2. Machab. 9. 11. Sic Fratres Joseph afflictionis suæ causam Deo suggerente agnoverunt esse, quod ipsi prius afflixissent Joseph: *Merito*, inquiunt, *hæc patimur, quia peccavimus in fratrem nostrum, videntes angustiam animæ illius, dum deprecaretur nos, et non audivimus; idcirco venit super nos hæc tribulatio*, Genes. 42. 21. Sic Moyses, Exod. 7. 8 et 9, jussu Dei Pharaoni et Ægypto infligens decem plagas, eidem revelavit causam, scilicet quod nollet Hebræos dimittere. Sic Samuel, Sauli ex Deo intentans privationem regni et vitæ, causam addidit, quod Deo præcipienti disperdere Amalecitas non obedivisset, 1. Reg. 15. 19. et sequent. Sic passim in libro Judicum, causam oppressionis Hebræorum peractæ à Philisthæis, Madianitis, Moabitis, etc. Deus assignat cultum Baal, Astaroth et Idolorum. Ægyptii ergo videntes primogenita sua occidi, partim ex Moysis prædictione, partim ex primogenitorum cum occiderentur revelatione et confessione, sciverunt se hac plaga puniri, eo quod ipsi primogenitum Dei populum, puta Israelem afflixissent et occidissent.

Nota τὸ *visus somniorum malorum turbaverunt illos*. Nam Hippocrates lib. de Somn. docet *somnia nocturna diurnis exercitationibus respondentia esse bona, sanitatemque significantia, propterea quod anima in diurnis consiliis perseverat, neque repletione, neque evacuatione aliqua, aut alia forinsecus allapsa re victa. Cum autem insomnia diurnis actibus adversantur, et de ipsis pugna oboritur, cum sane hoc contigerit, turbationem in corpore significat, et si quidem fortis fuerit, forte est malum; si vere levis, debilius.*

Præterea turbidæ imaginationes et pavores diurni turbida gignunt somnia nocturna, juxta illud Senecæ in Octavia:

> Quæcumque mentis cogitat infestus vigor,
> Ea per quietem sacer et arcanus refert,
> Veloxque sensus.

20. TETIGIT AUTEM TUNC ET JUSTOS TENTATIO MORTIS, ET COMMOTIO IN EREMO FACTA EST MULTITUDINIS, SED NON DIU PERMANSIT IRA TUA.] Pro *tunc* Noster legit τοτε, jam legunt ποτε, id est, *aliquando*. Codices Vaticani utrumque omittunt. *Tunc*, id est, prisco illo tempore egressionis Israel ex Ægypto, etsi diverso. Nam tentatio hæc contigit in deserto, diu post cædem primogenitorum in Ægypto.

Tertia est hæc antithesis Hebræorum et Ægyptiorum, estque simul tacita occupatio, q. d. Dicet quis: Sicut Pharao et Ægyptii resistentes Moysi à Deo contriti sunt; sic et Hebræi, puta Core, Dathan et Abiron, eorumque symmystæ et socii; ergo par utrorumque fuit conditio, par in utrosque ira Dei. Respondet negando consequentiam. Ira enim Dei exterminavit Ægyptios, ut disperderet eos; Hebræos vero duntaxat castigavit, ut emendaret; unde paucorum cæde sanxit cæterorum vitam, obedientiam et disciplinam. Congrue transit à Pharaone et clade primogenitorum Ægypti ad Core, Dathan et Abiron: tum quia sicut Pharao restitit Moysi, sic et Core cum suis eidem seditione rebellavit; tum quia Core, Dathan et Abiron erant primogeniti, ideoque prætendebant sibi deberi Pontificatum, quem Moyses contulerat Aaroni fratri suo, eo quod in lege naturæ primogeniti fuissent sacerdotes; tum quia cæsi sunt ab Angelo percutiente, æque ac primogeniti Ægyptiorum. Historia fuse narratur Num. 16. nimirum cùm Core, Dathan et Abiron ambientes Pontificatum rebellarunt Moysi et Aaroni, Moyse Deum invocante, vivi à terra absorpti descenderunt ad inferos: alii pariter eis adhærentes numero 250, cœlesti igne afflati interierunt. Quocirca totus populus murmuravit contra Moysem et Aaronem, dicens: Vos occidistis populum Domini; qua de causa Deus ignem in populum immisit, qui quatuordecim millia et septingentos combussit; cumque serperet incendium, ut plures combureret, Aaron jussu Moysis inter occisos et vivos medium se statuens, orans et thurificans stitit plagam, iramque Dei sedavit. Vide dicta Num. 16.

JUSTOS.] Ita vocat Hebræos fideles, utpote Dei cultores, et ad justitiam vocatos, ut superius dixi.

TENTATIO MORTIS.] Ergo tentatio hæc non fuit sollicitatio ad peccatum, sed pœna peccati, puta invasio mortis, qua mors invasit et corripuit jussu Dei Core, Datan et Abiron cum sociis, ac cæteros Hebræos invadere destinabat; quibus tentatio hæc fuit comminatio, et discrimen mortis intentatum ab Angelo puniente. Unde Nannius: Tentatio, inquit, græce πεῖρα, idem est quod periculum mortis. Sic enim dicimur tentari febre, catarrho, calculo, id est periclitari, exagitari, cruciari febre, etc., juxta illud Horatii:

> Cum latus aut renes morbo tentantur acuto,

id est, periclitantur, cruciantur. Triplex ergo est tentator et tentatio. Dæmon enim tentat hominem, ut ad peccatum alliciat; Deus tentat, ut hominis animum, fidem et virtutem probet; mors tentat, ut occidat et perire faciat; unde à *perire* dictum est *periculum*. *Tentatio mortis* ergo est plaga mortifera Core cum sociis et Hebræis murmurantibus à Deo immissa.

COMMOTIO.] Græce θραῦσις, id est, confractio, concussio, quassatio, quo nomine plagam hanc vocant Septuag. Numer. 16. et Psalm. 105. 30. Ita vocatur plaga immissa in populum ob cultum Beelphegor, quam, sub zelo occidens principem ducemque sceleris, sedavit Phinees. Numer. 25. 1.

21. PROPERANS ENIM HOMO SINE QUERELA DEPRECARI PRO POPULIS, PROFERENS SERVITUTIS SUÆ SCUTUM ORATIONEM, ET PER INCENSUM DEPRECATIONEM ALLEGANS RESTITIT IRÆ, ET FINEM IMPOSUIT NECESSITATI, OSTENDENS QUONIAM TUUS EST FAMULUS.] Narrat modum, quo cohibita est plaga, scilicet quod Aaron Pontifex jussu Moysis orando, et thymiama offerendo restiterit iræ Dei, plagamque ignis stiterit, ne plures afflaret. *Homo sine querela*, græce ἄμεμπτος, id est, irreprehensibilis, quia scilicet Aaron in-

culpate vivebat, et sancte Pontificis munus obibat.

DEPRECARI PRO POPULIS.] Græce προεμαχησε, id est *propugnavit*, sicque legunt nonnulli Codices Latini. Porro arma Pontificis sunt, non gladii et bombardæ; sed oratio et thymiama, ut sequitur: hisce enim pugnat pro populo contra iram et vindictam Dei, eamque expugnat.

PROFERENS SERVITUTIS, græce λειτουργιας, id est liturgiæ, sive publici sui et sacerdotalis ministerii SCUTUM,] puta *orationem;* nam ληιτος, est *publicus*, εργον *opus*; unde ληιτουργος et λειτουργος, est publicus minister, publicum obiens opus, puta sacerdos sacrificans pro toto populo.

ET PER INCENSUM DEPRECATIONEM ALLEGANS.] Perperam nonnulli legunt, *alligans. Allegans*, græce κομιζων, id est adducens, afferens, offerens et mittens ad Deum, græce est: *Et thymiamatis propitiationem*, vel *placationem afferens*. Hinc petita est prisca thuribuli benedictio, quæ habetur in vetere ordine Romano; sic enim habet: *Domine Deus, qui dum filios Israel in deserto murmurantes, ob rebellem suam audaciam, durum vastaret incendium, Aaron sacerdotem tunc orantem, arrepto de igne altaris thuribulo tibi incensum ponentem exaudire, eosque de incendio liberare dignatus es; benedic, quæsumus, hoc thuribulum et præsta ut, quoties thus in eo adolebitur, votum populi tui tibi boni odoris efficias, sitque fuga dæmonum, repulsio phantasmatum, et immundarum abscissio cogitationum. Per Dominum, etc.*

RESTITIT IRÆ DEI.] Græce αντεςε θυμω, id est ex adverso stetit, contendit, opposuit se iræ Dei, eamque expugnavit et cohibuit. Talis ergo sit sacerdos, tantæque virtutis et meriti, ut iræ Dei in populum grassanti sese medium interponere et opponere, eamque cohibere valeat.

FINEM IMPOSUIT NECESSITATI.] Græce τη συμφορα, id est, calamitati et plagæ incendii. Sic Noe *in tempore iracundiæ factus est reconciliatio*, Eccl. 44. v. 17; quia scilicet sua sanctitate et oratione stitit diluvium toti orbi immissum. Sic S. Leo Attilam flagellum Dei ab Italia suis meritis avertit; S. Gregorius pestem acerrimam suis litaniis sedavit; S. Sylvester infidelitatem et persecutiones decem Imperatorum compescuit, dum Constantinum Magnum sanavit, convertit et baptizavit. Vide qua ratione Moyses restiterit iræ Dei, volentis perdere Hebræos ob adoratum vitulum aureum, Exodi 32. v. 10. et sequent. Ex adverso de falsis Prophetis graviter queritur Deus per Ezechielem, cap. 13. v. 5. dicens: *Non ascendistis ex adverso, neque opposuistis murum pro domo Israel, ut staretis in prælio in die Domini.* Vide ibi dicta.

Præclare S. Nazianz. Orat. 1. Sacerdotis dignitatem describens: *Quis est*, inquit, *qui cum Angelis stabit, cum Archangelis glorificabit, ad supernum altare sacrificia transmittet, cum Christo sacerdotio fungetur, figmentum instaurabit, imaginem exhibebit, superno mundo opificem aget, et ut id quod majus est dicam: Deus erit aliosque Deos efficiet?*

22. VICIT AUTEM TURBAS, NON IN VIRTUTE CORPORIS, NEC ARMATURÆ POTENTIA, SED VERBO ILLUM, QUI SE VEXABAT, SUBJECIT, JURAMENTA PARENTUM, ET TESTAMENTUM COMMEMORANS.] Græce: *Vicit autem vastatorem, non viribus corporis, nec armorum efficacia, sed verbo punientem subjecit, juramenta patrum et testamenta commemorans.*

Pro *turbas* Noster cum Romanis legit οχλον, id est *turbam*, vel *turbas;* jam Complut. Reg. et Vaticani legunt ολοθρευοντα, id est *vexatorem*, uti omnes legunt v. 25.

Primo ergo per *turbam* vel *turbas* accipias turbationem et tumultum populi, sive multitudinis murmurantis contra Moysem ob stragem Core, Dathan, Abiron, ac 14700 è plebe combustorum, q. d. Aaron sedavit hunc tumultum populi robore, non corporis, nec armorum, sed orationis, qua Deum flexit ad amovendum ignem et incendium, ob quod murmurabat et turbas movebat populus. Addit Cantacuzenus Aaronem, gravi oratione habita ad populum, ejus tumultum compescuisse.

Secundo, per *turbas* accipias plagam ignis, quæ turbabat populum; hanc enim vi orationis repressit Aaron.

Tertio, per *turbas* accipias Angelum turbantem, id est, punientem et vexantem populum per incendium à se immissum. Unde Græci habent ολοθρευοντα, id est vastatorem; et hunc mox exprimit subdens, *eum qui se vexabat*, q. d. Aaron suo λογω, id est sermone, quem orando ex intimo cordis affectu ad Deum effudit, cohibuit Angeli vastationem et plagam ignis, quæ se, id est, populum suum vexabat et puniebat. Græce enim est κολαζοντα, id est punientem; sic Jacob luctans cum Angelo, lacrymis et oratione eum flexit et vicit, indeque dictus est Israel, id est *dominans Deo*, id est Angelo Dei vicario, Genes. c. 32. v. 28. Fieri etiam potest ut Aaron ardore fidei animose se converterit ad Angelum, ipsumque ignem, eique nomine Dei imperarit ut cessaret à plaga. Sicut S. Michael altercans cum dæmone de corpore Moysis imperavit ei silentium, dicens: *Imperet tibi Dominus*, ut ait Judas in ep. vers. 9. Hic Angelus vel fuit bonus (solet enim Deus per bonos exsequi sua jussa tam iræ et vindictæ, quàm gratiæ et beneficentiæ, ut patet passim ex Daniele, Zacharia et Apocalypsi; præsertim cap. 5 et 16.) vel potius fuit malus et dæmon, tum quia vocatur vastator, vexator, exterminator, quem Aaron devicit, sibique subjecit; tum quia v. ultimo dicitur extimuisse Aaronem sacerdotem; tum quia Deus dæmonibus quasi lictoribus crebro utitur ad puniendum impios potius quàm Angelis bonis, juxta illud Psal. 77. 49: *immissiones per Angelos malos.*

Moraliter hìc disce arma sacerdotis esse orationem et sacrificium, eaque validissima: unde iis Moyses vicit Amalec, Exodi 17. Quocirca Paulus militem Christianum panoplia, id est, omni armatura à capite ad talos obarmans: *Galeam*, inquit, *salutis assumite, et gladium spiritus* (*quod est verbum Dei*) *per omnem orationem et obsecrationem orantes omni tempore in spiritu; et in ipso vigilantes in omni instantia et obsecratione, pro omnibus sanctis et pro me, ut detur mihi sermo in apertione oris mei, cum fiducia notum facere mysterium Evangelii, pro quo legatione fungor in catena, ita ut in ipso audeam, prout oportet me loqui.* Sic S. Ambros. tract. de Basilicis non tradendis, asserit sua et sacerdotis arma contra milites invadentes, esse preces cum lacrymis. Et S. Ephrem, sermone de Panoplia spiritali, orationem vocat *arcum*, quo sagittas ignitorum desideriorum ad Deum emittimus, quibus hos-

tes configimus. Unde Origen. hom. 11. in Exodum, ubi orationi adaptat id quod Balac de Hebræis dixit, juxta Septuag. 22. 4: *Nunc ablinget Synagoga hæc omnes qui in circuitu nostro, sicut ablingeret vitulus virentia de campo:* ita ut ablingere denotet orationem lingua formatam; per quod, ait ille, ut à majoribus accepimus, indicatur populum Dei, non tam manu et armis, quàm voce et lingua pugnare, id est orationem ad Deum fundendo. Huc facit illud Ps. 19. 8: *Hi in curribus, et hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri invocabimus*, q. d. Nostri equites, nostri falcati currus, nostra arma sunt invocationes Dei, ac preces, quas velut ignita tela in hostes intorquebimus. Nil ita dæmones vincit æque ac tentationes, atque oratio. Unde S. Cypr. epist. 57: *Incumbamus*, ait, *gemitibus assiduis et deprecationibus crebris. Hæc sunt enim nobis arma cœlestia, quæ stare et perseverare fortiter faciunt; hæc sunt munimenta spiritualia, et tela divina, quæ protegunt.* Et ipsa quasi armamentarium Ecclesiæ, ad quam accurrunt celeriter justi, cum volunt adversus vitia et peccata pugnare. Imo est velut generalis quædam officina, in qua vita spiritualis invenit quidquid ad *se conservandam, et augendam et tuendam opus habet.* Ita noster Lorinus. Quocirca Cassian. Coll. 9. c. 1: *Omnis*, ait, *Monachi finis, cordisque perfectio ad jugem atque indiruptam orationis perseverantiam tendit, et quantum humanæ fragilitati conceditur, ad immobilem tranquillitatem mentis, ac perpetuam nititur puritatem.*

Denique *oratio* est *oris ratio*, ait S. Hieron. ep. 139. ad Cyprian. quia ratio per oris sermonem se prodit, multo magis per orationem ad Deum fusam. Oratio enim homini à Deo pro ratione data est, quia quod ratio peccato obscurata non assequitur, hoc oratio ad Deum fusa nanciscitur.

Illum qui se vexabat,] græce τὸν κολάζοντα, id est punientem, torquentem, castigantem, puta ignem, vel potius Angelum per ignem, *se*, id est illos, puta Hebræos; vel *se*, id est suum populum, cujus plagam intimo cordis dolore per compassionem sentiebat, sibique arrogabat Aaron Pontifex, æque ac Paulus dicens: *Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror?* 2. Corinth. 11. 29.

Juramenta parentum, et testamentum, græce διαθήκην, id est pactum, commemorans,] q. d. Aaron orans Deum pro venia allegavit pacta à Deo cum patribus, Abraham, Isaac et Jacob inita, quibus Deus promiserat se fore eorum ac posterorum Deum protectorem, liberatorem, provisorem, etc.; strinxit ergo Deum suî ipsius pactis et juramentis, quibus eum vicit, et veniam populo impetravit.

23. Cum enim jam acervatim cecidissent super alterutrum mortui, interstitit, et amputavit impetum, et divisit illam quæ ad vivos ducebat viam.] Græce: *Acervatim enim jam mortuis jacentibus aliis super alios, in medio stans præcidit iram, et interrupit ad vivos viam.* Sensus patet, quasi dicat: Cum incendium grassaretur in populum murmurantem, Aaron interstitit, id est, inter incendium et incensos ac populum reliquum adhuc vivum, medium se stitit, atque orando illud inhibuit, ne ulterius in populum proserperet, itaque *divisit* (perperam nonnulli legunt, *dimisit*) *illam quæ ad vivos ducebat viam*, q. d. Interclusit igni viam, ne à succensis et mortuis ad vivos progrederetur; stitit ergo se medium inter vivos et mortuos, ut vivos ab igne et incensis dispesceret, eosque illæsos et intactos conservaret. Unde S. Hieron. in c. 13. Ezech. ait Aaronem adversus ignem Israelis populum devorantem occurrisse, et stetisse medium, et opposuisse se murum pro salute populi.

Allegor. Aaron hîc expressus fuit typus Christi mediatoris. Audi S. Ambrosium, epist. ad Felicem Comensem Episcopum, quæ in editione Romana ordine est 60: *Ubi Christus*, inquit, *ibi omnia; ibi doctrina ejus, ibi peccatorum remissio, ibi gratia, ibi separatio mortuorum ac viventium. Et Aaron quidem semel stetit in medio eorum, objiciens se, ne mors transiret ad viventium agmina à funeribus mortuorum. Hic autem quasi verbum semper stat in singulis, quem nos non videmus intra nos, separans rationabiles virtutes à cadaveribus passionum lethalium, et pestilentiam cogitationum. Hic stat quasi qui in hunc mundum venerit, ut aculeum mortis hebetaret, devoratorium ejus abstrueret, viventibus æternitatem gratiæ daret, defunctis resurrectionem concederet*, etc. Hinc Christus in cruce medius inter cœlum et terram pependit, seseque inter medium stitit, ut velut mediator, cœlum terræ, id est homines Deo et Angelis reconciliaret, utque sagittas iræ Dei vibratas in homines in seipso reciperet, ne ad homines pervenirent, sed unus ipse omnium hominum scelera in corpore suo lueret, ac vicissim in cruce, velut in arcu brachia corporis, æque ac cordis expandens, ignitas orationis et amoris sagittas ad Deum ejacularetur, quibus cor ejus vulneraret, ad gratiam hominibus largiendam.

24. In veste enim poderis, quam habebat, totus erat orbis terrarum; et parentum magnalia in quatuor ordinibus lapidum erant sculpta, et magnificentia tua in diademate capitis illius sculpta erat.] Græce: *In talari enim tunica vestimenti erat totus mundus, et patrum gloriæ in quadruplicis ordinis lapidum sculptura, et majestas tua in diademate capitis illius.* Syrus: *Quoniam vestis ejus est totus populus, et honor patrum erat insculptus super quatuor ordinibus lapidum, qui erant super humeros ejus* (vel *et gloriæ patrum super collum ejus*) *et corona majestatis tuæ super caput ejus;* Arabicus: *Quoniam totus orbis terrarum super flexus vestimentorum ejus, et super collum ejus lapides gemmarum insculpti.*

Pro *orbis terrarum* græce est, κόσμος, id est ornatus, et orbis sive mundus, qui ab ornatu nomen accepit; nec enim solam terram, sed et totum mundum veste sua repræsentabat Pontifex. Minus apte Vatabl. vertit: *Siquidem omnigenus ornatus tunicæ qua induebatur inerat.* Dat enim causam cur Aaron Pontifex medium se stiterit inter vivos et mortuos, curque Deus ab eo permiserit se exorari, ut plagam incendii sisteret. Causa erat, quod Deus Aaronem constituerat Pontificem, id est mediatorem et deprecatorem inter se et populum, ut scilicet ipse iram Dei sisteret, populumque Deo reconciliaret; atque ut hoc visibili populo significaret, jusserat in podere, id est in veste ejus Pontificia, poni symbola omnium elementorum totiusque orbis, ut meminisset se esse mediato-

rem inter Deum et mundum. Rursum jusserat ut in Rationali gestaret duodecim gemmas, eisque sigillatim insculpi curaret nomina duodecim tribuum Israel, ut hoc signo moneretur se omnes tribus in pectore, id est, in corde et cura gestare, ac pro eis assidue Deum deprecari debere.

PODERIS] est vestis talaris usque ad pedes et talos demissa, eratque Pontifici duplex : una linea communis omnibus sacerdotibus ; altera hyacinthina propria Pontifici, illaque hic intelligitur, ac per eam cæteræ omnes vestes Pontificiæ. Est synecdoche. Ita S. Bonavent. Hugo, Holcot et Dionys.

Dicitur poderis, ἀπὸ τοῦ ποδὸς καὶ ἄρειν, q. d. pedi adaptata, eo quod usque ad pedes protenderetur.

Quæres : Quomodo in podere, id est veste Pontificis, repræsentabatur totus orbis?

Respondetur : Poderis hæc erat tunica texta ex lana hyacinthina, sive violacei coloris, ut Pontifex, vestem suam inspiciens, illa moneretur cogitationem et vitam suam debere esse cœlestem ; hinc in fimbria habebat 72 tintinnabula, et totidem mala punica alternis inserta. Rursum tunicæ huic imponebatur Ephod, cui ad pectus annexum erat Rationale, in quo erant 12 gemmæ, quibus inscripta erant nomina 12 tribuum Israel. Porro quinque primariæ erant vestes Pontificis. Primo enim induebatur femoralibus lineis; secundo, tunica linea, quam zona succingebat ; tertio, tunica hyacinthina cum simili zona ; quarto, Ephod cum Rationali, Urim et Tummim, id est doctrina et veritas ; quinto, tiara cui affixa erat lamina aurea inscriptum habens : *Sanctitas Iehova.* Hæ repræsentabant totum orbem. Nam primo, femoralia linea figurabant terram, ex qua linum nascitur. Secundo, zona figurabat oceanum, qui quasi zona terram cingit. Tertio, tunica hyacinthina figurabat aerem, in qua sunt mala punica, id est fulgura ; et tintinnabula, id est tonitrua. Quarto, Ephod varium figurabat cœlum sidereum : duo in Ephod lapides onychini erant duo hemispheria, vel sol et luna ; duodecim gemmæ in pectore erant duodecim signa in zodiaco. Quinto, tiara figurabat cœlum empyreum, lamina tiaræ aurea habens inscriptum nomen Tetragrammaton, figurabat Deum omnibus præsidentem; idque primo, ut hoc suo vestitu et ornatu Pontifex ostenderet se Creatoris mundi esse ministrum et indicaret omnem creaturam Dei misericordia indigere : ipseque pro ea tam habitu et veste, quàm voce et mente precaretur ; secundo, ut considerata universi, quam gestat, imagine, vitam præstaret à natura non degenerem, sed sicut elementa aliaque creata Deo per omnia obediunt, ita obediret et ipse : ita Philo ; tertio, ut operando sacris totum mundum, quem in veste quasi gestabat, deprecatorem secum apud Deum allegaret. Hæc omnia pene ex Josepho et Philone habet S. Hieron. et brevissime sanctus Thomas, 1. 2. q. 102. art. 5. ad 9, qui et tropologiam addit pari brevitate : Femoralia, inquit, significant castitatem; tunica linea significat vitæ universæ puritatem et innocentiam; zona moderationem discretionis ; tiara rectam intentionem, et hæc communia sunt omnibus sacerdotibus. Pontifici vero propria erat lamina aurea cum nomine *Iehova*, significans jugem Dei memoriam in contemplatione, quam debet habere Pontifex ; secundo, Ephod, id est compassio, qua suis quasi humeris ferat infirmitates populi; tertio, tunica hyacinthina, id est, conversatio cœlestis; quarto, rationale, id est, cura et charitatis viscera erga subditos. Ubi nota : totus mundus est quasi templum quoddam sanctissimum, et Deo dignum, ut aiebat Diogenes, et Philo 2. de Monarchia, et Lactant. lib. de Ira Dei cap. 14. Hinc et Baruch ait cap. 3. 24 : *O Israel, quàm magna est domus Dei!* scilicet hic mundus, in quo quasi divini templi antistes sacerdotio functurus pro universis creaturis, homo est constitutus, ideoque Hebræorum Pontifex in sua veste totum repræsentabat orbem. Pontifex ergo erat quasi legatus totius orbis ad Deum, juxta illud Pauli : *Pro Christo ergo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo reconciliamini Deo*, 6. Corinth. 6. 20. Quin et Philo loco citato asserit idcirco Pontificem totius mundi portasse in vestibus imaginem, ut sciret se mundi totius esse mediatorem apud Deum, et orare debere, non pro necessariis tantum et amicis, sed pro toto humano genere, pro omnibus naturæ partibus, cœlo atque elementis ; atque gratias agere, supplicationesque pro omnibus offerre omnium conditori; prætera vita, doctrina, virtutibus in seipso exprimere universi ordinem, ornatum, concentum, ut sit μικρόκοσμος, majoris ita mundi repræsentans in moribus imaginem, sicut gestat in vestibus. *Hoc cultu*, inquit Philo, *Pontifex utitur totum mundum referens ornatu mirando, vel menti vel oculis; admonet enim Pontificem ut considerata universa, quam gestat imagine, vitam præstet à natura non degenerem ; deinde ut operando sacris totum mundum deprecatorem alleget. Decet enim ut patris sacerdos filium ejus mundum hunc ad preces votaque adhibeat.* Idem Philo, lib. de Somniis, censet idcirco Pontificem in veste gestare similitudinem cœli ac mundi, ut mundus unà cum sacerdote operetur, et homo cum hac rerum universitate efficacius vota et sacra faciat. Vide dicta Exodi 28, ubi hasce vestes fuse ad litteram allegor. et tropolog. explicui.

Tropolog. sacerdos vestire se debet orbe vestium, id est, orbe virtutum, ut universis sit ornatus, itaque earum circulo velut corona cingatur et coronetur, uti paulo ante dixi. Hinc sacerdos et religiosus intuens habitum suum pullum, tonsuram, ac vestes sacras, ab iis sentiat se moneri ut gravitatem, luctum, opum contemptum, cœlestium desiderium, omnemque morum compositionem exhibeat. Hinc noster Alvarez de Paz, de Vita Spirituali, lib. 1. part. 3. c. 26. In veste Aaron, inquit, totus erat orbis terrarum; quia vir per religiosum statum Deo consecratus debet, quod ad conversationem externam attinet, omnibus, prout fuerit possibile, se accommodare, ut omnes ad Christum trahat, et ad virtutis amorem invitet. Sic vestitus erit discoloribus, hoc est veste quadam, quæ una cum sit, multarum virtutum necessitatem supplet, et earum diversas pulchritudines defert. Sic ad exemplum Pauli omnibus omnia factus est, non mentientis actu (ut inquit Anselmus), sed compatientis affectu. Non mala aliorum fallaciter agendo, sed aliorum omnium malis omnibus, tanquam si sua essent, misericordis medicinæ diligentiam procurando.

PARENTUM MAGNALIA IN QUATUOR ORDINIBUS LAPIDUM ERANT SCULPTA.] Græce : Πατέρων δόξαι ἐπὶ τετραστίχων λίθων γλυφῆς, hoc est : *Patrum gloriæ*,

sive *decora in quatuor ordinum lapidum sculptura.* In rationali judicii erant quatuor ordines lapidum. In primo versu sardius, topazius, smaragdus; in secundo carbunculus, saphirus, jaspis; in tertio ligurius, achates, amethystus; in quarto chrysolithus, onychinus, beryllus; omnes inclusi auro, et habentes nomina filiorum Israel, seu duodecim tribuum.

Pro *magnalia*, græce est, δόξαι, id est, gloriæ, excellentiæ, victoriæ, trophæa, nobilitatis insignia, stemmata parentum, de quibus filii et posteri jure gloriabantur. Signa ergo sacra et hieroglyphica Ægyptiorum insculpta erant in singulis lapidibus rationalis, non vero litteræ nominum Patriarcharum, sive tribuum fuerunt exaratæ, inquit Noster Hieron. Pradus initio Comment. in Ezechielem. Stemma enim Judæ erat leo, Benjamin lupus, Dan coluber, Joseph bos, etc. quæ eis assignavit Jacob pater in morte, singulis benedicens. Genes. 49.

Verum Exodi 28. 21. ostendi non stemmata, sed nomina ipsa tribuum gemmis fuisse insculpta, idque hoc fine, ut Pontifex ipso habitu et nominibus ostenderet se esse legatum duodecim tribuum, id est, totius populi, ac pro eo velut mediator apud Deum intercederet et supplicaret. Hæc ergo nomina vocantur δόξαι, quia magnifice magnificis gemmis insculpta erant in veste, puta in rationali summi Pontificis, quæ magna erat eorum gloria, laus, et decus.

Magnificentia tua in diademate capitis illius sculpta erat.] Vatabl. *Majestasque tua in diademate capitis ipsius;* Syrus: *Et corona majestatis super caput ejus.* Tiara enim erat rotunda instar coronæ, q. d. Pontifex in capite gestabat tiaram cum lamina aurea, cui inscriptum erat *sanctitas Jehova*, ut meminisset se Dei divinæque majestatis esse Pontificem, ac ejus sanctitatem vita et verbo debere repræsentare. Symbolice, tiara hæc cum lamina referebat cœlum empyreum, cui præsidet Deus, ex eoque omnia subjecta sapienter et sancte moderatur; quo rursum significabatur Pontificis, velut Dei in terra vicarii, dignitatem et potestatem, superare omnem dignitatem hominum, etiam Regum et Imperatorum. Vide dicta Exodi 28.

24. His autem cessit qui exterminabat, et hæc extimuit.] Non ignis ut vult Lyran. πῦρ enim, id est, *ignis*, est neutrius generis, ὀλοθρευων vero, id est, exterminator, masculini; sed angelus incendium in murmurantes Hebræos immittens, sive bonus is fuerit, sive potius malus, ut censent Hugo et Holcot. Hic enim nomen Dei tetragrammaton et ineffabile, puta *Jehova*, laminæ aureæ insculptum, ac tantam Pontificis majestatem, potestatem, orationem, et thurificationem reveritus, cessit, et ab incendio, plagaque cessavit. Reveritus ergo est ille exterminator ineffabile Dei nomen, cui universa se prosternit natura, cessit sacerdoti summo deprecanti, et mundum universum deprecatorem alleganti, ac merita gloriamque patrum ante Dominum proponenti, ut misereretur. Ita à Castro. Sic sæpe in Script. timor sumitur pro reverentia, et timere pro revereri. Nam vere reverentia non est aliud, quàm religiosus timor.

Sic Alexander Magnus iratus Judæis, cum ei obviam prodiret Jaddo Pontifex pontificalibus indutus, tanta majestate quasi cœlesti telo ictus, ac sacro horrore percussus et perculsus, eum reveritus, iram in benevolentiam vertit, uti narrat Josephus lib. 11. Antiquit. c. 8. Idem fecit Attila Leoni Pontifici, uti habet vita Sanct. Leonis. Vide Baron. anno Christi 452.

Codex Vatican. et alii legunt *extimuerunt*, quasi plures fuerint Angeli vastatores.

Erat enim tentatio iræ sufficiens.] Pro *tentatio*, græce non est, πειρασμός, id est, *tentatio*, sed πεῖρα, id est, *experientia* iræ sufficiebat ad correctionem, q. d. satis erat Hebræis quod experti essent tuam iram, ut qui plagæ et incendio supererant, se corrigerent, et de murmure suo pœniterent. Tentatio ergo hîc idem est, quod tentamentum, experimentum, periculum, aggressio, invasio; hæc enim omnia significat πεῖρα, q. d. sufficiebat Hebræis Periculum fecisse, et expertos esse aggressionem iræ divinæ; mox enim illi cesserunt et pœnituerunt: unde noluerunt ejus vim ulterius experiri, nec ejus impetum usque ad internecionem desævientem amplius sentire.

Quare perperam Lyran. contrarie explicat, q. d. tentatio seditionis populi sufficiens erat ad totum cum igne perdendum, nisi Aaron supplex intercessisset. Et Hugo, q. d. plaga ignis sufficiebat ad delendum Hebræos. Et Holcot, q. d. timor et pavor incussus populo per plagam ignis, satis erat ad delendum murmuris crimen. Hæc enim omnia hoc loco parerga s unt.

CAPUT DECIMUM NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PERGIT IN ANTITHESI FIDELIUM HEBRÆORUM ET INFIDELIUM ÆGYPTIORUM ; UNDE MULTA SUPPLICIA ÆGYPTIIS INFLICTA, AC PRÆSERTIM SUBMERSIONEM IN MARI RUBRO RECENSET, IISQUE OPPONIT VARIA BENEFICIA HEBRÆIS COLLATA, TUM IN ÆGYPTO, TUM IN DESERTO. UNDE COLLIGIT, DEO ELEMENTA OMNIA SERVIRE, TAM AD PUNIENDUM IMPIOS, QUAM AD PRÆMIANDUM PIOS, EIQUE AD NUTUM OBEDIRE, AC TANDEM PRO OMNIBUS GRATIAS AGENS LIBRUM CONCLUDIT.

1. IMPIIS autem usque in novissimum sine misericordia ira supervenit : præs-
ciebat enim et futura illorum : 2. Quoniam cum ipsi permisissent, ut se
educerent, et cum magna sollicitudine præmisissent illos, consequebantur
illos pœnitentia acti. 3. Adhuc enim inter manus habentes luctum et deplo-
rantes ad monumenta mortuorum, aliam sibi assumpserunt cogitationem
inscientiæ : et quos rogantes projecerant, hos tanquam fugitivos perseque-
bantur : 4. Ducebat enim illos ad hunc finem digna necessitas : et horum,
quæ acciderant, commemorationem amittebant, ut quæ deerant tormentis, repleret punitio :
5. Et populus quidem tuus mirabiliter transiret, illi autem novam mortem invenirent. 6. Om-
nis enim creatura ad suum genus ab initio refigurabatur, deserviens tuis præceptis, ut pueri
tui custodirentur illæsi. 7. Nam nubes castra eorum obumbrabat, et ex aqua, quæ ante erat,
terra arida apparuit, et in mari rubro via sine impedimento, et campus germinans de profundo
nimio : 8. per quem omnis natio transivit, quæ tegebatur tua manu, videntes tua mirabilia et
monstra. 9. Tamquam enim equi depaverunt escam, et tanquam agni exsultaverunt, magnifican-
tes te, Domine, qui liberasti illos. 10. Memores enim erant adhuc eorum, quæ in incolatu
illorum facta fuerant, quemadmodum pro natione animalium eduxit terra muscas, et pro pis-
cibus eructavit fluvius multitudinem ranarum. 11. Novissime autem viderunt novam creaturam
avium, cum adducti concupiscentia, postulaverunt escas epulationis. 12. In allocutione enim
desiderii, ascendit illis de mari ortygometra : et vexationes peccatoribus supervenerunt, non
sine illis, quæ ante facta erant, argumentis per vim fulminum : juste enim patiebantur secundum
suas nequitias. 13. Etenim detestabiliorem inhospitalitatem instituerunt : alii quidem ignotos
non recipiebant advenas, alii autem bonos hospites in servitutem redigebant. 14. Et non solum
hæc, sed et alius quidam respectus illorum erat : quoniam inviti recipiebant extraneos. 15. Qui
autem cum lætitia receperunt hos, qui eisdem usi erant justitiis, sævissimis afflixerunt doloribus.
16. Percussi sunt autem cæcitate : sicut illi in foribus justi, cum subitaneis cooperti essent
tenebris, unusquisque transitum ostii sui quærebat. 17. In se enim elementa dum convertun-
tur, sicut in organo qualitatis sonus immutatur, et omnia suum sonum custodiunt : unde æsti-
mari ex ipso visu certo potest. 18. Agrestia enim in aquatica convertebantur : et, quæcumque
erant natantia, in terram transibant. 19. Ignis in aqua valebat supra suam virtutem, et aqua
extinguentis naturæ obliviscebatur. 20. Flammæ e contrario corruptibilium animalium non vexa-
verunt carnes coambulantium, nec dissolvebant illam, quæ facile dissolvebatur sicut glacies,
bonam escam. In omnibus enim magnificasti populum tuum, Domine, et honorasti, et non des-
pexisti; in omni tempore, et in omni loco assistens eis.

1. IMPIIS AUTEM USQUE IN NOVISSIMUM SINE MISERICORDIA IRA SUPERVENIT. PRÆSCIEBAT ENIM ET FUTURA ILLORUM.] Græce : *Impiis autem immisericors indignatio institit : prævidebat enim eorum et futura.* Pendent hac à fine capitis præcedentis ; pergit enim in antithesi Hebræorum et Ægyptiorum, q. d. Hebræi in seditione Core murmurantes igne puniti à Deo mox resipuerunt ; quare paucorum strage cæteri cautiores evaserunt. Sola enim tentatio, id est, experientia iræ sufficiens erat ad correctionem eorum : quare plaga ignis in eos non ad extremum desæviit, sed tantum modice ad eorum probationem et emendationem. At vero impiis Ægyptiis vindicta Dei usque ad internecionem, sine ulla misericordia supervenit : videbat enim Deus eorum pervicaciam, quod scilicet essent incorrigibiles, nullisque minis vel pœnis mores mutaturi essent ; quare ad unum omnes mersit in mari rubro.

2. QUONIAM CUM IPSI PERMISISSENT UT SE EDUCERENT (id est, ut abirent ex Ægypto) ET CUM MAGNA SOLLICITUDINE PRÆMISISSENT ILLOS, CONSEQUEBANTUR (Græce διωξουσι, id est, *persequentur*) ILLOS PŒNITENTIA ACTI.] Perperam Complut. legunt *pœnitentiæ actus*, etsi eodem redeat sensus. Actus enim pœnitentiæ fuit Ægyptiorum persecutio, ut Hebræos ad se revocarent. Græce : *Quoniam ipsi cum permisissent abire, atque cum studio præmisissent illos, pœnitentia ducti essent persecuturi.* Pendet sententia, à τῷ *prævidebat*, quod præcessit, q. d. prævidebat Deus, quod Ægyptii, etsi ob cædem primogenitorum perculsi permitterent, imo cogerent Hebræos exire ex Ægypto, ne ob eos graviores Dei plagas sentirent, mox tamen pœnitudine ducti eos persequerentur, ut reducerent in Ægyptum, uti de facto persecuti sunt usque ad mare rubrum, in quo proinde Deus omnes submersit. Lege Exodi cap. 14.

3. ADHUC ENIM INTER MANUS HABENTES LUCTUM, ET DEPLORANTES AD MONUMENTA MORTUORUM, ALIAM SIBI ASSUMPSERUNT COGITATIONEM INSCIENTIÆ, ET QUOS ROGANTES PROJECERANT, HOS TANQUAM FUGITIVOS PERSEQUEBANTUR, q. d.] Ægyptii Hebræos, quos paulo ante velut Dominos cum precibus emiserant, hos, mox, mutato consilio, velut servos fugitivos persecuti sunt. Sic sæpe alibi ejicere significat emittere.

Pro *inscientiæ* Græce est, ανοιας, id est, stultitiæ, amentiæ : stulte enim eos persecuti sunt, quia persequendo mersi sunt in mari rubro ; quare fuit hæc cogitatio *inscientiæ*, id est, insipiens, stultum et insanum Ægyptiorum consilium.

4. DUCEBAT AUTEM ILLOS AD HUNC FINEM DIGNA NECESSITAS : ET HORUM, QUÆ ACCIDERANT COMMEMORATIONEM AMITTEBANT, UT, QUÆ DEERANT TORMENTIS, REPLERET PUNITIO.] Græce : *Traxit autem eos digna ad hunc finem necessitas, et eorum, quæ acciderant oblivionem injecit, ut quæ restabat tormentis adimplerent pœnam.*

COMMEMORATIONEM.] Id est, memoriam, pro *ducebat*, Græce est ειλκε, id est, *traxit*, q. d. Ægyptios ad hunc exitum et exitium, puta ad submersionem in mari protraxit necessitas divinæ ordinationis, seu punitionis in eos à Deo decretæ, qua scilicet decreverat Deus eos excæcare, ut dum insequuntur Hebræos per mare rubrum à Deo divisum, illius alveum ingressi revolutis in eos aquis obruerentur. Et quia priorum plagarum à Moyse Ægyptiis immissarum memoria eos à persequendo Hebræos revocare potuisset, Deus illarum oblivionem illis injecit, ut sic implerent mensuram suæ tyrannidis, suorumque scelerum, qua impleta ipse pariter repleret, id est, impleret cumulum pœnæ, omnes mergendo in mari ; ac deinde in igne gehennæ. Vide dicta Exodi 14.

Nota ductum et tractum necessitatis hujus, quo Ægyptii à Deo trahebantur in suam perniciem, non fuisse naturalem, antecedentem et perfectum ; hic enim opponitur libertati liberoque arbitrio, sed moralem et consequentem, qui innititur certæ Dei præscientiæ, qua Deus præsciebat, quod, si ipse Hebræos poneret in arcto, puta in angustiis rupis et maris rubri, ut naturaliter evadere non possent, Ægyptii eos libere persequerentur, ut comprehenderent, etiam per mare rubrum ; quo facto, ipsi ibidem necessario ex vi sui decreti, quo eos punire et mergere volebat, reipsa mergerentur et suffocarentur. Rursum *digna necessitas* accipi potest commerita sors, conditio quædam cum illorum ingenio et natura conjuncta, ut fatalis quædam necessitas videri potuisset, ait Pineda lib. 6. de Rebus Salomonis, cap. 15. numer. 10. Hæc necessitas est ex parte rei, cujus culpa exigit justam pœnam, sicut prior fuit ex parte Dei, ejusque decreti ac justitiæ vindicativæ, quæ quasi necessario poscit justam reatus vindictam, ut justitiæ satisfiat ; prior ergo posteriori est correlativa, et antistrophe respondet : nam culpa exigit pœnam à justitia, et vicissim justitia pœnam justam culpæ reoque infligit, ut non remaneat dedecus culpæ sine decore pœnæ, justæque vindictæ : hæc enim illam adæquat et quasi oblitterat.

5. ET POPULUS QUIDEM TUUS MIRABILITER TRANSIRET (Græce παραδοξον οδοιποριαν περαση id est, *paradoxum*, *inopinatum*, *mirabile iter*, *vel perfectionem transiret*. Vatabl. et alii legunt πειραση id est, tentaret. Vide dicta c. 10. 17. ILLI AUTEM, Ægyptii, scilicet, NOVAM, græce ξενον id est, peregrinam, novam, insolitam, mirandam) MORTEM INVENIRENT,] submersionis in mari rubro.

6. OMNIS ENIM CREATURA AD SUUM GENUS (id est, secundum vel juxta genus suum, id est, ut Græce, *in genere suo*) AB INITIO FIGURABATUR, DESERVIENS TUIS PRÆCEPTIS, UT PUERI TUI CUSTODIRENTUR ILLÆSI, q. d. Omnes creaturæ, quas adhibuisti ad puniendos Ægyptios, et servandos Hebræos novam induere figuram et formam, ut quæ prius exstiterat talis vel talis conditionis, jam alia esse inciperet, et quasi novum esse ab initio acciperet. Explicat id exemplis columnæ, nubis, maris, manna, et cæterorum quæ subjicit ; omnia enim hæc in gratiam Hebræorum videbantur mutare suam indolem et naturam, ut Hebræis commoda, Ægyptiis vero noxia evaderent. Unde Vatabl. vertit : *Siquidem res omnes creatæ, commissæ sibi curæ subservientes in genere suo, aliam de integro figuram, ut illæsi filii tui conservarentur, induere.* Secundo τὸ *ab initio* explicat S. Bonavent. q. d. *Creaturæ recuperarunt* eam conditionem, quam habuerunt in statu innocentiæ, scilicet ut essent innoxiæ, nec nocerent Adæ innocenti, v. g. aqua submergendo, ignis comburendo, spinæ pungendo, nubes obscurando, etc. Nam pro *ab initio*, græce est παλιν ανωθεν, id est, rursum desu-

per, sive ex alto; vel rursus ab integro, sive ab initio; vel rursus à principio, ab antiqua origine, uti erat olim in suî initio et creatione. Hæc tria enim significat ανωθεν. Hoc tertium sequitur S. Bonavent. Et Noster à Castro: Revocabatur, inquit, creatura ad initium creationis, quasi de novo crearetur et reformaretur in gratiam Israelitarum: videbatur enim rursus reformata a Deo, à quo facta fuerat in initio. *Deserviens tuis præceptis.* Græce *propriis mandatis*, hoc est, inserviens certis et propriis officiis, quæ Deus illi ad commodum Hebræorum demandabat.

Pro *refigurabatur*, græce est, ανατυπουτο, id est, ad suum typum sive formam revocabatur, ad primævam suam ideam reformabatur, de novo suo typo applicabatur, ut novam formam et figuram acciperet. Typus enim sive forma rerum creatarum est idea, quæ est in mente et voluntate divina; juxta hanc enim Deus omnia creat et recreat, format et reformat.

7. Nam nubes castra eorum obumbrabat, et ex aqua, quæ ante erat, terra arida apparuit, et in mari rubro via sine impedimento, et campus germinans de profundo nimio.] Græce: *Nubes castra inumbrabat; quæ autem aqua prius fuerat, sicca emergens terra visa est; è mari rubro via non impedita, et viridem herbam ferens campus è gurgite violento.*

Exemplis ostendit quod dixit, scilicet Deum in gratiam Hebræorum creaturas quaslibet transformasse, et commutasse. Primum exemplum est columna præiens castra; hæc enim formam mutabat quotidie, dum per noctem splenderet ut ignis ad illuminandum tota Hebræorum castra, per diem vero opacaretur ut nubes ad castra obumbrandum, et ab æstu solis protegendum.

Secundum est, quod *ex aqua, quæ ante erat, terra arida apparuit, et in mari rubro via sine impedimento.* Græce: *ex prius autem existente aqua, aridæ emersio terræ visa est*, vel *sicca emergens terra apparuit, et ex mari rubro iter expeditum*, cum scilicet Deus per Moysem virga percutientem mare rubrum, illud divisit, ac ventum validum induxit, qui alveum ejus plane siccaret, atque resectis (si quæ ibi erant) silvis, carectis, saxis, etc. illud complanavit, ut Hebræi etiam pueri, et feminæ, sicco pede, facile, molliter, et exsultanter illud transirent. Unde Isaias c. 63. 13: *Qui eduxit eos*, inquit, *per abyssos quasi equum in deserto non impingentem*, q. d. Sicut equus in hippodromo, ubi omnia ad cursum æquata et complanata sunt, facile decurrit, nec uspiam impingit, sic Hebræi per alveum maris rubri a Deo complanatum, molliter transierunt. Pergit Isaias: *Quasi animal in campo descendens: Spiritus Domini ductor ejus fuit: Sic adduxisti populum tuum, ut faceres tibi nomen gloriæ.* Et Psaltes: *Et increpuit mare rubrum, et exsiccatum est, et deduxit eos in abyssis, sicut in deserto.* Psal. 105. 9.

Huc facit quod ait Philo libr. de Vita Moysis, fundum maris rubri antea limosum, et lutosum concrevisse: *Suis minutiis*, inquit, *induruit velut pavimentum constratum silice*, intellige quantum sufficiebat ad firmandos et solidandos in eo gressus, nam alioqui erat instar campi germinantis, ut sequitur.

Magnum hoc fuit prodigium et beneficium, quo Moyses virga sua, sive baculo suo secuit, et stitit aquas maris rubri in gratiam Hebræorum.

Simile fecit S. Sabinus Episcopus Placentinus, qui Padum restagnantem litteris ad eum Scriptis in suum alveum repulit, de quo audi S. Gregor. 3. Dialog. c. 10: *Sabinum fuisse asserunt miræ virtutis Episcopum. Cui dum die quadam suus diaconus nuntiasset, quod cursus sui Padus alveum egressus Ecclesiæ agros occupasset, totaque illi loca nutriendis hominibus profutura aqua ejusdem fluminis teneret, venerabilis vitæ Sabinus Episcopus respondit, dicens: Vade et dic ei: Mandat tibi Episcopus, ut te compescas, et ad proprium alveum redeas. Quod diaconus ejus audiens despexit et irrisit. Tunc vir Dei accersito notario dictavit, dicens: Sabinus Domini nostri Jesu Christi servus, commonitorium Pado: Præcipio tibi in nomine Domini nostri Jesu Christi, ut de alveo tuo in locis istis ulterius non exeas, nec terras Ecclesiæ lædere præsumas. Atque eidem notario dicens subjunxit: Vade, hoc scribe, et in aquam ejusdem fluminis projice. Quo facto, sancti viri præceptum suscipiens, statim se à terris Ecclesiæ fluminis aqua compescuit, atque ad proprium alveum reversa, exire ulterius in loca eadem non præsumpsit. Qua in re Petre, quid aliud quàm inobedientiam hominum duritia confunditur? quando in virtute Jesu, et elementum irrationale sancti viri præceptis obedivit.*

Simili modo S. Attala Abbas Bobiensis, cum Bobius fluvius Monasterii molendinum alluendo suffoderet, Sinoaldo Diacono dixit: *Sumpto baculo quo sustentor, vade ad Bobium fluvium, et facto crucis signo dicito illi, ut has ripas desinat perfodere.* Quod cum fecisset fluvius obediens recessit, et ad adversam molendini ripam cursum inflexit. Ita Surius in vita ejus, et Philip. Ferrarius in Catalogo SS. Italiæ ad diem 10. Mart.

Denique S. Gregor. Thaumat. quem S. Basilius Moysi comparat, paludem inter fratres causam discordiarum exsiccavit, ac Lycum fluvium perniciose agros inundantem ad ripam, quo sustentabatur baculo, qui statim virentem crevit in arborem, coercuit, ut postea ultra eum terminum non effluxerit, uti refert S. Gregor. Nyssenus in ejus vita.

Ex dictis patet, Hebræos non ambulasse super mare, sed in fundo maris sicco. Quare quod canit Tertull. lib. 2. contra Marc. c. 3:

Calcavit fluctus, hostes demersit in undis.

Poetice dictum est *calcavit*, id est, superavit fluctus maris jam divisi; perinde ac si pedibus eos calcasset.

Et campus germinans de profundo nimio.] Græce: *Et viridem herbam ferens campus è gurgite violento*, vel *ex tempestate vehementi.* Vatabl. *Et herbosus è fluctu violento campus.* Unde Poeta:

Prosilit herbosus violento è gurgite campus;

Syrus: *Et conculcata est via in mari rubro, et planities plena omni herba occurrit illis;* Arabicus: *Et de gurgite profundo campus distinctus varietate herbarum;* Nannius: *Herbiferus campus ex undis procellosis gigneretur.* Primo, S. Bonavent. Lyran. Holcot, et Jansen. censent hæc figurate dici per hyperbolem, ac tantum significare, quod via illa in mari rubro fuerit Hebræis loco campi germinantis, eo quod cum

summa alacritate et lætitia per eam transierint. Simili schemate Baruch lætitiam Hebræorum redeuntium e captivitate Babylonica depingens c. 5. ait : *Obumbraverunt autem et sylvæ, et omne lignum suavitatis Israel mandato Dei. Adducet enim Deus Israel cum jucunditate in lumine majestatis suæ cum misericordia et justitia, quæ est ex ipso.* Vide ibi dicta.

Secundo, magis proprie et germane Syrus, Arabicus et alii censent, alveum maris rubri vento siccatum apparuisse herbosum et floridum, instar campi germinantis et vernantis, ut Hebræis transeuntibus illud in Paschate, quando ver est, quo omnia virent, florent et vernant, miram amœnitatem, odoris suavitatem et jucunditatem afferret. Nam in fundo maris, præsertim rubri germinat alga, herba et flores, quin et lauri, arbores, ac sylvæ, uti docet Plinius l. 13 c. 25 : *Nascuntur*, inquit, *et in mari frutices, arboresque minores in nostro. Rubrum enim, et totus Orientis Oceanus refertus est sylvis.* Et nonnullis interjectis : *Eodem tractu insularum sylvas operit æstus, quamquam altiores platanis populisque altissimis. Folia iis lauri, flos violæ et odore et colore. Baccæ ut oleis, et ipsæ odoris jucundi autumno nascentes, foliis numquam deciduis. Harum minores totas integit mare : maximarum cacumina exstant, ad quæ naves religantur; et cum recessit æstus, et radices. Alias quoque arbores in alto ab eisdem accepimus eodem in mari visas, semper folia retinentes, fructu earum lupino simili.* Accedunt recentiores et novi orbis repertores, qui narrant Parium mare herbis florentibus sic implicitum, quasi coronatum et concatenatum esse, ut navigari nequeat, iisque adeo longis, ut à radice ad cacumen numerentur palmi sexaginta, ac quocumque vertuntur fluctus, eodem pariter converti herbas et flores, ut fluctus herbarum potius et florum, quam aquarum et maris esse videantur. Ita Ovet. lib. 2. cap. 5. et Simon Majol. colloqu. 10. et ex iis Pineda in Job. c. 26. vers. 5.

Porro Deus Hebræos deduxit in mari rubro ea parte et loco, qua major erat planities ac lætissima herbarum viriditas, florum amœnitas, atque minor copia arborum et sylvarum ; hæ enim iter tantæ multitudinis, ac multo magis equitum et curruum Pharaonis insequentis impedivissent et retardassent. Tacet hoc Moyses Exodi 14. sed multa hîc supplet Sapiens, quæ ibi reticentur.

Denique, Sapiens, hîc significat Deum in gratiam Hebræorum mira patrasse prodigia, omnesque creaturas transformasse, ut eis beneficæ forent, ac voluptatem afferrent. Quare plane verisimile est eum effecisse, ut transitus eorum per alveum maris adeo lati, qui alias fuisset difficilis, utpote arenosus, lutulentus, et glaber, germinantibus herbis et floribus eis esset amœnus, hilaris et jucundus, ne, ut alias, itineris tam longi et fastidiosi eos tæderet. Hæc est suavis, benigna et munifica Dei nostri erga suos providentia, providaque cura ; ita nostri à Castro, Lorinus, et Pineda lib. 4. de Rebus Salomonis cap. 13. num. 6. Nec ad hoc opus erat miraculo. Sufficiebat enim alvei maris rubri natura et conditio, uti ex Plinio dixi.

8. PER QUEM OMNIS NATIO (gens Hebræorum) TRANSIVIT, QUÆ TEGEBATUR TUA MANU, VIDENTES (singuli è natione sive gente hac) TUA MIRABILIA ET MONSTRA.] Græce : *Per quem tota gens transierunt, quæ tua manu protegebantur conspicientes miranda portenta*, scilicet maris rubri divisi dissectique, columnæ nubis præeuntis, iter Angeli medium sese inter Hebræos et Ægyptios interponentis, ac in hos jaculantis fulmina, quibus currus, equos, et equites prostravit, et mersit in mari rubro. Exodi c. 14.

9. TAMQUAM ENIM EQUI DEPAVERUNT ESCAM, ET TAMQUAM AGNI EXSULTAVERUNT MAGNIFICANTES TE, DOMINE, QUI LIBERASTI ILLOS.] Græce : *Tamquam enim equi hinnierunt, et quasi agni exsultaverunt laudantes te, Domine, qui liberasses ipsos ;* Arabicus : *Quoniam depasti sunt velut equi, et exsultaverunt tamquam tauri, glorificantes te, ô Domine, qui liberasti eos.* Legit Noster cum Complut. Reg. et Vatican. ενεμηθισαν, id est, *pasti sunt*, pro quo alii legunt εχρεμετεσαν, id est, *hinnierunt*. Sensus est, q. d. Hebræi transeuntes mare rubrum herbis floribusque germinans et vernans, videntes Ægyptios in eo mersos, mire gavisi sunt, et exsultaverunt instar agnorum salientium, et equorum hinnientium, præsertim cum mox à transitu, in deserto arido viderunt sibi assidue paratam à Deo escam suavissimam, scilicet manna et coturnices, quam avidissime et jucundissime depasti sunt : conglomerat enim hîc Sapiens beneficia et miracula à Deo præstita Israeli, ideoque ab uno salit ad aliud, licet diverso loco et tempore editum, nimirum a transitu maris rubri salit ad coturnices, unde eas mox nominat. v. 11. et ad manna : hoc enim celebrat vers. 20. Alludit ad equos depascentes gramina in campo, et agnos in eo exsultim ludentes. Nam vers. 7. herboso campo comparavit alveum maris rubri. q. d. Tam læte et festive gaudentes et epulantes Hebræi transierunt alveum maris rubri, quàm equi transeunt per campos et prata herbis florida, quæ ipsi avide depascuntur, quamque agni in iisdem gaudent et exsultant. Simili enim modo Hebræi in transitu maris rubri herbis, floribus, rebusque omnibus ad eorum voluptatem, gustumque comparatis, quasi escis pasti et recreati sunt. Forte enim piscibus, ostreis, pomis et fructibus, etc. in mari rubro inventis, et à Deo præparatis proprie pasti sunt. Sicut enim Deus Hebræis paravit mensam in deserto. Psal. 77. 19. sic et parare potuit in mari rubro.

Denique per catachresin *pasti sunt*, id est, velut equi bene pasti et saginati exsultarunt, et ut nonnulli legunt εχρεμετισαν, id est, *hinnierunt*, id est, gaudentes et jubilantes hymnos Deo cecinerunt, ac præsertim Canticum Moysis, quod hac de re exstat Exod. cap. 15. Maxime autem notat manna et coturnices, ut dixi. Sicut enim herba in campo ab equis et agnis, utpote mitibus et lanigeris animalibus, ideoque benigni dentis, carpta et depasta mox repullulat et renascitur ; depasta vero à feris, utpote venenati dentis non regerminat, sed tabescit, et velut enecta à virulento dente in radice arescit : Sic pariter Israeli fideli et pio collectum, et quasi depastum in campo manna quotidie recrescebat et renascebatur, cum impiis et virulentis Ægyptiis omnia tabescerent, exarescerent et perirent, juxta illud Proverb. 21. 20 : *Thesaurus desiderabilis et oleum in habitaculo justi; et imprudens* (impius) *homo dissipabit* (Hebr. *depascet*) *illud.* Sensus ergo est, q. d. Hebræi in vasta solitudine cibo cœlesti, puta.

manna pasti et lautissime enutriti, exsultarunt instar equorum et agnorum, qui in pinguissimis et amœnissimis pratorum pascuis trifolia sibi sapidissima depascuntur.

Porro insulsum est, quod ait Holcot: *depaverunt, id est, audacter et sine pavore se habuerunt.* Minus recte quoque Lyran. et Dionys. *depaverunt*, inquiunt, id est, diripuerunt arma et spolia Ægyptiorum mersorum in mari rubro: arma enim non erant esca.

Denique portentum hoc divisi maris rubri, et transitum Israelis celebrans Psaltes Psal. 113. sic canit: *Montes exsultaverunt sicut arietes, et colles sicut agni ovium*, quod S. Basil. sic exponit: Per hyperbolem montes tripudiantes et lætantes inducit, ut magnitudinem gaudii Hebræorum significet. Sic et Euthymius, multique alii. Rabbini tamen ad litteram ut jacet accipiunt. Tradunt enim Montem Sina terræ motu concussum se vertisse, et curvasse super Hebræos instar Tinæ, eisque applausisse, inquit R. Isaac apud Genebrardum in Psalm. 113. et Genebrardus: ob maris, inquit, et Jordanis exsiccationem tam stupendam vicini montes quasi tripudiarunt, partim admirantes prodigium, partim gratulantes populo; quin et Theodor. Montes, inquit, id est, Mons Sina cum suis collibus et jugis partim præ gaudio divinæ præsentiæ *gestiit*, ut legit S. August. et Roman. partim præ metu et reverentia contremuit et subsiliit, cum Deus in eo Israeli paulo post transitum maris rubri daret legem, ut patet Exodi 19. 18: *Erat*, inquit, *omnis mons terribilis.* Chald. *contremuit totus mons.* Pagnin. *Et commotus est mons valde.* Vatabl. *Et totus mons vehementer contremuit.* Sic et Hebræi. Unde et sequitur in Psalm. 113: *Terra mota est.* Aquila *parturiit.* S. Hieron. *contremiscit*, scilicet ut parturiens. Hebr. enim est, חולי *chuli*, id est, *instar parturientis contremuit.* Tropolog. S. August. S. Hieron. et Cassiodorus in Psal. 113. Cum, inquit, conversi sumus à vanitate ad veritatem, à creaturis ad creatorem: mare fugit, id est, omnia seculi impedimenta cesserunt; terra, id est, terrenum hominis cor pœnitentia compunctum et commotum est; montes et colles gestierunt, id est, Apostoli et prædicatores exsultarunt conversione gentium, spe cœlestis gloriæ, et reverentia Dei.

10. Memores enim erant adhuc eorum, quæ in incolatu illorum facta fuerant, quemadmodum pro natione animalium eduxit terra muscas, et pro piscibus eructavit fluvius multitudinem ranarum,] q. d. Hebræi exsultaverunt, tum quia magnifice à Deo habiti et pasti, tum quia memores erant, quanta paulo ante pro eis contra Ægyptios Deus portenta patrasset, *in incolatu*, cum scilicet adhuc incolerent Ægyptum, dum pro *natione animalium*, Græce γενεσεος, id est, fœtu, sobole vel generatione pecorum, terra produxit muscas, ac Nilus fluvius *pro piscibus*, Græce, *pro aquatilibus*, dedit copiam ranarum, quæ omnes Ægyptiorum domos, mensas et lectos opplevcrunt et conspurcarunt. Vide dicta Exodi 8. c. 1 et sequent. Pro *in incolatu* græce est παροικια id est, *in peregrinatione vel peregrinitate* sua, puta in Ægypto, in qua peregrini erant et peregrinabantur Hebræi, juxta oraculum à Deo Abrahæ datum. Genes. 16. 13.

11. Novissime autem viderunt novam creaturam avium, cum adducti concupiscentia postulaverunt escas epulationis.

12. In allocutione enim desiderii, ascendit illis de mari ortygometra; et vexationes peccatoribus supervenerunt, non sine illis, quæ ante facta erant, argumentis per vim fulminum; juste enim patiebantur secundum suas nequitias.] Græce: *In novissimo autem viderunt et novam generationem avium, cum concupiscentia adducti postulassent cibos deliciarum. Nam ad consolationem eorum ascendit de mari ortygometra; ac supplicia peccatoribus supervenerunt, non sine factis signis vi fulminum; juste enim patiebantur suis nequitiis.*

Novissime.] Græce εφ' υςερω, id est, deinde, postea. Hebr. enim אחר *acchar*, significat sequens, posterius, quod Noster vertere solet *novissimum.* Explicat escam, quam depaverunt Hebræi, scilicet eam fuisse coturnices sapidas et delicatas.

Novam creaturam.] Ita vocat coturnices nove à Deo productas, et in desertum adductas, quæ novi et exquisiti erant saporis, æque ac magnitudinis et pinguedinis, ita S. Bonavent. Unde eas vocat *escas epulationis.* Græce *escas deliciarum*, id est, delicatas, quæ in epulis lautioribus solent apponi ad epulandum delicate et voluptuose.

In allocutione.] Græce εις παραμυθιαν, id est, *in consolatione.* Allocutio enim itinerantis et laborantis, est solatium itineris et laboris.

Ortygometra.] Ita vocatur coturnicum dux, indeque agmen, uti dixi c. 16. 2.

Vexationes.] τιμωριαι, id est supplicia quæ irrogantur ad vindicandum τιμην, id est, honorem, ait Gellius lib. 6. 14. puta Dei hoc loco, quem læserant Ægyptii, Deo et Moysi rebellantes.

Non sine illis, quæ ante facta erant, argumentis per vim fulminum.] Ita Roman. et Græca; male ergo nonnulli legunt, *fluminum.* Transit, vel potius redit ad ultimam plagam Ægyptiorum, qua cum Pharaone mersi sunt in mari rubro, q. d. Ultima hæc plaga eis inflicta fuit post præcedentia argumenta iræ Dei, quia scilicet antequam Deus eos mergeret, jaculatus est in eos tonitrua et fulmina, quibus currus eorum, equos et equites subvertit, uti dixi Exodi 14. 25.

Audi Josephum lib. 2. Antiqu. c. 7: *Ergo cum jam universus exercitus introgressus esset, refunditur iterum mare, et Ægyptios fluctibus involvit; ventis etiam eodem impellentibus: accesserunt et imbres de cœlo, et aspera tonitrua fulguribus simul intermicantibus, fulmina quoque deferebantur, et nihil omnino deerat eorum, quæ ab irato Deo hominibus ad perniciem immitti solent.*

Aliqui censent hæc dici de Sodomitis: in hos enim Deus è cœlo jaculatus fulmina, eos igne cœlesti sideravit. Verum durior est tantus tamque subitus iste saltus, ut subito ab Ægyptiis transiliat ad Sodomitas: ad eos tamen alludit. Tacite ergo confert Ægyptios cum Sodomitis, q. d. Sicut olim Dominus *pluit super Sodomam et Gomorrham sulphur, et ignem à Domino de cœlo, et subvertit civitates has, et omnem circa regionem.* Genes. 19. 24. Sic pariter in Ægyptios jaculatus est fulmina et ignes cœlestes, quibus castra eorum subvertit in mari rubro, idque ob similes eorum nequitias præsertim inhospitalitatis, qua in suos hospites barbari erant et truculenti, uti sequitur.

13. ETENIM DETESTABILIOREM INHOSPITALITATEM INSTITUERUNT : ALII QUIDEM IGNOTOS NON RECIPIEBANT ADVENAS ; ALII AUTEM BONOS HOSPITES IN SERVITUTEM REDIGEBANT.] *Inhospitalitatem* accipe non negativam, sed positivam; græce enim est, μισοξενιαν, id est, odium *hospitalitatis et hospitum.* Pro *instituerunt*, græce est επιθηδευσαν, id est, *exercuerunt.* Pro *ignotos*, græce est αγνουντας id est, *ignorantes*, qui scilicet non norant ipsos, nec ab ipsis erant cogniti, q. d. qui nullum cum eis commercium habebant, unde nec in eos benefici exstiterant. Unde Noster apte vertit *ignotos.* Vatabl. vertit : *Nam alii eos qui errabant apud se, vel ignotos non recipiebant.* Osorius ; *Nam vel homines tantæ immanitatis ignaros non recipiebant.* Pro *advenas* Noster legit παριοντας, jam legunt παροντας, id est, *præsentes.* Pro *bonos*, græce est, ευεργετας, id est, *benefactores.*

Comparativus *detestabiliorem* significat hìc comparationem institui inter inhospitalitatem Ægyptiorum et Sodomitarum, ad quos v. præcedenti allusit, ut dixi. Sensus ergo est, q. d. Sodomitæ sibi lauti, aliis fuere crudeles, ac præsertim in hospites duri et sævi. Unde Ezechiel. cap. 16. 49 : *Ecce*, inquit, *hæc fuit iniquitas Sodomæ sororis tuæ, superbia, saturitas panis et abundantia, et otium ipsius et filiarum ejus, et manum egeno et pauperi non porrigebant.* Sed tamen magis inhospitales fuere Ægyptii : Nam Sodomitæ angelos hospites missos ad Lot Genes. 19. non receperunt hospitio utpote ignotos, quia ignorabant eos esse angelos, ac nullum cum eis commercium habuerant, nec ullum sciebant ab eis se recepisse beneficium. At vero Ægyptii *bonos*, Græce *benefactores* hospites, puta Hebræos, à quibus multa receperant beneficia, ac imprimis à Joseph, qui totam Ægyptum in fame aluit et ditavit, Genes. 41. 47. et sequent. *in servitute redigebant*, iisque quasi mancipiis ad agros colendos, ad Nili alveos et fossas repurgandas, ad piramides extruendas, etc. tyrannice abutebantur. Quocirca magis puniti fuere à Deo inhospitales Ægyptii, quam Sodomitæ : hi enim solo igne, illi vero igne et aqua siderati sunt, cum fulminibus icti, mersi sunt in mari rubro. Hanc comparationem plane significant Græca, quæ sic habent : *Nam et graviorem inhospitalitatem exercuerunt : illi enim ignotos non recipiebant præsentes : hi autem bene meritos, hospites in servitutem redegerunt :* ubi το *illi* opponitur το *hi : illi*, scilicet Sodomitæ ; *hi*, scilicet Ægyptii. Porro quàm Ægyptii fuerint in hospites sævi, liquet ex Busiride pharaone, qui Thasium immolavit ad arcendam Ægyptii sterilitatem : idem faciebat cæteris hospitibus, teste Eusebio in Chron. et S. August. lib. 18. de Civit. c. 12 : *Illo*, ait, *tempore* (quo Danaus imperabat Argivis, Athenis Minos, Atticæ Herichtonius, Græciæ Dionysius sive Liber Pater, Hebræis Moyses et Josue) *vel rex, vel potius tyrannus Busiris, suis Diis suos hospites immolabat, quem filium Neptuni perhibent ;* qua de causa ab Hercule occisus est. Unde et Virgil. Georg. 3 :

——— Quis, *ait*, aut Euristhea durum ,
Aut illaudati (*id est infamis*) nescit Busiridis aras ?

Idem patet ex crudelitate, quam Ægyptii exercuerunt in Moysem et Hebræos hospites, Exodi 1. et sequent. atque ex iis, quæ de Ægyptiis narrant Arnobius lib. 8. contra Gentes, Minutius in Octavio; Diodorus Sicul. lib. 2. cap. 4. et alii.

14. ET NON SOLUM HÆC, SED ET ALIUS QUIDAM RESPECTUS ILLORUM ERAT, QUONIAM INVITI RECIPIEBANT EXTRANEOS.

15. QUI AUTEM CUM LÆTITIA RECEPERUNT HOS, QUI EISDEM USI ERANT JUSTITIIS, SÆVISSIMIS AFFLIXERUNT DOLORIBUS.] Græce : *Et non solum, sed quædam visitatio erit illorum, quoniam odiose recipiebant extraneos. Alii vero, quos cum festivitatibus acceperant, eos jam ejusdem juris participes factos gravibus afflixerunt laboribus.*

Pro *respectus*, græce est, επισκοπη, id est, visitatio, inspectio, consideratio, respectus, q. d. Ægyptii non solum hospites in servitutem redigebant, sed et in eis alia culpa, et inhospitalitas consideranda, et respicienda occurrit, quod scilicet *inviti*, græce απεχθως, id est odiose, inimice, invite, tetrice *recipiebant extraneos*, cum hospites hilari ore et vultu sint recipiendi. Potest quoque *visitatio* accipi pro ratione agendi, more, consuetudine vivendi.

Aliqui hæc accipiunt de Sodomitis, ut sit secunda antithesis, quod Sodomitæ invite receperint hospites, Ægyptii vero festive receptos sæve afflixerint, ut sequitur. Verum nec in Græco, nec in Latino ulla hìc insinuatur antithesis. Ergo de Ægyptiis loqui pergit.

QUI AUTEM CUM LÆTITIA.] Græce μετα εορτασματων, id est, *cum festivitatibus;* Jansen. : *Festivis et solemnibus gaudiis;* Vatabl. : *Gaudiorum celebritate;* Osorius : *Hilari fronte inter solemnia sacra diebus festis.*

QUI EJUSDEM USI ERANT JUSTITIIS.] Ita legendum non *institutis*, etsi eodem redeat sensus. Græce enim est, δικαιων, id est, *justis* neutre, hoc est, juribus, q. d. Ægyptii Hebræos, quos primitus in gratiam Joseph festivis gaudiis, ludis, et festis exceperant, quosque in suam Rempublicam receptos sui juris fecerant participes, ac quasi cives civitate donarant, hos, mortuo Joseph, contra omne jus et fas *sævissimis afflixerunt doloribus* et laboribus, qui recensentur initio Exodi. An non hæc summa erat inhospitalitas, summaque barbaries fulminibus ferienda, et aquis maris rubri suffocanda?

Moral. disce hìc, quàm immisericordia et inhospitalitas Deo displiceat, utpote propter quam inter alia scelera Sodomam, totamque Pentapolim igne cœlesti combussit. Ezech. 16. 49. ac Pharaonem cum totis castris fulminavit, mersitque in mari rubro. Ex adverso misericordia et hospitalitas Abrahæ ita placuit Deo, ut meruerit angelos hospitio recipere, qui ei et Saræ sterili filium Isaac promiserunt. Genes. 18. Sic et sanctus Gregorius ob eleemosynas et hospitalitatem angelum hospitio excepit, qui ei edixit Deum propter eam elegisse ipsum in Pontificem, uti habet ejus vita. Idem sanctus Gregorius 3. Dialog. cap. 11. narrat Carbonium Populonii Episcopum, eo quod milites hospitio excepisset et abscondisset, à Totila Gothorum rege ursis objectum, sed ursos deflexa cervice, summissoque humiliter capite ejus pedes lambere cœpisse. Quo portento permotum Totilam et Gothos, odium in amorem, et contemptum in honorem vertisse, ipsumque ut Sanctum magna in veneratione habuisse. Quocirca sanctus Paulus Hebræos cap. 13. 2. exhortatur dicens : *Hospitalitatem nolite oblivisci : per hanc enim latuerunt* (alii legunt *placuerunt*) *quidem*

angelis hospitio receptis, ubi plura hac de re annotavi. Ad eamdem omnes urget sanctus Basilius homil. 8. Hexam. exemplo comicum, quæ ciconias alio avolantes sub hyemem comitantur, et secure ad hospitium deducunt : *Cornices*, inquit, *nostrales velut lictores, satellitesque ipsas comitantur atque deducunt. Quin ut mihi videtur, et socias se offerunt, auxiliaresque adversus aves ipsis adversarias atque hostes. Cujus rei argumento sunt illa : Primum, quod nostris in provinciis illo tempore nulla prorsus cornix conspicitur; deinde cum vulneribus redeuntes, aperta præstita tutelæ indicia nobis afferunt. Quis apud ipsas hospitalitatis jura præscripsit? Audiant hæc homines hi, qui nullo hospitio homines exceptant, januasque suas occludunt, et neque hyeme, neque noctu solo regimine peregrinos, advenasque suscipiunt.*

Magnus ille S. Pachomius cum adhuc gentilis esset et miles, visa Christianorum in milites transeuntes tam profusa hospitalitate, ad Christi fidem conversus tantus evasit, ut religionis fundator Regulam ab angelo accipere meruerit. Ita habet ejus vita. Ingens fuit primorum Christianorum hospitalitas, præsertim Pontificum et civium Romanorum, ut liquet ex Annalibus Baronii, quin et etiamnum Romæ eadem viget, ut videre est in tot tamque copiosis hospitalibus, ac Episcoporum, sacerdotum, religiosorum cæterorumque peregrinorum hospitiis, quibus præter alia plurima, similis generis tota urbs referta est.

16. PERCUSSI SUNT AUTEM CÆCITATE : SICUT ILLI (Sodomitæ) IN FORIBUS JUSTI (Lot) CUM SUBITANEIS OPERTI ESSENT TENEBRIS (Græce, αχανει περιβληθεντες σκοτει, id est, vastis, vel immensis, vel stupore plenis, quæ Ægyptios reddebant perculsos et stupidos, vallati, vel circumdati et circumfusi tenebris) UNUSQUISQUE TRANSITUM OSTII SUI (Græce ἑαυτου θυρων, id est, *ostiorum suorum*) QUÆREBAT.] Aliqui ut S. Bonavent. Lyran. Hugo et Ribera in Sophon. 1. numer. 81. hæc omnia accipiunt de Sodomitis, qui cum invaderent ostium Lot, ut hospites, puta angelos raperent ad suam libidinem, ab angelis percussi sunt cæcitate, ut ostium Lot invenire nequirent. Addit Ribera ex hoc Sapientis loco liquere, Sodomitas etiam ostia propriarum ædium reperire non potuisse.

Verum melius alii passim hæc accipiunt de Ægyptiis, de quibus sermo præcessit : hos enim comparat Sodomitis, quod sicut hi cæcitate percussi ostium Lot invenire non poterant, Genes. 19. 10. Sic et Ægyptii triduanis tenebris (de quibus egit. cap. 17. 2. et seq.) involuti ostia suarum domorum, per quæ transire solebant, videre nequirent. Hoc enim plane verba significant, præsertim τὸ *sicut illi*. Pro *cæcitate*, græce est, αορασια, id est, evidentia, cæcitas : fuit hæc dispar in Sodomitis et Ægyptiis. In Sodomitis enim fuit interna, qua scilicet eorum oculi tenebantur et obscurabantur, ut videntes ostium Lot non viderent, id est, non agnoscerent illud esse ostium Lot, sed putarent esse communem parietem, vel quid aliud. In Ægyptiis vero fuit caligo et tenebræ externæ, quæ visum communem impediebant.

Juste et congrue inhospitales, qui hospites videre non poterant, privantur oculorum (quibus abutebantur) usu et visu.

IN SE ENIM ELEMENTA DUM CONVERTUNTUR, q. d. dum elementa inter se commutantur, non natura et substantia, sed conditione et qualitate (subaudi *sic se habent*) SICUT IN ORGANO QUALITATIS SONUS IMMUTATUR, ET OMNIA SUUM SONUM CUSTODIUNT,] q. d. Sicut in psalterio, cithara, lyra, aliove musico instrumento sonus unius chordæ, et variatione modulationis et soni aliarum chordarum, aliam et aliam harmoniam, æque ac nomen sortitur, licet eædem sint chordæ, idemque in se maneat singularum sonus : ita Deo quasi ludente, psallente, et citharizante in elementis Ægypti, idem elementum suam naturam, proprietatem et ordinem retinens, junctum alteri elemento, in ejus naturam et usum transire visum est, *Agrestia enim in aquatica convertebantur*, uti explicans subdit. Quod dixit vers. 6. Deum in gratiam Hebræorum vim et conditionem naturalem elementorum immutasse, idipsum hic apta similitudine instrumenti musici declarat. Sicut enim in eo dum pulsatur, manente eodem sono cujusque chordæ et vocis ex concursu soni et vocis aliarum chordarum mutatur harmonia et concentus : sic pariter in elementis manente eadem cujusque natura, Deo operante et singula quasi pulsante, mutatur earum operatio et actio, operisque harmoniæ et concentus, quo omnia consonabant et conspirabant in salutem piorum Hebræorum, ac in perniciem impiorum Ægyptiorum.

Pro *organo*, græce est, *psalterio* : organum enim est vox generalis significans quodlibet instrumentum musicum, ita dictum quasi εργανον, id est, operatorium, puta instrumentum quod operose opus, v. g. sonum et harmoniam operatur, efficitque.

UNDE ÆSTIMARI EX IPSO VISU CERTO POTEST.] Hoc est, ut habent Græca, *Quod ex ipsa rerum factarum visione*, vel *inspectione perfecte licet conjicere*. Patet ex sequent.

18. AGRESTIA ENIM IN AQUATICA CONVERTEBANTUR : ET QUÆCUMQUE ERANT NATANTIA IN TERRAM TRANSIBANT.] Id est, ut græce : *Terrestria enim in aquatilia convertebantur, et natalitia in terram transibant*. Nimirum Hebræi, eorumque jumenta terrestria, quæ in agris degere, arare et pascere solebant, per mare rubrum sicco pede transeuntia, videbantur naturam et conditionem piscium tranantium induisse. Vice versa ranæ, quæ solent in aquis natare, invadentes domos, mensas et lectos Ægyptiorum, videbantur naturam et locum mutasse, atque ex aquaticis et natatilibus facta esse terrestria. Sapienter S. Isidor. l. 1. Sentent. c. 9. docet : *Cum creaturarum stimulis, et elementaribus adversitatibus homo verberatur, peccati hoc exigere pœnam, ut Deo superbiens homo, ea quæ infra ipsum sunt, patiatur adversa, juxta illud : pugnabit cum eo orbis terrarum contra insensatos.*

19. IGNIS, IN AQUA VALEBAT SUPRA SUAM VIRTUTEM, ET AQUA EXTINGUENTIS NATURÆ OBLIVISCEBATUR.] Græce : *Ignis in aquam virtutem habebat, propriæ facultatis oblitus, et aqua extinctivæ naturæ obliviscebatur*; Syrus : *Ignis inflammabatur in aquis, et non comburebat secundum suam virtutem, et aquæ virtute sua non extinguebant ignem*; Arabicus : *Et ignis potentiæ invaluit in aquis, et aqua abscondit suam naturam.* Loquitur de igne misto pluviæ et grandini, qui hanc non exstinguebat, nec ab ea exstinguebatur, sed velut cum ea sororians, eam quasi per antiperistasin acuebat et intendebat, ac vicissim ab ea

acuebatur et intendebatur. Vide dicta cap. 16. 22. et Exodi 9. 23.

Ex hoc loco et similibus Franc. Suarez 1. part. quæst. 13. art. 1. disput. 31. sect. 5. et 6. probat in creaturis esse potentiam obedientialem, non tantum passivam ad recipiendum in se qualitates supernaturales, quas Deus in iis operatur imprimitque, ut vult Gabriel Vasquez, sed etiam activam, ad operandum per eas effectus, qui naturales earum vires superant, sicut operatur per ignem inferni corporeum, facitque ut is agat in animas et spiritus dæmonum, elevando ejus activitatem naturalem comburendi corpora, ut supernaturaliter cruciet uratque spiritus. Neque dicas cum nonnullis, ignem ibi nihil agere, sed Deum ad præsentiam ignis per se totum facere, urereque spiritus, quia Script. ait passim eos cruciari, torqueri, uri ipso igne. Sic pariter à Deo elevatur intellectus beatorum supra naturam, ut Deum ipsum per essentiam clare videat et amet visione et amore supernaturali, itaque beetur : hæc enim visio Dei beatifica non tantum est passio, sed et actio vitalis intellectus et voluntatis. Rursum sicut homo utitur calamo quasi instrumento ad scribendum, adeo ut sine eo scribere non posset, unde quo melior est calamus, eo melior est scriptura : sic pariter creatura Deo cooperatur quasi instrumentum, ad omnem ejus voluntatem et actionem supernaturalem. Tanta est creaturæ ad Deum creatorem subjectio et obedientia, tanta vicissim Dei operantis potentia, et intima cum creatura qualibet præsentia et conjunctio, nimirum major quam sit formæ cum materia, et animæ cum corpore. Ratio à priori igitur hujus potentiæ obedientialis est, Omnipotentia Dei, qua ipse potest uti sua creatura ad omnem effectum, et secundum omnem modum et rationem non involventem contradictionem ; sicut per eam humanam naturam sibi hypostatice univit, ac per eam sanavit cæcos, surdos, claudos, mutos, paralyticos. Sic et per Sacramenta operatur gratiam in anima suscipientium illa, quam operationem S. Thomas ejusque asseclæ censent esse non tantum moralem, sed et physicam, etsi alii id negent. Hoc est quod ait hic Sapiens : *Ignis in aqua valebat supra suam virtutem, et aqua exstinguentis naturæ obliviscebatur*, etc. Sic etiamnum si Deus vellet, faceret ut ignis frigefaceret et aqua calefaceret. Vide dicta cap. 16. v. 17. et sequentis. Unde ibidem causam subjiciens ait : *Creatura enim tibi factori deserviens, exardescit in tormentum adversus injustos, et lenior fit ad benefaciendum pro his qui in te confidunt. Propter hoc et tunc in omnia transfigurate, omnium nutrici gratiæ tuæ deserviebat.*

20. FLAMMÆ È CONTRARIO CORRUPTIBILIUM ANIMALIUM NON VEXAVERUNT CARNES COAMBULANTIUM, NEC DISSOLVEBANT ILLAM, QUÆ FACILE DISSOLVEBATUR SICUT GLACIES, BONAM ESCAM.] Græce : *Flamma è contrario facile corruptibilium animalium, non marcescere fecerunt carnes inambulantium, neque liquabile glacialis forma liquefaciebat genus ambrosii cibi.*

Primo, S. Bonavent. per flammas accipit columnam ignis et nubis, quæ Hebræos secum ambulantes non comburebat, sed protegebat ab æstu solis.

Secundo, alii accipiunt serpentes ignitos in Hebræos murmurantes à Deo immissos : horum enim serpentium corpora non urebantur ab igne in eis contento, ait Holcot ; hi pariter non mordebant, nec urebant Hebræos, eorumque jumenta, cum æneum serpentem à Moyse erectum inspicerent, ait Hugo, Lyran. et Dion.

Tertio, Osorius, Flammæ, inquit, in Ægyptios immissæ eos lædebant, non vero cætera animalia, ut liqueret ipsas esse peccatorum supplicium, ac in homines nocentes, non in animalia innoxia immitti.

Quarto, et genuine, q. d. Animalia à Deo in Ægyptios ad eos cruciandos immissa, non lædebantur ab ignibus et fulminibus in eosdem immissis, sed utraque quasi conjurantia in Ægyptiorum excidium conspirabant. Rursum, cum Ægyptii vellent igne comburere immissas à Deo in se ranas, muscas in rogos congestas, ignis quasi naturæ suæ oblitus illis pepercit, cum in medio ignis illæsæ inambularent, juxta illud cap. 16. 18 : *Quodam etiam tempore mansuetabatur ignis, ne combureret, quæ ad impios missa erant animalia, sed ut ipsi videntes scirent, quoniam Dei judicio patiuntur persecutionem.* Ita Cantacuzenus, à Castro, Lorinus, et alii.

NEC DISSOLVEBANT ILLAM, QUÆ FACILE DISSOLVEBATUR SICUT GLACIES, BONAM ESCAM,] q. d. Mirabile, imo miraculum erat, quod flammæ non liquabant manna, quod simile erat glaciei, sive rori concreto : nam manna pistum et in tortas panesque efformatum, coquebatur et durabatur igne, uti coquuntur et durantur panes nostri ; cum tamen idem manna ad æstum solis, eo incalescente dissolveretur et liquaretur instar glaciei. Vide dicta c. 16. 20. et Exodi 16. 14. Græce est ουδε τηκτον ετηκον, (minus recte Complut. et alii legunt, ευτηκτον, id est, *facile liquabile*, cum illud idem sit quod τηκτον) κρυσταλλοειδες γενος αμβροσιας τρυφης, id est, *nec liquabile liquabant crystallo*, id est, *glaciei simile genus ambrosianæ escæ ;* crystallus enim similis est glaciei, imo multi censent crystallum non esse aliud, quam glaciem induratam, indeque dici κρυσταλλον, quasi δια κρυους συσταλλομενον υδωρ, id est, *per frigus conglaciata aqua.* Unde Dionys. de Situ orbis ait, in mari Caspio gigni crystallum : manna ergo simile erat crystallo, id est, glaciei : quia erat quasi ros frigore constrictus, qui ardore solis liquabatur. Rursum erat candidum et albicans lucensque instar crystalli. Talis mystice est Eucharistia, cujus typus erat manna, quia continet Christum, qui est agnus niveus omni crystallo candidior et lucentior, talesque efficit eos, qui ipsum pie manducant, nimirum virgines, imo angelos; juxta illud Zachar. 9. 17 : *Quod enim bonum ejus est, et quod pulchrum ejus, nisi frumentum electorum et vinum germinans virgines?*

Rursum Eucharistia homines carneos, id est, infirmos et quasi aqueos, qui facile quibusvis fluctibus, id est, tentationibus cedunt et dissolvuntur, indurat et obfirmat, instar crystalli, ut nulla tentatione liquari, aut vinci queant.

BONAM ESCAM.] Græce γενος αμβροσιας τρυφης, id est *genus Ambrosii cibi*, vel, *Ambrosianæ escæ*, id est, escæ delicatissimæ, cœlestis, et divinæ. Ambrosia enim à Poetis dicitur esse esca delicatissima, ac deliciæ Jovis et Deorum, sicut nectar esse eorumdem potus. Unde Martialis :

Jupiter Ambrosia satur est, et nectare vivit.

Idem l. 8. Epigr. 50. Domitiano Imper. qui Deus haberi volebat, pro epulis dat Ambrosiam :

Vescitur, *inquit*, omnis eques tecum, populusque patresque,
Et capit Ambrosias cum duce Roma dapes.

Et Ovidius lib. 1. de ponto eleg. 11 :

Nectar et Ambrosiam, latices epulasque Deorum.

Et Catullus Epigr. 94. ait :

Ambrosia dulci dulcius.

Nam Ibicus apud Adagiographum ad illud *Nectar spirat*, ait, Ambrosiam dulcedine mel novies superare.

Hinc dicitur *Ambrosia* ab α privativo et βροτος, id est, *mortalis* interposito μ vocalitatis gratia, eo quod mortales eam non edant, vel quod qui eam ederint, immortales evadant. Quocirca *Ambrosia alendus* dicitur is, qui cæteris eminet quasi Diis æquandus, apud Ciceronem lib. 2. de Oratore, et Ambrosius græce idem est, quod immortalis, divinus, suavissimus, et dulcissimus. Sic nectar dicitur à νη et κτεινω, quod non eorum qui moriuntur, sed immortalium Deorum sit potus, aut quod νεους, id est, juvenes, vegetos et florentes efficiat, ut ex Plinio et Dioscoride ait Matthiolus lib. 3. cap. 112.

Manna ergo vocatur Ambrosia : Primo, quia erat delicatissimi saporis ; secundo, quia erat cibus cœlestis et divinus ab angelis confectus, juxta illud cap. 16. 20 : *Angelorum esca nutrivisti populum tuum.* Et Psal. 77. 25 : *Panem Angelorum manducavit homo;* tertio, quia Hebræos omnes in deserto aluit per 40. annos, eosque fecit vegetos, fortes, et quasi immortales per totum tempus peregrinationis suæ. Quocirca videntur Gentiles ab Hebræorum ligno vitæ, vel manna mutuati suam Ambrosiam, æque ac *nepenthes*, ita dictum, quod quasi νη πενθος, omnem luctum adimat, ac *Moly*, quod Senes juventuti restituere perhibebant. Vide Plinium lib. 25. c. 4.

Allegorice, longe verius Ambrosia est Eucharistia, quia Primo, piis præbet omnem virtutum, gratiarum et consolationum divinarum suavitatem; secundo, est Angelorum hominumque beatorum (qui qua homines in cœlo humanitate Christi pascuntur et beantur), imo Dei ipsius cibus. Quo enim pascitur et delectatur Pater æternus, æque ac Spiritus sanctus, nisi contemplatione Verbi sive Filii, in quo sunt omnes rerum ideæ, species et deliciæ ? tertio, quia Eucharistia cibus est cœlestis à Christo confectus, ac fideles facit immortales, cœlestes et divinos, imo quasi Deos quosdam terrestres, quia nos transformat in Christum, juxta illud : *Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in eo.* Et : *Qui manducat hunc panem, vivet in æternum.* Joan. 6. v. 57. et 59. Quare in his verum est illud Hesiodi et Arist. l. 3. Metaph. textu 15. cæterorumque priscorum Philosophorum et Poetarum *Mortales esse, qui non vescuntur nectare et ambrosia, qui vero iis vescuntur esse immortales.* Hoc enim diserte de Eucharistia asserit Christus loco jam citato. Quare Eucharistia est Sacramentum Sacramentorum, sacrificium sacrificiorum, deliciæ deliciarum, miraculum miraculorum, quod quotidie patrat sacerdos in Missa consecrans, et non advertit.

In omnibus enim magnificasti populum tuum, Domine, et honorasti, et non despexisti, in omni tempore, et in omni loco assistens ei.] Est conclusio, qua confitetur Sapiens paternam Dei in Israelem providentiam, curam, patrocinium, exaltationem, cibationem per manna, cæteraque beneficia quæ celebrat, pro iisque Deo gratias agit. Idem facit Moyses, Deuter. 4. 7. Multo majora beneficia, miracula, sacramenta sunt, quæ Deus præstat Christianis in Ecclesia militante, ac maxima erunt, quæ præstabit in triumphante. Ipsi sit honor, decus et gloria in omnes æternitates. Amen.

Hinc patet sapientiam, de qua toto hoc libro egit, tum regum et magistratuum, tum regnorum et rerum publicarum, tum fidelis cujusque sitam esse in Dei cultu, virtute et pietate; eamque adducere Dei favorem, beneficentiam, felicitatem omneque bonum. Unde Moyses moriturus Israelitis id inculcans Deut. 4. 6 : *Hæc,* inquit, *est vestra sapientia et intellectus coram populis, ut audientes universa præcepta hæc dicant: En populus sapiens et intelligens, gens magna. Nec est alia natio tam grandis, quæ habeat Deos appropinquantes sibi sicut Deus noster adest cunctis obsecrationibus nostris. Quæ est enim alia gens sic inclyta, ut habeat ceremonias, justaque judicia, et universam legem, quam ego proponam hodie ante oculos vestros? Custodi igitur temetipsum, et animam tuam sollicite. Ne obliviscaris verborum, quæ viderunt oculi tui, et ne excidant de corde tuo cunctis diebus vitæ tuæ.*

Concupiscentia dilabitur et alternat. Sola sapientia beat et æternat.
Transit sceleris voluptas, manet gehennæ ÆTERNITAS.
Transit virtutis labor, manet gloriæ ÆTERNITAS.
Transit honor, fugit aurum, tempus avolat, stat firma ÆTERNITAS.
O nimis longa, lata, alta, et profunda ÆTERNITAS !

Vita tua, ô Philothee, brevis est, mors certa, dies incerta, anima tua immortalis est, post mortem ad vitam redire non licet, in ictu oculi clauduntur omnia, clausa est pœnitentiæ janua : longa te excipiet et immensa æternitas : Cœli gaudia immensa et æterna sunt; intoleranda gehennæ tormenta perennant. Alterutra te certo exspectant. Utraque in tua optione et manu sunt. Elige. Alterum enim è duobus eligere te cogit Deus.

Si sapis, ô Philopsyche, amico sincere te, tuamque perennem salutem diligenti, ausculta. Non te decipiat falsa libertas novantium, non inescet fugax illecebra voluptatum carni blandientium, non illudat momentaneus honoris fumus, nec fallax plausus adulantium : in mo-

mento hæc omnia abibunt, et te mœstum deserent. Memento te æternum, et creatum, natumque æternitati. Temporaria despice, æterna suspice: si secus faxis, æternum te pœnitebit.

Illam ergo, ô Philothee, nunc fidem, illam vitam amplectere, illud nunc crede, illud elige, illud operare quod in hora mortis, quod in die judicii, cum tribunali Christi judicandus astabis, quod in omni æternitate te credidisse, elegisse, dixisse, fecisse optabis: ut à justo judice Christo non gehennæ, sed cœlo adjudiceris, ut jugiter animæ tuæ optime sit, non pessime: ut non miserrimus, sed felicissimus sis in omnem ÆTERNITATEM. Hæc est vera Salomonis, imo Christi sapientia, hæc vera et beata ÆTERNITAS.

O Deus æterne, qui nos æternos ad tuam beatam æternitatem ab æterno prædestinasti, et in tempore creasti, da nobis hæc sapere, hæc assidue meditari, huc omnia nostra cogitata, dicta, facta dirigere: ut nulla mundi fallax nos dementet vanitas: sed sola tuæ fidei, et virtutum pascat veritas, ut post caducam hanc vitam te perpetim videre, te frui, te beari mereamur: quia tu es sola veritas, vera charitas, chara felicitas, felix ÆTERNITAS. Amen.

INDEX

LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ,

QUÆ

IN HOC VOLUMINE EXPLICANTUR, VEL ELUCIDANTUR.

(Prior numerus paginam, secundus columnam designat : si unicus tantum occurrat numerus, ad præcedentem referri indicio est.)

EX GENESI.

EX EXODO.

EX LEVITICO.

EX NUMERIS.

EX DEUTERONOMIO.

EX JOSUE.

EX LIBRO JUDICUM.

EX LIBRO RUTH.

EX LIBRO I. REGUM.

EX LIBRO II. REGUM.

EX LIBRO III. REGUM.

EX LIBRO IV. REGUM.

EX LIBRO I. PARALIPOMENON.

EX LIBRO II. PARALIPOMENON.

EX LIBRO IV. ESDRÆ.

EX LIBRO TOBIÆ.

EX LIBRO ESTHER.

EX LIBRO JOB.

EX PSALMIS.

EX PROVERBIIS.

EX CANTICIS.

EX LIBRO SAPIENTIÆ.

EX ECCLESIASTICO.

EX ISAIA.

EX JEREMIA.

EX THRENIS.

EX BARUCH.

EX EZECHIELE.

EX DANIELE.

EX OSEA.

EX JOELE.

EX AMOS.

EX MICHÆA.

EX NAHUM.

EX HABACUC.

EX AGGÆO.

EX ZACHARIA.

EX MALACHIA.

EX NOVO TESTAMENTO.

EX EPISTOLA II. S. PETRI.

EX EPISTOLA I. S. JOANNIS.

EX APOCALYPSI S. JOANNIS.

INDEX
RERUM ET VERBORUM

QUÆ

IN HOC COMMENTARIO CONTINENTUR.

(Prior numerus paginam, secundus columnam designat : si unicus occurrat numerus, ad præcedentem referri indicio est.)

A.

B.

C.

D.

Q.

R.

T.

U.

V.

INDEX

MATERIARUM MORALIUM

QUÆ

IN HIS COMMENTARIIS CONTINENTUR,

Et quæ, ad Evangeliorum Dominicarum, ac Festorum et Feriarum nonnullarum per annum accommodatarum, verba in usum et gratiam Concionatorum adaptantur.

DOMINICA I. ADVENTUS.

DOMINICA II. ADVENTUS.

DOMINICA III. ADVENTUS.

FERIA IV. QUATUOR TEMPORUM.

DOMINICA IV. ADVENTUS.

IN FESTO NATIVITATIS DOMINI.

IN FESTO S. STEPHANI PROTOMART.

IN FESTO SS. INNOCENTIUM.

IN FESTO CIRCUMCISIONIS.

IN EPIPHANIA DOMINI.

DOMINICA INFRA OCT. EPIPHANIÆ.

DOMINICA II. POST EPIPHANIAM.

DOMINICA III. POST EPIPHANIAM.

DOMINICA IV. POST EPIPHANIAM.

DOMINICA V. POST EPIPHANIAM.

DOMINICA VI. POST EPIPHANIAM.

DOMINICA IN SEPTUAGESIMA.

DOMINICA IN SEXAGESIMA.

DOMINICA IN QUINQUAGESIMA.

FERIA IV. CINERUM.

FERIA VI. POST CINERES.

DOMINICA I. IN QUADRAGESIMA.

FERIA II.

FERIA IV.

FERIA V.

FERIA VI.

IN COMMUNI VIRGINUM.

INDEX
LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ,

QUÆ

IN HOC CANTICI CANTICORUM COMMENTARIO CITANTUR.

(Prior numerus paginam, secundus columnam designat : si unicus tantum occurrat numerus, ad præcedentem referri indicio est.)

EX PSALMIS.

EX PROVERBIIS SALOMONIS.

EX ECCLESIASTE.

EX LIBRO SAPIENTIÆ.

EX ECCLESIASTICO.

EX ISAIA.

EX JEREMIA.

EX THRENIS.

EX EZECHIELE.

EX OSEE.

EX JOELE.

EX MICHÆA.

EX HABACUC.

EX SOPHONIA.

EX AGGÆO.

EX ZACHARIA.

EX NOVO TESTAMENTO.

EX EVANGELIO S. MATTHÆI.

EX EVANGELIO S. MARCI.

EX EVANGELIO S. LUCÆ.

EX EVANGELIO S. JOANNIS.

EX ACTIBUS APOSTOLORUM.

EX EPISTOLA AD ROMANOS.

INDEX
RERUM ET VERBORUM

QUÆ

IN HOC CANTICI COMMENTARIO CITANTUR.

(Prior numerus paginam, secundus columnam designat : si unicus occurrat numerus, ad præcedentem referri indicio est.)

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

L.

M.

N.

O.

T.

U.

INDEX

MATERIARUM MORALIUM

QUÆ

IN HIS COMMENTARIIS CONTINENTUR,

Et quæ, ad Evangeliorum Dominicarum, ac Festorum et Feriarum nonnullarum per annum accommodatarum, verba in usum et gratiam Concionatorum adaptantur.

DOMINICA I. ADVENTUS.

DOMINICA II. ADVENTUS.

DOMINICA III. ADVENTUS.

FERIA IV. QUAT. TEMPOR. ADVENT.

DOMINICA IV. ADVENTUS.

IN FESTO NATIVITATIS DOMINI.

IN FESTO S. STEPHANI PROTOMART.

IN FESTO S. JOANNIS EVANGEL.

IN FESTO SS. INNOCENTIUM.

DOMINICA INFRA OCTAV. NATIV.

IN FESTO CIRCUMCISIONIS.

IN EPIPHANIA DOMINI.

DOMINICA INFRA OCT. EPIPHANIÆ.

IN FESTO EXALTATIONIS S. CRUCIS.

IN FESTO S. MATTHÆI APOSTOLI.

IN FESTO S. MICHAELIS.

IN FESTO S. LUCÆ.

IN FESTO OMNIUM SANCTORUM.

IN DIE COMMEMORATIONIS FIDELIUM ANIMARUM.

IN FESTO PRÆSENTATIONIS B. VIRGINIS.

IN FESTO S. CATHARINÆ VIRG. ET MART.

IN DEDICATIONE ECCLESIÆ.

IN COMMUNI APOSTOLORUM ET EVANGELISTARUM.

IN COMMUNI PONTIFICUM.

INDEX
LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ,

QUÆ

IN HOC IN SAPIENTIAM COMMENTARIO CITANTUR.

(Prior numerus paginam, secundus columnam designat : si unicus tantum occurrat numerus, ad præcedentem referri indicio est.)

INDEX
RERUM ET VERBORUM

QUÆ

IN HOC IN SAPIENTIAM COMMENTARIO CITANTUR.

(Prior numerus paginam, secundus columnam designat : si unicus occurrat numerus, ad præcedentem referri indicio est.)

INDEX
MATERIARUM MORALIUM
QUÆ
HIS IN SAPIENTIAM COMMENTARIIS CITANTUR,

Et quæ, ad Evangeliorum Dominicarum, ac Festorum et Feriarum nonnullarum per annum accommodatarum, verba in usum et gratiam Concionatorum adaptantur.

DOMINICA IN SEXAGESIMA.

DOMINICA IN QUINQUAGESIMA.

FERIA IV. CINERUM.

FERIA VI. POST CINERES.

SABBATO POST CINERES.

DOMINICA I. IN QUADRAGESIMA.

FERIA II.

FERIA IV.

SABBATO.

DOMINICA XIV. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XV. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XVIII. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XIX. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XXII. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XXIII. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA XXIV. POST PENTECOSTEN.

IN FESTO S. NICOLAI.

FINIS.